

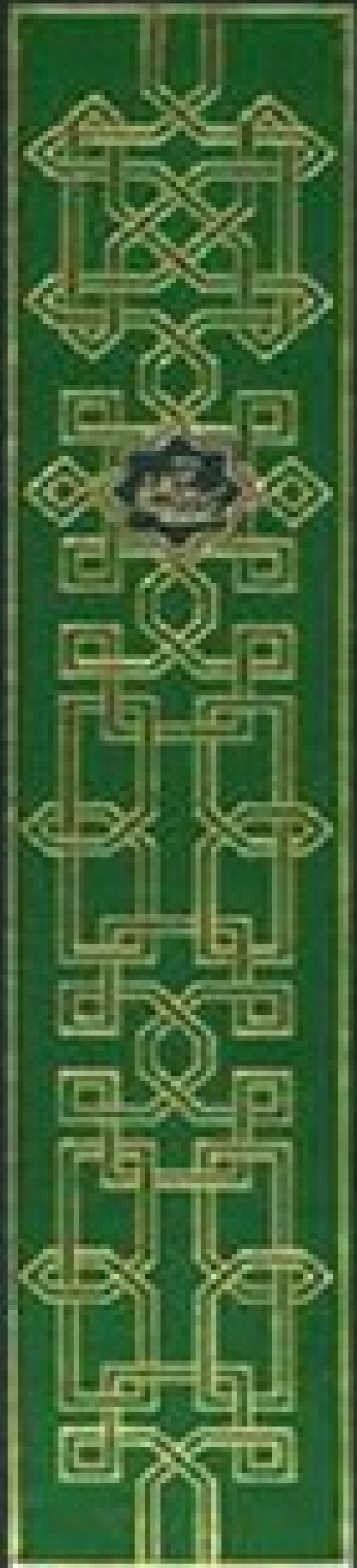

تفسیر نور

تألیف
مجتهد الاسلام والمسلمین
علی اکبر شیخ نجفی قزوینی

جلد ۱۰-۱

مرکز فرهنگ و مکتب در مسهامین از قرآن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۳۰۳	تفسیر نور
۳۰۳	مشخصات کتاب
۳۰۵	جلد اول
۳۰۵	اشاره
۳۱۳	[مقدمات پژوهش]
۳۱۳	اشاره
۳۱۳	پیشگفتار
۳۱۳	اشاره
۳۱۴	همکاران
۳۱۴	امتیازات
۳۱۶	تقریظ آیه‌الله حاج سید مهدی روحانی «رحمه الله علیه»
۳۱۹	مقدمه ناشر
۳۱۹	اشاره
۳۲۰	شیوه کار
۳۲۰	شیوه ارائه
۳۲۱	تذکرات لازم:
۳۲۲	مقدمه چاپ جدید
۳۲۳	سیمای سوره حمد
۳۲۳	اشاره
۳۲۶	نکته ها:
۳۲۸	سیمای «بِسْمِ اللَّهِ»
۳۲۹	پیام ها:
۳۳۰	نکته ها:

۳۳۱ پیام ها:

۳۳۲ نکته ها:

۳۳۲ پیام ها:

۳۳۳ نکته ها:

۳۳۵ پیام ها:

۳۳۶ نکته ها:

۳۳۶ پیام ها:

۳۳۷ نکته ها:

۳۴۴ پیام ها:

۳۴۴ نکته ها:

۳۴۷ پیام ها:

۳۵۰ سیمای سوره بقره

۳۵۰ اشاره

۳۵۲ نکته ها:

۳۵۳ نکته ها:

۳۵۴ پیام ها:

۳۵۵ نکته ها:

۳۵۶ پیام ها:

۳۵۷ نکته ها:

۳۵۷ پیام ها:

۳۵۸ نکته ها:

۳۶۰ پیام ها:

۳۶۰ نکته ها:

۳۶۰ پیام ها:

۳۶۱ نکته ها:

۳۶۵ پیام ها:

۳۶۷ نکته ها:

۳۶۷ پیام ها:

۳۶۸ نکته ها:

۳۶۹ پیام ها:

۳۶۹ نکته ها:

۳۷۰ پیام ها:

۳۷۱ پیام ها:

۳۷۱ نکته ها:

۳۷۲ پیام ها:

۳۷۲ پیام ها:

۳۷۳ نکته ها:

۳۷۳ پیام ها:

۳۷۴ نکته ها:

۳۷۴ پیام ها:

۳۷۵ نکته ها:

۳۷۵ پیام ها:

۳۷۶ نکته ها:

۳۷۷ پیام ها:

۳۷۸ نکته ها:

۳۷۹ پیام ها:

۳۷۹ نکته ها:

۳۷۹ پیام ها:

۳۸۰ نکته ها:

۳۸۱ پیام ها:

۳۸۲ نکته ها:

۳۸۵ پیام ها:

- ۳۸۷ ----- نکته ها:
- ۳۸۸ ----- پیام ها:
- ۳۸۹ ----- نکته ها:
- ۳۹۰ ----- پیام ها:
- ۳۹۰ ----- نکته ها:
- ۳۹۱ ----- پیام ها:
- ۳۹۲ ----- نکته ها:
- ۳۹۳ ----- پیام ها:
- ۳۹۴ ----- نکته ها:
- ۳۹۷ ----- پیام ها:
- ۳۹۷ ----- نکته ها:
- ۴۰۱ ----- پیام ها:
- ۴۰۱ ----- نکته ها:
- ۴۰۲ ----- پیام ها:
- ۴۰۲ ----- نکته ها:
- ۴۰۴ ----- پیام ها:
- ۴۰۵ ----- نکته ها:
- ۴۰۸ ----- پیام ها:
- ۴۰۹ ----- نکته ها:
- ۴۰۹ ----- پیام ها:
- ۴۱۰ ----- نکته ها:
- ۴۱۰ ----- پیام ها:
- ۴۱۱ ----- پیام ها:
- ۴۱۲ ----- نکته ها:
- ۴۱۲ ----- پیام ها:
- ۴۱۳ ----- نکته ها:

- ۴۱۴ پیام ها:
- ۴۱۴ نکته ها:
- ۴۱۵ پیام ها:
- ۴۱۶ نکته ها:
- ۴۱۶ پیام ها:
- ۴۱۷ نکته ها:
- ۴۱۷ پیام ها:
- ۴۱۸ نکته ها:
- ۴۱۹ پیام ها:
- ۴۲۰ نکته ها:
- ۴۲۰ پیام ها:
- ۴۲۰ نکته ها:
- ۴۲۱ پیام ها:
- ۴۲۱ پیام ها:
- ۴۲۲ نکته ها:
- ۴۲۳ پیام ها:
- ۴۲۵ نکته ها:
- ۴۲۶ پیام ها:
- ۴۲۷ نکته ها:
- ۴۲۷ پیام ها:
- ۴۲۸ نکته ها:
- ۴۲۸ پیام ها:
- ۴۲۸ نکته ها:
- ۴۳۲ پیام ها:
- ۴۳۲ نکته ها:
- ۴۳۲ پیام ها:

۴۳۴ نکته ها:

۴۳۴ پیام ها:

۴۳۵ نکته ها:

۴۳۵ پیام ها:

۴۳۶ نکته ها:

۴۳۶ پیام ها:

۴۳۶ نکته ها:

۴۳۷ پیام ها:

۴۳۷ نکته ها:

۴۳۸ پیام ها:

۴۳۸ نکته ها:

۴۳۹ پیام ها:

۴۳۹ نکته ها:

۴۳۹ پیام ها:

۴۴۰ نکته ها:

۴۴۰ پیام ها:

۴۴۱ نکته ها:

۴۴۱ پیام ها:

۴۴۲ نکته ها:

۴۴۲ پیام ها:

۴۴۲ نکته ها:

۴۴۲ پیام ها:

۴۴۵ نکته ها:

۴۴۵ پیام ها:

۴۴۶ نکته ها:

۴۴۷ پیام ها:

۴۴۸ نکته ها:

۴۴۸ پیام ها:

۴۴۹ پیام ها:

۴۵۰ نکته ها:

۴۵۱ پیام ها:

۴۵۱ نکته ها:

۴۵۲ پیام ها:

۴۵۲ نکته ها:

۴۵۲ پیام ها:

۴۵۴ نکته ها:

۴۵۴ پیام ها:

۴۵۴ نکته ها:

۴۵۵ پیام ها:

۴۵۶ نکته ها:

۴۵۶ پیام ها:

۴۵۷ نکته ها:

۴۵۷ پیام ها:

۴۵۷ نکته ها:

۴۵۸ پیام ها:

۴۵۹ پیام ها:

۴۵۹ نکته ها:

۴۶۰ پیام ها:

۴۶۱ پیام ها:

۴۶۲ نکته ها:

۴۶۳ پیام ها:

۴۶۳ پیام ها:

- ۴۶۳ نکته ها:
- ۴۶۴ پیام ها:
- ۴۶۴ نکته ها:
- ۴۶۵ پیام ها:
- ۴۶۵ نکته ها:
- ۴۶۶ پیام ها:
- ۴۶۶ نکته ها:
- ۴۶۶ پیام ها:
- ۴۶۷ پیام ها:
- ۴۶۸ نکته ها:
- ۴۶۸ پیام ها:
- ۴۶۹ نکته ها:
- ۴۷۰ پیام ها:
- ۴۷۱ نکته ها:
- ۴۷۲ پیام ها:
- ۴۷۳ نکته ها:
- ۴۷۴ پیام ها:
- ۴۷۴ نکته ها:
- ۴۷۵ پیام ها:
- ۴۷۵ نکته ها:
- ۴۷۶ پیام ها:
- ۴۷۶ نکته ها:
- ۴۷۶ پیام ها:
- ۴۷۷ نکته ها:
- ۴۷۷ پیام ها:
- ۴۷۸ پیام ها:

۴۷۹ نکته ها:

۴۷۹ پیام ها:

۴۸۰ نکته ها:

۴۸۰ پیام ها:

۴۸۱ نکته ها:

۴۸۳ پیام ها:

۴۸۳ نکته ها:

۴۸۴ پیام ها:

۴۸۴ پیام ها:

۴۸۵ نکته ها:

۴۸۶ پیام ها:

۴۸۶ پیام ها:

۴۸۷ نکته ها:

۴۸۷ اشاره

۴۸۷ پیام ها:

۴۸۸ نکته ها:

۴۸۸ پیام ها:

۴۹۰ نکته ها:

۴۹۱ پیام ها:

۴۹۲ نکته ها:

۴۹۳ پیام ها:

۴۹۳ نکته ها:

۴۹۳ پیام ها:

۴۹۴ نکته ها:

۴۹۵ پیام ها:

۴۹۵ نکته ها:

۴۹۶ پیام ها:

۴۹۷ نکته ها:

۴۹۸ پیام ها:

۴۹۸ نکته ها:

۴۹۹ پیام ها:

۵۰۰ نکته ها:

۵۰۰ پیام ها:

۵۰۱ نکته ها:

۵۰۱ پیام ها:

۵۰۲ پیام ها:

۵۰۲ نکته ها:

۵۰۲ پیام ها:

۵۰۳ نکته ها:

۵۰۳ پیام ها:

۵۰۴ نکته ها:

۵۰۵ پیام ها:

۵۰۶ نکته ها:

۵۰۷ پیام ها:

۵۰۷ نکته ها:

۵۰۸ پیام ها:

۵۰۹ نکته ها:

۵۰۹ پیام ها:

۵۱۰ نکته ها:

۵۱۱ پیام ها:

۵۱۱ نکته ها:

۵۱۲ پیام ها:

۵۱۲ نکته ها:

۵۱۳ پیام ها:

۵۱۳ نکته ها:

۵۱۴ پیام ها:

۵۱۵ نکته ها:

۵۱۵ نکته ها:

۵۱۷ پیام ها:

۵۱۸ نکته ها:

۵۱۹ پیام ها:

۵۲۰ نکته ها:

۵۲۰ پیام ها:

۵۲۱ نکته ها:

۵۲۲ پیام ها:

۵۲۲ نکته ها:

۵۲۳ پیام ها:

۵۲۴ نکته ها:

۵۲۴ پیام ها:

۵۲۵ نکته ها:

۵۲۶ پیام ها:

۵۲۶ پیام ها:

۵۲۷ پیام ها:

۵۲۷ نکته ها:

۵۲۸ پیام ها:

۵۲۹ نکته ها:

۵۲۹ پیام ها:

۵۲۹ نکته ها:

- ۵۳۰ پیام ها:
- ۵۳۱ نکته ها:
- ۵۳۱ پیام ها:
- ۵۳۲ نکته ها:
- ۵۳۲ پیام ها:
- ۵۳۳ نکته ها:
- ۵۳۴ پیام ها:
- ۵۳۴ نکته ها:
- ۵۳۴ پیام ها:
- ۵۳۵ نکته ها:
- ۵۳۵ پیام ها:
- ۵۳۶ پیام ها:
- ۵۳۷ نکته ها:
- ۵۳۸ پیام ها:
- ۵۴۰ نکته ها:
- ۵۴۱ فلسفه تغییر قبله
- ۵۴۲ پیام ها:
- ۵۴۳ نکته ها:
- ۵۴۴ پیام ها:
- ۵۴۵ نکته ها:
- ۵۴۵ پیام ها:
- ۵۴۶ نکته ها:
- ۵۴۷ پیام ها:
- ۵۴۸ پیام ها:
- ۵۴۸ نکته ها:
- ۵۴۹ پیام ها:

۵۵۰ نکته ها:

۵۵۰ نکته ها:

۵۵۲ پیام ها:

۵۵۳ نکته ها:

۵۵۴ پیام ها:

۵۵۴ نکته ها:

۵۵۷ پیام ها:

۵۵۷ نکته ها:

۵۵۸ پیام ها:

۵۵۹ نکته ها:

۵۵۹ پیام ها:

۵۶۰ نکته ها:

۵۶۳ پیام ها:

۵۶۳ نکته ها:

۵۶۴ پیام ها:

۵۶۵ نکته ها:

۵۶۵ پیام ها:

۵۶۶ نکته ها:

۵۶۸ پیام ها:

۵۶۹ نکته ها:

۵۶۹ پیام ها:

۵۷۰ نکته ها:

۵۷۱ پیام ها:

۵۷۲ نکته ها:

۵۷۲ پیام ها:

۵۷۳ نکته ها:

۵۷۴ پیام ها:

۵۷۶ نکته ها:

۵۷۶ پیام ها:

۵۷۷ نکته ها:

۵۷۷ پیام ها:

۵۷۸ نکته ها:

۵۷۹ پیام ها:

۵۷۹ نکته ها:

۵۸۰ پیام ها:

۵۸۱ نکته ها:

۵۸۳ پیام ها:

۵۸۳ نکته ها:

۵۸۴ پیام ها:

۵۸۴ نکته ها:

۵۸۵ پیام ها:

۵۸۵ نکته ها:

۵۸۶ پیام ها:

۵۸۷ نکته ها:

۵۸۸ پیام ها:

۵۸۹ نکته ها:

۵۹۰ پیام ها:

۵۹۱ نکته ها:

۵۹۱ پیام ها:

۵۹۲ نکته ها:

۵۹۲ پیام ها:

۵۹۳ نکته ها:

- ۵۹۷ پیام ها:
- ۵۹۹ نکته ها:
- ۵۹۹ پیام ها:
- ۶۰۰ نکته ها:
- ۶۰۱ پیام ها:
- ۶۰۳ نکته ها:
- ۶۰۵ پیام ها:
- ۶۰۶ نکته ها:
- ۶۰۶ پیام ها:
- ۶۰۷ نکته ها:
- ۶۰۷ پیام ها:
- ۶۰۸ نکته ها:
- ۶۰۹ پیام ها:
- ۶۱۱ نکته ها:
- ۶۱۲ پیام ها:
- ۶۱۳ نکته ها:
- ۶۱۵ پیام ها:
- ۶۱۶ نکته ها:
- ۶۱۸ پیام ها:
- ۶۱۹ نکته ها:
- ۶۲۱ پیام ها:
- ۶۲۲ نکته ها:
- ۶۲۵ پیام ها:
- ۶۲۶ نکته ها:
- ۶۲۷ پیام ها:
- ۶۲۸ نکته ها:

- ۶۲۹: پیام ها:
- ۶۳۱: نکته ها:
- ۶۳۱: پیام ها:
- ۶۳۱: نکته ها:
- ۶۳۳: پیام ها:
- ۶۳۳: نکته ها:
- ۶۳۴: پیام ها:
- ۶۳۴: نکته ها:
- ۶۳۵: پیام ها:
- ۶۳۶: نکته ها:
- ۶۳۷: پیام ها:
- ۶۳۸: نکته ها:
- ۶۳۹: پیام ها:
- ۶۴۰: نکته ها:
- ۶۴۰: پیام ها:
- ۶۴۱: نکته ها:
- ۶۴۲: پیام ها:
- ۶۴۳: نکته ها:
- ۶۴۳: پیام ها:
- ۶۴۴: نکته ها:
- ۶۴۴: پیام ها:
- ۶۴۵: نکته ها:
- ۶۴۶: پیام ها:
- ۶۴۶: نکته ها:
- ۶۴۶: پیام ها:
- ۶۴۷: نکته ها:

- ۶۴۷: پیام ها:
- ۶۴۸: نکته ها:
- ۶۴۹: پیام ها:
- ۶۴۹: نکته ها:
- ۶۵۰: پیام ها:
- ۶۵۱: پیام ها:
- ۶۵۱: نکته ها:
- ۶۵۲: پیام ها:
- ۶۵۳: نکته ها:
- ۶۵۴: پیام ها:
- ۶۵۴: پیام ها:
- ۶۵۵: نکته ها:
- ۶۵۵: پیام ها:
- ۶۵۶: نکته ها:
- ۶۵۷: پیام ها:
- ۶۵۷: نکته ها:
- ۶۵۷: پیام ها:
- ۶۵۸: نکته ها:
- ۶۵۹: پیام ها:
- ۶۶۰: نکته ها:
- ۶۶۱: پیام ها:
- ۶۶۳: نکته ها:
- ۶۶۴: پیام ها:
- ۶۶۵: نکته ها:
- ۶۶۸: پیام ها:
- ۶۶۹: نکته ها:

- ۶۷۰ پیام ها:
- ۶۷۱ نکته ها:
- ۶۷۳ پیام ها:
- ۶۷۴ نکته ها:
- ۶۷۵ پیام ها:
- ۶۷۶ نکته ها:
- ۶۷۷ پیام ها:
- ۶۷۹ نکته ها:
- ۶۷۹ پیام ها:
- ۶۸۰ نکته ها:
- ۶۸۱ پیام ها:
- ۶۸۲ نکته ها:
- ۶۸۳ پیام ها:
- ۶۸۴ نکته ها:
- ۶۸۴ پیام ها:
- ۶۸۵ نکته ها:
- ۶۸۵ پیام ها:
- ۶۸۶ نکته ها:
- ۶۸۶ پیام ها:
- ۶۸۷ نکته ها:
- ۶۸۷ پیام ها:
- ۶۸۸ نکته ها:
- ۶۸۸ پیام ها:
- ۶۹۰ نکته ها:
- ۶۹۰ پیام ها:
- ۶۹۲ نکته ها:

- ۶۹۳ پیام ها:
- ۶۹۴ نکته ها:
- ۶۹۴ پیام ها:
- ۶۹۶ نکته ها:
- ۶۹۶ پیام ها:
- ۶۹۷ نکته ها:
- ۶۹۸ پیام ها:
- ۶۹۹ نکته ها:
- ۷۰۰ پیام ها:
- ۷۰۱ نکته ها:
- ۷۰۱ پیام ها:
- ۷۰۲ نکته ها:
- ۷۰۲ پیام ها:
- ۷۰۴ پیام ها:
- ۷۰۴ نکته ها:
- ۷۰۵ پیام ها:
- ۷۰۶ نکته ها:
- ۷۰۶ پیام ها:
- ۷۰۷ نکته ها:
- ۷۰۸ پیام ها:
- ۷۰۸ نکته ها:
- ۷۰۹ پیام ها:
- ۷۰۹ نکته ها:
- ۷۱۱ پیام ها:
- ۷۱۱ نکته ها:
- ۷۱۱ پیام ها:

- ۷۱۲ نکته ها:
- ۷۱۵ پیام ها:
- ۷۱۷ نکته ها:
- ۷۱۸ پیام ها:
- ۷۱۹ نکته ها:
- ۷۲۰ پیام ها:
- ۷۲۲ نکته ها:
- ۷۲۲ پیام ها:
- ۷۲۳ نکته ها:
- ۷۲۵ پیام ها:
- ۷۲۶ پیام ها:
- ۷۲۷ نکته ها:
- ۷۲۸ پیام ها:
- ۷۲۹ نکته ها:
- ۷۳۰ نکته ها:
- ۷۳۱ پیام ها:
- ۷۳۲ نکته ها:
- ۷۳۲ پیام ها:
- ۷۳۳ نکته ها:
- ۷۴۱ پیام ها:
- ۷۴۲ نکته ها:
- ۷۴۳ پیام ها:
- ۷۴۴ نکته ها:
- ۷۴۶ پیام ها:
- ۷۴۸ نکته ها:
- ۷۴۸ پیام ها:

- ۷۵۰ نکته ها:
- ۷۵۰ پیام ها:
- ۷۵۱ نکته ها:
- ۷۵۲ پیام ها:
- ۷۵۳ نکته ها:
- ۷۵۳ پیام ها:
- ۷۵۴ نکته ها:
- ۷۵۵ پیام ها:
- ۷۵۵ نکته ها:
- ۷۵۶ پیام ها:
- ۷۵۷ نکته ها:
- ۷۵۷ پیام ها:
- ۷۵۸ پیام ها:
- ۷۵۹ نکته ها:
- ۷۵۹ پیام ها:
- ۷۶۰ نکته ها:
- ۷۶۰ پیام ها:
- ۷۶۱ نکته ها:
- ۷۶۲ پیام ها:
- ۷۶۳ نکته ها:
- ۷۶۳ پیام ها:
- ۷۶۴ پیام ها:
- ۷۶۵ نکته ها:
- ۷۶۶ پیام ها:
- ۷۶۷ نکته ها:
- ۷۶۷ پیام ها:

۷۶۸ نکته ها:

۷۶۹ پیام ها:

۷۷۰ نکته ها:

۷۷۱ پیام ها:

۷۷۲ نکته ها:

۷۷۴ پیام ها:

۷۷۵ نکته ها:

۷۷۶ پیام ها:

۷۷۶ نکته ها:

۷۷۷ پیام ها:

۷۷۸ نکته ها:

۷۷۸ پیام ها:

۷۷۹ نکته ها:

۷۷۹ پیام ها:

۷۸۰ نکته ها:

۷۸۱ پیام ها:

۷۸۲ نکته ها:

۷۸۲ پیام ها:

۷۸۴ نکته ها:

۷۸۵ پیام ها:

۷۸۹ نکته ها:

۷۸۹ پیام ها:

۷۹۰ نکته ها:

۷۹۱ پیام ها:

۷۹۲ نکته ها:

۷۹۲ پیام ها:

نکته ها: ۷۹۳

پیام ها: ۷۹۴

سیمای سوره ی آل عمران ۷۹۸

اشاره ۷۹۸

نکته ها: ۷۹۹

نکته ها: ۸۰۰

پیام ها: ۸۰۱

نکته ها: ۸۰۱

پیام ها: ۸۰۱

نکته ها: ۸۰۲

پیام ها: ۸۰۳

نکته ها: ۸۰۳

پیام ها: ۸۰۴

نکته ها: ۸۰۴

پیام ها: ۸۰۴

نکته ها: ۸۰۶

پیام ها: ۸۰۸

پیام ها: ۸۰۹

نکته ها: ۸۰۹

پیام ها: ۸۱۰

نکته ها: ۸۱۰

پیام ها: ۸۱۱

پیام ها: ۸۱۱

نکته ها: ۸۱۲

پیام ها: ۸۱۲

نکته ها: ۸۱۳

- ۸۱۴: پیام ها:
- ۸۱۵: نکته ها:
- ۸۱۶: پیام ها:
- ۸۱۸: نکته ها:
- ۸۱۸: پیام ها:
- ۸۱۹: پیام ها:
- ۸۲۰: نکته ها:
- ۸۲۰: پیام ها:
- ۸۲۱: نکته ها:
- ۸۲۱: پیام ها:
- ۸۲۲: پیام ها:
- ۸۲۳: نکته ها:
- ۸۲۳: پیام ها:
- ۸۲۴: نکته ها:
- ۸۲۵: پیام ها:
- ۸۲۶: پیام ها:
- ۸۲۶: نکته ها:
- ۸۲۷: پیام ها:
- ۸۲۷: نکته ها:
- ۸۲۸: پیام ها:
- ۸۲۸: پیام ها:
- ۸۲۹: نکته ها:
- ۸۳۰: پیام ها:
- ۸۳۱: نکته ها:
- ۸۳۲: پیام ها:
- ۸۳۲: نکته ها:

- ۸۳۴ پیام ها:
- ۸۳۵ نکته ها:
- ۸۳۵ پیام ها:
- ۸۳۶ نکته ها:
- ۸۳۶ پیام ها:
- ۸۳۷ نکته ها:
- ۸۳۷ پیام ها:
- ۸۳۸ نکته ها:
- ۸۳۹ پیام ها:
- ۸۳۹ نکته ها:
- ۸۳۹ پیام ها:
- ۸۴۰ پیام ها:
- ۸۴۰ نکته ها:
- ۸۴۱ پیام ها:
- ۸۴۲ نکته ها:
- ۸۴۲ پیام ها:
- ۸۴۳ نکته ها:
- ۸۴۴ پیام ها:
- ۸۴۶ نکته ها:
- ۸۴۷ پیام ها:
- ۸۴۷ نکته ها:
- ۸۴۸ پیام ها:
- ۸۴۹ پیام ها:
- ۸۴۹ پیام ها:
- ۸۵۰ نکته ها:
- ۸۵۰ پیام ها:

۸۵۱ نکته ها:

۸۵۱ پیام ها:

۸۵۲ نکته ها:

۸۵۲ پیام ها:

۸۵۳ نکته ها:

۸۵۳ پیام ها:

۸۵۴ نکته ها:

۸۵۴ پیام ها:

۸۵۵ نکته ها:

۸۵۵ پیام ها:

۸۵۵ نکته ها:

۸۵۶ پیام ها:

۸۵۶ نکته ها:

۸۵۷ پیام ها:

۸۵۸ نکته ها:

۸۵۸ پیام ها:

۸۵۹ نکته ها:

۸۶۰ پیام ها:

۸۶۰ نکته ها:

۸۶۱ پیام ها:

۸۶۱ نکته ها:

۸۶۲ پیام ها:

۸۶۲ نکته ها:

۸۶۳ پیام ها:

۸۶۳ نکته ها:

۸۶۳ پیام ها:

۸۶۴ نکته ها:

۸۶۵ پیام ها:

۸۶۵ پیام ها:

۸۶۵ نکته ها:

۸۶۶ پیام ها:

۸۶۶ نکته ها:

۸۶۶ پیام ها:

۸۶۷ نکته ها:

۸۶۹ پیام ها:

۸۷۰ نکته ها:

۸۷۱ پیام ها:

۸۷۱ نکته ها:

۸۷۲ پیام ها:

۸۷۳ نکته ها:

۸۷۳ پیام ها:

۸۷۴ نکته ها:

۸۷۵ پیام ها:

۸۷۵ نکته ها:

۸۷۶ نکته ها:

۸۷۷ پیام ها:

۸۷۷ نکته ها:

۸۷۷ پیام ها:

۸۷۸ نکته ها:

۸۷۸ پیام ها:

۸۷۹ نکته ها:

۸۷۹ پیام ها:

- ۸۸۰ نکته ها:
- ۸۸۰ پیام ها:
- ۸۸۱ نکته ها:
- ۸۸۱ پیام ها:
- ۸۸۲ نکته ها:
- ۸۸۳ نکته ها:
- ۸۸۳ پیام ها:
- ۸۸۳ نکته ها:
- ۸۸۴ پیام ها:
- ۸۸۶ نکته ها:
- ۸۸۶ پیام ها:
- ۸۸۷ نکته ها:
- ۸۸۷ پیام ها:
- ۸۸۸ نکته ها:
- ۸۸۹ پیام ها:
- ۸۹۰ پیام ها:
- ۸۹۱ نکته ها:
- ۸۹۲ پیام ها:
- ۸۹۳ نکته ها:
- ۸۹۴ پیام ها:
- ۸۹۵ نکته ها:
- ۸۹۵ پیام ها:
- ۸۹۷ نکته ها:
- ۸۹۸ پیام ها:
- ۸۹۸ پیام ها:
- ۸۹۹ نکته ها:

۸۹۹ پیام ها:

۹۰۰ نکته ها:

۹۰۰ پیام ها:

۹۰۱ نکته ها:

۹۰۱ پیام ها:

۹۰۲ نکته ها:

۹۰۳ پیام ها:

۹۰۳ نکته ها:

۹۰۵ پیام ها:

۹۰۷ نکته ها:

۹۰۸ پیام ها:

۹۰۸ نکته ها:

۹۰۸ پیام ها:

۹۰۹ نکته ها:

۹۱۰ پیام ها:

۹۱۱ نکته ها:

۹۱۲ پیام ها:

۹۱۳ پیام ها:

۹۱۴ نکته ها:

۹۱۴ پیام ها:

۹۱۵ نکته ها:

۹۱۵ پیام ها:

۹۱۶ نکته ها:

۹۱۶ پیام ها:

۹۱۷ نکته ها:

۹۱۷ پیام ها:

- ۹۱۸ نکته ها:
- ۹۱۸ پیام ها:
- ۹۱۹ نکته ها:
- ۹۲۰ پیام ها:
- ۹۲۱ پیام ها:
- ۹۲۱ نکته ها:
- ۹۲۲ نکته ها:
- ۹۲۳ پیام ها:
- ۹۲۳ نکته ها:
- ۹۲۳ پیام ها:
- ۹۲۴ نکته ها:
- ۹۲۵ پیام ها:
- ۹۲۶ نکته ها:
- ۹۲۶ پیام ها:
- ۹۲۷ نکته ها:
- ۹۲۸ پیام ها:
- ۹۲۸ نکته ها:
- ۹۲۹ پیام ها:
- ۹۳۱ نکته ها:
- ۹۳۱ پیام ها:
- ۹۳۲ نکته ها:
- ۹۳۳ پیام ها:
- ۹۳۴ پیام ها:
- ۹۳۷ نکته ها:
- ۹۳۷ پیام ها:
- ۹۳۸ نکته ها:

- ۹۴۱ پیام ها:
- ۹۴۱ نکته ها:
- ۹۴۲ پیام ها:
- ۹۴۳ نکته ها:
- ۹۴۳ پیام ها:
- ۹۴۴ پیام ها:
- ۹۴۴ نکته ها:
- ۹۴۵ پیام ها:
- ۹۴۶ پیام ها:
- ۹۴۶ نکته ها:
- ۹۴۶ پیام ها:
- ۹۴۷ نکته ها:
- ۹۴۷ پیام ها:
- ۹۴۸ نکته ها:
- ۹۴۸ پیام ها:
- ۹۴۸ نکته ها:
- ۹۴۹ پیام ها:
- ۹۴۹ نکته ها:
- ۹۵۰ پیام ها:
- ۹۵۰ نکته ها:
- ۹۵۰ پیام ها:
- ۹۵۱ نکته ها:
- ۹۵۲ پیام ها:
- ۹۵۲ نکته ها:
- ۹۵۴ پیام ها:
- ۹۵۵ نکته ها:

۹۵۵: پیام ها:

۹۵۶: نکته ها:

۹۵۶: پیام ها:

۹۵۷: نکته ها:

۹۵۷: پیام ها:

۹۵۹: نکته ها:

۹۵۹: پیام ها:

۹۵۹: نکته ها:

۹۶۰: پیام ها:

۹۶۰: نکته ها:

۹۶۱: پیام ها:

۹۶۲: نکته ها:

۹۶۲: پیام ها:

۹۶۳: نکته ها:

۹۶۳: پیام ها:

۹۶۴: نکته ها:

۹۶۴: پیام ها:

۹۶۴: نکته ها:

۹۶۵: پیام ها:

۹۶۶: پیام ها:

۹۶۷: نکته ها:

۹۶۷: پیام ها:

۹۶۸: پیام ها:

۹۶۹: نکته ها:

۹۶۹: پیام ها:

۹۷۰: نکته ها:

- ۹۷۰ پیام ها:
- ۹۷۱ نکته ها:
- ۹۷۱ پیام ها:
- ۹۷۱ نکته ها:
- ۹۷۲ پیام ها:
- ۹۷۳ نکته ها:
- ۹۷۳ پیام ها:
- ۹۷۴ نکته ها:
- ۹۷۵ پیام ها:
- ۹۷۶ پیام ها:
- ۹۷۹ نکته ها:
- ۹۷۹ پیام ها:
- ۹۸۰ پیام ها:
- ۹۸۱ نکته ها:
- ۹۸۱ پیام ها:
- ۹۸۲ نکته ها:
- ۹۸۳ نکته ها:
- ۹۸۳ پیام ها:
- ۹۸۴ نکته ها:
- ۹۸۵ پیام ها:
- ۹۸۵ نکته ها:
- ۹۸۶ پیام ها:
- ۹۸۷ نکته ها:
- ۹۸۸ پیام ها:
- ۹۸۸ نکته ها:
- ۹۸۹ پیام ها:

- ۹۹۱ نکته ها:
- ۹۹۱ پیام ها:
- ۹۹۲ نکته ها:
- ۹۹۲ پیام ها:
- ۹۹۳ نکته ها:
- ۹۹۳ پیام ها:
- ۹۹۴ پیام ها:
- ۹۹۵ نکته ها:
- ۹۹۸ پیام ها:
- ۹۹۹ نکته ها:
- ۹۹۹ پیام ها:
- ۱۰۰۰ پیام ها:
- ۱۰۰۰ نکته ها:
- ۱۰۰۱ پیام ها:
- ۱۰۰۳ نکته ها:
- ۱۰۰۳ پیام ها:
- ۱۰۰۴ نکته ها:
- ۱۰۰۴ پیام ها:
- ۱۰۰۵ پیام ها:
- ۱۰۰۵ نکته ها:
- ۱۰۰۶ پیام ها:
- ۱۰۰۷ نکته ها:
- ۱۰۰۷ پیام ها:
- ۱۰۰۸ نکته ها:
- ۱۰۰۹ پیام ها:
- ۱۰۱۰ نکته ها:

- ۱۰۱۰ پیام ها:
- ۱۰۱۲ پیام ها:
- ۱۰۱۳ نکته ها:
- ۱۰۱۴ پیام ها:
- ۱۰۱۵ نکته ها:
- ۱۰۱۵ پیام ها:
- ۱۰۱۶ پیام ها:
- ۱۰۱۷ نکته ها:
- ۱۰۱۷ پیام ها:
- ۱۰۱۸ نکته ها:
- ۱۰۱۹ پیام ها:
- ۱۰۲۰ نکته ها:
- ۱۰۲۰ پیام ها:
- ۱۰۲۱ نکته ها:
- ۱۰۲۲ پیام ها:
- ۱۰۲۲ نکته ها:
- ۱۰۲۳ پیام ها:
- ۱۰۲۳ نکته ها:
- ۱۰۲۴ پیام ها:
- ۱۰۲۵ نکته ها:
- ۱۰۲۵ پیام ها:
- ۱۰۲۶ نکته ها:
- ۱۰۲۷ پیام ها:
- ۱۰۲۷ نکته ها:
- ۱۰۲۷ پیام ها:
- ۱۰۲۸ نکته ها:

پیام ها:	۱۰۲۹
پیام ها:	۱۰۳۰
نکته ها:	۱۰۳۲
پیام ها:	۱۰۳۲
نکته ها:	۱۰۳۳
پیام ها:	۱۰۳۳
نکته ها:	۱۰۳۳
پیام ها:	۱۰۳۴
نکته ها:	۱۰۳۵
پیام ها:	۱۰۳۶
جلد دوم	۱۰۳۷
اشاره	۱۰۳۷
[مقدمات پژوهش]	۱۰۴۱
اشاره	۱۰۴۱
پیشگفتار	۱۰۴۱
اشاره	۱۰۴۱
شیوه کار	۱۰۴۱
شیوه ارائه	۱۰۴۲
همکاران محترم:	۱۰۴۳
پیشگفتار	۱۰۴۴
اشاره	۱۰۴۴
همکاران	۱۰۴۵
امتیازات	۱۰۴۵
مقدمه مؤلف	۱۰۴۷
سیمای سوره ی نساء	۱۰۵۱
اشاره	۱۰۵۱

- ۱۰۵۲ ----- نکته ها:
- ۱۰۵۲ ----- پیام ها:
- ۱۰۵۳ ----- پیام ها:
- ۱۰۵۴ ----- نکته ها:
- ۱۰۵۵ ----- پیام ها:
- ۱۰۵۶ ----- نکته ها:
- ۱۰۵۶ ----- پیام ها:
- ۱۰۵۷ ----- نکته ها:
- ۱۰۵۸ ----- پیام ها:
- ۱۰۵۹ ----- نکته ها:
- ۱۰۵۹ ----- پیام ها:
- ۱۰۶۰ ----- پیام ها:
- ۱۰۶۱ ----- نکته ها:
- ۱۰۶۱ ----- پیام ها:
- ۱۰۶۲ ----- نکته ها:
- ۱۰۶۲ ----- پیام ها:
- ۱۰۶۳ ----- نکته ها:
- ۱۰۶۳ ----- پیام ها:
- ۱۰۶۴ ----- نکته ها:
- ۱۰۶۵ ----- پیام ها:
- ۱۰۶۷ ----- نکته ها:
- ۱۰۶۸ ----- پیام ها:
- ۱۰۶۸ ----- پیام ها:
- ۱۰۶۹ ----- پیام ها:
- ۱۰۷۰ ----- نکته ها:
- ۱۰۷۰ ----- پیام ها:

- ۱۰۷۱ ----- نکته ها:
- ۱۰۷۲ ----- نکته ها:
- ۱۰۷۲ ----- پیام ها:
- ۱۰۷۳ ----- پیام ها:
- ۱۰۷۴ ----- نکته ها:
- ۱۰۷۴ ----- پیام ها:
- ۱۰۷۵ ----- نکته ها:
- ۱۰۷۵ ----- پیام ها:
- ۱۰۷۶ ----- پیام ها:
- ۱۰۷۷ ----- نکته ها:
- ۱۰۷۷ ----- پیام ها:
- ۱۰۷۹ ----- نکته ها:
- ۱۰۷۹ ----- پیام ها:
- ۱۰۸۰ ----- نکته ها:
- ۱۰۸۲ ----- پیام ها:
- ۱۰۸۵ ----- نکته ها:
- ۱۰۸۶ ----- پیام ها:
- ۱۰۸۷ ----- پیام ها:
- ۱۰۸۸ ----- نکته ها:
- ۱۰۸۸ ----- پیام ها:
- ۱۰۸۹ ----- نکته ها:
- ۱۰۸۹ ----- پیام ها:
- ۱۰۹۰ ----- نکته ها:
- ۱۰۹۰ ----- پیام ها:
- ۱۰۹۱ ----- نکته ها:
- ۱۰۹۲ ----- پیام ها:

- ۱۰۹۲ ----- نکته ها:
- ۱۰۹۳ ----- پیام ها:
- ۱۰۹۳ ----- نکته ها:
- ۱۰۹۵ ----- پیام ها:
- ۱۰۹۶ ----- نکته ها:
- ۱۰۹۶ ----- پیام ها:
- ۱۰۹۷ ----- نکته ها:
- ۱۰۹۹ ----- پیام ها:
- ۱۱۰۰ ----- نکته ها:
- ۱۱۰۱ ----- پیام ها:
- ۱۱۰۳ ----- نکته ها:
- ۱۱۰۴ ----- پیام ها:
- ۱۱۰۵ ----- نکته ها:
- ۱۱۰۵ ----- پیام ها:
- ۱۱۰۶ ----- نکته ها:
- ۱۱۰۶ ----- پیام ها:
- ۱۱۰۷ ----- پیام ها:
- ۱۱۰۷ ----- نکته ها:
- ۱۱۰۷ ----- پیام ها:
- ۱۱۰۸ ----- نکته ها:
- ۱۱۱۰ ----- پیام ها:
- ۱۱۱۱ ----- نکته ها:
- ۱۱۱۱ ----- پیام ها:
- ۱۱۱۲ ----- نکته ها:
- ۱۱۱۳ ----- پیام ها:
- ۱۱۱۴ ----- پیام ها:

- ۱۱۱۴ ----- پیام ها:
- ۱۱۱۵ ----- نکته ها:
- ۱۱۱۵ ----- پیام ها:
- ۱۱۱۶ ----- نکته ها:
- ۱۱۱۷ ----- پیام ها:
- ۱۱۱۷ ----- نکته ها:
- ۱۱۱۸ ----- پیام ها:
- ۱۱۱۸ ----- نکته ها:
- ۱۱۱۹ ----- پیام ها:
- ۱۱۱۹ ----- نکته ها:
- ۱۱۱۹ ----- پیام ها:
- ۱۱۲۰ ----- نکته ها:
- ۱۱۲۰ ----- پیام ها:
- ۱۱۲۱ ----- پیام ها:
- ۱۱۲۱ ----- نکته ها:
- ۱۱۲۲ ----- پیام ها:
- ۱۱۲۲ ----- نکته ها:
- ۱۱۲۳ ----- پیام ها:
- ۱۱۲۴ ----- نکته ها:
- ۱۱۲۴ ----- پیام ها:
- ۱۱۲۵ ----- نکته ها:
- ۱۱۲۵ ----- پیام ها:
- ۱۱۲۶ ----- نکته ها:
- ۱۱۲۷ ----- پیام ها:
- ۱۱۲۸ ----- نکته ها:
- ۱۱۲۹ ----- پیام ها:

۱۱۳۱ نکته ها:

۱۱۳۱ پیام ها:

۱۱۳۳ پیام ها:

۱۱۳۳ نکته ها:

۱۱۳۴ پیام ها:

۱۱۳۴ پیام ها:

۱۱۳۵ نکته ها:

۱۱۳۵ پیام ها:

۱۱۳۷ نکته ها:

۱۱۳۷ پیام ها:

۱۱۳۸ نکته ها:

۱۱۳۸ پیام ها:

۱۱۳۹ پیام ها:

۱۱۳۹ نکته ها:

۱۱۴۰ پیام ها:

۱۱۴۱ نکته ها:

۱۱۴۱ پیام ها:

۱۱۴۲ نکته ها:

۱۱۴۲ پیام ها:

۱۱۴۳ نکته ها:

۱۱۴۳ پیام ها:

۱۱۴۳ پیام ها:

۱۱۴۵ نکته ها:

۱۱۴۵ پیام ها:

۱۱۴۶ نکته ها:

۱۱۴۶ پیام ها:

- ۱۱۴۷ ----- نکته ها:
- ۱۱۴۸ ----- پیام ها:
- ۱۱۵۰ ----- نکته ها:
- ۱۱۵۰ ----- پیام ها:
- ۱۱۵۱ ----- نکته ها:
- ۱۱۵۲ ----- پیام ها:
- ۱۱۵۲ ----- پیام ها:
- ۱۱۵۳ ----- پیام ها:
- ۱۱۵۴ ----- نکته ها:
- ۱۱۵۴ ----- پیام ها:
- ۱۱۵۵ ----- نکته ها:
- ۱۱۵۶ ----- پیام ها:
- ۱۱۵۷ ----- نکته ها:
- ۱۱۵۸ ----- پیام ها:
- ۱۱۵۹ ----- نکته ها:
- ۱۱۵۹ ----- پیام ها:
- ۱۱۶۰ ----- نکته ها:
- ۱۱۶۱ ----- پیام ها:
- ۱۱۶۱ ----- پیام ها:
- ۱۱۶۲ ----- نکته ها:
- ۱۱۶۳ ----- پیام ها:
- ۱۱۶۳ ----- نکته ها:
- ۱۱۶۳ ----- پیام ها:
- ۱۱۶۵ ----- پیام ها:
- ۱۱۶۶ ----- نکته ها:
- ۱۱۶۶ ----- پیام ها:

۱۱۶۸ ----- نکته ها:

۱۱۶۹ ----- پیام ها:

۱۱۷۱ ----- نکته ها:

۱۱۷۱ ----- پیام ها:

۱۱۷۲ ----- نکته ها:

۱۱۷۳ ----- پیام ها:

۱۱۷۶ ----- نکته ها:

۱۱۷۶ ----- پیام ها:

۱۱۷۷ ----- پیام ها:

۱۱۷۸ ----- نکته ها:

۱۱۷۸ ----- پیام ها:

۱۱۷۹ ----- نکته ها:

۱۱۸۰ ----- پیام ها:

۱۱۸۱ ----- نکته ها:

۱۱۸۱ ----- پیام ها:

۱۱۸۲ ----- نکته ها:

۱۱۸۲ ----- پیام ها:

۱۱۸۴ ----- نکته ها:

۱۱۸۴ ----- پیام ها:

۱۱۸۶ ----- نکته ها:

۱۱۸۷ ----- پیام ها:

۱۱۸۸ ----- نکته ها:

۱۱۸۸ ----- پیام ها:

۱۱۸۹ ----- نکته ها:

۱۱۹۰ ----- پیام ها:

۱۱۹۱ ----- نکته ها:

- پیام ها: ۱۱۹۲
- پیام ها: ۱۱۹۳
- نکته ها: ۱۱۹۳
- پیام ها: ۱۱۹۴
- نکته ها: ۱۱۹۴
- پیام ها: ۱۱۹۵
- نکته ها: ۱۱۹۵
- پیام ها: ۱۱۹۵
- نکته ها: ۱۱۹۶
- پیام ها: ۱۱۹۶
- نکته ها: ۱۱۹۷
- پیام ها: ۱۱۹۷
- نکته ها: ۱۱۹۸
- پیام ها: ۱۱۹۹
- نکته ها: ۱۲۰۰
- پیام ها: ۱۲۰۰
- نکته ها: ۱۲۰۲
- پیام ها: ۱۲۰۲
- نکته ها: ۱۲۰۳
- پیام ها: ۱۲۰۳
- نکته ها: ۱۲۰۴
- پیام ها: ۱۲۰۵
- نکته ها: ۱۲۰۷
- پیام ها: ۱۲۰۸
- پیام ها: ۱۲۰۸
- نکته ها: ۱۲۰۹

- پیام ها: ۱۲۱۰
- نکته ها: ۱۲۱۱
- پیام ها: ۱۲۱۱
- نکته ها: ۱۲۱۲
- پیام ها: ۱۲۱۳
- نکته ها: ۱۲۱۳
- پیام ها: ۱۲۱۳
- پیام ها: ۱۲۱۴
- نکته ها: ۱۲۱۵
- پیام ها: ۱۲۱۶
- نکته ها: ۱۲۱۷
- پیام ها: ۱۲۱۸
- پیام ها: ۱۲۱۸
- نکته ها: ۱۲۱۹
- پیام ها: ۱۲۲۰
- نکته ها: ۱۲۲۱
- پیام ها: ۱۲۲۱
- نکته ها: ۱۲۲۱
- پیام ها: ۱۲۲۲
- نکته ها: ۱۲۲۳
- پیام ها: ۱۲۲۴
- نکته ها: ۱۲۲۵
- پیام ها: ۱۲۲۵
- نکته ها: ۱۲۲۶
- پیام ها: ۱۲۲۷
- نکته ها: ۱۲۲۷

پیام ها: ۱۲۲۸ -----

نکته ها: ۱۲۲۸ -----

پیام ها: ۱۲۲۹ -----

نکته ها: ۱۲۳۰ -----

پیام ها: ۱۲۳۱ -----

نکته ها: ۱۲۳۱ -----

پیام ها: ۱۲۳۲ -----

نکته ها: ۱۲۳۳ -----

پیام ها: ۱۲۳۳ -----

نکته ها: ۱۲۳۳ -----

پیام ها: ۱۲۳۴ -----

نکته ها: ۱۲۳۴ -----

پیام ها: ۱۲۳۴ -----

پیام ها: ۱۲۳۵ -----

پیام ها: ۱۲۳۶ -----

نکته ها: ۱۲۳۷ -----

پیام ها: ۱۲۳۸ -----

نکته ها: ۱۲۳۹ -----

پیام ها: ۱۲۳۹ -----

نکته ها: ۱۲۴۰ -----

پیام ها: ۱۲۴۰ -----

پیام ها: ۱۲۴۱ -----

نکته ها: ۱۲۴۱ -----

پیام ها: ۱۲۴۲ -----

نکته ها: ۱۲۴۳ -----

پیام ها: ۱۲۴۳ -----

نکته ها: ۱۲۴۵

پیام ها: ۱۲۴۵

نکته ها: ۱۲۴۵

پیام ها: ۱۲۴۶

نکته ها: ۱۲۴۷

پیام ها: ۱۲۴۷

نکته ها: ۱۲۴۸

پیام ها: ۱۲۴۸

نکته ها: ۱۲۴۹

پیام ها: ۱۲۴۹

نکته ها: ۱۲۵۰

پیام ها: ۱۲۵۰

نکته ها: ۱۲۵۱

پیام ها: ۱۲۵۱

نکته ها: ۱۲۵۲

پیام ها: ۱۲۵۲

نکته ها: ۱۲۵۳

پیام ها: ۱۲۵۳

نکته ها: ۱۲۵۴

پیام ها: ۱۲۵۴

نکته ها: ۱۲۵۵

پیام ها: ۱۲۵۵

نکته ها: ۱۲۵۶

پیام ها: ۱۲۵۷

نکته ها: ۱۲۵۷

پیام ها: ۱۲۵۷

نکته ها: ۱۲۵۸

پیام ها: ۱۲۵۹

نکته ها: ۱۲۶۱

پیام ها: ۱۲۶۱

نکته ها: ۱۲۶۲

پیام ها: ۱۲۶۲

نکته ها: ۱۲۶۳

پیام ها: ۱۲۶۳

نکته ها: ۱۲۶۳

پیام ها: ۱۲۶۳

نکته ها: ۱۲۶۵

پیام ها: ۱۲۶۵

سیمای سوره ی مائده: ۱۲۶۸

اشاره: ۱۲۶۸

نکته ها: ۱۲۶۹

پیام ها: ۱۲۷۰

نکته ها: ۱۲۷۲

پیام ها: ۱۲۷۳

نکته ها: ۱۲۷۷

غدیر در قرآن: ۱۲۷۸

نگاهی به تغذیه در اسلام: ۱۲۸۰

پیام ها: ۱۲۸۰

نکته ها: ۱۲۸۳

پیام ها: ۱۲۸۳

نکته ها: ۱۲۸۵

پیام ها: ۱۲۸۶

- ۱۲۸۸ ----- نکته ها:
- ۱۲۸۹ ----- پیام ها:
- ۱۲۹۱ ----- نکته ها:
- ۱۲۹۲ ----- پیام ها:
- ۱۲۹۳ ----- نکته ها:
- ۱۲۹۳ ----- پیام ها:
- ۱۲۹۴ ----- نکته ها:
- ۱۲۹۵ ----- پیام ها:
- ۱۲۹۶ ----- نکته ها:
- ۱۲۹۶ ----- پیام ها:
- ۱۲۹۷ ----- نکته ها:
- ۱۲۹۷ ----- پیام ها:
- ۱۲۹۹ ----- نکته ها:
- ۱۲۹۹ ----- پیام ها:
- ۱۳۰۰ ----- نکته ها:
- ۱۳۰۱ ----- پیام ها:
- ۱۳۰۲ ----- نکته ها:
- ۱۳۰۲ ----- پیام ها:
- ۱۳۰۲ ----- نکته ها:
- ۱۳۰۳ ----- پیام ها:
- ۱۳۰۵ ----- نکته ها:
- ۱۳۰۵ ----- پیام ها:
- ۱۳۰۶ ----- نکته ها:
- ۱۳۰۷ ----- پیام ها:
- ۱۳۰۷ ----- نکته ها:
- ۱۳۰۸ ----- پیام ها:

- ۱۳۰۸ ----- نکته ها:
- ۱۳۰۹ ----- پیام ها:
- ۱۳۱۰ ----- نکته ها:
- ۱۳۱۰ ----- پیام ها:
- ۱۳۱۱ ----- نکته ها:
- ۱۳۱۱ ----- پیام ها:
- ۱۳۱۲ ----- نکته ها:
- ۱۳۱۲ ----- پیام ها:
- ۱۳۱۴ ----- نکته ها:
- ۱۳۱۴ ----- پیام ها:
- ۱۳۱۵ ----- نکته ها:
- ۱۳۱۵ ----- پیام ها:
- ۱۳۱۶ ----- نکته ها:
- ۱۳۱۷ ----- پیام ها:
- ۱۳۱۸ ----- نکته ها:
- ۱۳۱۸ ----- پیام ها:
- ۱۳۱۹ ----- نکته ها:
- ۱۳۱۹ ----- پیام ها:
- ۱۳۲۰ ----- نکته ها:
- ۱۳۲۱ ----- پیام ها:
- ۱۳۲۲ ----- نکته ها:
- ۱۳۲۳ ----- پیام ها:
- ۱۳۲۴ ----- نکته ها:
- ۱۳۲۵ ----- پیام ها:
- ۱۳۲۷ ----- نکته ها:
- ۱۳۲۸ ----- پیام ها:

نکته ها: ۱۳۲۹

پیام ها: ۱۳۳۰

نکته ها: ۱۳۳۰

پیام ها: ۱۳۳۱

نکته ها: ۱۳۳۱

پیام ها: ۱۳۳۲

نکته ها: ۱۳۳۲

پیام ها: ۱۳۳۴

نکته ها: ۱۳۳۴

پیام ها: ۱۳۳۵

پیام ها: ۱۳۳۶

نکته ها: ۱۳۳۷

پیام ها: ۱۳۳۷

نکته ها: ۱۳۳۹

پیام ها: ۱۳۴۰

نکته ها: ۱۳۴۱

پیام ها: ۱۳۴۱

نکته ها: ۱۳۴۲

پیام ها: ۱۳۴۳

نکته ها: ۱۳۴۵

پیام ها: ۱۳۴۶

نکته ها: ۱۳۴۷

پیام ها: ۱۳۴۸

نکته ها: ۱۳۴۸

پیام ها: ۱۳۴۹

نکته ها: ۱۳۵۰

۱۳۵۰ پیام ها:

۱۳۵۱ نکته ها:

۱۳۵۱ پیام ها:

۱۳۵۳ نکته ها:

۱۳۵۳ پیام ها:

۱۳۵۴ نکته ها:

۱۳۵۴ پیام ها:

۱۳۵۶ نکته ها:

۱۳۵۷ پیام ها:

۱۳۵۸ نکته ها:

۱۳۵۹ پیام ها:

۱۳۶۱ نکته ها:

۱۳۶۲ پیام ها:

۱۳۶۴ نکته ها:

۱۳۶۵ پیام ها:

۱۳۶۵ پیام ها:

۱۳۶۶ نکته ها:

۱۳۶۶ پیام ها:

۱۳۶۷ نکته ها:

۱۳۶۷ پیام ها:

۱۳۶۸ نکته ها:

۱۳۶۹ پیام ها:

۱۳۶۹ پیام ها:

۱۳۷۰ نکته ها:

۱۳۷۰ پیام ها:

۱۳۷۱ نکته ها:

پیام ها: ۱۳۷۲

نکته ها: ۱۳۷۳

پیام ها: ۱۳۷۴

پیام ها: ۱۳۷۵

نکته ها: ۱۳۷۶

پیام ها: ۱۳۷۷

نکته ها: ۱۳۷۸

پیام ها: ۱۳۸۱

نکته ها: ۱۳۸۲

پیام ها: ۱۳۸۳

نکته ها: ۱۳۸۴

پیام ها: ۱۳۸۴

نکته ها: ۱۳۸۵

پیام ها: ۱۳۸۵

نکته ها: ۱۳۸۶

پیام ها: ۱۳۸۷

نکته ها: ۱۳۸۸

پیام ها: ۱۳۸۸

نکته ها: ۱۳۸۹

پیام ها: ۱۳۸۹

پیام ها: ۱۳۹۰

نکته ها: ۱۳۹۱

پیام ها: ۱۳۹۱

نکته ها: ۱۳۹۲

پیام ها: ۱۳۹۲

نکته ها: ۱۳۹۳

- ۱۳۹۳: پیام ها:
- ۱۳۹۴: نکته ها:
- ۱۳۹۴: پیام ها:
- ۱۳۹۵: نکته ها:
- ۱۳۹۵: پیام ها:
- ۱۳۹۵: نکته ها:
- ۱۳۹۶: پیام ها:
- ۱۳۹۷: نکته ها:
- ۱۳۹۷: پیام ها:
- ۱۳۹۸: نکته ها:
- ۱۳۹۹: پیام ها:
- ۱۴۰۰: نکته ها:
- ۱۴۰۰: پیام ها:
- ۱۴۰۱: نکته ها:
- ۱۴۰۲: پیام ها:
- ۱۴۰۲: نکته ها:
- ۱۴۰۳: پیام ها:
- ۱۴۰۴: نکته ها:
- ۱۴۰۴: پیام ها:
- ۱۴۰۶: نکته ها:
- ۱۴۰۷: پیام ها:
- ۱۴۰۹: نکته ها:
- ۱۴۱۰: پیام ها:
- ۱۴۱۱: نکته ها:
- ۱۴۱۱: پیام ها:
- ۱۴۱۲: پیام ها:

۱۴۱۳ نکته ها:

۱۴۱۴ پیام ها:

۱۴۱۵ نکته ها:

۱۴۱۶ پیام ها:

۱۴۱۷ نکته ها:

۱۴۱۷ پیام ها:

۱۴۱۹ نکته ها:

۱۴۱۹ پیام ها:

۱۴۲۰ نکته ها:

۱۴۲۱ پیام ها:

۱۴۲۲ نکته ها:

۱۴۲۲ پیام ها:

۱۴۲۳ نکته ها:

۱۴۲۳ پیام ها:

۱۴۲۴ نکته ها:

۱۴۲۵ پیام ها:

۱۴۲۶ نکته ها:

۱۴۲۷ پیام ها:

۱۴۲۷ نکته ها:

۱۴۲۷ پیام ها:

۱۴۲۸ نکته ها:

۱۴۲۹ پیام ها:

۱۴۳۰ نکته ها:

۱۴۳۱ پیام ها:

۱۴۳۳ نکته ها:

۱۴۳۳ پیام ها:

۱۴۳۴ نکته ها:

۱۴۳۴ پیام ها:

۱۴۳۵ نکته ها:

۱۴۳۵ پیام ها:

۱۴۳۶ نکته ها:

۱۴۳۷ پیام ها:

۱۴۳۹ نکته ها:

۱۴۳۹ پیام ها:

۱۴۴۰ نکته ها:

۱۴۴۰ پیام ها:

۱۴۴۱ نکته ها:

۱۴۴۱ پیام ها:

۱۴۴۲ نکته ها:

۱۴۴۳ پیام ها:

۱۴۴۳ نکته ها:

۱۴۴۴ پیام ها:

۱۴۴۵ نکته ها:

۱۴۴۵ پیام ها:

۱۴۴۶ نکته ها:

۱۴۴۶ پیام ها:

۱۴۴۷ نکته ها:

۱۴۴۸ پیام ها:

۱۴۵۱ سیمای سوره ی انعام

۱۴۵۱ اشاره

۱۴۵۳ نکته ها:

۱۴۵۴ پیام ها:

۱۴۵۴ نکته ها:

۱۴۵۵ پیام ها:

۱۴۵۵ نکته ها:

۱۴۵۶ پیام ها:

۱۴۵۶ نکته ها:

۱۴۵۶ پیام ها:

۱۴۵۷ نکته ها:

۱۴۵۷ پیام ها:

۱۴۵۹ نکته ها:

۱۴۵۹ پیام ها:

۱۴۶۰ نکته ها:

۱۴۶۰ پیام ها:

۱۴۶۱ نکته ها:

۱۴۶۱ پیام ها:

۱۴۶۲ نکته ها:

۱۴۶۲ پیام ها:

۱۴۶۳ نکته ها:

۱۴۶۳ پیام ها:

۱۴۶۴ نکته ها:

۱۴۶۵ پیام ها:

۱۴۶۷ نکته ها:

۱۴۶۷ پیام ها:

۱۴۶۷ نکته ها:

۱۴۶۸ پیام ها:

۱۴۶۸ نکته ها:

۱۴۶۹ پیام ها:

۱۴۶۹ نکته ها:

۱۴۷۰ پیام ها:

۱۴۷۰ پیام ها:

۱۴۷۱ نکته ها:

۱۴۷۱ پیام ها:

۱۴۷۲ نکته ها:

۱۴۷۳ پیام ها:

۱۴۷۴ نکته ها:

۱۴۷۴ پیام ها:

۱۴۷۵ نکته ها:

۱۴۷۵ پیام ها:

۱۴۷۵ نکته ها:

۱۴۷۶ پیام ها:

۱۴۷۶ نکته ها:

۱۴۷۷ پیام ها:

۱۴۷۸ نکته ها:

۱۴۷۸ پیام ها:

۱۴۷۹ نکته ها:

۱۴۸۰ پیام ها:

۱۴۸۱ نکته ها:

۱۴۸۱ پیام ها:

۱۴۸۲ نکته ها:

۱۴۸۲ پیام ها:

۱۴۸۳ نکته ها:

۱۴۸۴ پیام ها:

۱۴۸۶ نکته ها:

- ۱۴۸۶ پیام ها:
- ۱۴۸۷ نکته ها:
- ۱۴۸۸ پیام ها:
- ۱۴۸۹ نکته ها:
- ۱۴۸۹ پیام ها:
- ۱۴۹۰ نکته ها:
- ۱۴۹۱ پیام ها:
- ۱۴۹۲ نکته ها:
- ۱۴۹۲ پیام ها:
- ۱۴۹۳ نکته ها:
- ۱۴۹۳ پیام ها:
- ۱۴۹۴ نکته ها:
- ۱۴۹۵ پیام ها:
- ۱۴۹۵ نکته ها:
- ۱۴۹۶ شعور حیوانات
- ۱۴۹۷ پیام ها:
- ۱۴۹۸ نکته ها:
- ۱۴۹۹ پیام ها:
- ۱۴۹۹ نکته ها:
- ۱۴۹۹ پیام ها:
- ۱۵۰۰ نکته ها:
- ۱۵۰۰ پیام ها:
- ۱۵۰۱ نکته ها:
- ۱۵۰۱ پیام ها:
- ۱۵۰۲ پیام ها:
- ۱۵۰۲ نکته ها:

- ۱۵۰۳ ----- پیام ها:
- ۱۵۰۵ ----- نکته ها:
- ۱۵۰۵ ----- پیام ها:
- ۱۵۰۶ ----- نکته ها:
- ۱۵۰۷ ----- پیام ها:
- ۱۵۰۸ ----- نکته ها:
- ۱۵۰۸ ----- پیام ها:
- ۱۵۰۹ ----- نکته ها:
- ۱۵۰۹ ----- پیام ها:
- ۱۵۱۰ ----- نکته ها:
- ۱۵۱۱ ----- پیام ها:
- ۱۵۱۲ ----- نکته ها:
- ۱۵۱۳ ----- پیام ها:
- ۱۵۱۳ ----- نکته ها:
- ۱۵۱۴ ----- پیام ها:
- ۱۵۱۵ ----- نکته ها:
- ۱۵۱۵ ----- پیام ها:
- ۱۵۱۷ ----- نکته ها:
- ۱۵۱۷ ----- پیام ها:
- ۱۵۱۹ ----- پیام ها:
- ۱۵۱۹ ----- نکته ها:
- ۱۵۲۰ ----- پیام ها:
- ۱۵۲۱ ----- پیام ها:
- ۱۵۲۲ ----- نکته ها:
- ۱۵۲۲ ----- پیام ها:
- ۱۵۲۳ ----- نکته ها:

۱۵۲۳ پیام ها:

۱۵۲۴ نکته ها:

۱۵۲۵ پیام ها:

۱۵۲۵ نکته ها:

۱۵۲۶ پیام ها:

۱۵۲۷ نکته ها:

۱۵۲۸ پیام ها:

۱۵۲۹ نکته ها:

۱۵۲۹ پیام ها:

۱۵۳۱ نکته ها:

۱۵۳۱ پیام ها:

۱۵۳۲ نکته ها:

۱۵۳۳ پیام ها:

۱۵۳۴ نکته ها:

۱۵۳۵ پیام ها:

۱۵۳۶ نکته ها:

۱۵۳۶ پیام ها:

۱۵۳۷ نکته ها:

۱۵۳۸ پیام ها:

۱۵۳۹ نکته ها:

۱۵۳۹ پیام ها:

۱۵۴۰ نکته ها:

۱۵۴۰ پیام ها:

۱۵۴۱ نکته ها:

۱۵۴۲ پیام ها:

۱۵۴۳ نکته ها:

۱۵۴۴ پیام ها:

۱۵۴۴ نکته ها:

۱۵۴۵ پیام ها:

۱۵۴۵ نکته ها:

۱۵۴۶ پیام ها:

۱۵۴۶ نکته ها:

۱۵۴۷ پیام ها:

۱۵۴۸ پیام ها:

۱۵۴۹ نکته ها:

۱۵۴۹ پیام ها:

۱۵۵۰ نکته ها:

۱۵۵۱ پیام ها:

۱۵۵۲ نکته ها:

۱۵۵۲ پیام ها:

۱۵۵۳ نکته ها:

۱۵۵۳ پیام ها:

۱۵۵۴ نکته ها:

۱۵۵۵ پیام ها:

۱۵۵۵ نکته ها:

۱۵۵۶ پیام ها:

۱۵۵۷ نکته ها:

۱۵۵۷ پیام ها:

۱۵۵۸ نکته ها:

۱۵۵۸ پیام ها:

۱۵۶۰ نکته ها:

۱۵۶۰ پیام ها:

نکته ها: ۱۵۶۱ - - - - -

پیام ها: ۱۵۶۱ - - - - -

نکته ها: ۱۵۶۲ - - - - -

پیام ها: ۱۵۶۳ - - - - -

نکته ها: ۱۵۶۳ - - - - -

پیام ها: ۱۵۶۴ - - - - -

نکته ها: ۱۵۶۵ - - - - -

پیام ها: ۱۵۶۵ - - - - -

نکته ها: ۱۵۶۶ - - - - -

پیام ها: ۱۵۶۷ - - - - -

نکته ها: ۱۵۶۸ - - - - -

پیام ها: ۱۵۶۸ - - - - -

نکته ها: ۱۵۶۹ - - - - -

پیام ها: ۱۵۶۹ - - - - -

نکته ها: ۱۵۷۰ - - - - -

پیام ها: ۱۵۷۰ - - - - -

نکته ها: ۱۵۷۱ - - - - -

پیام ها: ۱۵۷۲ - - - - -

نکته ها: ۱۵۷۲ - - - - -

پیام ها: ۱۵۷۳ - - - - -

نکته ها: ۱۵۷۳ - - - - -

پیام ها: ۱۵۷۴ - - - - -

نکته ها: ۱۵۷۴ - - - - -

پیام ها: ۱۵۷۵ - - - - -

نکته ها: ۱۵۷۵ - - - - -

پیام ها: ۱۵۷۶ - - - - -

۱۵۷۶ ----- نکته ها:

۱۵۷۷ ----- پیام ها:

۱۵۷۹ ----- نکته ها:

۱۵۸۰ ----- پیام ها:

۱۵۸۰ ----- پیام ها:

۱۵۸۲ ----- نکته ها:

۱۵۸۴ ----- پیام ها:

۱۵۸۴ ----- نکته ها:

۱۵۸۵ ----- پیام ها:

۱۵۸۶ ----- نکته ها:

۱۵۸۶ ----- پیام ها:

۱۵۸۷ ----- نکته ها:

۱۵۸۷ ----- پیام ها:

۱۵۸۸ ----- نکته ها:

۱۵۸۹ ----- پیام ها:

۱۵۹۰ ----- نکته ها:

۱۵۹۰ ----- پیام ها:

۱۵۹۱ ----- نکته ها:

۱۵۹۱ ----- پیام ها:

۱۵۹۱ ----- نکته ها:

۱۵۹۲ ----- پیام ها:

۱۵۹۲ ----- نکته ها:

۱۵۹۲ ----- پیام ها:

۱۵۹۴ ----- نکته ها:

۱۵۹۴ ----- پیام ها:

۱۵۹۴ ----- نکته ها:

- ۱۵۹۵ پیام ها:
- ۱۵۹۶ نکته ها:
- ۱۵۹۷ پیام ها:
- ۱۵۹۸ نکته ها:
- ۱۵۹۸ پیام ها:
- ۱۵۹۹ نکته ها:
- ۱۵۹۹ پیام ها:
- ۱۶۰۰ نکته ها:
- ۱۶۰۱ پیام ها:
- ۱۶۰۲ نکته ها:
- ۱۶۰۲ پیام ها:
- ۱۶۰۳ پیام ها:
- ۱۶۰۳ نکته ها:
- ۱۶۰۴ پیام ها:
- ۱۶۰۵ نکته ها:
- ۱۶۰۵ پیام ها:
- ۱۶۰۶ نکته ها:
- ۱۶۰۶ پیام ها:
- ۱۶۰۷ نکته ها:
- ۱۶۰۸ پیام ها:
- ۱۶۰۸ نکته ها:
- ۱۶۰۸ پیام ها:
- ۱۶۰۹ پیام ها:
- ۱۶۱۰ پیام ها:
- ۱۶۱۱ نکته ها:
- ۱۶۱۱ پیام ها:

۱۶۱۲-----نکته ها:

۱۶۱۳-----پیام ها:

۱۶۱۴-----نکته ها:

۱۶۱۴-----پیام ها:

۱۶۱۵-----نکته ها:

۱۶۱۵-----پیام ها:

۱۶۱۶-----نکته ها:

۱۶۱۶-----پیام ها:

۱۶۱۷-----نکته ها:

۱۶۱۸-----پیام ها:

۱۶۲۰-----نکته ها:

۱۶۲۰-----پیام ها:

۱۶۲۲-----نکته ها:

۱۶۲۲-----پیام ها:

۱۶۲۳-----نکته ها:

۱۶۲۴-----پیام ها:

۱۶۲۶-----نکته ها:

۱۶۲۶-----پیام ها:

۱۶۲۸-----پیام ها:

۱۶۲۹-----نکته ها:

۱۶۳۰-----پیام ها:

۱۶۳۱-----نکته ها:

۱۶۳۲-----پیام ها:

۱۶۳۲-----نکته ها:

۱۶۳۳-----پیام ها:

۱۶۳۴-----نکته ها:

پیام ها: ۱۶۳۴

نکته ها: ۱۶۳۶

پیام ها: ۱۶۳۶

نکته ها: ۱۶۳۸

پیام ها: ۱۶۳۹

نکته ها: ۱۶۳۹

پیام ها: ۱۶۴۰

نکته ها: ۱۶۴۰

پیام ها: ۱۶۴۱

نکته ها: ۱۶۴۲

پیام ها: ۱۶۴۲

نکته ها: ۱۶۴۳

پیام ها: ۱۶۴۳

نکته ها: ۱۶۴۴

پیام ها: ۱۶۴۵

نکته ها: ۱۶۴۵

پیام ها: ۱۶۴۶

نکته ها: ۱۶۴۷

پیام ها: ۱۶۴۷

نکته ها: ۱۶۴۸

پیام ها: ۱۶۴۹

نکته ها: ۱۶۵۰

پیام ها: ۱۶۵۱

نکته ها: ۱۶۵۲

پیام ها: ۱۶۵۲

جلد سوم ۱۶۵۳

۱۶۵۳ - اشاره

۱۶۵۷ - [مقدمات پژوهش]

۱۶۵۷ - اشاره

۱۶۵۷ - پیشگفتار

۱۶۵۷ - اشاره

۱۶۵۷ - شیوه کار

۱۶۵۸ - شیوه ارائه

۱۶۵۹ - همکاران محترم:

۱۶۶۱ - امتیازات

۱۶۶۴ - مقدمه مؤلف

۱۶۶۷ - سیمای سوره ی اعراف

۱۶۶۷ - اشاره

۱۶۶۸ - نکته ها:

۱۶۶۸ - پیام ها:

۱۶۶۹ - نکته ها:

۱۶۶۹ - پیام ها:

۱۶۷۰ - نکته ها:

۱۶۷۱ - پیام ها:

۱۶۷۲ - نکته ها:

۱۶۷۴ - پیام ها:

۱۶۷۴ - نکته ها:

۱۶۷۵ - پیام ها:

۱۶۷۵ - نکته ها:

۱۶۷۵ - پیام ها:

۱۶۷۶ - پیام ها:

۱۶۷۷ - نکته ها:

- ۱۶۷۸ پیام ها:
- ۱۶۷۸ نکته ها:
- ۱۶۷۹ پیام ها:
- ۱۶۸۰ نکته ها:
- ۱۶۸۱ پیام ها:
- ۱۶۸۲ نکته ها:
- ۱۶۸۲ اشاره
- ۱۶۸۲ پیام ها:
- ۱۶۸۳ نکته ها:
- ۱۶۸۴ پیام ها:
- ۱۶۸۵ نکته ها:
- ۱۶۸۵ پیام ها:
- ۱۶۸۶ نکته ها:
- ۱۶۸۷ پیام ها:
- ۱۶۸۷ نکته ها:
- ۱۶۹۰ پیام ها:
- ۱۶۹۱ نکته ها:
- ۱۶۹۱ پیام ها:
- ۱۶۹۲ نکته ها:
- ۱۶۹۲ پیام ها:
- ۱۶۹۳ نکته ها:
- ۱۶۹۴ پیام ها:
- ۱۶۹۵ نکته ها:
- ۱۶۹۵ پیام ها:
- ۱۶۹۶ نکته ها:
- ۱۶۹۷ پیام ها:

نکته ها: ۱۶۹۸-----

پیام ها: ۱۶۹۸-----

نکته ها: ۱۷۰۰-----

پیام ها: ۱۷۰۰-----

نکته ها: ۱۷۰۱-----

پیام ها: ۱۷۰۲-----

پیام ها: ۱۷۰۳-----

نکته ها: ۱۷۰۴-----

پیام ها: ۱۷۰۵-----

نکته ها: ۱۷۰۶-----

پیام ها: ۱۷۰۷-----

نکته ها: ۱۷۰۹-----

پیام ها: ۱۷۰۹-----

نکته ها: ۱۷۱۰-----

پیام ها: ۱۷۱۰-----

نکته ها: ۱۷۱۲-----

پیام ها: ۱۷۱۲-----

نکته ها: ۱۷۱۳-----

پیام ها: ۱۷۱۳-----

نکته ها: ۱۷۱۴-----

پیام ها: ۱۷۱۵-----

نکته ها: ۱۷۱۶-----

پیام ها: ۱۷۱۷-----

نکته ها: ۱۷۱۸-----

پیام ها: ۱۷۱۸-----

پیام ها: ۱۷۱۹-----

۱۷۲۰ نکته ها:

۱۷۲۱ پیام ها:

۱۷۲۲ نکته ها:

۱۷۲۲ پیام ها:

۱۷۲۳ نکته ها:

۱۷۲۳ پیام ها:

۱۷۲۴ نکته ها:

۱۷۲۴ پیام ها:

۱۷۲۵ نکته ها:

۱۷۲۶ نکته ها:

۱۷۲۶ پیام ها:

۱۷۲۶ نکته ها:

۱۷۲۷ پیام ها:

۱۷۲۷ نکته ها:

۱۷۲۷ پیام ها:

۱۷۲۸ نکته ها:

۱۷۲۸ پیام ها:

۱۷۲۹ نکته ها:

۱۷۳۰ پیام ها:

۱۷۳۱ نکته ها:

۱۷۳۱ پیام ها:

۱۷۳۲ نکته ها:

۱۷۳۵ پیام ها:

۱۷۳۵ نکته ها:

۱۷۳۷ پیام ها:

۱۷۳۸ نکته ها:

پیام ها: ۱۷۳۸ -----

نکته ها: ۱۷۴۰ -----

پیام ها: ۱۷۴۱ -----

نکته ها: ۱۷۴۱ -----

پیام ها: ۱۷۴۲ -----

نکته ها: ۱۷۴۳ -----

پیام ها: ۱۷۴۴ -----

نکته ها: ۱۷۴۵ -----

پیام ها: ۱۷۴۵ -----

پیام ها: ۱۷۴۶ -----

نکته ها: ۱۷۴۷ -----

پیام ها: ۱۷۴۷ -----

نکته ها: ۱۷۴۸ -----

پیام ها: ۱۷۴۸ -----

نکته ها: ۱۷۴۹ -----

پیام ها: ۱۷۴۹ -----

پیام ها: ۱۷۵۰ -----

نکته ها: ۱۷۵۱ -----

پیام ها: ۱۷۵۱ -----

پیام ها: ۱۷۵۲ -----

نکته ها: ۱۷۵۳ -----

پیام ها: ۱۷۵۳ -----

نکته ها: ۱۷۵۴ -----

پیام ها: ۱۷۵۴ -----

نکته ها: ۱۷۵۵ -----

پیام ها: ۱۷۵۶ -----

۱۷۵۷ نکته ها:

۱۷۵۷ پیام ها:

۱۷۵۸ پیام ها:

۱۷۶۰ نکته ها:

۱۷۶۰ پیام ها:

۱۷۶۱ نکته ها:

۱۷۶۱ پیام ها:

۱۷۶۱ نکته ها:

۱۷۶۲ پیام ها:

۱۷۶۳ نکته ها:

۱۷۶۴ پیام ها:

۱۷۶۴ نکته ها:

۱۷۶۵ پیام ها:

۱۷۶۵ نکته ها:

۱۷۶۵ پیام ها:

۱۷۶۶ نکته ها:

۱۷۶۶ پیام ها:

۱۷۶۷ نکته ها:

۱۷۶۸ پیام ها:

۱۷۶۹ نکته ها:

۱۷۶۹ پیام ها:

۱۷۷۰ نکته ها:

۱۷۷۰ پیام ها:

۱۷۷۱ نکته ها:

۱۷۷۱ پیام ها:

۱۷۷۲ نکته ها:

پیام ها: ۱۷۷۳

نکته ها: ۱۷۷۴

پیام ها: ۱۷۷۴

نکته ها: ۱۷۷۵

پیام ها: ۱۷۷۵

پیام ها: ۱۷۷۶

نکته ها: ۱۷۷۶

پیام ها: ۱۷۷۷

نکته ها: ۱۷۷۷

پیام ها: ۱۷۷۸

نکته ها: ۱۷۷۸

پیام ها: ۱۷۸۰

نکته ها: ۱۷۸۱

پیام ها: ۱۷۸۱

نکته ها: ۱۷۸۲

پیام ها: ۱۷۸۳

نکته ها: ۱۷۸۴

پیام ها: ۱۷۸۴

نکته ها: ۱۷۸۴

پیام ها: ۱۷۸۷

نکته ها: ۱۷۸۷

پیام ها: ۱۷۸۸

پیام ها: ۱۷۸۸

پیام ها: ۱۷۸۹

نکته ها: ۱۷۹۰

پیام ها: ۱۷۹۱

- پیام ها: ۱۷۹۱
- نکته ها: ۱۷۹۲
- پیام ها: ۱۷۹۲
- نکته ها: ۱۷۹۳
- پیام ها: ۱۷۹۳
- پیام ها: ۱۷۹۴
- پیام ها: ۱۷۹۵
- نکته ها: ۱۷۹۵
- پیام ها: ۱۷۹۶
- نکته ها: ۱۷۹۶
- پیام ها: ۱۷۹۶
- نکته ها: ۱۷۹۷
- پیام ها: ۱۷۹۸
- پیام ها: ۱۷۹۹
- نکته ها: ۱۸۰۰
- پیام ها: ۱۸۰۰
- نکته ها: ۱۸۰۱
- پیام ها: ۱۸۰۲
- نکته ها: ۱۸۰۳
- پیام ها: ۱۸۰۳
- نکته ها: ۱۸۰۴
- پیام ها: ۱۸۰۴
- نکته ها: ۱۸۰۵
- پیام ها: ۱۸۰۶
- نکته ها: ۱۸۰۷
- پیام ها: ۱۸۰۷

نکته ها: ۱۸۰۸ -----

پیام ها: ۱۸۰۸ -----

نکته ها: ۱۸۰۹ -----

پیام ها: ۱۸۰۹ -----

نکته ها: ۱۸۱۰ -----

پیام ها: ۱۸۱۱ -----

نکته ها: ۱۸۱۲ -----

پیام ها: ۱۸۱۲ -----

نکته ها: ۱۸۱۳ -----

پیام ها: ۱۸۱۳ -----

نکته ها: ۱۸۱۵ -----

پیام ها: ۱۸۱۶ -----

نکته ها: ۱۸۱۷ -----

پیام ها: ۱۸۱۷ -----

نکته ها: ۱۸۱۹ -----

پیام ها: ۱۸۱۹ -----

نکته ها: ۱۸۲۰ -----

پیام ها: ۱۸۲۳ -----

نکته ها: ۱۸۲۵ -----

پیام ها: ۱۸۲۷ -----

نکته ها: ۱۸۲۸ -----

پیام ها: ۱۸۲۸ -----

نکته ها: ۱۸۲۹ -----

پیام ها: ۱۸۳۰ -----

نکته ها: ۱۸۳۱ -----

پیام ها: ۱۸۳۱ -----

۱۸۳۲ نکته ها:

۱۸۳۲ پیام ها:

۱۸۳۲ نکته ها:

۱۸۳۴ پیام ها:

۱۸۳۵ نکته ها:

۱۸۳۵ پیام ها:

۱۸۳۶ نکته ها:

۱۸۳۷ پیام ها:

۱۸۳۹ نکته ها:

۱۸۳۹ پیام ها:

۱۸۳۹ نکته ها:

۱۸۴۰ پیام ها:

۱۸۴۰ پیام ها:

۱۸۴۱ پیام ها:

۱۸۴۲ نکته ها:

۱۸۴۳ پیام ها:

۱۸۴۴ نکته ها:

۱۸۴۵ پیام ها:

۱۸۴۶ نکته ها:

۱۸۴۸ پیام ها:

۱۸۴۹ نکته ها:

۱۸۵۰ پیام ها:

۱۸۵۲ نکته ها:

۱۸۵۳ پیام ها:

۱۸۵۴ نکته ها:

۱۸۵۵ پیام ها:

۱۸۵۷ ----- نکته ها:

۱۸۵۷ ----- پیام ها:

۱۸۵۸ ----- نکته ها:

۱۸۵۹ ----- پیام ها:

۱۸۶۰ ----- نکته ها:

۱۸۶۱ ----- پیام ها:

۱۸۶۲ ----- نکته ها:

۱۸۶۴ ----- پیام ها:

۱۸۶۵ ----- نکته ها:

۱۸۶۶ ----- پیام ها:

۱۸۶۷ ----- نکته ها:

۱۸۶۷ ----- پیام ها:

۱۸۶۸ ----- نکته ها:

۱۸۶۸ ----- پیام ها:

۱۸۶۹ ----- نکته ها:

۱۸۷۰ ----- پیام ها:

۱۸۷۱ ----- نکته ها:

۱۸۷۲ ----- پیام ها:

۱۸۷۳ ----- نکته ها:

۱۸۷۴ ----- پیام ها:

۱۸۷۵ ----- نکته ها:

۱۸۷۶ ----- پیام ها:

۱۸۷۷ ----- نکته ها:

۱۸۷۷ ----- پیام ها:

۱۸۷۸ ----- نکته ها:

۱۸۷۹ ----- پیام ها:

- ۱۸۸۰ ----- نکته ها:
- ۱۸۸۱ ----- پیام ها:
- ۱۸۸۲ ----- نکته ها:
- ۱۸۸۲ ----- پیام ها:
- ۱۸۸۳ ----- نکته ها:
- ۱۸۸۴ ----- پیام ها:
- ۱۸۸۵ ----- نکته ها:
- ۱۸۸۸ ----- پیام ها:
- ۱۸۸۹ ----- نکته ها:
- ۱۸۸۹ ----- پیام ها:
- ۱۸۹۰ ----- نکته ها:
- ۱۸۹۱ ----- پیام ها:
- ۱۸۹۲ ----- نکته ها:
- ۱۸۹۲ ----- پیام ها:
- ۱۸۹۳ ----- نکته ها:
- ۱۸۹۳ ----- پیام ها:
- ۱۸۹۴ ----- پیام ها:
- ۱۸۹۵ ----- نکته ها:
- ۱۸۹۶ ----- پیام ها:
- ۱۸۹۷ ----- نکته ها:
- ۱۸۹۹ ----- پیام ها:
- ۱۹۰۰ ----- پیام ها:
- ۱۹۰۱ ----- پیام ها:
- ۱۹۰۲ ----- نکته ها:
- ۱۹۰۲ ----- پیام ها:
- ۱۹۰۳ ----- نکته ها:

پیام‌ها: ۱۹۰۳-----

نکته‌ها: ۱۹۰۴-----

پیام‌ها: ۱۹۰۴-----

نکته‌ها: ۱۹۰۵-----

پیام‌ها: ۱۹۰۵-----

نکته‌ها: ۱۹۰۷-----

پیام‌ها: ۱۹۰۷-----

نکته‌ها: ۱۹۰۷-----

پیام‌ها: ۱۹۰۹-----

نکته‌ها: ۱۹۱۰-----

پیام‌ها: ۱۹۱۱-----

نکته‌ها: ۱۹۱۲-----

پیام‌ها: ۱۹۱۳-----

نکته‌ها: ۱۹۱۴-----

پیام‌ها: ۱۹۱۵-----

نکته‌ها: ۱۹۱۶-----

پیام‌ها: ۱۹۱۷-----

نکته‌ها: ۱۹۱۷-----

پیام‌ها: ۱۹۱۸-----

نکته‌ها: ۱۹۱۸-----

پیام‌ها: ۱۹۱۹-----

سیمای سوره ی انفال ۱۹۲۳-----

اشاره ۱۹۲۳-----

نکته‌ها: ۱۹۲۴-----

پیام‌ها: ۱۹۲۵-----

نکته‌ها: ۱۹۲۷-----

۱۹۲۸ پیام ها:

۱۹۲۹ نکته ها:

۱۹۲۹ پیام ها:

۱۹۳۰ نکته ها:

۱۹۳۰ پیام ها:

۱۹۳۱ نکته ها:

۱۹۳۲ پیام ها:

۱۹۳۴ نکته ها:

۱۹۳۵ پیام ها:

۱۹۳۶ نکته ها:

۱۹۳۶ پیام ها:

۱۹۳۶ نکته ها:

۱۹۳۸ پیام ها:

۱۹۳۸ نکته ها:

۱۹۳۹ پیام ها:

۱۹۴۰ نکته ها:

۱۹۴۱ پیام ها:

۱۹۴۲ نکته ها:

۱۹۴۲ پیام ها:

۱۹۴۴ پیام ها:

۱۹۴۴ نکته ها:

۱۹۴۵ پیام ها:

۱۹۴۵ نکته ها:

۱۹۴۶ پیام ها:

۱۹۴۷ نکته ها:

۱۹۴۸ پیام ها:

۱۹۴۹ نکته ها:

۱۹۴۹ پیام ها:

۱۹۵۰ نکته ها:

۱۹۵۰ پیام ها:

۱۹۵۱ نکته ها:

۱۹۵۲ پیام ها:

۱۹۵۲ نکته ها:

۱۹۵۳ پیام ها:

۱۹۵۴ نکته ها:

۱۹۵۴ پیام ها:

۱۹۵۵ نکته ها:

۱۹۵۶ پیام ها:

۱۹۵۷ نکته ها:

۱۹۵۸ پیام ها:

۱۹۵۹ نکته ها:

۱۹۶۰ پیام ها:

۱۹۶۱ نکته ها:

۱۹۶۲ پیام ها:

۱۹۶۳ نکته ها:

۱۹۶۵ پیام ها:

۱۹۶۷ نکته ها:

۱۹۶۸ پیام ها:

۱۹۷۰ نکته ها:

۱۹۷۱ پیام ها:

۱۹۷۲ نکته ها:

۱۹۷۲ پیام ها:

- ۱۹۷۳ نکته ها:
- ۱۹۷۳ پیام ها:
- ۱۹۷۴ نکته ها:
- ۱۹۷۵ پیام ها:
- ۱۹۷۶ نکته ها:
- ۱۹۷۶ پیام ها:
- ۱۹۷۷ نکته ها:
- ۱۹۷۷ پیام ها:
- ۱۹۷۸ نکته ها:
- ۱۹۷۸ پیام ها:
- ۱۹۷۹ نکته ها:
- ۱۹۷۹ پیام ها:
- ۱۹۸۰ نکته ها:
- ۱۹۸۰ پیام ها:
- ۱۹۸۱ نکته ها:
- ۱۹۸۲ پیام ها:
- ۱۹۸۲ پیام ها:
- ۱۹۸۴ نکته ها:
- ۱۹۸۶ پیام ها:
- ۱۹۸۷ نکته ها:
- ۱۹۸۸ سیمای جنگ بدر
- ۱۹۸۹ پیام ها:
- ۱۹۸۹ نکته ها:
- ۱۹۹۰ پیام ها:
- ۱۹۹۱ نکته ها:
- ۱۹۹۱ پیام ها:

- ۱۹۹۲ نکته ها:
- ۱۹۹۲ پیام ها:
- ۱۹۹۳ نکته ها:
- ۱۹۹۴ پیام ها:
- ۱۹۹۵ نکته ها:
- ۱۹۹۵ پیام ها:
- ۱۹۹۶ نکته ها:
- ۱۹۹۷ پیام ها:
- ۱۹۹۸ نکته ها:
- ۱۹۹۸ پیام ها:
- ۱۹۹۹ نکته ها:
- ۲۰۰۰ پیام ها:
- ۲۰۰۰ پیام ها:
- ۲۰۰۱ نکته ها:
- ۲۰۰۱ پیام ها:
- ۲۰۰۳ نکته ها:
- ۲۰۰۳ پیام ها:
- ۲۰۰۳ نکته ها:
- ۲۰۰۴ نکته ها:
- ۲۰۰۴ پیام ها:
- ۲۰۰۵ نکته ها:
- ۲۰۰۵ پیام ها:
- ۲۰۰۶ نکته ها:
- ۲۰۰۷ پیام ها:
- ۲۰۰۸ نکته ها:
- ۲۰۰۹ پیام ها:

۲۰۱۱ ----- نکته ها:

۲۰۱۲ ----- پیام ها:

۲۰۱۲ ----- نکته ها:

۲۰۱۳ ----- پیام ها:

۲۰۱۴ ----- پیام ها:

۲۰۱۵ ----- نکته ها:

۲۰۱۵ ----- پیام ها:

۲۰۱۶ ----- نکته ها:

۲۰۱۶ ----- پیام ها:

۲۰۱۷ ----- نکته ها:

۲۰۱۸ ----- پیام ها:

۲۰۱۹ ----- نکته ها:

۲۰۱۹ ----- پیام ها:

۲۰۲۱ ----- نکته ها:

۲۰۲۱ ----- پیام ها:

۲۰۲۳ ----- نکته ها:

۲۰۲۴ ----- پیام ها:

۲۰۲۵ ----- نکته ها:

۲۰۲۵ ----- پیام ها:

۲۰۲۶ ----- نکته ها:

۲۰۲۹ ----- پیام ها:

۲۰۳۰ ----- نکته ها:

۲۰۳۰ ----- پیام ها:

۲۰۳۱ ----- پیام ها:

۲۰۳۲ ----- نکته ها:

۲۰۳۲ ----- پیام ها:

۲۰۳۶ سیمای سوره ی توبه

۲۰۳۶ اشاره

۲۰۳۷ نکته ها:

۲۰۳۸ ماجرای اعلان این آیات

۲۰۳۹ پیام ها:

۲۰۴۱ نکته ها:

۲۰۴۱ پیام ها:

۲۰۴۲ نکته ها:

۲۰۴۳ پیام ها:

۲۰۴۳ نکته ها:

۲۰۴۴ پیام ها:

۲۰۴۴ نکته ها:

۲۰۴۵ پیام ها:

۲۰۴۶ پیام ها:

۲۰۴۷ نکته ها:

۲۰۴۷ پیام ها:

۲۰۴۸ نکته ها:

۲۰۴۸ پیام ها:

۲۰۴۹ پیام ها:

۲۰۵۰ نکته ها:

۲۰۵۰ پیام ها:

۲۰۵۱ نکته ها:

۲۰۵۱ پیام ها:

۲۰۵۲ نکته ها:

۲۰۵۲ پیام ها:

۲۰۵۳ پیام ها:

نکته ها: ۲۰۵۴

پیام ها: ۲۰۵۴

پیام ها: ۲۰۵۵

نکته ها: ۲۰۵۶

پیام ها: ۲۰۵۶

نکته ها: ۲۰۵۷

پیام ها: ۲۰۵۷

نکته ها: ۲۰۵۸

پیام ها: ۲۰۵۹

نکته ها: ۲۰۶۰

پیام ها: ۲۰۶۰

پیام ها: ۲۰۶۱

نکته ها: ۲۰۶۲

پیام ها: ۲۰۶۲

نکته ها: ۲۰۶۳

پیام ها: ۲۰۶۳

نکته ها: ۲۰۶۴

پیام ها: ۲۰۶۴

نکته ها: ۲۰۶۵

سیمای جنگ خنین ۲۰۶۶

پیام ها: ۲۰۶۶

نکته ها: ۲۰۶۷

پیام ها: ۲۰۶۸

پیام ها: ۲۰۶۸

نکته ها: ۲۰۶۹

پیام ها: ۲۰۶۹

۲۰۷۰ ----- نکته ها:

۲۰۷۱ ----- پیام ها:

۲۰۷۲ ----- نکته ها:

۲۰۷۳ ----- پیام ها:

۲۰۷۳ ----- نکته ها:

۲۰۷۴ ----- پیام ها:

۲۰۷۵ ----- نکته ها:

۲۰۷۵ ----- پیام ها:

۲۰۷۶ ----- نکته ها:

۲۰۷۷ ----- پیام ها:

۲۰۷۸ ----- نکته ها:

۲۰۷۸ ----- زکات در روایات

۲۰۷۹ ----- ابوذر و آیه ی کنز

۲۰۸۰ ----- پیام ها:

۲۰۸۱ ----- نکته ها:

۲۰۸۲ ----- پیام ها:

۲۰۸۳ ----- نکته ها:

۲۰۸۳ ----- پیام ها:

۲۰۸۶ ----- نکته ها:

۲۰۸۶ ----- پیام ها:

۲۰۸۷ ----- نکته ها:

۲۰۸۷ ----- پیام ها:

۲۰۸۸ ----- نکته ها:

۲۰۸۸ ----- پیام ها:

۲۰۸۹ ----- نکته ها:

۲۰۹۱ ----- پیام ها:

۲۰۹۲ نکته ها:

۲۰۹۲ پیام ها:

۲۰۹۳ نکته ها:

۲۰۹۴ پیام ها:

۲۰۹۴ نکته ها:

۲۰۹۵ پیام ها:

۲۰۹۶ نکته ها:

۲۰۹۶ پیام ها:

۲۰۹۷ نکته ها:

۲۰۹۷ پیام ها:

۲۰۹۸ نکته ها:

۲۰۹۸ پیام ها:

۲۰۹۸ نکته ها:

۲۰۹۸ پیام ها:

۲۰۹۹ پیام ها:

۲۱۰۰ نکته ها:

۲۱۰۰ پیام ها:

۲۱۰۱ پیام ها:

۲۱۰۲ پیام ها:

۲۱۰۳ نکته ها:

۲۱۰۳ پیام ها:

۲۱۰۴ نکته ها:

۲۱۰۴ پیام ها:

۲۱۰۵ نکته ها:

۲۱۰۵ پیام ها:

۲۱۰۶ نکته ها:

- ۲۱۰۷ پیام ها:
- ۲۱۰۷ نکته ها:
- ۲۱۰۷ پیام ها:
- ۲۱۰۸ نکته ها:
- ۲۱۰۸ پیام ها:
- ۲۱۰۹ نکته ها:
- ۲۱۰۹ پیام ها:
- ۲۱۱۰ نکته ها:
- ۲۱۱۱ پیام ها:
- ۲۱۱۱ نکته ها:
- ۲۱۱۳ سیمای زکات
- ۲۱۱۶ پیام ها:
- ۲۱۱۹ نکته ها:
- ۲۱۱۹ پیام ها:
- ۲۱۲۰ پیام ها:
- ۲۱۲۱ نکته ها:
- ۲۱۲۱ پیام ها:
- ۲۱۲۲ نکته ها:
- ۲۱۲۳ پیام ها:
- ۲۱۲۳ نکته ها:
- ۲۱۲۴ پیام ها:
- ۲۱۲۴ نکته ها:
- ۲۱۲۶ پیام ها:
- ۲۱۲۶ نکته ها:
- ۲۱۲۷ پیام ها:
- ۲۱۲۸ پیام ها:

۲۱۲۹ نکته ها:

۲۱۲۹ پیام ها:

۲۱۳۰ نکته ها:

۲۱۳۱ پیام ها:

۲۱۳۲ نکته ها:

۲۱۳۲ پیام ها:

۲۱۳۳ نکته ها:

۲۱۳۴ مقایسه ی اهل نفاق با اهل ایمان

۲۱۳۴ پیام ها:

۲۱۳۶ نکته ها:

۲۱۳۶ پیام ها:

۲۱۳۷ نکته ها:

۲۱۳۷ اشاره

۲۱۳۸ پیام ها:

۲۱۳۹ نکته ها:

۲۱۴۰ پیام ها:

۲۱۴۰ پیام ها:

۲۱۴۱ نکته ها:

۲۱۴۱ پیام ها:

۲۱۴۲ نکته ها:

۲۱۴۲ پیام ها:

۲۱۴۳ نکته ها:

۲۱۴۴ پیام ها:

۲۱۴۴ نکته ها:

۲۱۴۵ پیام ها:

۲۱۴۵ نکته ها:

۲۱۴۶ پیام ها:

۲۱۴۶ نکته ها:

۲۱۴۷ پیام ها:

۲۱۴۷ نکته ها:

۲۱۴۸ پیام ها:

۲۱۴۸ نکته ها:

۲۱۴۸ پیام ها:

۲۱۴۹ نکته ها:

۲۱۵۰ پیام ها:

۲۱۵۰ پیام ها:

۲۱۵۱ پیام ها:

۲۱۵۲ نکته ها:

۲۱۵۲ پیام ها:

۲۱۵۳ نکته ها:

۲۱۵۳ پیام ها:

۲۱۵۴ نکته ها:

۲۱۵۵ پیام ها:

۲۱۵۶ نکته ها:

۲۱۵۶ پیام ها:

۲۱۵۷ نکته ها:

۲۱۵۷ پیام ها:

۲۱۵۸ نکته ها:

۲۱۵۸ پیام ها:

۲۱۵۹ نکته ها:

۲۱۵۹ پیام ها:

۲۱۶۰ نکته ها:

- ۲۱۶۱ پیام ها:
- ۲۱۶۱ نکته ها:
- ۲۱۶۲ پیام ها:
- ۲۱۶۲ پیام ها:
- ۲۱۶۳ نکته ها:
- ۲۱۶۴ پیام ها:
- ۲۱۶۵ نکته ها:
- ۲۱۶۵ پیام ها:
- ۲۱۶۶ نکته ها:
- ۲۱۶۶ پیام ها:
- ۲۱۶۷ نکته ها:
- ۲۱۶۷ پیام ها:
- ۲۱۶۸ نکته ها:
- ۲۱۶۸ پیام ها:
- ۲۱۶۹ نکته ها:
- ۲۱۷۰ پیام ها:
- ۲۱۷۰ نکته ها:
- ۲۱۷۱ پیام ها:
- ۲۱۷۱ نکته ها:
- ۲۱۷۴ پیام ها:
- ۲۱۷۵ نکته ها:
- ۲۱۷۵ پیام ها:
- ۲۱۷۷ نکته ها:
- ۲۱۷۷ پیام ها:
- ۲۱۷۷ پیام ها:
- ۲۱۷۸ نکته ها:

۲۱۷۹ پیام ها:

۲۱۸۰ نکته ها:

۲۱۸۱ پیام ها:

۲۱۸۲ نکته ها:

۲۱۸۲ پیام ها:

۲۱۸۳ نکته ها:

۲۱۸۳ پیام ها:

۲۱۸۴ نکته ها:

۲۱۸۵ پیام ها:

۲۱۸۵ پیام ها:

۲۱۸۶ نکته ها:

۲۱۸۶ پیام ها:

۲۱۸۷ نکته ها:

۲۱۸۸ پیام ها:

۲۱۸۹ نکته ها:

۲۱۸۹ پیام ها:

۲۱۹۰ نکته ها:

۲۱۹۰ پیام ها:

۲۱۹۲ نکته ها:

۲۱۹۲ پیام ها:

۲۱۹۲ نکته ها:

۲۱۹۳ پیام ها:

۲۱۹۵ نکته ها:

۲۱۹۶ پیام ها:

۲۱۹۷ پیام ها:

۲۱۹۸ نکته ها:

پیام ها: ۲۱۹۸

پیام ها: ۲۱۹۸

نکته ها: ۲۱۹۹

پیام ها: ۲۱۹۹

نکته ها: ۲۲۰۰

پیام ها: ۲۲۰۰

نکته ها: ۲۲۰۰

پیام ها: ۲۲۰۱

سیمای سوره ی یونس: ۲۲۰۴

اشاره: ۲۲۰۴

نکته ها: ۲۲۰۵

پیام ها: ۲۲۰۵

نکته ها: ۲۲۰۶

پیام ها: ۲۲۰۸

نکته ها: ۲۲۰۸

پیام ها: ۲۲۰۹

نکته ها: ۲۲۱۰

پیام ها: ۲۲۱۰

نکته ها: ۲۲۱۲

پیام ها: ۲۲۱۳

نکته ها: ۲۲۱۴

پیام ها: ۲۲۱۴

نکته ها: ۲۲۱۵

پیام ها: ۲۲۱۵

نکته ها: ۲۲۱۶

پیام ها: ۲۲۱۷

- ۲۲۱۷ ----- نکته ها:
- ۲۲۱۸ ----- پیام ها:
- ۲۲۱۹ ----- نکته ها:
- ۲۲۱۹ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۰ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۰ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۱ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۱ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۲ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۲ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۳ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۳ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۴ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۴ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۴ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۵ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۵ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۶ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۶ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۷ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۷ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۸ ----- پیام ها:
- ۲۲۲۹ ----- نکته ها:
- ۲۲۲۹ ----- پیام ها:
- ۲۲۳۰ ----- نکته ها:
- ۲۲۳۰ ----- پیام ها:

- ۲۲۳۱ نکته ها:
- ۲۲۳۱ پیام ها:
- ۲۲۳۲ نکته ها:
- ۲۲۳۳ پیام ها:
- ۲۲۳۳ نکته ها:
- ۲۲۳۴ پیام ها:
- ۲۲۳۵ نکته ها:
- ۲۲۳۵ پیام ها:
- ۲۲۳۶ نکته ها:
- ۲۲۳۶ پیام ها:
- ۲۲۳۷ نکته ها:
- ۲۲۳۷ پیام ها:
- ۲۲۳۷ پیام ها:
- ۲۲۳۸ نکته ها:
- ۲۲۳۸ پیام ها:
- ۲۲۳۹ پیام ها:
- ۲۲۴۰ پیام ها:
- ۲۲۴۰ پیام ها:
- ۲۲۴۱ نکته ها:
- ۲۲۴۱ پیام ها:
- ۲۲۴۲ نکته ها:
- ۲۲۴۲ پیام ها:
- ۲۲۴۳ پیام ها:
- ۲۲۴۳ نکته ها:
- ۲۲۴۴ امتیازات قرآن
- ۲۲۴۵ پیام ها:

۲۲۴۶ نکته ها:

۲۲۴۶ پیام ها:

۲۲۴۸ پیام ها:

۲۲۴۸ پیام ها:

۲۲۴۹ پیام ها:

۲۲۵۰ نکته ها:

۲۲۵۰ پیام ها:

۲۲۵۱ نکته ها:

۲۲۵۲ پیام ها:

۲۲۵۲ نکته ها:

۲۲۵۳ پیام ها:

۲۲۵۳ نکته ها:

۲۲۵۴ پیام ها:

۲۲۵۵ نکته ها:

۲۲۵۵ پیام ها:

۲۲۵۶ نکته ها:

۲۲۵۶ پیام ها:

۲۲۵۷ نکته ها:

۲۲۵۷ پیام ها:

۲۲۵۷ نکته ها:

۲۲۵۷ پیام ها:

۲۲۵۸ نکته ها:

۲۲۵۸ پیام ها:

۲۲۵۹ پیام ها:

۲۲۶۰ نکته ها:

۲۲۶۱ پیام ها:

۲۲۶۱ نکته ها:

۲۲۶۲ پیام ها:

۲۲۶۴ نکته ها:

۲۲۶۴ پیام ها:

۲۲۶۵ نکته ها:

۲۲۶۵ پیام ها:

۲۲۶۶ نکته ها:

۲۲۶۶ پیام ها:

۲۲۶۷ نکته ها:

۲۲۶۹ پیام ها:

۲۲۶۹ نکته ها:

۲۲۷۲ پیام ها:

۲۲۷۲ نکته ها:

۲۲۷۳ پیام ها:

۲۲۷۳ نکته ها:

۲۲۷۳ پیام ها:

۲۲۷۴ نکته ها:

۲۲۷۴ پیام ها:

۲۲۷۵ نکته ها:

۲۲۷۵ پیام ها:

۲۲۷۶ نکته ها:

۲۲۷۶ پیام ها:

۲۲۷۷ نکته ها:

۲۲۷۷ پیام ها:

۲۲۷۸ نکته ها:

۲۲۷۸ پیام ها:

۲۲۷۹ نکته ها:

۲۲۸۰ پیام ها:

۲۲۸۰ پیام ها:

۲۲۸۱ نکته ها:

۲۲۸۱ پیام ها:

۲۲۸۳ پیام ها:

۲۲۸۴ نکته ها:

۲۲۸۴ پیام ها:

۲۲۸۵ نکته ها:

۲۲۸۵ پیام ها:

۲۲۸۶ نکته ها:

۲۲۸۶ پیام ها:

۲۲۸۷ پیام ها:

۲۲۸۷ نکته ها:

۲۲۸۷ پیام ها:

۲۲۸۸ نکته ها:

۲۲۸۸ پیام ها:

۲۲۸۹ پیام ها:

۲۲۸۹ نکته ها:

۲۲۹۰ پیام ها:

۲۲۹۰ نکته ها:

۲۲۹۱ پیام ها:

۲۲۹۲ نکته ها:

۲۲۹۲ پیام ها:

۲۲۹۳ نکته ها:

۲۲۹۳ پیام ها:

نکته ها: ۲۲۹۴

اشاره: ۲۲۹۴

پیام ها: ۲۲۹۴

نکته ها: ۲۲۹۵

پیام ها: ۲۲۹۵

نکته ها: ۲۲۹۶

پیام ها: ۲۲۹۶

نکته ها: ۲۲۹۷

پیام ها: ۲۲۹۸

نکته ها: ۲۲۹۹

پیام ها: ۲۲۹۹

نکته ها: ۲۳۰۰

پیام ها: ۲۳۰۰

نکته ها: ۲۳۰۱

پیام ها: ۲۳۰۱

نکته ها: ۲۳۰۲

پیام ها: ۲۳۰۲

پیام ها: ۲۳۰۳

نکته ها: ۲۳۰۳

پیام ها: ۲۳۰۴

پیام ها: ۲۳۰۴

نکته ها: ۲۳۰۵

پیام ها: ۲۳۰۵

پیام ها: ۲۳۰۶

نکته ها: ۲۳۰۷

پیام ها: ۲۳۰۷

نکته ها: ۲۳۰۸

پیام ها: ۲۳۰۸

پیام ها: ۲۳۰۹

پیام ها: ۲۳۱۰

جلد چهارم - ۲۳۱۱

اشاره ۲۳۱۱

مقدمه مؤلف: ۲۳۱۹

سیمای سوره ی هود ۲۳۲۵

اشاره ۲۳۲۵

نکته ها: ۲۳۲۶

پیام ها: ۲۳۲۷

نکته ها: ۲۳۲۸

پیام ها: ۲۳۲۸

نکته ها: ۲۳۲۹

پیام ها: ۲۳۳۰

نکته ها: ۲۳۳۱

پیام ها: ۲۳۳۲

نکته ها: ۲۳۳۳

پیام ها: ۲۳۳۴

نکته ها: ۲۳۳۵

پیام ها: ۲۳۳۵

نکته ها: ۲۳۳۶

پیام ها: ۲۳۳۶

نکته ها: ۲۳۳۷

پیام ها: ۲۳۳۷

نکته ها: ۲۳۳۸

پیام ها: ۲۳۳۹ - - - - -

نکته ها: ۲۳۳۹ - - - - -

پیام ها: ۲۳۴۰ - - - - -

نکته ها: ۲۳۴۱ - - - - -

پیام ها: ۲۳۴۲ - - - - -

نکته ها: ۲۳۴۲ - - - - -

پیام ها: ۲۳۴۳ - - - - -

نکته ها: ۲۳۴۳ - - - - -

پیام ها: ۲۳۴۴ - - - - -

نکته ها: ۲۳۴۴ - - - - -

پیام ها: ۲۳۴۵ - - - - -

نکته ها: ۲۳۴۵ - - - - -

پیام ها: ۲۳۴۶ - - - - -

نکته ها: ۲۳۴۷ - - - - -

پیام ها: ۲۳۵۰ - - - - -

نکته ها: ۲۳۵۰ - - - - -

پیام ها: ۲۳۵۱ - - - - -

نکته ها: ۲۳۵۱ - - - - -

پیام ها: ۲۳۵۲ - - - - -

نکته ها: ۲۳۵۲ - - - - -

پیام ها: ۲۳۵۳ - - - - -

نکته ها: ۲۳۵۳ - - - - -

پیام ها: ۲۳۵۴ - - - - -

نکته ها: ۲۳۵۴ - - - - -

پیام ها: ۲۳۵۴ - - - - -

نکته ها: ۲۳۵۵ - - - - -

۲۳۵۵: پیام ها:

۲۳۵۶: نکته ها:

۲۳۵۶: پیام ها:

۲۳۵۷: نکته ها:

۲۳۵۷: پیام ها:

۲۳۵۸: پیام ها:

۲۳۵۹: پیام ها:

۲۳۶۰: نکته ها:

۲۳۶۱: پیام ها:

۲۳۶۲: نکته ها:

۲۳۶۲: پیام ها:

۲۳۶۳: نکته ها:

۲۳۶۳: پیام ها:

۲۳۶۴: نکته ها:

۲۳۶۴: پیام ها:

۲۳۶۵: نکته ها:

۲۳۶۵: پیام ها:

۲۳۶۶: پیام ها:

۲۳۶۷: نکته ها:

۲۳۶۷: پیام ها:

۲۳۶۸: نکته ها:

۲۳۶۸: پیام ها:

۲۳۶۹: نکته ها:

۲۳۷۰: پیام ها:

۲۳۷۰: نکته ها:

۲۳۷۲: پیام ها:

۲۳۷۳ نکته ها:

۲۳۷۳ پیام ها:

۲۳۷۴ نکته ها:

۲۳۷۴ پیام ها:

۲۳۷۵ نکته ها:

۲۳۷۶ پیام ها:

۲۳۷۶ نکته ها:

۲۳۷۷ پیام ها:

۲۳۷۷ نکته ها:

۲۳۷۸ پیام ها:

۲۳۷۹ پیام ها:

۲۳۷۹ نکته ها:

۲۳۸۰ پیام ها:

۲۳۸۱ نکته ها:

۲۳۸۱ سیمای نوح علیه السلام در قرآن

۲۳۸۱ اشاره

۲۳۸۲ پیام ها:

۲۳۸۲ اشاره

۲۳۸۳ نکته ها:

۲۳۸۴ پیام ها:

۲۳۸۴ نکته ها:

۲۳۸۵ پیام ها:

۲۳۸۵ پیام ها:

۲۳۸۷ پیام ها:

۲۳۸۸ نکته ها:

۲۳۸۸ پیام ها:

- ۲۳۸۹: پیام ها:
- ۲۳۹۰: پیام ها:
- ۲۳۹۰: پیام ها:
- ۲۳۹۱: پیام ها:
- ۲۳۹۲: نکته ها:
- ۲۳۹۲: پیام ها:
- ۲۳۹۳: نکته ها:
- ۲۳۹۳: پیام ها:
- ۲۳۹۴: نکته ها:
- ۲۳۹۴: پیام ها:
- ۲۳۹۵: پیام ها:
- ۲۳۹۶: نکته ها:
- ۲۳۹۶: پیام ها:
- ۲۳۹۷: نکته ها:
- ۲۳۹۷: پیام ها:
- ۲۳۹۸: نکته ها:
- ۲۳۹۸: پیام ها:
- ۲۳۹۹: نکته ها:
- ۲۴۰۰: پیام ها:
- ۲۴۰۰: پیام ها:
- ۲۴۰۱: نکته ها:
- ۲۴۰۱: پیام ها:
- ۲۴۰۲: نکته ها:
- ۲۴۰۲: پیام ها:
- ۲۴۰۳: نکته ها:
- ۲۴۰۴: پیام ها:

۲۴۰۴ نکته ها:

۲۴۰۵ پیام ها:

۲۴۰۶ نکته ها:

۲۴۰۶ پیام ها:

۲۴۰۷ نکته ها:

۲۴۰۷ پیام ها:

۲۴۰۸ نکته ها:

۲۴۰۸ پیام ها:

۲۴۰۹ نکته ها:

۲۴۰۹ پیام ها:

۲۴۱۱ نکته ها:

۲۴۱۲ زشتی گناه لواط در قرآن و حدیث

۲۴۱۴ پیام ها:

۲۴۱۵ نکته ها:

۲۴۱۵ پیام ها:

۲۴۱۶ نکته ها:

۲۴۱۷ پیام ها:

۲۴۱۷ نکته ها:

۲۴۱۸ پیام ها:

۲۴۱۹ نکته ها:

۲۴۱۹ پیام ها:

۲۴۲۰ نکته ها:

۲۴۲۰ پیام ها:

۲۴۲۱ پیام ها:

۲۴۲۲ نکته ها:

۲۴۲۳ پیام ها:

- ۲۴۲۴: پیام ها:
- ۲۴۲۵: نکته ها:
- ۲۴۲۵: پیام ها:
- ۲۴۲۶: نکته ها:
- ۲۴۲۶: پیام ها:
- ۲۴۲۷: پیام ها:
- ۲۴۲۷: پیام ها:
- ۲۴۲۸: پیام ها:
- ۲۴۲۹: نکته ها:
- ۲۴۲۹: پیام ها:
- ۲۴۲۹: نکته ها:
- ۲۴۳۰: پیام ها:
- ۲۴۳۰: نکته ها:
- ۲۴۳۱: پیام ها:
- ۲۴۳۱: پیام ها:
- ۲۴۳۱: نکته ها:
- ۲۴۳۲: پیام ها:
- ۲۴۳۳: نکته ها:
- ۲۴۳۳: پیام ها:
- ۲۴۳۳: پیام ها:
- ۲۴۳۴: پیام ها:
- ۲۴۳۴: نکته ها:
- ۲۴۳۵: پیام ها:
- ۲۴۳۵: نکته ها:
- ۲۴۳۶: پیام ها:
- ۲۴۳۶: پیام ها:

پیام‌ها: ۲۴۳۷

پیام‌ها: ۲۴۳۸

پیام‌ها: ۲۴۳۸

نکته‌ها: ۲۴۳۹

پیام‌ها: ۲۴۳۹

نکته‌ها: ۲۴۴۰

پیام‌ها: ۲۴۴۱

نکته‌ها: ۲۴۴۱

امید بخش ترین آیه ی قرآن ۲۴۴۲

پیام‌ها: ۲۴۴۳

نکته‌ها: ۲۴۴۴

پیام‌ها: ۲۴۴۵

نکته‌ها: ۲۴۴۵

پیام‌ها: ۲۴۴۶

نکته‌ها: ۲۴۴۶

پیام‌ها: ۲۴۴۶

نکته‌ها: ۲۴۴۷

پیام‌ها: ۲۴۴۸

پیام‌ها: ۲۴۴۹

پیام‌ها: ۲۴۵۰

نکته‌ها: ۲۴۵۱

پیام‌ها: ۲۴۵۱

نام سوره یوسف ۲۴۵۴

اشاره ۲۴۵۴

مقدمه سوره یوسف ۲۴۵۴

سیمای سوره یوسف ۲۴۵۶

- ۲۴۵۶ - اشاره
- ۲۴۵۸ - نکته ها:
- ۲۴۵۹ - پیام ها:
- ۲۴۶۱ - نکته ها:
- ۲۴۶۴ - پیام ها:
- ۲۴۶۶ - نکته ها:
- ۲۴۶۷ - سخنی درباره ی رؤیا و خواب دیدن
- ۲۴۷۰ - پیام ها:
- ۲۴۷۱ - نکته ها:
- ۲۴۷۱ - پیام ها:
- ۲۴۷۴ - نکته ها:
- ۲۴۷۴ - پیام ها:
- ۲۴۷۶ - نکته ها:
- ۲۴۷۶ - پیام ها:
- ۲۴۷۷ - نکته ها:
- ۲۴۷۸ - پیام ها:
- ۲۴۸۰ - نکته ها:
- ۲۴۸۰ - پیام ها:
- ۲۴۸۲ - نکته ها:
- ۲۴۸۲ - پیام ها:
- ۲۴۸۳ - پیام ها:
- ۲۴۸۴ - نکته ها:
- ۲۴۸۵ - پیام ها:
- ۲۴۸۵ - پیام ها:
- ۲۴۸۶ - پیام ها:
- ۲۴۸۷ - نکته ها:

- ۲۴۸۷: پیام ها:
- ۲۴۸۸: نکته ها:
- ۲۴۸۹: پیام ها:
- ۲۴۸۹: پیام ها:
- ۲۴۹۱: نکته ها:
- ۲۴۹۲: پیام ها:
- ۲۴۹۳: نکته ها:
- ۲۴۹۳: پیام ها:
- ۲۴۹۴: نکته ها:
- ۲۴۹۴: پیام ها:
- ۲۴۹۵: نکته ها:
- ۲۴۹۵: پیام ها:
- ۲۴۹۷: نکته ها:
- ۲۴۹۷: پیام ها:
- ۲۴۹۸: نکته ها:
- ۲۴۹۹: پیام ها:
- ۲۵۰۲: نکته ها:
- ۲۵۰۴: پیام ها:
- ۲۵۰۵: نکته ها:
- ۲۵۰۵: پیام ها:
- ۲۵۰۷: نکته ها:
- ۲۵۰۷: پیام ها:
- ۲۵۰۹: نکته ها:
- ۲۵۰۹: پیام ها:
- ۲۵۱۰: پیام ها:
- ۲۵۱۱: نکته ها:

- ۲۵۱۲ پیام ها:
- ۲۵۱۲ نکته ها:
- ۲۵۱۳ پیام ها:
- ۲۵۱۵ نکته ها:
- ۲۵۱۵ پیام ها:
- ۲۵۱۶ نکته ها:
- ۲۵۱۷ پیام ها:
- ۲۵۱۸ پیام ها:
- ۲۵۱۹ پیام ها:
- ۲۵۲۰ نکته ها:
- ۲۵۲۰ پیام ها:
- ۲۵۲۲ نکته ها:
- ۲۵۲۲ پیام ها:
- ۲۵۲۴ نکته ها:
- ۲۵۲۴ پیام ها:
- ۲۵۲۵ نکته ها:
- ۲۵۲۶ پیام ها:
- ۲۵۲۷ پیام ها:
- ۲۵۲۸ نکته ها:
- ۲۵۲۸ پیام ها:
- ۲۵۲۹ نکته ها:
- ۲۵۲۹ پیام ها:
- ۲۵۳۰ نکته ها:
- ۲۵۳۱ پیام ها:
- ۲۵۳۱ نکته ها:
- ۲۵۳۲ پیام ها:

- ۲۵۳۲ نکته ها:
- ۲۵۳۲ پیام ها:
- ۲۵۳۳ نکته ها:
- ۲۵۳۴ پیام ها:
- ۲۵۳۵ نکته ها:
- ۲۵۳۵ پیام ها:
- ۲۵۳۷ نکته ها:
- ۲۵۳۸ پیام ها:
- ۲۵۳۹ نکته ها:
- ۲۵۴۰ پیام ها:
- ۲۵۴۱ نکته ها:
- ۲۵۴۲ پیام ها:
- ۲۵۴۳ نکته ها:
- ۲۵۴۳ پیام ها:
- ۲۵۴۴ نکته ها:
- ۲۵۴۵ پیام ها:
- ۲۵۴۶ نکته ها:
- ۲۵۴۷ پیام ها:
- ۲۵۴۸ نکته ها:
- ۲۵۵۱ پیام ها:
- ۲۵۵۳ نکته ها:
- ۲۵۵۴ پیام ها:
- ۲۵۵۷ نکته ها:
- ۲۵۵۷ پیام ها:
- ۲۵۵۸ نکته ها:
- ۲۵۵۹ پیام ها:

۲۵۶۱: پیام ها:

۲۵۶۲: نکته ها:

۲۵۶۲: پیام ها:

۲۵۶۳: نکته ها:

۲۵۶۳: پیام ها:

۲۵۶۴: پیام ها:

۲۵۶۵: نکته ها:

۲۵۶۵: پیام ها:

۲۵۶۶: نکته ها:

۲۵۶۷: پیام ها:

۲۵۶۷: نکته ها:

۲۵۶۸: پیام ها:

۲۵۶۹: نکته ها:

۲۵۶۹: پیام ها:

۲۵۷۱: نکته ها:

۲۵۷۱: پیام ها:

۲۵۷۲: نکته ها:

۲۵۷۳: پیام ها:

۲۵۷۳: نکته ها:

۲۵۷۴: پیام ها:

۲۵۷۶: نکته ها:

۲۵۷۶: پیام ها:

۲۵۷۷: نکته ها:

۲۵۷۷: پیام ها:

۲۵۷۸: نکته ها:

۲۵۷۸: پیام ها:

۲۵۷۸: پیام ها:

۲۵۷۹: نکته ها:

۲۵۷۹: پیام ها:

۲۵۸۰: پیام ها:

۲۵۸۲: نکته ها:

۲۵۸۲: پیام ها:

۲۵۸۲: نکته ها:

۲۵۸۳: پیام ها:

۲۵۸۴: نکته ها:

۲۵۸۴: پیام ها:

۲۵۸۵: پیام ها:

۲۵۸۶: نکته ها:

۲۵۸۶: پیام ها:

۲۵۸۷: نکته ها:

۲۵۸۸: پیام ها:

۲۵۹۰: نکته ها:

۲۵۹۰: پیام ها:

۲۵۹۱: نکته ها:

۲۵۹۱: پیام ها:

۲۵۹۲: نکته ها:

۲۵۹۲: پیام ها:

۲۵۹۳: نکته ها:

۲۵۹۳: پیام ها:

۲۵۹۴: نکته ها:

۲۵۹۵: پیام ها:

۲۵۹۵: نکته ها:

- پیام‌ها: ۲۵۹۶
- نکته‌ها: ۲۵۹۶
- پیام‌ها: ۲۵۹۷
- نکته‌ها: ۲۵۹۸
- پیام‌ها: ۲۵۹۹
- نکته‌ها: ۲۵۹۹
- پیام‌ها: ۲۶۰۱
- نکته‌ها: ۲۶۰۲
- پیام‌ها: ۲۶۰۳
- نکته‌ها: ۲۶۰۴
- پیام‌ها: ۲۶۰۷
- نکته‌ها: ۲۶۰۸
- پیام‌ها: ۲۶۰۸
- نکته‌ها: ۲۶۰۹
- پیام‌ها: ۲۶۰۹
- نکته‌ها: ۲۶۱۰
- پیام‌ها: ۲۶۱۰
- نکته‌ها: ۲۶۱۱
- پیام‌ها: ۲۶۱۲
- نکته‌ها: ۲۶۱۳
- پیام‌ها: ۲۶۱۴
- نکته‌ها: ۲۶۱۶
- پیام‌ها: ۲۶۱۷
- سیمای یوسف (ویژگی‌های یک رهبر موفق) ۲۶۱۹
- پیام‌ها: ۲۶۲۰
- نکته‌ها: ۲۶۲۱

پیام ها: ۲۶۲۱

نکته ها: ۲۶۲۲

پیام ها: ۲۶۲۳

نکته ها: ۲۶۲۳

پیام ها: ۲۶۲۴

نکته ها: ۲۶۲۵

پیام ها: ۲۶۲۵

نشانه های مؤمن مخلص ۲۶۲۵

نکته ها: ۲۶۲۸

پیام ها: ۲۶۲۸

نکته ها: ۲۶۲۸

پیام ها: ۲۶۲۹

نکته ها: ۲۶۲۹

پیام ها: ۲۶۳۰

نکته ها: ۲۶۳۱

پیام ها: ۲۶۳۲

نکته ها: ۲۶۳۴

پیام ها: ۲۶۳۴

سیمای سوره رعد ۲۶۳۹

اشاره ۲۶۳۹

پیام ها: ۲۶۴۰

نکته ها: ۲۶۴۱

پیام ها: ۲۶۴۲

نکته ها: ۲۶۴۲

پیام ها: ۲۶۴۳

نکته ها: ۲۶۴۵

- ۲۶۴۵: پیام ها:
- ۲۶۴۶: نکته ها:
- ۲۶۴۷: پیام ها:
- ۲۶۴۸: نکته ها:
- ۲۶۴۹: پیام ها:
- ۲۶۵۰: نکته ها:
- ۲۶۵۰: پیام ها:
- ۲۶۵۱: نکته ها:
- ۲۶۵۱: پیام ها:
- ۲۶۵۲: نکته ها:
- ۲۶۵۲: پیام ها:
- ۲۶۵۲: نکته ها:
- ۲۶۵۳: پیام ها:
- ۲۶۵۳: نکته ها:
- ۲۶۵۴: پیام ها:
- ۲۶۵۵: نکته ها:
- ۲۶۵۶: پیام ها:
- ۲۶۵۶: نکته ها:
- ۲۶۵۷: پیام ها:
- ۲۶۵۸: نکته ها:
- ۲۶۵۹: پیام ها:
- ۲۶۵۹: نکته ها:
- ۲۶۶۰: پیام ها:
- ۲۶۶۰: نکته ها:
- ۲۶۶۱: پیام ها:
- ۲۶۶۲: نکته ها:

پیام‌ها: ۲۶۶۲

نکته‌ها: ۲۶۶۴

بحثی پیرامون دعوت ۲۶۶۴

پیام‌ها: ۲۶۶۸

نکته‌ها: ۲۶۶۸

سیمای خردمندان در قرآن ۲۶۷۰

پیام‌ها: ۲۶۷۰

نکته‌ها: ۲۶۷۲

پیام‌ها: ۲۶۷۳

نکته‌ها: ۲۶۷۳

صله رحم ۲۶۷۴

پیام‌ها: ۲۶۷۶

نکته‌ها: ۲۶۷۷

پیام‌ها: ۲۶۷۸

نکته‌ها: ۲۶۷۹

پیام‌ها: ۲۶۸۱

نکته‌ها: ۲۶۸۱

نکاتی پیرامون صبر ۲۶۸۲

پیام‌ها: ۲۶۸۴

نکته‌ها: ۲۶۸۶

پیام‌ها: ۲۶۸۷

نکته‌ها: ۲۶۸۷

پیام‌ها: ۲۶۸۸

نکته‌ها: ۲۶۸۸

بحثی پیرامون هدایت و ضلالت ۲۶۸۹

پیام‌ها: ۲۶۹۰

- ۲۶۹۱ نکته ها:
- ۲۶۹۴ عامل آرامش و دلگرمی -
- ۲۶۹۵ عوامل اضطراب و نگرانی
- ۲۶۹۶ پیام ها:
- ۲۶۹۷ نکته ها:
- ۲۶۹۸ پیام ها:
- ۲۶۹۸ نکته ها:
- ۲۶۹۸ پیام ها:
- ۲۶۹۹ نکته ها:
- ۲۷۰۰ پیام ها:
- ۲۷۰۱ پیام ها:
- ۲۷۰۲ نکته ها:
- ۲۷۰۲ پیام ها:
- ۲۷۰۳ نکته ها:
- ۲۷۰۳ پیام ها:
- ۲۷۰۵ نکته ها:
- ۲۷۰۵ پیام ها:
- ۲۷۰۶ نکته ها:
- ۲۷۰۶ پیام ها:
- ۲۷۰۷ نکته ها:
- ۲۷۰۷ پیام ها:
- ۲۷۰۸ نکته ها:
- ۲۷۰۸ پیام ها:
- ۲۷۰۹ نکته ها:
- ۲۷۱۱ بداء چیست؟
- ۲۷۱۳ پیام ها:

پیام ها: ۲۷۱۴

نکته ها: ۲۷۱۴

پیام ها: ۲۷۱۴

نکته ها: ۲۷۱۵

پیام ها: ۲۷۱۵

نکته ها: ۲۷۱۶

پیام ها: ۲۷۱۷

سیمای سوره ابراهیم: ۲۷۲۰

اشاره: ۲۷۲۰

نکته ها: ۲۷۲۱

پیام ها: ۲۷۲۲

پیام ها: ۲۷۲۲

نکته ها: ۲۷۲۳

پیام ها: ۲۷۲۳

نکته ها: ۲۷۲۴

پیام ها: ۲۷۲۵

نکته ها: ۲۷۲۵

پیام ها: ۲۷۲۶

پیام ها: ۲۷۲۷

نکته ها: ۲۷۲۸

پیام ها: ۲۷۳۰

پیام ها: ۲۷۳۰

نکته ها: ۲۷۳۱

پیام ها: ۲۷۳۲

نکته ها: ۲۷۳۳

پیام ها: ۲۷۳۳

۲۷۳۴ نکته ها:

۲۷۳۵ پیام ها:

۲۷۳۶ نکته ها:

۲۷۳۶ پیام ها:

۲۷۳۷ نکته ها:

۲۷۳۷ پیام ها:

۲۷۳۸ نکته ها:

۲۷۳۸ پیام ها:

۲۷۴۰ نکته ها:

۲۷۴۲ نکته ها:

۲۷۴۲ پیام ها:

۲۷۴۳ نکته ها:

۲۷۴۳ پیام ها:

۲۷۴۴ نکته ها:

۲۷۴۴ پیام ها:

۲۷۴۵ نکته ها:

۲۷۴۵ پیام ها:

۲۷۴۷ نکته ها:

۲۷۴۷ پیام ها:

۲۷۴۸ نکته ها:

۲۷۴۹ پیام ها:

۲۷۴۹ نکته ها:

۲۷۵۰ پیام ها:

۲۷۵۰ نکته ها:

۲۷۵۱ پیام ها:

۲۷۵۳ نکته ها:

پیام ها: ۲۷۵۳

پیام ها: ۲۷۵۳

نکته ها: ۲۷۵۴

پیام ها: ۲۷۵۵

نکته ها: ۲۷۵۵

پیام ها: ۲۷۵۵

نکته ها: ۲۷۵۶

پیام ها: ۲۷۵۶

نکته ها: ۲۷۵۷

پیام ها: ۲۷۵۸

نکته ها: ۲۷۵۸

پیام ها: ۲۷۵۹

نکته ها: ۲۷۵۹

پیام ها: ۲۷۶۰

نکته ها: ۲۷۶۰

پیام ها: ۲۷۶۱

نکته ها: ۲۷۶۲

پیام ها: ۲۷۶۳

نکته ها: ۲۷۶۴

پیام ها: ۲۷۶۴

نکته ها: ۲۷۶۵

پیام ها: ۲۷۶۵

نکته ها: ۲۷۶۵

پیام ها: ۲۷۶۶

نکته ها: ۲۷۶۶

پیام ها: ۲۷۶۷

۲۷۶۸ نکته ها:

۲۷۶۸ پیام ها:

۲۷۶۹ نکته ها:

۲۷۶۹ نکته ها:

۲۷۷۰ پیام ها:

۲۷۷۰ پیام ها:

۲۷۷۲ نکته ها:

۲۷۷۲ پیام ها:

۲۷۷۲ نکته ها:

۲۷۷۲ پیام ها:

۲۷۷۳ نکته ها:

۲۷۷۳ پیام ها:

۲۷۷۴ نکته ها:

۲۷۷۵ پیام ها:

۲۷۷۵ پیام ها:

۲۷۷۵ نکته ها:

۲۷۷۶ پیام ها:

۲۷۸۰ سیمای سوره حجر

۲۷۸۰ اشاره

۲۷۸۱ نکته ها:

۲۷۸۱ پیام ها:

۲۷۸۲ نکته ها:

۲۷۸۳ پیام ها:

۲۷۸۳ پیام ها:

۲۷۸۴ نکته ها:

۲۷۸۴ پیام ها:

۲۷۸۴ ----- نکته ها:

۲۷۸۵ ----- پیام ها:

۲۷۸۵ ----- نکته ها:

۲۷۸۶ ----- پیام ها:

۲۷۸۶ ----- نکته ها:

۲۷۸۷ ----- پیام ها:

۲۷۸۸ ----- نکته ها:

۲۷۸۸ ----- پیام ها:

۲۷۹۰ ----- نکته ها:

۲۷۹۱ ----- پیام ها:

۲۷۹۱ ----- نکته ها:

۲۷۹۲ ----- پیام ها:

۲۷۹۲ ----- نکته ها:

۲۷۹۳ ----- پیام ها:

۲۷۹۴ ----- نکته ها:

۲۷۹۴ ----- پیام ها:

۲۷۹۴ ----- نکته ها:

۲۷۹۵ ----- پیام ها:

۲۷۹۶ ----- نکته ها:

۲۷۹۷ ----- پیام ها:

۲۷۹۷ ----- نکته ها:

۲۷۹۸ ----- پیام ها:

۲۷۹۸ ----- نکته ها:

۲۷۹۹ ----- نکته ها:

۲۸۰۰ ----- پیام ها:

۲۸۰۰ ----- نکته ها:

- ۲۸۰۱ -: پیام ها:
- ۲۸۰۲ -: پیام ها:
- ۲۸۰۳ -: نکته ها:
- ۲۸۰۳ -: پیام ها:
- ۲۸۰۴ -: نکته ها:
- ۲۸۰۴ -: پیام ها:
- ۲۸۰۵ -: نکته ها:
- ۲۸۰۵ -: پیام ها:
- ۲۸۰۶ -: نکته ها:
- ۲۸۰۶ -: پیام ها:
- ۲۸۰۶ -: نکته ها:
- ۲۸۰۷ -: پیام ها:
- ۲۸۰۸ -: نکته ها:
- ۲۸۰۸ -: پیام ها:
- ۲۸۱۰ -: نکته ها:
- ۲۸۱۰ -: پیام ها:
- ۲۸۱۲ -: پیام ها:
- ۲۸۱۳ -: نکته ها:
- ۲۸۱۳ -: اشاره
- ۲۸۱۳ -: پیام ها:
- ۲۸۱۴ -: نکته ها:
- ۲۸۱۵ -: پیام ها:
- ۲۸۱۶ -: نکته ها:
- ۲۸۱۶ -: پیام ها:
- ۲۸۱۶ -: نکته ها:
- ۲۸۱۷ -: پیام ها:

۲۸۱۷ ----- نکته ها:

۲۸۱۸ ----- پیام ها:

۲۸۱۸ ----- نکته ها:

۲۸۱۹ ----- پیام ها:

۲۸۱۹ ----- نکته ها:

۲۸۲۰ ----- پیام ها:

۲۸۲۱ ----- نکته ها:

۲۸۲۱ ----- پیام ها:

۲۸۲۲ ----- نکته ها:

۲۸۲۲ ----- پیام ها:

۲۸۲۳ ----- نکته ها:

۲۸۲۳ ----- پیام ها:

۲۸۲۴ ----- نکته ها:

۲۸۲۵ ----- پیام ها:

۲۸۲۶ ----- پیام ها:

۲۸۲۶ ----- نکته ها:

۲۸۲۷ ----- پیام ها:

۲۸۲۷ ----- پیام ها:

۲۸۲۸ ----- نکته ها:

۲۸۲۸ ----- پیام ها:

۲۸۲۹ ----- نکته ها:

۲۸۳۰ ----- پیام ها:

۲۸۳۴ ----- سیمای سوره نحل

۲۸۳۴ ----- اشاره

۲۸۳۵ ----- نکته ها:

۲۸۳۶ ----- پیام ها:

۲۸۳۷ ----- نکته ها:

۲۸۳۷ ----- پیام ها:

۲۸۳۸ ----- نکته ها:

۲۸۳۸ ----- پیام ها:

۲۸۳۹ ----- پیام ها:

۲۸۴۰ ----- نکته ها:

۲۸۴۰ ----- پیام ها:

۲۸۴۱ ----- نکته ها:

۲۸۴۱ ----- پیام ها:

۲۸۴۲ ----- نکته ها:

۲۸۴۲ ----- پیام ها:

۲۸۴۲ ----- نکته ها:

۲۸۴۳ ----- پیام ها:

۲۸۴۳ ----- نکته ها:

۲۸۴۳ ----- پیام ها:

۲۸۴۴ ----- پیام ها:

۲۸۴۵ ----- نکته ها:

۲۸۴۵ ----- پیام ها:

۲۸۴۵ ----- نکته ها:

۲۸۴۶ ----- پیام ها:

۲۸۴۷ ----- نکته ها:

۲۸۴۸ ----- پیام ها:

۲۸۴۸ ----- نکته ها:

۲۸۴۸ ----- پیام ها:

۲۸۴۹ ----- نکته ها:

۲۸۴۹ ----- پیام ها:

۲۸۵۰ پیام ها:

۲۸۵۰ نکته ها:

۲۸۵۰ پیام ها:

۲۸۵۱ نکته ها:

۲۸۵۱ پیام ها:

۲۸۵۲ نکته ها:

۲۸۵۲ نکته ها:

۲۸۵۳ پیام ها:

۲۸۵۳ نکته ها:

۲۸۵۳ پیام ها:

۲۸۵۴ نکته ها:

۲۸۵۴ پیام ها:

۲۸۵۵ نکته ها:

۲۸۵۵ پیام ها:

۲۸۵۶ نکته ها:

۲۸۵۶ پیام ها:

۲۸۵۷ نکته ها:

۲۸۵۸ پیام ها:

۲۸۶۰ پیام ها:

۲۸۶۰ نکته ها:

۲۸۶۰ پیام ها:

۲۸۶۱ نکته ها:

۲۸۶۱ پیام ها:

۲۸۶۲ نکته ها:

۲۸۶۲ پیام ها:

۲۸۶۳ نکته ها:

۲۸۶۳ -: پیام ها:

۲۸۶۴ -: نکته ها:

۲۸۶۵ -: پیام ها:

۲۸۶۶ -: نکته ها:

۲۸۶۶ -: پیام ها:

۲۸۶۷ -: نکته ها:

۲۸۶۷ -: پیام ها:

۲۸۶۷ -: نکته ها:

۲۸۶۸ -: پیام ها:

۲۸۶۸ -: نکته ها:

۲۸۶۸ -: پیام ها:

۲۸۶۹ -: نکته ها:

۲۸۶۹ -: پیام ها:

۲۸۷۰ -: نکته ها:

۲۸۷۰ -: پیام ها:

۲۸۷۱ -: نکته ها:

۲۸۷۲ -: پیام ها:

۲۸۷۳ -: نکته ها:

۲۸۷۳ -: پیام ها:

۲۸۷۴ -: نکته ها:

۲۸۷۴ -: پیام ها:

۲۸۷۵ -: نکته ها:

۲۸۷۶ -: پیام ها:

۲۸۷۶ -: نکته ها:

۲۸۷۷ -: پیام ها:

۲۸۷۷ -: نکته ها:

۲۸۷۷ ----- پیام ها:

۲۸۷۸ ----- نکته ها:

۲۸۷۹ ----- پیام ها:

۲۸۸۰ ----- نکته ها:

۲۸۸۰ ----- پیام ها:

۲۸۸۱ ----- نکته ها:

۲۸۸۱ ----- پیام ها:

۲۸۸۲ ----- نکته ها:

۲۸۸۳ ----- پیام ها:

۲۸۸۳ ----- نکته ها:

۲۸۸۴ ----- پیام ها:

۲۸۸۴ ----- نکته ها:

۲۸۸۵ ----- پیام ها:

۲۸۸۶ ----- نکته ها:

۲۸۸۶ ----- پیام ها:

۲۸۸۷ ----- نکته ها:

۲۸۸۷ ----- پیام ها:

۲۸۸۷ ----- پیام ها:

۲۸۸۸ ----- نکته ها:

۲۸۸۸ ----- پیام ها:

۲۸۸۹ ----- نکته ها:

۲۸۹۱ ----- پیام ها:

۲۸۹۱ ----- نکته ها:

۲۸۹۱ ----- پیام ها:

۲۸۹۲ ----- نکته ها:

۲۸۹۲ ----- پیام ها:

- ۲۸۹۳ ----- نکته ها:
- ۲۸۹۳ ----- پیام ها:
- ۲۸۹۵ ----- نکته ها:
- ۲۸۹۶ ----- پیام ها:
- ۲۸۹۶ ----- نکته ها:
- ۲۸۹۸ ----- پیام ها:
- ۲۸۹۸ ----- نکته ها:
- ۲۸۹۹ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۰ ----- نکته ها:
- ۲۹۰۰ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۲ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۳ ----- نکته ها:
- ۲۹۰۴ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۴ ----- نکته ها:
- ۲۹۰۴ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۵ ----- نکته ها:
- ۲۹۰۶ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۷ ----- نکته ها:
- ۲۹۰۷ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۷ ----- نکته ها:
- ۲۹۰۸ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۹ ----- پیام ها:
- ۲۹۰۹ ----- نکته ها:
- ۲۹۱۰ ----- پیام ها:
- ۲۹۱۰ ----- نکته ها:
- ۲۹۱۲ ----- پیام ها:

۲۹۱۲ نکته ها:

۲۹۱۲ پیام ها:

۲۹۱۳ نکته ها:

۲۹۱۳ پیام ها:

۲۹۱۴ پیام ها:

۲۹۱۴ نکته ها:

۲۹۱۵ پیام ها:

۲۹۱۷ نکته ها:

۲۹۱۸ پیام ها:

۲۹۱۹ نکته ها:

۲۹۲۰ پیام ها:

۲۹۲۱ نکته ها:

۲۹۲۱ پیام ها:

۲۹۲۲ نکته ها:

۲۹۲۲ پیام ها:

۲۹۲۳ نکته ها:

۲۹۲۴ پیام ها:

۲۹۲۴ نکته ها:

۲۹۲۴ پیام ها:

۲۹۲۵ نکته ها:

۲۹۲۵ پیام ها:

۲۹۲۶ پیام ها:

۲۹۲۶ نکته ها:

۲۹۲۶ پیام ها:

۲۹۲۷ نکته ها:

۲۹۲۸ پیام ها:

- ۲۹۲۸ نکته ها:
- ۲۹۲۹ پیام ها:
- ۲۹۳۰ نکته ها:
- ۲۹۳۰ پیام ها:
- ۲۹۳۰ نکته ها:
- ۲۹۳۱ پیام ها:
- ۲۹۳۲ نکته ها:
- ۲۹۳۲ پیام ها:
- ۲۹۳۳ نکته ها:
- ۲۹۳۳ نکته ها:
- ۲۹۳۴ پیام ها:
- ۲۹۳۴ نکته ها:
- ۲۹۳۵ پیام ها:
- ۲۹۳۵ پیام ها:
- ۲۹۳۶ پیام ها:
- ۲۹۳۶ پیام ها:
- ۲۹۳۷ نکته ها:
- ۲۹۳۷ پیام ها:
- ۲۹۳۸ نکته ها:
- ۲۹۳۸ پیام ها:
- ۲۹۳۹ نکته ها:
- ۲۹۳۹ پیام ها:
- ۲۹۴۰ نکته ها:
- ۲۹۴۰ پیام ها:
- ۲۹۴۱ نکته ها:
- ۲۹۴۱ پیام ها:

۲۹۴۲ نکته ها:

۲۹۴۲ پیام ها:

۲۹۴۳ نکته ها:

۲۹۴۳ پیام ها:

۲۹۴۴ نکته ها:

۲۹۴۴ پیام ها:

۲۹۴۵ نکته ها:

۲۹۴۵ پیام ها:

۲۹۴۶ نکته ها:

۲۹۴۶ پیام ها:

۲۹۴۸ نکته ها:

۲۹۴۹ پیام ها:

۲۹۴۹ پیام ها:

۲۹۵۰ نکته ها:

۲۹۵۰ پیام ها:

۲۹۵۰ نکته ها:

۲۹۵۱ پیام ها:

۲۹۵۲ نکته ها:

۲۹۵۲ پیام ها:

۲۹۵۳ نکته ها:

۲۹۵۶ پیام ها:

۲۹۵۸ جلد پنجم

۲۹۵۸ اشاره

۲۹۶۲ [مقدمات پژوهش]

۲۹۶۲ اشاره

۲۹۶۲ مقدمه ناشر

- ۲۹۶۲ اشاره
- ۲۹۶۳ شیوه کار
- ۲۹۶۳ شیوه ارائه
- ۲۹۶۴ تذکرات لازم:
- ۲۹۶۵ مقدمه مؤلف
- ۲۹۷۰ سیمای سوره ی اسراء
- ۲۹۷۰ اشاره
- ۲۹۷۱ نکته ها:
- ۲۹۷۳ پیام ها:
- ۲۹۷۴ نکته ها:
- ۲۹۷۵ پیام ها:
- ۲۹۷۵ نکته ها:
- ۲۹۷۶ پیام ها:
- ۲۹۷۶ نکته ها:
- ۲۹۷۷ پیام ها:
- ۲۹۷۸ نکته ها:
- ۲۹۷۸ پیام ها:
- ۲۹۷۸ نکته ها:
- ۲۹۷۹ پیام ها:
- ۲۹۷۹ نکته ها:
- ۲۹۸۰ پیام ها:
- ۲۹۸۱ نکته ها:
- ۲۹۸۱ پیام ها:
- ۲۹۸۲ نکته ها:
- ۲۹۸۲ پیام ها:
- ۲۹۸۳ نکته ها:

- ۲۹۸۳: پیام ها:
- ۲۹۸۴: نکته ها:
- ۲۹۸۴: پیام ها:
- ۲۹۸۵: نکته ها:
- ۲۹۸۶: پیام ها:
- ۲۹۸۶: نکته ها:
- ۲۹۸۷: پیام ها:
- ۲۹۸۸: نکته ها:
- ۲۹۸۸: پیام ها:
- ۲۹۸۹: نکته ها:
- ۲۹۸۹: پیام ها:
- ۲۹۹۰: نکته ها:
- ۲۹۹۰: پیام ها:
- ۲۹۹۱: نکته ها:
- ۲۹۹۱: پیام ها:
- ۲۹۹۲: پیام ها:
- ۲۹۹۳: نکته ها:
- ۲۹۹۳: پیام ها:
- ۲۹۹۴: نکته ها:
- ۲۹۹۴: پیام ها:
- ۲۹۹۵: نکته ها:
- ۲۹۹۵: پیام ها:
- ۲۹۹۶: نکته ها:
- ۲۹۹۷: پیام ها:
- ۲۹۹۹: پیام ها:
- ۳۰۰۰: پیام ها:

- ۳۰۰۰ نکته ها:
- ۳۰۰۲ پیام ها:
- ۳۰۰۲ نکته ها:
- ۳۰۰۳ پیام ها:
- ۳۰۰۴ نکته ها:
- ۳۰۰۴ پیام ها:
- ۳۰۰۶ نکته ها:
- ۳۰۰۷ پیام ها:
- ۳۰۰۷ نکته ها:
- ۳۰۰۸ پیام ها:
- ۳۰۰۹ نکته ها:
- ۳۰۰۹ پیام ها:
- ۳۰۱۰ نکته ها:
- ۳۰۱۲ پیام ها:
- ۳۰۱۲ نکته ها:
- ۳۰۱۳ پیام ها:
- ۳۰۱۵ نکته ها:
- ۳۰۱۶ پیام ها:
- ۳۰۱۷ نکته ها:
- ۳۰۱۷ پیام ها:
- ۳۰۱۸ نکته ها:
- ۳۰۱۹ پیام ها:
- ۳۰۲۰ نکته ها:
- ۳۰۲۱ پیام ها:
- ۳۰۲۱ نکته ها:
- ۳۰۲۲ پیام ها:

۳۰۲۲ ----- نکته ها:

۳۰۲۳ ----- پیام ها:

۳۰۲۳ ----- نکته ها:

۳۰۲۴ ----- پیام ها:

۳۰۲۴ ----- نکته ها:

۳۰۲۴ ----- پیام ها:

۳۰۲۵ ----- نکته ها:

۳۰۲۶ ----- پیام ها:

۳۰۲۸ ----- نکته ها:

۳۰۲۸ ----- پیام ها:

۳۰۲۹ ----- نکته ها:

۳۰۳۰ ----- پیام ها:

۳۰۳۰ ----- نکته ها:

۳۰۳۱ ----- پیام ها:

۳۰۳۱ ----- پیام ها:

۳۰۳۲ ----- نکته ها:

۳۰۳۳ ----- نکته ها:

۳۰۳۳ ----- پیام ها:

۳۰۳۴ ----- پیام ها:

۳۰۳۴ ----- نکته ها:

۳۰۳۵ ----- پیام ها:

۳۰۳۶ ----- نکته ها:

۳۰۳۶ ----- پیام ها:

۳۰۳۷ ----- نکته ها:

۳۰۳۷ ----- پیام ها:

۳۰۳۸ ----- پیام ها:

۳۰۳۸ ----- نکته ها:

۳۰۳۹ ----- پیام ها:

۳۰۳۹ ----- نکته ها:

۳۰۴۰ ----- پیام ها:

۳۰۴۰ ----- نکته ها:

۳۰۴۰ ----- پیام ها:

۳۰۴۱ ----- نکته ها:

۳۰۴۴ ----- پیام ها:

۳۰۴۴ ----- نکته ها:

۳۰۴۵ ----- پیام ها:

۳۰۴۵ ----- نکته ها:

۳۰۴۶ ----- پیام ها:

۳۰۴۶ ----- پیام ها:

۳۰۴۷ ----- نکته ها:

۳۰۴۸ ----- پیام ها:

۳۰۴۸ ----- نکته ها:

۳۰۴۹ ----- پیام ها:

۳۰۵۰ ----- نکته ها:

۳۰۵۰ ----- پیام ها:

۳۰۵۱ ----- نکته ها:

۳۰۵۱ ----- پیام ها:

۳۰۵۲ ----- نکته ها:

۳۰۵۲ ----- پیام ها:

۳۰۵۳ ----- نکته ها:

۳۰۵۳ ----- پیام ها:

۳۰۵۳ ----- نکته ها:

- ۳۰۵۶ پیام ها:
- ۳۰۵۶ نکته ها:
- ۳۰۵۷ پیام ها:
- ۳۰۵۸ نکته ها:
- ۳۰۵۹ پیام ها:
- ۳۰۵۹ نکته ها:
- ۳۰۶۰ پیام ها:
- ۳۰۶۰ نکته ها:
- ۳۰۶۱ پیام ها:
- ۳۰۶۲ نکته ها:
- ۳۰۶۲ پیام ها:
- ۳۰۶۳ نکته ها:
- ۳۰۶۳ پیام ها:
- ۳۰۶۳ نکته ها:
- ۳۰۶۴ پیام ها:
- ۳۰۶۴ نکته ها:
- ۳۰۶۵ پیام ها:
- ۳۰۶۵ نکته ها:
- ۳۰۶۸ پیام ها:
- ۳۰۶۹ نکته ها:
- ۳۰۶۹ پیام ها:
- ۳۰۷۰ نکته ها:
- ۳۰۷۱ پیام ها:
- ۳۰۷۱ نکته ها:
- ۳۰۷۲ پیام ها:
- ۳۰۷۳ نکته ها:

- ۳۰۷۳ ----- پیام ها:
- ۳۰۷۳ ----- نکته ها:
- ۳۰۷۴ ----- پیام ها:
- ۳۰۷۴ ----- نکته ها:
- ۳۰۷۵ ----- پیام ها:
- ۳۰۷۵ ----- نکته ها:
- ۳۰۷۶ ----- پیام ها:
- ۳۰۷۶ ----- نکته ها:
- ۳۰۷۷ ----- پیام ها:
- ۳۰۷۷ ----- پیام ها:
- ۳۰۷۸ ----- نکته ها:
- ۳۰۷۹ ----- پیام ها:
- ۳۰۷۹ ----- نکته ها:
- ۳۰۸۰ ----- پیام ها:
- ۳۰۸۰ ----- نکته ها:
- ۳۰۸۱ ----- پیام ها:
- ۳۰۸۱ ----- نکته ها:
- ۳۰۸۲ ----- پیام ها:
- ۳۰۸۲ ----- پیام ها:
- ۳۰۸۳ ----- نکته ها:
- ۳۰۸۳ ----- پیام ها:
- ۳۰۸۴ ----- نکته ها:
- ۳۰۸۴ ----- پیام ها:
- ۳۰۸۵ ----- نکته ها:
- ۳۰۸۵ ----- پیام ها:
- ۳۰۸۶ ----- نکته ها:

پیام‌ها: ۳۰۸۶

نکته‌ها: ۳۰۸۶

پیام‌ها: ۳۰۸۷

نکته‌ها: ۳۰۸۸

پیام‌ها: ۳۰۸۸

نکته‌ها: ۳۰۸۹

پیام‌ها: ۳۰۸۹

پیام‌ها: ۳۰۹۰

نکته‌ها: ۳۰۹۰

پیام‌ها: ۳۰۹۱

نکته‌ها: ۳۰۹۲

پیام‌ها: ۳۰۹۲

نکته‌ها: ۳۰۹۳

پیام‌ها: ۳۰۹۳

نکته‌ها: ۳۰۹۴

پیام‌ها: ۳۰۹۵

نکته‌ها: ۳۰۹۶

پیام‌ها: ۳۰۹۶

سیمای سوره ی کهف ۳۰۹۹

اشاره ۳۰۹۹

نکته‌ها: ۳۱۰۰

پیام‌ها: ۳۱۰۱

نکته‌ها: ۳۱۰۲

پیام‌ها: ۳۱۰۲

نکته‌ها: ۳۱۰۳

پیام‌ها: ۳۱۰۳

- ۳۱۰۴ نکته ها:
- ۳۱۰۴ پیام ها:
- ۳۱۰۵ نکته ها:
- ۳۱۰۶ نکته ها:
- ۳۱۰۷ پیام ها:
- ۳۱۰۷ نکته ها:
- ۳۱۰۸ نکته ها:
- ۳۱۰۸ پیام ها:
- ۳۱۰۹ نکته ها:
- ۳۱۰۹ پیام ها:
- ۳۱۱۰ نکته ها:
- ۳۱۱۰ پیام ها:
- ۳۱۱۱ نکته ها:
- ۳۱۱۱ پیام ها:
- ۳۱۱۲ نکته ها:
- ۳۱۱۲ پیام ها:
- ۳۱۱۳ نکته ها:
- ۳۱۱۳ پیام ها:
- ۳۱۱۴ نکته ها:
- ۳۱۱۵ پیام ها:
- ۳۱۱۷ پیام ها:
- ۳۱۱۸ نکته ها:
- ۳۱۱۸ پیام ها:
- ۳۱۲۰ نکته ها:
- ۳۱۲۰ پیام ها:
- ۳۱۲۱ نکته ها:

- ۳۱۲۲ پیام ها:
- ۳۱۲۳ نکته ها:
- ۳۱۲۴ پیام ها:
- ۳۱۲۵ نکته ها:
- ۳۱۲۵ پیام ها:
- ۳۱۲۵ نکته ها:
- ۳۱۲۶ پیام ها:
- ۳۱۲۷ نکته ها:
- ۳۱۲۸ پیام ها:
- ۳۱۲۹ نکته ها:
- ۳۱۲۹ پیام ها:
- ۳۱۳۰ نکته ها:
- ۳۱۳۰ پیام ها:
- ۳۱۳۱ نکته ها:
- ۳۱۳۲ پیام ها:
- ۳۱۳۲ نکته ها:
- ۳۱۳۲ پیام ها:
- ۳۱۳۴ پیام ها:
- ۳۱۳۴ نکته ها:
- ۳۱۳۵ پیام ها:
- ۳۱۳۵ نکته ها:
- ۳۱۳۶ پیام ها:
- ۳۱۳۷ نکته ها:
- ۳۱۳۷ پیام ها:
- ۳۱۳۸ نکته ها:
- ۳۱۳۸ پیام ها:

نکته ها: ۳۱۳۹

پیام ها: ۳۱۳۹

نکته ها: ۳۱۴۰

پیام ها: ۳۱۴۰

نکته ها: ۳۱۴۱

پیام ها: ۳۱۴۲

نکته ها: ۳۱۴۲

پیام ها: ۳۱۴۳

نکته ها: ۳۱۴۳

پیام ها: ۳۱۴۴

نکته ها: ۳۱۴۴

پیام ها: ۳۱۴۵

نکته ها: ۳۱۴۶

پیام ها: ۳۱۴۷

نکته ها: ۳۱۴۸

پیام ها: ۳۱۴۸

نکته ها: ۳۱۴۹

پیام ها: ۳۱۴۹

نکته ها: ۳۱۵۰

پیام ها: ۳۱۵۰

نکته ها: ۳۱۵۱

پیام ها: ۳۱۵۱

نکته ها: ۳۱۵۲

پیام ها: ۳۱۵۲

نکته ها: ۳۱۵۳

پیام ها: ۳۱۵۳

- ۳۱۵۴ ----- پیام ها:
- ۳۱۵۵ ----- نکته ها:
- ۳۱۵۵ ----- پیام ها:
- ۳۱۵۶ ----- نکته ها:
- ۳۱۵۶ ----- پیام ها:
- ۳۱۵۷ ----- پیام ها:
- ۳۱۵۸ ----- نکته ها:
- ۳۱۶۰ ----- پیام ها:
- ۳۱۶۱ ----- نکته ها:
- ۳۱۶۱ ----- پیام ها:
- ۳۱۶۳ ----- نکته ها:
- ۳۱۶۴ ----- پیام ها:
- ۳۱۶۴ ----- نکته ها:
- ۳۱۶۵ ----- پیام ها:
- ۳۱۶۸ ----- نکته ها:
- ۳۱۶۸ ----- پیام ها:
- ۳۱۶۹ ----- نکته ها:
- ۳۱۶۹ ----- پیام ها:
- ۳۱۷۰ ----- نکته ها:
- ۳۱۷۱ ----- پیام ها:
- ۳۱۷۲ ----- نکته ها:
- ۳۱۷۲ ----- پیام ها:
- ۳۱۷۳ ----- نکته ها:
- ۳۱۷۳ ----- پیام ها:
- ۳۱۷۴ ----- نکته ها:
- ۳۱۷۵ ----- پیام ها:

- ۳۱۷۶ ----- نکته ها:
- ۳۱۷۷ ----- پیام ها:
- ۳۱۷۸ ----- نکته ها:
- ۳۱۷۸ ----- پیام ها:
- ۳۱۸۰ ----- نکته ها:
- ۳۱۸۱ ----- پیام ها:
- ۳۱۸۳ ----- نکته ها:
- ۳۱۸۴ ----- پیام ها:
- ۳۱۸۴ ----- نکته ها:
- ۳۱۸۵ ----- پیام ها:
- ۳۱۸۶ ----- نکته ها:
- ۳۱۸۶ ----- پیام ها:
- ۳۱۸۷ ----- پیام ها:
- ۳۱۸۸ ----- نکته ها:
- ۳۱۸۹ ----- پیام ها:
- ۳۱۸۹ ----- نکته ها:
- ۳۱۹۰ ----- پیام ها:
- ۳۱۹۱ ----- نکته ها:
- ۳۱۹۱ ----- پیام ها:
- ۳۱۹۲ ----- نکته ها:
- ۳۱۹۳ ----- پیام ها:
- ۳۱۹۴ ----- نکته ها:
- ۳۱۹۴ ----- پیام ها:
- ۳۱۹۶ ----- نکته ها:
- ۳۱۹۶ ----- پیام ها:
- ۳۱۹۷ ----- نکته ها:

پیام ها: ۳۱۹۷

نکته ها: ۳۱۹۸

پیام ها: ۳۱۹۹

نکته ها: ۳۲۰۱

پیام ها: ۳۲۰۲

نکته ها: ۳۲۰۲

پیام ها: ۳۲۰۲

نکته ها: ۳۲۰۳

پیام ها: ۳۲۰۳

نکته ها: ۳۲۰۴

پیام ها: ۳۲۰۴

سیمیای سوره مریم ۳۲۰۹

اشاره ۳۲۰۹

نکته ها: ۳۲۱۰

پیام ها: ۳۲۱۱

نکته ها: ۳۲۱۲

پیام ها: ۳۲۱۲

نکته ها: ۳۲۱۴

پیام ها: ۳۲۱۴

نکته ها: ۳۲۱۶

پیام ها: ۳۲۱۶

نکته ها: ۳۲۱۷

پیام ها: ۳۲۱۷

نکته ها: ۳۲۱۸

پیام ها: ۳۲۲۰

نکته ها: ۳۲۲۰

- پیام ها: ۳۲۲۱
- نکته ها: ۳۲۲۳
- پیام ها: ۳۲۲۳
- نکته ها: ۳۲۲۵
- پیام ها: ۳۲۲۵
- نکته ها: ۳۲۲۶
- پیام ها: ۳۲۲۷
- نکته ها: ۳۲۲۸
- پیام ها: ۳۲۲۸
- نکته ها: ۳۲۲۹
- پیام ها: ۳۲۲۹
- نکته ها: ۳۲۳۰
- پیام ها: ۳۲۳۰
- نکته ها: ۳۲۳۱
- پیام ها: ۳۲۳۲
- نکته ها: ۳۲۳۲
- پیام ها: ۳۲۳۳
- پیام ها: ۳۲۳۴
- نکته ها: ۳۲۳۵
- اشاره ۳۲۳۵
- قرآن و مسیح ۳۲۳۶
- پیام ها: ۳۲۳۷
- نکته ها: ۳۲۳۷
- پیام ها: ۳۲۳۸
- نکته ها: ۳۲۳۸
- پیام ها: ۳۲۳۹

۳۲۳۹ نکته ها:

۳۲۴۰ پیام ها:

۳۲۴۰ نکته ها:

۳۲۴۱ پیام ها:

۳۲۴۱ نکته ها:

۳۲۴۱ پیام ها:

۳۲۴۲ نکته ها:

۳۲۴۳ پیام ها:

۳۲۴۳ پیام ها:

۳۲۴۴ نکته ها:

۳۲۴۴ پیام ها:

۳۲۴۵ نکته ها:

۳۲۴۶ پیام ها:

۳۲۴۶ نکته ها:

۳۲۴۷ پیام ها:

۳۲۴۸ نکته ها:

۳۲۵۰ پیام ها:

۳۲۵۱ نکته ها:

۳۲۵۱ پیام ها:

۳۲۵۲ نکته ها:

۳۲۵۳ پیام ها:

۳۲۵۳ پیام ها:

۳۲۵۴ نکته ها:

۳۲۵۵ پیام ها:

۳۲۵۶ نکته ها:

۳۲۵۶ اشاره

۳۲۵۶ سیمای ادريس عليه السلام

۳۲۵۶ پیام ها:

۳۲۵۸ نکته ها:

۳۲۵۹ پیام ها:

۳۲۶۰ نکته ها:

۳۲۶۰ اشاره -

۳۲۶۰ توبه در قرآن -

۳۲۶۲ پیام ها:

۳۲۶۴ نکته ها:

۳۲۶۶ پیام ها:

۳۲۶۶ نکته ها:

۳۲۶۷ پیام ها:

۳۲۶۷ نکته ها:

۳۲۶۸ پیام ها:

۳۲۶۸ نکته ها:

۳۲۶۹ پیام ها:

۳۲۷۰ نکته ها:

۳۲۷۰ پیام ها:

۳۲۷۱ نکته ها:

۳۲۷۱ پیام ها:

۳۲۷۲ نکته ها:

۳۲۷۳ پیام ها:

۳۲۷۳ نکته ها:

۳۲۷۳ پیام ها:

۳۲۷۴ نکته ها:

۳۲۷۴ پیام ها:

نکته ها: ۳۲۷۶

پیام ها: ۳۲۷۶

نکته ها: ۳۲۷۷

پیام ها: ۳۲۷۷

نکته ها: ۳۲۷۸

پیام ها: ۳۲۷۹

نکته ها: ۳۲۸۰

پیام ها: ۳۲۸۰

نکته ها: ۳۲۸۱

پیام ها: ۳۲۸۲

نکته ها: ۳۲۸۲

پیام ها: ۳۲۸۴

نکته ها: ۳۲۸۶

پیام ها: ۳۲۸۶

نکته ها: ۳۲۸۷

پیام ها: ۳۲۸۸

نکته ها: ۳۲۸۸

پیام ها: ۳۲۸۸

نکته ها: ۳۲۹۰

پیام ها: ۳۲۹۰

پیام ها: ۳۲۹۱

نکته ها: ۳۲۹۲

پیام ها: ۳۲۹۲

نکته ها: ۳۲۹۳

پیام ها: ۳۲۹۳

نکته ها: ۳۲۹۴

پیام‌ها: ۳۲۹۴

سیمای سوره ی طه □ ۳۲۹۷

اشاره ۳۲۹۷

نکته‌ها: ۳۲۹۸

پیام‌ها: ۳۲۹۹

نکته‌ها: ۳۳۰۰

پیام‌ها: ۳۳۰۲

نکته‌ها: ۳۳۰۳

پیام‌ها: ۳۳۰۴

نکته‌ها: ۳۳۰۴

پیام‌ها: ۳۳۰۵

نکته‌ها: ۳۳۰۶

پیام‌ها: ۳۳۰۶

پیام‌ها: ۳۳۰۸

نکته‌ها: ۳۳۰۹

پیام‌ها: ۳۳۱۰

نکته‌ها: ۳۳۱۱

پیام‌ها: ۳۳۱۱

نکته‌ها: ۳۳۱۲

اشاره ۳۳۱۲

قلب مؤمن قلب کافر ۳۳۱۴

پیام‌ها: ۳۳۱۶

نکته‌ها: ۳۳۱۷

پیام‌ها: ۳۳۱۹

پیام‌ها: ۳۳۲۰

نکته‌ها: ۳۳۲۱

۳۳۲۲: پیام ها:

۳۳۲۳: نکته ها:

۳۳۲۴: پیام ها:

۳۳۲۷: نکته ها:

۳۳۲۸: پیام ها:

۳۳۲۹: نکته ها:

۳۳۲۹: پیام ها:

۳۳۳۰: نکته ها:

۳۳۳۱: پیام ها:

۳۳۳۳: نکته ها:

۳۳۳۴: پیام ها:

۳۳۳۵: نکته ها:

۳۳۳۵: پیام ها:

۳۳۳۶: نکته ها:

۳۳۳۶: پیام ها:

۳۳۳۷: نکته ها:

۳۳۳۸: پیام ها:

۳۳۳۹: پیام ها:

۳۳۴۰: نکته ها:

۳۳۴۰: پیام ها:

۳۳۴۱: پیام ها:

۳۳۴۲: نکته ها:

۳۳۴۲: پیام ها:

۳۳۴۳: نکته ها:

۳۳۴۴: پیام ها:

۳۳۴۴: نکته ها:

- ۳۳۴۵ ----- پیام ها:
- ۳۳۴۷ ----- پیام ها:
- ۳۳۴۸ ----- نکته ها:
- ۳۳۴۸ ----- پیام ها:
- ۳۳۵۰ ----- نکته ها:
- ۳۳۵۰ ----- پیام ها:
- ۳۳۵۱ ----- نکته ها:
- ۳۳۵۱ ----- پیام ها:
- ۳۳۵۲ ----- نکته ها:
- ۳۳۵۳ ----- پیام ها:
- ۳۳۵۳ ----- پیام ها:
- ۳۳۵۴ ----- نکته ها:
- ۳۳۵۵ ----- پیام ها:
- ۳۳۵۷ ----- نکته ها:
- ۳۳۵۷ ----- پیام ها:
- ۳۳۵۸ ----- نکته ها:
- ۳۳۵۹ ----- پیام ها:
- ۳۳۶۰ ----- پیام ها:
- ۳۳۶۱ ----- نکته ها:
- ۳۳۶۱ ----- پیام ها:
- ۳۳۶۲ ----- پیام ها:
- ۳۳۶۳ ----- نکته ها:
- ۳۳۶۴ ----- پیام ها:
- ۳۳۶۵ ----- نکته ها:
- ۳۳۶۶ ----- پیام ها:
- ۳۳۶۷ ----- نکته ها:

- ۳۳۶۸: پیام ها:
- ۳۳۶۹: نکته ها:
- ۳۳۷۰: پیام ها:
- ۳۳۷۱: نکته ها:
- ۳۳۷۱: پیام ها:
- ۳۳۷۲: نکته ها:
- ۳۳۷۳: پیام ها:
- ۳۳۷۳: نکته ها:
- ۳۳۷۳: پیام ها:
- ۳۳۷۴: پیام ها:
- ۳۳۷۴: نکته ها:
- ۳۳۷۵: پیام ها:
- ۳۳۷۵: نکته ها:
- ۳۳۷۶: پیام ها:
- ۳۳۷۶: نکته ها:
- ۳۳۷۷: پیام ها:
- ۳۳۷۹: نکته ها:
- ۳۳۷۹: پیام ها:
- ۳۳۸۰: نکته ها:
- ۳۳۸۱: پیام ها:
- ۳۳۸۳: نکته ها:
- ۳۳۸۳: پیام ها:
- ۳۳۸۴: نکته ها:
- ۳۳۸۴: پیام ها:
- ۳۳۸۵: نکته ها:
- ۳۳۸۶: پیام ها:

نکته ها: ۳۳۸۸ -----

پیام ها: ۳۳۸۹ -----

نکته ها: ۳۳۹۱ -----

پیام ها: ۳۳۹۲ -----

نکته ها: ۳۳۹۳ -----

پیام ها: ۳۳۹۳ -----

نکته ها: ۳۳۹۴ -----

پیام ها: ۳۳۹۵ -----

نکته ها: ۳۳۹۶ -----

پیام ها: ۳۳۹۶ -----

نکته ها: ۳۳۹۸ -----

پیام ها: ۳۳۹۸ -----

نکته ها: ۳۳۹۹ -----

پیام ها: ۳۴۰۰ -----

نکته ها: ۳۴۰۲ -----

پیام ها: ۳۴۰۲ -----

پیام ها: ۳۴۰۳ -----

نکته ها: ۳۴۰۳ -----

پیام ها: ۳۴۰۴ -----

سیمای سوره انبیا: ۳۴۰۷ -----

اشاره: ۳۴۰۷ -----

نکته ها: ۳۴۰۸ -----

اشاره: ۳۴۰۸ -----

نگاهی به مسئله حساب در روز قیامت: ۳۴۰۹ -----

پیام ها: ۳۴۰۹ -----

نکته ها: ۳۴۱۱ -----

- ۳۴۱۱: پیام ها:
- ۳۴۱۳: پیام ها:
- ۳۴۱۳: پیام ها:
- ۳۴۱۴: نکته ها:
- ۳۴۱۴: پیام ها:
- ۳۴۱۵: نکته ها:
- ۳۴۱۶: پیام ها:
- ۳۴۱۷: نکته ها:
- ۳۴۱۷: پیام ها:
- ۳۴۱۷: نکته ها:
- ۳۴۱۷: پیام ها:
- ۳۴۱۸: نکته ها:
- ۳۴۱۸: پیام ها:
- ۳۴۲۰: پیام ها:
- ۳۴۲۱: نکته ها:
- ۳۴۲۱: پیام ها:
- ۳۴۲۲: نکته ها:
- ۳۴۲۳: پیام ها:
- ۳۴۲۴: نکته ها:
- ۳۴۲۴: پیام ها:
- ۳۴۲۵: نکته ها:
- ۳۴۲۶: پیام ها:
- ۳۴۲۶: نکته ها:
- ۳۴۲۷: پیام ها:
- ۳۴۲۸: نکته ها:
- ۳۴۲۹: پیام ها:

- ۳۴۲۹ نکته ها:
- ۳۴۳۰ پیام ها:
- ۳۴۳۱ نکته ها:
- ۳۴۳۱ پیام ها:
- ۳۴۳۱ نکته ها:
- ۳۴۳۲ پیام ها:
- ۳۴۳۳ نکته ها:
- ۳۴۳۳ پیام ها:
- ۳۴۳۴ نکته ها:
- ۳۴۳۴ پیام ها:
- ۳۴۳۴ نکته ها:
- ۳۴۳۵ پیام ها:
- ۳۴۳۶ نکته ها:
- ۳۴۳۶ پیام ها:
- ۳۴۳۷ نکته ها:
- ۳۴۳۷ پیام ها:
- ۳۴۳۸ نکته ها:
- ۳۴۳۸ پیام ها:
- ۳۴۳۹ نکته ها:
- ۳۴۴۰ پیام ها:
- ۳۴۴۰ نکته ها:
- ۳۴۴۱ پیام ها:
- ۳۴۴۱ پیام ها:
- ۳۴۴۱ پیام ها:
- ۳۴۴۲ نکته ها:
- ۳۴۴۲ پیام ها:

- ۳۴۴۳ پیام ها:
- ۳۴۴۳ پیام ها:
- ۳۴۴۴ پیام ها:
- ۳۴۴۵ پیام ها:
- ۳۴۴۵ نکته ها:
- ۳۴۴۶ پیام ها:
- ۳۴۴۶ پیام ها:
- ۳۴۴۸ پیام ها:
- ۳۴۴۹ نکته ها:
- ۳۴۵۰ پیام ها:
- ۳۴۵۰ نکته ها:
- ۳۴۵۲ پیام ها:
- ۳۴۵۲ نکته ها:
- ۳۴۵۳ پیام ها:
- ۳۴۵۳ نکته ها:
- ۳۴۵۴ پیام ها:
- ۳۴۵۵ نکته ها:
- ۳۴۵۶ پیام ها:
- ۳۴۵۶ نکته ها:
- ۳۴۵۷ پیام ها:
- ۳۴۵۸ نکته ها:
- ۳۴۵۹ پیام ها:
- ۳۴۶۰ نکته ها:
- ۳۴۶۱ پیام ها:
- ۳۴۶۲ پیام ها:
- ۳۴۶۳ نکته ها:

۳۴۶۴: پیام ها:

۳۴۶۶: نکته ها:

۳۴۶۶: پیام ها:

۳۴۶۷: پیام ها:

۳۴۶۸: نکته ها:

۳۴۶۹: پیام ها:

۳۴۷۰: نکته ها:

۳۴۷۰: پیام ها:

۳۴۷۱: نکته ها:

۳۴۷۲: پیام ها:

۳۴۷۳: نکته ها:

۳۴۷۳: پیام ها:

۳۴۷۴: نکته ها:

۳۴۷۵: پیام ها:

۳۴۷۵: نکته ها:

۳۴۷۶: پیام ها:

۳۴۷۷: نکته ها:

۳۴۷۹: پیام ها:

۳۴۸۰: نکته ها:

۳۴۸۰: پیام ها:

۳۴۸۲: نکته ها:

۳۴۸۳: پیام ها:

۳۴۸۴: پیام ها:

۳۴۸۵: پیام ها:

۳۴۸۵: نکته ها:

۳۴۸۶: پیام ها:

۳۴۸۷ نکته ها:

۳۴۸۸ پیام ها:

۳۴۸۸ نکته ها:

۳۴۸۸ پیام ها:

۳۴۸۹ نکته ها:

۳۴۹۰ پیام ها:

۳۴۹۰ نکته ها:

۳۴۹۰ پیام ها:

۳۴۹۱ نکته ها:

۳۴۹۱ پیام ها:

۳۴۹۱ نکته ها:

۳۴۹۲ پیام ها:

۳۴۹۳ نکته ها:

۳۴۹۳ پیام ها:

۳۴۹۴ نکته ها:

۳۴۹۴ پیام ها:

۳۴۹۵ نکته ها:

۳۴۹۶ پیام ها:

۳۴۹۷ نکته ها:

۳۴۹۷ پیام ها:

۳۴۹۸ پیام ها:

۳۴۹۸ نکته ها:

۳۴۹۹ پیام ها:

۳۴۹۹ نکته ها:

۳۵۰۰ پیام ها:

۳۵۰۰ نکته ها:

۳۵۰۱	پیام ها:
۳۵۰۲	نکته ها:
۳۵۰۲	پیام ها:
۳۵۰۳	جلد ششم
۳۵۰۳	اشاره
۳۵۰۷	[مقدمات پژوهش]
۳۵۰۷	اشاره
۳۵۰۷	پیشگفتار
۳۵۰۷	اشاره
۳۵۰۷	شیوه کار
۳۵۰۸	شیوه ارائه
۳۵۰۹	همکاران محترم:
۳۵۱۰	مقدمه مؤلف
۳۵۱۶	سیمای سوره ی حج
۳۵۱۶	اشاره
۳۵۱۷	نکته ها:
۳۵۱۷	پیام ها:
۳۵۱۸	نکته ها:
۳۵۱۸	پیام ها:
۳۵۱۹	نکته ها:
۳۵۱۹	پیام ها:
۳۵۲۰	نکته ها:
۳۵۲۰	پیام ها:
۳۵۲۱	نکته ها:
۳۵۲۲	پیام ها:
۳۵۲۳	پیام ها:

- ۳۵۲۴ پیام ها:
- ۳۵۲۴ نکته ها:
- ۳۵۲۵ پیام ها:
- ۳۵۲۵ نکته ها:
- ۳۵۲۵ پیام ها:
- ۳۵۲۶ پیام ها:
- ۳۵۲۷ پیام ها:
- ۳۵۲۸ نکته ها:
- ۳۵۲۸ پیام ها:
- ۳۵۲۹ پیام ها:
- ۳۵۳۰ نکته ها:
- ۳۵۳۰ پیام ها:
- ۳۵۳۱ پیام ها:
- ۳۵۳۲ پیام ها:
- ۳۵۳۲ پیام ها:
- ۳۵۳۳ پیام ها:
- ۳۵۳۴ پیام ها:
- ۳۵۳۴ نکته ها:
- ۳۵۳۵ پیام ها:
- ۳۵۳۵ پیام ها:
- ۳۵۳۶ نکته ها:
- ۳۵۳۷ پیام ها:
- ۳۵۳۸ نکته ها:
- ۳۵۳۹ پیام ها:
- ۳۵۴۰ نکته ها:
- ۳۵۴۰ پیام ها:

۳۵۴۱ - نکته ها:

۳۵۴۲ - پیام ها:

۳۵۴۲ - نکته ها:

۳۵۴۳ - پیام ها:

۳۵۴۴ - نکته ها:

۳۵۴۴ - پیام ها:

۳۵۴۴ - نکته ها:

۳۵۴۴ - پیام ها:

۳۵۴۵ - نکته ها:

۳۵۴۵ - پیام ها:

۳۵۴۶ - نکته ها:

۳۵۴۶ - پیام ها:

۳۵۴۷ - نکته ها:

۳۵۴۸ - پیام ها:

۳۵۴۹ - پیام ها:

۳۵۵۰ - نکته ها:

۳۵۵۰ - پیام ها:

۳۵۵۱ - نکته ها:

۳۵۵۱ - پیام ها:

۳۵۵۳ - نکته ها:

۳۵۵۳ - پیام ها:

۳۵۵۵ - نکته ها:

۳۵۵۵ - پیام ها:

۳۵۵۷ - پیام ها:

۳۵۵۸ - نکته ها:

۳۵۵۸ - پیام ها:

۳۵۵۸ پیام ها:

۳۵۵۹ نکته ها:

۳۵۵۹ پیام ها:

۳۵۶۰ پیام ها:

۳۵۶۰ پیام ها:

۳۵۶۱ نکته ها:

۳۵۶۲ پیام ها:

۳۵۶۳ پیام ها:

۳۵۶۳ نکته ها:

۳۵۶۴ پیام ها:

۳۵۶۴ پیام ها:

۳۵۶۵ پیام ها:

۳۵۶۵ پیام ها:

۳۵۶۶ پیام ها:

۳۵۶۷ نکته ها:

۳۵۶۷ پیام ها:

۳۵۶۷ نکته ها:

۳۵۶۸ پیام ها:

۳۵۶۸ پیام ها:

۳۵۶۹ پیام ها:

۳۵۶۹ نکته ها:

۳۵۶۹ پیام ها:

۳۵۷۰ نکته ها:

۳۵۷۰ پیام ها:

۳۵۷۱ پیام ها:

۳۵۷۱ نکته ها:

- ۳۵۷۱ پیام ها:
- ۳۵۷۲ پیام ها:
- ۳۵۷۳ پیام ها:
- ۳۵۷۴ نکته ها:
- ۳۵۷۴ پیام ها:
- ۳۵۷۵ نکته ها:
- ۳۵۷۵ پیام ها:
- ۳۵۷۶ پیام ها:
- ۳۵۷۷ نکته ها:
- ۳۵۷۷ پیام ها:
- ۳۵۷۸ نکته ها:
- ۳۵۷۸ پیام ها:
- ۳۵۷۹ نکته ها:
- ۳۵۸۰ پیام ها:
- ۳۵۸۳ سیمای سوره ی مؤمنون
- ۳۵۸۳ اشاره
- ۳۵۸۴ نکته ها:
- ۳۵۸۷ پیام ها:
- ۳۵۸۸ نکته ها:
- ۳۵۸۸ اشاره
- ۳۵۸۸ اهمیت زکات
- ۳۵۹۰ پیام ها:
- ۳۵۹۱ نکته ها:
- ۳۵۹۱ اشاره
- ۳۵۹۱ اهمیت امانت در روایات
- ۳۵۹۲ پیام ها:

- ۳۵۹۳ ----- نکته ها:
- ۳۵۹۳ ----- پیام ها:
- ۳۵۹۵ ----- نکته ها:
- ۳۵۹۶ ----- پیام ها:
- ۳۵۹۶ ----- نکته ها:
- ۳۵۹۶ ----- پیام ها:
- ۳۵۹۷ ----- پیام ها:
- ۳۵۹۷ ----- پیام ها:
- ۳۵۹۸ ----- پیام ها:
- ۳۵۹۹ ----- نکته ها:
- ۳۵۹۹ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۰ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۱ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۱ ----- نکته ها:
- ۳۶۰۲ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۳ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۳ ----- نکته ها:
- ۳۶۰۴ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۵ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۵ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۶ ----- نکته ها:
- ۳۶۰۷ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۸ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۸ ----- پیام ها:
- ۳۶۰۹ ----- نکته ها:
- ۳۶۰۹ ----- پیام ها:

۳۶۱۰ نکته ها:

۳۶۱۰ پیام ها:

۳۶۱۱ پیام ها:

۳۶۱۲ نکته ها:

۳۶۱۲ پیام ها:

۳۶۱۳ پیام ها:

۳۶۱۵ نکته ها:

۳۶۱۵ پیام ها:

۳۶۱۶ نکته ها:

۳۶۱۶ پیام ها:

۳۶۱۷ نکته ها:

۳۶۱۷ پیام ها:

۳۶۱۷ نکته ها:

۳۶۱۸ پیام ها:

۳۶۱۸ نکته ها:

۳۶۱۸ پیام ها:

۳۶۱۹ نکته ها:

۳۶۱۹ پیام ها:

۳۶۲۰ نکته ها:

۳۶۲۰ پیام ها:

۳۶۲۱ نکته ها:

۳۶۲۱ پیام ها:

۳۶۲۱ نکته ها:

۳۶۲۲ پیام ها:

۳۶۲۲ پیام ها:

۳۶۲۳ نکته ها:

- ۳۶۲۴: پیام ها:
- ۳۶۲۴: نکته ها:
- ۳۶۲۶: پیام ها:
- ۳۶۲۷: نکته ها:
- ۳۶۲۷: پیام ها:
- ۳۶۲۷: نکته ها:
- ۳۶۲۸: پیام ها:
- ۳۶۲۸: نکته ها:
- ۳۶۲۹: پیام ها:
- ۳۶۲۹: پیام ها:
- ۳۶۳۰: نکته ها:
- ۳۶۳۰: پیام ها:
- ۳۶۳۱: نکته ها:
- ۳۶۳۱: پیام ها:
- ۳۶۳۲: نکته ها:
- ۳۶۳۳: پیام ها:
- ۳۶۳۳: پیام ها:
- ۳۶۳۴: نکته ها:
- ۳۶۳۴: پیام ها:
- ۳۶۳۵: نکته ها:
- ۳۶۳۵: پیام ها:
- ۳۶۳۷: پیام ها:
- ۳۶۳۸: پیام ها:
- ۳۶۳۹: نکته ها:
- ۳۶۴۰: پیام ها:
- ۳۶۴۰: نکته ها:

پیام ها: ۳۶۴۰

نکته ها: ۳۶۴۱

پیام ها: ۳۶۴۱

پیام ها: ۳۶۴۲

نکته ها: ۳۶۴۳

پیام ها: ۳۶۴۳

نکته ها: ۳۶۴۴

پیام ها: ۳۶۴۴

نکته ها: ۳۶۴۵

پیام ها: ۳۶۴۶

نکته ها: ۳۶۴۷

پیام ها: ۳۶۴۷

سیمای سوره ی نور ۳۶۵۲

اشاره ۳۶۵۲

نکته ها: ۳۶۵۳

پیام ها: ۳۶۵۳

نکته ها: ۳۶۵۴

پیام ها: ۳۶۵۵

نکته ها: ۳۶۵۸

پیام ها: ۳۶۵۸

نکته ها: ۳۶۵۹

پیام ها: ۳۶۵۹

نکته ها: ۳۶۶۰

پیام ها: ۳۶۶۰

نکته ها: ۳۶۶۱

پیام ها: ۳۶۶۲

۳۶۶۳ نکته ها:

۳۶۶۴ پیام ها:

۳۶۶۵ نکته ها:

۳۶۶۶ پیام ها:

۳۶۶۸ نکته ها:

۳۶۶۸ پیام ها:

۳۶۶۹ نکته ها:

۳۶۶۹ پیام ها:

۳۶۷۰ نکته ها:

۳۶۷۰ پیام ها:

۳۶۷۰ پیام ها:

۳۶۷۱ نکته ها:

۳۶۷۲ پیام ها:

۳۶۷۳ نکته ها:

۳۶۷۳ پیام ها:

۳۶۷۵ نکته ها:

۳۶۷۵ پیام ها:

۳۶۷۶ نکته ها:

۳۶۷۶ پیام ها:

۳۶۷۷ نکته ها:

۳۶۷۷ پیام ها:

۳۶۷۸ نکته ها:

۳۶۷۸ پیام ها:

۳۶۷۹ نکته ها:

۳۶۸۰ پیام ها:

۳۶۸۲ نکته ها:

- پیام‌ها: ۳۶۸۲
- پیام‌ها: ۳۶۸۳
- نکته‌ها: ۳۶۸۴
- پیام‌ها: ۳۶۸۵
- نکته‌ها: ۳۶۸۵
- اشاره - ۳۶۸۵
- روایاتی درباره ی نگاه: ۳۶۸۶
- پیام‌ها: ۳۶۸۶
- نکته‌ها: ۳۶۸۹
- پیام‌ها: ۳۶۹۰
- نکته‌ها: ۳۶۹۱
- اشاره - ۳۶۹۱
- ازدواج در اسلام - ۳۶۹۲
- فوائد ازدواج - ۳۶۹۲
- دقت در انتخاب همسر - ۳۶۹۳
- ویژگی های همسر خوب - ۳۶۹۴
- مهریه - ۳۶۹۵
- جهیزیه - ۳۶۹۶
- مراسم عقد و عروسی - ۳۶۹۶
- پیام‌ها: ۳۶۹۷
- نکته‌ها: ۳۶۹۸
- پیام‌ها: ۳۶۹۹
- پیام‌ها: ۳۷۰۰
- نکته‌ها: ۳۷۰۱
- پیام‌ها: ۳۷۰۴
- نکته‌ها: ۳۷۰۴

- ۳۷۰۵ ----- پیام ها:
- ۳۷۰۶ ----- نکته ها:
- ۳۷۰۶ ----- پیام ها:
- ۳۷۰۷ ----- پیام ها:
- ۳۷۰۸ ----- نکته ها:
- ۳۷۰۸ ----- پیام ها:
- ۳۷۰۹ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۰ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۰ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۱ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۲ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۲ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۳ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۳ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۴ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۴ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۵ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۵ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۵ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۶ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۶ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۷ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۷ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۷ ----- نکته ها:
- ۳۷۱۷ ----- پیام ها:
- ۳۷۱۸ ----- پیام ها:

پیام ها: ۳۷۱۹

نکته ها: ۳۷۲۰

پیام ها: ۳۷۲۰

نکته ها: ۳۷۲۲

پیام ها: ۳۷۲۳

نکته ها: ۳۷۲۴

پیام ها: ۳۷۲۵

نکته ها: ۳۷۲۶

پیام ها: ۳۷۲۶

نکته ها: ۳۷۲۷

پیام ها: ۳۷۲۹

نکته ها: ۳۷۲۹

پیام ها: ۳۷۳۰

نکته ها: ۳۷۳۱

پیام ها: ۳۷۳۲

نکته ها: ۳۷۳۳

پیام ها: ۳۷۳۴

نکته ها: ۳۷۳۵

پیام ها: ۳۷۳۶

پیام ها: ۳۷۳۶

سیمای سوره ی فرقان: ۳۷۳۹

اشاره: ۳۷۳۹

نکته ها: ۳۷۴۰

پیام ها: ۳۷۴۰

نکته ها: ۳۷۴۱

پیام ها: ۳۷۴۱

۳۷۴۲ پیام ها:

۳۷۴۳ نکته ها:

۳۷۴۳ پیام ها:

۳۷۴۴ نکته ها:

۳۷۴۴ پیام ها:

۳۷۴۵ نکته ها:

۳۷۴۵ پیام ها:

۳۷۴۶ نکته ها:

۳۷۴۶ پیام ها:

۳۷۴۶ نکته ها:

۳۷۴۶ پیام ها:

۳۷۴۷ نکته ها:

۳۷۴۷ پیام ها:

۳۷۴۸ نکته ها:

۳۷۴۸ پیام ها:

۳۷۴۸ نکته ها:

۳۷۴۹ پیام ها:

۳۷۵۱ پیام ها:

۳۷۵۱ نکته ها:

۳۷۵۲ پیام ها:

۳۷۵۲ نکته ها:

۳۷۵۴ پیام ها:

۳۷۵۵ نکته ها:

۳۷۵۵ پیام ها:

۳۷۵۶ نکته ها:

۳۷۵۷ پیام ها:

نکته ها: ۳۷۵۷

پیام ها: ۳۷۵۷

نکته ها: ۳۷۵۹

پیام ها: ۳۷۵۹

نکته ها: ۳۷۶۰

پیام ها: ۳۷۶۱

نکته ها: ۳۷۶۱

پیام ها: ۳۷۶۱

نکته ها: ۳۷۶۲

پیام ها: ۳۷۶۲

نکته ها: ۳۷۶۳

پیام ها: ۳۷۶۳

نکته ها: ۳۷۶۴

پیام ها: ۳۷۶۵

نکته ها: ۳۷۶۶

پیام ها: ۳۷۶۸

پیام ها: ۳۷۶۸

نکته ها: ۳۷۶۹

اشاره ۳۷۶۹

آثار و دلایل نزول تدریجی قرآن: ۳۷۷۰

ترتیب چیست؟ ۳۷۷۰

پیام ها: ۳۷۷۱

نکته ها: ۳۷۷۱

پیام ها: ۳۷۷۱

پیام ها: ۳۷۷۲

نکته ها: ۳۷۷۳

- پیام ها: ۳۷۷۳
- پیام ها: ۳۷۷۴
- نکته ها: ۳۷۷۴
- اشاره: ۳۷۷۴
- اصحاب رست چه کسانی بودند؟ ۳۷۷۵
- پیام ها: ۳۷۷۵
- نکته ها: ۳۷۷۶
- پیام ها: ۳۷۷۶
- پیام ها: ۳۷۷۷
- پیام ها: ۳۷۷۷
- نکته ها: ۳۷۷۸
- اشاره: ۳۷۷۸
- هوی پرستی از نظر قرآن و روایات: ۳۷۷۸
- پیام ها: ۳۷۸۰
- نکته ها: ۳۷۸۰
- پیام ها: ۳۷۸۲
- نکته ها: ۳۷۸۳
- پیام ها: ۳۷۸۳
- نکته ها: ۳۷۸۴
- پیام ها: ۳۷۸۵
- نکته ها: ۳۷۸۶
- پیام ها: ۳۷۸۶
- نکته ها: ۳۷۸۷
- پیام ها: ۳۷۸۷
- نکته ها: ۳۷۸۷
- پیام ها: ۳۷۸۷

۳۷۸۹ نکته ها:

۳۷۸۹ پیام ها:

۳۷۹۰ نکته ها:

۳۷۹۰ پیام ها:

۳۷۹۱ نکته ها:

۳۷۹۱ پیام ها:

۳۷۹۲ پیام ها:

۳۷۹۲ نکته ها:

۳۷۹۲ پیام ها:

۳۷۹۳ نکته ها:

۳۷۹۳ پیام ها:

۳۷۹۴ نکته ها:

۳۷۹۴ پیام ها:

۳۷۹۶ نکته ها:

۳۷۹۷ پیام ها:

۳۷۹۷ نکته ها:

۳۷۹۹ پیام ها:

۳۷۹۹ نکته ها:

۳۷۹۹ پیام ها:

۳۸۰۰ نکته ها:

۳۸۰۰ پیام ها:

۳۸۰۱ نکته ها:

۳۸۰۲ پیام ها:

۳۸۰۳ نکته ها:

۳۸۰۴ پیام ها:

۳۸۰۴ نکته ها:

پیام‌ها: ۳۸۰۵

نکته‌ها: ۳۸۰۵

پیام‌ها: ۳۸۰۶

نکته‌ها: ۳۸۰۷

پیام‌ها: ۳۸۰۸

پیام‌ها: ۳۸۰۹

نکته‌ها: ۳۸۰۹

پیام‌ها: ۳۸۱۰

نکته‌ها: ۳۸۱۱

پیام‌ها: ۳۸۱۱

نکته‌ها: ۳۸۱۲

پیام‌ها: ۳۸۱۲

نکته‌ها: ۳۸۱۲

پیام‌ها: ۳۸۱۴

سیمای سوره ی شعراء ۳۸۱۷

اشاره ۳۸۱۷

نکته‌ها: ۳۸۱۸

پیام‌ها: ۳۸۱۸

پیام‌ها: ۳۸۱۹

نکته‌ها: ۳۸۲۰

پیام‌ها: ۳۸۲۰

نکته‌ها: ۳۸۲۱

پیام‌ها: ۳۸۲۱

نکته‌ها: ۳۸۲۲

پیام‌ها: ۳۸۲۲

نکته‌ها: ۳۸۲۳

- ۳۸۲۴: پیام ها:
- ۳۸۲۶: نکته ها:
- ۳۸۲۶: پیام ها:
- ۳۸۲۷: نکته ها:
- ۳۸۲۸: پیام ها:
- ۳۸۲۹: نکته ها:
- ۳۸۲۹: پیام ها:
- ۳۸۳۰: نکته ها:
- ۳۸۳۰: پیام ها:
- ۳۸۳۱: نکته ها:
- ۳۸۳۲: پیام ها:
- ۳۸۳۳: نکته ها:
- ۳۸۳۳: پیام ها:
- ۳۸۳۴: نکته ها:
- ۳۸۳۵: پیام ها:
- ۳۸۳۷: نکته ها:
- ۳۸۳۷: پیام ها:
- ۳۸۳۸: پیام ها:
- ۳۸۳۹: نکته ها:
- ۳۸۳۹: پیام ها:
- ۳۸۴۰: نکته ها:
- ۳۸۴۱: پیام ها:
- ۳۸۴۳: نکته ها:
- ۳۸۴۳: پیام ها:
- ۳۸۴۴: نکته ها:
- ۳۸۴۵: پیام ها:

۳۸۴۶ نکته ها:

۳۸۴۶ پیام ها:

۳۸۴۷ نکته ها:

۳۸۴۷ پیام ها:

۳۸۴۹ نکته ها:

۳۸۵۰ پیام ها:

۳۸۵۳ نکته ها:

۳۸۵۳ پیام ها:

۳۸۵۶ نکته ها:

۳۸۵۷ پیام ها:

۳۸۵۹ نکته ها:

۳۸۶۰ پیام ها:

۳۸۶۱ نکته ها:

۳۸۶۲ پیام ها:

۳۸۶۴ نکته ها:

۳۸۶۵ پیام ها:

۳۸۶۵ نکته ها:

۳۸۶۶ پیام ها:

۳۸۶۷ نکته ها:

۳۸۶۷ پیام ها:

۳۸۶۹ نکته ها:

۳۸۷۰ پیام ها:

۳۸۷۳ نکته ها:

۳۸۷۳ پیام ها:

۳۸۷۴ نکته ها:

۳۸۷۵ پیام ها:

۳۸۷۶ نکته ها:

۳۸۷۶ پیام ها:

۳۸۷۷ نکته ها:

۳۸۷۷ پیام ها:

۳۸۷۸ نکته ها:

۳۸۷۹ پیام ها:

۳۸۸۱ نکته ها:

۳۸۸۱ پیام ها:

۳۸۸۲ نکته ها:

۳۸۸۲ پیام ها:

۳۸۸۳ نکته ها:

۳۸۸۳ پیام ها:

۳۸۸۴ نکته ها:

۳۸۸۵ پیام ها:

۳۸۸۶ پیام ها:

۳۸۸۷ نکته ها:

۳۸۸۷ پیام ها:

۳۸۸۸ پیام ها:

۳۸۸۸ نکته ها:

۳۸۸۹ پیام ها:

۳۸۹۰ نکته ها:

۳۸۹۰ پیام ها:

۳۸۹۱ نکته ها:

۳۸۹۲ پیام ها:

۳۸۹۳ نکته ها:

۳۸۹۴ پیام ها:

۳۸۹۴ نکته ها:

۳۸۹۵ پیام ها:

۳۸۹۵ نکته ها:

۳۸۹۶ پیام ها:

۳۸۹۷ نکته ها:

۳۸۹۷ پیام ها:

۳۸۹۹ نکته ها:

۳۹۰۰ پیام ها:

۳۹۰۲ نکته ها:

۳۹۰۳ پیام ها:

۳۹۰۳ نکته ها:

۳۹۰۴ پیام ها:

۳۹۰۵ نکته ها:

۳۹۰۵ پیام ها:

۳۹۰۷ نکته ها:

۳۹۰۸ پیام ها:

۳۹۰۹ نکته ها:

۳۹۱۰ پیام ها:

۳۹۱۲ نکته ها:

۳۹۱۲ پیام ها:

۳۹۱۳ نکته ها:

۳۹۱۵ شعر و شاعران

۳۹۱۷ پیام ها:

۳۹۲۱ سیمای سوره ی نمل

۳۹۲۱ اشاره

۳۹۲۲ نکته ها:

- پیام ها: ۳۹۲۲
- نکته ها: ۳۹۲۵
- سیمای زیانکاران ۳۹۲۵
- پیام ها: ۳۹۲۶
- پیام ها: ۳۹۲۶
- نکته ها: ۳۹۲۷
- اشاره ۳۹۲۷
- آتش در قرآن ۳۹۲۸
- پیام ها: ۳۹۲۸
- نکته ها: ۳۹۳۰
- پیام ها: ۳۹۳۰
- نکته ها: ۳۹۳۱
- پیام ها: ۳۹۳۲
- نکته ها: ۳۹۳۴
- پیام ها: ۳۹۳۴
- نکته ها: ۳۹۳۵
- اشاره ۳۹۳۵
- تعلیمات ویژه ی الهی ۳۹۳۶
- پیام ها: ۳۹۳۶
- نکته ها: ۳۹۳۸
- پیام ها: ۳۹۳۸
- نکته ها: ۳۹۳۹
- پیام ها: ۳۹۴۱
- نکته ها: ۳۹۴۲
- پیام ها: ۳۹۴۲
- نکته ها: ۳۹۴۳

- پیام ها: ۳۹۴۴
- نکته ها: ۳۹۴۶
- پیام ها: ۳۹۴۶
- پیام ها: ۳۹۵۰
- نکته ها: ۳۹۵۲
- پیام ها: ۳۹۵۲
- نکته ها: ۳۹۵۴
- پیام ها: ۳۹۵۴
- نکته ها: ۳۹۵۷
- پیام ها: ۳۹۵۷
- نکته ها: ۳۹۵۸
- پیام ها: ۳۹۵۸
- پیام ها: ۳۹۵۹
- پیام ها: ۳۹۶۰
- پیام ها: ۳۹۶۱
- نکته ها: ۳۹۶۳
- پیام ها: ۳۹۶۳
- نکته ها: ۳۹۶۵
- اشاره: ۳۹۶۵
- فضایل امیر مؤمنان و اهل بیت علیهم السلام: ۳۹۶۶
- پیام ها: ۳۹۶۸
- نکته ها: ۳۹۷۰
- پیام ها: ۳۹۷۱
- نکته ها: ۳۹۷۱
- پیام ها: ۳۹۷۲
- نکته ها: ۳۹۷۴

- پیام ها: ۳۹۷۴
- نکته ها: ۳۹۷۵
- پیام ها: ۳۹۷۵
- نکته ها: ۳۹۷۶
- پیام ها: ۳۹۷۷
- نکته ها: ۳۹۷۸
- پیام ها: ۳۹۷۸
- نکته ها: ۳۹۷۹
- پیام ها: ۳۹۷۹
- نکته ها: ۳۹۸۰
- پیام ها: ۳۹۸۱
- پیام ها: ۳۹۸۲
- نکته ها: ۳۹۸۳
- پیام ها: ۳۹۸۳
- پیام ها: ۳۹۸۴
- نکته ها: ۳۹۸۵
- پیام ها: ۳۹۸۵
- نکته ها: ۳۹۸۷
- اشاره: ۳۹۸۷
- ریشه ی ایمان به خدا: ۳۹۸۹
- پیام ها: ۳۹۸۹
- نکته ها: ۳۹۹۰
- پیام ها: ۳۹۹۰
- نکته ها: ۳۹۹۱
- پیام ها: ۳۹۹۲
- نکته ها: ۳۹۹۳

- پیام ها: ۳۹۹۳
- نکته ها: ۳۹۹۵
- پیام ها: ۳۹۹۵
- نکته ها: ۳۹۹۷
- پیام ها: ۳۹۹۷
- نکته ها: ۳۹۹۹
- پیام ها: ۴۰۰۰
- نکته ها: ۴۰۰۰
- پیام ها: ۴۰۰۰
- پیام ها: ۴۰۰۱
- نکته ها: ۴۰۰۲
- اشاره: ۴۰۰۲
- مراحل حیات: ۴۰۰۳
- پاسخ یک اشکال: ۴۰۰۳
- پیام ها: ۴۰۰۵
- نکته ها: ۴۰۰۶
- اشاره: ۴۰۰۶
- دانه کیست و چیست؟: ۴۰۰۷
- نکته ها: ۴۰۰۹
- پیام ها: ۴۰۱۰
- نکته ها: ۴۰۱۱
- اشاره: ۴۰۱۱
- وسایل آرامش: ۴۰۱۱
- پیام ها: ۴۰۱۲
- نکته ها: ۴۰۱۴
- پیام ها: ۴۰۱۵

نکته ها: ۴۰۱۵

پیام ها: ۴۰۱۶

نکته ها: ۴۰۱۷

پیام ها: ۴۰۱۷

نکته ها: ۴۰۱۸

پیام ها: ۴۰۱۹

نکته ها: ۴۰۲۰

پیام ها: ۴۰۲۰

نکته ها: ۴۰۲۱

پیام ها: ۴۰۲۱

جلد هفتم ۴۰۲۳

اشاره ۴۰۲۳

[مقدمات پژوهش] ۴۰۲۷

اشاره ۴۰۲۷

سخن ناشر ۴۰۲۷

اشاره ۴۰۲۷

شیوه کار ۴۰۲۷

شیوه ارائه ۴۰۲۸

همکاران محترم: ۴۰۲۹

مقدمه ۴۰۳۰

نام سیمای سوره ی قصص ۴۰۳۶

اشاره ۴۰۳۶

پیام ها: ۴۰۳۷

نکته ها: ۴۰۳۸

پیام ها: ۴۰۳۸

نکته ها: ۴۰۳۹

- ۴۰۴۲ ----- پیام ها:
- ۴۰۴۲ ----- پیام ها:
- ۴۰۴۳ ----- نکته ها:
- ۴۰۴۴ ----- پیام ها:
- ۴۰۴۵ ----- نکته ها:
- ۴۰۴۵ ----- پیام ها:
- ۴۰۴۷ ----- نکته ها:
- ۴۰۴۸ ----- پیام ها:
- ۴۰۴۹ ----- نکته ها:
- ۴۰۴۹ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۰ ----- نکته ها:
- ۴۰۵۰ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۱ ----- نکته ها:
- ۴۰۵۲ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۳ ----- نکته ها:
- ۴۰۵۳ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۴ ----- نکته ها:
- ۴۰۵۴ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۵ ----- نکته ها:
- ۴۰۵۵ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۶ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۶ ----- نکته ها:
- ۴۰۵۶ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۷ ----- نکته ها:
- ۴۰۵۸ ----- پیام ها:
- ۴۰۵۹ ----- نکته ها:

- پیام‌ها: ۴۰۵۹
- نکته‌ها: ۴۰۶۰
- پیام‌ها: ۴۰۶۱
- پیام‌ها: ۴۰۶۲
- نکته‌ها: ۴۰۶۳
- پیام‌ها: ۴۰۶۴
- کار و کارگری: ۴۰۶۵
- نکته‌ها: ۴۰۶۹
- پیام‌ها: ۴۰۶۹
- اشاره: ۴۰۶۹
- اهمیت ازدواج: ۴۰۷۲
- انتخاب همسر: ۴۰۷۲
- پیام‌ها: ۴۰۷۵
- نکته‌ها: ۴۰۷۵
- پیام‌ها: ۴۰۷۶
- نکته‌ها: ۴۰۷۷
- پیام‌ها: ۴۰۷۷
- پیام‌ها: ۴۰۷۸
- نکته‌ها: ۴۰۷۹
- پیام‌ها: ۴۰۷۹
- نکته‌ها: ۴۰۸۰
- پیام‌ها: ۴۰۸۱
- پیام‌ها: ۴۰۸۲
- نکته‌ها: ۴۰۸۳
- پیام‌ها: ۴۰۸۳
- نکته‌ها: ۴۰۸۴

- ۴۰۸۴ ----- پیام ها:
- ۴۰۸۵ ----- استکبار و مستکبر
- ۴۰۸۶ ----- پیام ها:
- ۴۰۸۷ ----- نکته ها:
- ۴۰۸۷ ----- پیام ها:
- ۴۰۸۸ ----- نکته ها:
- ۴۰۸۸ ----- پیام ها:
- ۴۰۸۹ ----- نکته ها:
- ۴۰۸۹ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۰ ----- نکته ها:
- ۴۰۹۰ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۱ ----- نکته ها:
- ۴۰۹۱ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۲ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۳ ----- نکته ها:
- ۴۰۹۳ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۴ ----- نکته ها:
- ۴۰۹۴ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۵ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۶ ----- نکته ها:
- ۴۰۹۶ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۷ ----- نکته ها:
- ۴۰۹۷ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۸ ----- پیام ها:
- ۴۰۹۹ ----- نکته ها:
- ۴۱۰۰ ----- پیام ها:

- ۴۱۰۱ ----- نکته ها:
- ۴۱۰۲ ----- پیام ها:
- ۴۱۰۳ ----- نکته ها:
- ۴۱۰۴ ----- پیام ها:
- ۴۱۰۵ ----- نکته ها:
- ۴۱۰۵ ----- پیام ها:
- ۴۱۰۶ ----- پیام ها:
- ۴۱۰۶ ----- نکته ها:
- ۴۱۰۷ ----- پیام ها:
- ۴۱۰۷ ----- اشاره
- ۴۱۰۷ ----- نگاهی به دنیا از منظر قرآن
- ۴۱۱۰ ----- نکته ها:
- ۴۱۱۰ ----- پیام ها:
- ۴۱۱۱ ----- نکته ها:
- ۴۱۱۲ ----- پیام ها:
- ۴۱۱۳ ----- نکته ها:
- ۴۱۱۳ ----- پیام ها:
- ۴۱۱۵ ----- پیام ها:
- ۴۱۱۵ ----- نکته ها:
- ۴۱۱۶ ----- پیام ها:
- ۴۱۱۶ ----- پیام ها:
- ۴۱۱۷ ----- نکته ها:
- ۴۱۱۷ ----- پیام ها:
- ۴۱۱۸ ----- نکته ها:
- ۴۱۱۸ ----- پیام ها:
- ۴۱۱۸ ----- نکته ها:

پیام ها: ۴۱۱۹

نکته ها: ۴۱۲۰

پیام ها: ۴۱۲۰

نکته ها: ۴۱۲۱

پیام ها: ۴۱۲۲

نکته ها: ۴۱۲۳

پیام ها: ۴۱۲۳

پیام ها: ۴۱۲۴

نکته ها: ۴۱۲۵

پیام ها: ۴۱۲۵

نکته ها: ۴۱۲۶

پیام ها: ۴۱۲۶

پیام ها: ۴۱۲۷

نکته ها: ۴۱۲۷

پیام ها: ۴۱۲۸

پیام ها: ۴۱۲۸

نکته ها: ۴۱۲۹

پیام ها: ۴۱۳۰

نکته ها: ۴۱۳۱

پیام ها: ۴۱۳۱

نکته ها: ۴۱۳۲

پیام ها: ۴۱۳۲

نکته ها: ۴۱۳۳

پیام ها: ۴۱۳۵

نام سیمای سوره ی عنکبوت ۴۱۳۹

اشاره ۴۱۳۹

۴۱۴۰ نکته ها:

۴۱۴۰ پیام ها:

۴۱۴۱ نکته ها:

۴۱۴۱ پیام ها:

۴۱۴۲ نکته ها:

۴۱۴۲ پیام ها:

۴۱۴۴ نکته ها:

۴۱۴۴ پیام ها:

۴۱۴۵ پیام ها:

۴۱۴۵ نکته ها:

۴۱۴۶ پیام ها:

۴۱۴۶ نکته ها:

۴۱۴۷ پیام ها:

۴۱۴۷ نکته ها:

۴۱۴۸ پیام ها:

۴۱۴۸ نکته ها:

۴۱۴۹ پیام ها:

۴۱۴۹ نکته ها:

۴۱۵۰ پیام ها:

۴۱۵۱ نکته ها:

۴۱۵۱ پیام ها:

۴۱۵۲ نکته ها:

۴۱۵۲ پیام ها:

۴۱۵۳ نکته ها:

۴۱۵۳ پیام ها:

۴۱۵۴ نکته ها:

۴۱۵۵ پیام ها:

۴۱۵۶ پیام ها:

۴۱۵۷ نکته ها:

۴۱۵۷ پیام ها:

۴۱۵۷ پیام ها:

۴۱۵۸ نکته ها:

۴۱۵۸ پیام ها:

۴۱۵۹ نکته ها:

۴۱۶۰ پیام ها:

۴۱۶۰ نکته ها:

۴۱۶۰ پیام ها:

۴۱۶۱ نکته ها:

۴۱۶۲ پیام ها:

۴۱۶۴ نکته ها:

۴۱۶۴ پیام ها:

۴۱۶۵ نکته ها:

۴۱۶۵ پیام ها:

۴۱۶۷ نکته ها:

۴۱۶۷ پیام ها:

۴۱۶۸ نکته ها:

۴۱۶۸ پیام ها:

۴۱۶۹ نکته ها:

۴۱۷۰ پیام ها:

۴۱۷۱ نکته ها:

۴۱۷۱ پیام ها:

۴۱۷۲ نکته ها:

پیام ها: ۴۱۷۳

نکته ها: ۴۱۷۳

پیام ها: ۴۱۷۳

پیام ها: ۴۱۷۴

پیام ها: ۴۱۷۵

نکته ها: ۴۱۷۶

پیام ها: ۴۱۷۶

نکته ها: ۴۱۷۷

پیام ها: ۴۱۷۷

پیام ها: ۴۱۷۸

نکته ها: ۴۱۷۹

پیام ها: ۴۱۷۹

نکته ها: ۴۱۷۹

پیام ها: ۴۱۸۲

اشاره ۴۱۸۲

نماز و بازدارندگی از منکرات ۴۱۸۲

نکته ها: ۴۱۸۵

پیام ها: ۴۱۸۵

نکته ها: ۴۱۸۶

پیام ها: ۴۱۸۶

پیام ها: ۴۱۸۷

نکته ها: ۴۱۸۸

پیام ها: ۴۱۸۸

نکته ها: ۴۱۸۹

پیام ها: ۴۱۸۹

نکته ها: ۴۱۸۹

- ۴۱۹۰: پیام ها:
- ۴۱۹۰: نکته ها:
- ۴۱۹۰: پیام ها:
- ۴۱۹۱: نکته ها:
- ۴۱۹۲: پیام ها:
- ۴۱۹۲: پیام ها:
- ۴۱۹۳: نکته ها:
- ۴۱۹۴: پیام ها:
- ۴۱۹۴: نکته ها:
- ۴۱۹۵: پیام ها:
- ۴۱۹۵: نکته ها:
- ۴۱۹۵: پیام ها:
- ۴۱۹۶: نکته ها:
- ۴۱۹۷: پیام ها:
- ۴۱۹۸: نکته ها:
- ۴۱۹۸: پیام ها:
- ۴۱۹۹: نکته ها:
- ۴۱۹۹: پیام ها:
- ۴۲۰۰: نکته ها:
- ۴۲۰۰: پیام ها:
- ۴۲۰۱: نکته ها:
- ۴۲۰۱: پیام ها:
- ۴۲۰۲: نکته ها:
- ۴۲۰۲: پیام ها:
- ۴۲۰۳: نکته ها:
- ۴۲۰۳: پیام ها:

پیام ها: ۴۲۰۴

پیام ها: ۴۲۰۴

پیام ها: ۴۲۰۵

نام سیمای سوره ی روم ۴۲۰۹

اشاره ۴۲۰۹

نکته ها: ۴۲۱۱

پیام ها: ۴۲۱۱

پیام ها: ۴۲۱۲

پیام ها: ۴۲۱۲

پیام ها: ۴۲۱۳

نکته ها: ۴۲۱۴

پیام ها: ۴۲۱۴

پیام ها: ۴۲۱۶

نکته ها: ۴۲۱۶

پیام ها: ۴۲۱۶

نکته ها: ۴۲۱۷

پیام ها: ۴۲۱۷

نکته ها: ۴۲۱۸

پیام ها: ۴۲۱۸

نکته ها: ۴۲۱۹

پیام ها: ۴۲۱۹

نکته ها: ۴۲۲۰

پیام ها: ۴۲۲۰

نکته ها: ۴۲۲۱

پیام ها: ۴۲۲۱

پیام ها: ۴۲۲۲

پیام ها: ۴۲۲۳

نکته ها: ۴۲۲۳

پیام ها: ۴۲۲۴

نکته ها: ۴۲۲۴

پیام ها: ۴۲۲۵

نکته ها: ۴۲۲۵

پیام ها: ۴۲۲۶

پیام ها: ۴۲۲۷

پیام ها: ۴۲۲۷

نکته ها: ۴۲۲۸

پیام ها: ۴۲۲۹

نکته ها: ۴۲۳۰

پیام ها: ۴۲۳۰

پیام ها: ۴۲۳۱

پیام ها: ۴۲۳۲

پیام ها: ۴۲۳۳

نکته ها: ۴۲۳۴

پیام ها: ۴۲۳۴

نکته ها: ۴۲۳۵

پیام ها: ۴۲۳۵

پیام ها: ۴۲۳۶

نکته ها: ۴۲۳۸

پیام ها: ۴۲۳۸

نکته ها: ۴۲۳۹

پیام ها: ۴۲۳۹

پیام ها: ۴۲۴۰

نکته ها: ۴۲۴۱

پیام ها: ۴۲۴۱

نکته ها: ۴۲۴۲

پیام ها: ۴۲۴۲

نکته ها: ۴۲۴۳

پیام ها: ۴۲۴۳

نکته ها: ۴۲۴۴

پیام ها: ۴۲۴۴

نکته ها: ۴۲۴۷

پیام ها: ۴۲۴۷

پیام ها: ۴۲۴۷

پیام ها: ۴۲۴۸

پیام ها: ۴۲۵۰

پیام ها: ۴۲۵۱

نکته ها: ۴۲۵۱

پیام ها: ۴۲۵۲

نکته ها: ۴۲۵۲

پیام ها: ۴۲۵۳

نکته ها: ۴۲۵۳

پیام ها: ۴۲۵۳

پیام ها: ۴۲۵۴

نکته ها: ۴۲۵۵

پیام ها: ۴۲۵۵

نکته ها: ۴۲۵۵

پیام ها: ۴۲۵۵

نام سیمای سوره ی لقمان ۴۲۵۹

- ۴۲۵۹ - اشاره
- ۴۲۶۰ - نکته ها:
- ۴۲۶۱ - پیام ها:
- ۴۲۶۲ - نکته ها:
- ۴۲۶۲ - پیام ها:
- ۴۲۶۳ - نکته ها:
- ۴۲۶۴ - پیام ها:
- ۴۲۶۴ - اشاره
- ۴۲۶۶ - دوری از سخن و مجلس باطل
- ۴۲۶۷ - آثار مخرب غنا
- ۴۲۶۷ - خواننده ی عزیز!
- ۴۲۶۹ - نکته ها:
- ۴۲۶۹ - پیام ها:
- ۴۲۷۰ - نکته ها:
- ۴۲۷۰ - پیام ها:
- ۴۲۷۱ - نکته ها:
- ۴۲۷۲ - پیام ها:
- ۴۲۷۲ - پیام ها:
- ۴۲۷۳ - پیام ها:
- ۴۲۷۴ - سیمای لقمان حکیم
- ۴۲۷۵ - گوشه ای از نصایح لقمان
- ۴۲۷۶ - حکمت؛ معرفت، طاعت
- ۴۲۷۶ - ارزش حکمت
- ۴۲۷۸ - حکمت چگونه به دست می آید؟
- ۴۲۷۸ - نمونه های حکمت
- ۴۲۷۹ - نکته ها:

- پیام‌ها: ۴۲۷۹
- معنای شرک ۴۲۸۰
- آثار شرک ۴۲۸۲
- نشانه‌های شرک ۴۲۸۳
- انگیزه‌های شرک ۴۲۸۴
- مبارزه با شرک ۴۲۸۵
- نکته‌ها: ۴۲۸۷
- پیام‌ها: ۴۲۸۸
- احسان به والدین ۴۲۸۹
- گستره‌ی معنای والدین ۴۲۹۰
- شکر خداوند ۴۲۹۲
- نمونه‌های شکر عملی ۴۲۹۳
- تلخی‌ها هم تشکر می‌خواهد ۴۲۹۴
- نکته‌ها: ۴۲۹۷
- پیام‌ها: ۴۲۹۷
- نکته‌ها: ۴۲۹۹
- پیام‌ها: ۴۲۹۹
- نکته‌ها: ۴۳۰۰
- پیام‌ها: ۴۳۰۰
- سیمایی از نماز ۴۳۰۲
- امر به معروف و نهی از منکر ۴۳۰۴
- نکته‌ها: ۴۳۰۶
- پیام‌ها: ۴۳۰۷
- تواضع ۴۳۰۷
- نمونه‌هایی از تواضع اولیای الهی ۴۳۰۸
- نکته‌ها: ۴۳۱۰

- ۴۳۱۱ پیام ها:
- ۴۳۱۲ نکته ها:
- ۴۳۱۲ پیام ها:
- ۴۳۱۳ نکته ها:
- ۴۳۱۴ پیام ها:
- ۴۳۱۵ نکته ها:
- ۴۳۱۶ پیام ها:
- ۴۳۱۷ نکته ها:
- ۴۳۱۷ پیام ها:
- ۴۳۱۹ نکته ها:
- ۴۳۱۹ پیام ها:
- ۴۳۲۰ پیام ها:
- ۴۳۲۰ نکته ها:
- ۴۳۲۰ پیام ها:
- ۴۳۲۱ کلمه الله چیست؟
- ۴۳۲۳ نکته ها:
- ۴۳۲۳ پیام ها:
- ۴۳۲۴ نکته ها:
- ۴۳۲۴ پیام ها:
- ۴۳۲۶ نکته ها:
- ۴۳۲۶ پیام ها:
- ۴۳۲۷ نکته ها:
- ۴۳۲۷ پیام ها:
- ۴۳۲۸ نکته ها:
- ۴۳۲۹ پیام ها:
- ۴۳۳۰ اخلاص

۴۳۳۰ راه های کسب اخلاص

۴۳۳۳ نکته ها:

۴۳۳۳ پیام ها:

۴۳۳۴ قیامت، روز تنهایی

۴۳۳۷ نکته ها:

۴۳۳۷ پیام ها:

۴۳۴۱ نام سیمای سوره ی سجده

۴۳۴۱ اشاره

۴۳۴۲ نکته ها:

۴۳۴۳ پیام ها:

۴۳۴۵ نکته ها:

۴۳۴۵ پیام ها:

۴۳۴۶ نکته ها:

۴۳۴۷ پیام ها:

۴۳۴۷ نکته ها:

۴۳۴۸ پیام ها:

۴۳۴۹ نکته ها:

۴۳۴۹ پیام ها:

۴۳۵۰ نکته ها:

۴۳۵۱ پیام ها:

۴۳۵۱ نکته ها:

۴۳۵۲ پیام ها:

۴۳۵۳ نکته ها:

۴۳۵۳ پیام ها:

۴۳۵۴ پیام ها:

۴۳۵۴ نکته ها:

پیام ها: ۴۳۵۴

نکته ها: ۴۳۵۵

پیام ها: ۴۳۵۵

پیام ها: ۴۳۵۶

نکته ها: ۴۳۵۷

پیام ها: ۴۳۵۸

پیام ها: ۴۳۵۸

نکته ها: ۴۳۵۹

پیام ها: ۴۳۵۹

نکته ها: ۴۳۶۰

پیام ها: ۴۳۶۰

نکته ها: ۴۳۶۱

پیام ها: ۴۳۶۱

نکته ها: ۴۳۶۲

پیام ها: ۴۳۶۲

پیام ها: ۴۳۶۲

نکته ها: ۴۳۶۳

پیام ها: ۴۳۶۳

نکته ها: ۴۳۶۴

پیام ها: ۴۳۶۴

نکته ها: ۴۳۶۵

پیام ها: ۴۳۶۵

نکته ها: ۴۳۶۶

پیام ها: ۴۳۶۷

نام سیمای سوره ی احزاب: ۴۳۷۰

اشاره: ۴۳۷۰

- ۴۳۷۱ نکته ها:
- ۴۳۷۱ پیام ها:
- ۴۳۷۲ پیام ها:
- ۴۳۷۳ نکته ها:
- ۴۳۷۳ پیام ها:
- ۴۳۷۴ پیام ها:
- ۴۳۷۶ نکته ها:
- ۴۳۷۷ پیام ها:
- ۴۳۷۸ نکته ها:
- ۴۳۷۸ پیام ها:
- ۴۳۷۸ نکته ها:
- ۴۳۷۹ پیام ها:
- ۴۳۸۰ نکته ها:
- ۴۳۸۰ پیام ها:
- ۴۳۸۱ پیام ها:
- ۴۳۸۲ پیام ها:
- ۴۳۸۲ پیام ها:
- ۴۳۸۳ نکته ها:
- ۴۳۸۴ پیام ها:
- ۴۳۸۴ پیام ها:
- ۴۳۸۵ نکته ها:
- ۴۳۸۵ پیام ها:
- ۴۳۸۶ نکته ها:
- ۴۳۸۶ پیام ها:
- ۴۳۸۷ نکته ها:
- ۴۳۸۷ پیام ها:

نکته ها: ۴۳۸۸

پیام ها: ۴۳۸۸

نکته ها: ۴۳۸۹

پیام ها: ۴۳۹۰

نکته ها: ۴۳۹۰

پیام ها: ۴۳۹۱

نکته ها: ۴۳۹۲

پیام ها: ۴۳۹۲

نکته ها: ۴۳۹۳

پیام ها: ۴۳۹۳

نکته ها: ۴۳۹۴

پیام ها: ۴۳۹۴

نکته ها: ۴۳۹۵

پیام ها: ۴۳۹۶

نکته ها: ۴۳۹۷

پیام ها: ۴۳۹۷

پیام ها: ۴۳۹۹

نکته ها: ۴۳۹۹

پیام ها: ۴۴۰۰

نکته ها: ۴۴۰۲

پیام ها: ۴۴۰۲

پیام ها: ۴۴۰۳

چند اصل مهم در نهی از منکر (با توجه به آیه) ۴۴۰۴

نکته ها: ۴۴۰۶

مطالبی درباره ی آیه ی تطهیر ۴۴۰۷

پیام ها: ۴۴۰۹

۴۴۱۰ نکته ها:

۴۴۱۰ پیام ها:

۴۴۱۱ نکته ها:

۴۴۱۱ پیام ها:

۴۴۱۳ نکته ها:

۴۴۱۴ پیام ها:

۴۴۱۵ نکته ها:

۴۴۱۷ پیام ها:

۴۴۱۹ نکته ها:

۴۴۱۹ پیام ها:

۴۴۲۰ نکته ها:

۴۴۲۰ پیام ها:

۴۴۲۱ نکته ها:

۴۴۲۲ پیام ها:

۴۴۲۳ نکته ها:

۴۴۲۴ پیام ها:

۴۴۲۴ نکته ها:

۴۴۲۴ پیام ها:

۴۴۲۵ نکته ها:

۴۴۲۵ پیام ها:

۴۴۲۷ نکته ها:

۴۴۲۷ پیام ها:

۴۴۲۸ نکته ها:

۴۴۲۸ پیام ها:

۴۴۲۹ نکته ها:

۴۴۳۰ پیام ها:

نکته ها: ۴۴۳۱ -----

پیام ها: ۴۴۳۳ -----

نکته ها: ۴۴۳۴ -----

پیام ها: ۴۴۳۴ -----

نکته ها: ۴۴۳۵ -----

پیام ها: ۴۴۳۶ -----

نکته ها: ۴۴۳۷ -----

پیام ها: ۴۴۳۹ -----

پیام ها: ۴۴۴۱ -----

نکته ها: ۴۴۴۳ -----

پیام ها: ۴۴۴۳ -----

نکته ها: ۴۴۴۴ -----

پیام ها: ۴۴۴۴ -----

نکته ها: ۴۴۴۵ -----

پیام ها: ۴۴۴۶ -----

نکته ها: ۴۴۴۶ -----

پیام ها: ۴۴۴۶ -----

نکته ها: ۴۴۴۷ -----

اشاره ۴۴۴۷ -----

آفات بی حجابی ۴۴۴۸ -----

پیام ها: ۴۴۴۸ -----

نکته ها: ۴۴۵۰ -----

پیام ها: ۴۴۵۱ -----

نکته ها: ۴۴۵۲ -----

پیام ها: ۴۴۵۳ -----

نکته ها: ۴۴۵۴ -----

پیام ها: ۴۴۵۵

پیام ها: ۴۴۵۵

نکته ها: ۴۴۵۶

پیام ها: ۴۴۵۶

نکته ها: ۴۴۵۷

پیام ها: ۴۴۵۷

نکته ها: ۴۴۵۸

پیام ها: ۴۴۵۸

نکته ها: ۴۴۵۹

پیام ها: ۴۴۵۹

نکته ها: ۴۴۶۰

پیام ها: ۴۴۶۱

نکته ها: ۴۴۶۲

پیام ها: ۴۴۶۲

نام سیمای سوره ی سبأ ۴۴۶۵

اشاره ۴۴۶۵

نکته ها: ۴۴۶۶

پیام ها: ۴۴۶۶

نکته ها: ۴۴۶۷

پیام ها: ۴۴۶۸

پیام ها: ۴۴۶۸

نکته ها: ۴۴۶۹

پیام ها: ۴۴۶۹

نکته ها: ۴۴۷۰

پیام ها: ۴۴۷۰

پیام ها: ۴۴۷۱

- پیام ها: ۴۴۷۲
- پیام ها: ۴۴۷۲
- پیام ها: ۴۴۷۳
- نکته ها: ۴۴۷۳
- پیام ها: ۴۴۷۴
- نکته ها: ۴۴۷۶
- پیام ها: ۴۴۷۶
- نکته ها: ۴۴۷۷
- پیام ها: ۴۴۷۸
- نکته ها: ۴۴۷۹
- اشاره: ۴۴۷۹
- سلیمان و نعمت ها: ۴۴۷۹
- پیام ها: ۴۴۸۱
- نکته ها: ۴۴۸۳
- پیام ها: ۴۴۸۳
- حیوانات مأمور خدا هستند: ۴۴۸۴
- نکته ها: ۴۴۸۶
- پیام ها: ۴۴۸۷
- نکته ها: ۴۴۸۷
- پیام ها: ۴۴۸۸
- پیام ها: ۴۴۹۰
- نکته ها: ۴۴۹۰
- داستان قوم سبأ: ۴۴۹۱
- پیام ها: ۴۴۹۲
- پیام ها: ۴۴۹۲
- نکته ها: ۴۴۹۳

- ۴۴۹۳ پیام ها:
- ۴۴۹۴ پیام ها:
- ۴۴۹۴ نکته ها:
- ۴۴۹۵ پیام ها:
- ۴۴۹۶ پیام ها:
- ۴۴۹۷ نکته ها:
- ۴۴۹۷ پیام ها:
- ۴۴۹۸ نکته ها:
- ۴۴۹۹ پیام ها:
- ۴۴۹۹ نکته ها:
- ۴۴۹۹ پیام ها:
- ۴۵۰۰ نکته ها:
- ۴۵۰۰ پیام ها:
- ۴۵۰۱ پیام ها:
- ۴۵۰۲ پیام ها:
- ۴۵۰۳ نکته ها:
- ۴۵۰۳ پیام ها:
- ۴۵۰۴ پیام ها:
- ۴۵۰۵ پیام ها:
- ۴۵۰۶ نکته ها:
- ۴۵۰۶ پیام ها:
- ۴۵۰۷ پیام ها:
- ۴۵۰۸ نکته ها:
- ۴۵۰۹ پیام ها:
- ۴۵۱۱ پیام ها:
- ۴۵۱۱ نکته ها:

پیام ها: ۴۵۱۲

پیام ها: ۴۵۱۲

نکته ها: ۴۵۱۳

پیام ها: ۴۵۱۳

نکته ها: ۴۵۱۴

پیام ها: ۴۵۱۴

نکته ها: ۴۵۱۴

پیام ها: ۴۵۱۵

پیام ها: ۴۵۱۶

نکته ها: ۴۵۱۷

پیام ها: ۴۵۱۷

پیام ها: ۴۵۱۸

نکته ها: ۴۵۱۹

پیام ها: ۴۵۲۰

نکته ها: ۴۵۲۰

پیام ها: ۴۵۲۱

پیام ها: ۴۵۲۱

سیمای سوره ی فاطر: ۴۵۲۴

اشاره: ۴۵۲۴

نکته ها: ۴۵۲۵

پیام ها: ۴۵۲۵

سیمای فرشتگان در قرآن: ۴۵۲۶

پیام ها: ۴۵۲۰

پیام ها: ۴۵۲۰

پیام ها: ۴۵۲۱

نکته ها: ۴۵۲۲

- ۴۵۳۲: پیام ها:
- ۴۵۳۳: نکته ها:
- ۴۵۳۳: پیام ها:
- ۴۵۳۵: پیام ها:
- ۴۵۳۶: نکته ها:
- ۴۵۳۶: پیام ها:
- ۴۵۳۷: نکته ها:
- ۴۵۳۸: پیام ها:
- ۴۵۳۸: نکته ها:
- ۴۵۳۹: پیام ها:
- ۴۵۴۰: نکته ها:
- ۴۵۴۰: پیام ها:
- ۴۵۴۱: نکته ها:
- ۴۵۴۱: پیام ها:
- ۴۵۴۲: نکته ها:
- ۴۵۴۲: پیام ها:
- ۴۵۴۳: نکته ها:
- ۴۵۴۴: پیام ها:
- ۴۵۴۶: نکته ها:
- ۴۵۴۶: پیام ها:
- ۴۵۴۷: نکته ها:
- ۴۵۴۷: پیام ها:
- ۴۵۴۸: نکته ها:
- ۴۵۴۹: پیام ها:
- ۴۵۴۹: پیام ها:
- ۴۵۵۰: نکته ها:

- پیام ها: ۴۵۵۱
- پیام ها: ۴۵۵۱
- نکته ها: ۴۵۵۲
- پیام ها: ۴۵۵۲
- نکته ها: ۴۵۵۳
- پیام ها: ۴۵۵۳
- نکته ها: ۴۵۵۴
- پیام ها: ۴۵۵۵
- نکته ها: ۴۵۵۵
- امتیازات تجارت با خدا: ۴۵۵۶
- پیام ها: ۴۵۵۷
- نکته ها: ۴۵۵۸
- پیام ها: ۴۵۵۸
- پیام ها: ۴۵۵۹
- نکته ها: ۴۵۵۹
- پیام ها: ۴۵۶۰
- نکته ها: ۴۵۶۱
- پیام ها: ۴۵۶۱
- پیام ها: ۴۵۶۲
- نکته ها: ۴۵۶۲
- پیام ها: ۴۵۶۲
- نکته ها: ۴۵۶۳
- پیام ها: ۴۵۶۳
- نکته ها: ۴۵۶۴
- پیام ها: ۴۵۶۴
- نکته ها: ۴۵۶۵

پیام ها: ۴۵۶۶

نکته ها: ۴۵۶۶

پیام ها: ۴۵۶۷

پیام ها: ۴۵۶۷

نکته ها: ۴۵۶۸

پیام ها: ۴۵۶۹

نکته ها: ۴۵۷۰

پیام ها: ۴۵۷۰

نکته ها: ۴۵۷۱

پیام ها: ۴۵۷۱

نکته ها: ۴۵۷۲

پیام ها: ۴۵۷۲

نکته ها: ۴۵۷۳

پیام ها: ۴۵۷۳

نام سیمای سوره ی یس ۴۵۷۷

اشاره ۴۵۷۷

نکته ها: ۴۵۷۸

پیام ها: ۴۵۷۸

پیام ها: ۴۵۷۹

نکته ها: ۴۵۸۰

پیام ها: ۴۵۸۱

نکته ها: ۴۵۸۱

پیام ها: ۴۵۸۲

نکته ها: ۴۵۸۳

پیام ها: ۴۵۸۳

نکته ها: ۴۵۸۴

پیام ها: ۴۵۸۶

نکته ها: ۴۵۸۶

پیام ها: ۴۵۸۷

نکته ها: ۴۵۸۸

پیام ها: ۴۵۸۸

نکته ها: ۴۵۹۰

پیام ها: ۴۵۹۰

پیام ها: ۴۵۹۱

نکته ها: ۴۵۹۲

پیام ها: ۴۵۹۳

نکته ها: ۴۵۹۵

پیام ها: ۴۵۹۵

پیام ها: ۴۵۹۶

نکته ها: ۴۵۹۶

پیام ها: ۴۵۹۷

نکته ها: ۴۵۹۷

پیام ها: ۴۵۹۷

نکته ها: ۴۵۹۸

پیام ها: ۴۵۹۸

نکته ها: ۴۵۹۹

پیام ها: ۴۵۹۹

نکته ها: ۴۶۰۰

پیام ها: ۴۶۰۱

نکته ها: ۴۶۰۲

پیام ها: ۴۶۰۲

نکته ها: ۴۶۰۳

- ۴۶۰۴ پیام ها:
- ۴۶۰۴ نکته ها:
- ۴۶۰۵ پیام ها:
- ۴۶۰۶ پیام ها:
- ۴۶۰۷ نکته ها:
- ۴۶۰۸ پیام ها:
- ۴۶۰۸ نکته ها:
- ۴۶۰۹ پیام ها:
- ۴۶۰۹ نکته ها:
- ۴۶۱۰ پیام ها:
- ۴۶۱۱ نکته ها:
- ۴۶۱۱ پیام ها:
- ۴۶۱۲ نکته ها:
- ۴۶۱۲ پیام ها:
- ۴۶۱۳ نکته ها:
- ۴۶۱۳ پیام ها:
- ۴۶۱۴ نکته ها:
- ۴۶۱۴ پیام ها:
- ۴۶۱۵ نکته ها:
- ۴۶۱۵ پیام ها:
- ۴۶۱۶ نکته ها:
- ۴۶۱۷ پیام ها:
- ۴۶۱۷ نکته ها:
- ۴۶۱۸ پیام ها:
- ۴۶۲۰ پیام ها:
- ۴۶۲۱ پیام ها:

نکته ها: ۴۶۲۲

پیام ها: ۴۶۲۳

نکته ها: ۴۶۲۴

پیام ها: ۴۶۲۴

نکته ها: ۴۶۲۶

پیام ها: ۴۶۲۶

نکته ها: ۴۶۲۷

پیام ها: ۴۶۲۷

جلد هشتم: ۴۶۲۹

اشاره: ۴۶۲۹

[مقدمات پژوهش]: ۴۶۳۳

اشاره: ۴۶۳۳

سخن ناشر: ۴۶۳۳

اشاره: ۴۶۳۳

شیوه کار: ۴۶۳۳

شیوه ارائه: ۴۶۳۴

همکاران محترم: ۴۶۳۵

مقدمه: ۴۶۳۶

سیمای سوره صافات: ۴۶۴۱

اشاره: ۴۶۴۱

نکته ها: ۴۶۴۲

پیام ها: ۴۶۴۳

نکته ها: ۴۶۴۵

پیام ها: ۴۶۴۵

نکته ها: ۴۶۴۶

پیام ها: ۴۶۴۶

- ۴۶۴۷: پیام ها:
- ۴۶۴۸: نکته ها:
- ۴۶۴۸: پیام ها:
- ۴۶۵۰: نکته ها:
- ۴۶۵۰: پیام ها:
- ۴۶۵۲: نکته ها:
- ۴۶۵۲: پیام ها:
- ۴۶۵۳: پیام ها:
- ۴۶۵۴: پیام ها:
- ۴۶۵۶: نکته ها:
- ۴۶۵۶: پیام ها:
- ۴۶۵۷: نکته ها:
- ۴۶۵۸: پیام ها:
- ۴۶۵۹: نکته ها:
- ۴۶۵۹: پیام ها:
- ۴۶۶۰: نکته ها:
- ۴۶۶۰: پیام ها:
- ۴۶۶۱: پیام ها:
- ۴۶۶۲: نکته ها:
- ۴۶۶۲: پیام ها:
- ۴۶۶۳: نکته ها:
- ۴۶۶۳: پیام ها:
- ۴۶۶۴: نکته ها:
- ۴۶۶۴: پیام ها:
- ۴۶۶۶: نکته ها:
- ۴۶۶۷: پیام ها:

- ۴۶۶۹ نکته ها:
- ۴۶۶۹ پیام ها:
- ۴۶۷۳ نکته ها:
- ۴۶۷۴ پیام ها:
- ۴۶۷۵ نکته ها:
- ۴۶۷۵ پیام ها:
- ۴۶۷۷ نکته ها:
- ۴۶۷۸ پیام ها:
- ۴۶۸۰ نکته ها:
- ۴۶۸۰ اشاره
- ۴۶۸۰ اهمیت انگیزه و نیت
- ۴۶۸۲ پیام ها:
- ۴۶۸۵ نکته ها:
- ۴۶۸۵ پیام ها:
- ۴۶۸۷ پیام ها:
- ۴۶۸۸ نکته ها:
- ۴۶۸۸ پیام ها:
- ۴۶۸۹ نکته ها:
- ۴۶۹۰ پیام ها:
- ۴۶۹۰ نکته ها:
- ۴۶۹۱ پیام ها:
- ۴۶۹۲ نکته ها:
- ۴۶۹۲ پیام ها:
- ۴۶۹۳ نکته ها:
- ۴۶۹۴ پیام ها:
- ۴۶۹۵ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۶۹۶

پیام‌ها: ۴۶۹۸

نکته‌ها: ۴۶۹۹

پیام‌ها: ۴۶۹۹

نکته‌ها: ۴۷۰۰

پیام‌ها: ۴۷۰۰

نکته‌ها: ۴۷۰۱

پیام‌ها: ۴۷۰۱

نکته‌ها: ۴۷۰۲

پیام‌ها: ۴۷۰۲

نکته‌ها: ۴۷۰۳

پیام‌ها: ۴۷۰۴

پیام‌ها: ۴۷۰۵

سیمیای سوره ص - ۴۷۱۰

اشاره: ۴۷۱۰

نکته‌ها: ۴۷۱۱

پیام‌ها: ۴۷۱۲

پیام‌ها: ۴۷۱۳

نکته‌ها: ۴۷۱۵

پیام‌ها: ۴۷۱۶

نکته‌ها: ۴۷۱۸

پیام‌ها: ۴۷۱۸

نکته‌ها: ۴۷۲۰

پیام‌ها: ۴۷۲۱

نکته‌ها: ۴۷۲۳

پیام‌ها: ۴۷۲۵

- ۴۷۲۷ نکته ها:
- ۴۷۲۸ پیام ها:
- ۴۷۲۹ نکته ها:
- ۴۷۳۰ پیام ها:
- ۴۷۳۱ نکته ها:
- ۴۷۳۱ پیام ها:
- ۴۷۳۳ پیام ها:
- ۴۷۳۵ پیام ها:
- ۴۷۳۶ نکته ها:
- ۴۷۳۷ اهمیت قرآن و تدبیر در آن
- ۴۷۳۷ پیام ها:
- ۴۷۴۰ نکته ها:
- ۴۷۴۰ یک توضیح و بررسی
- ۴۷۴۱ پیام ها:
- ۴۷۴۳ نکته ها:
- ۴۷۴۳ پیام ها:
- ۴۷۴۵ نکته ها:
- ۴۷۴۶ پیام ها:
- ۴۷۴۸ نکته ها:
- ۴۷۴۹ پیام ها:
- ۴۷۵۱ نکته ها:
- ۴۷۵۱ پیام ها:
- ۴۷۵۲ نکته ها:
- ۴۷۵۳ پیام ها:
- ۴۷۵۴ پیام ها:
- ۴۷۵۶ نکته ها:

پیام ها: ۴۷۵۶

نکته ها: ۴۷۵۷

سیمایی از تخصص مجرمان ۴۷۵۸

پیام ها: ۴۷۵۸

نکته ها: ۴۷۵۹

پیام ها: ۴۷۶۰

نکته ها: ۴۷۶۱

پیام ها: ۴۷۶۲

نکته ها: ۴۷۶۴

پیام ها: ۴۷۶۵

نکته ها: ۴۷۶۶

پیام ها: ۴۷۶۶

نکته ها: ۴۷۶۸

پیام ها: ۴۷۶۸

سیمای سوره زمر ۴۷۷۳

اشاره ۴۷۷۳

نکته ها: ۴۷۷۴

پیام ها: ۴۷۷۵

نکته ها: ۴۷۷۶

پیام ها: ۴۷۷۷

پیام ها: ۴۷۷۸

پیام ها: ۴۷۷۹

نکته ها: ۴۷۸۰

پیام ها: ۴۷۸۱

نکته ها: ۴۷۸۲

پیام ها: ۴۷۸۲

۴۷۸۴ نکته ها:

۴۷۸۴ پیام ها:

۴۷۸۶ نکته ها:

۴۷۸۶ پیام ها:

۴۷۸۷ نکته ها:

۴۷۸۷ پیام ها:

۴۷۸۸ پیام ها:

۴۷۸۹ نکته ها:

۴۷۸۹ پیام ها:

۴۷۹۰ پیام ها:

۴۷۹۱ نکته ها:

۴۷۹۲ پیام ها:

۴۷۹۳ نکته ها:

۴۷۹۴ پیام ها:

۴۷۹۴ نکته ها:

۴۷۹۵ پیام ها:

۴۷۹۶ نکته ها:

۴۷۹۶ پیام ها:

۴۷۹۷ نکته ها:

۴۷۹۸ پیام ها:

۴۷۹۹ نکته ها:

۴۷۹۹ پیام ها:

۴۸۰۰ پیام ها:

۴۸۰۱ نکته ها:

۴۸۰۲ پیام ها:

۴۸۰۲ نکته ها:

- پیام ها: ۴۸۰۳
- نکته ها: ۴۸۰۴
- پیام ها: ۴۸۰۴
- نکته ها: ۴۸۰۵
- پیام ها: ۴۸۰۵
- پیام ها: ۴۸۰۶
- نکته ها: ۴۸۰۷
- پیام ها: ۴۸۰۷
- نکته ها: ۴۸۰۹
- پیام ها: ۴۸۰۹
- نکته ها: ۴۸۱۰
- پیام ها: ۴۸۱۰
- نکته ها: ۴۸۱۱
- پیام ها: ۴۸۱۱
- نکته ها: ۴۸۱۲
- پیام ها: ۴۸۱۳
- نکته ها: ۴۸۱۴
- پیام ها: ۴۸۱۵
- نکته ها: ۴۸۱۵
- پیام ها: ۴۸۱۵
- نکته ها: ۴۸۱۶
- پیام ها: ۴۸۱۶
- پیام ها: ۴۸۱۷
- نکته ها: ۴۸۱۸
- پیام ها: ۴۸۱۸
- پیام ها: ۴۸۱۹

۴۸۲۰ نکته ها:

۴۸۲۰ پیام ها:

۴۸۲۱ نکته ها:

۴۸۲۱ پیام ها:

۴۸۲۲ نکته ها:

۴۸۲۲ پیام ها:

۴۸۲۳ نکته ها:

۴۸۲۴ پیام ها:

۴۸۲۴ نکته ها:

۴۸۲۵ پیام ها:

۴۸۲۵ نکته ها:

۴۸۲۶ پیام ها:

۴۸۲۷ نکته ها:

۴۸۲۷ پیام ها:

۴۸۲۸ نکته ها:

۴۸۲۸ پیام ها:

۴۸۲۹ نکته ها:

۴۸۲۹ پیام ها:

۴۸۳۰ نکته ها:

۴۸۳۰ پیام ها:

۴۸۳۱ نکته ها:

۴۸۳۱ پیام ها:

۴۸۳۲ نکته ها:

۴۸۳۲ پیام ها:

۴۸۳۳ نکته ها:

۴۸۳۳ پیام ها:

نکته ها: ۴۸۳۴

پیام ها: ۴۸۳۴

نکته ها: ۴۸۳۵

پیام ها: ۴۸۳۶

نکته ها: ۴۸۳۶

پیام ها: ۴۸۳۷

نکته ها: ۴۸۳۸

پیام ها: ۴۸۳۹

نکته ها: ۴۸۴۱

پیام ها: ۴۸۴۲

نکته ها: ۴۸۴۲

پیام ها: ۴۸۴۲

نکته ها: ۴۸۴۳

پیام ها: ۴۸۴۳

سیمای سوره غافر: ۴۸۴۶

اشاره: ۴۸۴۶

نکته ها: ۴۸۴۷

اشاره: ۴۸۴۷

مغفرت در قرآن: ۴۸۴۸

پیام ها: ۴۸۵۰

نکته ها: ۴۸۵۱

جدال و گفتگو: ۴۸۵۲

پیام ها: ۴۸۵۶

نکته ها: ۴۸۵۶

پیام ها: ۴۸۵۷

نکته ها: ۴۸۵۸

- ۴۸۵۸ ----- عرش چیست؟
- ۴۸۶۱ ----- پیام ها:
- ۴۸۶۲ ----- نکته ها:
- ۴۸۶۳ ----- پیام ها:
- ۴۸۶۵ ----- نکته ها:
- ۴۸۶۷ ----- نکته ها:
- ۴۸۶۷ ----- پیام ها:
- ۴۸۶۸ ----- نکته ها:
- ۴۸۶۹ ----- پیام ها:
- ۴۸۶۹ ----- نکته ها:
- ۴۸۷۰ ----- پیام ها:
- ۴۸۷۰ ----- نکته ها:
- ۴۸۷۱ ----- پیام ها:
- ۴۸۷۲ ----- نکته ها:
- ۴۸۷۵ ----- پیام ها:
- ۴۸۷۷ ----- نکته ها:
- ۴۸۷۹ ----- پیام ها:
- ۴۸۸۰ ----- نکته ها:
- ۴۸۸۱ ----- پیام ها:
- ۴۸۸۲ ----- پیام ها:
- ۴۸۸۲ ----- نکته ها:
- ۴۸۸۳ ----- پیام ها:
- ۴۸۸۳ ----- پیام ها:
- ۴۸۸۴ ----- نکته ها:
- ۴۸۸۵ ----- پیام ها:
- ۴۸۸۶ ----- نکته ها:

- ۴۸۸۷ ----- پیام ها:
- ۴۸۸۸ ----- نکته ها:
- ۴۸۸۸ ----- پیام ها:
- ۴۸۸۹ ----- نکته ها:
- ۴۸۹۰ ----- پیام ها:
- ۴۸۹۱ ----- پیام ها:
- ۴۸۹۳ ----- نکته ها:
- ۴۸۹۳ ----- پیام ها:
- ۴۸۹۵ ----- نکته ها:
- ۴۸۹۵ ----- پیام ها:
- ۴۸۹۷ ----- نکته ها:
- ۴۸۹۷ ----- پیام ها:
- ۴۸۹۹ ----- نکته ها:
- ۴۸۹۹ ----- پیام ها:
- ۴۹۰۰ ----- نکته ها:
- ۴۹۰۱ ----- پیام ها:
- ۴۹۰۲ ----- پیام ها:
- ۴۹۰۳ ----- پیام ها:
- ۴۹۰۵ ----- نکته ها:
- ۴۹۰۵ ----- پیام ها:
- ۴۹۰۶ ----- نکته ها:
- ۴۹۰۶ ----- پیام ها:
- ۴۹۰۷ ----- نکته ها:
- ۴۹۰۷ ----- پیام ها:
- ۴۹۰۸ ----- نکته ها:
- ۴۹۰۹ ----- پیام ها:

- نکته ها: ۴۹۰۹
- پیام ها: ۴۹۰۹
- پیام ها: ۴۹۱۱
- نکته ها: ۴۹۱۲
- پیام ها: ۴۹۱۲
- نکته ها: ۴۹۱۳
- پیامبران و نصرت الهی: ۴۹۱۴
- پیام ها: ۴۹۱۶
- نکته ها: ۴۹۱۹
- پیام ها: ۴۹۱۹
- نکته ها: ۴۹۲۰
- عصمت و استغفار پیامبران: ۴۹۲۱
- استغفار انبیا در قرآن: ۴۹۲۲
- پیام ها: ۴۹۲۲
- نکته ها: ۴۹۲۴
- پیام ها: ۴۹۲۵
- پیام ها: ۴۹۲۵
- پیام ها: ۴۹۲۶
- نکته ها: ۴۹۲۷
- پیام ها: ۴۹۲۷
- نکته ها: ۴۹۲۸
- آداب دعا در قرآن: ۴۹۲۹
- پیام ها: ۴۹۲۹
- نکته ها: ۴۹۳۱
- پیام ها: ۴۹۳۲
- نکته ها: ۴۹۳۳

پیام ها: ۴۹۳۳

نکته ها: ۴۹۳۴

پیام ها: ۴۹۳۴

پیام ها: ۴۹۳۵

نکته ها: ۴۹۳۶

پیام ها: ۴۹۳۶

نکته ها: ۴۹۳۷

پیام ها: ۴۹۳۸

نکته ها: ۴۹۳۸

پیام ها: ۴۹۳۹

نکته ها: ۴۹۳۹

پیام ها: ۴۹۳۹

نکته ها: ۴۹۴۰

پیام ها: ۴۹۴۱

پیام ها: ۴۹۴۱

نکته ها: ۴۹۴۲

اسلام و تفریح: ۴۹۴۲

پیام ها: ۴۹۴۳

نکته ها: ۴۹۴۴

رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله با مردم: ۴۹۴۴

پیام ها: ۴۹۴۷

نکته ها: ۴۹۴۸

پیام ها: ۴۹۴۹

نکته ها: ۴۹۵۰

پیام ها: ۴۹۵۱

پیام ها: ۴۹۵۲

نکته ها: ۴۹۵۳

پیام ها: ۴۹۵۴

نکته ها: ۴۹۵۶

پیام ها: ۴۹۵۶

سیمای سوره فصلت: ۴۹۶۰

اشاره: ۴۹۶۰

نکته ها: ۴۹۶۱

پیام ها: ۴۹۶۲

نکته ها: ۴۹۶۳

پیام ها: ۴۹۶۵

نکته ها: ۴۹۶۶

پیام ها: ۴۹۶۶

نکته ها: ۴۹۶۷

پیام ها: ۴۹۶۹

نکته ها: ۴۹۷۰

پیام ها: ۴۹۷۱

نکته ها: ۴۹۷۲

پیام ها: ۴۹۷۳

نکته ها: ۴۹۷۴

پیام ها: ۴۹۷۴

نکته ها: ۴۹۷۵

پیام ها: ۴۹۷۶

نکته ها: ۴۹۷۷

پیام ها: ۴۹۷۷

نکته ها: ۴۹۷۸

پیام ها: ۴۹۷۸

نکته ها: ۴۹۷۹

پیام ها: ۴۹۷۹

نکته ها: ۴۹۸۰

پیام ها: ۴۹۸۲

پیام ها: ۴۹۸۳

نکته ها: ۴۹۸۴

پیام ها: ۴۹۸۴

نکته ها: ۴۹۸۵

پیام ها: ۴۹۸۵

نکته ها: ۴۹۸۶

پیام ها: ۴۹۸۶

پیام ها: ۴۹۸۸

نکته ها: ۴۹۸۸

پیام ها: ۴۹۸۹

نکته ها: ۴۹۹۰

پیام ها: ۴۹۹۰

نکته ها: ۴۹۹۱

پیام ها: ۴۹۹۱

نکته ها: ۴۹۹۲

روش برخورد با مخالفان ۴۹۹۳

پیام ها: ۴۹۹۵

نکته ها: ۴۹۹۷

پیام ها: ۴۹۹۷

نکته ها: ۴۹۹۷

پیام ها: ۴۹۹۸

نکته ها: ۵۰۰۰

- پیام ها: ۵۰۰۱
- پیام ها: ۵۰۰۲
- نکته ها: ۵۰۰۳
- پیام ها: ۵۰۰۳
- نکته ها: ۵۰۰۴
- پیام ها: ۵۰۰۴
- نکته ها: ۵۰۰۵
- پیام ها: ۵۰۰۶
- نکته ها: ۵۰۰۹
- پیام ها: ۵۰۰۹
- پیام ها: ۵۰۱۰
- نکته ها: ۵۰۱۱
- نکته ها: ۵۰۱۳
- نداهای قیامت ۵۰۱۴
- پیام ها: ۵۰۱۴
- نکته ها: ۵۰۱۵
- پیام ها: ۵۰۱۵
- نکته ها: ۵۰۱۶
- پیام ها: ۵۰۱۶
- نکته ها: ۵۰۱۸
- پیام ها: ۵۰۱۹
- پیام ها: ۵۰۱۹
- نکته ها: ۵۰۲۰
- پیام ها: ۵۰۲۱
- سیمای سوره شوری ۵۰۲۵
- اشاره ۵۰۲۵

- ۵۰۲۶ ----- نکته ها:
- ۵۰۲۷ ----- پیام ها:
- ۵۰۲۸ ----- نکته ها:
- ۵۰۲۹ ----- پیام ها:
- ۵۰۳۲ ----- نکته ها:
- ۵۰۳۲ ----- پیام ها:
- ۵۰۳۴ ----- نکته ها:
- ۵۰۳۴ ----- پیام ها:
- ۵۰۳۵ ----- نکته ها:
- ۵۰۳۵ ----- پیام ها:
- ۵۰۳۶ ----- نکته ها:
- ۵۰۳۷ ----- پیام ها:
- ۵۰۳۷ ----- نکته ها:
- ۵۰۳۹ ----- پیام ها:
- ۵۰۳۹ ----- نکته ها:
- ۵۰۴۰ ----- پیام ها:
- ۵۰۴۱ ----- نکته ها:
- ۵۰۴۱ ----- پیام ها:
- ۵۰۴۲ ----- نکته ها:
- ۵۰۴۲ ----- پیام ها:
- ۵۰۴۳ ----- نکته ها:
- ۵۰۴۴ ----- پیام ها:
- ۵۰۴۴ ----- نکته ها:
- ۵۰۴۴ ----- پیام ها:
- ۵۰۴۵ ----- نکته ها:
- ۵۰۴۶ ----- پیام ها:

نکته ها: ۵۰۴۶-----

پیام ها: ۵۰۴۷-----

نکته ها: ۵۰۴۸-----

پیام ها: ۵۰۴۸-----

نکته ها: ۵۰۴۹-----

پیام ها: ۵۰۴۹-----

نکته ها: ۵۰۵۰-----

پیام ها: ۵۰۵۴-----

نکته ها: ۵۰۵۶-----

پیام ها: ۵۰۵۶-----

پیام ها: ۵۰۵۷-----

نکته ها: ۵۰۵۸-----

پیام ها: ۵۰۵۸-----

نکته ها: ۵۰۵۹-----

پیام ها: ۵۰۵۹-----

نکته ها: ۵۰۶۰-----

پیام ها: ۵۰۶۱-----

نکته ها: ۵۰۶۲-----

پیام ها: ۵۰۶۲-----

نکته ها: ۵۰۶۳-----

پیام ها: ۵۰۶۴-----

نکته ها: ۵۰۶۴-----

پیام ها: ۵۰۶۵-----

نکته ها: ۵۰۶۵-----

پیام ها: ۵۰۶۵-----

نکته ها: ۵۰۶۶-----

پیام ها: ۵۰۶۷

نکته ها: ۵۰۶۸

پیام ها: ۵۰۷۲

نکته ها: ۵۰۷۴

پیام ها: ۵۰۷۶

نکته ها: ۵۰۷۹

پیام ها: ۵۰۷۹

نکته ها: ۵۰۸۰

پیام ها: ۵۰۸۰

نکته ها: ۵۰۸۱

پیام ها: ۵۰۸۲

نکته ها: ۵۰۸۲

پیام ها: ۵۰۸۳

نکته ها: ۵۰۸۳

پیام ها: ۵۰۸۴

نکته ها: ۵۰۸۴

پیام ها: ۵۰۸۵

نکته ها: ۵۰۸۶

پیام ها: ۵۰۸۶

نکته ها: ۵۰۸۷

پیام ها: ۵۰۸۸

سیمای سوره زخرف ۵۰۸۹

اشاره ۵۰۸۹

نکته ها: ۵۰۹۴

پیام ها: ۵۰۹۵

نکته ها: ۵۰۹۶

- ۵۰۹۶ پیام ها:
- ۵۰۹۷ نکته ها:
- ۵۰۹۷ پیام ها:
- ۵۰۹۸ نکته ها:
- ۵۰۹۹ پیام ها:
- ۵۱۰۰ پیام ها:
- ۵۱۰۱ نکته ها:
- ۵۱۰۱ پیام ها:
- ۵۱۰۲ نکته ها:
- ۵۱۰۲ پیام ها:
- ۵۱۰۳ نکته ها:
- ۵۱۰۳ پیام ها:
- ۵۱۰۴ پیام ها:
- ۵۱۰۵ نکته ها:
- ۵۱۰۵ پیام ها:
- ۵۱۰۶ پیام ها:
- ۵۱۰۷ نکته ها:
- ۵۱۰۸ پیام ها:
- ۵۱۰۹ نکته ها:
- ۵۱۰۹ پیام ها:
- ۵۱۱۰ نکته ها:
- ۵۱۱۱ پیام ها:
- ۵۱۱۲ نکته ها:
- ۵۱۱۲ پیام ها:
- ۵۱۱۳ پیام ها:
- ۵۱۱۳ نکته ها:

۵۱۱۶ پیام ها:

۵۱۱۷ نکته ها:

۵۱۱۷ پیام ها:

۵۱۱۷ نکته ها:

۵۱۱۹ پیام ها:

۵۱۱۹ نکته ها:

۵۱۱۹ پیام ها:

۵۱۲۰ نکته ها:

۵۱۲۰ پیام ها:

۵۱۲۱ نکته ها:

۵۱۲۱ پیام ها:

۵۱۲۱ نکته ها:

۵۱۲۲ پیام ها:

۵۱۲۳ نکته ها:

۵۱۲۳ پیام ها:

۵۱۲۴ نکته ها:

۵۱۲۴ پیام ها:

۵۱۲۵ نکته ها:

۵۱۲۶ پیام ها:

۵۱۲۷ نکته ها:

۵۱۲۸ پیام ها:

۵۱۲۹ نکته ها:

۵۱۲۹ پیام ها:

۵۱۳۰ نکته ها:

۵۱۳۰ پیام ها:

۵۱۳۱ نکته ها:

۵۱۳۲ پیام ها:

۵۱۳۲ نکته ها:

۵۱۳۲ پیام ها:

۵۱۳۳ نکته ها:

۵۱۳۵ پیام ها:

۵۱۳۶ نکته ها:

۵۱۳۶ پیام ها:

۵۱۳۷ نکته ها:

۵۱۳۷ پیام ها:

۵۱۳۸ نکته ها:

۵۱۳۸ پیام ها:

۵۱۳۸ نکته ها:

۵۱۳۹ پیام ها:

۵۱۴۰ نکته ها:

۵۱۴۰ پیام ها:

۵۱۴۱ پیام ها:

۵۱۴۱ نکته ها:

۵۱۴۱ پیام ها:

۵۱۴۲ نکته ها:

۵۱۴۳ پیام ها:

۵۱۴۳ پیام ها:

۵۱۴۴ نکته ها:

۵۱۴۴ پیام ها:

۵۱۴۴ نکته ها:

۵۱۴۴ پیام ها:

۵۱۴۵ نکته ها:

پیام‌ها: ۵۱۴۵

سیمای سوره دخان - ۵۱۴۸

اشاره - ۵۱۴۸

نکته‌ها: ۵۱۴۹

پیام‌ها: ۵۱۵۱

پیام‌ها: ۵۱۵۱

نکته‌ها: ۵۱۵۲

پیام‌ها: ۵۱۵۲

پیام‌ها: ۵۱۵۳

پیام‌ها: ۵۱۵۳

نکته‌ها: ۵۱۵۴

پیام‌ها: ۵۱۵۴

پیام‌ها: ۵۱۵۵

نکته‌ها: ۵۱۵۶

پیام‌ها: ۵۱۵۶

نکته‌ها: ۵۱۵۷

پیام‌ها: ۵۱۵۷

پیام‌ها: ۵۱۵۸

نکته‌ها: ۵۱۶۰

پیام‌ها: ۵۱۶۱

نکته‌ها: ۵۱۶۲

پیام‌ها: ۵۱۶۲

نکته‌ها: ۵۱۶۳

پیام‌ها: ۵۱۶۳

نکته‌ها: ۵۱۶۴

پیام‌ها: ۵۱۶۴

نکته ها: ۵۱۶۵-----

پیام ها: ۵۱۶۵-----

نکته ها: ۵۱۶۶-----

پیام ها: ۵۱۶۶-----

نکته ها: ۵۱۶۷-----

پیام ها: ۵۱۶۷-----

نکته ها: ۵۱۶۸-----

پیام ها: ۵۱۶۹-----

پیام ها: ۵۱۷۰-----

نکته ها: ۵۱۷۰-----

پیام ها: ۵۱۷۱-----

سیمای سوره جاثیه ۵۱۷۵-----

اشاره ۵۱۷۵-----

نکته ها: ۵۱۷۶-----

پیام ها: ۵۱۷۶-----

نکته ها: ۵۱۷۷-----

پیام ها: ۵۱۷۸-----

پیام ها: ۵۱۷۹-----

نکته ها: ۵۱۸۰-----

پیام ها: ۵۱۸۱-----

نکته ها: ۵۱۸۲-----

پیام ها: ۵۱۸۲-----

نکته ها: ۵۱۸۳-----

پیام ها: ۵۱۸۳-----

پیام ها: ۵۱۸۳-----

پیام ها: ۵۱۸۴-----

- ۵۱۸۵ ----- نکته ها:
- ۵۱۸۵ ----- پیام ها:
- ۵۱۸۶ ----- نکته ها:
- ۵۱۸۷ ----- پیام ها:
- ۵۱۸۷ ----- نکته ها:
- ۵۱۸۸ ----- پیام ها:
- ۵۱۸۸ ----- نکته ها:
- ۵۱۸۹ ----- پیام ها:
- ۵۱۸۹ ----- نکته ها:
- ۵۱۹۰ ----- پیام ها:
- ۵۱۹۱ ----- نکته ها:
- ۵۱۹۱ ----- پیام ها:
- ۵۱۹۲ ----- نکته ها:
- ۵۱۹۳ ----- مؤمن و کافر:
- ۵۱۹۷ ----- پیام ها:
- ۵۱۹۹ ----- نکته ها:
- ۵۱۹۹ ----- پیام ها:
- ۵۲۰۰ ----- نکته ها:
- ۵۲۰۲ ----- پیام ها:
- ۵۲۰۳ ----- نکته ها:
- ۵۲۰۳ ----- پیام ها:
- ۵۲۰۳ ----- نکته ها:
- ۵۲۰۴ ----- پیام ها:
- ۵۲۰۴ ----- پیام ها:
- ۵۲۰۵ ----- نکته ها:
- ۵۲۰۵ ----- پیام ها:

نکته ها: ۵۲۰۶

پیام ها: ۵۲۰۶

نکته ها: ۵۲۰۷

پیام ها: ۵۲۰۸

نکته ها: ۵۲۰۹

پیام ها: ۵۲۰۹

نکته ها: ۵۲۱۰

پیام ها: ۵۲۱۱

نکته ها: ۵۲۱۱

پیام ها: ۵۲۱۱

جلد نهم ۵۲۱۳

اشاره ۵۲۱۳

[مقدمات پژوهش] ۵۲۱۷

اشاره ۵۲۱۷

سخن ناشر ۵۲۱۷

اشاره ۵۲۱۷

شیوه کار ۵۲۱۷

شیوه ارائه ۵۲۱۸

همکاران محترم: ۵۲۱۹

مقدمه جلد یازدهم ۵۲۲۰

سیمای سوره احقاف ۵۲۲۵

اشاره ۵۲۲۵

نکته ها: ۵۲۲۶

پیام ها: ۵۲۲۹

نکته ها: ۵۲۳۰

پیام ها: ۵۲۳۱

نکته ها: ۵۲۳۲

تفاوت نقش خدا و غیر خدا در زندگی انسان - ۵۲۳۳

پیام ها: ۵۲۳۵

نکته ها: ۵۲۳۷

پیام ها: ۵۲۳۹

نکته ها: ۵۲۳۹

پیام ها: ۵۲۴۰

نکته ها: ۵۲۴۱

پیام ها: ۵۲۴۱

نکته ها: ۵۲۴۳

پیام ها: ۵۲۴۴

نکته ها: ۵۲۴۴

پیام ها: ۵۲۴۵

نکته ها: ۵۲۴۶

پیام ها: ۵۲۴۶

نکته ها: ۵۲۴۸

پیام ها: ۵۲۴۸

نکته ها: ۵۲۴۹

پیام ها: ۵۲۵۰

نکته ها: ۵۲۵۲

پیام ها: ۵۲۵۳

نکته ها: ۵۲۵۴

پیام ها: ۵۲۵۴

نکته ها: ۵۲۵۶

پیام ها: ۵۲۵۶

نکته ها: ۵۲۵۷

پیام ها: ۵۲۵۸

نکته ها: ۵۲۵۸

پیام ها: ۵۲۵۹

پیام ها: ۵۲۶۰

نکته ها: ۵۲۶۱

پیام ها: ۵۲۶۱

پیام ها: ۵۲۶۲

پیام ها: ۵۲۶۳

پیام ها: ۵۲۶۴

نکته ها: ۵۲۶۴

پیام ها: ۵۲۶۵

پیام ها: ۵۲۶۵

نکته ها: ۵۲۶۶

پیام ها: ۵۲۶۶

پیام ها: ۵۲۶۷

نکته ها: ۵۲۶۷

پیام ها: ۵۲۶۸

نکته ها: ۵۲۶۸

پیام ها: ۵۲۶۸

نکته ها: ۵۲۶۹

پیام ها: ۵۲۶۹

سیمای سوره محمد صلی الله علیه و آله ۵۲۷۴

اشاره ۵۲۷۴

نکته ها: ۵۲۷۵

پیام ها: ۵۲۷۷

نکته ها: ۵۲۷۷

۵۲۷۸: پیام ها:

۵۲۷۹: نکته ها:

۵۲۷۹: پیام ها:

۵۲۸۲: نکته ها:

۵۲۸۴: پیام ها:

۵۲۸۵: پیام ها:

۵۲۸۶: نکته ها:

۵۲۸۶: پیام ها:

۵۲۸۷: نکته ها:

۵۲۸۷: پیام ها:

۵۲۸۸: نکته ها:

۵۲۸۹: پیام ها:

۵۲۸۹: نکته ها:

۵۲۹۰: پیام ها:

۵۲۹۰: نکته ها:

۵۲۹۱: پیام ها:

۵۲۹۲: نکته ها:

۵۲۹۳: پیام ها:

۵۲۹۳: نکته ها:

۵۲۹۴: پیام ها:

۵۲۹۵: نکته ها:

۵۲۹۶: پیام ها:

۵۲۹۷: نکته ها:

۵۲۹۸: پیام ها:

۵۲۹۹: نکته ها:

۵۲۹۹: پیام ها:

- ۵۳۰۱ ----- نکته ها:
- ۵۳۰۲ ----- پیام ها:
- ۵۳۰۲ ----- نکته ها:
- ۵۳۰۴ ----- پیام ها:
- ۵۳۰۵ ----- نکته ها:
- ۵۳۰۵ ----- پیام ها:
- ۵۳۰۶ ----- نکته ها:
- ۵۳۰۷ ----- پیام ها:
- ۵۳۰۹ ----- نکته ها:
- ۵۳۰۹ ----- پیام ها:
- ۵۳۱۰ ----- نکته ها:
- ۵۳۱۰ ----- پیام ها:
- ۵۳۱۱ ----- نکته ها:
- ۵۳۱۳ ----- پیام ها:
- ۵۳۱۴ ----- نکته ها:
- ۵۳۱۴ ----- پیام ها:
- ۵۳۱۶ ----- نکته ها:
- ۵۳۱۶ ----- پیام ها:
- ۵۳۱۷ ----- نکته ها:
- ۵۳۱۸ ----- پیام ها:
- ۵۳۱۹ ----- نکته ها:
- ۵۳۲۰ ----- پیام ها:
- ۵۳۲۱ ----- نکته ها:
- ۵۳۲۱ ----- پیام ها:
- ۵۳۲۲ ----- نکته ها:
- ۵۳۲۳ ----- پیام ها:

نکته ها: ۵۳۲۴

پیام ها: ۵۳۲۴

نکته ها: ۵۳۲۵

پیام ها: ۵۳۲۶

نکته ها: ۵۳۲۶

پیام ها: ۵۳۲۷

نکته ها: ۵۳۲۷

پیام ها: ۵۳۲۸

نکته ها: ۵۳۲۸

پیام ها: ۵۳۲۹

سیمای سوره فتح: ۵۳۲۳

اشاره ۵۳۲۳

نکته ها: ۵۳۲۴

ماجرای صلح حدیبیه ۵۳۲۷

پیام ها: ۵۳۲۸

نکته ها: ۵۳۲۹

پیام ها: ۵۳۲۹

نکته ها: ۵۳۴۰

پیام ها: ۵۳۴۱

نکته ها: ۵۳۴۲

پیام ها: ۵۳۴۳

نکته ها: ۵۳۴۴

پیام ها: ۵۳۴۴

نکته ها: ۵۳۴۵

پیام ها: ۵۳۴۶

نکته ها: ۵۳۴۷

- ۵۳۴۸ ----- پیام ها:
- ۵۳۴۹ ----- نکته ها:
- ۵۳۴۹ ----- پیام ها:
- ۵۳۵۰ ----- نکته ها:
- ۵۳۵۰ ----- پیام ها:
- ۵۳۵۱ ----- نکته ها:
- ۵۳۵۲ ----- پیام ها:
- ۵۳۵۳ ----- پیام ها:
- ۵۳۵۴ ----- نکته ها:
- ۵۳۵۴ ----- پیام ها:
- ۵۳۵۵ ----- نکته ها:
- ۵۳۵۶ ----- پیام ها:
- ۵۳۵۷ ----- نکته ها:
- ۵۳۵۸ ----- پیام ها:
- ۵۳۵۹ ----- نکته ها:
- ۵۳۵۹ ----- پیام ها:
- ۵۳۶۰ ----- نکته ها:
- ۵۳۶۰ ----- پیام ها:
- ۵۳۶۱ ----- نکته ها:
- ۵۳۶۱ ----- پیام ها:
- ۵۳۶۲ ----- نکته ها:
- ۵۳۶۲ ----- پیام ها:
- ۵۳۶۳ ----- نکته ها:
- ۵۳۶۴ ----- پیام ها:
- ۵۳۶۵ ----- نکته ها:
- ۵۳۶۶ ----- پیام ها:

نکته ها: ۵۳۶۸

پیام ها: ۵۳۶۹

نکته ها: ۵۳۷۰

پیام ها: ۵۳۷۱

نکته ها: ۵۳۷۲

پیام ها: ۵۳۷۳

سیمای سوره حجرات ۵۳۷۸

اشاره ۵۳۷۸

نکته ها: ۵۳۷۹

نمونه های پیش افتادن ۵۳۸۰

پیام ها: ۵۳۸۱

نکته ها: ۵۳۸۳

نمونه های بی ادبی به پیامبر ۵۳۸۴

مقدّسات در اسلام ۵۳۸۵

پیام ها: ۵۳۸۷

نکته ها: ۵۳۸۹

ادب در گفتار ۵۳۹۰

پیام ها: ۵۳۹۰

نکته ها: ۵۳۹۲

پیام ها: ۵۳۹۳

نکته ها: ۵۳۹۴

فسق چیست و فاسق کیست؟ ۵۳۹۵

تحقیق، داروی دردهای اجتماعی ۵۳۹۷

خبر در اسلام ۵۳۹۸

پیام ها: ۵۳۹۹

نکته ها: ۵۴۰۰

- پیام‌ها: ۵۴۰۱
- نکته‌ها: ۵۴۰۵
- عدالت ۵۴۰۶
- پیام‌ها: ۵۴۰۶
- نکته‌ها: ۵۴۰۸
- اخوت و برادری ۵۴۰۹
- حقوق برادری ۵۴۱۰
- صلح و آشتی در قرآن ۵۴۱۲
- پیام‌ها: ۵۴۱۳
- نکته‌ها: ۵۴۱۴
- تمسخر و استهزای دیگران ۵۴۱۵
- ریشه‌های تمسخر ۵۴۱۵
- پیام‌ها: ۵۴۱۷
- نکته‌ها: ۵۴۱۸
- اقسام سوء ظن و بدگمانی ۵۴۱۹
- غیبت و پیامدهای آن ۵۴۲۰
- جبران غیبت ۵۴۲۲
- موارد جواز غیبت ۵۴۲۴
- شنیدن غیبت ۵۴۲۵
- پیام‌ها: ۵۴۲۵
- نکته‌ها: ۵۴۲۷
- پیام‌ها: ۵۴۲۷
- نکته‌ها: ۵۴۲۸
- تفاوت اسلام با ایمان ۵۴۲۸
- پیام‌ها: ۵۴۳۰
- سیمای مؤمن واقعی ۵۴۳۱

۵۴۳۲ پیام ها:

۵۴۳۴ نکته ها:

۵۴۳۴ پیام ها:

۵۴۳۵ نکته ها:

۵۴۳۵ پیام ها:

۵۴۳۶ پیام ها:

۵۴۳۹ سیمای سوره «ق»

۵۴۳۹ اشاره

۵۴۴۰ نکته ها:

۵۴۴۱ پیام ها:

۵۴۴۳ نکته ها:

۵۴۴۳ پیام ها:

۵۴۴۴ نکته ها:

۵۴۴۵ پیام ها:

۵۴۴۷ نکته ها:

۵۴۴۷ پیام ها:

۵۴۴۸ نکته ها:

۵۴۴۹ پیام ها:

۵۴۵۰ نکته ها:

۵۴۵۱ پیام ها:

۵۴۵۴ نکته ها:

۵۴۵۴ پیام ها:

۵۴۵۶ نکته ها:

۵۴۵۶ پیام ها:

۵۴۵۹ نکته ها:

۵۴۶۰ پیام ها:

نکته ها: ۵۴۶۲

پیام ها: ۵۴۶۲

نکته ها: ۵۴۶۵

پیام ها: ۵۴۶۵

نکته ها: ۵۴۶۶

پیام ها: ۵۴۶۷

نکته ها: ۵۴۶۸

پیام ها: ۵۴۶۹

نکته ها: ۵۴۷۱

پیام ها: ۵۴۷۳

نکته ها: ۵۴۷۵

پیام ها: ۵۴۷۵

نکته ها: ۵۴۷۶

پیام ها: ۵۴۷۷

سیمای سوره ذاریات: ۵۴۸۰

اشاره: ۵۴۸۰

نکته ها: ۵۴۸۱

پیام ها: ۵۴۸۳

نکته ها: ۵۴۸۵

پیام ها: ۵۴۸۷

نکته ها: ۵۴۸۸

پیام ها: ۵۴۸۸

نکته ها: ۵۴۸۹

پیام ها: ۵۴۹۰

نکته ها: ۵۴۹۳

پیام ها: ۵۴۹۵

نکته ها: ۵۴۹۶

آداب مهمانی ۵۴۹۷

پیام ها: ۵۴۹۷

نکته ها: ۵۵۰۰

پیام ها: ۵۵۰۰

نکته ها: ۵۵۰۲

پیام ها: ۵۵۰۳

نکته ها: ۵۵۰۴

پیام ها: ۵۵۰۵

نکته ها: ۵۵۰۶

پیام ها: ۵۵۰۶

نکته ها: ۵۵۰۷

پیام ها: ۵۵۰۷

نکته ها: ۵۵۰۹

پیام ها: ۵۵۰۹

نکته ها: ۵۵۱۰

پیام ها: ۵۵۱۰

نکته ها: ۵۵۱۱

پیام ها: ۵۵۱۲

نکته ها: ۵۵۱۳

پیام ها: ۵۵۱۵

نکته ها: ۵۵۱۷

پیام ها: ۵۵۱۸

سیمای سوره طور ۵۵۲۲

اشاره ۵۵۲۲

نکته ها: ۵۵۲۳

۵۵۲۴ -: پیام ها:

۵۵۲۶ -: نکته ها:

۵۵۲۷ -: پیام ها:

۵۵۲۹ -: نکته ها:

۵۵۲۹ -: پیام ها:

۵۵۳۰ -: نکته ها:

۵۵۳۱ -: پیام ها:

۵۵۳۲ -: نکته ها:

۵۵۳۳ -: پیام ها:

۵۵۳۶ -: نکته ها:

۵۵۳۷ -: پیام ها:

۵۵۳۸ -: نکته ها:

۵۵۳۹ -: پیام ها:

۵۵۴۰ -: نکته ها:

۵۵۴۱ -: پیام ها:

۵۵۴۲ -: نکته ها:

۵۵۴۲ -: پیام ها:

۵۵۴۳ -: نکته ها:

۵۵۴۴ -: پیام ها:

۵۵۴۵ -: نکته ها:

۵۵۴۵ -: پیام ها:

۵۵۴۷ -: نکته ها:

۵۵۴۸ -: پیام ها:

۵۵۴۹ -: نکته ها:

۵۵۴۹ -: پیام ها:

۵۵۴۹ -: نکته ها:

پیام‌ها: ۵۵۵۰

سیمای سوره نجم ۵۵۵۴

اشاره ۵۵۵۴

نکته‌ها: ۵۵۵۵

پیام‌ها: ۵۵۵۸

نکته‌ها: ۵۵۵۹

پیام‌ها: ۵۵۶۲

نکته‌ها: ۵۵۶۵

پیام‌ها: ۵۵۶۷

نکته‌ها: ۵۵۶۸

پیام‌ها: ۵۵۶۸

نکته‌ها: ۵۵۶۹

پیام‌ها: ۵۵۶۹

نکته‌ها: ۵۵۷۰

پیام‌ها: ۵۵۷۰

نکته‌ها: ۵۵۷۲

نگاهی به آرزو در روایات و آیات ۵۵۷۴

ارزش آرزو: ۵۵۷۴

مهار کردن آرزو: ۵۵۷۴

آرزوهای منفی: ۵۵۷۵

آرزوهایی که به آن نمی‌رسند: ۵۵۷۵

پیام‌ها: ۵۵۷۷

نکته‌ها: ۵۵۷۸

پیام‌ها: ۵۵۷۸

نکته‌ها: ۵۵۷۹

سیمای دنیا در قرآن ۵۵۷۹

پیام ها: ۵۵۸۱ - - - - -

نکته ها: ۵۵۸۲ - - - - -

پیام ها: ۵۵۸۲ - - - - -

نکته ها: ۵۵۸۳ - - - - -

نکاتی در باره گناه و نافرمانی ۵۵۸۵ - - - - -

اهمیت مسأله ۵۵۸۵ - - - - -

تبدیل گناه صغیره، به کبیره ۵۵۸۵ - - - - -

آثار گناه ۵۵۸۷ - - - - -

راههای جبران گناه ۵۵۸۷ - - - - -

پیام ها: ۵۵۸۹ - - - - -

نکته ها: ۵۵۹۱ - - - - -

پیام ها: ۵۵۹۱ - - - - -

نکته ها: ۵۵۹۳ - - - - -

پیام ها: ۵۵۹۴ - - - - -

نکته ها: ۵۵۹۵ - - - - -

پیام ها: ۵۵۹۷ - - - - -

نکته ها: ۵۵۹۸ - - - - -

پیام ها: ۵۵۹۸ - - - - -

نکته ها: ۵۶۰۱ - - - - -

پیام ها: ۵۶۰۱ - - - - -

نکته ها: ۵۶۰۲ - - - - -

پیام ها: ۵۶۰۲ - - - - -

سیمای سوره قمر ۵۶۰۵ - - - - -

اشاره ۵۶۰۵ - - - - -

نکته ها: ۵۶۰۶ - - - - -

پیام ها: ۵۶۰۷ - - - - -

نکته ها: ۵۶۰۸-----

پیام ها: ۵۶۰۸-----

نکته ها: ۵۶۰۹-----

پیام ها: ۵۶۱۰-----

نکته ها: ۵۶۱۰-----

پیام ها: ۵۶۱۰-----

نکته ها: ۵۶۱۱-----

پیام ها: ۵۶۱۲-----

نکته ها: ۵۶۱۳-----

پیام ها: ۵۶۱۵-----

نکته ها: ۵۶۱۶-----

پیام ها: ۵۶۱۷-----

نکته ها: ۵۶۱۸-----

پیام ها: ۵۶۱۸-----

نکته ها: ۵۶۲۰-----

پیام ها: ۵۶۲۰-----

نکته ها: ۵۶۲۳-----

پیام ها: ۵۶۲۴-----

نکته ها: ۵۶۲۵-----

پیام ها: ۵۶۲۶-----

نکته ها: ۵۶۲۸-----

پیام ها: ۵۶۲۸-----

نکته ها: ۵۶۳۱-----

پیام ها: ۵۶۳۱-----

نکته ها: ۵۶۳۲-----

پیام ها: ۵۶۳۳-----

سیمای سوره الزحمن - ۵۶۳۶

اشاره - ۵۶۳۶

نکته ها: - ۵۶۳۷

پیام ها: - ۵۶۴۱

نکته ها: - ۵۶۴۳

پیام ها: - ۵۶۴۵

نکته ها: - ۵۶۴۶

پیام ها: - ۵۶۴۶

نکته ها: - ۵۶۴۸

پیام ها: - ۵۶۴۹

نکته ها: - ۵۶۵۱

آداب تجارت - ۵۶۵۲

پیام ها: - ۵۶۵۲

نکته ها: - ۵۶۵۴

بحث تکرار - ۵۶۵۵

تکرار مثبت: - ۵۶۵۵

دلایل تکرار در قرآن - ۵۶۵۶

پیام ها: - ۵۶۵۷

نکته ها: - ۵۶۵۹

پیام ها: - ۵۶۶۱

نکته ها: - ۵۶۶۱

پیام ها: - ۵۶۶۲

نکته ها: - ۵۶۶۳

پیام ها: - ۵۶۶۴

نکته ها: - ۵۶۶۵

پیام ها: - ۵۶۶۶

نکته ها: ۵۶۶۷

پیام ها: ۵۶۶۷

نکته ها: ۵۶۶۸

حساب در قیامت - ۵۶۶۸

پیام ها: ۵۶۷۰

نکته ها: ۵۶۷۱

پیام ها: ۵۶۷۱

نکته ها: ۵۶۷۲

پیام ها: ۵۶۷۳

نکته ها: ۵۶۷۳

پیام ها: ۵۶۷۴

نکته ها: ۵۶۷۵

پیام ها: ۵۶۷۷

نکته ها: ۵۶۷۷

پیام ها: ۵۶۷۸

نکته ها: ۵۶۸۰

پیام ها: ۵۶۸۳

نکته ها: ۵۶۸۴

پیام ها: ۵۶۸۴

نکته ها: ۵۶۸۵

پیام ها: ۵۶۸۷

نکته ها: ۵۶۸۹

پیام ها: ۵۶۹۰

نکته ها: ۵۶۹۱

پیام ها: ۵۶۹۲

سیمای سوره واقعه - ۵۶۹۵

- ۵۶۹۵ اشاره
- ۵۶۹۶ نکته ها:
- ۵۶۹۷ وضع زمین و کوه ها در آستانه قیامت
- ۵۶۹۹ پیام ها:
- ۵۷۰۰ نکته ها:
- ۵۷۰۱ پیام ها:
- ۵۷۰۳ نکته ها:
- ۵۷۰۳ پیام ها:
- ۵۷۰۴ نکته ها:
- ۵۷۰۵ پیام ها:
- ۵۷۰۸ نکته ها:
- ۵۷۰۹ پیام ها:
- ۵۷۱۰ نکته ها:
- ۵۷۱۱ مقایسه بهشتیان و دوزخیان
- ۵۷۱۱ برای اصحاب یمین: برای اصحاب شمال:
- ۵۷۱۳ پیام ها:
- ۵۷۱۵ پیام ها:
- ۵۷۱۶ نکته ها:
- ۵۷۱۶ پیام ها:
- ۵۷۱۷ نکته ها:
- ۵۷۱۸ پیام ها:
- ۵۷۱۹ پیام ها:
- ۵۷۲۰ نکته ها:
- ۵۷۲۰ پیام ها:
- ۵۷۲۱ کته ها:
- ۵۷۲۱ پیام ها:

۵۷۲۲ نکته ها:

۵۷۲۳ پیام ها:

۵۷۲۳ نکته ها:

۵۷۲۴ پیام ها:

۵۷۲۴ نکته ها:

۵۷۲۷ پیام ها:

۵۷۲۸ نکته ها:

۵۷۲۹ پیام ها:

۵۷۲۹ نکته ها:

۵۷۳۰ پیام ها:

۵۷۳۱ نکته ها:

۵۷۳۳ پیام ها:

۵۷۳۶ سیمای سوره حدید

۵۷۳۶ اشاره

۵۷۳۷ نکته ها:

۵۷۳۸ پیام ها:

۵۷۴۰ نکته ها:

۵۷۴۱ پیام ها:

۵۷۴۱ نکته ها:

۵۷۴۲ پیام ها:

۵۷۴۳ نکته ها:

۵۷۴۳ پیام ها:

۵۷۴۴ نکته ها:

۵۷۴۴ پیام ها:

۵۷۴۵ نکته ها:

۵۷۴۷ پیام ها:

نکته ها: ۵۷۴۷

پیام ها: ۵۷۴۸

نکته ها: ۵۷۴۹

پیام ها: ۵۷۵۱

نکته ها: ۵۷۵۲

پیام ها: ۵۷۵۲

نکته ها: ۵۷۵۳

پیام ها: ۵۷۵۳

نکته ها: ۵۷۵۵

پیام ها: ۵۷۵۶

نکته ها: ۵۷۵۷

پیام ها: ۵۷۵۷

نکته ها: ۵۷۵۸

پیام ها: ۵۷۶۱

نکته ها: ۵۷۶۳

پیام ها: ۵۷۶۵

نکته ها: ۵۷۶۵

پیام ها: ۵۷۶۶

نکته ها: ۵۷۶۷

پیام ها: ۵۷۶۷

نکته ها: ۵۷۶۸

پیام ها: ۵۷۷۰

نکته ها: ۵۷۷۱

مسابقه معنوی در قرآن ۵۷۷۱

پیام ها: ۵۷۷۲

نکته ها: ۵۷۷۴

پیام‌ها: ۵۷۷۴

نکته‌ها: ۵۷۷۵

پیام‌ها: ۵۷۷۶

نکته‌ها: ۵۷۷۷

سیمای بخل در روایات - ۵۷۷۸

پیام‌ها: ۵۷۷۹

نکته‌ها: ۵۷۸۰

پیام‌ها: ۵۷۸۰

نکته‌ها: ۵۷۸۲

پیام‌ها: ۵۷۸۲

نکته‌ها: ۵۷۸۳

رهبانیت در اسلام - ۵۷۸۴

پیام‌ها: ۵۷۸۷

نکته‌ها: ۵۷۸۸

پیام‌ها: ۵۷۸۸

نکته‌ها: ۵۷۸۹

پیام‌ها: ۵۷۸۹

سیمای سوره مجادله - ۵۷۹۲

اشاره - ۵۷۹۲

نکته‌ها: ۵۷۹۳

پیام‌ها: ۵۷۹۴

نکته‌ها: ۵۷۹۵

پیام‌ها: ۵۷۹۵

نکته‌ها: ۵۷۹۶

نگاهی به موعظه - ۵۷۹۷

پیام‌ها: ۵۷۹۷

- ۵۷۹۹ ----- نکته ها:
- ۵۸۰۰ ----- پیام ها:
- ۵۸۰۲ ----- نکته ها:
- ۵۸۰۲ ----- پیام ها:
- ۵۸۰۳ ----- نکته ها:
- ۵۸۰۴ ----- پیام ها:
- ۵۸۰۵ ----- نکته ها:
- ۵۸۰۶ ----- پیام ها:
- ۵۸۰۸ ----- نکته ها:
- ۵۸۰۹ ----- پیام ها:
- ۵۸۱۰ ----- نکته ها:
- ۵۸۱۰ ----- پیام ها:
- ۵۸۱۱ ----- پیام ها:
- ۵۸۱۲ ----- نکته ها:
- ۵۸۱۳ ----- یک خاطره:
- ۵۸۱۳ ----- پیام ها:
- ۵۸۱۴ ----- نکته ها:
- ۵۸۱۵ ----- پیام ها:
- ۵۸۱۷ ----- نکته ها:
- ۵۸۱۷ ----- پیام ها:
- ۵۸۱۹ ----- نکته ها:
- ۵۸۱۹ ----- پیام ها:
- ۵۸۲۰ ----- نکته ها:
- ۵۸۲۰ ----- پیام ها:
- ۵۸۲۱ ----- نکته ها:
- ۵۸۲۱ ----- پیام ها:

نکته ها: ۵۸۲۲ -----

پیام ها: ۵۸۲۲ -----

نکته ها: ۵۸۲۴ -----

پیام ها: ۵۸۲۴ -----

نکته ها: ۵۸۲۵ -----

نکته ها: ۵۸۲۶ -----

تولّی و تیزی: ۵۸۲۷ -----

پیام ها: ۵۸۲۹ -----

سیمای سوره حشر: ۵۸۳۵ -----

اشاره: ۵۸۳۵ -----

نکته ها: ۵۸۳۶ -----

تسبیح موجودات: ۵۸۳۷ -----

پیام ها: ۵۸۳۷ -----

نکته ها: ۵۸۳۸ -----

پیام ها: ۵۸۳۹ -----

نکته ها: ۵۸۴۲ -----

پیام ها: ۵۸۴۲ -----

نکته ها: ۵۸۴۳ -----

پیام ها: ۵۸۴۳ -----

نکته ها: ۵۸۴۴ -----

پیام ها: ۵۸۴۵ -----

نکته ها: ۵۸۴۵ -----

پیام ها: ۵۸۴۶ -----

نکته ها: ۵۸۴۸ -----

پیام ها: ۵۸۴۸ -----

نکته ها: ۵۸۴۹ -----

- پیام ها: ۵۸۵۰
- نکته ها: ۵۸۵۲
- مغفرت و استغفار ۵۸۵۲
- پیام ها: ۵۸۵۴
- نکته ها: ۵۸۵۵
- پیام ها: ۵۸۵۶
- پیام ها: ۵۸۵۷
- نکته ها: ۵۸۵۷
- پیام ها: ۵۸۵۷
- نکته ها: ۵۸۵۸
- پیام ها: ۵۸۵۹
- نکته ها: ۵۸۵۹
- پیام ها: ۵۸۶۰
- نکته ها: ۵۸۶۰
- شباهت های منافقان با شیطان ۵۸۶۳
- پیام ها: ۵۸۶۳
- نکته ها: ۵۸۶۵
- پیام ها: ۵۸۶۵
- نکته ها: ۵۸۶۷
- پیام ها: ۵۸۶۹
- پیام ها: ۵۸۶۹
- نکته ها: ۵۸۷۰
- پیام ها: ۵۸۷۰
- نکته ها: ۵۸۷۱
- پیام ها: ۵۸۷۲
- نکته ها: ۵۸۷۲

پیام‌ها: ۵۸۷۲

سیمای سوره ممتحنه ۵۸۷۶

اشاره ۵۸۷۶

نکته‌ها: ۵۸۷۷

دشمن شناسی ۵۸۷۹

پیام‌ها: ۵۸۸۲

نکته‌ها: ۵۸۸۵

پیام‌ها: ۵۸۸۶

نکته‌ها: ۵۸۸۷

پیام‌ها: ۵۸۸۷

نکته‌ها: ۵۸۸۹

پیام‌ها: ۵۸۹۲

نکته‌ها: ۵۸۹۳

پیام‌ها: ۵۸۹۴

نکته‌ها: ۵۸۹۵

پیام‌ها: ۵۸۹۵

نکته‌ها: ۵۸۹۶

پیام‌ها: ۵۸۹۶

نکته‌ها: ۵۸۹۷

پیام‌ها: ۵۸۹۷

نکته‌ها: ۵۸۹۸

پیام‌ها: ۵۸۹۸

نکته‌ها: ۵۸۹۹

پیام‌ها: ۵۹۰۲

نکته‌ها: ۵۹۰۴

پیام‌ها: ۵۹۰۵

نکته ها: ۵۹۰۶-----

پیام ها: ۵۹۰۶-----

نکته ها: ۵۹۰۸-----

پیام ها: ۵۹۰۹-----

سیمیای سوره صفّ ۵۹۱۳-----

اشاره ۵۹۱۳-----

پیام ها: ۵۹۱۴-----

نکته ها: ۵۹۱۴-----

پیام ها: ۵۹۱۶-----

نکته ها: ۵۹۱۶-----

پیام ها: ۵۹۱۸-----

نکته ها: ۵۹۱۹-----

پیام ها: ۵۹۲۳-----

نکته ها: ۵۹۲۴-----

پیام ها: ۵۹۲۶-----

نکته ها: ۵۹۲۷-----

پیام ها: ۵۹۲۸-----

نکته ها: ۵۹۲۹-----

پیام ها: ۵۹۳۳-----

نکته ها: ۵۹۳۵-----

پیام ها: ۵۹۴۱-----

نکته ها: ۵۹۴۴-----

پیام ها: ۵۹۴۴-----

نکته ها: ۵۹۴۵-----

پیام ها: ۵۹۴۶-----

جلد دهم: ۵۹۴۸-----

۵۹۴۸	اشاره
۵۹۵۴	[مقدمات پژوهش]
۵۹۵۴	اشاره
۵۹۵۴	سخن ناشر
۵۹۵۴	اشاره
۵۹۵۴	شیوه کار
۵۹۵۵	شیوه ارائه
۵۹۵۶	همکاران محترم:
۵۹۵۷	تقریظ آیت الله مؤمن
۵۹۶۱	مقدمه
۵۹۶۱	اشاره
۵۹۶۳	اما ضعف ها:
۵۹۶۳	اما نقاط قوت:
۵۹۶۷	سیمای سوره جمعه
۵۹۶۷	اشاره
۵۹۶۸	نکته ها:
۵۹۶۹	اهمیت و جایگاه تسبیح
۵۹۷۰	تسبیح موجودات
۵۹۷۲	پیام ها:
۵۹۷۴	نکته ها:
۵۹۷۷	پیام ها:
۵۹۷۸	نکته ها:
۵۹۷۹	پیام ها:
۵۹۷۹	نکته ها:
۵۹۸۳	پیام ها:
۵۹۸۴	نکته ها:

پیام ها: ۵۹۸۷

نکته ها: ۵۹۸۸

پیام ها: ۵۹۸۹

نکته ها: ۵۹۸۹

پیام ها: ۵۹۹۸

نکته ها: ۵۹۹۹

پیام ها: ۶۰۰۰

نکته ها: ۶۰۰۱

پیام ها: ۶۰۰۲

سیمای سوره منافقون: ۶۰۰۴

اشاره: ۶۰۰۴

نکته ها: ۶۰۰۵

پیام ها: ۶۰۰۸

نکته ها: ۶۰۱۰

پیام ها: ۶۰۱۳

نکته ها: ۶۰۱۴

پیام ها: ۶۰۱۵

نکته ها: ۶۰۱۶

پیام ها: ۶۰۱۶

نکته ها: ۶۰۱۸

پیام ها: ۶۰۱۸

نکته ها: ۶۰۱۹

پیام ها: ۶۰۲۰

نکته ها: ۶۰۲۱

پیام ها: ۶۰۲۲

نکته ها: ۶۰۲۳

پیام‌ها: ۶۰۲۴

سیمای سوره تغابن ۶۰۲۶

اشاره ۶۰۲۶

نکته‌ها: ۶۰۲۷

پیام‌ها: ۶۰۲۷

نکته‌ها: ۶۰۲۸

پیام‌ها: ۶۰۲۹

نکته‌ها: ۶۰۲۹

پیام‌ها: ۶۰۳۳

نکته‌ها: ۶۰۳۳

پیام‌ها: ۶۰۳۴

نکته‌ها: ۶۰۳۴

پیام‌ها: ۶۰۳۵

نکته‌ها: ۶۰۳۵

پیام‌ها: ۶۰۳۷

نکته‌ها: ۶۰۳۸

پیام‌ها: ۶۰۳۹

نکته‌ها: ۶۰۳۹

پیام‌ها: ۶۰۴۰

نکته‌ها: ۶۰۴۱

پیام‌ها: ۶۰۴۲

نکته‌ها: ۶۰۴۳

پیام‌ها: ۶۰۴۴

نکته‌ها: ۶۰۴۵

پیام‌ها: ۶۰۴۵

نکته‌ها: ۶۰۴۶

پیام‌ها: ۶۰۴۸ -

نکته‌ها: ۶۰۴۹ -

پیام‌ها: ۶۰۵۰ -

نکته‌ها: ۶۰۵۱ -

پیام‌ها: ۶۰۵۱ -

نکته‌ها: ۶۰۵۲ -

پیام‌ها: ۶۰۵۳ -

سیمای سوره طلاق ۶۰۵۵ -

اشاره ۶۰۵۵ -

نکته‌ها: ۶۰۵۶ -

پیام‌ها: ۶۰۶۲ -

نکته‌ها: ۶۰۶۶ -

پیام‌ها: ۶۰۶۷ -

نکته‌ها: ۶۰۷۰ -

پیام‌ها: ۶۰۷۱ -

پیام‌ها: ۶۰۷۲ -

نکته‌ها: ۶۰۷۳ -

پیام‌ها: ۶۰۷۳ -

نکته‌ها: ۶۰۷۵ -

پیام‌ها: ۶۰۷۵ -

نکته‌ها: ۶۰۷۶ -

پیام‌ها: ۶۰۷۷ -

پیام‌ها: ۶۰۷۷ -

نکته‌ها: ۶۰۷۸ -

پیام‌ها: ۶۰۷۹ -

نکته‌ها: ۶۰۸۱ -

پیام ها: ۶۰۸۲

سیمای سوره تحریم ۶۰۸۴

اشاره ۶۰۸۴

نکته ها: ۶۰۸۵

پیام ها: ۶۰۸۵

پیام ها: ۶۰۸۷

نکته ها: ۶۰۸۸

پیام ها: ۶۰۸۸

نکته ها: ۶۰۹۰

پیام ها: ۶۰۹۰

نکته ها: ۶۰۹۱

پیام ها: ۶۰۹۵

نکته ها: ۶۰۹۶

پیام ها: ۶۰۹۸

نکته ها: ۶۰۹۹

پیام ها: ۶۱۰۰

نکته ها: ۶۱۰۱

پیام ها: ۶۱۰۱

نکته ها: ۶۱۰۲

پیام ها: ۶۱۰۳

نکته ها: ۶۱۰۴

پیام ها: ۶۱۰۸

نکته ها: ۶۱۱۰

پیام ها: ۶۱۱۱

سیمای سوره ملک ۶۱۱۳

اشاره ۶۱۱۳

- ۶۱۱۴-----نکته ها:
- ۶۱۱۵-----پیام ها:
- ۶۱۱۷-----نکته ها:
- ۶۱۱۸-----پیام ها:
- ۶۱۱۹-----نکته ها:
- ۶۱۱۹-----پیام ها:
- ۶۱۲۰-----نکته ها:
- ۶۱۲۰-----پیام ها:
- ۶۱۲۱-----نکته ها:
- ۶۱۲۲-----پیام ها:
- ۶۱۲۲-----نکته ها:
- ۶۱۲۳-----پیام ها:
- ۶۱۲۴-----نکته ها:
- ۶۱۲۵-----پیام ها:
- ۶۱۲۶-----نکته ها:
- ۶۱۲۷-----پیام ها:
- ۶۱۲۸-----نکته ها:
- ۶۱۲۸-----پیام ها:
- ۶۱۳۰-----نکته ها:
- ۶۱۳۱-----پیام ها:
- ۶۱۳۲-----نکته ها:
- ۶۱۳۳-----پیام ها:
- ۶۱۳۳-----نکته ها:
- ۶۱۳۶-----پیام ها:
- ۶۱۳۶-----نکته ها:
- ۶۱۳۶-----پیام ها:

نکته ها: ۶۱۳۷

پیام ها: ۶۱۳۸

سیمای سوره قلم - ۶۱۴۰

اشاره ۶۱۴۰

نکته ها: ۶۱۴۰

اشاره ۶۱۴۰

اخلاق در اسلام - ۶۱۴۱

پیام ها: ۶۱۴۸

نکته ها: ۶۱۴۹

پیام ها: ۶۱۴۹

نکته ها: ۶۱۵۰

پیام ها: ۶۱۵۲

نکته ها: ۶۱۵۳

پیام ها: ۶۱۵۵

نکته ها: ۶۱۵۷

پیام ها: ۶۱۵۸

نکته ها: ۶۱۶۰

پیام ها: ۶۱۶۰

نکته ها: ۶۱۶۱

پیام ها: ۶۱۶۲

نکته ها: ۶۱۶۲

پیام ها: ۶۱۶۳

نکته ها: ۶۱۶۴

پیام ها: ۶۱۶۵

نکته ها: ۶۱۶۶

چشم زخم ۶۱۶۷

پیام‌ها: ۶۱۶۷

سیمای سوره حاقّه ۶۱۶۹

اشاره ۶۱۶۹

نکته‌ها: ۶۱۶۹

پیام‌ها: ۶۱۷۰

نکته‌ها: ۶۱۷۱

پیام‌ها: ۶۱۷۱

نکته‌ها: ۶۱۷۲

پیام‌ها: ۶۱۷۲

نکته‌ها: ۶۱۷۴

پیام‌ها: ۶۱۷۴

نکته‌ها: ۶۱۷۶

پیام‌ها: ۶۱۷۷

نکته‌ها: ۶۱۷۸

پیام‌ها: ۶۱۷۸

نکته‌ها: ۶۱۸۰

پیام‌ها: ۶۱۸۱

نکته‌ها: ۶۱۸۲

پیام‌ها: ۶۱۸۳

سیمای سوره معارج ۶۱۸۶

اشاره ۶۱۸۶

نکته‌ها: ۶۱۸۷

پیام‌ها: ۶۱۸۷

نکته‌ها: ۶۱۸۸

پیام‌ها: ۶۱۸۸

نکته‌ها: ۶۱۸۹

پیام‌ها: ۶۱۹۰

نکته‌ها: ۶۱۹۱

پیام‌ها: ۶۱۹۲

نکته‌ها: ۶۱۹۴

پیام‌ها: ۶۱۹۵

نکته‌ها: ۶۱۹۷

پیام‌ها: ۶۱۹۹

نکته‌ها: ۶۱۹۹

پیام‌ها: ۶۲۰۰

نکته‌ها: ۶۲۰۱

پیام‌ها: ۶۲۰۳

سیمای سوره نوح ۶۲۰۷

اشاره ۶۲۰۷

نکته‌ها: ۶۲۰۷

ویژگی‌های حضرت نوح علیه السلام در قرآن ۶۲۰۸

پیام‌ها: ۶۲۰۸

نکته‌ها: ۶۲۱۰

پیام‌ها: ۶۲۱۰

نکته‌ها: ۶۲۱۱

پیام‌ها: ۶۲۱۲

نکته‌ها: ۶۲۱۴

پیام‌ها: ۶۲۱۵

نکته‌ها: ۶۲۱۶

پیام‌ها: ۶۲۱۶

نکته‌ها: ۶۲۱۷

پیام‌ها: ۶۲۱۷

نکته ها: ۶۲۱۸

پیام ها: ۶۲۱۹

نکته ها: ۶۲۲۰

پیام ها: ۶۲۲۰

نکته ها: ۶۲۲۱

پیام ها: ۶۲۲۱

سیمیای سوره جن ۶۲۲۳

اشاره ۶۲۲۳

نکته ها: ۶۲۲۳

پیام ها: ۶۲۲۶

نکته ها: ۶۲۲۸

پیام ها: ۶۲۲۸

نکته ها: ۶۲۲۹

پیام ها: ۶۲۳۰

نکته ها: ۶۲۳۱

پیام ها: ۶۲۳۱

نکته ها: ۶۲۳۲

پیام ها: ۶۲۳۳

نکته ها: ۶۲۳۵

پیام ها: ۶۲۳۵

نکته ها: ۶۲۳۷

نکاتی چند پیرامون مسجد ۶۲۳۸

پیام ها: ۶۲۴۰

نکته ها: ۶۲۴۲

پیام ها: ۶۲۴۳

نکته ها: ۶۲۴۴

پیام‌ها: ۶۲۴۴

نکته‌ها: ۶۲۴۵

اشاره ۶۲۴۵

اصل اول. ۶۲۴۵

اصل دوم. ۶۲۴۵

اصل سوم. ۶۲۴۷

اصل چهارم. ۶۲۴۷

اصل پنجم. ۶۲۴۸

اصل ششم. ۶۲۴۸

پیام‌ها: ۶۲۴۸

سیمای سوره مزمل ۶۲۵۱

اشاره ۶۲۵۱

نکته‌ها: ۶۲۵۱

پیام‌ها: ۶۲۵۲

نکته‌ها: ۶۲۵۴

نماز شب در روایات ۶۲۵۴

پیام‌ها: ۶۲۵۶

نکته‌ها: ۶۲۵۷

پیام‌ها: ۶۲۵۸

نکته‌ها: ۶۲۶۰

پیام‌ها: ۶۲۶۰

نکته‌ها: ۶۲۶۱

پیام‌ها: ۶۲۶۲

نکته‌ها: ۶۲۶۳

پیام‌ها: ۶۲۶۵

سیمای سوره مدثر ۶۲۶۹

۶۲۶۹ اشاره

۶۲۶۹ نکته ها:

۶۲۷۰ پیام ها:

۶۲۷۳ نکته ها:

۶۲۷۴ پیام ها:

۶۲۷۵ نکته ها:

۶۲۷۷ پیام ها:

۶۲۸۰ نکته ها:

۶۲۸۱ پیام ها:

۶۲۸۲ نکته ها:

۶۲۸۳ پیام ها:

۶۲۸۴ نکته ها:

۶۲۸۵ پیام ها:

۶۲۸۵ نکته ها:

۶۲۸۷ پیام ها:

۶۲۸۸ نکته ها:

۶۲۸۹ شفاعت کنندگان در قیامت

۶۲۹۰ شرایط شفاعت شوندهگان

۶۲۹۰ پیام ها:

۶۲۹۲ پیام ها:

۶۲۹۴ سیمای سوره قیامت

۶۲۹۴ اشاره

۶۲۹۵ نکته ها:

۶۲۹۵ اشاره

۶۲۹۶ نفس در قرآن

۶۲۹۶ اشاره

الف) نفس اماره ۶۲۹۶

ب) نفس لوامه ۶۲۹۷

ج) نفس مطمئنه ۶۲۹۷

پیام ها: ۶۲۹۹

نکته ها: ۶۳۰۱

پیام ها: ۶۳۰۱

نکته ها: ۶۳۰۲

پیام ها: ۶۳۰۳

نکته ها: ۶۳۰۳

پیام ها: ۶۳۰۴

نکته ها: ۶۳۰۵

پیام ها: ۶۳۰۸

نکته ها: ۶۳۱۰

پیام ها: ۶۳۱۰

سیمای سوره انسان ۶۳۱۳

اشاره ۶۳۱۳

نکته ها: ۶۳۱۴

پیام ها: ۶۳۱۵

نکته ها: ۶۳۱۶

پیام ها: ۶۳۱۷

نکته ها: ۶۳۱۹

پیام ها: ۶۳۲۰

نکته ها: ۶۳۲۱

پیام ها: ۶۳۲۲

نکته ها: ۶۳۲۵

پیام ها: ۶۳۲۶

نکته ها: ۶۳۲۷

نعمت های بهشتی ۶۳۲۷

پیام ها: ۶۳۲۸

نکته ها: ۶۳۳۱

پیام ها: ۶۳۳۱

نکته ها: ۶۳۳۲

پیام ها: ۶۳۳۲

نکته ها: ۶۳۳۳

پیام ها: ۶۳۳۳

سیمای سوره مرسلات ۶۳۳۶

اشاره ۶۳۳۶

نکته ها: ۶۳۳۷

پیام ها: ۶۳۳۹

نکته ها: ۶۳۴۱

ادراک يوم الفصل ۶۳۴۲

پیام ها: ۶۳۴۲

نکته ها: ۶۳۴۳

پیام ها: ۶۳۴۳

نکته ها: ۶۳۴۴

پیام ها: ۶۳۴۶

نکته ها: ۶۳۴۸

پیام ها: ۶۳۴۹

نکته ها: ۶۳۵۰

پیام ها: ۶۳۵۱

نکته ها: ۶۳۵۲

پیام ها: ۶۳۵۴

نکته ها: ۶۳۵۵

پیام ها: ۶۳۵۶

سیمای سوره نبأ ۶۳۵۸

اشاره ۶۳۵۸

نکته ها: ۶۳۵۹

پیام ها: ۶۳۵۹

نکته ها: ۶۳۶۰

پیام ها: ۶۳۶۰

نکته ها: ۶۳۶۱

پیام ها: ۶۳۶۱

نکته ها: ۶۳۶۲

پیام ها: ۶۳۶۲

نکته ها: ۶۳۶۳

پیام ها: ۶۳۶۴

نکته ها: ۶۳۶۶

پیام ها: ۶۳۶۶

پیام ها: ۶۳۶۷

نکته ها: ۶۳۶۸

پیام ها: ۶۳۶۸

پیام ها: ۶۳۶۹

سیمای سوره نازعات ۶۳۷۱

اشاره ۶۳۷۱

نکته ها: ۶۳۷۲

پیام ها: ۶۳۷۲

نکته ها: ۶۳۷۵

پیام ها: ۶۳۷۵

نکته ها: ۶۳۷۶

پیام ها: ۶۳۷۷

نکته ها: ۶۳۷۸

پیام ها: ۶۳۷۹

پیام ها: ۶۳۸۱

پیام ها: ۶۳۸۲

نکته ها: ۶۳۸۳

پیام ها: ۶۳۸۳

سیمای سوره عبس ۶۳۸۵

اشاره ۶۳۸۵

نکته ها: ۶۳۸۶

پیام ها: ۶۳۸۷

نکته ها: ۶۳۸۸

پیام ها: ۶۳۸۸

نکته ها: ۶۳۸۹

پیام ها: ۶۳۸۹

نکته ها: ۶۳۹۱

پیام ها: ۶۳۹۱

نکته ها: ۶۳۹۲

پیام ها: ۶۳۹۳

نکته ها: ۶۳۹۳

پیام ها: ۶۳۹۴

سیمای سوره تکویر ۶۳۹۷

اشاره ۶۳۹۷

نکته ها: ۶۳۹۸

پیام ها: ۶۳۹۹

نکته ها: ۶۴۰۰

پیام ها: ۶۴۰۰

نکته ها: ۶۴۰۱

پیام ها: ۶۴۰۲

نکته ها: ۶۴۰۳

پیام ها: ۶۴۰۳

پیام ها: ۶۴۰۵

سیمای سوره انفطار ۶۴۰۸

اشاره ۶۴۰۸

نکته ها: ۶۴۰۹

پیام ها: ۶۴۱۰

نکته ها: ۶۴۱۱

پیام ها: ۶۴۱۱

نکته ها: ۶۴۱۳

پیام ها: ۶۴۱۳

سیمای سوره مطففین ۶۴۱۶

اشاره ۶۴۱۶

نکته ها: ۶۴۱۷

پیام ها: ۶۴۱۸

نکته ها: ۶۴۱۹

پیام ها: ۶۴۲۰

نکته ها: ۶۴۲۱

پیام ها: ۶۴۲۲

نکته ها: ۶۴۲۳

پیام ها: ۶۴۲۴

نکته ها: ۶۴۲۵

پیام‌ها: ۶۴۲۵

سیمای سوره انشقاق ۶۴۲۸

اشاره ۶۴۲۸

نکته‌ها: ۶۴۲۹

پیام‌ها: ۶۴۲۹

نکته‌ها: ۶۴۳۰

پیام‌ها: ۶۴۳۱

نکته‌ها: ۶۴۳۲

پیام‌ها: ۶۴۳۳

نکته‌ها: ۶۴۳۴

پیام‌ها: ۶۴۳۴

سیمای سوره بروج ۶۴۳۶

اشاره ۶۴۳۶

نکته‌ها: ۶۴۳۷

پیام‌ها: ۶۴۳۸

نکته‌ها: ۶۴۴۰

پیام‌ها: ۶۴۴۰

نکته‌ها: ۶۴۴۱

پیام‌ها: ۶۴۴۲

نکته‌ها: ۶۴۴۳

پیام‌ها: ۶۴۴۳

سیمای سوره طارق ۶۴۴۶

اشاره ۶۴۴۶

نکته‌ها: ۶۴۴۷

پیام‌ها: ۶۴۴۸

نکته‌ها: ۶۴۴۹

پیام‌ها: ۶۴۵۰

سیمای سوره اعلی - ۶۴۵۲

اشاره ۶۴۵۲

نکته‌ها: ۶۴۵۳

پیام‌ها: ۶۴۵۴

نکته‌ها: ۶۴۵۵

پیام‌ها: ۶۴۵۶

نکته‌ها: ۶۴۵۷

شرائط تذکر و موعظه: ۶۴۵۷

پیام‌ها: ۶۴۵۹

نکته‌ها: ۶۴۶۰

پیام‌ها: ۶۴۶۰

نکته‌ها: ۶۴۶۱

پیام‌ها: ۶۴۶۲

سیمای سوره غاشیه ۶۴۶۶

اشاره ۶۴۶۶

نکته‌ها: ۶۴۶۷

پیام‌ها: ۶۴۶۸

نکته‌ها: ۶۴۶۸

پیام‌ها: ۶۴۶۸

نکته‌ها: ۶۴۶۹

پیام‌ها: ۶۴۷۰

نکته‌ها: ۶۴۷۰

پیام‌ها: ۶۴۷۱

نکته‌ها: ۶۴۷۲

پیام‌ها: ۶۴۷۳

۶۴۷۷ سیمای سوره فجر

۶۴۷۷ اشاره

۶۴۷۸ نکته ها:

۶۴۷۹ پیام ها:

۶۴۸۰ نکته ها:

۶۴۸۱ پیام ها:

۶۴۸۳ نکته ها:

۶۴۸۳ پیام ها:

۶۴۸۵ نکته ها:

۶۴۸۵ پیام ها:

۶۴۸۶ نکته ها:

۶۴۸۷ پیام ها:

۶۴۸۹ سیمای سوره بلد

۶۴۸۹ اشاره

۶۴۹۰ نکته ها:

۶۴۹۱ پیام ها:

۶۴۹۲ نکته ها:

۶۴۹۵ پیام ها:

۶۴۹۷ نکته ها:

۶۴۹۸ پیام ها:

۶۵۰۱ سیمای سوره شمس

۶۵۰۱ اشاره

۶۵۰۲ نکته ها:

۶۵۰۴ پیام ها:

۶۵۰۵ نکته ها:

۶۵۰۷ پیام ها:

- ۶۵۱۱ سیمای سوره لیل
- ۶۵۱۱ اشاره
- ۶۵۱۲ نکته ها:
- ۶۵۱۲ پیام ها:
- ۶۵۱۳ نکته ها:
- ۶۵۱۵ پیام ها:
- ۶۵۱۸ نکته ها:
- ۶۵۱۹ پیام ها:
- ۶۵۲۲ سیمای سوره ضحی
- ۶۵۲۲ اشاره
- ۶۵۲۳ نکته ها:
- ۶۵۲۴ پیام ها:
- ۶۵۲۴ نکته ها:
- ۶۵۲۶ پیام ها:
- ۶۵۳۱ سیمای سوره شرح
- ۶۵۳۱ اشاره
- ۶۵۳۱ نکته ها:
- ۶۵۳۵ پیام ها:
- ۶۵۳۹ سیمای سوره تین
- ۶۵۳۹ اشاره
- ۶۵۴۰ نکته ها:
- ۶۵۴۱ پیام ها:
- ۶۵۴۳ سیمای سوره غلق
- ۶۵۴۳ اشاره
- ۶۵۴۴ نکته ها:
- ۶۵۴۵ پیام ها:

نکته ها: ۶۵۴۶-----

نکته ها: ۶۵۴۹-----

پیام ها: ۶۵۵۰-----

سیمای سوره قدر ۶۵۵۳-----

اشاره ۶۵۵۳-----

نکته ها: ۶۵۵۴-----

پیام ها: ۶۵۵۵-----

نکته ها: ۶۵۵۵-----

پیام ها: ۶۵۶۰-----

نکته ها: ۶۵۶۱-----

نگاهی به فرشتگان در قرآن ۶۵۶۳-----

پیام ها: ۶۵۶۶-----

نکته ها: ۶۵۶۶-----

پیام ها: ۶۵۶۸-----

سیمای سوره بینه ۶۵۷۰-----

اشاره ۶۵۷۰-----

نکته ها: ۶۵۷۰-----

پیام ها: ۶۵۷۱-----

نکته ها: ۶۵۷۲-----

پیام ها: ۶۵۷۲-----

نکته ها: ۶۵۷۳-----

پیام ها: ۶۵۷۴-----

نکته ها: ۶۵۷۵-----

پیام ها: ۶۵۷۵-----

سیمای سوره زلزله ۶۵۷۸-----

اشاره ۶۵۷۸-----

نکته ها: ۶۵۷۸

پیام ها: ۶۵۸۲

سیمای سوره عادیات ۶۵۸۵

اشاره ۶۵۸۵

نکته ها: ۶۵۸۵

پیام ها: ۶۵۸۷

سیمای سوره قارعه ۶۵۹۱

اشاره ۶۵۹۱

نکته ها: ۶۵۹۱

پیام ها: ۶۵۹۳

سیمای سوره تکاثر ۶۵۹۵

اشاره ۶۵۹۵

نکته ها: ۶۵۹۵

جلوه های تکاثر ۶۵۹۶

پیام ها: ۶۵۹۹

سیمای سوره عصر ۶۶۰۱

اشاره ۶۶۰۱

نکته ها: ۶۶۰۱

بازار دنیا ۶۶۰۳

پیام ها: ۶۶۰۶

سیمای سوره همزه ۶۶۰۹

اشاره ۶۶۰۹

نکته ها: ۶۶۰۹

پیام ها: ۶۶۱۰

سیمای سوره فیل ۶۶۱۳

اشاره ۶۶۱۳

نکته ها: ۶۶۱۳

پیام ها: ۶۶۱۴

سیمای سوره قریش ۶۶۱۷

اشاره ۶۶۱۷

نکته ها: ۶۶۱۷

پیام ها: ۶۶۱۸

سیمای سوره ماعون ۶۶۲۱

اشاره ۶۶۲۱

نکته ها: ۶۶۲۱

نگاهی به مسئله ریا ۶۶۲۳

اخلاص ۶۶۲۴

پیام ها: ۶۶۲۴

سیمای سوره کوثر ۶۶۲۸

اشاره ۶۶۲۸

نکته ها: ۶۶۲۹

پیام ها: ۶۶۴۰

سیمای سوره کافرون ۶۶۴۳

اشاره ۶۶۴۳

نکته ها: ۶۶۴۳

پیام ها: ۶۶۴۴

سیمای سوره نصر ۶۶۴۷

اشاره ۶۶۴۷

نکته ها: ۶۶۴۷

نگاهی گذرا به فتح مکه ۶۶۴۹

پیام ها: ۶۶۵۰

سیمای سوره مسد ۶۶۵۳

۶۶۵۳ اشاره

۶۶۵۳ نکته ها:

۶۶۵۷ پیام ها:

۶۶۶۰ سیمای سوره توحید

۶۶۶۰ اشاره

۶۶۶۱ نکته ها:

۶۶۶۳ پیام ها:

۶۶۶۴ نکته ها:

۶۶۶۴ پیام ها:

۶۶۶۵ نکته ها:

۶۶۶۶ پیام ها:

۶۶۶۶ نکته ها:

۶۶۶۶ پیام ها:

۶۶۶۸ سیمای سوره فلق

۶۶۶۸ اشاره

۶۶۶۸ نکته ها:

۶۶۷۲ بحثی درباره حسادت

۶۶۷۳ منشأ حسادت چیست؟

۶۶۷۴ پیام ها:

۶۶۷۸ سیمای سوره ناس

۶۶۷۸ اشاره

۶۶۷۸ نکته ها:

۶۶۸۱ پیام ها:

۶۶۸۳ درباره مرکز

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۰۸۱۲۴

ص: ۱

جلد اول

اشاره

اشاره

پیشگفتار

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاهْلِ بَيْتِهِ الْمَعْصومِينَ

دروس سطح و مقداری از درس خارج را در حوزه علمیه قم گذرانده بودم که به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه و خلاصه آنرا یادداشت می کردیم، این کار تا پایان چند جزء قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیةالله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلا تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا حال بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله تعالی علیه به پیروزی رسید و من از همان روزهای اول بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و الان حدود هفده سال است که هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن در سیمای جمهوری اسلامی ایران برنامه دارم.

همکاری بنده تا پایان تفسیر نمونه ادامه داشت ولی در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار، علاوه

بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت برداری شد و الان حدود هشت سال است که هر هفته یک روز و در ماه رمضان هر روز برنامه ای تحت عنوان «آئینه وحی» از رادیو پخش می گردد.

□
بارها پیشنهاد شد آنچه را که در رادیو می گویم به صورت کتاب منتشر شود. تا اینکه چند جزء از نوشته هایم را نزد آیه الله حاج سید مهدی روحانی و آیت الله مصباح یزدی دامت برکاتهما خواندم و به سبک و برداشت های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت ها را برای بازنویسی در اختیار حجه الاسلام محمدیان و حجه الاسلام محدثی قرار داده و بعد از تدوین آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق قم گذاشتم تا زیر نظر آیه الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه الاسلام دهشیری و حجه الاسلام جعفری که نیمی از هفته را به تهران می آمدند، در تتبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم تا شانزدهم - که تاریخ نوشتن این پیشگفتار است - حجه الاسلام سید جواد بهشتی و حجه الاسلام شیخ محمود متوسل در این کار مقدس همکاری داشته اند.

امتیازات

۱. این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی، فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاصی است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان های زنده ی دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

۲. از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها از متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله آمده استفاده شده است.

۳. بیشتر پیام ها و درسها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و برخی نکات از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می‌خواهم به همه ما اخلاص و توفیق تدبیر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن را مرحمت فرماید و توفیق اتمام این کار مقدس را مرحمت کرده و قرآن را نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم عزیز می‌خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل و توشیح اکتفا نکرده و مسأله‌ی اصلی را تدبیر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلا می‌خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلیٰ قرار دهند و در هر منطقه‌ای در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس جلسات تفسیر قرآن برپا کنند.

از همه کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر نقش داشته‌اند تشکر می‌کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

همچنین از کسانی که در تألیف و تدوین و تصحیح و چاپ و نشر این تفسیر مرا یاری کرده‌اند و افرادی که انتقاد یا پیشنهاد سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته‌اند تشکر می‌کنم.

محسن قرائتی

۷۴/۸/۳

۲۹/ جمادی الاول ۱۴۱۵/

ص: ۱۱

تقریظ آیه‌الله حاج سید مهدی روحانی «رحمه الله علیه»

قرآن مجید با تأثیر عظیمی که در زندگی بشر و تحول تاریخ و مخصوصاً مسلمانان داشته است، اما چنانکه شایسته و بایسته مقام قرآن بوده به آن توجه نشده و در بین مردم مهجور مانده است و با آنکه خود قرآن فرمود: «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ» ما قرآن را برای پند گیری سهل و آسان قرار دادیم، باز عده ای از مطالب قرآنی مورد فراموشی و بی توجهی قرار گرفته است، همانطور که در باره ی امم سابقه در قرآن آمده است: «فَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ»

قرآن مجید از اول تا آخر پیام الهی برای بشر است و آگاهی و آشنایی با تمام پیام لازم است، خصوصاً پیامی که از جانب خدا و مربوط به سعادت دنیوی و ابدی انسان ها باشد که تدبیر در تمام آیات و مطالب آن لازم است:

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ»

این مقدمات مقتضی آن است که تفسیری برای همه قرآن مجید تدوین شود که عمده ی نظر بر فهم درک محتوای آیات باشد و روشن شود که این آیه یا آیات چه می خواهد افاده کند؟ و چه مطلبی را متعرض است؟ و به اصطلاح جدید تفسیر «بیانی» باشد.

کتاب های تفسیر بیشتر به تحقیقات فنی در علوم مختلفه مانند ادبیات و

شعب آن، و علم کلام، و مباحثات مذهبی و فرقه ای، و فقه و غیرها پرداخته اند، و هر صاحب فنی در دائره فن خود و با اصطلاحات رائج آن فن به بحث پرداخته، به علاوه آنکه بحث ها بسیار طولانی شده است که همین طولانی بودن بحث یکی از موانعی است که انسان با تمام قرآن مجید آشنا شود. بگذریم که بعضی آیات را دستاویز عقاید شخصی و یا احیاناً انحرافی خود قرار داده اند.

در نهضت امام خمینی قدس سره و انقلاب اسلامی طبعاً توجه به دین مقدس اسلام و مذهب تشیع که بزرگترین مصدر و منبع آن قرآن مجید است، این خلأ بیشتر احساس می شد و تدوین یک دوره تفسیر که وافی به نیاز دانشجویان و فرهنگیان فارسی زبان باشد به نظر لازم آمد.

امتیازاتی که در تدوین این مجموعه ی تفسیری باید مورد توجه بوده باشد این امور است:

۱. به زبان ساده و رسا باشد، اما سست نباشد.

۲. از اصطلاحات فنی علوم که باعث مشکل شدن فهم قرآن است دور باشد.

۳. به مطالبی که راه گشای زندگی و قابل عرضه در جامعه مسلمانان بلکه قابل ترجمه و انتقال به تمام جوامع انسانی بوده و به راستی «هُدًى لِّلنَّاسِ» و «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» باشد پرداخته شود چه آنکه مطالب قرآن محصور به عصر و زمان معین و یا فرد و جمعیت معینی نیست.

۴. برداشت از آیات از راه دلالت آیات باشد و متکی بر تفسیر به رأی و استحسان های دلخواه و روایات ضعیفه نباشد.

۵. روایات معتبره وارده از اهل بیت علیهم السلام که یکی از ثقلین - کتاب الله و عترت رسول خدا صلی الله علیه و آله - هستند و رجوع به آنها بر حسب دستور رسول اکرم صلی الله علیه و آله لازم است باید مورد نظر باشد.

این مبادی و اصول در گرد آوری این تفسیر - تفسیر آقای قرائتی - در نظر بوده و چنانچه تخلفی مشاهده شود از روی غفلت بوده و ان شاء الله تعالی

اصلاح خواهد شد.

امیدوارم که دانشمند گرانمایه حجه الاسلام جناب آقای قرائتی که علاوه بر جهات علمی، صاحب ذوق و قریحه ای سرشار در تفسیر می باشند و لطایف کلمات الهی را به خوبی درک می کنند، بر طبق این اصول و امتیازات، تفسیر خود را به اتمام برسانند.

اینجانب بیشتر از یک جزء تفسیر از این مجموعه را با خود ایشان به مذاکره نشستیم و ضمناً مطالبی را خدمتشان تذکر دادم.

مؤلف عزیز ما پس از ترجمه ی هر آیه به زبان ساده و رسا، به شرح محتوای آن آیه با بیان نکاتی که آنها را پیام های آیه نامیده، پرداخته است. این نکات در حقیقت روشنگر روح تفسیر و شرح و بسط آن می باشد و انصافاً در بسیاری از موارد نکات و برداشت های ایشان ابتکاری است و تازگی دارد.

به امید روزی که قرآن کریم در حوزه ها و دانشگاه های مسلمانان محور اصلی قرار گیرد، همانگونه که امام زین العابدین علیه السلام در دعای ختم قرآن در صحیفه سجادیه درباره قرآن می فرماید:

«و میزان قسط لا یحیف عن الحق لسانه»

قرآن ترازوی عدلی است که از بیان حقّ زبانش کوتاه نیست.

به امید آن که این شیوه تفسیر و روش ابتکاری که مؤلف عزیز ما در پیاده کردن مطالب عالیّه قرآن در پیش گرفته، گام اوّل و آخر نباشد و صاحب نظران و محققان در گام های بعدی این شیوه را تکمیل نمایند.

«جعلنا الله من المتمسکین بالثقلین بکتاب الله و عتره نبیه محمد صلی الله علیه و علیهم»

قم ۹ ربیع الثانی ۱۴۱۴

مهدی الحسینی الروحانی

ص: ۱۴

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام های انسان ساز کلام الهی به شیوه ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضیلاب حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می شود که خود نیز می تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت های تفسیری باشد.

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱. گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، باز هم عنوان نکته ها و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲. در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان سید جواد بهشتی، رحمت جعفری، حسن دهشیری و محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهای از قرآن

مقدمه چاپ جدید

در سال ۱۳۷۸ برای تجدید چاپ جلد اول توسط «مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن» یک بار دیگر «تفسیر نور» را با دقت مطالعه کردم. مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» و «نخبه التفاسیر» استفاده کرده بودم به مطالب قبلی اضافه شد.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند بگذرد چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و شمع و عجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت ها کشیدم، ولی نمی دانم حتی یک صفحه ی آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه!

البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته های ماست. به هر حال به لطف خداوند امیدوارم تا همانگونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می شود، در سایه ی آیات نورانی قرآن، نوشته های ما نیز به نور تبدیل شود.

اللهم آمین

محسن قرائتی

۷۸/۴/۶

ص: ۱۸

سوره ی حمد که نام دیگرش «فاتحه الكتاب» است، هفت آیه دارد (۱) و تنها سوره ای است که بر هر مسلمانی واجب است روزانه ده بار آن را در نمازهای شبانه روزی بخواند و در صورت ترک عمدی نماز او باطل است. «لاصلاه الا بفاتحه الكتاب» (۲)

بنا به روایت جابر بن عبداللّه انصاری از رسول اکرم صلی الله علیه و آله: این سوره بهترین سوره های قرآن است. و به نقل ابن عباس؛ سوره ی حمد اساس قرآن است. در حدیث نیز آمده است: اگر هفتاد مرتبه این سوره را بر مرده خواندید و زنده شد، تعجب نکنید. (۳)

از نامگذاری این سوره به «فاتحه الكتاب» توسط پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، (۴) معلوم می شود که تمام آیات قرآن در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله جمع آوری شده و به صورت کتاب در آمده است و به امر ایشان این سوره در آغاز و شروع کتاب (قرآن) قرار گرفته است.

همچنین در حدیث ثقلین می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «انّی تارک فیکم الثقلین

ص: ۱۹

۱-۱. عدد هفت، عدد آسمان ها، ایام هفته، طواف، سعی بین صفا و مروه و پرتاب سنگ به شیطان نیز می باشد.

۲-۲. مستدرک، ج ۴، ح ۴۳۶۵.

۳-۳. بحار، ج ۹۲، ص ۲۵۷.

۴-۴. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۲۷.

کتاب الله و عترتی» (۱) من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم، کتاب خدا و خاندانم. از این حدیث نیز معلوم می شود که آیات الهی در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله به صورت «کتاب الله» جمع آوری شده و به همین نام در میان مسلمانان معروف و مشهور بوده است.

آیات سوره ی مبارکه فاتحه، اشاراتی در باره ی خداوند و صفات او، مسأله معاد، شناخت و درخواست رهروی در راه حق و قبول حاکمیت و ربوبیت خداوند دارد. همچنین به ادامه ی راه اولیای خدا، ابراز علاقه واز گمراهان و غضب شدگان اعلام بیزاری و انزجار شده است.

سوره ی حمد- همانند خود قرآن- مایه ی شفاست، هم شفای دردهای جسمانی و هم شفای بیماری های روحی. (۲)

ص: ۲۰

۱- ۱). بحار، ج ۲، ص ۱۰۰.

۲- ۲). علامه امینی قدس سره در تفسیر فاتحه الکتاب، روایات زیادی را در این زمینه نقل نموده است.

قبل از تفسیر سوره حمد سیمایی از درسهای این سوره را ترسیم نموده و در صفحات بعد به شرح آن می پردازیم؛

۱- انسان در تلاوت سوره ی حمد با «بِسْمِ اللَّهِ» از غیر خدا قطع امید می کند.

۲- با «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» احساس می کند که مربوب و مملوک است و خودخواهی و غرور را کنار می گذارد.

۳- با کلمه «عالمین» میان خود و تمام هستی ارتباط برقرار می کند.

۴- با «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» خود را در سایه لطف او می داند.

۵- با «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» غفلتش از آینده زدوده می شود.

۶- با گفتن «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ریا و شهرت طلبی را زایل می کند.

۷- با «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» از ابرقدرت ها نمی هراسد.

۸- از «أَنْعَمْتَ» می فهمد که نعمت ها به دست اوست.

۹- با «اهْدِنَا» رهسپاری در راه حق و طریق مستقیم را درخواست می کند.

۱۰- در «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» همبستگی خود را با پیروان حق اعلام می کند.

۱۱- با «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» و «لَا الضَّالِّينَ» بیزاری و برائت از باطل و اهل باطل را ابراز می دارد.

«۱» بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

نکته ها:

در میان اقوام و ملل مختلف، رسم است که کارهای مهم و با ارزش را به نام بزرگی از بزرگان خویش که مورد احترام و علاقه ی آنهاست، شروع می کنند تا آن کار میمون و مبارک گردد و به انجام رسد. البته آنان بر اساس اعتقادات صحیح یا فاسد خویش عمل می کنند.

گاهی به نام بت ها و طاغوت ها و گاهی با نام خدا و به دست اولیای خدا، کار را شروع می کنند.

چنانکه در جنگ خندق، اولین کلنگ را رسول خدا صلی الله علیه و آله بر زمین زد. (۱)

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» سر آغاز کتاب الهی است. «بِسْمِ اللَّهِ» نه تنها در ابتدای قرآن، بلکه در آغاز تمام کتاب های آسمانی بوده است. در سر لوحه ی کار و عمل همه ی انبیا «بِسْمِ اللَّهِ» قرار داشت. وقتی کشتی حضرت نوح در میان امواج طوفان به راه افتاد، نوح علیه السلام به یاران خود گفت: سوار شوید که «بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا» (۲) یعنی حرکت و توقف این کشتی با نام خداست. حضرت سلیمان علیه السلام نیز وقتی ملکه سبا را به ایمان فراخواند، دعوتنامه خود را با جمله ی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۳) آغاز نمود.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ»، مایه برکت کارها و ترک آن موجب نافرجامی است.

همچنین آن حضرت به شخصی که جمله ی «بِسْمِ اللَّهِ» را می نوشت، فرمود: «جودها» آنرا نیکو بنویس. (۴)

بر زبان آوردن «بِسْمِ اللَّهِ» در شروع هر کاری سفارش شده است؛ در خوردن و خوابیدن

ص: ۲۲

۱- ۱. بحار، ج ۲۰ ص ۲۱۸.

۲- ۲. هود، ۴۱.

۳- ۳. نمل، ۳۰.

۴- ۴. کنز العمال، ح ۲۹۵۵۸.

ونوشتن، سوارشدن بر مرکب و مسافرت و بسیاری کارهای دیگر. حتی اگر حیوانی بدون نام خدا ذبح شود، مصرف گوشت آن حرام است و این رمز آن است که خوراک انسان های هدف دار و موحد نیز باید جهت الهی داشته باشد.

□
در حدیث می خوانیم: «بِسْمِ اللَّهِ» را فراموش نکن، حتی در نوشتن یک بیت شعر. و روایاتی در پاداش کسی که اولین بار «بسم الله» را به کودک یاد بدهد، وارد شده است. (۱)

□
سؤال: چرا در شروع هر کاری «بِسْمِ اللَّهِ» سفارش شده است؟

□
پاسخ: «بِسْمِ اللَّهِ» آرم و نشانه ی مسلمانی است و باید همه کارهای او رنگ الهی داشته باشد.

همان گونه که محصولات و کالاهای ساخت یک کارخانه، آرم و علامت آن کارخانه را دارد؛ خواه به صورت جزیی باشد یا کلی. مثلاً یک کارخانه چینی سازی، علامت خود را روی تمام ظروف می زند، خواه ظرف های بزرگ باشد یا ظرف های کوچک. یا اینکه پرچم هر کشوری هم بر فراز ادارات و مدارس و پادگان های آن کشور است و هم بر فراز کشتی های آن کشور در دریاها، و هم بر روی میز اداری کارمندان.

□
سؤال: آیا «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیه ای مستقل است؟

پاسخ: به اعتقاد اهل بیت رسول الله عليهم السلام که صد سال سابقه بر سایر رهبران فقهی مذاهب دارند و در راه خدا به شهادت رسیده و در قرآن نیز عصمت و پاکی آنها به صراحت بیان شده است، آیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیه ای مستقل و جزء قرآن است. فخر رازی در تفسیر خویش شانزده دلیل آورده که «بسم الله» جزء سوره است. آلوسی نیز همین اعتقاد را دارد. در مسند احمد نیز «بسم الله» جزء سوره شمرده شده است. (۲) برخی از افراد که بسم الله را جزء سوره ندانسته و یا در نماز آن را ترک کرده اند، مورد اعتراض واقع شده اند. در مستدرک حاکم آمده است: روزی معاویه در نماز «بسم الله» نگفت، مردم به او اعتراض کردند که «أ سرقتم أم نیست»، آیه را دزدیدی یا فراموش کردی؟! (۳)

□
امامان معصوم عليهم السلام اصرار داشتند که در نماز، بسم الله را بلند بگویند. امام باقر علیه السلام در مورد

ص: ۲۳

۱- ۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۳.

۲- ۲. مسند احمد، ج ۳، ص ۱۷۷ و ج ۴، ص ۸۵.

۳- ۳. مستدرک، ج ۳، ص ۲۳۳.

کسانی که «بسم الله» را در نماز نمی خواندند و یا جزء سوره نمی شمردند، می فرمود: «سرقوا اکرم آیه» (۱) بهترین آیه قرآن را به سرقت بردند. در سنن بیهقی در ضمن حدیثی آمده است: چرا بعضی «بسم الله» را جزء سوره قرار نداده اند! (۲)

شهید مطهری قدس سره در تفسیر سوره حمد، ابن عباس، عاصم، کسای، ابن عمر، ابن زبیر، عطاء، ابن طاووس، فخر رازی و سیوطی را از جمله کسانی معرفی می کند که بسم الله را جزء سوره می دانستند.

در تفسیر قرطبی از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «بسم الله» تاج سوره هاست. تنها در آغاز سوره براءت (سوره توبه) «بسم الله» نیامده و این به فرموده حضرت علی علیه السلام به خاطر آن است که «بسم الله» کلمه امان و رحمت است، و اعلام براءت از کفار و مشرکان، با اظهار محبت و رحمت سازگار نیست. (۳)

سیمای «بسم الله»

۱. «بسم الله» نشانگر رنگ و صبغه ی الهی و بیانگر جهت گیری توحیدی ماست. (۴)

۲. «بسم الله» رمز توحید است و ذکر نام دیگران به جای آن رمز کفر، و قرین کردن نام خدا با نام دیگران، نشانه ی شرک. نه در کنار نام خدا، نام دیگری را ببریم و نه به جای نام او. (۵)

۳. «بسم الله» رمز بقا و دوام است. زیرا هر چه رنگ خدایی نداشته باشد، فانی است. (۶)

۴. «بسم الله» رمز عشق به خدا و توکل به اوست. به کسی که رحمان و رحیم است عشق می ورزیم و کارمان را با توکل به او آغاز می کنیم، که بردن نام او سبب جلب رحمت است.

۵. «بسم الله» رمز خروج از تکبر و اظهار عجز به درگاه الهی است.

۶. «بسم الله» گام اول در مسیر بندگی و عبودیت است.

ص: ۲۴

۱-۱. بحار، ج ۸۵، ص ۲۰.

۲-۲. سنن بیهقی، ج ۲، ص ۵۰.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان و فخر رازی.

۴-۴. امام رضا علیه السلام می فرماید: بسم الله یعنی نشان بندگی خدا را بر خود می نهم. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. نه فقط ذات او، بلکه نام او نیز از هر شریکی منزّه است؛ «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» حتی شروع کردن کار به نام خدا و

محمد صلی الله علیه و آله ممنوع است. اثبات الهداه، ج ۷، ص ۴۸۲.

۶-۶. «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» قصص، ۸۸.

۷. «بِسْمِ اللَّهِ» مایه فرار شیطان است. کسی که خدا را همراه داشت، شیطان در او مؤثر نمی افتد.

□

۸. «بِسْمِ اللَّهِ» عامل قداست یافتن کارها و بیمه کردن آنهاست.

□

۹. «بِسْمِ اللَّهِ» ذکر خداست، یعنی خدایا! من تو را فراموش نکرده ام.

□

۱۰. «بِسْمِ اللَّهِ» بیانگر انگیزه ماست، یعنی خدایا هدفم تو هستی نه مردم، نه طاغوت ها و نه جلوه ها و نه هوس ها.

□

۱۱. امام رضا علیه السلام فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ» به اسم اعظم الهی، از سیاهی چشم به سفیدی آن نزدیک تر است. (۱)

پیام ها:

□

۱- «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز سوره، رمز آن است که مطالب سوره، از مبدأ حق و مظهر رحمت نازل شده است.

□

۲- «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز کتاب آسمانی، یعنی هدایت تنها با استعانت از او محقق می شود. (۲)

□

۳- «بِسْمِ اللَّهِ» کلامی که سخن خداوند با مردم و سخن مردم با خدا، با آن شروع می شود.

□

۴- رحمت الهی همچون ذات او ابدی و همیشگی است. «اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

۵- بیان رحمت الهی در قالب های گوناگون، نشانه ی اصرار بر رحمت است. (هم قالب «رحمن»، هم قالب «رحیم») «الرَّحْمَنُ

الرَّحِيمُ»

۶- شاید آوردن کلمه رحمان و رحیم در آغاز کتاب، نشانه این باشد که قرآن جلوه ای از رحمت الهی است، همان گونه که

اصل آفرینش و بعثت جلوه

ص: ۲۵

(۱-۱). تفسیر راهنما.

□

□

۲-۲). شاید معنای اینکه می گویند: تمام قرآن در سوره حمد، و تمام سوره حمد در بسم الله، و تمام بسم الله در

حرف (باء) خلاصه می شود، این باشد که آفرینش هستی و هدایت آن، همه با استمداد از اوست. چنانکه رسالت پیامبر اکرم

صلی الله علیه و آله نیز با نام او آغاز گردید. «أَقْرَأَ بِاسْمِ رَبِّكَ»

لطف و رحمت اوست. «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

«۲» الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

سپاس و ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

«رَبِّ» به کسی گفته می شود که هم مالک و صاحب چیزی است و هم در رشد و پرورش آن نقش دارد.

خداوند هم صاحب حقیقی عالم است و هم مدبّر و پروردگار آن. پس همه هستی حرکت تکاملی دارد و در مسیری که خداوند معین کرده، هدایت می شود.

علاوه بر سوره حمد، چهار سوره ی انعام، کهف، سبأ و فاطر نیز با جمله «الْحَمْدُ لِلَّهِ» آغاز گردیده، ولی فقط در سوره حمد بعد از آن «رَبِّ الْعَالَمِينَ» آمده است.

مفهوم حمد، ترکیبی از مفهوم مدح و شکر است. انسان در برابر جمال و کمال و زیبایی، زبان به ستایش و در برابر نعمت و خدمت و احسان دیگران، زبان به تشکر می گشاید.

خداوند متعال به خاطر کمال و جمالش، شایسته ی ستایش و به خاطر احسان ها و نعمت هایش، لایق شکرگزاری است.

«الحمد لله»، بهترین نوع تشکر از خداوند است. هر کس در هر جا، با هر زبانی، هر گونه ستایشی از هر کمال و زیبایی دارد، در حقیقت سرچشمه ی آن را ستایش می کند. البته حمد خداوند منافاتی با سپاسگزاری از مخلوق ندارد، به شرط آنکه به امر خداوند و در خط و مسیر او باشد.

خداوند، پروردگار همه ی آفریده هاست. «وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) آنچه در آسمان ها و زمین و میان آنهاست، پروردگارشان اوست. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» (۲) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «من الجمادات والحيوانات»؛ او پروردگار جاندار و بی جان است. «له الخلق والامر تبارك الله رب العالمين» هم آفرینش از اوست و هم اداره ی آن، و او مربی و

ص: ۲۶

۱- ۱. انعام، ۱۶۴.

۲- ۲. شعراء، ۲۴.

مراد از «عالمین» یا فقط انسان ها هستند، مانند آیه ۷۰ سوره حجر که قوم لوط به حضرت لوط گفتند: «أَوَلَمْ نُنهَكْ عَنِ الْعَالَمِينَ» آیا ما تو را از ملاقات با مردم نهی نکردیم؟ و یا مراد همه ی عوالم هستی است. «عالم» به معنای مخلوقات و «عالمین» به معنای تمام مخلوقات نیز استعمال شده است. از این آیه فهمیده می شود که تمام هستی یک پروردگار دارد و آنچه در جاهلیت و در میان بعضی از ملت ها اعتقاد داشتند که برای هر نوع از پدیده ها خدایی است و آن را مدبر و ربّ النوع آن می پنداشتند، باطل است.

پیام ها:

۱- همه ستایش ها برای اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» (۲)

۲- خداوند در تربیت و رشد هستی اجباری ندارد. زیرا حمد برای کارهای غیر اجباری است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۳- همه هستی زیباست و تدبیر همه هستی نیکوست. زیرا حمد برای زیبایی و نیکویی است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۴- دلیل ستایش ما، پروردگاری اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۵- رابطه ی خداوند با مخلوقات، رابطه ی دائمی و تنگاتنگ است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» (نقاش و بنا هنر خود را عرضه می کند و می رود، ولی مربی باید هر لحظه نظارت داشته باشد).

۶- همه ی هستی، تحت تربیت خداوند یکتاست. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۷- امکان رشد و تربیت، در همه ی موجودات وجود دارد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۸- خداوند هم انسان ها را با راهنمایی انبیا تربیت می کند، (تربیت تشریحی) و هم جمادات و نباتات و حیوانات را رشد و پرورش می دهد. (تربیت تکوینی)

ص: ۲۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). الف و لام در «الْحَمْدُ» به معنای تمام حمد و جنس ستایش است.

«رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۹- مؤمنان در آغاز کتاب (قرآن) با نیایش به درگاه خداوند متعال، «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» می گویند و در پایان کار در بهشت نیز، همان شعار را می دهند که «آخر دعواهم أن الحمد لله رب العالمين» (۱)

«الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

(خدایی که) بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

خداوند رحمت را بر خود واجب کرده است، «كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۲) و رحمت او بر همه چیز سایه گسترده است. «و رحمتی وسعت کل شیء» (۳)

همچنین پیامبر و کتاب او مایه رحمتند، «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۴) آفرینش و پرورش او براساس رحمت است و اگر عقوبت نیز می دهد از روی لطف است.

بخشیدن گناهان و قبول توبه ی بندگان و عیب پوشی از آنان و دادن فرصت برای جبران اشتباهات، همه مظاهر رحمت و مهربانی اوست.

پیام ها:

۱- تدبیر و تربیت الهی، همراه محبت و رحمت است. (در کنار کلمه «رب»، کلمه «رحمن» آمده است.) «رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲- همچنان که تعلیم نیازمند رحم و مهربانی است، «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ» (۵) تربیت و تزکیه نیز باید بر اساس رحم و مهربانی باشد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳- رحمت خداوند، دلیل بر ستایش اوست. «الحمد لله... الرحمن الرحيم»

ص: ۲۸

۱-۱. یونس، ۱۰.

۲-۲. انعام، ۵۴.

۳-۳. اعراف، ۱۵۶.

۴-۴. انبیاء، ۱۰۷.

۵-۵. الرحمن، ۱-۲.

﴿۴﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

(خدایی که مالک روز جزاست.

نکته ها:

مالکیت خداوند، حقیقی است و شامل احاطه و سلطنت است، ولی مالکیت های اعتباری، از سلطه ی مالک خارج می شود و تحت سلطه ی واقعی او نیست. ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

با آنکه خداوند مالک حقیقی همه چیز در همه وقت است، ولی مالکیت او در روز قیامت و معاد جلوه ی دیگری دارد؛

*در آن روز تمام واسطه ها و اسباب نسبت به کفار قطع می شوند. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۱)

*نسبت ها و خویشاوندی ها نسبت به کفار از بین می رود. «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۲)

*برای کفار مال و ثروت و فرزندان، سودی ندارند. «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۳)

*بستگان و نزدیکان نیز فایده ای نمی رسانند. «لَنْ تَنْفَعَكُم أَرْحَامُكُمْ» (۴)

*نه زبان کفار، اجازه عذر تراشی دارد و نه فکر آنها، فرصت تدبیر. تنها راه چاره لطف خداوند است که صاحب اختیار آن روز است.

لفظ «دین» در معانی گوناگون به کار رفته است:

الف: مجموعه ی قوانین آسمانی. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (۵)

ب: عمل و اطاعت. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» (۶)

ج: حساب و جزا. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

«یوم الدین» در قرآن به معنای روز قیامت است که روز کیفر و پاداش می باشد. «يَسْتَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ» (۷) می پرسند روز قیامت چه وقت است؟

قرآن در مقام معرّفی این روز، می فرماید: «ثُمَّ مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ. يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ» (۸) ای پیامبر! نمی دانی روز دین چه روزی است؟ روزی که هیچ کس

- ١-١. بقره، ١٦٦.
- ٢-٢. مؤمنون، ١٠١.
- ٣-٣. شعراء، ٨٨.
- ٤-٤. ممتحنه، ٣.
- ٥-٥. آل عمران، ١٩.
- ٦-٦. زمر، ٣.
- ٧-٧. ذاريات، ١٢.
- ٨-٨. انفطار، ١٨-١٩.

برای کسی کار آیی ندارد و آن روز تنها حکم و فرمان با خداست.

«مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» نوعی انذار و هشدار است، ولی با قرار گرفتن در کنار آیه ی «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» معلوم می شود که بشارت و انذار باید در کنار هم باشند. نظیر آیه شریفه دیگر که می فرماید: «بَبْنِي عَبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ. وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ» (۱) به بندگانم خبر ده که من بسیار مهربان و آمرزنده ام، ولی عذاب و مجازات من نیز دردناک است.

همچنین در آیه دیگر خود را چنین معرفی می کند: «قَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ» (۲) خداوند پذیرنده ی توبه مردمان و عقوبت کننده ی شدید گناهکاران است.

در اولین سوره ی قرآن، مالکیت خداوند عنوان شده است، «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» و در آخرین سوره، ملکیت او. «مَلِكِ النَّاسِ»

پیام ها:

۱- خداوند متعال، از جهات مختلف قابل عبادت است و ما باید حمد و سپاس او را به جا آوریم. به خاطر کمال ذات و صفات او که «الله» است، به خاطر احسان و تربیت او که «رَبُّ الْعَالَمِينَ» است و به خاطر امید و انتظار رحم و لطف او که «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» است و به خاطر قدرت و هیبت او که «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» است.

۲- قیامت، پرتوی از ربوبیت اوست. «رَبُّ الْعَالَمِينَ... مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

۳- قیامت، جلوه ای از رحمت خداوند است. «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

ص: ۳۰

۱- ۱. حجر، ۴۹-۵۰.

۲- ۲. غافر، ۳.

(خدایا) تنها ترا می پرستیم و تنها از تو یاری می جوئیم.

نکته ها:

انسان باید به حکم عقل، بندگی خداوند را بپذیرد. ما انسان ها عاشق کمال هستیم و نیازمند رشد و تربیت، و خداوند نیز جامع تمام کمالات و ربّ همه ی هستی است. اگر به مهر و محبت نیازمندیم او رحمان و رحیم است و اگر از آینده دور نگرانیم، او صاحب اختیار و مالک آن روز است. پس چرا به سوی دیگران برویم؟! عقل حکم می کند که تنها باید او را پرستید و از او کمک خواست. نه بنده هوی و هوس خود بود و نه بنده زر و زور دیگران.

در نماز، گویا شخص نماز گزار به نمایندگی از تمام خداپرستان می گوید: خدایا! نه فقط من که همه ی ما بنده توایم، و نه تنها من که همه ی ما محتاج و نیازمند لطف توایم.

خدایا! من کسی جز تو را ندارم «إِيَّاكَ» ولی تو غیر مرا فراوان داری و همه هستی عبد و بنده ی تو هستند. «إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا» (۱) در آسمان ها و زمین هیچ چیزی نیست مگر این که بنده و فرمان بردار خداوند رحمان هستند.

جمله «نَعْبُدُ» هم اشاره به این دارد که نماز به جماعت خوانده شود و هم بیانگر این است که مسلمانان همگی برادر و در یک خط هستند.

مراحل پرواز معنوی، عبارت است از: ثنا، ارتباط و سپس دعا. بنابراین اول سوره ی حمد ثناست، آیه ی «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ارتباط و آیات بعد، دعا می باشد.

گفتگو با محبوب واقعی شیرین است، شاید به خاطر همین کلمه «إِيَّاكَ» تکرار شد.

پیام ها:

۱- ابتدا باید بندگی خدا کرد، آنگاه از او حاجت خواست. «نَعْبُدُ، نَسْتَعِينُ»

۲- بندگی، تنها در برابر خداوند رواست نه دیگران. «إِيَّاكَ نَعْبُدُ»

۳- گر چه عبادت از ماست، ولی در عبادت کردن نیز نیازمند کمک او هستیم.

ص: ۳۱

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ (۱)

۴- ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ یعنی نه جبر است و نه تفویض. چون می گوئیم:

﴿نَعْبُدُ﴾ پس دارای اختیار هستیم و نه مجبور. و چون می گوئیم: ﴿نَسْتَعِينُ﴾ پس نیاز به او داریم و امور به ما تفویض نشده است.

۵- شناخت خداوند و صفات او، مقدمه دست یابی به توحید و یکتاپرستی است.

﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ، إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾

۶- از آداب دعا و پرستش این است که انسان خود را مطرح نکند و خود را در حضور خداوند احساس کند. ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ...﴾

۷- توجه به معاد، یکی از انگیزه های عبادت است. ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾

﴿۶﴾ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

(خداوندا!) ما را به راه راست هدایت فرما.

نکته ها:

در قرآن مجید دو نوع هدایت مطرح شده است:

الف: هدایت تکوینی، نظیر هدایت زبور عسل که چگونه از شهد گلها بمکد و چگونه کندو بسازد. و یا هدایت و راهنمایی پرندگان در مهاجرت های زمستانی و تابستانی. آنجا که قرآن می فرماید: ﴿رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلَقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾ (۲) بیانگر این نوع از هدایت است.

ب: هدایت تشریحی که همان فرستادن انبیای الهی و کتب آسمانی برای هدایت بشر است.

کلمه ی «صراط» (۳) بیش از چهل مرتبه در قرآن آمده است. انتخاب راه و خط فکری صحیح، نشانه ی شخصیت انسان است.

ص: ۳۲

۱- ۱). ﴿وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ﴾ اگر هدایت الهی نبود ما هدایت نمی یافتیم. اعراف، ۴۳.

۲- ۲). طه، ۵۰.

۳- ۳). «صراط» در قیامت نام پلی است بر روی دوزخ که همه ی مردم باید از روی آن عبور کنند.

راههای غیر الهی متعددی در برابر انسان قرار دارد که او باید یکی را انتخاب کند:

*راه خواسته ها و توقعات های خود.

*راه انتظارات و هوس های مردم.

*راه وسوسه های شیطان.

*راه طاغوت ها.

*راه نیاکان و پیشینیان.

*راه خدا و اولیای خدا.

انسان مؤمن، راه خداوند و اولیای او را انتخاب می کند که بر دیگر راهها امتیازاتی دارد:

الف: راه الهی ثابت است، بر خلاف راه های طاغوت ها و هوس های مردم و هوس های شخصی که هر روز تغییر می کنند.

ب: یک راه بیشتر نیست، در حالی که راه های دیگر متعدد و پراکنده اند.

ج: در پیمودن آن، انسان به مسیر و مقصد مطمئن است.

د: در پیمودن آن، شکست و باخت وجود ندارد.

راه مستقیم، راه خداست. «إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱)

*راه مستقیم، راه انبیاست. «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۲)

*راه مستقیم، راه بندگی خداست. «وَأَنِ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۳)

*راه مستقیم، توکل و تکیه بر خداست. «مَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۴)

*راه مستقیم، یکتاپرستی و تنها یاری خواستن از اوست. (۵)

*راه مستقیم، کتاب خداوند است. (۶)

*راه مستقیم، راه فطرت سالم است. (۷)

۱-۱. هود، ۵۶.

۲-۲. یس، ۳-۴.

۳-۳. یس، ۶۱.

۴-۴. آل عمران، ۱۰۱.

۵-۵. بنا بر اینکه الف و لام در «الصَّراطِ» اشاره به همان راه یکتاپرستی در آیه قبل باشد.

۶-۶. بنا بر روایتی در تفسیر مجمع البیان، ج ۱، ص ۵۸.

۷-۷. بنا بر روایتی از امام صادق علیه السلام در تفسیر صافی، ج ۱، ص ۸۶.

انسان، هم در انتخاب راه مستقیم و هم در تداوم آن باید از خدا کمک بگیرد. مانند لامپی که روشنی خود را هر لحظه از نیروگاه می گیرد. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

□
در راه مستقیم بودن، تنها خواسته ای است که هر مسلمان، در هر نماز از خداوند طلب می کند، حَتَّى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَآئِمَّةِ أَطْهَارٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامِ از خداوند ثابت ماندن در راه مستقیم را می خواهند.

انسان باید همواره، در هر نوع از کارهای خویش، اعم از انتخاب شغل، دوست، رشته ی تحصیلی و همسر، راه مستقیم را از خداوند بخواهد. زیرا چه بسا در عقاید، صحیح فکر کند، ولی در عمل دچار لغزش شود و یا بالعکس. پس هر لحظه، خواستن راه مستقیم از خدا، ضروری است.

راه مستقیم مراتب و مراحل دارد. حَتَّى كَسَانِيَّ كَمَا فِي رِوَايَاتٍ كَثِيرَةٍ، مانند اولیای خداوند، لازم است برای ماندن در راه و زیاد شدن نور هدایت، دعا کنند. «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۱)

راه مستقیم، همان راه میانه و وسط است که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الْيَمِينُ وَالشَّمَالُ مُضَلَّةٌ وَالطَّرِيقُ الْوَسْطِيُّ هِيَ الْجَادَّةُ» (۲) انحراف به چپ و راست گمراهی و راه وسط، جاده ی هدایت است.

راه مستقیم یعنی میانه روی و اعتدال و احتراز از هر نوع افراط و تفریط، چه در عقیده و چه در عمل. یکی در عقاید از راه خارج می شود و دیگری در عمل و اخلاق. یکی همه کارها را به خدا نسبت می دهد، گویا انسان هیچ نقشی در سرنوشت خویش ندارد. و دیگری خود را همه کاره و فعال مایشاء دانسته و دست خدا را بسته می داند. یکی رهبران آسمانی را همچون مردمان عادی و گاهی ساحر و مجنون معزّفی می کند و دیگری آن بزرگواران را در حدّ خدا می پندارد. یکی زیارت امامان معصوم و شهدا را بدعت می داند و دیگری حَتَّى به

ص: ۳۴

□
۱-۱. کسی که می گوید «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ...» مراحل از هدایت را پشت سر گذارده است، بنابراین درخواست او، هدایت به مرحله بالاتری است.

۲-۲. بحار، ج ۸۷، ص ۳.

درخت و دیوار، متوسل شده و ریسمان می بندد. یکی اقتصاد را زیر بنا می داند و دیگری، دنیا و امورات آن را نادیده می انگارد.

در عمل نیز یکی غیرت نابجا دارد و دیگری همسرش را بی حجاب به کوچه و بازار می فرستد. یکی بخل می ورزد و دیگری بی حساب سخاوت به خرج می دهد. یکی از خلق جدا می شود و دیگری حق را فدای خلق می کند.

اینگونه رفتار و کردارها، انحراف از مسیر مستقیم هدایت است. خداوند دین پا برجا و استوار خود را، راه مستقیم معرفی می کند. (۱) در روایات آمده است که امامان معصوم علیهم السلام می فرمودند: راه مستقیم، ما هستیم. (۲) یعنی نمونه ی عینی و عملی راه مستقیم و اسوه و الگو برای قدم برداشتن در راه، رهبران آسمانی هستند. آنها در دستورات خود درباره ی تمام مسائل زندگی از قبیل کار، تفریح، تحصیل، تغذیه، انفاق، انتقاد، قهر، صلح و علاقه به فرزند و... نظر داده و ما را به اعتدال و میانه روی سفارش کرده اند. (۳) جالب آنکه ابلیس در همین صراط مستقیم به کمین می نشیند. (۴)

در قرآن و روایات، نمونه های زیادی آمده که در آنها به جنبه ی اعتدال، تأکید و از افراط و تفریط نهی شده است. به موارد ذیل توجه کنید:

* «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (۵) بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید.

* «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۶) در انفاق، نه دست بر گردن قفل کن - دست بسته باش - و نه چنان گشاده دستی کن که خود محتاج شوی.

* «الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۷) مومنان، به هنگام انفاق نه اهل اسرافند و نه اهل بخل، بلکه میانه رو هستند.

* «لَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَ لَا تُخَافُ بِهَا وَ ابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» (۸) نماز را نه بلند بخوان و نه آهسته،

ص: ۳۵

۱- ۱. «قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» انعام، ۱۶۱.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین، ج ۱ ص ۲۰.

۳- ۳. در این باره می توان به کتاب اصول کافی، باب الاقتصاد فی العبادات مراجعه نمود.

۴- ۴. شیطان به خدا گفت: «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» اعراف، ۱۶.

۵- ۵. اعراف، ۳۱.

۶- ۶. اسراء، ۲۹.

۷- ۷. فرقان، ۶۷.

۸- ۸. اسراء، ۱۱۰.

بلکه با صدای معتدل بخوان.

*نسبت به والدین احسان کن؛ «و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۱) امّا اگر تو را از راه خدا بازداشتند، اطاعت از آنها لازم نیست. «إِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي... فَلَا تُطِعُهُمَا» (۲)

*پیامبر هم رسالت عمومی دارد؛ «وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا» (۳) و هم خانواده خویش را دعوت می کند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ» (۴)
*اسلام هم نماز را سفارش می کند که ارتباط با خالق است؛ «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» و هم زکات را توصیه می کند که ارتباط با مردم است. «آتُوا الزَّكَاةَ» (۵)

*نه محبت ها شما را از گواهی حق منحرف سازد؛ «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ» (۶) و نه دشمنی ها شما را از عدالت دور کند. «وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ» (۷)

*مؤمنان هم دافعه دارند؛ «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ» و هم جاذبه دارند. «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۸)

*هم ایمان و باور قلبی لازم است؛ «آمَنُوا» و هم عمل صالح. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (۹)

*هم اشک و دعا و درخواست پیروزی از خدا لازم است؛ «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا» (۱۰) و هم صبوری و پایداری در سختی ها. «عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مَائِتِينَ» (۱۱) شب عاشورا امام حسین علیه السلام هم مناجات می کرد و هم شمشیر تیز می کرد.

*روز عرفه و شب عید قربان، زائر خانه ی خدا دعا می خواند و روز عید باید در قربانگاه با خون آشنا شود.

*اسلام مالکیت را می پذیرد، «الناس مسلطون علی اموالهم» (۱۲) ولی اجازه ضرر زدن به دیگری را نمی دهد و آن را محدود می سازد. «لَا ضَرَرَ وَ لَا ضِرَارَ» (۱۳)

آری، اسلام دین یک بعدی نیست که تنها به جنبه ای توجه کند و جوانب دیگر را فراموش کند، بلکه در هر کاری اعتدال و میانه روی و راه مستقیم را سفارش می کند.

ص: ۳۶

۱-۱. بقره، ۸۳.

۲-۲. لقمان، ۱۵.

۳-۳. مریم، ۵۱.

۴-۴. مریم، ۱۵.

۵-۵. بقره، ۴۳.

۶-۶. نساء، ۱۳۵.

٧-٧. مائده، ٨.

٨-٨. فتح، ٩.

٩-٩. بقره، ٢٥.

١٠-١٠. بقره، ٢٥٠.

١١-١١. انفال، ٦٥.

١٢-١٢. بحار، ج ٢، ص ٢٧٢.

١٣-١٣. كافي، ج ٥، ص ٢٨.

۱- همه ی هستی، در مسیری که خداوند اراده کرده در حرکتند. خدایا! ما را نیز در راهی که خود دوست داری قرار بده. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۲- درخواست هدایت به راه مستقیم، مهم ترین خواسته ی یکتاپرستان است.

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ...»

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۳- برای دست یابی به راه مستقیم، باید دعا نمود. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۴- ابتدا ستایش، آنگاه استمداد و دعا. «الْحَمْدُ لِلَّهِ... إِهْدِنَا»

۵- بهترین نمونه استعانت از خدا، درخواست راه مستقیم است. «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

«۷» صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

(خداوند! ما را به) راه کسانی که آنها را مشمول نعمت خود ساختی، (هدایت کن) نه غضب شدگان و نه گمراهان!

نکته ها:

این آیه راه مستقیم را، راه کسانی معرفی می کند که مورد نعمت الهی واقع شده اند و عبارتند از: انبیا، صدیقین، شهدا و صالحین. (۱) توجه به راه این بزرگواران و آرزوی پیمودن آن و تلقین این آرزو به خود، ما را از خطر کجروی و قرار گرفتن در خطوط انحرافی باز می دارد.

بعد از این درخواست، از خداوند تقاضا دارد که او را در مسیر غضب شدگان و گمراهان قرار ندهد. زیرا بنی اسرائیل نیز به گفته قرآن، مورد نعمت قرار گرفتند، ولی در اثر ناسپاسی و لجاجت گرفتار غضب شدند.

قرآن، مردم را به سه دسته تقسیم می نماید: کسانی که مورد نعمت هدایت قرار گرفته

ص: ۳۷

۱- ۱). «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ»، کسانی که خدا و رسول را پیروی کنند، آنان با کسانی هستند که خدا آنها را نعمت داده است، از پیامبران، راستگویان، شهدا و صالحان. نساء، ۶۹ و آیه ۵۹ سوره مریم.

و ثابت قدم ماندند، غضب شدگان و گمراهان.

مراد از نعمت در «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»، نعمتِ هدایت است. زیرا در آیه ی قبل سخن از هدایت بود. علاوه بر آنکه نعمت های مادی را کفار و منحرفین و دیگران نیز دارند.

هدایت شدگان نیز مورد خطرند و باید دائماً از خدا بخواهیم که مسیر ما، به غضب و گمراهی کشیده نشود.

مغضوبین در قرآن

در قرآن، افرادی همانند فرعون و قارون و ابولهب و امت هایی همچون قوم عاد، ثمود و بنی اسرائیل، به عنوان غضب شدگان معرفی شده اند. (۱)

بنی اسرائیل که داستان زندگی و تمدن آنها در قرآن بیان شده است، زمانی بر مردم روزگار خویش برتری داشتند؛ «فَضَّلْتُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (۲) لکن بعد از این فضیلت و برتری، به خاطر رفتار خودشان، دچار قهر و غضب خداوند شدند. «وَبَاؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ» (۳) این تغییر سرنوشت، به علت تغییر در رفتار و کردار آنان بوده است؛ دانشمندان یهود، دستورات و قوانین آسمانی تورات را تحریف کردند، «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ» (۴) و تجار و ثروتمندان آنان نیز به ربا و حرام خواری و رفاه طلبی روی آوردند، «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوا» (۵) و عامه مردم نیز در برابر دعوت به جهاد و مبارزه، از روی تن پروری و ترس، از رفتن به جبهه نبرد و ورود به سرزمین

ص: ۳۸

۱- ۱. در آیات متعددی از قرآن ویژگی های گمراهان و غضب شدگان و مصادیق آنها بیان شده است که برای نمونه به موارد ذیل اشاره می شود: * منافقان و مشرکان و بدگمانان به خداوند. نساء، ۱۱۶ و فتح، ۶. * کافران به آیات الهی و قاتلان انبیاء الهی. بقره، ۶۱. * اهل کتاب که در برابر دعوت به حق سرکشی کرده اند. آل عمران، ۱۱۰-۱۱۲. * فراریان از جهاد. انفال، ۱۶. * پذیرندگان و جایگزین کنندگان کفر با ایمان. بقره، ۱۰۸ و نحل، ۱۰۶. * پذیرندگان ولایت دشمنان خدا و دوستان رابطه ی با دشمنان خدا. ممتحنه، ۱.

۲- ۲. بقره، ۴۷.

۳- ۳. بقره، ۶۱.

۴- ۴. نساء، ۴۶.

۵- ۵. نساء، ۱۶۱.

مقدّس، سر باز زدند. «فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِ دُونَ» (۱) به خاطر این انحرافات، خدا آنان را از اوج عزّت و فضیلت، به نهایت ذلّت و سرافکنندگی مبتلا ساخت.

ما در هر نماز، از خداوند می خواهیم که مانند غضب شدگان نباشیم. یعنی نه اهل تحریف آیات و نه اهل ربا و نه اهل فرار از جهاد در راه حقّ، و همچنین از گمراهان نباشیم، آنان که حقّ را رها کرده و به سراغ باطل می روند و در دین و باور خود غلوّ و افراط کرده و یا از هوی و هوس خود و یا دیگران پیروی می کنند. (۲)

انسان در این سوره، عشق و علاقه و تولّی خود را به انبیا و شهدا و صالحان و راه آنان، اظهار و ابراز داشته و از مغضوبان و گمراهان تاریخ نیز براءت و دوری می جوید و این مصداق تولّی و تبرّی است.

ضالّین در قرآن

«ضلالت» که حدود دویست مرتبه این واژه با مشتقاتش در قرآن آمده است. گاهی در مورد تحیّر بکار می رود، «وَوَجَدَكَ ضَالًّا» (۳) و گاهی به معنای ضایع شدن است، «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» (۴) ولی اکثراً به معنای گمراهی و همراه با تعبیرات گوناگونی نظیر: «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»، «ضَلَالٍ بَعِيدٍ»، «ضَلَالٍ كَبِيرٍ» به چشم می خورد.

در قرآن افرادی به عنوان گمراه معرّفی شده اند، از جمله: کسانی که ایمان خود را به کفر تبدیل کردند، (۵) مشرکان، (۶) کفار، (۷) عصیان گران، (۸) مسلمانانی که کفّار را سرپرست و

ص: ۳۹

۱-۱. مائده، ۲۴.

۲-۲. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرِ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ» بگو: ای اهل کتاب! در دینتان به ناحق غلوّ نکنید و به دنبال خواهش های گمراهان پیش از خود نروید، که آنان افراد زیادی را گمراه کرده و از راه راست گمراه شده اند. مائده، ۷۷.

۳-۳. ضحی، ۷.

۴-۴. محمد، ۱.

۵-۵. «مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» بقره، ۱۰۸.

۶-۶. «وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا» نساء، ۱۱۶.

۷-۷. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ... فَقَدْ ضَلَّ» نساء، ۱۳۶.

۸-۸. «وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ» احزاب، ۳۶.

دوست خود گرفتند، (۱) کسانی که مردم را از راه خدا باز می دارند، کسانی که به خدا یا رسول خدا توهین می کنند، آنان که حق را کتمان می کنند و کسانی که از رحمت خدا مأیوسند.

در قرآن نام برخی به عنوان گمراه کننده آمده است، از قبیل: ابلیس، فرعون، سامری، دوست بد، رؤسا و نیاکان منحرف.

گمراهان خود بستر وزمینه ی انحراف را فراهم و گمراه کنندگان از این بسترها و شرایط آماده، استفاده می کنند. بسترهای انحراف در قرآن عبارتند از: ۱. هوسها، (۲) بت ها، (۳) ۳.

گناهان (۴) ۴. پذیرش ولایت باطل، (۵) ۵. جهل و نادانی. (۶) ۶.

پیام ها:

۱- انسان در تربیت، نیازمند الگو می باشد. انبیا، شهدا، صدیقین و صالحان، نمونه های زیبای انسانیت اند. «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»

۲- آنچه از خداوند به انسان می رسد، نعمت است. قهر و غضب را خود به وجود می آوریم. (۷) «أَنْعَمْتَ، الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ»

۳- ابراز تنفر از مغضوبان و گمراهان، جامعه اسلامی را در برابر پذیرش حکومت آنان، مقاوم و پایدار می کند. «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ» (۸) ۸.

ص: ۴۰

۱- ۱. «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ... وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» ممتحنه، ۱.

۲- ۲. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ» جاثیه، ۲۳.

۳- ۳. «جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَاداً لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ» ابراهیم، ۳۰.

۴- ۴. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» بقره، ۲۶.

۵- ۵. «أَنَّهُ مِنْ تَوَلَّاهُ فَآتَتْهُ يَضُلُّهُ» حج، ۴.

۶- ۶. «وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ» بقره، ۱۹۸.

۷- ۷. درباره نعمت «أَنْعَمْتَ» بکار رفته، ولی در مورد عذاب، نفرمود: «غَضِبْتَ» تو غضب کردی.

۸- ۸. قرآن سفارش کرده است: «لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» هرگز سرپرستی گروه غضب شدگان الهی را نپذیرید. ممتحنه، ۱۳.

این سوره که دویست و هشتاد و شش آیه دارد، در مدینه نازل شده و بزرگترین سوره قرآن است.

علت نامگذاری آن به بقره، داستان بسیار زیبای گاو بنی اسرائیل است که در آیات ۶۷ تا ۷۳ بیان شده است.

محتوای سوره به علت طولانی بودن، در بردارنده مطالب گوناگون اعتقادی، فقهی، عبادی از قبیل توحید و هستی شناسی و معاد و حیات پس از مرگ، تشریح قوانین عبادی، اخلاقی و فردی و اجتماعی بسیاری است. همچنین مسائل مربوط به وحی و اعجاز کتاب آسمانی و خدمات اجتماعی از قبیل بخشش و انفاق و احسان و جنگ و جهاد با دشمنان و قانون قصاص را در خود جای داده است.

در این سوره آیه الکرسی و آیه دین که بزرگترین آیه قرآن است، ماجرای تغییر قبله، بهانه تراشی های بنی اسرائیل، آفرینش حضرت آدم و نافرمانی شیطان

و فرازهایی از تاریخ تعدادی از پیامبران مانند حضرت آدم و ابراهیم و موسی علیهم السلام و داستان هاروت و ماروت و طالوت و جالوت بیان شده است.

از آنجایی که دو سوره بقره و آل عمران احکام فقهی و اسماء و صفات نورانی الهی بسیاری را در خود جای داده اند، به آنها «زهرآوان» یعنی دو سوره بسیار درخشان گفته اند.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند کدام سوره های قرآن از همه برتر است، فرمودند:

سوره بقره و سؤال کردند کدام آیه برتر است؟ فرمودند: آیه الکرسی. (۱)

ص: ۴۴

۱- ۱). تفاسیر نورالثقلین و مجمع البیان.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

«۱»الم

الف لام میم.

نکته ها:

درباره ی حروف مقطعه، اقوال مختلفی بیان شده است، از جمله:

۱. قرآن، معجزه ی الهی از همین حروف الفبا تألیف یافته که در اختیار همه است، اگر می توانید شما نیز از این حروف، کلام معجزه آمیز بیاورید.

۲. این حروف، نام همان سوره ای است که در ابتدایش آمده است.

۳. این حروف، اشاره به اسم اعظم الهی دارد. (۱)

۴. این حروف، نوعی سوگند و قسم خداوند است. (۲)

۵. این حروف، از اسرار بین خداوند و پیامبر است. (۳) و مطابق بعضی روایات رموزی است که کسی جز خداوند نمی داند. (۴)

اما شاید بهترین نظر همان وجه اول باشد. زیرا در میان یکصد و چهارده سوره قرآن، که ۲۹ سوره آن با حروف مقطعه شروع می شود، در بیست و چهار مورد بعد از این حروف، سخن از قرآن و معجزه بودن آن است. چنانکه در این سوره به دنبال «الم»، «ذَلِكَ الْكِتَابُ» آمده و به عظمت قرآن اشاره شده است.

ص: ۴۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۸۸، ص ۷.

۳-۳. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۳۸۴.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

در آغاز سوره شوری نیز حروف مقطعه ی «حم عسق» آمده است که بعد از آن می فرماید:

﴿كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ خداوند عزیز و حکیم، این چنین بر تو و پیامبران پیش از تو وحی می کند. یعنی وحی خداوند نیز با استفاده از همین حروف است. حروفی که در دسترس همه افراد بشری است. البته خداوند با این حروف، کتابی نازل کرده که معجزه است. آیا انسان نیز می تواند چنین کتابی فراهم کند؟! □

آری، خداوند از حروف الفبا، کتاب معجزه نازل می کند، همچنان که از دل خاک صدها نوع میوه و گل و گیاه می آفریند و انسان می سازد. ولی نهایت هنر مردم این است که از خاک و گل، خشت و آجر بسازند!

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ □

آن کتاب (با عظمت که) در (حقانیت) آن هیچ تردیدی راه ندارد، راهنمای پرهیزگاران است.

نکته ها:

□ «لَا رَيْبَ فِيهِ» یعنی در اینکه قرآن از سوی خداست، شکی نیست. زیرا مطالب آن به گونه ای است که جایی برای این شک و تردید باقی نمی گذارد و اگر شکی در کار باشد، بخاطر سوءظن و روحیه لجاجت افراد است. چنانکه قرآن می فرماید: «فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ» (۱) آنان در شکی که خود ایجاد می کنند، سردرگم هستند.

هدف قرآن، هدایت مردم است و اگر به مسائلی از قبیل خلقت آسمان ها و زمین و گیاهان و حیوانات و... اشاره کرده به خاطر آن است که توجه مردم به آنها، موجب توجه به علم و قدرت و حکمت خداوند گردد. (۲)

□ قرآن وسیله هدایت همه مردم است؛ «هُدًى لِّلنَّاسِ» (۳) همانند خورشید بر همه می تابد،

ص: ۴۶

۱- ۱. توبه، ۴۵.

۲- ۲. در قرآن به موضوعات طبیعی، کیهانی، تاریخی، فلسفی، سیاسی و صنعتی اشاراتی شده، ولی هدف اصلی هدایت است.

۳- ۳. بقره، ۱۸۵.

ولی تنها کسانی از آن بهره می برند که فطرت پاک داشته و در برابر حق خاضع باشند؛ «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» همچنان که نور خورشید، تنها از شیشه ی تمیز عبور می کند، نه از خشت و گِل. لذا فاسقان (۱)، ظالمان (۲)، کافران (۳)، دل مردگان (۴)، مسرفان و تکذیب کنندگان (۵) از هدایت قرآن بهره مند نمی شوند.

سؤال: این آیه درباره قرآن و مطالب آن می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ» هیچ شکّی در آن نیست. در حالی که خود قرآن شکّ و تردید مخالفان را در این باره بیان می دارد: یک جا می فرماید:

«إِنَّمَا لَفِي شَكِّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ» (۶) ما درباره آنچه ما را به آن می خوانی، در شکّ هستیم. و در مورد شکّ در وحی و نبوت نیز می خوانیم: «بَلْ هُمْ فِي شَكِّ مِنْ ذِكْرِي» (۷) درباره ی قیامت نیز آمده: «لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ» (۸) بنابراین چگونه می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ» هیچ شکّی در قرآن و محتوای آن نیست؟

پاسخ: مراد از جمله «لَا رَيْبَ فِيهِ» آن نیست که کسی در آن شکّ نکرده و یا شکّ نمی کند، بلکه منظور آن است که حقانیت قرآن به قدری محکم است که جای شکّ ندارد و اگر کسی شکّ کند به خاطر کور دلی خود اوست. چنانکه در آیه ۶۶ سوره نمل می فرماید: «بَلْ هُمْ فِي شَكِّ مِنْهَا بَلَّ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ» (۹)

پیام ها:

۱- قرآن در عظمت، مقامی بس والا- دارد. «ذَلِكْ» در ادبیات عرب، «ذَلِكْ» اسم اشاره به دور است. در اینجا به قرآن که در پیش روی ماست، با «ذَلِكْ» اشاره می کند که از عظمت دست نیافتنی قرآن حکایت می کند.

ص: ۴۷

-
- ۱-۱ . «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ» توبه، ۸۰.
 ۲-۲ . «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» مائده، ۵۱.
 ۳-۳ . «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» مائده، ۶۷.
 ۴-۴ . «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ» زمر، ۳.
 ۵-۵ . «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ» غافر، ۲۸.
 ۶-۶ . هود، ۶۲.
 ۷-۷ . ص، ۸.
 ۸-۸ . سبأ، ۲۱.
 ۹-۹ . نخبه التفاسیر به نقل از آیها لله جوادی.

۲- راهنما باید در روش دعوت و محتوای برنامه خود، قاطع و استوار باشد.

جمله ی «لَا رَيْبَ فِيهِ» نشانگر استواری و استحکام قرآن است.

۳- توان قرآن بر هدایت پرهیزکاران، خود بهترین دلیل بر اتقان و حَقانیت آن است. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ»

۴- تنها افراد پاک و پرهیزکار، از هدایت قرآن بهره مند می شوند. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» هر کس که ظرف دلش پاکتر باشد، بهره مندی و نورگیری او بیشتر است. (۱)

«الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

(مُتَّقِينَ) کسانی هستند که به غیب ایمان دارند و نماز را به پای می دارند و از آنچه به آنان روزی داده ایم، انفاق می کنند.

نکته ها:

قرآن، هستی را به دو بخش تقسیم می کند: عالم غیب (۲) و عالم شهود. مُتَّقِينَ به کُلِّ هستی ایمان دارند، ولی دیگران تنها آنچه را قبول می کنند که برایشان محسوس باشد.

حَتَّى تَوَقَّعَ دَارِنْدَ كِه خدَا رَا بَا چشْمِ بَیْنِنْدِ وَ چُونِ نَمِی بَیْنِنْدِ، بَه اَو اِیْمَانِ نَمِی آوَرِنْدِ. چنانکه برخی به حضرت موسی گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً» (۳) ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم، مگر آنکه خداوند را آشکارا مشاهده کنیم.

این افراد درباره ی قیامت نیز می گویند: «مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيَا وَ مَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ» (۴) جز این دنیا که ما در آن زندگی می کنیم، جهان دیگری نیست، می میریم و زنده می شویم و این روزگار است که ما را از بین می برد.

چنین افرادی هنوز از مدار حیوانات نگذشته اند و راه شناخت را منحصر به محسوسات می دانند و می خواهند همه چیز را از طریق حواس درک کنند.

ص: ۴۸

۱- ۱). هدایت دارای مراحل و قابل کم و زیاد شدن است. «وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى»

۲- ۲). غیب به خداوند متعال، فرشتگان، معاد و حضرت مهدی علیه السلام اطلاق شده است.

۳- ۳). بقره، ۵۵.

۴- ۴). جائیه، ۲۴.

متقین نسبت به جهان غیب ایمان دارند، که برتر از علم و فراتر از آن است. در درون ایمان، عشق، علاقه، تعظیم، تقدیس و ارتباط نهفته است، ولی در علم، این مسائل نیست.

پیام ها:

۱- ایمان، از عمل جدا نیست. در کنار ایمان به غیب، وظایف و تکالیف عملی مؤمن بازگو شده است. «یؤمنون... یقیمون... ینفقون»

۲- اساسی ترین اصل در جهان بینی الهی آن است که هستی، منحصر به محسوسات نیست. «يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ»

۳- پس از اصل ایمان، اقامه ی نماز و انفاق از مهم ترین اعمال است. «يُؤْمِنُونَ...»

يُؤْمِنُونَ...

يُؤْمِنُونَ» (در جامعه ی الهی که حرکت و سیر الی الله دارد، اضطراب ها و ناهنجاری های روحی و روانی و کمبودهای معنوی، با نماز تقویت و درمان می یابد و خلأهای اقتصادی و نابسامانی های ناشی از آن، با انفاق پر و مرتفع می گردد.)

۴- برگزاری نماز، باید مستمر باشد نه موسمی و مقطعی. «يُؤْمِنُونَ الصَّلَاةَ» (فعل مضارع بر استمرار و دوام دلالت دارد.)

۵- در انفاق نیز باید میانه رو باشیم. (۱) «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۶- از هر چه خداوند عطا کرده (علم، آبرو، ثروت، هنر و...) به دیگران انفاق کنیم.

«مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُؤْمِنُونَ» (۲) امام صادق علیه السلام می فرماید: از آنچه به آنان تعلیم داده ایم در جامعه نشر می دهند. (۳)

۷- انفاق باید از مال حلال باشد، چون خداوند رزق (۴) هر کس را از حلال مقدر

ص: ۴۹

۱- ۱). «مِمَّا»، (مِنْ مَا) است و یکی از معانی «مِنْ» بعض است. یعنی بعضی از آنچه روزی کرده ایم- نه همه را- انفاق می کنند.

۲- ۲). در اینگونه موارد کلمه «ما» به معنای هر چیز است.

۳- ۳). بحار، ج ۲، ص ۱۷.

۴- ۴). «رزق»، به نعمت دائمی که برای ادامه ی حیات طبق احتیاج داده می شود، اطلاق می گردد و قید تداوم و به اندازه ی احتیاج، آن را از مفاهیم احسان، اعطاء، نصیب، انعام و حظ، جدا می کند. التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۴، ص ۱۱۴.

می کند. «رَزَقْنَاهُمْ»

۸- اگر باور کنیم آنچه داریم از خداست، با انفاق کردن مغرور نمی شویم. بهتر می توانیم قسمتی از آن را انفاق کنیم. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

«۴» وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِمَّا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

و آنان به آنچه بر تو نازل شده و آنچه پیش از تو (بر پیامبران) نازل گردیده، ایمان دارند و هم آنان به آخرت (نیز) یقین دارند.

نکته ها:

ابزار شناخت انسان، محدود به حس و عقل نیست، بلکه وحی نیز یکی از راههای شناخت است که متقین به آن ایمان دارند. انسان در انتخاب راه، بدون راهنما دچار تحیر و سرگردانی می شود. باید انبیا دست او را بگیرند و با منطق و معجزه و سیره ی عملی خویش، او را به سوی سعادت واقعی راهنمایی کنند.

از این آیه و دو آیه قبل بدست می آید که خشوع در برابر خداوند متعال (نماز) و داشتن روحیه ایثار و انفاق و تعاون و حفظ حقوق دیگران و امید به آینده ای روشن و پاداش های بزرگ الهی، از آثار تقواست.

پیام ها:

۱- ایمان به تمام انبیا و کتب آسمانی، لازم است. زیرا همه آنان یک هدف را دنبال می کنند. «يُؤْمِنُونَ... مِمَّا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- تقوای واقعی، بدون یقین به آخرت ظهور پیدا نمی کند. «بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ»

۳- احترام قرآن، قبل از کتب دیگر است. «...بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِمَّا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ...»

۴- پیامبر اسلام، آخرین پیامبر الهی است. کلمه «مِنْ قَبْلِكَ» بدون ذکر «مِنْ بَعْدِكَ» نشانه ی خاتمیت پیامبر اسلام و قرآن است.

«۵» أَوْلِيكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأَوْلِيكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

تنها آنان از جانب پروردگارشان بر هدایتند و آنان همان رستگاران هستند.

نکته ها:

پاداش اهل تقوا که به غیب ایمان دارند و اهل نماز و انفاق و یقین به آخرت هستند، رستگاری و فلاح است. رستگاری، بلندترین قله سعادت است. زیرا خداوند هستی را برای بشر آفریده (۱) و بشر را برای عبادت (۲) و عبادت را برای رسیدن به تقوا (۳) و تقوا را برای رسیدن به فلاح و رستگاری. (۴)

در قرآن، رستگاران ویژگی های دارند؛ از جمله:

الف: در برابر مفسد جامعه، به اصلاحگری می پردازند. (۵)

ب: امر به معروف و نهی از منکر می کنند. (۶)

ج: علاوه بر ایمان به رسول خدا صلی الله علیه و آله، او را حمایت می کنند. (۷)

د: اهل ایثار هستند. (۸)

ه: در قیامت از حسنات، میزان سنگین دارند. (۹)

رستگاری، بدون تلاش به دست نمی آید و شرایط و لوازمی دارد، از آن جمله در قرآن به موارد ذیل اشاره شده است:

* برای فلاح و رستگاری، تزکیه لازم است. «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» (۱۰)

* برای فلاح و رستگاری، جهاد لازم است. «جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۱۱)

* برای فلاح و رستگاری، خشوع در نماز، اعراض از لغو، پرداخت زکات، پاکدامنی، عفت، امانتداری، وفای به عهد و پایداری در نماز، لازم است.

ص: ۵۱

۱- ۱. «خَلَقَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» بقره، ۲۹.

۲- ۲. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات، ۵۶.

۳- ۳. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۲۱.

۴- ۴. «فَاتَّقُوا اللَّهَ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» مائده، ۱۰۰.

۵-۵. آل عمران، ۱۰۴.

۶-۶. آل عمران، ۱۰۴.

۷-۷. اعراف، ۱۵۷.

۸-۸. حشر، ۹.

۹-۹. اعراف، ۸.

۱۰-۱۰. شمس، ۹.

۱۱-۱۱. مائده، ۳۵.

۱- هدایت ویژه الهی، برای مؤمنان واقعی تضمین شده است. «هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ»

۲- ایمان و تقوا، انسان را به فلاح و رستگاری می رساند. «لِّلْمُتَّقِينَ، يُؤْمِنُونَ، الْمَفْلُحُونَ»

«۶» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

همانا کسانی که کفر ورزیده اند، برای آنها یکسان است که هشدارشان دهی یا هشدارشان ندهی. آنها ایمان نخواهند آورد.

نکته ها:

«کفر»، به معنای پوشاندن و نادیده گرفتن است. به کشاورز و شب، کافر می گویند. چون کشاورز دانه و هسته را زیر خاک می پوشاند و شب فضا را در برمی گیرد. کفران نعمت نیز به معنی نادیده گرفتن آن است. شخص منکر دین، به سبب اینکه حقایق و آیات الهی را کتمان می کند و یا نادیده می گیرد، کافر خوانده شده است.

قرآن، بعد از متقین، گروهی از کفار را معرفی می کند. آنها که در گمراهی و کتمان حق، چنان سرسختند که حاضر به پذیرش آیات الهی نیستند و در برابر دعوت پیامبران، زبان قال و حالشان این بود: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تُكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱) برای ما وعظ و نصیحت تو اثری ندارد، فرقی ندارد که پند دهی یا از نصیحت دهندگان نباشی.

اگر زمینه مساعد و مناسب نباشد، دعوت انبیا نیز مؤثر واقع نمی شود.

باران که در لطافت طبعش، خلاف نیست

در باغ لاله روید و در شوره زار، خَس

پیام ها:

۱- لجاجت و عناد و تعصب جاهلانه، انسان را جماد گونه می کند. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ»

۲- روش تبلیغ برای کفار، انذار است. اگر انذار و هشدار در انسان اثر نکند، بشارت و وعده ها نیز اثر نخواهند کرد. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ»

ص: ۵۲

۳- انتظار ایمان آوردن همه ی مردم را نداشته باشید. (۱) «...لَا يُؤْمِنُونَ»

﴿۷﴾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

خداوند بر دلها و بر گوش آنان مهر زده و بر چشمانشان پرده ای است و برای آنان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

مهر بدبختی که خداوند بر دل کفار می زند، کیفر لجاجت های آنان است. چنانکه می خوانیم: «يَطْعُمُ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارًا» (۲) خدا بر دل افراد متکبر و ستم پیشه، مهر می زند. و در آیه ۲۳ سوره ی جاثیه نیز می خوانیم: خداوند بر دل کسانی که با علم و آگاهی به سراغ هواپرستی می روند مهر می زند. بنابراین مهر الهی نتیجه ی انتخاب بد خود انسان است، نه آنکه یک عمل قهری و جبری از طرف خدا باشد.

مراد از قلب در قرآن، روح و مرکز ادراکات است. سه نوع قلب را قرآن معرّفی می کند:

۱. قلب سلیم، ۲. قلب منیب، ۳. قلب مریض.

ویژگی های قلب سلیم

الف: قلبی که جز خدا در آن نیست. «لیس فیہ احد سواه» (۳)

ب: قلبی که پیرو راهنمای حق، توبه کننده از گناه و تسلیم حق باشد. (۴)

ج: قلبی که از حبّ دنیا، سالم باشد. (۵)

د: قلبی که با یاد خدا، آرام گیرد. (۶)

ه: قلبی که در برابر خداوند، خاشع است. (۷)

ص: ۵۳

۱- ۱) در آیه ی ۱۰۳ سوره یوسف می فرماید: «وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ» هر چند آرزومند و حریص باشی، بسیاری از مردم ایمان نخواهند آورد.

۲- ۲) غافر، ۳۵.

۳- ۳) نور الثقلین، ج ۴، ص ۵۷.

۴- ۴) نهج البلاغه، خطبه ۲۱۴.

۵- ۵) تفسیر صافی.

٤-٦. فتح، ٤.
٧-٧. جديد، ١٤.

البته قلب مؤمن، هم با یاد خداوند آرام می گیرد و هم از قهر او می ترسد. «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ» (۱) همانند کودکی که هم به والدین آرام می گیرد و هم از آنان حساب می برد.

ویژگی های قلب مریض

الف: قلبی که از خدا غافل است و لایق رهبری نیست. «لَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ» (۲)

ب: دلی که دنبال فتنه و دستاویز می گردد. «فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» (۳)

ج: دلی که قساوت دارد. «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۴)

د: دلی که زنگار گرفته است. «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۵)

ه: دلی که مهر خورده است. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ» (۶)

ویژگی قلب منیب

قلب منیب، آن است که بعد از توجه به انحراف و خلاف، توبه و انابه کرده و به سوی خدا باز گردد. ویژگی بارز آن تغییر حالات در رفتار و گفتار انسان است.

خداوند در آیات قرآنی، نه ویژگی برای قلب کفار بیان کرده است:

الف: انکار حقایق. «قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ» (۷)

ب: تعصب. «فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ» (۸)

ج: انحراف و گمراهی. «صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۹)

د: قساوت و سنگدلی. «فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» (۱۰)

ه: موت. «لَا تَسْمَعُ الْمُؤْتِنِينَ» (۱۱) و: آلودگی و زنگار. «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ» (۱۲)

ص: ۵۴

۱-۱. انفال، ۲.

۲-۲. کهف، ۲۸.

۳-۳. آل عمران، ۷.

۴-۴. مائده، ۱۳.

- ٥-٥. مطففين، ١٤.
- ٦-٦. نساء، ١٥٥.
- ٧-٧. نحل، ٢٢.
- ٨-٨. فتح، ٢٦.
- ٩-٩. توبه، ١٢٧.
- ١٠-١٠. زمر، ٢٢.
- ١١-١١. روم، ٥٢.
- ١٢-١٢. مطففين، ١٤.

ز: مرض. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۱)

ح: ضيق. «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيِّقًا» (۲)

ط: طبع. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ» (۳)

قلب انسان، متغیر و تأثیرپذیر است. لذا مؤمنان اینچنین دعا می کنند: «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا» (۴) خدایا! دلهای ما را بعد از آنکه هدایت نمودی، منحرف مساز.

امام صادق علیه السلام فرمودند: این جمله (آیه) را زیاد بگوئید و خود را از انحراف ایمن و درامان ندانید. (۵)

پیام ها:

۱- درک نکردن حقیقت، شاید بالاترین کیفرهای الهی است. «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ»

۲- کفر و الحاد، سبب مهر خوردن دلها و گوش هاست. «الَّذِينَ كَفَرُوا... خَتَمَ اللَّهُ»

۳- در اثر پافشاری بر کفر، امتیازات اساسی انسان (درک حقایق و واقعیات) سلب می شود. «الَّذِينَ كَفَرُوا... خَتَمَ اللَّهُ»

۴- کیفر الهی، متناسب با عمل ماست. «الَّذِينَ كَفَرُوا... خَتَمَ اللَّهُ»

آری، جزای کسی که حق را فهمید و بر آن سرپوش گذاشت، آن است که خدا هم بر چشم، گوش، روح و فکرش سرپوش گذارد. در واقع انسان، خود عامل بدبختی خویش را فراهم می کند. چنانکه امام رضا علیه السلام فرمود: مهر خوردن، عقوبت کفر آنهاست. (۶)

«۸» وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ مَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

و از مردم کسانی هستند که می گویند: به خدا و روز قیامت ایمان آورده ایم، در قرآن در عظمت، مقامی بس والا دارد. «ذَلِكَ» در ادبیات عرب، «ذَلِكَ» اسم اشاره به دور است. در اینجا به قرآن که در پیش روی ماست، با «ذَلِكَ» اشاره می کند که از عظمت دست نیافتنی قرآن حکایت می کند.

ص: ۵۵

۱- ۱. بقره، ۱۰.

۲- ۲. انعام، ۱۲۵.

۳- ۳. نساء، ۱۵۵.

۴- ۴. آل عمران، ۸.

٥-٥. تفسير نورالثقلين.

٦-٦. تفاسير نورالثقلين و كنزالدقائق.

در آغاز این سوره، برای معرّفی مؤمنان چهار آیه و برای شناسایی کفّار دو آیه آمده است. از آیه ۸ تا ۲۰ گروه سومی را معرّفی می کند که منافق هستند. اینان نه ایمان گروه اوّل را دارند و نه جرأت و جسارت گروه دوم را در ابراز کفر. منافق، همانند موش صحرائی است که برای لانه اش دو راه فرار قرار می دهد، یکی از آن دو را باز می گذارد و از آن رفت و آمد می کند و دیگری را بسته نگه می دارد. هر گاه احساس خطر کند با سر خود راه بسته را باز کرده و می گریزد. نام سوراخ مخفی موش «نافقاء» است که کلمه منافق نیز از همین واژه گرفته شده است. (۱)

گرچه مراد از نفاق در این آیات، کفر در دل و اظهار ایمان است، ولی در روایات نفاق، دارای معنای گسترده ای است که هر کس زبان و عملش هماهنگ نباشد، سهمی از نفاق دارد. در حدیث می خوانیم: اگر به امانت خیانت کردیم و در گفتار دروغ گفتیم و به وعده های خود عمل نکردیم، منافق هستیم گرچه اهل نماز و روزه باشیم. (۲)

نفاق، نوعی دروغ عملی و اعتقادی است و ریاکاری نیز نوعی نفاق است. (۳)

پیام ها:

۱- ایمان، یک مسئله قلبی است و اظهار انسان کافی نیست. «ماهم بمؤمنین»

۲- ایمان به مبدأ و معاد، دو اساس برای ایمان است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ»

۳- خداوند از درون انسان، آگاه است. «وَ مَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ»

«۹» يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ مَا يُخَدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ

(منافقان به پندار خود) به خداوند و مؤمنان نیرنگ می زنند در حالی که جز خودشان را فریب نمی دهند، اما نمی فهمند!

ص: ۵۶

۱- ۱. قاموس و مفردات.

۲- ۲. سفینة البحار، ج ۲، ص ۶۰۵.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

«شعور» از ریشه ی «شعر» به معنای مو می باشد. کسی که دارای فهم دقیق و موشکافانه باشد، اهل درک و شعور است. بنابراین منافق گمان می کند که دیگران را فریب می دهد، زیرا درک درست ندارد. «مَا يَشْعُرُونَ»

مراد از حيله و مکر منافقان با خدا، یا خدعه و نیرنگ آنان با احکام خدا و دین الهی است که آن را مورد تمسخر و بازیچه قرار می دهند و یا به معنای فریبکاری نسبت به پیامبر خداست. یعنی همان گونه که اطاعت و بیعت با رسول خدا، اطاعت و بیعت با خداست (۱) و خدعه با رسول خدا به منزله خدعه با خدا می باشد که روشن است این گونه فریبکاری و نیرنگ بازی با دین، خدعه و نیرنگ نسبت به خود است. چنانکه اگر پزشک، دستور مصرف دارویی را بدهد و بیمار به دروغ بگوید که آنها را مصرف کرده ام، به گمان خودش پزشک را فریب داده و در حقیقت خود را فریب داده است که فریب پزشک، فریب خود است.

برخورد اسلام با منافق، همانند برخورد منافق با اسلام است. او در ظاهر اسلام می آورد، اسلام نیز او را در ظاهر مسلمان می شمارد. او در دل ایمان ندارد و کافر است، خداوند نیز در قیامت او را با کافران محشور می کند.

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: ریاکاری، خدعه با خداوند است. (۲)

قرآن، بازتاب کار نیک و بد انسان را برای خود او می داند. چنانکه در این آیه می فرماید:

خدعه با دین، خدعه با خود است نه خدا. و در جای دیگر می فرماید: «إِنْ أَحْسَيْتُمْ أَحْسَيتُمْ لِنَفْسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (۳) اگر نیکی کنید، به خود نیکی کرده اید و اگر بدی کنید، به خود کرده اید. یا در جای دیگر می فرماید: «وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ» (۴) نیرنگ بد، جز سازنده اش را فرا نگیرد.

ص: ۵۷

۱- ۱. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» هر کس از رسول پیروی کند، قطعاً از خدا پیروی کرده است. نساء، ۸۰. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» کسانی که با تو بیعت کنند، همانا با خدا بیعت نموده اند. فتح، ۱.
۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. اسراء، ۷.

۴- ۴. فاطر، ۴۳.

۱- حيله گری، نشانه ی نفاق است. «يُخَادِعُونَ اللَّهَ»

۲- منافق، همواره در فکر ضربه زدن است. «يُخَادِعُونَ» (کلمه «خده» به معنای پنهان کردن امری و اظهار نمودن امر دیگر، به منظور ضربه زدن است.) (۱)

۳- آثار نیرنگ، به صاحب نیرنگ بر می گردد. «وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

۴- منافق، بی شعور است و نمی فهمد که طرف حساب او خداوندی است که همه ی اسرار درون او را می داند (۲) و در قیامت نیز از کار او پرده برمی دارد. (۳) «وَمَا يَشْعُرُونَ» (۴)

۵- خده و حيله، نشانه ی عقل و شعور نیست. «يُخَادِعُونَ... مَا يَشْعُرُونَ» در روایات می خوانیم: عقل واقعی آن است که توسط آن، انسان خداوند را بندگی نماید.

«۱۰» فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

در دل‌های منافقان، بیماری است پس خداوند بیماری آنان را بیافزاید. و برای ایشان عذابی دردناک است، به سزای آنکه (در اظهار ایمان) دروغ می گویند.

نکته ها:

بیماری، گاهی مربوط به جسم است، نظیر آیه ی ۱۸۵ سوره بقره؛ «وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا» که درباره احکام روزه بیماران می باشد. و گاهی مربوط به روح است، نظیر این آیه «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» که درباره بیماری نفاق می باشد.

ص: ۵۸

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ» غافر، ۱۹.

۳- ۳). «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ» طارق، ۹.

۴- ۴). جمله «وَمَا يَشْعُرُونَ» دو گونه می توان معنا کرد: اول آن که شعور ندارند که خدا اسرارشان را می داند و دیگر این که شعور ندارند که در حقیقت به خود ضربه می زنند.

داستان منافق، به لاشه و مرداری بد بو می ماند که در مخزن آبی افتاده باشد. هر چه آب در آن بیشتر وارد شود، فسادش بیشتر شده و بوی نامطبوع و آلودگی آن افزایش می یابد. نفاق، همچون مرداری است که اگر در روح و دل انسان باقی بماند، هر آیه و حکمی که از طرف خداوند نازل شود، به جای تسلیم شدن در برابر آن، دست به تظاهر و ریاکاری می زند و یک گام بر نفاق خود می افزاید. این روح مریض، تمام افکار و اعمال او را، ریاکارانه و منافقانه می کند و این نوعی افزایش بیماری است. ﴿فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾

شاید جمله ی ﴿فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ نفرین باشد. نظیر ﴿قَاتَلَهُمُ اللَّهُ﴾ یعنی اکنون که در دل بیماری دارند، خدا بیماری آنان را اضافه می کند.

پیام ها:

۱- نفاق، یک مرض روحی و منافق بیمار است. همانطور که بیمار، نه سالم است و نه مرده، منافق هم نه مؤمن است و نه کافر. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ»

۲- اصل انسان، دل و روح اوست. ﴿فَرَادَهُمُ اللَّهُ﴾

(حق این بود که بگویند «فرادها الله مرضا» یعنی در دل آنان مرض بود، خداوند مرض آنها را زیاد کرد. ولی فرمود: مرض خود آنان را زیاد کرد. پس قلب انسان، به منزله تمام انسان است. زیرا اگر روح و قلب منحرف شود، آثارش در سخن و عمل هویدا است.) (۱)

۳- نفاق، مرضی است که رشد سرطانی دارد. (۲) ﴿فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾

ص: ۵۹

(۱-۱). تفسیر راهنما.

(۲-۲). در قرآن، آیاتی را می خوانیم که در آن اوصاف پسندیده ای همچون: علم، هدایت و ایمان، قابل افزایش معرفی شده است. همانند: «زِدْنِي عِلْمًا» طه، ۱۱۴ و «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» انفال، ۲ و «زَادَهُمْ هُدًى» محمد، ۱۷. همچنین برخی از امراض و اوصاف ناپسند مانند: رجس، نفرت، ترس و خسارت نیز قابل ازدیاد دانسته شده اند. همانند: «فَرَادَتْهُمْ رِجْسًا» توبه، ۱۲۵ و «زَادَهُمْ نُفُورًا» فرقان، ۶۰ و «مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا» توبه، ۴۷ و «وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» اسراء، ۸۲. با توجه به آیات مذکور، معلوم می شود که سنت خداوند، آزادی دادن به هر دو گروه خیر و شر است. «كُلًّا نُمِدُّ هُوْلَاءِ وَ هُوْلَاءِ» اسراء، ۲۰.

۴-زمینه های عزت و سقوط را، خود انسان در خود به وجود می آورد. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ»

۵-دروغگویی، از روشهای متداول منافقان است. «كَانُوا يَكْذِبُونَ»

«۱۱» وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ

هر گاه به آنان(منافقان)گفته شود در زمین فساد نکنید، می گویند:همانا ما اصلاحگریم.

پیام ها:

۱- گرچه منافقان پندپذیر و نصیحت خواه نیستند، ولی بهتر است آنها را مؤذنه و نهی از منکر کرد. «قِيلَ لَهُمْ»

۲-نفاق، عامل فساد است. «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ»

۳-منافق چند چهره بودن خود را مردم داری و اصلاح طلبی می داند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ»

۴-منافق، فقط خود را اصلاح طلب معرفی می کند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ» (ممکن است کسی دچار بیماری سخت روحی باشد، ولی خیال کند که سالم است.)

۵-منافق با ستایش نابجا از خود، در صدد تحمیق دیگران و توجیه خلافتکاری های خویش است. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ»

«۱۲» أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ

آگاه باشید! همانا آنان خود اهل فسادند، ولی نمی فهمند.

نکته ها:

در یک بررسی اجمالی از آیات قرآن در می یابیم که نفاق، آثار و عوارض بدی در روح، روان، رفتار و کردار شخص منافق ایجاد می کند که او را در دنیا و قیامت گرفتار می سازد.

قرآن در وصف آنها می فرماید:

*دچار فقدان شعور واقعی می شوند. (۱)

*اندیشه و فهم نمی کنند. (۲)

*دچار حیرت و سرگردانی می شوند. (۳)

*چون اعتقاد قلبی صحیحی ندارند، وحشت و اضطراب (۴) و عذابی دردناک دارند. (۵)

پیام ها:

۱- مسلمانان باید به ترفندها و شعارهای به ظاهر زیبای منافقان، آگاه شوند. «الا»

۲- بلندپروازی و خیال پردازی مغرورانه ی منافق، باید شکسته شود. «إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ»

۳- منافقان دائماً در حال فساد هستند. «هُمُ الْمُفْسِدُونَ»

۴- زرنگی اگر در مسیر حق نباشد، بی شعوری است. «لَا يَشْعُرُونَ»

«۱۳» وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَتُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ

وچون به آنان گفته شود، شما نیز همان گونه که (سایر) مردم ایمان آورده اند ایمان آورید، (آنها با تکبر و غرور) گویند: آیا ما نیز همانند ساده اندیشان و سبک مغزان، ایمان بیاوریم؟! آگاه باشید! آنان خود بی خردند، ولی نمی دانند.

پیام ها:

۱- ارشاد و دعوت اولیای خدا، در منافقان بی اثر است. «قِيلَ... أَ تُؤْمِنُ»

۲- منافقان، روحیه امتیاز طلبی و خود برترینی دارند. «أ تُؤْمِنُ» ۳- تحقیر مؤمنان، از شیوه های منافقان است. «كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ»

ص: ۶۱

۱- ۱). «لَا يَشْعُرُونَ» بقره، ۱۲؛ «هُمُ السُّفَهَاءُ» بقره، ۱۳.

۲- ۲). «لَا يَفْقَهُونَ» توبه، ۸۷؛ «لَا يَعْلَمُونَ» بقره، ۱۳.

۳- ۳). «يَعْمَهُونَ» بقره، ۱۵، «لَا يُبْصِرُونَ» بقره، ۱۷.

۴- ۴). «حَذَرَ الْمَوْتِ» بقره، ۱۹.

۵- ۵). «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» بقره، ۱۰.

(ایمان داشتن و تسلیم خدا بودن، در نظر منافقان سبک مغزی است.)

۴- مسلمانان باید هوشیار باشند تا فریب ظواهر را نخورند. «أَلَا»

۵- در فرهنگ قرآن، تسلیم حقّ نشدن، سفاهت است. «إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ»

۶- باید غرور متکبرانه منافق، شکسته و با آن مقابله شود. «إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ»

۷- افشای چهره دروغین منافق، برای جامعه اسلامی ضروری است. «هُمُ السُّفَهَاءُ»

۸- بدتر و دردآورتر از هر دردی، جهل به آن درد است. «لَكِنَّ لَا يَعْلَمُونَ»

«۱۴» وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ

و چون با اهل ایمان ملاقات کنند گویند: ما (نیز همانند شما) ایمان آورده ایم. ولی هر گاه با (همفکران) شیطان صفت خود خلوت کنند، می گویند: ما با شما هستیم، ما فقط (اهل ایمان را) مسخره می کنیم.

نکته ها:

«شیطان» از «شَطَن» به معنای دور شده از خیر است و به هر کس القای انحراف کند، اطلاق شده و به انسان های بدکار و دور از حقّ نیز گفته می شود. (۱)

پیام ها:

۱- منافق، نان را به نرخ روز می خورد. «قَالُوا آمَنَّا... قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ»

۲- گرچه اظهار ایمان برای مسلمانی کافی است، ولی باید مواظب عوامل نفوذی بود. «قَالُوا آمَنَّا»

۳- منافق، شهادتِ صداقت ندارد و از مؤمنان ترس و هراس دارد. «خَلَوْا»

تماس و ارتباط منافقان با مؤمنان، آشکار و علنی است ولی تماس آنان با کفار یا سران و رهبران خود، سرّی و محرمانه، در نهران و خلوت صورت می گیرد.

ص: ۶۲

۴- دوستان منافقان، شیطان صفت هستند. «شیاطینهم»

۵- کفار و منافقان با همدیگر ارتباط تشکیلاتی دارند و منافقان از آنان خط فکری می گیرند. «شیاطینهم»

۶- منافقان، مؤمنان را به استهزا می گیرند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ»

□
«۱۵» اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

خداوند آنان را به استهزا می گیرد و آنان را در طغیانشان مهلت می دهد تا سرگردان شوند.

نکته ها:

کلمه «يعمهُون» از «عَمَهُ» مثل «عَمِيَ» می باشد، لکن «عمی» کوری ظاهری را گویند و «عمه» کوری باطنی است. (۱)

امام رضا علیه السلام در تفسیر این آیه می فرماید: خداوند، اهل مکر و خدعه و استهزا نیست، لکن جزای مکر و استهزای آنان را می دهد. (۲) همچنان که آنان را در طغیان و سرکشی خودشان، رها می کند تا سر در گم و غرق شوند. و چه سزایی سخت تر از قساوت قلب و تسلط شیطان و وسوسه های او، میل به گناه و بی رغبتی به عبادت، همراهی و همکاری با افراد نا اهل و سرگرمی به دنیا و غفلت از حق که منافقان بدان گرفتار می آیند.

منافقان، دوگانه رفتار می کنند و لذا با آنها نیز دو گونه برخورد می شود؛ در دنیا احکام مسلمانان را دارند و در آخرت کیفر کفار را می بینند.

پیام ها:

□
۱- کیفرهای الهی، متناسب با گناهان است. در برابر «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ» ، «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» آمده است.

۲- منافقان با خدا طرفند، نه با مؤمنان. (آنها مؤمنان را مسخره می کنند، ولی خدا

ص: ۶۳

۱- ۱). تفسیر کشاف.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۳۰.

به حمایت آمده و پاسخ مسخره‌ی آنان را می‌دهد.) «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ»

۳- استهزاء، اگر به عنوان پاسخ باشد، مانعی ندارد. نظیر تکبر در مقابل متکبر. «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ»

۴- از مهلت دادن و زیاده‌بخشی‌های خداوند، نباید مغرور شد. «يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ»

۵- سرکشی و طغیان، زمینه‌ای برای سر درگمی هاست. «فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

«۱۶» أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

آنان کسانی هستند که به بهای (از دست دادن) هدایت، خریدار ضلالت و گمراهی شدند. اما این داد و ستد، سودشان نبخشد و در شمار هدایت یافتگان در نیامدند. (ویا به اهداف خود نرسیدند).

نکته ها:

منافقان، صاحب هدایتی نبودند که آن را از دست بدهند. پس شاید مراد آیه این است که زمینه‌های فطری و عوامل هدایت را از دست دادند. همچنان که در آیات دیگر می‌خوانیم:

«اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ» (۱) گروهی ایمان را به کفر فروختند. و یا «اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» (۲) آخرت را به زندگی دنیوی فروختند. و یا «وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ» (۳) آمرزش و عفو الهی را با قهر و عذاب او معامله کردند. یعنی استعداد ایمان و دریافت پاداش و مغفرت را با اعمال خود از بین بردند.

عاقبت، نور الهی دود شد

فطرت حق جوی او، نمرود شد

پیام ها:

۱- منافق، سود و زیان خود را نمی‌شناسد و لذا هدایت را با ضلالت معامله می‌کند. «اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ»

ص: ۶۴

۱- ۱. آل عمران، ۱۷۷.

۲- ۲. بقره، ۸۶.

۳- ۳. بقره، ۱۷۵.

۲- انسان، آزاد و انتخاب گر است. چون داد و ستد، نیاز به اراده و تصمیم دارد.

«اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ...»

۳- دنیا همچون بازار است و مردمان، معامله گر و مورد معامله، اعمال و انتخاب های ماست. «اشْتَرُوا... فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ»

۴- عاقبت مؤمن، هدایت؛ «عَلَىٰ هُدًىٰ مِنْ رَبِّهِمْ» و سرانجام منافق، انحراف است.

«مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ»

۵- منافقان به اهداف خود راهی نمی یابند. «مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ» وبا توجه به آیات بعد.

«۱۷» مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

مثل آنان (منافقان)، مثل آن کسی است که آتشی افروخته، پس چون آتش اطراف خود را روشن ساخت، خداوند روشنایی و نورشان را برد و آنان را در تاریکی هایی که (هیچ) نمی بینند، رهایشان کند.

نکته ها:

مثال، برای تفهیم مطلب به مردم، نقش مؤثری دارد. مسائل معقول را محسوس و بدینوسیله راه را نزدیک و عمومی می کند، درجه اطمینان را بالا می برد و لجاجان را خاموش می سازد. در قرآن مثال های فراوانی آمده است از جمله:

مثال حق، به آب و باطل به کف روی آب. (۱) مثال حق به شجره ی طیبه و باطل به شجره ی خبیثه. (۲) تشبیه اعمال کفار به خاکستری در برابر تندباد. (۳) ویا تشبیه کارهای آنان، به سراب. (۴) تشبیه بت ها و طاغوت ها به خانه عنکبوت. (۵) تمثیل دانشمند بی عمل به الاغی که کتاب حمل می کند. (۶) و تمثیل غیبت، به خوردن گوشت برادری که مرده است. (۷)

ص: ۶۵

۱-۱. رعد، ۱۷.

۲-۲. ابراهیم، ۲۶.

۳-۳. ابراهیم، ۱۸.

۴-۴. نور، ۳۹.

۵-۵. عنکبوت، ۴۱.

۶-۶. جمعه، ۵.

۷-۷. حجرات، ۱۲.

این آیه نیز در مقام تشبیه مجموعه ای از روحيات و حالاتِ منافقان است. آنان، آتش می افروزند، ولی خداوند نورش را می برد و دود و خاکستر و تاریکی برای آنان باقی می گذارد.

امام رضا علیه السلام فرمودند: معنای آیه «تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ...» آن است که خداوند آنان را به حال خود رها می کند. (۱)

پیام ها:

۱- منافق برای رسیدن به نور، از نار (آتش) استفاده می کند که خاکستر و دود و سوزش نیز دارد. «اسْتَوْقَدَ نَارًا»

۲- نور اسلام عالم گیر است، ولی نوری که منافقان در سایه ی آن تظاهر به اسلام می کنند، در شعاعی کمتر و روشنایی آن ناپایدار است. «أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ»

۳- اسلام نور و کفر تاریکی است. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ»

۴- کسی که از یک نور بهره مند نشود، در ظلمات متعدد باقی می ماند. «بِنُورِهِمْ... فِي ظُلُمَاتٍ» (کلمه «نور» مفرد و کلمه «ظلمات» جمع است.)

۵- نقشه ها و توطئه های منافقان، به اراده الهی ناتمام می ماند. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ»

۶- طرف مقابل منافقان، خداوند است. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ»

۷- عاقبت و آینده ی منافقان، تاریک است. «فِي ظُلُمَاتٍ»

۸- منافقان دچار وحشت و اضطراب، و در تصمیم گیری های دراز مدت، سردرگم هستند. «فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ»

۹- گاهی در آغاز، ایمان واقعی است، ولی کم کم انسان به انحراف گرایش پیدا نموده و منافق می شود. (کلمه «نورهم» در این آیه و جمله «لا يرجعون» در آیه بعد نشان می دهد که آنان نوری داشتند، ولی به سوی آن نور برگشتند.)

ص: ۶۶

آنان (از شنیدن حق) کر و (از گفتن حق) گنگ و (از دیدن حق) کورند، پس ایشان (به سوی حق) باز نمی گردند.

نکته ها:

قرآن در ستایش برخی پیامبران می فرماید: آنان دست و چشم دارند، «وَ اذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ اُولَى الْاَيْدِى وَ الْاَبْصَارِ» (۱) شاید مقصود آن است که کسی که دست بت شکنی دارد دست دارد، کسی که چشم خدایین دارد چشم دارد، پس منافقان که چنین دست و چشمی ندارند، در واقع همچون ناقص الخلقه هایی هستند که خود مقدمات نقص را فراهم کرده و وسائل شناخت را از دست داده اند. لذا در این سوره درباره ی منافقان تعبیری همچون «لا يشعرون، ما يشعرون، لا يعلمون، لا يبصرون، يعمهون، صم، بكم، عمى، لا يرجعون» بکار رفته است.

نظر، غیر از بصیرت است. در سوره اعراف می خوانیم: «تَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ وَ هُمْ لَا يُبْصِرُونَ» (۲) می بینی که به تو نگاه می کنند، در حالی که نمی بینند. یعنی چشم بصیرت ندارند که حق را ببینند.

عدم بهره گیری صحیح از امکانات و وسائل شناخت، مساوی با سقوط و از دست دادن انسانیت است. در سوره اعراف آیه ی ۱۷۹ می خوانیم: «لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْغٰفِلُونَ» آنان دل دارند، ولی نمی فهمند، چشم دارند ولی نمی بینند، گوش دارند ولی حق را نمی شنوند، این گروه همچون چهارپایان بلکه از آنها پست تر و گمراه ترند، ایشان غافل هستند.

جزای کسی که در دنیا خود را به کوری و کبری و لالی می زند، کوری و کبری و لالی آخرت است. «وَ نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًّا وَ بُكْمًا وَ صُمًّا» (۳)

ص: ۶۷

۱-۱. ص، ۴۵.

۲-۲. اعراف، ۱۹۸.

۳-۳. اسراء، ۹۷.

پیام ها:

۱- نفاق، انسان را از درک حقایق و معارف الهی باز می دارد. «صُمُّ بُكُمْ عُمِّي»

۲- کسی که از عطایای الهی در راه حق بهره نگیرد، همانند کسی است که فاقد آن نعمت هاست. «صُمُّ بُكُمْ عُمِّي»

۳- حق ندیدن منافقان دو دلیل دارد: یکی آنکه فضای بیرونی آنان تاریک است؛ «فِي ظُلُمَاتٍ» و دیگر آنکه خود چشم دل را از دست داده اند. «صُمُّ بُكُمْ عُمِّي»

۴- منافقان، لجاجت و تعصب دارند. «فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ»

«۱۹» أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

یا چون (گرفتاران در) بارانی تند از آسمانند که در آن، تاریکی ها و رعد و برقی است که از ترس صاعقه ها و بیم مرگ، انگشتان خود را در گوشهایشان قرار می دهند. و (لی) خداوند بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

خداوند، منافق را به شخص در باران مانده ای تشبیه کرده که مشکلات باران تند، شب تاریک، غرش گوش خراش رعد، نور خیره کننده ی برق، و هراس و خوف مرگ، او را فرا گرفته است، امّا او برای حفظ خود از باران، نه پناهگاهی دارد و نه برای تاریکی، نوری و نه گوشی آسوده از رعد و نه روحی آرام از مرگ.

پیام ها:

۱- منافقان غرق در مشکلات و نگرانی ها می شوند، و در همین دنیا نیز دلهره و اضطراب و رسوایی و ذلت دامن گیرشان می شود. «ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ»

۲- منافقان از مرگ می ترسند. «حَذَرَ الْمَوْتِ»

۳- منافقان بدانند که خداوند بر آنها احاطه دارد و هر لحظه اراده فرماید، اسرار و

توطئه های آنها را افشا می کند. «وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ» (۱)

﴿۲۰﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَمَذَّهَبَ بِأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

نزدیک است که برق، نور چشمانشان را برباید. هرگاه که (برق آسمان در آن صحرای تاریک و بارانی) برای آنان بدرخشد، در آن حرکت کنند، ولی همین که تاریکی، ایشان را فرا گرفت بایستند. و اگر خداوند بخواهد، شنوایی و بینایی آنان را (از بین) می برد، همانا خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

منافقان، تاب و توان دیدن دلائل نورانی و فروغ آیات الهی را ندارند. همانند مسافر شبگرد در بیابان که در اثر برق آسمان، چشمانش خیره شده و جز چند قدم بر نمی دارد. آنان نیز در جامعه اسلامی هر چند گاهی چند قدمی پیش می روند، ولی در اثر حوادث یا اتفاقاتی از حرکت باز می ایستند. آنان چراغ فطرت درونی خویش را خاموش کرده و منتظر رسیدن نوری از قدرت های بیرونی مانده اند.

ص: ۶۹

۱ - ۱). نگاهی به عملکرد و سرنوشت منافقان در جریان انقلاب اسلامی ایران، نشانه ای روشن برای این آیه است. دلهره، تفرقه، شکست، آوارگی، غربت، بی آبرویی، پناهندگی به کفار و طاغوت ها و جاسوسی، نتیجه ی اعمالشان بود. آنان با استفاده از شعارها و شخصیت های مذهبی، خیال پیروزی داشتند؛ «اسْتَوْفَدْنَا رَأً» ولی با خنثی شدن توطئه ها و آگاه شدن مردم از سوء نیت آنان، خداوند آنان را گرفتار سر درگمی و تفرقه و بی خبری از واقعیت ها و حقایق نمود. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» آنان چون شنیدن اخبار و سخن حق را از علما تحریم می کنند به منزله کران هستند، و چون دریافت های درونی خود و حقایق را بازگو نمی نمایند مانند افراد لالند، و چون چشم دیدن پیشرفت و پیروزی اسلام را ندارند، کورند. و در اثر لجاجت و تعصب مصداق «لَا يَرْجِعُونَ» می باشند. ولی پیروزی ها مثل برق و نهیب مردم و آیات افشاگر همانند رعد و صاعقه، آنان را به وحشت و اضطراب انداخته است.

هرگاه گفته می شود خداوند بر هر کاری قادر است، مراد کارهای ممکن است. مثلاً اگر گفتیم فلانی ریاضی دان است، معنایش آن نیست که بتواند حاصل جمع ۲+۲ را ۵ بیاورد.

زیرا این امر محال است، نه آنکه آن شخص قادر بر جمع نمودن آن نباشد. کسانی از امام علیه السلام سؤال کردند: آیا خداوند می تواند کره ی زمین را در تخم مرغی قرار دهد؟ امام ابتدا یک پاسخ اقناعی دادند که با یک عدسی چشم، آسمان بزرگ را می بینیم، سپس فرمودند:

خداوند قادر است، اما پیشنهاد شما محال است. (۱) درست مانند قدرت ریاضی دان که مسئله ی محال را حل نمی کند.

سیمای منافق در قرآن

منافق در عقیده و عمل، برخوردار و گفتگو، عکس العمل هایی را از خود نشان می دهد که در این سوره و سوره های منافقون، احزاب، توبه، نساء و محمّد آمده است. آنچه در اینجا به مناسبت می توان گفت، این است که منافقان در باطن ایمان ندارند، ولی خود را مصلح و عاقل می پندارند. با همفکران خود خلوت می کنند، نمازشان با کسالت و انفاقشان با کراهت است. نسبت به مؤمنان عیب جو و نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله مودی اند. از جبهه فراری و نسبت به خدا غافل اند. افرادی یاهو سرار، ریاکار، شایعه ساز و علاقمند به دوستی با کفارند. ملاک علاقه شان کامیابی و ملاک غضبشان، محرومیت است. نسبت به تعهداتی که با خدا دارند بی وفایند، نسبت به خیراتی که به مؤمنان می رسد نگران، ولی نسبت به مشکلاتی که برای مسلمانان پیش می آید شادند. امر به منکر و نهی از معروف می کنند. قرآن در برابر این همه انحراف های فکری و عملی می فرماید: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ» (۲)

پیام ها:

۱- منافق در مسیر حرکت، متحیر است. «أَضَاءٌ... مَشَوْنَا، أَظْلَمَ... قَامُوا»

۲- حرکت منافق، در پرتو نور دیگران است. «أَضَاءٌ لَهُمْ»

۳- منافق به سبب اعمالی که مرتکب می شود، هر لحظه ممکن است گرفتار قهر

ص: ۷۰

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۳۹.

۲- ۲). نساء، ۱۴۵.

خداوندی شود. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ»

۴- سنت الهی، آزادی دادن به همه است و گرنه خداوند می توانست منافقان را کر و کور کند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَ أَبْصَارِهِمْ»

«۲۱» يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ای مردم! پروردگارتان که شما و پیشینیان شما را آفرید، پرستش کنید تا اهل تقوا شوید.

نکته ها:

در کتاب های قانون، مواد قانون، بدون خطاب بیان می شود، ولی قرآن کتاب قانونی است که با روح و عاطفه مردم سر و کار دارد، لذا در بیان دستورات، خطاب می کند. البته خطاب های قرآن مختلف است. گاهی برای عموم می فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» اما برای هدایت یافتگان فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

هدف از خلقت جهان و انسان، تکامل انسان هاست. یعنی هدف از آفرینش هستی، بهره گیری انسان هاست (۱) و تکامل انسان ها در گرو عبادت (۲) و اثر عبادت، رسیدن به تقوا (۳) و نهایت تقوی، رستگاری است. (۴)

سؤال: چرا خدا را عبادت کنیم؟

پاسخ: در چند جای قرآن پاسخ این پرسش چنین آمده است:

*چون خداوند خالق و مربی شماست. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» (۵)

ص: ۷۱

۱- ۱. «سَخَّرَ لَكُمْ» جائیه، ۱۳. «خَلَقَ لَكُمْ» بقره، ۲۹.

۲- ۲. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات، ۵۶.

۳- ۳. «...وَاعْبُدُوا رَبَّكُمُ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۲۱.

۴- ۴. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» بقره، ۱۸۹.

۵- ۵. مشرکان خالقیت را پذیرفته ولی ربوبیت را انکار می نمودند، خداوند در این آیه دو کلمه «رَبُّكُمْ» و «خَلَقَكُمْ» را در کنار هم آورده تا دلالت بدین نکته کند که خالق شما، پروردگار شماست.

*چون تأمین کننده رزق و روزی و امنیت شماست. «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ لِهَذَا الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» (۱)

*چون معبودی جز او نیست. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي» (۲)

عبادت انسان، هدف آفرینش انسان است نه هدف آفریننده. او نیازی به عبادت ما ندارد، اگر همه مردم زمین کافر شوند او بی نیاز است: «إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ...» (۳) چنانکه اگر همه مردم رو به خورشید خانه بسازند یا پشت به خورشید، در خورشید اثری ندارد.

با این که عبادت خدا بر ما واجب است، چون خالق و رازق و مربی ماست، ولی باز هم در برابر این ادای تکلیف، پاداش می دهد و این نهایت لطف اوست.

آنچه انسان را وادار به عبادت می کند اموری است، از جمله:

۱. توجه به نعمت های او که خالق و رازق و مربی ماست.

۲. توجه به فقر و نیاز خویش.

۳. توجه به آثار و برکات عبادت.

۴. توجه به آثار سوء ترک عبادت.

۵. توجه به این که همه هستی، مطیع او و در حال تسبیح او هستند، چرا ما عضو ناهماهنگ هستی باشیم.

۶. توجه به این که عشق و پرستش، در روح ماست و به چه کسی برتر از او عشق بورزیم.

سؤال: در قرآن آمده است: «وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» (۴) یعنی عبادت کن تا به یقین برسی. پس آیا اگر کسی به یقین رسید، نمازش را ترک کند؟!

پاسخ: اگر گفتیم: نردبان بگذار تا دستت به شاخه بالای درخت برسد، معنایش این نیست که هرگاه دستت به شاخه رسید، نردبان را بردار، چون سقوط می کنی. کسی که از عبادت جدا شد، مثل کسی است که از آسمان سقوط کند؛ «فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ» به علاوه کسانی که به

ص: ۷۲

۱-۱. قریش، ۳-۴.

۲-۲. طه، ۱۴.

۳-۳. ابراهیم، ۸.

یقین رسیده اند مانند: رسول خدا و امامان معصوم، لحظه ای از عبادت دست برنداشتند.

بنابراین مراد آیه، بیان آثار عبادت است نه تعیین محدوده ی عبادت.

آیات و روایات، برای عبادت شیوه ها و شرایطی را بیان نموده است که در جای خود بحث خواهد شد، ولی چون این آیه، اولین فرمان الهی خطاب به انسان در قرآن است، سرفصل هایی را بیان می کنیم تا مشخص شود عبادت باید چگونه باشد:

۱. عبادت مامورانه، یعنی طبق دستور او بدون خرافات.

۲. عبادت آگاهانه، تا بدانیم مخاطب و معبود ما کیست. «حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ» (۱)

۳. عبادت خالصانه. «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۲)

۴. عبادت خاشعانه. «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۳)

۵. عبادت عاشقانه. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «افضل الناس من عَشِق العباده» (۴)

و خلاصه مطلب این که برای عبادت سه نوع شرط است؛

الف: شرط صحّت، نظیر طهارت و قبله.

ب: شرط قبولی، نظیر تقوا.

ج: شرط کمال، نظیر این که عبادت باید آگاهانه، خاشعانه، مخفیانه و عاشقانه باشد که اینها همه شرط کمال است. (۵)

پیام ها:

۱- دعوت انبیا، عمومی است و همه مردم را دربر می گیرد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- از فلسفه های عبادت، شکرگزاری از ولی نعمت است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۳- اولین نعمت ها، نعمت آفرینش، و اولین دستور، گرنش در برابر خالق است.

«اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

ص: ۷۳

۱- ۱. نساء، ۴۳.

۲- ۲. کهف، ۱۱۰.

۳-۳. مؤمنون، ۲.

۴-۴. بحار، ج ۷۰، ص ۲۵۳.

۵-۵. برای تفصیل بیشتر به کتاب پرتوی از اسرار نماز و تفسیر نماز نوشته مؤلف مراجعه نمایید.

۴- مبادا بت پرستی یا انحراف نیاکان، ما را از عبادت خداوند دور کند، زیرا آنان نیز مخلوق خداوند هستند. «وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۵- عبادت، عامل تقواست. اگر عبادتی تقوا ایجاد نکند، عبادت نیست. «اعْبُدُوا...»

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

۶- به عبادت خود مغرور نشویم که هر عبادتی، تقوا ساز نیست. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

«۲۲» الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

آن (خداوندی) که زمین را برای شما فرشی (گسترده) و آسمان را بنایی (افراشته) قرار داد و از آسمان، آبی فرو فرستاد و به آن از میوه ها، روزی برای شما بیرون آورد، پس برای خداوند شریک و همتایی قرار ندهید با آنکه خودتان می دانید (که هیچ یک از شرکا و بت ها، نه شما را آفریده اند و نه روزی می دهند و اینها فقط کار خداست).

نکته ها:

در این آیه خداوند به نعمت های متعددی اشاره می کند که هر کدام از آنها سرچشمه ی چند نعمت دیگر است. مثلاً فراش بودن زمین، اشاره به نعمت های فراوان دیگری است.

همچون سخت بودن کوهها و نرم بودن خاک دشت ها، فاصله زمین تا خورشید، درجه حرارت و دما و هوای آن، وجود رودخانه ها، درّه ها، کوهها، گیاهان و حرکت های مختلف آن که مجموعاً فراش بودن زمین را مهیا کرده اند. چنانکه در قرآن برای زمین تعبیر چندی شده است، زمین هم «مهد» (۱) گهواره است، هم «ذلول» (۲) رام و آرام و هم «کفات» (۳)

ص: ۷۴

۱- ۱. «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا» طه، ۵۳.

۲- ۲. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا» ملک، ۱۵.

۳- ۳. «أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا» مرسلات، ۲۵.

کلمه «سما» در آیه یک بار در برابر «ارض» آمده است که به همه ی قسمت بالا اشاره دارد و در بار دوم مراد همان قسمت نزول باران از ابرها می باشد.

پیام ها:

۱- یاد نعمت های الهی از بهترین راههای دعوت به عبادت است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ...»

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ

۲- از بهترین راههای خداشناسی، استفاده کردن از نعمت های در دسترس است.

«جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ وَإِشَاءَ وَالسَّمَاءَ بِنَاءً»

۳- در نظام آفرینش، هماهنگی کامل به چشم می خورد. هماهنگی میان زمین، آسمان، باران، گیاهان، میوه ها و انسان. (برهان نظم) «جَعَلَ، أَنْزَلَ، فَأَخْرَجَ»

۴- آفریده ها هر کدام برای هدفی خلق شده اند. «رِزْقًا لَكُمْ» باران برای رشد و ثمر دادن میوه ها، «فَأَخْرَجَ بِهِ» و میوه ها برای روزی انسان. «رِزْقًا لَكُمْ»

۵- زمین و باران وسیله هستند، رویش گیاهان و میوه ها بدست خداست. «فَأَخْرَجَ»

۶- نظم و هماهنگی دستگاه آفرینش، نشانه ی توحید است، پس شما هم یکتا پرست باشید. «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا»

۷- ریشه ی خداپرستی در فطرت و وجدان همه مردم است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۸- آفرینش زمین و آسمان و باران و میوه ها و روزی انسان، پرتوی از ربوبیت خداوند است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ...»

۹- همه ی انسان ها، حق بهره برداری و تصرف در زمین را دارند. (در آیه «لَكُمْ» تکرار شده است.)

۱۰- دلیل واجب بودن عبادت شما، لطف اوست که زمین و آسمان و باران و گیاهان را برای روزی شما قرار داده است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ...» ۱۱- خداوند اسباب طبیعی را حاکم کرده است. «جَعَلَ، أَنْزَلَ، فَأَخْرَجَ»

۱۲- پندار شریک برای خداوند، از جهل است. «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

«۲۳» وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَيَّ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

و اگر در آنچه بر بنده ی خود (از قرآن) نازل کرده ایم، شک دارید، اگر راست می گوئید (لا اقل) یک سوره همانند آن را بیاورید و گواهان خود را غیر از خداوند بر این کار دعوت کنید.

نکته ها:

این آیه، معجزه بودن قرآن را مطرح می کند. پیامبران، یک دعوت دارند که هدایت به سوی خداست و با استدلال و موعظه و جدال نیکو انجام می دهند و یک ادعا دارند که از سوی خدا برای هدایت مردم آمده اند و برای آن معجزه می آورند. پس معجزه برای اثبات ادعای پیامبر است، نه دعوت او. (۱)

خداوند در قرآن، بارها مخالفان اسلام را دعوت به مبارزه کرده است، که اگر شما این کتاب را از سوی خدا نمی دانید و ساخته و پرداخته دست بشر می دانید، بجای این همه جنگ و مبارزه، کتابی مثل قرآن بیاورید تا صدای اسلام خاموش شود!

خداوند برای اثبات حقیقت پیامبر و کتاب خود، از یک سو مخالفان را تحریک و از سوی دیگر به آنان تخفیف داده است. یک جا فرموده: «فَأْتُوا بِكِتَابٍ» (۲) کتابی مثل قرآن بیاورید.

و در جای دیگر: «فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ» (۳) ده سوره و در جای دیگر می فرماید: «فَاتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۴) یک سوره. به علاوه می گوید: برای این کار می توانید از تمام قدرت ها و یاران و همفکران خود در سراسر جهان دعوت کنید.

تقسیم بندی قرآن و نامگذاری هر بخش به نام سوره، در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و از جانب خداوند بوده است. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ»

ص: ۷۶

۱- ۱). البته معجزه به معنای نادیده گرفتن نظام علت و معلول نیست، بلکه معجزه نیز علت دارد، ولی علت آن یا اراده الهی است، یا عواملی که خداوند علت بودن آن را برای مردم مخفی نموده است.

۲- ۲). قصص، ۴۹.

۳- ۳). هود، ۱۳.

۴- ۴). یونس، ۳۸.

قرآن در ستایش انبیا، یا بعد از کلمه «عبدنا» و یا قبل از کلمه «عبد» نام آنان را می برد؛ «عَبَدْنَا أَيُّوبَ»، «إِبْرَاهِيمَ... كُلِّ مَنْ عَادَنَا» ولی درباره پیامبر اسلام تنها کلمه «عبد» بدون ذکر نام را بکار می برد شاید اشاره به این است که عبد مطلق، محمد صلی الله علیه و آله است.

پیام ها:

۱- باید از فکر و دل افراد شک زدایی صورت گیرد به خصوص در مسائل اعتقادی. «إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ

۲- شرط دریافت وحی، بندگی خداست «نَزَّلْنَا عَلَيَّ عَبْدَنَا»

۳- قرآن، کتاب استدلال و احتجاج است و راهی برای وسوسه و شک باقی نمی گذارد. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ»

۴- انبیا باید معجزه داشته باشند و قرآن معجزه ی رسول اکرم صلی الله علیه و آله است. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ»

۵- دین جاوید، معجزه ی جاوید می خواهد تا هر انسانی در هر زمان و مکانی، اگر دچار تردید و شک شد، بتواند خود آزمایش کند. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ»

۶- بر حقیقت قرآن به قدری یقین داریم که اگر مخالفان، یک سوره مثل قرآن نیز آوردند به جای تمام قرآن می پذیریم. «بِسُورَةٍ»

«۲۴» فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْجِبَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

پس اگر این کار را نکردید، که هرگز نتوانید کرد، از آتشی که هیزمش مردم (گناهکار) و سنگ ها هستند و برای کافران مهیا شده، بپرهیزید.

نکته ها:

در سوره ی انبیا می خوانیم: «إِنَّكُمْ وَ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ» (۱) شما و آنچه

ص: ۷۷

غیر از خدا پرستش می کنید (بت های تان)، هیزم دوزخید.

بنابراین ممکن است مراد از سنگ در این آیه، همان بت هایی باشد که مورد پرستش بوده، نه هر سنگی، (۱) تا آنان بدانند و به چشم خود ببینند که کاری از بت ها ساخته نبوده و نیست. همچنین این سنگ ها در قیامت، همانند چاقوی خونی همراه پرونده قاتل، سند جرم و گناه آنان است.

سؤال: با این که الفاظ اختراع بشر است، پس چگونه نمی تواند مثل قرآن را بیاورد؟

پاسخ: حروف الفبا از بشر است، ولی نحوه ترکیب و بیان مفاهیم بلند آنها، برخاسته از علم و هنر است. قرآن بر اساس علم و حکمت بی پایان الهی، نزول یافته است ولی هر کتاب دیگری، از سوی هر کس که باشد، بر اساس علم محدود بشر، تألیف یافته است. پس هیچگاه بشر نمی تواند کتابی مثل قرآن بیاورد.

پیام ها:

۱- یقین به حقایق راه و هدف، یکی از اصول رهبری است. «وَلَنْ تَفْعَلُوا»

۲- اکنون که احساس عجز و ناتوانی کردید، تسلیم حق شوید. «وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا»

۳- انسان جمود و کافر، هم ردیف سنگ است. «النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ»

۴- خباثت های درونی انسان گناهکار، در قیامت تجسم یافته و آتش گیرانه می شود. «وَقُودُهَا النَّاسُ»

۵- کفر و لجابت، انسان مقام جانشینی خداوند را به هیزم دوزخ تبدیل می کند.

«وَقُودُهَا النَّاسُ»

۶- رهایی از آتش دوزخ، در گرو ایمان به قرآن و تصدیق پیامبر اسلام است. «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ... أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»

ص: ۷۸

۱- ۱). چنانکه در طول تاریخ و در میان آن همه سنگ و چوب، هرگز حجر الاسود مورد پرستش واقع نشده و نقش بت را نداشته و هرگز آتش گیرانه دوزخ نخواهد شد. آری! حجر الاسود دست خدا در زمین و حافظ اسرار و گواه بر اقرار فطرت های بشری است.

«۲۵» وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَنْجُمٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

و کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، مژده بده که برایشان باغهایی است که نهرها از پای (درختان) آن جاری است، هرگاه میوه ای از آن (باغها) به آنان روزی شود، گویند: این همان است که قبلاً نیز روزی ما بوده، در حالی که همانند آن نعمت ها به ایشان داده شده است (نه خود آنها) و برای آنان در بهشت همسرانی پاک و پاکیزه است و در آنجا جاودانه اند.

نکته ها:

شاید مراد از «مُتَشَابِهًا» این باشد که بهشتیان در نگاه اول، میوه ها را مانند میوه های دنیوی می بینند و می گویند: شبیه همان است که در دنیا خورده بودیم، لکن بعد از خوردن می فهمند که طعم ولدت تازه ای دارد. و شاید مراد این باشد که میوه هایی به آنان داده می شود که همه از نظر خوبی و زیبایی و خوش عطری یکسانند و مانند میوه های دنیا درجه یک، دو سه ندارد.

در قرآن، معمولاً ایمان و عمل صالح در کنار هم مطرح شده، ولی ایمان بر عمل صالح مقدم قرار گرفته است. آری، اگر اتاقی از درون نورانی شد، شعاع این نور از روزنه و پنجره ها بیرون خواهد زد. ایمان، درون انسان را نورانی و قلب نورانی، تمام کارهای انسان را نورانی می کند. برکات ایمان و عمل صالح بسیار است که در آیات قرآن به آنها اشاره شده است. (۱)

همسران بهشتی دو نوع هستند:

الف: حوریان زیبا (حورالعین) که همچون لؤلؤ و باکره هستند و در همان عالم آفریده می شوند.

ص: ۷۹

۱-۱) قرآن، ۱۵ برکت برای ایمان همراه عمل صالح، بیان نموده که با مراجعه به معجم المفهرس می توانید به آنها دسترسی پیدا نمایید.

ب: همسران مؤمن در دنیا که با چهره ای زیبا در کنار همسرانشان قرار می گیرند. «وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ» (۱)

از امام صادق علیه السلام درباره ی «أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ» سؤال شد، حضرت فرمودند: همسران بهشتی آلوده به حیض و حدث نمی شوند. (۲)

پیام ها:

۱- مزده و بشارت همراه با هشدار و اخطار (در آیه قبل) یکی از اصول تربیت است. «فَاتَّقُوا النَّارَ... وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا...»

۲- ایمان قلبی باید توأم با اعمال صالح باشد. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- انجام هر عمل صالح و شایسته ای، کارساز است. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» («الصَّالِحَاتِ» هم جمع است و هم (الف و لام) دارد که به معنای همه کارهای خوب است.)

۴- کارهای شایسته و صالح، در صورتی ارزش دارد که برخاسته از ایمان باشد، نه تمایلات شخصی و جاذبه های اجتماعی. اول «آمَنُوا» بعد «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۵- محرومیت هایی که مؤمن به جهت رعایت حرام و حلال در این دنیا می بیند، در آخرت جبران می شود. «رُزِقُوا»

۶- ما در دنیا نگران از دست دادن نعمت ها هستیم، اما در آخرت این نگرانی نیست. «وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

۷- گاهی آشنایی با سابقه ی نعمت ها، بر لذت کامیابی می افزاید. (۳) «رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ»

۸- همسران بهشتی نیز پاکیزه اند. «أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ»

ص: ۸۰

۱- ۱. رعد، ۱۳.

۲- ۲. تفسیر راهنما و دُرِّالمنثور.

۳- ۳. سخنان کسی را که می شناسیم در رادیو و تلویزیون با عشق و علاقه گوش می دهیم و یاعکس جاهایی که قبلا بدانجا رفته ایم با علاقه نگاه می کنیم.

«۲۶» إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا لِمَا بَعُوْضُهُ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

همانا خداوند از اینکه به پشه ای (یا فروتر) یا بالا تر از آن مثال بزند شرم ندارد، پس آنهایی که ایمان دارند می دانند که آن (مثال) از طرف پروردگارشان به حق است، ولی کسانی که کفرورزیدند گویند: خداوند از این مثل چه منظوری داشته است؟ (آری)، خداوند بسیاری را بدان (مثال) گمراه و بسیاری را بدان هدایت می فرماید. (اما آگاه باشید که) خداوند جز افراد فاسق را بدان گمراه نمی کند.

نکته ها:

کلمه «بعوض» به معنای پشه ریز است و ریشه ی آن از «بعض» می باشد که به جهت کوچکی جثه به آن اطلاق شده است. (۱)

مثال های قرآن، برای همه ی مردم است و از هر نوع مثلی نیز در آن آمده است: «وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» (۲) البته این مثل ها را نباید ساده انگاشت، زیرا دانشمندان، حقیقت و باطن آن را درک می کنند: «وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ» (۳) در مثال زدن، تذکر، تفهیم، تعلیم، بیان و پرده برداری از حقایق نهفته است و در کتاب های آسمانی پیشین نیز همانند تورات و انجیل و در سخنان رسول اکرم و اهل بیت علیهم السلام فراوان دیده می شود. در تورات بخشی به نام «امثال سلیمان» وجود دارد.

بعضی از مخالفان اسلام که از برخورد منطقی و آوردن مثل قرآن عاجز ماندند، مثال های قرآن را بهانه قرار داده و می گفتند: شأن خداوند برتر از آن است که به حیواناتی چون مگس یا عنکبوت مثال بزند. (۴) و این مثال ها با مقام خداوند سازگار نیست. و بدینوسیله در آیات

ص: ۸۱

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. روم، ۵۸.

۳-۳. عنکبوت، ۴۳.

۴-۴. در سوره عنکبوت آیه ۴۱، قدرت های غیرالهی به خانه عنکبوت تشبیه شده و در سوره حج آیه ۷۳ فرموده که دیگران حتی توانایی آفریدن یک مگس را ندارند.

قرآن تشکیک می کردند. (۱) خداوند با نزول این آیه به بهانه گیری های آنان پاسخ می دهد.

سؤال: آیا خداوند گروهی را با قرآن و مثال های آن گمراه می کند؟

پاسخ: خداوند کسی را گمراه نمی کند، بلکه هر کس در برابر حقایق قرآن بایستد، خود گمراه می شود و بدین معنی می توان گفت: قرآن، سبب گمراهی او گردید. چنانکه در پایان همین آیه می فرماید: «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» یعنی فسق مردم سبب گمراهی آنان می شود.

راستی مگر می شود خداوند مردم را به ایمان تکلیف کند، ولی خودش آنان را گمراه کند؟! و مگر می شود این همه پیامبر و کتب آسمانی نازل کند، ولی خودش مردم را گمراه کند؟! مگر می شود از ابلیس به خاطر گمراه کردن انتقاد کند، ولی خودش دیگران را گمراه کند!؟

گرچه در این آیه، هدایت و گمراهی بطور کلی به خداوند نسبت داده شده است، ولی آیات دیگر، مسئله را باز نموده و می فرماید: «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنْابَ» (۲) خداوند کسانی را هدایت می کند که به سوی او برود. و «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ» (۳) کسی که به دنبال کسب رضای او باشد. و «الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۴) آنان که در راه او جهاد کنند. و کسانی که با اختیار خود در راه کج حرکت کنند، خداوند آنان را به حال خود رها می کند. مراد از گمراه کردن خدا نیز همین معناست. چنانکه درباره کافران، ظالمان، فاسقان و مسرفان جمله «لا یهدی» بکار رفته است. به قول سعدی:

راه است و چاه و دیده بینا و آفتاب

تا آدمی نگاه کند، پیش پای خویش

چندین چراغ دارد و بی راهه می رود

بگذار تا بیفتد و بیند، سزای خویش

ص: ۸۲

۱-۱) اصولاً چرا خداوند از مثال زدن به پشه، شرم کند؟ مگر آفریدن پشه، شرم داشت که مثال زدن به آن نیز شرم داشته باشد؟ کوچکی پشه نباید مورد بهانه باشد، زیرا همین پشه تمام اعضای فیل را در اندازه کوچکتر دارد و علاوه بر آن دو شاخک نیز دارد. خرطوم تو خالی آن همانند ظریف ترین و دقیق ترین سرنگ است که می تواند این پشه ی کوچک، بزرگترین حیوان را عاجز کند. از امام صادق علیه السلام نقل شده است که به کوچکی پشه ننگرید که هرچه فیل دارد او هم دارد، به علاوه دو بال که فیل ندارد. «تفسیر مجمع البیان».

۲-۲) رعد، ۲۷.

۳-۳) مائده، ۱۶.

۱- حیا و شرم در مواردی است که کار شرعاً، عقلاً یا عرفاً مذموم باشد. اما در بیان حقایق، شرم و خجالت پسندیده نیست. «لَا يَسْتَحْيِي»

۲- حقایق والا و مهم را می توان با زبان ساده و مثال بیان نمود. «أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا»

۳- مؤمن کلام خدا را باور دارد و مطیع آن است. «فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ»

۴- مثال های قرآن، وسیله تربیت و رشد است. «فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»

۵- مثال های قرآن، حق و در مقام بیان حقایق است. «أَنَّهُ الْحَقُّ»

۶- انسان حقیقت جو، از هر نوری راه را می یابد، ولی شخص بهانه گیر و اشکال تراش، به هر چراغی خرده می گیرد. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا»

۷- کفر و لجابت، عامل بهانه گیری است. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا»

۸- فسق، موجب گمراهی و مانع شناخت حقایق است. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ»

۹- مثال های قرآن، وسیله هدایت یا ضلالت است. «يُضِلُّ بِهِ، يَهْدِي بِهِ»

۱۰- خداوند، پیمان شکن را فاسق و فاسق را گمراه می کند. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ»

«۲۷» الَّذِينَ يَتَّقُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

(فاسقان) کسانی هستند که پیمان خدا را پس از آنکه محکم بستند می شکنند، و پیوندهایی را که خدا دستور داده برقرار سازند قطع می نمایند، و در زمین فساد می کنند، قطعاً آنان زیان کارانند.

نکته ها:

پیمان های الهی که در این آیه مطرح گردیده، متعدّد است: خداوند از انبیا پیمان گرفته تا آیات الهی را به مردم بگویند. (۱) و از اهل کتاب تعهد گرفته تا کتمان حقایق نکنند و به

بشارت های تورات و انجیل که درباره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است عمل کنند. (۱) و از عامه مردم نیز عهد گرفته، به فرمان الهی عمل کرده و راه شیطان را رها کنند. (۲)

در اسلام وفای به عهد واجب است، حتی نسبت به کفار و عهدشکن، فاقد دین کامل معرفی شده، هرچند که اهل نماز باشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا دین لمن لا عهد له» (۳) آن کس که پایبند تعهدات خود نیست، از دین کامل ندارد.

خداوند در این آیه فرمان داده تا با گروه هایی پیوند و رابطه داشته باشیم: «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» در روایات آن گروه ها چنین معرفی شده اند: رهبران آسمانی، دانشمندان، خویشاوندان، مؤمنان، همسایگان و اساتید. و هر کس رابطه ی خود را با این افراد قطع کند، خود خسارت می بیند. زیرا جلو رشد و تکاملی را که در سایه این ارتباطات می توانسته داشته باشد، گرفته است.

وفای به عهد، کمالی است که خداوند خود را به آن ستوده است؛ «وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ» (۴) کیست که بهتر از خدا به پیمانش وفا کند؟ وفای به عهد حتی نسبت به مشرکان لازم است؛ «فَأَتَمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مَدَّتِ مَدَّتِ قَرَارِدَادَ» (۵) تا پایان مدت قرارداد به پیمانی که با مشرکان بسته اید وفادار باشید. همچنین در آیه ۲۵ سوره رعد پیمان شکنان لعنت شده اند.

عهد دو گونه است: عهد و پیمانی که مردم با یکدیگر می بندند و باید به آن وفادار باشند. و عهد و پیمانی که خداوند برای رهبری یک جامعه، بر عهده ی پیامبر یا امام قرار می دهد که این عهد مقام الهی است. «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۶)

بخشی از پیمان های الهی که این آیه بر آن تأکید می کند، همان پیمان های فطری است که خداوند در نهاد همه افراد بشر قرار داده است. چنانکه حضرت علی علیه السلام فلسفه ی نبوت را شکوفا کردن پیمان فطری می داند. «و واطر اليهم انبيائه ليستأدوهم ميثاق فطرته» (۷)

ص: ۸۴

۱-۱. «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» آل عمران، ۱۸۷.

۲-۲. «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ» اعراف، ۱۷۲.

۳-۳. بحار، ج ۷۲، ص ۱۹۸.

۴-۴. توبه، ۱۱۱.

۵-۵. توبه، ۴.

۶-۶. بقره، ۱۲۴.

۷-۷. نهج البلاغه، خطبه ۱.

سؤال: عهد خداوند چیست؟

پاسخ: از جمله «لَا يَنْالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» استفاده می شود که رهبری آسمانی، عهد خداوند است و از روایات نیز استفاده می شود که نماز، عهد خداوند است. هرگونه تعهدی که انسان بین خود و خدا داشته باشد، عهد الهی است. قوانین عقلی، فکری و احکام الهی نیز مصداق عهد الهی می باشند.

علامه مجلسی قدس سره به دنبال آیه ی «وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» یکصد و ده حدیث درباره اهمیت صله رحم، بیان نموده و آنها را مورد بحث قرار داده است. (۱) در اینجا برخی از نکات جالبی که در آنها آمده را نقل می کنیم:

* با بستگان خود دیدار داشته باشید، هر چند در حدّ نشاندن آبی باشد.

* صله ی رحم، عمر را زیاد و فقر را دور می سازد.

* با صله ی رحم، رزق توسعه می یابد.

* بهترین قدم ها، قدمی است که برای صله ی رحم و دیدار اقوام برداشته می شود.

* در اثر صله رحم، به مقام مخصوصی در بهشت دست می یابید.

* به سراغ بستگان بروید، گرچه آنها بی اعتنایی کنند.

* صله ی رحم کنید هر چند فامیل از نیکان نباشد.

* صله ی رحم کنید، گرچه با سلام کردن باشد.

* صله ی رحم، مرگ و حساب روز قیامت را آسان می کند.

* بویی از بهشت نصیب شخص قاطع رحم نمی شود.

* صله ی رحم باعث تزکیه عمل و رشد اموال می شود.

* کمک مالی به فامیل، بیست و چهار برابر کمک به دیگران پاداش دارد.

* صله رحم کنید، گرچه یکسال راه بروید.

امام صادق علیه السلام می فرماید: «پدرم سفارش کرد، با افرادی که با فامیل خود رابطه ندارند، دوست مشو». (۲)

١-١. بحار، ج ٧١، ص ٨٧.

٢-٢. تفسير راهنما ونورالثقلين.

۱- پیمان شکنی، شیوه ی فاسقان است. «الْفَاسِقِينَ. الَّذِينَ يَنْقُضُونَ» (فعل مضارع، نشانه دوام و استمرار است).

۲- به پیمان فاسقان، اعتماد نکنید. کسی که پیمان خداوند را نقض می کند، به عهد و پیمان دیگران وفادار نخواهد بود. «يَنْقُضُونَ، يَقْطَعُونَ»

۳- انسان در برابر خداوند مسئول است، چون با عقل و فطرت خود، با او عهد و میثاق بسته که به احکام دین عمل کند. «عَهْدَ اللَّهِ»

۴- اسلام با انزوا مخالف است. «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوَصَلَ»

۵- عهد شکن به خود ضربه می زند، نه خداوند. «أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

«۲۸» كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

چگونه به خداوند کافر می شوید، در حالی که شما (اجسام بی روح و) مردگانی بودید که او شما را زنده کرد، سپس شما را می میراند و بار دیگر شما را زنده می کند، سپس به سوی او باز گردانده می شوید.

نکته ها:

بهترین راه خداشناسی، فکر در آفرینش خود و جهان است. حضرت ابراهیم علیه السلام در مقام اثبات خداوند به دیگران فرمود: «رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ» (۱) پروردگار من کسی است که زنده می کند و می میراند. تفکر در پدیده ی حیات و اندیشیدن در مسئله مرگ، انسان را متوجه می کند که اگر حیات از خود انسان بود، باید همیشگی باشد. چرا قبلاً نبود، بعداً پیدا شد و سپس گرفته می شود؟! خداوند می فرماید: اکنون که دیدید چگونه موجود بی جان، جاندار می شود، پس بدانید که زنده شدن مجدد شما در روز قیامت نیز همینطور است.

مسئله حیات، حقیقتش مجهول، ولی آثارش در وجود انسان مشهود است. خالق این

حیات نیز حقیقتش قابل درک نیست، ولی آثارش در هر چیز روشن است.

پیام ها:

۱- بیدار کردن عقل و فطرت، یکی از شیوه های تبلیغ و ارشاد است. «كَيْفَ تَكْفُرُونَ...»

۲- تفکر در تحولات مرگ و حیات، بهترین دلیل بر اثبات وجود خداوند است.

«كُنْتُمْ أَمْوَاتًا» خودشناسی مقدمه خداشناسی است.

۳- در بینش الهی، هدف از حیات و مرگ، تکامل و بازگشت به منبع کمال است.

«ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» مولوی در دفتر سوم مثنوی می گوید:

از جمادی مُردم و نامی شدم

از نما مُردم ز حیوان سر زدم

مُردم از حیوانی و انسان شدم

پس چه ترسم کی زمردن کم شدم

بار دیگر از ملک پُران شوم

آنچه در وَهم ناید آن شوم

«۲۹» هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

اوست آن کس که آنچه در زمین است، همه را برای شما آفریده، سپس به آفرینش آسمان پرداخت و آنها را به صورت هفت آسمان، استوار نمود و او بر هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

کلمه «سما» در زبان عربی به معنی بالاست. گاهی به چند متری بالاتر از سطح زمین، مانند شاخه های درخت که در ارتفاع کمی قرار دارند، گفته شده است: «وَفَزَعَهَا فِي السَّمَاءِ» (۱) و گاهی به ارتفاع ابرها که از آن باران می بارد؛ «وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ

مَاءً» (۲) و گاهی به جو اطراف زمین اطلاق شده است. «جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا» (۳)

١-١. ابراهيم، ٢٤.

٢-٢. ق، ٩.

٣-٣. انبياء، ٣٢.

۱- کفر به خداوند بخشنده ی توانا و برطرف کننده نیازها، شگفت انگیز است.

«كَيْفَ تَكْفُرُونَ...»

هُوَ الَّذِي...»

۲- هستی، برای بشر آفریده شده است. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً»

۳- نظام هستی، هدفدار است و در آفرینش جهان، تدبیر و طرح حکیمانه مطرح بوده است. «خَلَقَ لَكُمْ»

۴- هیچ آفریده ای در طبیعت بیهوده نیست، هر چند ما راه استفاده از آن را ندانیم.

«خَلَقَ لَكُمْ»

۵- اصل آن است که همه چیز برای انسان مباح است، مگر دلیل مخصوصی آن را رد کند. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً»

۶- دنیا برای انسان است، نه انسان برای دنیا. «خَلَقَ لَكُمْ»

۷- انسان می تواند از نظر علمی، به جایی برسد که از تمام مواهب طبیعی بهره برداری و آن را تسخیر کند. «لَكُمْ»

۸- بهره گیری از مواهب زمین، برای همه است. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ»

۹- آسمان های متعدد جهان، دارای اعتدال و بدون کمترین اعوجاج و ناهماهنگی است. «فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ»

۱۰- آفرینش آسمان ها و زمین، همه بر اساس علم الهی است. «خَلَقَ لَكُمْ... عَلِيمٌ»

۱۱- آفرینش زمین و آسمان های هفتگانه، دلیل توانایی خدا بر زنده کردن مردگان است که در آیه قبل آمده بود. «ثُمَّ

يُحْيِيكُمْ... هُوَ الَّذِي»

«۳۰» وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

وهنگامی که پروردگارت به فرشتگان گفت: من بر آنم که در زمین جانشینی قرار دهم. فرشتگان گفتند: آیا کسی را در زمین قرار می دهی که در آن فساد کند و خون ها بریزد؟ در حالی که ما با حمد و ستایش تو، ترا تنزیه و تقدیس می کنیم. خداوند فرمود: همانا من چیزی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند، همه ی مواهب زمین را برای انسان آفریده است. در این آیه و آیات بعد، مسأله ی خلافت انسان در زمین مطرح می شود که نگرانی فرشتگان از فسادهای بشر و توضیح و توجیه خدا و سجده آنان در برابر نخستین انسان را بدنبال دارد.

فرشتگان، یا از طریق اخبار الهی و یا مشاهده ی انسان های قبل از حضرت آدم علیه السلام در عوالم دیگر یا در همین عالم و یا به خاطر پیش بینی صحیحی که از انسان خاکی و مادی و تراحم های طبیعی آنها داشتند، خونریزی و فساد انسان را پیش بینی می کردند.

گرچه همه ی انسان ها، بالقوه استعداد خلیفه خدا شدن را دارند، اما همه خلیفه ی خدا نیستند و به فرموده روایات افراد خاصی هستند، چون برخی از آنها با رفتار خود به اندازه ای سقوط می کنند که از حیوان هم پست تر می شوند. چنانکه قرآن می فرماید: «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۱)

قرارگاه این خلیفه، زمین است، ولی لیاقت او تا «قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى» (۲) می باشد.

به دیگران اجازه دهید سؤال کنند. خداوند به فرشتگان اذن داد تا سؤال کنند و گرنه ملائک، بدون اجازه حرف نمی زنند و فرشتگان می دانستند که برای هر آفریده ای، هدفی عالی در کار است.

سؤال: چرا خداوند در آفرینش انسان، موضوع را با فرشتگان مطرح کرد؟

پاسخ: انسان، مخلوق ویژه ای است که ساخت مادی او به بهترین قوام بوده: «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۳) و در او روح خدایی دمیده شده و بعد از خلقت او خداوند به خود تبریک گفت:

ص: ۸۹

۱- ۱. اعراف، ۱۷۹.

۲- ۲. نجم، ۹.

۳- ۳. تین، ۴.

سؤال: خدایی که دائماً حاضر، ناظر و قیوم است چه نیازی به جانشین و خلیفه دارد؟

پاسخ: اولاً- جانشینی انسان نه به خاطر نیاز و عجز خداوند است، بلکه این مقام به خاطر کرامت و فضیلت رتبه‌ی انسانی است. ثانیاً نظام آفرینش بر اساس واسطه‌هاست. یعنی با اینکه خداوند مستقیماً قادر بر انجام هر کاری است، ولی برای اجرای امور، واسطه‌هایی را قرار داده که نمونه‌هایی را بیان می‌کنیم:

* با این که مدبر اصلی اوست: «اللَّهُ الَّذِي... يُدَبِّرُ» (۲) لیکن فرشتگان را مدبر هستی قرار داده است. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (۳)

* با این که شفا به دست اوست؛ «فَهُوَ يَشْفِي» (۴) اما در عسل شفا قرار داده است. «فيه شفاء» (۵)

* با این که علم غیب مخصوص اوست؛ «إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ» (۶) لیکن بخشی از آن را برای بعضی از بندگان صالحش ظاهر می‌کند. «إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» (۷)

پس انسان می‌تواند جانشین خداوند شود و اطاعت از او، همچون اطاعت از خداوند باشد.

* «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۸) و بیعت با او نیز به منزله‌ی بیعت با خداوند باشد. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ... إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۹) و محبت به او مثل محبت خدا باشد. «من احببكم فقد احب الله» (۱۰)

برای قضاوت درباره‌ی موجودات، باید تمام خیرات و شرور آنها را کنار هم گذاشت و نباید زود قضاوت کرد. فرشتگان خود را دیدند که تسبیح و حمد آنها بیشتر از انسان است. ابلیس نیز خود را می‌بیند و می‌گوید: من از آتشم و آدم از خاک و زیر بار نمی‌رود. اما خداوند متعال مجموعه را می‌بیند که انسان بهتر است و می‌فرماید: «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

ص: ۹۰

۱-۱. مؤمنون، ۱۴.

۲-۲. یونس، ۳.

۳-۳. نازعات، ۵.

۴-۴. شعراء، ۸۰.

۵-۵. نحل، ۶۹.

۶-۶. یونس، ۲۰.

۷-۷. جن، ۲۷.

۸-۸. نساء، ۸۰.

۹-۹. فتح، ۱۰.

۱- شاید بتوان از این دو آیه (۲۹-۳۰) فهمید: خداوند ابتدا اسباب زندگی را برای انسان فراهم کرد، سپس او را آفرید. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا... إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ» چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمود: «فلَمَّا مهد ارضه و انفذ امره اختار آدم...» (۱) همین که زمین را گسترده و فرمانش را منتفذ قرارداد، انسان را آفرید.

۲- آفرینش ملائکه، قبل از آدم بوده است. زیرا خداوند آفریدن انسان را با آنان در میان گذاشت. «قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ»

۳- انتصاب خلیفه و جانشین و حاکم الهی، تنها بدست خداست. «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً»

۴- انسان، جانشین دائمی خداوند در زمین است. «جَاعِلٌ» (کلمه «جاعل» اسم فاعل و رمز تداوم است.)

۵- انسان می تواند اشرف مخلوقات و لایق مقام خلیفه الهی باشد. «جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» البته ستمکاران از نیل به این مقام محروم شده اند: «لَا يَتَّالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۲)

۶- ملائکه، فساد و خونریزی را کار دائمی انسان می دانستند. «يُفْسِدُ... وَ يَشْفِكُ» (فعل مضارع نشانه ی استمرار است.)

۷- حاکم و خلیفه ی الهی باید عادل باشد، نه فاسد و فاسق. خلیفه نباید «يفسد في الارض» باشد.

۸- طرح لیاقت خود، اگر بر اساس حسادت نباشد، مانعی ندارد. «وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ»

۹- عبادت و تسبیح در فضای آرام، تنها ملاک و معیار لیاقت نیست. «نَحْنُ نُسَبِّحُ»

۱۰- به خاطر انحراف یا فساد گروهی، نباید جلوی امکان رشد دیگران گرفته شود. با آنکه خداوند می دانست گروهی از انسان ها فساد می کنند، اما نعمت

ص: ۹۱

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۲- ۲. بقره، ۱۲۴.

آفرینش را از همه سلب نکرد.

۱۱- مطیع و تسلیم بودن با سؤال کردن برای رفع ابهام منافاتی ندارد. «أَتَجْعَلُ فِيهَا»

۱۲- خداوند فساد و خونریزی انسان را مردود ندانست، لیکن مصلحت مهمتر و شایستگی و برتری انسان را طرح نمود. «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

۱۳- توقع نداشته باشید همه ی مردم بی چون و چرا، سخن یا کار شما را بپذیرند.

زیرا فرشتگان نیز از خدا سؤال می کنند. «قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا»

۱۴- علوم و اطلاعات فرشتگان، محدود است. «مَا لَا تَعْلَمُونَ»

«۳۱» وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

و خداوند همه ی اسما(حقائق و اسرار هستی) را به آدم آموخت، سپس آنها را به فرشتگان عرضه داشت و فرمود: اگر راست می گوئید، از اسامی اینها به من خبر دهید؟

نکته ها:

خداوند متعال اسما (۱) و اسرار عالم، از نام اولیای خود (۲) تا جمادات را به آدم تعلیم داد. به تعبیر امام صادق علیه السلام: تمام زمین ها، کوهها، دره ها، بستر رودخانه ها و حتی همین فرشی که در زیر پای ماست، به آدم شناسانده شد. (۳)

پیام ها:

۱- معلّم واقعی خداست و قلم، بیان، استاد و کتاب، زمینه های تعلیم هستند. «عَلَّمَ»

۲- برتری انسان بر فرشتگان، به خاطر علم است. «وَ عَلَّمَ آدَمَ...»

ص: ۹۲

۱- ۱). «اسم» در عرف ما فقط به معنی نام و نشان است، ولی در فرهنگ قرآنی نام همراه با محتواست. چنانکه «فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» یعنی خداوند صفات عالیه دارد.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۴ و اکمال الدین صدوق، ج ۱، ص ۱۴.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

۳- انسان برای دریافت تمام علوم، استعداد و لیاقت دارد. «كَلَّمَهَا»

۴- فرشتگان عبادت بیشتری داشتند و آدم، علم بیشتری داشت. رابطه مقام خلافت با علم، بیشتر از عبادت است. «نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ... عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ»

۵- برای روشن کردن دیگران، بهترین راه، برگزاری امتحان و به نمایش گذاشتن تفاوت ها و لیاقت هاست. «عَلَّمَ... ثُمَّ عَرَضَهُمْ... فَقَالَ أَنْبِئُونِي»

۶- فرشتگان، خود را به مقام خلیفه الهی لایق تر می دانستند. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱)

«۳۲» قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

فرشتگان گفتند: پروردگارا! تو پاک و منزهی، ما چیزی جز آنچه تو به ما آموخته ای نمی دانیم، همانا تو دانای حکیمی.

نکته ها:

ابلیس و ملائکه هر کدام به نوعی خود را برتر از آدم می دیدند؛ ابلیس به واسطه ی خلقت؛ «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» (۲) و فرشتگان به واسطه ی عبادت؛ «نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ» اما ابلیس در برابر فرمان سجده خداوند، ایستادگی کرد، ولی فرشتگان چون حقیقت را فهمیدند، پوزش خواستند و به جهل خود اقرار کردند. «سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا»

پیام ها:

۱- عذرخواهی از سؤال بدون علم، یک ارزش است. «سُبْحَانَكَ»

۲- اوج گرفتن ها و خود برتر دیدن ها باید تنظیم شود. گویندگان سخن «نسیح و نقدس» گفتند: «لَا عِلْمَ لَنَا»

۳- به جهل خود اقرار کنیم. «لَا عِلْمَ لَنَا» فرشتگان عالی ترین نوع ادب را به نمایش گذاشتند. کلمات: «سُبْحَانَكَ، لَا عِلْمَ لَنَا، عَلَّمْتَنَا، إِنَّكَ، أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»، همه

ص: ۹۳

۱- ۱). در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» یعنی اگر شما فرشتگان در ادعای لایق تر بودن خود، صادق هستید. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اعراف، ۱۲.

نشانه‌ی ادب است.

۴- علم فرشتگان، محدود است. «لَا عِلْمَ لَنَا»

۵- علم خداوند، ذاتی است؛ «إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ» ولی علم دیگران، اکتسابی است.

«عَلَّمْنَا»

۶- امور عالم را تصادفی نپنداریم. «أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

«۳۳» قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

(خداوند) فرمود: ای آدم فرشتگان را از نام‌های آنان خبر ده. پس چون آدم آنها را از نام‌هایشان خبر داد، خداوند فرمود: که آیا به شما نگفتم که اسرار آسمان‌ها و زمین را می‌دانم و آنچه را آشکار می‌کنید و آنچه را پنهان می‌داشتید (نیز) می‌دانم.

پیام‌ها:

۱- به استعدادهای لایق، فرصت شکوفایی و بروز بدهید. «أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ»

۲- در آزمون علمی که خداوند برگزار نمود، آدم بر فرشتگان برتری یافت. «فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ»

۳- ملائکه علاوه بر آنچه گفتند، مسائلی را هم کتمان می‌داشتند. «كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»

«۳۴» وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

و هنگامی که به فرشتگان گفتیم برای آدم سجده کنید، همگی سجده کردند جز ابلیس که سر باز زد و تکبر کرد، و از کافران گردید.

به فرموده قرآن، ابلیس از نژاد جن بود که در جمع فرشتگان عبادت می کرد. «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» (۱)

سجده بر آدم چون به فرمان خدا بود، در واقع بندگی و عبودیت خداست. (۲) زیرا عبادت واقعی، عملی است که خداوند بخواهد، نه آنکه طبق میل ما باشد. ابلیس حاضر بود قرن ها سجده کند، ولی به آدم سجده نکند.

سجده برای آدم نه تنها به خاطر شخص او، بلکه به خاطر نسل و اولاد او نیز بوده است.

چنانکه در جای دیگر می فرماید: «خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ» (۳) و امام سجاده علیه السلام می فرماید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: سجده بر آدم به خاطر ذریه و نسل او بود. (۴)

سجده فرشتگان موقتی بود، اما نزول آنها بر مؤمنان و استغفارشان برای آنان دائمی است.

«الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» (۵)

سجده ی بر آدم نه به خاطر جسم او، بلکه به خاطر روح الهی اوست. «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» (۶)

بی انصافی است که به فرمان خدا تمام فرشتگان بر انسان سجده کنند، ولی انسان برای خدا سجده نکند.

۱- فرشتگان نیز مانند انسان، مورد خطاب و امر و نهی قرار دارند. «اسْجُدُوا لِآدَمَ»

۲- لیاقت، از سابقه مهمتر است. فرشتگان قدیمی باید برای انسان تازه به دوران رسیده اما لایق، سجده کنند. «اسْجُدُوا لِآدَمَ»

۱- ۱. کهف، ۵۰.

۲- ۲. عیون اخبار الرضا.

۳- ۳. اعراف، ۱۱.

۴- ۴. تفسیر صافی.

۵- ۵. کسانی که گفتند پروردگار ما خداست و در این عقیده پایدار بودند فرشتگان بر آنان نازل می شوند. فصیلت، ۳۰. و در جای دیگر می فرماید: «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» یعنی فرشتگان برای اهل ایمان دائماً در حال استغفارند. غافر، ۷.

۶- ۶. حجر، ۲۹.

۳- خطرناک تر از نافرمانی در عمل، بی اعتقادی به فرمان است. «أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ»

۴- تکبر و جسارت ابلیس، سرچشمه‌ی بدبختی‌های او شد. «كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ»

«۳۵» وَ قُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَ كُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَ لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

و گفتیم: ای آدم! تو و همسرت در این باغ سکونت گزین و از (هر کجای) آن هر چه می خواهید به فراوانی و گوارایی بخورید، اما به این درخت نزدیک نشوید که از ستمگران خواهید شد.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، «شجر» علاوه بر درخت، به «بوته» هم گفته می شود. مثلاً به بوته کدو می گوید: «شَجَرَةٌ مِنْ يَقْطِينٍ» (۱)، بنابراین اگر در روایات و تفاسیر می خوانیم که مراد از شجر در این آیه گندم است، جای اشکال نیست.

«جنات» به باغهای دنیا نیز گفته می شود، چنانکه در سوره ی قلم آیه ۱۷ آمده است: «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ» ما صاحبان باغ را آزمایش کردیم. آنچه از آیات دیگر قرآن و روایات استفاده می شود، باغی که آدم در آن مسکن گزید، بهشت موعود نبوده است زیرا:

۱. آن بهشت، برای پاداش است و آدم هنوز کاری نکرده بود که استحقاق پاداش داشته باشد.

«أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ» (۲)

۲. کسی که به بهشت وارد شود، دیگر خارج نمی شود. «وَ مَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ» (۳)

۳. در آن بهشت، امر و نهی و ممنوعیت و تکلیف نیست، در حالی که آدم از خوردن درخت نهی شد. به علاوه در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است که بهشت آدم، بهشت موعود نبوده است.

نهی حضرت آدم، نهی تکلیفی نبود که انجامش حرام باشد، بلکه جنبه‌ی توصیه و راهنمایی داشت.

ص: ۹۶

(۱-۱). صافات، ۱۴۶.

(۲-۲). آل عمران، ۱۴۲.

(۳-۳). حجر، ۴۸.

۱- در شیوه ی تربیت، هرگاه خواستید کسی را از کار یا چیزی باز دارید، ابتدا راههای صحیح، باز گذاشته شود و سپس مورد نهی اعلام شود. ابتدا فرمود:

«كُلًّا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمْ» سپس فرمود: «لَا تَقْرَبُوا»

۲- نزدیک شدن به گناه همان و افتادن در دامن گناه همان. «لَا تَقْرَبُوا... فَتَكُونُوا»

۳- تخلف از راهنمایی های الهی، ظلم به خویشان است. «فَتَكُونُوا مِنَ الظَّالِمِينَ» آدم و همسرش نیز برای توبه گفتند: «ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» البته با توجه به عصمت انبیا مراد از ظلم در این قبیل موارد، ترک اولی است.

«۳۶» فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ

پس شیطان آن دو را به لغزش انداخت و آنان را از باغی که در آن بودند، خارج کرد و (در این هنگام به آنها) گفتیم: فرود آید! در حالی که بعضی شما دشمن برخی دیگر است و برای شما در زمین قرارگاه و تا وقتی معین بهره و برخوردار است.

نکته ها:

از آیه «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» که قبلاً خواندیم، استفاده می شود که غرض اصلی از خلقت آدم این بود که وی در زمین زندگی کند، ولی زندگی در زمین نیازمند یک نوع آمادگی بود و باید آدم بداند که:

۱. آزاد مطلق نیست. در زندگی او، امر و نهی و تکلیف وجود دارد.

۲. ابلیس دشمن اوست و چه بسا با سوگند و وعده های دروغ، انسان را فریب دهد.

۳. اطاعت از شیطان، عامل سقوط اوست.

۴. توبه، وسیله جبران است.

امام رضا علیه السلام می فرماید: ماجرای لغزش آدم، قبل از رسیدن به مقام نبوت بوده و از

لغزش های کوچکی بوده که قابل عفو است. (۱)

شیطان برای ایجاد لغزش، دست به هر نوع تاکتیک روانی و تبلیغاتی زد، از جمله:

الف: برای آدم و حوا سوگند یاد کرد. «قاسمهما» (۲)

ب: قیافه ی خیرخواهانه به خود گرفت و گفت: من از خیرخواهان شما هستم. «إِنِّي لَكُمْ لِمَنِ النَّاصِحِينَ» (۳)

ج: وعده ابدیت داد، که اگر این گیاه را بخورید، زندگی و حکومت ابدی خواهید داشت. «شَجَرَهُ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لَا يَبْلَى» (۴)

د: دروغ گفت و به ذات حقّ تهمت زد. «مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ» (۵) یعنی پروردگارتان شما را نهی نکرد مگر از ترس اینکه شما فرشته شوید یا به زندگی ابدی برسید.

پیام ها:

۱- خطر شیطان، برای بزرگان نیز هست. او به سراغ آدم و حوا آمد. «فَأَزَلَّهُمَا»

۲- شیطان، دشمن دیرینه ی نسل بشر است. زیرا از روز اول به سراغ پدر و مادر ما رفت. «فَأَزَلَّهُمَا»

۳- انسان به خودی خود، جایز الخطا و وسوسه پذیر است. «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ»

۴- هر انسانی به خاطر استعدادها و لیاقت هایی که دارد بهشتی است، ولی خلاف ها او را سقوط می دهد. «فَأَخْرَجَهُمَا»

۵- از نافرمانی خداوند و عواقب تلخ و وسوسه های ابلیس، عبرت بگیریم. تحت نفوذ شیطان قرار گرفتن، برابر با خروج از مقامات الهی و محرومیت از آنهاست. «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ... فَأَخْرَجَهُمَا»

۶- زندگی دنیا، موقتی است. «الی حین»

ص: ۹۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اعراف، ۲۱.

۳- ۳). اعراف، ۲۱.

۴- ۴). طه، ۱۲۰.

۵- ۵). اعراف، ۲۰.

﴿۳۷﴾ فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

پس آدم از سوی پروردگارش کلماتی دریافت کرد، (وبا آن کلمات توبه کرد)، پس خداوند لطف خود را بر او بازگرداند. همانا او توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

چون آدم از غذایی که نباید بخورد، چشید و از آن همه نعمت و رفاه محروم شد، متوجه اشتباه خود گردید. او در اثر پشیمانی و ندامت، کلماتی را از خداوند دریافت کرد و به وسیله ی آن کلمات، توبه نمود. (۱)

طبق آنچه از روایات شیعه و سنی استفاده می شود، مراد از کلماتی که آدم به وسیله ی آن توبه نمود، توسل به بهترین خلق خدا یعنی حضرت محمد و اهل بیت او علیه و علیهم السلام است. چنانکه در تفسیر درالمنثور از ابن عباس نقل شده است که آدم برای پذیرش توبه اش، خداوند را به این نام ها قسم داد: «بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَعَلِيِّ وَفَاطِمَةَ وَالحَسَنِ وَالحُسَيْنِ» (۲) البته برخی معتقدند، مراد از کلمات، همان جمله ای است که در سوره ی اعراف آمده است:

«رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۳) خدایا! ما به خود ستم کردیم و اگر تو ما را نیامرزی و مورد رحمت قرار ندهی، حتماً از زیانکاران خواهیم بود.

بنابراین اولین توبه در روی زمین، با توسل به محمد و آل محمد پذیرفته شد.

پیام ها:

۱- همچنان که توفیق توبه از خداست، باید چگونگی و راه توبه را نیز از خداوند دریافت کنیم. «مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ»

۲- قبول توبه و ارائه ی راه آن، از شئون تربیت و ربوبیت خداست. «مِنْ رَبِّهِ»

ص: ۹۹

۱- ۱). توبه، به معنی بازگشت است. اگر توبه را به خدا نسبت دهیم، به معنی بازگشت لطف و رحمت او بر بنده ی خلافکار و پشیمان است؛ «هُوَ التَّوَّابُ» و اگر آنرا به بنده نسبت دهیم به معنی بازگشت انسان خطاکار به سوی خداوند است. «فَتَابَ عَلَيْهِ»

۲- ۲). تفسیر درالمنثور.

۳- ۳). اعراف، ۲۳.

۳- این همه لطف و قبول توبه، تنها کار خداست. «هُوَ»

۴- اگر توبه واقعی باشد، خداوند آن را می پذیرد. «هُوَ التَّوَابُ»

۵- اگر توبه را شکستیم، باز هم خداوند توبه را می پذیرد. «هُوَ التَّوَابُ»

۶- عذرپذیری خدا همراه با رحمت است، نه عتاب و سرزنش. «التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

«۳۸» قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

گفتیم: همگی از آن (باغ به زمین) فرود آید، اگر هدایتی از طرف من برای شما آمد، پس هر که از هدایت من پیروی کند، نه برایشان بیمی است و نه غمگین خواهند شد.

«۳۹» وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

و(لی) کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنان اهل دوزخ اند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

گرچه اعتراف به خطا و توبه ی آدم و حوا، سبب شد که خداوند آنان را عفو کند، ولی بعد از توبه بار دیگر به بهشت بر نمی گردد. زیرا آثار وضعی لغزش، غیر از عفو الهی است.

فرمان هبوط در چند آیه ی قبل همراه نوعی قهر بود، ولی در این آیه چون بعد از توبه آدم است به صورت عادی مطرح شده است. همچنین امیدوار می کند که اگر از هدایت الهی پیروی کنند، حزن و اندوهی نخواهند داشت.

پیام ها:

۱- گاهی یک حرکت، دامنه ی تأثیرات خوب و بدش در همه ی عصرها و نسل ها گسترده می شود. «اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا»

۲- با یک لغزش و خطا، نباید کسی را طرد کرد، زیرا انسان قابل ارشاد و

هدایت پذیر است. «يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى»

۳- برای راهنمایی بشر، آمدن انبیا قطعی است. «يَأْتِيَنَّكُمْ»

۴- هدایت واقعی تنها از طرف خداست. «مِنِّي هُدًى»

۵- امتیت و آرامش واقعی، در سایه ی پیروی از دین و دستورات خداوند حاصل می شود. «فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۴۰» يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

ای فرزندان اسرائیل! نعمت هایم را که به شما ارزانی داشتم، به خاطر بیاورید و به پیمانم (که بسته اید) وفا کنید، تا من (نیز) به پیمان شما وفا کنم و تنها از من پروا داشته باشید.

نکته ها:

اسرائیل، نام دیگر حضرت یعقوب است که از دو کلمه ی «اسر» و «ئیل» ترکیب یافته است.

«اسر» به معنای بنده و «ئیل» به معنای خداوند است. بنابراین اسرائیل در لغت به معنای بنده ی خداست.

تاریخ بنی اسرائیل و اسارت آنان به دست فرعونیان و نجات آنها به دست حضرت موسی علیه السلام و بهانه گیری و ارتداد آنان، یک سرنوشت و تاریخ ویژه ای برای این قوم به وجود آورده است. این تاریخ برای مسلمانان نیز آموزنده و پندآموز است که اگر به هوش نباشند، به گفته روایات به همان سرنوشت گرفتار خواهند شد.

پیمان های الهی، شامل احکام کتاب های آسمانی و پیمان های فطری که خداوند از همه گرفته است، می شود. در قرآن به مسئله امامت، عهد گفته شده است: «لَا يَتَّخِذُ الظَّالِمِينَ» (۱) یعنی پیمان من «مقام امامت» به افراد ظالم نمی رسد. پس وفای به عهد یعنی وفای به امام و رهبر آسمانی و اطاعت از او.

ص: ۱۰۱

پیام ها:

۱- یاد نعمت های پروردگار، سبب محبت و اطاعت اوست. «اذْکُرُوا... اَوْفُوا»

به هنگام دعوت به سوی خداوند، از الطاف او یاد کنید تا زمینه ی پذیرش پیدا شود. «اذْکُرُوا»

۲- یاد و ذکر نعمت ها، واجب است. «اذْکُرُوا»

۳- نعمت هایی که به نیاکان داده شده، به منزله ی نعمتی است که به خود انسان داده شود. با اینکه نعمت ها به اجداد یهود زمان پیامبر داده شده بود، اما خداوند به نسل آنان می گوید فراموش نکنند. «اذْکُرُوا»

۴- وفا به پیمان های الهی، واجب است. «بِعَهْدِی»

۵- بهره گیری از الطاف خداوند، مشروط به گام برداشتن در مسیر تکالیف الهی است. «اَوْفُوا بِعَهْدِی اَوْفِ بِعَهْدِکُمْ» آری، اگر مطیع خدا بودیم، خداوند نیز دعاهای ما را مستجاب خواهد کرد. «اَوْفُوا بِعَهْدِی اَوْفِ بِعَهْدِکُمْ»

۶- در انجام تکالیف الهی، از هیچ قدرتی نترسیم و ملاحظه ی کسی را نکنیم.

تبلغات سوء دشمن، ملامت ها، تهدیدها و توطئه ها مهم نیست، قهر خدا از همه مهمتر است. «وَ اِیَّای فَارْهَبُونِ»

«۴۱» وَ اٰمَنُوْا بِمَا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَ لَا تَكُوْنُوْا اَوَّلَ کٰفِرٍ بِهٖ وَ لَا تَشْتَرُوْا بِاٰیٰتِیْ تَمَنًّا قَلِيْلًا وَ اِیَّای فَاتَّقُوْنِ

و به آنچه (از قرآن) نازل کردم، ایمان بیاورید که تصدیق می کند آنچه را (از تورات) با شماست. و نخستین کافر به آن نباشید و آیات مرا به بهای ناچیز نفروشید و تنها از من پروا کنید.

ص: ۱۰۲

نکته ها:

این آیه خطاب به دانشمندان یهود می فرماید: قرآن، هماهنگ با بشاراتی است که در تورات شماست. (۱) شما دانشمندان، زمانی مبلغ و منتظر ظهور اسلام بودید، اکنون پیشگامان کفر نشوید تا به پیروی از شما، سایر یهود از اسلام آوردن سر باز زنند، آیات الهی را به بهای ناچیز ریاست دنیا، نفروشید و از خدا بترسید.

پیام ها:

۱- اعتقادات صحیح مردم را قبول کنیم، تا آنان نیز سخن ما را بپذیرند. «مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ»

۲- وجود تحریف در بخشی از تورات و انجیل، مانع قبولی بخش های دیگر نیست. «مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ»

۳- انحراف علما، سبب انحراف دیگران می شود. «وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ»

۴- رمز سکوت و کتمان های نابجای دانشمندان، وابستگی های مادی آنان است.

«وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»

۵- با توجه به این که متاع دنیا قلیل است، رسیدن به تمام منافع دنیا، ارزش یک لحظه انحراف را ندارد. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۶- به جای نگرانی از دست دادن مال و مقام باید از قهر خدا ترسید. «إِيَّايَ فَاتَّقُونِ»

«۴۲» وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

و حق را با باطل نپوشانید و حقیقت را با این که می دانید، کتمان نکنید.

نکته ها:

کلمه «لَبَسَ» به معنای پوشاندن و «لَبَسَ» به معنای شک و تردید است.

ص: ۱۰۳

۱-۱). مراد از هماهنگی قرآن با تورات تحریف نشده، هماهنگی کلی و اجمالی است، نه هماهنگی در تمام احکام.

امتیاز انسان، به شناخت اوست و کسانی که با ایجاد شک و وسوسه و شیطنت، حق را می پوشانند و شناخت صحیح را از مردم می گیرند، در حقیقت یگانه امتیاز انسان بودن را گرفته اند و این بزرگترین ظلم است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: اگر باطل خالصانه مطرح شود، نگرانی نیست. (چون مردم آگاه می شوند و آن را ترک می کنند.) و اگر حق نیز خالصانه مطرح شود، زبان مخالف بسته می شود. لکن خطر آنجاست که حق و باطل، بهم آمیخته شده و از هر کدام بخشی چنان جلوه داده شود که زمینه ی تسلط شیطان بر هوادارانش فراهم شود. (۱)

پیام ها:

۱- نه حق را با باطل مخلوط کنیم و آن را تغییر دهیم و نه باطل را در لباس حق مطرح سازیم. «لَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ، لَا تَكْتُمُوا الْحَقَّ»

۲- وجدان و فطرت، بهترین گواه بر حق پوشی انسان است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

«۴۳» وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ

و نماز را بپادارید و زکات را بپردازید و همراه با رکوع کنندگان، رکوع نمایید.

پیام ها:

۱- بعد از دعوت به ایمان، دعوت به عمل صالح است. «آمِنُوا... أَقِيمُوا»

۲- نماز و زکات، در آئین یهود نیز بوده است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»

۳- رابطه با خدا، از طریق نماز و کمک به خلق خدا، از طریق زکات و همراهی با دیگران، یک مثلث مقدس است. «أَقِيمُوا، آتُوا، اِرْكَعُوا»

۴- شاید بتوان گفت اصل فرمان نماز، با جماعت است. اساس دین بر حضور در اجتماع و دوری از انزوا و گوشه نشینی است. «وَ اِرْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ»

ص: ۱۰۴

«۴۴» أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ

آیا مردم را به نیکی دعوت کرده و خودتان را فراموش می‌نمایید؟ با اینکه شما کتاب (آسمانی) را می‌خوانید، آیا هیچ فکر نمی‌کنید؟

نکته‌ها:

دانشمندان یهود، قبل از بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، مردم را به ایمان آوردن به آن حضرت دعوت می‌کردند و بشارت ظهور حضرت را می‌دادند، اما هنگام ظهور، خودشان ایمان نیاوردند و حتی بعضی از آنان به بستگان خود که اسلام آورده بودند، توصیه می‌کردند که مسلمان بمانند، ولی خودشان اسلام نمی‌آوردند. (۱)

در روایات آمده است: دانشمندی که دیگران را به بهشت دعوت کند، ولی خودش اهل جهنم باشد، بزرگترین وسخت‌ترین حسرت‌ها را خواهد داشت. (۲)

حق تلاوت، عمل است. امام صادق علیه السلام فرمود: «کونوا دعاه الناس باعمالکم و لاتکونوا دعاه بالسنتکم» (۳) با اعمال خودتان مردم را دعوت کنید، نه تنها با گفتار.

از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که فرمود: سوگند که من شما را به کاری دعوت نمی‌کنم، مگر آنکه خودم پیشگام باشم و از کاری نهی نمی‌کنم مگر آنکه خودم قبل از شما آن را ترک کرده باشم. (۴)

همچنین آن حضرت فرمود: هر کس خود را امام دیگران قرار داد، ابتدا باید به تعلیم خود پردازد. (۵)

امام کاظم علیه السلام فرموده اند: «طوبی للعلماء بالفعل و ویل للعلماء بالقول» (۶) درود بر عالمانی که به گفته خود عمل می‌کنند و وای بر عالمانی که فقط حرف می‌زنند.

ص: ۱۰۵

۱-۱. نمونه، ج ۱، ص ۲۱۴.

۲-۲. بحار، ج ۲، ص ۳۷.

۳-۳. نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۷.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۵.

۵-۵. نهج البلاغه، حکمت ۷۳.

۶-۶. بحار، ج ۷۸، ص ۲۹۹.

الف: در قرآن: عالم بی عمل، به الاغی تشبیه شده است که بار کتاب حمل می کند، ولی خود از آن بهره ای نمی برد. (۱)

ب: در روایات:

*رسول خدا صلی الله علیه و آله: عالم بی عمل، مثل چراغی است که خودش می سوزد، ولی نورش به مردم می رسد. (۲)

*رسول خدا صلی الله علیه و آله: عالم بی عمل، چون تیرانداز بدون کمان است. (۳)

*عیسی علیه السلام: عالم بی عمل، مثل چراغی است بر پشت بام که اتاق ها تاریک اند. (۴)

*علی علیه السلام: عالم بی عمل، چون درخت بی ثمر و گنجی است که انفاق نشود. (۵)

*امام صادق علیه السلام: موعظه ی عالم بی عمل، چون باران بر روی سنگ است که در دلها نفوذ نمی کند. (۶)

ج: عالم بی عمل، در کلام اندیشمندان:

گرسنه ای است روی گنج خوابیده.

تشنه ای است بر کنار آب و دریا.

طیبی است که خود از درد می نالد.

بیماری است که دائماً نسخه درمان را می خواند، ولی عمل نمی کند.

منافقی است که سخن و عملش یکی نیست.

پیکری است بی روح.

پیام ها:

۱- آمران به معروف، باید خود عامل به معروف باشند. «تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ»

ص: ۱۰۶

۱- ۱. جمعه، ۵.

۲- ۲. کنز العمال، ح ۲۹۱۰۹.

۳- ۳. بحار، ج ۱۰، ص ۱۰۰.

٤-٤. بحار، ج ١٤، ص ٣٠٩.

٥-٥. غررالحكم.

٦-٦. بحار، ج ٢، ص ٣٩.

۲- اگر مقدمات فراموشی را خودمان فراهم کرده باشیم، معذور نیستیم. عذر فراموشکاری پذیرفته است که بی تقصیر باشد. «تَسُونُ، تَتْلُونَ»

۳- تلاوت کتاب آسمانی کافی نیست، تعقل لازم است. «تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۴- خود فراموشی، نشانه‌ی بی‌خردی است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

«۴۵» وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

واز صبر و نماز یاری جوید و این کار جز برای خاشعان، گران و سنگین است.

نکته ها:

هر چند این آیه به دنبال خطاب‌هایی که به یهود شده آمده است، ولی مخاطب آن همه‌ی مردم هستند. در روایات می‌خوانیم که حضرت علی علیه السلام هرگاه مسئله‌ی مهمی برایشان رخ می‌داد به نماز می‌ایستادند و این آیه را تلاوت می‌کردند.

در روایتی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده، که صبر بر سه نوع است: ۱. صبر در برابر مصیبت. ۲. صبر در برابر معصیت. ۳. صبر در برابر عبادت. (۱) بنابراین آنچه در روایات آمده که مراد از صبر در این آیه روزه است، اشاره به یکی از مصادیق صبر دارد.

نماز برای رسول الله صلی الله علیه و آله و امثال او نور چشم است (۲) و لکن برای بعضی‌ها که خشوع ندارند، همچون باری سنگین است. خشوع، مربوط به قلب و روح و خضوع، مربوط به اعضای بدن است.

نماز با توجه، انسان را به یاد قدرت بی‌نهایت خدا می‌اندازد و غیر او را هر چه باشد کوچک جلوه می‌دهد. مهر او را در دل زیاد می‌کند، روحیه‌ی توکل را تقویت می‌کند و انسان را از وابستگی‌های مادی می‌رهاند. همه‌ی این آثار، انسان را در برابر مشکلات مقاوم می‌سازد.

صبر و مقاومت، کلید تمام عبادات است. فرشتگان به اهل بهشت سلام می‌کنند، اما نه به خاطر عبادت و نماز و حج و زکات آنان، بلکه به خاطر مقاومت و پایداری آنها؛ «سلام

ص: ۱۰۷

۱- ۱. بحار، ج ۷۱، ص ۷۷.

۲- ۲. بحار، ج ۱۶، ص ۲۴۹.

عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱) چون اگر مقاومت نباشد، نماز و جهاد و حج و زکات نیز وجود نخواهد داشت. حتی شرط رسیدن به مقام هدایت و رهبری الهی، صبر است؛ «جَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا» (۲)

خاطره

شاعری به نام نجاشی، که یکی از دوستداران حضرت علی علیه السلام بود، در ماه رمضان شراب خورد. به دستور امام، هشتاد ضربه تازیانه به او زدند و بیست ضربه نیز به خاطر ارتکاب گناه در ماه رمضان اضافه زدند. او ناراحت شد و به معاویه پیوست و علیه حضرت شعر گفت! اطرافیان نجاشی که قبیله ای مهم در کوفه بودند از علی علیه السلام گلایه کردند که چرا یاران خود را نگه نمی دارد؟! طارق بن عبدالله رئیس آنها با ناراحتی به امام گفت: شما چرا بین دوست و بیگانه تفاوت قائل نمی شوید؟ شخصی همانند نجاشی نباید شلاق بخورد، ما این گونه رفتار را تحمل نمی کنیم. امام در جواب او این آیه را تلاوت فرمود: «وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ» طارق نیز به معاویه پیوست. (۳)

بنابراین گرچه آیه درباره نماز است، ولی در موارد مشابه می توان از آیات قرآن استمداد کرد.

پیام ها:

۱- صبر و نماز، دو اهرم نیرومند در برابر مشکلات است. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ...»

۲- هر چه در آستان خدا اظهار عجز و بندگی بیشتر کنیم، امدادهای او را بیشتر دریافت کرده و بر مشکلات پیروز خواهیم شد. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»

۳- استعانت از خداوند در آیه ی «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» منافاتی با استعانت از آنچه به دستور اوست، ندارد. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ»

۴- سنگین بودن نماز، گاهی نشانه ی تکبر در برابر خداست. «لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ»

ص: ۱۰۸

۱- ۱. رعد، ۲۴.

۲- ۲. سجده، ۲۴.

۳- ۳. بحار، ج ۳۳، ص ۲۷۳.

﴿٤٦﴾ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

(خاشعان) کسانی هستند که به (قیامت و) ملاقات (با حساب) پروردگارشان و بازگشت به او ایمان دارند.

نکته ها:

«لقاء» به معنی دیدن نیست، بلکه به معنی حضور است. چنانکه اگر ناینیایی به حضور کسی برود، می گوید با او ملاقات کردم، گرچه او را ندیده است. صاحب مجمع البیان نیز می گوید: مراد از لقای پروردگار، ملاقات با پاداش و کیفر خداست.

شاید مراد از ملاقات پروردگار، همان حالت عرفانی باشد که خاشعان در نماز پیدا می کنند، زیرا نماز حضور در برابر خداست.

اگر «ظن» و گمان در برابر علم باشد، مورد انتقاد است؛ «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» (۱) اما اگر مراد از گمان، اطمینان باشد ارزش است، گرچه یقین قوی نباشد. چنانکه خداوند نیز از رزمندگان شجاع و مخلص، به صاحبان گمان تعبیر نموده است: «قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فَتْنَهُ كَثِيرَةً» (۲)

پیام ها:

۱- خاشع، در نماز احساس ملاقات با خداوند را دارد. «الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ»

﴿٤٧﴾ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

ای بنی اسرائیل! نعمتی را که به شما ارزانی داشتم، بیاد آورید و این که من شما را بر جهانیان برتری بخشیدم.

ص: ۱۰۹

۱- ۱. نجم، ۲۸.

۲- ۲. بقره، ۲۴۹.

نکته ها:

این آیه، از فرزندان و نسل حضرت یعقوب می خواهد که برای معرفت بیشتر خداوند و زنده شدن روح شکرگزاری و دلگرم شدن به نعمت های الهی، از آن موهبت ها و نعمت ها یاد کنند. البته برتری و فضیلت بنی اسرائیل، نسبت به مردم زمان خودشان بود. زیرا قرآن درباره مسلمانان می فرماید: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» (۱) شما بهترین امت ها هستید.

همچنین ممکن است مراد از برتری، پیروزی حضرت موسی و قوم بنی اسرائیل بر فرعونیان باشد، نه برتری اخلاقی و اعتقادی. (۲) زیرا قرآن بارها از بهانه جویی های بی مورد و بی اعتقادی آنها انتقاد می کند.

پیام ها:

۱- نعمت و فضیلت بدست خداوند است. «نعمتی، انعمت، فضلت»

۲- نجات از سلطه ی طاغوت، از بزرگ ترین نعمت های الهی است. «نِعْمَتِي، فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ»

«۴۸» وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

و بترسید از روزی که هیچ کس چیزی (از عذاب خدا) را از کسی دفع نمی کند و هیچ شفاعتی از کسی پذیرفته نمی شود و از کسی غرامت و بدلی گرفته نشود و یاری نخواهند شد.

نکته ها:

در این آیه به برخی باورهای غلط و امیدهای نابجای یهود، اشاره شده است. آنان گمان می کردند که در روز قیامت اجدادشان، شفیع آنان خواهد شد. چنانکه بت پرستان، بت ها را شفیع خود می پنداشتند. برخی از آنان قربانی کردن را کفاره ی گناهان دانسته و اگر پول

ص: ۱۱۰

۱- ۱. آل عمران، ۱۱۰.

۲- ۲. جاثیه، ۱۶.

نداشتند، یک جفت کبوتر را سر می بریدند. گروهی از آنان به همراه مرده، طلا و زیورآلات دفن می کردند تا به عنوان جریمه ی گناهانش پیردازد.

غافل از آنکه قیامت بر خلاف دنیا است که برخی با پول و پارتی و یا حمایت شدن از قدرت ها، بر مشکلاتشان پیروز می شوند.

در روز قیامت، نسبت به کفار تمام سبب ها قطع؛ «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَشْيَابُ» (۱) و نسبت ها محو؛ «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۲) و زبان عذرخواهی بسته می شود؛ «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۳) مال و فرزند کارآیی ندارند؛ «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۴) و خویشاوندی نیز ثمری ندارد؛ «لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ» (۵) قدرت ها پوچ می شوند؛ «هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ» (۶) و شفاعت بدون اذن خداوند پذیرفته نمی شود؛ «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» (۷) و فدیة پذیرفته نمی شود. «لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ» (۸)

بحثی درباره شفاعت

شفاعت از کلمه «شفع» به معنای یاری و نصرت است و به جفت چون کمک و یاور است اطلاق شده است. یعنی افرادی که مایه ای از ایمان و تقوا و عمل داشته و در آن روز کمبودی دارند، لطفی به آن مایه ها اضافه می شود و در اثر جفت و همراه شدن با لطف اولیای الهی، از قهر خداوند نجات می یابند. بنابراین شفاعت، تنها شامل کسانی می شود که تلاشگرند، ولی در راه مانده اند و نیاز به قدرتی دارند که در کنار آنان باشد.

حدود سی آیه از قرآن مربوط به شفاعت است که به چند دسته تقسیم می شوند:

۱- آیاتی که شفاعت را نفی می کنند، مانند: «يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ» (۹)، روزی که معامله و دوستی و شفاعت در آن نیست.

۲- آیاتی که شفاعت را مخصوص خداوند می دانند، مانند: «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا

ص: ۱۱۱

۱- ۱. بقره، ۱۶۶.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۰۱.

۳- ۳. مرسلات، ۳۶.

۴- ۴. شعراء، ۸۸.

۵- ۵. ممتحنه، ۳.

۶- ۶. الحاقه، ۲۹.

۷- ۷. انبیاء، ۲۸.

۸- ۸. حدید، ۱۵.

۹- ۹. بقره، ۲۵۴.

شفیع» (۱)، غیر از او هیچ یاور و شفاعت کننده ای نیست.

۳- آیاتی که از شفاعت دیگران با اذن خداوند یاد می کنند، مانند: «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۲)، چه کسی در نزد او (خداوند) شفاعت می کند مگر به اذنش؟

۴- آیاتی که شرایط شفاعت شوندگان را بیان می کنند، مانند:

الف: شفاعت برای کسی است که مورد رضایت خدا باشد. «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» (۳)

ب: برای ظالمان، دوستدار و شفيعی نیست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ» (۴)

ج: فرشتگان برای مؤمنان، دعا و استغفار می کنند. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۵)

با توجه به آیات فوق، معلوم می شود که شفاعت بی قید و شرط نیست و شفاعت به اجازه و اذن خداست و شفاعت شونده، باید واجد شرایطی باشد و اگر کسی شرایط شفاعت را دارا نباشد، هر چند همسر پیامبر خدا باشد، مورد شفاعت قرار نمی گیرد. چنانکه همسر نوح و لوط علیهما السلام به علت فسق، مشمول شفاعت نشدند. «فَخَاتَمَهُمَا فَلَمْ يُعَيِّنَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ» (۶)

بنابراین شفاعتی سازنده است که انسان را با اولیای خدا پیوند دهد و مانع یأس او شود. ولی اگر ایمان به شفاعت سبب جرأت بر گناه گردد، همانگونه که مسیحیان عقیده دارند که عیسی فدا شد تا گناهان ما بخشیده شود، هرگز قابل قبول نیست.

سؤال: آیا شفاعت اولیای خدا، به معنای ایستادن در برابر اراده ی خدا نیست؟ کسی را که خدا اراده کرده عذاب کند، پیامبر با شفاعت خود جلو آن اراده را نمی گیرد؟

پاسخ: هم کیفر بدکاران و هم اجازه شفاعت به اولیای خود، اراده و خواست اوست. بنابراین شفاعت اولیای خدا، چیزی در برابر اراده ی الهی نیست.

سؤال: آیا شفاعت اولیای خدا به این معناست که لطف و مهربانی آنان از خدا بیشتر است. زیرا خدا می خواهد عذاب کند و اولیای او شفاعت می کنند؟

پاسخ: هم وجود رحم در اولیای خدا و هم اجازه ی استفاده از آن، از طرف خداست. بنابراین

ص: ۱۱۲

۱- ۱. سجده، ۴.

۲- ۲. بقره، ۲۵۵.

٣-٣. انبياء، ٢٨.

٤-٤. غافر، ١٨.

٥-٥. غافر، ٧.

٦-٦. تحریم، ١٠.

اوست که با رحم و لطف خود، اجازه ی شفاعت می دهد.

سؤال: آیا شفاعت، اراده ی خدا را تغییر می دهد؟

پاسخ: اراده ی خداوند در شرایط مختلف یک نوع نیست. اراده خدا بر کیفر گناهکار است، ولی اگر او توبه کند، قهرش را برمی دارد. زیرا شرایط انسان گناهکار با انسان توبه کار فرق دارد.

انسانی بخاطر محبت و ارادت و اطاعت از اولیای خدا در دنیا، مشمول شفاعت آنان می شود و دیگری که مخالف آنان بوده، مشمول نمی شود.

اسباب بخشایش گناهان در دنیا سه چیز است:

۱. توبه. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَاُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (۱)

۲. ترک گناهان کبیره. «إِنْ تَجَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۲)

۳. حسنات و کارهای نیک. «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (۳)

ولی در آخرت، راه بخشش فقط شفاعت و رحمت ویژه الهی است.

پیام ها:

۱- ترس از حضور در دادگاه الهی، بدون وجود هر گونه و کیل یا شفیع، زمینه ی تقویت تقوای الهی است. «وَأَتَّقُوا يَوْمًا»

۲- در برابر عقاید خرافی و باطل، با قاطعیت برخورد کنید. «لَا يُقْبَلُ، لَا يُؤْخَذُ»

«۴۹» وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبُّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

و (نیز به خاطر بیاورید) آن زمان که شما را از فرعونیان رهایی بخشیدیم، که همواره شما را به بدترین وجهی آزار می دادند، پسران شما را سر می بریدند و زنان شما را زنده نگه می داشتند و در این امر، برای شما آزمایش بزرگ و سختی از طرف پروردگارتان بود.

ص: ۱۱۳

۱- ۱. بقره، ۱۶۰.

۲- ۲. نساء، ۳۱.

۳- ۳. هود، ۱۱۴.

«فرعون»، عنوان پادشاهان روم، «کسری»[□]، عنوان پادشاهان ایران و «خاقان» عنوان پادشاهان ترک بود. فرعون زمان حضرت موسی، رامسیس اول نام داشت که می گویند جسدش در موزه قاهره نگهداری می شود. «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً» (۱)

واژه «يَسْؤُمُونَكُمْ» از ریشه «سوم» به معنی پی در پی دنبال چیزی رفتن است و «يَسْؤُمُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ»[□] یعنی شما را به صورت مداوم عذاب می کردند. یکی از عذاب ها و شکنجه ها، کشتن پسران بود که این امر، یا به خاطر خوابی بود که در تعبیر آن به فرعون گفته بودند: تو به دست مردی از بنی اسرائیل از بین خواهی رفت، و یا به خاطر جلوگیری از رشد بنی اسرائیل بود.

پیام ها:

۱- آزادی از سلطه ی طاغوت ها، از بزرگ ترین نعمت هاست. چنانکه خداوند از میان همه نعمت ها، نام آن را برده است. «نَجِّينَاكُمْ»[□]

۲- بیان سختی ها و تلخی های گذشته، لذت آزادی امروز را چندین برابر می کند.

«يَسْؤُمُونَكُمْ...»

يُدْبِحُونَ...

يَسْتَحْيُونَ

۳- طاغوت ها، بدون اطرافیان قدرت ندارند. «آلِ فِرْعَوْنَ»

۴- ناگواری و آزادی، هردو وسیله ی آزمایش و تربیت هستند. «بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ»[□]

۵- محو نیروهای دفاعی و توسعه ی نیروهای رفاهی، کار فرعونى است.

«يُدْبِحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ»

۶- طاغوت ها برای حفظ نظام و سلطه ی خود، به هر نوع شکنجه ای دست می زنند. «يَسْؤُمُونَكُمْ، يُدْبِحُونَ»

«۵۰» وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

و(به خاطر بیاورید) هنگامی که دریا را برای شما شکافتیم و شما را نجات دادیم و فرعونیان را در حالی که شما تماشا می کردید، غرق کردیم.

نکته ها:

ماجرای عبور بنی اسرائیل از رود نیل، در چند سوره قرآن بیان شده است. (۱)

خداوند با شکافتن آب، به وسیله زدن عصای حضرت موسی علیه السلام، آنان را از رود دریاگونه ی نیل عبور داد.

در این آیه، سه معجزه ی الهی در کنار هم مطرح شده است:

الف: شکافتن دریا. ب: نجات بنی اسرائیل. ج: غرق فرعونیان.

پیام ها:

۱- نقش اسباب، بسته به اراده ی حکیمانه خداوند است. موسی عصایی داشت که گاهی از سنگ آب می جوشاند؛ «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ» و گاهی به آب می زد و از میان آن راه گشوده می شود. «فَرَفْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ»

۲- پایان شب سیه سفید است. بنی اسرائیل بعد از آن همه شکنجه و بلا به رفاه و نجات رسیدند. «فَأَنْجَيْنَاكُمْ»

۳- انتقام از ستمگران در حضور ستمدیدگان، مرهمی برای آنهاست. «أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

«۵۱» وَإِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

و(به خاطر بیاورید) هنگامی که با موسی چهل شب وعده گذاردیم و شما پس از (آمدن) او (به میقات)، گوساله را (معبود خود) گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

ص: ۱۱۵

نام حضرت موسی علیه السلام در سی و چهار سوره قرآن و ۱۳۶ مرتبه آمده است. ماجرای میعاد حضرت موسی، در سوره های اعراف و طه نیز آمده است. (۱) محلّ وعده، کوه طور و مدّت آن ابتدا سی شب معین شده بود و در وعده گاه، ده شب دیگر به آن اضافه شد که این مدّت برای دریافت کتاب تورات بود، ولی بنی اسرائیل علیرغم اینکه رهبری همچون هارون، برادر حضرت موسی را در میان خود داشتند، همه ی نعمت ها و الطاف الهی را فراموش کرده و به سراغ گوساله پرستی رفتند. گوساله ای از طلا که بدست مجسمه سازی هنرمند به نام سامری، در غیاب موسی ساخته شده بود.

از آیات قرآن استفاده می شود که در این وعده، سه مسئله مورد نظر بوده است: گرفتن تورات، اثبات مقام خلافت برای هارون، آزمایش بنی اسرائیل.

در سقوط جامعه ی بنی اسرائیل به دامن شرک، چند عامل نقش داشت:

الف: حضور نداشتن رهبری چون حضرت موسی.

ب: حضور منحرفین هنرمندی مانند سامری.

ج: استفاده از طلا و زیور آلاتی که جاذبه داشت.

د: بوق های پر سر و صدای تبلیغاتی. زیرا گوساله سامری صدا می کرد.

ه: مردم ساده و زود باور و نبود ایمان عمیق.

و: زمینه ی مساعد و سابقه ی گاو پرستی.

پیام ها:

۱- کناره گیری رهبران الهی از جامعه برای مدّت محدود به منظور عبادت خدا، کاری شایسته و نیکو است. (۲) «وَأَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»

۲- عبادت در چهل شب و به دور از مردم، دارای آثار خاصّی است. «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»

۳- عدد چهل، در دریافت وحی و الهامات روحانی نقش دارد. «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»

ص: ۱۱۶

۴- شرک، ظلم به انسانیت است. زیرا که انسان دست خود را از دست خداوند برمی دارد و در دست ناهلان می گذارد. «وَ أَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

«۵۲» ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

آنگاه پس از آن (انحراف) از شما در گذشتیم تا شاید شکر (این نعمت را) به جای آرید.

نکته ها:

توبه از شرک، ایمان آوردن و اظهار شهادتین است. زیرا بعثت انبیا، برای نجات انسان از شرک و کفر است. بنابراین آیه ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» (۱) که می فرماید: خداوند شرک را نمی بخشد. مربوط به کسانی است که در حال شرک از دنیا بروند و به توحید و یگانه پرستی باز نگردند.

پیام ها:

۱- حتی برای شرک و گوساله پرستی نیز راه توبه و بازگشت وجود دارد. «ثُمَّ عَفَوْنَا»

۲- عفو الهی، خود زمینه ای برای شکرگزاری است. «عَفَوْنَا... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

«۵۳» وَإِذِ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

و (نیز بخاطر آورید) هنگامی که به موسی کتاب (تورات) و فرقان دادیم، تا شاید شما هدایت شوید.

نکته ها:

فرقان، وسیله ای است که حق را از باطل جدا می سازد. و چون در کتاب آسمانی حق از باطل جدا می شود، به آن فرقان گفته می شود. شاید هم مراد از فرقان، با توجه به اینکه در کنار کتاب آمده است، همان معجزات نه گانه یا حقایق دیگری باشد که غیر از تورات به

ص: ۱۱۷

پیام ها:

۱- کتب آسمانی، بیانگر حق و مایه ی جداسازی حق از باطل هستند. «الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ»

۲- حجت از طرف خداوند تمام است، ولی مردم به خاطر هوسها، گاهی حق را نمی پذیرند. «لَعَلَّكُمْ»

«۵۴» وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنِّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلَ فَتُوبُوا إِلَيَّ إِنَّكُمْ بَارِئُكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

و (بخاطر بیاورید) زمانی که موسی به قوم خود گفت: ای قوم من! شما با (به پرستش) گرفتن گوساله، به خود ستم کردید. پس به سوی خالق خود توبه کرده و باز گردید و یکدیگر را به قتل برسانید، این کار برای شما در پیشگاه پروردگارتان بهتر است، پس خداوند توبه ی شما را پذیرفت، زیرا او توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

مراد از فرمان «قتل نفس» در جمله: «فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ» خودکشی نیست، بلکه یکدیگر را کشتن است. نظیر آیه ی شریفه: «لَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ» (۱) همدیگر را طعنه نزنید. و یا نظیر آیه ی «فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَنفُسِكُمْ» (۲)، یعنی همدیگر را سلام دهید.

پذیرفتن این نحو توبه ی سخت، برای یهودیان فضیلت است. زیرا خداوند در انتقاد از مسلمانان منافق می فرماید: «وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنفُسَهُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ» (۳) اگر بر آنان فرمان کشتن همدیگر را واجب می نمودیم و یا فرمان خروج از سرزمین خودشان را صادر می کردیم، آنرا جز افراد اندکی انجام نمی دادند.

ص: ۱۱۸

۱- ۱. حجرات، ۱۱.

۲- ۲. نور، ۶۱.

۳- ۳. نساء، ۶۶.

۱- مردم را با محبت برای پذیرش حدود الهی آماده کنید. «يَا قَوْمِ... فَاقْتُلُوا»

۲- شرک، ظلم به خویشان است. «ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ»

۳- هر چه برهان و معجزه و دلیل بیشتر عرضه شود، تکلیف سنگین تر و تخلف از آن خطرناک تر خواهد بود. گوساله پرستی، بعد از دیدن آن همه معجزه، توبه ای جز اعدام ندارد. «فَتُوبُوا... فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ»

۴- حکم مرتد، مرگ است. «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ»

۵- مرگ در رحمت الهی، بهتر از زندگی در لعنت الهی است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۶- اجرای حدود الهی، گرچه به قیمت قتل انسان باشد، به نفع اوست. «فَاقْتُلُوا...»

ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ

۷- اساس دستورات الهی، خیر رسانی به انسان است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۸- برای جریمه های سنگین، باید برکات زیادی گفته شود تا مردم آماده پرداخت آن شوند. «فَاقْتُلُوا... ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ، فَتَابَ عَلَيْكُمْ، إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

«۵۵» وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

و(نیز بخاطر آورید) هنگامی که گفتید: ای موسی! هرگز به تو ایمان نمی آوریم مگر اینکه خدا را آشکارا(به چشم خود) ببینیم، پس صاعقه (جان) شما را گرفت، در حالی که تماشا می کردید.

نکته ها:

پیروان حضرت موسی دو گروه شدند:

الف: گروهی برگزیده که همراه موسی علیه السلام برای مناجات و شنیدن کلام خداوند به کوه طور آمدند، ولی وقتی گفتگوی خدا و موسی را شنیدند، گفتند: از کجا بدانیم که این صدا از خداست، باید خدا را با چشم ببینیم تا بپذیریم.

ب: گروهی که با هارون ماندند و در غیاب حضرت موسی، گوساله پرست شدند. آیه ۱۵۴ سوره اعراف در مورد کسانی که دیدن خدا را طلب کردند، می فرماید: «أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» آنها را زمین لرزه گرفت. شاید صاعقه ای که در این آیه مطرح است، همراه با زمین لرزه بوده و آنها با این صاعقه از دنیا رفتند. چون آیه بعد می فرماید: شما را بعد از مرگ دوباره برانگیختیم.

این آیه پیامبر اسلام را تسلی و دلداری می دهد که از درخواست های بیهوده مردم نگران مباش. زیرا مردم از موسی درخواست های خطرناکتر داشتند.

پیام ها:

۱- از عاقبت لجاجت، جسارت، بی ادبی و توقعات نابجای گذشتگان، عبرت بگیرید. «لَنْ نُؤْمِنَ... فَأَخَذْتُمْ»

۲- برای گروهی منطقی و استدلال و موعظه کافی است، ولی برای گروهی قهر و غلبه لازم است. «فَأَخَذْتُمْ»

۳- اگر خداوند نیست تا او را ببینید، اما آثار او که دیدنی است. چرا با دیدن آنها ایمان نمی آورید. «فَأَخَذْتُمْ الصَّاعِقَةَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

«۵۶» ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

سپس شما را پس از مرگتان (حیات بخشیدیم و) برانگیختیم، شاید شکر او را بجا آورید.

نکته ها:

زنده کردن مجدد کسانی که در اثر صاعقه از بین رفتند، به دنبال پریشانی و نگرانی و دعای حضرت موسی علیه السلام بود که در آیه ۱۵۵ سوره اعراف انشاء الله بحث آن خواهد آمد.

پیام ها:

۱- رجعت و معاد، امر محالی نیست. بعضی از مردگان در همین دنیا زنده شده اند. «بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ»

۲- رمز بروز برخی تلخی ها و سپس نجات از آنها، پیدا شدن روحیه ی شکرگزاری است. «بَعَثْنَاكُمْ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

«۵۷» وَ ظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ مَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

و ابر را بر شما سایبان ساختیم و «مَنَّ» و «سَلْوَى» بر شما نازل کردیم (و گفتیم): از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی دادیم بخورید، (ولی شما با بهانه جوئی های خود، کفران نعمت کردید. بدانید که) آنها به ما ستم نکردند، بلکه به خودشان ستم کردند.

نکته ها:

پس از نجات بنی اسرائیل از سلطه ی فرعون، به آنان دستور داده شد که وارد سرزمین فلسطین شوند. آنها به بهانه ی اینکه در آنجا افراد ستمگری هستند، سرپیچی کرده و به موسی گفتند: با خدایت به جنگ آنان برو، ما همین جا نشسته ایم. قهر خداوند آنها را فراگرفت و مدتّ چهل سال در بیابان «تیه» ماندگار شدند، ولی خداوند در آنجا نیز برای آنان ابرها را چون سایه بان قرار داد و دو نوع غذای طبیعی و گوارا به نام های مَنَّ و سَلْوَى، در دسترس آنان گذاشت.

«مَنَّ»، به شیره ی مخصوص درختان که چون قطره بر روی آنها می نشیند، گفته می شود که همان صَمغ است و برخی به معنی عسل وقارچ گرفته اند. «سَلْوَى» به پرندگانى مخصوص که شبیه کبوترند می گویند.

پیام ها:

۱- ابر و باد و باران، به فرمان خداوند هستند. «ظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ»

۲- رازق بودن خداوند، محدود به شرائط خاصّی نیست. در بیابان بی آب و علف هم، رزق طبیعی می فرستد. «وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى»

۳- خداوند، رزق انسان را از حلال و پاکیزه مقدر کرده است. «طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ»

۴- تخلف از فرامین الهی، ظلم بر خویشان است. «أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

«۵۸» وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

و(به خاطر بیاورید) زمانی که گفتیم: وارد این قریه(بیت المقدس) شوید و از(نعمت های فراوان) آن، هر چه می خواهید با گوارایی بخورید و از در(معبد بیت المقدس) سجده کنان و خاشعانه وارد شوید و بگویید: «حِطَّة» (گناهان ما را بریز)، تا ما خطاهای شما را ببخشیم و به نیکوکاران، پاداشی افزون خواهیم داد.

نکته ها:

چنانکه در سوره ی مائده (۱) آمده، مراد از «قریه» در این آیه، بیت المقدس است. پس از چهل سال ماندن در بیابان تیه، بنی اسرائیل مأمور شد که وارد شهر بیت المقدس شده و به معبد درآیند و موقع داخل شدن به مسجد، کلمه ی «حِطَّة» را بگویند. «حِطَّة» به معنای ریزش گناهان و طلب عفو و اظهار توبه است. در تفسیر اطیب البیان آمده است که مراد از باب، دروازه ی شهر نیست، بلکه درب مسجد است که الآن هم به نام «باب الحِطَّة» معروف می باشد و مراد از «سُجَّدًا» نیز سجده ی شکر، بعد از ورود به مسجد است.

پیام ها:

۱- برای ورود به مکان های مقدس، احترام مخصوص لازم است. «ادْخُلُوا... سُجَّدًا»

۲- بخشش، از اوست، اما استغفار و طلب آمرزش، باید از سوی ما باشد. «قُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ»

۳- آداب دعا و شیوه توبه را نیز باید از خدا بیاموزیم. «ادْخُلُوا... سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً»

ص: ۱۲۲

۴- عمل به دستورات خداوند، زمینه‌ی آمرزش ماست. «ادْخُلُوا... قُولُوا... نَعْفِرْ لَكُمْ»

۵- استغفار، برای گناهکار مایه‌ی آمرزش و برای نیکوکار اعتلای درجه است.

«نَعْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

«۵۹» فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

اما ستمگران (آن سخن را) به سخن دیگری غیر از آنچه به ایشان گفته شده بود، تبدیل کردند (و به جای حطه، به عنوان مسخره گفتند: حنطه، یعنی گندم). پس ما بر آن ستمکاران به سزای گناهی که مرتکب می شدند، عذابی از آسمان فرو فرستادیم.

نکته ها:

در آیات ۱۶۱ و ۱۶۲ سوره اعراف، مشابه این آیه و آیه‌ی قبل تکرار شده و کلمه‌ی «رجز» به معنای عذاب، بیماری طاعون و حالت اضطراب بکار رفته است.

سنت خداوند، نزول رحمت است و به همین دلیل، بهترین غذا «مَنْ وَسَّيَلَمُو» برای بنی اسرائیل نازل شد، ولی به خاطر کج روی، عذاب نازل می شود.

پیام ها:

۱- ظلم و گناه، زمینه ساز تغییر و تحریف قانون است. «فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۲- تا وقتی که روش و شیوه کاری بیان نشده، انسان آزاد است تا با نظر خود عمل کند، ولی بعد از بیان روشها، عذری در تغییر آن نیست. «قِيلَ لَهُمْ»

۳- جزای تحریف گران قوانین الهی، قهر و عذاب است. «رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ»

۴- همه‌ی پاداش‌ها و کیفرها مربوط به آخرت نیست، بلکه بعضی از کیفرها در همین دنیا صورت می پذیرد. «فَأَنْزَلْنَا... رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ»

۵- اگر کج روی برای انسان عادت شد، قهر الهی فرا می رسد. «كَانُوا يَفْسُقُونَ»

«۶۰» وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَا عَشَرَ نَبِئًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ كَلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ

و(بخاطر بیاور) زمانی که موسی برای قوم خویش طلب آب کرد، به او گفتیم: عصای خود را به سنگ بزن، ناگاه دوازده چشمه ی آب از آن جوشید، (بطوری که) هر یک از افراد (طوائف دوازده گانه بنی اسرائیل) آبشخور خود را شناخت. (گفتیم): از روزی الهی بخورید و بیاشامید و در زمین، تبهکارانه فساد نکنید!

نکته ها:

شاید در عدد دوازده، راز و رمزی نهفته است. زیرا عدد ماههای سال، عدد نقبای بنی اسرائیل و تعداد حواریون حضرت عیسی علیه السلام و عدد ائمه ی معصومین علیهم السلام، دوازده است.

در آیه، همراه با کلمه ی «مُفْسِدِينَ»، «لَا تَعْتُوا» نیز آمده است. «عتوا» به معنی فساد شدید است و شاید در کنار هم قرار گرفتن این دو کلمه، می خواهد از توجه و تعمّد و روحیّه ی فساد انگیزی نهی کند. چرا که لغزش غیر عمد و بدون قصد فتنه انگیزی، مورد عفو قرار می گیرد.

پیام ها:

۱- انبیا، در فکر تأمین نیازهای مادی مردم نیز هستند. «إِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ»

۲- همه چیز، حتی آب خوردن را از خداوند بخواهیم. «اسْتَسْقَىٰ»

۳- قوانین طبیعت، محکوم اراده ی خداوند است. «اضْرِبْ... فَانْفَجَرَتْ»

خداوند هم سبب ساز و هم سبب سوز است. با یک عصا و از دست یک نفر، یک بار آب را می خشکاند و یک بار آب را جاری می سازد.

۴- دعای انبیا، مستجاب است. «اسْتَسْقَىٰ، فَانْفَجَرَتْ»

۵- جاری شدن آب با زدن عصا به سنگ، یک معجزه است و پیدایش دوازده

چشمه برای دوازده قبیله، معجزه ای دیگر. «اثنتا عشرة»

۶- توزیع منظم و عادلانه و حساب شده، مایه ی امتیّت و صفا و مانع پیدا شدن اختلاف است. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ»

۷- بهره گیری از نعمت های الهی، نباید زمینه ساز فساد باشد. «كُلُوا... وَ لَا تَعْتُوا»

۸- برای جلوگیری از فساد، از محبت ها و لطف خداوند به انسان بگوئید. «كُلُوا وَ اشْرَبُوا... وَ لَا تَعْتُوا»

«۶۱» وَ إِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِيلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مِمَّا سَأَلْتُمْ وَ ضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةَ وَ الْمَسِيكَنَةَ وَ بَأْسًا بَعْضٌ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بَأْنَهُمْ كَانُوا يُكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

و(نیز بخاطر آوردن) زمانی که گفتید: ای موسی! ما هرگز یک نوع غذا را تحمل نمی کنیم، پس پروردگارت را بخوان تا از آنچه(به طور طبیعی از) زمین می رویاند، از سبزی و خیار و سیر و عدس و پیازش، برای ما(نیز) برویاند.

موسی گفت: آیا(غذای) پست تر را بجای نعمت بهتر می خواهید؟(اکنون که چنین است بکوشید از این بیابان خارج شده و) وارد شهر شوید، که هر چه خواستید برای شما فراهم است. پس(مهر)ذلت و درماندگی، بر آنها زده شد و(مجدداً) گرفتار غضب پروردگار شدند. این بدان جهت بود که آنها به آیات الهی کفر می ورزیدند و پیامبران را به ناحق می کشتند، و این به سبب آن بود که آنان گنهکار و سرکش و متجاوز بودند.

بنی اسرائیل به جای شکرگزاری از نعمت های «من و السلوی»، به فکر زیاده خواهی و تنوع طلبی افتاده و از غذاهای زمینی خواستند و برای نمونه، تعدادی از آنها مانند: سبزی، خیار، پیاز و سیر را نام بردند. حضرت موسی در برابر این درخواست ها، ضمن تأسف از این که آنها نعمت های نیکو و بهتر را با نعمت های ساده عوض می کنند، به آنها گفت: اگر بنای کامیابی از اینها را دارید، باید به شهر رفته و با دشمنان بجنگید، شما از یک طرف حال جهاد ندارید و از طرف دیگر تمام امتیازات شهرنشینی را می خواهید. سرانجام این قوم با چنین ویژگی ها و خصوصیتاتی، به ذلت و خواری افتاده و گرفتار قهر و غضب الهی خواهند شد.

تنوع طلبی و افزون خواهی، دامی برای اسیر شدن انسان هاست. استعمارگران نیز از همین خصیصه ی مردم، برای لباس، مسکن، مرکب و تجملات استفاده کرده و مردم را به اسارت خود می کشند.

پیام ها:

۱- شکم پرستی، عامل هبوط و سقوط انسان هاست. «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ... اِهْبُطُوا»

۲- رفاه طلبی، زمینه ی ذلت و خواری است. «لَنْ نَصْبِرَ... ضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةَ...»

۳- بی ادبی، نشانه ی روحیه ی سرکشی و طغیانگری است. آنها می توانستند بجای «لَنْ نَصْبِرَ» هرگز صبر نمی کنیم، بگویند: یک نواختی غذا برای ما سنگین شده است. و یا بجای «فَادُعُ لَنَا رَبَّكَ»، بگویند: «فادع لنا ربنا»

۴- بنی اسرائیل، نژاد پر توقع و افزون طلب هستند. «فَادُعُ لَنَا، يُخْرِجُ لَنَا»

۵- بیان خواسته های جزئی، نشانه ی شدت وابستگی و حقارت طبع است. «بقل، قناء، فوم، عدس و بصل»

۶- راضی بودن به آنچه خداوند خواسته و صبر بر آن، تأمین کننده ی خیر و مصلحت واقعی انسان است. «أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ...»

۷- شهرنشینی و داشتن همه نوع امکانات، نشانه ی رشد و تکامل نیست، بلکه گاهی مایه ی سقوط و هبوط است. «اهْبُطُوا مِصْرًا»

۸- کارهای خطرناک، وابسته به افکار انحرافی و خطرناک است. «يَكْفُرُونَ، يَقْتُلُونَ»

۹- تاریخ انبیا، با شهادت در راه خداوند گره خورده است. «يَقْتُلُونَ النَّبِيَّينَ»

۱۰- تعدی و معصیت پی در پی، موجب کفر و کفر، عامل هر گونه جنایت است.

«يَكْفُرُونَ،

عَصُوا»

۱۱- ذلّت و بدبختی، مربوط به نژاد نیست، بلکه مربوط به خصوصیات و عقاید و اعمال انسان هاست. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ»

«۶۲» إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

همانا کسانی که (به اسلام) ایمان آورده و کسانی که یهودی شدند و نصاری و صابئان، هر کس که به خدا و روز قیامت ایمان آورد و عمل صالح انجام دهد، پس برای آنها در نزد پروردگارش، پاداش و اجر است و بر آنها ترسی نیست و آنها محزون نمی شوند.

نکته ها:

در تفسیر نمونه از جامع البیان، نقل شده است: سلمان فارسی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله گفت:

دوستان من که اهل ایمان و نماز بودند، ولی شما را ندیدند تا به شما ایمان بیاورند، وضع آنها در قیامت چگونه است؟ یکی از حاضران جواب داد: اهل دوزخند. ولی این آیه نازل شد که هر کدام از پیروان ادیان که در عصر خود بر طبق وظایف و فرمان الهی عمل کرده اند، مأجورند. البته این آیه نمی تواند بهانه و دستاویزی برای ماندن در یهودیت و مسیحیت باشد. زیرا اولاً: قرآن، اهل کتاب را به اسلام دعوت نموده است و ثانیاً: تهدید کرده که اگر آگاهانه به سراغ دینی غیر از اسلام بروند، مورد قبول نیست. (۱)

ص: ۱۲۷

مراد از «الَّذِينَ هَادُوا» یهودیان هستند. این نامگذاری یا به سبب اظهار توبه ی آنان است که با تعبیر «إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ» (۱) آمده است و یا به جهت آنکه این قوم به یکی از فرزندان حضرت یعقوب که یهود نام داشت، منسوب بودند.

مراد از «نصاری»، مسیحیان هستند که در جواب حضرت عیسی که فرمود: «مَنْ أَنْصَارِي» گفتند: «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» (۲). شاید هم این نامگذاری به جهت سکونت آنان در منطقه ناصریه، زادگاه عیسی علیه السلام باشد.

«صابئین» به کسانی گفته می شود که خود را پیروان حضرت یحیی می دانند و برای ستارگان، قدرت تدبیر قائلند. نام این گروه در سوره های بقره، مائده و حج، در کنار یهود، نصاری، مجوس و مشرکان آمده است (۳) و از اینجا معلوم می شود که صابئان غیر از چهار دسته ی مذکورند. پیروان این آئین نیز همانند سایر اهل کتاب، به اسلام دعوت شده اند. اینها با توجه به اعتقادات خاص خود، پیروان اندکی دارند و اهل تبلیغ از دین خودشان نیستند.

آنها بیشتر در کنار رودخانه ها و دریاها زندگی می کنند و گوشه گیر و منزوی هستند. این افراد، غسل های متعددی دارند که در تابستان و زمستان باید در رودخانه و آب جاری انجام دهند.

هم اکنون تعداد نزدیک به پنج هزار نفر از آنان در خوزستان در کنار رود کارون و شهرهای دیگر آن استان زندگی می کنند و قریب به هشت هزار نفر نیز در عراق در کنار دجله و شهرهای دیگر عراق سکونت دارند.

پیام ها:

۱- تمام ادیان آسمانی، اصول مشترک دارند؛ توحید، معاد و انجام اعمال صالح.

«آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

۲- مهم ترین اصل اعتقادی بعد از توحید، معاد است. «آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»

۳- صاحبان ادیان دیگر در صورت بی اطلاعی از اسلام، چه قبل از اسلام و چه

ص: ۱۲۸

۱- ۱. اعراف، ۱۵۶.

۲- ۲. صف، ۱۴.

۳- ۳. بقره، ۶۲؛ مائده، ۶۹؛ حج، ۱۷.

بعد از اسلام، اگر به دین آسمانی خود ایمان داشته باشند و عمل صالح انجام دهند و در بی اطلاعی خود مقصّر نباشند، اهل نجات هستند. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ...

لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ...»

۴- انسان، تنها در سایه ی ایمان به خداوند و امید به معاد و انجام عمل صالح، آرامش می یابد. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

۵- سعادت و کرامت، مربوط به ایمان و عمل صالح است، نه عنوانِ مسلم، یهودی، مسیحی، صابئی. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ... لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ...»

«۶۳» وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَادْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

و(یاد کن) زمانی که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بر فراز شما بالا بردیم (و گفتیم): آنچه را (از آیات و دستورات خداوند) به شما داده ایم، با قدرت بگیرید و آنچه را در آن هست، به خاطر داشته باشید (و به آن عمل کنید) تا پرهیزگار شوید.

نکته ها:

ماجرای کننده شدن کوه طور از جای خود و قرار گرفتن در بالای سر یهود، در سوره های بقره، (۱) نساء (۲) و اعراف (۳) نیز آمده است. همچنین شاید مراد از پیمان مطرح شده در این آیه، همان پیمانی باشد که در سوره های بقره (۴) و مائده (۵) آمده است.

پیام ها:

۱- تعهد گرفتن، یکی از عوامل و انگیزه های عمل است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ»

۲- خداوند، هم از طریق فرستادن پیامبر و هم با نشان دادن کارهای خارق العاده،

ص: ۱۲۹

۱- ۱. بقره، ۹۳.

۲- ۲. نساء، ۱۵۴.

۳- ۳. اعراف، ۱۷۱.

۴- ۴. بقره، ۴۰ و ۸۲.

۵- ۵. مائده، ۱۲.

حجّت را بر مردم تمام کرده است. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ»

۳- تهدید، برای سرکوب کردن افراد مغرور و لجوج، یک وسیله ی تربیتی است.

«رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ»

۴- حفظ دستاوردهای انقلاب (نجات از سلطه ی فرعون و آزاد شدن از اسارت و...)، باید با قدرت و قوّت دنبال شود. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ»

۵- عمل به آیات و احکام الهی، باید همراه با جدّیت، عشق و تصمیم باشد نه شوخی، نه عادت، نه شک و نه تشریفات. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ»

۶- معارف دینی باید با تدریس و تبلیغ، در اذهان مردم زنده بماند. «اذْكُرُوا مَا فِيهِ»

۷- یاد آیات الهی و تدبّر در آنها، زمینه ساز تقواست. «اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

«۶۴» ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

سپس شما بعد از این جریان (که کوه طور را بالای سر خود دیدید، بازهم) روی گردان شدید و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود قطعاً از زیانکاران بودید.

پیام ها:

۱- انسان غافل، مهم ترین تهدیدها را فراموش می کند. «ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۲- نومید نشوید، زیرا که خداوند با متخلفان نیز با فضل و رحمت برخورد می کند. «فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ»

۳- نجات از خسارت، در سایه ی فضل و رحمت الهی است. «فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

«۶۵» وَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

قطعاً شما از (سرنوشت) کسانی از خودتان که در روز شنبه، نافرمانی کردند (و به جای تعطیل کردن کار در این روز، دنبال کار رفتند) آگاهید، ما (به خاطر این نافرمانی) به آنان گفتیم: به شکل بوزینه باشید در حالی که مطرود هستید.

نکته ها:

یکی از احکام تورات، وجوب تعطیل کردن شنبه بود که حرص و آز، گروهی از بنی اسرائیل را به کار واداشت و با حيله ای که بعداً خواهیم گفت، روزهای شنبه، کار می کردند. لذا خداوند، افراد حيله گر را به صورت بوزینه در آورد تا درس عبرتی برای دیگران باشد. این ماجرا علاوه بر این آیه در سوره اعراف (۱) نیز آمده است. و اصولاً مسخ چهره، یکی از عذاب های الهی و تحقیق قهر خداوندی است. گروهی از مسیحیان نیز بعد از نزول مائده آسمانی، کفر ورزیدند که به شکل بوزینه و خوک در آمدند. «وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ» (۲)

کلمه ی «سبت» به معنای قطع و دست کشیدن از کار است. چنانکه در آیه ای دیگر، درباره ی نقش خواب فرموده است: «وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُباتاً» (۳) و لذا شنبه، روز تعطیلی یهود، «یوم السبت» نامیده شده است.

«خاسِئینَ» از ماده «خسأ» به معنی «طرد نمودن» است. این واژه ابتدا برای طرد سگ بکار رفته، ولی سپس به طور عام استعمال شده است. در آیه بجای «قرده خاسئه»، «خاسِئینَ» فرموده که صفت برای جمع مذکر عاقل است، شاید این استعمال برای آن است که جسم آنان تبدیل به بوزینه شده، نه روح و عقل انسانی آنان. زیرا در این صورت، عذاب بیشتری می کشند. هر چند که برخی، همانند مراغی در تفسیر خود، مراد از بوزینه شدن را یک تشبیه دانسته و گفته اند: این آیه نیز نظیر آیه ی «كَمَثَلِ الْحِمَارِ» و یا «كَالْأَنْعَامِ» است.

یعنی مسخ معنوی آنان منظور است، نه مسخ صوری و ظاهری. ولی در تفسیر اطیب البیان روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: خداوند هفتصد امت را در تاریخ به خاطر کفرشان، تغییر چهره داده و به سیزده نوع حیوان، تبدیل شده اند. (۴)

ص: ۱۳۱

۱-۱. اعراف، ۱۶۳-۱۶۶.

۲-۲. مائده، ۶۰.

۳-۳. نبأ، ۹.

۴-۴. بحار، ج ۱۴، ص ۷۸۷.

همان گونه که در روایات می خوانیم دامنه مسخ در قیامت با توجه به خصوصیات روحی افراد، گسترده تر خواهد بود. در قیامت مردم ده گونه محشور می شوند:

۱. شایعه سازان، به صورت میمون. ۲. حرام خواران، به صورت خوک. ۳. رباخواران، واژگونه.

۴. قاضی ناحق، کور. ۵. خودخواهان مغرور، کر و لال. ۶. عالم بی عمل، در حال جویدن زبان خود. ۷. همسایه آزار، دست و پا بریده. ۸. خبرچین، آویخته به شاخه های آتش. ۹. عیاشان، بد بو تر از مردار. ۱۰. مستکبران، در پوششی از آتش. (۱)

پیام ها:

۱- از دانستی های تاریخ، عبرت بگیرید. «وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ»

۲- کسی که حکم خدا را نسخ کند، خود را مسخ کرده است. تغییر و تحریف چهره دین، تغییر چهره انسانیت را بدنبال دارد. «اعْتَدُوا... كُونُوا قِرَدَةً»

۳- در جهان طبیعت، تبدیل موجودی به موجود دیگر ممکن است. «كُونُوا قِرَدَةً»

۴- حیوانات، از رحمت خداوند دور نیستند، ولی حیوان شدن انسان، نشانه ی قهر و طرد الهی است. «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»

«۶۶» فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَ مَا خَلْفَهَا وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ

ما این عقوبت را عبرتی برای حاضران معاصر و نسل های بعدشان و پندی برای پرهیزکاران قرار دادیم.

نکته ها:

«نکال» عذابی است که اثر آن باقی و ظاهر باشد تا دیگران ببینند و عبرت بگیرند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا»، مردم زمان نزول بلا هستند و مراد از «مَا خَلْفَهَا»، اَمّت های بعد از نزولند که شامل ما مسلمانان نیز می شود.

ص: ۱۳۲

۱- شکست ها و پیروزی ها باید برای آیندگان درس باشد. «نکالا...لما خلفها»

۲- عبرت گرفتن و پندپذیری، نیازمند داشتن روحیه ی تقواست. «مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ»

«۶۷» وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبُحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

و(بخاطر بیاورید) هنگامی که موسی به قوم خود گفت: خداوند به شما فرمان می دهد (برای یافتن قاتل) ماده گاوی را ذبح کنید، گفتند: آیا ما را به تمسخر می گیری؟ (موسی) گفت: به خدا پناه می برم از اینکه از جاهلان باشم.

نکته ها:

این سوره را به جهت این داستان، سوره بقره نامیده اند. فرمان ذبح گاو، در تورات (۱) به عنوان یک قانون قضایی مطرح شده است و خلاصه ی ماجرا از این قرار بوده که مقتولی در بین بنی اسرائیل پیدا شد که قاتل آن معلوم نبود. در میان قوم نزاع و درگیری شروع شد و هر قبیله، قتل را به طایفه و قبیله ای دیگر نسبت می داد و خود را تبرئه می کرد.

آنها برای داوری و حل مشکل، نزد حضرت موسی رفتند. موسی علیه السلام به آنها فرمود: خداوند دستور داده گاوی را ذبح کنید و قطعه ای از بدن آنرا به مقتول بزنید تا زنده شود و قاتل خود را معرفی کند. آنها با شنیدن این جواب به موسی علیه السلام گفتند: آیا ما را مسخره می کنی؟ موسی گفت: مسخره کردن کار جاهلان است و من به خدا پناه می برم که از جاهلان باشم.

در فرهنگ قرآن و روایات، جهل به معنای بی خردی است، نه نادانی. لذا کلمه ی «جهل» در برابر «عقل» بکار می رود، نه در برابر علم. و چون مسخره کردن دیگران، نشانه ی بی خردی است، حضرت موسی از آن به خدا پناه می برد.

پیام ها:

۱- اگر فرمان خداوند، با ذهن و سلیقه ی ما مطابق نیامد و راز آن را نفهمیدیم،

ص: ۱۳۳

نباید آنرا انکار کنیم. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ... أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا»

۲- موسی علیه السلام دستور ذبح گاو را از سوی خدا معرفی می کند تا بلکه رعایت ادب نموده و تسلیم شوند، ولی آنها باز بهانه گیری می کنند. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ»

۳- خداوند اگر اراده نماید، از به هم خوردن دو مرده، مرده ای زنده می شود.

«تَذْبُحُوا بَقَرَةً»

۴- در کشتن گاو، تقدس گاو کوبیده می شود. همانند بت شکنی ابراهیم علیه السلام و آتش زدن گوساله ی طلایی سامری. «تَذْبُحُوا بَقَرَةً»

۵- درجه ی ایمان مردم به پیامبرشان، از برخورد آنها در مقابل دستورات وی فهمیده می شود. «أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا»

۶- استعاذه و پناه بردن به خدا، یکی از راه های بیمه شدن است. عصمت انبیا در سایه ی استعاذه و امثال آن است. «أَعُوذُ...»

۷- مسخره کردن، کار افراد جاهل و بی خرد است. «أَكُونُ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۸- جهل و بی خردی، خطری است که اولیای خدا، از آن به خدا پناه می برند.

«أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۹- خداوند در یک ماجرا، توحید؛ قدرت نمایی خود، نبوت؛ معجزه موسی، و معاد؛ زنده شدن مرده را به اثبات می رساند.

«۶۸» قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَتْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ

(بنی اسرائیل به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن کند که آن چگونه (گاو) است؟ (موسی) گفت: همانا خداوند می فرماید: ماده گاو که نه پیر و از کار افتاده باشد و نه بکر و جوان، (بلکه) میان این دو (و میان سال) باشد. پس آنچه به شما دستور داده شده (هر چه زودتر) انجام دهید.

وقتی بنی اسرائیل فهمیدند که موضوع جدی است، شروع به بهانه تراشی کردند. و به نظر برخی مفسران، احتمال می رود که این بهانه ها از طرف قاتل واقعی به مردم القا می شد تا مبادا رسوا شود. (۱) در هر حال روش سؤال کردن قوم، حکایت از روحیه ی لجاجت آنان دارد که در آیه به آن اشاره شده و پرده از باطن آنان برداشته است.

پیام ها:

۱- با ادب سؤال کنید. در این آیه کلمه «لنا» دوبار تکرار شده و به جای «ربنا» کلمه «ربک» آمده که نشانه روح تکبر است. «ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا»

۲- فرمان خداوند را سریع انجام دهید و از وسوسه و تردید پرهیز کنید. «فَاعْمَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ»

«۶۹» قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونَهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ

(آنان به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن سازد که رنگش چگونه است؟ (موسی) گفت: همانا خداوند می گوید: آن ماده گاوی است زرد یک دست که رنگ آن بینندگان را شاد و مسرور سازد!

نکته ها:

با این که فرمان ذبح، دوبار صادر شد، امّا گویا برخی از آنها قاتل را می شناختند و نمی خواستند معرفی شود. لذا از روی لجاجت و بهانه تراشی، سؤالهای متعددی را مطرح می کردند، تا بالاخره از رنگ گاو سؤال کردند. خداوند در جواب آنها فرمود: رنگ آن، زرد شدید و پر رنگ و خالص باشد. رنگی که بینندگان را شادمان کند. یعنی از خوش اندامی، سلامتی، رنگ و زیبایی خاصی برخوردار باشد. ای بسا اگر وسیله ی وزن کردن داشتند، از

وزن گاو نیز سؤال می کردند!

از سؤالات نابجا نهی شده ایم. در سوره ی مائده می خوانیم: «لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ» (۱) از چیزهایی که اگر به آنها پاسخ داده شود برای شما مشکل به وجود می آید، سؤال نکنید.

روزی پیامبر صلی الله علیه و آله درباره لزوم و اهمیت حج، خطبه ای ایراد می فرمودند. در بین خطبه، شخصی سؤال کرد: آیا حج، هر سال واجب است؟ پیامبر صلی الله علیه و آله جواب نفرمود. آن شخص سؤال خود را تکرار کرد. حضرت ناراحت شد، فرمودند: چرا اصرار می کنی؟ اگر بگویم بله، کار شما مشکل می شود، همین که دیدید من ساکت شدم، اصرار نکنید. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: یکی از عوامل هلاکت اقوام گذشته، سؤالات نابجای آنها بود. (۲)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «و سکت لکم عن اشیاء و لم یدعها نسیانا فلا تتکلفوها» (۳) خداوند حکم برخی اشیا را مسکوت گذاشته است، این سکوت از سر فراموشی نیست، بلکه برای آن است که شما در عمل، در وسعت باشید. و لذا با سؤالات نابجا، موشکافی نکنید.

پیام ها:

۱- رنگ زرد، چنانکه در روایات نیز آمده، مورد سفارش دین است. «فَاعْفَ لَوْنَهَا»

۲- رنگ ها، در روحیه ی انسان تأثیر دارند. «لَوْنُهَا تَسْرُّ النَّاطِرِينَ»

«۷۰» قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ یَبِیْنُ لَنَا مَا هِیَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللهُ لَمُهْتَدُونَ

(بار دیگر به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن کند چگونه گاوی باشد؟ زیرا این گاو بر ما مشتبه شده و اگر خداوند بخواهد (با توضیحات تو) حتماً هدایت خواهیم شد.

ص: ۱۳۶

۱- ۱. مائده، ۱۰۱.

۲- ۲. تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۹۶.

۳- ۳. شرح ابن ابی الحدید، ج ۱۸، ص ۱۰۲.

اعتدال در هر کاری یک ارزش است. گاهی افراد با دیدن نشانه ای بسیار ساده، یقین پیدا می کنند، ولی برخی با وجود بیان صریح؛ «أَنْ تَدْبَحُوا بَقْرَةً» و سوسه می کنند. نباید در بیان های روشن و صریح، دچار وسوسه شد.

پیامبر علیه السلام فرمود: بنی اسرائیل مأمور ذبح یک گاو ساده و معمولی بودند، لکن چون سخت گرفتند و بهانه آوردند، خداوند نیز بر آنان سخت گرفت. (۱)

پیام ها:

۱- توجه به مسائل فرعی، انسان را از تمرکز نسبت به مسائل اساسی، باز می دارد.

«إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا»

۲- روحیه ی لجاجت باعث می شود حق بر انسان مشتبه شود. «إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا»

۳- گاهی سؤال برای تحقیق و علم و آگاهی نیست، بلکه نشانه ی روح لجاجت و طفره رفتن است. «يُيَيِّئُ لَهَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا»

۴- رهبران الهی، سعه ی صدر دارند و جسارت را به روی خود نمی آورند. کلمه «رَبِّكَ» بجای «رَبَّنَا» یک نوع جسارت بود که بارها تکرار شد، ولی حضرت موسی به روی خود نیاورد.

«(۷۱) قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلِّمَةٌ لَا شَيْءَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَ مَا كَادُوا يَفْعَلُونَ»

(موسی) گفت: خداوند می فرماید: همانا آن گاوی است که نه چنان رام باشد که زمین را شخم زند و نه کشتزار را آبیاری کند. از هر عیبی برکنار است و هیچ لکه ای در (رنگ) آن نیست. گفتند: الان حق (مطلب) را آوردی! پس (چنان گاوی را پیدا کرده و) آن را سر بریدند، ولی نزدیک بود انجام ندهند.

ص: ۱۳۷

نکته ها:

«ذَلُولٌ» به معنای حیوان رام شده، «تَثِيرٌ» از «اثاره» به معنای شخم زدن، «مُسَلَّمَةٌ» به معنای سالم از هر عیب و نقص عضوی و «شِيَّةٌ» از «وشی» به معنای خال، و «لاشیه» یعنی خال یا رگه ی رنگ دیگری نداشته باشد.

یهود نسبت به پیامبر خود بی ادب بودند، با آنکه خود بدنبال بهانه و راه فرار بودند، وقتی مجبور به انجام فرمان شدند، به موسی گفتند: «الآن جِئْتِ بِالْحَقِّ» حالا حقّ گفتی. گویا قبل از این باطل می گفته است.

پیام ها:

۱- در اجرای طرح ها، عناصر و منابع فعال و تولیدی و اقتصادی را منهدم نکنید.

□
«لَا ذَلُولٌ...»

□
«وَلَا تَسْقِي»

۲- آنچه در راه فرمان خدا مصرف می شود، مناسب است سالم باشد. «مُسَلَّمَةٌ» در سفر حج نیز زائر خانه خدا باید روز عید قربان، حیوان سالم ذبح کند.

۳- غرور و هوس، کار را به جایی می رساند که انسان هرچه را طبق میل خودش باشد، حقّ می داند. «جِئْتِ بِالْحَقِّ»

□ □ □
«۷۲» وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

و (بیاد آورید) هنگامی که فردی را به قتل رساندید و سپس در باره ی او (قاتل)، به نزاع پرداختید، ولی خداوند آنچه را شما پنهان می داشتید، آشکار می سازد.

نکته ها:

جریان قتل و فرمان ذبح گاو، در آیات قبل به طور مفصل بیان شده است، ولی این آیه خلاصه ی ماجرا را ذکر می کند تا هشدار می دهد که آنچه را شما پنهان می داشتید، خداوند با فرمان ذبح و زدن قسمتی از گاو به بدن مقتول و زنده شدن مقتول و معرفی نمودن قاتل خویش، افشا ساخت و از خلاف کاری های شما پرده برداشت.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر انسان در لابلای سنگ های محکم که هیچ روزنه ای در آن نباشد، عملی را انجام دهد، خداوند آنرا برای مردم ظاهر می کند. (۱)

در روایات می خوانیم: گاو میان سال زرد رنگ با آن خصوصیات، تنها در اختیار جوانی بود که معامله ی پرسودی برایش پیش آمده بود، اما چون کلید انبار زیر سر پدرش بود و او برای اینکه پدر را بیدار نکند، از سود گذشت. و خداوند برای جبران این خدمت فرزند به پدر، پاسخ بهانه های بنی اسرائیل را چنان قرار داد که گاو آن جوان، متعین شود تا آنرا با قیمت گران بفروشد. حضرت موسی فرمود: «انظروا الی البر ما یبلغ باهله» بنگرید به نیکی، که چه به اهلش می رساند. (۲)

پیام ها:

۱- هر کس به گناه دیگران راضی باشد، در گناه آنان شریک است. خداوند به یهودیان زمان پیامبر نسبت قتل داده است، گویا آنان به قتل زمان موسی راضی بودند. «وَ إِذِ قَتَلْتُمْ»

۲- گاهی انسان با نسبت دادن جرم به دیگران، می خواهد با حيله آنرا از خود دفع کند. غافل از آنکه اگر خداوند بخواهد، با زدن مرده ای بر مرده ی دیگر، مسائل را روشن و مجرم را افشا می کند. «وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»

«۷۳» فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

پس گفتیم: قسمتی از گاو ذبح شده را به مقتول بزنید (تا زنده شود و قاتل را معرفی کند). خداوند اینگونه مردگان را زنده می کند و آیات خود را به شما نشان می دهد، شاید تعقل کنید.

ص: ۱۳۹

(۱-۱). تفسیر درالمنثور.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

۱- اطمینان و اعتماد مردم را جلب کنید. حضرت موسی، شخصاً به زدن قسمتی از بدن گاو به مقتول اقدام نکرد، بلکه به مردم فرمود: خودتان این کار را بکنید. «اضْرِبُوهُ»

۲- این آیه، نمونه ای از قدرت خداوند بر زنده کردن مردگان در دنیا به عنوان رجعت و در قیامت برای پاداش است. «كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى»

۳- دیدن نشانه های قدرت الهی، برای تعقل دائمی انسان هاست، نه تعجب لحظه ای. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۴- اگر روح و فکر انسان آلوده باشد، دیدن آیات الهی نیز تعقل را در او بر نمی انگیزد. (تعقل با واژه «لعل» بکار رفته است). «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

«۷۴» ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعِيدٍ ذَٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَقْوَمُ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لِمَا يُتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لِمَا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لِمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

سپس دل‌های شما بعد از این جریان سخت شد، همچون سنگ یا سخت تر! چرا که از پاره ای سنگ ها، نهرها شکافته (و جاری) می شود و پاره ای از آنها، شکاف برمی دارد و آب از آن تراوش می کند، و بعضی از سنگ ها از خوف خدا (از فراز کوه) به زیر می افتد. (اما دل‌های شما هیچ متأثر نمی شود) و خداوند از اعمال شما غافل نیست.

نکته ها:

آیات قبل، بسیاری از الطاف الهی درباره بنی اسرائیل، از قبیل: رهایی از شرّ فرعون، شکافته شدن دریا، قبول توبه آنان از گوساله پرستی، نزول بهترین غذاها، سایه بان قرار دادن ابرها و رهبری معصوم را یاد آور شد و در نهایت، ماجرای قتل نفس و چگونگی کشف

قاتل با یک روش اعجاز آمیز را بازگو کرد. خداوند در این آیه می فرماید: به جهت بی توجهی شما به این همه نشانه و آیه که از روی لجاجت و کینه بود، دل‌های شما را قساوت فراگرفت و سنگدل شدید و ای بسا که دل‌هایتان از سنگ نیز سخت تر شد.

سنگ ها، مراحل مختلفی دارند:

الف: خرد می شوند، از آنها نهرها جاری شده و انسان ها را سیراب می کنند. «يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ»

ب: انفجار ندارند، ولی حداقل خود و اطراف خود را تر می کنند. «فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ»

ج: از خشیت الهی، سقوط و سجود دارند. «يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ»

پیام ها:

۱- قساوت و سنگدلی، مرض روحی سختی است که به جهت لجاجت های پی در پی، برای انسان پیدا می شود. «ثُمَّ قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۲- مشاهده ی آیات و الطاف الهی، در افراد لجوج به جای تقویت ایمان، موجب قساوت قلب می گردد. (۱) «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۳- کاری نکنیم که نسل ما، شرمنده رفتار ما شود. نیاکان سنگدل شدند، ولی خداوند به نسل آنان می گوید: «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ»

۴- علم، به تنهایی نورانیت نمی آورد. بعد از دیدن آن همه معجزه، باز سنگدل شدند. «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۵- قساوت، مراحلی دارد. «كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً»

۶- با ساده ترین تشبیه، عمیق ترین معارف را می توان بیان کرد. «كَالْحِجَارَةِ»

۷- انتقادات باید مستند باشد. قرآن که می فرماید: دل‌های بعضی از سنگ سفت تر است، دلیل آن را که جاری شدن آب از کنار سنگ است، بیان می دارد. «وَأَنَّ

ص: ۱۴۱

۱- ۱). همچنان که قرآن، برای مؤمنان مایه ی شفا و رحمت و برای ظالمان، موجب زیان و خسارت است. اسراء، ۸۲. باران که در لطافت طبعش، خلاف نیست در باغ، لاله روید و در شوره زار، خَس

۸-جمادات،مرحله ای از شعور را دارا هستند.زیرا خوف و خشیت دارند. «وَ إِنْ مِنْهَا لَمَّا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۱)

۹-داروی قساوت،توجه به علم خداوند است. «كَالْحِجَارَةِ... وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ»

۱۰-سنگدلی،در رفتار ما مؤثر است. «قَسَتْ قُلُوبُكُمْ... عَمَّا تَعْمَلُونَ»

۱۱-خداوند به همه ی کارهای ما آگاه است. «وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

«۷۵» أَ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

(پس ای مؤمنان!) آیا انتظار دارید (که یهودیان سرسخت،) به (دین) شما ایمان بیاورند؟ در حالی که عده ای از آنان، سخنان خدا را می شنیدند و پس از فهمیدنش، آنرا تحریف می کردند با آنکه (حق را) می دانستند.

پیام ها:

۱-انتظار ایمان آوردن مردم نیز نیکوست،ولی همه توفیق ایمان آوردن را ندارند،شما هم انتظار آن را نداشته باشید. «أ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا»

۲-با وجود دانشمندان لجوج و خطرناک،امیدی به اصلاح جامعه نیست.

«أ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ...»

۳-در انتقاد،انصاف را مراعات کنیم.همه یهودیان اهل تحریف نبودند. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ... يُحَرِّفُونَهُ»

ص: ۱۴۲

۱- ۱). با توجه به اینکه خشیت،تنها برخاسته از علم است،نه چیز دیگر: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» فاطر،۲۸. و مولوی نیز می گوید: جمله ی ذرات پیدا و نهان با تو می گویند،روزان و شبان ما سمیعیم و بصیریم و هُشیم با شما نامحرمان،ما خامُشیم نطق آب و نطق خاک و نطق گل هست محسوس حواس اهل دل

۴- شناخت حق، غیر از قبول حق است. افرادی حق را می شناسند، ولی حاضر نیستند به آن اقرار کنند. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ»

۵- تحریفاتی خطرناک تر است که کارشناسانه و آگاهانه باشد. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ»

۶- جاهل مقصّر، مورد تهدید است نه جاهل بی خبر. «مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ»

۷- تحریف، گناه علما و دانشمندان است. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ»

«۷۶» وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَا بِبَعْضِ هُمُ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

و(همین یهودیان) هنگامی که مؤمنان را ملاقات می کنند، می گویند: ایمان آوردیم، ولی هنگامی که بعضی از آنها با بعضی دیگر خلوت می کنند، می گویند: چرا آنچه را که خداوند (درباره ی صفات پیامبر اسلام) برای شما (در تورات) گشوده (و بیان کرده، به مسلمانان) بازگو می کنید تا (روز رستاخیز) در پیشگاه پروردگارتان بر ضد شما به آن استدلال کنند؟ پس آیا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

طبق روایتی امام باقر علیه السلام فرمود: گروهی از یهودیان بی غرض، هنگامی که با مسلمانان روبرو می شدند، اوصاف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را که در تورات مذکور بود برای آنان شرح می دادند.

این جریان به گوش بزرگان آنان رسید و آنها در صدد جلوگیری برآمده که چرا اوصاف و نشانه های محمد صلی الله علیه و آله را برای مسلمانان بازگو می کنید؟ اگر آنچه در تورات است به آنها خبر دهید، روز قیامت بر ضد شما به کار می گیرند.

(۱)

ص: ۱۴۳

پیام ها:

۱- انسان وقتی حقیقت را فهمید، باید از آن پیروی کند و نباید با ارباب و تهدید دیگران و نفوذ مقام این و آن، حقیقت را نادیده بگیرد. «قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا...»

ای بسا اگر در آن روز دانشمندان کتمان حق نمی کردند، این همه یهودی و مسیحی وجود نداشت.

۲- در نظر منحرفان، نفاق و کتمان حقیقت برای حفظ موقعیت و تعصب نابجا، نشانه‌ی عقل و عاقلانه عمل کردن است، در صورتی که خلاف عقل است.

«أَتُحَدِّثُونَهُمْ...»

«أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

«۷۷» أَ وَ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ

آیا نمی دانند که خداوند آنچه را پنهان و آنچه را آشکار می کند، می داند.

پیام ها:

۱- ایمان به حضور و علم خداوند، انسان را از خطاها باز می دارد. «أَ وَ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ...»

۲- در نزد خداوند، آشکار و نهان یکسان است. «يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ»

«۷۸» وَ مِنْهُمْ أُمَّتُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

و بعضی از آنان (یهودیان)، افراد درس ناخوانده‌ای هستند که کتاب خدا را جز خیالات و آرزوهای خود نمی دانند، آنها تنها پایبند گمان خویشند.

نکته ها:

برخلاف گروه پیشین، که دانشمند بوده و به اوصاف و نشانه‌های پیامبر اسلام در تورات آشنایی داشتند، ولی کتمان حقیقت می کردند، مردم عوام که از محتوای کتاب آسمانی خبری نداشتند، با آرزو و خیال زندگی می کردند. آنها فکر می کردند که یهود، نژاد برتر و فرزندان و محبوبان خدا هستند و به جهنم نمی روند و اگر مجازاتی هم برای آنان باشد، چند

پیام ها:

۱- باید جامعه ی خود را شناخت و با افکار و عقائد حاکم بر مردم زمان خود، آشنا بود. «و مِنْهُمْ أُمَّيُونَ»

۲- با وجود کتاب و معلّم، امّی بودن و بی سواد بودن، نقص است و باید برای دست یابی به کتاب حقّ، همه تلاش کنند تا مورد انتقاد قرار نگیرند. «و مِنْهُمْ أُمَّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ»

۳- بی سوادى و ناآگاهى، زمینه ی رشد خیالات و آرزوهای نابجاست. «و مِنْهُمْ أُمَّيُونَ... أَمَانِي»

۴- توقّعات و انتظارات، باید بر مبنای علم باشد نه خیال. «إِلَّا يَظُنُّونَ»

۵- در عقاید، پیروی از گمان و خیال ممنوع است. «إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ»

«۷۹» فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ

پس وای بر کسانی که مطالبی را با دست خود می نویسند، سپس می گویند: این از طرف خداست، تا به آن بهای اندکی بستانند، پس وای بر آنها از آنچه دست هایشان نوشت و وای بر آنها از آنچه (از این راه) به دست می آورند!

نکته ها:

تنها آیه ای که در آن سه بار کلمه «ویل» بکار رفته، همین آیه ۷۹ است که خطر علما و دانشمندان دنیاپرست را مطرح می کند.

ص: ۱۴۵

۱- دین سازی، جریانی خطرناک در طول تاریخ بوده است. «يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ...»

۲- بدعت، دین سازی، دین فروشی و استحمار مردم، از جمله خطراتی است که از ناحیه ی دانشمندان فاسد، جامعه را تهدید می کند. «يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۳- مواظب قلم ها، کتاب ها، مقالات زهر آلود، تحریف گر و بدعت گزار باشید و به هر عالمی اعتماد نکنید. «يَكْتُبُونَ... يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۴- مردم به صورت فطری علاقمند به مذهب هستند، لذا بسیاری از شیادان، سخنان خود را به نام دین و مذهب به مردم تحویل می دهند. «يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۵- یکی از انگیزه های بدعت و افترا، رسیدن به دنیاست. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۶- از بدترین درآمدها، درآمد دین فروشی است. «وَيَبِئسَ لَهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ»

۷- شدیدترین عذاب ها متوجه کسانی است که به تفکر و اعتقاد مردم خیانت می کنند. تکرار کلمه «ویل... ویل... ویل»

۸- هر انحرافی که در طول تاریخ در اثر بدعتی بوجود آید، گناهِش به گردن بدعت گزار است. «يَكْسِبُونَ» دلالت بر استمرار دارد.

«۸۰» وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

(یهود) گفتند: جز چند روزی محدود، هرگز آتش دوزخ به ما نخواهد رسید، بگو:

آیا پیمانی از نزد خدا گرفته اید که البته خداوند هرگز خلاف پیمان خود نمی کند، یا اینکه بر خداوند چیزی را نسبت می دهید که به آن علم ندارید؟

نکته ها:

از جمله انحرافات عقیدتی یهود، این بود که می گفتند: اگر بر فرض ما گنهکار باشیم، کیفر ما از دیگران کمتر است و چند روزی بیشتر، عذاب نخواهیم شد! زیرا ما از دیگران برتریم.

خداوند در این آیه، بر این طرز تفکر خط بطلان می کشد.

پیام ها:

۱- امتیاز طلبی، از جمله خصوصیات یهود است. «وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا»

۲- افکار و گفتارهای ناروا را بی پاسخ نگذارید. «قَالُوا... قُلْ»

۳- برتری طلبی، نژادپرستی و آرزوی بدون عمل، ممنوع است. «قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ... أَمْ تَقُولُونَ»

۴- همه در برابر قانون یکسان هستند، خداوند وعده و پیمانی برای نجات قومی خاص نداده است. «قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا»

۵- نا آگاهی از معارف دین، سبب نسبت دادن خرافات به دین می شود. «أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

«۸۱﴾ بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

آری، هر کس بدی کسب کند و گنااهش او را فراگیرد (و آثار گناهان سراسر وجودشان را بپوشاند)، آنها اهل آتش اند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

برخلاف گمان بنی اسرائیل که خیال می کردند کیفر خداوند درباره ی آنان با کیفر الهی نسبت به دیگران تفاوت دارد، این آیه می فرماید: همه در برابر قانون یکسان هستند و اگر آثار گناهان، چنان انسان را احاطه کند که فرصت توبه و بازگشت نداشته باشد، برای همیشه در جهنم خواهد بود.

پیام ها:

۱- در برابر خیالات و موهومات، با صراحت و قاطعیت برخورد کنید. «بَلَىٰ مَنْ»

۲- کیفر و پاداش براساس آرزو نیست، بلکه براساس عمل است. «بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ»

۳- آن دسته از گناهان کیفر دارند که آگاهانه و از روی عمد و اختیار مرتکب شده باشیم، نه بر اساس جهل یا جبر. «كَسَبَ»

۴- گناهکار به خیال کسب سود و بهره، گناه می کند. «كَسَبَ سَيِّئَةً»

۵- هر گناهی، آثار و عوارضی دارد که آن عوارض می تواند انسان را در خود غرق کند. «أَلْحَاطَتْ»

«۸۲» وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، آنان اهل بهشتند و در آن جاودانه خواهند ماند.

پیام ها:

۱- در کنار تهدید، بشارت لازم است. آیه قبل کیفر گنهکار را مطرح کرد، این آیه پاداش نیکوکار را. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- ایمان، از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا...»

۳- ملاک بهشت، ایمان و عمل است، نه خیال و آرزو. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا...»

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ»

۴- انجام یک عمل صالح کفایت نمی کند، بلکه داشتن خوی نیکوکاری و انجام هرگونه کار صالحی لازم است. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، «الصالحات» جمع و همراه با (الف و لام) آمده است، لذا همه ی کارهای نیک را در برمی گیرد.

«۸۳» وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ

و(بیاد آرید)زمانی که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم، جز خداوند یگانه را پرستش نکنید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و ینوایان، احسان کنید و با مردم، به زبان خوش سخن بگویید و نماز را برپای دارید و زکات بدهید. اما شما(با اینکه پیمان بسته بودید)، جز عده ی کمی، سرپیچی کردید و روی گردان شدید.

نکته ها:

احسان، جامع ترین و وسیع ترین واژه در باب نیکی است. در حال فقر والدین، احسان مادی و در حال غنای آنان، احسان روحی. چنانکه احسان به یتیم شامل؛ تأدیب، حفظ حقوق، محبت و تعلیم او می شود. اصول همه ی ادیان یکی است. چون همه ی این میثاق ها، در اسلام نیز هست.

پیام ها:

۱- خداوند از طریق عقل، فطرت و وحی، از مردم پیمان می گیرد. «أَخَذْنَا مِيثَاقَ

۲- توحید، سرلوحه ی مکتب انبیاست. و بعد از آن کارهای نیک قرار گرفته است.

«لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۳- در کنار توحید، احسان به والدین مطرح است. «لَا تَعْبُدُونَ... وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۴- تبعیض و گرایش به یکی از پدر و مادر، ممنوع است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۵- ابتدا خویشان نیازمند، سپس دیگران. «ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ...» البتّه در بین خویشاوندان نیز اولویّت ها محفوظ است. «أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» (۱)

۶- احسان باید همراه با ادب و بدون منت باشد. در کنار احسان، جمله «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» آمده است.

۷- اگرچه به همه ی مردم نمی توان احسان کرد، ولی با همه می توان خوب سخن گفت. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا»

ص: ۱۴۹

۸- برخورد خوب و گفتار نیکو، نه تنها با مسلمانان، بلکه با همه ی مردم لازم است. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا»

۹- علاوه بر پرداخت زکات، احسان به مستمندان و ایتام نیز لازم است. در آیه هم زکات آمده و هم احسان به مساکین. «إِحْسَانًا... وَ الْمَسْكِينِ... وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۱۰- نماز و رابطه با خداوند، از زکات و رابطه با فقرا جدا نیست. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۱۱- نماز و زکات در ادیان دیگر نیز بوده است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۱۲- اعتقاد به توحید، احسان به والدین و ایتام و مساکین، همراه با دستور پرداخت زکات و برخورد نیکو با مردم، و پیاداشتن نماز، نشانه ی جامعیت اسلام است.

۱۳- ادای حقوق، دارای مراتب و مراحل است. اول حق خداوند، سپس والدین، سپس خویشاوندان، سپس یتیمان که کمبود محبت دارند و آنگاه مساکین که کمبود مادیات دارند.

۱۴- تمام احکام اعتقادی، اخلاقی و فقهی، میثاق و عهد خدا با انسان است. بعد از «مِثَاقٌ» سخن از عقیده توحیدی، احسان به والدین، نماز و زکات آمده است.

«۸۴» وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ

و(بیاد آرید) هنگامی که از شما پیمان گرفتیم، خونهای یکدیگر را نریزید و همدیگر را از سرزمین خود بیرون نکنید، پس شما(به این پیمان) اقرار کردید و خود بر آن گواه هستید.

نکته ها:

شاید مراد از میثاق بنی اسرائیل درباره ی احترام به خون مردم، آیه ۳۲ سوره مائده باشد که می فرماید: بر بنی اسرائیل نوشتیم که هر کس شخصی را بدون دلیل و از روی فساد در زمین بکشد، گویا همه مردم را کشته است.

حَقَّ حیات، اولین حَقَّ برای هر انسان است و قتل نفس از گناهان کبیره می باشد. همچنان که در سوره ی مائده آیه ۳۲ کشتن یک نفر را بدون هیچ جرمی برابر با کشتن همه مردم شمرده است. امام باقر علیه السلام فرمود: تمام گناهان مقتول به گردن قاتل می افتد. (۱) و نیز در حدیث آمده است: اگر اهل آسمان ها و زمین در قتل یک نفر مؤمن شریک شوند، همه به دوزخ می افتند. (۲)

روش طاغوت ها آن است که برای محکم کردن پایگاه خود، قلعه ها و کاخها بنا می کنند و مردم را آواره کرده و مورد آزار و هتک حرمت قرار می دهند. در حالی که حتّی بستانکار حَقَّ ندارد، بدهکار را مجبور به فروش خانه خود نماید. و اگر شخصی در مسجد برای خود جای بگیرد، کسی حَقَّ ندارد در آنجا نماز بخواند. و هر کس زودتر از دیگری مکانی را برای کار یا عبادت یا کشاورزی انتخاب نمود، در اولویّت قرار می گیرد و احدی حَقَّ مزاحمت ندارد.

انتقاد از یهودیان زمان رسول اکرم صلی الله علیه و آله که در جمله «أَفْرَزْتُمْ وَ أَنْتُمْ» به چشم می خورد به خاطر عملکرد نیاکانشان است. آری، هر کس به کار شخصی یا قومی مربوط به زمان های گذشته یا آینده راضی باشد، شریک در آن قلمداد می شود.

پیام ها:

۱- برای اطمینان از انجام کارهای مهم، سفارش و فرمان کافی نیست، میثاق و تعهد لازم است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ»

۲- امتیّت جان و وطن، سفارش خداوند و مکاتب الهی است. «لَا تَسْفِكُونَ، لَا تُخْرِجُونَ»

۳- علاقه به وطن، یک حَقَّ فطری و طبیعی است و سلب این حَقَّ، ظلم آشکار است. «وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ»

۴- جامعه به منزله ی پیکری واحد است که افراد آن، اعضای این پیکرند.

ص: ۱۵۱

۱- ۱. میزان الحکمه و ثواب الاعمال ص ۳۲۸.

۲- ۲. میزان الحکمه و وسائل، ج ۱۹، ص ۸.

«۸۵» ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفْتَوْمُنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَيَّ أَشَدَّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

اما این شما هستید که یکدیگر را به قتل می‌رسانید و جمعی از خودتان را از سرزمینشان (آواره و) بیرون می‌کنید و بر علیه آنان، به گناه و تجاوز همدیگر را پشتیبانی می‌کنید. ولی اگر همانان به صورت اسیران نزد شما آیند، باز خریدشان می‌کنید (تا آزادشان سازید) در حالی که (نه تنها کشتن، بلکه) بیرون راندن آنها (نیز) بر شما حرام بود. آیا به بعضی از دستورات کتاب آسمانی ایمان می‌آورید و به برخی دیگر کافر می‌شوید؟ پس جزای هر کس از شما که این عمل را انجام دهد، جز رسوایی در این جهان، چیزی نخواهد بود و روز قیامت به سخت‌ترین عذاب بازبرده شوند و خداوند از آنچه انجام می‌دهید، غافل نیست.

نکته ها:

خداوند در این آیه، بنی اسرائیل را سرزنش می‌کند که علی‌رغم پیمان و میثاقی که داشتید، همدیگر را کشتید و یکدیگر را از سرزمین هایتان بیرون کردید. شما موظف بودید یک جامعه‌ی متحد بر اساس روابط صحیح خانوادگی و رسیدگی به محرومان تشکیل دهید، ولی

ص: ۱۵۲

۱- ۱). از کلمه «دِمَاءُكُمْ» و «أَنْفُسِكُمْ» استفاده می‌شود، کشتن یا اخراج دیگری در واقع کشتن و اخراج خود است. سعدی می‌گوید: بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش زیک گوهرند

به جای آن در گناه و تجاوز به حقوق دیگران، یکدیگر را یاری و حمایت نمودید و در جامعه، هرج و مرج و تفرقه و خونریزی را رواج دادید. با حمایت شما، حاکمان ظالم جرأت قتل و تبعید پیدا کردند و عجیب این که شما به حکم تورات، اگر در این درگیری ها اسیری داشته باشید با پرداخت فدیة آزادش می‌نمایید، در حالی که حکم تورات را در تحریم قتل و تبعید، گوش نمی‌دهید. حاضرید همدیگر را به دست خود بکشید، ولی حاضر نیستید اسیر یکدیگر باشید! اگر اسارت توهین است، کشتن از آن بدتر است، و اگر فدیة دادن و آزاد کردن اسیران، فرمان تورات است، نهی از قتل و تبعید هم فرمان خداوند است! آری، شما تسلیم فرمان خداوند نیستید، بلکه آیات الهی را هر جا مطابق میل و سلیقه‌ی خودتان باشد می‌پذیرید و هر کجا نباشد، زیر بار نمی‌روید.

این آیه نسبت به خطر التقاط، هشدار می‌دهد که چگونه افرادی بخشی از دین را می‌پذیرند و قسمت دیگر آنرا رها می‌کنند. مسلمانانی که به احکام فردی عمل می‌کنند، ولی نسبت به مسائل اجتماعی بی‌تفاوتند، باید در انتظار خواری و ذلت دنیا و عذاب قیامت باشند. ای بسا! کسانی که شرایط و احکام نماز و روزه را مراعات می‌کنند، ولی در شرایط و وظایف حاکم و حکومت، متعهد نیستند.

پیام‌ها:

۱- قرآن، کشتن دیگران را، به کشتن نفس خود تعبیر کرده است تا بگویید دیگر کشی، خود کشی است و افراد یک جامعه همچون اعضای یک پیکرند.

«تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ»

۲- یاری رسانی و همکاری در گناه و تجاوز، ممنوع است. (۱) «تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ»

ص: ۱۵۳

۱- ۱) در احادیث آمده است: اگر کسی ستمگر را در ظلم و ستم راهنمایی و کمک کند، در دوزخ قرین «هامان» وزیر فرعون خواهد بود. و حتی آماده کردن دوات و قلم برای ستمگر، جایز نیست. امام کاظم علیه السلام خطاب به یکی از مسلمانان بزرگوار فرمود: کرایه دادن شتر به دستگاه هارون الرشید هر چند برای سفر حج باشد، جایز نیست. تفسیر اطیب البیان.

۳- علامت ایمان، عمل است و اگر کسی به دستورات دین عمل نکند، گویا ایمان ندارد. «أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ» قرآن، به جای انتقاد از اینکه چرا بعضی دستورات را عمل می کنید و بعضی را رها می کنید، فرموده است:

چرا به بعضی ایمان می آورید و به بعضی کفر می ورزید.

۴- نشانه ی ایمان واقعی، عمل به دستوراتی است که برخلاف سلیقه های شخصی انسان باشد و گرنه انجام دستورات مطابق میل انسان، نشانی از میزان ایمان واقعی ندارد. «تَقْتُلُونَ، تُفَادُوهُمْ» (در کشتن یکدیگر به تورات کاری ندارید، ولی در آزاد سازی اسیران اهل ایمان می شوید!)

۵- کفر به بعضی از آیات، در واقع کفر به تمام احکام است. و به همین جهت جزای کسانی که به قسمتی از آیات عمل نکنند، خواری دنیا و عذاب قیامت خواهد بود. «خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا... يُرَدُّونَ إِلَيَّ أَشَدَّ الْعَذَابِ»

«۸۶» أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

آنها کسانی هستند که زندگی دنیا را به بهای (از دست دادن) آخرت خریده اند، پس در مجازات آنان تخفیفی داده نمی شود و آنها یاری نخواهند شد.

نکته ها:

این آیه ریشه ی پیمان شکنی ها، قتل نفس ها و عمل نکردن به برخی آیات را چنین بیان می کند: آنها دنبال زندگی دنیوی هستند و تنها به قوانینی که منافعشان را تأمین کند، پای بند هستند و به هر قانونی که ضرری به منافع دنیوی آنان بزند بی اعتنایند. پس عذاب الهی برای این رفاه طلبان دنیاپرست، تخفیف ندارد و بر خلاف خیال و گمانشان که ادعا می کنند؛ یا اصلاً عذاب نخواهند شد و یا چند روزی بیشتر مجازات نمی بینند، آنان نیز مثل همه ی مجرمان، در برابر اعمال خود مسئولند.

۱- انسان، آزاد است و حق انتخاب دارد. تمام آیاتی که می فرماید: انسان دنیا را خرید و آخرت را فروخت، دلیل این هستند که انسان مجبور نیست، بلکه اختیار دارد و خود با فکر و مقایسه، می سنجد و انتخاب می کند. «اشْتَرُوا»

۲- همه در برابر قانون الهی یکسان هستند. «فَلَا يُخَفَّفُ» اینکه بنی اسرائیل خود را نژاد برتر، فرزند و محبوب خدا می دانند، گمان و وهمی بیش نیست. قهر الهی برای هیچ انسان و نژادی که در مسیر لجاجت و کفر است، استثنا بر نمی دارد.

۳- دنیا طلبی، یکی از انگیزه های قتل می باشد. «تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ... اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

«۸۷» وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ قَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَ أَيْدِنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَ فَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ

و همانا ما به موسی کتاب (تورات) دادیم و از پس او پیامبرانی پشت سر یکدیگر فرستادیم و به عیسی بن مریم (معجزات و) دلایل روشن بخشیدیم و او را با روح القدس، تأیید و یاری نمودیم. پس چرا هرگاه پیامبری چیزی (از احکام و دستورات) بر خلاف هوای نفس شما آورد، در برابر او تکبر ورزیدید. (و به جای ایمان آوردن به او) جمعی را تکذیب و جمعی را به قتل رساندید؟!

نکته ها:

این آیه از استمرار لطف خداوند برای هدایت مردم سخن می گوید که پس از موسی علیه السلام پیامبرانی چون داوود، سلیمان، یوشع، زکریا و یحیی -علیهم السلام آمدند و بعد از آن بزرگواران، خداوند حضرت عیسی علیه السلام را با دلایل روشن فرستاد که از سوی روح القدس (۱)

ص: ۱۵۵

(۱- ۱). از آیه ی ۱۰۲ سوره ی نحل معلوم می شود که روح القدس همان جبرئیل است.

یاری و تأیید می شد، ولی بنی اسرائیل راه استکبار و گردنکشی را پیش گرفتند و بجای پذیرش هدایت الهی، به تکذیب و قتل انبیا دست زدند.

نقل تاریخ انبیا، یک نوع تسلی برای پیامبر اسلام و مؤمنان است که تحمل رنجها برای آنان آسان شود.

پیام ها:

۱- تعلیم و تربیت، تعطیل بردار نیست. «فَقَيْنَا» فرستادن پیامبران یکی پس از دیگری، نشانه ی جریان هدایت در طول تاریخ است.

۲- فرشتگان، به اولیای خدا یاری می رسانند. «أَيَّدْنَا بِرُوحِ الْقُدُسِ»

۳- انبیا باید به سراغ مردم بروند. «جَاءَكُمْ الرَّسُولُ»

۴- هدایت، با هوا و هوس سازگار نیست. «لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ»

۵- کسی که تسلیم حق نباشد، مستکبر است. «لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ»

۶- هوا پرستی، انسان را تا پیامبرکشی پیش می برد. «فَرِيقًا تَقْتُلُونَ»

۷- انبیا برای تحقق اهداف خویش، تا پای جان مقاومت می کردند. «فَرِيقًا تَقْتُلُونَ»

«۸۸» وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ

و آنها (به پیامبران) گفتند: دلهای ما در غلاف است (و ما از گفته های شما چیزی نمی فهمیم). چنین نیست، بلکه خداوند به سبب کفرشان از رحمت خود دور ساخته (و به همین دلیل چیزی درک نمی کنند)، پس اندکی ایمان می آورند.

نکته ها:

ظاهراً این جواب استهزا آمیز، شعار همه مشرکان و سرکشان، در برابر پیامبران بوده است.

چنانکه در جواب حضرت شعیب می گفتند: «يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ» (۱) ما حرف تو را نمی فهمیم. و یا در برابر آیات قرآن می گفتند: «قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ» (۲) دلهای ما در پرده و پوشش است.

ص: ۱۵۶

۱- ۱. هود، ۹۱.

۲- ۲. فصلت، ۵.

پیام ها:

۱- مقدمات بدبختی، بدست خود انسان است. اگر گروهی مورد لعنت وقهر الهی قرار می گیرند، به خاطر کفر ولجاجت خودشان است. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ»

«۸۹» وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ

و چون از طرف خداوند، آنان را کتابی (قرآن) آمد که مؤید آن نشانه هایی است که نزد آنهاست و پیش از این به خود نوید می دادند (که با کمک کتاب و پیامبر جدید) بر دشمنان پیروز گردند، اما چون آنچه (از کتاب و پیامبر که از قبل) شناخته بودند، نزد آنان آمد به او کافر شدند، پس لعنت خدا بر کافران باد.

نکته ها:

این آیه، صحنه ی دیگری از لجاجت ها و هواپرستی های یهود را مطرح می کند که آنها بر اساس بشارت های تورات، منتظر ظهور پیامبر بودند و حتی به همدیگر نوید پیروزی می دادند و به فرموده امام صادق علیه السلام یکی از دلایل اقامت آنها در مدینه این بود که آنها می دانستند آن شهر، محلّ هجرت پیامبر است و به همین سبب از پیش در آنجا سکنی گزیده بودند، ولی بعد از ظهور پیامبر اسلام، با آنکه نشانه های وی را موافق با آنچه در تورات بود یافتند، کفر ورزیدند. (۱)

پیام ها:

۱- ادیان الهی، یکدیگر را تصدیق می کنند، نه آنکه در برابر هم باشند. «مصدقاً»

۲- به هر استقبالی نباید تکیه کرد. با آنکه یهودیان در انتظار پیامبر صلی الله علیه و آله سالیانی در

ص: ۱۵۷

مدینه سکنی گزیدند، ولی در عمل کفر ورزیدند. (۱) «كَانُوا مِنْ قَبْلُ... كَفَرُوا بِهِ»

۳- شناخت حق و علم به آن کافی نیست. چه بسا افرادی که حق را فهمیدند، ولی به خاطر لجاجت کافر شدند. «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا»

«۹۰» بِسْمَا اَشْتَرُوا بِهِ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغِيًّا اَنْ يُنَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاُوْا بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ وَ لِلْكَافِرِيْنَ عَذَابٌ مُّهِينٌ

چه بد است آنچه که خویشان را به آن فروختند که از روی حسد، به آیاتی که خدا فرستاده بود کافر شدند (و گفتند): که چرا خداوند از فضل خویش بر هر کس از بندگانش که بخواهد، (آیاتش را) نازل می کند. پس به قهر پی در پی الهی گرفتار شدند و برای کافران، مجازاتی خوار کننده است.

نکته ها:

در این آیه، علت کفر یهودیان به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بیان شده است. آنها حسادت می ورزیدند که چرا بر یکی از افراد بنی اسرائیل، وحی نازل نشده است. و این حسادت و کفرورزی، بهای بدی بود که خود را بدان فروختند.

پیام ها:

۱- معیار ارزش دین مردم، به انگیزه های آنان است. «بِسْمَا اَشْتَرُوا... بَغِيًّا»

۲- گاهی حسد، مایه ی کفر است. بنی اسرائیل آرزو داشتند پیامبر موعود از نژاد آنان باشد و چون به آرزوی خود نرسیدند، حسادت ورزیده و کافر شدند.

«بَغِيًّا اَنْ يُنَزَّلَ»

۳- پیامبری، فضل الهی است. «مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ»

ص: ۱۵۸

۱- ۱) به عشق و انتظار خود مغرور نباشید. ممکن است در مرحله ی عمل، حالات انسان عوض شود. خدای ناکرده امروز دعای ندبه بخواند، ولی فردا...

۴- نارضایتی انسان، تأثیری در الطاف حکیمانه خداوند ندارد. خدا بهتر می داند که رسالت خود را به عهده چه کسی بگذارد.
«مَنْ يَشَاءُ» □

۵- بدترین معاملات آن است که انسان هستی خود را بدهد و غضب الهی را بخرد. «بِسْمَا اسْتَرَوْا... غَضَبٍ، عَذَابٌ مُهِينٌ» □

«۹۱» □ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَ يَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَ هُوَ الْحَقُّ مُصِيدًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ □

و هنگامی که به آنها گفته شود به آنچه خداوند نازل کرده ایمان آورید، گویند: ما تنها به چیزی ایمان می آوریم که بر (پیامبر) خودمان نازل شده باشد و به غیر آن کافر می شونیم، در حالی که آن (قرآن) حق است و آنچه را (از تورات) با ایشان است، تصدیق می کند. بگو: اگر (به آیاتی که بر خودتان نازل شده) مؤمن بودید پس چرا پیامبران خدا را پیش از این به قتل می رساندید؟! □

پیام ها:

۱- پیامبر اسلام، مأمور دعوت همه ی امت ها به اسلام بوده است. «قِيلَ لَهُمْ» □

۲- یکی از عوامل کفر کفار، نژادپرستی و تعصبات قومی است. «نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَ يَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ» □

۳- ملاک ایمان، حَقَانِيَّتِ آيين است نه نژاد. «وَ هُوَ الْحَقُّ» □

۴- قرآن، سراسر حق است. «أَنْزَلَ اللَّهُ... وَ هُوَ الْحَقُّ» □

۵- چون یهودیان زمان پیامبر به رفتار نیاکان خود راضی بودند، خداوند نسبت قتل انبیا را به آنان داده است. «فَلِمَ تَقْتُلُونَ» □

۶- دروغگو، رسواست. «فَلِمَ تَقْتُلُونَ... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» □

(اگر به انبیایی که از بنی اسرائیل است ایمان آورده اید، پس چرا پیامبرانی همچون حضرت یحیی و زکریا را که از بنی اسرائیل بودند، شهید کردید؟! □)

«۹۲» وَ لَقَدْ لَجَأَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيْتَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

وهمانا موسی (آن همه) معجزات برای شما آورد، ولی شما پس از (غیاب) او گوساله را (به خدایی) گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

نکته ها:

شاهد زنده ی دیگر بر اینکه شما عرب بودن محمد صلی الله علیه و آله را فقط بهانه قرار داده اید تا به او ایمان نیاورید، این است که با آنکه حضرت موسی علیه السلام برجسته ترین پیامبر از نژاد شما بود و آن همه دلایل روشن و معجزات برای شما آورد، ولی همین که چند شبی برای مناجات و گرفتن تورات به کوه طور رفت، به سراغ گوساله پرستی رفتید و تمام زحمات موسی علیه السلام را بر باد داده و بر خویشتن ستم کردید.

پیام ها:

۱- ذکر سوابق، زمینه را برای قضاوت درست فراهم می کند. «اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ»

۲- بازگشت به شرک و جاهلیت، ظلمی به خود و نسل های بعد است. «أَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

«۹۳» وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِنُورِ الْإِيمَانِ بِكُمْ بِإِيمَانِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

و (یاد کنید) آنگاه که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بر فراز شما بالا بردیم (و گفتیم: دستوراتی که به شما داده ایم، محکم بگیرید و گوش دهید (و عمل کنید. اما آنان) گفتند: شنیدیم و نافرمانی کردیم، و به سبب کفرشان به (پرستش) گوساله دل باختند. بگو اگر ادعای ایمان دارید، (بدانید که) ایمانتان شما را به بد چیزی فرمان می دهد.

آخرین حرف یهودیان این بود که اگر پیامبری از بنی اسرائیل نباشد، به او ایمان نمی آوریم و تنها کتابی را که بر خودمان نازل شده باشد، قبول داریم.

قرآن چند نمونه از دروغهای آنها را بیان می کند: نمونه اول در آیه قبل بود که فرمود: شما اگر در این ادعا راستگو هستید، پس چرا به موسی پشت کرده و به سراغ گوساله پرستی رفتید؟! نمونه دوم همین آیه است که می فرماید: از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بالای سر شما قرار دادیم و گفتیم: با کمال قدرت قوانین آسمانی تورات را بگیرید و گوش داده و عمل کنید، اما شما گفتید: ما قوانین را می شنویم، ولی عمل نمی کنیم. حال اگر به قرآن و پیامبر اسلام ایمان نمی آورید به این بهانه که محمد صلی الله علیه و آله از ما نیست و قرآن بر بنی اسرائیل نازل نشده است، پس چرا با موسی و تورات او آنچنان برخورد کردید؟!!

قرآن راز عدم اعتقاد آنان را چنین بیان می کند: آنها به خاطر کفرشان، دلهایشان از علاقه به گوساله سیراب شده و جایی برای تفکر و ایمان نمانده بود.

اگر بنی اسرائیل در ادعایشان صادق هستند که هر چه بر ما نازل شود به آن ایمان می آوریم، پس این جنایت را که در پرونده ی آنان هست، چگونه توجیه می کنند؟ آیا گوساله پرستی، پیامبرکشی و پیمان شکنی، جزو ایمان است؟!!

پیام ها:

۱- میثاق گرفتن، یکی از عوامل و انگیزه های عمل است. «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ»

۲- حفظ دست آوردهای انقلاب الهی، هر چند به قیمت تهدید باشد، لازم است.

«رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ»

۳- انجام احکام و دستورات الهی، نیازمند قدرت، جدیت، عشق و تصمیم است و با شوخی و تشریفات، سازگاری ندارد. دینداری، با ضعف و مسامحه و سازشکاری سازگار نیست. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ»

۴- عشق و علاقه ی مُفْرِط، خطرناک است. اگر دل انسان از علاقه به چیزی پر

شود، حاضر نمی شود حقایق را بپذیرد. (۱) «أَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ»

۵- رفتار، بهترین بیانگر افکار و عقاید انسان است. «بِسْمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ»

«۹۴» قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

بگو: اگر سرای آخرت در نزد خداوند مخصوص شماست، نه سایر مردم، پس آرزوی مرگ کنید، اگر راست می گویند.

نکته ها:

بنی اسرائیل، ادعاهای دروغین و خیال پردازی های فراوانی داشتند، از جمله:

* ما فرزندان و محبوبان خدا هستیم. «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ» (۲)

* کسی وارد بهشت نمی شود مگر آنکه یهودی باشد. «لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا» (۳)

* آتش دوزخ، جز چند روزی به ما اصابت نمی کند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً» (۴)

این آیه، همه ی این بافته های خیالی و موهومات فکری آنها را رد کرده و می فرماید: اگر این ادعاهای شما درست باشد و به این حرف ها ایمان داشته باشید، دیگر نباید از مرگ بترسید و از آن فرار کنید، بلکه باید آرزوی مرگ کنید تا به بهشت وارد شود!

اولیای خدا، نه تنها از مرگ نمی ترسند، بلکه اشتیاق به مرگ نیز دارند. همان گونه که امام علی علیه السلام می فرماید: «والله لابن ابی طالب آنس بالموت من الطفل بشدی امه» (۵) به خدا سوگند علاقه فرزند ابوطالب به مرگ، از علاقه طفل شیرخوار به سینه مادرش بیشتر است.

آری، باید بگونه ای زندگی کنیم که هر لحظه آماده مرگ باشیم. (۶)

ص: ۱۶۲

۱-۱) چنانکه گفته اند: «حب الشيء يعمي و يصم» دوستداری چیزی، انسان را کور و کر می کند. یعنی انسان دیگر حاضر نیست عیب های آنرا ببیند و یا بشنود.

۲-۲) مائده، ۱۸.

۳-۳) بقره، ۱۱۱.

۴-۴) بقره، ۸۰.

۵-۵) نهج البلاغه، خطبه ۵.

۶-۶) مرگ، همانند سفر است. راننده در صورتی از سفر می ترسد که یا راه را نمی شناسد، یا بنزین ندارد یا تخلف نموده

است، یا جنس قاچاق حمل می کند و یا در مقصد، محل سکونت ندارد. در حالی که مؤمن واقعی، راه را می داند؛ «إِلَيْهِ الْمَصِيرُ» سوخت بین راه دارد؛ «عَمَلٌ صَالِحاً» تخلفاتش را با توبه جبران کرده است، جنس قاچاق یعنی عمل خلاف ندارد و محل سکونتش را نیز می داند؛ «جَنَّةُ الْمَأْوَى» و لذا نمی ترسد.

۱- در برابر خیالات و موهومات، با صراحت برخورد کنید. «قُلْ»

۲- دامنه ی انحصار و نژادپرستی، تا قیامت کشیده می شود! «إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً...»

۳- وجدان، بهترین قاضی است. «إِنْ كَانَتْ... فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ»

۴- آمادگی برای مرگ، نشانه ی ایمان واقعی و صادقانه است. «فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

«۹۵» وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

ولی آنها هرگز به سبب آنچه از پیش فرستاده اند، آرزوی مرگ نکنند و خداوند به حال ستمگران، آگاه است.

نکته ها:

نترسیدن از مرگ، نشانه ی صدق و یقین است. وقتی مرگ از راه می رسد شوخی ها، تعارفات و خیالات می گریزند، تنها انسان می ماند و اعمال او. در لحظه ی مرگ، انسان باور می کند که متاع دنیا کم است و آخرت بهتر و باقی است. در لحظه مرگ، انسان باور می کند که دنیا غنچه ای است که برای هیچکس شکفته نمی شود و دوستان دنیوی مگسازند دور شیرینی. انسان اگر به مرتبه یقین برسد، هرچه به مرگ نزدیک تر می شود، احساس قرب و وصول به لقا و دیدار الهی می کند. به همین دلیل حضرت علی علیه السلام وقتی ضربه ی شمشیر را بر فرق خود احساس کرد فرمود: «فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ» قسم به پروردگار کعبه رستگار شدم.

امام حسین علیه السلام در کربلا هر چه به زمان شهادت نزدیک می شد، صورتش برافروخته و شکوفاتر می گردید، و وقتی در شب آخر از یارانش پرسیدند: مرگ نزد شما چگونه است؟

جملاتی را در جواب عرضه داشتند که نشان دهنده ی یقین آنان به حَقَّائیت راهشان بود، آنها مرگ را شیرین می دانستند و حتی برخی از آنان در همان شب آخر با یکدیگر مزاح می کردند.

پیام ها:

۱- ترس از مرگ، در واقع ترس از کیفر کارهای خودماست. «بِمَا قَدَّمْتُمْ أُبَدِّیْهِمْ»

۲- مدعیان دروغگو و متوقعان نابجا، ظالمند. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

۳- خودتان می دانید که چه کرده اید، خداوند نیز که از آنها با خبر است، پس این همه ادعا برای چه؟! «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

«۹۶» وَ لَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاتِهِ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ وَ مَا هُوَ بِمُزَخَّرٍ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

(ای پیامبر) هر آینه یهود را حریص ترین مردم، حتی (حریص تر) از مشرکان، بر زندگی (این دنیا و اندوختن ثروت) خواهی یافت، (تا آنجا که) هر یک از آنها دوست دارد هزار سال عمر کند، در حالی که (اگر) این عمر طولانی به آنان داده شود، آنان را از عذاب خداوند باز نخواهد داشت و خداوند به اعمال آنها بیناست.

پیام ها:

۱- عمر طولانی مهم نیست، قرب به خداوند و برکت عمر و نجات از آتش، ارزش دارد. (۱) «لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَ مَا هُوَ بِمُزَخَّرٍ مِنَ الْعَذَابِ»

ص: ۱۶۴

۱ - ۱). در تفسیر فخر رازی دعایی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: اگر زندگی برای من نیکوست، مرا زنده نگهدار و اگر مرگ بهتر است، بمیران. امام سجاد علیه السلام نیز در دعای مکارم الاخلاق از خداوند چنین مسئلت می کند: «الهی عمرنی ما کان عمری بذلهفی طاعتک، فاذا کان عمری مرتعا للشیطان فاقبضنی...» خداوند! اگر عمر من وسیله خدمت در راه اطاعت تو باشد، عمر مرا طولانی کن، ولی اگر عمر من چراگاه شیطان خواهد بود، آن را قطع نما.

۲- یهودیان، حریص ترین و دنیاگراترین مردم هستند. «أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاهِ»

۳- یهودیان می خواهند زنده بمانند گرچه به هر نحو زندگی پست باشد. «أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاهِ» (کلمه «حیا» نکره و نشانه ی هر نوع زندگی است.)

۴- دروغگو، کم حافظه است. یهودیان از یک سو بهشت را مخصوص خود می دانند، «لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً» و از سوی دیگر می خواهند همیشه در دنیا زنده بمانند. «يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ» (۱)

«۹۷» قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

(یهود می گویند: چون فرشته ای که وحی بر تو نازل می کند جبرئیل است و ما با جبرئیل دشمن هستیم، به تو ایمان نمی آوریم) بگو: هر که دشمن جبرئیل باشد (در حقیقت دشمن خداست). چرا که او به فرمان خدا، قرآن را بر قلب تو نازل کرده است، (قرآنی) که کتب آسمانی پیشین را تصدیق می کند و مایه ی هدایت و بشارت برای مؤمنان است.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: وقتی پیامبر اسلام به مدینه آمدند، روزی ابن صوری (یکی از علمای یهود) با جمعی از یهودیان فدک، نزد پیامبر آمده و سؤالاتی کردند. حضرت همه ی سؤالات آنها را جواب داده و هر نشانه ای که خواستند بیان کردند. آخرین سؤالشان این بود که نام فرشته وحی تو چیست؟ حضرت فرمودند: جبرئیل. آنها گفتند: اگر میکائیل بود ما به تو ایمان می آوردیم، چون جبرئیل، دستورات مشکلی مثل جهاد می آورد، ولی دستورات میکائیل ساده و راحت است!

ص: ۱۶۵

۱- دامنه ی خیال پردازی و لجاجت انسان تا آنجا گسترده می شود که به جهان فرشتگان نیز سرایت می کند. (۱) «عَدُوًّا لِجِبْرِیْلِ»

۲- حمایت و دفاع از پاکانی که مورد تهمت قرار گیرند، لازم است. «نَزَّلَهُ... بِإِذْنِ اللَّهِ» خداوند ضمن محکوم کردن تصورات بنی اسرائیل، از جبرئیل تجلیل کرده که بدون اذن ما کاری نمی کند و در رسالت خود، امین و رابط بین ما و پیامبر است.

۳- جبرئیل کتابی آورد که تورات شما را تصدیق می کند، پس چرا با او دشمن هستید؟! «نَزَّلَهُ... مُصَدِّقًا»

«۹۸» مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِیْلِ وَ مِیكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

هر که دشمن خدا و فرشتگان و پیامبران او و جبرئیل و میکائیل باشد (کافر است و بداند که) خداوند دشمن کافران است.

۱- ایمان و تویی، نسبت به همه ی مقدّسات لازم است. «لِلَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ»

۲- دشمنی با انبیا و اولیا، کفر و دشمنی با خداوند است. «فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ»

۳- همه فرشتگان، در یک مرتبه و سطح نیستند. «مَلَائِكَتِهِ... جِبْرِیْلِ وَ مِیكَالَ» (از میان فرشتگان، تنها از جبرئیل و میکائیل نام برده شده است.)

۱- ۱). انسان لجوج، حتی فرشتگان را متهم می کند. فرشتگانی که خداوند آنها را معصوم می داند و درباره آنان می فرماید: «لَا یَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» آنها هرگز فرمان خداوند را نافرمانی نمی کنند. (تحریم، ۶) آنان دلیل دشمنی با جبرئیل را آوردن دستورات سنگین و دلیل دوستی میکائیل را آوردن دستورات سبک می دانند. درست مانند کودک بازیگوشی که معلّم ریاضی را بد و معلّم ورزش را خوب می پندارد با آنکه هر دو در جهت تعلیم و تربیت فعالیت می کنند.

«۹۹» وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

همانا آیات (و نشانه های) روشنی به سوی تو فرستادیم و جز فاسقان کسی به آنها کفر نمی ورزد.

نکته ها:

اشاره

انسان با پیروی از هوسها و ارتکاب گناه، از مدار حق خارج شده و به سوی کفر تمایل پیدا می کند. قرآن می فرماید: سرانجام کسانی که مرتکب گناه می شوند - اگر توبه و جبران نکنند - تکذیب و کفر است. (۱)

ابن صوریاء که داستانش در دو آیه قبل آمد، بعد از آنکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤالات او را پاسخ داد، بهانه ای نداشت جز اینکه بگوید: چون جبرئیل بر تو وحی می آورد نه میکائیل، ما به تو ایمان نمی آوریم. ولی از آنجا که جوابش با آیه قبل داده شد، برای اغفال مردم عوام یهودی گفت: او دلیل روشنی به ما ارائه نکرد.

آیه نازل شد که مبادا بهانه جویی علمایی همچون ابن صوریاء تو را ناراحت کند، مردم بدانند که بنی اسرائیل بهانه می گیرند و گرنه ما آیات و دلایل روشن و محکمی فرستاده ایم تا کسی در نبوت تو تردیدی نداشته باشد و با این دلایل، تنها کسانی کفر می ورزند که فاسق باشند و به خاطر هوسها و گناهان زیاد، از مدار حق بیرون رفته باشند.

پیام ها:

۱- در برابر تضعیف ناحق، باید تقویت بجا صورت بگیرد. چون علمای یهود، پیامبر اسلام را به ناحق تضعیف کرده و گفتند دلیل روشنی ندارد، خداوند آن حضرت را تقویت فرمود. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ»

۲- فسق و گناه زمینه ی کفر است. «مَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ»

ص: ۱۶۷

۱- ۱). «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَشَاءُوا السُّوَىٰ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ...» روم، ۱۰.

«۱۰۰» أَوْ كَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

و آیا چنین نبود که هربار آنها (یهود) پیمانی (با خدا و پیامبر) بستند، جمعی از آنان آن را دور افکندند، حقیقت این است که بیشتر آنها ایمان ندارند. (۱)

«۱۰۱» وَ لَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

و هنگامی که فرستاده ای (چون پیامبر اسلام) از سوی خدا به سراغشان آمد که آنچه را با ایشان است (یعنی تورات) تصدیق می کند، گروهی از اهل کتاب، کتاب خدا را پشت سر افکندند، گویی اصلاً از آن خبر ندارند.

نکته ها:

علمای یهود، پیش از بعثت پیامبر، مردم را به ظهور و دعوت آن حضرت بشارت می دادند و نشانه ها و مشخصات او را بازگو می کردند. با نشانه هایی که در نزد دانشمندان یهود بود، آنان محمد صلی الله علیه و آله را همچون فرزندان خویش می شناختند، ولی بعد از بعثت آن حضرت، در صدد انکار و کتمان آن نشانه ها برآمدند.

پیام ها:

۱- در برخورد با مخالفان، باید انصاف مراعات شود. در آیه پیشین فرمود: اکثر آنان ایمان نمی آورند، تا حق اقلیت محفوظ بماند. در این آیه نیز می فرماید:

گروهی از آنان چنین اند، تا همه به یک چشم دیده نشوند. «نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ»

۲- علمی که بدان عمل نشود همانند جهل است. به علمایی که علم خود را نادیده گرفته و حقایق را کتمان کردند می فرماید: «كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۶۸

۱- ۱). این آیه، تسلی خاطر برای رسول خداست که این گروه در پیمان شکنی و بهانه گیری، سابقه طولانی دارند و نباید از این لجاجت و بهانه گیری تعجب کرد.

«۱۰۲» وَ اتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَ لَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَ مَا أُنزِلَ عَلَىٰ الْمَلَائِكَةِ لِبَابِلَ هَارُوتَ وَ مَارُوتَ وَ مَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ مَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَ لَا يَنْفَعُهُمْ وَ لَقَدْ عَلَّمُوا لِمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَ لَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

و(یهود) آنچه(از افسون و سحر که) شیاطین(از جن و انس) در عصر سلیمان می خواندند، پیروی می کردند و سلیمان هرگز(دست به سحر نیالود و) کافر نشد و لکن شیاطین، کفر ورزیدند که به مردم سحر و جادو می آموختند و(نیز) از آنچه بر دو فرشته، هاروت و ماروت، در شهر بابل نازل شده بود(پیروی نمودند. آنها سحر را(برای آشنایی به طرز ابطال آن) به مردم می آموختند.) و به هیچ کس چیزی نمی آموختند، مگر اینکه قبلاً به او می گفتند ما وسیله آزمایش شما هستیم،(با بکار بستن سحر) کافر نشوید(و از این تعلیمات سوء استفاده نکنید)، ولی آنها از آن دو فرشته مطالبی را می آموختند که بتوانند به وسیله آن میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند(نه اینکه از آن برای ابطال سحر استفاده کنند). ولی هیچگاه بدون خواست خدا، نمی توانند به کسی ضرر برسانند. آنها قسمت هایی را فرا می گرفتند که برای آنان زیان داشت و نفعی نداشت، و مسلماً می دانستند هر کس خریدار اینگونه متاع باشد، بهره ای در آخرت نخواهد داشت و به راستی خود را به بد چیزی فروختند، اگر می فهمیدند.

آنچه از روایات استفاده می شود آن است که حضرت سلیمان علیه السلام برای جلوگیری از انحراف یا سوء استفاده، دستور داد اوراق ساحران را جمع آوری و نگهداری کنند. ولی گروهی به آن نوشته ها دست یافته و مشغول تعلیم و اشاعه سحر (۱) در میان مردم شدند. آنان حتی معجزات حضرت سلیمان را سحر معرفی کرده و پیامبری او را منکر شدند. و برخی از بنی اسرائیل نیز به جای پیروی از تورات به سراغ سحر و جادو رفتند. این کار چنان شهرت و گسترش یافت که یهود زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز سلیمان را ساحری زبردست می دانستند و او را به عنوان پیامبر نمی شناختند!

این آیه، گناه و انحراف رها کردن تورات و پیروی از شیاطین سحرآموز را بیان می کند که یهود به جای تورات از آنچه شیاطین در زمان سلیمان بر مردم می خواندند، پیروی می کردند. آنان برای توجیه کار خویش، نسبت سحر به سلیمان نیز می دادند، در حالی که سلیمان مرد خدا بود و کارش معجزه، و شیاطین در جهت مخالف او و کارشان سحر بود.

علاوه بر آنچه گذشت، یهود از منبع دیگری نیز به سحر دست یافتند. بدین طریق که خداوند دو فرشته را به نام «هاروت» و «ماروت» به صورت انسان در شهر «بابل» (۲) در میان مردم قرار داد که روش ابطال و خنثی سازی سحر و جادو را به آنان بیاموزند. اما برای اینکار لازم بود ابتدا آنان را با سحر آشنا سازند. چون انسان تا فرمول ترکیبی چیزی را نداند، نمی تواند آنرا خنثی نماید. لذا فرشته ها، ابتدا طریق سحر و سپس طریقه ابطال آن را می آموختند و قبل از آموزش با شاگردان خود شرط می کردند که از آن سوء استفاده نکنند و می گفتند: این کار مایه ی فتنه و آزمایش است، مبادا در مسیر خلاف بکار گیرید. اما یهود از آن آموزش سوء استفاده نموده و از آن برای مقاصد ناشایست بهره بردند و حتی برای جدایی میان مرد و همسرش بکار گرفتند.

ص: ۱۷۰

۱- ۱). سحر، به فن ظریف و دقیقی گفته می شود که امور را از مسیر عادی خود منحرف می سازد. و گاهی سحر به معنی خدعه، و باطل را در شکل و قالب حق آوردن، آمده است.

۲- ۲). «بابل» نام منطقه ای حدود نجف و کربلای فعلی بوده است.

قرآن در اینجا نکته ای را یادآور می شود که جای دقت و تأمل است. می فرماید: ساحر با داشتن علمِ سحر، از دایره ی قدرت الهی خارج نیست و بدون اراده ی خدا قادر به انجام کاری نیست و به کسی نمی تواند ضرری برساند، ولی از آنجایی که خداوند برای هر چیز اثری قرار داده است، سحر و جادو نیز می تواند اثرات سویی داشته باشد که از آن جمله تأثیر آن بر روابط زناشویی و خانوادگی است.

پیام ها:

۱- در حکومت حقّ و زمامداری حاکم الهی نیز همه ی مردم اصلاح نمی شوند، گروهی کجروی می کنند. «وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ»

۲- شیاطین، در حکومت سلیمان نیز بیکار نمی نشینند و پی در پی القای سوء می کنند. «مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ»

۳- حکومت، با نبوت منافات ندارد. برخی انبیا حکومت داشته اند. «مُلْكِ سُلَيْمَانَ»

۴- ساحران برای مقدّس جلوه دادن و توجیه کار خود، سلیمان را نیز ساحر معرّفی می کردند. «وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ»

۵- خداوند، از مقام انبیا در برابر تهمت دیگران دفاع می کند. «وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ»

۶- تعلیم و تعلّم و اعمال سحر، در ردیف کفر است. (۱) «كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحْرَ»

۷- برای مقابله با علوم مضرّ و عقاید انحرافی، آگاهی صالحان از آنها لازم است.

«مَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ»

۸- در مقام تعلیم، معلّم باید نسبت به کاربردهای منفی علوم هشدار دهد. «وَ مَا يُعَلِّمَانِ... حَتَّى يَقُولَا... فَلَا تَكْفُرْ»

۹- انسان در بین دو آموزش قرار داد: هم وساوس شیطانی؛ «يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحْرَ» و هم الهامات الهی. «وَ مَا يُعَلِّمَانِ»

۱۰- فرشتگان نیز می توانند معلّم انسان ها شوند. «مَا يُعَلِّمَانِ... حَتَّى يَقُولَا»

ص: ۱۷۱

۱- ۱). در روایات نیز وارد شده که ساحر، کافر و مجازاتش قتل است.

۱۱- گاهی علم و دانش، وسیله آزمایش است. «إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ»

۱۲- تفرقه انداختن میان زن و شوهر، کاری شیاطینی و در حد کفر است. «فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ...»

۱۳- دانش و آموزش همیشه مفید نیست، گاهی مضرّ و زیان آور نیز می باشد.

«يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ»

۱۴- سحر و جادو واقعیت دارد و در زندگی انسان مؤثر است. «يُفَرِّقُونَ بِهِ...»

۱۵- ساحر دست به کارهایی می زند، ولی تمام تأثیر و تأثرات زیر نظر خداست.

می توان از طریق پناه بردن به خداوند و استعاذه و توکل و دعا و صدقه از توطئه ها نجات یافت. «وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ»

۱۶- ساحران شاید به پول و شهرتی برسند، ولی در قیامت بهره ای ندارند. «مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ»

۱۷- کسی که به سراغ تفرقه اندازی و سحر می رود، انسانیت خود را از دست می دهد. «لَيْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ»

«۱۰۳» وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمُتُّوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

و اگر آنها ایمان آورده و پرهیزکار شده بودند، قطعاً پاداشی که نزد خداست برای آنان بهتر بود، اگر آگاهی داشتند.

نکته ها:

«تقوی» تنها به معنای پرهیز از بدی ها نیست، بلکه به معنای مراقبت و تحفظ در باره ی خوبی ها نیز هست. مثلاً- در جمله ی «فَاتَّقُوا النَّارَ» به معنی حفاظت و خودنگهداری از آتش، و در جمله ی «اتَّقُوا اللَّهَ» به معنی مراقبت در باره ی اوامر و نواهی الهی است. چنانکه در آیه «اتقوا الله...الارحام» یعنی نسبت به فامیل و خویشان تحفظ داشته باش.

امام صادق علیه السلام در جواب سؤال از تقوا فرمودند: تقوا همچون مراقبت هنگام عبور از منطقه تیغ زار و پر خار و خاشاک است.

پیام ها:

۱- ایمان به تنهایی کافی نیست، تقوا و مراقبت لازم است. «آمَنُوا وَ اتَّقُوا»

۲- پاداش های الهی، قطعی است. حرف «ل» در «لَمْتُوبَةُ»

۳- پاداش های الهی، از هر چیز بهتر است. به دنبال کلمه «خیر» چیزی نیامده که این نشانه ی برتری مطلق است، نه نسبی.

«۱۰۴) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَ اسْمَعُوا وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! (به پیامبر) نگوئید: «راعینا» مراعاتمان کن، بلکه بگوئید: «انظرنا» ما را در نظر بگیر، و (این توصیه را) بشنوید و برای کافران عذاب دردناکی است.

نکته ها:

برخی از مسلمانان برای اینکه سخنان پیامبر را خوب درک کنند، درخواست می کردند که آن حضرت با تأنی و رعایت حال آنان سخن بگوید. این تقاضا را با کلمه «راعینا» می گفتند.

یعنی مراعاتمان کن. ولی چون این تعبیر در عرف یهود، نوعی دشنام تلقی می شد، (۱) آیه نازل شد که بجای «راعینا» بگوئید: «انظرنا» تا دشمن سوء استفاده نکند.

این اولین آیه از آغاز قرآن است که با خطاب: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع می شود. و از این به بعد بیش از هشتاد مورد وجود دارد که با همین خطاب آمده است.

پیام ها:

۱- توجه به انعکاس حرف ها داشته باشید. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا...» ممکن است افرادی با حسن نیت سخن بگویند، ولی باید بازتاب آنرا نیز در نظر داشته باشند.

ص: ۱۷۳

۱- ۱). «راعینا» از ماده ی «رعی» به معنی مهلت دادن است. ولی یهود کلمه ی «راعینا» را از ماده ی «الرعونه» که به معنی کودنی و حماقت است، می گرفتند.

۲- دشمن، تمام حرکات و حتی کلمات ما را زیر نظر دارد و از هر فرصتی که بتواند می خواهد بهره برده و ضربه بزند. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا...»

۳- اسلام، به انتخاب واژه های مناسب، بیان سنجیده و نحوه ی طرح و ارائه مطلب توجه دارد. «وَقُولُوا انظُرْنَا»

۴- باید در سخن گفتن با بزرگان و معلّم، ادب در گفتار رعایت شود. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا...»

۵- اگر دیگران را سفارش به مراعات ادب می کنیم، باید ابتدا خودمان در سخن با مردم، رعایت ادب را بکنیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» خطاب محترمانه است.

۶- اگر از چیزی نهی می شود، بهتر است جایگزین مناسب آن معرفی شود.

«لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا»

«۱۰۵» مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

کافران از اهل کتاب و مشرکان، دوست ندارند که هیچ خیر و نیکی از طرف پروردگارتان بر شما نازل شود. در حالی که خداوند، رحمت خود را به هر که بخواهد اختصاص می دهد، و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

نکته ها:

این آیه، از کینه توزی و عداوت مشرکان و کفار از اهل کتاب، نسبت به مؤمنان برمی دارد.

آنان حاضر نیستند، ببینند که مسلمانان صاحب پیامبری بزرگ و کتابی آسمانی هستند و می خواهند ندای توحید را به تمام جهان رسانده و با تمام تبعیضات نژادی و اقلیمی و با تمام خرافات مشرکان و تحریفات اهل کتاب مبارزه کنند و مانع عوام فریبی بزرگان آنان شوند.

خداوند در این آیه می فرماید: لطف و رحمت خداوند طبق اراده ی او به هر کسی که بخواهد اختصاص می یابد و کاری به میل این و آن ندارد که آنها دوست داشته باشند یا نه!

۱- اراده ی قلبی و روحیه باطنی دشمن را بشناسید و هرگز به آنان تمایل پیدا نکنید. (۱) «مَا يَوَدُّ...»

۲- خیررسانی، از شئون ربوبیت است. «خَيْرٌ مِنْ رَبُّكُمْ»

۳- توکل به خدا کنید و از کینه و حسادت دشمن نهراسید. «وَ اللَّهُ يَخْتَصُّ»

۴- حسادت حسود، هیچ اثری در اراده ی لطف خداوند ندارد. «مَنْ يَشَاءُ»

۵- فضل و رحمت و هدایت خداوند، شامل همه ی اقوام و ملل می شود و اختصاصی به بنی اسرائیل و گروه خاصی ندارد. «مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

«۱۰۶» مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

هر (حکم و) آیه ای را نسخ کنیم و یا (نزول) آن را به تأخیر اندازیم، بهتر از آن، یا همانند آن را می آوریم، آیا نمی دانی که خدا بر هر چیزی قادر است؟

نکته ها:

کلمه «ننسخها» از مصدر «انسخ» به معنای تأخیر انداختن یا حذف کردن است. بدین معنا که نزول وحی به تأخیر افتد و پس از مدتی نازل شود.

این آیه در مقام پاسخ به تبلیغات سوء یهود است. آنان سؤال می کردند چرا در اسلام برخی قوانین تغییر پیدا می کند؟ چرا قبله از بیت المقدس به کعبه تغییر یافت؟ اگر اولی درست بود

ص: ۱۷۵

۱- ۱). آنان هرگز دوست ندارند به مسلمانان کمترین خیری برسد، ولی در مقابل از بازگشت آنان به کفر و ارتجاع و از سازشکاری و سکوت و سستی با کفار و از به سختی افتادن آنان، لذت می برند. * «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً» کفار دوست دارند همانند آنها کافر شوید. نساء، ۸۹. * «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» کفار دوست دارند که تو ای پیامبر نیز با آنها سازش کنی. قلم، ۹. * «وَدُّوا لَوْ يُضْلُونَكُمْ» کفار دوست دارند که شما مسلمانان در زحمت قرار گیرید. آل عمران، ۱۱۸. * «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ» گروهی از اهل کتاب دوست دارند شما را منحرف نمایند. آل عمران، ۶۹.

پس دستور دَوّم چیست؟ و اگر دستور دَوّم درست است پس اعمال قبلی شما باطل است.

قرآن به این ایرادها پاسخ می گوید: ما هیچ حکمی را نسخ نمی کنیم یا آن را به تأخیر نمی اندازیم مگر بهتر از آن یا همانندش را جانشین آن می سازیم.

آنان از اهداف و آثار تربیتی، اجتماعی و سیاسی احکام غافل هستند. همان گونه که پزشک برای بیمار در یک مرحله دارویی تجویز می کند، ولی وقتی حال مریض کمی بهبود یافت، برنامه دارویی و درمان او را تغییر می دهد. یا معلم با پیشرفت درس دانش آموز، برنامه درسی او را تغییر می دهد، خداوند نیز در زمان ها و شرایط مختلف و متفاوت، برنامه های تکاملی بشر را تغییر می دهد.

یکی از مصادیق آیه، استمرار امامت در جامعه و جانشینی هر امام به جای امام قبلی است، چنانکه در حدیثی ذیل این آیه می خوانیم: هر امامی از دنیا می رود، امام دیگر جانشین او می شود. (۱)

پیام ها:

۱- انسان همراه با نیازهای فطری و ثابت خویش، گاهی در شرایط خاصّ اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نظامی نیز قرار می گیرد. در این موارد در کنار قوانین و مقررات و احکام ثابت، باید دستورالعمل های متغیر داشته باشد که از طریق نسخ یا فرمان پیامبر و جانشینان او به مردم ابلاغ شود. «مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ»

۲- تغییر احکام، دلیل بر شکست طرح قبلی نیست، بلکه نشانه ی توجه به مسائل جدید و تغییری حکیمانه است. همانند تغییر کتاب و معلم. «مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ...»

نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا...»

۳- گرچه در ظاهر دستورها متغیر و انبیا متعدّدند، ولی لطف خدا همواره یکسان است. «مِثْلَهَا»

۴- جعل احکام و همچنین تغییر و تأخیر آنها، بدست خداست. «نَسَخَ، نُسِهَا»

ص: ۱۷۶

۵- همواره باید بهتر یا همانند جایگزین شود، نه پست تر. «نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا»

۶- اسلام هرگز بن بست ندارد. بعضی از قوانین، قابل تغییر است. «نَنْسَخُ، نُنْسِهَا»

۷- تغییر قانون، علاوه بر زمینه های گوناگون و پیدا شدن مصالح جدید، نیاز به قدرت دارد. «نَنْسَخُ... أَنْ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«۱۰۷» أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

آیا ندانستی که حکومت آسمان ها و زمین از آن خداست؟ (و او حق دارد هر گونه تغییر و تبدیلی را به مقتضای حکمت و حاکمیت خود، در قوانین و احکام بوجود آورد.) و جز خدا برای شما هیچ یاور و سرپرستی نیست.

نکته ها:

آنان که درباره ی تغییر بعضی احکام و دستورات اعتراض و ایراد می کنند، توجه به حاکمیت مطلق خداوند ندارند. حاکمیت خداوند دایمی و ذاتی و عمومی است، ولی غیر خدا، حاکمیت و حکومتشان محدود، موقتی، قراردادی و غیر ذاتی است. بنی اسرائیل از حاکمیت الهی چنین تصور نادرستی داشته و خدا را نسبت به اعمال حاکمیت، دست بسته می دانسته و می گفتند:

«يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ» (۱)، در حالی که دست خداوند در آفرینش و خلقت و همچنین در وضع و جعل قوانین و تغییر و تحول آنها باز است. (۲) «بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ»

ص: ۱۷۷

۱- ۱. مائده، ۶۴.

۲- ۲. خداوند می تواند هر گاه اراده کند، در آفرینش ایجاد تغییر کند؛ مثلاً آب را تلخ کند؛ «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا» واقعه، ۷۰. و یا درختان را خشک سازد؛ «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا» واقعه، ۶۵. و بالاتر از همه، تمامی مردمان را نابود و گروه دیگری را بیافریند؛ «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَ يُأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ابراهیم، ۱۹. چنانکه به گروهی از بنی اسرائیل فرمود: «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ» بقره، ۶۵. یعنی شما به شکل بوزینگان در آید و آنان از شکل انسانی به صورت بوزینگان در آمدند. این نوع تغییر و تحول را بنی اسرائیل در طول تاریخ زندگانی خویش بارها دیده است، خشک شدن دریا برای عبور آنان، ازدها شدن عصای حضرت موسی علیه السلام، شکافته شدن سنگ ها و جاری شدن آب، چگونه است این همه را با چشم خود دیده اند، ولی اکنون با تغییر مختصری در احکام و دستورات بهانه گیری می کنند؟

۱- حق حاکمیتِ همیشگی و مطلقِ آسمان ها و زمین، مخصوص خداوند است.

«لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- تغییر قوانین، مخصوص خداوندی است که حاکمیتِ آسمان ها و زمین را دارد. لذا شائبه ی هیچ هوس یا ترسی در این تغییرها نیست. «مَا نَسَخْ... لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ...»

۳- راضی کردن کسانی که بهانه گیر و لجوج هستند، برای شما ارزش نباشد، چون غیر از خداوند کسی شما را یاری و سرپرستی نخواهد کرد. «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ...»

«۱۰۸» أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

آیا بنا دارید از پیامبران سؤالات و درخواست هایی (ناججا) بکنید، آنگونه که پیش از این، موسی (از طرف بنی اسرائیل) مورد سؤال قرار گرفت، و هر کس (با این بهانه جویی ها از ایمان سرباز زند و) کفر را با ایمان مبادله کند، پس قطعاً از راه مستقیم گمراه شده است.

نکته ها:

با توجه به آیه و آنچه از شأن نزول ها برمی آید، بعضی از پیامبر صلی الله علیه و آله تقاضاهای نامربوط و غیر منطقی داشتند، مثلاً تقاضا می کردند برای ما نامه ای از سوی خداوند بیاور! و یا نهلهایی را برای ما جاری ساز. و برخی دیگر همانند بنی اسرائیل می گفتند: خداوند را آشکارا به ما نشان بده تا با چشم او را ببینیم و به او ایمان بیاوریم!

آوردن معجزه و اتمام حجت، برای صدق دعوت پیامبر لازم است، ولی انجام دادن هر درخواستی، طبق هوس و میل هر فردی که از راه می رسد، درست نیست. یک مهندس یا نقاش برای اثبات مهارت خویش، چند نمونه کار ارائه می دهد، ولی ضرورت ندارد برای هر کسی خانه ای بسازد یا تابلویی بکشد!

بازگویی مشکلات و تاریخ انبیا، برای دلداری دادن به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، که اگر افرادی از تو سؤال و درخواست نامعقول دارند، از انبیای پیشین نیز از همین قبیل درخواست ها می کردند.

پیام ها:

۱- از سؤالات و درخواست های بی جا پرهیزید که گاهی زمینه ساز کفر است. «أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا... وَ مَنْ يَبَدِّلِ الْكُفْرَ»

۲- خطراتی که پیروان دیگر ادیان را تهدید کرده، مسلمانان را نیز تهدید می کند.

«تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى»

۳- از عاقبت و سرانجام دیگران، عبرت بگیرید. «كَمَا سُئِلَ مُوسَى»

«۱۰۹» وَ دَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفْرًا حَسِيدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَ اصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بسیاری از اهل کتاب (نه تنها خودشان ایمان نمی آورند، بلکه) از روی حسدی که در درونشان هست، دوست دارند شما را بعد از ایمانتان به کفر بازگردانند، با اینکه حق (بودن اسلام و قرآن)، برای آنان روشن شده است، ولی شما (در برابر حسادتی که می ورزند، آنها را) عفو کنید و درگذرید تا خداوند فرمان خویش بفرستد، همانا خداوند بر هر کاری تواناست.

«عفو» بخشیدنِ خلاف و «صفح» نادیده گرفتنِ خلاف است.

دشمن که در دل آرزوی کفر شما را دارد، در عمل از هیچ توطئه و نقشه ای خودداری نخواهد کرد. روشهای اقدام آنها همان طرح سؤالات بی جا، وسوسه ها، القای شبهات و ...

می باشد که باید نسبت به آنها هشیار بود.

پیام ها:

۱- نسبت به روحیات و برنامه های دشمنان خود، مراقب و مواظب باشید. «وَدَّ...»

يُرْذُونَكُمْ»

۲- در برخورد با دشمن نیز باید انصاف داشت. «وَدَّ كَثِيرٌ» (آیه می فرماید:

بسیاری از اهل کتاب چنین هستند، نه همه ی آنان.)

۳- شعله ی حسادت، چنان خطرناک است که بعد از علم و آگاهی نیز فرو نمی نشیند. «حَسَدًا... مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ»

۴- شما با ایمان آوردن به اسلام، عظمت و عزتی می یابید که دشمنان به شما رشک و حسد می ورزند و می خواهند شما به جهل، شرک و تفرقه ی زمان جاهلیت برگردید. «وَدَّ كَثِيرٌ... لَوْ يَرْذُونَكُمْ»

۵- با مخالفان نباید فوراً به خشونت برخورد کرد، گاهی لازم است حتی با علم به کینه و حسادت آنها، با ایشان مدارا نمود. «فَاعْفُوا»

۶- فرمان عفو دشمن، به صورت موقت و تا زمانی است که مسلمانان دلسرد و دشمنان جسور نشوند. «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى»

۷- عفو، نشان ضعف نیست. خداوند بر انجام هر کاری تواناست و امروز نیز می تواند شما را بر دشمنان غالب گرداند. «إِنَّ اللَّهَ... قَدِيرٌ»

«۱۱۰» وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ مَا تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

و نماز را برپا دارید و زکات را پرداخت نمایید و هر خیری که برای خود از پیش می فرستید، آنرا نزد خدا (در سرای دیگر) خواهید یافت، همانا خداوند به اعمال شما بیناست.

نکته ها:

بعد از اولین خطاب در آیه ۱۰۴؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، این آیه حامل سومین دستور برای مسلمانان است.

دستور اول؛ عفو و اغماض از کینه و حسادت اهل کتاب تا زمان صدور دستور جدید بود.

«فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا»

دستور دوم؛ اقامه نماز و پرداخت زکات است. در زمانی که مسلمانان در تیررس انواع کینه و حسادت ها بودند و مأمور به عفو و اغماض شده اند، لازم است رابطه ی خودشان را با خداوند از طریق اقامه نماز، و پیوند با محرومان جامعه را از طریق زکات، تقویت کنند.

پیام ها:

۱- معمولاً دستور به نماز همراه با زکات در قرآن آمده است. شاید اشاره دارد به اینکه یاد خدا باید همراه با توجه به خلق خدا باشد. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»

۲- مقدار کار خیر مهم نیست، هر کس به هر مقدار می تواند باید انجام دهد.

«مِنْ خَيْرٍ»

۳- کارهای خیر، برای قیامت محفوظ می ماند. «تَجِدُوهُ»

۴- ایمان به نظارت الهی و پاداش در قیامت، قوی ترین انگیزه عمل صالح می باشد. «مَا تَقَدَّمُوا... تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

«۱۱۱» وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارًا تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَرَهَانَ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

و گفتند: هرگز به بهشت داخل نشود مگر آنکه یهودی یا نصرانی باشد. اینها آرزوهای آنهاست، بگو: اگر راستگوئید، دلیل خود را (بر این موضوع) بیاورید.

پیام ها:

۱- غرور دینی، باعث شد تا یهودیان و مسیحیان خود را نژاد برتر و بهشت را در انحصار خود بدانند. «إِلَّا مَنْ كَانَتْ هُودًا أَوْ نَصَارَى»

۲- امتیاز طلبی و خود برتر بینی، آرزویی خام و خیالی واهی است. «تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ»

۳- ادعای بدون دلیل محکوم است. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۴- هرگونه عقیده ای باید بر اساس دلیل باشد. «قَالُوا... قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» قرآن، مطالب خود را با دلیل بیان کرده است و از مخالفان نیز تقاضای دلیل می کند.

«۱۱۲» بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

آری، کسی که با اخلاص به خدا روی آورد و نیکوکار باشد، پس پاداش او نزد پروردگار اوست، نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین خواهند شد.

نکته ها:

آیه علت ورود به بهشت را، تسلیم فرمان خدا و نیکوکار بودن می داند. یعنی بهشت به ادعا و شعار به کسی داده نمی شود، بلکه ایمان و عمل صالح لازم است.

پیام ها:

۱- برای ورود به بهشت، به جای خیال و آرزو، هم تسلیم خدا بودن و ایمان درونی لازم است و هم عمل صالح بیرونی. «أَسْلِمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ»

۲- نیکوکاری باید سیره ی انسان باشد، نه به صورت موسمی و فصلی. «هُوَ مُحْسِنٌ»

۳- پاداش دادن، از شئون ربوبیت است. «أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ»

۴- هر کس خالصانه روی به خدا آورد، هم بهره کامل دارد؛ «فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» و هم از هر نوع دلهره بیمه خواهد بود. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

«۱۱۳» وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

و یهودیان گفتند: مسیحیان بر حق نیستند، و مسیحیان گفتند: یهودیان بر حق نیستند، در حالی که (هر دو گروه) آنان، کتاب آسمانی را می خوانند! همچنین افراد نادان دیگر (همچون مشرکان که خبر از کتاب ندارند)، همانند سخن آنها را گفتند. پس خداوند در روز قیامت در آنچه اختلاف دارند، در بین آنان داوری خواهد نمود.

نکته ها:

این آیه ترسیم مجددی از سیمای متعصب اهل کتاب است که هر گروه در صدد نفی گروه دیگر است. یهودیان، مسیحیان را بر باطل و بی موقعیت در پیشگاه خداوند معرفی می کنند و در مقابل، مسیحیان نیز یهود را بی منزلت در نزد خداوند می دانند. اینگونه برخوردها، از روحیه ی متعصب آنها سرچشمه می گیرد، در حالی که اگر به کتاب آسمانی خود توجه کنند، از این برخوردها دست بر می دارند. سپس می فرماید: مشرکان و بت پرستان نیز با آنکه کتاب آسمانی ندارند، همان سخنان را می گویند. یعنی صاحبان عقاید باطل همدیگر را نفی می کنند، ولی همه ی این اختلافات در روز قیامت، با داوری خداوند متعال پایان می پذیرد و آنها حق را مشاهده می کنند.

پیام ها:

۱- تعصب بی جا و انحصارطلبی بی دلیل، ممنوع است. تحقیر و نادیده گرفتن دیگران، نشانه ی استبداد و خودمحوری است. (۱) «لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ...»

ص: ۱۸۳

۱- ۱. هر گروهی به آنچه خود دارد می بالد، و این بالیدن های بی جا ریشه ی بسیاری از فتنه هاست. در سوره ی مؤمنون آیه ۵۳، تعبیر دیگری دارد: «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ» هر گروهی به آنچه در نزدشان هست، شادمان است.

۲- اگر تعصب و خودخواهی باشد، علم هم نمی تواند هدایت کند. اهل کتاب قادر به تلاوت آن بودند ولی به خاطر داشتن روحیه ی انحصارطلبی تلاوت ها کارساز نبود. «وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ»

۳- در فضای آمیخته به تعصب، عالم و جاهل همانند هم فکر می کنند. مشرکان جاهل همان حرفی را می زدند که تلاوت کنندگان تورات و انجیل می گفتند.

«كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

«۱۱۴» وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

کیست ستمکارتر از آنکه نگذاشت نام خدا در مساجد الهی برده شود و سعی در خرابی آنها داشت؟ آنان جز با ترس و خوف، حق ورود به مساجد را ندارند. بهره ی آنان در دنیا، رسوایی و خواری و در آخرت عذاب بزرگ است.

نکته ها:

بنابر آنچه از شأن نزول ها و برخی روایات بدست می آید، آیه درباره ی کسانی نازل شده است که در صدد تخریب مساجد برآمده بودند. در طول تاریخ، تخریب مساجد و یا جلوگیری از رونق آنان بارها به دست افراد منحرف و طاغوت ها صورت گرفته است. از تخریب بیت المقدس و آتش زدن تورات به دست مسیحیان به رهبری شخصی به نام «فیلوس» گرفته تا ممانعت قریش از ورود مسلمانان به مسجد الحرام، نشانه ای از همین تلاش هاست.

امروز نیز از یک سو شاهد تخریب مساجد باقیمانده از صدر اسلام در کنار قبور ائمه بقیع علیهم السلام

به بهانه مبارزه با شرک هستیم و از طرف دیگر ویرانی مساجد تاریخی، همانند مسجد بامری در هند که نشانگر قدمت مسلمانان در شبه قاره هند است، به چشم می بینیم. اینها همه حکایت از روحیه ی کفرآلود طاغوت ها و جاهلانی دارد که از یاد و نام خداوند که در مراکز توحید طنین انداز می شود، وحشت دارند.

این آیه به والدین و بزرگانی که از رفتن فرزندانشان به مساجد ممانعت به عمل می آورند، هشدار می دهد.

اگر خرابی مسجد ظلم باشد پس آباد کردن مسجد، انفع کارها می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- گاهی ظلم فرهنگی، بزرگترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ» (در قرآن «اِظْلَمَ»، به افترا بر خدا و بستن و تعطیل کردن خانه خدا گفته شده که هر دو جنبه فرهنگی دارد).

۲- خرابی مسجد تنها با بیل و کلنگ نیست، بلکه هر برنامه ای که از رونق مسجد بکاهد، تلاش در خرابی آن است. «مَنْعَ مَسَاجِدِ اللَّهِ»

۳- مساجدی مورد قبول هستند که در آنها یاد خدا زنده شود. مطالب خداپسند و احکام خدا بازگو شود. «يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُهُ»

۴- دشمن از در و دیوار مسجد نمی ترسد، ترس او از زنده شدن نام خدا و بیداری مسلمانان است. «أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ»

۵- مساجد سنگر مبارزه اند، لذا دشمن سعی در خرابی آنها دارد. «سَعَى فِي خَرَابِهَا»

۶- مسجد باید پر رونق و پرمحتوا و همانند سنگر فرماندهی نظامی باشد. همچنان که جاسوس از رخنه به مراکز نظامی در وحشت و اضطراب است، باید مخالفان و دشمنان نیز از نفوذ و ورود به مساجد، در ترس و نگرانی باشند.

«مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ»

ص: ۱۸۵

۷- کسانی که با مقدّسات دینی به مبارزه برمی خیزند، علاوه بر قهرالهی در قیامت، گرفتار ذلّت و خواری دنیا نیز می شوند.
«سَعِيَ فِي خَرَابِهَا... لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ»

(اگر سعی در خرابی ساختمان‌هایی که یادآور خداست، ذلّت دنیوی و عذاب اخروی دارد، پس کسانی که با شایعه و تهمت و تحقیر، قداست مردانی را شکستند که در جامعه یادآور خدا هستند، قطعاً در همین دنیا گرفتار ذلّت و نکبت خواهند شد.)

«۱۱۵» وَاللّٰهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَآيُنَمَا تُوَلُّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

مشرق و مغرب از آن خداست، پس به هر سو رو کنید، آنجا روی خداست، همانا خداوند (به همه جا) محیط و (به هر چیز) دانا است.

نکته ها:

یهود بعد از تغییر قبله ی مسلمانان از بیت المقدّس به کعبه، با ایجاد سؤال، القای شبهه می کردند که به چه دلیلی قبله تغییر یافته است. هرچند در آیه قبل (۱۰۶) به اجمال و سربسته، خداوند پاسخ این گونه اعتراضات را بیان فرمود، ولی این آیه نیز بر این حقیقت تکیه می کند که مشرق و مغرب از آن خداست و به هر سو رو کنید، خدا آنجا است. اگر کعبه نیز به عنوان قبله قرار داده شده است، برای تجلّی وحدت مسلمانان و تجدید خاطرات ایثارگری و شرک ستیزی ابراهیم علیه السلام است و بدین سبب دارای قداست و احترام می باشد.

چنانکه در رساله های احکام مراجع آمده است، در نمازهای مستحبی، قبله شرط نیست و حتّی می توان در حال راه رفتن یا سواره بجا آورد. برخی روایات نیز در ذیل این آیه، به این مطلب اشاره نموده اند. (۱)

جهت قبله به شرق یا غرب باشد، موضوعی تربیتی و سیاسی است، اصل و مقصود، یاد

ص: ۱۸۶

۱ - ۱. امام باقر علیه السلام می فرماید: «انزل الله هذه الاية في التطوع خاصة» این آیه در مورد نماز مستحبی نازل شده است. تفسیر برهان؛ راهنما.

خدا و ارتباط با او می باشد. قرآن در ستایش گروهی از بندگان می فرماید: «يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِيمَا وَ قُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ» (۱) آنان خدا را به حال ایستاده و نشسته و خوابیده یاد می کنند.

و یا در پاسخ هیهویی که برای تغییر قبله درست شد، می فرماید: «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» (۲) یعنی: ای مردم! نیکی این نیست که رو به سوی شرق یا غرب در حال عبادت بکنید، بلکه نیکی در ایمان واقعی شما به خدا و انجام کارهای خداپسندانه است.

هرچند در آیه قبل، از بزرگترین ظلم یعنی تخریب مساجد یا منع از مساجد، سخن به میان آمد و یا اینکه در جای دیگر می فرماید: اگر جهاد نبود صوامع و بیع و مساجد ویران می شدند. (۳) ولی آیه بشارت به این است که مبدا مایوس شوید و یا احساس ناامیدی و بی پناهی بکنید، تمام جهان، محل عبادت و همه جای هستی قبله گاه است.

پیام ها:

۱- هرکاری که به فرمان خداوند بوده و رنگ الهی داشته باشد، وجه الله و عبادت است. «فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ»

۲- خداوند در همه جا حاضر و بر هر چیز ناظر است. «إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«۱۱۶» وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَانِتُونَ

و (برخی از اهل کتاب و مشرکان) گفتند: خداوند فرزندی برای خود اختیار کرده است. منزّه است او، بلکه آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و همه در برابر او فرمان برند.

نکته ها:

اهل کتاب و مشرکان، هر کدام به نوعی برای خداوند فرزندی می پنداشتند؛ یهودیان

ص: ۱۸۷

۱-۱. آل عمران، ۱۹۱.

۲-۲. بقره، ۱۷۷.

۳-۳. حج، ۴۰.

می گفت: عَزَّيرِ فرزند خداست. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ» (۱) مسیحیان نیز حضرت عیسی را فرزند خدا معرفی می کردند، «وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» (۲) و مشرکان، فرشتگان را فرزندان خدا می دانستند. «يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ» (۳) این آیه ردی است بر این توهم غلط و نابخواب، و ذات خداوند را از چنین نسبتی هایی منزّه می داند.

خدا را با خود مقایسه نکنیم. اگر انسان نیاز به فرزند دارد بخاطر موارد ذیل است:

۱. عمرش محدود است و میل به بقای خویش و نسل خویش دارد.

۲. قدرتش محدود است و به معاون و کمک کننده نیاز دارد.

۳. نیازمند محبت و عاطفه است و لازم است مونسی داشته باشد.

ولی خداوند از همه ی این کمبودها و نیازها منزّه است، بلکه هرچه در آسمان ها و زمین است، همه در برابر او متواضعند.

پیام ها:

۱- خدایی که همه آسمان ها و زمین در برابر او تسلیم هستند، چه کمبودی دارد تا از طریق فرزند گرفتن آنرا جبران کند؟! «بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۲- خشوع و تواضع، در برابر کسی سزاوار است که تمام هستی از آن اوست، نه بت ها و طاغوت هایی که از آفریدن حتی یک مگس نیز عاجزند و قدرت نفع و ضرری ندارند. «كُلُّ لَهُ قَانُتُونَ»

«۱۱۷» بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

پدید آورنده آسمان ها و زمین اوست و هنگامی که فرمان (وجود) چیزی را صادر کند، فقط می گوید: باش! پس (فوراً) موجود می شود.

ص: ۱۸۸

۱- ۱. توبه، ۳۰.

۲- ۲. توبه، ۳۰.

۳- ۳. نحل، ۵۷.

او نه تنها مالک همه ی موجودات است، بلکه خالق آنها نیز هست، آن هم بطور بدیع و بدون نقشه قبلی. پس او چه نیازی به فرزند دارد؟!

هر گاه وجود چیزی را اراده کند، به او می گوید: باش! و فوراً خلق می شود.

به تعبیر امام رضا علیه السلام: «فاراده الله الفعل لا غير ذلك يقول له كن فيكون بلا لفظ و لا نطق و لا همه و لا تفكر» خداوند در کار خویش حتی نیازمند گفتن کلمه «کن» نیست، اراده ی او همان و آفریدن همان. (۱)

در این چند آیه، با قدرت الهی آشنا شدیم:

□
- «لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ» مشرق و مغرب برای اوست.

- «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» آسمان ها و زمین برای اوست.

- «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» همه برای او متواضع و فرمان بردار هستند.

- «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» پدید آورنده ابتکاری آسمان ها و زمین اوست.

- «كُنْ فَيَكُونُ» به فرمان او هر چیز موجود می شود.

همان گونه که خداوند در یک آن می آفریند، در مقام قهاریت نیز می تواند در یک آن همه چیز را از بین ببرد. چنانکه در آیه ۱۹ سوره ابراهیم می فرماید: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ»

ایمان به چنین قدرتی، که وجود و عدم همه چیز بدست اوست، به انسان توانایی فوق العاده می دهد و او را از یأس و ناامیدی باز می دارد.

پیام ها:

۱- آفرینش خداوند، همواره بدیع و ابتکاری است. «بَدِيعُ»

۲- خداوند می تواند در یک لحظه همه هستی را بیافریند؛ «كُنْ فَيَكُونُ» هر چند حکمتش اقتضا می کند که سلسله علل در کار باشد و به تدریج خلق شوند.

ص: ۱۸۹

«۱۱۸» وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَنْزِيلًا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

کسانی که نمی دانند، گفتند: چرا خدا با خود ما سخن نمی گوید؟ یا آیه و نشانه ای بر خود ما نمی آید؟ همچنین گروهی که قبل از آنان بودند مثل گفته آنان را گفتند، دلها (و افکار) شان مشابه است، ولی ما (به اندازه ی کافی) آیات و نشانه ها را برای اهل یقین (و حقیقت جوینان) روشن ساخته ایم.

نکته ها:

باز هم تقاضای نابجا از سوی گروهی ناآگاه از کفار که در برابر دعوت رسول خدا صلی الله علیه و آله چنین می گویند: چرا خداوند مستقیماً با خود ما سخن نمی گوید؟ چرا بر خود ما آیه نازل نمی شود؟!

قرآن برای جلوگیری از اثرات نادرست احتمالی این گونه سخن های یاوه و بی جا بر سایر مسلمانان و دلداری به رسول خدا صلی الله علیه و آله، سؤال و خواست آنها را خیلی عادی تلقی می کند که این سؤالات حرف تازه ای نیست و کفار قبل از اینها نیز از انبیای پیشین چنین توقعات نابجا را داشته اند.

سپس می فرماید: طرز تفکر هر دو گروه به یکدیگر شباهت دارد، ولی ما برای اینگونه درخواست ها اعتبار و ارزشی قائل نیستیم. چرا که آیات خودمان را به قدر کفایت برای طالبان حقیقت بیان کرده ایم.

توقعات نابجا، یا به خاطر روحیه استکبار و خودبرتربینی است و یا به خاطر جهل و نادانی.

آنکه جاهل است، نمی داند نزول فرشته وحی بر هر دلی ممکن نیست و حکیم، شربت زلال و گوارا را در هر ظرفی نمی ریزد.

در قرآن می خوانیم: اگر پاکدل و درست کردار بودید، فرقان و قوه تمیز به شما می دادیم. (۱)

ص: ۱۹۰

۱- ۱). «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» انفال، ۲۹.

۱- اصالت به تلاش و لیاقت است، نه تقاضا و توقع. گروهی هستند که به جای تلاش و بروز لیاقت، همیشه توقعات نابجای خود را مطرح می کنند. «لَوْ لَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ»

۲- سنت خداوند اتمام حجت و بیان دلیل است، نه پاسخگویی به خواسته ها و تمایلات نفسانی هر کس. «قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ»

«۱۱۹» إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

(ای رسول!) ما ترا به حق فرستادیم تا بشارتگر و بیم دهنده باشی و تو مسئول (گمراه شدن) دوزخیان (و جهنم رفتن آنان) نیستی.

نکته ها:

ای رسول گرامی! به توقعات نابجای کفار توجه نکن. آنان هر کدام توقع دارند اوراق متعددی از آیات برایشان نازل شود؛ «بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُنشَرَةً» (۱) در حالی که ما تو را همراه منطق حق برای مردم فرستاده ایم تا از طریق بشارت و انذار، آنان را نسبت به سعادت خودشان آشنا کنی. اگر گروهی بهانه جویی کرده و از پذیرش حق سرباز زدند و توقع داشتند که بر آنان وحی نازل شود، تو مسئول دوزخ آنان نیستی، تو فقط عهده دار بشارت و انذاری، و مسئول نتیجه و قبول یا رد مردم نیستی.

بشارت و انذار، نشانه ی اختیار انسان است.

در قرآن مکرر این معنا آمده است که آنچه بر خداوند است، فرستادن پیامبری معصوم با منطق حق همراه با بشارت و انذار است. حال مردم خودشان هستند که آزادانه یا راه حق را می پذیرند و یا سرسختانه لجاجت می کنند.

ص: ۱۹۱

۱- در برابر هر تضعیف روحیه ای از طرف دشمن، نیاز به تقویت و تسلیت و تسکین روحی از طرف خدا است. «أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ» (در آیه قبل بهانه های کفار نقل شد، در این آیه پیامبر صلی الله علیه و آله با کلمه «بالحق» تأیید و تقویت می شود).

۲- بشارت و تهدید، همچون دو کفه ترازو باید در حال تعادل باشد، و گرنه موجب غرور یا یأس می شود. «بَشِيرًا وَ نَذِيرًا»

«۱۲۰» وَ لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَ لَآ النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعِيدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَآ نَصِيرٍ

(ای پیامبر!) هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد تا (آنکه تسلیم خواسته آنان شوی و) از آئین آنان پیروی کنی. بگو: هدایت تنها هدایت الهی است، و اگر از هوی و هوسهای آنها پیروی کنی، بعد از آنکه علم (وحی الهی) نزد تو آمد، هیچ سرور و یآوری از ناحیه خداوند برای تو نخواهد بود.

نکته ها:

بعد از تغییر قبله، ناراحتی یهود از مسلمانان بیشتر شد و احیاناً بعضی از مسلمانان نیز تمایل داشتند قبله همان بیت المقدس باشد تا بتوانند با یهود در الفت و دوستی زندگی کنند، غافل از اینکه رضایت اهل کتاب با حفظ آن حاصل نمی شد و انتظار آنان، پیروی از تمام آئین آنها و نه فقط قبله آنان بود.

این آیه در عین این که خطاب به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، خطاب به همه مسلمانان در طول تاریخ نیز هست که هرگز یهود و نصاری از شما راضی نخواهند شد، مگر آنکه تسلیم بی چون و چرای آنان شوید و از اصول و ارزشهای الهی کناره بگیرید. ولی شما باید با قاطعیت دست رد به سینه ی آنها بزنید و بدانید تنها راه سعادت، راه وحی است نه پیروی از تمایلات این و آن.

۱- دشمن، به کم راضی نیست. فقط با سقوط کامل و محو مکتب و متلاشی شدن اهداف شما راضی می شود. «لَنْ تَرْضَى عَنْكَ...»

۲- اگر مسلمانان مشاهده کردند که کفار از دین آنان راضی هستند، باید در دینداری خود تردید نمایند. دینداری کافر پسند، همان کفر است. «لَنْ تَرْضَى...»

حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ»

۳- جز وحی و هدایت الهی، همه راه ها انحرافی است. «قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى»

۴- مسئولیت عالم، بیشتر از جاهل است. «بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۵- رابطه با اهل کتاب نباید به قیمت صرف نظر کردن از اصول باشد. جذب دیگران آری، ولی عقب نشینی از اصول هرگز. «لَنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ...»

۶- پیروی از تمایلات و هوسهای مردم، منجر به قطع الطاف الهی می شود.

بنابراین یکی را باید برگزید: یا لطف خدا، یا هوسهای مردم. «مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

«الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

کسانی که به آنها کتاب آسمانی داده ایم و آنرا چنان که سزاوار تلاوت است تلاوت می کنند، آنان به آن (قرآن یا پیامبر) ایمان می آورند و کسانی که به آن کافر شوند، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

در برابر یهودیان و مسیحیانی که به سبب لجاجت و سرکشی مورد انتقاد قرار گرفتند، گروهی از آنان مورد تمجید و قدردانی خداوند قرار گرفته اند. آنان کسانی هستند که به کتاب های آسمانی مراجعه کرده و نشانه های ظهور و بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را در آن دیده و به او ایمان می آورند.

در تفسیر اطیب البیان آمده است: مراد از «کتاب» در این آیه، قرآن و مخاطب مسلمانانی هستند که در قرائت قرآن، حق تلاوت را ادا نموده و به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان آورده اند. تفسیر المیزان نیز این معنی را احتمال داده است.

روایتی درباره ی آداب تلاوت قرآن در تفسیر المیزان نقل شده، که هشت نکته را مورد توجه قرار داده است: ۱. ترتیل آیات. ۲. تفقه در آیات. ۳. عمل به آیات. ۴. امید به وعده ها.

۵. ترس از وعیدها. ۶. عبرت از داستان ها. ۷. انجام اوامر الهی. ۸. ترک نواهی. در پایان روایت نیز امام صادق علیه السلام فرمود: حق تلاوت تنها حفظ آیات، درس حروف، قرائت و تجوید نیست. و بر اساس روایات، کسانی که حق تلاوت قرآن را ادا می کنند، تنها امامان معصوم می باشند. (۱)

پیام ها:

۱- حق تلاوت، در تلاوت با صوت زیبا و رعایت نکات تجوید خلاصه نمی شود، بلکه ملاک، ایمان و عمل است. «يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ»

۲- کسی که در انتخاب مکتب دچار انحراف شود، زیانکار واقعی است. «فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

«۱۲۲» يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

ای بنی اسرائیل! نعمت مرا که به شما ارزانی داشتم و شما را بر جهانیان برتری بخشیدم یاد کنید.

«۱۲۳» وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

ص: ۱۹۴

و بترسید از روزی که هیچ کس چیزی (از عذاب خدا) را از دیگری دفع نمی کند و هیچ گونه عوضی از او قبول نمی گردد و هیچ شفاعتی، او را سود ندهد و (از جانب هیچ کسی) یاری نمی شود.

نکته ها:

این دو آیه مشابه آیات ۴۷ و ۴۸ گذشته همین سوره است که مطالبی در آنجا ذکر کرده ایم.

«۱۲۴» وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ

و (به خاطر بیباوری) هنگامی که پروردگار ابراهیم، او را با حوادث گوناگونی آزمایش کرد و او به خوبی از عهده آزمایش برآمد. خداوند به او فرمود:

من تو را امام و رهبر مردم قرار دادم. ابراهیم گفت: از فرزندان من نیز (امامانی قرار بده)، خداوند فرمود: پیمان من به ستمکاران نمی رسد (و تنها آن دسته از فرزندان تو که پاک و معصوم باشند شایسته این مقامند).

نکته ها:

حضرت ابراهیم علیه السلام در بین انبیا، جایگاه و منزلت خاصی دارد. نام آن بزرگمرد، ۶۹ مرتبه و در ۲۵ سوره قرآن آمده و از او همانند پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به عنوان اسوه و نمونه برای بشریت یاد شده است. در برخی از آیات، آن بزرگوار در ردیف اخیار، صالحان، قانتان، صدیقان، صابران و وفاکنندگان شمرده شده است. در بزرگداشت این پیامبر بزرگ، خداوند تعابیر خاصی بکار برده و حتی یکی از اسرار حج را یادآوری و زنده نگهداشتن ایثارگری ها و از خود گذشتگی های حضرت ابراهیم علیه السلام گفته اند. آن مرد الهی، در عرصه های گوناگون با انحراف و شرک مبارزه کرد؛ برهان و استدلال او در مقابل ستاره پرستان و ماه پرستان، مبارزه عملی او با بت پرستان، احتجاج او در برابر نمرود و سربلندی او در آزمایشات دیگر، از او انسانی اسوه و نمونه ساخت که خداوند او را به مقام امامت نصب نمود.

در قرآن حدود بیست مرتبه مسئله آزمایش و امتحان مطرح شده و از سنتهای الهی است.

هدف آزمایش؛ آزمایش برای آگاه شدن خداوند نیست، زیرا او از پیش همه چیز را می داند، این آزمایش ها برای ظهور و بروز استعدادهای نهفته و تلاش و عمل انسان هاست. اگر انسان کاری نکند، استحقاق پاداش نخواهد یافت.

ابزار آزمایش؛ تلخی ها و شیرینی های زندگی، همه ابزار امتحان هستند. گاهی افرادی با شداید و مصایب آزمایش می شوند و برخی دیگر با رفاه، و ناگزیر همه مردم حتی انبیا مورد امتحان قرار می گیرند. این امتحانات و آزمایش ها برای رشد و پرورش مردم است.

ابراهیم علیه السلام در هر آزمایشی که موفق می شد، به مقامی می رسید: در مرحله نخستین، عبدالله شد. سپس به مقام نبی الهی رسید. و پس از آن رسول الله، خلیل الله و در نهایت به مقام امامت و رهبری مردم منصوب گردید. (۱)

مراد از «کلمات» در آیه، امتحانات سنگین است که حضرت ابراهیم از همه ی آنها پیروز بیرون آمد. نه عمو، نه همسر و نه فرزند هیچکدام نتوانستند مانع او در راه انجام وظیفه شوند. با آنکه ابراهیم تحت سرپرستی عمویش آزر بود، اما با بت پرستی او و جامعه اش به مبارزه برخاست و بت شکن بزرگ تاریخ گردید و آنگاه که از سوی خدا مأموریت یافت، همسر و فرزندش را در صحرای مکه ساکن نموده و برای تبلیغ به نقطه ای دیگر برود، بی هیچ دلبستگی، آنها را به خدا سپرد و رفت. همچنین فرمان ذبح فرزندش اسماعیل آمد، رضای خدا را بر هوای دل ترجیح داد و کارد بر گلوی فرزند نهاد. اما ندا آمد که قصد ما کشتن اسماعیل نبود، بلکه امتحان ابراهیم بود.

حضرت ابراهیم علیه السلام، مقام امامت را برای نسل خود نیز درخواست نمود، پاسخ آمد که این مقام عهدی است الهی که به هر کس لایق باشد عطا می شود. در میان نسل تو نیز کسانی که شایستگی داشته باشند، به این مقام خواهند رسید. چنانکه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از نسل ابراهیم علیه السلام است و به این مقام رسید، ولی کسانی که دچار کوچکترین گناه و ستمی شده باشند، لیاقت این مقام را ندارند.

حضرت ابراهیم علیه السلام تنها پیامبری است که مشرکان و یهودیان و مسیحیان، همه خود را

ص: ۱۹۶

(۱-۱). کافی، ج ۱ ص ۱۷۵.

پیرو راه او می دانند. در این آیه ضمن تجلیل از ابراهیم علیه السلام، به طور غیر مستقیم به همه می فهماند که اگر به راستی او را قبول دارید، دست از شرک برداشته و همانند او تسلیم محض اوامر الهی باشید.

این آیه یکی از آیاتی است که پشتوانه فکری و اعتقادی شیعه قرار گرفته است که امام باید معصوم باشد و کسی که لقب ظالم بر او صدق کند، به مقام امامت نخواهد رسید. (۱)

این آیه، مقام امامت را «عَهْدِي» گفته است، پس آیه؛ «أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۲) یعنی اگر شما به امامی که من تعیین کردم وفادار بودید و اطاعت کردید من نیز به نصرت و یاری که قول داده ام وفا خواهم کرد.

پیام ها:

۱- پیامبران نیز مورد آزمایش الهی قرار می گیرند. «وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ»

۲- برای منصوب کردن افراد به مقامات، گزینش و آزمایش لازم است. «إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ... بِكَلِمَاتٍ»

۳- منشأ امامت وراثت نیست، لیاقت است که با پیروزی در امتحانات الهی ثابت می گردد. «فَاتَّمَّهُنَّ»

۴- پست ها و مسئولیت ها باید تدریجاً و پس از موفقیت در هر مرحله به افراد واگذار شود. «فَاتَّمَّهُنَّ...»

۵- امامت، انتصابی است نه انتخابی. امام باید حتماً از طرف خداوند منصوب شود. «إِنِّي جَاعِلُكَ»

۶- امامت، عهد الهی میان خدا و مردم است. «عَهْدِي»

ص: ۱۹۷

۱- ۱) در تفسیر المنار، ج ۱، ص ۴۵۷ آمده است: ابوحنیفه به استناد این آیه، مخالف حکومت وقت (منصور عباسی) بود و مقام قضاوت آنان را قبول نمی کرد. سپس می گوید: ائمه ی اربعه اهل سنت، با حکومت های زمان خود مخالف بودند، زیرا آنان را ظالم می دانستند. البته در منابع و متون تاریخی، مطالبی بر خلاف ادعای صاحب المنار به چشم می خورد.

۲- ۲) بقره ۴۰۷.

۷- از اهمّ شرایط رهبری، عدالت و حسن سابقه است. هر کس سابقه شرک و ظلم داشته باشد، لایق امامت نیست. (۱) «لَا يَتَأَلَّ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»

«۱۲۵» وَإِذْ جَعَلْنَا الْمُجِبَّتَ مَثَابَةً لِّلذَّاسِ وَ أَمْنًا وَ اتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُضِيًّا وَ عَهْدُنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْعَاكِفِينَ وَ الرُّكَّعِ الشُّجُودِ

و(به یاد آور) هنگامی که خانه (ی کعبه) را محل رجوع و اجتماع و مرکز امن برای مردم قرار دادیم (و گفتیم): از مقام ابراهیم، جایگاهی برای نماز انتخاب کنید و به ابراهیم و اسماعیل تکلیف کردیم که خانه مرا برای طواف کنندگان و معتکفان و راکعان و ساجدان، پاک و پاکیزه کنید.

نکته ها:

بعد از اشاره به مقام والای ابراهیم علیه السلام در آیه ی گذشته، به یادگار او یعنی کعبه اشاره نموده و می فرماید: کعبه را برای مردم «مَثَابَةً» قرار دادیم. کلمه «مَثَابَهُ» از ریشه «ثوب» به معنای بازگشت به حالت اول است. کعبه محلّ بازگشت و میعادگاه همه مردم است، میعادگاهی امن و مقدّس.

مقام ابراهیم جایگاهی است با فاصله تقریبی ۱۳ متر از کعبه، که بر حاجیان لازم است بعد از طواف خانه خدا، پشت آن دو رکعت نماز بگزارند و در آنجا سنگی قرار دارد که حضرت ابراهیم برای بالا بردن دیوارهای کعبه، بر روی آن ایستاده است و آن سنگ فعلاً در محفظه ای نگهداری می شود.

مراد از «عهد» در این آیه دستور الهی است. «عهدنا» یعنی دستور دادیم.

ص: ۱۹۸

۱-۱). در تفسیر اطيّب البیان به نقل از امالی طوسی آورده است: ابن مسعود از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند فرمود: «من سجد لصنم دونی، لا اجعله اماما... انا و علی بن ابی طالب لم یسجد احدنا لصنم قط» یعنی هر کس برای بتی سجده کند من او را امام و رهبر قرار نمی دهم... و من و علی بن ابی طالب، هیچکدام از ما هرگز به بت سجده نکرده است.

خداوند جسم نیست تا نیازمند خانه باشد. کلمه ی «بیتی» در این آیه همانند «شهر الله» در باره ماه رمضان است که به منظور کرامت بخشیدن به مکان یا زمانی خاص، خداوند آنرا به خود منسوب می کند. و در عظمت کعبه همین بس که گاهی می فرماید: «بیتِی» خانه من.

گاهی می فرماید: «رَبِّ هَذَا الْبَيْتِ» خدای این خانه.

پیام ها:

۱- شخصیت حضرت ابراهیم، شخصیتی جهانی است. در آیه قبل، ابراهیم را امام برای همه ی مردم قرار داد و در این آیه کعبه را میعادگاه همه مردم قرار داده است. «جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ»

۲- جامعه نیازمند امام و امتیت است. در آیه ی قبل فرمود: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» و در این آیه می فرماید: «وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا»

۳- کسی که در راه خداوند حاضر شود خود و همسر و فرزندش را تسلیم نماید، باید تمام سرها در جای پای او برای خداوند به خاک برسد. «مصلی» (۱)

۴- چون خانه از خداست؛ «بیتِی» خادم آن نیز باید از اولیای او باشد. «طَهَّرْنَا بَيْتِی»

۵- زائران بیت الله را همین کرامت بس که ابراهیم و اسماعیل، مسئول طهارت و پاکی آن بیت برای آنها بوده اند. «طَهَّرْنَا بَيْتِی لِّلطَّائِفِينَ...»

۶- عبادت با طهارت، پیوند دارد. «طَهَّرْنَا... وَالرُّكْعَ السُّجُودِ»

۷- عبادت و نماز به قدری مهم است که حتی ابراهیم و اسماعیل برای انجام مراسم آن مأمور پاکسازی می شوند. «طَهَّرْنَا بَيْتِی... الرُّكْعَ السُّجُودِ»

۸- مسجد مسلمانان باید پاکیزه و رغبت انگیز باشد. «طَهَّرْنَا... الرُّكْعَ السُّجُودِ»

ص: ۱۹۹

«۱۲۶» وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ لِي ذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

و (بیاد آور) هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا! این (سرزمین) را شهری امن قرارده و اهل آن را، آنان که به خدا و روز آخرت ایمان آورده اند، از ثمرات (گوناگون) روزی ده. (اما خداوند) فرمود: به آنهایی که کافر شوند (نیز) بهره ی اندکی خواهم داد. سپس آنها را به قهر به سوی عذاب آتش می کشانم و چه بد، سرانجامی است.

نکته ها:

در آیات قبل، حضرت ابراهیم علیه السلام برای ذریه ی خویش درخواست مقام امامت نمود، اما خداوند در جواب فرمود: این مقام و مرتبت به افراد ظالم نمی رسد. در این آیه حضرت ابراهیم، رزق دنیا را تنها برای مؤمنان درخواست کرد، اما خداوند این محدودیت را نمی پذیرد و از اعطای رزق مادی به کفار امتناع نمی ورزد. یعنی رزق مادی مهم نیست، لذا به اهل و نااهل هر دو داده می شود، اما مقامات معنوی و اجتماعی و رهبری، بسیار مهم است و به هر کس واگذار نمی شود.

پیام ها:

۱- انبیا علاوه بر ارشاد و هدایت، به نیازهای مادی مردم همانند امتیّت و معیشت نیز توجه داشته و برای آن تلاش و دعا می کنند. «رَبِّ اجْعَلْ لِي ذَا بَلَدًا آمِنًا»

۲- بهره مندی از نعمت ها، زمانی لذیذ و گوارا است که در فضای امن، آرام و بی اضطراب باشد. «آمِنًا وَارْزُقْ»

۳- در دعا، دیگران را فراموش نکنیم. به جای «وارزقنا» فرمود: «وَارْزُقْ أَهْلَهُ»

۴- سنت الهی آن است که به همه مردم اعم از مسلمان و کافر، رزق دهد و این سنت حتی با دعای ابراهیم علیه السلام خدشه بردار نیست. «وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ»

۵- بهره مندی در دنیا، نشانه‌ی لطف خداوند به انسان نیست. «وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتَعَهُ»

۶- در کمک رسانی به هم‌نوع، کاری به مکتب او نداشته باشید. «وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتَعَهُ»

۷- کامیابی‌های مادی هر قدر باشد، نسبت به نعمت‌های آخرت اندک است.

﴿قِيلًا﴾

﴿۱۲۷﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

و(بیاد آور) هنگامی که ابراهیم، پایه‌های خانه (کعبه) را با اسماعیل بالا می‌برد (ومی‌گفتند): پروردگارا از ما بپذیر، همانا تو شنوا و دانایی.

نکته‌ها:

از آیات و روایات متعدّد استفاده می‌شود که خانه کعبه، از زمان حضرت آدم بوده و حضرت ابراهیم علیه السلام آنرا تجدید بنا نموده است. چنانکه آن حضرت در موقع اسکان همسر و فرزندش در سرزمین مکه می‌گوید: «رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ» (۱) خداوندا بعضی از خاندانم را در این سرزمین خشک و بدون زراعت، در کنار خانه‌ی تو سکونت دادم. بنابراین در زمان شیر خوارگی حضرت اسماعیل علیه السلام نیز اثری از کعبه وجود داشته است. و در سوره‌ی آل عمران (۲) نیز از کعبه به عنوان اولین خانه مردم یاد شده است. در آیه مورد بحث نیز سخن از بالا- بردن پایه‌های خانه بدست ابراهیم علیه السلام است و این تعبیر می‌رساند که اساس خانه کعبه، قبلاً وجود داشته و ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام آنرا بالا برده‌اند. حضرت علی علیه السلام نیز در خطبه قاصعه (۳) می‌فرماید: خداوند تمام مردم را از زمان حضرت آدم تا ابد، با همین کعبه و سنگ‌های آن آزمایش می‌نماید.

ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام در کار مساوی نبودند. در حدیث می‌خوانیم: ابراهیم بنایی می‌کرد و اسماعیل سنگ به دست پدر می‌داد. و شاید به سبب همین تفاوت، میان نام آن دو بزرگوار فاصله گذاشته است. «يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ»

ص: ۲۰۱

۱- ۱. ابراهیم، ۳۷.

۲- ۲. آل عمران، ۹۶.

۳- ۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۱- بانیان کارهای نیک را فراموش نکنیم. «إِذْ يَرْفَعُ» «اذ» یعنی گذشته را یاد کن.

۲- در مسیر اهداف الهی، کار بنایی و کارگری نیز عبادت است. لذا از خداوند قبولی آنرا می خواهند. «يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ... رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا»

۳- کار مهم نیست، قبول شدن آن اهمیت دارد. حتی اگر کعبه بسازیم، ولی مورد قبول خدا قرار نگیرد، ارزش ندارد. «رَبَّنَا تَقَبَّلْ»

۴- کارهای خود را در برابر عظمت خداوند، قابل ذکر ندانیم. حضرت ابراهیم نامی از کار و بنایی خود نبرد و فقط گفت: «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا»

۵- در روایات آمده است: از شرایط استجاب و آداب دعا، ستایش خداوند است. ابراهیم علیه السلام دعای خود را با ستایش پروردگار همراه ساخته است. «إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

«۱۲۸» رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

(ابراهیم و اسماعیل همچنین گفتند:) پروردگارا! ما را تسلیم (فرمان) خود قرارده و از نسل ما (نیز) امتی که تسلیم تو باشند قرارده و راه و روش پرستش را به ما نشان ده و توبه ی ما را بپذیر، که همانا تو، توبه پذیر مهربانی.

نکته ها:

با آنکه حضرت ابراهیم و اسماعیل هر دو در اجرای فرمان ذبح، عالی ترین درجه تسلیم در برابر خدا را به نمایش گذاردند، اما با این همه در این آیه از خداوند می خواهند که ما را تسلیم فرمان خودت قرارده. گویا از خداوند تسلیم بیشتر و یا تداوم روحیه تسلیم را می خواهند.

کسی که فقط تسلیم خدا باشد، نه در برابر عموی بت تراش تسلیم می شود و نه در برابر بت ها به زانو می افتد و نه از طاغوت ها پیروی می کند.

۱- به کمالات امروز خود قانع نشوید، تکامل و تداوم آنرا از خدا بخواهید. «رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ»

۲- توجه به نسل و فرزندان، یک دورنگری عاقلانه و خداپسندانه است که حاکی از وسعت نظر و سوز و عشق درونی است و بارها در دعاهای حضرت ابراهیم آمده است. «وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا»

۳- راه و روش بندگی را باید از خدا آموخت و گرنه انسان گرفتار انواع خرافات و انحرافات می شود. «أَرِنَا مَنَاسِكَنَا»

۴- تا روح تسلیم نباشد، بیان احکام سودی نخواهد داشت. در اینجا ابراهیم علیه السلام ابتدا از خداوند روح تسلیم تقاضا می کند، سپس راه و روش عبادت و بندگی را می خواهد. «وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ... أَرِنَا مَنَاسِكَنَا»

۵- نیاز به توبه و بازگشت الطاف الهی، در هر حال و برای هر مقامی، ارزش است. (۱) «تُبَّ عَلَيْنَا»

۶- یکی از آداب دعا، ستایش پروردگار است که در این آیه نیز به چشم می خورد.

«التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

«۱۲۹» رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

پروردگارا! در میان آنان پیامبری از خودشان مبعوث کن تا آیات تو را بر آنها بخواند و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد و (از مفاسد فکری، اخلاقی و عملی) پاکیزه شان نماید، همانا که تو خود توانا و حکیمی.

ص: ۲۰۳

۱- ۱). در حدیث می خوانیم: رسول اکرم صلی الله علیه و آله هر روز، هفتاد مرتبه استغفار می نمود، با اینکه او معصوم بود و هیچ گناهی نداشت.

نکته ها:

این آیه، دعایی دیگر از حضرت ابراهیم علیه السلام را بازگو می کند که بیانگر عظمت فوق العاده روح، و ترسیم کننده ی سوز و اخلاص درونی اوست. با آنکه خود در حال حیات و از پیامبران برجسته الهی است، برای نسل های آینده دعا می کند که پروردگارا! در میان مردم و ذریه من، پیامبری از خودشان مبعوث کن.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: «أنا دعوة ابي ابراهيم»، من نتیجه اجابت دعای پدرم ابراهیم هستم که فرمود: «رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ» (۱)

با آنکه در دعای ابراهیم علیه السلام تعلیم بر تزکیه مقدم شده است، اما خداوند در اجابت این دعا، تزکیه را مقدم داشته تا به ابراهیم هشدار دهد که تزکیه، با ارزش تر است و تعلیم در مرتبه بعدی است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (۲)

پیام ها:

۱- نیاز به رهبر آسمانی، از اساسی ترین نیازهای جامعه بشری است. اگر قرن ها قبل برای آن دعا می شود، نشان دهنده ی اهمیت و ارزش و نقش آن است.

«يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ...»

وَ ابْعَثْ فِيهِمْ» آری، بالا بردن دیوارهای کعبه بدون حضور رهبر معصوم و الهی، بتخانه ای بیش از آب در نمی آید.

۲- هدف از بعثت پیامبران، تعلیم و تزکیه مردم بر اساس کتاب آسمانی است.

«يَتْلُوا...»

«يُعَلِّمُهُمْ...»

«يُزَكِّيهِمْ»

۳- علم و دانش زمانی نتیجه می دهد که همراه با بینش و حکمت، و همراه با تزکیه و تقوا باشد. «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ»

«۱۳۰» وَ مَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَ لَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ

ص: ۲۰۴

۱- ۱). تفسیر صافی والمیزان.

۲- ۲). جمعه، ۲.

کیست که از آئین ابراهیم روی بگرداند، مگر کسی که خود را (فریب داده و) بی خریدی کند؟ و همانا ما او را در این جهان برگزیدیم و قطعاً او در جهان دیگر (نیز) از صالحان است.

نکته ها:

در آیات قبل، گوشه هایی از اهداف و شخصیت حضرت ابراهیم بیان گردید. این آیه با توجه به تابناکی و پاکی چهره ابراهیم و آئین او می پرسد، چه کسی جز افراد نادان و سفیه از ابراهیم و اهداف او اعراض می کنند؟! آئین او به قدری ارزش دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله مفتخر است که راه او راه ابراهیم است. ابراهیم کسی است که در منطق، کافر را مبهوت می کند: «فَقَبِهُتِ الَّذِي كَفَرَ» (۱) و در شجاعت یک تنه همه بت ها را می شکند: «فَجَعَلَهُمْ حُيُودًا» (۲) قرآن او را حلیم معرفی می نماید و در صبر و توکل نیز نمونه و سرآمد است تا آنجا که درون آتش افکنده می شود بی آنکه واهمه ای داشته باشد. در سخاوت گوساله چاقی را برای مهمانان کباب می کند. در تسلیم، کودک و همسر خود را در بیابان بی آب و گیاه مکه رها کرده و آنگاه که او به سن نوجوانی می رسد، به امر خداوند کارد بر گلوی او می گذارد. آری، انسان تنها با فریب دادن خرد خویش می تواند از ادیان الهی گریزان باشد. «سَفِهَ نَفْسَهُ»

ابراهیم علیه السلام در دعایی از خداوند خواست که: «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۳) خداوند دعای او را استجابت کرده و می فرماید: ابراهیم در آخرت از صالحان است.

کسی که راه ابراهیم را که برای نسل بشر، مرکز امن، رهبر معصوم، رزق فراوان، توفیق اسلام و تسلیم، قبول توبه و سعادت از خدا طلب می کند، رها کرده و به دنبال دیگران برود، سفیه و نادانی بیش نیست!!

در فرهنگ قرآن، به افرادی که حقائق را نادیده انگاشته و کفران نعمت کنند، سفیه گفته می شود. چنانکه به بنی اسرائیل به جهت بهانه های بی موردی که درباره ی تغییر قبله می گرفتند، سفیه گفته شده است: «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ» در ذیل آیه ی «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم» نیز از امام علیه السلام نقل شده است که فرمود: کسی که شراب بخورد، سفیه است.

ص: ۲۰۵

۱-۱. بقره، ۲۵۸.

۲-۲. انبیاء، ۵۸.

۳-۳. شعراء، ۸۳.

چنین شخصی به جای نوشیدنی های مفید و حلال، به سراغ آشامیدنی مضرّ و حرام می رود. آری، کسانی که راه حق را رها نموده و بی راهه می روند، سفیه هستند و آن کس که در انتخاب رهبر و مکتب، قدم درست بردارد عاقل است. در حدیث می خوانیم: عقل همان چیزی است که به وسیله آن خدا عبادت شود و گرنه شیطن است.

پیام ها:

۱- سفیه کسی است که منطق، مکتب، رهبر و راه حق را نادیده گرفته و به دنبال هوسهای خود یا دیگران رهسپار شود. «سَفِيهَةٌ نَفْسُهُ»

۲- دین داری، خردورزی، واعراض از آن، دلیل بی خردی است. «مَنْ يَدْعُبُ... سَفِيهَةٌ نَفْسُهُ»

«۱۳۱» إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

(بخاطر بیاورید) هنگامی را که پروردگار ابراهیم به او گفت: تسلیم شو.

گفت: در برابر پروردگار جهانیان تسلیم شدم.

پیام ها:

۱- مقامات و الطاف الهی، بدون دلیل به کسی واگذار نمی شود. اگر خداوند ابراهیم را برمی گزیند، به خاطر روحیه ی تسلیم پذیری او در برابر خداست.

«أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ»

۲- فلسفه ی تسلیم انسان در برابر خداوند آن است که او رب العالمین است.

«أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

«۱۳۲» وَ وَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

و ابراهیم و یعقوب، فرزندان خود را به همان آئین سفارش نمودند (و گفتند): فرزندان من! خداوند برای شما این دین (توحیدی) را برگزیده است. پس (تا پایان عمر بر آن باشید و) جز در حال تسلیم (و فرمانبرداری) نمیرید.

۱- در فکر سلامت عقیده و ایمان نسل و فرزندان خود باشیم و در وصایای خود تنها به جنبه های مادی اکتفا نکنیم. «وَصِيَ... فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۲- راه حق، همان راه اسلام و تسلیم بودن در برابر خداوند است. انبیا همین راه را سفارش می نمودند. «وَصِيَ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَيْنَهُ وَ يَعْقُوبُ»

۳- خداوند در میان همه راهها، راه دین را برای ما برگزیده است. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمْ الدِّينَ»

۴- حسن عاقبت و مسلمان مردن مهم است. (۱) «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۵- گرچه زمان و مکان مردن به دست ما نیست، ولی می توانیم زمینه ی حسن عاقبت خود را از طریق عقیده و عمل درست و دعا و دوری از گناه و افراد فاسد، فراهم کنیم. «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

«۱۳۳» أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِنِسِيِّهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَ إِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

آیا شما (یهودیان) هنگامی که مرگ یعقوب فرا رسید، حاضر بودید؟! آن هنگام که به فرزندان خود گفت: پس از من چه می پرستید؟ گفتند: خدای تو و خدای پدرانت ابراهیم و اسماعیل و اسحاق، خداوند یکتا، و ما در برابر او تسلیم هستیم.

نکته ها:

گروهی از یهود اعتقاد و ادعا داشتند که یعقوب هنگام مرگ، فرزندان خود را به دینی که یهود، با تمام تحریفاتش به آن معتقد بودند، سفارش و توصیه کرده است و آنها بدین سبب

ص: ۲۰۷

۱- ۱). بسیار افرادی که اهل ایمان بودند، ولی مرتد و کافر شدند. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا» نساء، ۱۳۷.

به آئین خود پای بند هستند. خداوند در ردّ این ادّعا و اعتقاد، آنان را مورد سؤال قرار می دهد که آیا شما در هنگام مرگ بر بالین یعقوب حاضر بوده اید که اینگونه می گویند؟ بلکه او از فرزندان خود اسلام و تسلیم در برابر خداوند را خواست، و فرزندان به او وعده دادند که عبادت و پرستش خدای یگانه و تسلیم بودن در برابر او را در پیش گیرند.

در قرآن از جدّ وعمو، به پدر «أب» تعبیر می کند. «أَبَاكَ إِبرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» چون ابراهیم، جدّ فرزندان یعقوب و اسماعیل، عموی آنان بوده است.

پیام ها:

۱- سخن باید بر اساس علم و آگاهی باشد. «أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ»

۲- مرگ به سراغ همه می آید، حتی پیامبران. «حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ»

۳- حسّاس ترین زمان زندگی، لحظه ی مرگ است و حسّاس ترین مسئله، موضوع دین و عقیده و حسّاس ترین مخاطب، نسل انسان است. «إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ»

۴- موعظه در آستانه ی مرگ، آثار عمیقی دارد. «إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ»

۵- پدران باید نسبت به آینده ی دینی فرزندان خویش، توجّه داشته باشند. حتی فرزندان انبیا در معرض خطر بی دینی هستند. «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي»

۶- همه انبیا، به عبادت و تسلیم در برابر خداوند سفارش می کردند. «إِلَهِاَ وَاحِدًا»

۷- فقط در برابر فرمان خداوند، تسلیم شویم. «لَهُ مُسْلِمُونَ»

«۱۳۴» تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

آنها امتی بودند که درگذشتند، دست آورد آنها مربوط به خودشان و دست آورد شما نیز مربوط به خودتان است و شما از آنچه آنان انجام داده اند، بازخواست نخواهید شد.

نکته ها:

یکی از اشتباهات بنی اسرائیل این بود که به نیاکان و پیشینیان خویش، بسیار مباحات و افتخار می کردند و گمانشان این بود که اگر خودشان آلوده باشند، به خاطر کمالات گذشتگان، مورد عفو قرار خواهند گرفت. این آیه به آنان هشدار می دهد که شما مسئول اعمال خویش هستید، همچنان که آنان مسئول کرده های خویش هستند.

در کتاب غرالحکم از حضرت علی علیه السلام آمده است: «الشرف بالهمم العالیه لا بالرمم البالیه» شرافت و بزرگی به همت های عالی و بلند است، نه به استخوان های پوسیده ی نیاکان و گذشتگان. در تاریخ می بینیم که افراد در سایه عمل خویش، آینده خود را رقم می زنند. زن فرعون اهل بهشت می شود، ولی همسر لوط در اثر بد کرداری، به دوزخ رهسپار می شود.

اینها نمونه ی عدالت و نظام حق پروردگار است.

در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: ای بنی هاشم، مبدا سایر مردم برای آخرت خود کار کنند، ولی شما به انساب خود دل خوش کنید.

پیام ها:

۱- آینده هر کس و هر جامعه ای، در گرو عمل خود اوست. «وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

«۱۳۵» وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

(اهل کتاب) گفتند: یهودی یا مسیحی شوید تا هدایت یابید، بگو: (چنین نیست)، بلکه (پیروی از) آئین حنوفی ابراهیم (مایه هدایت است، زیرا) او از مشرکان نبود.

نکته ها:

کلمه «یهود» از «هود» به معنای بازگشت به خدا، گرفته شده است. در مجمع البحرین از امام صادق علیه السلام نقل شده است که لقب یهود از آیه ۱۵۶ سوره اعراف اقتباس شده است،

آنجا که بنی اسرائیل به خدا گفتند: «إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ» و کلمه نصاری نیز از کلام حضرت عیسی علیه السلام گرفته شده است آنجا که فرمود: «مَنْ أَنْصَرِي إِلَى اللَّهِ» امّا کلمه «حنیف» از «حنف» به معنای در راه مستقیم آمدن است، همانگونه که «جنف» به معنای در راه کج قرار گرفتن آمده است.

در آیه ۱۱۳ خواندیم که یهودیان، نصاری را قبول نداشتند و نصاری نیز یهودیان را پوچ می دانستند و هر یک خیال می کرد که تنها خودش بر هدایت می باشد. در حالی که هر دو گروه دچار شک گردیده و از راه مستقیم منحرف شده اند و راه حق را ابراهیم علیه السلام است که هرگز دچار شک نگردد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: دین حنیف و حقگرا، همان گرایش به حق و اسلام است. (۱)

پیام ها:

۱- انحصار طلبی بی جا، ممنوع است. یهود و نصاری بدون داشتن دلیل، هرکدام هدایت را تنها در آئین خود می دانند. «كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا تَهْتَدُوا»

۲- نام و عنوان مهم نیست، ایمان و عمل اهمیت دارد. یهودی یا نصرانی یک لقب بیش نیست، آنچه ارزشمند است، توحید و یکتاپرستی است. «بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا»

۳- به تبلیغات سوء دیگران پاسخ دهید. «قَالُوا... قُلْ»

۴- ابراهیم علیه السلام هیچگاه از مشرکان نبوده است، در حالی که یهود و نصاری گرفتار شرک شده اند. «وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

«۱۳۶» قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْبَاطِ وَ مَا أُوتِيَ مُوسَى وَ عِيسَى وَ مَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

ص: ۲۱۰

(ای مسلمانان!) بگوئید: ما به خدا ایمان آورده ایم و به آنچه بر ما نازل شده و آنچه به ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (که پیامبرانی از نوادگان یعقوبند) و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر از طرف پروردگارش نازل شده است، (ایمان آورده ایم.) ما بین هیچ یک از آنها جدایی قائل نیستیم (و میان آنان فرق نمی گذاریم) و در برابر خداوند تسلیم هستیم.

نکته ها:

این آیه به مسلمانان دستور می دهد که به مخالفان خود بگویند: ما به خدا و همه پیامبران بر حق و آنچه از جانب خدا نازل شده است ایمان داریم و خود محوری ها و یا تعصبات نژادی، باعث نمی شود که ما برخی از آنها را بپذیریم و بعضی دیگر را نفی کنیم. ما به همه انبیای الهی، چه آنهایی که قبل از ابراهیم علیه السلام آمده اند، همانند آدم، شیث، نوح، هود، صالح و چه آنهایی که بعد از ابراهیم بودند همانند سلیمان، یحیی و زکریا، ایمان داریم و هر پیامبری که دلیل روشن و معجزه داشته باشد به حکم عقل او را می پذیریم.

«اسباط» جمع «سبط» به معنای نواده است و مراد از آن دوازده تیره و قبیله بنی اسرائیل می باشد که از دوازده فرزند یعقوب به وجود آمده و در میان آنان پیامبرانی وجود داشته است.

جمله «وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ» یعنی هر چه به آن دو پیامبر نازل شده قبول داریم، نه هر آنچه نزد شماست و لذا نفرمود: «وَمَا أُوتِيتُمْ». بنابراین اگر در برابر دعوت شما که می گوئید:

«كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ» و راه نجات را در مسیحی یا یهودی بودن می دانید، می ایستیم به دلیل وجود انحراف و خرافاتی است که در دین خدا ایجاد کرده اید و گرنه ما تورات و انجیل واقعی را که در آنها بشارت ظهور و بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمده است قبول داریم.

پیام ها:

۱- ایمان به همه ی انبیا و کتاب های آسمانی لازم است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ...»

کفر به بعضی از انبیا، کفر به همه ی آنهاست. مسلمان واقعی کسی است که به تمام انبیای الهی، ایمان داشته باشد.

۲- ما به آنچه بر موسی و عیسی علیهما السلام نازل شده ایمان داریم، نه آنچه امروز به نام

تورات وانجیل وجود دارد. «وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ»

۳- تسلیم عملی، در کنار ایمان قلبی لازم است. «آمَنَّا بِاللَّهِ... نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

«۱۳۷» فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

اگر آنها (نیز) به مانند آنچه شما بدان ایمان آورده اید، ایمان بیاورند، همانا هدایت یافته اند، و اگر سرپیچی نمایند، پس جز این نیست که آنها (با حق) در ستیزند و خداوند شرّ آنان را از تو دفع می کند و او شنونده ی داناست.

نکته ها:

اگر اهل کتاب، یهود و نصاری، به جای سرسختی و خودمحوری و تکیه بر مسائل نژادی و قبیله ای، همانند شما مسلمانان به تمام انبیا و کتب آسمانی ایمان بیاورند و تعصبات نابجا را کنار بگذارند، حتماً هدایت می یابند، ولی اگر همچون گذشته، تنها خود را بر حق بدانند و دیگران را منحرف بشمارند، آنان در ستیز با حق و جدایی از حق خواهند بود. البته شما مسلمانان به راه خود دلگرم باشید و از تحقیرها و توطئه های آنان نترسید. چون خداوند شرّ آنان را از شما دفع و شما را در برابر آنان حمایت و کفایت می کند، زیرا که او شنوای داناست.

پیام ها:

۱- مسلمانان، الگوی هدایت یافتگان واقعی هستند. «بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ» زیرا به تمام انبیا و کتب های آسمانی، ایمان و اعتقاد دارند.

۲- خداوند متعال، حمایت و کفایت خود را از مسلمانان اعلام نموده است.

«فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ»

۳- ایمان نیاوردن یهود و نصاری از روی عناد، لجاجت و ستیزه جویی است، نه منطق و استدلال. «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ»

(۱)

ص: ۲۱۲

۱- ۱). امام صادق علیه السلام شقاق و ستیزه جویی را کفر می داند. تفسیر مجمع البیان و راهنما.

(این است) رنگ آمیزی الهی و کیست بهتر از خدا در نگارگری؟ و ما تنها او را عبادت می کنیم.

نکته ها:

انسان در زندگی خویش باید رنگی را بپذیرد، اما در میان همه رنگ ها، رنگ خدایی بهتر است. ناگفته پیداست که تا رنگ نژاد و قبیله و هوسها را کنار نگذاریم، رنگ وحدت و برادری و تسلیم امر خدا بودن را نخواهیم گرفت. همه ی رنگ ها به مرور زمان کم رنگ و بی رنگ می شود. اما رنگ خدایی همیشگی و پایدار است. «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۱) و چه رنگی بهتر از رنگ خدا که او را عبادت و بندگی می کنیم. بگذریم که یهود، کودکان خود را با آبی مخصوص شستشو داده و بدینوسیله به او رنگ مذهبی می دهند.

بهترین رنگ آن است که صفا و بقا داشته و چشم اولیای خدا را به خود جلب کند. هم رنگ با فطرت و منطبق بوده، مشتری آن خدا، و بهای آن بهشت باشد. همه ی رنگ ها پاک می شوند، قبیله، نژاد و نسب، دیر یا زود از بین می روند، ولی آنچه ابدی و باقی است همان رنگ و صبغه ی الهی یعنی اخلاص و ایمان است.

در حدیث آمده است: شخصی در دیوار خانه ی خود سوراخی ایجاد می کرد، امام صادق علیه السلام پرسید: چرا اینکار را انجام می دهی؟! جواب داد: تا دود اجاق منزل بیرون رود. امام فرمود:

می توانی این منظور را داشته باشی که روزنه ی ورود روشنایی قرار دهی تا اوقات نماز را بشناسی. یعنی اگر بناست در دیوار روزنه ای ایجاد شود، چرا تنها برای بیرون کردن دود باشد؟ چرا برای ورود نور نباشد؟ (۲) بله می توان به هر کاری، رنگ خدایی داد. راه خدا، یکی است؛ اگر رنگ خدایی نباشد، رنگ های دیگر، انسان را گیج و متحیر می کند و هم رنگ شدن با جماعتی که اکثر آنها دچار انحرافند، خود مایه ی رسوایی و خواری در قیامت است.

ص: ۲۱۳

۱-۱. قصصی، ۸۸.

۲-۲. آیةالله جوادی، تفسیر موضوعی، ج ۵، ص ۱۳۲.

پیام ها:

۱- ایمان به خدا، پیامبران، کتاب های آسمانی و تسلیم خدا بودن، صبغه و رنگ خدایی است. در آیات قبل فرمود: «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ...»، در این آیه می فرماید:

«صِبْغَةَ اللَّهِ»

«۱۳۹» قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَ لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ

(ای پیامبر! به اهل کتاب) بگو: آیا درباره ی خداوند با ما مجادله می کنید، در حالی که او پروردگار ما و شماسست و اعمال ما برای ما و اعمال شما از آن شماسست و ما برای او خالصانه عبادت می کنیم.

نکته ها:

این آیه، هشدار به اهل کتاب است که از ادعاهای بی دلیل دست بردارند. آنها می گفتند: ما به خدا نزدیکتر و یا فرزندان او و یا محبوبان او هستیم. بنی اسرائیل گمان می کردند که باید همه ی انبیا از نژاد آنان باشند و بخاطر قدیمی بودن دین آنان و کتاب تورات، خودشان را برتر می دانستند و لطف الهی را فقط مخصوص خودشان دانسته و با این گمان با مسلمانان محاجّه و گفتگو می کردند.

پیام ها:

۱- صاحب اختیار همه ی انسان ها، خداست. او به همه لطف دارد و می تواند هر کس را از هر نژادی که باشد، مورد عنایت خاص خود قرار دهد. «هُوَ رَبُّنَا وَ رَبُّكُمْ»

۲- ملاک قرب به خداوند، عبادت خالصانه و منزه دانستن او از شریک است.

«نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ»

«۱۴۰» أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

یا می گوئید که ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط، یهودی یا نصرانی بودند؟ بگو: شما بهتر می دانید یا خدا؟ (چرا حقیقت را کتمان می کنید؟) و چه کسی ستمکارتر است از آن کس که گواهی و شهادت الهی را (درباره ی پیامبران) که نزد اوست، کتمان کند و خدا از اعمال شما غافل نیست.

نکته ها:

این آیه، خطابى دیگر به اهل کتاب است، که شما آن قدر به یهودی یا نصرانی بودن خود مباهات می کنید که حتّی حاضرید بزرگترین افتراها را به بهترین اولیای خدا نسبت دهید؟! آیا می گوئید: ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و پیامبران دیگر از نسل یعقوب «اسباط»، با آنکه قبل از نزول تورات و انجیل بوده اند، یهودی و نصرانی هستند؟ آیا این ستمگری نیست که واقعیتی را که بدان واقفید بپوشانید و این حقیقت روشن تاریخی را بر عامّه مردم کتمان کنید و چنین وانمود کنید که همه پیامبران، تابع یهودیت یا نصرانیت بوده اند؟ ولی بدانید که خداوند از آنچه شما انجام می دهید غافل نیست.

پیام ها:

۱- گاهی تعصّب به جایی می رسد که شخص حاضر می شود واقعیت های روشن تاریخی را تحریف و یا انکار کند. «أَمْ تَقُولُونَ...»

۲- بزرگترین ظلم ها، ظلم فرهنگی و کتمان حقایق است. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ»

۳- علم خداوند به کتمان و ظلم ها، باید برای ما هشدار باشد. «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

«۱۴۱» تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

(به هر حال) آن امت بگذشت، آنچه آنان بدست آوردند برای خودشان است و آنچه شما بدست آوردید برای خودتان است و شما از آنچه آنان کرده اند، سؤال نخواهید شد.

پیام ها:

۱- در کسب خوشبختی، تکیه به گذشتگان و تاریخ پدران، چاره ساز نیست. «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ» گیرم پدر تو بود فاضل از فضل پدر، تو را چه حاصل

۲- هر امتی، تنها مسئول عمل خویش است. «لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

ص: ۲۱۶

«۱۴۲» سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

بزودی بی خردان از مردم، خواهند گفت: چه چیزی آنها (مسلمانان) را از (بیت المقدس،) قبله ای که بر آن بودند برگردانید؟ بگو: مشرق و مغرب از آن خداست، هر که را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

پیامبر اکرم و مسلمانان، سیزده سالی را که بعد از بعثت در مکه بودند، به سوی کعبه نماز نمی خواندند، اما بعد از هجرت به مدینه، چند ماهی نگذشته بود که یهودیان زبان به اعتراض گشوده و مسلمانان را تحقیر کردند و گفتند: شما رو به قبله ما بیت المقدس نماز می خوانید، بنابراین پیرو و دنباله رو ما هستید و از خود استقلال ندارید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از این اهانت ناراحت شد و هنگام دعا به آسمان نگاه می کرد، گویا منتظر نزول وحی بود تا آنکه دستور تغییر قبله صادر شد. پیامبر دو رکعت نماز ظهر را به سوی بیت المقدس خوانده بود که جبرئیل مأمور شد، بازوی پیامبر را گرفته و روی او را به سوی کعبه بگرداند. در نتیجه پیامبر صلی الله علیه و آله یک نماز را به دو قبله خواند و اکنون نیز در مدینه نام آن محل به مسجد قبلتین معروف است. (۱) بعد از این ماجرا، یهود ناراحت شده و طبق عادت خود شروع به خرده گیری کردند. آنها که تا دیروز می گفتند: مسلمانان استقلال ندارند و پیرو ما هستند، اکنون می پرسیدند، چرا اینها از قبله ی پیامبران پیشین اعراض کرده اند؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور شد در جواب آنها پاسخ دهد: مشرق و مغرب از آن خداست و خداوند مکان خاصی ندارد.

آری، تغییر قبله، نشانه ی حکمت الهی است نه ضعف و جهل او. همچنان که در نظام

ص: ۲۱۷

تکوین، تغییر فصول سال، نشانه‌ی تدبیر است، نه ضعف یا پشیمانی.

خداوند در همه جا حضور دارد و شرق و غرب عالم از آن اوست. پس جهت گیری بدن به سوی کعبه، رمز جهت گیری دل به سوی خداست. چه بسا افرادی به سوی کعبه نماز بگذارند، ولی قبله آنان چیز دیگری باشد. چنانکه خواجه عبدالله انصاری می گوید:

قبله شاهان بود، تاج و کمند

قبله ارباب دنیا، سیم و زر

قبله صورت پرستان، آب و گل

قبله معنا شناسان، جان و دل

قبله تن پروران، خواب و خورشت

قبله انسان، به دانش پرورش

قبله عاشق، وصال بی زوال

قبله عارف، کمال ذی الجلال

پیام ها:

۱- افرادی که هر روز دنبال بهانه ای هستند تا از پذیرش حق طفره روند، سفیه هستند. (۱) «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ»

۲- کسی که دست خدا را در وضع یا تغییر احکام بسته بداند، سفیه و سبک مغز است. اعتراض به خدای حکیم ودانا، نشانه‌ی سفاهت است. «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ»

۳- مسلمانان باید توطئه‌ها و شایعات و سؤالات بهانه جویانه‌ی دشمن را پیش بینی کرده و با پاسخ به آنها، از نفوذ و گسترش آن پیشگیری نمایند. «سَيَقُولُ... قُلْ»

۴- اصل سؤال کردن مورد انتقاد نیست، روحیه سؤال کننده مورد انتقاد است که از روی اعتراض و اشکال تراشی می پرسد. «مَا وَلَاَهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمْ»

۵- قداست و کرامت مکان‌ها و زمان‌ها، وابسته به عنایت پروردگار است، نه چیز دیگر. «لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ»

۶- تغییر قبله، یکی از نشانه‌های پیامبر اسلام در کتب آسمانی بود، لذا برای بعضی وسیله‌ی هدایت شد. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

۱-۱). همانگونه که در روایات به کسی که آخرت خویش را فدای دنیا کند مجنون، و به پیروان رهبر فاسد فقیر، و آن کس که دین خود را از دست بدهد، غارت زده گفته شده است.

«۱۴۳» وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يُكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَ مَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنُعَلِّمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ وَ إِنَّ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

و بدین سان ما شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر (نیز) بر شما گواه باشد. و ما آن قبله ای را که قبلاً بر آن بودی برنگردانیم، مگر برای آنکه افرادی را که از پیامبر پیروی می کنند از آنها که به جاهلیت باز می گردند، بازشناسیم. و همانا این (تغییر قبله)، جز بر کسانی که خداوند آنها را هدایت کرده دشوار بود. و خدا هرگز ایمان شما را (که سابقاً به سوی بیت المقدس نماز خوانده اید)، ضایع نمی گرداند. زیرا خداوند نسبت به مردم، رحیم و مهربان است.

نکته ها:

مسیحیان در موقع عبادت، رو به محلّ تولّد حضرت عیسی در بیت المقدس می ایستادند که نسبت به محلّ سکونت آنان، در مشرق قرار داشت، و یهودیان رو به بیت المقدس عبادت می کردند که نسبت به محلّ سکونتشان، در طرف مغرب قرار می گرفت، ولی کعبه نسبت به آن دو در وسط قرار می گیرد و قرآن با اشاره به این موضوع، می فرماید: همانگونه که ما کعبه را در وسط قرار دادیم، شما مسلمانان را نیز امت میانه قرار دادیم.

مفسران بحث های گوناگونی را در ذیل این آیه مطرح نموده اند و در تفسیر «امت وسط» برخی گفته اند: مراد امتی است که نه اهل افراط باشد نه تفریط، نه طرفدار جبر نه تفویض، نه معتقد به اصالت فرد، نه اصالت جامعه.

ولی با چند مقدمه، روشن می شود که مراد آیه از امت وسط، افراد خاصی هستند. آن مقدمات عبارتند از:

۱- قرآن، امت وسط را شاهد بر اعمال معرفی کرده است، پس باید در قیامت بر اعمال مردم گواهی دهد.

۲- گواه شدن، علم و آگاهی و عدالت می خواهد.

۳- همه ی افراد امت، آگاهی و عدالت ندارند.

به همین دلیل در روایات می خوانیم که مراد از امت وسط، امامان معصوم هستند که اولاً به همه کارها علم دارند. چنانکه قرآن می فرماید: «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (۱) مراد از مؤمنانی که اعمال مردم را می بینند و به آن علم پیدا می کنند، مطابق روایات امامان معصوم هستند. و ثانیاً عدالت دارند. چنانکه خداوند در آیه ی «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۲) عصمت و عدالت آنان را تضمین نموده است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: مگر می شود امتی که بعضی افرادش لایق گواهی دادن برای چند عدد خرما در دادگاه های دنیا نیستند، لیاقت گواهی دادن بر همه ی مردم در قیامت را دارا باشند؟ به هر حال مقام گواه بودن در محضر خدا، آن هم نسبت به همه ی کارهای مردم، تنها مخصوص بعضی از افراد امت است که به فرموده روایات، امامان معصوم می باشند.

در اینجا یک سؤال باقی می ماند که چرا خداوند به جای نام بعضی افراد، نام امت را برده است؟ که در پاسخ می گوئیم: قرآن حتی یک نفر را نیز امت معرفی نموده است: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ» (۳)

فلسفه تغییر قبله

در مورد فلسفه تغییر قبله، تحلیل های متعددی صورت گرفته است؛ برخی گفته اند انتخاب اولیة بیت المقدس به عنوان قبله، به منظور جلب افکار یهود و همراهی آنان بوده است و آنگاه که مسلمانان خود قدرت و توانایی پیدا کردند، دیگر به این کار نیاز نبود. برخی نیز گفته اند: علاقه به مکه و وطن موجب شد که قبله تغییر یابد. لیکن این تحلیل ها موهوم و خلاف واقع هستند.

ص: ۲۲۰

۱- ۱. توبه، ۱۰۵.

۲- ۲. احزاب، ۳۳.

۳- ۳. نحل، ۱۲۰.

آنچه قرآن در این باره تصریح و تأکید دارد این است که تغییر قبله، آزمایش الهی بود تا پیروان واقعی پیامبر شناخته شوند. زیرا آنها که ایمان خالص ندارند، به محض تغییر یک فرمان، شروع به چون و چرا می نمایند که چرا اینگونه شد؟ اعمال ما طبق فرمان سابق چه می شود؟ اگر فرمان قبلی درست بود، پس فرمان جدید چیست؟ اگر دستور جدید درست است، پس فرمان قبلی چه بوده است؟

خداوند نیز به کسانی که در برابر فرامین او تسلیم هستند، بشارت می دهد که اعمال گذشته ی شما ضایع نمی شود، زیرا مطابق دستور بوده است.

در این آیه به جای کلمه نماز، واژه ایمان بکار رفته است که نشان دهنده ی اهمیت و مقام نماز و برابری آن با تمام ایمان می باشد. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ»

پیام ها:

۱- اولیای خدا، بر اعمال ما نظارت دارند. «لِتَكُونُوا شُهَدَاءً»

آری، بعضی انسان ها دارای چنان ظرفیتی هستند که می توانند ناظر تمام اعمال و آگاه به انگیزه های انسان ها در طول تاریخ باشند.

۲- در قیامت، سلسله مراتب است. تشکیلات و سازماندهی محکمه ی قیامت بگونه ای است که ابتدا ائمه بر کار مردم گواهی می دهند، سپس پیامبر بر امامان گواه است. «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا»

۳- آزمایش، یک سنت قطعی الهی است و خداوند گاهی با تغییر فرمان، مردم را امتحان می کند. «لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ...»

۴- پیروی از دستورات دین، مایه رشد و کمال و نافرمانی از آن، نوعی حرکت ارتجاعی است. «يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ»

۵- جز فرمان خداوند، به چیز دیگری از قبیل، جهت، رنگ، زمان، مکان و شیوه ی خاصی خود را عادت ندهیم، تا هرگاه فرمانی بر خلاف انتظار یا عادت و سلیقه ی ما صادر شد، بدنبال فرار یا توصیه نباشیم. «لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ»

۶-مقام تسلیم بر افراد عادی سنگین است: «لَكَبِيرَةٌ» و تنها کسانی به این مقام دست می یابند که هدایت خاص الهی شامل آنان شود. «إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ»

۷-قوانین و مقررات، شامل زمان های قبل نمی شود. اگر امروز فرمان تغییر قبله صادر شد، نمازهای قبلی صحیح است و از امروز باید به سوی دیگر نماز خواند. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ»

۸-تمام تغییرات و تحولات تکوینی و تشریحی، ناشی از رحمت و رأفت خداوندی است. «لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ»

«۱۴۴» قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

(ای پیامبر!) همانا می بینیم که تو (در انتظار نزول وحی، چگونه) روی به آسمان می کنی، اکنون تو را به سوی قبله ای که از آن خشنود باشی، برمی گردانیم. پس روی خود را به جانب مسجدالحرام کن. و (شما ای مسلمانان) هر جا بودید، روی خود را به جانب آن بگردانید و همانا کسانی که کتاب (آسمانی) به آنها داده شده، (به خوبی) می دانند که این فرمان به حق است که از ناحیه ی پروردگار صادر شده و خداوند از اعمال آنها غافل نیست.

نکته ها:

این آیه حاکی از آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله منتظر و مشتاق نزول وحی در جهت تغییر قبله بود و این تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه، وعده ی خداوند به پیامبرش بوده است، ولی آن حضرت در موقع دعای آنکه چیزی بگوید، به سوی آسمان نگاه می کرد تا اینکه آیه نازل شد و دستور داد که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و همه ی مسلمانان در موقع عبادت، روبه سوی مسجدالحرام و کعبه نمایند. اهل کتاب و یهود با آنکه حقایق این تغییر را می دانستند و قبلاً

در کتاب هایشان خوانده بودند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می‌گزارد، اما این حقیقت را کتمان نموده و یا با القای شبهات و سؤالات، نقش تخریبی ایفا می‌کردند و خداوند با جمله ی «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» آنان را تهدید می‌نماید. (۱)

رضایت رسول اکرم صلی الله علیه و آله از قبله بودن کعبه، دلائلی داشت از جمله:

الف: کعبه، قبله ی ابراهیم علیه السلام بود.

ب: از زخم زبان، تحقیر و استهزای یهود آسوده می‌شد.

ج: استقلال مسلمانان به اثبات می‌رسید.

د: به اولین پایگاه توحید یعنی کعبه، توجه می‌شد.

چون مسئله ی تغییر قبله یک حادثه ی مهمی بود، لذا در آیه، دوبار در مورد توجه به کعبه، فرمان داده شده است: یک بار خطاب به پیامبر با لفظ؛ «وَجْهَكَ» و یک بار خطاب به مسلمانان با کلمه؛ «وَجُوهَكُمْ»

پیام ها:

۱- آسمان، سرچشمه ی نزول وحی و نظرگاه انبیاست. «نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ»

۲- خداوند به خواسته انسان ها آگاه است. «فَلَنَوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا»

۳- تشریح و تغییر احکام، از طرف خداوند است و پیامبر از پیش خود، دستوری صادر نمی‌کند. «فَوَلُّوا...»

۴- ادب پیامبر در نزد خداوند به قدری است که تقاضای تغییر قبله را به زبان نمی‌آورد، بلکه تنها با نگاه، انتظارش را مطرح می‌نماید. «قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ»

۵- خداوند رضایت رسولش را می‌خواهد و رضای خداوند در رضای رسول اوست. «قِبْلَةً تَرْضَاهَا»

۶- قرآن، دانشمندانی که حقیقت را می‌دانند، ولی باز هم طفره می‌روند، تهدید و نکوهش می‌کند. «لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ... وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»

ص: ۲۲۳

۷- نباید دستورات دین را به مردم سخت گرفت. «شطر» به معنی سمت است.

یعنی به سمت مسجدالحرام ایستادن کافی است و لازم نیست بطور دقیق روبه کعبه باشد. «فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ»

«۱۴۵» وَ لَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مِّنَّا تَعَوُّوا قِبَلَتِكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبَلَهُ بَعْضٌ وَلَئِنْ أَتَيْتَ أَهْلَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

و(ای پیامبر!) اگر هر گونه آیه، (نشانه و دلیلی) برای (این گروه از) اهل کتاب بیاوری، از قبله ی تو پیروی نخواهند کرد، و تو نیز پیرو قبله آنان نیستی، (همانگونه که) بعضی از آنها نیز پیرو قبله دیگری نیست. و همانا اگر از هوسهای آنان پیروی کنی، پس از آنکه علم (وحی) به تو رسیده است، بی شک در این صورت از ستمگران خواهی بود.

نکته ها:

این آیه، از عناد و لجاجت اهل کتاب پرده برداشته و سوگند (۱) یاد می کند که هر چه هم آیه و دلیل برای آنان بیاید، آنها از اسلام و قبله ی آن پیروی نخواهند کرد. چون حقیقت را فهمیده اند، ولی آگاهانه از پذیرش آن سر باز می زنند.

تهدید و هشدارهای قرآن نسبت به پیامبر، به منظور جلوگیری از بروز و رشد غلوگرایی و نسبت ناروای خدایی به اولیاست. آنگونه که در ادیان دیگر، مردم به غلو، عیسی علیه السلام را فرزند خدا و فرشتگان را دختران خدا می دانستند.

پیام ها:

۱- لجاجت و تعصب، مانع تفکر، استدلال و حق بینی است. آنان نه تنها نسبت به اسلام تعصب می ورزند، در میان خودشان نیز عناد و لجاجت دارند. «ماتبعوا»

ص: ۲۲۴

(۱- ۱). در واژه «لئن» حرف لام برای جواب قسم است.

قَبْلَتِكَ...

وَ مَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قَبْلَهُ بَعْضٍ»

۲- در برابر هیاهو و غوغای مخالفان نباید تسلیم شد و برای مایوس کردن دشمنان، قاطعیت لازم است. «وَ مَا أَنْتَ بِتَابِعٍ»

۳- یهود و نصاری هر یک دارای قبله ی ویژه ای بودند. «وَ مَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قَبْلَهُ بَعْضٍ»

۴- انحراف دانشمندان، بسیار خطرناک است. «... مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۵- علم، به تنهایی برای هدایت یافتن کافی نیست، روحیه ی حق پذیری لازم است. یهود صاحب کتاب بودند، ولی با وجود تعصب نابجا، این علم چاره ساز نشد. «أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۶- پیامبر، حق تغییر قانون الهی را بر اساس تمایلات مردم ندارد. «أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۷- آئین اسلام از سرچشمه ی علم واقعی است. «جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۸- قوانینی شایسته پذیرش و پیروی هستند که از هواهای نفسانی پیراسته و بر پایه ی علم بنا شده باشند. «لَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۹- قانون، برای همه یکسان است. اگر بر فرض پیامبر نیز تابع هوا و هوس شود، گرفتار کیفر خواهد شد. «إِنَّكَ إِذَا»

۱۰- با وجود قانون الهی، پیروی از خواسته های مردم ظلم است. «إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

«۱۴۶» الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ

(یهود، نصاری و) کسانی که به آنان کتاب (آسمانی) داده ایم او (پیامبر اسلام) را همچون پسران خود می شناسند، و همانا گروهی از آنان با آنکه حق را می دانند، کتمان می کنند.

نکته ها:

در قرآن چندین مرتبه این واقعیت بازگو شده است که اهل کتاب، به خاطر بشارت تورات و

انجیل به ظهور و بعث پیامبر اسلام، در انتظار او بودند و ویژگی های پیامبر چنان به آنها توضیح داده شده بود که همچون فرزندان خویش به او شناخت پیدا کرده بودند. ولی با این همه، گروهی از آنان حقیقت را کتمان می کردند. قرآن در جای دیگر می فرماید: آنها نه تنها از پیامبر، بلکه از جامعه ای که او تشکیل می دهد و یارانش نیز خبر داشتند: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ» (۱) محمّد فرستاده خداست و کسانی که با او هستند، در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند. پیوسته آنان را در حال رکوع و سجود می بینی، آنها همواره فضل خدا و رضای او را می طلبند. نشانه ی آنها در صورتشان از اثر سجده نمایان است، این توصیف آنها در تورات و انجیل است.

قرآن برای شناخت دقیق اهل کتاب از پیامبر، آنرا به شناخت پدر از پسر تشبیه می کند که روشن ترین شناخت هاست. زیرا:

از ابتدای تولّد و حتّی قبل از آن شکل می گیرد.

شناخت چیزی است که انتظار به همراه دارد.

شناختی است که در آن شکّ راه ندارد.

کتمان علم، بزرگترین گناه است. قرآن درباره ی کتمان کنندگان می فرماید: «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (۲) خداوند و تمام فرشتگان و انس و جنّ و هر با شعوری، برای همیشه آنان را لعنت و نفرین می کنند. آری، کتمان حقّ، همچون کتمان فرزند خویش است و چه ناجوانمردانه است که پدری به خاطر لذّت های دنیوی، کودک خود را منکر شود!

پیام ها:

۱- اگر روحیه ی حقیقت طلبی نباشد، علم به تنهایی کافی نیست. یهود با آن شناخت عمیق از رسول خدا، باز هم او را نپذیرفتند. «يَعْرِفُونَ... لَيْكُتْمُونَ»

ص: ۲۲۶

۱- (۱). فتح، ۲۹.

۲- (۲). بقره، ۱۵۹.

۲- حتی درباره ی دشمنان، انصاف را مراعات کنیم. قرآن، کتمان را به همه ی اهل کتاب نسبت نمی دهد. «فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ»

«۱۴۷» الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

حق، (آن چیزی است که) از سوی پروردگار توست، پس هرگز از تردیدکنندگان مباش.

پیام ها:

۱- حق همان است که از منبع علم بی نهایت او صادر شده باشد. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۲- دستورها و فرامین الهی که از طریق وحی و یا روایات ثابت شود، جای مجادله و مناقشه ندارد. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

۳- رهبر باید از قاطعیت و یقین برخوردار باشد، به خصوص وقتی که قانونی را تغییر داده و سنتی را می شکند. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

«۱۴۸» وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُؤَلِّيُهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

و برای هر کس قبله ای است که به آن سوی رو می کند. (بنابراین درباره ی جهت قبله گفتگو نکنید و به جای آن) در نیکی ها و اعمال خیر بر یکدیگر سبقت جوید. (و بدانید) هر جا که باشید، خداوند همه شما را (در محشر) حاضر می کند، همانا خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

برای کلمه «وِجْهَةٌ» دو معناست: قبله و طریقه. اگر این کلمه را همانند اکثر مفسران به معنای قبله بگیریم، معنای آیه همان است که ترجمه کرده ایم. اما اگر کلمه «وِجْهَةٌ» را به معنای طریقه و شیوه بگیریم، معنای آیه این است: برای هر انسان یا گروهی، راه و طریقی است که به سوی همان راه کشیده می شود و هر کس راهی را سپری می کند. و این معنا

نظیر آیه ی ۸۴ سوره ی اسراء است که فرمود: «كُلَّ يَوْمٍ عَلَيَّ شَاكِلَتَهُ»

بعضی مفسران، مراد از «هو» در «هُوَ مُؤَلِّهَا» را خدا دانسته اند که در این صورت معنای آیه چنین می شود: هر کس قبله ای دارد که خداوند آنرا تعیین کرده است.

سبقت در کار خیر، ارزش آن را افزایش می دهد. در قرآن با واژه های «سَارِعُوا»، «سَابِقُوا» و «فَاسْتَبِقُوا» در مورد کار خیر بکار رفته است. و در ستایش انبیا می فرماید:

«يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» (۱) آنها در نیکی ها، شتاب و سرعت می گیرند.

در برخی روایات ذیل این آیه آمده: در زمان ظهور امام زمان علیه السلام علاقمندان آن حضرت، از اطراف و اکناف جهان یکجا در حضور ایشان جمع خواهند شد. (۲)

پیام ها:

۱- هر امتی قبله ای داشته و مسئله قبله، مخصوص مسلمانان نیست. «لِكُلِّ وَجْهَةٌ»

۲- بحث های بیهوده را رها کنید و توجه و عنایت شما به انجام کارهای خیر باشد. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

۳- به جای رقابت و سبقت در امور مادی، باید در کارهای خیر از دیگران سبقت گرفت. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

۴- روز قیامت، خداوند همه را یکجا جمع خواهد کرد و این نمونه ای از مظهر قدرت الهی است. «يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا»

«۱۴۹» وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لِلْحَقِّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

و(ای پیامبر!) از هر جا(که به قصد سفر) خارج شدی،(به هنگام نماز) روی خود را به جانب مسجدالحرام بگردان، این دستور حقی است از طرف پروردگارت، و خداوند از آنچه انجام می دهید غافل نیست.

ص: ۲۲۸

(۱- ۱). انبیا، ۹۰.

(۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱ ص ۱۳۹.

در آیات قبل، توجه به مسجد الحرام، مربوط به شهر مدینه بود که مسلمانان در آن سکونت داشتند، ولی این آیه می فرماید: در سفر نیز به هنگام نماز رو به سوی مسجد الحرام نمایید.

«۱۵۰» وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَآتَمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

و(ای پیامبر!) از هر جا خارج شدی پس (به هنگام نماز) روی خود را به سوی مسجد الحرام بگردان، و(شما ای مسلمانان نیز) هر جا بودید (در سفر و در حضر) روی خود را به سوی آن بگردانید تا برای (هیچ کس از) مردم جز ستمگرانشان، امکان احتجاج (و مجادله) علیه شما نباشد. پس از آنها نترسید و تنها از من بترسید. و(بدانید تغییر قبله برای آن بود) تا نعمت خود را بر شما تمام کنم و شاید که شما هدایت شوید.

تکرار موضوع تغییر قبله در آیات متعدّد، نشانه ی اهمّیت آن است. علاوه بر آنکه در هر یک از آیات در کنار این موضوع، مطلب جدیدی را نیز یادآور می شود. مثلاً در این آیه، خداوند بعد از دستور روی نمودن به سوی مسجد الحرام، می فرماید: این بدین خاطر است که مردمان، بهانه ای بر علیه پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان نداشته باشند. چون اهل کتاب می دانستند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می خواند و اگر این امر محقق نمی شد، آنها ایراد می گرفتند که پیامبر شما فاقد اوصاف ذکر شده در کتاب های آسمانی پیشین است.

و یا اینکه زخم زبان زده و مسلمانان را تحقیر می کردند که شما دنباله رو یهود هستید و قبله ی مستقلی ندارید.

البته این ایراد تنها از سوی یهود نبود، بلکه مشرکان نیز می گفتند: اگر محمّد صلی الله علیه و آله به آئین

ابراهیم توجّه دارد، پس چرا به خانه ای که ابراهیم ساخته است، توجّه ندارد؟ البتّه منافقان آرام نگرفته و با تغییر قبله، خرده گیری های خود را شروع کرده و می گفتند: پیامبر، ثبات رأی ندارد. در هر حال خداوند با تأکید و تکرار، مسلمانان را برای پذیرش موضوع و ثبات قدم آماده می سازد و یادآور می شود، آنان که دنبال حجت و دلیل باشند، بر شما خرده نخواهند گرفت، ولی افراد ظالم که حقیقت را کتمان می کنند، از بهانه جویی دست بر نخواهند داشت و شما نباید به آنان اعتنا کنید، و از آنان نترسید و فقط از خداوند بترسید.

قبله، نشانه و مظهر توحید است. قبله، آرم و نشانه ی مسلمانان است. در نهج البلاغه از کعبه به عنوان عَلم یعنی پرچم و نشانه ی آشکار اسلام یاد شده است. بت پرستان و ستاره پرستان هنگام نیایش، به سوی بت و یا ستاره و ماه توجّه می کردند، اما اسلام توجّه به خانه خدا را به جای آن قرار داد و روی کردن به سوی قبله را نشانه ی توجّه به خدا شمرده است.

در روایات می خوانیم: پیامبر صلی الله علیه و آله معمولاً روبه قبله می نشستند و سفارش کرده اند؛ بسوی قبله بخوابید و بنشینید و حتّی رو به قبله نشستن، عبادت شمرده شده است. قبله، جایگاه و احترام خاصّی دارد و در بعضی اعمال، توجّه به آن واجب است. برای مثال: نمازهای واجب باید روبه قبله خوانده شود. ذبح حیوان و دفن میت، باید به سوی قبله باشد. در مستراح رو به قبله یا پشت به قبله نشستن حرام است.

علاوه بر آنچه ذکر شد، قبله عامل وحدت مسلمانان است. اگر از فراز کره ی زمین بر مسلمانان نظر کنیم، می بینیم آنان هر روز پنج بار با نظم و ترتیب خاصّ، به سوی قبله توجّه می کنند. کعبه، قرارگاه و آمادگاه حرکت ها و انقلاب های الهی بوده است. از حضرت ابراهیم و حضرت محمّد گرفته تا امام حسین علیهم السلام و در آینده حضرت مهدی علیه السلام، همگی از کنار کعبه حرکت خود را شروع کرده و می کنند. در عظمت کعبه همین بس که مسلمانان به اهل قبله معروفند.

خداوند متعال در ماجرای تغییر قبله می فرماید: تغییر قبله برای این است که در آینده نعمت خود را بر شما تمام کنم. یعنی استقلال شما و توجّه به کعبه، زمینه ی اتمام نعمت در آینده است. «لَأُتِمَّ نِعْمَتِي»

این ماجرا در سال دوم هجری در مدینه واقع شده است. در سال هشتم هجری نیز خداوند به مناسبت فتح مکه می فرماید: «وَأَيُّكُمْ نِعْمَتُهُ عَلَيْكُمْ» (۱) یعنی: این پیروزی برای این است که خداوند در آینده نعمت خود را بر شما تمام کند. چنانکه ملاحظه می کنید در هر دو آیه «تمام نعمت» به صیغه فعل مضارع بیان شده است که نشانه ی حدوث آن در آینده است، ولی در آیه ۳ سوره ی مائده که به هنگام بازگشت از حجهالوداع در سال دهم هجری و بعد از معرفی رهبری معصوم در غدیر خم نازل می شود، اینگونه می فرماید: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» امروز نعمت خود را بر شما تمام کردم.

قابل توجه و دقت است که خداوند، روی کردن مردم به قبله را قدم نخستین برای اتمام نعمت و فتح مکه را قدم دیگر و تعیین و معرفی رهبر را آخرین قدم در اتمام نعمت بیان می کند. لازم به یادآوری است که در جریان تعیین قبله و همچنین تعیین رهبر، تذکر می دهد که «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي». چون در هر دو، احتمال مقاومت، مقابله، بهانه گیری و شایعه پراکنی از سوی دیگران می رود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «يا علي مثلك في الامة كمثل الكعبة نصيبها الله للناس علماً» (۲) ای علی! مثال تو در میان امت، همانند مثال کعبه است که خداوند آنرا به عنوان نشانه روشن و پرچم برای مردم قرار داده است، تا جهت خویش را گم نکنند. همچنین در حدیث دیگری از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «ونحن كعبة الله ونحن قبله الله» (۳) ما کعبه و قبله ی خداوندی هستیم.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید از هر کاری که بهانه به دست دشمن می دهد پرهیز کنند.

«لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»

۲- نفی سلطه ی دیگران و رسیدن به استقلال، یک ارزش است. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»

ص: ۲۳۱

۱- ۱. فتح، ۲.

۲- ۲. بحار، ج ۲۲، ص ۴۸۳.

۳- ۳. بحار، ج ۶، ص ۲۱۱ و ۳۰۳.

۳- تغییر قبله، عامل خنثی سازی ایرادهای بی جا و بهانه تراشی های اهل کتاب و مشرکان و منافقان می باشد. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»

۴- دشمنان خارجی، بزرگترین خطر برای مسلمانان نیستند، بی تقوایی خطر اصلی است. «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي»

۵- تعیین قبله ی مخصوص برای مسلمانان، زمینه ی اتمام نعمت خدا بر آنهاست. «وَلِلَّائِمِّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ»

۶- تعیین قبله و نماز خواندن به سوی مسجدالحرام، زمینه ی هدایت مؤمنان است. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

۷- هدایت، دارای مراحل است. با آنکه مخاطب آیه مسلمانان هستند که هدایت شده اند، پس منظور دست یابی به مراحل بالاتری از آن است. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

«۱۵۱﴾ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

همانگونه (که برای هدایت شما) رسولی در میان شما از نوع خودتان فرستادیم تا آیات ما را بر شما بخواند و شما را تزکیه کند و کتاب و حکمت بیاموزد و آنچه نمی توانستید بدانید، به شما یاد دهد.

نکته ها:

کلمه «تلاوت» از واژه «تلو» به معنای پی در پی است و به خواندنی که پی در پی، با نظم صحیح و مناسب و برخوردار از نوعی قداست باشد، اطلاق می شود. کلمه ی «تزکیه» به معنای رشد و نمو و پاک کردن است. تعلیم کتاب، آموختن آیات و احکام آسمانی است و تعلیم حکمت، دادن تفکر و بینش صحیح است.

بعثت پیامبر اسلام، نتیجه استجاب دعاى حضرت ابراهیم است که از خداوند خواست:

«وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ...» (۱) خدایا! در میانشان پیامبری مبعوث کن

ص: ۲۳۲

که آیات ترا بر آنان بخواند. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز می فرمود: «انا دعوه ابی ابراهیم» من همان استجاب دعاى پدرم ابراهیم هستم.

پیام ها:

۱- رهبری موفق است که از خود مردم، در میان مردم و هم زبان مردم باشد.

«أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ»

۲- تزکیه بر تعلیم مقدم است. «يُزَكِّيْكُمْ وَيُعَلِّمُكُمْ»

۳- آموزش دین، محور اصلی است و آموزش های دیگر، در مراحل بعد از آن است. ابتدا «يُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» و پس از آن «يُعَلِّمُكُمُ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ»

۴- انسان برای شناخت بسیاری از حقایق، نیازمند وحی است. بجای «مَا لَا تَعْلَمُونَ» فرمود: «مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» تا یاد آور شود که اگر انبیا نبودند، انسان برای آگاهی از اموری همچون آینده ی خود و جهان، راه به جایی نداشت.

«۱۵۲» فَادْكُرُونِي أذكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِي وَ لَا تَكْفُرُونِ

پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم، و برای من شکر کنید و کفران نورزید.

نکته ها:

خداوند در برخی آیات می فرماید: «ادْكُرُوا نِعْمَتِي» (۱) نعمت های مرا یاد کنید. ولی در این آیه می فرماید: «فادْكُرُونِي» یاد خود من باشید. و این بخاطر درجات شناخت و معرفت مردم است. بگذریم که یاد خداوند، زمینه ساز شکر است و لذا بر شکر مقدم شده است. این آیه، نشانگر نهایت لطف خداوند به بنده است. انسانی که جهل، فقر، فنا و حقارت، از ویژگی های اوست، چقدر مورد لطف قرار گرفته که خداوند علیم، غنی، باقی و عزیز به او می گوید: مرا

ص: ۲۳۳

یاد کن تا ترا یاد کنم. مگر یاد کردن ما چه ارزشی دارد؟ مگر نه این است که یاد کردن ما نیز خود توفیقی از سوی اوست؟

یاد کردن خدا تنها با زبان نیست، با دل و جان باید خدا را یاد کرد. یاد خدا هنگام گناه و دست کشیدن از آن، یاد واقعی است. و شاید بهترین نوع یاد کردن خداوند، نماز است که فرمود: «**أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي**» (۱)

با اینکه شکر، یکی از مصادیق ذکر خداست، ولی نام آن جداگانه در کنار ذکر آمده و این نشانه‌ی اهمیت شکر، به عنوان مصداق بارز ذکر است.

خداوند، با انسان داد و ستد می‌کند و هیچ کاری از انسان را بی بهره نمی‌گذارد: «**فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ**»، «**أَوْفُوا بَعْثِي أَوْفِ بَعْثِي كُمْ**» (۲)، «**فَأَفْسَحُوا يَفْسَحَ اللَّهُ لَكُمْ**» (۳)

امام باقر علیه السلام در ذیل این آیه، یکی از مصادیق ذکر خدا را، تسبیحات حضرت زهرا شمردند که ۳۴ مرتبه الله اکبر، ۳۳ مرتبه الحمد لله و ۳۳ مرتبه سبحان الله می‌باشد. (۴)

موانع ذکر خداوند:

الف: شیطان. «**فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ**» (۵) شیطان، آنها را از یاد خدا غافل کرد.

ب: تکاثر و رقابت‌ها. «**أَلْهَاهُمُ التَّكَاثُرُ**» (۶) شما را افزون خواهی، سرگرم ساخت.

ج: آرزوها و خیال. «**وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ**» (۷) آرزو، آنها را سرگرم نمود.

اثرات یاد خدا:

* یاد نعمت‌های او، رمز معرفت و شکر اوست.

* یاد قدرت بی پایان او، رمز توکل به اوست.

* یاد علم و آگاهی او، رمز حیا و تقوای ماست.

* یاد الطاف او، رمز محبت به اوست.

* یاد عدالت او، رمز خوف از اوست.

* یاد امدادهای او، رمز امید و رجاست.

- ١-١. طه، ١٤.
- ٢-٢. بقره، ٤٠.
- ٣-٣. مجادله، ١١.
- ٤-٤. تفسير نورالثقلين، ج ١ ص ١٤٠.
- ٥-٥. مجادله، ١٩.
- ٦-٦. تكاثر، ١.
- ٧-٧. حجر، ٣.

۱- خداوند، به انسان شخصیت می بخشد و مقام انسان را تا جایی بالا می برد که می فرماید: تو یاد من باش، تا من هم یاد تو باشم. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»

۲- ذکر خدا و نعمت های او، زمینه ی شکر و سپاس است. چنانکه غفلت از یاد خدا، مایه ی کفران است. «فَاذْكُرُونِي، أَشْكُرْوا لِي وَ لَا تَكْفُرُونِ»

«۱۵۳» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر حوادث سخت زندگی)، از صبر و نماز کمک بگیرید، همانا خداوند با صابران است.

نکته ها:

مشابه این کلام الهی را در همین سوره (۱) خواندیم که خداوند به بنی اسرائیل می فرمود: در برابر ناملایمات و سختی ها، از صبر و نماز کمک بگیرید. در این آیه نیز به مسلمانان دستور داده می شود تا در برابر حوادث سخت زندگی، از صبر و نماز یاری بجویند. آری، دردهای یکسان، داروی یکسان لازم دارد.

اصولاً انسان محدود، در میان مشکلات متعدّد و حوادث ناگوار، اگر متصل به قدرت نامحدود الهی نباشد، متلاشی و منکوب می شود. و انسان مرتبط با خداوند، در حوادث و سختی ها، خود را نمی بازد و برای او حوادث، بزرگ نمی نماید. کسی که نماز را با حضور قلب و با توجه می خواند، به معراج می رود. هرچه پرواز معنوی او بیشتر باشد و بالاتر رود، دنیا و مشکلات آن و حتی خوشی های آن کوچکتر می شود.

انسان، یا در نعمت بسر می برد که باید به آیه قبل عمل کند؛ «فَاذْكُرُونِي، أَشْكُرْوا لِي» و یا در سختی بسر می برد که باید به این آیه عمل کند؛ «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ»

خداوند می فرماید: خدا با صابران است و نمی فرماید: با نماز گزاران است. زیرا نماز نیز نیاز

به صبر و پایداری دارد. (۱)

در روایات می خوانیم: هرگاه کار سختی برای حضرت علی علیه السلام پیش می آمد حضرت دو رکعت نماز می خواند. (۲) این سیره را بوعلی سینا نیز عمل می کرد.

صبر، مادر همه کمالات است؛

* صبر در جنگ، مایه شجاعت است.

* صبر در برابر گناه، وسیله تقواست.

* صبر از دنیا، نشانه زهد است.

* صبر در شهوت، سبب عفت است.

* صبر در عبادت، موجب طاعت، و صبر در شبهات، مایه ی ورع است. (۳)

پیام ها:

۱- ایمان اگر همراه با عمل و توکل و صبر و عبادت باشد، کاربرد بیشتری خواهد داشت. (۴) «الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ...»

۲- نماز اهرم است، بار نیست. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ»

۳- صبر و نماز، وسیله جلب حمایت های الهی هستند. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

۴- اگرچه خداوند با هر کس و در هر جایی حضور دارد؛ «هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۵) و لکن همراهی خدا با صابران، معنای خاصی دارد و آن لطف، محبت و یاری رسانی خداوند به صابران است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

«۱۵۴» وَ لَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَ لَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ

ص: ۲۳۶

۱- ۱. تفسیر روح المعانی.

۲- ۲. تفسیر صافی.

۳- ۳. تفسیر اطیب البیان.

۴- ۴. تفسیر راهنما.

۵- ۵. حدید، ۴.

و به آنها که در راه خدا کشته می شوند مرده نگوئید، بلکه آنان زنده اند، ولی شما نمی فهمید.

نکته ها:

در جنگ بدر، چهارده نفر از مسلمانان به شهادت رسیدند که شش نفر آنها از مهاجران و هشت نفر از انصار بودند. برخی از مردم می گفتند: فلانی مُرد. این آیه نازل شد و آنان را از این تفکر نهی کرد. (۱)

شهادت، نه تنها نامشان یا آثار کارهایشان زنده و باقی است، بلکه یک زندگی واقعی برزخی دارند. زندگی ای که در آن رزق و شادی و بشارت است، زندگی در جوار رحمت خدا که در آن حزن و ترس وجود ندارد. مشخصات این زندگی، در تفسیر آیات ۱۶۸ تا ۱۷۰ سوره آل عمران خواهد آمد. انشاء الله.

شهادت در راه خدا، شامل کشته شدن در میدان نبرد، ترور و سوء قصد دشمنان، کشته شدن مؤمنان در دفاع از جان و ناموس و مال، در هر مکان و زمان می شود.

پیام ها:

۱- نگرشهای محدود مادی را باید با ایمان به خدا و گفته های او تکمیل و تصحیح کرد. «لَا تَقُولُوا» □

۲- تکالیف سخت، نیاز به پشتوانه اعتقادی و جبران خسارت ها دارد. آری، کسی که بداند زنده است، به شهادت رو می کند. «لَا تَقُولُوا... أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ» □

۳- شهادت، زمانی ارزش دارد که در راه خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» □

۴- پیکار در راه دین، از ارزشهای والا در پیشگاه خداوند است. «يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» □

۵- روح، بعد از مرگ باقی است، هرچند جسم و بدن متلاشی شود. «أَحْيَاءٌ» □

۶- سرچشمه بسیاری از تحلیل ها، ناآگاهی از واقعیات است. «لَا تَقُولُوا، لَا تَشْعُرُونَ» □

ص: ۲۳۷

«۱۵۵» وَ لَنْبَلُونَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ

و قطعاً شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات، آزمایش می کنیم و صابران (در این حوادث و بلاها را) بشارت بده.

نکته ها:

خداوند متعال، همه ی انسان ها را آزمایش می کند، اما آزمایش و امتحان همه یکسان نیست. تمام جهان، صحنه آزمایش و تمام مردم حتی پیامبران نیز مورد امتحان قرار می گیرند. باید بدانیم که آزمایش های خداوند برای رفع ابهام نیست، بلکه برای شکوفایی استعدادها و پرورش انسان ها است.

وسایل آزمایش الهی نیز تمام حوادث تلخ و شیرین و از جمله ترس و گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات است. ترس از دشمن، محاصره ی اقتصادی، جنگ و جهاد و اعزام فرزندان و عزیزان به میدان های نبرد، از جمله امتحانات است.

برای پیروزی در آزمایش خوف از دشمن، نیاز به توکل و یاد خداوند است و برای مبارزه با کمبودها، نیاز به صبر و پایداری است که در دو آیه ی قبل راه نشان داده شده است. «وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ»

لازم نیست همه ی مردم با همه ی مسائل آزمایش شوند، بلکه ممکن است:

الف: هر کس با چیزی آزمایش شود.

ب: فردی در آزمایشی روسفید باشد، ولی در امتحان دیگری رسوایی به بار آورد.

ج: ممکن است آزمایش فردی، وسیله ی آزمایش دیگران نیز باشد.

گاهی کم شدن مال و محصولات یا پیدا شدن خوف و ترس و سایر مشکلات، به خاطر آزمایش الهی است، ولی در بعضی اوقات، این امور کیفر اعمال خود انسان هاست.

انسان ها گاهی مرتکب بعضی گناهان می شوند که خداوند آنها را به برخی گرفتاری ها مبتلا می کند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «ان الله یتلی عباده عند الاعمال السیئه بنقص الثمرات و

حبس البرکات و اغلاق خزائن الخیرات لیتوب تائب ویتذکر متذکر» (۱) همانا خداوند، بندگان خود را به خاطر اعمال فاسدشان، به کمبود محصول و حبس برکت و بسته شدن منابع خیر، گرفتار می کند تا شاید متذکر شوند و توبه نمایند.

البتّه همین تبّه نیز آزمایش است، همانگونه که بر اثر ایمان نعمتی می دهد که وسیله آزمایشی است؛ «لَأَسَدِّقْتَنَّهُمْ مَّا وَعَدَقَّا لِنَفْسِنَهُمْ فِيهِ» (۲) همانا آبی گوارا به آنان نوشاندیم تا ایشان را آزمایش کنیم.

خداوند چندین عنایت به صابران نموده است از جمله:

۱- محبت. «وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» (۳)

۲- نصرت. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (۴)

۳- بهشت. «يُجْزَوْنَ الْعَرْشَةَ بِمَا صَبَرُوا» (۵)

۴- پاداش بی حساب. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۶)

۵- بشارت. «بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

راه پیروزی در آزمایش های الهی چند چیز است:

الف: صبر و مقاومت.

ب: توجه به گذرا بودن حوادث و مشکلات.

ج: توجه به تاریخ گذشتگان که چگونه مشکلات را پشت سر گذارده اند.

د: توجه به اینکه همه مشکلات ما در منظر و دید خداست و همه چیز حساب دارد. امام حسین علیه السلام وقتی فرزندش روی دستانش تیر خورد و شهید شد، فرمود: «هون علی ما نزل بی انه بعین الله» (۷) این حادثه سخت، چون خدا می بیند برایم آسان می نماید.

ص: ۲۳۹

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۳.

۲- ۲. جن، ۱۶.

۳- ۳. آل عمران، ۱۴۶.

۴- ۴. بقره، ۱۵۳.

۵- ۵. فرقان، ۷۵.

٦-٦. زم، ١٠.

٧-٧. بحار، ج ٤٥، ص ٤٦.

۱- آزمایش و امتحان یک برنامه و سنت حتمی الهی است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ»

۲- ناگواری ها، سبب مقاومت و رشد است. بسیاری از صفات انسان از قبیل صبر، رضا، تسلیم، قناعت، زهد، تقوا، حلم و ایثار، در سایه ی برخورد با تنگدستی ها است. «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

۳- مورد بشارت، در آیه بیان نشده است به خاطر همین شامل انواع بشارت های الهی می باشد. «بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

«۱۵۶» الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

(صابران) کسانی هستند که هرگاه مصیبتی به آنها رسد، می گویند: ما از آن خدا هستیم و به سوی او باز می گردیم.

نکته ها:

صابران، به جای خود باختگی و پناهندگی به دیگران، تنها به خدا پناه می برند. زیرا از دید آنها، تمام جهان کلاس درس و میدان آزمایش است که باید در آن رشد کنیم. دنیا جای ماندن نیست، خوابگاه و عشرتکده نیست و شداید و سختی های آن نیز نشانه ی بی مهری خداوند نیست. ناگواری ها برای آن است که زیر پای ما داغ شود تا تندتر و سریعتر حرکت کنیم، بنابراین در تلخی ها نیز شیرینی است. زیرا شکوفا شدن استعدادها، کامیابی از پاداش های الهی را بدنبال دارد.

مصیبت هایی که از طرف اوست، تصرف مالک حقیقی و خداوند در مملوک خود است. اگر انسان بداند که خداوند حکیم و رحیم است و او نیز بنده ای بوده که قبلاً هیچ نبوده؛ «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً» (۱) و حتی بعد از مراحل هم چیز قابل ذکری نبوده است؛ «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً» (۲) خواهد پذیرفت که من باید در اختیار او باشم. او مرا از جماد به نبات، و از نبات به حیوان و از مرتبه ی حیوانیت به انسانیت سوق داده و این حوادث را برای رشد و ارتقای من قرار داده

ص: ۲۴۰

۱- ۱. مریم، ۶۷.

۲- ۲. انسان، ۱.

است. همانگونه که ما دانه ی گندم را زیر فشار، آرد می کنیم و بعد نیز در آتش تنور، تبدیل به نان می کنیم تا مراحل وجودی او را بالا ببریم.

شعار صابران «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» است. در حدیث می خوانیم: هرگاه با مصیبتی مواجه شدید، جمله ی «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» را بگویید. (۱) گفتن «إِنَّا لِلَّهِ» و یاد خدا به هنگام ناگواری ها، آثار فراوان دارد:

الف: انسان را از کلام کفر آمیز و شکایت باز می دارد.

ب: موجب تسلیت و دلداری و تلقین به انسان است.

ج: مانع و سوسه های شیطانی است.

د: اظهار عقاید حق است.

ه: برای دیگران درس و الگو شدن است.

مردم در برابر مشکلات و مصایب چند دسته اند:

الف: گروهی جیغ و داد می کنند. «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا» (۲)

ب: گروهی بردبار و صبور هستند. «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

ج: گروهی علاوه بر صبر، شکر گزارند. «اللهم لك الحمد حمد الشاكرين لك على مصابهم» (۳)

این برخوردها، نشانه ی معرفت هر کس نسبت به فلسفه ی مصایب و سختی هاست. همان گونه که کودک، از خوردن پیاز تند، بی تابی می کند و نوجوان تحمل می کند، ولی بزرگسال پول می دهد تا پیاز خریده و بخورد.

پیام ها:

۱- ریشه ی صبر، ایمان به خداوند، معاد و امید به دریافت پاداش است. «الصَّابِرِينَ الَّذِينَ... قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»

ص: ۲۴۱

۱- ۱. در المنثور، ج ۱، ص ۳۷۷.

۲- ۲. معارج، ۲۰.

۳- ۳. فقره آخر زیارت عاشورا.

«۱۵۷» أَوْلَيْكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأَوْلَيْكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

آن‌اند که برایشان از طرف پروردگارشان، درودها و رحمت‌هایی است و همانها هدایت‌یافتگانند.

نکته‌ها:

کلمه «صلوات» از واژه ی «صلو» به معنی ورود در نعمت و رحمت است، بر خلاف واژه ی «صلی» که به معنای ورود در قهر و غضب است. مانند: «تَصَلِّي نَارًا حَامِيَةً» (۱)

خداوند بر مؤمنانی که در مشکلات، صبر و مقاومت کرده اند، خود درود و صلوات می‌فرستد؛ «صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» ولی درباره مؤمنان مرفه که زکات اموالشان را می‌پردازند، دستور می‌دهد پیامبر صلی الله علیه و آله درود بفرستد. «صَلِّ عَلَيْهِمْ» (۲)

پیام‌ها:

۱- خداوند، صابران را غرق در رحمت خاص خود می‌کند. «عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ»

۲- تشویق صابران از طرف خداوند، به ما می‌آموزد که باید ایثارگران و صابران و مجاهدان، در جامعه از کرامت و احترام خاصی برخوردار باشند. «عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ...»

۳- تشویق، از شئون ربوبیت و لازمه تربیت است. «صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۴- هدایت صابران، قطعی و مسلم است. با آنکه در قرآن، هدایت یافتن بسیاری از انسان‌ها، تنها یک آرزو است؛ «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» ولی در مورد صابران، هدایت آنان قطعی تلقی شده است. «أَوْلَيْكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ»

۵- هدایت، مراحل دارد. با اینکه گویندگان «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» مؤمنان و هدایت‌شدگان هستند، ولی مرحله بالاتر را بعد از صبر و دریافت صلوات و رحمت الهی کسب می‌کنند. «أَوْلَيْكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ»

ص: ۲۴۲

۱- ۱). غاشیه، ۴.

۲- ۲). توبه، ۱۰۳.

﴿١٥٨﴾ إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

همانا صفا و مروه، از شعائر خداست. پس هر که حج خانه ی خدا و یا عمره به جای آورد، مانعی ندارد که بین صفا و مروه طواف کند. و (علاوه بر واجبات)، هر کس داوطلبانه کار خیری انجام دهد، همانا خداوند سپاسگزار داناست.

نکته ها:

«شعائر» جمع «شعیره» به نشانه هایی که برای اعمال خاصی قرار می دهند، گفته می شود و «شعائر الله» علامت هایی است که خدا برای عبادت قرار داده است. (۱)

صفا و مروه نام دو کوه در کنار مسجدالحرام است که با فاصله تقریبی ۴۲۸ متر، روبروی یکدیگر قرار دارند و امروزه به صورت خیابانی سرپوشیده در آمده است. زائران خانه خدا، وظیفه دارند هفت مرتبه فاصله میان این دو کوه را طی کنند. این کار یادآور خاطره ی هاجر، همسر فداکار حضرت ابراهیم است که برای پیدا کردن جرعه آبی برای کودک خود اسماعیل، هفت بار فاصله این دو کوه را با اضطراب و نگرانی و بدون داشتن هیچ گونه یاور و همدمی طی کرد. امام صادق علیه السلام فرمود: در روی زمین، مکانی بهتر از میان این دو کوه وجود ندارد، زیرا هر متکبری در آنجا سر برهنه و پا برهنه و کفن پوشیده بدون هیچ امتیاز و نشانه ای باید مسافت بین دو کوه را طی کند، گاهی با دویدن و گاهی با راه رفتن. کوه صفا علاوه بر اینها خاطره هایی از دعوت پیامبر اسلام دارد که چگونه کفار مکه را به توحید فرامی خواند و آنها گوش نمی دادند. (۲)

در عصر جاهلیت، مشرکان در بالای کوه صفا، بتی بنام «اساف» و بر کوه مروه، بت دیگری بنام «نائله» نصب کرده بودند و به هنگام سعی، آن دو بت را به عنوان تبرک، با دست مسح می کردند. مسلمانان به همین جهت از سعی میان صفا و مروه کراهت داشته و فکر می کردند

ص: ۲۴۳

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۴۵.

با توجه به سابقه قرار داشتن بت بر بالای دو کوه، نباید سعی کنند آیه فوق نازل شد که صفا و مروه از شعائر الهی است و اگر مردم نادان آنها را آلوده کرده اند، دلیل بر این نیست که مسلمانان آن را رها کنند. (۱)

حج و عمره، گاهی در کنار هم، مانند اذان و اقامه بجا آورده می شوند، و گاهی اعمال عمره، جداگانه و به تنهایی انجام می شود. در عمره تمتع پنج عمل واجب است: ۱- احرام، ۲- طواف، ۳- نماز طواف، ۴- سعی بین صفا و مروه، ۵- کوتاه کردن مو یا ناخن. البته در عمره مفرده، طواف نساء و نماز طواف نساء نیز بر این پنج عمل اضافه می شود.

حج علاوه بر اینها، چند عمل دیگر دارد که در جای خود بدان اشاره شده است. به هر حال سعی بین صفا و مروه، هم در عمره مطرح است و هم در حج.

دیدن صفا و مروه، حضور در صحنه تاریخ است تا اینکه تصدیق به جای تصور، و عیثیت به جای ذهیت قرار گیرد. در صفا و مروه، کلاس خداشناسی است که چگونه اراده او این همه انسان را با آن همه اختلاف، در یک لباس و یک جهت جمع می کند. کلاس پیامبر شناسی است که چگونه ابراهیم، آن پیامبر الهی، برای انجام فرمان خداوند، زن و فرزند خویش را در آن بیابان تنها گذاشت. و هم کلاس انسان شناسی است که می آموزد چگونه انسان می تواند در لحظاتی اعمالی را انجام دهد که تا ابد آثار آن باقی بماند. سعی صفا و مروه، یاد می دهد اگر همه با هم حرکت کنیم، روح الهی را در جامعه خود می بینیم. سعی صفا و مروه، یاد می دهد که باید تکبر را به دور انداخته و همراه دیگران حرکت کنیم. سعی صفا و مروه، به ما می آموزد که در راه احیای نام خداوند، زن و کودک هم سهم دارند.

در آیات قبل، سخن از بلا و آزمایش بود، در این آیه نمونه ای از آزمایش هاجر، کودک، پدر او و سایر مسلمانان مطرح است. اثر کار خدایی و اخلاص تا آنجا پیش می رود که همه ی انبیا و اولیا، موظف می شوند به تقلید از هاجر همسر ابراهیم و با قیافه ای مضطرب و هروله کنان همچون او، این مسافت را هفت بار طی کنند. و این فرمان، تشکر خداوند از رنجهای

ص: ۲۴۴

حضرت هاجر است. «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ»

با اینکه سعی صفا و مروه واجب است، لکن می فرماید: «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» ، این لحن بخاطر همان نگرانی از وضع پیشین است که جایگاه بت و محل عبور مشرکان بود.

طواف، به معنای گردش دایره ای نیست، بلکه به هر حرکتی که انسان دوباره به جایگاه اولیّه برگردد، خواه به صورت دوری باشد یا طولی، طواف گفته می شود. لذا کلمه طواف، هم در مورد طواف دور کعبه که حرکت دایره ای است گفته شده؛ «وَلَيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۱) و هم درباره حرکت طولی بین صفا و مروه آمده است.

پیام ها:

۱- توجه خاص خداوند به برخی مکان ها یا زمان ها یا اشخاص، موجب می شود که آنها از شعائر الهی گردند. «إِنَّ الصَّفاَ وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ»

۲- نیت، به کارها ارزش می دهد. مشرکان برای لمس بت ها، سعی می کردند، ولی اسلام می فرماید: برای رضای خدا سعی کنید. (۲) «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا»

۳- اگر مراکز حق، توسط گروهی با خرافات آلوده شد، نباید از آن دست کشید، بلکه باید با حضور در آن مراکز، آنجا را پاک سازی نموده و دست گروه منحرف را از آن کوتاه کرد. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا»

۴- عبادت باید عاشقانه و داوطلبانه باشد. «فَمَنْ تَطَوَّعَ»

۵- خداوند در برابر عبادات بندگان، شاکر است. «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ» این تعبیر، بزرگترین لطف از جانب او نسبت به بندگان است.

ص: ۲۴۵

۱- ۱. حج، ۲۹.

۲- ۲. بسیاری از کارها ظاهری یکسان دارد، اما انگیزه ای متفاوت. نظیر دویدن یوسف و زلیخا به سوی درهای بسته، یوسف می دود تا آلوده نشود، ولی زلیخا می دود که آلوده شود. «فاستبقا».

«۱۵۹» إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

کسانی که آنچه را از دلائل روشن و اسباب هدایت را نازل کرده ایم، با آنکه برای مردم در کتاب بیان ساخته ایم، کتمان می کنند، خداوند آنها را لعنت می کند و همه لعنت کنندگان نیز آنان را لعن می نمایند.

نکته ها:

گرچه مورد آیه، دانشمندان یهود و نصاری هستند که حقایق تورات و انجیل را برای مردم بیان نمی کردند، ولی جمله ی «يَكْتُمُونَ» که دلالت بر استمرار دارد، شامل تمام کتمان کنندگان در طول تاریخ می شود. چنانکه لعنت پروردگار نیز تا ابد ادامه خواهد داشت.

کتمان حق می تواند صورت های مختلفی داشته باشد، گاهی با سکوت و عدم اظهار حق، گاهی با توجیه و گاهی با سرگرم کردن مردم به امور جزئی و غافل ساختن آنها از مسائل اصلی است. در مواردی همانند اسرار مؤمنان یا عیوب برادران دینی، کتمان واجب یا مستحب است.

گناه کتمان، بیشتر از جانب علما است. در آیه ۱۸۷ سوره ی آل عمران نیز آمده است که خداوند از اهل کتاب پیمان گرفت تا حقایق را برای مردم بیان کرده و کتمان نکنند. «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ» در روایات آمده است: روز قیامت به دهان کتمان کنندگان حق، لجام زده می شود.

پیام ها:

۱- ظلم فرهنگی، بدترین ظلم هاست که لعنت خالق و مخلوق را به دنبال دارد.

«يَكْتُمُونَ...»

يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

۲- کتمان، حق ممنوع است، چه کتمان معجزات و دلائل حقایق باشد؛ «الْبَيِّنَاتِ»

ص: ۲۴۶

و چه کتمان رهنمودها و ارشادات. (۱) «الْهُدَى»

۳- کتمان حق، بزرگترین گناهان است. چون مانع هدایت مردم و باقی ماندن نسل ها در گمراهی است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» □

۴- کتمان حق، ظلم به دین خدا و حق مردم نسبت به هدایت یافتن است. لذا کتمان کنندگان حق را، خدا و مردم لعنت می کنند. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» □

۵- نفرین و لعنت مردم، مؤثر است و باید از اهرم نفرت مردم برای نهي از منکر استفاده نمود. «يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» □

«۱۶۰» إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا فَاُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ □

مگر آنها که توبه کردند و (اعمال بد خود را با اعمال نیک) اصلاح نمودند و (آنچه را کتمان کرده بودند) آشکار ساختند، که من (لطف خود را) بر آنان باز می گردانم، زیرا من توبه پذیر مهربانم.

نکته ها:

برای گناه کتمان، همچون سایر گناهان، راه توبه و بازگشت باز است. اما توبه ی واقعی، با پشیمانی قلبی و اصلاح عمل و بیان موارد کتمان صورت می گیرد. توبه ی کسی که نماز نخوانده آن است که نمازهای خود را قضا کند. توبه کسی که مال مردم را تلف کرده آن است که باید همان مقدار را به صاحبش برگرداند. در این مورد نیز کسی که با کتمان حقایق، به دنیای علم، اندیشه و نسل ها، خیانت کرده، فقط با تبیین حقایق و بازگوئی آنهاست که می تواند گذشته را جبران نماید.

خداوند به شیطان فرمود: «إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي» (۲) لعنت من بر تو. و در آیه بعد می فرماید: «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ...» پس کتمان کنندگان و شیطان، در یک ردیف هستند. □

ص: ۲۴۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). ص، ۷۸.

۱- خداوند، امکان توبه و بازگشت را برای خطا کاران، در هر شرایطی فراهم نموده است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا»

۲- کتمان حقایق دینی، فساد است، زیرا به توبه کننده، فرمان اصلاح و جبران داده شده است. «تَابُوا وَ أَصْلَحُوا»

۳- توبه ی هر گناه، متناسب با آن است. توبه ی کتمان، بیان حقایق است. «تَابُوا...»

وَ يَبْتَئُوا»

۴- چون در مقام تهدید و توبیخ، لعنت خداوند شامل حال کتمان کنندگان شد، در مقام مهربانی نیز کلمات «أَنَا» و «تَوَّابٌ» و «رَحِيمٌ» بکار رفته تا بگوید: من خودم با مهربانی مخصوصم، به شما باز می گردم. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ... أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

۵- تهدید گنهکار و بشارت نیکوکار، دو رکن اساسی برای تربیت فرد و جامعه است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ... أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

۶- بازگشت لطف خداوند به توبه کنندگان، دائمی، قطعی و همراه با محبت است.

«أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

«۱۶۱» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ مَا تَوَّأَوْا وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ

همانا کسانی که کافر شدند و در حال کفر از دنیا رفتند، لعنت خدا و فرشتگان و مردم، همگی بر آنها خواهد بود.

«۱۶۲» خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَ لَا هُمْ يُنظَرُونَ

(آنان برای) همیشه در آن (لعنت و دوری از رحمت پروردگار) باقی می مانند، نه از عذاب آنان کاسته می شود و نه مهلت داده می شوند.

در آیه ی قبل بیان شد که اگر کتمان کنندگان، توبه کرده و حقایق را بیان نمایند، مورد لطف الهی قرار می گیرند. در این آیه می فرماید: «اگر کفار توبه نکرده و در حال کفر بمیرند، باز همان لعنت خداوند و فرشتگان و تمام مردم گریبان گیر آنان خواهد بود.»

سؤال: در آیه، لعنت همه ی مردم بر کفار مطرح شده است، ولی ناگفته پیداست که بعضی از مردم، خودشان کافر یا دوست کافرند، پس لعنت همه مردم در آیه به چه معنا می باشد؟

پاسخ: لعنت، در دنیا و آخرت مطرح است. کسانی که در دنیا دوست کفار یا خود کافرند، در آخرت لعنت خواهند شد. «كَلِمًا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا» (۱)

یکی از درخواست ها و دعاهای اولیای خدا، مسلمان مردن است. حضرت یوسف از خداوند می خواهد که مسلمان بمیرد: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۲) حضرت ابراهیم و یعقوب به فرزندان خود سفارش می کنند که «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۳) نمیرید مگر اینکه مسلمان یعنی تسلیم پروردگار باشید.

۱- اصرار بر کفر و در حال کفر مردن، دوری ابدی انسان را از رحمت الهی بدنبال دارد. «مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ... عَلَيْهِمُ لَعْنَةُ اللَّهِ»

۲- آنچه مهم است، پایان عمر انسان است که آیا با ایمان می میرد یا بی ایمان.

«مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ»

ص: ۲۴۹

۱- ۱. اعراف، ۳۸.

۲- ۲. یوسف، ۱۰۱.

۳- ۳. بقره، ۱۳۲.

«۱۶۳» وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

و معبود شما خدایی یگانه است، جز او معبودی نیست، بخشنده ی مهربان است.

«۱۶۴» إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلُوكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْلَقَ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيحِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

همانا در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز و کشتی هایی که برای سودرسانی به مردم در دریا در حرکتند و آبی که خداوند از آسمان نازل کرده و با آن زمین مرده را زنده نموده و انواع جنبندگان را در آن گسترده (و همچنین) در تغییر مسیر بادها و ابرهایی که میان آسمان و زمین معلقند، برای مردمی که می اندیشند، نشانه هایی گویاست.

نکته ها:

هماهنگی میان عناصر طبیعت و اجزای هستی و قوانین حاکم بر آنها، همه نشان دهنده ی حاکمیت و قدرت و اراده ی خدای یگانه است.

آفرینش آسمان ها و توسعه ی دائمی آنها (۱) که دست انسان تاکنون فقط به قسمتی از اولین آسمان رسیده، و استحکام (۲) و طبقات هفتگانه (۳) و نظام حاکم (۴) و تناسبات و ارتباطات میان هریک و بی ستون بودن (۵) و حفاظت آنها (۶) و حرکات ستارگان در مدارهای خود و

ص: ۲۵۰

۱-۱. «وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ» ذاریات، ۴۷.

۲-۲. «سَبْعًا شِدَادًا» نأ، ۱۲.

۳-۳. «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا» ملک، ۳.

۴-۴. «أَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا» فصلت، ۱۲.

۵-۵. «بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوُونَهَا» رعد، ۲.

۶-۶. «سَقْفًا مَحْفُوظًا» انبیا، ۳۲.

فاصله هریک از آنها، همه نشانه های قدرت خداوند یکتای حکیم است.

سعدی می گوید:

آفرینش، همه تدبیر خداوند دل است

دل ندارد، که ندارد به خداوند اقرار

کوه و دریا و درختان، همه در تسبیحند

نه همه مستمعی، فهم کند این اسرار

عقل، حیران شود از خوشه زرین عنب

فهم، عاجز شود از حبه یاقوت انار

پاک و بی عیب، خدایی که به تقدیر عزیز

ماه و خورشید، مسخر کند و لیل و نهار

کلمه «ریاح» جمع «ریح» به معنای باد است، ولی در قرآن هر جا کلمه «ریح» آمده همراه قهر و عذاب است، مانند: «ریح صرصر» (۱) ولی هر جا کلمه «ریاح» آمده، همراه باران و لطف الهی است. در حدیث می خوانیم: هرگاه بادی می وزید، پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود: «اللهم اجعلها ریاحا و لا تجعلها ریحا» خداوندا! این باد را ریاح رحمت قرار ده، نه ریح عذاب. (۲)

پیام ها:

۱- شناخت طبیعت، یکی از راههای خداشناسی است که شناخت آن، قدرت، حکمت و یکتایی او را در بر دارد. «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ... فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ... لآيَاتٍ»

۲- خداوند، نظیر و شبیه ندارد و مرکب از اجزا نیست. «إِلَهُ وَاحِدٌ»

۳- هم طبیعت و هم صنعت دست ساخت انسان، از اوست. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ... وَ الْفُلْكِ»

۴- هر موجودی در جهان هستی، آیه ای از آیات کتاب خداوند در طبیعت است.

«لآيَاتٍ»

برگ درختان سبز، در نظر هوشیار

۵- تنها خردمندان از نگاه در هستی، درس خدانشناسی می گیرند. «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ... لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

ص: ۲۵۱

۱-۱. حاقه، ۶.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و صفوہالتفاسیر.

«۱۶۵» وَمَنْ الذَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

و بعضی از مردم کسانی هستند که معبودهایی غیر از خداوند برای خود برمی گزینند و آنها را همچون دوست داشتن خدا، دوست می دارند. اما آنان که ایمان دارند، عشقشان به خدا (از عشق مشرکان به معبودهاشان) شدیدتر است و آنها که (با پرستش بت به خود) ستم کردند، هنگامی که عذاب خدا را مشاهده کنند، خواهند دانست که تمام نیروها، تنها به دست خداست و او دارای عذاب شدید است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام می فرماید: مراد از «دون الله» و «انداد» در این آیه، بت ها نیستند، بلکه مراد پیشوایان ستمکار و گمراهند که مردم آنان را همچون خداوند دوست دارند. (۱) از جهت ادبی نیز کلمه «هم» در «يُحِبُّونَهُمْ»، برای انسان بکار می رود، نه اشیاء.

ریشه ی محبت، کمال دوستی و جمال دوستی است. مؤمنان تمام کمالات و جمال ها را در خداوند می بینند، لذا بیشترین عشق را به او ابراز می دارند. عشق و محبت مؤمنان، بر اساس شایستگی و لیاقت معشوق است و هرگز به سردی و خاموشی نمی گراید. اما عشق مشرکان، بر اساس خیال و جهل و تقلید و هوس های بیهوده است.

پیام ها:

۱- پرستش و محبت غیر خدا در برابر خداوند، ممنوع است. «يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ»

۲- احساسات باید در رابطه با اعتقادات باشد. «الَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ»

ص: ۲۵۲

(۱-۱). کافی، ج ۱، ص ۳۷۴.

۳- برخی از مردم تا وقتی پرده ها کنار نرود و قیامت را مشاهده نکنند، به پوچی و بیهودگی راه و فکر خویش پی نمی برند. «وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ

۴- قدرت در جذب نیرو مؤثر است. «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» پس جذب غیر او نشوید.

﴿۱۶۶﴾ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ

در آن هنگام که عذاب را مشاهده کنند و پیوند میانشان بریده (و دستشان از همه چیز قطع) گردد، پیشوایان (کفر)، از پیروان خود بیزاری جویند.

نکته ها:

به هوش باشیم که رهبرمان کیست و محبت و عشق چه کسی را در دل داریم؟ بدانیم طاغوت ها و غیر خدا، ما را برای خودشان می خواهند تا با قدرت و ارادت ما، به هوسها و آرزوهای خود در دنیا برسند، ولی سرانجام در قیامت همه را رها و از ما اظهار تنفر و انزجار خواهند نمود.

پیام ها:

۱- هر عشق و علاقه و محبتی که مایه ای از عقل و فطرت نداشته باشد، دیر یا زود به سردی گرائیده و یا به دشمنی کشیده می شود. «يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ... تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا»

۲- محبت، زمینه ی تبعیت است. «يُحِبُّونَهُمْ... اتَّبَعُوا»

۳- آینده نگری لازمه ی عقل است. به کسی عشق و محبت بورزیم که قدرت داشته باشد و در روز خطر، ما را حمایت کند. «إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا»

۴- معیار اصالت یا بی اصل بودن علاقه ها و محبت ها، دیدن عذاب در روزهای خطرناک است. «رَأَوْا الْعَذَابَ»

«۱۶۷» وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسِرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

و(در آن موقع) پیروان گویند: ای کاش! بار دیگری برای ما بود(که به دنیا برمی گشتیم) تا از این پیشوایان بیزاری جوئیم، همانگونه که آنها(امروز) از ما بیزاری جستند. بدینسان خداوند اعمال آنها را که مایه حسرت آنهاست، به آنها نشان می دهد و هرگز از آتش دوزخ، بیرون آمدنی نیستند.

نکته ها:

به فرموده روایات، در قیامت مواقف متعددی است، در برخی از آنها مُهر سکوت بر لب ها زده می شود و تنها با نگاه های پرحسرت به یکدیگر نگریسته و گریه می کنند. در بعضی موارد، از همدیگر استمداد کرده و در صحنه ای نسبت به هم ناله و نفرین می کنند. در این آیه می خوانیم که پیروان کفر نیز از حمایت ها و عشق ورزی های خود نسبت به رهبرانشان به شدت پشیمان می شوند، ولی دیگر کار از کار گذشته و تنها حسرتی است که در دل دارند و با زبان می گویند: اگر ما بار دیگر برگردیم، هرگز دنباله رو آنها نخواهیم بود. کسانی که اینقدر بی وفا هستند که از ما در این روز تبری می جویند، ما هم اگر به دنیا برگردیم، از آنان تبری خواهیم جست. آنها حسرت می خورند، ولی مگر از حسرت کاری ساخته است.

در آیات متعدّد، کلمه «خلود» در مورد عذاب بکار رفته است. بعضی «خلود» را مدّت طولانی معنا می کنند، ولی از جمله ی «وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ» در این آیه استفاده می شود که «خلود» به معنای ابدیت است، نه مدّت طولانی.

در روایات، نمونه هایی از حسرت گنهکاران در قیامت به چشم می خورد، از جمله:

کسانی هستند که اموال زیادی را برای وارثان خود می گذارند و خود در زمان حیات، کار خیری نمی کنند. آنان در آن روز مشاهده می کنند که اگر وارث از ارث او کار خوبی انجام داده،

در نامه وارث ثبت شده و اگر کار بدی کرده، شریک جرم وارث قرار گرفته است. (۱)

نمونه ی دیگر اهل حسرت، آنان که عبادات بسیار دارند، ولی رهبری و ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام را نپذیرفته اند.

(۲)

انسان، دارای اختیار است. اگر چنین نبود، پشیمانی و حسرت و تصمیم مجدد در او راه نداشت. پشیمانی و حسرت، نشانه ی آن است که می توانستیم کار دیگری انجام دهیم. و تصمیم مجدد، رمز آن است که انسان می تواند با اراده و اختیار، هر راهی را که صلاح بداند، انتخاب کند.

پیام ها:

۱- طاغوت ها را رها کنیم. تا آنان ما را در قیامت رها نکرده اند، آنها را در دنیا رها کنیم. «فَتَّبِرْ أَمِنْهُمْ»

۲- در قیامت، چشم انسان حقیقت بین شده و بر کارهای خود، حسرت می خورد. «يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ»

۳- آرزوی برگشت هست، ولی برگشتی نیست. «لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً... وَ مَا هُمْ بِخَارِجِينَ»

«۱۶۸» يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

ای مردم! از آنچه در زمین، حلال و پاکیزه است، بخورید و از گام های (وسوسه انگیز) شیطان، پیروی نکنید. براستی که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

اسلام، همواره مردم را به بهره بردن از نعمت های پاک و حلال خداوند، سفارش نموده و با

ص: ۲۵۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۵۱.

۲- ۲). بحار، ج ۲۷، ص ۱۸۴.

هرگونه رهبانیت و زهد بی جا مبارزه می نماید. لذا هم خوردنی های ناسالم را از شیطان می داند؛ «إِنَّمَا الْخَمْرُ... رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» (۱) و هم نخوردن نابجا را گام شیطان می داند؛ «كُلُوا... وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» زیرا در برخی از نقل های تاریخی آمده است که بعضی از طوائف عرب، قسمتی از زراعت و حیوانات را بدون دلیل بر خود حرام کرده بودند و گاهی نیز این تحریم ها را به خداوند نسبت می دادند. آیه نازل شد تا رفع ابهام شود.

اسلام، به زندگی مادی انسان توجه کامل دارد و در رأس آنها نیازهای غذایی است که در این مورد، دهها آیه و صدها حدیث آمده است. یکی از وظایف انبیا نیز بیان خوردنی ها و آشامیدنی های حلال و حرام برای مردم است.

معمولاً قرآن در کنار اجازه مصرف، شرطی را بیان کرده است. مثلاً در اینجا می فرماید:

«كُلُوا...»

حَلَالًا طَيِّبًا

همچنین می فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا... وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (۲) بخورید و بیاشامید... ولی در زمین فساد نکنید.

در آیه دیگر: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (۳) بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید.

و در جای دیگر می فرماید: «فَكُلُوا مِنْهَا وَ أَطْعَمُوا» (۴) بخورید و اطعام کنید.

در تفسیر برهان از امام صادق علیه السلام نقل شده است که شخصی به نام طارق، تصمیم گرفته بود تا از همسرش جدا شده و زندگی راهبانه ای داشته باشد. حضرت فرمود: «ان هذا من خطوات الشيطان» این از گام های شیطان است.

پیام ها:

۱- شرط اساسی در مصرف، دو چیز است: حلال بودن، پاکیزه و دل پسند بودن.

ص: ۲۵۶

۱-۱. مائده، ۹۰.

۲-۲. بقره، ۶۰.

۳-۳. اعراف، ۳۱.

۴-۴. حج، ۲۸.

«کُلُوا...»

حَلَالًا طَيِّبًا»

۲-اسلام با بعضی ریاضت ها مخالف است. «کُلُوا»

۳- بهره گیری از محرّمات و چیزهای پلید و ناپاک، پیروی کردن از شیطان است.

«کُلُوا...»

حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

۴- نیازهای طبیعی بشر، گاهی زمینه ای برای انحراف و تسلط شیطان است. باید ضمن تأمین نیاز، به لغزش های آن توجه داشت. «کُلُوا... وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ...»

۵- شیطان، انسان را قدم به قدم منحرف می کند. باید از همان قدم اول مواظبت کرد. «خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

۶- شیطان برای انحراف مردم، از راههای گوناگونی وارد می شود. «خُطُوَاتِ»

۷- وادار نمودن مردم به استفاده از حرام ها و بازداشتن آنان از نعمت های حلال، نمودی از دشمنی آشکار شیطان است. «کُلُوا... حَلَالًا طَيِّبًا... إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

«۱۶۹﴾ إِنَّمَا يُأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

همانا(شیطان)، شما را فقط به بدی و زشتی فرمان می دهد و اینکه بر خداوند چیزهایی بگویید که به آن آگاه نیستید.

نکته ها:

در تفسیر روح البیان آمده است که شیطان در وسوسه ی خود، مراحلی را طی می کند: ابتدا به کفر دعوت می نماید. اگر موفق نشد، به بدعت، اگر موفق نشد، به گناهان کبیره، اگر موفق نشد به گناهان صغیره، اگر موفق نشد، به کارهای مباح به جای عبادات و اگر باز هم موفق نشد، به عباداتی دعوت می کند که پایین تر است، تا شخص از مرحله بالاتر باز بماند.

فرمان شیطان، همان وسوسه های اوست. نه آنکه از انسان سلب اختیار کند تا انسان مجبور به گناه شود.

تاثیر فرمان شیطان، نشان ضعف ماست. هرگاه انسان ضعیف شد، وسوسه های شیطان را همچون فرمان مولا می پذیرد؛ «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (۱) وگرنه اولیای خدا، در مرحله ای هستند که شیطان به آنان نفوذ ندارد. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (۲)

١-١. نحل، ١٠٠.

٢-٢. حجر، ٤٢.

۱- نشانه‌ی دشمنی شیطان، وسوسه برای انجام فحشا و افترا به خداوند است.

«عَدُوٌّ مُّبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ»

۲- شیطان، هم دستور به گناه می دهد، هم راه توجیه آنرا نشان می دهد. فرمان به سوء و فحشا، همان دستور به گناه و فرمان افترا بستن به خدا، دستور به توجیه گناه است. «يَأْمُرُكُمْ... وَ أَنْ تَقُولُوا»

۳- اظهار نظر در باره احکام دین و فتوی دادن بدون علم، حرام است. «أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

۴- حتی در مقام تردید و شک، نباید چیزی را به خداوند نسبت داد، تا چه رسد به مواردی که بدانیم آن حرف و سخن از خدا نیست. بنابراین باید در تفسیر قرآن و بیان احکام دقت کرد. «وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

«۱۷۰» وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

وهنگامی که به آنها(مشرکان) گفته شود: آنچه را خدا نازل کرده است پیروی کنید، گویند: بلکه ما از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم پیروی می نمایم. آیا(از آنان پیروی می کنند) هر چند پدرانشان چیزی نمی فهمیدند و هدایت نیافته بودند؟

نکته ها:

آیه قبل به ما هشدار داد که از پیروی گامها و فرمان های شیطان، دوری کنیم. این آیه یکی از مصادیق راه شیطان را که تقلید کورکورانه است بیان می کند.

پیروی و اطاعت عقلانی مانعی ندارد، مورد انتقاد قرآن، تقلید از کسانی است که نه خود دارای تعقل بوده اند و نه هدایت انبیا را پذیرفته اند. هدایت الهی، در هر عصر و زمانی وجود دارد. از اینکه قرآن می فرماید: نیاکان آنان هدایت پذیر نبودند، استفاده می شود که هدایت الهی در هر زمانی بوده، ولی آنها نمی پذیرفتند.

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «بلی لا تخلوا الارض من قائم لله ظاهرا او خائفا» (۱) زمین از رهبر آسمانی هرگز خالی نیست، خواه آشکارا و خواه مخفیانه.

پیام ها:

۱- ارتجاع و عقب گرد، ممنوع است. پیروی از سنت و راه نیاکان، اگر همراه با استدلال و تعقل نباشد، قابل پذیرش نمی باشد. «الْفَيْتَا عَلَيْهِ اَبَاءَنَا»

۲- تعصبات نژادی و قبیله ای، از زمینه های نپذیرفتن حق است. «بَلْ تَتَّبِعُ... اَبَاءَنَا»

۳- آداب و عقاید نیاکان، در آیندگان اثر گذار است. «مَا اَلْفَيْتَا عَلَيْهِ اَبَاءَنَا»

۴- راه حق، با عقل و وحی به دست می آید. «لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَ لَا يَهْتَدُونَ»

۵- انتقال تجربه و دانش ارزش است، ولی انتقال خرافات از نسل گذشته به نسل آینده، ضد ارزش می باشد. «اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۶- عقل، ما را به پیروی از وحی، رهبری می کند. «اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ... اَوْ لَوْ كَانَ اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

«۱۷۱» وَ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَاءً وَ نِدَاءً صُمُّ بِكُمْ عُمِّي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

و مثل کافران، چنان است که کسی به حیوانی که جز صدایی (از نزدیک) و یا ندایی (از دور) نمی شنود بانگ زند، اینان کران، لالان و کورانند و از اینروست که نمی اندیشند.

نکته ها:

«دعا» به معنای خواندن از نزدیک و «نداء» برای خواندن از راه دور است.

در این آیه دو تشبیه است: یکی تشبیه دعوت کننده ی حق، به چوپان. و دیگری تشبیه کافران، به حیواناتی که از کلام چوپان چیزی جز فریاد نمی فهمند. یعنی ای پیامبر! مثال تو

ص: ۲۵۹

در دعوت این قوم بی ایمان به سوی حق و شکستن سدهای تقلید کورکورانه، همچون کسی است که گوسفندان و حیوانات را برای نجات از خطر صدا می زند و آنها این پیام را درک نمی کنند. زیرا چشم و گوش دل آنها بسته شده و در واقع کرو لال و نابینا هستند.

پیام ها:

۱- ارزش چشم و گوش و زبان، به آن است که مقدمه ی تعقل باشد، و گرنه حیوانات نیز چشم و گوش دارند. «صُمُّ بَكُم عُمِّي فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۲- راه شناخت، پرسیدن، گوش کردن و دیدن همراه با تفکر است. «صُمُّ بَكُم عُمِّي فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۳- اشخاص بی تفاوت در برابر دعوت حق، پنج صفت تحقیرآمیز دارند:

مثل حیوانند، کورند، کرند، لالند و بی عقلند. «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا... فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ»

﴿۱۷۲﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید و شکر خدا را به جای آورید. اگر فقط او را پرستش می کنید.

نکته ها:

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که خداوند می فرماید: من مردم را خلق می کنم، اما آنان غیر مرا می پرستند. من به آنان روزی می دهم، اما آنان شکر دیگری را می نمایند. (۱)

قرآن، هرگاه بنا دارد انسان را از کاری منع کند، ابتدا راههای مباح آنرا مطرح کرده و سپس موارد نهی را بیان می کند. چون می خواهد در آیات بعد، مردم را از یک سری خوردنی، منع و نهی کند، در این آیه راههای حلال را بازگو نموده است.

شکر مراحل دارد. گاهی با زبان است و گاهی با عمل. شکر واقعی آن است که نعمت ها در

ص: ۲۶۰

راهی مصرف شود که خداوند مقرر نموده است.

هدف اصلی از آفرینش نعمت های طبیعی، بهره بردن مؤمنان است. در سه آیه قبل فرمود:

ای مردم! از آنچه در زمین است بخورید. در این آیه می فرماید: ای مؤمنان! از نعمت های دلپسندی که برای شما روزی کرده ام بخورید. شاید در این اختلاف تعبیر، رمزی باشد و آن اینکه هدف اصلی، رزق رسانی به مؤمنان است، ولی دیگر مردم هم در کنار آنها بهره می برند. همانگونه که هدف اصلی باغبان از آبیاری، رشد گلها و درختان میوه است، گرچه علف های هرز و تیغها نیز به نوایی می رسند.

شاید بتوان گفت که از هر کس توقع خاصی است. از مردم عادی، توقع آن است که پس از خوردن، دنبال گناه و وسوسه های شیطان و فساد نروند؛ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا... وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ» (۱) ولی از اهل ایمان این توقع است که پس از خوردن، به دنبال عمل صالح و شکرگزاری باشند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا... وَ اشْكُرُوا» و «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا...

وَ اعْمَلُوا صَالِحاً» (۲)

پیام ها:

۱- خودسازی و زهد و تقوا، منافاتی با بهره گیری از طیبیات ندارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ»

۲- در مکتب اسلام، مادیات مقدمه ی معنویات است. «كُلُوا، وَ اشْكُرُوا، تَعْبُدُونَ»

۳- اسلام در تغذیه، به بهداشت توجه دارد. «طَيِّبَاتٍ مَا رَزَقْنَاكُمْ»

۴- قبل از تأمین زندگی مردم و محبت به آنان، توقعی نداشته باشید. «كُلُوا...

وَ اشْكُرُوا»

۵- شکر، نشانه ی خداپرستی و توحید ناب است. اگر انسان رزق را نتیجه فکر اقتصادی، تلاش، مدیریت، سرمایه و اعتبارات خود بداند، برای خداوند سهمی قایل نخواهد بود تا او را شکر کند. «وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»

ص: ۲۶۱

۱- ۱). بقره، ۱۶۸.

۲- ۲). مؤمنون، ۵۱.

۶- شکر، نمونه روشن عبادت است. «وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ... تَعْبُدُونَ»

۷- شکر خداوند، واجب است. «كُلُوا... وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ»

۸- خداپرست، آنچه را خدا حلال شمرده، از پیش خود حرام نمی کند. «كُلُوا... إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»

«(۱۷۳) إِيَّاهُ حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ مَا أُهْتَلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

همانا خداوند مردار و خون و گوشت خوک و آنچه را که (هنگام ذبح) نام غیر خدا بر آن برده شده، حرام کرده است، (ولی) آن کس که ناچار شد (به خوردن اینها) در صورتی که زیاده طلبی نکند و از حدّ احتیاج نگذرانند، گناهی بر او نیست، همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که فرمود: از پیش خود، حلال های خدا را بر خود حرام نکنید، خداوند تنها مردار و خون و گوشت خوک و هر حیوانی که مانند زمان جاهلیت نام غیر خدا هنگام ذبح بر او برده شود، حرام کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: گوشت مردار، سبب ضعف بدن و قطع نسل و مرگ ناگهانی می شود و خوردن خون، سبب سنگدلی و قساوت قلب می گردد. (۱)

کسی که برای حفظ جان خود هیچ غذایی نداشته باشد، می تواند به خاطر اضطرار از غذای حرام استفاده کند، مشروط بر اینکه از روی سرکشی و نافرمانی و ستمگری نباشد. یعنی فقط به همان مقداری مصرف کند که خود را از مرگ برهاند، نه اینکه خواهان لذت باشد.

این اجازه به خاطر لطف و مهربانی خداوند است.

ص: ۲۶۲

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر انسان عمداً در حال اضطراب از خوردنی های ممنوع نخورد و بمیرد، کافر مرده است. (۱)

با توجه به اینکه خوردنی های حرام، بیش از چهار موردی است که در آیه مطرح شده، پس کلمه «انما» به معنای حصر عقلی نیست، بلکه در مقابل تحریم های جاهلیت است.

قاعده ی اضطراب، اختصاص به خوردنی ها ندارد و در هر مسئله ای پیش آید، قانون را تخفیف می دهد.

از امام صادق علیه السلام سؤال کردند که پزشک به مریضی دستور استراحت و خوابیدن داده است، نماز را چه کند؟ امام این آیه را تلاوت نموده و فرمود: نماز را خوابیده بخواند. (۲)

احکام اسلام، براساس مصالح است. در آیه قبل، خوردن بخاطر طیب بودن آنها مباح بود و در این آیه چیزهایی که از طیبات نیستند، حرام می شود.

تحریم های الهی، تنها به جهت مسائل طبی و بهداشتی نیست، مثل تحریم گوشت مردار و خون، بلکه گاهی دلیل حرمت، مسائل اعتقادی، فکری و تربیتی است. نظیر تحریم گوشت حیوانی که نام غیر خدا بر آن برده شده که به خاطر شرک زدایی است. چنانکه گاهی ما از غذای شخصی دوری می کنیم، به خاطر عدم رعایت بهداشت توسط او، ولی گاهی دوری ما از روی اعتراض یا اعتراض و براءت از اوست.

پیام ها:

۱- اسلام به مسئله غذا و تغذیه، توجه کامل داشته و بارها در مورد غذاهای مضر و حرام هشدار داده است. (۳) «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ...»

۲- تحریم ها، تنها به دست خداست نه دیگران. «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ»

۳- توجه به خداوند و بردن نام او، در ذبح حیوانات لازم است. تا هیچ کار ما

ص: ۲۶۳

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۳۰.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۴۵.

۳- ۳). تحریم گوشت خوک و مردار و خون، چهار بار در قرآن تکرار شده است: آیه مورد بحث و سوره های مائده، ۳ و انعام، ۱۴۵ و نحل، ۱۱۵.

خارج از مدار توحید نباشد و با مظاهر شرک و بت پرستی مبارزه کنیم. «وَمَا أَهْلٌ بِهِ لَعْنِ اللَّهِ»

۴- اضطراری حکم را تغییر می دهد که به انسان تحمیل شده باشد، نه آنکه انسان خود را مضطر کند. کلمه «اضطر» مجهول آمده است، نه معلوم. «فَمَنْ اضْطُرَّ»

۵- اسلام، دین جامعی است که در هیچ مرحله بن بست ندارد. هر تکلیفی به هنگام اضطرار، قابل رفع است. «فَمَنْ اضْطُرَّ... فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»

۶- قانون گزاران باید شرایط ویژه را به هنگام وضع قانون در نظر بگیرند. «فَمَنْ اضْطُرَّ... فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»

۷- از شرایط اضطراری، سوء استفاده نکنید. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ»

«۱۷۴» إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

کسانی که آنچه را خداوند از کتاب نازل کرده، کتمان می کنند و بدان بهایی اندک می ستانند، آنها جز آتش در شکم های خود فرو نمی برند، و خداوند روز قیامت با آنها سخن نمی گوید و پاکشان نمی کند و برای آنها عذاب دردناکی است.

نکته ها:

دانشمندان یهود و نصاری تا قبل از آمدن پیامبر اسلام، به مردم وعده ی آمدن آن حضرت را می دادند و نشانه هایی را که در تورات و انجیل آمده بود برای مردم می گفتند، ولی همین که پیامبر اسلام مبعوث شد و آنها اقرار به رسالت آن حضرت را مساوی با از دست دادن مقام، مال و... خود دیدند، حقیقت را کتمان نمودند، تا چند روزی بیشتر در مسند خود بمانند و تحفه و هدایایی بخورند، ولی این بهای اندکی است که در برابر گناه بزرگ خود دریافت می دارند و این درآمدها نیز چیزی جز آتش نیست که می خورند. همچنان که در آیه ای

دیگر، از خوردن اموال یتیمان به خوردن آتش تعبیر شده است. (۱)

خداوند در روز قیامت با این کتمان کنندگان، سخنی از روی محبت نخواهد گفت، با آنکه در آن روز، مؤمنان با خدا هم سخن خواهند شد. البته این گفتگو یا از راه ایجاد موج در فضا و یا از طریق الهام و با زبان دل است و همه خوبان در آن روز کلیم الله می شوند.

در آیه قبل، به دنبال تحریم گوشت خوک و مردار، سخنی از مغفرت آمده است، ولی در این آیه که سخن از تحریم کتمان حق و گناهان مربوط به مسائل فکری و فرهنگی است، لحن آیه بسیار تندتر شده و سخنی از مغفرت نیامده است. بگذریم که در آیه بعد این تهدیدات شدیدتر می شود.

کتمان حقیقت، تنها درباره رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نبوده است. کسانی که درباره جانشین واقعی پیامبر نیز کتمان حقیقت کنند، دچار این عقوبت خواهند شد. آنانکه ماجرای غدیر خم را در کتب تفسیر و تاریخ خود محو و مسیر آیات را تحریف و توجیه می کنند و مردم را به جای امام معصوم به سراغ دیگران می فرستند، دچار کتمان حقیقت شده اند.

پیام ها:

۱- دنیاگرایی، بزرگترین خطر برای علما و دانشمندان است. «يَكْتُمُونَ، يَشْتَرُونَ»

۲- دین فروشی، به هر قیمتی که باشد خسارت است، زیرا حقایق و معارف کتب آسمانی ارزشمندتر از همه منافع است. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۳- خوردنی های حرام، به صورت آتش تجسم می یابند. «مَا يَأْكُلُونَ... إِلَّا النَّارَ»

۴- اشیا دارای یک وجهه باطنی و ملکوتی هستند که در قیامت به آن شکل تجسم می یابند. «فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ»

۵- کیفر، باید متناسب با جرم باشد. آنانکه در دنیا راه شنیدن کلام خدا را بر مردم بسته اند، در قیامت از لذت استماع کلام خدا محروم می شوند. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ»

۶- عذاب های قیامت، هم جسمی و هم روحی است. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ»

ص: ۲۶۵

«۱۷۵» أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ

آنها (کتمان کنندگان حق) کسانی هستند که گمراهی را به بهای از دست دادن هدایت و عذاب را به جای آمرزش خریدند. پس به راستی چقدر در برابر عذاب خداوند تحمل دارند؟

نکته ها:

برای گناه کتمان، هشت تهدید پی در پی آمده است؛ پنج تهدید در آیه قبل، دو تهدید در این آیه و یک تهدید در آیه بعد. شاید در مورد هیچ گناه دیگر این همه تهدید پشت سر هم نیامده باشد.

انگیزه های کتمان حقیقت، زیاد است. از آن جمله می توان به غرور، تعصب نابجای دینی، حفظ موقعیت، ضعف نفس، عدم شهامت، تنگ نظری، سفارش بیگانگان، حفظ مقام و مال اشاره کرد.

توبه ی گناه کتمان، تنها استغفار و گریه نیست، بلکه علاوه بر آن، بیان حقایق است. البته در مواردی کتمان لازم است مانند آنکه جان کسی در خطر است و یا فساد و خطری مطرح است. مانند کتمان گناهان خود یا مردم.

پیام ها:

۱- کتمان حقایق، از گناهان ویژه ی دانشمندان است. «أُولَئِكَ الَّذِينَ»

۲- در بیان کتب آسمانی، هدایت و مغفرت الهی است و در کتمان آنها ضلالت و عذاب. «اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ»

۳- دین فروشی و کتمان حقیقت، سخت ترین کیفرها را بدنبال دارد. جمله ی «فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ» در قرآن تنها در مورد این گروه بکار رفته است.

«۱۷۶» ذَلِكُ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

آن(عذاب) به جهت آن است که خداوند کتاب(آسمانی) را به حق نازل کرده است و البته کسانی که در کتاب(خدا با کتمان و تحریف) اختلاف (ایجاد) کردند، همواره در ستیزه ای عمیق هستند.

نکته ها:

این همه تهدید و وعده ی عذاب که برای کتمان کنندگان حقایق دینی بیان شد، از آن جهت است که خداوند کتاب آسمانی را چنان روشن و واضح و همراه با دلایل و استدلال نازل کرده است که جای هیچ گونه شبهه و ابهام برای کسی باقی نمی ماند، امّا با این حال گروهی از مردم برای حفظ منافع شخصی خود، دست به توجیه و تحریف زده و در فهم کتاب آسمانی اختلاف به وجود می آورند تا به اصطلاح آب را گل آلود نموده و از آن ماهی بگیرند. خداوند در وصف اینان می فرماید: این گروه در شقاق و جدایی به سر می برند.

یکی از راههای کتمان حقیقت، ایجاد اختلاف است. در سه آیه ی گذشته، تمام تهدیدات متوجه کتمان کنندگان بود. در این آیه به جای اینکه بفرماید: کتمان کنندگان در شقاقند، فرمود: اختلاف کنندگان در کتاب، در شقاقند. این نشان دهنده ی آن است که کتمان کنندگان، همان اختلاف کنندگان هستند. زیرا در محیط آلوده به اختلاف است که می توان مردم را سردرگم و حقایق را پنهان کرد.

پیام ها:

۱- منشأ اختلافات دینی و مذهبی، دانشمندان هستند، نه کتب آسمانی. «نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ... اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ»

۲- کتمان حقایق، موجب شقاق و شکاف و جدایی و پراکندگی است. «شِقَاقٍ بَعِيدٍ»

«۱۷۷» لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولَّوْا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

نیکی (تنها) این نیست که (به هنگام نماز) روی خود را به سوی مشرق یا مغرب بگردانید، بلکه نیکوکار کسی است که به خدا و روز قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیامبران ایمان آورده و مال (خود) را با علاقه ای که به آن دارد به خویشاوندان و یتیمان و بیچارگان و در راه ماندگان و سائلان و در (راه آزادی) بردگان بدهد، و نماز را برای دارد و زکات را پردازد، و آنان که چون پیمان بندند، به عهد خود وفا کنند و آنان که در (برابر) سختی ها، محرومیت ها، بیماری ها و در میدان جنگ، استقامت به خرج می دهند، اینها کسانی هستند که راست گفتند (و گفتار و رفتار و اعتقادشان هماهنگ است) و اینان همان پرهیزکارانند.

نکته ها:

کلمه «بِرٌّ» به معنای نیکی است، ولی به هر کس که خیلی نیکوکار باشد، می گویند او «بِرٌّ» است. یعنی وجودش یکپارچه نیکی است.

«بأساء» از «بؤس» به معنای فقر و سختی است که از خارج به انسان تحمیل می شود.

«ضراء»، درد و بیماری است که از درون به انسان فشار می آورد. و «حِينَ الْبَأْسِ» زمان جنگ و جهاد است.

بعد از ماجرای تغییر قبله که در آیه ی ۱۴۴ خواندیم، سخن روز، پیرامون قبله و تغییر آن

بود که این آیه می فرماید: چرا به جای محتوای دین که ایمان به خدا و قیامت و انجام کارهای نیک است، به سراغ بحث های جدلی رفته اید.

این آیه جامع ترین آیه قرآن است. زیرا اصول مهم اعتقادی، عملی و اخلاقی در آن مطرح گردیده است.

در تفسیر المیزان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: هر کس به این آیه عمل کند، ایمانش کامل است.

این آیه پانزده صفت نیک را در سه بخش ایمان، عمل و اخلاق بیان نموده است. در بخش ایمان، به مسئله ایمان به خدا، فرشتگان، انبیا، قیامت و کتب آسمانی اشاره شده و در بخش عمل، به مسائل عبادی مانند نماز و اقتصادی مانند زکات و اجتماعی مانند آزاد نمودن بردگان و نظامی مانند صبر در جبهه و جنگ، و روحی و روانی مثل صبر در برابر مشکلات، اشاره گردیده است. و در بخش اخلاقی به وفای به عهد و دل کندن از مادیات و ترحم به فقرا اشاره شده است.

ایمان به خدا، سبب خضوع انسان در برابر حق و عدم تسلیم در برابر طاغوت هاست. ایمان به قیامت، موجب وسعت دید و بلندی همت می گردد. ایمان به وجود ملائکه، نشانه ی ایمان به تشکیلات ماورای طبیعت است. ایمان به انبیا، ایمان به وحی و جریان هدایت در طول تاریخ است و دلیل بر اینکه انسان در این جهان رها و بی برنامه نبوده است.

انفاق، بیانگر روح تعاون و نوع دوستی، و نماز، پیوند مستقیم با خدا، و زکات برنامه ریزی و اقدام برای حل مشکل محرومان، و وفای به عهد، موجب تحکیم ارتباطات، و صبر، عامل آبدیده شدن انسان هاست. (۱)

جمله «آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ» را سه نوع معنا نموده اند:

الف: پرداخت مال به دیگران با وجود علاقه ای که به آن هست.

ب: پرداخت مال بر اساس حب خداوند.

ج: پرداخت مال بر اساس علاقه ای که به فقیر است.

ص: ۲۶۹

صبر، مادر همه کمالات است و قرآن راه رسیدن به بهشت را صبر می داند؛ «أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا» (۱) به آنان جایگاه بلند داده می شود، به پاس بردباری که کردند.

چنانکه فرشتگان به بهشتیان می گویند: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۲) درود بر شما که پایداری کردید.

همچنین درباره رهبران الهی می فرماید: «جَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا» (۳) آنان را بخاطر صبرشان، پیشوایانی قرار دادیم که به امر ما هدایت می نمودند.

مشابه این آیه، در روایات نیز برای معرفی معارف دینی چنین آمده است:

* «ليس العاقل من يعرف الخير من الشرّ و لكن العاقل من يعرف خير الشّرین» (۴) عاقل آن نیست که خیر را از شرّ بشناسد، عاقل آن است که میان دو شرّ، خیرش را برگزیند.

* «ليس العلم بكثره التعلّم انما هو نور يقذفه اللّٰه في قلب من يريد» (۵) دانش، به آموختن بسیار حاصل نمی شود. دانش واقعی، نوری الهی است که به دلها می تابد.

* «ليس البرّ في حُسن الرّی و لكن في السكينة و الوقار» (۶) بزرگی، در ظاهر آراسته نیست، بلکه در آرامش و وقار است.

* «ليس السخی...الذی ینفق ماله فی غیر حقّه و لكنه الذی یؤدّی الی اللّٰه ما فرض علیه» (۷) سخاوتمند کسی نیست که در هر جا و لو بی جا انفاق کند، بلکه کسی است که در هر جا خشنودی خداست، انفاق کند.

* «ليس العباده كثره الصیام و الصلاه و انما العباده كثره التفکر فی امر اللّٰه» (۸) عبادت به نماز و روزه بسیار نیست، به تفکر درباره خدا و آثار اوست.

* «اشدّ من یتّم الیتیم یتیم انقطع عن امامه» (۹) آنکه از سرپرستی پیشوای حقّ محروم گشته، یتیم تر از کسی است که پدر و مادرش را از دست داده است.

برای رسیدن به کمال تقوا، انفاق واجب و غیر واجب، هر دو لازم است.

ص: ۲۷۰

۱-۱. فرقان، ۷۵.

۲-۲. رعد، ۲۴.

۳-۳. سجده، ۲۴.

۴-۴. بحار، ج ۷۸، ص ۶.

۵-۵. بحار، ج ۱، ص ۲۲۵.

٦-٦. بهار، ج ١، ص ١٠٦.

٧-٧. بهار، ج ٧١، ص ٣٥٢.

٨-٨. بهار، ج ٧١، ص ٣٢٥.

٩-٩. بهار، ج ١٠٨، ص ١٧١.

بعضی از مردم به مستمندان کمک می کنند، ولی حقوق واجب خود را نمی پردازند و برخی دیگر به پرداخت خمس و زکات اکتفا می کنند و نسبت به فقرا و محرومان در بخشش های مستحبی بی تفاوت می شوند. این آیه، مؤمن واقعی را کسی می داند که هم حقوق واجب را پردازد و هم انفاق مستحب را انجام دهد.

به همین دلیل در روایات می خوانیم: در اموال ثروتمندان، غیر از زکات نیز حقی برای محرومان است. (۱) و کسی که سیر بخوابد در حالی که همسایه او گرسنه باشد، ایمان کامل به خدا و قیامت ندارد. (۲)

پیام ها:

۱- به جای محتوای دین، به سراغ ظاهر نرویم و از اهداف اصلی باز نمایم. «لَيْسَ الْبِرُّ... وَ لَكِنَّ الْبِرَّ»

۲- یکی از وظایف انبیا و کتب آسمانی، تغییر فرهنگ مردم است. «لَيْسَ الْبِرُّ... وَ لَكِنَّ الْبِرَّ»

۳- ایمان، مقدم بر عمل است. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ... آتَى الْمَالَ»

۴- ایمان به خدا و روز قیامت همراه با ایمان به همه ی انبیا و ملائکه لازم است.

«آمَنَ بِاللَّهِ...»

وَ الْمَلَائِكَةِ وَ الْكِتَابِ وَ النَّبِيِّينَ

۵- ارتباط با خدا در کنار ارتباط با مردم و تعاون اجتماعی در حوادث و گرفتاری ها مطرح است. «آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ... وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ»

۶- تمام کارهای نیک، در سایه ایمان به خدا شکل می گیرد. «آمَنَ بِاللَّهِ... آتَى الْمَالَ»

۷- هدف اسلام از انفاق، تنها سیر کردن گرسنگان نیست، بلکه دل کندن صاحب مال از مال نیز هست. «عَلَى حُبِّهِ»

۸- نیکوکاران، مال و دارایی خود را با رغبت و علاقه در راه خدا انفاق می کنند.

«آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ»

ص: ۲۷۱

۱- ۱). تفسیر قرطبی.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۶۶۵.

۹- در انفاق، بستگان نیازمند بر سایر گروه های مستمند، اولویت دارند. «ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ...»

۱۰- سائل را رد نکنید، گرچه فقیر، مسکین، در راه مانده و فامیل نباشد. کلمه ی «السائلین» به صورت مستقل مطرح شده است. «وَ الْمَسَاكِينِ وَ... السَّائِلِينَ»

۱۱- ایمان و نماز و زکات، بدون شرکت در جهاد کامل نمی شود. «وَ حِينَ الْبَأْسِ...»

أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا»

۱۲- مدعیان ایمان بسیارند، ولی مؤمنان واقعی که به تمام محتوای دین عمل کنند، گروهی اندک هستند. «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا»

۱۳- نشانه ی صداقت، عمل به وظایف دینی و تعهدات اجتماعی است. «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا»

۱۴- متقی کسی است که عملش، عقایدش را تأیید کند. «آتَى الْمَالَ... أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ»

«۱۷۸» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَ الْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَابْتِغَاءً بِالْمَعْرُوفِ وَ آدَاءً إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ رَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! (قانون) قصاص در مورد کشتگان، بر شما (چنین) مقرر گردیده است: آزاد در برابر آزاد و برده در برابر برده و زن در برابر زن، پس اگر کسی از ناحیه برادر (دینی) خود (یعنی صاحب خون و ولی مقتول) مورد عفو قرار گیرد. (یا قصاص او به خون بهابعدیل شود) باید شیوه ای پسندیده پیش گیرد و به نیکی (دیه را به ولی مقتول) بپردازد، این حکم تخفیف و رحمتی است از ناحیه پروردگارتان، پس برای کسی که بعد از این (از حکم خدا) تجاوز کند، عذاب درناکی دارد.

«قصاص» از ریشه «قَصَّ» به معنای پیگیری است. لذا به داستان دنباله دار و پی در پی «قصه» می گویند. پیگیری قتل تا مجازات قاتل را «قصاص» گویند.

در هر اجتماعی گناه و بیگناه قتل صورت می گیرد، یک دین جامع و کامل همانند اسلام، در قبال چنین حوادثی باید طرح و برنامه ی عادلانه و منطقی ارائه دهد که بتواند جلوی ازدیاد و تکرار چنین حوادث و همچنین جلوی انتقام های نابجا و احیاناً سوءاستفاده ها را بگیرد، تا قاتلان، جسور نشوند و خون مظلوم به هدر نرود.

در جاهلیت قبل از اسلام، گناه به خاطر کشته شدن یک نفر، قبیله ای به خاک و خون کشیده می شد و جنگ های طولانی به راه می افتاد. اسلام با طرحی که در این آیه مطرح شده، هم حفاظت خون مردم و هم رضایت طرفین و رعایت حدود و اندازه را در نظر گرفته است. البته قانون قصاص، حکم الهی که قابل عفو و اغماض نباشد، نیست، بلکه حقی است برای صاحبان خون که می توانند با گرفتن دیه و یا بدون آن، از حقّ خود صرف نظر کنند.

سؤال: چرا در قانون قصاص، جنسیت مطرح است؟ اگر قاتل مرد و مقتول زن باشد، مرد را قصاص نمی کنند؟

پاسخ: قتل زن و مرد، از نظر الهی و انسانی و کیفر اخروی یکسان است، لکن در کیفر دنیوی فرق دارد و این به خاطر آن است که معمولاً مرد نان آور خانه و قتل او سبب ضربه اقتصادی به خانواده است و قانون براساس نوع است، نه موارد نادر که ممکن است زنی نان آور باشد.

البته مرد در برابر زن با پرداخت ما به التفاوت دیه، قصاص می شود.

پیام ها:

۱- در قانون قصاص، اصول تساوی و عدالت مورد توجه است. «الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى...»

۲- قاطعیت و عطف در کنار هم لازم است. «فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أُخِيهِ» گویا اولیای مقتول، برادر قاتل هستند و قاتل، از مرز اسلام و اخوت بیرون نمی رود.

۳- حقوق اسلامی، آمیخته با اخلاق اسلامی است. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ... فَمَنْ عَفِيَ»

۴-اسلام، نه مانند یهود تنها راه را قصاص می داند و نه همچون مسیحیت بهترین راه را عفو می شناسد، بلکه راههای مختلفی مثل قصاص، خون بها و عفو را مطرح می کند. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ... فَمَنْ عَفَى»

۵-جواز عفو قاتل و تبدیل قصاص به گرفتن خون بها، شاید برای تربیت شماس است. «تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۶-تجاوز از حدود الهی و سوءاستفاده از آن ممنوع است. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ... فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۷-اگر در قانونی تخفیف قرار دادید، به آن پا بند بایستید. «ذَلِكَ تَخْفِيفٌ... فَمَنْ اعْتَدَى»

«۱۷۹» وَ لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ای صاحبان خرد! برای شما در قصاص، حیات (و زندگی نهفته) است.

باشد که شما تقوا پیشه کنید.

نکته ها:

گویا آیه در مقام پاسخ به یک سری ایرادهایی است که به حکم قصاص، به خصوص از سوی روشنفکر نمایان مطرح می شود. قرآن می فرماید: حکم قصاص برای جامعه انسانی تأمین کننده حیات و زندگی است. قصاص یک برخورد و انتقام شخصی نیست، بلکه تأمین کننده امتیث اجتماعی است. در جامعه ای که متجاوز قصاص نشود، عدالت و امتیث از بین می رود و آن جامعه گویا حیاتی ندارد و مرده است. چنانکه در پزشکی و کشاورزی و دامداری، لازمه حیات و سلامت انسان، گیاه و حیوان، از بین بردن میکروب ها و آفات است.

اگر به بهانه اینکه قاتل هیجان روانی پیدا کرده، بگوییم او رها شود، هیچ ضمانتی نیست که در دیگر جنایت ها این بهانه مطرح نشود، چون تمام جنایتکاران در حال سلامت و آرامش روحی و فکری دست به جنایت نمی زنند. با این حساب تمام خلافکاران باید آزاد باشند و جامعه سالم نیز تبدیل به جنگل شود که هرکس بر اثر هیجان و دگرگونی های روحی و

روانی، هر کاری را بتواند انجام دهد. گمان نشود که دنیای امروز، دنیای عاطفه و نوع دوستی است و قانون قصاص، قانونی خشن و ناسازگار با فرهنگ حقوق بشر دنیاست. اسلام در کنار حکم قصاص، اجازه عفو و اخذ خون بها داده تا به مصلحت اقدام شود.

توجهاتی از قبیل اینکه از مجرمان و قاتلان در زندان با کار اجباری به نفع پیشرفت اقتصادی بهره گیری می کنیم، قابل قبول نیست. چون این برنامه ها، تضمین کننده امتیّت عمومی نیستند. اصل، مقام انسانیت و جامعه عدالت پرور است، نه دنیای پرخطر همراه با تولید بیشتر، آن هم به دست جنایتکاران و قاتلان!

از آنجا که قانون قصاص، ضامن عدالت و امتیّت و رمز حیات جامعه است، در پایان این آیه می فرماید: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» یعنی اجرای این قانون، موجب خودداری و جلوگیری از بروز قتل های دیگر است.

حیات، دارای انواعی است:

۱- حیات طبیعی. مثل زنده شدن زمین در بهار و بعد از باران. «يُحْيِي الْأَرْضَ» (۱)

۲- حیات معنوی. مثل دعوت پیامبر که عامل زنده شدن مردم است. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۲)

۳- حیات برزخی که شهدا دارند. «لَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ» (۳)

۴- حیات اخروی که برای همه است. «يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» (۴)

۵- حیات اجتماعی در سایه امتیّت و عدالت. نظیر همین آیه «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»

پیام ها:

۱- اجرای عدالت، تضمین کننده حیات جامعه است. «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»

۲- تعادل میان رأفت و خشونت، لازم است. خدایی که رحمن و رحیم است، قصاص را رمز حیات می داند. «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»

۳- حذف عنصر خطرناک، یک اصل عقلانی است. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»

ص: ۲۷۵

۱- ۱. روم، ۵۰.

۲- ۲. انفال، ۲۴.

۳- ۳. بقره، ۱۵۴.

۴-زود قضاوت نکنید. ممکن است در برخورد سطحی، قصاص را خوب ندانید ولی با خرد و اندیشه درمی یابید که قصاص رمز حیات است. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»

۵- تقوا و دوری از گناه، فلسفه احکام دین است. چه احکام عبادی و چه قضایی. (۱) «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

۶- قصاص، سبب بازداري مردم از تکرار قتل است. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

«۱۸۰» كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

بر شما مقرر شده که چون یکی از شما را (نشانه های) مرگ فرا رسد، اگر مالی از خود به جای گذارده، برای پدر و مادر و نزدیکان به طور شایسته وصیت کند، این کار حق و شایسته پرهیزکاران است.

نکته ها:

بعضی ها فکر می کنند وصیت کردن، زمینه ی زود مردن است، در حالی که یک نوع دوراندیشی است و اینکه می فرماید: هنگام مرگ وصیت کنید. چون آن لحظه، آخرین فرصت است و گرنه می تواند سالها قبل از فرا رسیدن مرگ، وصیت کند.

بعضی وصیت کردن را واجب دانسته اند، اما از جمله ی «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» استفاده می شود که این عمل مستحب است و گرنه می فرمود: «حقاً علی المؤمنین»

در آیه ی شریفه به جای کلمه «مال» از کلمه «خیر» استفاده شده شاید به آن خاطر باشد که مال و ثروت، مایه ی خیر و نیکی است و آنچه در اسلام مورد انتقاد قرار گرفته، مال حرام یا علاقه ی زیاد به مال یا ترجیح دادن مال بر کمالات فردی و نیازهای اجتماعی و یا استثمار مردم برای تحصیل آن است.

وصیت باید بر اساس «معروف» یعنی عقل پسند باشد، نه از روی کینه و انتقام و یا مهرورزی های بی جا و بی رویه. چون از ارث، تنها بعضی از بستگان بهره مند می شوند آن

ص: ۲۷۶

۱- ۱). در بیان فلسفه روزه نیز می فرماید: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۱۸۳.

هم به مقدار معین، لذا اسلام سفارش می کند اگر در میان فامیل کسانی هستند که از ارث محرومند و یا سهم ارث آنان اندک است با وصیت، در مورد توسعه ی سهمیه آنان اقدام نماید، ولی اگر کسی در این وصیت رعایت عدالت نکند و یا ظلمی را روا دارد، گناه کبیره انجام داده است. (۱)

شخصی با داشتن کودکانی صغیر، تمام اموال خود را در راه خدا بخشید. چون پیامبر صلی الله علیه و آله متوجه شدند، پرسیدند با این مرده چه کردید؟ گفتند: او را دفن کردیم. فرمود: اگر قبلاً به من خبر داده بودید، اجازه نمی دادم او را در قبرستان مسلمانان دفن کنید، چرا که او با داشتن این همه فرزند، برای آنان هیچ مالی نگذاشته و همه را در راه خدا داده است. (۲)

وصیت، کار دقیقی است که اگر خدای ناکرده با بی توجهی انجام شود و بعداً عامل فتنه و ناراحتی هایی گردد، تمام کارهای خیر محو می شود. از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند: گاهی انسان شصت سال عبادت می کند، ولی چون وصیت نامه ی خود را عادلانه تنظیم نمی کند، به دوزخ می رود. (۳)

وصیت، نشانه ی آن است که مالکیت انسان حتی بعد از مرگ در مورد قسمتی از دارایی هایش ادامه دارد.

مقدار وصیت، یک سوم مال است و اگر شخصی در مورد بیش از این مقدار وصیت کند، اجازه ی وارثان شرط است. برای اینکه یاد بگیریم چگونه وصیت کنیم، بهتر است وصیت نامه های اولیای خدا، شهدا و علما را بخوانیم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس ابتدا به عهده بگیرد که وصیت شخصی را انجام دهد، ولی سپس بدون عذر آنرا رها کند، هیچ عملی از او قبول نمی شود و تمام فرشتگان میان آسمان و زمین او را لعنت می کنند و دائماً در غضب خداوند است و در برابر هر کلمه ی «یا رب» که می گوید، یک لعنت بر او نثار می شود و پاداش تمام کارهای قبلی او به پای وصیت کننده ثبت می گردد. (۴)

ص: ۲۷۷

۱- ۱. سفینة البحار، «وصی».

۲- ۲. سفینة البحار، «وصی».

۳- ۳. نهج الفصاحه، جمله ۶۲۶.

۴- ۴. تفسیر اطیب البیان.

۱- وصیت، نشانه‌ی دقت و اهل حساب بودن است.

۲- وصیت، نشانه‌ی احترام به حقوق دیگران است.

۳- وصیت، توصیه به انجام امور خیری است که از آن غفلت شده و تداوم عمل صالح، پس از مرگ است.

۴- وصیت، راهی برای پرکردن خلأهای اقتصادی و تعدیل ثروت است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده اند: هر کس با وصیت از دنیا برود، گویا شهید مرده است (۱).

وصیت برای والدین و بستگان، عامل تجدید محبت و یک نوع قدرشناسی است. لذا در آغاز آیه وصیت، والدین مطرح شده اند تا علاوه بر سهم ارث، وصیت به نوعی تنظیم شود که نفعش به آنان نیز برسد که این خود از مصادیق احسان است.

اقسام وصیت

۱. واجب: مثل وصیت به حق الله، حق الناس، قضای نماز و عبادات دیگر، پرداخت حقوق واجبه مانند خمس، زکات، دیون، بدهکاری های مردم.

۲. مستحب: مثل وصیت به امور خیریه.

۳. مباح: مثل وصیت فرزندان به نوع شغل، حرفه، لباس، طعام.

۴. مکروه: مثل وصیت به مقبره سازی.

۵. حرام: مثل وصیت به ایجاد مراکز فساد، انتشار کتب ضاله.

پیام ها:

۱- گرچه با مرگ، انسان از دنیا می رود، اما پرونده‌ی عمل او با کارهایی نظیر وصیت باز می ماند. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ...
الْوَصِيَّةُ» ۲- مال و ثروت، اگر در راه درست مصرف شود، خیر است. «إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ»

۳- در وصیت باید علاوه بر ارث، برای والدین و نزدیکان سهمی قرار داد

ص: ۲۷۸

«الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ»

۴- وصیت باید بر اساس عرف پسندیده ی جامعه باشد. «الْوَصِيَّةُ... بِالْمَعْرُوفِ»

۵- ترك وصیت، نوعی بی تقوایی نسبت به حقوق دیگران است. «الْوَصِيَّةُ... حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

«۱۸۱» فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

پس هر کس که آن (وصیت را) بعد از شنیدن، تغییر دهد، گناهش تنها بر کسانی است که آن را تغییر می دهند، همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

این آیه نیز هشدار می دهد که در صدد تغییر و یا تبدیل وصیت دیگران بر می آیند. اگر کسی بعد از شنیدن و باخبر شدن از موضوع وصیت و موارد مصرف آن، دست به تغییر یا تبدیل آن بزند، گناه این تغییر و تبدیل به گردن همان کسی است که این عمل ناشایست را مرتکب شده است، ولی وصیت کننده به پاداش خود می رسد. مثلاً اگر کسی وصیت کند که به صد فقیر کمک شود، ولی به جای صد فقیر، اموال او را به دیگران دهند و آنان نیز خبر نداشته و مال را مصرف کنند، در این صورت وصیت کننده که از دنیا رفته، به پاداش کمک به فقرا می رسد و گیرندگان بی خبر هم گناهکار نیستند، در این میان، گناه تنها به عهده ی کسی است که وصیت را تغییر داده است و باید بداند که خداوند شنوا و آگاه است و کیفر این خیانت را در دنیا و آخرت به او خواهد داد.

در حدیث می خوانیم: وصیت را اگر چه به نفع یهودی یا نصرانی باشد، تغییر ندهید. (۱)

پیام ها:

۱- تغییر وصیت از سوی دیگران، حرام است. «فَمَنْ بَدَّلَهُ... فَإِنَّمَا إِثْمُهُ»

ص: ۲۷۹

۲- حق مالکیت، بعد از مرگ نیز محترم است و کسی حق تغییر وصیت را ندارد.

«فَمَنْ بَدَّلَهُ...»

فَأَيُّهَا إِيَّاهُ»

۳- گناه آگاهانه و مغرضانه، خطرناک تر است. «بَعْدَ مَا سَمِعَهُ»

۴- ایمان به اینکه ما در محضر خدا هستیم، بهترین عامل تقوا و دوری از تغییر و تبدیل وصیت مردم است. «فَمَنْ بَدَّلَهُ... إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

«۱۸۲» فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

پس کسی که از انحراف وصیت کننده (و تمایل بی جای او به بعض ورثه) یا از گناه او (به اینکه به کار خلافی وصیت کند)، بترسد و میان آنها را اصلاح دهد، گناهی بر او نیست (و مشمول قانون مجازات تبدیل وصیت نمی شود)، همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

صاحب تفسیر مجمع البیان کلمه ی «جنف» را به معنای تمایل به انحراف نا آگاهانه و کلمه ی «اثم» را به معنای گناه آگاهانه گرفته است.

آنچه در اسلام ممنوع شده، تغییر و تبدیل وصیت های صحیح است، ولی اگر وصیت سبب فتنه و یا خلاف موازین شرع بود، تغییر آن اشکال ندارد. چنانکه اگر وصیت کننده بیش از یک سوم اموالش را وصیت کند، می توان آن مقدار را کم کرد، اگر سفارش به گناه کرد، می توان وصیت را تغییر داد، یا اگر عمل به وصیت ایجاد فتنه و فساد کند، می توان زیر نظر حاکم اسلامی در وصیت تغییراتی داد. بنابراین در اسلام بن بست وجود ندارد و چون هدف تمام اعمال رسیدن به تقواست، می توان براساس تقوا تمام موارد ضد تقوا را اصلاح کرد.

پیام ها:

۱- اصل اهم و مهم را باید مراعات کرد. احترام به وصیت مهم است، ولی رفع فتنه و اصلاح امور مسلمانان مهم تر است. «فَمَنْ خَافَ... فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»

۲- تغییر وصیت باید براساس فتنه زدایی و اصلاح باشد. «فَمَنْ خَافَ... فَأَصْلَحَ»

﴿۱۸۳﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! روزه بر شما مقرر گردید، همانگونه که بر کسانی که پیش از شما بودند مقرر شده بود، باشد که پرهیزگار شوید.

نکته ها:

تقوا، به معنای خویشتن داری از گناه است. بیشتر گناهان، از دو ریشه غضب و شهوت سرچشمه می گیرند و روزه، جلوی تندی های این دو غریزه را می گیرد و لذا سبب کاهش فساد و افزایش تقواست. (۱)

به نظر مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، آیاتی که با خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع شده اند، در مدینه نازل شده و جزء آیات مدنی می باشند. فرمان روزه نیز همچون دستور جهاد و پرداخت زکات در سال دوم هجری صادر گردیده است.

آثار و برکات روزه

تقوا و خداترسی، در ظاهر و باطن، مهم ترین اثر روزه است. روزه، یگانه عبادت مخفی است. نماز، حج، جهاد، زکات و خمس را مردم می بینند، اما روزه دیدنی نیست. روزه، اراده انسان را تقویت می کند. کسی که یک ماه نان و آب و همسر خود را کنار گذاشت، می تواند نسبت به مال و ناموس دیگران خود را کنترل کند. روزه، باعث تقویت عاطفه است. کسی که یک ماه مزه ی گرسنگی را چشید، درد آشنا می شود ورنج گرسنگان را احساس و درک می کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: روزه، نصف صبر است. (۲) روزه ی مردمان عادی، همان خودداری از نان و آب و همسر است، اما در روزه خواص علاوه بر اجتناب از مفطرات، اجتناب از گناهان نیز لازم است، و روزه ی خاصّ الخاص علاوه بر اجتناب از مفطرات و

ص: ۲۸۱

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲- ۲. تفسیر المنار.

پرهیز از گناهان، خالی بودن دل از غیر خداست. (۱) روزه، انسان را شبیه فرشتگان می کند، فرشتگانی که از خوردن و آشامیدن و شهوت دورند. (۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس ماه رمضان را برای خدا روزه بدارد، تمام گناهانش بخشیده می شود. (۳) چنانکه در حدیث قدسی نیز آمده است که خداوند می فرماید: «الصوم لی و انا اجزی به» روزه برای من است و من آن را پاداش می دهم. (۴)

اهمیت روزه به قدری است که در روایات پاداش بسیاری از عبادات را همچون پاداش روزه دانسته اند. (۵) هر چند که روزه بر امت های پیشین نیز واجب بوده، ولی روزه ی ماه رمضان، مخصوص انبیا بوده است و در امت اسلامی، روزه رمضان بر همه واجب شده است. (۶)

رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود: برای هر چیز زکاتی است و زکات بدنها، روزه است. (۷)

پیام ها:

۱- خطاب زیبا، گامی برای تأثیر گذاری پیام است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾

در حدیثی از تفسیر مجمع البیان می خوانیم: لذت خطاب ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ سختی روزه را آسان می کند. اگر والدین بخواهند که فرزندشان به سخنانشان گوش دهند، باید آنان را زیبا صدا زنند.

۲- از شیوه های تبلیغ آن است که دستورات مشکل، آسان جلوه داده شود. این آیه می فرماید: فرمان روزه مختص شما مسلمانان نیست، در امت های پیشین نیز این قانون بوده است. و عمل به دستوری که برای همه امت ها بوده، آسان تر از دستوری است که تنها برای یک گروه باشد. «كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۳- قرآن، فلسفه بعضی احکام همچون روزه را بیان داشته است. زیرا اگر مردم نتیجه ی کاری را بدانند، در انجام آن نشاط بیشتری از خود نشان می دهند.

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

ص: ۲۸۲

-
- ۱- ۱). تفسیر روح البیان. □
 - ۲- ۲). صاحب جواهر، نقل از آیه الله جوادی.
 - ۳- ۳). تفسیر مراغی.
 - ۴- ۴). تفسیر مراغی.
 - ۵- ۵). کافی، ج ۲، ص ۱۰۰.

٦-٦) .تفسير نورالثقلين.

٧-٧) .بحار، ج٦٩، ص٣٨٠.

«۱۸۴» أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

چند روزی معدود (روزه بر شما مقرر شده است)، ولی هر کس از شما بیمار یا در سفر باشد، پس (به همان) تعداد از روزهای دیگر (را روزه بگیرد) و بر کسانی که طاقت روزه ندارند (همچون بیماران مزمن و پیرمردان و پیرزنان)، لازم است کفاره ای بدهند، مسکینی را اطعام کنند. و هر کس به میل خود بیشتر نیکی کند (و بیش از مقدار واجب، طعام بدهد)، برای او بهتر است، ولی اگر (آثار روزه را) بدانید، (می فهمید که) روزه گرفتن، برایتان بهتر است. (و هرگز به روزه خواری معذوران، غبطه نمی خوردید).

نکته ها:

یکی از معانی باب افعال در زبان عربی، سلب است. مثلاً کلمه «عُجْمَه» به معنای گنگی است، وقتی به باب افعال می رود و «اعجام» می شود، به معنای از بین بردن گنگی است. در این آیه نیز کلمه «يُطِيقُونَهُ» به معنای سلب طاقت و توان است.

تسلیم فرمان خدا بودن، ارزش است. اگر دستور روزه گرفتن داد، باید روزه گرفت و اگر حکم به افطار کرد، باید روزه را شکست.

در مجمع البیان آمده است: گروهی از اصحاب پیامبر حتی در حال سفر روزه گرفته و مایل نبودند که روزه خود را بشکنند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله آنان را گناهکار خواندند. امام صادق علیه السلام فرمود: اگر کسی در سفر روزه بگیرد، من بر جنازه ی او نماز نمی گزارم.

در تفسیر قرطبی نیز آمده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در سفر از مدینه به مکه در ماه رمضان، آب خواستند، آنگاه ظرف آب را بر سر دست گرفتند تا مردم بینند و سپس از آب میل فرمودند.

به هر حال اگر مسافر یا مریضی روزه گرفت، روزه اش باطل و باید قضای آنرا به جا آورد. (۱)

ص: ۲۸۳

امام صادق علیه السلام فرمودند: حتی اگر مادری نسبت به شیر کودک یا جنین نگرانی داشت، باید روزه خود را افطار نماید و این نشانه‌ی رأفت خداوند است. (۱)

پیام‌ها:

۱- اسلام برای هر فرد در هر شرایطی، قانون مناسب دارد. در این آیه، حکم مسافران، بیماران و سالمندان بیان شده است. «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ»

۲- شرایط نباید فلسفه کلی حکم و آثار و منافع آنرا تماماً از بین ببرد. اگر انسان مریض یا مسافر در شرایطی نمی‌تواند روزه بگیرد، باید در ایام دیگری قضا کند تا از منافع روزه برخوردار شود. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ»

۳- قصد سفر، به تنهایی مانع روزه نیست، در سفر بودن لازم است. «عَلَىٰ سَفَرٍ»

۴- قضای روزه، زمان خاصی ندارد. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ»

۵- توانایی، شرط تکلیف است. «عَلَىٰ الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ»

۶- تغذیه‌ی فقرا، در متن احکام جاسازی شده است. «طَعَامٌ مِسْكِينٍ»

۷- عباداتی سبب رشد و قرب بیشتر است که با علاقه و رغبت باشد. «فَمَنْ تَطَوَّعَ»

۸- دستورات الهی بگونه‌ای است که حداقل را بر همه واجب کرده است و بیش از آن را به اختیار انسان می‌گذارد. در این آیه سیر کردن یک گرسنه واجب، ولی بیش از آن به عنوان عمل مستحبی در اختیار خود انسان است. «فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ»

۹- انجام دستورات خداوند، آثار خوبی دارد که به خود انسان باز می‌گردد نه خدا.

«أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ»

ص: ۲۸۴

«۱۸۵» شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

(روزه در) ماه رمضان، ماهی است که قرآن در آن نازل شده است. (و قرآن کتابی است که) هدایتگر مردم همراه با دلایل روشن هدایت و وسیله تشخیص حق از باطل است، پس هر کس از شما که این ماه را دریابد، باید روزه بگیرد. و آنکس که بیمار یا در سفر باشد، روزهای دیگری را به همان تعداد روزه بگیرد. خداوند برای شما آسانی می خواهد و برای شما دشواری نمی خواهد (این قضای روزه) برای آن است که شماره مقرّر روزها را تکمیل کنید و خدا را بر اینکه شما را هدایت کرده، به بزرگی یاد کنید، باشد که شکر گزار گردید.

نکته ها:

«رمضان» از ماده «رَمَض» به معنای سوزاندن است. البته سوزاندنی که دود و خاکستر به همراه نداشته باشد. وجه تسمیه این ماه از آن روست که در ماه رمضان، گناهان انسان سوزانده می شود.

ماه رمضان، ماه نزول قرآن می باشد و تنها ماهی است که نامش در قرآن آمده و شب قدر نیز در این ماه است. در تفسیر برهان از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: تمام کتاب های آسمانی، در ماه رمضان نازل شده اند. ماه رمضان، بهترین ماه خدا است. آن حضرت در جمعه آخر ماه شعبان، خطبه مفصلی در عظمت ماه رمضان ایراد کرده اند که در بعضی از تفاسیر و کتب روایی آمده است. (۱) همچنین در صحیفه سجادیه، امام سجاد علیه السلام در

ص: ۲۸۵

وداع ماه رمضان مناجات جان سوزی دارند.

اسلام دین آسان و بنای آن بر سهولت و عدم سخت گیری است. هر کس مریض یا مسافر بود روزه نگیرد و قضای آن را انجام دهد. اگر وضو گرفتن مشکل است، تیمم را جایگزین می کند. اگر ایستادن در نماز مشکل است، اجازه ی نشسته نماز خواندن را می دهد. که این قانون به نام «قاعده لاجرح» در فقه مشهور است.

رمضان ماه مهمانی خدا

در رمضان، مؤمنان با کارت «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» به میهمانی خداوند دعوت شده اند، و این میهمانی ویژگی هایی دارد:

۱- میزبان، خداوند است و میهمانان را شخصاً دعوت کرده است.

۲- وسیله پذیرایی، شب قدر، نزول قرآن، فرود آمدن فرشتگان، استجاب دعا، لطافت روح، و دوری از دوزخ است.

۳- زمان پذیرایی، ماه رمضان است که به گفته ی روایات، اوّل آن رحمت، وسط آن مغفرت و آخر آن پاداش است.

۴- چگونگی پذیرایی، شب قدر به گونه ای است که در آن نیاز یک سال میهمانان تأمین می شود و زمین با نزول فرشتگان در شب قدر مزین می گردد.

۵- غذای این ماه، غذای روح است که برای رشد معنوی لازم است، نه غذای جسم. لطف غذای این مهمانی، آیات قرآن است که تلاوت یک آیه آن در ماه رمضان همچون تلاوت تمام قرآن در ماه های دیگر است.

این میهمانی هیچ سختی با میهمانی های دنیوی ندارد. خداوند عالم و غنی و خالق و باقی و عزیز و جلیل، میزبان انسان های جاهل و فقیر و فانی و مخلوق و ذلیل می شود و می گوید: من دعایتان را مستجاب می کنم و برای هر نفسی که در ماه رمضان می کشید، پاداش تسبیحی عطا می کنم. (۱)

ص: ۲۸۶

۱- ۱). خطبه ی پیامبر صلی الله علیه و آله در جمعه آخر ماه شعبان.

در وسائل الشیعه (۱) برای اخلاق روزه دار در ضمن روایت مفصلی می خوانیم: روزه دار، از دروغ، گناه، مجادله، حسادت، غیبت، مخالفت با حق، فحش و سرزنش و خشم، طعنه و ظلم و مردم آزاری، غفلت، معاشرت با فاسدان، سخن چینی و حرام خواری، دوری کند و نسبت به نماز، صبر و صداقت و یاد قیامت توجه خاص داشته باشد.

شرط حضور در این مهمانی، فقط تحمل گرسنگی نیست. در حدیث آمده است: آن کس که از اطاعت رهبران آسمانی، سرباز زند و یا در مسائل خانوادگی و شخصی با همسر خود بدرفتار و نامهربان باشد و یا از تأمین خواسته های مشروع او خودداری کند و یا والدین از او ناراضی باشند، روزه او قبول نیست و شرایط این ضیافت را به جای نیاورده است.

روزه گرچه فوائد و منافع طبّی از قبیل دفع و برطرف شدن مواد زاید بدن در اثر گرسنگی را دارد، اما سحرخیزی و لطافت روح و استجاب دعا در ماه رمضان چیز دیگری است و محروم واقعی کسی است که از این همه خیر و برکت محروم باشد.

پیام ها:

۱- ارزش رمضان، به نزول قرآن است. ارزش انسان ها نیز می تواند به مقداری باشد که قرآن در آنها نفوذ کرده باشد. «الذی أنزلَ فیهِ القرآنُ»

۲- وجوب روزه، بعد از یقین به حلول ماه رمضان است. «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ»

۳- قضای روزه بر مریض و مسافر واجب است. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ»

۴- روزه ی قضاء، مشروط به زمان خاصی نیست. «أَيَّامٍ أُخَرَ»

۵- احکام خداوند بر اساس آسانی و مطابق طاقت انسان است. «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ»

۶- عسر و حرج، واجبات را از دوش انسان برمی دارد. «لَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ»

۷- روزه ی قضا باید به تعداد روزهایی باشد که عذر داشته است. «لِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ»

۸- هدایت و توفیق انجام عبادات، از طرف خداست. تکبیر، نشان بزرگداشت

خدا و عدم توجه به خود و دیگران است. «لَتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ»

۹-روزه،زمینه ساز هدایت انسان و سپاسگزاری اوست. «لَتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

«۱۸۶» وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَ لِيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

و هرگاه بندگانم از تو درباره من پرسند(بگو): همانا من نزدیکم؛دعای نیایشگر را آنگاه که مرا می خواند پاسخ می گویم.پس باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان آورند،باشد که به رشد رسند.

نکته ها:

برخی از رسول خدا صلی الله علیه و آله می پرسیدند:خدا را چگونه بخوانیم،آیا خدا به ما نزدیک است که او را آهسته بخوانیم و یا دور است که با فریاد بخوانیم؟! این آیه در پاسخ آنان نازل شد.

دعا کننده،آنچنان مورد محبت پروردگار قرار دارد که در این آیه،هفت مرتبه خداوند تعبیر خودم را برای لطف به او بکار برده است:اگر بندگان خودم درباره خودم پرسیدند،به آنان بگو:من خودم به آنان نزدیک هستم وهرگاه خودم را بخوانند،خودم دعاهای آنان را مستجاب می کنم،پس به خودم ایمان بیاورند ودعوت خودم را اجابت کنند.این ارتباط محبت آمیز در صورتی است که انسان بخواد با خداوند مناجات کند.

دعا کردن،همراه و همرننگ شدن با کل هستی است.طبق آیات،تمام هستی در تسبیح و قنوتند؛ «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» (۱) و تمام موجودات به درگاه او اظهار نیاز دارند؛ «يَسْتَلُّهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) پس ما نیز از او درخواست کنیم تا وصله ناهمگون هستی نباشیم.

قرآن درباره دعا سفارشاتى دارد،از آن جمله:

۱.دعا و درخواست باید خالصانه باشد. «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» (۳)

ص: ۲۸۸

۱-۱. بقره، ۱۱۶.

۲-۲. الرحمن، ۲۹.

۳-۳. غافر، ۱۴.

۲. با ترس و امید همراه باشد. «وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا» (۱)

۳. با تضرع و در پنهانی صورت بگیرد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً» (۲)

۴. با ندا و خواندنی مخفی همراه باشد. «إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا» (۳)

در اصول کافی، جلد دوم، صدها حدیث در اهمیت، نقش و آداب دعا، توجه و اصرار و ذکر حاجت ها هنگام دعا و دعای دسته جمعی و ایمان به استجاب آن آمده است.

سؤال: چرا گاهی دعای ما مستجاب نمی شود؟

پاسخ: عدم استجاب دعای ما به خاطر شرک یا جهل ماست. در تفسیر المیزان می خوانیم که خداوند در این آیه می فرماید: «أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَا» خودم اجابت می کنم دعا کننده ای را که فقط مرا بخواند و با اخلاص تمام، از من طلب خیر کند. پس اگر دعا مستجاب نشد، یا به جهت آن است که ما از خداوند خیر نخواستیم، و در واقع برای ما شر بوده و یا اگر واقعاً خیر بوده، خالصانه و صادقانه از خداوند درخواست نکرده ایم و همراه با استمداد از غیر بوده است. و یا اینکه استجاب درخواست ما، به مصلحت ما نباشد که به فرموده روایات، در این صورت به جای آن بلایی از ما دور می شود و یا برای آینده ما یا نسل ما ذخیره می شود و یا در آخرت جبران می گردد.

در اصول کافی می خوانیم: کسی که غذای حرام بخورد، یا امر به معروف و نهی از منکر نکند و یا از سر غفلت و بی اعتنائی دعا کند، دعایش مستجاب نمی گردد.

معنای دعا، ترک کسب و کار نیست، بلکه توکل به خداوند همراه با تلاش است. لذا در حدیث می خوانیم: دعای بیکار مستجاب نمی شود.

شاید قرار گرفتن آیه ی دعا در میان آیات روزه به خاطر تناسب بیشتری است که ماه خدا با دعا دارد.

سؤال: با اینکه کارهای خداوند قانون مند و براساس عوامل و سنت های ثابت است، پس دعاچه نقشی دارد؟

پاسخ: همانگونه که انسان در سفر، حکم نماز و روزه اش غیر از انسان در وطن است، انسان

ص: ۲۸۹

۱-۱. اعراف، ۵۶.

۲-۲. اعراف، ۵۵.

۳-۳. مریم، ۳.

دعا کننده با انسان غافل از خدا متفاوت هستند و سنت خداوند لطف به اولی است، نه دومی. آری، دعا و گفتگو با خداوند، ظرفیت انسان را برای دریافت الطاف الهی بیشتر می کند. همانگونه که توسل و زیارت اولیای خدا، شرایط انسان را عوض می کند. چنانکه اگر کودکی همراه پدر به مهمانی رود، دریافت محبتش بیش از آن خواهد بود که تنها برود.

بنابراین دعا، زیارت و توسل، سبب تغییر شرایط است، نه برهم زدن سنت های قطعی الهی.

درباره نزدیکی خدا به انسان، فیض کاشانی قدس سره می گوید:

گفتم که روی خوبت، از ما چرا نهان است

گفتا تو خود حجابی ورنه رخم عیان است

گفتم فراق تا کی، گفتا که تا تو هستی

گفتم نفس همین است، گفتا سخن همان است

پیام ها:

۱- دعا در هر جا و در هر وقت که باشد، مفید است. چون خداوند می فرماید: من نزدیک هستم. «فَإِنِّي قَرِيبٌ» آنچه از اوقات مخصوصه، یا اماکن مقدسه برای دعا مطرح شده برای فضیلت است.

۲- خداوند به ما نزدیک است، ولی ما چطور؟ اگر گاهی قهر او دامن ما رامی گیرد، به خاطر دوری ما از خداوند است که در اثر گناهان می باشد. «فَإِنِّي قَرِيبٌ»

۳- استجاب خداوند دائمی است، نه موسمی. «اجیب» نشانه ی دوام است.

۴- با آنکه خدا همه چیز را می داند، اما دعا کردن وظیفه ی ماست. «فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي»

۵- دعا آنگاه به اجابت می رسد که همراه با ایمان باشد. «وَلْيُؤْمِنُوا بِي»

۶- دعا، وسیله ی رشد و هدایت است. «لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»

«۱۸۷» أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِيَابِسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَابِسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

در شب های روزه (ماه رمضان)، آمیزش با همسرانتان برای شما حلال شد، آنها برای شما (همچون) لباسند و شما برای آنها (همچون) لباس. خداوند می دانست که شما به خود خیانت می کردید (و آمیزش را که ممنوع بود، بعضاً انجام می دادید) پس توبه شما را پذیرفت و از شما در گذشت. اکنون (می توانید) با آنها هم بستر شوید و آنچه را خداوند بر شما مقزّر فرموده، طلب کنید. و بخورید و بیاشامید تا رشته سفید از رشته سیاه (شب) برای شما آشکار گردد. سپس روزه را تا شب به اتمام رسانید. و در حالی که معتکف در مساجد هستید، با زنان آمیزش نکنید. این حدود و احکام الهی است پس (به قصد تجاوز و گناه) به آن نزدیک نشوید. خداوند این چنین آیات خود را برای مردم، روشن می سازد، باشد که پرهیزگار گردند.

نکته ها:

در آغاز اسلام، در شب و روز ماه رمضان، آمیزش با همسر ممنوع بود و همچنین در ساعت معینی از شب می توانستند افطار کنند و اگر روزه دار خوابش می گرفت بعد از بیداری حقّ غذا خوردن نداشت. برخی مسلمانان علیرغم ممنوع بودن آمیزش جنسی این کار را انجام می دادند، ولی برخی دیگر با وجود زحمت و سختی، از خوردن در شب بعد از بیداری خودداری می کردند. یکی از یاران پیامبر به نام مطعم بن جبیر هنگام افطار به علّت دیر

حاضر شدن غذا خوابش برد، وقتی بیدار شد گفت: من دیگر حقّ غذا خوردن ندارم و فردا را بدون غذا روزه گرفت و برای کندن خندق اطراف مدینه حاضر شد. در بین کار به علت شدت ضعف از حال رفت و بیهوش شد. پیامبر صلی الله علیه و آله بسیار متأثر شد و این آیه نازل گردید که غذا خوردن تا طلوع فجر آزاد است و آمیزش با همسران در شب های ماه رمضان مانع ندارد.

خداوند متعال می داند که شما به خویشتن خیانت می کردید و قدرت صبر و خودداری نداشته و ندارید، به همین دلیل تکلیف را بر شما آسان و گذشته ی شما را عفو نمود.

اعتکاف، به معنای بریدن از دنیا و پناهنده شدن به خداست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با گرفتاری ها و مشکلاتی که داشتند، گاهی در مسجد برای چند روز معتکف می شدند و بدین وسیله روح خود را صفا و آرامش بیشتر می دادند. از آنجا که در غیر حال اعتکاف نیز آمیزش در مسجد ممنوع است. به نظر می رسد مراد از کلمه «عاکفون» همان سکونت در مسجد باشد، نه اعتکاف به معنای عبادت مخصوص.

در تشبیه همسر به لباس، نکات و لطایف بسیاری نهفته است:

*لباس باید در طرح و رنگ و جنس مناسب انسان باشد، همسر نیز باید کفو انسان و متناسب با فکر و فرهنگ و شخصیت انسان باشد.

*لباس مایه ی زینت و آرامش است، همسر و فرزند نیز مایه ی زینت و آرامش خانواده اند.

*لباس عیوب انسان را می پوشاند، هر یک از زن و مرد نیز باید عیوب و نارسایی های یکدیگر را پوشانند.

*لباس انسان را از سرما و گرما حفظ می کند، وجود همسر نیز کانون خانواده را گرم و زندگی را از سردی می رهاند.

*دوری از لباس، مایه ی رسوایی است، دوری از ازدواج و همسر نیز گاهی سبب انحراف و رسوایی انسان می گردد.

*در هوای سرد لباس ضخیم و در هوای گرم لباس نازک استفاده می شود، هر یک از دو همسر نیز باید اخلاق و رفتار خود را متناسب با نیاز روحی طرف مقابل تنظیم کند؛ اگر مرد عصبانی است، زن با لطافت با او برخورد کند و اگر زن خسته است، مرد با او مدارا کند.

*انسان باید لباس خود را از آلودگی حفظ کند، هر یک از دو همسر نیز باید دیگری را از آلوده شدن به گناه حفظ نماید.

پیام ها:

۱- تخفیف و آسان گیری در احکام، از ویژگی های دین اسلام است. «أَحِلَّ لَكُمْ»

۲- رعایت ادب در سخن، از ویژگی های قرآن است. «رفث» به معنای سخن گفتن پیرامون مسائل زناشویی است که در آیه به کنایه از آمیزش آمده است.

۳- هر کجا خواستید راهی را ببینید، یک راه مشروع را باز بگذارید. چون خداوند در روز رمضان، آمیزش را ممنوع می کند، لذا در شب آنرا مجاز می شمرد. (۱) «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ»

۴- عبادت روز و لذت مشروع شب، نشانه ی جامعیت دین است. در یک آیه، هم احکام روزه و هم مسائل زناشویی آمده است. «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ»

۵- اسلام به نیازهای طبیعی توجه کامل دارد. «الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ»

۶- نیاز زن و مرد به یکدیگر، دو طرفه است و هر یک برای پوشش نیازهای طبیعی خود به دیگری نیازمند است. «هِنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ»

۷- خداوند از جزئیات کارهای انسان آگاه است. «عَلِمَ اللَّهُ أَنْكُمْ»

۸- انسان، جایز الخطا و غریزه جنسی در او قوی است. «كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ»

۹- ترک فرمان خدا، خیانت و ظلمی است به خود ما. «تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ»

۱۰- در آمیزش و فرزند خواهی، برای خداوند تکلیف معین نکنید که پسر باشد یا دختر. «وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ»

۱۱- حتی آمیزش جنسی باید هدفدار باشد. «وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ»

ص: ۲۹۳

۱- ۱). با اینکه آمیزش جنسی، در اول هر ماه مکروه است، لکن در اول ماه رمضان مستحب است و شاید به خاطر این است که باید به نحوی مردم را تأمین نمود، سپس از آنان تکلیف خواست.

۱۲- معیار احکام اسلامی، معیارهای عمومی، طبیعی و ساده است. پیدا شدن سپیده ی صبح یا تاریکی شب را، هر کس در هر کجا باشد می تواند بفهمد.

«يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ»

۱۳- نقش زمان بندی را در عبادات فراموش نکنیم. «أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ»

۱۴- اعتکاف، سکونت در مسجد است، مشروط به روزه گرفتن. «عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ»

۱۵- پیشگیری از گناه لازم است. قرآن می فرماید: به گناه نزدیک نشوید. چون نزدیک شدن به گناه همان و افتادن در آن همان. «فَلَا تَقْرُبُوهَا»

۱۶- تقوا، فلسفه ی احکام الهی است. روزه برای تقواست، آمیزش جنسی مشروع نیز برای تقواست. (۱) «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

۱۷- عمل به دستورات الهی، بستر رشد و تقوا می باشد. «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

«۱۸۸» وَ لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَ تَدُلُّوْا بِهَا إِلَى الْحُكْمِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

واموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خودتان نخورید و اموال را به (عنوان رشوه، به کیسه) حاکمان و قاضی ها سرازیر نکنید تا بخشی از اموال مردم را به گناه بخورید، در حالی که خود می دانید (که خلاف می کنید).

نکته ها:

«تدلوا» به معنای سرازیر کردن دلو در چاه است که در این آیه، رشوه به قاضی به آن تشبیه شده است. رشوه در حکم، پرداخت کالا یا پولی به قاضی جهت تغییر نظر او می باشد.

مراد از «أَمْوَالِ النَّاسِ» هم اموال عمومی است و هم اموال خصوصی. علاوه بر آنکه رشوه برای گرفتن حقوق غیرمالی مردم نیز ممنوع است.

ص: ۲۹۴

۱- ۱). این سوره که با جمله ی «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» آغاز گردیده است، در آیات مختلف تقوا را به عنوان هدف دستورات الهی مطرح می کند.

رشوه، یکی از گناهان بزرگی است که مفسد اجتماعی متعددی را به دنبال دارد، از جمله:

حذف عدالت، یأس و ناامیدی ضعفا، جرأت و جسارت اقویا، فساد و تباهی حاکم و قاضی، از بین رفتن اعتماد عمومی. با توجه به این آثار و عوارض منفی، در روایات شدیداً از این عمل انتقاد شده است؛

*رسول اکرم صلی الله علیه و آله خطاب به حضرت علی علیه السلام فرمود: «یا علی! من الشُّحْتِ ثَمَنُ المِیْثَةِ وَالکَلْبِ وَالخَمْرِ وَ مَهْرُ الزَّانِیَةِ وَالرِّشْوَةِ فِی الْحَکْمِ» (۱) ای علی! در آمد حاصل از فروش مردار، سگ، شراب، زنا و رشوه یکسان و حرام است.

*حضرت علی علیه السلام در ذیل آیه شریفه ی «أَكَلُونَ لِلسُّحْتِ» (۲) فرمود: اینان کسانی هستند که مشکل مردم را حل نموده و در برابر، هدایای آنان را می پذیرند. (۳)

*امام صادق علیه السلام رشوه را در حد کفر به خدا می داند.

*رسول اکرم صلی الله علیه و آله رشوه دهنده و گیرنده و واسطه را لعنت کرد و فرمود: بوی بهشت به صاحب رشوه نمی رسد. (۴)

*در حدیث دیگر می خوانیم: هر حاکمی که نسبت به گرفتاری های مردم بی تفاوت باشد، خداوند لطفش را نسبت به او می پوشاند و اگر هدیه قبول کند تا کار مردم را انجام دهد، در زنجیر است و اگر رشوه بگیرد، مشرک می باشد. (۵)

*حضرت علی علیه السلام رشوه گیرنده را از حقّ ولایت محروم می داند. (۶) همچنین فرمودند: هیچ گروهی گرفتار رشوه نشدند، مگر آنکه گرفتار ترس و اضطراب و نگرانی شدند! (۷)

بعضی برای توجیه خلاف خود، نام های مختلف بر رشوه می گذارند، از جمله: هدیه، تحفه، حقّ الزحمه، چشم روشنی و.... شخصی به نام «اشعث بن قیس»، حلوانی به در خانه علی علیه السلام به عنوان هدیه آورد تا در محکمه شاید امام به نفع او حکم صادر کند. امام فرمود:

ص: ۲۹۵

۱-۱. بحار، ج ۷۷، ص ۵۴.

۲-۲. مائده، ۴۲.

۳-۳. بحار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۳.

۴-۴. بحار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۴.

۵-۵. وسائل، ج ۱۲، ص ۶۳.

۶-۶. نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱.

به خدا سوگند! اگر هفت اقلیم را بر من بیخشند تا پوست جوی را به ناحق از دهان مورچه ای بگیرم این کار را نخواهم کرد.

(۱)

شخصی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله گفت: من متصدی و مسئول کاری هستم، مردم برایم هدایایی می آورند، چگونه است؟! حضرت در جواب فرمود: چه شده است که عمال ما از هدایا سخن می گویند! آیا اگر در خانه می نشستند کسی به آنان هدیه می داد؟! (۲)

پیام ها:

۱- مالکیت باید از راه صحیح باشد. مانند: حیازت، تجارت، زراعت، صنعت، ارث، هدیه، امثال آن، ولی تصرف از طریق باطل و رشوه ایجاد مالکیت نمی کند. «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ»

۲- جامعه در حکم یک پیکر واحد است. «بَيْنَكُمْ، أَمْوَالِكُمْ»

۳- رشوه، حرام است و انسان حق ندارد برای تصاحب اموال مردم رشوه دهد.

«تَدُلُّوْا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ»

۴- اسلام، مردم را مالک اموالشان می داند. «أَمْوَالِ النَّاسِ»

۵- لغزش های آگاهانه خطرناک است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

«۱۸۹» يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْإِهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَ لَيْسَ الْبُرْءَانُ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَ أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

از (حکمت) هلال های ماه از تو سؤال می کنند، بگو: برای آن است که مردم اوقات (کارهای خویش) و زمان حج را بشناسند. (ای پیامبر به آنان بگو: نیکی آن نیست که (در حال احرام حج)، از پشت خانه ها وارد شوید، بلکه نیکی آن است که تقوا پیشه کنید و از درها وارد خانه ها شوید، از خدای بترسید، باشد که رستگار شوید.

ص: ۲۹۶

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

۲- ۲. نهج الفصاحه، ح ۵۳۹.

کلمه «مواقیت» جمع «میقات» به زمان یا مکانی معین گفته می شود که برای انجام کاری مشخص شده باشد.

در این آیه ضمن پاسخگویی به سؤال گروهی از مردم که از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره هلال ماه می پرسیدند، به مواردی اشاره دارد که با هم آن را بررسی می کنیم: ای پیامبر! به آنها که از فایده ی جلوه های مختلف ماه می پرسند، بگو: آن تغییراتی که در ماه پدید می آید، برای مردم وسیله ی وقت شناسی و تقویم همگانی و طبیعی است. یکی از امتیازات اسلام این است که برنامه های خود را با مقیاس های طبیعی، عمومی و مجانی طرح می کند، مثلاً برای تعیین مقدار آب گُر، وُجَب را مقیاس قرار می دهد و یا برای تشخیص وقت نماز، طلوع و غروب و زوال خورشید را مطرح می کند. و برای آغاز و انتهای ماه رمضان و یا ایام حج، هلال ماه را ملاک قرار داده است. اشکال مختلف ماه نیز، حکم یک نوع تقویم عمومی را دارد که در اختیار همه است. نیاز به تقویم و تاریخ، لازمه ی زندگی اجتماعی است و بهترین وسیله عمومی برای این تقویم همین است که افراد اعم از باسواد و بی سواد در هر کجای عالم با یک نگاه و در یک لحظه بتوانند روزهای ماه را تشخیص دهند. سپس می فرماید:

نیکی در آن نیست که در حال احرام، به جای استفاده از دَر برای ورود به خانه، از پشت خانه و بیراهه وارد شوید و این عقیده، خرافه ای بیش نیست که در حال احرام باید از پشت خانه ها وارد شد.

هر کاری راهی دارد و باید از مجرای طبیعی و راهش وارد شد. برای انجام هر کار زمان مناسب، شیوه مناسب و رهبر مناسب لازم است. همانگونه که زمان از طرف خداوند به وسیله ماه و هلال معین می شود، رهبری نیز باید از طرف خداوند تعیین شود. بنابراین معنای آیه چنین است: از هلال برای وقت شناسی استفاده کنید و در روش انجام امور، به دستورات آسمانی و رهبران مراجعه کنید و بیراهه نروید. سعادت و خوشبختی، راهی دارد که باید از راهش وارد شد و در انتخاب زمان، روش و رهبر از خدا بترسید تا شاید رستگار شوید.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از آیه «وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» آن است که هر کاری را از

راهش وارد شود. (۱) و امامان معصوم علیهم السلام فرمودند: ما آل محمد باب خداوند هستیم.

و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: من شهر علمم و علی درب آن است. (۲)

در این آیه جمله «وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» میان دو «تقوی» قرار گرفته است، شاید این رمز آن باشد که شناخت راه کار و ورود و خروج در امور، نیاز به تقوای فوق العاده دارد و کسانی که تقوای کمی داشته باشند بازهم بی راهه می روند.

شاید معنای آیه چنین باشد: مردم که درباره هلال از تو می پرسند، جوابی درخور فهم آنان بگو که این هلال راهی است برای شناخت زمان و نظم امور دینی. اما اگر می خواهید چگونگی تغییرات ماه را بفهمید، باید از راهش وارد شوید و مطالعه کنید و درس بخوانید.

این مطلب را قرآن در این قالب بیان فرمود که بز و نیکی، بیراهه رفتن نیست، بلکه باید هرکاری را از راهش وارد شد و راه شناخت تغییرات جوئی، تحصیلات در این باره است.

پیام ها:

۱- حرکت کرات و ماه، دارای برنامه و زمان بندی دقیقی است که می تواند در برنامه عبادت و نظم امور زندگی مردم مؤثر باشد. (۳) «قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ»

۲- اگر جمادات و کرات آسمانی نظم دارند و برای انتظام امور انسان ها جهت گیری شده اند، شرط انصاف نیست که ما موجوداتی بی نظم و بی حساب و رها باشیم. «قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ»

۳- در پاسخ به سؤالات، جوابی دهید که سؤال کننده بفهمد و مورد نیازش باشد.

«قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ»

۴- اسلام، با آداب و رسوم جاهلی و خرافی مبارزه می کند. «لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا»

ص: ۲۹۸

۱-۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۹۰.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۰۹.

۳-۳. امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: هرگاه هلال ماه رمضان را دیدید، روزه بگیرید و در پایان، همین که هلال ماه شوال را دیدید، عید فطر بگیرید. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۷۶.

۵- بز و نیکی را نباید از خرافات، عادات و سیره نیاکان بدست آورد، بلکه راه شناخت بز، در چارچوب فرمان وحی و رهبران معصوم علیهم السلام و شیوه های منطقی است. «لَيْسَ الْبِرُّ... وَ لَكِنَّ الْبِرَّ»

۶- هرگاه راهی را بستید، راه صحیحی را نشان بدهید. «لَيْسَ الْبِرُّ... وَ لَكِنَّ الْبِرَّ»

۷- ارزش مفاهیم دینی، زمانی است که در افراد جلوه کند. بجای اینکه بگوید:

نیکی تقواست، فرمود: نیکی، متقی است. «وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى»

۸- بیراهه رفتن تقوا نیست. اگر از سیره عقلا و اولیای خدا سرپیچی کنیم و نام آنها تقوا و خودسازی بگذاریم منحرف شده ایم. «أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۹- بکارگیری روشهای نادرست و غیر منطقی برای انجام امور، خلاف تقواست.

«وَ اتُّوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۱۰- حفظ وقت و مراعات نظم در کارها و عبادات، یکی از مصادیق تقوا و فلاح است. «مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

۱۱- رستگاری، نهایت تکامل است. بسیاری از دستورات، برای رسیدن به تقواست، ولی در این آیه، تقوا مقدمه ی رستگاری است. «اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

«۱۹۰» وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

و در راه خدا با کسانی که با شما می جنگند، بجنگید ولی از حد تجاوز نکنید، که خداوند تجاوزکاران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در این آیه ضمن تصریح به ضرورت دفاع و مقابله در برابر تجاوز دیگران، یادآور می شود که در میدان جنگ نیز از حدود و مرزهای الهی تجاوز نکرده و متعرض بیماران، زنان، کودکان و سالمندانی که با شما کاری ندارند نشوید. قبل از دعوت آنان به اسلام، دست به

اسلحه نبرید و شروع کننده جنگ نباشید و مقررات و عواطف انسانی را حتی در جنگ مراعات کنید.

بعضی از صفات، در شرایط مختلف ارزش خود را از دست می دهند؛ مثلاً- ترحم یک ارزش است، ولی ترحم بر پلنگ تیز دندان، ستمکاری بر گوسفندان است.

و یا علم یک ارزش است، لکن گاهی ندانستن ارزش می شود. مثلاً شبی که حضرت علی علیه السلام در بستر پیامبر صلی الله علیه و آله به جای آن حضرت خوابید و پیامبر خدا هجرت نمودند، ارزش این فداکاری بدان است که حضرت علی نداند که کشته می شود یا نه. و اگر بداند که او را نمی کشند، افراد عادی نیز حاضرند چنین عملی را انجام بدهند. به هر حال هر یک از سخاوت و شجاعت ممکن است در شرایطی کم ارزش یا پرارزش یا بی ارزش شود، لکن تنها صفتی که هرگز از ارزش نمی افتد، مسئله ی عدالت است که در هر زمان و مکان و نسبت به هر فرد، دوست یا دشمن یک ارزش است.

برخورد با دشمن دو مرحله دارد:

۱- بی اعتنایی و اعراض. «دَعُ أَذَاهُمْ» (۱)، «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۲)

۲- خشونت و جنگ. «وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ» (۳)، «وَ قَاتِلُوا... الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» (۴)

جنگ مسلمانان، برای دفاع از خود و دین خداوند است، لکن هدف دشمن از جنگ، خاموش کردن نور خدا؛ «لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ» (۵) و به تسلیم کشاندن مسلمانان است.

«لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» (۶)

پیام ها:

۱- دفاع و مقابله به مثل، از حقوق انسانی است. اگر کسی با ما جنگید ما هم با او می جنگیم. «قَاتِلُوا... الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ»

۲- هدف از جنگ در اسلام، گرفتن آب و خاک و یا استعمار و انتقام نیست، بلکه

ص: ۳۰۰

۱- ۱. احزاب، ۴۸.

۲- ۲. نساء، ۶۳.

۳- ۳. توبه، ۷۳.

۴- ۴. بقره، ۱۹۰.

۵- ۵. صف، ۸.

۶- ۶. بقره، ۱۲۰.

هدف، دفاع از حق با حذف عنصرهای فاسد و آزادسازی افکار و نجات انسان‌ها از خرافات و موهومات می‌باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- حتی در جنگ باید عدالت و حق رعایت شود. «قَاتِلُوا... لَا تَعْتَدُوا» بارها قرآن با جمله‌ی «لا تعتدوا» سفارش کرده که در انجام هر فرمانی از حدود و مرزها تجاوز نشود.

۴- ظلم و ستم و ایستادگی در مقابل دین خدا، رشته‌ی محبت الهی را پاره می‌کند.

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

۵- تنها حضور در جبهه سبب قرب الهی نیست، بلکه محبوبیت نزد پروردگار زمانی است که در جنگ عادل باشیم و حقوق را رعایت کنیم. «لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

۶- در جنگ، هدف باید فقط خدا باشد، نه هوسها، تعصب‌ها، غنائم، ریا و سمعه.

«فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۷- حتی در دفاع از حق طبیعی خود، باید خدا را در نظر گرفت. با آنکه آنان جنگ را علیه شما آغاز کردند و شما باید دفاع کنید، ولی باز هم «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» باشد.

«۱۹۱» وَ أَقْتَلُوا هُمْ حَيْثُ تَقَفْتُمُوهُمْ وَ أَخْرَجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُواكُمْ وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

و آنها را (بت پرستانی که از هیچ جنایتی ابا ندارند)، هر کجا یافتید بکشید و از (مکه) همان جایی که شما را بیرون کردند، آنها را بیرون کنید و فتنه (شرک و شکنجه) از قتل بدتر است. و نزد مسجد الحرام با آنها جنگ نکنید، مگر آنکه آنها در آنجا با شما بجنگند، پس اگر با شما جنگ کردند، آنها را (در آنجا) به قتل برسانید. چنین است جزای کافران.

نکته ها:

این آیه فرمان قتل و اخراج مشرکان را از مکه صادر و دلیل آن را چنین بیان می کند که آنان سالها شما را شکنجه و آواره کرده اند و شکنجه از قتل سخت تر و شدیدتر است. پس شما نباید در مبارزه و جنگ با آنها سستی نشان دهید.

سؤال: چرا شکنجه از قتل سخت تر است؟

پاسخ: در قتل، انسان از دنیا جدا ولی به آخرت می رسد، لکن در شکنجه، انسان نه به آخرت می رسد و نه از دنیا کام می گیرد.

پیام ها:

۱-مقابله به مثل و خشونت با دشمن در مواردی لازم است. «وَأَقْتُلُوهُمْ»

۲-دفاع عادلانه، منحصراً به جبهه و جنگ نیست. «وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَفْتُمُوهُمْ»

۳-حقّ وطن، از حقوق انسانی مورد پذیرش ادیان است. «أَخْرَجُكُمْ»

۴-فتنه انگیز، مثل محارب است و باید به اشد وجه مجازات شود. «وَأَقْتُلُوهُمْ...»

أَخْرَجُكُمْ...

وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ»

۵-حرم و مسجد الحرام مقدّس است، اما خون مسلمانان مقدّس تر؛ و در اینجا مسئله اهمّ و مهمّ مطرح است. «لَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ»

۶-همانگونه که در اصل جنگ نباید شما پیش دستی کنید، در شکستن مقدّسات هم نباید شما پیش دستی نمایید. «حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ»

«۱۹۲» فَإِنْ أَنْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

و اگر دست کشیدند، همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در اینکه مشرکان باید از چه چیز دست بردارند تا بخشیده شوند، دو احتمال وجود دارد:

الف: از جنگ و فتنه. به دلیل آیات قبل که سخن از جنگ بود.

ب: از کفر به دلیل دریافت مغفرت الهی که مخصوص مؤمنان است.

ص: ۳۰۲

۱- مسلمانان باید آتش بس واقعی دشمنان را بپذیرند. «فَإِنْ أَنْتَهُوَا»

۲- اسلام، راه بازگشت را حتی برای کفار باز گذارده است. «فَإِنْ أَنْتَهُوَا...»

۳- اگر کفار دست از فتنه و جنگ برداشته و ایمان آوردند، آنان را به کارهای قبل ملامت نکنید. «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۴- انسان باید خود زمینه ی دریافت رحمت الهی را بوجود آورد. «فَإِنْ أَنْتَهُوَا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۱۹۳» وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ أَنْتَهُوَا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ

و با آنها بجنگید تا فتنه (بت پرستی و سلب آزادی از مردم)، باقی نماند و دین، تنها از آن خدا شود. پس اگر (از روش نادرست خود) دست برداشتند، (مزاحم آنها نشوید. زیرا) تعدی جز بر ستمکاران روا نیست.

نکته ها:

هدف اسلام از جنگ، کشور گشایی و کسب غنائم یا انتقام گیری نیست، بلکه غرض از جنگ و جهاد در اسلام، برچیده شدن بساط شرک و کفر است. فتنه به معنای شرک، کفر، آزمایش و شکنجه آمده است. در این آیه می فرماید: اگر مشرکان دست از فتنه و قتال برداشتند، دیگر با آنها دشمنی و جنگ نخواهد شد. زیرا برخورد نظامی تنها با ستمکاران و متجاوزان است.

تعبیر به عدوان، به خاطر رفتار آنهاست و گرنه اسلام اهل عدوان نیست. مثل اینکه می گوئیم: جواب بدی، بدی است. با اینکه جواب بدی با بدی، عدالت است، لکن به خاطر عمل او، نامش را بدی می گذاریم.

۱-هدف از جنگ در اسلام، برچیدن شرک و فتنه و استقرار دین و قانون خداست. «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً»

۲-پاکسازی، قبل از بازسازی است. ابتدا فتنه برداشته شود تا بعد دین الهی مستقر گردد. اول کفر به طاغوت، بعد ایمان به خدا.
«حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ»

۳-راه برگشت و توبه بر هیچ کس و در هیچ شرایطی بسته نیست. حتی دشمن سرسخت نیز اگر تغییر مسیر دهد، خداوند او را مورد عفو قرار می دهد. «فَإِنْ أَنْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ...»

۴-در آیه ی قبل بخشش خداوند نسبت به گناه کفار مطرح شده است؛ «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» در این آیه به مردم سفارش می کند که در صورت دست برداشتن دشمن از جنگ، شما هم از جنگ صرف نظر کنید. «فَلَا عُدْوَانَ»

«۱۹۴» الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

ماه حرام در برابر ماه حرام و (اگر دشمنان احترام آنرا شکستند و با شما جنگ کردند، شما نیز حق دارید مقابله به مثل کنید. زیرا) حرمت ها را (نیز) قصاص است و هر کس به شما تجاوز کرد، به مانند آن تجاوز، بر او تعدی کنید و از خدا بپرهیزید (که زیاده روی نکنید) و بدانید که خداوند با پرهیزگاران است.

نکته ها:

قبل از اسلام در میان عرب ها، هر سال چهار ماه احترام خاصی داشت که در آن ماهها جنگ، حرام و ممنوع بود، سه ماه آنها پی در پی که عبارتند از ذی القعدة، ذی الحجه و محرم، و یکی هم ماه رجب که جداست. حتی یکی از علل تسمیه ماه ذی القعدة آن گفته اند که در

این ماه قعود از جنگ لازم است.

اسلام این سنت را پذیرفت و در هر سال چهار ماه را آتش بس اعلام نمود، ولی دشمن همیشه در کمین است تا از فرصت‌ها سوء استفاده کند و چه بسا با خود فکر کند که چون مسلمانان در این ماهها موظف به رعایت آتش بس هستند، پس به آنها حمله کنیم. این آیه می‌فرماید: اگر مخالفان شما در این چهار ماه به شما هجوم آوردند، شما نیز در برابرشان بایستید و در همان ماهها با آنان بجنگید و ماه حرام را در برابر ماه حرام قرار دهید. زیرا حرمت خون مسلمانان و حفظ نظام اسلامی از حرمت این ماهها بیشتر است، و هر کس حرمت‌ها را شکست باید مورد قصاص قرار گیرد. سپس به عنوان یک قانون کلی می‌فرماید: هر کس به شما تجاوز کرد، به همان مقدار به او تعدی کنید. و تقوا داشته باشید و بیش از مقدار لازم قصاص نکنید و بدانید که خداوند با متقین است.

صاحب مجمع البیان در ذیل آیه می‌گوید: در مورد غضب نیز می‌توان با استدلال به این آیه تقاص کرد، یعنی از مال غاصب تقاص نمود.

پیام‌ها:

۱- همه‌ی زمان‌ها یکسان نیستند، حرمت و ممنوعیت بعضی ماهها باید حفظ شود. «الشَّهْرُ الْحَرَامُ»

۲- در اسلام بن بست وجود ندارد. حفظ اسلام و جان مسلمان‌ها بر حفظ احترام مکان‌ها و زمان‌ها مقدم است. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ»

۳- اسلام، دین تجاوز و تعدی نیست، ولی تعدی و تجاوز دیگران را نیز نمی‌پذیرد. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ»

۴- حتی در برخورد با دشمنان، عادل باشیم. «فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ»

۵- سیستم قانون گذاری باید به نحوی باشد که موجب یأس مسلمانان و جرأت کفار نگردد و اصل مقابله به مثل به همین خاطر است. «فَاعْتَدُوا... بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى»

۶- رعایت تقوا حتی به هنگام جنگ، از اصول تربیتی اسلام است. «اتَّقُوا اللَّهَ»

۷- اگر در جنگ از مرز عدالت خارج نشوید، از امدادهای الهی نیز برخوردار

خواهید بود. و گمان نکنید عدالت و تقوا پیروزی شما را به تأخیر می اندازد.

«بِمِثْلِ مَا آعْتَدِي...»

وَ اتَّقُوا...

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

«۱۹۵» وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَ أَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

و در راه خدا انفاق کنید (و با ترک انفاق،) خود را به دست خود به هلاکت نیندازید. و نیکی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

پنج آیه پی در پی، مسلمانان را به دفاع از دین و مقابله با کفار فرخواند، این آیه پایان آن را با انفاق و احسان تمام کرده است.

خودکشی و ضرر به نفس، حرام قطعی است که از آیه استفاده می شود. اما شهادت طلبی در مواردی که اساس اسلام در خطر باشد، افتادن در تهلکه نیست.

این آیه در کنار سفارش به انفاق، مسلمانان را از هرگونه افراط و تفریط بازمی دارد. زیرا اگر ثروتمندان بخل ورزند و به فکر محرومان نباشند، اختلاف طبقاتی روز به روز توسعه پیدا کرده و عامل انفجار جامعه و نابودی آنان خواهد گردید. چنانکه اگر میانه روی در انفاق مراعات نشود و انسان هرچه را دارد به دیگران ببخشد، به دست خویش، خود و خانواده اش را به هلاکت کشانده است. قرآن در آیات دیگر نیز مسلمانان را به میانه روی در انفاق سفارش نموده و به پیامبرش می فرماید: «وَ لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۱) ای پیامبر! نه دست بسته باش که چیزی نبخشی و نه آنچنان که هر چه داری یکجا ببخشی. امام صادق علیه السلام نیز در ذیل این آیه می فرماید: انفاق شما، نباید در حدی باشد که دست خودتان خالی و به بدبختی کشیده شوید. (۲)

انسان علاقه دارد که محبوب باشد، لذا قرآن از این فطرت استفاده کرده و می فرماید: نیکی کن که نیکوکاران محبوب خداوند هستند.

ص: ۳۰۶

۱-۱. اسراء، ۲۹.

۲-۲. بحار، ج ۹۳، ص ۱۶۸.

۱- اقتصاد، پشتوانه‌ی هر حرکتی است. «انفقوا...» جهاد نیز بدون پشتوانه مالی و گذشت از برخی امکانات، امکان ندارد. اگر مردم به هنگام هجوم دشمن و در راه دفاع از حق، اموال خود را بکار نگیرند، گرفتار شکست قطعی می شوند.

۲- با انفاق، خود و اموالتان را بیمه کنید. «انفقوا... وَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»

۳- در اسلام جبهه و جنگ و کمک های مالی همه باید رنگ الهی داشته و برای رضای خداوند باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- محبوب خدا شدن، سبب تشویق برای احسان است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

«۱۹۶» وَ اتُّمُوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَ لَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَهُ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

و حج و عمره را برای خدا به اتمام رسانید و اگر محصور شدید (و موانعی مانند ترس از دشمن یا بیماری اجازه نداد که پس از احرام بستن، حج را کامل کنید) آنچه از قربانی فراهم است (ذبح کنید و از احرام خارج شوید). و سرهای خود را نتراشید تا قربانی به قربانگاه برسد و اگر کسی بیمار بود و یا ناراحتی در سر داشت (و ناچار بود سر خود را زودتر بتراشد)، باید کفاره ای از قبیل روزه یا صدقه یا قربانی بجا آورد و چون (از بیماری و یا دشمن) درمان شدید، پس هر کس بدنبال عمره تمتع، حج را آغاز کرده آنچه را از قربانی که میسر است (ذبح

کند.) و هر کس که قربانی نیافت، سه روز در ایام حج روزه بدارد و هفت روز به هنگامی که بازگشتید، این ده روز کامل است. (البته) این (حج تمتع) برای کسی است که خاندانش ساکن (مکه و) مسجد الحرام نباشند. و از خدا پروا کنید و بدانید که او سخت کیفر است.

نکته ها:

در این آیه، کلیات و گوشه ای از احکام حج و عمره آمده است، ولی تفصیل آن در روایات و فتاوی علمای باشد.

«حج» مناسکی است که بنیان گذار آن حضرت ابراهیم علیه السلام بوده و در میان عرب از زمان آن حضرت متداول بوده و به فرمان خداوند این برنامه در اسلام نیز امضا شد و تا روز قیامت نیز خواهد بود.

«عمره» به معنای زیارت است و هر کس وارد مکه شود باید با لباس احرام به زیارت کعبه و طواف آن برود. حج و عمره مثل اذان و اقامه، دو عمل مشابه هستند که اندکی تفاوت دارند.

«هدی»، نام قربانی حج است.

این آیه، عمره تمتع را در کنار حج تمتع آورده است؛ «فَمَنْ تَمَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ»، لکن یکی از خلفا به اجتهاد خود آن را منع کرد. البته این اجتهاد در برابر فرمان صریح خداوند است.

حکم مسائل اضطراری، محدود به زمان ضرورت است. ولذا بر خلاف موارد عادی که در سفر روزه جایز نیست، در این سفر در صورت عدم ذبح قربانی، روزه واجب است و آن هم باید در سه روز هفتم، هشتم و نهم ماه باشد، چرا که روز دهم عید قربان است که روزه ی آن حرام می باشد.

امامان معصوم در تفسیر جمله ی «أَتَمُّوا الْحَجَّ» فرمودند: حج تمام، حجی است که در آن کلام زشت، گناه و نزاع نباشد و از محرمات پرهیز شود. (۱) و انسان توفیق یابد امام زمان خود را ملاقات کند. (۲)

ص: ۳۰۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۸۱ و برهان، ج ۱، ص ۱۹۳.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۳، ص ۱۸۳.

- ۱- وظایف دینی را باید تمام و کمال به انجام رسانید. بعد از شروع اعمال حج، نمی توان آن را ناتمام و ناقص گذارد. «أَتَمُّوا» □
- ۲- در اعمال حج، قصد قربت و عبادت لازم است. به انگیزه ی جهانگردی و سیاحت نمی توان حج بجا آورد. «أَتَمُّوا... لِلَّهِ» □
- ۳- احکام اسلام، در مقام سخت گیری بر مردم نیست. تمام نمودن حج و عمره بر کسی که از درون مریض یا از بیرون ترس دارد، واجب نیست. «فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ» □
- ۴- مکان در عبادات سهم دارد. «يَبْلُغُ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ» □
- ۵- بیماری در مواردی سبب تخفیف در احکام است، نه تعطیل آن. لذا در حج، افراد معذور باید با روزه یا صدقه یا قربانی، وظایف خود را جبران کنند. «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ... فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ» □
- ۶- ملاک وجوب قربانی در حج، در توان بودن آن است. «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ...» □ □
- ۷- قانون عمره و حج تمتع، وظیفه حجاجی است که ساکن مکه نباشند، حج ساکنان مکه نوع دیگری است. «أَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ... ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» □
- ۸- توجه به کیفر الهی، زمینه ساز تقواست. «وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» □ □
- ۹- توجه به تقوا، در انجام فرمان های الهی مطرح است. «أَتَمُّوا الْحَجَّ... وَاتَّقُوا اللَّهَ» □
- ۱۰- اعمال حج، قبل از اسلام به نحو دیگری بوده است. لذا قرآن بر مراعات این تغییرات تأکید نموده است. «أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» □
- ۱۱- برای کسانی که در احکام حج تغییری دهند، کیفر شدیدی است. «شَدِيدُ الْعِقَابِ» □

«۱۹۷» الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَ اتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ

(موسم عمره و حج (در ماههای معینی است (شوال، ذی القعدة، ذی الحجه)، پس هر که در این ماه ها فریضه ی حج را ادا کند، (بداند که) آمیزش جنسی و گناه و جدال در حج روا نیست و آنچه از کارهای خیر انجام دهید خدا می داند. و زاد و توشه تهیه کنید که البته بهترین زاد و توشه، پرهیزگاری است. ای خردمندان! تنها از من پروا کنید.

نکته ها:

کلمه «رفث» به معنای آمیزش جنسی و «فسوق» به معنای دروغ و ناسزاگویی و جدال و گفتن «لا والله» و «بلی والله» است.

زمان مطرح شده در آیه، ناظر به حج و عمره با هم است. عمره تمتع در طول سه ماه شوال، ذی القعدة و ذی الحجه انجام می شود، ولی زمان حج ماه ذی الحجه است.

پیام ها:

۱- در عبادات اسلامی، زمان نقش مهمی دارد. «الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ»

۲- محیط و فضای با صفای حج و مکه را نباید با ارتکاب گناه و کدورت آلوده نمود. «فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ»

۳- اعتقاد و یقین به آگاهی خداوند، رمز نشاط و امید در انجام وظائف است. «مَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ»

۴- در هر سفری، زاد و توشه لازم است، بهترین زاد و توشه ی سفر حج تقواست.

«خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ»

۵- پرهیزکاری نشانه ی خردمندی است. «وَ اتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ»

«۱۹۸» لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفْضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَ إِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ

گناهی بر شما نیست که (به هنگام حج) به سراغ فضل پروردگارتان (و کسب و تجارت) بروید. پس چون از عرفات کوچ کردید، خدا را در مشعرالحرام یاد کنید، و او را یاد کنید از آن روی که شما را با آنکه پیش از آن از گمراهان بودید، هدایت کرد.

نکته ها:

عرفات، نام سرزمینی است در بیست کیلومتری مکه که بر زائران خانه خدا واجب است از ظهر روز نهم ذی الحجه تا غروب در آنجا بمانند و اگر قبل از غروب به عمد از آنجا خارج شوند باید یک شتر جریمه دهند. واژه ی «عرفات» از «معرفت» به معنای محلّ شناخت است. در آنجا آدم و حوا علیهما السلام یکدیگر را شناختند و به گناه خود اعتراف کردند. به فرموده امام صادق و امام باقر علیهما السلام جبرئیل در این مکان به حضرت ابراهیم گفت: مناسک و وظایف خود را بشناس و فراگیر. (۱)

در حدیث می خوانیم: حضرت مهدی علیه السلام هر سال در عرفات حضور دارند. زمین عرفات خاطراتی از ناله ها و اشک های اولیای خدا دارد. در روایات می خوانیم: غروب عرفه، خداوند تمام گناهان زائران خانه خود را می بخشد. و برای روز عرفه دعاها ی خاصی از امام حسین و امام سجاد علیهما السلام نقل شده است. (۲)

از نشانه های جامعیت اسلام آن است که در کنار اعمال عبادی حج، به زندگی مادی و کسب معاش نیز توجه دارد. همانگونه که در سوره جمعه در کنار دستور به شرکت در نماز جمعه، می فرماید: بعد از پایان نماز به سراغ کسب معاش بروید. (۳) آری، حج در عین

ص: ۳۱۱

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۲۰۷.

۲-۲. برای تفصیل بیشتر به کتاب حج نوشته مؤلف مراجعه شود.

۳-۳. جمعه، ۱۰.

امام صادق علیه السلام فرمودند: یکی از آثار حج، تشکیل یک اجتماع بزرگ از مسلمانان نقاط مختلف جهان و نقل و انتقال انواع تجربیات می باشد و زمینه ی انجام مبادلات تجاری و اقتصادی است. (۱)

پیام ها:

۱- مبارزه با تحجر از برنامه های قرآن است. گروهی فکر می کردند دین امری یک بُعدی و حج یک عبادت خشک است، اسلام این تفکر را رد می کند. «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ»

۲- درآمد حلال، فضل الهی است. قرآن بجای واژه «کسب»، کلمه ی «فضل» را بکار برده تا بگوید: درآمد حلال فضل الهی است. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- گرچه تلاش و طلب از شماست؛ «تَبْتَغُوا» اما رزق، فضل خداوند است. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- رزق رسانی، از شئون ربوبیت الهی است. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ»

۵- در رزق رسانی، دست خداوند باز است. کلمه «فضل» نکره آمده است. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ»

۶- انجام عبادات باید طبق دستور باشد. «وَ اذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ»

۷- توجه به توفیق الهی از یک سو و خطاها و گناهان گذشته ی خود از طرف دیگر، عشق و علاقه انسان را به الطاف خداوند زیاد می کند. «هَدَاكُمْ وَ اِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ»

۸- سابقه خودتان را فراموش نکنید، او بود که شما را هدایت کرد. «اِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ»

ص: ۳۱۲

«۱۹۹» تَمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

سپس از همانجا که مردم کوچ می کنند، کوچ کنید و از خداوند طلب آموزش نمایید که خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در این آیه ضمن دستور به حرکت دسته جمعی همراه مردم، به اهل مکه تذکر می دهد مبادا خیال کنید که چون اهل حرم یا از قبیله قریش و امثال آن هستید باید حرکات عبادی شما با دیگران فرقی داشته باشد، این خودبزرگ بینی ها را کنار گذاشته و همچون عموم مردم باشید.

اساساً یکی از آثار و فلسفه های حج، کنار زدن امتیازات پوشالی است. در آنجا انسان از کفش، کلاه، لباس، همسر و مسکن خود می گذرد و قطره ای می شود که به دریا ملحق شده است.

در این آیه، دو بار و در آیه قبل یک مرتبه کلمه «افاضه» بکار رفته که به معنای حرکت دسته جمعی است، این تکرار و اصرار نشان می دهد که حرکت دسته جمعی در انجام عبادات ارزشمند است.

استغفار و ذکر خداوند، بهترین اعمال عرفات و مشعر است. گرچه در این سرزمین ها اصل توقف، شرط است و هیچ عمل دیگری واجب نیست، اما در این آیات، قرآن ما را به ذکر خدا و یاد سوابق پرخطا و اشتباه خود و طلب آموزش درباره گذشته ی خویش دعوت می کند.

مگر می توان در سرزمینی که اولیای خدا اشک ریخته اند بی تفاوت نشست.

پیام ها:

۱- امتیازطلبی، تحت هر نام و عنوانی، ممنوع است. «أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ»

۲- حرکت دسته جمعی، ارزش دارد. «أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ»

۳- هرگز مأیوس نشویم، گذشته ها هرچه باشد استغفار چاره ساز است. زیرا او غفور و رحیم است. «وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۲۰۰» فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ

پس چون مناسک (حج) خود را انجام دادید، خدا را یاد کنید، همانگونه که پدران خویش را یاد می کنید، بلکه بیشتر و بهتر از آن. پس بعضی از مردم کسانی هستند که می گویند: خداوند! به ما در دنیا عطا کن. آنان در آخرت بهره ای ندارند.

نکته ها:

گروهی از اهل مکه، بعد از پایان مراسم حج در محلی اجتماع کرده و با یاد کردن پدران و نیاکان خود به آن تفاخر و مباهات می کردند. قرآن دستور می دهد به جای تفاخر به نیاکان، خدا را یاد کنید (۱) و از نعمت ها و توفیقات او سخن بگویید و در این کار جدی تر باشید.

یاد هر کس یا هر چیز، نشانه ی حاکمیت آن بر فکر انسان است. کسی که یاد نیاکان را دارد و به آنان افتخار می کند، فکر و فرهنگ آنان را پذیرفته است و این یادکرد می تواند فرهنگ جاهلی را بر جامعه حاکم کند. به همین دلیل حضرت موسی گفت: من گوساله طلایی و پر قیمت سامری را آتش می زنم و خاکسترش را به دریا می ریزم. زیرا تماشای آن، فرهنگ و تفکر شرک را در انسان زنده می کند.

پیام ها:

۱- جهت دهی به ایام فراغت، یکی از وظایف ربّی است. «فَإِذَا قَضَيْتُمْ... فَاذْكُرُوا اللَّهَ»

۲- یاد خدا، هم از نظر کمیت باید کثیر باشد؛ «وَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» و هم از نظر کیفیت، عاشقانه و خالصانه. «أَشَدَّ ذِكْرًا»

۳- سطحی نگر نباشیم. گروهی در بهترین زمان ها و مکان ها، تنها دعای آنها رسیدن به زندگی کوتاه مادی است. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ»

ص: ۳۱۴

«۲۰۱» وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنَا عَذَابَ النَّارِ

(اما) بعضی از مردم می گویند: پروردگارا! در دنیا به ما نیکی عطا کن و در آخرت نیز نیکی مرحمت فرما و ما را از عذاب آتش نگاهدار.

نکته ها:

یکی از راههای شناخت مردم، آشنایی با آرزوها و دعاهاى آنان است. در آیه قبل، درخواست گروه اول از خداوند مربوط به دنیا بود و کاری به خیر و شر آن نداشتند، ولی در این آیه درخواست گروه دوم از خداوند، «حَسَنَةً» است در دنیا و آخرت. در دیدگاه گروه اول؛ دنیا به خودی خود مطلوب است، ولی در دید گروه دوم؛ دنیایی ارزشمند است که حسنه باشد و به آخرت منتهی گردد.

در روایات نمونه ها و مصادیقی برای نیکی های دنیا و آخرت نقل شده است (۱)، ولی حسنه در انحصار چند نمونه نیست.

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: مقصود خشنودی خدا و بهشت در آخرت و زندگی دنیا و خوش اخلاقی در دنیا می باشد. (۲)

در دعاها، هدف های کلی مطرح شود و تعیین مصداق به عهده خداوند گذاشته شود. ما از خداوند حسنه و سعادت می خواهیم، ولی در اینکه رشد و صلاح ما در چیست؟ آنرا به عهده ی خداوند می گذاریم. چون ما به خاطر محدودیت های علمی و عدم آگاهی از آینده و ابعاد روحی خودمان، نمی توانیم مصادیق جزئی را تعیین بنمائیم. به همین جهت توصیه شده است از خداوند وسیله کار را نخواهید، خود کار را بخواهید. زیرا ممکن است خداوند از وسیله ی دیگری که به فکر و ذهن ما نمی آید، کاری را برای ما محقق سازد. مثلاً از خداوند توفیق زیارت حج را بخواهید، اما نگویید: خدایا مالی به من بده تا به مکه بروم. چون خداوند گاهی سبب را به گونه ای قرار می دهد که ما فکر آن را نمی کردیم.

ص: ۳۱۵

۱-۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۹۹.

۲-۲). کافی، ج ۵، ص ۷۱.

پیام ها:

۱- دنیا و آخرت با هم منافاتی ندارند، به شرط آنکه انسان به دنبال حسنه و نیکی باشد. «فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ فِي الآخِرَةِ حَسَنَةٌ»

۲- هر رفاهی مذموم نیست، بلکه زندگانی نیکو، مطلوب نیز هست. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

۳- دوزخ، حساب جدایی دارد. با اینکه از خداوند نیکی آخرت را می خواهند، ولی برای نجات از آتش، جداگانه دعا می کنند.
(۱) «فِي عَذَابِ النَّارِ»

«۲۰۲» أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

آنها از کسب (و دعای) خود بهره و نصیبی دارند و خداوند به سرعت به حساب هر کس می رسد.

نکته ها:

به «بهره»، «نصیب» می گویند. گویا سهمی را برای انسان نصب کرده اند. (۲)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند حساب همه ی خلق را یک باره می رسد، همان گونه که همه مردم را دفعه رزق می دهد. (۳)

پیام ها:

۱- بدون کسب و تلاش، بهره ای نیست. «لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا»

۲- سرعت در حسابرسی، یک امتیاز است. «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

ص: ۳۱۶

۱- ۱). در دعاها برای نجات از آتش، اصرار و تکرار عجیبی است. مثلاً در دعای مجیر حدود هفتاد بار می خوانیم: «اجرنا من النار یا رب» پروردگارا! ما را از آتش جهنم نجات بده. و یا در دعای جوشن کبیر که صد بند دارد در پایان هر بند آن می گوئیم: «خلصنا من النار یا رب»

۲- ۲). بهره ی انسان در قیامت، تنها از بعضی کارهای خویش است، نه تمام آنها. «مِمَّا كَسَبُوا» چه بسیار کارهایی که انسان می کند، ولی بخاطر نداشتن قصد قربت و نیت خالص، در قیامت از آن بهره نمی برد.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۳۱.

«۲۰۳» وَ اذْكُرُوا اللّٰهَ فِيْ اَيّامٍ مَّعْدُوْدَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِيْ يَوْمَيْنِ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ وَ مَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَ اتَّقُوا اللّٰهَ وَ اعْلَمُوْا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ

و خدا را در روزهای معینی یاد کنید، (روزهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ ماه ذی الحجه که به ایام تشریق معروف است). پس هر کس تعجیل کند (و اعمال منی را) در دو روز (انجام دهد)، گناهی بر او نیست و هر پرهیزکاری که تأخیر کند (و اعمال را در سه روز انجام دهد نیز) گناهی بر او نیست. و از خدا پروا کنید و بدانید شما به سوی او محشور خواهید شد.

نکته ها:

در حدیثی که در تفسیر نورالثقلین آمده، توصیه شده است: در پشت سر پانزده نماز که آغازش نماز ظهر روز عید و انجامش، نماز صبح روز سیزدهم است، این دعا خوانده شود:

اللّٰهُ اَكْبَرُ، اللّٰهُ اَكْبَرُ، لا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَ اللّٰهُ اَكْبَرُ، وَ اللّٰهُ الْحَمْدُ، اللّٰهُ اَكْبَرُ عَلٰى مَا هَدَانَا، اللّٰهُ اَكْبَرُ عَلٰى مَا رَزَقْنَا مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ» خداوند بزرگتر است، خداوند بزرگتر است و معبودی جز او نیست، خداوند بزرگتر است و حمد و سپاس مخصوص اوست، خداوند بزرگتر است به خاطر آنکه ما را هدایت کرد، خداوند بزرگتر است به خاطر آنکه از گوشت چهار پایان به ما روزی داد.

این آیه می فرماید: کسی که در خارج شدن از سرزمین منی عجله کند و روز دوازدهم بعد از ظهر بیرون آمده و به مکه رود، گناهی بر او نیست، چنانکه اگر کسی شب سیزدهم را نیز در منی بماند، گناهی بر او نیست.

پیام ها:

۱- زمان در دعا اثر دارد. «فِيْ اَيّامٍ مَّعْدُوْدَاتٍ»

۲- خداوند در سایه لطف خود، راه را بر مردم تنگ نمی کند. «فَمَنْ تَعَجَّلَ... وَ مَنْ تَاَخَّرَ»

۳- اساس کار، تقواست. «لِمَنِ اتَّقَى» به فرموده روایات مراد از «تقوی» در اینجا دوری کردن از محرّمات در حال احرام می باشد.

۴- تعجیل در خروج از سرزمین منی[□] در روز ۱۲ ذی الحجه یا تأخیر تا روز ۱۳، باید همراه تقوا باشد. «لِمَنِ اتَّقَى»

اگر عجله برای نشان دادن زرنگی یا هدف فاسدی باشد و یا اضافه ماندن در آن سرزمین جهت خودنمایی و شهرت باشد، عمل فاسد می شود.

۵- کارِ مقدّس و سرزمینِ مقدّس به تنهایی کافی نیست، انسان نیز باید مقدّس و با تقوا باشد. دوبار کلمه «تقوی» در کنار هم برای زائران خانه ی خدا آن هم در سرزمین منی[□]، می تواند نشانه ی این باشد که شیطان در همه جا نفوذ دارد.

۶- ایمان به معاد، قوی ترین عامل تقواست. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ... أَنْتُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

«۲۰۴» وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا فِي قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ

و از مردم کسی است که گفتارش درباره زندگی دنیا، مایه ی اعجاب تو می شود و خداوند را بر آنچه در دل (پنهان) دارد گواه می گیرد (در حالی که) او سرسخت ترین دشمنان است.

نکته ها:

«لُدًّا» به معنای خصومت زیاد است و «الَّذِ» به کسی گفته می شود که شدیدترین خصومت ها را دارد.

«خصام» یا جمع «خصم» است و یا مصدر، به معنای خصومت است.

منافقان با ترفندهای مقایسه ای، آماری، کارشناسی، تجربی و حدس های به ظاهر عالمانه، با تکیه بر مسائل اجتماعی و با شایعات، تهدید، تطمیع و تبلیغات، تنها قدرت مانور در همین زندگی مادی را دارند، ولی در میدان معنویات و در توجه به امدادهای غیبی و اراده ی خداوندی، پای آنان لنگ است و در آخرت نیز زبانشان بسته و حتی اجازه ی عذرخواهی نیز ندارند.

۱- سخنان شیوا و سحرآمیز منافقان، شما را فریب ندهد. «يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ»

۲- به هر سوگندی اطمینان نکنید. «يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيَّ مَا فِي قَلْبِهِ»

۳- سوگند دروغ یکی از راههای نفوذ منافقان است. «يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيَّ مَا فِي قَلْبِهِ» دشمنان از مقدّسات علیه مقدّسات و از مذهب علیه مذهب استفاده می کنند و با سوگند به نام خدا، به رسول خدا خیانت می کنند.

۴- سوژه های سخن منافقان، مربوط به مسائل دنیوی است تا دیگران را تحت تاثیر قرار دهند. «يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۵- خداوند پیامبرش را از غیب و درون دیگران آگاه می سازد. «هُوَ الَّذِي أَخْبَأَ الْكُفْرَ»

۶- کسانی که می دانند دروغگو هستند، با سوگند و زیباسازی کلمات، سعی دارند خود را دلسوز و مخلص نشان دهند. «يُشْهَدُ اللَّهُ»

«۲۰۵» وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ

و هرگاه به قدرت و حکومت رسد برای فساد در زمین و نابودی زراعت ها و نسل کوشش می کند و خداوند فساد را دوست ندارد.

نکته ها:

کلمه «تولّى» را دو نوع می توان معنا نمود: یکی به معنای به قدرت و حکومت رسیدن که در ترجمه آمده است. و دیگر به معنای اعراض کردن است که در این صورت معنای آیه این می شود: هرگاه از حقّ و هدایت الهی اعراض نمود و از نزد تو بیرون رفت، به سراغ فتنه و فساد می رود.

در آیه قبل، گفتار به ظاهر نیکوی منافقان مطرح شد و در این آیه رفتار مفسدانه ی آنان را بیان می کند.

قرآن می فرماید: «الَّذِينَ إِن مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ

وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ (۱) اگر صالحان حکومت را بدست گیرند، نماز به پا می دارند و زکات می دهند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند. و بدین وسیله رابطه خود را با خداوند و محرومان جامعه حفظ می کنند، ولی اگر نا اهل به قدرت رسید و ولایت مردم را بدست گرفت، بخاطر طوفان هوسهای درونی و ناآگاهی ها و فشارهای بیرونی، همه چیز جامعه را فدای خود می کند. به گفته ی المیزان؛ تاریخ گواه آن است که چه مسلمان نمایانی به نام اسلام و تظاهر به ایمان، بر مردم حاکم شده و حرث و نسل را نابود ساختند.

کسانی که با جعل قوانین و تهاجم فرهنگی و تبلیغات و مواد مخدر، سبب نابودی اقتصاد و نسل نو می شوند، مصداق این آیه و «مفسد فی الارض» هستند.

هلاک حرث به معنای محو کشاورزی، و هلاک نسل، انحراف نسل آینده است. مراعی و فخر رازی در تفاسیر خود احتمال داده اند که مراد از «حرث» زنان باشند، بدلیل «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ» (۲) و مراد از «نسل» فرزندان. یعنی طاغوت ها، نظام خانواده و تربیت فرزندان را نابود می کنند.

پیام ها:

۱- نا اهل اگر به قدرت رسد، همه چیز را به فساد می کشاند. «إِذَا تَوَلَّى سَعَى»

۲- بزرگ ترین خطر، نابودی اقتصاد و فرهنگ امت است. «يُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ»

«۲۰۶» وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ

و هنگامی که به او گفته شود از خدای پروا کن، عزت و غروری که در سایه ی گناه بدست آورده او را بگیرد. پس آتش دوزخ برای او کافی است و چه بد جایگاهی است.

ص: ۳۲۰

۱- (۱). حج، ۴۱.

۲- (۲). بقره، ۲۲۳.

۱- مستکبران، به موعظه ی دیگران گوش نمی دهند. «إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ» در تاریخ آورده اند که عبدالملک مروان از خلفای بنی امیه بر بالای منبر در شهر مدینه گفت: به خدا سوگند هر کس مرا امر به تقوا کند، گردنش را خواهم زد. (۱)

۲- حاکم باید پندپذیر باشد. «إِذَا قِيلَ... أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ»

۳- گناه، مایه ی عجب، غرور و تکبر است. «أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ»

۴- توجّه دادن به دوزخ، هشدار ی غرور شکن است. «فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ»

«۲۰۷» وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

و از مردم کسی است که برای کسب خشنودی خدا، جان خود را می فروشد و خداوند نسبت به بندگان مهربان است.

نکته ها:

ابن ابی الحدید که از علمای قرن هفتم اهل سنت است، در شرح نهج البلاغه خود آورده است: تمام مفسران گفته اند این آیه درباره علی بن ابی طالب علیه السلام نازل شده است که در لیلالمیبت در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله خوابید. و این موضوع در حدی از تواتر است که جز کافر یا دیوانه آنرا انکار نمی کند. (۲)

مشرکانِ مکه، قرار گذاشتند از هر قبیله ای یک نفر را برای کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله انتخاب کنند و آن حضرت را دسته جمعی از بین ببرند تا بنی هاشم به خونخواهی او قیام نکنند و با این عمل از دعوت پیامبر راحت شوند. پیامبر صلی الله علیه و آله از نقشه ی آنان با خبر شد و علی علیه السلام برای اینکه پیامبر به سلامت از مکه خارج شود، در بستر ایشان خوابید و این آیه در شأن آن

ص: ۳۲۱

۱- ۱). تفسیر احسن الحدیث، ج ۱، ص ۳۷۶.

۲- ۲). شرح نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۲۶۲.

همین که علی علیه السلام در آن شب خطرناک به جای پیامبر خواهید، خداوند به دو فرشته ی خود، جبرئیل و میکائیل فرمود: کدامیک از شما حاضرید فدای دیگری شوید؟! هیچکدام از آنها حاضر نشدند. خداوند فرمود: اینک مشاهده کنید که چگونه علی بن ابی طالب علیهما السلام حاضر است جان خود را فدای رسول خدا کند.

گاهی باید برای احیای یک معروف و یا محو یک منکر، جان را تسلیم کرد. حضرت علی علیه السلام فرمودند: کسی که در راه امر به معروف و نهی از منکر کشته شود، یکی از مصادیق این آیه است. (۲)

پیام ها:

۱- نااهل، حرفش زیباست و انسان را به تعجب وامی دارد، ولی مؤمن، عملش دنیا را متعجب می کند. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ»، «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ»

۲- یاد اینارگران را زنده بداریم. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي»

۳- پیش مرگ اولیای خدا شدن، یک ارزش است. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي»

۴- بزرگ ترین سود آن است که انسان بهترین متاع را که جان اوست به خالق خود بفروشد، آن هم نه برای بهشت و یا نجات از دوزخ، بلکه فقط برای کسب

ص: ۳۲۲

۱- ۱). بسیاری از علمای اهل سنت، به این فضیلت علی علیه السلام اقرار کرده اند که علامه امینی «ره» در الغدیر (ج ۲، ص ۴۸) آنان را نام برده است، از آن جمله امام احمد حنبل، در مسند خود (ج ۱، ص ۳۴۸) می باشد. صاحب تفسیر الطیب البیان می نویسد: در کتاب غایه المرام، بیست حدیث آمده که نه حدیث از علمای اهل سنت و یازده حدیث از علمای شیعه است و این آیه را درباره ی فداکاری حضرت علی علیه السلام دانسته اند. در تاریخ طبری، (ج ۲، ص ۳۷۳) نیز که از نوشته های قرن سوم است، ماجرای خوابیدن حضرت علی علیه السلام در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است. همچنان که تاریخ یعقوبی (ج ۲، ص ۳۹) موضوع را به صراحت بازگو می نماید. در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید (ج ۴، ص ۷۳) آمده است: معاویه چهار هزار درهم پول داد تا بگویند این آیه در شأن ابن ملجم نازل شده است! تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۴۹.

۲- ۲). تفسیر صافی، ج ۱، ص ۲۴۱.

رضای او. «اِيْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ»

۵- در راه خدا، استقبال از خطر و آمادگی برای جانفشانی همچون دریافت خطر است. با توجه به شأن نزول آیه، ستایش از کسی است که جان خود را در معرض خطر قرار داد، هر چند حادثه ای اتفاق نیفتاد. «مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ...»

۶- رافت خداوند، بهترین پاداش است. خداوند برای هر کاری پاداشی قرار داده است، اما در این آیه می فرماید: خداوند رثوف است. «اللَّهُ رُؤُوفٌ بِالْعِبَادِ»

«۲۰۸» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! همگی در صلح و آشتی درآئید (و تسلیم مطلق خداوند شوید) و گامهای شیطان را پیروی نکنید که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

قرآن، ایجاد رابطه ی مسالمت آمیز با گروه های زیر را مطرح کرده است:

۱- با مشرکان بی آزار. «لَعَلَّكُمْ يَفْقَهُوْنَ السَّلَامَ فِي الدِّينِ وَ لَعَلَّكُمْ يُخْرِجُوْكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِمُوا بِإِيْمَانِكُمْ» (۱) با کسانی که سرجنگ با شما ندارند و مزاحم وطن شما نیستند، خوشرفتاری کنید.

۲- با اهل کتاب. «قُلْ... تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ» (۲) به اهل کتاب بگو:

بیایید تا در آنچه ما و شما هم عقیده هستیم، متحد باشیم.

۳- با دیگر مسلمانان. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً»

در چند آیه قبل (۳) درباره اجتماع بزرگ سیاسی عبادی حج فرمود: در آنجا فسق و جدال نباشد. پس می توان جامعه ای بدون فسق و جدال تشکیل داد و چه بهتر که همیشه چنین باشیم و از گام های شیطانی که عامل تفرقه است دوری نمائیم.

روایات متعدّد، دخول در سلّم را ورود در تحت رهبری معصوم دانسته اند. (۴) چنانکه در

ص: ۳۲۳

۱- ۱. ممتحنه، ۸.

۲- ۲. آل عمران، ۶۴.

۳- ۳. بقره، ۱۹۷.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۰۵.

روایات آمده است: «ولایه علی بن ابی طالب حصنی»

و ناگفته پیداست که دخول در حصن و دژ، دخول در سلم و سلامتی و آرامش است و چه آرامشی بالاتر از اینکه انسان احساس کند رهبرش الهی، معصوم، آگاه، دلسوز و پیشگام ترین افراد در همه ارزشها و کمالات می باشد.

پیام ها:

۱- ورود در فضای سلم و سلام و تسلیم امکان ندارد، مگر در سایه ی ایمان. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۲- سلیقه ها را کنار گذاشته، تنها تسلیم قانون خدا باشیم. «ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ كَافَّةً»

۳- ایجاد صلح، وظیفه ی همه مسلمانان است. «كَافَّةً»

۴- سوسه های شیطان، انسان را مجبور به گناه نمی کند، بلکه انسان قدرت مقابله با شیطان را دارد و به همین دلیل از اطاعت او نهی شده است. «لَا تَتَّبِعُوا»

۵- شیطان، گام به گام انسان را منحرف می کند. «خُطُواتِ»

۶- راههای منحرف کردن شیطان، بسیار است. «خُطُواتِ»

۷- شیطان، دشمن صلح و وحدت است و همه ی ندهای تفرقه انگیز، بلندگوهای شیطانی هستند. «ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ كَافَّةً وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ»

«۲۰۹» فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

و اگر بعد از آنکه نشانه های روشن برای شما آمد، دچار لغزش (و گمراهی) شدید، بدانید که خداوند عزیز و حکیم است. (طبق حکمت خود عمل می کند و هیچ قدرتی مانع اراده ی او نیست.)

پیام ها:

۱- خداوند، اتمام حجّت نموده است. «جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ»

۲- کسانی که آگاهانه مرتکب خلاف می شوند، در انتظار عذاب باشند. «زَلَلْتُمْ مِنْ»

بَعْدَ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ...

عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۳- عدم تسلیم شما، در عزت خداوندی اثری ندارد. «عَزِيزٌ» گر جمله کائنات، کافر گردند بر دامن کبریائیش، ننشیند گرد

۴- کیفر خداوند بر اساس حکمت است. «حَكِيمٌ»

«۲۱۰» هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

آیا جز این انتظار دارند که خداوند و فرشتگان در سایه های ابر به سوی آنها بیایند تا کار آنان یکسره شود؟ (در حالی که بعد از نزول آیات روشن، نیازی به چیز دیگری نیست). و به سوی خدا تمام امور برمی گردد.

نکته ها:

دعوت انبیا از طریق استدلال و معجزه است، ولی گاهی مردم بهانه جو، انتظارات دیگری داشتند. خداوند بر انجام هر کاری قدرت دارد، ولی می فرماید: اگر بعد از برآمدن انتظار شما بازهم لجاجت کنید، قهر الهی شما را فرا خواهد گرفت و دیگر مهلتی برای عذرخواهی و توبه در کار نیست. نمونه آن را در مائده آسمانی که از حضرت عیسی خواستند و یا ناقه ای که از حضرت صالح درخواست نمودند، می بینیم که هر گاه نوع معجزه به درخواست مردم صورت گیرد، باید اطاعت حتمی باشد و گرنه قهر حتمی است. البته این در مواردی است که اصل انتظار محال نباشد، مانند دیدن خدا و گرنه اگر اصل توقع نابجا باشد، پاسخ ردّ به آنان داده می شود.

نظام آفرینش و تربیتی خداوند، بر محور انتظارات نابجای شما نمی چرخد. ممکن است شما انتظار داشته باشید خداوند و فرشتگان در لابلاهای ابرها، بالای سر شما به صورت جسمی پیدا شوند و مستقیماً با خودتان حرف بزنند، ولی چنین چیزی ممکن نیست.

پیام ها:

۱- با وجود دلایل روشن بر رسالت پیامبر، توقع نابجا ممنوع است. «هَلْ يَنْظُرُونَ»

ص: ۳۲۵

۲- انتظار رؤیت خدا و فرشتگان، بهانه ای برای فرار از پذیرش حق است.

«يَنْظُرُونَ...»

يَأْتِيهِمُ اللَّهُ...»

وَالْمَلَائِكَةُ»

۳- سرچشمه و بازگشت همه چیز به سوی خداست. چرا در انتظار دیدن خود او هستید، مگر آثار او را نمی بینید. «هَلْ يَنْظُرُونَ...»
وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

«۲۱۱» سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيْنَهُ وَ مَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

از بنی اسرائیل پرس: چه بسیار از دلایل روشن به آنها دادیم؟ و هر کس نعمت (هدایت) خدا را پس از آنکه به سراغ او آمد، (کفران و) تبدیل کند (بداند که) همانا خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

به گفته روایات، نزدیک ترین تاریخ به مسلمانان در پیش آمدن حوادث گوناگون، تاریخ بنی اسرائیل است. خداوند به آنان، رهبری همچون موسی و معجزات و الطاف خویش را مرحمت فرمود و آنان را از اسارت فرعون نجات داد. برای اداره زندگی آنان، قوانین آسمانی فرستاد و به لحاظ مادی نیز زندگی خوبی برای آنان تأمین کرد. اما کفران و تبدیل نعمت ها از سوی آنان به حدی رسید که به جای هارون، پیروی سامری کردند و به جای خداپرستی به گوساله پرستی روی آوردند تا آنکه خداوند که درباره ی آنان «فَضَّلْتُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (۱) فرموده بود، در اثر چنین رفتارهایی فرمود: «بَأْوُ بِغَضَبٍ» (۲)

از سنت های ثابت الهی آن است که هر قوم و ملّتی، اعم از مسلمانان و غیر مسلمان، اگر نعمت های الهی را تبدیل و تغییر دهند، دچار قهر الهی خواهند شد. چنانکه امروزه دنیای پیشرفته به جای بهره گیری مفید از تکنولوژی و صنعت، دنیا را به آتش و فساد کشانده است.

ص: ۳۲۶

۱- ۱. بقره، ۴۷.

۲- ۲. بقره، ۶۱.

۱- بررسی تاریخ و عبرت های آن لازم است. «سَلُّ بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۲- نعمت ها، مسئولیت آورند و کوتاهی در آن کيفر آور. «مَنْ يُبَدِّلْ... شَدِيدُ الْعِقَابِ»

«۲۱۲» زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

زندگی دنیا، در چشم کافران جلوه یافته است و (به همین دلیل) افراد با ایمان را مسخره می کنند. در حالی که مؤمنان و پرهیزکاران در قیامت از آنها برترند. و خداوند هر کس را بخواهد، روزی بی شمار مرحمت می کند.

نکته ها:

این آیه، هم هشدار به کفار است که به زرق و برق دنیا، سرگرم و مست نشوید و مؤمنان را مسخره نکنید. زیرا قیامتی هست که صحنه ها عوض می شوند. و هم موجب تسلای خاطر مؤمنان می باشد که با تمسخر کافران، سست نشوند و به آینده امیدوار باشند.

پیام ها:

۱- کفر، دنیا را در نظر انسان جلوه می دهد. «زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا»

آری، دنیا برای کسانی جلوه می کند که به الطاف و نعمت های بی حساب قیامت، اعتقادی ندارند، ولی در نظر مؤمن، دنیا کجا و بهشت کجا.

۲- دنیاگرایی عامل تحقیر و استهزای دیگران می شود. «زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا... يَسْخَرُونَ»

۳- مسخره کردن تهیدستان، شیوه دائمی اهل دنیا است. «یسخرون» (۱)

۴- برتری در قیامت، مخصوص مؤمنانی است که زخم زبان کفار، رشته تقوای آنها را پاره نکرده باشد. «وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ»

ص: ۳۲۷

۵-رزق بی حساب، نشانه ی لطف اوست، نه آنکه خداوند حساب آنرا ندارد و یا حکیمانه تقسیم نمی کند. «يَرْزُقُ... بِغَيْرِ حِسَابٍ»

﴿۲۱۳﴾ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ وَ مَا اِخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

مردم (در آغاز) امتی یگانه و یکدست بودند (و در میان آنها تضاد و درگیری نبود).

سپس در میان آنها اختلافات بوجود آمد، پس خداوند پیامبران را بشارت آور و بیم دهنده برانگیخت و با آنان کتاب آسمانی را به حق نازل نمود تا میان مردم در آنچه اختلاف داشتند حکم کند. و در آن (کتاب) اختلاف نکردند مگر کسانی که به آنان داده شده بود، (آن هم) پس از آنکه دلائل روشن برایشان آمد، (و بخاطر) حسادتی که میانشان بود. پس خداوند آنها را که ایمان آورده بودند، به حقیقت آنچه مورد اختلاف بود، به خواست خود هدایت نمود. (اما افراد بی ایمان، همچنان در گمراهی و اختلاف باقی ماندند.) و خداوند هر کس را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

آنچه از این آیه استفاده می شود این است که مردم در ابتدا زندگی ساده و بسیطی داشتند، ولی کم کم در اثر کثرت افراد و ازدیاد سلیقه ها، اختلافات و درگیری ها پیش آمد. در برخی از روایات، این زمان به دوران قبل از حضرت نوح علیه السلام تطبیق شده که در آن زمان، مردم زندگی ساده و محدودی داشته و در بی خبری به سر می بردند. (۱) سپس افراد بر سر

ص: ۳۲۸

بهره‌گیری از منابع طبیعی و اینکه هرکسی می‌خواست دیگری را به استخدام خود درآورده و از منافع او بهره‌برد، اختلاف کرده و جوامع و طبقات پیش آمد. لازمه‌ی زندگی اجتماعی، وجود قانون محکم و عادلانه‌ای است که بتواند اختلافات را حل نماید، خداوند پیامبران را برای حل اختلافات و رفع درگیری‌ها، مبعوث نمود و کتاب‌های آسمانی را نازل نمود، ولی گروهی آگاهانه و از سر لجاجت، در برابر انذار و تبشیر پیامبران مقاومت کرده و خود بوجود آورنده‌ی اختلافات دیگری نیز شدند. اما خداوند با لطف خویش افرادی که مستعد و پذیرای هدایت بودند، هدایت نمود و آنهایی که در اثر حسادت و یا ظلم مقابله می‌کردند، به حال خود رها کرد تا کیفر خود را ببینند.

در تفسیر جوامع الجامع آمده است که «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً»، یعنی «علی‌دین واحد» همه مردم بر فطرت خداشناسی بودند.

انتقاد قرآن، از اختلاف لجوجانه‌ای است که انسان حاضر به پذیرش داوری انبیا و قانون خداوند نباشد و گرنه اختلافی که عاقبت تسلیم عدالت شود، اشکالی ندارد. همچون اختلاف دو کفه‌ی ترازو که در حرکت‌های متضاد خود، دنبال رسیدن به عدالت هستند. «فَهَدَى اللَّهُ... لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ»

پیام‌ها:

۱- قانون و تمدن‌های بشری، قادر بر حل اختلافات نیستند. زیرا هر گروه و فردی دنبال خواست‌های خود است. حل اختلافات باید از طریق قانون الهی و داوری انبیا صورت گیرد. قانونی که مصون از تحریف و خطاست و داوری که از هوا و هوس و اغراض نفسانی معصوم است. «فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ... مَعَهُمُ الْكِتَابَ»

۲- بهترین راه حل اختلاف، تقویت ایمان به معاد است. انبیا برای پیشگیری از اختلافات، از بشارت و برای درمان آنها، از انذار استفاده می‌کنند. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ... لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ» ۳- خطوط کلی اهداف انبیا یکی است. «النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ»

۴- داوری انبیا، در چارچوب قوانین آسمانی است. «أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ... لِيُحْكَمَ»

۵- یکی از وظایف انبیا، ایجاد وحدت و تفرقه زدایی است. «لِيُحْكَمَ... فِيمَا اِخْتَلَفُوا»

۶- قضاوت همه انبیا، یک گونه است. فرمود: «لِيُحْكَمَ» و فرمود: «ليحكموا»

۷- بدترین نوع اختلاف، اختلاف آگاهانه ای است که بخاطر حسادت و ظلم بوجود می آید. «مَا اِخْتَلَفَ فِيهِ... مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ
الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ»

۸- در بین مؤمنان هم اختلاف پیدا می شود، ولی در پرتو ولایت خداوند، رهبری می شوند. «فَهَدَى اللَّهُ... لِمَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ»

۹- ایمان، زمینه بر خورداری از هدایت خاص الهی است. «فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۱۰- گرچه هدایت همه افراد به خواست خداوند است، ولی خواست خداوند بر اساس اختیار انسان است. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

۱۱- صراط مستقیم، پایان دهنده اختلافات است. «اِخْتَلَفُوا... يَهْدِي... صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

«۲۱۴» أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ

آیا گمان کردید داخل بهشت می شوید و حال آنکه هنوز مانند آنچه بر پیشینیان شما گذشت به شما نرسیده است؟! آنان گرفتار تنگدستی و ناخوشی شده و چنان زیر و زبر شدند که پیامبر و افرادی که ایمان آورده و همراه او بودند، گفتند: یاری خدا چه وقت خواهد بود؟ آگاه باشید که یاری خداوند نزدیک است.

نکته ها:

«بأساء» سختی هایی است که از خارج به انسان تحمیل می شود، مثل جنگ و سرقت.

و «ضراء» سختی های درونی است، مانند بیماری، زخم و جراحت.

این آیه یادآور تحمل سختی از سوی مؤمنان گذشته و هشدار و تسلایی برای مسلمانان است. حوادث سخت، آزمایش الهی است و مشکلاتی همچون حوادث تلخ مالی و جانی

همه برای ساخته شدن انسان هاست.

هر بلایی را عطایی با وی است

هر کدورت را صفایی در پی است

زیر هر رنجی، گنجی معتبر

خار دیدی، چشم بگشا گل نگر

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: بهشت با سختی ها پیچیده شده است. (۱) و در روایت دیگری آمده: برای مؤمنان گرفتار در دنیا، چنان پاداشی است که دیگران می گویند:

ای کاش این سختی ها با سختی بیشتری برای ما بود. (۲) آری، مشکلات، عامل رشد و قرب و راه ورود به بهشت است.

نابرده رنج، گنج میسر نمی شود

مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد

تأخیر استجابت دعا، مایه ی تردید نشود. خداوند بارها وعده داده است که «إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۳) انبیا و بندگان ما حتماً یاری می شوند. و «كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۴) خداوند نوشته است که من و فرستادگانم پیروز هستیم.

به هر حال خداوند وعده ی پیروزی داده و ممکن است به دلائلی این وعده ها به تأخیر بیافتد، لکن این تأخیر نباید سبب تردید شود.

پیام ها:

۱- انتظار بهشت رفتن، تنها بخاطر ایمان داشتن و بدون سختی کشیدن، انتظار نادرستی است. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ...»

۲- در سنت های الهی، هیچ تغییری نیست. همه ملت ها و امت ها و افراد باید از کوران آزمایش بگذرند. «وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا»

۳- توجه به مشکلات دیگران، عامل تسکین است. از تاریخ، عبرت و الگو بگیریم. «مَسَّتْهُمْ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ»

۴- آماده باشیم، آزمایشات الهی به قدری سخت است که بعضی مواقع انبیا را نیز

١-١) «ان الجنة حفت بالمكاره و ان النار حفت بالشهوات». تفسير كاشف، ج ١، ص ٩٣١.

٢-٢) تفسير منهج الصادقين، ج ١، ص ٥٥٢.

٣-٣) صفات، ١٧٢.

٤-٤) مجادله، ٢١.

مضطرب می کند. «يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ»

۵- در سختی ها، انبیا از مردم جدا نبودند. «يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۶- یکی از شروط استجابت دعا، اضطراب و قطع امید از غیر خداست. «مَتَى نَصُرَ اللَّهُ... إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»

۷- آرام بخش همه ی مشکلات، یاد نصرت خداوند است. «أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»

۸- مقاومت، زمینه ی دریافت نصرت الهی است. «مَسْتَهُمْ... إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»

«۲۱۵» تَبَيَّنُوا لَكُمْ مَا ذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّذِينَ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

از تو می پرسند چه چیز انفاق کنند؟ بگو: هر مالی که (می خواهی) انفاق کنی، برای پدر و مادر و نزدیکان و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان باشد. و (بدانید) هر کار خیری که انجام دهید، همانا خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

در این آیه دو بار کلمه «خیر» بکار رفته است: یکی انفاق خیر؛ «أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ» و دیگری کار خیر؛ «تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ» تا بگوید افراد بی پول نیز می توانند با عمل و کار خود، به خیر برسند.

در حدیث می خوانیم: «لا صدقه و ذو رحم محتاج» (۱) در صورت نیازمندی بستگان، نوبت صدقه به دیگران نمی رسد.

در انفاق، رعایت اهم و مهم، اطلاع کامل و موازین عاطفی مورد نظر است.

انفاق پنج گونه است: (۲)

۱. انفاق واجب. مانند زکات، خمس، کفارات، فدیة و نفقه زندگی که برعهده مرد است.

ص: ۳۳۲

۱- ۱. بحار، ج ۷۷، ص ۵۹.

۲- ۲. تفسیر مواهب الرحمن، ج ۳، ص ۲۶۴.

۲. انفاق مستحب. مانند کمک به مستمندان، یتیمان و هدیه به دوستان.

۳. انفاق حرام. مانند انفاق با مال غصبی یا در راه گناه.

۴. انفاق مکروه. مانند انفاق به دیگران با وجود مستحق در خویشان، که ثوابش کمتر است.

۵. انفاق مباح. مانند انفاق به دیگران برای توسعه زندگی. زیرا انفاق برای رفع فقر، واجب یا مستحب است.

پیام ها:

۱- نوع انفاق و مورد و راه آن را باید از مکتب وحی آموخت. «یَسْئَلُونَكَ»

امام سجاد علیه السلام در دعای مکارم الاخلاق از خداوند می خواهد که او را در انفاق کردن هدایت کند. «وَأَصْبِ بِي سَبِيلِ الْهَدَايَةِ لِلْبِرِّ فِيمَا انْفَقَ مِنْهُ»

۲- سؤال مردم، زمینه ی نزول پاسخ از طرف خداوند است. «يَسْئَلُونَكَ... قُلْ»

۳- انفاق، شامل کارهای کوچک و بزرگ می شود. «من خیر»

۴- مال و دارایی دنیا، در دست افراد با ایمان، مایه ی خیر است. «من خیر»

۵- انفاق باید از چیزهای خوب و مرغوب باشد. «من خیر»

۶- انفاق، تنها در امور مالی نیست، هر نفع و بهره ای را در برمی گیرد. «من خیر»

۷- بهترین مورد انفاق، والدین و بستگان هستند. «فَلِلْوَالِدَيْنِ وَ الْاَقْرَبِينَ...»

۸- انفاق به خویشان، مایه ی استحکام پیوندهای خانوادگی، و انفاق به دیگران، سبب جبران کمبودهای مالی و عاطفی نیازمندان و برطرف نمودن اختلاف طبقاتی است. «فَلِلْوَالِدَيْنِ وَ الْاَقْرَبِينَ وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»

۹- حکیم کسی است که در پاسخ، به چیزی اشاره کند که سؤال کننده از آن غافل است. در آیه از جنس انفاق سؤال شد، خداوند مورد را معین نمود. «مَا ذَا يُنْفِقُونَ... فَلِلْوَالِدَيْنِ...»

۱۰- اسلام، به طبقه ی محروم توجه خاصی دارد. «الْمَسَاكِينِ»

۱۱- عمل صالح، هرگز ضایع نمی شود. خواه آشکار صورت گیرد یا مخفیانه، کم باشد یا زیاد. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

۱۲-ایمان به آگاهی خداوند از عمل ما، بهترین تشویق است. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

﴿۲۱۶﴾ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

جهاد بر شما مقرر شد، در حالی که برای شما ناخوشایند است و چه بسا چیزی را ناخوش دارید، در حالی که خیر شما در آن است و چه بسا چیزی را دوست دارید، در حالی که ضرر و شرّ شما در آن است. و خداوند (صلاح شما را) می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

کلمه «کره» به مشقتی گفته می شود که انسان از درون خود احساس کند، مانند ترس از جنگ. و «کره» به مشقتی گویند که از خارج به انسان تحمیل شود، مانند حکم اجباری در آیه ی «إِثْلِبَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتِ أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۱) به آسمان ها و زمین گفتیم: یا با رغبت بیایید یا با اکراه، گفتند: ما با رغبت می آییم.

آیه قبل مربوط به مال دادن بود و این آیه مربوط به جان دادن است.

اکراه از جنگ، یا به خاطر روحیه ی رفاه طلبی است و یا به جهت انسان دوستی و رحم به دیگران و یا بخاطر عدم توازن قوا و برتری دشمن است. قرآن می فرماید: شما آثار و نتایج جهاد را نمی دانید و فقط به زیان های مادی و ظاهری آن توجه می کنید، در حالی که خداوند از اسرار و آثار امروز و فردای کارها در ابعاد مختلفش آگاه است.

جنگ با همه ی سختی هایی که دارد، آثار مثبت و فوایدی نیز دارد. از جمله:

الف: توان رزمی بالا می رود.

ب: دشمن جسور نمی شود.

ص: ۳۳۴

ج:روح تعهد و ايثار در افراد جامعه بوجود مي آيد.

د:قدرت و عزت اسلام و مسلمانان در دنيا مطرح مي شود.

ه:امدادهاي غيبي سرازير مي گردد.

و:روحيه ي استمداد از خدا پيدا مي شود.

ز:اجر و پاداش الهي بدست مي آيد.

ح:روحيه ي ابداع و اختراع و ابتكار بوجود مي آيد.

جهاد در اديان ديگر

برخلاف تبليغاتي كه دنيا براي صلح و عليه خشونت دارد،مسئله جهاد در راه دين،در تمام اديان آسماني بوده و يك ضرورت حتمي است.

در تورات مي خوانيم:

*ساكنان شهر را بدم شمشير بکش و اموالشان را جمع نماي. (۱)

*همگي ايشان را هلاک ساز و ترخم نما. (۲)

*چون براي مقاتله بيرون روي و دشمن را زياد بيني،نترس. (۳)

*برادر و دوست و همسايه خود را بکشد تا کفاره گوساله پرستي باشد. (۴)

*موسي جمعيتي را به سوي جنگ حرکت داد و مقاتله مهمي صورت گرفت. (۵)

در انجيل متي آمده است:

*گمان مبريد كه آمده ام تا سلامتي بر زمين بگذارم،نيامده ام تا سلامتي بگذارم،بلكه شمشير را. (۶)

*هر كه جان خود را دريابد (و به جنگ نيابد)آنها هلاک سازد و هر كه جان خود را به خاطر من هلاک كرد آنها خواهد يافت.

(۷)

١-١. تورات، سفر تثنیه، باب ١٣، جمله ١٥.

٢-٢. تورات، سفر تثنیه، باب ٧، جمله ٣.

٣-٣. تورات، سفر تثنیه، باب ٢٠، جمله ١.

٤-٤. تورات، سفر خروج، جمله ٢٦.

٥-٥. تورات، سفر اعداد، باب ٣١، جمله ٣٤.

٦-٦. انجیل متی، باب ١٠، جمله ٧.

٧-٧. انجیل متی، باب ١٠، جمله ٣٩.

*دشمنان را که نخواستند من بر ایشان حکمرانی کنم، در اینجا حاضر ساخته، پیش من به قتل رسانید. (۱)

*هرکس شمشیر ندارد، جامه خود را فروخته آنرا بخرد. (۲)

در قرآن نیز در سوره های آل عمران، (۳) مائده (۴) و بقره (۵) از وجود جنگ و جهاد در ادیان گذشته، سخن به میان آمده است.

پیام ها:

۱- ملاک خیر و شر، آسانی و سختی و یا تمایلات شخصی نیست، بلکه مصالح واقعی ملاک است و نباید به پیشداوری خود تکیه کنیم. «عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۲- کراهت و محبت نفسانی، نشانه ی خیر و شر واقعی نیست. «تَكْرَهُوا... وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ... تُحِبُّوا... وَ هُوَ شَرٌّ لَّكُمْ»

۳- جنگ و جهاد در راه دین، مایه ی خیر است. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ... وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۴- تسلیم فرمان خدایی باشیم که بر اساس علم بی نهایت به ما دستور می دهد، گرچه ما دلیل آنرا ندانیم. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

«۲۱۷» يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٌ فِيهِ قُلٌّ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صِدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسِيحُ الْحَرَامُ وَ إِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكَ حَتَّىٰ يَرْدُوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنْ اسْتَطَاعُوا وَ مَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ

ص: ۳۳۶

۱- ۱). انجیل لوقا، باب ۱۹، جمله ۲۸.

۲- ۲). انجیل لوقا، باب ۲۲، جمله ۳۶.

۳- ۳). آل عمران، ۱۴۷.

۴- ۴). مائده، ۲۴.

۵- ۵). بقره، ۲۴۶.

فِيْمَتْ وَ هُوَ كَافِرٌ فَأَوْلِيْكَ حَيِّطٌ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أَوْلِيْكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

(ای پیامبر!) از تو درباره ی جنگ در ماه حرام سؤال می کنند، بگو: جنگ در آن ماهها (ذی القعدة، ذی الحجه، محرم و رجب، گناهی) بزرگ است، ولی بازداشتن (مردم) از راه خدا و کفر ورزیدن به او و (بازداشتن مردم از) مسجد الحرام و اخراج ساکنانش از آنجا، (گناهش) نزد خداوند بزرگتر است. (زیرا ایجاد) فتنه، از قتل بالاتر است. (مشرکان) پیوسته با شما می جنگند، تا اگر بتوانند شما را از دیتان برگردانند، و هر کس از شما که از دینش برگردد و در حال کفر بمیرد، اعمال آنان در دنیا و آخرت تباه می شود و آنان اهل دوزخند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

مراد از کلمه «فتنه» در آیه، شرک، شکنجه، امتحان و بلوی است.

در تفاسیر شیعه و سنی آمده است: رسول اکرم صلی الله علیه و آله شخصی را به نام عبدالله بن جحش به همراه هشت نفر با نامه ای برای کسب اطلاعات از کفار و مشرکان فرستاد، امّا بعد از ملاقات، درگیری پیش آمد و در این بین رئیس گروه مقابل کشته شد و دو نفر از آنان به اسارت درآمده و اموالشان مصادره گردید.

این حادثه در اوّل ماه رجب که از ماه های حرام است (۱) واقع شده بود، در حالی که این گروه گمان کرده بودند که آخر جمادی الثانی است، نه اوّل رجب. به هر حال این قتال اشتباهاً در اوّل رجب صورت گرفت و کفار این موضوع را دستاویز قرار داده و شایع کردند که مسلمانان احترام ماه های حرام را نگه نمی دارند.

در برابر این تبلیغات دشمنان، قرآن جواب می دهد که گرچه جنگ در ماه حرام واقع شده،

ص: ۳۳۷

۱- ۱) از سنت های ابراهیمی رایج در میان عرب قبل از اسلام، احترام گذاشتن به چهار ماه رجب، ذی القعدة، ذی الحجه و محرم بود که در این ماهها، به هیچ جنگ و قتالی نمی پرداختند. اسلام نیز این سنت را امضا کرد و قتال و درگیری در این ماهها را تحریم نمود.

ولی این قتال به اشتباه از سوی مسلمانان صورت گرفته است، در حالی که شما مشرکان به عمد مرتکب گناهانی شده اید که مجازات آنها به مراتب از قتال در ماه حرام بیشتر است.

بنابراین شما با داشتن سابقه ی آن همه جنایت و رسوایی و ارتکاب گناهان بزرگ، نباید این عمل اشتباه را دستاویز قرار دهید. حبط عمل مرتد در دنیا، به این است که از فوائد اسلام محروم می شود. زیرا کیفر او، جدایی از همسر مسلمان، محرومیت از ارث، قطع رابطه با مسلمانان، خروج از حمایت اسلام و در نهایت قتل است.

و حبط عمل او در آخرت، محو تمام کارهای خیر اوست. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

پیام ها:

۱- به شبهات، پاسخ مناسب بدهید. «يَسْأَلُونَكَ... قُلْ»

۲- مسجد الحرام و اهل آن، احترام ویژه دارند. «الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ»

۳- تعیین اهمیت گناهان، بدست خداوند است. «إِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ، الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ...»

۴- سلب امتیت، مهم تر از قتل است. «وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ»

۵- لازم است آرزوها، هدف ها و تلاش های دشمن خود را بشناسیم. «وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزُدَّوْكُمْ عَنْ دِينِكُمْ»

۶- هجوم دشمن، توجیه کننده ی کفر و ارتداد شما نیست. «وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ...»

وَمَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ...»

۷- دشمنان، همواره در کمین هستند و ارتداد و کفر و پشت کردن به دینتان را می خواهند و به غیر آن راضی نمی شوند. آنها دنبال پیروزی موقت نیستند، بلکه می خواهند فرهنگ و مکتب شما را از بین ببرند. «حَتَّى يَزُدَّوْكُمْ عَنْ دِينِكُمْ»

۸- حسن عاقبت، ملاک ارزش است. چه بسا مسلمانانی که کافر مرده اند. «فَيَمُتْ وَ هُوَ كَافِرٌ»

۹- ارزش ایمان و عقیده تا جایی است که اگر ایمان رفت، اعمال صالح نیز حبط می شود. «مَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ... حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

﴿۲۱۸﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

همانا کسانی که ایمان آورده اند و کسانی که مهاجرت نموده و در راه خدا جهاد کرده اند، آنها به رحمت پروردگار امیدوار هستند و خدا آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه که در ادامه آیه پیش است، می خوانیم: مؤمنانی که هجرت و جهاد کردند، ولی هلال ماه رجب را با ماه جمادی الاخری اشتباه گرفتند و دست به قتال زدند، ناراحت نباشند. زیرا اشتباهشان مورد عفو است و آنان قصد انجام گناه نداشته اند.

امید بدون عمل، آرزویی بیش نیست. چنانکه در آخرین آیه سوره ی کهف می خوانیم: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» هر کس امید به لقای پروردگار و رسیدن به مقام قرب را دارد، پس باید عمل خالصانه انجام دهد. آری، «رجاء»، آن امیدی است که انسان مقدمات رسیدن به آنرا فراهم کند.

برای امیدوار بودن به الطاف الهی، اسلام زمینه هایی را فراهم کرده است:

- ۱- یأس و ناامیدی از گناهان کبیره است. (۱)
- ۲- خداوند می فرماید: من نزد گمان بنده ی مؤمن هستم، اگر گمان خوب به من ببرد به او خوبی می رسانم. (۲)
- ۳- انبیا و فرشتگان، به مؤمنان دعا و برای آنان استغفار می کنند. (۳)
- ۴- پاداش الهی چندین برابر است. (۴)
- ۵- راه توبه باز است. (۵)
- ۶- گرفتاری های مؤمن، کفاره ی گناهان او محسوب می شود. (۶)
- ۷- خداوند توبه را قبول کرده و سیئات را به حسنات مبدل می سازد. (۷)

ص: ۳۳۹

۱- ۱. زمر، ۵۳.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۷۲.

۳- ۳. غافر، ۷؛ ابراهیم، ۴۱.

۴- ۴. بقره، ۲۶۱.

٥-٥. نساء، ١٨.

٦-٦. بحار، ج ٨١، ص ١٧٦.

٧-٧. فرقان، ٧٠.

۱-رتبه ی ایمان،مقدم بر عمل است. «آمَنُوا... هَاجِرُوا وَ جَاهِدُوا»

۲-امید به لطف پروردگار،مشروط به ایمان،هجرت و جهاد است. «آمَنُوا...»

هَاجِرُوا وَ جَاهِدُوا...

أُولَئِكَ يَرْجُونَ»

۳-اصول افکار و اعمال اگر صحیح باشد،اشتباهات جزئی قابل عفو است.

«آمَنُوا...»

هَاجِرُوا...»

يَرْجُونَ»

۴-به لطف خداوند امیدوار باشیم،نه به کارهای نیک خود.زیرا خطر سوءعاقبت و حبط عمل و عدم قبول اطاعت،تا پایان عمر در کمین است. «يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ»

۵-چون بنده امیدوار به رحمت خداوند است،خداوند نیز اعلام می کند:آمرزنده و مهربان است. «يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۶-ارزش هجرت و جهاد آن است که در راه خدا و برای او باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۷-مؤمنان و مهاجران مخلص نیز به رحمت و مغفرت او نیاز دارند. «آمَنُوا، هَاجِرُوا... يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ»

۸-از خطای مهاجران و مجاهدان در راه خدا،باید گذشت. «وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۲۱۹) يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَ يَسْتَلُونَكَ مَا ذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوُ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ»

از تو درباره شراب و قمار می پرسند،بگو:در آن دو گناهی بزرگ است و منافی (مادی) نیز برای مردم دارند.(ولی) گناه آن دو از سود آنها بزرگ تر است.(همچنین) از تو می پرسند که چه انفاق کنند؟بگو:افزون (بر نیاز خود را)،خداوند اینچنین آیات را برای شما روشن می سازد تا شاید اندیشه کنید.

کلمه «اِثم» به گفته ی راغب در مفردات، به کاری گویند که انسان را در انجام کارهای خیر کند و سست کند.

سؤال اول مردم درباره ی حکم خمر و میسر است. کلمه «خمر» به معنای پوشش است و لذا به پارچه ای که زنان سر خود را با آن پوشانده و مراعات حجاب می کنند، «خمار» می گویند. از آنجا که شراب، قدرت تشخیص را از عقل گرفته و در واقع آن را می پوشاند، به آن «خمر» می گویند.

همچنین کلمه ی «میسر» از «یسر» به معنای آسان است. گویا در قمار، طرفین می خواهند مال همدیگر را به آسانی ببریند.

این آیه در پاسخ پرسش آنها می فرماید: شرابخواری و قماربازی، گناهان بزرگی هستند، گرچه ممکن است منافی داشته باشند. چنانکه عده ای از راه کشت انگور یا شراب فروشی و گروه هایی با دایر کردن قمارخانه، ثروتی بدست می آورند. در کتاب های علمی و تربیتی، آثار و عوارض منفی شراب و قمار به تفصیل بازگو شده است.

در اینجا فهرستی از آنچه در تفسیر نمونه در باب زیان های شراب و قمار آمده است، می آوریم:

۱. کوتاه شدن عمر.

۲. عوارض منفی در کودکان. مخصوصاً اگر آمیزشی در حال مستی صورت گیرد.

۳. گسترش فساد اخلاقی و بالا رفتن آمار جنایات از قبیل: سرقت، ضرب و جرح، جرائم جنسی و افزایش خطرات و حوادث رانندگی. از یکی از دانشمندان نقل شده است که اگر دولت ها نیمی از شراب فروشی ها را ببندند، ما نیمی از بیمارستان ها و تیمارستان ها را می بندیم.

قمار نیز از جمله عوامل هیجان، بیماری های عصبی، سکتة های مغزی و قلبی، بالا رفتن ضربان قلب، بی اشتهایی، و رنگ پریدگی و... است. همچنان که بررسی کنندگان، سی درصد آمار جنایات را مرتبط با قمار دانسته اند. در ضمن قمار، در شکوفایی اقتصادی نقش تخریبی داشته و نشاط کار مفید را از بین می برد. در بعضی از کشورهای غیر اسلامی نیز در

سال‌هایی قمار را ممنوع و غیر قانونی اعلام کرده اند. مثلاً انگلستان در سال ۱۸۵۳، شوروی در سال ۱۸۵۴ و آلمان در سال ۱۸۷۳ قمار را ممنوع اعلام کردند.

سؤال دوم مردم درباره‌ی انفاق است که می‌پرسند چه چیزی را انفاق کنند؟ آیه در جواب می‌فرماید: «عفو» را! عفو در لغت علاوه بر گذشت و آمرزش به معنای حدّ وسط، مقدار اضافی، و بهترین قسمت مال آمده است و هر یک از این معانی نیز با آیه سازگار است و ممکن است مراد از عفو، همه‌ی این معانی باشد. یعنی اگر خواستید انفاق کنید، هم مراعات اعتدال را نموده و همه‌ی اموالتان را یکجا انفاق نکنید تا خود نیازمند نشوید و هم در موقع انفاق، از بهترین اموال خود بدهید. چنانکه قرآن در جای دیگر می‌فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۱) به نیکی نمی‌رسید مگر از آنچه دوست دارید انفاق کنید.

در تفاسیر آمده است که تحریم شراب به صورت تدریجی بوده است. زیرا اعراب، گرفتار شراب بودند و لذا آیات، به تدریج آنها را آماده پذیرش تحریم نمود. ابتدا این آیه نازل شد:

«تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَيْكِرًا وَرِزْقًا حَسِينًا» (۲) از انگور، هم نوشابه‌ی مست‌کننده و هم رزق نیکو بدست می‌آید. یعنی شراب، رزق حسن نیست. بعد این آیه نازل شد: «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ضرر شراب و قمار برای مردم، بیشتر از منفعت آنهاست. و سپس این آیه نازل شد: «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى» (۳) به هنگام نماز نباید مست باشید. و در خاتمه حرمت دائمی و علنی بیان شد؛ «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ... رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» (۴) شراب و قمار... نجس و از اعمال شیطان هستند.

پیام‌ها:

۱- شراب و قمار، هر دو عامل فساد جسم و روح و مایه‌ی غفلت هستند. لذا در قرآن در کنار هم مطرح شده اند. «الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ»

۲- از اندیشه و امتیّت، پاسداری کنید. با تحریم شراب، از عقل و فکر، و با تحریم

ص: ۳۴۲

۱-۱. آل عمران، ۹۲.

۲-۲. نحل، ۶۷.

۳-۳. نساء، ۴۳.

۴-۴. مائده، ۹۰.

قمار، از آرامش و سلامتی روحی و اقتصادی پاسداری شده است. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ... وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

۳- در برخوردها، انصاف داشته باشید. بدی های دیگران را در کنار خوبی های آنها ببینید. آیه از منافع شراب و قمار چشم نمی پوشد و موضوع را به نحوی مطرح می کند که قدرت تعقل و تفکر در انسان زنده شود. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

۴- در محرمات گاهی ممکن است منافی باشد. «مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ»

۵- در جعل قوانین باید به مسئله اهم و مهم توجه کرد. «مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

۶- احکام الهی بر اساس مصالح و مفاسد است. «إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

۷- آشنایی با فلسفه احکام، گامی به سوی پذیرش آن است. «إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

«۲۲۰» فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَبَتْكُمْ إِنْ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

(تا اندیشه کنید) در دنیا و آخرت. و از تو درباره یتیمان می پرسند، بگو:

اصلاح امور آنان بهتر است و اگر زندگی خود را با زندگی آنان بیامیزید (مانعی ندارد)، آنها برادران (دینی) شما هستند. خداوند، مفسد را از مصلح باز می شناسد و اگر خدا می خواست شما را به زحمت می انداخت، (و دستور می داد در عین سرپرستی یتیمان، زندگی و اموال آنها را بکلی از اموال خود جدا سازید، ولی خداوند چنین نمی کند). همانا او عزیز و حکیم است.

نکته ها:

جمله «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»، یا مربوط به مسئله انفاق است که در آیه قبل آمده است، یعنی انفاق شما برای آسایش دنیا و آخرت باشد، نه همه مال را خرج کنید که باعث زحمت شما

در دنیا شود، و نه بخل ورزید که مایه محرومیت شما از ثواب آخرت باشد، (۱) و یا اینکه مربوط به تفکر باشد که در پایان آیه قبل اشاره شد. یعنی انسان باید در مسائل دنیا و آخرت فکر کند و برای آخرت خود از همین دنیا چیزی را کسب کند و در مبدأ و معاد و اسرار هستی و آفریده ها و قوانین حاکم فکر کند و تا آنجا که می تواند، مسائل را با تعقل و اندیشه قبول کند هر چند شرط پذیرش مکتب، آگاهی بر همه اسرار نیست. (۲)

در تفاسیر آمده است: وقتی آیه دهم سوره نساء نازل شد، که خوردن مال یتیم، خوردن آتش است، افرادی که در منزل یتیمی داشتند به اضطراب افتادند. برخی یتیمان را از خانه بیرون کردند و بعضی ظرف و غذای یتیم را جدا نمودند به طوری که برای یتیم و صاحب خانه مشکلاتی بوجود آمد. آنان به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیده و از رفتار با یتیمان سؤال نمودند، پیامبر جواب داد: اصلاح امور یتیمان، از رها کردن آنها بهتر است، نباید به خاطر آمیخته شدن اموال آنان با اموال خودتان، ایتم را رها کرده و از مسئولیت اداره آنها شانه خالی کنید، آنان برادران دینی شما هستند و مخلوط شدن اموال آنان با زندگی شما، در صورتی که هدف، حیف و میل اموال آنها نباشد مانعی ندارد و بدانید خداوند مفسد را از مصلح باز می شناسد.

پیام ها:

۱- دنیا و آخرت را سطحی ننگرید و در آن فکر کنید. «تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۲- رها کردن کار یتیمان، مصلحت نیست، بلکه به نیت خیر و با چشم برادری معاشرت نمودن با آنان مصلحت است. «قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ»

۳- هرگونه اصلاح در وضعیت یتیمان، ارزش است. کلمه «اصلاح» به صورت مطلق آمده تا شامل همه ی اصلاحات اعم از اصلاح مالی، علمی، عملی، تربیتی و دینی بشود. «إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ»

۴- یتیمان، نه برده و نه فرزند ما هستند، بلکه برادر کوچک ما و جزء خود ما هستند. «فَأَخْوَانُكُمْ»

ص: ۳۴۴

(۱-۱). ترجمه مرحوم الهی قمشه ای.

(۲-۲). تفسیرالمیزان، ذیل آیه.

۵- نه افراط و نه تفریط، نه به نام اصلاح، اموال ایتم را بخورید و نه از ترس فساد، آنان را رها کنید که خداوند مصلح و مفسد را می شناسد. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ»

۶- اگر بدانیم خداوند افکار و نیات ما را می داند، فساد و خلاف نمی کنیم. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ»

۷- تکلیف فوق طاقت در اسلام نیست. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَنَّاكُمْ»

۸- آسان گیری دستورات، کاری حکیمانه است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَنَّاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

«۲۲۱» وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَنَّ وَ لَأَمَّهُ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَ لَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَ بَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

و با زنان مشرک، ازدواج نکنید تا ایمان آورند و قطعاً کنیز با ایمان از زن (آزاد) مشرک بهتر است، اگر چه (زیبایی یا ثروت یا موقعیت او) شما را به شگفتی در آورد. و به مردان مشرک، زن ندهید تا ایمان آورند و قطعاً برده با ایمان از مرد (آزاد) مشرک بهتر است، هر چند (زیبایی و موقعیت و ثروت او) شما را به شگفتی وادارد. آن مشرکان (شما را) به سوی آتش دعوت می کنند، در حالی که خداوند با فرمان و دستورات خود، شما را به بهشت و آمرزش فرا می خواند و آیات خویش را برای مردم روشن می کند تا شاید متذکر شوند.

ازدواج با همسران غیر مؤمن، می تواند تأثیر منفی بر تربیت فرزندان و نسل آینده انسان بگذارد، چنانکه ممکن است آنها عامل جاسوسی برای بیگانه باشند. گرچه آیه درباره ی ازدواج با غیر مسلمانان است، ولی هر نوع معاشرتی که ایمان انسان را در معرض خطر قرار دهد ممنوع است.

پیام ها:

۱- مسلمانان، حق پیوند خانوادگی با کفار را ندارند. «وَلَا تَنْكِحُوا»

۲- در انتخاب همسر، ایمان اصالت دارد و ازدواج با کفار ممنوع است. «وَلَأَمَّهُ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ»

۳- در ازدواج، فریب جمال، ثروت و موقعیت دیگران را نخورید. «وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ... وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ»

۴- مقام و مال و جمال، جای ایمان را پر نمی کند. «وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ»

۵- به ضعیفان و محرومان با ایمان بهاداده و با آنان ازدواج کنید. «لَأَمَّهُ مُؤْمِنَةٌ... لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ»

۶- غرائز باید در مسیر مکتب کنترل شود. «حَتَّى يُؤْمِنَ... حَتَّى يُؤْمِنُوا»

۷- ایمان مایه ی ارزش است، گرچه در بنده و کنیز باشد و شرک رمز سقوط است، گرچه در حر و آزاد باشد. «لَأَمَّهُ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ»

۸- پدر، حق ولایت بر ازدواج دخترش دارد. در مسئله داماد گرفتن، به پدر خطاب می کند که دختر خود را به مشرکان ندهید. «وَلَا تَنْكِحُوا»

۹- اول ایمان، بعد ازدواج. فکر نکنید شاید بعد از ازدواج ایمان بیاورند. «حَتَّى يُؤْمِنَ... حَتَّى يُؤْمِنُوا»

۱۰- از نفوذ عوامل مشرک در تاروپود زندگی مسلمانان، جلوگیری کنید و توجه به خطرات مختلف این نوع ازدواج ها داشته باشید. «أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ»

۱۱- همسر مشرک، زمینه ساز جهنم است. «يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ»

۱۲- عمل به دستورات الهی، راه رسیدن به بهشت است. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ»

۱۳- مغفرت، با توفیق و اذن الهی است. بر خلاف مسیحیت که آمرزش را بدست بزرگان خود می دانند. «وَالْمَغْفِرَةَ بِإِذْنِهِ»

۱۴- انسان، واقعیات را به طور فطری در می یابد. بیان احکام فقط برای یادآوری است. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

«۲۲۲» وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

و از تو درباره حیض (ایام عادت ماهانه زنان) سؤال می کنند، بگو: آن مایه ی رنج و آزار است، پس در حالت قاعدگی از (آمیزش با) زنان کناره گیری کنید، و با آنها نزدیکی ننمایید تا پاک شوند. پس هنگامی که پاک شدند (یا با غسل کردن طاهر شدند)، آنگونه که خداوند به شما فرمان داده با آنها آمیزش کنید. همانا خداوند توبه کنندگان را دوست دارد و پاکان را نیز دوست دارد.

نکته ها:

درباره برخورد با زنان در ایام حیض، یهود بسیار سخت گیر و نصاری بی تفاوتند. در تورات می خوانیم: هرکس زن را در حال حیض لمس کند، تا شام نجس است. رختخواب آن زن نجس و هر کجا بنشیند نجس است. هرکس بستر او را لمس کند باید لباس خود را بشوید. و هرکس چیزی را که او بر آن نشسته لمس کند باید خود را بشوید و تا شام نجس است. و اگر مرد با او هم بستر شود تا هفت روز نجس است. و اگر روزهای بیشتر از قاعده خون ببیند، نجس است. (۱)

ص: ۳۴۷

(۱- ۱). تورات، سفر لاویان، از جمله نوزدهم تا بیست و نهم.

در مقابل این حکم سخت تورات، نصاری حتی آمیزش جنسی را در ایام حیض جایز می دانند.

اما اسلام، راه میانه و اعتدال را برگزیده و در ایام حیض، تنها آمیزش جنسی را ممنوع دانسته است، و هرگونه معاشرت و نشست و برخاست با زنان هیچگونه مانعی ندارد.

اسلام، دین جامعی است و برای هر یک از سؤال های مورد طرح در زندگی بشری پاسخی دارد. در آیات قبل بارها با جمله ی «يَسْئَلُونَكَ» سؤالات مردم از رسول اکرم صلی الله علیه و آله را نقل و پاسخ های آنرا بیان نمود. گاهی سؤال از جنگ است و گاهی از قمار و شراب، و گاهی از انفاق. و در این آیه نیز سؤال از مسائل زنان. این نشانه ی جامعیت یک مکتب است که حتی در مورد آمیزش جنسی، احکام دارد و می فرماید: «مَنْ حَيْثُ أَمَرَكَ اللَّهُ» یعنی خداوند در تمام مسائل جزئی و کلی، مادی و معنوی فرمان دارد.

زن در ایام عادت حیض به لحاظ جسمی، آمادگی آمیزش جنسی ندارد و کسالت و اختلال مزاج که برای زن پیش می آید، او را نسبت به آمیزش بی نشاط می سازد. همچنین در این ایام که رحم زن در حال تخلیه خون است، آمادگی پذیرش نطفه را ندارد و طبق اظهار نظر دانشمندان پزشکی، ممکن است انتقال آلودگی های خون از مجرای مرد، او را برای همیشه عقیم سازد.

در روایات نیز آمده است: اگر فرزندی در این ایام نطفه اش منعقد شود، به لحاظ جسمی و روحی مشکلاتی خواهد داشت. (۱)

پیام ها:

۱- انبیا، مرجع و پاسخ گوی سؤالات مردم هستند. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ»

۲- در سؤال کردن، حیا بی معنا است. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ»

۳- بیان دلیل و فلسفه احکام، در پذیرش آن مؤثر است. در این آیه ابتدا دلیل حرمت مقاربت را بیان فرموده و سپس دستور به عدم نزدیکی می دهد. «هو

ص: ۳۴۸

۴- احکام الهی بر اساس حفظ مصالح و دفع مفسد می باشد. «هُوَ أَذَى فَاَعْتَرَلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ»

۵- قاعدگی، دوره ای سخت برای زن است. «هُوَ أَذَى»

۶- نزدیکی با همسر هم حدّ و مرزی دارد. «فَاَعْتَرَلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ»

۷- همسر باید مراعات همسر را بکند. اکنون که او در ناراحتی است، شما کام گیری نکنید. «فَاَعْتَرَلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ»

۸- آمیزش جنسی باید همراه با رعایت بهداشت باشد. «حَتَّى يَطْهُرْنَ»

۹- در آمیزش با همسر، باید احکام الهی مراعات شود. «فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ»

۱۰- توبه و برگشت از لغزش، راه محبوبیت نزد خداوند است. «يُحِبُّ التَّوَّابِينَ»

۱۱- علاقه و محبت خود را نسبت به نادمان و توبه کنندگان اظهار کنیم. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ»

«۲۲۳» نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنْى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

زنان شما کشتزار شمايند، هر جا و هر گاه که بخواهيد، به کشتزار خود در آييد (وبا آنان آميزش نماييد) و (در انجام کار نيك) برای خود، پيش بگيريد و از خدا پروا كنيد و بدانيد که او را ملاقات خواهيد کرد، و به مؤمنان بشارت ده.

نکته ها:

در این آیه، زنان به مزرعه و کشتزاری تشبیه شده اند که بذر مرد را در درون خود پرورش داده و پس از ۹ ماه، گل فرزند را به بوستان بشری تقدیم می کنند. همچنان که انسان، بدون کشت و مزرعه از بین می رود، جامعه بشری نیز بدون وجود زن نابود می گردد.

زنان وسیله ی هوسبازی نیستند، بلکه رمز بقای نسل بشر هستند. پس لازم است در آمیزش جنسی، هدف انسان تولید یک نسل پاک که ذخیره قیامت است باشد و در چنین لحظات و حالاتی نیز هدف مقدّسی دنبال شود. جمله ی «وَ اتَّقُوا اللَّهَ» هشدار می دهد که از راههای غیر مجاز، بهره جنسی نبرید و به نحوی حرکت کنید که در قیامت سرافراز باشید و اولاد و نسلی را تحویل دهید که مجسمه ی عمل صالح و خیرات آن روز باشند.

پیام ها:

- ۱- همسر مناسب همچون مزرعه ی مناسب است و سلامت بذر، شرط تولید بهتر است. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ»
 - ۲- بذر و زمین، هر دو در تولید نقش مهمّی دارند. زن و مرد نیز در بقای نسل آینده نقش اساسی دارند. «حَرْثٌ لَّكُمْ»
 - ۳- در کنار ممنوعیت های موسمی، بهره گیری های دراز مدّت است. در آیه قبل فرمود: «فَاعْتَرِلُوا» در این آیه می فرماید: «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ»
 - ۴- در آمیزش، مرد باید به سراغ زن برود. «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ»
 - ۵- غرائز نیز باید جهت خدایی بگیرند. اگر هدف از آمیزش، فرزندانی پاک و ذخیره قیامت باشد، آن نیز رنگ الهی می گیرد. «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ»
- در صحیح بخاری آمده است: اولیای خدا در آمیزش قصد می کنند که صاحب فرزندانی جهادگر شوند.
- ۶- اگر نسل پاک تحویل دهید، خودتان بهره مند خواهید شد. «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ»
 - ۷- زن، نه کالا-ست و نه منشأ تاریکی، بلکه او بنیان گذار آبادی ها و سرمایه گذار تاریخ و فرستنده هدایای اخروی است. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ، قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ»
- ۸- در مسائل جنسی، تقوا را مراعات کنید. «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»
 - ۹- خواسته های نفسانی باید با تقوا کنترل شود. «أَنْی شِئْتُمْ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»
 - ۱۰- ایمان به آخرت، بهترین وسیله ی رسیدن به تقوا می باشد. «اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ»

«۲۲۴» وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

برای نیکی کردن و پروا داشتن و اصلاح بین مردم، خدا را دستاویز سوگندهای خود قرار ندهید. همانا خداوند شنوا و دانا است.

نکته ها:

در تفاسیر متعدّد از جمله مجمع البیان و روح البیان در شأن نزول این آیه آمده است که میان داماد و دختر یکی از یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نام عبدالله بن رواحه اختلافی پیش آمد، او سوگند یاد کرد که برای اصلاح کار آنها هیچ دخالتی نکند. آیه نازل شد و اینگونه سوگندها را ممنوع ساخت.

کلمه «ایمان» جمع «یمین» به معنای سوگند و کلمه ی «عُرْضَةً» به معنای «در معرض قرار دادن» است.

سوگند را وسیله ای برای توجیه و فرار از مسئولیت خود قرار ندهید و به هر مناسبتی از خداوند و نام مقدّس او خرج نکنید، این کار خود نوعی جرأت و بی ادبی است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «لا تحلفوا بالله صادقين و لا کاذبین» (۱) نه راست و نه دروغ، به خدا سوگند یاد نکنید.

پیام ها:

۱- احترام نام خداوند و مقدّسات باید حفظ شود. «وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ»

۲- سوگند، نباید مانع انجام کار نیک و اصلاح میان مردم قرار گیرد. «لَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ»

ص: ۳۵۱

«۲۲۵» لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

خداوند، شما را به خاطر سوگندهای لغو (که بدون قصد یاد کرده اید)، مؤاخذه نمی کند، اما به آنچه دل‌های شما (از روی اراده و آگاهی و اختیار) کسب کرده، مؤاخذه می کند و خداوند آمرزنده و حلیم (بردبار) است.

نکته ها:

سوگندهایی که از روی بی توجهی و یا در حال عصبانیت و بدون فکر و اراده و یا پر حرفی و عجله و سبق لسان از انسان سر می زند، ارزش حقوقی ندارد. مسئولیت، تنها در برابر سوگندهایی است که با توجه و در حال عادی، به نام مقدس خداوند برای انجام کار مفید یاد شود. این قبیل سوگندها شرعاً واجب الاجرا می باشد و شکستن آن حرام می باشد و کفاره آن عبارت است از: اطعام ده فقیر، یا اعطای لباس به آنها، و یا آزاد کردن یک برده و در صورت عدم امکان هیچ یک از اینها، سه روز روزه گرفتن. (۱)

پیام ها:

۱- مسئولیت انسان، وابسته به اراده و انتخاب اوست. خداوند لغزش‌هایی را که در شرایط غیر عادی از انسان صادر شود، می بخشد. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ»

۲- انگیزه و نیت، ملاک ثواب و عقاب است. «كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ»

۳- یکی از جلوه‌های حلم و مغفرت الهی، گذشت از خطاهای غیر عمدی انسان است. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ... غَفُورٌ حَلِيمٌ»

«۲۲۶» لِلَّذِينَ يُؤُولُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَؤُا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

ص: ۳۵۲

برای کسانی که (به قصد آزار همسر،) سوگند می‌خورند که با زنان خویش نیامیزند، چهار ماه مهلت است. پس اگر (از سوگند خود دست برداشته و به آشتی) برگشتند، (چیزی بر آنها نیست و) خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کلمه ی «ایلاء» به معنای سوگند خوردن برای ترک آمیزش جنسی است. این کار را بعضی از مردان در زمان جاهلیت برای در تنگنا قرار دادن همسران می‌کردند و بدینوسیله آنان را در فشار روحی و غریزی قرار می‌دادند. نه خود همسر مفیدی بودند و نه آنان را با طلاق دادن آزاد می‌کردند. این آیه به مردان چهار ماه فرصت می‌دهد که تکلیف همسران خود را روشن کنند، یا از سوگند خود برگشته و با همسر خویش زندگی کنند و یا رسماً او را طلاق دهند. البته این مدت چهار ماه، نه به خاطر احترام به سوگند نارواست، بلکه به جهت آن است که هر مردی در شرایط عادی نیز تا چهار ماه بیشتر حق عدم آمیزش را ندارد.

پیام ها:

۱- اسلام، حامی مظلومان است. زنان، در طول تاریخ مورد ظلم و تضییع حقوق قرار گرفته اند و قرآن بارها از آنها حمایت نموده است. «لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ»

۲- مبارزه با بساط سنت های خرافی و جاهلی، از اصول وظایف انبیا است.

«لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ»

۳- انسان برای بدترین کارها، گاهی مقدس ترین نام ها را دستاویز قرار می‌دهد.

«يُؤْلُونَ»

۴- توجه به حقوق و نیازهای روحی و غریزی زن، یک اصل است. «تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ»

۵- برای بازگشت افراد و اتخاذ تصمیم عاقلانه، فرصتی لازم است. «أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ»

۶- به جای دعوت به طلاق، باید مردم را به ادامه زندگی تشویق کرد. مرد و زن بدانند بازگشت به زندگی، رمز دریافت مغفرت و رحمت خداوندی است.

«فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۲۲۷» وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

و اگر تصمیم به طلاق گرفتند (آن هم با شرایطش، مانعی ندارد). همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

این آیه ی کوتاه، در عین اینکه طلاق را بلامانع می داند، ولی در مفهوم آن، این هشدار و تهدید نیز وجود دارد که اگر مردان تصمیم بر طلاق گرفتند، دیگر وعده ی مغفرت و رحمت در کار نیست و خداوند نسبت به کردار آنان شنوا و آگاه است و می داند که آیا هواپرستی، شوهر را وادار کرده تا از قانون طلاق سوء استفاده کند و یا اینکه براستی وضعیت خانوادگی چنان اقتضا می کرد که از همدیگر جدا شوند؟

پیام ها:

۱- اسلام، طلاق را با همه تلخی ها و زشتی هایش می پذیرد، ولی بلا- تکلیف گذاشتن همسر را نمی پذیرد. «وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ»

۲- تصمیم طلاق با مرد است. «عَزَمُوا»

۳- از هواپرستی و تصمیمی که زندگی زن را تباه می کند پرهیز نمایید. «فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

«۲۲۸» وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلِيَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ

زنان طلاق داده شده، خودشان را تا سه پاکی در انتظار قرار دهند. (یکی پاکی که طلاق در آن واقع شده و دو پاکی کامل دیگر و همین که حیض سوم را دید، عده او تمام می شود). و اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارند، برای آنها روا نیست که

آنچه را خدا در رحم آنها آفریده است، کتمان کنند. و شوهرانشان اگر سر آشتی دارند، به بازآوردن آنها در این مدّت، (از دیگران) سزاوارترند و همانند وظائفی که زنان بر عهده دارند، به نفع آنان حقوقی شایسته است و مردان را بر زنان مرتبتی است. و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

«قراء» به معنای پاک شدن و به معنای عادت ماهیانه، هر دو آمده است، ولی اگر به صورت «قروء» جمع بسته شود به معنای پاک شدن است و اگر به صورت «اقراء» جمع بسته شود به معنای عادت ماهانه است.

مهلتِ عدّه، ضامن حفظ حقوق خانواده است. زیرا در این مدّت هم فرصتی برای فکر و بازگشتن به زندگی اولیه پیدا می شود و هیجان ها فروکش می کند، و هم مشخص می گردد که زن باردار است یا نه، تا اگر تصمیم بر ازدواج دیگری دارد، نسل مرد بعدی با شوهر قبلی اشتباه نگردد.

امام صادق علیه السلام فرمود: در مسئله حیض، پاک شدن و بارداری، گواهی خود زن کافی است و شهادت و سوگند و یا دلیل دیگری لازم نیست. اما بر زنان حرام است که خلاف واقع بگویند. و باید شرایط خود را بی پرده بگویند که اگر کتمان کنند، به خدا و قیامت ایمان ندارند.

رجوع مرد به همسر در ایام عدّه، تابع هیچگونه تشریفات خاصی نیست، برخلاف طلاق که شرایط و تشریفات زیادی را لازم دارد. البته این مدّت، مخصوص گروهی از زنان است، ولی طلاقِ زنان باردار، یا نسه یا زنانی که آمیزش جنسی با آنان صورت نگرفته، احکام خاصی دارد که خواهد آمد.

پیام ها:

۱- زن به محض طلاق، حقّ ازدواج با دیگری را ندارد. «وَ الْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ»

۲- در طلاق، نباید فرزندان از حقوق خود محروم شوند. «مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ»

۳- بهترین ضامن اجرای قوانین، ایمان به خداوند است. «لَا يَحِلُّ لَهُنَّ... إِنْ كُنَّ يُؤْمِنْنَ»

۴- اولویت در ادامه زندگی، با شوهر اول است. «بُعُولَتَهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ»

۵- حسن نیت در رجوع، یک اصل است. مبادا شوهر فقط به خاطر مسائل جنسی رجوع کند و دوباره بی تفاوت گردد. «إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا»

۶- مسئولیت، حق آور است. هرکسی وظیفه ای بردوش گرفت، حقی نیز پیدا می کند. مثلاً والدین در مورد فرزند وظیفه ای دارند و لذا حقی هم بر فرزند دارند. «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ»

۷- در برخورد با زن، باید عدالت مراعات شود. «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ»

۸- در جاهلیت بر ضرر زنان، قوانین قطعی بود که اسلام آن ضررها را جبران کرد. «لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ» «علیهن» دلالت بر ضرر می کند.

۹- تبعیض، در شرایط یکسان ممنوع است، ولی تفاوت به جهت اختلاف در انجام تکالیف یا استعدادها یا نیازها مانعی ندارد. «وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ»

۱۰- مردان حق ندارند از قدرت خود سوء استفاده کنند که قدرت اصلی از آن خداوند است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۱۱- عده نگه داشتن، از برنامه های حکیمانه ی الهی است. «وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

«۲۲۹» الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

طلاق (رجعی که امکان رجوع و بازگشت دارد، حداکثر) دو مرتبه است.

پس (در هر مرتبه) یا باید به طور شایسته همسر خود را نگهدارد و (آشتی نماید)، یا با نیکی او را رها کند (و از او جدا شود). و برای شما مردان روا نیست که چیزی از آنچه به همسرانتان داده اید، پس بگیرید مگر اینکه دو

همسر بترسند که حدود الهی را بر پا ندارند. پس اگر بترسید که آنان حدود الهی را رعایت نکنند، مانعی ندارد که زن فدیة و عوض دهد. (و طلاق خلع بگیرد). اینها حدود و مرزهای الهی است، پس از آن تجاوز نکنید. و هر کس از حدود الهی تجاوز کند پس آنان ستمگرانند.

نکته ها:

در جاهلیت، طلاق دادن و رجوع کردن به زن، امری عادی و بدون محدودیت بود. اما اسلام، حداکثر سه بار طلاق و دو بار رجوع را جایز دانست تا حرمت زن و خانواده حفظ شود. (۱)

در اسلام، طلاق امری منفور و بدترین حلال نام گذاری شده است، ولی گاهی عدم توافق تا جایی است که امکان ادامه زندگی برای دو طرف نیست.

در این آیه علاوه بر طلاق رجعی که از سوی مرد است، طرح طلاق خلع که پیشنهاد طلاق از سوی زن است نیز ارائه شده است. به این معنا که زن، مهریه خود یا چیز دیگری را فدای آزاد سازی خود قرار دهد و طلاق بگیرد.

تعدد طلاق، بر اساس تعدد رجوع و بقای ازدواج است. کسی که در یک جلسه می گوید:

«من سه بار طلاق دادم»، در واقع یک طلاق صورت گرفته است. چون یک ازدواج را بیشتر قطع نکرده است. لذا بر اساس فقه اهل بیت علیهم السلام، چند طلاق باید در چند مرحله باشد و یکجا واقع نمی شود. زیرا به مصلحت نیست که زندگی خانوادگی در یک جلسه و با یک تصمیم برای همیشه از هم بپاشد. (۲)

پیام ها:

۱- در قطع رابطه با دیگران، نباید آخرین تصمیم را یک مرتبه گرفت، بلکه باید

ص: ۳۵۷

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). با عنایت به همین موضوع بود که شیخ محمود شلتوت، مفتی اعظم مصر و رئیس دانشگاه الازهر گفت: من در مسئله طلاق، فقه شیعه را ترجیح می دهم.

میدان را برای فکر و بازگشت باز گذاشت. «الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ»

۲- آزار و ضرر رسانی به همسر، ممنوع است. مرد نباید به قصد کام گرفتن یا ضربه روحی زدن به زن، به او رجوع نموده و سپس او را رها کند. «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ»

۳- در همسر داری باید از سلیقه های شخصی و ناشناخته دوری کرد و به زندگی عادی و عرفی تن در داد. «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ»

۴- تلخی جدایی را با شیرینی هدیه و احسان جبران کنید. «أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ»

۵- طلاق، نباید عامل کینه، خشونت و انتقام باشد، بلکه در صورت ضرورت طلاق، نیکی و احسان شرط اساسی است. «أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ»

۶- اصل در زندگی، نگهداری همسر است، نه رها کردن او. کلمه «امساک» همه جا قبل از کلمه «تسريح» آمده است. «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ»

۷- حقوق و احکام در اسلام، از اخلاق و عاطفه جدا نیست. کلمات «احسان» و «معروف» نشانه ی همین موضوع است. «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ»

۸- مراعات حقوق، لازم است. مرد، حق ندارد از مهریه زن که حق قطعی اوست چیزی را پس بگیرد. «لَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا»

۹- خواسته های مرد و زن باید در چارچوب حدود الهی باشد. «إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ»

۱۰- تنها نظر زن و شوهر در مورد طلاق کافی نیست، بلکه باید دیگران نیز به ادامه زندگی آنان امیدی نداشته باشند. «يَخَافَا... فَإِنْ خِفْتُمْ» گاهی زن و شوهر می گویند: با هم توافق اخلاقی نداریم، اما این حرف برخاسته از هیجان آنهاست. لذا قرآن در کنار خوف زن و شوهر «يَخَافَا» پای مردم را به میان کشیده که آنان نیز این ناسازگاری را درک کنند. «خِفْتُمْ»

۱۱- در تصمیم گیری ها باید محور اصلی، اقامه ی حدود الهی و انجام وظایف باشد. اگر حدود الهی مراعات می شود از دواج باقی بماند و گرنه طلاق مطرح

شود. «فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ»

۱۲- طرح «طلاق خلع» برای آن است که زن بتواند خود را از بن بست خارج سازد. «اِفْتَدَتْ بِهِ»

۱۳- اسلام با ادامه زندگی به صورت تحمیلی و با اجبار و اکراه، موافق نیست. در صورتی که زن به اندازه ای در فشار است که حاضر است مهریه ی خود را ببخشد تا رها شود، اسلام راه را برای وی باز گذاشته است. البته مرد ملزم به پذیرش طلاق خلع نیست. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ»

۱۴- شکستن قانون الهی، ظلم است. «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

«۲۳۰» فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

پس اگر (بعد از دو طلاق و دو رجوع، برای بار سوم) او را طلاق داد، دیگر آن زن بر او حلال نخواهد بود، مگر آنکه به نکاح مرد دیگری درآید (و با او آمیزش نماید). پس اگر (همسر دوم) او را طلاق داد، مانعی ندارد که به یکدیگر بازگشت کنند (و زن با همسر اول خود مجدداً ازدواج نماید). البته در صورتی که امید داشته باشند حدود الهی را برپا دارند. و اینها حدود الهی است که خداوند آن را برای افرادی که آگاهند بیان می کند.

نکته ها:

در اسلام بعضی مقررات، جهت جلوگیری از تصمیمات عجولانه به چشم می خورد. مثلاً:

الف: هر کسی بنا دارد زن خود را طلاق دهد، باید زن در حال پاکی بوده و طلاق در برابر دو شاهد عادل باشد. باید تا مدتی هزینه زن را پردازد و زن در این مدت می تواند با آرایش کردن، خود را به مرد عرضه کند. هر یک از این شرائط می تواند از طلاق های عجولانه جلوگیری کند.

ب: مردم برای گفتگوهای خصوصی با پیامبر بسیار هجوم می کردند، خداوند دستور داد هر کس با پیامبر سخن خصوصی دارد، مقداری صدقه بدهد و بعد گفتگو کند. این قانون برای جلوگیری از طرح سؤالات غیر ضروری بود. (۱)

به هر حال شرط ازدواج با شوهر دیگر و طلاق دادن او، برای همسر شوهر اول شدن، یکی دیگر از نمونه های قوانین سرعت گیر در اسلام است.

پیام ها:

۱- مردان نباید از اختیارات خود سوء استفاده کنند و باید بدانند که اختیار آنها برای طلاق، محدود است. از امام رضا علیه السلام روایت شده است که فرمود: طلاق را سبک نگیرید و به زنان ضرر نرسانید. (۲) «فَلَا تَحِلُّ لَهُ»

۲- امید به زندگی براساس احکام الهی، شرط ازدواج است. «إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ»

۳- مسلمانان بدانند که حدود الهی، تنها در نماز، زکاه، حج و جهاد نیست، مراعات مسائل خانوادگی نیز از حدود الهی است. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ»

۴- هر کسی اسرار و حکمت مقررات الهی را نمی داند. مردم عادی، ظاهر دستورات و آگاهان، روح و عمق آن را می بینند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

«۲۳۱» وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سِرِّهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لَتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

ص: ۳۶۰

۱- ۱. مجادله، ۱۲.

۲- ۲. من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۵۰۲.

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و به پایان مهلت (عده) رسیدند، پس یا به طرز شایسته آنها را نگاه دارید (و آشتی کنید) و یا آنها را به طرز پسندیده ای رها سازید. و برای آزار رسانیدن، آنان را نگاه ندارید تا (به حقوقشان) تعدی کنید و کسی که چنین کند، به خویشتن ظلم کرده و مبادا آیات خدا را به مسخره بگیرید. و نعمتی را که خداوند به شما داده و کتاب آسمانی و حکمتی را که بر شما نازل کرده و شما را با آن پند می دهد، یاد کنید و از خدا پروا داشته و بدانید خداوند به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

هر کجا زمینه ی انحراف و ظلم و خطر بیشتر است، هشدارها و سفارش ها نیز باید بیشتر باشد. با آنکه در دو آیه ی قبل فرمود: «فَأَمَّا كَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ» بار دیگر در این آیه می فرماید: «فَأَمَّا كُوهَنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سِرُّوهَنَّ بِمَعْرُوفٍ» زیرا شرایط روحی زن و مرد در موقع جدایی، عادی نیست و زمینه ی انتقام و آزار رسانی بسیار وسیع و خطر ظلم و تعدی فراوان است.

در ظلم و تعدی به حقوق زن، خود مرد نیز زجر می کشد. زن و مرد در نظام آفرینش جزء یک پیکرند و ظلم به عضوی، ظلم به تمام اعضا است. کسی که به زن ظلم کند به استقبال کیفر الهی رفته و لذا به خودش نیز ظلم کرده است.

پیام ها:

۱- اسلام، زندگی همراه با صفا و محبت را می خواهد، نگاهداری همسر به قصد آزار او حرام است. «وَلَا تُمَسِّ كُوهَنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتُدُوا»

۲- کسانی که با همسر خود بد رفتاری می کنند، متجاوزند. (۱) «لِّتَعْتُدُوا»

۳- ظلم به زن، ظلم به خویشتن است. «فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ»

ص: ۳۶۱

۱ - ۱). آنان که متجاوز به حدود و حقوق دیگران باشند، مورد مهر و محبت خداوند قرار نمی گیرند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» بقره، ۱۹۰.

۴- ازدواج، یکی از آیات بزرگ الهی است (۱) و نباید با طلاق های بی مورد یا نگاهداری همسر به قصد آزار او، این قانون مقدس استهزا شود. «وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا»

۵- به جای کینه ها و ضعف ها و تلخی ها از نعمت ها یاد کنید. مشکلات خانوادگی را در کنار نعمت های بیشمار الهی چیزی نشمارید. «وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ»

۶- برای بهبود روابط زناشویی، توجه به احکام و مواعظ کتاب آسمانی و تقوا لازم است. «وَاذْكُرُوا... مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ لِيُعْظُمَ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ»

۷- کسی که خود را در محضر خدا بداند، از گناه پرهیز می کند. «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

۸- اگر هدفتان از طلاق، ظلم به همسر و سوء استفاده باشد، باید بدانید که خداوند آگاه است. «أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

«۲۳۲» وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُمُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و مهلت (عده) خود را پایان رسانند، مانع آنها نشوید که با همسران (سابق) خویش ازدواج کنند، البته در صورتی که میان آنها به طرز پسندیده ای، توافق برقرار گردد. هر کس از شما که ایمان به خدا و روز قیامت دارد، به این دستورات پند داده می شود. (مراعات) این امر مایه ی پیرایش و پاکی بیشتر شما است و خداوند می داند و شما نمی دانید.

ص: ۳۶۲

۱- ۱). «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» از آیات الهی آن است که برای شما از خودتان، همسرانی آفرید تا وسیله آرامش شما باشند و بین شما و آنان مودت و رحمت قرار داد. روم، ۲۱.

اگر زنان مطلقه، با همان شوهران سابق خود توافق کرده و ازدواج کنند، در پاکی و تزکیه فرد و جامعه، تأثیر بسیار دارد. «ذَلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَ اَطَهْرُ» زیرا در این نوع ازدواج، اسرار یکدیگر مخفی مانده و فرزندان به آغوش والدین و سرپرست واقعی خود برمی گردند و چون زن و شوهر طعم تلخ طلاق را چشیده اند، از جدائی مجدد نگرانند.

پیام ها:

۱- رأی زن مطلقه، در انتخاب شوهر محترم است و در ازدواج مجدد، اجازه از دیگری لازم نیست. «فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ»

۲- با یک طلاق، برای همیشه بدین نباشید. چه بسا بعد از طلاق، دو طرف پشیمان شده و آماده زندگی مجدد به گونه شایسته ای باشند. «يُنكِحَنَّ اَزْوَاجَهُنَّ»

۳- شرط اصلی ازدواج، رضایت طرفین است. «تَرَاضًا بَيْنَهُمْ»

۴- توافق بر ازدواج، باید عقلایی و عادلانه باشد. «تَرَاضًا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ»

۵- کسانی که در راه ازدواج مشروع دیگران، کارشکنی و مشکل آفرینی می کنند، باید در ایمان خود نسبت به خدا و قیامت شک کنند. «فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ... ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ»

۶- از جاذبه های طبیعی و مشروع، جلوگیری نکنید. چه بسا زن و مردی که میان آنها طلاق جدایی افکنده، از یکدیگر خاطرات شیرینی نیز داشته باشند و گاه و بیگاه آن خاطرات را یاد بیاورند که اگر به طور طبیعی و مشروع به هم نرسند، خطر انحراف وجود دارد. «يُنكِحَنَّ اَزْوَاجَهُنَّ... ذَلِكَ اَزْكٰى لَكُمْ وَ اَطَهْرُ»

۷- برای حفظ سلامتی جامعه، زنان مطلقه نباید بی همسر بمانند. «يُنكِحَنَّ... ذَلِكَ اَزْكٰى لَكُمْ وَ اَطَهْرُ»

۸- برکات ازدواج مجدد و بازگشت به همسر اول و همچنین مفاسد طلاق و بی همسری، فوق درک بشر است. «وَ اللّٰهُ يَعْلَمُ وَ اَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

«۲۳۳» وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَأَلْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

مادرانی که می خواهند دوران شیردهی را کامل سازند، دو سال تمام فرزندانشان را شیر دهند. و خوراک و پوشاک این مادران، به وجهی نیکو بر عهده (پدر و) صاحب فرزند است. هیچ کس جز به قدر توانش مکلف نمی شود. هیچ مادری به خاطر فرزندش و نیز هیچ پدری به خاطر فرزندش نباید دچار ضرر شود. و (اگر پدر نباشد، هزینه خوراک و پوشاک مادر) بر عهده وارث اوست. و اگر پدر و مادر با توافق و مشورت یکدیگر بخواهند کودک را (زودتر از دو سال) از شیر باز گیرند، گناهی بر آنها نیست. و اگر (به جهت عدم توانایی یا عدم موافقت مادر) خواستید دایه ای برای فرزندانتان بگیرید، گناهی بر شما نیست، به شرط اینکه آنچه را به وجهی پسندیده قرار گذاشته اید بردارید. و از خدا پروا داشته و بدانید خدا به آنچه انجام می دهید بیناست.

نکته ها:

در مورد پدر و مادر و فرزند، در این آیه کلمات «أب» و «ام» نیامده، بلکه «والد» و «والده» آمده است. زیرا کلمات «أب» و «ام» شامل عمو، معلم و پدر زن می شود. همانگونه که زنان پیامبر صلی الله علیه و آله امهات مؤمنان هستند، نه والدات آنها.

چون آیات قبل مربوط به طلاق و جدایی زن و شوهر از یکدیگر بود، لازم است تکلیف

کودکان و نوزادان نیز روشن شود، تا آنان فدای اختلافات پدر و مادر نشوند.

توجه به عواطف مادر، اهمیت شیر مادر، مقدار نیاز طبیعی نوزاد به شیر و مدت آن، در این آیه مطرح شده است.

پیام ها:

۱- اسلام، دینی جامع است. حتی برای تغذیه مناسب نوزاد با شیر مادر، برنامه دارد. «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ»

۲- حتی مادرِ طلاق داده شده، در شیر دادن نوزادش بر سایرین اولویت دارد.

«وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ»

۳- مدت شیر دادن کامل دو سال است. «حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ»

۴- باید حقوق مالی و مادی مادر و دایه در برابر شیر دادن فرزند پرداخت شود. «وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ... إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ»

۵- مقدار خرجی باید بر اساس عرف شناخته شده و به قدر توانایی باشد.

«بِالْمَعْرُوفِ لَا تَكْلَفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا»

۶- تکلیف، بر اساس قدرت و به اندازه ی توانایی انسان است. «لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا»

۷- فرزند نباید اسباب ضرر به والدین شود. «لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا»

۸- باید زندگی مادر در دوران شیردهی تأمین شود، هرچند پدر فرزند از دنیا رفته باشد. «وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ»

۹- از شیر گرفتن کودک، نیاز به مشورت و توافق والدین دارد. «فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ»

۱۰- زن و شوهر درباره امور نوزاد باید مشورت کنند. «تَشَاوُرٍ»

۱۱- در شیر دادن، اول مادر بعد دایه. «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ... إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ»

۱۲- رعایت تقوا در تغذیه کودکان، بر عهده والدین است. «... وَاتَّقُوا اللَّهَ»

«۲۳۴» وَالَّذِينَ يَتُوقُونَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

و کسانی از شما که می میرند و همسرانی باقی می گذارند، آن زنان باید چهار ماه و ده روز خویشتن را در انتظار نگاه دارند و چون به پایان مهلت (عده) شان رسیدند، گناهی بر شما نیست در آنچه (می خواهند) درباره ی خودشان به طور شایسته انجام دهند. (و با مرد دلخواه خود ازدواج کنند). و خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

نکته ها:

در تفسیر المیزان، گزارشی از عقاید اقوام و ملل مختلف، در مورد زنانی که شوهران خود را از دست می دهند، آمده است. در آنجا می خوانیم: برخی اقوام معتقد بودند که باید بعد از مرگ شوهر، زن را زنده بسوزانند. و برخی دیگر می گفتند که او را به همراه شوهر، زنده در زیر خاک دفن کنند. بعضی از اقوام برای همیشه ازدواج مجدد همسر را ممنوع می دانستند. و برخی زودتر از یک سال و یا نه ماه را مجاز نمی دانستند.

در میان بعضی از اقوام رایج بود که اگر مرد وصیت کند، باید تا آن مدّت که وصیت کرده همسرش ازدواج نکند و برخی نیز از همان لحظه مرگ، ازدواج مجدد را مجاز می دانستند.

در میان این عقاید انحرافی که افراط و تفریط در آنها نمایان است، اسلام نظریه خود را مبنی بر نگاه داشتن عده و سپس اجازه ازدواج با مرد دلخواه را در چارچوب شایستگی و معروف بودن، ارائه داده است.

در مدّت چهار ماه و ده روز عده ی وفات، روشن می شود که آیا زن باردار است یا نه. البته این مدّت در مورد زنان غیر باردار است و زنان باردار باید تا وقت وضع حمل عده نگهدارند.

قرآن در بیشتر موارد مربوط به ازدواج، کلمه ی «معروف» را بکار برده است. این نشان دهنده ی آن است که اساس هرگونه تصمیم باید عاقلانه و شرع پسند باشد.

۱- مرگ، نابودی نیست، بلکه بازپس گرفتن کامل روح از جسم است. کلمه «توفی» به معنای گرفتن کامل است. «يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ»

۲- زن، به محض فوت شوهرش، حق ازدواج با دیگری را ندارد. «يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ»

۳- بستگان شوهر، حق دخالت در تصمیمات زنان بیوه را ندارند. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ»

۴- ایمان به اینکه همه ی کارها و تصمیمات ما زیر نظر خداوند است، بهترین پشتوانه تقواست. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

«۲۳۵» وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنُتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَيَذُكُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُؤَاخِذُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزَمُوا عُقْمَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

و گناهی بر شما نیست که به طور کنایه (از زنانی که در عده وفات و یا در عده طلاق غیر رجعی هستند)، خواستگاری کنید، یا (تصمیم خود را) در دل نهان دارید. خداوند می داند که شما آنها را یاد خواهید کرد، ولی با آنها وعده پنهانی (برای ازدواج مخفیانه) نداشته باشید، مگر آنکه (به کنایه) سخن پسندیده بگویید، ولی (در هر حال) اقدام به عقد ازدواج ننمایید تا مدت مقرر به سر آید، و بدانید که خداوند آنچه را که در دل دارید می داند، پس از (مخالفت با) او پرهیزید و بدانید خداوند آمرزنده و بردبار است.

«عَرَّضْتُمْ» به معنای سخن همراه با تعریض و کنایه و «خَطْبَهُ» به معنای خواستگاری است. در این آیه اظهار تمایل به ازدواج در مدّت عدّه، بلا مانع شمرده شده است، مشروط به اینکه صریح نبوده و با کنایه باشد. «قول معروف» در این موارد آن است که نحوه اظهار تمایل به خواستگاری، با ادب اجتماعی و با فراقی که زن داغدیده دارد، مناسبت داشته باشد، مثل اینکه بگوید: خداوند رحمت کند شوهرت را و به شما صبر عطا نماید، ولی دیگرانی که مانند شوهر سابق، شما را دوست ندارند پیدا می شوند.

پیام ها:

۱- اسلام، دین فطری است و انسان فطرتاً تمایل به ازدواج است. لذا اسلام اجازه می دهد این خواسته حتی در زمان عدّه، به نحو کنایه که عواطف بستگان جریحه دار نگردد، طرح شود. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ»

۲- به غرائز و هیجان های نفسانی توجه داشته باشید و به جای سرکوب غرائز، جوانان را راهنمایی کرده و هشدار بدهید. «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا»

۳- توجه به زمان و حالات، در طرح پیشنهادات، یک اصل است. خواستگاری زن داغدار در ایام عده با صراحت، بی ادبی یا بی سلیقه‌گی و نوعی گستاخی است. «عَرَّضْتُمْ... تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا»

۴- کسی که بداند خداوند از درون او آگاه است، تقوا پیشه می کند. «يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ»

۵- سفارش به تقوا در هر حال، مخصوصاً در مسائل زناشویی مورد نظر است.

«فَاحْذَرُوهُ»

۶- خداوند با حلم خود، کم صبری شما را جبران می کند. شما به قدری عجله دارید که به سراغ زن داغدیده آن هم در ایام عدّه می روید، ولی خداوند با حلم خود این کار را بر شما منع نکرده است. «أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ»

۷- به دنبال هشدار، زمینه‌ی بازگشت را نیز فراهم کنید. «فَاَحْذَرُوهُ... غَفُورٌ حَلِيمٌ»

«۲۳۶» لا- جَزَاحٌ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَ مَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ

اگر زنان را قبل از آمیزش جنسی و یا تعیین مهر طلاق دهید، گناهی بر شما نیست، ولی آنها را (با هدیه ای مناسب) بهره مند سازید. آن کس که توانایی دارد، به اندازه توانش و آن کس که تنگدست است به اندازه ی وسعش، هدیه ای شایسته (که مناسب حال دهنده و گیرنده باشد). این کار برای نیکوکاران سزاوار است.

نکته ها:

برخی گمان می کردند، طلاق قبل از عمل زناشویی و یا قبل از تعیین مهریه، صحیح نیست. این آیه ضمن اصلاح این تفکر، مورد هدیه را نیز یادآوری می کند.

پیام ها:

۱- حتی طلاق دادن باید در فضای خیرخواهی و نیکی باشد. «إِنْ طَلَقْتُمْ... مَتَّعُوهُنَّ...»

بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

۲- عفت کلام، یک ارزش است. به جای تصریح به مسائل زناشویی، خداوند می فرماید: «مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ»

۳- تعیین و پرداخت مهریه، بر مرد واجب است. «تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً»

۴- تلخی طلاق را با هدیه ای مناسب جبران نمائید. هرچند آمیزش جنسی صورت نگرفته است، ولی طلاق یک نوع فشار روحی برای زن محسوب می شود که با احسان و هدیه ای شایسته باید جبران شود. «مَتَّعُوهُنَّ»

۵- عقد ازدواج، قداست و احترام دارد. با اینکه آمیزشی صورت نگرفته است،

لکن اجرای صیغه ی عقد، به زن حق می دهد تا به هنگام جدایی هدیه ای مناسب دریافت نماید. «مَتَّوْهُنَّ»

۶- حفظ انصاف و عدالت از سوی مرد و زن، مورد نظر است. همانگونه که سرشکستگی زن باید با هدیه ای مناسب جبران شود، مرد نیز نباید به خاطر هدیه، تحت فشار قرار گیرد و هر کس باید به مقدار توانایی اش اقدام کند.

«عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ»

۷- تکلیف مرد در برابر خانواده، به قدر توان او می باشد. «عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ»

۸- احترام به شئون اجتماعی همسر، لازم است. کلمه «معروف» یعنی در هدیه دادن باید مسائل عرفی و اجتماعی را مراعات نمود. «مَتَّاعًا بِالْمَعْرُوفِ»

۹- از افراط و تفریط در امور زندگی دوری کنید. «بِالْمَعْرُوفِ»

۱۰- هدیه به همسر، از نشانه های نیکوکاران است. «مَتَّاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

۱۱- هدیه ی جنسی، بهتر از پول نقد است. کلمه «متاع» به جای درهم و دینار، نشانه ی آن است که هدیه جنس باشد. «مَتَّاعًا بِالْمَعْرُوفِ»

۱۲- هدیه ای که شوهر به همسر می دهد، تحمیل بار و باج و صدقه نپندارد، یک نوع حق زن بر مرد است. «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

۱۳- اخلاق، پشتوانه احکام الهی است. «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

«۲۳۷» وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَرْصَفْ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

واگر زنان را قبل از آمیزش طلاق دهید، در حالی که برای آنها مهریه تعیین کرده اید، نصف آنچه را تعیین کرده اید (به آنها بدهید)، مگر اینکه آنها (حق خود را) ببخشند و یا کسی که عقد ازدواج به دست اوست آنرا ببخشد، و اینکه شما گذشت کنید، (و تمام مهر آنان را بپردازید) به پرهیزگاری نزدیکتر است. و گذشت و نیکوکاری در میان خود را فراموش نکنید که همانا خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

پیام ها:

۱- در گفتگو درباره ی مسائل زناشویی خانواده، عفت کلام را مراعات کنید.

«تَمْسُوهُنَّ»

۲- تعیین و پرداخت مهریه، بر مرد واجب است. «فَرِيضَةٌ»

۳- عفو و گذشت از سوی زن و مرد، هر دو پسندیده است. یا زن نصف مهریه را ببخشد، یا مرد تمام مهریه را بدهد. «يَعْفُونَ... تَعْفُوا»

۴- اجازه ازدواج زن، با ولی اوست. «بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ»

۵- کسانی که بخشش دارند، به تقوا نزدیک ترند. «وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى»

۶- طلاق باید همراه با عفو و فضل باشد. «تَعْفُوا... لَا تَسْؤُوا الْفَضْلَ»

۷- در طلاق نباید مسائل اخلاقی و کرامت های انسانی را به فراموشی سپرد.

«وَ لَا تَسْؤُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ»

«۲۳۸» حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

بر انجام همه ی نمازها و (خصوصاً) نماز وسطی (ظهر)، مواظبت کنید و برای خدا خاضعانه بپاییزید.

نکته ها:

درباره مراد از نماز وسطی، چند نظریه است، ولی با توجه به شأن نزول آیه که گروهی بخاطر گرمی هوا در نماز ظهر شرکت نمی کردند و با توجه به روایات و تفاسیر، مراد همان

نماز ظهر است.

حفظ هر چیزی باید مناسب با خودش باشد؛ حفظ مال از دست برد دزد است، حفظ بدن از میکرب است، حفظ روح از آفات اخلاقی نظیر حرص، حسد و تکبر است، و حفظ فرزند از دوست بد می باشد. اما حفظ نماز به چیست؟ حفظ نماز، آشنایی با اسرار آن، انجام به موقع آن، صحیح بجا آوردن، فراگرفتن احکام و آداب آن و حفظ مراکز عبادت و تمرکز فکر به هنگام آن است.

در حدیثی می خوانیم: نماز به گروهی می گوید: مرا ضایع کردی خدا تو را ضایع کند و به گروهی می گوید: مرا حفظ کردی خداوند تو را حفظ کند. (۱)

پیام ها:

۱- اقامه نماز باید مداوم باشد. «حَافِظُوا»

۲- همه ی مردم مسئول حفظ نمازند. «حَافِظُوا»

۳- ممکن است آیه دلالت کند بر اینکه نماز را به جماعت برپا کنید. «حَافِظُوا، قَوْمُوا»

۴- هر کجا زمینه ی سهل انگاری یا غفلت احساس می شود، هشدار بیشتری لازم است. «وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى»

۵- اقامه ی نماز، به توجه، نشاط، معرفت و اخلاص نیاز دارد. «قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ»

۶- انسان نباید وصله ی ناهمرنگ هستی باشد. قرآن درباره هستی می فرماید: «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» (۲) پس اگر ما قانت نباشیم، وصله ناهمرنگ هستی خواهیم بود.

«قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ»

۷- ارزش نماز به خضوع آن است. «قانتین»

ص: ۳۷۲

۱- ۱. کافی، ج ۳، ص ۲۶۸.

۲- ۲. روم، ۲۶.

«۲۳۹» فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

پس اگر (از دشمن یا خطری) بیم داشتید، پیاده یا سواره (به هر شکل که می توانید نماز گزارید) و آنگاه که ایمن شدید خدا را یاد کنید، همانگونه که آنچه را نمی توانستید بدانید به شما آموخت.

نکته ها:

در قرآن گاهی به جای کلمه ی «صلاه»، کلمه «ذکر» گفته شده است، چنانکه درباره نماز جمعه می فرماید: «فَاسْعُوا إِلَيَّ ذِكْرَ اللَّهِ» به سوی ذکر خدا بشتابید. و یا خداوند به موسی علیه السلام می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» نماز را بپادار تا یاد من باشی. در این آیه نیز مراد از «فَأَذْكُرُوا اللَّهَ» نماز است.

آری، فلسفه و روح نماز، یاد خداوند است.

این آیه اشاره به نماز خوف دارد که در شرایط جنگی با احکام مخصوصی که در فقه آمده است، اقامه می شود.

در احادیث می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله در جنگ احزاب با اشاره نماز خواندند و حضرت علی علیه السلام در بعضی از جنگ ها دستور می دادند که هنگام جنگ با ایماء و اشاره نماز بخوانند.

امام کاظم علیه السلام در جواب شخصی که پرسید: اگر حیوان درنده ای به ما حمله کرد و وقت نماز تنگ بود چه کنیم؟ فرمودند: با همان وضعی که دارید نماز بخوانید، گرچه پشت به قبله باشد. (۱)

پیام ها:

۱- نماز، در هیچ حالی ساقط نمی شود. «فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا»

۲- در اسلام عسر و حرج نیست. وقتی امکان استقرار بدن و یا ایستادن به سوی قبله و یا سایر شرایط نباشد، حذف می شوند. «فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا»

ص: ۳۷۳

۳- نماز، شکر نعمت است. «فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم»

۴- بعضی از مسائل را انسان نمی داند، ولی می تواند به تجربه بدست آورد. ولی بعضی از مسائل را انسان نمی داند و نمی تواند که بداند، مگر از طریق وحی.

«مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» و نفرمود: «لا تعلمون»

«۲۴۰» وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَا فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

و کسانی از شما که در آستانه مرگ قرار می گیرند و همسرانی از خود به جای می گذارند، درباره ی همسرانشان این سفارش است که تا یک سال، آنها را (با پرداخت هزینه زندگی) بهره مند سازند و از خانه بیرون نکنند.

ولی اگر آنها خود بیرون رفتند و تصمیم شایسته ای درباره ی خودشان گرفتند، بر شما گناهی نیست و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

برخی مفسران معتقدند نزول این آیه، قبل از آیه عده (۱) و قبل از آیه ارث می باشد و با نزول آن آیات، این آیه نسخ شده و یا به عبارتی تاریخی عمل به آن پایان پذیرفته است. ولی برخی دیگر معتقدند آیات عده و ارث، مقدار ضروری و واجب را مطرح کرده که زن فلان مقدار حق ارث دارد و فلان مدت نیز واجب است عده نگهدارد،

ولی این آیه را می توان در کنار وظیفه ی واجب، به صورت یک عمل استجابی قلمداد کرد.

به این معنا که علاوه بر مدت عده، اگر زن به احترام شوهر، خواست تا یک سال در خانه بماند، شوهر هم به احترام زن علاوه بر سهم ارث، مخارج یک ساله ی او را از ثلث خود، که درباره آن حق وصیت دارد، بپردازد. (۲)

ص: ۳۷۴

۱- ۱. بقره، ۲۳۴.

۲- ۲. تفسیر اطیب البیان.

۱- مردان، بخشی از مال خود را برای همسرانشان وصیت کنند. «وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ...»

وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ»

۲- آینده زنان بیوه باید تأمین شود. «مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ»

۳- هرگونه تصمیم زن در انتخاب شوهر مجدد، باید عاقلانه و مشروع و با احراز مصلحت باشد. «فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ»

۴- تشریح احکام الهی، بر اساس حکمت است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

«۲۴۱» وَ لِلْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

و برای زنان طلاق داده شده، بهره‌ی مناسبی است که (پرداخت آن) بر مردان پرهیزکار سزاوار است.

«۲۴۲» كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

این چنین خداوند آیات خود را برای شما تبیین می‌کند، شاید که اندیشه کنید.

نکته ها:

در آیات قبل، نحوه‌ی پرداخت مهریه به زنان طلاق داده شده، قبل از آمیزش و بعد از آن بیان شد. این آیه یا در مورد کسانی است که در ضمن عقد، مهریه آنان مشخص نشده و قبل از آمیزش طلاق داده می‌شوند، و یا یک سفارش عاطفی و اخلاقی برای تمام موارد طلاق است که علاوه بر پرداخت تمام یا نصف مهریه، هدیه‌ای جداگانه برای جبران ناراحتی‌ها و دل شکستگی‌های زن، از سوی شوهر به او پرداخت شود.

البته این یک دستور اخلاقی و استحبابی است که سزاوار است متقین و پرهیزگاران آنرا مراعات نمایند.

به هر حال از جمله‌ی «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» در آیه ۲۳۶ و «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» در اینجا و «لَا تَسْأَلُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ» آیه ۲۳۷، می‌توان توجه مخصوص اسلام را درباره‌ی حفظ حقوق و عواطف زنان مطلقه بدست آورد.

امام حسن علیه السلام به زنی که طلاق داده بود، کنیزی را به عنوان هدیه بخشید. (۱)

پیام ها:

۱- در برخورد با زنان مطلقه، تقوا لازم است. «وَلِلْمُطَلَّقاتِ... حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

۲- هدیه دادن که نقش کدورت زدایی و دلجویی دارد، نشانه‌ی پرهیزکاران است.

«مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

۳- در احکام و دستورات الهی، باید اندیشه نمود تا به مصالح آن پی برد. «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

«۲۴۳» أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

آیا ندیدی کسانی را که از ترس مرگ از خانه های خود فرار کردند، در حالی که هزاران نفر بودند، پس خداوند به آنها گفت: بمیرید (و آنها مردند)، سپس آنان را زنده کرد (تا درس عبرتی برای آیندگان باشند؟) همانا خداوند نسبت به مردم احسان می کند، ولی بیشتر مردم سپاس نمی گذارند.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است که در یکی از شهرهای شام که حدود هفتاد هزار خانوار جمعیت داشت، بیماری طاعون پیدا شد و با سرعتی عجیب مردم را یکی پس از دیگری از بین می برد. در این میان عده ای از مردم (۲) که توانایی و امکانات کوچ داشتند، به امید اینکه از مرگ نجات پیدا کنند از شهر خارج شدند، پروردگار، آنها را در همان بیابان به همان

ص: ۳۷۶

۱- ۱. کافی، ج ۶، ص ۱۰۵.

۲- ۲. بگفته صاحب تفسیر تبیان (ج ۲، ص ۲۸۲) تعدادشان از ده هزار بیشتر بوده است، زیرا عرب به بیش از ده هزار «الوف» و به کمتر از آن «آلاف» می گوید.

بیماری نابود ساخت.

از برخی روایات استفاده می شود که اصل بیماری مزبور در آن شهر، به عنوان مجازات بود.

زیرا وقتی رهبر و پیشوای آنان از آنها خواست که خود را برای مبارزه و جهاد آماده کرده و از شهر خارج شوند، آنها به بهانه اینکه در منطقه جنگی مرض طاعون شایع است، از رفتن به میدان جنگ خودداری کردند و خداوند آنها را به همان چیزی که بهانه فرار از جنگ قرار داده بودند، مبتلا ساخت.

در برخی تفاسیر و روایات (۱) آمده است: وقتی حزقیل نبی، یکی از پیامبران بنی اسرائیل، از آنجا عبور می کرد از خداوند درخواست کرد که آنها را زنده کند. خداوند دعای او را اجابت کرد و آنها را مجدداً زنده نمود و به زندگی باز گشتند. البته این الطاف الهی، هشدار و درس عبرتی برای آیندگان تاریخ است که انسان بفهمد و شکر گزار خداوند باشد.

صاحب تفسیر المنار، مرگ و حیات در آیه را به شکلی سمبولیک معنا کرده و آن را کنایه از بدست آوردن استقلال و از دست دادن آن دانسته است.

صاحب تفسیر المیزان، ضمن انتقاد شدید از این طرز تفکر می فرماید: باید به ظاهر آیات معتقد بود و گرنه لازم می آید تمام معجزات و امور خارق العاده را توجیه یا تأویل نمائیم.

از آنجا که شکر، تنها به زبان نیست، بلکه حقیقت شکر آن است که نعمت های الهی را در جای خود مصرف کنیم، لذا اکثر مردم شکر گزار واقعی نیستند.

در آیه اگر می فرمود: «اکثرهم لا یشکرون» معنا این بود که اکثر آن مردم اهل شکر نبودند، ولی قرآن سیمای اکثر مردم در تمام اعصار را بیان می کند، نه گروهی خاص را. «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

شیعه، به رجعت و زنده شدن گروهی از افراد قبل از قیامت، اعتقاد دارد و علاوه بر صدها حدیث، از آیاتی همچون این آیه، امکان وقوع آن را استفاده می کند.

ص: ۳۷۷

۱- به تاریخ بنگریم و از آن درس بگیریم. «أَلَمْ تَرَ...»

۲- در بیان تاریخ، آنچه مهم است عوامل عزّت و سقوط است، نه نام افراد و قبایل و مناطق. «الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ»

۳- آنجا که اراده خداوند باشد، فرار کارساز نیست. «فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا»

۴- خداوند در همین دنیا بارها مردگان را زنده کرده است. «ثُمَّ أَحْيَاهُمْ»

۵- فرزند و نشیب ها، مرگ و میرها، زاد و ولدها و زنده شدن های مجدد، همه نمونه هایی از الطاف و فضل الهی است. «إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ»

«۲۴۴» وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

و در راه خداوند پیکار کنید و بدانید که خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که فرار از جنگ، چاره ساز نیست و قهر خداوند می تواند هزاران نفر فراری را فرا گیرد.

این آیه می فرماید: اکنون که مرگ و حیات به دست اوست، پس در راه او پیکار کنید و بدانید که پاداش شما نزد او محفوظ است. زیرا او به آنچه بر شما می گذرد، آگاه است.

پیام ها:

۱- جهاد و مبارزه، زمانی ارزش دارد که برای خدا و در راه خدا باشد. جنگ از سر انتقام و برای اظهار قدرت و استعمار و کشور گشایی مقدّس نیست، بلکه ضد ارزش است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲- توجه به اینکه ما در محضر خدا هستیم، قوی ترین عامل و انگیزه برای پیکار در میدان جنگ است. «سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

۳- برای فرار از جهاد، عذر تراشی نکنید. زیرا خداوند نیت شما را می داند و بهانه های شما را می شنود. «سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

﴿۲۴۵﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

کیست که به خداوند وام دهد، وامی نیکو تا خداوند آن را برای او چندان برابر بیافزاید و خداوند (روزی بندگان را) محدود و گسترده می سازد، و به سوی او بازگردانده می شوید.

نکته ها:

در تفاسیر مختلف (۱) آمده است که این آیه به دنیال آیه قبل که مردم را به جهاد تشویق می کرد، مؤمنان را به انفاق و وام ترغیب می نماید. زیرا همانگونه که برای امتیت و صیانت جامعه، نیاز به جهاد و تلاش مخلصانه است، همچنین برای تأمین محرومان و تهیه وسایل جهاد، نیاز به کمک های مادی می باشد.

موضوع وام دادن به خدا، هفت بار در قرآن آمده است. تفسیر مجمع البیان (۲) شرایطی را برای قرض الحسنه بیان کرده است. از آن جمله:

۱- از مال حلال باشد. ۲- از مال سالم باشد.

۳- برای مصرف ضروری باشد. ۴- بی منت باشد.

۵- بی ریا باشد. ۶- مخفیانه باشد.

۷- با عشق و ایثار پرداخت شود. ۸- سریع پرداخت شود.

۹- قرض دهنده خداوند را بر این توفیق شکرگزار باشد.

۱۰- آبروی گیرنده وام حفظ شود.

«قرض»، در زبان عربی به معنای بریدن است و اینکه به وام، قرض می گویند بخاطر آن است که بخشی از مال بریده و به دیگران داده می شود تا دوباره باز پس گرفته شود. کلمه «بسط» به معنای گشایش و وسعت است و «بساط» به اجناسی گفته می شود که در زمین

ص: ۳۷۹

۱- ۱). تفسیر کبیر، کاشف و نمونه.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان، ذیل آیه ی ۱۱ سوره حدید.

جهاد، گاهی با جان است که در آیه قبل مطرح شد و گاهی با مال است که در این آیه مطرح شده است.

کلمه «کثیر» در کنار کلمه «اضعاف»، نشانه ی پاداش بسیار زیاد است. و جمله «یضعفه» بجای «یضعفه» رمز مبالغه و ازدیاد است.

(۱)

تعبیر قرض به خداوند، نشان دهنده آن است که پاداش قرض الحسنه بر عهده خداوند است.

به جای فرمان به قرض دادن، سؤال می کند که کیست که به خداوند قرض دهد، تا مردم احساس اکراه و اجبار در خود نکنند، بلکه با میل و رغبت و تشویق به دیگران قرض دهند.

از آنجا که انسان غریزه منفعت طلبی دارد، لذا خداوند برای تحریک انسان، از این غریزه استفاده کرده و می فرماید: «فِيضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا»

به جای «قرض به مردم» فرمود: «به خداوند قرض دهید»، تا فقرا احساس کنند خداوند خودش را به جای آنان گذاشته و احساس ضعف و ذلت نکنند.

با اینکه وجود ما و هرچه داریم از خداوند است، اما خداوند گاهی خود را مشتری و گاهی قرض گیرنده معرفی می کند تا ما را به این کار تشویق نماید. حضرت علی علیه السلام فرمودند:

جنود آسمان ها و زمین از آن خداست، پس آیه قرض برای آزمایش شماست. (۲)

امام کاظم علیه السلام فرمود: از مصادیق قرض به خداوند، کمک مالی به امام معصوم است. (۳)

گرچه در آیه، قبض و بسط به خداوند نسبت داده شده است، ولی در روایات می خوانیم: هر که با مردم گشاده دست باشد، خداوند به او بسط می دهد و هر کس با مردم بخل ورزد، خداوند نسبت به او تنگ می گیرد.

در روایات، پاداش قرض الحسنه هیجده برابر، ولی پاداش صدقه ده برابر آمده است. (۴) و دلیل این تفاوت چنین بیان شده است که قرض را افراد محتاج می گیرند، ولی هدیه و

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳.

۳-۳. تفسیر روح البیان، ج ۱، ص ۳۸۱.

بخشش گاهی به غیر محتاج نیز داده می شود. (۱)

به فرموده ی روایات: هرکس بتواند قرض بدهد و ندهد، خداوند بوی بهشت را بر او حرام می کند. (۲)

هنگامی که این آیه نازل شد: «من جاء بالحسنة فله خیر منها» (۳) هر کس کار خوبی آورد، بهتر از آن را پاداش می گیرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از خداوند تقاضای ازدیاد کرد، آیه نازل شد: «فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا» (۴) ده برابر داده می شود. باز درخواست نمود، آیه قرض الحسنه با جمله ی «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» نازل شد.

پیامبر متوجه شد که کثیری که خداوند مقدر کند، قابل شماره نیست. (۵)

پاداش خدا به قرض دهندگان، هم در دنیا و هم در آخرت است. زیرا در کنار «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» می فرماید: «وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ» گویا حساب قیامت، جدا از پاداش های دنیوی است.

جلوی بدآموزی و سوء برداشت باید گرفته شود. اگر در اول آیه خداوند با لحنی عاطفی از مردم قرض می خواهد، بدنبال آن می فرماید: «وَ اللَّهُ يَقْبِضُ وَ يَبْصِطُ» تا مبدا گروهی همچون یهود خیال کنند که خداوند فقیر است و بگویند: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» (۶) و همچنین بدانند که قرض گرفتن خدا، برای رشد انسان است، نه به خاطر نیاز او. منافقان می گفتند: به مسلمانان انفاق نکنید تا از دور رسول خدا پراکنده شوند.

قرآن در جواب آنها فرمود: آنها در چه باوری هستند، مگر نمی دانند خزائن آسمان ها و زمین در دست خداوند است! (۷)

پیام ها:

- ۱- کمک به خلق خدا، کمک به خداست. «يُقْرِضُ اللَّهُ» بجای «يقرض الناس»
- ۲- برای ترغیب مردم به کارهای خیر، تشویق لازم است. «فِيضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً»
- ۳- اگر ما گشایش و تنگ دستی را بدست خدا بدانیم، راحت انفاق می کنیم. «والله

ص: ۳۸۱

۱- ۱. بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸.

۲- ۲. بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸.

۳- ۳. نمل، ۸۹.

۴- ۴. انعام، ۱۶۰.

۵- ۵. تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۳۱۰.

۶- ۶. آل عمران، ۱۸۱.

۴- اگر بدانیم که ما به سوی او باز می گردیم و هرچه داده ایم پس می گیریم، راحت انفاق خواهیم کرد. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

«۲۴۶» أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَ مَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ قَدْ أَخْرَجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَ أَبْنَانِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

آیا ندیدی گروهی از بزرگان بنی اسرائیل را که بعد از موسی به پیامبر خود گفتند: برای ما زمامدار (و فرماندهی) برانگیز تا (تحت فرماندهی او) در راه خدا پیکار کنیم، او گفت: آیا احتمال می دهید که اگر دستور جنگ به شما داده شود (نافرمانی کرده و) پیکار و جهاد نکنید؟ گفتند: چگونه ممکن است در راه خدا پیکار نکنیم، در حالی که از خانه و فرزندانمان رانده شده ایم؟ پس چون دستور جنگ بر آنان مقرر گشت، جز عده اندکی، سرپیچی کردند و خداوند به ظالمان آگاه است.

نکته ها:

«ملاً» به بزرگان و اشرافی گفته می شود که هیبت آنها چشم و سینه ها را پر می کند.

بنی اسرائیل بعد از حضرت موسی علیه السلام، به خاطر قانون شکنی و رفاه طلبی، مجدداً تحت سلطه و فشار طاغوت قرار گرفته، آزادی و سرزمین خود را از دست دادند. آنها برای نجات از آوارگی و خارج شدن از زیر یوغ طاغوت، تصمیم به مبارزه گرفتند و از پیامبر خویش اشموئیل خواستند برای آنها فرمانده و امیری را انتخاب کند تا به رهبری او با طاغوت مبارزه کنند، ولی با همه این ادعاها وقتی دستور صادر شد، همه آنها جز اندکی به میدان نبرد پشت کرده و از آن دستور سرپیچی نمودند.

- ۱- مسلمانان باید با دقت تاریخ بنی اسرائیل را بنگرند و پند بگیرند. «أَلَمْ تَرَ»
- ۲- فقدان رهبر الهی، عامل پراکندگی، آوارگی و ستم پذیری است. «مِنْ بَعْدِ مُوسَى»
- ۳- بعضی از انبیا، تنها برای گروهی از مردم رسالت داشتند، نه همه ی مردم. «إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لِهْم» (۱)
- ۴- فرمانده نظامی باید از سوی رهبر آسمانی انتخاب و نصب شود. «ابْعَثْ لَنَا» پس دین از سیاست جدا نیست.
- ۵- پیروزی در جنگ، فرمانده لایق می خواهد. «ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا»
- ۶- برای نجات از طاغوت ها باید به انبیای الهی پناه برد. «قَالُوا لِنَبِيِّ لِهْم»
- ۷- تعهد گرفتن از کسانی که پیشنهادات اصلاحی دارند لازم است. «هَلْ عَسَيْتُمْ»
- ۸- رهبر باید آینده نگر باشد و احتمال پیمان شکنی و فرار از مسئولیت را از سوی مردم بدهد. «هَلْ عَسَيْتُمْ»
- ۹- جهاد برای رفع ظلم و دفاع از وطن، جهاد در راه خداست. «وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَ أَبْنَانِنَا»
- ۱۰- پیدایش مشکلات، سبب بیداری و حرکت برای رهایی است. «أُخْرِجْنَا»
- ۱۱- میدان مبارزه، بستر ارزیابی افراد پر ادعا است. «تَوَلَّوْا» خوش بود گرمحک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد
- ۱۲- پیمان شکنان و شعار دهندگان بی عمل، ظالمند. «عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»
- ۱۳- خداوند آگاه است، پس این همه تظاهر برای چه؟! «وَاللَّهُ عَلِيمٌ»

ص: ۳۸۳

۱- ۱. اگر می فرمود: «نبیهم» اشاره کمتری داشت که پیامبر خاصی است و همین که فرمود: «لِنَبِيِّ لِهْم» این اشاره تشدید می شود.

«۲۴۷» وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

وپیامبرشان به آنها گفت: همانا خداوند «طالوت» را برای زمامداری شما مبعوث (و انتخاب) کرده است، گفتند: چگونه او بر ما حکومت داشته باشد در حالی که ما از او به فرمانروایی شایسته تریم و به او ثروت زیادی داده نشده است؟ پیامبرشان گفت: خداوند او را بر شما برگزیده و توان علمی و جسمی او را افزون نموده است و خداوند ملکش (فرماندهی و رهبری) را به هر کس بخواهد می بخشد و خداوند (احسانش) وسیع (به لیاقت ها و توانایی های افراد) آگاه است.

نکته ها:

کلمه «واسع» یعنی خداوند بی نیازی است که از هیچگونه بخششی عاجز نیست.

گرچه بنی اسرائیل از پیامبرشان فرمانده نظامی برای رهبری جنگ خواستند؛ «مَلِكًا نُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ولی از آنجا که آنان بهانه گرفته و گفتند: طالوت را به سلطنت چه کار؟ معلوم می شود که او علاوه بر فرمانده نظامی، سلطان آنان نیز قرار گرفت. این گروه ستمدیده بنی اسرائیل با آنکه برای رهایی از چنگال ظالمان، از پیامبرشان درخواست تعیین فرمانده کرده بودند، ولی وقتی پیامبرشان طالوت را که جوانی چوپان و فقیر و گمنام بود، به فرماندهی و زمامداری آنان تعیین نمود، گفتند: چگونه او می تواند فرمانده ما باشد در حالی که شهرت و ثروتی ندارد؟ و ما به جهت ثروت و دارایی که داریم، از او لایق تریم!

پیامبر وقتی بهانه گیری آنها را به خاطر فقر و ننداری طالوت شنید، فرمود: بی گمان خدا او را بر شما برگزیده است و او توانایی علمی و قدرت بدنی و نیروی لازم برای فرماندهی جنگ را دارد. خداوند هر کس را که بخواهد بخاطر لیاقت و استعداد های نهفته اش فرماندهی

می بخشند. آری، اگر نظر او به سنگی تعلق گیرد، جواهر می شود و اگر به خاری افتد، گل و اگر به فقیری نظر کند فرمانده می شود.

آیا چوپانی که گوسفندانش گم می شوند، لیاقت فرماندهی دارد؟ در روایات آمده است:

طالوت چوپانی بود که در پی گوسفندان گمشده اش از اطراف به سوی شهر آمده بود و به خدمت پیامبر رسید و خداوند به پیامبر وحی کرد که همین چوپان لیاقت فرماندهی دارد و او را به مردم معرفی کن.

شاید مراد از جمله ی «بَسَطَهُ فِي الْعِلْمِ» جامعیت علوم باشد. یعنی او در بسیاری از علوم، اطلاعات گسترده ای داشت.

پیام ها:

۱- پیامبران بر اساس وحی، جانشین خود را انتخاب می کنند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ»

۲- رهبری که خداوند تعیین کند، به نفع مردم است. «بَعَثَ لَكُمْ»

۳- اگر می خواهید به آزادی و نجات برسید، باید رهبر الهی را بپذیرید. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا»

۴- دین از سیاست جدا نیست. انبیا مستقیماً در مسائل نظامی دخالت و فرمانده نظامی عزل و نصب می کردند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ»

۵- از استعدادهای نهفته در افراد گمنام و فقیر، غافل نباشید. «قَدْ بَعَثَ لَكُمْ»

۶- نشانه ی ایمان واقعی، تسلیم در برابر خدا و رسول است و بنی اسرائیل به خاطر پندار غلط تسلیم نبودند. «أَنْتَى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا»

۷- یکی از امتحانات الهی، نحوه برخورد ما با رهبر الهی است. «قَالُوا أَنْتَى يَكُونُ...»

۸- خود بر تربینی، محکوم است. (۱) «نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ»

۹- نام و مقام و شهرنشینی، نشانه برتری نیست. در این آیه از کسانی که ملاک برتری را مال و مقام دانسته اند، انتقاد شده است. «لَمْ يُؤْتِ سَعَةً مِنَ الْمَالِ»

ص: ۳۸۵

۱۰- انتخاب الهی، بر اساس لیاقت است، نه گزاف و بیهوده. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۱۱- قدرت علمی و توانایی جسمی، دو شرط لازم برای فرماندهی لشکر است.

«بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۱۲- توانایی علمی، مهم تر از توانایی جسمی است. «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ابتدا کلمه ی «علم» آمد، سپس «جسم».

۱۳- رهبر و مدیر باید زیر دستان خود را توجیه کند و دلیل کار و انتخاب خود را بازگو کرده و ابهامات را برطرف کند و نگوید این حق من است که هر کاری بخواهم انجام دهم. پیامبر دلیل انتخاب طالوت را توانایی علمی و جسمی او بیان کرد. «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۱۴- نه فقر و گمنامی، مانع لطف الهی است و نه ثروت و شهرت، باعث آن. «وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

۱۵- سرچشمه ی اکثر اعتراضات مردم، کوتاه نظری و کوتاه فکری است، ولی علم خداوند بی نهایت و نامحدود است. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«۲۴۸» وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ

پیامبرشان به آنها گفت: نشانه ی حکومت او این است که تابوت (عهد) به سوی شما خواهد آمد، (همان صندوقی که) آرامشی از پروردگارتان و یادگاری از میراث خاندان موسی و هارون در آن است، در حالی که فرشتگان آن را حمل می کنند، همانا در این موضوع، نشانه ی روشنی برای شما است، اگر ایمان داشته باشید.

برای اینکه یهود به فرماندهی طالوت اطمینان و یقین پیدا کنند، پیامبرشان به آنها گفت:

صندوق مقدس بنی اسرائیل به آنها بازگردانده می شود، تا نشانه ای برای انتخاب طالوت از سوی خداوند باشد. مراد از تابوت همان صندوق چوبی بود که مادر موسی، نوزاد خود را در آن گذاشت و به فرمان خدا در آب نیل انداخت و مأموران فرعون صندوق را گرفته و نوزاد را با آن به نزد فرعون بردند. آن صندوق همچنان در دربار فرعون بود.

وقتی موسی علیه السلام به پیامبری رسید، الواح تورات را در آن قرار داد و به هنگام رحلت نیز زره و سایر یادگارهای خود را در آن گذاشت و به وصی خود «یوشع بن نون» سپرد. این صندوق، به صورت صندوقی مقدس که صندوق عهد نام گرفته بود، در میان بنی اسرائیل بود و آن را در جنگ ها پیشاپیش سپاه حمل می کردند، ولی کم کم قداست آن شکسته و مفقود شد. این صندوق ربوده شده را در زمان ریاست طالوت، خداوند از طریق ملائکه به آنان بازگرداند تا موجب آرامش و اطمینان خاطر آنان باشد. (۱)

پیام ها:

۱- سرچشمه ی آرامش خداوند است، گرچه با وسائل باشد. «فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ»

۲- انسان همیشه به آرامش نیاز دارد، به خصوص در آستانه رفتن به میدان جهاد.

«فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ» (۲)

۳- رهبر الهی، نشانه ی الهی لازم دارد. چون طالوت انتخاب شده از جانب خداوند بود، لازم بود نشانه ای الهی او را تأیید کند. «تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ»

۴- اگر صندوقی که با بدن موسی و الواح تورات تماس داشته، مقدس و آرام بخش است، پس مقدس شمردن صندوقی که بر روی قبر اولیای الهی است، خلاف قرآن نیست. زیرا در همه آن صندوق هایی که در مشاهد مشرفه است،

ص: ۳۸۷

۱- ۱). در تورات، سفر خروج، فصل ۳۷، درباره این صندوق مطالبی آمده است.

۲- ۲). کلمه «سَكِينَةٌ» در این آیه با توجه به آیات قبل که بنی اسرائیل عازم میدان جهاد و دفاع بودند، نشانه ی اهمیت و لزوم آرامش فکری در جبهه است.

«بَقِيَّتُهُ مِمَّا تَرَكَّ آلُ مُوسَىٰ وَ آلُ هَارُونَ» قرار دارد.

۵- حفظ آثار انبیا، ارزش داشته و مایه ی آرامش خاطر و تبرک است. «بَقِيَّتُهُ مِمَّا تَرَكَّ»

«۲۴۹» فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةَ كَثِيرَةٍ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

پس هنگامی که طالوت، سپاهیان را با خود بیرون برد، به آنها گفت:

خداوند شمارا به یک نهر آب آزمایش می کند، پس هر که از آن بنوشد از من نیست و هر کس از آن نخورد از من هست، مگر آنکه با دست، مستی برگیرد (و بیاشامد). پس (همین که به نهر آب رسیدند،) جز اندکی همه از آن نوشیدند، سپس هنگامی که او و یاوران با ایمان او از آن نهر گذشتند، (و دشمن را دیدند) گفتند: امروز ما توانایی مقابله با جالوت و سپاهیان او را نداریم. اما آنها که اعتقاد داشتند خدا را ملاقات خواهند کرد (و به روز قیامت ایمان داشتند) گفتند: چه بسا گروهی اندک که با اذن خدا بر گروهی بسیار پیروز شدند و خداوند با صابران (و استقامت کنندگان) است.

نکته ها:

کلمه «جنود» جمع «جُند» به معنای لشکر است و حضور چندین لشکر بعد از اعراض گروه هایی از مردم، نشانه کثرت جمعیت آنان است.

این آیه خبر از مردودی گروه زیادی از بنی اسرائیل می دهد که از صحنه آزمایش نوشیدن آب و تحمل تشنگی، سربلند بیرون نیامدند. اما این گروه باقیمانده، آزمایش دیگری داشتند

که آزمایش روحی و معنوی بود. وقتی آنان با سپاه انبوه جالوت مواجه شدند، گفتند: ما توانایی مقابله با این سپاه مسلح را نداریم. ولی آنهایی که به روز قیامت ایمان داشتند، گفتند: پیروزی به دست خداست، ای بسا گروه های اندک که به اذن خداوند بر سپاهیان بزرگ پیروز می شوند.

پیروزی در یک مرحله از آزمایش، کافی نیست. افرادی در بعضی از مراحل موفق می شوند، ولی در مرحله ای دیگر شکست می خورند. در این داستان گروهی رهبر را به خاطر فقر نپذیرفتند، گروهی در آزمایش شکم، شکست خوردند و گروهی در مواجهه و برخورد با دشمن خود را باختند.

طالوت در ابتدا جمعیت را به خود نسبت نداد و فرمود: «جنوده»، بلکه فرمود: «بالجنود» گرچه لشکریان انبوه بودند و فرماندهی او را پذیرفته اند، ولی هنوز میزان فرمانبری آنان را آزمایش نکرده است، ولی بعد از آزمایش، به خود نسبت می دهد. «فَإِنَّهُ مِنِّي» حساب دو گروه روشن است، هر کس ننوشد قطعاً خودی است و هر کس بنوشد قطعاً بیگانه است، ولی کسانی که با مشت نوشیدند، نه خودی هستند و نه بیگانه. باید آنان را نه مأیوس کرد و نه مشمول الطاف. لذا برای «مَنْ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ» نه کلمه «منی» بکار رفته و نه «فَلَيْسَ مِنِّي».

امام باقر علیه السلام می فرماید: افرادی که تا آخر کار به طالوت وفادار ماندند، سیصد و سیزده نفر بودند. (۱)

کسانی که دستشان به اموال مردم یا اموال دولتی رسید، ولی با کرامت و زهد از کنارش گذشتند و حرص و طمع آنان را آلوده نکرد، حزب اللّهی هستند و کسانی که دست درازی کرده و به اصطلاح پشت خود را با ذخیره آن اموال می بندند، مؤمن واقعی نیستند. «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَ مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي»

ص: ۳۸۹

- ۱- یکی از وظایف فرمانده نظامی آن است که نیروهای رزمی را از تماشاچیان جدا سازد. «فَصَلِّ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ» □
- ۲- یکی از راههای آزمایش، ممنوعیت های موسمی است. راحت طلبی و عدم تحمل فشارها و سختی های موسمی و موقتی، با سلحشوری سازگاری ندارد.
□
«إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ»
- ۳- قبل از برخورد و مقابله با دشمن، باید تمرین مقاومت کرد. «مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ»
- ۴- مدیر باید نیروهای غیر مفید را طرد کند. «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي»
- ۵- تسلیم فرمانده بودن، رمز موفقیت است. «مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي» □
- ۶- حساب نیاز ضروری، از حساب رفاه کامل جداست. «إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ» □
- ۷- کسانی که از میدان امتحان بیرون آیند، اندک هستند. «إِلَّا قَلِيلًا» □
- ۸- انقلابی بودن مهم نیست، انقلابی ماندن مهم است. در این ماجرا شعار دهنده بسیار بود، ولی آنان که در آزمایشات موفق شدند، اندک بودند. «إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ» □
- ۹- ایمان به معاد و وعده های الهی، توانایی ایستادگی در برابر سختی ها و مشکلات را ایجاد می کند. «مُلاقُوا اللَّهَ» □
- ۱۰- ایمان، درجاتی دارد. با اینکه گروهی همراه با طالوت بودند و به او ایمان داشتند و از نوشیدن آب هم گذشتند؛ «آمَنُوا مَعَهُ» ولی هر مؤمنی رزمنده نیست، تنها مؤمنانی رزمنده هستند که به لقاء الله ایمان داشته باشند. «يَطُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللَّهَ» □
- ۱۱- فراوانی عده و عده ی دشمن در برابر اراده ی خداوند چیزی نیست. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ» □
- ۱۲- نیروهای کیفی هرچند اندک باشند، بر نیروهای کمی برتری دارند. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً...» □
- ۱۳- مؤمن مخلص، پیروزی را از خدا می داند. «بِإِذْنِ اللَّهِ» □

۱۴-مسلمانان اگر صبور و پایدار باشند، نباید از زیادی دشمن هراس داشته باشند. زیرا خداوند با صابران است. «وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

«۲۵۰» وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَبَّتْ أَعْدَامُنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

و هنگامی که در برابر جالوت و سپاهیان او قرار گرفتند، گفتند: پروردگارا صبر و شکیبایی بر ما فرو ریز و قدمهای ما را ثابت و استوار بدار و مارا بر گروه کافران پیروز فرما.

پیام ها:

۱-همیشه و به خصوص در جبهه ها، دعا همراه با حرکت لازم است، نه دعا به جای حرکت. «بَرَزُوا لِجَالُوتَ... رَبَّنَا أَفْرِغْ...»

۲-صبر و پیروزی، ملازم یکدیگرند. در اثر صبر، ظفر آید. «صَبْرًا... وَ انصُرْنَا»

۳-دعاهای خود را با «رَبَّنَا» آغاز کنیم. «رَبَّنَا أَفْرِغْ...»

۴-در شداید، انسان به صبر بسیار محتاج است. «افرغ» به معنای نزول فراوان است. کلمه «صبراً» نیز در قالب نکره آمده است که نشانه ی صبر بزرگ است.

۵-پشت سر گذاشتن امتحانات و موفقیت در آنها شما را مغرور نکند، باز هم از خداوند استمداد نمائید. «تَبَّتْ أَعْدَامُنَا»

۶-وظیفه ی انسان، حرکت و تلاش است، اما پیروزی به دست خداست. «رَبَّنَا...»

وَ انصُرْنَا»

۷-پیروزی در جنگ، زمانی با ارزش است که هدف رزمندگان برتری حق بر باطل باشد، نه برتری یکی بر دیگری. «وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

ص: ۳۹۱

«۲۵۱» فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْ لَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ

سپس آنها(طالبوت و یاران او)به اذن خداوند،سپاه دشمن را درهم شکستند و داود(که جوانی کم سن و سال،ولی مؤمن،شجاع و از یاران طالبوت بود)،جالوت را (که فرمانده سپاه دشمن بود)کشت،و خداوند حکومت و حکمت به او عطا نمود و از آنچه می خواست به او آموخت.و اگر خداوند(فساد)بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نکند،قطعاً زمین را فساد می گرفت.ولی خداوند نسبت به جهانیان لطف و احسان دارد.

نکته ها:

بر اساس روایات،داود علیه السلام بر اثر همین شجاعت و دلآوری به مقام نبوت رسید و فرزندش سلیمان علیه السلام نیز از انبیای الهی گردید.

در روایات می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:خداوند به خاطر یک مسلمان صالح،بلا را از صد هزار خانه از همسایگان دور می کند.سپس آن حضرت این آیه را تلاوت نمودند:

«وَلَوْ لَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ...» (۱)

با توجه به آیات گذشته معلوم می شود که عوامل پیروزی در چند چیز است:

۱- رهبر توانا و لایق. «زَادَهُ بَسْطَهُ فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۲- پیروان مؤمن. «قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللَّهِ»

۳- توکل. «كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِيهَا كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ»

۴- صبر و استقامت. «رَبَّنَا أفرغ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَبَّتْ أَقْدَامُنَا»

۵- انگیزه ی الهی داشتن. «وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

ص: ۳۹۲

۱- گرچه تلاش و جهاد از شما بود، اما شکست دشمن بدست خداوند است.

﴿فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

۲- دعاهاى خالصانه رزمندگان و مجاهدان، مستجاب مى شود. «وَ أَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ. فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ»

۳- تا استعداد، لياقت، ايتار و سابقه درخشانی نباشد، انسان مورد لطف خاص الهی قرار نمی گیرد. «وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ»

۴- در جبهه و جهاد، لبه ی تیز حمله به سوی فرماندهی دشمن باشد. «قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ»

۵- نام کسانی را که در جنگ مردانگی از خود نشان داده اند، زنده نگاه دارید.

﴿قَتَلَ دَاوُدُ﴾

۶- نابودی رهبر کفر، عامل تار و مار شدن لشکر او می شود. «فَهَزَمُوهُمْ... قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ»

۷- اگر در برابر متجاوز و ظالم دفاع صورت نگیرد، فساد و تباهی زمین را فرا خواهد گرفت. «لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ... لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ»

۸- جنگ با مفسدان، یک ضرورت است. اگر عنصر مضر حذف نشود، عناصر دیگر به تباهی کشیده می شوند. «لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ... لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ»

۹- اراده و فضل الهی از راه عوامل طبیعی عملی می شود. «دَفَعُ اللَّهُ... بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ»

۱۰- حکم جهاد و دفاع در برابر متجاوز، فضل الهی است. «اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ»

«۲۵۲» تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْزُلُهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

اینها آیات خداوند است که به حق بر تو می خوانیم و برستی تو از فرستادگان الهی هستی.

نکته ها:

این آیه، پایان جزء دوم قرآن است و می فرماید: داستان ها و حوادثی که در آیات گذشته از آنها سخن به میان آمد، مایه ی عبرت و درس آموزی است.

داستان مرگ هزاران نفر در یک لحظه و زنده شدن مجدد آنان با دعای پیامبر، اعطای منصب رهبری به جوان چوپانی گمنام، ولی لایق و دانا، پیروزی گروهی اندک بر گروه انبوه دشمن، شهادت و شجاعت یک نوجوان در جنگ و اعطای مقام نبوت به او، همه و همه جلوه هایی از آیات الهی و نشانه هایی از صدق گفتار و رسالت پیامبر اسلام است.

ص: ۳۹۴

«۲۵۳» تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتُلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتُلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

آن پیامبران، ما بعضی از آنان را بر بعضی برتری دادیم. از آنان کسی بود که خداوند با او سخن گفته و درجات بعضی از آنان را بالا برد، و به عیسی بن مریم نشانه های روشن (و معجزات) دادیم و او را با روح القدس (جبرئیل) تأیید نمودیم، و اگر خدا می خواست، کسانی که بعد از آنان (پیامبران) بودند، پس از آنکه نشانه های روشن برای آنها آمد، با هم جنگ و ستیز نمی کردند. (اما خداوند مردم را در پیمودن راه سعادت آزاد گذارده است)، ولی با هم اختلاف کردند پس برخی از آنان ایمان آورده و بعضی کافر شدند. (و باز) اگر خدا می خواست (مؤمنان و کافران) با هم پیکار نمی کردند، ولی خداوند آنچه را اراده کند انجام می دهد. (و اراده حکیمانه ی او بر آزاد گذاردن مردم است).

نکته ها:

گرچه طبق احادیث، تعداد انبیا ۱۲۴ هزار نفر بوده است، اما تنها نام ۲۵ نفر از آنان در قرآن آمده و نام دیگران برده نشده است؛ «مِنْهُمْ مَنْ قَضَّيْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْضُصْ» (۱) مقام و درجات انبیا یکسان نیست و هر کدام جایگاه و امتیازاتی دارند. مثلاً امتیاز پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خاتمیت، امی بودن، تحریف نشدن کتابش، امتیاز ابراهیم علیه السلام یک تنه امت بودن و نسل

ص: ۳۹۵

مبارک داشتن، امتیاز نوح علیه السلام طول عمر و پایداری و دریافت سلام ویژه از طرف خداوند است. در این آیه، امتیاز حضرت موسی و عیسی علیهما السلام بیان شده که موسی مخاطب سخن خداوند و عیسی مؤید به روح القدس بوده است.

کلمه «درجات» نشانه ی برتری های متعدد است.

فخررازی در تفسیر کبیر ذیل این آیه، حدود بیست امتیاز برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بیان کرده است. از آن جمله: معجزه ی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله قرآن کریم بر همه معجزات برتری دارد. دیگر اینکه پیامبر اسلام بر همه پیامبران گواه است، چنانکه می فرماید: «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا» (۱)

پیام ها:

۱- انبیا، مقامی بس والا دارند. «تلك» اشاره به دور و مقام والا است.

۲- انبیا، همه در یک رتبه نیستند. یگانگی در هدف، مانع بعضی کمالات ویژه و برتری های خاص نیست. «فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ»

۳- تجلیل از انبیای گذشته لازم است. موسی و عیسی علیهما السلام در آیه تکریم شده اند.

«مَنْ كَلَّمَ اللَّهَ...»

عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ»

۴- سنت و قانون خداوند، آزاد گذاشتن انسان است. او می تواند مردم را به اجبار به راه حق وادار کند، اما رشد واقعی در سایه آزادی است. در این آیه دو بار می خوانیم که اگر خدا می خواست، اختلاف و نزاعی میان مردم ایجاد نمی شد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ»

۵- ریشه ی اکثر اختلافات، هوس ها، حسدها و خودبینی هاست، نه جهل و ناآگاهی. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ»

۶- راه انبیا، همراه با دلیل روشن است. «بینات»

۷- اختلافات اعتقادی، از عوامل پیدایش جنگ هاست. البته دین منشأ اختلاف

ص: ۳۹۶

نیست، بلکه مردم اختلاف می کنند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ... وَلَكِنْ اِخْتَلَفُوا»

۸- اختلاف عقائد مردم، دلیل اختیار آنها است. «فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ»

﴿۲۵۴﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از آنچه به شما روزی داده ایم انفاق کنید، پیش از آنکه روزی فرا رسد که نه خرید و فروشی در آن است و نه دوستی و نه شفاعتی، و (بدانید که) کافران همان ستمگران هستند. (که هم به خود ستم می کنند و هم به دیگران).

نکته ها:

در این آیه خداوند اهرم هایی را برای تشویق مردم به انفاق بکار برده است،

الف: آنچه داری، ما به تو دادیم از خودت نیست. «رَزَقْنَاكُمْ»

ب: مقداری از آنچه داری کمک کن، نه همه را. «مِمَّا»

ج: این انفاق برای قیامت تو، از هر دوستی بهتر است. «يَأْتِيَ يَوْمٌ...»

پیام ها:

۱- قبل از دستور، مردم را با احترام صدا زنیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۲- استفاده از فرصت ها در کارهای خیر، ارزش است. «مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ»

۳- محروم کردن امروز، محروم شدن فرداست. اگر امروز انفاق و بخششی صورت نگیرد، در آن روز هم محبت و دوستی و وساطتی در بین نخواهد بود. «أَنْفِقُوا... يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ...»

۴- یاد معاد، عاملی برای تشویق به انفاق است. «أَنْفِقُوا... يَأْتِيَ يَوْمٌ...»

۵- یکی از راههای ایجاد روحیه ی سخاوت، توجه به دست خالی بودن انسان در قیامت است. «لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ»

۶- بخل، نشانه ی کفران نعمت و کفر به وعده های الهی است. «انفقوا...والکافرون»

۷- کفر، نمونه ی بارز ظلم است. «الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

﴿۲۵۵﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

الله، که جز او معبودی نیست، زنده و برپادارنده است. نه خوابی سبک او را فرا گیرد و نه خوابی سنگین. آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، از آن اوست. کیست آنکه جز به اذن او در پیشگاهش شفاعت کند. گذشته و آینده آنان را می داند. و به چیزی از علم او احاطه پیدا نمی کنند مگر به مقداری که او بخواهد. کرسی (علم و قدرت) او آسمان ها و زمین را در بر گرفته و نگهداری آن دو بر او سنگین نیست و او والا و بزرگ است.

نکته ها:

به مناسبت وجود کلمه ی «کرسی» در آیه، رسول اکرم صلی الله علیه و آله این آیه را «آیهالکرسی» نامید.

در روایات شیعه و سنی آمده است که این آیه به منزله ی قله قرآن است و بزرگترین مقام را در میان آیات دارد. (۱) همچنین نسبت به تلاوت این آیه سفارش بسیار شده است، از علی علیه السلام نقل کرده اند که فرمود: بعد از شنیدن فضیلت این آیه، شبی بر من نگذشت، مگر آنکه آیهالکرسی را خوانده باشم. (۲)

در این آیه، شانزده مرتبه نام خداوند و صفات او مطرح شده است. به همین سبب آیهالکرسی را شعار و پیام توحید دانسته اند. هر چند در قرآن بارها شعار توحید با بیانات

ص: ۳۹۸

۱- ۱). تفسیر روح المعانی، ج ۳، ص ۱۰ و تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۳۵۴.

۲- ۲). تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۱۹۱؛ المیزان، ج ۲، ص ۳۵۵.

گوناگون مطرح شده است، مانند: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» (۱)، «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (۲)، «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ» (۳)، «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا» (۴)، ولی در هیچ کدام آنها مثل آیةالکرسی در کنار شعار توحید، صفات خداوند مطرح نشده است.

صفات خداوند دو گونه اند، برخی صفات، عین ذات او هستند و قابل تجزیه از ذات الهی نمی باشند. مانند: علم، قدرت و حیات. اما برخی صفات که آنها را صفات فعل می نامند، مربوط به فعل خداوند است، مثل خلق کردن و عفو نمودن. منشأ اینگونه صفات، اراده الهی است که اگر بخواهد خلق می کند، ولی درباره ی صفات ذات این را نمی توان گفت که اگر خداوند بخواهد می داند و اگر نخواهد نمی داند. اگر بخواهیم صفات ذات را تشبیه کنیم، باید بگوئیم عالم و قادر بودن برای خداوند، نظیر مخلوق بودن برای انسان است. هرگز صفت مخلوق بودن از انسان جدا نمی شود، همانگونه که هرگز صفت علم از خداوند جدا نمی شود.

کلمه «اله» درباره هر معبودی بکار می رود، خواه حقّ و یا باطل، «أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ» (۵) ولی کلمه «الله» نام ذات مقدّس الهی است. معبودان غیر از خدا، از آفریدن مگسی عاجزند؛ «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا» (۶) و آنان که به پرستش غیر خدا می پردازند، از بلندای توحید به دره های خوفناک سقوط می کنند. «وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَطَّفَهُ الطَّيْرُ» (۷)

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» اولین صفحه شناسنامه ی هر مسلمان است. اولین شعار و دعوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز با همین جمله بود: «قولوا لا اله الا الله تفلحوا» (۸) همچنان که فرمود: «من قال لا اله الا الله مخلصا دخل الجنة و اخلاصه بها ان تحجزه لا اله الا الله عما حرم الله» هر کس خالصانه شعار توحید سر دهد، وارد بهشت می شود و نشان اخلاص او آن است که گفتن «لا اله الا الله» وی را از حرامهای الهی دور سازد. (۹)

ص: ۳۹۹

- ۱-۱. صافات، ۳۵.
- ۲-۲. بقره، ۱۶۳.
- ۳-۳. انبیاء، ۸۷.
- ۴-۴. نحل، ۲.
- ۵-۵. فرقان، ۴۳.
- ۶-۶. حج، ۷۳.
- ۷-۷. حج، ۳۱.
- ۸-۸. کنز العمال، ح ۳۵۵۴۱.
- ۹-۹. ثواب الاعمال، ص ۲۰.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «قول لا اله الا الله ثمن الجنة» (۱) گفتن «لا اله الا الله» بهای بهشت است. همچنان که امام رضا علیه السلام در حدیث قدسی نقل کرده اند: «کلمه لا اله الا الله حصنی» (۲) کلمه ی توحید، دژ مستحکم الهی است.

آری، توحید، مایه ی نجات و رستگاری انسان است. البته همانگونه که می گویند هر کس به دانشگاه یا حوزه علمیه قدم گذاشت، دانشمند شد. یعنی به شرط اینکه تمام دروس لازم را بخواند. گفتن «لا اله الا الله» نجات دهنده است، اما با داشتن شرایطش که در جای خود بدان اشاره خواهد شد.

اعتقاد به توحید، همه ی قدرت ها و جاذبه ها را در چشم انسان کوچک و حقیر می کند.

نمونه ای از آثار تربیتی توحید همین است که مسلمانان در برابر پادشاهان و صاحبان قدرت سجده نمی کردند. در دربار نجاشی پادشاه حبشه، پناهندگان مسلمان گفتند: «لا نسجد الا لله» ما به غیر خدا سجده نمی کنیم. (۳) دحیه کلبی یکی دیگر از مسلمانان در کاخ قیصر روم، سجده نکرد و در جواب کاخ نشینان گفت: «لا اسجد لغير الله» من برای غیر خداوند سجده نمی کنم. (۴)

آری، توحید انسان را تا آنجا بالا می برد که حتی بهشت و دوزخ نیز برای او مطرح نمی شود.

امامان معصوم علیهم السلام نیز برای تربیت چنین انسان هایی تلاش می کردند. علی علیه السلام فرمودند:

«لا تكن عبد غيرك و قد جعلك الله حراً» (۵) بنده دیگری مباش که خداوند تو را آزاد آفریده است. لازم است مسلمانان هر روز و در هر جا با صدای بلند، اذان بگویند و فریاد آزادی از بندگی خدایان دروغین و طاغوت ها را سر دهند. و گوش نوزادان خود را قبل از هر صدایی، با طنین توحید «لا اله الا الله» آشنا سازند.

«هُوَ الْحَيُّ»

در فراز هفتادم دعای جوشن کبیر، حی بودن خداوند را اینگونه مطرح می کند:

ص: ۴۰۰

۱-۱. بحار، ج ۹۳، ص ۱۹۶.

۲-۲. بحار، ج ۳، ص ۷.

۳-۳. سیره ی حلبی، ج ۱، ص ۳۸۷.

۴-۴. سیره حلبی، ج ۳، ص ۲۷۲.

۵-۵. نهج البلاغه، نامه ی ۳۱.

«یا حیا قبل کل حی، یا حیا بعد کل حی، یا حی الذی لیس کمثله حی، یا حی الذی لا یشارکه حی، یا حی الذی لا یحتاج الی حی، یا حی الذی یمیت کل حی، یا حی الذی یرزق کل حی، یا حیا لم یرث الحیاة من حی، یا حی الذی یحیی الموتی، یا حی یا قیوم»

آری، خداوند زنده است، قبل از هر زنده ای و بعد از هر زنده ای. در زنده بودن، وی را نظیر و شریکی نیست و برای زنده ماندن، نیازمند دیگری نیست. او زندگان را می میراند و به همه زنده ها روزی می بخشد. او زندگی را از زنده ای دیگر به ارث نبرده، بلکه به مردگان نیز زندگی می بخشد. او زنده و پا برجاست.

معنای حیات درباره ذات پروردگار با دیگران فرق می کند و مانند سایر صفات الهی، از ذات او جدایی ناپذیر است و در آن فنا راه ندارد؛ «وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ» (۱) او در حیات خویش نیازمند تغذیه، تولید مثل، جذب و دفع، که لازمه حیات موجوداتی همچون انسان و حیوان و گیاه است، نیست. «یا حی الذی لیس کمثله حی»

«القیوم»

«قیوم» از ریشه ی «قیام»، به کسی گفته می شود که روی پای خود ایستاده و دیگران به او وابسته هستند. (۲) کلمه ی «قیوم» سه مرتبه در قرآن آمده است و در هر سه مورد در کنار کلمه «حَیّ» قرار دارد.

قیام او از خود اوست، ولی قیام سایر موجودات به وجود اوست. و مراد از قیومیت پروردگار، تسلط و حفاظت و تدبیر کامل او نسبت به مخلوقات است. قیام او دائمی و همه جانبه است، می آفریند، روزی می دهد، هدایت می کند و می میراند و لحظه ای غافل نیست.

هر موجود زنده ای برای ادامه ی حیات، نیازمند منبع فیض است. همچون لامپی که برای ادامه ی روشنی، نیاز به اتصالی برق دارد. تمام موجودات برای زنده شدن باید از «حَیّ» تغذیه شوند و برای ادامه ی زندگی باید از «قیوم» مایه بگیرند.

امام علی علیه السلام می فرماید: «کلّ شیء خاضع له و کلّ شیء قائم به» هر چیزی تسلیم او و هر چیزی وابسته به اوست. (۳) نقل کرده اند که در جنگ بدر رسول خدا صلی الله علیه و آله مکرر در سجده

ص: ۴۰۱

۱-۱. فرقان، ۵۸.

۲-۲. مفردات راغب.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

می گفتند: «یا حی یا قیوم» (۱)

«لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ»

امام صادق علیه السلام فرموده اند: «ما من حیّ الاّ و هو ینام خلا الله وحده» هیچ زنده ای نیست مگر اینکه می خوابد، تنها خداوند از خواب بدور است. (۲)

خداوند حیّ است و نیازمند خواب و چرت نیست. (۳) خواب، زنده ها را از خود منقطع می کند تا چه رسد به دیگران، ولی خداوند خواب ندارد و همواره بر همه چیز قیومیت دارد.

«لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

مالک حقیقی همه چیز اوست و مالکیت انسان در واقع عاریتی بیش نیست. مالکیت انسان، چند روزه و با شرایط محدودی است که از طرف مالک حقیقی یعنی خداوند تعیین می شود. حال که همه مملوک او هستند، پس چرا مملوکی مملوک دیگر را پیرستد؟ دیگران نیز بندگانی همچون ما هستند؛ «عِبَادُ أُمَّةٍ أَلْكُم» (۴) طبیعت، ملک خداست و قوانین حاکم بر آن محکوم خداوندند. ای کاش انسان ها هم از ملک او و هم از مُلک او بهتر استفاده می کردند. اگر همه چیز از خدا و برای خداست، دیگر بخل و حرص چرا؟ آیا خدای خالق، ما را رها کرده است؟ «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» (۵)

امام کاظم علیه السلام از در خانه ی شخصی بنام «بُشْر» می گذشت، متوجه سر و صدا و آواز لهُو ولعی شدند که از خانه بلند بود. از کنیزی که از آن خانه بیرون آمده بود پرسیدند صاحبخانه کیست؟ آیا بنده است؟! جواب داد: نه آقا، بنده نیست آزاد است. امام فرمود: اگر بنده بود این همه نافرمانی نمی کرد. کنیز سخن امام را وقتی وارد منزل شد به صاحبخانه باز گفت. او تکانی خورد و توبه کرد. (۶) از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: اولین درجه تقوا و بندگی خدا آن است که انسان

ص: ۴۰۲

۱-۱. روح البیان، ج ۱، ص ۴۰۰.

۲-۲. بحار، ج ۵۹، ص ۱۸۵.

۳-۳. چون در طبع انسان، ابتدا حالت رخوت و چرت پیدا می شود، سپس خواب می آید، قرآن هم کلمه ی «سِنَّةً» را مقدم بر «نَوْمٌ» بکار برده است.

۴-۴. اعراف، ۱۹۴.

۵-۵. قیامت، ۳۶.

۶-۶. تتمه المنتهی، ص ۳۲۹.

خودش را مالک نداند. (۱)

«مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ»

مشرکان، خداوند را قبول داشتند؛ «لَيْسَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ» (۲) ولی بت ها را شفیع می دانستند: «وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۳) آیهالکرسی، این پناهگاه موهوم را در هم می کوبد و می گوید: کیست که بدون اجازه ی او بتواند شفاعت کند؟ نه تنها هستی برای اوست، کارآیی هستی نیز با اذن اوست. با خیال و توهم شما، مخلوقی شفیع دیگری نمی شود. شفاعت با اذن خداوند محقق می شود. اگر از کسی عملی سر می زند، با اذن و اراده خداوند بوده و قیوم بودن او خدشه بردار نیست تا بتوان در گوشه ای دور از خواست او کاری صورت داد.

شفاعت آن است که یک موجود قوی به موجود ضعیف یاری برساند. مثلاً در نظام آفرینش، نور، آب، هوا و زمین، دانه ی گیاه را یاری می کنند تا به مرحله درخت برسد. در نظام کیفر و پاداش نیز، اولیای خدا گنهکاری را یاری می رسانند تا نجات یابد. (۴) ولی هرگز این امدادها نشانه ی ضعف خداوند و یا تأثیرپذیری او نیست. زیرا خود اوست که مقام شفاعت و اجازه آن را به اولیای خود می دهد. و اوست که نظام آفرینش را به نوعی آفریده که وقتی دانه در مسیر رستن قرار گرفت، با نور و هوا و خاک رشد می کند.

به هر حال عوامل مادی و کمک هایی که انسان از مخلوقات می گیرد، در پرتو اذن اوست و در چهار چوب قوانینی است که او حاکم کرده است. به همین دلیل افرادی از شفاعت شدن محرومند؛ «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ» (۵) چنانکه نور، حرارت، آب و خاک، دانه ای را رشد می دهند که قابلیت رشد داشته باشد. حساب شفاعت از حساب پارتی بازی و توصیه های بی دلیل دنیوی در جوامع فاسد، جدا است. شفاعت، برای جلوگیری از یأس و ناامیدی و ایجاد پیوند مردم با اولیای خداست. شفاعت، پاداشی است که خداوند به اولیای خود می دهد

ص: ۴۰۳

۱-۱. بحار، ج ۱، ص ۲۲۵.

۲-۲. لقمان، ۲۵.

۳-۳. یونس، ۱۸.

۴-۴. امام صادق علیه السلام فرمودند: «نحن الشافعون» ما هستیم آنهایی که اذن شفاعت دارند. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۵۸.

۵-۵. مدثر، ۴۸.

و بهره گیری از آن در روز قیامت، تجسمی از بهره گیری انسان، از نور علم و هدایت انبیا و اولیا در دنیا است.

شفاعت کننده، قدرت مستقلی در برابر قدرت خداوند ندارد، بلکه پرتوی از اوست و مقام شفاعت مخصوص کسانی است که او بخواند. لذا نباید بت پرستان با شعار؛ «هُؤْلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۱) خیال کنند که بهره مند از شفاعت خواهند شد.

یادآوری این نکته لازم است که عبادت غیر خداوند شرک است، ولی دعوت و خواندن غیر خدا، همه جا شرک نیست. جملات: «یدعوك» (۲)، «یدعوكم» (۳)، «یدعون» (۴)، «ندع» (۵) و «دُعَاءَ الرَّسُولِ» (۶) که در قرآن آمده است، هیچ یک با شرک ربطی ندارد.

لکن هر دعوتی ارزشمند نیست، بیمار اگر پزشک را صدا زند، حق است و اگر فالگیر را صدا زند باطل است.

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»

خداوند همه ی واقعیات را می داند و شفاعت نزد پروردگار، تلاش برای اثبات بی گناهی شخصی نیست، بلکه شفاعت، تلاش برای نجات و عفو است. آگاهی خدا باید موجب شود که اندکی انسان حیا کند، او از درون سینه ها خبر دارد و از رازهای پنهانی و آشکار با خبر است، از درون رحم مادران خبر دارد که نوزاد پسر است یا دختر. علم روز قیامت و اندازه هر چیزی را می داند. (۷) در حالی که علم ما انسان ها محدود است. ما صدا را تا حدی می شنویم، دیدنی ها را تا حدودی می بینیم، اسرار را نمی دانیم، مگر آن قسمتی را که خداوند اراده کند و اجازه دهد.

ص: ۴۰۴

۱-۱. یونس، ۱۸.

۲-۲. قصص، ۲۵.

۳-۳. آل عمران، ۱۵۳.

۴-۴. آل عمران، ۱۰۴.

۵-۵. آل عمران، ۶۱.

۶-۶. نور، ۶۳.

۷-۷. «يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ» سبأ، ۲. «إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمُهُ اللَّهُ» آل عمران، ۲۹. «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ» انعام، ۵۹؛ «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى» طه، ۷. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» هود، ۵؛ «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَ مَا تُخْفِي الصُّدُورُ» غافر، ۱۹.

«وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ»

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: مراد از «عرش»، علوم می از خداوند است که انبیا و رسل را به آنها آگاه کرده است (۱) ولی «کرسی»، علوم می هستند که آنها را هیچ کس نمی داند. (۲)

برخی «کرسی» را کنایه از قدرت و حکومت خدا می دانند که آسمان ها و زمین را در بر گرفته است. با آنکه جهان بس وسیع است و زمین نسبت به آن همچون حلقه انگشتری در بیابان، ولی با همه اینها حفظ و نگهداری آنها برای خداوند سنگین نیست. آیه الکرسی به مردم می فهماند که خداوند نه تنها مالک عالم و عالم به تمام مملوک های خود است، بلکه سراسر هستی با همه ی مخلوقاتش، تحت سلطه و قدرت اوست. (۳) و مردم قدرت نامحدود خالق را با قدرت مخلوق مقایسه نکنند. زیرا خستگی، از عوارض ماده است، اما توانایی خداوند عین ذات اوست. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ» (۴) علی علیه السلام می فرماید: خداوند را، نه گذشت زمان پیر و فرسوده می کند و نه خود دگرگون گشته و تغییر می یابد. (۵)

آری، توجه به قدرت نامحدود خداوند، در روح مؤمن آرامش ایجاد می کند و مؤمن با آن خویشتن را در مصونیت و امان می یابد.

هر یک از صفات خدا: قیوم، حی، علیم، قَدیر و عظیم، نقش سازنده ای در تربیت انسان دارد. زیرا بهترین مکتب آن است که به پیروان خود امید و عشق بدهد، سرنوشت و آینده آنان را روشن کند و پیروانش نیز بدانند که هر لحظه زیر نظر هستند، لغزشهایشان قابل عفو است و حاکم آنان مهربان است.

خلاصه آنکه خدایی سزاوار پرستش است که زنده و پابرجا و نستوه باشد، گرفتار ضعف و خستگی و دچار خواب و چرت نگردد، احدی بدون اراده او قدرت انجام کاری را نداشته باشد. همه چیز را بداند و بر همه چیز احاطه و تسلط داشته باشد. این چنین خدایی می تواند

ص: ۴۰۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۵۹.

۲-۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۲۴۰.

۳-۳. «بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ» بقره، ۱۱۶. و «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ابراهیم، ۱۹.

۴-۴. هود، ۶۶.

۵-۵. نهج البلاغه، خطبه ی ۲۲۸.

معبود و محبوب باشد و به چنین خدایی می توان توکل کرد و عشق ورزید و به او امیدوار بود. خدایی که قرآن اینگونه معرفی می کند، با خدای انجیل و تورات تحریف شده قابل مقایسه نیست. آن کسانی که در بن بست های تنگ و تاریک نظام مادی جهان گرفتار شده اند، چگونه می اندیشند؟ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ»

پیام ها:

۱- هیچ موجودی جز او، ارزش معبود شدن ندارد. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۲- حیات واقعی و ابدی و همه ی حیات های دیگر از آن اوست. «الْحَيُّ»

۳- همه چیز دائماً به او بستگی دارد و لحظه ای از تدبیر او خارج نیست. «الْقَيُّومُ»

۴- همه چیز از اوست. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ...»

۵- نه تنها هستی از اوست، کارایی هستی نیز از اوست. «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ»

۶- با خیال و توهم شما، چیزی شفیع و واسطه نمی شود. «مَنْ ذَا الَّذِي»

۷- احدی از او مهربان تر نیست. علاقه و مهربانی هر شفیعی از اوست. «إِلَّا بِإِذْنِهِ»

۸- خداوند بر همه چیز و در همه حال آگاه است، پس از گناه در برابر او حیا کنیم.

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ...»

۹- او بر همه چیز احاطه دارد، ولی دیگران بدون اراده او حتی به گوشه ای از علم او احاطه ندارند. (۱) «لَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ»

۱۰- حکومت و قدرت او محدود نیست. «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ»

۱۱- حفاظت هستی برای او سنگین نیست. «وَلَا يُؤْدُهُ»

۱۲- کسی که از هستی حفاظت می کند، می تواند ما را در برابر خطرات حفظ کند.

«حِفْظُهُمَا» و لذا برای حفاظت، سفارش به خواندن آیه الکرسی شده است.

ص: ۴۰۶

﴿٢٥٦﴾ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

در (پذیرش) دین، اکراهی نیست. همانا راه رشد از گمراهی روشن شده است، پس هر که به طاغوت کافر شود و به خداوند ایمان آورد، قطعاً به دستگیره محکمی دست یافته، که گسستی برای آن نیست. و خداوند شنوای دانا است.

نکته ها:

ایمان قلبی با اجبار حاصل نمی شود، بلکه با برهان، اخلاق و موعظه می توان در دلها نفوذ کرد، ولی این به آن معنا نیست که هر کس در عمل بتواند هر منکری را انجام دهد و بگوید من آزادم و کسی حق ندارد مرا از راهی که انتخاب کرده ام بازدارد. قوانین جزایی اسلام همچون تعزیرات، حدود، دیات و قصاص و واجباتی همچون نهی از منکر و جهاد، نشانه آن است که حتی اگر کسی قلباً اعتقادی ندارد، ولی حق ندارد برای جامعه یک فرد موذی باشد.

اسلامی که به کفار می گوید: «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱) اگر در ادعای خود صادقید، برهان و دلیل ارائه کنید. چگونه ممکن است مردم را در پذیرش اسلام، اجبار نماید؟

جهاد در اسلام یا برای مبارزه با طاغوت ها و شکستن نظام های جباری است که اجازه تفکر را به ملت ها نمی دهند و یا برای محو شرک و خرافه پرستی است که در حقیقت یک بیماری است و سکوت در برابر آن، ظلم به انسانیت است.

مطابق روایات، یکی از مصادیق تمسک به «عروه الوثقی» و ریسمان محکم الهی، اتصال با اولیای خدا و اهل بیت علیهم السلام است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمودند: «انت العروه الوثقی». (۲)

ص: ۴۰۷

۱- ۱. بقره، ۱۱۱.

۲- ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۴۱.

۱- دینی که برهان و منطق دارد، نیازی به اکراه و اجبار ندارد. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ»

۲- تأثیر زور در اعمال و حرکات است، نه در افکار و عقاید. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ»

۳- راه حق از باطل جدا شده، تا حجت بر مردم تمام باشد. روشن شدن راه حق، با عقل، وحی و معجزات است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» اسلام دین رشد است.

۴- دین، مایه ی رشد انسانیت است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ»

۵- اسلام با استکبار سازش ندارد. «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ»

۶- تا طاغوت ها محو نشوند، توحید جلوه نمی کند. اول کفر به طاغوت، بعد ایمان به خدا. «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ»

۷- کفر به طاغوت و ایمان به خدا باید دائمی باشد. «يَكْفُرُ، يُؤْمِنُ» فعل مضارع نشانه ی تداوم است.

۸- محکم بودن ریسمان الهی کافی نیست، محکم گرفتن هم شرط است. «فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ...»

۹- تکیه به طاغوت ها و هر آنچه غیر خدایی است، گسستی و از بین رفتنی است.

تنها رشته ای که گسسته نمی گردد، ایمان به خداست. «لَا أَنْفِصَامَ لَهَا»

۱۰- ایمان به خدا و رابطه با اولیای خدا ابدی است. «لَا أَنْفِصَامَ لَهَا» ولی طاغوت ها در قیامت از پیروان خود تبری خواهند جست.

۱۱- ایمان به خدا و کفر به طاغوت باید واقعی باشد، نه منافقانه. زیرا خداوند می داند و می شنود. «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

﴿٢٥٧﴾ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

خداوند دوست و سرپرست مؤمنان است، آنها را از تاریکی ها(ی گوناگون) بیرون و به سوی نور می برد. لکن سرپرستان کفار، طاغوت ها هستند که آنان را از نور به تاریکی ها سوق می دهند، آنها اهل آتشند و همانان همواره در آن خواهند بود.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که او مالک همه چیز است؛ «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ...» و در این آیه می خوانیم: نسبت او به مؤمنان، نسبت خاص و ولایی است. «وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا»

گوشه ای از سیمای کسانی که ولایت خدا را پذیرفته اند:

* آنکه ولایت خدا را پذیرفت، کارهایش رنگ خدایی پیدا می کند. «صَبَّغَهُ اللَّهُ» (١)

* برای خود رهبری الهی برمی گزیند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» (٢)

* راهش روشن، آینده اش معلوم و به کارهایش دلگرم است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (٣)، «إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (٤)، «لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (٥)

* در جنگ ها و سختی ها به یاری خدا چشم دوخته و از قدرت های غیر خدایی نمی هراسد.

«فَرَادَهُمْ إِيمَانًا» (٦)

* از مرگ نمی ترسد و کشته شدن در تحت ولایت الهی راسعادت می داند. امام حسین علیه السلام فرمود: «أَتَى لَا أَرَى الْمَوْتَ إِلَّا السَّعَادَةَ». (٧)

* تنهایی در زندگی برای او تلخ و ناگوار نیست، چون می داند او زیر نظر خداوند است. «ان

ص: ٤٠٩

١-١. بقره، ١٣٨.

٢-٢. بقره، ٢٤٧.

٣-٣. یونس، ٩.

٤-٤. بقره، ١٥٦.

٥-٥. یوسف، ٥٦.

٦-٦. بقره، ١٧٣.

*از انفاق و خرج کردن مال نگران نیست، چون مال خود را به ولی خود می سپارد. «يُقْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا» (۲)

*تبلیغات منفی در او بی اثر است، چون دل به وعده های حتمی الهی داده است: «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (۳)

*غیر از خدا همه چیز در نظر او کوچک است. امام علی علیه السلام فرمود: «عظم الخالق في أنفسهم فصغر مادونه في أعينهم...».

(۴)

*از قوانین و دستورات متعدّد متحیر نمی شود، چون او تنها قانون خدا را پذیرفته و فقط به آن می اندیشد. و اگر صدها راه در آمد برایش باز شود تنها با معیار الهی آن راهی را انتخاب می کند که خداوند معین کرده است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ

اللَّهُ» (۵)

پیام ها:

۱- مؤمنان، یک سرپرست دارند که خداست و کافران سرپرستان متعدّد دارند که طاغوت ها باشند و پذیرش یک سرپرست آسان تر است. (۶) درباره مؤمنان می فرماید: «اللَّهُ وَلِيُّ» اما درباره ی کفار می فرماید: «أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۲- آیه قبل فرمود: «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» این آیه نمونه ای از رشد و غی را بیان می کند که ولایت خداوند، رشد و ولایت طاغوت انحراف است. «اللَّهُ وَلِيُّ...»

أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۳- راه حق یکی است، ولی راههای انحرافی متعدّد. قرآن درباره راه حق کلمه ی نور را به کار می برد، ولی از راههای انحرافی و کج، به ظلمات و تاریکی ها تعبیر می کند. «النور، الظلمات»

ص: ۴۱۰

۱- ۱. توبه، ۴۰.

۲- ۲. بقره، ۲۴۵.

۳- ۳. اعراف، ۱۲۸.

۴- ۴. نهج البلاغه، خ ۱۹۳.

۵- ۵. مائده، ۴۴ و ۴۵.

۶- ۶. یوسف علیه السلام نیز در دعوت کفار به همین معنا استدلال کرد: «أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» آیا صاحبان متعدّد و پراکنده بهترند یا خدای یگانه و قدرتمند؟! یوسف، ۳۹.

۴-راه حق، نور است و در نور امکان حرکت، رشد، امید و آرامش وجود دارد.

«النُّور»

۵-مؤمن در بن بست قرار نمی گیرد. «يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ»

۶-طاغوت ها در فضای کفر و شرک قدرت مانور دارند. «الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۷-هر کس تحت ولایت خداوند قرار نگیرد، خواه ناخواه طاغوت ها بر او ولایت می یابند. «اللَّهُ وَلِيُّ... أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۸-هر ولایتی غیر از ولایت الهی، ولایت طاغوتی است. «اللَّهُ وَلِيُّ... أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۹-توجه به عاقبت طاغوت پذیری، انسان را به حق پذیری سوق می دهد. «أَوْلِيَاؤُكَ أَصْحَابُ النَّارِ»

«۲۵۸» أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

آیا آن کس (نمرود) را که خداوند به او پادشاهی داده بود، ندیدی که با ابراهیم درباره ی پروردگارش محاجّه و گفتگو می کرد؟ زمانی که ابراهیم گفت: خدای من کسی است که زنده می کند و می میراند، او گفت: من هم زنده می کنم و می میرانم. ابراهیم گفت: خداوند خورشید را از مشرق می آورد، پس تو (که می گویی حاکم بر جهان هستی)، خورشید را از مغرب بیاور. (در اینجا بود که) آن مرد کافر مبهوت و وامانده شد. و خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

ص: ۴۱۱

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند ولیّ مؤمنان است و آنان را از ظلمات خارج و به سوی نور می برد، این آیه و آیات بعد نمونه هایی از ولایت خداوند و بیرون آوردن از ظلمات به نور را مطرح می کند.

در روایات تاریخی آمده است که نمرود از پادشاهان بابل بود و حکومت مقتدرانه ای داشت او با حضرت ابراهیم درباره ی خداوند مباحثه و مجادله کرد. وقتی حضرت ابراهیم گفت:

پروردگار من آن است که زنده می کند و می میراند، او گفت: من نیز زنده می کنم و می میرانم.

سپس دستور داد دو زندانی را حاضر کردند، یکی را آزاد نمود و دیگری را دستور داد بکشند.

وقتی ابراهیم علیه السلام این سفسطه و مغالطه را مشاهده کرد که این شخص چه برداشتی از زنده کردن و میراندن دارد و چگونه می خواهد افکار دیگران را منحرف کند، فرمود: خداوند طلوع خورشید را از مشرق قرار داده است، اگر تو ادعا داری که بر جهان هستی حکومت داری و همه چیز در اختیار و تحت قدرت توست، خورشید را از مغرب بیور! آن موقع بود که نمرود مبهوت ماند و پاسخی جز سکوت نداشت.

۱- هر کس هر چه دارد از اوست. کافران نیز در دنیا از نعمت های او بهره مند می شوند، ولی از آن سوء استفاده می کنند. «آتاهُ اللهُ»

۲- قدرت و حکومت می تواند عامل استکبار و غرور گردد. «آتاهُ اللهُ الْمُلْكَ... أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ...»

۳- توجه به افکار عمومی و قضاوت مردم لازم است. گرچه پدیده ی حیات یکی از راههای خداشناسی است و جواب نمرود صحیح نبود، ولی آن بحث ها و مجادله ها، افکار عمومی را پاسخ نمی گفت. «رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ»

۴- مغالطه و سفسطه، ترفند اهل باطل است. «أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ»

۵- حق، اگر منطقی و مستدل ارائه شود، بر باطل پیروز و حاکم است. «فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ»

۶- در مباحثه ها از استدلال های فطری، عقلی و عمومی استفاده کنید، تا مخالف لجوج نیز مقهور و مبهور شود. «فَبَهَّتِ الذِّی كَفَرَ»

۷- کافر ظالم است، زیرا به خود و مقام انسانیت ظلم کرده است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

«۲۵۹» أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعِيدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَ انظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَ انظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

یا همانند کسی (عزیر) که از کنار یک آبادی عبور کرد، در حالی که دیوارهای آن بر روی سقف هایش فرو ریخته بود (و مردم آن مرده و استخوان هایشان در هر سو پراکنده بود، او با خود) گفت: خداوند چگونه اینها را پس از مرگ زنده می کند؟ پس خداوند او را یک صد سال میراند و سپس زنده کرد (و به او) گفت: چقدر درنگ کردی؟ گفت یک روز، یا قسمتی از یک روز را درنگ کرده ام! فرمود: (نه) بلکه یک صد سال درنگ کرده ای، به غذا و نوشیدنی خود (که همراه داشتی) نگاه کن (که با گذشت سالها) تغییر نیافته است. و به الاغ خود نگاه کن (که چگونه متلاشی شده است، این ماجرا برای آن است که هم به تو پاسخ گوئیم) و (هم) تو را نشانه (رستاخیز) و حجتی برای مردم قرار می دهیم. (اکنون) به استخوان ها (ی مرکب خود) بنگر که چگونه آنها را بهم پیوند می دهیم و بر آن گوشت می پوشانیم. پس هنگامی که (این حقایق برای آن مرد خدا) آشکار شد، گفت: (اکنون با تمام وجود) می دانم که خداوند بر هر کاری قادر و تواناست.

آیه ی قبل گفتگوی حضرت ابراهیم با نمرود را بازگو کرد که پیرامون توحید گفتگو می کردند و هدایت از طریق استدلال بود و ابراهیم با استدلال پیروز شد. نمونه ی دوم خروج از ظلمات به نور، در این آیه است که پیرامون معاد گفتگو می شود و هدایت از طریق نمایش و به صورت محسوس و عملی صورت می گیرد. در تفاسیر و برخی روایات آمده است که نام این شخص «عزیر» بوده است. در تفسیر المیزان می خوانیم که این شخص باید پیامبر باشد، زیرا خداوند با او سخن گفته است.

پیام ها:

۱- به تمدن های ویران شده گذشته، باید به دیده عبرت نگریست و درسهای تازه گرفت. «مَرَّ عَلَيَّ قَوْمٌ»

۲- هر چند می دانید، اما باز هم علم خود را با تجربه و پرسیدن بالا ببرید. «أَنْتَ يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ»

۳- صد سال مردن، برای یک نکته فهمیدن بجاست. «فَأَمَّا تَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ»

۴- گذشت زمان طولانی، خللی در قدرت خداوند وارد نمی آورد. «فَأَمَّا تَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ»

۵- رجعت و زنده شدن مردگان در همین دنیا و قبل از قیامت قابل قبول است.

«فَأَمَّا تَهُ...»

بَعَثَهُ»

۶- نمایش، از بهترین راههای بیان معارف دینی است. «فَأَنْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ...»

وَ أَنْظُرْ إِلَى...»

وَ أَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ...»

۷- با اراده الهی استخوان محکم، متلاشی می شود، ولی غذایی که زود فاسد می شود، صد سال سالم باقی می ماند. «لَمْ يَتَسَنَّه»

۸- نمایش قدرت پروردگار برای ارشاد و هدایت مردم است، نه برای سرگرمی و یا حتی قدرت نمایی. «وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ»

۹- خداوند صحنه ای از قیامت را در دنیا آورده است. «فَأَمَّا تَهُ... ثُمَّ بَعَثَهُ... وَ أَنْظُرْ إِلَى...»

۱۰- معاد، جسمانی است. زیرا اگر معاد روحانی بود، سخن از استخوان به میان نمی آمد. «وَ انظُرْ إِلَى الْعِظَامِ»

۱۱- مشت نمونه ی خروار است. خداوند گوشه هایی از قدرت خود در قیامت را در دنیا به نمایش گذارده است. «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«۲۶۰» وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَ لَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

و(بیاد آور) هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا به من نشان بده که چگونه مردگان را زنده می کنی؟ فرمود: مگر ایمان نیاورده ای؟ عرض کرد: چرا، ولی برای آنکه قلبم آرامش یابد. (خداوند) فرمود: چهار پرنده (طاووس، خروس، کبوتر و کلاغ) (۱) را بگیر و آنها را نزد خود جمع و قطعه قطعه کن (و درهم بیامیز) سپس بر هر کوهی (۲) قسمتی از آنها را قرار ده، آنگاه پرندهگان را بخوان، به سرعت بسوی تو بیایند و بدان که خداوند توانای حکیم است.

نکته ها:

تنها از یگانه ابر مرد تاریخ پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله، یعنی علی علیه السلام نقل شده است که فرمود: «لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا» اگر پرده ها کنار روند، بر یقین من افزوده نمی شود. (۳) ولی سایر مردمان همه دوست دارند که شنیده ها و حتی باورهای خود را به صورت عینی مشاهده نمایند. چنانکه همه می دانند قند را از چغندر می گیرند، ولی دوست

ص: ۴۱۵

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۸۰.

(۲-۲). در حدیث می خوانیم که اجزای مخلوط شده را بر سر ده کوه قرار داد. کافی، ج ۸، ص ۳۰۵.

(۳-۳). غررالحکم و تفسیر روح البیان، ج ۱، ص ۴۱۶.

دارند چگونگی آن را مشاهده کنند.

در تفاسیر آمده است: حضرت ابراهیم از کنار دریایی می گذشت، مرداری را دید که در کنار دریا افتاده و قسمتی از آن در آب و قسمتی دیگر در خشکی است و پرندگان و حیوانات دریایی، صحرایی و هوایی از هر سو آن را طعمه ی خود قرار داده اند. حضرت با خود گفت:

اگر این اتفاق برای انسان رخ دهد و ذرات بدن انسان در بین جانداران دیگر پخش شود، در قیامت آنها چگونه یکجا جمع و زنده می شوند. لذا از خداوند درخواست کرد که نحوه ی زنده شدن مردگان را مشاهده کند. خداوند نیز با این نمایش، ابراهیم را به نور یقین و اطمینان رهسپار نمود.

پیام ها:

۱- زنده کردن مردگان، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي»

۲- برای آموزش عمیق، استفاده از نمایش و مشاهدات حسی لازم است. «أَرِنِي»

۳- کشف و شهود تنها برای کسانی است که مراتبی از علم، ایمان و استدلال را طی کرده باشند. درخواست «أَرِنِي» ابراهیم پاسخ داده می شود، نه هر کس دیگر.

۴- در پی آن باشیم که ایمان و یقین خود را بالا برده تا به مرز اطمینان برسیم.

پژوهش و کنجکاوی یک ارزش است. «لِيُطَمِّنَنَّ قَلْبِي»

۵- ایمان، دارای مراحل و درجاتی است. «لِيُطَمِّنَنَّ قَلْبِي»

۶- قلب، مرکز آرامش است. «لِيُطَمِّنَنَّ قَلْبِي»

۷- اولیای خدا، قدرت تصرف در هستی را دارند که به آن ولایت تکوینی گفته می شود. «ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَا تَيْنَكَ سَعِيًّا»

۸- معاد، جسمانی است و در قیامت بازگشت روح به همین ذرات بدن خواهد بود. «يَا تَيْنَكَ سَعِيًّا»

﴿٢٦١﴾ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

مثل کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند، همانند بذری است که هفت خوشه برویاند و در هر خوشه یکصد دانه باشد و خداوند آن را برای هر کس بخواهد (و شایستگی داشته باشد)، دو یا چند برابر می کند و خدا (از نظر قدرت و رحمت) وسیع و (به همه چیز) داناست.

نکته ها:

سفارش به انفاق و منع از اسراف و تبذیر، بهترین راه برای حل اختلافات طبقاتی است.

همچنان که پیدایش و گسترش ربا، زمینه ساز و بوجود آورنده ی طبقات است. لذا در قرآن آیات لزوم انفاق و تحریم ربا در کنار هم آمده است. (۱)

هر دانه ای، در هر زمینی، هفت خوشه که در هر خوشه صد دانه باشد نمی رویاند، بلکه باید دانه، سالم و زمین، مستعد و زمان، مناسب و حفاظت، کامل باشد. همچنین انفاق مال حلال، با قصد قربت، بدون منت و با شیوه ی نیکو آن همه آثار خواهد داشت.

پیام ها:

۱- انفاق، تنها پاداش اخروی ندارد، بلکه سبب رشد و تکامل وجودی خود انسان می گردد. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ»

۲- ستایش قرآن از کسانی است که انفاق سیره ی همیشگی آنان باشد. «يُنْفِقُونَ» فعل مضارع دلالت بر استمرار دارد.

۳- انفاق، زمانی ارزشمند است که در راه خدا باشد. در اسلام اقتصاد از اخلاق جدا نیست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

ص: ۴۱۷

۴- استفاده از مثال های طبیعی، هرگز کهنه نمی شود و برای همه مردم در هر سن و شرایطی که باشند قابل فهم است. تشبیه مال به بذر و تشبیه آثار انفاق به خوشه های متعدد پر دانه. «كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ»

۵- تشویق و وعده ی پاداش، قوی ترین عامل حرکت است. پاداش هفتصد برابر.

«وَ اللَّهُ يُضَاعِفُ»

۶- لطف خداوند، محدودیت ندارد. «وَ اللَّهُ يُضَاعِفُ... وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

۷- اگر انفاق مال، تا هفتصد برابر قابلیت رشد و نمو دارد؛ «كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ» پس حساب کسانی که در راه خدا جان خود را انفاق می کنند چه می تواند باشد؟! «وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«۲۶۲» الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مِمَّا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند و سپس به دنبال آنچه انفاق کرده اند، منت نمی گذارند و آزاری نمی رسانند، پاداش آنها برایشان نزد پروردگارش (محفوظ) است و نه ترسی دارند و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

هدف اسلام از انفاق، تنها سیر کردن شکم فقرا نیست، بلکه این کار زیبا باید بدست افراد خوب، یا شیوه خوب و همراه با اهداف خوبی باشد.

گاهی انسان گامی برای خدا بر می دارد و کاری را به نیکی شروع می کند، ولی به خاطر عوارضی از قبیل غرور یا منت یا توقع و یا امثال آن ارزش کار را از بین می برد. با منت، اثر انفاق از بین می رود، چون هدف از انفاق تطهیر روح از بخل است، ولی نتیجه ی منت، آلوده شدن روح می باشد. منت گذار، یا در صدد بزرگ کردن خود و تحقیر دیگران است و یا می خواهد نظر مردم را به خود جلب کند که در هر صورت از اخلاص بدور است. مگر خداوند به خاطر همه ی نعمت هایی که به ما داده بر ما منت گذاشته تا ما با بخشیدن جزئی از آن بر

خلق او منت بگذاریم.

در مجمع البیان حدیثی روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: خداوند در قیامت به منت گذاران، نگاه لطف آمیز نمی کند.

پیام ها:

۱- شروع نیکو کافی نیست، اتمام نیکو هم شرط است. «يُنْفِقُونَ... ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ... مَنَّا»

۲- اسلام حافظ شخصیت محرومان و فقراست و کوییدن شخصیت فقرا از طریق منت را سبب باطل شدن عمل می داند. «لَا يُتَّبِعُونَ... مَنَّا وَلَا أَذَى»

۳- اعمال انسان، در یکدیگر تأثیر دارند، یعنی یک عمل می تواند عمل دیگر را خنثی کند. انفاق برای درمان فقر است، ولی منت گذاری آنرا مایه ی درد فقرا می گرداند. «يُنْفِقُونَ... لَا يُتَّبِعُونَ... مَنَّا وَلَا أَذَى»

۴- خداوند، آینده انفاق کننده را تضمین کرده است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

۵- کسی که بدون منت و آزار فقط برای خدا انفاق می کند، از آرامشی الهی برخوردار است. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ... لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۲۶۳» قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَ مَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَذَى وَ اللَّهُ عَنِّي حَلِيمٌ

گفتار پسندیده (با نیازمندان) و گذشت (از تندی آنان)، از بخششی که بدنبال آن آزاری باشد، بهتر است. و خداوند بی نیاز بردبار است.

نکته ها:

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر سائلی نزد شما آمد، به یکی از این دو روش عمل کنید؛ «بذل یسیر او رد جمیل» (۱) یا چیزی که در توان دارید به او عطا کنید، یا به طرز شایسته ای او را ردّ نمایید. همچنین فرمود: اگر با مال نمی توانید به مردم رسیدگی کنید، با اخلاق برسید. (۲)

ص: ۴۱۹

۱- ۱). تفسیر قرطبی و نمونه، ذیل آیه.

۲- ۲). تفسیر کاشف، ج ۱، ص ۲۷۲.

۱- آبرو و شخصیت فقیر، با ارزش تر از حفظ شکم فقیر است. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ... خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ»

۲- فقیر را با محبت و دلسوزی به کار مفیدی که زندگی او را تأمین کند، راهنمایی کنید. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ»

۳- انفاق باید همراه با اخلاق باشد. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ... خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ»

۴- گفتگوی خوش با فقیر، موجب تسکین او و عامل رشد انسان است، در حالی که صدقه با منت، هیچکدام را به همراه ندارد. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ... خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ»

۵- اگر فقیری بخاطر فشار و تنگدستی، ناروایی گفت او را ببخشید. «مَغْفِرَةٌ»

۶- رعایت عرف جامعه، در سخن و عمل لازم است. «قول معروف»

۷- خداوند آزار رسانی به فقیر را پاسخ می دهد، ولی نه با عجله. «حَلِيمٌ»

﴿۲۶۴﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! بخشش های خود را با منت و آزار باطل نسازید، همانند کسی که مال خود را برای خودنمایی به مردم، انفاق می کند و ایمان به خدا و روز رستاخیز ندارد. پس مثال او همچون مثل قطعه سنگ صافی است که بر روی آن (قشر نازکی از) خاک باشد (و بذرهایی در آن افشاندن شود) پس رگباری به آن رسد (و همه خاک ها و بذرها را بشوید) و آن سنگ را صاف (و خالی از خاک و بذر) رها کند! (ریا کاران نیز) از دستاوردشان، هیچ بهره ای نمی برند و خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

این آیه نیز تشبیهی را با خود دارد و نمایانگر باطن اشخاصی است که به قصد ریا و تظاهر انفاق می کنند. ظاهر عمل اینان مانند خاک، نرم ولی باطن آن چون سنگ، سفت است که قابلیت نفوذ ندارد. به خاطر سفتی و سختی دلهای سنگشان، از انفاق خود بهره ای نمی برند.

پیام ها:

۱- منت گذاری و آزار فقیر، پاداش انفاق و صدقات را از بین می برد. «لَا تُبْطِلُوا»

۲- ریا، نشانه عدم ایمان واقعی به پروردگار و قیامت است. «يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ»

۳- انفاق مهم نیست، انگیزه و روحیه ی انفاق کننده مهم است. «رِئَاءَ النَّاسِ»

۴- اعمال شخص منت گذار، ریاکار و کافر، تباه است. کلمه ی «فَمَثَلُهُ» قابل تطبیق با هر سه گروه است.

۵- ریاکار، عاقبت رسوا می شود و حوادث، کاشف حقایق است. «فَتَرَكَهُ صَلْدًا»

۶- ریاکار نه تنها از پاداش آخرت محروم است، بلکه رشد روحی را نیز کسب نکرده است. «لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ»

۷- منت گذار و ریاکار، در مدار کفر و مورد تهدید است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ»

«۲۶۵» وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ اِتِّعَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَ تَشْبِيهًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْهُ أَكْطَافُهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

و مثل کسانی که اموال خود را در طلب رضای خداوند و استواری روح خود انفاق می کنند، همچون مثل باغی است که در نقطه ای بلند باشد (واز هوای آزاد بحد کافی بهره بگیرد) و باران های درشت به آن برسد و میوه ی خود را دو چندان بدهد.

و اگر باران درشتی نبارد، باران های ریز و شبنم (ببارد تا همیشه این باغ شاداب و پر طراوت باشد.) و خداوند به آنچه انجام می دهید، بیناست.

۱- اگر هدف، تحصیل رضای خداوند ورشد و کمال روحی باشد، کارها بارور می شود. «إِنِّيغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ... فَآتَتْ أُكْلَهَا ضِعْفَيْنِ»

۲- اخلاص، ساده بدست نمی آید، باید به سراغ آن رفت. «إِنِّيغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ»

۳- کارهای خالص، همچون مزرعه ای در نقطه ای مرتفع است که از خرابی سیل محفوظ است. «بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا»

۴- اگر هدف خدا باشد، از جلوه ها و جمال ها هم محروم نمی شویم. مخلصین در جامعه محبوب تر از ریاکارانند. «جَنَّهُ بِرَبْوَةٍ»
انفاق خالص، همانند مزرعه ای در دامنه کوه و زمین مرتفع است، که همه مردم آنرا می بینند و از آن لذت می برند.

۵- مهم تر از امکانات، بهره گیری از امکانات است. باران ریز یا درشت مهم نیست، مهم آن است که زمین بتواند آن را جذب کند. «فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلُّ»

«۲۶۶» أَيَوَّدُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَ لَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

آیا کسی از شما دوست دارد که باغی از درختان خرما و انگور داشته که از زیر درختان آن نهرها در جریان و برای او در آن (باغ) از هر گونه میوه ای وجود داشته باشد و در حالی که به سن پیری رسیده و فرزندان (کوچک و) ضعیف دارد، گردبادی همراه با آتش سوزان به آن باغ بوزد و باغ را یکسره بسوزاند. این چنین خداوند آیات را برای شما بیان می کند تا شاید اندیشه کنید.

انسان هنگامی که پیر و عیالمنند شد، توان تولیدش از بین می رود، ولی نیاز و مصرفش شدید می شود. حال اگر منبع درآمدش نیز نابود شود، به ذلت کشیده می شود. انسان در قیامت، از یک سو توان عمل صالح ندارد و از سوی دیگر نیازش شدید است. در این حال اگر کارهای صالحش با منت و ریا محو شده باشد، به چه ذلتی می رسد.

خرما و انگور، از مفیدترین میوه ها می باشند و در قرآن نام آنها به کرات آمده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس «لا اله الا الله» بگوید به واسطه آن کار، درختی در بهشت برای او کاشته می شود و همچنین است هر کس «الله اکبر» بگوید.

شخصی به پیامبر گفت: پس درختان ما در بهشت بسیار است! حضرت فرمودند: آری، به شرط آنکه آتشی به دنبال آن نفرستید و آن را نسوزانید. (۱)

پیام ها:

۱- خودت را به جای دیگران بگذار تا مسائل را خوب درک کنی. «أَيُّودُ أَحَدِكُمْ...»

۲- از مثال های طبیعی که زمان و مکان و عصر و نسل در آن اثر نمی گذارد، استفاده کنیم. «جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ...»

۳- منت و آزار بعد از انفاق، همچون باد سوزانی است بر باغی سرسبز، و آتشی بر بوستانی حرام. «فَاخْتَرَقَتْ»

۴- رشد یافتن، تدریجی است، ولی تخریب و حبط عمل در یک لحظه است.

«فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ»

۵- مثال های قرآن، برای فکر کردن است. «لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ»

ص: ۴۲۳

﴿۲۶۷﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از پاکیزه ترین چیزهایی که بدست آورده اید و از آنچه ما برای شما از زمین رویانیده ایم، انفاق کنید و برای انفاق به سراغ قسمت های ناپاک (وپست) نروید، در حالی که خود شما هم حاضر نیستید آنها را بپذیرید مگر از روی اغماض (وناچاری) و بدانید خداوند بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

آیات قبل، شرایط انفاق کننده را مطرح کرد و این آیه شرایط چیزهایی را بیان می کند که به محرومان انفاق می شود.

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمودند: بعضی از مسلمانان درآمدهای حرامی مانند ربا داشتند که صرف فقرا می کردند، این آیه آنان را نهی نمود. (۱)

پیام ها:

۱- هدف از انفاق، رهایی از بخل است، نه رهایی از اشیای بی ارزش و نامطلوب.

«أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ»

۲- در انفاق، تفاوتی میان پول نقد یا کالا نیست. «مَا كَسَبْتُمْ... مِمَّا أَخْرَجْنَا»

۳- بخشش باد آورده ها مهم نیست، بلکه بخشش از دست رنج، دارای ارزش است. «مَا كَسَبْتُمْ»

۴- در انفاق باید کرامت محرومان محفوظ بماند. «وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ»

۵- نه تنها از چیزهای ناپاک و پست انفاق نکنید، بلکه به فکر آن نیز نیفتید. «وَلَا تَيَمَّمُوا»

ص: ۴۲۴

۶- وجدان انسان، بهترین معیار برای شناخت پسندیده و ناپسند است. هر آنچه را می پسندی که به تو انفاق کنند، شایسته است که انفاق کنی و اگر آنرا دوست نمی داری، شایسته ی انفاق نیست. «لَسْتُمْ بِأَخْدِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا»

۷- هر فرد ثروتمندی احتمال فقیر شدن خود را بدهد، شاید روزی دست دهنده شما، دست گیرنده شد. «آخذیه»

۸- گرفتن مال نامرغوب، نشانه رضایت فقرا نیست، بلکه نشانه ی استیصال آنان است. «تغمضوا» یعنی شما هم با اغماض و سختی ممکن است چیزی را بگیرید، ولی این نشانه ی رضایت شما نیست.

۹- اثر انفاق به خود شما بر می گردد، و گرنه خداوند غنی و بی نیاز است. «أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ»

۱۰- غنای الهی همراه با کمالات و محبوبیت است. «عَنِّي حَمِيدٌ»

«۲۶۸» الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

شیطان (به هنگام انفاق)، شما را از فقر و تهیدستی بیم می دهد و شما را به فحشا و زشتی ها فرا می خواند، ولی خداوند از جانب خود به شما وعده ی آمرزش و فزونی می دهد و خداوند وسعت بخش داناست.

نکته ها:

به هنگام انفاق، شیطان به سراغ انسان می آید و القاء می کند که اگر امروز انفاق کنی فردا خودت فقیر خواهی شد، بهتر است اموالت را ذخیره کنی تا به هنگام پیری و بیماری و... خرج نمایی. اینها القائات و وعده های شیطانی است.

نیاز ما در فردای قیامت به مغفرت الهی، به مراتب بیشتر از نیاز ما در فردای دنیا است. مبادا مغفرت الهی را با خیال رفاه در زندگی مبادله کنیم. زیرا:

أولاً: شاید پیر نشدم و نیازمند نشدم، ولی در قیامت نیاز من قطعی است.

ثانیاً: شاید مالی که امروز برای فردا ننگه می داریم، باقی نماند، ولی انفاقِ امروز حتماً برای فردای قیامت باقی است.

ثالثاً: شاید از مال اندوخته ی امروز در فردای پیری بتوانم بهره مند شوم، ولی از انفاق امروز بهره مندی در قیامت قطعی است.

رابعاً: بهره مندی انسان از اندوخته خود در دوران پیری، موقتی است، ولی بهره گیری انسان از انفاق در قیامت ابدی است. (۱)

پیام ها:

۱- شیطان، انسان را از انفاق اموال مرغوب باز می دارد. «أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتٍ... الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ...»

۲- بخل شما، فقرا را به فساد و فحشا می کشاند. «يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ»

۳- انسان در انتخاب راه خدا یا شیطان، آزاد است. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُم... وَاللَّهُ يَعِدُكُم»

۴- اطرافیانی که انسان را از انفاق باز می دارند و از آینده می ترسانند، ولی نسبت به گناهان تشویق می نمایند، شیطانند. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُم»

۵- میان فقر و فحشا، رابطه است. بعضی از گناهان بخاطر ترس از فقر است.

«يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ»

۶- انفاق نکردن، از نمونه های زشتی و فحشا می باشد. «لَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ... الشَّيْطَانُ يَعِدُكُم...»

۷- انفاق، مال را زیاد می کند و سبب آموزش گناهان است. «أَنْفِقُوا... اللَّهُ يَعِدُكُم مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضلاً»

۸- با موانع انفاق و افکار شیطانی، مبارزه کنید. در برابر ترس از فقر، به یاد فضل و لطف خدا باشید. «مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضلاً...»

۹- هر فکر و توهمی که برای شما تنگ نظری، ترس و اثر منفی بیاورد، شیطانی

ص: ۴۲۶

است و هر فکر و الهامی که برای شما حرکت، نشاط و سعه صدر آورد، الهی است. «وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضلاً...»

﴿۲۶۹﴾ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

(خداوند) حکمت و بینش را به هر کس بخواهد (وشایسته ببیند) می دهد و به هر کس حکمت داده شود، همانا خیری فراوان به او داده شده است و جز خردمندان (از این نکته) متذکر نمی گردند.

نکته ها:

«أَلْبَاب» جمع «لُب» به معنای مغز است و به همه انسان ها «أُولُو الْأَلْبَابِ» نمی گویند، بلکه تنها به خردمندانی می گویند که عقل خود را بکار گیرند و راه زندگی و سعادت واقعی خود را بیابند.

حکمت را به معنی معرفت و شناختِ اسرار و آگاهی از حقایق و رسیدن به حق دانسته اند که خداوند به بعضی از افراد به خاطر پاکی و تقوا و تلاش عطا می کند، تا آنان و سوسه های شیطانی را از الهامات الهی باز شناخته و چاه را از راه و شعار را از شعور تشخیص دهند و این خیر کثیر است.

در روایات می خوانیم: حکمت، معرفت و تفقه در دین است. حکمت، اطاعت از خدا، شناخت امام و پرهیز از گناهان کبیره است.

(۱)

پیام ها:

۱- گرچه مال و ثروت خیر است، ولی خیر کثیر، داشتن دید و قدرت تشخیص است. کسانی که از آن خیر انفاق کنند، به خیر کثیر می رسند. «أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ...»

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ

ص: ۴۲۷

۲- شیطان وعده ی فقر، و خداوند وعده ی مغفرت و فضل می دهد. اما تشخیص و انتخاب هریک از این دو راه، حکمت لازم دارد. «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ»

۳- همه ی دنیا متاع قلیل است، (۱) ولی حکمت خیر کثیر است. اگر همه امکانات مادی فدای دست یابی به حکمت و بینش صحیح گردد، ارزش دارد. «فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا»

۴- حکمت هدیه ای کلیدی و مادر همه ی خیرات است. هر که آن را داشت چیزهای زیادی خواهد داشت. «وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا»

۵- هر کسی به ارزش حکمت پی نمی برد. «مَا يَذُكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ» دنیاگرایان بر مال و آمار و محاسبات مادی تکیه می کنند و سود و زیان را بر اساس مادیات می سنجند، ولی دوراندیشان عاقل و راه شناسان اندیشمند، از بعد دیگری محاسبه می کنند.

«۲۷۰» وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

وهر مالی را که انفاق کرده اید، یا نذری را که نذر کرده اید، پس قطعاً خداوند آن را می داند و برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

پیام ها:

۱- حال که خداوند از انفاق ما با خبر است، پس بهترین مال را با والاترین اهداف خرج کنیم. «مَا أَنْفَقْتُمْ... فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ»

۲- انفاق، مخصوص ثروتمندان و اموال زیاد نیست، مال کم را نیز انفاق کنید. «مِنْ نَفَقَةٍ» گاهی یک برگ زرد پائیزی، کشتی چندین مورچه در حوض می شود.

۳- ایمان به اینکه خداوند می داند، بهترین دلگرمی برای انفاق و عمل به تعهدات

ص: ۴۲۸

(۱ - ۱). «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» نساء، ۷۷.

ونذر هاست. «فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ»

۴- تشویق و هشدار، در کنار هم عامل رشد است. جمله «فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ» عامل تشویق، و جمله «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» هشدار است.

۵- وفای به نذر، واجب و ترک آن ظلم است. «نَذَرْتُمْ... مَا لِلظَّالِمِينَ»

۶- ظلم به خود، راه توبه و کفاره دارد، ولی در ظلمی که به محرومان به خاطر ترک انفاق می شود، ظالم هیچ یآوری ندارد. «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

۷- شفاعت، شامل حال افراد بخیل نمی شود. (۱) «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

۸- اگر انگیزه بخل، استمداد و یاری خواستن از مال و مردم باشد، بدانید هرگاه قهر خداوند بیاید، نه مال و نه مردم کار آیی ندارند. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

۹- جرم، با جریمه باید متناسب باشد. کسی که در دنیا با انفاق، یار دیگران نیست، در آخرت هم دیگران یاور او نخواهند بود. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

«۲۷۱» إِنَّ تَبَدُّوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ يُكْفَرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

اگر صدقات را آشکارا بدهید، پس آن کار خوبی است، ولی اگر آنها را مخفی ساخته و به نیازمندان بدهید، پس این برای شما بهتر است و قسمتی از گناهان شما را می زداید و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمود: زکات واجب را علنی پرداخت کنید، ولی زکات مستحب را مخفیانه بدهید. (۲) شاید دلیل این باشد که زکات واجب یک وظیفه عمومی، معمولی و دور از ریا است. گرچه آیه در مورد کمک های مالی است، ولی در فرهنگ اسلام، به هر کار

ص: ۴۲۹

۱ - ۱). همچنان که در سوره مدثر آیه ۴۸ آمده است: «وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ... فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ» شفاعت شفیعان، آنان را (کسانی که انفاق نمی کنند) سود نمی رساند.

۲ - ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۸۹.

خیری صدقه گفته می شود. حتی اگر سنگی را از میان راه مسلمانان کنار زدیم، صدقه است.

بنابراین کمک به محرومان از طریق علم و آبرو و وساطت نیز صدقه می باشد.

پیام ها:

۱- انفاقِ علنی، سبب تشویق دیگران و رفع تهمت بخل از انسان و یک نوع تبلیغ عملی است. «فَنِعْمًا هِيَ»

۲- با اینکه صدقات و زکات، مصارف زیادی دارد، لکن نام فقرا در آیه نشانه اولویت آنان است. «تُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءُ»

۳- شما باید به سراغ فقرا بروید، نه آنکه آنان به سراغ شما بیایند. «تُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءُ» و فرمود: «يَأْتِكُمُ الْفُقَرَاءُ»

۴- انفاقِ پنهانی، از ریا و خودنمایی دور و به اخلاص نزدیک است و آبروی گیرنده صدقه را محفوظ نگه می دارد. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۵- انسان، غریزه سودجویی و خیرخواهی دارد، گرچه در مصداق گاهی به سراغ شر می رود. لذا پیامبران الهی، مصادیق و نمونه های خیر را برای انسان بیان کرده اند. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۶- کمک به فقرا، بخشی از گناهان صغیره را می بخشد. «يُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ» «سیئات» در قرآن در برابر گناهان کبیره آمده و به گناهان صغیره گفته می شود. (۱)

۷- آنچه مهم است علم خداست، نه اطلاع و آگاهی مردم. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

«۲۷۲» لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَ مَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَظْلَمُونَ

ص: ۴۳۰

۱- ۱). «إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ ... نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ...» نساء، ۳۱.

هدایت یافتن آنان بر عهده تو نیست، بلکه خداوند هر که را بخواهد (و شایسته باشد) هدایت می کند. و آنچه را از خوبی ها انفاق کنید، به نفع خودتان است. و جز برای کسب رضای خدا انفاق نکنید و (پاداش) آنچه از خوبی ها انفاق کنید، به طور کامل به شما داده خواهد شد و بر شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی، شأن نزولهایی برای آیه ذکر شده است که از مفاد آنها بر می آید که مسلمانان در انفاق به فقراى مشرک و غیر مسلمان شک داشتند، وقتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند، این آیه نازل شد.

ضمناً در سیره ی عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت او علیهم السلام نمونه های زیادی از کمک به غیر مسلمانان مشاهده می شود که حتّی برای کسانی که به آن بزرگواران ناسزا می گفتند و یا حقّ آنان را غصب کرده بودند، دلسوز و خیرخواه بودند.

پیام ها:

۱- از ایجاد فشار اقتصادی و ترک انفاق، برای ایمان آوردن کفار استفاده نکنید.

«لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ...»

«وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نَفْسِكُمْ»

۲- هدایت، توفیق الهی است که تنها شامل دل‌های آماده می شود. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

۳- رسیدگی به محرومان، یک وظیفه انسانی است. پس بر غیر مسلمانان نیز انفاق کنید. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نَفْسِكُمْ»

۴- اسلام، مکتب انسان دوستی است و فقر و محرومیت را حتّی برای غیر مسلمانان نیز نمی پسندد. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نَفْسِكُمْ»

۵- فایده ی انفاق به خودتان باز می گردد و روح سخاوت را در شما زنده می کند.

با انفاق از پیدایش اختلافات طبقاتی و انفجارهای اجتماعی جلوگیری شده و در جامعه ایجاد محبت می گردد. انفاق مایه محرومیت شما نیست، بلکه سبب مصونیت شماست. «فلا نفسکم»

۶- جز برای خداوند انفاق نکنید. زیرا تمام فوائد و آثار دنیایی آن، دیر یا زود از میان می رود، ولی اگر انفاق برای خدا باشد، تا ابد از برکات آن بهره مند خواهید بود. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ»

۷- مال و دارایی خیر است. «مَا تَنْفَقُوا مِنْ خَيْرٍ»

۸- در انفاق دست و دل باز باشید. زیرا آنچه انفاق می کنید، بدون کم و کاست بازخواهید گرفت. «يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ»

۹- بهره گیری در قیامت، زمانی است که هدف از انفاق تنها رضای خدا باشد. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ... يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ»

«۲۷۳» لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْيَاءً مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ الْحَافًا وَمَا تَنْفَقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

(انفاق شما باید) برای نیازمندیانی باشد که در راه خدا محصور شده اند. (به خاطر دین خدا، از وطن آواره و یا در جبهه های جهاد هستند.) توان حرکت و سفر در زمین را (برای تأمین هزینه زندگی و یا کسب سرمایه برای تجارت) ندارند. از شدت عفاف و آبروداری، شخص بی اطلاع آنها را غنی می پندارد، اما تو آنها را از سیما و چهره هایشان می شناسی. آنان هرگز با اصرار از مردم چیزی نمی خواهند. و هر چیز نیکو و خیری را (به این افراد) انفاق کنید، پس قطعاً خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

در برخی از تفاسیر همچون تفسیر کبیر فخررازی، مجمع البیان و قرطبی آمده که این آیه درباره اصحاب صفه نازل شده است. اصحاب صفه تقریباً چهارصد نفر بودند که از مکه به مدینه هجرت کرده و چون در مدینه خانه و کاشانه و آشنایانی نداشتند، در کنار مسجد پیامبر روی صفه (سکوئی بزرگ) زندگی می کردند و اینان همیشه برای جهاد در راه خدا

پیام ها:

۱- فقرا، در اموال اغنیا حقی دارند. «للفقراء»

۲- باید به مجاهدان و کسانی که به خاطر فعالیت های سیاسی برای مبارزه با طاغوت ها در محاصره ی زندان ها و تبعید گاه ها قرار دارند و مهاجران بی پناه و همه کسانی که در راه خدا دچار فقر شده و فرصت تلاش برای تأمین زندگی را ندارند، توجه لازم صورت گیرد. «أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا...»

۳- کسانی که می توانند با مسافرت و مهاجرت به نقطه ای دیگر زندگی خود را تأمین نمایند، نباید منتظر انفاق مردم باشند. «لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ»

۴- فقیران عقیف، پاکدامن و آبرودار، مورد ستایش خداوند هستند. «يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَعْيَاءً»

۵- فقرای گمنام و محترم، در اولویت هستند. «تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ»

۶- حتی اگر ضرورتی پیش آمد، باز هم سؤال با اصرار از مردم نداشته باشید.

«لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا» تکدی گری، ناپسند است.

۷- شرط انصاف نیست که گروهی خود و تمام هستی خود را فدا کرده و در محاصره قرار گیرند، ولی گروه دیگر حتی از انفاق به آنان تنگ نظری داشته باشند. (۱) «لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُخْصِرُوا»

ص: ۴۳۳

۱- ۱). بازنگری این آیه را که تمام کردم، هنوز قلم را به زمین نگذاشته بودم که شخصی وارد شد و روزنامه ای بدستم داد که از سیمای فرزندگان مطلبی نوشته بود. دیدم که با این آیه بسیار سازگار است، لذا آنرا در پاورقی آوردم. آیه الله میرزا علی آقا قاضی قدس سره استاد عرفان علامه طباطبایی قدس سره را در نجف اشرف دیدند که از سبزی فروشی کاهوهای پلاستیک و نامرغوب را خریداری می کند، از او پرسیدند: چرا این کار را می کنی؟ فرمود: این مغازه دار شخص فقیری است، می خواهم به او کمک کنم، لکن میل دارم که هم آبرویش محفوظ بماند و هم به گرفتن مال بلا عوض عادت نکند! لذا این کاهوها را از او می خرم که به نوایی برسد و برای من فرق زیادی ندارد که کاهوی تازه مصرف کنم، یا کهنه.

«۲۷۴» الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

کسانی که اموال خود را در شب و روز، پنهان و آشکارا انفاق می کنند، اجر و پاداش آنان نزد پروردگارشان است و نه ترسی برای آنهاست و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

در تفاسیر صافی، مجمع البیان، قرطبی و کبیر فخررازی آمده که این آیه در شأن حضرت علی علیه السلام نازل شده است. هنگامی که آن حضرت فقط چهار درهم ذخیره داشت، یک درهم را در روز، یک درهم را در شب، سومین آنرا مخفیانه، و چهارمین درهم را آشکارا در راه خدا انفاق نمود.

البته وعده ی این آیه، شامل همه کسانی می شود که اینگونه عمل کنند. چنین افرادی نه از فقر و تنگدستی بیم دارند، چون به وعده های خداوند ایمان داشته و به او توکل می کنند، و نه بخاطر انفاق، اندوهگین می شوند، چون به رضایت الهی و آثار اخروی انفاق توجه دارند.

شاید دلیل آنکه «لیل» بر «نهار» و یا «سر» بر «علانیه» مقدم شده است، آن باشد که انفاق های پنهانی در دل شب ارزش بیشتری دارد.

(۱)

این آیه به منزله ی جمع بندی چهارده آیه گذشته است که درباره انفاق بحث می کرد.

موضوعی که هیچ موردی در قرآن اینگونه مفصل بحث نشده است. آثار انفاق بر کسی پوشیده نیست، از جمله: تعدیل ثروت و کم شدن اختلافات طبقاتی، ایجاد محبت، شکوفایی روح سخاوت و بالاتر از همه قرب به خداوند.

انفاق، علاوه بر انفاق مال و ثروت، شامل انفاق علم، آبرو و مقام نیز می شود. کلمه ی انفاق، در لغت به معنای پر کردن گودال و در اصطلاح، به معنای پر کردن و بر طرف نمودن کمبودهای مالی است.

یادآوری این نکته لازم است که توجه اسلام به مسئله انفاق، به معنای گداپروزی و رواج

ص: ۴۳۴

تکدی گری نیست. زیرا در بسیاری از روایات، از کسانی که بدون داشتن نیاز، از دیگران درخواست کمک می کنند، مذمت شده و از سوی دیگر بهترین نوع انفاق، در اختیار قرار دادن ابزار کار به جای پول دادن، معرفی شده است.

پیام ها:

۱- داشتن روحیه ی انفاق و سخاوت مهم است، نه یکی دو بار انفاق آنهم از روی ترحم. «يُنْفِقُونَ» فعل مضارع بر استمرار دلالت دارد.

۲- تعیین نشدن اجر الهی، نشانه ی گستردگی آن است. «أَجْرُهُمْ»

۳- وعده های الهی، بهترین مشوق انسان در کارهای نیک است. «فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ»

۴- آرامش و امتیث، از برکات انفاق است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۲۷۵» الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بَأْنَهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

کسانی که ربا می خورند، (در قیامت از قبرها) بر نمی خیزند مگر همانند برخاستن کسی که بر اثر تماس شیطان، آشفته و دیوانه شده است. (نمی تواند تعادل خود را حفظ کند، گاهی زمین می خورد و گاهی بر می خیزد.) این (آسیب) بدان سبب است که گفتند: داد و ستد نیز مانند ربا است. در حالی که خداوند خرید و فروش را حلال و ربا را حرام کرده است. پس هر کس موعظه ای از پروردگارش به او رسید و (از رباخواری) خودداری کرد، آنچه در گذشته (از طریق ربا بدست آورده) مال اوست، و کار او به خدا واگذار می شود. اما کسانی که (دوباره به رباخواری) بازگردند، آنان اهل آتش خواهند بود و در آن جاودانه می مانند.

«ربا»، در لغت به معنای زیادی و افزایش است. و در شریعت اسلام به معنای زیاده گرفتن در وام یا بیع است. مورد ربا، یا پول است یا جنس. گاهی پول را قرض می دهد و بیش از آنچه داده باز پس می گیرد، که این ربای در وام است و گاهی جنسی را می دهد و مقدار بیشتری از همان جنس را تحویل می گیرد، که این نیز در مواردی ربا می شود. مانند فروش با وزن یا پیمانانه.

رباخوار، به کسی تشبیه شده که شیطان او را خبط کرده است. «خبط» به معنای افتادن و برخاستن و عدم تعادل به هنگام حرکت است.

رباخوار در قیامت همچون دیوانگان محشور می شود، چرا که در دنیا روش او باعث بهم خوردن تعادل جامعه گردیده است. ثروت پرستی، چشم عقلش را کور کرده و با عمل خود چنان اختلافات طبقاتی و کینه را بر می انگیزد که فقر و کینه سبب انفجار شده و اصل مالکیت را نیز متزلزل می کند. برای این افراد، گویا ربا اصل و خرید و فروش فرع است، فلذا می گویند: بیع و معامله هم مثل رباست و تفاوتی ندارند.

انتقاد از رباخواری، ربا گرفتن و ربا دادن، از ابتدای اسلام مطرح بوده است. در سوره روم که در مکه نازل شده است، می فرماید: «وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبًّا لِيُرْبُوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ» (۱) یعنی آنچه به قصد ربا می دهید تا برای شما در اموال مردم بیفزاید، بدانید که نزد خداوند افزون نمی شود. سپس در سوره ی آل عمران با فرمان «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» (۲) از آن نهی گردیده و بیشترین انتقاد از رباخواری در همین آیات آمده است. ضمناً آیه «وَ أَخَذِهِمُ الرِّبَا وَ قَدْ نُهِوا عَنْهُ» (۳)، یاد آور می شود که در مذهب یهود نیز «ربا» حرام بوده، همچنان که این حرمت در تورات (۴) ذکر شده است.

آیات مربوط به ربا، بدنبال آیات انفاق آمد، تا دو جهت خیر و شر را که توسط مال و ثروت پدید می آید مطرح کند. انفاق یعنی دادن بلاعوض و ربا یعنی گرفتن بلاعوض. هر آثار

ص: ۴۳۶

۱-۱. روم، ۳۹.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۰.

۳-۳. نساء، ۱۶۱.

۴-۴. تورات، سفر خروج، فصل ۲۳ جمله ۲۵ و سفر لاویان، فصل ۲۵.

خوبی که انفاق دارد، مقابله آثار سوئی است که ربا در جامعه پدید می آورد. به همین جهت قرآن می فرماید: «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ» خداوند ثروت بدست آمده از ربا را نابود، ولی صدقات را افزایش می دهد.

تهدیدهایی که در قرآن برای اخذ ربا و پذیرش حاکمیت طاغوت آمده، برای قتل، ظلم، شرب خمر، قمار و زنا نیامده است. (۱) حرمت ربا نزد تمام فرق اسلامی، قطعی و از گناهان کبیره است. وقتی به امام صادق علیه السلام خبر دادند که فلانی رباخوار است، فرمود: اگر قدرت می داشتی گردش را می زدم. (۲) همچنان که حضرت علی علیه السلام وقتی با رباخواری مواجه شد، از او خواست توبه کند، وقتی توبه کرد او را رها نمود و به دنبال آن فرمود: رباخوار را باید از عمل خود توبه دهند، همچنان که از شرک توبه می دهند. از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود: خبیث ترین در آمدها، رباخواری است. (۳) و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده اند: هرگاه خداوند اراده ی هلاک قریه ای را داشته باشد، رباخواری در آن قریه ظاهر می شود. (۴) و خداوند، فرد رباخوار، وکیل، شاهد و کاتب ربا را لعنت نموده است. (۵) در حدیث می خوانیم: رباخواران، در قیامت همچون دیوانگان محشور می شوند. (۶)

امام صادق علیه السلام علت تکرار آیات ربا را آماده سازی ثروتمندان برای کار خیر و صدقات می داند و می فرماید: چون از یکسو «ربا» حرام است و از طرف دیگر کنز و انباشتن ثروت به صورت را کد نیز است، پس چاره ای برای ثروتمندان جز انفاق و یا کارهای تولیدی مفید باقی نمی ماند. (۷) همچنان که درباره ی علت تحریم ربا گفته اند: رباخواری مانع جریان پول در مسیر تولید و کارهای عام المنفعه است و به جای تلاش و فکر و بازو، فقط از سود پول بهره گیری می شود، لذا ربا تحریم شده است. از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمودند: «لو كان الربا حلالا - لترك الناس التجارات» اگر ربا حلال بود، مردم کسب و کار را

ص: ۴۳۷

۱-۱. تفسیر المیزان، ذیل آیه.

۲-۲. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۹.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۱۴۷.

۴-۴. کنز العمال، ج ۴، ص ۱۰۴.

۵-۵. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۳۰.

۶-۶. تفسیر درالمشور، ج ۲، ص ۱۰۲.

۷-۷. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۳.

رها می کردند. (۱) و از امام رضا علیه السلام نیز روایت شده است که فرمودند: اگر ربا شیوع پیدا کند راه قرض دادن بسته می شود. (۲) ضمناً چون احتمال در دام ربا افتادن در امور اقتصادی زیاد است، در حدیث می خوانیم: «من أئجر بغير فقه فقد ارتطم فی الربا» (۳) هر کس بدون دانش و آگاهی از مسائل فقهی تجارت وارد تجارت شود، گرفتار ربا می شود.

آثار ربا:

گرفتن پول اضافی، بدون انجام کاری مفید و یا مشارکت در تولید، نوعی ظلم و اجحاف است که موجب پیدایش دشمنی و قساوت می شود.

ربا دهنده به جهت بدهی های تصاعدی، گاهی ورشکست و مجبور به قبول انواع ذلت ها و اسارت ها می شود. (۴)

ربا، تعادل جامعه را بهم زده و موجب تقسیم جامعه به دو قطب مستکبر و مستضعف می شود. (۵)

با توجه به این آثار تخریبی، نه تنها در شریعت اسلام، بلکه در تمام ادیان آسمانی ربا تحریم شده است.

امّا برخی به بهانه هایی می خواهند ربا را توجیه کنند و به دنبال راه فرار هستند. کلاه شرعی ساختن، همانند حيله يهود برای گرفتن ماهی در روز شنبه که در آیات قبل ماجرای آن بیان شد، نوعی بازی بیش نیست و قرآن از این گونه بازی ها انتقاد کرده است.

ربا، آثار تخریبی خود را دارد هر چند که جوامع انسانی آن را در سیستم اقتصادی خود پذیرفته باشند. علت پیشرفت جوامع غربی، توجه به علم و صنعت است، نه اینکه رباخواری موجب ترقی آنها شده باشد.

پیام ها:

۱- رباخواران، از تعادل روحی و روانی برخوردار نیستند و جامعه را نیز از تعادل

ص: ۴۳۸

۱- ۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۴ و بحار، ج ۱۰۳، ص ۱۱۹.

۲- ۲. الحیاه، ج ۴، ص ۳۳۴.

۳- ۳. نهج البلاغه، قصار ۴۴۷.

۴- ۴. تفسیر مراغی، ذیل آیه.

۵- ۵. تفسیر المیزان.

اقتصادی خارج می سازند. «كَلِمًا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ»

۲- تشبیه بیع حلال به ربای حرام، نشانه ی عدم تعادل فکری آنان است. «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ... بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا»

۳- توجیه گناه، راه را برای انجام گناه باز می کند. «إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا»

۴- تا قبل از ابلاغ تکلیف، مسئولیتی نیست. «فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ»

۵- احکام الهی، در جهت پند و تربیت مردم است. «جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ»

۶- قانون امروز، شامل گذشته افراد نمی شود. «فَلَهُ مَا سَلَفَ»

۷- از گناه ناآگاهان اغماض می شود، ولی از آگاهان مغرض و مُصرّ هرگز. «وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ»

«۲۷۶» يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

خداوند ربا را نابود می کند، ولی صدقات را افزایش می دهد و خداوند هیچ انسان ناسپاس و کافر گنهکاری را دوست نمی دارد.

نکته ها:

کلمه ی «محق» به معنای نقصان تدریجی است و مُحَاق به ماه گفته می شود که نورش در شبهای آخر آنچنان کاهش یافته که دیده نمی شود. و در مقابل، «ربا» به معنی رشد تدریجی است.

این آیه یادآور می شود که هرچند رباخوار به قصد انباشت ثروت، از دیگران ربا می گیرد، ولی خداوند برکت و آثار خوبی که باید ازدیاد مال داشته باشد از ربا می گیرد. لازم نیست خود مال ربوی از بین برود، بلکه اهدافی که از افزایش ثروت در نظر است از بین می رود. در نظام ربوی، سعادت، محبت و امانت نیست و چه بسیار ثروتمندانی که از سرمایه خود، هیچ نوع راحتی و آرامش و یا محبوبیتی بدست نمی آورند، ولی در نظامی که در آن انفاق، صدقه و قرض الحسنه رایج باشد، آن جامعه از برکات زیادی برخوردار است. در آن نظام، فقرا مأیوس نبوده و اغنیا در فکر تکاثر نیستند. محرومان به فکر انتقام و سرقت، و اغنیا نگران حراست

و حفاظت اموال خود نمی باشند و جامعه از یک تعادل نسبی همراه با الفت و رحمت و تفاهم و امتیّت برخوردار خواهد بود. در تفسیر کبیر فخر رازی آمده است: وقتی رباخوار، عواطف و عدالت انسانی را در خود محو کند، خود و اموالش مورد نفرین فقرا قرار می گیرد و کینه و انتقام و توطئه سرقت هر لحظه او را تهدید می کند و این نمونه ای از آن نابودی است که در آیه مطرح شده است.

پیام ها:

۱- به رشد ظاهری ثروت خیره نشوید، نظام اقتصادی بر اساس ربا روبه نابودی است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا»

۲- نابود کردن مال ربوی، از سنّت های الهی است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا» فعل مضارع نشانه ی استمرار است.

۳- رواج صدقه و زکات، سبب رشد و استواری اقتصاد است. «يُزِيهِ الصَّدَقَاتِ»

۴- رباخوار، از رحمت و محبت الهی محروم است. «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ»

۵- رباخوار، بسیار ناسپاس و گنهکار است. او با گرفتن ربا خود را ضامن مردم، زندگی خود را حرام، عباداتش را باطل، و حرص و طمع قساوت را بر خود حاکم می گرداند. «كَفَّارٍ أَثِيمٍ»

«۲۷۷» إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند و نماز برپا داشته و زکات پرداخته اند، پاداششان نزد پروردگارشان (محفوظ) است و نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

این آیه، برابر رباخواران که «كَفَّارٍ أَثِيمٍ» هستند، سیمای مؤمنان را ترسیم می کند که عمل صالح انجام داده و نماز را بر پای می دارند و زکات پرداخت می کنند. تا اشاره به این باشد که

زمینه ی برچیده شدن ربا در جامعه، توجّه به ایمان و عمل صالح و احیای نماز و زکات است.

مردم چهار گروهند:

۱. گروهی ایمان آورده و عمل صالح انجام می دهند که اینان «مؤمنانند».

۲. گروهی، نه ایمان آورده و نه کار شایسته انجام می دهند که اینان «کافرانند».

۳. گروهی ایمان دارند، ولی عمل صالح ندارند که اینان «فاسقانند».

۴. گروهی ایمان ندارند، ولی اظهار ایمان می کنند و در ظاهر کار نیک انجام می دهند که اینان «منافقانند».

اگر رباخواران از خدا و مردم بریده اند، اما در مقابل، کسانی هستند که اهل ایمان و عمل صالح بوده و از طریق نماز، با خداوند مرتبط می باشند و با پرداخت زکات با مردم پیوند دارند.

پیام ها:

۱- اسلام در کنار مسائل عبادی و فردی، به مسائل اقتصادی و مردمی نیز توجّه دارد. نماز و زکات در کنار هم مطرحند. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ»

۲- ذکر نماز و زکات بعد از عمل صالح، نشانه آن است که در میان کارهای شایسته حساب این دو جداست. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ»

۳- تشویق نیکوکاران بدنبال تهدید بدکاران، یک اصل تربیتی است. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ»

۴- هوشمند کسی است که در محاسبات، تنها به موجودی امروز که در دست دارد ننگرد، بلکه به آینده و ذخیره هایی که نزد خداوند است توجّه داشته باشد. «عِنْدَ رَبِّهِمْ»

۵- پروردگار، به مؤمنانی که اهل عمل صالح و نماز و زکاتند، نظر ویژه ای دارد.

کلمه «رَبِّهِمْ» اشاره به لطف خاصّ اوست.

۶- وعده های الهی، انگیزه ی عمل صالح است. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ»

۷- امتیّت و آرامش واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح و پیوند با خدا و مردم

است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

۸- عوامل آرامش، ایمان، عمل صالح، نماز و زکات است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ... لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۲۷۸» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذُرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! تقوای الهی پیشه کنید و آنچه را از (مطالبات) ربا باقی مانده است، رها کنید، اگر ایمان دارید.

نکته ها:

در آیات قبل به مفسد ربا اشاره شد که ربا فرد و جامعه را از تعادل خارج و آشفته می کند؛ «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ» و روشن شد که ربا در حقیقت کم شدن است، نه زیاد شدن؛ «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا» اکنون نهی از ربا را صریحاً بیان می کند. «ذُرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا»

در تفاسیر مجمع البیان، المیزان و مراغی نقل شده است که وقتی آیه تحریم ربا نازل شد، برخی از صحابه همانند خالد بن ولید، عباس و عثمان، از مردم مقداری طلب از بابت ربا داشتند، آنها در مورد طلبکاری خود، از پیامبر صلی الله علیه و آله کسب تکلیف کردند و آیه فوق نازل شد.

پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از نزول این آیه فرمود: عباس، عموی من نیز حق مطالبه ربا ندارد و قبل از همه، باید خویشان من دست از ربا بردارند. همچنان که در طی خطبه ای فرمود: «و کل ربا فی الجاهلیه موضوع تحت قدمی هاتین و اول ربا اضع ربا العباس» تمام رباهای مقرر در دوره جاهلیت را زیر پای می اندازم و از همه پیشتر رباهایی که برای عباس است. (۱)

پیام ها:

۱- رباخواری، از عادات زمان جاهلیت بود که مسلمانان صدر اسلام نیز به آن آلوده بودند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... ذُرُوا»

ص: ۴۴۲

۲- تقوا، مرحله بالاتری از ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ»

۳- رباخوار، مالک بهره نمی شود و اسلام سود ربوی را به رسمیت نمی شناسد.

«ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا»

۴- لازمه ی ایمان و تقوا، صرف نظر کردن از مال حرام است. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

«۲۷۹» فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

پس اگر چنین نکردید، (بدانید که) اعلان جنگ با خدا و رسولش داده اید و اگر توبه کنید، (اصل) سرمایه های شما از آن خودتان است. (و در این صورت) نه ستم می کنید و نه بر شما ستم می شود.

نکته ها:

در اسلام، نه اجازه ربا و بهره کشی و استثمار داده شده و نه اموال مردم یک جانبه مصادره می گردد. در بعضی نظام ها، مالکیت ملغی و تمام اموال را از صاحبانشان می گیرند و در برخی دیگر، استثمار و بهره کشی و ربا، به هر شکلی آزاد است.

پیام ها:

۱- رباخوار، محارب با خداست. او باید بداند که در این جنگ، در یک طرف او قرار دارد و در طرف دیگر، خداوند جبار. «فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ»

۲- رباخواری، گناه کبیره است. چون اعلام جنگ با خداوند است. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ»

۳- رباخوار، گمان نکند با مردم محروم طرف است، بلکه خداوند به حمایت از محرومان برخاسته و از حق آنان دفاع می کند. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ»

۴- برای محاربین با خدا نیز راه توبه باز است. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ... وَإِنْ تُبْتُمْ»

۵- رباخوار، تنها مالک اصل مال است، نه بهره آن. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ»

۶- برای نجات محرومان، اصل مالکیت مردم را نادیده نگیرید و مالکیت

خصوصی در اقتصاد اسلامی پذیرفته شده است. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ»

۷-سلطه پذیری و سلطه گری هر دو محکوم است، نه ظلم ببینید و نه ظلم روا دارید. «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

۸-انتقام ممنوع است. به رباخوار توبه کننده نیز نباید ظلم شود. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

۹-به توبه کنندگان، نباید بخاطر خلاف کاری های پیشین ظمی شود. سرزنش کسانی که قبلاً خلاف کار بوده اند ممنوع است. «فَإِنْ تُبْتِغُوا... لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

۱۰-استقرار عدالت اقتصادی، از وظایف حکومت اسلامی است. «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

«۲۸۰» وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

واگر (بدهکار) تنگ دست بود، او را تا هنگام توانایی مهلت دهید و (در صورتی که واقعاً توان پرداخت ندارد)، اگر ببخشید برای شما بهتر است، اگر (نتایج آنرا) بدانید.

نکته ها:

هر چند در این آیه سفارش شده که به بدهکار مهلت داده شود، ولی نباید بدهکار از این موضوع سوء استفاده کند. لذا اگر بدون عذر در پرداخت بدهی خود تأخیر کند، گناهکار است.

در حدیث آمده است: برای کسانی که بدون عذر، بدهی خود را نمی پردازند، گناه دزد نوشته می شود. همچنان که برای مهلت دهندگان، پاداشی چون پاداش شهیدان ثبت می شود. به هر روزی که به بدهکار مهلت داده شود، پاداش صدقه همان مبلغ برای طلبکار ثبت می شود. (۱)

گذشت از بدهکار نادار، برای شما بهتر است، زیرا:

الف: شاید فردا برای خود شما نیز این صحنه پیش آید.

ص: ۴۴۴

ب: مال فراموش می شود، ولی بخشیدن به نادار هرگز فراموش نمی شود.

ج: کسب رضایت دل محروم و رضای خالق، از کسب درآمد بمراتب بهتر است.

در احکام فقهی آمده است: زندانی کردن بدهکار معذور، ممنوع است و در مواردی که شخص بدهکار واقعاً مالی نداشته باشد که بدهی خود را پرداخت کند، وظیفه ی حکومت اسلامی است که بدهی او را بپردازد.

پیام ها:

۱- اسلام، حامی مستضعفان است. «وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ»

۲- نه تنها ربا نگیرید، بلکه در گرفتن رأس المال و اصل سرمایه نیز مدارا کنید.

«فَنظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ»

۳- اصل در زمان بندی برای بازپرداخت، توان بدهکار است. «فَنظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ»

۴- اجبار بدهکاری که توانایی پرداخت دارد، مانعی ندارد. «إِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ»

۵- بخشیدن بدهکار فقیر، صدقه است. «وَ أَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ»

۶- نظام حقوقی و اقتصادی اسلام، با نظام اخلاقی آن پیوند دارد. گرچه بازپس گیری وام حق است، ولی مهلت دادن و بخشیدن بدهکار باید مراعات شود. «فَنَظِرَةٌ... تَصَدَّقُوا»

۷- محدودیت انسان و ثروت دوستی او نمی گذارد که انسان به حقیقت ارزشها و کمالات پی ببرد. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

«۲۸۱» وَ اتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ

و پروا کنید از روزی که در آن به پیشگاه خداوند بازگردانده می شوید و سپس هر کس (جزای) آنچه را کسب کرده، بدون کم و کاست داده می شود و به آنان ستمی نمی رود.

این آیه به منزله ی جمع بندی و هشدار عمومی در پایان آیات ربا است. در تفاسیری همچون کشاف، المیزان، مجمع البیان، کبیر فخر رازی و برهان آمده است که این آیه، آخرین آیه ای بوده که بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل شده، ولی به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله در اینجا قرار گرفته است.

پیام ها:

۱- قیامت، روز مهمی است. تنوین کلمه «یَوْمًا» اشاره به عظمت آن روز دارد.

۲- ربا گرفتن و رسیدن به دنیا، ساده و زود گذر است، آنچه ابدی و باقی است، قیامت است. «وَ اتَّقُوا یَوْمًا»

۳- تقوا و یاد قیامت، قوی ترین عامل برای دور شدن از ربا و سایر محرّمات است.

«وَ اتَّقُوا یَوْمًا تُرْجَعُونَ فِیهِ»

۴- ضامن اجرای نظام اقتصادی اسلام، ایمان و تقوای مردم است. «وَ اتَّقُوا یَوْمًا»

۵- در معاملات این جهان، امکان کم و کاست هست، ولی در معامله با خداوند هیچ گونه کم و کاستی نیست. «تُوَفِّي كُلُّ نَفْسٍ
مَا كَسَبَتْ»

۶- ملاک جزا و پاداش، عمل است، نه آرزو. «مَا كَسَبَتْ»

۷- نگران انفاق و ترک سود رباهای خود نباشید، از اعمال نیک شما اندکی کاسته نمی شود. «تُوَفِّي كُلُّ نَفْسٍ... لَا يُظْلَمُونَ»

«۲۸۲» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيَمْلِكِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَفْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسِيحُ يَتَطَيَّبُ أَنْ يُمَلَّ هُوَ فَلْيَمْلِكْ وَرِثَتُهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسِيْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْسَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأُذْنِي إِلَّا تَزَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! هنگامی که بدهی مدّت داری (بر اثر وام یا معامله) به یکدیگر پیدا می کنید، آنرا بنویسید. باید نویسنده ای در میان شما به عدالت (سند را) بنویسد. کسی که قدرت بر نویسندگی دارد، نباید از نوشتن خودداری کند، همانطور که خدا به او تعلیم داده است. پس باید او بنویسد و آن کس که حقّ بر ذمه او (بدهکار) است املا کند و از خدایی که پرورگار اوست بپرهیزد و چیزی از آن فروگذار ننماید. و اگر کسی که حقّ بر ذمه اوست، سفیه یا (از نظر عقل) ضعیف و یا (به جهت لال بودن) توانایی بر املا کردن ندارد، باید ولی او (بجای او) با رعایت عدالت (مدّت و مقدار بدهی را) املا کند و دو نفر از مردان را (بر این حقّ) شاهد بگیرد و

اگر دو مرد نبودند، یک مرد و دو زن از گواهان، از کسانی که مورد رضایت و اطمینان شما هستند (انتخاب کنید) تا اگر یکی از آنان فراموش کرد، دیگری به او یادآوری کند. و شهود نباید به هنگامی که آنها را (برای ادای شهادت) دعوت می کنند خودداری نمایند. و از نوشتن (بدهی های) کوچک یا بزرگ مدّت دار، ملول نشوید (هر چه باشد بنویسید)، این در نزد خدا به عدالت نزدیکتر و برای ادای شهادت استوارتر و برای جلوگیری از شک و تردید بهتر می باشد، مگر اینکه تجارت و داد و ستد نقدی باشد که در میان خود دست به دست می کنید که ایرادی بر شما نیست که آنرا بنویسید. و هنگامی که خرید و فروش (نقدی) می کنید، (باز هم) شاهد بگیرید و نباید به نویسنده و شاهد (به خاطر حقگویی) زیانی برسد (و تحت فشار قرار گیرد) و اگر چنین کنید از فرمان خداوند خارج شده اید و از خدا بپرهیزید و خداوند (راه درست زندگی را) به شما تعلیم می دهد و خداوند به هر چیزی دانا است.

نکته ها:

بزرگترین آیه ی قرآن، این آیه است که درباره ی مسائل حقوقی و نحوه ی تنظیم اسناد تجاری می باشد. این آیه نشانه ی دقت نظر و جامعیت اسلام است که در دوره جاهلیت و در میان مردمی عقب افتاده، دقیق ترین مسائل حقوقی را طرح کرده است.

کلمه «تداینتم» از «دین» به معنای بدهی، شامل هر گونه معامله غیر نقدی، وام و خرید سلف می شود.

در حدیث آمده است: اگر کسی در معامله سند و شاهد نگیرد و مالش در معرض تلف قرار گیرد، هر چه دعا کند، خداوند مستجاب نمی کند و می فرماید: چرا به سفارشات من عمل نکردی؟! (۱)

ص: ۴۴۸

اگر دقت در حفظ حقوق فردی ضروری است، حفظ بیت المال بمراتب ضروری تر است!

تنظیم سند، حتی در معاملات نقدی مفید است، ولی ضرورت آن به اندازه‌ی معاملات نسیه نیست. چون در معاملات موعده‌دار، ممکن است طرفهای معامله و یا شاهدان از دنیا بروند یا فراموش کنند، بنابراین لازم است نوشته هم بشود.

از فرمان نوشتن، معلوم می‌شود که اسناد تنظیم شده‌ای که همراه با گواهی عادل باشد، قابل استشهاد است.

از این آیه استفاده می‌شود که جامعه اسلامی باید یکدیگر را در حفظ حقوق حمایت کنند.

زیرا هر معامله‌ای، نیاز به کاتب و چند شاهد دارد.

در زمانی که در تمام جزیره العرب به گفته مورخان، ۱۷ باسواد بیشتر نبوده، این همه سخن از نوشتن، نشانه‌ی توجه اسلام به علم و حفظ حقوق است.

پیام‌ها:

۱- ایمان، بستر و مقدمه عمل به احکام، و خطاب؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» تشویقی برای عمل به احکام است.

۲- مدت بدهکاری، باید روشن باشد. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۳- برای حفظ اعتماد و خوش بینی به همدیگر و آرامش روحی طرفین و جلوگیری از فراموشی، انکار و سوءظن، باید بدهی‌ها نوشته شود. «فَاكْتُبُوهُ»

۴- برای اطمینان و حفظ قرارداد از دخل و تصرف احتمالی طرفین، سند باید با حضور طرفین و توسط شخص سوّمی نوشته شود. «وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ»

۵- نویسنده‌ی قرار داد، حق را در نظر گرفته و عین واقع را بنویسد. «بِالْعَدْلِ» شرط گزینش نویسنده‌ی اسناد، داشتن عدالت در قلم است.

۶- به شکرانه سواد و علمی که خداوند به ما داده است، کارگشایی کنیم. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ»

۷- اهل هر فن و حرفه‌ای مسئولیت ویژه دارد، کسی که قلم دارد باید برای مردم بنویسد. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ»

۸- باید بدهکار که حق بر ذمه اوست، متن قرار داد را بگوید و کاتب بنویسد، نه آنچه را بستانکار ادعا نماید. «وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ»

۹- اقرار انسان علیه خودش، قابل قبول است. «وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ»

۱۰- بدهکار، هنگام املاي قرارداد باید خدا را در نظر بگیرد و چیزی را فروگذار نکند و تمام خصوصیات بدهی را بگوید. «وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ»

۱۱- تدوین قانون باید به گونه ای باشد که حق ناتوان ضایع نشود. اگر بدهکار، سفیه یا ضعیف و ناتوان و یا گنگ و لال بود، سرپرست و ولی او متن قرارداد را بگوید و کاتب بنویسد. «فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا... فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ»

۱۲- سفیهان و ناتوانان در مناسبات اجتماعی، نیازمند ولی هستند. «فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ»

۱۳- توجه به حقوق طبقه محروم و اقشار ضعیف، از سوی مسئولان و سرپرستان لازم است. «فَلْيُمْلِلْ» صیغه امر نشانه لزوم این کار است.

۱۴- مردان، در گواه شدن و گواهی دادن بر زنان مقدم می باشند. «شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ»

۱۵- گواهان باید عادل و مورد اطمینان و رضایت طرفین باشند. «مِمَّنْ تَرْضَوْنَ»

۱۶- هر کدام از مردها به تنهایی می توانند شاهد باشند، ولی اگر شاهد یک مرد و دو زن بود، آن دو زن به اتفاق هم ادای شهادت کنند. تا اگر یکی لغزش یا اشتباه کرد، نفر دوم یادآوری کند. «فَتَذَكَّرِ إِحْدَاهُمَا»

دو زن به جای یک مرد در گواهی، یا به خاطر روحیه ی ظریف و عاطفی آنهاست و یا به جهت آن است که معمولاً زنان در مسائل بازار و اقتصاد حضور فعال ندارند و آشنایی آنها با نحوه ی معاملات کمتر است.

۱۷- اگر برای شاهد گرفتن از شما دعوت کردند، خودداری نکنید، گرچه گواه شدن بدون دعوت واجب نیست. «وَلَا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا»

۱۸- مبلغ قرارداد مهم نیست، حفظ اطمینان و حق الناس مهم است. «وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا»

۱۹- ثبت سند به صورت دقیق و عادلانه سه فایده دارد:

الف: ضامن اجرای عدالت است. «أَقْسَطُ»

ب: موجب جرأت گواهان بر شهادت دادن است. «أَقْوَمُ»

ج: مانع ایجاد بدبینی در جامعه است. «أَذْنَبِي أَلَّا تَزْتَابُوا»

۲۰- اگر فایده و اسرار احکام برای مردم گفته شود، پذیرفتن آن آسان می شود.

«ذَلِكُمْ أَقْسَطُ...»

۲۱- معطل شدن امروز برای نوشتن قرارداد، بهتر از فتنه و اختلاف فرداست.

«أَذْنَبِي أَلَّا تَزْتَابُوا»

۲۲- در معاملات نقدی، لزومی به نوشتن نیست. «إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً»

۲۳- در معاملات نقدی، اگرچه نوشتن لازم نیست، ولی شاهد بگیرید. «فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ»

۲۴- کاتب و شاهد در امان هستند و نباید به خاطر حق نوشتن و حق گفتن مورد آزار و اذیت یکی از طرفین قرار گیرند. «لَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ»

۲۵- اگر ادای شهادت و یا نوشتن قرارداد، نیازمند زمان یا تحمل زحمتی بود، باید شاهد و کاتب به نحوی تأمین مالی شوند و گرنه هر دو ضرر خواهند کرد.

«وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ»

۲۶- کاتب و شاهد حق ندارند سند را به گونه ای تنظیم کنند که به یکی از طرفین ضرری وارد شود. «لَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ»

۲۷- هرگونه خدشه در سند، از هر کس که باشد، فسق و گناه است. «فَإِنَّهُ فُسُوقٌ»

۲۸- کاتب و شاهد، مرزبان حقوق مردم هستند و شکستن مرزها همان خروج از مرز و فسق است. «فَإِنَّهُ فُسُوقٌ»

۲۹- قلب پاک و با تقوا، همچون آینه علوم و حقایق را می گیرد. «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمِكُمُ اللَّهُ»

۳۰- خداوند تمام نیازهای مادی و معنوی شما را می داند و بر اساس آن، احکام و

قوانین را برای شما بیان می کند. قانون گذار باید آگاهی عمیق و گسترده داشته باشد. «وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

«۲۸۳» وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَ لِيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثَمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

و اگر در سفر بودید و نویسنده ای نیافتید، وثیقه ای بگیرید و اگر به یکدیگر اطمینان داشتید (وثیقه لازم نیست). پس کسی که امین شمرده شده، امانت (و بدهی خود را بموقع) پردازد و از خدایی که پروردگار اوست پروا کند.

و شهادت را کتمان نکنید و هر کس آنرا کتمان کند، پس بی شک قلبش گناهکار است و خداوند به آنچه انجام می دهید داناست.

نکته ها:

هر گاه برای تنظیم سند بدهی نویسنده ای نبود، می توان از بدهکار گرو و وثیقه گرفت، خواه در سفر باشیم یا نباشیم. بنابراین جمله ی «إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ» برای آن است که معمولاً در سفرها انسان با کمبودها برخورد می کند. نظیر جمله ی «إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ» یعنی هنگامی که مرگ به سراغ شما آمد وصیت کنید. با اینکه می دانیم وصیت مخصوص زمان مرگ نیست، لکن آخرین فرصت آن، زمان فرا رسیدن مرگ است.

پیام ها:

۱- شرط وثیقه، بدست گرفتن و در اختیار بودن است. «مقبوضه» (۱)

۲- کار از محکم کاری عیب نمی کند، در برابر طلب، وثیقه بگیرید. «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ»

۳- جایگاه افراد در احکام تفاوت دارد. برای ناشناس رهن و برای افراد مطمئن

ص: ۴۵۲

۱- ۱). امام باقر علیه السلام فرمود: «لا رهن الا مقبوضه» رهن، بدون قبض نمی شود. تهذیب، ج ۷، ص ۱۷۶.

بدون رهن. «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ...»

۴-نگذارید اعتمادها و اطمینان ها در معاملات سلب شود. «فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ» فلسفه رهن گرفتن، اطمینان است که اگر بدون آن اطمینان بود، رهن گرفتن ضرورتی ندارد.

۵-افراد آگاه به حقوق مردم، در برابر مظلومان مسئولند. «وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ»

۶-آنجا که بیان حق لازم است، سکوت حرام است. «وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثَمُ قَلْبُهُ»

۷-انحراف درونی، سبب انحراف بیرونی می شود. قلب گناهکار، عامل کتمان گواهی می شود. «وَلَمْ يَكْتُمِهَا فَاثَمَ قَلْبُهُ»

۸-ایمان به اینکه خداوند همه کارهای ما را می داند، سبب پیدایش تقوا و بیان حقایق است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

«۲۸۴» اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، تنها از آن خداست. (بنابراین) اگر آنچه را در دل دارید آشکار سازید یا پنهان دارید، خداوند شما را طبق آن محاسبه می کند. پس هر که را بخواهد (و شایستگی داشته باشد) می بخشد و هر که را بخواهد (و مستحق باشد) مجازات می کند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

علامه طباطبائی در تفسیر المیزان می فرماید: حالات قلبی انسان دو نوع است: گاهی خطور است که بدون اختیار چیزی به ذهن می آید و انسان هیچ گونه تصمیمی بر آن نمی گیرد که آن خطور گناه نیست، چون به دست ما نیست.

اما آن حالات روحی که سرچشمه ی اعمال بد انسان می شود و در عمق روان ما پایگاه دارد،

مورد مؤاخذه قرار می گیرد.

ممکن است مراد آیه از کیفر حالات باطنی انسان، گناهانی باشد که ذاتاً جنبه درونی دارد و عمل قلب است، مانند کفر و کتمان حق، نه مواردی که مقدمه گناه بیرونی است.

انسان، در برابر روحيات، حالات و انگیزه هایش مسئول است و این مطلب مکرر در قرآن آمده است. از آن جمله:

* «يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ» (۱) خداوند شما را به آنچه دل‌های شما کسب نموده است مؤاخذه می کند.

* «فَإِنَّهٗ آتَمُّ قَلْبُهُ» (۲) برآستی که کتمان کننده، دل او گناهکار است.

* «إِنَّ السَّمْعَ وَالبَصَرَ وَالفؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۳) همانا گوش و چشم و دل، هر کدام مورد سؤال هستند.

* «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَ الآخِرَةِ» (۴) علاقه قبلی به شیوع گناه و فساد در میان مؤمنان، سبب عذاب دنیا و آخرت است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: مردم بر اساس افکار و نیت خود مجازات می شوند. (۵)

پیام ها:

۱- خداوند، هم مالک مطلق است؛ «لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ» و هم عالم مطلق؛ «إِنَّ تَبٰیءُوَا... أَوْ تُخْفُوهُ» و هم قادر مطلق. «وَ اللّٰهُ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ»

۲- از کوزه همان برون تراود که در اوست. اعمال انسان ها نشانگر طرز تفکر و اعتقادات درونی آنهاست. «تَبٰیءُوَا مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ»

۳- مرئی باید مردم را میان بیم و امید نگه دارد. «یغفر، یعذب»

ص: ۴۵۴

۱- ۱. بقره، ۲۲۵.

۲- ۲. بقره، ۲۸۳.

۳- ۳. اسراء، ۳۶.

۴- ۴. نور، ۱۹.

۵- ۵. نهج البلاغه، خطبه ی ۷۵.

«۲۸۵» آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

پیامبر به آنچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده ایمان دارد و همه مؤمنان (نیز) به خدا و فرشتگان و کتاب‌های آسمانی و فرستادگانش ایمان دارند (و می‌گویند): ما میان هیچ یک از پیامبران او فرق نمی‌گذاریم (و به همگی ایمان داریم) و گفتند: ما (ندای حق را) شنیدیم و اطاعت کردیم، پروردگارا! آمرزش تو را (خواهانیم) و بازگشت (ما) به سوی توست.

نکته ها:

در این آیه اصول دین (توحید، نبوت، معاد) بیان شده و در آیه بعد، آمادگی انسان برای انجام تکالیف الهی و درخواست رحمت و مغفرت از خدا مطرح می‌شود. لذا در حدیث آمده است که این آیه و آیه بعد ارزش خاصی دارند و تلاوت آن دو همانند گنج است.

تکریم پیامبر لازم است و حساب رسول الله صلی الله علیه و آله از دیگران جداست. لذا در این آیه ابتدا نام رسول خدا و ایمان او آمد و سپس نام مؤمنان و عقاید آنان.

پیام ها:

۱- تبلور مکتب در رهبر است. «آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ»

۲- مبلغان دینی باید به آنچه دعوت می‌کنند، باور داشته باشند. «آمَنَ الرَّسُولُ...»

۳- نزول کتب آسمانی، برای پرورش و تربیت انسان هاست. «مِنْ رَبِّهِ»

۴- ایمان به همه انبیا لازم است، چون تمام انبیا یک هدف دارند. «كُتُبِهِ وَرُسُلِهِ»

۵- زمینه‌ی دریافت مغفرت الهی، ایمان و عمل است. «سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا»

۶- در کنار ایمان و عمل، باز هم باید چشم امید به رحمت و غفران الهی داشت.

«سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا»

۷- بخشش، از شئون ربوبیت و زمینه‌ی پرورش است. «غُفْرَانَكَ رَبَّنَا»

«۲۸۶» لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

خداوند هیچ کس را جز به اندازه توانایی اش تکلیف نمی کند، هر کس آنچه از کارها (ی نیک) انجام دهد به سود خود انجام داده و آنچه از کارها (ی بد) کسب کرده به ضرر خود کسب کرده است. (مؤمنان می گویند:) پروردگارا! اگر (در انجام تکالیف چیزی را) فراموش یا خطا نمودیم، ما را مؤاخذه مکن. پروردگارا! تکلیف سنگین بر ما قرار مده، آن چنان که (به خاطر گناه و طغیان) بر کسانی که پیش از ما بودند قرار دادی. پروردگارا! آنچه را (از مجازات) که طاقت تحمل آنرا نداریم، بر ما مقزّر نکن و از ما درگذر و ما را بیمارز و در رحمت خود قرارده، تو مولی و سرپرست مایی، پس ما را بر گروه کافران پیروز گردان.

نکته ها:

گاهی منشا فراموشی، سهل انگاری خود انسان است که قابل مؤاخذه می باشد. چنانکه خداوند می فرماید: «كَذَلِكَ أَنْتَ أَتَانَا فَنَسِيْتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسِي» (۱) آن چنانکه آیات ما بر تو آمد و تو آنها را فراموش کردی، همان گونه امروز نیز تو به فراموشی سپرده می شوی. لذا در این آیه از فراموش کاری در کنار خطاکاری، طلب آمرزش می شود. در ضمن از مجازات های سنگین که در اثر طغیان و فساد امت های پیشین بر آنها تحمیل شد، درخواست عفو می شود.

در این آیه انسان تمام مراحل لطف را از خداوند می خواهد: مرحله اول عفو است که محو

ص: ۴۵۶

آثار گناه و عقاب است. مرحله دوم مغفرت و محو آثار گناه از روح است و مرحله سوم بهره گیری از رحمت پروردگار و پیروزی بر کافران می باشد.

«لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» در آیات دیگر نیز فرموده است: «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (۱) و «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ» (۲) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز فرموده است: من به دین آسان و سهل مبعوث شده ام. (۳)

پیام ها:

۱- تکالیف الهی، بیش از توان انسان نیست. «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» اسلام، دین آسانی است، نه سخت گیری.

۲- اعمال ما آثاری دارد که بازتابش به خود ما برمی گردد. «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا...»

۳- انسان، آزاد و صاحب اختیار است. «لَهَا مَا كَسَبَتْ»

۴- انجام یا ترک دستورات الهی، سود و ضررش برای خود ماست. «لَهَا... عَلَيْهَا»

۵- کسانی که می گویند: «سَيِّمِعْنَا وَ أَطَعْنَا» و سراپا عادل و متقی هستند، باز هم از خطا و نسیان های خود نگرانند و دعا می کنند. «إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا»

۶- به تاریخ گذشتگان و حوادث تلخ آنان بنگریم تا درس عبرت گرفته و به خدا پناه ببریم. «كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا»

۷- آداب دعا آن است که ابتدا به ضعف خود اقرار کنیم؛ «لَا- طَاقَةَ لَنَا» سپس به عظمت خداوند گواهی دهیم؛ «أَنْتَ مَوْلَانَا» آنگاه خواست خود را مطرح کنیم. «وَ اعْفُ عَنَّا وَ اغْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا»

۸- پیروزی اسلام بر کفر، خواسته دائمی مؤمنان است. «فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۵۷

۱- ۱. حج، ۷۸.

۲- ۲. بقره، ۱۸۵.

۳- ۳. «بعثني بالحنيفيه السهله السمحه» بحار، ج ۲۲، ص ۲۶۳.

سوره آل عمران دارای دویست آیه است و آیات آن از یک نظام و هماهنگی خاصی برخوردارند. این سوره در مدینه نازل شد و نزول آن زمانی بود که ندای دعوت اسلام در جهان آن روز بلند و دشمنان حساس و گوش به زنگ شده بودند.

چنانکه در تفسیر المیزان آمده است، عده ای از مسیحیان منطقه ی نجران، برای شنیدن سخنان پیامبر به مدینه آمدند که هشتاد و چند آیه اول این سوره برای توضیح معارف اسلام به آنان یکجا نازل گردید و با ماجرای مباحثه به انجام رسید.

همچنین ماجرای جنگ احد و دعوت مسلمانان به صبر و پایداری، در این سوره مطرح شده است. نام این سوره بر اساس آیات ۳۳ و ۳۵ آن می باشد که ماجرای تولد مریم فرزند عمران را بیان می دارد. لذا مراد از آل عمران در این سوره، حضرت مریم علیها السلام و حضرت عیسی علیه السلام می باشند، گرچه نام پدر حضرت موسی نیز، عمران بوده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

«۱»الم

الف لام میم.

نکته ها:

در جلد اول تفسیر نور، درباره ی آیه ی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» گفته شد که آن از جایگاه خاصّی برخوردار و خود آیه ای مستقل است. گفتن آن در اول هر کار سفارش شده و تکرار آن در ابتدای هر سوره، نشانه ی اهمّیت آن است. «بِسْمِ اللَّهِ» مخصوص اسلام نیست و بعضی از پیامبران دیگر نیز این آیه را با همین عبارت بکار برده اند. این که «بِسْمِ اللَّهِ» با حرف «باء» شروع شده که به معنای استمداد و کمک خواهی است، نشانه ی آن است که بدون خواست و اراده او هیچ کاری صورت نمی گیرد.

استعانت از خدا، یعنی کمک گرفتن از تمام صفات او. خداوند رحمن و رحیم است و چشم امید ما به رحمت اوست، رحمتی گسترده و عمومی برای این جهان و آن جهان. آری! دیگران یا رحم ندارند و یا رحمتشان محدود به افراد خاص و یا زمان و مکان خاصّی است و هدفشان از رحم کردن، بازگشت سود آن به خودشان است، نظیر علفی که به حیوان یا دانه ای که به مرغ می دهند تا از او بهره مند شوند. رحمتی گسترده و ابدی برای همه بدون قصد بازگشت مخصوص خداوند است. پس از چنین خدای رحمن و رحیمی استمداد کنیم و بگوییم: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

چنانکه در سوره ی بقره ذکر شد «الم» از حروف مقطعه است. شاید مشهورترین و بهترین

نظر درباره حروف مقطعه همین باشد که بگوییم رمزی است میان خدا و پیامبرش. امام صادق علیه السلام فرمودند: «الم» در اوّل سوره آل عمران، رمز این جمله است: «انا الله المجید» یعنی منم خدای مجید. (۱) و یا اعلام این موضوع باشد که قرآن، کلام الهی نیز از همین حروف الفبا تألیف یافته، ولی با این حال معجزه است. اگر شما هم می توانید از همین حروف، کتابی همچون قرآن بیاورید. همان گونه که قدرت الهی از خاک، انسان می آفریند ولی بشر از خاک، سفال و آجر و کوزه می سازد. این تفاوت قدرت الهی با قدرت بشری است.

حروف مقطعه «الم» در ابتدای شش سوره بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده آمده است.

□ □ □ □
«۲» اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

خدا که معبودی جز او نیست، زنده و پاینده است.

نکته ها:

«قَیُّوم» به کسی گفته می شود که خود به دیگری تکیه نداشته باشد، ولی دیگران به او تکیه دارند و یا قوام بخش همه چیز است.

خداوند در آفریدن، تدبیر و تسلط کامل دارد. عوامل و اسباب مادی و سیله ی پیدایش می شوند، ولی مستقل نیستند و سبب بودنشان از خودشان نیست.

موجودات دیگر، علم، حیات و قدرت مستقلی ندارند. تنها او زنده ای است که زندگی هر موجود زنده وابسته به اوست.

در دعای جوشن کبیر می خوانیم: او قبل از هر زنده ای زنده و بعد از هر زنده ای زنده است.

هیچ زنده ای شریک او نیست و به کسی نیاز ندارد. جان همه ی زنده ها و رزق آنها به دست اوست. او زنده ای است که زنده بودن خود را از کسی به ارث نبرده است.

ص: ۴۶۳

پیام ها:

۱- توحید، سرلوحه ی کتب آسمانی است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۲- شرط معبود شدن، داشتن کمالات ذاتی است و تنها خداوند است که قائم به ذات خویش و بی نیاز مطلق است. «الْحَيُّ الْقَيُّومُ»

«۳» نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ

او کتاب (قرآن) را به حق بر تو نازل کرد، که تصدیق کننده کتاب های پیشین است و (او است که) تورات و انجیل را فرو فرستاد.

نکته ها:

کلمه ی «تورات»، در زبان عبری به معنای شریعت و قانون است. تورات کنونی دارای پنج بخش به نام های: ۱. سفر پیدایش ۲. سفر خروج ۳. سفر لاویان ۴. سفر اعداد ۵. سفر تثئیه می باشد. از آنجایی که در تورات شرح وفات و دفن حضرت موسی علیه السلام مطرح شده، معلوم می شود که این مطالب بعد از حضرت موسی جمع آوری شده است.

کلمه ی «انجیل»، ریشه ی یونانی دارد و به معنای بشارت است. انجیل نام کتاب مسیحیان است و قرآن هر کجا از آن نام برده، به صورت مفرد بیان کرده است، ولی امروزه در میان مسیحیان انجیل های متعددی وجود دارد که همه پس از حضرت عیسی علیه السلام و به دست یاران و پیروان او نوشته شده و به نام خود آنان معروف است، عبارتند از: ۱. انجیل متی ۲.

انجیل مرقس ۳. انجیل لوقا ۴. انجیل یوحنا.

پیام ها:

۱- فرو فرستادن کتب آسمانی، جلوه ای از قیومیت خداوند است. «الْقَيُّومُ نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ»

۲- قرآن از هر گونه باطلی مصونیت داشته و منطبق با حقیقت است. «بِالْحَقِّ»

۳- کتاب های آسمانی انبیا، مؤید یکدیگرند. «مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»

۴- تصدیق کتب آسمانی پیشین، عاملی برای وحدت خداپرستان و یکی از شیوه های دعوت دیگران است. «مُصَدِّقًا»

۵- تصدیق تورات و انجیل واقعی توسط قرآن، حقی بزرگ بر ادیان گذشته است، و گرنه با خرافاتی که در تورات و انجیل وجود دارد، آسمانی بودن آنها به کلی فراموش می شد. «مُصَدِّقًا»

۶- با آنکه مراحل تربیت الهی و ابزار و دستورالعمل های آن در هر زمان و شرایطی متفاوت بوده اند، ولی از آهنگ تکاملی و وحدت در هدف برخوردارند. «مُصَدِّقًا»

«۴» مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

او (تورات و انجیل را) پیش از این (قرآن) برای هدایت مردم (فرو فرستاد) و اینک فرقان را (که وسیله ی تمییز حق از باطل است) نازل کرد، البته برای کسانی که به آیات الهی کفر ورزند، عذاب شدیدی است و خداوند شکست ناپذیر صاحب انتقام است.

نکته ها:

یکی از نام های قرآن، فرقان است. فرقان، یعنی آنچه مایه ی افتراق، جدایی و فرق گذاشتن است. از آنجا که قرآن راه تشخیص حق از باطل می باشد، لذا به آن فرقان گفته شده است.

عذاب شدید مخصوص آخرت نیست. در این آیه نفرموده که عذاب کفار مربوط به آخرت است، زیرا گاهی سرگرمی و حرص بر اندوختن مال و غفلت از خداوند و معنویات، خود نوعی عذاب است. در آیه ی ۸۵ سوره ی توبه می فرماید: خداوند به گروهی مال و اولاد می دهد تا به وسیله آنها عذابشان کند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «أَنْزَلَ الْفُرْقَانَ» فرمودند: «هر امر محکم، فرقان است و کتاب در

پیام ها:

۱- هدایت مردم، یک سنت همیشگی الهی بوده است. «مِنْ قَبْلِ هُدًى»

۲- مخاطب کتب آسمانی، عموم مردم هستند، نه قبیله و نژادی خاص. «لِلنَّاسِ»

۳- هر کجا میان سلیقه ها، افکار و عقاید به هر نحو دچار تحیر شدیم، حرف آخر از آن قرآن است. (حتی اگر در میان روایات نیز دچار حیرت شدیم، باید به حدیثی توجه کنیم که مطابق با قرآن باشد.) «الْفُرْقَانُ»

۴- عذاب الهی، پس از اتمام حجت بر مردم است. «هُدًى لِلنَّاسِ... الَّذِينَ كَفَرُوا... لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ»

۵- این آیه مایه ی دلگرمی و تسلی خاطر پیامبر و مؤمنان است که خداوند به حساب کفار سرسخت می رسد. «عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»

۶- سرچشمه کیفر و انتقام خدا، عملکرد ماست و گرنه او عزیزی است که هیچ کمبودی ندارد. «عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»

۷- نافرمانی و کفر مردم در خداوند اثری ندارد. «كَفَرُوا، وَاللَّهُ عَزِيزٌ»

«۵» إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

همانا هیچ چیز، (نه) در زمین و نه در آسمان، بر خداوند پوشیده نمی ماند.

نکته ها:

در چند آیه ی قبل، سخن از قیوم بودن خداوند بود. در این آیه، آشکار بودن همه چیز برای او مطرح شده که جلوه ای از قیومیت اوست.

ص: ۴۶۶

پیام ها:

۱- خداوند بر همه چیز آگاه است. ما و همه ی هستی هر لحظه در محضر خدا هستیم، در محضر او گناه نکنیم. با توجه به آیه ی قبل، استفاده می شود که کفر و معصیت هیچ کس بر خدا پوشیده نیست. «كَفَرُوا... لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ»

۲- تعدّد افراد، تعدّد اعمال، تعدّد مکان ها و زمان ها هیچ کدام مسأله ای را بر خداوند پنهان نمی سازد. «لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ»

«۶» هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

او کسی است که شما را آنگونه که می خواهد در رحم ها صورتگری می کند. جز او که قادر شکست ناپذیر و حکیم است، معبودی نیست.

نکته ها:

شکل گیری جنین در رحم، نشانه ی دیگری از قیوم بودن خداوند است که در آیات قبل خواندیم.

موضوع صورت گیری انسان در رحم مادر، در میان دو آیه ی نزول کتاب آمده است، شاید رمز این باشد که خدایی که در رحم مادر به شما سر و سامان می دهد، با تشریح قوانین الهی و ارسال کتب آسمانی، به رشد آینده و ابدی شما نیز سامان می بخشد.

تأثیر هریک از عوامل وراثتی، بهداشتی، غذایی ویا روانی در شکل گیری صورت و جسم افراد نیز از سنت های الهی و در مدار قدرت و تدبیر و حکمت اوست.

پیام ها:

۱- منشأ تکوین و تشریح یکی است. آن کسی که برای هدایت شما کتاب فرستاد، همان است که شما را آفریده است. «هُدًى لِلنَّاسِ... يُصَوِّرُكُمْ»

۲- صورت گری انسان در رحم مادر، تنها بدست اوست. «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ»

۳- اکنون که صورت بندی ها به دست خداست، یکدیگر را به خاطر شکل و قیافه سرزنش نکنیم. «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ»

۴- تفکر در آفرینش خود، عامل ایمان به خداوند است. «يُصَوِّرُكُمْ... لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۵- گرچه خداوند به هر کاری قادر است؛ «كَيْفَ يَشَاءُ» ولی کاری بر خلاف حکمت نمی کند. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۶- صورت های گوناگون افراد بشر، نشانه ی قدرت و حکمت اوست. «يُصَوِّرُكُمْ...»

الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

«۷» هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

او کسی است که این کتاب را بر تو نازل کرد. بخشی از آن، آیات محکم (روشن و صریح) است که اصل و اساس این کتاب را تشکیل می دهد. (و هرگونه ابهامی در آیات دیگر، با مراجعه به این محکمات روشن می شود) و بخشی از آن، آیات متشابه است (که احتمالات مختلفی در معنای آیه می رود، ولی با توجه به آیات محکم، تفسیر آنها روشن می شود). اما کسانی که در دلهایشان انحراف است، به جهت ایجاد فتنه (و گمراه کردن مردم) و نیز به جهت تفسیر آیه به دلخواه خود، به سراغ آیات متشابه می روند، در حالی که تفسیر این آیات را جز خداوند و راسخان در علم نمی دانند. آنان که می گویند: ما به آن ایمان آورده ایم همه ی آیات از طرف پروردگار ماست (خواه محکم باشد یا متشابه) و جز خردمندان پند نگیرند.

در این آیه، چند سؤال مطرح است:

سؤال: قرآن در یکجا همه ی آیات خود را محکم دانسته و فرموده: «كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ» (۱) و در جای دیگر همه را متشابه دانسته و فرموده: «كِتَابًا مُّشَابِهًا» (۲) و در این آیه بعضی را محکم و بعضی را متشابه معرفی نموده است؟

پاسخ: آنجا که قرآن فرمود: تمام آیات قرآن محکم است، یعنی سخن سست و بی اساس در هیچ آیه ای نیست و آنجا که فرمود: همه ی آیات متشابه هستند، یعنی سیستم و آهنگ آیات قرآن، هماهنگ، یکنواخت و شبیه بهم است.

اما با این حال، از نظر فهم مردم همه ی آیات یکسان نیستند، بعضی صریح و روشن و همه کس فهم، ولی بعضی دارای معانی بلند و پیچیده اند که همین امر موجب شبهه و اشتباه آنان می گردد.

سؤال: چرا در قرآن آیات متشابه به کار رفته است؟

پاسخ: اولاً: وجود آیه های متشابه زمینه ی فکر و تدبیر در آیات قرآن است.

ثانیاً: موجب رجوع مردم به رهبران آسمانی می شود. آری، اگر همه ی درس آسان باشد، شاگرد نیازی به استاد احساس نمی کند.

ثالثاً: متشابهات وسیله ی آزمایش مردم است. گروهی کژاندیش، از لابلای آنها به سراغ اهداف شوم خود می روند و گروهی اندیشمند، به فرموده امام رضا علیه السلام با مراجعه به محکّمات، معنای صحیح آیات را کشف می نمایند. «من ردّ متشابه القرآن الی محکمه هدی الی صراط مستقیم» (۳)

سؤال: نمونه ای از آیات متشابه را در قرآن بیان کنید؟

پاسخ: در قرآن می خوانیم: «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» (۴) در قیامت، چشم ها به پروردگارشان می نگرند.

چون عقل سلیم، جسم بودن را برای خداوند محال می داند و در آیات دیگر قرآن نیز

ص: ۴۶۹

۱-۱. هود، ۱.

۲-۲. زمر، ۲۳.

۳-۳. بحار، ج ۲، ص ۱۸۵.

۴-۴. قیامت، ۲۳.

می خوانیم: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» (۱) چشمها او را درک نمی کنند، لذا می فهمیم که مراد از نگاه به پروردگار، نگاه به لطف و پاداش او در قیامت است.

همچنین مراد از «دست خدا» در آیه ی «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» (۲) قدرت اوست، چنانکه در فارسی نیز می گوئیم: فلانی در فلان شهر یا اداره دست دارد، یعنی قدرت دارد. و گرنه خداوند که جسم نیست تا دست و پا داشته باشد. قرآن نیز می فرماید: «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» (۳) او همانندی ندارد.

این گونه آیات، سبب انحراف ساده اندیشانی شده که به آیات دیگر توجه ندارند و از مفسران واقعی یعنی اهل بیت پیامبر علیهم السلام جدا افتاده اند و شاید به جهت همین خطرات باشد که قرآن، خود به ما سفارش نموده است هنگام قرائت قرآن از شرّ شیطان به خداوند پناه ببرید. «فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم» (۴)

سؤال: تأویل قرآن به چه معناست؟

پاسخ: شاید مراد از تأویل، اهداف و معارف و اسرار پشت پرده ای باشد که بعد روشن می شود.

نظیر تعبیر خوابی که حضرت یوسف دید و بعد روشن شد و یا اسراری که در شکستن کشتی توسط خضر و موسی بود که بعد روشن شد.

در روایات می خوانیم: آیات ناسخ، از محکّمات و آیات منسوخ از متشابهات قرآن است و ائمه معصومین علیهم السلام مصداق بارز راسخون در علم هستند. (۵)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه (۶) از راسخان در علم ستایش می کند. آنان که به عجز علمی خود نسبت به علمی که مخصوص خداست اعتراف دارند و از تعمق در چیزی که ضرورتی ندارد دست باز می دارند.

ص: ۴۷۰

۱-۱. انعام، ۱۰۳.

۲-۲. فتح، ۱۰.

۳-۳. شوری، ۱۱.

۴-۴. نحل، ۹۸.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین.

۶-۶. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۱- هر کس همه ی آیات را نمی فهمد. «وَ أُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ»

۲- قلب های منحرف، منشأ فساد و فتنه است. «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ»

۳- فتنه، تنها آشوب نظامی و فیزیکی نیست، تفسیر به رأی و تحریف فرهنگ و معانی آیات نیز فتنه است. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ»

۴- گاهی حق و حقیقت نیز دستاویز باطل می شود. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ»

۵- هدف نهایی و مقصد اعلای آیات الهی را تنها خدا و راسخان در علم می دانند. «وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرّٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»

۶- نام راسخان در علم در کنار نام مقدس خداوند آمده و مقامشان بعد از مقام الهی است. «وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرّٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»

۷- علم، درجاتی دارد که بالاترین آن آشنا شدن به تأویل و رسیدن به هدف نهایی است. «وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرّٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»

۸- عالمان واقعی بی تکبرند. «وَ الرّٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ»

۹- گرایش به باطل، مانع از رسیدن به درجات بالای علم است. «الرّٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» در برابر «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ» قرار داده شده است.

۱۰- هر چه را نمی فهمیم انکار نکنیم. «كُلُّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا»

۱۱- نزول آیات محکم و متشابه، در مسیر تربیت است. «كُلُّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا»

«۸» رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

(راسخان در علم می گویند: پروردگارا! پس از آن که ما را هدایت کردی، دل‌های ما را به باطل مایل مگردان و از سوی خود ما را رحمتی ببخش. به راستی که تو خود بسیار بخشنده‌ای.)

پیام‌ها:

۱- به علم و دانش خود مغرور نشویم و از خداوند هدایت بخواهیم. «رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا...»

۲- نشانه‌ی علم واقعی و رسوخ در علم، توجه به خدا و استمداد از اوست. «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ... رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا»

۳- محور هدایت و گمراهی، قلب و افکار انسانی است. «لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا»

۴- در خط قرار گرفتن خیلی مهم نیست، از خط خارج نشدن بسیار اهمیت دارد.

«بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا...»

۵- هدیه و هبه‌ی حقیقی، مخصوص اوست. «إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ»

«۹» رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

(راسخان علم در ادامه دعا گویند: پروردگارا! همانا تو مردم را برای روزی که در آن شکی نیست گرد آوری. همانا خداوند وعده‌ی خود را تخلف نمی‌کند.)

نکته‌ها:

کسی که به قیامت ایمان دارد؛ «لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ» نگران عاقبت و سرنوشت خود می‌شود و از خداوند استمداد می‌کند.

ص: ۴۷۲

منشأ خلف وعده، غفلت، عجز، ترس، جهل و یا پشیمانی است که هیچ کدام از اینها در ذات مقدّس الهی راه ندارد. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

پیام ها:

۱- راسخان در علم، به آینده و قیامت چشم دوخته اند. «إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ...»

۲- توجّه به حالات روحی در دنیا؛ «لَا تَزِرُ وَرَأْسَهُمْ مِنْ أَسْرِهِمْ شَيْئًا» و پاسخگویی به اعمال در آخرت، نشانه‌ی دانشمندان واقعی است. «لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ»

۳- روز قیامت، هم روز جمع است که مردم یکجا برای حسابرسی جمع می‌شوند؛ «جَامِعُ النَّاسِ» و هم روز فصل است که بعد از محاکمه، هر یک جداگانه به جایگاه خود می‌روند. «إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتًا» (۱)

۴- راسخان در علم به قیامت یقین دارند، «لَا رَيْبَ فِيهِ» چون به وفای خداوند یقین دارند. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

«۱۰» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ

همانا کسانی که کفر ورزیدند، نه اموالشان و نه فرزندانشان در برابر (عذاب) خدا (در قیامت) هیچ به کارشان نمی‌آید و آنان خود هیزم و سوخت آتش اند.

نکته ها:

«وَقُودٌ» به معنای ماده‌ی سوختنی است. وسیله‌ی آتش زایی دوزخ دو چیز است: سنگ‌ها و انسان‌ها؛ «وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (۲) آری؛ خصلت‌ها و افکار و اعمال، هویت انسان را دگرگون می‌کند و انسان به سوخت آتش تبدیل و خود عامل سوختن خود می‌شود.

غیر از خداوند هیچ کس، نه در دنیا و نه در آخرت، نمی‌تواند نیازهای واقعی انسان را تأمین کند و انسان در هر حال به او نیازمند است.

ص: ۴۷۳

۱- ۱. نبأ، ۱۷.

۲- ۲. بقره، ۲۴.

پیام ها:

۱- گرچه آیه مخصوص کافران است ولی باید پند گرفت و به مال و فرزند مغرور نشد. دل‌بستگی به غیر خدا هر چه باشد، بی ثمر و محکوم است. «لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ»

۲- کفر، انسان را از مدار انسانیت خارج و در حدّ اشیای مادی و طبیعی پایین می آورد. «أُولَئِكَ هُم وَقُودُ النَّارِ»

«۱۱» كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ

(شیوه ی کفّار) مانند روش فرعونیان و کسانی است که پیش از آنها بودند، آیات ما را تکذیب کردند، پس خداوند آنها را به (کیفر) گناهانشان بگرفت. و خدا سخت کیفر است.

پیام ها:

۱- بعد از بیان کلیات، بیان نمونه ها لازم است. «كَفَرُوا... كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ»

۲- تاریخ و تجربه ی گذشتگان، بهترین درس است. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ...»

فرعون و آل فرعون که نماد قدرت و زور بودند، در برابر قهر خداوند لحظه ای نتوانستند مقاومت کنند، شما به این مال و قدرت اندک خود ننازید.

۳- گاهی نقش اطرافیان طاغوت از خود طاغوت کمتر نیست. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ»

۴- گناه بد است، ولی بدتر از آن عادت به گناه و روحیه ی گناه است. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ...»

۵- خصلت ها، شیوه ها و اعمال و گناهان مشابه، جزا و پاداش مشابه دارد. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ»

۶- عامل هلاکت امت ها، گناهان آنان بوده است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ»

۷- آنجا که گناه جزو روحیه و عادت شد، عقوبت پروردگار سخت است.

«كَذَّابٍ...»

شَدِيدُ الْعِقَابِ»

«۱۲» قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سِتُّغْلِبُونَ وَ تَحْشَرُونَ إِلَيَّ جَهَنَّمَ وَ بُسِّ الْمِهَادُ

به کسانی که کافر شدند بگو: به زودی شکست می خورید و به سوی جهنم رانده می شوید و چه بد جایگاهی است.

نکته ها:

چنانکه در تفاسیر، مجمع البیان و کبیر و مراغی آمده است وقتی مسلمانان در سال دوم هجری در جنگ بدر پیروز شدند، گروهی از یهود گفتند: این پیروزی نشانه ی صداقت محمد صلی الله علیه و آله است، چون در تورات آمده است، او کسی است که بر دشمنانش پیروز می شود.

گروهی دیگر از یهود گفتند: عجله نکنید! شاید در جنگ های دیگر شکست بخورد.

وقتی در سال سوم، جنگ احد پیش آمد و مسلمانان شکست خوردند، این گروه از یهودیان خوشحال شدند.

آیه نازل شد که زود قضاوت نکنید، در آینده ی نزدیک شما شکست می خورید. طولی نکشید که مسلمانان، یهود بنی قریظه و بنی نضیر مدینه را درهم شکستند و در فتح مکه نیز مشرکان را از بین بردند؛ شاید آیه اشاره به شکست تمام کفار جهان یا ظهور حضرت مهدی باشد.

پیام ها:

۱- دلداری مؤمنان و تهدید کفار، نشانه رهبری صحیح و ایمان به هدف است.

«قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سِتُّغْلِبُونَ»

۲- یکی از معجزات قرآن، پیشگویی های صادق آن است. «سِتُّغْلِبُونَ»

۳- حق، پیروز و کفر، محکوم به شکست است. «سِتُّغْلِبُونَ»

۴- با شایعات و تبلیغات دشمن، مقابله کنید. «ستغلبون»

۵- از شکست هایی نگران باشید که به جهنم منتهی می شود، والا- در هر جنگی احتمال شکست وجود دارد. «سَيُغْلِبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ»

«۱۳» قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَةِ الْمُؤْمِنِينَ الْتَمَتَا فَتَهُ تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ أُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ وَ اللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

به یقین در دو گروهی که (در جنگ بدر) با هم روبرو شدند، برای شما نشانه (و درس عبرتی) بود. گروهی در راه خدا نبرد می کردند و گروه دیگر که کافر بودند (در راه شیطان و هوس خود). کفار به چشم خود مسلمانان را دو برابر می دیدند (و این عاملی برای ترس آنان می شد) و خداوند هر کس را بخواهد به یاری خود تأیید می کند. همانا در این امر برای اهل بینش، پند و عبرت است.

نکته ها:

این آیه مربوط به جنگ بدر است که دو گروه مسلمانان و کفار در برابر یکدیگر قرار گرفتند.

در این نبرد تعداد مسلمانان سیصد و سیزده نفر بود که هفتاد و هفت نفر آنها از مهاجران و دویست و سی و شش نفر از انصار بودند. پرچمدار مهاجران حضرت علی علیه السلام و پرچمدار انصار سعد بن عباده بود. مسلمانان هفتاد شتر، دو اسب، شش زره و هشت شمشیر داشتند، ولی لشکر کفر بیش از هزار رزمنده و صد اسب سوار داشت. مسلمانان در آن جنگ با دادن بیست و دو شهید-چهارده نفر از مهاجران و هشت نفر از انصار- بر دشمن کافر که هفتاد کشته و هفتاد اسیر داده بود، پیروز شدند.

جنگ بدر با پیش بینی قبلی انجام نشد. هدف، مصادره اموال کفار به تلافی مصادره ی اموال مسلمانان مهاجر از مکه بود که به جنگ و برخورد نظامی انجامید. «فِي فِتْنَةِ الْمُؤْمِنِينَ»

سؤال: در این آیه می خوانیم که کفار، مسلمانان را دو برابر دیدند؛ «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ» در حالی که در آیه ی ۴۴ سوره انفال می خوانیم: مسلمانان در چشم کفار کم جلوه کردند؛

«يُقَلِّدُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ» چگونه چنین چیزی ممکن است؟

پاسخ: ممکن است چنین گفته شود: در آغاز جنگ، مسلمانان را کم دیدند تا جرات هجوم پیدا کنند و از کفار مکه کمک نخواهند، ولی در هنگام جنگ، آنان را زیاد دیدند و خود را باختند.

بنابراین کم دیدن و زیاد دیدن در دو مرحله و دو زمان بود، لذا تناقضی وجود ندارد. (۱)

پیام ها:

□
۱- هدف جنگ باید برای خدا و دین خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

□
۲- رزمندگان مسلمان دارای یک هدف هستند. «فَتَهُ تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

□
۳- آنجا که خدا بخواهد دیده‌ها، برداشت‌ها و افکار عوض می‌شود. با همین چشم همین جمعیت را دو برابر می‌بیند. «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ»

□
۴- یکی از امدادهای غیبی، ایجاد رعب در دل دشمنان است. «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ... وَ اللَّهُ يُؤَيِّدُ»

□
۵- جنگ بدر نشان داد که اراده خداوند بر اراده خلق غالب و تنها امکانات مادی، عامل پیروزی نیست. «يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ»

□
۶- گرچه خداوند هر کس را بخواهد یاری می‌کند؛ «مَنْ يَشَاءُ» ولی شرط یاری آن است که مردم در مقام یاری دین او بپاخیزند. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» در جای دیگر نیز می‌فرماید: «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (۲)

□
۷- هدف از بیان تاریخ باید عبرت و پندگیری باشد. «لَعِبْرَهُ»

□
۸- گرچه حوادث برای همه مایه‌ی پند و عبرت است؛ «كَانَ لَكُمْ آيَةٌ» ولی درس گرفتن از نشانه‌ها، بصیرت و بینش می‌خواهد. «لَعِبْرَةٌ لِّأُولَى الْأَبْصَارِ»

□
۹- کسانی که از جنگ بدر درس نگیرند، صاحب بصیرت نیستند. «لَعِبْرَةٌ لِّأُولَى الْأَبْصَارِ»

ص: ۴۷۷

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. محمد، ۷.

«۱۴» زَيْنَ لِدَّاسِ حُبِّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ وَ الْبَيْنِ وَ الْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَ الْأَنْعَامِ وَ الْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ

عشق و علاقه به زنان و فرزندان و اموال زیاد از طلا و نقره و اسبان ممتاز و چهارپایان و کشتزارها که همه از شهوات و خواسته های نفسانی است، در نظر مردم جلوه یافته است، (در حالی که) اینها بهره ای گذرا از زندگانی دنیاست و سرانجام نیکو تنها نزد خداوند است.

نکته ها:

«قناطر» جمع «قنطار» به معنای مال زیاد است و آمدن کلمه ی «مقنطره» به دنبال آن، برای تأکید بیشتر است. نظیر این که بگوییم: آلف و الوف، هزاران هزار.

«خیل» به معنای اسب و اسب سوار، هر دو آمده است و «مُسَوَّمَة» یعنی نشاندار. اسب هایی که به خاطر زیبایی اندام و یا تعلیمی که می دیدند، دارای برجستگی های خاصی می شدند، به آنها «خیل مسومه» می گفتند.

جلوه کردن دنیا در نظر انسان، گاهی از طریق خیالات شخصی و گاهی از سوی شیطان و گاهی از جانب اطرافیان متملق صورت می گیرد. از طریق اوهام شخصی: «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صِينَةً» (۱) و «فَرَأَاهُ حَسِينًا» (۲) و از سوی شیطان: «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۳) و از طرف اطرافیان متملق «زَيْنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ» (۴)

مصادیق جلوه های دنیا که در آیه ذکر شده، با توجه به زمان نزول آیه است و می تواند در هر زمانی مصادیق جدیدی داشته باشد. طلا و نقره، کنایه از ثروت اندوزی، و اسب کنایه از مرکب و وسیله ی نقلیه است.

سؤال: با این که خداوند زینت بودن مال و فرزند را پذیرفته است؛ «الْمَالُ وَ الْبُنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ

ص: ۴۷۸

۱- ۱. کهف، ۱۰۴.

۲- ۲. فاطر، ۸.

۳- ۳. انفال، ۴۸.

۴- ۴. غافر، ۳۷.

الدنيا» (۱) پس چرا این آیه در مقام انتقاد است؟

پاسخ: زینت بودن چیزی، غیر از دل بستگی به آن است. در این آیه انتقاد از دل بستگی شدید است که از آن به «حُبُّ الشَّهَوَاتِ» تعبیر می کند.

کلمه ی «بَیِّن» شامل دختران نیز می شود، نظیر این که می گوئیم: عابران محترم از پیاده رو حرکت کنند که شامل زنان عابر نیز می شود.

امام صادق علیه السلام با استناد به «حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ...» فرمودند: مردم در دنیا و آخرت از چیزی بیشتر از زنان لذت نمی برند... اهل بهشت نیز بیش از هر چیز به نکاح تمایل دارند تا خوردنی ها و آشامیدنی ها. (۲)

این روایت حکمت تقدّم «النساء» را بر دیگر موارد بیان می کند.

پیام ها:

۱- علاقه ی طبیعی به مادیات، در نهاد هر انسانی وجود دارد، آنچه خطرناک است، فریب خوردن از زینت ها و جلوه های آن و عدم کنترل دل بستگی هاست. «زُیِّنَ لِلنَّاسِ...»

۲- جلوه ی دنیا برای مردم عادی است، نه افراد فرزانه. «زُیِّنَ لِلنَّاسِ» چنانکه در نظر همسر فرعون که فرزانه ی تاریخ است، کاخ و طلای او بی ارزش است.

«نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ» (۳)

۳- علاقه ی بیش از حدّ به زن و فرزند، بیش از هر چیز مایه ی دل بستگی انسان به دنیا می گردد. «حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ وَ الْبَنِينَ»

۴- مراقب باشیم که زینت ها و جلوه های دنیا، مقدمه ی غفلت از آخرت است.

«زُیِّنَ لِلنَّاسِ...»

وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

۵- یکی از عوامل بد عاقبت شدن، شیفتگی و دل بستگی به دنیا است. زیرا عاقبت نیکو تنها نزد خداست. «زُیِّنَ لِلنَّاسِ... وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

١-١. كهف، ٤٦.

٢-٢. كافي، ج ٥، ص ٣٢١.

٣-٣. تحريم، ١١.

۶- یکی از شیوه های تربیتی، تحقیر مادیات و بیان عظمت معنویات است. «ذَلِكُمْ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

۷- بهترین راه برای کنترل علائق مخرب، مقایسه آن با الطاف جاودانه ی الهی است. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

«۱۵» قُلْ أُوۡسِبۡتُكُمۡ بِخَیۡرٍ مِّنۡ ذَلِكُمْ لِلَّذِیۡنَ اتَّقَوۡا عِنۡدَ رَبِّهِمۡ جَنَّٰتٌ تَجۡرِیۡ مِنۡ تَحۡتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِیۡنَ فِیۡهَا وَزَوَٰجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضۡوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِیۡرٌ بِالْعِبَادِ

بگو: آیا شما را به بهتر از اینها (که محبوب شماست) خبر دهم؟ برای کسانی که تقوا داشته باشند، نزد پروردگارشان باغهایی (بهشتی) است که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است. برای همیشه در آنجا (بهره مند) هستند و همسرانی پاک (خواهند داشت) و رضا و خشنودی خداوند (شامل حالشان می شود) و خداوند به حال بندگان بیناست.

نکته ها:

در آخرین جمله از آیه ی قبل خواندیم که عاقبت نیک نزد خداوند است؛ «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» این آیه، سیمایی از بهشت نیکوکاران را ترسیم می کند.

پیام ها:

۱- در دعوت مردم به حق، آنان را به مقایسه ی دنیا و آخرت دعوت کنیم. «قُلْ أُوۡسِبۡتُكُمۡ بِخَیۡرٍ...»

۲- دوام و ثبات بهشت و رضایت خداوند کجا و لذائد موقت و ناپایدار دنیا کجا؟ «ذَلِكُمْ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا... قُلْ أُوۡسِبۡتُكُمۡ»

۳- افراد با تقوا، شیفته ی زرق و برق دنیا نمی شوند. «لِلَّذِیۡنَ اتَّقَوۡا» در این آیه، در مقابل «لِلنَّاسِ» در آیه ی قبل بکار رفته است.

۴- ملائک رسیدن به نعمت های آخرت، تقواست. «لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا»

۵- تشویق باید هماهنگ با خواسته های طبیعی و فطری باشد. «أنهار، أزواج، خالدین»

۶- پاکدامنی و پاکیزگی، برترین ارزش است. «أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ»

۷- لذت های متقین تنها محدود به لذایذ مادی نیست، رضایت الهی بالاترین لذت معنوی است. «رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ»

۸- تقوا تنها در ادعا نباشد، خداوند بصیر و داناست. «وَ اللَّهُ بِصِيرٍ بِالْجِبَادِ»

«۱۶» الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا آمَنَّا فَأَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَفِنَا عَذَابَ النَّارِ

(پرهیزگاران) کسانی اند که می گویند: پروردگارا! برآستی که ما ایمان آورده ایم، پس گناهان ما را ببخشای و ما را از عذاب آتش حفظ فرما.

پیام ها:

۱- متقین، همواره در انابه و دعا هستند. «يَقُولُونَ»

۲- ایمان، زمینه ی عفو الهی است. «آمَنَّا فَأَغْفِرْ لَنَا»

۳- عفو، از شئون ربوبیت و لازمه ی تربیت است. «رَبَّنَا... فَأَغْفِرْ لَنَا»

۴- ترس از قهر و عذاب خداوند، از نشانه های تقواست. «فِنَا عَذَابَ النَّارِ»

۵- به کارهای خوبتان اعتماد نکنید. با آنکه اهل تقوا هستید، باز هم از قهر الهی باید ترسید. «فِنَا عَذَابَ النَّارِ»

«۱۷» الصَّابِرِينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الْقَانِتِينَ وَ الْمُتَّقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ

(پرهیزگاران، همان) صابران و راستگویان و فرمان برداران فروتن و انفاق کنندگان و استغفار کنندگان در سحرها هستند.

افراد با تقوا خصوصیات و ویژگی هایی دارند؛ از جمله:

۱. صبر در برابر مشکلات، صبر بر ترک گناهان و صبر بر انجام واجبات.

۲. صداقت در گفتار و رفتار.

۳. خضوع و فروتنی در انجام دستورات، دوری از غرور و خود برتری.

۴. انفاق از هر چه خداوند به آنان روزی کرده است.

۵. مناجات سحر و آمرزش خواهی از خداوند. آری! سحر مناسب ترین زمان برای دعاست.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از استغفار در سحر، نماز در آن وقت است. (۱)

در برخی روایات آمده است: اگر کسی یکسال به طور مداوم، در قنوت نماز شب هفتاد مرتبه استغفار کند، مشمول این آیه می شود. (۲)

ابی بصیر از امام صادق علیه السلام درباره ی «الْمُسْتَغْفِرِينَ بِاللَّسْحَارِ» پرسید، حضرت فرمودند:

رسول خدا صلی الله علیه و آله در نماز وتر هفتاد مرتبه استغفار می کرد. (۳)

پیام ها:

۱- هم رسیدگی به خلق، هم عبادت خالق. «وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِاللَّسْحَارِ»

۲- تقوا به معنای انزوا، بی خبری و گوشه گیری نیست، متقی باید جامع کمالات باشد. «الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَ...»

ص: ۴۸۲

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر اطیب البیان؛ من لایحضر، ج ۱، ص ۳۰۹.

۳- ۳). تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۱۲۰.

«۱۸» شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

خدایی که همواره به عدل و قسط قیام دارد، گواهی داده که معبودی جز او نیست و فرشتگان و صاحبان دانش (نیز به یگانگی او گواهی داده اند) جز او که مقتدر حکیم است، معبودی نیست.

نکته ها:

خداوند با ایجاد نظام واحد در هستی، بر یگانگی ذات خود گواهی می دهد، یعنی هماهنگی و نظم موجود در آفرینش، همه گواه بر حاکمیت قدرتی یگانه بر هستی است، چنانکه در دعای صباح می خوانیم: «یا من دل علی ذاته بذاته» آفتاب آمد دلیل آفتاب گر دلیلت باید از وی رُخ متاب

امام باقر علیه السلام فرمودند: «مراد از «أُولُو الْعِلْمِ» در آیه، انبیا و اوصیا هستند». (۱)

هر کجا تعدد هست، محدودیت نیز هست. خانه ی بی حد نمی تواند بیش از یکی باشد. اگر گفتیم: فلان چراغ، نور بی نهایت دارد، جایی برای چراغ دوم باقی نمی ماند. خدا بی نهایت است، زیرا اگر نهایت داشته باشد به نیستی برمی خورد و هیچ بی نهایی قابل تعدد نیست، لذا خداوند قابل تعدد نیست و او یکتاست.

پیام ها:

۱- شهادت عملی از بهترین نوع شهادت است. هماهنگی در میان آفریده ها، بهترین نمونه ی گواهی بر یکتایی خداست. «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۲- راه ایمان به خدا، علم است و علم واقعی، انسان را با سرچشمه هستی آشنا می کند. «وَأُولُو الْعِلْمِ»

۳- دانشمندان، در کنار فرشتگان قرار می گیرند. «وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ»

ص: ۴۸۳

۴- عدل الهی، در کنار توحید مطرح است. بر خلاف دیگر قدرتمندان که هر کجا احساس یکتایی و نداشتن رقیب و شریک کنند، زور می گویند، او یکتایی است که به پا دارنده ی عدل است. «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ... قَائِمًا بِالْقِسْطِ»

«۱۹» إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْيًا بَيْنَهُمْ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

همانا دین (مورد پذیرش) نزد خداوند، اسلام (و تسلیم بودن در برابر فرمان خداوند) است و اهل کتاب اختلافی نکردند، مگر بعد از آنکه علم (به حقانیت اسلام) برایشان حاصل شد، (این اختلاف) از روی حسادت و دشمنی میان آنان بود و هر کس به آیات خداوند کفر ورزد، پس (بداند که) همانا خداوند حسابگری سریع است.

پیام ها:

۱- ایمان به یگانگی، عدالت، عزت و حکمت خداوند (که در آیه ی قبل بود)، زمینه ی تسلیم شدن انسان است. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ»

۲- لازمه ی تسلیم بودن در برابر خداوند، پذیرش اسلام به عنوان آخرین دین الهی است. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ»

۳- تجاوز از مرزهای حق، سبب بروز اختلاف است. «وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ... بَعْيًا»

۴- سرچشمه ی بعضی از اختلافات مذهبی، حسادت ها و ظلم هاست؛ نه جهل و بی خبری. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ»

۵- حسد، زمینه ی کفر است. «بَعْيًا... وَ مَنْ يَكْفُرُ»

۶- کتاب و علم، به تنهایی سبب نجات نمی گردند. «أُوتُوا الْكِتَابَ، جَاءَهُمُ الْعِلْمُ، مَنْ يَكْفُرُ»

۷- کسانی که آگاهانه ایجاد اختلاف می کنند، بزودی سیلی می خورند. «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

«۲۰» فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسْلِمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

از این رو) پس اگر با تو به گفتگو و ستیز و محاجه برخاستند، (با آنها مجادله مکن و) بگو: من و پیروانم روی به خدا تسلیم کرده ایم. و به اهل کتاب (یهود و نصاری) و امیین (مشرکان بی سواد مکه) بگو: آیا شما هم (در برابر خدا) تسلیم شده اید، پس اگر تسلیم شدند و اسلام آوردند همانا هدایت یافته اند و اگر سرپیچی کردند (نگران مباش، زیرا) وظیفه ی تو فقط رساندن دعوت الهی است، (نه اجبار واکراه) و خداوند به حال و عمل بندگان بیناست.

نکته ها:

این که می گویند: سخن کز دل برآید، لاجرم بر دل نشیند، قانون کلی نیست؛ زیرا سخن پیامبر از دل بود، ولی بر دل کفار نمی نشست.

با آنکه حضرت از عمق دل می فرمود: «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ» من با تمام وجود تسلیم خدا هستم، اما گروهی اعراض می کردند؛ «وَ إِنْ تَوَلَّوْا»

محور اصلی دین، تسلیم حق بودن است که در آیه ی قبل و این آیه چهار بار مطرح شده است. «الاسلام، أسلمت، أسلمتم، أسلموا»

پیام ها:

۱- جدال و محاجه، از خصلت های مخالفان انبیاست. «فَإِنْ حَاجُّوكَ»

۲- بلاغ رسالت و استدلال آری، ولی ستیز با افراد لجوج ممنوع. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ»

۳- به مجادلات بی نتیجه و بیهوده، پایان دهید. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ»

۴- در گفتگوها، موضع خود و یاران خود را صریح اعلام کنیم. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ... وَمَنِ اتَّبَعَنِ»

۵- پیروان واقعی پیامبر، کسانی هستند که تسلیم خدا باشند. «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ»

۶- آنچه انسان را در برابر گفتگوهای مغرضانه حفظ می کند، اتصال به خداوند است. «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ»

۷- انبیا با تمام وجود و با عشق و نشاط به خدا دل بسته اند. «وَجْهِيَ لِلَّهِ»

۸- توجّه رهبر، باید هم به افراد با فرهنگ باشد و هم به عوام مردم. «أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ»

۹- کتاب های آسمانی، یک سند فرهنگی ارزشمند برای جوامع بشری است. در آیه مردم به دو دسته تقسیم شده اند؛ فرهنگیان و عوام. «أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ»

۱۰- هدایت واقعی، در سایه ی تسلیم بودن در برابر خداوند است. «فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا»

۱۱- انسان در انتخاب راه آزاد است، نه مجبور. «فَإِنْ أَسْلَمُوا... وَإِنْ تَوَلَّوْا...»

۱۲- علم و کتاب به تنهایی کافی نیست، چه بسا علم باشد، ولی تسلیم نباشد.

«أُوتُوا الْكِتَابَ...»

وَإِنْ تَوَلَّوْا»

۱۳- ما مأمور انجام وظیفه ایم، نه ضامن نتیجه. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ»

۱۴- خداوند از طریق پیامبران، با مردم اتمام حجت می کند. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ»

«۲۱» إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

براستی کسانی که به آیات خداوند کفر می ورزند و پیامبران را به ناحق می کشند و کسانی از مردم را که فرمان به عدالت می دهند می کشند، پس آنان را به عذابی دردناک بشارت ده.

نکته ها:

در تفاسیر کبیر و مجمع البیان و قرطبی می خوانیم: بنی اسرائیل در اول روز آنهم در یک

ساعت، چهل و سه نفر از پیامبران الهی و یکصد و دوازده نفر از آمران به معروف را به درجه ی شهادت رساندند.

البته ناگفته پیداست که در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی که انبیا را شهید کنند نبودند، ولی چون زنده ها به کار گذشتگان و نیاکان خود راضی بودند، خداوند در این آیه، کسانی را که به خاطر رضایت قلبی، شریک جرم نیاکان هستند، با خطاب «بشْرهم» مورد انتقاد و تهدید قرار داده است.

سؤال: از شرایط و جوب امر به معروف و نهی از منکر آن است که خطری در کار نباشد، ولی در این آیه از کسانی که برای نهی از منکر تا پای جان ایستاده اند، ستایش شده است، علت چیست؟

پاسخ: اولاً: شرایط افراد و نوع معروف و منکر تفاوت می کند؛ گاهی منکر، حکومت یزید است که امام حسین علیه السلام برای نهی از آن به کربلا می رود و شهید می شود، می فرماید: هدف من از این حرکت و قیام، امر به معروف و نهی از منکر است، اما گاهی منکر در این حد نیست، بلکه گناهی است که باید میان خطر و مفسده ی گناه و از دست دادن مال و جان و آبرو مقایسه و با توجه به اهمیت و اولویت عمل کرد.

ثانیاً: شاید مراد از کسانی که در این آیه مورد ستایش قرار گرفته اند آنهایی باشند که خود پیش بینی شهادت نمی کردند، ولی ستمکاران آنان را به شهادت رساندند.

پیام ها:

۱- از اعتقادات انحرافی و کفرآمیز، اعمال خطرناکی همانند قتل و کشتار انبیا سر می زند. «يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ...»

۲- در شرایطی، اظهار حق لازم است؛ اگرچه به قیمت شهادت انبیا و اولیا باشد.

۳- دشمنان برای مقابله با حق، دست به کشتن پیامبران می زنند. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ»

۴- گاهی طاغوت ها برای کشتن فرزنانگان با تبلیغات و شایعات و توجیحات، کار خود را حق جلوه می دهند. «بِغَيْرِ حَقٍّ»

۵- نام کسانی که به عدالت دعوت می کنند و آمرین به معروف و ناهیان از منکر،

در ردیف انبیا برده شده است. لذا کيفر قاتلان آنان نیز همچون قاتلان پیامبران است. «فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ»

«۲۲» أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

آنان کسانی هستند که اعمالشان در دنیا و آخرت تباه شده و هیچ یآوری برای آنها نیست.

پیام ها:

۱- گاهی یک انحراف، تمام اعمال شخص را تباه می کند. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

۲- برای گناهانی همچون پیامبرکشی، شفاعتی در کار نیست. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

«۲۳» أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى الْكِتَابِ لِلَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ

آیا ندیدی کسانی را که از کتاب آسمانی (تورات وانجیل) بهره ای داده شدند، چون به کتاب الهی دعوت می شوند تا میانشان حکم کند، (وبه اختلافات پایان دهد) گروهی از آنان (باعلم و آگاهی) از روی اعراض روی بر می گردانند؟

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که زن و مردی از یهود، با داشتن همسر مرتکب زنا شدند. آنان می بایست طبق قانون تورات سنگسار می شدند، ولی چون از اشراف بودند سعی بر این داشتند تا از اجرای دستور تورات بگریزند. آنها نزد پیامبر اسلام آمدند تا ایشان حکم کنند، آن حضرت نیز فرمان سنگسار داده و فرمودند: حکم اسلام نیز همانند حکم تورات است.

آنها منکر حکم تورات شدند.

ابن صوری که از علمای یهود بود، از فدک به مدینه فراخوانده شد تا تورات را بخواند. ابن

صوریاً چون از ماجرا با خبر بود، هنگام خواندن آیات تورات، دستش را روی جملاتی می گذاشت تا آیه ی سنگسار دیده نشود. عبدالله بن سلام که در آن روز از علمای یهود بود و در آن جلسه حضور داشت، ماجرا را فهمید و موضوع را بر ملا کرد.

(۱)

این آیه هشدارى به مسلمانان است که مبادا شما هم مثل یهود به هنگام اجرای قانون قرآن، از دستور الهی رویگردان باشید و میان مردم تبعیض قائل شوید.

پیام ها:

۱- کتاب قانون و داوری و قضاوت، کتاب آسمانی است. «يُدْعُونَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ»

۲- اسلام، دین انصاف و احترام به دیگران است. از علمای دیگر ادیان دعوت می کند تا کتاب خودشان را داور قرار دهند. «يُدْعُونَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ»

۳- همه ی علمای اهل کتاب بد نبودند. «يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ»

۴- خطرناك تر از روی گردانی، قصد اعراض و لجاجت است. «يَتَوَلَّى... مُعْرِضُونَ»

۵- قانون باید در مورد همه ی افراد، مساوی اجرا شود. (با توجه به شأن نزول)

«۲۴» ذَلِكُمْ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارَ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَ عَرَّهْمُ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

این (روی گردانی از حکم خدا) برای آن بود که اهل کتاب گفتند: هرگز آتش دوزخ جز چند روزی به ما نمی رسد. و این افتراها (و خیالبافی ها) آنان را در دینشان فریفته ساخت.

نکته ها:

در قرآن، بارها شعارهای پوچ و خیال های باطل یهود نقل شده است. آنها می گفتند: ما نژاد برتر و محبوب خداییم و در قیامت جز آن چهل روزی که اجداد ما گوساله پرست بودند،

ص: ۴۸۹

عذابی به ما نخواهد رسید. و همین خیالها سبب غرور و انحراف آنها شد. اسرائیل امروز نیز برتری نژادی خود را باور داشته، برای رسیدن به آن، از هیچ ظلمی خودداری نمی کند.

پیام ها:

۱- سرچشمه اعراض، عقائد خرافی و بی اساس است. «هُم مُعْرِضُونَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ...»

۲- خود بر تربینی، چه بر اساس دین باطل و چه بر اساس نژاد، ممنوع و محکوم است. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»

۳- احساس امتیت و مصونیت در برابر کیفر، مایه ی گمراهی است. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»

۴- یهود، قیامت و دوزخ را قبول و به گناهکاری خود اقرار داشتند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ»

۵- همه ی مردم در دادگاه الهی یکسان هستند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ... غَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ»

«۲۵» فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ

پس (کسانی که گمان می کنند از قهر خداوند دورند)، چگونه خواهد بود حالشان، آنگاه که آنان را در روزی که شکی در آن نیست، گرد آوریم و به هر کس در برابر آنچه تحصیل کرده، پاداش یا کیفر داده شود و به آنان ستم نخواهد شد.

پیام ها:

۱- یاد قیامت باشید و خرافات را کنار بگذارید. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ... فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ»

۲- کیفر و پاداش بر اساس عمل است، نه آرزو و گمان. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ... وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ»

۳- هیچ عملی محو و نابود نمی شود، بلکه به صاحبش بر گردانده می شود.

«وفیت... ما کسبت»

۴- دادگاه الهی بر اساس عدالت تشکیل می شود و هر کس به جزای خود می رسد.

«وَفِيَتْ كُلُّ نَفْسٍ...

هُمَّ لَا يُظْلَمُونَ»

«۲۶» قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بگو: خداوندا! تو صاحب فرمان و سلطنتی. به هر کس (طبق مصلحت و حکمت خود) بخواهی حکومت می دهی و از هر کس بخواهی حکومت را می گیری و هر که را بخواهی عزت می بخشی و هر که را بخواهی ذلیل می نمایی، همه خیرها تنها به دست توست. همانا تو بر هر چیز توانایی.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پس از آنکه مکه را فتح کرد، وعده ی فتح ایران و روم را به مسلمانان داد. در آن موقع منافقان با تعجب به یکدیگر نگاه می کردند که این آیه نازل شد. گروهی از مفسران، نزول آیه را در موقع حفر خندق دانسته اند. آن زمان که پیامبر صلی الله علیه و آله کلنگ را بر سنگ زد و از آن جرقه ای برخاست، فرمود: من در این جرقه ها فتح کاخ های مدائن و یمن را از جبرئیل دریافت کردم. منافقان با شنیدن این سخن، لبخند تمسخر می زدند که این آیه نازل شد.

آنچه در این آیه در مورد اعطای عزت و ذلت از جانب خداوند آمده، طبق قوانین و سنت اوست و بدون جهت و دلیل خداوند کسی عزیز یا ذلیل نمی سازد. مثلاً در روایات می خوانیم:

هر کس برای خداوند تواضع و فروتنی کند، خداوند او را عزیز می کند و هر کس تکبر نماید، خدا او را ذلیل می گرداند. (۱)

قرآن از کسانی که از غیر خدا عزت می خواهند به شدت انتقاد کرده و می فرماید: «أَيُّتَعُونَ

ص: ۴۹۱

بنابراین عزّت و ذلّت از خداست، ولی ایجاد زمینه های آن به دست خود ماست.

پیام ها:

۱- مالک واقعی تمامی حکومت ها خداست. مُلْکَ برای غیر خدا، موقّتی و محدود است. «مَالِکَ الْمُلْکِ»

۲- اکنون که مالک اوست پس دیگران امانتداری بیش نیستند و باید طبق رضای مالک اصلی عمل کنند. «مَالِکَ الْمُلْکِ»

۳- اگر انسان مالک مُلْکَ نیست چرا با داشتن آن مغرور و با از دست دادنش مأیوس شود! «مَالِکَ الْمُلْکِ»

۴- خداوند به هر کس که شایسته و لایق باشد، حکومت می دهد. همان گونه که به سلیمان، یوسف، طالوت و ذوالقرنین عطا نمود. «تُوْتِی الْمُلْکَ مَنْ تَشَاءُ»

۵- حکومت و حاکمیت، دلبستگی آور است. «تَنْزِعُ الْمُلْکَ» «نزع» به معنای کندن است و نشانه یک نوع دلبستگی است.

۶- عزّت و ذلّت به دست خداست، از دیگران توقع عزّت نداشته باشیم. «تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ»

۷- توحید در دعا و عبادت یک ضرورت است. «بِیْدِکَ الْخَیْرُ» در مناجات شعبانیه می خوانیم: «الهی بیدک لا بید غیرک زیادتى و نقصى».

۸- آنچه از اوست، چه دادن ها و گرفتن ها، همه خیر است، گرچه در قضاوت های عجولانه ی ما فلسفه ی آن را ندانیم. «بِیْدِکَ الْخَیْرُ»

۹- سرچشمه ی بدی ها عجز و ناتوانی است. از کسی که بر هر کاری قدرت دارد چیزی جز خیر سر نمی زند. «بِیْدِکَ الْخَیْرُ»
إِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ

ص: ۴۹۲

«۲۷» تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ تُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ تَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

(خداوند!) تو شب را به روز و روز را به شب در آوری و زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون آوری و هر که را خواهی بی شمار روزی می دهی.

نکته ها:

این آیه و آیه ی قبل، دوازده مرتبه از نشانه های قدرت خدا نام برده است تا روح توحید را در انسان شکوفا کند.

مراد از داخل کردن شب در روز و یا روز در شب، یا کم و زیاد شدن طول ساعات شب و روز در فصل های مختلف است و یا غروب و طلوع تدریجی. البته معنای اول روشن تر است.

نمونه قدرت نمایی خداوند در بیرون آوردن زنده از مرده، آفریدن سلول زنده از مواد غذایی بی جان است.

گاهی از کافران مرده دل، فرزندان مؤمن و زنده دل و از مؤمنان زنده دل، فرزندان کافر و مرده دل ظاهر می شود (۱) که این یکی از مصادیق آیه است.

مراد از رزق بی حساب، رزق فراوان و بی شمار است، نه آنکه حسابش از دست او خارج باشد. و ممکن است مراد آن باشد که رزق او خارج از محاسبات شماسست، و او از راهی که گمان نمی برید رزق می دهد.

تفاوت مردم در رزق، یکی از حکمت های الهی است، تا مردم به یکدیگر نیازمند بوده و زندگی اجتماعی تشکیل دهند و صفات سخاوت و ایثار و صبر و قناعت در آنان شکوفا شود.

زیرا در صورت یکسان بودن، این صفات شکوفا نمی شود. امّا اگر کسی نعمتی داشت و دیگری کمتر یا نعمتی دیگر داشت، مردم برای جبران کمبودها دور هم جمع می شوند و صفات تعاون و سخاوت از طرف دارنده نعمت و صفات قناعت و عفت و صبر از سوی نادار شکوفا می شود.

ص: ۴۹۳

پیام ها:

۱- تغییرات شب و روز و پیدایش فصل ها یکی از برکات و الطاف الهی است.

«بِيدِكَ الْخَيْرُ...»

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ»

۲- علاوه بر آفرینش، هر گونه تغییر و تدبیر به دست اوست. «تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ»

۳- قدرت خداوند محدود نیست. او از مرده، زنده و از زنده، مرده خارج می سازد. «تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ»

۴- سرچشمه لطف الهی بی انتهاست. رزق بی حساب، یعنی برای سرچشمه رزق محدودیتی نیست. «نَزُّقٌ مِّنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

«(۲۸) لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاهُ وَ يُحَذِّرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

نباید اهل ایمان، بجای مؤمنان، کافران را دوست و سرپرست خود برگزینند و هر کس چنین کند نزد خدا هیچ ارزشی ندارد، مگر آنکه از کفار پروا و تقیه کنید (و به خاطر هدف های مهم تر، موقتاً با آنها مدارا کنید) و خداوند شما را از (نافرمانی) خود هشدار می دهد و بازگشت (همه) به سوی خداوند است.

نکته ها:

با توجه به قدرت بی انتهای الهی در آیات قبل، جایی برای پذیرفتن سلطه کفار نیست.

«بِيدِكَ الْخَيْرُ،

تُولِجُ اللَّيْلَ،

لَا يَتَّخِذُ...»

در این آیه سیمای سیاست خارجی، شیوه ی برخورد با کفار، شرایط تقیه و جلوگیری از سوء استفاده از تقیه بیان شده است.

تقیه، به معنای کتمان عقیده ی حق از ترس آزار مخالفان و ترک مبارزه با آنان به جهت دوری از ضرر یا خطر مهم تر است. تقیه، گاهی واجب و گاهی حرام است. قرآن در آیه ۱۰۶ سوره نحل، درباره ی تقیه سخنی گفته که شأن نزول آن عمار یاسر است.

۱- پذیرش ولایت کفار از سوی مؤمنان، ممنوع است. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» (اگر مسلمانان جهان تنها به این آیه عمل می کردند الآن وضع کشورهای اسلامی این چنین نبود).

۲- در جامعه اسلامی، ایمان شرط اصلی مدیریت و سرپرستی است. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۳- ارتباط سیاسی نباید مُنَجَّر به سلطه پذیری یا پیوند قلبی با کفار شود. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۴- ارتباط یا قطع رابطه باید بر اساس فکر و عقیده باشد، نه بر اساس پیوندهای فامیلی، قومی و نژادی. «الْمُؤْمِنُونَ، الْكَافِرِينَ»

۵- هر کس به سراغ کفار برود، خداوند او را به حال خود رها و از امدادهای غیبی خود محروم می سازد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ»

۶- ارتباط ظاهری با کفار برای رسیدن به اهداف والاتر، در مواردی جایز است.

«إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً»

۷- تقیه، برای حفظ دین است. مبدا به بهانه ی تقیه، جذب کفار شوید و از نام تقیه سوء استفاده کنید. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ»

۸- در مواردی که اصل دین در خطر باشد، باید همه چیز را فدا کرد و فقط باید از خدا ترسید. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ»

۹- یاد معاد، بهترین عامل تقواست. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

۱۰- مبدا به خاطر کامیابی و رفاه چند روزه ی دنیا، سلطه ی کفار را بپذیرید که بازگشت همه ی شما به سوی اوست. «وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

«۲۹» قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يُعَلِّمُهُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بگو: اگر آنچه در سینه ها دارید پنهان سازید یا آشکارش نمایید، خداوند آن را می داند و (نیز) آنچه را در آسمان ها و آنچه را در زمین است می داند و خدا بر هر چیز تواناست.

نکته ها:

آمدن این آیه به دنبال آیه ی تقیه، شاید اشاره به این باشد که مبدا به اسم تقیه، با کفار پیوند پنهانی برقرار نماید، بلکه بدانید خدا بر افکار و نیت شما آگاه است.

پیام ها:

۱- به کسانی که به اسم تقیه در صدد ارتباط با کفار هستند، هشدار دهید. «قُلْ إِنْ تُخْفُوا»

۲- سینه ی انسان، صندوق اسرار اوست. «تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ»

۳- علم خداوند به آشکار و نهان، به زمین و آسمان، یکسان است. «تُخْفُوا... تُبْدُوهُ...»

يُعَلِّمُهُ اللَّهُ

۴- توجه به علم خداوند، مایه ی زنده شدن وجدان مذهبی و مانع گناه و توجیه آن است. «يُعَلِّمُهُ اللَّهُ»

۵- از خدایی که به اسرار تمام آسمان ها آگاه است، چه چیز را می توان پنهان کرد؟ «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۶- قدرت مطلق خداوند، پشتوانه تهدید او نسبت به مخالفان است. «إِنْ تُخْفُوا... وَاللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«۳۰» يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

روزی که هر کس، هر کار نیکی انجام داده حاضر بیابد و هر چه بدی کرده، آرزو می کند، ای کاش! بین آن عمل و او فاصله ای دور می بود. و خداوند شما را از (مخالفت امرش) بر حذر می دارد و (در عین حال) خداوند به بندگان مهربان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از علم و قدرت خداوند بود، این آیه نمونه ای از علم و قدرت الهی را بیان می کند. این آیه شبیه آیه ۴۹ سوره ی کهف است که می فرماید: در روز قیامت مردم تمام اعمال خود را در برابر خویش حاضر می یابند.

در تفسیر برهان آمده است که امام سجّاد علیه السلام در هر جمعه در مسجد النبی هنگام موعظه، این آیه را برای مردم تلاوت می فرمود.

پیام ها:

۱- اعمال انسان محو و نابود نمی شود و در قیامت در برابر او حاضر می گردد.

«مُحْضَرًا»

۲- اعتقاد به حضور عمل در قیامت، مانع گناه است. «مُحْضَرًا»

۳- گنهکاران، در قیامت از اعمال خود شرمند اند، اما چه سود؟ «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا»

۴- بسیاری از اعمالی که در دنیا مورد علاقه انسان است، در قیامت مورد تنفر او قرار خواهد گرفت. «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا»

۵- در روز قیامت، پشیمانی سودی ندارد و آرزوها نشدنی است. کلمه (لو) در مورد آرزوهای نشدنی بکار می رود. «لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا»

۶- پرهیزکاری و خدا پروری، مانع گناه است. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ»

۷- سرچشمه ی هشدارهای الهی، محبت و رأفت اوست. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَوْفٌ بِالْعِبَادِ»

۸- بیم و امید در کنار هم نقش تربیتی دارند. امید، به تنهایی سبب غرور، و بیم از تنهایی، سبب یأس می شود. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ... وَ اللَّهُ رَوْفٌ بِالْعِبَادِ»

۹- لطف و رأفت خداوند شامل حال همه ی بندگان است. «رَوْفٌ بِالْعِبَادِ»

«۳۱» قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

(ای پیامبر!) بگو: اگر خداوند را دوست می دارید، پس مرا پیروی کنید، تا خدا نیز شما را دوست بدارد و گناهانتان را بر شما ببخشد و خداوند بسیار بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

درباره جایگاه پیامبر و لزوم اطاعت از او، در قرآن می خوانیم: «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۱) هر کس از پیامبر پیروی کند، قطعاً از خدا پیروی کرده است. در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۲) بیعت با تو بیعت با خداست.

شخصی به امام صادق علیه السلام عرض کرد: جانم فدایت، ما فرزندان خود را به نام های شما و پدرانتان می نامیم، آیا برای ما مفید است؟ حضرت فرمودند: مگر دین غیر از محبت است، خداوند فرموده است: «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي» (۳)

پیام ها:

۱- هر ادعایی با عمل ثابت می شود. «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي» کار با سعی است نی با ادعا لیس للانسان الا ما سعی

۲- لازمه ی ایمان به خدا، پیروی از اولیای خداست. «فَاتَّبِعُونِي» (آری، اسلام منهای روحانیت واقعی، محکوم است.)

۳- هر کس در عمل سست است، در حقیقت پایه ی محبت او سست است.

«تُحِبُّونَ...»

«فَاتَّبِعُونِي»

۴- در راه اصلاح جامعه، از عواطف کمک بگیریم. «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ»

ص: ۴۹۸

۱- ۱. نساء، ۸۰.

۲- ۲. فتح، ۱۰.

۳- ۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۷.

۵- عمل، سخن و سکوت رسول خدا، حجت و قابل پیروی است. «فَاتَّبِعُونِي»

۶- پیامبر معصوم است، زیرا فرمان پیروی عام و بی چون و چرا برای غیر معصوم، حکیمانه نیست. «قُلْ... فَاتَّبِعُونِي»

۷- اگر می خواهید خداوند شما را دوست بدارد، باید از رسول الله پیروی کنید.

«فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» □

۸- انسان می تواند به جایی برسد که رضای او، رضای خدا و پیروی از او، پیروی از خدا باشد. «فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» □

۹- امتیاز دین الهی بر قوانین بشری، وجود عنصر محبت، الگوی عملی و صلاحیت قانون گزار است. «تُحِبُّونَ... فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» □

۱۰- بهترین پادشاه ها، پادشاه معنوی است. محبوبیت نزد خدا و دریافت مغفرت، بهترین پادشاه برای مؤمنان است. «يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» □

۱۱- نشانه ی دوستی، سرپوش گذاردن روی بدی ها و برخورد با عفو و رحمت است. «يُحِبُّكُمْ... يَغْفِرُ لَكُمْ»

۱۲- کارهای نیک، مایه ی آموزش گناهان است. «فَاتَّبِعُونِي... يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ»

۱۳- اطاعت و پیروی از پیامبر، موجب دریافت عفو الهی است. «فَاتَّبِعُونِي...»

يَغْفِرُ لَكُمْ»

«۳۲» قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ □ □ □

بگو: خدا و رسول را اطاعت کنید. پس اگر سرپیچی کردند، (بدانید که) همانا خداوند کافران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله علاوه بر آیات الهی، دستورات دیگری نیز داشت. دستوراتی که به تناسب زمان و مکان و افراد و شرایط تغییر می کرد. البته آنها نیز در پرتو وحی الهی بود، ولی در قرآن مطرح نگردیده بود و معنای اطاعت از رسول در کنار اطاعت خداوند، عمل به همان

پیام ها:

۱- رفتار و گفتار و کردار پیامبر حجت است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ»

۲- محبوب شدن یا منفور شدن در نزد پروردگار، به دست خود انسان است.

«فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ»

۳- گاهی سرپیچی از فرمان پیامبر، برابر با کفر است. «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ»

«۳۳» إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

براستی که خداوند، آدم و نوح و خاندان ابراهیم و خاندان عمران را بر جهانیان برگزید.

نکته ها:

در آیه ی قبل، دستور اطاعت از رسول صادر شد، این آیه، دلیل آن را گزینش خداوند حکیم می داند که بر اساس برتری آنان بر دیگر مردم است.

انتخاب و برگزیدگی انبیا، از طریق وحی، علم، ایمان و عصمت آنان است. (۱)

امام باقر علیه السلام در باره ی آیه «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ... ذُرِّيَّةً...» فرمودند: «ما از آن برگزیدگان و باقیمانده ی آن عترت هستیم».

(۲)

پیام ها:

۱- انسان ها همه در یک سطح نیستند و خدای حکیم، بعضی را برگزیده است تا مسئولیت سنگین رسالت را بر دوش آنان بگذارد. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ»

۲- اولین انسان، پیامبر خدا بوده تا بشر هیچ گاه بدون هدایت نماند. «اصْطَفَىٰ آدَمَ»

ص: ۵۰۰

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۱۱۷.

۲- ۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۸.

۳- جریان بعثت، در طول تاریخ بشر استمرار داشته است. «اَصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ...»

۴- رسالت بعضی از انبیا، جهانی بوده است. «عَلَى الْعَالَمِينَ»

«۳۴» ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

فرزندانی که بعضی از آنان از (نسل) بعضی دیگرند (از پدران برگزیده زاده شده و در پاکی همانند یکدیگرند) و خداوند شنوای داناست.

پیام ها:

۱- در طول تاریخ، دو دمان نبوت از نسل پاکان بوده است. «اَصْطَفَى... عَلَى الْعَالَمِينَ ذُرِّيَّةً...»

۲- بعضی از ویژگی ها و کمالات از طریق وراثت منتقل می شود. «بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ»

۳- خدا حتی بر گفتار و رفتار برگزیدگان خود نظارت دارد. «اَصْطَفَى... سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

«۳۵» اِذْ قَالَتْ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ اِنِّى نَذَرْتُ لَكَ مَا فِى بَطْنِى مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّى اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

(بیاد آور) هنگامی که همسر عمران گفت: پروردگارا! همانا من نذر کرده ام آنچه را در رحم دارم، برای تو آزاد باشد (و هیچ گونه مسئولیتی به او نسپارم تا تمام وقت خود را صرف خدمت در بیت المقدس کند)، پس از من قبول فرما، که براستی تو شنوای دانایی.

نکته ها:

چنانکه در تفاسیر و کتب روایی آمده است: دو خواهر به نام های «حَنَّة» و «اشیاع»، که اولی همسر «عمران» از شخصیت های برجسته بنی اسرائیل و دومی همسر زکریای پیامبر بود، بچه دار نمی شدند. روزی «حَنَّة» زیر درختی نشسته بود، پرنده ای را دید که به جوجه هایش غذا می دهد. محبت مادرانه، آتش عشق به فرزند را در وجود او شعله ور ساخت، در همان حال دعا کرد و مستجاب شد. از سوی دیگر به شوهرش الهام شد که فرزندش از

اولیای خدا خواهد بود و بیماران را شفا و مردگان را زنده خواهد کرد.

وقتی «حَنَّهُ» حامله شد، تصوّر کرد آن فرزندى که قرار است کارهای خارق العاده انجام دهد، پسر خواهد بود، لذا نذر کرد که فرزندش خدمتکار بیت المقدّس شود. اما چون نوزاد به دنیا آمد، دیدند دختر است. آنها فهمیدند که آن الهام الهی در مورد خود مریم نبوده است، بلکه درباره فرزند او خواهد بود. (۱)

پیام ها:

۱- رشد معنوی زن تا آنجا بالا می رود که بعد از سالها انتظار، فرزند خود را نذر خدمت خانه خدا می کند. «قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ»

۲- افراد دورانیش، قبل از تولّد فرزند به فکر مسیر خدمات او نیز هستند.

«نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا»

۳- نذر باید خالصانه باشد. «نَذَرْتُ لَكَ»

۴- خدمت در مسجد به قدری ارزشمند است که اولیای خدا عزیزان خود را قبل از تولّد نذر آن می کنند. «نَذَرْتُ لَكَ...»

۵- موضوع نذر، تاریخی بس طولانی در ادیان الهی دارد. «رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ»

۶- مادر، نوعی ولایت بر فرزند دارد. «نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي»

۷- میان گذشت از فرزند و برگزیدگی خداوند رابطه است. «اصْطَفَى... آلَ عِمْرَانَ...»

نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا»

۸- کسانی در خدمات دینی موفق ترند که تمام وجود خود را صرف خدمت نمایند، نه بخشی از وقت را. «مُحَرَّرًا»

۹- خدمت فرزند به مادر، حقّ طبیعی مادر و قابل گذشت است. «مُحَرَّرًا»

۱۰- اگر عزیزترین و محبوب ترین چیزها را می دهید، به فکر قبولی آن نیز باشید.

«فَتَقَبَّلَ»

ص: ۵۰۲

﴿٣٦﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنَّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

پس چون فرزند را به دنیا آورد گفت: پروردگارا! من دختر زاده ام-در حالی که خداوند به آنچه او زاده داناست و پسر مانند دختر نیست-و من نامش را مریم نامیدم و من او و فرزندانش را از (شر) شیطان رانده شده، در پناه تو قرار می دهم.

نکته ها:

مادر انتظار داشت فرزندش پسر باشد، تا بتواند خدمتکار بیت المقدس شود، لذا چون نوزاد دختر به دنیا آمد، با حسرت گفت: پروردگارا! فرزند دختری زاده ام حال چگونه به نذر عمل کنم؟ اما خداوند برای تسلی خاطر این مادر می فرماید: آن پسری که انتظارش را داشتی به خوبی این دختر نیست، زیرا این دختر دارای کمالاتی است و مادر پسری می شود که او نیز مایه ی برکت خواهد بود، پس بهره ی تو از نسل مبارک چندان برابر خواهد شد.

«مریم» به معنای «عابده» و «خادمه» است و این نام ۳۴ مرتبه در قرآن آمده است.

پیام ها:

- ۱- تمایلات انسان مهم نیست، مصلحت و خواست خداوند مهم است. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ»
- ۲- گاهی دختر در پاکی و پاکدامنی، به جایی می رسد که هرگز پسر به آن نمی رسد. «لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ»
- ۳- حضرت مریم مقام والایی دارد. «لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ» مراد از «الأنثی» زن خاصی است.
- ۴- برای فرزندان خود، نام نیکو انتخاب کنید. «إِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ»
- ۵- مادر، حق نامگذاری فرزند خود را دارد. «إِنِّي سَمَّيْتُهَا»
- ۶- تغییرات جزئی، شما را از خدا و اهداف عالی دور نکند. با این که فرزند بر

خلاف تصوّر دختر شد، اما نام او را مریم که به معنای خادمه است گذاشت.

«سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ»

۷- قبل از هر چیز، به فکر سلامتی فرزند از شرّ شیطان باشید. «أُعِيدُهَا»

۸- تنها فرزندان بلافضل را در نظر نگیرید و با دوراندیشی، نسل های بعدی را نیز در نظر داشته باشید. «أُعِيدُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا»

۹- برای تأمین سعادت فرزند، تنها به تربیت خود متکی نباشیم، او را به خدا بسپاریم که توانایی های ما محدود و عوامل انحراف زیاد است. «أُعِيدُهَا بِكَ»

۱۰- مادر مریم، جایگاهی خاص دارد. از بیان نذر او، اخلاص او، نام گذاری او و استعاذه او این برداشت استفاده می شود. «نَذَرْتُ لَكَ، سَمَّيْتُهَا، أُعِيدُهَا بِكَ»

۱۱- شیطان، دشمن دیرینه نسل بشر است. «أُعِيدُهَا... مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»

«۳۷» فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسِينًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنِّي لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

پس پروردگارش او را به پذیرشی نیکو پذیرفت و به رویشی نیکو رویاند و سرپرستی او را به زکریا سپرد. هرگاه زکریا در محراب عبادت بر مریم وارد می شد، خوراکی (شگفت آوری) نزد او می یافت. می پرسید: ای مریم این (غدا و خوراک تو) از کجاست؟! مریم در پاسخ می گفت: آن از نزد خداست. همانا خداوند به هر کس که بخواهد بی شمار روزی می دهد.

نکته ها:

کسی که در راه خدا گام بر دارد، دنیای او نیز تأمین می شود. مادر مریم فرزندش را برای خدا نذر کرد، خداوند در این آیه می فرماید: هم جسم او را رشد دادیم و هم سرپرستی مانند زکریا برای او قرار دادیم و هم مائده آسمانی بر او نازل کردیم.

رزق بی حساب، به معنای نداشتن حساب نیست، بلکه به معنای خارج بودن از محاسبات

عمومی است. «يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

حضرت مریم از نظر ظاهری و جسمی، رشد کامل و خوبی داشت. «وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا»

مادری همانند مریم، محل تربیتی مثل مسجد و سرپرستی همچون زکریای پیامبر و با تغذیه ای بهشتی، محصولش فرزندی چون عیسی می شود.

عوامل مؤثر در تربیت عبارتند از:

روح پاک مادر. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ»

جسم سالم. «نَبَاتًا حَسَنًا»

تعلیم و تربیت الهی. «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا»

تغذیه پاک. «وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا»

زمانی قحطی مدینه را فراگرفت، روزی حضرت فاطمه علیها السلام مقداری نان و گوشت خدمت پیامبر آورد. پیامبر صلی الله علیه و آله پرسید: در زمان قحطی این غذا کجا بوده است؟ حضرت فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» پیامبر فرمود: خدا را شکر که تورا مانند مریم قرارداد.

آنگاه پیامبر، حضرت علی و امام حسن و امام حسین علیهم السلام را جمع کرد و همگی از آن غذا خوردند و به همسایگان نیز دادند. (۱)

پیام ها:

۱- پذیرش دعا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا»

۲- قبولی خداوند درجاتی دارد. خداوند نذر مادر مریم را به بهترین وجه پذیرفت. «بِقَبُولٍ حَسَنٍ»

۳- کسی که با اخلاص است، خداوند کارش را به نیکی می پذیرد. «بِقَبُولٍ حَسَنٍ»

۴- مادر مریم نذر کرد کودکش خادم خانه ی خدا شود، خداوند در پاسخ، پیامبرش را خادم و متکفل این کودک قرار داد. «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا»

۵- هر که تحت تکفل انبیا در آید، از شیطان دور می شود. «أَعِيدُهَا... مِنَ الشَّيْطَانِ»

الرَّحِيمِ...

وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا

۶- عبادت، نباید موسمی و مقطعی باشد. «كَلَّمَا دَخَلَ»

۷- شرط تکفل، نظارت و تفحص است. «كَفَّلَهَا... دَخَلَ عَلَيْهَا... أَنِّي لَكَ هَذَا»

۸- عبادت، جنگ با شیطان و محلّ عبادت، محراب یعنی محلّ نبرد است. «دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ»

۹- رزق پاک در سایه ی عبادت است. «الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا»

۱۰- زن می تواند به مقامی برسد که پیامبر خدا را به شگفتی وادارد. «أَنِّي لَكَ هَذَا»

۱۱- نعمت ها را از او بدانید، نه از تلاش خود. «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۱۲- خداوند می تواند خارج از اسباب مادی روزی بدهد. «هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۱۳- در شرایط و محیطی سالم، زن و مرد می توانند با هم سخن بگویند. «أَنِّي لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

«۳۸» هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ

در این هنگام زکریا (که این همه کرامت و مائده آسمانی را دید) پروردگارش را خواند و گفت: پروردگارا! از جانب خود نسلی پاک و پسندیده به من عطا کن که همانا تو شنونده دعائی.

نکته ها:

چنانکه قبلاً ذکر شد، مادر مریم با همسر زکریا خواهر بودند و هر دو عقیم و نازا. مادر مریم با دیدن صحنه ی غذا دادن پرنده به جوجه هایش منقلب شد و به درگاه خدا دعا کرد، خداوند نیز به او مریم را عطا کرد. در اینجا هم وقتی حضرت زکریا مقام و مرتبه ی مریم را دید، از خداوند طلب فرزند کرد.

۱-حالات انسان وساعات دعا،در استجابت آن مؤثر است. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا»

۲-غبطه خوردن کمال،ولی حسد ورزیدن نقص است.زکریا علیه السلام با دیدن مقام مریم علیها السلام شیفته شد و غبطه خورد و دست به دعا برداشت. «هُنَالِكَ دَعَا»

۳-زن می تواند پیامبر خدا را تحت تأثیر قرار دهد. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا»

۴-مشاهده ی کمالات دیگران،زمینه ی درخواست کمالات و توجه انسان به خداوند است. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا»

۵-درخواست فرزند و نسل پاک،سنت و روش انبیاست. «هَبْ لِي... ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً»

۶-ارزش ذریه و فرزندان،به پاکی آنهاست. «ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً»

۷-در دعا باید از خداوند تجلیل کرد. «إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ»

«۳۹» فَذَاتَهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَيِّدًا وَ حَصِيْرًا وَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ

پس درحالی که زکریا در محراب به نماز ایستاده بود،فرشتگان او را ندا دادند که خداوند تو را به(فرزندی به نام)یحیی بشارت می دهد که تصدیق کننده ی(حقانیت)کلمه الله(حضرت مسیح)است و سید و سرور،و خویشتن دار(از زنان)و پیامبری از صالحان است.

نکته ها:

حضرت یحیی،شش ماه از حضرت عیسی بزرگ تر بود و چون در میان مردم به زهد و پارسایی معروف بود،ایمان او به پسرخاله اش حضرت عیسی،اثر عمیقی در توجه مردم به مسیح گذاشت.جالب آنکه معنای «عیسی»و«یحیی»یکی و هر دو به معنای «زنده ماندن»است.

بعضی «حضور»را به معنای ترک ازدواج یحیی به خاطر مسافرت های زیاد دانسته اند،ولی

امام باقر علیه السلام می فرماید: «عفت یحیی باعث شد تا ازدواج نکند و از زنان کناره بگیرد».^(۱)

پیام ها:

۱- دعای خالصانه از قلب پاک مستجاب می شود. «دَعَا زَكَرِيَّا... فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ»

۲- نماز، در ادیان پیشین نیز بوده است. «يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ»

۳- محراب و جایگاه عبادت، از قداست خاصی برخوردار است. محل نزول مائده آسمانی؛ «وَحِيدًا عِنْدَهَا رِزْقًا» استجابت دعا. «فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ... فِي الْمِحْرَابِ»

۴- نماز، زمینه ی نزول فرشتگان است. «فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ»

۵- اراده ی خداوند بر هر چیزی غلبه دارد. پیری و ناتوانی پدر و عقیمی و نازایی مادر، مانع فرزنددار شدن نیست. «أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى»

۶- گاهی نامگذاری افراد از طرف خداست. «يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى»

۷- انبیا یکدیگر را تصدیق می کنند. «مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ»

۸- حضرت عیسی نشانه ای از قدرت خداست، نه فرزند خدا. «بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ»

۹- خداوند از آینده هر کس خبر دارد. «سَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا»

۱۰- عفت و کنترل تمایلات جنسی، مورد ستایش خداوند است. «حَصُورًا»

«(۴۰) قَالَ رَبِّ أُنَى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

(زکریا) گفت: پروردگارا! چگونه برای من پسری خواهد بود، در حالی که به پیری رسیده ام و همسر من نازاست؟! (خداوند) فرمود: این چنین خداوند هر چه را بخواهد انجام می دهد.

ص: ۵۰۸

۱- در نومیدی بسی امید است. «أَنْتَى يَكُونُ لِي غُلَامٌ... كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

۲- در بیان ضعف ها از خود شروع کنیم. «بَلَّغْنِي الْكِبْرَ وَامْرَأَتِي عَاقِرًا»

۳- اراده ی خداوند، فوق وسائل و اسباب طبیعی است. «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

«۴۱» قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

(زکریا) گفت: پروردگارا! برای من نشانه ای قرار ده (تا علم من به یقین و اطمینان تبدیل شود. خداوند) فرمود: نشانه ی تو آن است که تا سه روز با مردم سخن نگویی، مگر از طریق اشاره. (البته به هنگام ذکر خدا زبانت باز می شود. پس) پروردگار خود را (به شکرانه ی این نعمت) بسیار یاد کن و هنگام شب و صبح او را تسبیح گوی.

۱- خدایی که می تواند زبان را هنگام تکلم با مردم ببندد و هنگام ذکر خدا باز کند، می تواند از پدری پیر و مادری عقیم نیز فرزندی به دنیا بیاورد. «كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ... أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ»

۲- انبیا، به دنبال رسیدن به مقام یقین و شهود هستند. «اجْعَلْ لِي آيَةً»

۳- هر چه لطف الهی بیشتر می شود باید یاد او نیز بیشتر شود. «وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا»

۴- ذکر خدا هر چه بیشتر، بهتر. «وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا»

۵- در میان ذکرهای خداوند، تسبیح جایگاه خاصی دارد. «وَادْكُرْ رَبَّكَ... وَسَبِّحْ»

«۴۲» وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ

و(بیاد آور) هنگامی را که فرشتگان گفتند: ای مریم! همانا خداوند تو را برگزیده و پاک ساخته و بر زنان جهانیان برتری داده است.

نکته ها:

کلمه «اصطفی» هر جا همراه حرف «علی» باشد، به معنای مقدم بودن و سرآمد شدن است و هر جا بدون آن باشد، به معنای انتخاب است.

در تفاسیر المنار، قرطبی، مراغی، روح البیان و کبیر می خوانیم که سرآمد زنان جهان چهار نفرند: مریم، آسیه، خدیجه و فاطمه.

در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است که مریم سرآمد زنان زمان خود بود، ولی فاطمه علیها السلام سرآمد زنان در طول تاریخ است. (۱) البته خداوند حکیم هر گاه شخصی را بر می گزیند، به جهت لیاقت ها و قابلیت های ویژه ی اوست.

پیام ها:

۱- فرشتگان، با غیر انبیا نیز سخن می گویند. «قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ»

۲- زن می تواند به مقام قرب الهی برسد و خداوند برای او پیام بفرستد. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ»

۳- حضرت مریم، هم در کمالات برگزیده شد و هم بر سایر زنان برتری یافت. به همین جهت جمله «اصْطَفَاكِ» دوباره تکرار شده است.

۴- حضرت مریم معصوم بوده است. «طَهَّرَكِ»

۵- حضرت مریم الگوی زنان است. «اصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ»

ص: ۵۱۰

﴿۴۳﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ

ای مریم! (به شکرانه این همه نعمت،) برای پروردگارت خضوع کن و سجده بجای آور و بار رکوع کنندگان رکوع نما.

نکته ها:

در آیه ی قبل، خداوند سه کمالی که به مریم علیها السلام داده را یاد کرد: گزینش الهی؛ «اضْطَفَاكِ» تطهیر الهی؛ «طَهَّرَكِ» و سرآمد دیگران شدن؛ «اضْطَفَاكِ عَلٰی نِسَاءِ الْعَالَمِينَ» در این آیه سه مسئولیت از او می خواهد: خضوع و فروتنی؛ «اقْنُتِي» سجده؛ «اسْجُدِي» و رکوع؛ «ارْكَعِي» پس هر نعمتی مسئولیتی را به دنبال دارد.

پیام ها:

۱- افراد برجسته باید تواضع و عبادتشان بیشتر باشد. ﴿يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي...﴾ (برای اولیای خدا، عبادات ویژه ای سفارش شده است، همانگونه که برای پیامبر صلی الله علیه و آله نماز شب واجب بود).

۲- نماز، رکوع و سجود، بهترین راه شکر است. در آیه ی قبل برگزیدگی خداوند مطرح شد که سزاوار شکر است. «اضْطَفَاكِ... اقْنُتِي»

۳- عبادت باید تنها برای پروردگار باشد. «لِرَبِّكِ»

۴- عبادت، مایه ی تربیت انسان است. «رَبِّكِ»

۵- نماز جماعت و عبادت دسته جمعی، قبل از اسلام نیز بوده است. «مَعَ الرَّاكِعِينَ»

۶- حضور زن در اجتماعات عبادی و اجتماعی که مردان نیز حضور دارند سفارش شده است. «مَعَ الرَّاكِعِينَ» به شرط آنکه زنان، مریم گونه رفتار نمایند.

۷- منتخبین و برگزیدگان، باید همراه توده ها و در متن جامعه باشند، نه جدا و منزوی از مردم. «ارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ»

«۴۴» ذَلِكُمْ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ

اینها از خبرهای غیبی است که ما به تو وحی می کنیم، حال آنکه تو نزد آنان نبودی، آنگاه که قلم های خود را (برای قرعه کشی) می افکندند تا (به وسیله قرعه معلوم شود که کدام یک) کفالت مریم را بر عهده بگیرد و نزد آنها نبودی آنگاه که (برای گرفتن سرپرستی مریم) با هم کشمکش می کردند.

نکته ها:

همان گونه که اشاره شد، پیش از تولد مریم، مادرش نذر کرده بود که فرزندش خادم بیت المقدس باشد. لذا پس از تولد، نوزاد را در پارچه ای پیچیده به مسجد آورد و به بزرگان بنی اسرائیل گفت: این کودک نذر مسجد است. چون این مادر از خانواده ای بزرگ و محترم بود، برای سرپرستی این نوزاد، نزاع سختی (۱) در گرفت و بنا بر قرعه شد.

پیام ها:

۱- انبیا از طرف خدا بر گوشه ای از غیب آگاه می شوند. «مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ» یکی از جلوه های اعجاز قرآن، گزارشات غیبی و نقل نهفته های تاریخ است.

۲- برخی حکایت های قرآن، تنها از طریق وحی برای رسول خدا کشف شد و قبل از آن نه در کتابی بود و نه در سینه ای. «مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

۳- یکی از راههای شناخت تاریخ پیشینیان، وحی است. «ذَلِكُمْ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

۴- یکی از راههای حل اختلاف، قرعه است. «يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ» امام باقر علیه السلام فرمود:

اولین کسی که مورد قرعه قرار داده شد مریم علیها السلام بوده، و این قرعه کشی در زمان یتیمی آن حضرت بوده است. (۲)

ص: ۵۱۲

۱- ۱). از تکرار جمله «مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ...» استفاده می شود که نزاع سخت بوده است.

۲- ۲). من لایحضر، ج ۳، ص ۵۱؛ بحار، ج ۱۴، ص ۱۹۲.

۵- یک گذشت از مادر و این همه کرامت برای فرزند. «نَذَرْتُ... أَيْهِمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ» مادرِ مریم با آنکه سالها صاحب فرزند نمی شد، ولی به خاطر نذری که کرده است از فرزند دلبندهش می گذرد، و در مقابل بزرگان بنی اسرائیل برای سرپرستی او سر و دست می شکنند.

۶- بزرگان، در قبول مسئولیت های مقدس با هم رقابت می کنند. «أَيْهِمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ»

«۴۵» إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ

(بیاد آور) آنگاه که فرشتگان گفتند: ای مریم! همانا خداوند تو را به کلمه و نشانه ای از سوی خویش به نام مسیح، عیسی پسر مریم، بشارت می دهد.

او که در دنیا و آخرت آبرومند و از مقربان است.

نکته ها:

در قرآن، از حضرت عیسی به «کلمه» یاد شده است که در فرهنگ قرآن، به معنای «مخلوق» می باشد. نظیر آیه ی ۱۰۹ سوره کهف که می فرماید: «قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي» اگر دریاها برای نوشتن کلمات الهی مُرکب شوند، دریاها تمام می شوند، ولی کلمات الهی به پایان نمی رسد.

وصف «وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» در قرآن تنها برای حضرت عیسی علیه السلام آمده و در مورد شخص دیگری این صفت گفته نشده است.

پیام ها:

۱- گاهی مقام زن بدانجا می رسد که خداوند از طریق فرشتگان با وی سخن می گوید. «إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ»

۲- فرزند، نعمت است. «بِشْرُكِ»

۳- عیسی فرزند خدا نیست، مخلوق خداست، ولی مخلوقی بس بزرگ و ناشناخته. «بِكَلِمَةٍ مِنْهُ» («کلمه» به صورت نکره آمده که رمز عظمت و ناشناختگی است.)

۴- خداوند برای اولیای خود قبل از تولدشان نامگذاری می کند. «اسْمُهُ الْمَسِيحُ»

۵- کسی که از انسان متولد و دوران جنینی را طی کرده است، چگونه می تواند فرزند خدا باشد؟ «عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ»

۶- وجاهت دنیوی نیز یک ارزش است و کسب آن مانعی ندارد. «وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا»

«۴۶» وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ

(آن فرزندی که به تو بشارت داده شد) در گهواره، (به اعجاز) و در میانسالی (به وحی) با مردم سخن می گوید و از شایستگان است.

نکته ها:

سخن گفتن در گهواره و پیش گویی از آینده، معجزه ی است از حضرت مسیح. گفتگو در بزرگی، پیشگویی دیگری است که او تا بزرگی زنده خواهد بود. همان گونه که خبر از شایستگی و وارستگی او نیز یک پیشگویی و بشارت است.

پیام ها:

۱- کسی که می تواند به مریم، بدون داشتن همسر فرزند دهد، می تواند در گهواره، زبان کودک او را به سخن گفتن باز کند. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ»

۲- گاهی که خدا بخواهد شخص پاکدامنی را با امدادهای غیبی از اتهام پاک می کند. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ»

۳- با اعجاز خدایی کودکی می تواند پیام رسان الهی باشد. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» چنانکه امام جواد و امام هادی و امام زمان علیهم السلام در کودکی به امامت رسیدند.

۳- آنجا که خدا بخواهد، کودک همانند بزرگسالان سخن می گوید. «فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا»

۴- از مادری صالحه چون مریم، فرزندی مثل عیسی پدید می آید. «من الصالحين»

«۴۷» قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرًا قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

(مریم) گفت: پروردگارا! چگونه برای من فرزندی باشد، در حالی که هیچ انسانی با من تماس نداشته است؟ خداوند فرمود: چنین است (کار) پروردگارا، او هر چه را بخواهد می آفریند. هرگاه اراده کاری کند، فقط به آن می گوید: باش! پس (همان لحظه) موجود می شود.

نکته ها:

اراده ی خداوند سبب پیدایش و آفرینش موجودات است و می تواند بدون اسباب و وسیله ی مادی نیز بیافریند. او سبب ساز و سبب سوز است، گاهی تأثیر چیزی را از آن می گیرد و گاهی به چیزی اثر می بخشد. پیدایش بقا و آثار همه چیز بسته به اراده و خواست اوست.

پیام ها:

۱- ریشه سؤال و تعجب، اگر انکار و لجاجت نباشد مانعی ندارد. «أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ» اولیای خدا نیز اراده خداوند در امور جهان را بر پایه ی اسباب و علل طبیعی می دانند و لذا اگر بشارت ویژه ای بر خلاف آن آمد، چگونگی آن را از خداوند می پرسند.

۲- آفرینش خداوند از راه غیر معمول، کار تازه ای نیست و عوامل طبیعی نیز منحصر در امور شناخته شده نیست. «كَذَلِكَ»

۳- شرط آفرینش، اراده ی حتمی الهی است. «قَضَىٰ أَمْرًا... كُنْ فَيَكُونُ»

«۴۸» وَ يُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ التَّوْرَةَ وَ الْإِنجِيلَ

و خداوند به او کتاب و حکمت و تورات و انجیل را می آموزد.

نکته ها:

در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم که مراد از تعلیم کتاب، آموزش خط و نوشتن است و مراد

از حکمت، آگاهی بر مصالح و مفاسد اشیا و افعال و اخلاق و عقاید است، خواه آثار دنیوی باشد، خواه اخروی.

پیام ها:

۱- یکی از اصول و شرایط رهبری الهی، داشتن آگاهی های لازم است. آگاهی براساس علم و حکمت و کتب آسمانی. «يُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَ...»

۲- رهبر باید به حوادث و قوانین گذشته نیز آگاه باشد. خداوند به عیسی علیه السلام، تورات موسی علیه السلام را آموخت. «وَ التَّوْرَةَ»

«۴۹» وَ رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أَحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبَيِّنُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَ مَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

و(عیسی را به) پیامبری به سوی بنی اسرائیل (فرستاد تا بگوید) که همانا من از سوی پروردگارتان برای شما نشانه ای آورده ام. من از گل برای شما (چیزی) به شکل پرنده می سازم، پس در آن می دمم، پس به اراده و اذن خداوند پرنده ای می گردد. و همچنین با اذن خدا کور مادرزاد و مبتلایان به پستی را بهبود می بخشم و مردگان را زنده می کنم و از آنچه می خورید و آنچه در خانه هایتان ذخیره می کنید به شما خبر می دهم، براستی اگر ایمان داشته باشید در این معجزات برای شما نشانه و عبرتی است.

نکته ها:

هرجا احساس خطر می شود باید توجه بیشتری باشد. در زنده کردن مردگان، شفا دادن کوران و سایر بیماران، خطر انحراف عقیده و غلو وجود دارد، لذا در این آیه دو بار و در آیه ی

ص: ۵۱۶

۱۱۰ سوره مائده، چهار مرتبه مسأله اذن خدا مطرح شده است.

رسالت عیسی علیه السلام مخصوص بنی اسرائیل است؛ «رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ولی نبوت او که مقام تبلیغ و ارشاد بوده، برای تمام مردم است. همانند حضرت موسی که به او خطاب می شود: «اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ» (۱) ولی هنگامی که ساحران شهر، معجزه حضرت موسی را می بینند به او ایمان می آورند.

بنابراین حضرت موسی یک مأموریت ویژه نسبت به شخص فرعون داشت و مأموریت دیگر برای ارشاد عمومی همه ی مردم.

(۲)

هر پیامبری باید معجزه ای داشته، معجزه اش نیز باید متناسب با شرایط و افکار مردم آن عصر باشد.

امام رضا علیه السلام فرمود: عیسی علیه السلام در زمانی ظهور کرد که بیماری ها شیوع و مردم به طیب نیاز داشتند. (۳) لذا معجزات آن حضرت در جهت شفای بیماران بود.

امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت عیسی علیه السلام در سن هفت سالگی به آنچه مردم در خانه هایشان مصرف یا ذخیره می کردند، خبر می داد. (۴)

اگر ولی خدا با اذن او از گل پرنده ای می سازد، پس زنده شدن مردگان در روز قیامت با قدرت الهی کار مشکلی نیست.

پیام ها:

۱- معجزه، جلوه ای از ربوبیت خدا و در راستای هدایت و تربیت انسان هاست.

«جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲- اولیای خداوند با اذن او قدرت تصرف و تغییر در نظام آفرینش را دارند. «فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ» □

۳- انبیا علم غیب دارند و حتی به جزئیات زندگی مردم آگاهند. «أَتُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَ

ص: ۵۱۷

۱- ۱. طه، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۸۰.

۴- ۴. بحار، ج ۱۴، ص ۲۵۱.

مَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ»

«۵۰» وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَالْحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا

(عیسی فرمود:) من تصدیق کننده توراتی هستم که پیش روی من است و (آمده ام) تا برخی از چیزهایی که بر شما (به عنوان تنبیه) حرام شده بود برایتان حلال کنم. و از جانب پروردگارتان برای شما نشانه ای آورم. پس، از خداوند پروا و از من اطاعت کنید.

نکته ها:

در این آیه، احترام به قوانین گذشته الهی، بشارت به تخفیف تکلیف، تأکید به تقوای الهی و اطاعت از رهبری، مطرح شده است.

در آیه ی ۱۴۶ سوره ی انعام، خداوند می فرماید: به خاطر ستم یهودیان، آنان را تنبیه و هر حیوان ناخن دار را بر آنان تحریم کردیم و همچنین چربی و پیه گاو و گوسفند را جز مقداری که به استخوان و روده ها و کمر آنها چسبیده، حرام ساختیم. شاید مراد از حرام هایی که در این آیه با آمدن عیسی علیه السلام حلال می شود، همین موارد باشد.

هر کجا بنای اصلاح و ارشاد باشد، باید نکاتی را مراعات کرد:

الف: اصول مشترکه و صحیح دیگران را پذیرفت. «مُصَدِّقًا»

ب: حتّی المقدور به مقدّسات آنان احترام گذاشت. «مِنَ التَّوْرَةِ»

ج: فضای باز و آزادی ها را بشارت داد. «لِالْحِلِّ لَكُمْ»

د: در چارچوب قوانین الهی حرکت کرد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ»

پیام ها:

۱- پیامبران، یکدیگر را قبول داشته و تصدیق می کرده اند. «و مُصَدِّقًا...»

۲- دین، یک جریان است نه یک جرقه و انبیا و کتب آسمانی دارای هدفی واحد

هستند. «وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ»

۳- وعده ی محرومیت زدایی، رفع محدودیت ها و اعطای آزادی های صحیح و معقول، رمز استقبال مردم است. «لِأَجْلِ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ»

۴- بعضی از محدودیت ها در ادیان سابق، جریمه ی موقت الهی بوده اند، نه حکم دائمی الهی. «لِأَجْلِ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ»

۵- همان گونه که انبیا دارای ولایت تکوینی هستند و قدرت تصرف در هستی را دارند؛ «أَخْلَقَ لَكُمْ» صاحب ولایت تشریحی نیز هستند و قانون وضع می کنند.

«لِأَجْلِ لَكُمْ...»

۶- تنها کسی حق دارد قانون را عوض کند که رسول خدا و دارای معجزه باشد.

بعد از جمله «لِأَجْلِ لَكُمْ» جمله «جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ» آمده است.

۷- معجزه از شئون ربوبیت الهی و برای هدایت و تربیت مردم است. «بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۸- هر کس اهل تعصب و تحجر باشد و تغییرات بجا را نپذیرد، تقوا ندارد. «لِأَجْلِ لَكُمْ... فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۹- لازمه ی تقوا، اطاعت از پیامبر است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

«۵۱» إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

به راستی که خداوند، پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را پرستید که این راه مستقیم است.

نکته ها:

برخلاف انجیل های تحریف شده کنونی که از خداوند به عنوان پدر عیسی علیه السلام نام می برند، قرآن جمله ی «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ» را از زبان حضرت عیسی نقل می کند، تا با هر گونه تفکر غلط و ادعای الوهیت درباره حضرت عیسی مبارزه کند.

حال که بناست، راه خدا و بندگی او را بپذیریم که راهی مستقیم و بدون انحراف است. در حالی که راههای دیگر دارای لغزشها، محدودیت ها و تابع هوس های درونی طاغوت هاست.

۱- فلسفه ی عبادت ما، ربوبیت خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ»

۲- عیسی علیه السلام در مخلوق بودن و تحت تربیت بودن، همانند سایر مردم است. «رَبِّي وَرَبُّكُمْ»

۳- عبادت و بندگی خدا، راه مستقیم سعادت است. «فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

«۵۲» فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ أَشْهَدُ بِأَنَا مُسْلِمُونَ

پس چون عیسی از آنان (بنی اسرائیل) احساس کفر کرد، گفت: کیانند یاران من (در حرکت) به سوی خدا؟ حواریون (که شاگردان مخصوص او بودند) گفتند: ما یاوران (دین) خدا هستیم که به خداوند ایمان آورده ایم و تو (ای عیسی!) گواهی ده که ما تسلیم (خدا) هستیم.

نکته ها:

با این که بنی اسرائیل، زنده کردن مردگان و شفافادان کوران را از حضرت عیسی علیه السلام دیدند، ولی باز هم لجاجت ورزیده و کفر می گفتند، به گونه ای که به فرموده ی امام صادق علیه السلام، عیسی سخنان کفرآمیز آنان را می شنید. (۱)

«حواریون» جمع «حواری» به معنای تغییر دهنده مسیر است. حواریون، کسانی بودند که مسیر انحرافی مردم را رها و به راه حق پیوستند. (۲) تعداد آنان دوازده نفر بود و اسامی آنان در انجیل متی و لوقا آمده است. امام رضا علیه السلام فرمود: آنان افرادی بودند که هم خود را پاک و نورانی کردند و هم برای پاک کردن دیگران کوشیدند. (۳)

ص: ۵۲۰

۱- ۱. بحار، ج ۱۴، ص ۳۷۳.

۲- ۲. التحقیق فی کلمات القرآن.

۳- ۳. تفسیر نمونه از عیون اخبار الرضا.

۱- هوشیاری در شناخت افکار و عقاید مردم، شرط رهبری است. «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ»

۲- نفسِ عیسی، مرده را زنده می کند، کور مادر زاد را شفا می بخشد، اما انسان های لجوج از آن بهره ای نمی برند. «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ...»

۳- انبیا، گرفتار کفار لجوج بودند و یاران اندک داشتند. «أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ»

۴- شناخت نیروهای وفادار و سازماندهی و تمرکز آنان و جداسازی جبهه ی حق از باطل، برای رهبری و ادامه حرکت او ضروری است. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ»

۵- تجدید بیعت با رهبری الهی، ارزش سیاسی، اجتماعی و دینی دارد. «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۶- انبیا، مردم را برای خدا می خواهند، نه برای خود. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ... نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۷- یاری کردن منادیان الهی، یاری خداوند است. «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۸- سبقت در حمایت از رهبران دینی، دارای ارزش است. با این که حضرت عیسی طرفدارانی داشت، ولی خداوند از ایمان حواریون ستایش نموده، و این به خاطر سابقه و صراحت آنان است. «مَنْ أَنْصَارِي... نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۹- مقام تسلیم در برابر خداوند، پس از مرحله ایمان است. «آمَنَّا بِاللَّهِ... مُسْلِمُونَ»

۱۰- انبیا، شاهدان و گواهان عملکرد مردم در قیامت هستند. «وَ اشْهَدُ بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

«۵۳» رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

پروردگارا! به آنچه نازل کرده ای ایمان آورده ایم و از پیامبر پیروی نمودیم، پس ما را در زمره گواهان بنویس.

در عبارت «مَعَ الشَّاهِدِينَ» معنای حمایت است که در عبارت «مِنَ الشَّاهِدِينَ» نیست. نظیر

تفاوت «آمنوا به» و «آمنوا معه». چون در آیه ی قبل حضرت عیسی به عنوان شاهد مطرح شد، پس «با شاهدان بودن» یعنی همراه و یاور انبیا بودن.

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، پیروی از پیامبر است. «آمَنَّا... وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ»

۲- ایمان به تمام دستورات الهی لازم است. «آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ»

۳- از خداوند بخواهیم ما را در ایمان ثابت و از حامیان انبیا قرار دهد. «فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ»

«۵۴» وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

و(دشمنان عیسی) تدبیر خود را(برای کشتن او)بکار بستند. خداوند نیز تدبیر خود را(برای حفظ او)بکار برد و خداوند بهترین تدبیر کننده است.

نکته ها:

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از مکر خدا، کیفیر مکر است و گرنه او اهل مکر نیست. (۱)

گرچه آیه به یکی از سنّت های الهی اشاره دارد، ولی با توجه به آیات قبل که حضرت عیسی کفر بنی اسرائیل را احساس کرد و با توجه به آیه بعد که خداوند عیسی علیه السلام را به آسمان بالا برد، استفاده می شود که مراد از مکر در اینجا، توطئه ی قتل حضرت عیسی است که گروهی در زمان آن حضرت برای خاموش کردن دعوت او نقشه ها کشیده، توطئه ها کردند؛ حتی برای حبس و دستگیری و معرّفی او جایزه تعیین کردند و مقدمات کشتن و به دار آویختن او را فراهم کردند. اما خداوند نقشه ی آنها را نقش بر آب کرد و او را به بهترین شکل نجات داد.

ص: ۵۲۲

پیام ها:

۱- خداوند، پشتیبان اولیای خویش است. «وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ»

۲- تدبیر و حرکت انسان، مقدمه ی قهر یا لطف خداوند است. «وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ»

۳- کیفرهای الهی، با جرم بشر تناسب و سنخیت دارد. «وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ»

۴- اراده و تدبیر خدا، بالاتر از هر تلاش، حرکت و تدبیر است. «وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»

«۵۵» إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

(بیاد آور) هنگامی که خداوند فرمود: ای عیسی! من تو را (از زمین) برگرفته و به سوی خود بالا- می برم و تو را از کسانی که کافر شده اند، پاک می کنم و تا روز قیامت پیروان تو را بر کافران برتری خواهم داد. سپس باز گشت شما به سوی من است، پس در آنچه اختلاف می کردید، میان شما داوری خواهم کرد.

نکته ها:

نمونه عینی و عملی تدبیر الهی در برابر مکر دشمنان، در این آیه بیان شده است.

امام باقر علیه السلام فرمود: معراج حضرت عیسی علیه السلام، در شب ۲۱ ماه مبارک رمضان بوده است. (۱)

پیام ها:

۱- برای سایر انبیا نیز معراج بوده است. «رَافِعُكَ إِلَيَّ»

۲- زندگی در میان کفار، مایه ی آلودگی، و دوری از آنها، مایه ی پاکی و طهارت است. «مُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- پیشگویی غیبی غلبه ی مسیحیت بر یهود، از معجزات قرآن است. «جَاعِلُ

ص: ۵۲۳

الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۴- پیروی از انبیا، رمز پیروزی است. «جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- جهانی بودن اسلام، منافاتی با وجود اقلیت های مذهبی در پناه اسلام ندارد. از عبارت «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» استفاده می شود که دین یهود و مسیحیت تا قیامت پیروانی خواهد داشت.

۶- بازگشت همه به سوی خداست و او داور بی چون و چرای قیامت است. «إِلَى مَرْجِعِكُمْ»

«۵۶» فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

و اما گروهی که کافر شدند، در دنیا و آخرت به عذابی سخت عذابشان می کنم و برای آنها هیچ یاورانی نیست.

«۵۷» وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

و اما کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، پاداش های آنها را (خدا) بطور کامل خواهد داد و خداوند ستمگران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در تفسیر اطیب البیان، نمونه ای از عذاب های دنیوی بنی اسرائیل، این گونه آمده است: ۳۷ سال پس از حضرت مسیح، شخصی به نام طیطوس که از قیصرهای روم بود، بر یهود مسلط شد و میلیون ها نفر از آنان را کشت و هزاران نفر را به اسارت گرفت. او دستور داد اموال آنان را به آتش کشیده و یا غارت کنند و اسیران آنها را طعمه ی درندگان سازند.

در کنار تهدید کفار، تشویق اهل ایمان لازم است، چنانکه در کنار ایمان، انجام کارهای نیک لازم است.

پیام ها:

۱- سرانجام کفر و بی ایمانی، عذاب الهی است. «فَأَعَذُّبُهُمْ»

۲- هرچه اتمام حجت بیشتر باشد، قهر خدا بر انکار کنندگان بیشتر خواهد بود.

کسانی که زنده کردن مرده را از عیسی می بینند، ولی ایمان نمی آورند، مستحق هر نوع عذابی هستند. «فَأَعَذُّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا»

۳- گاهی خداوند در این دنیا نیز مجازات می دهد. «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۴- در برابر قهر خدا، هیچ قدرتی نمی تواند مانع باشد. «وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

«۵۸» ذَلِكُمْ نَتَلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ

(ای پیامبر!) آنچه بر تو می خوانیم، آیه ها و اندرز حکمت آمیز است.

پیام ها:

۱- برای رهبری صحیح، علم و حکمت (نشانه های الهی و بیان حکیمانه و مستدل) لازم است. «الآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ»

«۵۹» إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

همانا مثل (آفرینش) عیسی نزد خداوند، همچون مثل (آفرینش) آدم است که او را از خاک آفرید و سپس به او فرمود: باش، پس موجود شد.

نکته ها:

گروهی از مسیحیان وارد مدینه شده و به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند. آنان در گفتگو با پیامبر صلی الله علیه و آله ولادت عیسی علیه السلام را بدون داشتن پدر، نشانه و دلیل الوهیت او عنوان کردند.

این آیه نازل شد و جواب آنان را چنین بیان نمود: اگر تولد بدون پدر، دلیل خدا یا فرزند خدا بودن است، خلقت حضرت آدم که مهم تر است، چون نه پدر داشت و نه مادر. پس چرا شما حضرت آدم را خدا یا فرزند خدا نمی دانید؟!

پیام ها:

۱- مخالفان را از همان راهی که پذیرفته اند، به حق دعوت کنیم. مسیحیان پذیرفته اند که آدم مخلوق خداست، با این که پدر و مادر نداشت. «مَثَلٌ عِيسَى...»

كَمَثَلِ آدَمَ»

۲- استناد به تاریخ و تجربه های گذشته و ارائه نمونه های عینی بهترین راه دعوت است. «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ»

۳- قدرت خداوند در خلقت، محدود نیست. «كُنْ فَيَكُونُ»

«۶۰» الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

حق، همان است که از جانب پروردگار توست، پس از تردید کنندگان مباش.

نکته ها:

کلمه ی «مُتَمَرِّينَ» از «مَرِيَه» به معنای شک و تردید است. عین این آیه در سوره ی بقره آیه ی ۱۴۷ نیز آمده است. با این آیه روشن می شود که سخن حق و پایدار تنها از جانب خدایی است که خود حق و ثابت است و گرنه از انسان هایی که در طوفان هوسها و غرایز ثباتی ندارند، قانون و سخن پایدار را نمی توان انتظار داشت.

پیام ها:

۱- بیان حق، رمز ربوبیت و تربیت است. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۲- ثبات و حَقَّانیت، جز در راه خدا، کلام خدا و قانون خداوند، وجود ندارد.

«الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۳- تعداد زیاد مخالفان، تلاش و فعالیت آنان، و ثروت و تبلیغاتشان، نباید در حَقَّانیت راه و عقاید ما تأثیر گذارد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

ص: ۵۲۶

«٦١» فَمَنْ حِاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

پس هر که با تو، بعد از علم و دانشی که به تو رسیده است، درباره او (عیسی) به ستیز و محاجّه برخیزد (و از قبول حقّ شانه خالی کند) بگو:

بیائید پسرانمان و پسرانتان و زنانمان و زنانتان و خودمان را (کسی که به منزله خودمان است) و خودتان را بخوانیم، سپس (به درگاه خدا) مباحله و زاری کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.

نکته ها:

واژه ی «نَبْتَهْل» از ریشه ی «ابتهال» به معنای باز کردن دست ها و آرنج ها برای دعا، به سوی آسمان است. این آیه، به آیه ی مباحله معروف گشته است. مباحله، یعنی توجه و تضرّع دو گروه مخالف یکدیگر، به درگاه خدا و تقاضای لعنت و هلاکت برای طرف مقابل که از نظر او اهل باطل است. (۱)

در تفاسیر شیعه و سنی و برخی کتب حدیث و تاریخ می خوانیم که در سال دهم هجری، افرادی از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله مأمور تبلیغ اسلام در منطقه نجران شدند. مسیحیان نجران نیز نمایندگان را برای گفتگو با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به مدینه گسیل داشتند. با وجود گفتگوهایی که میان آنان و پیامبر صلی الله علیه و آله ردّ و بدل شد، باز هم آنان بهانه جویی کرده و در حقایق اسلام ابراز تردید می کردند. این آیه نازل شد و خطاب به پیامبر فرمود: به آنها بگو:

بیایید با فراخواندن فرزندان و زنان و عزیزانمان، خدا را بخوانیم و با حالت تضرّع و ابتهال بر دروغگویان نفرین کنیم و هر نفرینی که دامن گروه مقابل را گرفت، معلوم می شود که راه او باطل است و با این وسیله به این گفتگو و جدال پایان دهیم.

هنگامی که نمایندگان مسیحیان نجران، پیشنهاد مباحله را از رسول اکرم صلی الله علیه و آله شنیدند، به

ص: ۵۲۷

یکدیگر نگاه کرده و متحیر ماندند. آنان مهلت خواستند تا در این باره فکر و اندیشه و مشورت کنند. بزرگ نصارا به آنها گفت: شما پیشنهاد را بپذیرید و اگر دیدید که پیامبر با سر و صدا و جمعیتی انبوه برای نفرین می آید، نگران نباشید و بدانید که خبری نیست، ولی اگر با افراد معدودی به میدان آمد، از انجام مباحله صرف نظر و با او مصالحه کنید.

روز مباحله، آنها دیدند که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله همراه با دو کودک و یک جوان و یک زن بیرون آمدند. آن دو کودک، حسن و حسین علیهما السلام و آن جوان، علی بن ابی طالب علیهما السلام و آن زن فاطمه ی زهرا علیها السلام - دختر پیامبر صلی الله علیه و آله - بودند.

اسقف مسیحیان گفت: من چهره هایی را می بینم که اگر از خداوند بخواهند کوه از جا کنده شود، کنده می شود. اگر این افراد نفرین کنند، یک نفر مسیحی روی زمین باقی نمی ماند. لذا از مباحله انصراف داده، حاضر به مصالحه شدند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: سوگند به کسی که مرا پیامبر حق قرار داد، اگر مباحله انجام می گرفت، آن وادی آتش را بر آنان فرو می ریخت. (۱)

این ماجرا، علاوه بر تفاسیر شیعه، در منابع معتبر اهل سنت نیز آمده است. (۲)

مباحله، در بیست و چهارم یا بیست و پنجم ماه ذی الحجه و در بیرون شهر مدینه بود که اکنون داخل شهر قرار دارد و در آن محل، مسجدی به نام «مسجد الاجابه» ساخته شده است. فاصله ی این مسجد تا مسجد النبی تقریباً حدود پانصد متر است. «اللهم ارزقنا زیارته و شفاعته»

بر اساس روایتی در تفسیر المیزان، دعوت به مباحله مخصوص مسیحیان نبوده،

ص: ۵۲۸

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان؛ مناقب ابن مغازی، ص ۲۶۳.

۲- ۲. صاحب تفسیر المیزان در جلد سوم صفحه ۲۵۷ آورده است که ماجرای مباحله را ۵۱ نفر از صحابه به اتفاق نظر نقل کرده اند. تفاسیر کبیر، آلوسی و مراغی ذیل آیه، در کتاب الکامل ابن اثیر جلد دوم صفحه ۲۹۳، مستدرک حاکم جلد سوم صفحه ۱۵۰، مسند احمد حنبل جلد اول صفحه ۱۸۵ و همچنین تفاسیر روح البیان، المنار و ابن کثیر و بسیاری از منابع شیعی و سنی دیگر، این واقعه را ضبط و نقل کرده اند. در کتاب احقاق الحق جلد سوم صفحه ۴۶ نیز نام شصت نفر از بزرگان اهل سنت را آورده است که همگی گفته اند: این آیه در عظمت پیامبر و اهل بیت علیهم السلام اوست.

پیامبر صلی الله علیه و آله از یهودیان نیز برای مباحله دعوت کردند.

مباحله، خاصّ زمان پیامبر صلی الله علیه و آله نبوده است، بلکه براساس برخی از روایات، دیگر مؤمنان نیز می توانند مباحله کنند. امام صادق علیه السلام در این باره دستوراتی داده اند. (۱)

سؤال: اگر در این ماجرا تنها فاطمه زهرا علیها السلام حضور داشت، پس چرا قرآن کلمه ی «نساء» را به صورت جمع بکار برده است؟

پاسخ: در قرآن مواردی است که خداوند به دلیل اهمیت مورد از یک نفر به صورت «جمع» یاد می کند، مانند آیه ۱۸۱ سوره آل عمران که یک نفر از روی توهین گفت: خدا فقیر است، ولی آیه به صورت جمع می فرماید: «الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» چنانکه قرآن درباره حضرت ابراهیم علیه السلام می فرماید: ابراهیم یک امت بود، با آنکه یک نفر بیشتر نبود.

گرچه پیامبر می توانست خود شخصاً نفرین کند و کاری به علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام نداشته باشد، ولی خدا و رسول، با این عمل به ما فهماندند که این افراد، یاران و شریکان رسول خدا در دعوت به حقّ و هدف او هستند و همراه او آماده ی استقبال از خطر بوده و تداوم گر حرکت او می باشند.

پیام ها:

۱- اگر انسان ایمان به هدف داشته باشد، حاضر است خود و نزدیک ترین بستگانش را در معرض خطر قرار دهد. «مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۲- آخرین برگ برنده و سلاح برنده مؤمن، دعا است. «فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ»

۳- فرزند دختری، همچون فرزند پسری، فرزند خود انسان است. «أَبْنَاؤُنَا» بنابراین امام حسن و امام حسین علیهما السلام فرزندان پیامبرند.

۴- زن و مرد در صحنه های مختلف دینی، در کنار همدیگر مطرحند. «نساء»

۵- در دعا، کیفیت و حالات اهل دعا مهم است، نه تعداد آنها. گروه مباحله کننده پنج نفر بیشتر نبودند. «ابنائنا، نساءنا، أنفسنا»

ص: ۵۲۹

(۱- ۱). تفسیر نورالثقلین ج ۱، ص ۳۵۱؛ اصول کافی، ج ۲، باب مباحله.

۶- علی بن ابی طالب علیهما السلام، جان رسول الله صلی الله علیه و آله است. «أنفسنا»

۷- در مجالس دعا، کودکان را نیز با خود ببریم. «أبنائنا»

۸- اهل بیت پیامبر علیهم السلام مستجاب الدعوه هستند. «أبنائنا، نساءنا، أنفسنا»

۹- استمداد از غیب، پس از بکارگیری توانایی های عادی است. «نبتهل»

۱۰- کسی که منطق و استدلال و معجزه، او را به پذیرش حق تسلیم نمی کند، یکی از راه ها، مباحله است. «تعالوا... نبتهل»

۱۱- اگر مؤمنان محکم بایستند، دشمن به دلیل باطل بودنش عقب نشینی می کند.

«ندع... نبتهل»

۱۲- استدلال را باید با استدلال پاسخ داد، ولی مجادله و لجاجت باید سرکوب شود. «لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ»

«۶۲» إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

به راستی، داستان درست (زندگی مسیح) همین است و هیچ معبودی جز خداوند نیست و همانا خداست مقتدر حکیم.

«۶۳» فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ

پس اگر از حق روی گردان شدند، همانا خداوند به (کار و حال) مفسدان آگاه است.

نکته ها:

قصه و داستان، بر سه گونه است:

۱. رمان ها، افسانه ها و اساطیری که بر پایه خیال و غیر واقعی هستند.

۲. داستان های تاریخی که گاهی راست و مستند و گاهی آمیخته با دروغ و امور نادرست هستند.

۳. رویدادهایی که از زبان وحی به ما رسیده اند، براساس حَق هستند. داستان های قرآنی، همه از این نوع هستند و در آنها وهم، خیال، دروغ و نادرستی راه ندارد.

پیام ها:

۱- اگر قرآن نبود، چهره ی واقعی حضرت مسیح، ناشناخته و آلوده با خرافات باقی می ماند. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ»

۲- تکرار شعار توحید و پایداری در برابر خرافات، لازم است. «مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ»

۳- هر داستانی درباره پیامبران که با توحید منافات داشته باشد، ساختگی و باطل است. «لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ»

۴- پذیرفتن یا نپذیرفتن کلام حق، نشانه ی اختیار انسان است. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

۵- روی گردانی از حق، نمونه ای از فساد است و سرپیچی کننده، مفسد می باشد.

«تَوَلَّوْا... الْمَفْسِدِينَ»

۶- علم خداوند به کارهای مفسدان، بزرگ ترین هشدار است. «عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ»

«۶۴» قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَ لَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَ لَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

بگو: ای اهل کتاب! به سوی سخنی بیایید که میان ما و شما مشترک است.

جز آنکه خداوند را نپرستیم و چیزی را شریک او قرار ندهیم و بعضی از ما بعضی دیگر را بجای خدا ارباب نگیرد. پس اگر (از این پیشنهاد) سرباززدند، بگوئید: گواه باشید که ما مسلمان و تسلیم خدائیم.

نکته ها:

دعوت به سوی توحید و حق، لازم است. خواه با استدلال، خواه با مباحله و خواه از طریق دعوت به مشترکات.

عدی بن حاتم بعد از اسلام آوردن، به پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کرد: ما زمانی که مسیحی بودیم، هرگز یکدیگر را «رب» خود قرار نمی دادیم، پس مراد از جمله ی «لَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا» چیست؟

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: آیا علمای شما احکام خدا را تغییر نمی دادند؟ گفت: چرا! فرمودند:

پیروی از عالمی که قانون خدا را تغییر دهد، یک نوع بندگی و بردگی اوست. (۱)

پیام ها:

۱- مسلمانان باید بر سر مشترکات، با اهل کتاب به توافق برسند. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ...»

۲- باید در دعوت به وحدت، پیش قدم بود. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ»

۳- اگر به تمام اهداف حق خود دست نیافتید، از تلاش برای رسیدن به بعضی از آن خودداری نکنید. «تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ...»

۴- یکی از مراحل تبلیغ، دعوت به مشترکات است. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ»

۵- در تبلیغ و دعوت دیگران، باید ابتدا به عقاید حقه و مقدسات مشترک، احترام گذارد. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ»

۶- یگانه پرستی و بیزاری از شرک، از جمله امور مشترک تمام ادیان آسمانی است. «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ... أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ»

۷- توحید، سبب تعالی انسان است. «تعالوا» در جایی بکار می رود که دعوت به رشد و بالا آمدن باشد. «تَعَالَوْا... أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ»

۸- اطاعت بی چون و چرا از دیگر انسان ها، نشانه ی پذیرش نوعی ربوبیت برای آنها و یک نوع عبودیت برای ماست. در حالی که همه ی انسان ها با یکدیگر مساوی هستند. «لَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا»

۹- اندیشه ی آزاد و شخصیت مستقل، شعار قرآن است. «لَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا»

ص: ۵۳۲

۱۰- اعراض و سرپیچی مخالفان نباید در اراده و ایمان ما اثر بگذارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

۱۱- هر مبلغی باید سرپیچی و اعراض مردم را پیش بینی کند تا مأیوس نشود.

«فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا...»

۱۲- پس از استدلال و برهان، جدل را قطع کنید. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا...»

۱۳- بندگی خدا، نفی شرک و طرد حاکمیت غیر خداوند، از ویژگی های یک مسلمان واقعی است. «اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

«۶۵﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

ای اهل کتاب! چرا درباره ی ابراهیم گفتگو و نزاع می کنید؟ (و هر کدام او را پیرو آیین خود می دانید)، در حالی که تورات و انجیل، پس از او نازل شده است، چرا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

هر یک از دو گروه یهودیان و مسیحیان، ابراهیم علیه السلام را از خود می دانستند و به قدری بازار این ادعا داغ بود که قرآن در دو آیه ی بعد می فرماید: «مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا» این آیه برای پوچی ادعای آنها می گوید: چگونه شما ابراهیم را که قبل از تورات و انجیل بوده، تابع آن دو کتاب می دانید؟ کتابی که هنوز نازل نشده است، پیرو ندارد. آیا حاضر نیستید این مقدار هم فکر کنید که لااقل حرف شما با تاریخ منطبق باشد.

پیام ها:

۱- هنگام موعظه، از القاب متین و عناوین فرهنگی مخاطبان استفاده شود. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ»

۲- علم و کتاب، از چنان ارزشی برخوردارند که منسوبان به آن نیز محترم است.

۳- سعی نکنید با انتساب شخصیت‌ها به خود، حقیقت خود را اثبات کنید.

﴿لَمْ تَحْجُونِ فِي إِبْرَاهِيمَ﴾ به جای نزاع در انتساب شخصیت‌های والا، از فکر آنان پیروی کنید.

۴- ادعاهای خود را مستند و هماهنگ با منطق و فطرت و تاریخ قرار دهید. ﴿وَمَا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ﴾

﴿۶۶﴾ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجِبْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

هان! (ای اهل کتاب!) شما همانان هستید که درباره (حضرت عیسی و) آنچه بدان علم داشتید محاجه و نزاع کردید، پس چرا درباره (ابراهیم و) آنچه بدان علم ندارید نزاع می‌کنید؟ در حالی که خداوند می‌داند و شما نمی‌دانید.

نکته ها:

این آیه تذکر و هشدار است به اهل کتاب، که شما در مورد آنچه بدان علم و آگاهی دارید، اشکال تراشی و سؤالات بی جا می‌کنید. با آنکه شما زندگی طبیعی حضرت عیسی و نیاز او به غذا و مسکن و لباس را دیده‌اید، ولی باز هم در مورد او به گفتگو نشسته‌اید. گروهی او را دروغگو و گروهی فرزند خدا می‌پندارید. (۱) و یا در شناخت محمد صلی الله علیه و آله که نشانه‌هایش در تورات و انجیل آمده و برای شما شناخته شده است، به بحث و گفتگو می‌پردازید. (۲) شما که درباره معلومات، اهل جدال و بحث هستید و به نقطه‌ی توافقی نمی‌رسید، دیگر چه کار به مسأله‌ی ای دارید که در مورد آن هیچ علمی ندارید؟ مثل این که مذهب حضرت ابراهیم چه بوده است؟

ص: ۵۳۴

۱- ۱). تفاسیر المیزان، فی ظلال، مراغی و المنار.

۲- ۲). تفاسیر مجمع البیان و قرطبی.

۱- گاهی باید افراد مغرور و لجوج را تحقیر کرد. «هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ»

۲- افراد لجوج، حتی در امور روشن به نزاع می نشینند. «حَاجَّجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»

۳- اگر سرچشمه‌ی مباحثات، تحقیق باشد ارزش دارد، ولی اگر برای طفره رفتن باشد، مورد انتقاد است. «حَاجَّجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»

«۶۷» مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

(برخلاف ادعای یهودیان و مسیحیان،) ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی، بلکه او فردی حق گرا و تسلیم خدا بود و هرگز از مشرکان نبود.

نکته ها:

«حَنَفٌ»، به معنای گرایش به حق و «جَنَفٌ»، به معنای گرایش و تمایل به باطل است.

بنابراین «حَنِيفٌ» به کسی گفته می شود که در مسیر باشد، ولی بت پرستان آن را در مورد خود بکار می بردند و مشرکان نیز «خُنفاء» خوانده می شدند.

این آیه، با آوردن کلمه‌ی «مُسْلِمًا» در کنار کلمه‌ی «حَنِيفًا»، هم ابراهیم را از شرک مبرّا کرده است و هم کفر و شرک را انحراف و ناحق دانسته است. حضرت علی علیه السلام فرمودند:

دین ابراهیم همان دین محمد صلی الله علیه و آله بود. (۱)

امام صادق علیه السلام در تفسیر عبارت «حَنِيفًا مُسْلِمًا» فرمودند: «خالصاً مخلصاً لیس فیہ شیء من عباده الاوثان» ابراهیم شخصی خالص و برگزیده بود و در او ذره‌ای از پرستش بت ها نبود. (۲)

ص: ۵۳۵

۱- ۱. بحار، ج ۱۲، ص ۱۱.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۱۵.

«۶۸» إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ

همانا سزاوارترین افراد به ابراهیم، کسانی هستند که از او پیروی کردند و (نیز) این پیامبر و کسانی که (به او) ایمان آورده اند و خداوند سرور و سرپرست مؤمنان است.

نکته ها:

از این آیه معلوم می شود که نسبت ایمانی، فراتر و محکم تر از نسبت خویشاوندی است و افرادی که هم فکر و هم خط و هم هدف باشند، به همدیگر نزدیک تر از کسانی هستند که در ظاهر قوم و خویشانند، ولی به لحاظ فکری و اعتقادی از همدیگر جدایند. امام صادق علیه السلام به یکی از یاران با وفایش فرمود: «أنتم و الله من آل محمد» به خدا سوگند که شما از آل محمد صلی الله علیه و آله هستید. و سپس آیه فوق را تلاوت فرمود. (۱) رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز در مورد سلمان فارسی فرمودند: «سلمان منا أهل البيت» (۲)

با این که آیه فرمود: نزدیک ترین مردم به ابراهیم، پیروان او هستند، لکن نام پیامبر اسلام و مسلمانان را جداگانه برد، تا بهترین نمونه ی پیروی را در وجود حضرت محمد صلی الله علیه و آله و مسلمانان، به دنیا نشان دهد.

در روایتی آمده است: «إِنَّ وَلِيَّ مُحَمَّدٍ مِّنْ اطِّاعِ اللَّهِ وَ إِنْ بُعِدَتْ لِحَمَّتِهِ، وَ إِنْ عَدُوٌّ مُحَمَّدٍ مِّنْ عَصَى اللَّهِ وَ إِنْ قُرْبَتْ قَرَابَتِهِ» (۳) دوست و طرفدار محمد صلی الله علیه و آله کسی است که خدا را اطاعت کند، هرچند به لحاظ فامیلی از او دور باشد و دشمن پیامبر کسی است که خدا را نافرمانی کند، هرچند با پیامبر نسبت و نزدیکی داشته باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا» در آیه، امامان و پیروان آنها هستند. (۴)

ص: ۵۳۶

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. بحار، ج ۱۰، ص ۱۲۳.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. کافی، ج ۱، ص ۴۱۶.

پیام ها:

۱- پیوند مردم با رهبر، پیوند مکتبی است، نه پیوند قبیله ای، زبانی، منطقه ای و نژادی. «إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ»

۲- ملاک قُرب به انبیا، اطاعت از آنان است. «أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ»

۳- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و مسلمانان، در خط ابراهیم و هم مرام و هم هدف با او هستند. «أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ... وَ هَذَا النَّبِيُّ»

«۶۹» وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

گروهی از اهل کتاب دوست دارند که شما را گمراه کنند، ولی جز خودشان را گمراه نمی کنند و (این را) نمی فهمند.

نکته ها:

سیمای تهاجم فرهنگی و توطئه های دشمن برای بی دین کردن مسلمانان را در این آیه و سه آیه ی بعد می بینیم. این آیه خبر از کینه های مکتبی، آیه بعد خبر از لجاجت و کفر، آیه هفتاد و یکم خبر از شیوه حق پوشی و کتمان آگاهانه، و آیه هفتاد و دوم خبر از تاکتیک فریبنده ی دشمن می دهد که مجموعاً یک تهاجم فرهنگی برخاسته از باطن تاریک آنان و بکارگیری شیوه های کتمان، زیر سؤال بردن و تضعیف و تزلزل عقاید توده ی مردم است.

پیام ها:

۱- خداوند، نقشه های دشمنان دین را افشا و آنان را رسوا می کند. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...»

۲- شناخت دشمن و برنامه های او، لازمه ی درمان ماندن از آسیب های احتمالی است. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...»

۳- خطر تهاجم فکری و فرهنگی، جدی است. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...»

۴- به اظهارات منافقانه ی مخالفان اعتماد نکنید، آنها قلباً خواستار انحراف شما

هستند. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...»

۵- در قضاوت ها، انصاف را فراموش نکنید. گروهی از اهل کتاب، چنین آرزویی دارند، نه همه ی آنها. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»

۶- باید کاری کنید که دشمن آرزوی انحراف شما را به گور ببرد. کلمه «لو» در موارد ناشدنی بکار می رود. «لَوْ يُضِلُّونَكُمْ»

۷- کسانی که در صدد انحراف دیگران هستند، ابتدا خود مرتکب حيله، نفاق، کینه، تهمت و توطئه می شوند. «وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

۸- میل به انحراف دیگران، خود یک انحراف بزرگ اخلاقی است. «وَدَّتْ... وَ مَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

«۷۰» يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ

ای اهل کتاب! چرا به آیات خداوند (و نشانه های نبوت رسول خدا) کفر می ورزید، در حالی که خود (به درستی آن) گواهیید.

نکته ها:

ظاهراً این آیه به بشارت هایی نظر دارد که اهل کتاب در تورات و انجیل درباره حضرت محمد صلی الله علیه و آله خوانده بودند، ولی به خاطر حفظ موقعیت اجتماعی و منافع مادی، همه ی آن نشانه های الهی را نادیده گرفتند.

پیام ها:

۱- سؤال از وجدان، بهترین راه دعوت است. «لِمَ تَكْفُرُونَ...»

۲- دانستن تنها کفایت نمی کند، پذیرفتن نیز لازم است. «تکفرون... تشهدون»

ص: ۵۳۸

﴿٧١﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبُسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

ای اهل کتاب! چرا حق را به باطل مشتبه می سازید و (یا) حق را کتمان می کنید، در حالی که خود (به حقانیت آن) آگاهید.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره ی «وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» فرمودند: یعنی اهل کتاب به صفات ذکر شده برای پیامبر اسلام در تورات آگاه اند، (ولی آن را کتمان می کنند). (۱)

بسیاری از تحریف گران، با نام اسلام شناس، مستشرق، مورخ و جهانگرد، در کتاب ها و ثبت مکان ها و زمان های تاریخی تصرف کردند و در دائرالمعارف ها به عنوان محقق چنان سیمایی از اسلام ترسیم کردند که خواننده به فکر ایمان و تأمل در عقاید اسلامی نیافتد.

پیام ها:

۱- مشتبه کردن و کتمان حق، دو اهرم نیرومند دشمن برای ایجاد انحراف در بین مؤمنان است. در دو آیه ی قبل فرمود: «يُضِلُّوكُمْ...» در این آیه می فرماید:

تَلْبُسُونَ،

تَكْتُمُونَ

۲- کتمان حق، حرام و اظهار آن واجب است. «تَكْتُمُونَ الْحَقَّ...»

﴿٧٢﴾ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَي الدِّينِ آمَنُوا وَجَه النَّهَارِ وَ أَكْفَرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

و گروهی از اهل کتاب گفتند: به آنچه بر مؤمنان نازل شده است، در آغاز روز ایمان آوردید و در پایان روز کافر شوید، شاید (با این حيله، آنها از اسلام) باز گردند.

ص: ۵۳۹

دوازده نفر از دانشمندان یهود، تصمیم گرفتند برای ایجاد تزلزل و تردید در عقاید مسلمانان، صبحگاهان نزد حضرت محمد صلی الله علیه و آله آمده، اظهار ایمان کنند، ولی در آخر روز از اسلام برگردند و بگویند: ما محمد و آیین او را دیدیم، ولی با آنچه در تورات و انجیل آمده، مطابقت ندارد. آنها با این نقشه ی ماهرانه می خواستند به هم کیشان خود این طور وانمود کنند که اگر اسلام مکتب خوبی بود، اهل علم و کتاب از آن دست بر نمی داشتند، با این کار هم در عقاید مسلمانان تردید بوجود آورند و هم سایر یهودیان را از مسلمان شدن بازدارند.

خداوند متعال نیز با نزول این آیه، نقشه ی آنان را برملا ساخت.

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: وقتی رسول خدا علیه السلام فرمان تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه را در هنگام نماز ظهر ابلاغ کردند، یهود گفتند: به آنچه در آغاز روز بوده ایمان آورید، ولی بدانچه در پایان روز آمده (تغییر قبله) کفر ورزید تا آنان از آن قبله باز گردند و به طرف بیت المقدس نماز بخوانند. (۱)

پیام ها:

۱- مخالفان دین اسلام برای انحراف مسلمانان، برنامه ریزی می کنند. در آیه ی ۶۹ خواندیم که اهل کتاب دوست دارند شما را منحرف سازند، این آیه به نقشه ی آنان برای رسیدن به آن هدف می پردازد. «يُضِلُّونَكُمْ... قَالَتْ طَائِفَةٌ»

۲- چه بسا گروهی با نام اسلام، در صفوف مسلمانان نفوذ کرده، از پشت خنجر بزنند، لذا باید هشیار بود. «آمَنُوا... وَ أَكْفَرُوا... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۳- مسلمان نباید ساده اندیش و زودباور بوده، به هر اظهار ایمانی، اعتماد کند.

«آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَ أَكْفَرُوا آخِرَهُ»

۴- خداوند در مراحل حساس، از اسرار و توطئه های دشمنان پرده برمی دارد.

«آمَنُوا...»

وَ أَكْفَرُوا»

ص: ۵۴۰

۵- باید در مرحله ای از ایمان قرار بگیریم که بازگشت برخی مسلمانان از دین، مایه ی تزلزل ما نگردد. «وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۶- یکی از سیاست های دشمن، ایجاد ارتباط و سپس قطع آن، به منظور ایجاد تزلزل در جامعه است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

«۷۳» ﴿لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ مِثْلًا مَّا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

(بزرگان یهود، برای جلوگیری از گرایش یهود به اسلام، به آنان می گفتند: جز به کسی که آیین شما را پیروی کند، ایمان نیاورید. (زیرا دین حق منحصر به ماست.

ای پیامبر! به آنان) بگو: راه سعادت راهی است که خدا بنماید (و مانعی ندارد) که به امتی دیگر نیز همانند آنچه (از کتاب و شریعت) به شما داده شده، داده شود، تا در نزد پروردگار با شما احتجاج کنند. (همچنین ای پیامبر! به آنان) بگو: فضل و رحمت بدست خداست، او به هر که بخواهد عطا می کند و خداوند دارای رحمت و وسیع و علم بی انتهاست.

نکته ها:

اهل کتاب، از گرایش یهود به اسلام نگران بودند و برای پیشگیری از آن تبلیغ می کردند.

﴿لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ﴾

پیام ها:

۱- دشمنان اسلام، در توطئه های خود سفارش به پنهان کاری می کنند و به غیر خود نیز اعتمادی ندارند. «لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ» یکی از معانی ایمان، اعتماد و اطمینان است.

۲- هدایت الهی، یک جریان مستمر در طول تاریخ بوده است و اختصاص به قوم خاصی ندارد. «إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ»

۳- تعصّب و خودبرتربینی، یکی از آفت های دینداری است. «إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ»

۴- الطاف پروردگار، در انحصار گروه خاصّی نیست. نبوّت و هدایت، فضل الهی است که به هر کس بخواهد می دهد. «إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ»

۵- گزینش پیامبران از سوی خداوند، بر اساس علم اوست. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«(۷۴) يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

(خداوند) هر که را بخواهد به رحمت خویش اختصاص دهد و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

نکته ها:

این آیه، تصوّر غلط یهود را که خداوند هیچ قومی را مانند یهود مورد لطف خویش قرار نمی دهد، نفی کرده و می فرماید: خداوند بهتر می داند چه کسی را عهده دار رسالت خویش بگرداند. او در میان بندگانش بر اساس علم و حکمت لایق ترین فرد را انتخاب کرده و مورد لطف خاص خویش قرار می دهد.

«(۷۵) وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَّهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَّهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

و از اهل کتاب کسانی هستند که اگر او را بر اموال بسیاری امین گردانی، به تو باز می گرداند و بعضی از آنان (به قدری نادرستند که) اگر او را بر دیناری امین گردانی، آن را به تو بر نمی گرداند، مگر آنکه (برای مطالبه آن) دائماً بالای سر او بایستی، این (خیانت در امانت)، به جهت آن است که گفتند: درباره ی امّیین (غیر اهل کتاب) هرچه کنیم بر ما گناهی نیست، در حالی که آنها آگاهانه بر خدا دروغ می بندند.

در روایات آمده است: «امانت را به صاحبش برگردانید، حتی اگر او فاسق باشد». (۱)

پیام ها:

۱- در مورد مخالفان نیز، انصاف را مراعات کنید و همه را خائن ندانید. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ... يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ»

۲- امانتداری، ملاکی برای ارزشیابی افراد است. «يُؤَدُّهُ... لَا يُؤَدُّهُ»

۳- ارزشهای اخلاقی، ثبات دارند. حفظ امانت، در نزد همه نیکو و خیانت در آن، نسبت به هر کسی باشد زشت است. ردّ امانت، یک ارزش است، گرچه از مخالفان باشد. «يُؤَدُّهُ... لَا يُؤَدُّهُ»

۴- قیام و استقامت، برای گرفتن حقّ لازم است. «لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا»

۵- استثمار، استحمار و نژادپرستی، ممنوع است. «لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ»

۶- یهودیان و مسیحیان، خود را اندیشمند و مسلمانان را بی سواد و امی می پنداشتند. «لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ»

۷- بالاتر از گناه، توجیه گناه است. اهل کتاب اموال مردم را به ناحق می خوردند و می گفتند: خداوند به این کار راضی است. «يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ»

«(۷۶) بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

آری، هر کس به عهد خویش وفا کند و تقوا داشته باشد، پس بی گمان خداوند پرهیزکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

وفای به عهد در تمام موارد زیر لازم است:

الف: عهدی که خداوند از طریق فطرت یا انبیا با انسان بسته است. «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي

ب: عهدی که انسان با خدا می بندد. «و مِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهُ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ...» (۲)

ج: عهدی که انسان با مردم می بندد. «و الْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا...» (۳)

د: عهد رهبر با امت و بالعکس. «الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ» (۴)

پیام ها:

۱- در برابر تفکرات غلط، موضع گیری کند. «بلی» (کلمه «بلی» غالباً در موردی بکار می رود که منطق و تفکر قبلی را رد می کند.)

۲- تقوا، انسان را از دروغ بستن به خدا و ضایع کردن حق مردم بیمه می کند.

«يَقُولُونَ...»

الْكَذِبِ...»

بَلِيٍّ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَ اتَّقَىٰ»

۳- شعار، کار ساز نیست، عمل و تقوا لازم است. «أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَ اتَّقَىٰ»

۴- وفای به عهد، از نشانه های تقواست. «أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَ اتَّقَىٰ»

۵- وفای به عهد و تقوا، ملاک محبوبیت است، نه عالم و اهل کتاب بودن. «يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

«۷۷» إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

همانا کسانی که پیمان خدا و سوگندهای خودشان را به بهای ناچیزی می فروشند، برایشان نصیبی در آخرت نیست و خداوند در قیامت با آنها سخن نمی گوید و به آنان نیز نظر (لطف) نمی کند، آنها را (از گناه) پاک نمی سازد و برای آنان عذابی دردناک است.

ص: ۵۴۴

۳-۳. بقره، ۱۷۷.

۴-۴. انفال، ۵۶.

نکته ها:

این آیه، کسانی را که پیمان شکنی می کنند، به پنج نوع قهر الهی تهدید می کند: بی بهرگی و خسارت در آخرت، محرومیت از توجه خداوند، محرومیت از نظر لطف الهی، محرومیت از پاکی از گناه و گرفتاری به عذاب دردناک.

در روایات شیعه و سنی آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا ایمان لمن لا امان له و لا دین لمن لا عهد له» کسی که مراعات امانت نکند، ایمان کاملی ندارد و آن کسی که به عهد خویش وفادار نباشد، دین کامل ندارد. (۱)

در روایات آمده است: مراد از «بِعَهْدِ اللَّهِ» حقایق مربوط به پیامبر اسلام در تورات است که به دست عالمان یهود، تحریف گشته است.

مقایسه کنیم وضع کسانی را که از جانب خداوند به آنها سلام داده می شود؛ «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲) با کسانی که خدا هیچ سخنی با آنان نگوید؛ «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» و اگر ناله ای سر دهند با جمله ی «اٰخِسُوْا فِيْهَا وَ لَا تُكَلِّمُوْنَ» (۳) خفه می شوند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس با سوگند، مال و ثروت برادرش را به ناحق بخورد، مورد غضب الهی است. سپس این آیه را تلاوت کردند. (۴)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: مراد از نگاه خداوند در قیامت؛ «لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ» نگاه رحمت است، (نه نگاه با چشم). (۵)

پیام ها:

۱- پیمان شکنی با خدا، از گناهان کبیره است. این نوع تهدید بی درپی، در باره هیچ گناه دیگری در قرآن مطرح نشده است. «يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ... لَا خَلْقَ لَهُمْ...»

۲- سوگند دروغ برای دین فروشی، سبب محرومیت در قیامت می شود.

«يَشْتَرُونَ...»

«أَيْمَانِهِمْ»

ص: ۵۴۵

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین و مراغی.

۲- ۲. یس، ۵۸.

۳- ۳. مؤمنون، ۱۰۸.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. تفسیر برهان.

۳- دنیاپرستی، ریشه ی پیمان شکنی است. «ثَمَنًا»

۴- بهای پیمان شکنی هر چه باشد، کم است. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۵- کیفرهای قیامت، متناسب با عملکرد خود ماست. بی اعتنایی ما به تعهدات الهی، سبب بی اعتنایی خدا به ماست. «لَا يُكَلِّمُهُمْ، لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ، لَا يُزَكِّيهِمْ»

۶- عذاب های اخروی، هم روحی و روانی است «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» هم جسمی «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

«۷۸» وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

وهمانا از ایشان (اهل کتاب) گروهی هستند که زبانشان به خواندن کتاب (ودست نوشته ی خودشان چنان) می چرخاند که گمان می کنید آن از کتاب آسمانی است، در حالی که از کتاب نیست و می گویند: آن (چه ما می خوانیم) از جانب خداست، در حالی که از جانب خدا نیست و آنها آگاهانه بر خداوند دروغ می بندند.

نکته ها:

بر اساس این آیه، گناه علما و دانشمندان بی تقوا چند برابر است، زیرا:

الف: مردم را به اشتباه می اندازند. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ»

ب: به خداوند دروغ می بندند. «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

ج: تمام این حرکت ها را آگاهانه انجام می دهند. «وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

پیام ها:

۱- در قضاوت ها، انصاف داشته باشیم و همه را به یک دید نگاه نکنیم. «وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا...»

۲- حضور علما و دانشمندان خائن در میان اهل کتاب، قطعی است. «لَفَرِيقًا»

۳- عوام فریبی و لفاظی، از گناهان دانشمندان است. «يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ»

۴- نطق خوب، اگر در مسیر حق نباشد، وسیله ای برای انحراف است. «يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ»

۵- گمراه کنندگان، مقدّسات مذهبی و کتب آسمانی را دستاویز خود قرار می دهند. «بِالْكِتَابِ»

۶- التقاط، از حربه های زهر آگین فرهنگی دشمن است. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ»

۷- اگر دشمن زمینه ی پذیرش انحراف را در شما ببیند، ادعاهای خطرناک تری مطرح می کند. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ... يَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۸- بزرگ ترین خیانت به فرهنگ و عقیده ی انسان، تحریف آگاهانه و مغرضانه ی علما و خواصّ است. «يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ»

«۷۹» مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْتُمَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبِيَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لَكِنْ كُونُوا رَبَّائِنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَ بِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

هیچ (پیامبر و) بشری که خداوند به او کتاب و حکم و نبوت داده است، حق ندارد به مردم بگوید: به جای خدا، بندگان من باشید. بنابراین (شما دانشمندان اهل کتاب به طریق اولی چنین حقی ندارید، بلکه باید) به خاطر سابقه ی آموزش کتاب و تدریسی که دارید، ربّانی باشید.

نکته ها:

امتیاز پیامبران بر دیگران آن است که هر قدر بر تعداد یاران و مقدار قدرتشان افزوده شود، مردم را بیشتر به بندگی خدا دعوت می کنند، و هرگز راه توحید را عوض نمی کنند و تأکید و هشدارشان بیشتر می شود. اما دعوت کننده های سودجو، در ابتدا با قیافه ای مقدّس مآبانه و دلسوزانه کار را شروع می کنند، ولی پس از رسیدن به مسند قدرت، استبداد و خودمحوری را پی ریزی می کنند.

در روایات آمده است که به بردگان خود، «عَبْدِي» نگوید، بلکه «فَتِي» بگوید و بردگان نیز به مولای خود «رَبِّي» نگویند، بلکه «سَيِّدِي» بگویند. (۱)

اگر انبیا نباید پرستش بشوند، حساب دیگران روشن است. اگر مواهب معنوی عامل عبودیت نشود، حساب زرق و برق مادی روشن است.

«رَبَّائِيْنَ» جمع «رَبَّانِي» به کسی گفته می شود که پیوند او با خدا محکم باشد و در فکر اصلاح و تربیت دیگران باشد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: درباره من دو گروه هلاک شدند: ۱. پیروان افراطی که مرا از حدّ بشری بالا بردند. ۲. دشمنان بی انصاف که پیامبری مرا قبول ندارند و من از هر دو گروه بیزارم. حضرت عیسی علیه السلام نیز این هشدار را برای پیروان خود گوشزد کرده بود و نظیر این معنا را در نهج البلاغه از حضرت علی علیه السلام نیز شاهد هستیم.

همچنین فرمودند: «لَا تَرْفَعُونِي فَوْقَ حَقِّي فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى اتَّخَذَنِي عَبْدًا قَبْلَ أَنْ يَتَّخِذَنِي نَبِيًّا» مرا از آنچه هستم بالاتر نبرید، همانا خداوند پیش از آنکه مرا پیامبر قرار دهد، بنده آفریده است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره ی این آیه فرمودند: هیچ مرد وزن مسلمان، آزاد یا بنده ای نیست مگر آنکه حقّ واجبی از خداوند بر گردن اوست و آن اینکه قرآن را فراگیرد و در قرآن تفکر کند. (۳)

پیام ها:

۱- استفاده نادرست از موقعیت، محبوبیت و مسئولیت، ممنوع است. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ

۲- کتاب و حکمت و نبوت، انسان را از بشر بودن خارج نمی کند. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ

۳- هدف انبیا، تنها نجات بشر از شرک نیست، بلکه رشد او تا مرحله ی ربّانی شدن است. «كُونُوا رَبَّائِيْنَ»

ص: ۵۴۸

۱- ۱). تفسیر قرطبی.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). مستدرک، ج ۴، ص ۳۲۳.

۴- راه ربّانی شدن، علم دین و درس کتاب است، نه تصوّف و چله نشینی. (۱)

«رَبَّائِيْنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُوْنَ...»

۵- اگر تعلیم و تعلّم و درس، انسان را ربّانی نکند، در واقع آن علم، علم نبوده است. (۲) «رَبَّائِيْنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُوْنَ...»

۶- علمای ربّانی، مفسّران واقعی قرآن هستند. «كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَ بِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ»

۷- تعلیم و تدریس کتب آسمانی، باید همیشگی باشد. «كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ... تَدْرُسُونَ»

۸- معلّمی، شغل انبیاست. «تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ»

«۸۰» وَ لَا يَأْمُرْكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

و(خداوند) به شما فرمان نمی دهد که فرشتگان و انبیا را ارباب خود قرار دهید، آیا ممکن است، پس از آنکه تسلیم خدا شدید، او شما را به کفر فرمان دهد؟

پیام ها:

۱- هرگونه دعوت به شرک از سوی هر کس که باشد، ممنوع است. «وَ لَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا...»

۲- کفر، تنها انکار خدا نیست؛ بلکه پذیرش هرگونه ربّ و مستقل دانستن هر مخلوقی، کفر است. «تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ»

ص: ۵۴۹

۱- ۱). تفسیر فی ظلال القرآن.

۲- ۲). تفسیر صافی.

«۸۱» وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمِهِ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَ أَقْرَضُكُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلَيَّ ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَضْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ

و(به یاد آور) هنگامی که خداوند از پیامبران (پیشین) پیمان گرفت که هرگاه به شما کتاب و حکمتی دادم، سپس پیامبری به سوی شما آمد که آنچه را با شماست تصدیق می کرد، باید به او ایمان آورید و او را یاری کنید. (سپس خداوند) فرمود: آیا به این پیمان اقرار دارید و بار سنگین پیمان مرا (بر دوش) می گیرید؟ (انبیاء در جواب) گفتند: (بلی) اقرار داریم، (خداوند) فرمود: خودتان شاهد باشید و من هم با شما از جمله گواهانم.

«۸۲» فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

پس کسانی که بعد از این (پیمان محکم)، روی برگردانند، آنان همان فاسقانند.

نکته ها:

تفاوت مکتب انبیا، مانند تفاوت برنامه ی دو استاد یا دو استنادار است که در اصول مسائل علمی و سیاسی، دارای جهت واحدی هستند، ولی در مسائل جزئی، به جهت تفاوت های فردی دانش آموزان یا شرایط منطقه ای، برنامه های گوناگون ارائه می دهند. (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود: «خداوند از انبیای پیشین پیمان گرفت که مردم را به بعثت پیامبر اسلام و صفات او خبر و بشارت دهند و به آنان فرمان تصدیق آن حضرت را بدهند». (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از «جاءکم رسولٌ مُصدِّقٌ» پیامبر اسلام است». (۳)

آنچه مهم است داشتن روحیه اطاعت و تسلیم فرمان خدا بودن است، گرچه میدانی برای عمل نباشد. مثلاً شهید شدن یک مسأله است و آمادگی برای شهادت مسأله ای دیگر.

ص: ۵۵۰

۱-۱. تفسیر مراعی.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

چنانکه خداوند نمی خواهد خون اسماعیل ریخته شود، ولی می خواهد ابراهیم آمادگی کامل برای قربانی کردن فرزند داشته باشد. یا ممکن است ما زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام را درک نکنیم، ولی انتظار ظهور، و عشق و علاقه و انس و آمادگی برای حضورش، مسأله ای است که در دهها آیه و روایت سفارش شده است.

بنابراین پیامبران گرچه عصر پیامبر اسلام را درک نکرده اند، ولی آنان مطیع و تسلیم فرمان خدا بوده و در آرزوی رسالت و یاری او بودند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

پیام ها:

۱- در مدیریت الهی، لازمه ی سپردن مسئولیت ها، تعهد و پیمان گرفتن است.

«أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ»

۲- هر جا کار سخت است، پیمان گرفتن لازم است. دست برداشتن از آئین و سنت موجود، و ایمان و حمایت از شخص نوظهور، ساده نیست. لذا خداوند تعهد شدید می گیرد. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ...»

۳- آمدن پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله قطعی است، لذا از همه ی انبیا پیمان گرفته شده، نه بعضی از آنها. «مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ...»
«جَاءَكُمْ رَسُولٌ»

۴- جریان نبوت، مایه ی وحدت است، نه اسباب تفرقه و انشعاب. «رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ»

۵- انبیا دارای هدفی مشترک هستند. لذا پیامبران قبلی، آمدن انبیای بعدی را بشارت می دادند و نسبت به آنان پیمان ایمان و نصرت دارند، و پیامبران بعدی، انبیای قبل را تصدیق می کردند. «مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ»

۶- قدیمی ها، جدیدی ها را تحویل بگیرند، آنها را به مردم معرفی کنند و زمینه ی رشد بعدی ها را فراهم آورند. «لَتُؤْمِنُنَّ...»
«لَتَنْصُرُنَّهُ»

۷- ایمان به تنهایی کفایت نمی کند، بلکه یاری و حمایت نیز لازم است. «لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۸- در میان انبیا، سلسله مراتب است و خاتم النبیین اشرف آنهاست، زیرا همه ی

انبیا باید مؤمن به او و حامی او باشند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۹- وقتی انبیای پیشین موظف به ایمان و حمایت از پیامبر اسلام هستند، پس پیروان آنها نیز باید به او ایمان آورده و از او اطاعت کنند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۱۰- حمایتی ارزشمند است که از ایمان سرچشمه گرفته باشد. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۱۱- مهم، داشتن روح تسلیم و پذیرفتن حق است، چه بسا شرایط لازم برای عمل به وجود نیاید. انبیای قبل، زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را درک نکردند، ولی این روحیه را داشتند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۱۲- پیمان شکن فاسق است. «فَمَنْ تَوَلَّى... هُمُ الْفَاسِقُونَ»

«۸۳» أَ فَغَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ كَرْهاً وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ

پس آیا آنها جز دین خدا (دینی) می جویند؟ در حالی که هر که در آسمان ها و زمین است، خواه ناخواه فقط تسلیم اوست و به سوی او بازگردانده می شوند.

نکته ها:

موجودات آسمان ها و زمین، همگی تسلیم خدایند. حتی اگر در حال عادی این سرسپردگی را کتمان کنند، در حال احساس خطر به ناچار دل به او می سپارند. مؤمنان با میل و رغبت تسلیم او هستند، ولی همگان در زمان احساس خطر یا مرگ یا مغلوب شدن در جنگ و یا درماندن در استدلال، تسلیم او می شوند. همه ذرات عالم، از کوچک ترین اتم تا بزرگ ترین کرات، همه تابع همان قانونی هستند که خداوند بر آنها حاکم کرده است و هر لحظه می تواند آن را تغییر دهد.

هنگام نوشتن این جملات در یک لحظه بدون دلیل خاصی احساس کردم نصف سر و صورتم به شدت درد گرفت. قلم را زمین گذاشتم، دست بر سر و محل درد کشیدم، لحظاتی گذشت یک مرتبه آرام شدم، با خود گفتم: آری، تمام هستی در هر لحظه ای و به هر شکلی

در دست خداست. حرکت هر برگی و نوشتن هر کلمه ای بدون اراده ی او ممکن نیست.

امام صادق علیه السلام در مورد این آیه فرمودند: «زمانی که قائم علیه السلام قیام کند، تمام سرزمین ها بانگ شهادت «لا اله الا الله و محمد رسول الله» سر خواهند داد». (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «مراد از «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ»، ملائکه می باشند». (۲)

پیام ها:

۱- انتخاب راه غیر خدا، با نظام هستی سازگار نیست. «أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْتَغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ»

۲- حقیقت دین، تسلیم است. «أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْتَغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ...»

۳- انسان، دائماً در جستجوی راه و روشی است و گرایش به مکتب در نهاد او قرار دارد. (جمله «يَبْتَغُونَ» دلالت بر خواست و تمایل دائمی دارد.)

۴- اگر هستی تسلیم اوست، چرا ما تسلیم نباشیم؟ «لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۵- در آسمان ها موجودات با شعور هستند. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» (حرف «مَنْ» برای موجودات دارای عقل و شعور بکار برده می شود)

۶- اگر پایان کار ما اوست، چرا از همان اول رو به سوی او نکنیم؟ «إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ»

«۸۴» قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

بگو: به خدا و آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (پیامبران از نسل یعقوب) نازل گردیده و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر، از طرف پروردگارشان داده شده (به همه ی آنها) ایمان آورده ایم و میان هیچ یک از آنها فرقی نمی گذاریم و ما تنها تسلیم (فرمان) او هستیم.

ص: ۵۵۳

۱- ۱). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۸۳.

۲- ۲). تفسیر درالمنثور.

این آیه، به غیر از یکی دو کلمه، کاملاً شبیه آیه ی ۱۳۶ سوره ی بقره است.

شکل کار اصل نیست، بلکه اصل، آن هدف غایی و نهایی کار است. در هر زمانی ممکن است شکل کار و دعوت انبیا فرق کند، مثلاً حضرت موسی به سراغ فرعون برود و یا حضرت سلیمان، فرمانروایی مانند بلقیس را دعوت کند، ولی هدف نهایی یکی است.

درست مانند حرکت های گوناگون امامان معصوم علیهم السلام.

اگر از انبیای گذشته برای معرفی و یاری پیامبر آینده پیمان گرفته شده، پیامبر آینده نیز مأمور است به نمایندگی از تمامی پیروانش، ایمان خود را نسبت به پیامبران گذشته اعلام نماید.

پیام ها:

۱- ایمان خود را اظهار کنید. «قُلْ آمَنَّا»

۲- ایمان به انبیا، در کنار ایمان به خداوند است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ... وَ النَّبِيِّنَ»

۳- خدمات پیشینیان را نادیده نگیریم. «وَ مَا أُنزِلَ عَلَیْ إِبْرَاهِيمَ... وَ مَا أُوتِیَ مُوسَى»

۴- آمدن انبیا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «وَ النَّبِيُّنَ مِنْ رَبِّهِمْ»

۵- دین و هدایت الهی، همواره همراه بشر بوده است. انبیا همچون معلّمان یک مدرسه اند که به طور زنجیره ای مأمور ارشاد مردم بوده اند. «إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ...»

۶- تمام انبیا، دارای هدف واحد هستند. «لَا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ»

۷- برتری بعضی از انبیا بر برخی دیگر؛ «فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِیِّیْنَ عَلَی بَعْضٍ» (۱) هرگز مانع ایمان ما به همه ی آنها نیست. «لَا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ»

۸- پیامبر اسلام، با اظهار ایمان خود به سایر انبیا، پیروان مکتب های توحیدی را به وحدت دعوت می کند. «لَا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ»

۹- پیامبر اسلام، تسلیم مطلق حق است. «نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

۱۰- کسی که میان انبیا فرق بگذارد، در حقیقت تسلیم خدا نیست. «لَا نُفَرِّقُ... نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

۱۱- مؤمنان، هماهنگ با تمام موجودات، تسلیم خدا هستند. «لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

«۸۵» وَ مَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

و هر کس غیر از اسلام به سراغ دینی دیگر برود، پس هرگز از او قبول نمی شود و او در قیامت از زیانکاران خواهد بود.

نکته ها:

از جمله ی «يَتَّبِعِ»، استفاده می شود که مراد آیه، کسانی هستند که اسلام به گوش آنها رسیده، ولی آن را رها کرده و به سراغ دیگر مکاتب رفته اند. این افراد در قیامت زیانکارند و دین آنها مورد پذیرش نیست.

با توجه به آیه ی ۸۱، پذیرش دین اسلام، میثاق خداوند از همه ی پیامبران پیشین است و لذا با آمدن پیامبر و دین اسلام، دین دیگری غیر از آن مورد قبول نیست. «فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ»

در آیات گذشته، سیمایی از اصول مکتب اسلام ترسیم شد که خطوط کلی آن عبارتند از:

۱. از تمام انبیای پیشین پیمان گرفته شده تا به پیامبر بعدی ایمان آورند.

۲. تمام هستی تسلیم خداست و نمی توان غیر دین الهی را پذیرفت.

۳. پیروان اسلام، به تمام انبیا و کتب آسمانی ایمان دارند.

و در این آیه با صراحت اعلام می کند: هر کس غیر از دین اسلام را بپذیرد، قابل قبول نیست. آری، بعد از دعوت، استدلال، مباحثه و اعلام همسویی با عقاید و کتب آسمانی دیگر، جای صراحت و بی پرده سخن گفتن است.

۱-اسلام، ناسخ همه ادیان پیشین است. «وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ»

۲-رها کردن مکتبی جامع، مایه خسارتی ابدی است. «مَنْ يَتَّبِعْ... مِنْ الْخَاسِرِينَ»

۳-آخرت، جلوه گاه خسارت های واقعی است. «فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۴-انتخاب اسلام، نشانه دوراندیشی و نجات انسان است. «فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

«۸۶» كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

چگونه خداوند هدایت کند گروهی را که بعد از ایمان و گواهی بر حقانیت رسول و آمدن معجزات و دلایل روشن بر ایشان، باز هم کافر شدند، و خداوند گروه ستمکاران را هدایت نمی کند.

۱-هر چه دلایل هدایت، بیشتر و روشن تر باشد، کفر و بی اعتنائی به آنها خطرناک تر است. «كَيْفَ يَهْدِي... لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۲-علم و ایمان اولیه کافی نیست، پایداری و تداوم ایمان و عمل لازم است. زیرا خطر ارتداد، همواره انسان را تهدید می کند. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

۳-گروهی از مسلمانان، در زمان پیامبر اکرم مرتد شدند. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

۴-پشت کردن به حق، منطق و عقل، رسول و بینه، ظلم است و سبب خارج شدن از مدار الطاف الهی می گردد. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۵-سنت خدا آن است که ظالمان را هدایت نکند. «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (جمله «لا یهدی» نشانه استمرار عمل و سنت الهی است.)

۶-توبه و بازگشت، برای مرتد بسیار مشکل است. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ... وَاللَّهُ لَا يَهْدِي...»

۷-کافران ناآگاه، از کفار آگاه، به هدایت نزدیک ترند. «جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي»

۸- برخورداری از هدایت الهی و یا محروم شدن از آن، به دست خود ماست.

«لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

«۸۷» أُولَئِكَ جَزَاءُ هُمُ الَّذِينَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

آنان (که با آن همه دلایل روشن و سابقه ی ایمان، مرتد شدند)، کیفرشان آن است که لعنت خدا و فرشتگان و عموم مردم بر آنان باشد.

«۸۸» خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ

آنها همواره مورد لعن (خدا و فرشتگان و مردم) هستند، نه عذاب از آنان کاسته شود و نه به آنها مهلت داده شود.

نکته ها:

نفرین تمام مردم، به افراد مرتد، شاید بدان جهت باشد که وجدان های آگاه و فطرت های سالم، این اعراض و کفر آگاهانه را محکوم می کند. شاید هم از آن رو باشد که شعاع کفر آگاهانه، به نسلها و عصرها سرایت کرده و افراد زیادی را در آتش خود می سوزاند.

مشابه این لعنت خدا و فرشتگان و مردم را در آیه ی ۱۵۹ سوره بقره نسبت به دانشمندانی که حقایق را کتمان می کنند، می خوانیم. بنابراین گناه عالمی که کتمان حق کند و مرتدی که آگاهانه دست از ایمان بردارد، یکسان است.

پیام ها:

۱- ملائکه در برابر افکار و اعمال زشت انسان، واکنش نشان می دهند. «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ...»

۲- مردم باید در برابر افراد مرتد و منحرف، عکس العمل نشان بدهند. «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ... النَّاسِ»

۳- علم و آگاهی در مقدار و کیفیت عذاب الهی مؤثر است. «شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ... لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ»

«۸۹» إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

مگر کسانی که پس از آن، (از کفر و ارتداد) توبه کنند و (کردار و افکار خود را) اصلاح نمایند، که همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

اگر شخص کافری مسلمان شود، قانون «الاسلامُ یَجِبُ ما قَبْلَهُ» تمام گذشته ها را پاک می کند، ولی اگر مرتدی توبه کند و بار دیگر مسلمان شود، باید همه ی وظایف بجا مانده را جبران کند و افکار و اعمال خود را اصلاح کند، و نمازها و روزه های ترک شده را قضا کرده، بجای آورد.

پیام ها:

۱- راه توبه و بازگشت، بر همگان حتی از دین برگشتگان باز است. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَ أَصْلَحُوا»

۲- نشانه ی توبه واقعی، اصلاح مفاسد است. «تَابُوا... وَ أَصْلَحُوا»

۳- خداوند نه تنها توبه را می پذیرد و گناهان را می بخشد، بلکه توبه کننده را نیز دوست می دارد و مورد رحمت قرار می دهد. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۹۰» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَ أُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ

البته کسانی که پس از ایمان آوردن، کافر شدند و سپس بر کفر خود افزودند، هرگز توبه ی آنها پذیرفته نخواهد شد و آنها همان گمراهانند.

افراد مرتد و از دین برگشتگان دو نوعند:

الف: مرتدِ مَلّی که پدر و مادرش هنگام انعقاد نطفه او کافر باشند، و او بعد از بلوغ اظهار کفر کند و سپس اسلام بیاورد و پس از آن مجدداً از اسلام دست بردارد. چون این شخص مسلمان زاده نیست، مجازاتش خفیف و سبک است.

ب: مرتدِ فطری که پدر یا مادرش هنگام انعقاد نطفه مسلمان باشند، و او پس از بلوغ اظهار اسلام کند و سپس از دین و آیین خویش دست بردارد و به اسلام پشت کند. این چنین شخصی مجازات سنگینی همانند اعدام را در پیش رو دارد.

از آیات متعدد قرآن استفاده می شود که هر یک از کمالات و یا انحرافات در انسان، قابل افزایش و یا کاهش است. ازدیاد علم مانند: «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (۱) افزایش هدایت مانند:

«زَادَهُمْ هُدًى» (۲) افزایش گمراهی مانند آیه مورد بحث: «ازْدَادُوا كُفْرًا»

گرچه راه توبه بر احدی بسته نیست، اما نباید گروهی از این توبه ی مقدّس استفاده نادرست کنند. کسانی که از ایمان خود دست برداشته و دائماً بر کفر و لجاجت خود می افزایند و جز لحظه ی مرگ یا غلبه ی مسلمانان در جنگ، توبه نمی کنند، توبه این گونه افراد قابل قبول نخواهد بود، زیرا توبه، آداب و شرایط و شیوه ای دارد که شامل حال این افراد نمی شود.

پیام ها:

۱- ایمانی ارزش دارد که تا پایان عمر داوم داشته باشد. ایمانی که با کفر پایان پذیرد، کارساز نیست. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

۲- انسان مختار است، می تواند ایمان آورد و یا کفر ورزد. می تواند بر ایمان خود پایدار و یا در کفر خود پافشاری کند. می تواند توبه کند یا بر گناه اصرار ورزد.

«كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

ص: ۵۵۹

۱- ۱. طه، ۱۱۴.

۲- ۲. محمد، ۱۷.

۳- بدتر از کفر و ارتداد، لجاجت و پافشاری بر انحراف و کفر است. «ثُمَّ اِذْاٰدُوا كُفْرًا»

۴- خداوند توبه پذیر است، ولی گروهی زمینه ها را از دست داده اند. جراح هر چقدر هم ماهر باشد، تا زمینه ی پیوند در مریض نباشد کاری پیش نمی برد.

«لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ»

۵- اصرار و تداوم کفر، سبب محرومیت از پذیرفته شدن توبه است. «اِذْاٰدُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ»

«۹۱» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْهُمْ شَيْءٌ ۚ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۚ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

همانا کسانی که کفر ورزیدند و در حال کفر (بدون توبه) مردند، اگر چه زمین را پر از طلا کرده و به عنوان فدیة و باز خرید (از عذاب) بدهند، هرگز از هیچ یک از آنان پذیرفته نمی شود. آنان را عذابی دردناک است و برایشان هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

دنیا و آخرت تفاوت هایی دارند، از جمله:

۱. غم و اندوه در دنیا از انسان به دیگران سرایت می کند، ولی در آخرت چنین نیست.

۲. در دنیا، انسان می تواند با عذر یا کفاره یا دروغ یا حيله یا توبه یا ناله مشککش را حل کند، اما در آخرت چنین نیست.

۳. تلخی های دنیا قابل تخفیف است و اگر انسان با آن انس گرفت، از تلخی آن کاسته می شود، ولی در آخرت چنین نیست.

۱- کافر مردن، بزرگ ترین خطر است، «مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ» و در حال تسلیم خدا مردن، آرزوی پیامبران است، چنانکه حضرت یوسف فرمود «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۱)

۲- در قیامت، مال دنیا بی ارزش است و ذره ای کار آیی ندارد. گرچه از جنس طلا- و مقدار آن به اندازه ی ظرفیت زمین باشد، باز هم پیشیزی ارزش ندارد. «مِلَّةُ الْأَرْضِ ذَهَبًا»

۳- ایمان، ارزشی فراتر از تمام مادیات دارد. در قیامت تنها ایمان است که می تواند انسان را نجات دهد. «مِلَّةُ الْأَرْضِ ذَهَبًا»

۴- مرگ در حال کفر، زمینه ی شفاعت را از بین می برد. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

«۹۲» لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

هرگز به نیکی دست نمی یابید، مگر آنکه از آنچه دوست دارید، (در راه خدا) انفاق کنید و بدانید هر چه را انفاق کنید، قطعاً خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

«بِرٌّ» به خیر و برکت گسترده و زمینی که برای کشت و زراعت و یا سکونت مهیا است، گفته می شود. به گندم- که غذای عموم انسان ها و انواع حیوانات است- «بِرٌّ» گفته می شود.

با توجه به اشتقاق لغوی «بِرٌّ» که به معنای توسعه در خیر است؛ در قرآن، ایمان و عمل صالح و جهاد و نماز و وفای به عهد، از نمونه های بِرِّ معرفی شده اند. «لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ الْكِتَابِ وَ النَّبِيِّنَ وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ السَّائِلِينَ وَ فِي

ص: ۵۶۱

الرَّقَابِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» (۱)

در قرآن همگان توصیه شده اند که در انجام «بِر» همدیگر را یاری کنند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ» (۲) و در این آیه نیز می فرماید که شما هرگز به این گوهر گرانبها نمی رسید، مگر آنکه از آنچه دلپسند شماست و آن را دوست می دارید، انفاق کنید.

نمونه هایی از انفاق مؤمنان

۱. ابوظلحه انصاری، بیشترین درختان خرما را در مدینه داشت و باغ او محبوب ترین اموالش بود. این باغ که روبروی مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله واقع شده بود، آب زلالی داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله گاه و بی گاه وارد آن باغ می شد و از چشمه ی آن می نوشید. این باغ زیبا و عالی، درآمد کلانی داشت که مردم از آن سخن می گفتند. وقتی آیه نازل شد که «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى...» او خدمت پیامبر رسید و عرض کرد: محبوب ترین چیزها نزد من این باغ است، می خواهم آن را در راه خدا انفاق کنم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: تجارت خوبی است، آفرین بر تو، ولی پیشنهاد من آن است که این باغ را به فقرا ی فامیل و بستگان خویش دهی. او قبول کرد و باغ را بین آنان تقسیم کرد. (۳)

۲. چند نفر مهمان ابوذر شدند، ابوذر گفت: چون من گرفتاری دارم، شما خودتان یکی از شتران مرا نحر و غذا تهیه کنید. آنها شتر لاغری را انتخاب کردند. ابوذر ناراحت شد و پرسید: چرا شتر فربه و چاق را نیاوردید؟ گفتند: آن را برای نیاز آینده تو گذاشتیم. ابوذر فرمود: روز نیاز من روز قبر من است. (۴)

۳. وقتی فاطمه زهرا علیها السلام را در شب عروسی به خانه شوهر می بردند، فقیری از حضرت پیراهن کهنه ای درخواست کرد. فاطمه زهرا علیها السلام به یاد این آیه «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» افتاد و همان پیراهن عروسیش را به او بخشید.

ص: ۵۶۲

۱-۱. بقره، ۱۷۷.

۲-۲. مائده، ۲.

۳-۳. تفسیر کبیر و مجمع البیان؛ صحیح بخاری، ج ۲، ص ۸۱.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۴. عبدالله بن جعفر، غلام سیاهی را دید که در باغی کارگری می کند، به وقت غذا سگی وارد باغ شد و در برابر غلام نشست. غلام لقمه ای به او داد، باز سگ با نگاه خود تقاضای غذا کرد، غلام غذای خود را لقمه لقمه به او داد تا تمام شد. از او پرسید: خودت چه می خوری؟ گفت: من امروز سهمی ندارم. پرسید: چرا این کار را کردی؟ گفت: این سگ از راه دور آمده و گرسنه بود. عبدالله از فتوت این غلام تعجب کرد. آن باغ و غلام را خرید، غلام را آزاد کرد و باغ را به او بخشید. (۱)

در احادیث در باره این آیه می خوانیم: راه رسیدن به برّ، کمک به والدین قبل از درخواست آنان است، گرچه بی نیاز باشند. (۲)

امام صادق علیه السلام به شاگرد خود مفضل بن عمر فرمود: از پدرم شنیدم که می فرمود: کسی که سال بر او بگذرد و از مال خود، کم یا زیاد حق ما را ندهند، خداوند روز قیامت به او نظر نمی کند، مگر آنکه او را ببخشد. ای مفضل! این تکلیفی است که خداوند آن را بر شیعیان لازم کرده آنجا که در کتاب خود می فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» پس ما برّ و تقوا و راه هدایت هستیم. (۳)

پیام ها:

۱- یگانه راه رسیدن به مقام نیکوکاران، انفاق خالصانه از امور مورد علاقه است.

«لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...»

۲- در مکتب اسلام، هدف از انفاق تنها فقرزدایی نیست، بلکه رشد انفاق کننده نیز مطرح است. دل کندن از محبوب های خیالی و شکوفاشدن روح سخاوت، از مهم ترین آثار انفاق برای انفاق کننده است. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ»

۳- دل بستگی به دنیا سبب محروم شدن از رسیدن به مقام برّ است. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ»

۴- سعادت فرد در سایه نگاه اجتماعی و کریمانه اوست. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا»

۵- بهترین چیز دوست داشتنی برای انسان «جان» است. پس شهادایی که جان

ص: ۵۶۳

۱- ۱. تفسیر المنار.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷.

۳- ۳. تفسیر عیاشی.

خود را در راه خدا می دهند، به بالاترین مقام بر می رسند. «تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

۶- آنچه را که خود دوست می داری انفاق کن، نه آنچه را که بینوایان دوست می دارند. زیرا ممکن است فقرا به جهت شدت فقر، به اشیای ناچیز نیز راضی باشند. «مِمَّا تُحِبُّونَ»، نه «مِمَّا يَحِبُّونَ»

۷- انسانی که تربیت الهی یافته، اسیر مال و ثروت نیست، بلکه حاکم بر آنهاست.

«تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

۸- در انفاق، اصل کیفیت است، نه کمیت. «مِمَّا تُحِبُّونَ»

۹- اسلام، مکتب انسان دوستی است نه مال دوستی. «تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

۱۰- در انفاق نه افراط و نه تفریط، تنها بخشی از آنچه را دوست داری، انفاق کن.

«مِمَّا تُحِبُّونَ» «من» بیانگر تبعیض است.

۱۱- محبت به مال در نهاد هر انسانی هست: «مِمَّا تُحِبُّونَ» آنچه خطرناک است، شدت محبت است که مانع انفاق شود. «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (۱)

۱۲- مهم انفاق است حتی اگر اندک باشد. «وَ مِمَّا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ» آری یک برگ زرد روی آب، می تواند کشتی صدها مورچه شود.

۱۳- حال که خداوند انفاق ما را می بیند، چرا در کم و کیف آن کوتاهی کنیم؟ بیایید بهترین ها را انفاق کنیم. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

ص: ۵۶۴

«۹۳» كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأَتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

همه ی غذاها و خوارکی ها برای بنی اسرائیل حلال بود، مگر آنچه را اسرائیل (یعقوب) پیش از نزول تورات بر خود حرام کرده بود، بگو: اگر راست می گویند (که اینها از قبل در تورات حرام بوده است)، تورات را بیاورید و آن را تلاوت کنید (تا ببینید بسیاری از چیزها را بدون نزول وحی از پیش خود، بر خودتان حرام کرده اید).

«۹۴» فَمَنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

پس بعد از این، هر کسی بر خدا به دروغ افترا ببندد، آنان ستمگران هستند.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است، برخی اهل کتاب به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله اشکال می کردند که اگر تعالیم او موافق تعالیم انبیای پیشین همچون ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام است، پس چرا گوشت و شیر شتر را حرام نمی داند؟! این آیه در جواب آنها نازل شد که تمام غذاها برای بنی اسرائیل حلال بوده است و تنها حضرت یعقوب بعضی از غذاها را بر خود ممنوع و حرام کرده بود. و دلیل این تحریم نیز چنانکه در بعضی تفاسیر آمده، آن است که وقتی حضرت یعقوب گوشت شتر را استفاده می نمود، موجب ناراحتی جسمی او می شد، و از این غذا پرهیز می کرد (۱) و بنی اسرائیل گمان می بردند که این یک حکم شرعی و حرام ابدی است.

«طعام» به چیزی گفته می شود که به ذائقه ی انسان دارای مزه و طعم است و کلمه ی

«حِلَّ» در برابر «عَقْد»، به معنای آزادی و رهایی است.

پیام ها:

۱- حلال بودن غذاها، یک اصل ثابت در ادیان آسمانی است. «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا»

۲- بدون دلیل و تحریم شرعی، حلال ها را حرام نپندارید. «حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ»

۳- بهترین نوع استدلال، استدلال بر اساس عقاید و کتاب آسمانی طرف مقابل است. «فَاتُّوا بِالتَّوْرَةِ»

«۹۵» قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

(ای پیامبر!) بگو: خداوند راستگو است، پس از آیین ابراهیم حقیقرا پیروی کنید که او از مشرکان نبود.

نکته ها:

«حنیف» کسی است که از گمراهی فاصله گرفته و به هدایت و راه راست، روی آورده است.

بت پرستان زمان پیامبر ادعا داشتند که بر آئین ابراهیم هستند و آن قدر بر این ادعا تبلیغ و پافشاری کرده بودند که دیگران، آنها را «حنفا» یعنی پیروان ابراهیم شناخته و معرفی می کردند. قرآن در آیات متعدد این موضوع را نفی کرده است.

(۱) «ما كان من المشركين» (۲)

پیام ها:

۱- اهل کتاب که خود را پیرو ابراهیم می دانند، باید موخید باشند، زیرا او مشرک نبود. «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ... وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۲- حق گرایی ابراهیم، آیین او را پایدار و استوار ساخت. «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا»

ص: ۵۶۶

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). آل عمران ۶۷ و ۹۵، انعام، ۱۶۱ و نحل، ۱۲۴.

«۹۶» إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

همانا اولین خانه ای که برای (عبادت) مردم مقرر شد، همان است که در سرزمین مکه است که مایه ی برکت و هدایت جهانیان است.

نکته ها:

«بکّه» به معنای محلّ ازدحام و اجتماع مردم است.

یکی از ایرادهای بنی اسرائیل این بود که چرا مسلمانان با توجه به قدمت بیت المقدّس که هزار سال قبل از میلاد توسط حضرت سلیمان ساخته شده است، آن را کنار گذاشته و کعبه را قبله ی خود قرار داده اند. این آیه در پاسخ آنان می فرماید: کعبه از روزگار نخستین، اولین خانه ی عبادت بوده و قدمت آن نیز بیشتر از هر جای دیگر است.

امام صادق علیه السلام با توجه به جمله ی «أَوَّلَ بَيْتٍ» فرمودند: «چون مردم مکه بعد از کعبه اطراف آن جمع شدند، پس حقّ اولویّت با کعبه است؛ لذا برای توسعه ی مسجد الحرام می توان خانه های اطراف کعبه را به نفع حرم خراب کرد». (۱)

«دَحْوُ الارض» به معنی گسترش زمین از زیر خانه ی کعبه است. علامه طباطبایی می گوید: روایات «دَحْوُ الارض» بسیار است (۲) و هیچ دلیل علمی که مغایر آن باشد، پیدا نشده و با قرآن نیز مخالفتی ندارد. (۳)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند تمام مردم را از آدم علیه السلام تا آخرین نفر با همین سنگ های کعبه آزمایش می کند. (۴)

امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت آدم و سلیمان و نوح علیهم السلام نیز دور همین کعبه، حج انجام داده اند. (۵)

در قرآن، از کعبه با تعابیر متعدّدی یاد شده است، از جمله:

۱. کعبه، اولین خانه است. «أَوَّلَ بَيْتٍ»

ص: ۵۶۷

۱-۱. وسائل، ج ۱۳، ص ۲۱۷.

۲-۲. کافی، ج ۴، ص ۱۸۹.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۵-۵. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۰۰.

۲. مرکز پایداری و به پا داشتن مردم است. «لِيَأْمُرَ النَّاسَ» (۱)

۳. خانه ای آزاد و بدون مالک است. «بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۲)

۴. محل تجمع و خانه امن مردم است. «مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ أَمْنًا» (۳)

پیام ها:

۱- کعبه، اولین خانه ای است که برای عبادت و نیایش مردم بر روی زمین بنا شده است. «أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِّلنَّاسِ»

۲- سابقه تاریخی معابد، یکی از ملاک های ارزشی آن است. «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ...»

۳- خیر و برکت کعبه، تنها برای مؤمنان یا نژاد خاصی نیست، بلکه برای همگان است. «وُضِعَ لِّلنَّاسِ»

۴- مردمی بودن برای کعبه، یک ارزش است. «وُضِعَ لِّلنَّاسِ»

۵- کعبه، مایه ی هدایت تمامی مردم است. «هُدًى لِّلْعَالَمِينَ»

«۹۷» فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

در آن (خانه) نشانه های روشن، (از جمله) مقام ابراهیم است و هر کس به آن درآید، در امان است و برای خدا بر عهده ی مردم است که قصد حج آن خانه را نمایند، (البته) هر که توانایی این راه را دارد. و هر کس کفر ورزد (و با داشتن توانایی به حج نرود، بداند که) همانا خداوند از همه ی جهانیان بی نیاز است.

ص: ۵۶۸

۱- ۱. مائده، ۹۷.

۲- ۲. حج، ۲۹.

۳- ۳. بقره، ۱۲۵.

مکه و کعبه، نمایشگاهی از قدرت و نشانه های الهی و تاریخ آن مملو از خاطرات و سرگذشت هایی است که توجه به آنها درس آموز و عبرت انگیز می باشد. در ساختن آن ابراهیم علیه السلام بنایی و اسماعیل علیه السلام کارگری می کرده اند. سپاهیان فیل سوار ابرهه که به قصد ویرانی آن آمده اند، به قدرت الهی و توسط پرندگان ابابیل نابود شده اند. دیوار آن به هنگام تولد علی علیه السلام برای مادرش شکافته می شود تا در داخل آن، نوزادی متولد شود که در آینده ای نه چندان دور، بت های داخل آن را فرو ریزد. بلال، برده سیاهپوست حبشی، در برابر چشمان حیرت زده اشراف مکه بر بالای آن اذان می گوید و روزی نیز فرا خواهد رسید که آخرین حجت الهی به دیوار آن تکیه زده و ندای نجات انسان ها را سر می دهد و جهانیان را به اسلام دعوت می کند.

مکه، شهر امن الهی است که هر کس در آن وارد شود، در امان است. حتی اگر جنایتکار وارد مسجد الحرام شود، نمی توان متعرض او شد، تنها می توان او را در مضیقه قرار داد تا خودش مجبور به خارج شدن شود. (۱)

در کنار کعبه، مقام ابراهیم است. به گفته روایات، مقام ابراهیم سنگی است که به هنگام ساختن کعبه و بالا بردن دیوارهای آن، زیر پای ابراهیم علیه السلام قرار داشت و اثر پای آن حضرت بر روی آن مانده است. بقای این سنگ و اثر پای آن، از قرن ها پیش از عیسی و موسی علیهما السلام با آن همه تغییر و تحوّل که در کعبه و اطراف آن در اثر حمله ها، سیل ها و خرابی ها بوجود آمده، خود نشانه ای از قدرت الهی است.

«حج» به معنای قصد همراه با حرکت است و «مَحَجَّه» به راه صاف و مستقیم می گویند که انسان را به مقصد می رساند. حج در اسلام به معنای قصد خانه خدا و انجام اعمال مربوط به آن است.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: «تارک الحج و هو مستطیع کافر» هر توانمندی که حج

ص: ۵۶۹

را ترک کند، کافر است. کسی که در انجام امروز و فردا کند تا بمیرد، گویا به غیر اسلام از دنیا رفته است. (۱)

استطاعت مالی برای حج، لازم نیست از خود انسان باشد، بلکه اگر کسی دیگری را مهمان کند، یا هزینه ی حج او را پردازد، او مستطیع شده و حج بر او واجب است. (۲)

امام صادق علیه السلام درباره ی «آيَاتُ بَيْتَاتُ» فرمودند: مقصود مقام ابراهیم، حجر الاسود و حجر اسماعیل است. و از آن حضرت پرسیدند مراد از «مَنْ دَخَلَهُ» کعبه است یا حرم؟ حضرت فرمودند: حرم. (۳)

شخصی از امام صادق علیه السلام درباره ی «مَنْ دَخَلَهُ كَأَنَّ آمِنًا» سؤال کرد: حضرت فرمودند:

کسی که این خانه را قصد کند و بداند که این همان خانه ای است که خداوند رفتن به آن را فرمان داده و اهل بیت علیهم السلام را نیز آن گونه که باید بشناسد، او در دنیا و آخرت در امان خواهد بود. (۴)

پیام ها:

۱- در خانه ی خدا، نشانه های روشن بسیار است. نشانه های قداست و معنویت، خاطرات انبیا از آدم تا خاتم، عبادتگاه و قبله گاه همه ی انبیا و نمازگزاران.

«فِيهِ آيَاتُ بَيْتَاتُ»

۲- ابراهیم علیه السلام مقامی دارد که جای پای او، به مکه ارزش داده است. «مَقَامُ اِبْرَاهِيمَ»

۳- بر خلاف تفکر و هابیت، اگر جماد در جوار اولیای خدا قرار گیرد، قداست می یابد. «مَقَامُ اِبْرَاهِيمَ»

۴- از امتیازات اسلام آن است که یک منطقه از زمین را منطقه ی امن قرار داده است. «مَنْ دَخَلَهُ كَأَنَّ آمِنًا»

۵- واجبات، یک نوع تعهد الهی بر گردن انسان است. «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ»

ص: ۵۷۰

۱- ۱). من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۶۸؛ کافی، ج ۴، ص ۲۶۵.

۲- ۲). کافی، ج ۴، ص ۲۶۶.

۳- ۳). کافی، ج ۴، ص ۲۲۳.

۴- ۴). کافی، ج ۴، ص ۵۴۰.

۶- حج، باید خالصانه و تنها برای خدا باشد. «لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ»

۷- تکلیف و وظیفه، به مقدار توان است. توان فرد از نظر مالی و بدنی و فراهم بودن شرایط بیرونی. «مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»

۸- استطاعت شرط حج است. (۱) «مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»

۹- انکار حج و ترک آن، سبب کفر است. «وَمَنْ كَفَرَ»

۱۰- فایده‌ی انجام دستورات الهی، به خود انسان برمی‌گردد و گرنه خداوند نیازی به اعمال ما ندارد. «فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

۱۱- خداوند دعوت می‌کند، ولی منت نمی‌کشد. «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ... وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

«۹۸» قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ

بگو: ای اهل کتاب، چرا به آیات خداوند کفر می‌ورزید، با آنکه خداوند بر اعمال شما گواه است.

پیام‌ها:

۱- سؤال همراه با توبیخ؛ ولی بالحنی مؤدبانه، بهترین شیوه‌ی هشدار است. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ»

۲- اگر خداوند را شاهد اعمال خود بدانیم، دست از مخالفت او بر می‌داریم.

«لِمَ تَكْفُرُونَ...»

وَاللَّهُ شَهِيدٌ

۳- اهل کتاب، فعالیت‌های پنهانی علیه مسلمانان داشتند. «وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ»

ص: ۵۷۱

«۹۹» قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

بگو: ای اهل کتاب! چرا کسانی را که ایمان آورده اند از راه خدا باز می دارید و می خواهید که آن (طریقه ی الهی) کج باشد، در حالی که خود شما گواهد (که راه آنان درست است) و خداوند از آنچه انجام می دهید غافل نیست.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سؤال از کفر ورزی اهل کتاب بود؛ «لِمَ تَكْفُرُونَ» و در این آیه، انتقاد از این که اگر خودتان ایمان نمی آورید و به آیات الهی کفر می ورزید، به چه دلیل مانع رفتن دیگران به راه خدا می شوید؟! «لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ»

پیام ها:

۱- اهل کتاب برای پیشرفت اسلام، مانع تراشی واخلال گری می کردند. «لِمَ تَصُدُّونَ»

۲- کج نشان دادن اسلام، از راههای مبارزه با اسلام است. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۳- دشمنان، هر لحظه برای انحراف شما تلاش می کنند. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۴- دشمنان، بر حقانیت آیین شما آگاه و گواهند. «وَأَنتُمْ شُهَدَاءُ»

۵- سرچشمه ی فتنه، دانشمندان منحرفند. «وَأَنتُمْ شُهَدَاءُ»

۶- اگر بدانیم که خداوند لحظه ای از ما غافل نیست، دست از خطاکاری برمی داریم. «مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

«۱۰۰» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از گروهی از اهل کتاب اطاعت کنید، شما را بعد از ایمانتان به کفر باز می گردانند.

یکی از یهودیان به نام شاس بن قیس، وقتی صفا و صمیمیت مسلمانان مدینه به خصوص دو قبیله اوس و خزرج را دید بسیار ناراحت شد و با خود گفت: این دو قبیله روزگاری با هم جنگ می کردند، ولی حالا در سایه رهبری و مدیریت محمد صلی الله علیه و آله در کنار هم با صلح و صفا زندگی می کنند، اگر این وضع ادامه داشته باشد، کیان یهود در خطر است. او با برنامه ریزی، گروهی را با خود همراه و جوانی را در میان مسلمانان مأمور کرد تا با یادآوری خاطرات درگیری های «بُغاث»- محلی که بین دو قبیله جنگ واقع شده بود- آنان را تحریک کند. آن جوان چنین کرد و عواطف آنان را تحریک نموده، نزدیک بود که نزاع و درگیری سختی شعله ور شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله ضمن دعوت به آرامش، به آنان هشدار داد و آنها را از توطئه ی دشمن باخبر ساخت. آنها سلاح را بر زمین گذاشته، یکدیگر را در آغوش گرفته و از عمل خود پشیمان شدند.

به گفته ی مفسران، در این حادثه این آیه و دو آیه ی قبل نازل شد که متضمن توبیخ و سرزنش اهل کتاب و هشدار به مسلمانان است. (۱)

پیام ها:

- ۱- پیروی از دانشمندان منحرف اهل کتاب سبب ارتداد است. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا... يَرُدُّوْكُمْ»
- ۲- عمل، در عقیده اثر می گذارد. اطاعت از منحرفان، سر از انحراف عقیده در می آورد. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا... يَرُدُّوْكُمْ»
- ۳- چون اطاعت از کفار منجر به کفر می شود، پس تبری و براءت از آنان لازم است. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا... يَرُدُّوْكُمْ»
- ۴- نتیجه پیروی از بیگانگان، کفر و بدعابتی است. «يَرُدُّوْكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ»

ص: ۵۷۳

۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان، روح البیان، روح المعانی، کبیر، قرطبی، مراغی و نمونه.

«۱۰۱» وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ وَ مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

و چگونه شما کفر می ورزید، در حالی که آیات خدا بر شما تلاوت می شود و رسول او در میان شماست و هر کس به (دین و کتاب) خدا تمسک جوید، پس قطعاً به راه مستقیم هدایت شده است.

نکته ها:

اعتصام به خداوند، یک حرکت جدی توأم با انتخاب آگاهانه است که لازمه ی آن رهسپاری با اولیای خداست. چنانکه در زیارت جامعه کبیره، امام هادی علیه السلام می فرماید: «مَنْ اعْتَصَمَ بِكُمْ فَقَدْ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ» پناه بردن و توسل به اولیای الهی، در حقیقت خود را در پناه و حمایت خدا قرار دادن است.

پیام ها:

۱- زمینه های انحراف و کفر، یا فقدان راه است و یا فقدان راهنما. اما با وجود کتاب و سنت و قوانین و رهبر الهی انحراف، وجهی ندارد. «كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ...»

۲- وجود قانون به تنهایی برای جلوگیری از کفر و انحراف کفایت نمی کند، رهبر نیز لازم است. «وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ...»

۳- تکیه و توکل به خداوند و استمداد از او، رمز مصونیت از تمام وسوسه ها و انحرافات است. «مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ»

۴- راه اعتصام به خداوند، به روی هر کسی باز است. «وَ مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ...»

۵- رو کردن به هر راهی غیر از راه خداوند، انحراف است. «وَ مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۶- آنچه مهم تر از حرکت است، پیدا کردن راه مستقیم و حرکت در آن است.

«هُدَىٰ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۷- هدایت، نتیجه ی قطعی استمداد و تکیه به خداوند است. «فقد هدی»

﴿۱۰۲﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خداوند پروا کنید آن گونه که سزاوار تقوای اوست و نمیرید مگر این که مسلمان باشید.

نکته ها:

هر کمالی مثل ایمان، علم و تقوا، دارای مراحل است. مرحله ی ابتدایی و مراحل بالا-تر، تا مرحله کمال مطلق. در قرآن می خوانیم: «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (۱) خدایا! دانش مرا زیاد کن.

و یا در دعای مکارم الاخلاق می خوانیم: «بلغ بایمانی اکمل الایمان» خداوند! ایمان مرا به کمال برسان.

در این آیه نیز می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» عالی ترین درجه ی تقوا را پیشه کنید.

پیام ها:

۱- مؤمن، هر روز باید مرحله ی بالاتری را بیامد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ»

۲- تقوای واقعی، در سایه ایمان به مبدأ و معاد است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ»

۳- تقوا، رمز حسن عاقبت است. «اتَّقُوا اللَّهَ... تَمُوتُنَّ... مُسْلِمُونَ»

۴- ایمان آوردن کافی نیست، با ایمان ماندن لازم است. پایان کار از شروع آن مهم تر است. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۵- اسلام، نه تنها چگونه زیستن را به ما می آموزد، بلکه چگونه مردن را نیز به ما آموزش می دهد. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۶- انسان در سرنوشت و عاقبت خود نقش دارد. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۷- اسلام، هم به کیفیت تقوا توجه دارد و هم به تداوم آن تا پایان عمر. «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

ص: ۵۷۵

«۱۰۳» وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرِهِ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

وهمگی به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید و نعمت خدا را بر خود یاد کنید، آنگاه که دشمنان یکدیگر بودید، پس خداوند میان دلهایتان الفت انداخت و در سایه نعمت او برادران یکدیگر شدید، و بر لب پرتگاهی از آتش بودید، پس شما را از آن نجات داد. این گونه خداوند آیات خود را برای شما بیان می کند، شاید هدایت شوید.

نکته ها:

حضرت علیّ علیه السلام می فرماید: قرآن، حبل الله است. (۱) و از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «نحن حبل الله» (۲) ما اهل بیت، حبل الله هستیم. و در روایت دیگری آمده است:

علی بن ابی طالب علیهما السلام حبل الله است. (۳)

ایجاد الفت میان دلها تنها به دست خداست. «فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» قرآن خطاب به پیامبر می فرماید: «لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» (۴) اگر همه ی سرمایه های زمین را خرج کنی نمی توانی بدون خواست او بین دلها ایجاد الفت نمایی.

تفرقه، در ردیف عذاب ها و مجازات های الهی است. همچنین در اسلام دروغ گفتن برای ایجاد وحدت، جایز و راست گفتن تفرقه انگیز، حرام است.

پیام ها:

۱- وحدت و دوری از تفرقه، یک وظیفه ی الهی است. «وَ اعْتَصِمُوا»

ص: ۵۷۶

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴. انفال، ۶۳.

۲- محور وحدت باید دین خدا باشد، نه نژاد، زبان، ملیت و... «بِحَبْلِ اللَّهِ»

۳- از برکات و خدمات اسلام غافل نشوید. «إِذْ كُنْتُمْ أَغْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ»

۴- وحدت، عامل اخوت است. «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا»

۵- اتحاد، از نعمت های بزرگ الهی است. «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ»

۶- تفرقه و عدوات، پرتگاه و گودال آتش است. «شَفَا حُفْرَهُ مِنَ النَّارِ»

۷- نعمت های خداوند، آیات او هستند. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ... يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ»

۸- یادآوری نعمت های الهی عامل عشق و زمینه ساز هدایت است. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ... لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

«۱۰۴» وَ لَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يُأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

و از میان شما باید گروهی باشند که (دیگران را) به خیر دعوت نمایند و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنها همان رستگارانند.

نکته ها:

قرار گرفتن آیه ی امر به معروف و نهی از منکر در میان دو آیه ای که دستور اتحاد و یکپارچگی می دهد، شاید از آن رو باشد که در نظام اجتماعی متفروق و از هم پاشیده، یا قدرت دعوت به خیر و معروف وجود ندارد و یا اینکه چنین دعوت هایی مؤثر و کارساز نیست.

امر به معروف و نهی از منکر، به دو صورت انجام می شود:

۱. به عنوان وظیفه ای عمومی و همگانی که هر کس به مقدار توانایی خود باید به آن اقدام کند.

۲. وظیفه ای که یک گروه سازمان یافته و منسجم آن را به عهده دارد و با قدرت، آن را پی می گیرد. چنانکه اگر راننده ای در خیابان خلاف کند، هم سایر رانندگان با چراغ و بوق به او اعتراض می کنند و هم پلیس برای برخورد قاطع با متخلف وارد صحنه می شود.

درباره امر به معروف و نهی از منکر، روایات بسیاری آمده که از نقل آنها صرف نظر و به این مقدار بسنده می کنیم که علی علیه السلام فرمود: «اگر امر به معروف و نهی از منکر ترک شود، کارهای نیک و خیر تعطیل و اشرار و یَیدان بر خوبان مسلط می شوند.» (۱)

پیام ها:

۱- در جامعه اسلامی، باید گروهی بازرس و ناظر که مورد تأیید نظام هستند، بر رفتارهای اجتماعی مردم نظارت داشته باشند. «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ»

۲- اصلاح جامعه و جلوگیری از فساد، بدون قدرت منسجم و مسئول مشخص امکان ندارد. «مِنْكُمْ أُمَّةٌ»

۳- دعوت کننده ی به خیر و معروف باید اسلام شناس، مردم شناس و شیوه شناس باشد. لذا بعضی از افراد این وظیفه را به عهده دارند، نه همه آنها. «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ»

۴- دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر، باید به صورت دائمی باشد، نه موسمی و موقتی. «يَدْعُونَ، يَا مُرُونَ، يَنْهَوْنَ» فعل مضارع، نشانه استمرار است.

۵- امر به معروف، بر نهی از منکر مقدم است. اگر راه معروف ها باز شود، زمینه برای منکر کم می گردد. «يَا مُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»

۶- کسانی که برای رشد و اصلاح جامعه دل می سوزانند، رستگاران واقعی هستند و گوشه گیران بی تفاوت را از این رستگاری سهمی نیست. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۷- فلاح و رستگاری، تنها در نجات و رهایی خود خلاصه نمی شود، بلکه نجات و رشد دیگران نیز از شرایط فلاح است. «يَا مُرُونَ، يَنْهَوْنَ، أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

ص: ۵۷۸

«۱۰۵» وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

و مانند کسانی نباشید که بعد از آنکه دلایل روشن برایشان آمد، باز هم اختلاف کرده و پراکنده شدند و برای آنان عذابی بزرگ است.

پیام ها:

۱- از تاریخ تلخ اختلافات پیشینیان، درس بگیریم. «و لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ...»

۲- همیشه ریشه ی اختلافات جهل نیست، هوس ها نیز اختلاف برانگیز است.

«وَ اخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ»

۳- اختلاف و تفرقه، نه تنها قدرت شما را در دنیا می شکند، بلکه در قیامت نیز گرفتار عذاب جهنم می سازد. «لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

«۱۰۶» يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ

(قیامت) روزی (است) که صورت هایی سفید و نورانی و صورت هایی سیاه می شوند. پس کسانی که روسیاه شدند، (از آنان سؤال می شود): آیا بعد از ایمانتان کفرورزیدید؟ پس به خاطر کفرتان عذاب الهی را بچشید.

«۱۰۷» وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

و اما آنان که روسفید شدند، غرق در رحمت خدا شده و در آن جاودانه اند.

نکته ها:

روسفیدی و روسیاهی در قیامت، در حقیقت تجسم همان حالات و روحیات انسان در دنیاست. کسانی که در دنیا ولایت خدا را پذیرفته اند، خداوند آنها را از تاریکی ها به نور می برد و در آن روز با چهره ای نورانی حاضر می شوند، ولی آنان که به ولایت طاغوت گردن

نهاده اند، طاغوت‌ها آنان را از نور به تاریکی‌های هوس و تفرقه و شرک و جهل سوق می‌دهند و در قیامت در سیاهی و تاریکی محشور می‌شوند.

در قرآن شانزده مرتبه کفر بعد از ایمان، دوبار کفر بعد از اسلام، سه بار گوساله پرستی بعد از خداپرستی، و بیست و هفت مرتبه انکار بعد از علم و بینة، مطرح شده که همه‌ی این موارد نشان‌دهنده خطر ارتداد برای همه ما، و هشدار جدی است.

«۱۰۸» تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ

اینها آیات خداوند است که ما آن را به حق بر تو می‌خوانیم و خداوند هیچ ستمی را بر جهانیان نمی‌خواهد.

«۱۰۹» وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

و آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، از خداست و بازگشت همه امور تنها به سوی خداست.

نکته‌ها:

نزول آیات الهی بر پیامبر، بدون کم و کاست و براساس حق و حقیقت است. همچنین عمل‌ها و عکس‌العمل‌ها، پاداش‌ها و کیفرهای امت‌ها، مطابق یک سری اصول و سنت‌های پایدار است. خداوند، نه بر بندگان تکلیف فوق‌طاق می‌کند و نه در کیفر و پاداش، شرایط و استعدادهای افراد را یکسان می‌بیند که اینها موجب ظلم می‌گردد.

ظلم را کسی روا می‌دارد که یا کمبود داشته باشد و یا نتواند از راه حق به مقصود خود نایل شود و یا از بدی و زشتی ستم‌غافل باشد و بر خداوند سبحان هیچ‌یک از این موارد صادق نیست. خداوندی که همه چیز از اوست و بازگشت همه چیز نیز به سوی اوست، چه نیازی به ظلم کردن دارد؟!

پیام ها:

۱- نزول وحی بر پیامبر، حق است، نه ساخته ی ذهن و خیال او. «آیَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ»

۲- روسفیدی و روسیاهی در قیامت، بازتاب عقاید و افکار و اعمال خود انسان هاست، نه ظلم خداوند. «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ»

«۱۱۰» كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلدَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

شما بهترین امتی هستید که برای مردم ظاهر (وگزیده) شده اید. به خوبی ها فرمان می دهید و از بدی ها و زشتی ها، نهی می کنید و به خدا ایمان دارید و اگر اهل کتاب (نیز به چنین آئین درخشانی) ایمان آورده بودند، قطعاً برایشان بهتر بود. برخی از آنان مؤمنند، ولی بیشترشان فاسق اند.

نکته ها:

در آیه ی ۱۰۴ همین سوره، مرحله ی خاصّی از امر به معروف و نهی از منکر که توسط گروه ویژه و رسمی صورت می گرفت، بیان شد. در این آیه به مرحله ی عمومی که یک وظیفه ی همگانی است اشاره می شود.

پیام ها:

۱- بهترین امت بودن با شعار نیست، با ایمان و امر به معروف و نهی از منکر است. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ...»

۲- در امت ساکت و ترسو خیری نیست. «خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ... تَنْهَوْنَ»

۳- امر به معروف و نهی از منکر به قدری مهم است که انجام آن معیار امتیاز امت هاست. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ»

۴- امر به معروف و نهی از منکر، در صورتی محقق می شود که مسلمانان به شکل یک امت باشند، یعنی حاکمیت داشته باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ»

۵- مسلمانان مسئول اصلاح تمام جوامع بشری هستند. «أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» □

۶- سفارش به خوبی ها بدون مبارزه با فساد، کم نتیجه است. «تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»

۷- هر یک از افراد امت باید امر به معروف و نهی از منکر کند. (یک دختر ۹ ساله نیز حق امر به معروف و نهی از منکر رئیس جمهور را دارد) «تَأْمُرُونَ... تَنْهَوْنَ»

۸- در امر به معروف، سن، منطقه، نژاد، سواد و موقعیت اقتصادی و اجتماعی نقشی ندارد. «خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ... تَنْهَوْنَ»

۹- مسلمان باید از موضع قدرت امر و نهی کند، نه از روی خواهش و التماس.

«تَأْمُرُونَ...»

«تَنْهَوْنَ»

۱۰- امر به معروف، مقدم بر نهی از منکر است. «تَأْمُرُونَ... تَنْهَوْنَ»

۱۱- امر و نهی می تواند مؤثر باشد که از ایمان مایه گرفته باشد. «تَأْمُرُونَ، تَنْهَوْنَ، تُؤْمِنُونَ»

۱۲- خداوند اهل کتاب را به اسلام دعوت می کند. «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ» □

۱۳- اسلام، ناسخ تمام ادیان است. «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ» □

۱۴- انسان، در انتخاب راه آزاد است. «مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ» □

«۱۱۱» لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أَدَىٰ وَ إِن يُقَاتِلُوكُمْ يُؤَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصِرُونَ □

آنها (اهل کتاب) جز آزاری اندک، هرگز به شما زیانی نخواهند رسانید و اگر با شما بجنگند، به شما پشت کرده و بگریزند، آنگاه هیچ یاری نشوند.

نکته ها:

این آیه، به دنبال آیات گذشته، بشارت و تسلی برای مسلمانان است که شما در سایه ی

ایمان، وحدت و امر به معروف و نهی از منکر بیمه می شوید. از تهدیدات دشمن نترسید که پیروزی با شماست و دشمن خوار و زبون است.

پیام ها:

- ۱- روحیه ها را باید تقویت کرد. «لَنْ يَضُرُّكُمْ»
 - ۲- مسلمانان، در سایه ی ایمان بیمه هستند. «لَنْ يَضُرُّكُمْ»
 - ۳- مخالفان شما برای نابودی شما تلاش می کنند، لیکن تنها به گوشه ای از اهداف ایذایی خود می رسند. «إِلَّا أَذَى»
 - ۴- کسی که ایمان ندارد، روحیه ی مقاومت ندارد. «يُولُو كُمْ الْأَذْبَارَ»
 - ۵- قرآن، فرار و ضعف اهل کتاب در برابر مسلمانان را پیشگویی می کند. «إِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُولُو كُمْ»
 - ۶- کسانی پیروز می شوند و دشمن را فراری می دهند که در ایمان و امر به معروف ثابت قدم باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ... وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُولُو كُمْ الْأَذْبَارَ»
 - ۷- فسق، زمینه ی ضعف در جبهه های جنگ است. «أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ... وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُولُو كُمْ الْأَذْبَارَ»
 - ۸- توان دشمن را تحقیر کنید. «وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُولُو كُمْ الْأَذْبَارَ»
- «۱۱۲» ضَرَبَتْ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةُ أَنْ مَا تُقْفُوا إِلَّا بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلِ مِنَ النَّاسِ وَبَأْوُ بَعْضٍ مِنَ اللَّهِ وَضَرَبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسِيكَةَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ
- (دشمنان شما به قدری ترسو و زبون هستند که) هر کجا یافت شوند، مُهر ذلّت بر آنها خورده است، مگر آنکه به ریسمان (امان) الهی چنگ زنند (و از انحراف و فسق دست برداشته، ایمان آورند) و با مردم پیوندی برقرار

کنند. آنها گرفتار خشم خدا گشتند و مهر بیچارگی بر آنها زده شد. این به خاطر آن بود که به آیات خدا کفر می ورزیدند و پیامبران را به ناحق می کشتند. این بدان سبب بود که عصیان ورزیده و تجاوز می کردند.

نکته ها:

چنانکه در روایات آمده، این آیه در مورد قوم یهود است که به جهت نافرمانی حکم خدا و پیامبران، دچار غضب الهی گردیده، مهر ذلت و مسکنت بر آنان زده شد.

از جمله گناهان آنان کشتن پیامبران بوده است.

طبق روایات، مراد از آن، کشتن، تنها کشتن با شمشیر نیست، بلکه شامل افشای اخبار و اسرار آنان پیش بیگانگان که موجب سلطه ی قدرت های ستمگر و قتل آنان می گردیده است نیز می شود. (۱)

پیام ها:

۱- نتیجه ی کفر و پیامبرکشی، ذلت و مسکنت است. «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذُّلَّةُ»

۲- یهود همیشه ذلیل است. گرچه گاهی سرنخ تبلیغات و اقتصاد و سیاست را به دست می گیرد، اما از نظر کرامت و عزت و محبوبیت و امتیت، بدترین جایگاه را دارد. (مثل افراد دزد و چاقوکشی که ایجاد دلهره کرده و درآمدهای کلانی به دست می آورند، ولی هرگز از جایگاه والایی برخوردار نیستند.) «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذُّلَّةُ»

۳- روحیه ی مؤمنان را با بیان وضع نکبت بار مخالفان تقویت کنید. «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذُّلَّةُ»

۴- رمز عزت دو چیز است: ایمان به قدرت الهی، ارتباطات حسنه ای با امت ها و ملت ها. «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلِ مِنَ النَّاسِ»

۵- راه نجات یهود، یا ایمان آوردن به اسلام است؛ «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ» یا عقد قرارداد با مسلمانان. «حَبْلِ مِنَ النَّاسِ»

ص: ۵۸۴

۶- عقیده، در عمل اثر دارد. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ»

۷- برای قوم یهود انبیای متعددی آمدند. «يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ»

۸- گناه و تجاوز، زمینه ساز گناهان بزرگ تری همچون کفر و پیامبرکشی می گردد.

«ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا...»

۹- آنچه از تجاوز و کفر بدتر است، اصرار بر کفر و تجاوز است. «كَانُوا يَعْتَدُونَ»

«۱۱۳» لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ

همه اهل کتاب یکسان نیستند، طایفه ای از آنها (به طاعت خدا) ایستاده، آیات الهی را در شب تلاوت می کنند و سر به سجده می نهند.

نکته ها:

این آیه و آیه ی بعد، صفات خوب گروهی از اهل کتاب را بیان می دارد که عبارت است از قیام به اطاعت خدا، تلاوت کتاب آسمانی، سجده، امر به معروف و نهی از منکر و سرعت در کارهای خیر. در روایت آمده است؛ پیامبر فرمود: مراد از «جبل من الله» تمسک به قرآن و مراد از «جبل من الناس» وصی من علی بن ابیطالب است. (۱)

همان گونه که تلاوت قرآن به همراه اقامه نماز برای مسلمانان مورد ستایش الهی است، «إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ... يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ» (۲) تلاوت کتب آسمانی، همراه با عبادت و سجده برای اهل کتاب نیز مورد ستایش است. «يَتْلُونَ...»

يَسْجُدُونَ»

خداوند در این آیه به ارزش علم، عمل، تداوم، نشاط و عشق و جهت داشتن اشاره کرده است. با کلمه «يَتْلُونَ» به علم، با کلمه «يَسْجُدُونَ» به عمل، با عبارت «أَنْاءَ اللَّيْلِ» به تداوم عمل و با کلمه «قَائِمَةٌ» به عشق و نشاط در عمل و با عبارت «آيَاتِ اللَّهِ» به جهت

ص: ۵۸۵

۱- ۱). تفسیر برهان.

۲- ۲). فاطر، ۲۹.

پیام ها:

۱- خوبی و کمال را از هر گروه و طایفه ای که باشد، بپذیریم و بدان اقرار کنیم. در کنار انتقاد از دیگران، از خوبی های آنان غافل نشویم. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ»

۲- یکی از راههای جذب و دعوت دیگران، اقرار و اعتراف به کمالات آنان است. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ»

۳- عبادت، نیاز به همت، جدیت، عشق و آمادگی دارد. «أُمَّةٌ قَائِمَةٌ»

۴- تلاوت آیات خدا در دل شب و عبادت و سجده در دل شب، موجب ستایش خداوندی است. «يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ»

۵- تلاوت آیات و سجده به درگاه او، قیام به امر الهی است. «قَائِمَةٌ يَتْلُونَ»

۶- شب و بالخصوص سحر، بهترین وقت برای مناجات است. «أَنْاءَ اللَّيْلِ»

۷- عالی ترین حالات عبادت، سجده است. «وَهُمْ يَسْجُدُونَ»

«۱۱۴» يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

آنان به خدا و روز قیامت ایمان دارند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند و در کارهای خیر شتاب می ورزند و آنان از افراد صالح و شایسته هستند.

«۱۱۵» وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

و آنچه از خیر انجام دهند، هرگز درباره آن ناسپاسی نبینند و خداوند به (حال) پرهیزکاران داناست.

نکته ها:

همان گونه که در سوره ی بقره آیه ۳، در کنار ایمان، نماز مطرح شده است، «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» در این آیه نیز در کنار ایمان، امر به معروف و نهی از منکر آمده

است. «یؤمنون... یا مرون»

شیوه ی قرآن این است که امر به معروف را قبل از نهی از منکر می آورد و اگر درهای معروف باز شود، راه منکر بسته می شود. ازدواج آسان، جلو فحشا را می گیرد. نماز، انسان را از فحشا و منکر باز می دارد. اشتغال صحیح می تواند مانع فسادهای اجتماعی گردد.

شخصیت دادن به افراد، آنان را از انحراف و سقوط باز می دارد.

خداوند در این آیه و آیه قبل، با برشمردن اوصاف و شرایطی، زمینه رسیده به مقام صالحان را بیان کرده است، «أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ» همان کسانی که همگان آرزوی ملحق شدن به آنان را دارند: «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) و هر مسلمانی در هر روز، حداقل پنج مرتبه به آنان سلام می کند. «السَّلَامُ عَلَيْنَا وَ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ»

در بینش الهی، هیچ عمل صالحی ضایع نمی شود. «فَلَنْ يُكْفَرُوهُ» البته چنانکه در قرآن می خوانیم: «إِنَّمَا يَنْتَقِبُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۲) شرط قبولی، ایمان و تقواست، لذا در اینجا می فرماید: ما خود می شناسیم که متقین چه کسانیند که باید عملشان مورد قبول واقع شود.

پیام ها:

۱- امر به معروف و نهی از منکر، در ادیان دیگر نیز مطرح بوده است.

«أَهْلِ الْكِتَابِ...»

يَا مُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ»

۲- سجده های سحر باید همراه با امر و نهی در روز باشد. «يَسْجُدُونَ... يَا مُرُونَ»

۳- سرعت در کار خیر، ارزش آن را بیشتر می کند. «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ»

۴- سبقت و سرعت صالحان در نیکی ها، موسمی نیست دائمی است. «يسارعون»

۵- افراد صالح، کسانی هستند که با نشاط و شتاب، به سراغ هر کار خیری می روند، نه فقط بعضی از کارها. «الخيرات»

۶- ایمان، عبادت، تلاوت، امر به معروف و نهی از منکر و سرعت در کار خیر انسان را در زمره صالحان می برد. «أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ»

١-١. يوسف، ١٠٨؛ شعراء، ٨٣.

٢-٢. مائده، ٢٧.

﴿١١٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ فِيهَا خَالِدُونَ

همانا کسانی که کافر شدند، هرگز اموالشان و اولادشان چیزی از (عذاب) خدا را از آنان دفع نخواهد کرد و آنها همدم آتشند، همواره در آن ماندگار.

﴿١١٧﴾ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتَهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ

مَثَل آنچه در این زندگی دنیا انفاق می کنند، همچون مَثَل بادی است که در آن سرما و یا گرمای شدیدی باشد، بر کشتزار قومی که بر خود ستم کرده اند بوزد، پس آن را از بین ببرد. خدا به آنان ستم نکرده است، بلکه آنان به خویشان ستم می کنند.

نکته ها:

کلمه ی «صِرٌّ» به معنای گرما و سرمای سوزان است. (۱)

بارها قرآن اعلام کرده که نه مال، نه فرزند، نه خویشان، نه همسر، نه دوست، نه سرپرست و نه هیچ چیز دیگر، در برابر قهر خدا ذره ای کارساز نیست.

تمام تلاش ها و بودجه هایی که کفّار در راه باطل صرف می کنند، همچون بذریابی در کشتزاری است که با یک باد سوزان نابود می شود. از ابتدای ظهور اسلام تا کنون، هرگونه توطئه، تهاجم و تبلیغات علیه اسلام با شکست روبرو شده و دین الهی هر روز رشد و گسترش یافته است و سرانجام پیروزی با اسلام است.

پیام ها:

۱- عقیده، در عمل تأثیر گذار است. کفر، سبب محرومیت از برکات انفاق

ص: ۵۸۸

می گردد. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا... مَثَلٌ مَّا يُنْفِقُونَ»

۲- از عوامل حوادث و بلایای طبیعی، گناهان بشر است. «رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا»

۳- گناه، کارهای نیک را نابود می کند. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكْتَهُ»

۴- قهر خداوندی ظلم نیست، بلکه بازتاب عملکرد خود انسان است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

«۱۱۸» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةَ مَنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي
صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از غیر خودتان همراز نگیرید. آنان در تباهی شما کوتاهی نمی کنند، آنها رنج بردن شما را دوست دارند. همانا کینه و دشمنی از (گفتار) دهانشان پیداست و آنچه دلشان در بردارد، بزرگتر است. به تحقیق ما آیات (روشنگر و افشاگر توطئه های دشمن) را برای شما بیان کردیم اگر تعقل کنید.

نکته ها:

«بِطَانَةَ» به لباس زیر گفته می شود که به «بطن» و شکم می چسبد. این کلمه، کنایه از محرم اسرار است. «خَبَالًا» به معنای نابودی فکر و عقل است. «عَنْتٌ» به معنی سختی و رنج، و «يَأْلُونَ» به معنی کوتاهی کردن در انجام کار است.

دشمن برای ما چه آرزو می کند؟

اگر به واژه ی «وَدَّ» در قرآن بنگریم، آرزوهای دشمنان را درباره خود در می یابیم:

۱. غفلت از سلاح و سرمایه خود. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ» (۱)

ص: ۵۸۹

۲. ضعف و سستی و مداهنه و سازش کاری. «وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُ فَيْدُهُنُونَ» (۱)

۳. رنج و فشار و به زحمت افتادن. «وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ»

۴. ارتداد و بازگشت از دین. «وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا» (۲)

پیام ها:

۱- بیگانگان را محرم اسرار خویش قرار ندهیم. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ» وجود مستشاران خارجی در کشورهای اسلامی، ممنوع است.

۲- رازداری، یک وظیفه ی قطعی است. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ»

۳- هر مسلمانی هم که مصداق «دُونِكُمْ» باشد، نباید محرم اسرار قرار گیرد، زیرا در میان مسلمانان نیز افراد فتنه جو و جاسوس، کم نیستند. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ...»

۴- ملاک دوستی و روابط صمیمانه ی مسلمانان با سایر جوامع باید ایمان باشد.

«لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ»

۵- دشمن در ضربه زدن به فکر و اندیشه کوتاهی نمی کند. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا»

۶- دشمنان با شگردهای گوناگون با ما برخورد می کنند: ۱. فساد. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا» ۲. فشار. «وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ» ۳. نفاق. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»

۷- دشمنان خود را بشناسید و هشیار باشید، آنان ذره ای در توطئه و فتنه علیه شما کوتاهی نمی کنند. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ»

۸- اوامر و نواهی الهی، دلیل و فلسفه دارد. اگر شما را از روابط صمیمانه با دشمنان نهی می کند، به خاطر آن است که آنان در توطئه علیه شما کوتاهی نمی کنند. «لَا تَتَّخِذُوا... لَا يَأْلُونَكُمْ»

۹- از کوزه همان برون تراود که در اوست. از دشمن انتظاری جز بغض و کینه نیست. «قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ»

ص: ۵۹۰

۱- ۱. قلم، ۹.

۲- ۲. بقره، ۱۰۹.

۱۰- دشمنان خود را از تبلیغات آنان بشناسید. «قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ»

۱۱- روابط صمیمی با دشمن توطئه گر، نشانه ی بی عقلی است. برخورد صمیمانه، با افراد بی صفا، کم عقلی است. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ... إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»

۱۲- خداوند به درون همه آگاه است و نقشه های دشمنان اسلام را افشا می کند.

«وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»

۱۳- دشمنان شما منافق هستند، ظاهر و باطنشان یکی نیست. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ»

۱۴- خداوند با معرفتی روحیات دشمن، با شما اتمام حجت کرده است. «قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ»

۱۵- مؤمن بودن مسأله ای است و عاقل بودن مسأله دیگر، لذا در این آیه خداوند به مؤمنان می فرماید: کفار را محرم اسرار خود قرار ندهید، اگر عقل دارید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»

«۱۱۹» هَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْعَيْظِ قُلْ مُؤْتُوا بِعَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

هان! (ای مسلمانان!) این شماست که آنان را دوست می دارید، ولی آنها شما را دوست نمی دارند، در حالی که شما به همه ی کتاب ها (ی آسمانی) ایمان دارید (ولی آنها به کتاب شما ایمان نمی آورند). و هرگاه با شما دیدار کنند (منافقانه) می گویند: ما ایمان آوردیم و چون (با هم) خلوت کنند، از شدت خشم بر شما، سر انگشتان خود را می گزند. بگو: به خشمتان بمیرید، همانا خداوند به درون سینه ها آگاه است.

پیام ها:

۱- تشخیص روحیات دشمن و انگیزه های حقیقی خود، بسیار دقیق است، به

همین جهت در صدر آیه، کلمه ی «ها» هشدار و تنبیه آمده است.

۲- دوستی باید دو جانبه باشد و گرنه مایه ی ذلت و خودباختگی و احساس حقارت است. «تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ»

۳- مسلمان به تمام کتاب های آسمانی پیشین ایمان دارد، گرچه دیگران به قرآن ایمان نیاورند. «تُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ»

۴- به هر اظهار ایمانی اطمینان نکنید. «قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا...»

۵- گمان نکنید که محبت شما، دشمنان کینه توز را نسبت به شما مهربان می کند.

«تُحِبُّونَهُمْ...»

عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَثْمِلَ مِنَ الْغَيْظِ

۶- انگیزه های درونی، بازتاب بیرونی دارد. در آیه ی قبل: «قَدْ يَدَّتِ الْبَعْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ» در این آیه «عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَثْمِلَ مِنَ الْغَيْظِ»

۷- دشمن نسبت به شما خشم و غضب ندارد، بلکه غیظ دارد. غیظ در مواردی بکار می رود که ظرف انسان از غضب پر شده باشد. «مِنَ الْغَيْظِ»

۸- از امدادهای الهی، افشای روحیه های دشمن برای مسلمانان است، تا اغفال نشوند و هوشیار باشند. «وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ... وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَثْمِلَ...»

۹- دشمنان کینه توز خود را تحقیر کنید. «مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ»

۱۰- برخورد اسلام با منافقانِ موذی، شدیدتر از کافران است. «إِذَا لَقُّوكُمْ قَالُوا آمَنَّا...»

مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ»

۱۱- گاهی اعلان نفرت و نفرین لازم است. کافران کینه توز و منافقان حيله گر شایسته ی نابودی هستند. «مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ»

۱۲- به بهانه ی جذب کفار، به آنها محبت نکنید، زیرا گاهی انگیزه ی واقعی محبت، طمع یا ترس و یا خودباختگی است. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۱۳- خداوند به اسرار دلها آگاه است. «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

اگر باور کنیم که خداوند همه چیز را می داند، کمتر دست به حيله و فریب می زنیم. منافقان توطئه گر نیز بدانند که خداوند عملکرد آنان را می داند و به

موقع پاسخ خواهد داد.

«۱۲۰» إِنَّ تَمَسُّدَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَإِنْ تُصَبِّرُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ

اگر خوبی به شما رسد، آنان را غمگین سازد و اگر بدی به شما رسد، آنها بدان شادمان می شوند و اگر (در برابرشان) صبر کنید و پرهیزکار باشید، حيله ی بدخواهانه ی آنان هیچگونه آسیبی به شما نرساند. همانا خداوند به آنچه انجام می دهند احاطه دارد.

نکته ها:

این آیه راه شناخت دوست و دشمن را بیان می کند که آن، توجه به روحیات و عکس العمل دیگران در مواقع کامیابی و یا ناکامی مسلمانان است. در سیاست خارجی نیز توجه به محکوم کردن ها، تأیید و تکذیب ها، و انواع کمک ها و تبلیغات، لازم است.

در آیات قبل، به مسلمانان سفارش کرد که دشمنان را نه یاور همراه خود بگیرند و نه دوست خود. این آیه می فرماید: این برخورد ممکن است تاوان سختی داشته باشد و آنان علیه شما توطئه کنند، بنابراین شما باید اهل صبر و تقوا باشید، تا حيله های آنان ضربه ای به شما نزنند.

پیام ها:

۱- حسادت دشمنان به قدری است که اگر اندک خیری به شما برسد، ناراحت می شوند. «إِنَّ تَمَسُّدَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ»

۲- راه نفوذ دشمن در مسلمانان، یا ترس و طمع خودمان است و یا بی پروایی و بی تقوایی ما که صبر و تقوا، راه چاره آن است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ»

۳- در مقابله با حسودانی که از رشد ما ناراحتند، صبر و تقوا چاره ساز و کلید

پیروزی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ»

۴- خداوند با افشای روحيات دشمن، به مسلمانان هم روحيه می دهد و هم بيدار باش. «إِنْ تَمَسَّسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ... لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ»

«۱۲۱» وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

و(بياد آر) هنگامي که بامدادان (برای جنگ احد) از نزد خانواده ات بیرون شدی (تا) مؤمنان را در مراکزی برای جنگیدن جای دهی، و خداوند (به گفتار و کردار شما) شنوا و داناست.

نکته ها:

سیمایی از جنگ احد

سال دوم هجری، کفار قریش با دادن هفتاد کشته و هفتاد اسیر در جنگ بدر شکست خورده، به مکه باز گشتند. ابوسفیان گفت: بر کشته ها گریه نکنید، تا عقده ها خالی نشود و کینه ها باقی بماند. همگی شعار انتقام سر دهید و من نیز تا انتقام نگیرم با همسر همبستر نخواهم شد.

سال بعد، کفار مکه با سه هزار سوار و دو هزار پیاده و تجهیزات کامل به قصد جنگ با مسلمانان به سوی مدینه حرکت کردند. عباس عموی پیامبر که تا آن روز اسلام نیاورده بود و در مکه زندگی می کرد، به خاطر علاقه و محبت زیادی که به پیامبر داشت، ماجرای حرکت و حمله ی کفار را در نامه ای محرمانه توسط مردی از قبیله بنی غفار نزد پیامبر فرستاد. همین که رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله از ماجرا با خبر شد، گروهی را از مدینه برای کسب اطلاعات بیشتر به سوی مکه فرستاد. مأموران در بازگشت، حرکت قوای کفار به سرکردگی ابوسفیان را تأیید کردند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز جمعه جلسه ای تشکیل داده و با مسلمانان در این مورد مشورت فرمودند. در این جلسه دو نظریه مطرح شد:

ص: ۵۹۴

۱. در مدینه بمانیم و در کوچه ها سنگر بگیریم تا همه بتوانند به ما کمک کنند.

۲. از مدینه خارج شده و در بیرون شهر بجنگیم.

نظریه ی دوّم که همراه با حماسه و اظهار شجاعت بود، جوانان را جذب و طرفداران بیشتری پیدا کرد. با اینکه نظر مبارک شخص پیامبر صلی الله علیه و آله ماندن در شهر بود، ولی به احترام احساسات جوانان، از رأی خود صرف نظر کرد. سپس پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همراه یک نفر برای آماده کردن اردوگاه از شهر مدینه خارج شده و محلی را در دامنه کوه احد که شرایط نظامی خوبی داشت، برگزید. آنگاه پیامبر در خطبه ی نماز جمعه مردم را از ماجرا مطلع فرمود و پس از نماز با لشگری هزار نفری از مهاجران و انصار رهسپار میدان جنگ شدند. فرمانده این جنگ شخص رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند. حضرت چند پرچم را برافراشتند که بعضی به دست مهاجران و بعضی بدست انصار سپرده شد.

حرکت از مدینه تا اردوگاه احد پیاده بود و رسول خدا صلی الله علیه و آله از اصحاب در طی حرکت سان می دیدند و صفوف را منظم می فرمودند. پیامبر در بازدید از صفوف، افراد نا آشنا و تازه واردی را دید و از آنها پرسیدند: شما چه کسانی هستید؟ گفتند: ما از یهودیان مدینه هستیم که برای کمک به شما آمده ایم. حضرت با کمی تأمل فرمودند: برای جنگ با مشرک، از مشرک کمک نمی گیریم. و به همین دلیل سیصد نفر از لشکر اسلام کم شد. البته بعضی گفته اند: همه ی این سیصد نفر، یهودی نبودند بلکه مسلمانانی مانند عبدالله بن ابی هم بودند که چون با رأی آنان مبنی بر سنگر گرفتن در شهر مخالفت شده بود، در میان راه جدا شدند. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله نماز صبح را با هفتصد نفر در احد اقامه کردند، و عبدالله بن جبیر را با پنجاه نفر از تیراندازان ماهر، مأمور حفظ دهانه ی حسّاس کوه قرار داده و سفارش فرمودند که هرگز این منطقه را خالی نکنید.

ابوسفیان نیز خالد بن ولید را همراه با دویست نفر مأمور کرد تا هرگاه نگهبانان از دهانه کوه غفلت کردند، از پشت سر به سپاه اسلام حمله ور شوند.

ص: ۵۹۵

۱-۱. برای توضیح بیشتر به کتاب فروغ ابدیت، آیت الله سبحانی، جلد دوم، ص ۳۸ و تاریخ پیامبر اسلام، دکتر آیتی، ص ۲۸۵، مراجعه فرمایید.

سرانجام دو لشکر در برابر یکدیگر صف آرایی کردند. ابوسفیان به نام بت‌ها و زنان زیبا و رسول خدا صلی الله علیه و آله به نام خداوند متعال، سپاه خود را تشویق می‌کردند. از لشکر مسلمانان فریاد الله اکبر و از سپاه کفر صدای دف و نی بلند بود.

جنگ که شروع شد، مسلمانان با یک حمله‌ی سریع لشکر قریش را درهم شکستند و سپاه کفر پا به فرار گذاشته و مسلمانان آنها را تعقیب کردند. بعضی از مسلمانان به خیال شکست قطعی کفار سرگرم جمع‌آوری غنائم شدند و نگهبانان دهانه‌ی کوه نیز برخلاف سفارش‌های پی‌درپی رسول الله صلی الله علیه و آله به طمع جمع‌آوری غنائم، منطقه‌ی تحت حفاظت خود را رها کردند. در این هنگام خالد بن ولید با دویست نفر سپاه خود که در کمین بودند، از فرصت استفاده کرد و از پشت به سپاه اسلام حمله کردند.

ناگهان مسلمانان خود را در محاصره کفار دیدند. حمزه عموی گرامی پیامبر شهید شد و جز افراد معدودی که پروانه وار گرد وجود مبارک رسول الله بودند، بقیه مسلمانان پا به فرار گذاشتند.

در این جنگ نقش علی بن ابی طالب علیهما السلام از همه‌ی افراد بیشتر بود، به گونه‌ای که شمشیر آن حضرت شکست پیامبر صلی الله علیه و آله شمشیر خود را که ذوالفقار نام داشت به آن حضرت داد و علی علیه السلام از ایشان حفاظت می‌کرد. در این جنگ شصت ضربه و زخم بر پیکر مبارک علی علیه السلام وارد شد. امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله جبرئیل را در میان زمین و آسمان دید که می‌گوید: «لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار»

یکی از کفار مکه به نام ابن قمعه، سرباز فداکار اسلام مصعب را به خیال اینکه او پیامبر است، شهید کرد و فریاد زد: به لات و عزّی سوگند که محمد کشته شد. کفار به کشته شدن رسول خدا مطمئن شده و راه مکه را در پیش گرفته و جنگ را رها کردند. در این میان مسلمانان نیز با شنیدن شایعه شهادت رسول خدا با ترس و وحشت پا به فرار گذاشتند و بعد از باخبر شدن از زنده بودن پیامبر بازگشته و از آن حضرت عذرخواهی کردند. در این جنگ

هفتاد تن از مسلمانان شهید و عده‌ی زیادی نیز مجروح شدند. (۱)

پیام‌ها:

۱- روزهای حساس گذشته شکست‌ها و پیروزی‌ها را فراموش نکنیم و به عنوان سند تجربه، به یاد داشته باشیم. «وَ إِذْ غَدَوْتَ...»

۲- لازمه‌ی شرکت در جنگ و جهاد دل‌کندن از تعلقات است. «وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ...»

۳- برنامه‌ریزی‌های فنی، جغرافیایی و طبیعی عملیات نظامی، باید قبل از حمله‌ی دشمن صورت گیرد. «وَ إِذْ غَدَوْتَ... تُبَوِّئُ»

۴- فرماندهی جنگ و انتخاب پایگاه‌ها و مناطق استراتژیک دفاعی، به عهده‌ی شخص پیامبر و رهبر مسلمانان است. «تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ»

«۱۲۲» إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

آنگاه که دو گروه از شما بر آن شدند که (در جنگ) سستی کنید، اما خداوند ولی آنان بود (و به آنان کمک کرد که از این فکر باز گردند)، پس مؤمنان تنها به خدا توکل کنند.

نکته‌ها:

دو گروه از مسلمانان به نام‌های «بنو سلمه» از قبیله‌ی اوس و «بنو حارثه» از قبیله‌ی خزرج، تصمیم گرفتند که از شرکت در جنگ احد خودداری کنند. دلیل سستی این دو گروه را عوامل متعددی ذکر کرده‌اند:

۱. ترس از دشمن که بیش از مسلمانان بودند.

۲. ناراحتی از این که چرا در مقام مشورت به رأی ما توجه نشد و در شهر سنگر نگرفتند.

ص: ۵۹۷

۳. ایراد به اینکه چرا پیامبر اجازه نداد یهودیان هم پیمان، به آنان کمک کنند.

ولی خداوند با لطف خود این دو گروه را از افتادن به دام گناه و فرار از میدان جنگ در امان نگه داشت و به جز عدّه اندکی، همگی از تصمیم خود برگشته و همراه سپاهیان اسلام به میدان احد آمدند. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند از تصمیم های ما آگاه است و پیامبرش را از افکار مردم آگاه می سازد.

«إِذْ هَمَّتْ»

۲- همه ی کسانی که به جبهه جنگ می روند یکسان نیستند. «طَائِفَتَانِ... أَنْ تَفْشَلَا»

۳- وجود عناصر سست بنیاد در جبهه ها، عامل شکست و خطر است. «تَفْشَلَا»

۴- اگر انسان تحت ولایت خدا نباشد، سست می شود. «أَنْ تَفْشَلَا وَ اللَّهُ وَبَيْنَهُمَا»

۵- خداوند مؤمنان را به حال خود رها نمی کند و در مواقع حساس دست آنان را می گیرد. «وَ اللَّهُ وَبَيْنَهُمَا»

۶- فکر گناه، اگر به مرحله ی عمل نرسد، انسان را از تحت ولایت الهی خارج نمی کند. «هَمَّتْ... وَ اللَّهُ وَبَيْنَهُمَا»

۷- یگانه داروی سستی، توکل بر خداست که این دارو تنها در دست مؤمنان است. «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

۸- ایمان و توکل بر خداوند، عامل پیروزی است. «هَمَّتْ... أَنْ تَفْشَلَا وَ اللَّهُ وَبَيْنَهُمَا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

ص: ۵۹۸

«۱۲۳» وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

و همانا خداوند شما را در جنگ بدر در حالی که ناتوان بودید یاری کرد، پس از خداوند پروا کنید، باشد که سپاس گزاری نمائید.

نکته ها:

«اذلّه» یا به معنی کمبود نیروی انسانی مؤمنان در جنگ بدر است و یا به معنای کمبود ساز و برگ جنگی و تدارکات است. یادآوری کمبودها در بدر، اشاره به توانمندی آنان در مقایسه با جنگ احد است.

در سه آیه قبل خواندیم که صبر و تقوا، انسان را از حوادث تلخ بیمه می کند و در این آیه نمونه عملی آن را مجاهدان بدر معرفی می کند. در آیه ی قبل نیز سخن از توکل بود و مجاهدان بدر نمونه عملی توکل هستند. این آیه خطاب به مسلمانان می فرماید: شما که در بدر نصرت خدا را دیدید، چرا در احد به فکر فرار افتادید؟!

پیام ها:

- ۱- امدادهای غیبی را در میدان های کارزار فراموش نکنید. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ»
- ۲- نصرت الهی، نشانه ی ولایت الهی بر مؤمنان است. «وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا... وَ لَقَدْ نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ»
- ۳- به خداوند توکل کنیم که نصرت او را در صحنه های جنگ دیده ایم. «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ... نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ»
- ۴- امدادهای الهی سرنوشت جنگ را معین می کند، نه عوامل طبیعی. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ»
- ۵- هر کس طالب نصرت الهی است، باید تقوا پیشه کند. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ... فَاتَّقُوا اللَّهَ»
- ۶- شکر امدادهای الهی آن است که تقوای الهی پیشه کنیم. «فَاتَّقُوا اللَّهَ... تَشْكُرُونَ»

«۱۲۴» إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمَدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ

و(بیاد آور) هنگامی که به مؤمنان می گفتی: آیا شما را کفایت نمی کند که پروردگارتان شما را به سه هزار فرشته ی فرود آمده یاری کند؟

پیام ها:

۱- یکی از وظایف رهبری، امیدوار کردن و توجه دادن مردم به امدادهای غیبی است. «إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۲- امید به لطف خداوند برای یک رزمنده ضروری است. «أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ»

۳- ملائکه به فرمان خداوند در خدمت مؤمنان قرار می گیرند. «يُمَدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»

۴- در جهان بینی الهی، زندگی انسان ها با جهان فرشتگان مرتبط است. «يُمَدُّكُمْ...»

۵- امدادهای الهی، براساس ربوبیت اوست. «يُمَدُّكُمْ رَبُّكُمْ»

۶- یکی از اسباب امدادهای الهی در جبهه ها، نزول فرشتگان است. «يُمَدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ»

«۱۲۵» بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمَدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ

البته اگر صبر و مقاومت کنید و پرهیزگاری نمایید (گرچه) دشمنان با خشم و خروش بر شما بتازند، پروردگارتان شما را با پنج هزار فرشته مخصوص مدد می رساند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از نزول سه هزار فرشته ی امداد رسان بود و در این آیه، سخن از پنج هزار فرشته ی مخصوص، در صورت صبر و تقوای رزندگان است.

ذکر تعداد فرشتگان، نشان می دهد که قدرت آنان محدود است. همان گونه که از کلمه ی «مُنزَلین» فهمیده می شود که فرشتگان تحت امر خدا هستند و از پیش خود کاری انجام نمی دهند. و از کلمه «مُسَيِّمِينَ» استفاده می شود که فرشتگان امدادی، نیروهای ویژه ای هستند. چنانکه امام زین العابدین علیه السلام در سلام خود به فرشتگان، برای هر دسته از فرشتگان، مأموریت خاصی را بیان می کند. (۱)

پیام ها:

۱- استقامت و تقوا، عامل نزول فرشتگان و امدادهای غیبی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا... يُمِدِّكُمْ رَبُّكُمْ»

۲- امدادهای الهی، اختصاص به زمان پیامبر ندارد. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا... يُمِدِّكُمْ رَبُّكُمْ»

۳- مقاومت همراه با تقوا ارزش دارد و گرنه لجاجت و یکدندگی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا»

۴- از دشمن غافل نشویم که هجوم او خشمگینانه و خروشان است. «يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ»

۵- هرچه هجوم دشمن بر تقوای پیشگان شدید باشد، خداوند نیز بر امدادهای خود می افزاید. «يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ... بِخَمْسَةِ آلَافٍ»

«۱۲۶» وَ مَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَ لَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

و خداوند این (نزول فرشتگان) را جز مژده و بشارتی برای شما قرار نداد، تا دل‌های شما بدان آرام گیرد و (بدانید که) هیچ پیروزی نیست مگر از جانب خداوند عزیز و حکیم.

ص: ۶۰۱

۱- آرامش خاطر و امید از نیازهای رزمندگان در جبهه است. «بُشْرَى لَكُمْ وَ لَتَطْمَئِنَّ»

۲- تمام مقدمات مادی، علمی، روانی و انسانی، بدون اراده ی خداوند کاری از پیش نمی برند. «وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۳- قدرت خداوند همراه با حکمت اوست. لذا ممکن است به دلایل خاصی مسلمانان نیز شکست بخورند. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

«۱۲۷» لَيَقْطَعَنَّ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ

(امدادهای الهی برای آن بود) تا بعضی از کفار را ریشه کن کند یا ناکام و ذلیلشان گرداند که ناامید برگردند.

نکته ها:

کلمه ی «طرف» به معنای انتهای یک چیز است، نه گوشه ای از آن. بنابراین آیه می فرماید:

امدادهای غیبی ما برای آن است که ریشه ی بعضی از کفار قطع شود. البته بعضی مفسران، «طرف» را به معنای اشراف گرفته اند. یعنی هدف جنگ بدر، نابودی اشراف کفار بود. نظیر آیه ی «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» (۱)

ناامیدی بر دو گونه است؛ اگر کسی از اول ناامید باشد می گویند: «یأس» دارد، ولی اگر بعد از امیدواری، ناامید شود می گویند: «خائب» است. (۲)

جنگ و جهاد در اسلام، گاه دفاعی و برای خنثی کردن تهاجم دشمن و گاه ابتدایی و آغاز گرانه و برای سرکوبی دشمنان است.

پیام ها:

۱- سران کفر، یا باید به کلی ریشه کن شوند و یا خوار و ذلیل و مأیوس گردند. با برخوردهای ضعیف و موسمی و موضعی که به ریشه ی کفر لطمه نمی زند،

ص: ۶۰۲

۱- ۱). توبه، ۱۲.

۲- ۲). تفسیر اطیب البیان و التحقيق فی کلمات القرآن.

دل خوش نباشید. «لِيُقَطَعَ طَرْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- وحدت، قدرت، سیاست و مدیریت مسلمانان، باید به گونه ای باشد که دشمن از آنان قطع امید کند. «فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ» □

«۱۲۸» لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ □

هیچ امری (از هدایت یا کیفر مردم) در اختیار تو نیست. (تنها خداوند است که) یا لطف خود را بر آنها برمی گرداند یا عذابشان می کند، زیرا آنان ستمکارند.

نکته ها:

وقتی رهبری امت صداقت کامل دارد، این گونه عمل می کند که حتی آیاتی را که از او سلب مسئولیت می کند، با کمال صداقت و شهامت برای مردم باز می خواند، که خداوند فرمود: تو کاره ای نیستی. در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم هنگامی که دندان پیامبر در جنگ احد شکست و خون جاری شد، حضرت فرمود: چگونه این مردم رستگار خواهند شد؟ آیه نازل شد که تو مسئول رستگاری مردم نیستی، ممکن است در آینده مورد عفو قرار بگیرند و ممکن است به حال خود رها شده و مجازات شوند.

پیام ها:

۱- عفو یا عذاب به دست خداوند است. شفاعتِ اولیا هم بدون اذن او صورت نمی گیرد و هرگز پیامبران از پیش خود در برابر خداوند استقلالی ندارند.

«لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ»

۲- راه توبه حتی برای فراریان از جبهه حق و یا کفاری که بزرگ ترین صدمه را به مسلمانان زده اند، بسته نیست. «أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ»

۳- عذاب مردم بخاطر ظلم و ستم خودشان است. «يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ» □

ص: ۶۰۳

«۱۲۹» وَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَ مَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَ اللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، از آن اوست. او (طبق حکمت خود) هر کس را بخواهد می بخشد و هر کس را بخواهد عذاب می کند و خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

این آیه تأکیدی بر آیه ی قبل است که مجازات یا عفو، تنها به دست خداوند است. زیرا آفرینش و حاکمیت تمام هستی در دست اوست. جالب این که در آیه، افرادِ مورد قهر یا لطف معین نمی شوند، تا غرور یا یأس برای کسی پیدا نشود و همه در حالت خوف و رجا باشند.

ناگفته پیداست که عفو یا عذاب، براساس حکمت الهی و وابسته به زمینه هایی است که انسان در خود و یا جامعه بوجود می آورد.

پیام ها:

۱- عفو یا کیفر، تنها به دست کسی است که حاکمیت آسمان ها و زمین برای اوست. «لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ... يَغْفِرُ... وَ يُعَذِّبُ»

۲- در نظام الهی، اصل بر عفو و مغفرت است. «يَغْفِرُ» بر «يُعَذِّبُ» مقدم شده است.

«۱۳۰» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! ربا (و بهره ی پول) را با افزودن های مکرر نخورید، از خدا پروا کنید تا شاید رستگار شوید.

نکته ها:

این آیه همراه با هشت آیه ی بعد که در میان آیات جنگ احد قرار گرفته. شاید به این جهت باشد که مسائل اخلاقی و اقتصادی، در یک نظام دفاعی مؤثر است. جامعه ای که

افرادش اهل اخلاص و ایثار و سبقت در کارهای خیر، و اطاعت از رهبر باشند، در جنگ هم موفق خواهند بود، ولی جامعه ی پول پرست و بخیل و نافرمان و مصرّ بر ارتکاب گناه، به یقین شکست خواهد خورد.

آیات تحریم ربا، در چند مرحله و به صورت تدریجی نازل شده است. گام اوّل، انتقاد از رباخواری یهود: «وَ أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَقَدْ نُهِوا عَنْهُ» (۱) گام دوم، منع از ربای چندین برابر و در گام سوم، تحریم و به منزله ی جنگ با خدا معرّفی شده است.

پیام ها:

۱- ایمان، زیر بنای عمل به دستورات است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا»

۲- قبل از تحریم ربا، نمونه های زشت و برجسته آن تحریم شد. «أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً»

۳- رعایت تقوا در مسائل اقتصادی بشدّت لازم است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا... اتَّقُوا اللَّهَ»

۴- رستگاری با رباخواری بدست نمی آید، بلکه با تقوا حاصل می شود. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا... وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

۵- رباخوار، نه در دنیا رستگار است، (به خاطر تشدید اختلافات طبقاتی که منجر به تفرقه و کینه ی محرومان و انفجار آنها می شود) و نه در آخرت. (به خاطر گرفتاری به قهر خداوند). «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

«۱۳۱» وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

و از آتشی که برای کافران آماده شده است، بپرهیزید.

نکته ها:

امام صادق فرمود: رباخواری از گناهیانی است که موجب می شود رباخوار به هنگام مرگ ایمان خود را از دست بدهد و در زمره کافران قرار گیرد. (۲)

ص: ۶۰۵

۱- ۱. نساء، ۱۶۱.

۲- ۲. تفسیر عیاشی.

پیام ها:

۱- مسلمان رباخوار، همان عذابی را می بیند که برای کافر فراهم شده است.

«أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» □

۲- دوزخ، برای کافران فراهم شده و اگر مسلمانانی گرفتار آن شوند، بخاطر تشابه عملی آنان با کفار است. «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» □

۳- دوزخ هم اکنون موجود است. «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» همانگونه که بهشت برای نیکوکاران آماده است. «وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ» □

(۱)

«۱۳۲» وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ □

و خدا و رسول را اطاعت کنید، شاید مورد رحمت قرار گیرید.

نکته ها:

دلیل شکست مسلمانان در جنگ احد، نافرمانی از دستور رسول اکرم صلی الله علیه و آله بود. زیرا آن حضرت فرموده بود که منطقه حفاظتی واقع در میان درّه های کوه احد را رها نکنند، ولی محافظان بخاطر طمع ورزی و جمع آوری غنائم جنگی بر خلاف دستور، منطقه را رها کردند و دشمن از همان منطقه به مسلمانان ضربه زد.

پیام ها:

۱- دستورات و فرامین حکومتی پیامبر صلی الله علیه و آله، همچون فرمان خدا اطاعتشان واجب است. «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» □

۲- رباخواری، عصیان و طغیان در برابر خدا و رسول است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا... وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» □

۳- کسی که بخاطر اطاعت از فرمان خدا و رسول، دست از رباخواری بر دارد و به مردم رحم کند، مورد رحمت قرار خواهد گرفت. «أَطِيعُوا... تُرْحَمُونَ» □

ص: ۶۰۶

۴- پیروی از خدا و رسول، رمز نجات از دوزخ است. «اتَّقُوا النَّارَ... وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ»

۵- نتیجه ی پیروی از خدا و رسول، به خود انسان برمی گردد، نه به خدا و رسول.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

۶- اطاعت از خدا، بی پاداش نیست، بلکه وسیله و بستر دریافت رحمت اوست.

«أَطِيعُوا...»

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

«۱۳۳» وَ سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

برای نیل به آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که وسعت آن به قدر آسمان ها و زمین است و برای پرهیزکاران آماده گردیده، بشتابید.

نکته ها:

گروهی از دانشمندان اسلامی، عقیده دارند که بهشت و دوزخ هم اکنون وجود دارند و یکی از دلایل آنان همین آیات «أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ» یا «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» است.

آمرزش گناه، کار الهی است و مراد از سرعت به سوی مغفرت، سرعت به سوی کاری است که مغفرت را بدنبال داشته باشد.

در این آیه، کلمه ی «عَرَضُ» به معنای وسعت است. (۱)

حضرت علی علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: «سارعوا الی أداء الفرائض» برای انجام تکالیف الهی بر یکدیگر سرعت بگیرید. (۲)

ص: ۶۰۷

۱- ۱). عرب وقتی می خواهد وسعت چیزی را تعریف کند می گوید: عرضش فلان اندازه است و از عرض وسعت طول هم مشخص می شود.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۱- سرعت در کار خیر، ارزش آن را بالا می برد. «سَارِعُوا»

۲- سرعت در توبه و جلب غفران الهی، لازم است. «سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ»

۳- آموزش گناهان، از شئون ربوبیت است. «مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- اول بخشیده شدن، سپس بهشت رفتن. «مَغْفِرَةٍ... جَنَّةٍ»

۵- لازمه ی سرعت به سوی بهشت متقین، قرار گرفتن در زمره ی متقین است.

«جَنَّةٍ...»

أَعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

«۱۳۴» الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

(متقین) کسانی هستند که در راحت ورنج انفاق می کنند و خشم خود را فرو می برند و از (خطای) مردم می گذرنند، و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

به دنبال محکوم کردن ربا در آیات قبل، آیه از انفاق و عفو و گذشت و تعاون تمجید می کند.

روزی یکی از خدمتکاران امام سجاد علیه السلام در موقع شستشوی سر و صورت آن حضرت، ظرف آب از دستش افتاد و سر امام علیه السلام را زخمی کرد. او دریافت که امام ناراحت شده است.

بلافاصله گفت: «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»، امام فرمود: من خشم خود را فرو بردم. او دوباره گفت:

«وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»، امام فرمود: تو را عفو کردم. او گفت: «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» امام فرمود: تو در راه خدا آزاد هستی. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ بنده ای نیست که خشم خود را فرو برد، مگر آنکه خداوند عزت او را در دنیا و آخرت فزونی بخشد. خداوند فرمود: «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ... وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» این پاداش فرو بردن آن خشم است. (۲)

ص: ۶۰۸

۱- تقوا، از انفاق جدا نیست. «أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ...»

۲- انفاق، سخاوت می خواهد نه ثروت. «فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ»

۳- نه در حال رفاه از محرومان غافل باشیم و نه در تنگدستی بگوییم که ما خود گرفتاریم. «فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ»

۴- متقین محکوم غرایز نیستند، آنان حاکم و مالک خویشان اند. «الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»

۵- تقوا، از سعه ی صدر جدا نیست. «وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»

۶- متقی، منزوی نیست، بلکه با مال و اخلاق خوب خود، با مردم معاشرت می کند. «يُنْفِقُونَ، الْكَاطِمِينَ، الْعَافِينَ»

۷- در عفو خطاکار، ایمان او شرط نیست. «وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»

۸- کسی که می خواهد محبوب خدا شود باید از مال بگذرد و خشم و غضب را فرو برد. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

۹- انفاق به محرومان و گذشت از خطای مردم، از مصادیق احسان و نیکوکاری است. «يُنْفِقُونَ، الْكَاطِمِينَ، الْعَافِينَ، الْمُحْسِنِينَ»

«۱۳۵» وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَ مَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ

(افراد با تقوا) کسانی هستند که هرگاه کار زشتی انجام دهند و یا به خویشان ستم کنند، خدا را یاد کرده و برای گناهان خود استغفار می کنند.

و جز خدا کیست که گناهان را ببخشد؟ (متقین) چون به زشتی گناه آگاهند بر انجام آنچه کرده اند، پافشاری ندارند.

بعضی مفسران، مراد از «فاحشه» را زنا و مراد از «ظلم» را سایر گناهان دانسته اند و بعضی دیگر مراد از «فاحشه» را گناهان کبیره و «ظلم» را گناهان صغیره دانسته اند.

در روایات می خوانیم که بی توجهی به گناهان گذشته و ترک توبه از آنها، به منزله ی اصرار بر گناه است. «هو ان یذنب الذنب فلا یستغفر الله ولا یحدث نفسه بتوبه فذلک الاصرار» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: وقتی این آیه نازل شد، ابلیس همه ی یاران خود را جمع کرد و از آنان چاره جویی کرد. شیاطین پیشنهاداتی دادند که پذیرفته نشد، و سواس خناس گفت: من چاره ی آن را می دانم! گفتند: چگونه؟ گفت: به آنها وعده می دهم و به آرزوها گرفتارشان می کنم تا دچار گناه شوند و وقتی گرفتار شدند، توبه و استغفار را از یاد آنها می برم. (۲)

پیام ها:

۱- گاهی از افراد متقی نیز گناه صادر می شود. «لِلْمُتَّقِينَ... الَّذِینَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»

۲- خطرناک تر از انجام گناه، غفلت از گناه و بی توجهی به زشتی آن است. متقین اگر هم گناه کنند، بلافاصله استغفار می کنند. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً... ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا»

۳- نشانه ی تقوا، توبه از گناه است. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً... ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا»

۴- یاد خدا، رمز توبه است. «ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا»

۵- تا یاد خدا در دل گناهکار زنده است، می تواند در مدار متقین وارد شود. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً... ذَكَرُوا اللَّهَ»

۶- گناه، ظلم به خویش است. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ»

۷- تنها خداوند است که گناهان را می بخشد. «وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ»

۸- متقی کسی است که اصرار بر گناه نداشته باشد. زیرا اصرار بر گناه، نشانه ی سبک شمردن آن و غفلت از یاد خداست. «وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَيَّ مَا فَعَلُوا»

ص: ۶۱۰

۱- ۱). کافی، ج ۲، ص ۲۸۷.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۱، ص ۶۶.

۹- اصرار آگاهانه بر گناه، سبب محرومیت از مغفرت الهی است. «وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا»

«۱۳۶» أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ

پاداش آنان (متقین) از طرف پروردگارشان، مغفرت و باغ هایی است که از زیر درختان آنها نهرها جاری است و برای همیشه در آن (باغ ها) هستند و چه نیکوست پاداش اهل عمل.

نکته ها:

آمدن کلمات «الْمُتَّقِينَ»، «الْمُحْسِنِينَ» و «الْعَامِلِينَ» در پایان سه آیه پی در پی، نشانگر آن است که تقوا یک حالت انزوا و عزلت و حالت روحی نیست، بلکه حضور در صحنه، همراه با عمل و احسان است.

پیام ها:

۱ تا انسان از گناه پاک نشود، شایستگی ورود به بهشت را ندارد. «مَغْفِرَةٌ... جَنَّاتٌ»

۲- عفو و مغفرت خداوند، برای تربیت انسان است. «مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۳- تنها با آرزو نمی توان به الطاف خداوند رسید، بلکه کار و عمل لازم است.

«نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

«۱۳۷» قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ

به یقین پیش از شما سنت هایی بوده (و سپری شده) است. پس در روی زمین گردش کنید و بنگرید که سرانجام تکذیب کنندگان چگونه بوده است.

نکته ها:

این آیه، به اهمیت جامعه شناسی و شناخت اصول عزّت و ذلّت جوامع اشاره دارد.

سنت هایی که در اقوام پیشین وجود داشته، از این قبیل است:

الف: حقّ پذیری که سبب نجات و سعادت آنان شده است.

ب: تکذیب حقّ که موجب هلاک و نابودی آنها شده است.

ج: آزمایشات الهی برای آنها وجود داشته است.

د: امدادهای غیبی برای حق طلبان بوده است.

ه: به ستمگران فرصت و مهلت داده شده است.

و: مقاومت مردان خدا سبب رسیدن به هدف های والا شده است.

ز: توطئه کفار و خنثی سازی آن از جانب خداوند.

پیام ها:

۱- قوانین و سنت های ثابتی بر تاریخ بشر حاکم است که شناخت آن، برای بشر مفید است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ»

۲- تاریخ گذشتگان، چراغ راه زندگی آیندگان است. «فَسِيرُوا... فَأَنْظُرُوا»

۳- جهانگردی هدفدار و بازدید توأم با اندیشه، بهترین کلاس برای تربیت انسان هاست. «فَسِيرُوا... فَأَنْظُرُوا»

۴- شما با سایر امت ها فرقی ندارید. عوامل عزّت یا سقوط همه یکسان است.

«فَسِيرُوا...»

«فَأَنْظُرُوا»

۵- شناخت تاریخ و رفتار و سرنوشت پیشینیان در انتخاب راه مفید است.

«فَسِيرُوا...»

«فَأَنْظُرُوا»

۶- حفظ آثار باستانی برای عبرت آیندگان، لازم است. «فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ»

۷- بررسی و تحقیق در تحولات تاریخ، لازم است. «فَسِيرُوا... فَأَنْظُرُوا»

۸- در مطالعه ی تاریخ، جلوه ها مهم نیست، پایان کار مهم است. «فَسِيرُوا... فَأَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»

ص: ۶۱۲

۹- کيفرهای الهی تنها مربوط به قیامت نیست، گاهی در همین دنیا قهر الهی به سراغ گردنکشان می آید. «لَعَاقِبُهُ الْمُكَذِّبِينَ»

«۱۳۸» هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَ مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ

این (قرآن) برای همه ی مردم بیانی روشنگر، ولی برای متقین (وسیله ی) هدایت و پندآموزی است.

نکته ها:

کلمه ی «هَذَا» یا اشاره به آیات ۱۳۰ تا ۱۳۷ است و یا اشاره به سنت ها و عبرت های تاریخ است که در آیه ی قبل آمده بود.

پیام ها:

۱- قرآن، قابل فهم برای همه ی مردم، در هر عصری است. «بَيَانٌ لِلنَّاسِ»

۲- قرآن، برای همه ی مردم، در همه زمان ها و مکان هاست. «لِلنَّاسِ»

۳- با آنکه قرآن برای عموم مردم است، ولی تنها افراد پرهیزگار و متقی پند پذیر هستند. «مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ»

۴- روحیه ی افراد در استفاده و بهره مندی از آیات الهی مؤثر است. «لِلْمُتَّقِينَ»

«۱۳۹» وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

و اگر مؤمن هستید، سستی نکنید و غمگین مباشید که شما برترید.

نکته ها:

در جنگ احد، به خاطر عدم اطاعت از فرماندهی، بر قوای اسلام شکست وارد شد، مسلمانان روحیه خود را از دست دادند، این آیه نازل شد که مبادا با شکست خود را ببازید، بلکه با تقویت ایمان خود را تقویت کنید که در این صورت برتری با شماست.

ص: ۶۱۳

۱- شکستِ موضعی در یک جنگ، نشانه‌ی شکستِ نهایی مسلمانان نیست. «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ»

۲- رهبر باید روحیه‌ها را تقویت کند. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ...»

۳- اگر به ایمان و اطاعت برگردید، در جنگ‌ها به پیروزی خواهید رسید. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۴- در سایه‌ی ایمان، می‌توان بر همه جهان غالب شد. «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۵- پیروزی و شکست ظاهری ملاک نیست، برتری به خاطر عقاید صحیح و تفکر سالم اصل است. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۶- در جهان بینی مادی، عامل پیروزی سلاح و تجهیزات است، ولی در بینش الهی، عامل پیروزی ایمان است. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

«۱۴۰» إِنْ يَمَسُّكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

اگر (در جنگ احد) به شما جراحی می‌رسد، پس قطعاً به گروه کفار نیز (در جنگ بدر) زخمی همانند آن رسیده است. و ما روزها (ی شکست و پیروزی) را در میان مردم تقسیم می‌کنیم تا خداوند (با امتحان) کسانی را که ایمان آورده اند، معلوم کند و از شما گواهی (بر دیگران) بگیرد و خداوند ستمگران را دوست نمی‌دارد. (گرچه گاهی به ظاهر پیروز شوند)

نکته ها:

این آیه ضمن دلداری به مسلمانان، واقعیتی را بیان می‌کند و آن این که اگر شما به منظور حق و برای هدفی الهی متحمل ضرر جانی شده اید، دشمنان شما نیز کشته و مجروح داده اند. اگر شما امروز در احد پیروز نشده اید، دشمنان شما نیز دیروز در بدر شکست

خورده اند، پس در سختی ها بردبار باشید.

گرچه معمولاً کلمات «شهداء»، «شهید» و «شاهد» در قرآن به معنای «گواه» است، لیکن به دلیل شأن نزول و مسأله جنگ و موضوع زخم و جراحت در جبهه، اگر کسی کلمه ی «شهداء» را در این آیه به «کشته شدگان در راه خدا» معنی کند، به خطا نرفته است.

مسلمانان باید با توجه به موارد زیر روحیه قوی و مستحکم داشته باشند:

الف: «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ» شما بلند مرتبه اید.

ب: «فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ فَرْحٌ» دشمنان شما نیز زخمی شده اند.

ج: «تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَاوِلُهَا» این روزهای تلخ سپری می شود.

د: «وَلْيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» خدا مؤمنان واقعی را از منافقان باز می شناساند.

ه: «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ» خداوند از شما گواهانی را برای آینده تاریخ می گیرد.

و: «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» خداوند مخالفان شما را دوست ندارد.

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمودند: «از روزی که خداوند آدم را آفرید، قدرت و حکومت خدایی و شیطانی در تعارض با یکدیگر بوده اند، اما دولت کامل الهی با ظهور حضرت قائم علیه السلام تحقق می یابد». (۱)

پیام ها:

۱- مسلمانان نباید در صبر و بردباری از کفار کمتر باشند. «فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ فَرْحٌ مِثْلُهُ»

۲- حوادث تلخ و شیرین، پایدار نیست. «تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ»

۳- در جنگ و فراز و نشیب های زندگی، اهل ایمان از مدعیان ایمان باز شناخته می شوند. «لِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۴- خداوند از خود شما گواهانی گرفت که چگونه نافرمانی از رهبری موجب شکست می شود. «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ»

۵- پیروزی موقت کفار، نشانه محبت خداوند به آنان نیست. «اللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ»

ص: ۶۱۵

۶- حوادث و جریان های تاریخی، به اراده ی خداوند محقق پذیر است. «نَدَاوَلَهَا»

«۱۴۱» وَ لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَمْحَقَ الْكَافِرِينَ

و(فراز و نشیب های جنگ برای آن است) تا خداوند افراد مؤمن را پاک و خالص، و کافران را(به تدریج) محو و نابود گرداند.

نکته ها:

«تَمَحِّص» به معنای پاک گرداندن از هر گونه عیب و «مَحَق» به معنای کم شدن و نابودی تدریجی است.

گویا خدا می خواست نقاط ضعف مسلمانان را با شکست در جنگ احد به آنان نشان دهد تا به فکر اصلاح و جبران نقایص بیافتند و برای حرکت های بعدی آمادگی لازم را داشته باشند.

گاهی شکست های سازنده و بیدارگر، از پیروزی های غافلانه و بدون عمق مطلوب تر است.

پیام ها:

۱- جنگ، میزانی است برای شناسایی افراد پاک از اشخاص پوک. «لِيُمَحِّصَ اللَّهُ»

۲- برای اهل ایمان، شکست یا پیروزی سعادت است. زیرا یا شهادت، یا تجربه، یا غلبه بر دشمن را به دست می آورد. «لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- رشد و شکوفایی ایمان محو و سرنگونی کفر، به مرور زمان و در طول تاریخ به دست می آید. «لِيُمَحِّصَ ... يَمْحَقَ» (لِيُمَحِّصَ) دلالت بر استمرار و «يَمْحَق» معنای تدریج را با خود دارد.

۴- آینده ی تاریخ به سوی محو و نابودی کفر است. «يَمْحَقَ الْكَافِرِينَ»

۵- شکست امروز مهم نیست، پایان کار اصل است. «وَ يَمْحَقَ الْكَافِرِينَ»

«۱۴۲» أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَ يَعْلَمِ الصَّابِرِينَ

آیا گمان دارید که (با ادعای ایمان) وارد بهشت شوید، در حالی که هنوز خداوند مجاهدان و صابران شما را معلوم نساخته است؟

نکته ها:

این آیه، به جهاد و صبر و مقاومت مؤمنان اشاره می کند. زیرا راه سیدن به بهشت صبر و جهاد است. قرآن می فرماید: «سَيَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱) سلام بر شما بهشتیان، به خاطر صبر و مقاومتی که داشتید. در این تعبیر لطفی است، نمی گوید سلام بر شما به خاطر حج و روزه و یا خمس و زکات، زیرا انجام هر عملی نیازمند صبر و پایداری است.

پیام ها:

۱- از امیدهای بیجا و آرزوهای باطل دست برداریم. «أَمْ حَسِبْتُمْ»

۲- ایمان قلبی کافی نیست، تلاش و عمل نیز لازم است. بهشت را به بها دهند نه بهانه. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ...»

۳- کلید بهشت، صبر و جهاد است. صبر در برابر مصیبت، معصیت و انجام عبادت و حضور در جبهه ی جهاد اکبر و جهاد اصغر. «وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ»

۴- صبر و مقاومت، همراه با جهاد لازم است. زیرا شروع جنگ و ادامه ی آن و عوارض و آثار پس از جنگ، همه و همه نیازمند صبر و بردباری است.

«جَاهِدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ»

«۱۴۳» وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

همانا شما مرگ (و شهادت) را (پس از جنگ بدر) پیش از آنکه با آن روبرو شوید سخت آرزو می کردید، پس آن را (در جنگ احد) دیدید، ولی (ناخوشایند به آن) نگاه می کردید.

ص: ۶۱۷

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: پس از جنگ بدر که مسلمانان پیروز شدند و عده ای نیز به شهادت رسیدند، برخی می گفتند: ای کاش! ما نیز در جنگ بدر در راه خدا به شهادت می رسیدیم. ولی همانها در سال بعد در جنگ احد پا به فرار گذاشتند که در این آیه مورد انتقاد و سرزنش قرار گرفته اند.

در زیارت شهدای کربلا- می گوئیم: ای کاش! ما با شما بودیم و به شهادت می رسیدیم. آیا هیچ فکر کرده ایم که در مقام عمل، چه می کنیم؟! خوش بود گر محک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد

پیام ها:

۱- به تخیلات و آرزوهای خود دل نبندیم و به هر شعار و شعاردهنده ای اطمینان نکنید. «وَلَقَدْ كُنْتُمْ... فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ...»

۲- در میدان عمل، مردان آزموده می شوند. «رَأَيْتُمُوهُ... وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

«۱۴۴» وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ

و محمد جز پیامبری نیست که پیش از او نیز پیامبران (دیگری آمده و) در گذشته اند. (بنابراین مرگ برای انبیا نیز بوده و هست)، پس آیا اگر او بمیرد و یا کشته شود، شما به (آئین) گذشتگان خود بر می گردید؟ و هر کس به عقب برگردد، پس هرگز هیچ ضرری به خداوند نمی زند و خداوند بزودی پاداش شاکران را خواهد داد.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است: در جنگ احد هنگامی که شایعه گردید محمد کشته شد. این شایعه

موجب شادی و روحیه گرفتن کفار شد و جمعی از مسلمانان ضعیف‌الایمان پا به فرار گذاشتند. برخی به فکر گرفتن امان از ابوسفیان فرمانده کفار افتادند. در برابر این گروه، مسلمانانی با صدای بلند فریاد می‌زدند: اگر محمد هم نباشد راه محمد و خدای محمد باقی است، فرار نکنید. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: حساب قتل از مرگ جداست، و هر شهیدی در آینده تاریخ برگشته و دوباره خواهد مرد. زیرا قرآن می‌فرماید: (۲) «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» (۳)

پیام‌ها:

۱- وظیفه پیامبر، رسالت و ابلاغ پیام خداست. «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ»

۲- مگر با مرگ انبیای قبل، پیروانشان از دین برگشتند؟! «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ...»

۳- جامعه‌ی اسلامی باید چنان تشکّل و انسجامی داشته باشد که حتی مرگ رهبر به آن ضربه‌ای نزند. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ أَغْيَابِكُمْ»

۴- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز تابع سنت‌های الهی و قوانین طبیعی همچون مرگ و حیات است. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ»

۵- انتشار شایعه، از حربه‌های دشمن است. «مَاتَ أَوْ قُتِلَ» (با توجه به شأن نزول)

۶- عمر پیامبر محدود است، نه راه او. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ»

۷- فردپرستی ممنوع. راه خدا که روشن شد، آمد و شد افراد نباید در پیمودن خط الهی ضربه وارد کند. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ»

۸- ایمان خود را چنان ثابت و استوار سازید که حوادث تاریخ آن را نلرزاند.

«أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ»

ص: ۶۱۹

۱-۱) زمانی به نوشتن این آیه رسیدم که بنیانگذار جمهوری اسلامی حضرت امام خمینی قدس سره به ملکوت اعلی پیوست و در تشییع پیکر ایشان حدود ده میلیون نفر در تهران شرکت کردند. مسلمانان ایران براساس همین آیه بر پیمان خود استوار ماندند و با انتخاب رهبری عادل و فقیه؛ «آیه‌الله خامنه‌ای» با امام و آرمان‌های بلند او تجدید بیعت نمودند.

۲-۲) تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۱۱۳.

۳-۳) انبیاء، ۳۵.

۹- دست برداشتن از خط انبیا، سقوط و عقب گرد است. «انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ اَعْقَابِكُمْ»

۱۰- کفر مردم، ضرری برای خداوند ندارد. «فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ»

۱۱- مقاومت در راه حق، بهترین نوع شکر عملی است که پاداشش با خداست.

«سَيَجْزِي اللّٰهُ الشّٰكِرِيْنَ»

«۱۴۵» وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوْتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُّوَجَّلًا. وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَسَيَجْزِي الشّٰكِرِيْنَ

هیچ کس جز به فرمان خدا نمی میرد، (و این) سرنوشتی است تعیین شده. و هر کس پاداش دنیا را بخواهد از آن به او می دهیم، و هر کس پاداش آخرت را بخواهد از آن به او می دهیم، و بزودی سپاسگزاران را پاداش خواهیم داد.

پیام ها:

۱- با فرار از جنگ، نمی توان از مرگ فرار کرد. «انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ اَعْقَابِكُمْ... مَا كَانَ لِنَفْسٍ»

۲- مرگ، به دست ما نیست، «وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوْتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ» ولی اراده و تعیین هدف به دست ماست. «وَمَنْ يُرِدْ...»

۳- حال که دنیا و آخرت در برابر ماست، مسیر ابدیت و رضای خالق را انتخاب کنیم. «مَنْ يُرِدْ... نُؤْتِهٖ مِنْهَا»

۴- هر نوع انگیزه و عملی بازتاب و عکس العمل مخصوصی دارد. در هر مسیری گام نهمیم به مقصدی خاص خواهیم رسید. «مَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا... وَمَنْ يُرِدْ...»

«۱۴۶» وَ كَأَيِّنَ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رِيبِيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

و چه بسیار پیامبرانی که همراه آنان خداپرستان بسیاری جنگیدند، پس برای آنچه در راه خدا به آنان رسید، نه سستی کردند و نه ناتوان شدند و تن به ذلت ندادند و خداوند صابران را دوست دارد.

نکته ها:

«رِيبِيُونَ» جمع «رِيبِيٌّ» بر وزن «مَلِيٌّ» به کسی گفته می شود که ارتباط و پیوند او با خدا محکم و در دین، دانشمند و مقاوم و با اخلاص باشد. (۱)

پیام ها:

۱- تاریخ انبیا همواره همراه با مبارزه بوده است. «وَ كَأَيِّنَ...»

۲- با نگاه به زندگی اولیای خدا در طول تاریخ و مقاومت آنان درس بگیریم. «وَ كَأَيِّنَ مِنْ نَبِيٍِّّ»

۳- جنگ و جهادی حق است که زیر نظر رهبر الهی باشد. «قَاتَلَ مَعَهُ» در دعای ماه رمضان نیز می خوانیم: «اللهم ارزقنا قتلا فی سبیلک تحت رآیه نبيک مع اولیائک»

۴- تعداد مجاهدان عالم و عارف در تاریخ بسیار است. «كَأَيِّنَ... رِيبِيُونَ كَثِيرٌ»

۵- گرچه همه ی مجاهدان عزیزند، ولی رزمندگان خداپرست و دانشمند حساب دیگری دارند. «رِيبِيُونَ»

۶- ایمان به خدا، سرچشمه ی مقاومت است. «رِيبِيُونَ... فَمَا وَهَنُوا»

۷- مشکلات نباید عامل سستی و ضعف شود، بلکه باید عامل حرکت و تلاش جدیدی گردد. «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ»

۸- حرکت مخلصانه و در مسیر الهی به انسان روحیه می دهد و تحمّل مشکلات

ص: ۶۲۱

را آسان می کند. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۹- مشکلات و ناملايمات، مردان خدا را وادار به تسليم نمی کند. «وَمَا اسْتَكُنُوا»

۱۰- هر چند در بدر پیروز شدید، ولی راه آینده ی شما مسلمانان، راه جهاد و مبارزه است، پس باید صبور و مقاوم باشید. (با توجه به آیات قبل و بعد)

۱۱- رزمندگان بصیر، نه از درون روحیه خود را می بازند؛ «فَمَا وَهَنُوا» و نه توان رزمی خود را از دست می دهند؛ «وَمَا ضَعُفُوا» و نه در اثر ناملايمات تسليم می شوند. «وَمَا اسْتَكُنُوا»

۱۲- انجام وظیفه و پایداری بر حق مهم است، پیروز بشویم یا نشویم. آیه می فرماید: «وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» و فرمود: «يُحِبُّ الْفَاتِحِينَ»

«۱۴۷» وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَتَبَّتْ أَقْدَامُنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

و کلام آنها (رزمندگان مخلص و آگاه) جز این نبود که گفتند: «پروردگارا! گناهان و زیاده روی در کارمان را ببخشای و گام های ما را استوار بدار و ما را بر گروه کافران یاری ده.»

پیام ها:

۱- از عوامل شکست در جنگ، گناه و زیاده روی است. رزمندگان مخلص، با این موانع پیروزی را از بین می برند. «اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا»

۲- شکست خود را به قضا و قدر و یا دیگران نسبت ندهید، به قصورها و تقصیرهای خود نیز توجه داشته باشید. «ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا»

۳- اول استغفار، بعد استنصار. ابتدا طلب آمرزش کنید، سپس از خداوند پیروزی بخواهید. «اغْفِرْ لَنَا... وَانصُرْنَا»

۴- به جای تسليم در برابر دشمن، در پیشگاه خداوند اظهار ذلت نمایید. «وَمَا اسْتَكُنُوا... رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا...»

۵- صحنه های جهاد و جنگ، بستری است برای دعا و استغفار. «وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا»

۶- مردان خدا، نصرت و یاری خدا را برای نابودی کفر می خواهند، نه برای کسب افتخار خود. «وَ أَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

۷- بر لطف خداوند تکیه کنید، نه بر نفرت خود. «رَبُّيُونَ كَثِيرٌ... رَبَّنَا... أَنْصُرْنَا»

«(۱۴۸) فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَ حَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

پس خداوند پاداش دنیا و پاداش نیک آخرت را به آنان عطا کرد و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

ممکن است مراد از پاداش دنیوی رزمندگان، ثابت قدمی و پیروزی و مراد از ثواب آخروی آنان، مغفرت گناهان باشد.

پیام ها:

۱- میان پاداش های دنیوی و اخروی تفاوت فراوان است. «وَ حَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ» در بهره های دنیوی، تلخی هایی نیز وجود دارد، ولی ثواب آخرت، به تمامی نیکی و خیر است.

۲- دعا، جهاد، صبر، استغفار، ایمان و توکل به خداوند که در آیات قبل آمده بود، از عوامل محبوبیت نزد خداوند است. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

ص: ۶۲۳

﴿۱۴۹﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از کسانی که کفر ورزیدند اطاعت کنید، شما را به آئین گذشتگان کافرتان بر می گردانند، پس به خسارت و زیانکاری باز خواهید گشت.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه می خوانیم که در جنگ احد، وقتی که مسلمانان شکست خوردند، سردسته ی منافقان عبدالله بن ابی فریاد زد: به برادران مشرک ملحق شوید و همان بت پرستی را ادامه دهید. (۱)

پیام ها:

۱- خطر ارتداد و انحراف در کمین مؤمنان است. «الَّذِينَ آمَنُوا... يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ»

۲- در فراز و نشیب ها، مراقب تبلیغات و وسوسه های دشمن باشید، مبادا کم کم به آنان گرایش پیدا کنید. «إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- کفر پس از ایمان، ارتجاع و سقوط است. «عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ... خَاسِرِينَ»

۴- خسارت واقعی، به هدر دادن سرمایه های ایمانی، فکری و روحی است، از دست دادن بهشت و گرفتن دوزخ است. «فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ»

۵- شکست در میدان جنگ خسارت نیست، شکست اعتقادی و ارتداد، خسارتی بس بزرگ است. «فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ»

﴿۱۵۰﴾ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ

(از آنها که دوستدار شما نیستند پیروی نکنید)، بلکه خداوند مولای شماست و او بهترین یاوران است.

ص: ۶۲۴

نکته ها:

در آیه اول سخن از اطاعت کفار بود، نه مولا. و سرپرست گرفتن آنان، اما از این که در آیه دوم می گوید: خداوند مولای شماست، پس استفاده می شود هر کس کفار را اطاعت کند، در حقیقت را مولا گرفته است.

انگیزه ی ارتداد و اطاعت از کفار، کسب عزت و قدرت است. قرآن در آیه ۱۵۰ و آیاتی نظیر آن، این خیال واهی را رد می کند و می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۱) و «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۲)

پیام ها:

۱- ولایت و اطاعت، در خداوند منحصر است. «بَلِ اللّٰهُ مَوْلَاكُمْ»

۲- ولی گرفتن خداوند، سبب پیروزی شماست. «مَوْلَاكُمْ وَ هُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ»

«۱۵۱» سَلِّقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَ مَا وَهَمُ النَّارُ وَ بُسْ مَثْوَى الظَّالِمِينَ

بزودی در دل‌های کسانی که کفر ورزیدند، بیم خواهیم افکند، زیرا چیزی را با خدا شریک کرده اند که بر (حقانیت) آن (خداوند) دلیلی نازل نکرده است و جایگاه آنان آتش دوزخ است و چه بد است جایگاه ستمگران.

نکته ها:

پس از شکست مسلمانان در احد، ابوسفیان و لشکریانش که هنوز از اطراف مدینه خیلی دور نشده بودند، گفتند: مسلمان ها نابود شدند و باقیمانده آنان گریختند، خوب است بازگردیم و آنها را ریشه کن کنیم. ولی خداوند آنچنان ترس و وحشتی در دل آنان افکند که مانند شکست خوردگان به مکه بازگشتند، چون نگران حمله مسلمانان بودند. (۳)

ص: ۶۲۵

۱- ۱. بقره، ۱۶۵.

۲- ۲. یونس، ۶۵.

۳- ۳. مناقب، ج ۱، ص ۱۲۶.

۱- خداوند، مسلمانان را با القای ترس بر قلب دشمن یاری می کند. «سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ»

۲- تکیه به غیر خدا، شرک و عامل ترس است. همان گونه که ایمان و یاد خدا عامل اطمینان می باشد. «الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا»

۳- مشرک، بر ادعای شرک برهان ندارد. «مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۴- اصول عقاید باید بر اساس منطق و استدلال باشد. «لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۵- برهان، نوری الهی است که بر دلها نازل می شود و مشرکان این نور را ندارند.

«لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۶- شرک، نوعی ظلم است. «بِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ»

«۱۵۲» وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُونَهُمْ بِأَذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ عَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَ لَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

و قطعاً خداوند وعده ی خود را (مبنی بر پیروزی شما در جنگ احد) محقق گرداند، زیرا که دشمن را با خواست او می کشتید، تا آنکه سست شدید و در کار (جنگ و تقسیم غنائم) به نزاع پرداختید و از (دستور پیامبر) نافرمانی کردید، با آنکه خداوند (پیروزی و) آنچه را (از غنائم) که محبوب شما بود به شما نشان داده بود. برخی از شما خواهان دنیایند (و غنائم جنگی)، و برخی خواهان آخرت (و شهادت در راه خدا). پس آنگاه خداوند شما را از (تعقیب) آنان منصرف ساخت (و پیروزی شما به شکست انجامید)، تا شما را بیازماید، ولی از (خطای) شما در گذشت و همانا خداوند نسبت به مؤمنان، صاحب فضل و بخشش است.

در سال دوم هجری که مسلمانان در جنگ بدر پیروز شدند، خداوند وعده داد که در جنگ های آینده نیز پیروز می شوند. در سال بعد که جنگ احد واقع شد، پیامبر صلی الله علیه و آله پنجاه نفر مسلح را برای حفاظت از درّه ها و کوهها نصب کرد. چون جنگ شروع شد، در آغاز مسلمانان حمله کرده و نفس دشمن را گرفته و آنها را شکست دادند، اما متأسفانه در بین آن پنجاه نفر که مسئول حفاظت از کوه بودند، اختلاف شد، عده ای گفتند: پیروزی ما قطعی است، پس به سراغ جمع غنائم برویم و عده ای کمی همچنان سنگرها را حفظ کردند. دشمن شکست خورده، از همان منطقه ای که بدون محافظ مانده بود حمله کرد و این بار مسلمانان ضربه ی سنگینی خوردند و شهدای بسیاری دادند، تا آنجا که جان پیامبر در معرض خطر قرار گرفت و بسیاری از مسلمانان پا به فرار گذاشتند.

پس از پایان جنگ، مسلمانان از پیامبر صلی الله علیه و آله انتقاد می کردند که مگر خدا به ما وعده ی پیروزی نداده بود، پس چرا شکست خوردیم؟ این آیه پاسخ می دهد که وعده ی خدا راست و درست بود، ولی سستی و نزاع و نافرمانی عامل شکست شما شد.

پیام ها:

۱- معنای تحقق وعده های خدا، نادیده گرفتن سنت های الهی نیست. نصرت خداوند تا زمانی است که شما به وظیفه عمل کنید. «لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ... إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَارَعْتُمْ»

۲- از جمله عوامل شکست، سستی، نزاع و عدم اطاعت از فرماندهی است.

«فَشِلْتُمْ وَ تَنَارَعْتُمْ...»

وَ عَصَيْتُمْ»

۳- افراد برای هدف های متفاوت جنگ می کنند. بعضی برای دنیا می جنگند و بعضی برای آخرت. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۴- پایداری در نبرد، حفظ وحدت و اطاعت، نشانه ی آخرت خواهی رزمندگان است. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۵- جزای کسی که بجای شکر نعمت پیروزی، به اختلاف و نافرمانی و سستی

دامن زند، شکست است. «صَرَفَكُم عَنْهُمْ»

۶- عامل شکست های بیرونی، درونی است. شما در درون سست و نافرمان شدید، لذا در بیرون شکست خوردید. «فَشَاتَمْتُمْ... صَرَفَكُم عَنْهُمْ»

۷- شکست ها، وسیله ی آزمایش الهی است. «لِيَبْتَلِيَكُمْ»

۸- هنگام تخلّف و شکست نیز از لطف خدا مأیوس نشوید. «عَفَا عَنْكُمْ»

۹- ایمان، بستر و زمینه ی دریافت فضل خاص خداوند است. «عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

۱۰- مؤمن را به خاطر یک خلاف نباید از صفوف اهل ایمان خارج دانست، بلکه باید از یک سو هشدار داد و از سوی دیگر با تشویق دلگرمش کرد. «عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

«۱۵۳» إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَبَىٰ بَكُمُ غَمًّا بَعَمَّ لِكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَ لَا مَا أَصَابَكُمْ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

(به خاطر بیاورید) هنگامی که (در جنگ احد به هنگام فرار، از کوه) بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید، (در حالی که) پیامبر شما را از پشت سرتان فرا می خواند (که به جای خود برگردید). پس به سزای آن، خداوند غمی بر غم هایتان افزود تا دیگر بر آنچه (از غنائم) از کفتان رفته یا (از آسیب و زخم) بر سرتان آمد، اندوه نخورید و (بدانید که) خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

درباره جمله ی «فَأَبَىٰ بَكُمُ غَمًّا بَعَمَّ» تفسیرهای گوناگونی مطرح شد است از جمله:

۱. خداوند به لطف خود، غم پیروزی کفار بر مسلمانان را جایگزین غم از دست دادن غنائم ساخت.

۲. خداوند به سزای غمی که بر دل پیامبر وارد کردید، شما را دچار غم و اندوه فراوان کرد.

۳. خداوند به سزای فرار از جنگ و نافرمانی از پیامبر، غم های فراوانی را یکی پس از دیگری بر شما وارد کرد.

بر اساس روایات، غم اول شکست در جنگ احد و غم دوم، تسلط خالد بن ولید بر مسلمانان بود که موجب افزایش اندوه آنان از شکست در جنگ احد گردید. (۱)

پیام ها:

۱- نتیجه ی سستی، اختلاف و عدم اطاعت از فرماندهی؛ فرار و سراسیمگی در جبهه ی نبرد است. «حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ... إِذْ تُصْعِدُونَ»

۲- یاد نقاط ضعف، مایه ی بهره گیری از تجربه هاست. «إِذْ تُصْعِدُونَ»

۳- هنگام خطر، انسان جز خودش به فکر دیگری نیست. «لَا تَلُوْنَنَّ عَلَيَّ أَحَدٍ»

۴- فریاد رهبر، در افراد ترسو و سست ایمان تأثیر گذار نیست. «وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ»

۵- اظهار علاقه، در روز آسایش مهم نیست؛ همدلی و همراهی در روزهای سختی نشانه ی دوستی واقعی است. «وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ...»

۶- آنجا که همه فرار می کنند، رهبر باید در صحنه بماند و فراریان را فراخواند.

«وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ...»

۷- یک لحظه غفلت و کوتاهی در انجام وظیفه، موجب هجوم ناگواری های پی در پی می شود. «عَمَّا بَعَثَ»

۸- از ناگواری های گذشته درس بگیرید و از مصیبت ها و ناکامی های گذشته، اندوهی به دل را ندهید. «لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَيَّ مَا فَاتَكُمْ وَ لَا مَا أَصَابَكُمْ»

ص: ۶۲۹

«۱۵۴» ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَهُ نُعَاسًا يَغْشَىٰ طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَيْنَا مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

سپس (خداوند) به دنبال آن غم، آرامشی (به گونه ی) خوابی سبک بر شما فرود فرستاد که گروهی از شما را فراگرفت (و با آن، خستگی و اضطراب از تن شما بیرون رفت. این آرامش برای کسانی بود که از فرار خود در احد ناراحت و تائب بودند)، ولی گروه دیگر که هم‌تشان (حفظ) جان خودشان بود و به (وعده های) خدا همچون دوران جاهلیت گمان ناحق داشتند، (به طعنه) می گفتند: آیا چیزی از امر (نصرت الهی) با ماست؟ بگو: براستی که امر (پیروزی) همه اش به دست خداست. آنها در دل های خود چیزی را مخفی می کنند که برای تو آشکار نمی کنند، می گویند: اگر در تصمیم گیری (برای شیوه جنگ)، حقی برای ما بود، ما در اینجا کشته نمی شدیم. (به آنان) بگو: اگر در خانه هایتان نیز بودید، آنهایی که کشته شدن بر آنها مقرر شده بود، به سوی قتلگاه خود روانه می شدند و (حادثه احد) برای آن است که آنچه را در سینه های شماست، خدا بیازماید و آنچه را در دل دارید، پاک و خالص گرداند و خداوند به آنچه در سینه هاست داناست.

پیام ها:

۱- خداوند به خاطر تخلفات و اختلافاتی که در جنگ احد داشتند، شما را تنبیه

کرد، ولی به حال خود رها نکرد. «ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ... أَمَنَةً»

۲- خداوند در اوج حوادث تلخ، به دل‌های مؤمنان آرامش می‌بخشد. «بَعْدَ الْغَمِّ أَمَنَةً»

۳- خواب، مایه‌ی آرامش و هدیه‌ی الهی است. «أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ... نُعَاسًا»

۴- روحیات، اعتقادات، باورها و تحلیل‌های همه‌ی رزمندگان یکسان نیست.

□
«طَائِفَةٌ...»

□
«وَ طَائِفَةٌ...»

۵- در بند خود بودن، مایه‌ی بدگمانی به وعده‌های الهی است. «أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» □

۶- حتی در شرایط بحرانی و شکست‌ها نیز به خدا و وعده‌های او سوءظن نبرید.

□
«وَ طَائِفَةٌ...»

□
يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ»

۷- سوءظن به وعده‌های خدا، ناروا و بی‌اساس و از عقاید جاهلیت است.

□
يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ»

۸- خودمحوری و رفاه‌طلبی، انسان را از مدار رضای خداوند خارج می‌کند. «قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ» □

۹- این پندار که مسلمانان حتی در صورت سستی و اختلاف و نافرمانی نباید شکست بخورند، پنداری جاهلانه است. «ظَنَّ

□
الْجَاهِلِيَّةِ»

۱۰- افراد ضعیف‌الایمان، شکست خود را به عدم نصرت الهی نسبت می‌دهند.

□ □ □ □ □
يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا»

۱۱- طرح سؤالاتی که موجب تضعیف روحیه‌ی رزمندگان می‌شود، ممنوع است.

□
«هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ»

□
۱۲- در برابر ایجاد و سوسه‌ها و تردیدها، قاطعیت لازم است. «قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ»

۱۳- مسلمانان رفاه طلب و خود محور، دائماً از درون نگرانند. «يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ»

۱۴- آنهایی که به خود فکر می کنند، توقع قبول نظراتشان را در تصمیم گیری ها دارند. «أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ... يَقُولُونَ لَوْ كَانَتْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ...»

ص: ۶۳۱

۱۵- از مقدرات حتمی، امکان فرار نیست. «لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ...»

۱۶- اعتقاد به مقدرات حتمی پروردگار، به انسان آرامش می دهد. «لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ»

۱۷- حوادث تلخ و شکست در جبهه ها، یکی از راههای امتحان و شناسایی روحیه ها و درجات ایمان افراد است. «لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ»

۱۸- حوادث تلخ و شیرین، صحنه ای برای تجلی روح و فکر شماست و گرنه خداوند همه ی روحیه ها و افکار را از قبل می داند. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

«۱۵۵» إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

همانا کسانی از شما که روز برخورد دو سپاه (در احد، از جنگ) روی برگرداندند (و فرار کردند)، جز این نبود که شیطان به خاطر بعضی از کردار (ناپسند) شان آنها را لغزاید و البته خداوند از آنها گذشت، برآستی که خداوند آمرزنده ی بردبار است.

نکته ها:

آیه در مورد فرار بعضی از مسلمانان در جنگ احد است. در تفاسیر آمده است؛ در جنگ احد جز سیزده نفر (پنج نفر آنان از مهاجران و هشت نفر از انصار) همه فرار کردند. در مورد این که سیزده نفر، جز علی علیه السلام چه کسانی بودند اختلاف است.

چگونگی برخورد مسلمانان در جنگ احد آنان را به چهار گروه تقسیم کرد: ۱. شهدا ۲.

صابران ۳. فراریان که مورد عفو قرار گرفتند ۴. منافقان.

پیام ها:

۱- یکی از علل فرار از جنگ، گناه است. «تَوَلَّوْا... بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا»

۲- گناه، میدان را برای وسوسه های شیطان باز می کند. «اسْتَزَلَّهُمْ... بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا»

ص: ۶۳۲

۳-خطاکار را نباید برای همیشه طرد کرد و در کيفر او شتاب کرد. «عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ»

۴-خداوند گنهکاران را می بخشد، پس شما آنان را ملامت نکنید. «عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ»

«۱۵۶» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

ای کسانی که ایمان آوردید! مانند کسانی که کفر ورزیدند نباشید که درباره ی برادران خود، که به سفر رفته یا رزمنده بودند، گفتند: اگر نزد ما بودند نمی مردند و کشته نمی شدند. (بلکه با دلگرمی به جبهه بروید) تا خداوند آن (شجاعت و شهادت طلبی شما) را در دل‌های کفار (و منافقان) مایه ی حسرت (رسیدن به هدفشان) قرار دهد و خداوند (است که) زنده می کند و می میراند و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

پیام ها:

۱-دشمن پس از پایان جنگ، دست به شایعات دلسرد کننده می زند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا» اگر مجاهدان نزد ما می ماندند کشته نمی شدند.

۲-دشمن در لباس دلسوزی و حسرت، سمپاشی می کند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا»

۳-کسی که زندگی مادی هدف اوست، مرگ و شهادت را خسارت می داند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا»

۴-منافق، کافر است، چون گویندگان این سخنان منافقان بودند، ولی قرآن از آنها به «كَالَّذِينَ كَفَرُوا» یاد می کند.

۵-مرگ و حیات، از مقدرات الهی است، نه آنکه مربوط به جنگ و سفر باشد.

«وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ»

۶- تقویت ایمان به مقدرات الهی، موجب استقامت و حضور در میادین جهاد و برطرف شدن ترس و هراس می شود. «وَ اللَّهُ يُحْيِي وَ يُمِيتُ»

۷- خداوند بصیر و آگاه است، مواظب حالات، افکار و اعمال خود باشیم. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

«۱۵۷» وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

و اگر در راه خدا کشته شوید و یا بمیرید (زیان نکرده اید، زیرا) آمرزش و رحمت خداوند از آنچه (آنان در طول عمر خود) جمع می کنند، بهتر است.

نکته ها:

خداوند با بیان دو نکته، به شایعات دلسرد کننده ی منافقان که در آیه ی قبل مطرح شد پاسخ می دهد:

الف: مرگ و حیات به دست اوست. جبهه رفتن، طول عمر را کم نمی کند.

ب: کسی که در راه خدا گام بردارد، بمیرد یا شهید شود، برنده است. زیرا او عمر داده، ولی مغفرت و رحمت گرفته است، پس چیزی را نباخته است.

کسانی که در راه سفر به جبهه، یا در راه تحصیل علم، یا در سفر به حج و زیارت، تبلیغ و ارشاد و سایر اهداف مقدس از دنیا بروند، مشمول رحمت و مغفرت الهی خواهند بود.

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، مرگ و شهادت در راه خدا، از همه ی دنیا و جمع کردنی های آن بهتر است. «وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ...»

۲- مهم در راه خدا بودن است، خواه به شهادت بیانجامد یا مرگ. «قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ...»

۳- اول باید بخشیده شد، سپس رحمت الهی را دریافت کرد. کلمه ی «لمغفره» قبل

از کلمه «رحمه» آمده است.

۴- مغفرت و رحمت نتیجه ای ابدی دارد، ولی مال و ثروت آثارش موقت است.

﴿لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ﴾

﴿۱۵۸﴾ وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لِإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ

و اگر بمیرید یا کشته شوید، قطعاً به سوی خداوند برانگیخته می شوید.

نکته ها:

در آیه ی ۱۵۸ عبارت «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» نیامده، تا بگویید: محشور شدن همه ی کسانی که بمیرند یا کشته شوند در هر راهی که باشند، به سوی خداست. اکنون که مرگ برای همه حتمی است و حشر همه در محضر خداوند نیز حتمی است، پس چرا بهترین نوع رفتن را با رضایت پذیرا نباشیم؟ اگر مرگ و شهادت، هر دو بازگشت به سوی خداست، پس نگرانی از شهادت چرا؟

امام حسین علیه السلام می فرماید:

فان تكن الابدان للموت انشئت

فقتل امرء في الله بالسيف افضل

اگر بدن ها برای مرگ آماده شده اند، پس شهادت مرد در راه خدا با شمشیر بهترین مرگ است. (۱)

﴿۱۵۹﴾ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

(ای رسول ما!) پس به خاطر رحمتی از جانب خدا (که شامل حال تو شده)، با مردم مهربان گشته ای و اگر خشن و سنگدل بودی، (مردم) از دور تو پراکنده می شدند.

ص: ۶۳۵

پس از (تقصیر) آنان در گذر و برای آنها طلب آموزش کن و در امور با آنان مشورت نما، پس هنگامی که تصمیم گرفتی، (قاطع باش و) بر خداوند توکل کن.

براستی که خداوند توکل کنندگان را دوست می دارد.

نکته ها:

گرچه محتوای آیه یک سری دستورات کلی است، لیکن نزول آیه درباره ی جنگ احد است. زیرا مسلمانانی که در جنگ احد فرار کرده، شکست خورده بودند، در آتش افسوس و ندامت و پشیمانی می سوختند. آنان اطراف پیامبر را گرفته و عذرخواهی می کردند، خداوند نیز با این آیه دستور عفو عمومی صادر نمود.

کلمه ی «شُور» در اصل به معنی مکیدن شیره ی گل ها توسط زنبور است. در مشورت کردن نیز انسان بهترین نظریه ها را جذب می کند. مولوی می گوید:

کاین خردها چون مصابیح، انور است

بیست مصباح، از یکی روشتر است.

پیام ها:

۱- نرمش با مردم، یک هدیه ی الهی است. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ»

۲- افراد خشن و سختگیر نمی توانند مردم داری کنند. «لَا تَنْفُضُوا مِنْ حَوْلِكَ»

۳- نظام حکومتی اسلام، بر مبنای محبت و ارتباط تنگاتنگ با مردم است. «حَوْلِكَ»

۴- رهبری و مدیریت صحیح، با عفو و عطوفت همراه است. «فَاعْفُ عَنْهُمْ»

۵- خطاکاران پشیمان و گنهکاران شرمنده را بپذیرید و جذب کنید. «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ»

۶- ارزش مشورت را با ناکامی های موسمی نادیده نگیرید. (۱) «وَ شَاوِرْهُمْ»

۷- پیامبر وظیفه داشت با مردم حتی آنان که در گذشته لغزش داشته اند نیز مشورت کند. «وَ شَاوِرْهُمْ»

ص: ۶۳۶

۱- ۱). هر چند نتیجه ی مشورت در جنگ احد، مبنی بر مبارزه در بیرون شهر، به شکست انجامید، ولی این قبیل موارد نباید ما را از اصل مشورت و فواید آن باز دارد.

۸- ظلمی را که به تو کردند، عفو کن؛ «فَاعْفُ عَنْهُمْ» برای گناهی که نسبت به خدا مرتکب شدند، طلب آمرزش کن؛ «وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ» در مسائل سیاسی اجتماعی، آنان را طرف مشورت خود قرار ده. «وَ شَاوِرُهُمْ»

۹- استغفار پیامبر درباره امتش، به دستور خداست. پس مورد قبول نیز هست.

«وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۰- مشورت کردن، منافاتی با حاکمیت واحد و قاطعیت ندارد. «وَ شَاوِرُهُمْ... فَإِذَا عَزَمْتَ»

۱۱- در کنار فکر و مشورت، توکل بر خدا فراموش نشود. «فَتَوَكَّلْ»

۱۲- ابتدا مشورت و سپس توکل، راه چاره‌ی کارهاست، خواه به نتیجه برسیم یا نرسیم. «شَاوِرُهُمْ... فَتَوَكَّلْ... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»

«۱۶۰» إِنَّ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

اگر خداوند شما را یاری کند، هیچ کس بر شما غالب نخواهد شد و اگر شما را خوار کند، پس چه کسی است که بعد از آن بتواند شما را یاری کند؟ (بنابراین) مؤمنان فقط باید بر خداوند توکل کنند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سفارش به توکل شد و در این آیه، دلیل توکل بر خدا را چنین مطرح می کند که عزت و ذلت تنها به دست اوست.

در حدیث آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: توکل بر خدا چیست؟ جبرئیل گفت: این که بدانی مخلوق، سود و زیانی به تو نمی رساند و از غیر خدا کاملاً مأیوس شوی.

اگر انسان به این درجه رسید، جز برای خدا کار نمی کند و از غیر خدا نمی هراسد و جز به خدا

امید ندارد و این حقیقت توکل است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «هرگاه میان انسان و گناه، مانعی حائل نشد و انسان گرفتار معصیت گردید، این خذلان الهی است». (۲)

پیام ها:

۱- تنها نصرت و امداد الهی است که تحت الشعاع هیچ چیز قرار نمی گیرد. «إِنْ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ»

۲- پیروزی و شکست هر دو با اراده ی خداوند است. «يَنْصُرْكُمْ... يَخْذُلْكُمْ»

۳- ایمان، از توکل بر خدا جدا نیست. «فَلَيْتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

«۱۶۱» وَمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

و هیچ پیامبری را نسزد که خیانت کند و هر کس خیانت کند، آنچه را که (در آن) خیانت نموده روز قیامت به همراه آورد، سپس به هر کس پاداش کامل آنچه کسب کرده، داده شود و آنها ستم نبینند.

نکته ها:

شاید این آیه، پاسخی به آنان باشد که به خاطر جمع غنایم، منطقه حفاظتی احد را رها کردند. آنها به گمان این که از سهم غنیمت محروم نشوند، هشدارهای فرمانده خود را که می گفت: سهم شما محفوظ است و از نظر رسول خدا صلی الله علیه و آله دور نخواهد بود، نادیده گرفتند.

این آیه می فرماید: پیامبر در سهم شما از غنیمت خیانت نخواهد کرد، پس مطمئن باشید و به وظیفه ی خود عمل کنید. امام باقر علیه السلام فرمودند: «مال دزدی و جنس به سرقت رفته، در برابر چشم خائن در دوزخ

ص: ۶۳۸

۱- ۱. بحار، ج ۷۱، ص ۱۳۸.

۲- ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۲۳.

مجسم شده، به او گفته می شود به آتش داخل شو و آن را خارج کن». (۱)

غش، تقلب، غصب و خیانت از موارد «غَلّ» است. شخصی که مسئول جمع آوری زکات بود، خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید و گفت: این مقدار از اموالی که جمع کرده ام زکات است و مربوط به شماست و این مقدار نیز هدایای مردم به خود من است. حضرت بالای منبر رفت و فرمود: آیا اگر این شخص در خانه اش می نشست کسی به او هدیه می داد؟! به خدا سوگند او با همین اموال حرام در قیامت محشور خواهد شد. (۲)

آنجا که مردم حتی به انبیا بدبین می شوند، شما چه انتظاری نسبت به خودتان دارید؟! از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «رضایت مردم به دست نمی آید و زبانشان قابل کنترل نیست». (۳)

پیام ها:

۱- نه تنها پیامبر اسلام، بلکه همه ی انبیای الهی امین هستند. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ...» نبوت با خیانت سازگار نیست. کسی که می خواهد امین تربیت کند باید خود اهل خیانت نباشد. گرچه در بین رهبران غیر الهی، اهل خیانت کم نیست.

۲- هیچ کس حتی انبیا، از سوءظن مردم به دور نیست. «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ»

(ضعف ایمان از یکسو و حب دنیا از سوی دیگر، انسان را وادار می کند به انبیا سوءظن ببرد.)

۳- از حریم انسان های پاک و اولیای خدا دفاع کنید. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ...»

۴- به نمایش گذاردن مال حرام در قیامت، نوعی مجازات است. و چه سخت است که در برابر انبیا، شهدا و همه ی مردم در قیامت، انسان را همراه با مالی که خیانت کرده بیاورند. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ»

۵- یاد قیامت، بازدارنده از خیانت است. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ»

۶- خیانت، خیانت است و مقدار آن مهم نیست. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ» (کلمه ی «ما» در

ص: ۶۳۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

جمله ی «یأت بما غل» شامل هر مقدار، گرچه اندک باشد، می شود.

۷- قیامت صحنه ای است که نیکان، حسنات خود را می آورند، «جَاءَ بِالْحَسَنَةِ» (۱) و خائنین خیانت های خود را به همراه دارند.
«يَأْتِ بِمَا غَلَّ»

۸- خداوند عادل است. هم جزا را کامل می دهد و هم ذره ای افراط نمی کند.

«وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

«۱۶۲» أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَ بُئْسَ الْمَصِيرُ

آیا کسی که در پی خشنودی خداوند است، مانند کسی است که به خشم و غضب خدا دچار گشته و جایگاه او جهنم است؟ و چه بد بازگشتگاهی است.

«۱۶۳» هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

آنان نزد خدا (دارای) درجاتی هستند و خداوند به آنچه انجام می دهند، بیناست.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد به سوی احد حرکت کنید، منافقان به بهانه های مختلف در مدینه ماندند و گروهی از مسلمانان سست ایمان نیز از آنها پیروی کرده و در جبهه حاضر نشدند.

در آیه ی ۱۵۵ همین سوره خواندیم: خداوند کسانی را که از جبهه فرار کرده سپس پشیمان شدند می بخشد، اما این آیه می فرماید: مرفهان و منافقان بهانه گیر را نمی بخشد.

در آیاتی از قرآن این تعبیر آمده است که برای مؤمنان درجاتی است: «لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (۲)، «لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى» (۳) اما در این آیه می فرماید: خود مؤمنان درجات می شوند؛ همان گونه که انسان های پاک همچون علی بن ابیطالب علیهما السلام ابتدا طبق میزان

ص: ۶۴۰

۱- ۱. انعام، ۱۶۰.

۲- ۲. انفال، ۴.

۳- ۳. طه، ۷۵.

حرکت می کنند و سپس خود آنان میزان می شوند، ابتدا دور محور می گردند، سپس خود آنان محور حق می شوند.

پیام ها:

۱- هدف مجاهدان واقعی، بدست آوردن رضای خداست، نه پیروزی و غنائم و خودنمایی. «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ...»

۲- در جامعه اسلامی، نباید مجاهدان و مرفهان یکسان دیده شوند. (با توجه به شأن نزول) «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ... كَمَنْ بَاءَ...»

۳- روی گردانی از جبهه و جنگ، بازگشت به غضب خداست. «كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ»

۴- خشنودی یا خشم الهی باید تنها ملاک عمل یک مسلمان باشد. «رِضْوَانَ اللَّهِ...»

بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ»

«۱۶۴» لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

همانا خداوند بر مؤمنان منت گذاشت که در میان آنها پیامبری از خودشان برانگیخت، تا آیات او را بر آنها تلاوت کند و ایشان را پاک کرده و رشد دهد و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد، هر چند که پیش از آن، قطعاً آنها در گمراهی آشکار بودند.

نکته ها:

«مَنَّ» به معنای سنگی است که برای وزن کردن اجسام بکار می رود و اعطا کردن هر نعمت سنگین و گرانبهایی را منت گویند. اما سنگین و بزرگ جلوه دادن کارهای کوچک، ناپسند است. بنابراین بخشیدن نعمت بزرگ، نیکو ولی بزرگ نمایی جلوه دادن نعمت های

کوچک، ناپسند است. (۱)

بعثت انبیا از میان مردم دارای برکاتی است:

الف: مردم سابقه او را می شناسند و به او اعتماد می کنند.

ب: الگوی مردم در اجرای دستورات و فرامین الهی هستند.

ج: درد آشنا و شریک غم و شادی مردمند.

د: در دسترس مردم هستند.

همچنان که حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه استفاده می شود، در دوره جاهلیت مردم نه فرهنگ سالم داشتند و نه از بهداشت بهره مند بودند.

برادر ایشان، جعفر طیار نیز در هجرت به حبشه، در برابر نجاشی اوضاع دوره جاهلی را چنین ترسیم می کند: «كُنَّا أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ نَعْبُدُ الْأَصْنَامَ وَ نَأْكُلُ الْمَيْتَةَ وَ نَأْتِي الْفَوَاحِشَ وَ نَقْطَعُ الْأَرْحَامَ وَ نُسِيءُ الْجَوَارِيَ أَكُلُ الْقَوِي مَنَا الضَّعِيفَ حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا...» ما بت پرستانی بودیم که در آن روزها مردارخوار و اهل فحشا و فساد بودیم، با بستگان قطع رابطه و با همسایگان بد رفتاری می کردیم، قدرتمندان ما حقوق ناتوانان را پایمال می کردند تا این که خداوند پیامبرش را مبعوث کرد... (۲)

پیام ها:

۱- بعثت انبیا، از بزرگ ترین هدیه های آسمانی و نعمت الهی است. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ» □

۲- گرچه بعثت برای همه ی مردم است، ولی تنها مؤمنان شکرگزار این نعمت هستند و از نور هدایت بهره می گیرند. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» □

۳- انبیا، از میان مردم و مردمی بودند. «مِنْ أَنْفُسِهِمْ»

۴- تلاوت آیات قرآن، وسیله ی تزکیه و تعلیم است. «يَتْلُوا... يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ» ۵- تزکیه بر تعلیم مقدم است. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ»

۶- تزکیه و تعلیم سرلوحه برنامه های انبیاست. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ»

ص: ۶۴۲

۷- رشد و خودسازی باید در سایه ی مکتب انبیا و آیات الهی باشد. «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ» (ریاضت ها و رهبانیت هایی که سرچشمه اش آیات الهی و معلمش انبیا نباشند، خود یک انحراف است).

۸- برای شناخت بهتر نعمت بعثت انبیا، به تاریخ مردمان قبل از آنان باید مراجعه کرد. «إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۹- در محیطهای گناه آلود و گمراه نیز می توان کار کرد. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ... وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۱۰- در مکتب انبیا، پرورش روحی و آموزش فکری، در کنار بینش و بصیرت مطرح است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

«۱۶۵» أَوْ لَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

آیا چون مصیبتی (در جنگ احد) به شما رسید که دو برابرش را (در جنگ بدر) به آنها (دشمن) وارد ساخته بودید، گفتند: این مصیبت از کجاست؟ (و چرا به ما رسید؟) بگو: آن از سوی خودتان است. قطعاً خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

مسلمانان که در احد هفتاد کشته دادند و شکست خوردند، از پیامبر می پرسیدند: چرا ما شکست خوردیم؟ خداوند خطاب به پیامبرش می فرماید که به آنها بگو: شما دو برابر این تعداد را در سال قبل، در جنگ بدر، به دشمن ضربه وارد کردید. شما از آنها هفتاد کشته و هفتاد اسیر گرفتید، به علاوه شکست امسال به خاطر تفرقه و سستی و اطاعت نکردن خودتان از فرماندهی بوده است.

پیام ها:

۱- هنگام قضاوت، تلخی ها و شیرینی ها را با هم در نظر بگیرید. تنها شکست

احد را نینید، پیروزی بدر را هم یاد کنید. «قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا»

۲- در جستجوی عوامل شکست، ابتدا به سراغ عوامل درونی و روحی و فکری خود بروید، سپس عوامل دیگر را پیگیری کنید.
«قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ»

۳- خداوند بر هر چیزی قادر است، ولی ما باید شرایط لازم و لیاقت بهره برداری را به دست آوریم. «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ... إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۴- گمان نکنید که تنها مسلمان بودن برای پیروزی کافی است، تا در هر شکستی کلمه ی «چرا و چطور» را بکار ببرید، بلکه علاوه بر ایمان، رعایت اصول و قوانین نظامی و سنت های الهی لازم است. «قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ»

«۱۶۶» وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَيَاذَنْ لِلَّهِ وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ

و آنچه روز مقابله ی دو گروه (کفر و ایمان در احد) به شما وارد شد، به اذن خدا بود (تا شما را آزمایش کند) و مؤمنان را مشخص کند.

نکته ها:

خداوند برای هر کاری، علتی را مقرر کرده است و هر یک از پیروزی و کامیابی ها و شکست و ناکامی ها دلیلی دارند. علت شکست شما در احد این بود که سست شده و ناهماهنگی کردید و برای جمع آوری غنائم حرص ورزیدید که در آیه قبل فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ» این آیه می فرماید: هر یک از انتخاب های شما، میان اتحاد یا تفرقه، جدی بودن یا سست شدن، در مدار اراده ی الهی است. اوست که به شما قدرت انتخاب می دهد و هر راهی برگزینید، به نتیجه آن می رسید. «مَا أَصَابَكُمْ... فَيَاذَنْ لِلَّهِ»

پیام ها:

۱- شکست ها و پیروزی ها، به اراده ی خداوند محقق می شود که همان سنت های اوست. «فَيَاذَنْ لِلَّهِ»

۲- حوادث تلخ و شیرین، میدان آزمایش و شناسایی انسان هاست. «لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ»

«۱۶۷» وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ فِتْنَالَا لَا تَبِعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ
لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ

و چهره ی منافقان معلوم شود، (کسانی که چون) به آنها گفته شد: بیایید شما (هم مثل دیگران) در راه خدا بجنگید و یا (لااقل از حریم خود) دفاع کنید، گفتند: اگر (فنون) جنگی را می دانستیم، حتماً از شما پیروی می کردیم. آنها در آن روز، به کفر نزدیک تر بودند تا به ایمان. با دهانشان چیزی می گویند که در دلشان نیست و خداوند به آنچه کتمان می کنند، آگاه تر است.

نکته ها:

برای جمله ی «لَوْ نَعْلَمُ فِتْنَالَا» سه معنا شده است:

الف: حرکت شما به سوی احد برای جنگ در خارج از شهر، جنگ برابر نیست، بلکه یک نوع خودکشی است و لذا ما این را جنگ نمی دانیم و شرکت نمی کنیم.

ب: ما اگر فنون نظامی می دانستیم شرکت می کردیم.

ج: ما یقین داریم که جنگی رخ نخواهد داد و لذا شرکت در جبهه ضرورتی ندارد.

پیام ها:

۱- جبهه ی جنگ، چهره منافقان را افشا می کند. «وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا»

۲- رهبر باید مردم را برای مقابله با دشمن بسیج کند. «تَعَالَوْا قَاتِلُوا»

۳- جهاد، گاهی ابتدایی و برای برداشتن طاغوت هاست و گاهی دفاعی و برای حفظ جان و مال مسلمانان است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا»

۴- انگیزه ها و درجات و ارزش آنها متفاوت است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا»

۵- دفاع از وطن و جان خود و دیگران، یک ارزش است. «أَوْ اذْفَعُوا»

۶- منافقان، موضع گیری های خودشان را توجیه می کنند. «لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَا تَبَغْنَاكُمْ»

۷- سر باز زدن از جبهه، نشانه ی کفر است. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ»

۸- ایمان انسان در شرایط و زمان های مختلف فرق می کند. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ»

۹- همه ی اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله عادل نبودند. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ»

۱۰- خداوند در باره ی منافقان، هم تهدید می کند و هم افشاگری. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ... يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ»

۱۱- آنچه در احد برای همه کشف شد، گوشه ای از نفاق بود، بخش بیشترش را خدا می داند. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ»

«۱۶۸» الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

منافقان کسانی هستند که (بعد از پایان جنگ احد، دست به تبلیغات یأس آور زده و در حالی که خود از جنگ سر باز زده و در خانه های) خود نشسته اند و در حق برادران خود گفتند: اگر از ما پیروی می کردند کشته نمی شدند. به آنان بگو: اگر راست می گوئید، مرگ را از خودتان باز دارید.

پیام ها:

۱- منافقان به هنگام حرکت مردم به جبهه ها، در خانه ها می نشینند. «وَقَعَدُوا»

۲- منافقان، روحیه ی خانواده های شهدا را تضعیف می کنند. «لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا»

۳- منافقان، خود را رهبر فکری دیگران می دانند. «لَوْ أَطَاعُونَا»

۴- در جهان بینی منافقان، اصالت با زندگی مادی و رفاه است. «وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا»

۵- ایمان به مقدر بودن مرگ، سبب شجاعت و پذیرش رفتن به جبهه است و در

بینش منافقان، شهادت و سعادت اخروی جایگاه ندارد. «لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا»

۶- باید با تبلیغات سوء منافقان برخورد کرد. «قُلْ فَادْرُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ»

۷- انسان نمی تواند مرگ را از خود دفع کند. «فَادْرُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ»

۸- مرگ به دست خداست، جبهه یا خانه در مرگ نقش اصلی را ندارند. «فَادْرُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

«۱۶۹» وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

و هرگز گمان میر آنها که در راه خدا کشته شده اند، مردگانند؛ بلکه آنها زندگانی هستند که نزد پروردگارشان روزی داده می شوند.

نکته ها:

ما بر مبنای قرآن که شهیدان را زنده می داند، به شهدای راه اسلام و خصوصاً شهدای کربلا سلام کرده، با آنان حرف می زنیم و توسل می جوییم.

ابوسفیان در پایان جنگ احد با صدای بلند فریاد می زد: این هفتاد کشته ی مسلمانان در احد، به عوض هفتاد کشته ی ما در جنگ بدر. ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کشته های ما در بهشت جای دارند، ولی کشتگان شما در دوزخند. (۱)

نکاتی پیرامون شهید و شهادت

۱. در روایات آمده است که شهید، هفت ویژگی اعطایی از جانب خداوند دارد: اولین قطره ی خورش، موجب آمرزش گناهانش می گردد. سر در دامن حورالعین می نهد. به لباس های بهشتی آراسته می گردد. معطر به خوش بوترین عطرها می شود. جایگاه خود را در بهشت مشاهده می کند. اجازه ی سیر و گردش در تمام بهشت به او داده می شود. پرده ها کنار رفته و به وجه خدا نظاره می کند. (۲)

ص: ۶۴۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. وسائل، ج ۱۱، ص ۱۰.

۲. پیامبر صلی الله علیه و آله از شخصی شنید که در دعا می گوید: «اسئلك خیر ما تسئل» خدایا! بهترین چیزی که از تو درخواست می شود به من عطا کن، فرمود: اگر این دعا مستجاب شود، در راه خدا شهید می شود. (۱)

۳. در روایت آمده است: بالا-تر از هر نیکی، نیکوتری هست، مگر شهادت که هرگاه شخصی شهید شود، بالا-تر از آن خیری متصور نیست. (۲)

۴. در روز قیامت، شهید مقام شفاعت دارد. (۳)

۵. از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: در قیامت لغزش های شهید به خودش نیز نشان داده نمی شود. (۴)

۶. شهادت صف اول حمله و خط شکن، مقامشان برتر است. (۵)

۷. مجاهدان از درب مخصوص وارد بهشت می شوند (۶) و قبل از همه به بهشت می روند (۷) و در آنجا جایگاه مخصوصی دارند. (۸)

۸. تنها شهید است که آرزو می کند به دنیا بیاید و دوباره شهید شود. (۹)

۹. بهترین و برترین مرگ ها، شهادت است. (۱۰)

۱۰. هیچ چیز نزد خداوند محبوب تر از قطره ی خونی که در راه او ریخته شود، نیست. (۱۱)

۱۱. در قیامت، شهید سلاح به دست، با لباس رزم و بوی خوش به صحنه می آید و فرشتگان به او درود می فرستند. (۱۲)

۱۲. امامان ما شهید شدند. بسیاری از انبیا و رهروان و پیروان آنان نیز شهید شدند. «وَ كَأَيِّنُ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرًا» (۱۳)، «يَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ» (۱۴) ۱۳. حضرت علی علیه السلام با داشتن دهها فضیلت اختصاصی، تنها وقتی که در آستانه ی شهادت

ص: ۶۴۸

۱-۱. مستدرک، ج ۲، ص ۲۴۳.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۶۱.

۳-۳. بحار، ج ۲، ص ۱۵.

۴-۴. وسائل، ج ۱۱، ص ۹.

۵-۵. میزان الحکمه.

۶-۶. بحار، ج ۹۷، ص ۸.

۷-۷. بحار، ج ۹۷، ص ۱۱.

- ٨-٨. تفسير نورالثقلين، ج ٢، ص ٢٤١.
- ٩-٩. كنز العمال، ج ٤، ص ٢٩٠.
- ١٠-١٠. بحار، ج ١٠٠، ص ٨.
- ١١-١١. وسائل، ج ١١، ص ٦.
- ١٢-١٢. بحار، ج ٩٧، ص ١٣.
- ١٣-١٣. آل عمران، ١٤٦.
- ١٤-١٤. بقره، ٦١.

قرار گرفت فرمود: «فزت و ربّ الكعبة» او اوّل کسی بود که ایمان آورد، جای پیامبر صلی الله علیه و آله خوابید، برادر پیامبر شد، تنها خانه ی او به مسجد پیامبر درب داشت، پدر امامان و همسر زهرا علیها السلام بود. بت شکن بود، ضربت روز خندق او، از عبادت ثقلین افضل شد. اما در هیچ یک از موارد مذکور نفرمود: «فزت»

۱۴. علی علیه السلام می فرمود: قسم به خدایی که جان فرزند ابوطالب در دست اوست، تحمیل هزار ضربه شمشیر در راه خدا، آسان تر از مرگ در رختخواب است. (۱)

۱۵. علی علیه السلام در جنگ احد ناراحت بود که چرا به شهادت نرسیده است تا اینکه مژده شهادت در آینده را از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله دریافت کرد.

۱۶. در عالم حیوانات نیز گوسفند مرده بی ارزش است، گوسفندی که به سوی قبله و با نام خدا ذبح شود، ارزش دارد.

۱۷. همان گونه که کور، مفهوم بینایی را درک نمی کند، در دنیا نیز انسان ها حیات شهدا را درک نمی کنند.

۱۸. وقتی انفاق مال در راه خدا، قابلیت رشد تا هفتصد برابر و بیشتر را دارد، شهادت و ایثار خون و جان، در راه خدا چگونه است؟

پیام ها:

۱- شهادت، پایان زندگی نیست، آغاز حیات است. بسیاری از زندگان مرده اند، ولی کشتگان راه خدا زنده اند. «بَلْ أَهْلَاءُ»

۲- شهادت، باختن و از دست دادن نیست؛ بلکه یافتن و به دست آوردن است.

«بَلْ أَهْلَاءُ...»

يُزْرَقُونَ»

۳- کشته شدن، آنگاه ارزشمند است که در راه خدا باشد. «قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- تصوّر هلاکت و یا خسارت برای شهید، تفکری انحرافی است که باید اصلاح شود. «لَا تَحْسَبَنَّ»

ص: ۶۴۹

«۱۷۰» فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

آنان بخاطر آنچه خداوند از فضلش به آنها داده، شادمانند و به کسانی که به دنبال ایشانند، ولی هنوز به آنها ملحق نشده اند، مژده می دهند که نه ترسی بر آنها است و نه غمی خواهند داشت.

نکته ها:

در روایات آمده است: مؤمنان واقعی که قرآن و اهل بیت پیامبر علیهم السلام را با هیچ کتاب و رهبر دیگری عوض نمی کنند، مشمول بشارت این آیه هستند. همچنین استفاده می شود که زندگی برزخی یک زندگی واقعی و دارای رزق و حیات و شادی و بشارت است. و مراد از آن تنها باقی ماندن نام نیک در تاریخ نیست.

پیام ها:

۱- شادی شهدا به الطاف الهی است، نه عملکرد خودشان. «فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ»

۲- شهدا الطاف الهی را تفضل الهی می دانند، نه پاداش خون خود. «مِنْ فَضْلِهِ»

۳- شهدا از همزمان خود دل نمی کنند و آینده خوب را به آنها بشارت می دهند.

«يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ»

۴- شهدا زندگی جمعی دارند، به یکدیگر ملحق می شوند و در انتظار دیگران هستند. «يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ»

۵- علاقه به سعادت دیگران و ملحق شدن آنان به کاروان عزت و شرف، یک ارزش است. «وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا»

۶- کامیابی شهدا، همیشگی است و هرگز غم از دست دادن نعمتی را ندارند.

«أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۱۷۱» يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

به نعمت و فضل خدا و اینکه خداوند پاداش مؤمنان را تباه نمی کند، (آیندگان را) مژده می دهند.

پیام ها:

۱- در عالم برزخ، بشارت و شادمانی وجود دارد. «يَسْتَبْشِرُونَ»

۲- شهدا به نعمت و فضلی می رسند که برای ما شناخته شده نیست. کلمه «بِنِعْمَةٍ» و «فَضْلٍ» نکره آمده است.

۳- پاداش عملکرد مؤمنان، تضمین شده است. «لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ»

۴- وعده ی تضمین پاداش، انگیزه عمل است. «لَا يُضِيعُ»

«۱۷۲» الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ

آنان که دعوت خدا و رسول را (برای شرکت دوباره در جهاد علیه کفار) پذیرفتند، با آنکه جراحاتی به آنان رسیده بود، برای نیکوکاران و پرهیزکاران آنها، پاداش بزرگی است.

نکته ها:

کفار قریش، پس از پیروزی در احد بسوی مکه بازگشتند. در بین راه به این فکر افتادند که چه بهتر است به مدینه بازگردیم و باقیمانده مسلمانان را نیز از بین ببریم، تا کار اسلام یکسره شود. این خبر به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید. آن حضرت فرمان بسیج داد و فرمود: شرکت کنندگان در احد حرکت کنند. مسلمانان آماده شدند.

ابوسفیان وقتی از بسیج عمومی مسلمانان آگاه شد، گمان کرد که لشکر تازه نفسی مهیا شده است تا شیرینی پیروزی احد را بر کام آنان تلخ کند، لذا از حمله ی مجدد منصرف شد و به

سرعت به طرف مکه باز گشت.

در تاریخ می خوانیم که در جنگ احد حضرت علی علیه السلام بیش از شصت زخم و جراحت برداشت، ولی لحظه ای دست از یاری پیامبر برنداشت.

در تفسیر کنزالدقائق آمده است که این آیه درباره ی حضرت علی علیه السلام و نه نفر دیگر در جنگ نازل شده است.

پیام ها:

۱- مؤمنان واقعی، در سخت ترین شرایط نیز دست از یاری اسلام بر نمی دارند.

«اسْتَجَابُوا...»

مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۲- شرکت مجروحان در جبهه، مایه ی تشویق و تقویت روحیه افراد سالم است.

«اسْتَجَابُوا...»

مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۳- اطاعت از رسول خدا، همچون اطاعت از خداست. «اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

۴- شرکت مجروحان در جبهه، نشانه ی وفاداری و عشق و معرفت کامل آنان به مکتب و رهبر و هدف است. «مِنْ بَعْدِ مَا

أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۵- گاهی شرایط جنگ به گونه ای است که حتی مجروحان نیز باید حاضر شوند.

«اسْتَجَابُوا...»

مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۶- هرچه عمل دشوارتر باشد، قابل ستایش بیشتری است. «اسْتَجَابُوا... مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۷- حضور در جبهه و مجروح شدن، اگر همراه با تقوا نباشد بی ارزش است.

«لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا»

۸- برخی از اصحاب پیامبر که در جبهه هم شرکت کرده اند، از سلامت فکر و تقوا دور شدند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا»

۹- رزمنده ای قابل ستایش است که:

الف: از جنگ خسته نشود. «اسْتَجَابُوا... مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

ب: اهل کار نیک باشد. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ»

ص: ۶۵۲

ج: پرهیزکار و متقی باشد. «وَأَتَّقُوا»

«۱۷۳» الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

مؤمنان کسانی هستند که (چون) مردم (منافق) به ایشان گفتند: بی شک مردم (کافر مکه) بر ضد شما گرد آمده (و بسیج شده) اند، پس از آنان بترسید، (آنها به جای ترس) بر ایمانشان بیافزود و گفتند: خداوند ما را کفایت می کند و او چه خوب نگهبان و یاور است.

نکته ها:

عوامل تبلیغاتی دشمن و برخی از مردمان ساده اندیش و ترسو، به رزمندگان و مجاهدان تلقین و نصیحت می کنند که دشمن قوی است و کسی نمی تواند حریف آنان بشود، پس بهتر است درگیر جنگ نشوید. اما مسلمانان واقعی، بدون هیچ ترس و هراسی، با آرامش خاطر و با توکل به خداوند، به آنان پاسخ می گویند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «تَعَجَّبَ مَن كُنِمَ مِنْ كَسَى كَمَا تَرَسَدُ وَ بَهْ كُفْتَهُ يَ خَدَاوَنَدُ «حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ» پناه نمی برد». (۱)

پیام ها:

۱- در برابر تبلیغات و جنگ روانی دشمن نهراسید. «فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا»

۲- در جبهه ها، مواظب افراد نفوذی دشمن باشید. «فَاخْشَوْهُمْ»

۳- قوی ترین اهرم در برابر تهدیدات دشمن، ایمان و توکل به خداست. «حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ»

۴- مؤمن وقتی در گرداب بلا قرار می گیرد، توکل و اتصال خود را با خدا بیشتر می کند. «فَزَادَهُمْ إِيمَانًا»

ص: ۶۵۳

۵- هم حرکت و تلاش لازم است، هم ایمان و توکل. «اسْتَجَابُوا... حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ»

«۱۷۴» فَأَنْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِّنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّهِمْ سُوءٌ وَ اتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ

پس (این مجروحانی که برای بار دوم آماده دفاع شدند؛ بدون رخ دادن عملیاتی) با نعمت و فضل خداوند (به مقر خود) بازگشتند، در حالی که هیچ گزندی به آنها نرسید و (همچنان) از رضای پروردگار پیروی کردند و خداوند صاحب فضل بزرگی است.

نکته ها:

پس از آنکه مجروحان جنگ احد، به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بار دیگر برای دفاع از اسلام بسیج شده و تا منزلگاه «حراءالاسد» در تعقیب دشمن رفتند، دشمنان از آمادگی و روحیه ی مسلمانان به هراس افتاده، از هجوم مجدد منصرف و بازگشتند. این آیه در تقدیر از رزمندگان مجروح و مخلص جنگ احد است.

پیام ها:

۱- حرکت در مسیر انجام وظیفه، همراه با توکل به خدا، سبب تبدیل مشکلات به آسانی می شود. «فَأَنْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ...»

۲- چه بسیار کسانی که در راه خدا، به استقبال خطر رفته و سالم برگشته اند. «لَمْ يَمَسَّهِمْ سُوءٌ»

۳- برای مردان خدا اصل رضایت الهی است، نه شهادت. «لَمْ يَمَسَّهِمْ سُوءٌ وَ اتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ»

۴- فضل بزرگ خدا، نصیب شرکت کننده در جبهه است. «وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ»

«۱۷۵» إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

این شیطان است که دوستان خویش را (از قدرت کفار) می ترساند، پس اگر ایمان دارید از آنان نترسید و فقط از (مخالفت) من بترسید.

پیام ها:

۱- هرگونه شایعه ای که مایه ی ترس و یأس مسلمانان گردد، شیطانی است. «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ»

۲- شیوه ی ارعاب و تهدید، سیاست دائمی قدرت های شیطانی است. «يُخَوِّفُ»

۳- افراد ترسو ی میدان های نبرد، یار شیطان و تحت نفوذ شیطانند. «الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ»

۴- مؤمنان شجاع، از ولایت شیطان دورند. «الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ»

۵- ترس از خدا، زمینه ی فرمان پذیری و ترس از غیر خدا، زمینه ی فرمان گریزی است. «فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ» (با توجه به آیات قبل)

۶- مؤمن واقعی از غیر خدا نمی ترسد و می داند که ایمان از شجاعت جدا نیست.

«وَ خَافُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

«۱۷۶» وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِزًّا فِي الْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

و (ای پیامبر!) کسانی که در کفر می شتابند، ترا اندوهگین نکنند. آنان هرگز به خداوند ضرری نمی زنند. خداوند خواسته است که برای آنها هیچ بهره ای در قیامت قرار ندهد و برای آنان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

گویا شرکت کنندگان در جنگ احد، از همدیگر می پرسیدند: حال که ما شکست خوردیم و

کفار پیروزمندانه به مکه برگشتند، چه خواهد شد؟

آیه در پاسخ به آنان می فرماید: ناراحت نباشید، این مهلت الهی است تا پیمانۀ کفرشان پر شود و دیگر حظی در آخرت نداشته باشند.

پیام ها:

۱- آرامش خود را حفظ کنید که تلاش های کفار در محو اسلام بی اثر است.

«لَا يَحْزُنُكَ...»

«إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ»

۲- کفر انسان ها، اندک ضرری به ساحت قدس خدا نمی زند. «لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا»

۳- کفر، انسان را از قابلیت توبه و دریافت رحمت الهی محروم می کند. «أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ»

۴- مهلت دادن به کفار، سنت الهی است، نه آنکه نشانه ی ناآگاهی و یا ناتوانی خداوند باشد. «يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ»

۵- محرومیت انسان در آخرت، ناشی از عملکرد او در دنیاست. «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ... أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ»

۶- هم فضل الهی بزرگ است و هم قهر او. (در دو آیه ی قبل، نسبت به مجروحانی که به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله به جبهه رفتند، از فضل عظیم الهی بشارت داد و در این آیه نسبت به کفار سرسخت، عذاب عظیم را یادآور می شود). «لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

«۱۷۷» إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

قطعاً کسانی که ایمان را با کفر معامله کردند، هرگز به خداوند ضرری نمی رسانند و برای آنان عذاب دردناکی است.

در قرآن مسأله ی خرید و فروش و سود و زیان سرمایه عمر، بارها تکرار شده است. قرآن، دنیا را بازار می داند و مردم را فروشنده و عقاید و اعمال انسان را در طول عمر، کالای این بازار. در این بازار، فروش اجباری است ولی انتخاب مشتری با انسان است. یعنی ما نمی توانیم آنچه را داریم، از قدرت و عمل و عقیده رها بگذاریم، ولی می توانیم مسیر عقاید و کردار را سودبخش یا زیان آور قرار دهیم.

در قرآن از عده ای ستایش شده که جان خود را با خدا معامله می کنند و در عوض بهشت و رضوان می گیرند و از عده ای انتقاد شده که بخاطر انحراف و انتخاب سوء یا سودی نمی برند؛ «فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۱) و یا دچار خسارت می شوند؛ «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ» و در بعضی آیات همچون آیه ی فوق، کسانی که ایمان خود را با کفر معامله می کنند، تحقیر می شوند و در مقابل به مؤمنان دلداری داده می شود که ارتداد آن افراد، به خدا و راه خدا هیچ ضرری نمی زند.

پیام ها:

۱- سرمایه اصلی انسان، ایمان و یا زمینه های فطری ایمان است. «اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ»

۲- در یک انقلاب عقیدتی و فرهنگی، از ریزش های جزئی نگران مباشید.

«اشْتَرُوا الْكُفْرَ...»

□
لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ»

«۱۷۸» وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّئُهُمْ خَيْرًا لَّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمَلِّئُهُمْ لِيُزَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ □

و کسانی که کافر شدند، پندارند مهلتی که به آنان می دهیم برایشان خوب است، همانا به آنان مهلت می دهیم تا بر گناه (خود) بیفزایند و برای آنان عذابی خوارکننده است.

ص: ۶۵۷

قرآن، واژه ی لایحسبن «گمان نکنید» را بارها خطاب به کفار و منافقان و افراد سست ایمان بکار برده است؛ زیرا این افراد از واقع بینی و تحلیل درست و روشن ضمیری لازم محرومند. آنها آفرینش را بیهوده، شهادت را نابودی، دنیا را پایدار، عزت را در گرو تکیه به کفار و طول عمر خود را مایه ی خیر و برکت می پندارند که قرآن بر همه ی این پندارها خط بطلان کشیده است.

اهل کفر، داشتن امکانات، بدست آوردن پیروزی ها و زندگی در رفاه خود را نشان شایستگی خود می دانند، در حالی که خداوند آنان را به دلیل آلودگی به کفر و فساد، مهلت می دهد تا در تباهی خویش غرق شوند.

در تاریخ می خوانیم: هنگامی که به فرمان یزید امام حسین علیه السلام به شهادت رسید، خاندان آن حضرت را به اسارت به کاخ یزید در شام بردند. یزید در مجلس خود با غرور تمام خطاب به حضرت زینب گفت: «دیدید که خدا با ماست»، حضرت در پاسخ او، این آیه را تلاوت کرد و فرمود: من تو را پست و کوچک و شایسته هرگونه تحقیر می دانم. هر آنچه می خواهی انجام بده، ولی به خدا سوگند که نور خدا را نمی توانی خاموش کنی. آری، برای چنین افراد خوشگذرانی، عذاب خوار کننده آماده شده، تا عزت خیالی و دنیایی آنان، با خواری و ذلت در آخرت همراه باشد.

مجرمان دوگونه اند: گروهی که قابل اصلاحند و خداوند آنها را با موعظه و حوادث تلخ و شیرین، هشدار داده و بیدار می کند، و گروهی که قابل هدایت نیستند، خداوند آنها را به حال خویش رها می کند تا تمام قابلیت های آنان بروز کند. به همین جهت امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمود: مرگ برای کفار یک نعمت است، زیرا هر چه بیشتر بمانند زیادتر گناه می کنند.

(۱)

حضرت علی علیه السلام درباره ی «إِنَّمَا نُؤْمِلُ لَهُمْ لِيَزِدُوا إِثْمًا» فرمود: چه بسیارند کسانی که احسان به آنان (از جانب خداوند)، استدراج و به تحلیل بردن آنان است و چه بسیارند کسانی که به

ص: ۶۵۸

خاطر پوشانده شدن گناه و عیوبشان، مغرورند و چه بسیارند افرادی که به خاطر گفته های خوب درباره آنان مفتون شده اند. خداوند هیچ بنده ای را به چیزی همانند «املاء» و مهلت دادن مبتلا نکرده است. (۱)

پیام ها:

۱- کفر، مانع شناخت حقیقت است. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا...»

۲- کوتاه یا بلند بودن عمر و زمان رفاه، بدست خداست. «نُمَلِّیْ لَهُمْ... نُمَلِّیْ لَهُمْ»

۳- همه ی انسان ها دنبال خیر هستند، لکن بعضی در مصداق اشتباه می کنند.

«لَا يَحْسَبَنَّ...»

«خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ»

۴- مهلت های الهی، نشانه ی محبوبیت نیست. «لَا يَحْسَبَنَّ... خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ»

۵- نعمت ها به شرطی سودمند هستند که در راه رشد و خیر قرار گیرند، نه در راه شر و گناه. «إِنَّمَا نُمَلِّیْ لَهُمْ لِيُذْذَبُوا إِنَّمَا»

۶- طول عمر مهم نیست، چگونگی بهره از عمر مهم است. «أَتَمَّا نُمَلِّیْ لَهُمْ»

امام سجاد علیه السلام در دعای «مکارم الاخلاق» چنین می فرماید: خدایا! اگر عمر من چراگاه شیطان خواهد شد، آن را کوتاه بگردان.

۷- زود قضاوت نکنیم، پایان کار و آخرت را نیز به حساب آوریم. «أَتَمَّا نُمَلِّیْ لَهُمْ خَيْرٌ... وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ»

۸- رفاه و حاکمیت ستمگران، نشانه ی خشنودی خداوند از آنان نیست. چنانکه دلیلی بر سکوت ما در برابر آنان نیز نمی باشد. «نُمَلِّیْ لَهُمْ... لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ»

۹- عذاب های آخرت، انواع و مراحل متعددی دارد. «عَذَابٌ مُّهِينٌ» در آیه ی قبل نیز فرمود. «عَذَابٌ أَلِيمٌ»

ص: ۶۵۹

«۱۷۹» مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ

خداوند بر آن نیست که (شما) مؤمنان را بر آن حالی که اکنون هستید رها کند، مگر اینکه (با پیش آوردن آزمایش های پی در پی،) ناپاک را از پاک جدا کند. و خداوند بر آن نیست که شما را بر غیب آگاه سازد، ولی از پیامبرانش، هر که را بخواهد (برای آگاهی از غیب) بر می گزیند، پس به خدا و پیامبرانش ایمان آورید و (بدانید) اگر ایمان آورده و تقوا پیشه کنید، پس برای شما پاداش بزرگی خواهد بود.

نکته ها:

این آیه، آخرین آیه این سوره درباره ی جنگ احد است که می فرماید: جهان یک آزمایشگاه بزرگ است و چنین نیست که هر کس ادعای ایمان کند رها شود و در جامعه به طور عادی زندگی کند، بلکه شکست ها و پیروزی ها، برای شناسایی نهان انسان هاست.

بعضی مؤمنان خواستار آگاهی از غیب و نهان انسان ها بودند و می خواستند از طریق غیب منافقان را بشناسند، نه از طریق آزمایش که این آیه می فرماید: راه شناخت، آزمایش است نه غیب و شناسایی خوب و بد، از طریق آزمایش های تدریجی صورت می گیرد. چون اگر به علم غیب، افراد بد و خوب شناخته شوند، شعله ی امید خاموش و پیوندهای اجتماعی گسسته و زندگی دچار هرج و مرج می شود.

پیام ها:

۱- خداوند، کفار را به حال خود رها می کند؛ «نُمَلِیْ لَهُمْ لَیْزًا دَاوًّا إِثْمًا» ولی مؤمنان را رها نمی کند. «مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ»

۲- جداسازی پاک از پلید، از سنت های الهی است. «حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ»

۳- ایمان و کفر افراد، از امور درونی و غیبی است که باید از طریق آزمایش ظاهر شود، نه علم غیب. «حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ»

۴- زندگی با مردم باید بر اساس ظاهر آنان باشد، آگاهی بر اسرار مردم، زندگی را فلج می کند. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ»

۵- علم غیب، مخصوص خداست و فقط به بعضی از پیامبران برگزیده اش، آن هم در حد اطلاع بر غیب نه تمام ابعاد آن، بهره ای داده است. «لِيُطْلِعَكُمْ»

۶- هر چند زندگی باید به نحو عادی سپری شود، ولی خدا به افرادی علم غیب را عطا می کند. «وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ»

۷- درجات انبیا یکسان نیست. «يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ»

۸- خداوند علم غیب را به کسانی می دهد که از جانب او صاحب رسالتی باشند.

«وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ»

۹- ایمان قلبی باید همراه با تقوای عملی باشد. «تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا»

۱۰- طیب و پاکی اصالت داشته و پایدار است، ولی خبث عارضی و رفتنی است.

«يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ» جدا کردن ناپاک از پاک، نشانه عارضی بودن ناپاک است.

«۱۸۰» وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ يَلُ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

و کسانی که نسبت به (انفاق) آنچه خداوند از فضلش به آنان داده، بخل می ورزند، گمان نکنند که (این بخل) برای آنان بهتر است، بلکه آن برایشان بدتر است. به زودی آنچه را که بخل کرده اند در روز قیامت، (به صورت) طوقی بر گردنشان آویخته می شود. و میراث آسمان ها و زمین مخصوص خداست و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

۱- واقع بین باشید واز خیال و گمان انحرافی دوری کنید. «لَا يَحْسَبَنَّ»

۲- مال که از آن تو نیست، پس بخل چرا؟ «أَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۳- سرچشمه ی بخل، ناآگاهی و تحلیل غلط از خیر و شر است. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ... خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ»

۴- یکی از وظایف انبیا، اصلاح بینش و تفکر انسان هاست. «لَا يَحْسَبَنَّ... هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ»

۵- حب دنیا، شرور را نزد انسان خیر جلوه می دهد. «لَا يَحْسَبَنَّ... هُوَ خَيْرٌ»

۶- در قیامت، برخی جمادات نیز محشور می شوند. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۷- معاد، جسمانی است. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۸- قیامت، صحنه ی ظهور خیر و شر واقعی است. «هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۹- انسان، در تصرف اموال خود آزاد مطلق نیست. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۱۰- قیامت، صحنه ی تجسم عمل است. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» در حدیث آمده است: هر کس زکات مال خود را ندهد، در قیامت اموالش به صورت مار و طوقی بر گردنش نهاده می شود. (۱)

۱۱- زمان برپایی قیامت، دور نیست. «سَيُطَوَّقُونَ»

۱۲- اسیر مال شدن، موجب اسارت در آخرت است. «سَيُطَوَّقُونَ»

۱۳- آنچه را در دنیا به آن دل بسته ایم و بخل ورزیده ایم، همان مایه ی عذاب ما می شود. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۱۴- خداوند هم صاحب میراث ماندگار دنیاست و هم نیازمند انفاق ما نیست.

پس دستور انفاق، برای سعادت خود ماست. «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۱۵- وارث واقعی همه چیز و همه کس خداست. ما با دست خالی آمده ایم و با

دست خالی می رویم، پس بخل چرا؟ «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

«۱۸۱» لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

همانا خداوند سخن کسانی را که گفتند: خدا فقیر است و ما توانگریم، شنید. به زودی این سخن آنان، و به ناحق کشتن آنان پیامبران را، خواهیم نوشت و به آنان خواهیم گفت: بچشید عذاب آتش سوزان را.

«۱۸۲» ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ

آن (عذاب) به سبب دست آورد قبلی خودتان است و همانا خداوند نسبت به بندگان، ستمگر نیست.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله نامه ای به یهود بنی قینقاع نوشت و آنان را به ایمان، نماز، زکات و انفاق، دعوت کرد. وقتی این نامه به دست دانشمند یهودیان به نام «فتحاص» که در حال تدریس بود رسید، رو به شاگردان و حاضران کرد و با استهزا گفت:

بر اساس این دعوت نامه، خدا فقیر است و ما غنی هستیم. او از ما قرض می خواهد و وعده ی ربا و اضافه می دهد!

گرچه یهودیان زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله چون به رفتار نیاکان خود در قتل انبیا راضی بودند، خداوند نسبت قتل را به آنان نیز می دهد. «وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ»

امام باقر علیه السلام فرمودند: کسانی که امام را نسبت به آنچه به او می دهند فقیر می دانند، نظیر کسانی هستند که می گویند: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» (۱)

ص: ۶۶۳

۱- خدا همه ی گفته ها را می شنود، پس هر حرفی را بر زبان نیاوریم. «لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ» □

۲- جهل و غرور، مرز و نهایت ندارد، تا آنجا که بشر ناتوان نیازمند می گوید:

خداوند فقیر است و ما غنی هستیم. «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» □

۳- احساس دارایی و بی نیازی، زمینه ی سرپیچی از فرامین الهی و استهزای آنهاست. «نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» □

۴- برخی افراد، گمان می کنند ریشه ی دستورات الهی نیاز اوست. «إِنَّ اللَّهَ فَاقِرٌ» □

۵- همه ی گفتارها و کردارها ثبت می شود. «سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَ قَتَلَهُمْ» □

۶- ملاک ارزیابی گفتار و کردار، از هر کس که باشد، حق است. کشتن پیامبران چون ناحق است مورد کیفر واقع می شود. «قَتَلَهُمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ» □

۷- انسان در انجام عمل آزاد است، لذا کارها به خود او نسبت داده می شود.

«قَدَّمَتْ اَيْدِيَكُمْ» □

۸- پاداش و کیفر الهی، بر طبق عدالت و بر اساس اعمال آزادانه و آگاهانه خود انسان است. «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ اَيْدِيَكُمْ» □

۹- کیفرهای الهی، ظلم خدا بر بشر نیست، بلکه ظلم بشر بر خویشان است. «أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» □

۱۰- اگر خداوند افراد بخیل و قاتلان انبیا را مجازات نکند، به فقرا و انبیا ظلم کرده است. «أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» □

«۱۸۳» الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عٰهَدَ اِلَيْنَا اَلَا نُوْمِنُ لِرَسُوْلِ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبٰنٍ تَاْكُلُهٗ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِي بِالْبَيِّنٰتِ وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ □

کسانی که گفتند: همانا خداوند از ما پیمان گرفته که به هیچ پیامبری ایمان نیاوریم، مگر آنکه (به صورت معجزه) یک قربانی برای ما بیاورد، که آتش

(صاعقه آسمانی) آن را بخورد! بگو: (این حرف ها بهانه است)، بی گمان پیامبرانی پیش از من، با دلائلی روشن و (حتی) با همین (پیشنهادی) که گفتید، برای شما آمدند، پس اگر راست می گوید چرا آنان را کشتید؟

نکته ها:

برخی برای فرار از قبول اسلام، بهانه تراشی نموده و می گفتند: خداوند از ما تعهد گرفته تنها به پیامبری ایمان بیاوریم که حیوانی را قربانی کند و صاعقه ی آسمانی آن قربانی را در برابر چشم مردم بسوزاند، تا به پیامبری او یقین کنیم. این آیه نازل شد تا به آن بهانه تراشان لجوج بگوید: اگر شما راست می گوید، چرا به پیامبران قبل از من که علاوه بر انواع معجزات، آنچه را شما درخواست می کنید به شما عرضه کردند، ایمان نیاوردید؟

امام صادق علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: میان یهودیان بهانه جوی زمان پیامبر اسلام و یهودیانی که انبیا را می کشتند، پانصد سال فاصله بوده است، اما به خاطر رضایت آنان بر قتل نیاکان، خداوند نسبت قتل را به آنان نیز داده است. (۱)

در تورات، کتاب اوّل پادشاهان (باب ۱۸ جمله ۳ و ۴) ماجرای به شهادت رساندن انبیای بنی اسرائیل آمده است. همچنین در سفر لاویان، (باب ۹ جمله ی دوم) موضوع قربانی قوج آمده است.

پیام ها:

۱- فرار از پذیرش حق را با عناوین مذهبی توجیه نکنید. «إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ»

۲- یهود، موسی را آخرین پیامبر نمی دانستند، بلکه می گفتند: عهد خدا با ما آن بوده است که پیامبر بعدی، چنین و چنان باشد. «عَهِدَ إِلَيْنَا... يَا أَيُّهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۳- انسانی که روحیه ی استکباری پیدا کرد، هم به خدا تهمت می زند؛ «إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا» و هم تسلیم هیچ پیامبری نمی شود؛ «أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ» و هم توقع دارد که معجزه ها، مطابق تمایلات و خواسته های او باشد. «حَتَّىٰ يَا أَيُّهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ»

ص: ۶۶۵

۴- قربانی حیوان، تاریخی بس طولانی دارد. «...بِقُرْبَانٍ»

۵- سوابق هر گروه و ملتی، بهترین گواه بر صدق یا کذب ادعای آنهاست.

«جَاءَكُمْ...»

«بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ»

۶- بهانه تراشی مخالفان، در طول تاریخ شبیه هم است. «وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ»

۷- استدلال و احتجاج پیامبر با یهود، به تعلیم خداوند بود. «قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ»

۸- گاهی برای اثبات یا حقانیت یک امر یا مصلحت مهم تر باید اموالی فدا شود.

آری، اگر مالی آتش گرفت ولی چشمی بیدار و یا دلی روشن شد، اسراف نخواهد بود. «قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ... بِالَّذِي قُلْتُمْ...»

۹- رضایت بر گناه نیاکان، سبب شریک شدن در جرم آنان است. «فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ»

«۱۸۴» فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ

(بنابراین) پس اگر تو را تکذیب کردند (چیز تازه ای نیست، زیرا) انبیای قبل از تو نیز که همراه با معجزات و نوشته ها و کتاب روشنگر آمده بودند، تکذیب شدند.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ گذشتگان، روحیه ی صبر و مقاومت را در انسان بالا می برد.

«فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- تمام انبیا، مخالفانی داشته اند. «كُذِّبَ رَسُولٌ»

۳- حرکت انبیا در طول تاریخ، یک حرکت فرهنگی، فکری و اعتقادی بوده است. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ»

۴- معجزات پیامبران متنوع بوده اند، ولی اصول همه ی ادیان یکی بوده است.

کلمه ی «بِالْبَيِّنَاتِ» جمع، ولی «الْكِتَابِ» مفرد آمده است.

«۱۸۵» كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

هرکسی چشیده ی مرگ است. و بی گمان روز قیامت پاداش های شما به طور کامل پرداخت خواهد شد. پس هرکس از آتش بر کنار شد و به بهشت وارد گشت، قطعاً رستگار است و زندگانی دنیا، جز مایه ی فریب نیست.

نکته ها:

این آیه به پیامبر و دیگر مصلحان که مورد آزار و اذیت و تکذیب کفار قرار می گیرند، روحیه ی صبر و مقاومت می بخشد، زیرا می فرماید: همه می میرند و لجاجت ها موقتی است و پاداش تحمل این مشکلات را خداوند بی کم و کاست عطا می کند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» فرمودند: همه ی اهل زمین و آسمان می میرند و فقط فرشته مرگ (ملک الموت) و فرشتگان حاملان عرش و جبرئیل و میکائیل باقی می مانند، سپس ملک الموت مأمور می شود که روح آنان را نیز بگیرد و تنها خود باقی می ماند و خداوند به او خطاب می کند که بمیر، او نیز می میرد. (۱)

پیام ها:

۱- مرگ در راه است، پس این همه لجاجت و استکبار در برابر حق، برای چه؟ «كَذَّبُوكَ... كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»

۲- مرگ، عدم نیست، یک امر وجودی قابل درک و راه انتقال از دنیا به آخرت است. «ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»

۳- گناهان و عوامل سوق دهنده به دوزخ، دارای جاذبه هایی است که باید انسان با نیروی ایمان و عمل صالح خود را برهاند. «زُحِرَ عَنِ النَّارِ»

ص: ۶۶۷

۴- جزای کامل در آخرت است، و پاداش های دنیوی بی ارزش. «تُوفَّوْنَ أَجْرَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ... مَا الْحَيَاءُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُزُورِ»

«۱۸۶» لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَ لَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيراً وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

قطعا شما در اموال و جان های خویش آزمایش خواهید شد و از کسانی که پیش از شما کتاب (آسمانی) داده شده اند و از کسانی که شرک ورزیده اند، آزار بسیاری می شنوید و اگر صبوری و پرهیزگاری پیشه کنید، پس قطعاً آن (صبر، نشانه ی) عزم استوار شما در کارهاست.

نکته ها:

وقتی مسلمانان از مکه به مدینه مهاجرت کردند، مشرکان به اموال آنان یورش برده و به هر کس که دست می یافتند، او را مورد آزار قرار می دادند. از طرف دیگر، در مدینه هم یهودیان به آنها زخم زبان می زدند و حتی برخی با کمال بی شرمی برای زنان و دختران مسلمان، غزل سرایی کرده و یا آنها را هجو می نمودند.

سردمداری این جریان با شخصی به نام کعب بن اشرف بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور قتل وی را داده بود. این آیه ضمن تسلی دادن به مسلمانان، از آنان می خواهد در برابر آزار دشمنان صبر و تقوا پیشه کنند که مایه ی استواری آنان در ایمان می گردد.

امام رضا علیه السلام پرداخت زکات را یکی از مصادیق آزمایش در اموال دانستند که در این آیه مطرح گردیده است. (۱)

ص: ۶۶۸

- ۱- آزمایش، یک سنت حتمی الهی است، خود را آماده کنیم. «لَتَبْلُوَنَّ» (حرف لام و نون مشدد نشانه ی تأکید و جدیت است).
- ۲- یاد مرگ و زودگذری دنیا، مسائل را برای انسان آسان می کند. «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ... لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ»
- ۳- بیشترین ابزار آزمایش، مال و جان انسان است. «أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ»
- ۴- علاوه بر پذیرش خطر جان و مال، باید خود را برای شنیدن انواع نیش ها و تحقیرها آماده کرد. «وَلَتَسْمَعَنَّ...»
- ۵- تحقیر و دشنام و هجو و آزار دیدن از دشمن، یکی از وسایل آزمایش اهل ایمان است. «لَتَبْلُوَنَّ... وَلَتَسْمَعَنَّ... أَذَى كَثِيرًا»
- ۶- برای رسیدن به اهداف مقدس، گاهی باید همه گونه سختی را تحمل کرد.
- ضربه به مال، جان، حیثیت و آبرو. «أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ... أَذَى كَثِيرًا»
- ۷- انتظار زخم زبان از مخالفان، سبب آمادگی مسلمانان است. «لتسمعَنَّ...»
- ۸- مخالفان اسلام در ضربه زدن به مسلمان ها، وحدت در هدف و گاهی وحدت در شیوه دارند. «لَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ... وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا»
- ۹- دشمن به کم قانع نیست. «أَذَى كَثِيرًا»
- ۱۰- صبر و تقوا در کنار هم رمز موفقیت است. استقامت بدون تقوا، در افراد لجوج نیز پیدا می شود. «نَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا»
- ۱۱- صبر و تقوا، ملازم یکدیگرند. کلمه ی «ذلک» مفرد است، در حالی که به صبر و تقوا که دو چیزند، اشاره دارد.

﴿۱۸۷﴾ وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبُئْسَ مَا يَشْتَرُونَ

و(به یاد آور) زمانی که خدا از کسانی که به آنان کتاب(آسمانی) داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید آن را برای مردم بیان کنید و کتمانش نکنید، پس آنها آن(عهد) را پشت سرشان انداختند و به بهای کمی مبادله کردند، پس چه بد معامله ای کردند.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام درباره این آیه فرمودند: خداوند از اهل کتاب پیمان گرفت که آنچه درباره ی حضرت محمد صلی الله علیه و آله در تورات و انجیل آمده است برای مردم بگویند و کتمان نکنند. (۱)

اگر امروز میلیون ها اهل کتاب(مسیحی، یهودی و زرتشتی) در دنیا هست، همه به سبب سکوت نابجای دانشمندان آنهاست. به گفته ی تفسیر اطمینان، بیش از شصت مورد بشارت اسلام و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در کتاب عهدین آمده است، ولی دانشمندان اهل کتاب همه را رها کرده اند.

پیام ها:

۱- خداوند برای هدایت مردم، از علما و دانشمندان پیمان مخصوص گرفته است. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ»

۲- بیان حقایق باید به گونه ای باشد که چیزی برای مردم نامشخص و پنهان نماند. «لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ»

۳- وظیفه ی دانشمندان، تبیین کتاب آسمانی برای مردم است. «لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ»

۴- انگیزه ی سکوت دانشمندان اهل کتاب از بیان حق، رسیدن به مال و مقام و یا حفظ آن است. «وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

ص: ۶۷۰

۱- ۱). بحار، ج ۹، ص ۱۹۲؛ تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۲۸. (به نقل از تفسیر راهنما)

۵- علم به تنهایی برای سعادت و نجات کافی نیست، بی‌اعتنایی به مال و مقام نیز لازم است. «أَوْتُوا الْكِتَابَ... اشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

۶- هر چیزی که در برابر کتمان آیات الهی گرفته شود، اندک است. «اشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

۷- عمل به دین و تعهدات الهی ارزش بسیار والایی دارد. اگر به هر مقام و ثروتی برسیم، ولی دین خود را از دست بدهیم، باخته ایم. «ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيْسَ مَا يَشْتَرُونَ»

«۱۸۸» لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازِهِ مِنَ الْعَذَابِ وَاللَّهُمَّ عَذَابٌ أَلِيمٌ

گمان مبر کسانی که به آنچه کرده اند، شادمانی می کنند و دوست دارند برای آنچه نکرده اند ستایش شوند، مبنی بر آنست که آنها از عذاب الهی رسته اند، (زیرا) برای آنها عذابی دردناک است.

نکته ها:

مردم سه دسته اند:

۱. گروهی که کار می کنند و انتظار پاداش یا تشکر از مردم ندارند. «لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا» (۱)

۲. گروهی که کار می کنند تا مردم بدانند و ستایش کنند. «رِثَاءَ النَّاسِ» (۲)

۳. گروهی که کار نکرده، انتظار ستایش از مردم دارند. «يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا...»

از مواردی که غیبت جایز است، کسی است که ادعای مقام یا تخصیص یا مسئولیتی را می کند که صلاحیت آن را ندارد. «يُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا»

برای این که تمایل نابجای ستایش بدون عمل از بین برود، در اسلام هرگونه تملق و چاپلوسی منع شده است.

ص: ۶۷۱

(۱-۱). انسان، ۹.

(۲-۲). نساء، ۳۸.

۱- رذایل اخلاقی، همچون عجب و غرور و انتظار تملق از مردم، هلاکت قطعی را به دنبال دارد. «يَفْرَحُونَ... يُحِبُّونَ... فَلَا تَحْسَبَنَّاهُمْ بِمَفَازِهِ»

۲- قرآن، هرگونه تحلیل و تفسیر نابجا را نسبت به هر کس و هر موردی محکوم می کند. «لَا تَحْسَبَنَّ... فَلَا تَحْسَبَنَّاهُمْ» آیاتی که با کلمات «لَا تَحْسَبَنَّ»، «لَا يَحْسَبَنَّ»، «أَفَحَسِبْتُمْ» آغاز شده، بیانگر همین معناست.

۳- خداوند نه تنها برای رفتار، بلکه برای خواسته های خیر و شر انسان نیز حساب باز می کند. «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» در آیه ۱۹ سوره نور نیز نسبت به کسانی که دوست دارند فحشا در جامعه رواج یابد وعده ی عذاب می دهد. «يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۴- آنچه خطرش بیشتر است، توقع حمد است، نه توقع شکر و مدح. زیرا در حمد، نوعی ستایش آمیخته با پرستش نهفته است. «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا»

۵- گنهگار ممکن است پشیمان شده، توبه کند و نجات یابد، ولی افراد مغرور، حتی در صدد توبه بر نمی آیند، لذا امیدی به نجات آنان نیست. «فَلَا تَحْسَبَنَّاهُمْ بِمَفَازِهِ مِنَ الْعَذَابِ»

۶- کسانی که در دنیا گرفتار اوهام خودپرستی و اسیر زندان «متیت» هستند، در قیامت نیز اسیر و گرفتار عذاب الهی اند. «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

«۱۸۹» وَ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ اللّٰهُ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ

و حکومت آسمان ها و زمین برای خداست و خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

حکومت خداوند نسبت به جهان، حقیقی است نه اعتباری، چون وجود و بقای هر چیز تنها بدست اوست. برای ایجاد می فرماید: «كُنْ فَيَكُوْنُ» (۱) و برای محو می فرماید: «اِنْ يَشَأْ»

ص: ۶۷۲

يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» (۱)

حکومت خداوند دائمی و همیشگی است، ولی حکومت های غیرالهی موقتی و چند صیاحی بیش نیست. «تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَاؤُهَا بَيْنَ النَّاسِ» (۲) آری، این نوع حکومت حقیقی و دائمی تنها در انحصار خداوند است. «وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

پیام ها:

۱- در قرآن هر جا سخن از حاکمیت الهی است، آسمان ها قبل از زمین مطرح شده، شاید نشانگر وسعت و عظمت آسمان هاست. «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- بسیاری از افرادی که حکومت در دست آنهاست، ولی نمی توانند به خواسته های خود جامه ی تحقق ببوشانند، ولی خداوند هم حکومت دارد و هم بر هر کاری قادر است. «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ... عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«۱۹۰» إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ

همانا در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز، نشانه هایی (از علم، رحمت، قدرت، مالکیت، حاکمیت و تدبیر خداوند) برای خردمندان است.

نکته ها:

از عایشه پرسیدند: بهترین خاطره ای که از رسول خدا صلی الله علیه و آله به یاد داری چیست؟ گفت: تمام کارهای پیامبر شگفت انگیز بود، اما مهم تر از همه برای من، این بود که رسول خدا شبی در منزل من استراحت می کرد، هنوز آرام نگرفته بود که از جا برخاست، وضو گرفت و به نماز ایستاد و به قدری گریه کرد که جلو لباسش تر شد، بعد به سجده رفت و به اندازه ای گریه کرد که زمین تر شد.

صبح که بلال آمد سبب این همه گریه را پرسید، فرمود: دیشب آیاتی از قرآن بر من نازل

ص: ۶۷۳

۱-۱. فاطر، ۱۶.

۲-۲. آل عمران، ۱۴۰.

شده است. آنگاه آیات ۱۹۰ تا ۱۹۴ سوره آل عمران را قرائت کرد و فرمود: «وای بر کسی که این آیات را بخواند و فکر نکند».

(۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله همواره قبل از نماز شب این آیات را می خواند. و در احادیث سفارش شده است که ما نیز این آیات را بخوانیم. (۲)

از «نوف بگالی» صحابه ی خاص حضرت علی علیه السلام نقل شده است که شبی خدمت حضرت علی علیه السلام بودم. امام از بستر بلند شد و این آیات را خواند. سپس از من پرسید: خوابی یا بیدار؟ عرض کردم بیدارم. فرمود: خوشا به حال کسانی که آلودگی های زمین را پذیرا نگشتند و در آسمان ها سیر می کنند. (۳)

کلمه «الباب» جمع «لب» به معنای عقل خالص و دور از وهم و خیال است.

پیام ها:

۱- آفرینش جهان، هدفدار است. «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ... لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

۲- هستی شناسی، مقدمه ی خداشناسی است. «خَلْقِ السَّمَاوَاتِ... لآيَاتٍ» برگ درختان سبز، در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است، معرفت کردگار

۳- اختلاف ساعات شب و روز در طول سال، در نظر خردمندان تصادفی نیست.

«وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ لآيَاتٍ»

۴- قرآن، مردم را به تفکر در آفرینش ترغیب می کند. «خَلْقِ... لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

۵- هر که خردمندتر است باید نشانه های بیشتری را دریابد. «لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

۶- آفرینش، پر از راز و رمز، و ظرافت و دقت است که تنها خردمندان به درک آن راه دارند. «لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

ص: ۶۷۴

۱-۱. تفاسیر کبیر فخررازی، قرطبی و مراغی.

۲-۲. تفسیر کبیر فخررازی و مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر نمونه.

«۱۹۱» الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ هَيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا تُسَبِّحُكَ
فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

(خردمندان) کسانی هستند که ایستاده و نشسته و (خوابیده) بر پهلو یاد خدا می کنند و در آفرینش آسمان ها و زمین اندیشه می کنند (و از عمق جان می گویند): پروردگارا! این هستی را باطل و بی هدف نیافریده ای، تو (از کار عبث) پاک و منزهی، پس ما را از عذاب آتش نگهدار.

نکته ها:

به فرموده ی امام باقر علیه السلام، افراد سالم، نماز را ایستاده و افراد مریض، نشسته و افراد عاجز و ناتوان، به پهلو خوابیده، به جا آورند. (۱)

پیام ها:

۱- نشانه ی خردمندی، یاد خدا در هر حال است. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ هَيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ»

۲- اهل ذکر باید اهل تعقل و تفکر باشند. «الَّذِينَ يَذْكُرُونَ... وَيَتَفَكَّرُونَ»

۳- ایمان بر اساس فکر و اندیشه ارزشمند است. «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا»

۴- ایمان و اعتراف با تمام وجود ارزش دارد. نباید به اعتراف زبانی اکتفا کرد.

«يَتَفَكَّرُونَ...»

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ...»

۵- ذکر و فکر، همراه یکدیگر ارزش است. متأسفانه کسانی ذکر می گویند، ولی اهل فکر نیستند و کسانی اهل فکر هستند، ولی اهل ذکر نیستند. «يَذْكُرُونَ... يَتَفَكَّرُونَ»

۶- آنچه سبب رشد و قرب الهی است، ذکر و فکر مستمر است نه مقطعی و

ص: ۶۷۵

موسمی. «يَذْكُرُونَ» و «يَتَفَكَّرُونَ» فعل مضارع اند که نشان استمرار است.

۷- شناخت حسی طبیعت کافی نیست، تعقل و تفکر لازم است. «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۸- کسی که در آفرینش آسمان ها و زمین فکر کند، پی می برد که خالق هستی، پروردگار ما نیز هست. «يَتَفَكَّرُونَ... رَبَّنَا»

۹- آفرینش بیهوده نیست، گرچه همه اسرار آن را درک نکنیم. «مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا»

۱۰- اول تعقل و اندیشه، سپس ایمان و عرفان و آنگاه دعا و مناجات. «يَتَفَكَّرُونَ...»

رَبَّنَا...

فَقِنَا

۱۱- اگر هستی بیهوده و باطل نیست، ما هم نباید بیهوده و باطل زندگی کنیم.

«مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا...»

فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

۱۲- هستی هدفدار است، پس هر چه از هدف الهی دور شویم به دوزخ نزدیک می شویم. «فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»

۱۳- قبل از دعا، خدا را ستایش کنیم. «سُبْحَانَكَ فَقِنَا...»

۱۴- ثمره ی عقل و خرد، ترس از قیامت است. «لِأُولِي الْأَلْبَابِ... فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»

«۱۹۲» رَبَّنَا إِنَّكَ مَن تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

پروردگارا! هر که را تو (بخاطر اعمال بدش) به دوزخ افکنی، پس بی شک او را خوار و رسوا ساخته ای و برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

از امام باقر علیه السلام درباره ی «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» سؤال کردند، حضرت فرمودند: یعنی آنها امامانی ندارند تا آنان را به نام بخوانند، (و از آنان شفاعت کنند). (۱)

ص: ۶۷۶

پیام ها:

۱- آتش قیامت سخت است، امّا نزد خردمندان که خواهان کرامت انسان هستند خواری و رسوایی قیامت، دردناک تر از آن است. «مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ»

۲- ستمگران، از شفاعتِ دیگران محروم هستند. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

«۱۹۳» رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَ تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

پروردگارا! همانا ما دعوت منادی ایمان را شنیدیم که (می گفت): به پروردگارتان ایمان بیاورید، پس ایمان آوردیم. پروردگارا! پس گناهان ما را بیامرز و زشتی های ما را بپوشان و ما را با نیکان بمیران.

نکته ها:

شاید مراد از «ذنوب» گناهان کبیره باشد و مراد از «سیئات» گناهان صغیره، چنانکه در آیه ی شریفه «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ...» (۱) «سیئات» در برابر «کبائر» آمده است و ممکن است مراد از «سیئات» آثار گناه باشد.

در برابر خردمندانی که دعوت به ایمان را اجابت کرده، می گویند: «سَمِعْنَا»، افرادی هستند که نسبت به این دعوت بی اعتنایی می کنند و در قیامت با حسرت تمام می گویند: «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۲)

پیام ها:

۱- خردمندان، آماده ی پذیرش حق هستند و در کنار پاسخگویی به ندای فطرت، به ندای انبیا، علما و شهدا پاسخ می دهند. «إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ...»

۲- استغفار و اعتراف، نشانه ی عقل است. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ... رَبَّنَا فَاعْفُرْ لَنَا»

ص: ۶۷۷

۱- ۱. نساء، ۳۱.

۲- ۲. ملک، ۱۰.

۳- از آداب دعا که زمینه ی عفو الهی را فراهم می کند، توجه به ربوبیت الهی است.

﴿رَبَّنَا فَاعْفُرْ لَنَا﴾

۴- ایمان، زمینه ی دریافت مغفرت الهی است. ﴿فَأَمَّا، فَاعْفُرْ لَنَا﴾

۵- دیگران را در دعای خود شریک کنیم. ﴿فَاعْفُرْ لَنَا﴾

۶- پرده پوشی و عفو، از شئون ربوبیت و از شیوه های تربیت است. ﴿رَبَّنَا... كَفِّرْ عَنَّا﴾

۷- مردن و مرگ انسان با اراده الهی است. ﴿تَوَفَّنَا﴾

۸- خردمندانِ دورانِ پیش، مرگ با نیکان را آرزو می کنند. ﴿تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾

۹- نیکان و ابرار مقامی دارند که خردمندان آرزوی آن را می کنند. ﴿لِأُولَى الْأَبَابِ...﴾

﴿تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾

﴿۱۹۴﴾ رَبَّنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْيَوْمِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

(خردمندان می گویند: پروردگارا! آنچه را به واسطه ی پیامبران به ما وعده داده ای، به ما مرحمت فرما و ما را در روز قیامت خوار مساز که البته تو خلاف وعده انجام نمی دهی.

نکته ها:

در این چند آیه، خداوند متعال مسیر رشد خردمندان و اولواالالباب را این گونه ترسیم می کند: به یاد خدا بودن، فکر، رسیدن به حکمت، تسلیم انبیا شدن، استغفار، خوب مردن، در انتظار الطاف الهی و سرانجام نجات از رسوایی و خواری قیامت.

در آیات قبل ایمان خردمندان به خداوند و قیامت مطرح بود و در این آیه ایمان به نبوت نیز مطرح شده است. ﴿مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ﴾

تکرار «رَبَّنَا» در سخنان اولواالالباب، نشان شیفتگی آنان به ربوبیت الهی است.

اولواالالباب، هم عزت دنیا را می خواهند و هم عزت آخرت را. جمله ی ﴿آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ﴾ مربوط به دنیاست که خداوند وعده ی نصرت به اهل حق داده است: ﴿أَنَا﴾

لننصر رسلنا» (۱) و جمله ی «وَلَا تُخْزِنَا» مربوط به عزّت در آخرت است.

پیام ها:

۱- وفای به وعده، از شئون ربوبیت الهی است. «رَبَّنَا مَا وَعَدْتَنَا»

۲- گرچه خداوند به وعده های خود وفا می کند، لکن ما نیز باید دعا کنیم. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا»

۳- خردمندان به همه ی انبیا و همه وعده های الهی ایمان دارند. «مَا وَعَدْتَنَا عَلَي رُسُلِكَ»

۴- نهایت آرزوی خردمندان، رسیدن به الطاف الهی و نجات از دوزخ و رسوایی قیامت است. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا، وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۵- بیم و امید باید در کنار هم باشد. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا... وَلَا تُخْزِنَا»

«۱۹۵» فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَمَّا كَفَرْنَا عَنْهُمْ سُدَّتْ سَمَائِهِمْ وَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ نُوبًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ

پس پروردگارشان دعای آنان را مستجاب کرد (و فرمود): که من عمل هیچ صاحب عملی از شما را، خواه مرد یا زن، (گرچه) همه از یکدیگر بگریزد، تباه نمی کنم (و بی پاداش نمی گذارم). پس کسانی که هجرت کرده و از خانه هایشان رانده شده و در راه من آزار و اذیت دیده، جنگیده و کشته شدند، قطعاً من لغزش هایشان را می پوشانم و در باغ هایی که نهرها از زیرشان جاری است، واردشان می کنم. (این) پاداشی است از طرف خدا و پاداش نیکو تنها نزد خداست.

ص: ۶۷۹

۱- دعای قلبی، استجاب قطعی دارد. دعایی که همراه با یاد دائمی خدا؛ «یذکرون» فکر؛ «یتفکرون» و ستایش خدا باشد، «سبحانک» قطعاً مستجاب می شود. «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ»

۲- دعای اهل فکر و ذکر، به سرعت مستجاب می شود. «فاستجاب»

۳- استجاب دعا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ»

۴- در جهان بینی الهی، هیچ عملی بدون پاداش نیست. «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ»

۵- دعائی مستجاب می شود که همراه با عمل و تلاش دعا کننده باشد، گرچه خود دعا نیز نوعی عمل است. «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ...
لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ»

۶- عمل و عامل هر دو مورد توجهند. حُسن فعلی و حُسن فاعلی هر دو مد نظر هستند. «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ»

۷- تنها به عمل مؤمنان پاداش داده می شود، چرا که اعمال کفار بی ارزش و حبط و نابود می گردد. «عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ»

۸- در بینش الهی، مرد و زن در رسیدن به مقام والای انسانی برابر هستند. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى»

۹- جنس مرد برتر از زن نیست. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۱۰- در جامعه اسلامی، همه ی مسلمانان از یک پیکرند. «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۱۱- تا گناهان و عیوب محو نشود، کسی وارد بهشت نمی شود. «لَا كَفَرْنَا...»

لَا دُخْلَنَّهُمْ

۱۲- هجرت، جهاد، تبعید و تحمیل آزار در راه خدا؛ زمینه های عفو خداوند هستند. «هَاجِرُوا، أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ... لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ...»

۱۳- علاقه به وطن، یک حق پذیرفته شده ی قرآنی است و گرفتن این حق، ظلم است. «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ»

۱۴- در پیمودن راه خدا؛ هجرت، تبعید، شکنجه و جهاد و شهادت لازم است.

۱۵- به خاطر بعضی لغزشها، افراد را طرد نکنیم. در این آیه، خردمندانی که حتی از اولیای خدا و اهل بهشتند، سابقه ای از لغزش دارند، ولی خداوند آنها را می پوشاند. «لَا كُفْرَانَ»

۱۶- عنایت و توجه مخصوص خداوند، برای خردمندان مؤمن است. «لَا أُضِيعُ...»

لَا كُفْرَانَ...

لَمَّا دَخَلْتَهُمْ...» همه ی این فعلها به صیغه متکلم و حده آمده است. به علاوه کلمه ی «رَبَّهُمْ» نشانه ی عنایت خاص خداوند به خردمندان است.

۱۷- در تحقق وعده های خداوند، ذرّه ای شک و تردید وجود ندارد. تمام وعده ها با تأکید بیان شده است. «أَنْتِي... لَا كُفْرَانَ...»
لَمَّا دَخَلْتَهُمْ»

۱۸- هر پاداشی ممکن است با تغییر مکان و زمان ارزش خود را از دست بدهد، اما پاداش های الهی مطابق فطرت و خلقت انسان است و هرگز از ارزش آن کاسته نمی شود. «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ...»

۱۹- نهرهای بهشت، هم از پای درختان آن جاری است؛ «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا» و هم از زیر جایگاه مسکونی بهشتیان. «مِنْ تَحْتِهِمْ»

۲۰- مغفرت و بهشت، ثوابی عمومی است، ولی آن ثوابی که در شأن لطف خدا و مؤمنان است، ثواب دیگری است که فقط نزد خداست و ما از آن خبر نداریم.

«وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

۲۱- پاداش های الهی برای مردم به طور کامل قابل وصف نیست، همین اندازه بدانیم که از هر پاداشی بهتر است. «وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

۲۲- پاداش های الهی، همراه با انواع کرامت هاست. «وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

«۱۹۶» لَا يَغُرَّتْكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ

رفت و آمد کفار در شهرها تو را فریب ندهد.

(بهره ی آنها از این رفت و آمدها) متاع ناچیزی است، سپس جایگاه ابدی آنان جهنم است که بد جایگاهی است.

نکته ها:

مشرکان مکه و یهودیان مدینه به خاطر مسافرت های تجارتي، سر و سامان داشتند، ولی مسلمانان به خاطر هجرت به مدینه و از دست دادن مال و دارایی وزندگی خود در مکه و همچنین محاصره ی اقتصادی، در فشار و تنگنا بودند. این آیه مایه ی تسلی آنهاست.

در روایتی از حضرت علی علیه السلام آمده است: «ماخیر بخیر بعدها النّار» (۱) خیر و خوشی هایی که به دنبال آن آتش باشد، ارزشی ندارند. لذت های کوتاه مدت و عذاب ابدی برای کافران، ولی سختی های موقت و آرامش و آسایش ابدی از آن مؤمنان است.

پیام ها:

۱- انبیا نیز نیاز به هشدار دارند، تا در معرض تأثیر پذیری قرار نگیرند. «لَا يُعَزِّنُكَ»

۲- اعزام هیأت های سیاسی، اقتصادی، نظامی، تشکیل جلسات و مصاحبه ها از سوی دشمن، شما را فریب ندهد. «لَا يُعَزِّنُكَ تَقَلُّبُ الدِّينِ كَفَرُوا»

۳- کامیابی های مادی هر اندازه باشد، محدود و ناچیز است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»

۴- کامیابی های کافران، نشانه ی حقانیت و محبوبیت آنان نیست. «مَاؤُهُمْ جَهَنَّمَ»

«۱۹۸» لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ

لکن برای کسانی که نسبت به پروردگارشان پروا داشته باشند، باغ هایی است که نهرها از زیر درختانش جاری است. آنان برای همیشه در آنجا هستند و این پذیرایی (اولیه) از جانب خداوند است و آنچه نزد خداست، برای نیکان بهتر است.

ص: ۶۸۲

نکته ها:

«نُزِّلَ» نخستین چیزی است که با آن از مهمان پذیرایی می کنند. گویا خداوند با این تعبیر می فرماید: در برابر رفت و آمدهای تجاری کفار، شما از مدار تقوا و ایمان خارج نشوید، زیرا باغ های بهشت، مقدمه ی پذیرایی از شما خواهد بود.

پیام ها:

۱- نعمت های دنیوی نسبت به نعمت های اخروی بی ارزش است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ... مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ»

۲- تلاش و رفت و آمد برای کسب دنیا، با حفظ تقوا و توجه به منافع اخروی مانعی ندارد. «لَا يَعْزُبُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ... لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا»

۳- توجه به نعمت های بهشت جاودان، سبب گرایش به تقوا و فریفته نشدن به بهره های قلیل دنیا است. «اتَّقُوا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ»

۴- مقام ابرار بالاتر از متقین است. «اتَّقُوا، لَهُمْ جَنَّاتٌ، وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ»

«۱۹۹» وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

و همانا بعضی از اهل کتاب، کسانی هستند که به خداوند و آنچه به شما نازل شده و آنچه به خودشان نازل شده، خاشعانه ایمان می آورند. آیات الهی را به بهای اندک معامله نمی کنند. آنها هستند که برایشان نزد پروردگارشان پاداش است. همانا خداوند سریع الحساب است.

نکته ها:

برخی مفسران معتقدند: این آیه درباره افرادی از اهل کتاب نازل شده است که به اسلام گرویدند. آنها عبارت بودند از چهل نفر از اهل نجران، سی و دو نفر از حبشه و هشت نفر از

اما بعضی از مفسران گفته اند: آیه درباره ی نجاشی، پادشاه حبشه است که در سال نهم هجری در ماه رجب وفات یافت. وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله مطلع شد، به مردم فرمود: یکی از برادران شما در خارج از حجاز وفات یافته، حاضر شوید تا به پاس خدمات او بروی نماز بخوانیم. پرسیدند: او کیست؟ فرمود: نجاشی. آنگاه مسلمانان به همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله به قبرستان بقیع رفته بر او نماز گزاردند. (۲)

پیام ها:

۱- باید انصاف را مراعات کرد و از خوبان اهل کتاب ستایش نمود. «وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ...»

۲- هر مکتبی، ریزش و رویش دارد. اگر گروهی ایمان نمی آورند و حقایق را کتمان می کنند، در عوض گروهی با خشوع ایمان می آورند. «إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ»

۳- ایمانی ارزش دارد که خاشعانه، «خاشعین» و جامع. «مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ» و پایدار باشد و با مادیات تغییر نیابد. «لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا»

۴- هر بهائی در برابر دین فروشی پرداخت شود، کم و ناچیز است. «لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا»

ص: ۶۸۴

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان و کبیر فخررازی.

(۲-۲). تفسیر درالمنثور.

«۲۰۰» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر مشکلات و هوسها) استقامت کنید و (در برابر دشمنان نیز) پایدار باشید (و دیگران را به صبر دعوت کنید) و از مرزها مراقبت کنید و از خداوند پروا داشته باشید، شاید که رستگار شوید.

نکته ها:

این آیه، در چند مرحله به صبر در برابر انواع حوادث و مصائب توصیه می کند؛

در برابر ناگواری های شخصی و هوسها صبر کنید. «اصبروا»

در برابر فشارهای کفار، مقاومت بیشتر کنید. «صابروا»

در حفظ مرزهای جغرافیایی از هجوم دشمن، حفظ مرزهای اعتقادی و فکری، از طریق مباحث علمی و حفظ مرز دلهای، از هجوم و سوسه ها بکوشید. «رابطوا»

کلمه ی «رابطوا» از ریشه ی «رباط» به معنای بستن چیزی در مکانی است. به کاروانسرا نیز به این دلیل رُباط می گویند که کاروان ها در آنجا اتراق کرده و مال التجاره و اسب و شترها را در آنجا نگه می دارند. همچنین به قلبی که محکم و بسته به لطف خدا باشد، رُباط گفته می شود. کلمات «ارتباط»، «مربوط» و «رباط» ریشه ی واحدی دارند.

در روایات، «رابطوا» به معنای انتظار اقامه ی نماز آمده است. (۱) گویا مسلمانان دل و جان خود را با پیوندی که در نماز ایجاد می کنند، محکم می سازند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

«اصبروا علی الفرائض» در برابر واجبات صبر کنید.

«صابروا علی المصائب» در برابر مشکلات صبر کنید.

«ورابطوا علی الائمه» (۲) از پیشوایان خود دفاع کنید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «اصبروا علی الصَّلوات الخمس وصابروا علی قتال عدوکم بالسیف»

ص: ۶۸۵

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۸۱.

ورابطوا فی سبیل اللّٰه لعلکم تفلحون» بر نمازهای شبانه روزی پایداری کنید و در جهاد با دشمن، فعال و در راه خدا با یکدیگر هماهنگ باشید تا رستگار شوید. (۱)

پیام ها:

۱- در سایه ی ایمان، به کمالات می رسید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صَابِرُوا...»

۲- تا در مشکلات فردی صابر نباشید، نمی توانید در برابر دشمنان دین مقاومت کنید. ابتدا «اصْبِرُوا» سپس «صَابِرُوا»

۳- از دیگران عقب نمانید، اگر کفار در کفر خود مقاومت می کنند، کشته می دهند و مال خرج می کنند، شما نیز در راه خدا با جان و مال پایداری کنید. «صَابِرُوا»

۴- مسلمانان باید مشکلات یکدیگر را تحمل کنند و یکدیگر را به صبر سفارش کنند. «صَابِرُوا»

۵- اسلام، دین ارتباط است. ارتباط با مردم و خدا و پیامبران. «رابطوا»

۶- صبر و مصابره و رابطه باید جهت دار باشد و در مسیر تقوا و رضای الهی قرار گیرد، وگرنه کفار هم این امور را دارند. «صَابِرُوا وَ رَابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۷- اسلام دین جامعی است، صبر و تقوا در کنار توجه به مرزها بیان شده است.

«اصبروا... رابطوا»

۸- تقوا، مرتبه ای بالاتر از ایمان است. «آمنوا... واتقوا»

۹- صبر، زمینه ی رسیدن به سعادت و پیروزی است. «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۶۸۶

جلد دوم

اشاره

ص: ۱

اشاره

پیشگفتار

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت

مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند.

البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پرانتز آمده است.

۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه‌ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه‌ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی، که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته‌ها و پیام‌ها نمی‌گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می‌توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره‌گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.net مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:

□
حسن دهشیری، رحمت الله جعفری، محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته‌اند صمیمانه تشکر می‌گردد.

و همچنین اعلام می‌داریم: با همه‌ی تلاش‌هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی‌هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

«الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد واهل بيته المعصومين»

همین که دروس سطح و مقداری از درس خارج را در حوزه علمیه قم گذراندم، به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه می کردیم و خلاصه آن را یادداشت می کردم، این کار تا پایان چند جزء قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیت الله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلاء تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا کنون بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله علیه به پیروزی رسید. از همان روزهای اول، بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن برنامه داشته ام.

البته تا پایان تفسیر نمونه همکاری ادامه داشت و در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار علاوه بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت هایی برداشتم. از سال ۶۶ تا کنون هفته ای یک روز و در ماه رمضان هر روز بحث تفسیر با عنوان «آئینه وحی» ادامه دارد.

بارها پیشنهاد شد آنچه را که در رادیو می‌گویم به صورت کتاب منتشر کنم. تا اینکه چند جزء از نوشته‌هایم را نزد آیت‌الله حاج سید مهدی روحانی علیها السلام و آیت‌الله مصباح یزدی دامت برکاته خواندم و به سبک و برداشت‌های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت‌ها را برای بازنویسی در اختیار حجه‌الاسلام محمدیان و حجه‌الاسلام محدّثی قرار دادم. بعد از تدوین، آنها را در اختیار مؤسسه در راه حقّ (قم) گذاشتم تا زیر نظر آیت‌الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه‌الاسلام دهشیری و حجه‌الاسلام جعفری (که نیمی از هفته را از نطنز به تهران می‌آمدند) در تتبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم قرآن کریم تا شانزدهم (که تاریخ نوشتن این پیشگفتار است) حجه‌الاسلام سید جواد بهشتی و حجه‌الاسلام محمود متوسل در این کار مقدّس همکاری داشته‌اند.

امتیازات

۱- این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی، فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاصی است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان‌های زنده‌ی دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

۲- از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها از متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله علیهم السلام آمده استفاده شده است.

۳- بیشتر پیام‌ها و درسها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و گاهی هم نکاتی که یاد شده از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می‌خواهم به همه ما اخلاص و توفیق تدبّر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن و همچنین توفیق اتمام این کار مقدّس را مرحمت فرماید و قرآن را نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم عزیز می‌خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل اکتفا نکنند و مسأله‌ی اصلی را تدبیر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلاء می‌خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلیٰ قرار دهند و در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس، جلسه تفسیر قرآن برپا کنند.

از همه‌ی کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر علیهم السلام نقش داشته‌اند تشکر می‌کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

از کسانی که در تألیف این تفسیر و چاپ و تصحیح و نشر آن کمک کرده‌اند و از افرادی که انتقاد یا پیشنهادهای سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته باشند نیز تشکر می‌کنم.

محسن قرائتی

۷۴/۸/۳

۲۹/ جمادی الاول ۱۴۱۵/

ص: ۱۰

در سال ۱۳۷۸ که برای تجدید چاپ «تفسیر نور» توسط «مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن» یک بار دیگر آن را با دقت مطالعه کردم، مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» استفاده می شد، به مطالب قبلی اضافه کردم.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند متعال بگذرد، چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و سُمعه و عجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت ها کشیدم؛ ولی نمی دانم حتی یک صفحه آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه!

البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته های ماست. به لطف خداوند امیدوارم تا همان گونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می شود، در سایه آیات نورانی قرآن، نوشته های ما نیز به نور تبدیل گردد.

اللهم آمین

محسن قرائتی

۷۸/۴/۶

ص: ۱۱

اشاره

این سوره یکصد و هفتاد و شش آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

محتوای آن، دعوت به ایمان و عدالت، عبرت از امت های پیشین، قطع رابطه ی دوستانه با دشمنان خدا، حمایت از یتیمان، احکام ازدواج و ارث، لزوم اطاعت از رهبر الهی، هجرت، جهاد در راه خدا و... است.

از آنجا که سی و پنج آیه ی اول این سوره، پیرامون مسائل خانوادگی است، به سوره ی نساء (زنان) نام گذاری شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

ای مردم! از پروردگارتان پروا کنید، آن کس که شما را از یک نفس آفرید و همسرش را نیز از (جنس) او آفرید و از آن دو، مردان و زنان بسیاری را (در روی زمین) پراکنده ساخت و از خدایی که (با سوگند) به او از یکدیگر درخواست می کنید، پروا کنید. و (نسبت) به ارحام نیز تقوا پیشه کنید (و قطع رحم نکنید) که خداوند همواره مراقب شماست.

نکته ها:

امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرمودند: صله ی رحم کنید، گرچه با سلام دادن باشد، خداوند فرمود:

وَاتَّقُوا اللَّهَ ... وَالْأَرْحَامَ ... (١)

پیام ها:

۱- آغاز سوره ی خانواده، با سفارش به تقوا شروع شده است، یعنی بنیان خانواده، بر تقواست و مراعات آن بر همه لازم است. «یا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا»

۲- خلقت و تربیت انسان، هر دو به دست خداست، پس پروا و اطاعت هم باید

ص: ۱۶

۱- ۱). کافی، ج ۲، ص ۱۵۰.

از او باشد. «اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۳- همه ی انسان ها از یک نوعند، پس هر نوع تبعیض نژادی، زبانی، اقلیمی و...

ممنوع است. «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

۴- زن و مرد در آفرینش وحدت دارند و هیچکدام از نظر جنسیت بر دیگری برتری ندارند. «خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا»

۵- همه ی انسان ها در طول تاریخ، از یک پدر و مادرند. بَتَّ مِنْهُمَا رَجُلًا ...

روایات درباره ی ازدواج فرزندان آدم دو نوع است، آنچه با قرآن هماهنگ است، روایاتی است که می گوید: فرزندان آدم با یکدیگر ازدواج کردند. (۱)

۶- در مسائل تربیتی، تکرار یک اصل است. اتَّقُوا رَبَّكُم ... اتَّقُوا اللَّهَ

۷- رعایت حقوق خانواده و خویشاوندان، لازمه ی تقواست. اتَّقُوا اللَّهَ ...

وَالْأَرْحَامَ إِمَامٌ باقر علیه السلام فرمود: قرابت دلبستگان پیامبر صلی الله علیه و آله را باید با مؤدت مراعات کرد. (۲)

وَاتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا (۲)

و اموال یتیمان را به آنان (باز) دهید و اموال بد (خودتان) را با اموال خوب (یتیمان) تبدیل نکنید و اموال آنان را با اموال خود نخورید، همانا این (تصرفاتِ ظالمانه) گناهی بزرگ است.

پیام ها:

۱- اموال یتیمان را باید به آنان پس داد، هر چند خود ندانند یا فراموش کنند. «آتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ» ۲- اسلام، حامی طبقه ی محروم و ضعیف است. «الْيَتَامَىٰ»

ص: ۱۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). بحار، ج ۲۳، ص ۲۵۷.

۳- کودکان یتیم، حق مالکیت دارند. «أَمْوَالَهُمْ»

۴- ممانعت، تبدیل و کاستن از مال یتیم، گناه بزرگ است. «إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا»

۵- گناهان، کبیره و صغیره دارند. «حُوبًا كَبِيرًا»

وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِسُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَىٰ وَ ثَلَاثَ وَ رُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكُمْ أَذْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا (۳)

و اگر می ترسید که عدالت را درباره ی (ازدواج با) دختران یتیم مراعات نکنید، (از ازدواج با آنان صرف نظر نمایید و) با زنان دلخواه (دیگر) ازدواج کنید، دو تا، سه تا، یا چهار تا. پس اگر ترسیدید که (میان همسران) به عدالت رفتار نکنید، پس یک همسر (کافی است) یا (به جای همسر دوم از) کنیزی که مال شماست (کام بگیرید، گرچه کنیز هم حقوقی دارد که باید مراعات شود) این نزدیک تر است که ستم نکنید.

نکته ها:

بعضی مردان، دختران یتیم را برای تکفل و سرپرستی به خانه می بردند، بعد هم با آنان، با مهریه ی کم ازدواج کرده و به آسانی هم آنان را طلاق می دادند. آیه نازل شد که اگر از بی عدالتی بیم دارید، با زنان دیگر ازدواج کنید. آیه ی قبل، درباره ی رعایت عدالت در اموال یتیمان بود، این آیه، فرمان عدالت در ازدواج با دختران یتیم است.

درباره ی حکمت تعدد زوجات، می توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف: تلفات مردها در جنگ ها و حوادث بیشتر است و زنانی بیوه می شوند.

ب: جوانان، کمتر حاضرند با بیوه ازدواج کنند.

ج: همه ی زنان بیوه و بی همسر، تقوای کافی و قدرت کنترل خود را ندارند.

د: زنان در همراه، مدتی عذر دارند و مسائل زناشویی تعطیل است.

نتیجه آنکه برای حفظ حقوق بیوه ها طبق شرایطی مرد می تواند همسر دوم بگیرد تا

مشکل هر دو طرف حل شود.

سؤال: در این آیه مسئله بی عدالتی به صورت مشکوک بیان شده است: «إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسَطُوا» ، اما در آیه ی ۱۲۹ همین سوره می فرماید: «لَنْ تَشْتَطِعُوا» که شما قدرت آن را ندارید، این دو آیه را چگونه می توان جمع نمود؟

پاسخ: در مسائل مادی مانند لباس، مسکن، خوراک و هم خوابی باید عادل باشید و اگر می ترسید عادل نباشید برنامه دیگری را برای خود تنظیم کنید، ولی در آیه ۱۲۹ می فرماید:

شما هرگز قدرت بر عدالت ندارید که مراد عدالت در علاقه و تمایلات قلبی است چون علاقه در اختیار انسان نیست تا بتواند آن را یکسان تقسیم کند. این پاسخ با استفاده از حدیثی از امام صادق علیه السلام می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- اسلام، حامی محرومان، به ویژه یتیمان و بالایخص دختران یتیم است، آن هم در مسأله ی عفت و زناشویی و پرهیز از سوء استفاده از آنان.... فی الیتامی

۲- لازم نیست برای ترک ازدواج با یتیمان، یقین به بی عدالتی داشته باشیم، احتمال و ترس از آن هم کافی است. «إِنْ خِفْتُمْ»

۳- در انتخاب همسر، می توان سراغ ایتم رفت، مگر آنکه خوف بی عدالتی باشد.

إِنْ خِفْتُمْ ... فَانكِحُوا

۴- در انتخاب همسر، تمایل قلبی یک اصل است. «طَابَ لَكُمْ»

۵- اسلام، با تعدد همسر برای مرد، با شرایطی موافق است. فَانكِحُوا ... مَثْنَى وَ ثُلَاثَ وَ رُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ ... فَوَاحِدَةً ۶- تعدد زوجات، هم محدود به چهار همسر است و هم مشروط به مراعات عدالت است. (۲) فَانكِحُوا ... رُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ ... فَوَاحِدَةً

ص: ۱۹

۱- ۱. وسائل، ج ۲۱، ص ۳۴۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین ج ۱ ص ۴۳۹ کافی ج ۵ ص ۳۶۳.

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَهُ فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكَلُوهُ هَيْنًا مَرِيئًا ﴿٤﴾

و مهر و کابین زنان را به صورت هدیه و با رغبت بدهید و اگر با میل و رغبت خویش چیزی از آن را به شما بخشیدند، آن را حلال و گوارا مصرف کنید.

نکته ها:

کلمه ی «نِحْلَهُ» به گفته ی راغب اصفهانی، از «نحل» به معنای زنبور عسل است. چون زنبور عسل به مردم عسل می بخشد و توقّعی هم ندارد، به هدیه هم «نِحْلَهُ» گفته می شود.

البته بعضی مفسران «نحله» را به معنای «دین» گرفته اند. یعنی مهریه، دین و بدهی قطعی مرد است.

در حدیث آمده است: بهترین اموال خویش را برای سه مصرف قرار دهید: ۱. مهریه.

۲. حج. ۳. کفن. اگر بهترین اموال را صرف مهریه کنید، فرزندان شما صالح می شوند. (۱)

چون در جاهلیت و بعضی اقوام، مهریه زن را پدر یا بستگان می گرفتند، خداوند در قرآن، ابتدا نام گیرنده را برد و فرمود: «وَآتُوا النِّسَاءَ» مهریه را به خود زن بدهید و فرمود: «و اتوا صدقات النساء» مهریه زنان را بپردازید، تا گیرنده هر که بتواند باشد.

پیام ها:

۱- پرداخت مهریه به زن حقّ او و الزامی است. وَآتُوا النِّسَاءَ ...

۲- مهریه، نرخ زن نیست، بلکه نشانه ی صداقت مرد در علاقه و دوستی به همسر است. «صَدُقَاتِهِنَّ»

۳- زن، مالک مهریه ی خود است و با وجود زن پدر و بستگان زن، حقّ گرفتن مهریه ی او را برای خود ندارند. «آتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ»

۴- مهریه، بهای زن نیست، بلکه هدیه ی مرد به همسرش می باشد. «نِحْلَهُ»

ص: ۲۰

۵- زن، در گرفتن یا بخشیدن مهریه، آزاد و مستقل است. «فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ»

۶- مال گوارا، مالی است که صاحبش آنرا با طیب خاطر و رضایت ببخشد. فَإِنْ طَبِنَ ... هَنِئاً

۷- رضایت ظاهری کافی نیست. رضایت قلبی لازم است. بخشش های اکراهی، اجباری و یا رودربایستی اعتبار ندارد. طَبِنَ ... نَفْساً

۸- مهر و هبه، از اسباب مالک شدن است. «صَدُقَاتِهِنَّ، فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ»

۹- زنان تحت تأثیر عواطف همه ی مهر خود را نبخشند. «شَيْءٍ مِنْهُ»

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَآئِدًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۵)

و اموال خود را که خداوند وسیله ی برپائی زندگی شما قرار داده، به دست سفیهان ندهید (ولی) رزق و مخارج آنان را از درآمد آن بدهید و آنان را بپوشانید و با آنان سخن شایسته و نیکو بگویید.

نکته ها:

در روایات، افراد شرابخوار و فاسق، سفیه خوانده شده اند. (۱) پس اموال عمومی نباید در دست چنین افرادی قرار گیرد، زیرا مال، قوام جامعه است و سپردن هرگونه مقام و مسئولیت مالی به این افراد، خیانت به جامعه است. امام صادق علیه السلام به شخصی فرمودند: مال خود را حفظ کن، چون مال موجب قوام دین تو است. و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَآئِدًا ... (۲)

امام باقر علیه السلام درباره ی معنای «السُّفَهَاءَ» فرمودند: مقصود کسی است که به او اطمینان نداری. (۳)

ص: ۲۱

۱- ۱. کافی، ج ۵، ص ۲۹۹.

۲- ۲. وسائل، ج ۷، ص ۱۲۶.

۳- ۳. وسائل، ج ۱۶، ص ۳۶۹.

۱- سفیه، از تصرف در مال خود ممنوع است. «لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ»

۲- مالی که سبب برپا ماندن جامعه است، نباید در اختیار سفیه باشد. «أَمْوَالِكُمْ الَّتِي ... فِيمَا»

۳- حاکم شدن سفیه حتی بر اموال خود، ضربه ی اقتصادی به جامعه است و جامعه نست به اموال شخصی افراد حق دارد. «أَمْوَالِكُمْ» به جای «أموالهم»

۴- در برخوردها، باید به مصالح اقتصادی جامعه و رشد فکری افراد توجه کرد، نه عواطف و ترحم های گذرا. «لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالِكُمْ»

۵- مال و ثروت، قوام زندگی و اهرم نظام است. «جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيمَا»

۶- سرمایه نباید راکد بماند. باید اموال یتیمان و سفیهان هم، در مدار تولید و سوددهی قرار گیرد و از درآمدش زندگی آنان بچرخد، نه از اصل مال.

«وَأَرْزُقُوهُمْ فِيهَا» به جای «منها»

۷- به ابعاد روحی و شخصیت محرومان باید توجه کرد. «قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»

۸- ممنوع کردن افراد از تصرف در اموالشان، واکنش دارد. چاره ی آن برخورد و سخن نیکوست. «قَوْلًا مَعْرُوفًا»

«وَ ابْتُلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَ بَعْدَارًا أَنْ يَكْبُرُوا وَ مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْعَفْ وَ مَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَ كَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا» ۶»

و یتیمان را بیازمایید، تا هنگامی که به (سن بلوغ و ازدواج) برسند، پس اگر در آنان رشد (فکری) یافتید، اموالشان را به ایشان برگردانید و آن را به اسراف و شتاب، از (بیم) اینکه بزرگ شوند (و اموالشان را از شما بگیرند) مصرف نکنید.

وهر (قیم و سرپرستی) که بی نیاز است، عفت به خرج دهد (و از گرفتن

حق الزَّحْمه ی امور یتیمان چشم بیوشد) و آن که نیازمند است، به مقدار متعارف (در برابر نگهداری از مال یتیم) می تواند ارتزاق کند. پس هرگاه اموالشان را به آنان رد کردید، (افرادی را) بر آنان گواه و شاهد بگیرید. (این گواهی برای حفظ حقوق یتیمان است، و گرنه) خدا برای محاسبه کافی است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «آَنْسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا» این است که یتیمان بتوانند مال خود را حفظ کنند. (۱)

همچنین فرمودند: مراد از «فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ» به مقداری است که شکم خود را سیر کند. (۲)

پیام ها:

آیین نامه ی پرداخت اموال یتیمان

۱- یتیمان را پیش از بلوغ، از نظر رشد اقتصادی، آزمایش کرده و با کارآموزی و یاددادن روش داد و ستد آنان را رشد دهید. وَ ابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ ...

۲- یتیم، زیر نظر ولی خود، حق تصرف در مال خود را دارد. لازمه ی عمل به «وَ ابْتَلُوا»، آن است که یتیم زیر نظر ولی خود تصرف کند، تا آزمایش شود.

۳- برای در اختیار داشتن سرمایه، علاوه بر بلوغ جنسی، بلوغ اقتصادی و اجتماعی هم لازم است. «إِذَا بَلَغُوا النُّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا»

۴- در سپردن اموال یتیم به او، حدس و گمان کافی نیست. باید اطمینان به رشد داشته باشید. «آَنْسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا»

۵- مالکیت، همواره همراه با جواز تصرف نیست. یتیم مالک هست، اما تا رشد نیابد، حق تصرف ندارد. «فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا»

۶- افراد متمکن، خدمات اجتماعی را بدون چشمداشت انجام دهند. «مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ»

ص: ۲۳

۱- ۱. من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۲۲۳.

۲- ۲. کافی، ج ۵، ص ۱۳۰.

۷- در گرفتن حقّ الزّحمه، حدّ متعارف را در نظر بگیرید. «فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ»

۸- هم اموال یتیمان را حفظ کنید، هم با شاهد گرفتن و جلوگیری از اختلافات و تهمت های آینده، آبروی خود را حفظ کنید. «فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ»

۹- گواهی مردم، برای حفظ عزّت دنیاست و گواهی خدا برای عزّت آخرت.

«وَ كَفَى بِاللّهِ حَسِيبًا»

۱۰- گواه گرفتن در جامعه، نزاع را خاتمه می دهد، ولی حساب قیامت همچنان پابرجاست. «وَ كَفَى بِاللّهِ حَسِيبًا»

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا» (۷)

برای مردان، از آنچه پدر و مادر و نزدیکان، (پس از مرگ) بر جای گذاشته اند سهمی است و برای زنان (نیز) از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان بر جای گذاشته اند، سهمی است، خواه (مقدار مال) کم باشد یا زیاد، سهمی معین و مقرر.

پیام ها:

۱- زنان همانند مردان حقّ ارث دارند و دین، حافظ حقوق آنان است. لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ ... لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ

۲- ارث، از اسباب مالکیت است. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ»

۳- خویشاوندی که نزدیک تر است، در ارث مقدم تر است. «الْأَقْرَبُونَ»

۴- تقسیم عادلانه ی میراث، مهمّ است، نه مقدار آن. «قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ»

۵- سهم ارث، تغییر ناپذیر است. «نَصِيبًا مَّفْرُوضًا»

وَ إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۸)

و اگر هنگام تقسیم (ارث)، خویشاوندانی (که ارث نمی برند) و یتیمان و مستمندان حاضر شدند، پس چیزی از آن مال به آنان روزی دهید و با آنان پسندیده سخن بگوئید.

نکته ها:

از اینکه «أُولُوا الْقُرْبَىٰ» در کنار «الْمَسَاكِينُ» و «الْمَسَاكِينُ» آمده، معلوم می شود که مراد از بستگان، بستگان فقیری هستند که به طور طبیعی ارث نمی برند. چنانکه سفارش عاطفی آخر آیه نیز این معنا را تأیید می کند.

پیام ها:

۱- به نگاه ها، حضورها و توقعات طبیعی محرومان توجه کنید. «وَ إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ»

۲- اموال ارثی را مخفیانه تقسیم نکنید، تا امکان حضور دیگران هم باشد. «حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَىٰ»

۳- در تقسیم ارث، علاوه بر افرادی که سهم مشخص دارند، به فکر فقرا و محرومان و یتیمان نیز باشید. نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ... فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ

۴- با هدایای مالی و زبان شیرین، از کینه ها و حسادت ها، پیشگیری و پیوندهای خانوادگی را مستحکم تر کنید. «فَارْزُقُوهُمْ... قُولُوا»

۵- هدایای مادی، همراه با محبت و عواطف معنوی باشد. «قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»

وَ لِيُخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ لْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾

و کسانی که اگر پس از خود فرزندان ناتوانی به یادگار بگذارند، بر (فقر آینده) آنان می ترسند، باید (از ستم درباره یتیمان مردم نیز) بترسند. از خداوند پروا کنند و سخنی استوار گویند.

به گفته ی روایات، خوردن مال یتیم، هم بازتاب دنیوی دارد و هم اخروی. در دنیا خسارت به اولاد می رسد، که در این آیه مطرح شده و در آخرت، عذاب دوزخ دارد که در آیه ی بعد مطرح شده است. (۱)

ممکن است مراد آیه، نهی از انفاق و وصیت های غیر متعادل باشد، بدین معنا که: مبادا با داشتن کودکان خردسال و ضعیف، همه ی اموال خود را وقف یا انفاق کنید و پس از مرگ، اولاد خود را در فقر و بدبختی رها سازید. (۲) و ممکن است خطاب آیه به کسانی باشد که فرزندان عقب افتاده دارند، تا آینده ی آنان را با برنامه ریزی تأمین کنند. (۳)

در رسیدن به خیر یا شرّ، میان نسل ها ارتباط است، زیرا آثار عمل محدود به عمر ما نیست، شرّ کار پدر به فرزند می رسد و به عکس اولاد از آثار کار نیک پدر بهره مند می شود.

داستان موسی و خضر و مرمت دیواری که گنج یتیمانی در آن بود، از نمونه های آن است. قرآن می فرماید: «كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا» (۴)

پیام ها:

۱- باید خود را جای دیگران گذاشت، تا دردها را بهتر درک کرد. با یتیمان مردم چنان رفتار کنیم که دوست داریم با یتیمان ما آنگونه رفتار شود. «تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا»

۲- هر که آتشی روشن کند، دودش به چشم خودش می رود. ظلم امروز به ایتام مردم، به صورت سنّت در جامعه در می آید و فردا دامن یتیمان ما را هم می گیرد. «وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا...»

۳- در شیوه های تبلیغی، باید از عواطف و فطریات هم استفاده کرد. «ذُرِّيَّةً ضِعَافًا»

۴- نه خیانت در اموال یتیمان، نه خشونت در گفتار با آنان. «فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ لْيَقُولُوا...»

ص: ۲۶

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳). تفسیر کبیر فخر رازی.

۴- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۵- یتیمان، در کنار لباس و خوراک، به محبت و عاطفه و ارشاد هم نیاز دارند.

«وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا»

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلُونَ سَعِيرًا» (۱۰)

همانا، آنان که اموال یتیمان را به ستم می خورند، در حقیقت، آتشی را در شکم خود فرو می برند و بزودی در آتشی افروخته وارد خواهند شد.

نکته ها:

علاقمه طباطبایی قدس سره این آیه را دلیل بر تجسم اعمال انسان در قیامت دانسته است، زیرا قرآن می فرماید: مال یتیم به صورت آتش می شود و خورنده آن را می سوزاند.

پیام ها:

۱- چهره ی واقعی خوردن مال یتیم در دنیا، به صورت خوردن آتش در قیامت آشکار خواهد شد. «يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ... يَأْكُلُونَ ... نَارًا»

۲- حضور در منزل ایتام و خوردن از مال آنان، در صورتی که مایه ی ضرر و زیان به آنان نباشد، اشکالی ندارد. «يَأْكُلُونَ... ظُلْمًا»

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَ لِأَبْوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَ وَّرَثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعِيدٍ وَصِيَّةٌ يُّوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَ أَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا» (۱۱)

ص: ۲۷

خداوند درباره (ارث) فرزندانان به شما سفارش می کند، برای پسر مانند سهم دو دختر است، پس اگر وارثان از جنس زن و بیش از دو نفر باشند، دو سوم میراث، سهم آنان است و اگر یکی باشد، نصف میراث از آن اوست. و برای هر یک از پدر و مادر (میت)، یک ششم میراث است، اگر میت، فرزندی داشته باشد. اما اگر فرزندی نداشته و پدر و مادر، تنها وارث او باشند، مادر یک سوم می برد (و باقی برای پدر است) و اگر متوفی برادرانی داشته باشد، مادرش یک ششم می برد. (البته تقسیم ارث) پس از عمل به وصیتی است که او (متوفی) سفارش کرده یا پرداخت بدهی اوست. شما نمی دانید پدران و پسرانان، کدامیک برایتان سودمندترند. این احکام، از سوی خدا واجب شده است، همانا خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

گرچه دریافتی ارث زن نصف مرد است، ولی بهره گیری اش دو برابر مرد است. فرض کنید مقدار موجودی ۳۰ سهم باشد که دختر ۱۰ و پسر ۲۰ سهم می برد، ولی دختر به خاطر آنکه تعهدی ندارد، سهم خود را پس انداز می کند و برای مخارج زندگی از سهم پسر که ۲۰ سهم بود بهره مند می شود. پس نیاز خود را از سهم مرد تأمین کرده و سهم خود را ذخیره دارد.

بنابراین دختر در گرفتن نصف می گیرد، ولی در بهره گیری کاملاً تأمین است.

در حدیثی از امام جواد علیه السلام آمده است: هیچگونه هزینه فردی و اجتماعی بر عهده زن نیست، علاوه بر آنکه هنگام ازدواج مهریه می گیرد، ولی مرد هم مهریه می دهد، هم خرج زن را عهده دار است. زن بی هیچ مسئولیتی سهم ارث دریافت می کند و حقّ پس انداز دارد ولی در بهره گیری، از همان سهم مرد بهره می گیرد. (۱)

احکام ارث، در تورات نیز بیان شده (۲) و در انجیل آمده است که مسیح گفت: من نیامده ام تا احکام تورات را تغییر دهم.

عرب جاهلی، زنان و کودکان را از ارث محروم می کرد، ولی اسلام برای هر یک از فرزند و

ص: ۲۸

۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

۲-۲). تورات، سفر اعداد، باب ۲۷، آیه ۸-۱۱.

همسر، متناسب با نیازهای آنان سهم الارث قرار داد.

رسیدن ارث به فرزند، انگیزه‌ی فعالیت بیشتر است. اگر انسان بداند که اموالش به فرزندش نمی‌رسد، چندان تحرّک از خود نشان نمی‌دهد. در فرانسه، هنگامی که قانون ارث لغو شد، فعالیت‌های اقتصادی ضعیف شد.

بیشتر بودن سهم فرزندان متوفّی از والدین او شاید برای آن است که والدین، سال‌های پایانی عمر را می‌گذرانند و نیاز کمتری دارند. اگر متوفّی برادر نداشت، سهم مادر یک سوم، و اگر داشت یک ششم، و باقی برای پدر است. شاید بدان جهت که مخارج برادران متوفّی معمولاً به عهده‌ی پدر است، نه مادر.

امام صادق علیه السلام فرمود: پرداخت بدهی میت برانجام وصیت او مقدّم است (۱). چنانکه اگر وصیت او خلاف شرع باشد نباید عملی شود. (۲)

شخصی از اینکه زنش دختر زاییده بود، نگران بود. امام صادق علیه السلام این قسمت از آیه را برای او تلاوت فرمود که: «لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا» (۳)

پیام‌ها:

۱- اسلام، آیین فطرت است. آن گونه که وجود فرزند، تداوم وجود والدین است و خصوصیات و صفات جسمی و روحی آنان به فرزند منتقل می‌شود، اموال هم باید به فرزندان منتقل گردد. «يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ»

۲- وصیت که حقّ خود انسان است، بر حقوق وارثان مقدّم است. «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ»

۳- حقوق مردم، بر حقّ وارثان و بستگان مقدّم است. «مِنْ بَعْدِ... دِينٍ»

۴- در تفاوت سهم ارث بستگان، حکمت‌هایی نهفته است که ما نمی‌دانیم. سهم ارث، بر اساس مصالح واقعی بشر استوار است، هرچند خود انسان بی‌توجه باشد. «لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا»

ص: ۲۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). بحار، ج ۱۰۰، ص ۲۰۱ و تفسیر قمی.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۵- علم و حکمت، دو شرط ضروری برای قانونگذاری است. احکام ارث، بر اساس علم و حکمت الهی است. «فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ... عَلِيمًا حَكِيمًا»

و لَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَرْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنَ وَ لَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ تُوَصُّونَ بِهَا أَوْ دَيْنَ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّتِهِ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ «۱۲»

و برای شما (مردان) نصف ارثی است که همسرانتان به جا گذاشته اند، اگر آنان فرزندی نداشته باشند، (هر چند از شوهر دیگر)، ولی اگر برای آنان فرزندی باشد، سهم شما یک چهارم از میراث است، البته پس از عمل به وصیتی که کرده اند یا ادای دینی که دارند و (امّا اگر شوهر از دنیا رفت) سهم زنان یک چهارم از چیزی است که به جا گذاشته اید، البته اگر فرزندی نداشته باشید، ولی اگر فرزندی داشته باشید (اگر چه از همسر دیگر) سهم همسران یک هشتم از چیزی است که بر جای نهاده اید. (این تقسیم) پس از عمل به وصیت یا پرداخت دینی است که دارید و اگر مرد یا زنی که از او ارث می برند کلاله باشد (یعنی والدین و فرزندی نداشته باشد) و برای او برادر و خواهر باشد، برای هر یک از آنان یک ششم است و اگر آنان (خواهر و برادر) بیش از یکی باشند، همه آنان در یک سوم، به تساوی شریکند، (البته) پس از انجام وصیت میت یا ادای دین او، بی آنکه وصیت، ضرر به وارث داشته باشد. این، سفارشی از سوی خداست و خداوند، دانا و بردبار است.

در آیه گذشته، ارث فرزندان و والدین مطرح بود، در این آیه، ارث زن و شوهر و برادر و خواهر مادری مطرح است. البته احکام ارث را باید به کمک روایات اجرا کرد، چون فروع و شاخه های زیادی دارد، که در آیات قرآن نیامده است.

لفظ «كَلَامًا» دوبار در قرآن آمده است؛ یکی در این آیه و دیگری در آخرین آیه ی همین سوره. این کلمه در لغت به معنای احاطه است، فامیلی که انسان و فرزند انسان را احاطه کرده اند. «اکلیل»، نیز تاجی است که سر را احاطه می کند. کُلُّ، عددی است که اعداد دیگر را احاطه کرده است.

این کلمه در بحث ارث دو معنی دارد:

۱- برادران و خواهرانِ مادری میّت، که در این آیه به کار رفته است.

۲- برادران و خواهرانِ پدر و مادری یا پدری میّت، که مراد آیه آخر است.

گرچه پرداخت بدهی، بر انجام وصیّت مقدّم است، لکن چون در عمل، انجام وصیّت سخت تر است، خداوند در آیه، اوّل عمل به وصیّت را آورده، بعد پرداخت بدهی را. (۱)

در حدیث آمده است: وصیّت به ثلث مال، زیاد است، سعی کنید وارثان شما بهره ی بیشتری از ارث ببرند، تا همه بی نیاز باشند. و ضرر رسانی در وصیّت از گناهان کبیره است.

و عمل به وصیّتی که به ضرر وارث باشد الزامی نیست. (۲)

اگر مردی چند همسر داشت، یک هشتم یا یک چهارم ارث، میان آنان به طور یکسان تقسیم می شود.

دیون و بدهی های متوفی، هم شامل دیون الهی است، مثل: حج، خمس، زکات و کفّاره، و هم شامل دیون مردمی است. (۳)

ص: ۳۱

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

پیام ها:

۱- پرداخت بدهی مردم، آن قدر مهم است که در این دو آیه، چهار بار مطرح شده است. مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ ... أَوْ دَيْنٍ در احادیث آمده است: در قیامت، تمام گناهان شهید بخشیده می شود، مگر دین و بدهی او. (۱)

۲- داشتن فرزند- اگر چه از همسر دیگر- سهم هر یک از زن و شوهر را به نصف کاهش می دهد، تا فرزندان نیز از متوفی سهم ببرند، خواه فرزند دختر باشد یا پسر. «فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ»

۳- در وصیت کردن، باید حال وارثان را مراعات کرد، تا به آنان زیان نرسد. «غَيْرَ مُضَارًّا»

۴- اسلام، نه فقط ضرر رسانی در زندگی، بلکه زیان رساندن پس از مرگ را نیز مردود می داند. «غَيْرَ مُضَارًّا»

۵- تقسیم الهی ارث، هم عالمانه است و هم اگر تخلف کردید، خداوند در قهر خود حلیم است و شتابی ندارد. «وَصِيَّتِهِ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ»

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۱۳»

آن (چه گفته شد)، حدود و مقررات الهی است و هر کس از خدا و رسولش پیروی کند خداوند او را به باغهایی وارد می کند که از زیر درختانش نهرها جاری است، آنان همیشه در آن می مانند، و این است کامیابی و رستگاری بزرگ.

پیام ها:

۱- احکام ارث، از حدود الهی است، پس نباید از مرز آن گذشت. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ» ۲- اطاعت از رسول خدا به منزله ی اطاعت از خداست. «وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

ص: ۳۲

۳- سعادت و رستگاری، در گرو حرکت در مسیر الهی است، نه کام گیری بیشتر از ارث. «ذَلِكَ الْفَوْزُ»

وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

و هر کس خدا و رسولش را نافرمانی کند و از حدود الهی تجاوز نماید، خدا او را وارد آتشی می کند که همیشه در آن می ماند و برای او عذابی خوارکننده است.

پیام ها:

۱- آنان که به وصیت نامه عمل نمی کنند، یا بدهی متوفی را نمی پردازند، یا با انکار حق یا ندادن سهم بعضی وارثان، سعی در تصاحب اموال می کنند، برای همیشه در عذاب و قهر الهی اند. تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ... يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ

۲- ملاک سعادت و شقاوت، اطاعت یا نافرمانی نسبت به خدا و رسول اوست، نه چیز دیگر. مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ ... وَ مَنْ يَعِصِ اللَّهَ

۳- نافرمانی رسول خدا، نافرمانی خداست. «يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۴- نافرمانی مستمر، سبب خلود است. مَنْ يَعِصِ اللَّهَ ... يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا يَعِصِ فَعَلَ مِضَارِعَ وَ نِشَانَ اسْتِمْرَارِ اسْت.

۵- متجاوزان به حقوق دیگران، در ردیف کفار بوده و گرفتار عذاب جاویدان می شوند. «خَالِدًا فِيهَا»

۶- قهر خداوند، هم عذاب جسمی دارد، هم خواری روحی. «عَذَابٌ مُهِينٌ»

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾

واز زنان شما کسانی که مرتکب زنا شوند، پس چهار نفر از میان شما (مردان مسلمان) را بر آنان شاهد بگیرید، پس اگر شهادت دادند، آن زنان را در خانه‌ها (ی خودشان) نگاه دارید، تا مرگشان فرا رسد، یا آنکه خداوند، راهی برای آنان قرار دهد (و قانون جدیدی بیاورد).

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از راه دیگر که خداوند قرار می دهد، حدود الهی و سنگسار و شلاق است. (۱)

بعضی آیه را شامل مساحقه و همجنس بازی زنان نیز دانسته و از مجمع البیان روایتی را از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده اند که مؤید آن است. (۲)

در روایتی می خوانیم که مسئله ی حبس در خانه نسبت به زن زناکار، در جاهلیت نیز بوده و اسلام در آغاز آن را پذیرفته است، ولی بعد از تقویت اسلام مسئله از حبس به اجرای حدّ تبدیل شده است. (۳)

پیام ها:

۱- برای حفظ آبرو و شرف دیگران، اسلام برای اثبات زنا، چهار شاهد مقرر کرده است، و حتی اگر سه شاهد گواهی دهند، هر سه شلاق می خورند، ولی برای اثبات قتل، دو شاهد کافی است. «أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ»

۲- شاهد بر زنا، هم باید مرد باشد و هم مسلمان، تا در اثبات جرم، دقت لازم صورت گیرد. «أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ»

۳- گواهی بر زنا واجب نیست. «فَإِنْ شَهِدُوا» ۴- در قضاوت به علم خود اکتفا نکنیم، گواهی لازم است. «فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُمْ»

۵- کیفر زن زناکار، حبس در «خانه» است، نه زندان های عمومی، که ممکن است

ص: ۳۴

۱- ۱). تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۵۳.

۲- ۲). تفسیر راهنما.

۳- ۳). وسائل، ج ۲۸، ص ۶۱.

فساد بیشتر بیاموزد. «فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ»

۶- حبس زن در خانه، برای آنست که افراد جامعه را فاسد نکند و از ازدواج محروم بماند و میدانی برای لذت پیدا نکند.
«فَأَمْسِكُوهُنَّ»

۷- برای سالم سازی و پاکسازی جامعه، حبس مجرم لازم است. «فَأَمْسِكُوهُنَّ»

۸- حبس ابد، کیفر زنان شوهرداری بوده است که مرتکب زنا شده اند. «حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ» البته این حکم موقت بوده تا به تازیانه و سنگسار کیفر شود.

«أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا»

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا فَإِنَّ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا (۱۶)

و آن دو نفری از شما که سراغ فحشا و زنا روند (زن یا مرد زناکار و بدون همسر) هر دو را آزار دهید (و بر آنان حد جاری کنید). پس اگر توبه کرده و خود را اصلاح کردند، از آنان در گذرید (زیرا) خداوند توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

در تفاسیر برای این آیه، معانی گوناگونی گفته شده است، ولی معنای فوق، از تفسیر نمونه گرفته شده است. البته معنای دیگری نیز به ذهن می رسد و آن اینکه:

هرگاه دو مرد تصمیم به انجام فاحشه (لواط) بگیرند، ولی فقط کارهای مقدماتی را انجام دهند، به نحوی که اطمینان به انجام آن در آینده است، شما از باب نهی از منکر، آن دو را تنبیه و تعزیر و تهدید کنید. اگر شرمنده شدند و دست کشیدند و گذشته را جبران کردند، شما هم از آنان بگذرید، که خدا توبه پذیر و رحیم است.

طبق این معنی کلمه ی «الَّذَانِ» به معنای دو مرد آمده، نه یک مرد و یک زن که از باب تغلیب باشد، و «فَأَذُوهُمَا» به معنای آزار و تنبیه است، نه اجرای حد. توبه و اصلاح هم به معنای صرف نظر واقعی است، نه اینکه قبل از صدور حکم قاضی توبه کنند. «يَأْتِيَانِيَا» را هم می توان به معنای انجام مقدمات قریب الوقوع فحشا گرفت و این در عرف رایج است که

کاری را به کسی نسبت دهند که در آستانه ی انجام آن است. مثل اینکه به شخصی که افراد را به مهمانی دعوت کرده و مشغول تهیه مقدمات است، می گویند فلانی مهمانی می کند، یا مهمان دارد. (والله العالم)

توبه ی زناکار و صرف نظر نمودن از اجرای حد درباره او، تا وقتی است که کار به دادگاه و اقامه ی شهود و صدور حکم نرسیده باشد، و گرنه پس از صدور حکم، توبه مانع اجرای آن نمی شود.

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

بی گمان (پذیرش) توبه بر خدا، برای کسانی است که از روی جهالت کار بد می کنند، سپس زود توبه می کنند. پس خداوند توبه ی آنان را می پذیرد و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

این آیه به گوشه ای از شرایط قبولی توبه اشاره می کند. از جمله آنکه:

الف: گناه، از روی نادانی و بی توجهی به عواقب گناه باشد، نه از روی کفر و عناد.

ب: گنهکار باید زود توبه کند، پیش از آنکه گناه او را احاطه کند، یا خصلت او شود، یا قهر و عذاب الهی فرا رسد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر گناهی که انسان مرتکب شود گرچه آگاهانه باشد در حقیقت جاهل است، زیرا خود را در خطر قهر الهی قرار داده است. (۱)

پیام ها:

۱- پذیرفتن توبه ی واقعی، از حقوقی است که خداوند برای مردم، بر عهده ی خودش قرار داده است. «التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۳۶

۲- علمی که در برابر هوس ها و غرائز پایدار نباشد، جهل است. **يَعْمَلُونَ ... بِجَهَالَةٍ**

۳- تا گناه زیاد نشده، توبه آسان است. در این آیه می خوانیم: **«يَعْمَلُونَ السُّوءَ»** که مراد انجام یک گناه است، ولی در آیه ی بعد می خوانیم: **«يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ»** ، مراد گناهان زیاد می باشد که توبه کردن از آن مشکل است.

۴- خدا، گناهکاران را به توبه فوری تشویق می کند. **«يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ»**

۵- سرعت در توبه، کلید قبولی آن است. **«يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ»**

۶- توبه باید واقعی باشد، اگر تظاهر به توبه کنیم خدا حقیقت را می داند. **«كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا»**

۷- پذیرش عذر گناهکاران بی عناد، حکیمانه است. **«عَلِيمًا حَكِيمًا»**

وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» (۱۸)

و پذیرش توبه، برای کسانی که کارهای زشت می کنند تا وقتی که مرگ یکی از آنان فرا رسد، آنگاه می گوید: همانا الآن توبه کردم، نیست. و نیز برای آنان که کافر بمیرند، بلکه برای آنان عذاب دردناک مهیا کرده ایم.

پیام ها:

۱- توبه در حال اختیار و آزادی ارزش دارد، نه در حال اضطرار یا مواجهه با خطر. **«إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ»**

۲- اصرار بر گناه، توفیق توبه را از انسان می گیرد. کلمه ی **«يَعْمَلُونَ»** نشانه استمرار و کلمه ی **«سَيِّئَاتِ»** به معنای تعدد و تکرار گناه است.

۳- توبه را نباید به تأخیر انداخت. چون زمان مرگ معلوم نیست و توبه هنگام معاینه ی مرگ، پذیرفته نمی شود. **«إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ ...»**

۴- هنگام خطر و مرگ، فطرت خداشناسی انسان آشکار می شود. «إِنِّي تُبْتُ الْآنَ»

۵- کافر مردن و بد عاقبتی، همه ی اعمال نیک و از جمله توبه را تباه و حبط می کند. «يَمُوتُونَ وَ هُمْ كَفَّارٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! برای شما حلال نیست که زنان را به اکراه به ارث برید و بر آنان سخت نگیرید تا بعضی از آنچه را به آنان بخشیده اید، خود ببرید، مگر آنکه مرتکب فحشاء آشکار شوند و با آنان به نیکویی رفتار کنید و اگر از همسرانتان خوشتان نیامد چه بسا شما چیزی را خوش نداشته باشید، ولی خداوند، خیر فراوان در آن قرار داده باشد.

نکته ها:

بر خلاف سنت جاهلیت، که گاهی زن نیز به ارث برده می شد، ممکن است آیه اشاره به این باشد که تنها اموال قابل ارث است و همسر متوفی، ارث کسی نیست. او خودش می تواند بعد از فوت شوهرش، همسر دیگری انتخاب کند.

پیام ها:

۱- اسلام، مدافع حقوق زن است. «لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا»

۲- بازپس گرفتن مهریه با زور و اجبار، حرام است. «لَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ»

۳- تنها در صورتی که زن در معرض بی عفتی باشد، مرد حق سخت گیری دارد.

لَا تَعْضُلُوهُنَّ ... إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ

۴- با زنان باید خوش رفتاری کرد. «عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»

۵- مرد، سنگ زیرین آسیای زندگی است و باید با خوشرفتاری، بر سختی‌ها شکبیا باشد. (خطاب آیه به مرد است). لا تَعْضُلُوهُنَّ ... عَاشِرُوهُنَّ

۶- بسیاری از خیرات، در لابلای ناگواری‌های زندگی است. يَجْعَلُ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا ...

۷- حلّ مشکلات خانواده و داشتن حلم و حوصله، برای سعادت فرزندان، بهتر از جدایی و طلاق است. «فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا»

۸- همیشه خیر و شرّ ما همراه با تمایلات ما نیست، چه بسا چیزی را ناخوشایند داریم، ولی خداوند خیر زیاد در آن قرار داده باشد. زیرا انسان به همه‌ی مصالح خویش آگاه نیست. فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا ... فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَ بِبُهْتَانٍ وَ إِنْثِمَاءٍ مُّبِينًا «۲۰»

و اگر خواستید همسری بجای همسری انتخاب کنید و مال فراوانی به آنان داده باشید، از او چیزی مگیرید. آیا می‌خواهید با بهتان و گناه آشکار، آن را بازپس گیرید؟!

نکته ها:

«قنطار» به معنای مال زیاد که مانند پل و قنطره وسیله‌ی بهره‌برداری است.

در دوران جاهلیت، بعضی‌ها همین که می‌خواستند همسر دیگری بگیرند، به همسر اول تهمت می‌زدند تا او در فشار قرار گیرد و مهریه خود را ببخشد. آنگاه شوهر او را طلاق می‌داد، سپس از همان مهر برگردانده شده، همسر دیگری می‌گرفت. آیه، این سنت جاهلی را نکوهش می‌کند.

پیام ها:

۱- ازدواج مجدد از نظر اسلام مجاز است. «اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ»

۲- طلاق، به دست مرد است. «أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ»

۳- مهریه زیاد، اشکالی ندارد، گرچه سفارش به مهریه کم شده است. «آتَيْتُمْ إِخْدَاهُنَّ قِنطَارًا»

۴- مالکیت انسان در چهارچوب قوانین الهی، محدودیت ندارد. «قِنطَارًا»

۵- اسلام، حامی حقوق زن است و ازدواج دوم را به قیمت ضایع کردن حق همسر اول منع می کند. «فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا»

۶- زن، حق مالکیت دارد و مهریه، بی کم و کاست باید به او تحویل شود.

«فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا»

۷- اگر شخصی به حق، مالک شد، نمی توان مالش را اگرچه زیاد باشد از او گرفت. «فَلَا تَأْخُذُوا ...»

۸- یکی از بدترین انواع ظلم، گرفتن مال مردم، همراه با توجیه کردن و تهمت زدن و بردن آبروی آنان است. «أَتَأْخُذُونَ بُهْتَانًا وَ إِيْمًا»

وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَ قَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا» (۲۱)

و چگونه آن مال را پس می گیرید، در حالی که هر یک از شما از دیگری کام گرفته اید و همسرانتان از شما (هنگام ازدواج، برای پرداخت مهریه) پیمان محکم گرفته اند!

پیام ها:

۱- در نهی از منکر باید از عواطف انسانی هم بهره گرفت. شما که مدتها با همسر خود روابط کامل داشته و کامیاب شده اید چرا اکنون مهریه او را به ناحق پس می گیرید. «قَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ»

۲- هنگام ناراحتی های زندگی، به یاد لذت های قبل باشیم. «قَدْ أَفْضَىٰ»

۳- در بیان امور مربوط به زناشویی، ادب را مراعات کنیم. «أَفْضَىٰ»

۴- مهریه حقی است برای زنان که در برابر هم خوابی تعیین شده است. «قَدْ أَفْضَى»

۵- عقد ازدواج، یک میثاق محکم است. «مِيثَاقًا غَلِيظًا»

۶- پس گرفتن مهریه پیمان شکنی است. وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ... وَ أَخَذَنْ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا

وَ لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ مَقْتًا وَ سَاءَ سَبِيلًا «۲۲»

و با زنانی که پدرانتان به ازدواج خود در آورده اند، ازدواج نکنید، مگر آنچه در گذشته (پیش از نزول این حکم) انجام شده است. همانا این گونه ازدواج، بسیار زشت و مایه دشمنی و راه بدی است.

نکته ها:

از رسوم جاهلی آن بود که اگر شخصی از دنیا می رفت، فرزندان او با نامادری خود (همسر پدر) ازدواج می کردند. یکی از انصار به نام ابوقیس از دنیا رفت. فرزندش به نامادری خود پیشنهاد ازدواج کرد. آن زن گفت: باید از پیامبر کسب تکلیف کنم. در پاسخ او این آیه نازل شد و ازدواج با «زن پدر» را ممنوع کرد.

پیام ها:

۱- اسلام دین فطرت است. انسان طبعاً از ازدواج با مادر و نامادری تنفر دارد، لذا در اسلام حرام شده است. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ»

۲- «زن پدر»ها به منزله ی مادر است. پس به جای کینه و ناسازگاری، باید نسبت به فرزندان «مادری» کنند. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ»

۳- باید فرزندان حریم پدر را در ازدواج حفظ کنند. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ»

۴- فرزندان، به زن پدر، به دید «مادر» بنگرند. «مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ»

۵- اسلام از گذشته ها چشم می پوشد. ازدواج های پیش از این حکم، با نامادری،

مورد عفو است. «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ» چنانکه می خوانیم: «الاسلام یُجِبُّ ما قبله» اسلام، گذشته را می پوشاند.

۶- برای گفتار، باید بطور اجمال یا تفصیل، دلیل و برهان آورد. «إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا»

۷- ازدواج با نامادری، راهبردی بد و راه ازدواج با سایر محارم را نیز می کند. «سَاءَ سَبِيلًا»

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعِهِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا» (۲۳) بر شما حرام شده است (ازدواج با) مادرانتان و دخترانتان، و خواهرانتان و عمه هایتان و خاله هایتان و دختران برادر و دختران خواهر و آن مادرانتان که به شما شیر داده اند و خواهران رضاعی (شیری) شما و مادران همسرانتان و دختران همسرانتان (از شوهر قبلی) که در دامن شما تربیت یافته اند، به شرط آنکه با مادرانشان، همبستر شده باشید، پس اگر آمیزش نکرده اید مانعی ندارد (که با آن دختران ازدواج کنید) و (همچنین حرام است ازدواج با) همسران پسرانتان که از نسل شمایند (نه پسر خوانده ها) و (حرام است در ازدواج) جمع بین دو خواهر، مگر آنچه بیشتر انجام گرفته است. همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

در این آیه گروه هایی از زنان که به انسان محرمند و ازدواج با آنان حرام است، ذکر شده است. محرمیت و حرمت ازدواج از سه راه حاصل می شود:

۱. ولادت (ارتباط نسبی) ۲. ازدواج (ارتباط نسبی) ۳. شیر خواری (ارتباط رضاعی)

تحریم ازدواج با محارم در ادیان پیشین نیز بوده است. (۱)

ازدواج با غیر محارم، عامل گسترش ارتباط خانواده ها است.

ازدواج همزمان با دو خواهر، معمولاً آنان را به حسادت و رقابت شخصی و جنسی می کشاند و علاقه هایشان به عداوت می انجامد. شاید نهی به این خاطر باشد. «وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ ...»

پیام ها:

۱- اختیار حرام و حلال کردن همه چیز (خوردنی ها، نوشیدنی ها، معاملات، عقد و ازدواج ها...) تنها برای خداست. «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ» ۲- شیر مادر، همچون تولد از مادر، یکی از اسباب محرمیت است. در انتخاب دایه دقت کنیم. «أُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ»

۳- به دخترانی که از شوهر قبلی زن شما هستند و در خانه شما زندگی می کنند، به چشم دختر خود نگاه کنید و مربی آنان باشید. «وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ»

۴- قانون عطف به ماسبق نمی شود. «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ»

(کسانی که قبل از تحریم، دو خواهر را به عقد خود در آورده اند، کیفری ندارند گرچه بعد از اعلام این قانون باید یکی از خواهران را نگه داشته و دیگری را رها کند.)

ص: ۴۳

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَلَكَتْ أَيْمَانَكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَضْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

و(ازدواج با) زنان شوهردار (نیز بر شما حرام شده است)، مگر آنان که (به حکم خداوند، در جنگ با کفار) مالک شده اید. (این احکام)، نوشته و قانون خدا بر شماست. و جز اینها (که گفته شد)، برای شما حلال است که (زنان دیگر را) به وسیله ی اموال خود، به قصد پاکدامنی و نکاح، نه به قصد زنا، طلب کنید. پس هرگاه از آن زنان، (به نکاح موقت) کام گرفتید، مهرشان را به عنوان یک واجب پردازید و پس از تعیین مهر، در (تغییر مدت عقد یا مقدار مهر) آنچه با یکدیگر توافق کنید، بر شما گناهی نیست. همانا خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «محصنات» از نظر لغوی، یعنی آنچه در حصن و حریم باشد و از دسترسی دیگران منع شود. ریشه این کلمه در قرآن، در مورد سه گروه استعمال شده است:

۱. زنان عفیف و پاکدامن. چنانکه خداوند درباره حضرت مریم می فرماید: «الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا» (۱)

۲. زنان شوهردار. زیرا شوهر نقش حفاظت از عفت زن را به عهده دارد. مراد از «الْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ» در آیه مورد بحث، همین معنی است.

۳. زنان آزاده که اسیر جنگی نبوده و کنیز نیستند. زیرا اسارت سبب پاره شدن پرده های عفت و حیای زن می گردد و بی عفتی در میان کنیزان شایع بوده است. مراد از «الْمُحْصَنَاتِ»

ص: ۴۴

الْمُؤْمِنَاتِ» در آیه بعد، این معناست.

کلمه ی «مُسَافِحِينَ» از «سَفَاح» به معنای زنا می باشد.

اسارت برای زنان کافر، به منزله ی طلاق آنان از شوهران است. مثل ایمان آوردن زن، که اگر شوهرش به کفر ادامه دهد، ایمان آوردن او را از شوهر جدا می کند.

ازدواج با زن شوهردار، از نظر اسلام حرام است، از هر مذهب و ملت که باشد. ولی چون اسارت به منزله ی طلاق است، زن اسیر، پس از اسارت به مدّت یکبار قاعده شدن، و اگر باردار است تا وضع حمل باید عده نگهدارد و در مدّت عده هیچ گونه ارتباط زناشویی با او جایز نیست. این طرح زناشویی بعنوان همسر یا کنیز، از طرح بازگرداندن به کفّار یا رها کردن و بی سرپرست گذاشتن، بهتر است.

کلمه ی «متعه» همچون کلمه ی حج، صلاه، ربا و غنیمت، دارای معنای شرعی است، نه لغوی. بنابراین به قول علامه در تفسیر المیزان شکی در آن نیست که مراد از جمله ی «اسْتَمْتَعْتُمْ» متعه است.

پرداخت اجر، «فَمَا تَوْهَنُ أُجُورَهُنَّ» در متعه مربوط به استمتاع است، «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ» در حالی که اگر مراد آیه نکاح دائم باشد، باخواندن عقد مهریه لازم است، خواه استمتاع بشود یا نشود، لکن قبل از آمیزش اگر طلاق صورت گرفت، نصف مهریه پرداخت می شود.

جمله ی «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» به فرموده اهل بیت علیهم السلام (۱) و اکثر تفاسیر اهل سنت، مربوط به ازدواج موقت است که خلیفه دوّم آن را حرام کرد، با آنکه کسی حقّ تحریم حکم خدا را ندارد. و اگر حرام نمی شد به گفته روایات، (۲) کسی مرتکب زنا نمی شد مگر افراد شقیّی. ازدواج موقت یک طرح صحیح است و دنیا بخاطر نداشتن آن، زنا را آزاد کرده است. ازدواج موقت یک ضرورت اجتماع است و در روایات اهل سنت می خوانیم، جواز متعه به خاطر دوری از همسر و بروز جنگ ها بوده که الآن نیز همان شرایط موجود است.

متعه طرحی برای حل این مشکل اجتماعی و جلوگیری از فساد است و تا قیامت هم جنبه

ص: ۴۵

۱- ۱. کافی، ج ۵، ص ۴۴۸؛ وسائل، ج ۲۱، ص ۵.

۲- ۲. تفسیر کبیر فخررازی، ذیل آیه.

شرعی دارد.

دستاویز بعضی این است که در قرآن موضوع عدّه و ارث و حفظ فروج، نسبت به ازدواج مطرح است و متعه ازدواج نیست. ولی پاسخ ما این است:

اولاً- نام ازدواج به متعه هم گفته می شود، و ثانیاً در متعه هم عدّه لازم است و فقط قانون ارث زن از مرد یا بالعکس، در متعه استثنا شده است.

چند پرسش:

۱. آیا ازدواج موقت نقابی بر چهره ی فحشا نیست؟

پاسخ: خیر، زیرا:

الف: در ازدواج موقت زن فقط در اختیار یک نفر است.

ب: حداقل چهل و پنج روز باید عدّه نگاه دارد.

ج: مولود متعه همچون مولود همسر دائمی است.

۲. آیا مردان هوسباز از این قانون سوء استفاده نمی کنند؟

پاسخ: ممکن است از هر قانون مفید و ضروری، افرادی سوء استفاده کنند. مگر از انگور شراب نمی سازند؟ مگر زمانی که بعضی از سفر حج سوء استفاده کردند، باید منکر سفر حج شد؟

۳. تکلیف فرزندان متعه چیست؟

پاسخ: در حقوق و ارث و امثال آن، هیچ فرقی با فرزندان همسر دائم ندارند.

پیام ها:

۱- برای ازدواج، نباید سراغ زنان شوهردار رفت. «وَالْمُحْصَنَاتُ»

۲- زنان اسیر در جنگ با کفار، نباید بی سرپرست بمانند، یا به کفار برگردانده شوند، بلکه به عنوان همسر یا کنیز، با مسلمانان رابطه ی شرعی داشته باشند.

«إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»

۳- حرام بودن ازدواج با محارم و زنان شوهر دار و جمع میان دو خواهر، از احکام ثابت، قطعی و تغیرناپذیر الهی است. حُرْمَتُ ...

كِتَابِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ

ص: ٤٤

۴- صرف بودجه در مسیر بی عفتی و فحشا، حرام است. تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ ...

غَيْرَ مُسَافِحِينَ

۵- ازدواج موقت، شرعی است و مهریه زن باید پرداخت شود. فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ ...

فَأْتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ

۶- در مهریه، رضایت طرفین شرط است. «فِيمَا تَرْضَيْتُمْ بِهِ»

۷- بعد از پایان مدت در ازدواج موقت، می توان مدت یا مهریه را با رضایت طرفین تمدید و اضافه کرد. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرْضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ»

۸- ازدواج موقت و احکام و قوانین ازدواج، برخاسته از علم و حکمت خداوند است. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

۹- علم و حکمت دو شرط لازم برای قانون گذار است. كِتَابَ اللَّهِ ... عَلِيمًا حَكِيمًا

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا لَئِنْ يَنْكَحِ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۵)

و هر کس از شما، که توانایی مالی ندارد تا با زنان آزاد باایمان ازدواج کند، پس از کنیزان با ایمانی که شما مالک آنید، (به زنی بگیرد) و خدا به ایمان شما داناتر است. همه از یکدیگر بگریید، پس (نگویید: که من آزادم و تو کنیز. و) با اذن صاحبانشان آن کنیزان را به همسری در آورید و مهریه نیکو و به طور شایسته به آنان بدهید، به شرط آنکه پاکدامن باشند، نه اهل فحشا و نه اهل دوست گرفتن های پنهانی. پس آنگاه که کنیزان، صاحب همسر شدند، اگر مرتکب زنا شوند، کیفرشان نصف کیفر زنان آزاد است. این (نوع ازدواج)، برای کسانی از شما رواست که از (رنج و فشار بی همسری و) افتادن به گناه و زنا بر خود بترسد، با این همه، صبر کردن (و ازدواج نکردن با کنیزان) برایتان بهتر است و خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

چنانکه در نکته های آیه ی قبل گفته شد، مراد از «الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ» در این آیه، زنان آزاد است. زیرا در مقابل آن، «فَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ» بکار رفته که به معنای کنیزان است. قرآن در جای دیگر نیز در مورد کنیزان، واژه ی «فَيَاتِ» را بکار برده و می فرماید:

«لَا تُكْرَهُوا فَتْيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ» (۱) کنیزان خود را بر ارتکاب زنا اجبار نکنید.

کلمه ی «اخذان»، جمع «اخذن» به معنای دوست و رفیق است، اما معمولاً در مورد کسانی به کار می رود که ارتباط با آنها به صورت پنهانی و برای امور نامشروع است. این کلمه در مقابل «مسافحات» بکار رفته که به معنای کسانی است که زنا آشکار و علنی دارند.

کلمه ی «طول» به معنای توانایی و داشتن امکانات است و کلمه ی «عنت» به معنای سختی و رنج و مشکلات است.

کسانی که مالک کنیز می شوند، بدون آنکه نیازی به عقد ازدواج باشد، حق آمیزش با او را دارند. لذا مراد از ازدواج با کنیزان که در این آیه مطرح شده است، ازدواج با کنیز دیگران است که باید با اجازه ی صاحبان آنها باشد.

گرچه ازدواج با کنیزان نکوهیده است، اما در میان آنها زنان برجسته ی بسیاری بوده اند که صاحب کمالات بوده و به همین جهت برخی اولیای خدا آنان را به همسری گرفته و از آنان صاحب فرزندان بزرگ شده اند.

پیام ها:

۱- در اسلام، برای موضوع ازدواج، بن بست نیست. «وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ»

۲- قانونگذار باید به نیازهای طبیعی افراد جامعه از یک سو و فشارهای اقتصادی آنان از سوی دیگر توجه داشته باشد. «وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ ...»

۳- ازدواج با کنیز را تحمل کنید، ولی ننگ گناه را هرگز. «فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»

۴- از ازدواج با زن آزاد می توان صرف نظر کرد، ولی از شرط ایمان نمی توان گذشت. «فَتْيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ»

۵- ایمان، شرط اساسی هر ازدواجی است. «الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ، فَتْيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ»

۶- ایمان ظاهری برای ازدواج کافی است، ما مأمور به باطن نیستیم. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ»

ص: ۴۹

۷- ازدواج با کنیز، حقارت نیست. «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۸- رضایت مالک کنیز در ازدواج، مانند اذن پدر دختر، شرط است. «بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ»

۹- مالکان بدانند که کنیزان از اهل خودشانند. «اهلن»

۱۰- به کنیزان نیز مثل زنان آزاد، باید مهریه نیکو داد. «آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»

۱۱- مهریه را به خود کنیز بدهید. حقوق اقتصادی و اجتماعی بردگان باید مراعات شود. «آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ»

۱۲- میزان مهریه باید بر اساس عرف و شئون زن باشد. «بالمعروف»

۱۳- شرط بقای ازدواج، پاکدامنی، دوری از فحشا و روابط نامشروع است.

مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ ...

۱۴- مجازات زن بدکار اگر کنیز باشد، به خاطر کنیز بودن و محرومیت های آن، به نصف کاهش می یابد. «فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ»

۱۵- فراهم آوردن ازدواج های سهل و آسان در جامعه، راه جلوگیری از مفسد جنسی است. «ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ»

۱۶- سالم سازی روانی از اهداف اسلام است. «ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ»

۱۷- گاهی صبر و خویشتن داری، از برخی ازدواج ها بهتر است. «وَ أَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ»

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ «۲۶»

خداوند می خواهد (با این قوانین، راه سعادت را) برای شما آشکار سازد و شما را به سنت های (خوب) پیشینیان راهنمایی کند و شما را (با بیان احکام) از گناه پاک سازد و خداوند، دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱- سنت خداوند، هدایت، بیان و ابلاغ است. «لِيُذَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ»

۲- از سنت های خوب گذشتگان باید تبعیت و تقلید کرد. «سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۳- احکام و مقررات اسلام درباره ی ازدواج، همانند احکام سایر ادیان آسمانی گذشته است. «سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۴- خداوند، لطف خویش را به انسان برمی گرداند. «يُتُوبَ عَلَيْكُمْ»

۵- موارد مجاز یا ممنوع ازدواج، براساس علم و حکمت و مصلحت است. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُتُوبَ عَلَيْكُمْ وَ يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا «۲۷»

و خداوند می خواهد شما را ببخشد (و از آلودگی پاک سازد)، ولی کسانی که از هوسها پیروی می کنند، می خواهند که شما به انحرافی بزرگ تمایل پیدا کنید.

نکته ها:

آزادی های جنسی در دید اول، نوعی لذت و کامجویی است، لیکن با توجه به عوارض فردی و اجتماعی آنها، بزرگ ترین سقوط و انحراف است. بی بند و باری، جسم را ذوب، فکر را مشغول، اموال را تباه و اطمینان را سلب می کند. میل به تشکیل خانواده را از بین می برد، فرزندان نامشروع به جامعه تحویل می دهد، امراض مقاربتی و روانی به ارمغان می آورد و در یک کلمه، آزادی جنسی، بزرگ ترین اسارت ها را به دنبال دارد.

پیام ها:

۱- محدودیت ها و قیودی که در ازدواج مطرح است، رمز لطف خدا به انسان و جامعه ی بشری است. «وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُتُوبَ عَلَيْكُمْ»

۲- در مسیر شهوترانان گام ننهید و از آنان تقلید نکنید، که دشمن شمایند. «يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ...»

۳- هوسبازان بی بند و بار، به چیزی جز غرق شدن شما در شهوات، قانع نمی شوند و می خواهند شما رفیق راهشان باشید. «أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا»

۴- اخلاق جنسی در اسلام، معتدل و دور از افراط و تفریط است، ولی هوسبازان راه افراطی را برای شما می خواهند. «مَثَلًا عَظِيمًا»

۵- در انتخاب راه دقت کنیم. در آیه دوبار کلمه «یُرِيدُ» به کار رفته است؛ یک اراده از خدای علیم حکیم و یک اراده از هوسبازان بدخواه. به سراغ کدام اراده ها می رویم. وَ اللَّهُ يُرِيدُ ... يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ

□
يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَ خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

خداوند می خواهد (با آسان کردن قوانین ازدواج، بار تکلیف) شما را سبک کند. و انسان، ضعیف آفریده شده است.

نکته ها:

در این سه آیه ی اخیر، گوشه ای از الطاف خداوند در امر ازدواج پی در پی نقل شده است.

خداوند احکام را برای شما بیان می کند، «لِيُبَيِّنَ لَكُمْ» راه نشان می دهد، «يَهْدِيَكُمْ» لطف خود را به شما برمی گرداند، «يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» و بر شما آسان می گیرد، «يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» و این همه به خاطر آن است که انسان در برابر طوفان غرایز، ناتوان، و قدرت صبر و خودداری او اندک است.

پیام ها:

□
۱- اسلام، دین آسانی است و بن بست ندارد. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ»

□
۲- تکالیف دینی، براساس توان و طاقت انسان است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ»

□
۳- مشکل تراشی در ازدواج، خلاف خواست خداست. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ»

□
۴- پیروی و پابندی شما در احکام ازدواج، زمینه ی سبکباری و دورماندن جامعه از آفات و مشقات است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ»

۵- انسان در برابر غریزه ی جنسی ضعیف است. «خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا»

۶- میان تکوین و آفرینش انسان، و تشریح و احکام الهی هماهنگی است.

يُخَفِّفَ ... ضَعِيفًا

﴿لَا أُيْهِبُ الَّذِينَ آمَنُوا لَآءٍ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ (۲۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را در میان خود به باطل نخورید، مگر اینکه تجارتي با رضایت یکدیگر باشد. و خود (و یکدیگر) را نکشید، همانا خداوند نسبت به شما همواره مهربان بوده است.

نکته ها:

رمز اینکه نهی از قتل، «لَا تَقْتُلُوا» بدنبال نهی از حرام خوری، «لَا تَأْكُلُوا» آمده است، شاید آن باشد که سیستم اقتصادی ناسالم، زمینه ی قیام محرومان علیه زراندوزان و بروز درگیری ها و پیدایش قتل و هلاکت جامعه است.

امام صادق علیه السلام به هنگام تلاوت این آیه فرمود: کسی که قرض بگیرد و بداند که نمی تواند بازپرداخت کند، مال باطل خورده است. (۱) امام باقر علیه السلام در ذیل آیه فرمود: ربا، قمار، کم فروشی و ظلم از مصادیق باطل است. (۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره وضو و غسل با آب سرد، آنجا که خطر جانی دارد فرمود: «وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا». (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مسلمانی به تنهایی وارد منطقه ی کفار شد و کشته شد، خودکشی کرده است. (۴)

کشتن رهبران معصوم یکی از مصادیق خودکشی و به هلاکت انداختن جامعه است، امام صادق علیه السلام درباره ی «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» فرمودند: یعنی اهل بیت پیامبر خود را نکشید. (۵)

پیام ها:

۱- مالکیت فردی محترم است و تصرف در اموال دیگران، جز از راه معاملات

ص: ۵۳

۱- ۱. کافی، ج ۵، ص ۹۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴. تفسیر برهان.

۵- ۵. تفسیر فرات کوفی.

صحیح و بر اساس رضایت، حرام است. لَا تَأْكُلُوا ... إِلَّا ... تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ

۲- جامعه، دارای روح واحد و سرنوشت مشترک است. اموال دیگران را همچون اموال خودتان محترم بدانید. «أَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ»

۳- هر نوع تصرفی که بر مبنای «حق» نباشد، ممنوع است. لَا تَأْكُلُوا ... بِالْبَاطِلِ

۴- داد و ستدها باید با رضایت طرفین باشد، نه با اجبار و اکراه. «عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ»

۵- جان انسان محترم است، لذا خودکشی و یا دیگرکشی حرام است. «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ»

۶- احکام و مقررات اسلام پرتوی از رحمت خداست. «كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ تَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا «۳۰»

و هر کس از روی تجاوز و ستم چنان کند (و دست به مال و جان مردم دراز کرده، یا خودکشی و خونریزی کند) به زودی او را در آتشی (عظیم) وارد سازیم و این کار، بر خداوند آسان است.

نکته ها:

شاید تفاوت «عدوان» و «ظلم» این باشد که عدوان، تجاوز به دیگران است، ظلم، شامل ستم بر خویش هم می شود.

کلمه ی «صَلَّوْا» به معنای ورود در رحمت و «صَلَّوْا» به معنای ورود در دوزخ است، بنابراین کلمه «نُصَلِّيهِ» به معنای آن است که او را در آتش وارد می کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس به عمد خودکشی کند، برای همیشه در دوزخ است. آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند.

(۱)

ص: ۵۴

۱- کارهایی که از سر ظلم و عدوان از انسان سر نزنند، قهر الهی ندارد. وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا...

۲- قصد و انگیزه، نقش اصلی در کیفر یا پاداش دارد. «مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا»

إِنْ تَجْتَبِئُوا بِكِبَائِرِ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا» (۳۱)

اگر از گناهان بزرگی که از آن نهی می شوید پرهیز کنید، گناهان کوچکتان را بر شما می پوشانیم و شما را در جایگاهی ارجمند وارد می کنیم.

نکته ها:

از این آیه استفاده می شود که گناهان، دو نوعند: صغیره و کبیره. در آیه ی ۴۹ سوره ی کهف نیز می خوانیم که مجرمان در قیامت، با دیدن پرونده ی اعمال خود می گویند: این چه نامه ی عملی است که هیچ گناه کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده است. «لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً»

از امام کاظم علیه السلام سؤال شد که در این آیه خداوند وعده ی مغفرت صغائر را در صورت اجتناب از کبائر داده است، پس شفاعت برای کجاست؟ امام فرمودند: شفاعت برای اهل کبائر امت است. (۱)

گناه کبیره، طبق روایات، آن است که خدا وعده ی آتش به انجام دهنده اش داده است. (۲)

شاید وعده آتش در آیه قبل برای قتل یا خودکشی و تجاوز به مال مردم اشاره به همین باشد که نمونه گناهان کبیره ای که وعده عذاب داده شده، تجاوز به مال و جان مردم است.

در روایات، تعداد گناهان کبیره متعدّد و مختلف است و این به خاطر آن است که کبائر نیز درجاتی دارند و به بعضی از گناهان «اکبر الکبائر» گفته شده است.

ص: ۵۵

۱- ۱). توحید صدوق، ص ۴۰۷.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۲۷۶.

۱- کسانی که اصول فکری و عملی صحیحی دارند، در مورد تخلفات جزئی آنان گذشت لازم است. **إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ ... نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ**

۲- پاداش کسانی که گناهان بزرگ را ترک می کنند، آن است که خداوند از گناهان کوچکشان بگذرد. **إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ ... نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ**

۳- تا از گناهان کبیره و صغیره پاک نشویم، به بهشت نخواهیم رفت. **«نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ نُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا»**

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۳۲)»

و آنچه را که خداوند سبب برتری بعضی از شما بر بعضی دیگر قرار داده آرزو نکنید. برای مردان از آنچه بدست آورده اند بهره ای است و برای زنان نیز از آنچه کسب کرده اند بهره ای می باشد (به جای آرزو و حسادت) از فضل خداوند بخواهید، که خداوند به هر چیزی داناست.

نکته ها:

آیات قبل، از حرام خواری نهی فرمود، این آیه به ریشه ی حرام خواری اشاره می کند که طمع، آرزو و رقابت است.

عدالت، غیر از تساوی است. عدالت همه جا ارزش است، ولی تساوی گاهی ارزش و گاهی ظلم است. مثلاً اگر پزشک به همه مریض ها یک نوع دارو بدهد، یا معلم به همه شاگردان یک نوع نمره بدهد، تساوی هست، اما عدالت نیست. عدالت، آن است که به هر کس بر اساس استحقاقش بدهیم، گرچه تفاوت باشد، زیرا تفاوت گذاشتن بر اساس لیاقت ها و کمالات حق است، اما تبعیض باطل است. تبعیض آن است که بدون دلیل و بر اساس هوای نفس یکی را بر دیگری ترجیح دهیم، ولی تفاوت آن است که بر اساس معیارها یکی را بر

دیگری ترجیح دهیم. بنابراین باید آرزوی عدالت داشت، ولی تمنای یکسان بودن همه چیز و همه کس نابخاست. اعضای یک بدن و اجزای یک ماشین از نظر جنس و شکل و کارایی متفاوتند، اما تفاوت آنها حکیمانه است. اگر خداوند، همه را یکسان نیافریده، طبق حکمت اوست. بنابراین در اموری که به دست ما نیست، مثل جنسیت، زیبایی، استعداد، بیان، هوش، عمر و... باید به تقسیم و تقدیر الهی راضی بود. ما که خدا را عادل و حکیم می دانیم، اگر در جایی هم دلیل و حکمت چیزی را نفهمیدیم نباید قضاوت عجولانه و جاهلانه همراه با سوءظن یا توقع نابجا به خداوند حکیم داشته باشیم و یا بر دارندگان این نعمت ها حسد ورزیم، چرا که با فزونی هر نعمتی، مسئولیت بیشتر می شود و آمدن هر نعمتی، با غم از دست دادنش همراه است. این حقیقت را در نهج البلاغه می خوانیم.

در موارد اختیاری، باید با کوشش و تلاش و پرهیز از کسالت و تبلی، در رقابتی سالم به قوت و کثرت و استقلال رسید و اجازه ی استثمار و استعمار به دیگران نداد و در مواردی که بدست ما نیست، باید تفاوت ها را دلیل رشد و آزمایش و تحرک و تعاون و پیوستگی جامعه دانست، زیرا که اگر همه مردم دارای امکانات یکسان باشند، صفات انسانی از قبیل:

سخاوت، شجاعت و ایثار در انسان رشد نمی کند. انسان در لابلای فراز و نشیب ها خود را نشان می دهد، حرکت می کند و با دیگران به خاطر نیازش پیوند می خورد.

امام صادق علیه السلام در پاسخ از آیه فرمودند: کسی به همسر و فرزند دیگران چشم داشت نداشته باشد، ولی همانند آن را از خداوند بخواهد. (۱)

□
زمانی که این آیه نازل شد، اصحاب پیامبر اکرم گفتند: مقصود از فضل در «وَسَيَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ» چیست؟ قرار شد تا علی علیه السلام این موضوع را از پیامبر سؤال کند. پیامبر صلی الله علیه و آله در پاسخ فرمودند: خداوند ارزاق را در میان مردم از طریق حلال تقسیم کرده و حرام را نیز عرضه کرده است. کسی که حرام را تحصیل کند، به همان اندازه از رزق حلال خود کاسته است و بر حرام مورد محاسبه قرار می گیرد. (۲)

ص: ۵۷

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۴۱.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۱۵.

۱- به داده های الهی راضی باشیم و حسودانه، آرزوی برتریهای دیگران را نداشته باشیم. «وَلَا تَتَمَنَّوْا»

۲- در اسلام مسائل اقتصادی و اخلاقی بهم آمیخته است. لَا تَأْكُلُوا ... بِالْبَاطِلِ ...

وَلَا تَتَمَنَّوْا

۳- تبعیض ها و برتری های استثمارگرانه و ظالمانه، از حساب برتری های خداداد، جداست. «فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ»

۴- تفاوت های زن و مرد از نظر خلقت و طبیعت، از نمونه های برتری دادن خداوند در آفرینش است. فَضَّلَ اللَّهُ ... لِلرِّجَالِ ... لِلنِّسَاءِ

۵- هر یک از زن و مرد، نسبت به دستاوردهای خود به طور مساوی مالکند.

«لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ»

، لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ»

۶- به جای تمنای آنچه دیگران دارند، در پی کسب و تلاش باشیم. نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا ...

۷- انسان، تنها مالک بخشی از دست رنج خود است. «مِمَّا اكْتَسَبُوا» بخش دیگر سهم فقرا و حکومت اسلامی است.

۸- هم کار، هم دعا. اِكْتَسَبُوا ... وَ سَأَلُوا اللَّهَ

۹- به جای چشمداشت به داشته های دیگران به فضل و لطف خدا چشم داشته باشید. وَلَا تَتَمَنَّوْا ... وَ سَأَلُوا اللَّهَ

۱۰- به خصلت ها جهت صحیح بدهیم. آرزو در انسان هست، اما جهت این آرزو را درخواست نعمت از خدا قرار دهیم، نه سلب نعمت از دیگران. لَا تَتَمَنَّوْا ... وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ

۱۱- اگر خداوند، چیزی به کسی داد یا از او گرفت، حکیمانه و آگاهانه است.

«بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» (ایمان به علم خداوند سبب بازداشتن انسان از طمع و چشم داشت است.)

وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوْلَىٰ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

و از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان و کسانی که با آنان پیمان بسته اید، برجا گذاشته اند، برای هر یک وراثتی قرار داده ایم، پس سهم آنان را (از ارث) بپردازید، زیرا که خداوند بر هر چیز، شاهد و ناظر است.

نکته ها:

«مَوَالِي» جمع «مولى» دارای معانی مختلفی می باشد، ولی در اینجا مراد وراثت است.

جمله «عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ» اشاره به قراردادهایی است که پیش از اسلام، میان دو نفر برقرار می شد و اسلام، با اندکی تغییر، آن را پذیرفت و نامش در کتب فقهی، «ضمان جریره» است.

متن قرارداد به این صورت بوده که دو نفر پیمان ببندند در زندگی، همدیگر را یاری کنند و در پرداخت غرامت ها، کمک هم باشند و از هم ارث برند. (چیزی شبیه قرارداد بیمه در امروز)، که اگر خسارتی بر یکی وارد شد، هم پیمان او، دیه ی آن را بپردازد. اسلام این قرارداد را پذیرفت، ولی ارث بردن از دیگری را مشروط به آن کرد که انسان وراثتی نداشته باشد.

امام رضا علیه السلام درباره ی معنای «وَالَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ» فرمودند: مقصود پیمانی است که مردم با رهبران الهی و معصوم بسته اند. (۱)

پیام ها:

۱- تعیین میزان ارث، به فرمان خداست. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مَوْلَىٰ»

۲- خویشان نزدیک تر، در ارث بردن اولویت دارند. «الْأَقْرَبُونَ»

۳- انسان حق دارد در شرایطی مالکیت خود را از طریق پیمان و قرارداد به دیگری واگذار کند. «عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ»

۴- تعهدات انسان در زمان حیاتش، پس از مرگ، محترم است. «وَالَّذِينَ عَقَدْتُمْ»

ص: ۵۹

أَيُّمَانِكُمْ فَأَتُوهُمْ نَصِيْبَهُمْ»

۵- وفای به پیمان و عهد، واجب است. «فَأَتُوهُمْ نَصِيْبَهُمْ»

۶- بدهکاران باید برای پرداخت بدهی، به سراغ طلبکاران بروند. «فَأَتُوهُمْ نَصِيْبَهُمْ»

۷- ایمان به حضور خداوند، رمز تقوا و هشدار به کسانی است که وفادار به پیمان های خود نیستند. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا»

أَلْجَالُ قَوْمُونَ عَلَى النَّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالضَّالِّحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَ اللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَ اضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا» (۳۴)

مردان دارای ولایت بر زنانند از آن جهت که خدا بعضی از ایشان (مردان) را بر بعضی (زنان) برتری داده (قدرت بدنی، تولیدی و اراده بیشتری دارند) و از آن جهت که از اموال خود نفقه می دهند، پس زنان شایسته، فرمان بردارند و نگهدار آنچه خدا (برای آنان) حفظ کرده، (حقوق و اسرار شوهر)، در غیاب اویند. و (اما) زنانی که از سرپیچی آنان بیم دارید، پس (نخست) آنان را موعظه کنید و (اگر مؤثر نشد) در خوابگاه از آنان دوری کنید و (اگر پند و قهر اثر نکرد)، آنان را بزنید (و تنبیه بدنی کنید)، پس اگر اطاعت شما را کردند، بهانه ای بر آنان (برای ستم و آزار) مجوید. همانا خداوند بزرگوار و بزرگ مرتبه است.

نکته ها:

«قَوَام» به کسی گفته می شود که تدبیر و اصلاح دیگری را بر عهده دارد. «نشوز» از «نشز» به معنای زمین بلند است و به سرکشی و بلندپروازی نیز گفته می شود.

شرط سرپرستی و مدیریت، لیاقت تأمین و اداره زندگی است و به این جهت، مردان نه تنها در امور خانواده، بلکه در امور اجتماعی، قضاوت و جنگ نیز بر زنان مقدمند، بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ ... وَ بِمَا أَنْفَقُوا و به این خاطر نفرمود: «قَوَامُونَ عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ»، زیرا که مسئله ی زوجیت مخصوص زناشویی است و خدا این برتری را مخصوص خانه قرار نداده است.

گرچه برخی زنان، در توان بدنی یا درآمد مالی برترند، ولی در قانون و برنامه، باید عموم را مراعات کرد، نه افراد نادر را.

برای جمله «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» معانی گوناگونی است:

الف: زنان، آنچه را خدا خواهان حفظ آن است، حفظ نمایند.

ب: زنان، حقوق شوهران را حفظ کنند، همان گونه که خدا حقوق زنان را در سایه تکالیفی که بر مرد نهاده، حفظ کرده است.

ج: زنان حافظ هستند، ولی این توفیق را از حفظ الهی دارند.

وقتی راههای مسالمت آمیز سود نبخشید، یا باید دست از انجام وظیفه کشید، یا باید در صورت تأثیر نداشتن موعظه و قهر، خشونت به خرج داد. به گفته ی روانشناسان، بعضی افراد، حالت مازوشیسم (آزاد طلبی) پیدا می کنند که تنبیه مختصر بدنی، برایشان همچون مرهم است. در تنبیهات بدنی هم، اسلام سفارش کرده که نباید به مرحله ی کبودی جسم یا زخمی شدن بدن برسد. به علاوه، مرد متخلف هم گاهی توسط قاضی تنبیه بدنی می شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کتک زدن شما نباید به نحوی باشد که اثر آن در جسم زن نمودی داشته باشد، یا کتک نشانه خودنمایی و اظهار قدرت مرد باشد که زهره چشمی بگیرد.

«ضرباً غیر مبرج» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: نشوز زن آن است که در فراش (هم بستر شدن) از شوهر تبعیت نکند و مقصود از «اضربُوهُنَّ» زدن با چوب مسواک و شبیه آن است، زدنی که از روی رفق و دوستی باشد. (۲)

ص: ۶۱

۱- ۱. تفسیر طبری، ج ۵، ص ۶۸ و در المثنوی، ج ۲، ص ۵۲۲.

۲- ۲. من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۲۱.

۱- در یک اجتماع دو نفری هم، یکی باید مسئول و سرپرست باشد. مدیر خانه مرد است. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»

۲- در اداره امور زندگی، باید تعقل و تدبیر، بر احساسات و عواطف حاکم باشد.

«الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»

۳- نظام حقوقی اسلام با نظام تکوین و آفرینش هماهنگ است. حق مدیریت مرد، به خاطر ساختار جسمی و روحی اوست.

«الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»

۴- برتری های طبیعی فضل الهی است. «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ»

۵- هزینه زندگی، بر عهده مرد است. «بِمَا أَنْفَقُوا»

۶- قانونگذار باید در وضع قانون، به تفاوت های طبیعی زن و مرد در آفرینش، توجه داشته باشد. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ ... بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ ۷- نشانه ی شایستگی زن، اطاعت و تواضع او نسبت به شوهر است. «قَاتِنَاتٌ»

۸- نشانه ی همسر شایسته، حفظ خود در غیاب شوهر است. «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ»

۹- اطاعت زن از شوهر و حفظ حقوق وی، مشروط به تأمین زندگی او از سوی مرد است. «بِمَا أَنْفَقُوا ... فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ»

۱۰- علاج واقعه را قبل از وقوع باید کرد. پیش از آنکه زن ناشزه شود، چاره ای بیندیشید. «تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ»

۱۱- مرد هیچ حقی در آزردهن همسر مطیع خود ندارد. «فَإِنْ أَطَعْتُمْ فَلَاحْتِجَابٌ عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا»

۱۲- سه مرحله موعظه، ترک هم خوابی و تنبیه، برای مطیع کردن زن است. پس اگر از راه دیگری زن مطیع می شود، مرد حق برخورد ندارد. جمله ی «فَإِنْ أَطَعْتُمْ» نشانه آن است که هدف اطاعت است، گرچه از طریق دیگری باشد.

۱۳- تواضع زن، ضعف نیست، ارزش است. «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ»

۱۴- نشانه ی همسر شایسته، رازداری، حفظ مال و آبرو و ناموس شوهر در غیاب

اوست. فَالْصَّالِحَاتُ ... حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ

۱۵- بر خورد با منکرات باید گام به گام و مرحله به مرحله باشد. موعظه، قهر تنبیه. فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ ...

۱۶- تا موعظه مؤثر باشد، قهر و خشونت ممنوع و تا قهر و جدایی موقت اثر کند، تنبیه بدنی ممنوع است. فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ ... وَ اضْرِبُوهُنَّ

۱۷- بر خورد خشن و تنبیه، تنها برای انجام وظیفه است، نه انتقام و کینه و بهانه.

﴿فَإِنْ أَطَعْتُمْ كُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ﴾

۱۸- برتری مردان، نباید سبب غرور شود، چون خدا از همه برتر است. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا﴾

۱۹- توجه به برتری خداوند، کلید تقوا و پرهیز از ستم بر همسران است. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا﴾

وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿۳۵﴾

و اگر از (ناسازگاری و) جدایی میان آن دو (زن و شوهر) بیم داشتید، پس داوری از خانواده ی شوهر، و داوری از خانواده ی زن برگزینید (تا به اختلاف آن دو رسیدگی کنند) اگر این دو بنای اصلاح داشته باشند خداوند میان آن دو را به توافق می رساند، زیرا خداوند، (از نیات همه) با خبر و آگاه است.

نکته ها:

این آیه، برای رفع اختلاف میان زن و شوهر، و پیشگیری از وقوع طلاق، یک دادگاه خانوادگی را با امتیازات زیر مطرح می کند:

۱- داوران، از هر دو فامیل باشند تا سوز، تعهد و خیرخواهی بیشتری داشته باشند.

۲- این دادگاه، نیاز به بودجه ندارد.

۳- رسیدگی به اختلافات در این دادگاه، سریع، بدون تراکم پرونده و مشکلات کار اداری است.

ص: ۶۳

۴- اسرار دادگاه به غریبه ها نمی رسد و مسائل اختلافی در میان خودشان می ماند.

۵- چون داوران از خود فامیلند، مورد اعتماد طرفین می باشند.

برای حل همه مشکلات، انتخاب داور جایز است. امام باقر علیه السلام در پاسخ اعتراضی که به پذیرش حکمیت در صفین برای حضرت علی علیه السلام بود این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

از امام صادق علیه السلام درباره ی فَبَايَعُوا حَكَمًا... سؤال شد، حضرت فرمود: حکمین نمی توانند به طلاق و جدایی حکم کنند، مگر آنکه از طرفین اجازه داشته باشند. (۲)

پیام ها:

۱- علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. نگرانی از شقاق و جدایی کافی است تا اقدام به گزینش داوران شود. «إِنْ خِفْتُمْ»

۲- قبل از نگرانی از شقاق، در زندگی مردم دخالت نکنیم. «وَ إِنْ خِفْتُمْ»

۳- طلاق و جدایی، سزاوار ترس و نگرانی است. «خِفْتُمْ شِقَاقَ»

۴- زن و شوهر، یک روح در دو پیکرند. کلمه «شِقَاقَ» در جایی بکار می رود که یک حقیقت به دو قسمت تقسیم شود.

۵- اقدام برای اصلاح میان زن و شوهر باید سریع باشد. حرف «فاء» در جمله «فَبَايَعُوا» برای تسریع است.

۶- جامعه در برابر اختلافات خانواده ها، مسئولیت دارد. «وَ إِنْ خِفْتُمْ ... فَبَايَعُوا»

۷- بستگان، در رفع اختلاف خانوادگی، مسئولیت بیشتری دارند. «مِنْ أَهْلِهِ ... مِنْ أَهْلِهَا»

۸- زن و مرد در انتخاب داور، حق یکسان دارند. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا»

۹- در جامعه به افرادی اعتماد کنیم و داوری آنان را بپذیریم. فَبَايَعُوا حَكَمًا ...

۱۰- مشکلات مردم را با کمک خود مردم حل کنیم. «فَبَايَعُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ»

۱۱- از آشتی دادن ناامید و مأیوس و نسبت به آن بی تفاوت نباشیم. «فَبَايَعُوا»

ص: ۶۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۵۸.

۲- ۲). کافی، ج ۶، ص ۱۴۶.

۱۲- بیش از نگرانی، موج ایجاد نکنیم، یک داور برای هر یک کافی است. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا»

۱۳- اسلام به مسائل شورایی و کدخدامنشی توجه دارد. حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ ... أَهْلِهَا

۱۴- همه مسائل را به قاضی و دادگاه نکشانید، خودتان درون گروهی حل کنید.

«فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ»

۱۵- هر جا سخن از حق و حقوق است، طرفین باید حضور داشته باشند. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا»

۱۶- باید زن و شوهر، داوری داوران انتخاب شده را بپذیرند. (لازمه انتخاب داور، اطاعت از حکم اوست).

۱۷- در انتخاب داور باید به آگاهی، رازداری و اصلاح طلبی آنان توجه کرد. «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا»

۱۸- هر جا حسن نیت و بنای اصلاح باشد، توفیق الهی هم سرازیر می شود. «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا»

۱۹- دلها بدست خداست. «يُوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا»

۲۰- به عقل و تدبیر خود مغرور نشوید، توفیق را از خداوند بدانید. «يُوفِّقِ اللَّهُ»

۲۱- طرح قرآن برای اصلاح خانواده برخاسته از علم و حکمت الهی است.

«عَلِيمًا خَيْرًا»

۲۲- باید حسن نیت داشت، چرا که خداوند، به انگیزه های همه آگاه است. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَيْرًا»

وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ بِعِزِّ الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْجَارِ الْجُنُبِ وَ
الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾

و خدا را بپرستید و هیچ چیز را شریک او قرار ندهید و به پدر و مادر نیکی کنید و به بستگان و یتیمان و بینوایان و همسایه ی نزدیک و همسایه ی دور و یار هم نشین و در راه مانده و زبردستان و بردگانتان (نیز نیکی کنید). همانا خداوند، هر که را متکبر و فخر فروش باشد، دوست نمی دارد.

نکته ها:

این آیه، از حقّ خدا «وَاعْبُدُوا اللَّهَ» تا حقّ بردگان «مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ» را بیان کرده و این نشانه ی جامعیت اسلام است.

«الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ»، شامل همسایه ی فامیل و غیر فامیل، هم عقیده و غیر هم عقیده نیز می شود. به گفته ی روایات تا چهل خانه از هر طرف، همسایه اند. (۱) یعنی در مناطق کوچک، همه همسایه اند.

«الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ»، شامل رفقای دائمی یا موقت، رفقای سفر، یا آنان که به امید نفعی سراغ انسان می آیند، می شود.

«ابْنِ السَّبِيلِ»، ممکن است در وطن خود متمکن باشد و ما شناختی از او و بستگانش نداشته باشیم، فقط بدانیم که در مانده ی در سفر و فرزند راه است که باید مورد حمایت مالی قرار گیرد.

«مخْتَالٍ»، کسی است که در دنیای خیال، خود را بزرگ می پندارد و تکبر می کند. اگر به اسب هم «خیل» می گویند چون متکبرانه راه می رود.

احسان به پدر و مادر، شامل محبت، خدمت، کمک مالی، علمی، عاطفی و مشورت با آنان می شود.

شرط احسان به والدین خوب بودن آنان نیست، ولی اطاعت از والدین در صورتی است که آنان به امری بر خلاف رضای خدا فرمان ندهند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام پدران این امت هستند، زیرا در قرآن آمده:

ص: ۶۶

پیام ها:

۱- تنها عبادت خدا کافی نیست، دوری از هر گونه شرک و ریا لازم است.

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا ...

۲- نیکی به پدر و مادر، در کنار بندگی خدا و توحید مطرح است. وَاعْبُدُوا اللَّهَ ... وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

۳- خداپرست واقعی باید نسبت به بستگان، محرومان و همسایگان خود، متعهد و مسئول باشد. أَعْبُدُوا اللَّهَ ... بِذِي الْقُرْبَىٰ وَ
الْيَتَامَىٰ

۴- همسایگان دور نیز بر انسان حق دارند. «الْجَارِ الْجُنُبِ»

۵- در احسان کردن به اولویّت ها توجه کنید. نام والدین قبل از بستگان و نام آنان قبل از یتیمان آمده است.

۶- بی توجهی به والدین و بستگان و یتیمان و محرومان جامعه، نشانه تکبر و فخر فروشی است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا
فَخُورًا»

۷- احسان، باید همراه با تواضع باشد. در ابتدای آیه سفارش به احسان شد و در پایان از تکبر نهی شد. «لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا
فَخُورًا»

الَّذِينَ يَخْلُونِ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (۳۷)

(متکبران خود برترین) کسانی هستند که (هم خود) بخل می ورزند و (هم) مردم را به بخل فرمان می دهند و آنچه را که خدا از فضل خود به آنان بخشیده پنهان می دارند. و ما برای کفران کنندگان نعمت ها عذابی خوارکننده آماده کرده ایم.

ص: ۶۷

بخل، علاوه بر بخل ورزیدن در اموال و بخشیدن به دیگران، شامل بخل نسبت به علم، آبرو، قدرت و امکانات نیز می شود.

پیام ها:

۱- امراض روحی انسان، گسترش یافتنی است. افراد بخیل، دوست دارند دیگران هم بخیل باشند. «يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ»

۲- بخیل از محبت خدا محروم است. لَا يُحِبُّ ... مُخْتَالًا - الَّذِينَ يَبْخُلُونَ

۳- از نشانه های تکبر و فخرفروشی، بخل کردن است. «مُخْتَالًا فَخُورًا الَّذِينَ يَبْخُلُونَ»

۴- اظهار نعمت های الهی نوعی شکر و کتمان آن یک نوع ناسپاسی و کفران است. «يَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ»

۵- بخیل، برای ترک احسان فقرنمایی می کند. «يَبْخُلُونَ وَيَكْتُمُونَ»

۶- نعمت ها فضل خداست، نه تنها نتیجه ی تلاش و تدبیر ما. «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۷- اگر بدانیم نعمت ها از اوست بخل نمی کنیم. «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۸- بخل، گاهی می تواند زمینه ساز کفر باشد. يَبْخُلُونَ ... لِلْكَافِرِينَ در آیه ای دیگر آمده است: «وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (۱)

۹- کيفر تکبر ورزیدن در دنيا، تحقير در آخرت است. «مُخْتَالًا - مهين»

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا «۳۸»

و(متکبران خودبرتربین) کسانی هستند که اموال خود را از روی ریا و برای نشان دادن به مردم انفاق می کنند و به خدا و روز قیامت ایمان ندارند و هر کس که شیطان همدم او باشد، پس چه بد همدمی است.

شیطان، گاهی از دور چیزی را به افراد القا و وسوسه می کند و گاهی از نزدیک همدم آنان می شود. مؤمنان از وسوسه ها و القائات شیطان می گریزند، اما آنگونه که در آیه ی ۳۶ سوره ی زخرف می خوانیم: «مِنْ يَغْشَى عَيْنَ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» هر که از یاد خدا رخ برتافت، شیطانی برای او برمی انگیزیم تا یار و همنشین دائمی او باشد.

پیام ها:

۱- هم بخل و ترک انفاق بد است، هم انفاق ریایی. در آیه ی پیشین از بخل نکوهش شد و در اینجا از بخشش های ریاکارانه.
يُنْفِقُونَ، يُنْفِقُونَ ... رِثَاءَ النَّاسِ

۲- عامل ریا، عدم ایمان واقعی به خدا و قیامت است. «رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ»

۳- هدف از انفاق، تنها سیر کردن گرسنگان نیست، چون این هدف با ریاکاری هم تأمین می شود. بلکه هدف، رشد معنوی انفاق کننده نیز می باشد. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِثَاءَ النَّاسِ»

۴- خداوند ریاکاران را دوست ندارد. لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُحْتَالًا فَخُورًا ... وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِثَاءَ النَّاسِ

۵- دل که از خدا تهی شد، جایگاه همیشگی شیطان می شود. لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ... يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا

وَمَا ذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَانْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا «۳۹»

و بر ایشان چه می شد، اگر به خداوند و روز قیامت ایمان می آوردند و از آنچه خداوند، روزی آنان کرده (از روی اخلاص، نه ریا) انفاق می کردند؟ و خداوند به نیت آنان داناست.

پیام ها:

۱- اظهار تأسف بر حال منحرفان، یکی از راههای هشدار و تبلیغ است. وَمَا ذَا عَلَيْهِمْ ...

۲- لازمه ی ایمان به خدا، انفاق به محرومان است. آمَنُوا ... أَنْفَقُوا

۳- انفاق فقط در اموال نیست، بلکه از هر چه که خداوند داده، (علم، آبرو، مقام...) پسندیده است. «مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ»

۴- اگر بدانیم که نعمت ها از خداوند است، روحیه ی انفاق در ما قوی می شود.

«رَزَقَهُمُ اللَّهُ»

۵- افراد بخیل، یا ریاکار بدانند که زیر نظر خدای آگاه قرار دارند. «كَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا»

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُّضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

همانا خداوند، به مقدار ذره ای هم ستم نمی کند و اگر کار نیکی باشد آن را دوجندان می کند و از جانب خویش نیز پاداش بزرگی عطا می کند.

نکته ها:

معمولاً ریشه ی ظلم، یا جهل است یا ترس، یا نیاز، یا حرص و... ولی خداوند غنی و دانا و منزّه است، پس ظلم نمی کند. به علاوه خداوند خود به عدل و احسان فرمان داده، چگونه ظلم می کند؟ البته پاداش خداوند، چند برابر (ده برابر تا هفتصد برابر) است و این احسان و لطف اوست.

پیام ها:

۱- خداوند عادل است و مجازات های او عکس عمل کردارهای خودماست. إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ ...

۲- کيفرهای الهی مطابق جرم ولی پادشاهها چند برابر است. «يضاعف»

۳- خداوند، علاوه بر افزایش حسنات، از جانب خود نیز اجر عظیم می دهد. «مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا»

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾

پس چگونه خواهد بود آنگاه که از هر امتی گواهی (از خودشان) بیاوریم و تو را نیز بر آنان گواه آوریم!؟

نکته ها:

مضمون این آیه که گواه بودن رسول خدا صلی الله علیه و آله بر اعمال امت را بیان می کند، در موارد دیگری هم آمده است. (۱) وقتی ابن مسعود، این آیه را در ضمن تلاوتش بر پیامبر می خواند، اشک آن حضرت جاری می شد. (۲)

گرچه خداوند نیازی به آوردن شاهد ندارد، ولی انسان به گونه ای است که هرچه بیشتر حضور شاهدان را حس کند، برای تربیت و تقوایش مؤثرتر است. کسی که در تلویزیون برای میلیونها نفر صحبت می کند، چون همه او را می بینند، وقتی عطسه ای یا اشتباهی می کند، بیشتر خجالت می کشد.

به نقل آیات قرآن، شهود در قیامت بسیارند؛ از جمله:

۱. خداوند، «إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (۳)

۲. پیامبران، «جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ» (۴)

۳. امامان معصوم، «جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ» (۵)

۴. فرشتگان، «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ» (۶)

۵. زمین، «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا» (۷)

ص: ۷۱

۱- ۱. بقره، ۱۴۳؛ نحل، ۸۹؛ حج، آیه آخر.

۲- ۲. تفاسیر کبیر فخر رازی و مراغی.

۳- ۳. حج، ۱۷.

۴- ۴. نساء، ۴۱.

۵- ۵. بقره، ۱۴۳.

۶- ۶. ق، ۲۱.

۶. زمان، در حدیث است: هر «روز» جدید، به انسان خطاب می کند: «انا یوم جدید و انا علیک لشهید، اشهد به یوم القیامه». (۱)

۷. اعضای بدن. «تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ» (۲)

و قیامت، روز اقامه ی شاهدان است. «يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ» (۳)

سنت الهی بر آن است که پیامبر هر امتی شاهد آنان باشد. پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز باید کسی که در صفات، همچون پیامبر است، شاهد بر مردم باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: در هر قرنی (زمانی) امامی از ما اهل بیت، شاهد بر مردم است و رسول خدا صلی الله علیه و آله شاهد بر ماست. (۴)

حضرت علی علیه السلام بعد از تلاوت این آیه فرمود: «هو-محمد-شهید علی الشهداء و الشهداء هم الرسل». (۵)

پیام ها:

۱- پیامبران، اسوه ی مردم در دنیا و شاهد آنان در آخرتند. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ»

۲- لازمه ی گواه بودن، علم داشتن است، پس انبیا از کارهای ما آگاهند. «بِشَهِيدٍ»

۳- پیامبر اسلام اشرف انبیاست، چون انبیا بر اعمال امت خود گواهند، ولی پیامبر اسلام بر اعمال انبیا گواه است. «جِئْنَا بِكَ عَلِيٍّ هُوَ لِأَنَّ شَهِيدًا»

يَوْمَئِذٍ يَوْمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوْا الرَّسُولَ لَوْ تَسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا «۴۲»

در چنین روز، کسانی که کفر ورزیدند و پیامبر را نافرمانی کردند، آرزومی کنند که ای کاش با زمین یکسان می شدند و هیچ سخنی را نمی توانند از خدا کتمان کنند.

ص: ۷۲

۱-۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۵، ص ۱۱۲.

۲-۲. نور، ۲۴.

۳-۳. غافر، ۵۱.

۴-۴. نورالثقلین، ج ۱، ص ۳۹۹.

۵-۵. تفاسیر برهان و عیاشی.

كُفَّارٍ مَعْصِيَةِ كَارٍ، پيش از اقامه شهود، منكر گناه و فساد خود مى شوند و در پى راه فرارند و مى گویند: «وَ اللّٰهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِيْنَ» (۱) به خدا سوگند ما مشرك نبوديم. ولى وقتى گواهان حقايق را گفتند، ديگر جايى براى كتمان نيست.

در آيات قرآن، آرزوهای حسرت بار گناهکاران به این گونه مطرح است:

کاش خاک بودم. کاش در خاک محو بودم. کاش با فلانی دوست نمی شدم. کاش در دنیا اهل تعقل و فکر بودم. کاش با همان مرگ، فانی شده بودم...

۱- نافرمانی از دستورهای حکومتی پیامبر، در ردیف کفر به خداست. «كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ»

۲- روز قیامت، روز حسرت و آرزوست. يَوْمَ... لَوْ تَسَوَّى

۳- روز قیامت، هیچ سخن و مطلبی پوشیده و مخفی نمی ماند. «لَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسِسُوا حُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا» (۴۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! در حال مستی به نماز نزدیک نشوید، تا آنکه بدانید چه می گوئید. و نیز در حال جنابت نزدیک (مکان) نماز، (مسجد) نشوید، مگر به طور عبوری (و بی توقّف) تا اینکه غسل کنید. و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی

از شما از جای گودی (کنایه از قضای حاجت) آمد، یا تماسی (و آمیزش جنسی) با زنان داشتید و (در این موارد) آب نیافتید، پس بر زمین (و خاک) پاک و دلپسندی تیمم کنید، (دو کف دست بر خاک زنید) آنگاه صورت و دست هایتان را مسح کنید، همانا خداوند، بخشنده و آمرزنده است.

نکته ها:

چون تحریم شراب، در صدر اسلام به صورت تدریجی انجام گرفت. ابتدا شراب به عنوان نوشابه نامطلوب معرفی شد؛ «و مِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا» (۱) سپس این آیه نازل شد (۲) و نماز در حال مستی را نهی کرد، آنگاه زیان آن را بیش از منافعش دانست، «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا» (۳) سپس از مصرف آن به عنوان عنصری پلید و شیطانی نهی شد.

إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ ... رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ (۴)

در روایات آمده که از نماز خواندن در حالت خواب آلودگی و کسالت و سنگینی پرهیز کنید. (۵)

آیات دیگر نیز نماز خواندن از روی کسالت را از نشانه های منافقان دانسته است. (۶)

«غائط» یعنی مکان گود. چون در قدیم گودال هایی برای قضای حاجت فراهم می کردند، غائط کنایه از رفتن برای تخلی است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «صعید»، موضع بلندی است که آب از آنجا جاری شود. (۷)

امام صادق علیه السلام فرمود: مقصود از «لَا مَسِيئَتُمْ» جماع و آمیزش جنسی است، ولی خداوند ستار است و ستر را دوست دارد.

(۸)

ص: ۷۴

۱- ۱. نحل، ۶۷.

۲- ۲. تفسیر عیاشی.

۳- ۳. بقره، ۲۱۹.

۴- ۴. مائده، ۹۰.

۵- ۵. کافی، ج ۳، ص ۳۷۱.

۶- ۶. نساء، ۱۴۲ و توبه، ۵۴.

۷- ۷. بحار، ج ۷۶، ص ۳۴۷.

۸- ۸. وسائل، ج ۲۰، ص ۱۳۳.

۱-مقام نماز به حدی رفیع است که شرابخوار نباید به آن نزدیک شود. «لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْتُمْ سُكَارَى»

۲-در نماز، تنها اذکار و حرکات کافی نیست، توجه و شعور لازم است. حَتَّى تَعْلَمُوا ...

۳-عبادات ناآگاهانه، از ارزش بالا برخوردار نیست، گرچه تکلیف را ساقط می کند. «حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ»

۴-در مسجد، نباید با حالت جنابت وارد شد. وَلَا جُنْبًا ...

۵-در غسل، شستن تمام بدن لازم است. چون در آیه نام عضو خاصی برده نشده است. «تَغْتَسِلُوا»

۶-احتمال خطر و ضرر، یا تکلیف را از انسان برمی دارد و یا سبب تخفیف تکلیف می شود. وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى ... فَتَيَمَّمُوا

۷-در تعبیرات و گفتار، باید ادب را رعایت کرد. «مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ» (تعبیر برگشت از گودی برای قضای حاجت و لمس زنان، کنایه از آمیزش جنسی است. (۱))

۸-احکام خدا، ترخیص دارد ولی تعطیل ندارد. اگر آب نبود، باید تیمم کرد.

«فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»

۹-شرط ارتباط با خدا از طریق نماز، طهارت و پاکی است، وضو یا تیمم.

«فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»

۱۰-تخفیف احکام، نمودی از رحمت و مغفرت الهی است. فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا ... عَفْوَ غَفُورًا

أَلَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتُرُونَ الضَّلَالَهَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾

آیا ندیدی آنان را که بهره ای از کتاب خدا به آنان داده شده بود (به جای آنکه هدایت کسب کنند) گمراهی می خردند و می خواهند شما (نیز) راه را گم کنید.

پیام ها:

۱- علم به کتاب آسمانی، به تنهایی برای هدایت کافی نیست. أُوتُوا نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ ... يَشْتُرُونَ الضَّلَالَهَ

۲- آگاهی علمای اهل کتاب از تعالیم الهی ناقص است و همین نقص زمینه ی انحراف می شود. «نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتُرُونَ الضَّلَالَهَ»

۳- دانشمندان منحرف، از علم و مقام خود سوء استفاده کرده و در کمین انحراف و گمراهی دیگرانند. «يُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ»

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾

و خداوند به دشمنان شما داناتر است و کافی است که خدا سرپرست شما باشد و کافی است که خدا یاور شما باشد.

پیام ها:

۱- ممکن است ما در شناخت دشمن اشتباه کنیم، ولی خداوند دشمنان واقعی ما را بهتر می شناسد. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ»

۲- با وعده های الهی مبنی بر ولایت و نصرت مؤمنان، نباید از توطئه ها و دشمنی ها ترسید. «وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا»

۳- ولایت باید همراه با قدرت و نصرت باشد. «وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا»

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعُوا غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعُوا وَانظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمًا وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

بعضی از یهودیان، سخنان را از جایگاهش تحریف می کنند (و بجای آنکه بگویند:

شنیدیم و اطاعت کردیم) می گویند: شنیدیم و نافرمانی کردیم (و بی ادبانه به پیامبر می گویند: بشنو که هرگز نشنوی و ما را تحمیق کن، (این گونه می گویند) تا با زبان خود حقایق را بگردانند و در دین شما طعنه زنند و اگر می گفتند: (کلام خدا) را شنیدیم و اطاعت کردیم و (کلام ما را) بشنو و به حال ما بنگر (تا حقایق را بهتر درک کنیم) برایشان بهتر بود و با منطق سازگارتر، ولی خداوند آنان را به خاطر کفر و سرسختی شان لعن کرد، پس جز اندکی توفیق ایمان نیافتند.

نکته ها:

تعبیر «سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا» مثل آن است که در فارسی از روی مسخره می گویند: از تو گفتن و از ما گوش نکردن.

کلمه ی «رَاعِنَا» را مسلمانان به رسول خدا می گفتند و منظورشان این بود که مراقب و متوجه ما باش، اما یهود با تحریف این کلمه، معنای زشتی را اراده می کردند. چون کلمه ی «رَاعِنَا» را اگر از ریشه ی «رعی» بگیرند، معنایش مراعات کردن است و اگر از «رعوت» گرفته شود و با تشدید نون «رَاعِنَا» خوانده شود، به معنای آن است که ما را احق کن. یهود با پیچیدن زبانیشان و جابجا کردن کلمات و حروف، مسلمانان را تحقیر و پیامبر را مسخره می کردند.

پیام ها:

۱- گناه عده ای را نباید به گردن همه گروه انداخت. مِنَ الَّذِينَ ...

۲- تحریف در مفاهیم لغات و فرهنگ، از گناهان کلیدی و زمینه ساز گناهان دیگر

و تضعیف مکتب است. «لَيَّا بِالْسِتِّهِمْ وَ طَعْنَا فِي الدِّينِ»

۳- توهین به مقدّسات و شکستن حریم ها، حربه ی همیشگی کافران است. «وَ اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ»

۴- اجابت دعوت انبیا، مایه نیکی و استواری است. «خَيْرًا لَهُمْ وَ أَقْوَمَ»

۵- سرنوشت انسان، نتیجه ی انتخاب و عملکرد خود اوست. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِنَزْلِهِ مُّصِدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

ای کسانی که به شما کتاب (آسمانی) داده شده! به آنچه نازل کردیم که تصدیق کننده چیزی (تورات و انجیل) است که با شماست، ایمان آورید، پیش از آنکه چهره هایی را محو و نابینا کنیم، پس به پشت برگردانیم، یا مورد لعن خویش سازیم، آنگونه که اصحابِ روزِ شنبه (یهودیان متخلف) را لعنت کردیم. و فرمان خداوند، شدنی است.

نکته ها:

منظور از محو و برگشت چهره ها، می تواند، دگرگونی دل و فطرت سالم و عقل و هوش، از مسیر سعادت باشد، که در نتیجه ی لجاجت و سرسختی در برابر آیات الهی، بجای یک قدم به جلو، گامی به عقب می روند و چهره ی انسانی شان مسخ و محو می شود. شاید هم منظور، برگشتِ ظاهری صورت به پشت سر و مسخ چهره باشد، یا تغییر شکل در قیامت.

اصحابِ سَبْت، یهودیان متخلفی بودند که فرمان خدا را مبنی بر تحریم صید ماهی در روزهای شنبه نافرمانی کرده و با یک نیرنگ، ماهیان را در روز شنبه حبس و روز یکشنبه صید می کردند. آنان به قهر الهی گرفتار شده و صورت هایشان به شکل بوزینه، مسخ شد. (۱)

ص: ۷۸

۱-اسلام، پیروان ادیان دیگر را به دین خدا دعوت می کند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا»

۲-چهره های علمی و آگاهان جامعه، مسئول تر و مورد خطاب بیشتر خداوند هستند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا»

۳-در شیوه ی دعوت و تبلیغ، مناسب است به اعتقادات و مشترکاتِ حقّ دیگران احترام گذاشت. «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ»

۴-اصول کلی برنامه های همه ی انبیا، با هم هماهنگ است. «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ»

۵-در برابر افراد لجوج، باید از اهرم تهدید استفاده کرد. «مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ»

۶-برای تأثیر تهدید، بهتر است نمونه های عینی و عملی آن را گوشزد کرد. «كَمَا لَعْنَا أَصْحَابَ السَّبْتِ»

۷-قهر الهی نسبت به لجوجان، یک سنت است. «كَمَا لَعْنَا أَصْحَابَ السَّبْتِ»

۸-فرمان خداوند، قطعی است. «كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا»

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

همانا خداوند، این که به او شرک ورزیده شود نمی بخشد، ولی هر چه پایین تر باشد، برای هر که بخواد می بخشد. و هر کس به خداوند شرک ورزد به تحقیق گناهی بزرگ بر ساخته است.

نکته ها:

موضوع شرک، صدها بار در قرآن مطرح شده و از هر گونه توجه به غیر خدا، تحت هر عنوان (بت پرستی، ریاکاری، گرایش های غیرالهی، ماده گرایی و...) انتقاد شده است.

مضمون این آیه، عیناً در آیه ۱۱۶ همین سوره تکرار شده و تکرار، عامل هدایت است.

از آنجا که شرک، خروج از مدار حقّ و بریدن از خدا و پیوستن به دیگری است، بدون توبه

آمرزیده نمی شود، ولی اگر مشرک، دست از شرک بردارد و توبه ی واقعی کند، خداوند می آمرزد. در آیه ۵۴ سوره ی زمر، می فرماید: خداوند، همه گناهان را می آمرزد، پس از رحمت او مأیوس نباشید و به درگاهش توبه کنید.

چون هیچ کس نمی داند نظر رحمت حکیمانه ی خدا متوجه چه کسی خواهد شد، پس جایی برای غرور و جرأت به گناه، باقی نمی ماند.

عوامل بخشش چند چیز است: ۱. توبه، ۲. انجام نیکی ها، ۳. دوری از گناهان کبیره، ۴.

شفاعت، ۵. عفو الهی.

امام صادق علیه السلام درباره ی «يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» فرمود: مقصود گناهان کبیره و گناهان دیگر است، (که خداوند اگر بخواهد بدون توبه نیز می بخشد). (۱)

پیام ها:

۱- شرک، منفورترین گناه و مانع غفران و بخشایش الهی است. «لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ»

۲- بخشایش گناهان، مربوط به اراده ی حکیمانه خداست. «لَمَنْ يَشَاءُ»

۳- شرک، ادعایی بی دلیل و دروغی بزرگ است. «فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزُكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بِاللَّهِ يَزُكُّونَ مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾

آیا ندیدی کسانی که خود را پاک و بی عیب می شمردند؟ (چنین نیست) بلکه خداوند، هر کس را بخواهد پاک می گرداند و آنان به اندازه نخ هسته خرما ظلم نمی شوند.

نکته ها:

خودستایی و خویشتن را بی عیب دانستن و خود را برگزیده و ممتاز دیدن، مورد نکوهش

ص: ۸۰

قرآن است، چنانکه می فرماید: «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى» (۱) از خود ستایش نکنید، خداوند داناتر است که متقی کیست. حضرت علی علیه السلام در خطبه ی «همام» یکی از نشانه های متقین را این می داند که هرگاه ستایش شوند، می هراسند.

پیام ها:

۱- خودستایی که برخاسته از غرور و بزرگی بینی است، جایز نیست. «يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ»

۲- تزکیه ای ارزش دارد که بر اساس دستورات الهی باشد، نه ارشادات بشری.

«بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ»

۳- کیفرهای الهی، نتیجه اعمال ناپسند انسان است، نه ظلم خدا. «لَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا»

أَنْظُرُ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ كَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا «۵۰»

بنگر چگونه بر خدا دروغ می بندند! و همین گناه آشکار برای (مجازات) آنان بس است.

نکته ها:

خودبرتربینی یهود- که خود را نژاد برتر و فرزندان و محبوبان خدا می دانستند- بزرگ ترین افترا بر خداست، چون خداوند هیچ کسی را فرزند خویش قرار نداده و همه در نزد او برابرند و امتیاز، برای ایمان و تقوا است.

در افترا، علاوه بر دروغ، تهمت، ایذاء، ظلم و هتک حیثیت هم هست. افترا بر خدا روزه را باطل می کند.

امام باقر علیه السلام فرمود: دروغ، از شرابخواری بدتر است، ولی افترا از دروغ هم سخت تر است.

پیام ها:

۱- پیامبر موظف به شناخت و ارزیابی اعمال و عقائد اهل کتاب است. أَنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ ...

۲- تزکیه ی نابجای نفس و خود را مقرب درگاه خدا دانستن، افترا بر خدا و مانع

ص: ۸۱

رشد است. کلمه «اتم» در لغت به چیزی گفته می شود که انسان را از صلاح و ثواب باز دارد. «كَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا»

أَلَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾

آیا کسانی را که بهره ای از کتاب (خدا) به آنها داده شده، ندیده ای که به بت و طاغوت ایمان می آورند و درباره کفار می گویند: اینان از کسانی که (به اسلام و محمد صلی الله علیه و آله) ایمان آورده اند، راه یافته ترند.

نکته ها:

پس از جنگ احد، جمعی از یهودیان به مکه رفتند تا بر ضد مسلمانان، با مشرکان هم پیمان شوند و برای دلخوشی و اطمینان کفار، در برابر بت های آنان سجده کردند و گفتند:

بت پرستی شما از اسلام مسلمانان بهتر است.

«جبت»، که به بت، ساحر و کاهن گفته می شود، یکبار در قرآن آمده ولی کلمه ی «طاغوت»، از ریشه ی «طغیان»، هشت مرتبه آمده است. شاید مراد از جبت و طاغوت، همان دو بتی باشد که یهودیان در برابر آنها سجده کردند، و شاید مراد از جبت، بت باشد و مراد از طاغوت، بت پرستان و حامیان بت پرستی باشد.

پیام ها:

۱- آگاهی ناقص از دین، زمینه ی انحراف است. «نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ»

۲- دشمنان، برای مبارزه با اسلام حتی از عقاید خود دست می کشند (سجده ی یهود بر بت، به خاطر خشنودی مشرکان و هماهنگی بر ضد مسلمانان).

﴿يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ﴾

۳- روح لجاجت و عناد، مسیر قضاوت را عوض می کند. يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَ

الطَّاعُونَ وَيَقُولُونَ ... هُوَ لَأَمْ هُدَى ...

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

آنانند کسانی که خداوند، لعنتشان کرده است و هر کس را خدا لعن کند، هرگز برای او یابوری نخواهی یافت.

پیام ها:

۱- هر اتحادی علیه حق ملعون است. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ»

۲- پیمان های نامقدس دشمنان علیه حق، هرگز به نتیجه ی مطلوب نمی رسد و در برابر اراده ی خدا سودی ندارد. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا»

۳- منفور خدا، همیشه مغلوب خواهد بود. «وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا»

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

آیا برای آنان (یهودیان) بهره ای از حکومت است؟ که در آن هنگام ذره ای به مردم نمی دادند.

نکته ها:

«نَقِيرًا» یا گودی پشت هسته ی خرماست، و یا آن چیزی است که پرندگان با منقار خود برمی دارند و کنایه از امر ناچیز و اندک است.

امام باقر علیه السلام درباره ی «نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ» فرمود: مقصود امامت و خلافت است و مقصود از «الناس» ما اهل بیت هستیم. (۱) یعنی اگر کسانی به قدرت برسند به اندازه نخ هسته ی خرمایی به اهل بیت علیهم السلام قدرت نخواهند داد.

در تفسیر مجمع البیان آمده که یهود به قدری انحصار طلبند که اگر قدرتی به دست آورند، به دیگران نمی دهند. این معنی، با روحیه ی بخل و تنگ نظری یهود، سازگارتر است.

ص: ۸۳

۱- از قضاوت های نابجای دیگران درباره ی دینتان نگران نباشید. «أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ»

۲- حکومت نامحدود، مخصوص خداوند است. هر فرد و قومی گوشه ای از حکومت را آن هم برای چند روزی بدست می گیرد. «نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ»

۳- دشمنان خود را بشناسید، که اگر به قدرت برسند، شمارا به کلی نادیده می گیرند. لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ ...

۴- کسی که حکومت و قدرت را بدست می گیرد باید به فکر رفاه مردم باشد.

نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ ... لَا يُؤْتُونَ

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾

یا اینکه (یهودیان) نسبت به مردم (مسلمان) به خاطر آنچه که خداوند از فضل خویش به آنان داده است، حسد می ورزند. همانا ما قبلاً به آل ابراهیم (که شما از نسل او هستید نیز) کتاب آسمانی و حکمت و سلطنت بزرگی دادیم. (چرا اکنون به آل محمد علیهم السلام ندهیم؟)

نکته ها:

آیه ی قبل اشاره به بخل یهود بود و در این آیه به حسادتشان اشاره شده است و حسد از بخل بدتر است. چون در بخل مال خود را نمی بخشد، ولی در حسد از بخشش دیگری هم ناراحت است.

یهود که پیشتر مورد لطف و نعمت خدا قرار گرفته اند، چرا از اینکه دیگران به نعمت و قدرتی برسند، از روی حسد، ناراحت می شوند؟ چرا آل ابراهیم برخوردار باشند و آل محمد و بنی هاشم، محروم؟

در روایات، اهل بیت فرموده اند: آنان که مورد حسادت قرار گرفته اند، ماییم. (۱)

در حدیث از امام صادق علیه السلام می خوانیم که فرمود: مراد از «کتاب»، نبوت و مراد از «حکمت»، فهم و قضاوت و مراد از «ملک عظیم»، اطاعت مردم است. (۲)

امام باقر علیه السلام در تفسیر «ملک عظیم» فرمود: مراد آن است که خداوند در میان آنان امامان بر حق قرار داد. (۳)

در حدیث دیگر از حضرت علی علیه السلام می خوانیم که فرمود: مراد از آل ابراهیم ما اهل بیت پیامبر هستیم. (۴)

پیام ها:

۱- حسود، در مقابل اراده ی خدا قد علم می کند. «يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ»

۲- منشأ همه ی نعمت ها و بهره گیری ها فضل خداست. «مِنْ فَضْلِهِ» به جای آرزوی زوال نعمت دیگران، از خداوند آرزوی فضل او را داشته باشید.

۳- همسویی اهل کتاب با مشرکان و قضاوت بر اینکه شرک شما بهتر از توحید مسلمانان است، به خاطر حسادت است. در آیات قبل خواندیم که یهودیان به مشرکان گفتند: هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ... در این آیه می خوانیم: «أَمْ يَحْسُدُونَ» ۴- همه ی الطاف از اوست. (سه بار کلمه «آئینا» تکرار شده است)

۵- حکومت الهی باید بدست کسانی باشد که قبل از حکومت، دارای مقام معنوی و علمی و بینش بالایی باشند. نام کتاب و حکمت قبل از ملک عظیم آمده است. (آری نعمت های معنوی بر مادی مقدم است). «آئینا... الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآئِينَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا»

ص: ۸۵

۱- ۱. کافی، ج ۱، ص ۱۸۶.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۳۰۶.

۳- ۳. کافی، ج ۱، ص ۳۰۶.

۴- ۴. بحار، ج ۲۸، ص ۲۷۵.

فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَ كَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سِوَفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كَلِمًا نَضَعَتْ جُلُودَهُمْ بَدَلًا لَهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

پس بعضی از یهودیان به او (پیامبر اسلام) ایمان آوردند و بعضی (نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه) از ایمان آوردن مردم جلوگیری کردند، و شعله‌ی سوزان دوزخ، برای کیفر آنان بس است. همانا به زودی کسانی را که به آیات ما کافر شدند در آتشی خواهیم افکند. هر چه پوست بدنشان بسوزد، پوست دیگری به جای آن قرار می‌دهیم تا کیفر را بچشند. همانا خداوند توانا و حکیم است

نکته‌ها:

چون آنان هر لحظه، لجاجت می‌کنند پس باید هر لحظه با پوست جدید کیفر شوند.

چنانکه در تفسیر صافی آمده است: «ابن ابی العوجاء» یکی از مخالفان دین در عصر ائمه، از امام صادق علیه السلام پرسید: گناه پوست جدید چیست؟ امام فرمود: پوست جدید، از سوخته‌های همان پوست اول است، مثل خشتی که شکسته و خورد می‌شود و بار دیگر گل و خشت تازه‌ای ساخته می‌شود.

پیام‌ها:

۱- کیفر کافران دائمی است. «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا»

۲- پوست جدید، به خاطر چشیدن عذاب شدید است. (چون در سوختن، بیشتر درد و سوزش مربوط به پوست است و اگر آتش به استخوان برسد، درد کم می‌شود). «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا»

۳- معاد جسمانی است. «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا»

۴- هرگز عذاب، به خاطر استمرار، برای کافران عادی نمی‌شود. «لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ»

۵- عذاب کردن دائمی کفار حکیمانه است و هیچ نیروئی قادر بر جلوگیری از قهر خداوند در دوزخ نیست. «عَزِيزًا حَكِيْمًا»

وَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خَالِدِيْنَ فِيْهَا اَبَدًا لَّهُمْ فِيْهَا اَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيْلًا ﴿٥٧﴾

و کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده اند، به زودی در باغ هایی که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است وارد می کنیم. آنان همیشه در آن جاودانند، برایشان در آن جا همسرانی پاکیزه است و آنان را در سایه هایی پایدار (بدون سردی و گرمی و طوفان) در آوریم.

نکته ها:

در تربیت باید بیم و امید در کنار هم باشد. در آیه قبل بیم بود و این آیه، امید.

«ظلیل»، سایه ی کشیده و ممتد است.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از ازواج مطهره همسرانی هستند که از آلودگی به حیض و حدث پاکند. (۱)

پیام ها:

۱- ایمان و عمل صالح دو شرط اساسی برای ورود به بهشت است. «اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَنُدْخِلُهُمْ»

۲- لطف خدا سریع تر از قهر اوست. (در آیه قبل برای دوزخیان حرف «سوف» بکار رفته که نشانه آینده دور است، ولی در این آیه حرف «سین» «فَسَيُدْخِلُهُمْ» که نشانه ی آینده نزدیک است) ۳- پاکی همسران بهشتی هم جسمی است و هم روحی. «مُطَهَّرَةٌ» به کسی گفته

ص: ۸۷

می شود که از نظر جسمی و روحی پاک و منزّه باشد.)

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا
بَصِيرًا (۵۸)

همانا خداوند فرماتان می دهد که امانتها را به صاحبانش بدهید و هرگاه میان مردم داوری کردید، به عدل حکم کنید. چه نیک است آنچه که خداوند شما را بدان پند می دهد. بی گمان خداوند شنوای بیناست.

نکته ها:

امانتداری و رفتار عادلانه و دور از تبعیض، از نشانه های مهم ایمان است، چنانکه خیانت به امانت، علامت نفاق است. در حدیث است: به رکوع و سجود طولانی افراد نگاه نکنید، بلکه به راستگویی و امانتداری آنان بنگرید. (۱)

در روایات متعدّد، منظور از امانت، رهبری جامعه معرفی شده که اهلش اهل بیت علیهم السلام می باشند. این مصداق بارز عمل به این آیه است.

آری، کلید خوشبختی جامعه، بر سر کار بودن افراد لایق و رفتار عادلانه است و منشأ نابسامانی های اجتماعی، ریاست ناهلان و قضاوت های ظالمانه است. حضرت امیر علیه السلام فرموده است: «من تقدّم علی قوم و هو یری فیهم من هو افضل، فقد خان الله و رسوله و المؤمنین» هر کس خود را در جامعه بر دیگران مقدم بدارد و پیشوا شود در حالی که بداند افراد لایق تر از او هستند، قطعاً او به خدا و پیامبر و مؤمنان خیانت کرده است. (۲)

شاید بتوان گفت: خیانت در امانت شامل کتمان علم، حرفه و حقّ، تصاحب اموال مردم، اطاعت از رهبران غیر الهی، انتخاب همسر یا معلّم ناهل برای فرزندان و... می شود.

ص: ۸۸

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۰۵.

۲- ۲. الغدیر، ج ۸.

امام باقر علیه السلام فرمود: اوامر و نواهی خدا امانت های الهی هستند. (۱)

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: خداوند امر فرموده که هر امامی آنچه در نزدش است به امام بعد از خود بسپارد. (۲)

امانت سه گونه است:

الف: میان انسان و خدا. (وظایف و واجباتی که بر انسان تعیین شده است). (۳)

ب: میان انسان و دیگران. (اموال یا اسرار دیگران نزد انسان)

ج: میان انسان و خودش. (مثل علم و عمر و قدرت که در دست ما امانتند).

پیام ها:

۱- سپردن امور به کاردanan و قضاوت عادلانه، از مصادیق عمل صالح و از نشانه های ایمان است. (با توجه به آیه قبل)

۲- هر امانتی صاحبی دارد و هر کس لیاقت و استعداد کار و مقامی را دارد. «أَهْلُهَا»

۳- در ادای امانت و دادگری، ایمان شرط نیست. نسبت به همه ی مردم باید امین و دادگر بود. «أَهْلُهَا، النَّاسِ»

۴- قاضی و حاکم باید عادل باشد. «تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ»

۵- تشکیل حکومت لازم است. لازمه ی سپردن مسئولیت ها به اهلس و قضاوت عادلانه برقراری نظام و حکومت الهی است.

تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ ... تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ

۶- موعظه ی خوب، آن است که علاوه بر پندهای اخلاقی، به مسائل اجتماعی و قضایی هم توجه کند. «نِعْمًا يَعْظُمُ بِهِ»

۷- اگر مردم هم خیانت در امانت یا ستم در قضاوت را نفهمند، خدا بینا و شنواست. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا»

ص: ۸۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). کافی، ج ۱، ص ۲۷۷.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ (٥٩)

ای کسانی که ایمان آورده اید! خدا را اطاعت کنید و از رسول و اولی الامر خود (جانشینان پیامبر) اطاعت کنید. پس اگر درباره چیزی نزاع کردید آن را به حکم خدا و پیامبر ارجاع دهید، اگر به خدا و قیامت ایمان دارید این (رجوع به قرآن و سنت برای حل اختلاف) بهتر و پایانش نیکوتر است.

نکته ها:

آیه ی قبل، بیان وظایف حاکمان بود که باید دادگر و امانتدار باشند، این آیه به وظیفه ی مردم در برابر خدا و پیامبر اشاره می کند. با وجود سه مرجع «خدا»، «پیامبر» و «اولی الامر» هرگز مردم در بن بست قرار نمی گیرند. آمدن این سه مرجع برای اطاعت، با توحید قرآنی منافات ندارد، چون اطاعت از پیامبر و اولی الامر نیز، شعاعی از اطاعت خدا و در طول آن است، نه در عرض آن و به فرمان خداوند اطاعت از این دو لازم است.

در تفسیر نمونه به نقل از ابن عباس آمده است که وقتی پیامبر اسلام، هنگام عزیمت به تبوک، علی علیه السلام را در مدینه به جای خود منصوب کرد و فرمود: «انت منی بمنزله هارون من موسی» این آیه نازل شد.

در آیه قبل سفارش شد که امانات به اهلش سپرده شود، این آیه گویا می فرماید: سپردن به اهلش، در سایه اطاعت از خدا و رسول و اولی الامر است.

تکرار فرمان «أَطِيعُوا» رمز تنوع دستورهاست. پیامبر گاهی بیان احکام الهی می کرد، گاهی دستور حکومتی می داد و دو منصب «رسالت» و «حکومت» داشت. قرآن گاهی خطاب به پیامبر می فرماید: «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (١) آنچه را نازل کرده ایم برای مردم بیان کن. و گاهی می فرماید: «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» (٢) میان مردم بر

ص: ٩٠

١-١). نحل، ٤٤.

٢-٢). نساء، ١٠٥.

اساس قوانین الهی، حکومت و قضاوت کن.

قرآن درباره مفسدان، مسرفان، گمراهان، جاهلان، جباران و... دستور «لَا تُطَع» و «لَا تَتَّبِع» می دهد. بنابراین موارد «أَطِيعُوا» باید کسانی باشند که از اطاعتشان نهی نشده باشد و اطاعتشان در تضاد با اوامر خدا و رسول نباشد.

در آیه، اطاعت از اولی الامر آمده، ولی به هنگام نزاع، مراجعه به آنان مطرح نشده، بلکه تنها مرجع حلّ نزاع، خدا و رسول معرفی شده اند. و این نشانه آن است که اگر در شناخت اولی الامر و مصداق آن نیز نزاع شد، به خدا و رسول مراجعه کنید که در روایات نبوی، اولی الامر اهل بیت پیامبر معرفی شده اند. (۱)

حسین بن ابی العلاء گوید: من عقیده ام را درباره ی اوصیای پیامبر و اینکه اطاعت آنها واجب است، بر امام صادق علیه السلام عرضه کردم، حضرت فرمود: آری چنین است، اینان همان کسانی هستند که خداوند درباره ی آنان فرموده: أَطِيعُوا اللَّهَ... و همان کسانی اند که درباره ی آنها فرموده: إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... وَ هُمْ رَاكِعُونَ (۲)

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۲۵ نهج البلاغه و عهدنامه مالک اشتر فرمودند: مراد از مراجعه به خدا و رسول، مراجعه به آیات محکّمات و سنتی که همه بر آن اتفاق داشته باشند.

حضرت علی علیه السلام فرمود: هر حاکمی که به غیر از نظر اهل بیت معصوم پیامبر علیهم السلام قضاوت کند، طاغوت است. (۳)

پیام ها:

۱- مردم باید نظام اسلامی را بپذیرند و از رهبران الهی آن در قول و عمل پشتیبانی کنند. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ»

۲- اسلام مکتبی است که عقاید و سیاستش بهم آمیخته است. اطاعت از رسول و ولی الامر که امری سیاسی است، به ایمان به خدا و قیامت که امری اعتقادی

ص: ۹۱

۱- ۱. کمال الدین صدوق، ص ۲۲۲.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۱۸۷.

۳- ۳. دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۵۳۰.

است، آمیخته است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ»

۳- سلسله مراتب در اطاعت باید حفظ شود. «اللَّهُ، الرَّسُولُ، أُولَى الْأَمْرِ» □

۴- اولی الامر باید همچون پیامبر معصوم باشند، تا مانند پیامبر اطاعت از آنان، لازم و بی چون و چرا باشد. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ»

۵- اطاعت از حاکمی واجب است که مؤمن و از خود مردم با ایمان باشد.

أَطِيعُوا ... مِنْكُمْ

۶- نشانه ی ایمان واقعی، مراجعه به خدا و رسول، هنگام تنازع و بالا- گرفتن درگیری هاست و اطاعت در شرایط عادی کار مهمی نیست. «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ»

۷- یکی از وظایف حکومت اسلامی ایجاد وحدت و حلّ تنازعات است. «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ ...» □

۸- دین کامل باید برای همه ی اختلاف ها، راه حل داشته باشد. «فِي شَيْءٍ فَرَدُّهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ» □

۹- پذیرش فرمان از حکومت های غیر الهی و طاغوت، حرام است. «فَرَدُّهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ» □

۱۰- اگر همه ی فرقه ها، قرآن و سنت را مرجع بدانند، اختلاف ها حل شده، وحدت و یکپارچگی حاکم می شود. «فَرَدُّهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ»

۱۱- مخالفان با احکام خدا و رسول و رهبران الهی، باید در ایمان خود شک کنند.

إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ ...

۱۲- برنامه عملی اسلام بر اساس برنامه اعتقادی آن است. «أَطِيعُوا ... إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ» به عبارت دیگر ایمان به خدا و قیامت، پشتوانه ی اجرایی احکام اسلام و مایه ی پرهیز از نافرمانی خدا و رسول است.

۱۳- دوران‌دیشی و رعایت مصالح درازمدت، میزان ارزش است. «أَحْسَنُ تَأْوِيلًا»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ
يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾

آیا کسانی را که می‌پندارند به آنچه بر تو و آنچه (بر پیامبران) پیش از تو نازل شده است، ایمان آورده‌اند نمی‌بینی که می‌خواهند داوری را نزد طاغوت (و حکام باطل) ببرند، در حالی که مأمورند به طاغوت، کفر ورزند.

و شیطان می‌خواهد آنان را گمراه کند، گمراهی دور و درازی!

نکته‌ها:

آیه ی قبل، مرجع در منازعات را خدا و پیامبر معرفی کرد، این آیه در انتقاد از کسانی است که مرجع نزاع خود را طاغوت قرار می‌دهند.

میان یک منافق مسلمان نما و یک یهودی نزاع شد. بنا بر داوری گذاشتند. یهودی پیامبر را به خاطر امانت و عدالت به داوری قبول کرد، ولی آن منافق گفت: من به داوری کعب بن اشرف (که از بزرگان یهود بود) راضیم، زیرا می‌دانست که با هدایایی می‌تواند نظر کعب را به نفع خود جلب کند. این آیه در نکوهش آن رفتار نازل شد.

به تعبیر امام صادق علیه السلام طاغوت، کسی است که به حق حکم نکند و در برابر فرمان خدا، دستور دهد و اطاعت شود.

(۱)

پیام‌ها:

۱- ایمان بدون تبری از طاغوت، ایمان نیست، خیال ایمان است. يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا ... يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ

۲- ادیان، هدف و ماهیت مشترک دارند و ایمان به دستورات همه ی انبیا لازم است. «أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ»

ص: ۹۳

۳- سازش با طاغوت، حرام است. «أَمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ»

۴- ابتدا راه حق را نشان دهید، سپس راه باطل را نفی کنید. فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ ... يُرِيدُونَ أَنْ يُتَّحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ

۵- حتی فکر و اراده ی مراجعه به طاغوت مورد انتقاد است. «يُرِيدُونَ أَنْ يُتَّحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ»

۶- موفقیت شیطان، در سایه ی اطاعت مردم از طاغوت هاست. يُتَّحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ ... يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ

۷- منافق، طاغوت و شیطان در یک خط و در برابر پیامبرانند. الَّذِينَ يَزْعُمُونَ ...

يُتَّحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ ... يُرِيدُ الشَّيْطَانُ

۸- کفر به طاغوت و حرام بودن مراجعه به دادگاه های طاغوتی، فرمان همه ادیان آسمانی است. أَلَمْ تَرَ ... أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ ... يُتَّحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ

۹- در حل اختلافات داخلی، سراغ بیگانگان رفتن، خواست شیطان و ممنوع است. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ ...»

۱۰- منافقان، تحت اراده ی شیطانند و طاغوت ها دام ها و ابزار کار شیطانند. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ»

۱۱- نتیجه ی مراجعه و پناه به طاغوت، سقوط به درّه هولناک است. «ضَالًّا بَعِيدًا»

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

و چون به آنان گفته شود (که برای داوری) به سوی آنچه خداوند نازل کرده و به سوی پیامبر بیایید، منافقان را می بینی که به شدت از پذیرش دعوت تو روی می گردانند.

۱- گرچه منافقان، تسلیم قانون خدا و فرمان پیامبر نیستند، ولی ما باید آنان را دعوت کنیم. «قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا»

۲- در پذیرش دعوت انبیا، رشد و برتری است. («تَعَالَوْا» دعوت به بالا آمدن است)

۳- کتاب و سنت هماهنگ هستند، و گرنه ارجاع مردم به دو چیز متضاد حکیمانه نیست. «إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ»

۴- مراجعه به طاغوت و قضاوت خواهی از بیگانگان، خصلت و روحیه ی منافقان است که با رهبر آسمانی مخالفت و از راه حق اعراض کنند. (کلمه «يَصُدُّونَ» نشانه ی خصلت و استمرار است)

۵- منافق، علاوه بر اعراض خود، مانع دیگران نیز می شود. «يَصُدُّونَ»

۶- آنچه پرده از کفر منافقان برمی دارد، مخالفتشان با رهبری الهی است. «عَنْكَ»

۷- منافقان، حساسیتی نسبت به ایمان قلبی مردم به خداوند ندارند، ناراحتی عمده ی آنان اجتماع مردم برگرد رهبر آسمانی است. «يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا»

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاؤُكَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّ آرْدُنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾

پس چگونه وقتی به خاطر کارهایی که از قبل انجام دادند، مصیبتی و مشکلی به آنان می رسد و (از برای رهایی از آن) سراغ تو می آیند، به خدا سوگند یاد می کنند که هدف ما (از مراجعه به طاغوت) جز نیکی و توافق (میان دو طرف نزاع) نبوده است.

نکته ها:

توجیه منافقان برای داوری نزد طاغوت این بود که هدف، آشتی دادن بوده و اگر برای داوری نزد پیامبر می رفتیم و او به نفع یک طرف حکم می داد، قهراً دیگری از رسول خدا دلگیر می شد و سر و صدا به پا می کرد که با شأن پیامبر سازگار نبود، از این رو برای حفظ

آبرو و موقعیت و محبوبیت پیامبر، نزاع را نزد وی نبرديم.

پیام ها:

۱- عامل خطر کارهای خود انسان است. «مُصِيبُهُ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ»

۲- مسلمانان چند چهره و منافق، هنگام بروز مشکل و احساس خطر به سراغ رهبران الهی می آیند. «جَاؤُكَ»

۳- مراجعه به طاغوت، نابسامانی ها و مصائبی دارد، «أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ» که ناگزیر باید به راه انبیاء برگردید. «جَاؤُكَ»

۴- منافقان، خلاف های خود را توجیه می کنند. «إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا»

۵- منافق سوگند به خدا را پوششی برای اهداف خود قرار می دهد. «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ»

۶- گاهی واژه های مقدس به دروغ دستاویز افراد نامقدس می شود. «إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا»

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

آنان کسانی اند که خداوند، آنچه را در دل دارند می داند. پس از آنان درگذر و پندشان ده و با آنان سخنی رسا که در جانشان بنشیند بگویی.

پیام ها:

۱- تلاش منافقان بیهوده است، چون خداوند هم از درون و نیاتشان آگاه است و هم بموقع، افشاگری می کند. «يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ»

۲- معذرت خواهی منافقان، صادقانه نیست، و گرنه فرمان اعراض از آنان صادر نمی شد. «يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

۳- شیوه ی برخورد رهبر با منافقان باید شیوه ی اعراض و موعظه باشد. «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ»

۴- در مقام موعظه، باید با صراحت، منافقان را نسبت به عواقب کار و سرنوشتشان هشدار داد. «فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا»

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿٦٤﴾

و ما هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر برای آنکه با اذن خداوند فرمان برده شود و اگر آنان هنگامی که به خود ستم کردند (از راه خود برگشته و) نزد تو می آمدند و از خداوند مغفرت می خواستند و پیامبر هم برای آنان استغفار می کرد قطعاً خداوند را توبه پذیر و مهربان می یافتند.

نکته ها:

سیمای یک جامعه و مدیریت سالم آن است که مردمش با ایمان، رهبرش آسمانی، فرمان بری و اطاعت مردم قوی، منحرفانش پشیمان و اهل استغفار و رهبرش پذیرا و مهربان باشد.

چنانکه دعای پیامبر در حق مؤمنان مستجاب است، «اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ» دعای نیکان و فرشتگان نیز در حق آنان اثر دارد. در یک جا استغفار فرشتگان برای مردم مطرح است، «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» (۱) و در جای دیگر برای مؤمنان. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲)

پیام ها:

۱- هدف از فرستادن انبیا، هدایت مردم از طریق اطاعت از آنان است. «إِلَّا لِيُطَاعَ»

۲- اطاعت مخصوص خداست. حتی اطاعت از پیامبران باید با اذن خدا باشد و گرنه شرک است. «لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ»

ص: ۹۷

۱- ۱. شوری، ۵.

۲- ۲. غافر، ۷.

۳- توبه ی ترک رهبر، بازگشت به رهبر است. «لِيُطَاعَ - لِحَاوُكَ»

۴- رها کردن انبیا و رجوع به طاغوت، ظلم به مقام انسانی خود است. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» (با توجه به ارتباط این آیه با آیات قبل)

۵- پیوند همه مردم با رسول الله باید محکم باشد. چه مؤمن چه فاسق. مؤمن برای کسب فیض و فاسق برای درک شفاعت. «لِحَاوُكَ»

۶- راه بازگشت و توبه برای خطاکاران و حتی منافقان باز است. (با توجه به آیات قبل که مربوط به منافقان است) «فَاسْتَعْفِرُوا اللَّهَ»

۷- زیارت رهبران آسمانی و استمداد و توسل از طریق آن عزیزان، مورد تأیید قرآن است. «لِحَاوُكَ فَاسْتَعْفِرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ»

۸- پیامبر بخشنده ی گناه نیست، واسطه ی عفو الهی است. «اسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ»

۹- خطاکار، ابتدا باید پشیمان شود و به سوی حق برگردد، سپس برای استحکام رابطه با خداوند، از مقام رسالت کمک بگیرد. «فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ»

۱۰- گناهکاران نباید مأیوس شوند؛ استغفار، توبه و زیارت اولیای خدا، وسیله ی بازسازی روحی آنان است. «لِحَاوُكَ فَاسْتَغْفِرُوا...»

۱۱- در زیارت رسول خدا و اقرار به لغزش و استغفار خود احساس سبک شدن از گناه به انسان دست می دهد. «لَوْجِدُوا اللَّهَ تَوَاباً»

۱۲- اگر خطاکاران را بخشیدید به آنان محبت نیز بکنید. «تَوَاباً رَحِيماً»

۱۳- گناه، حجابی میان انسان و رحمت الهی است و همین که آن حجاب برطرف شد، رحمت دریافت می شود. «اسْتِغْفِرُوا... لَوْجِدُوا اللَّهَ»

۱۴- اقرار و اعتراف به گناه و استغفار در محضر اولیای خدا، وسیله و زمینه ی عفو الهی است. «لِحَاوُكَ فَاسْتَغْفِرُوا... لَوْجِدُوا اللَّهَ تَوَاباً رَحِيماً»

فَلَا وَ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِي مَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَ يُسَلِّمُوا تَسْلِيماً «۶۵»

نه چنین است؛ به پروردگارت سوگند، که ایمان (واقعی) نمی آورند مگر زمانی که در مشاجرات و نزاع های خود، تو را داور قرار دهند، و در دل خود هیچ گونه احساس ناراحتی از قضاوت تو نداشته باشند (و در برابر داوری تو) کاملاً تسلیم باشند.

نکته ها:

میان زیبربن عوام- از مهاجرین- و یکی از انصار، بر سر آبیاری نخلستان نزاع شد. پیامبر قضاوت کرد که چون قسمت بالای باغ، از زیبر است، اول او آبیاری کند. مرد انصاری از قضاوت پیامبر ناراحت شد و گفت چون زیبر، پسر عمه توست، به نفع او داوری کردی! رنگ پیامبر پرید و این آیه نازل شد. عجباً که خودشان رسول الله را به داوری پذیرفته اند، ولی سرباز می زنند!

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر کسانی اهل نماز و حج و زکات باشند، ولی نسبت به کارهای پیامبر صلی الله علیه و آله سوءظن داشته باشند، در حقیقت مؤمن نیستند. سپس آن حضرت این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱- نشانه های ایمان راستین سه چیز است:

الف: به جای طاغوت، داوری را نزد پیامبر بردن. «يُحْكُمُوكَ»

ب: نسبت به قضاوت پیامبر، سوءظن نداشتن. «لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا»

ج: فرمان پیامبر را با دلگرمی پذیرفتن و تسلیم بودن. «وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»

۲- اسلام، علاوه بر تسلیم ظاهری، به ابعاد روحی و تسلیم قلبی توجه کامل دارد.

«لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا»

۳- قضاوت، از شؤون رسالت و ولایت است. «مِمَّا قَضَيْتَ»

۴- وجوب تسلیم در برابر قضاوت پیامبر، نشان عصمت اوست. «يُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»

ص: ۹۹

وَلَوْ أَنَا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيثًا ﴿٦٦﴾

و اگر به آنان حکم می کردیم که تن به کشتن دهید (ویکدیگر را به فرمان ما بکشید) یا از خانه و سرزمین خود بیرون روید، جز افرادی اندک، این دستور را انجام نمی دادند و اگر آنان به آنچه پند داده می شوند عمل می کردند، برایشان بهتر و در پایداری مؤثرتر بود.

نکته ها:

این آیه اشاره دارد به تکلیف های سختی که برای امت های پیشین بوده است، مثلاً خدا به کیفر گوساله پرستی بنی اسرائیل، فرمان داد یکدیگر را بکشند. چون برای گناهی بزرگ مثل بت پرستی، جبرانی عظیم مانند کشتن یکدیگر و بیرون رفتن از شهر و دیار خود لازم بود.

پیام ها:

۱- مؤمنان باید خود را بسنجند، که اگر فرمان سختی صادر شد، در برابر آن چگونه خواهند بود؟ «وَلَوْ أَنَا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ»

۲- هنگام امتحان، افراد کمتری از عهده ی انجام تکلیف و اثبات ادعا برمی آیند.

«مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ»

۳- فرمان کفر به طاغوت و رجوع به پیامبر و تسلیم قضاوت او بودن، موعظه و خیرخواهی الهی است. «مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ»

۴- خیر و سعادت در گرو عمل است «فَعَلُوهُ - خَيْرًا»

۵- احکام الهی (اوامر و نواهی) موعظ خداوند است. «فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ»

۶- هرچه در راه خدا گام برداریم، ثبات قدم و ایمان بیشتر می شود. «فَعَلُوهُ ... أَشَدَّ تَثْبِيثًا»

۷- عمل، در نفس و روح اثر دارد. عمل به احکام، سبب پایداری ایمان است.

فَعَلُوهُ ... أَشَدَّ تَثِيْبًا

۸- تکالیف الهی هر چند به ظاهر ناخوشایند و سخت باشد، ولی به خیر و صلاح انسان است. وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ... لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ

وَ إِذَا لَّا تَتَّبِعُهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾

وَ لَهْدِيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

و در این صورت یقیناً ما از جانب خود پاداشی بزرگ به آنان می دادیم. و قطعاً آنان را به راهی راست هدایت می کردیم.

پیام ها:

۱- رسیدن به خیر، ثبات قدم، اجر بزرگ و رهیابی به راه مستقیم، در سایه ی عمل به مواعظ و پشتکار انسان است. فَعَلُوهُ ... خَيْرًا - تَثِيْبًا - أَجْرًا - مُسْتَقِيمًا

۲- گام نهادن در راه خیر، سبب رسیدن به خیر بالاتر و بیشتر می شود. «فَعَلُوهُ - أَشَدَّ تَثِيْبًا - أَجْرًا عَظِيمًا - صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

وَ مِنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصُّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسَنَ أَوْلِيَئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾

ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

و هر کس که از خدا و پیامبر اطاعت کند، پس آنان (در قیامت) با کسانی همدم خواهند بود که خداوند بر آنان نعمت داده است، مانند پیامبران، صدیقان، شهیدان و صالحان و اینان چه همدم های خوبی هستند. این همه تفضل از سوی خداست و خداوند برای آگاه بودن بس است.

نکته ها:

در سوره ی حمد در کنار صراط مستقیم، گروه «أَنْعَمْتِ عَلَيْهِمْ» آمده بود، و این بار دوم است که در کنار آیه ی صراط مستقیم، گروه «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» مطرح است. گویا غیر از انبیا

و شهدا و صدّیقان و صالحان، دیگران بیراهه می روند و راه مسقیم، منحصرأً راه یکی از این چهار گروه است.

در روایات، بهترین نمونه ی صدّیقان، امامان معصوم علیهم السلام و صدّیقه، فاطمه ی زهرا علیها السلام معرّفی شده است. مراد از «شهدا»، یا کشتگان میدان جهادند، یا گواهان اعمال در قیامت.

همنشینی با انبیا در دنیا برای همه ی پیروان واقعی امکان ندارد، بنابراین مراد آیه همنشینی در آخرت است.

پیام ها:

□
۱- قرار گرفتن در راه انبیا و شهدا و داشتن رفقای خوب، جز با اطاعت از فرمان خدا و رسول به دست نمی آید. «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ، فَأُولَئِكَ ...»

۲- رفیق خوب، انبیا، شهدا، صدّیقان و صالحانند. رفقای دنیایی را هم باید با همین خصلتها گزینش کرد. «حَسَنٌ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا»

□
۳- اطاعت از رسول، پرتوی از اطاعت خدا و در طول آن است، پس با توحید، منافاتی ندارد. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ»

۴- پاداش اطاعت از پیامبر، همجواری با همه ی انبیاست. چون همه یک نورند و یک هدف دارند و اطاعت از یکی، همراه شدن با همه است. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ ... مَعَ ... النَّبِيِّينَ»

□
۵- آگاه بودن خدا، بهترین عامل تشویق برای انجام وظیفه است. «بِاللَّهِ عَلِيمًا»

۶- مقام نبوت از مقام صدّیقین و شهدا و صالحین بالاتر است (چون نام انبیا قبل از آنها برده شده است) «مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصّٰدِقِيْنَ»

...

□
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا تَبَاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر دشمن هوشیار باشید و به علامت آمادگی) سلاح خود را بردارید، پس به صورت دسته های پراکنده و نامنظم یا همه با هم بسوی دشمن حرکت کنید.

نکته ها:

در آیه ی پیشین، اطاعت از خدا و رهبری معصوم و حاکمیت پیامبر، و در این آیه، ضرورت هوشیاری و آمادگی رزمی برای امت اسلامی و رهبری حق مطرح است.

«حَذَرَ» به معنای بیداری، آماده باش و وسیله دفاع است. «تَبَاتٍ» جمع «تَبَه» به دسته های پراکنده (شامل گروه های پارتیزانی که دشمن را گیج و تمرکز فکری او را سلب می کند) می گویند.

مسلمانان باید مرزهای کشور خود را حفظ کنند. عمل به این آیه، رمز عزت و غفلت از آن، رمز سقوط و شکست مسلمانان می باشد.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید در هر حال آماده و بیدار باشند، و از طرحها، نفرات، نوع اسلحه، روحیه، همکاری داخلی و خارجی دشمنان آگاه باشند و متناسب با آنها طرح بریزند و عمل کنند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ»

۲- آمادگی رزمی در سایه ایمان ارزش دارد. «الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ»

۳- مسلمانان باید بسیج شوند. «انْفِرُوا جَمِيعًا»

۴- مسلمانان باید از تاکتیک های مختلف، برای مقابله با دشمن استفاده کنند.

«تَبَاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»

۵- شیوه بسیج و مبارزه را خودتان تعیین کنید. «تَبَاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»

وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لِيَبْطِئَنَّ فَإِنْ أَصَابَكُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا (۷۲)

وهمانا از شما کسانی اند که (هم خودشان سست می باشند و هم) عامل کندی و دلسردی رزمندگان می شوند، چون به شما مشکلی برسد، می گوید: خدا بر من منت نهاده که همراه آنان (در جبهه) حضور نیافتم (یا همراه آنان شهید نشدم)

در آیه ی پیش، خطر دشمنان خارجی مطرح بود، اینجا خطر دشمنان داخلی و عوامل نفوذی و منافق مطرح است.

«لَيَبْطِئَنَّ» از ریشه ی «بطو» به معنای کندی است. به گفته اهل لغت، «بطوء» هم حرکت کند است و هم دیگران را به کندی در حرکت فراخواندن.

پیام ها:

۱- صحنه های جنگ، وسیله ی خوبی برای شناخت افراد ضعیف الایمان و منافقان است. وَإِنَّ مِنْكُمْ ...

۲- خداوند، از افکار و گفتار منافقان پرده برمی دارد. وَإِنَّ مِنْكُمْ ...

۳- منافقان، گاهی چنان به رنگ مؤمنان در آیند که جزء آنان جلوه کنند. «مِنْكُمْ»

۴- همه ی اصحاب پیامبر عادل و در خط حضرت نبودند. مِنْكُمْ ... لَيَبْطِئَنَّ

۵- منافقان، عامل تضعیف روحیه ی مسلمانانند «لَيَبْطِئَنَّ» پس باید آنان را شناخت و به جبهه نفرستاد.

۶- منافقان، عدم شرکت در جنگ، فرار از جبهه و نجات از مرگ را رمز موفقیت و سعادت می دانند. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» □

۷- هر رفاهی، مصون ماندنی و لطف و نعمت خدا نیست. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» □

۸- چشیدن سختی ها در کنار مؤمنان، نعمت است، اما رفاه جدا از مؤمنان نعمت نیست. أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ ... لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ

□ وَ لَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا «۷۳»

واگر فضل و غنیمتی از سوی خداوند به شما برسد، آن چنان که گویا میان شما و او هرگز دوستی نبوده (تا نفع شما را نفع خود داند) خواهد گفت: ای کاش (در جهاد) با آنان بودم تا به رستگاری بزرگ (پیروزی و غنائم) می رسیدم.

نکته ها:

در رسیدن فضل و غنیمت، نام خدا مطرح است، «الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ» ولی در برخورد با سختی ها که در آیه قبل بود، نامی از خدا نیست، «أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ» گویا اشاره به این است که از خداوند، جز فضل و رحمت، چیزی به ما نمی رسد.

پیام ها:

۱- پیروزی در جنگ و غنائم آن، از فضل خداست. «أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ»

۲- به خاطر منافع دنیوی، منافقان عاطفه را از دست می دهند. «كَأَنَّ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ»

۳- آرزوهای منافق، صادقانه نیست. لَيْتَنُ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ ... يَا لَيْتَنِي

۴- منافق، نان به نرخ روز می خورد. هنگام ناگواریها می گوید: خدا لطف کرد که ما نبودیم. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» و هنگام فتح و غنیمت می گوید: کاش می بودیم.

«يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ»

۵- آنکه در غم مؤمنان شریک نیست، ولی می خواهد در بهره ها سهیم باشد، خصلتی از منافقان دارد. لَيْتَنُ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ ... يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ

۶- در نظر منافقان، رستگاری، رسیدن به دنیاست. «فَوْزاً عَظِيماً»

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۷۴)

پس باید در راه خدا کسانی بجهنگند که زندگی دنیا را به آخرت می فروشند و کسی که در راه خدا می جنگد، کشته شود یا پیروز گردد، بزودی پاداشی بزرگ به او خواهیم داد.

پیام ها:

۱- هدف از جنگ در اسلام، فقط خداست، نه کشور گشایی، نه استثمار و نه انتقام.

۲- جهاد، توفیقی است که به همه داده نمی شود. فَلْيُقَاتِلْ ... الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا دنیاطلبان لیاقت و شجاعت جبهه رفتن را ندارند.

۳- جهاد اکبر و مبارزه با دنیا پرستی، مقدمه ی جهاد اصغر و مبارزه با دشمن است. فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ ...

۴- مجاهد فی سبیل الله هرگز مغلوب نیست. (به جای «يَغْلِبُ» می فرماید: «يُقْتَلُ»

۵- در جبهه ی حق، فرار و شکست مطرح نیست، یا شهادت یا پیروزی. «فَيُقْتَلُ أَوْ يَغْلِبُ»

۶- منافق، فقط غنائم را «فوز عظیم» می داند (آیه قبل) ولی قرآن، هم پیروزی و هم شهادت را «اجر عظیم» می داند. «أَجْرًا عَظِيمًا»

۷- وعده ی «أَجْرٌ عَظِيمٌ» تشویق برای عزیمت به جبهه است.

۸- زندگی آخرت برتر از زندگی دنیاست و معامله دنیا با آخرت کار بزرگی است. يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ... أَجْرًا عَظِيمًا

۹- پادشاه مجاهد شهید و رزمنده پیروز یکسان است. فَيُقْتَلُ أَوْ يَغْلِبُ ... أَجْرًا عَظِيمًا

وَمَا لَكُمْ لَا تَقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (۷۵)

شما را چه شده که در راه خدا و (در راه نجات) مردان و زنان و کودکان مستضعف نمی جنگید، آنان که می گویند: پروردگارا! ما را از این شهری که مردمش ستمگرند بیرون بر و از جانب خود رهبر و سرپرستی برای ما قرار ده و از سوی خودت، یاورى برای ما تعیین فرما.

آیه درباره ی مسلمانانی است که زیر فشار و شکنجه ی مردم مگه قرار داشتند. و از کسانی که جهاد در راه آزادی آنان را رها کرده اند، نکوهش می کند.

امام باقر علیه السلام فرمود: مقصود از مستضعفانی که در تحت حکومت ظالمانند، ما هستیم. و امام صادق علیه السلام در پاسخ به اینکه مستضعفان چه کسانی هستند؟ فرمود: کسانی که نه مؤمن هستند و نه کافر. (۱)

پیام ها:

۱- مسلمانان باید نسبت به هم، غیرت و تعصب مکتبی داشته باشند و در برابر ناله ها و استغاثه ها بی تفاوت نباشند. مَا لَكُمْ ...

۲- از اهداف جهاد اسلامی، تلاش برای رهایی مستضعفان از سلطه ستمگران است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ»

۳- اسلام مرز نمی شناسد، هر جا که مستضعفی باشد، جهاد است. «وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ»

۴- ارتش اسلام باید به حدی مقتدر باشد که نجات بخش تمام محرومان جهان باشد. «مَا لَكُمْ لَا تَقَاتِلُونَ»

۵- در شیوه ی دعوت به جهاد، باید از عواطف مردم کمک گرفت. الْمُسْتَضْعَفِينَ ...

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا ...

۶- سرپرستی و ولایت بر مسلمانان باید از طرف خدا باشد. «مَنْ لَدُنْكَ وَ لِيَا»

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا (۷۶)

ص: ۱۰۷

کسانی که ایمان آورده اند، در راه خدا جهاد می کنند و کسانی که کافر شده اند در راه طاغوت می جنگند. پس با دوستان و یاران شیطان بجنگید (و بیم نداشته باشید) زیرا حيله ی شیطان ضعیف است.

نکته ها:

گرچه نیرنگ های شیطانی کفار بزرگ است، «و مَكْرُوا مَكْرًا كَبَارًا» (۱) و نزدیک است کوهها از مکر کفار، از جا کنده شود، «وَ إِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لَتَرْوَلَنَّ مِنْهُ الْجِبَالُ» (۲) ولی در برابر اراده ی خداوند، سست و ضعیف است.

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، جهاد با کفار است. «الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ»

۲- جهاد اسلامی، در راه خدا و برای حفظ دین خداست، نه کشورگشایی یا انتقام گیری. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- جامعه ی الهی و غیر الهی را از نوع درگیری هایشان می توان شناخت. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ»

۴- درگیری و تضاد همیشه بوده و هست، ولی در چه راهی و برای چه هدفی؟ «فِي سَبِيلِ اللَّهِ ...»

۵- مثلث کفر، طاغوت و شیطان، اتحاد محکمی دارند. «كَفَرُوا، بِالطَّاغُوتِ، الشَّيْطَانِ»

۶- با مقایسه میان دو نوع مبارزه و هدف، به ارزش کار خود پی ببرید و در جنگ بکوشید. «فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ»

۷- گرچه دشمنان نقشه ها دارند، ولی نترسید، که نقشه هایشان ضعیف است. «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا»

۸- پایان خط طاغوت و راه شیطان، ناکامی است. «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا»

ص: ۱۰۸

۱- ۱. نوح، ۲۲.

۲- ۲. ابراهیم، ۴۶.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظَلَّمُونَ فِتْيَانًا ﴿٧٧﴾ آیا نمی نگری کسانی را که (پیش از هجرت) به آنان گفته شد (اکنون) دست نگهدارید و نماز به پا دارید و زکات بپردازید. لیکن چون جهاد (در مدینه) بر آنان مقرر شد، گروهی از آنان از مردم (مشرک مکه) چنان می ترسیدند که گویا از خدا می ترسند، بلکه بیش از خدا (از کفار می ترسیدند) و (از روی اعتراض) گفتند:

پروردگارا! چرا جنگ را بر ما واجب کردی؟ چرا ما را تا سرآمدی نزدیک (مرگ طبیعی) مهلت ندادی؟ بگو: بر خورداری دنیا اندک و ناچیز است و برای کسی که تقوا پیشه کند آخرت بهتر است، و به اندازه ی رشته ی میان هسته خرما، به شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

مسلمانان صدر اسلام در دوران سخت مکه، از پیامبر اسلام اجازه ی جنگ با مشرکان را می خواستند و می گفتند: پیش از اسلام عزیز بودیم، اینک به خاطر اسلام گرفتار فشاریم، بگذار بجنگیم تا عزت خود را به دست آوریم. پیامبر صلی الله علیه و آله که آن هنگام مأمور به جنگ نبود، اجازه نمی داد، ولی پس از هجرت که فرمان جهاد آمد، جمعی از همان جهاد طلبان، دست به اعتراض و بهانه جویی زدند و کفار مکه را بزرگ شمرده و از آنان به شدت می ترسیدند.

«خَشْيَةً» به ترسی گفته می شود که برخاسته از عظمت و بزرگ دانستن طرف مقابل باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ»، «كُفُّوا السِّنْتَكُمْ» است، گویا شعارهای توخالی می دادند که آیه نازل شد، دست بردارید. (۱)

ص: ۱۰۹

امام باقر علیه السلام یکی از نمونه ها را صلح امام حسن علیه السلام معرفی فرمودند که آن صلح از آنچه خورشید بر آن می تابد برای امت اسلام بهتر بود. (۱)

آری، رهبر معصوم گاهی مثل امام حسن علیه السلام فرمان آتش بس می دهد و گاهی مانند امام حسین علیه السلام جنگ و شهادت را لازم می داند.

در روایات متعددی می خوانیم که مراد از اجل قریب که مردم تقاضای تأخیر جهاد را تا آن زمان دارند، قیام حضرت مهدی علیه السلام است. (۲) یعنی افرادی می گویند: تا زمان قیام امام زمان علیه السلام نباید حکم قتال بیاید.

پیام ها:

۱- توجه به تاریخ، سازنده است. أَلَمْ تَرَ ...

۲- در آغاز هر انقلابی، تحمل مشکلات و سعه ی صدر لازم است. «كُفُوا أَيْدِيَكُمْ»

۳- باید احساسات زودرس و شعارهای توخالی را کنترل کرد. «كُفُوا أَيْدِيَكُمْ»

۴- دستورهای خداوند، طبق مصالح واقعی است، نه تقاضای مردم. «كُفُوا أَيْدِيَكُمْ» (با توجه به شأن نزول)

۵- همیشه و همه جا شمشیر کارساز نیست. در شرایط بحرانی و عدم آمادگی، نباید بهانه به دشمن قوی پنجه داد. «كُفُوا أَيْدِيَكُمْ»

۶- از رسول خدا و فرمان خدا جلو نیفتید و در امور دینی، اظهار سلیقه ی شخصی نکنید. «كُفُوا أَيْدِيَكُمْ»

۷- با نماز که یاد خداست، آرامش درونی کسب کنید و با زکات، خلاهای اقتصادی را پر کنید. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۸- مسائل عبادی اسلام با مسائل اقتصادی آن بهم پیوسته است. «الصَّلَاةَ، الزَّكَاةَ»

۹- در میان عبادات، نماز و زکات جایگاه ویژه دارد. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۱۰- نماز بر زکات مقدم است. (هر کجا نامی از این دو است، اول نام نماز است)

ص: ۱۱۰

۱- ۱. کافی ج ۸ ص ۳۳۰.

۲- ۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۵۷.

۱۱- فرمان نماز و زکات قبل از جهاد صادر و تشریح شده است. كُفُوا أَيَّدِيكُمْ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ ...

۱۲- خودسازی، مقدم بر جامعه سازی است، آنکه اهل نماز و زکات نباشد، اهل اخلاص و ایثار نخواهد بود. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» ۱۳- آنان که زود داغ می شوند، زود هم سرد می شوند. آری هر داغی، سرد می شود، ولی هیچ پخته ای خام نمی شود. كُفُوا أَيَّدِيكُمْ ... فَلَمَّا كُتِبَ ... لِمَ كَتَبْتَ

۱۴- انقلابی بودن مهم نیست، انقلابی ماندن مهم است. گاهی از شعار تا عمل فاصله زیاد است. فَلَمَّا كُتِبَ ... إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ

۱۵- فرمان جهاد، وسیله ی آزمایش مردم است. كُتِبَ ... الْقِتَالُ ... فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ

۱۶- سرچشمه اعتراض به فرمان جهاد، ترس است. يَخْشَوْنَ ... لِمَ كَتَبْتَ

۱۷- عامل مهم ترک جبهه و جهاد، دلبستگی های دنیوی است. «لَوْ لَا أَخَّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ»

۱۸- به فرمان های خدا و زمان صدور آنها اعتراض نکنید. در برابر امر الهی، محاسبات زمانی و مکانی خود را کنار بگذارید. «لَوْ لَا أَخَّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ»

۱۹- اعتراض به فرمان خدا، نشانه ی بی تقوایی است. لِمَ كَتَبْتَ ... خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ

۲۰- اگر چشم اندازتان را وسیعتر از این جهان مادی قرار دهید، به متاع اندک دنیا دلبسته نمی شوید. «وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ»

۲۱- کامیابان آخرت، تنها اهل تقوایند. «خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ»

أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَ إِنْ تُصَبِّهُمُ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ إِنْ تُصَبِّهُمُ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَا لَهُمْ لَهْؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا «۷۸»

هر کجا باشید، مرگ شما را درمی یابد هر چند در دژهای مستحکم (یا ستارگان) باشید. اگر به آنان (منافقان) نیکی و پیروزی برسد، می گویند: این از سوی خداست، و اگر بدی به ایشان رسد، می گویند: این از جانب تو است. بگو: همه چیز از سوی خداست. این قوم را چه شده که در معرض فهم هیچ سخنی نیستند؟

نکته ها:

این آیه، هم تشویقی به جهاد و نترسیدن از مرگ در جبهه ی درگیری است و هم پاسخی به فال بد زدنهای منافقان است، که بجای بررسی و فهم درست مسائل، تلخی ها و شکست ها را به گردن پیامبر خدا می اندازند.

پیام ها:

۱- با توجه به قطعی و حتمی بودن مرگ، فرار از جنگ چرا؟ اَيُّمَّا تَكُونُوا ...

۲- بدنام کردن رهبر، از شیوه های منافقان است. «هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ»

۳- نباید با سلب مسئولیت از خود، لغزشها را توجیه کرد و گناهان خود را به گردن دیگری انداخت. «يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ»

۴- پیروزی و شکست، مرگ و حیات، تلخی ها و شیرینی ها همه در مدار مقدرات حکیمانه خداست. «كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۵- منشأ همه ی حوادث تلخ و شیرین خداست، نه آنچه ثنویت می گوید و اهریمن و یزدان را مطرح می کند. «كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۶- منافقان عناد دارند و سخن حق را در نمی یابند. «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا»

۷- خداوند را محور همه چیز دانستن (توحید افعالی) نیازمند تفکر دقیق و عمیق است. «يَفْقَهُونَ»

۸- کسی که توحید و محوریت خدا را درک نکند، هیچ یک از معارف را درک نمی کند. «لَا يَفْقَهُونَ حَدِيثًا»

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

(ای انسان!) آنچه از نیکی به تو رسد از خداست و آنچه از بدی به تو برسد از نفس توست. و (ای پیامبر) ما تو را به رسالت برای مردم فرستادیم و گواهی خدا در این باره کافی است.

نکته ها:

در بینش الهی، همه چیز مخلوق خدا، «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) و خداوند، همه چیز را نیک آفریده است. «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلْقَهُ» (۲) آنچه به خداوند مربوط است، آفرینش است که از حُسن جدا نیست و ناگواری ها و گرفتاری های ما، اولاً فقدان آن کمالات است که مخلوق خدا نیست، ثانیاً آنچه سبب محرومیت از خیرات الهی است، کردار فرد یا جامعه است.

به تعبیر یکی از علما، زمین که به دور خورشید می گردد، همواره قسمتی که رو به خورشید است، روشن است و اگر طرف دیگر تاریک است، چون پشت به خورشید کرده و گرنه خورشید، همواره نور می دهد. بنابراین می توان به زمین گفت: ای زمین هر کجای تو روشن است از خورشید است و هر کجای تو تاریک است از خودت می باشد. در این آیه نیز به انسان خطاب شده که هر نیکی به تو رسد از خداست و هر بدی به تو رسد از خودت است.

با آن همه ستایش قرآن از رسول اللّٰه صلی الله علیه و آله، باید گفت: مراد از «فَمِنْ نَفْسِكَ» نفس انسان است، نه شخص پیامبر. واللّٰه العالم

در آیه قبل خواندیم که خوبی ها و بدی ها همه از نزد خداست و در این آیه می خوانیم: تنها خوبی ها از اوست و بدی ها از انسان است و این به خاطر آن است که بدی ها از آن جهت که از انسان صادر می شود به انسان نسبت داده شده و از آن جهت که خود انسان و اراده او در تحت سیطره الهی است، به خدا نسبت داده می شود. چنانکه اگر کارمند دولت خلاف کند، این خلاف هم به خود کارمند نسبت داده می شود، و هم به دلیل آنکه او کارمند دولت است،

ص: ۱۱۳

۱-۱. زمر، ۶۳.

۲-۲. سجده، ۷.

به دولت نسبت داده می شود.

امام رضا علیه السلام می فرماید: خداوند به انسان خطاب می کند که اراده و خواست تو نیز از من است. (۱) آری، انسان با خواست خداوند می تواند تصمیم بگیرد.

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، هر نیکی و زیبایی از خداست. «مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنْ اللَّهِ» □

۲- در برابر تضعیف روحیه ها، باید تقویت روحیه کرد. منافقان که بدی ها را از رسول الله می دانستند، این آیه در جبران آن می گوید: «مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ» □

۳- رسالت پیامبر اسلام، جهانی است. «أَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ» □

۴- انبیا برای همه مردم وسیله ی خیر هستند. «لِلنَّاسِ» □

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَ مَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿٨٠﴾ □

هر کس پیامبر را پیروی کند، بی شک خداوند را اطاعت کرده است و هر که اعراض کند و سرباز زند، ما تو را بر آنان نگهبان نفرستاده ایم.

پیام ها:

۱- سخن و رفتار پیامبر همچون قرآن، حجت و لازم الاجراست. مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ ...

۲- اطاعت از اوامر حکومتی پیامبر واجب است. (مراد از اطاعت رسول، فرمان های حکومتی اوست، و گرنه اطاعت از دستورات الهی که با بیان رسول ابلاغ می شود، اطاعت از خداست نه رسول.) «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ» □

۳- انبیا معصومند. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» □
۴- اوامر پیامبر، پرتوی از اوامر الهی و در طول آن است. «يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» □

ص: ۱۱۴

۵- انسان، مختار است، نه مجبور. مَنْ يُطِيعِ ... وَ مَنْ تَوَلَّى

۶- وظیفه ی پیامبران، تبلیغ است، نه تحمیل. «وَ مَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا»

وَ يَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَ اللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» ۸۱

(منافقان، به هنگام روز و در حضور تو) می گویند: اطاعت! پس چون از نزد تو بیرون می روند، گروهی از آنان در جلسات شبانه و بیتوته ها برخلاف گفته ی تو کار می کنند، ولی خداوند، آنچه را در این جلسات می گذرد، می نویسد. پس از آنان اعراض و بر خداوند توکل کن، و کافی است که خداوند، پشتیبان باشد.

پیام ها:

۱- به هر اظهار وفاداری و ایمانی دلگرم نباشید، چرا که منافقان با چرب زبانی خود را مطیع جلوه می دهند. «يَقُولُونَ طَاعَةً»

۲- منافقان، جلسات سرّی شبانه و تشکیلات گروهی دارند. «بَيَّتَ طَائِفَةٌ»

۳- دشمنان از نقاط کور و تاریک استفاده می کنند، از توطئه های آنان غافل نباشید.

«بَيَّتَ»

۴- قرآن، در انتقاد، همه را یکسان نمی داند. «طَائِفَةٌ مِنْهُمْ»

۵- خداوند، به حساب توطئه ها و شیطنت های منافقان خواهد رسید. «يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ»

۶- در برابر توطئه های سرّی منافقان تنها بر خدا باید توکل کرد، توکل عامل موفقیت است. «فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»

۷- خداوند، حامی مسلمانان و رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و پرده از توطئه های منافقان برداشته و با امدادهای غیبی آنان را یاری می کند. «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

چرا در معانی قرآن تدبیر نمی کنند؟ در حالی که اگر این قرآن، از طرف غیر خدا بود قطعاً اختلاف های بسیاری در آن می یافتند.

نکته ها:

از تهمت هایی که به پیامبر اسلام می زدند، آن بود که قرآن را شخص دیگری به او یاد داده است: «يُعَلِّمُهُ بَشَرًا» (۱) این آیه در پاسخ آنان نازل شده است.

معمولاً در نوع سخنان و نوشته های افراد بشر در دراز مدت تغییر، تکامل و تضاد پیش می آید. اما این که قرآن در طول ۲۳ سال نزول، در شرایط گوناگون جنگ و صلح، غربت و شهرت، قوت و ضعف، و در فراز و نشیب های زمان آن هم از زبان شخصی درس نخوانده، بدون هیچ گونه اختلاف و تناقض بیان شده، دلیل آن است که کلام خداست، نه آموخته ی بشر.

فرمان تدبیر در قرآن برای همه و در هر عصر و نسلی، رمز آن است که هر اندیشمندی هر زمان، به نکته ای خواهد رسید. حضرت علی علیه السلام درباره ی بی کرانگی مفاهیم قرآن فرموده است: «بِحِرَاءٍ لَا يُدْرِكُ قَعْرَهُ» (۲) قرآن، دریایی است که ته آن درک نمی شود.

پیام ها:

۱- اندیشه نکردن در قرآن، مورد توبیخ و سرزنش خداوند است. «أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ»

۲- تدبیر در قرآن داروی شفابخش نفاق است. «وَيَقُولُونَ طَاعَهُ... أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ...» ۳- راه گرایش به اسلام و قرآن، اندیشه و تدبیر است نه تقلید. «أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ»

۴- قرآن همه را به تدبیر فراخوانده است و فهم انسان به درک معارف آن می رسد.

«أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ الْقُرْآنَ»

ص: ۱۱۶

۱- ۱. نحل، ۱۰۳.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸.

۵- پندار وجود تضاد و اختلاف در قرآن، نتیجه‌ی نگرش سطحی و عدم تدبیر و دقت است. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ»

۶- قرآن، دلیل حقایق رسالت پیامبر است. لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ ...

۷- یکدستی و عدم اختلاف در آیات نشان آن است که سرچشمه‌ی آن، وجودی تغییرناپذیر است. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ»

۸- هرچه از طرف خداست حق و ثابت و دور از تضاد و پراکندگی و تناقض است. لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوْجَدُوا ...

۹- در قوانین غیر الهی همواره تضاد و تناقض به چشم می‌خورد. لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوْجَدُوا ...

۱۰- اختلاف، تغییر و تکامل، لازمه‌ی نظریات انسان است. «لَوْجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا»

۱۱- برای ابطال هر مکتبی، بهترین راه کشف و بیان تناقض‌های آن است.

«لَوْجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا»

وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا «۸۳»

هنگامی که خبری (و شایعه‌ای) از ایمنی یا ترس (پیروزی یا شکست) به آنان (منافقان) برسد، آن را فاش ساخته و پخش می‌کنند، در حالی که اگر آن را (پیش از نشر) به پیامبر و اولیای امور خود ارجاع دهند، قطعاً آنان که اهل درک و فهم و استنباطند، حقیقت آن را در می‌یابند. و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، به جز اندکی، پیروی از شیطان می‌کردید.

نکته‌ها:

نشر و پخش اخبار محرمانه و شایعات همیشه به مسلمانان ضربه زده است. نشر اخبار سری معمولاً از روی سادگی، انتقام، ضربه زدن، آلت دست شدن، طمع مادی، خودنمایی و

اظهار اطلاعات صورت می گیرد. اسلام به خاطر جامعیتی که دارد، به این مسأله پرداخته و در این آیه از افشای رازهای نظامی نکوهش می کند و نقل اخبار پیروزی یا شکست را پیش از عرضه به پیشوایان، عامل غرور نابجا یا وحشت بی مورد از دشمن می داند. و اگر هشدارها و عنایت های الهی نبود، مسلمانان بیشتر در این مسیر شیطانی (افشای سر) قرار می گرفتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که اسرار ما را فاش کند، همانند کسی است که به روی ما شمشیر کشیده باشد. (۱)

امام باقر علیه السلام می فرماید: مراد از اهل استنباط در آیه، ائمه معصومین هستند. (۲)

پیام ها:

۱- رازداری و حفظ اخبار امتی و وظیفه مسلمانان است و افشای اسرار آنها حرام است. إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ ... أَدَّعُوا بِهِ

۲- پخش شایعات، از حربه های منافقان است. «أَدَّعُوا» (با توجه با آیات قبل)

۳- اخبار جبهه و اسرار نظامی باید به یک نقطه برسد و پس از ارزیابی و تشخیص به اندازه ی مصلحت منتشر گردد. «رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ»

۴- عوام و عموم مردم، باید به اهل استنباط رجوع کنند. رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ ...

۵- اولی الامر باید از میان خود مؤمنین باشد. «أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ»

۶- مسلمانان باید دارای حکومت و تشکیلات و رهبری باشند. اولی الامر صاحب دولت و حکومت و قدرت است. «إِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ»
۷- کنترل و هدایت اخبار امتی و اسرار اجتماعی، ایجاد تشکیلات خبری برای جمع آوری و ارزیابی خبرهای سرنوشت ساز و عرضه آن به مردم از شئون رهبری است. «لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ»

۸- بین ولایت و فقاقت رابطه ی تنگاتنگ است. اولو الامر باید اهل استنباط باشند. أُولَى الْأَمْرِ ... يَسْتَنْبِطُونَهُ

ص: ۱۱۸

۱- ۱. وسائل، ج ۲۷، ص ۱۹۷.

۲- ۲. وسائل، ج ۲۷، ص ۲۰۰.

۹- استنباط، تنها مخصوص احکام فقهی نیست. أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ ...

يَسْتَبْطِنُهُ

۱۰- خنثی سازی توطئه از راه قراردادن مراجع صلاحیت دار در جریان اخبار و بررسی آنها، مصداق فضل و رحمت الهی است. رُدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ ... فَضْلُ اللَّهِ

۱۱- تعیین رسول الله و اولوالامر بعنوان مرجع مردم، و رهانیدن مردم از پیروی شیطان بزرگ ترین فضل و رحمت خدا است. وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ ...

۱۲- مرکزیت صحیح مانع انحراف است و جامعه ی بی رهبر در دام شیطان می افتد. «لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ لَاتَّبَعْتُمْ»

۱۳- انتشار اخبار نظامی و عدم مراجعه به رهبران الهی، پیروی از شیطان است.

«لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ»

۱۴- اکثر مردم فریب شایعات را می خورند. «لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا»

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بِيَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا «۸۴»

پس در راه خدا پیکار کن، که جز شخص تو (کسی بر آن) مکلف نیست و مؤمنان را (به جهاد) ترغیب کن، باشد که خداوند از گزند کافران جلوگیری کند و خداوند قدرتمندتر و مجازاتش دردناکتر است.

نکته ها:

پس از پیروزی کفار در احد ابوسفیان با غرور گفت: بار دیگر با مسلمانان در موسم بدر صغری (محل برپایی بازاری در سرزمین بدر در ماه ذی قعدة) روبرو خواهیم شد. هنگام رسیدن موعده، پیامبر مردم را به جهاد دعوت کرد. عده ای به جهت شکست در احد روحیه ی حضور نداشتند. آیه ی فوق نازل شد و پیامبر بار دیگر مردم را به جهاد دعوت کرد. هفتاد نفر حاضر شدند ولی درگیری رخ نداد و مسلمانان سالم به مدینه برگشتند.

«نکول»، به معنای امتناع کردن از روی ترس است. و «تنکیل»، انجام کاری است که

طرف را منصرف کند، همچون کیفر و مجازات.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است که به هیچ پیامبر دیگری فرمان نیامد که اگر تنها شدی جهاد کن. (۱) در زمان ما نیز امام خمینی قدس سره فرمود: ابرقدرت‌ها بدانند اگر خمینی یگه و تنها بماند، به راه خود و مبارزه با شرک و کفر ادامه خواهد داد.

امام باقر علیه السلام فرمود: پس از نزول این آیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تمام جنگ‌ها را شخصاً فرماندهی می‌کرد. (۲)

پیام‌ها:

۱- رهبر باید پیشاهنگ دیگران باشد. «فَقَاتِلْ»

۲- اگر مسلمانان نسبت به ناله‌ی مستضعفان بی تفاوت شدند، پیشوا باید به تنهایی حرکت کند. «إِلَّا نَفْسَكَ»

۳- رهبر باید چنان قاطع باشد که همراهی یا عدم همراهی مردم در جهاد، در او بی اثر باشد. «إِلَّا نَفْسَكَ»

۴- هر کس مسئول کار خویش است. «لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ»

۵- باید دل به خدا بست، نه مردم. «إِلَّا نَفْسَكَ»

۶- وظیفه پیامبران، تشویق و دعوت است، نه اجبار. «حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ» ۷- جبهه و جهاد، نیاز به تبلیغات قوی دارد. «حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ»

۸- وظیفه‌ی ما قیام و جهاد است، شکست دشمن کار خداست. «فَقَاتِلْ ... عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ»

۹- قدرت الهی، برترین قدرت و مایه‌ی دلگرمی مؤمنان و تهدید متخلفان است.

«وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا»

ص: ۱۲۰

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۹۸ و عیاشی، ج ۱، ص ۲۶۱.

مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا كُلِّ شَيْءٍ مُقْتِنًا ﴿٨٥﴾

هر کس وساطت نیکو کند، او هم سهمی از پاداش خواهد داشت و هر کس به کار بد وساطت کند، بهره ای از کیفر خواهد داشت و خداوند بر هر چیزی نگهبان است.

نکته ها:

«مُقْتِنًا»، یعنی آنکه قوت دیگری را می دهد و حافظ جان اوست و بطور عام، به معنای حافظ و حسابرس به کار می رود.

در آیه پیش، هر کس مسئول کار خود بود، اما این آیه نقش دعوت و وساطت در کار نیک را، در بهره داشتن از پاداش و کیفر بیان می کند.

موعظه، آشتی دادن، تدریس، تشویق به جبهه، تعاون بر کار نیک، مصادیق «شَفَاعَةً حَسَنَةً» هستند، چنانکه در حدیث؛ دعا در حق دیگران، امر به معروف، راهنمایی و حتی اشاره به کار خیر، از مصادیق «شَفَاعَةً حَسَنَةً» ذکر شده است. (۱)

غیبت، سخن چینی، کارشکنی، تهمت، فتنه، ترساندن از جبهه، وسوسه و توطئه، مصادیق «شَفَاعَةً سَيِّئَةً» هستند.

پیام ها:

۱- فردگرایی و انزوا در اسلام ممنوع است. «يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً»

۲- دعوت به نیک و بد، شرکت در پاداش و کیفر است. «نَصِيبٌ مِنْهَا»

۳- بخاطر محدودیت ها، نمی توان در هر کاری دخالت مستقیم داشت، ولی با شفاعت های خیر، می توان از آنها بهره برد. «نَصِيبٌ مِنْهَا»

۴- به دلایل باید حقی پرداخت شود؛ کسانی که در امور خیریه یا در تجارت

ص: ۱۲۱

واسطه گری می کنند حقی دارند. «يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا»

۵- در وساطت ها، باید خدا را در نظر داشت. «كَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيِتًا»

وَ إِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّتِهِ فَحَيُّوا بِأَحْسَنِ مِنْهَا أَوْ رُدُّوْهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيْبًا «۸۶»

و هر گاه شما را به درودی ستایش گفتند، پس شما به بهتر از آن تحیت گوید یا (لااقل) همانند آن را (در پاسخ) باز گوید که خداوند همواره بر هر چیزی حسابرس است.

نکته ها:

مراد از «تحیت»، سلام کردن به دیگران، یا هر امر دیگری است (۱) که با آرزوی حیات و سلامتی و شادی دیگران همراه باشد، همچون هدیه دادن. چنانکه وقتی کنیزی به امام حسن علیه السلام دسته گلی هدیه داد، امام او را آزاد کرد و این آیه را قرائت فرمود.

در اسلام، تشویق به سلام به دیگران شده، چه آنان را بشناسیم یا نشناسیم. و بخیل کسی شمرده شده که در سلام بخل ورزد. و پیامبر به هر کس می رسید حتی به کودکان، سلام می داد.

در نظام تربیتی اسلام، تحیت تنها از کوچک نسبت به بزرگ نیست، خدا، پیامبر و فرشتگان، به مؤمنان سلام می دهند.

سلام خدا. «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوْحٍ فِي الْعَالَمِيْنَ» (۲)

سلام پیامبر. «إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۳)

سلام فرشتگان. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۴)

(به آداب سلام در روایات مراجعه شود).

ص: ۱۲۲

۱-۱. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۴۵.

۲-۲. صافات، ۷۹.

۳-۳. انعام، ۵۴.

۴-۴. نحل، ۳۲.

۱- رابطه ی عاطفی خود را با یکدیگر گرم تر کنید. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ»

۲- ردّ احسانِ مردم نارواست، باید آن را پذیرفت و به نحوی جبران کرد. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا»

۳- پاسخ محبت ها و هدایا را نباید تأخیر انداخت. حرف فاء در کلمه «فَحَيُّوا» نسانه تسریع است.

۴- پاداش بهتر در اسلام استحباب دارد. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا»

۵- در پاسخ نیکی های دیگران، ابتدا به سراغ پاسخ بهتر روید، اگر نشد، پاسخی مشابه. «بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا»

۶- از تحیت های بی جواب نگران باشید، که اگر مردم پاسخ ندهند، خداوند حساب آن را دارد و نه عواطف مردم را بی جواب گذارید، که خداوند به حساب شما می رسد. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا»

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا (۸۷)

خداوند که معبودی جز او نیست، همه شما را در روز قیامت که هیچ شکی در آن نیست جمع می کند، و راستگوتر از خدا در سخن کیست؟

۱- مبدأ و معاد هر دو به دست خدای یکتاست. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ ...

۲- قیامت روز جمع شدن همه برای حسابرسی است، پس باید در راه جلب رضای او کوشید و تنها او را پرستید. «لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

۳- با آن همه دلایل بر معاد (مثل عدالت خدا، حکمت او، نشانه های رستاخیز در طبیعت و حیات آن پس از مرگ در زمستان، خواب و بیداری، تجدید سلول های بدن و...) جایی برای تردید در قیامت نیست. «لَا رَيْبَ»

۴- هر جا که غفلت بیشتر باشد، مرتبی باید هشدارهای قاطع تری دهد. (نشانه های تأکید در آیه: حرف لام، نون تأکید ثقیله، جمله «لَا زَيْبَ» و «أَصْدَقُ حَدِيثًا»، همه به خاطر غفلت انسان از قیامت است.)

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَ تَرِيدُونَ أَنْ نَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

چرا درباره ی منافقانی که خداوند به خاطر اعمالشان، آنان را سرنگون کرده دو دسته شده اید؟! آیا می خواهید کسانی را که خدا گمراه کرده، به راه آورید؟ (مگر نمی دانید) هر که را خداوند گمراه کند، هرگز راهی برای نجاتش نخواهی یافت؟

نکته ها:

کلمه «ارکاس» به معنای واژگون کردن است، و مراد از «أَرْكَسَهُمْ» در آیه واژگونی فکری منافقان است.

در چند آیه ی قبل برای واسطه شدن و شفاعت در کار خیر و شر آیه ای خواندیم. این آیه نمونه ای از شفاعت برای منافقان را بیان می کند.

گروهی در مکه به ظاهر مسلمان شدند، ولی هجرت نکردند و در عمل با مشرکان بودند.

بعدها که هجرت کردند، (شاید هم برای جاسوسی) مؤمنان درباره ی آنان دو نظر داشتند.

بعضی می گفتند: چون به توحید و معاد شهادت می دهند، رفتار برادرانه با آنان داشته باشیم، و بعضی به خاطر ترک هجرت و همکاری آنان با کفار، طرفدار برخورد منفی با آنان بودند، که این آیه نازل شد.

جملات قرآن را باید در کنار هم معنا کنیم؛ در این آیه هم «أَضَلَّ اللَّهُ» داریم و هم «يُضِلُّ اللَّهُ»، ولی جمله «بِمَا كَسَبُوا» نیز هست. یعنی گمراه کردن الهی، به خاطر عملکرد خودماست.

پیام ها:

۱- با وجود رهبری همچون پیامبر، تشبث آرا ناپسند است. **فَمَا لَكُمْ ...**

۲- برای برخورد با منافقان، قاطعیت و یکپارچگی لازم است. **فَمَا لَكُمْ ... فِتْنِينَ**

۳- عامل سقوط انسان، اعمال خود اوست. «**أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا**»

۴- دایه ی مهربان تر از مادر نباشید. آنکه خود، مقدمات سقوطش را فراهم کرده، چرا دلسوزی؟ **بِمَا كَسَبُوا ... أَ تُرِيدُونَ**

۵- وقتی پیمانۀ گناه پر شود، قهر خدا حتمی است. همه ی عوامل در برابر قدرت خدا بی اثر می شوند. «**وَمَنْ يُضَلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا**»

۶- کسی که طبق نظام قانونمند الهی بخاطر عملکردش از گردونه خارج شد، حتی تو که پیامبری راهی برای نجاتش نمی یابی. «**فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا**»

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (۸۹)

آنان (منافقان) دوست دارند که شما همچون خودشان کافر شوید، تا با آنان برابر گردید. پس از آنان دوستانی نگیرید تا آنکه (توبه کرده و) در راه خدا هجرت کنند.

پس اگر سرباز زدند (و به همکاری با کفار ادامه دادند) پس آنان را هر جا یافتید بگیرید و بکشید و از آنان هیچ دوست و یابوری نگیرید.

نکته ها:

روش برخورد با اهل نفاق، مراتبی دارد. اینگونه احکام شدید که در آیه آمده، مربوط به منافقانی است که با مشرکان در توطئه ها همکاری می کردند.

پیام ها:

۱- خداوند از آرزو و اسرار درونی منافقان پرده برمی دارد. **وَدُّوا ...**

۲- منافقان و دشمنان، بی اعتقادی شما را می خواهند. «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»

۳- جامعه ی اسلامی باید از منافقان تصفیه شود و پیوند دوستی و علاقه با آنان را قطع کند. «فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ»

۴- هجرت از منطقه کفر و شرک و توطئه، واجب است. «حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا»

۵- نشانه ی ایمان واقعی، هجرت در راه خداست. «حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۶- راه توبه همیشه باز است. «حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا»

۷- منافقان کارشکن و توطئه گر، باید اعدام و سرکوب شوند و برای این کار، جامعه ی اسلامی باید قدرتمند باشد. «فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ»

۸- اسلام در مبارزه با دشمن و تعقیب مفسدان، مرز نمی شناسد. «فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ»

۹- نباید به امکانات مادی و نیروی نظامی منافقان دل بست و باید از کمک آنان چشم پوشید. «لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وُلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

۱۰- هرگونه ارتباط قلبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی با منافق در اسلام محکوم است. «لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وُلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَرَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمُ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا (۹۰) مگر کسانی (از منافقان) که به قومی پیوسته اند که میان شما و آن قوم پیمانی است، یا (کسانی که) نزد شما می آیند در حالی که سینه هاشان از جنگ با شما یا قوم خودشان به تنگ آمده است (و اصلاً حال جنگ با هیچ طرفی را ندارند و این بی حوصلگی آنها لطف خداست) زیرا اگر خداوند می خواست آنان را بر شما مسلط می کرد و آنان با شما مقاتله می کردند.

پس اگر آنان از شما کناره گرفته و با شما نجنگیدند و پیشنهاد صلح و سازش دادند، خداوند برای شما راهی برای تعرض و جنگ با آنان قرار نداده است.

پیام ها:

۱- به پیمان های نظامی حتی با کفار، باید احترام گذاشت. «بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ»

۲- در جنگ ها، به کسانی که اعلام بی طرفی می کنند، متعرض نشوید. «حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ»

۳- مسلمانان باید چنان قدرتمند باشند که مخالفان در فکر هجوم نباشند.

«حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ»

۴- توجه به قدرت خدا داشته باشید تا دچار غرور نشوید. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ»

۵- با اراده و مشیت الهی، دشمنان از جنگ با شما بازماندند، مبدا آن را به حساب قدرت خود بگذارید. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ»

۶- جهاد اسلام برای سلطه و تحمیل عقیده نیست، بلکه برای دفع شرّ و موانع است. پس اکنون که آنان از شما دست برداشته اند شما تعرض بر آنان نکنید و اگر متعرض شوید ممکن است خداوند به آنان نیرو دهد و شما را قلع و قمع نمایند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ ... لَسَلَّطَهُمْ ...»

۷- به انگیزه های صلح طلبانه و تقاضای آتش بس، احترام بگذارید. چون در اسلام، صلح اصل است و جنگ، در صورت ضرورت مجوز دارد. «فَإِنْ اعْتَرَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ ... فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا»

۸- تنها پیشنهاد صلح از سوی دشمن کافی نیست، برای اطمینان، ترک جنگ و القای سلام لازم است. «فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَ أَلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ»

۹- ملاک، معیار و ضوابط جنگ و صلح را باید خدا تعیین کند. «فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا»

سَتَجِدُونَ آخِرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوا بِكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُذِّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ وَ يَكُفُوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأُولَئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

بزودی گروهی دیگر را خواهید یافت که می خواهند از شما (با اظهار اسلام) در امان باشند و از قوم خود نیز (با اظهار کفر) ایمن باشند. آنان هر بار به سوی فتنه (و بت پرستی) برگردند، در آن فرو می افتند. پس اگر از درگیری با شما کناره نگرفتند و به شما پیشنهاد صلح ندادند و دست از شما برنداشتند، آنان را هر جا یافتید، بگیرید و بکشید که آنانند کسانی که ما برای شما بر ایشان قدرت و تسلطی آشکار قرار داده ایم.

نکته ها:

گروهی از مکیان، برای حفظ جان خود، نزد پیامبر آمده و منافقانه اظهار اسلام می کردند و هنگامی که به مکه برمی گشتند، سراغ بت پرستی می رفتند تا دچار شکنجه ی کافران نشوند و با این روش، از منافع هر دو گروه بهره مند می شدند و از خطرات هر دو جناح، در امان بودند و البته گرایش آنان به کفر بیشتر بود.

پیام ها:

- ۱- خداوند مسلمانان را از افکار و حرکات آینده دشمن آگاه می کند. «سَتَجِدُونَ»
- ۲- مسلمانان باید انواع دشمنان خود را شناخته، با هر یک برخوردی متناسب داشته باشند. سَتَجِدُونَ آخِرِينَ ...
- ۳- به اظهارات هر کس اطمینان نکنید. «يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوا بِكُمْ»
- ۴- هدف منافقان، رفاه و زندگی آسوده است. «يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوا بِكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ»
- ۵- محیطها و زمینه های مناسب، خصلت های درونی افراد را بروز می دهد. «كُلَّمَا رُذِّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا»

۶-عقربه ی روح منافقان به سوی کفر است و با مساعد دیدن زمینه، در آن فرو می روند. «كَلَّمَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا»

۷-برخورد شدید و سرکوبگرانه، با منافقانی است که حرکت های براندازی علیه نظام اسلامی می دارند. لَمْ يَعْزِرْ لَكُمْ ... يَكْفُوا
أَيَّدِيَهُمْ

۸-شناخت منافقان نیاز به آگاهی و تحقیق و اطلاعات دقیق دارد. «تَقَفُّمُوهُمْ» از «ثقافه» به معنای فرهنگ و علم است.

۹-مسلمانان باید از هر جهت بر کفار سلطه یابند. «سُلْطَانًا مُّبِينًا»

۱۰-حکومت اسلامی در سرکوب منافقان توطئه گر و تصفیه جامعه، دستش باز است و ولایت دارد. «جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا
مُبِينًا»

وَمَنْ كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ
مِنْ قَوْمٍ عَدُوٌّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا «۹۲»

و هیچ مؤمنی را نسزد که مؤمنی را بکشد، مگر از روی اشتباه و هر کس مؤمنی را به خطا کشت، پس باید برده مؤمنی را آزاد کند و خوبیهای کشته را به خانواده اش تسلیم کند، مگر آنکه (خانواده ی مقتول، از دیه ی قاتل) بگذرد و اگر (مقتول) با آنکه مؤمن است، از قومی است که با شما دشمن است (جریمه اش فقط) آزاد کردن یک برده ی مؤمن است و اگر (مقتول) از قومی باشد که میان شما و آنان پیمان است، دیه ی او را به خانواده اش تسلیم کند و برده ی مؤمنی را آزاد سازد. و اگر (برده ای برای آزاد کردن، یا پولی برای خرید برده) نیافت، پس دو ماه پیاپی روزه بگیرد.

این، (تخفیف و) بازگشتی از سوی خدا (به مردم) است، و خداوند دانا و حکیم است.

مسلمانی به نام «عیاش بن ابی ربیع» که سالها در مکه به دست «حارث» شکنجه شده بود، روزی پس از هجرت مسلمانان به مدینه، حارث را در مدینه دید و بی خبر از مسلمان شدنش، او را به عنوان کافر شکنجه گرفت. خبر به پیامبر دادند، و این آیه نازل شد.

پرداخت دیه آثاری دارد:

الف: مرهمی برای بازماندگان مقتول است.

ب: جلوگیری از بی مبالاتی مردم است، تا نگویند قتل خطایی، بها ندارد.

ج: احترام به جان افراد و امتیّت اجتماعی است.

د: جبران خلأ اقتصادی است که در اثر قتل پیدا می شود.

در جایی که بستگان مقتول از دشمنان مسلمانان باشند، خونبها به آنان داده نمی شود، تا بنیه ی مالی دشمنان اسلام تقویت نشود. به علاوه اسلام، ارتباط مقتول مؤمن با خانواده کافرش را بریده است، پس جایی برای جبران نیست.

امام صادق علیه السلام فرمود: آزاد کردن برده، پرداخت حقّ خدا و دیه دادن پرداخت حقّ اولیای مقتول است. (۱)

یک دیه و خونبهای کامل، به اندازه ی متوسط درآمد یک فرد عادی است. هزار مثقال طلا یا صد شتر و یا دویست گاو. (۲)

در آیه مقدار دیه بیان نشده، تا نیاز به مفسران واقعی قرآن و سنت پیامبر و اهل بیت بیشتر احساس شود.

دیه ی پرداختی به خانواده مقتول مسلمان، ابتدا آزادی برده مطرح شده، سپس خونبها، «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِيَةٌ» ولی در بستگان کافر، ابتدا سخن از خونبهاست، سپس آزادی برده.

فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ ... وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ شَائِدْ چُونِ خَوِيشَانِ غَيْرِ مُسْلِمَانِ، تَوَجَّهْشَانِ بِيَشْتَرِ بِهٖ مَادِّيَاتِ اسْتِ وَيَا اَنْكَهٗ پَرْدَاخْتِ دِيَهٗ، دَرِ حَفْظِ وَبِقَايِ پِيْمَانِ مُؤَثَّرْتَرِ اسْتِ.

ص: ۱۳۰

۱-۱. نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۳۰.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۱-قتل بی گناه،در اسلام حرام است. «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقتُلَ»

۲-قتل،با ایمان ناسازگار است. «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقتُلَ»

۳-مؤمن،جایز الخطاست،باید مواظب باشد. «وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً»

۴-احترام جان مسلمان تا حدی است که از قتل خطایی هم نمی توان به آسانی گذشت. «وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ»

۵-خطا،یکی از ملاک های رفع تکلیف یا تخفیف در کیفر است. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۶-جبران فقدان مؤمن،با آزاد کردن انسان با ایمان است. «تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ»

۷-آزادی،نوعی حیات است.وقتی حیات یک نفر گرفته می شود،به جبرانش باید یک نفر را آزاد کرد. (۱)«تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۸-آزادی بردگان،در لابلای برنامه های اسلام گنجانده شده است. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۹-تسلیم دیه،مشروط به درخواست خانواده مقتول نیست،بلکه وظیفه ی قاتل پرداخت آن است. «مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ»

۱۰-به هر کس نباید دیه داد،باید به خانواده مقتول داد تا حقّ به حق دار برسد.

«مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ»

۱۱-خانواده ی مقتول،مالک خونبها می شود. «مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ»

۱۲-تعیین دیه ی خطاکار،رمز وجود جریمه در نظام اسلامی است. «دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ»

۱۳-در حالات هیجانی هم،عواطف و رحم نباید فراموش شود و عفو از خطاکار،یک صدقه ی پسندیده است. «إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا»

۱۴-ارزش پیمان تا آنجاست که گاهی کافر را در ردیف مؤمن قرار می دهد.خونبها را به کافری که هم پیمان است باید داد.

فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ... وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

۱۵-نوع جریمه ها باید از یک سو به نفع افراد مؤمن باشد، «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» و

از سوی دیگر سبب تقویت جامعه ی کفار نگردد. لذا پرداخت دیه و خونبها به دشمن حربی، ممنوع است. «فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَخْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۱۶- شرط ایمان برای آزاد کردن برده، تشویقی است برای بردگان که به سراغ پذیرش اسلام بروند. «رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ»

۱۷- در اسلام و قوانینش، بن بست نیست. احکام اسلامی تعطیل نمی شود، ولی تخفیف دارد. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ»

۱۸- در اسلام، جریمه به مقدار توان جسمی و مالی افراد است. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ ...»

۱۹- روزه های پایی، وسیله ای برای پاکسازی روح است. «فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ»

۲۰- اسلام، به بعد ایمانی افراد تکیه دارد. آزاد کردن برده و پرداخت دیه، دیدنی است، ولی روزه گرفتن، دیدنی نیست و به این وسیله، انسان وجدان دینی و اخلاقی خود را جریمه می کند. «فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ»

۲۱- جان مؤمن بسیار مهم است، و کفارات، نوعی تخفیف و ارفاق الهی است.

«تَوْبَةٌ مِنَ اللَّهِ»

۲۲- قتل غیر عمدی نیز انسان را از لطف خدا دور می کند و پرداخت دیه و آزاد کردن برده راهی است برای برگرداندن لطف الهی به قاتل. «تَوْبَةٌ مِنَ اللَّهِ»

۲۳- قوانین الهی، بر اساس علم و حکمت و با ملاحظه ی همه ی جوانب مسأله است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

«وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا» (۹۳)

و هر کس به عمد مؤمنی را بکشد پس کیفرش دوزخ است که همیشه در آن خواهد بود، و خداوند بر او غضب و لعنت کرده و برای او عذابی بزرگ آماده ساخته است.

در شرایط بحرانی جنگ احد، یکی از مسلمانان، مسلمان دیگری را به خاطر خصومت های شخصی دوران جاهلیت کشت. پیامبر اکرم از طریق وحی آگاه شد و در بازگشت از احد، در محله ی «قُبا» به قصاص قتل مؤمن دستور داد، آن مسلمان قاتل را بکشند و به پیشمانی او توجهی نکرد. (۱)

اسلام برای جان مسلمان و حفظ امتیت افراد، اهمیت بسیار قائل شده و کیفر عذاب ابدی را برای آن مقرر داشته تا جلوی قتل و جرائم سنگین گرفته شود. تعبیراتی که در این آیه برای «قتل عمدی مؤمن» به کار رفته، درباره ی هیچ گناهی نیامده است. امام صادق علیه السلام فرمود: توبه ی کسی که از روی عمد مؤمنی را بکشد قصاص است. (۲)

«تعمد» از «عمود» است و از آنجا که ستون کارها نیت است، به کاری که با انگیزه ی قبلی باشد، عمدی گویند.

در روایات متعددی به بزرگی گناه قتل تصریح شده، از جمله:

۱- در قیامت، کشتن بی گناهان اولین مسأله ای است که از آن سؤال می شود.

۲- یاغی ترین افراد، کسی است که انسانی را بکشد یا بزند.

۳- علاوه بر گناه قتل، گناهان مقتول هم به دوش قاتل می افتند.

۴- اگر اهل آسمان و زمین در قتل مؤمنی شریک شوند، همه عذاب می شوند.

۵- اگر همه دنیا فنا شود، آسان تر از قتل یک بی گناه است. (۳)

۱- ۱). المغازی، ج ۱، ص ۳۰۴، به نقل از: پیامبری و جهاد، ص ۳۲۷.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۷، ص ۲۷۶.

۳- ۳). به وسائل، جلد ۱۹، صفحه ۲ به بعد، رجوع شود.

۱- در نظام اسلامی، هیچ مقامی حق قتل و اعدام بی جهت دیگران را ندارد. مَنْ يَقْتُلْ ... مُتَعَمِّدًا (ولی در نظام طاغوتی شعار «أنا أُحیی وَ أُمیت» (۱) هست).

۲- ارزش انسان به افکار و عقاید صحیح اوست. «مؤمناً»

۳- در کیفر، حساب لغزشهای آگاهانه و مغرضانه جداست. «متعمداً»

۴- قتل و خونریزی از گناهان کبیره است. «فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ»

۵- مجازات و کیفر سنگین، از عوامل بازدارنده فساد در جامعه و عامل ایجاد و حفظ امتیت اجتماعی است. مَنْ يَقْتُلْ ... فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا «۹۴»

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه در راه خدا (برای جهاد) گام برداشتید پس (در کار دشمن) تحقیق کنید و به کسی که نزد شما (با کلامی یا عملی یا سلامی یا پیشنهادی) اظهار اسلام و صلح می کند، نگویید: تو مؤمن نیستی، تا بدین بهانه کالای زندگی دنیا و غنائم بدست آورید. زیرا که غنائم بسیار، نزد خداوند است.

شما نیز خودتان قبلاً این گونه بودید، پس خداوند بر شما منت نهاد (تا ایمان در جانتان نفوذ کرد) پس تحقیق کنید (و زود دست به اسلحه نبرید) که خداوند همواره به آنچه انجام می دهید، به خوبی آگاه است.

نکته ها:

پس از نبرد خیبر، رسول خدا صلی الله علیه و آله «اسامه بن زید» را همراه گروهی از مسلمانان به سوی یهودیان در یکی از روستاهای فدک اعزام کرد تا آنان را به اسلام یا قبول شرایط ذمه دعوت کنند. یکی از یهودیان به نام «مرداس» با آگاه شدن از آمدن سپاه اسلام، اموال و خانواده ی خود را در پناه کوهی قرار داد و در حالی که به توحید و نبوت پیامبر گواهی می داد، به استقبال مسلمانان آمد. اسامه به خیال آنکه او از روی ترس اظهار اسلام می کند، او را کشت

ص: ۱۳۴

و اموالش را به غنیمت گرفت. پیامبر خدا از این رفتار که به کشتن یک مسلمان انجامید، ناراحت شد.

انگیزه‌ی مادی و کسب غنائم در جهاد، چیزی است که اسلام آن را نکوهش کرده و از اقدام شتابزده و کشتن بی تحقیق، زیر عنوان حرکت انقلابی و قاطعیت، انتقاد نموده است.

جمله‌ی «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» هم می‌تواند اشاره به این باشد که شما خودتان هم در آغاز، به ظاهر ادعای اسلام می‌کردید و هم می‌تواند (آن گونه که در المیزان آمده است) اشاره به این باشد که خود شما نیز در جاهلیت با انگیزه‌های مادی و برای رسیدن به غنائم می‌جنگیدید و اسلام آن انگیزه‌ها را از میان برد.

ممکن است مراد از «أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ» اظهار اسلام و گفتن شهادتین باشد که با شأن نزول موافق است و یا مراد از القای سلام، پیشنهاد آتش بس و ترک جنگ و تسلیم باشد نه اسلام آوردن، که معنای آیه این می‌شود: به کسی که پیشنهاد عدم تعرض می‌کند و اظهار تسلیم و ترک جنگ دارد، نگوید: تو به حرفت ایمان نداری و دروغ می‌گویی تا بتوانی او را بکشید و غنائمی به دست آورید. (۱)

البته ممکن است مراد از جمله «فَتَبَيَّنُوا» در آخر آیه، تحقیق در تاریخ جاهلیت باشد. یعنی شما قبل از اسلام برای دنیا جنگ می‌کردید پس تحقیق کنید یعنی تاریخ را بررسی کنید که چگونه اسلام به شما رشد داد، پس از تازه مسلمانان توقع بالا نداشته باشید. (۲)

پیام‌ها:

۱- جهاد باید بر اساس اطلاعات و آگاهی از وضعیت و اهداف دشمن باشد.

«فَتَبَيَّنُوا»

۲- کسانی را که اظهار اسلام می‌کنند، با آغوش باز بپذیرید. لَا تَقُولُوا ... لَسْتُمْ مُؤْمِنًا

۳- در جبهه‌ی جهاد، از قدرت خود سوء استفاده نکنید. لَا تَقُولُوا ... لَسْتُمْ مُؤْمِنًا

۴- بر چسب بی‌دینی به دیگران زدن و عجله در نسبت دادن کفر به افراد مشکوک

ص: ۱۳۵

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر راهنما ذیل آیه.

ممنوع. لَا تَقُولُوا ... لَسْتُمْ مُؤْمِنًا

۵- ما مأمور به ظاهریم، نه درون افراد، اگر گفتارشان را نمی پذیریم، فوری هم رد نکنیم. لَا تَقُولُوا ... لَسْتُمْ مُؤْمِنًا

۶- نه تنها ادعا دلیل می خواهد، بلکه رد مطلب نیز دلیل می خواهد. لَا تَقُولُوا ...

لَسْتُمْ مُؤْمِنًا

۷- با انگیزه های مادی دیگران را تکفیر نکنید. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۸- در جنگ ها، اهداف مادی را کنار بگذارید و قداست جهاد را با غنیمت طلبی نشکنید. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۹- جاذبه ی دنیا، رزمندگان جان بر کف را هم رها نمی کند. إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ... تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

۱۰- هدف از جهاد، پیوستن دیگران به اسلام است، نه کسب غنائم. پس به خاطر غنائم، دیگران را متهم به بی دینی نکنیم. لَا تَقُولُوا ... لَسْتُمْ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

۱۱- خطر عوض شدن انگیزه ها در جهاد، بسیار مهم است. «تَبْتَغُونَ»

۱۲- دنیا، عارضی، ناپایدار و زود گذر است. «عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۱۳- زهد و بی اعتنایی به دنیا، باید اخلاق رزمنده ی مؤمن باشد. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۱۴- شما بی تحقیق و بی پروا گام بردارید، خداوند مسائل مادی را حل می کند.

«فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ»

۱۵- یاد پاداش های الهی، دنیا را در نظر انسان کوچک می کند. «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ»

۱۶- نعمت های مادی را هم از خدا بخواهیم. «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ»

۱۷- انسان فطرتاً دنبال منافع مادی است و باید به نحوی تأمین شود، چه بهتر که با شناساندن ارزشهای بهتر و جهت دادن به این خواسته فطری او را از سقوط

در ورطه سودهای کم و ناروا باز داریم. «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ»

۱۸- دنیاگرایی، خصلتی جاهلی است. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ»

۱۹- خود را به جای دیگران بگذارید، بعد قضاوت کنید. شما هم روزی چنین بودید. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ»

۲۰- مغرور نشوید، که ایمانتان از خداست. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ»

۲۱- هدایت های الهی، منت خداوند بر ماست. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ»

۲۲- نعمت ها مسئولیت آورند. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا»

۲۳- خطر و ضرر قتل نابجا، بیش از احتمال نفاق از سوی دشمنان و از دست دادن غنائم است. عهده داران مال و جان و آبروی مردم، باید اصل احتیاط و تحقیق را فراموش نکنند. فَتَبَيَّنُوا ... فَتَبَيَّنُوا

۲۴- نه ساده اندیش باشید، نه زود باور. نه بد اندیش و نه کینه توز. «فَتَبَيَّنُوا»

۲۵- در حوادث جنگ که زمینه و بهانه برای قتل بی گناهان است، با عقل و حوصله برخورد کنید، نه با احساسات، که خداوند، آگاه و بیناست. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا «۹۵»

مؤمنانی که بدون عذر و ضرر (مثل بیماری و معلولیت) از جهاد بازنشسته اند، با مجاهدانی که با اموال و جانهای خویش در راه خدا جهاد می کنند، یکسان نیستند.

خداوند، جهادگران با اموال و جانشان را بر وانشستگان (از جنگ) به درجه ای برتری داده است. خداوند همه مؤمنان را وعده ی (پاداش) نیک تر داده است، ولی خدا مجاهدان را بر وانشستگان، با پاداش بزرگی برتری داده است.

کسانی که به جبهه ی جهاد نمی روند، چند گروهند: منافقان بی ایمان، مسلمانان ترسو، رفاه طلبان، شکاکان، بی همّتان که می گویند: با مال و بیان و قلم و دعا، رزمندگان را دعا و حمایت می کنیم، و جهاد، برای ما واجب عینی نیست. این آیه، به این گروه آخر مربوط می شود و از آنان انتقاد می کند. زیرا گروه های دیگر در موارد متعدّد به شدّت مورد انتقاد قرار گرفته اند و هیچ گونه مقام و درجه ای ندارند تا مجاهدان یک درجه بالاتر از آنان باشند.

در روایات آمده است، کسانی که به خاطر بیماری نمی توانند بجنگند ولی دلشان همراه رزمندگان است، با آنان در ثواب جهاد برابرند. (۱)

آیه مربوط به واجب کفایی است و اگر جهاد واجب عینی بود، از قاعدان به عنوان متخلف یاد می شد.

پیام ها:

۱- شیوه ی تبلیغ و تشویق، باید مرحله ای باشد. (ابتدا فرمود: «لَا يَسْتَوِي» ، سپس فرمود: «دَرَجَةٌ» و در آخر: «أَجْرًا عَظِيمًا»

۲- با هر کس باید به نحوی سخن گفت: قرآن با مؤمنان جبهه نرفته و منافقان و ترسوها و رفاه طلبان برخورد متفاوت دارد. تنها با کلمه «قاعدین» از مؤمنان جبهه نرفته یاد کرده است.

۳- آنان که مشکلات جسمی دارند از جهاد معافند. «عَيَّرُ أَوْلَى الضَّرْرِ»

۴- جهاد مالی در کنار جهاد با جان مطرح است، چون بدون پشتوانه ی مالی، جبهه ضعیف می شود. «بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

۵- کمک های داوطلبانه ی مردم، از جمله منابع تأمین بودجه های دفاعی است.

۶- هر کجا ناباوری مردم اتمال دارد، اصرار و تکرار لازم است. (در این آیه و آیه

ص: ۱۳۸

بعد جمله ی «فَضَّلَ اللَّهُ» و «دَرَجَةً» تکرار شده است.

۷- خدمات و تلاش هر کس محترم است و به خاطر شرکت کسانی در جبهه، نباید ارزش های دیگران نادیده گرفته شود. برتری مجاهدان آری، اما طرد دیگران هرگز. «كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى»

۸- هر کس در هر موقعیت و مقام و خدمتی که باشد، باید بداند مقام رزمندگان مخلص از او بالاتر است. «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ»

۹- اگر خداوند به رزمندگان فضیلت داده است، پس جامعه هم باید برای مجاهدان و شهدا در اجتماع، گزینش ها و برخوردها حساب خاصی باز کند.

(البته به شرطی که برای رزمنده نیز توقعات نابجا پیدا نشود و گرفتار سوء عاقبت نگردد). «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ»

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا «۹۶»

(آن پاداش بزرگ) درجات (مهم و متعدد) همراه با آموزش و رحمتی از جانب اوست و خداوند همواره آمرزنده و مهربان است.

پیام ها:

۱- تفاوت مبارزان با قاعدان اندک نیست، بلکه فاصله بسیار است. «دَرَجَاتٍ»

۲- شرط دریافت و برخورداری از رحمت الهی، پاک بودن و پاک شدن است.

ابتدا «مَغْفِرَةً» آمده، سپس «رَحْمَةً»

۳- خداوند، غفور و رحیم است، اما شرط برخورداری از این غفران و رحمت، جبهه رفتن و جهاد است. مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً ... غَفُورًا رَحِيمًا

ص: ۱۳۹

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ قُتِلْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۹۷)

همانا کسانی که فرشتگان، جانشان را می گیرند، در حالی که بر خویشان ستم کرده اند، از آنان می پرسند: شما در چه وضعی بودید؟ گویند: ما در زمین مستضعف بودیم (و به ناچار در جبهه ی کافران قرار داشتیم) فرشتگان (در پاسخ) گویند: مگر زمین خداوند گسترده نبود تا در آن هجرت کنید؟ آنان، جایگاهشان دوزخ است و بد سرانجامی است.

نکته ها:

پیش از جنگ بدر، کفار مکه مردم آن شهر را به جنگ با مسلمانان فراخواندند و تهدید کردند که همه باید شرکت کنند و هر کس تخلف کند، خانه اش ویران و اموالش مصادره خواهد شد. برخی از مسلمانان هم که ساکن مکه بودند و هنوز هجرت نکرده بودند، از ترس جان، همراه کفار به جبهه ی جنگ با مسلمانان آمدند و در «بدر» کشته شدند، آیه نازل شد و آنان را که با ماندن در محیط کفر و ترک هجرت، به خویش ستم کرده بودند، توبیخ کرد و مقصر دانست.

در روایات آمده است: کسی که به خاطر حفظ دین خود، حتی یک قدم هجرت کند، اهل بهشت و همنشین حضرت محمد صلی الله علیه و آله و ابراهیم علیه السلام است. (۱)

پیام ها:

۱- فرشتگان به کارهای انسان آگاهند. الْمَلَائِكَةُ... قَالُوا فِيمَ قُتِلْتُمْ قَالُوا

۲- ترک هجرت و از دست دادن هدف و عقیده، ظلم به خویش است. (شعار «خواهی نشوی رسوا، هم‌رنگ جماعت شو») از نظر قرآن مردود است.)

ص: ۱۴۰

(۱-۱). تفسیر صافی ذیل آیه.

۳- بازخواست گناه «ترک هجرت» پیش از هر چیز دیگر آغاز می شود. فرشتگان مأمور قبض روح در لحظه جان گرفتن ابتدا از آن بازخواست می کنند. «فِيمَ كُنْتُمْ»

۴- هجرت از محیط کفر واجب و سیاهی لشکر کفار شدن حرام است. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ ... أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً»

۵- اگر می توانید، محیط را تغییر دهید، وگرنه از آنجا هجرت کنید تا مؤاخذه نشوید. «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا»

۶- توجیه گناه پذیرفته نمی شود. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ ...»

۷- محیط و جو اکثریت بر انسان مؤثر است، لذا انسان باید با هجرت، فشار محیط را در هم بشکند. «فَتُهَاجِرُوا»

۸- اصل، خداپرستی است نه وطن پرستی. «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا»

۹- هجرت، یکی از درمان های استضعاف فکری و عقیدتی است. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ ... أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا»

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا «۹۸»

فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُورًا غَفُورًا «۹۹»

مگر مردان و زنان و کودکان مستضعف (وزیردستی) که قدرت تدبیر و چاره جویی ندارند و راهی (برای هجرت) نمی یابند. پس آنانند که امید است خداوند از آنان درگذرد و خداوند همواره آمرزنده و بخشاینده است.

نکته ها:

آنان که نه تدبیری برای دفع کفر دارند و نه راهی برای تسلیم حق، مستضعفند و تکلیف از

آنان برداشته شده است. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: مردان و زنانی که عقلشان مثل کودکان است، مستضعف هستند. (۲)

پیام ها:

۱- قدرت، شرط تکلیف است. إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ ...

۲- هجرت حتی بر زنان و کودکانی که در سیطره کفرند و توان هجرت دارند، واجب است. «وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ»

۳- مستضعف واقعی کسی است که توانایی هجرت و گریز از سیطره کفار و مشرکان را نداشته باشد. «لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ»

۴- نا آگاهی از معارف دینی با وجود امکان یادگیری، گناه و ظلم به خویشان است. ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ ... إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ ... لَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

۵- عذرهای واقعی پذیرفته است، نه عذر تراشی ها و بهانه جویی ها.

لَا يَسْتَطِيعُونَ ... لَا يَهْتَدُونَ

۶- ترک هجرت، به قدری مهم است که بخشوده شدن این گونه افراد گرفتار و عاجز، با «شاید» مطرح شده است، نه به صورت قطعی. «عَسَى اللَّهُ»

وَمَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَافِعًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا «۱۰۰»

و هر که در راه خداوند هجرت کند، اقامتگاه های بسیار همراه با گشایش خواهد یافت و هر که از خانه اش هجرت کنان به سوی خدا و پیامبرش خارج شود، سپس مرگ، او را دریابد حتماً پاداش او بر خداوند است و خداوند آمرزنده ی مهربان است.

ص: ۱۴۲

(۱-۱). تفسیر صافی.

(۲-۲). نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۳۷؛ معانی الاخبار، ص ۲۰۱.

یکی از مسلمانان مکه بیمار شد گفت مرا از مکه بیرون ببرید تا جزء مهاجران باشم. همین که او را بیرون بردند، در راه درگذشت. سپس این آیه نازل شد.

همه ی هجرت های مقدّس، مثل هجرت برای جهاد، تحصیل علم، تبلیغ و... مصداق این آیه است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که برای معرفت امام زمان خود از خانه و شهر خود خارج شود، ولی اجل به او مهلت ندهد، از مصادیق این آیه است. (۱)

پیام ها:

۱- هجرت، زمینه ساز گشایش و توسعه است. مَنْ يَهَاجِرْ ... يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَآغَمًا نَابِرَةً رَنَجًا، گنج میسر نمی شود.

۲- ما مکلف به وظیفه ایم، نه نتیجه. مهم خروج از منزل است، نه وصول به مقصد. «وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ»

۳- راه خدا و رسول را بروید، نگران مرگ و حیات نباشید. «ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ»

۴- پاداش «مهاجر» با خدا و بالاتر از بهشت است. «وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ»

وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا (۱۰۱) و هرگاه که در زمین سفر کنید، گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید، اگر بیم دارید که کافران به شما آزار و ضرر رسانند. همانا کافران همواره دشمن آشکار شمایند.

ص: ۱۴۳

پس از سخن درباره جهاد و هجرت، این آیه حکم نماز مسافر را بیان می کند.

«ضرب فی الارض» کنایه از سفر است، چون مسافر هنگام سفر، زمین را زیر پای خود می کوبد. (۱)

در قرآن، گاهی به جای «وجوب» تعبیر «مانعی ندارد» به کار رفته، که این آیه نیز یکی از آن موارد است. گویا مسلمانان صدر اسلام به قدری به نماز علاقمند بودند که کوتاه کردن آن را گناه می پنداشتند.

نماز قصر، مخصوص موارد ترس از دشمن نیست. ولی چون معمولاً در سفرها، بیم و نگرانی هست، یا اینکه چون قانون نماز قصر، ابتدا در موارد ترس بوده و بعدها نسبت به هر سفر تعمیم یافته، قید «إِنْ خِفْتُمْ» آمده است.

در روایات مقدار سفری که در آن نماز کوتاه و شکسته می شود، مسیر یک روز (هشت فرسخ) مشخص شده است. (۲)

تمام نمازهای مسافر جز نماز مغرب دو رکعتی است. (۳) و مراد از کوتاه کردن نماز، دو رکعتی شدن نمازهای چهار رکعتی است.

پیام ها:

۱- واقع بینی و انعطاف پذیری، یک اصل در قوانین الهی است. «تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ...»

۲- در حال نماز هم از دشمن غافل نباشید. سیاست و دیانت، عبادت و فطانت از هم جدا نیست. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ»

۳- در مواردی یقین لازم نیست. احتمال توطئه و فتنه برای تصمیم و تغییر برنامه کافی است. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ»

ص: ۱۴۴

۱- ۱. مفردات راغب، ماده «ضرب».

۲- ۲. تهذیب الاحکام، ج ۳، ص ۲۰۷.

۳- ۳. من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۷۹.

۴- حتی به هنگام احتمال خطر، اقامه نماز واجب است. **إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ ...**

۵- کفر و ایمان با هم در تضادند. **«إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا»**

۶- کفار، در دشمنی با شما متحدند. **«عدو» بجای «اعداء»**

۷- دشمنی کفار با شما ریشه دار و پرسابقه و دائمی است. **«كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا»**

وَ إِذَا كُنْتُمْ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا آسِيحتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصِئُوا فَلْيُصِئُوا مَعِيَكَ وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ آسِيحتَهُمْ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ آسِيحتِكُمْ وَ أَمْتِعْتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا آسِيحتِكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ إِنْ اللَّهُ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا «۱۰۲»

(ای پیامبر!) هرگاه (در سفرهای جهادی) در میان سپاه اسلام بودی و برای آنان نماز برپا داشتی، پس گروهی از آنان با تو (به نماز) بایستند و سلاحهای خود را همراه داشته باشند، پس چون سجده کردند (قیام نمایند و رکعت دوم را فردی انجام داده پس بروند و) پشت سر شما (نگهبان) باشند، و گروه دیگر که نماز نخوانده اند (از رکعت دوم) با تو نماز بخوانند و وسایل دفاع و سلاحهای خود را با خود داشته باشند، کافران دوست دارند که شما از سلاح و ساز و برگ خود غافل شوید تا یکباره بر شما حمله آورند، و اگر از باران رنجی به شما رسید یا بیمار و مجروح بودید، گناهی بر شما نیست که سلاحهایتان را بر زمین بگذارید و (فقط) وسایل دفاع با خود داشته باشید. همانا خداوند برای کافران عذابی خوارکننده فراهم کرده است.

در سال ششم هجری، پیامبر با گروهی از مسلمانان به سوی مکه عزیمت کردند. در منطقه ی حدیبیه، با خالد بن ولید و دویست نفر همراهان او مواجه شدند که برای جلوگیری از ورود آن حضرت، سنگر گرفته بودند. پس از اذانِ بلال و برپایی نماز جماعت، خالد بن ولید فرصت را مناسب دید که هنگام نماز عصر یکباره حمله کند. آیه نازل شد و از توطئه خبر داد.

خالد پس از دیدن این معجزه، مسلمان شد. (۱)

در این نماز (نماز خوف)، گروه اول پس از پایان رکعت اول، برخاسته بقیه نماز را خود تمام می کنند و امام جماعت صبر می کند تا گروه دیگر به رکعت دوم برسند و با سلاح، به نماز جماعت پیوندند.

پیام ها:

۱- نماز، حتی در صحنه ی جنگ تعطیل نمی شود و رزمنده، بی نماز نیست. فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ ... وَ لِيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ

۲- در اهمیت نماز جماعت همین بس که در جبهه ی جنگ با دشمن، حتی با یک رکعت هم برپا می شود. «وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا»

۳- در هنگام پیش آمدن دو وظیفه (جهاد و نماز)، نباید یکی فدای دیگری شود. فَلْتَقُمْ ... وَ لِيَأْخُذُوا

۴- در همه حال، هشیاری لازم است، حتی نماز نباید مسلمانان را از خطر دشمن غافل کند. «وَلِيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ»

۵- رهبر، محور وحدت و عبادت است. كُنْتُ فِيهِمْ ... فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ

۶- تقسیم کار، تعاون و شریک کردن دیگران در کارهای خیر، حتی در حساس ترین موارد، از عوامل الفت جامعه است. در این آیه، دو رکعت نماز جماعت میان دو گروه تقسیم شده، تا تبعیضی پیش نیاید و همه در خیر

ص: ۱۴۶

شریک باشند. وَ لَتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى ...

۷- فرمان های الهی به تناسب شرایط، متفاوت است. (این آیه مربوط به نماز خوف در برابر دشمن است.) «فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ»

۸- نماز جماعت در جبهه، نشان عشق به هدف و خدا و رهبر و پایبندی به ارزشهاست. «إِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ»

۹- در جبهه باید جابه جایی نیروها در فاصله ی یک رکعت نماز، امکان پذیر بوده باشد. «وَلَتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا»

۱۰- هر چه مدت نماز در جبهه بیشتر شود، فرصت دشمن برای حمله افزایش می یابد. پس باید حفاظت بیشتری داشت. در رکعت اول، داشتن اسلحه کافی است ولی در رکعت دوم، هم اسلحه و هم ابزار دفاع. وَ لِيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ ... وَ لِيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ

۱۱- خداوند، پیامبرش را از توطئه ها و نقشه های پنهانی دشمن آگاه می کند. (با توجه به شأن نزول که ولید قصد کرد تا هنگام نماز جماعت حمله کند و با این آیه طرح او لغو شد.)

۱۲- حرکت با اخلاص شما، سبب امدادهای الهی در وقت خود است. (نزول این آیه و فرمان نماز خوف، یک امداد الهی در مقابل آن توطئه بود.)

۱۳- در جبهه، مراسم عبادی نباید طولانی شود و کارهای مانع هوشیاری، ممنوع است. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ»

۱۴- از آرزوهای دشمن، آگاه باشید. «وَدَّ الَّذِينَ»

۱۵- عبادت، وسیله ی غفلت از دشمن نشود. «تَغْفُلُونَ»

۱۶- احتمال غفلت در مسلمانان واقعی ضعیف است. (کلمه «لَوْ» در جمله «لَوْ تَغْفُلُونَ» نشانه ی این معناست.)

۱۷- با هوشیاری، باید از امکانات نظامی و اقتصادی حفاظت کرد. «أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ»

۱۸- غفلت امت اسلامی، شیخون کفار را در پی خواهد داشت. «مِثْلَهُ وَاحِدَةً»

۱۹- هر سخن و برنامه و حرکتی که مسلمانان را غافل کند، گامی است در جهت اهداف و خواسته های دشمن. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ»

۲۰- مرض و ضرر ملاک و مجوز معافیت از جبهه و سربازی است. بِكُمْ أَذَى ... أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى

۲۱- بارانی مجوز زمین گذاشتن اسلحه است که با ضرر و آزار همراه باشد. در باران بی ضرر رزمنده سلاح بر زمین نمی گذارد. «بِكُمْ أَذَى مِنْ مَطَرٍ»

۲۲- در هیچ حالی، رزمنده نباید از وسائل حفاظتی دور باشد. حتی اگر اسلحه ندارد، زره بر تن داشته باشد. «خُذُوا حِذْرَكُمْ»

۲۳- تهدید کفار و امید و دلگرمی دادن به مؤمنان، از شیوه های قرآن است. «أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا»

۲۴- در آینده، ذلت از آن کافران است. «لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا»

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ فِيمَا مَآ وَ قُعوداً وَ عَلَى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿۱۰۳﴾

پس چون نماز را به پایان بردید، خداوند را در (همه) حال ایستاده و نشسته و به پهلو خوابیده یاد کنید، پس هرگاه آرامش یافتید (و حالت خوف تمام شد) نماز را (بصورت کامل) برپا دارید. همانا، نماز بر مؤمنان در وقت های معین واجب شده است.

نکته ها:

کلمه ی «فِي مَآ» جمع «قائم» به معنای ایستاده و کلمه ی «قُعوداً» جمع «قاعد» به معنای نشسته و کلمه ی «جُنُوب» جمع «جنب» به معنای پهلو و کنایه از دراز کشیدن است.

همچنین کلمه ی «كِتَابًا» به معنای امری نوشته شده و واجب و کلمه ی «مَوْقُوت» به معنای

کاری با وقت معین است.

حضرت علی علیه السلام درباره ی آیه «فَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي مَا وَرَعُدًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ» فرمودند: یعنی شخص سالم ایستاده، مریض نشسته و کسی که نشسته نمی تواند، خوابیده نماز بخواند. (۱)

امام باقر علیه السلام درباره ی «كِتَابًا مَّوْقُوتًا» فرمودند: یعنی مفروض و واجب. (۲)

پیام ها:

۱- کمبودهای نماز خوف، با یاد خدا جبران می شود. «فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ»

۲- نماز و یاد خدا در هر حال لازم است، در جبهه ی جنگ یا بستر بیماری. «فِي مَا وَرَعُدًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ»

۳- نماز خوف، یک استثناست. پس از برطرف شدن حالت اضطرار، نماز باید به صورت عادی خوانده شود. «فَإِذَا أَطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۴- نماز، از واجبات قطعی الهی در همه ی عصرها و برای همه ی نسل ها است.

«كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا» ۵- وجوب هر نماز، در وقت مخصوص خودش است. «مَوْقُوتًا»

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۱۰۴)

و در تعقیب دشمن سستی نکنید، اگر شما رنج می کشید، همانا آنان نیز همان گونه که شما رنج می برید رنج می برند، در حالی که شما چیزی (امدادهای غیبی و بهشت) از خداوند امید دارید که آنان امید ندارند، و خداوند دانا و حکیم است.

ص: ۱۴۹

۱- ۱. وسائل، ج ۵، ص ۴۸۸.

۲- ۲. کافی، ج ۳، ص ۳۹۴.

پس از جنگ احد، ابوسفیان بالای کوه احد رفت و شعار داد که پیروزی ما در مقابل شکست سال گذشته در جنگ بدر بود. یاران پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: شهدای ما در بهشتند و کشته های شما در دوزخ.

آنان شعار دادند: «إِنَّ لَنَا الْعِزَّةَ وَالْأَعْزَى لَكُمْ» ما بت عَزَى داریم ولی شما ندارید، مسلمانان پاسخ دادند: «اللَّهُ مَوْلَانَا وَلَا مَوْلَى لَكُمْ» خداوند مولای ماست ولی شما مولی ندارید.

آنگاه کفار به نام بت هُبَل شعار دادند: «اعْلُ هُبَلُ» سر بلند باد بت هُبَل. مسلمانان در پاسخ فریاد زدند: «اللَّهُ اعْلَى وَاجَلُّ» خداوند بالاتر و جلیل تر است. پس از نزول این آیه، پیامبر فرمان بسیج عمومی (حتی زخمیان) را صادر کرد، تا با این حرکت، فکر بازگشت کفار از سرشان بیرون رود.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید روحیه ی قوی داشته باشند و شکست های موردی (مثل احد) آنان را سست نکند. «وَلَا تَهِنُوا»

۲- به جای موضع تدافعی، در تعقیب دشمن و در حالت تهاجمی باشید. «لَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ»

۳- از عوامل روحیه گرفتن مؤمنان، مقایسه ی دردهای خود با رنج دیگران و امید و توجه به امدادهای الهی و آگاهی اوست. «فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ»

۴- با همه ی آسیب ها و تلخی های جنگ، شما پیروزید، چون امید به الطاف الهی دارید. «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ»

۵- مسلمانان، امیدهای گونه گون از خدا دارند. امید به امدادهای غیبی، پیروزی، مرعوب شدن دشمن، پاداش های معنوی و امثال آن. (مورد امید در آیه ذکر نشده و هر امیدی را شامل می شود). «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ»

۶- امید، بزرگ ترین اهرم حرکت و سرمایه ی روحی رزمنده است. یا شهادت و سعادت، یا پیروزی. «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ»

۷-رنج و مشقت مؤمنان در جنگ ها، در مدار علم و حکمت خداوند است و لذا از آن جلوگیری نمی کند. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾
وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

همانا ما این کتاب را بحق بر تو فرورستادیم تا میان مردم به آنچه خدا (از طریق وحی) تو را آموخته و نشان داده، داوری کنی و به نفع خیانت کاران به مخاصمت برنخیز. و از خداوند طلب آموزش کن که همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

شخصی از یک قبیله ی معروف، مرتکب سرقتی شد. چون موضوع به اطلاع پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، آن سارق، گناه را به گردن شخص دیگری انداخت که در خانه ی او زندگی می کرد.

متهم، با شمشیر به او حمله کرد و خواستار اثبات این ادعا شد. او را آرام کردند ولی یکی از سخنوران قبیله را همراه جمعی برای تبرئه ی خود خدمت پیامبر فرستاد. پیامبر، طبق ظاهر و بر اساس گواهی آنان، سارق واقعی را تبرئه کرد و خبر دهنده ی سرقت را (به نام قتاده) سرزنش نمود، ولی قتاده که می دانست گواهی آنان دروغ است به شدت ناراحت بود. این آیه نازل شد و مظلومیت قتاده و صحنه سازی و گواهی دروغ آنان را روشن ساخت.

نقل دیگر در شأن نزول آن است که در یکی از جنگ ها، یکی از مسلمانان زرهی سرقت کرد. چون در آستانه ی رسوایی قرار گرفت، زره را به خانه ی یک یهودی انداخت و افرادی را مأمور کرد که بگویند: یهودی سارق است، نه فلانی. پیامبر، طبق ظاهر، حکم به تبرئه آن مسلمان کرد. اما نزول این آیه، آن یهودی را تبرئه کرد.

«خصیم» به کسی گفته می شود که از ادعایی طرفداری می کند و خائن به کسی گفته

می شود که در محضر قاضی ادعای امری باطل می کند. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: من طبق ظاهر حکم می کنم، اما چنانچه حق با شما نیست به اتکای قضاوت من چیزی از کسی نگیرید که قطعه ای از دوزخ است.

امام صادق علیه السلام فرمود: جانشینان بر حق پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همانند خود آن حضرت باید بر اساس قرآن قضاوت نمایند. (۲)

پیام ها:

۱- قرآن، پایه ی قضاوت و عدالت میان مردم است. «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ»

۲- قاضی باید از قانون قرآن، آگاهی کامل داشته باشد. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ لِتَحْكُمَ»

۳- فراگیری قرآن و سنت شرط قاضی شدن است. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ ... لِتَحْكُمَ ... أَرَاكَ اللَّهُ»

۴- چون نزول قرآن بر اساس حق است، قضاوت ها هم باید بر مبنای حق باشد، نه وابستگی های حزبی، گروهی، منطقه ای و نژادی. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ»

۵- رفتار به عدالت، حتی نسبت به غیر مسلمانان هم ضروری است. (با توجه به شأن نزول دوم) «لِتَحْكُمَ ... بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ»

۶- قضاوت، از شئون انبیاست. تنها ابلاغ احکام کافی نیست، اجرای احکام نیز وظیفه است. «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ»

۷- کفر اشخاص، دلیل تهمت به آنان نمی شود. (با توجه به شأن نزول)

۸- پیامبر، علاوه بر قانون و کتاب، از امدادهای الهی برخوردار است. «أَرَاكَ اللَّهُ»

۹- خداوند علاوه بر قرآن برنامه های دیگری به پیامبرش نشان داد. «أَرَاكَ اللَّهُ» و فرمود: «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِهِ»

۱۰- خداوند، پیامبرش را حفظ می کند و توطئه ها و صحنه سازی ها را فاش می سازد. «أَرَاكَ اللَّهُ»

ص: ۱۵۲

۱- ۱. تفسیر راهنما.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۲۶۸.

۱۱- قانون محترم است، ولی برای جلوگیری از سوء استفاده ها باید چاره ای جست. در اینجا، امداد الهی چاره ی کار شد. ﴿بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ﴾

۱۲- دفاع و حمایت از خائن ممنوع است. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا»

۱۳- خائنان نباید امیدی به حمایت رهبران دینی داشته باشند. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا»

۱۴- قضاوت، مقامی است که متصدی آن، اگر معصوم هم باشد باز استغفار می طلبد. ﴿وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ﴾

۱۵- از افتخارات اسلام این است که حتی اگر به یک یهودی ظلم شود، شخص اول اسلام برای مسلمانانی که سوء قصدی داشته اند باید استغفار کند.

﴿وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ﴾

۱۶- اگر قرآن، ساخته و پرداخته ی خود پیامبر بود، هرگز آیاتش فرمان استغفار به رسول خدا نمی داد. ﴿وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ﴾

۱۷- قاضی باید همواره برای دوری از هوای نفس استغفار کند. ﴿اسْتَغْفِرِ اللَّهُ﴾

۱۸- استغفار، مایه بهره گیری از مغفرت و رحمت پروردگار است. «غَفُورًا رَحِيمًا»

۱۹- خداوند علاوه بر بخشیدن گناه مهربان است. «غَفُورًا رَحِيمًا»

﴿وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَانًا أَثِيمًا﴾ (۱۰۷)

و از کسانی که به خود خیانت می ورزند، دفاع مکن که خداوند خیانت پیشگان گنهکار را دوست ندارد.

نکته ها:

ظلم و خیانت به مردم، خیانت به خود است. زیرا آثار سوء زیر را بدنبال دارد:

الف: سبب از دست دادن روحیه ی صفا و عدالتخواهی است.

ب: عامل محروم کردن مظلومانی است که فردا به پا خواهند خواست.

ج: موجب آماده کردن قهر و دوزخ الهی برای خود است.

د: جامعه را آلوده می کند و این آلودگی دامن خود خائن را هم می گیرد.

پیام ها:

۱- دفاع از خائن، حرام و رضایت به خیانت، به معنای شرکت در جرم است.

لَا تُجَادِلْ ...

۲- حاکم اسلامی باید پشتیبان مظلومان باشد، نه حامی ظالم. وَلَا تُجَادِلْ ...

۳- عنوان، قدرت، تهدیدها، جو و افکار عمومی، هیچ یک مجوز همکاری با خائن نیست. وَلَا تُجَادِلْ ...

۴- رهبر جامعه و قاضیان باید خائنان را بشناسند و نقشه هایشان را بدانند، تا بتوانند موضعگیری مناسب داشته باشند. «وَلَا تُجَادِلْ»

۵- هم از گذشته باید استغفار کرد، (آیه قبل) و هم نسبت به آینده هشیار بود.

لَا تُجَادِلْ ...

۶- در فرهنگ قرآن، افراد جامعه به منزله ی اعضای یک پیکرند و خیانت به جامعه به منزله ی خیانت به خود است. «يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ»

۷- حساب خیانت های جزئی و ناآگاهانه، از خیانت توطئه گران فسادانگیز، جداست. «يَخْتَانُونَ، خَوَان، اِثِم»

۸- آنکه با خیانت، محبت خود را از مردم می بُرد، محبت خدا هم از او قطع خواهد شد. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ»

۹- در انسان غریزه ی محبوب شدن است که باید از این غریزه برای تربیت استفاده کرد. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ»

۱۰- حُب و بغض خداوند، ملاک انتخاب و حرکت رسول خدا و مؤمنان است.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ ...

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

(آنان خیانت خود را) از مردم پنهان می کنند، ولی نمی توانند از خداوند پنهان دارند، در حالی که او آنگاه که شبانه، سخنان غیر خدایسندانه می گویند (و توطئه های پنهانی می کنند) با آنان است و خداوند همواره به آنچه انجام می دهند، احاطه دارد.

پیام ها:

۱- بهره گیری از جلسات مخفی شبانه برای توطئه، از شیوه های کار منافقان خائن است. «يَسْتَخْفُونَ، يُبَيِّنُونَ»

۲- مهم ترین عامل تقوا، ایمان به حضور و آگاهی خداوند و احاطه ی او به همه ی گفته ها و کارهاست. «هُوَ مَعَهُمْ، مُحِيطًا»

۳- خداوند از نزدیک، ناظر بر اعمال ماست. «هُوَ مَعَهُمْ»

۴- گفتار نیز، جزء اعمال است. با این که آیه درباره ی گفتارهای ناپسند سخن می گوید، ولی تعبیر «بِمَا يَعْمَلُونَ» می کند.

هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾

هان شما همانها هستید که در زندگی دنیا از ایشان (خائنان) جانبداری کردید، پس چه کسی در روز قیامت در برابر خداوند از آنان جانبداری خواهد کرد؟ یا چه کسی (در آن روز،) وکیل و مدافع آنان خواهد شد؟

نکته ها:

در سه آیه ۱۰۷ تا ۱۰۹، به سه گروه سه هشدار داده شده است:

به قاضی می گوید: مواظب باش از مرز حق تجاوز نکنی. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ»

به خائن می گوید: خدا ناظر کار توست. «هُوَ مَعَهُمْ»

به مدافع خائن می گوید: تلاش شما به درد قیامت نمی خورد. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

پیام ها:

۱- خائنان، به حامیان امروز خود دلخوش نباشند که فردایی هست. همه ی حمایت ها از خائنان، موقت و زودگذر است. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۲- حکم دادگاه در دنیا نافذ است، ولی مجرم، حساب کار خود را برای قیامت بکند که آن روز تنهاست. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۳- وکیل مدافع خائن نشویم و فریب حق الوکاله ی او را نخوریم. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ»

۴- مظلومانی که در دنیا نتوانند حقشان را بگیرند، دلگرم باشند که در قیامت، پشتیبان دارند و به حساب ظالم رسیدگی می شود. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ ...»

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۱۰)

و هر کس بدی کند یا بر خویشتن ستم نماید سپس از خداوند آمرزش طلبد، خداوند را آمرزنده و مهربان خواهد یافت.

نکته ها:

در کنار آیه قبل که تهدید خائن بود، این آیه راه توبه به روی او می گشاید.

«سوء» در لغت، به معنای زیان رسانی به دیگران هم آمده است. پس آیه هم ظلم به مردم و هم ستم به خویش را مطرح می کند. چنانکه برخی مراد از «سوء» را گناه صغیره و مراد از «ظلم به نفس» را گناهان کبیره دانسته اند. (۱)

ص: ۱۵۶

پیام ها:

- ۱- انسان حق ندارد حتی به خودش ظلم کند و گناه در حقیقت ظلم به خویشتن است. «يُظْلِمُ نَفْسَهُ»
 - ۲- راه بازگشت برای خطاکاران باز است. «يَسْتَغْفِرِ اللَّهُ»
 - ۳- میان استغفار بنده و مغفرت الهی، فاصله ای نیست. «يَسْتَغْفِرِ اللَّهُ يَجِدِ اللَّهُ غُفُورًا»
 - ۴- توبه ی واقعی چنان شیرین است که انسان، رحمت الهی را در درون خود احساس می کند. «يَجِدِ اللَّهُ غُفُورًا رَحِيمًا»
 - ۵- خداوند نه تنها بدی ها را می بخشد، بلکه مهربان هم هست. «غُفُورًا رَحِيمًا»
- وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّهُ يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا «۱۱۱»
- و هر کس گناهی مرتکب شود، پس در حقیقت به زیان خود مرتکب شده و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

گناه که تجاوز از مرز قانون الهی است، صفای دل و تقوای روح و عدالت را از بین می برد و این بزرگ ترین خسارت است. علاوه بر آنکه در نظام هستی و سنت های الهی، نتیجه ظلم به مردم، دیر یا زود به خود ظالم می رسد. «فَأَيُّهَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ»

پیام ها:

- ۱- هر گناهی در روح و جان انسان، اثر مستقیم دارد. «يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ»
- ۲- انسان در انجام گناه مجبور نیست و گناه را با اختیار و اراده خود انجام می دهد.

«یکسب»

۳- در بازگرداندن آثار بد گناه به گناهکار هیچ خطائی رخ نمی دهد و کاری

حکیمانه است. «عَلِيماً حَكِيماً»

۴- کار حکیمانه مشروط به آگاهی و علم است. «عَلِيماً حَكِيماً»

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَزِمْ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا (۱۱۲)

و هر کس که خطا یا گناهی مرتکب شود، سپس آن را به بی گناهی نسبت دهد، به یقین بار تهمت و گناه آشکاری را بر دوش گرفته است.

نکته ها:

«خطا» به معنای لغزش است، عمدی یا غیر عمدی، ولی «اثم» گناه عمدی است.

تهمت، از گناهان بسیار بزرگی است که موجب ذوب شدن ایمان و محو عدالت و اعتماد در جامعه و سبب عذاب اخروی است. امام صادق علیه السلام فرمود: تهمت به بی گناه، از کوههای عظیم سنگین تر است. (۱)

«بهتان» به دروغی گفته می شود که انسان از شنیدن آن بهت زده می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: غیبت آن است که درباره ی برادر دینی خود چیزی را که خدا بر او پوشانده ابراز کنی، ولی اگر درباره ی او چیزی بگویی که در او نیست، بهتان است. (۲)

پیام ها:

۱- تهمت، پرتاب تیر به آبروی مردم است. «يَزِمُ بِهِ»

۲- تهمت به بی گناه از هر نژاد و مکتب و در هر سنّ و شرایطی که باشد، حرام است. «يَزِمُ بِهِ بَرِيئًا»

۳- تهمت زنده، بارسنجینی از گناه را به دوش می کشد. «فَقَدِ احْتَمَلَ» (تنوین در دو کلمه «بُهْتَانًا» و «إِثْمًا» نشانه ی عظمت گناه است.)

ص: ۱۵۸

۱- ۱). سفینه البحار، ماده «بهت»؛ کافی ج ۲، باب التهمه.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۳، ص ۲۸۶.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضَمُّوكَ وَمَا يُضَمُّونَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ وَ مَا يُضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

و اگر فضل و رحمت خداوند بر تو نبود، گروهی از آنان تصمیم داشتند که تو را از مسیر حق گمراه کنند، اما جز خودشان را گمراه نمی کنند و به تو هیچ زیانی نمی زنند. و خداوند کتاب و حکمت را بر تو نازل کرد، و آنچه را نمی دانستی به تو آموخت. و فضل خداوند بر تو، بسی بزرگ بوده است.

نکته ها:

ممکن است این آیه، همانند آیه ۱۰۵، مربوط به ماجرای تهمت سرقت به یک بی گناه و شهادت دادن جمعی به دروغ، بر سرقت باشد، که پیامبر طبق گواهی آنان، داوری کرد. و ممکن است مربوط به گروهی باشد که به دیدار پیامبر آمدند و گفتند: با دو شرط حاضریم با تو بیعت کنیم، یکی آنکه بت ها را با دست خود نشکنیم و دیگر آنکه تا یک سال دیگر، بت «عزی» را پرستش کنیم. آیه نازل شد و این خواسته را رد کرد.

پیام ها:

- ۱- دشمنان، حتی برای پیامبر و لغزاندن او طرح و برنامه دارند، پس رهبران جامعه باید به هوش باشند. «يُضِلُّوكَ»
- ۲- تصمیم به منحرف ساختن دیگران، در حقیقت تصمیم به منحرف کردن خود است. «وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»
- ۳- خداوند، آنگونه که قرآن را بیمه کرده «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذُّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۱)، پیامبرش را نیز بیمه می کند. «وَمَا يُضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ»

ص: ۱۵۹

۴-تعلیم حکمت و فرستادن کتاب، نمونه ی روشن فضل و لطف الهی و رمز عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله است. «أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ»

۵-خداوند به پیامبرش، علم غیب و اسرار را می آموزد. «عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

۶-از نشانه های حَقَانِیت پیامبر، این است که می گوید: تو بدون تعلیم الهی امکان آگاهی از اموری را نداشتی. آری، اگر قرآن ساخته پیامبر بود، هرگز به خودش نسبت جهل نمی داد. «عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

۷-خداوند معلّم پیامبر است، پس هیچ خطا و اشتباهی در تعلیم، رخ نمی دهد.

«عَلَّمَكَ»

۸-مدار علم بشر حتّی پیامبر خدا، محدود است. «مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۱۴)

در بسیاری از (جلسات و) سخنان در گوشه آنان، خیری نیست، مگر (سخن) کسی که به صدقه یا کار نیک یا اصلاح و آشتی میان مردم فرمان دهد و هر کس برای کسب رضای خدا چنین کند پس به زودی او را پاداشی بزرگ خواهیم داد.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از معروف در آیه، قرض الحسنه دادن است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: ایجاد خوش بینی و اصلاح ذات البین حتّی با دروغ گفتن، عملی پسندیده است. (۲)

ص: ۱۶۰

۱-۱) کافی ج ۴ ص ۳۴.

۲-۲) کافی ج ۲ ص ۳۴۱

۱-نجوا، جز در موارد استثنایی، ناپسند است، چون سبب سوء ظنّ میان مؤمنان می شود. «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ»

۲-در اظهار نظر، باید منصفانه رفتار کرد. همه ی نجواها را زیر سؤال نبریم. «فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ»

۳-گاهی آشتی دادن میان مردم، ایجاب می کند که با هر یک از طرفین، مخفیانه گفتگو کنیم. «إِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ»

۴-گاهی امر به معروف یا صدقه ی آشکار، سبب شرمندگی و لجاجت طرف می شود، باید با نجوا و پنهانی عمل کرد. «أَوْ مَعْرُوفٍ»

۵-اهمیت آبروی مردم، تا حدّی است که نجوای ناپسند، به خاطر حفظ آن پسندیده می شود و صدقه و امر به معروف مخفیانه، زشتی نجوا را تحت الشعاع قرار می دهد. «إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ ...»

۶-ارزش کارها به اخلاص است. «اِئْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۷-انجام هر کار خیر پنهانی و محرمانه، نشان اخلاص نیست، شاید خود تظاهر باشد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ اِئْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ»

۸-خدمت به جامعه، دعوت به نیکوکاری و همزیستی مسالمت آمیز سبب دریافت اجر عظیم است. «نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا»

«وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا» (۱۱۵)

و هرکس پس از آنکه هدایت برایش آشکار شد با پیامبر مخالفت کند و راهی جز راه مؤمنان را پیروی کند، او را بدان سوی که روی کرده بگردانیم و او را به دوزخ افکنیم که سرانجام بدی است.

نکته ها:

این آیه درباره ی کسانی است که پس از پذیرش اسلام و رسالت پیامبر، به مخالفت آگاهانه با دستورات ایشان می پردازند و راه خود را از راه جماعت مسلمانان جدا می کنند.

«مُشَاقَّةَ رَسُولٍ» یعنی خودت را یک شقّ و رسول اکرم صلی الله علیه و آله را شقّ دیگر قرار دهی. به کارشکنی پرداززی و دست به مخالفت آگاهانه همراه با عداوت بزنی.

شقاق و مخالفت با پیامبر خدا انواع مختلفی دارد، مانند: انکار کل دین، ایمان به بعضی و کفر به بعضی دیگر، تحریف، توجیه و حیل های شرعی.

پیام ها:

۱- علم و شناخت مسئولیت آور است و کیفر مخالفان پیامبر زمانی است که حَقّانیت پیامبر اکرم را فهمیده باشند. وَ مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ ...

نُضِلِّهِ جَهَنَّمَ

۲- سیره ی عملی مسلمانان به شرطی حَجّت است که با سنّت و راه رسول الله مخالفتی نداشته باشد. مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ ... يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ ... نُضِلِّهِ جَهَنَّمَ

۳- پیامبر اسلام و مؤمنان در یک جبهه قرار دارند و مخالفت با جامعه اسلامی، مخالفت با پیامبر است. يُشَاقِقِ الرَّسُولَ ... وَ يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ

۴- تسلیم بودن در برابر رسول خداوند واجب و مخالفت با او حرام است. «وَ مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ»

۵- تفرقه افکنی در صفوف مسلمانان سبب دوزخ است. يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ ...

نُضِلِّهِ جَهَنَّمَ

۶- خداوند، کسی را بدون اتمام حجت به دوزخ نمی برد. «بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى»

۷- حساب افراد قاصر و مستضعف که صدای حقّ را نمی شنوند، یا قدرت تشخیص ندارند، از حساب افراد آگاه و لجوج، جداست. «بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى»

۸- مقدمات سقوط انسان، به دست خود اوست. مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ ... نُضِلِّهِ جَهَنَّمَ

۹- هر راهی جز راه مؤمنان واقعی، به دوزخ منتهی می شود. يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ

۱۰- نتیجه‌ی مخالفت با رسول خدا و امت اسلامی، تحت ولایت غیر خدا در آمدن و سقوط در جهنم است. «تَوَلَّى مَا تَوَلَّى»

۱۱- خداوند، نعمت‌های خود را از منحرفان قطع نمی‌کند و هر کس را در مسیری که خودش انتخاب کرده است، یاری می‌دهد. «تَوَلَّى مَا تَوَلَّى»

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا «۱۱۶»

همانا خداوند از اینکه به او شرک ورزیده شود (بدون توبه) در نمی‌گذرد ولی پائین‌تر و کمتر از آن را برای هر کس که بخواهد (و شایسته بداند) می‌بخشد. و هر کس به خداوند شرک ورزد حتماً گمراه شده است، گمراهی دور و دراز.

نکته‌ها:

این آیه با اندک تفاوتی در آیه‌ی ۴۸ همین سوره گذشت. آری، در هدایت و تربیت تکرار لازم است.

تا ریشه‌ی شرک که یک مرض روحی عمیق است قطع نشود، اخلاق و اعمال صالح سودی ندارد. توبه، درمان شرک است و مشرک باید از مدار شرک بیرون آید تا عفو و رحمت الهی شامل او شود.

این آیه، امیدبخش‌ترین آیات قرآن است. (۱)

پیام‌ها:

۱- مخالفت با رسول خدا و شکستن وحدت مسلمانان (که در آیه قبل آمده بود) نوعی شرک است. «و مَنْ يُشَاقِقِ ... يُشْرِكْ بِهِ»

ص: ۱۶۳

۲- شرک، بزرگ ترین گناه نابخشودنی است. «لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ»

۳- انسان باید در حالتی بین بیم و امید نسبت به مغفرت الهی باشد. «لِمَنْ يَشَاءُ»

۴- شرک، مایه گمراهی و دوری از هرگونه کمال است. «ضَلَالًا بَعِيدًا»

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنْثَاءً وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا (۱۱۷)

(مشرکان) به جای خدا، جز معبودانی مؤنث (که نام زن بر آنها نهاده اند مانند لایت و مناه و عزی) نمی خوانند و جز شیطان سرکش و طغیانگر را نمی خوانند.

نکته ها:

آیه ی قبل، مشرکان را در ضلالت و گمراهی دانست، این آیه، علت آن را پرستش بت ها و پیروی از شیطان می داند.

مراد از معبودان مؤنث در آیه «إِنْثَاءً»، یا بت هایی است که مشرکان نام های مؤنث چون لایت و مناه و عزی بر آنها می گذاشتند و یا فرشتگان که به عقیده ی مشرکان دختران خدا بودند. شاید هم مراد از «اناث» در آیه، موجود تأثیرپذیر و ضعیف است و لذا صلاحیت پرستش را ندارد.

پیام ها:

۱- معبودهای غیر الهی، یا ضعیفند یا طغیانگر. إِلَّا إِنْثَاءً ... إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا

۲- فرار از معبود حق، راهی جز پناه به معبودهای باطل و شیطان ندارد. إِلَّا إِنْثَاءً ...

إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا

۳- همه ی راههای انحرافی، به یک راه- پیروی از شیطان- منتهی می شود. «إِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا»

۴- پرستش هر معبودی جز خداوند در حقیقت شیطان پرستی است. يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ ... شَيْطَانًا مَرِيدًا

لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾

وَأُضِلُّهُمْ وَأُلْمِئِهِمْ وَلَا مَرْئِيَهُمْ فَلْيُبْتَئِكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَا مَرْئِيَهُمْ فَلْيَغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾

خداوند لعنتش کند وقتی که گفت: من حتماً از بندگان تو سهمی معین خواهم گرفت (و گروهی را منحرف خواهم کرد). و حتماً آنان را گمراه می کنم و قطعاً به آرزوها سرگرمشان می سازم و دستورشان می دهم که گوش چهارپایان را بشکافند (تا علامت باشد که این حیوان سهم بت هاست) و به آنان فرمان می دهم که آفرینش خدا را دگرگون سازند. و هر کس به جای خدا، شیطان را دوست و سرپرست خود بگیرد، بی گمان زیان کرده است، زبانی آشکار.

نکته ها:

جمله «الْمُتَّبِعِينَ» به معنای القای آرزوهای پوچ و بیجا است.

شکافتن گوش حیوان، از برنامه های خرافی جاهلیت بود که پس از آن، سوار شدن و ذبح و هر استفاده ای را از آن حیوان حرام می پنداشتند.

تأکیدهای بسیار شیطان بر گمراه ساختن مردم، که در این دو آیه آمده، هشدار بر صاحبان ایمان است.

عبارت «مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: بعضی از بندگان را گمراه می کند.

ب: از هر بنده ای لحظاتی را شیطانی می کند.

در روایتی می خوانیم: جمله «فَلْيَغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ» تغییر دین خدا را نیز شامل می شود. (۱)

ص: ۱۶۵

اسلام، اجازه ی بی مصرف ماندن یک حیوان را نمی دهد تا چه رسد به بی مصرف ماندن انسان ها. «فَلْيَتَّكِنَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ»

پیام ها:

۱- شرک ورزیدن در دام شیطان قرار گرفتن است. إِنَّ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا ...

لَا تَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ

۲- شیطان، دشمن دیرین انسان است، به هوش باشیم در دام او نیفتیم. «لَا تَتَّخِذَنَّ»

۳- شیطان برای گمراهی انسان، آخرین تلاش خود را می کند. (تمام آیه ی ۱۱۹)

۴- شیطان، همه را نمی تواند گمراه کند. «لَا تَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ»

۵- شیطان، خالقیت خدا را قبول دارد. «عِبَادِكَ»

۶- خطر و سوسه ها، جدی و دائمی است، دشمن خود را بشناسیم. (حرف لام که بر سر تمام افعال آمده است نشانه جدی بودن خطر است). لَا تَتَّخِذَنَّ ...

۷- شیطان، هر کس را به نحوی گمراه می کند. بدعت در دین، تغییر در آفرینش.

لَأْمَنِّيَنَّهُمْ

فَلْيَتَّكِنَنَّ،

فَلْيَغَيِّرَنَّ»

۸- آرزوهای طولانی از القائنات شیطان است. «لَأْمَنِّيَنَّهُمْ»

۹- شیطان، ابتدا در فکر و روح انسان اثر می گذارد، سپس او را تسلیم خود می گرداند. (جمله ی گمراه کردن و آرزوی طولانی ابتدا مطرح شده، سپس فرمان دادن) «لَأْضِلَّنَّهُمْ وَ لَأْمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَأْمُرَّنَّهُمْ»

۱۰- انسان فطرتاً در مسیر حق است. کلمه «اضلال» در جایی بکار می رود که قبلاً مسیر حق باشد. «لَأْضِلَّنَّهُمْ»

۱۱- شیطان مردم را به حرام کردن حلال های الهی دعوت می کند. «فَلْيَتَّكِنَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ» ۱۲- آرزوها زمینه اطاعت پذیری از شیطان است. «لَأْمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَأْمُرَّنَّهُمْ»

۱۳- خرافات، از القائنات شیطانی است. «فَلْيَتَّكِنَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ»

۱۴- تغییر مخلوقات (نظیر زن را به مرد و مرد را به زن تبدیل کردن) کاری حرام و

ص: ۱۶۶

شیطانی است. «فَلْيَعِزَّنْ خَلْقَ اللَّهِ» امام صادق فرمود: یعنی دستورات و دین خدا را تغییر می دهند.

۱۵- اطاعت از شیطان در حقیقت پذیرش ولایت اوست. «يَتَّخِذِ الشَّيْطَانُ وَلِيًّا»

۱۶- تنها خداوند شایسته ولایت بر انسان است. «وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا»

يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» (۱۲۰)

أُولَئِكَ مَاوَاهُمْ جَهَنَّمَ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا» (۱۲۱)

(شیطان) به آنان وعده می دهد و ایشان را در آرزو می افکند و شیطان جز فریب، وعده ای به آنان نمی دهد. آنانند که جایگاهشان دوزخ است و از آن راه گریزی نیابند.

نکته ها:

«محیص» از «حیص» به معنای عدول و صرف نظر کردن است.

وقتی آیه ی ۱۳۵ آل عمران در مورد بخشایش گناهان از سوی خداوند نازل شد ابلیس با فریادی یارانش را جمع کرد و گفت: با توبه ی انسان، همه ی زحمات ما ناکام می شود. هر یک سخنی گفتند. یکی از شیاطین گفت: هر گاه کسی تصمیم به توبه گرفت، او را گرفتار آرزوها و وعده ها می کنم تا توبه را به تأخیر اندازد. ابلیس راضی شد. (۱)

هم خدا و هم شیطان وعده داده اند، ولی وعده ی الهی راست «وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ» (۲) و وعده های شیطان جز دروغ و فریب چیز دیگری نیست. «وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا»

نشانه ی وعده های شیطان، دعوت به تنگ نظری و فساد است. در آیه ی دیگر می خوانیم:

«الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ» (۳)

ص: ۱۶۷

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. حج، ۴۷.

۳-۳. بقره ۲۶۸.

پیام ها:

- ۱- دل‌بستگی به آرزوها، افتادن در دام فریب شیطان است. «يَعِدُّهُمْ وَيُؤْمِنُهُمْ»
- ۲- آنان که به دیگران-حتی به کودکان-وعده ی دروغ می دهند، کاری شیطانی می کنند. و مَا يَعِدُّهُمْ ...
- ۳- دوزخ، برای گروهی جایگاه ابدی و خلود است. مَاؤَاهُمْ جَهَنَّمُ وَ ...
- ۴- تهدید به کیفر، یکی از شیوه های جلوگیری از فساد است. «مَاؤَاهُمْ جَهَنَّمُ»
- ۵- از همه ی ناگواری های دنیا می توان گریخت، ولی از عذاب آخرت هرگز! «لَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا»
- ۶- در آخرت، برگشت امکان ندارد، پس تا از دنیا نرفته ایم از بدی ها برگردیم.

لَا يَجِدُونَ ...

و الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (۱۲۲)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، به زودی آنان را در باغهایی که از زیر (درختان) آنها جوی ها روان است وارد می کنیم. همیشه در آن جاودانند. وعده ی الهی حق است. و چه کسی در سخن از خداوند، راستگوتر است؟

پیام ها:

- ۱- ایمان از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا»
- ۲- اگر همه ی اعمال صالح بود، کارساز خواهد گشت. کلمه «الصَّالِحَاتِ» با الف و لام نشانه همه کارهای نیک است.
- ۳- تشویق در کنار تهدید، از شیوه های تربیتی قرآن است. (آیه ی قبل تهدید بود،

ص: ۱۶۸

اینجا تشویق است). مَاوَاهُمْ جَهَنَّمَ ... سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ

۴- لذت های دنیا، نگرانی از دست دادن دارد، اما نعمت های بهشت، جاودانه است. «خَالِدِينَ فِيهَا»

۵- با مقایسه ی وعده های دروغ شیطان و وعده های راست خدا، به وعده ی الهی دل ببندیم. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا» (۱۲۳)

(پاداش و عقاب و برتری) به آرزوهای شما و آرزوهای اهل کتاب نیست! هر که بدی کند بدان کیفر داده می شود و جز خدا، برای خویش سرپرست و یاور نیابد.

نکته ها:

مسلمانان به خاتمیت پیامبر اسلام و اینکه بهترین امتند افتخار می کردند. (۱) و اهل کتاب نیز به سابقه ی خود می بالیدند و می گفتند: جز ایام معدودی در آتش نخواهیم بود. (۲) این آیه در تصحیح پندار هر دو گروه، ملاک را «عمل» قرار داد.

در دو آیه ی قبل، امانی و آرزوها را از شیطان دانست، در این آیه آرزوهای باطل را رد می کند.

تعبیر «يُجْزَى بِهِ» شامل جزای دنیوی، یا اخروی یا هر دو می باشد. روایات، جزای خلافتکاری مؤمن را گرفتاری ها و سختی های دنیا و برزخ معرفی کرده است. (۳)

برخی مسلمانان انتظار داشتند که پیامبر صلی الله علیه و آله در مشاجره آنها با اهل کتاب، از مسلمانان جانبداری کند، در حالی که اصل بر عدالت است، نه حمایت. (۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ کسی که از جمله ی «من يعمل سوءً يجز به» به وحشت افتاده بود،

ص: ۱۶۹

۱-۱. آل عمران، ۱۱۰.

۲-۲. بقره، ۸۰.

۳-۳. تفسیر اطیب البیان.

۴-۴. تفسیر المیزان.

فرمود: امراض جسمی و گرفتاری‌ها، نوعی کیفر اعمال انسان است. (۱)

پیام‌ها:

- ۱- از خیال‌ها و آرزوهای بی‌اساس بپرهیزید، که کارآیی ندارد. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ»
 - ۲- در هر گروه و قشری افراد پر توقع و امتیاز طلب پیدا می‌شود. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ، أَهْلِ الْكِتَابِ»
 - ۳- در گفتار و داوری منصفانه عمل کنید و اگر انتقاد می‌کنید از ضعف همه بگوئید. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ»
 - ۴- در انتقاد یا رفع عیب، از خودتان شروع کنید. جمله «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ» قبل از جمله «أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ» است.
 - ۵- قاطعیت بجا و ایستادگی در مقابل امتیاز طلبی‌های پوچ، از بهترین شیوه‌های تربیت است. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ»
 - ۶- اسلام بر واقعیات استوار است، نه بر خیالات یا تمایلات افراد. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ ...»
 - ۷- خداوند عادل است و پاداش و کیفرش بر اساس عمل است. «مَنْ يَعْمَلْ»
 - ۸- در مکتب وحی، همه در برابر قانون برابرند. «مَنْ يَعْمَلْ» (سوء استفاده و امتیاز طلبی از نام و آرم ممنوع است)
 - ۹- اصل، عمل است نه شعار، ضابطه است نه رابطه! «مَنْ يَعْمَلْ»
- وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ نَقِيرًا (۱۲۴)
- و هر فردی که کارهای شایسته انجام دهد، چه مرد باشد و چه زن، در حالی که مؤمن باشد، پس آنان به بهشت وارد می‌شوند و کمترین ستمی به آنان نمی‌شود.

ص: ۱۷۰

کلمه ی «نقیر» از نوک زدن گرفته شده و به گودی هسته ی خرما که گویا نوک خورده است، گفته می شود.

در آیه ی قبل «مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا» بود، اینجا «يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ»، یعنی کیفر و پاداش، هر دو بر پایه ی «عمل» است.

در این آیه بهشت، و در آیه ی ۹۷ سوره ی نحل، علاوه بر آن «حیات طیبه» بیان شده است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱- عامل ورود به بهشت، ایمان و عمل صالح است، نه نژاد و ادعا و آرزو. آیه ی قبل و لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ ... مَنْ يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ ...

۲- همه ی نژادها، رنگ ها، ملل و طبقات، در بهره گیری از لطف خدا یکسانند.

«مَنْ يَعْمَلُ»

۳- با انجام برخی کارهای صالح، به بهشت امید داشته باشید. چون کمال بی نهایت است و قدرت کسب انسان محدود. «مَنْ الصَّالِحَاتِ»

۴- زن و مرد، در رسیدن به کمالات معنوی برابرند. «مِنْ ذَكَرٍ وَ أُنْثَىٰ» بر خلاف اعتقادات گروهی از یهود و مسیحیان. (۱)

۵- ایمان، شرط قبولی اعمال است و خدمات انسان های بی ایمان، در همین دنیا جبران می شود و ارزش اخروی ندارد. (۲) مَنْ يَعْمَلُ ... وَ هُوَ مُؤْمِنٌ

۶- جزای مؤمن نیکوکار بهشت است. «فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»

۷- کارهای نیک، گرچه اندک باشد ارزش دارد. «وَ لَا يُظَلَّمُونَ نَقِيرًا»

ص: ۱۷۱

۱- ۱). تفسیر فرقان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

و دین و آیین چه کسی بهتر از آن کس است که خود را تسلیم خدا کرده، در حالی که نیکوکار است و از آیین ابراهیم حق گرا پیروی کرده است؟ و خداوند، ابراهیم را به دوستی خود برگزید.

نکته ها:

در دو آیه ی قبل، اصل را بر «عمل» دانست، نه انتساب به اسلام یا مسیحیت. این آیه برای جلوگیری از آن است که تصور نشود همه ادیان و عقاید یکسانند.

مخفی نماند که تسلیم خدا بودن، از رضا به قضای او بالاتر است. چون در مقام رضا، انسان راضی خود را کسی می داند ولی در تسلیم، انسان برای خود ارزشی در برابر خدا قائل نیست. (۱)

«حنیف» یعنی کسی که از راه انحرافی به حق گرویده است، بر عکس «جنیف» که کسی را گویند که از حق به باطل گرویده است.

«خلیل» یا از ریشه ی «خُلَّت» به معنای دوستی است، یا از «خَلَّت» به معنای نیاز است، ولی معنای اول مناسب تر است.

طبق روایات، مقام خلیل الهی ابراهیم، به خاطر سجده های بسیار، اطعام مساکین، نماز شب، رد نکردن سائل و مهمان نوازی او بوده است. (۲)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تابع آیین حضرت ابراهیم علیه السلام است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» (۳)

ابراهیم، «خلیل الله» است و محمد، «حبیب الله». (۴)

کسانی که وجهه ی خود را الهی کنند، برنده اند. چون «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۵) جز وجه

ص: ۱۷۲

۱-۱. تفسیر طیب البیان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. نحل، ۱۲۳.

۴-۴. در المنثور، ج ۲ ص ۲۳۰.

۵-۵. قصص، ۸۸.

الهی، همه چیز فانی است.

پیام ها:

۱- برترین آیین، پیروی از دین ابراهیم است. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا»

۲- تسلیم در برابر خداوند و احسان به مردم از اصول ادیان الهی است. أَسْلَمَ ... وَ هُوَ مُحْسِنٌ

۳- مکتب، بر پایه ی ایمان و عمل، هر دو استوار است و هر کدام بدون دیگری ناقص است. أَسْلَمَ ... وَ هُوَ مُحْسِنٌ

۴- بهترین الگوهای مردم کسانی هستند که خداوند آنان را برای خود برگزیده است. «وَ اتَّبَعَ مَلَّهُ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا»

۵- هر کس از باطل روی گرداند خود را آماده مقام خلیل الهی می کند. «حَنِيفًا وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا»

وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا «۱۲۶»

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است تنها از آن خداوند است. و خداوند همواره بر هر چیز احاطه دارد.

نکته ها:

خداوند بر همه ی مخلوقاتش احاطه ی کامل دارد. احاطه ی قهر و تسخیر، احاطه ی علم و تدبیر و احاطه ی خلق و تغییر.

پیام ها:

۱- چون همه چیز از آن خداوند است، پس باید تنها در مقابل اراده ی حکیمانه ی او تسلیم بود. (با توجه به آیه ی قبل) مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ ... لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ

۲- انتخاب ابراهیم به عنوان دوست (آیه قبل)، به خاطر نیاز خداوند نیست.

ص: ۱۷۳

انسان های برگزیده نیز مملوک او هستند. إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...

۳- مالکیت مطلقه، همراه با علم و احاطه ی کامل بر مملوک، مخصوص خداست.

«بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ»

وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَ مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَدَائِمَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوَالِدَانِ وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَ مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا «۱۲۷»

و در باره ی (ارث) زنان از تو فتوی می خواهند، بگو: خدا درباره آنها به شما فتوی می دهد، و آیه های قرآن که بر شما تلاوت می شود، درباره زنان یتیم که حَقشان را نمی دهید و می خواهید به ازدواجشان در آورید و کودکانی که مستضعفند (به شما فتوی می دهد) که با یتیمان به انصاف رفتار کنید و هر کار نیکی انجام دهید، خدا از آن آگاه است.

پیام ها:

۱- حقوق زن، مورد بحث و گفتگوی مسلمانان صدر اسلام بوده است.

«يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ»

۲- دفاع از حقوق زنان، کودکان و یتیمان در کنار هم، نشانه ی ظلم به آنان در طول تاریخ است. «النِّسَاءِ، يَتَامَى، الْوَالِدَانِ»

۳- حمایت از حقوق زنان، حکم خدشه ناپذیر خداوند است. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ»

۴- تشریح حکم از جانب خداوند است و بیان بر عهده ی پیامبر. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ»

۵- سنت های جاهلی را باید با فتوای صریح شکست. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ»

۶- به خاطر تفکرات جاهلی، زنان را از ارث محروم نکنید. «لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ»

۷- خدا زنان را مالک دانسته و برایشان بهره ای از ارث قرار داده است. «كُتِبَ لَهُنَّ»

۸- حفظ حقوق یتیمان و وظیفه همگان است. «وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ»

۹- باید جامعه اسلامی برای اجرای عدالت در میان یتیمان قیام کند. «تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ»

۱۰- برخورد عادلانه با یتیم، نمونه کار خیر است. «وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ»

۱۱- خدمت و حمایت از محرومان، فراموش نمی شود. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا»

۱۲- ایمان به علم الهی، بهترین تشویق برای انجام کار خیر است. «كَانَ بِهِ عَلِيمًا»

۱۳- علم خداوند به رخدادهای قبل از تحقق آن است. تَفْعَلُوا ... كَانَ بِهِ عَلِيمًا

وَ إِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ وَ أَخْضَرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَ إِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۲۸)

و اگر زنی از شوهرش بیم ناسازگاری یا اعراض داشته باشد بر آن دو باکی نیست که به گونه ای با یکدیگر صلح کنند (گرچه با چشم پوشی بعضی از حقوقش باشد) و صلح بهتر است، ولی بخل و تنگ نظری، در نفس ها حاضر شده (و مانع صلح) است، و اگر نیکی کنید و تقوا ورزید، پس بدانید که همانا خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

«نُشُوز»، از ریشه ی «نشز»- زمین بلند- و معنای آن طغیان است. در آیه ی ۳۴ سخن از نشوز زن بود «تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ» و اینجا کلام از نشوز و سرکشی مرد است.

«شح» در زن، نپوشیدن لباس خوب و ترک آرایش است. و در مرد، پرداختن مهریه و نفقه و نشان ندادن علاقه.

رافع بن خدیج دو همسر داشت، یکی پیر و دیگری جوان. همسر مسنّ را به خاطر اختلاف هایی طلاق داد و پیش از تمام شدن عده، به او گفت: اگر حاضر باشی به این شرط

با تو آشتی می کنم که اگر همسر جوانم را مقدم داشتم صبر کنی، وگرنه پس از تمام شدن مدت عدّه، از هم جدا می شویم. زن، آشتی را پذیرفت. سپس این آیه نازل شد.

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه فرمود: این آیه مربوط به کسی است که از همسرش لذتی نمی برد و بنای طلاقش را دارد، زن می گوید: مرا طلاق نده، اگر خواستی همسر دیگری بگیر و مرا هم داشته باش. (۱)

پیام ها:

۱- علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. در مسائل خانوادگی قبل از آنکه کار به طلاق بکشد باید چاره‌های اندیشید. «خَافْتُ»

۲- گذشت از حقی برای رسیدن به مصلحت بالاتر و حفظ خانواده، مانعی ندارد و بهتر از پافشاری برای گرفتن حق است. «فَلَا جُنَاحَ»

۳- در مسائل خانواده، مرحله ی اول اصلاح خود زوجین، بدون دخالت دیگران است. اگر نشد، دیگران دخالت کنند. «أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا»

۴- بهره ی همسر از همسر، حقی قابل گذشت است. حکمی نیست که قابل تغییر نباشد. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا»

۵- حق خانواده بیش از حق شخصی زن یا مرد است. به خاطر حفظ خانواده، باید از حق شخصی گذشت. «وَالصُّلْحُ خَيْرٌ»

۶- صلح، همیشه با پرداخت مال نیست. گاهی گذشت از حق، زمینه ساز مصالحه و آشتی است. و بخل مانع آن است. «وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ»

۷- رمز تزلزل بسیاری از خانواده ها، تنگ نظری و بخل و حرصی است که انسان را احاطه کرده است. «وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ»

۸- گذشت مرد از تمایلات جنسی و رعایت عدالت میان دو همسر، از نمونه های تقوا و احسان است. «إِنْ تَحْسَبُوا وَتَتَّقُوا»

ص: ۱۷۶

۹- نظام حقوقی اسلام با نظام اخلاقی آن آمیخته است. يُضِلِّحَا ... تُحْسِنُوا

۱۰- چه گذشتن از حقّ خود و چه نیکی به همسر، همه در محضر خداوند است.

﴿فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾

۱۱- مرد هوسباز بداند که اگر به خاطر کامیابی خود، همسر قبل را در فشار قرار دهد و او به ناچار مسئله ای را بپذیرد، خدا به عملکردش آگاه است. «كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۲۹)

و هرگز نمی توانید (از نظر علاقه ی قلبی) میان همسران به عدالت رفتار کنید، هرچند کوشش فراوان کنید. پس تمایل خود را یکسره متوجه یک طرف نسازید تا دیگری را بلا تکلیف رها کنید. و اگر راه صلح و آشتی و تقوا پیش گیرید، به یقین خداوند همواره آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

قانون آسمانی با فطرت تضاد ندارد. انسان به همسر جوان بیشتر از همسر سالخورده علاقه دارد. و لذا فرمان عدالت تنها نسبت به رفتار با آن دو است نه علاقه ی قلبی. حالا که عدالت قلبی نمی شود عدالت در عمل بایستی باشد. (۱) در اسلام، تکلیف فوق توان نیست.

انسان قدرت بر تعدیل محبت را ندارد ولی حداقل عدالت در برخورد، را باید داشته باشد.

در روایات آمده است: پیامبر صلی الله علیه و آله حتّی در ایام بیماری در آستانه ی رحلت، بستر خود را به عدالت به اتاق های همسران خود منتقل می کرد، و حضرت علی علیه السلام در روزی که متعلّق به همسری بود، حتّی در خانه ی همسر دیگر وضو نمی گرفت. (۲)

ص: ۱۷۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۵۸؛ کافی، ج ۵، ص ۳۶۲.

۲- ۲). تفسیر نمونه و تبیان.

۱- بلا تکلیف گذاشتن زن، حرام است. «فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ»

۲- با صلح و تقوا، هم ضعف های گذشته بخشوده می شود، هم غفلت های نا آگاهانه ی امروز. «وَ إِنْ تُصِلِحُوا وَ اتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا»

وَ إِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَ كَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا «۱۳۰»

و اگر آن دو از یکدیگر جدا شدند، خداوند هر یک را از کرم و وسعت خویش بی نیاز می کند. و خداوند همواره گشایش دهنده ی حکیم است.

۱- در اسلام، برای خانواده بن بست نیست، اگر عفو، صلح و اجرای حدود و هشدارها کارساز نبود، طلاق وجود دارد. وَ إِنْ يَتَفَرَّقَا ...

۲- با پیدایش گره در زندگی، نباید مأیوس شد. بلکه مسیر را باید عوض کرد.

وَ إِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ ...

۳- گام اول، اصلاح و تقوا است. (آیه ی قبل)، گام آخر، جدایی و طلاق است.

«وَ إِنْ يَتَفَرَّقَا»

۴- طلاق و جدایی همه جا بد نیست، گاهی راهگشاست. زیرا چه بسا اختلافات خانوادگی به خودکشی و روابط نامشروع بیانجامد. طلاق امید تشکیل زندگی مجدد را نوید می دهد. «يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ»

۵- خداوند، ضامن گره گشایی است. «يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ»

۶- راه توسعه ی زندگی برای هر کس به گونه ای است. گاهی با ازدواج «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ» (۱) گاهی با طلاق «وَ إِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ» تا وظیفه چه باشد. نه از

ازدواج باید ترسید، چون خدا وعده ی بی نیازی داده است؛ و نه از طلاق، چون خداوند آن جا هم وعده ی وسعت رزق داده است. «يُغْنِ اللَّهُ»

۷- رزق و روزی دست خداست. «وَاسِعاً حَكِيمًا»

۸- تشریح طلاق، تفضلی الهی و حکیمانه است. «وَاسِعاً حَكِيمًا»

۹- بهره گیری از وسعت و قدرت، اگر همراه با حکمت باشد ارزش است و گرنه خطر است. «وَاسِعاً حَكِيمًا»

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ لَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا «۱۳۱»

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن خداست و همانا کسانی را که پیش از شما کتاب آسمانی داده شدند و نیز شما را به تقوای الهی سفارش کردیم و اگر کافر شوید، (چه باک که) آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن خداست و خداوند همواره بی نیاز و ستوده (شایسته ستایش) است.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا «۱۳۲»

و برای خداست آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است و خداوند بس کارساز است.

نکته ها:

در آیه قبل خداوند وعده داد که در صورت جدائی زن و شوهر هر دو را از رحمت گسترده خود بی نیاز می کند.

تکرار جمله ی «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» در این آیات، برای دفع این توهم است که کسی نپندارد خداوند نمی تواند همسران طلاق داده شده را کفایت کند، یا اینکه سفارش به تقوا به سود خداست، یا اینکه خدا مجبور است شما را نگهدارد. چون آنچه در آسمان ها و زمین

است از آن اوست و اگر بخواهد شما را می برد و دیگران را جایگزین شما می سازد.

علی علیه السلام درباره ی رابطه انسان با خدا می فرماید: «غنياً عن طاعتهم لأنه لا تضره معصية من عصاء و لا تنفعه طاعة من اطاعة» (۱) نه گناه کسانی که گناه می کنند به او ضرر می رساند نه عبادت عبادت کنندگان برای او سودی دارد.

پیام ها:

۱- قدرت و مالکیت الهی، ضامن اجرای وعده های اوست. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲- سفارش به پرهیزگاری سفارش همه انبیاست و تکرار این توصیه در همه ادیان، از اصول مهم تربیتی است. وَصَيْنَا ... مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ

۳- مشترک بودن دستورات الهی در همه ادیان، عمل به آنها را آسان می نماید.

وَصَيْنَا ... مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ

۴- از او که مالک آسمان ها و زمین است باید پروا داشت، نه دیگری. وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... اتَّقُوا اللَّهَ

۵- بی تقوایی زمینه ساز کفر است. «أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا»

۶- خداوند غنی است و با داشتن مالکیت آسمان ها و زمین، نیازی به عبادت و ایمان ما ندارد. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۷- کفر، مردم را از تحت قدرت خدا خارج نمی کند. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۸- چون خدا بی نیاز مطلق است پس باید ستایش شود. «غَنِيًّا حَمِيدًا»

۹- غنای او دائمی است. «كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا»

۱۰- خداوند به ایمان و تقوای مردم نیازی ندارد. أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا ... كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا

۱۱- به کسی توکل کنید که مالک آسمان و زمین است. «كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

ص: ۱۸۰

إِنْ يَشَاءُ يُذْهِبْكُمْ أَهْلِهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِالْآخِرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا ذَلِكُمْ قَدِيرًا» (۱۳۳)

(ای مردم!) اگر خدا بخواهد شما را از میان می برد و دیگران را می آورد و خداوند بر این کار تواناست.

نکته ها:

چون این آیه نازل شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله دست مبارک خود را بر پشت سلمان فارسی زد و فرمود: آن جمعیت که خدا می آورد، از قوم فارس هستند. (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله با این سخن خود، هم اسلام ایرانیان را پیشگویی کرد و هم خدمات آنان را به اسلام.

پیام ها:

۱- مهلت دادن خداوند به کافران از عجز او نیست بلکه از حکمت اوست. «إِنْ يَشَاءُ يُذْهِبْكُمْ»

۲- امکانات و موقعیتی که دارید همیشگی نیست، بلکه مربوط به اراده خداست.

به خود مغرور نشوید. «إِنْ يَشَاءُ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِالْآخِرِينَ»

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا» (۱۳۴)

هر کس پاداش دنیا را بخواهد، پس (بداند که) پاداش دنیا و آخرت نزد خداست و خداوند همواره شنوای بیناست.

نکته ها:

انسان که می تواند از خداوند، دنیا و آخرت را بخواهد و از نعمت های هر دو سرا بهره مند شود، اگر تنها به دنیا اکتفا کند و در کارهای نیک، در پی اهداف مادی باشد، به شدت در

ص: ۱۸۱

از علل گرایش به کفر و بی تقوایی، گمان رسیدن به دنیا است که این آیه آن را رد می کند.

پیام ها:

- ۱- در انسان غریزه سودجویی است. قرآن از این غریزه در تربیت انسان ها استفاده می کند. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا»
 - ۲- اسلام دین جامع و خواهان سعادت مردم در دنیا و آخرت و دستیابی به هر دو است. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»
 - ۳- دنیا و آخرت، همه به دست اوست، پس دید خود را گسترش دهیم و از مادیات و تنگ نظری برهیم. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»
 - ۴- اگر دنیا هم می خواهیم، از خدا بخواهیم، که همه چیز به دست اوست. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»
 - ۵- مؤمنانی که از خداوند، هم دنیا و هم آخرت را طلب کنند برنده اند. (۱) «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»
 - ۶- پاداش الهی بر اساس علم و آگاهی او به اعمال ما است. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا»
 - ۷- باید به حقیقت، مؤمن و مخلص بود نه به ظاهر، چرا که خداوند، شنوا و بیناست. «كَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا»
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ نَعَرْتُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۳۵)

ص: ۱۸۲

ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره بر پا دارنده ی عدالت باشید و برای خدا گواهی دهید، گرچه به ضرر خودتان یا والدین و بستگان باشد. اگر (یکی از طرفین دعوا) ثروتمند یا فقیر باشد، پس خداوند به آنان سزاوارتر است. پس پیرو هوای نفس نباشید تا بتوانید به عدالت رفتار کنید. و اگر زبان بیچانید (و به ناحق گواهی دهید) یا (از گواهی دادن به حق) اعراض کنید، پس (بدانید که) خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

ممکن است معنی جمله «فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىَٰ أَنْ تَعْدِلُوا» چنین باشد: از هوسها پیروی نکنید که در نتیجه از حق منحرف شوید و عدول کنید.

کلمه ی «تَلْمُؤُوا» از ریشه ی «لی» به معنای بیچاندن و تاب دادن است که مراد از آن در این آیه یا گرداندن زبان به ناحق و تحریف گواهی است و یا تاب دادن به اجرای عدالت و ایجاد تأخیر در آن است.

تمام کلمات و جملات این آیه در راستای تشویق و تأکید بر عدالت است. قیام به عدالت و گواهی به عدالت و دوری از هرگونه فردگرایی، نژادگرایی و یا ضعیف گرایی، معیار حق و عدالت است، نه فقر و غنی، یا خویش و خویشاوند.

گواهی انسان چند حالت دارد:

گاهی علیه ثروتمندان به خاطر روحیه ی ضد استکباری.

گاهی به نفع ثروتمندان بخاطر طمع به مال و مقام او.

گاهی علیه فقیر به خاطر بی اعتنایی به او.

گاهی به نفع فقیر به خاطر دلسوزی برای او.

این آیه همه ی این انگیزه ها را باطل و تنها قیام به عدل را حق می داند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مؤمن بر مؤمن هفت حق دارد که واجب ترین آنها گفتن حق است،

گرچه به زیان خود و بستگانش تمام شود. (۱)

پیام ها:

۱- به پاداشتن عدالت هم واجب است، هم لازمه ی ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» ۲- قیام به عدالت، باید خوی و خصلت مؤمن گردد. کلمه «قوام» یعنی بر پا کننده دائمی قسط و عدل.

۳- عدالت، حتی نسبت به غیر مسلمان نیز باید مراعات شود. به اقتضای اطلاق «كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ»

۴- عدالت باید در تمام ابعاد زندگی باشد. در اقامه عدل نام مورد خاصی برده نشده است. «قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ»

۵- گواه شدن و گواهی دادن به حق، واجب است. «كُونُوا ... شُهَدَاءَ لِلَّهِ»

۶- نباید هدف از گواهی دادن، دست یابی به اغراض دنیوی باشد. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ»

۷- اقرار انسان علیه خودش معتبر است. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ»

۸- ضوابط بر روابط مقدم است. «وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ»

۹- رعایت مصالح خود و بستگان و فقرا، باید تحت الشعاع حق و رضای خدا باشد. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ...»

۱۰- سود و مصلحت واقعی فقرا و اغنیا از طریق شهادت به ناحق تأمین نخواهد شد. «إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَلِلَّهِ أُولَىٰ بِهِمَا»

۱۱- همه در برابر قانون مساویند. «غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا»

۱۲- پیروی از هوای نفس مانع اجرای عدالت است و ملاحظه فامیل و فقر و غنا نشانه ی هوی پرستی است. «فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا»

۱۳- ادای شهادت واجب است و کتمان و تحریف آن ممنوع. «إِنْ تَلَوْا أَوْ تَعْرَضُوا»

ص: ۱۸۴

۱۴- هر نوع کارشکنی، تأخیر و جلوگیری از اجرای عدالت، حرام است. «إِنْ تَلَوْا»

۱۵- ضامن اجرای عدالت، ایمان به علم الهی است. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (۱۳۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خداوند و پیامبرش و کتابی که بر پیامبرش نازل کرده و کتابی که پیشتر فرستاده است، (به همه ی آنها) ایمان (واقعی) بیاورید. و هر کس به خدا و فرشتگان و کتب آسمانی و پیامبرانش و روز قیامت کفر ورزد پس همانا گمراه شده است، گمراهی دور و درازی.

نکته ها:

مراد آیه یا آن است که ای مؤمنان! گامی فراتر نهدید و به درجات بالا-تر دست یابید، یا آنکه بر ایمانتان برای همیشه استوار بمانید و اندکی از آن عدول نکنید.

ایمان دارای درجاتی است، چنانکه در آیات دیگر نیز می فرماید: «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۱) کسانی که هدایت شدند خداوند به هدایت آنان بیفزاید، «لِيَزِدُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ» (۲) تا ایمانی بر ایمان خویش بیفزایند.

پیام ها:

۱- مؤمن، باید تلاش کند تا خود را به بالاترین مرتبه ی از ایمان برساند. (۳) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا»

۲- ادیان آسمانی، هدف و حقیقت واحدی دارند، همچون کلاس های یک مدرسه که تحت نظارت یک مدیر است. «الْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ»

ص: ۱۸۵

۱- ۱. محمد، ۱۷.

۲- ۲. فتح، ۴.

۳- ۳. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۱.

۳-ایمان به همه ی پیامبران و کتاب های آسمانی، لازم است. آمَنُوا ... وَ مَنْ يَكْفُرْ ...

فَقَدْ ضَلَّ

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أزدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ سَبِيلًا» (۱۳۷)

آنان که ایمان آوردند، سپس کافر شدند، بار دیگر ایمان آوردند و دوباره کفر ورزیدند، سپس بر کفر خود افزودند، قطعاً امیدی به آن نیست که خداوند آنان را ببخشد و به راه حق هدایتشان کند.

نکته ها:

در صدر اسلام گروهی از اهل کتاب در حضور مسلمانان اظهار ایمان می کردند و برای القای شبهه دوباره کافر می شدند و دلیل کفر خود را نادرستی اسلام قلمداد می کردند چنانکه قوم یهود ابتدا به موسی ایمان آوردند، سپس گوساله پرست شدند، سپس توبه کرده و خداپرست گشتند، باز بر عیسی علیه السلام کفر ورزیدند و سپس با کفر خود به پیامبر اسلام، بر کفر خود افزودند.

مشابه این آیه قبلاً نیز گذشت، که چنین کسانی توبه شان پذیرفته نیست و گمراهان واقعی می باشند. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أزدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ» (۱)

هر روز به رنگی در آمدن، یا به خاطر عدم تحقیق در پذیرش دین است، یا از روی توطئه و نقشه برای متزلزل کردن عقیده ی مؤمنان. در آیه ی ۷۲ آل عمران نیز از این نقشه پرده برداشته که آنان، طرف صبح ایمان می آورند و آخر روز کافر می شوند تا مسلمانان را متزلزل کنند.

ص: ۱۸۶

از مصادیق بارز این آیه، کسانی همچون «شَبِث بن ربعی» هستند که در تاریخ آورده اند: او در زمان پیامبر مسلمان شد، پس از پیامبر مرتد شد، سپس توبه کرد و یار حضرت علی گشت. اما بعد فرمانده خوارج شد و جنگ نهروان را به راه انداخت. باز توبه کرد و یار امام حسن و امام حسین علیهما السلام شد و از کسانی بود که به امام دعوت نامه نوشت، اما در کوفه با مسلم بی وفایی کرد. در کربلا جزء لشکر یزید شد و به شکرانه قتل امام حسین علیه السلام مسجدی در کوفه ساخت. (۱)

پیام ها:

۱- خطر ارتداد و بازگشت از دین، هر مؤمنی را تهدید می کند. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا»

۲- بی ثباتی در عقیده، به گمراهی نهایی و عدم آمرزش الهی می انجامد. آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ... لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۳۸)

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِئْتَعُونَ عَنْهُمْ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا (۱۳۹)

منافقان را بشارت ده که برایشان عذابی دردناک است. آنان که کافران را بجای مؤمنان، سرپرست و دوست خود می گیرند آیا عزت را نزد آنان می جویند؟ همانا عزت به تمامی از آن خداست.

نکته ها:

مضمون این آیه که انتقاد شدید از ایجاد رابطه با کفار است، در آیه ی ۲۸ آل عمران نیز بیان شده است.

در صدر اسلام، منافقان با یهود مدینه و مشرکان مکه رابطه داشتند تا اگر مسلمانان شکست خوردند، آنها ضرری نبینند و جایگاه خود را از دست ندهند.

ص: ۱۸۷

(۱- ۱). کتاب مسلم بن عقیل آیه الله کمره ای ص ۱۷۸، قاموس الرجال تستری، معجم رجال الحدیث آیه الله خویی.

عزت تنها به دست خداست. چون سرچشمه ی عزت یا علم است یا قدرت، و دیگران از علم و قدرت بی بهره اند. در مناجات شعباتیه می خوانیم: «الهی بیدک لا- بید غیرک زیادتی و نقصی» خداوندا! زیادی و یا کاستی من تنها در دست توست، نه در دست دیگری.

پیام ها:

۱- عزت را در وابستگی به کفار جستن، خصلتی منافقانه است. الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ ...

۲- هرگونه ایجاد رابطه با کفار ممنوع است. «يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۳- در سیاست خارجی، به جای گسترش روابط با کشورهای کفر، در فکر برقراری روابط با کشورهای اسلامی باشیم. «يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ»

وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَتَعَدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مَثَلْتُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

همانا خداوند در قرآن (این حکم را) بر شما نازل کرده است که هرگاه شنیدید آیات خدا مورد کفر یا تمسخر قرار می گیرد با آنان، همنشینی نکنید تا به سخن دیگری مشغول شوند، وگرنه شما هم مانند آنان خواهید بود. همانا خداوند همه ی منافقان و کافران را در دوزخ جمع می کند.

نکته ها:

مشابه این آیه، آیه ۶۸ سوره ی انعام است که خطاب به رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: اگر دیدی کسانی در آیات ما یاهو سرایی می کنند. از آنان اعراض کن تا موضوع بحث آنان عوض شود. «وَ إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ»

۱- انسان، در برابر گفته های ناحق دیگران نباید بی تفاوت باشد. «إِذَا سَمِعْتُمْ...»

فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۲- مجامله و سکوت در جلسه گناه، گناه است. يُكْفَرُ بِهَا ... فَلَا تَقْعُدُوا

۳- یا محیط فاسد را عوض کنید، یا از آن محیط خارج شوید. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۴- تنها گناه نکردن و مستقیم بودن کافی نیست، باید بساط گناه را به هم زد و جلو انحراف دیگران را هم گرفت. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ»

۵- نباید به بهانه و عنوان آزادی بیان، سعه ی صدر، تسامح، خوش اخلاقی، مدارا، حیا، مردم داری، و مانند اینها، در مقابل تمسخر دین سکوت کرد.

سَمِعْتُمْ ... يُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ

۶- تعصب و غیرت دینی و موضعگیری و برخورد شرط ایمان واقعی است. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۷- تشویق و تقویت کفر و استهزای دین، به هر نحو که باشد هر چند به صورت سیاهی لشکر حرام است. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۸- شرط مصاحبت با دیگران، آن است که ضرر فکری و مکتبی نداشته باشد.

سَمِعْتُمْ ... يُكْفَرُ بِهَا وَ يُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ

۹- هم رابطه و هم قطع رابطه، هر کدام بجای خود لازم است، هم جاذبه و هم دافعه. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۱۰- کسی که راضی به گناه دیگران باشد، شریک گناه است. «إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلُهُمْ»

۱۱- سکوت در برابر یاوه گویی های کفار، نوعی نفاق است. «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ»

۱۲- همنشینی های آخرت، جزای همنشینی های دنیوی است. «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَ الْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ»

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحِذْ عَلَيْكُمْ وَ نَمْنَعُكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

(منافقان) کسانی اند که پیوسته (از سر بدخواهی) مراقب شما هستند تا اگر از سوی خدا برای شما پیروزی باشد، گویند: آیا ما با شما نبودیم؟ (پس باید در افتخارات و غنائم شریک شویم) اگر برای کفار بهره ای (از پیروزی) بود، (به کفار) گویند: آیا ما مشوق شما (برای جنگ با مسلمانان) و بازدارنده شما از گزند آنان و عدم تسلیم در برابر) مؤمنان نبودیم؟ پس خداوند روز قیامت، میان شما داوری خواهد کرد. و خداوند هرگز راهی برای سلطه ی کفار بر مسلمانان قرار نداده است.

نکته ها:

قرآن، از پیروزی مسلمانان با کلمه ی «فَتْحٌ» و پیروزی کفار با واژه ی «نَصِيبٌ» شاید به این جهت تعبیر کرده است که بفهماند رونق کفر، زود گذر است و فرجام نیک و پیروزی واقعی، با حق است.

«نَسْتَحِذُ» از ریشه ی «حوذ» به معنای عقب ران آمده است. زیرا شتربان برای سوق و حرکت دادن شتر، به آن قسمت ضربه می زند و در اینجا مراد، تشویق کفار به جنگ علیه مسلمانان است.

فقها در مسائل مختلف فقهی، برای اثبات عدم تسلط کفار بر مؤمنان، به جمله ی «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ» استناد می کنند. البته رفت و آمد و کسب اطلاع و آموزش دیدن و تبادل فرهنگی و اقتصادی، اگر سبب سلطه کفار و ذلت مؤمنان نباشد مانعی ندارد. چون در روایات می خوانیم: آموزش ببینید، گرچه به قیمت مسافرت به کشور چین باشد. و یا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کافر اسیری، ده مسلمان را آموزش دهد او را آزاد می کنم. و در زمان

را فریب می دهد، در حالی که نمی داند خودش را فریب داده و خداوند به درون او آگاه است و جزای فریبکاری او را می دهد.

امام رضا علیه السلام می فرماید: چون خداوند، جزای خدعه آنان را می دهد، به این کیفر الهی، خدعه گفته می شود. (۱)

نماز مطلوب، عاشقانه، خالصانه و دائمی است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: آنان که نماز را به آخر وقت می اندازند و فشرده می خوانند، نماز منافقان را انجام می دهند. (۲)

قرآن نسبت به مؤمنان جمله ی «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» به کار می برد ولی درباره ی منافقان جمله ی «قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ» و تفاوت میان «أَقَامُوا» و «قَامُوا» تفاوت میان برپاداشتن و به پا خاستن است.

پیام ها:

۱- فریبکاری، بی نشاطی در نماز، ریاکاری و غفلت از یاد خدا، از نشانه های نفاق است. «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ، يَرَاؤُونَ، لَا يَذْكُرُونَ»

۲- منافقان بدانند که با خدا طرفند. «وَهُوَ خَادِعُهُمْ»

۳- کیفر خدا متناسب با عمل است. «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ»

۴- نماز منافقان، نه روحیه و نشاط دارد، نه انگیزه، نه مقدار. «كَسَالِي، يَرَاؤُونَ، قَلِيلًا»

مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا» (۱۴۳)

(منافقان) بین کفر و ایمان سرگشته اند، نه با این گروه اند و نه با آن گروه و خداوند هر که را گمراه کند، برای او راه نجاتی نخواهی یافت.

ص: ۱۹۲

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. در المنثور، ج ۲، ص ۲۳۷.

نکته ها:

«تَدْبُدُ» حرکت چیزی است که در هوا آویخته باشد و هیچ جایگاه و پایگاه محکم و استواری در روی زمین نداشته باشد.

پیام ها:

۱- منافقان، استقلال فکر و عقیده ندارند به هر حرکتی می چرخند، به دیگران وابسته و بی هدف سرگردانند. «مُدْبِدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» □

۲- منافق، آرامش ندارد. چون پیوسته باید موضع جدید، تصمیم فوری و عجولانه بگیرد. «مُدْبِدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» □

۳- در مواضع اعتقادی و بینش فکری، قاطعیت لازم است. «مُدْبِدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» □

۴- منافق، مورد قهر خداوند است. «مَنْ يُضِلِلِ اللَّهَ» □

۵- نفاق، درد بی درمان است. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا» □

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿۱۴۴﴾ □

ای کسانی که ایمان آورده اید! کافران را به جای مؤمنان دوست و سرپرست خود نگیرید، آیا می خواهید برای خداوند دلیل و حجت آشکار علیه خودتان قرار دهید؟

نکته ها:

مؤمنان حق ایجاد رابطه با کفار را ندارند، ولی منافقان با کافران رابطه ی تنگاتنگ دارند.

قرآن، کفار را شیطان های منافقان «خَلَوْا إِلَىٰ شِيَاطِينِهِمْ» (۱) و برادران منافقان معرفی می کند «الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) تعبیرات قرآن در آیات ۱۳۹ و ۱۴۱ مبین کیفیت رابطه ی آنان با کفار بود.

ص: ۱۹۳

۱- ۱. بقره، ۱۷.

۲- ۲. حشر، ۱۱.

پیام ها:

۱- پذیرش ولایت کفار با ایمان سازگار نیست. یک دل، دو دوستی بر نمی دارد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ...

۲- تولی و تبری، دوستی با مؤمنان و دوری از کافران، لازمه ی ایمان است.

«لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- از هر نوع اختلاط، رفاقت و قراردادی که نتیجه اش به زیان مسلمانان باشد، باید پرهیز کرد. «لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۴- در سیاست خارجی، روابط سیاسی و اقتصادی، گزینش ها و عزل و نصب ها، هر اقدامی که به سلطه ی کفار بر مسلمانان انجامد حرام و محکوم است.

«لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۵- مسلمان ذلت پذیر، در برابر خداوند پاسخی ندارد. أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ ...

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا» (۱۴۵)

قطعا منافقان، در پست ترین عمق آتشند و هرگز برای آنان هیچ یابری نمی یابی.

نکته ها:

«درک»، عمیق ترین نقطه ی دریاست. به مطلبی هم که عمق آن فهمیده شود، می گویند:

درک شد. به پله هایی که رو به پایین می رود «درک»، و به پله هایی که رو به بالا می رود «درجه» می گویند. همان گونه که بهشت، درجات دارد، دوزخ هم درکات دارد.

پیام ها:

۱- جایگاه منافقان در دوزخ از کفار بدتر است. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ»

۲- دوزخ، مراتب و درجاتی دارد. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ»

۳- در قیامت، راهی برای نجات منافقان نیست. «لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا»

۴- شفاعت، شامل حال منافقان نمی شود. «لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا»

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَ سَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا» (۱۴۶)

مگر آنان که توبه کرده و (گذشته ی خود را) اصلاح نموده و به (دامن لطف) خدا پناه برده و برای خدا از روی اخلاص به دین گرویده اند، پس اینان در زمره ی مؤمنان هستند و بزودی خداوند به مؤمنان، پاداشی بزرگ خواهد داد.

پیام ها:

۱- راه توبه، برای همه حتی منافقان باز است و آنان را از «درک اسفل» به بهشت اعلا می رساند. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا»

۲- انسان آزاد است و می تواند آگاهانه تغییر جهت دهد. «تَابُوا»

۳- همراه با شدیدترین تهدیدها، به مردم امید هم بدهید. فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا

۴- توبه تنها یک اظهار پشیمانی نیست، بلکه بازسازی همه جانبه است. «أَصْلَحُوا، اعْتَصَمُوا، أَخْلَصُوا»

۵- توبه ی هر گناهی، به شکلی است. توبه ی نفاق، اصلاح به جای تخریب، اعتصام به خداوند به جای وابستگی به این و آن، و اخلاص به جای ناخالصی است. «أَصْلَحُوا وِ اعْتَصَمُوا وِ أَخْلَصُوا»

۶- التقاط در عقاید و اندیشه، ممنوع است. «أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ»

۷- منافقان تواب، در جدا شدن از هم فکراشان احساس غربت نکنند. چون دوستان بهتری می یابند. «فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»

۸- مؤمنان، از توبه کنندگان واقعی استقبال کنند و آنان را از خود بدانند. «فَأُولَئِكَ»

مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا (۱۴۷)»

اگر شکر گزارید و ایمان آورید، خداوند می خواهد با عذاب شما چه کند؟ در حالی که خداوند همواره حق شناس داناست.

پیام ها:

۱- کیفرهای الهی، بر پایه ی عدالت اوست، نه انتقام و قدرت نمایی. عامل عذاب، خود انسان هایند. «مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ»

۲- شناخت نعمت های او و شکر آنها، زمینه ی قبول دعوت و ایمان است.

«شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ»

۳- ایمان به خداوند، بارزترین جلوه ی شکر گزاری است. «إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ»

۴- شکر، هم مایه ی نجات از قهر، هم سبب دریافت لطف بیشتر است. «مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ، كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا»

۵- اگر شما شکر کنید، خداوند هم نسبت به شما شاکر است. «كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا»

۶- خداوند، با آنکه بی نیاز است، ولی از بنده ی کوچکش تشکر می کند. چرا ما شکر او را به جا نیاوریم؟! «إِنْ شَكَرْتُمْ، كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا»

ص: ۱۹۶

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا (۱۴۸)

خداوند، آشکار کردن گفتار بد را دوست نمی دارد، مگر از کسی که به او ستم شده باشد و خداوند، شنوای داناست.

نکته ها:

این آیه به مظلوم، اجازه دادخواهی و فریاد می دهد، نظیر آیه ی ۴۱ سوره شوری که می فرماید: «وَلَمَنِ اتُّصِرَ بِعَدُوِّهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ» و هر کس پس از ستم دیدن، یاری جوید و انتقام گیرد، راه نکوهشی بر او نیست.

افشای زشتی ها را بارها قرآن منع کرده و از گناهان کبیره شمرده و وعده عذاب داده است.

از جمله آیه ۱۹ سوره نور که علاقه به افشای زشتی های مؤمنان را گناه می داند: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

در تعبیر «مَنْ ظَلِمَ» چند احتمال است:

۱. به معنای «مَنْ ظَلِمَ» باشد، یعنی فریاد زدن کسی که مورد ظلم قرار گرفته، جایز است.

۲. به معنای «لَمَنْ ظَلِمَ»، یعنی فریاد به نفع مظلوم، هر چند خودش مظلوم نباشد.

۳. به معنای «عَلَى مَنْ ظَلِمَ»، یعنی فریاد اعتراض آمیز به مظلومی که ساکت نشسته و ذلت می پذیرد. البته احتمال اول، نزدیک ترین احتمال است.

آنچه حرام است، افشای عیوب مردم در برابر دیگران است، نه بازگویی عیوب افراد به خود آنان. چون پیامبر خدا فرموده است: مؤمن، آینه ی مؤمن است. (۱)

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمودند: کسی که افرادی را مهمان کند، ولی از آنان به صورت ناشایست پذیرائی کند، از کسانی است که ستم کرده و بر مهمان باکی نیست که درباره ی او چیزی بگویند. (۲)

ص: ۱۹۷

۱- ۱. بحار، ج ۷۴، ص ۲۳۳.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۸۹.

- ۱- قانون کلی و اصلی، حرمت افشاگری و بیان عیوب مردم است، مگر در موارد خاص. «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ»
 - ۲- افشای عیوب مردم، به هر نحو باشد حرام است. (با شعر، طنز، تصریح، تلویح، حکایت، شکایت و...) «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ»
 - ۳- نشانه‌ی جامعه اسلامی آن است که مظلوم بتواند با آزادی کامل، علیه ظالم فریاد بزند. «الْجَهْرُ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
 - ۴- غیبت مظلوم از ظالم جایز است. «الْجَهْرُ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
 - ۵- اسلام، حامی ستم‌دیدگان است. «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
 - ۶- سوء استفاده از قانون ممنوع است. ستمگران بدانند که حرمت غیبت، راه ستمگری را برایشان نمی‌گشاید. «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
 - ۷- تنها مظلوم، اجازه‌ی غیبت از ظالم را دارد، آن هم در مورد ظلم او، نه عیوب دیگرش. (۱) «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
 - ۸- ظالم، در جامعه‌ی اسلامی احترام ندارد، باید محکوم و به مردم معرفی شود.
- لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ ... إِلَّا مَنْ ظَلِمَ
- ۹- در تراحم ارزش‌های انسانی، باید اهم و مهم رعایت شود. ارزش دفاع از مظلوم، بیش از ارزش حیا و سکوت است. لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ ... إِلَّا مَنْ ظَلِمَ
 - ۱۰- در موارد جواز افشای عیوب، از مرز حق تجاوز نکنید، چون خداوند شنوا و داناست. «سَمِيعًا عَلِيمًا»
- إِنْ تَبَدُّوا خَيْرًا أَوْ تَخْفَوْهُ أَوْ تَغْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا (۱۴۹)

اگر کار نیکی را آشکارا یا پنهان انجام دهید، یا از لغزش و بدی دیگران در گذرید، بدانید که قطعاً خداوند بخشاینده تواناست.

نکته ها:

هرجا که مظلوم در موضع قدرت قرار گرفت و عفوِ ظالم اثر تربیتی دارد، باید عفو کرد و هرجا سکوت، موجب ذلت مظلوم و تقویت ظلم است باید فریاد زد.

انتقام و قصاص، «حق» است و عفو و گذشت، «فضل». به فرموده ی حضرت علی علیه السلام، بخشودن دشمن، سپاس چیره شدن بر اوست. «اذا قدرت علی عدوک فاجعل العفو عنه شکراً للقدره علیه» (۱)

پیام ها:

۱- باید نسبت به خوبی ها مشوق بود و نسبت به بدی ها، بخشاینده. **إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا ... أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ**

۲- گاهی ظلم ستیزی و فریاد، ارزش است و گاهی عفو و بخشش. **«تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ»**

۳- عفو از موضع قدرت، ارزشمند است. **«عَفْوًا قَدِيرًا»**

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا «۱۵۰»

قطعاً کسانی که به خداوند و پیامبرانش کفر می ورزند و می خواهند میان خدا و پیامبرانش جدایی بیفکنند و می گویند: به بعضی ایمان می آوریم و به بعضی کافر می شویم، و می خواهند در این میانه راهی در پیش گیرند، (که مطابق هوس باشد، نه عقل و استدلال).

ص: ۱۹۹

أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

به حقیقت کافر همین هایند و ما برای کافران عذاب خوارکننده آماده ساخته ایم.

نکته ها:

آیه ۱۵۰ به منزله ی مبتدا و آیه ی ۱۵۱ به منزله ی خبر آن است.

یهودیان و مسیحیان، به خاطر هوس ها و تعصبات جاهلانه و تنگ نظری های بی دلیل، برخی انبیا را قبول داشتند و به برخی کافر بودند.

پیام ها:

۱- نبوت، یک جریان و سنت دائمی الهی و همچون زنجیر بهم پیوسته است. پس باید به همه ی این جریان اعتقاد داشت. «يُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ» (البته نسبت به «امامت» نیز عقیده به همه ی امامان لازم است. پذیرش بعضی و انکار بعضی یا توقف، به منزله ی کفر به همه ائمه است.)

۲- خدا و رسول، جبهه ی واحدند و جدایی در کار نیست. «يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ» □

۳- کفر به خدا و رسولان، یا ایمان به خدا و کفر به همه ی پیامبران، یا ایمان به خدا و کفر نسبت به بعضی انبیا، ممنوع است. راه حق، ایمان به خدا و همه ی پیامبران است. «يَكْفُرُونَ، يُفَرِّقُوا، يَقُولُونَ، هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا» □

۴- همه ادیان آسمانی باید به رسمیت شناخته شوند. (البته در مرز تاریخی خود) «يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ» □

۵- پذیرش قوانین مخالف اسلام، نوعی تبعیض در دین و ممنوع است. «نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ» □

۶- التقاط و راه جدیدی در برابر راه انبیا گشودن، کفر است. «يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» □ □ □

۷- جهنم، هم اکنون نیز موجود و آفریده شده است. «أَعْتَدْنَا» □

وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾ □ □ □

و کسانی که به خدا و پیامبرانش ایمان آورده و میان هیچ یک از آنان جدایی نیفکنده اند، اینانند که بزودی پاداششان را به آنان خواهد داد و خداوند، همواره بخشاینده و مهربان است.

پیام ها:

۱- باید به خدا و تمام پیامبرانش ایمان داشت. با اینکه درجات انبیا و شعاع مأموریت آنها متفاوت است، ولی ایمان به همه آنها ضروری است. «آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ»

۲- با این که هستی ما و توفیقات ما و تمام امکانات و ابزارهای ما از اوست، ولی باز هم به ما پاداش می دهد. «أَجُورَهُمْ»

يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿١٥٣﴾

اهل کتاب از تو می خواهند که کتاب و نوشته ای از آسمان برایشان فرود آوری، بی گمان از موسی بزرگ تر از آن را خواستند که گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان بده! پس به سزای ظلمشان صاعقه آنان را فرا گرفت، سپس بعد از آنکه معجزه های روشن برای آنان آمد، گوساله پرستی را پیش گرفتند، پس (از توبه) ما از آن (گناه) هم درگذشتیم و عفو کردیم و به موسی حجتی آشکار دادیم.

نکته ها:

خواستگاری یهود از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آن بود که قرآن هم مانند تورات یکجا نازل شود و این بهانه ای بیش نبود. خداوند در پاسخ آنان می فرماید: حتی اگر قرآن را یکجا در نامه ای قابل لمس فرود آوریم، کافران آن را جادو می پندارند، «وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ»

ص: ۲۰۱

بَأْيَدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ» (۱)

بِهانه های کفار، برای ایمان نیاوردن، شبیه به هم است. مشرکان نیز همین تقاضا را از رسول خدا داشتند و می گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لِرُفَيْكَ حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ» (۲)

پیام ها:

۱- اعمال، افکار و اخلاق ناپسند نیاکان، برای آیندگان سوء سابقه می شود. فَقَدْ سَأَلُوا ...

۲- بنی اسرائیل در پی حق نبودند. وگرنه پس از آن همه معجزات، چرا گوساله پرست شدند؟ «اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمْ الْبَيِّنَاتُ»

۳- از ایمان نیاوردن کفار، نگران و ناراحت نباشید، چون در برابر همه انبیا افراد لجوج بوده اند. «سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ»

۴- خدا با چشم دیده نمی شود و درخواست دیدن او بدین صورت ظلم و ستمگری است. «أَرَأَى اللَّهُ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ»

۵- انکار حق و انحراف فکری، قهر خداوند را در همین دنیا به دنبال دارد.

«فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ»

۶- رحمت الهی حتی گناه گوساله پرستی را هم می بخشد. «فَعَفَوْنَا»

۷- انبیا مورد حمایت پروردگارند. «وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا»

وَ رَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَ قُلْنَا لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَ قُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَ أَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا «۱۵۴»

ما کوه طور را به خاطر پیمان گرفتن از آنان (بنی اسرائیل) بالای سرشان قرار دادیم و به ایشان گفتیم: سجده کنان از آن در وارد شوید و به آنان گفتیم: در روز شنبه (تعطیل، به احکام خدا) تعدی نکنید و از آنان پیمانی محکم گرفتیم.

ص: ۲۰۲

۱- ۱. انعام، ۷.

۲- ۲. اسراء، ۹۳.

مشابه این آیه، در سوره بقره آیات ۶۳ و ۹۳ و نیز اعراف آیه ی ۱۷۱ آمده است.

منظور از پیمان خدا با بنی اسرائیل، همان است که در آیات ۴۰ و ۸۴ سوره ی بقره و آیه ی ۱۲ مائده آمده است.

مکان های مقدّس، آداب و ویژه ای دارد: «ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا»

نسبت به کوه طور، در قرآن آمده است: «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» (۱)

در مورد خانه های پیامبر: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ» (۲)

درباره ی مساجد: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۳)

درباره ی مسجد الحرام: «فَلَا يَفْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» (۴)

درباره ی کعبه: «طَهِّرَا بَيْتِيَ» (۵)

و آداب دیگری که نسبت به مساجد در کتب فقهی و منابع حدیثی آمده است.

پیام ها:

۱- در تربیت گاهی لازم است از اهرم ترس و ارعاب استفاده شود. «وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ»

۲- اشتغال به کار هنگام تعطیلی و عبادت، نوعی تعدی است. «لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ»

فَبِمَا نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ وَ كُفِّرْتُمْ بآيَاتِ اللَّهِ وَ قَتَلْتُمْ الْأَنْبِيَاءَ بَغْيًا حَقًّا وَ قَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَعَنَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا» (۱۵۵)

و به خاطر پیمان شکنی، و کفر آنان به آیات خدا و کشتن پیامبران به ناحق، و گفتن این سخن که بر دل‌های ما پرده افتاده است (آنان را عقوبت کردیم) بلکه خداوند بر دل‌های آنان به خاطر کفرشان مهر زد و جز اندکی، ایمان نمی آورند.

ص: ۲۰۳

۱- ۱. طه، ۱۲.

۲- ۲. احزاب، ۵۳.

۳- ۳. اعراف، ۳۱.

۴- ۴. توبه، ۲۸.

نکته ها:

بنی اسرائیل زمان پیامبر صلی الله علیه و آله انبیا را نکشته بودند، ولی پدران و اجداد آنان مرتکب چنین جنایتی شده بودند. اما بدان جهت که فرزندان به کار اجداد خود راضی بودند، جنایات به آنان نیز نسبت داده شده است. (۱)

پیام ها:

۱- پیمان شکنی، گناهی در ردیف کفر، بلکه زمینه ساز آن است. «نَقَضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَ كُفِّرِهِمْ»

۲- ناسپاسی نعمت تا جایی است که آزاد شدگان به دست انبیا، قاتل انبیا می شوند. «قَتَلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ»

۳- انسان با کفر و لجاجت، زمینه ی سقوط خود را فراهم می کند. طَبَعَ ... بِكُفْرِهِمْ

۴- ایمان آوردن افراد اندک در برابر کفر اکثر مردم، دلیل بر آن است که انسان، قدرت انتخاب و تصمیم دارد. پس دوستان، محیط و نظام فاسد، نباید اراده ی انسان را در راه حق عوض کنند. «فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا»

وَ بِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا «۱۵۶»

و به خاطر کفرشان و سخنانشان که تهمت بزرگی به مریم زدند و گناه عظیمی مرتکب شدند، (قهر ما آنان را فراگرفت).

نکته ها:

تهمت به حضرت مریم، در آیه ی ۲۷ سوره ی مریم نیز مطرح شده است.

نسبت زنا به حضرت مریم، در واقع نسبت زنازادگی به حضرت عیسی و ناشایستگی او برای هدایت و رهبری هم بود و همین تهمت، دلیل کفرشان به عیسی علیه السلام بود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: تو مثل

ص: ۲۰۴

عیسی علیه السلام هستی. گروهی نسبت ناروا به مادر عیسی دادند. گروهی هم او را خدا پنداشتند. (۱)

شاید از آن جهت به تهمت، بهتان گفته می شود که افراد پاکدامن، با شنیدن آن نسبت ها، بهتشان می زند.

بهتان عظیم، عذاب عظیم دارد. در سوره ی نور، آیه ۲۳ آمده است: آنان که به زنان پاکدامن نسبت ناروا می دهند، عذاب عظیم دارند.

پیام ها:

۱- بهتان، در ردیف کفر قرار دارد. بِكُفِّرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ ... بُهْتَانًا

۲- در جامعه ی فاسد، گاهی به پاک ترین افراد، زشت ترین نسبت ها را می دهند.

«قَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا»

وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا «۱۵۷»

و(عذاب و لعنت ما آنان را فرا گرفت، به خاطر) سخنی که (مغروران) می گفتند: «ما عیسی بن مریم، فرستاده ی خدا را کشتیم» در حالی که آنان عیسی را نه کشتند و نه به دار آویختند، بلکه کار بر آنان مشتبه شد (و کسی شبیه به او را کشتند) و کسانی که درباره ی عیسی اختلاف کردند خود در شک بودند و جز پیروی از گمان، هیچ یک به گفته ی خود علم نداشتند و به یقین او را نکشته اند.

بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا «۱۵۸»

بلکه خداوند او را به سوی خود بالا برد و خداوند عزیز و حکیم است.

ص: ۲۰۵

امام صادق علیه السلام درباره جمله ی «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَ لَكِنْ شُبِّهَ» فرمودند: غیبت حضرت قائم علیه السلام نیز همین طور است، همانا امیت آن را به خاطر طولانی شدن انکار می کنند، برخی می گویند: قائم متولد نشده است، برخی می گویند: متولد شده و مرده است، و برخی دیگر می گویند: یازدهمین ما عقیم بوده و... (۱)

عوامل و نشانه های مشبه شدن امر و به دار آویختن شخصی دیگر به جای حضرت عیسی به این صورت بود:

۱. مأموران دستگیر کننده، رومی و غریب بودند و عیسی علیه السلام را نمی شناختند. (احتمالاً کسی که بنای خیانت داشت و با گرفتن پول، عیسی را به مخالفان معرفی کرد، خود گرفتار گشت.) (۲)

۲. اقدام برای دستگیری عیسی، شبانه بود.

۳. شخص دستگیر شده، از خداوند شکایت کرد. که این شکایت با مقام نبوت سازگار نیست.

۴. همه انجیل های مسیحیان که فدا شدن عیسی و به دار آویختن او را با آب و تاب نقل کرده اند، سالها پس از عیسی نوشته شده و امکان خطا در آنها بسیار است.

۵. گروه هایی از مسیحیان مسأله صلیب را قبول ندارند و در انجیل هم تناقضاتی است که موضوع را مبهم می کند.

پیام ها:

۱- گاهی سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به پیامبر کشی افتخار می کند. «إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ»

۲- در برابر ادعاهای باطل، صراحت لازم است. «مَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ»

۳- عیسی علیه السلام هم تولدش، هم رفتنش از این جهان بطور غیرطبیعی بود. عروج کرد تا ذخیره ای برای آینده باشد. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ»

۴- معراج، برای غیر از پیامبر اسلام هم بوده است. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ»

ص: ۲۰۶

۱- ۱). الغیبه طوسی، ص ۱۷۰.

۲- ۲). تفسیر فرقان.

۵- عیسی، مهمان خداست. «رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ»

۶- در آسمان ها امکان زیستن انسان وجود دارد. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ»

۷- اراده ی الهی همه توطئه ها را خنثی می کند. «كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا»

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِدًا» (۱۵۹)

و هیچ کس از اهل کتاب نیست مگر آنکه پیش از مرگش به او (مسیح) ایمان می آورد و او روز قیامت، بر آنان گواه خواهد بود.

نکته ها:

شاید معنای آیه این باشد: قبل از مرگ مسیح علیه السلام، تمام اهل کتاب به او ایمان می آورند.

چون طبق روایات شیعه و سنی، عیسی علیه السلام در آخرالزمان از آسمان فرود آمده و پشت سر امام زمان علیه السلام نماز می خواند و مدت ها زیسته، سپس از دنیا می رود. آن روز، مسیحیان به او ایمان صحیح می آورند، نه ایمانی که او را پسر خدا بدانند. (۱)

پیام ها:

۱- همه ی کافران و منحرفان، در آستانه ی مرگ که پرده ها کنار می رود، به هوش می آیند و ایمان می آورند، ولی سودی ندارد. «وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ...»

۲- مرگ، یک سنت قطعی برای همه است. حتی برای عیسی که قرنها در بهترین شرایط مهمان خدا و فرشتگان بوده است. (۲) «قَبْلَ مَوْتِهِ»

۳- انبیا، گواهان و شاهدان بر انسان هاینند. «يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِدًا»

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بَصَدُّهُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا» (۱۶۰)

ص: ۲۰۷

(۱-۱). تفسیر المیزان.

(۲-۲). اگر مراد از «قبل موته» مرگ حضرت عیسی باشد.

و به خاطر ستمی که یهودیان روا داشتند و به خاطر آن که بسیاری از مردم را از راه خدا باز می داشتند، ما چیزهای پاک و دلپسندی را که قبلاً برایشان حلال بود، بر آنان حرام کردیم.

نکته ها:

شاید مراد از طبیاتی که بر یهود حرام شد، همان باشد که در آیه ی ۱۴۶ انعام آمده است «وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ» این تحریم در تورات کنونی نیز وجود دارد. (۱)

حالات و اعمال فرد و جامعه، در برخورداری از نعمت های الهی با زوال آنها نقش اصلی دارد. در سوره ی فجر آیه ۱۷ می خوانیم که گاهی دلیل محرومیت، بی توجهی به یتیمان است. «كَلَّا- بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» و در آیه ۹۶ سوره ی اعراف می خوانیم: اگر اهل قریه ها ایمان و تقوا داشته باشند از برکات آسمان بهره مند می شوند. «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ» چنانکه در حدیث می خوانیم: کسانی که محصولات کشاورزی آنان نامرغوب می شود، به خاطر ظلمی است که از آنان سرزده است. (۲)

پیام ها:

۱- ظلم، زمینه ی محرومیت از نعمت هاست. فَبِظُلْمٍ ... حَرَّمْنَا

۲- گاهی محرومیت های اقتصادی و تنگناهای مادی نشانه ی قهر و کیفر الهی است. فَبِظُلْمٍ ... حَرَّمْنَا

۳- حرام ها همیشه به خاطر رعایت مسائل بهداشتی نیست. فَبِظُلْمٍ ... حَرَّمْنَا

۴- گرچه مجازات اصلی در قیامت است، ولی کیفرهای دنیوی حالت هشدار دارد و برای خلاف کاران، کیفر و برای صالحان آزمایش است. فَبِظُلْمٍ ... حَرَّمْنَا

۵- بستن راه خدا به هر طریق (تحریف، کتمان، بدعت، فساد، انحراف و...) عامل محرومیت از نعمت هاست. «وَبَصَدُّهُمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ»

ص: ۲۰۸

۱- ۱. تورات، سفر لاویان، فصل ۱۱.

۲- ۲. مستدرک، ج ۱۳، ص ۴۷۳.

وَ أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكَلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَ أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾

و به خاطر ربا گرفتن، که از آن نهی شده بودند و خوردن مال مردم به ناحق (طبیات را بر آنان حرام کردیم) و برای کافران از ایشان عذاب دردناکی فراهم ساخته ایم.

نکته ها:

حکم تحریم ربا، در تورات (۱) نیز آمده است. (۲)

پیام ها:

۱- رباخواری گرچه به ظاهر منع درآمد و عامل کامیابی است، ولی در واقع زمینه ی محرومیت و عذاب است. حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَبِيبَاتٍ ... أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا ... عَذَابًا أَلِيمًا

۲- همه ی ادیان آسمانی، نسبت به روابط مالی انسان ها و چگونگی دخل و خرج، سخن و حساسیت دارند. أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكَلِهِمْ ... بِالْبَاطِلِ

۳- تا ظلم و ربا و حرام خواری، انسان را در مدار کفر قرار نداده، راه بازگشت آسان است. و گرنه این گونه گناهان زمینه ی کفر و عذاب است. أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا ... أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ

لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَ مَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

ولی راسخان در علم از یهود و مؤمنان، به آنچه بر تو و آنچه پیش از تو نازل شده است ایمان دارند. و به ویژه برپا دارندگان نماز، و اداکنندگان زکات، و ایمان آورندگان به خدا و قیامتند. بزودی آنان را پاداش بزرگی خواهیم داد.

ص: ۲۰۹

۱- ۱). تورات، سفر تثیبه، فصل ۲۳، جملات ۱۹ و ۲۰.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

از اینکه بارها در قرآن جمله ی «وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ» آمده و یک بار هم عبارت «مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است، خاتمیت دین اسلام را می توان فهمید.

در حدیث آمده است: آنکه زکات نمی پردازد، نمازش قبول نیست. پیامبر صلی الله علیه و آله نماز گزارانی را که زکات نپرداخته بودند، از مسجد بیرون می کرد. به فرموده ی قرآن، نماز گزار واقعی بخیل نیست. «إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا، إِلَّا الْمَصِلِينَ» (۱)

پیام ها:

۱- در انتقاد باید انصاف داشت. در این آیه مؤمنان یهود از ظالمان و حرام خواران استثنا شده اند. لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ ... مِنْهُمْ

۲- دانشی ارزشمند است که ریشه و رسوخ در جان داشته باشد. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»

۳- هدف و باورهای مشترک مهم است، نه نژاد و قبیله و زبان. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ»

۴- ایمان به همه ی اصول در همه ی ادیان الهی لازم است. «بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ»

۵- با آنکه نماز و زکات، در همه ی ادیان بوده است، ولی به خاطر اهمیت آن دو جداگانه ذکر شده اند. بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ ...

۶- نماز از زکات جدا نیست و اهل نماز باید اهل انفاق های مالی هم باشند.

«الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۷- نماز جایگاه مخصوص دارد. (همه ی جملات آیه با واو و نون آمده «الرَّاسِخُونَ ، الْمُؤْمِنُونَ ، الْمُؤْتُونَ» ، ولی درباره نماز به جای «مقیمون» کلمه ی «الْمُقِيمِينَ» بکار رفته که در زبان عربی، نشانه ی برجستگی آن است.)

ص: ۲۱۰

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى
وَإِيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَشَلِيمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (۱۶۳)

(ای پیامبر!) ما به تو وحی کردیم، آن گونه که به نوح و پیامبران پس از او وحی کردیم. و (همچنین) به ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یعقوب، اسباط (فرزندان یعقوب)، عیسی، ایوب، یونس، هارون و سلیمان وحی کردیم و به داود، «زبور» دادیم.

نکته ها:

در تمام قرآن نام ۲۶ نفر از پیامبران آمده است. نام یازده تن از آنان در این آیه ذکر شده و نام بقیه آنان عبارت است از: آدم، ادريس، هود، صالح، لوط، يوسف، شعيب، ذی الکفل، موسی، الیاس، یسع، زکریا، یحیی، عزییر و حضرت محمد.

در حدیث آمده: آنچه بر انبیای پیشین وحی شده بود، بر پیامبر اسلام وحی شده است. (۱)

«اسباط» جمع «سبب» به معنای نوه، عنوان فرزندان از یعقوب است که به پیامبری رسیدند. «زبور» در لغت به معنای کتاب است، ولی در اصطلاح به کتاب حضرت داود گفته می شود. «مزامیر داود» از کتب عهد قدیم (تورات) است و ۱۵۰ فصل دارد که هر کدام یک «مزمور» است.

با آنکه در تاریخ، بارها وحی الهی نازل شده است، چرا اهل کتاب، نبوت پیامبر را نمی پذیرند و میان او و دیگر انبیا فرق گذاشته، توقعات اضافی دارند؟ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ ...

پیام ها:

۱- وحی و نبوت، یک جریان و سنت خلل ناپذیر در تاریخ انسان است. أَوْحَيْنَا

ص: ۲۱۱

۲- بیان نمونه های تاریخی از یک موضوع (مثل وحی بر پیامبران پیشین)، از شیوه های اثبات مدعاست و آگاهی از آنها زمینه ی پذیرش. **أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ ...**

۳- هدف، شیوه و کلیات محتوای ادیان الهی، یکی است. زیرا سرچشمه ی همه آنها خداوند است. **إِنَّا أَوْحَيْنَا ...**

وَ رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا «۱۶۴»

وبه پیامبرانی که پیش از این داستان آنان را برایت باز گفته ایم و پیامبرانی که ماجرای آنان را برای تو نگفته ایم نیز وحی کردیم و خداوند با موسی سخن گفت، سخن گفتنی ویژه.

نکته ها:

در میان سوره های قرآن، سوره های هود و شعراء، در بیان قصص انبیا، جامعیت بیشتری دارند.

همه ی پیامبران طرف سخن خدایند، ولی در این میان تنها حضرت موسی علیه السلام «کلیم الله» شده است. شاید برای آنکه حضرت موسی در مبارزه با فرعون و تحمل لجاجت و سرسختی بنی اسرائیل، لازم بود بیشتر و پی در پی با خداوند مرتبط باشد و پیام بگیرد، از این رو کلیم الله شد.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ انبیا از جایگاه ویژه برخوردار است، از این رو خداوند هم به آن پرداخته است. «**رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ**»

۲- تعداد انبیا بیش از آن است که در قرآن آمده است. «**وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ**»

۳- نه عمر انسان برای شنیدن همه ی تاریخ کافی است و نه نیازی به شنیدن همه ی تاریخ است. باید به مقدار عبرت شنید.
«رُسُلًا لَمْ نَقْضُصُهُمْ»

۴- گاهی نقل یک حادثه، بارها در قرآن تکرار می شود و از برخی حوادث، اصلاً ذکری به میان نمی آید، این نشان می دهد که قرآن، کتاب هدایت و تربیت است، نه داستان سرایی. «لَمْ نَقْضُصُهُمْ»

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ لِّثَلَاثٍ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بِعَدِّ الرَّسُولِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۶۵) پیامبرانی (را فرستادیم) که بشارت دهنده و بیم دهنده بودند، تا پس از پیامبران، برای مردم بر خدا حجّتی نباشد و خداوند همواره شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

این آیه، کلیات دعوت انبیا و شیوه ی کار و هدف از بعثت آنان را بیان می کند.

عقل همچون وحی، حجّت الهی است، ولی چون مدار ادراکاتش محدود است، به تنهایی کافی نیست و حجّت تمام نیست. لذا انبیا از دانستنی های غیبی و ملکوتی و اخروی که دست عقل از آن کوتاه است خبر می دهند.

قرآن در جای دیگر می فرماید: «وَ لَوْ أَنَا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا (۱) اگر ما پیش از فرستادن رسولان، عذابشان کنیم، می گویند: چرا برای ما رسولی بیانگر و هشدار دهنده نفرستادی؟»

پیام ها:

۱- شیوه ی تبلیغ انبیا بر دو محور بیم و امید استوار است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ»

۲- فلسفه ی بعثت پیامبران، اتمام حجّت خدا بر مردم است، تا نگویند: رهبر و راهنما نداشتیم و نمی دانستیم. «لِّثَلَاثٍ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ»

ص: ۲۱۳

۳- انبیا از نظر صفات شخصی و جسمی، و سوابق زندگی و موقعیت اجتماعی، سیاسی و خانوادگی، و نیز از جهت داشتن معجزه، بیان صریح و برخورداری از امدادهای غیبی، باید در مرحله ای باشند که کسی نتواند در هیچ زمینه بهانه ای بر آنان بگیرد. «إِنَّمَا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ»

۴- چون خداوند عزیز و حکیم است، هیچ کس حجتی بر او ندارد. «عَزِيزًا حَكِيمًا»

لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾

(گرچه کفار، بهانه می گیرند) ولی خداوند، به آنچه بر تو نازل کرده گواهی می دهد، که به علم خود بر تو نازل کرد و فرشتگان نیز (بر حقانیت تو) شهادت می دهند و گواهی خداوند (برای تو) کافی است.

نکته ها:

این که معارف والای قرآن از زبان شخص درس ناخوانده ای، در منطقه ی جهل و شرک و دشمنی بیان شده، و مردم تحوّل یافتند و از تفرقه به وحدت، از بخل به ایثار، از شرک به توحید، از جهل به علم، و از سقوط به عروج معنوی و تشکیل «امت اسلامی» رسیدند، گواهی خداوند بر لطفی است که به پیامبر و دین او دارد.

پیام ها:

۱- در برابر تضعیف های ناحق، باید تقویت های بجا و شایسته صورت گیرد.

لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ

۲- انبیا هم در مسیر دعوت، نیاز به پشتیبانی خدا دارند. «لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ»

۳- بهترین تکیه گاه و نقطه ی امید هر مبلغ دین، باید خدا باشد. «لَكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ»

۴- سرچشمه وحی علم بی نهایت الهی است. «أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ» از این رو با پیشرفت علوم، هر روز از معارف قرآن پرده ای برداشته می شود.

ص: ۲۱۴

۵- اگر در گوشه ای از زمین، گنهکاران لجوج بهانه می گیرند، ولی همه فرشتگان هستی، به نفع تو گواهی می دهند. (وَ الْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرَ لَهُمْ وَ لَا لِيُهْدِيَهِمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ قطعاً کسانی که کافر شدند و (با القای شبهه و تهمت و تحقیر) مردم را از راه خدا باز داشتند، به تحقیق گمراه شدند، گمراهی دور (از نجات). همانا کسانی که کافر شدند و ستم کردند، خداوند بر آن نیست که آنان را بیامرزد و به راهی هدایتشان کند.

إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَ كَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

مگر به راه جهنم، که برای همیشه در آن ماندگارند و این (عذاب و کیفر) بر خداوند آسان است.

نکته ها:

مراد از «ضلال بعید» گمراهی مضاعف کافران است. کفر، یک گمراهی است و مانع شدن از ایمان دیگران، گمراهی دیگر. کفر یک انحراف است و خود را بر حق دانستن، انحرافی بالاتر. کفر، ظلم به خویش است و مانع راه دیگران شدن، ظلم به تاریخ و نسل بشر.

شاید مراد از «ظلم» در آیه ی ۱۶۸، همان مانع شدن از هدایت دیگران باشد. زیرا چه ظلمی بالاتر از ظلم فکری و فرهنگی و اعتقادی؟

سخت ترین عذاب ها و بدترین تعبیرات، برای کافرانی بیان شده که با انواع تبلیغات، تهمت ها و تهدیدات، مانع رسیدن پیام حقّ به گوش حقّ جویانند. (عدم مغفرت، عدم هدایت، دوزخی شدن و جهنم ابدی)

پیام ها:

۱- بازدارندگان مردم از هدایت، خود در گمراهی سختی هستند. «ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا»

۲- کفر و ظلم، در کنار همدند و نتیجه‌ی آنها، محرومیت از آمرزش و هدایت الهی است. «كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا ... لَا لِيُهْدِيَهُمْ»

۳- کیفر کافرانِ ظالم که مانع هدایت مردمند، دوزخ ابدی است. «جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا»

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

ای مردم! همانا پیامبر از سوی پروردگارتان همراه با حق (قرآن) برای شما آمده است. پس ایمان بیاورید که برای شما بهتر است و اگر (ناسپاسی کرده و) کفر ورزید پس (بدانید که) آنچه در آسمان ها و زمین است از آن خداست و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

اهل کتاب و حتی مشرکان در انتظار ظهور پیامبری بودند و زمینه‌ی ذهنی داشتند، لذا در این آیه بجای «رسولا» می فرماید: «الرَّسُولُ» یعنی همان پیامبری که انتظارش را می کشید، اکنون آمده است، پس به او ایمان بیاورید.

پیام ها:

۱- دعوت اسلام، جهانی است و اختصاص به قوم عرب ندارد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- عامل گسترش دعوت انبیا، حَقانیت آن است. «بِالْحَقِّ»

۳- ایمان مردم به نفع خودشان است، نباید بر خدا منت گذارند. بلکه خدا منت نهاده و آنان را هدایت کرده است. «فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ»

۴- نه کفر مردم به خدا زیان می رساند و نه ایمانشان به او نفعی دارد. فَأَمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...

۵- بعثت انبیا و محتوای دعوت آنان، بر اساس علم و حکمت الهی است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهَوْا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾

ای اهل کتاب! در دین خود غلو نکنید و جز حق، به خداوند نسبتی ندهید. همانا مسیح، عیسی پسر مریم، فرستاده ی خداوند و کلمه ی اوست که به مریم القا نمود و روحی است از جانب او. پس به خداوند و پیامبرانش ایمان آورید، و به تثلیث قائل نشوید. (از این حرف) دست بردارید که به نفع شماست. جز این نیست که الله خدایی است یکتا، و از اینکه فرزندی داشته باشد منزّه است. آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن اوست و خدا برای تدبیر و سرپرستی هستی کافی است.

نکته ها:

«كَلِمَةُ اللَّهِ» به انبیا و اولیا گفته می شود، چون همانطور که کلمه، بیانگر مطالبی است که در ذهن گوینده است، پیامبران و اولیا بیانگر کمالات پروردگارند. چنانکه در حدیث آمده است:

«نحن کلمات الله التّامات» ما کلمات کامل الهی هستیم. (۱)

شاید هم مراد از کلمه، همان جمله ی «كُنْ فَيَكُونُ» باشد که قول خداوند است و مانند هر سخن دیگر، محصول آن کلمه است. (۲) چنانکه در جای دیگر، خداوند آفرینش عیسی علیه السلام

ص: ۲۱۷

۱- ۱. تفسیر اطيّب البیان.

۲- ۲. تفسیر المیزان و فی ظلال القرآن.

را به آفرینش آدم علیه السلام تشبیه نموده و می فرماید: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۱)

از امام صادق علیه السلام درباره ی «رُوحِ مِنْهُ» سؤال شد، حضرت پاسخ دادند: مقصود روح خداست که خداوند آن را در آدم و عیسی علیهما السلام قرار داد. (۲)

مسیحیان عقیده به تثلیث دارند و الله را خدای پدر، مسیح را خدای پسر و جبرئیل را واسطه ی این دو خدا می دانند، که نوعی کفر است. قرآن هم می فرماید: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ» (۳) آنانکه خدا را یکی از خدایان سه گانه می دانند، کافرند. البته گروهی از آنان نیز حضرت مریم را به جای جبرئیل، یکی از خدایان سه گانه می دانند که قرآن در این باره می فرماید: «يَا عِيسَىٰ ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۴) ای عیسی! آیا تو به مردم گفته ای که مرا و مادرم را دو خدا قرار دهید؟

در روایات، به غلو کنندگان نفرین شده و آنان از بدترین اقسام کفار و مشرکان به شمار آمده اند. (۵)

اگر نداشتن پدر، دلیل بر الوهیت باشد، حضرت آدم باید به طریق اولی الوهیت داشته باشد، چون نه پدر داشت و نه مادر.

در قرآن ۱۷ بار، عیسی به مریم نسبت داده شده تا فرزند خدا بودن را نفی کند. در اناجیل هم از او به عنوان فرستاده خدا یاد شده، نه خدا. در اناجیل، حضرت عیسی علیه السلام ۸۰ بار خود را بنده و رسول خدا معرفی کرده است. (۶)

پیام ها:

۱- غلو نشانه ی تعصّب نابجا است و در همه ی ادیان ممنوع می باشد. یهود، «عزیر» را فرزند خدا می دانستند و مسیحیان «عیسی» را. «لَا تَغُلُّوا فِي دِينِكُمْ»

۲- یکی از آفات ادیان آسمانی، غلو درباره رهبران دینی است. «لَا تَغُلُّوا فِي دِينِكُمْ»

ص: ۲۱۸

۱- ۱. آل عمران، ۵۹.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۱۳۳.

۳- ۳. مائده، ۷۳.

۴- ۴. مائده، ۱۱۵.

۵- ۵. میزان الحکمه.

۶- ۶. تفسیر فرقان.

۳- میانه روی و اعتدال در همه جا لازم است و عشق به اولیای خدا نباید سر از غلو درآورد. «لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ»

۴- غلو کردن درباره ی انسان ها، گرچه پیامبر باشند، توهین به خداوند و نسبت ناروا دادن به اوست. «لَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

۵- در قرآن و انجیل واقعی، حضرت عیسی پیامبر خدا معرفی شده است، نه خدا یا فرزند خدا. «عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ»

۶- آفرینش غیر طبیعی عیسی، آیه و نشانه ی خداست، آن گونه که کلمه، تابلو و نشانه ی معناست. «كَلِمَتُهُ أَلْفَاهَا»

۷- عیسی جزئی از خدا نیست، بلکه پرتوی از قدرت حیات بخش الهی است.

«رُوحٌ مِنْهُ»

۸- قرآن، بیانگر عقیده صحیح و نافی عقاید باطل است. لَا تَغْلُوا ... لَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً ...

۹- خداوند جسم نیست تا فرزند داشته باشد. «سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ» (تعبیراتی چون ثارالله، یدالله، کلمهالله که در متون دینی آمده، تعبیرات مجازی است)

۱۰- خدایی که آسمان ها ملک اوست، چه نیازی به فرزند و شریک دارد؟ «سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۱۱- هر چیزی از خداست، پس باید بنده ی او بود و تنها به او توکل کرد. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا «۱۷۲»

و هرگز مسیح از اینکه بنده خدا باشد استنکاف ندارد و فرشتگان مقرب نیز (سرپیچی ندارند) و هر کس از بندگی خداوند سرپیچی کند و تکبر ورزد، پس (بداند که) بزودی همه را به نزد خود محشور می کند.

امام رضا علیه السلام به جاثلیق رهبر مسیحیان آن زمان فرمود: همه چیز عیسی خوب بود، جز آنکه اهل عبادت نبود. جاثلیق ناراحت شد و گفت: او بیشترین عبادت را انجام می داد.

حضرت پرسید: چه کسی را می پرستید؟ جاثلیق خاموش شد، چون فهمید که هدف امام آن است که بفهماند «عابد» نمی تواند «معبود» باشد.

مردم نسبت به عبادت خدا سه حالت دارند: گروهی مستکبر، گروهی تسلیم و گروهی طالب. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «کفی بی عزاً ان اکون لک عبداً و کفی بی فخراً ان تکون لی رباً» برایم همین افتخار بس که بنده ی تو باشم. (۱)

پیام ها:

۱- در امور دینی، کاسه ی داغ ترا از آتش نباشید. عیسی خود را بنده ی خدا می داند، چرا شما او را فرزند خدا می شناسید؟! «لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ»

۲- مسیح، نه تنها عبادت می کند، بلکه «عبد» و یکپارچه بنده اوست. «عَبْدًا لِلَّهِ»

۳- فرشتگان مقرب (از جمله روح القدس هم) بندگی خدا می کنند، چرا روح القدس را یکی از سه خدا می دانید؟ «وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ»

۴- سرچشمه ی ترک عبادت، تکبر است و اگر روح استکباری شد، همه نوع خطر را در پی دارد. «وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ...»

۵- بازگشت همه به سوی خداست، پس از قیامت بترسیم و تکبر نکنیم.

«فَسِيخْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا»

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَ لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا (۱۷۳)

ص: ۲۲۰

پس آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، خداوند پاداش آنان را کامل می دهد و از فضل خویش به ایشان افزون تر می بخشد و اما آنان که سرپیچی کردند و تکبر ورزیدند، خداوند آنان را به عذابی دردناک کیفرشان می دهد و در برابر (قهر) خدا برای خود دوست و یآوری نخواهند یافت.

نکته ها:

اهل کتاب، یا پیامبر خود را برتر می دانستند و درباره ی او غلو می کردند و یا خود را برتر می دانستند و می گفتند: «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ» (۱) و یا دیگران را تحقیر می کردند. «قَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ...» (۲) در حالی که در قیامت هیچکدام از اینها کارساز نیست و ایمان و عمل لازم است.

پیام ها:

۱- راه نجات، ایمان و عمل صالح است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ»

۲- ایمان مقدم بر عمل است و اعمال بدون ایمان، مانند اسکناس بی پشتوانه است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ»

۳- اگر می خواهید اخلاق الهی داشته باشید، اجرت کارگر را کامل پردازید و چیزی هم اضافه دهید. «فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ»

۴- بدون ایمان و عمل، انتظار هیچ شفاعتی از مسیح و دیگران نداشته باشید.

«لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا» (۱۷۴)

ای مردم! از سوی پروردگارتان برای شما برهان و حجتی آمده است و نوری روشنگر (همچون قرآن) را به سوی شما فرود آوردیم.

ص: ۲۲۱

۱- ۱. مائده، ۱۸.

۲- ۲. بقره، ۱۱.

نکته ها:

طبق روایات، مراد از «بُرْهَانٌ» شخص پیامبر و مراد از «نور مبین»، قرآن است. و به راستی که پیامبر، برهان دین است، چرا که کسی درس ناخوانده، چنین معارف و کتابی را آورده که هرچه زمان می گذرد و علوم رشد می کند، حَقَّانیت دین و عمق تعالیمش روشن تر می شود.

پیام ها:

۱- اسلام با همه ی مردم و همه ی نسل ها و عصرها سخن می گوید و پیامش جهانی است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- فرستادن نور و برهان، از شئون ربوبیت خداست. «مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- قرآن کتاب استدلال، هدایت و نور است. «نُورًا مُبِينًا»

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا (۱۷۵)

پس کسانی که به خدا ایمان آورده و به او توسل جستند، بزودی آنان را در رحمت و فضل خویش وارد می کند و آنان را به سوی خود در راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

اعتصام به اولیا و رهبران الهی را در زیارت جامعه می خوانیم: «من اعتصم بکم فقد اعتصم بالله».

در دو آیه ی قبل، ایمان و عمل صالح وسیله ی دریافت لطف الهی عنوان شد و در این آیه، ایمان و اعتصام به خداوند؛ این نشانه ی آن است که راه اعتصام به خدا و پیوستن به او، عمل صالح است.

پیام ها:

۱- پاداش های الهی، فضل و رحمت اوست، نه استحقاق ما. «فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ» (همین که این رحمت و فضل خود را در آیات دیگر اجر و پاداش کار ما

دانسته، خود لطفی دیگر است و گرنه مزد چند دقیقه کار ناقص، این همه بهشت و قصر و رحمت نیست.)

۲- گرچه خدا هر که را بخواهد هدایت می کند، «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» (۱) ولی زمینه و وسیله هدایت را خودمان با ایمان و اعتصام باید فراهم سازیم. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ»

۳- نیاز به هدایت الهی، حتی پس از ایمان و اعتصام هم باقی است و یک لحظه از هدایت او بی نیاز نیستیم. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ»

۴- راه مستقیم، راهی است که انسان را به خدا برساند. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

يَسِيْرَتُكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيْكُمْ فِى الْكَلٰلَةِ اِنْ اَمْرُوْهُ هَلٰكٌ لَيْسَ لَهُ وَّلٰمٌ وَّ لَهُ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَّهُوَ يَرِثُهَا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَّلَدٌ فَاِنْ كَانَتَا اُنْتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلَاثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَاِنْ كَانُوْا اِخْوَةً رِّجَالًا وَّنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنثَيْنِ يَبِيْنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَصِلُوْا وَّ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿۱۷۶﴾

(ای پیامبر!) از تو فتوا می خواهند، بگو: خداوند درباره ی (ارث) کلاله (برادر و خواهر پدری یا پدر و مادری) به شما چنین فتوا می دهد که: اگر مردی بمیرد و فرزندی (یا پدر و مادری) نداشته باشد ولی خواهری داشته باشد، نصف آنچه به جا گذاشته از آن خواهر است و او نیز از خواهرش اگر فرزندی نداشته باشد همه اموال را ارث می برد و اگر دو خواهر باشند، دو سوم دارایی به جامانده را ارث می برند (هر کدام یک سوم) و اگر چند برادر و خواهر باشند مرد برابر سهم دو زن ارث می برد. خداوند احکام را برای شما بیان می کند تا گمراه نشوید و خداوند به هر چیز دانا است.

ص: ۲۲۳

۱- ۱). ابراهیم، ۴.

در آیه ۱۲ همین سوره آمده بود که خواهر و برادر از یکدیگر یک ششم ارث می برند و اینجا می فرماید: نصف ارث می برد. این به خاطر آن است که در آنجا مراد، خواهر و برادر مادری بود و در اینجا پدری، یا پدر و مادری. (۱)

ارث بردن خواهر و برادر از میت، وقتی است که او فرزند یا پدر و مادر نداشته باشد. و گرنه نوبت به خواهر و برادر نمی رسد.

سوره ی نساء با مسائل خانواده آغاز شد و با مسائل خانواده به پایان رسید.

پیام ها:

۱- وظیفه ی مردم، برای یادگیری مسائل و احکام دینی، رجوع به رهبران دینی است. «يَسْتَفْتُونَكَ»

۲- دین برای دنیای مردم برنامه دارد. موضوع ارث از یک جهت موضوعی اقتصادی و از جهت موضوعی خانوادگی است و دین به لحاظ هر دو جهت، برای آن احکامی مقرر داشته است. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ»

۳- رعایت اولویت ها در تقسیم ارث، بیانگر اولویت ها در رسیدگی به اعضای فامیل است. پدر و مادر و فرزندان در یک ردیف اند، اما خواهران و برادران در مرحله ی بعدی. «لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتُ»

۴- دو برابر بودن سهم ارث مرد نسبت به زن، بر پایه علم الهی است، نه شرایط خاص اجتماعی زمان پیامبر که زنان ضعیف شمرده می شدند. «وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۲۴

اشاره

این سوره یکصد و بیست آیه دارد و چند ماه پیش از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده و هیچ یک از آیات آن نسخ نگشته است.

این سوره به خاطر دعای حضرت عیسی علیه السلام برای نزول مائده ی آسمانی که در آیه ی ۱۱۴ آمده، «مائده» نامیده شده است؛ البته به «عهد» و «عقود» نیز نام گذاری شده، در مجموع آیات این سوره نسبت به یک پیمان شکنی مهم هشدار می دهد.

بیشترین خطاب ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ در این سوره است. مثلاً در سوره ی بقره یازده مرتبه؛ ولی در این سوره، شانزده مرتبه آمده است.

این سوره شامل مسائلی از قبیل: ولایت و رهبری، ردّ عقیده ی تثلیث، وفای به عهد و پیمان ها، گواهی دادن به عدل، تحریم قتل، احکام خوردنی ها، احکام وضو، غسل و تیمم، سفارش به عدالت اجتماعی و احکام وصیت، قصاص، سرقت، زنا و... می باشد.

چون از آخرین سوره هایی است که نازل شده، با جمله ی «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» در آغاز سوره، سفارش به انجام همه ی تعهدات و پیمان ها دارد.

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ (۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به عقد و پیمان ها(ی خود، با خدا و مردم) وفا کنید.(خوردن گوشت) چهارپایان برای شما حلال گشته، مگر آنها که (حکم حرمتش) بر شما خوانده خواهد شد، و در حال احرام شکار را حلال نشمرید، همانا خداوند به هر چه خواهد(و مصلحت بداند) حکم می کند.

نکته ها:

کلمه ی «بَهِيمَةُ» در اینجا به معنای چهارپا و اعم از «انعام» است، «انعام» به گاو و شتر و گوسفند می گویند و «بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ» که سه بار در قرآن آمده به معنای حلال بودن گوشت این چهارپایان است. (۱) امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ» جنین حیوان ذبح شده است که تزکیه ی مادرش، تزکیه ی او نیز به شمار می رود. (۲) مرحوم فیض در تفسیر صافی می فرماید: «ممکن است این روایت بیان مصداق پنهان آن باشد و یا این که از شکم مادر به آنها «بهِيمه» گفته می شود، بنابراین منافاتی با تعمیم ندارد». (۳)

ص: ۲۲۸

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. کافی، ج ۶، ص ۲۳۴.

۳-۳. قاموس القرآن.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «لا- دین لمن لا- عهد له» (۱)، کسی که وفا ندارد، دین ندارد. آری، اگر به پیمان ها عمل نشود، اساس جامعه و اعتماد عمومی بهم می ریزد و هرج و مرج پیش می آید.

قرآن، وفای به پیمان حتی با مشرکان را لازم می داند، «فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ» (۲) و طبق حدیثی از امام صادق علیه السلام وفای به پیمان فاجران هم لازم است. (۳)

بر اساس روایتی دیگر، اگر یک مسلمان حتی با اشاره، به دشمن کافر امان داد، بر دیگر مسلمانان رعایت این پیمان اشاره ای، الزامی است.

کتاب آسمانی، عهد خداوند هستند و باید به آنها وفادار بود، عهد قدیم (تورات)، عهد جدید (انجیل) و عهد اخیر (قرآن). در حدیث می خوانیم: «القرآن عهد الله» (۴)

پیام ها:

۱- مسلمانان باید به همه ی پیمان ها، (با هر کس و هر گروه)، پایبند باشند، چه قراردادهای لفظی، کتبی؛ پیمان های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و یا خانوادگی؛ با قوی یا ضعیف، با دوست یا دشمن، با خدا (مثل نذر و عهد) یا مردم، با فرد یا جامعه، با کوچک یا بزرگ، با کشورهای منطقه یا قراردادهای بین المللی. کلمه ی «بِالْعُقُودِ» دارای «الف و لام» است که شامل همه ی قراردادها می شود. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»

۲- اشعار دارد که ایمان، ضامن وفای به عهد و پیمان هاست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»

۳- حال که خداوند انواع نعمت ها را در اختیار ما گذاشته است، پس به پیمان های

ص: ۲۲۹

۱- ۱. بحار، ج ۱۶، ص ۱۴۴.

۲- ۲. توبه، ۴.

۳- ۳. کافی، ج ۲، ص ۱۶۲.

۴- ۴. کافی، ج ۶، ص ۱۹۸.

او وفادار باشیم. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ»

۴- یکی از پیمان های الهی، توجّه به احکام حلال و حرام در خوردنی هاست.

«أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ»

۵- اسلام، هم به مسائل اجتماعی و هم به مسائل اقتصادی توجّه دارد. (وفای به عهد، مسئله ی اجتماعی و اقتصادی و بهره گیری از حیوانات، از مسائل اقتصادی است). «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ بِهِمَهُ الْأَنْعَامُ»

۶- مصرف گوشت گاو، شتر و گوسفندی که مرده یا خفه و... شده باشند، حرام است. «إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ»

۷- همه ی چهارپایان حلال نیستند. «إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ» (بنابر این که جمله، مربوط به انواع چهارپایان باشد).

۸- برای حفظ حرمت احرام باید کمی هم محرومیت چشید و از شکار، چشم پوشید. «غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۹- عمل به محرّمات احرام، از جمله موارد وفای به عهد و پیمان با خداست.

أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ... غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ

۱۰- احرام، عهد و پیمان با خداوند است. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ... وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۱۱- احرام، حالتی خاص و ویژه و دارای احترام است. «وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَ لَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ لَا الْهَدْيَ وَ لَا الْقَلَائِدَ وَ لَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَعُونَ فَضلاً مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَاناً وَ إِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿۲﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! حرمت شعائر الهی، ماه حرام، قربانی حج و حیواناتی که برای حج علامت گذاری شده اند و راهیان خانه خدا که فضل و

خشنودی پروردگارشان را می طلبند، نشکنید و هرگاه از احرام بیرون آمدید (و اعمال عمره را به پایان رساندید) می توانید شکار کنید. و دشمنی با گروهی که شما را از مسجد الحرام بازداشتند، شما را به بی عدالتی و تجاوز وادار نکند و در انجام نیکی ها و دوری از ناپاکی ها یکدیگر را یاری دهید و هرگز در گناه و ستم، به هم یاری نرسانید، و از خداوند پروا کنید که همانا خداوند، سخت کیفر است.

نکته ها:

«هدی»، حیوان بی نشانی است که برای قربانی در حج هدیه می شود، و «قلائد» حیواناتی هستند که پیش از مراسم حج، با آویختن چیزی به گردن آنها یا داغ زدن، علامت دار می شوند تا در مناسک حج، قربانی شوند.

خداوند در ابتدای این آیه، احترام به همه شعائر را واجب و هتک حرمت آنها را حرام کرده است؛ ولی در میان شعائر، چند مورد را به خصوص ذکر کرده است از جمله ماه های: رجب، ذیقعد، ذیحجه و محرم که جنگ در آنها حرام است و ماه ذیحجه که حج در آن انجام می شود، هدی که قربانی بی نشان است و قلائد که قربانی نشان دار است.

در سال ششم هجری، مسلمانان با پیمودن هشتاد فرسخ راه از مدینه به مکه آمده بودند تا حج بگذارند؛ ولی کافران مانع شدند و صلح حدیبیه پیش آمد. اکنون که مکه فتح شده، نباید دست به تجاوز بزنند. «صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ»

اگر تحصیل علم یک «بر» است، زمینه های آن چون: تأمین مدرسه، کتاب، کتابخانه، آزمایشگاه، وسیله نقلیه، استاد و... همه «تعاون بر بر» است.

همیاری در نیکی و پاکی

در آیه ی ۱۷۷ سوره ی بقره، مواردی از «بر» را بیان کرده است: «لِكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَ... وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» بر، ایمان به خدا و قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و انبیا و رسیدگی

به محرومان جامعه و پابندی به قراردادهای و صبر در کارهاست.

در روایات بسیاری به تعاون بر نیکی‌ها و یاری رساندن به مظلومان و محرومان، سفارش شده و از کمک و یاری به ستمگران نهی شده است و ما در اینجا چند حدیث را برای تبرک ذکر می‌کنیم:

* امام صادق علیه السلام فرمود: «هر کس برای یاری رساندن به دیگران گامی بردارد، پاداش مجاهد و رزمنده را دارد». (۱)

* «تا زمانی که انسان در فکر یاری رساندن به مردم است، خداوند او را یاری می‌کند». (۲)

* «یاری کردن مسلمان، از یک ماه روزه‌ی مستحبی و اعتکاف بهتر است». (۳)

* «هر کس ظالمی را یاری کند، خودش نیز ظالم است». (۴)

* «حتی در ساختن مسجد، ظالم را یاری نکنید». (۵)

پیام‌ها:

۱- خداوند از مؤمنان، انتظار ویژه‌ای دارد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا ...

۲- احترام گذاردن به شعائر الهی، وظیفه‌ی اهل ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ»

۳- هتک حرمت و قداست شعائر الهی، حرام است. «لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ»

۴- همه‌ی زمان‌ها یکسان نیستند. برخی روزها مثل ایام الله و برخی ماهها مثل ماه حرام، احترام ویژه‌ای دارند. «وَلَا الشَّهْرُ الْحَرَامَ»

۵- حیوانی هم که در مسیر هدف الهی قرار گیرد، احترام دارد. «وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ»

۶- راهیان خانه‌ی خدا باید مورد احترام قرار گیرند. «وَلَا آمِنَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ»

(هر برنامه‌ای که به احترام و امتیّت زائران خانه خدا ضربه بزند، حرام است،

ص: ۲۳۲

۱- ۱. وسائل، ج ۸، ص ۶۰۲.

۲- ۲. وسائل، ج ۸، ص ۵۸۶.

۳- ۳. وسائل، ج ۱۱، ص ۳۴۵.

۴- ۴. وسائل، ج ۱۱، ص ۳۴۵.

خواه در سفر حج باشد یا عمره.)

۷- هدف اصلی در حج، زیارت کعبه است. «آمِنَ الْبَيْتَ»

۸- حج و عمره، راهی برای تحصیل دنیا و آخرت است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًا»

۹- سراغ سود حلال رفتن یک ارزش است. قرآن، فضل پروردگار را که همان سود کسب و کار است، در کنار رضوان و قرب الهی قرار داده است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًا»

۱۰- هر نوع فعالیت اقتصادی و تجاری در مکه، برای کشورهای اسلامی آزاد است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ»

۱۱- بهره های مادی، تفضل الهی به انسان و از شئون ربوبیت اوست. «فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ»

۱۲- دشمنی های دیگران در یک زمان، مجوز ظلم و تجاوز ما در زمانی دیگر نمی شود. «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ ... أَنْ تَعْتَدُوا»

۱۳- بی عدالتی و تجاوز از حد، حرام است حتی نسبت به دشمنان. «شَنَّانُ قَوْمٍ ...»

«أَنْ تَعْتَدُوا» (در انتقام نیز عدالت را رعایت کنید.)

۱۴- احساسات دینی، بهانه ی ظلم نشود. «صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا»

۱۵- وفای به پیمان ها و حفظ حرمت و قداست شعائر الهی نیاز به همیاری و تعاون دارد. «لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ ... وَ تَعَاوَنُوا»

۱۶- چشم پوشی از خطای دیگران، یکی از راه های تعاون بر نیکی است. «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ ... تَعَاوَنُوا»

۱۷- حکومت و جامعه ی اسلامی، باید در صحنه ی بین المللی، از مظلوم و کارهای خیر حمایت و ظالم و بدی ها را محکوم کند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ»

۱۸- برای رشد همه جانبه ی فضایل باید زمینه ها را آماده ساخت و در راه رسیدن به آن هدف، تعاون داشت. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ»

۱۹- به جای حمایت از قبیله، منطقه، نژاد و زبان، باید از «حق» حمایت کرد و به «بر» یاری رساند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ»

۲۰- کسانی که قداست شعائر الهی را می شکنند و به بدی ها کمک می کنند، باید خود را برای عقاب شدید الهی آماده کنند.
«وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخَنزِيرِ وَ مَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَ الْمُنْخَنِقَةُ وَ الْمُوقُودَةُ وَ الْمُتَرَدِّيَّةُ وَ النَّطِيحَةُ وَ مَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا
ذَكَيْتُمْ وَ مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصَبِ وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فَسُقُ الْيَوْمَ يَبْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنِ الْيَوْمَ
أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيَتْ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصِهِ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ (۳)

بر شما، (خوردن گوشت) مردار، خون، گوشت خوک و حیوانی که به نام غیر خدا ذبح شود و حیوانی (حلال گوشت) که بر اثر خفه شدن یا کتک خوردن، یا پرت شدن یا شاخ خوردن بمیرد و نیم خورده درندگان حرام شده است مگر آنکه (قبل از کشته شدن به دست درنده)، به طور شرعی ذبح کرده باشید. همچنین حرام است حیوانی که برای بت ها ذبح شده یا به وسیله ی چوبه های قمار تقسیم می کنید. همه ی اینها نافرمانی خداست.

امروز، (روز هجده ذی الحجه سال دهم هجری که حضرت علی علیه السلام به فرمان خدا به جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله منصوب شد) کافران از (زوال)

دین شما مایوس شدند، پس، از آنان نترسید و از من بترسید. امروز دینتان را برای شما کامل کردم و نعمت خود را بر شما تمام نمودم و اسلام را به عنوان «دین» برایتان برگزیدم. پس هر که در گرسنگی گرفتار شود، بی آنکه میل به گناه داشته باشد، (می تواند از خوردنی های تحریم شده بهره ببرد). همانا خداوند، بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

در آیه ی اوّل گذشت که بهره گیری از گوشت چهارپایان، حلال است، مگر آنچه تحریم آن بعداً بیان شود. این آیه، ده مورد از گوشت های حرام را بیان کرده است.

«منخقه»، حیوانی است که خفه شده باشد، چه به دست انسان یا حیوان، یا خود بخود.

«موقوذه»، حیوانی است که با ضربه و شکنجه جان دهد. رسم عرب بر آن بوده که بعضی حیوانات را به احترام بت ها، آنقدر می زدند تا جان دهد و این کار را نوعی عبادت می پنداشتند. (۱) «متردیه»، حیوان پرت شده از بلندی و «نطیحه»، حیوانی که بر اثر شاخ خوردن مرده باشد.

تحریم آنچه که در این آیه مطرح شده است، در سوره های انعام و نحل و بقره آمده است ولی در این آیه، نمونه های مردار (خفه شده، کتک خورده، شاخ خورده و...) بیان شده است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «ولایت، آخرین فریضه الهی است سپس آیه ی «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» را تلاوت فرمودند». (۲)

بت ها، مجسمه هایی بود که شکل داشت؛ اما «نصب»، سنگ های بی شکلی بود که اطراف کعبه نصب شده بود و در برابرش قربانی می شد و خون قربانی را بر آن می مالیدند.

در آیه ی ۱۰۹ سوره بقره، تمایل کفار نسبت به انحراف مسلمانان از راه خودشان مطرح شده است. خداوند فرمان داد: شما اغماض کنید تا امر الهی برسد. پس مسلمانان منتظر حکم قاطعی بودند که کفار را مایوس سازد، تا این که آیه ی «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ... نازل شد.

ص: ۲۳۵

۱- ۱). تفسیر قرطبی.

۲- ۲). کافی، ج ۱، ص ۲۸۹.

دو مطلب جدای از هم در این آیه بیان شده است، یک مطلب مربوط به تحریم گوشت های حرام، مگر در موارد اضطرار و مطلب دیگر مربوط به کامل شدن دین و یأس کفار که این قسمت کاملاً مستقل است، به چند دلیل:

الف: یأس کفار از دین، به خوردن گوشت مردار یا نخوردن آن ارتباطی ندارد.

ب: روایاتی که از طریق شیعه و سنی در شأن نزول آیه آمده، در مقام بیان جمله ی «الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا» و «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» است، نه مربوط به جملات قبل و بعد از آن، که درباره احکام مردار است.

ج: طبق روایات شیعه و سنی، این قسمت از آیه: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ...» پس از نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به امامت در غدیر خم نازل شده است.

د: غیر از دلائل نقلی، تحلیل عقلی نیز همین را می رساند، چون چهار ویژگی مهم برای آن روز بیان شده است: ۱. روز یأس کافران، ۲. روز اكمال دین، ۳. روز اتمام نعمت الهی بر مردم، ۴. روزی که اسلام به عنوان «دین» و یک مذهب کامل، مورد پسند خدا قرار گرفته است.

حال اگر وقایع روزهای تاریخ اسلام را بررسی کنیم، هیچ روز مهمی مانند: بعثت، هجرت، فتح مکه، پیروزی در جنگ ها و... با همه ی ارزشهایی که داشته اند، شامل این چهار صفت مهم مطرح شده در این آیه نیستند؛ حتی «حججهالوداع» هم به این اهمیت نیست؛ چون حج، جزئی از دین است، نه همه ی دین.

*امّا بعثت، اولین روز شروع رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که هرگز نمی توان گفت روز اوّل بعثت، دین کامل شده است.

*امّا هجرت، روز هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله به فرمان خداست، روز حمله ی کفار به خانه پیامبر است، نه روز یأس آنان.

*امّا روزهای پیروزی در جنگ بدر و خندق و... تنها کفّاری که در صحنه ی نبرد بودند، مأیوس می شدند، نه همه ی کفار، در حالی که قرآن می فرماید: «الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا ...»

همه کفار مأیوس شدند.

*اَمَّا حَجَّهَالْوَدَاعِ که مردم آداب حج را در محضر پیامبر صلی الله علیه و آله آموختند، تنها حج مردم با آموزش پیامبر کامل شد، نه همه ی دین در حالی که قرآن می فرماید: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ»

*اَمَّا غَدِيرِخَمِ روزی است که خداوند فرمان نصب حضرت علی را به جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله صادر کرد، تنها آن روز است که چهار عنوان ذکر شده در آیه «أَكْمَلْتُ، أَتَمَمْتُ، رَضَيْتُ، يَسَّسَ الَّذِينَ كَفَرُوا» با آن منطبق است.

*اَمَّا يَأْسُ كَفَّارٍ، به خاطر آن بود که وقتی تهمت و جنگ و سوء قصد بر ضد پیامبر، نافرجام ماند، تنها امید آنها مرگ پیامبر صلی الله علیه و آله بود. نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به همه فهماند که اگر آن حضرت پسری می داشت، بهتر از علی نبود و با مرگ او دین او محو نمی شود؛ زیرا شخصی چون علی بن ابی طالب علیهما السلام جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله و رهبر امت اسلام خواهد بود.

اینجا بود که همه ی کفار مأیوس شدند.

*اَمَّا كَمَالِ دِينٍ، به خاطر آن است که اگر مقررات و قوانین کامل وضع شود، لیکن برای امت و جامعه، رهبری معصوم و کامل تعیین نشود، مقررات ناقص می ماند.

*اَمَّا اِتِّمَامِ نِعْمَتٍ، به خاطر آن است که قرآن بزرگ ترین نعمت را نعمت رهبری و هدایت معرفی کرده است، اگر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از دنیا برود و مردم را بی سرپرست بگذارد، کاری کرده که یک چوپان نسبت به گله نمی کند. چگونه بدون تعیین رهبری الهی نعمت تمام می شود.

*اَمَّا رِضَايَتِ خَدَاوِنِدٍ، برای آن است که هرگاه قانون کامل و مجری عادل بهم گره بخورد، رضایت پروردگار حاصل می شود.

اگر هر یک از اکمال دین، اتمام نعمت، رضایت حق و یأس کفار به تنهایی در روزی اتفاق افتد، کافی است که آن روز از «ایام الله» باشد. تا چه رسد به روزی مثل غدیر، که همه ی این ویژگی ها را یک جا دارد. به همین دلیل در روایات اهل بیت علیهم السلام عید غدیر از بزرگ ترین اعیاد به شمار آمده است.

آثار اشیا، گاهی مترتب بر جمع بودن همه اجزای آن است، مثل روزه که اگر یک لحظه هم پیش از اذان، افطار کنیم، باطل می شود، از این جهت کلمه «تمام» به کار رفته است: «أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ» و گاهی به گونه ای است که هر جزء، اثر خود را دارد، مثل تلاوت آیات

قرآن که کمالش در تلاوت همه ی آن است و هر قدر هم خوانده شود، ثواب دارد. گاهی بعضی اجزا به گونه ای است که اگر نباشد، یک مجموعه ناقص است، هر چند همه ی اجزای دیگر هم باشد، مثل خلبان و راننده که هواپیما و ماشین بدون آنها بی ثمر و بی فایده است.

رهبری و ولایتِ حقّ هم چنین است، چون انسان را با خدا گره می زند و بدون آن، آفریده ها و نعمت ها به نعمت تبدیل می شود و انسان را به خدا نمی رساند.

نگاهی به تغذیه در اسلام

اسلام مکتب عدل است، نه مثل غربی ها افراط در مصرف گوشت را توصیه می کند، و نه مثل بودایی ها آن را حرام می داند، نه مثل چینی ها خوردن گوشت هر حیوانی را به هر شکلی جایز می داند. در اسلام برای مصرف گوشت، شرایط و حدودی است، از جمله:

الف: گوشت حیوانات گوشتخوار را نخورید؛ چون آلودگی های مختلف میکروبی و انگلی و... دارند.

ب: گوشت درندگان را نخورید که روح قساوت و درندگی در شما پیدا می شود.

ج: گوشت حیواناتی که موجب تنفر عمومی است، مصرف نکنید.

د: گوشت حیوانی که هنگام ذبح، نام مبارک خدا بر آن گفته نشده، نخورید.

ه: گوشت مردار را نخورید.

امام صادق علیه السلام درباره ی گوشت مردار فرمود: «کسی به آن نزدیک نشد مگر آنکه ضعف و لاغری و سستی و قطع نسل و سکت و مرگ ناگهانی او را گرفت».

سؤال: آیا اجازه ی کشتن حیوانات برای مصرف گوشت آنها، با رحمت الهی سازگار است؟

پاسخ: اساس آفرینش بر تبدیل و تحوّل است. خاک، گیاه می شود، گیاه، حیوان می گردد و حیوان به انسان تبدیل می شود و نتیجه ی این تبدیل ها، رشد است.

پیام ها:

۱- اسلام، دینی جامع است و همه ی نیازهای طبیعی و روحی انسان را مورد توجه قرار داده و نظر صریح می دهد. «حُرْمَتُ»

۲- در نظام توحیدی، باید ذبح حیوان هم رنگ الهی داشته باشد، وگرنه حرام می شود. «وَمَا أَهْلًا لِعَیْرِ اللَّهِ بِهِ»

□
۳- اگر حیوان مضروب یا شاخ خورده یا پرت شده ودریده شده، هنوز رمقی در دارد و آن را ذبح کردید، حلال می شود. «إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ»

۴- با همه ی مظاهر شرک، در هر شکل، باید مبارزه کرد. «وَمَا ذُبِحَ عَلَى النَّصَبِ»

۵- مهم ترین روزنه ی امید کفار، مرگ پیامبر بود که با تعیین حضرت علی علیه السلام به رهبری، آن روزنه بسته شد. الْيَوْمَ يَئِسَ ...

□
۶- اگر دشمن خارجی هم شما را رها کند، دشمن داخلی وجود دارد که باید با خشیت از خدا به مقابله با او رفت. «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاحْشَوْنَ»

۷- کفار از دین کامل می ترسند، نه از دینی که رهبرش تسلیم، جهادش تعطیل، منابعش تاراج و مردمش متفرق باشند. الْيَوْمَ يَئِسَ ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ

۸- اگر کفار از شما مأیوس نشده اند، چه بسا نقصی از نظر رهبری در دین شماست. الْيَوْمَ يَئِسَ ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ

۹- دین بدون رهبر معصوم، کامل نیست. «أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ»

۱۰- قوام مکتب به رهبری معصوم است و تنها با وجود آن، کفار مأیوس می شوند، نه با چیز دیگر. الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ

۱۱- همه ی نعمت ها بدون رهبری الهی ناقص است. الْيَوْمَ ... أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي

۱۲- نصب علی علیه السلام به امامت، اتمام نعمت است، «أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» و رها کردن ولایت او کفران نعمت و ناسپاسی نعمت و عواقب بدی دارد. (۱) «فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»

□
۱۳- اسلام بی رهبر معصوم، مورد رضای خدا نیست. الْيَوْمَ ... رَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ

ص: ۲۳۹

۱۴- اضطرار غیر اختیاری، مجوز مصرف حرام است، پس انسان نباید به اختیار خود را مضطر کند. «اضْطُرَّ» (فعل مجهول است).

۱۵- قانونی کامل است که به همه ی حالات و شرایط انسان توجه داشته باشد، مخصوصاً حالت اضطرار و مخمصه. آری، در احکام اسلام، بن بست نیست.

«فَمَنْ اضْطُرَّ»

۱۶- شرایط ویژه ی اضطرار، نباید زمینه ساز گناه و آزاد سازی مطلق شود؛ بلکه باید به همان مقدار رفع اضطرار اکتفا کرد. «غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ لِإِثْمٍ»

۱۷- از تسهیلاتی که برای افراد مضطر قرار داده می شود، سوء استفاده نکنیم.

«غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ لِإِثْمٍ» امام باقر علیه السلام در تفسیر این جمله فرمودند: «غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ» کسی است که عمداً به سراغ گناه نرود.

(۱)

يَسْئَلُونَكَ ۞ ذَا أُحُلٍ لَهُمْ قُلُوبٌ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَ مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكَنَّ عَلَيْكُمْ وَ اذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ «۴»

(ای پیامبر!) از تو می پرسند: چه چیزهایی برای آنان حلال شده است؟ بگو: تمام پاکیزه ها برای شما حلال گشته است، و نیز صید (سگ های شکاری آموزش دیده که در پی شکار گسیل می دارید و از آنچه خداوند به شما آموخته، به آنها یاد می دهید. پس، از آنچه برای شما گرفته اند بخورید و نام خدا را (هنگام فرستادن حیوان شکاری) بر آن ببرید و از خدا پروا کنید که خداوند سریع الحساب است.

ص: ۲۴۰

«جوارح»، جمع «جارحه»، از ریشه ی «جَزَح»، به دو معنای کسب و زخم بکار می رود. به حیوان صیاد، جارحه گویند، چون شکار را زخمی می کند، یا برای صاحبش، شکاری کسب می کند. به اعضای بدن هم که وسیله ی کسب و تلاش است، جوارح گفته می شود.

با عنایت به کلمه ی «مُكَلِّبِنَ» از ریشه ی «کلب»، به معنای تعلیم دهندگان سگهای شکاری است و تنها صید سگ های آموزش دیده حلال است، نه صید حیوانات شکاری دیگر آن هم شکاری که سگ، در پی آن گسیل شده و آن را نگهداشته است، نه آنکه برای خودش شکار کرده باشد که خوردن آن حرام است.

پیام ها:

۱- پیامبران، پاسخگوی سؤال ها و نیازهای طبیعی جامعه اند. «يَسْئَلُونَكَ»

۲- آنچه لازم است که بدانیم، باید از انبیا و وارثانشان پرسیم. «يَسْئَلُونَكَ» (مسلمانان صدر اسلام، نسبت به یادگیری احکام و تکالیف دینی، احساس مسئولیت داشتند).

۳- سؤال لازم، یک ارزش و نشانه ی احساس مسئولیت است. «يَسْئَلُونَكَ»

۴- سؤال، زمینه ی نزول تدریجی آیات قرآن است. «يَسْئَلُونَكَ»

۵- رابطه ی امت با پیامبر، بی واسطه است. «يَسْئَلُونَكَ»

۶- هر چه که حرام شده، بخاطر پلیدی آشکار یا نهان آن است. «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ»

۷- اصل و قانون کلی آن است که همه ی چیزهای پاک و دلپسند، حلال باشد.

«أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ»

۸- چون اسلام دینی فطری است، آنچه را که دل بیسندد و فسادی نداشته باشد حلال می کند. «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» (میان تشریح و تکوین هماهنگی است).

۹- آموزش، منحصر به انسان نیست، حیوانات هم قابل تعلیم و تسخیرند.

«تَعَلَّمُوا نَهْنَّ»

۱۰-دانش،حتی به سگ ارزش می دهد و کارآیی آن را بیشتر می کند. «تَعَلَّمُونَهُنَّ» سگ با اندکی آموزش،یک عمر شکار خود را به معلمش هدیه می کند.

«أَمْسَكَنَّ عَلَيْكُمْ» ولی بعضی انسان ها که همه چیز را از خدا فرا گرفته اند، «عَلَّمَكُمُ اللَّهُ» برای خدا چه می کنند؟

۱۱-هنگام فرستادن سگ شکاری،نام خدا برده شود. «وَ اذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ»

۱۲-رعایت مقررات الهی در مصرف گوشت جلوه ای از تقواست. فَكُلُوا ... وَ اتَّقُوا

۱۳-در میان حیوانات وحشی،بعضی از آنها حلال گوشت هستند.(شکار،نشانه وحشی بودن حیوان است) «فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكَنَّ عَلَيْكُمْ»

۱۴-توجه به معاد وحسابرسی سریع الهی،یکی از انگیزه های تقواست. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ»

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَ طَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصَنِينَ غَيْرِ مُسَافِحِينَ وَ لَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ «۵»

امروز،همه ی چیزهای پاک و دلپسند برای شما حلال شده است،و طعام اهل کتاب برای شما حلال است و طعام شما نیز برای آنان حلال است.و (ازدواج با)زنان پاکدامن و با ایمان و نیز زنان پاکدامن از کسانی که پیش از شما به آنان کتاب آسمانی داده شده مانعی ندارد.در صورتی که مهریه زنان را پردازید و پاکدامن باشید نه زناکار و نه دوست گیرنده ی پنهانی(و نامشروع)و هرکس به ایمان خود کفر ورزد،قطعاً عمل او تباه شده و او در آخرت از زیانکاران است.

این آیه می فرماید: طعام اهل کتاب برای مسلمانان حلال است؛ ولی با توجه به این که در آیات قبل برای استفاده از گوشت، بردن نام خدا شرط حلال بودن ذکر شده است، می فهمیم که مراد از حلال بودن طعام یهود و نصاری برای مسلمانان، طعام های غیر گوشتی است. در روایات اهل بیت علیهم السلام هم منظور از طعام را گندم، جو و حبوبات دانسته اند. برخی لغت شناسان مانند ابن اثیر و خلیل نیز گفته اند: در فرهنگ حجاز، به گندم هم طعام گفته می شود. (۱)

چون این آیه، راه را برای رفت و آمد و غذا خوردن و ازدواج با اقلیت های دینی باز کرده و ممکن است مسلمانان برای رسیدن به دختران یهودی و مسیحی هر روز رفت و آمدشان را بیشتر کنند و کم کم تحت تأثیر تفکر و آداب آنان قرار بگیرند و از راه اسلام جدا شوند، آخر آیه هشدار می دهد که هر کس ایمان خود را نادیده بگیرد عمل او تباه است. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ»

«أَخْدَانٍ»، جمع «خَدْنٌ»، به معنای دوست است؛ ولی معمولاً در مورد دوستی های پنهانی و نامشروع به کار می رود.

در مسأله ی غذا، آیه به طرفین مسلمان و اهل کتاب، اجازه می دهد که از طعام یکدیگر استفاده کنند، أُجِلَّ لَكُمْ ... حِلٌّ لَهُمْ ولی در ازدواج، تنها اجازه ی زن گرفتن از اهل کتاب را می دهد و اجازه ی زن دادن را نمی دهد، «الْمُحْصِنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» (چون معمولاً زنان، به خاطر عواطفشان، تحت تأثیر مردان قرار می گیرند؛ لذا اگر زنان اهل کتاب به اسلام بگروند، رشد است، اما زن مسلمان اگر به آنان گرایش یابد، سقوط است. از این رو زن دادن به اهل کتاب، جایز نیست).

«مُحْصِنٍ» و «مُحْصِنَةٍ»، به معنای عقیف بودن، آزاد بودن، همسر داشتن و مسلمان بودن است.

در اینجا مراد از «محصنات» زنان عقیف است و گرنه ازدواج با زن شوهردار قطعاً حرام است.

مراد از جواز ازدواج با اهل کتاب در این آیه، ازدواج موقت است، (۲) به دلیل روایات متعدد و

ص: ۲۴۳

۱- ۱. تفسیر المیزان؛ کافی، ج ۶، ص ۳۴۱.

۲- ۲. در این مسئله هر کس باید نظر مرجع تقلید خود را مطالعه نماید.

به خاطر کلمه ی «أَجُورُهُنَّ» که بیشتر در مورد مهریه ی ازدواج موقت به کار می رود.

کسی که به حَقَّائِیت چیزی اقرار کند ولی به آن عمل نکند، عملش تباه است. امام صادق علیه السلام ذیل آیه «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ» فرمودند: «تَرَكَ الْعَمَلَ الَّذِي أَقْرَبَهُ» (۱)

در روایت دیگری امام صادق علیه السلام فرمودند: کمترین چیزی که شخص به خاطر آن از ایمان خارج می شود آن است که نظری را بر خلاف حق بیابد و بر همان نظر بناگذارد و از آن دفاع کند، آنگاه حضرت این آیه را تلاوت کردند: «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ» (۲)

پیام ها:

۱- در بیان احکام و قوانین، از عنصر زمان نباید غافل بود. «الْيَوْمَ»

۲- قوانین تشریح با نظام تکوین هماهنگ است. (آنجا که طبع سلیم می پسندد، قانون نیز حلال می کند) «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ»

۳- پاکدامنی زن، در هر مذهبی که باشد، یک ارزش است. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ»

۴- پاکدامنی، هم برای مردان و هم برای زنان، شرط است. «الْمُحْصَنَاتُ، مُحْصِنِينَ»

۵- در انتخاب همسر به اصل ایمان و پاکدامنی توجه شود. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ»

۶- اغفال و کلاهبرداری، حتی نسبت به غیر مسلمان ممنوع است. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» (رعایت حق اقتصادی زن گرچه مسلمان نباشد واجب است)

۷- زن، حق مالکیت دارد، چه مسلمان و چه غیر مسلمان. «أَجُورَهُنَّ»

۸- مهریه را باید به خود زن داد. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» و نفرمود: «آتَيْتُمُ اجُورَهُنَّ»

۹- پرداخت اجرت به زن باید به خاطر ازدواج باشد، نه به خاطر زنا و روابط

ص: ۲۴۴

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۹۵.

۲- ۲. وسائل، ج ۲۷، ص ۶۰.

نامشروع. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ»

۱۰- برقراری روابط نامشروع و پنهانی؛ حتی با غیرمسلمان هم ممنوع است. «وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ»

۱۱- خوردن طعام اهل کتاب و صیغه کردن زنان پاکدامن از آنان حلال است.

جمله ی اَحَلَّ لَكُمْ ... وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ

۱۲- اختلاط با اهل کتاب و زندگی در میان آنان و سفر به کشورشان، یکی از لغزشگاه هاست. از این رو، در این آیه، پس از جواز ارتباط، هشدار می دهد که مواظب باشید، روابط اقتصادی و خانوادگی، اعتقاد شما را عوض نکند و به خاطر رسیدن به همسر، ایمانتان را از دست ندهید. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه به نماز برخاستید، پس صورت و دستهایتان را تا آرنج بشوید و قسمتی از سر و پاهایتان را تا برآمدگی روی پا مسح کنید و اگر جُنب بودید، خود را پاک کنید (و غسل نمایید)، و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی از شما از محلّ گودی (محلّ قضای حاجت) آمده یا با زنان تماس گرفتید (و آمیزش جنسی کردید) و آبی (برای غسل یا وضو) نیافتید، با خاک پاک تیمّم کنید، پس (قسمتی از) صورت و دستانتان را از آن خاک (که بر دستانتان مانده) مسح کنید، خداوند نمی خواهد که شما را در تنگی قرار دهد؛ بلکه می خواهد شما را پاک کند و نعمتش را بر شما کامل سازد، شاید شما شکر گزار باشید.

در آیه ی ۴۳ سوره ی نساء، به موضوع غسل و تیمم اشاره شد، در اینجا علاوه بر آن دو، به مسأله ی وضو هم اشاره شده است.

واژه ی «قیام»، هرگاه با حرف «الی» همراه شود، به معنای اراده کردن است. «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ» یعنی هرگاه تصمیم به نماز خواندن گرفتید.

کلمه ی «جنب»، به زن و مرد، مفرد و جمع، بطور یکسان اطلاق می شود.

مراد از فرمان «فَاطَّهَّرُوا» انجام غسل است. به قرینه این که در آیه ی ۴۳ سوره ی نساء به جای «فَاطَّهَّرُوا»، «تَغْتَسِلُوا» فرموده است.

قید «إِلَى الْمَرَاتِقِ»، برای بیان محدوده ی شستن است، نه جهت شستن. از آنجا که کلمه ی «یَد» در زبان عربی، هم به دست، از انگشتان تا میچ و هم به دست، از انگشتان تا آرنج و هم به دست، از انگشتان تا کتف، اطلاق می شود این آیه می فرماید: در وضو، دست تا آرنج را بشوید، نه کمتر و نه بیشتر.

در تیمم، روح بندگی نهفته است؛ چون دست به خاک زدن و مالیدن آن به پیشانی که بلندترین عضو بدن است همراه با قصد قربت، نوعی تواضع و خاکساری در برابر خداست.

«صَیْعِدًا» از «صَعُودًا» به معنای زمین بلند است. امام صادق علیه السلام در تفسیر «صَیْعِدًا طَيِّبًا» فرمودند: زمین بلندی که آب از آن سرازیر شود. (۱) آری، زمین گودی که آب آلوده در آن جمع می شود، برای تیمم مناسب نیست، زیرا شرط تیمم، خاک پاک است.

در حدیث می خوانیم: «لا صلاه الا بطهور» (۲)، نماز جز با طهارت (وضو یا غسل یا تیمم) صحیح نیست.

در حدیث می خوانیم: «ابدأ بما بدء الله» (۳) از همانجا آغاز کن که خداوند در قرآن آغاز کرده است. همان گونه که در قرآن ابتدا شستن صورت، بعد دست ها و بعد مسح سر و بعد مسح پا آمده است، ترتیب وضو نیز همین گونه است.

ص: ۲۴۶

۱- ۱. معانی الاخبار، ص ۲۸۳.

۲- ۲. تهذیب، ج ۱، ص ۴۹.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

از امام سؤال شد که چرا در وضو بخشی از سر مسح می شود؟ فرمودند: «لَمَكَانِ الْبَاءِ» به خاطر حرف «باء» در کلمه ی «بِرُّؤُسِكُمْ» زیرا معنای آن قسمتی از سر است و اگر آیه «و امسحوا رؤسکم» بود در آن صورت باید همه ی سر را مسح می کردیم. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از «لَا مَسِيَّتُمْ»، آمیزش جنسی است؛ ولی خدا آن را پوشانده و پوشاندن اموری را دوست دارد؛ لذا آن گونه که شما نام می برید، نام نبرده است». (۲)

امام رضا علیه السلام درباره ی فلسفه ی وضو می فرماید:

* «يَكُونُ الْعَبْدُ طَاهِرًا إِذَا قَامَ بَيْنَ يَدَيِ الْجِبَارِ»، زمینه پاکی هنگام ایستادن در برابر خداست.

* «مَطِيعًا لَهُ فِيمَا أَمَرَهُ»، نشانه ی بندگی و اطاعت است.

* «نَقِيًّا مِنَ الْإِدْناسِ وَ النَّجَاسَةِ»، عامل دوری از آلودگی ها و نجاست است.

* «ذَهَابِ الْكِسْلِ وَ طَرْدِ التَّعَاسِ»، مایه ی دوری از کسالت و خواب آلودگی است.

* «و تَرْكِيهِ الْفَوَادِ لِلْقِيَامِ»، آماده سازی و رشد روحی برای نماز است. (۳)

پیام ها:

۱- نظافت و طهارت، لازمه ی ایمان است. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... فَاعْسَلُوا ... فَاطَهَّرُوا

۲- طهارت، شرط نماز است. «فَاعْسَلُوا»

۳- همچنان که تماس با قرآن مخصوص پاکان است، «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» (۴) ارتباط با خدا هم نیاز به طهارت دارد. «فَاعْسَلُوا»

۴- آلودگی جسم، مانع قرب به خداست. «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاعْسَلُوا»

۵- اصل در کلام، رعایت حیا و عفت و ادب است، خصوصاً در مسائل زناشویی.

«لَا مَسِيَّتُمْ النِّسَاءِ» البتة در مسائل حقوقی، برای این که حقی ضایع نشود، قانون روشن و بی پرده بیان می شود. مثل آیه «دَخَلْتُمْ بُهَنَ» (۵) که در مورد مهریه است.

۶- شرایط و مقدمات نماز، تخفیف بردار هست، ولی تعطیل بردار نیست. «فَلَمْ

- ١-١. كافي، ج٣، ص٣٠.
- ٢-٢. كافي، ج٥، ص٥٥٥.
- ٣-٣. وسائل، ج١، ص٣٦٧.
- ٤-٤. واقعه، ٧٩.
- ٥-٥. نساء، ٢٣.

۷- باید برای پیدا کردن آب وضو و غسل تلاش کرد، اگر پیدا نشد، آنگاه نوبت به تیمم می رسد. («فَلَمْ تَجِدُوا» در جایی است که انسان تلاش کند ولی نیابد).

۸- با آب یا خاک آلوده، نمی توان با خدای پاک، ارتباط برقرار کرد. «صَعِيداً طَيِّباً»

۹- هم خوردنی ها باید طیب باشد که در دو آیه ی قبل به آن اشاره شد، هم تیمم باید به خاک طیب باشد. «صَعِيداً طَيِّباً»

۱۰- در احکام دین، حرج و دشواری نیست. «مَا يُرِيدُ اللَّهُ ... مِنْ حَرْجٍ»

۱۱- هدف از وضو و غسل و تیمم، طهارت معنوی و آمادگی برای ارتباط با خداوند است. «لِيُطَهَّرَكُمْ»

۱۲- تکالیف الهی، برای انسان نعمت است. «لِيَتِمَّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكُمْ»

۱۳- انجام تکلیف، یکی از مصادیق شکر خداست. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَ اطَعْنَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ اِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۷)

و به یاد آورید نعمتی را که خداوند به شما عطا کرد و پیمانی را که بطور محکم با شما بست، آنگاه که گفتید: شنیدیم و اطاعت کردیم و از خداوند پروا کنید؛ زیرا خدا از درون سینه ها آگاه است.

نکته ها:

گرچه موضوع یاد نعمت و رعایت میثاق مطرح شده در آیه، یک هشدار کلی و عمومی است؛ ولی ممکن است به دلایلی مسأله ی رهبری جامعه اسلامی و اطاعت از او مراد باشد.

آن دلایل عبارتند از:

۱. رهبری الهی، عهد و میثاق خدایی است. داستان حضرت ابراهیم و درخواست امامت برای نسل خویش و پاسخ خدا که عهد من به ظالمان نمی رسند، گواه بر این مطلب است.

۲. پس از تعیین حضرت علی علیه السلام به امامت در غدیر خم، آیه سوم همین سوره نازل شد که امروز نعمتم را بر شما تمام کردم.

۳. مردم در غدیر خم با علی علیه السلام بیعت کردند و «سمعاً» و «طاعةً» گفتند. این آیه بار دیگر مردم را به وفاداری و پایداری نسبت به رهبری فرا می خواند.

پیمان بر شنیدن و اطاعت کردن، «سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا» شامل همه ی پیمان‌هایی می شود که انسان‌ها بطور طبیعی و فطری به صورت قولی، یا عملی با انبیا داشته اند، مثل بیعت‌ها و شهادت‌های آنان به توحید و نبوت.

پیام‌ها:

۱- تأکید این آیه بر مفاهیمی چون نعمت، میثاق، اطاعت، علم به ذات الصدور، آن هم پس از آیه ی غدیر خم، می تواند اشاره به فراموشی محتوای آیه سوم و تخلف از خط غدیر باشد. (چنانکه امام باقر علیه السلام فرمود. (۲) وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ ...

۲- یاد نعمت‌های الهی لازم است. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ»

۳- یاد و یادآوری نعمت‌ها، میثاق‌ها، گفته‌ها و علم و آگاهی خدا، عامل و زمینه ی تقواست. وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ ...

۴- به فکر پیمان شکنی نباشیم که خدا آگاه است. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

ص: ۲۴۹

۱- ۱. بقره، ۱۲۴.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره برای خدا با تمام وجود قیام کنید و به انصاف و عدالت گواهی دهید و هرگز دشمنی با قومی، شما را به بی عدالتی وادار نکند. به عدالت رفتار کنید که به تقوا نزدیکتر است و از خداوند پروا کنید که همانا خدا به آنچه انجام می دهید آگاه است.

نکته ها:

مشابه این آیه با اندکی تفاوت، در آیه ۱۳۵ سوره نساء آمده است، «قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ» قیام به عدالت کنید و گواهان برای خدا باشید.

هر چند به زیان خود یا والدین و بستگان شما باشد. تفاوت میان این دو آیه، آن است که این آیه سفارش می کند: کینه ها و دشمنی ها شما را منحرف نکند؛ ولی آیه سوره ی نساء می فرماید: علاقه ها و وابستگی ها شما را از مرز عدالت خارج نکند. آری، عوامل انحراف از عدالت یا بغض و کینه است، یا حبّ و دوستی که هر آیه به یکی از آنها اشاره دارد.

از آنجا که نادیده گرفتن کینه های درونی درباره مردم دشوار است، لذا در این آیه چند فرمان و چند تشویق به کار رفته است.
لَا يَجْرِمَنَّكُمْ ... اعْدِلُوا ... هُوَ أَقْرَبُ ... اتَّقُوا اللَّهَ ...

پیام ها:

۱- اگر انگیزه ی انسان، کینه های او شد، اخلاصی در کار نیست؛ ولی اگر قیام برای خدا باشد، کینه ها در اجرای عدالت بی اثر می شود. قَوَّامِينَ لِلَّهِ ... لَا يَجْرِمَنَّكُمْ

۲- عدالت مستمر به صورت ملکه و عادت، ارزش کاملی است، گرچه عدالت لحظه ای مطلوب است. كُونُوا ... شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ

...

۳- مؤمنان، هم رابطه با خدا دارند. «قَوَّامِينَ لِلَّهِ» و هم در رابطه با مردم گواهی به

عدل می دهند. «شُهَدَاءٌ بِالْقِسْطِ»

۴- اگر باور کنیم که خدا عملکرد ما را می داند، به عدل رفتار خواهیم کرد. شُهَدَاءٌ بِالْقِسْطِ ... إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

۵- انسان های کینه توز و عقده ای، نمی توانند عادل باشند. (برای رسیدن به عدالت باید کینه ها را کنترل کرد) «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ»

۶- احساسات باید تحت الشعاع عدالت باشد. لَا يَجْرِمَنَّكُمْ ... إِعْدِلُوا

۷- کینه جویی، از عوامل انحراف از عدالت است. «سَنَأْنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا»

۸- در سیاستگذاری ها و روابط داخلی و خارجی، حتی نسبت به دشمنان هم عادل باشیم. «سَنَأْنُ قَوْمٍ»

۹- انسان های عادل و منصف، به تقوا نزدیکترند. «إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ»

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ» ۹

خداوند به کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، وعده ی آمرزش و پاداشی بزرگ داده است.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» ۱۰

و آنان که کفر ورزیده و آیات ما را تکذیب نمودند، همانان اهل دوزخند.

نکته ها:

در قرآن چند نوع اجر به کار رفته است: «أَجْرٌ عَظِيمٌ»، «أَجْرٌ كَبِيرٌ» (۱)، «أَجْرٌ كَرِيمٌ» (۲)، «أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» (۳). بنابراین، پاداش های الهی دارای درجاتی است.

و وعده های خداوند، وَعَدَ اللَّهُ ... تَخَلَّفَ نَاطِقًا... «إِنَّ اللَّهَ لَا يُخَلِّفُ الْمِيعَادَ» (۴)

ص: ۲۵۱

۱-۱. هود، ۱۱.

۲-۲. یس، ۱۱.

۳-۳. فضلت، ۸.

۴-۴. آل عمران، ۹.

«جحیم» به معنای شدت برافروختگی آتش است. در داستان ابراهیم علیه السلام آمده که او را در جحیم (آتش شعله ور) افکندند. «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» یعنی اهل آتش و آنان که پیوسته در آتش دوزخ هستند.

پیام ها:

۱- ایمان و عمل ملازم هم هستند. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- ایمان و عمل شایسته، هم جبران کننده ی گناهان است «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» و هم تأمین کننده ی پاداش. «أَجْرٌ عَظِيمٌ»

۳- توجه به عاقبت کارها، در تصمیم های انسان نقش مهمی دارد. «أَجْرٌ عَظِيمٌ ... أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

۴- کیفر کافران و تکذیب کنندگان، دوزخ ابدی است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا ... أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

۵- تشویق، انگیزه ی عمل است. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ» همان گونه که تهدید، از روشهای تربیتی قرآن است. «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿۱۱﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! نعمت خداوند را بر خودتان یاد کنید، آنگاه که جمعی (از دشمنان) قصد داشتند به سوی شما دست تعدی دراز کنند (و شما را نابود سازند)، اما خداوند دست آنان را از شما کوتاه کرد و از خدا بترسید و مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل کنند.

در اینکه آیه، ناظر به کدام واقعه ی تاریخی است اختلاف است؛ ولی می توان آن را شامل همه ی مواردی دانست که مسلمانان، در مقابل سوء قصد یا تهاجم دشمن، با تکیه بر خداوند پیروز شده و نجات یافته اند.

۱- یاد نعمت های خدا بر مؤمنان لازم است ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ﴾ (زیرا هم نوعی شکر است، هم غرور و غفلت را از انسان دور می نماید و هم عشق انسان را به پروردگار می افزاید).

۲- دفع خطرات دشمن، از نعمت های خداست. ﴿فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾

۳- با تقوا و توکل و ایمان، لطف خدا را به خود جلب و خطر دشمنان را دفع کنیم.

﴿فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (همان گونه که به خاطر گناه، خداوند دشمن را بر انسان مسلط می کند، توجه به خدا هم موجب دفع دشمنان است).

۴- لازمه ی ایمان و تقوا تکیه بر خداست. ﴿وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾

۵- تقوا و توکل داشتن، بر اثر یاد خداوند و ایمان است. اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ ... فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ بَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَرْتُمْوهُمْ وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسِيباً لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ لأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾

و به تحقیق خداوند از بنی اسرائیل پیمان گرفت، و از میان آنان دوازده سرپرست (برای دوازده طایفه) برانگیختیم، و خداوند (به آنان) فرمود: من با شمایم، اگر نماز به پا دارید و زکات بپردازید و به پیامبران ایمان آورده و یاری شان کنید و به خداوند و امی نیکو دهید، قطعاً گناهانتان را می پوشانم و شمارا به باغ هایی وارد می کنم که نهرها زیر (درختان) آن جاری است. پس از این، هر کس از شما کافر شود، به راستی از راه راست منحرف گشته است.

نکته ها:

«عَزَّرْتُمُوهُمْ» از «عَزَّرَ»، به معنای یاری کردن همراه با احترام است.

«سَوَاءَ السَّبِيلِ»، به وسط راه می گویند که انحراف از آن، سقوط را به همراه دارد.

نقبای بنی اسرائیل، وزرای حضرت موسی علیه السلام و سرپرستان دوازده طایفه از آنان بودند. از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت است که فرمود: خلفای پس از من دوازده نفرند، به تعداد نقبای بنی اسرائیل. (۱) مخالفان راه اهل بیت، بسیار کوشیدند که این عدد را بر خلفای راشدین، خلفای بنی امیه و خلفای بنی عباس منطبق سازند، با اینکه با هیچ کدام جور نمی آید. و این تلاش بیهوده در حالی است که دهها حدیث از زبان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله که نام این دوازده تن را در بردارد، در کتب معتبر شیعه و سنی به چشم می خورد که نخستین آنان علی علیه السلام و آخرینشان حضرت مهدی علیه السلام است.

پیام ها:

۱- نماز، زکات، یاری انبیا و انفاق، در برنامه های ادیان الهی قبل نیز بوده است.

مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ...

۲- همراهی خداوند با ما چند شرط دارد: نماز، زکات، ایمان، نصرت انبیا، انفاق.

ص: ۲۵۴

إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ ...

۳-ایمان به انبیا به تنهایی کافی نیست، یاری آنان هم لازم است. «وَعَزَّزْتُمُوهُمْ»

۴-انجام همه ی واجبات کارساز است، گرچه انجام هر یک دارای فایده است.

لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ ... وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ

۵-کمک به خلق خدا، کمک به خداست. «أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ» به جای «أَقْرَضْتُمُ النَّاسَ»

۶-انفاق باید به شیوه ای نیکو باشد. (از مال خوب، با نیت خوب، با سرعت و بدون منت.) «قَرَضًا حَسَنًا»

۷-رهبر جامعه باید از سوی خدا تعیین شود و برگزیدگان انبیا هم باید به فرمان خداوند باشند. «بَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا»

۸-نماز و زکات و انفاق، در کنار پذیرش و یاری رهبران الهی مفهوم دارد. «أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَّزْتُمُوهُمْ»

۹-رهبر، اگر از خود مردم باشد، موفق تر است. «بَعَثْنَا مِنْهُمُ»

۱۰-بهشت را به «بها» دهند، نه به بهانه. اگر نماز، زکات، ایمان، امداد و انفاق بود، بهشت هم هست. لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ ... لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ

۱۱-بهشت، جای آلودگان نیست، ابتدا باید پاک شد، آنگاه به بهشت رفت.

لَأَكْفُرَنَّ ... لَأُدْخِلَنَّكُمْ

۱۲-راه دستیابی به عفو خدا، ایمان و عمل صالح است. آمَنْتُمْ ... وَ أَقْرَضْتُمُ ... لَأَكْفُرَنَّ

۱۳-بعد از اخذ میثاق و اتمام حجت و بیان شرایط دریافت الطاف الهی، راه عذر و بهانه برای کسی نیست. «فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ»

۱۴-هر کس به دستورهای الهی کفر ورزد، از مسیر اعتدال خارج شده است. فَمَنْ كَفَرَ ... فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (آری، اقامه ی نماز، پرداخت زکات، ایمان به انبیا و وفاداری به پیمان ها، راه میانه ای است که نافرمانان آن را گم کرده اند.)

فَبِمَا نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

پس (بنی اسرائیل را) به خاطر شکستن پیمانشان لعنت کردیم (و از رحمت خویش دور ساختیم) و دل هایشان را سخت گردانیدیم. آنان کلمات (الهی) را از جایگاه های خود تحریف می کنند و بخشی از آنچه را به آنان تذکر داده شده بود فراموش کردند، و تو همواره بر خیانتی از آنان آگاه می شوی (هر روز توطئه و خیانتی تازه دارند) مگر اندکی از ایشان (که سنگدل و تحریف گر و خائن نیستند). پس، از آنان در گذر و از لغزش هایشان چشم بپوش. همانا خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

در اولین آیه ی این سوره، وفای به پیمان ها و در آیه ی قبل، پیمان خداوند با بنی اسرائیل آمده است. این آیه آثار خلف وعده و پیمان شکنی را مطرح می کند.

نسیان گاهی به معنای فراموشی غیر اختیاری است که انتقادی بر آن نیست؛ ولی گاهی به معنای بی اعتنایی و بی توجهی است که قابل انتقاد است. مانند؛ موردی که در این آیه آمده است. «نَسُوا حَظًّا»

پیام ها:

۱- از پیمان شکنی بنی اسرائیل و عواقب آن عبرت بگیریم. فَبِمَا نَقَضْتُمْ ... لَعَنَّاهُمْ

۲- پیمان شکنی با خدا، عامل محرومیت از لطف الهی و زمینه ی پیدایش سنگدلی است. لَعَنَّاهُمْ ... جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً در آیه ی ۷۷ سوره ی توبه نیز پیمان شکنی با خدا، سبب پیدایش نفاق است. «فَاعْتَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ»

۳- گروهی از بنی اسرائیل، همواره اهل خیانت بودند. «لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ»

۴- پیامبر صلی الله علیه و آله دائماً بر اعمال و رفتار یهود ناظر بودند. «لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ»

۵- در برخورد با دشمن، انصاف را فراموش نکنیم. («إِلَّا قَلِيلًا» یعنی همه ی بنی اسرائیل توطئه گر نبودند.)

۶- عفو و صفح، از مصادیق احسان است. فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ ... الْمُحْسِنِينَ

۷- عفو و گذشت کردن از کافر نیز احسان و نیکی است. فَاعْفُ عَنْهُمْ ... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

۸- نیکوکار، محبوب خداست. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَعَزَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعِدَاةَ وَ الْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ سَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

و از کسانی که گفتند ما مسیحی هستیم پیمان گرفتیم، پس آنان (نیز همچون بنی اسرائیل) بخشی از آنچه را تذکر داده شده بودند فراموش کردند، پس دشمنی و کینه را تا روز قیامت در میانشان قرار دادیم و خداوند به زودی آنان را به آنچه انجام می دهند آگاه خواهد ساخت.

نکته ها:

«نصاری»، جمع «نصرانی» است، شاید هم چون شعار یاران حضرت عیسی «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» (۱) بود، مسیحیان را نصارا گفته اند.

«بغضاء»، دشمنی در قلب و «عداوت»، بروز ظاهری آن است.

فراموشی بخشی از تذکرات این است که مسیحیان از مرز توحید گذشته به تثلیث رسیدند

ص: ۲۵۷

و به جای پذیرش حضرت محمد صلی الله علیه و آله نشانه های او را کتمان کردند.

«أغرینا» در اصل به معنای چسباندن چیزی است، یعنی مایه اتصال آنها عداوت است.

پیام ها:

۱- ادعا بسیار است، اما عمل اندک. **قَالُوا إِنَّا نَصَارَى** ... **فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا** ...

۲- هر کس ادعایی دارد باید مسئولیتی را بپذیرد. **قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ**

۳- نتیجه ی فراموشی تذکرات الهی و بشارات عهدین، تفرقه و عداوت است.

فَنَسُوا ... فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعِدَاوَةَ

۴- از پیامدهای تلخ پیمان شکنی دیگران و کافر شدن آنان عبرت بگیریم. (از نصارا پیمان گرفتیم، چون فراموش کردند گرفتار بدبختی شدند). **أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا ... فَأَغْرَيْنَا**

۵- تفرقه و دشمنی، از عذاب های الهی است. **فَنَسُوا ... فَأَغْرَيْنَا**

۶- همه ی کارها زیر نظر خداوند است و پاداش و کیفر خواهد داشت. **يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ**

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ (۱۵)

ای اهل کتاب! همانا پیامبر ما به سویتان آمد، در حالی که بسیاری از آنچه را شما از کتاب (آسمانی) پنهان می کردید برای شما بیان می کند و از بسیاری (خلاف ها یا حقایقی که شما پنهان کرده اید و فعلاً نیازی به آنها نیست) درمی گذرد. قطعاً از سوی خداوند، نور و کتاب آشکار برایتان آمده است.

بیان مطالب کتمان شده، نشانه ی علم غیب و یکی از راه های شناخت پیامبر است. **يُيِّنُ لَكُمْ ... تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ (۱)**

پیام ها:

۱- اسلام، دینی جهانی است و همه ادیان را به حق دعوت می کند. **يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا**

۲- در ارشاد و دعوت مردم، حتی از اهل کتاب هم مأیوس نشویم. «یا اهل کتاب»

۳- جهان منهای قرآن، تاریک است. **قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ**

۴- برخی حقایق تورات و انجیل، کتمان شده است. **كَثِيرًا مِمَّا كُنتُمْ تُخْفُونَ**

۵- از شیوه های ارشاد، بیان مطالب به قدر ضرورت است. **وَاَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ**

۶- قرآن، بسیار با عظمت است. (کلمه ی «نور» و «کتاب»، به صورت نکره آمده که نشانه ی بزرگی و عظمت است). **نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبِينٌ**

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَ يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۶)

خداوند به وسیله ی آن (کتاب) کسانی را که بدنبال رضای الهی اند، به راه های امن و عافیت هدایت می کند، و آنان را با خواست خود از تاریکی ها به روشنایی درمی آورد، و به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

هدایت دارای مراتبی است: یک مرحله، هدایت عمومی برای همه ی انسان هاست، خواه پیروی کنند یا نکنند و نوع دیگر مخصوص کسانی است که هدایت عمومی را پذیرفته باشند.

ص: ۲۵۹

این آیه نوع دوم را بیان می کند.

سلام، یکی از نام های خداست، اَلسَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيِّمُنُ ... (۱) و یکی از نام های بهشت هم «دَارُ السَّلَامِ» (۲) است. پس راه های سلام، یعنی راه خدا و بهشت که رسیدن به آن دو از «سُبُلِ السَّلَامِ» و صراط مستقیم می گذرد. «سُبُلِ السَّلَامِ»، شامل راه های سلامت فرد و جامعه، خانواده و نسل، فکر، روح و ناموس و... می شود.

مصدق روشن پیروان رضوان خدا در «مَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ»، پویندگان خط «غدیر خم» اند، چون آیه ی «رَضِيَتْ لَكُمْ اِلِسْلَامَ دِينًا» بعد از نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به مقام جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد. (۳)

پیام ها:

۱- کسانی قابل هدایتند که در پی تحصیل رضای حق باشند، نه دنبال مقام و مال و هوای نفس و انتقام. «يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ»

۲- انسان، خود زمینه ساز هدایت خویش است. «يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ»

۳- هدایت به راه های سلامت و سعادت، در گرو کسب رضای خداست و هر کس در پی راضی کردن غیر او باشد، در انحراف است. «يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ»

۴- راه حق یکی است و راه های باطل (شرک، کفر، نفاق و تفرقه و...) متعدّد.

(کلمه ی «نور» مفرد؛ ولی «ظلمات» جمع آمده است. آری، همه ی نیکی ها و پاکی ها در پرتو نور توحید، یک حالت وحدت و یگانگی به خود می گیرد، اما ظلمت همیشه مایه ی تفرقه و پراکندگی صفوف است.)

۵- هدف، یکی است؛ ولی راه های رسیدن به آن متعدّد است. «سُبُلِ السَّلَامِ»

۶- مکتب وحی، سلامت و سعادت فرد و جامعه و روح و جسم را تضمین کرده

ص: ۲۶۰

۱-۱. حشر، ۲۳.

۲-۲. انعام، ۱۲۷.

۳-۳. تفسیر اطیب البیان.

است. «سُبُلَ السَّلَامِ»

۷- بشر در سایه ی قرآن، به همزیستی و صفا در زندگی می رسد. «سُبُلَ السَّلَامِ»

۸- «سُبُلَ السَّلَامِ» به «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» منتهی می شود، و همه ی کسانی که با انجام تکالیف گوناگون در شرایط مختلف، در پی کسب رضای خداوند می باشند، به صراط مستقیم می رسند. يَهْدِي ... سُبُلَ السَّلَامِ ... يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

۹- برای رسیدن به صراط مستقیم، تنها پیامبر و کتاب کافی نیست، لطف و اراده ی خدا هم لازم است. «يَاذُنِهِ»

۱۰- نه جبر، نه تفویض؛ بلکه امر بین الامرین. انسان انتخاب گر است؛ «اتَّبِعْ رِضْوَانَهُ» اما رسیدن به هدف بدون اراده خدا نمی شود. «يَاذُنِهِ»

۱۱- قرآن، داروی شفابخش همه ظلمات است. تاریکی های: جهل، شرک، تفرقه، توخس، شبهات، شهوات، خرافات، جنایات و اضطراب ها را به نور علم، توحید، وحدت، تمدن، یقین، حق، صفا و آرامش تبدیل می کند.

«يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ اللَّهُ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ «۱۷»

آنان که گفتند: خدا، همان مسیح پسر مریم است، قطعاً کافر شدند. (ای پیامبر! به آنان) بگو: اگر خداوند اراده کند که مسیح پسر مریم و مادرش و هر کس که در زمین است، همگی را هلاک کند، چه کسی در برابر (قهر) او از خود چیزی دارد؟ حکومت آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است از آن خداست، هر چه را بخواهد می آفریند و خداوند بر هر چیز تواناست.

ص: ۲۶۱

مسیحیان چند ادعای بی اساس درباره خدا دارند که قرآن به آنها اشاره می کند:

۱. اعتقاد به خدایان سه گانه. لَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً ... (۱)

۲. اعتقاد به اینکه خدای آفریدگار، یکی از خدایان سه گانه است (خدای پدر). قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ ... (۲)

۳. انحصار الوهیت در مسیح که این آیه آن را رد می کند.

«يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» به خلقت حضرت عیسی بدون داشتن پدر، و آفرینش حضرت آدم بدون داشتن پدر و مادر اشاره دارد.

اگر حضرت مسیح خداست، پس چگونه (به عقیده ی مسیحیان) کشته شد و صلیب، آرم مظلومیت او گشت؟ خدا که نباید مورد سوء قصد قرار گیرد!

پیام ها:

۱- اسلام، با کفر، شرک و خرافه در هر مکتبی که باشد مخالف است. (غلو هم نوعی کفر است). «كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»

۲- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور گفتگوی منطقی با مخالفان است. قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ ...

۳- اگر مسیح خدا باشد، خدا که در شکم زن قرار نمی گیرد. «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»

۴- احتمال فنا و نیست شدن، با خدایی سازگار نیست. «إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ»

۵- عیسی، مادرش و همه مردم زمین در انسان بودن و ناتوان بودن در برابر قدرت خداوند، یکسان می باشند. «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً»

۶- ادعای خدایی برای غیر خدا نظیر مسیح، نشانه عدم شناخت واقعی مسیحیان نسبت به خداوند است. قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ... وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ

۷- قدرت الهی، محدود به نظام خاصی نیست و می تواند حتی بدون پدر هم،

فرزند خلق کند. «وَاللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۸)

و یهودیان و مسیحیان گفتند: ما پسران خدا و دوستان (خاص) اویم. بگو:

پس چرا شما را به (کیفر) گناهانتان عذاب می کند؟! (چنین نیست) بلکه شما نیز انسان هایی از مخلوقات او یید (وامتیازی ندارید). (خداوند) هر که را بخواهد (وشایسته بداند) می آمرزد و هر که را بخواهد عذاب می کند، و حکومت آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است از آن خداوند است، و بازگشت و سرانجام تنها به سوی اوست.

نکته ها:

هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله جمعی از یهودیان را به اسلام دعوت کرد، گفتند: ما فرزندان و دوستان خدا ایم. (۱)

یهود و نصارا خود را پسران واقعی خدا نمی دانستند، بلکه نوعی فرزند خواندگی تشریفاتی برای خود تصور می کردند.

قتل انبیا، کتمان بشارت ها به آمدن پیامبر اسلام، پیمان شکنی، تحریف کتب آسمانی، گوساله پرستی، بهانه جویی، شکم پرستی، نمونه هایی از جنایات بنی اسرائیل است و کنده شدن کوه از جای خود، چهل سال آوارگی، مسخ و ذلت، نمونه هایی از کیفر الهی نسبت به آنان است. «يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ»

ص: ۲۶۳

۱- ۱). ادعای فرزند خدا و دوست خدا بودن، در انجیل یوحنا، باب ۸، جمله ۴۱ نیز آمده است. تفسیر نمونه.

۱- نژادپرستی، امتیازطلبی و حق را منحصر در خود و حزب و گروه خود دانستن، ممنوع است. «بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ»

۲- هیچ فرد، قوم، نژاد و امتی، نباید مطمئن به آموزش خدا باشد، چنانکه نباید از رحمت او مأیوس باشد. «يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ»

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرِهِ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۹)

ای اهل کتاب! همانا رسول ما در دورانی که پیامبرانی نبودند به سوی شما آمد تا (حقایق را) برای شما بیان کند، تا مبدا بگوید: ما را بشارت دهنده و بیم دهنده ای نیامد، برآستی بشیر و نذیر برایتان آمد، و خداوند بر هر چیز تواناست.

نکته ها:

فترت و فاصله ی زمانی میان حضرت مسیح علیه السلام تا حضرت محمد صلی الله علیه و آله حدود ششصد سال است. البته در دوره هایی که پیامبری مبعوث نمی شود، زمین خالی از حجت خدا نیست، چون اوصیای پیامبران بوده اند. به تعبیر حضرت علی علیه السلام: هرگز زمین خالی از حجت نیست، چه قدرت داشته باشد یا نه، چون راه خدا نباید برای پویندگان مخفی بماند. (۱) پس ایام فترت، به معنای رها کردن مردم نیست.

فترت ها و فاصله های کوتاه مدت یا دراز مدت، حکمت هایی دارد واز برنامه های مفید در نظام تربیتی الهی است. نمونه های آن در تاریخ عبارتند از: جدا شدن حضرت موسی علیه السلام از مردم، اعتکاف انبیا، قطع وحی از پیامبر و غیبت صغری و کبرای امام مهدی علیه السلام.

ص: ۲۶۴

۱-اسلام اهل کتاب را به سوی ایمان فرا می خواند. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ»

۲-بیان حقایقی که کتمان یا تحریف و یا فراموش شده اند، یکی از رسالت های انبیاست. «يُبَيِّنُ لَكُمْ»

۳-احکام الهی، نیاز به تبیین پیامبران دارد. «رَسُولَنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ»

۴-بعثت، راه عذر و بهانه را به روی انسان می بندد. «أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ»

۵-بشارت و انداز، از شیوه های تبلیغی انبیاست. «جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ»

۶-انسان در انتخاب راه آزاد است، انبیا فقط بشارت و هشدار می دهند، اجبار و اکراهی ندارند. «فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ»

۷-نمی توان گفت که چگونه یک پیامبر درس نخوانده، می تواند بیانگر معارف کتمان شده و تحریف های صورت گرفته در دین باشد، چون خداوند بر هر کاری تواناست. «وَ اللَّهُ عَلَي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَ جَعَلَ لَكُم مُلُوكًا وَ اتَّخَذَ لَكُمْ آلِهَةً مِمَّا كَفَرْتُمْ فَذُكِّرُوا بِاللَّهِ عِلْمًا وَ تَذَكَّرُوا ﴿٢٠﴾

و(به یاد آورید) زمانی که موسی به قوم خود گفت: ای قوم من! نعمت خدا را بر خود یاد آورید، هنگامی که در میان شما پیامبرانی قرار داد و شما را پادشاهان قرار داد(که صاحب اختیار مال و جان و ناموس و حکومت شدید) و به شما چیزهایی داد که به هیچ یک از جهانیان نداده بود.

نکته ها:

یاد نعمت ها، عامل عشق به خدا، شکر نعمت های او و تعبد و تسلیم در برابر دستورات اوست. «اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ»

«ملک» در لغت هم به معنای حاکم و زمامدار و هم به معنای صاحب و مالک آمده است و

در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است: هر کس از بنی اسرائیل که دارای همسر، خدمتکار و مرکب بود به او ملک می گفتند. (۱) ضمناً اگر ملوک به معنای سلاطین باشد، همه ی مردم نمی توانند پادشاه باشند. بنابراین ملک، به معنای صاحب اختیار است.

نعمت هایی چون: عبور از رود نیل، نزول من و سلوی و جوشیدن دوازده چشمه ی آب از نعمت های ویژه ی بنی اسرائیل بود که این آیه با جمله ی «**أَتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا**» به آن اشاره می کند.

پیام ها:

۱- برای دعوت مردم، خوب است از ابزار عاطفه استفاده کرد. «**يَا قَوْمِ**»

۲- باید پیش از دستورات الهی، مردم را با ذکر الطاف الهی، آماده کنیم. **أَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ**... (در این آیه ذکر نعمت هاست و در آیه ی بعد یک فرمان مهم صادر شده است.)

۳- نعمت نبوت، حکومت و قدرت از نعمت های خداوند است. **إِذْ جَعَلْنَا فِيكُمْ رُسُلًا وَجَعَلْنَاكُمْ مَلُوكًا...**

۴- از وظایف انبیا، یادآوری نعمت های الهی به مردم است. «**أَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ**»

۵- قبل از حضرت موسی نیز در میان بنی اسرائیل پیامبرانی وجود داشته که حضرت موسی وجود آنان را به عنوان نعمت یادآوری می کند. «**جَعَلْنَا فِيكُمْ رُسُلًا**»

۶- از تاریخ عبرت بگیریم. قوم موسی پس از برخورداری از لطف ویژه ی الهی و رسیدن به حکومت، گرفتار ذلت و مسکنت شدند. «**لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ**» به «**بَأْوُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ**» (۲) تبدیل شد.

ص: ۲۶۶

۱- ۱). تفسیرالمیزان.

۲- ۲). بقره، ۶۱.

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَزْنُودُوا عَلَيَّ أَذْبَارِكُمْ فَتَقْلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾

(موسی فرمود:) ای قوم من! به سرزمین مقدسی که خداوند برای شما مقرر کرده وارد شوید و به پشت سر خود برنگردید که زیانکاری می گردید.

نکته ها:

«ارض مقدس» همه ی منطقه ی شامات (سوریه، اردن، فلسطین و...) است یا تنها بیت المقدس می باشد.
مراد از «لَا تَزْنُودُوا» پشت نکردن به فرمان الهی یا برگشت و عقب نشینی نکردن در مسیر حرکت است.

پیام ها:

- ۱- رابطه ی رهبر و مردم، باید عمیق و عاطفی باشد. «يَا قَوْمِ»
- ۲- سرزمین های مقدس را باید از چنگ ناهلان بیرون آورد. «ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ»
- ۳- همه جای زمین یکسان نیست، برخی جاها قداست دارد. «الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ»
- ۴- فرار از جبهه، حرام است. ادْخُلُوا ... وَلَا تَزْنُودُوا
- ۵- برخورداری از نعمت های الهی، مسئولیت دارد. جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَ جَعَلَكُمْ مُلُوكًا ... ادْخُلُوا
- ۶- از مصادیق و نمونه های خسارت، محرومیت از مکان های مقدس است.

ادْخُلُوا ... وَلَا تَزْنُودُوا ... فَتَقْلِبُوا خَاسِرِينَ

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنَنذُرُكَ لَنُدْخِلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

(بنی اسرائیل در پاسخ) گفتند: ای موسی! همانا در آن سرزمین گروهی ستمگر وجود دارد و ما هرگز وارد آن نمی شویم، تا آنان از آن سرزمین بیرون شوند، پس اگر از آنجا بیرون روند بی تردید ما داخل می شویم!

نکته ها:

«جبار» از «جَبْر» به معنای اصلاح و جبران چیزی همراه با قهر و فشار است. اَمَّا به هر یک از این دو معنا به تنهایی نیز آمده است: ۱. جبران کردن ۲. قهر و غلبه، و در باره ی خداوند به هر دو معنی به کار می رود. (۱)

«قوم جبار» همان عمالقه، از نژاد سامی بودند که در شمال عربستان در صحرای سینا زندگی می کردند و به مصر حمله کرده، پانصد سال حکومت داشتند. (۲)

پیام ها:

۱- بودن ناهلان در جایی، دلیل کناره گیری افراد شایسته نیست. يَا قَوْمِ ادْخُلُوا ...

فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ

۲- باید دشمن را بیرون کرد، نه آنکه صبر کرد تا خودش بیرون رود. «فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ»

۳- راحت طلبی، ممنوع است باید اقدام کرد و امداد خواست تا دشمن را بیرون راند. (انتقاد قرآن از بنی اسرائیل که گفتند: «إِنَّا لَنَنذُرُكَ»)

۴- توقع پیروزی بدون مبارزه، تفکری نادرست است. «فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ»

۵- بدتر از نافرمانی، جسارت و لجاجت است. «لَنَنذُرُكَ» (با توجه به اینکه در حرف «لَن» ایهام جسارت است.)

ص: ۲۶۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). دوائرالمعارف، فرید وجدی.

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَائِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

دو نفر از مردانی که (از خدا) می ترسیدند و خدا به آنان نعمت (عقل و ایمان و شهادت) داده بود، گفتند: از دروازه ی شهر بر دشمن وارد شوید (و نترسید) پس چون که داخل شدید همانا پیروزید و اگر ایمان دارید بر خدا توکل کنید.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است: آن دو نفر از نقبای دوازده گانه بنی اسرائیل بودند، به نام های:

«یوشع بن نون» و «کالب بن یوفنا» و نامشان در تورات، سفر تثئیه آمده است. (۱) امام باقر علیه السلام فرمودند: این دو نفر، پسر عموی موسی علیه السلام بودند. (۲)

به گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان: «هرگاه کلمه ی «نعمت» در قرآن بدون قید آمد، مراد نعمت ولایت و نبوت است».

پیام ها:

۱- خدا ترسی، زمینه ی فراهم شدن الطاف و نعمت های الهی است. \square \square يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ ...

۲- آنکه از خدا بترسد، احساس \square مسؤلیت می کند و پیروی از فرمان پیامبر خدا را واجب می داند و در برابر قدرت های دیگر تسلیم نمی شود. \square يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ ...

ادْخُلُوا

۳- خدا ترسی، زمینه ی شجاعت و جرأت و عمل است. \square يَخَافُونَ ... ادْخُلُوا

ص: ۲۶۹

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۴- خدا ترسی، نعمتی الهی است. «يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا»

۵- هنگام حمله، باید به رزمندگان روحیه داد. «فَأَنبَأَكُمْ غَالِبُونَ»

۶- خوف الهی و تقوا، به انسان بصیرت و نیروی تحلیل صحیح و روشن از مسائل می دهد. يَخَافُونَ ... فَأَنبَأَكُمْ غَالِبُونَ

۷- توکل، باید مخلصانه و تنها بر خدا باشد. «عَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا»

۸- اگر اهل ایمان با شهامت وارد شوند، منحرفان میدان را ترک می کنند. «فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ»

۹- اصل در موفقیت تنها امکانات مادی نیست، بلکه ایمان و توکل، تصمیم و جرأت نیز لازم است. أُدْخِلُوا ... وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا

۱۰- توکل به تنهایی کافی نیست، بلکه همراه با تلاش ما را به مقصد می رساند.

أُدْخِلُوا ... فَتَوَكَّلُوا

۱۱- توکل، نشانه ی ایمان و کلید نجات از بن بست ها و ترس هاست. فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ ...

۱۲- از شما حرکت، از خدا برکت و نصرت. «فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۱۳- توکل، تنها به لفظ نیست؛ بلکه روحیه ای برخاسته از ایمان است. «فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ «۲۴»

(بنی اسرائیل) گفتند: ای موسی! تا وقتی که آنها (جباران ستمگر) در آن شهرند، ما هرگز وارد آن نخواهیم شد. پس تو و پروردگارت بروید (و با آنان) بجنگید، ما همانا همین جا نشسته ایم.

مکه و بیت المقدس، هر دو سرزمین مقدسند؛ امّا موسی علیه السلام که به قوم خود فرمود: وارد آن شوید و با دشمن بجنگید، بهانه آورده، از فرمان او تخلف کردند، ولی مسلمانان در سال ششم هجری که به قصد عمره در رکاب پیامبر صلی الله علیه و آله تا نزدیکی مکه آمدند، اگر ممانعت آن حضرت نبود به شهر حمله می کردند. در این سفر، «صلح حدیبیه» واقع شد. آری، هر دو قوم به دروازه دو شهر مقدس رسیدند، ولی یکی چنان گریزان از جنگ و یکی چنین سلحشور.

سستی بنی اسرائیل در مبارزه با دشمن، چنان مشهور بود که مسلمانان نیز پیش از شروع جنگ بدر (در سال دوم هجری) و هنگام ورود به مکه (سال ششم) می گفتند: ما همچون بنی اسرائیل نیستیم که «إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» بگوییم، همواره در رکاب تو آماده ی جنگیم.

تلاش رهبران الهی در انجام وظایفی که بر عهده دارند، تنها در صورت همراهی مردم به ثمر می رسد.

پیام ها:

۱- بنی اسرائیل، نمونه ی بی ادبی، بهانه جویی، ضعف و رفاه طلبی بودند. یا مُوسَىٰ إِنَّ لَنَا لَنَدْخُلُهَا أَبَدًا...

در کلمه «لَنَا نَدْخُلُهَا»، جسارت آنان در مقابل فرمان خدا آشکار است.

در کلمه ی «أَبَدًا»، اصرار بر جسارت دیده می شود.

در کلمه ی «فَاذْهَبْ»، توهین به حضرت موسی مشاهده می شود.

در کلمه ی «رَبُّكَ»، توهین به ذات پروردگار وجود دارد و نشانگر ضعف ایمان آنان است.

«قَاعِدُونَ»، رفاه طلبی آنان را می رساند، نه عزّت جویی را.

۲- مردم باید خود به اصلاح جامعه پردازند، نه آنکه تنها از خداوند و رهبران دینی توقع اصلاح داشته باشند. «فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

۳- آرزوی پیروزی بدون کوشش، خردمندانه نیست. «فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾

(موسی) گفت: پروردگارا! همانا من جز خود و برادرم، اختیار کسی را ندارم، پس میان ما و قوم فاسق و تبهکار فاصله بینداز.

نکته ها:

حضرت موسی علیه السلام، پس از یأس از حرکت بنی اسرائیل، به درگاه خداوند شکایت کرد.

درخواست فاصله افتادن، برای آن بود که آتش قهر الهی یاران موسی را نیز فرا نگیرد و تنها دشمنان به کیفر برسند، یا اینکه درخواست می کرد با مرگ کفار، میان آنان و دشمنان فاصله افتد.

در این که چرا حضرت موسی فقط از خود و برادرش یاد می کند و از آن دو نفر پرهیزکار که با موسی همصدا شدند و مردم را برای ورود به شهر دعوت کردند یاد نمی کند، مفسران سخنانی دارند، از جمله:

*موسی به ثبات قدم آن دو نفر هم اطمینان نداشت. (۱)

*چون آن دو نفر از سوی مردم به سنگسار تهدید شده بودند، لذا موسی گفت: خدایا! من هیچ قدرتی ندارم، حتی آن دو نفر در معرض خطرند. (۲)

پیام ها:

۱- غالب دعاها قرآنی با استمداد از اسم رب است. □ قَالَ رَبِّ ...

۲- در حالی که همه ی مردم از ما بریده اند، به نجات دهنده ی اصلی متوسل شویم. □ فَأَذْهَبَ أَنْتَ وَرَبُّكَ ... □ قَالَ رَبِّ ...

۳- شکایت پیامبران به خداوند و نفرین، وقتی است که از ایمان و اطاعت مردم مأیوس شوند. □ رَبِّ إِنِّي ...

ص: ۲۷۲

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر اطیب البیان.

۴- سرپیچی از جهاد، فسق است. «فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

۵- یکی از بلاهای اجتماعی دور شدن مردم از اولیای خدا و محروم شدن از فیض وجودشان است. «فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

۶- یکی از بلاها و سختی های مؤمنان، زندگی با فاسقان و در میان آنان بودن است. «فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ «۲۶»

(خداوند به موسی) فرمود: به درستی که آن (سرزمین مقدس) تا چهل سال بر آنان ممنوع شد، (پس به خاطر این سستی و تخلف این مدت طولانی را) در زمین سرگردان (و از مواهب مادی و معنوی آن سرزمین مقدس، محروم) خواهند شد، پس بر این قوم تبهکار و فاسق، تأسف مخور.

نکته ها:

«يَتِيهُونَ» از ریشه ی «تیه» به معنای سرگردانی است و به صحرای سینا، محل سرگردانی آن قوم نیز گفته شده است که چهل سال، در آن منطقه به سر بردند و از برکات زمین محروم ماندند.

داستان تخلف بنی اسرائیل و قهر الهی و سرگردانی آنان در تیه، در فصل چهارم از سفر اعداد، در تورات مطرح شده است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: خداوند ورود بنی اسرائیل به بیت المقدس را به جهت تخلف آنان از فرمان حضرت موسی، بر آنان و فرزندانشان تحریم کرد و بالاخره فرزندان فرزندان آنها موفق به ورود شدند. (یعنی تا پدران و فرزندان آنان که مورد تحریم قرار گرفته بودند زنده بودند، ورود به ارض مقدس حاصل نگردید). (۱)

ص: ۲۷۳

در روایات می خوانیم: شبیه داستان بنی اسرائیل، برای مسلمانان هم پیش خواهد آمد. (۱)

در عدد اربعین (چهل) «أَرْبَعِينَ سَنَةً» رمزی است، که هم در قهر و هم در لطف الهی به کار می رود. حضرت موسی برای گرفتن تورات، چهل شب در کوه طور ماند و مدت آوارگی قوم یهود چهل سال بود.

گاهی اصلاح نسل جدید، با انقراض نسل قدیم است، «أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ» باید خودباختگان نظام فرعونی که قدر موسی را نمی دانند از دنیا بروند و نسل جدیدی در فضای آزاد و با مشکلات زندگی صحرائی رشد کنند تا قدر زندگی در شهر و در سایه رهبران آسمانی را بدانند. در حدیث است که آنان در سرزمین «تیه» از دنیا رفتند و فرزندانشان وارد سرزمین مقدس شدند.

پیام ها:

۱- کیفر فرار از جنگ، محرومیت است. «فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ»

۲- سرگردانی، نوعی عذاب برای فاسقان است. «يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ»

۳- قاعدین و فراریان از جبهه، باید از بعضی امکانات و مزایا محروم باشند. «فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ»

۴- انبیا، دلسوز مردمند. «فَلَا تَأْسَ»

۵- برای فاسقان دلسوزی نکنید. «فَلَا تَأْسَ» (تنبیه مجرم، همچون داروی تلخ به نفع سلامت فرد و جامعه است.)

ص: ۲۷۴

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَى آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتَقَبَّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لِمَأْتَلَنكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾

(ای پیامبر!) داستان دو پسر آدم را به حق بر مردم بازخوان، آنگاه که (هر یک از آن دو) قربانی پیش آوردند، پس از یکی (هابیل) پذیرفته شد و از دیگری (قابیل) قبول نگشت. (قابیل) گفت: حتماً تو را خواهم کشت، (هابیل) گفت: خداوند، تنها از متقین قبول می کند.

نکته ها:

شاید مراد از تلاوت به حق آن باشد که این ماجرا در تورات تحریف شده و با خرافات، آمیخته است و آنچه در قرآن آمده، حق است.

در روایات آمده است که هابیل، دامدار بود و بهترین گوسفند خود را برای قربانی آورد و قابیل، کشاورز بود و بدترین قسمت زراعت خود را برای انفاق در راه خدا برگزید. (۱) قرآن می فرماید: هرگز به خیر نمی رسید، مگر آنکه از آنچه دوست دارید انفاق کنید. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: انگیزه قتل قابیل، حسادت او نسبت به پذیرش قربانی هابیل بود. (۳)

پیام ها:

۱- باید تاریخ گذشتگان را برای عبرت گرفتن خواند و بررسی کرد. «وَ اتْلُ»

۲- تاریخ را از افسانه جدا کنیم. «بِالْحَقِّ» (ماجرای قربانی هابیل و قابیل افسانه و داستان بی اساس نیست).

۳- اصل، تقرب به خداوند است نه قربانی، قربانی هر چه که می خواهد، باشد. «إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا» («قُرْبَانًا» نکره آمده است)

ص: ۲۷۵

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۱۱۳.

۲- ۲. آل عمران، ۹۲.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- پسر پیامبر بودن نقشی در ردّ یا قبول اعمال ندارد، بنابراین از یکی پذیرفته شد و از دیگری پذیرفته نشد. «فَتَقَبَّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا
وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ»

۵- تاریخ قتل و خونریزی هم زمان با تاریخ انسان است. نَبَأُ ابْنِي آدَمَ ... لَأَقْتُلَنَّكَ

۶- گاهی حسادت، تا برادر کشی هم پیش می رود. «لَأَقْتُلَنَّكَ»

۷- به تهدید کننده ی به قتل هم باید منطقی جواب داد. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ»

۸- در قبول یا عدم قبول اعمال، انگیزه ها و خصلت ها مؤثرند. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»

۹- ملاک پذیرش اعمال، تقواست، نه شخصیت افراد و نه نوع کار. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»

۱۰- تفاوت در قبول و عدم قبول، براساس تقواست، نه تبعیض. «مِنَ الْمُتَّقِينَ»

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَنَّكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾

(هابیل به برادرش قابیل گفت:) اگر تو برای کشتن من دستت را به سویم دراز کنی، من هرگز برای کشتن تو دستم را دراز نخواهم کرد، زیرا من از خداوند، پروردگار جهانیان بیم دارم.

نکته ها:

هابیل گفت: من قصد کشتن تو را ندارم، نه آنکه از خود هم دفاع نمی کنم، چون تسلیم قاتل شدن با تقوا سازگار نیست. مَا أَنَا
بِبَاسٍ يَدِي ...

پیام ها:

۱- در برخورد با حسود، آرام سخن بگوییم و آتش حسد را با نرمش در گفتار، خاموش کنیم. مَا أَنَا بِبَاسٍ ...

۲- آنچه ارزش دارد، نکشتن بر اساس خوف از خداست، نه به خاطر ناتوانی و سستی. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ»

۳- تقوا و خدا ترسی، عامل بازدارنده‌ی از گناه و تعدی در حساس‌ترین حالات است. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ»

۴- خوف از خداوند، یکی از آثار ایمان به ربوبیت همه جانبه اوست. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ»

۵- عالم، مظهر ربوبیت الهی است. «رَبَّ الْعَالَمِينَ»

إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ «۲۹»

همانا من می‌خواهم تو با بار گناه من (که پس از کشتنم بر عهده تو قرار می‌گیرد) و گناه خودت (به سوی خدا) بازگردی و از دوزخیان باشی، و این است کیفر ستمکاران.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الخَاسِرِينَ «۳۰»

پس نفس او (با وسوسه‌ای برخاسته از حسد) کشتن برادرش را برایش آسان و رام ساخت و او را کشت، در نتیجه از زیانکاران گشت.

نکته‌ها:

امام باقر علیه السلام به دنبال تلاوت آیه «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ» فرمود: ابلیس به قایل گفت: قربانی تو قبول نشد و قربانی برادرت هابیل قبول شد، اگر او زنده بماند در طول تاریخ نسل او بر نسل تو افتخار خواهند کرد که قربانی پدر ما پذیرفته شد و از پدر شما پذیرفته نشده است، بنابراین بهتر آن است که او را به قتل برسانی تا نسل تو ذلت نکشد. (۱)

ص: ۲۷۷

امام باقر علیه السلام فرمود: من قتل مؤمناً متعمداً أثبت الله على قاتله جميع الذنوب وبراء المقتول منها، و ذلك قوله تعالى: إني أريد أن تبوء... هر که عمداً مؤمنی را بکشد، خداوند همه گناهان را به حساب قاتل ثبت می کند و مقتول را از گناهان پاک می کند. (۱)

معنای آیه، سکوت در مقابل ظالم به امید بخشش گناهان نیست.

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: «محلّ حادثه، کوه قاسیون در دمشق است». (۲)

امام سجاد علیه السلام فرمودند: «نحوه ی کشتن را ابلیس به قابیل یاد داد». (۳)

پیام ها:

۱- گناهان مقتول، به قاتل منتقل می شود. «تَبَوَّءَ بِإِثْمِي»

۲- در درگیری ها مسئول خسارت آغازگر است. «بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ»

۳- برادر کشی همان و دوزخی شدن همان. «فَتَكُونَنَّ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ»

۴- ایمان به معاد، جزو عقاید اولیه انسان های روی زمین بوده است. «أَصْحَابِ النَّارِ»

۵- قاتل، هم به خود ظلم می کند، هم به مقتول، هم به خانواده ی مقتول و هم به جامعه. «الظَّالِمِينَ»

۶- نفس انسان، با وسوسه، تلقین و تزئین، انسان را رام و خام می کند و به گناه می کشد. «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ»

۷- هوای نفس می تواند عواطف برادری را نیز سرکوب کند. «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ»

۸- فطرت پاک انسانی، از آدم کشی بیزار است، ولی نفس، این کار را خوب جلوه

ص: ۲۷۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفاسیر درالمنثور.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

داده و انسان را به قتل وامی دارد. «فَطَوَّعَتْ»

۹- جنگ حق و باطل، از آغاز تاریخ زندگی بشر بوده است. «فَقَتَلَهُ»

۱۰- پیروی از هوای نفس، خسارت است. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۱۱- قاتل، هم از درون گرفتار عذاب وجدان است و هم از بیرون مورد انتقاد مردم و هم گرفتار قصاص و عدل می شود و کامی نمی گیرد. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۱۲- تسلط و غلبه بر مخالف، همیشه نشانه ی سرافرازی نیست. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِى سَوْأَهُ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِى سَوْأَهُ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ (۳۱)

پس خداوند، زاغی فرستاد که زمین را می کاوید، تا به او نشان دهد که چگونه کشته ی برادرش را بپوشاند (و دفن کند. قابیل) گفت: وای بر من! آیا عاجزم از این که مانند این زاغ باشم و جسد برادرم را دفن کنم؟ سرانجام او از پشیمانان شد.

نکته ها:

قابیل که مرتکب قتل برادر شد، چون دید درندگان سراغ جسد او می آیند، آن را به دوش کشید، اما سودی ندید و هم چنان متحیر بود. اما همین که کار زاغ را در دفن کشته زاغ دیگری دید، آموخت که جسد برادر را دفن کند.

«غراب»، به معنای کلاغ است. (۱)

انسان های اولیه بسیار بی تجربه بودند، ولی خداوند دائماً لطف خود را از راه های گوناگون به انسان سرازیر کرده است.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: خداوند دو زاغ فرستاد تا با هم درگیر شوند و یکی دیگری را کشت سپس قاتل با منقار خود گودالی حفر کرد و کشته را دفن کرد. (۲)

ص: ۲۷۹

۱- ۱). قاموس قرآن.

۲- ۲). تفاسیر برهان و راهنما.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: «و الذنوب التي تورث الندم قتل النفس» از گناهایی که سبب ندامت می شود، کشتن انسان بی گناه است. (۱)

پیام ها:

۱- گاهی حیوانات مأمور الهی اند و حرکت آنان به فرمان او و در مسیری است که او می خواهد. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا»

۲- بسیاری از معلومات بشر، از زندگی حیوانات الهام گرفته است. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ ... لِيُرِيَهُ»

۳- انسان باید همواره در پی آموختن باشد. اصل، آموختن و یادگیری است، از هر طریقی، گرچه از طریق حیوانات باشد. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا ... لِيُرِيَهُ»

۴- خداوند، گاهی انسان را با حیوانات کوچک آموزش می دهد تا بفهماند زاغ هم می تواند وسیله ی آموزش انسان باشد، پس نباید مغرور شد. «غُرَابًا ... لِيُرِيَهُ»

۵- جسد مرده را باید در زمین دفن کرد (در محفظه قرار دادن، مومیایی کردن، سوزاندن و... صحیح نیست). «فِي الْأَرْضِ ... يُوَارِي سَوَاءَ أَحِيهِ»

۶- دفن کفار واجب نیست، مرده ی انسان مؤمن نیز کرامت دارد و نباید خوراک حیوانات شود، بلکه باید دفن شود. «يُوَارِي سَوَاءَ أَحِيهِ»

۷- ندامت، نشانه ی حق طلبی فطرت هاست. «فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ»

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَدَ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (۳۲)

ص ۲۸۰:

به همین جهت، بر بنی اسرائیل نوشتیم که هر کس انسانی را جز به قصاص یا به کیفر فساد در زمین بکشد پس چنان است که گویی همه ی مردم را کشته است، و هر که انسانی را زنده کند (و از مرگ یا انحراف نجات دهد) گویا همه ی مردم را زنده کرده است و البته رسولان ما دلایل روشنی را برای مردم آوردند، اما (با این همه) بسیاری از مردم بعد از آن (پیام انبیا) در روی زمین اسرافکار شدند.

نکته ها:

در این آیه از کشتن یک نفر به منزله ی کشتن همه ی مردم مطرح شده است. برای توضیح این حقیقت چند بیان و معنا می توان عرضه کرد:

الف: قتل یک نفر، کیفری همچون قتل همه مردم را دارد.

ب: حرمت قتل یک نفر نزد خداوند، به منزله قتل همه ی مردم نزد شماست.

ج: قتل یک نفر، بی اعتنایی به مقام انسانیت است.

ه: قتل یک نفر، سلب امتیاز از همه ی مردم است.

و: چون انسان ها به منزله ی اعضای یک پیکرند، پس قتل یکی قتل همه است.

ز: جایگاه دوزخی قاتل یک نفر، جایگاه کسی است که قاتل همه باشد. (۱)

ح: قتل یک نفر، زمینه ساز قتل همه است.

ط: یک انسان می تواند سرچشمه ی یک نسل باشد، پس قتل او به منزله ی قتل یک نسل است. (به نظر می رسد این احتمال بهتر است)

در روایات می خوانیم: «فانی شدن تمام دنیا نزد خدا، از کشتن یک مؤمن آسان تر است». (۲)

ص: ۲۸۱

۱-۱. کافی، ج ۷، ص ۲۷۱.

۲-۲. بحار، ج ۱۰، ص ۳۸۲. این حدیث را در شب جمعه آخر ماه رمضان ۱۳۷۹ می نویسم که روز جمعه اش روز قدس است و در حالی که تلویزیون صحنه های دلخراشی از کشتن مسلمانان بی پناه فلسطین را به دست صهیونیست ها نشان می دهند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «کسی که در موضعی که آب یافت نمی شود، تشنه ای را سیراب کند، مانند کسی است که نفسی را زنده کرده باشد». (۱)

طبق آیات و روایات، هدایت و ارشاد مردم به راه حق، نوعی احیا می باشد و گمراه کردن مردم، نوعی قتل است. سوره انفال، آیه ۲۴، دعوت پیامبر را مایه ی حیات مردم می خواند:

«دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ».

امام صادق علیه السلام نیز فرمودند: «مَنْ أَخْرَجَهَا مِنْ ضَلَالٍ إِلَى هُدًى فَكَأَنَّمَا أَحْيَاهَا وَ مَنْ أَخْرَجَهَا مِنْ هُدًى إِلَى الضَّلَالِ فَقَدْ قَتَلَهَا» هر کس نفس منحرفی را هدایت کند او را زنده کرده و هر کس دیگری را منحرف کند او را کشته است. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «نجاها من غرق أو حرق أو سبي أو عدو» مراد از احیای نفس، نجات گرفتاران از غرق و آتش سوزی و دزدیده یا دشمن است. (۳) و در روایت دیگر آمده است: «کسی که به گرسنه ای غذا ندهد، به منزله ی کشتن اوست و غذا دادن، به منزله ی زنده کردن اوست». (۴)

امام باقر علیه السلام فرمود: «مصرفان همان کسانی هستند که حرام ها را حلال می شمردند و خون ها را می ریزند». (۵)

پیام ها:

۱- گاهی حوادث تاریخی، عامل صدور فرمان های الهی است. «مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ»

۲- انسان ها و سرنوشتشان در طول تاریخ به هم پیوند دارند. «مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۳- احکام الهی حکمت دارد و گزاف نیست. «مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ»

۴- برای جلوگیری از سنگدلی و پرهیز از تکرار حادثه، کیفر و مجازات لازم است.

«مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا»

ص: ۲۸۲

۱- ۱). مکارم الاخلاق، ص ۱۳۵.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۲۱۰.

۳- ۳). تفسیر برهان.

۴- ۴). کافی، ج ۲، ص ۲۰۴.

۵- ۵). تفسیر نورالثقلین.

۵- جان همه ی انسان های مؤمن از هر نژاد و منطقه ای که باشند، محترم است. «نَفْسًا»

۶- اعدام مفسد، در قانون بنی اسرائیل نیز بوده است. «كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ»

۷- خودکشی و سقط جنین، از نمونه های «قتل نفس» و حرام است. مَن قَتَلَ نَفْسًا ...

۸- جان کسی که در زمین فساد می کند یا برای جان مردم ارزشی قائل نیست و آنان را به قتل می رساند، بی ارزش است و باید از بین برود. «بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ»

۹- کشتن انسان در دو مورد جایز است:

الف: به عنوان قصاص قاتل. «بِغَيْرِ نَفْسٍ»

ب: برای از بین بردن مفسد. «أَوْ فَسَادٍ»

۱۰- ارزش عمل مربوط به انگیزه و هدف است. کشتن یک نفر به قصد تجاوز، به قتل رساندن یک جامعه است؛ «فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» اما کشتن به عنوان قصاص، حیات جامعه است. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۱)

۱۱- تجاوز به حقوق یک فرد، تهدید امتیت جامعه است. «فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» آنان که کارشان نجات جان انسان هاست، مانند پزشکان، پرستاران، مأموران آتش نشانی، امدادگران، داروسازان و... باید قدر خود و ارزش کار خویش را بدانند. «فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا»

۱۲- نشانه ی جامعه ی زنده، امداد رسانی به گرفتاران و نجات جانهاست. «مَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا»

۱۳- عدم ایمان و عمل مردم به گفتار رسولان، در طول تاریخ بوده است. «وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ»

ص: ۲۸۳

۱۴- انسان مختار است، با آمدن پیامبران هم می تواند راه خلاف برود. وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ... بَعِيدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۳۳)

همانا کیفر آنان که با خداوند و پیامبرش به محاربه برمی خیزند و (با سلاح و تهدید و غارت) در زمین به فساد می کوشند، آن است که کشته شوند، یا به دار آویخته شوند، یا دست و پایشان بطور مخالف بریده شود یا آنکه از سرزمین (خودشان) تبعید شوند. این کیفر ذلت بار دنیوی آنان است و در آخرت برایشان عذابی عظیم است.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که جمعی از مشرکان مکه به مدینه آمده، مسلمان شدند. ولی چون بیمار بودند به فرمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به منطقه ی خوش آب و هوایی در بیرون مدینه رفته و اجازه یافتند از شیر شترهای زکات بهره ببرند؛ اما چون سالم شدند، چوپان های مسلمان را گرفته، دست و پایشان را بریدند و چشمانشان را کور کرده، شتران را به غارت بردند و از اسلام هم دست کشیدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد آنان را دستگیر کنند و همان کاری را که با چوپانان کرده بودند، بر سر خودشان آوردند. آیه ی فوق نازل شد.

کیفرهایی که در آیه آمده، «حق الله» است و از جانب حکومت یا مردم قابل عفو و تبدیل نیست. (۱) و در تفسیر المیزان آمده است که انتخاب یکی از چهار کیفر، با امام مسلمانان است و اگر اولیای مقتول هم عفو کنند، باید یکی از کیفرها اجرا شود.

ص: ۲۸۴

کلمه ی «جَزَاءٌ» به معنای کیفر و پاداش کافی است؛ یعنی حدود و مجازات های چهارگانه برای مجرم عادلانه و کافی است. (۱)

برای اصلاح جامعه، هم موعظه و ارشاد لازم است، هم شمشیر و برخورد قاطع و انقلابی.

(آیه قبل، پیام و هشدار به قاتل بود و این آیه، عقوبت افراد محارب و مفسد را بیان می کند)

عقوبت باید همراه با عدالت باشد. چون فسادها و خصوصیات مفسدان متفاوت است، کیفرها هم یکسان نیست؛ مثلاً اگر فساد، فجیعانه بود، کیفرش قتل است؛ ولی اگر سطحی بود، کیفر آن تبعید است. این معنا از روایات فهمیده می شود، از جمله آنکه: کیفر قتل، اعدام است، کیفر ارباب، تبعید است، کیفر راهزنی و سرقت، قطع دست و پا است و کیفر قتل و راهزنی و سرقت مسلحانه، قطع دست و پا و به دار آویختن است. (۲)

اجرای احکام و حدود الهی، در سایه ی برپایی نظام و حکومت اسلامی میسر است، پس دین از سیاست جدا نیست.

آنان که بر امام و رهبر مسلمانان یا حکومت اسلامی خروج کنند، مشمول «يُحَارِبُونَ اللَّهَ» می شوند. (۳)

طبق آیه ی ۲۷۹ سوره ی بقره، رباخوار، «محارب» خدا و پیامبر است، «فَأَذِّنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» چون امتیّت اقتصادی را به هم می زند. همچنین در روایات، توهین به مسلمان، محاربه ی با خدا به حساب آمده است: «من أهان لي ولياً فقد بارزني بالمحاربة». (۴)

پیام ها:

- ۱- وظیفه ی نظام و حکومت، حفظ امتیّت شهرها، روستاها، جاده ها و برخورد با متخلفان است. إِنَّمَا جَزَاءُ ...
- ۲- جنگ با خلق خدا، جنگ با خداست و آنکه با مردم طرف شود، گویا با خداوند طرف است. «يُحَارِبُونَ اللَّهَ»

ص: ۲۸۵

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). تفسیر صافی.

۳- ۳). تفسیر فی ظلال القرآن.

۴- ۴). بحار، ج ۴، ص ۶۵.

۳- نافرمانی از دستورات پیامبر و مبارزه با آنها، جنگ با خداوند است. «يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۴- برای آنان که امتیّت جامعه را بر هم می زنند، چند نوع کیفر مقرر شده است:

اعدام، تبعید، قطع دست و پا، به دار آویختن. يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا ...

۵- مخالفان ولایت رسول الله که قصد براندازی دارند و با نظام الهی در جنگند، باید به سخت ترین کیفر مجازات شوند.

يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ... أَنْ يُقْتَلُوا

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿۳۴﴾

مگر کسانی که پیش از آنکه بر آنان دست یابید، توبه کرده باشند، پس بدانید که خداوند آمرزنده ای مهربان است.

نکته ها:

چون در روایات به کسی که مسلمانان را تهدید کند و به روی آنان اسلحه بکشد، گرچه قتلی صورت نگیرد نیز «مفسد فی الارض» گفته شده، این آیه توبه آنان را مطرح می کند.

بنابراین توبه ی محارب و مفسد، فقط کیفر تهدید و ارباب را برمی دارد، نه کیفر قتل و سرقت را؛ یعنی توبه در «حقّ الله» اثر دارد، نه «حقّ الناس»، چون حق مردم مربوط به رضایت صاحبان حقّ است. عنوان محارب، حسابی دارد و عنوان قاتل و سارق، حسابی دیگر. (۱) یعنی اگر محارب مرتکب قتل شده و توبه کرد، حکم قصاص او باقی است؛ ولی اگر فقط به تهدید و ارباب دست زده و توبه کرد، کیفر محارب از او برداشته می شود.

مجازات های الهی جنبه ی تربیتی و اصلاح فرد و جامعه دارد، نه انتقام. از این رو گناهکار باید توبه کند و توبه او هم مؤثر است.

در رفع عقوبت، احراز توبه ی واقعی لازم است؛ مثلاً- از طریق تغییری که در اخلاق و رفتار و گفتار مجرم هویدا می شود، یا به گواهی افراد عادل و مانند اینها توبه او ثابت شود.

ص: ۲۸۶

۱- راه توبه به روی همه باز است. يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا

۲- توبه ای اثر دارد که پیش از دستگیری و گرفتار شدن باشد. «مَنْ قَبِلَ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ» (در سایر گناهان هم توبه تا قبل از مرگ مفید است). (۱)

۳- مغفرت خدا را باور کنیم. «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۴- مغفرت خداوند همراه با رحمت است نه تویخ و تحقیر. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۳۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا پروا کنید و (برای تقرب) به سوی او وسیله بجویید و در راه او جهاد کنید، باشد که رستگار شوید.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «بهترین وسیله ای که می توان با آن به خدا نزدیک شد، ایمان به خداوند و پیامبرش و جهاد در راه او و کلمه ی اخلاص و اقامه ی نماز و پرداخت زکات و روزه گرفتن ماه رمضان و حج و عمره و صله ی رحم و انفاق های پنهانی و آشکار و کارهای نیک است». (۲)

اهل بیت علیهم السلام همان ریسمان محکم و وسیله ی تقرب به خداوند هستند. «هم العروه الوثقی والوسیله الی الله» (۳)

توسیل، موضوعی است که در کتب بسیاری از اهل سنت مثل «صواعق» ابن حجر، «سنن» بیهقی، «صحیح» دارمی و «وفاء الوفاء» درباره ی آن روایت نقل شده است. ضمناً آیات ۶۴ سوره ی نساء، ۹۷ سوره ی یوسف و ۱۱۴ سوره ی توبه نیز می تواند سند توسل باشد.

ص: ۲۸۷

۱- ۱. نساء، ۱۸.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰.

۳- ۳. تفسیر صافی.

۱-ایمان «آمَنُوا»، تقوا «اتَّقُوا اللَّهَ»، شفاعت «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» و جهاد «وَ جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ»، راه سعادت و رستگاری است. «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

۲-برای رسیدن به فلاح، هم باید گناهان را ترک کرد، «اتَّقُوا اللَّهَ» هم باید طاعات را انجام داد. «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ»

۳- کارهای خیر، همه زمینه و وسیله ی سعادتند. (البته اگر با گناه خود آن زمینه ها را از بین نبریم.) «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾

همانا کسانی که کافر شدند، اگر تمام آنچه را در زمین است و همانند آن را دارا باشند تا برای نجات از عذاب روز قیامت فدیة دهند، از آنان پذیرفته نمی شود و برای آنان عذابی دردناک است.

يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِمٌ ﴿٣٧﴾

آنان می خواهند از آتش دوزخ بیرون آیند در حالی که از آن بیرون آمدنی نیستند و برایشان عذابی دائم و پایدار است.

نکته ها:

همه ی راه های نجات در قیامت بسته است، کافران نه از رحمت الهی بهره مند می شوند، چون مخصوص اهل تقواست. «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ» (۱)، و نه از شفاعت کامی می گیرند، چون شفاعت مخصوص کسانی است که خداوند از آنان راضی

ص: ۲۸۸

باشد. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا» (۱)، به علاوه از مرگ خبری نیست، زیرا پیوسته در آتشند و درخواست مرگشان پذیرفته نیست. «نَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِيَ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كَثُورٌ» (۲)

پیام ها:

۱- کارآیی اموال، تنها در دنیاست و در آخرت، ثروت بی ثمر است. مَا تُقْبَلُ ...

۲- روز قیامت در دستگاه عدل الهی، فدیة پذیرفته نمی شود. لِيُقْتَدُوا ... مَا تُقْبَلُ

۳- عامل اصلی سعادت، در درون انسان است (ایمان، تقوا و جهاد)، نه در بیرون (مال و ثروت). لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ... مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ

۴- عذاب کافران، نه با فدیة دفع می شود، نه با گذشت زمان قطع می گردد. «وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ»

۵- کسی که در دنیا با آن همه برهان و ارشاد، از ظلمت های شرک و جهل بیرون نیاید، در آخرت هم از دوزخ بیرون نخواهد آمد. «لَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ»

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ «۳۸»

مرد و زن دزد را به جزای کاری که انجام داده اند دستشان را قطع کنید.

این کیفری است از سوی خداوند و خداوند مقتدر حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «نَكَالًا» به معنای امر بازدارنده است. قوانین جزایی اسلام برای بازدارندگی است، نه انتقام جویی. «نَكَالًا» به عقوبتی گفته می شود که مایه ی عبرت دیگران باشد. (۳)

در این آیه ابتدا مرد دزد، سپس زن دزد مطرح شده است؛ ولی در آیه ی دوم سوره ی نور که

ص: ۲۸۹

۱- ۱. طه، ۱۰۹.

۲- ۲. زخرف، ۷۷.

۳- ۳. قاموس قرآن.

حکم زنا بیان شده، ابتدا زن زناکار، سپس مرد زناکار یاد شده است، شاید به خاطر آن است که در سرقت، نقش مردِ خلافکار بیشتر است و در زنا، نقش زنِ خلافکار.

از مرحوم سید مرتضی علم الهدی (از علمای هزار سال قبل) پرسیدند: چرا دستی که پانصد مثقال طلا دیه دارد، به خاطر یک چهارم مثقال دزدی، قطع می شود؟ پاسخ فرمود:

«امانت»، قیمت دست را بالا می برد و «خیانت»، ارزش آن را می کاهد.

طبق روایات، مقدار قطع دست، چهار انگشت است و باید انگشت شست و کف دست باقی بماند. مقدار مالی هم که به خاطر آن دست دزد قطع می شود، باید حداقل به قیمت یک چهارم دینار (یک چهارم مثقال طلا) باشد. مال هم باید در مکان حفاظت شده باشد، نه در مثل کاروانسرا، حمام، مسجد و اماکن عمومی. سارق نیز باید از قانون قطع دست مطلع باشد، و گرنه دست او قطع نمی شود. همچنین اگر کسی در سال های قحطی از روی اضطرار، مواد غذایی را سرقت کند دستش قطع نمی شود. البته در تمام مواردی که دست قطع نمی شود کیفرهای دیگری در کار است که تفصیل آن در کتب فقهی آمده است. (۱)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، بدترین نوع سرقت را سرقت از نماز و ناقص انجام دادن رکوع و سجود دانسته اند. (۲)

اجرای این احکام، نیاز به حکومت و قدرت و نظام و تشکیلات دارد، پس اسلام، دین حکومت و سیاست است.

اسلام، قبل از بریدن دست، بر اهمیت و لزوم کار و اداره ی زندگی فقرا از طریق بیت المال و بستگان نزدیک و قرض الحسنه و تعاون و... تأکید می کند؛ ولی با این حال فقر، بهانه و مجوز سرقت نیست. (۳)

سیستم جزایی دنیا، چون تنها به زندان و جریمه ی مالی تکیه دارد، از مقابله با سرقت عاجز است.

قطع دست، برای مجرم عامل هشدار دائمی و مایه ی جلوگیری از لغزش مجدد او و دیگران

ص: ۲۹۰

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر قرطبی.

۳-۳. تفسیر فی ظلال القرآن.

است. «فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا»

پیام ها:

۱- کیفر زن و مرد دزد یکسان است. «السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ»

۲- باید امتیث جامعه را با قاطعیّت حفظ کرد. «فَاقْطَعُوا»

۳- جریمه و کیفر سنگین، بازدارنده ی از دزدی است. «نَكَالًا»

۴- در قوانین کیفری اسلام، علاوه بر تنبیه مجرم، عبرت دیگران هم مطرح است.

«نَكَالًا»

۵- در اجرای حدود الهی، نباید تحت تأثیر عواطف قرار گرفت. «فَاقْطَعُوا»

۶- با اینکه قطع دست از طرف قاضی و حاکم است، امّا خدا به همه مؤمنان خطاب می کند، «فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا» تا آنان زمینه اجرای حدود الهی را فراهم کنند.

۷- مالکیت شخصی و امتیث اجتماعی به قدری مهم است که به خاطر آن، باید دست دزد قطع شود. «فَاقْطَعُوا»

۸- اعمال قدرت، باید حساب شده باشد. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۹- فرمان قطع دست دزد، جلوه ای از عزّت و حکمت خداوند است. «فَاقْطَعُوا ... عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَ أَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۳۹»

پس هر که بعد از ظلمش توبه کند و (کارهای فاسد خویش را) اصلاح کند، قطعاً خداوند توبه او را می پذیرد، همانا خداوند، آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در اسلام، مجازات در کنار ارشاد و تربیت و رحمت است. در آیه ی قبل، کیفر سارق بیان

شد، اینجا دعوت به توبه به درگاه خدای غفور و اصلاح بدی هاست که سبب می شود تا خداوند لطفش را به بنده باز گرداند.

اگر سارق پیش از دستگیری توبه کند و مال را پس دهد، هم در دنیا بخشیده می شود و هم در آخرت، (۱) ولی پس از دستگیر شدن، حد اجرا می شود و نقش توبه تنها برای قیامت است.

در حدیث آمده است: سارقی که دستش قطع شده بود، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: آیا برای من راه توبه باز است؟ فرمود: آری! تو امروز (که حد بر تو جاری شد)، مثل همان روزی هستی که از مادر متولد شدی! (۲)

پیام ها:

۱- برای انسان خطا کار، همیشه راه بازگشت و اصلاح، باز است. «فَمَنْ تَابَ»

۲- توبه، تنها یک ندامت درونی نیست؛ بلکه باید همراه با جبران مفاسد گذشته باشد. «وَ أَصْلَحَ»

۳- اگر انسان توبه کند، خداوند هم توبه او را می پذیرد. «يَتُوبُ عَلَيْهِ»

۴- سرقت، ظلم به خود و جامعه و تجاوز به امتیّت جامعه است. «بَعْدَ ظُلْمِهِ»

۵- مجرمان را باید به راه خدا دعوت و امیدوار کرد. فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ ... غُفُورٌ، رَجِيمٌ

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

آیا ندانستی که حکومت و فرمانروایی آسمان ها و زمین تنها از آن خداست، هر که را (طبق حکمت و عدالت خود) بخواهد عذاب می کند و هر که را بخواهد می آمرزد و خداوند بر هر چیزی تواناست. (محارب و مفسد و سارق را عذاب می دهد، و تائب پشیمان را می پذیرد و می بخشاید).

ص: ۲۹۲

۱- ۱. کافی، ج ۷، ص ۲۵۰.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۱- کسی که بر هستی حاکم است، حق دارد قوانین هستی را وضع کند. **السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ ... لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ...**

۲- مجرمان بدانند که راه فراری ندارند و باید به سوی خدا باز گردند. **«أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»**

۳- خداوند نیازی به توبه ی بندگان ندارد، چون همه ی هستی از آن اوست. **«لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»**

۴- انسان باید در حالتی میان بیم و امید باشد. **«يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ»**

۵- عفو یا عذاب، هر دو نمونه ای از قدرت اوست. **يُعَذِّبُ ... يَغْفِرُ ... عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ**

**يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ
لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ لَمْ يَأْتَوْكَ بِتُوبَةٍ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَ
مَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ
عَظِيمٌ» (۴۱)**

ای پیامبر! کسانی که در کفر شتاب می کنند، غمگینت ن سازند، (خواه) آن گروه که (منافقانه) به زبان گفتند: ایمان آورده ایم، ولی دل‌هایشان ایمان نیاورده است. (و خواه) از یهودیان آنان که برای دروغ سازی (و تحریف) با دقت به سخنان تو گوش می دهند و همچنین (به قصد جاسوسی) برای قوم دیگری که نزد تو نیامده اند، به سخنان تو گوش می دهند (و یا گوش به

فرمان دیگرانی هستند که نزد تو نیامده اند) آنان کلمات (تورات یا پیامبر) را از جایگاه خود تحریف می کنند و (به یکدیگر) می گویند: اگر این مطلب (که مطابق میل ماست) به شما داده شد بپذیرید و بپذیرید، ولی اگر (آنچه طبق خواسته ی ماست) به شما داده نشد، دوری کنید. (ای پیامبر!) هر که را خداوند بخواهد آزمایش و رسوایش کند تو هرگز در برابر قهر الهی هیچ کاری نمی توانی برایش بکنی. آنان کسانی اند که خداوند نخواست است دل هایشان را پاک کند. برای آنان در دنیا ذلت و خواری و برایشان در آخرت، عذابی بزرگ است.

نکته ها:

از آیه استفاده می شود که علمای یهود گروهی از یهودیان و منافقان را نزد پیامبر اسلام فرستادند و خودشان از مقابله و رویارویی دوری می کردند «لَمْ يَأْتُوكَ» و هدفشان این بود که شاید دستورات و احکام اسلام مطابق چیزی باشد که آنان از تورات تحریف کرده اند و سفارش می کردند اگر گفتار پیامبر اسلام مطابق حرف ما بود، بپذیرید و گرنه رها کنید.

منافقان و هیئت اعزامی نزد حضرت آمدند و با دقت گوش می دادند تا بر سخنان حضرت، دروغ و شایعه ببندند. «سَيَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ»

پیام ها:

۱- انبیا نسبت به گمراهان دلسوزند. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ»

۲- کفر، میدانی دارد که گروهی در آن به سرعت پیش می روند و هر لحظه به کفرشان اضافه می شود. «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ»

۳- دشمنان، در کفر و نفاق شتاب دارند، چرا مسلمانان در راه حق باید سستی کنند؟ «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ»

۴- نفاق، مایه ی افزایش کفر است. «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ ... بِأَفْوَاهِهِمْ»

۵-ایمان، با پذیرش قلبی است، نه اظهار زبانی. «آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ»

۶-ایمانی ارزش دارد که در قلب، راسخ باشد. «وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ»

۷-قلب، مرکز ایمان است. «لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ»

۸-منافقان و یهودیان، در کنار هم یک هدف را تعقیب می کنند. مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ ... وَ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا

۹-گوش دادن مهم نیست، انگیزه ی آن مهم است. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ»

۱۰-کفّار، عوامل نفوذی و جاسوس در میان مسلمانان دارند، مبلغان دینی نباید همه ی شنوندگان را خوش نیت بپندارند. «سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ»

۱۱-تحریف، خیانت فرهنگی یهود است. «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ»

۱۲-گزارشگری دور از تقوا، یکی از شغل های خطرناک است. سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ ...

يُحَرِّفُونَ ...

۱۳-کلمات آسمانی هر یک جایگاه مخصوص دارد. «مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ»

۱۴-ما باید تسلیم اوامر خدا باشیم، نه آنکه احکام الهی مطابق خواسته های ما باشد. فَخُذُوهُ ... فَاحْذَرُوا (۱)

۱۵-گناه، انسان را از لیاقت برای هدایت می اندازد. «وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ»

۱۶-منافقان، از شفاعت پیامبر محرومند. «فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»

۱۷-حتی رسول الله برای متعصبان لجوج و هوسباز، نقشی ندارد. «فَلَنْ تَمْلِكَ»

۱۸-قهر الهی به دنبال سوء رفتار و اعمال بد انسان است. سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ ... لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ

۱۹-قلب سرسخت و لجوج، از دریافت الطاف حق محروم است. «لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ»

ص: ۲۹۵

۱-۱). بعضی مردم سراغ مرجع تقلید، عالم، دادگاه و قانونی می روند که طبق میل آنان حکم کرده باشد. آیه از این امر نهی می کند.

۲۰- عذاب دنیا نسبت به عذاب آخرت چیزی نیست. «فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

۲۱- منافقان، هم بدبختی دنیوی دارند، هم عذاب بزرگ قیامت در انتظارشان است. «لَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَالُونَ لِلْسُّحْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَصُرُّوكَ شَيْئاً وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾

آنان برای دروغ سازی به دقت گوش می دهند و همواره مال حرام (رشوه و ربا) می خورند، پس اگر (برای داوری) نزد تو آمدند، یا میانشان داوری کن یا از آنان روی بگردان و اگر از آنان روی بگردانی پس هرگز هیچ زیانی به تو نخواهند رساند. و اگر داوری کنی، پس میانشان به قسط و عدل قضاوت کن، همانا خداوند دادگران را دوست دارد.

نکته ها:

بعضی از یهود که زنا می محصنه کرده بودند، به امید نجات از کیفر سنگسار که در دین یهود نیز آمده است، (۱) برای داوری نزد پیامبر آمدند، غافل از آنکه حکم اسلام هم سنگسار کردن زناکار است، چون دیدند حکم اسلام نیز همان است، حاضر به پذیرش حکم پیامبر نشدند.

«سحت» طبق روایات، رشوه و هدایایی است که برای انجام کاری داده شود. (۲) سحت در لغت، کار حرامی است که مایه ی ننگ صاحبش شود. (۳)

«سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» یا به معنای آن است که سخنان را با دقت می شنوند و نیت دروغ بستن و تحریف آن را دارند و یا به معنای آن است که عوام یهود با علم به دروغگویی و

ص: ۲۹۶

۱- ۱. در تورات، سفر تثئیه، فصل ۲۳، حکم زنا بیان شده است.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۷، ص ۹۵.

۳- ۳. مفردات راغب.

تحریف گری علمای خود، باز هم سخن آنان را گوش می دهند و می پذیرند.

آیه خطاب به پیامبر می فرماید: گرچه علمای یهود در اندیشه آسیب رسانی به تو هستند و تو برای مکتب و جامعه اسلامی دغدغه داری؛ ولی خداوند نوید می دهد که اگر مصلحت را در اعراض دانستی دغدغه ای نداشته باش. «وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا»

پیام ها:

۱- علمای یهود، رشوه خوار بودند، «أَكَالُونَ لِلْسُّحْتِ» و عوامشان مشتاق شنیدن دروغ. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» (تکرار «سَمَاعُونَ»، در دو آیه پی در پی شاید اشاره باشد به اینکه این روش، کم کم خصلت آنان شده است).

۲- همزیستی مسلمانان با اهل کتاب، تا حدی بود که آنان برای قضاوت، نزد پیامبر اسلام می آمدند. «جَاؤُكَ»

۳- پیامبر صلی الله علیه و آله غیر از مسئولیت نبوت، مسئولیت حکومت نیز داشت. «فَأَحْكُمُ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ»

۴- پیامبران، در امر حکومت و داوری، از طرف خداوند اختیاراتی دارند که طبق صلاح دید عمل می کنند. «فَأَحْكُمُ ... أَوْ أَعْرِضْ

۵- شعاع حکومت اسلامی، اهل کتاب را نیز در برمی گیرد. «فَأَحْكُمُ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ»

۶- اگر حاکم اسلامی برای داوری بین کشورهای غیر اسلامی انتخاب شد، باید عدالت، جرأت و صراحت را کاملاً مراعات کند. «فَأَحْكُمُ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ»

۷- مسائل نژادی، منطقه ای، تعصب های گروهی، تمایلات شخصی و تهدیدها نباید در قضاوت ها تأثیر بگذارد. «فَأَحْكُمُ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ»

۸- عدالت همیشه و با هر گروه، یک ارزش خداپسند است. «فَأَحْكُمُ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

وَ كَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

و(یهودیان) چگونه تو را داور قرار می دهند، در حالی که تورات نزد ایشان است(و) در آن حکم خداست، پس بعد از آن(که تو موافق آن کتاب حکم کردی) روی می گردانند و آنان مؤمن نیستند.

نکته ها:

همان گونه که در آیه ی قبل گفتیم، دلیل مراجعه یهودیان به پیامبر اسلام، پیدا کردن راهی برای تخفیف مجازات بود و آنان با اینکه به تورات دسترسی داشتند و پاسخگوی نیازهای آنان بود، ولی دنبال قانون ساده تری می گشتند.

پیام ها:

۱- تمامی تورات تحریف نشده است. «عِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ» □

۲- کاش اهل کتاب، نسبت به احکام کتاب خودشان پایبند بودند. «وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ» □

۳- آنچه برای گروهی مهم است، تخفیف در قانون است، نه ایمان به قانون و انجام وظیفه. (به همین دلیل با داشتن قانون تورات برای پیدا کردن راه مجازات آسان تری نزد پیامبر صلی الله علیه و آله می آمدند). «ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ» □

۴- علامت ایمان، تسلیم بودن در برابر قانون است. «وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ» □

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَ كَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوُا اللَّهَ وَ اخْشَوُا النَّاسَ وَ لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَ مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

همانا ماتورات را نازل کردیم (که) در آن هدایت و نور است. پیامبران الهی که تسلیم فرمان خدا بودند، بر طبق آن برای یهود حکم می کردند و (همچنین) مرئیان الهی و دانشمندان، بر طبق این کتاب آسمانی که حفاظت آن به آنان سپرده شده بود و بر آن گواه بودند، داوری می کردند، پس (ای علما!) از مردم نترسید (و احکام خدا را بیان کنید) و از (مخالفت با) من بترسید و آیات مرا به بهای اندک نفروشید.

و کسانی که طبق آنچه خداوند نازل کرده حکم نکنند، پس آنان همان کافراند.

نکته ها:

«ربّانی» از «ربّیان»، به معنای تربیت کننده است. به گفته ی بعضی، «ربّانی» کسی است که با «رَبِّ الْعَالَمِينَ» پیوند خورده، با علم و عمل، خدایی شده، تربیت مردم را بر عهده دارد.

از حضرت علی علیه السلام نقل شده که فرمود: «أَنَا رَبَّانِي هَذِهِ الْأُمَّةُ» ربّانی این امت من هستم. (۱) امام صادق علیه السلام نیز فرمود: «ربانیون، اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشند». (۲)

«حَبْر» به معنای اثر نیک است. چون عالمان در جامعه منشأ اثر نیکند، به آنان حَبْر و احبار گفته می شود. به ابن عباس هم لقب «حبر الأمة» داده اند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «کسی که حتّی به مقدار دو درهم قضاوت ناحقّ کند، مشمول جمله ی آخر این آیه می شود». (۳) «هُمُ الْكَافِرُونَ»

ص: ۲۹۹

۱- ۱). تفسیر مراغی.

۲- ۲). تفسیر صافی.

۳- ۳). تفسیر صافی؛ کافی، ج ۷، ص ۴۰۸.

۱-ضمن توجه به تحریف تورات موجود، باید از اصل کتب آسمانی تجلیل کرد.

﴿فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ﴾

۲-گرچه تورات بر موسی علیه السلام نازل شد؛ ولی همه ی انبیا و علمای پس از او مأمور بودند طبق آن حکم کنند. «يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ»

۳-قوانین مستند بر وحی را باید پذیرفت. (لازمه ی وجوب قضاوت بر انبیا و علما، قبول کردن مردم است) يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ ...

۴-انبیا، از پیش خود حکمی ندارند، بلکه تسلیم حکم خدایند. «أَسْلَمُوا»

۵-اسلام (تسلیم خدا بودن)، دین همه ی موحدان است، انبیای بنی اسرائیل هم با جمله ی «أَسْلَمُوا» توصیف شده اند. «النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا»

۶-علمای هر امت، مسئول اجرای احکام الهی در میان مردم هستند. (ولایت فقیه، ریشه در تمام ادیان دارد) يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ ... وَ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبَارُ

۷-سلسله مراتب باید مراعات شود. ابتدا انبیا، سپس امامان و آنگاه علما.

النَّبِيُّونَ ... وَ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبَارُ

۸-یهود، انبیای متعدد داشتند. يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ ...

۹-تورات، قوانین قضایی و حکومتی دارد و محور قضاوت بوده است. يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ ...

۱۰-نور و هدایت زمانی در جامعه جریان پیدا می کند که بر اساس کتاب آسمانی، قضاوت و حکومت شود. «فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا»

۱۱-راه حفظ کتب آسمانی، عمل و قضاوت و حکومت بر طبق آن است. يَحْكُمُ بِهَا ... بِمَا اسْتَحْفَظُوا (بنابر این که مراد از استحفاظ، حفاظت همه جانبه آن باشد)

۱۲- علما باید محافظ مکتب باشند. «بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ»

۱۳- قضاوت، مسئولیت عالمان است. يَحْكُمُ بِهَا ... الرَّبَّائِيُونَ وَ الْأَخْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ

۱۴- عالمان و قضات، دو رسالت بزرگ بر دوش دارند:

الف: حکم خدا را از ترس مردم تغییر ندهند. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ»

ب: به طمع مال دنیا، دچار کتمان و لغزش نشوند. «وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»

۱۵- انحراف در قضاوت، کفر است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»

۱۶- در قضاوت، صراحت، جرأت و قاطعیت لازم است و نباید تحت تأثیر تهدید و جوسازی ها قرار گرفت. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ»

۱۷- خشیت الهی، ضامن قضاوت عادلانه است. يَحْكُمُ ... فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اِحْشَوْنَ

۱۸- تحریف، سکوت، کتمان و حکم به غیر فرمان خدا، اگرچه به قیمت بدست آوردن همه ی دنیا باشد خسارت است. وَلَا تَشْتَرُوا ... ثَمَنًا قَلِيلًا ... فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ (چون کلّ دنیا «متاع قليل») است (۱)

۱۹- با داشتن قانون آسمانی، سراغ قوانین شرق و غرب رفتن کفر است و چنین قوانینی اعتباری ندارد. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»

۲۰- کسی که شرایط قضاوت به حقّ برایش فراهم شود، ولی خود را منزوی کند کفر ورزیده است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»

۲۱- سکوت و کتمان در برابر طاغوت ها، دین فروشی در برابر سرمایه داران و عوام فریبی، از خطراتی است که علما را تهدید می کند. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ ... وَلَا تَشْتَرُوا ...»

۲۲- علمای ترسو و حریص، در دینداری و حفاظت از کتاب آسمانی سست هستند. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ ... وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»

۲۳- درآمد حاصل از قضاوت ناحق، درآمدی نامشروع است. لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ...

ص: ۳۰۱

۲۴- ترس و حرص سبب انحراف در قضاوت و انحراف در قضاوت سبب کفر است. فَلَا تَخْشَوْهُمْ ... وَلَا تَشْتَرُوا ... فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

وَ كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ «۴۵»

و در آن (تورات) برایشان مقرر کردیم که (در قصاص) جان در برابر جان و چشم در برابر چشم و بینی در برابر بینی و گوش در برابر گوش و دندان در برابر دندان باشد و همه ی زخمها را (نیز به همان ترتیب و اندازه) قصاص است. پس هر که آن را صدقه دهد، کفاره ی گناهانش محسوب شود و کسانی که به آنچه خدا نازل فرموده حکم نکنند، پس آنان همان ستمگرانند.

نکته ها:

در آیه ی قبل گفته شد که تورات هدایت و نور است، در این آیه، قانون قصاص مطرح شده و شاید نشان آن باشد که قانون قصاص در جامعه، سبب نور و هدایت است. همان گونه که در آیه ی دیگر می خوانیم: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۱) و برای شما در قصاص حیات و زندگی است.

نام بردن از چشم و گوش در قانون قصاص از باب نمونه است و گرنه آسیب به هر عضوی قصاص دارد. (۲)

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمود: خداوند به اندازه ی آنچه از قصاص عفو شود، از گناهان او می بخشد. (۳)

ص: ۳۰۲

۱-۱. بقره، ۱۷۹.

۲-۲. تفسیر اطيّب البيان.

۳-۳. کافی، ج ۷، ص ۳۵۸.

در تورات، «دیه» نیست، مجرم یا قصاص می شود یا عفو؛ اما در اسلام، دیه به عنوان راه سوم مطرح است. (۱)

پیام ها:

۱- همه ی انسان ها، از هر نژاد و قبیله، فقیر و غنی، در مقابل قانون یکسانند و خون کسی رنگین تر از دیگری نیست. (۲) «النَّفْسِ بِالنَّفْسِ»

۲- قصاص، در ادیان پیشین هم بوده است. (۳) «كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا» (اسلام و ادیان دیگر، قوانین مشابهی دارند.)

۳- صدقه، تنها انفاق مالی نیست، عفو و گذشت از مجرم هم نوعی صدقه است.

«فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ»

۴- عفو ما از مجرم، عفو الهی را بدنبال دارد. «فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ» (شاید هم مراد این باشد که عفو ما، کفاره گناه مجرم باشد و او در قیامت، به خاطر عفو ما گرفتار عذاب نشود) (۴)

۵- در اسلام همراه مسائل کیفری، مسائل اخلاقی هم مطرح است. «وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا... قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ»

۶- جریمه ی مالی و حبس، به تنهایی نمی تواند عاملی برای بازداشتن مجرم از جرم باشد. «النَّفْسِ بِالنَّفْسِ»

۷- اگر حکم خدا جاری نشود ظلم، جامعه را فرا می گیرد. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

ص: ۳۰۳

۱- ۱). تفسیر قرطبی.

۲- ۲). البتّه میان زن و مرد در حکم قصاص، تفاوت های حکیمانه ای در کتب فقهی بیان شده است.

۳- ۳). تورات، سفر خروج، فصل ۲۳، ۲۱ و ۲۶.

۴- ۴). تفسیر المیزان.

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَ هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

و به دنبال آنان(پيامبران پيشين) عيسى پسر مريم را آورديم در حالي كه تورات را كه پيش از او بود تصديق مي كرد و به او انجيل داديم، كه در آن هدايت و نور است و تصديق كننده ي تورات قبل از آن است و براي پروايشگان مايه ي هدايت و موعظه است.

نکته ها:

هم قرآن، هدايت كننده متقين است، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (١) هم انجيل مايه ي هدايت و موعظه اهل پرواست. «هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ»

در اين آيه دو بار كلمه ي «هُدًى» آمده است، يكبار هدايت براي عموم و يكبار بهره گرفتن از هدايت كه مخصوص متقين است.

كلمه ي «قَفَّيْنَا» از «تقفيه»، به معنای چیزی را به دنبال چیزی آوردن است.

ممکن است معنای «مُصَدِّقًا» اين باشد كه خصوصيات شخصي حضرت عيسى عليه السلام با نشانه هايي كه در تورات درباره ي او آمده، منطبق است، پس خود حضرت عيسى و نشانه ها، يكديگر را تصديق مي كنند.

در انجيل متي، (فصل ٥، آيه ي ١٧) آمده است: گمان نكنيد كه آمده ام تا تورات يا صحف انبيا را باطل سازم، بلكه آمده ام تا تمام كنم.

تورات، انجيل و قرآن، هر سه «نور» به حساب آمده اند؛

خداوند در آيه ي ١٥ اين سوره، فرمود: قرآن نور است. «فَدِّجَاءُكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ»

در آيه ي ٤٤ فرمود: تورات، نور است «إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ»

ص: ٣٠٤

و در این آیه، انجیل را نور دانسته است. «آتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ»

پیام ها:

۱- انبیا و کتاب های آنان، همه از یک سرچشمه و برای یک هدفند و یکدیگر را تصدیق می کنند. «مُصَدِّقًا»

۲- گرچه انبیا و کتاب های آسمانی برای هدایت همه ی مردمنده ولی تنها اهل پروا و تقوا در پرتو این نور، هدایت می شوند. «هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ»

وَ لِيُحْكُمَ أَهْلُ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

و اهل انجیل، به آنچه خداوند در آن کتاب نازل کرده حکم کنند و کسانی که به آنچه خداوند نازل کرده، حکم نکنند. پس آنان همان فاسقانند.

نکته ها:

درباره کسانی که طبق قانون الهی حکم نمی کنند، در چند آیه ی پیایی، تعبیر «ظالمون»، «فاسقون» و «کافرون» به کار رفته است. چون چنین کسانی، از جهت زیر پا گذاشتن قانون خدا کافرند، و به خاطر خروج از مرز مسئولیتشان فاسقند و به علت آنکه در حق متهمان ستم می کنند، ظالمند.

آیه ۴۴ و ۴۵ خطاب به یهود است که چون قانون خدا را تحریف می کنند، دین را به بهای اندک می فروشند و به جای خدا ترسی، از مردم می ترسند، آنان را ظالم و کافر می شمارد، «فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» و به حقوق افراد جامعه، ظلم می کنند. «فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

ولی این آیه درباره ی نصاری است که تنها طبق انجیل حکم نمی کردند، (نه سکوت در قصاص و نه دین فروشی)، از این رو فاسقند، چون از مرز حق بیرون رفته اند.

۱- معیار شناخت حق و باطل در ادیان الهی، آن چیزی است که از جانب خدا نازل شده است. «وَلِيُحْكُمَ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ»

۲- در انجیل، قوانین حکومتی وجود دارد. «وَلِيُحْكُمَ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ»

۳- هر کس به هر انگیزه ای بر اساس قانون الهی حکم نکند و یا از داوری حق کناره گیری کند، فاسق است. مَنْ لَمْ يَحْكَمْ ... فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ «۴۸»

و ما کتاب(قرآن) را به حق بر تو نازل کردیم، در حالی که کتب آسمانی پیشین را تصدیق می کند و حاکم و حافظ آنها است. پس به آنچه خداوند نازل کرده، میان آنان حکم کن و (با دور شدن) از حقی که برای تو آمده، از هوا و هوس آنان پیروی مکن، ما برای هر یک از شما آیین و طریقه ی روشنی قرار دادیم و اگر خداوند می خواست، همه ی شما را یک امت قرار می داد(و همه یک قانون و آیین داشتید). ولی(خداوند می خواهد) تا شمارا در آنچه به شما داده بیازماید، پس در کارهای نیک سبقت بگیرید،(و بدانید که) بازگشت همه ی شما به سوی خداست، پس او شمارا به آنچه در آن اختلاف می کردید آگاه خواهد ساخت.

«شِرْعَةً»، راهی است که به نهر آب منتهی شود. «منهاج»، راه روشن است. ابن عباس می گوید: «شِرْعَةً»، احکامی است که در قرآن آمده، و «منهاج» سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. (۱) کلمه «مهیمن» به معنای مراقب و محافظ است.

تصدیق آسمانی بودن کتاب تورات و انجیل، به معنای ابقای آنها برای همیشه نیست، بلکه به معنای همسویی و هماهنگی محتوای همه ی کتب آسمانی است. «مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»

اصول همه ی ادیان یکی است؛ ولی «شرايع» آنها متعدّد، مثل دریایی که نهرهای ورودی به آن متعدّد است. دین و شریعت، راهی است که ما را به حیات واقعی و انسانی می رساند، ولی در هر زمان تنها یک شریعت پذیرفته است.

پیام ها:

۱- قرآن، سراسر حقّ و پیراسته از هر باطلی است. «الْكِتَابَ بِالْحَقِّ»

۲- قرآن در عصر پیامبر نیز به صورت مکتوب بوده است. «الْكِتَابَ»

۳- قرآن، حافظ اصول کتاب های آسمانی دیگر است. «مُهَيِّمِنًا عَلَيْهِ»

۴- می توان میان اهل کتاب، طبق قرآن حکم کرد. «فَاَحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۵- خطری که رهبران را تهدید می کند، پیروی از تمایلات مردم و نادیده گرفتن حقّ است. «وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ»

۶- یکی از ابزار آزمایش الهی، آمدن شریعت جدید است، تا روشن شود چه کسی ایمان می آورد و چه کسی کفر و تعصّب می ورزد. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً ... لِيُبْلُوَكُمْ»

۷- انسان در طول تاریخ به راهنمایی انبیا نیازمند بوده است. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَاجًا»

ص: ۳۰۷

۸- به جای سرسختی های منفی، و پیش از آنکه فرصت را از دست بدهیم در کارهای خیر سبقت بجوییم. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

۹- محور و هدف مسابقات، باید امور خیر و معنوی باشد. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَ اخِذْهُمْ أَنْ يَقْتُنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

و اینکه میان آنان طبق آنچه خداوند نازل کرده حکم کن، و از هوسهای آنان پیروی مکن، و بر حذر باش از این که تو را از برخی از آنچه خداوند بر تو نازل کرده منحرف سازند. پس اگر آنان (از حکم و داوری تو) روی گردانند، پس بدان که خداوند می خواهد آنان را به خاطر پاره ای از گناهانشان مجازات کند، بی شک بسیاری از مردم فاسقند.

نکته ها:

مراد از فتنه در «يَقْتُنُوكَ»، توطئه چینی برای انحراف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است.

در شأن نزول آیه گفته اند: جمعی از دانشمندان یهود، به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: اگر در فلان مسأله ی اختلافی میان ما و دیگران، به نفع ما داوری کنی، ما ایمان می آوریم و در پی ما همه ی یهود نیز ایمان خواهند آورد. این آیه نازل شد و پیامبر را از این توطئه آگاه ساخت.

پیام ها:

۱- داوری و قضاوت از شئون پیامبری است. «وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ»

۲- اساس قضاوت و حکومت، قانون خداست. «وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۳- پیامبر اسلام علاوه بر مسلمانان، بر یهود و نصاری نیز ولایت دارد. «وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ...»

۴- در مسائل مهم و حیاتی، تکرار تذکر ضروری است. (تنها به حکم خدا داوری کن و از هوس های مردم پیروی مکن) در این آیه و آیه قبل تکرار شده است)

۵- توجه به خواسته های نفسانی مردم یکی از خطرهای بزرگ برای قاضی و حاکم است. «وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ»

۶- هشدارهای الهی، عامل مصونیت و عصمت انبیاست. «وَ اخذرهم»

۷- مراقب نفوذ فرهنگی دشمنان باشیم. «وَ اخذرهم أَنْ يفتنوك»

۸- وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله باید از توطئه های کفار در بیم باشد، تکلیف دیگران روشن است. «وَ اخذرهم أَنْ يفتنوك»

۹- حتی دست برداشتن از بعضی احکام الهی نشانه ی پیروی از هوسهای مردم است. أَنْ يفتنوك عَنْ بَعْضِ ...

۱۰- مخالفان هم بعضی از دستورهای الهی را می پسندند. خطر اعراض و تحریف در بعضی احکام وجود دارد. «عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۱۱- باید طبق وحی داوری کنیم، گرچه احتمال اعراض بعضی از مردم را بدهیم.

وَ أَنْ احكم بينهم بما أنزل الله ... فَإِنْ تَوَلَّوْا

۱۲- هدف وسیله را توجیه نمی کند. نباید به خاطر مسلمان شدن گروهی، از داوری و قضاوت ناروا کمک گرفت. (با توجه به شأن نزول)

۱۳- هشدارهای تنیدی همچون: لا- تَتَّبِعْ، اخذرهم، يفتنوك ... نشانه ی صداقت پیامبر صلی الله علیه و آله در ابلاغ وحی الهی است و گرنه کسی به خودش این همه تند خطاب نمی کند.

۱۴- روی گردانی از داوری پیامبر، عامل سقوط و سبب عذاب الهی است. «أَنْ يُصِيبَهُمْ بَعْضُ ذُنُوبِهِمْ»

۱۵- ریشه ی اعراض کافران فسق است، و گرنه در آیین الهی نقصی نیست. فَإِنْ تَوَلَّوْا فاعلم ... لفسقون

أَفْحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

آیا آنان حکم جاهلیت را می طلبند؟ برای اهل ایمان و یقین، داوری چه کسی از خدا بهتر است؟

نکته ها:

بهترین قانون، آن است که قانون گذار شرایط زیر را داشته باشد:

* از تمام اسرار هستی و انسان، در حال و آینده آگاه باشد.

* هیچ هدف انتفاعی نداشته باشد.

* هیچ لغزش عمدی و سهوی نداشته باشد.

* از هیچ قدرتی نترسد.

* خیر خواه همه باشد.

این شرایط، تنها در خداوند متعال وجود دارد، لذا قرآن می فرماید: «مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا» و هر قانون بشری که خلاف حکم خدا باشد، جاهلانه است. «أَفْحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ» (چون این قانون ها غالباً بر اساس هوا و هوس، ترس، طمع، جهل، خطا، خیال و محدودیت علمی وضع شده است)

پیام ها:

۱- بعضی از مردم (مشرکان، اهل کتاب) خواستار داوری پیامبر بر اساس قوانین جاهلیت بودند. «أَفْحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ»

۲- فسق و گناه، انسان را به سوی فرهنگ جاهلی سوق می دهد. وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ... أَفْحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ

۳- آنان که با داشتن احکام الهی از آن روی می گردانند و سراغ قوانین بشری می روند، در مسیر جاهلیت گام برمی دارند. فَإِنْ تَوَلَّوْا ... أَفْحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ

۴- زمان جاهلیت، مخصوص یک دوران نیست، هرگاه که مردم از خدا جدا

شوند، دوران جاهلیت است. أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ ...

۵- عقل و وجدان بهترین داور و دادگاه است. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا»

۶- آنان که تنها چشم به قوانین بشری دوخته اند و آن را راه کمال می دانند، در ایمان و یقین خود شک کنند. «لَقَوْمٌ يُوقُنُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿۵۱﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! یهودیان و مسیحیان را سرپرست و یاور نگیرید، (زیرا) بعضی از آنان یار و یاور بعض دیگرند و هر کس از شما که آنان را ولی خود قرار دهد پس قطعاً از آنان است. همانا خداوند، قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

ذکر یهود و نصارا در آیه، از باب نمونه است، وگرنه شکی نیست که ولایت هیچ کافری را هم نباید پذیرفت.

از آیات دیگر قرآن استفاده می شود که بهره گیری از غذاهای غیر گوشتی اهل کتاب، یا ازدواج موقت با آنان، یا داد و ستد و زندگی مسالمت آمیز با آنان جایز است و هیچ یک از این مسائل به معنای سلطه پذیری آنان نیست.

پیام ها:

۱- خداوند از بندگان مؤمنش، انتظارات خاصی دارد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ...

۲- تبری از دشمن، از شرایط ایمان است. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ...

۳- اسلام، دین سیاست است و تنها به احکام فردی نمی پردازد. «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ

۴- وقتی یاری گرفتن از کفار مورد نهی قرآن است، قطعاً در روابط و سیاست خارجی، پذیرش ولایت و سلطه ی اهل کتاب و کفار ممنوع است. «لَا تَتَّخِذُوا»

۵- ولایت کفار و دشمنان را نپذیریم، چون آنان تنها به فکر هم مسلکان خویشند. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۶- با وجود اختلافات شدید میان یهود و نصارا، پیوندشان به خاطر نابودی اسلام است. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۷- کفار تنها نسبت به تعهدات میان خودشان وفادارند، ولی نسبت به تعهدات با مسلمانان پایبند نیستند. «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ...»

۸- دولت های اسلامی که ولایت و سلطه کفار را پذیرفته اند، از کفار محسوب می شوند. «فَإِنَّهُمْ مِنْهُمْ» (دوستی با هر فرد و گروهی، انسان را جزو آنان می سازد).

۹- نه کفار را «ولی» خود گردانید و نه با آنان که ولایت کفار را پذیرفته اند، رابطه ولایت داشته باشید. «فَإِنَّهُمْ مِنْهُمْ»

۱۰- نتیجه ی پذیرش ولایت کفار، قطع ولایت خداست. «فَإِنَّهُمْ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۱۱- تکیه بر کفار، ظلم است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾

(با آن همه توصیه به نپذیرفتن ولایت کفار) بیماردلان را می بینی که در دوستی با آنان (کافران)، سبقت می گیرند (و در توجیه کارشان) می گویند: می ترسیم که حادثه ای بد برایمان پیش آید (و ما نیازمند کمک آنان باشیم) پس امید است که خداوند، پیروزی یا امر دیگری را از جانب خود (به نفع مسلمانان) پیش آورد، آنگاه آنان از آنچه در دل پنهان داشته اند پشیمان شوند.

و يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأُصْبِحُوا خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾

و کسانی که ایمان آوردند (هنگام پیروزی مسلمانان و رسوایی منافقان با تعجب، به یکدیگر) می گویند: آیا اینان همان هایی هستند که با تأکید، به خدا قسم می خوردند که ما با شما ایمیم؟ پس (چرا کارشان به اینجا کشید؟) اعمالشان نابود شد و زیانکار شدند.

نکته ها:

بیماردلان کسانی هستند که نسبت به حَقَائِیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و یا برخی از معارف دینی در شک بوده و ایمانی ضعیف دارند. (۱)

در مورد معنای آیه، سه احتمال وجود دارد:

الف: در هنگام پیروزی مسلمانان و رسوایی منافقان، مؤمنان با تعجب می گویند: آیا این یهود و نصارا بودند که سوگند جدی بر یاری کردن شما مؤمنان خوردند؟

ص: ۳۱۳

ب: برخی از مؤمنان واقعی بعد از پیروزی به یکدیگر می گویند: آیا این بیمار دلان بودند که با سوگند می گفتند: ما با شما هستیم و دیدید که نبودند؟

ج: این بیمار دلان که سوگند یاد کردند ما با یهود و نصارا هستیم، آیا توانستند به شما اهل کتاب کمکی کنند؟

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شاهد تلاش های آشکار و شتابزده افراد سست ایمان برای پیوستن به یهود و نصارا است. «فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ»

۲- نمونه ی روشن کسانی که از هدایت الهی محرومند، بیمار دلانی هستند که با سرعت برای پیوستن به کفار تلاش می کنند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ... الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ (حرف «فاء» نشانه آن است که ظالمان آیه ی قبل، بیمار دلان این آیه هستند)

۳- بیمار دلان سست ایمان، با سرعت به سراغ طرح دوستی با دشمنان کافر می روند. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ»

۴- افراد سست ایمان و منافق، می خواهند که جزو کفار باشند. «يُسَارِعُونَ فِيهِمْ»، نه «اليهم».

۵- در برابر نص و فرمان صریح خداوند نباید اجتهاد و مصلحت اندیشی کرد.

لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ ... أَوْلِيَاءَ ... يَقُولُونَ نَحْشِي

۶- انگیزه ی پذیرش رابطه ی ذلت بار با ابر قدرت ها، ضعف ایمان و وحشت از غیر خداست. «يَقُولُونَ نَحْشِي»

۷- مسلمانان، به پیروزی و گسترش اسلام و افشای منافقان امیدوار باشند. فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ ...

۸- عزت سیاسی، قدرت اقتصادی و پیروزی نظامی، همه از طرف خدا و در دست اوست. «أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ»

۹- با کفار رابطه‌ی ولایت نداشته باشید، تا امدادهای غیبی خدا به سوی شما سرازیر شود. لَا تَتَّخِذُوا ... يَا تَيْ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ

۱۰- پایان نفاق و وابستگی به کفار، حبط و رسوایی و شرمندگی است. «نَادِمِينَ»

۱۱- هر سوگندی نشانه‌ی صداقت نیست، فریب سوگندها را نخورید. «أَهُؤْلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ»

۱۲- وابستگی به بیگانگان، مورد ملامت مؤمنان است. وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَ هَؤُلَاءِ ... إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ

۱۳- نشانه‌ی خسران انسان، از بین بردن کارهای نیک است. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَزِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿۵۴﴾

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هر کس از شما که از دین خود برگردد (به خدا ضرری نمی‌زند، چون) خداوند در آینده قومی را خواهد آورد که آنان را دوست دارد و آنان نیز خدا را دوست دارند. آنان نسبت به مؤمنان نرم و فروتن و در برابر کافران سرسخت و قاطعند، در راه خدا جهاد می‌کنند و از ملامت هیچ ملامت‌کننده‌ای نمی‌هراسند. این فضل خداست که به هر که بخواهد (وشایسته ببیند) می‌دهد و خداوند وسعت بخش بسیار داناست.

نکته‌ها:

در روایت است: «چون این آیه نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دست به شانه‌ی سلمان فارسی

زد و فرمود: هموطنان تو مصداق این آیه اند». (۱)

در آیات قبل، خطر سلطه کفار و منافقان مطرح بود، اینجا سخن از ارتداد است. شاید اشاره به این باشد که نفاق و دوستی و رابطه با کفار و پذیرش سلطه آنان، به ارتداد می انجامد.

امام باقر علیه السلام درباره ی «يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ» فرمود: «مراد علی علیه السلام و شیعیان اویند». (۲)

در روایات شیعه و سنی آمده است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در جنگ خیبر، پس از ناکامی فرماندهان در فتح قلعه های دشمن فرمود: «به خدا سوگند فردا پرچم را به دست کسی می دهم که خدا و رسولش او را دوست دارند، او هم، خدا و رسول را دوست دارد و پیروزی را به ارمغان می آورد. آنگاه پرچم را به دست علی علیه السلام داد». (۳)

پیام ها:

۱- مؤمن باید به فکر عاقبت خود باشد، چه بسا مؤمنانی که مرتد شوند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ»

۲- رهبر روشن ضمیر، باید احتمال ارتداد و برگشت پیروان خود را بدهد. «مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ»

۳- کفر یا ارتداد گروهی از مؤمنان، به راه خدا ضربه نمی زند. فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ ...

۴- زمینه ارتداد، نداشتن معرفت و محبت نسبت به دین و خداست. «يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ»

۵- خداوند، نیازی به ایمان ما ندارد. «فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ»

۶- در راه ایمان و شکستن سنت ها و عادات جاهلی نباید از سرزنش ها و

ص: ۳۱۶

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر فرات کوفی، ص ۱۲۳.

۳- ۳). احقاق الحق، ج ۳، ص ۲۰۰.

هوچی گری ها و تبلیغات سوء دشمن ترسی داشت و تسلیم جو و محیط شد.

«لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ»

۷- رفتار مسلمان، نرمش با برادران دینی و سرسختی در برابر دشمن است و هیچ یک از خشونت و نرمش، مطلق نیست. «أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ»

۸- فضل خدا تنها مال و مقام نیست، محبت خدا و جهاد در راه او و قاطعیت در دین هم از مظاهر لطف و فضل الهی است. «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ»

۹- دوستی متقابل میان خدا و بنده، از کمالات بشر است. «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ»

۱۰- با نوید جایگزینی دیگران، جلو یأس و ترس را بگیرید. مَنْ يَزِدَّ ... فَسَوْفَ يَأْتِي ... وَلَا يَخَافُونَ

۱۱- مؤمن واقعی کسی است که هم عاشق و هم محبوب خدا باشد. «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ»

۱۲- کسی که ایمان واقعی دارد، هرگز در برابر کافران احساس حقارت نمی کند.

«أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ»

۱۳- دلی که از محبت خدا خالی شد، بیمار و وابسته به کفار می شود، ولی دلی که از مهر خدا پر است هرگز وابسته نمی شود. فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ ... يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ... أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ

۱۴- اسلام رو به گسترش است، تنها به ریزش ها نگاه نکنیم به رویش ها نیز نگاه کنیم. مَنْ يَزِدَّ ... يَأْتِي اللَّهُ

۱۵- در آینده پرچم اسلام را کسانی بدست خواهند گرفت که عاشق خدا و مجاهد و با صلابت باشند. يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ... أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

۱۶- جنگ روانی، در مؤمنان واقعی اثری ندارد. «لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ»

۱۷- فضل خداوند، محدود نیست؛ لیکن به هر کس به قدر حکمتش عطا می کند.

«وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

۱۸- اگر خداوند به شخصی لطفی کرد، آگاهانه است. «وَأَسِعٌ عَلِيمٌ»

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾

ولی و سرپرست شما، تنها خداوند و پیامبرش و مؤمنانی هستند که نماز را برپا می دارند و در حال رکوع، زکات می دهند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: سائلی وارد مسجد شد و از مردم درخواست کمک کرد. کسی چیزی به او نداد. حضرت علی علیه السلام در حالی که به نماز مشغول بود، در حال رکوع، انگشتر خود را به سائل بخشید. در تکریم این بخشش، این آیه نازل شد.

ماجرای فوق را ده نفر از اصحاب پیامبر مانند: ابن عباس، عمار یاسر، جابر بن عبدالله، ابوذر، انس بن مالک، بلال و... نقل کرده اند و شیعه و سنی در این شأن نزول، توافق دارند. (۱)

عمار یاسر می گوید: پس از انفاق انگشتر در نماز و نزول آیه بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

«مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيَ مَوْلَاهُ». (۲)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم، برای بیان مقام حضرت علی علیه السلام این آیه را تلاوت فرمود. (۳)

و خود علی علیه السلام نیز برای حَقْمَانِیْتِ خویش، بارها این آیه را می خواند. (۴) ابوذر که خود شاهد ماجرا بوده است، در مسجد الحرام برای مردم داستان فوق را نقل می کرد. (۵)

کلمه ی «ولی» در این آیه، به معنای دوست و یاور نیست، چون دوستی و یاری مربوط به همه مسلمانان است، نه آنان که در حال رکوع انفاق می کنند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: منظور از الَّذِينَ آمَنُوا...، علی علیه السلام و اولاد او علیهم السلام تا روز قیامت هستند. پس هر کس از اولاد او به جایگاه امامت رسید با این ویژگی مثل اوست، آنان در حال رکوع صدقه می دهند. (۶)

ص: ۳۱۸

۱-۱. الغدير، ج ۲، ص ۵۲، احقاق الحق، ج ۲، ص ۴۰۰ و كنز العمال، ج ۶، ص ۳۹۱.

۲-۲. تفسير الميزان.

۳-۳. تفسير صافي.

۴-۴. تفسير الميزان.

۵-۵. تفسير مجمع البيان.

۶-۶. كافي، ج ۱، ص ۲۸۸.

مرحوم فیض کاشانی در کتاب نوادر، حدیثی را نقل می کند که بر اساس آن سایر امامان معصوم نیز در حال نماز و رکوع به فقرا صدقه داده اند که این عمل با جمع بودن کلمات «يُقِيمُونَ، يُؤْتُونَ، رَاكِعُونَ» سازگارتر است.

امام باقر علیه السلام فرمود: «خداوند پیامبرش را دستور داد که ولایت علی علیه السلام را مطرح کند و این آیه را نازل کرد».

(۱)

بهترین معرّفی آن است که اوصاف و خصوصیات کسی گفته شود و مخاطبان، خودشان مصداق آن را پیدا کنند. (آیه بدون نام بردن از علی علیه السلام، اوصاف و افعال او را برشمرده است)

امام صادق علیه السلام فرمود: «علی علیه السلام هزاران شاهد در غدیر خم داشت، ولی نتوانست حقّ خود را بگیرد، در حالی که اگر یک مسلمان دو شاهد داشته باشد، حقّ خود را می گیرد!» (۲)

ولایت فقیه در راستای ولایت امام معصوم است. در مقبوله ی عمر بن حنظله از امام صادق علیه السلام می خوانیم: «به آن کس که حدیث ما را روایت کند و در حلال و حرام ما نظر کند و احکام ما را بشناسد، بنگرید. پس به حکومت او راضی باشید که من او را بر شما حاکم قرار دادم. فائى قد جعلته عليكم حاكماً...» (۳)

پیام ها:

۱- اسلام، هم دین ولایت است و هم دین برائت. هم جاذبه دارد و هم دافعه.

آیات قبل، از پذیرش ولایت یهود و نصارا نهی کرد، این آیه می فرماید: خدا و رسول و کسی را که در رکوع انگشتر داد، ولی خود قرار دهید. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ... إِنَّمَا وَئِيكُمُ اللَّهُ ...

۲- از این که به جای «اولیائکم»، «ولیکم» آمده، ممکن است استفاده شود که روح ولایت پیامبر و علی علیهما السلام، شعاع ولایت الهی است. «وَأَيُّكُمْ»

ص: ۳۱۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۱، ص ۲۸۱.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). کافی، ج ۱، ص ۶۷.

۳- در قرآن معمولاً نماز و زکات در کنار هم مطرح شده است؛ ولی در این آیه، هر دو به هم آمیخته اند. (دادن زکات در حال نماز) «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»

۴- کسانی که اهل نماز و زکات نیستند، حق ولایت بر مردم را ندارند. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... («إِنَّمَا»، نشانه ی انحصار ولایت در افراد خاص است)

۵- برای توجه به محرومان، نماز هم مانع نیست. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (آری، فقیر نباید از جمع مسلمانان دست خالی برگردد.)

۶- ولایت از آن کسانی است که نسبت به اقامه ی نماز و پرداخت زکات پایدار باشد. يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ... («يُقِيمُونَ» و «يُؤْتُونَ» نشانه دوام است)

۷- هرگونه ولایت، حکومت و سرپرستی که از طریق خدا و رسول و امام نباشد، باطل است. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... (کلمه «إِنَّمَا» علامت حصر است)

۸- توجه به خلق برای خدا در حال نماز، با اقامه نماز منافات ندارد. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»

۹- کسی که نسبت به فقرا بی تفاوت باشد، نباید رهبر و ولی شما باشد. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

۱۰- کارهای جزئی (مثل انفاق انگشتر) نماز را باطل نمی کند. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»

۱۱- در فرهنگ قرآن، به صدقه مستحبی هم «زکات» گفته می شود. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۱۲- ولایت ها در طول یکدیگرند، نه در عرض یکدیگر. ولایت بر مسلمانان، ابتدا از آن خداوند است، سپس پیامبر، آنگاه امام. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا...

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

و هر کس که خدا و پیامبرش و چنان مؤمنانی را (که در آیه قبل بیان شد) ولی خود بگیرد (از حزب خداست) همانا حزب خدا پیروز است.

نکته ها:

در آیه ی قبل بیان شد که مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا»، حضرت علی علیه السلام و امامان معصوم علیهم السلام هستند.

اوصاف حزب الله در سوره ی مجادله آیه ۲۲ چنین بیان شده است:

۱. به مبدأ و معاد ایمان دارند.

۲. با دشمنان خدا، دوستی نمی کنند.

این آیه که لزوم پذیرش ولایت خدا و رسول و امامان را بیان می کند، می فهماند که مراد از «وَلِيَّتِكُمْ» در آیه ی قبل، سرپرست و حاکم است نه دوست و یاور، چون تعبیر «حزب الله» و غالب بودن آنان، اشاره به نظام قدرتمند و حکومت دارد.

«حِزْبَ» در لغت به معنای گروه با قدرت و با صلابت است. (۱)

چون پیروزی، بدون تشکیلات، مدیریت، قدرت، وحدت، جرأت و... امکان ندارد، پس «حزب الله» باید برای حاکمیت و غلبه این صفات را داشته باشند.

حزب الله نه تنها غالب و پیروزند، بلکه رستگار نیز هستند. «حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ»، «حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۲)

در آیه ی ۵۲ همین سوره خواندیم که گروهی از ترس حوادث، کفار را ولی خود می گیرند، در این آیه می فرماید: حزب الله غالب است؛ یعنی وابستگان به کفار مغلوبند، پس به سراغ آنان نروید. فَتَرَى الَّذِينَ ... يُسَارِعُونَ فِيهِمْ ...، وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ ... هُمُ الْغَالِبُونَ

ص: ۳۲۱

(۱-۱). معجم الوسيط.

(۲-۲). مجادله، ۲۲.

۱-حزب الله، تنها کسانی اند که ولایت خدا، پیامبر و اهل بیت علیهم السلام را پذیرفته باشند. وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ ... فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ

۲-غلبه ی نهایی با کسانی است که ولایت خدا، پیامبر و اهل بیت علیهم السلام را بپذیرند.

وَمَنْ يَتَوَلَّ ... هُمُ الْغَالِبُونَ

۳-چون خداوند غالب است، «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ» (۱)، وابستگان به او هم غالبند.

«حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ»

۴-با وعده های الهی، حزب الله به آینده ی خود مطمئن است. «هُمُ الْغَالِبُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوءًا وَ لَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَ الْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُتُبَكُمْ مَوْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! از کسانی که دین شما را به مسخره و بازی می گیرند، آنان که پیش از شما کتاب (آسمانی) داده شده اند و (نیز) کفار را ولی خود نگیرید و از خدا پرهیزید، اگر ایمان دارید.

۱-کیفر دنیوی کسانی که به دین خدا و مقدّسات مذهبی توهین می کنند، قطع رابطه است. لَا تَتَّخِذُوا ... (در روابط با دیگران، احترام به مقدّسات یک شرط ضروری است)

۲-شرط ایمان، داشتن غیرت دینی و تبری از ناهلان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا»

۳- استهزای دین، (با جنگ سرد و روانی) یکی از شیوه های مبارزاتی دشمنان است. «اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا»

۴- تقوای الهی ایجاب می کند از دشمنان ترسیم و آنان را ولی خود قرار ندهیم.

لَا تَتَّخِذُوا ... أَوْلِيَاءَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ ...

وَ إِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُؤًا وَ لَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ «۵۸»

و هرگاه که شما (به وسیله ی اذان، مردم را) به نماز فرامی خوانید آن را به مسخره و بازی می گیرند. این به خاطر آن است که آنان گروهی هستند که نمی اندیشند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که جمعی از یهود و بعضی از مسیحیان، صدای مؤذن را که می شنیدند و یا قیام مسلمانان را به نماز می دیدند، آنان مسخره و استهزا می کردند. (۱)

پیام ها:

۱- از رابطه و دوستی با کسانی که اذان (و شعائر دینی) را مسخره می کنند، پرهیزید. لَا تَتَّخِذُوا ... وَ إِذَا نَادَيْتُمْ ...

۲- نماز، چهره و مظهر دین است. (در آیه ی قبل، استهزای دین مطرح شد و در این آیه استهزای نماز، یعنی نماز سیمای دین است) اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا ... وَ إِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُؤًا

۳- برای نماز، باید ندا سر داد تا همه جمع شوند. «نَادَيْتُمْ» (نماز باید علنی باشد)

۴- در جامعه ی اسلامی، باید برای نماز، فریاد زد و تبلیغ کرد و هیچ کس نباید مانع آن گردد. «نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ»

ص: ۳۲۳

۵- شیوه ی عاقلان، بر خورد منطقی است ولی بی خردان، اهل استهزا هستند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ «۵۹»

بگو: ای اهل کتاب! آیا جز این بر ما خورده و عیب می گیرید که به خداوند و به آنچه بر ما نازل شده و به آنچه از پیش (بر پیامبران گذشته) نازل گردیده، ایمان آورده ایم؟ همانا بیشتر شما از مرز حق بیرون رفته و فاسقید.

نکته ها:

«تَنْقُمُونَ» از ماده «نقمت»، به معنای انکار چیزی است؛ با زبان باشد یا به وسیله ی قهر و کیفر و برخورد. (۱)

پیام ها:

۱- با مخالفان هم باید جدالی نیکو داشت. استدلال آمیخته با سؤال های عاطفی.

هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا

۲- دشمنی دشمنان با مؤمنان، فقط به خاطر ایمان آنهاست. «هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ»

۳- ایمان مسلمانان به تمامی کتب آسمانی، از عوامل کینه و عداوت اهل کتاب با آنان است. «هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ»

۴- دشمنی اهل کتاب با مسلمانان، تاریخی و با سابقه است. «هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا»

۵- در برابر سختگیری های دشمن، عدالت و انصاف را از کف ندهیم و همه را یکسان و فاسق مپنداریم. «أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ»

ص: ۳۲۴

۶- انکار حق و آزار پیروان حق، فسق است. «فَاسِقُونَ»

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ مُتُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ (۶۰)

بگو: آیا شما را به بدتر از (صاحبان) این کیفر در پیشگاه خدا خبر دهم؟ کسانی که خداوند آنها را لعن و بر آنها غضب کرده و افرادی از آنان را به شکل بوزینه ها و خووک ها در آورده و طاغوت را پرستیدند (و اطاعت کردند)، جایگاه آنان نزد خداوند بدتر است و از راه راست گمراه ترند.

نکته ها:

«مُتُوبَةً» و «تَوَابٍ» در اصل به معنای رجوع و بازگشت به حالت اول است و به هرگونه سرنوشت یا جزا نیز گفته می شود، ولی غالباً در مورد پادشاهای نیک به کار می رود. (۱)

آنان که دین و اسلام و نماز مسلمانان را مسخره می کنند و مسلمان را به خاطر ایمانشان می آزارند، چرا به گذشته ی تاریک و ننگین خود نگاه نمی کنند که با قهر الهی مسخ شدند و رسوا گشتند. گرچه یهود زمان پیامبر، به صورت خووک و میمون نبودند، ولی چون بنی اسرائیل خود را قوم واحد و دارای هویت جمعی می دانستند و افتخارات گذشته را به خود نسبت می دادند، بیان رسوایی های پیشین، غرور آنان را می شکند.

بسیاری از مفسران معتقدند، یهودیانی که با حيله های شرعی قداست روز شنبه را شکستند، به میمون تبدیل شدند و مسیحیانی که مائده آسمانی عیسی را منکر شدند، به خووک تبدیل گشتند. (۲)

ص: ۳۲۵

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر راهنما.

۱- کیفرهای الهی عادلانه است و اگر گروهی به میمون و یا خوک تبدیل می شوند سزای عملکردشان است. «مُتُوبَةً»

۲- اطاعت کنندگان از طاغوت، هم ردیف مسخ شدگانند. «وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ»

۳- بیان سرنوشت شوم بدکاران تاریخ یکی از روش های ارشاد و تبلیغ قرآن است. جَعَلَ مِنْهُمْ ...

۴- حرمت شکن، حرمت ندارد. أُؤْتِيكَ شَرًّا مَكَانًا وَ أَضَلُّ ...

۵- عقوبت سنگین برای انحراف سنگین است. بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مُتُوبَةٌ ... أَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

وَ إِذَا جَاؤُكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَ قَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

و هرگاه (منافقان یا بعضی از اهل کتاب) نزد شما آیند، می گویند: ایمان آوردیم، در حالی که آنان با کفر بر شما وارد می شوند و با همان کفر بیرون روند و خداوند به آنچه کتمان می کردند آگاه تر است.

۱- اظهار ایمان افراد، شما را فریب ندهد. قَالُوا آمَنَّا ... وَ اللَّهُ أَعْلَمُ اِظْهَارِ اِيْمَانِ بِاِزْبَانِ، نَشَانَةُ رِسُوخِ اِيْمَانِ دَرِ قَلْبِ نِيْسْتِ.

۲- خداوند، از خود انسان ها هم به ضمیرشان آگاه تر است. «اللَّهُ أَعْلَمُ»

۳- کسانی که منافقانه اظهار ایمان می کنند، بدانند که خداوند از درون آنان آگاه است. قَالُوا آمَنَّا وَ قَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ ... وَ اللَّهُ أَعْلَمُ ...

و تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ الشُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

و بسیاری از آنان (مدعیان ایمان) را می بینی که در گناه و ظلم و حرام خواری شتاب می کنند. به راستی چه زشت است آنچه انجام می دهند.

نکته ها:

در آیه ی گذشته، سخن از روحیه ی کفر و نفاق اهل کتاب بود، در اینجا بیان فسادهای اخلاقی و اجتماعی و اقتصادی آنان است.

«سحت» در اصل به معنای جدا کردن پوست و نیز به معنای شدت گرسنگی است، سپس به هر مال نامشروع به خصوص رشوه گفته شده است، زیرا این گونه اموال، صفا و طراوت و برکت را از اجتماع انسانی می برد. همان طور که کندن پوست درخت باعث پژمردگی یا خشکیدن آن می گردد. بنابراین «سحت» معنای وسیعی دارد و اگر در بعضی روایات مصداق خاصی از آن ذکر شده، دلیل اختصاص نیست. (۱)

پیام ها:

۱- در انتقاد از منحرفان، باید انصاف داشت. «كَثِيرًا مِنْهُمْ» (نه تمام آنها)

۲- سیمای جامعه اسلامی، سبقت در خیرات است، «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» (۲) ولی سیمای جامعه کفر و نفاق، سبقت در فساد است. «يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ»

۳- بدتر از فساد اخلاقی «اثم» و فساد اجتماعی «عدوان» و فساد اداری اقتصادی «سحت»، عادت به فساد و سرعت در آن است. يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ ...

(«يُسَارِعُونَ» ، دلالت بر استمرار دارد)

۴- چه بسا مدعیان ایمان که به گناه، تجاوز و حرام خواری شتاب می کنند. تَرَى ...

يُسَارِعُونَ ...

ص: ۳۲۷

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). مؤمنون، ۶۱.

۵- بدتر از آلودگی به گناه، غرق شدن در گناه است. «فِي الْإِثْمِ»

۶- با اینکه تجاوز و عدوان و حرام خواری از نمونه های اثم و گناه است، ولی نام این دو به خاطر اهمیت و خطر و یا به خاطر شیوع در میان اهل کتاب، جداگانه آورده شده است. «يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكَلِهِمُ الشُّحْتَ»

لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكَلِهِمُ الشُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿۶۳﴾

چرا علمای نصارا و یهود آنان را از سخنان گناه آلود و خوردن مال حرام باز نمی دارند؟ چه بد است آنچه انجام می دهند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام در اواخر خطبه «قاصعه» (۱) می فرماید: خداوند اقوام پیشین را مورد لعن قرار نداد مگر بخاطر ترک امر به معروف و نهی از منکر. خداوند عوام را به خاطر ارتکاب معاصی و دانشمندان را به خاطر ترک نهی از منکر لعنت کرد.

منظور از «ربانیون» علمای مسیحی و منظور از «احبار» علمای یهود است.

امام حسین علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: دلیل سکوت علما و رها کردن امر به معروف و نهی از منکر، یا طمع به منافع ستمگران است و یا ترس از آنان «رغبه فیما کانوا ینالون منهم أو رهبه مما یحذرون» (۲)

آیه ی قبل درباره ی گناهکاران، جمله ی «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» را آورد، ولی اینجا درباره ی سکوت علما جمله ی «مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» را بکار می برد. مرحوم فیض کاشانی می گوید: فرق میان «يَعْمَلُونَ» و «يَصْنَعُونَ» این است که صانع، کسی است که با تجربه و زبر دستی کار آزموده شده و کار برای او به صورت خصلت و ملکه در آمده باشد.

ص: ۳۲۸

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۲- ۲. تفسیر راهنما و بحار، ج ۱۰۰، ص ۷۹.

۱- مسئولیت امر به معروف و نهی از منکر، در درجه اول متوجه علماست.

لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ رَبِّائِيُونَ ...

۲- سکوت و بی تفاوتی علما، زمینه ی ترویج فساد است. تَرَى ... يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ ... لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ ...

۳- علما باید قدرت داشته باشند تا بتوانند علاوه بر موعظه و دعوت، جلوی مفسد را بگیرند. «لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ»

۴- اگر نهی از منکر، جلوی گناه را نگیرد، لااقل جلوی سرعت آن را می گیرد.

يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ ... لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ

۵- علمای اهل کتاب، حتی به حداقل وظیفه هم عمل نکردند. (در آیه ی قبل، اثم و عدوان و حرام خواری، به عنوان گناه آنان شمرده شد. در اینجا کلمه عدوان نیامده، شاید اشاره باشد به این که اگر علمای اهل کتاب، قدرت جلوگیری از عدوان را ندارند، چرا جلوی اثم و سحت را نگرفتند)؟!

۶- زیبایی علم، در اظهار آن و زشتی اش در سکوت و کتمان است. «لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»

۷- سکوت عالم، بدتر از گناه خلافکار است. «لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»

۸- تظاهر به گناه، کثرت گناهکار، سرعت در گناه، تنوع در گناه و... هیچ یک دلیل بر سکوت علما نیست. تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَ ... لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ

(کلمه ی «تَرَى» رمز تظاهر به گناه، کلمه ی «کثیر» رمز جمعیت زیاد، کلمه ی «يُسَارِعُونَ» رمز سرعت در گناه و کلمات «اثم»، «عدوان» و «سحت»، رمز تنوع گناه است)

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنَ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا وَ أَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

و یهود گفتند: دست خدا بسته است. دستهایشان بسته باد و به سزای این گفتار، از لطف خدا دور شوند. بلکه دو دست (قدرت) خدا گشوده است، هر گونه بخواهد انفاق می کند و البته آنچه از جانب پروردگارت به سوی تو نازل شده، کفر و طغیان بسیاری از آنان را می افزاید و ما تا روز قیامت دشمنی و کینه در میانشان افکنندیم. هر بار که برای جنگ، آتش افروزی کردند، خداوند آن را خاموش ساخت. آنان همواره در زمین، به فساد و تبهکاری می کوشند، و خداوند مفسدان را دوست نمی دارد.

نکته ها:

آیه ی قبل، اشاره به سخنان خلاف و نامربوط یهود «عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمُ» و جلوگیری نکردن علما از آنها بود، لَوْلَا يَنْهَاهُمْ... در این آیه، نمونه ای بیان شده که یهود می گفتند: دست خدا بسته است و دیگر نمی تواند به ما قدرت و شوکت بدهد، آن گونه که در گذشته قدرت داشتیم.

در روایات آمده است که این آیه، عقیده ی یهود را نسبت به قضا و قدر و سرنوشت بیان می کند. چون یهود می پنداشتند در آغاز آفرینش دست خدا باز بود؛ اما پس از آنکه همه چیز را آفرید، دست او بسته شد.

امام صادق علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: عقیده ی یهود این بود که خداوند بعد از آفرینش، از تدبیر امور کناره گیری کرده است و چیزی را کم یا زیاد نمی کند. «قد فرغ من الامر فلا يزيد

در زبان عربی کلمه ی «یَدُ» و در فارسی کلمه ی «دست»، کنایه از قدرت و نفوذ است. مثلاً می گوییم: فلانی در منطقه یا اداره دست دارد. دست فلانی قطع شد. دست ما به فلانی نمی رسد. در روایات هم آمده است که اولیای خدا دست خدایند. یعنی واسطه لطف او نسبت به مردمند.

امام باقر علیه السلام درباره ی کَلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا... فرمودند: «هر گاه جنّاری بخواهد آل محمد علیهم السلام را نابود کند، خداوند او را درهم می شکند» (۲)

به گفته علامه طباطبایی: هر گاه فقر، گرسنگی و قحطی پیش می آمد، یا آیات قرض دادن به خداوند نازل می شد، می گفتند: این قحطی و این سفارش به قرض الحسنه دادن، نشانه ی بسته بودن دست خداست.

پیام ها:

۱- رضایت به گناه دیگران، مانند شرکت در آن است. «قَالَتِ الْيَهُودُ» (گرچه بعضی از یهود، نسبت دست بسته بودن به خدا می دادند؛ ولی چون دیگران هم راضی بودند، این تفکر انحرافی به همه نسبت داده شده است.)

۲- بی لیاقتی و ناهلی خود را توجیه نکنیم. (شیطان، تکبر خود را به اغوای الهی نسبت داد). رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي ... (۳)، یهود هم محرومیت های خود را با بخیل بودن خدا توجیه می کردند. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ»

۳- پاسخ شبهه را باید قوی تر از اصل شبهه داد. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ، يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ» (آنان گفتند: دست خدا بسته است. آیه می فرماید: بلکه هر دو دست خدا باز است، یعنی کمال قدرت دارد)

۴- توبیخ باید مناسب با عمل باشد. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ، غَلَّتْ أَيْدِيهِمْ»

ص: ۳۳۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و توحید صدوق، ص ۱۶۷.

۲- ۲). تفسیر عیاشی.

۳- ۳). حجر، ۳۹.

۵- همان گونه که قرآن برای افراد متقی، نور و هدایت است، برای افراد لجوج، طغیان و کفر می آورد. وَ لَيَزِيدَنَّ ... طُغْيَانًا وَ كُفْرًا

۶- طغیان و کفر، زمینه ساز دشمنی و کینه است. وَ أَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ ...

۷- یهودیان، همواره فتنه می کنند؛ ولی شکست می خورند. «كَلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ»

۸- هم القای کینه و دشمنی به عنوان کیفر از جانب خداست، هم خاموش ساختن آتش جنگ از اوست. «أَلْقَيْنَا، أَطْفَأَهَا اللَّهُ»

۹- دست یابی به محبت یا قهر الهی، در اثر عملکرد ماست. «وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ»

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْنَاَهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ «۶۵»

و اگر اهل کتاب (یهودیان و مسیحیان) ایمان آورده و تقوا پیشه می کردند قطعاً ما گناهانشان را می بخشیدیم و آنان را به باغهای پر نعمت بهشت، وارد می کردیم.

پیام ها:

۱- اهل کتاب در عصر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مردمی بی ایمان و بی تقوا بودند. «وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا»

۲- ایمان و تقوا، پوشاننده انحراف هاست و مسائل قبلی را محو می کند. «لَكَفَّرْنَا» (در حدیث آمده است: «الاسلام يُجِبُّ ما قبله»)

(۱)

۳- برای دریافت الطاف الهی، باید ابتدا از گناهان پاک شد. «کفرنا، أدخلنا»

۴- خداوند، علاوه بر عفو، لطف هم دارد. «کفرنا، أدخلنا»

ص: ۳۳۲

وَلَوْ أَنَّهُمْ آتَمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءٌ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

و اگر آنان (یهود و نصارا) تورات و انجیل و آنچه را از سوی پروردگارش بر آنان نازل شده، برپا می داشتند، از بالای سرشان (آسمان) و از زیر پاهایشان (زمین) روزی می خوردند. بعضی از آنان میانه رو هستند، ولی بسیاری از آنان آنچه انجام می دهند بد است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نقش ایمان در سعادت معنوی و اخروی مطرح بود، در این آیه نقش آن در سعادت دنیوی و رفاه اقتصادی بیان شده است.

اگر پیروان کتب آسمانی دیگر در برابر قرآن تسلیم می شدند و تسلیم در مقابل قرآن را تسلیم نژاد بنی اسرائیل در برابر نژاد عرب نمی پنداشتند و می دانستند که اصول تعالیم انبیا یکی است و ایمان به آنچه پس از تورات و انجیل نازل شده، راه یافتن به کلاس بالاتر است نه باطل ساختن دستوره‌های پیشین، در این صورت، علاوه بر بهره های اخروی در قیامت، در همین دنیا نیز انواع نعمت ها به سویشان سرازیر می شد.

در آیه ی قبل، از عقیده ی یهود در مورد بسته بودن دست خدا صحبت شد، در این آیه می فرماید: شما به کتاب های آسمانی روی آورید، سپس قضاوت کنید که دست خدا بسته است یا نه. اگر عظمت شما به ذلت تبدیل شده، به خاطر کفر و پشت کردن شما به دستوره‌های آسمانی است، نه به خاطر عجز و دست بسته بودن خداوند.

آیه ی ۹۶ سوره ی اعراف نیز مشابه همین آیه است: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» و اگر ساکنان آبادی ها ایمان آورند و تقوا پیشه کنند، همانا درهای برکات آسمان و زمین را بر آنها می گشاییم.

سؤال: آیا به پا داشتن کتب آسمانی، سبب توسعه ی رزق است؟

پاسخ: یا خداوند به خاطر پاداش، رزق و روزی را توسعه می دهد یا در خود کتاب های آسمانی راه های طبیعی توسعه ی رزق آمده است که اگر آنان کتاب آسمانی را بر پا دارند به آن راه ها دست خواهند یافت.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: یهود ۷۱ فرقه و نصارا ۷۲ فرقه می شوند که تنها یک فرقه ی آنان بهشتی هستند، هرگاه حضرت علی علیه السلام این حدیث را از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل می فرمود، این آیه را نیز تلاوت می کردند. (۱)

پیام ها:

۱- کتاب های آسمانی (تحریف نشده)، قانون اساسی و محور و راهنمای همه حرکت هاست و مانند پرچم باید همواره برپا داشته شود. «اقاموا»

۲- برای دعوت دیگران به اسلام، به اعتقادات و مقدّسات صحیح آنان لطمه نزنیم. «اقاموا التّوراه» ...

۳- تنها تلاوت کتاب آسمانی کافی نیست، اقامه ی آن نیز لازم است. «اقاموا التّوراه و الانجیل»

۴- همه ی کتب آسمانی، محترم است. «اقاموا التّوراه و الانجیل و ما انزلنا الیه»

۵- قرآن، برای همه ی امت هاست، نه فقط مسلمانان. «ما انزلنا الیه من ربهم»

۶- اسلام، به رفاه مردم نیز توجّه دارد. «لاکلوا»

۷- توجّه به دستورهای دینی، زندگی مادی را هم سروسامان می دهد. لو انهم ... لاکلوا ...

۸- در نظام هستی، ایمان افراد، در حاصلخیزی زمین و بارش باران و رشد کشاورزی و محصولات، نقش دارد. (۲) «اقاموا التّوراه ... لاکلوا»

۹- جامعه ی فاسد، انسان را مجبور به فساد نمی کند. در میان انبوه بدکاران،

ص: ۳۳۴

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). تفسیر المیزان.

گروهی هم معتدلند. «مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ»

۱۰- در اقامه ی کتاب های آسمانی، اعتدال لازم است، نه افراط و تفریط.

«مُّقْتَصِدَةٌ»

۱۱- هیچ گاه همه ی افراد یک مجموعه، نژاد، منطقه و مذهب را تخطئه نکنیم.

«مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ»

۱۲- کثرت جمعیت، نشانه ی حَقّائیت نیست. «كَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءٌ مَا يَعْمَلُونَ»

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ لَمَّا يَبْلُغْ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

ای پیامبر! آنچه را از سوی پروردگارت به تو نازل شده است (در مورد ولایت و جانشینی حضرت علی) اعلام کن و اگر چنین نکنی، رسالت الهی را نرسانده ای و (بدان که) خداوند تو را از (شرّ) مردم (و کسانی که تحمیل شنیدن این پیام مهم را ندارند) حفظ می کند. همانا خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

نکته ها:

این آیه به دلایلی که خواهد آمد مربوط به جانشینی حضرت علی علیه السلام و نصب او به ولایت در غدیر خم به هنگام برگشت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از سفر حج در سال دهم هجری است. جالب اینکه این آیه در میان دو آیه ای قرار گرفته که مربوط به اقامه ی کتاب آسمانی است و شاید اشاره به این باشد که میان رهبر معصوم و اقامه ی کتاب آسمانی، پیوند محکمی برقرار است. آری، امام است که می تواند کتاب آسمانی را به پا دارد و این کتاب خداست که می تواند امام واقعی را معرفی کند.

همه ی مفسّران شیعه به اتکای روایات اهل بیت علیهم السلام و نیز بعضی از مفسّران اهل سنت به عنوان یکی از مصادیق، آیه را مربوط به نصب حضرت علی علیه السلام در غدیر خم به ولایت و

امامت دانسته اند. (۱) جالب آنکه صاحب تفسیر المنار از مُسند احمد و ترمذی و نسائی و ابن ماجه، حدیث «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ» را با سند صحیح و موثق بیان کرده است و سپس با دو جمله به خیال خود در آن تشکیک نموده است: اوّل این که مراد از ولایت، دوستی است. (غافل از آنکه دوستی نیاز به بیعت گرفتن و تبریک گفتن و آن همه تشریفات در غدیر خم نداشت) دوم آنکه اگر حضرت علی علیه السلام امام و رهبر بعد از رسول اکرم صلی الله علیه و آله بود، چرا فریاد نزد و ماجرای نصب خود را در غدیر نگفت؟! (غافل از آنکه در سراسر نهج البلاغه و کلمات حضرت علی علیه السلام ناله ها و فریادها مطرح است؛ ولی صاحب المنار گویا آن ناله ها و فریادها را نشنیده است). (۲)

در تمام قرآن تنها در این آیه است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نسبت به کتمان پیام، تهدید شده که اگر نگویی، تمام آنچه را که در ۲۳ سال رسالت گفته ای هدر می رود. پس باید دید چه پیام مهمی است که این گونه بیان می شود؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمود: «لَوْ لَمْ أْبَلِغْ مَا أَمَرْتُ بِهِ مِنْ وِلَايَتِكَ لِحَبْطِ عَمَلِي» اگر آنچه درباره ولایت تو است به مردم نرسانم تمام اعمال من محو می شود. (۳)

در این آیه، چند نکته است که جهت گیری محتوایی آن را روشن می کند:

۱. سوره ی مائده، در اواخر عمر شریف پیامبر اسلام نازل شده است.

۲. در این آیه، بجای «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ»، تعبیر «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ» آمده است، که نشانه ی یک رسالت مهم است.

۳. به جای فرمان «أَبْلِغْ»، فرمان «بَلِّغْ» آمده که نشانه ی ابلاغ قطعی و رسمی و مهم است.

۴. پیامبر نسبت به نرساندن یک پیام مهم تهدید شده که اگر نگوید، همه ی زحماتش به هدر می رود.

۵. رسول خدا صلی الله علیه و آله از عواقب کاری هراس دارد که خداوند او را دلداری می دهد که ما تو را از شر

ص: ۳۳۶

۱- ۱). تفاسیر کبیر فخر رازی و المنار.

۲- ۲). این سطرها را در شب شهادت حضرت علی علیه السلام، نیمه شب ۲۱ ماه رمضان ۱۳۸۰ نوشتم.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین و امالی صدوق، ص ۴۰۰.

مردم نگه می داریم.

۶. پیامبر، از جان خود نمی ترسد. زیرا در روزگار تنهایی که با بت پرستان مبارزه می کرد و در جنگ هایی که با مشرکان درگیری نظامی داشت، از خطرها نمی ترسید. (در حالی که سنگباران می شد، و یارانش شکنجه می شدند، حالا در اواخر عمر و در میان این همه یار بترسد؟!)

۷. در آیه، پیامی است که به لحاظ اهمیت، با همه پیام های دوران نبوت و رسالت، برابر است که اگر این پیام به مردم نرسد، گویا همه ی پیام ها محو می شود.

۸. محتوای پیام، باید مسأله ای اساسی باشد، و گرنه در مسائل جزئی و فردی، این همه تهدید و دلداری لازم نیست.

۹. پیام آیه، مربوط به توحید و نبوت و معاد نیست، چون این اصول، در روزهای اول بعثت در مکه بیان شده و نیازی به این همه سفارش در اواخر عمر آن حضرت ندارد.

۱۰. پیام آیه، مربوط به نماز، روزه، حج، زکات، خمس و جهاد هم نیست، چون اینها در طول ۲۳ سال دعوت پیامبر بیان شده و مردم نیز به آن عمل کرده اند و هراسی در کار نبوده است.

پس، محتوای این پیام مهم که در اواخر عمر شریف پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شده چیست؟

روایات بسیاری از شیعه و سنی، ما را از تحیر نجات داده و راه را نشان می دهد. روایات می گوید: آیه مربوط به هجدهم ذیحجه سال دهم هجری در سفر حججهالوداع پیامبر اسلام است، که آن حضرت در بازگشت به سوی مدینه، در مکانی به نام «غدیر خم» به امر الهی فرمان توقّف داد و همه در این منطقه جمع شدند. مکانی که هم آب و درخت داشت و در گرمای حجاز، کارساز بود و هم محلّ جداشدن کاروان های زائران مکه بود و اهل یمن، عراق، شام، مدینه و حبشه از هم جدا می شدند.

در آنجا، پیامبر خدا در میان انبوه یاران، بر فراز منبری از جهاز شتران قرار گرفت و خطبه ای طولانی خواند. ابتدای خطبه، توحید، نبوت و معاد بود که تازگی نداشت. سخن تازه ای که بود این بود که پیامبر، خبر از رحلت خود داد و نظر مسلمانان را نسبت به خود جویا شد. همه نسبت به کرامت و عظمت و خدمت و رسالت او در حد اعلا- اقرار کردند. وقتی مطمئن شد

که صدایش به همه ی مردم، در چهار طرف می رسد، پیام مهم خود را نسبت به آینده بیان کرد. و فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا فِعْلِي مَوْلَاهُ» هر که من مولای اویم، علی مولای اوست و بدین وسیله جانشینی حضرت علی علیه السلام را برای پس از خود به صراحت اعلام داشت.

اما پس از وفاتش، وقتی حضرت زهرا علیها السلام به در خانه های مردم می رفت و می گفت: مگر نبودید و نشنیدید که رسول خدا در غدیر خم چه فرمود؟ می گفتند: ما در غدیر خم، در فاصله دوری بودیم و صدای پیامبر را نمی شنیدیم!! الله اکبر از کتمان، از ترس، از بی وفایی و از دروغ گفتن به دختر پیامبر خدا.

آری، مردم با دو شاهد، حق خود را می گیرند، ولی حضرت علی علیه السلام با وجود ده ها هزار شاهد، نتوانست حق خود را بگیرد. امان از حب دنیا، حسادت و کینه های بدر و خیبر و حنین که نسبت به حضرت علی علیه السلام در دل داشتند.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ عَلَى الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْوَلَايَةِ وَلَمْ يَنِدْ بِشَيْءٍ كَمَا نَوَدَى بِالْوَلَايَةِ فَاخَذَ النَّاسُ بَارِبَاعٍ وَتَرَكَوا هَذِهِ»، اسلام بر پنج چیز استوار است: بر نماز، زکات، روزه، زکات و ولایت اهل بیت و چیزی به اندازه ی ولایت مورد توجه نبود، اما مردم چهارتای آن را پذیرفتند و ولایت را ترک کردند! (۱)

امام رضا علیه السلام فرمود: بعد از نزول این آیه که خداوند ضامن حفظ رسول اکرم صلی الله علیه و آله شد، «وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» پیامبر هر نوع تقیّه را از خود دور کرد. (۲)

پیام ها:

۱- نوع خطاب، باید با نوع هدف، هماهنگ باشد. چون هدف، رسالت و پیام رسانی است، خطاب هم «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ» است.

۲- انتخاب رهبر اسلامی (امام معصوم) باید از سوی خداوند باشد. «بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ»

۳- گاهی ابلاغ پیام الهی باید در حضور مردم و در مراسم عمومی و با بیعت گرفتن

ص: ۳۳۸

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین و عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۳۰.

همراه باشد، ابلاغ و لایت با سخن گفتن تنها کافی نیست؛ بلکه باید با عمل همراه باشد. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ» به جای «ان لم تبلیغ»

۴- احکام و پیام های الهی، همه در یک سطح نیست. گاهی کتمان یک حقیقت، با کتمان تمام حقایق برابر است. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ»

۵- اگر رهبری صحیح نباشد، مکتب نابود و امت گمراه می شود. «فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ»

۶- رکن اصلی اسلام، امامت و حکومت است. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ»

۷- انکار و لایت، نوعی کفر است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ»

۸- عنصر زمان و مکان، دو اصل مهم در تبلیغ است. (با توجه به این که این آیه در هجدهم ذی الحجه و در محل جدا شدن کاروان های حج نازل شد)

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسِيْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُتِمُّوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَ لِيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

بگو: ای اهل کتاب! هیچ ارزشی ندارید مگر آنکه تورات و انجیل و آنچه را از سوی پروردگارتان نازل شده برپا دارید و همانا آنچه از سوی پروردگارت بر تو نازل شده، طغیان و کفر بسیاری از آنان را خواهد افزود، پس بر کافران (و مخالفت آنان) تأسف مخور.

نکته ها:

گرچه کتاب آسمانی قرآن وسیله ی هدایت است، ولی گروهی به خاطر روحیه ی لجاجت و عناد هرچه قرآن بیشتر بر آنان خوانده می شود، پلیدی باطنی آنان بیشتر ظاهر می شود.

امام باقر علیه السلام درباره ی لیزیدن کثیراً منهم... فرمود: «آنچه موجب طغیان و کفر بسیاری

پیام ها:

- ۱- اهل کتاب باید به همه ی کتاب های آسمانی ایمان داشته باشند. «تَقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْاِنْجِيلَ وَ مَا اُنزِلَ اِلَيْكُمْ»
- ۲- ادعای ایمان کافی نیست، قیام و اقدام عملی لازم است. «حَتَّى تُقِيمُوا»
- ۳- قوانین آسمانی باید محور عمل باشد و بر کرسی قدرت بنشیند. «تَقِيمُوا»
- ۴- شخصیت و ارزش افراد، به میزان تعهدات مذهبی آنان بستگی دارد. «لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا»
- ۵- در تبلیغ، ابتدا به معتقدات درست دیگران احترام بگذاریم، سپس راه خود را نشان دهیم. «تَقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْاِنْجِيلَ وَ مَا اُنزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ ...»
- ۶- طغیان، زمینه و مقدمه ی کفر است. «طُغْيَانًا وَ كُفْرًا»
- ۷- طغیان و کفر، قابل کم و زیاد شدن است. لَيَزِيدَنَّ ...
- ۸- گروه کمی از اهل کتاب، در خط صحیح هستند. «لَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ»
- ۹- غصه خوردن به خاطر گمراهی افراد لجوج و کافر روا نیست. لَيَزِيدَنَّ ... فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

ص: ۳۴۰

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّضَارِيُّ مِنَ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

همانا کسانی که ایمان آوردند و مؤمنان و یهودیان و صابئان و مسیحیان، هر کدام به خدا و روز قیامت ایمان آورده و کار شایسته انجام دهند، بیم و اندوهی بر آنان نیست.

نکته ها:

کلمه ی «صابئین» که سه بار در قرآن و در کنار یهود و نصارا آمده است، به کسانی گفته می شود که پیرو یکی از ادیان آسمانی بودند؛ ولی به مرور زمان انحرافات در آنان پیدا شده است، از جمله اعتقاد به تأثیر ستارگان و کناره گیری از معاشرت با مردم و داشتن آداب مخصوصی در زندگی.

پیروان ادیان مختلف، پس از آمدن دین جدید، باید به آن ایمان آورند، و گرنه بعثت انبیای بعدی بیهوده خواهد بود. یهود و نصارا و صابئان، هر کدام مثل مسلمانان به پیامبر اسلام ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند، بیم و اندوهی نخواهند داشت.

از میان همه ی ادیان گذشته، نام یهود و نصارا و صابئین برده شده، چون از ادیان الهی هستند که از سایرین برای قبول دعوت حق سزاوارترند.

پیام ها:

□
۱- از اصول مشترک همه ادیان آسمانی، ایمان به خدا و قیامت و رسالت انبیا است. مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ...

□
۲- ملاک سعادت در همه ی ادیان آسمانی، ایمان و عمل صالح است، نه ادعا و نام. مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ...

۳- ایمان از عمل جدا نیست. آمَنَ ... وَعَمِلَ

۴- آرامش واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح است. مَنْ آمَنَ ... وَعَمِلَ صَالِحًا

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا قَالُوا لَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ» (۷۰)

همانا ما از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم و پیامبرانی به سوی آنان فرستادیم.

(اما) هرگاه پیامبری برایشان سخن و پیامی آورد که دلخواهشان نبود، گروهی را تکذیب کرده و گروهی را کشتند.

نکته ها:

شاید مراد از میثاق بنی اسرائیل، همان محتوای آیه ی قبل یعنی ایمان به خدا و معاد و عمل صالح باشد و شاید مراد پیروی از انبیایی باشد که در خود این آیه با کلمه «رُسُلًا» مطرح شده و شاید همان پیمانی باشد که در آیات ۹۳ سوره ی بقره و آیه ی ۸۱ سوره ی آل عمران گذشت. یعنی عمل به آنچه خدا بر آنها نازل کرده بود.

در آیه ی قبل گفتیم که صِرف وابستگی به ادیان آسمانی برای نجات از قهر خدا کافی نیست، بلکه ایمان و عمل صالح لازم است. این آیه، نمونه ای برای آیه ی قبل است که بنی اسرائیل با این که وابسته به دین آسمانی بودند، چه کارها که نکردند؟!

این که این سوره با جمله ی «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» آغاز شده و ماجرای غدیر در آیه ی ۶۷ مطرح شده و در این آیه پیمان شکنی و کشتن اولیای خدا و تکذیب آنان مطرح شده، می تواند ضمن افشاگری از حالات بنی اسرائیل، مایه ی عبرت و زنگ خطر برای مسلمانان باشد تا پیام و پیمان غدیر خم را نادیده نگیرند.

پیام ها:

۱- بنی اسرائیل، علاوه بر حضرت موسی، پیامبران دیگری نیز داشتند. «ارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا»

۲- راه انبیا مطابق با تمایلات نفسانی نیست. «جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمْ»

۳- ریشه ی تکذیب و کشتن انبیا، هوای نفس بنی اسرائیل است. «بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا»

۴- پیمان شکنی، پیامبر کشی، تکذیب و لجاجت، از صفات بنی اسرائیل است.

«فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ»

۵- در جامعه ی فاسد، یا شخصیت مردان خدا ترور می شود (تکذیب)، یا شخص آنان (قتل). «فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ»

۶- انبیا در راه خدا تا پای جان پیش می رفتند. «فَرِيقًا يَقْتُلُونَ»

وَ حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ «۷۱»

(یهودیان چون خود را برتر از مردم و اولیای خدا می پنداشتند) گمان کردند کفر و آزمایشی (برایشان) نخواهد بود، پس (از دیدن حقایق) کور و (از شنیدن حقایق) کر شدند. سپس خداوند (لطف خویش را بر آنان باز گرداند و) توبه شان را پذیرفت. دگر بار بسیاری از آنان (از دیدن و شنیدن آیات الهی) کور و کر شدند و خداوند به آنچه می کنند، بیناست.

نکته ها:

«فتنه» در آیه، یا به معنای آزمون و یا به معنای عذاب است.

بنی اسرائیل می پنداشتند آزمایش ها یا قهر و عذاب الهی، مربوط به دوران حضرت موسی علیه السلام بوده و شامل آنان نمی شود. از این رو سرگرم زندگی مادی، رفاه طلبی و بی تفاوتی نسبت به آیات الهی شدند.

امام صادق علیه السلام در توضیح آیه فرمود: «و حسبوا ان لا تكون فتنه» مقصود زمانی است که پیامبر صلی الله علیه و آله در بین آنان بوده، «فَعَمُوا وَ صَمُّوا» زمانی است که پیامبر از دنیا رفت، «ثُمَّ تَابَ اللَّهُ» مراد زمانی است که امیرمؤمنان علیه السلام به خلافت رسید و «ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا» مراد تا روز

پیام ها:

۱- آزمایش الهی عمومی است، هرگز از فتنه ها غافل نشویم. «حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً»

۲- عقائد نباید بر اساس حدس و گمان باشد. حَسِبُوا ...

۳- برای مدّتی در خط مستقیم بودن مهم نیست، مهم حسن عاقبت است. «ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَيَّئُوا» «ثُمَّ عَمُوا» نشانه آن است که بنی اسرائیل بعد از بازگشت لطف خداوند، تا مدّتی در خط صحیح بودند؛ ولی دوباره منحرف شدند.

۴- غرور و خودبرتربینی و گمان و وهم، انسان را کور و کر و از شناخت صحیح، محروم می سازد. وَ حَسِبُوا ... فَعَمُوا وَ صَمُّوا

۵- کسی توقع نداشته باشد که بی امتحان، به جایی برسد. «حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً»

۶- لطف الهی تا حدّی است که حتّی بدون عذرخواهی انسان، به سوی او سرازیر می شود. «فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ»

۷- خداوند مهربان است، ولی انسان ها لجوج اند. «تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا»

۸- کثرت رهرو نشانه ی حَقّانیت راه نیست. «ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ»

۹- ایمان به نظارت خداوند در زندگی انسان نقش مهمی دارد. «وَ اللَّهُ بَصِيرٌ»

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَ مَاوَاهُ النَّارُ وَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (۷۲)

همانا کسانی که گفتند: خداوند، همان مسیح پسر مریم است، قطعاً کافر شدند.

(چگونه چنین می گویند) در حالی که مسیح خود می گفت: ای بنی اسرائیل! خدا را

بپرستید که پروردگار من و شماست، یقیناً هر کس به خدا شرک ورزد، خدا بهشت را بر او حرام کرده و جایگاهش دوزخ است و ستمگران را هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان آمده است: فرقه ی یعقوبیه از مسیحیان می گویند: خداوند با مسیح در ذات متحد شد و یک چیز گشتند.

این آیه عقیده ی بعضی از مسیحیان را بیان می کند که خداوند را همان مسیح می دانند و آیه ی بعد، عقیده ی گروه دیگری را نقل می کند که تثلیث را پذیرفته اند. لازم به ذکر است که در انجیل مرقس، (باب ۱۲ آیه ی ۲۹) عیسی علیه السلام مردم را به توحید دعوت کرده و می فرماید:

خدای ما خداوند واحد است. در انجیل متی نیز (باب ۶ آیه ۲۴) چنین آمده است: محال است که انسان دو آقا و دو محبوب داشته باشد. هم خدا را خدمت کند، هم دیگری را.

امام صادق علیه السلام در بیان گناهان کبیره فرمودند: «بزرگ ترین گناهان کبیره، شرک به خداست و سپس این آیه را تلاوت فرمودند». (۱)

پیام ها:

۱- عقیده ی به حلول خداوند در افراد، حتی در بهترین انسان ها، کفر است. لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا ...

۲- کسی که از مادر متولد شده است، چگونه می تواند خدا باشد؟ «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»

۳- درباره ی اولیای خدا و پاکان و نیکان، غلو نکنیم. خود عیسی به خداپرستی دعوت می کرد. وَقَالَ الْمَسِيحُ ...

۴- مشرک، هرگز به بهشت نمی رود. فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ ...

۵- آنان که حضرت عیسی را خدا می دانند، کافر، مشرک، ظالم و از بهشت محرومند. لَقَدْ كَفَرَ ... مَنْ يُشْرِكْ ... مَا أَوْاهُ النَّارُ ... مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

ص: ۳۴۵

۶- شرک به خدا، ظلم است. «لِلظَّالِمِينَ»

۷- در قیامت شفاعت هست، ولی برای مشرکین نیست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ وَ مِمَّنْ مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

همانا آنان که گفتند: خداوند، یکی از سه تاست، کافر شدند. جز خدای یکتا خدایی نیست و اگر از آنچه می گویند دست برندارند، به کافران از آنها (اهل کتاب) قطعاً عذابی دردناک خواهد رسید.

نکته ها:

آیه ی قبل، اعتقاد انحرافی حلول خداوند در مسیح را رد کرد، این آیه انحراف عقیده ی به تثلیث را بیان می کند، چون هر دو شرک است و باید با آن مبارزه شود.

در عقیده ی به تثلیث، خدا، مسیح و روح القدس (اب و ابن و روح القدس)، هر سه، خدا محسوب می شوند؛ البته اخیراً گروهی از دانشمندان مسیحی می گویند: «عقیده به تثلیث، اعتبار علمی ندارد». (۱)

پیام ها:

۱- اسلام در برابر انحراف پیروان دیگر ادیان آسمانی، بی تفاوت نیست. لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا ...

۲- شرک و چند خدایی (تثلیث)، کفر است. «لَقَدْ كَفَرَ»

۳- همه ی کسانی که قائل به تثلیث بوده اند، گرفتار عذاب الهی نخواهند شد.

«كَفَرُوا مِنْهُمْ» (می توان گفت: آنها که بر عقیده به تثلیث باقی ماندند و بعد از دعوت قرآن، به توحید بازنگشتند، در عذاب خواهند بود)

ص: ۳۴۶

۴- قبل از عذاب، هشدار لازم است. «وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا»

۵- پیامد کفر و شرک، عذاب است. «عَذَابٌ أَلِيمٌ»

أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونََهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۴)

آیا توبه نمی کنند و از او آمرزش نمی طلبند؟ در حالی که خداوند، آمرزنده ی مهربان است.

پیام ها:

۱- از عقاید انحرافی باید توبه کرد. «أَفَلَا يَتُوبُونَ»

۲- منحرفان را با بیان عفو و رحمت الهی، به راه صحیح دعوت کنیم. «وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۳- حتی کفر و شرک، با توبه و اعتقاد به توحید، بخشیده می شود. لَقَدْ كَفَرَ... وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

۴- خداوند هم گذشته را می بخشد و هم مورد رحمت قرار می دهد. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۵- در کنار عذاب در آیه ی قبل، رحمت برای توبه کنندگان مطرح است. «إِنْ لَمْ يَنْتَهُوا... عَذَابٌ أَلِيمٌ... وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ انظُرْ كَيْفَ بُيِّنَ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انظُرْ أُتَى يُؤْفَكُونَ (۷۵)

مسیح پسر مریم، فرستاده ای بیش نیست که پیش از او نیز پیامبرانی بودند و مادرش بسیار راستگو و درست کردار بود، آن دو (همچون سایر انسان ها) غذا می خوردند. (پس هیچ کدام خدا نیستند)، بنگر که چگونه آیات را برای مردم بیان می کنیم، پس بنگر که این مردم چگونه (از حق) روی گردان می شوند.

در این آیه، خداوند سه دلیل می آورد که عیسی علیه السلام خدا نیست:

۱. او از مادر متولد شد و پسر مریم است.

۲. پیامبرانی مثل او نیز بوده اند و او بی همتا نیست.

۳. او هم مانند دیگران نیاز به غذا داشت و قدرتش را از لقمه نانی به دست می آورد، پس از خود قدرت ندارد تا خدا باشد. آری، آنکه نیاز به غذا دارد، نمی تواند خالق باشد. اینها بیان روشن و عمومی و همه فهم قرآن است.

«صدیق» کسی است که بسیار راستگو باشد و راستگویی خود را با کردار درستش ثابت کند.

در آیه ی دیگر، صدیقه بودن حضرت مریم چنین بیان شده است که او کلمات الهی را تصدیق می کرد و از عابدان بود.

«صَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَانِنِينَ» (۱)

پیام ها:

۱- داشتن برخی امتیازات و امور استثنایی، دلیل بر الوهیت نیست. حضرت آدم هم بدون پدر و مادر بود و کسی او را خدا نپنداشت. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ»

۲- مریم، از اولیای خداست. قرآن از او تجلیل می کند و او را «صدیقه» می شمارد.

«أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ»

۳- مرگ، برای همه ی انبیا قطعی است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ» بنابراین عیسی فناپذیر است و خدا نیست.

۴- اگر عناد به میان آید، روشن ترین برهان ها و دلایل هم کارساز نخواهد بود.

كَيْفَ نُبَيِّنُ ... أَنِّي يُؤْفَكُونَ

۵- زن می تواند به بالاترین درجات معنوی برسد تا آنجا که خداوند ثناگویش شود. «وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ»

۶- آشنایی با تاریخ گذشته و ریشه یابی آن، برای آیندگان مفید است. ثُمَّ انظُرْ ...

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

(ای پیامبر! به مردم بگو: آیا غیر از خدا، چیزی را که برای شما هیچ سود و زیانی ندارد می پرستید؟ در حالی که خداوند همان شنوای داناست.

نکته ها:

در این آیه، گروهی از مسیحیان به خاطر شرک و غلو درباره ی عیسی علیه السلام مورد توبیخ خدا قرار گرفته اند. قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ...

پیام ها:

۱- در بطلان راه شرک، به عقل و وجدان خود مراجعه کنید. «أَتَعْبُدُونَ»

۲- محور و ریشه پرستش، جلب منفعت و یا دفع ضرر است و غیر خداوند نمی تواند ضرری را دفع و منفعتی را جلب کند. لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ...

۳- تنها خداوند، شنوای درخواست ها و آگاه به سود و زیان انسان هاست، نه معبودهای دیگر. «وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

(ای پیامبر!) بگو: ای اهل کتاب! در دین خود به ناحق غلو نکنید و از هوسهای گروهی که پیش از این گمراه شدند و بسیاری را گمراه کردند و (اکنون نیز) از راه حق منحرفند، پیروی نکنید.

شاید بتوان از این آیه استفاده کرد که خدا دانستن مسیح، نوعی غلو بر گرفته از افکار شرک آلود جمعیت های قبلی است. چنانکه در آیه ی ۳۰ سوره ی توبه می خوانیم: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ» یهود گفتند: عزیر فرزند خداست و نصارا گفتند: مسیح فرزند خداست، این غلو و سخنان بی اساس، شبیه سخنان کفار پیشین است.

پیام ها:

۱- در همه ی ادیان، باید مرزهای فکری و عقیدتی حفظ شود و درباره ی شخصیت ها غلو ممنوع است. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا»

۲- غلو درباره ی رهبران الهی، غلو در دین است. (با توجه به آیات قبل که مسیح را خدا می دانستند) «لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ»

۳- اگر در دین خدا و نسبت به اولیای الهی غلو ممنوع است، درباره ی دیگران هم مبالغه روا نیست. «لَا تَغْلُوا ... غَيْرَ الْحَقِّ»

۴- تقلید کورکورانه ممنوع است. «وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ»

۵- غلو، تنها درباره ی عیسی علیه السلام نبود؛ بعضی از یهود هم درباره ی «عزیر» غلو کرده، او را پسر خدا می دانستند. «ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ»

۶- علوم و هنرهای باستانی ارزش دارد، ولی افکار و عقاید کهن نیاکان که بر اساس هوس هاست و پایه ای ندارد، بی ارزش است و نباید پیروی نمود.

«وَلَا تَتَّبِعُوا ... ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ»

۷- گمراهی مراحل دارد: ابتدا انسان خود گمراه می شود، «ضَلُّوا» سپس دیگران را گمراه می کند، «أَضَلُّوا» و در نهایت برای همیشه از حق باز می مانند.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾

کسانی از بنی اسرائیل که کافر شدند، به زبان داود و عیسی پسر مریم لعنت شدند. این (لعن و نفرین)، بدان سبب بود که آنان عصیان کرده و از فرمان خدا تجاوز می کردند.

نکته ها:

حضرت داود علیه السلام، بنی اسرائیل را به خاطر تخلف از حکم تعطیلی روزهای شنبه لعنت کرد.

و حضرت عیسی علیه السلام بدان جهت که بنی اسرائیل پس از خوردن مائده ی آسمانی که با دعای آن حضرت و برای اطمینان قلبی آنها نازل شده بود، باز کفر ورزیدند، آنان را لعنت کرد. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: «نفرین حضرت داود، آنان را خوک و نفرین حضرت عیسی، آنان را میمون کرد». (۲)

پیام ها:

۱- گروهی از بنی اسرائیل، مورد لعن پیامبران خود قرار گرفتند. «لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- عصیان و تجاوز، انسان را به کفر می کشاند. كَفَرُوا ... بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

۳- انبیا، همیشه دعا نمی کنند، گاهی هم نفرین می کنند. لُعِنَ ... عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ ...

۴- گناه و تجاوز، لعنت پیامبران را به دنبال دارد. لُعِنَ ... بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

۵- تجاوز و قانون شکنی، شیوه ی بنی اسرائیل است. «كَانُوا يَعْتَدُونَ»

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾

آنان یکدیگر را از کارهای زشتی که انجام می دادند باز نمی داشتند (و نهی از منکر نمی کردند). به راستی چه بد است آنچه انجام می دادند.

ص: ۳۵۱

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۸، ص ۲۰۰.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: «این دسته از بنی اسرائیل که خداوند از آنها در این آیه مذمت کرده است، کسانی بودند که در جلسات گناه وارد نمی شدند، لیکن در برخورد با گنهکاران با لبخند و انس برخورد می کردند». (۱)

در روایت دیگری از حضرت علی علیه السلام چنین آمده است: «چون بنی اسرائیل از ظالمان، منکر را می دیدند ولی به جهت منافعی که از آنان می بردند، نهی از منکر نمی کردند، (تا منافعی که به خطر نیافتد و یا خطری متوجه آنان نشود)، خداوند از آنان به بدی یاد کرده است». (۲)

پیام ها:

۱- کسی که نسبت به فساد، بی تفاوت باشد، ملعون انبیاست. لُعِنَ ... لَا يَتَّاهُونَ

۲- نهی از منکر، مخصوص دین اسلام نیست. «كَانُوا لَا يَتَّاهُونَ»

۳- نهی از منکر، یک وظیفه ی همگانی و عمومی است. «لَا يَتَّاهُونَ»

۴- در جامعه ی بنی اسرائیل و یهود، فساد رواج داشته است. «مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ»

۵- ترک امر به معروف، زمینه ساز کفر است. لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... كَانُوا لَا يَتَّاهُونَ ...

تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ لَهُمْ خَالِدُونَ» (۸۰)

بسیاری از آنان (بنی اسرائیل) را می بینی که با کافران دوستی می ورزند، (و آنان را سرپرست خود می گیرند). چه اعمال بدی از پیش فرستادند (که در نتیجه)، خداوند بر آنان خشم نموده و همانان پیوسته و همیشه در عذاب خواهند بود.

نکته ها:

در این آیه، یکی دیگر از دلایل نفرین شدن بنی اسرائیل بیان شده است که آنان با کافران،

ص: ۳۵۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۶، ص ۱۳۰.

طرح دوستی دائمی و آشکارا داشتند. (کلمه ی «تَرَى» نشانگر آشکار بودن و کلمه ی «يَتَوَلَّوْنَ» نشانگر دائمی بودن آن است)

امام باقر علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: «این دسته کسانی بودند که: «يَتَوَلَّوْنَ الْمُلُوكَ الْجَبَّارِينَ وَ يَزِينُونَ لَهُمْ أَهْوَاءَهُمْ لِيَصِيبُوا مِنْ دُنْيَاهُمْ» جَبَّارَانَ را دوست داشتند و اعمال هوس آلود آنان را در نظرشان زیبا جلوه می دادند تا از دنیایشان بهره گیرند». (۱)

پیام ها:

۱- دوستی با کفار، عامل خشم و غضب الهی است. يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ

۲- اهل کتاب، سلطه و دوستی کافران را می پذیرفتند؛ ولی با مسلمانان کنار نمی آمدند. «يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- خداوند، حتی برای اهل کتاب استقلال می خواهد و وابستگی و ولایت پذیری از مشرکان را مورد مذمت قرار می دهد. «تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ»

۴- یکی از منکرات مهمی که در بنی اسرائیل از آن نهی نمی شد، رابطه ی ولایتی با کفار (و مشرکان مکّه) بود. لَا يَتَّاهُونَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ ... تَرَى

۵- هر گناه، مقدمه ی انجام گناهان بزرگتر می شود. (در آیات قبل سه گناه عَصَوْا ... يَعْتَدُونَ ... لَا يَتَّاهُونَ مطرح شد و اینها مقدمه ی قبول سلطه ی کفار می شود. تَرَى ... يَتَوَلَّوْنَ

ص: ۳۵۳

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوا هُمْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

و اگر به خداوند و پیامبر و آنچه بر او نازل شده ایمان می آوردند، هرگز آنان (کافران) را (سرپرست و) دوست خود نمی گرفتند، ولی بسیاری از آنان فاسقند.

نکته ها:

در معنای این آیه، چند احتمال داده اند، از جمله:

الف: اگر یهودیان مسلمان می شدند، کفار را ولی خود قرار نمی دادند. (۱)

ب: اگر یهود، به موسی علیه السلام و تورات ایمان داشتند، هرگز مشرکان را ولی خود نمی گرفتند. (۲)

ج: اگر کفار و مشرکان مسلمان می شدند، یهود آنان را دوست خود انتخاب نمی کرد. (۳)

ظاهر آیه با توجه به آیات قبل، احتمال اول را تقویت می کند.

پیام ها:

۱- ایمان آوردن اهل کتاب، چنان بعید است که به یک آرزو می ماند. **وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ...** (کلمه ی «لو» در موردی به کاری می رود که کار نشدنی باشد، مانند پیرمردی که بگوید: اگر جوان می شدم!)

۲- کسی که به خدا و پیامبر ایمان قلبی داشته باشد، حاضر نیست ولایت غیر الهی را بپذیرد. **لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ...** مَا اتَّخَذُوا هُمْ **أَوْلِيَاءَ** (راه رسیدن به استقلال واقعی و رهائی از سلطه ی کفار، ایمان است)

۳- فسق و بی ایمانی، سبب پذیرش سلطه کفار است. **لَوْ كَانُوا...** مَا اتَّخَذُوا هُمْ **أَوْلِيَاءَ**

۴- ایمان، با ولایت کفار سازگار نیست. سلطه پذیر سازشکار، بی دین و فاسق است. **لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ...** وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ **فَاسِقُونَ**

۵- فسق، با ایمان در تعارض است. **لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ...** وَلَكِنَّ... **فَاسِقُونَ**

ص: ۳۵۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر روح المعانی.

۳- ۳). تفسیر نمونه.

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيصِينَ وَرُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

قطعاً سرسخت ترین مردم را در دشمنی نسبت به اهل ایمان، یهودیان و مشرکان خواهی یافت، و نزدیک ترینشان را از نظر دوستی با مؤمنان، کسانی خواهی یافت که می گویند: ما نصرانی هستیم. این (دوستی) به آن جهت است که برخی از آنان کشیشان و راهبانند و آنان تکبر نمی ورزند.

نکته ها:

«قَسِيصِينَ»، به معنای کشیش است و به عالمان دینی که عهده دار ریاست مذهبی مسیحیان هستند، گفته می شود. و «رُهَبَانًا» به معنای ترسا به عابدان مسیحی گفته می شود.

شان نزول این آیه تا آیه ی ۸۵، خوش رفتاری نجاشی، پادشاه حبشه و مسیحیان آن کشور را با مسلمانان مهاجری گفته اند که به ریاست جعفر بن ابی طالب علیهما السلام در سال پنجم بعثت از مکه به آن دیار هجرت کردند و در حمایت نجاشی، از تعرض مشرکان و فرستادگانشان به حبشه مصون ماندند. در همان حال که یهودیان مدینه با دیدن معجزات و اخلاق والای پیامبر، ایمان نمی آوردند و در توطئه ها علیه مسلمانان شرکت می کردند، پیمان می شکستند و فتنه بر می انگیزتند، روحانیون مسیحی در حبشه، با شنیدن آیات سوره ی مریم، گریستند و از مسلمانان جانبداری کردند. (۱)

امام صادق علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: «أولئك كانوا قوما بين عيسى و محمد و ينتظرون محمد صلى الله عليه و آله» این علمای مسیحی و راهبان گروهی بودند که در زمانی میان حضرت عیسی علیه السلام و حضرت محمد صلی الله علیه و آله زندگی می کردند و منتظر آمدن پیامبر اسلام بودند. (۲)

ص: ۳۵۵

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

(۲-۲). تفاسیر نورالثقلین و عیاشی.

۱- دشمنی یهود با مسلمانان، تاریخی و ریشه دار است. لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً ... أَلْيَهُودَ

۲- با دشمنان اسلام و غیر مسلمانان، باید با هر یک برخوردی مناسب با رفتار خودشان شود. أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً ... أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً

۳- دوستان و دشمنان خود را همراه با تحلیل صحیح و عوامل روحی و اجتماعی آنان بشناسیم. أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً ... أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً ...

۴- زمینه های رشد در جامعه، سه چیز است: دانشمند بودن، خداترسی و نداشتن روحیه ی استکباری. «قَسِيسِينَ وَ رُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۵- عالمان دینی و عابدان خداترس در اصلاح عقائد و اخلاق جامعه، نقش مؤثر دارند. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيسِينَ وَ رُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۶- اگر علم و عبادت و اخلاق به هم پیوند خورد، انسان حق گرا می شود و تعصب را کنار می گذارد. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيسِينَ وَ رُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۷- اسلام تعصب نابجا ندارد و از علمای سایر ادیان که خدا ترس و با انصاف باشند، منصفانه تمجید می کند. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيسِينَ وَ رُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۸- تبلیغ اسلام در بین مسیحیان مؤثرتر است. «أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

(با آنکه مسیحیان، عقیده ی انحرافی «تثلیث» دارند، ولی به خاطر روحیه ی سالم تر، آمادگی بیشتری برای حق پذیری دارند.)

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ «۸۳»

و(آن مسیحیان) هرگاه آیاتی را که بر پیامبر نازل شده می شنوند، می بینی که چشمانشان از این که حق را شناخته اند از اشک لبریز می شود و می گویند: پروردگارا! ما ایمان آوردیم، پس نام ما را در زمره ی گواهی دهندگان (به حق) بنویس.

نکته ها:

نمونه ی اشک شوق مسیحیان، یکی هنگامی بود که جعفر بن ابی طالب علیهما السلام آیات سوره ی «مریم» را در حبشه برای نجاشی خواند، یکی هم آنگاه که جمعی از مسیحیان همراه جعفر، به مدینه آمدند و آیات سوره ی «یس» را شنیدند. (۱)

پیام ها:

۱- نشان افراد دل آماده و متواضع آن است که به مجرد شنیدن حق، منقلب می شوند. (ولی نااهلان، با دیدن حق هم تکان نمی خورند). لَا يَسْتَكْبِرُونَ وَإِذَا سَمِعُوا ... تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ ... يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا

۲- اشک، اگر همراه معرفت باشد، نشانه ی کمال است. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا»

۳- روح و فطرت انسان، شیفته ی حقیقت است و چون به معشوق رسید، اشک شوق می ریزد. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ»

۴- ایمان و اقرار باید بر اساس شناخت باشد. مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا ...

۵- در دعا، از کلمه ی مقدس «رَبَّنَا» استمداد کنیم. رَبَّنَا آمَنَّا ...

۶- شناخت و معرفت، اشک و اعتراف به نواقص خود، نشانه ی رشد و تربیت

ص: ۳۵۷

معنوی است. عَرَفُوا ... يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا

۷- دعا، در کنار اقرار و ایمان اثر دارد. «آمَنَّا فَأَكْتَبْنَا»

۸- ایمان موقت کارساز نیست، باید دائمی، تثبیت شده و با حسن عاقبت همراه گردد. «آمَنَّا فَأَكْتَبْنَا»

۹- صد ساله را یک شبه رفتن، ارزش است. شنیدن «سَمِعُوا»، شناختن «عَرَفُوا»، اقرار کردن «آمَنَّا»، ملحق شدن. «مَعَ الشَّاهِدِينَ»

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ «۸۴»

و(می گویند): چرا به خداوند و حقی که (از سوی او) برای ما آمده ایمان نیاوریم؟ در حالی که امید داریم پروردگاران ما را همراه صالحان وارد(بهشت) سازد.

فَاتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ «۸۵»

پس خداوند به پاس این سخن (و گواهی شان) به ایشان باغهایی که از پای (درختانش) نهرها جاری است پاداش داد، همواره در آن ماندگارند و این است پاداش نیکوکاران.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ «۸۶»

و کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنان اهل دوزخند.

نکته ها:

کسانی که پس از فهمیدن حق، شجاعانه و صریح و با صداقت به آن اقرار کنند و از جوّ وهم کیشان نهراسند، از بهترین نیکوکارانند. چون هم به خود نیکی کرده و خویشان را از عذاب

دوزخ رهنده اند، هم با اقرارشان، راه را برای دیگران گشوده اند.

پیام ها:

۱- بعد از شناخت حق، «مِمَّا عَرَفُوا» هیچ عذری برای رد آن نیست. وَمَا لَنَا ...

۲- هم نشینی با صالحان، آرمانی مقدس است. «مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ»

۳- نشانه ی آرزوی صحیح، ایمان و اقدام عملی است. وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ ... وَنَطْمَعُ

۴- ایمان به خداوند، از ایمان به وحی جدا نیست. «نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ»

۵- پاداش ایمان، بهشت است. «أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ» (بنابر اینکه مفعول محذوف در «يُدْخِلَنَا» کلمه «الجنة» باشد)

۶- یکی از راه های کمال، بازگشت به وجدان خویش و سؤال از خود است. وَمَا لَنَا ... فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا در آیه دیگر می خوانیم: وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي ... (۱)

۷- اقرار زبانی به توحید، رسالت پیامبر و حقایق قرآن، امری ضروری است.

فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا ...

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۸۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! چیزهای پاکیزه ای را که خدا برای شما حلال کرده است، بر خود حرام نکنید و از حد نگذرید که خدا تجاوزگران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله از قیامت و صحنه های محشر سخن می گفت. مردم چنان منقلب شده، گریستند که بعضی تصمیم گرفتند دیگر غذای خوب نخورند و آسایش را بر خود حرام سازند، روزه بگیرند، همسران خود را ترک کنند، شبها کمتر بخوابند و بر این تصمیم، سوگند

ص: ۳۵۹

خوردند. پیامبر صلی الله علیه و آله که مطلع شد، مردم را در مسجد جمع کرد و فرمود: من غذا می خورم، شبها می خوابم و همسرانم را رها نمی کنم. دین ما آیین انزوا و رهبانیت نیست، رهبانیت امت من جهاد است، هر کس بر خلاف روش من برود مسلمان نیست. (۱)

برخی گفتند: نسبت به سوگندهایی که خوردیم چه کنیم؟ آیات بعدی نازل شد.

حرام دانستن حلال ها یا همراه با اعتقاد به حرمت است که بدعت و حرام می باشد و یا بدون عقیده به حرمت است که تنها خود بهره نمی گیرد که باز هم مورد نهی است.

مسلمان، تسلیم فرمان الهی است، نه حلال ها را از پیش خود حرام می سازد، نه نسبت به حرام ها چنین است.

پیام ها:

۱- اهل ایمان باید از چیزهای پاکیزه و طیبات استفاده کنند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» به جای «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- ایمان، با تغییر و دست بردن در احکام الهی سازگار نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا ...»

۳- اسلام، آیین فطرت است و فطرت کشی ممنوع است. «لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ» (کلمه ی «طیب» در جایی بکار می رود که مطابق طبع و فطرت انسان باشد)

۴- خوردنی ها، پوشیدنی ها و لذایذ حلال، برای انسان آفریده شده است. «لَكُمْ»

۵- ایمان، با افراط و تفریط سازگار نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... لَا تَعْتَدُوا ...»

۶- در مکتب اسلام، انزوا، رهبانیت، افراط و تفریط ممنوع است. «لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ ... وَلَا تَعْتَدُوا»

۷- محروم کردن خود از طیبات، یک تعدی و تجاوز است. «لَا تَعْتَدُوا»

۸- در بهره گیری از حلال ها، اسراف و زیاده روی نکنیم. «لَا تَعْتَدُوا»

ص: ۳۶۰

۹- افراط و تفریط، سبب محروم شدن از محبت خداست. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿۸۸﴾

و از آنچه خداوند، روزی حلال و پاکیزه به شما بخشیده بخورید و از خدایی که به او ایمان دارید، پروا کنید.

نکته ها:

معمولاً فرمان «کُلُوا» در قرآن، همراه با دستور دیگری آمده است، مانند:

كُلُوا ... وَ اشْكُرُوا (۱) بخورید و شکر کنید.

كُلُوا ... وَ لَا تَطْغَوْا (۲) بخورید و طغیان نکنید.

كُلُوا ... وَ اعْمَلُوا (۳) بخورید و کار شایسته انجام دهید.

فَكُلُوا ... وَ اطْعَمُوا (۴) بخورید و بخورانید.

كُلُوا ... وَ لَا تُسْرِفُوا (۵) بخورید و اسراف نکنید.

كُلُوا ... وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ (۶) بخورید و دنباله رو شیطان مباشید.

در حدیث آمده است: «خداوند، رزق مردم را از حلال معین کرده است. هر کس که به حرام روی آورد، از سهم حلال او کم خواهد شد». (۷)

پیام ها:

۱- بهره گیری از امکانات مادی حلال با ایمان منافات ندارد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... وَ كُلُوا

۲- در مسائل تغذیه دقت کنیم. «حَلَالًا، طَيِّبًا، وَ اتَّقُوا» (هم شیوه ی کسب، حلال

ص: ۳۶۱

۱- ۱. بقره، ۱۷۲.

۲- ۲. طه، ۸۱.

۳- ۳. مؤمنون، ۵۱.

۴- ۴. حج، ۲۸.

۵- ۵. اعراف، ۳۱.

٦-٦. انعام، ١٤٢.

٧-٧. تفسير اطيّب البيان.

باشد و هم شیوه ی مصرف آن)

۳-رزق همه به دست اوست، پس عجله و حرص و حرام خواری نداشته باشیم.

«رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا»

۴-تقوا، لازمه ی ایمان است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي اَلَّذِي اَتْتُم بِهِ مُؤْمِنُونَ»

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْفَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ ذَلِكُمْ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَ اَحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ كَذَلِكُمْ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ «۸۹»

خداوند، شمارا به خاطر سوگندهای لغو و بیهوده بازخواست نمی کند، لیکن برای شکستن سوگندهایی که (از روی اراده) بسته اید، مؤاخذه می کند، پس کفاره آن (شکستن سوگند) طعام دادن به ده بینواست، از نوع متوسط آنچه به خانواده ی خود می خورانید، یا پوشاندن ده فقیر است، یا آزاد کردن برده ای. پس کسی که (غذا و لباس برای ده فقیر نداشت و برده ای) نیافت، سه روز روزه بگیرد. این کفاره ی سوگندهای شماس است، هرگاه که سوگند خوردید، (و آن را شکستید) و سوگندهایتان را مراقبت کنید، این گونه خداوند آیات خود را برای شما بیان می کند، تا او را شکر کنید.

نکته ها:

سوگندهایی که بدون قصد و توجه یا بی هدف و از روی عادت یا در حال هیجان و غضب، یا بر پایه ی مطالب نادرست، یا برای انجام کارهای خلاف باشد، سوگندهای لغو است. اینها کفاره ندارد؛ ولی سوگندی که از روی قصد و برای کار مفید باشد، الزام آور است و باید طبق آن عمل کرد، وگرنه کفاره دارد.

امام صادق علیه السلام در تفسیر واژه ی «لغو» در سوگند فرمود: گفتن «لا و الله» و «بلی و الله» بدون آنکه قصد جدی داشته باشد، سوگند لغو است. (۱)

کلمه ی «أَوْسَيْطٌ» را برخی به بهترین نوع غذا تفسیر کرده اند. نظیر آیه ی سوره ی قلم که «قَالَ أَوْسَيْطُهُمْ» یعنی بهترین و برتریشان چنین گفت.

لباس پوشاندن به محرومان که در کفاره ی قسم است، شامل هر نوع پوشش زمستانی، تابستانی، زنانه و مردانه می شود.

یک آئین جهانی و همیشگی باید مقررات و مجازاتش قابل توسعه باشد، مثل آزاد کردن برده، یا اطعام دادن فقیر، یا پوشاندن بینوا که در هر زمان برای هر فردی و در هر جا قابل عمل است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «بعضی بیش از ده سیر غذا می خورند و بعضی کمتر از ده سیر بنابراین حد وسط برای مقدار یک غذا را ده سیر (یک مُد) حساب کنید». (۲)

امام کاظم علیه السلام در توضیح آیه ی فوق فرمود: «کسی که بیش از قوت عیال خود ندارد مصداق جمله «لَمْ يَجِدْ» است. (۳)

پیام ها:

۱- برداشتن جریمه از سوگندهای بی هدف، یک تفضّل و لطف الهی است.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ... (ما نیز برای جسارت هایی که مردم در حال عصبانیت به ما می کنند، حساب باز نکنیم)

۲- اسلام، دین آسان است و برای سوگندهای غیر جدی، کفاره قرار نداده است.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ... (ملاک در گفته ها و کردارها قصد و نیت است)

۳- در اسلام، جریمه ی مالی هم وجود دارد. إِطْعَامٌ... أَوْ كِسْوَتُهُمْ...

ص: ۳۶۳

۱- ۱). کافی، ج ۷، ص ۴۴۳ و تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). کافی، ج ۷، ص ۴۵۳ و تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). کافی، ج ۷، ص ۴۵۲ و تفسیر نورالثقلین.

۴-قوانین اسلام در مسیر فقرزدایی است و احکام فردی اسلام با مصالح جامعه هماهنگ است. (اطعام یا پوشاندن یا برده آزاد کردن) فکفّارته اطعام عشره مسکین...

۵-میانہ روی و عدالت، در همه جا حتّی در نوع جریمه، یک ارزش است. مِنْ أَوْسَطٍ... (بنابر اینکه مراد از «أَوْسَطٍ» متوسط باشد نه بهترین)

۶-جریمه باید با وضع مالی افراد متناسب باشد. «مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ»

۷-انجام تکلیف منوط به توان و قدرت است. فَمَنْ لَمْ يَجِدْ ...

۸-در جریمه و کفّاره، باید حد وسط زندگی روزمره و معمولی افراد را به حساب آورد، نه روزهای استثنایی. «مِنْ أَوْسَطٍ» (بنابر اینکه مراد از «أَوْسَطٍ» متوسط باشد)

۹-در پرداخت کفّاره، روحیه و شخصیت فقرا را نشکنیم و آنان را مانند خانواده ی خود حساب کنیم. «تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ»

۱۰-جرات سوگند شکنی خود را با سختی روزه یا پرداخت جریمه، جبران کنید.

□
(پرداخت جریمه و کفّاره در اسلام، یک برنامه خودسازی است.) فکفّارته ...

۱۱-اسلام از هر فرصتی برای آزادی بردگان استفاده کرده است. «تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» (حتّی برای جبران و کفّاره ی برخی اعمال، دستور به آزادی برده داده است.)

۱۲-برای نام مقدّس خداوند، حریم قائل شویم. یا سوگند نخوریم، یا حتماً عمل کنیم یا با پرداخت کفّاره جبران کنیم. «وَ احْفَظُوا اِيْمَانَكُمْ»

۱۳-بعضی خیال نکنند که حقّ دارند هر لحظه قسم بخورند و جریمه پردازند.

«وَ احْفَظُوا اِيْمَانَكُمْ» (ما در برابر سوگندهایمان مسئولیم)

□ □
۱۴-کسی که توان مالی ندارد، باید از توانایی جسمی خود مایه بگذارد. «فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ»

۱۵-باز بودن راه جبران کوتاهی ها، نعمتی الهی و شایسته سپاسگزاری است.

ذَلِكَ كَفَّارَةٌ لِّإِيمَانِكُمْ ... يُبَيِّنُ اللَّهُ ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۱۶- عمل کردن به احکام، بهترین شکر است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (از این که به جای «ببین الله لكم آیاته لعلکم تعملون» فرمود: «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»، استفاده می شود که عمل کردن بهترین شکر است.)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! همانا شراب و قمار و بت ها و تیرهای قرعه، پلید و از کارهای شیطان است، پس از آنها پرهیزید، تا رستگار شوید.

نکته ها:

عرب، به شعر و شراب، علاقه ی شدید داشت، به همین جهت تحریم شراب به صورت تدریجی انجام گرفت. در ابتدا آیه آمد که از خرما و انگور می توان هم رزق خوب تهیه کرد، هم شرابی مست کننده، (۱) در آیه ای دیگر به منافع قمار و شراب و بیشتر بودن گنااهش از منافعش اشاره کرده است. (۲) بعد از مدتی آیه آمد که در حال مستی نماز نخوانید. (۳) سپس آیه ی فوق نازل شد و آن را پلید و عمل شیطانی دانست و دستور اجتناب از آن را صادر کرد.

«خمر»، به معنای پوشاندن با کلمه ی «خِمار» از یک ریشه است. به مقنعه ی زنان خِمار می گویند، چون موی سر را می پوشاند. شراب را هم خمر می گویند، چون عقل را می پوشاند.

«میسر» از «یسر»، به معنای آسانی است. چون در قمار، افراد بدون زحمت، پول به دست می آورند، به آن میسر گویند.

کلمه «أنصاب» جمع «نصب»، به معنای سنگ هایی است که اطراف کعبه نصب و روی آن قربانی می کردند و به آنها تبرک می جستند. (۴) و یا مراد خود قربانی است که روی سنگ ها

ص: ۳۶۵

۱- ۱. نحل، ۶۷.

۲- ۲. بقره، ۲۱۹.

۳- ۳. نساء، ۴۳.

۴- ۴. تفسیر المیزان.

ذبح می کردند. در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله در معنای انصاب فرمود: چیزی است که مشرکان برای بت ها قربانی می کردند. «ما ذبحوه لآلهتهم» (۱)

«ازلام»، نوعی قرعه کشی و قمار با چوب است که در جاهلیت رواج داشته.

امام باقر علیه السلام درباره ی خمر فرمود: کلّ مسکر... اذا أحمَر فهو حرام (۲) هر چیزی که انسان را مست کند، حرام است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «قمار با هر وسیله ای که باشد، حتی گردو، حرام است». (۳)

در حدیث آمده است: «شارب الخمر كعابد الوثن» (۴) شرابخوار، مثل بت پرست است.

در شراب، هر نوع همکاری در تولید، توزیع و مصرف آن حرام است. امام باقر علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می کند که آن حضرت ده گروه را که به نحوی در شرابخواری مؤثرند، لعنت کرد: «غارسها و حارسها و عاصرها و شاربها و ساقیها و حاملها و المحمول اليه و بايعها و مشتريها و آكل ثمنها» (۵) آنکه نهال انگور را می کارد، آنکه به ثمر می رساند، سازنده، نوشنده، ساقی، حمل کننده، دریافت کننده، فروشنده و خریدار و هر کس که به نحوی از درآمد آن بهره مند می شود، ملعون است.

پیام ها:

۱- ایمان، با شراب خواری و قماربازی سازگاری ندارد. \square يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ ... فَاجْتَنِبُوهُ ...

۲- شراب و قمار، در ردیف بت پرستی است. «الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ» (بنابر این که مراد از انصاب، بت ها باشد)

ص: ۳۶۶

۱- ۱. کافی، ج ۵، ص ۱۲۳.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. کافی، ج ۵، ص ۱۲۳.

۴- ۴. بحار، ج ۲۷، ص ۲۳۴.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

۳-اسلام از پلیدی ها نهی می کند. رَجَسٌ ... فَاجْتَنِبُوهُ

۴-خوردن لقمه ی حلال و پرهیز از حرام خواری، در سعادت و رستگاری انسان مؤثر است. «فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنِ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

همانا شیطان می خواهد به وسیله شراب و قمار، میان شما دشمنی و کینه بیفکند و شما را از یاد خدا و نماز باز دارد. پس (با این همه مفساد) آیا دست برمی دارید؟

نکته ها:

با آن که طبق آماری که ارائه می شود، بسیاری از قتل ها، جرائم، تصادفات، طلاق ها، امراض روانی، کلیوی و... ناشی از شراب است، اما قرآن در این آیه در بیان فلسفه ی تحریم، روی دو نکته تأکید دارد: یکی ضرر اجتماعی یعنی کینه و عداوت و دیگری ضرر معنوی یعنی غفلت از نماز و یاد خدا.

این آیه برجسته ترین اثر شراب و قمار را بازداشتن از یاد خدا و نماز دانسته است، اکنون جای این سؤال است که اگر کارهای عادی مثل: تجارت، ورزش، تحصیل و مطالعه و امثال آن نیز ما را سرگرم کرده و از یاد خدا و نماز بازدارد، آیا مانند شراب و قمار است؟ آری، هرچه ما را از خدا غافل کند، مانند شراب و قمار، ناپسند است، گرچه اسلام به خاطر لطف و آسان گرفتن، آن را حرام نکرده باشد.

پیام ها:

۱- هر کس که عامل کینه و عداوت در میان مردم شود، مانند شیطان است. إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ ...

۲- تحریکات شیطان دائمی است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ»

۳- جامعه ای که در آن عداوت باشد، شیطانی است. إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةَ ...

۴- از الفت و وحدت پاسداری کنیم و با هر آن چه آنها را از بین می برد، مبارزه کنیم. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةَ»

۵- الفت و مهربانی بین اهل ایمان، مورد عنایت خاص خداوند است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ»

۶- قمار و شراب، ابزار کار شیطان برای ایجاد کینه و دشمنی است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ ... فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ»

۷- نماز برترین سمبل یاد خداست. (با این که نماز ذکر خداست، نام آن جداگانه آمده است) «عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلَاةِ»

۸- بیان فلسفه ی احکام، یکی از عوامل تأثیر کلام در دیگران است. «الْعَدَاوَةَ وَالْبُغْضَاءَ ... فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ»

۹- با تمام عواملی که باعث ایجاد کینه و دشمنی می شود، باید مبارزه کرد. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبُغْضَاءَ ... فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ»

۱۰- در صدر اسلام برخی از مسلمانان، علی رغم تحریم شراب و قمار، باز بدان مشغول بودند، مورد توبیخ خداوند قرار گرفتند. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ»

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ اخْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ «۹۲»

و خدا را اطاعت کنید و پیامبر را فرمانبردار باشید و (از نافرمانی) بپرهیزید. پس اگر روی گردان شدید (و اطاعت نکردید) بدانید که وظیفه ی رسول ما تنها ابلاغ آشکار است.

پیام ها:

۱- فرمان های حکومتی رسول خدا صلی الله علیه و آله همانند فرمان های الهی، اطاعتش واجب است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» (تکرار کلمه ی «أَطِيعُوا»، نشانه ی دو نوع دستور می باشد؛ دستورات ثابت الهی و دستورات حکومتی پیامبر صلی الله علیه و آله)

۲- از خطر سرپیچی فرمان خدا و رسول بترسیم. «وَ اخْذَرُوا»

۳- انسان در انتخاب راه، آزاد است. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ»

۴- با تخلف و روی گردانی، به کسی جز خود لطمه نمی‌زنیم. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ ... أَلَمَّْا عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۵- شرط ابلاغ احکام الهی پذیرش مردم نیست، ما باید اتمام حجت کنیم. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ ... عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۶- وظیفه‌ی پیامبر، تنها ابلاغ رسالت است، نه اجبار و تحمیل. «أَلَمَّْا عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

لَيْسَ عَلَيَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحَ فِيمَا طَعَمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ
أَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿۹۳﴾

بر کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، در آنچه (قبل از تحریم شراب) خورده‌اند باکی نیست، هر گاه که
اهل پروا و ایمان و کارهای شایسته باشند. سپس (از محرمات) پرهیز نمایند (و به تحریم آن) ایمان آورند و آنگاه (نیز از
حرام) پرهیزند و کار نیک کنند و خداوند نیکوکاران را دوست دارد.

نکته ها:

پس از نزول آیه‌ی تحریم شراب، بعضی از مسلمانان نسبت به کیفر شرابخواری کسانی که پیش از آن از دنیا رفته بودند
پرسیدند، آیه‌ی فوق نازل شد.

در این آیه، دوبار ایمان و عمل صالح، دو بار تقوا و ایمان و یک بار تقوا و احسان مطرح شده است. به گفته‌ی بعضی
مفسران، چون موارد و مراحل و درجات ایمان و تقوا و عمل صالح متفاوت است، تکرار شده است. (۱) بعضی می
گویند: تکرار، برای استمرار ایمان و تقوا

ص: ۳۶۹

می باشد. (۱) و بعضی تکرار را برای تأکید دانسته اند، نظیر «كَلَّا سَيَعْلَمُونَ. ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ» (۲)

تقوا، در امور مختلف زندگی انسان نقش دارد:

در مصرف و رفتار. «طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا»

در مکتب و اعتقاد. «ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا»

در خدمت و اخلاق. «ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا»

پیام ها:

۱- خلاف های پیشین مؤمنان به شرط عدم تکرار و رعایت تقوا در آینده، قابل عفو و بخشش است. لَيْسَ ... جُنَاحٌ ... إِذَا مَا اتَّقَوْا

۲- اگر بعد از شنیدن حکم الهی باز هم گناه کنند خداوند بر گناهان قبلی هم مؤاخذه می کند. لَيْسَ ... جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا

۳- احسان و نیکوکاری، بالاترین مرحله ی کمال و سبب محبوبیت نزد خداوند است. کلمه ی «أَحْسِنُوا» بعد از آمَنُوا وَ عَمِلُوا ... ثُمَّ اتَّقَوْا ... و به دنبال آن محبوبیت نزد خداوند مطرح شده است. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُبْلِغَنَّكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيِّدِ تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَ رِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ «۹۴»

ای کسانی که ایمان آورده اید! خداوند شمارا با چیزی از شکار که دستها و نیزه هایتان به آن می رسد می آزمايد تا خداوند معلوم گرداند چه کسی در باطن از او بیم دارد (و تسلیم فرمان اوست و از شکار می گذرد) پس بعد از این هر که تجاوز کند، او را عذابی دردناک است.

ص: ۳۷۰

۱- ۱). تفسیر قرطبی.

۲- ۲). نبأ، ۴-۵.

در ایام حج و حالت احرام، حاجی حق شکار ندارد. همان ایام گاهی شکار تا نزدیکی انسان می آید و می توان به راحتی به آن دست یافت، ولی آزمایش الهی به این است که دست به شکار نزنیم. در حدیث می خوانیم: در عمره ی حُدیبیه حیوانات شکاری فراوانی برای مسلمانان ظاهر شدند که مسلمانان می توانستند به راحتی آنان را صید کنند. (۱)

در قرآن، مسأله ی شکم و غذا، به عنوان یکی از اسباب آزمایش الهی مطرح شده است، به نمونه های زیر توجه کنید:

الف: آدم و حوا در مسأله ی غذا شکست خوردند. «لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ» (۲)

ب: بنی اسرائیل در تحریم صید ماهی در روزهای شنبه ها، شکست خوردند. «وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» (۳)

ج: یکی از فرماندهان بنی اسرائیل هنگام عبور سربازانش از یک منطقه و رسیدن به نهر، فرمان داد که از آب آن ننوشند، ولی یارانش جز اندکی، خوردند. «فَشْرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا» (۴)

د: روزه گرفتن، یک آزمایش بزرگ است.

ه: نزدیک شدن شکار به حجاج در حالت احرام که حق صید ندارند، خود یک آزمایش است. «تَنَالُهُ أُيْدِيكُمْ»

سؤال: انسان که چیزی را آزمایش می کند، برای اطلاع و علم است، اما خداوند که همه چیز را می داند چرا آزمایش می کند؟

پاسخ: حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: آزمایشات الهی برای آن است تا انسان در برابر حوادث تلخ و شیرین عکس العمل نشان دهد و در برابر آن، استحقاق کیفر یا پاداش داشته باشد. (۵) آری، خداوند بر اساس عمل، کیفر و پاداش می دهد نه بر اساس علم خود، همان گونه که ما نیز به خاطر علم به هنر و کارآیی فردی به او پاداش نمی دهیم، بلکه باید برای ما کاری از خود نشان دهد تا مزد بگیرد.

ص: ۳۷۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۴، ص ۳۹۶.

۲-۲. بقره، ۳۵.

۳-۳. بقره، ۶۵.

۴-۴. بقره، ۲۴۹.

۵-۵. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

سؤال: آیا مهمان و زائر خانه خدا، به خاطر شکار حیوانی باید به عذاب دردناک گرفتار شود؟

پاسخ: خود شکار کردن، عذاب دردناک ندارد، بلکه عذاب به خاطر شکستن قداست حرم و احرام و قانون شکنی اوست. «فَمَنْ اَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ»

پیام ها:

۱- آزمایش مؤمنان، یک سنت قطعی پروردگار است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُذَوِّعَنَّكُمْ» (حرف «لام» و فعل مضارع و نون تأکید، نشانه ی قطعی بودن است)

۲- خداترسی آنجا آشکار می شود که زمینه ی گناه فراهم باشد و انسان خطا نکند.

«تَنَالَهُ اَيُّدِيكُمْ»

۳- نعمت های در دسترس، وسیله ی آزمایشند. «لِيُذَوِّعَنَّكُمْ اللهُ بِشَيْءٍ... تَنَالَهُ اَيُّدِيكُمْ»

۴- هر چیزی که دست ما به آن می رسد، رزق و حلال نیست. «تَنَالَهُ اَيُّدِيكُمْ»

۵- ملاک تقوا، خوف باطنی است، نه تنها حیای ظاهری. «يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ»

۶- تکلیف و مسئولیت، بعد از ابلاغ است. «بَعْدَ ذَلِكَ»

۷- حاجی که فرسنگ ها در بیابان ها به عشق حق می رود، گاهی یک شکار کوچک او را از پا در می آورد و به نافرمانی می کشد که نتیجه ی آن عذاب الهی است.

«فَمَنْ اَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَ اَنْتُمْ حُرْمٌ وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذُو عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيًّا بِاَلِ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةً طَعَامٍ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلٌ ذَلِكُمْ صِيًّا مَا لِيُذَوَّقَ وَبَالَ اَمْرِهِ عَفَا اللهُ عَمَّا سَلَفَ وَ مَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ وَ اللهُ عَزِيزٌ ذُو اِنْتِقَامٍ «۹۵»

ای کسانی که ایمان آورده اید! در حال احرام، شکار را نکشید، و هر کس از شما به عمد، شکاری را بکشد، کیفر و کفاره اش کشتن نظیر آن حیوان از چهارپایان است که (به این نظیر بودن) دو شاهد عادل از میان خودتان حکم کنند. (این حیوان قربانی) هدیه ای است که به کعبه برسد (و آنجا ذبح شود) یا (به جای قربانی) برای جبران آن (به شصت) فقیر طعام بدهد یا برابر آن روزه بگیرد. (این کفاره های سه گانه) برای آن است که جزای کار خود را بچشد. خداوند از گذشته ی شما (که قانون کفاره نیامده بود) گذشت و هر کس این کار را تکرار کند، خداوند از او انتقام می گیرد، و خداوند، شکست ناپذیر و انتقام گیرنده است.

نکته ها:

کلمه ی «حُرْمٌ» به معنای کسی است که برای حج یا عمره، مُحرَم شده است.

کلمه ی «نعم» که جمع آن «انعام» است، به شتر، گاو و گوسفند گفته می شود.

کلمه ی «مسکین» از «سکن»، به کسی گفته می شود که به خاطر تهی دستی و فقر، از مسکن خود خارج نمی شود و به اصطلاح فقر او را از پا در آورده و خانه نشین کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «کفاره ی شتر مرغ، شتر و کفاره ی الاغ وحشی، گاو و کفاره ی آهو، گوسفند و کفاره ی گاو وحشی، گاو اهلی است». (۱)

پیام ها:

۱- امتیّت در حال احرام، حتّی برای حیوانات نیز باید حفظ شود. «لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۲- فلسفه ی حلال و حرام بودن، همیشه ذاتی و مربوط به خود موارد نیست، بلکه

ص: ۳۷۳

۱- ۱). تهذیب ج ۵، ص ۳۴۱. نورالثقلین، ج ۱، ص ۶۷۳. برای توضیح بیشتر در مورد کفاره ی شکار و احکام و خصوصیات آن، به کتب فقهی و توضیح المسائل مراجعه شود.

گاهی به اقتضای شرایط زمانی و مکانی است، پس زمان و مکان، تاریخ و جغرافیا، در حکم الهی تأثیر دارد. «وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۳-اسلام برای حالات خاص، دستورات ویژه ای دارد. «وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۴-قوانین اسلام برای همه است. «وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ»

۵-خطرناکتر از خود تخلف (عمل خلاف)، انگیزه و هدف و سوء قصد آگاهانه است. «مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا»

۶-کیفر، باید عادلانه باشد. «مِثْلُ مَا قُتِلَ»

۷-اسلام به هر مناسبتی به مسئله ی گرسنگان و فقرزدایی توجه دارد. «طَعَامٌ مِسْكِينٍ»

۸-حیواناتی که در مکه ذبح می شوند، هدیه هستند. «هَدِيًّا بِالْبَالِغِ الْكَعْبَةِ»

۹-دست مجرم را در انتخاب نوع جریمه (قربانی، اطعام، روزه) باز بگذاریم و شرایط مالی و توان جسمی او را نادیده نگیریم.
فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قُتِلَ ... أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا

۱۰-کیفر قانون شکنی به قدری سنگین است که اطعام شصت فقیر یا گرفتن شصت روزه تنها گوشه ای از آن است، نه تمام آن. «لِيُذَوَّقَ»

۱۱-اجرای قوانین، پس از ابلاغ رسمی آنهاست. «عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ» قانون موارد قبلی را شامل نمی شود.

۱۲-در تکرار شکار، علاوه بر جریمه، انتقام و قهر الهی نیز وجود دارد. «وَ مَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ»

۱۳-اصرار بر گناه و تکرار آن، بسیار خطرناک و عقوبت سختی در پی دارد. «وَ مَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»

۱۴-تهدیدات الهی را جدی بگیریم. فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ ... عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

أَجَلَ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرْمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ» (۹۶)

(البته) شکار دریا و خوراک آن برای شما حلال شد و توشه ای برای شما و کاروانیان است، ولی تا وقتی مُحرم هستید، صید صحرائی بر شما حرام است. و از خداوندی که به سوی او محشور می شوید، پروا کنید.

نکته ها:

تفسیر مجمع البیان و برخی تفاسیر دیگر و کتب فقهی، از این آیه استفاده کرده اند که در حال احرام، صید حیوانات دریایی و مصرف آن حلال است، اما حیوانات صحرائی، شکار و مصرفشان حرام است.

البته مراد از حیوان دریایی، آبزیان و حیواناتی است که در آب زندگی می کنند، گرچه در رودخانه باشد.

امام صادق علیه السلام درباره ی «وَ طَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ» فرمودند: «مقصود ماهی نمک زده ای است که می خورند».
(۱) (که برای مدت طولانی و در سفرها به وسیله ی نمک زدن مانع فاسد شدن آن می شدند).

پیام ها:

۱- برای افراد محرم، همه ی راه ها بسته نیست. (خداوند در کنار منع شکار صحرائی، شکار دریایی را جایز دانسته است). أَجَلَ ... حُرْمَ

۲- شکار آنگاه حلال است که برای تغذیه باشد، نه تفریح و لغو. «مَتَاعاً لَكُمْ»

۳- فرآورده های دریایی و منافع آن، تنها مخصوص ساحل نشینان نیست. «مَتَاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ»

۴- ساحل نشینان، در بهره گیری از دریا اولویت دارند. «لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ» (کلمه ی

ص: ۳۷۵

«لَكُمْ» قبل از کلمه ی «لِلسِّيَّارَةِ» آمده است)

۵- صید حیوانات صحرائی یا خوردن آن در حال احرام، بی تقوایی است. «حُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۶- به متخلفان باید هشدار داد. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

۷- ایمان به قیامت و محاسبه ی اعمال، عامل بازدارنده ی از گناه است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ فِيمَا لِلنَّاسِ وَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ التَّهْدِي وَ الْقَلَابِدَ ذَلِكَ لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (۹۷)

خداوند، کعبه ی بیت الحرام را وسیله ی سامان بخشی و قوام مردم قرار داده و نیز ماه حرام و قربانی های بی نشان و نشان دار را (وسیله ی برپایی مردم قرار داده است) این برای آن است که بدانید خداوند آنچه (از اسرار) در آسمان ها و زمین است می داند و خداوند به هر چیز آگاه است.

نکته ها:

«قیام»، وسیله ی پایدار بودن است، مانند ستون ساختمان و عمود خیمه. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: خانه ی خدا را بیت الحرام می نامند، به خاطر آن که ورود کفار به آنجا حرام است. (۲)

«هدی»، قربانی بی نشان است و «قلائد»، قربانی های نشاندار.

مرکزیت، امتیت، قداست، عبادت، قدمت، وحدت، سیاست و برائت، معرفت، سادگی، صفا، خلوص، دوری از جدال، شهوت و فسوق در حج است.

ماههای حرام عبارتند از: رجب، ذیقعده، ذیحجه و محرم که جنگ در آنها ممنوع است.

ص: ۳۷۶

(۱-۱). مفردات راغب.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

اجتماع میلیونی مسلمانان در مکه، بدون تشریفات و امتیازات و بدون جدال لفظی و نزاع عملی در مکانی مقدّس، از امتیازات اسلام است و اگر منافع گوناگونی که در پرتو مراسم حج حاصل می شود از قبیل: حلالیت طلبیدن هنگام رفتن، دید و بازدید، رونق تجاری، پرداخت خمس و زکات، آشنایی با معارف و اُمّت ها، قرار گرفتن در قدیمی ترین مرکز توحید، هم ناله شدن با انبیا و پا جای پای آنها قرار دادن، توبه کردن در صحرای عرفات و مشعر، به یاد قیامت افتادن، مانور سیاسی و برائت از کفار و سایر برکات را در نظر بگیریم، می فهمیم که این برنامه های حج برخاسته از علم بی نهایت خدایی است که بر همه چیز هستی آگاه است و هرگز علم محدود نمی تواند دستوری به این جامعیت و جذّابیت صادر کند.

پیام ها:

۱- حج، مایه ی ثبات و قوام است. ﴿فِيَا مَا لِلنَّاسِ﴾

۲- سامان بخشی امور، نیاز به تجمّع، وحدت، عبادت، احترام و حرمت، «بیت الحرام» و آرامش و امتیت «الشَّهْرُ الْحَرَامِ»، و کارهای پنهان و بی نشان و با نشان «الْهُدَىٰ وَ الْقَلَائِدَ» و تأمین غذای مورد نیاز دارد. ﴿فِيَا مَا لِلنَّاسِ﴾

۳- کسی حقّ قانونگذاری دارد که از تمام هستی آگاه باشد. ﴿يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ﴾

۴- مسجد و مسلخ، وسیله ی قوام دین و دنیای مردم است. الْكَعْبَةَ ... الْهُدَىٰ وَ الْقَلَائِدَ امام صادق علیه السلام فرمود: «جَعَلَهَا اللَّهُ لِدِينِهِمْ وَ مَعِيشَتِهِمْ» (۱)

۵- حجّی که سبب قوام جامعه نباشد حج واقعی نیست. الْكَعْبَةَ ... فِيَا مَا لِلنَّاسِ

۶- اگر جامعه ی ثبات داشته باشد، زمینه ی خدانشناسی در آن رشد می کند. ﴿فِيَا مَا ... لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ ...﴾

ص: ۳۷۷

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۸)

بدانید که خداوند، سخت کیفر است، و همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (۹۹)

بر پیامبر، جز ابلاغ (احکام الهی) نیست و خداوند، آنچه را آشکار یا کتمان می کنید می داند.

نکته ها:

اگر این آیه را در ادامه ی آیه ی قبل بدانیم، می توان گفت که شکستن احترام کعبه و ماه های حرام و مخالفت با قربانی واحکام حج و بی هدف پنداشتن مناسک حج، عقابی شدید به دنبال دارد، چنانکه احترام به کعبه و ماه های حرام و قربانی کردن و مناسک حج، مغفرت و رحمت الهی را به دنبال دارد. (البته می توان آیه را به طور مستقل و بدون نظر به آیه ی قبل معنا کرد که همان ترجمه می شود).

پیام ها:

۱- تشویق و تهدید باید در کنار هم باشد. «شَدِيدُ الْعِقَابِ، غَفُورٌ رَحِيمٌ» (انسان باید میان بیم و امید باشد و به خاطر خلاف یا شکستن حرمت کعبه به کلی مأیوس نشود و به خاطر رفتار و کردار خوب نیز مغرور نشود)

۲- وظیفه ی پیامبر، تنها ابلاغ دین است، نه اجبار و تحمیل کردن آن. «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ»

۳- استقبال مردم به دین یا اعراض از آن، ضرری به پیامبر نمی زند. «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» چنانکه در آیه ی ۲۰ سوره ی آل عمران می خوانیم: «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ»

۴- چون علم الهی فراگیر است، پس کتمان یا آشکار سازی، نزد او یکسان است.

يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ...

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

(به مردم) بگو: پلید و پاک، یکسان نیست، گرچه عدد ناپاکان تو را به تعجب وادارد. پس ای صاحبان خرد! از خدا پروا کنید، باشد که شما رستگار شوید.

نکته ها:

طیب و خبیث، شامل هر نوع پاکی و پلیدی در انسان ها، اموال، درآمدها، غذاها و اشیای گوناگون می شود.

پیام ها:

۱- ملاک در ارزش ها، حق و باطل است، نه کثرت و قلت. «وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ»

۲- «اکثریت» و فراوانی، فریب دهنده است، مواظب باشیم. «أَعْجَبَكَ» (اکثریت، نه نشانه ی حقیقت است و نه نشانه ی برتری)

۳- منطق «خواهی نشوی رسوا، هم‌رنگ جماعت شو» قرآنی نیست. «وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ»

۴- بی تقوایی، نشانه ی بی خردی است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»

۵- شناخت پاک از ناپاک و تقوا داشتن و تسلیم موج و هیاهوی جمعیت نشدن، تنها کار خردمندان است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»

۶- رستگاری علاوه بر عقل و خرد، به تقوای الهی نیاز دارد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّلَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ
حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! از اموری که اگر برایتان آشکار شود ناراحتتان می کند نپرسید، و اگر هنگام نزول قرآن از آنها سؤال کنید، برایتان روشن می شود. خداوند از سؤال های نابجای شما گذشت و خداوند آمرزنده ای بردبار است.

قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

همانا (از این گونه سؤالها) گروهی از پیشینیان نیز پرسیدند (و چون طاقت عمل نداشتند) نسبت به آن منکر و کافر شدند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با مردم درباره ی حج سخن می گفت. کسی پرسید: آیا حج، همه ساله واجب است یا در تمام عمر تنها یکبار؟ پیامبر پاسخ نداد. او چند بار پرسید، رسول خدا فرمود: این همه اصرار برای چیست؟ اگر بگویم: «هر سال، کار بر شما سخت می شود»، تا موضوعی را مطرح نکرده ام، شما هم نپرسید: «یکی از عوامل هلاکت امت های پیشین سؤال های نابجای آنان بود». (۱)

گرچه آنچه را نمی دانیم، باید از اهلش پرسیم، «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (۲)، امّا برخی سؤال هاست که اگر جوابش روشن شود، به زیان فرد یا جامعه است، مثل سؤال از عیوب دیگران، یا اسرار نظامی.

ص: ۳۸۰

۱-۱. بحار، ج ۱، ص ۲۲۱.

۲-۲. نحل، ۴۳.

*مستولان، بعضی از مطالبی را که می دانند، نباید در اختیار عموم بگذارند. نظیر مسائل اقتصادی، مانند: کمبود گندم و....

*صداقت خوب است؛ ولی صراحت، همه جا مفید نیست.

*اخبار و اطلاعات، باید رده بندی و طبقه بندی شود. (جابر جعفی، هزاران حدیث از امام باقر علیه السلام می دانست که حق گفتن آن را برای همه مردم نداشت. (۱))

*برخی از اخبار، نباید از رسانه ها و جراید، پخش شود، چون به زیان مردم است (گاهی سکوت، عاقلانه لازم است) «إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْوُكُمُ»

*معلمان و گویندگان باید، ظرفیت شنوندگان را در نظر داشته باشند.

*در برخی موارد، باید به شیوه ی تقیّه، عقاید را کتمان کرد و برخی سؤال ها را جواب نداد.

«إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْوُكُمُ»

*انسان حق ندارد اسرار مردم و اسرار نظامی را فاش سازد.

پیام ها:

۱- دانستن هر چیزی، نه لازم است و نه مفید، بلکه باید سراغ دانش های مفید رفت. «لَا تَسْئَلُوا» (حس کنجکاوی باید تعدیل شود و نباید در پی اطلاعاتی رفت که سبب ایجاد کدورت، مشکلات و اختلال در نظام جامعه می شود).

۲- مکلف نساختن مردم به پاره ای از احکام، پرتوی از عفو و گذشت الهی است.

«لَا تَسْئَلُوا ... عَفَا اللَّهُ عَنْهَا»

۳- خداوند به بندگانش مهلت توبه می دهد. «عَفُورٌ حَلِيمٌ»

۴- اگر مردم ظرفیت نداشته باشند، بیان پاره ای از حقایق، سبب کفر آنها می شود.

«قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ»

ص: ۳۸۱

مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

خداوند، درباره ی هیچ بحیره (حیوان گوش شکافته) و هیچ سائبه (حیوانی که به خاطر زاد و ولد زیاد او را آزاد کرده اند) و هیچ وصیله (حیوان نری که متصل به ماده، دو قلو به دنیا آمده باشد) و هیچ حام (شتر نری که ده بار برای جفت گیری از آن استفاده شده باشد) حکمی نکرده است (و شما را از استفاده ی گوشت و بارکشی آن منع فرموده و این ممنوعیت ها خرافات زمان جاهلی است)، ولی کافران بر خدا دروغ می بندند و بیشتر آنان اهل تعقل نیستند.

نکته ها:

قرب به خداوند باید از راه های صحیح و معقول باشد. با هر نذری یا از هر راهی نمی توان به خدا نزدیک شد.

مردم جاهلی می پنداشتند با رها کردن حیوانات یاد شده، به خدا یا بتان نزدیک می شوند.

نظیر این احترام به حیوانات را هنوز در کشور هند درباره ی گاو مشاهده می کنیم.

رها کردن و بلا استفاده گذاردن حیوان جایز نیست، چه رسد به رها شدن انسان.

در روایت آمده است: «بحیره» به شتری می گویند که پنج شکم زاییده باشد، اگر پنجمی ماده بود، گوشش را چاک می زدند و خوردن گوشت آن را حرام می دانستند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «در زمان جاهلیت اگر شتر دو قلو می زایید می گفتند: «وصیله» و ذبح و خوردن گوشت آن شتر را حرام می دانستند و اگر شتر ده شکم می زایید می گفتند:

«سائبه» است و در این صورت سوار شدن و خوردنش را حرام می دانستند و «حام»، شتری بود که به عنوان «فحل» از آن استفاده می کردند که ذبح آن را نیز حلال نمی دانستند. (۲)

ص: ۳۸۲

۱- ۱. وسائل، ج ۲۵، ص ۶۱.

۲- ۲. وسائل، ج ۲۵، ص ۶۱.

پیام ها:

۱- دین را باید از خرافات و بدعت ها پاک نمود. «مَا جَعَلَ اللَّهُ»

۲- تا از سوی خدا، قانونی نسبت به تحریم حیوانات وضع نشده، اصل حلال بودن آنهاست. «مَا جَعَلَ اللَّهُ»

۳- انتساب اتلاف مال و رها کردن حیوان نوعی افترا به خدا و حرام است.

«يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ»

۴- ریشه ی احکام الهی مصالح واقعی است، اما خرافات، ریشه در جهل و بی عقلی دارد. «لَا يَعْقِلُونَ»

۵- اگر اکثریت جامعه اهل تعقل باشند، بدعت ها رشد نمی کند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَو لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ «۱۰۴»

و هر گاه به آنان گفته شود: به سوی آنچه خداوند نازل کرده و به سوی پیامبر بیایید، گویند: آنچه پدرانمان را بر آن یافتیم، ما را بس است. آیا هر چند پدرانشان چیزی نمی دانستند و (به حق) هدایت نشده بودند (و بیراهه می رفتند، باید راه آنان را ادامه دهند؟)

نکته ها:

شاید آیه مربوط به خرافه هایی باشد که در آیه ی قبل آمده بود که هر گاه به آنان گفته شود دست از این خرافات بردارید می گویند: «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

پیام ها:

۱- قرآن، مردم را به پیروی از دستورات خدا و رسول فرامی خواند. تَعَالَوْا إِلَىٰ ...

۲- پذیرفتن دعوت اسلام، سبب تعالی و رشد است. (کلمه «تَعَالَوْا» به معنای حرکت به سمت علو و رشد است)

۳- اصل، فرهنگ الهی است، نه فرهنگ پیشینیان. «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۴- قرآن به تنهایی کافی نیست، سنت و سیره و حکومت رسول الله هم ملاک عمل است. «تَعَالَوْا إِلَيَّ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ»

۵- اهل خرافات و افراد مرتجع و واپسگرا، حاضر به شنیدن حق نیستند. «قَالُوا حَسْبُنَا»

۶- نه سنت گرای اصل است و نه نوگرایی، اصل، علم و هدایت است. «لَا يَعْلَمُونَ، لَا يَهْتَدُونَ»

۷- وجدان خود را حاکم کنیم. أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ ...

۸- پیروی از افکار جاهلانه ی آنان و وفاداری نابجا جایز نیست. «أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

۹- تقلید کورکورانه، نشانه ی بی عقلی است. «لَا يَعْقِلُونَ» در آیه ی قبل و تعصب روی نیاکان در این آیه.

۱۰- تقلید جاهل از جاهل بی معناست. وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ... آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ «۱۰۵»

ای کسانی که ایمان آورده اید! بر شما باد (حفظ) خودتان. چون شما هدایت یافتید، آن که گمراه شد زیانی به شما نمی رساند. بازگشت همه ی شما به سوی خداست، و او شمارا به آنچه می کردید، آگاه می سازد.

نکته ها:

بعضی این آیه را دستاویز قرار داده و می گویند: وظیفه ی هر کس تنها حفظ خود است، و ما

مسئول گناه دیگران و امر و نهی آنان نیستیم!

در پاسخ آنان می‌گوییم: با وجود آیات و روایات متعددی که همه نشان از وجوب امر به معروف و نهی از منکر دارد، باید گفت: مراد این آیه رها کردن این دو وظیفه نیست، بلکه مراد آن است که اگر امر و نهی صورت گرفت، ولی اثر نکرد شما دیگر وظیفه ای جز حفظ خود ندارید. (۱) علاوه بر آنکه حفظ جامعه از گناه به وسیله امر به معروف و نهی از منکر، یکی از مصادیق «حفظ خویش» است.

پیام‌ها:

- ۱- در راه حق، از تنهایی نترسیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ» □
- ۲- اگر حریف دیگران نمی‌شویم، حریف نفس خود باشیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ ...» □
- ۳- انحراف جامعه، مجوز گناه کردن افراد نیست. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ ...» □
- ۴- در قیامت، هر کس مسئول کار خویش است. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» □
- ۵- در پی کشف و افشای عیوب دیگران نباشیم. (۲) «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» □
- ۶- اهل ایمان بر رفتار و کردار ناروای گمراهان و عقائد باطل آنان مؤاخذه نخواهند شد. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» □
- ۷- در راه نجات دیگران، خودتان غرق نشوید. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ» □
- ۸- چنان باید تربیت شویم که فساد محیط و جامعه در ما تأثیر نگذارد. «لَا يَضُرُّكُمْ» □
- ۹- روحیه‌ی خود را به خاطر انحراف دیگران از دست ندهیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ» □
- ۱۰- گرچه منحرفان در کمین هستند، اما راه مصونیت یافتن، هدایت پذیری است. «لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ» □

ص: ۳۸۵

۱- (۱). این مضمون را در حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله نیز می‌خوانیم. تفسیر نورالثقلین.

۲- (۲). تفسیر نورالثقلین.

۱۱-ایمان به معاد، عامل خودسازی است. «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ»

۱۲-پیروی از نیاکان و تقلید کورکورانه از دیگران، در قیامت نجات بخش انسان نیست، بلکه هر کس باید پاسخگوی راه و عمل خویش باشد. عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ ... فَيَسْئَلُكُمْ

۱۳-رفتار و کردار انسان در دنیا، فرجام او را در قیامت روشن می کند. «فَيَسْئَلُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسَبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنْ آذَانَا إِذَا لَمِنَ الْأَثِمِينَ ﴿١٠٦﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه (نشانه های) مرگ یکی از شما فرا رسد، از میان خود دو نفر عادل را هنگام وصیت به شهادت و گواهی فرا خوانید. و اگر در مسافرت بودید و مصیبت مرگ به سراغ شما آمد (و شاهد مسلمانی نبود) دو تن از غیر (همکیشان) تان را به گواهی بطلبید و اگر (در صداقت آنان) شک کردید، پس از نماز آن دو را نگاهدارید تا به خداوند قسم یاد کنند که ما حاضر نیستیم حق را به هیچ قیمتی بفروشیم، هر چند در مورد فامیل باشد و هرگز شهادت الهی را پنهان نمی کنیم، که در این صورت از گنهکارانیم.

نکته ها:

مسلمانی به نام «ابن ابی ماریه» همراه دو مسیحی به نام های تمیم و عدی که برادر بودند، به سفر تجاری رفتند. مسلمان بیمار شد، وصیت نامه ای نوشت و آن را میان وسایل خود

پنهان کرد و اموال خود را به آن دو مسیحی داد که به وارثان بدهند. پس از مرگش، آن دو نفر در میان اثاثیه ی او اجناس گرانبهایی دیده و برداشتند، پس از مراجعت به مدینه، باقی آنها را به وارثان دادند. ورثه، وصیت نامه را در میان وسایل دیدند که صورت همه ی اثاثیه در آن ثبت شده بود. چون مطالبه کردند، آن دو مسیحی انکار کردند، شکایت را نزد پیامبر بردند، در این هنگام بود که آیه ی فوق نازل شد. (۱)

طبق حدیثی از اصول کافی، پیامبر از آن دو سوگند گرفت و تبرئه شان کرد؛ ولی چون دروغشان از طریق نامه کشف شد، حضرت بار دیگر آن دو را احضار کرد. وارثان سوگند یاد کردند که اجناس دیگری هم بوده و آنها را پس گرفتند. (۲)

پیام ها:

۱- آستانه ی مرگ، آخرین فرصت برای وصیت کردن است. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ»

۲- هنگام وصیت، مؤمن باید دقت های لازم را به کار بندد. «حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ»

۳- برای ادای حق مردم، دو شاهد عادل بگیرید. «اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ»

۴- برای ادای حق مردم، اگر مسلمان حضور نداشت، با غیر مسلمان کار را محکم کنید. «غَيْرِكُمْ» (لکن غیر مسلمانی که خداوند را قبول داشته باشد تا بتواند به نام مقدس او سوگند یاد کند) «فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ»

۵- مراعات حقوق مردم همه جا مهم است و مکان بردار نیست. «ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ»

۶- برای پرداخت حق، هر گونه شک را دفع کنید. تَحْبِسُونَهُمَا ... إِنْ اِزْتَبْتُمْ

۷- سوگند، یکی از راه های شک زدایی است. «فَيَقْسِمَانِ»

۸- تنها سوگند به نام «الله» ارزشمند و معتبر است. «فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ»

ص: ۳۸۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۹- برای ادای حق از صحنه های مذهبی و ملکوتی و مکان ها و زمان های مقدس کمک بگیریم. (۱) «مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَتَقْسِمَانِ بِاللَّهِ»

۱۰- یکی از عوامل انحراف، رسیدن به پول است. «لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا»

۱۱- یکی از عوامل انحراف، محبت و علاقه های فامیلی است. «لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى»

۱۲- تنها موردی که متن «سوگندنامه» از طریق وحی، دیکته شده است، «حق الناس» است. لَا نَشْتَرِي ...

۱۳- کتمان حق و خیانت در گواهی، عادل را فاسق می کند و در همه ادیان الهی، حرام شمرده شده است. («ذَوَا عَيْدِلٍ»، می شود «لَمِنَ الْأَثِمِينَ»)

فَإِنْ عَثَرَ عَلَىٰ أَنَّهُمْ لَا اسْتَحَقُّوا إِثْمًا فَأَخْرَاجُ يَوْمَئِذٍ مَقَامَهُمْ مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقُّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۷)

پس اگر معلوم شد که آن دو شاهد (غیر مسلمان در سفر) گناه و خیانت کرده اند (و سوگندشان ناحق بوده)، دو نفر دیگر که (مسلمان هستند و شهادت بر ضررشان تمام شده و به میت نزدیک ترند) برخاسته و به خدا سوگند یاد نمایند که قطعاً گواهی ما (وارثان مسلمان) از گواهی آن دو (غیر مسلمانی که خیانتشان آشکار شده) به حق نزدیک تر است (و بگویند) ما (از حد و حق) تجاوز نکرده ایم که اگر چنین کنیم قطعاً از ستمکارانیم.

ص: ۳۸۸

۱- ۱). حضرت علی علیه السلام به شخصی که تقاضای بیت المال (علاوه بر سهم عادی خود) داشت فرمود: روز جمعه نزد او آید. سپس او را به نماز جمعه برد و جمعیت را به او نشان داد و فرمود: معنای تقاضای نابجای تو سرقت از اموال این مردم است. در این صحنه می بینیم که حضرت از نماز و جمعیت و جمعه برای تأثیر گذاری کلام نورانی خود بهره گرفته است.

کلمه ی «عُثُور» به معنای آگاهی بدون تجسس است. (۱)

مخفی نماند که گواهی و سوگند اولیای میت، بر اساس اطلاعی است که از قبل، درباره ی اموال او هنگام سفر یا غیر سفر داشته اند.

برای کلمه «اولیان» در آیه دو معنا می توان کرد:

الف: دو نفر وارث که گواهی بر ضررشان داده شده ولی بخاطر وارث بودن به میت نزدیک تر و اولی هستند.

ب: مراد همان دو گواهی هستند که میت از آنان درخواست گواه شدن کرده و لحظه مرگ حاضر بوده اند و به خاطر همین حضور یا درخواست، اولویت پیدا کرده اند. بنابراین ترجمه چنین می شود: اگر معلوم شد که دو نفر اول مرتکب گناه شدند پس دو نفر دیگر به جای آنان به گواهی دادن قیام کنند که آن دو نفر از کسانی باشند که دو شاهد نخست علیه آنان مرتکب گناه شده اند.

شهادت و گواهی باید از هر دو نفر و با اسم مبارک الله باشد و محتوای سوگند همان باشد که در آیه آمده است که اولاً سوگند ما راست است و ما قصد تجاوز به حقوق مردم را نداریم ثانیاً اگر سوگند ما دروغ بود اقرار به ستمگری خود داریم.

پیام ها:

۱- شهادت دروغ، نوعی تجاوز و ظلم به حقوق مردم است. اِغْتَدَيْتَا ... لِمَنْ الظَّالِمِينَ

ص: ۳۸۹

ذَلِكَ أَذْنِي أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَيَّ وَجْهَهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعِيدٌ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمِعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

این (روش به صواب) نزدیکتر است برای اینکه شهادت را به نحو درست ادا کنند و یا بترسند که بعد از سوگند خوردنشان سوگندهایی (به وارثان میت) برگردانده شود (و جای سوگند آنان را بگیرد). و از خداوند پروا کنید و (فرمان های او را) گوش کنید و خداوند، گروه فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

این آیه، فلسفه سختگیری و دقت در امر شهادت و شاهد گرفتن که در آیات قبل مطرح بود بیان می کند و این که سوگند بعد از نماز در حضور مردم، سبب می شود که شهادت ها واقعی باشد، چون اگر سوگند و شهادت آنان پذیرفته نشود، آبروی آنان در جامعه می رود.

پیام ها:

۱- مراسم و تشریفاتی که عامل حفظ و تثبیت حق مردم شود، ارزشمند است.

ذَلِكَ أَذْنِي أَنْ ...

۲- یکی از عوامل بازدارنده ی از گناه، نگرانی از رسوایی در جامعه است. «أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ»

۳- چنان زندگی کنیم که ناهلان عادل نما نتوانند با سوگند دروغ، زحمات ما را هدر دهند و بدانند که اظهارات نادرستشان توسط گروه بهتری رد می شود.

«أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ»

۴- در امر وصیت، سوگند و شهادت، تقوا داشته باشیم. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۵- شهادت ناحق، نشانه ی فسق است. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ»

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ «۱۰۹»

روزی (فرا رسد) که خداوند، پیامبران را گرد آورد پس بگوید: به دعوت شما چه پاسخی داده شد؟ گویند: ما علمی (به حقیقت امر) نداریم، همانا دانای غیب ها تویی تو.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام در باره ی تأویل این آیه فرمود: پرسش خداوند از پیامبران، پرسش درباره ی اوصیای آنهاست که جانشین انبیا بودند، رسولان الهی نیز پاسخ می دهند: ما درباره آنچه پس از ما درباره ی اوصیای ما کردند، خبر نداریم. (۱)

علم حقیقی از آن خداست و هر که علمی دارد از او دارد، همان گونه که غیب را تنها او می داند و علم آن را به هر کس بخواهد می دهد.

پیام ها:

۱- در قیامت از انبیا سؤال می شود که رفتار مردم نسبت به آنان چگونه بوده است.

«مَاذَا أُجِبْتُمْ»

۲- علم انبیا نسبت به علم الهی هیچ است. «لَا عِلْمَ لَنَا»

ص: ۳۹۱

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أُوتِيتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهَيْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْمَكْمَمَةَ وَالمَأْبُورَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَيْنَ إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنَّا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾

زمانی که خداوند فرمود: ای عیسی پسر مریم! نعمتم را بر تو و بر مادرت یاد کن. آنگاه که تورا با «روح القدس» (جبرئیل) تأیید کردم. در گهواره (به اعجاز) و در بزرگسالی (به وحی) با مردم سخن گفتمی و آنگاه که کتاب و حکمت و تورات و انجیل به تو آموختم، و (فراموش مکن زمانی را که) به اذن من از گل (چیزی) به صورت پرنده ساختی و در آن دمیدی، پس با اذن من پرنده ای شد، و با اذن من کور مادرزاد و پیسی گرفته را شفا می دادی، و آنگاه که به اذن من، مردگان را (زنده) از گور بیرون می آوردی، و (به یاد آور) زمانی که (دست ظلم) بنی اسرائیل را از تو کوتاه کردم، آنگاه که تو دلایل روشن برایشان آوردی، پس کافران از ایشان (درباره ی معجزات تو) گفتند: این، چیزی جز سحر آشکار نیست.

نکته ها:

از این آیه تا آخر سوره، درباره حضرت عیسی علیه السلام است.

در این آیه، انواع لطف الهی و در آغاز همه، تأیید به روح القدس درباره ی حضرت مسیح بیان شده است.

در آغاز آیه می فرماید: ای عیسی! یاد کن از نعمت هایی که به تو و به مادرت دادم، ولی

آنچه از نعمت‌ها در آیه به چشم می‌خورد همه‌ی نعمت‌ها مربوط به حضرت عیسی است (نه مادرش)، شاید به خاطر آن که نعمت به فرزند در حقیقت نعمت به مادر است.

شاید هم مراد آیه، نعمت‌هایی باشد که در سوره‌ی آل عمران درباره‌ی حضرت مریم آمده است. (۱)

شاید مراد از کتاب، کتب غیر تورات و انجیل باشد و نام تورات و انجیل با آنکه آن دو نیز کتابند به خاطر اهمیت برده شده است.

از حضرت علی علیه السلام پرسیدند: آن حیوانی که بدون قرار گرفتن در رحم (یا تخم) پیدا شد چیست؟ فرمود: پرنده‌ای که حضرت عیسی با دمیدن در مجسمه به وجود آورد. (۲)

پیام‌ها:

۱- یاد الطاف خدا به اولیایش، مایه‌ی دلگرمی برای رهروان حق است. «إِذْ»

۲- زن به مقامی می‌رسد که دوش به دوش پیامبر مطرح می‌شود. «عَلَيْكَ وَ عَلَيَّ وَإِيمَانُكَ»، بلکه یک زن و فرزند پیامبرش، با هم یک آیه شمرده می‌شوند. «وَجَعَلْنَاهَا وَ ابْنَهَا آيَةً» (۳)

۳- حضرت عیسی، با تکلم در گهواره، هم نبوت خویش و هم عفت و عصمت مادرش را ثابت کرد. «تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ»

۴- سخنان عیسی در گهواره نمایی از وحی بود. «أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ ...»

۵- اراده‌ی الهی، نیاز به تجربه، قدرت و گذشت زمان را حل می‌کند و حضرت عیسی، بدون تجربه و تمرین و صرف زمان، در کودکی همان حرف‌های صحیح را می‌گوید که در پیری می‌زند، نه حرف کودکانه. «فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا»

۶- پیامبران، هم باید علم داشته باشند «الْكِتَابَ»، هم بینش «الْحِكْمَةَ»، هم گفته‌های پیشینیان را بدانند «التَّوْرَةَ» و هم پیام جدید داشته باشند. «الْإِنْجِيلَ»

ص: ۳۹۳

۱- ۱. آل عمران، ۴۲-۴۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. انبیاء، ۹۱.

۷- تعبیر آفرینش و خلق، به غیر خدا هم نسبت داده می شود. «إِذْ تَخْلُقُ»

۸- اذن خداوند، مجوز ساختن مجسمه پرندگان بوده است. «تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي»

۹- اولیای خاص خدا، ولایت تکوینی دارند. (جملات «تَخْلُقُ، فَتَنْفُخُ، تُبْرِئُ تُخْرِجُ» به حضرت عیسی خطاب شده است).

۱۰- در اعجاز عیسی علیه السلام، هم نفس مسیحایی او و هم هنر مجسمه ساختن نقش داشته است. كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ ... فَتَنْفُخُ

۱۱- نفس مسیحایی، جماد را پرواز داد، ولی دل‌های بنی اسرائیل را نه. «فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا»

۱۲- آنجا که خطر شرک زیاد است، تکرار توحید لازم است. (تکرار تَخْلُقُ ...

يَاذْنِي ... تُبْرِئُ ... يَاذْنِي ... تُخْرِجُ الْمَوْتَى يَاذْنِي

۱۳- وقتی خداوند، قدرت احیاگری و شفا دادن را به انبیا می دهد، توسل و استمداد مردم نیز باید جایز باشد. تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ ... فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَ تُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي (مگر می شود خداوند به کسی قدرت بدهد، اما مردم را از توجه به آن منع کند؟!)

۱۴- زنده شدن مردگان و «رجعت»، در همین دنیا صورت گرفته است. «تُخْرِجُ الْمَوْتَى»

۱۵- سوء قصد بنی اسرائیل به حضرت عیسی علیه السلام، از سوی خدا دفع شد. «كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ»

وَ إِذْ أُوحِيَتْ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَ أَشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

و(به یاد آور) زمانی که به حواریون(یاران مخصوص حضرت عیسی) وحی فرستادم که ایمان آورید، گفتند:ایمان آورده ایم و شاهد باش که ما مسلمان و تسلیم هستیم.

نکته ها:

مراد از وحی به حواریون، ممکن است الهام به قلب خود آنها باشد نه پیام وحی از طریق حضرت عیسی علیه السلام. چنانکه امام صادق علیه السلام درباره ی این وحی فرمود: «الهموا» یعنی به آنان الهام شد. (۱)

تعداد حواریون به فرموده امام رضا علیه السلام دوازده نفر بود و سبب نامگذاری آنان به حواریون، پاک بودن آنان از درون و پاک کردن جامعه از گناهان از طریق موعظه و تذکر بود. (۲)

پیام ها:

۱- گاهی خداوند به دل های آماده الهام می کند. «أَوْحِيَتْ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ»

۲- ایمان به خدا، از ایمان به رسول جدا نیست. «آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي»

۳- وقتی هدایت، باطنی و الهی شد، عمیق و سریع اثر می کند. «أَوْحِيَتْ ... قَالُوا آمَنَّا»

۴- ارشاد بدون نور الهی از درون، یا بی اثر، یا کم اثر یا ناپایدار است. «أَوْحِيَتْ ... آمَنَّا وَ أَشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ»

۵- الهامات الهی به مردم، در مسیر تأیید وحی انبیاست، نه در برابر آنها.

«أَوْحِيَتْ ... آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي»

۶- نشان ایمان باطنی، اظهار و اقرار زبانی است، آن گونه که ایمان قلبی، پشتوانه ی شعارهای ظاهری است. «وَ أَشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ»

ص: ۳۹۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

(یاد آور) زمانی که حواریون گفتند: ای عیسی بن مریم! آیا پروردگارت می تواند (با دعای تو) از آسمان، خوانی (از غذا) برای ما فرود آورد؟ عیسی گفت: اگر مؤمنید، از خدا پروا کنید!

قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتُنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

گفتند: (ما نظر بدی نداریم و بهانه جو نیستیم بلکه) می خواهیم از آن بخوریم و دل‌هایمان اطمینان یابد و بدانیم که به ما راست گفته ای و بر آن مائده ی آسمانی از گواهان باشیم.

نکته ها:

نام گذاری این سوره به «مائده»، به خاطر همین درخواست مائده ی آسمانی است.

«مائِدَةٌ» هم به معنای غذاست، هم سفره ای که در آن غذا باشد.

چون حواریون شیوه ی سؤالشان از عیسی علیه السلام کمی بی ادبانه بود، به جای «یا رسول الله»، گفتند: «یا عیسی» و به جای «آیا خدا لطف می کند» گفتند: «آیا می تواند؟» و به جای «پروردگار ما»، گفتند: «پروردگارت»، جواب «اتَّقُوا اللَّهَ» شنیدند.

پیام ها:

۱- تقوا، نشانه ی ایمان است. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۲- اطمینان قلبی، مرحله ای بالاتر از ایمان است. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا» حضرت ابراهیم نیز در پاسخ سؤال خداوند که فرمود:

«أَوْ لَمْ تُؤْمِنُ» می فرماید: «بَلِّغْ وَلَكِنْ لِيُطَمِّنَ قَلْبِي» (۱)

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيداً لِأَوْلَادِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۱۱۴)

عیسی بن مریم گفت: خداوندا، پروردگارا! مائده ای از آسمان بر ما فرو فرست که برای نسل کنونی و آیندگان ما عید و نشانه ای از تو باشد و ما را روزی ده که تو بهترین روزی دهندگانی.

نکته ها:

معمولاً دعاهای قرآن با اسم «رب» آغاز می شود؛ ولی در این آیه با دو کلمه ی «اللَّهُمَّ رَبَّنَا» آمده است. شاید به خاطر اهمیت این حادثه و پیامدهای آن باشد.

پیام ها:

۱- توسل به اولیای خداوند برای قضای حوائج، جایز است. قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ... قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ ...

۲- برای پیامبران، مردم تاریخ و نسل ها مطرح اند. «لِأَوْلَادِنَا وَآخِرِنَا»

۳- از نشانه های الهی، باید برای همیشه درس گرفت. «وَآيَةً مِنْكَ»

۴- عید و جشن مذهبی از نظر قرآن کار صحیحی است. «تَكُونُ لَنَا عِيداً لِأَوْلَادِنَا وَآخِرِنَا» (میلاد اولیای خدا و بعثت پیامبر، کمتر از نزول مائده آسمانی نیست)

۵- حضرت عیسی، در دعا به جای مسأله ی خوردن، به الهی بودن مائده توجه

ص: ۳۹۷

می کند. «آیة مِنْكَ»

۶- در دعا، خدا را با ادب کامل و با صفت مناسب با خواسته، صدا بزینم. ابتدای آیه «اللَّهُمَّ رَبَّنَا» آمده و آخر آیه «خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

۷- به درخواست های مادی جهت معنوی دهیم. (حواریون اولین هدف خود را خوردن و سپس اطمینان داشتن «نَأْكُلَ مِنْهَا وَ تَطْمَئِنُّ» بیان کردند، ولی حضرت عیسی ابتدا برجا گذاشتن نشانه ی سرور برای تاریخ «عِيداً لِأَوْلَادِنَا وَ آخِرِنَا» سپس نشانه قدرت خداوند «وَ آيَةٌ مِنْكَ» و در مرحله سوم مسئله رزق را مطرح فرمود «وَ ارزُقْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» و بدین گونه به همه فهماند که مسائل معنوی و اجتماعی بر مسائل گروهی و اقتصادی مقدم است).

۸- به خدا توجه کنیم و به سراغ دیگران نرویم. «وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزَّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ «۱۱۵»

خداوند فرمود: من آن (مائده) را بر شما نازل می کنم، اما هر کدام از شما بعد از آن کفر ورزد، او را چنان عذاب خواهم کرد که هیچ یک از جهانیان را آن گونه عذاب نکنم.

نکته ها:

داستان نزول مائده به صورتی که در قرآن آمده است، در انجیل نیامده است. (۱)

در روایات آمده است: «پس از نزول مائده، برخی کافر شده، به صورت خوک درآمدند». (۲)

در بعضی روایات می خوانیم: «آنچه نازل شد نان و گوشت بود». (۳)

اگر برای یاران عیسی علیه السلام غذای آسمانی نازل شد، طبق روایات، برای رسول خدا صلی الله علیه و آله هم میوه ی بهشتی نازل گردید که منشأ پیدایش فاطمه ی زهرا علیها السلام شد. (۴)

ص: ۳۹۸

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفاسیر نورالثقلین و مجمع البیان.

۴-۴. بحار، ج ۴۳، ص ۵.

۱- دعای پیامبران مستجاب می شود. رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا ... إِنِّي مُتَزِّلُهَا

۲- آنان که به علم و یقین و شهود می رسند، مسئولیت سنگین تری دارند و کیفر تخلفشان هم سخت تر است. فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ ... پس کسانی که به مقام علم و شهود دست نیافته اند، از قهر خداوند دورترند.

۳- عذاب خداوند، درجاتی دارد. «عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا»

۴- آن که توقع بیشتری دارد و مائده ی آسمانی می خواهد، باید تعهد بیشتری هم داشته باشد. مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ ... عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا

وَ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمَّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَ لَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ «۱۱۶»

و زمانی که خداوند گفت: ای عیسی بن مریم! آیا تو به مردم گفتی: به غیر از خدا، من و مادرم را به عنوان دو معبود بگیری؟ (عیسی) گفت: (خدایا!) تو پاک و منزهی، مرا نشاید که حرف ناروایی که سزاوار من نیست بگویم، اگر چنین گفته بودم، تو آن را می دانستی (زیرا) تو آنچه را در دل و جان من است می دانی، اما من از آنچه در ذات توست بی خبرم، همانا، دانای تمام غیب ها تویی تو.

نکته ها:

در آیه ی ۱۰۹ همین سوره خواندیم که خداوند پیامبران را در قیامت جمع کرده، از آنان می پرسد: از مردم چه پاسخی شنیدید؟ این آیه، گفتگوی خدا و حضرت عیسی را در آن روز بیان می کند.

گرچه مسیحیان، امروز مریم را خدا نمی دانند؛ ولی چون گروهی از آنان در آن زمان عقیده

به خدا بودن مریم داشتند و یا به خاطر آنکه عبادت در برابر مجسمه‌ی او به منزله‌ی معبود قرار دادن اوست، تعبیر به «اله» شده است. «اتَّخِذُونِي وَ أُمَّي إِلَهَيْنِ»

«دُونِ اللَّهِ»، نشانه‌ی شرک است، نه نفی خدا، یعنی علاوه بر خدا، عیسی و مریم را معبود دانستن شرک است. البته تثلیث فعلی مسیحیان، اب و ابن و روح القدس است.

امام رضا علیه السلام فرمود: «درباره‌ی من دو گروه هلاک می‌شوند و من تقصیری ندارم: یکی علاقمندان افراطی، دیگری کینه توزان بی‌جهت». (۱)

تسبیح حضرت مسیح، خود نشانه‌ی دیگری است که خداوند منزّه از هر گونه شریکی است.

در آیات دیگر آمده است: «وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ» (۲)، «وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ» (۳) که خدا را از داشتن هر گونه فرزند، چه دختر چه پسر، منزّه می‌شمارد.

پیام‌ها:

۱- گاهی سؤال و توبیخ یک بی‌گناه، برای هشدار به دیگران است. «أَأَنْتَ قُلْتَ» گاهی به در می‌گویند تا دیوار بشنود.

۲- انبیا معصومند. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ»

۳- انبیا از غلو پیروان خود بیزارند. «إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتُهُ»

۴- همه‌ی گفته‌های انسان و اسرار درونش برای خداوند روشن و معلوم است.

«فَقَدْ عَلِمْتُهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي»

۵- تسبیح و تنزیه خدا از هر نسبت ناروا، لازم است. «سُبْحَانَكَ»

۶- علم انبیا محدود است. «لَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ» و کسی که علمش محدود است، شایسته‌ی خدایی نیست.

۷- افکار و اسرار مردم از امور غیبی است که خدا بدان آگاه است. تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي ... إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

ص: ۴۰۰

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲. انبیاء، ۲۶.

۳- ۳. نحل، ۵۷.

۸- آگاهی کامل و گسترده بر همه ی حقایق مخصوص خداست. «إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ»

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾

(حضرت عیسی به خداوند گفت: من، به آنان نگفتم مگر آنچه مرا به آن فرمان دادی که پرستید خداوندی را که پروردگار من و پروردگار شماست، و تا زمانی که در میان آنان بودم، شاهد و ناظر بر آنان بودم، پس چون مرا (از میانشان) باز گرفتی، تو خود بر آنان مراقب بودی و تو بر هر چیز گواهی.

نکته ها:

«توفی» به معنای اخذ و گرفتن تمام و کمال است و مرگ یکی از مصادیق آن است. خداوند حضرت عیسی علیه السلام را از میان قومشان برداشته و تا زمان قیام امام زمان علیه السلام زنده نگه می دارد و همراه آن حضرت ظهور خواهد کرد.

پیام ها:

۱- پیامبران معصومند و جز فرمان خدا، کاری را انجام نمی دهند و در وحی هیچ تغییر و تصرّفی نمی کنند. «مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ»

۲- حضرت عیسی، خود را همچون دیگران، دست پرورده ی خدا می داند. «رَبِّي وَرَبَّكُمْ»

۳- انبیا، ناظر بر افعال مردمند. «كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا»

۴- دعوت به یکتاپرستی، مهم ترین وظیفه ی انبیاست. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ» (با اینکه مأموریت عیسی تنها توحید نبوده، اما آیه فقط توحید را مطرح می کند)

۵- دلیل و ملاک پرستش خدا، ربوبیت اوست. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ»

إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (۱۱۸)

(عیسی گفت: خدایا!) اگر عذابشان کنی، پس آنان بندگان تو هستند و اگر آنان را بیامرزی، پس همانا تو خود توانمند و حکیمی.

نکته ها:

حضرت عیسی در پاسخ به خداوند که فرمود: آیا تو به مردم گفتی من و مادرم را خدا بگیرند؟ با جدا کردن خود از مردم و این که تنها خداوند مالک آنان است، فرمود: در گرایشهای شرک آلود امت خود، نقشی نداشته است.

به روایت ابوذر، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شبی تا صبح در رکوع و سجود این آیه را تلاوت می نمود.

از آن حضرت سؤال کردم چگونه بود که تا صبح این آیه را تلاوت فرمودید. حضرت فرمود:

از خداوند طلب شفاعت برای امت می کردم و خداوند سرانجام آن را به من داد و امت در صورتی که شرک نورزند، به آن نائل خواهند شد. (۱)

در روایتی دیگر آمده است وقتی حضرت این آیه را تلاوت فرمود، دستان مبارک را بلند کرده و با حال گریه فرمود: «اللهم امتی» و به امت خود دعا می کرد. خداوند جبرئیل را بر حضرت فرستاد و فرمود: «أنا سنرضیک فی امتک و لا نسوئک» ما تو را خشنود خواهیم کرد و نمی گذاریم ناراحت شوی. (۲)

پیام ها:

۱- انبیا، تسلیم پروردگارند. إِنْ تُعَذِّبُهُمْ ... وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ از کار خدا نمی توان سؤال کرد: «لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ» (۳)

ص: ۴۰۲

۱- ۱). تفسیر مراغی.

۲- ۲). تفسیر ابن کثیر.

۳- ۳). انبیاء، ۲۳.

۲- عذاب و یا آمرزش مشرکان بدست خداست. **إِنْ تُعَذِّبُهُمْ ... وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ**

۳- قهر یا مهر خداوند، بر اساس عزّت و حکمت است. **«أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»**

قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» (۱۱۹)

خداوند فرمود: این، روزی است که راستگویان را صداقتشان سود دهد، برایشان باغهایی است که زیر درختانش نهرها جاری است، همیشه در آن ماندگارند، خداوند از آنان راضی است، آنان نیز از او راضی اند، این رستگاری بزرگ است.

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۱۲۰)

ملک و حکومت آسمان ها و زمین و آنچه در آنهاست تنها از آن خداست، و او بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در آیات قبل، سخنان عیسی علیه السلام در محضر خداوند مطرح شد که:

۱. من جز حقّ نمی گویم. **«مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ»**

۲. اگر ناحقّی گفته ام تو می دانی. **«إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ»**

۳. جز یکتاپرستی که مرا امر کردی، به مردم چیزی نگفتم. **«مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ»**

۴. مراقب و ناظر مردم بودم تا منحرف نشوند. **«كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا»**

در این آیه خداوند می فرماید: همه ی سخنان عیسی صحیح و راست است و امروز روزی

است که راستی راستگویان نجات بخش است.

پیام ها:

۱- مؤمنان، اگر به خاطر صداقتشان، مشکلاتی را در دنیا تحمل کنند، این راستی و صداقت در آخرت برای آنان کارساز است.
«يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ»

۲- تنها صادقان نفع می برند، نه مدعیان، شعاردهندگان و ریاکاران. يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ ...

۳- بهشت در کنار رضایت خداوند، فوز بزرگ و رستگاری است. جَنَّتْ ... رَضِيَ اللَّهُ ... ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

۴- عبادت کسی شایسته است که سلطنت عالم و قدرت مطلقه ی هستی در اختیار اوست، نه دیگران، گرچه پیامبر باشند. «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۰۴

این سوره، یکصد و شصت و پنج آیه دارد و همه ی آیات آن یکجا در مکه و با تشریفات خاصی نازل شده است. جبرئیل، این سوره را با بدرقه ی هفتاد هزار فرشته بر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نازل کرد.

پیام اصلی آیات این سوره، مبارزه با شرک و دعوت به توحید است. از آنجا که مشرکان جزیره العرب به اعتقاد خود، بعضی چهارپایان را حلال و بعضی را حرام می دانستند، قرآن در مقام مبارزه با این گونه خرافات و باورهای غلط، از آیه ی ۱۳۶ این سوره به بعد، احکامی را در مورد چهارپایان بیان می دارد که بدین جهت این سوره، «انعام» نام گرفته است.

روایاتی درباره ی فضیلت این سوره و نیز برآورده شدن حاجت به واسطه ی تلاوت این سوره آمده است. از جمله از امام صادق علیه السلام نقل شده که هر کس چهار رکعت نماز (با دو سلام) بخواند، آنگاه این سوره و سپس دعایی را قرائت

کند، حاجاتش برآورده می شود. (۱)

در هیچ سوره ای به اندازه ی این سوره، کلمه ی «قل» نیامده است. تکرار ۴۴ بار این خطاب به پیامبر، شاید به خاطر آن است که در این سوره، عقائد باطل و انحراف ها و توقّعات بی جای مشرکان بیان شده و لازم است قاطعیّت در کار باشد. این مطلب بیانگر آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله مأمور است متن وحی را بی کم و کاست بگوید.

ص: ۴۰۸

۱-۱. تفسیر اطيّب البیان.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

ستایش مخصوص خداوندی است که آسمان ها و زمین را آفرید و تاریکی ها و روشنی را قرار داد، اما کافران (دیگران را) با پروردگارشان برابر و همتا می گیرند.

نکته ها:

در تمام قرآن، واژه ی «نور» مفرد و واژه ی «ظلمات» به صورت جمع آمده است. اصولاً - حق، یکی است و راههای باطل بسیار. آری؛ نور، نشانه ی وحدت و ظلمات، نشانه ی پراکندگی است. «يَعْدِلُونَ» از «عدل»، به معنای همتاست.

اولین آیه ی این سوره، به «آفرینش نظام هستی»، دومین آیه به «آفرینش انسان» و سومین آیه به نظارت بر «اعمال و رفتار انسان» اشاره دارد.

به فرموده ی حضرت علی علیه السلام: این آیه، پاسخ به سه گروه از منحرفان است:

الف: «مادیون» که منکر آفرینش الهی و حدوث خلقتند. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ...

ب: «دوگانه پرستان» که برای نور و ظلمت دو مبدأ قائلند. «جَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ» (۱)

ص: ۴۰۹

۱ - ۱). «اوستا»ی فعلی، اهریمن را خدای ظلمات و اهورا مزدا را خدای نور دانسته و میان آن دو تضاد قائل است. تفسیر الکاشف.

ج: «مشرکان» که برای خداوند، شریک و شبیه قائلند. «ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ» (۱)

امام موسی بن جعفر علیهما السلام درباره ی... بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ فرمودند: یعنی، کافران، ظلمات و نور و جور و عدل را یکسان می شمارند. (۲)

پیام ها:

۱- خداوند هم از عدم به وجود آورده است، هم در موجودها، کیفیات جدید و نوآوری هایی قرار می دهد. (آفرینش ابتدائی «خَلَقَ» آفرینش تبعی «جَعَلَ»)

۲- شریک دانستن برای خدا، نوعی انکار خدا و کفر به اوست. «الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ»

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ» (۲)

او کسی است که شما را از گل آفرید، پس از آن اجل را (برای زندگی شما در دنیا) قرار داد و اجل معین (که مربوط به آخرت یا غیر قابل تغییر در دنیا است) نزد اوست. پس (با وجود این) شما شک و شبهه می کنید؟

نکته ها:

در آیه ی پیش، مسائل آفاقی و خلقت آسمان ها و زمین مطرح شده، اینجا خلقت انسان و حیات محدود او در این دنیا آمده است.

در قرآن، ۲۱ مرتبه از «أجل مسمی» سخن به میان آمده است.

خداوند برای عمر انسان دو نوع زمان بندی قرار داده: یکی حتمی که اگر همه ی مراقبت ها هم به عمل آید، عمر (مانند نفت چراغ) تمام می شود. و دیگری غیر حتمی که مربوط به کردار خودمان است، مثل چراغی که نفت دارد، ولی آن را در معرض طوفان قرار دهیم.

ص: ۴۱۰

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر عیاشی؛ بحار، ج ۹، ص ۳۵۵.

در روایات، کارهایی همچون: صله ی رحم، صدقه، زکات، دعا و... سبب طول عمر و اعمالی همچون: قطع رحم و ظلم و... سبب کوتاه شدن عمر دانسته شده است.

امام باقر علیه السلام در مورد «أَجَلًا وَ أَجَلٌ» فرمود: آنها دو أجل هستند: یکی محتوم و قطعی و دیگری موقوف (یعنی مشروط و معلق). (۱)

به نقل ابن عباس، خداوند برای انسان دو أجل قرار داده: یکی از تولد تا مرگ، دیگری از مرگ تا قیامت. انسان با اعمال خود، گاهی از یکی می کاهد و به دیگری می افزاید. پس پایان أجل هیچکس قابل تغییر نیست. «وَ مَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لَا يُنْقَضُ مِنْ عُمْرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ» (۲)

پیام ها:

۱- مدت عمر و پایان زندگی، به دست ما نیست. هُوَ الَّذِي ... قَضَى أَجَلًا

۲- تنها خداوند بر أجل مسمی (أجل قطعی)، آگاه است. «أَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ»

۳- با آنکه آفرینش و پایان کار انسان، همه از خدا و به دست اوست، پس چرا در مبدأ و معاد شک کنیم؟ «ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ»

وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ وَ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ» (۳)

و اوست که در آسمان ها و در زمین خداوند است. نهان و آشکار شمارا می داند و هرچه را به دست می آورد (نیز) می داند.

نکته ها:

در پاسخ به عقیده ی انحرافی چند خدایی (خدای باران، خدای جنگ، خدای صلح، خدای زمین و...) این آیه می فرماید: خدای همه چیز و همه جا یکی است.

امام صادق علیه السلام درباره این آیه فرمود: «او به تمام مخلوقات از نظر علم و قدرت و سلطه و

ص: ۴۱۱

۱- ۱. کافی، ج ۱، ص ۱۴۷.

۲- ۲. فاطر، ۱۱.

پیام ها:

۱- ایمان به احاطه علمی خداوند، هم انگیزه برای کار نیک است و هم بازدارنده از کار بد. «يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ»

وَ مَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾

و هیچ نشانه و آیه ای از نشانه های پروردگارشان برای آنها نمی آمد، جز آنکه (به جای تصدیق و ایمان) از آن اعراض می کردند.

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمُ الْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ﴿٥﴾

پس همین که حق برای آنان آمد، آن را تکذیب کردند، پس به زودی خبرهای مهم (و تلخی درباره ی کیفر) آنچه را به مسخره می گرفتند، به سراغشان خواهد آمد.

نکته ها:

شاید مراد از «خبرهای بزرگ» در آیه، خبر فتح مکه یا شکست مشرکان در جنگ بدر و امثال آن باشد. (۲)

پیام ها:

۱- برای لجبازان، نوع دلیل و آیه تفاوتی ندارد، آنها همه را بدون تفکر رد می کنند. «آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ»

۲- هم باید به مؤمنان دلگرمی داد که راهشان حق است، «بِالْحَقِّ» و هم کافران را تهدید کرد که خبرهای تلخ برایتان خواهد آمد. «فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ»

ص: ۴۱۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین؛ توحید صدوق، ص ۱۳۳.

۲- ۲). تفسیر مراعی.

۳- استهزا، شیوه ی همیشگی کفار است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

۴- سقوط انسان سه مرحله دارد: اعراض، تکذیب و استهزا. در این دو آیه به هر سه مورد اشاره شده است. «مُعْرِضِينَ - كَذَّبُوا يَسْتَهْزِؤْنَ»

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّانُهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَا هُمْ بِدُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾

آیا ندیدند که چه بسیار امت های پیش از آنان را هلاک کردیم، با آنکه در زمین به آنان جایگاه و توانی داده بودیم که به شما نداده ایم؟ (باران و برکت) آسمان را پی در پی برایشان فرستادیم و نهرهای آب از زیر پاهایشان جاری ساختیم، پس آنان را به کیفر گناهانشان هلاک کردیم و نسل دیگری پس از آنان پدید آوردیم.

نکته ها:

«قرن» به امّتی گفته می شود که یکپارچه هلاک شده باشند. (۱) به مردمی هم که در یک زمان زندگی می کنند، قرن گفته می شود و چون معمولاً یک نسل، از ۶۰ تا ۱۰۰ سال طول می کشد، از این رو به ۶۰ یا ۸۰ یا ۱۰۰ سال یک قرن می گویند. (۲)

کلمه «مدرار» به معنای ریزش فراوان و پی در پی باران و به مقدار نیاز است. (۳)

پیام ها:

۱- افرادی که از تاریخ پند نمی گیرند، توبیخ می شوند. «أَلَمْ يَرَوْا»

۲- کفار صدر اسلام از تاریخ امّت های پیشین آگاه بودند و می توانستند درس

ص: ۴۱۳

۱- ۱. اقرب الموارد.

۲- ۲. تفاسیر المیزان و کبیر فخر رازی.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان ذیل آیه ۵۲ سوره هود.

بگیرند. «أَلَمْ يَرَوْا»

۳- توجه به زوال نعمت ها و سرنگونی گنهکاران، از عوامل غفلت زدایی است.

أَلَمْ يَرَوْا ... فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ

۴- تمدن هایی قبل از اسلام وجود داشته؛ سپس منقرض شده اند. «أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۵- از روش های تربیتی قرآن این است که داستان های واقعی و آموزنده را برای عبرت مردم نقل می کند. «أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۶- کیفر آنان که از امکانات خداداد استفاده سوء کنند، نابودی است. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۷- به جای «أرسلنا من السماء»، فرمود: «أَرْسَلْنَا السَّمَاءَ» (آسمان را برای شما فرستادیم) تا نهایت لطف الهی را بیان کند.

۸- عملکرد مردم، عامل تحولات و حوادث تاریخی است. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»

۹- هلاکت مردم به سبب گناهانشان، از سنت های الهی است. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»

۱۰- خداوند، علاوه بر عذاب آخرت، در این دنیا هم کیفر می دهد. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ»

۱۱- اگر امکانات در دست صالحان باشد، نماز را برپا می دارند. «إِنَّ مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۱) ولی اگر در دست ناهلان بی ایمان باشد، فساد و گناه می کنند. مَكَانَهُمْ ... فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ

۱۲- امکانات مادی، مانع قهر و عذاب الهی نیست. مَكَانَهُمْ ... فَأَهْلَكْنَاهُمْ آن گونه که کافران خیال می کردند: «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَ أَوْلَادًا وَ مَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ» (۲)

۱۳- امکانات مادی، رمز کامیابی نیست. مَكَانَهُمْ ... فَأَهْلَكْنَاهُمْ چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ أَلَمْ يَرَأْهُ اسْتَغْنَى» (۳)

۱۴- دو نوع مرگ داریم: طبیعی که با فرارسیدن أجل عمر انسان به پایان می رسد

ص: ۴۱۴

۱- ۱. حج، ۴۱.

۲- ۲. سبأ، ۳۵.

۳- ۳. علق، ۶-۷.

و غیر طبیعی که به خاطر کيفر الهی و با حوادث غیر منتظره است. «بِذُنُوبِهِمْ»

۱۵- قدرتمندان گنهکار فکر نکنند دنیا همیشه به کامشان است، خداوند دیگران را جایگزین آنان می کند. فَأَهْلَكْتَاهُمْ ... وَ
أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ

وَ لَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

و(کافران لجوج که در پی بهانه جویی اند حتی) اگر نوشته ای را در کاغذی بر تو نازل می کردیم که آن را با دست های خود لمس می کردند، باز هم کافران می گفتند: این، جز جادویی آشکار نیست.

نکته ها:

گروهی از مشرکان می گفتند: ما در صورتی ایمان می آوریم که نوشته ای بر کاغذ، همراه با فرشته ای بر ما نازل کنی. ولی دروغ می گفتند و در پی بهانه جویی بودند.

«قِرْطَاسٍ» چیزی است که بر روی آن بنویسند، چه کاغذ، چه چوب، یا پوست و سنگ، ولی امروز به کاغذ گفته می شود.

پیام ها:

۱- وقتی پای لجاجت در کار باشد، هیچ دلیلی کارساز نیست، حتی محسوسات را منکر می شوند. فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ ... إِنَّ هَذَا إِلَّا
سِحْرٌ مُبِينٌ

۲- نسبت سحر، از رایج ترین نسبت هایی بود که مشرکان به پیامبر می دادند. «إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ»

وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَ لَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكَاً لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ» (۸)

و (کافران بهانه جو) گفتند: (اگر محمد، رسول است) چرا فرشته ای بر او نازل نشده (تا او را در دعوت کمک کند)، در حالی که اگر فرشته ای نازل می کردیم (باز هم لجاجت خواهند کرد و) کار آنان پایان می یافت و هیچ مهلتی به آنان داده نمی شد.

نکته ها:

نزول فرشته ی مورد تقاضای کفار، اگر به صورت انسان باشد که مانند همان پیامبر خواهد بود و اگر به صورت واقعی اش جلوه کند، طاقت دیدن آن را ندارند و با مشاهده ی آن، جان خواهند داد. (۱)

روحیه ی تکبر، اجازه نمی دهد که انسان از بشری همانند خود پیروی کند. می گوید: چرا انبیا مثل ما غذا می خورند و در بازارها راه می روند و همچون ما لباس می پوشند؟ «وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» (۲) به یکدیگر می گفتند: اگر از پیامبری مثل خودتان اطاعت کنید، زیان کرده اید. «وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلُكُمْ إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ» (۳)

پیام ها:

۱- کفار بهانه گیر، انسان را شایسته مقام رسالت نمی دانستند و تقاضای دیدن فرشته را داشتند. «لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ»

۲- سنت الهی چنین است که اگر معجزه ای به درخواست مردم انجام شود و انکار کنند، هلاکت قطعی سراغشان خواهد آمد. (۴) «لَقُضِيَ الْأَمْرُ»

(شیوه دعوت های الهی، براساس آزادی، تفکر، انتخاب و مهلت داشتن است.

ص: ۴۱۶

۱- ۱. تفاسیر کبیر فخر رازی و نورالثقلین.

۲- ۲. فرقان، ۷.

۳- ۳. مؤمنون، ۳۴.

۴- ۴. تفسیر مراغی.

تقاضای راه دیگری مانند: نزول فرشته یا غذای آسمانی، فرصت و مهلت را می گیرد و در این صورت تنها راه، پذیرش دعوت است و گرنه هلاکت.)

وَ لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَ لَلْبَشَرِ لَآلِيهِمْ مَا يَلْبَسُونَ ﴿٩﴾

و اگر (پیامبر را) فرشته قرار می دادیم، حتماً او را به صورت مردی در می آوردیم (که باز هم می گفتند: این انسانی همانند خود ماست و همان شبهه را تکرار می کردند بنابراین) کار را بر آنان مشتبه می ساختیم همان طور که آنان (با ایرادهای خود) کار را بر دیگران مشتبه می سازند.

نکته ها:

کلمه «لَبَسَ» (بر وزن درس) به معنای پرده پوشی و اشتباه کاری است؛ ولی کلمه «لَبَسَ» (بر وزن قفل) به معنای پوشیدن لباس است. (۱)

اگر پیامبر و الگوی انسان ها فرشته باشد، چگونه می تواند پیشوای انسان هایی باشد که دچار طوفان غرائزند و شکم و شهوت دارند؟

ممکن است، معنی آیه چنین باشد: اگر پیامبر، فرشته می شد، باید به صورت مردی ظاهر شود که او را ببینند و این سبب به اشتباه افتادن مردم می شد که آیا او انسان است یا فرشته.

لَلْبَشَرِ لَآلِيهِمْ

پیام ها:

۱- سنت های الهی حکیمانه است و با تمایلات این و آن عوض نمی شود. «لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا» (حرف «لَوْ» نشانه آن است که ما کار خودمان را می کنیم و کاری به تقاضاهای بی مورد نداریم.)

ص: ۴۱۷

۲- برای تربیت و دعوت، باید الگوهای بشری ارائه داد که در دعوت و عمل پیشگام باشند. «لَجَعَلْنَا رُجُلًا»

۳- پیامبران از میان مردم انتخاب می شوند. «لَجَعَلْنَا رُجُلًا»

و لَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿۱۰﴾

و قطعاً پیامبرانی پیش از تو هم استهزا شدند، پس عذابی که به استهزای آن می پرداختند بر مسخره کنندگان از ایشان فرود آمد.

نکته ها:

این آیه، تسکینی برای پیامبر اسلام است که اولاً: پیامبران پیشین هم مورد استهزا قرار گرفته اند. ثانیاً: نه تنها عذاب اخروی؛ بلکه قهر دنیوی هم دامنگیر استهزا کنندگان می شود.

پیام ها:

۱- یاد مشکلات دیگران، صبر انسان را زیاد می کند و مبلغ دین نباید از استهزای مخالفان دلتنگ شود. «لَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- استهزا، یکی از جنگ های روانی دشمن و برای تضعیف روحیه ی رهبران است که باید در برابر آن مقاومت کرد. «اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۳- مسخره کنندگان، عاقبت ذلیل می شوند و استهزا، دامن خودشان را می گیرد.

«فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا»

۴- استهزای دین، یکی از گناهان کبیره است که وعده ی عذاب بر آن داده شده است. «فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا ...»

۵- خداوند حامی انبیاست و استهزا کنندگان را هلاک می کند. «فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا ...»

۶- استهزا شیوه دائمی کفار است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ أَنْظِرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ﴿١١﴾

(ای پیامبر! به آنان) بگو: در زمین بگردید، سپس بنگرید که سرنوشت تکذیب کنندگان چگونه شد؟

نکته ها:

فرمان «سِيرُوا فِي الْأَرْضِ» شش بار در قرآن آمده است. گرچه هدف از دستور سیر در زمین عبرت گرفتن و آدم شدن است و کافران هرگز به این آیه با این هدف عمل نکرده اند.

پیام ها:

۱- سفرهای علمی و آموزنده و عبرت آور، ستوده و نیکوست. سِيرُوا ... ثُمَّ أَنْظِرُوا

۲- شکست و سقوط مخالفان حق، حتمی است، اگر شک دارید، تاریخشان را بخوانید و با سفر، آثارشان را ببینید و عبرت بگیرید. سِيرُوا ... ثُمَّ أَنْظِرُوا

۳- عوامل عزت یا سقوط جوامع، قانونمند است. اگر عواملی مثل انکار و تکذیب حق در زمانی سبب هلاکت شد، در زمان های دیگر هم سبب می شود. سِيرُوا ... أَنْظِرُوا

۴- یکی از عوامل سقوط تمدن ها، تکذیب انبیاست. «عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»

۵- جلوه های گذرا مهم نیست، پایان کار مهم است. «عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»

قُلْ لِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

بگو: آنچه در آسمان ها و زمین است برای کیست؟ بگو: برای خداوند است که بر خود، رحمت را مقرر کرده است. او قطعاً شما را در روز قیامت که شکی در آن نیست جمع خواهد کرد. کسانی که خود را باختند (و با هدر دادن استعدادها، به جای رشد، سقوط کردند) همان ها ایمان نمی آورند.

نکته ها:

موضوع و جوب رحمت بر خدا، در قرآن دوبار آنهم در این سوره (آیات ۱۲ و ۵۴) آمده است.

جمله ی «لَا رَيْبَ فِيهِ»، هم درباره ی قرآن آمده است، هم درباره ی قیامت.

به جای استدلال، در پی هوا و هوس بودن و به جای اولیای خدا، سراغ طاغوت رفتن و به جای ایمان و اعتقاد به آخرت، کفر ورزیدن و به جای تسلیم نور، تسلیم نار شدن، خسارت عظیم کفار است.

خداوند همان گونه که بر ما تکالیفی واجب کرده است، وظایفی را هم بر خود مقرر فرموده؛ از جمله: هدایت کردن: «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱)، رزق دادن: «عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (۲)، لطف کردن: «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِي الرَّحْمَةَ» (۳) و پیروزی و غلبه ی دین خدا: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۴) ولی زمینه ی بهره مند شدن از رحمت الهی، رحم به بندگان است. چنانکه در حدیث آمده است: «مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ» (۵)

سلمان از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده که فرمود: «رحمت خداوند، صد درجه دارد، یک درجه ی آن، منشأ همه ی الطاف الهی در دنیا شده است، خداوند در قیامت، با همه ی صد درجه رحمت

ص: ۴۲۰

۱-۱. لیل، ۱۲.

۲-۲. هود، ۶.

۳-۳. انعام، ۱۲.

۴-۴. مجادله، ۳۱.

۵-۵. کنز العمال، ج ۳، ص ۱۶۲ و تفسیر فی ظلال القرآن.

خود با مردم معامله خواهد کرد». (۱)

قرآن، رحمت الهی را بر همه چیز شامل می‌داند: «رَحْمَتِي وَسَمِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۲) و این رحمت، مصداق های فراوانی دارد، از جمله:

باران: «يُنزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَطَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ» (۳)

شب و روز: «وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ» (۴)

پیامبر: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۵)

قرآن: «هَذَا بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ» (۶)

تورات: «كِتَابٌ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً» (۷)

آزادی: «فَأَنْجَيْنَاهُ وَالدِّينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا» (۸)

علاقه ی به همسر: «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (۹)

گیاهان و میوه ها: «فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱۰) پذیرش توبه: «لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ» (۱۱)

پیام ها:

۱- یکی از شیوه های تبلیغی که پیامبر مأمور به آن است، طرح سؤال و جواب است. قُلْ لِمَنْ ... قُلْ لِلَّهِ

۲- هستی بر اساس رحمت است و رحمت الهی بر همه چیز و همه جا گسترده است. «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ»

۳- همان گونه که آفریده های خدا در دنیا (مثل: باد، باران، روز و شب، گیاهان...) رحمت است، معاد هم رحمت است. «لِيَجْمَعَنَّكُمْ»

ص: ۴۲۱

۱- ۱). تفسیر فی ظلال القرآن.

۲- ۲). اعراف، ۱۵۶.

۳- ۳). شوری، ۲۸.

۴- ۴). قصص، ۷۳.

۵- ۵). انبیا، ۱۰۷.

٦-٦. جاثيه، ٢٠.

٧-٧. هود، ١٧.

٨-٨. اعراف، ٧٢.

٩-٩. روم، ٢١.

١٠-١٠. روم، ٥٠.

١١-١١. زمر، ٥٣.

۴- گرچه رحمت الهی گسترده و لازم است، لیکن گروهی خود را محروم می کنند. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳)

و تنها برای اوست آنچه در شب و روز قرار گرفته و او شنوای داناست.

نکته ها:

شب و روز، مانند گهواره، انسان و موجودات را در دامن خود آرامش می بخشد. برخی موجودات در شب، و بعضی در روز استراحت می کنند.

پیام ها:

۱- هم کل نظام از خداوند است؛ «وَلَهُ مَا سَكَنَ»، هم نظارت و کنترل از آن اوست.

«هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ اتَّخَذُ وَلِيًّا فَأَطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۴)

بگو: آیا غیر از خدا را سرپرست خود بگیرم در حالی که او آفریدگار آسمان ها و زمین است او همه را طعام می دهد، ولی کسی به او طعام نمی دهد. بگو: همانا من مأمورم که اولین کسی باشم که تسلیم فرمان اوست. و (به من گفته شده که) هرگز از مشرکان مباش.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که جمعی از اهل مکه به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: تو به خاطر فقر، از بت ها دست کشیده ای، ما حاضریم تو را بی نیاز کنیم تا با ما مخالفت نکنی. این آیه نازل شد

و به آنان پاسخ داده شد.

پیام ها:

۱- انسان به دلیل نیازها و محدودیت‌ها به طور فطری به سراغ سرپرست و پناهگاه می رود، لیکن بحث اصلی بر سر آن است که به سراغ چه کسی برویم. قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتَّخَذُ ...

۲- خداوند آسمان و زمین را بدون الگوی قبلی آفرید. «فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ» فاطر، یعنی آفریننده مبتکر.

۳- تأمین نیازها از شئون ولایت الهی است. وَلِيًّا ... يُطْعِمُ

۴- جز خداوند، همه ی معبودها و مخلوقات نیازمندند. «لَا يُطْعِمُ»

۵- چون خداوند هم خالق بشر و هم رازق اوست و نیازهایش را برطرف می کند، به همین دلیل انسان باید نسبت به خدا تعبد و ولایت پذیری داشته باشد.

فَاطِرٍ ... وَ هُوَ يُطْعِمُ ... إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ

۶- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور به اظهار موضع عقیدتی خود می باشد. قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ ...

۷- رهبر باید پیشگام در آیین باشد و بالاترین درجه ی اخلاص و تسلیم را داشته باشد. «أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ»

۸- پذیرش ولایت غیر خدا، شرک است. أَعْيَرَ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا ... لَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ «۱۵»

بگو: همانا اگر پروردگارم را نافرمانی کنم، از عذاب روزی بزرگ بیمناکم.

نکته ها:

خوف و ترس دو گونه است:

الف: ناپسند، مثل: ترس از جهاد.

ب: پسندیده، مانند: خوف از عذاب الهی.

پیام ها:

۱- ترس اولیای خدا، از قهر الهی است، نه از طاغوت ها و مردم. أَخَافُ ... رَبِّي

۲- توجه به ربوبیت خداوند، مقتضی پرهیز از معصیت اوست. «إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي»

۳- از عوامل بازدارنده از انحراف و خطا، ترس از کیفر است. «أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

۴- اظهار ترس رسول خدا از قیامت، نقش سازنده ای برای دیگران دارد. قُلْ إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

۵- در برابر تطمیع و وعده های دیگران، از اهرم حساب قیامت استفاده کنید. (با توجه به شأن نزول آیه ی قبل که پیشنهاد کردند ما تو را بی نیاز می کنیم، تو از تبلیغ دست بردار، پیامبر می فرماید: من از قیامت می ترسم.) إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ «۱۶»

در آن روز، از هر کس عذاب الهی برداشته شود، قطعاً مشمول رحمت الهی شده و این است رستگاری آشکار.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوگند به خدایی که جانم در دست اوست! هیچ کس در قیامت با عمل خود به بهشت نمی رود. پرسیدند: حتی شما یا رسول الله؟! فرمود: «حتی من، مگر آنکه فضل و رحمت خدا مرا دریابد. سپس دستان مبارک خود را روی سر نهاد و این آیه را تلاوت کرد». (۱)

ص: ۴۲۴

البته بدیهی است که رحمت الهی تنها به اعمال صالح و افراد نیکوکار تعلق می‌گیرد.

پیام‌ها:

۱- خطر، متوجه همه است و نجات از عذاب الهی، لطف ویژه می‌طلبد. مَنْ يُصْرِفُ ... فَقَدْ رَحِمَهُ

۲- تسلیم خدا شدن، زمینه‌ی دریافت رحمت الهی است. إِنِّي أَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ - مَنْ يُصْرِفُ عَنْهُ ... فَقَدْ رَحِمَهُ

۳- تنها رحم الهی قهر او را برمی‌گرداند، قبول اعمال ما و شفاعت اولیای خدا هم پرتوی از رحمت اوست. مَنْ يُصْرِفُ ... فَقَدْ رَحِمَهُ

وَإِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمَسُّكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

و اگر خداوند (برای آزمایش و رشد، یا کیفر اعمال) تو را با (اسباب) زیان و آسیب درگیر کند، جز خودش هیچ کس برطرف کننده آن نیست و اگر خیری به تو برساند، پس او بر هر چیز تواناست.

پیام‌ها:

۱- سرچشمه‌ی همه‌ی امور یکی است، نه آنکه خیرات از منبعی و شرور از منبع دیگر سرچشمه‌ی گیرد. وَإِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ ... وَإِنْ يَمَسُّكَ بِخَيْرٍ

۲- باید همه‌ی امیدها به خدا و همه‌ی خوف‌ها از او باشد. «فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ»

۳- قوانین الهی استثنا بردار نیست، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در مواجهه با حوادث تلخ و شیرین، باید متوجه خدا باشد. وَإِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ ... وَإِنْ يَمَسُّكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾

اوست که بر بندگان خود قاهر و مسلط است و اوست حکیم آگاه.

نکته ها:

کلمه ی «قهر»، به آن نوع غلبه ای گفته می شود که مقهور، ذلیل قاهر باشد.

در آیه ی ۱۴، ولایت و رزاقیت خدا مطرح بود: وَلِيًّا ... وَهُوَ يُطْعِمُ در آیه ی ۱۵، قهر و قیامت الهی: إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابَ در آیه ی ۱۶، نجات و رحمت خدایی: ... فَقَدْ رَحِمَهُ در آیه ی ۱۷، حلّ مشکلات و رسیدن به خیرات: «فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ» و در این آیه، قدرت مطلقه ی خدا مطرح است: «وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»

پیام ها:

۱- از دیگران هراسی نداشته باشیم که قدرت خدا فوق همه ی قدرت هاست. «وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»

۲- قدرت و قهاریت خدا، همراه با حکمت و علم اوست. «الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ»

۳- نفع و ضرر رساندن خداوند، بر اساس حکمت و آگاهی اوست. يَمْسَسُكَ اللَّهُ بِضُرٍّ ... يَمْسَسُكَ بِخَيْرٍ ... وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَ إِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

بگو: چه موجودی در گواهی برتر و بزرگتر است؟ بگو: خداوند میان من و شما گواه است. و این قرآن به من وحی شده تا با آن شما را و هر که را که این پیام به او برسد هشدار دهم. آیا شما گواهی می دهید که با خداوند،

خدایان دیگری هست؟ بگو: من گواهی نمی دهم. بگو: همانا او خدای یکتاست و بی تردید من از آنچه شما شرک می ورزید، بیزارم.

نکته ها:

مشرکان مکه، از پیامبر اسلام برای رسالتش شاهد می طلبیدند و نبوت آن حضرت را نمی پذیرفتند و می گفتند: حتی یهود و نصارا هم تو را پیامبر نمی دانند. این آیه در زمان غربت اسلام، خبر از آینده ای روشن و رسالت جهانی اسلام می دهد.

حضرت علی علیه السلام در تفسیر عبارت «إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ» فرمودند: «اگر خدایان دیگری بودند، آنها هم پیامبرانی می فرستادند». (۱)

عده ای را به عنوان اسیر نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آوردند، حضرت از آنان پرسید: «آیا تاکنون دعوت به اسلام شده اید؟ گفتند: نه، حضرت فرمود: همه را به محل امن برسانند و آزادشان کنند، زیرا کسی که هنوز ندای اسلام را نشنیده است نباید اسیر نمود، سپس این آیه را تلاوت فرمود: «لَا نُذِرْكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ» (۲)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «انذار همیشگی باید همراه با منذر همیشگی باشد. پس امامت و رهبری الهی نیز تا ابد باید همراه قرآن باشد». (۳)

معمولاً در انسان ها انگیزه ی دفع ضرر، قوی تر از جلب منفعت است. لذا قرآن، به مسأله ی انذار تأکید کرده است. «لَا نُذِرْكُمْ» در آیات دیگر نیز می خوانیم: «إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ» (۴)، «إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ» (۵)

در احادیث متعددی «مَنْ بَلَغَ» به ائمه معصومین علیهم السلام تفسیر شده است. (۶)

امام صادق علیه السلام نیز درباره «مَنْ بَلَغَ» فرمودند: مقصود کسی است که وظیفه امامت به او رسیده است و او همانند پیامبر، مردم را با قرآن انذار می دهد. (۷)

ص: ۴۲۷

۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲- ۲. تفسیر درالمنثور.

۳- ۳. تفسیر صافی.

۴- ۴. فاطر، ۲۳.

۵- ۵. عنکبوت، ۵۰.

۶- ۶. تفسیر عیاشی.

۷- ۷. کافی، ج ۱، ص ۴۱۶.

۱- برای حَقَانِیت پیامبر اسلام، گواه بودن خداوند کافی است. «قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ»

۲- غفلت و سهو و فراموشی و محدودیت، هم قدرت خبرگیری انسان را کم می کند، هم قدرت گواه بودن او را چون خدا از این عوارض دور است، پس بهترین شهود خداوند است. «أَكْبَرُ شَهَادَةٌ قُلِ اللَّهُ»

۳- قرآن، بزرگ ترین گواه بر رسالت پیامبر است. «اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ... هَذَا الْقُرْآنُ»

۴- برای مردم غافل، سخن گفتن از زاویه ی انذار مؤثرتر است. «لِأُنذِرْكُمْ»

۵- رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و برای همه ی مردم در همه ی عصرها و نسل هاست. «لِأُنذِرْكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ»

۶- تا قانون به مردم ابلاغ نشود، توییح و مسئولیتی در کار نیست. «وَ مَنْ بَلَغَ» و به اصطلاح علم اصول، عقاب بدون بیان، قبیح است.

۷- از جمله شرایط لازم برای رهبر آسمانی: ایمان به مکتب: «أَوْحَى إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ»، امید به آینده «وَ مَنْ بَلَغَ»، صلابت «قُلْ لَا أَشْهَدُ» و براءت از شرک است. «إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ»

«الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» (۲۰)

کسانی که به آنان، کتاب (آسمانی) دادیم (یهود و نصاری)، محمد را همانند فرزندان خود می شناسند (و بشارت های انبیا و کتب آسمانی پیشین را منطبق بر آن حضرت می بینند، ولی حاضر به پذیرفتن آن نیستند) پس کسانی که به (فطرت و رشد و سعادت آینده) خودشان زیان

نکته ها:

این آیه، مشابه آیه ی ۱۴۶ سوره ی بقره است.

هم نام و نشان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در تورات و انجیل بوده و علمای اهل کتاب، او را به عنوان پیامبر موعود به مردم بشارت می دادند و هم اخلاقیات حضرت و یارانش در کتاب های آنان بوده است: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ ... ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ ... (۱)

شناخت فرزند، اصیل ترین و قدیمی ترین شناخت هاست. چون او را از هنگام تولد می شناسند، ولی شناخت برادر و پدر و مادر برای انسان، ماه ها پس از تولد است چنانکه شناخت همسر نیز پس از ازدواج می باشد. از این رو آیه می فرماید: آنان پیامبر را مانند فرزندان خود می شناسند.

پیام ها:

۱- خداوند بر اهل کتاب حجّت را تمام کرده و آنان پیامبر اسلام را به خوبی می شناختند. «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ»

۲- پیامبر باید به گونه ای شناخته شود که هیچ شکی در او نباشد. «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ»

۳- تنها شناخت و علم، مایه ی نجات انسان نیست، چه بسیار خداشناسان و پیامبرشناسان و دین شناسان که به خاطر عناد و لجاجت از زیان کارانند.

«يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ»

۴- کتمان حق، سبب سوء عاقبت و خسارت به خویشان است. «خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

ص: ۴۲۹

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

و کیست ستمکارتر از آن کس که به خداوند دروغ بندد، یا آیات الهی را تکذیب کند؟ همانا ستمگران رستگار نمی شوند.

نکته ها:

در قرآن پانزده مرتبه تعبیر «مَنْ أَظْلَمُ» آمده که در مورد افترا بر خدا، بازداشتن مردم از مسجد و کتمان شهادت و حقّ است. این می رساند که ظلم فرهنگی و بازداشتن مردم از رشد و فهم، بدترین ظلم به جامعه است.

پیام ها:

۱- هر چیز که عزیزتر و مقدّس تر باشد، خطر ظلم درباره ی آن بیشتر است. از این رو ظلم به خدا و افترا بر ذات مقدس الهی، بدترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ»

۲- ظلم به تفکر و فرهنگ انسان ها، بدترین ستم هاست. شرک، افترا به خدا، ادّعی نبوت دروغین، بدعت، تفسیر به رأی، همه نمونه ای از این گونه ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ»

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آئِنِ شُرَكَاءُكُمْ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾

و روزی که آنان را یکسره محشور می کنیم، سپس به کسانی که شرک ورزیدند گوئیم: کجایند شریکان خدا که شما بر ایشان گمان (خدایی) داشتید؟

نکته ها:

بازخواست ذلّت بار مشرکان در قیامت، نشانه ی محرومیت آنان از رستگاری است، همان محرومیتی که در آیه ی قبل به آن اشاره شده است.

گرچه آیه، به شرک نظر دارد، ولی آنان هم که رهبری غیر اولیای خدا را بپذیرند و با اولیای معصوم الهی به مخالفت و جنگ برخیزند، به نوعی مشرکند. در زیارت جامعه ی کبیره می خوانیم: «وَمَنْ حَارَبَكُمْ مَشْرِكًا» (۱) و در حدیث آمده است: «الزاد علینا کالزاد علی الله و هو علی حدّ الشرک بالله» (۲) کسی که کلام و راه ما را رد کند، همچون کسی است که کلام خدا را نپذیرد و چنین شخصی به منزله ی مشرک است.

پیام ها:

۱- قیامت روز حقّ بودن توحید، برای مشرکان است. «أَيْنَ شُرَكَائِكُمْ»

۲- شرک، خیالی بیش نیست. «تَزَعُمُونَ»

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ «۲۳»

پس (از آن همه فریفتگی به بتان، در پیشگاه خدا) عذری نیابند جز آنکه (از بتان بیزاری جسته و) بگویند: سوگند به خدا! پروردگاران، ما هرگز مشرک نبوده ایم.

أَنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَيَّ أَنْفُسِهِمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ «۲۴»

بنگر که چگونه علیه خود دروغ گفتند و (تمام بت ها و شریکان که همواره می ساختند از نزد آنان محو شد و) آنچه به دروغ و افترا به خدا نسبت می دادند از دستشان رفت.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از «فتنه» در «لَمْ تَكُنْ فِتْنَتَهُمْ»، معذرت خواهی مشرکان می باشد». (۳) «ضَلَّ الشیء» به معنای ضایع شدن، هلاکت و نابودی چیزی است. (۴)

ص: ۴۳۱

۱- ۱. مفاتیح الجنان.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۶۷.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

۴- ۴. لسان العرب.

دروغگویان به مقتضای خصلتی که در دنیا کسب کرده اند، در قیامت نیز دروغ می گویند.

«وَاللّٰهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» ، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَّا اِنَّهُمْ هُمُ الْكٰذِبُونَ» (۱)

حضرت علی علیه السلام در ذیل آیه در حدیثی می فرماید: «بعد از این دروغ، بر لبشان مهر زده می شود و سایر اعضای آنان حق را بازگو می کنند». (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: روز قیامت خداوند آن چنان عفو و بخشش می کند که به ذهن هیچ کس خطور نمی کند، تا آن اندازه که مشرکان نیز می گویند: ما مشرک نبودیم، (تا مشمول عفو الهی شوند). (۳)

پیام ها:

۱- قیامت، آن چنان حتمی است که گویا هم اکنون نیز حاضر است. «انظرو» و فرمود: «ستنظرو». (پیامبر صلی الله علیه و آله در دنیا نیز می تواند با چشم ملکوتی، شاهد صحنه های قیامت باشد).

۲- تکیه گاه های غیر الهی نابود خواهد شد. «ضَلَّ عَنْهُمْ»

۳- در دادگاه الهی، نه دروغ انسان کارساز است، نه سوگند او. «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

۴- آن همه اصرار بر تکیه گاه های غیر الهی، خیالی بیش نیست. «وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَ جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوْهُ وَ فِيْ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَ اِنْ يَرَوْا كَلَّآيَهٗ لَا يُؤْمِنُوْا بِهَا حَتّٰى اِذَا جَاؤْكَ يُجَادِلُوْنَكَ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ «۲۵»

ص: ۴۳۲

۱- ۱. مجادله، ۱۸.

۲- ۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳- ۳. تفسیر عیاشی.

بعضی از آنها کسانی هستند که (به ظاهر) به سخن تو گوش می دهند، ولی ما بر دل‌هایشان پرده‌هایی قرار داده ایم تا آن را نفهمند و در گوش‌هایشان (نسبت به شنیدن حق) سنگینی قرار دادیم و آنان به قدری لجوجند که اگر هر آیه و معجزه‌ای را ببینند، باز هم به آن ایمان نمی آورند تا آنجا که چون نزد تو آیند با تو جدال می کنند و کسانی که کافر شدند می گویند: این نیست جز افسانه‌های پیشینیان.

نکته‌ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: ابوسفیان، ولید بن مغیره، عتبه، شیبه و نضر بن حارث، در کنار کعبه به تلاوت قرآن پیامبر گوش می دادند، به نضر گفتند: چه می خواند؟ گفت: به خدای کعبه نمی فهمم چه می خواند، ولی چیزی جز افسانه و داستان‌های پیشینیان نیست، من مشابه این داستان‌ها را برای شما گفته‌ام. سپس این آیه نازل شد.

«أَكِنَّهُ» جمع «کن» یا «کنان» به معنای پرده است. «وَقَرَّ» به معنای سنگینی و «أَسَاطِيرَ» جمع «اسطوره» به معنای مطالب پی در پی و خیالی است که شنیدن آن جاذبه دارد.

پرده افکنی بر دل و سنگینی گوش، به خاطر روحیه‌ی لجاجت مشرکان است. قرآن می فرماید: «فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۱) از این که در آیه‌ی قبل، سخن از مشرکان بود؛ ولی در این آیه درباره همان گروه تعبیر به «الَّذِينَ كَفَرُوا» نموده است معلوم می شود مشرکان همان کفارند.

پیام‌ها:

۱- پیامبران و رهبران الهی باید از روحيات کفار و مخالفان و ترفندهای آنان آگاه باشند. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ»

۲- از همه‌ی کفار مأیوس نباشید، بعضی از آنان لجوجند. «وَمِنْهُمْ»

ص: ۴۳۳

۳- شنیدن صوت قرآن، آنگاه ارزش دارد که در دل اثر کند. «أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ»

۴- کفار بر انکار خود اصرار دارند و پرده افکنی خداوند بر دل کفار، به خاطر همین عناد و اصرار خود آنان است. «إِنْ يَرَوْا كُلاًّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا»

۵- لجاجت، درد بی درمان است و مثل آینه ی موج دار، بهترین صورت ها را هم زشت نشان می دهد. «إِنْ يَرَوْا كُلاًّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا»

۶- اگر کسی به قصد جدال و با سوء ظن و روح منفی و موضعگیری قبلی، حتی با پیامبر هم ملاقات کند، بهره ای نخواهد برد. «جَاؤَكَ يُجَادِلُونَكَ ...»

۷- کفار هیچ راه صحیح و منطقی برای مقابله با پیامبر اسلام نداشتند. (پناه به جدال و تهمت نشانه عجز آنان از منطقی است) «جَادِلُونَكَ ...»

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

و آنان، مردم را از آن (پیامبر و قرآن) باز می دارند و خود نیز از آن دور و محروم می شوند، (ولی بدانند که) جز خودشان را هلاک نمی سازند، و (لی) نمی فهمند.

نکته ها:

«يَنْتَوْنَ» از ریشه ی «نأى»، به معنای دور کردن است.

برخی از اهل سنت، در تفسیر خود این آیه را درباره ی ابوطالب دانسته و گفته اند: وی مردم را از آزار پیامبر نهی می کرد ولی خودش ایمان نمی آورد و از مسلمان شدن دوری می جست و برخی آیات دیگر را هم در این باره می دانند (مثل توبه ۱۱۳، قصص ۵۶)، ولی به نظر پیروان مکتب اهل بیت، ابوطالب از بهترین مسلمانان است و دلایل ایمان ابوطالب پدر عزیز حضرت علی علیه السلام بسیار است که به بعضی از آنها اشاره می کنم:

۱. جملاتی که شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام درباره ایمان او فرموده اند، بهترین دلیل

بر ایمان اوست.

۲. حمایت های بی دریغ وی از پیامبر در شرایط بسیار سخت.

۳. اقرارهای ابوطالب که در اشعار خود نسبت به پیامبر و رابطه خود با خدا دارد.

۴. سفارش های او به همسر و فرزند و برادرش حمزه که از اسلام و نماز و پیامبر حمایت کنند.

۵. حزن و اندوه فراوانی که برای پیامبر صلی الله علیه و آله به خاطر فوت ابوطالب پیدا شد.

۶. ابوبکر و عباس گواهی دادند که ابوطالب هنگام مرگ، کلمات «لا اله الا الله و محمد رسول الله» می گفت.

۷. رسول خدا صلی الله علیه و آله بالای منبر برای ابوطالب دعا و جنازه ی او را تشییع کرد و به حضرت علی علیه السلام دستور کفن کردن او را داد. تنها بر او نماز گذاشته نشد زیرا تا آن روز نماز میت واجب نشده بود، چنانکه بر خدیجه هم نماز گزارده نشد.

۸. حضرت علی علیه السلام در نامه ای به معاویه نوشتند که بسیار فرق است میان پدر من ابوطالب با پدر تو ابوسفیان.

۹. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: من در قیامت، شفیع پدر و مادر و عمویم ابوطالب هستم.

۱۰. در حدیث می خوانیم که خداوند به رسول خود وحی کرد که آتش بر پدر و مادر و کفیل تو حرام است.

۱۱. در مسلمان بودن فاطمه بنت اسد علیها السلام که از زنان خوش سابقه و مهاجر است، شکی نیست و اگر ابوطالب مسلمان نبود، هرگز رسول خدا صلی الله علیه و آله اجازه نمی داد که شوهر این زن، مردی بی ایمان باشد. (۱)

پیام ها:

۱- کفار و مشرکان، همواره در تلاش برای کارشکنی و بازداشتن مردم از گوش دادن به قرآن بودند. وَ هُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ ...

ص: ۴۳۵

۲-دوری از پذیرفتن حق،سبب به هلاکت انداختن خود انسان می شود. «وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

۳-شعور واقعی،یافتن راه حق است و گم کردن راه حق و رهبر حق،از سوی هر که باشد،بی شعوری است. «وَمَا يَشْعُرُونَ»

وَ لَوْ تَرَىٰ إِذِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۲۷»

و اگر آنان را،آن هنگام که بر لبه ی آتش (دوزخ)نگه داشته شده اند ببینی، پس می گویند:ای کاش!(بار دیگر به دنیا)بازگردانده شویم و آیات پروردگارمان را تکذیب نکنیم و از مؤمنان(واقعی)باشیم.

نکته ها:

طبق آیات قرآن،آرزوی برگشت به دنیا،هم در لحظه ی مرگ است و هم در قبر و هم در قیامت، «رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا» (۱)،و هم در جهنم «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ» (۲)

در آیه ی ۲۳،مشركان خود را انكار می کردند،ولی در این آیه،اعتراف و تقاضای برگشت و جبران می کنند.

پیام ها:

۱-کفار هنگام عرضه بر آتش،وحشت زده و ذلت بار ناله می زنند. «إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا» مراحل و مواقف قیامت متعدد است،در بعضی از مراحل گنهکاران ناله می زنند و در بعضی مواقع مهر سکوت بردهانشان می خورد.

۲-تکذیب آیات الهی،موجب پشیمانی در آخرت است. إِذْ وَقَفُوا ... فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا

ص: ۴۳۶

۱- ۱. مؤمنون، ۱۰۰.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۰۷.

۳- تا فرصت باقی است، ایمان آوریم، چون در آخرت مجال برگشت نیست. «يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ» از آرزوها و حسرت های کافران در قیامت، برگشت به دنیا و ایمان و اطاعت است. «وَلَا نُكذِّبُ... وَ نَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

بَلْ بَدَأَ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» (۲۸)

(چنین نیست)، بلکه آنچه (از کفر و نفاق) قبلاً (در دنیا) پنهان می کردند، (در آن روز) برایشان آشکار شده و اگر آنان (طبق خواسته و آرزویشان) به دنیا بازگردانده شوند، بی گمان باز هم به آنچه از آن نهی شده اند بازمی گردند و آنان قطعاً دروغگو یانند.

نکته ها:

روز قیامت، روز آشکار شدن اسرار پنهانی مردم است و قرآن بارها به این حقیقت اشاره کرده است. از جمله: «وَ بَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا» (۱)، «وَ بَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا» (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت، همه ی اسرار و رازها کشف و نهان و درون انسان ها آشکار می شود. «بَلْ بَدَأَ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ»

۲- برگشتن از آخرت به دنیا، محال است. «وَ لَوْ رُدُّوا»

۳- بعضی هرگز امیدی به خوب شدن و اصلاحشان نیست و با فرصت دادن (که خودشان خواستار آنند) باز هم همانند که بودند. «لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا»

(آری؛ انسان بارها در دنیا به هنگام برخورد با شدايد و تلخی ها، تصمیم هایی می گیرد، ولی چون به آسایش رسید، همه چیز را فراموش می کند).

ص: ۴۳۷

۱- ۱. جائیه، ۳۳.

۲- ۲. زمر، ۴۸.

۴- وقتی دروغگویی خصلت انسان شد، در قیامت هم دروغ می گوید. «وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» چنانکه در آیه ۲۳ خواندیم که مشرکان در قیامت به دروغ قسم می خورند و می گویند: «وَإِلَّا رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»

وَ قَالُوا إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾

و گفتند: جز زندگی دنیوی ما، هیچ زندگی دیگری نیست و ما (پس از مرگ) برانگیخته نمی شویم.

وَ لَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَ رَبَّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

و اگر ببینی آنگاه که در برابر پروردگارشان بازداشته شده اند، (خدا) می فرماید: آیا این (رستاخیز) حق نیست؟ می گویند: بلی، به پروردگاران سوگند (که حق است). او می فرماید: پس به کیفر کفرورزی ها و کفران هایتان، عذاب را بچشید.

نکته ها:

در آیه ی ۲۷ و ۳۰، دو بار کلمه ی «وَ لَوْ تَرَىٰ» تکرار شده است تا صحنه های سخت قیامت را ترسیم و گامی برای هدایت مردم باشد.

طبق آیه ی ۳۰ خداوند با مجرم سخن می گوید. ولی بعضی آیات، سخن گفتن خدا را با آنان نفی می کند. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» این مطلب یا اشاره به مواقف و صحنه های مختلف در قیامت است، و یا آنکه مراد آن است که خداوند با آنان کلام طیب و دلشادکننده نمی گوید.

در آیه ی ۲۲، خداوند کفار را در برابر نفی توحید مؤاخذه نمود: «أَيُّنَ شُرَكَاءُكُمْ» و در آیه ۲۷ به خاطر تکذیب نبوت مؤاخذه کرد: «لَا تُكذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا» و در آیه ی ۳۰ به سبب انکار قیامت مؤاخذه می کند. «أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ»

اسلام برای انسان ها چند نوع حیات را ترسیم می کند:

۱. حیات دنیا. «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱)
۲. حیات برزخی. «مِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (۲)
۳. حیات معنوی و هدایت. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳)
۴. حیات اجتماعی. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۴)
۵. حیات طیبیه (در سایه ی قلب آرام و قناعت). «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (۵)

پیام ها:

۱- مشرکان، افرادی سطحی نگر و مادی هستند و محدوده ی حیات را تنها در همین دنیا می بینند و منکر رستاخیزند. «إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا»

(اگر در جای دیگر قرآن مشرکان بت را شفیع خود می دانند: «هُؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۶) مرادشان شفاعت در دنیاست. (۷))

۲- خداوند، پیامبرش را تسلیت و دلجویی می دهد که همه ی لجاجت ها بی پاسخ نخواهد ماند. «وَلَوْ تَرَىٰ»

۳- مجرمان، همانند اسیران ذلیل، بازداشت و نگه داشته می شوند. «إِذْ وَقُفُّوا»

۴- اعترافات کفار و مشرکان در قیامت، سودی ندارد. «قَالُوا بَلَىٰ... فَذُوقُوا»

۵- کفار، در قیامت بارها سوگند یاد می کنند. «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ - قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا»

۶- کیفرهای قیامت، به خاطر مداومت در کفر و انکار معاد در دنیاست. «وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ... فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ»

ص: ۴۳۹

۱- ۱. طه، ۱۳۱.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۰۰.

۳- ۳. انفال، ۲۴.

۴- ۴. بقره، ۱۷۹.

۵- ۵. نحل، ۹۷.

۶- ۶. یونس، ۱۸.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أُوذَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ إِلَّا لِسَاءِ مَا يَزُرُونَ ﴿٣١﴾

قطعاً کسانی که دیدار خداوند (در قیامت) را تکذیب کردند زیانکار شدند، همین که ساعت موعود ناگهان به سراغشان آید، در حالی که بار سنگین گناهان خویش را بر پشتشان می کشند، گویند: دریغ از آن کوتاهی هایی که در دنیا کرده ایم، آگاه باشید که چه بد باری است آنچه به دوش می کشند.

نکته ها:

مراد از «لقاء الله»، ملاقات معنوی و شهود باطنی در قیامت است، چون در قیامت همه ی وابستگی های انسان به مال و مقام و بستگان قطع می شود و با روبرو شدن با پاداش و کیفر الهی، حاکمیت مطلقه ی الهی را درک می کند.

حسرت، برای از دست دادن منافع است و ندامت برای پیش آمدن ضررها. (۱)

به قیامت، «ساعت» می گویند، چون در ساعتی و لحظه ای برق آسا ایجاد می شود. (در آیه ی ۷۷ سوره ی نحل آمده است: «وَمَا أَمُرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ» ، برپایی قیامت، مانند چشم به هم زدن یا نزدیک تر از آن است).

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: اهل آتش، جایگاه خود (آن جایگاهی که خداوند برای هر شخصی در بهشت قرار داده است)، را در بهشت می بینند و می فهمند زیان کرده اند می گویند: «يَا حَسْرَتَنَا». (۲)

پیام ها:

۱- کسی که قیامت را نپذیرد، هستی خود را با دنیای فانی معامله کرده و این بزرگ ترین خسارت است. «قَدْ خَسِرَ»

ص: ۴۴۰

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۲- قیامت، ناگهانی فرا می رسد و کسی از زمان آن آگاه نیست، پس باید همیشه آماده بود. «جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً»

۳- روز قیامت، روز حسرت است. «يَا حَسْرَتْنَا»

۴- اعتراف و حسرت، نشانه ی آزادی انسان در عمل است زیرا می توانست خوب عمل کند و نکرد. «يَا حَسْرَتْنَا»

۵- قیامت روز حسرت و افسوس خوردن است، اما حسرت ها در آن روز بی نتیجه است. «قَالُوا يَا حَسْرَتْنَا ... وَ هُمْ يَحْمِلُونَ ...»

۶- گناهان، در قیامت تجسم یافته و بر انسان بار می شوند. «يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ»

۷- تکذیب یا فراموشی قیامت، سبب ارتکاب گناهانی است که در قیامت، وزر و وبال انسان می گردد. «كَذَّبُوا أَوْزَارَهُمْ»

وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهُوَ وَ لِلدَّارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿۳۲﴾

و زندگی دنیا جز بازی و سرگرمی نیست و البته خانه ی آخرت، برای تقوا پیشگان بهتر است. آیا نمی اندیشید؟

نکته ها:

اگر دنیا مزرعه ی آخرت قرار نگیرد، بازیچه می شود و مردم مانند کودکانی که سرگرم به اسباب بازی هایی چون: مال و مقام و... شده اند. مثل صحنه ی نمایش که یکی لباس شاه می پوشد، دیگری نقش نوکر را بازی می کند و سومی وزیر می شود، ولی ساعتی بعد که همه ی لباسها و نقش ها کنار می رود، می فهمند که همه ی عناوین، خیالی بیش نبود.

خیر بودن آخرت به خاطر آن است که هم لذت هایش آمیخته به رنج نیست و هم زود گذر و موهوم و خیالی نیست.

با توجه به آیات دیگر قرآن، نباید این آیه را دعوت به رهبانیت و ترک دنیا دانست.

کلمه ی «لَعِبٌ» به کاری گفته می شود که قصد صحیحی در آن نباشد و کلمه ی «لَهُوٌ» به کاری گفته می شود که انسان را از کارهای مهم و اصلی باز دارد. (۱)

شبهت دنیا به لهو و لعب از جهاتی است:

الف: دنیا مثل بازی، مدّتش کوتاه است.

ب: دنیا مثل بازی، تفریح و خستگی دارد و آمیخته ای از تلخی و شیرینی است.

ج: غافلان بی هدف، بازی را شغل خود قرار می دهند.

د: دنیاگرایی مثل بازی، انسان را از اهداف مهم باز می دارد.

پیام ها:

۱- دنیا محوری، فکری کودکانه و پوچ است. (لهو و لعب معمولاً کار کودکان است و سرگرم شدن به دنیا انسان را از آخرت باز می دارد) «لَهُوٌ وَ لَعِبٌ»

۲- راه نجات از حسرت آخرت، فکر و تعقل است. يَا حَسْرَتْنَا ... أَ فَلَا تَعْقِلُونَ

۳- خردمند، فریب دنیا را نمی خورد. وَ لَلْآخِرَةُ خَيْرٌ ... أَ فَلَا تَعْقِلُونَ

۴- بکار نگرفتن اندیشه، زمینه توجّه به دنیا و غفلت از آخرت است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۵- غفلت از آخرت، سبب توبیخ است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۶- تعقل و تقوا، ملازم یکدیگرند. «يَتَّقُونَ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ»

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿۳۳﴾

البته ما می دانیم که آنچه می گویند، تو را اندوهناک می کند، (ولی غم مخور و بدان که) آنان (در واقع) تو را تکذیب نمی کنند، بلکه (این) ستمگران آیات خدا را انکار می کنند.

ص: ۴۴۲

در شأن نزول آیه آمده است که: دشمنان پیامبر صلی الله علیه و آله آن حضرت را امین و صادق می دانستند، ولی می گفتند: اگر او را تصدیق کنیم، قبیله و موقعیت ما تحقیر می شود. گاهی هم می گفتند: او صادق است؛ ولی خیال می کند به او وحی شده، از این روی، این گونه آیات الهی را تکذیب می کردند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «لَا يُكذِّبُونَكَ» فرمود: «یعنی آنان نمی توانند گفتار و مدّعی تو را ابطال کنند». (۱)

پیام ها:

۱- رهبر نباید از تکذیب مخالفان محزون شود. به همین دلیل، خداوند پیامبرش را دلداری می دهد و حمایت می کند. «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ»

۲- خداوند به حالات درونی انسان آگاه است. «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ»

۳- تکذیب پیامبر، تکذیب خداست، همان گونه که بیعت با پیامبر، بیعت با خداوند است. «لَا يُكذِّبُونَكَ وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

۴- با توجه به مشکلات و تکذیب و جسارت های بزرگتر به دیگران، مشکل خود را آسان بدانیم. «لَا يُكذِّبُونَكَ ... بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

۵- مخالفان رسول خدا، با مکتب طرفداری، نه با شخص. «لَا يُكذِّبُونَكَ ... بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

۶- تکذیب آیات الهی، هم ظلم به خود است، هم ظلم به رسول الله، هم ظلم به مکتب و هم ظلم به نسل های بعد. «وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ أَنهَأَهُمْ نَصِيرُنَا وَلَا مَبِيدَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَ لَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

و همانا پیش از تو نیز پیامبرانی تکذیب شدند، لیکن در برابر آنچه تکذیب شدند و آزار دیدند صبر کردند، تا یاری ما به آنان رسید. (تو نیز چنین باش زیرا) برای کلمات (و سنت های) خداوند، تغییر دهنده ای نیست. قطعاً از اخبار پیامبران برای تو آمده است (و با تاریخ آنان آشنا هستی).

نکته ها:

«کلمات» به معنای سنت های الهی است: «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ» (۱)

تاریخ، سرچشمه و منبعی پذیرفته شده برای شناخت حوادث است. از صبر انبیای پیشین و نابودی اقوامی چون قوم هود و صالح و لوط و... که تکذیب کردند، باید عبرت گرفت، سنت و برنامه الهی، فرستادن رسولان و آزادی مردم در انتخاب است. کافران را به کیفر می رساند و رسولان را در راه دعوت، امداد می کند.

در آیات متعددی خداوند یاری و پیروزی رهبران و مؤمنان صابر را بر خود لازم دانسته است از جمله:

* «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۲)

* «وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۳)

* «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا» (۴)

* «وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ» (۵)

ص: ۴۴۴

۱-۱. صافات، ۱۷۱-۱۷۳.

۲-۲. مجادله، ۲۱.

۳-۳. روم، ۴۷.

۴-۴. غافر، ۵۱.

۵-۵. حج، ۴۰.

۱- راه حق، هیچگاه هموار نبوده و تحقق آرمان انبیا همراه با تحمل مشکلات بوده است. «فَصَبِّرُوا عَلَيَّ مَا كُذِّبُوا»

۲- یکی از بهترین اهرم های مقاومت در برابر شداید، بیان امدادهای الهی است.

فَصَبِّرُوا ... حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا

۳- رهبران، انتظار اطاعت همه را نداشته باشند. «كُذِّبُوا»

۴- شرط اصلی پیروزی، صبر است. فَصَبِّرُوا ... حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا (خداوند به صابران، نوید پیروزی می دهد)

۵- دشمنان از هیچ تلاشی علیه حق، کوتاهی نمی کنند، خواه تکذیب باشد و خواه آزار. «كُذِّبُوا، أُذُوا»

۶- صبر مستمر، زمینه ساز نزول نصرت و رحمت الهی است. فَصَبِّرُوا ... حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا

۷- حق، پیروز است. «آتَاهُمْ نَصْرُنَا»

۸- سنت های الهی تغییر ناپذیر است و خداوند خلف وعده نمی کند. «لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ»

۹- هر کس باید نمونه های مشابه خود را در تاریخ بشناسد. خداوند خطاب به پیامبر می فرماید: «وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ»

۱۰- از زحمات و رنج های پیشینیان باید یاد و قدردانی کرد. «وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ»

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

و اگر اعراض و بی اعتنائی آنان (کافران) بر تو سنگین است (و می خواهی به هر وسیله آنان را به راه آوری، ببین) اگر بتوانی سوراخی در زمین یا نردبانی در آسمان بجویی تا آیه ای (دیگر) برایشان بیاوری (پس بیاور ولی بدان که باز هم ایمان نخواهند آورد) و اگر خدا خواسته بود همه ی آنان را بر هدایت گرد می آورد (ولی سنت الهی بر هدایت اجباری نیست) پس هرگز از جاهلان مباش.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: کفار به رسول خدا صلی الله علیه و آله می گفتند: ما هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد، مگر آنکه زمین را شکافته برایمان چشمه ای جاری سازی: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَبُوعًا» (۱)، یا به آسمان روی: «أَوْ تَزُقِّيَ فِي السَّمَاءِ» (۲) شاید آیه اشاره به نوع درخواست های نابجای آنان باشد که اگر زمین را بکاوی یا نردبان به آسمان بگذاری و خود را به آب و آتش بزنی، سودی ندارد. در دعوت تو نقصی نیست، اینان لجوجند، پس برای ارشادشان این همه دلسوزی نکن.

پیام ها:

۱- پیامبر، برای هدایت مردم، دلسوز و نسبت به اعراضشان غمگین بود. «وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ»

۲- پیامبر باید روحیات مخاطبان خود را بشناسد و بداند که گروهی از هر

ص: ۴۴۶

۱- ۱. اسراء، ۹۰.

۲- ۲. اسراء، ۹۳.

معجزه ای که برایشان آورده شود، روی گردانند. «إِعْرَاضُهُمْ»

۳- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خواست به هر طریق مردم هدایت شوند، اما اشکال در روحیه ی لجوج کفار است که خداوند هشدار می دهد. «تَبْتَغِي نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلْمًا فِي السَّمَاءِ»

۴- خداوند می تواند همه را هدایت کند؛ ولی حکمت او اقتضا می کند که انسان آزاد باشد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى»

۵- ارضای خواسته های بهانه جویان و بی صبری مبلغان، جهل است. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ» (ریشه ی بسیاری از توقعات نابجا، جهل است)

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ» (۳۶)

تنها کسانی (دعوت تو را) می پذیرند که گوش شنوا دارند و (کافران که نمی گروند)، مردگانی هستند که روز قیامت خداوند آنان را برمی انگیزد و سپس همه به سوی او باز گردانده می شوند.

نکته ها:

قرآن، بارها با تعبیر مرده و کر، از ناباوران یاد کرده است. در آیه ی ۸۰ سوره ی نمل و ۵۲ سوره ی روم می خوانیم: «فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ»

پیام ها:

۱- انسان در انتخاب راه، آزاد است. إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ ...

۲- شنیدن و پذیرفتن حق، نشانه ی حیات معنوی و زنده دلی است.

(آری؛ کسی که حیات معنوی ندارد و حق پذیر نیست، مرده است. چون حیات به معنای خوردن و خوابیدن حیوانات هم دارند.)
وَالْمَوْتَى ...

ص: ۴۴۷

۳- دل های حقجو به عهده ی تو و کفار به عهده ی من تا پس از رستاخیز به حسابشان برسیم. «وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ»

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

و گفتند: چرا بر او (محمد) معجزه ای (که ما می خواهیم) از سوی پروردگارش نازل نشده؟ بگو: بی تردید خداوند قادر است که نشانه و معجزه ای (که می خواهید) بیاورد، ولی بیشتر (این بهانه جوینان) نمی دانند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه گفته اند: برخی از رؤسای قریش، دست به تبلیغات سوء و جوسازی زده و از روی بهانه جویی به پیامبر اسلام می گفتند: «تنها قرآن به عنوان معجزه کافی نیست بلکه باید معجزاتی چون: معجزات عیسی و موسی و صالح و... بیاورد». (۱)

البته پیامبری که یادآور معجزات انبیای پیشین است، حتماً خودش هم می تواند نظیر آنها را بیاورد، و گرنه مردم را به یاد آن معجزات نمی اندازد تا تقاضای امثال آن را داشته باشند. به علاوه، طبق روایات شیعه و سنی، پیامبر صلی الله علیه و آله معجزات دیگری غیر از قرآن هم داشته است.

هدف از آوردن معجزه، اعلام رابطه خاص میان خدا و رسول و نشانه ی قدرت بی انتهای الهی است، نه برآوردن تمایلات بی پایان مردم لجوج. البته گاهی برای اتمام حجت، معجزه ی درخواستی مردم را می آورده اند.

به شهادت تاریخ، معجزات پیاپی، سبب هدایت لجوجان نشده، بلکه موجب قهر و عقاب الهی گشته است. قرآن می فرماید: «اگر ما فرشتگان را بر مردم نازل کنیم، یا مردگان با آنان سخن بگویند، باز گروهی از لجوجان ایمان نمی آورند». (۲)

ص: ۴۴۸

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). انعام، ۱۱۱.

۱- به بهانه جویی های مخالفان پاسخ دهید. قَالُوا... قُلْ

۲- خداوند قادر است، ولی حکیم هم می باشد و قدرتش آنگاه جلوه می کند که کار و تقاضا حکیمانه باشد. إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ...
أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

و هیچ جنبنده ای در زمین و هیچ پرنده ای که با دو بال خود پرواز می کند، نیست مگر اینکه آنها هم امت هایی چون شمایند. ما در این کتاب (قرآن یا لوح محفوظ) هیچ چیز را فرو گذار نکردیم، سپس همه نزد پروردگارشان گرد می آیند.

نکته ها:

قرآن توجّه خاصی به زندگی حیوانات دارد و از یادآوری خلقت، شعور و صفات آنها در راه هدایت مردم استفاده می کند. «و فِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ» (۱) در روایات و تجارب انسانی هم نمونه های فراوانی درباره ی شعور و درك حیوانات به چشم می خورد و برای یافتن شباهت ها و آشنایی با زندگی حیوانات، باید اندیشه و دقت داشت. (۲)

«أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ»

مراد از «کتاب» در آیه، یا قرآن است یا «لوح محفوظ» که در واقع کتاب خلقت است.

در آیات دیگر هم تعبیراتی چون: «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» (۳)، «كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» (۴) آمده که نشانه ی کامل بودن قرآن است.

امام باقر علیه السلام فرمود: «نشانه ی کمال قرآن این است که ریشه و سرچشمه ی همه ی سخنان

ص: ۴۴۹

۱- ۱. جائیه، ۴.

۲- ۲. تفسیر مراغی.

۳- ۳. نحل، ۸۹.

۴- ۴. هود، ۶.

رسول الله و ائمه عليهم السلام است، پس هر گاه حدیثی گفتیم، سند قرآنی آن را از ما بخواهید».

در حدیثی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از قیل و قال و فساد مال و سؤالات پی در پی، نهی می کند. از امام باقر علیه السلام سند قرآنی آن را پرسیدند، فرمود: «سند نهی از قیل و قال، آیه ی «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصِدْقِهِ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ» (۱) است. سند فساد مال، آیه ی «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَالًا» (۲) و سند سؤال نابجا این آیه است: (۳) «لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ» (۴).

شعور حیوانات

از آیات و روایات و تجارب برمی آید که شعور، ویژه ی انسان نیست. به نمونه هایی توجه کنید:

۱. حضرت سلیمان همراه با سپاهیان از منطقه ای عبور می کردند، مورچه ای به سایر مورچگان گفت: «فوری به خانه هایتان بروید، تا زیر پای ارتش سلیمان له نشوید». (۵)

شناخت دشمن، جزو غریزه ی مورچه است، ولی این که نامش سلیمان و همراهانش ارتش اویند، این بالاتر از غریزه است.

۲. هدهد از شرک مردم مطلع شده، به سلیمان گزارش می دهد که مردم منطقه ی سبأ، خداپرست نیستند. آنگاه مأموریت ویژه ای می یابد. شناخت توحید و شرک و زشتی شرک و ضرورت گزارش به سلیمان پیامبر و مأموریت ویژه ی پیام رسانی، مسأله ای بالاتر از غریزه است. (۶)

۳. این که هدهد در جواب بازخواست حضرت سلیمان از علت غایب بودنش، عذری موجه و دلیلی مقبول می آورد، نشانه شعوری بالاتر از غریزه است. (۷)

۴. این که قرآن می گوید: همه موجودات، تسبیح گوی خدایند ولی شما نمی فهمید، (۸) تسبیح

ص: ۴۵۰

۱-۱. نساء، ۱۱۴.

۲-۲. نساء، ۵.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. مائده، ۱۰۱.

۵-۵. نمل، ۱۸.

۶-۶. نمل، ۲۲.

۷-۷. نمل، ۲۲-۲۶.

۸-۸. اسراء، ۴۴.

تکوینی نیست، زیرا آن را ما می فهمیم، پس قرآن تسیح دیگری را می گوید.

۵. در آیات قرآن، سجده برای خدا، به همه موجودات نسبت داده شده است. وَ لِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ ... (۱)

۶. پرندگان در مانور حضرت سلیمان شرکت داشتند. «وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّيْرِ» (۲)

۷. حرف زدن پرندگان با یکدیگر و افتخار سلیمان به اینکه خداوند، زبان پرندگان را به او آموخته است. «عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ»

(۳)

۸. آیه ی «وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ» (۴)، محشور شدن برخی از حیوانات را در قیامت مطرح می کند.

۹. آیه ی «وَ الطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۵)، نشانه ی شعور و عبادت آگاهانه ی حیوانات است.

۱۰. وجود وفا در برخی از حیوانات، از جمله سگ نسبت به صاحبخانه.

۱۱. تعلیم سگ شکاری و سگ پلیس برای کشف قاچاق، یا خرید جنس، نشانه ی آگاهی خاص آن حیوان است.

۱۲. اسلام از ذبح حیوان در برابر چشم حیوان دیگر، نهی کرده است که این نشانه ی شعور حیوان نسبت به ذبح و کشتن است.

پیام ها:

۱- نظم و زندگی اجتماعی، مخصوص انسان ها نیست، بلکه در زندگی حیوانات هم مشاهده می شود. «أُمَّمٌ أُمَّتَالِكُمْ»

۲- انسان ها و حیوانات، همه نیاز به تدبیر الهی دارند. خداوند، طبق مصلحت به آنها شعور می دهد، و همه دارای نظم و نظامی هستند. «أُمَّمٌ أُمَّتَالِكُمْ»

ص: ۴۵۱

۱-۱. نحل، ۴۹.

۲-۲. نمل، ۱۷.

۳-۳. نمل، ۱۶.

۴-۴. تکویر، ۵.

۵-۵. نور، ۴۱.

۳-قرآن کریم، جامع ترین و کامل ترین کتاب آسمانی است. «مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ»

۴-آنچه سبب هدایت، تربیت و رشد انسان هاست، در قرآن آمده است. (قرآن در اثبات حقایق پیامبر اسلام و هدایت مردم هیچ گونه کاستی ندارد) «مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ»

۵-معاد و حشر، تنها مخصوص انسان ها نیست. «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ... ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ»

۶-حرکت همه موجودات به سوی خداوند یک حرکت تکاملی و جلوه ای از ربوبیت الهی است. «إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ»

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُومُوا بِكُمْ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَاءُ اللَّهُ يُضِلُّهُ وَمَنْ يَشَاءُ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿۳۹﴾

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، کر و لال هایی هستند در تاریکی ها.

خداوند، هر که را بخواهد (و مستحق باشد) گمراهش کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) بر راه راست قرارش می دهد.

نکته ها:

گرچه هدایت و ضلالت به دست خداست، ولی خداوند برای انسان نیز اراده و اختیار قرار داده است و کار خدا بر اساس حکمت است. مثلاً جهاد انسان در راه خدا، زمینه ی هدایت الهی نسبت به او است: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۱) همان گونه که ستم به انسان ها سبب گمراهی است: «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» (۲) تکذیب آیات الهی نیز سبب اراده خداوند به گمراه کردن انسان می شود. كَذَّبُوا... يُضِلُّهُ

ص: ۴۵۲

۱-۱. عنكبوت، ۶۹.

۲-۲. ابراهیم، ۲۷.

پیام ها:

۱- کفر و عناد، تاریکی و ظلمتی است که سبب محروم شدن انسان از بهره گیری از ابزار شناخت می شود. كَذَّبُوا ... صُمُّ وَ بُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ

۲- تکذیب و کتمانِ حق، «گنگی» و نشنیدن حق، «کری» است. وَالَّذِينَ كَذَّبُوا ... صُمُّ وَ بُكْمٌ

۳- نتیجه ی تکذیب آیات الهی، اضلال و قهر الهی است. كَذَّبُوا ... يُضِلُّهُ

۴- حرکت در راه مستقیم، گوش شنوا و زبان حقگو و روشنایی درون می خواهد.

«يَجْعَلُهُ عَلِيًّا صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرِ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾

بگو: اگر راست می گوید چه خواهید کرد آنگاه که عذاب خدا در دنیا بیاید یا قیامت فرا رسد، آیا غیر خدا را می خوانید؟

نکته ها:

انسان در حال رفاه و زندگی عادی معمولاً غافل است، ولی هنگام برخورد با سختی ها پرده ی غفلت کنار رفته و فطرت خداجویی و یکتاپرستی انسان ظاهر می شود.

پیام ها:

۱- تجربه نشان می دهد که در همه ی انسان ها (گرچه به ظاهر کفر ورزند)، فطرت خداجویی هست و به هنگام حوادث در انسان جلوه می کند و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور است مردم را به این فطرت خفته توجه دهد. قُلْ أَرَأَيْتُمْ ...

۲- هنگام حوادث و سختی ها، پرده ها کنار رفته و انسان فقط به خدا توجه می کند و توجه نکردن به معبودهای دیگر، نشانه ی پوچی آنهاست. «أَغَيْرِ اللَّهِ تَدْعُونَ»

بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

بلکه (در هنگامه های خطر) فقط او را می خوانید، پس اگر بخواهد آن رنجی که خدا را به خاطر آن می خوانید بر طرف می کند، و آنچه را برای خداوند شریک می پنداشتید (در روز قیامت) فراموش می کنید.

نکته ها:

برداشتن عذاب، یا برای اتمام حجت است، یا به خاطر تغییر حالات قوم. چنانکه در آیه ۹۸ سوره یونس می فرماید: ﴿لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ﴾ چون ایمان آوردند، عذاب خواری و ذلت را از آنان برداشتیم.

پیام ها:

۱- همه معبودهای خیالی به هنگام برخورد انسان با حوادث فراموش می شوند.

بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ ... وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ آنان نه تنها فراموش، بلکه انکار می شوند. چنانکه در آیه ی دیگر می خوانیم: ﴿وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ (۱) مشرکان در قیامت با سوگند شرک خود را انکار می کنند.

۲- دعای خالصانه، مستجاب می شود. ﴿بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ﴾

۳- یأس از غیر خدا، سبب سرعت در استجابت دعاست. (حرف «فاء» در کلمه ی «فَيَكْشِفُ»)

۴- استجابت دعا، در اراده و مشیت حکیمانه ی خداوند است. فَيَكْشِفُ ... إِنْ شَاءَ

ص: ۴۵۴

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

و همانا به سوی امت های پیش از تو (نیز پیامبرانی) فرستادیم، (و چون سرپیچی کردند) آنان را به تنگدستی و بیماری گرفتار کردیم. باشد که تضرع کنند.

نکته ها:

«بأساء» به معنای جنگ، فقر، قحطی، سیل، زلزله و امراض مُسری است و «ضراء» به معنای غم، غصه، آبروریزی، جهل و ورشکستگی. حضرت علی علیه السلام فرمود: اگر هنگام ناگواری ها مردم صادقانه به درگاه خدا ناله کنند، مورد لطف خدا قرار می گیرند. (۱) مولوی در ترسیم این حقیقت می گوید:

پیش حقّ یک ناله از روی نیاز

به که عمری در سجود و در نماز

زور را بگذار و زاری را بگیر

رحم سوی زاری آید ای فقیر

پیام ها:

۱- بعثت انبیا در میان مردم، یکی از سنت های الهی در طول تاریخ بوده است.

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۲- تاریخ گذشتگان، عبرت آیندگان است. «فَقِيلَ»

۳- در تربیت و ارشاد، گاهی فشار و سخت گیری هم لازم است. «فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ»

۴- مشکلات، راهی برای بیداری فطرت و توجه به خداوند است. «يَتَضَرَّعُونَ»

۵- هر رفاهی لطف نیست و هر رنجی قهر نیست. «لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ»

ص: ۴۵۵

فَلَوْ لَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

پس چرا هنگامی که ناگواری های ما به آنان رسید، توبه و زاری نکردند؟ آری (حقیقت آن است که) دل های آنان سنگ و سخت شده و شیطان کارهایی را که می کردند، برایشان زیبا جلوه داده است.

پیام ها:

۱- تضرع به درگاه خداوند، سبب رشد و قرب به او و ترک آن نشانه ی سنگدلی و فریفتگی است. فَلَوْ لَا ... تَضَرَّعُوا

۲- انسان فطرتاً زیبایی را دوست دارد تا آنجا که شیطان نیز از همین غریزه، او را اغفال می کند. «زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ»

۳- برای افراد لجوج، نه تبلیغ مؤثر است، نه تنبیه. «قَسَتْ قُلُوبُهُمْ»

۴- ریشه ی غرور و ترک تضرع، مفتون شدن به تزینات شیطانی است. فَلَوْ لَا ... تَضَرَّعُوا ... زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾

پس چون اندرزهایی را که به آنان داده شده بود، فراموش کردند، درهای هرگونه نعمت را به رویشان گشودیم (و در رفاه و مادیات غرق شدند) تا آنگاه که به آنچه داده شدند دلخوش کردند، ناگهان آنان را (به عقوبت) گرفتیم پس یکباره محزون و نومید گردیدند.

نکته ها:

«مُبْلِسُونَ» از «ابلاس»، به معنای حزن و اندوه همراه با یأس است. حالتی که مجرمان،

هنگام پاسخ نیافتن در دادگاه پیدا می کنند. (۱)

در دو آیه ی قبل فرمود: ما افرادی را گرفتار می کنیم تا تضرع کنند، در این آیه می فرماید:

برخی در لحظه های گرفتاری هم خدا را فراموش می کنند. نَسُوا مَا ذُكِّرُوا ...

در قرآن می خوانیم: «وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ» (۲)، چه بسا چیزی را دوست دارید، در حالی که برای شما شر است و حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اذا رأيت سبحانه يتابع عليك نعمه و أنت تعصيه فاحذره» (۳) اگر دیدی خداوند نعمت هایش را بر تو مدام می دهد، ولی تو گناه می کنی، پس به هوش باش، چه بسا این لطفها عاقبت خوشی ندارد.

دنیا و بهره هایش، هم می تواند برای انسان نعمت باشد، هم نعمت. در آیه مورد بحث، دنیا نعمت به حساب آمده است. اما ایمان و تقوا، برکات آسمان و زمین را برای اهلش به دنبال دارد، چنانکه در آیه ی ۹۶ سوره ی اعراف آمده است: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»، بنابراین غفلت، درهای خیر را بر روی انسان می بندد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «اذا رأيت الله يعطى على المعاصى فان ذلك استدراج منه»، اگر مشاهده کردی که دنیا به کام گنهکاران است خوشحال مباش، زیرا این استدراج الهی و به تدریج هلاکت کردن اوست. (۴) و آنگاه حضرت این آیه را تلاوت فرمودند.

امام باقر علیه السلام در تأویل آیه فرمودند: چون مردم ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام را ترک کردند و حال آنکه به آن امر شده بودند، فَلَمَّا نَسُوا ... دولت آنان را در دنیا بسط دادیم، فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ ... تا حضرت قائم علیه السلام قیام کند، حَتَّى ... أَخَذْنَا هُمْ بِعُنُقِهِمْ. (۵)

پیام ها:

۱- همیشه رفاه زندگی، علامت رحمت نیست، گاهی زمینه ی عقوبت است.

«نَسُوا»

«فَتَحْنَا»

۲- مهلت دادن به مجرمان و سرگرم شدن خلافکاران، یکی از سنت های الهی

ص: ۴۵۷

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بقره، ۲۱۶.

۳-۳. نهج البلاغه، حکمت ۲۵.

٤-٤. تفسير مجمع البيان.

٥-٥. تفسير عياشي.

است. فَلَمَّا نَسُوا ... فَتَحْنَا

۳- قهر خداوند بعد از اتمام حجت است. نَسُوا مَا ذُكِّرُوا ... أَخَذْنَا هُمْ

۴- تنگناها و گشایش ها به دست خداست. أَخَذْنَا هُمْ ... فَتَحْنَا

۵- مرگ و قهر الهی، ناگهانی می آید، پس باید همیشه آماده بود. «بَعْتَهُ»

۶- شادی عیاشان، ناگهان به ناله ی مایوسانه تبدیل خواهد شد. «فَرِحُوا - مُبْلِشُونَ»

فَقَطَّعَ دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ «۴۵»

پس ریشه ی گروه ستمکاران بریده شد و سپاس، مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که دوست داشته باشد ظالم باقی باشد، در واقع دوست دارد که خداوند معصیت و نافرمانی شود، همانا خداوند خویشان را به جهت هلاک کردن ظالمان ستوده است. فَقَطَّعَ ... وَالْحَمْدُ لِلَّهِ (۱)

پیام ها:

۱- ستم، ماندنی نیست. «فَقَطَّعَ»

۲- ظلم، در نسل هم مؤثر است. «دَابِرُ»

۳- انقراض و نابودی ستمگران، حتمی است. (ظلم تمدن ها را ریشه کن می کند) «فَقَطَّعَ دَابِرُ» چنانکه در جای دیگر می فرماید: «فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ» (۲)

۴- بی توجهی به هشدار انبیا ظلم است. نَسُوا مَا ذُكِّرُوا ... الَّذِينَ ظَلَمُوا

۵- گاهی رفاه فراوان، زمینه ی ظلم است. فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ ... الَّذِينَ ظَلَمُوا

۶- در تاریخ، اقوامی بوده اند که هیچ اثری از آنان نیست. «فَقَطَّعَ دَابِرُ»

ص: ۴۵۸

۱- ۱. معانی الاخبار، ص ۲۵۲.

۲- ۲. حاقه، ۸.

۷- نابود کردن ستمکار، کاری پسندیده است. «وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۸- هنگام نابودی ستمگران، باید خدا را شکر کرد. فَقَطِّعْ ... وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ

۹- هلاکت ظالمان، عامل تربیت دیگران است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ وَ خَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انظُرْ كَيْفَ نُصَيِّرُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ (۴۶)

بگو: چه فکر می کنید، اگر خداوند، شنوایی و بینایی شما را بگیرد و بر دل های شما مهر بزند، جز خداوند، کدام معبودی است که آنها را به شما باز دهد؟ ببین که ما چگونه آیات را به گونه های مختلف بیان می کنیم، اما آنان (به جای ایمان و تسلیم) روی بر می گردانند.

نکته ها:

از ابتدای سوره تا اینجا حدود ده بار خداوند با طرح سؤال، مخالفان را دعوت به تفکر کرده است. زیرا تفکر در نعمت ها و تصوّر و فرض تغییر و تحوّل آنها، زمینه ی خداشناسی است.

اگر درختان سبز نشوند، «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا» (۱)

اگر آبها تلخ و شور شوند، «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا» (۲)

اگر آبها به زمین فرو روند، «إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا» (۳)

اگر شب یا روز، همیشگی باشد، «إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا ... إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا» (۴)

و اگر چشم و گوش و عقل انسان از کار بیفتد، «إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ وَ ...» (۵)

امام باقر علیه السلام فرمود: اگر خداوند هدایت شما را بگیرد، کیست که دوباره شما را هدایت کند؟

ص: ۴۵۹

۱- ۱. واقعه، ۶۵.

۲- ۲. واقعه، ۷۰.

۳- ۳. ملک، ۳۰.

۴- ۴. قصص، ۷۱-۷۲.

۵- ۵. انعام، ۴۶.

پیام ها:

۱- یکی از روشهای تبلیغی و تربیتی قرآن، سؤال از وجدان هاست. **أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ ... مِنْ إِلَهٍ**

۲- برای خداوند، پس گرفتن نعمت هایی که داده آسان است، پس بهوش باشیم.

أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ ...

۳- هم آفرینش از آن خداوند است، هم کارآیی لحظه به لحظه ی آن نعمت پروردگار است. **«أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ»**

۴- گوش و چشم و عقل، ابزار شناخت انسان و از مهم ترین نعمت های الهی است. **سَمْعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ ... قُلُوبَكُمْ**

۵- معبودهای خیالی، نه توان آفریدن و نه توان برگرداندن نعمت های از دست رفته را دارند **«مِنْ إِلَهٍ غَيْرِ اللَّهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»** (آری، کسی لایق پرستش است که هم بتواند نعمتی را بدهد و هم بتواند بازستاند)

۶- با آن همه استدلال، توجه مشرکان به غیر خداوند، شگفت آور است. **أَنْظُرْ كَيْفَ ...**

۷- برای انسان های لجوج، هر نوع بیانی بی اثر است. **«نُصِرْفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ»**

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَعْتَهُ أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ» (۴۷)

بگو: چه خواهید کرد اگر عذاب خداوند، به طور پنهان و ناگهانی یا آشکارا به سراغ شما آید، آیا جز گروه ستمگران هلاک خواهند شد؟

ص: ۴۶۰

شاید مراد از «بَعْتَهُ» به هنگام خواب در شب و مراد از «جَهْرَةً» به هنگام کار در روز باشد.

مثل آیه ی «أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا» (۱)، شاید مراد از «بَعْتَهُ»، عذاب های بی مقدمه باشد و مقصود از «جَهْرَةً»، عذاب هایی که آثارش از روز اول آشکار شود، مثل ابرهای خطرناک که بر سر قوم عاد فرود آمد. چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ» (۲)

سؤال: این آیه می گوید: تنها ظالمان از عذاب الهی هلاک می شوند، در آیه ای دیگر «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» (۳) فراگیری فتنه و شعله های عذاب نسبت به همه بیان شده و هشدار داده شده است، چگونه مفهوم این دو آیه قابل جمع است؟

پاسخ: هر فتنه ای هلاک نیست. در حوادث تلخ، آنچه به ظالمان می رسد هلاکت و قهر است، و آنچه به مؤمنان می رسد، آزمایش و رشد است.

پیام ها:

۱- پیامبر برای بیداری وجدان ها، مأمور به سؤال و پرسش از آنان است. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ»

۲- از سرکشی خود و مهلت الهی مغرور نشوید، شاید عذاب خدا ناگهانی فرارسد. «بَعْتَهُ»

۳- وقتی عذاب خدا آید، هلاکت قطعی است، نه خودشان و نه دیگران قدرت دفاع ندارند. «عَذَابُ اللَّهِ - يَهْلِكُ»

۴- کیفرهای الهی، به خاطر ظلم مردم و عادلانه است. يُهْلِكُ ... الظَّالِمُونَ

۵- اعراض از دعوت انبیا، ظلم است. «هُمْ يَصِدُّونَ - الظَّالِمُونَ»

ص: ۴۶۱

۱- ۱. یونس، ۲۴؛ تفسیر روح المعانی.

۲- ۲. احقاف، ۲۴؛ تفسیر اطیب البیان.

۳- ۳. انفال، ۲۵.

وَمَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾

و ما پیامبران را جز به عنوان بشارت دهنده و بیم دهنده نمی فرستیم، پس کسانی که ایمان آورند و (کار خود را) اصلاح کنند، پس بیمی بر آنان نیست و اندوهگین نمی شوند.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، عذاب الهی به خاطر فسق و گناهشان، دامنگیر آنان می شود.

نکته ها:

سؤال: با این که در آیات متعددی نسبت به اولیای الهی آمده است که ترسی بر آنان نیست، «فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» پس چرا از ویژگی های اولیای الهی، بیم از خدا مطرح شده است، إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا...؟

پاسخ: اولاً- گاهی بیمار، از عمل جراحی و مداوا می ترسد، ولی پزشک به او اطمینان می دهد که جای نگرانی و ترس نیست. جای نگرانی نبودن، منافاتی با دلهره ی خود بیمار ندارد.

پیام ها:

۱- محدوده ی کار انبیا را تنها خدا تعیین می کند. وَمَا نُزِّلُ... إِلَّا مُبَشِّرِينَ...

۲- مسئولیت انبیا، بشارت و هشدار است، نه اجبار مردم. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۳- شیوه ی کلی کار انبیا، یکسان بوده است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۴- ارشاد و تربیت، بر دو پایه ی بیم و امید و کیفر و پاداش استوار است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۵- ایمان و عمل صالح، جدای از هم نیستند و عمل منهای ایمان کارساز نیست.

۶- کارهای مؤمن، همیشه باید در جهت اصلاح باشد. «آمَنَ وَ أَصْلَحَ»

۷- صالح بودن کافی نیست، مصلح بودن لازم است. «أَصْلَحَ»

۸- ایمان و عمل، انسان را از بیماری های روحی چون ترس و اندوه بیمه می کند.

«آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بهداشت روان، در سایه ی ایمان و عمل صالح است)

۹- دستاورد جامعه ی نبوی، نظامی متعادل و آرام و با امتی است. فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ ...

۱۰- مداومت بر فسق، زمینه ساز عذاب الهی است. «يَمَسُّهُمْ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ»

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَ لَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنِّي أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ
الْبَصِيرُ أَمْ لَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

(ای پیامبر! به مردم) بگو: من ادعا نمی کنم که گنجینه های خداوند نزد من است و من غیب هم نمی دانم و ادعا نمی کنم که من فرشته ام، من جز آنچه را به من وحی می شود پیروی نمی کنم. بگو: آیا نابینا و بینا برابرند؟ آیا نمی اندیشید؟

نکته ها:

گویا مردم بی ایمان خیال می کردند کسی می تواند پیامبر باشد که خزائن الهی در اختیارش باشد، یا انتظار داشتند تمام کارهای خود را از مسیر غیب حل کند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این آیه مأمور می شود با صراحت جلوی توقعات نابجا و پندارهای غلط آنان را بگیرد و محدوده ی وظائف خود را بیان کند و بگوید: معجزات من نیز در چهارچوب وحی الهی است، نه تمایلات شما و بدانید که هر کجا به من وحی شد معجزه ارائه خواهم داد، نه هر کجا و

هر چه شما هوس کنید.

در این آیه، غیب دانستن پیامبر به صورت مستقل نفی شده، ولی گاهی آگاهی‌هایی از غیب به پیامبر عطا شده است. خداوند بارها درباره‌ی تاریخ حضرت یوسف و مریم و نوح و... به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرموده است: «ذَلِكَ مِنَ الْبَيِّنَاتِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ» این قصه‌ها، اطلاعات غیبی است که به تو می‌دهیم. در آخر سوره‌ی جن هم فرموده است: خداوند علم غیب دارد و آن را جز به اولیای خویش عطا نمی‌کند. پس علم غیب مخصوص خداست و اگر بخواهد گوشه‌ای از آن را در اختیار اولیای خود قرار می‌دهد.

برخورد همه‌ی انبیا با مردم یکسان بوده است. همین سخنان را حضرت نوح هم به مردم خود می‌گفت. (۱)

پیام‌ها:

۱- صداقت انبیا، تا آنجاست که اگر فاقد قدرتی باشند، به مردم اعلام می‌کنند.

﴿قُلْ لَا أَقُولُ﴾

۲- از پیامبران، توقعات بیجا نداشته باشید. «لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ»

۳- زندگی، اهداف و شیوه‌ی کار رهبر باید صریح و روشن برای مردم بیان شود.

﴿قُلْ لَا أَقُولُ ...﴾

۴- نگذارید مردم، شمارا بیش از آنچه هستید بپندارند. (شخصیت‌ها اگر القاب کاذب را از خود نفی کنند، جلوی غلوه‌ها و انحرافات گرفته می‌شود). «لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ ...»

۵- انبیا، با پول و تهدید و تطمیع کار نمی‌کردند، تا دیگران از روی ترس و طمع، دور آنان جمع نشوند و خیال نکنند که اگر با پیامبر باشند، از علم غیب یا خزانه‌ی الهی مشکلاتشان حل خواهد شد. ﴿قُلْ لَا أَقُولُ ...﴾

ص: ۴۶۴

۶- پیامبر برای زندگی شخصی یا اداره‌ی حکومت، همچون دیگران از مسیر عادی اقدام می‌کند و از علم غیب و خزانه‌ی الهی استفاده شخصی نمی‌کند، گرچه برای اثبات نبوت لازم است استفاده کند. «لَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ»

۷- گرچه پیامبر خزائن الهی و علم غیب ندارد، ولی چون به او «وحی» می‌شود باید از او پیروی کرد. «يُوحِي إِلَيَّ»

۸- کار پیامبر، نه بر اساس خیال و سلیقه است، نه بر اساس تمایلات اجتماعی یا محیط زدگی، بلکه تنها بر اساس پیروی از وحی است. «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحِي إِلَيَّ»

۹- رفتار و گفتار پیامبران، برای ما حجت است، چون بر مبنای وحی است. «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحِي إِلَيَّ»

۱۰- پیروی از انبیا، بصیرت و اعراض از آنان، نابینایی است. «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ»

۱۱- فکر صحیح، انسان را به پیروی از انبیا وامی‌دارد و بهانه‌ها و توقعات را کنار می‌گذارد. «أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ»

وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَيْهِ رَبَّهُمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ «۵۱»

و به وسیله‌ی آن (قرآن) کسانی را که از محشور شدن نزد پروردگارشان بیم دارند هشدار ده (زیرا) غیر از خداوند، برای آنان یاور و شفيعی نیست، شاید که پروا کنند.

نکته‌ها:

در قرآن بارها خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است که هشدار تو تنها در دل خدا ترسان اثر

می کند، مثل: «إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ» (۱) و «إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ» (۲)

پیام ها:

۱- آمادگی افراد، شرط تأثیر گذاری هدایت انبیاست. «الَّذِينَ يَخَافُونَ»

۲- عقیده به معاد، کلید تقواست. «يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا... لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

«وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ» (۵۲)

و کسانی را که بامداد و شامگاه پروردگارشان را می خوانند، در حالی که رضای او را می طلبند، از خود مران. چیزی از حساب آنان بر عهده ی تو نیست و از حساب تو نیز چیزی بر عهده ی آنان نیست که طردشان کنی و در نتیجه از ستمگران شوی.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: جمعی از کفار پولدار، چون دیدند فقیرانی مانند: عمار و بلال و خباب و... دور پیامبر را گرفته اند، پیشنهاد کردند که آن حضرت، اینان را طرد کند تا آنان گرد او جمع آیند. به نقل «تفسیر المنار» خلیفه ی دوم گفت: به عنوان آزمایش، طرح را بپذیریم، آیه ی فوق نازل شد. مشابه این مطلب در سوره ی کهف، آیه ی ۲۸ نیز آمده است.

ص: ۴۶۶

۱-۱. یس، ۱۱.

۲-۲. فاطر، ۱۸.

در تفسیر قرطبی آمده است: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله پس از نزول این آیه، از مجلس فقرا بر نمی خاست تا آنکه اول فقیران برخیزند.

منظور از خواندن خدا در صبح و شب، ممکن است نمازهای روزانه باشد. (۱)

پیام ها:

۱- حفظ نیروهای مخلص و فقیر و مجاهد، مهم تر از جذب سرمایه داران کافر است. «لَا تَطْرُدِ»

۲- هدف، وسیله را توجیه نمی کند. برای جذب سران کفر، نباید به مسلمانان موجود اهانت کرد. «لَا تَطْرُدِ»

۳- اسلام، مکتب مبارزه با تبعیض، نژاد پرستی، امتیاز طلبی و باج خواهی است.

(با توجه به شأن نزول)

۴- اغلب طرفداران انبیا، پابرهنگان بوده اند. (با توجه به شأن نزول)

۵- بهانه گیران، اگر از رهبر و مکتب نتوانند عیب بگیرند، از پیروان و وضع اقتصادی آنان عیب جویی می کنند. (با توجه به شأن نزول)

۶- هیچ امتیازی با «ایمان» برابری نمی کند. «يُرِيدُونَ وَجْهَهُ»

۷- میزان، حال فعلی اشخاص است. اگر مؤمنان فقیر، خلاف قبلی داشته باشند، حسابشان با خداست. «مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ»

۸- حساب همه با خداست، حتی رسول اکرم نیز مسئول انتخاب و عمل دیگران نیست، «مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» و خود نیز حساب و کتاب دارد. «وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ»

۹- طرد پابرهنگان و محرومان مخلص، ظلم است. «فَتَكُونُ مِنَ الظَّالِمِينَ»

وَ كَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ «۵۳»

و این گونه بعضی از مردم را به وسیله ی بعضی دیگر آزمایش کردیم، تا

ص: ۴۶۷

(از روی استهزا) بگویند: آیا اینانند آنهایی که خداوند، از میان ما بر آنها منت نهاده است؟ آیا خداوند به حال شاکران داناتر نیست؟

نکته ها:

بارها قرآن، بلند پروازی و پر توقعی سرمایه داران کافر را مطرح و محکوم کرده است. آنان توقع داشتند وحی و قرآن بر آنان نازل شود، از جمله: «أَأُلْقِيَ الذُّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا» (۱) آیا در میان ما وحی بر او نازل شد؟! «لَوْ لَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَيَّ رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ» (۲) چرا وحی بر مرد بزرگی از آن دو قریه نازل نشد؟!

مؤمن واقعی، شاکر نعمت ایمان است. شخصی نزد امام کاظم علیه السلام از فقر خود شکایت کرد.

حضرت فرمود: غنی ترین افراد به نظر تو کیست؟ گفت: هارون الرشید. پرسید: آیا حاضری ایمان خود را بدهی و ثروت او را بگیری؟ گفت: نه. فرمود: پس تو غنی تری، چون چیزی داری که حاضر به مبادله با ثروت او نیستی. (۳)

پیام ها:

۱- تفاوت های اجتماعی، گاهی وسیله ی آزمایش و شکوفا شدن خصلت ها و رشد آنهاست. اغنیاء با فقرا آزمایش می شوند. «فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ»

۲- برخی اغنیاء، فقرا را تحقیر می کنند و خود را ارزشمند می پندارند. «أَهُؤْلَاءِ ... مِنْ بَيْنِنَا»

۳- فقرای با ایمان، برگزیدگان خداوند. «مَنْ اللَّهُ عَلَيْهِمْ»

۴- پاسخ توهین های کافران، با نوازش و مهر الهی به مؤمنان داده می شود.

«أَهُؤْلَاءِ ... بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ»

۵- منت الهی بر فقیران، نتیجه ی شکر آنان است. «مَنْ اللَّهُ ... بِالشَّاكِرِينَ»

۶- خداوند طبق حکمتش عمل می کند، نه توقع مردم. «أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ»

۷- انبیا، نمونه ی بارز شاکران هستند. «بِالشَّاكِرِينَ» (فقرایی هم که هدایت انبیا را پذیرفته اند، شاکر نعمت هدایت هستند.) «بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ»

ص: ۴۶۸

وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾

و هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند، پس بگو: سلام بر شما! پروردگارتان بر خودش رحمت را مقدر کرده است که هر کس از شما از روی نادانی کار بدی انجام دهد و پس از آن توبه کند و خود را اصلاح نماید، پس قطعاً خداوند، آمرزنده و مهربان است.

وَ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ لَتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾

و ما بدین گونه آیات را (برای مردم) به روشنی بیان می کنیم، (تا حق آشکار) و راه و رسم گناهکاران روشن شود.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است، جمعی گنهکار، خدمت پیامبر آمده و گفتند: ما خلاف های زیادی کرده ایم. حضرت ساکت شد. این آیه نازل شد.

در این سوره، خداوند دوبار جمله ی: «كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» گفته است، یکی برای دلگرم کردن مؤمنان در همین دنیا (همین آیه)، یکی هم در آیه ی ۱۲ که برای معاد است. «كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ»

جهالت، قبلاً بیان شد که در حدیثی امام صادق فرمود: مراد از «جهاله» جهل به زشتی باطن گناه است که شامل همه گناهکاران می شود.

پیام ها:

۱- ایمان زائر پیامبر خدا، از شرایط دریافت لطف الهی است. وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ ...

۲- زیارت پیامبر، راه دریافت لطف خداست. **إِذَا جَاءَكَ ... فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ**

۳- رابطه ی رهبر و مردم، بر پایه ی انس و محبت است. **إِذَا جَاءَكَ ... فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ**

۴- بهترین عبارت تحیت، «سلام علیکم» است. **«فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»**

۵- تحقیر شدن مؤمنان را جبران کنید. (در آیه ی ۵۳ متکبران با لحن تحقیر آمیزی می گفتند: **أَهُؤْلَاءِ ...** ولی در آیه ی ۵۴ خداوند آن تحقیر را جبران می کند و به پیامبرش دستور سلام کردن به مؤمنان را صادر می کند.) **«فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»**

۶- «سلام»، شعار اسلام است. بزرگ نیز به کوچک، سلام می کند. **«فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»**

۷- مربی و مبلغ، باید با برخوردی محبت آمیز با مردم، به آنان شخصیت دهد.

«سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۸- اگر گناه از روی لجاجت و استکبار نباشد، توبه قابل پذیرش است. **«مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ»**

۹- خداوند، رحمت را بر خویش واجب کرده؛ ولی شرط دریافت آن، عذرخواهی و توبه است. **كُتِبَ ... ثُمَّ تَابَ**

۱۰- توبه، تنها یک لفظ نیست، تصمیم و اصلاح هم می خواهد. **«تَابَ وَ أَصْلَحَ»**

۱۱- توبه ی مؤمن حتماً پذیرفته می شود، **«عَمِلَ مِنْكُمْ»**

۱۲- عفو الهی همراه با رحمت است. **«غَفُورٌ رَحِيمٌ»** (گناهکار نباید مأیوس شود)

۱۳- روشنگری نسبت به سیمای مجرمان و راه خطاکاران و اهل توطئه، از اهداف مکتب است. **«لِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ»**

قُلْ إِنِّي نُهَيْتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُمْ إِذَا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ «۵۶»

بگو: من از پرستش آنها که به جای خدا می خوانید نهی شده ام. بگو: من از هوسهای شما پیروی نمی کنم، که در این صورت گمراه شده و از هدایت یافتگان نخواهم بود.

پیام ها:

۱- در پاسخ به تمایلات نابجای مشرکان مبنی بر پذیرش بت ها و روش آنان، باید با صراحت جواب نفی داد. «نُهَيْتُ، لَا أَتَّبِعُ، ضَلَلْتُ» (آری؛ شرک، در هیچ قالبی مجاز نیست)

۲- برخورد و موضع گیری های پیامبر صلی الله علیه و آله، از وحی سرچشمه می گیرد. «قُلْ، قُلْ»

۳- برائت از شرک، جزو اسلام است. «نُهَيْتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۴- ریشه ی شرک، هواپرستی است. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ»

۵- مبلغ، نباید در پی ارضای هوسهای مردم باشد. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ»

۶- هواپرستی، زمینه ی هدایت را در انسان از بین می برد. لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ ... مَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ «۵۷»

بگو: همانا من از طرف پروردگرم بر دلیل آشکاری هستم، ولی شما آن را دروغ پنداشتید. آنچه را شما (از عذاب الهی) با شتاب می طلبید به دست من نیست فرمان جز به دست خدا نیست که حق را بیان می کند و او بهترین (داور و) جدا کننده ی حق از باطل است.

نکته ها:

«بَيِّنَةٍ» از کلمه ی «بینونه» (جدایی)، به دلیل گفته می شود که به طور کامل و روشن، حق و

باطل را از هم جدا می کند. دلایل و معجزات پیامبران، نه ثقیل بود نه مبهم، همه می فهمیدند و اگر لجاجت نمی کردند، از جان و دل می پذیرفتند، به همین خاطر پیامبران خود را دارای «بینه» معرفی می کردند.

کفار می گفتند: اگر راست می گویی، چرا قهر خدا بر ما نازل نمی شود؟ «تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ» نظیر آیه ای که می گفتند: اگر این مطلب راست است، خدایا! بر ما سنگ باران، «فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ» (۱) «استعجال» و عذاب خواهی در اقوام دیگر هم بوده و به حضرت هود و صالح و نوح هم می گفتند: اگر راست می گویی عذاب موعود را سریعاً برای ما بیاور.

«فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

(۲)

پیام ها:

۱- دعوت انبیا بر اساس «بینه» است، نه خیال و تقلید کورکورانه «عَلَى بَيْنَةٍ»

۲- اعطای بینه به پیامبر، پرتویی از ربوبیت خداوند است. «بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّي»

۳- انبیا باید بینه ی الهی داشته باشند، نه آنکه طبق تقاضای روزمره ی مردم کار کنند. «بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّي» (قرآن، بینه و دلیل روشن و گواه حقایق پیامبر صلی الله علیه و آله است)

۴- پیامبر اسلام به قرآنی که بینه ی اوست، احاطه ی کامل دارند. («عَلَى بَيْنَةٍ» به معنای استعلا و احاطه بر مفاهیم قرآن است)

۵- کافران، بینه ی پیامبر را تکذیب می کنند، ولی انتظار دارند او از هواهای نفسانی آنان پیروی کند. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ - كَذَّبْتُمْ بِهِ»

۶- پیامبر، تنها فرستاده ای همراه با منطق و بینه است و نظام هستی به دست خداست. (با تقاضای نزول سریع قهر الهی از پیامبر، قلع و قمع خود یا نابودی هستی را نخواهید). «مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ»

۷- آیه، هم تهدید کافران است، هم دلداری پیامبر. «وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ»

ص: ۴۷۲

(۱) - ۱. انفال، ۳۲.

(۲) - ۲. اعراف، ۷۰ و ۷۷؛ هود، ۳۲.

قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعِجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ «۵۸»

بگو: اگر آنچه که درباره ی آن شتاب می کنید نزد من بود (و به درخواست شما عذاب نازل می کردم)، قطعاً کار میان من و شما پایان گرفته بود، ولی خداوند به حال ستمگران آگاه تر است (و به موقع مجازات می کند).

پیام ها:

۱- عجله ی مردم، حکمت خدا را تغییر نمی دهد. تَسْتَعِجِلُونَ ... وَاللَّهُ أَعْلَمُ

۲- کیفرها به دست خداوند است، اما اگر او به درخواست کفار در عذاب خود عجله کند، هیچ کس باقی نمی ماند. «لَقُضِيَ الْأَمْرُ» چنانکه در آیه ی ۱۱ سوره ی یونس آمده است: «وَلَوْ يُعِجِلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتَعْجَلَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ»

۳- خدا طبق حکمت و سنت خود، به ظالمان مهلت می دهد. قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعِجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ ... وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ

۴- تأخیر در قهر و عذاب الهی سبب نشود که کافران خیال کنند کفرشان از یاد رفته است. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ»

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ «۵۹»

و گنجینه های غیب، تنها نزد خداست و جز او کسی آن را نمی داند و آنچه را در خشکی و دریاست می داند، و هیچ برگگی از درخت نمی افتد جز آنکه او می داند و هیچ دانه ای در تاریکی های زمین و هیچ تر و خشکی نیست، مگر آنکه (علم آن) در کتاب مبین ثبت است.

«مَفَاتِحُ»، یا جمع «مِفْتَح» به معنای گنجینه و خزانه است، یا جمع «مِفْتاح» به معنای کلید است، ولی معنای اول مناسب تر است. (۱)

کلمه ی تر و خشک، کنایه از همه ی چیزهایی است که مقابل همنند، مثل مرگ و حیات، سلامتی و مرض، فقر و غنا، نیک و بد، مجرد و مادی. این مطلب در آیه ی «وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ» (۲) نیز بیان شده است.

شاید مراد از سقوط برگ ها، حرکات نزولی و مراد از دانه های در حال رشد زیر زمین، حرکات صعودی باشد. (۳)

پیام ها:

۱- دلیل آنکه عذاب عجلوانه ای که کفار تقاضا می کنند فرا نمی رسد، علم خداوند به اسرار هستی است. مَا تَسْتَعْجِلُونَ ... وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ

۲- احکام الهی بر اساس آگاهی او بر غیب و شهود است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ - وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ»

۳- دامنه ی علم غیب، گسترده تر از علوم عادی است. (زیرا قرآن درباره آن تعبیر انحصاری دارد.) «لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ»

۴- برخلاف کسانی که می گویند خداوند تنها به کلیات علم دارد، خداوند به همه چیز دانا و از همه ی جزئیات هستی آگاه است. پس باید مواظب اعمال خود باشیم. مَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقِهِ ...

۵- جز خداوند، هیچکس از پیش خود علم غیب ندارد. «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ»

۶- در جهان، مرکزیتی برای اطلاعات وجود دارد. «فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»

ص: ۴۷۴

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). یس، ۱۲.

۳- ۳). تفسیر فی ظلال القرآن.

۷- نظام هستی، طبق برنامه ی پیش بینی شده ای طراحی شده است. «کِتَابِ مُبِیِّنٍ»

وَ هُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

و او کسی است که (روح) شما را در شب (به هنگام خواب) می گیرد و آنچه را در روز انجام می دهید می داند، سپس شما را از خواب برمی انگیزد تا مدّت معین (عمر شما) سپری شود. عاقبت بازگشت شما به سوی اوست پس شما را به آنچه انجام می دهید خبر می دهد.

نکته ها:

«جَرَحْتُمْ» از «جارحه» به معنای عضو است، عضوی که با آن کار و کسب می شود و سپس به خود کار و عمل گفته شده است.

با اینکه خداوند به هنگام خواب روح انسان را می گیرد، ولی می فرماید: ما شما را می گیریم، پس معلوم می شود روح انسان تمام حقیقت اوست.

پیام ها:

۱- خواب، یک مرگ موقتی است و هر بیداری نوعی رستاخیز. «يَتَوَفَّاكُمْ، يَبْعَثُكُمْ»

۲- قانون طبیعی آن است که شب برای خواب و روز برای کار باشد. «يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ، جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ»

۳- زندگی ما، تاریخ و برنامه و مدّت معین دارد. «أَجَلٌ مُّسَمًّى»

۴- خود را برای پاسخگویی قیامت آماده کنیم. «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ»

۵- خداوند با این که کار بد ما را می داند ولی باز هم به ما مهلت داده و روح گرفته را به بدن برمی گرداند. «يَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِاللَّيْلِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ»

۶-قیامت، روز روشن شدن حقیقت اعمال است. «يَبْيُخِكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَ هُمْ لَا يُفْرَطُونَ ﴿٦١﴾

وتنها اوست که قهر و اقتدارش مافوق بندگان است و نگهبانانی بر شما می فرستد، تا آنکه چون مرگ یکی از شما فرا رسد، فرستادگان ما (فرشتگان) جان او را باز گیرند و در کار خود، هیچ کوتاهی نکنند.

نکته ها:

گرفتن روح در شب و برگرداندن آن در روز یکی از نمونه های قاهر بودن خدا بر انسان است.

مسأله ی قبض روح، در قرآن هم به خداوند نسبت داده شده «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ» ، هم به ملك الموت و هم به فرشتگان. این اختلاف تعبیر شاید به خاطر آن باشد که جان افراد عادی را فرشتگان می گیرند و جان افراد برجسته را ملك الموت که فرشته برتری است و جان اولیای خدا را ذات مقدس او می گیرد.

و شاید به این دلیل باشد که ابتدا فرشتگان، روح مردم را می گیرند و سپس تحویل ملك الموت می دهند و آنگاه ملك الموت (عزرائیل) روح های گرفته شده را به خداوند تحویل می دهد و به همین دلیل گرفتن روح مردم هم کار فرشتگان و هم کار ملك الموت و هم کار خداوند به شمار می رود. آری، خداوند مسبب است و فرشتگان مباشر و فعل گاهی به مسبب و گاهی به مباشر نسبت داده می شود.

ممکن است مراد از فرشتگان محافظ، آنانی باشند که مراقب و نگهدار انسان از حوادثند، (۱) «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِّنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِّنْ أَمْرِ اللَّهِ» (۲) و ممکن است مراد از حفظه، فرشتگانی باشند که مأمور ثبت و ضبط اعمال انسانند. «رُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ» (۳)

ص: ۴۷۶

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). رعد، ۱۱.

۳- ۳). زخرف، ۸۰.

ایمان به مراقبت فرشتگان از انسان، عامل شکر از خداست، همان گونه که ایمان به ثبت اعمال توسط فرشتگان عامل حیا و تقواست.

پیام ها:

۱- خداوند، قدرت و سلطه ی کامل دارد و اگر ما را آزاد گذاشته، به خاطر مهلتی است که از روی لطف اوست. وَ هُوَ الْقَاهِرُ...

۲- تسلط خدا بر بندگان چنان است که کسی را تاب مقاومت نیست. «وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»

۳- در دستگاه آفرینش، انواع مراقبت ها وجود دارد. «حَفَظَهُ»

۴- فرستادن فرشتگان محافظ، دائمی است. «يُرْسِلُ»

۵- هر دسته از فرشتگان، مأموریت خاصی دارند. «حَفَظَهُ - تَوَقَّعَهُ»

۶- برای قبض روح یک نفر چند فرشته حاضر می شوند. «إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَقَّعَهُ رُسُلُنَا»

۷- فرشتگان در انجام مأموریت، سهل انگاری ندارند و معصومند. «لَا يُفَرِّطُونَ» چنانکه در آیه دیگر آمده است: «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» (۱)

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقَّ أَلا لَهُ الْحُكْمُ وَ هُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ «۶۲»

سپس مردم به سوی خداوند، مولای حقیقتشان بازگردانده می شوند، آگاه باشید که دادرسی و داوری تنها از آن خداوند است و او سریع ترین حسابرسان است.

نکته ها:

در روایات آمده است که خداوند، حساب بندگان را به اندازه ی دوشیدن شیر یک گوسفند

ص: ۴۷۷

و در زمانی بسیار کوتاه، انجام می دهد. (۱)

از امام علی علیه السلام سؤال شد: «کیف یحاسبُ الله الخلق علی کثرتهم؟ فقال: کما یرزقهم علی کثرتهم. فقیل: کیف یحاسبهم و لایرونه؟ فقال: کما یرزقهم و لایرونه» (۲) چگونه خداوند با وجود مخلوق های زیاد به حساب آنان رسیدگی می کند؟ حضرت فرمودند: همان گونه که آنان را روزی می دهد. سؤال شد: چگونه حسابرسی می کند در حالی که او را نمی بینند؟ فرمودند: همان گونه که روزی شان می دهد، ولی او را نمی بینند.

سؤال: با این همه آیات و روایات بر حسابرسی سریع الهی، پس طولانی بودن روز قیامت برای چیست؟

پاسخ: بلندی روز قیامت، نوعی عقوبت است، نه به خاطر فشار کار و ناتوانی از محاسبه ی سریع. (۳) (بشر که مخلوق الهی است، در دنیای امروز به وسیله ی کامپیوتر، در کمتر از یک دقیقه بزرگ ترین محاسبات را انجام داده و مثلا انبارها و کالاهای آن و امور مالی مربوط به آن را بررسی و محاسبه می کند).

پیام ها:

۱- بازگشت همه به سوی خداست و او یگانه قاضی قیامت است. رُدُّوا إِلَى اللَّهِ ...

لَهُ الْحُكْمُ

۲- مولای حقیقی کسی است که آفریدن، نظارت کردن، خواب و بیداری، مرگ و بعثت، داوری و حسابرسی به دست او باشد، «إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ»

۳- همه ی مولاها یا باطلند، یا مجازی، مولای حقیقی تنها خداوند است. «اللَّهُ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ» و ولایت انبیا و اولیا، پرتوی از ولایت الهی است. ۴- سرعت حسابرسی خداوند، از هر نوع و هر وسیله ی حسابرسی سریعتر است. «وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ»

ص: ۴۷۸

۱- ۱. تفاسیر مجمع البیان و نورالثقلین.

۲- ۲. نهج البلاغه، کلام ۳۰۰.

۳- ۳. تفسیر اطیب البیان.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾

بگو: چه کسی شما را از تاریکی های خشکی و دریا (به هنگام درماندگی) نجات می دهد؟ وقتی که او را آشکارا و پنهان می خوانید (و می گوید): اگر خداوند از این ظلمت ما را رهایی دهد، از شکر گزاران خواهیم بود.

قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كُزُبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

بگو: خداوند شما را از این ظلمت ها و از هر ناگواری دیگر نجات می دهد، باز شما (به جای سپاس)، شرک می ورزید.

نکته ها:

کلمه ی «تَضَرُّعٌ» به معنای دعای آشکار و کلمه ی «خُفْيَةً» به معنای دعای پنهان است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: بهترین دعا، دعای با صدای آهسته و خُفْیه است و از جمعی که با صدای بلند دعا می خوانند، انتقاد کرد و فرمود: خداوند شنوا و نزدیک است. (۱)

در آیه ی ۱۲ سوره ی یونس نیز آمده است: انسان هنگام خطر، به یاد خدا می افتد و او را می خواند، اما «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ» همین که مشکلی حل شد، سرش را پایین انداخته و می رود، گویا ما را اصلاً صدا نزده است.

شاید برای انسان، چهار حالت به وجود می آورد: احساس نیاز، تضرع، اخلاص و التزام به شکرگزاری. آری، شاید و سختی ها و قطع شدن اسباب مادی، روح خداجویی را شکوفا می کند و انسان در مشکلات، دست خدا را می بیند.

ص: ۴۷۹

۱- یکی از شیوه های تبلیغ و موعظه، سؤال از وجدان مردم است. «مَنْ يُنَجِّكُمْ»

۲- یادآوری و توجه دادن انسان به خلوص، از بهترین روشهای خداشناسی است. «تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»

۳- انسان در سختی ها و شداید، دست از کفر و شرک برداشته و موحد می شود.

«تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»

۴- انسان مشرک به تعهدات خود در برابر خدا بی وفاست. «ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ»

۵- از بدترین انواع ناسپاسی انسان، شرک است. لَنْكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ... ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ

۶- راحتی و احساس رهایی و بی نیازی، زمینه ی غفلت از خدا و شرک به اوست.

«قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَ مِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ»

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْضِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا وَ يُدِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

بگو: او تواناست که از بالای سرتان یا از زیر پایتان عذابی بر شما بفرستد یا شما را به صورت گروه های گوناگون با هم درگیر کند، و طعم تلخ جنگ و خونریزی را توسط یکدیگر به شما بچشاند. بنگر که چگونه آیات را گونه گون بازگو می کنیم، باشد که بفهمند.

وَ كَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَ هُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾

و قوم تو این قرآن را تکذیب کردند، با آنکه سخن حقی است، بگو: من وکیل و عهده دار ایمان آوردن شما نیستم.

«لبس» به معنای آمیختن، و «شیع» جمع «شیعه»، به معنای گروه است.

در آیه ی قبل، قدرت نجات بخش الهی مطرح شد، اینجا قدرت قهر و عذاب او.

امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از عذاب آسمانی، دود و صیحه و مراد از عذاب زمینی، فرورفتن در آن و مراد از «يَلْبَسُكُمْ شَيْعًا»، تفرقه در دین و بدگویی و کشتن یکدیگر است. (۱) شاید آن حضرت در مقام بیان بعضی از نمونه ها بوده اند نه تمام مصادیق، زیرا مثلاً عذاب فوق شامل فشار طاغوت ها که حاکم بر مردمند و عذاب تحت شامل قهری بدنبال نافرمانی مردم از رهبر حق که از مردم و در مردم و هم سطح آنان است نیز می شود.

تعبیر گوناگونی در قرآن خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این مضمون را بیان می کند که پیامبر مسئول ابلاغ دین خداست، نه اجبار مردم به ایمان آوردن. از جمله: «مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا» (۲)، «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ بَشَرًا» (۳)، «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ» (۴)، «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْإِبْلَاحُ» (۵)، «أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ» (۶)، «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۷)، «إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ» (۸) و «قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ».

پیام ها:

۱- یکی از وظایف پیامبر، یادآوری قدرت بی مانند خداوند است. «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ»

۲- شرک، زمینه ساز دریافت انواع عذاب هاست. «ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ ...»

۳- خداوند، هم نجات بخش است، هم عذابگر، آنکه آگاهانه سراغ غیر خدا می رود، باید منتظر عذاب باشد. «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ ...»

۴- تفرقه و تشتت، از عذاب های الهی و در کنار عذاب آسمانی و زمینی مطرح شده است. «يَلْبَسُكُمْ شَيْعًا»

ص: ۴۸۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. انعام، ۱۰۷.

۳-۳. غاشیه، ۲۲.

۴-۴. ق، ۴۵.

۵-۵. مائده، ۹۹.

۶-۶. یونس، ۹۹.

۷-۷. بقره، ۲۵۶.

۵- گاهی مردم، به وسیله ی مردم و با دست یکدیگر عذاب و تنبیه می شوند.

«يُذِيقُ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ»

۶- مبلغان دینی باید از روشهای گوناگونی برای ارشاد مردم بهره گیرند. «انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ»

۷- اگر مفهومی را در قالب های متنوع ارائه دادیم، به تأثیرات بیشتری امیدوار باشیم. «نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ»

۸- چون راه شما حق است، از تکذیب مردم نگران نباشید. «وَهُوَ الْحَقُّ»

۹- تو مسئول وظیفه هستی، ضامن نتیجه نیستی. «لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ»

لِكُلِّ نَبِيٍّ مُسْتَقَرٌّ وَ سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

برای هر خبری (که خداوند یا پیامبرش به شما می دهد) وقتی مقرر است (که در آن واقع می شود) و به زودی خواهید دانست.

نکته ها:

در آیه ی قبل گفته شد: خداوند قدرت دارد از هر سو بر شما عذاب نازل کند، این آیه می فرماید: اگر عذابی بر کفار لجوج نازل نشد، عجله نکنید، زیرا برای تحقق هر خبری زمانی معین است.

پیام ها:

۱- تحقق همه ی خبرها و برنامه های الهی، قطعی و بر اساس حکمت و زمان بندی معین است. (هیچ حادثه ای بدون برنامه و هدف و تصادفی نیست) «لِكُلِّ نَبِيٍّ مُسْتَقَرٌّ»

۲- گرچه مجبور به ایمان آوردن نیستید، ولی فکر عاقبت و فرجام کار خودتان باشید. «وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ»

۳-زود قضاوت نکنید و مهلت دادن های الهی را نشانه ی غفلت خدا از خودتان نپندارید. «سَوْفَ تَعْلَمُونَ»

وَ إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَعُدَّ بَعْدَ الذِّكْرِ
مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۶۸»

و هرگاه کسانی را دیدی که در آیات ما (به قصد تخطئه)، کندوکاو می کنند، از آنان روی بگردان تا (مسیر سخن را عوض کرده) وارد مطلب دیگری شوند و اگر شیطان تو را به فراموشی انداخت، پس از توجه، (دیگر) با این قوم ستمگر منشین.

نکته ها:

«خوض» به معنای کندوکاو و گفتگو به قصد تمسخر و تحقیر است، نه برای فهم و درک حقیقت. (۱)

«بَعْدَ الذِّكْرِ» ممکن است به معنای تذکر دادن دیگری، یا به معنای متذکر شدن خود انسان باشد.

سؤال: پیامبران الهی معصوم هستند، پس چگونه در آیه سخن از نفوذ شیطان در پیامبر مطرح شده است؟ «يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ»

پاسخ: تأثیر شیطان در به فراموشی کشاندن، مسأله ای فرضی است، مثل آیه ی «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۲) یا آیه «وَ لَوْ
تَقَوْلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ» (۳) یعنی اگر مشرک شوی، یا اگر به ما نسبتی ناروا بدهی، نه اینکه چنین شده است.

و ممکن است مراد اصلی آیه، پیروان پیامبر باشند، نه خود ایشان، همان گونه که در فارسی

ص: ۴۸۳

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. زمر، ۶۵.

۳-۳. حاقه، ۴۴.

می گوئیم: «به در می گوئیم که دیوار بشنود».

مشابه این مطلب، در سوره ی نساء آیه ی ۱۴۰ نیز آمده است: إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ... اگر شنیدید که به آیات الهی کفر می ورزند یا مسخره می کنند با آنان منشینید تا سخن را عوض کنند.

در روایات متعددی از پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام از همنشینی با اهل گناه، یا شرکت در جلسه ای که گناه می شود و انسان قدرت جلوگیری از آن را ندارد نهی شده است، حتی اگر آنان از بستگان انسان باشند. حضرت علی علیه السلام به فرزندش وصیت کرد: خداوند بر گوش واجب کرده که راضی به شنیدن گناه و غیبت نشود. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله با استناد به این آیه فرمودند: کسی که ایمان به خدا و روز قیامت دارد، در مجلسی که در آن امامی سب می شود و یا از مسلمانی عیب جویی می گردد نمی نشیند. (۲)

حضرت علی علیه السلام «مجالسه الاشرار تورث سوء الظن بالاخيار» همنشینی با بدان، سبب سوء ظن به نیکان می شود. (۳)

پیام ها:

۱- غیرت و تعصب دینی خود نسبت به مقدّسات را به دشمنان نشان دهید. «إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

۲- اعراض از بدی ها و مبارزه ی منفی با زشتکاران، یکی از شیوه های نهی از منکر است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

۳- توجه و گوش دادن به سخنان باطل (و دیدن و خواندن کتب و برنامه های گمراه کننده) نکوهیده است. (۴) «يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

البته در مواردی که برای آگاهی و ردّ و پاسخ دادن توسط اهل فن باشد،

ص: ۴۸۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۶، ص ۲۶۶.

۳- ۳). وسائل، ج ۱۶، ص ۳۶۵.

۴- ۴). شاید بتوان برای تحریم کتب و برنامه های ضالّه، به این آیه استناد کرد.

اشکالی ندارد.

۴- به جای هضم شدن در جامعه، یا گروه و مجلس ناپسند، وضع آن را تغییر دهید. «حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» □

۵- اعلام براءت و محکوم کردن لفظی کافی نیست، باید به شکلی برخورد کرد.

فَأَعْرِضْ ... فَلَا تَقْعُدْ □

۶- مجالست با ظالمان نارواست، پس پرهیز کنیم. «فَلَا تَقْعُدْ» □

۷- شرط تکلیف، توجه و آگاهی است. «إِنَّمَا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ» (فراموشی، عذر پذیرفته ای است) □

۸- سخن گفتن به ناحق درباره ی آیات قرآن، (از طریق استهزاء، تفسیر به رأی، بدعت و تحریف) ظلم است. «الظَّالِمِينَ» □

وَ مَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَ لَكِنْ ذَكَرُوا لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ «۶۹» □

کسانی که پروا پیشه کردند، به گناه ستمکاران بازخواست نخواهند شد، ولی باید آنان را پند دهند تا شاید پرهیزکار شوند.

نکته ها:

آیه ی تحریم که در باره همنشینی با یاوه گویان و مسخره کنندگان نازل شد، عده ای گفتند:

پس به مسجد الحرام هم نباید برویم و طواف نیز نکنیم، چون دامنه ی استهزاشان تا آنجا هم کشیده شده است. این آیه نازل شد

که حساب مسلمانان با تقوا که به مقدار توان تذکر می دهند جداست، آنها مسجد الحرام را ترک نکنند. (۱)

شرکت در جلسه ی اهل گناه به قصد نهی از منکر و ارشاد، مانعی ندارد، البته برای آنان که با

ص: ۴۸۵

تقوا و نفوذ ناپذیرند، و گرنه بسیاری برای نجات غریق می روند و خود غرق می شوند.

شد غلامی که آب جو آرد

آب جو آمد غلام ببرد

پیام ها:

۱- رعایت اهمّ و مهمّ در مسائل، از اصول عقلی و اسلامی است. شنیدن موقّتی یاوه ها به قصد پاسخگویی یا نجات منحرفان، جایز است. «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ»

۲- تقوا وسیله ی حفاظت و بیمه ی انسان در مقابل گناه است. (مثل لباس ضد حریق، برای مأموران آتش نشانی) «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ»

۳- از همنشینی با یاوه سرایان پرهیز کنیم و سخنانشان را استماع نکنیم، ولی اگر به ناچار چیزی به گوش ما، رسید مانعی ندارد. «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ ... مِنْ شَيْءٍ»

۴- علاوه بر تقوای خود، باید به فکر متقی کردن دیگران نیز باشیم. «وَلَكِنْ ذَكَرُوا لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

وَ ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَ لَهْوًا وَ عَزَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَ ذَكَرُوا بِهِ أَنْ يُسَلَّ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَ لَا شَفِيعٌ وَ إِنْ تَعِدُوا كُلَّ عِدْلٍ لَأَلَّا يُؤَخِّدَ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ» (۷۰)

و کسانی را که دین خود را به بازی و سرگرمی گرفتند و زندگی دنیا مغرورشان کرده است، رها کن و به وسیله ی قرآن پندشان ده تا مبادا به کیفر آنچه کسب کرده اند به هلاکت افتند، در حالی که جز خدا هیچ یاور و شفיעی ندارند، و اگر (انسان در آن روز) هرگونه عوضی (برای کیفر) پردازد از او پذیرفته نمی شود، آنان کسانی هستند که به سزای آنچه کسب کرده اند به هلاکت افتادند برای آنان شرابی از آب سوزان و عذابی دردناک به کیفر کفرشان خواهد بود.

مراد از رها کردن منحرفان در جمله ی ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ...، اظهار تنفر و قطع رابطه کردن با آنان است که گاهی هم به نبرد با آنها می انجامد، نه این که تنها به معنای ترک جهاد با آنان باشد.

کلمه ی «تُبَسَّلَ» به معنای محروم شدن از خوبی و به هلاکت رسیدن است.

به بازی گرفتن دین، هر زمانی به شکلی خود را نشان می دهد، گاهی با اظهار عقائد خرافی، گاهی با قابل اجرا ندانستن احکام، گاهی با توجیه گناهان و گاهی با بدعت و تفسیر به رأی و پیروی از متشابهات و... است.

پیام ها:

۱- غیرت دینی، سبب طرد افراد بی دین و بایکوت کردن مخالفان مکتب در جامعه است. ذَرِ الَّذِينَ... چنانکه در آیات دیگری نیز می خوانیم: «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۱)، «ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا» (۲) و «لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ» (۳)

۲- دل بستگی و فریفته شدن به دنیا، زمینه ی به بازی گرفتن دین است. الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا... غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا

۳- تذکر و موعظه، می تواند سبب نجات از قهر و عذاب الهی گردد. «وَذَكِّرْ بِهِ»

۴- در تذکر و هشدار باید از قرآن بهره گرفت. «وَذَكِّرْ بِهِ»

۵- به دنیا مغرور نشویم که در قیامت جز خداوند چیزی به کمک ما نمی آید.

«لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ»

۶- عامل بدبختی های انسان، خود او و عملکرد اوست. بِمَا كَسَبَتْ... بِمَا كَسَبُوا... عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

ص: ۴۸۷

۱- ۱. سجده، ۳۰.

۲- ۲. حجر، ۳.

۳- ۳. نحل، ۱۲۷.

قُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَ لَا يَضُرُّنَا وَ نُرُدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَ أُمِرْنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

بگو: آیا غیر خداوند، چیزی را بخوانیم که سود و زیانی برای ما ندارد و پس از آنکه خداوند هدایتمان کرد، به عقب باز گشته (و کافر) شویم؟ همچون کسی که شیاطین او را در زمین از راه به در برده اند و سرگردان مانده است در حالی که برای او یارانی (دلسوز) است که او را به هدایت دعوت کرده (و می گویند): نزد ما بیا (و حق را بپذیر ولی او گوشش بدهکار نیست). بگو هدایتی که از سوی خدا باشد هدایت واقعی است و ما مأموریم که برای خدای جهانیان تسلیم باشیم.

وَ أَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّقَوْهُ وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾

(و به ما امر شده که) نماز برپا دارید و از خداوند پروا کنید، و اوست آنکه همگان نزدش محشور می شوید.

نکته ها:

در آیه ی ٧٢، از میان همه ی وظایف به «نماز»، و از میان همه ی عقائد به «معاد» اشاره شده است و این اهمیت آنها را می رساند. در یکتاپرستی، آرامش و تمرکز است، ولی در شرک و چندتاپرستی، گیجی و تحیر. «أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (١) آیا چند ارباب گوناگون بهتر است یا یک خدای قهار؟ خداوند هم یکی است: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» و هم زود راضی می شود «یا سریع الرضا»، ولی غیر خدا هم زیادند و هم هر کدام توقعات گوناگونی دارند و زود راضی نمی شوند.

ص: ٤٨٨

در قرآن دو نوع دمیدن در صور آمده است: یکی ویرانگر و دیگری برانگیزنده ی مردم برای رستاخیز. در این آیه، یک بار آن مطرح شده است، اما در آیه ی ۶۸ سوره ی زمر، دمیدن در دو صور مطرح است: «وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ فِيهَا يَنْظُرُونَ»

اگر در آیات قبل، سخن از تسلیم بودن در برابر خدا و اقامه ی نماز بود، اینجا علت آن ذکر شده که آفرینش به دست اوست، او آگاه و حکیم است و از هر چیزی با خبر است.

امام صادق علیه السلام درباره ی «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ» فرمودند: غیب آن است که هنوز نیامده و شهادت آنچه که بوده است می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش، حکیمانه و هدفدار است. «بِالْحَقِّ» البته به این نکته در آیات متعددی اشاره شده است، از جمله: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا» (۲)

۲- برای اراده ی خداوند، هیچ مانعی نیست. «كُنْ فَيَكُونُ»

۳- غیب و شهود، نهان و آشکار، برای خداوند یکسان است. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ»

۴- مبنای حکومت الهی بر حکمت و علم است. «لَهُ الْمُلْكُ ... وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ»

۵- در قیامت، جلوه و نمود قدرت الهی بر همه آشکار می شود، چون آنجا اسباب و وسائل کارساز نیست. «لَهُ الْمُلْكُ»

ص: ۴۹۰

۱- ۱. معانی الاخبار، ص ۱۴۶.

۲- ۲. ص، ۲۷.

وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ لَآبِيهِ اَزْرَ اُتَّخِذْ اَصْنَامًا اِلَهَةً اِنِّىۤ اَرَاكَ وَا قَوْمَكَ فِى ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٧٤﴾

و (یاد کن) آن هنگام که ابراهیم به پدرش آزر گفت: آیا بتان را خدایان می گیری؟ بی شک تو و قومت را در گمراهی آشکار می بینم.

نکته ها:

کلمه ی «أب» بطور طبیعی به معنای پدر است، ولی به معنای جدّ مادری، عمو و مربّی هم گفته می شود. چنانکه فرزندان یعقوب به پدران و عموی پدر خود حضرت اسماعیل نیز اب گفتند: «نَعْبُدُ اِلَهَكَ وَ اِلَهَ اَبَائِكَ اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْمَاعِيلَ وَ اِسْحَاقَ» (۱) و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «أنا و علیّ أبوا هذه الأمّة» (۲)، من و علی، پدران این امتیم. آزر، عموی ابراهیم بود، نه پدرش. پدران ابراهیم همه موحد بوده اند.

از علمای اهل سنت نیز، طبری، آلوسی و سیوطی می گویند: آزر پدر ابراهیم نبوده است. به علاوه، ابراهیم به پدر و مادر خویش دعا کرد: رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ ... (۳) در حالی که مسلمان حقّ ندارد برای مشرک طلب مغفرت کند، هر چند فامیل او باشد.

از مجموع اینها برمی آید که «أب» در این آیه به معنای پدر نیست. به علاوه نام پدر ابراهیم علیه السلام در کتب تاریخ، «تاریخ» ذکر شده است، نه آزر. (۴)

استغفار حضرت ابراهیم برای عمویش آزر نیز قبل از روشن شدن روحیه ی کفر او و به خاطر وعده ای بود که به او داده بود، و چون فهمید که حقّ پذیر نیست، از او تبری جست و جدا شد. «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۵)

پیام ها:

۱- خویشاوندی، مانع نهی از منکر نیست. إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ لَآبِيهِ ...

ص: ۴۹۱

۱- ۱. بقره، ۱۳۳.

۲- ۲. بحار، ج ۱۶، ص ۳۶۴.

۳- ۳. ابراهیم، ۴۱.

۴- ۴. تفسیر المیزان.

۵- ۵. توبه، ۱۱۴.

۲- ملائک در برخورد، حق است نه سن و سال. «قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ»

(حضرت ابراهیم به عموی خود که سن بیشتر داشته، آشکارا حق را بیان کرده و هشدار داده است.)

۳- در شیوه ی دعوت به حق، باید از بستگان نزدیک شروع کرد. «لَأَبِيهِ» و باید از مسائل اصلی سخن گفت. «أَتَتَّخِذُ أَضْمَانًا آلِهَةً»

۴- سابقه ی شرک و بت پرستی، به پیش از رسالت حضرت ابراهیم بازمی گردد.

«أَتَتَّخِذُ أَضْمَانًا»

۵- اکثریت، سابقه و سن، باطل را تبدیل به حق نمی کند و همه جا ارزش نیست.

«أَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ»

۶- بت پرستی، انحرافی است که وجدان های سالم و عقل، از آن انتقاد می کنند.

أَتَتَّخِذُ أَضْمَانًا ... ضَلَالٍ مُّبِينٍ

۷- گرچه ابراهیم علیه السلام حلیم بود، «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَمَأْوَاهُ حَلِيمٌ» (۱) و پیامبر باید حتی با فرعون هم نرم حرف بزند، ولی لحن برخورد حضرت ابراهیم در این آیه، به خاطر اصرار عمویش بر کفر بود. «إِنِّي أَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ «۷۵»

و این گونه ملکوت آسمان ها و زمین را به ابراهیم نشان دادیم تا (یقین پیدا کند و) از اهل یقین باشد.

نکته ها:

درباره ی ملکوت، بزرگان سخنانی گفته اند که برخی را در اینجا نقل می کنیم:

ص: ۴۹۲

کلمه ی «مَلَكُوتَ» از «ملک» است و «واو» و «تاء» برای تأکید و مبالغه به آن افزوده شده است. ملکوت آسمان ها یعنی مالکیت مطلق و حقیقی خداوند نسبت به آنها و مشاهده ملکوت یعنی مشاهده اشیا از جهت انتساب آنها با خداوند. دید ملکوتی یعنی درک توحید در هستی و باطل بودن شرک. (۱)

عوالم هستی به چهار بخش تقسیم شده است: لاهوت (عالم الوهیت که جز خدا کسی از آن آگاه نیست)، جبروت (عالم مجرّات)، ملکوت (عالم اجسام) و ناسوت (عالم کون و فساد و تغییر و تحولات). (۲)

عالم ملکوت، عالم اسرار و نظم و شگفتی ها و جهان غیب است. (۳)

ملکوت آسمان ها، عجایب آنهاست. (۴)

ابراهیم با دیدن ملکوت آسمان ها و زمین، بیشتر با سنّت، خلقت، حکمت و ربوبیت الهی آشنا شد. به فرموده ی امام باقر علیه السلام خداوند به چشم ابراهیم علیه السلام، قدرت و نوری بخشید که عمق آسمان ها و عرش و زمین را مشاهده می کرد. (۵)

استدلال محکم و برخورد علمی با دیگران، نیازمند ایمان قلبی است. حضرت ابراهیم هم پس از یقین، «لَيَكُونَنَّ مِنَ الْمُوقِنِينَ» وارد استدلال می شود که در آیات پس از این می آید. (۶)

حرف «واو» در جمله ی «وَلَيَكُونَنَّ مِنَ الْمُوقِنِينَ» رمز آن است که دید ملکوتی چند هدف داشته که یکی از آن اهداف، به یقین رسیدن حضرت ابراهیم بوده است.

پیام ها:

۱- آنکه حقّ را شناخت و به آن دعوت کرد و از چیزی نهراسید، خداوند «دید ملکوتی» به او می بخشد. (همچون حضرت ابراهیم، به مقتضای آیه قبل) وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ... آری، یک جوان هم می تواند با رشد معنوی، به دید ملکوتی دست یابد. چون طبق تفاسیر متعدّد، ابراهیم در آن زمان نوجوان بود.

ص: ۴۹۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر اطيّب البيان.

۳-۳. قاموس، معجم الوسيط.

۴-۴. تفسیر روح المعانی.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین.

۶-۶. تفسیر المیزان.

۲-یقین، عالی ترین درجه ی ایمان است. «وَلْيَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۳-به یقین رسیدن، نیاز به امداد الهی دارد. تُرَى ... الْمُؤْمِنِينَ

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ﴿٧٦﴾

پس چون شب بر او پرده افکند ستاره ای دید، گفت: این پروردگار من است.

پس چون غروب کرد، گفت: من زوال پذیران را دوست ندارم.

نکته ها:

در زمان ابراهیم علیه السلام ستاره پرستی رایج و ستاره را در تدبیر هستی مؤثر می پنداشتند.

سؤال: آیا پیامبر بزرگی همچون حضرت ابراهیم حتی برای یک لحظه می تواند ستاره یا ماه و یا خورشید را بپرستد؟

پاسخ: مجادله و گفتگوی حضرت ابراهیم با مشرکان، از باب مماشات و نشان دادن نرمش در بحث، برای رد عقیده ی طرف است، نه اینکه عقیده ی قلبی او باشد زیرا شرک با عصمت منافات دارد. گفتن کلمه ی «يَا قَوْمِ» در دو آیه ی بعد نشانه ی مماشات در گفتن «هَذَا رَبِّي» است، به همین دلیل وقتی غروب ماه و خورشید را می بیند، می گوید: من از شرک شما بیزارم، و نمی گوید از شرک خودم (آیه ی ۷۸).

به علامه در آیه ی قبل خواندیم که خداوند، ملکوت آسمان ها و زمین را به ابراهیم نشان داد و او به یقین رسید و آغاز این آیه با حرف «فاء» شروع شد، یعنی نتیجه آن ملکوت و یقین این نوع استدلال بود.

موجودی که طلوع و غروب دارد، محکوم قوانین است نه حاکم بر آنها. ابراهیم، ابتدا موقتاً پذیرش آن را اظهار می کند تا بعد با استدلال ردّ کند.

- ۱- یکی از شیوه های احتجاج، اظهار همراهی با عقیده ی باطل و سپس رد کردن آن است. «هَذَا رَبِّي»
- ۲- بیدار کردن فطرت ها، فعال کردن اندیشه ها و توجه به احساسات، یکی از شیوه های تبلیغ است. «لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ»
- ۳- محبوب واقعی کسی است که محدود به مکان، زمان و موقت نباشد. «لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ»
- ۴- معبود، باید محبوب و عبادت باید عاشقانه باشد، روح دین، عشق است.

«لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ»

فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿٧٧﴾

پس (بار دیگر) چون ماه را در حال طلوع و درخشش دید، گفت: این پروردگار من است. پس چون غروب کرد، گفت: اگر پروردگارم مرا هدایت نکرده بود، قطعاً از گروه گمراهان می بودم.

نکته ها:

کلمه ی «بازغ» از «بزغ»، به معنای شکافتن و جاری ساختن خون است. اما در اینجا گویا طلوع خورشید و ماه، پرده ی تاریکی شب را می شکافد و سرخی کم رنگی در اطراف خود پدید می آورد. (۱)

ابراهیم علیه السلام هم با ستاره پرستان برخورد کرد، هم با ماه و خورشید پرستان. (۲) به گفته ی بسیاری از مفسران، گفتگوی حضرت ابراهیم با مشرکان منطقه ی بابل بود.

ص: ۴۹۵

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

انسان در هر فرضیه ای که به بن بست رسید، باید بدون لجاجت، مسیر را عوض کند. بر خلاف مشهور که می گویند: مرد آن است که روی حرف خود بایستد و پافشاری کند، این آیه به ما می گوید: مرد آن است که حرفش حق باشد، گرچه با تغییر موضع باشد.

پیام ها:

پیام های ۱ و ۲ و ۳ آیه ی قبل، در اینجا نیز موضوعیت دارد.

۴- در انتقاد، باید از روش گام به گام بهره گرفت. در آیه ی قبل فرمود: من «آفلین» را دوست ندارم. ولی اینجا می فرماید: پرستش ماه، انحراف و ضلالت است.

۵- در راه شناخت، باید به فیض و هدایت الهی تکیه کرد و بدون آن، نمی توان به سرچشمه ی زلال معارف رسید. (۱) «لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي»

۶- انبیا هم به هدایت الهی نیازمندند. «لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي»

۷- هدایتگری از شئون ربوبیت است. «يَهْدِنِي رَبِّي»

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۷۸)

پس چون خورشید را برآمده دید گفت: اینست پروردگار من، این بزرگتر (از ماه و ستاره) است. اما چون غروب کرد، گفت: ای قوم من! همانا من از آنچه برای خداوند شریک قرار می دهید بیزارم.

نکته ها:

در این آیه نیز ابراهیم علیه السلام در مقام بحث و گفتگو است، نه در مقام بیان عقیده ی شخصی، و همچنان که گذشت کلمه ی «يَا قَوْمِ» و نیز «مِمَّا تُشْرِكُونَ» (شُرک می ورزید، نه می ورزم) دلیل آن است که خود آن حضرت، ماه و خورشید و ستاره را نمی پرستیده است. (۲)

ص: ۴۹۶

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر اطیب البیان.

پیام های ۱ و ۲ و ۳ آیه ی ۷۶، در اینجا نیز مورد استفاده است.

۴- کوچکی و بزرگی اجسام مهم نیست، همه ی آنها چون متغیر و ناپایدارند، پس نمی توانند خدا باشند. «هَذَا أَكْبَرُ»

۵- شیوه ی تعلیم حقّ یا انتقاد از باطل، باید گام به گام باشد. ابتدا نفی ستاره و ماه و در نهایت خورشید. فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ ... قَالَ

۶- برائت از شرک، «فریاد ابراهیمی» است. «إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ»

۷- برائت از «شرک» است، نه از «افراد». «مِمَّا تُشْرِكُونَ»، نه «مِنْكُمْ».

۸- برائت جستن، باید پس از بیان برهان و استدلال باشد. (اول افول و غروب را مطرح کرد، بعد برائت از شرک را). فَلَمَّا أَفَلَتْ ... قَالَ

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ «۷۹»

من از سر اخلاص روی خود را به سوی کسی گرداندم که آسمان ها و زمین را پدید آورد و من از مشرکان نیستم.

نکته ها:

عبور از افول و ناپایداری و رسیدن به ثبات، جلوه ای از دید ملکوتی است که خداوند به حضرت ابراهیم داده است.

«حنیف» از «حنف»، به معنای خالص و بی انحراف، و گرایش به راه حقّ و مستقیم است.

«فَطَرَ» که به معنای آفریدن است، در اصل، مفهوم شکافتن را دارد. شاید اشاره به علم روز داشته باشد که می گوید: جهان در آغاز، توده ی واحدی بود، سپس از هم شکافته و کرات

پیام ها:

۱- همین که راه حق برای ما روشن شد، با قاطعیت اعلام کنیم و از تنهایی نهراسیم. «إِنِّي وَجَّهْتُ»

۲- کسی که از پرستش بت های مادی، محدود و فانی بگذرد، به معبودی معنوی، بی نهایت و ابدی می رسد. «لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- در جلوه ها غرق نشوید که دیر یا زود، رنگ می بازند، به خدا توجه کنید که جلوه آفرین است. «فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۴- انسان می تواند به جایی برسد که عقائد باطل نسل ها و عصرها را درهم بشکند. «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۵- توحید ناب، همراه با برائت از شرک است. «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

وَ حَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَ تُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَ فَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

و قوش با وی به گفتگو و ستیزه پرداختند، او گفت: آیا درباره ی خدا با من محاجه و ستیزه می کنید؟ و حال آن که او مرا هدایت کرده است و من از آنچه شما شریک او می پندارید بیم ندارم، مگر آنکه پروردگارم چیزی بخواهد، (که اگر هم آسیبی به من برسد، خواست خداست، نه بت ها) علم

ص: ۴۹۸

پروردگارم همه چیز را فراگرفته، پس آیا پند نمی گیرید؟

پیام ها:

۱- اهل باطل، تعصب دارند. «حَاجَّهُ قَوْمُهُ» (آن گونه که اگر بدهکار را آرام بگذارند طلبکار می شود، قوم منحرف هم به جای شرم از شرک خود، قد علم کرده احتجاج می کنند)

۲- تعصب و پافشاری اهل باطل، شگفت آور است. «أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ»

۳- موحد، حتی اگر تنها باشد، از مقابله ی با جمعیت نگرانی ندارد. «أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ ... وَلَا أَخَافُ ...»

۴- حقّ جویی از انسان است ولی هدایت از خدا. «هُدَانٍ» (حتی انبیاهم نیاز به هدایت الهی دارند)

۵- آنکه مشمول هدایت الهی شود، بیم ندارد. «هُدَانٍ وَلَا أَخَافُ»

۶- نترسیدن از غیر خدا، نشانه ی توحید است. «لَا أَخَافُ» (مشركان، حضرت ابراهیم را به خطر و انتقام تهدید می کردند)

۷- از ریشه های شرک، گمان ضرر و ترس از آسیب رسانی بت ها و طاغوت ها می باشد. «لَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ» (ترس از بت ها، سبب پافشاری و تعصب بر بت پرستی بود)

۸- تأثیر و نقش هر پدیده ای وابسته به اراده خداوند است. «لَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي»

۹- ربوبیت، سزاوار کسی است که احاطه ی علمی دارد. «وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»

۱۰- حقیقت، امری فطری و وجدانی است که برای شناخت آن، تذکر کافی است.

«أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ»

وَ كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾

و چگونه از چیزی که شریک خدا ساخته اید بترسم و حال آنکه شما آنچه را که خدا هیچ دلیلی درباره ی آن بر شما نازل نکرده است شریک او گرفته و نمی ترسید؟ اگر می دانید (بگویید که) کدام یک از ما دو دسته به ایمنی (در قیامت) سزاوارتر است؟

نکته ها:

کلمه ی «سلطان»، به معنای دلیل و حجت و برهان است.

بر خلاف آنان که ترس را انگیزه ی اعتقاد به خداوند می دانند، این آیه، ترس را انگیزه ی شرک می داند.

پیام ها:

۱- از تهدیدات موهوم، نهراسید. «كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ»

۲- امتیت روحی، در پرتو توحید حاصل می گردد. «كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ»

۳- عقائد دینی باید بر اساس دلیل و برهان باشد. «كَيْفَ مَا أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا»

۴- در بحث و مناظره، نباید تعصب مردم را تحریک کرد. «فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ» و فرمود: ما در امان هستیم و شما در خطر.

۵- علم صحیح، وسیله راهیابی به خداست، اگر آن را درست به کار گیریم، به نتایج صحیح می رسیم. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

کسانی که ایمان آورده و ایمانشان را به ستم و شرک نیالودند، آنانند که برایشان ایمنی (از عذاب) است و آنان هدایت یافتگانند.

وَ تِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

این (نوع استدلال) حجت ماست که در برابر قومش به ابراهیم دادیم، هر کس را که بخواهیم (و شایسته بدانیم) به درجاتی بالا می بریم. همانا پروردگارت حکیم و داناست (و بر اساس علم و حکمت مقام انسان ها را بالا می برد).

نکته ها:

آیات قبل درباره ی توحید و شرک بود و این آیات به منزله ی جمع بندی آیات گذشته است، چنانکه امام علیه السلام فرمود: مراد از ظلم در این آیه شرک است. (۱)

در بعضی روایات مراد از ظلم را شک و تردید گرفته اند. (۲) البته شک گاهی غیر اختیاری و مقدمه ی تحقیق است، ولی گاهی جنبه بهانه و تشکیک دارد که این نوع دوّم، ظلم است. (۳)

امام باقر علیه السلام فرمود: این آیه درباره حضرت علی علیه السلام نازل شد که لحظه ای در طول زندگی به سراغ شرک نرفت. (۴)

کلمه ی «لَبَسَ» به معنای پوشاندن است. بنابراین ایمان چون فطری است، نابود شدنی نیست بلکه غبارهایی آن را می پوشاند.

ص: ۵۰۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۳۹۹.

۳-۳. تفسیر راهنما.

۴-۴. بحار، ج ۲۳، ص ۳۶۷.

۱- آفت ایمان، ظلم و شرک و به سراغ رهبران غیر الهی رفتن است. «آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ»

۲- ایمان به تنهایی کافی نیست، تداوم لازم است. «لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ»

۳- امتیت و هدایت واقعی، در سایه ی ایمان و پرهیز از شرک است. آمَنُوا ... لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ

۴- تا ایمان خالص نباشد، دلهره است. وَ لَمْ يَلْبِسُوا ... بِظُلْمٍ ... لَهُمُ الْأَمْنُ

۵- علم و حکمت دو شرط لازم برای تدبیر و مدیریت است. «إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ» (با توجه به این که کلمه ی «رَبِّ» در لغت به معنای مدیر و مربی آمده است)

۶- موحدی که با برهان و دلیل در برابر انحراف های جامعه بایستد، دارای درجاتی است. «دَرَجَاتٍ»

۷- درجات الهی، حکیمانه به افراد داده می شود. نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ ... حَكِيمٌ

وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَ نوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسَى وَ هَارُونَ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾

و ما به او (ابراهیم)، اسحاق و یعقوب را بخشیدیم و یکایک آنان را هدایت کردیم و نوح را پیش از آنان هدایت کرده بودیم. و از نسل او (ابراهیم)، داود و سلیمان و ایوب و یوسف و موسی و هارون را (نیز هدایت کردیم) و ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

در این آیه و دو آیه ی بعد، در مجموع نام ۱۷ نفر از پیامبران آمده است

در ضمیر «ذُرِّيَّتِهِ» دو احتمال است: یکی آنکه ضمیر به حضرت ابراهیم برگردد، چون آیات پیش درباره ی اوست و اکثر این افراد از نسل اویند، روایت نیز همین را می فرماید.

دیگر آنکه به نوح علیه السلام برگردد، چون ضمیر به نام او نزدیکتر است و از نسل او پیامبرانی همچون لوط بوده اند.

پیام ها:

۱- فرزند صالح، هدیه و موهبت الهی است. «وَهَبْنَا - نَجْرِي»

۲- سنت هدایت و بعثت، همواره جریان داشته است. «وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ»

۳- الطاف الهی بی حساب و کتاب به کسی داده نمی شود. «كَذَلِكَ نَجْرِي الْمُحْسِنِينَ»

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِيلَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ «۸۵»

و زکریا، یحیی، عیسی و الیاس را (نیز هدایت کردیم) و همه از شایستگانند.

وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَ لُوطًا وَ كَلًّا فَضَلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ «۸۶»

و اسماعیل و یسع و یونس و لوط را (نیز هدایت کردیم) و همه را بر جهانیان برتری دادیم.

وَ مِنْ آبَائِهِمْ وَ ذُرِّيَّتِهِمْ وَ إِخْوَانِهِمْ وَ اجْتَبَيْنَاهُمْ وَ هَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ «۸۷»

و از پدران و ذریه و برادرانشان، کسانی را (مورد لطف قرار داده و به خاطر لیاقتشان آنان را به نبوت) برگزیدیم و به راه راست هدایتشان کردیم.

برخی گمان کرده اند که ذریه تنها به نوه های پسری گفته می شود، در حالی که حضرت عیسی که پدر نداشت و تنها از طرف مادر به ابراهیم علیه السلام منسوب بود، در این آیه از ذریه حضرت ابراهیم به شمار آمده است. وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ ... عِيسَى امام صادق و امام کاظم علیهما السلام به استناد همین آیه، اهل بیت علیهم السلام را که از طرف مادر به پیامبر می رسند، ذریه رسول الله و ابناء رسول الله دانسته اند. (۱) فخررازی نیز در تفسیر خود، این نکته را پذیرفته است. در «تفسیر المنار» هم حدیثی از صحیح بخاری نقل شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله کلمه ی ذریه را درباره ی امام حسن علیه السلام به کار برده است.

برخی خواسته اند از کلمه ی «مِنْ» در «مِنْ آبَائِهِمْ» استفاده کنند که در میان پدران انبیا افراد منحرف هم بوده اند ولی لحن آیات، در مقام برگزیدگی پدران برای نبوت است. نه در مقام کفر و ایمان آنان. (۲)

ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۸۸﴾

آن هدایت خداست، هر کس از بندگانش را که بخواهد به آن هدایت می کند و اگر شرک ورزند، قطعاً آنچه انجام داده اند از دستشان خواهد رفت.

۱- هدایت واقعی، هدایت خداوند است. هدایت های دیگر، سراب است. «ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ»

۲- هدایت، کار خداست. حتی پیامبران، از خود راه هدایتی ندارند. «يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ»

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- شرک، عامل محو و باطل شدن کارهاست. «لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ»

۴- در سنت الهی، تبعیض نیست. حتی اگر پیامبران شرک ورزند، تنبیه می شوند، چون اصالت با حق است، نه اشخاص. (با توجه به این که آیات قبل مربوط به انبیاست). «وَلَوْ أَشْرَكُوا»

۵- انبیا، معصومند و غبار شرک هرگز بر دامانشان نمی نشیند. در آیه، فرض شرک به عنوان فرض محال آمده است. «لَوْ»

۶- در جهان بینی الهی، ارزش کارها در اخلاص آنهاست. اگر اخلاص نباشد، چیزی باقی نمی ماند. «وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ»

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالتَّوْبَةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيَشْوَاهَا بِكَافِرِينَ «۸۹»

آنان کسانی بودند که کتاب آسمانی و حکومت و قضاوت و مقام نبوت به آنان دادیم. پس اگر این مشرکان به آنها کفر ورزند و نپذیرند (ناراحت نباش، چرا که) ما گروهی دیگر را که به آن کافر نیستند می گماریم.

نکته ها:

کلمه ی «حکم» هم به معنای حکومت و زمامداری است، هم به معنای قضاوت و داوری و هم به معنای درک و عقل. در مفردات راغب، معنای اصلی آن منع و جلوگیری ذکر شده و چون عقل و قضاوت و حکومت صحیح مانع اشتباه و خلافند، به آنها حکم اطلاق شده است.

در تفسیر المنار و روح المعانی از مفسران نقل شده که مراد از قومی که کفر نمی ورزند و حق را پذیرفته و حمایت می کنند ایرانیانند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: اصحاب صاحب این امر، محفوظ هستند، اگر همه ی مردم از او دور

ص: ۵۰۵

شوند، خداوند اصحاب او را می آورد. آنان همان کسانی هستند که خداوند درباره ی آنان فرمود: **فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا ... (۱)**

پیام ها:

۱- پیامبران، حق حکومت و قضاوت دارند. «آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ»

۲- نیکوکاری، صلاح پیشگی و راه یافتن به راه مستقیم، از اوصاف انبیاست.

نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ... كُلُّ مِنَ الصَّالِحِينَ ... هَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ... آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

۳- هر مکتب طرفداران و مخالفانی دارد و میان آنان نیز هم ریزش است و هم رویش. گاهی طرفدار، مخالف و یا مخالف، طرفدار می شود. مسلمان، مرتد و کافر، مسلمان می شود. «فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا»

۴- با کفر گروهی، مکتب حق بی طرفدار نمی ماند. وقتی راه، حق و الهی باشد، آمد و رفت افراد نباید در انسان اثر کند. «فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا»

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدَهُ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ «۹۰»

آنان کسانی اند که خداوند هدایتشان کرده، پس به هدایت آنان اقتدا کن. (ای پیامبر! به مردم) بگو: من بر این (رسالت و دعوت) از شما مزدی طلب نمی کنم، این قرآن جز تذکری برای جهانیان نیست. (و خواست من جز پند گرفتن اهل عالم نیست).

نکته ها:

حرف «ه» در «أَقْتَدَهُ»، ضمیر نیست، بلکه «هَاء» سکت است و برای وقف به کار می رود.

نام و یاد و راه اولیای خدا باید زنده بماند و نوآوری ها نباید ارزش های پیشین را از یاد ببرد.

«فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدَهُ»

ص: ۵۰۶

- ۱- پیروی از هدایت پیامبران، اقتدا به هدایت الهی است. «هَدَى اللَّهُ فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدِهِ»
- ۲- ارزش انسان به خط فکری و سیره ی عملی اوست. (فرمود: «فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدِهِ»، و نفرموده: «بِهِمْ أَقْتَدِهِ»).
- ۳- نسخ ادیان گذشته، به معنای بطلان اصول و کلیات آنها نیست، خط کلی انبیا باید تداوم یابد. «فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدِهِ»
- ۴- موفق ترین انسان باید از کمالات و اخلاق نیک و روش استوار پیشینیان بهره مند شود. «فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدِهِ»
- ۵- اهداف تمام انبیا، یکی است. (زیرا اقتدا به انبیایی که اهداف متضادی دارند ممکن نیست). «فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدِهِ»
- ۶- دلیل و نتیجه ی پیروی، باید هدایت یافتگی باشد. «هَدَى اللَّهُ فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدِهِ»
- ۷- مبلغ نباید به دنیاطلبی، گرایش داشته و به آن متهم شود. «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ»
- ۸- یکی از تفاوت های پیامبران با دیگر مدعیان آن است که هدف پیامبران، مادیات نیست. «لَا أَسْأَلُكُمْ»
- ۹- انبیا، مایه ی یادآوری انسان های فراموشکار و غافلند. «ذِكْرِي»
- ۱۰- اسلام، دین جهانی است. «ذِكْرِي لِلْعَالَمِينَ»

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْنَا بَشَرًا مِّنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

خداوند را چگونه که شایسته ی اوست نشناختند، چرا که گفتند: خداوند بر هیچ بشری، چیزی نازل نکرده است. بگو: کتابی را که موسی آورد و نور و هدایت برای مردم بود، چه کسی نازل کرد؟ کتابی که آن را ورق ورق کرده (و به دلخواه خود) بخشی را آشکار و بسیاری را پنهان می سازید، و آنچه را شما و پدرانتان نمی دانستید، (از طریق همان کتاب آسمانی تورات)، به شما آموخته شد. (ای پیامبر!) بگو: خدا (بود که آنها را نازل کرد)، سپس رهایشان کن تا در یاوه گویی های خود غوطه ور باشند.

نکته ها:

گروهی از یهود با این که به نزول وحی بر حضرت موسی عقیده داشتند، اما از سر لجاجت می گفتند: خداوند بر هیچ پیامبری کتابی نازل نکرده است.

این آیه می فرماید: حرف شما با عقیده شما تناقض دارد. اگر خداوند بر هیچکس وحی نمی فرستد، پس تورات را که به آن عقیده دارید چه کسی نازل کرده است؟

پیام ها:

۱- فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، لطفی از سوی خدا به بندگان است. کسانی که آنان را انکار می کنند، در واقع منکر لطف، رحمت و حکمت الهی اند. مَا قَدَرُوا اللَّهَ ...

۲- به شبهاتی که القا می شود، باید پاسخ داد. قَالُوا ... قُلْ

۳- تورات اصلی، نور و هدایت بوده است. «نوراً وَ هُدًى»

۴- در تورات مطالبی بوده که علمای یهود آنها را کتمان کرده اند. «تُخْفُونَ كَثِيراً»

۵- مبلغان دینی باید بدون مصلحت اندیشی بی مورد، معارف و حقایق مکتب را برای مردم بیان کنند. «مَا قَدَرُوا اللَّهَ ... تُخْفُونَ كَثِيراً»

۶- بدون وحی، دست انسان از معارف بسیاری کوتاه است. «عُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا ...»

۷- وظیفه ی انبیا، ابلاغ است، نه اجبار. «قُلِ اللَّهُ تَمَّ ذَرْهُم»

۸- احتیاج باید به قدر ضرورت باشد نه بیشتر. این آیه که خود نوعی احتیاج است می فرماید: اکنون که نمی پذیرند آنان را رها کن. «ذَرْهُم»

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَ مَنْ حَوْلَهَا وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ «۹۲»

و این مبارک کتابی است که نازل کرده ایم، تصدیق کننده آنچه (از کتب آسمانی) که پیش از آن آمده است، (تا مردم را به پاداش های الهی مژده دهی) و اهل مکه و کسانی را که اطراف آن هستند هشدار دهی و (البته) آنان که به آخرت ایمان دارند به آن (قرآن) نیز ایمان خواهند آورد و همانها بر نمازهای خود محافظت دارند.

نکته ها:

در این آیه، «لِتُنذِرَ» همراه با او آمده است، «وَ لِتُنذِرَ» شاید اشاره به این باشد که قرآن، غیر از انذار، هدف های دیگری نیز دارد.

پیام ها:

۱- قرآن، در بردارنده ی همه برکات است. (همچون: هدایت، عبرت، شفا، رشد،

۲-قرآن،هماهنگ با کتاب های آسمانی دیگر و تصدیق کننده آنهاست و این نشانه ی وحدت هدف و الهی بودن آنهاست.
«مُصَدِّقٌ»

۳-در تبلیغ باید از امّ القری و مراکز مهم شروع کرد و سپس به اطراف پرداخت.

«لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا»

۴-عقیده به قرآن و قیامت،در کنار هم است. «يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يَوْمِنُونَ بِهِ»

۵-روشن ترین مظهر ایمان،نماز است. «عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

۶-ایمان به آخرت،از عوامل مراقبت بر نماز است. يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ «۹۳»

و کیست ظالم تر از آنکه بر خدا دروغی بست و یا گفت:به من وحی شده،در حالی که چیزی به او وحی نشده است.و نیز آن کس که گفت:به زودی من هم مثل آنچه خدا نازل کرده نازل می کنم.و(ای پیامبر!)اگر ببینی زمانی را که ستمگران در سكرات مرگ قرار گرفته و فرشتگان(برای قبض روح آنان)دست های(قدرت) خویش را گشوده و فرمان جان دادن می دهند(و می گویند):امروز به خاطر نسبت های ناروا که به خداوند می دادید و از آیات او سرپیچی می کردید،به عذاب خوارکننده کیفر داده خواهید شد.

در شأن نزول این آیه چنین آمده است: شخصی به نام «عبد بن سعد» از نویسندگان وحی بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله او را به خاطر خیانتی طرد کرد. او هم مردم را جمع کرده و می گفت: من نیز می توانم آیاتی مثل قرآن بیاورم.

بعضی هم شأن نزول آیه را ادعای پیامبری «مسيلمه کذاب» دانسته اند که در اواخر عصر پیامبر صلی الله علیه و آله پیش آمد و آیه را مدنی پنداشته اند که به امر پیامبر در اینجا گنجانده شده است.

«عَمْرَاتٍ» از «غمره»، به معنای شاداید لحظه ی مرگ است که انسان را در کام خود فرومی برد.

برخی از مدعیان پیامبری عبارت بودند از: مسيلمه در یمن، أسود عنسی در یمن، طلیحه اسدی در بنی اسد. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از عذاب هون، مرگ در حال تشنگی است». (۲)

امام باقر علیه السلام کسانی را که بی جهت ادعای امامت کنند، از مصادیق این آیه دانسته اند. (۳)

پیام ها:

۱- افترا به خداوند ظلم فرهنگی است و ادعای رهبری از سوی ناهلان، بزرگ ترین ظلم است. وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى ... أَوْ قَالَ أَوْحَى إِلَيَّ

۲- دشمن حق، یا حق را پایین می آورد، یا خود را بالا می برد. ابتدا می گوید: قرآن افسانه است، اگر موفق نشد، می گوید: من هم می توانم مثل قرآن حرف های جالب بزنم. «سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» در جای دیگر می خوانیم: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۴)

۳- مدعیان ناهل و دروغگویان مناصب دینی، سخت جان می دهند. «وَلَوْ تَرَى إِذِ

ص: ۵۱۱

۱- ۱). تفسیر مراغی.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر عیاشی.

۴- ۴). انفال، ۳۱.

۴- کیفرهای اخروی از لحظه ی مرگ شروع می شود، به کافران می گویند: جان بده، بمیر، «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ» که همراه با نوعی تحقیر است.

۵- روح انسان از جسم او مجرّد و مستقلّ است. «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ»

۶- کیفر توهین به وحی و دین، عذاب مهین و خوارکننده است. «تُجَزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ»

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

به راستی همان گونه که نخستین بار شما را آفریدیم، اکنون نیز (به هنگام مرگ یا قیامت) تک و تنها نزد ما آمدید و همه ی اموالی را که به شما دادیم پشت سر گذاشتید و آن شفیعیانی را که در (تعیین سرنوشت) خودتان شریکان خدا می پنداشتید، همراه شما نمی بینیم. به راستی (پیوندهای) میان شما گسسته و آنچه (از شریکان و شفیعیان که به نفع خود) می پنداشتید از (دست) شما رفت.

نکته ها:

این خطاب، در لحظه ی مرگ یا هنگام قیامت، با مشرکان صورت می گیرد.

«خَوَّلْنَا» از «خَوَّلَ»، به معنای چیزی است که نیاز به سرپرست دارد و معمولاً به اموال گفته می شود. «خَوَّلْنَاكُمْ» به معنای تملیک و اعطاست.

پیام ها:

۱- در قیامت، انسان، تنهاست. «جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ»

۲- معاد، جسمانی است. «كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ»

۳- مشرکان به چهار چیز تکیه داشتند: قوم و قبیله، مال و دارایی، بزرگان و اربابان و بت ها و معبودان.

این آیه، بی ثمری هر چهار تکیه گاه را در قیامت مطرح می کند:

﴿فَرَادَى﴾ بدون قوم و قبیله.

﴿تَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ﴾ بدون مال و ثروت و دارایی.

﴿مَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمْ﴾ بدون یار و یاور.

﴿ضَلَّ عَنْكُمْ﴾ محو تمام قدرت های خیالی.

۴- گمان های بی پایه، اساس بسیاری از گمراهی هاست. «شُفَعَاءُكُمْ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ»

۵- در قیامت، حقایق ظاهر و سراب ها، محو می شوند. «ضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ»

﴿إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ﴾ ۹۵»

همانا خداوند، شکافنده ی دانه و هسته است، زنده را از مرده بیرون می آورد و بیرون آورنده ی مرده از زنده است. آن است خداوند شما، پس چگونه (از حق) منحرف می شوید؟

نکته ها:

﴿فَالِقُ﴾ از «فلق» به معنای شکافتن است. «حب» و «جبه»، به دانه های خوراکی و غذایی مثل گندم و جو گفته می شود. «نوی» به معنای هسته است.

از علف بی جان، حیوان جاندار و از حیوان جاندار، شیر بی جان پدید می آید. از هسته بی جان، درخت زنده، و از درخت رشد یافته، هسته ی بی جان خارج می شود.

یکی از مصادیق آیه به گفته روایات آن است که گاهی از انسان های بی ایمان، افراد مؤمن

پدید می آید و از انسان های با ایمان، گاهی فرزندان کافر به وجود می آید. (۱) «يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ مُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ»

پیام ها:

۱- کاشتن دانه و هسته، کار انسان است، ولی شکافتن و رویاندن، کار خداست.

«إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى»

۲- دقت در آثار طبیعی، از بهترین راه های خداشناسی است. فالِقُ الْحَبِّ ... مُخْرِجُ الْمَيِّتِ ... ذَلِكُمْ اللَّهُ

۳- رزق و روزی انسان، از راه همین دانه ها و بذرهاست که خداوند رویانیده است، پس به سراغ چه کسی می رویم؟ «فَأَنى تُؤَفِّكُونَ»

«فَالِقُ الْأَصْبَاحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» (۹۶)

(خداوند)، شکافنده ی سپیده دم است، و شب را مایه ی آرامش قرار داد و خورشید و ماه را اسباب شمارش (ایام). این است اندازه گیری خداوند قدرتمند دانا.

نکته ها:

«اصباح» هم به معنای صبح است، هم به معنای سپری کردن شب و وارد صبح شدن، اما در اینجا مراد، هنگام دمیدن سپیده ی صبح است.

ص: ۵۱۴

در آیه ی قبل، سه نشانه از قدرت خداوند در زمین مطرح شد، در این آیه نشانه هایی از قدرت الهی در آسمان ها آمده است. شب و روز دو نشانه از قدرت الهی است که به واسطه ی گردش منظم خورشید و ماه پدید می آیند.

شب، برای استراحت است و از کار و تلاش و سفر در شب، نکوهش شده است. (۱) (از اینکه در این آیه، شب عامل سکون و آرامش شمرده شده، معلوم می شود صبح برای کار و تلاش است.)

امام رضا علیه السلام فرمود: «ازدواج را در شب قرار دهید، چون شب و همسر، هر دو وسیله ی سکون و آرامش انسانند». (۲)

پیام ها:

۱- پیدایش شب و روز، نیاز به وجودی صاحب قدرت و دانش دارد که این کار را با تقدیر و اندازه گیری دقیق انجام دهد.
فَالِقُ الْإِصْبَاحِ ... تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

۲- خورشید و ماه، وسیله ی نظم و حسابرسی و برنامه ریزی است. (۳) «حُسْبَانًا»

۳- برنامه ریزی دقیق و اجرای کامل، نیاز به علم و قدرت دارد. «تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

۴- تفکر در نظم دقیق کرات آسمانی، راه خداشناسی است. فَأَنِّي تُؤفِكُونَ ... فَالِقُ الْإِصْبَاحِ ...

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ «۹۷»

و اوست کسی که ستارگان را برای شما قرار داد تا در تاریکی های خشکی و دریا، به وسیله آنها راه را یابید. قطعاً ما نشانه ها را برای قومی که آگاه و دانایند به تفصیل روشن ساختیم.

ص: ۵۱۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). شاید از اینکه ماه و خورشید، وسیله ی حساب در این آیه شمرده شده، بتوان استفاده کرد که هم سال شمسی معتبر است، هم سال قمری. و شاید رمز حساب و نظم دقیق یک پارچه باشد، نظیر «زید عدل» که زید را به تمامه عادل می داند.

علم هیئت، از قدیمی ترین علوم بشری است و انسان از ستارگان در سفرهای صحرائی و دریایی بهره می برده است. این وسیله ابزاری مطمئن، همیشگی، دست نخورده، طبیعی، عمومی و بی هزینه است.

اسلام به مظاهر طبیعت، توجه خاصی دارد. نام برخی سوره ها از اشیای طبیعی است.

عبادات اسلامی نیز با طبیعت گره خورده است، همچون: وقت شناسی، قبله شناسی، خسوف و کسوف و نماز آیات، اول ماه و هلال. اینها سبب آشنایی مسلمانان با علم هیئت و ایجاد رصدخانه هایی در بغداد، دمشق، قاهره، مراغه و اندلس و نگارش کتاب هایی در این زمینه به دست مسلمانان شد.

خداوند برای سفرهای دریایی و صحرائی که در عمر انسان ها به ندرت پیش می آید، راهنما قرار داده است، آیا می توان پذیرفت که برای حرکت دائمی انسان ها و گم نشدنشان در مسیر حق، راهنما قرار نداده باشد؟ و این بیانگر لزوم رسالت و امامت برای هدایت بشر می باشد.

در احادیث مراد از ستارگان هدایت کننده، رهبران معصوم و اولیای خدا بیان شده است. (۱)

پیام ها:

۱- ستارگان، مخلوق خدا و وسیله ی راهیابی اند، (نه آنگونه که برخی پنداشتند خالق و مدبرند). «جَعَلَ لَكُمْ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا»

۲- نظام ستارگان آسمان چنان دقیق است که می توان راه های زمینی را با آن پیدا کرد. «لِتَهْتَدُوا بِهَا»

۳- شناخت وزن و حجم و میزان فاصله و سرعت حرکت و مدار ستارگان و در کل علم ستاره شناسی و نجوم، به تنهایی انسان را به خدا نمی رساند، باید

ص: ۵۱۶

انسان اراده کند و بخواهد که از این راه، خدا را بشناسد. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

(آری، تنها نگاه به آینه برای اصلاح سر و صورت کافی نیست، بلکه اراده و تصمیم و اقدام برای اصلاح نیز لازم است، چه بسیارند آینه‌فروشان که دائماً به آینه نگاه می‌کنند، ولی حتی یقه‌ی خود را صاف نمی‌کنند.)

وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ «۹۸»

و اوست کسی که شما را از یک نفس آفرید، پس برخی قرار یافته (و به دنیا آمده اند) و برخی (در پشت پدرها و رحم مادرها) به امانت گذاشته شده اند. ما آیات خویش را برای گروهی که می‌فهمند به تفصیل بیان کردیم.

نکته ها:

در تعبیر «أنشأ» دو نکته نهفته است: ۱- ابتکار ۲- تربیت مستمر.

در آفرینش انسان هم نوآوری و ابتکار است، هم تربیت مستمر. آری، آفریدن تقلیدی یا آفریدن و رها کردن، چندان ارزشی ندارد.

در باره‌ی تعبیر مستقر و مستودع، معانی دیگری هم گفته شده است، از جمله: شما دارای روح پایدار و جسم ناپایدارید، شما دارای ایمان پایدار و یا ناپایدارید، شما از نطفه‌ی زن که در رحم پایدار است و نطفه‌ی مرد که ناپایدار است پدید آمده اید، مستقر در زمین و ودیعه‌ی در قبر تا روز قیامت هستید، نعمت‌ها گاهی پایدار است و گاهی ناپایدار.

در دعایی از امام صادق علیه السلام نقل شده که پس از نماز عید غدیر، از خدا خواسته شود نعمت‌هایش را برای ما مستدام بدارد، چون خود فرموده است: فمستقر و مستودع. (۱)

ص: ۵۱۷

۱- اصل و ریشه ی همه ی شما یکی است، پس این همه اختلاف و برتری طلبی و تبعیض چرا؟ «مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

۲- این همه تنوع و نوآوری در خلقت انسان ها تنها از یک نفس، نشانه ی عظمت خداوند است. «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

۳- همه ی داده ها پایدار نیست. تا نعمت و امکانات هست، بهترین استفاده و بهره را ببریم. «فَمَسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ»

۴- انسان تا اهل «فهم» نباشد، از معارف بهره نمی برد. «قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ»

وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ بُيُوتَ بَقِيعٍ خَازِنَةً خَيْرَ لِمَاءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرَجُ مِنْهُ خَبَأًا مُتْرَكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَ الزَّيْتُونِ وَ الرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَ غَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَيْهِ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَ يَنْعَمَ إِنَّ فِي ذَلِكَُمْ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۹۹»

و او کسی است که از آسمان، آبی نازل کرد، پس به وسیله ی آن، هر گونه گیاه برآوردیم و از آن سبزه ها خارج ساختیم. از آن (سبزه ها) دانه های برهم نشسته و چیده شده بیرون آوریم. و از شکوفه ی خرما خوشه هایی نزدیک بهم (پدید آوریم) و نیز باغ هایی از (انواع) انگورها و زیتون و انار (پرورش دهیم) که برخی شبیه به هم و برخی غیر متشابهند. به میوه ی آن، آنگاه که بار دهد و آنگاه که میوه می رسد بنگرید. همانا در آن، نشانه هایی برای گروه با ایمان است.

در آیه ی قبل فرمود: همه ی انسان ها از نفسِ واحدند، در این آیه می فرماید: همه ی گیاهان و درختان و میوه ها نیز از یک سرچشمه اند و آن آب باران است.

«متراکب» از ریشه ی «رکوب»، میوه های سوار بر هم و دانه های درهم فشرده است.

«طلع» خوشه ی سربسته خرماست و «قَوَانٌ» رشته های باریک که بعداً خوشه های خرما را تشکیل می دهد. «دَانِيَّةٌ» خوشه های به هم نزدیک و یا نزدیک به زمین، به خاطر سنگینی بار آن است. مراد از «مُتَشَابِهٌ» یا درختانی است که شباهت ظاهری به هم دارند مثل زیتون و انار و یا میوه هایی است که شبیه به یکدیگرند.

در این آیه و دو آیه ی قبل سه تعبیر پی در پی آمده است: «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»، «لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ» و «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» که رمز آن در پیام ۴، بیان گردیده است.

پیام ها:

۱- مایه ی رویش همه ی گیاهان و نباتات، آب باران است. «مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ»

۲- هم نزول باران، هم رویاندن گیاه و میوه، کار خداست. أَنْزَلَ ... نُخْرِجُ

۳- رابطه ی انسان با میوه ها فقط رابطه ی مادی و غذایی نباشد، بلکه رابطه ی فکری و توحیدی هم باشد. انظُرُوا إِلَيَّ ثَمَرِهِ ... فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ

۴- بهره گیری از ستارگان، علم و کارشناسی لازم دارد. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»، درک این که کاروان بشری همه از یک نفس است و این کاروان، به صورت پایدار و ناپایدار در جریان است درک عمیق می طلبد. «لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ»، درک اینکه از گیاه و باران و میوه باید بهره ی معنوی برد و از انتساب همه ی هستی به خدا نباید غافل بود، ایمان می طلبد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ ﴿١٠٠﴾

و آنان برای خدا شریکانی از جنّ قرار دادند، در حالی که آنان را نیز خدا آفریده است و از روی نادانی برای خداوند، پسران و دخترانی ساخته و پرداختند. خداوند برتر و منزّه است از آنچه آنان درباره ی او وصف می کنند.

نکته ها:

«خلق»، ایجاد چیزی از روی حساب است و «خرق»، پاره کردن چیزی بی رویه و بی حساب.

«خَرَقُوا» یعنی بدون دقّت و مطالعه مطلبی را اظهار کردن، یا بدون حساب ساختن و بی دلیل ادّعا کردن است. (۱)

به گفته ی قرآن، مسیحیان، حضرت عیسی را و یهودیان حضرت عزّیر را پسر خدا می دانستند. (۲) جمعی هم ملائکه را فرزندان خدا می پنداشتند. زردشتیان، اهریمن را که از جنّ بود رقیب خدا قرار داده و همه ی بدی ها را به او منسوب می کردند، برخی عرب ها هم میان خدا و جنّ، نسبتی فامیلی معتقد بودند. «جَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّهٖ نَسَبًا» (۳) این آیه همه آن گمان ها را باطل شمرده و می فرماید: خداوند از همه ی این اوصاف، منزّه و برتر است.

پیام ها:

۱- جهل، ریشه ی خرافه گرایی است. خَرَقُوا ... بِغَيْرِ عِلْمٍ (عقائد انسان نسبت به خداوند باید بر اساس علم باشد).

۲- چگونه مخلوق، شریک خالق می شود؟ شُرَكَاءَ ... وَخَلَقَهُمْ

۳- ازدواج و فرزند آوری، تأمین یک کمبود و نقص است و خداوند از این عیب ها، منزّه است. «سُبْحَانَهُ»

ص: ۵۲۰

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). توبه، ۳۰.

۳- ۳). صافات، ۱۵۸.

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ لَصَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

(او) پدید آورنده ی آسمان ها و زمین است، چگونه برای او فرزندی باشد، در حالی که برای او همسری نبوده است و او هر چیز را آفریده و به هر چیز داناست.

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾

آن است خداوند، پروردگار شما، معبودی جز او نیست، آفریدگار هر چیز است، پس او را پرستید و او نگهدارنده و مدبر همه چیز است.

نکته ها:

کلمه ی «بَدِيعُ» به معنای آفریدن ابتکاری است (نه تقلیدی).

آنکه آسمان ها و زمین را بدون تقلید و نقشه ی قبلی آفرید، چه نیازی به فرزند و همسر دارد؟ او با یک اراده، آنچه را بخواهد خلق می کند.

پیام ها:

۱- آفریدگار جهان، توانمند است و نیازی به همسر و فرزند ندارد. «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ»

۲- خدایی را که قرآن معرفی می کند، با خدایی که دیگران عقیده دارند مقایسه کنید. «ذَلِكُمْ اللَّهُ»

۳- در عقیده ی اسلامی، آفریدگار و پروردگار یکی است. رَبُّكُمْ ... خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ (اما مشرکان، خالق را الله می دانند، ولی عقیده به چندین رب دارند).

۴- خالقیّت مطلقه ی خدا، دلیل توحید است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ»

۵- هم آفرینش به دست خداست، هم بقا و ثبات هر چیز به اراده ی اوست.

«خَالِقُ - وَكِيلٌ»

۶- ربوبیت و خالقیت خدا، فلسفه ی پرستش است. رَبُّكُمْ ... خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۰۳)

چشم ها او را در نمی یابد، ولی او چشم ها را در می یابد و او نامرئی و دقیق و باریک بین و آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «بصر» هم به معنای چشم است و هم به معنای بصیرت. (۱) بنابراین آیه را می توان چنین معنا کرد: نه چشم ظاهری، خداوند را می بیند و نه دل به عمق معرفت او راهی دارد.

«لطیف» چند معنی دارد: ۱. آنکه عطای خود را کم بشمارد و طاعت مردم را بسیار،

۲. دقیق، رسیدگی پنهانی به امور و باریک بینی، ۳- خالق اشیای ظریف و ناپیدا.

۴. اهل مدارا و رفاقت، ۵. پاداش دهنده ی اهل وفا و بخشاینده ی اهل جفا.

امام رضا علیه السلام فرمود: «لا يقع الاوهام و لا يُدرك كيف هو»، افکار و اوهام بر خداوند احاطه ندارد و ذات او آنگونه که هست قابل ادراک نیست. (۲)

خداوند، هرگز دیدنی نیست. همین که حضرت موسیٰ از زبان مردم درخواست دیدن خدا را کرد، پاسخ شنید: «لَنْ تَرَانِي» (۳) هرگز مرا نخواهی دید. برخی از اهل سنت گفته اند: خدا در قیامت دیده می شود و به آیاتی همچون «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» (۴) استدلال می کنند. (۵) غافل از آنکه خداوند، جسم و ماده نیست و مراد از نظر به خداوند، نگاه با چشم دل است، زیرا دیدن با چشم، در جایی است که چیزی دارای جسم، مکان، محدودیت، رنگ و... باشد و همه ی اینها نشانه ی نیاز و عجز است که خداوند از این نقص ها مبرا می باشد.

امام علی علیه السلام می فرماید: نه تنها چشم او را نمی بیند، بلکه وهم و فکر نیز نمی تواند بر او

ص: ۵۲۲

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر برهان.

۳-۳. اعراف، ۱۴۳.

۴-۴. قیامت، ۲۳.

۵-۵. تفسیر المنار.

احاطه پیدا کند. (۱) سعدی در ترسیم این مطلب می گوید:

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم

و از آنچه گفته اند و شنیدیم و خوانده ایم

مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر

ما همچنان در اول وصف تو مانده ایم

مراد از جمله ی «يُدْرِكُ الْأَبْصَارُ»، علم او به دیده های انسان است، مانند «سمیع» و «بصیر» که به معنای علم او به شنیدنی ها و دیدنی هاست.

پیام ها:

۱- خداوند، جسم مادی نیست. «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ»

۲- هیچ کس از ذات خداوند آگاه نیست. «هُوَ اللَّطِيفُ»

۳- هیچ پرده و مانعی جلوی علم خدا را نمی گیرد. «هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

۴- با این که خدا زشتی های ما را می داند باز به ما لطف دارد. «وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

۵- خداوند به همه ی لطائف و رموز هستی آگاه است. «هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

قَدْ جَاءَكُمْ بِبَصَائِرٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَ مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۱۰۴)

همانا از سوی پروردگارتان، مایه های بینش و بصیرت، (کتب آسمانی و دلایل روشن) برای شما آمده است. پس هر که بصیرت یافت، به سود خود اوست و هر کس کوری گزید، به زیان خویش عمل کرده است و من نگهبان و ضامن (ایمان شما به اجبار) نیستم.

نکته ها:

از آیه ی ۹۵ تا اینجا در معرّفی خدا و انتقاد از شرک بود، این آیه به منزله ی نتیجه و خلاصه ی آیات گذشته است.

ص: ۵۲۳

مشابه این آیه در قرآن زیاد است که نتیجه ی ایمان و کفر، خوبی و بدی، یا بصیرت و کوردلی انسان را متوجه خود او می داند. همچون:

* «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ» (۱)

* «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا» (۲)

* «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (۳)

پیام ها:

۱- با نزول قرآن، راه عذری بر هیچ کس باقی نمانده است. «قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ»

۲- مردم در انتخاب راه، آزادند. فَمَنْ أَبْصَرَ ... وَمَنْ عَمِيَ

۳- آگاه کردن مردم، از شئون ربوبیت الهی است. «بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- سود ایمان و زیان کفر مردم، به خودشان برمی گردد نه خدا. فَلِنَفْسِهِ ... فَعَلَيْهَا

۵- کیفر گروهی از مردم، نشانه ی باطل بودن تعالیم انبیا نیست، بلکه نشانه ی کوردلی خود آنان است. «وَمَنْ عَمِيَ»

۶- وظیفه ی پیامبر، ابلاغ است نه اجبار. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»

وَكَذَلِكَ نَصْرَفُ الْأَيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِيُبَيِّنَ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ «۱۰۵»

و بدین سان آیات را در شکل های گوناگون بیان می کنیم، (تا وسیله هدایت شود ولی کافران ایمان نیاورده) و گویند: تو (نزد کسی) درس خوانده ای! (بگذار بگویند، ولی ما) برای کسانی بیان می کنیم که اهل فهم و علم باشند.

نکته ها:

کفار برای باز کردن راه تکذیب پیامبر می گفتند: این حرف ها از خودش نیست، از دیگری

ص: ۵۲۴

۱- ۱. بقره، ۲۸۶.

۲- ۲. فصلت، ۴۶.

۳- ۳. اسراء، ۷.

آموخته است. «دَرَسَتْ» چنانکه در موارد دیگر نیز می گفتند: «إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» (۱) انسانی به او یاد داده است، «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (۲) گروهی دیگر کمکش کرده اند.

پیام ها:

۱- تنوع در شیوه ی بیان و استدلال و آموزش، راه پذیرش را بازتر می کند.

«نُضِرُّفُ الْآيَاتِ»

۲- در مقابل آیات الهی، برخی با تهمت و انکار ایستادگی می کنند. «دَرَسَتْ»، ولی برخی که اهلند، ارشاد می شوند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ، لاله روید و در شوره زار، خس

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ «۱۰۶»

تنها آنچه را از سوی پروردگارت به تو وحی شده پیروی کن، معبودی جز او نیست و از مشرکان روی بگردان.

نکته ها:

در آیه ی قبل، تهمت مشرکان به پیامبر مطرح شد که می گفتند: کلام تو وحی نیست، بلکه آموخته از دیگران است. اینجا به پیامبر دلداری می دهد که تو کار خویش را بکن و به حرف مخالفان اعتنایی نداشته باش.

شیوه های برخورد با مخالفان، در موارد مختلف متفاوت است، از جمله:

گاهی سلام کردن است. «إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا» (۳)

ص: ۵۲۵

۱- ۱. نحل، ۱۰۳.

۲- ۲. فرقان، ۴.

۳- ۳. فرقان، ۶۳.

گاهی سکوت و عدم برخورد است. «ذَرَّهُمْ» (۱)، «حَسْبُنَا اللَّهُ» (۲)

گاهی اعراض و بی اعتنایی است. «أَعْرِضْ عَنْهُمْ» (۳)

گاهی درشتی و غلظت است. «وَاعْلَظْ عَلَيْهِمْ» (۴)

گاهی مقابله به مثل است. «فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ» (۵)

پیام ها:

۱- رهبران الهی نباید با تهمت ها و تحقیرها و تحلیل های ناروای دشمنان، در راه خود سست شوند. «اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ»

۲- گاهی بشر چنان سقوط می کند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز به فرمان الهی از او روگردان می شود. «وَاعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ»

وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۱۰۷)

و اگر خداوند می خواست (همه به اجبار ایمان می آوردند و) شرک نمی ورزیدند (ولی سنت الهی چنین نیست) و ما تو را بر آنان نگهبان قرار ندادیم و تو وکیل (ایمان آوردن) آنان نیستی.

نکته ها:

مشیت و خواست خداوند دو گونه است: خواست تشریحی و خواست تکوینی. خداوند از نظر تشریحی، هدایت همه ی مردم را خواسته است و لذا پیامبران و کتب آسمانی را فرستاده است، اما از نظر تکوینی خواسته است که مردم بر اساس اراده و اختیار خود، راه را انتخاب

ص: ۵۲۶

۱- ۱. حجر، ۳.

۲- ۲. آل عمران، ۱۷۳.

۳- ۳. مائده، ۴۲.

۴- ۴. توبه، ۷۳.

۵- ۵. بقره، ۱۹۴.

کنند، نه آنکه مجبور به پذیرش دین باشند.

پیام ها:

۱- اراده و خواست خداوند، تخلف ندارد. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا»

۲- مشیت و اراده ی الهی بر آزاد گذاشتن انسان هاست و وجود مشرکان، نشانه ای از این آزادی است. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا»

۳- پیامبران الهی، مربی و معلم مردمند نه زندانبانانی که با زور و تحمیل، دستور دهند. «مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا»

۴- پیامبر، نه مسئول دفع بلا از مشرکان و نه مسئول جلب منفعت برای آنان است.

«مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

۵- انبیا ضامن و وظیفه اند نه نتیجه. با آن همه تلاش، گروه بسیاری مشرک ماندند.

«وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

۶- پیامبر، برای هدایت مردم سوز و گداز داشت. «وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

«وَلَا تَسْتَبُؤُا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْتَبُؤُوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱۰۸)

و به (معبود) کسانی که غیر خدا را می خوانند ناسزا نگویند که آنان نیز از روی جهل و دشمنی به خداوند ناسزا می گویند. ما این گونه عمل هر امتی را برایشان جلوه دادیم. سپس بازگشت آنان به سوی پروردگارشان است، پس خداوند آنان را به آنچه می کردند خبر می دهد.

نکته ها:

خداوند، انسان را چنان آفریده که چه کارهای خوب و چه کارهای بد، کم کم در روح او تأثیر می گذارد و به آن عادت می کند. از این رو، زینت دادن کارها گاهی به خدا نسبت داده شده،

«زَيْنًا»، که خالق این تأثیر است، و گاهی به شیطان نسبت داده شده که از طریق وسوسه و وعده، زشتی‌ها را زیبا جلوه می‌دهد. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ» (۱)

حضرت علی علیه السلام در جنگ صفین به سربازان خود توصیه می‌کرد: «به پیروان معاویه دشنام و ناسزا نگویند، بلکه سیمای آنان را مطرح کنند که بهتر از دشنام است». (۲)

امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرمودند: «از مصادیق دشنام به خدا، دشنام به ولی خداست». (۳)

حساب لعن و نفرین و براءت، از حساب دشنام و ناسزا جداست. لعن و براءت که در آیات دیگر قرآن از سوی خداوند اعلام شده، در واقع بیانگر اظهار موضع ما در برابر ستمگران و مشرکان است که بیزاری خود را از راه آنان اعلام می‌کنیم. «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ» (۴)، براءة مِنَ اللَّهِ ... (۵)

پیام‌ها:

۱- احساسات خود را نسبت به مخالفان کنترل کنیم و از هرگونه بددهنی و ناسزا پرهیزیم. «لَا تَسُبُّوا»

۲- به بازتاب برخوردهای خود توجه کنیم. لَا تَسُبُّوا ... فَيَسُبُّوا اللَّهَ

۳- با فحش و ناسزا، نمی‌توان مردم را از مسیر غلط باز داشت. «لَا تَسُبُّوا»

۴- ناسزاگویی، عامل بروز دشمنی و کینه و ناسزا شنیدن است. لَا تَسُبُّوا ... فَيَسُبُّوا ...

عَدْوًا

۵- دشنام، نشانه‌ی نداشتن یا منطق است، یا ادب و یا صبر. (مسلمان با پرهیز از ناسزا، باید نشان دهد که صبر و منطق و ادب دارد). «لَا تَسُبُّوا»

۶- هر کاری که سبب توهین به مقدّسات شود، حرام است. «فَيَسُبُّوا اللَّهَ»

۷- استفاده از حربه‌ی دشنام و ناسزا، در نهی از منکر و تبلیغات و مناظرات ممنوع

ص: ۵۲۸

۱- ۱. انعام، ۴۳.

۲- ۲. نهج البلاغه، کلام ۲۰۶.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۴- ۴. هود، ۱۸.

است. «لَا تَسُبُّوا»

۸- کاری که سبب کشیده شدن دیگران به گناه و حرام می شود، حرام است. (۱)

□
لَا تَسُبُّوا ... فَیَسُبُّوا

□
۹- گاهی انسان ناخودآگاه در گناه دیگران شریک می شود، آنجا که مقدمات گناه دیگران را فراهم کند. «فَیَسُبُّوا اللَّهَ»

□
۱۰- از سنت های الهی، زیبا جلوه کردن اعمال امت ها در نظر آنان است. «زَیِّنَا لِکُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ» (هر امتی اعمال خود را هرچند ناحق باشد، زیبا می پندارد)

□
۱۱- جلوه نمایی و زیبا دیدن، نشانه ی حقایق نیست. «زَیِّنَا لِکُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ»

□
۱۲- آگاه کردن مردم از کرده های خویش در قیامت، از شئون ربوبیت الهی است.

□
إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم ...

□
وَ أَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِّیُؤْمِنُوا بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَ مَا یُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا یُؤْمِنُونَ «۱۰۹»

و با سخت ترین سوگندهایشان به خدا قسم یاد کردند که اگر معجزه و نشانه ای برایشان بیاید، قطعاً به آن ایمان خواهند آورد. بگو: معجزات، تنها نزد خداست (و به دست اوست) و چه می دانید (بلکه ما می دانیم) که اگر معجزه ای هم بیاید، (باز هم) آنان ایمان نخواهند آورد.

نکته ها:

گروهی از کفار قریش، نزد پیامبر آمده، گفتند: تو هم مانند موسی و عیسی معجزاتی بیاور تا به تو ایمان آوریم، حضرت پرسید: چه کنم؟ گفتند: کوه صفا را تبدیل به طلا کن، مردگان ما را زنده کن، خدا و فرشتگان را نشانمان بده و آنگاه سوگند یاد کردند که در این صورت

ص: ۵۲۹

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

ایمان خواهند آورد. آیه نازل شد که معجزه دست خداوند است و طبق حکمت انجام می گیرد، نه هوس های مردم. (۱)

معجزه به مقدار اتمام حجت لازم است، نه به مقدار ارضای تمایلات هر فرد. بگذریم که برخی پیشنهادها مثل دیدن خدا خلاف عقل است و چنان نیست که نظام هستی بازیچه ی هوس های مشرکان باشد.

پیام ها:

۱- مشرکان مکه، «اللّه» را قبول داشتند و به آن سوگند یاد می کردند. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ» □

۲- فریب سوگندهای دروغین مخالفان را نخورید. «وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ» □

۳- برهان خواهی آری، تسلیم شدن در برابر هوسها هرگز. «إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ» □

۴- معجزات پیامبران، به دست خداست. «إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ» □

۵- لجاجت، درد بی درمانی است که صاحبان آن، با دیدن هر نوع معجزه، باز هم ایمان نمی آورند. «لَا يُؤْمِنُونَ» □

وَ نُقَلِّبُ أَقْنِدَتَهُمْ وَ أَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ «۱۱۰»

همان گونه که در آغاز ایمان نیاوردند، این بار نیز دلها و چشم هایشان را دگرگون و واژگون می کنیم و آنان را در طغیانشان رها می سازیم تا سرگردان بمانند.

پیام ها:

۱- وارونه شدن دل افراد لجوج، سنت خداوند است. «وَ نُقَلِّبُ أَقْنِدَتَهُمْ»

۲- ایمان به خدا و رسالت نیاز به قلب سالم دارد. «وَ نُقَلِّبُ أَقْنِدَتَهُمْ»

ص: ۵۳۰

۳- گناه و لجاجت، دید و بینش انسان را دگرگون می سازد. «و نُقَلِّبُ أَقْئِدَتَهُمْ»

۴- کسی که با دیدن معجزات اولیه ایمان نیاورده، نباید تقاضای معجزات دیگری کند. «لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَ مَرَّةٍ»

۵- گرچه خداوند «مقلب القلوب» است، ولی این انسان است که با انتخاب ایمان یا کفر زمینه ی دگرگونی را فراهم می کند.
نُقَلِّبُ ... كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا

۶- طغیان، ریشه ی کفر است. لَمْ يُؤْمِنُوا ... طُغْيَانِهِمْ

۷- کسی را که خداوند رها کند، سرگردان می شود. نَذَرُهُمْ ... يَعْمَهُونَ

ص: ۵۳۱

وَلَوْ أَنَّمَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿۱۱۱﴾

و اگر ما فرشتگان را به سوی آنان نازل می کردیم و مردگان با آنان سخن می گفتند و همه چیز را (به گواهی صدق و اعجاز) دسته دسته در برابرشان گرد می آوردیم باز هم ایمان نمی آوردند، مگر آنکه خداوند بخواهد (به اجبار ایمان آورند)، ولی بیشترشان نادانی می کنند.

نکته ها:

گویا یکی از درخواست های مشرکان، نزول فرشتگان و سخن گفتن مردگان با آنان بوده است، غافل از آنکه این مشرکان به قدری لجوجند که حتی اگر امور غیبی مثل فرشتگان برای آنان محسوس شود باز هم ایمان نخواهند آورد. سعدی نیز می گوید:

چون بود اصل گوهری قابل

تربیت را در او اثر باشد

هیچ صیقل نکو نداند کرد

آهنی را که بد گهر باشد

سگک به دریای هفتگانه مشوی

چون شود تر، پلیدتر باشد

خر عیسی گرش به مکه بری

چون بیاید هنوز خر باشد

«قبل» یا به معنای مقابل است، یا جمع قبیل، به معنای گروه و دسته.

در دو آیه ی قبل، ادعای دروغ مشرکان مطرح شد که می گفتند: اگر معجزه بیاید ایمان می آوریم، اینجا نمونه آن معجزات مطرح شده است.

شبهه این آیه، در سوره ی حجر آیات ۱۴ و ۱۵ آمده است: «وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ» اگر از آسمان دری باز شود و کفار از آن بالا روند، باز هم گویند: چشم ما را جادو کرده اند.

۱- برای دل‌های لجوج، هیچ آیه و نشانه‌ای زمینه‌ساز ایمان نمی‌گردد. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۲- خدا اگر بخواهد، می‌تواند به اجبار، همه را مؤمن سازد، ولی این خلاف حکمت اوست. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۳- جهالت، عامل ایمان‌نیابردن به آیات الهی است. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا ... وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ»

وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَّهُمْ وَمَا يُفْتَرُونَ» (۱۱۲)

(ای پیامبر! اینان تنها در برابر تو به لجاجت پرداختند، بلکه) ما این گونه برای هر پیامبری، دشمنی از شیطان‌های انس و جن قرار دادیم. که برخی از آنان حرف‌های دلپسند و فریبنده را به برخی دیگر مرموزانه القا می‌کنند. البته اگر پروردگارت می‌خواست، چنین نمی‌کردند. (ولی سنت الهی بر آزادی انسان‌ها می‌باشد)، پس آنان را و آنچه به دروغ می‌سازند به خود واگذار.

نکته ها:

در دو آیه‌ی قبل آمده بود: ما آنان را به حال خود رها کردیم، «نَذَرَهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» اینجا می‌فرماید: تو نیز آنان را به حال خود رها کن. «فَذَرَهُمْ»

سقوط انسان، از قبول وسوسه‌ی شیطان شروع می‌شود، «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۱)

ص: ۵۳۳

آنگاه هر که وسوسه در او اثر گذاشت از یاران شیطان می شود، «إِنْخَوَانَ الشَّيَاطِينِ» (۱) و در نهایت خودش شیطان می گردد. «شَيَاطِينِ الْإِنْسِ»

تضاد و درگیری، زمینه ساز تکامل اختیاری است. به همین جهت خداوند، جهان را عالم تراحم و تضاد اختیاری قرار داده است. «وَ كَذَلِكَ»

پیام ها:

۱- از عوامل استقامت و پایداری انسان، آگاهی از تاریخ و مشکلات دیگران است. «وَ كَذَلِكَ»

۲- مبارزه حق و باطل، در طول تاریخ وجود داشته است. «وَ كَذَلِكَ»

۳- رهبر جامعه، باید برای مخالفت ها آماده باشد. «وَ كَذَلِكَ»

۴- انتظار ریشه کن شدن مخالفان و بدخواهان را نداشته باشیم. «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا»

۵- از سنت های الهی روبرو شدن انبیا با مخالفان گوناگون است. «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا»

۶- کفار لجوج، شیطانند. شَيَاطِينِ الْإِنْسِ ...

۷- شیاطین انس و جنّ از طریق القای به یکدیگر، با هم ارتباط دارند. يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ ...

۸- شیاطین، روشهای شیطنت را به یکدیگر می آموزند. «يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ»

۹- مخالفان انبیا، تبلیغات درون گروهی دارند. «يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ»

۱۰- کلمات زیبا و فریبنده، می تواند از عوامل اغفال انسان باشد. يُوحِي ... زُخْرَفَ الْقَوْلِ غُرُورًا

ص: ۵۳۴

۱۱- خداوند انسان را آزاد آفریده و دنیا را میدان درگیری ها قرار داده است. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ»

۱۲- اختیار و آزادی بشر، در مسیر رشد و تربیت اوست. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ»

۱۳- در نظام هستی، یک اراده حاکم است نه دو قدرت، یزدان و اهریمن در برابر هم نیستند و تلاش های انحرافی از قدرت و سلطه ی الهی بیرون نیست. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ»

وَلِتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ لِيُرْضَوْهُ وَ لِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُّقْتَرِفُونَ ﴿۱۱۳﴾

و(شیاطین، سخنان فریبنده ی خود را بر مردم می خوانند) تا گوش دل آنان که به قیامت ایمان ندارند، به آن سخنان مایل شود و آن را بپسندند و آنان به دست آورند آنچه را به دنبال به دست آوردنش هستند.

نکته ها:

«لِتَصْغَىٰ» از «صَغَوُ» به معنای تمایل است، تمایلی که از راه شنیدن حاصل می شود.

«اقتراف»، به معنای تحصیل و کسب چیزی است.

پیام ها:

۱- وسوسه ها و تبلیغات، به تنهایی عامل انحراف نیست، بلکه گوش دادن و دل سپردن و جذب شدن، مؤثر است. لِتَصْغَىٰ ... لِيُرْضَوْهُ

۲- ایمان نداشتن به آخرت، سبب تسخیر و نفوذ شیطان است. «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»

أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغَىٰ حَكَمًا وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿۱۱۴﴾

پس (بگو: آیا) با این همه دلایل روشن) غیر خدا را به داوری جویم؟ در حالی که اوست که کتاب آسمانی را به تفصیل به سوی شما نازل کرد، و کسانی که به آنان کتاب داده ایم، (یهود و نصاری) می دانند که این کتاب، از طرف پروردگارت به حق نازل گشته است، پس به هیچ وجه از تردید کنندگان مباش.

نکته ها:

«حکم» را برخی با «حاکم» یکی دانسته اند، امّا برخی گفته اند: «حکَم» داوری است که طرفین دعوا، او را انتخاب کرده باشند، ولی «حاکم»، هرگونه داور است. (۱) در مجمع البیان آمده است: حکَم، کسی است که به حق داوری کند، ولی حاکم، به هر قاضی گفته می شود.

در آیه ۱۱۱، سخن این بود که اگر مردگان هم با اینان حرف بزنند یا فرشتگان فرود آیند، ایمان نخواهند آورد. در این آیه می فرماید: اهل کتاب، وحی بودن قرآن را می دانند و تقاضای معجزات دیگر، تنها بهانه است.

پیامبر صلی الله علیه و آله در راه خود تردیدی ندارد، لذا خطاب «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ» هشدار به مسلمانان است که نگران حقانیت راه خود نباشند.

پیام ها:

۱- با وجود کتابی همچون قرآن، به سراغ داوری دیگران رفتن، نادرست و قابل توبیخ است. «أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا» (جز خداوند، کسی حق قانون گذاری و داوری ندارد)

۲- خداوند، قرآن را به تفصیل نازل کرده است. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا»

۳- یکی از دلایل حقانیت اسلام، بشارت انبیای گذشته در تورات و انجیل است.

«الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ» چنانکه در آیه ای دیگر

ص: ۵۳۶

می فرماید: «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ» (۱) اهل کتاب، پیامبر اسلام را همچون فرزندان خود می شناختند.

۴- رهبر باید از قاطعیتی تردیدناپذیر در راه دعوت خود برخوردار باشد.

فَلَا تُكُونَنَّ ...

۵- مبدا به خاطر ایمان نیابردن اهل کتاب، در شما تردیدی پیدا شود، زیرا آنان حقایق قرآن را خوب می دانند و انکارشان به دلیل لجاجت است. «يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ «۱۱۵»

و کلام پروردگارت، در صداقت و عدالت به حد کمال و تمام رسید. هیچ تغییردهنده ای برای کلمات او نیست و او شنوای داناست.

نکته ها:

مراد از «کلمت» در این آیه، به دلیل آیه ی قبل، آیات قرآن است ولی واژه ی «کلمه» در فرهنگ قرآن و روایات، گاهی به معنای وعده ی حتمی آمده است، «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَيَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا» (۲) که تحقق وعده ی الهی را نسبت به بنی اسرائیل به خاطر صبرشان بیان می کند.

گاهی به معنای دین آمده است، «كَلِمَتُ اللَّهِ» یعنی دین خدا، و گاهی به پیامبر و اولیای الهی اطلاق شده است، چنانکه درباره ی حضرت عیسی علیه السلام می خوانیم: «كَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ» (۳)

در روایات نیز از قول ائمه علیهم السلام آمده است که ما کلمات الهی هستیم. «نحن الکلمات» (۴)

ص: ۵۳۷

۱- ۱. بقره، ۱۴۶؛ انعام، ۲۰.

۲- ۲. اعراف، ۱۳۷.

۳- ۳. نساء، ۱۷۱.

۴- ۴. بحار، ج ۲۴، ص ۱۷۴.

۱-قرآن، آخرین کتاب آسمانی و اسلام، آخرین دین الهی است. «تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۲-قرآن، معجزه ای کامل برای اثبات رسالت پیامبر اکرم است. «تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۳-قرآن، پاسخگوی همه ی نیازهای هدایتی جوامع بشری است. «تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۴-اسلام، مکمل ادیان گذشته است. تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ ...

۵-اتمام دین با بعثت رسول اکرم صلی الله علیه و آله، جلوه ای از ربوبیت خداوند است. «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۶-مبنای قوانین و سنت های خداوند در نظام هستی، صدق و عدل است. «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا»

۷-اخبار قرآن، صادق و احکامش بر عدل استوار است. «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا» در آیه ی دیگر می خوانیم: «وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا» (۱)

۸-در قرآن، تحریف راه ندارد. «لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ»

۹-خداوند نیازها را بسیار خوب می داند و با توجه به آن، قرآن را نازل کرده است. «وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

وَ إِنْ تُطِيعْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ «۱۱۶»

و اگر از بیشتر افراد روی زمین اطاعت کنی، تو را از راه خداوند، منحرف و گمراه می کنند. زیرا آنان جز از گمان پیروی نمی کنند و آنان، جز به حدس و گمان نمی پردازند.

ص: ۵۳۸

«خَرُصٌ» به معنای تخمین و حدس است. چون بعضی از تخمین ها نادرست از آب در می آید، به معنای دروغ هم آمده است.

(۱)

پیام ها:

۱- راه هدایت و راه قرآن ملاک است، نه راه مردم و اکثریت. وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ ... وَ إِنَّ تَطِيعَ أَكْثَرَ ...

۲- اکثریت، دلیل حقایق نیست. ملاک، حق است نه عدد، پس در پیمودن راه حق از کمی افراد نهراسید. إِنَّ تَطِيعَ أَكْثَرَ ...

۳- جلب نظر اکثریت، گاهی به قیمت نابودی و انحراف خود انسان تمام می شود.

إِنَّ تَطِيعَ أَكْثَرَ ... يُضِلُّوكَ (در راه خدا حرکت کنیم هر چند خلاف رأی اکثریت باشد)

۴- اکثریت، چنان جلوه ای دارد که خدا پیامبر را هم از تبعیت آن بر حذر می دارد.

«وَ إِنَّ تَطِيعَ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ» (انبیا باید تابع وحی باشند، نه آرای مردم)

۵- ریشه ی ضلالت ها، اعتماد به حدس و گمان است. «يُضِلُّوكَ - إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۶- اکثریتی که به جای حق، در پی حدس و هوس باشند، قابل پیروی نیستند. إِنَّ تَطِيعَ أَكْثَرَ ... يُضِلُّوكَ ... يَخْرُصُونَ

۷- در انتخاب راه، دلیل و برهان لازم است، نه حدس و گمان. إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ ...

يَخْرُصُونَ

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۱۷)

قطعاً پروردگار تو، خود به کسانی که از راه او گمراه می شوند، داناتر است و او به هدایت یافتگان (نیز) آگاه تر است.

ص: ۵۳۹

نکته ها:

«مهتدی»، یعنی کسی که از ابتدا به هدایت الهی راه یافته است، مانند امامان معصوم علیهم السلام اما «مهتدی» کسی است که پس از ضلالت، هدایت شده باشد. (۱)

پیام ها:

۱- بشر نیز علم دارد، اما تنها خدا اعلم است. «هُوَ أَعْلَمُ» (ضمیر «هُوَ» میان مبتدا و خبر نشانه ی انحصار است).

۲- تربیت، نیاز به آگاهی عمیق دارد. رَبِّكَ ... أَعْلَمُ

۳- با تظاهر و نفاق، خود و دیگران را مفریبیم، که خدا همه را بهتر می شناسد.

هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ ...

۴- از اعلم پیروی کنیم، نه اکثریت. وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مِثْلِكَ ... إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ (۱۱۸)

پس اگر به آیات الهی ایمان دارید (تنها از آنچه نام خداوند (هنگام ذبح) بر آن برده شد بخورید.

نکته ها:

از نشانه های جامعیت مکتب اسلام این است که در یک مسئله ی جزئی مانند ذبح، همه ی جوانب آن را مطرح کرده است: هم مکتب (نام خدا)، هم وسیله (آهن)، هم شیوه ی بریدن رگ ها، هم امت (مسلمان بودن کسی که ذبح می کند) و هم جهت (قبله) و هم موارد مصرف. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ»

ص: ۵۴۰

پیام ها:

۱- غذا و خوراک مؤمن باید جهت الهی داشته باشد. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ»

۲- نام خداوند، مهر جواز مصرف و پروانه ی استفاده از گوشت حیوانات قابل مصرف است. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ ...»

۳- برای تحکیم پایه های توحید، از هر فرصتی، حتی ذبح حیوان باید استفاده کرد. آری؛ توحید، تنها یک مسأله ی ذهنی نیست. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ»

۴- تغذیه ی حلال و التزام به احکام، شرط ایمان است. «إِنْ كُنْتُمْ بِالْيَأْتِهِ مُؤْمِنِينَ»

وَ مَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَضَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَاءِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ «۱۱۹»

و شما را چه شده که از آنچه که نام خداوند بر آن برده شده است نمی خورید؟ (و بی جهت حلال ما را بر خود حرام می کنید)، در صورتی که خداوند آنچه را بر شما حرام کرده خودش به تفصیل برای شما بیان کرده است، مگر آنچه (از محرمات) که به خوردن آن مضطر شدید، همانا بسیاری از مردم، دیگران را جاهلانه به خاطر هوس های خود گمراه می کنند. قطعاً پروردگارت به متجاوزان آگاه تر است.

نکته ها:

گروهی با شبهه افکنی و مقایسه ی میان حیوان ذبح شده و مرده، مردم را به انحراف کشیده و می گفتند: چرا حیوانی را که ما می کشیم حلال است و آنچه را خدا می کشد، حرام؟ که این آیه ضمن هوشیار کردن مردم، پاسخ آنان را نیز می دهد.

پیام ها:

۱- هر کس بدون دلیل حلال های الهی را بر خود حرام کند باید توبیخ شود. «وَ مَا

لَكُمْ أَلَا- تَأْكُلُوا...» (گویا بعضی از مسلمانان تحت تأثیر سنت های جاهلی قرار می گرفتند و حلال هایی را بر خود حرام می کردند.)

۲- خوردن گوشت حیوان هم اگر رنگ الهی داشته باشد حلال، و گرنه حرام است. «ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ» □

۳- همه ی محرمات الهی، در مکتب آسمانی اسلام بیان شده است. «وَ قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ» (۱)

۴- اصل و قانون کلی در خوردنی ها، حلال بودن است و هر چه حرام باشد، خداوند بیان می کند. «فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ» □

۵- احکام اسلام، بن بست ندارد. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» □

۶- اضطرار، تکلیف را ساقط می کند. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» □

۷- تکلیف های الهی، متناسب با شرایط زمان، مکان و توان انسان است. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» □

۸- استفاده از خوردنی های حرام، در موارد اضطراری جایز است. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» □

۹- تعیین حلال و حرام، بر پایه ی دستورات الهی است. «حَرَّمَ عَلَيْكُمْ» □

۱۰- جهل و هواپرستی، از عوامل انحراف است. «لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ» □

۱۱- گمراه ساختن مردم، تجاوز به حقوق جامعه است. «أَعْلَمَ بِالْمُعْتَدِينَ» □

وَ ذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَ بَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ» (۱۲۰) □

و گناه آشکار و پنهان را رها کنید، همانا کسانی که مرتکب گناه می شوند، به زودی کیفر کارهایی را که مرتکب شده اند، خواهند دید.

ص: ۵۴۲

(۱- ۱). این بیان تفصیلی، اشاره به آیه ۱۱۵ سوره ی نحل است. تفسیر المیزان.

نکته ها:

چه در گذشته چه امروز، مردم تنها از گناه آشکار هراس داشته و دارند.

پیام ها:

۱- گناه، جاذبه و کششی دارد که باید با اراده ای قاطع، از آن دل کند. «وَذُرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ»

۲- اسلام، هم به طهارت ظاهر توجه دارد و هم طهارت باطن؛ هم باید از گناهان عملی دوری کرد و هم از گناهان قلبی، مانند سوء ظن. «ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ»

۳- کیفر الهی، برای گناهانی است که با علم و عمد انجام می گیرد. «إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ»

۴- گرچه شیطان وسوسه می کند، اما انسان با اراده گناه می کند. «يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ»

۵- قیامت و کیفر آخرت، دور نیست. «سَيُجْزَوْنَ»

۶- کیفرهای الهی، نتیجه ی عملکرد خود ماست. «بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

وَ لَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ إِنَّهُ لَفِسْقٌ وَ إِنَّ الشَّيَاطِينَ لِيُوحُونَ إِلَيْكُمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَ إِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ «۱۲۱»

و از آنچه نام خداوند بر آن برده نشده، نخورید، چرا که خوردن آن فسق (و خروج از مدار بندگی) است. همانا شیاطین، به دوستان خود القا می کنند تا به جدال با شما برخیزند (که مثلاً چه فرقی است میان حیوان مرده یا ذبح شده) و اگر از آنان اطاعت کنید، قطعاً شما هم مشرک می شوید.

نکته ها:

چون حرام خواری، قساوت قلب می آورد و زمینه ساز گناهان دیگر است، اسلام آن را به

شدت منع کرده است. همانگونه که امام حسین در روز عاشورا خطاب به لشکر مخالف فرمود: «قد ملئت بطونکم من الحرام»

در آیه ۵ سوره ی مائده خواندیم که طعام اهل کتاب برای شما حلال است. این آیه می گوید: گوشت هر حیوانی که نام خداوند بر آن برده نشود حرام است. از آنجا که اهل کتاب، این شرط را رعایت نمی کنند، پس گوشت حیوان ذبح شده آنها برای ما حرام است و مراد از طعام در آن آیه، حیوانات و امثال آن است، نه گوشت. (۱)

وسوسه ی شیاطین این گونه است که می گوید: حیوان مرده را خدا کشته و کشته ی خدا بهتر از کشته ی انسان است! پس چرا حیوان مرده، حرام ولی حیوان ذبح شده حلال است؟! غافل از آنکه اجرای فرمان الهی مهم است.

پیام ها:

۱- مسلمان، حتی در مسائل تغذیه باید تعهد دینی را مراعات کند. «وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ»

۲- بردن نام خدا به هنگام ذبح، تشریفاتی نیست، بلکه حکمی لازم الاجراست و ترک آن، فسق است. «إِنَّهُ لَفِسْقٌ»

۳- هر کجا ناباوری بیشتر است، تأکید نیز لازم است. چون پذیرفتن شرایط حلال بودن ذبح، برای مردم جاهل سنگین بود، خداوند با چند تأکید مسئله را مطرح کرد. «إِنَّهُ لَفِسْقٌ» (جمله ی اسمیه، «ان» و حرف «لام»، نشانه ی تأکید است)

۴- انسان، در اثر مصرف حرام، زمینه ی پذیرش القائنات شیطانی را پیدا می کند.

«وَلَا تَأْكُلُوا... وَ إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ»

۵- شیطان ها، قدرت وسوسه و القا دارند. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ»

۶- وسوسه های شیاطین، تنها در اولیای آنان نافذ است، نه در اولیای خدا.

ص: ۵۴۴

«لِيُوحُونَ إِلَيْنِ أَوْلِيَاءَهُمْ»

۷- پشتوانه ی جدال های انسان، وسوسه ها و هوس هاست. لِيُوحُونَ ... لِيُجَادِلُوكُمْ

۸- جدال در احکام الهی، از حربه ها و القائنات شیطانی است. وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ ...

لِيُجَادِلُوكُمْ

۹- جدال در احکام دینی، انسان را به شرک می کشاند. لِيُجَادِلُوكُمْ ... لِمُشْرِكُونَ

۱۰- خداپرستانی که در عمل، مطیع غیر خدا می باشند، مشرکند. «إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ»

أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۲۲»

و آیا آنکه (به واسطه ی جهل و شرک) مرده بود، پس او را (با هدایت خویش) حیات بخشیدیم و برای او نوری (از ایمان) قرار دادیم که با آن در میان مردم راه خود را بیابد، مَثَل او مَثَل کسی است که در ظلمت های (جهل و شرک) قرار دارد و از آن بیرون آمدنی نیست؟ این گونه برای کافران، کارهایی که می کردند جلوه داده شده بود.

نکته ها:

این آیه درباره ایمان آوردن حضرت حمزه، عموی پیامبر نازل شده است، که چون از اذیت و آزار ابوجهل نسبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله و مکتب او آگاه شد، در حمایت از پیامبر به سراغ ابوجهل رفت و با مشت بر سر او کوبید. آنگاه گفت: من از امروز، به محمد ایمان می آورم.

از آن پس تا زمان شهادت، یک افسر رشید و با ایمان برای اسلام بود.

در تعابیر قرآنی، «مرگ»، هم بر مرحله ی قبل از نطفه گفته شده است: «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا

هم به گمراهی: «أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا» هم به منطقه ی بی گیاه و خشک: «فَسَيَقْنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَيِّتٍ» (۲) هم به مرگ موقت: «فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ» (۳) و هم به مرگ حقیقی: «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ» (۴).

امام باقر علیه السلام فرمود: نوری که در میان مردم راه را از چاه نشان می دهد، امام و رهبر آسمانی است. (۵)

کارهای پر جاذبه، کفار (مثل: ابتکارات و اختراعات و تکنولوژی و تمدن)، چنان برای آنان جلوه کرده که نمی گذارد انحرافات و سقوط انسانیت خود را درک کنند. «زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱- حیات و مرگ واقعی انسان، ایمان و کفر اوست. «مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ»

۲- ارشاد و هدایت، کار خداست، هر چند خود انسان زمینه ی هدایت را فراهم می کند. «فَأَحْيَيْنَاهُ»

۳- استفاده از تمثیل، سؤال و مقایسه، در تبلیغ و تربیت مؤثر است. أَوْ مَنْ كَانَ ...

كَمْ مِنْ مِثْلِهِ ...

۴- مؤمن، هرگز به بن بست نمی رسد. او در جامعه هم بینش دارد و هم حرکت.

«نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ»

ص: ۵۴۶

۱- ۱. بقره، ۲۸.

۲- ۲. فاطر، ۹.

۳- ۳. بقره، ۲۴۳.

۴- ۴. زمر، ۳۰.

۵- ۵. تفسیر المیزان.

۵-وقتی نور نباشد،ظلمت ها انسان را فرامی گیرد. «فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا»

۶-حق، یکی و باطل بسیار است.(کلمه ی «نور»مفرد آمده،ولی کلمه ی «ظلمات» جمع آمده است)

۷-جز نور ایمان و هدایت الهی،برای بشر نجات بخشی نیست. «لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا»

۸-زیبا پنداشتن اعمال،مانع رشد و خروج انسان از تاریکی است. «لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ»

۹-کارهای انسان بی ایمان،در دید و تفکر او مؤثر است. «كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَ مَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ (۱۲۳)

و ما این گونه در هر دیاری مجرمان بزرگش را می گماریم تا در آن قریه ها و مناطق،حیله (و فسق و فساد)کنند،اما جز به خودشان نیرنگ نمی کنند ولی نمی فهمند(که نتیجه ی حیله،به خودشان باز می گردد).

نکته ها:

در شأن نزول آیه ی قبل،به جنگ و ستیز ابوجهل با پیامبر اسلام اشاره شد،این آیه می فرماید:وجود ابوجهل ها،چیز تازه ای نیست و همیشه و همه جا در مقابل دعوت های حق،چنین مهره های فاسدی بوده است. «وَ كَذَلِكَ»

پیام ها:

۱-سنت الهی،پاسخ دادن به مکر و حیله های دشمنان است. «وَ كَذَلِكَ»

۲-تلاش های خوبان و بدان،همه در مدار قدرت الهی است. جَعَلْنَا ... مُجْرِمِيهَا

(هم در این آیه که مربوط به مجرمان است و هم در آیه ی قبل که درباره ی مؤمنان بود کلمه ی «جَعَلْنَا» بکار رفته است)

۳-رهبران فاسد و مفسد،ریشه ی فساد جامعه اند. «أَكْبَرًا مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا»

۴-مکر و تزویر،حربه ی رهبران مفسد است. «لِيَمْكُرُوا»

۵-از دست دادن صفا و صداقت و گرفتار شدن به قهر الهی،بزرگ ترین ضربه ای

است که حيله گران به خود می زنند. «مَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ»

۶- بدتر از بیماری، جهل به بیماری است و بدتر از حيله، ندانستن این که آثار سوء آن به حيله گر برمی گردد. «مَا يَشْعُرُونَ»

وَ إِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

و چون آیه و نشانه ای (از سوی خدا برای هدایت آنان) نازل شد گفتند: ما هرگز ایمان نمی آوریم تا آنکه به ما هم مثل آنچه به فرستادگان خدا داده شد، داده شود، (بگو:): خداوند بهتر می داند که رسالت خود را کجا (و نزد چه کسی) قرار دهد. به زودی به آنها که گناه کردند، به سزای آن مکر و نیرنگ ها که می کردند، خواری و عذاب سخت از نزد خداوند خواهد رسید.

نکته ها:

در شأن نزول آیه گفته اند: ولید بن مغیره، مغز متفکر کفار، می گفت: چون سن و ثروت من بیش از محمد صلی الله علیه و آله است، پس باید به من هم وحی شود. چنین حرفی از ابو جهل هم نقل شده است.

درباره ی جمعی از سران کفر که در جنگ «بدر» کشته شدند، وعده ی الهی عملی شد و ذلت به آنان رسید.

پیام ها:

۱- سردمداران قدرتمند، به دلیل خود برتر بینی، استکبار نموده و دعوت اسلام را نمی پذیرند. «قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ»

۲- ملاک گزینش های الهی، علم او به شایستگی ها و برتریهاست. «اللَّهُ أَعْلَمُ»

۳- نتیجه ی استکبار در برابر حق، ذلت و خواری است. لَنْ نُؤْمِنَ ... سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ «۱۲۵»

خداوند هر که را بخواهد هدایت کند، سینه اش را برای (پذیرش) اسلام می گشاید و هر که را (به خاطر اعمال و خصلت های خلافش) بخواهد گمراه کند، سینه اش را (از پذیرفتن ایمان) سخت قرار می دهد، گویا به زحمت در آسمان بالا می رود. خداوند این چنین پلیدی (کفر) را بر کسانی که ایمان نمی آورند قرار می دهد.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: نشانه ی شرح صدر چند چیز است: «الانابه الی دار الخلود و التجافی عن دار الغرور و الاستعداد للموت قبل نزول الفوت»، توجه و گرایش خاضعانه به سوی آخرت و دوری از دنیای حيله گر و آمادگی برای مرگ قبل از آنکه فرصت را از دست بدهد. (۱)

امام سجاد علیه السلام نیز در شب ۲۷ رمضان دعایی را که متضمن همین خواسته است، مکرر می خواند. (۲)

مراد از هدایت و ضلالت الهی، فراهم کردن اسباب هدایت برای شایستگان و از بین بردن اسباب، برای ناهلان است.

منظور از «صدر»، روح و دل است. مراد از شرح صدر، گسترش افق عقل و فکر بلندی

ص: ۵۴۹

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). مفاتیح الجنان.

روح، برای پذیرش حق و هدایت است و این نیازمند گذشتن از هوسها و تمنیات دل است.

آنکه شرح صدر نداشته باشد، همواره در لاک خود می ماند و بیرون نمی آید. نتیجه ی شرح صدر، بصیرت و نورانیت همراه با قلب رقیق و حق پذیر است.

این آیه یکی از معجزات علمی قرآن است که عوارض صعود به آسمان را بیان کرده و می فرماید: کسی که حاضر به پذیرش حق نگردد، روحش تنگ و کم ظرفیت می شود، همانند کسی که می خواهد به آسمان برود که نبودن اکسیژن، سینه اش تنگ و تنفسش سخت می شود.

امام رضا علیه السلام فرمود: نشانه ی سعه صدر، تسلیم خدا بودن، اطمینان به او داشتن و دلگرم شدن به وعده های الهی است و نشانه ی ضیق صدر، تردید و اضطراب است. (۱)

از سنت های الهی آن است که برای پاکدلان حق پذیر، شرح صدر قرار دهد و لجوجان گریزان از ایمان را گرفتار سلب توفیق و رجس سازد.

حضرت موسی همین که مأمور تبلیغ شد، در اولین دعای خود از خداوند خواست: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۲) ولی خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدون درخواست، سعه ی صدر عطا کرد. «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» (۳)

پیام ها:

۱- قبول حق، ظرفیت و زمینه درونی می خواهد. «يَشْرَحُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»

۲- شرح صدر، موهبتی الهی است. «يَشْرَحُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»

۳- خروج از مدار فطرت و عقل، عامل خفقان و تنگی روح و روان می گردد.

«يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ»

۴- منحرفان هر چند به ظاهر، خود را در گشایش و آرامش ببینند، ولی در واقع گرفتار تنگناها و فشارند. «ضَيِّقًا حَرَجًا»

ص: ۵۵۰

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). طه، ۲۵.

۳- ۳). شراح، ۱.

۵- بی حوصلگی و کم ظرفیتی، نوعی رجس و پلیدی روح است. يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيِّقًا ... الرَّجْسَ

۶- کسی که به حق ایمان نیاورد، به تدریج آلوده می شود. «كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

وَ هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ» (۱۲۶)

و این راه پروردگار تو است که مستقیم است، قطعاً ما آیات خود را برای قوم و گروهی که پند می پذیرند به تفصیل بیان کرده ایم.

نکته ها:

کلمه ی «هذا» ، ممکن است اشاره به کلمه ی «اسلام» باشد که در آیه ی قبل آمده بود.

پیام ها:

۱- جز راه خدا، راه های دیگر بیراهه است. «وَ هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا»

۲- برای تذکر، تفصیل و تنوع و تکرار لازم است. فَضَّلْنَا ... يَذَّكَّرُونَ

۳- خداوند، حجت را بر همه تمام کرده است، اگر اهل توجه باشند، آیات و نشانه های حق، با بیان های مختلف روشن شده است. «لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ»

۴- توجه دائمی به تذکرات الهی، راه دستیابی به صراط مستقیم است. هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ ... لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱۲۷)

سرای سلامت نزد پروردگارشان، تنها برای آنان است و او به پاداش اعمالی که انجام می دادند، سرپرست و پشتیبان و دوست آنان است.

۱- در بهشت، خشونت، رقابت، حسرت، تهمت، حسد، کینه، دروغ، اندوه و هیچ گونه مرگ و مرض و فقر راهی ندارد. «دَارُ السَّلَامِ»

۲- برتر از نعمت امتیّت و سلامت، در سایه ی لطف مخصوص پروردگار بودن است. «دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ»

۳- خداوند خود امور رهروان راه مستقیم را به عهده دارد. «وَهُوَ وَوَلِيُّهُمْ»

۴- رسیدن به ولایت الهی، در سایه ی عمل و تلاش انسان است. «وَهُوَ وَوَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾

و(به یاد آورید) روزی که خداوند، همه ی آنان را گرد می آورد(سپس به جنیان خطاب می فرماید: ای گروه جن! از انسان ها(پیروان) بسیاری یافتید. و دوستان ایشان از نسل بشر گفتند: پروردگارا! ما انسان ها و شیاطین از یکدیگر بهره گرفتیم و اینک به سرانجامی که برایمان قرار داده بودی رسیدیم. خداوند می فرماید: آتش جایگاهتان است که همیشه در آن خواهید بود، مگر آنکه خداوند بخواهد(که گروهی از شمارا ببخشد).

همانا پروردگار تو حکیمی داناست.

نکته ها:

در آیات قبل، به کارهای شیاطین و وسوسه هایشان اشاره شد، در اینجا سرنوشت

وسوسه پذیری از شیاطین را که دوزخ است، بیان می کند. ضمناً به گفته ی قرآن، شیطان از جن است و جنی که مردم را گمراه کرده همان شیطان است.

پیام ها:

- ۱- به عاقبت کار خود بیندیشیم. «وَيَوْمَ» (هر کجا کلمه ی «یوم» در آغاز آیه بکار رفته، مراد یادآوری چنین روزی است).
- ۲- جن، مکلف و مختار است و مورد خطاب و توبیخ و کیفر و پاداش قرار می گیرد. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ»
- ۳- شیطان، به گمراه کردن گروه کم راضی نیست و گروه زیادی از انسان ها را منحرف کرده است. «قَدْ اسْتَكْتَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ» در آیه ای دیگر می فرماید: «وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ» (۱)
- ۴- در قیامت، جن، اغواگر پاسخی در برابر توبیخ ندارد و تنها پیروان انسانی او سخن می گویند. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ ... قَالَ أُولَئِكَ هُم مِّنَ الْإِنْسِ»
- ۵- بهره گیری انسان و جن از یکدیگر طرفینی است. «اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ»
- ۶- در قیامت، انسان و جن، همگی محشور می شوند. «جَمِيعًا»
- ۷- پیروی از وسوسه های شیطانی، به تدریج انسان را به ولایت پذیری از او وامی دارد. «أُولَئِكَ هُم»
- ۸- همه ی منحرفان، کیفر یکسان ندارند و باقی ماندن در آتش، وابسته به اراده ی خداوند است. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»
- ۹- احکام دادگاه الهی، بر مبنای علم و حکمت است. «حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

ص: ۵۵۳

وَكَذَلِكَ نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

و بدین گونه بعضی ستمگران را بر بعضی مسلط می کنیم، (تا کیفری باشد) برای آنچه عمل می کردند.

نکته ها:

در آیه ی ۱۲۷ خواندیم که سرپرست آنان که به راه مستقیم می روند، تنها خداست. در این آیه می خوانیم که سرپرست گروهی از مردم به خاطر عملکردشان ستمگراند.

طبق روایات، کیفر ترک کنندگان امر به معروف و نهی از منکر، متخلفان از ادای خمس و زکات و یاری کنندگان به ظالمان، تسلط ستمگران بر آنان است. (۱) در حدیث می خوانیم:

هر گاه خداوند از کار قومی راضی باشد، کارشان را به نیکان می سپارد و اگر ناراضی باشد، کارشان را در دست بدان قرار می دهد. (۲)

پیام ها:

۱- همان گونه که شیاطین جن بر انسان مسلط می شوند، برخی از ظالمان نیز بر بعضی دیگر تسلط می یابند. «كَذَلِكَ»

۲- کام جویی های حرام، زمینه ساز حکومت های باطل و سلطه ی ظالمان است.

اسْتَمْعَ بَعْضُنَا بَعْضًا ... نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا

۳- تنها حاکمان ظالم نیستند، محکومان ترسو و ساکت و عیاش هم ظالمند.

«بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا»

۴- سبب سلطه ی ستمگران، رفتار خود مردم است. نُؤَلِّي ... بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

ص: ۵۵۴

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان.

۲- ۲). تفسیر کشف الاسرار.

﴿مَعَشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَ غَزَّوْنَهُمُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ شَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴾ (۱۳۰)

(در قیامت به آنان گفته می شود: ای گروه جن و انس! آیا پیامبرانی از خودتان به سویتان نیامدند تا آیات مرا بر شما بخوانند و شما را از دیدار این روز بیمتان دهند؟ گویند: ما علیه خودمان گواهی می دهیم و زندگی دنیا آنان را فریب داد و بر علیه خود شهادت دادند که کافر بوده اند.

نکته ها:

از آیات قرآن استفاده می شود که حضرت محمد صلی الله علیه و آله، برای جنیان نیز فرستاده شده و آنان نیز قرآن را می فهمند، گروهی هم ایمان می آورند. (۱) به گفته ی برخی مفسران (مثل آلوسی، قرطبی، طبرسی و سید قطب) رسولان جن، وحی را از طریق رسولان انس دریافت کرده، به هم کیشان خود می رسانند. زیرا کلمه ی «رسول» به غیر انسان هم گفته می شود، مثل: «اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا» (۲)

در این آیه، دو اقرار از سوی کافران آمده است، یکی گواهی به آمدن پیامبران، دوم اعتراف به کفر خویش.

مواقف در قیامت مختلف است؛ گاهی در موقفی کفار ابتدا انحراف خود را انکار می کنند، مثل آیه ی ۲۳ همین سوره: «وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»، آنگاه که فهمیدند قیامت جای انکار نیست، به گناه خود اعتراف می کنند.

پیام ها:

۱- جن و انس هر دو مکلف به پذیرش دعوت انبیانند و رسولان برای هر دو نژاد

ص: ۵۵۵

۱- ۱). آیات اول سوره ی جن و آیه ۲۸ سوره ی احقاف.

۲- ۲). حج، ۷۵.

آمده اند. «الْحِجُّ وَالْإِنْسِ»

۲- انذار، یکی از اهرم های تربیت و وظیفه ی پیامبران است. «وَ يُنذِرُونَكُمْ»

۳- از قوی ترین ضامن اجرای احکام الهی برای اصلاح فرد و جامعه، ایمان به معاد است. «يُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا»

۴- قیامت، جای کتمان و انکار نیست، لذا انسان ها علیه خود اقرار می کنند.

«شَهَدُوا عَلَي أَنْفُسِهِمْ»

۵- دنیاخواهی، عامل بی اعتنایی به دعوت های انبیاست. عَزَّتْهُمْ الْحَيَاةُ... (فریفته شدن به دنیا، موجب فراموشی آخرت است.)

۶- علاقه ی افراطی به دنیا، انسان را به کفر می کشاند. عَزَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا... أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ

ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ» (۱۳۱)

این (اتمام حجّت و هشدار) برای آن است که پروردگارت هرگز از روی ستم، آبادی هایی را که اهلش (از شناخت حق) غافلند نابود نمی کند.

(خداوند ابتدا مردم را از غفلت و جهل بیرون می آورد و با پیامبرانش به آنان هشدار می دهد و سپس اگر قبول نکردند هلاکشان می کند).

نکته ها:

سنت خداوند آن است که راه حق را با فرستادن انبیا و هشدارهای مختلف به مردم نشان می دهد و حقایق را بیان کرده، اتمام حجّت می کند. در آن صورت اگر بی اعتنایی کردند، کیفر می دهد. این قانون و سنت کلی در آیات متعددی مطرح شده است، از جمله: «وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ» (۱) ما هیچ قریه ای را هلاک نکردیم مگر آنکه مردم آنجا

ص: ۵۵۶

بیم دهندگانی داشتند. «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا» (۱) ما تا پیامبری نفرستیم، عذاب نمی کنیم.

پیام ها:

۱- کیفر دادن گناهکار، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ»

۲- عقاب بدون بیان و هشدار، ظلم و قبیح است. «مُهْلِكُ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا غَافِلُونَ»

وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» (۱۳۲)

و برای هر کس بر اساس آنچه انجام داده اند درجاتی است، و پروردگار تو از آنچه می کنند غافل نیست.

نکته ها:

مراد از «دَرَجَاتٍ» در این آیه، درجاتِ رشد نیست، بلکه شامل درکاتِ سقوط نیز می شود.

پیام ها:

۱- خداوند، عادل است و مرتبه ی هر کس را طبق عملکرد خود او قرار می دهد.

«دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا»

۲- سعادت و شقاوت انسان، بسته به اعمال او است. «مِمَّا عَمِلُوا»

۳- انسان باید بهوش باشد، زیرا تحت نظر خداست. «وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»

ص: ۵۵۷

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنَّ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَةِ قَوْمٍ آخِرِينَ ﴿١٣٣﴾

و پروردگار تو بی نیاز و صاحب رحمت است. اگر بخواهد، شما را می برد و پس از شما هر که را بخواهد جایگزین می کند، همان گونه که شما را از نسل قوم دیگری پدید آورد.

إِنَّ مَا تُوْعَدُونَ لَأَتِي وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

به راستی آنچه وعده داده می شوید، آمدنی است و شما نمی توانید (خدا را) ناتوان سازید (و از کیفر و عدل او بگریزید).

پیام ها:

۱- تنها خداوند بی نیاز مطلق است، پس هرگز خود را بی نیاز نبینیم. «رَبُّكَ الْغَنِيُّ» در جای دیگر می فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (۱) ای مردم! همه ی شما نیازمند خدایید و تنها اوست که بی نیاز و ستودنی است.

۲- گناهکاران، باید در همین دنیا هم بترسند، زیرا محو آنان توسط قدرت الهی بسیار ساده است. «يُدْهِبُكُمْ»

۳- ریشه ی ظلم (که در دو آیه ی قبل آمده بود)، یا نیاز است، یا سنگدلی و هیچ یک از این دو در خدا وجود ندارد. «الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ»

۴- بقای اجتماعات بشری، به مشیت الهی بستگی دارد. «إِنَّ يَشَاءُ يُدْهِبُكُمْ»

۵- بود و نبود انسان ها، نفع و زیانی برای خداوند ندارد. الْغَنِيُّ ... إِنَّ يَشَاءُ يُدْهِبُكُمْ

۶- خداوند از عبادات ما بی نیاز است، دستورهای عبادی، عامل رشد خود ماست.

«الْغَنِيُّ»

ص: ۵۵۸

۷- رحمت خداوند، فراگیر است، ولی گاهی بشر کار را به جایی می رساند که خداوند همه را نابود می کند. ذُو الرَّحْمَةِ ...
يُذْهِبْكُمْ

۸- وعده های الهی قطعی است، نه شوخی. «إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ»

۹- مجرم در قیامت نمی تواند با قدرت الهی در افتد. «وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَا كَانَتْكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» (۱۳۵)

بگو: ای قوم من! بر جایگاه و سیرت خویش عمل کنید که من نیز (بر اساس سیرت خویش) عمل می کنم و به زودی خواهید دانست که سرانجام آن سرای از کیست، همانا ستمکاران رستگار نمی شوند.

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، چون به راه خود یقین دارد، مأمور است در برخوردهای خود، ثبات و قاطعیت خود را به دیگران اعلام کند. قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَا كَانَتْكُمْ إِنِّي عَامِلٌ ...

۲- سرپیچی مردم، وظیفه ی پیامبران را عوض نمی کند. «إِنِّي عَامِلٌ»

۳- سرنوشت مردم، وابسته به عملکرد خودشان است. اعْمَلُوا ... فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ

۴- ملائک موفقیت، حسن عاقبت و سرانجام کار است، نه جلوه ها و تلاشهای زودگذر. «عَاقِبَةُ الدَّارِ»

۵- ظالم، رستگار نمی شود. «إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۶- سرپیچی از راه خدا و انبیا ظلم است. «الظَّالِمُونَ»

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِرِعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَ مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

و(بت پرستان) از آنچه خداوند از کشت و چهارپایان آفریده است، سهمی را برای خدا قرار دادند و به پندار خودشان گفتند: این قسمت برای خداست و این قسمت برای (بت هایی که هم) شریکان (خدایند، هم شریک اموال) ما پس آنچه سهم شرکا و بت ها بود به خدا نمی رسید، ولی هرچه سهم خدا بود به شرکا می رسید، چه بد است آنچه داوری می کنند!

نکته ها:

آنان که از مدار تربیت انبیا بیرون رفته و به وادی خیال می روند، حرف ها و تصمیم هایشان نیز خیالی و بی منطق است و خود را مالک همه چیز می دانند و تقسیم بندی می کنند. یکبار پسران را سهم خود و دختران را سهم خدا می دانند. «أَلْكُمْ الذَّكْرَ وَ لَهُ الْأُنثَى» (۱) یکبار هم غلات و حیوانات را بین خدا و بت ها تقسیم می کنند. مشرکان می پنداشتند سهم بت ها غیر قابل تغییر است و آن را خرج بتکده ها و خدمه آنها می کردند، و سهم خدا را نیز به این بهانه که خدای آسمان ها بی نیاز است، هنگام کم و کسر آمدن ها خرج بتخانه ها می کردند. نه خرج کودکان، فقرا و مهمانان.

پیام ها:

۱- در کشاورزی و دامداری، گرچه انسان نقش دارد، اما زارع و خالق اصلی خداست. «لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ» در آیه ای دیگر می فرماید: «أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» (۲)

ص: ۵۶۰

۱- ۱. نجم، ۲۱.

۲- ۲. واقعه، ۶۴.

۲- مشرکان با آنکه بت‌ها را شریک خدا می‌پنداشتند، ولی برای خداوند موقعیت ویژه‌ای از عزت و غنا قائل بودند و تلفات را از سهم خدا کم می‌کردند و می‌گفتند: او نیازی ندارد. «مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَيْهِ شُرَكَائِهِمْ»

۳- رسالت انبیا، مبارزه با خرافات است. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُزِدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرُهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ» (۱۳۷)

و بدین سان (بت‌ها و خادمان بت‌ها که) شریکان آنها (در اموالشان محسوب می‌شدند)، کشتن فرزند را برای بسیاری از مشرکان (به عنوان قربانی برای بت‌ها) زیبا جلوه دادند تا آنان را به هلاکت کشیده و آیین آنان را مشتبه سازند. و اگر خداوند می‌خواست چنین نمی‌کردند (و به اجبار جلو آنان را می‌گرفت)، پس آنان را با دروغ‌هایی که می‌بافند واگذار.

نکته‌ها:

همان‌گونه که تقسیم کشت و دام، میان خدا و شریکان، در نظر مشرکان جلوه داشت، عشق به بت و فرزندکشی در پای بت را هم و سوسه‌های شیطانی در نظرشان آراسته بود.

«لِيُزِدُوهُمْ»: از «ارداء» به معنای هلاک کردن است.

مشرکان یا می‌گویند: دختر ننگ است و زنده به گورش می‌کنند، «أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ» (۱) یا می‌گویند: خرجی ندارم و باید نابود شود، «خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ» (۲) یا آن را نوعی قرب به بت‌ها

ص: ۵۶۱

۱- ۱. نحل، ۵۹.

۲- ۲. اسراء، ۳۱.

می دانند، که همه ی اینها نوعی تزئین است.

پیام ها:

۱- بینش غلط و خرافی، سبب می شود که انسان، فرزند خود را پای بت سنگی و چوبی قربانی کرده و به آن افتخار نماید. زَيْنَ ... قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ

۲- مجرمان، حتی برای فرزندکشی هم توجیه درست می کنند تا روان و وجدان خود را آرام کنند. «زَيْنَ»

۳- در انتقاد، انصاف را مراعات کنیم. «لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» نه آنکه همه چنین اند.

۴- توجیه گناه و آراستن زشتی ها، عامل هلاکت و سقوط است. زَيْنَ ... لِيُرْدُوهُمْ

۵- خرافه گرایی، سبب التقاط و آمیختگی دین با شبهات است. «وَلِيَلْبِسُوا»

۶- پیامبر، مسئول ابلاغ است نه اجبار، اگر مردم گوش نکردند، آنان را رها کرده و به سراغ دل های آماده می رود. «فَدَرَهُمْ»

۷- افکار و رفتار منحرفان، نباید حق جویان را دلسرد کند. «فَدَرَهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ»

۸- شریک پنداشتن برای خداوند، افترا به اوست. «فَدَرَهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ»

وَ قَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَ حَرْتٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَ أَنْعَامٌ حَرَّمَتْ ظُهُورُهَا وَ أَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۱۳۸)

و مشرکان (به پندار خویش) گفتند: اینها، دام ها و کشت هایی ممنوع است، کسی نخورد مگر آن (خادمین بتکده ها) که ما بخوایم. و چهار پایانی است که (سوار شدن بر) پشت آنها حرام است و چهار پایانی که نام خدا را (هنگام ذبح) بر آن نمی برند (این احکام را) به دروغ به خدا نسبت می دادند.

خداوند به زودی آنان را به کیفر آنچه به او افترا می بستند جزا خواهد داد.

«حِجْرٌ» به معنای منع است و «تَحْجِيرٌ» یعنی منطقه ای را سنگ چین کردن و مانع شدن از ورود دیگران برای تصاحب آن. «حِجْرِ اسْمَاعِيلَ» نیز جایی است که با دیوار سنگی جدا شده است. عقل را هم «حِجْر» گویند، چون انسان را از زشتی ها باز می دارد. «هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ» (۱)

در دو آیه ی قبل، عقائد خرافی مشرکان درباره ی سهم خدا و بت ها از کشاورزی و چهارپایان مطرح بود. در این آیه چگونگی مصرف سهم بت ها بیان شده که احدی حق استفاده ندارد، مگر خادمان بت ها و بتکده ها.

با توجه به این آیه، مشرکان چهار انحراف داشتند: ۱. ممنوع شمردن بعضی از چهارپایان.

۲. ممنوع شمردن بعضی از محصولات کشاورزی. ۳. ممنوع کردن سواری برخی از چهارپایان. ۴. نبردن نام خدا به هنگام ذبح حیوانات.

قرآن، هدف آفرینش چهارپایان را سوار شدن بر آنها و مصرف از گوشت آنها می داند:

«جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِيَتَزَكَّوْا مِنْهَا وَّ مِنْهَا تَاْكُلُوْنَ» (۲) و تحریم بهره برداری از چهارپایان را، از بدعت های جاهلی می شمرد که در آیه ۱۰۳ سوره ی مائده نیز بیان شده است.

اسلام، آیین جامعی است که حتی انحراف در بهره گیری از حیوانات را هم تحمل نمی کند.

وقتی قرآن، از بی مصرف ماندن حیوان و تحریم سوارشدن بر آن نکوهش می کند، به طریق اولی از بی مصرف ماندن انسان ها، منابع، سرمایه ها و استعدادها بیشتر نکوهش می کند.

۱- احکام دین باید منسوب به خدا باشد، نه بر پایه ی گمان، خیال، قیاس و استحسان. قَالُوا ... بَزَعْمِهِمْ ... اَفِرَّاءٌ عَلَيْهِ

۲- مبارزه با خرافات، یکی از وظایف اصلی پیامبران است. «اَفِرَّاءٌ عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ»

۳- تحریم حلال ها و تحلیل حرام ها، افترا بر خداست. **لِهَذِهِ الْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ حِجْرٌ...**

افْتِرَاءٌ

۴- بدعت گذاران، در انتظار کیفر قوانین موهوم خود باشند. «سَيَجْزِيهِمْ»

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيْنَا أَرْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مِثْقَلُهُمْ فِيهِ شُرْكَاءٌ سَيَجْزِيهِمْ وَصَفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۳۹)

و(از دیگر عقائد خرافی مشرکان، این بود که می) گفتند: آنچه در شکم این چهارپایان (نذر شده برای بت ها) است، (اگر زنده به دنیا آید) مخصوص مردان ماست و بر زنان ما حرام است و اگر مرده به دنیا آید، پس همه (زن و مرد) در آن شریکند، خداوند به زودی آنان را به سزای این گونه توصیف های باطل کیفر خواهد داد. همانا او حکیمی داناست.

نکته ها:

آشنایی با خرافات دوران جاهلیت، انسان را با زحمات رسول خدا برای هدایت آنان آشنا ساخته، روح قدرشناسی را در انسان، زنده و شکوفا می کند.

پیام ها:

۱- تبعیض بی جا میان زن و مرد، عملی جاهلی و مطرود است. «خَالِصَةٌ لِّدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيْنَا أَرْوَاجِنَا»

۲- در جاهلیت، تحقیر زن تا آن حد بود که در برخی موارد از حیوان سالم بهره ای نداشت و فقط در گوشت حیوان مرده شریک بود. «شُرْكَاءٌ»

۳- جزا و کیفر الهی، بر اساس علم و حکمت اوست. سَيَجْزِيهِمْ ... حَكِيمٌ عَلِيمٌ

ص: ۵۶۴

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ حَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

به یقین زیان کردند کسانی که فرزندان خود را سفیهانه و از روی جهل کشتند، و آنچه را خداوند روزی آنان ساخته بود با افترا بر خدا حرام کردند، آنان گمراه شدند و هدایت یافته نبودند.

نکته ها:

ابن عباس از بزرگان صدر اسلام می گوید: هر که می خواهد میزان جهالت اقوام دوران جاهلی را بداند، همین آیات سوره ی انعام که بیانگر خرافات و اعتقادات بی اساس مشرکان است، را بخواند. (۱)

جاهلان عرب، به گمان تقرب به بت ها، یا به جهت حفظ آبرو، دختران خود را گاهی قربانی بت ها یا زنده به گور می کردند.

پیام ها:

۱- جهالت و سفاهت، عامل خسارت است. (خسارت هایی چون: از دست دادن فرزند، عاطفه و نعمت های حلال و کسب دوزخ و کیفر الهی). «قَدْ خَسِرَ»

۲- خسارت واقعی، فدا شدن انسان در راه باطل است. (چه قربانی بت شدن، چه فدای خیال و غیرت نابجا) «قَدْ خَسِرَ»

۳- تحریم نابجای حلال ها، افترا بر خداوند است. «وَ حَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً»

۴- انجام هر کاری و تحریم هر چیزی، یا دلیل شرعی می خواهد یا عقلی. «بِغَيْرِ عِلْمٍ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ»

۵- با خرافات، با شدیدترین وجه مقابله و برخورد کنیم. «قَدْ خَسِرَ، سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ»

ص: ۵۶۵

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (۱۴۱)

و اوست کسی که به وجود آورد باغهایی با داربست و بی داربست، و درخت خرما و کشتزار با خوردنی های گوناگون، و زیتون و انار، (برخی میوه ها) شبیه به همنند و برخی شباهتی با هم ندارند. همین که باغها ثمر داد، از میوه اش بخورید و روز درو کردن و میوه چیدن حق آن (محرومان) را بدهید و اسراف نکنید، چرا که خداوند، اسراف کاران را دوست ندارد.

نکته ها:

«جَنَّاتٍ»، باغ های پر درخت و زمین های پوشیده از زراعت است. «معروش»، درختی است که نیاز به داربست دارد. «اکل» به معنای مأکول و خوراکی است.

در آیه ۹۹ همین سوره خواندیم: «انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ» هنگامی که درخت بار آورد، با دقت به آن نگاه کنید. در این آیه می خوانیم که «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ»، هنگامی که بار داد، بخورید. نتیجه اینکه: خوردن باید با تأمل و دقت باشد، نه غافلانه.

امام باقر علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: شخصی زراعتی داشت که تمام محصولاتش را صدقه می داد و خود و عیالش بی چیز می ماندند. خداوند این عمل را اسراف خواند. (۱)

این آیه، درس خدانشناسی را همراه با اجازه مصرف خوارکی ها و رسیدگی به طبقات محروم و انفاق به آنان و اعتدال داشتن و زیاده روی نکردن در مصرف و انفاق را بیان می کند.

ص: ۵۶۶

«أَنْشَاءً»

،كُلُوا،

آتُوا

«لَا تُسْرِفُوا» چنانکه در جای دیگر نیز می خوانیم: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۱)

امام صادق علیه السلام ذیل این آیه فرمودند: حتّی اگر مسلمان یافت نشد، حق برداشت را به مشرک فقیر بپردازید (۲)

در روایتی دیگر فرمود: این حق برداشت، غیر از زکات است. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: میوه را در شب برداشت نکنید و شبانه درو نکنید تا فقیران نیز بتوانند حاضر شوند و چیزی بگیرند. (۴)

در سوره «ن والقلم» نیز می خوانیم که خداوند باغ کسانی را که تصمیم گرفتند شبانه و به دور از چشم فقرا میوه ها را بچینند و به آنها ندهند، سوزاند.

پیام ها:

۱- تنوع میوه ها و محصولات کشاورزی، آن هم از یک آب و خاک، نشانه قدرت الهی است. أَنْشَاءً ... مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ

۲- خداوند برای خود در محصولات، حقی قرار داده است. «آتُوا حَقَّهُ»

(آری، نور و هوا، آب و خاک، توان و نیرو و فکر و استعداد، همه و همه از آن خداوند است و او بر هر چیزی حق دارد.)

۳- در انفاق نیز میانه رو باشیم. «وَأْتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا»

۴- اسلام، دین اعتدال است، هم تحریم نابجا را ممنوع می کند (در آیه قبل) و هم مصرف بی رویه را. «لَا تُسْرِفُوا»

۵- شرط مصرف، پرداخت حق محرومان است. كُلُوا ... آتُوا حَقَّهُ

۶- مقدار مصرف، محدود به عدم اسراف است. كُلُوا ... لَا تُسْرِفُوا

ص: ۵۶۷

۱- ۱. فرقان، ۶۷.

۲- ۲. بحار، ج ۹۳، ص ۹۶.

۳-۳. برهان، ج ۱، ص ۵۵۷.

۴-۴. کافی، ج ۳، ص ۵۶۵.

۷- هنگام برداشت محصول، به یاد محرومان باشیم. «يَوْمَ حَصَادِهِ»

۸- هنگام رسیدن و برداشت محصول، آمادگی انسان برای انفاق بیشتر است، پس فرصت را از دست ندهیم. «آتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ»

۹- میوه‌ی نارس نخورید. «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ»

۱۰- اسراف کار، مبعوض خداوند است. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَهُ وَفَرَشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ «۱۴۲»

و بعضی از چهارپایان بارکش و بعضی غیر بارکش و مثل فرش (به زمین نزدیک) اند (و یا از کرک و پشم آنها برای فرش استفاده می‌شود) از آنچه خداوند روزی شما ساخته بخورید و از گام‌های (وسوسه‌انگیز) شیطان پیروی نکنید، چرا که او دشمن آشکار شماست.

نکته‌ها:

در آیه‌ی قبل به نعمت‌های خداوند در محصولات کشاورزی اشاره شده و در اینجا به دامداری و انواع بهره‌هایی که انسان از حیوانات می‌برد.

مراد از کلمه «فرش»، چهارپایانی مثل گوسفند است که به خاطر نزدیکی بدنشان به زمین، به منزله فرش هستند، یا اینکه از پشم و کرک و موی آنها فرش می‌بافند.

بیشتر مفسران، کلمه‌ی «حَمُولَهُ» را به معنای حیوانات باربر دانسته‌اند، و «فرش» را حیوانات غیر باربر معنا کرده‌اند.

پیام‌ها:

۱- هستی و آفریده‌هایش، مسخر انسان است. «حَمُولَهُ وَفَرَشًا»

۲- قانون کلی در حیوانات، حلال بودن مصرف آنهاست، مگر آنکه دلیلی بر

حرمت باشد. «كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ»

۳- تحریم حلال‌ها، از گام‌های شیطانی است. کُلُوا ... وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ

۴- تنها توصیه به خام‌خواری که امروز در میان گروه‌های کثیری رواج دارد و نهی از مصرف گوشت، ممنوع است. وَ مِنَ الْأَنْعَامِ ... كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ

۵- نسبت به خوردنی‌ها باید مواظب باشیم. کُلُوا ... وَ لَا تَتَّبِعُوا چنانکه اولین اهرم شیطان برای گمراه کردن حضرت آدم، غذا بود.

۶- سرسفره‌ی خداوند، از دشمن او پیروی نکنیم. «كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

۷- سیاست شیطان، انحراف تدریجی است، نه دفعی. «خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعَزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ «۱۴۳»

(خداوند برای شما حلال کرده است) هشت زوج از حیوانات را. از گوسفند دو زوج (نر و ماده) و از بز، دو زوج (به کسانی که از پیش خود، بعضی چهارپایان را تحریم می‌کنند) بگو: آیا خداوند نرهای آنها را حرام کرده یا ماده‌های آنها را یا آنچه را شکم آنها در بر گرفته است؟ اگر راست می‌گویید از روی علم و دانش به من خبر دهید.

وَ مِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمْ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ «۱۴۴»

و از شتر دو زوج (نر و ماده) و از گاو دو زوج (نر و ماده) را (برای شما حلال کرده است) بگو: آیا خداوند نرهای این دو را حرام کرده یا ماده ها را یا آنچه را که شکم آن دو در بر گرفته است؟ یا مگر شما شاهد و حاضر بوده اید که خداوند به حرمت این گوشت ها به شما سفارش کرده است؟! پس کیست ستمکارتر از کسی که به خداوند، دروغ بنهد تا مردم را از روی نادانی گمراه سازد؟ قطعاً خداوند، گروه ستمکار را هدایت نمی کند.

نکته ها:

کلمه ی «زوج» هم به مجموع نر و ماده گفته می شود و هم به هر یک از نر و ماده به تنهایی. در این آیه به هر کدام به تنهایی گفته شده و مراد از هشت جفت، هشت عدد است، چهار نر و چهار ماده که چهار تا در آیه ی ۱۴۳ و چهار تا در آیه ی ۱۴۴ بیان شده است. در آیه ی ۴۵ سوره ی نجم نیز کلمه ی «زوج» در یک فرد بکار رفته است، نه در دو تا. «خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى»

در آیه ۶ سوره ی زمر، خلقت هشت نر و ماده ی حیوانات در کنار خلقت انسان بیان شده است. «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ، ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ»

احتمال دارد که ترتیب نام بردن از حیوانات چهارگانه، اشاره به برتری آنها در مصرف باشد.

(گوسفند، بز، شتر و گاو)

در بعضی روایات، «ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» به ۱۶ فرد تفسیر شده که این چهار حیوان هر کدام دو نوع یکی نر یکی ماده و هر کدام اهلی و وحشی دارد. امام هادی علیه السلام فرمود: گاو میش از نوع گاو وحشی است. (۱)

پیام ها:

۱- در فتوا یا عقیده به حلال و حرام چیزی، علم لازم است. «تَبْتَؤُنِي بِعِلْمٍ»

ص: ۵۷۰

۲- حلال بودن نیازی به دلیل ندارد زیرا اصل در خوردنی ها حلیت است بلکه حرام بودن دلیل لازم دارد. قُلْ أَلَذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ ... تَبْتُونِي بِعِلْمٍ

۳- افترا بر خدا، بزرگ ترین ظلم است. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ»

۴- دروغ بستن به خدا، مایه ی گمراه ساختن مردم است. «لِيُضِلَّ النَّاسَ»

۵- افترا، انسان را از هدایت پذیری خارج می کند. «لَا يَهْدِي»

۶- باورها و عقائد یا باید بر اساس علم و عقل باشد که در آیه ی قبل خواندیم، «تَبْتُونِي بِعِلْمٍ» و یا بر اساس شرع. «أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَضَّاكُمُ اللَّهُ»

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴۵)

بگو: در آنچه به من وحی شده، بر کسی که چیزی می خورد هیچ حرامی نمی یابم مگر آن که مردار یا خون ریخته شده یا گوشت خوک باشد که قطعاً پلید است، یا حیوانی که از روی فسق و نافرمانی به نام غیر خدا ذبح شده باشد. پس هر کس که (به خوردن آنها) ناچار و مضطرب شد، به شرط آنکه از روی سرکشی و بیش از حد ضرورت نباشد، (مانعی ندارد). همانا خداوند تو آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

«مَيْتَةً»، منحصر در حیوانی نیست که خود به خود مرده باشد، بلکه هر حیوانی که بر طبق دستور اسلام، ذبح نشود در حکم مردار و حرام است.

حرمت مردار و خون، چهار مرتبه در قرآن مطرح شده است، دوبار در سوره های مکی (۱) و

ص: ۵۷۱

«أَهْلٌ» از «اهلال» به معنای بلند کردن صدا هنگام دیدن هلال اول ماه است. سپس به هر صدای بلندی گفته شده است. مشرکان در هنگام ذبح حیوانات، با صدای بلند نام بت ها را می بردند، از این رو «أَهْلٌ» گفته شده است.

جمله لا أَجِدُ ... إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً در برابر تحریم های جاهلانه مشرکان است و گرنه گوشت بعضی پرندگان و دزدگان دیگر نیز حرام است که در این آیه نیامده است و به اصطلاح این حصر، حصر اضافی است نه حقیقی.

از نظر اسلام، احکام مضطرّ شامل حال کسی می شود که خود را از راه ستمگری و گردن کشی و گناه مضطرّ نکرده باشد، «غَيْرِ بَاغٍ» و آنگاه تنها به مقدار رفع اضطرار، تصرف مجاز است نه بیشتر از آن. «وَلَا عَادٍ»

پیام ها:

۱- یگانه منبع علم پیامبر صلی الله علیه و آله برای بیان احکام، وحی الهی است. «لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ»

۲- اصل و قانون اولیه، حلال بودن حیوانات است. «لَا أَجِدُ»

۳- تنها محرّمات ابلاغ شده در آیات و روایات تکلیف آور است، پس اگر با جستجو و تتبع، دلیلی بر حرمت چیزی نیافتیم، برای ما حلال است. «لَا أَجِدُ»

۴- وقتی در مسأله ی خوردن و نخوردن شخص پیامبر هم باید از «وحی» دستور بگیرد، دیگران چگونه از پیش خود چیزی را حرام می کنند؟ «فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ»

۵- دلیل تحریم گوشت خوک، آلودگی و پلیدی آن است. «فَإِنَّهُ رِجْسٌ»

۶- احکام تغذیه، برای مرد و زن یکسان است. «طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ» در مقابل آن عقیده خرافی در آیه ۱۳۹ که برای مردان گوشت همه ی حیوانات را حلال و برای

ص: ۵۷۲

زنان برخی موارد را حرام می دانستند. «خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَ مُحَرَّمٌ عَلَيَّ أَرْوَاجِنَا»

۷- در قانون، باید اهمّ و مهمّ رعایت شود. حفظ جان، مهم تر از حرام بودن مصرف مردار است. «فَمَنْ اضْطُرَّ»

۸- در اسلام بن بست نیست، وقتی اضطرار پیش آید مصرف حرام ها مجاز می شود. «فَمَنْ اضْطُرَّ»

۹- سوء استفاده از قانون در موارد استثنا، ممنوع است و باید به همان مقدار اضطرار، بسنده شود. «غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ»

۱۰- خون باقیمانده در گوشت پس از ذبح شرعی حرام نیست. خون ریخته شده حرام است. «دَمًا مَشْفُوحًا»

۱۱- در جایی که اضطرار به طور قهری پیش آید، می توان از گوشت حرام استفاده کرد، ولی اگر با دست خودمان کاری کردیم که مضطر شدیم استفاده مجاز نمی شود. «اضْطُرَّ» (به صورت مجهول آمده است)

۱۲- وجود قوانین تخفیفی و اضطراری، جلوه ای از مغفرت و رحمت الهی است.

فَمَنْ اضْطُرَّ ... فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

وَ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ «۱۴۶»

و بر یهودیان، هر (حیوان) ناخن دار را حرام کردیم و از گاو و گوسفند، پیه هر دو را بر آنان حرام ساختیم مگر آن مقدار که بر پشت گاو و گوسفند یا همراه روده و مخلوط به استخوان است. این (تحریم)، کیفر ماست به خاطر ظلمی که مرتکب شدند و قطعاً ما راستگوییم.

ص: ۵۷۳

در آیه ی قبل، محرّمات در اسلام و در این آیه، محرّمات یهود بیان شده، تا معلوم گردد که عقائد خرافی مشرکان، با هیچ یک از ادیان آسمانی سازگار نیست. (۱)

«ظُفْرٍ» به معنای ناخن است، اما به سُمّ برخی حیوانات که شکاف ندارد (مثل سمّ اسب یا نوک پای شتر) نیز اطلاق شده است، از این رو شتر و حیواناتی که سُمّ چاک نیستند، چه چهار پایان چه پرندگان، بر یهود حرام است. (۲)

«حوایا» جمع «حایه»، به محتویات شکم گفته می شود. (۳)

در آیه ی ۱۶۰ سوره نساء هم می خوانیم: «فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ» حرام شدن برخی طیبیات بر یهود، به خاطر ظلم های آنان بوده است، بگذریم که یهود نیز مانند مشرکان پاره ای از چیزها را بر خود حرام کرده بودند. قرآن می فرماید: «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِ» (۴)

تحریم بعضی خوردنی ها بر یهود، موقت بود و توسط حضرت عیسی علیه السلام بر طرف شد.

چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «لِأَحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ» (۵)

احکام الهی سه نوع است:

الف: دارای مصلحت یا مفسده ی واقعی است. مثل اکثر احکام.

ب: دارای جنبه آزمایشی است مثل فرمان ذبح حضرت اسماعیل.

ج: دارای جنبه ی کیفری است، مثل همین آیه.

آری، یکی از عذاب های خدا، تنگناهای معیشتی است.

پیام ها:

۱- گاهی محدود ساختن غذای متخلفان و یاغیان، بلامانع است. حَرَّمْنَا ... بِبَعْضِهِمْ

۲- کیفر الهی منحصر در آخرت نیست، در دنیا هم هست. «جَزَيْنَاهُمْ بِبَعْضِهِمْ»

ص: ۵۷۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تورات، سفر لاویان، فصل ۱۱.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. آل عمران، ۹۳.

۵-۵. آل عمران، ۵۰.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

(ای پیامبر!) اگر تو را تکذیب کردند پس بگو: پروردگارتان دارای رحمت گسترده است (اما) عذاب او از قوم تبهکار، دفع نمی شود.

پیام ها:

۱- رهبر باید آماده ی شنیدن تکذیب و تهمت از سوی برخی مردم باشد. فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ ...

۲- با تکذیب کنندگان، باید برخوردی خیرخواهانه کرد و اگر تأثیر نداشت، از تهدید استفاده شود. «ذُو رَحْمَةٍ - لَا يُرَدُّ بَأْسُهُ»

۳- بیم و امید، در کنار هم کارساز است. «ذُو رَحْمَةٍ، بَأْسُهُ»

۴- درهای رحمت الهی حتی به روی مخالفان هم بسته نیست. «فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ»

۵- رحمت خداوند، پیش از قهر اوست. ذُو رَحْمَةٍ ... بَأْسُهُ

۶- گستردگی رحمت الهی، مانع کیفر کردن او نیست. رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ ... وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ هَرَجَنْدَ كَيْفَرٍ أَوْ نِيْزٍ فِي مَسِيْرِ تَرْبِيَةِ الْإِنْسَانِ
و از رحمت و ربوبیت او سرچشمه می گیرد.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ» (۱۴۸)

به زودی کسانی که شرک ورزیده اند، خواهند گفت: اگر خدا می خواست، نه ما و نه پدرانمان شرک نمی آوردیم و هیچ چیزی را (از سوی خود) حرام نمی کردیم. کسانی که پیش از آنها بودند (نیز پیامبران قبلی را) اینگونه تکذیب کردند تا آنکه طعم قهر و عذاب ما را چشیدند. بگو: آیا برای شما دانشی هست؟ آن را برای ما آشکار کنید! شما جز از گمان و خیال پیروی نمی کنید و شما جز حدس زن و دروغگویانی بیش نیستید.

نکته ها:

در این آیه یک خبر غیبی از آینده مطرح است که مشرکان چه خواهند گفت، «سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» آن آینده به وقوع پیوست و آنچه پیشگویی شده بود آنان گفتند. «وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» (۱)

این بهانه که «اگر خدای خواست، ما و پدرانمان شرک نمی شدیم» بارها توسط مشرکان مطرح شده است، چنانکه در آیه ۳۵ سوره ی نحل و آیه ۲۰ سوره زخرف نیز آمده است.

سؤال: این آیه سخن مشرکان را نقل می کند که اگر خدا از شرک ما راضی نیست، چرا ما را از آن باز نمی دارد؟ پس شرک ما مورد رضای خداست!

پاسخ: انجام هر کار از هر کسی، از مدار قدرت خداوند بیرون نیست، لیکن اراده و مشیت خداوند آن است که انسان راه خود را آزادانه انتخاب کند. دولت که آب و برق و گاز را به منزل ما می آورد، این امکانات، دلیل راضی بودن دولت به سوءاستفاده ما نیست. خداوند به

ص: ۵۷۶

انسان عقل و وحی عطا کرده و راه حق و باطل را به او نشان داده و او را در انتخاب آزاد گذاشته، ولی اراده و اختیار، نشانه‌ی راضی بودن او به خلاف ما نیست.

خداوند، خواهان ایمان اختیاری مردم است نه اجبار آنان به ایمان آوردن. در قرآن بارها آمده است که: اگر خدا می‌خواست، همه را هدایت می‌کرد و پیامبر هم حق اکراه و اجبار مردم به ایمان را ندارد.

پیام‌ها:

۱- رهبران و اندیشمندان دینی باید خود را برای پاسخگویی به شبهات و بهانه‌جویی‌های آینده آماده کنند. «سَيَقُولُ»

۲- فرستادن انبیا و کتب آسمانی برای آنست که مردم با آزادی و اختیار، موحد شوند. پس منطق مشرکان (که اگر خدا می‌خواست با قهر و قدرت مانع شرک ما می‌شد) غلط است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا»

۳- بدتر از گناه، توجیه آن است. مشرکان، شرک خود را توجیه کرده و آن را مشیت الهی می‌دانستند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (جبرگرایی، بهانه‌ای است برای فرار از مسئولیت)

۴- مشرکان، انحراف خود را با تاریخ نیاکان خود توجیه می‌کردند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا»

۵- عقیده به جبر، از توجیحات بی‌اساس منحرفان است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» شیطان هم که رهبر منحرفان است، گمراهی خود را به خدا نسبت داد و چنین گفت: «رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي» (۱)

۶- مخالفان، همواره با اهرم جبر، به تکذیب پیامبران پرداخته‌اند. «كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

ص: ۵۷۷

۷- قرآن از مخالفان هم تقاضای حجّت و دلیل می کند. «قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ»

۸- آنان که به بهانه ی سرنوشت، از مسئولیت می گریزند، منتظر چشیدن قهر خدا باشند. «ذاقُوا بِأَسَنَّا»

۹- طرفداران جبر، منطق ندارند و در پی خیالاتند. «إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۱۰- اگر به جای علم و یقین، در پی ظن و گمان باشیم، گمراه خواهیم شد. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ»

قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۴۹)

بگو: دلیل روشن و رسا تنها برای خداوند است، پس اگر می خواست همه ی شما را (به اجبار) هدایت می کرد.

نکته ها:

خداوند، با فطرت توحیدی که در انسان قرار داده و با هدایت انبیا و عقل، حجّت را بر مردم تمام کرده و راه خیر و شرّ و پایان نیک یا بد هر کدام را هم بیان نموده است.

برای خطاکاران هم راه توبه و جبران را باز گذاشته است. معجزه های روشن انبیا و شیوه ی نیکوی دعوت و استدلال های محکم آنان و سازگاری دین با فطرت و عقل، حجّت را بر مردم تمام کرده است.

و با این همه، مشرکان جز گمان بی اساس، دلیلی بر شرک خود ندارند و اگر راه غیر خدا را بیابند، از خطاها، ضعف ها، محدودیت های علمی و فکری و هوسها پیروی کرده اند.

در روایات آمده که خداوند در قیامت به انسان می فرماید: راه حق را می دانستی یا نمی دانستی؟ اگر بگویند: می دانستم، می پرسد: چرا عمل نکردی؟ و اگر بگویند: نمی دانستم، می پرسد: چرا در پی یاد گرفتن نبود، این است حجّت بالغه ی خدا بر مردم. (۱)

ص: ۵۷۸

۱- تنها خداست که حجت بالغه دارد و همه ی ما در پاسخ او عاجز و تهیدست و مقصّریم. ﴿فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ﴾

۲- در راه خدا هیچ گونه ابهام و بهانه ای که دستاویز مخالفان باشد نیست، نه در استدلال، نه در سابقه، نه در صفات پیامبر و نه در شیوه ی برخورد با آنان.

﴿فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾

۳- مشیت خداوند، بر هدایت آزادانه و ارادی انسان و آزادی و اختیار اوست.

﴿فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ﴾

۴- اراده ی خداوند، تخلف ناپذیر است. ﴿فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ﴾

﴿قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَ كُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾ (۱۵۰)

(ای پیامبر! به کسانی که بهره بردن از حیوانات و زراعت ها را ناجا بر خود حرام کرده اند) بگو: گواهان خود را که گواهی دهند خداوند این را حرام کرده، بیاورید.

پس اگر شهادت دادند، تو همراه با آنها گواهی مده و از خواسته های کسانی که آیات ما را تکذیب کردند و کسانی که به آخرت ایمان نمی آورند، همان ها که برای پروردگارشان شریک قرار می دهند، پیروی نکن.

نکته ها:

اسلام، دین منطق و آزادی است، در دو آیه ی قبل خداوند از مشرکان پرسید: آیا شما از چیزی اطلاع دارید که ما نداریم؟ «هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ»، در اینجا هم می فرماید: اگر گواه دارید بیاورید. «هَلُمَّ شُهَدَاءَ كُمْ»

در این آیه، ابتدا می فرماید: اگر دلیل و گواه دارند بیاورند، سپس می فرماید: اگر هم شهادت

دادند، تو قبول نکن (چون صادقانه نیست).

«يَعْدِلُونَ» از «عدل» به معنای همتاست. پس «بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ» یعنی برای خداوند، شریک و همتا و شبیه قرار می دهند.

پیام ها:

۱- یکی از وظایف مبلغان دینی، برخورد با بدعت هاست. قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ ... أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا

۲- هر گواهی و شهادتی، اعتبار ندارد. «فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ»

۳- مواظب باشیم شرایط و جو اجتماع، ما را به اشتباه نیافکنند. «فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ» (تصدیق کردن و همگام شدن با گواهان ناحق حرام است)

۴- قوانین بشری اگر برخاسته از هوس های کفار باشد، قابل پیروی نیست.

لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ...

۵- انسان های با ایمان نباید از سنت های مشرکان تقلید کنند. لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ...

۶- مشرکان، خداوند را خالق می دانند لیکن در تدبیر و مدیریت امور هستی برای او شریک فائلند. «وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ»

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ وَ لَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطْنٌ وَ لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَ صَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ «۱۵۱»

بگو: بیایید تا آنچه را پروردگارتان بر شما حرام کرده بخوانم: چیزی را با او شریک مگیرید، و به پدر و مادر نیکی کنید، و فرزندانتان را از ترس

تنگدستی نکشید. ماییم که به شما و آنان روزی می دهیم، و به کارهای زشت، چه آشکار و چه پنهان، نزدیک نشوید، و نفسی را که خداوند (کشتن آن را) حرام شمرده، جز به حق (مثل قصاص یا دفاع) نکشید، اینهاست آنچه خداوند شمارا به آن توصیه فرموده، باشد که تعقل و اندیشه کنید.

نکته ها:

در این آیه و دو آیه بعد، به چند اصل مهم اشاره شده که از مشترکات همه ی ادیان آسمانی است، در تورات هم (سفر خروج، باب ۲۰) مشابه این دستورها آمده است.

دو نفر از سران مدینه به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند. همین که حضرت این آیات را خواند، مسلمان شده و درخواست مبلغ کردند. پیامبر نیز «مصعب بن عمیر» را همراهشان فرستاد.

این حرکت زمینه ساز مسلمان شدن مردم مدینه گشت.

قرآن در چهار آیه (۱) نسبت به پدر و مادر سفارش کرده است و در هر چهار مورد همراه با مسأله ی توحید و نهی از شرک است. ضمناً این آیه چون محرمات را می شمرد، پس ترک احسان به والدین هم حرام است.

پنج دستور این آیه چنان به یکدیگر پیوند دارند که گویا یک دستورند. «وَصَاكُم بِهِ» ضمیر «بِهِ» مفرد است.

امام صادق علیه السلام فرمود: احسان به والدین، یعنی کاری نکنیم که آنان وادار به درخواست و سؤالی از ما شوند. (۲)

پیام ها:

۱- بیان احکام الهی برای مردم، یکی از وظایف انبیاست. «أَتْلُ مَا حَرَّمَ»

۲- چون اصل در همه چیز، حلال بودن است، از این رو حلالها شمارش نشده و

ص: ۵۸۱

۱- ۱). بقره، ۸۳، نساء، ۳۶، انعام، ۱۵۱ و اسراء، ۲۳.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۱۵۷؛ بحار، ج ۷۱، ص ۳۹.

فقط محرمات گفته شده است. «أَتْلُ مَا حَرَّمَ»

۳- محرمات دین، از سوی خداست و پیامبر از پیش خود چیزی را حرام نمی کند.

«حَرَّمَ رَبُّكُمْ»

۴- ممنوعیت منکرات، جهت تکامل و تربیت انسان است. «حَرَّمَ رَبُّكُمْ»

۵- چون شرک، ریشه ی مفسد است، در رأس محرمات آمده است. «أَلَّا تُشْرِكُوا»

۶- بعد از یکتاپرستی، احسان به والدین آمده است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۷- دستورهای این آیه همه در قالب نهی است، مگر نیکی به پدر و مادر که در قالب امر است. یعنی نه تنها نیاز دارید، بلکه احسان کنید. «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۸- فرزند کشی و سقط جنین از ترس فقر، عملی جاهلانه است، اگر خدا ضامن روزی است، چه ترسی از فقر؟ «نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ»

۹- هم اصلاح جامعه از مفسد لازم است، هم اصلاح روح از رذایل. «مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ»

۱۰- برخی گناهان چنان خطرناک است که نزدیک آنها هم نباید رفت. «لَا تَقْرُبُوا»

۱۱- دستورات الهی، مطابق عقل یا زمینه شکوفایی آن است. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدُوا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَ بَعْدَ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ «۱۵۲»

به مال یتیم نزدیک نشوید (و در آن تصرفی نکنید) مگر به نیکوترین (طریقه ای که به صلاح او باشد) تا به حد بلوغ و رشد خود برسد. (در داد و ستدها) پیمانها و ترازو را با عدالت تمام دهید. ما هیچ کس را جز به اندازه ی

توانش تکلیف نمی کنیم. و هرگاه سخن می گوئید (چه در قضاوت و چه در شهادت) عدالت را رعایت کنید، هر چند (به زیان) خویشاوندتان باشد و به عهد و پیمان خدا وفا کنید. اینها اموری است که خداوند، شمارا به آن سفارش کرده است، باشد که یاد کنید و پند بگیرید.

نکته ها:

خداوند، کارهای خود را به نحو احسن انجام می دهد: «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱)، «أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ» (۲)، «نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۳) و... از ما هم خواسته که کارهایمان به نحو احسن باشد، «لِيُبَلِّغُكُمْ أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۴) چه در تصرفات و فعالیت های اقتصادی، «إِلَّا بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (۵)، چه در گفتگو با مخالفان، «جَادِلْهُمْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (۶)، چه در پذیرش سخنان دیگران، «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۷) و چه بدی های مردم را با بهترین نحو جواب دادن، «ادْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ» (۸) که در تمام این موارد، کلمه ی «احسن» به کار رفته است.

قوم حضرت شعیب، به خاطر کم فروشی گرفتار عذاب شدند. در قرآن نیز سه بار از کم فروشی نهی شده است.

کلمه ی «کیل» هم به معنای پیمانانه است و هم به معنای پیمانانه کردن. کلمه ی «قسط» هم می تواند مربوط به «أَوْفُوا» باشد یعنی پرداخت، عادلانه باشد و هم مربوط به «کیل و میزان» باشد، یعنی خود پیمانانه و ترازو سالم باشد. البته نتیجه هر دو یکی است.

پیام ها:

۱- چون یتیم مدافعی ندارد و اموالش لغزشگاه است مواظب باشیم. «لَا تَقْرَبُوا»

ص: ۵۸۳

۱-۱. مؤمنون، ۱۴.

۲-۲. تین، ۴.

۳-۳. زمر، ۲۳.

۴-۴. هود، ۷.

۵-۵. انعام، ۱۵۲.

۶-۶. نحل، ۱۲۵.

۷-۷. زمر، ۱۸.

۸-۸. مؤمنون، ۹۶.

۲- برای حفظ حقوق ایتم باید بهترین طریقه ی بهره گیری از اموال و دارایی او انتخاب شود. «بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ». جز کسانی که اهلیت اقتصادی و تقوای کافی دارند، نباید دیگران به مال یتیم نزدیک شوند. لَا تَقْرَبُوا ... إِلَّا

۳- وقتی ایتم به رشد و تجربه ی کافی رسیدند، سلطه ی خود را از آنان بردارید.

«حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»

۴- نظام اقتصادی جامعه ی اسلامی باید بر اساس قسط باشد. «بِالْقِسْطِ»

۵- اگر اجرای عدالت در حدّ اعلی ممکن نیست، لا اقلّ در حدّ توان و امکان مراعات کنید. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»

۶- هیچ یک از دستورات و اوامر و نواهی الهی، فوق طاقت انسان نیست. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»

۷- بدون قدرت، تکلیفی نیست. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»

۸- عدالت، هم در رفتار و هم در گفتار، یک اصل است. أَوْفُوا الْكَيْلَ ... وَ إِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا (در گواهی ها، وصیت ها، قضاوت ها، صدور حکم ها، انتقادات و ستایش ها، عدالت را مراعات کنیم.)

۹- به پیمان های الهی (که شامل فرمان های عقل و وحی و وجدان و فطرت می شود) وفادار باشیم. («عهد الله» هم شامل پیمانی است که خدا با انسان دارد و هم پیمانی که انسان با خدا می بندد) «بِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا»

۱۰- رابطه ی خویشاوندی را بر ضابطه ی حقّ و عدل، ترجیح ندهیم. «فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى»

وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَ صَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ «۱۵۳»

و این (دستورها) راه مستقیم من است. پس آن را پیروی کنید و راههای دیگر را پیروی نکنید که شما را از راه خداوند پراکنده کند. این سفارش خداوند به شماست، باشد که تقوا پیشه کنید.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای توضیح این آیه از روش نمایشی استفاده کرده، با دست مبارک خود خط مستقیمی بر زمین کشیدند و فرمودند: این راه مستقیم است که یکی بیش نیست.

سپس خطوطی از راست و چپ آن خط ترسیم کرده و فرمودند: اینها راههایی است که شیطان به آن دعوت می کند. (۱)

در پایان سه آیه ی اخیر، سه تعبیر مختلف آمده است:

در پایان آیه ۱۵۱ که نهی از شرک و قتل و فحشا است. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» آمده است، یعنی زشتی این امور با اندکی تعقل و فکر، برای همه روشن می شود.

در آیه ی ۱۵۲ که به حفظ مال یتیم و رعایت قسط و عدل و وفای به عهد فرمان می دهد، تعبیر «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» آمده، یعنی خوبی عدالت را فطرت و نهاد هر کس می پذیرد، تنها باید تذکر داد.

در این آیه نیز که پیروی از دستورهای خداست، «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» آمده، یعنی تقوا همان گام نهادن در راه اطاعت و فرمان الهی است.

آنگونه که «نور» یکی است و «ظلمات» متعدّد، راه مستقیم یکی است و راه های انحرافی متعدّد. («صراط» مفرد آمده ولی «سبل» جمع)

در روایات می خوانیم که مصداق عینی راه مستقیم، رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام از اهل بیت او هستند. (۲)

ص: ۵۸۵

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۱- اساس همه ادیان الهی، پیروی از راه خدا و دوری از راه دیگران است.

صِرَاطِي ... فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ

۲- عمل به احکام الهی، سبب وحدت است و به سراغ احکام غیر الهی رفتن، مایه ی تفرقه می باشد. «صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ»

۳- شاید بتوان با توجه به پایان سه آیه ی اخیر، چنین نتیجه گرفت که مراحل رشد و کمال انسان عبارت است از: تعقل، «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»، تذکر، «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» و تقوا. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ «۱۵۴»

سپس به موسی، کتاب (تورات) دادیم تا بر کسی که نیکوکار بوده (نعمت خود را) تمام کنیم، و (این کتاب) بیانگر همه ی مسائل مورد نیاز بنی اسرائیل و وسیله هدایت و رحمت باشد، شاید مردم به دیدار پروردگارشان ایمان بیاورند.

نکته ها:

میان قرآن و تورات، شباهت های فراوانی است. در انجیل، تکیه بر مواعظ است و در زبور، تکیه بر دعاست، ولی از نظر قوانین، شباهت تورات به قرآن بیشتر است. از این رو به تورات، امام گفته شده است. «وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا» (۱) در این آیه هم تورات، رحمت، هدایت و بیانگر هر چیز معرفی شده است.

ص: ۵۸۶

۱- هر کتاب آسمانی نسبت به زمان خودش، کامل است. «تَمَامًا»

۲- تنها نیکوکاران و نیکواندیشان، پیام های کتب آسمانی و قوانین الهی را بهتر می گیرند. «عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ»

۳- همه ی نیازهای بنی اسرائیل برای رسیدن به تکامل، در تورات آمده است.

«تَفْصِيلاً لِّكُلِّ شَيْءٍ»

۴- کتاب آسمانی در مسیر هدایت انسان و رحمت الهی است. «هُدًى وَ رَحْمَةً»

۵- یکی از مقاصد کتب آسمانی و پیامبران الهی، ایمان انسان به قیامت است.

«لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ»

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ «۱۵۵»

و این (قرآن) کتابی است مبارک که آن را نازل کردیم. پس آن را پیروی نموده و تقوا پیشه کنید، باشد که مورد رحمت قرار گیرید.

أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابُ عَلَيَّ طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ «۱۵۶»

(آن قرآن را نازل کردیم) تا نگوید کتاب (آسمانی)، فقط بر دو طایفه ی (یهود و نصاری) که پیش از ما بودند نازل شده است و ما از علوم آنان بی خبر بوده ایم.

نکته ها:

کلمه «مُبَارَكٌ» از ریشه ی «برکت»، بر دو امر تأکید می کند: ۱. ریشه قوی و ثابت. ۲. رشد دائم. قرآن، هم دارای مطالبی اساسی و تغییرناپذیر و استوار است و هم با گذشت زمان، پرده هایی از اسرارش کشف و روز به روز جلوه ی آن بیشتر می شود.

«أَنْ تَقُولُوا» به معنای «لثلاً تقولوا» است، یعنی: تا نگوید و بهانه نگیرد.

«دراسه» به معنای تلاوت و علم است.

پیام ها:

۱- قرآن، تنها کتاب تئوری و نظری نیست، بلکه کتاب سعادت و برنامه‌ی عمل انسان است. کتاب... فَاتَّبِعُوهُ

۲- سعادت بشر در دو چیز است: اطاعت حق، اجتناب از باطل. «فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا»

۳- خداوند، حجت را بر مردم تمام کرده است. كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ ... أَنْ تَقُولُوا

۴- دستگاه تبلیغاتی مسلمانان باید برای هر کشور و ملت و زبانی، برنامه‌های صحیح در سطح جهان آماده کند، تا حجت بر آنان تمام شود و نگویند ما از حق بی‌خبر بودیم. أَنْ تَقُولُوا ... كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ صَدَفَ عَنْهَا سَنَجِرِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

یا نگوید اگر کتاب آسمانی بر ما نازل می‌شد، قطعاً از آنان (یهود و نصاری) هدایت یافته‌تر بودیم. (برای جلوگیری از این بهانه‌ها) بی‌شک از سوی پروردگارتان دلیل روشن و هدایت و رحمت آمد. پس کیست ستمکارتر از کسی که آیات الهی را تکذیب کند و از آن روی گرداند؟ ما به زودی کسانی را که از آیات ما روی گردانند، به خاطر همین روی گردانی به عذابی سخت مجازات خواهیم کرد.

«يُضِدُّوْنَ» از «صدف»، به معنای اعراض شدید از چیزی بدون تأمل و اندیشه است.

پیام ها:

۱- مشرکین مکه، به هدایت یافتگی پیروان تورات و انجیل اعتراف داشتند، ولی خود را برای دریافت کتاب آسمانی شایسته تر از آنان می دانستند. «لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ»

۲- نزول قرآن برای همه، اتمام حجّت است. «فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- قرآن، پرتوی از ربوبیت خداوند است. «بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- قرآن، کتاب هدایت و رحمت است. «هُدًى وَرَحْمَةٌ»

۵- پیش از آزمایش، مدّعی زیاد است، ولی امتحان، صداقت ها را آشکار می کند.

لَكُنَّا أَهْدَىٰ ... فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ ...

۶- از بزرگ ترین ظلم ها به انسانیت، اعراض از کتب آسمانی است. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ»

۷- کیفر اعراض از دین حقّ و پشت کردن به آیات الهی، عذاب شدید است.

«الَّذِينَ يُضِدُّوْنَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُضِدُّوْنَ»

۸- عامل اصلی بدبختی های انسان، عملکرد خود اوست. «بِمَا كَانُوا يُضِدُّوْنَ»

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَضِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

آیا(با دیدن آن همه آیات و بینات و معجزات، باز هم) جز این انتظار دارند که فرشتگان نزد ایشان بیایند، یا خود پروردگارت بیاید، یا بعضی از آیات پروردگارت(نشانه های قیامت) بیاید؟! (مگر نمی دانند) روزی که بعضی از نشانه های پروردگارت بیاید کسی که پیش از آن ایمان نیاورده یا در مدت ایمان خود کار خیری را کسب نکرده، ایمان آوردنش سودی ندهد.

بگو: منتظر(قهر خدا) باشید که ما هم در انتظاریم.

نکته ها:

در آیه ۹۲ سوره ی اسراء توقعات نابجای کفار مطرح شده است که می گفتند: ما به تو ایمان نمی آوریم مگر آنکه آسمان را بر ما فروریزی، یا خدا و فرشتگان را نزد ما آوری. این انتظارها در این آیه رد شده است.

پیام ها:

۱- کافران لجوج، با دیدن معجزات الهی هم تسلیم نمی شوند. هَلْ يَنْظُرُونَ ...

۲- نتیجه ی طفره رفتن در ایمان، ناکامی است. «لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا»

۳- ایمان و عمل، در شرایط آزاد و طبیعی، کارساز است، نه در حال اضطرار و ترس جان. «يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ»

۴- عمل صالح بدون ایمان سودبخش نیست. «أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا»

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

(ای پیامبر!) تو را با کسانی که دین خود را پراکنده ساخته و گروه گروه شدند، هیچ گونه ارتباطی نیست. (تو مسئول آنان نیستی و) سرنوشت کارشان تنها با خداست، آنگاه او آنان را به عملکردشان آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

تفرقه افکنی در دین، یعنی بدعت گذاری و تفسیر دین به رأی خود که در قرآن و حدیث، شدیدترین تعبیرات، درباره این گونه کسان آمده است. به برخی از این نمونه ها توجه کنید:

* قرآن می گوید: وای بر آنان که با دست خود مطلبی می نویسند، سپس می گویند: این از طرف خداوند است. (۱)

* علی علیه السلام می فرماید: هر گاه بدعتی آید، سنتی می رود. (۲) و یکی از وظایف انبیا و علما، بدعت زدایی و جلوگیری از تحریف هاست. (۳)

* در روایات آمده است: توبه ی صاحب بدعت، پذیرفته نمی شود. (۴)

* کسی که به بدعتگذار احترام گذارد یا لبخندی بزند، در فروپاشی دین گام برداشته است.

* رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر گاه در میان امتم اختلاف شد، هر کس طبق سنت و گفته من عمل کند و سراغ راه و روش دیگران نرود، پاداش صد شهید خواهد داشت. (۵)

* در قرآن، بارها از یهود، به خاطر تحریف هایی که علمایشان در دین پدید آوردند انتقاد شده است. درباره حضرت موسی علیه السلام هم می خوانیم: وقتی از کوه طور برگشت و انحراف و گوساله پرستی قوم خود را دید، از فرط ناراحتی الواح تورات را بر زمین افکند و ریش برادرش را که جانشین او بود گرفت و گفت: چرا امتم منحرف شدند؟ هارون در پاسخ گفت: ترسیدم

ص: ۵۹۱

۱-۱. بقره، ۷۹.

۲-۲. بحار، ج ۲، ص ۲۶۴.

۳-۳. الحیاه، ج ۲، ص ۳۴۴.

۴-۴. بحار، ج ۷۲، ص ۲۱۶.

۵-۵. بحار، ج ۲، ص ۲۶۲.

اگر برای جلوگیری از انحرافشان شدت عمل به خرج دهیم، مردم متفرق شوند و تو بگویی چرا مردم فرقه فرقه شدند (تفرقه ای که با بازگشت تو هم قابل اصلاح نباشد).

این آیات و روایات، مسئولیت سنگین دین شناسان را در حفظ اصالت مکتب و مقابله با انحرافات فکری، در عین حفظ وحدت اجتماعی امت، بیان می کند.

پیام ها:

۱- میان معارف دینی تفاوتی نیست، باید به همه ایمان داشت و عمل کرد، نه فقط بعضی. «إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ»

۲- از عوامل تفرقه و جدایی، تغییر و تحریف در مکتب است. «إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شِيعَةً»

۳- با آنان که مجموعه ی مکتب اسلام را قبول ندارند، نباید همکاری کرد آنان از امت محید محسوب نخواهند شد. «لَسِيَتْ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ» آنان مورد تهدید خداوند هستند. «إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ»

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَ هُمْ لَا يُظَلَّمُونَ (۱۶۰)

هر که نیکی آورد، پس برای او پاداشی ده برابر آن است و هر که بدی آورد، جز مانند آن کیفر نخواهد دید و به آنان هرگز ستم نخواهد شد.

نکته ها:

از کلمه ی «جاء» استفاده می شود که پاداش و کیفر مورد بحث در این آیه، مربوط به دادگاه قیامت است. و گرنه چه بسا خلافتی که با توبه محو یا به نیکی تبدیل شود. «يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱)، یا مورد عفو قرار می گیرد. «يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» (۲)، و چه بسا نیکی ها که

ص: ۵۹۲

۱- ۱. فرقان، ۷۰.

۲- ۲. مائده، ۱۵.

با ریا و عُجب و گناهان دیگر محو و حبط شود. پس عملی ملاک است که به صحنه ی قیامت آورده شود. **جَاءَ بِالْحَسَنَةِ ... جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ**

گرچه آیه ی مربوط به عمل نیک و بد است، ولی طبق روایت، آنکه نیت خیر کند پاداش دارد ولی نیت سوء تا به مرحله عمل نرسد، کیفر ندارد و این فضل الهی است.

در روایات آمده است: هر که در ماه، سه روز روزه بگیرد، گویا همه ی ماه را روزه گرفته است، زیرا هر روزش ده روز حساب می شود. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا»

پاداش ده برابر، حداقل است. بعضی اعمال، در بعضی شرایط و برای بعضی افراد، پاداش تا هفتصد برابر بلکه پاداش بی حساب هم دارد.

از ده پاداش الهی، فقط یک قسمت «مزد» است و نه قسمت دیگر «فضل». «فَيُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۱)

سؤال: اگر کیفر گنهکار، به اندازه ی گناه اوست، پس چرا یک روز روزه خوردن، شصت روز روزه کفاره دارد؟

پاسخ: مقصود از «مثل» در آیه، از نظر عدد نیست، بلکه کیفیت و چگونگی است. اهمیت یک روز، روزه ماه رمضان، برابر با ۶۰ روز در غیر ماه رمضان است. مثل شب قدر که در اهمیت، بیش از هزار ماه است. این بیان اهمیت است، نه برتری عددی.

پیام ها:

۱- در شیوه ی تربیتی اسلام، تشویق ده برابر تنبیه است. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا»

۲- تشویق چند برابر، ظلم نیست ولی کیفر بیش از حد ظلم است. «فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

۳- خداوند، در پاداش با فضل خود رفتار می کند، ولی در کیفر، با عدل. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا ... إِلَّا مِثْلَهَا»

ص: ۵۹۳

۴- عمل انسان همیشه و همه جا همراه انسان است. مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ ... وَ مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ «(۱۶۱)»

بگو: همانا پروردگارم مرا به راهی راست هدایت کرده، دینی استوار که همان آیین حق گرای ابراهیمی است، و او از مشرکان نبود.

نکته ها:

کلمه ی «قیم» و «قیم»، به معنای راستی، استواری و پایداری است، آری، دینی استوار و جاوید می ماند که به مسائل مادی و معنوی این جهان و آن جهان مردم توجه کند.

امام حسین علیه السلام فرمود: هیچ کس جز ما و شیعیان ما، پیرو آیین ابراهیم علیه السلام نیست. (۱)

پیام ها:

۱- سخنان و تعالیم پیامبر، نظر شخصی او نیست، بلکه متن وحی الهی است، که باید به مردم اعلام کند. «قُلْ»

۲- راه مستقیم، راه پیامبر است. «هُدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۳- هدایت، تنها کار خداست، انبیا هم با هدایت الهی راه مستقیم را پیدا می کنند.

«هُدَانِي رَبِّي»

۴- هدایت، از شئون ربوبیت است. «هُدَانِي رَبِّي»

۵- راه ابراهیم علیه السلام، همان یکتاپرستی است، نه افکار شرک آلود. «حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (مشرکان، عقائد انحرافی خود را به ابراهیم علیه السلام نسبت می دادند)

۶- بت شکنی و اعراض از شرک، تنها کار پیامبر اسلام نیست، بلکه او به پیروی از

ص: ۵۹۴

حضرت ابراهیم چنین می کرده است. «مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا»

۷-اساس ادیان توحیدی در طول تاریخ، یکی بوده است. اسلام، همان آیین حضرت ابراهیم است و تنفر از شرک، راه همه ی پیامبران می باشد. قُلْ إِنِّي ... مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۶۲)

بگو: همانا نماز من و عبادات من و زندگی من و مرگ من برای خداوند، پروردگار جهانیان است.

لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (۱۶۳)

شریکی برای او نیست و به آن (روح تسلیم و خلوص و عبودیت) مأمور شده ام و من نخستین مسلمان و تسلیم پروردگارم.

نکته ها:

روایت شده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در آستانه ی نماز این آیات را می خواند. (۱)

مرگ، بر حیات احاطه دارد و حیات بر نُشُک، و نُشُک بر نماز. بنابراین، نماز، هسته ی مرکزی در درون عبادات است.

اسلام، به معنای تسلیم بودن در برابر امر خداوند است و به همه ی انبیا نسبت داده شده است. حضرت نوح علیه السلام خود را مسلمان دانسته است، «أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (۲) حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند می خواهد که او و ذریه اش را تسلیم او قرار دهد. «وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ» (۳)، حضرت یوسف علیه السلام نیز از خداوند مسلمان مردن را درخواست می کند: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۴) و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز اولین مسلمان است،

ص: ۵۹۵

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. یونس، ۷۲.

۳-۳. بقره، ۱۲۸.

۴-۴. یوف، ۱۰۱.

«وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ» به این معنا که یا در زمان خودش، یا در رتبه و مقام تسلیم، مقدم بر همه است.

پیام ها:

۱- راه و روش و هدف خود را در برابر راههای انحرافی، با صراحت و افتخار اعلام کنیم. «قُلْ»

۲- با آنکه نماز، جزو عبادات است، ولی، جدا ذکر شده تا اهمیت آن را نشان دهد. «صَلَاتِي وَ نُسُكِي»

۳- انسان های مخلص، مسیر تکوینی (مرگ و حیات) و مسیر تشریحی خود (نماز و نُسُك) را فقط برای خداوند عالمیان می دانند.
«إِنَّ صَلَاتِي وَ نُسُكِي وَ مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ»

۴- آنگونه که در نماز قصد قربت می کنیم، در هر نفس کشیدن و زنده بودن و مردن هم می توان قصد قربت کرد. مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ ...

۵- مرگ و حیات مهم نیست، مهم آن است که آنها برای خدا و در راه خدا باشد.

«مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ»

۶- آنچه برای خدا باشد، رشد می کند. «لِلَّهِ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

۷- مرگ و زندگی دست ما نیست، ولی جهت دادن به آن دست ماست. «لِلَّهِ»

۸- اخلاص در کارها، فرمان الهی است. «بِذَلِكَ أُمِرْتُ»

۹- پیشوای جامعه، باید در پیمودن راه و پیاده کردن فرمان الهی، پیشگام باشد.

«أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ»

قُلْ أَغْيَرَ اللَّهُ رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

بگو: آیا جز خداوند یکتا پروردگاری بجویم؟ در حالی که او پروردگار هر چیز است و هیچ کس (کار بدی) جز به زیان خویش نمی کند و هیچ کس بار (گناه) دیگری را بر دوش نمی کشد، بازگشت شما به سوی پروردگارتان است که شما را به آنچه در آن اختلاف می کردید، آگاه می کند.

نکته ها:

موضوع عدل الهی در کیفر و اینکه هیچ کس گناه دیگری را به دوش نمی کشد، نه تنها در اسلام، بلکه به تصریح قرآن، در صُحُفِ اِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ نیز آمده است. «أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ. وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى. أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ» (۱) سؤال: اگر کسی گناه دیگران را بر دوش نمی کشد، پس آنچه در قرآن آمده است که رهبران گمراه و منحرف، گناهان پیروان را هم به عهده می گیرند چیست؟ «لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ» (۲)

پاسخ: این امر بی دلیل نیست، زیرا سران گمراهی، سبب انحراف دیگران شده اند و در واقع، گناه «گمراه کردن» و اضلال را به دوش می گیرند.

زن حامله ای که مرتکب زنا شده بود را برای مجازات نزد عمر آوردند و او دستور سنگسار داد. حضرت علی علیه السلام فرمود: گناه طفل در رحم مادر چیست؟ سپس این آیه را تلاوت فرمود: «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ» (۳)

ص: ۵۹۷

۱-۱. نجم، ۳۷-۳۸.

۲-۲. نحل، ۲۵.

۳-۳. بحار، ج ۷۶، ص ۴۹.

۱- در برخورد با منکران و مشرکان، موضع بر حق خود را قاطعانه اعلام کنیم.

﴿قُلْ أَغَيَّرَ اللَّهُ﴾

۲- وجدان بیدار، بهترین پاسخ دهنده به سؤالات درونی است. ﴿أَغَيَّرَ اللَّهُ أُنْفُسِي﴾

۳- چون خداوند، یگانه پروردگار همه ی هستی است، پروردگار من هم هست.

﴿وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ﴾

۴- کفر و شرک و نیکی و فساد مردم، ضرری به خدا نمی زند، بلکه دامنگیر خودشان می شود. ﴿لَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا﴾

۵- در پیشگاه خداوند مسئولیت عمل هر کس، بر عهده ی خود اوست. ﴿لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾

۶- برپایی قیامت و بازخواست انسان، پرتویی از ربوبیت خداوند است. ﴿ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ﴾

۷- دنیا نیز پایانی دارد، ﴿ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ﴾ و سرانجام به حَقانیت آنچه لجوجانه با آن مخالفت کرده ایم، آگاه خواهیم شد. ﴿فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (۱۶۵)

و اوست که شما را جانشینان (یکدیگر در) زمین قرار داد و درجات بعضی از شما را بر بعضی دیگر برتری داد تا شما را در آنچه به شما داده، بیازماید. همانا پروردگارت زود کیفر است و البته او حتماً آمرزنده و مهربان است.

سوره ی انعام با حمد الهی آغاز شد، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ... و با رحمت الهی پایان می پذیرد. «إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

منظور از «خَلَّافِ الْأَرْضِ»، یا جانشینان خدا در زمین است و یا جانشینی انسان امروز از امت های پیشین.

پیام ها:

۱- انسان، خلیفه ی خدا و امیر زمین است، نه اسیر هستی. «وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ»

۲- تفاوت های مردم و آزمایش های الهی، حکیمانه و در مسیر رشد و تربیت انسان است و از ربوبیت خداوند سرچشمه می گیرد. وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ... رَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ ...

۳- تفاوت و برتری بعضی در داده های خداوند، ملاک برتری نیست، وسیله ی آزمایش است. «لِيَبْلُوكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ»

۴- آنچه را در اختیار داریم، از خدا بدانیم. «فِي مَا آتَاكُمْ»

۵- معیار و مقدار آزمایش هر کس، به میزان داده ها و امکانات اوست. «لِيَبْلُوكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ»

۶- پس از آزمایش، خداوند نسبت به رد شدگان «سَرِيعَ الْعِقَابِ» است و نسبت به قبول شدگان «لَغُفُورٌ رَحِيمٌ».

۷- بیم و امید باید در کنار هم باشد. سَرِيعَ الْعِقَابِ ... لَغُفُورٌ رَحِيمٌ

«الحمد لله رب العالمين»

جلد سوم

اشاره

ص: ۱

اشاره

پیشگفتار

اشاره

سخن ناشر

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های

ص: ۵

تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند.

البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنتر آمده است.

۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن

کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست.البته مستند برداشت های مؤلف،چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف:مفردات کلمات هر آیه.

ب:عبارتی مرگب از چند کلمه.

ج:رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د:رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵.پاورقی،که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است.همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد،در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری،هرجا که مراد،مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است،نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می توانند برای دسترسی به متن مجلّات تفسیر نور و دیگر کتب حجّت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.ir مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

□
در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:حسن دهشیری،رحمت الله جعفری،محمود متوسل و اکبر دهقان که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم:با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است،یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود،به نشانی:تهران-صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

«الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد وأهل بيته المعصومين»

دروس سطح و مقداری از درس خارج را که در حوزه علمیه قم گذراندم، به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه می کردیم و خلاصه ی آن را یادداشت می کردم، این کار تا پایان چند جزء از قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیت الله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلا تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا کنون بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله علیه به پیروزی رسید. از همان روزهای اول، بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن برنامه داشته ام.

البته تا پایان تفسیر نمونه همکاری ادامه داشت.

و در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار علاوه بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت هایی را برداشتم. از سال ۶۶ تا کنون هفته ای یک روز و در ماه رمضان

هر روز بحث تفسیر تحت عنوان «آئینه وحی» ادامه دارد.

□
بارها پیشنهاد شد آنچه را در رادیو می گویم به صورت کتاب منتشر شود. تا اینکه چند جزء از نوشته هایم را نزد آیت الله حاج سید مهدی روحانی و آیت الله مصباح یزدی دامت برکاتهما خواندم و به سبک و برداشت های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت ها را برای بازنویسی در اختیار حجه الاسلام محمّدیان و حجه الاسلام محدّثی قرار دادم. بعد از تدوین، آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق (قم) گذاشتم تا زیر نظر آیت الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه الاسلام دهشیری و حجه الاسلام جعفری در تتبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم تا شانزدهم، حجه الاسلام سید جواد بهشتی و حجه الاسلام محمود متوسل در این کار مقدّس همکاری داشته اند.

امتیازات

۱. این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی و فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاص است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان های زنده دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

□
۲. از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله علیهم السلام آمده استفاده شده است.

۳. بیشتر نکات و پیام ها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و بعضی نیز از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می خواهم به ما اخلاص و توفیق تدبّر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن و همچنین توفیق اتمام این کار مقدّس را مرحمت فرماید و قرآن را

ص: ۹

نور دنیا و وبرزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم می خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل اکتفا نکنند و مسأله اصلی را تدبّر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلا می خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلی قرار دهند و در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس جلسه تفسیر قرآن بر پا کنند.

از همه ی کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر علیهما السلام، نقش داشته اند تشکر می کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

از کسانی که در تألیف این تفسیر و چاپ و تصحیح و نشر آن کمک کرده اند و از افرادی که انتقاد یا پیشنهادهای سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته باشند نیز تشکر می کنم.

محسن قرائتی

۱۳۷۴/۸/۳

۲۹ جمادی الاول ۱۴۱۵

ص: ۱۰

در سال ۱۳۷۸ که برای تجدید چاپ «تفسیر نور» توسط «مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن» یک بار دیگر آن را با دقت مطالعه کردم، مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» استفاده می شد، به مطالب قبلی اضافه کردم.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند متعال بگذرد، چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و سُمعه و عُجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت ها کشیدم؛ ولی نمی دانم حتی یک صفحه آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه!

البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته های ماست. به لطف خداوند امیدوارم تا همان گونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می شود، در سایه آیات نورانی قرآن، نوشته های ما نیز به نور تبدیل گردد.

اللهم آمین

محسن قرائتی

۷۸/۴/۶

ص: ۱۲

این سوره دویست و شش آیه دارد و از سوره های مکی است. در این سوره از اصحاب اعراف و داستان اعراف (آیه ی ۴۶ و ۴۸) سخن به میان آمده، لذا به «اعراف» نامگذاری شده است.

این سوره سومین سوره ای است که با حروف مقطعه آغاز می شود و اولین سوره از سوره های سجده دار قرآن است و در آیه ی آخر آن، سجده مستحبّ وارد شده است.

از میان یکصد و چهارده سوره ی قرآن، هشتاد و شش سوره در مکه نازل شده است که معمولاً درباره ی اصول عقائد و مبارزه با شرک و توجه دادن به مقام انسان و امثال آن بحث می کند.

در این سوره همچنین به ماجرای آدم علیه السلام با ابلیس، داستان حضرت نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی علیهم السلام، بیان اصول و مبانی دعوت پیامبر اسلام و شرح احوال قیامت، توبه و اصلاح خویشتن، موضوع عرش، میزان، عالم ذرّ و پیمان خداوند با انسان و بیان قرآن و عظمت آن و اعراف و اصحاب اعراف اشاره شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

المص «۱»

كِتَابٌ أُنزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ «۲»

الف، لام، میم، صاد. (این) کتابی است که به سوی تو نازل شده، پس در سینه ات تنگی (و شک و تردیدی) از آن نباشد، تا به وسیله ی آن (کتاب)، بیم دهی و برای مؤمنان تذکر و پندی باشد.

نکته ها:

از مجموع ۲۹ سوره ای که با حروف مقطعه آغاز شده، بعضی با حروف «الم» و بعضی با حرف «ص» شروع شده است؛ اما این سوره با مجموعه ی «المص» آغاز شده که شاید بیانگر آن باشد که آنچه در تمام آن سوره ها می باشد، در این سوره نیز هست.

(۱)

پیام ها:

۱- قرآن، کتابی بس بزرگ است. («کتاب» نکره آمده است)

۲- توجه به قرآن و مفاهیم آن، سبب سعه ی صدر است. کتاب... فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ

۳- شرط رسالت و تبلیغ، سعه ی صدر است. «أُنزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ»

۴- از لجاجت کفار نگران نباش، وظیفه ی تو انذار است، نه اجبار. «لِتُنذِرَ»

ص: ۱۶

۱- ۱. تفسیر المیزان.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پس از نزول قرآن، نگران نپذیرفتن مردم و مخالفت آنان با قرآن بود که خداوند با این آیه پیامبر را تسلی می دهد.

۵- هشدارهای انبیا برای عموم است، ولی تنها مؤمنان از آنها بهره گرفته و متذکر می شوند. «لَتُنذِرَ بِهِ وَ ذِكْرِي لِلْمُؤْمِنِينَ»

اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مَن دُونِهِ أُولَئِكَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

آنچه را از جانب پروردگارتان به سوی شما نازل شده، پیروی کنید و از سرپرستانی جز او پیروی نکنید. چه اندک پند می پذیرید!

نکته ها:

آیه ی قبل، وظیفه ی پیامبر صلی الله علیه و آله را در انذار و تذکر بیان کرد و این آیه وظیفه ی امت را در اطاعت و تبعیت. آن آیه از پیامبر صلی الله علیه و آله «سعه صدر» می خواست، اینجا از امت، «تبعیت» می طلبد. آیه ی قبل، «أَنْزَلَ إِلَيْكَ» بود، اینجا «أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ» است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: فاذا التبت علیکم الفتن قطع الليل المظلم فعلیکم بالقرآن... من جعله امامه قاده الی الجنه و من جعله خلفه ساقه الی النار (۱)، هر گاه فتنه ها همچون پاره های شب تار شما را فرا گرفت، پس بر شما باد به قرآن، هر کس قرآن را امام خود قرار دهد به بهشت می رسد و هر کس به آن پشت کند، به آتش دوزخ رهنمون می شود. چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمود: «ففی اتباع ماجاءکم من الله الفوز العظیم و فی ترکه الخطاء المبین» (۲)، رستگاری بزرگ در پیروی از قرآن است و در ترک آن، خطا و گمراهی آشکار می باشد.

پیام ها:

۱- پیروی از آیات الهی، سبب رشد و تربیت بشر است. اتَّبِعُوا ... رَبِّكُمْ

۲- لازمه ی ربوبیت و تربیت الهی، نزول دستورات و راهنمایی ها و تذکرات

ص: ۱۷

۱- ۱). تفسیر اثنی عشری.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

است. «مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- نتیجه ی پیروی از وحی، قرار گرفتن تحت ولایت الهی است و ترک آن، قرار گرفتن تحت ولایت دیگران است. «وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ»

۴- اطاعت و پیروی از دیگران، در حقیقت پذیرش ولایت آنهاست. «وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ» با آنکه می توانست بگوید: «لا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِي أَحَدًا»

۵- کسی که ولایت خدای یکتا را نپذیرد، «رَبُّكُمْ» باید چندین «ولِی» را از خود راضی کند. «أَوْلِيَاءَ»

۶- پندپذیری انسان، اندک است. «قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ»

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ ﴿٤﴾

چه بسیار آبادی هایی که ما اهل آنجا را (به خاطر فساد و کفرشان) نابود کردیم. پس قهر ما به هنگام شب یا روز، هنگامی که به استراحت پرداخته بودند، به سراغشان آمد.

فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٥﴾

پس آن هنگام که قهر ما سراغشان آمد، سخن و اعتراضی نداشتند، جز آنکه گفتند: ما قطعاً ستمکار بودیم.

نکته ها:

«قریه»، به معنای روستا نیست، بلکه مرکز اجتماع مردم است، چه شهر، چه روستا.

«بیات»، شب هنگام و شبانه است و «قَائِلُونَ» از «قِيلُوله»، به معنای خواب یا استراحت نیمروز است. «اقاله» به معنای پس گرفتن جنس فروخته شده از همین باب است، چون خریدار، از نگرانی معامله راحت می شود.

هر ستمگری، روزی در مواجهه با قهر خدا به اشتباه خود اعتراف می کند، «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» ولی این اعترافات ثمری ندارد. چنانکه در آیه ی دیگر می خوانیم: هنگامی که عذاب ما را

دیدند، گفتند: به خدای یگانه ایمان آوردیم و به آنچه شرک ورزیدیم، کافر شدیم؛ اما ایمان به هنگام عذاب سودی برای آنان نداشت. فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدُّهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا ... (۱)

پیام ها:

۱- مناطقی که با قهر الهی نابود شدند، بسیار است. «وَكَمْ»

۲- از تجربیات تلخ دیگران، عبرت بگیریم. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا»

۳- قرآن با بیان هلاکت قریه ها به جای هلاکت مردم، عظمت عذاب را بیان می کند. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا»

۴- کیفرهای الهی مخصوص قیامت نیست، ممکن است در دنیا هم نمونه هایی از آن را ببینیم. «وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا»

۵- هر کس غیر خدا را سرپرست گرفت، منتظر قهر الهی باشد. وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ ... وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا

۶- از سنت های الهی، نابود کردن امت ها به خاطر نافرمانی و تبعیت از دیگران است. وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ ... وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا

۷- اراده ی خداوند، همه چیز را دگرگون می کند. «أَهْلَكْنَاهَا»

۸- قهر الهی، گاهی ناگهانی است و روز و ساعت مشخص و فرصتی برای فکر و چاره جویی ندارد. «بَيِّنَاتٌ أَوْ هُمْ قَائِلُونَ»

۹- عذاب به هنگام استراحت، غافلگیرانه و تلخ تر است. «بَيِّنَاتٌ أَوْ هُمْ قَائِلُونَ»

۱۰- بسیاری از شعارها در زمان رفاه است، هنگام خطر، کسی حرفی برای گفتن ندارد. فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ ...

۱۱- حوادث و خطرها، غرور را می شکند و پرده های غفلت را کنار زده و وجدان ها را بیدار می سازد. «إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

ص: ۱۹

۱۲- اگر امروز با اختیار خضوع نکردید، روزی به اجبار کرنش خواهید کرد.

﴿قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾

۱۳- سراغ غیر خدا رفتن و عدم پیروی از انبیا(که در دو آیه ی قبل بود)، ظلم است. ﴿كُنَّا ظَالِمِينَ﴾

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾

پس قطعاً از مردمی که (پیامبران) به سویشان فرستاده شدند، سؤال و بازخواست خواهیم کرد و قطعاً از خود پیامبران (نیز) خواهیم پرسید.

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِم بِعِلْمٍ وَ مَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴿٧﴾

پس بی شک (از هر چه کرده اند،) از روی علم برایشان بازگو خواهیم کرد، و ما (از مردم،) غایب و بی خبر نبودیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، مجازات دنیوی را مطرح کرد و اینجا کیفر و محاسبه ی اخروی را و با چندین تأکید حتمیت سؤال قیامت را بیان می کند و اینکه پرسش و بازخواست، مخصوص مردم نیست، بلکه پیامبران نیز مورد سؤال قرار می گیرند. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ» (۱)

سؤال: در قیامت از چه می پرسند؟

الف: از نعمت ها. «ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ» (۲) در روایات متعددی، رهبری و ولایت را نیز از مصادیق نعمت مورد سؤال در آیه برشمرده اند. (۳)

ب: از قرآن و اهل بیت علیهم السلام. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «از مردم سؤال می شود که با قرآن و اهل بیت من چگونه عمل کردید؟»، «ثُمَّ اسْأَلُهُمْ مَا فَعَلْتُمْ بَكِتَابِ اللَّهِ وَ بِأَهْلِ بَيْتِي» (۴)

ص: ۲۰:

۱- ۱. مائده، ۱۰۹.

۲- ۲. تکوین، ۸.

۳- ۳. وسائل، ج ۲۴، ص ۲۹۹.

۴- ۴. تفسیر فرقان.

ج: از رفتار و کردار. «لَسْنَا لَهُمْ أَجْمَعِينَ. عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱)

د: از اعضا و جوارح. «إِنَّ السَّمْعَ وَالبَصَرَ وَالفؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۲)

ه: از پذیرش و عدم پذیرش رسولان. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالبِأْنَسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ ...» (۳)

چنانکه در جای دیگر از رهبران دینی نیز در مورد برخورد مردم با آنان سؤال می شود. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ ...» (۴)

و: از عمر و جوانی که چگونه سپری شد.

ز: از کسب و درآمد. چنانکه در روایات می خوانیم: در روز قیامت انسان از چهار چیز به خصوص سؤال و بازخواست می شود: «شبابک فیما أبلیته و عمرک فیما أفنیته و مالک ممّا اکتسبته و فیما أنفقته»، (۵) در مورد عمر و جوانی که چگونه آن را گذراندی و درباره ی مال و دارایی که چگونه به دست آوردی و در چه راهی مصرف کردی.

سؤال: این آیات بیان می کند که سؤال از همه کس حتمی است؛ اما در بعضی آیات از جمله آیه ۳۹ سوره ی الرّحمن آمده که در آن روز، از هیچ انس و جنّی در باره ی به گناهانشان سؤال نمی شود، «فَيَوْمَئِذٍ لاَ يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلاَ جَانٌّ» این آیات چگونه قابل جمع است؟

پاسخ: در قیامت، مواقف و ایستگاه ها متعدّد است و هر موقعی صحنه ای خاص دارد؛ در یک موقف، بر لب ها مهر می خورد و قدرت حرف زدن ندارند. در موقعی دیگر، مهر برداشته می شود و همه به ناله و استمداد و اقرار می کنند. در موقعی دیگر از همه می پرسند، در موقعی نیز سکوت حاکم است و سؤالی نمی شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَالْإِمَامُ يُسْأَلُ عَنِ النَّاسِ وَالرَّجُلُ يُسْأَلُ عَنْ أَهْلِهِ وَ الْمَرْأَةُ تُسْأَلُ عَنْ بَيْتِ زَوْجِهَا وَ الْعَبْدُ يُسْأَلُ عَنِ مَالِ سَيِّدِهِ» همه ی شما مسئول زبردستان خود هستید و باید پاسخگو باشید؛ امام از امتش، مرد از همسرش، زن از رفتار در خانه ی همسرش و بنده از مال و دارایی مولایش. همچنین فرمودند: خداوند

ص: ۲۱

۱-۱. حجر، ۹۲-۹۳.

۲-۲. اسراء، ۳۶.

۳-۳. انعام، ۱۳۰.

۴-۴. مائده، ۱۰۹.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۱۳۵، بحار، ج ۷، ص ۲۵۹.

از من نیز سؤال می کند که آیا ابلاغ رسالت کردم یا نه؟ (۱)

پیام ها:

۱- در روز قیامت، هم از رهبران سؤال می شود، هم از ائمه ها (جن و انس)، هم از نیکان، هم از بدان، هم از علما و هم از پیروان آنها. «فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ»

۲- سؤال در قیامت، نوعی استشهاد و اقرار گرفتن و توبیخ است و گاهی نیز تقدیر و تشکر، و گرنه چیزی از خدا پنهان نیست تا با سؤال، رفع ابهام شود.

فَلَنَسْأَلَنَّ ... فَلَنَقُصَّنَّ ...

۳- علم خداوند، دقیق است. «بِعِلْمٍ» (نکره دلالت بر عظمت و دقت دارد.)

۴- علم خداوند با حضور و نظارت خود اوست و واسطه ای در کار نیست.

... بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ

وَ الْوُزْنُ يُومِنِدِ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۸)

و در آن روز (قیامت)، سنجش (اعمال بر پایه ی) حق است. پس هر کس کارهای سنجش شده اش سنگین باشد، پس آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

«میزان»، وسیله ی سنجش است و هر چیزی وسیله ی سنجش خاصی دارد، مثلاً دیوار را با شاقول، گرمی و سردی هوا را با دماسنج، میوه را با کیلو و پارچه را با متر می سنجند، همان گونه که وسیله ی سنجش انسان های عادی، انسان های کامل می باشند.

میزان روز قیامت حق و حقیقت است. در آن روز هم حاکمیت با حق است، «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» (۲) هم روز حق است، «ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ» (۳) و هم میزان سنجش، حق است. «وَ الْوُزْنُ يُومِنِدِ الْحَقُّ»

ص: ۲۲

۱-۱. تفسیر درالمنثور.

۲-۲. کهف، ۴۴.

۳-۳. نبأ، ۳۹.

امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه ی «وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقَسِيَّطَ» (۱) فرمود: «میزان، انبیا و اوصیا می باشند». (۲) چنانکه در زیارت مطلقه ی حضرت امیر علیه السلام می خوانیم: «السَّلامُ عَلٰی مِيزَانِ الْعَمَالِ» اینان، معیار و میزان سنجش اعمال دیگرانند.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «حسنات، موجب سنگینی میزان و سیئات و گناهان، موجب سبکی آن است». (۳)

پیام ها:

۱- خداوند، خواهان رسیدن انسان به حقّ و دستیابی به عقاید و کردارهای شایسته و صحیح است. «وَ الْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ»

۲- برای هر کس، چندین وسیله و معیار سنجش و محاسبه در کار است.

«مَوَازِينُهُ»

۳- توقع سعادت و پاداش بدون عمل، بیهوده است. فَمَنْ ثَقُلَتْ ... الْمَقْلِحُونَ

وَ مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلُمُونَ» (۹)

و هر کس، اعمال وزن شده اش سبک باشد، پس آنان کسانی هستند که به خود زیان زدند، زیرا (با انکار خود)، به آیات ما ستم می کردند.

نکته ها:

«خسارت»، به معنای از دست دادن سرمایه و سود است، ولی «ضرر»، از دست دادن سود است، نه سرمایه.

پیام ها:

۱- برای یک انسان، چندین وسیله ی سنجش در کار است. «مَوَازِينُهُ»

ص: ۲۳

۱- ۱. انبیاء، ۴۷.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. بحار، ج ۹۰، ص ۱۴۱.

۲- کم داشتن عمل صالح در روز قیامت خسارت است، تا چه رسد به نداشتن آن.

وَمَنْ خَفَّتْ ... خَسِرُوا

۳- دنیا همانند بازاری است که ایمان، «سود» آن و انکار و کفر، «خسارت» آن است. آری، نادیده گرفتن استدلال و دعوت انبیا، در حقیقت محو کردن فطرت و جوهره‌ی انسانیت و ظلم به خویشتن است. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

۴- بی‌اعتنایی و انکار آیات الهی، ظلم به آنهاست. «كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ» آری به جا نیاوردن حقّ هر چیز و رعایت حقوق و حدود آن را نکردن، ظلم به آن است و نتیجه‌ی ظلم، خسارت و نابودی است.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿۱۰﴾

و همانا در زمین به شما تمکن دادیم و برای شما در آن، (انواع) وسایل زندگی را فراهم ساختیم، (اما شما) اندک شکرگزاری می‌کنید.

پیام‌ها:

۱- یادآوری و توجه به نعمت‌های الهی، زمینه‌ی شکوفایی معرفت و محبت و تسلیم خدا شدن است. «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ»

۲- حقّ بهره‌گیری از امکانات زمین، برای همه‌ی انسان‌هاست و مخصوص گروه خاصی نیست. «مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ»

۳- آفرینش زمین و شرایط آن (از نظر گردش، حرارت، نور، جذب و دفع آبها و گیاهان، قبول فضولات و تحویل سبزی‌ها و میوه‌ها و...) به گونه‌ای است که انسان می‌تواند در آن نیازمندی‌های خود را برطرف کند. «مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ»

۴- قوانین حاکم بر طبیعت، به نوعی است که انسان می‌تواند بر آن سلطه داشته باشد و آن را در اختیار بگیرد. اگر خداوند آن را رام نمی‌ساخت، بشر به

تنهایی قدرت مهار کردن و بهره گیری از آن را نداشت. «مَكَّنَّاكُمْ»

۵- زمین، در اختیار و مسخر انسان قرار داده شده تا به رشد و کمال برسد و معیشت خود را تأمین کند. مَكَّنَّاكُمْ... سعیدی می گوید:

ابر و باد و مه خورشید و فلک در کارند

تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

۶- نعمت ها باید زمینه ساز شکر باشد، نه عامل غفلت و عیاشی. «تَشْكُرُونَ»

۷- انسان ناسپاس است و قرآن، مکرر از کم سپاسی مردم و غفلت و بی ایمانی غالب آنان سخن گفته است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۱۱)

و همانا ما شما را آفریدیم، سپس به صورت بندی و چهره نگاری شما پرداختیم، آنگاه به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس همه سجده کردند، جز ابلیس که از سجده کنندگان نبود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، قدرت مادی و سلطه ی انسان بر زمین مطرح بود، ولی در این آیه به مقام معنوی انسان اشاره شده که همه ی فرشتگان بر او سجده کرده اند.

وقتی همه ی فرشتگان فرمانبردار خدایند و بر آدم سجده کردند، دریغ است که انسان فرمان نبرد و برای خدا سجده نکند.

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

در این آیه، دوبار همه ی انسان ها مخاطب قرار گرفته اند، و لَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ... صَوَّرْنَاكُمْ اما سجده برای حضرت آدم علیه السلام ذکر شده است، شاید اشاره به این باشد که همه ی انسان ها استعداد مسجود ملائکه شدن را دارند.

از این آیه تا ۱۴ آیه ی بعد، به داستان حضرت آدم علیه السلام مربوط می شود.

مردی یهودی از حضرت علی علیه السلام سؤال کرد: «خداوند به ملائکه فرمود بر آدم سجده کنند، آیا از پیامبر اسلام نیز چنین احترامی کرده است؟» حضرت فرمود: «خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله فضیلتی بالاتر از این داد، خداوند با آن عظمتی که دارد همراه تمام فرشتگان، بر محمد صلی الله علیه و آله صلوات می فرستد و صلوات مؤمنان بر پیامبر را عبادت خود خوانده است.» (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش انسان، در چند مرحله انجام گرفته است. «وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ»

۲- در انسان، استعداد و لیاقت رسیدن به مقامی است که مسجود فرشتگان شود.

«اسْجُدُوا لِآدَمَ»

۳- سجده برای غیر خدا، اگر بر اساس فرمان خدا باشد، شرک نیست. قُلْنَا ...

اسْجُدُوا لِآدَمَ

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ «۱۲»

(خداوند به ابلیس) فرمود: وقتی که من (به سجده) فرمانت دادم، چه چیز تورا از سجده کردن باز داشت؟ (شیطان) گفت: من از او بهترم، مرا از آتش و او را از گل آفریدی.

نکته ها:

دلیل سجده ی فرشتگان بر آدم، فرمان خداوند و لیاقت ذاتی انسان بود نه جنسیت و ساختمان وجودی او.

شیطان در مقام توجیه نافرمانی خود، با مغلطه و قیاسی نابجا ادعا کرد: من از آدم برترم، زیرا من از آتش و آدم از خاک، گرچه هر کدام منشأ اثری خاص می باشند؛ امّا در حقیقت او با این ادعای غلط، به جای اطاعت از فرمان خداوند حکیم و توجه به جایگاه آدمی نزد خداوند،

ص: ۲۶

«إِنِّي لَجَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۱) و نادیده گرفتن روح الهی در انسان، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (۲) در مقابل فرمان خداوند گردنکشی کرد. چنانکه بسیاری از ما نیز در بسیاری موارد، احکام و دستورات دینی را بدون توجه به حکمت و فلسفه ی آن، به ظاهر با عقل خود می سنجیم و چون دلیل آشکاری برای آن نمی یابیم، آن را نمی پذیریم و بدان بی اعتنا می شویم، یا در برخی موارد از مقایسه ی موضوعات متشابه با یکدیگر، حکم یکسانی برای همه ی آنها صادر می کنیم. لذا قیاس در استنباط احکام جایز نیست و امام صادق علیه السلام همواره از قیاس های ابوحنیفه به شدت انتقاد می کرد. (۳)

پیام ها:

۱- قبل از صدور حکم، محاکمه و بازپرسی لازم است. «قَالَ مَا مَنَعَكَ»

۲- شیطان، پایه گذار نافرمانی و گناه است. «مَا مَنَعَكَ ... إِذِ أَمَرْتُكَ» چون اولین نافرمانی توسط او صورت گرفت.

۳- عقاب بدون بیان قبیح است و تا حکمی و مطلبی بیان نشده، بازخواست و مجازات نمی توان کرد. «قَالَ مَا مَنَعَكَ ... إِذِ أَمَرْتُكَ»

۴- شیطان در برابر خدا ایستاد، نه در برابر حضرت آدم. «إِذِ أَمَرْتُكَ» چنانکه در آیه ی دیگر می خوانیم: «فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ»

(۴)

۵- شیطان نیز همچون انسان دارای تکلیف و اختیار است. «مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذِ أَمَرْتُكَ» قَالَ ...

۶- میزان، اطاعت امر خداست. سنّ و نژاد و سابقه و... هیچ کدام معیار نیست. «إِذِ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ ...»

۷- در قضاوت، به مجرمان نیز فرصت اظهار نظر بدهیم. «قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»

۸- نادیده گرفتن جنبه ی ملکوتی انسان و تنها چشم دوختن به جسم او که مرام و

ص: ۲۷

۱- ۱. بقره، ۳۰.

۲- ۲. حجر، ۲۹.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

۴- ۴. کهف، ۵۰.

مسلك مادّيون می باشد، شیطان صفتی است. «قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»

۹- خودبرتربینی می تواند مخلوق را به جبهه گیری در مقابل خالق وادار کند. «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»

۱۰- قبول خالقیت خدا به تنهایی کافی نیست، اطاعت و تسلیم هم لازم است.

خَلَقْتَنِي ... خَلَقْتَهُ شَيْطَان، خالقیت خدا را پذیرفته بود، ولی از او اطاعت نکرد.

۱۱- نژاد گرایی، از ارزشهای شیطانی است. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ»

۱۲- شیطان در برابر فرمان روشن و صریح خداوند، به سلیقه شخصی خود عمل کرد و به اصطلاح، اجتهاد در برابر نص نمود. إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ ... خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ ...

۱۳- شیطان، از روش قیاس استفاده کرد که اساس علمی ندارد، بلکه بر مبنای گمان است. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ»

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ «۱۳»

(خداوند به شیطان) فرمود: از این (جایگاه) فرود آی! تو را نرسد که در آن جایگاه تکبر کنی، پس بیرون شو! قطعاً تو از خوار شدگانی.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «از سرنوشت ابلیس عبرت بگیرید که با سابقه ی شش هزار سال عبادت که معلوم نیست سال های دنیوی (۳۶۵ روز) بوده یا سال های اخروی (که یک روزش برابر پنجاه هزار سال دنیوی است)، چگونه با یک لحظه تکبر و فخر فروشی سقوط کرد». (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «در قیامت، متکبران به خوارترین صورت محشور شده، زیر پای اهل محشر لگدمال می شوند». (۲) در روایت دیگری فرمودند: «هر کس تواضع و فروتنی کند،

ص: ۲۸

(۱- ۱). نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

(۲- ۲). تفسیر مراغی.

خداوند او را بالا برد و هرکس تکبر و گردنکشی کند خداوند او را خوار و پست گرداند». (۱)

همچنین در روایت آمده است: «ریشه ی کفر سه چیز است: حرص، حسد و تکبر». (۲)

پیام ها:

۱- تکبر، نه تنها برای افراد عادی خطرناک است، بلکه برای آنان که مقام عالی دارند و همنشین فرشتگان در ملاً اعلی هستند و سال ها و قرن ها سابقه ی عبادت دارند نیز خطر دارد. «فَاهْبُطْ، فَاخْرُجْ»

۲- نه علم و شناخت شیطان به خدا، نجات بخش است و نه عبادت های طولانی او، بلکه راه نجات، تسلیم است. «تَتَكَبَّرُ فِيهَا فَاخْرُجْ»

۳- تکبر در برابر فرمان خداوند، سبب حبط و نابودی عمل می شود. فَاهْبُطْ ...

فَاخْرُجْ

۴- گاهی یک لحظه تکبر در برابر فرمان خداوند، سبب سقوط دائمی است.

«تَتَكَبَّرُ فِيهَا فَاخْرُجْ»

۵- نتیجه ی تکبر و خودبزرگ بینی، کوچکی و خواری است. آری، نتیجه ی گفتن «من بهترم»، «أَنَا خَيْرٌ»، شنیدن جواب «فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ» است.

«قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ» (۱۴)

(ابلیس، به جای توبه و عذرخواهی) گفت: تا روزی که مردم برانگیخته می شوند، مرا مهلت بده!

«قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ» (۱۵)

ص: ۲۹

۱- ۱. محجّاهالبيضاء، ج ۶، ص ۲۱۵.

۲- ۲. کافی، ج ۲، باب اصول الكفر.

اشاره

خواسته ی ابلیس، مهلت تا روز قیامت بود و این آیه مشخص نمی کند که تا چه زمانی به او مهلت داده شد؛ اما از آیه ۳۸ سوره ی حجر و آیات ۸۰ و ۸۱ سوره ی «ص» استفاده می شود که تنها برای مدتی طولانی به او مهلت داده شد، نه تا روز قیامت: «إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ. إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ» برخی می گویند: شیطان تا وقتی که خدا صلاح بداند، زنده است. (۱)

سؤال: چرا خداوند به ابلیس مهلت داد؟

پاسخ: مهلت دادن به بدکاران، از سنت های الهی و در مسیر آزمایش و امتحان انسان است، علاوه بر آنکه باید اسباب خیر و شر فراهم باشد و انسان با اختیار، راهی را انتخاب کند. زیرا ابلیس انسان را مجبور به انحراف نمی کند و تنها وسوسه می کند، چنانکه در آیه ی ۲۲ سوره ی ابراهیم آمده است. «وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسِدْتَجِبْتُمْ لِي» گفت انظرني الي يوم الجزاء کاشکی گفتمی که تب یا ربنا

پیام ها:

۱- ابلیس هم از خواسته ی خود مأیوس نبود. «قَالَ أَنْظِرْنِي»

۲- شیطان نیز می داند که عمر، به اراده و به خواست خداست. «قَالَ أَنْظِرْنِي»

۳- هر عمر طولانی ارزشمند نیست، شیطان هم عمر طولانی دارد. «أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ»

۴- ابلیس، هم آفریدگار را می شناخت، «خَلَقْتَنِي» هم معاد را قبول داشت. «يَوْمٍ يُبْعَثُونَ»

۵- گاهی خواسته ی کافران هم پذیرفته می شود. «قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

ص: ۳۰

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾

(شیطان) گفت: پس به خاطر آنکه مرا گمراه کردی! من هم برای (فریب دادن) آنان حتماً بر سر راه راست تو (به کمین) خواهم نشست.

ثُمَّ لَأَيِّنَّ لَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

سپس از روبرو و از پشت سر و از راست و چپشان بر آنان می تازم و بیشتر آنان را سپاسگزار نخواهی یافت.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: آن هنگام که شیطان سوگند خورد از چهار طرف در کمین انسان باشد تا او را منحرف یا متوقف کند، فرشتگان از روی دلسوزی گفتند: پروردگارا! این انسان چگونه رها خواهد شد؟ خداوند فرمود: «دو راه از بالای سر و پایین باز است و هر گاه دست به دعا بر دارد، یا صورت بر خاک نهد، گناهان هفتاد ساله اش را می بخشایم». (۱)

همین که حضرت آدم از تسلط شیطان بر انسان آگاه شد، روبه درگاه خدا آورده و ناله زد.

خطاب رسید: «ناراحت نباش، زیرا من گناه را یکی و ثواب را ده برابر حساب می کنم و راه توبه هم باز است». (۲)

امام باقر علیه السلام فرمود: «ورود ابلیس از پیش رو بدین شکل است که امر آخرت را برای انسان ساده و سبک جلوه می دهد، و از پشت سر به این است که ثروت اندوزی و بخل و توجه به اولاد و وارث را تلقین می کند و از طرف راست با ایجاد شبهه، دین را متزلزل و تباه می سازد و از طرف چپ، لذات و شهوات و منکرات را غالب می کند». (۳)

شیطان اگر بتواند، مانع ایمان انسان می شود و اگر نتواند، راه های نفاق و ارتداد را می گشاید و اگر موفق نشود، با ایجاد شک و تردید و وسوسه، انسان را به گناه سوق می دهد تا از ایمان

ص: ۳۱

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر کنزالدقائق.

و عبادتش لذت نبرد و کار خیر برایش سنگین و با کراهت جلوه کند.

در روایات متعددی، صراط مستقیم، به اهل بیت علیهم السلام و ولایت علی علیه السلام تعبیر شده است. (۱)

پیام ها:

۱- نافرمانی و گناه خود را به تقدیر و قضا و قدر الهی نسبت دادن، کاری شیطانی است. «قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي»

۲- ابلیس مهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند. «أَنْظِرْنِي، لَأَقْعُدَنَّ ...»

۳- ابلیس به جای تشکر از خداوند، گستاخی کرد. «إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ، لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ ...»

۴- شیطان، انسان را موجودی منفعل و اغواپذیر می داند. «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ ...»

۵- شیطان، دشمن قسم خورده انسان است. «لَأَقْعُدَنَّ ... چنانکه در جای دیگر می گوید: «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۲)

۶- ابلیس نیز اقرار دارد که راه مستقیم راه خداوند است. «صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»

۷- شیوه های اغفال ابلیس، متعدد و مختلف است. «مَنْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ ...»

۸- شیطان، هم صراط مستقیم را می شناسد، «صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» هم راه های وسوسه و هجوم و غلبه را، «لَأَيِّنَّهِنَّ مِنْ بَيْنِ ...» هم شاكران و ناسپاسان را. «وَ لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ»

۹- هدف و آرزوی شیطان، ناسپاسی انسان است. «وَ لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ» بنابراین پیروی از شیطان، ناسپاسی از خداست و انسان سپاسگزار، در راه مستقیم است.

«قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْذُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ» (۱۸)

(خدا) فرمود: از این جایگاه، با ذلت و سرشکستگی بیرون رو! سوگند یاد می کنم که هر کس از آنها پیرو تو شود، به یقین دوزخ را از همه ی شما پر خواهم کرد.

ص: ۳۲

۱- (۱). تفسیر فرقان.

۲- (۲). ص، ۸۲.

شگفتا که یک لحظه تکبر و خودبرتربینی «أَنَا خَيْرٌ» ،چه عواقبی دارد! فَاهْبِطْ، فَاخْرُجْ، إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ... این همه تحقیر و سقوط، متوجه متکبر می شود، چون به جای عذرخواهی، تصمیم گرفت که نسل بشر را گمراه کند.

«مَدُوم» از ریشه ی «ذُئِم» به معنای عیب شدید است. «مَدْحُور» از «دَحْر» به معنای بیرون راندن همراه با ذُلّت است.

ابوحنیفه سه عقیده داشت که آنها را القا می کرد؛ یکی اینکه تمام افعال بندگان، فعل خداوند است و آنان در کارهایشان مجبورند، دوم آنکه خدا قابل دیدن است و سوم آنکه شیطان را به آتش نمی توان سوزاند، زیرا آتش در آتش تأثیرگذار نیست.

بهلول شاگرد امام صادق علیه السلام در محکومیت و بطلان عقاید او، کلوخی برداشت و بر سر او زد. وقتی شکایت نزد خلیفه برد و عُلّت را جویا شد، بهلول گفت: «به اقرار خودش، خدا این کار را انجام داده و من تقصیری ندارم. علاوه بر آنکه او دروغ می گوید که سرش درد می کند، زیرا اگر دردی وجود دارد باید آن را نشان دهد و دیگر اینکه انسان از خاک است و خاک در خاک (کلوخ در انسان)، تأثیرگذار نیست!» (۱)

پیام ها:

۱- گرچه ابلیس در مسیر راه مستقیم کمین کرده و دائماً وسوسه می کند، ولی گنهکار خود به دنبال شیطان می رود و جهنمی می شود. «لَمَنْ تَبِعَكَ»

۲- منحرفین به قدری زیادند که دوزخ را پر می کنند، «لَأَمْلَأَنَّ» ولی افراد سالم و پاک و سپاسگزار کم هستند، چنانکه در آیه ۱۰ خواندیم: «فَلْيَلَا مَا تَشْكُرُونَ»

۳- پیروی از شیطان، موجب همنشینی با او در جهنم است. «لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ»

وَلَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكَلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

و ای آدم! تو و همسرت در آن باغ (بهشت گونه) ساکن شو و از (هر گونه و هر چه و) هر جا خواستید بخورید، و (لی) نزدیک این درخت نشوید که از ستمکاران (بر خویش) خواهید شد.

نکته ها:

مشابه این آیه، در سوره ی بقره آیه ی ۳۵ نیز گذشت.

امام رضا علیه السلام در مورد این که درختی که مورد نهی قرار گرفت آیا گندم است یا انگور و یا چیز دیگری است، می فرماید: «چون درختان بهشتی میوه های متنوعی می دهد، تمام اقوال را شامل می شود». (۱)

خداوند اراده کرده بود که انسان به عنوان خلیفه ی او در روی زمین زندگی کند، «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۲) و برای نشان دادن این شایستگی به دیگران، حقایقی را به انسان تعلیم داد، آنگاه دستور سجده بر او را داد و در بهشت قرارش داد و سپس اولین تکلیف را به او فرمان می دهد و موضوع تعهد و مسئولیت و اختیار شروع می شود و پس از آن مجازات تخلف از تکلیف و ورود به زمین و تلاش برای تکامل صورت می گیرد و همه ی این مراحل بر پایه ی علم الهی صورت گرفت، چنانکه حضرت علی علیه السلام پس از بیان این مراحل و استقرار انسان در روی زمین می فرماید: علم خداوند در مورد او به وقوع پیوست. (۳)

در این که مراد از «جنه» و بهشتی که آدم در آن ساکن بود، چیست؟ اقوال مختلفی بیان شده است؛ بعضی آن را همان بهشت موعود می دانند و خلود و جاودانگی در آن را از آن کسانی می دانند که به واسطه ی عمل و جزا داخل آن شده اند، و در مورد غیر آن چنین نیست، چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله در شب معراج وارد آنجا شد و برگشت؛ اما امام صادق علیه السلام فرمود:

ص: ۳۴

۱-۱. عیون الاخبار، ج ۱، ص ۳۰۶.

۲-۲. بقره، ۳۰.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

«بهشت آدم، یکی از باغهای دنیا بوده است».^(۱) زیرا در بهشت موعود، امر و نهی و تکلیف وجود ندارد.

پیام ها:

۱- ابتدا موارد مجاز و راه های صحیح را باز کنید، سپس موارد ممنوع را گوشزد کنید. فَكُلَا ... لَا تَقْرَبَا

۲- نزدیک شدن به حرام و مناطق ممنوعه ی احکام الهی، آلودگی به گناه را به دنبال دارد. لَا تَقْرَبَا ... فَتَكُونَا ...

۳- با بودن راه مجاز «فَكُلَا»، راه ممنوعه رفتن ظلم است. «فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

فَوَسَّسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِحِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنِ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ «۲۰»

پس شیطان، آن دو (آدم و همسرش) را وسوسه کرد تا آنچه را از زشتی (عورت) شان از آن دو مخفی بود، برایشان آشکار سازد و گفت:

پروردگارتان شما را از (خوردن) این درخت نهی نکرده مگر برای این که مبادا دو فرشته شوید یا از جاودانان شوید (و حیات ابدی بیابید).

نکته ها:

شیطان، آدم و حوا را وسوسه می کرد که اگر از این درخت، بخورید، فرشته شده یا ابدی می شوید و خداوند چون نمی خواهد شما به این مقام برسید، دستور داد که از آن نخورید.

در اینکه چرا حضرت آدم نهی خداوند را نادیده گرفت و از درخت ممنوعه خورد، ذیل آیه ۲۱ پاسخ داده است که نهی در اینجا عنوان کراهت دارد، نه تحریم، و مانند نهی پزشک از یک غذا برای بیمار می باشد که اگر بیمار آن غذا را بخورد به زحمت می افتد و آثار و عوارض

ص: ۳۵

مربوط به خود را دارد، نه آنکه حرام باشد.

از امام صادق علیه السلام سؤال شد: آیا ملائکه افضل هستند یا بنی آدم؟ آن حضرت روایتی را از حضرت علی علیه السلام نقل کردند. فرمود: «خداوند ملائکه را از عقل بدون شهوت و حیوانات را با شهوت بدون عقل آفرید؛ اما انسان را با ترکیبی از عقل و شهوت آفرید، اگر عقل انسان بر شهوتش غالب شود، از ملائکه برتر است و اگر شهوتش بر عقلش غالب شود، از حیوانات پست تر است.» «فَمَنْ غَلَبَ عَقْلَهُ شَهْوَتَهُ فَهُوَ خَيْرٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ مَنْ غَلَبَ شَهْوَتَهُ فَهُوَ شَرٌّ مِنَ الْبَهَائِمِ». (۱)

آدمیزاده طرفه معجونی است

کز فرشته سرشته و از حیوان

گر کند میل این، شود به از این

ور کند میل آن، شود پس از آن

آری خوبی ها و درجات آدمیان متفاوت و دارای مراتبی است، چنانکه در ملائک نیز چنین است، پس هر انسانی را نمی توان گفت از همه ی ملائکه برتر است و یا بالعکس. (۲)

خداوند، شیطان را با ماهیتی پلید نیافریده است، بلکه او را موجودی قابل تکامل آفرید و در گذرگاه هستی هدایت کرد و این شیطان بود که خود را منحرف و پلید ساخت، و گرنه اگر ماهیت او پلید بود، اشتغال به تسبیح و تقدیس، که سالها بدان مشغول بود، معنا نداشت.

همان گونه که خداوند فرعون و ابن ملجم را آنگونه خلق نکرد، بلکه آنان نیز شایستگی رشد و اعتلای انسانی را داشته اند، ولی به اختیار خود منحرف شده اند. (۳)

سؤال: چرا خداوند شیطان را بر انسان مسلط کرد؟

پاسخ: رابطه ی شیطان با انسان و امکان تأثیر او در آدمی، بیشتر و زیادتر از تأثیر غرائز حیوانی در انسان نیست. خداوند در مقابل آن غرائز، اندیشه و تعقل و وجدان را عطا فرموده و بهترین وسیله ی تعدیل و تنظیم غرائز را در اختیار آدمی قرار داده است.

علاوه بر آنکه شیطان، بر انسان سلطه ندارد و اراده و اختیار را از انسان نمی گیرد، چنانکه خودش می گوید: «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي

١-١) وسائل، ج ١٥، ص ٢٠٩.

١-٢) تفسير اطيّب البيان، ج ١، ص ٥١٢.

٣-٣) شرح مشنوی، علامه جعفری، ج ٥، ص ٢٠٧.

وَلَوْ مَوَّأ أَنفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ»

(۱)

کار او کمک به غرائز حیوانی است و اگر بخواهد تأثیری بگذارد، مجبور است با یکی از قوای درونی یعنی غرائز و توهمات و وسوسه ها وارد شود که در مقابل آنها دو نیروی عقل و وجدان همواره انسان را به خیرات و نیکی ها دعوت می کنند. (۲)

پیام ها:

۱- شیطان، حتی خوبان را هم رها نمی کند. «فَوَسْوَسَ لَهُمَا» اما هیچ سلطه ای بر مخلصین ندارد. «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ»

(۳)

۲- نهایت کار شیطان، وسوسه است نه اجبار، نشان دادن راه انحرافی است، نه اصرار. «فَوَسْوَسَ لَهُمَا»

۳- نتیجه ی گناه کردن و خلاف، رسوایی است. لِيُبَيِّنَ ... سَوَاءَ تَهْتَمَا

۴- رسوایی، کشف حجاب و برهنگی، از اهداف شیطان است. لِيُبَيِّنَ ... مَا وُورِيَ

۵- شیطان از راه آرزوها، انسان را فریب می دهد. مَا نَهَاكُمْ رَبُّكُمْ ... إِلَّا أَنْ تَكُونُوا مَلَائِكَةً أَوْ تَكُونُوا مِنَ الْخَالِدِينَ (آرزوی انسان، زندگی ابدی در فضایی آرام و فرشته گونه است، لذا شیطان گفت: اگر از آن درخت بخورید، به آرزوی خود رسیده و زندگی دائم و به دور از مزاحمت و اضطراب خواهید داشت، و با استفاده از غرائز و تمایل انسان به رفاه و ابدیت، او را وسوسه کرد.)

وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ «۲۱»

و(شیطان برای آن که وسوسه اش تأثیر کند،) برای آن دو سوگند یاد کرد که به راستی من از خیرخواهان شمایم.

ص: ۳۷

۱- ۱. ابراهیم، ۲۲.

۲- ۲. شرح مثنوی، ج ۵، ص ۲۰۷.

۳- ۳. حجر، ۴۰.

حضرت آدم و همسرش در آغاز به ابلیس اعتمادی نداشتند و شیطان برای جلب اعتماد آنها سوگند یاد کرد و بر آن نیز تأکید نمود. (۱) امام رضا علیه السلام فرمود: «آدم و حوا تا آن زمان سوگند دروغ به خدا را نشنیده بودند و به همین دلیل به او اعتماد کردند و از آن درخت خوردند. البته این عمل قبل از نبوت حضرت آدم بود و نهی تحریمی و گناه کبیره ای که مستحق آتش باشد نبوده است». (۲) بنابراین اولین سوگند دروغ، از شیطان بوده است.

قرآن می فرماید: «منافقان نیز اهل سوگند دروغ اند». (۳) و کسی که پی در پی سوگند می خورد، نمی تواند لایق رهبری جامعه نیست. «لَا تُطْعُ كُلَّ حَلَاْفٍ مَّهِيْنٍ» (۴)

پیام ها:

۱- سوگند دروغ، کاری شیطانی است. «قَاسَمَهُمَا»

۲- به هر سوگندی نباید اطمینان کرد. «قَاسَمَهُمَا»

۳- دشمن، از اعتقادات و باورهای ما به نفع خود سود می برد. «قَاسَمَهُمَا»

۴- گاهی دشمن با ظاهری دلسوزانه و ادعای خیرخواهی، در اعتقادات ما نفوذ می کند و ضربه می زند. «إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ» برادران یوسف نیز برای از بین بردن یوسف و جدا کردن او از پدرشان به ظاهرسازی پرداخته و به او گفتند:

«إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» (۵)

فَدَلَاهُمَا بِعُرْوٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجْرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِمَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ تَدَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَ أَقَلَّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ «۲۲»

ص: ۳۸

۱- ۱). «قاسمهما» از باب مفاعله، شاید رمز تأکید باشد.

۲- ۲). عیون الاخبار، ج ۱، ص ۱۹۶.

۳- ۳). توبه، ۶۲، ۷۴، ۵۶ و ۱۰۷.

۴- ۴). قلم، ۱۰.

۵- ۵). یوسف، ۱۱.

پس شیطان آن دو را با فریب و حيله به سقوط (و پرتگاه گناه) کشاند، پس چون از آن درخت (نهی شده) چشیدند، زشتی برهنگی شان برای آنان آشکار شد و به (پوشاندن خویش با) چسباندن برگ درختان بهشت بر خود پرداختند و خداوند ندایشان داد: آیا شما را از آن درخت نهی نکردم و به شما نگفتم که شیطان برای شما دشمنی آشکار است؟!

نکته ها:

«دلی» از «تدلیه»، به معنای نزدیک کردن است و اشاره به دلو و طناب برای وصول و رسیدن به هدفی است. گویا ابلیس با طناب غرور، آنها را به چاه فریب انداخت.

«يَخْصِفَانِ» از «خصف»، به معنای جمع کردن، دوختن و وصله کردن است.

خطاب خداوند با کلمه ی «ندا» آمده است، «نَادَاهُمَا»، ندا برای خطاب دور است، گویا آدم و همسرش با خوردن از درخت نهی شده، از قرب خدا دور شدند.

عده ای از مفسران مانند سید مرتضی، طبرسی و ابوالفتوح رازی می گویند: اخراج حضرت آدم از بهشت و آمدن به زمین، از باب مصلحت بود نه از جهت عقوبت و جزا. (۱)

پیام ها:

۱- زن و مرد، هر دو در تیررس وسوسه ی شیطانند. «فَدَلَاهُمَا»

۲- حربه ی شیطان، فریب و غرور است. «بِغُرُورٍ»

۳- تمایل به وسوسه های شیطان، همچون دستیابی به طنابی سست و کوتاه و سقوط در چاه گناه است. «فَدَلَاهُمَا»

۴- توجه نکردن به فران ها و ارشادات الهی مهم است، چه کم باشد چه زیاد. «فَلَمَّا ذَاقَا» در ارتکاب گناه، کوچک و بزرگ مطرح نیست، مهم گستاخی انسان است. لذا گاهی گناه اندک نیز باعث رسوایی و سقوط انسان می شود.

۵- برهنگی، نوعی کیفر الهی است، (نه نشانه ی کمال و تمدن). «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ»

ص: ۳۹

بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا...»

۶- گاهی سقوط گام به گام است؛ ابتدا ایجاد فکر انحرافی، «فَدَلَاهُمَا بِعُزُورٍ» سپس انجام منهیات و خوردن چیزهای ممنوع، «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ» و آنگاه سقوط و برهنگی. «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا»

۷- زشتی برهنگی و کرامت پوشش، جزو فطرت انسان است. «وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ»

۸- پوشش ارزش است، گرچه با ساده ترین وسیله باشد. «وَرَقِ الْجَنَّةِ»

۹- احکام و اوامر و نواهی و هشدارهای خداوند همواره در جهت رشد و تربیت انسان است. «نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا»

۱۰- حضرت آدم و حوا پس از خوردن از آن درخت ممنوعه، از جایگاه عالی خود دور شدند. «تِلْكَمَا الشَّجَرَةُ» و نفرمود: «هَذِهِ الشَّجَرَةُ»

۱۱- خداوند بدون اتمام حجت، کسی را توبیخ نمی کند. «أَلَمْ أَنْهَكُمَا ... أَقَلُّ لَكُمَا»

۱۲- در مسیر راه خدا، لازم است دشمنان را بشناسیم. «عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

۱۳- با آنکه دشمنی شیطان آشکار است؛ اما انسان از خطر و دشمنی او غافل می شود. «عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

«قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۲۳)

(آدم و حوا) گفتند: پروردگارا! ما بر خویشتن ستم کردیم و اگر ما را نبخشایی و رحم نکنی، قطعاً از زیانکاران خواهیم بود.

نکته ها:

شیطان و آدم هر دو نافرمانی کردند؛ اما شیطان نسبت به نافرمانی خود (ترک سجده)، به عدل و حکمت الهی اعتراض و استکبار کرد و برتری نژاد خود را مطرح ساخت و پشیمان هم نشد؛ اما حضرت آدم و حوا، به کار خلاف خود اعتراف کردند و از خداوند تقاضای

پیام ها:

۱- در برابر ستم هایی که به خود روا می داریم باید از خداوند استمداد جوییم و آنها را جبران کنیم. **قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا...**

۲- آدم و حوا، هم در تخلف شریک بودند، هم در جبران گذشته و عذرخواهی.

ذَاقَا

قَالَ رَبَّنَا

۳- هرگونه خلافی، ظلم به خویشتن است، چون مخالفت با فرمان خدا مخالفت با تکامل و سعادت واقعی خود است. **«ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا»**

۴- از آداب دعا و استغفار، ابتدا اعتراف به گناه است. **«قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا»**

۵- نخستین خواسته ی بشر از خدا، تقاضای عفو و رحمت بود. **«وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا»**

۶- مهم ترین مسأله برای گناهکار، مغفرت الهی است، سپس درخواست های دیگر. **«إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا»**

۷- عنایت و لطف و مهربانی خدا، جلوی خسارت ابدی را می گیرد. **إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا... لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ**

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ «۲۴»

(خداوند) فرمود: فرود آید، بعضی از شما دشمن بعض دیگرید و تا مدتی (معین) برای شما در زمین جایگاه و وسیله ی بهره گیری خواهد بود.

قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ «۲۵» (او) فرمود: در این زمین زندگی می کنید و در آن می میرید و از آن (برای محاسبه ی روز قیامت)، بیرون آورده می شوید.

ص: ۴۱

مخاطبان جمله ی «اهبطوا»، یا آدم و حوّا و ابلیس هستند و یا آدم و حوّا و ذریّه آنها. البته در یک جا ابلیس به تنهایی مورد خطاب قرار گرفته است، «فَاهْبِطْ مِنْهَا» (۱) و در جای دیگر آدم و حوّا، «قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا» (۲) که اگر جایگاه هبوط آنها یکی باشد، ممکن است «اهبطوا» جمع بین آنها باشد.

مراد از «هبوط»، آمدن به زمین است، زیرا به دنبال آن می فرماید: «وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرًّا»

گرچه خداوند توبه ی آدم و حوّا را پذیرفت، «فَتَابَ عَلَيْهِ» (۳)، ولی اثر وضعی گناه باقی است. اثر وضعی آن ترک اولی و نافرمانی آدم و حوّا، خروج از آن جایگاه بهشتی و هبوط به زمین بود. «اهبطوا»

پیام ها:

۱- از آثار وضعی خلاف و گناه نمی توان گریخت. «قَالَ اهْبِطُوا»

۲- گاهی عملکرد والدین، در هبوط و سقوط نسل آنان هم اثر می گذارد. «قَالَ اهْبِطُوا ...»

۳- بهشت آدم و حوّا، مکانی غیر از زمین و بالاتر و برتر از آن بود. «اهبطوا»

۴- دنیا جایگاه تنازع و تراحم و تضاد است و انسان ها به خاطر تراحم منافع و غرائز، با هم درگیر می شوند. «بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ»

۵- زندگی دنیوی و بهره وری از آن ابدی نیست. «إِلَى حِينٍ»

۶- انسان، پس از مرگ دوباره زنده خواهد شد. «مِنْهَا تُخْرَجُونَ» آدم از این ناراحت و غمگین بود که پنداشت دیگر به بهشت و زندگی جاوید نخواهد رسید، خداوند فرمود: «پس از زندگی دنیا می تواند به بهشت جاوید برسد».

۷- مدت و نهایت زندگی دنیوی برای بشر معلوم نیست. («حِينٍ» نکره آمده است)

ص: ۴۲

۱- ۱. اعراف، ۱۳.

۲- ۲. طه، ۱۲۳.

۳- ۳. بقره، ۳۷.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَلِكُمْ خَيْرٌ ذَلِكُمْ مِنَ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

ای فرزندان آدم! همانا بر شما لباسی فرو فرستادیم تا هم زشتی (برهنگی) شما را بپوشاند و هم زیوری باشد، و (لی) لباس تقوا همانا بهتر است. آن، از نشانه های خداست، باشد که آنان پند گیرند (و متذکر شوند).

نکته ها:

پس از نقل داستان حضرت آدم، خداوند در این سوره چهار بار (در این آیه و آیات ۲۷، ۳۱ و ۳۵)، فرزندان آدم و نسل بشر را خطاب قرار داده و به اموری همچون: حفظ لباس تقوا، فریب شیطان را نخوردن، در خوراکی ها و آشامیدنی ها و تجملات اسراف نکردن و پذیرفتن دعوت انبیا، سفارش کرده است.

«ریش»، به معنای پر پرندگان است که برای آنها، هم پوشش است و هم وسیله ی زیبایی، همچنین به لباسی که برای انسان نوعی زینت به حساب آید، ریش گفته می شود.

همه ی نعمت ها به دست خداوند است و از خزینه ی غیب الهی سرازیر می شود، چنانکه خداوند می فرماید: «وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۱) هیچ چیز نیست، جز آنکه گنجینه های آن نزد ماست و جز به اندازه ی معلوم، فرو نمی فرستیم. و می فرماید: «وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (۲)، وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ... (۳).

پس مراد از نزول لباس از سوی خداوند، آفرینش و قرار دادن آن در اختیار انسان است.

«أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا»

مراد از «لِبَاسُ التَّقْوَىٰ»، لباسی است که بر اساس تقوا، تواضع، پاکی و پاکدامنی باشد و به هر یک از خشیت، طاعت، عفت، حیا و عمل صالح نیز تعبیر شده است. (۴)

ص: ۴۳

۱-۱. حجر، ۲۱.

۲-۲. حدید، ۲۵.

۳-۳. زمر، ۶.

۴-۴. تفسیر منهج الصادقین.

۱- توجّه به نعمت های الهی، عامل عشق به خدا و دوری از غفلت است. قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

۲- لباس، زمانی نعمت الهی است که بدن را بپوشاند. «يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ»

۳- گرچه در تهیه ی لباس، علاوه بر عوامل طبیعی انسان ها نیز تلاش می کنند، ولی همه ی اینها به دست خداست. «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا»

۴- پوشش و پوشاندن کار خداست، «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي»، ولی برهنگی و برهنه کردن کار شیطان است. فَوَسْوَسَ ... لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا

۵- لباس، نعمت الهی است، «لِبَاسًا يُؤَارِي» و برهنگی و خلع لباس، کیفر گناه.

فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا»

۶- پوشش و آراستگی با پوشاک و لباس های زیبا، مطلوب و محبوب خداوند است. قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا ... وَ رِيشًا آراستن و زینت و بهره بردن از لباس های زیبا تا آنجا که به اسراف کشیده نشود، مانعی ندارد.

۷- معنویت در کنار مادّیت، تقوا در کنار زینت لازم است. «رِيشًا وَ لِبَاسًا التَّقْوَى»، و گرنه لباس می تواند وسیله ی: اسراف، تکبر، فساد، خودنمایی، مدپرستی، شهوترانی، فخرفروشی و امثال آن شود.

۸- آن گونه که در لباس مادی، پوشش عیوب، حفاظت از سرما و گرما و زیبایی مطرح است، تقوا هم عامل پوشش عیوب است، هم نگهدارنده از گناه و هم مایه ی زیبایی معنوی انسان می باشد. «لِبَاسُ التَّقْوَى»

۹- از خاک، پنبه می روید، از حیوان، پشم تولید می شود و از آب دهان کرم، ابریشم، اینها همه از آیات الهی است که می تواند مایه ی تذکر و بیداری انسان باشد. «ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ»

بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِمَّنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

ای فرزندان آدم! مبادا شیطان فریبتان دهد، آنگونه که پدر و مادر (نخستین) شما را از بهشت بیرون کرد، (با وسوسه ی خوردن از آن درخت) لباس را از تن آن دو بر کند تا عورت هایشان را بر آنان آشکار سازد. همانا شیطان و گروهش شما را از آنجا که شما آنها را نمی بینید می بینند. ما شیاطین را دوستان و سرپرستان کسانی که ایمان نمی آورند قرار دادیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، از لباس به عنوان نعمت یاد کرد، اینجا هشدار می دهد که مواظب باشید شیطان این لباس و نعمت را از شما نگیرد.

شیطان گرچه اهل ایمان را نیز وسوسه می کند و به لغزش می اندازد، ولی نمی تواند ولایت و سلطه ای کامل بر آنها پیدا نماید، «وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُم مِّنْ سُلْطَانٍ» (۱) زیرا مؤمن، با توبه و پناه بردن به خدا نجات می یابد. آری، شیطان تنها بر کافران سلطه دارد.

از این که ما شیطان را نمی بینیم گمان نکنیم که او هم ما را نمی بیند، بلکه او در هر مکان که زمینه ی گناه فراهم باشد حاضر است و بدنبال فتنه و فریب می باشد.

پیام ها:

۱- از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. «كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم»

۲- خود را بیمه شده و به دور از انحراف ندانیم، حضرت آدم که مسجود فرشتگان بود، با فریب شیطان از جایگاه خود دور شد. أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم ...

۳- برهنگی و کشف حجاب، عامل خروج از جایگاه قرب الهی است. «فَأَخْرَجَ

ص: ۴۵

۴- هرگونه برنامه و تبلیغاتی که به برهنگی بیانجامد، شیطانی است. لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ ... يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا

۵- هدف شیطان، برهنگی زن و مرد در برابر یکدیگر است. «لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا»

۶- شیطان تنها نیست، بلکه گروه و ایادی دارد. «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وَجُنُودُ إِبْلِيسَ» (۱)

۷- چون شیطان را نمی بینیم، از او غافل نباشیم و همیشه آماده باشیم. لَا يَفْتِنَنَّكُمُ ... لَا تَرَوْنَهُمْ زیرا فریبندگی شیطان به خاطر ناپیدایی اوست.

۸- برهنگی، نشانه ی عدم ایمان و سلطه ی شیطان است. يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا ... أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

۹- سلطه ی شیطان، به خاطر اعمال خود انسان است. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

۱۰- سنت خداوند آن است که شیطان بر کافران و منکران حاکم شود. «إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

۱۱- ایمان به خداوند، مانع ولایت و حاکمیت شیطان بر انسان می شود. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَ اللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ «۲۸»

و هرگاه کار زشتی کنند، (در توجیه آن) گویند: ما پدران خود را بر این کار یافتیم و خداوند ما را به آن دستور داده است. بگو: خداوند هرگز به کارهای زشت فرمان نمی دهد. آیا چیزی را که نمی دانید به خدا نسبت می دهید؟!

در تفاسیر می خوانیم که این آیه مربوط به برهنگی، مشرکان در حال طواف است که در جاهلیت مرسوم بوده است. آنان این کار را به تقلید از نیاکان خود انجام می دادند؛ اما مدعی می شدند که خداوند دستور داده اینچنین طواف کنند!

زشتکاران از نیاکان خود تقلید می کنند و شرک خود را به خدا نسبت می دهند و می گویند:

«لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (۱)، «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ» (۲) این خواست خداوند بوده که ما مشرک شدیم و می پنداشتند چون خدا به آنان مهلت داده، پس یا راضی به فحشا و زشتی های آنان است و یا به آن فرمان داده است.

در این آیه، آنها ابتدا نیاکان خود را مطرح کردند، «وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» سپس فرمان خدا را «وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا»، شاید به این دلیل باشد که کار نیاکان، نزد آنان مهم تر از فرمان خداست.

پیام ها:

۱- توجیه گناه، بزرگ تر از خود گناه و نشانه ی سلطه و نفوذ شیطان است. «أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ ... قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» چه توجیه اجتماعی (نیاکان) و چه توجیه مذهبی (امر خدا به زشتی ها).

۲- پابندی به روش زشت و غلط نیاکان و بدعت در دین، نشانه ولایت شیطان و عدم ایمان است. «إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ ... إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا ...»

۳- فساد و زشتی برخی اعمال، روشن و فطری است. «فَاحِشَةً» (فاحشه) به گناهی گفته می شود که قباح و زشتی آن روشن باشد)

۴- گاهی انحرافات انسان، برای نسل های بعدی الگو می شود و منحرفان، بار گناه نسل های آینده را نیز به دوش می کشند. «وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا»

۵- روش گذشتگان، همیشه ارزشمند نیست و تقلید نابجا از پیشینیان ممنوع

است. «قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا»

۶- خداوند در هیچ زمانی به زشتی فرمان نمی دهد. وَاللَّهُ أَمَرَنَا ... إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ (پاسخ فعل ماضی را با فعل مضارع می دهد تا نشانه ی استمرار باشد)

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ «۲۹»

بگو: پروردگارم به عدل و داد فرمان داده و اینکه نزد هر مسجدی (هنگام نماز) روی خویش را به سوی او بدارید و او را بخوانید، در حالی که دین را برای او خالص می سازید. آنگونه که شمارا در آغاز آفرید، باز خواهید گشت.

نکته ها:

«قسط»، در برابر تبعیض است، یعنی حق هر کس را به خودش بدهند، نه دیگری.

در این آیه، مفاهیم متعددی مطرح شده است؛ تربیت «رَبِّي»، عدالت «القسط»، عبادت «أَقِيمُوا»، جماعت «وُجُوهَكُمْ»، وحدت «مسجد»، دعا «وَادْعُوهُ»، نیت و اخلاص «مُخْلِصِينَ لَهُ»، و حشر و قیامت «تَعُودُونَ».

مرحوم طبرسی، «وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» را امر به دعا و تضرع خالصانه پس از نماز می داند. امام صادق علیه السلام فرمود: «تسبیح حضرت زهرا علیها السلام بعد از هر نماز، بهتر از هزار رکعت نماز است». (۱)

معاد، جسمانی است. آن گونه که ذرات خاک، از راه غذا در شما جمع شده است، استخوان های پوسیده شما نیز در قیامت جمع می شود. «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ» همان قدرتی که شما را از یک سلول و اسپرم آفرید، بقایای شما را هم می تواند در قیامت احیا کند. در روایتی نیز می خوانیم که مراد از «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»، یعنی بر همان اعتقادی که مرده اید برانگیخته می شوید؛ مؤمن بر ایمان و کافر بر کفر. «المؤمن علی ایمانه و الکافر علی کفره» (۲)

ص: ۴۸

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

در حدیث می خوانیم: «در قیامت مردم عریان و پابرهنه محشور می گردند» (۱) همانند روزی که از مادر متولد شده اند.

پیام ها:

۱- انسان، مأمور به قسط و عدالت است. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» و کردار زشت، خارج از دایره ی قسط است. لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ ... أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ

۲- پایبندی خالصانه به دین، زمینه ی گسترش قسط و عدل است. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ»

۳- جلوگیری از تبعیض، در کنار عبادت مطرح است و عبادت و نماز، همراه قسط ارزش بیشتری دارد. «بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا»

۴- تربیت صحیح، در نظام عادلانه است و قسط، از شئون ربوبیت الهی. «أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ»

۵- دین، دربردارنده ی ابعاد اجتماعی، عبادی و اعتقادی انسان است. أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا ... وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

۶- مسجد، پایگاه اخلاص است، نه ریا و شرک. أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ...

مُخْلِصِينَ

۷- یکی از شرایط دعا، خلوص نیت است. «وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ»

۸- توجه و ایمان به معاد، عامل اقامه ی قسط و اخلاص انسان است. «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»

۹- آفرینش نخستین، دلیل امکان معاد است. «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»

ص: ۴۹

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

(خداوند) گروهی را هدایت فرمود، و (لی) گروهی، گمراهی بر آنان سزاوار است، زیرا آنان به جای خداوند، شیطان ها را سرپرست خویش گرفته اند و می پندارند که آنان راه یافته گانند.

پیام ها:

۱- هدایت کار خداست، «فَرِيقًا هَدَىٰ» ولی گمراهی، به خاطر سوء انتخاب خود ماست. «اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ»

۲- تا زمانی که از خدا نبریده ایم، و سوسه های شیطان با یاد او و توبه قابل جبران است، «مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا»
(۱) ولی بریدن از خدا سبب افتادن در دام شیطان و سلطه ی او می شود که قابل جبران نیست. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ»

۳- انسان آزاد است و می تواند ولایت الهی را انتخاب کند یا ولایت شیطان را.

«إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ»

۴- دیدگاه منحرفان، واقع بینانه نیست، بلکه خیال پردازانه است. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ»

۵- انحراف فکری و جهل مرکب، (گمراه بودن ولی خود را در راه حق دیدن)، از بدترین انحرافات است. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا. الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۲)

ص: ۵۰

۱- ۱. اعراف، ۲۰۱.

۲- ۲. کهف، ۱۰۳-۱۰۴.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

ای فرزندان آدم! نزد هر مسجد (به هنگام نماز، لباس و) زینت های خود را بگیرید و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید، همانا خداوند اسرافکاران را دوست ندارد.

نکته ها:

شاید بتوان گفت: آنچه در قرآن با خطاب «يَا بَنِي آدَمَ» بیان می شود، مربوط به تمام انسان ها و همه ی ادیان و از مشترکات آنان است.

قرآن به مال و فرزند، «زینت» گفته است، «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱) بنابراین ممکن است آیه بیانگر این باشد که مال و فرزند خود را هنگام رفتن به مسجد همراه داشته باشید، تا با مال، به حل مشکلات اقتصادی مسلمانان پردازید و با حضور فرزند در مساجد و جماعات، مشکلات تربیتی نسل آینده را حل کنید.

در روایات، امام جماعت عادل، آراستگی ظاهر، عطر زدن و لباس زیبا پوشیدن به هنگام نماز، بلند کردن دستان به هنگام رکوع و سجود، شرکت در نماز عید و نماز جمعه، از جمله مصادیق زینت شمرده شده اند. (۲)

امام مجتبی علیه السلام به هنگام نماز و حضور در مسجد، بهترین لباس خود را می پوشید و می فرمود: «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ فَاتَّجَمَّلْ لِرَبِّي»، خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد، و من لباس زیبای خود را برای پروردگارم می پوشم و آنگاه این آیه را تلاوت می فرمودند. (۳)

خداوند زیبایی و زینت را دوست دارد و گرنه به آن امر نمی فرمود، «خُذُوا زِينَتَكُمْ» چنانکه اسلام، آیین فطری است و انسان نیز فطرتاً از زینت لذت می برد.

با زینت به مسجد رفتن، احترامی است به بندگان خدا، به عبادت خدا و همچنین سبب

ص: ۵۱

۱- ۱. کشف، ۴۶.

۲- ۲. تفاسیر نورالثقلین، منهج الصادقین و اثنی عشری.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

ایجاد جاذبه و ترغیب عملی دیگران است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: «اموال، ودیعه و امانت الهی در دست انسان است و مصرف باید دور از اسراف باشد». (۱)

گرچه استفاده از زینت و طعام، امری فطری و طبیعی است، ولی در شرایط خاص مانند وجود نیازمندان و محرومان، باید با آنان همدردی کرد. لذا در تاریخ می خوانیم که نوع لباس امام صادق علیه السلام که مردم در رفاه نسبی به سر می بردند با لباس امام علی علیه السلام که مردم فقیر و نادر بودند، متفاوت بود، چون شرایط اجتماعی هر کدام فرق داشت. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «کسی که رزق یک روز خود را داشته باشد، ولی قانع نباشد و از مردم سؤال و تکدی کند، از مسرفان است». (۳)

اسراف در غذا و پرخوری، منشأ بسیاری از بیماری های جسمی و روحی و مایه ی سنگدلی و محروم شدن از چشیدن مزه ی عبادت است. چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «المعدة بيت كل داء» معده، کانون هر بیماری است. پزشکی مسیحی پس از شنیدن این آیه و حدیث گفت:

تمام علم طب، در این آیه و این سخن پیامبر شما نهفته است. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «آنچه باعث از بین رفتن مال و زیان رساندن به بدن باشد، اسراف است». «أثمنا الاسراف فيما أتلّف المال و اضرّ بالبدن» (۵) و در روایت دیگری می خوانیم: «آن چه در راه خدا مصرف شود هر چند بسیار زیاد باشد، اسراف نیست و آنچه در راه معصیت خدا استفاده شود، هر چند اندک باشد، اسراف است». (۶)

پیام ها:

۱- مسجد که پایگاه مسلمانان است، باید آراسته، زیبا و با جاذبه باشد. «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»

۲- بهترین و زیباترین لباس، برای بهترین مکان است. «خذوا زینتکم عند کلّ مسجد»

ص: ۵۲

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). تفسیر اثنی عشری.

۳- ۳). تفسیر فرقان.

۴- ۴). تفسیر مجمع البیان.

۵- ۵). کافی، ج ۶، ص ۴۹۹.

۶- ۶). تفسیر منهج الصادقین.

۳-اسلام، هم به باطن نماز توجه دارد، «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۱)، هم به ظاهر آن.

«زِينَتِكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» آری، در اسلام، ظاهر و باطن، دنیا و آخرت بهم آمیخته است.

۴-زینت، اگر چه در نماز فردی هم ارزش است؛ اما در اجتماع و مسجد، حساب ویژه ای دارد. «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»

۵-اول نماز، آنگاه غذا. «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا» اول توجه به روح و معنویت، آنگاه توجه به جسم.

۶-صرفه جویی، محبوب خداوند است و بهره گیری از زینت و غذا باید دور از اسراف باشد. «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفَصَّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (۳۲)

بگو: چه کسی زینت هایی را که خداوند برای بندگانش پدید آورده و (همچنین) رزقهای پاکیزه و دلپسند را بر خود حرام کرده است؟ بگو: این (نعمت ها) در زندگی دنیا برای مؤمنان است، (اگر چه کافران هم بهره مندند)، در حالی که روز قیامت مخصوص (مؤمنان) است. ما این گونه آیات خود را برای گروهی که می دانند به تفصیل بیان می نمائیم.

نکته ها:

این آیه، زینت را برای انسان حلال می شمرد. قرآن، یکی از نعمت های خداوند را، زینت آسمان ها به ستارگان جهت تماشای تماشاگران می داند، «زَيْنَاهَا لِلنَّاطِرِينَ» (۲) اما باید علاقه ی به زینت، انسان را به هلاکت نکشد و بهره گیری از آن کنترل شده باشد، لذا قرآن،

ص: ۵۳

۱-۱. مؤمنون، ۲.

۲-۲. حجر، ۱۶.

نشان دادن زینت زنان را جز برای شوهرانشان و محرم های آنان، حرام می داند. «لَا يُدِينُ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ» (۱)

عثمان بن مظعون، خدمت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و از تصمیم خود نسبت به اخته و مقطوع النسل کردن خود و عزلت و فاصله گرفتن از همسر و خانواده و اجتماع خبر داد. آن حضرت به شدت او را از این کار منع کرد و فرمود: «برای کنترل شهوت، روزه بگیر و به جای ریاضت و رهبانیت مردود به مسجد برو و در انتظار نماز بنشین و به جای بیابان گردی، در جبهه های جنگ و حج و عمره شرکت کن، از همسر و عطریات استفاده کن و از اموال خود به محرومان بده و از حرام ها دوری و هجرت کن، این راه و روش من است و هر که از این روش اعراض کند و توبه نکند، فرشتگان از ورود او به حوض کوثر منع خواهند کرد.» (۲)

عاصم بن زیاد نیز تصمیم گرفت شیوه ی زندگی خود را تغییر داده و از حلال ها و لذت ها کناره گیرد. حضرت علی علیه السلام آن تفکر را محکوم کرد، و هنگامی که از آن حضرت پرسید:

پس چرا خودتان این همه ساده زندگی می کنید؟ امام در پاسخ فرمود: من رهبر جامعه ام، خداوند بر رهبران لازم کرده که سطح زندگی خود را در سطح افراد ضعیف جامعه نگهدارند و در غم دیگران شریک باشند. (۳)

حضرت علی علیه السلام در برخورد با خوارج متحجر، هنگام اعزام نماینده ی خود ابن عباس به سوی آنان، به او دستور می دهد بهترین لباس ها را بپوشد و خود را معطر و خوشبو ساخته و با اسبی زیبا نزد آنها برود. (۴)

بعضی آیه را این گونه تفسیر کرده اند که رزق و زینت دنیا، آمیخته با انواع تلخی هاست، ولی رزق و زینت آخرت، بی غصه و خالص است.

پیام ها:

۱- پیامبر، مسئول مبارزه با بدعت ها است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ»

ص: ۵۴

۱- ۱. نور، ۳۱.

۲- ۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳- ۳. کافی، ج ۱، ص ۴۱۰.

۴- ۴. تفسیر منهج الصادقین.

۲-اسلام، با زهد نابجا و ریاضت نامشروع و رهبانیت، مخالف است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ»

۳-اصل در بهره گیری از زینت ها و طیبات، مباح بودن است، مگر دلیلی خاص بر حرمت آنها باشد. «مَنْ حَرَّمَ»

□
۴-استفاده ی مناسب از زینت و ترغیب مردم به آن، ارزشمند است. «زِينَةَ اللَّهِ» زیرا زینت به خدا نسبت داده شده است.

□
۵-راه رسیدن به خدا، ترک امور حلال و طیب نیست، بلکه استفاده ی بجا و رعایت قسط و عدل است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ ...»

۶-اسلام، هماهنگ با فطرت و آیین اعتدال است، به نیازهای طبیعی پاسخ مثبت می دهد، آنچه را مفید است حلال می شمرد و از آنچه ضرر دارد نهی می کند.

مَنْ حَرَّمَ ... أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ

□
۷-زینت، همچون غذا، مورد نیاز انسان است. (زینت در کنار خوارکی ها مطرح شده است) زِينَةَ اللَّهِ ... وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

۸-هدف اصلی از آفریدن نعمت ها، استفاده بردن و برخورداري مؤمنان از آنهاست، گرچه کافران نیز بهره می برند. «قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» البته در جای دیگر می فرماید: «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهُمْ لِنَبْلُوهُمْ أَتَيْهِمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»
(۱) هر آنچه روی زمین است، زینت آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدام یک بهتر عمل می کنند.

۹-در بهره برداری از نعمت های دنیوی، مؤمن و کافر یکسانند، ولی کامیابی قیامت مخصوص مؤمنان است. «لِلَّذِينَ آمَنُوا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

□
۱۰-علم و عالم، جایگاه ویژه ای نزد خدا دارند. «كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

ص: ۵۵

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

(ای پیامبر!) بگو: همانا پروردگارم کارهای زشت و زنده، چه آشکار و چه پنهان، و گناه و ستم و سرکشی به ناحق و شریک قرار دادن چیزی برای خدا که او دلیلی بر حقایق آن نازل نکرده، و نسبت دادن آنچه را نمی دانید به خداوند، (همه را) حرام کرده است.

نکته ها:

«فواحش» جمع «فأحش» ، گناهی که زشتی آن بر همه ی افراد آشکار است، همچون زنا و چون در جاهلیت انجام پنهانی آن را روا می داشتند، این آیه حرمت آن را تأکید می نماید.

«اثم»، گناهی است که سقوط انسان را در پی داشته باشد و «بغی»، تجاوز به حق دیگران است. این آیه، انواع گناهان اعتقادی و زبانی را در بر دارد.

در روایات، مراد از گناه باطنی، پذیرش ولایت رهبران ستمگر دانسته شده است. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «کسی که بدون علم و آگاهی حکمی صادر کند، فرشتگان آسمان و زمین او را لعن می کنند». (۲)

زراره از امام صادق علیه السلام پرسید: حجّت خداوند بر بندگانش چیست؟ حضرت فرمودند:

«أن يقولوا ما يعلمون و يقفوا عند ما لا يعلمون» (۳) تنها آنچه را می دانند بگویند و اگر نمی دانند، سکوت کرده و بازایستند.

پیام ها:

۱- تحریم های الهی، در مسیر تربیت و رشد و تکامل انسان است. «حَرَّمَ رَبِّي»

۲- حلال ها بسیار است، ولی حرام ها اندک و محدود که موارد آن در قرآن و

ص: ۵۶

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۳- ۳. تفسیر فرقان.

روایات بیان شده است. **إِنَّمَا حَرَّمَ ... أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ**

۳- گناه، گناه است و قبح ذاتی و عقلی دارد، گرچه مردم نفهمند. «وَمَا بَطَّنَ»

۴- مشرکان، برای اعتقاد خود استدلالی ندارند. «لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۵- در تبلیغ و نهی از منکر، ابتدا راههای حلال و معروف ارائه شود، سپس نهی از منکرات و اعلام کارهای حرام. (آیه ی قبل حلال ها را بیان کرده، این آیه محرمات را). **قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ ... إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي**

۶- برهان و استدلال، نوعی افاضه و لطف الهی است که بر عقل و جان القا می شود. «مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۷- استناد هر چیز به خداوند باید متکی بر علم و دلیل باشد. «مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا» آری، هرگونه ادعایی به خصوص در مورد هستی باید با دلیل و منطق باشد.

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ» (۳۴)

و برای هر امتی اجل و سرآمدی است. پس هرگاه اجلشان فرا رسید، نه می توانند لحظه ای تأخیر اندازند و نه پیشی گیرند.

نکته ها:

بر اساس این آیه از قرآن، نه تنها افراد، بلکه دولت ها، ملت ها، امت ها و تمدن ها نیز سرآمد و اجلی دارند.

اجل چون فرو آید از پیش و پس

پس و پیش نگذاردت یک نفس

پیام ها:

۱- به دنیا و عناوین آن مغرور نشویم و از حرام ها پرهیز کنیم. **إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي ... لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ**

۲- در هستی، هیچ تحوّل، تصادفی و خارج از تدبیر و نظم دقیق و حساب شده ی

الهی نیست. بر امت ها نیز قوانینی حاکم است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۳- فرصت و امکاناتی که در دست ماست، رفتنی است، پس تا حدّ توان، صحیح ترین استفاده را بکنیم. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۴- ستمگران، مهلت الهی را نشانه ی لطف او بر خود ندانند. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» زیرا زمان آنان هم سر خواهد آمد، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا» (۱)

۵- مجاهدان راه خدا، به خاطر سلطه ی طاغوتیان، گرفتار یأس نشوند. تلاش کنند، چون طاغوت ها نیز رفتنی هستند. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۶- پیوسته گروه هایی به قدرت می رسند، آزمایش می شوند و محو می گردند.

«فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»

«يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (۳۵)

ای فرزندان آدم! هر گاه پیامبرانی از خودتان به سوی شما بیایند که آیات مرا بر شما باز گو کنند (از آنها پیروی کنید)، پس کسانی که تقوا و صلاح پیشه کنند، هیچ ترسی بر آنان نیست و آنان اندوهگین نمی شوند.

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (۳۶)

و کسانی که آیات ما را تکذیب و از روی استکبار از آن سرپیچی، آنان همدم آتشند و همیشه در آن خواهند بود.

ص: ۵۸

«خَوْفٌ» و ترس، مربوط به امور آینده و در مقابل امتیّت و آسایش است؛ اما «حزن» و اندوه، مربوط به گذشته و آنچه از دست رفته می باشد و در مقابل سرور و شادمانی است. (۱)

پیام ها:

۱- از سنت های الهی، ارسال رسولان برای بیان وحی الهی است. يَا تَيْنَكُمْ ...

يَقُصُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي

۲- از راههای نفوذ و تأثیر سخن، سنخیت پیام آور با خود مردم است. «مِنْكُمْ»

۳- انسان، آزاد و دارای اختیار است و سرنوشتش در گرو گرایش و عمل خود اوست. «فَمَنْ اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ»

۴- متقی، اصلاح گر و دارای فعالیت مثبت است، نه گوشه گیر. «اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ»

۵- تقوا و خودسازی باید قبل از اصلاح دیگران باشد و اصلاح گران باید خود متقی باشند. «اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ»

۶- مؤمنان و پیروان واقعی انبیا، آنانند که اهل تقوا و اصلاح باشند. يَا تَيْنَكُمْ رُسُلٌ ...

فَمَنْ اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ وَ نَفَرَمُود: «فمن آمن بهم»

۷- آرامش حقیقی در سایه ی تقوا و اصلاح است. «اتَّقَىٰ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

۸- پیامد تکذیب، تکبر و سرپیچی از انبیا، عذاب ابدی و دوزخ است.

اسْتَكْبَرُوا ... أَصْحَابُ النَّارِ ... فِيهَا خَالِدُونَ

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَٰئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُم مِّنَ الْكِتَابِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَ شَهِدُوا عَلَيْنَا أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند دروغ بنهد، یا آیات او را تکذیب کند؟ آنان بهره‌ی خود را از (دنیا به مقداری که در) کتاب (الهی که برای آنان نوشته شده) خواهند برد، تا آنکه چون فرستادگان ما برای گرفتن جانیشان به سراغ آنان آیند، گویند: کجاست آنچه (و آنکه) به جای خداوند می خواندید؟ گویند: همه از دید ما ناپدید و نابود شدند. و آنان علیه خود شهادت می دهند که کافر بوده اند.

نکته ها:

مراد از افترا بر خداوند در آیات قرآن، معمولاً شرک به خداوند است. (۱) البتّه حلال و حرام کردن چیزی بدون دلیل هم بدعت و افترای بر خداست، چنانکه تکذیب پیامبران نیز نوعی نسبت دروغ به خدا دادن است.

در قرآن، ۱۵ مرتبه افرادی به عنوان ظالم ترین مردم معرّفی شده اند، یعنی کسانی که هم به خود و شخصیت خود ظلم کرده اند و هم به اجتماع، و ریشه‌ی همه‌ی آنها شرک، کفر و عناد بوده است. (۲)

عبارت «نَصَبَ بِيَهُمْ مِنَ الْكِتَابِ»، شامل رزق و روزی، حیات و مرگ، سعادت و شقاوت در دنیا و جزای اعمال و عقوبات در روز قیامت می شود که در لوح محفوظ الهی ثبت شده است. (۳)

پیام ها:

۱- تکذیب و افترای بر خدا و بدعت گذاری، بزرگ ترین ستم است. «فَمَنْ أَظْلَمُ»

۲- هر انسانی دارای نصیب و بهره‌ای ثبت شده و حتمی در دنیا است. «يُنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ»

۳- فرشتگانی مأمور قبض روح هستند. «رُسُلَنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ»

۴- روح، تمام حقیقت انسان است. «يَتَوَفَّوْنَهُمْ» و فرمود: «يَتَوَفَّوْنَ انْفُسَهُمْ»

ص: ۶۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۱۸۴.

۳-۳. تفسیر اثنی عشری.

۵- انسان، با دیدن نشانه های مرگ، از خواب غفلت بیدار می شود و با مأموران قبض روح گفتگو دارد، ولی چه سود؟ **يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا ... قَالُوا**

۶- نخستین مرحله ی بازپرسی انسان، از لحظه ی مرگ آغاز می شود. **«أَيْنَ مَا كُنْتُمْ»**

۷- از نخستین سؤالات در قیامت، سؤال از معبود است. **«أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ»**

۸- غیر خدا، سرابی بیش نیست و مشرکان هنگام مرگ، به پوچی تمامی معبودها اقرار می کنند. **«قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا»**

۹- اولین قاضی در قیامت، وجدان انسان است. **«شَهِدُوا عَلَيَّ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ»**

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ» (۳۸)

(خداوند، پس از اعترافشان به کفر در لحظه ی مرگ) می فرماید: شما نیز در میان گروه هایی از جنّ و انس، که پیش از شما بوده اند، به دوزخ داخل شوید. هرگاه گروهی وارد (جهنّم) شود، گروه هم کیش خود را لعن و نفرین کند، تا آنکه همه یکجا در دوزخ بهم برسند. آنگاه گروه متأخر دربارۀ ی گروه قبلی گوید: خدایا! اینان بودند که ما را گمراه کردند، پس عذابی دو چندان از آتش دوزخ برایشان بیاور (کیفری برای گمراهی خودشان و کیفری برای گمراه ساختن ما. خداوند) می فرماید: برای هر کدام، (عذابی) دو برابر است، ولی نمی دانید.

نکته ها:

از صحنه های تکان دهنده ی قیامت، گفتگوی دوزخیان با یکدیگر، به ویژه با سران و

بزرگانی است که سبب جهنمی شدن آنان شده اند. به همین جهت آنجا دوستان بی تقوا نیز با هم دشمن می شوند. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (۱)، گاهی هم تقاضا می کنند که عاملان گمراهی خود را ببینند و پایمالشان کنند. «أَرَأَى الَّذِينَ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَفْدَامِنَا» (۲) و گاهی اطاعت از بزرگان را عامل سقوط خویش می دانند.

«أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا» (۳) اما انسان دارای اختیار و آزادی عمل است و نمی تواند انحراف و خطای خود را تنها به گردن دیگران اندازد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «مراد از رهبران «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا»، رهبران فاسد و ائمه ی ظلم و جور می باشد». (۴)

در قیامت رهبران جور و پیروان آنها، هر کدام دو برابر عذاب می شوند، زیرا قرآن در پاسخ تقاضای منحرفان برای عذاب دو برابر رهبران خود می فرماید: هم رهبران دو برابر کیفر دارند و هم پیروان آنها، «لِكُلِّ ضَالٍّ عَذَابٌ» رهبران، چون هم خود منحرف شدند و هم دیگران را منحرف کردند و اما پیروان آنها نیز هم برای انحراف خود و هم برای این که با پیروی و حمایت خود به رهبران باطل رونق دادند.

پیام ها:

۱- در بهشت، کینه و دشمنی نیست، سراسر صلح و صفاست ولی در جهنم، افراد یکدیگر را لعن و نفرین می کنند. «لَعْنَتْ أُخْتَهَا» چنانکه در آیه ی ۲۵ سوره ی عنکبوت می خوانیم: «يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا»

۲- جنّ نیز مانند انسان، تکلیف دارد و گنهکاران هر دو سرنوشتی مشابه دارند و در یک دوزخ قرار می گیرند. الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ ... لَعْنَتْ أُخْتَهَا

۳- کفار، یکباره وارد دوزخ نمی شوند، بلکه به ترتیب و نوبت. «كُلَّمَا دَخَلَتْ»

۴- ولایت ها، محبت ها و حمایت های غیر الهی، در قیامت به کینه و نفرین و

ص: ۶۲

۱- ۱. زخرف، ۶۷.

۲- ۲. فضلت، ۲۹.

۳- ۳. احزاب، ۶۷.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

دشمنی تبدیل می شود. «لَعْنَتْ أُخْتَيْهَا»

۵- در قیامت، همه می کوشند تا گناه خود را به گردن دیگری اندازند یا برای خود شریک جرم پیدا کنند. «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا»

۶- گاهی انسان کیفرهایی می بیند که خود آگاه نیست. «وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ»

وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ «۳۹»

و گروه پیشگام (در عذاب)، به پیروان خود می گویند: شما هیچ برتری بر ما ندارید، پس عذاب را به خاطر آنچه کسب می کردید، بچشید.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ «۴۰»

همانا کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و مستکبرانه از آن اعراض کردند، درهای (رحمت) آسمان به روی آنان باز نمی شود و به بهشت وارد نمی شوند، تا آنکه شتر از سوراخ سوزن بگذرد (یعنی نشدنی است)، و این گونه مجرمان را کیفر می دهیم.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: «اعمال و ارواح مؤمنان به سوی آسمان برده می شود و درهای آسمان به روی آنان گشوده می شود؛ اما ارواح و اعمال کافران را که به آسمان بالا می برند ناگهان ندا داده می شود که «اهبطوا الى السجین» آن را به سوی دوزخ پایین ببرید». (۱)

«جمل»، یا به معنای شتر است، یا طناب ضخیمی که با آن کشتی را در ساحل مهار می کنند.

ص: ۶۳

امّا در اینجا چون مقصود بیان محال بودن ورود کفار به بهشت است، معنای شتر و عبور شتر از سوراخ سوزن، مناسب تر است. در تفسیر نمونه می خوانیم: کلمه ی «جَمِيل» بیشتر در معنای شتر استعمال شده است و با توجه به روایات، این معنا تناسب بیشتری دارد.

در انجیل لوقا نیز آمده است: «ورود شتر به سوراخ سوزن، آسان تر از ورود سرمایه داران و دولت مردان به ملکوت اعلی است.» (۱)

شاید بتوان از ظاهر آیه ی ۴۰ استفاده کرد که بهشت در آسمان هاست و برای ورود به بهشت باید از درهای آسمانی گذشت. (۲)

حضرت علی علیه السلام فرمود: «درهای آسمان در پنج موقع باز است: هنگام نبرد مجاهدان اسلام، زمان نزول باران، هنگام تلاوت قرآن، موقع فجر و وقت ندای اذان.» (۳)

بر خلاف آنکه درهای رحمت آسمان و زمین به روی مؤمنان با تقوا باز می شود، «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۴)، درهای آسمانی به روی کافران معاند و تکذیب گر بسته شده و گشوده نمی شود. لَا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ ...

پیام ها:

۱- در قیامت رهبران گمراه، پیروان خویش را شریک خود در عذاب می دانند.

قَالَتْ أَوْلَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ ...

۲- اعمال و رفتار انسان، در نزول رحمت الهی و عدم نزول آن مؤثر است. كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ ...

۳- تکذیب آیات الهی و نپذیرفتن معارف دین، سبب مسدود شدن تمام درهای رحمت و ورود به بهشت است. لَا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ ... وَ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

۴- سنت الهی، محروم کردن مجرمان از رحمت خویش در قیامت است. لَا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ ... وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

ص: ۶۴

۱- ۱). انجیل لوقا، باب ۱۸، آیه ۲۴.

۲- ۲). تفاسیر المیزان و کبیر.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴). اعراف، ۹۶.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

برای مجرمان، در جهنم بسترهایی است و از بالای سرشان پوشش هایی (از آتش)، و این گونه ستمگران را کیفر می دهیم.

نکته ها:

«مهاده» از «مهد»، به معنای بستر است. تعبیر به «مهاده» برای دوزخیان، نوعی تمسخر و استهزای آنان است، یعنی آرامگاه شان دوزخ است. (۱) «غواش» جمع «غاشیه»، به معنای پوشش است و به خیمه نیز گفته می شود.

خداوند از گروه عنود و اعراض کننده، در آیه ی ۳۷ این سوره به عنوان کافر، در آیه ۴۰ به عنوان مجرم و در اینجا به عنوان ظالم یاد کرده است، زیرا آنکه آیات الهی را تکذیب کند، شایسته همه ی این القاب است. چنانکه در آیه ۲۵۴ سوره ی بقره می خوانیم: «وَ الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از تلاوت این آیه فرمودند: «جهنم دارای طبقاتی از بالا و پائین است که معلوم نیست طبقات بالا بیشتر است یا طبقات پائین و کافران در میان طبقات قرار داشته و همواره در فشار می باشند. همچنین حضرت فرمودند: زیرا انداز و روانداز کافران در قبر، آتش جهنم است». (۲)

پیام ها:

۱- دوزخ، سراسر وجود کفار را از همه ی طرف فرامی گیرد. لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ ...

غَوَاشٍ چنانکه در آیات دیگر نیز می خوانیم: «وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ» (۳)، «لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ» (۴) و «يَوْمَ يَغْشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ» (۵)

ص: ۶۵

۱- ۱. تفسیر فی ظلال القرآن.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۳- ۳. عنکبوت، ۵۴.

۴- ۴. زمر، ۱۶.

۵- ۵. عنکبوت، ۵۵.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، (هر اندازه عمل کرده اند می پذیریم، زیرا) هیچ کس را جز به مقدار توانش تکلیف نمی کنیم.

آنان همدم بهشتند، همانان در آن جاودانند.

پیام ها:

۱- بهشت جاودان، پاداش پیوند ایمان و اعمال صالح است. وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ... أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ

۲- گرچه بهتر، انجام همه ی کارهای شایسته است، «وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» اما در عمل، هر کس به اندازه ی توانش مسئول است. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»

۳- در اسلام، تکلیف، طاقت فرسا نیست. «وُسْعَهَا» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (۱) و «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ» (۲)

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبَّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكَمُ الْجَنَّةُ أَوْرَثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

و هرگونه کینه ای را که در سینه های آنان بود برکنده و زدودیم (تا در صفا و صمیمیت با هم زندگی کنند)، از زیر (قصرهای) شان نهرها جاری است و می گویند: خدا را شکر که ما را به این (راه) هدایت کرد و اگر خداوند هدایتمان

ص: ۶۶

۱- ۱. حج، ۷۸.

۲- ۲. بقره، ۱۸۵.

نمی کرد، ما (به خودی خود) هدایت نمی شدیم. بی شک فرستادگان پروردگاران به راستی و درستی به سراغ ما آمدند و به آنان (هدایت یافتگان) خطاب می شود:

این همان بهشتی است که به خاطر عملکردتان وارث آن شده اید.

نکته ها:

«عَلَّ» به معنای نفوذ مخفیانه است، به کینه و حسدی که مرموزانه در جان انسان نفوذ می کند نیز غَلّ گویند.

در آیات قبل خواندیم: دوزخیان همدیگر را لعن و نفرین می کنند، اینجا می فرماید:

بهشتیان هیچ کینه ای از یکدیگر در دل ندارند و میان آنها صلح، صفا و محبت است و با این که در بهشت تفاوت درجات هست؛ اما هیچ یک نسبت به دیگری کینه و کدورت و حسد نمی ورزد.

نهرهای بهشتی پر آب است، زیرا خداوند به جای جریان آب فرمود: «نهرها جاری است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: نهرهای بهشتی از زیر مسکن بهشتیان جاری است». (۱)

طبق احادیث، هر مؤمن و کافری در بهشت و دوزخ مکانی دارد، ولی مؤمن، جایگاه بهشتی کافر را به ارث می برد و کافر جایگاه دوزخی مؤمن را. (۲) از این حدیث استفاده می شود که درهای سعادت و شقاوت به روی همه باز است و هیچ کس از ابتدا برای بهشت یا دوزخ خلق نشده است، بلکه انتخاب و عمل او مسیر و سرنوشتش را معین می کند. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم به مردم فرمودند: «معاشر الناس سلّموا علی علیّ بامرہ المؤمنین» ای مردم! به علیّ به عنوان امیر المؤمنین سلام کنید و بگویید: الحمد لله الذی هدانا لهذا... (۴)

امام هادی علیه السلام فرمود: «در روز قیامت، پیامبر و حضرت علی و تمام ائمه علیهم السلام در برابر مردم قرار می گیرند و در این هنگام شیعیان می گویند: الحمد لله الذی هدانا لهذا... (۵)

ص: ۶۷

۱-۱. بحار، ج ۸، ص ۱۶۰.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. تفسیر اثنی عشری؛ کافی، ج ۱، ص ۴۱۸.

۱- زندگی که در آن کینه نباشد، زندگی بهشتی است. «مِنْ غُلٍّ»

۲- در بهشت، صفای باطن و ظاهر یک جا جمع است. «نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ»

۳- اهل بهشت، به ذکر و ستایش خدا مشغولند. «قَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۴- بهشتیان، از لطف خدا شاکرند و از هدایت شدنشان مغرور نیستند. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا»

۵- بهشتیان به اعمال و کارهای خود متکی نیستند. «هَدَانَا اللَّهُ»

۶- عقل و علم و تلاش به تنهایی کافی نیست، عنایت و امداد الهی نیز برای هدایت لازم است. «لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ»

۷- انبیاء، وسیله ی هدایتند و هدایتشان همراه با حق است. خودشان، حرفشان، عملشان، شیوه ها و وعده هایشان همه حق است. «لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبَّنَا بِالْحَقِّ»

۸- بهشت در برابر عمل است، نه امید و آرزو. «أُورِثُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: از کسانی مباش که آخرت را بدون عمل آرزو می کنند.

«لا تكن ممن يرجوا الآخرة بغير العمل» (۱)

وَ نَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۴۴)

و اهل بهشت، دوزخیان را صدا زنند که ما آنچه را پروردگارمان وعده داده بود، حق و راست یافتیم (و به آن رسیدیم)، آیا شما وعده های پروردگارتان را حق یافتید؟ (ما در لذت و نعمتیم، آیا شما هم در رنج و عذابتید؟) گویند: آری. پس منادی میان آنان اعلام کند که لعنت خدا بر ستمکاران باد.

ص: ۶۸

در این که مؤذّن قیامت چه کسی است اقوالی بیان شده، از جمله: خداوند، اسرافیل، جبرئیل، مأموران جهنّم و مأموران بهشت؛ اما در روایات شیعه (۱) و برخی احادیث اهل سنت (مانند روایات حاکم حسکانی) می خوانیم که آن مؤذّن، حضرت علی علیه السلام است، همان گونه که سوره براءت را که شامل اعلام براءت از مشرکین در دنیا بود در مکه خواند، قرائت قطعنامه های براءت و لعنت الهی نسبت به مشرکان، در آخرت نیز از زبان علی علیه السلام خواهد بود. (۲) همچنان که به بهشتیان نیز آن حضرت سلام خواهد داد. (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از جنگ بدر، خطاب به کشته ی مشرکان فرمود:

«أنا وجدنا ما وعد ربنا حقاً فهل وجدتم ما وعد ربكم حقاً»، اصحاب سؤال کردند: چگونه با اجسادی که مرده اند تکلم می کنید؟ حضرت فرمودند: «به خدا سوگند! همه ی آنان کلام مرا بهتر از شما شنیدند.

چنانکه حضرت علی علیه السلام نیز کشته های خوارج را با همین آیه مورد خطاب قرار دادند». (۴)

پیام ها:

۱- در قیامت، بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو می کنند. وَ نَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ... بهشت و جهنّم به گونه ای است که بهشتیان پس از استقرار، می توانند از دوزخیان خبر بگیرند.

۲- در قیامت مؤمنان و کافران، وعده های الهی را حقّ و عملی می یابند. «قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا»

۳- خداوند توسط اهل بهشت، از دوزخیان اعتراف می گیرد، تا شرمندگی و فشار بیشتری بر آنان وارد شود. (۵) «قَالُوا نَعَمْ»

ص: ۶۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). تفسیر اثنی عشری.

۴- ۴). تفسیر اثنی عشری.

۵- ۵). تفسیر المیزان.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾

(ستمگران) آنان اند که (مردم را) از راه خدا باز می دارند و (با القای شبهات) می خواهند آن را کج و منحرف نشان دهند و همانها به آخرت، کافرند.

نکته ها:

راه خدا، راه توحید، تسلیم، ایمان، هجرت و جهاد است. ستمگران، با ایجاد شبهه و وسوسه، با تبلیغ و تضعیف، با ایجاد بدعت ها و خرافات و نیز مقابله با رهبران حق و یأس آفرینی ها و کارشکنی های دیگر، می خواهند راه خدا را ببندند یا در آن تغییر و انحراف به وجود آورند.

پیام ها:

۱- هرگونه جلوگیری از راه خدا و ایجاد انحراف در آن، ظلم است، لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ... و ظلم فرهنگی از بزرگ ترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۲- دشمن اگر بتواند، آشکارا می جنگد و راه حق را می بندد، «يَصُدُّونَ» و با طرح و نقشه هایش راه حق را کج جلوه داده و آن را منحرف می کند. «يَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۳- ستمگران، منع کنندگان از راه حق، مخربان دین و منکران قیامت، همه اهل جهنم می باشند. (این آیه و آیه ی قبل)

وَيَبْنِيهِمْ حِجَابًا وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كَلِمًا سِيئًا يَمَاهُمُ وَنَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلِّمُوا عَلَيْنَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٤٦﴾

و میان آن دو (بهشتیان و دوزخیان) حجابی است و بر اعراف، (بلندی میان دوزخ و بهشت) مردانی هستند (از اولیای خدا) که همه (اهل بهشت و جهنم) را از سیمایشان می شناسند و بهشتیان را که هنوز به بهشت وارد نشده اند، ولی امیدوارند، ندا می دهند که سلام بر شما باد.

مراد از «حجاب» در این آیه، شاید همان دیواری باشد که در آیه ی ۱۳ سوره ی حدید می خوانیم که میان بهشتیان و دوزخیان دیواری زده می شود که سمت بیرونی آن، عذاب و قسمت درونی اش رحمت است. «فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ» (۱)

«اعراف» جمع «عرف» به معنای مکان بلند است. در قرآن تنها در همین مورد از اعراف و اهل آن سخن به میان آمده و این سوره نیز به خاطر همین آیه اعراف نام گرفته است.

در روایات و تفاسیر، نظرات مختلفی درباره ی اهل اعراف به چشم می خورد. برخی آنان را اولیای خدا دانسته اند که بر بلندی میان بهشت و جهنم قرار می گیرند و از سیمای مردم، همه ی آنها را می شناسند، بهشتیان را سلام و تبریک می گویند و از سرنوشت دوزخیان نگرانند؛ اما برخی آنان را افراد ضعیفی معرفی می کنند که گناهان و عباداتی دارند و منتظر لطف خدایند (آنگونه که از آیه ی ۱۰۶ سوره ی توبه استفاده می شود).

شاید بتوان گفت که صاحب و محور اصلی اعراف، اولیای خدایند و افراد ضعیف، در حاشیه قرار دارند. نیکوکاران به بهشت می روند و مجرمان به دوزخ، افراد متوسط و ضعیف در اعراف گرفتار و منتظر سرنوشت می مانند، ولی اولیای خدا که بر اعراف قرار دارند، به کمک آنان برخاسته و شفاعت می کنند. این بیان از جمع نظریات مفسران و روایات استفاده می شود.

در روایات می خوانیم که اصحاب اعراف شهدایی هستند که نواقصی در پرونده آنان است، (۲) یا افرادی هستند که خوبی ها و بدی های آنان یکسان است، اگر خداوند آنان را به دوزخ ببرد به خاطر گناهانشان است و اگر به بهشت ببرد از رحمت اوست. (۳)

پیام ها:

۱- رفتار و خصلت های دنیوی، سیمای انسان را به گونه ای می کند که در قیامت

ص: ۷۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر درالمنثور.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۳۸۱.

دیگران با نگاه او را می شناسند. «يَعْرِفُونَ كَلَّا بِسِيمَاهُمْ» البته شناسایی به این شکل، در دنیا نیز ممکن است، چنانکه خداوند در باره ی منافقان به پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: «وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (۱)

۲- برای ورود به بهشت، لطف و عنایت الهی لازم است. أَصْحَابِ الْجَنَّةِ ... هُمْ يَطْمَعُونَ

وَ إِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۴۷»

و هرگاه چشمان آنان (اهل اعراف که هنوز به بهشت نرفته اند) ناخواسته به سوی دوزخیان گردانده شود گویند: پروردگارا! ما را همراه ظالمان قرار مده.

نکته ها:

اعرافیان به اهل بهشت نگاه می کنند و آنان را می شناسند و سلام می کنند؛ اما به اهل دوزخ نگاه نمی کنند، بلکه چشمشان ناخواسته به آنان می افتد. «صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ»

اصحاب اعراف، در دعایشان نمی گویند: «ما را اهل آتش قرار مده، بلکه می گویند: ما را همنشین ظالمان مگردان. گویا مجالست با ستمگر، بدتر از آتش دوزخ است». (۲)

وَ نَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ «۴۸»

و اصحاب اعراف، (اولیای خدا که میان بهشت و جهنم بر جایگاه بلندی مستقرند) مردانی (از اهل دوزخ) را که به سیمایشان می شناسند، ندا می دهند و می گویند: جمعیت و جمع آوری شما (از مال، مقام، همسر و فرزند) و آنچه همواره بدان تکبر می کردید، به حال شما سودی نداشت.

ص: ۷۲

۱- ۱. محمّد، ۳۰.

۲- ۲. تفسیر روح المعانی.

نکته ها:

سلمان فارسی می گوید: «بیش از ده مرتبه از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: «یا علیّ اُنک و الاوصیاء من بعدک اعراف بین الجنّه و النار»، (۱) یا علی! تو و امامان پس از تو، اصحاب اعراف میان بهشت و جهنم هستید و هرکس به شما معرفت داشت وارد بهشت می شود و هرکس منکر ولایت شما باشد، وارد جهنم می شود». (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت علاوه بر عذاب الهی، سرزنش هایی هم از انسان ها نصیب دوزخیان می شود. **قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُم ...**

۲- مال، قدرت، دوستان و طرفداران، عامل نجات نیستند. **«مَا أَغْنَىٰ عَنْكُم جَمْعُكُمْ»** خود انسان نیز در قیامت به این حقیقت اعتراف می کند. **«مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِي»** (۳)

أَهْلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمِهِ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ «۴۹»

(به مستکبران خطاب می شود): آیا اینان (بهشتیان)، همان کسانی که (شما در دنیا) سوگند یاد کردید رحمت الهی شامل حالشان نمی شود؟ (اکنون ببینید که به آنان گفته می شود): وارد بهشت شوید، بی آنکه خوفی بر شما باشد یا اندوهگین شوید.

نکته ها:

در دنیا کافران مغرور، مؤمنان را تحقیر می کنند و می گویند که رحمت خدا شامل اینان نمی شود. غافل از آنکه ایمان و اعمال صالح، آنان را مشمول رحمت الهی قرار می دهد و خطاب **«ادْخُلُوا الْجَنَّةَ»** را دریافت می کنند.

دریافت رحمت الهی، ایمان و عمل صالح لازم دارد، نه مال و مقام. علاوه بر آنکه رحمت

ص: ۷۳

۱- ۱. بحار، ج ۸، ص ۳۳۷.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری.

۳- ۳. حاقه، ۲۸.

خدا به دست مستکبران نیست تا میان هر کس که بخواهند تقسیم کنند. «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ» (۱)

پیام ها:

۱- فقر و گمنامی مؤمنان در دنیا، نشانه‌ی محرومیت آنان در قیامت نیست.

أَهْوَالِ الَّذِينَ ...

۲- نسبت به این که چه کسانی شایسته‌ی دریافت رحمت الهی هستند یا نیستند، زود قضاوت نکنیم. «أَقْسِمُ لَكُمْ لَا يَنْالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ»

۳- در بهشت، حزن و اندوه نیست. «وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ»

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهَا عَلَى الْكَافِرِينَ «۵۰»

و دوزخیان اهل بهشت را ندا دهند و گویند: کمی از آب یا از آنچه خداوند روزی شما کرده است بر ما فرو ریزید! (بهشتیان) گویند: خداوند این آب و نعمت‌ها را بر کافران حرام کرده است.

نکته ها:

یکی از نام‌های قیامت، «يَوْمَ التَّنَادِ» (۲) است. یعنی روزی که نداها بلند و استمداد و فریاد در کار است و بهشتیان و دوزخیان همدیگر را صدا می‌زنند.

پیام ها:

۱- بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو دارند و صدای یکدیگر را می‌شنوند.

وَنَادَى ...

۲- اولین درخواست دوزخیان، آب است. مِنَ الْمَاءِ ...

ص: ۷۴

۱- ۱. زخرف، ۳۲.

۲- ۲. غافر، ۳۲.

۳- آنان که در دنیا توشه ای برای آخرت برندارند، در قیامت دست گدایی و نیازشان پیش همه دراز است. أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ ...

۴- ناله ی مجرمان در قیامت، بی فایده است. «إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا»

۵- نعمت های آخرت، مخصوص مؤمنان است. «حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ»

۶- خداوند و بهشتیان بخیل نیستند، ولی کیفر کافرانی که در دنیا مؤمنان فقیر را اذیت می کردند، تحریم نعمت ها در قیامت است. «حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ»

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَ لَعِبًا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَ مَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ» (۵۱)

کسانی که (در دنیا) دین خویش را به بازی و سرگرمی گرفتند و زندگی دنیوی مغرورشان ساخت، پس همان گونه که آنان دیدار این روزشان را فراموش کرده و آیات ما را انکار می کردند، (ما نیز) امروز آنان را به فراموشی می سپاریم.

نکته ها:

«لهو»، به معنای غفلت انسان از کارهای اساسی است و «لعب» آن است که انسان هدفی خیالی و غیر واقعی داشته باشد. (۱)

امام رضا علیه السلام فرمود: «نَسَّاهُمْ» یعنی آنان را ترک می کنیم، چون آنان قیامت و آمادگی برای آن روز را رها کرده بودند، ما نیز در آن روز آنان را به حال خود رها می کنیم». (۲)

پیام ها:

۱- مسخره کردن دین، مغرور شدن به دنیا، فراموشی آخرت و انکار آیات الهی، همه از نشانه های کافران است. «الْكَافِرِينَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا»

۲- کفار، احکام دین را که جدی است به بازی می گیرند. «دِينَهُمْ لَهْوًا» و در عوض

ص: ۷۵

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین

دنيا که بازیچه ای بیش نیست را جدی گرفتند.

۳- تحقیر دین، ذلت آخرت را به همراه دارد. کسانی که دین را به بازی می گیرند، در قیامت التماس می کنند. «أَفِيضُوا عَلَيْنَا - دِينَهُمْ لَهَوًا»

۴- زندگی دنیوی فریبنده است. «عَزَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»

۵- فریفتگی به دنیا، زمینه ی بازی گرفتن دین است. لَهَوًا وَ لَعِبًا وَ عَزَّتْهُمْ ...

۶- کیفر الهی با اعمال ما تناسب دارد. «نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا»

۷- انکار مستمر آیات الهی، موجب محرومیت از بهشت و مواهب آن است. «مَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ»

۸- فراموش کردن خداوند در دنیا، سبب فراموش شدن انسان در قیامت می شود.

«نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا» چنانکه در جای دیگر یاد خداوند را مایه ی یاد او از انسان می داند. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱)

۹- انکار مستمر و بدون توبه، رمز بدبختی و هلاکت انسان است. «كَانُوا ... يَجْحَدُونَ»

وَ لَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۵۲»

و حال آنکه در حقیقت ما برایشان کتابی آوردیم که آن را بر اساس علم (آگاهانه)، تفصیل دادیم تا هدایت و رحمتی برای اهل ایمان باشد.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

انّ الله سبحانه لم يعظ احداً بمثل هذا القرآن... خداوند هیچ کس را به مانند قرآن موعظه نکرده است، زیرا قرآن، ریسمان محکم و امن الهی است، بهار قلب ها و چشمه سار علم می باشد و برای قلب و دل انسان، جلایی به جز قرآن نیست، با وجود اینکه یاددارندگان رفتند و مشتی فراموش کنندگان ماندند. (۲)

ص: ۷۶

۱- ۱. بقره، ۱۵۲.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۱- خداوند به وسیله ی کتاب، اتمام حجت کرد و انسان را از مغرور شدن به دنیا و فراموشی آخرت وانکار آیات، (در آیه قبل) نجات می دهد. «لَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ» صدها چراغ دارد و بیراهه می رود بگذار تا بیفتد و بیند سزای خویش

۲- آوردن کتاب هدایت و رحمت، کار خداوند است که آن را بخش بخش و به تدریج نازل کرده است. «لَقَدْ جِئْتَهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ»

۳- وحی خداوند، بر اساس علم الهی به نیازهای انسان و جهان است. «بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ»

۴- کتاب و علم الهی، بسیار با عظمت است. کتاب... علم هر دو نکره است.

۵- هدایت با قرآن، از بزرگ ترین رحمت و لطف های خداوند به مؤمنان است.

«هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

۶- قرآن، هدایت گر اهل باور است، نه انسان های لجوج و بهانه گیر. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ «۵۳»

آیا (کافران) جز تأویل کتاب (تحقق تهدیدهای قرآن)، انتظار دیگری دارند؟ روزی که تأویل کتاب (و نشانه های حسابرسی) فرارسد، کسانی که آن (روز قیامت) را از پیش (در دنیا) فراموش کرده بودند، خواهند گفت: همانا رسولان پروردگارمان حق را آوردند (ولی ما نپذیرفتیم)، آیا برای ما شفعیانی هست تا شفاعتمان کنند یا (ممکن است) ما به دنیا بازگردانده شویم تا کاری جز آنچه می کردیم انجام دهیم؟ (این حسرت ها بی فایده است)، قطعاً آنان سرمایه خود را باخته و آنچه به دروغ می ساختند (و بت ها را شفیعان خود می پنداشتند)، از کف دادند.

مراد از تأویل در این آیه، به قرینه ی جملات بعد، تحقق تهدیدها و وعده های الهی در مورد کیفر و پاداش در قیامت است.

در آیه ی ۴۳ این سوره، بهشتیان می گفتند: «لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»، اینجا نیز اهل دوزخ همین اقرار را دارند.

چون آیه ی قبل مربوط به نزول «کتاب» است، بعضی مفسران گفته اند: مراد از «نَسُوهُ» فراموش کردن کتاب آسمانی است.

پیام ها:

۱- خداوند در قرآن، منکران را توبیخ می کند که تا تحقق تهدیدهای او را نبینند، ایمان نخواهند آورد. هَلْ يَنْظُرُونَ ...

۲- ناله ها، اعتراف ها و آرزوها در قیامت، به جایی نمی رسد. پس باید در دنیا هشدارهای قرآن را جدی بگیریم. يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ ...

۳- خسارت بزرگ، فراموش کردن قرآن و قیامت است. «نَسُوهُ»

۴- قیامت، روز آگاهی و بیداری است. «لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»

۵- رسالت پیامبران در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداوند است. «لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»

۶- کافران، دین و آخرت را جدی نمی گیرند، روز قیامت که متوجه ی خطای خود می شوند، آرزوی برگشت می کنند، ولی این آرزو، بیهوده است. «أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ» در جای دیگر می فرماید: آنان اگر هم باز گردند، همان کارها را ادامه می دهند. «وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ» (۱)

۷- شفاعت برای همه نیست. «فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءٍ»

۸- در قیامت، خبری از جلوه و تأثیر طاغوت ها، بت ها، ثروت ها و قدرت ها

ص: ۷۸

نیست. ضَلَّ عَنْهُمْ ...

إِنَّ رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَيْثُ وَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرَ
وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۵۴)

همانا پروردگار شما خداوندی است که در شش روز (و دوران) آسمان ها و زمین را آفرید و سپس بر عرش (جایگاه قدرت و تدبیر جهان) مستولی شد. او روز را به وسیله ی شب که به سرعت آن را دنبال می کند، می پوشاند و خورشید و ماه و ستارگان را (آفرید) که تسلیم فرمان اویند.

آگاه باشید که آفرینش و تدبیر تنها از آن اوست! خجسته و مبارک است خداوندی که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از محو شدن هر چیز و هر کس در قیامت بود، جز خداوند، ضَلَّ عَنْهُمْ ... در اینجا معرّفی پروردگار واقعی است.

«يَوْمَ»، غیر از «نهار» است. «نهار»، روز در برابر شب است، ولی «یوم»، گاهی به معنای روز است و گاهی به معنای شبانه روز و گاهی هم به روزگار و دوران، یوم گفته شده است و در این آیه، معنای اخیر مراد است.

«تَبَارَكَ» از «برکات»، به معنای بقا و ماندگاری است. «برک»، سینه ی شتر است، وقتی که شتر سینه اش را بر زمین می گذارد، نشانه ی استقرار و ماندن اوست. آنگاه به هر صفتی که پایدار و بادوام باشد و هر موجودی که دارای عمر طولانی یا آثار مستمری باشد، برکت گفته شده است. «برکه»، نیز جایی است که مدّتی طولانی آب در آن می ماند و ذخیره می شود.

با توجه به قرائن موجود در این آیه و آیات دیگر، منظور از «خلق»، آفرینش نخستین و

منظور از «امر»، جعل و وضع قوانین حاکم بر هستی است که آفریده‌ها را در مسیر خود هدایت می‌کند. (۱)

«اَسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ»، کنایه از قدرت، سلطه، تدبیر، هدایت و اداره‌ی کامل جهان است. در زبان فارسی هم، بر تخت نشاندن یا بر تخت نشستن، یعنی بر اوضاع مسلط شدن و قدرت و حکومت را به دست گرفتن. البته ممکن است «عرش»، کنایه از جهان ماورای ماده و «کرسی» کنایه از جهان ماده باشد، چنانکه در آیةالکرسی می‌خوانیم: «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ». (۲)

همان گونه که خداوند خورشید و ماه و ستارگان را برای هدایت و استفاده‌ی مخلوقات مسخر آنان قرار داد، رسالت و امامت و اهل بیت علیهم السلام را نیز در مسیر استفاده و هدایت آنان قرار داد، چنانکه به نقل شیعه و سنی پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «النَّجْمُ أَمَانٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ وَ أَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِأُمَّتِي» (۳)

خداوند گرچه قدرت دارد که همه‌ی هستی را در یک لحظه خلق کند، ولی تائنی و تدریج، سنت اوست، لذا هستی را در شش دوره آفریده است. چنانکه عجله و شتاب بی دلیل، امری شیطانی و راه نفوذ و تسلط اوست. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «التَّائِنِي مِنَ الرَّحْمَنِ وَالْعَجَلَةَ مِنَ الشَّيْطَانِ». حضرت علی علیه السلام نیز فرمود: «اگر خدا می‌خواست آسمان و زمین را در کمتر از یک چشم بهم زدن می‌آفرید، ولی ترتیب و مرور را مثالی برای امنای خود و حاجتی بر خلقش قرار داد». (۴) مولوی می‌گوید:

مکر شیطان است تعجیل و شتاب

خوی رحمن است صبر و احتساب

با تائنی گشت موجود از خدا

تا به شش روز این زمین و چرخ‌ها

ورنه قادر بود کز کُنْ فَيَكُونُ

صد زمین و چرخ آوردی برون

آدمی را اندک اندک آن هم‌ام

تا چهل سالش کند مردی تمام

این تائنی از پی تعلیم توست

صبر کن در کار، دیر آی و درست

١-١) .تفسیر نمونه.

٢-٢) .تفسیر نمونه.

٣-٣) .تفسیر فرقان.

٤-٤) .تفسیر اثنی عشری.

۱- آفریدگار هستی، لایق تدبیر و مدیریت آن است. رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ ...

۲- عرش، مرکز مدیریت و تصمیم گیری خداوند است. «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»

۳- تعقیب دائمی شب و روز، تنها با کروی بودن و حرکت داشتن زمین ممکن است. «يَطْلُبُهُ حَثِيثًا»

۴- هستی، هم نظام دارد و هم تسلیم اراده ی خداست. «مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ»

۵- هم آفرینش به دست خداست، هم اداره و تدبیر آفریده ها. «لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ»

۶- خداوند سرچشمه ی برکات است. «تَبَارَكَ اللَّهُ»

۷- نزول برکات، از ربوبیت خداوند است. «تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

۸- تمام هستی در حال تکامل و تحت تربیت الهی است. «رَبُّ الْعَالَمِينَ»

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿۵۵﴾

پروردگارتان را با تضرع و پنهانی بخوانید، قطعاً او تجاوزگران را دوست ندارد.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سفری بعضی اصحاب را دیدند که با فریاد دعا می کنند، حضرت فرمودند: «آرام دعا کنید».

(۱) حضرت زکریا نیز خداوند را در پنهانی و با اخلاص ندا می کرد.

«نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا» (۲) زیرا نشانه ی ادب است چنانکه خداوند به مؤمنان می فرماید:

بلندتر از صدای پیامبر با او سخن نگویند. «لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ»

(۳) و ممکن است صدای بلند در عبادت و نیایش، زمینه ساز تظاهر و ریا باشد.

تضرع و ناله در دعا، نشانه ی توجه انسان به کمبودها و نیازهای خود و عامل شکستن غرور و خودخواهی است. زیرا آنکه خود

را قوی و غنی بداند، در برابر هیچ کس ناله و

٢-٢. مريم، ٣.

٣-٣. حجرات، ٢.

امام صادق علیه السلام فرمود: «تَضَرَّعْ در دعا، دستان را به طرف آسمان بلند کردن و دعا نمودن است»، (۱) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز چنین دعا می کرد و سلمان فارسی از آن حضرت نقل کرده که فرمود: «خداوند حیا می کند دستی را که به دعا بلند شود محروم برگرداند». (۲)

پیام ها:

- ۱- پس از خداشناسی، خداپرستی لازم است. «ادْعُوا رَبَّكُمْ» در آیه ی قبل، خداشناسی مطرح شد، در این آیه خداپرستی.
 - ۲- بهتر است دعا با استمداد از کلمه ی «رَبِّ» و همراه تَضَرَّع و زاری و پنهانی باشد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً» دعای پنهانی از ریا دور و به اخلاص نزدیک تر است.
 - ۳- دعا وقتی مؤثر است که خالصانه و همراه با تَضَرَّع باشد. «تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»
 - ۴- با تمام وجود و با کمال خضوع خدا را بخوانیم و زبانمان نماینده همه ی وجود ما باشد. ادْعُوا ... تَضَرُّعًا
 - ۵- گردنکشان و تجاوزکاران، از لطف و محبت الهی محروم می باشند. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»
 - ۶- دعا نکردن، دعای بی تَضَرَّع و دعای ریائی، از نمونه های سرکشی و تجاوز است. «الْمُعْتَدِينَ»
- وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَ ادْعُوهُ خَوْفًا وَ طَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ «۵۶»
- پس از اصلاح زمین، در آن دست به فساد نزنید و خداوند را با بیم و امید بخوانید، قطعاً رحمت خداوند به نیکوکاران نزدیک است.

ص: ۸۲

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۴۸۱.

۲- ۲. تفسیر قرطبی.

آیه ی قبل، رابطه ی انسان با خدا را مطرح کرد، این آیه رابطه ی انسان با مردم را.

امام باقر علیه السلام فرمود: «خداوند به واسطه ی پیامبر و قرآن، زمین را اصلاح کرد و فرمود: بعد از اصلاح فساد نکنید».
(۱) آری، آمدن هریک از انبیا، یک اصلاح بزرگ اجتماعی را بدنبال دارد و انحراف از آیین و دستورات آنان، عامل فساد و تباهی در جامعه است.

بین دو فرمان «ادْعُوا» در آیه ی قبل و این آیه، جمله ی «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» آمده تا اشاره کند که دعای زبانی باید همراه با تلاش اصلاح طلبانه ی اجتماعی باشد، نه با زبان دعا کردن و در عمل فساد نمودن.

این آیه و آیه ی قبل، شرایط کمال دعا و آداب آن و زمینه های استجاب را مطرح کرده است، که عبارتند از:

الف: دعا، همراه با تضرع. «تَضَرُّعًا»

ب: دعا، پنهانی و دور از ریا. «تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»

ج: دعا، بدون تجاوز از مرز حق. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

د: دعا، همراه بیم و امید. «خَوْفًا وَ طَمَعًا»

ه: دعا، بدون تبهکاری. «لَا تُفْسِدُوا»

و: دعا، همراه با نیکوکاری. «الْمُحْسِنِينَ»

لقمان حکیم به فرزندش فرمود: «فرزندم! اگر دل مؤمن را بشکافند در آن دو نور خواهند یافت؛ یکی نور ترس الهی و دیگری نور امید و رحمت که هر دو با هم یکسانند». (۲)

پیام ها:

۱- جامعه ی اصلاح شده نیز در معرض خطر است. «وَلَا تُفْسِدُوا... بَعْدَ إِصْلَاحِهَا»

۲- انقلابیون اصلاحگر، بی نیاز از دعا و مناجات نیستند. «وَادْعُوهُ خَوْفًا...»

۳- آبادی های زمین را تخریب نکنید. «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا»

١-١. كافي، ج ٨، ص ٥٨.

٢-٢. تفسير اثني عشرى.

۴- انسان باید میان خوف و رجا باشد. این اعتدال را خداوند، «احسان» نامیده است. «قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۵- سیره و روش نیکوکاران، دوری از فساد است. لَا تُفْسِدُوا ... قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ

۶- احسان، زمینه ساز دریافت رحمت الهی است و بدون آن، انتظار رحمت بی جاست. «قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» آری، دعای مستجاب همراه بانیکوکاری است.

۷- دست نیاز به جانب حق دراز کردن و دوری از فساد، احسان است. وَلَا تُفْسِدُوا ... وَ اذْعُوهُ ... قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ

وَ هُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سَقَطْنَا لَهُمْ مِائِدًا مِّنَ السَّمَاءِ فَاخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

و اوست که بادهای را پیشاپیش (باران) رحمتش به بشارت می فرستد، تا آنکه (باد) ابرهای سنگین (پر آب) را به آسانی حمل کند (و آن را) به سرزمین مرده روانه کنیم، پس به این وسیله، آب (باران) نازل کردیم و به واسطه ی آن هر گونه میوه ای را (از زمین) رویانیدیم و برآوردیم. مردگان را نیز این گونه (از زمین) بیرون خواهیم آورد، باشد که شما (با دیدن حیات زمین پس از مرگ) متذکر شوید.

نکته ها:

در آیات قبل، خداشناسی و خداپرستی مطرح بود و اینجا معاد و برای هر یک از مبدا و معاد، به مسائل طبیعی و نظام آفرینش استدلال شده است.

کلمه ی «أَقْلَّتْ» یعنی به آسانی حمل کردن، و این نشان دهنده ی آن است که بادهای قدری قوی هستند که ابرهای پر آب و سنگین را به آسانی جابه جا می کنند.

۱- قوانین طبیعی با همه پیچیدگی و نظم‌ی که دارند، تحت اراده پروردگار است و نباید انسان را از مبدأ هستی غافل کند. «هُوَ الَّذِي يُزِيلُ الرِّيحَ» (در فرمول‌های علمی و قوانین مادی غرق نشوید، هدایت و حرکت بادها و نزول باران و رویش گیاهان، با تدبیر خداوند است)

۲- منکران معاد، برهانی ندارند و تنها استبعاد می‌کنند. بیان نمونه‌های حیات در طبیعت و جمع شدن مواد تشکیل‌دهنده‌ی گلابی، سیب و انار که در خاک پخش هستند، نظیر جمع شدن ذرات مردگان است و این نمونه‌ها برای رفع آن استبعاد کافی است. «كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى»

۳- مرگ، به معنای فنا و نیستی نیست، بلکه تغییر حالت است، همان‌گونه که زمین مرده، به معنای زمین معدوم و نابود شده نیست. «سُقْتَاهُ لِبَلَدٍ مَّيَّتٍ ...»

فَأَخْرَجْنَا ... كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى

وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يُخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يُخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ «۵۸»

و سرزمین پاک (و آماده)، گیاهش به اذن پروردگارش بیرون می‌آید.

آمازمینی که خبیث (و شوره‌زار) است، جز محصولی اندک و بی‌فایده بیرون نمی‌دهد. ما این چنین آیات خویش را برای گروه شکرگزار، گونه‌گون بیان می‌کنیم.

نکته ها:

کلمه‌ی «نکد»، به معنای چیزی است که در آن خیری نباشد، «نبات نکد»، به معنای گیاه کم و بی‌فایده می‌باشد.

زمین شوره‌سنبل بر نیارد

در او تخم و عمل ضایع مگردان

اگر با دید وسیع به این آیه بنگریم، شاید بتوان یکی از مصادیق سرزمین پاک را که

محصول پاک می دهد، خانواده ی پاک بدانیم.

گوهر پاک باید که شود قابل فیض

ورنه هر سنگ و گلی لؤلؤ و مرجان نشود

آیات قرآن، مثل باران رحمت است، هنگامی که بر دل‌های آماده تلاوت شود، شناخت و عشق و ایمان و تلاش در پی دارد، ولی نااهلان را جز لجاجت و دشمنی نمی افزاید: «وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شَفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَ لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» (۱) باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره زار، خس

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: مثل ما بعثنی الله من الهدی و العلم کمثل الغیث الكثير اصاب ارضاً...مبعوث شدن من با علم و هدایت بر مردم، همانند باریدن باران بسیار زیادی است که بعضی زمین ها آن را می گیرند و بعضی نمی گیرند. چنانکه بعضی دستورات مرا می گیرند و عالم و فقیه می شوند و بعضی سربلند نکرده و هدایت نمی شوند». (۲) پس قلب طیب همانند سرزمین طیب و قلب خبیث مانند سرزمین خبیث و غیر بارور است.

پیام ها:

۱- تنها نزول رحمت برای سعادت کافی نیست، قابلیت و ظرفیت محل هم لازم است. «وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ»

۲- گرچه نظام طبیعت، بر قوانین خاص خود استوار است؛ اما همه چیز زیر نظر و با اراده و اذن پروردگار صورت می پذیرد. «يَا ذُنَّ رَبِّهِ»

۳- نه یک تذکر کافی است و نه تذکرات یکنواخت کارساز است، بلکه ارشاد و تبلیغ باید متعدد و متنوع باشد تا به نتیجه نزدیک شویم. «نُصِرْفُ الْآيَاتِ»

۴- گرچه قرآن برای همه مایه ی هدایت است؛ اما تنها شاکران بهره می گیرند.

«نُصِرْفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ»

ص: ۸۶

۱- ۱. اسراء، ۸۲.

۲- ۲. تفسیر منهج الصادقین.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥٩﴾

همانا نوح را به سوی قومش فرستادیم. پس به مردم گفت: ای قوم من! خدا را پرستید که جز او برای شما خدا و معبودی نیست. همانا من بر شما از عذاب روزی بزرگ بیمناکم.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٦٠﴾

سران قوم او گفتند: همانا ما تو را در گمراهی آشکاری می بینیم.

نکته ها:

نمونه ی «بلد خبیث» که در آیه ی قبل مطرح بود، قوم نوح بودند که هر چه حضرت نوح فریاد زد، به جایی نرسید. داستان حضرت نوح علیه السلام در سوره های نوح، صافات، اسراء، احزاب، یونس، مؤمنون و قمر آمده است.

«خوف»، جنبه مثبت نیز دارد، ولی «جبن»، فقط ترس منفی و ناپسند است. «جبن»، ناشی از خود کم بینی است و «خوف»، گاهی مولود واقع بینی و هوشیاری نسبت به خطر هاست.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «نوح علیه السلام اولین پیامبر اولوا العزمی است که از طرف خداوند به رسالت عامه مبعوث شد». (۱) دعوت حضرت نوح جهانی بود، چون قوم او همه ی مردم آن روز زمین بودند و حضرت در نفرین خود همه ی کافران روی زمین را نفرین کرد، «وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۲) و همه ی جهانیان غرق شدند.

حضرت نوح علیه السلام ۹۵۰ سال مردم را دعوت به توحید کرد، «الْفَسَقَ سَاءَ إِلَهًا خَمْسِينَ عَامًا» (۳) آنها نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه از آن حضرت دوری کرده، «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا» (۴) و او را مورد آزار و شکنجه قرار می دادند. به قدری می زدند که بیهوش بر زمین می افتاد؛ اما

ص: ۸۷

۱-۱. تفسیر درالمتثور.

۲-۲. نوح، ۲۶.

۳-۳. عنکبوت، ۱۴.

۴-۴. نوح، ۶.

هنگامی که به هوش می آمد می گفت: «اللهم اهد قومى فانهم لا يعلمون» خدایا! قوم مرا هدایت کن که آنان ناآگاهند.

پیام ها:

۱- با اینکه رسالت نوح علیه السلام جهانی بود، ابتدا از قوم خود شروع کرد. «یا قوم»

۲- دعوت به توحید و خداپرستی، سرآغاز دعوت انبیا و از مشترکات همه ی ادیان الهی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ»

۳- دلیل یکتاپرستی، یکتایی و بی شریک بودن خداوند است. «اعْبُدُوا اللَّهَ ... مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴- خداشناسی و ایمان به خدا، از همان ابتدا و در طول تاریخ بوده است.

(حضرت نوح که قبل از حضرت ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام بود، به مردم گفت: خدا را عبادت کنید، که این بیانگر شناخت آنان نسبت به خداوند است) «یا قوم اعْبُدُوا اللَّهَ»

۵- انبیا، دلسوزان واقعی بشرند. «یا قوم ... إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ»

۶- مخالفان انبیا همیشه، گروهی از اشراف و سردمداران بوده اند که زرق و برق ثروت و قدرت آنان، چشم مردم را پر می کرده است. «الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ»

۷- بدتر از ایمان نیاوردن، گمراه دانستن انبیاست. «إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» آری، وقتی فطرت مسخ شود، راهنمای واقعی را گمراه می پندارد. امروز نیز گروهی که خود را روشنفکر می دانند، رهروان پیامبر را مرتجع و ساده لوح می پندارند.

۸- کسی که در پی پدید آوردن نظام توحیدی و براندازی نظام شرک است، باید انتظار هرگونه تهمت و توهین را داشته باشد. «لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۹- مخالفان، در تهمت زدن سخت و جدی هستند. «إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦١﴾

(نوح) گفت: ای قوم من! در من هیچ گونه انحراف و گمراهی نیست، بلکه من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

أَبْلُغْكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحْ لَكُمْ وَأَعْلَمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

پیام های پروردگارم را به شما می رسانم و خیرخواه و دلسوز شمایم و از (جانب) خدا چیزهایی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

کلمه ی «نصح»، به معنای خالص و بی غلّ و غش بودن است. به سخنانی که از روی خلوص نیت و خیرخواهی گفته شود، «نُصَح» گویند و به عسل خالص هم «ناصح العسل» گفته می شود.

پیام ها:

۱- در مقابل توهین های جاهلان، صبور باشیم. «لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ» اولین پیامبر اولوالعزم، در برابر اتهام گمراهی، با نرم ترین شیوه سخن گفت.

۲- رسالت پیامبران، در راستای تربیت جهانیان و از شئون ربوبیت خداوند است.

«لَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۳- بر خلاف عقاید انحرافی که برای هرچیز یک ربّی می پنداشتند، قرآن می فرماید: همه ی هستی، یک ربّ و پروردگار دارد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۴- پیامبران الهی، معصوم اند. «لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ»

۵- مربّی و مبلغ، هم باید خیرخواه و دلسوز باشد و هم برخوردار از علم و آگاهی کافی. «أَنْصَحُ، أَعْلَمُ»

۶- دلسوزی و خیرخواهی پیامبر، در جهت منافع مردم است، نه منافع شخصی.

«أَنْصَحُ لَكُمْ»

۷- انبیا، خداوند متعال را سرچشمه ی تمام علوم و آگاهی های خود می دانند. «وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ»

۸- انبیا از جانب خدا، از علوم و آگاهی هایی برخوردارند که دست بشر به آنها نمی رسد. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾

آیا تعجب کردید که از سوی پروردگارتان مایه ی تذکری بر مردی از شما بیاید تا شما را بیم دهد و تا شما تقوا پیشه کنید و شاید که مورد رحمت قرار گیرید؟

پیام ها:

۱- گاهی معاصر و هم دوره بودن، مانع پذیرش حق و منطق صحیح است. «أَوْ عَجِبْتُمْ» قوم نوح می گفتند: چرا او پیامبر باشد و به او وحی برسد و به ما نرسد؟ او که همانند ماست و با ما تفاوتی ندارد!

۲- هدف از وحی، تربیت بشر است. «جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- معارف الهی را باید همواره به خاطر داشت. «ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- پیامبران، برخاسته از مردم و با مردمند. «رَجُلٍ مِنْكُمْ»

۵- فلسفه ی بعثت و نبوت و مراحل آن را می توان چنین بیان کرد:

الف: هشدار و توجه دادن. «لِيُنذِرَكُمْ»

ب: ایجاد مصونیت و تقوا. «لِتَتَّقُوا»

ج: دریافت الطاف و رحمت الهی. «لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

۶- تقوا، زمینه ساز نزول رحمت الهی است. «لِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَ أَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾

سرانجام او (نوح) را تکذیب کردند. پس او و کسانی را که در کشتی با او بودند، نجات دادیم و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند غرق کردیم. زیرا آنان گروهی کوردل بودند.

نکته ها:

«عَمِينَ» جمع «عمی»، به کسی گفته می شود که چشم بصیرت و دید باطنی او از کار افتاده باشد، ولی «أعمی»، هم به کسی که باطن او کور باشد گفته می شود و هم به کسی که چشم ظاهرش نابینا باشد. (۱)

امام رضا علیه السلام در پاسخ این سؤال که چرا خداوند تمام جهانیان را در زمان حضرت نوح غرق کرد و حال آنکه در میان آنان اطفال و افراد بی گناه نیز بودند، فرمودند: «طفلی در میان آنان نبود، زیرا مدت چهل سال آنان عقیم و نازا شده بودند و بی گناهان نیز چون به کار دیگران راضی بودند و رضایت به کار دیگران مانند انجام همان کار است». (۲)

پیام ها:

۱- ایمان، سبب نجات و تکذیب، سبب هلاکت است. أَنْجَيْنَا ... أَعْرَفْنَا

۲- حوادث و عوامل طبیعی و تحولات تاریخی، به دست خداوند است و بر اساس افکار و اعمال و اخلاق مردم صورت می گیرد. أَنْجَيْنَا ... أَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا

۳- کوردلی، عامل اصلی تکذیب دعوت انبیاست. «عَمِينَ» بنابراین ایمان و پیروی از انبیا، نشانه ی بصیرت است.

ص: ۹۱

۱- ۱). تفاسیر المیزان و نمونه.

۲- ۲). تفسیر اثنی عشری.

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾

و به سوی قوم عاد، برادرشان هود را فرستادیم، گفت: ای قوم من! خدا را پرستید که شما را معبودی جز او نیست، آیا تقوا پیشه نمی کنید؟

نکته ها:

داستان حضرت هود علیه السلام و قوم عاد که در این سوره آمده، تفصیل آن در دو سوره ی شعرا و هود آمده است.

قوم عاد در سرزمین یمن و منطقه ی احقاف در جنوب عربستان زندگی می کردند و از نظر قدرت جسمی و امکانات دامداری و کشاورزی، بسیار نیرومند بودند؛ اما به بت پرستی و مفسد اخلاقی گرفتار شدند. حضرت هود از خویشان آنان بود که به نبوت مبعوث شد و همچون حضرت نوح، آنان را به توحید دعوت کرد.

پیام ها:

۱- سرلوحه ی برنامه ی انبیا، دعوت به توحید و پرهیز از انواع شرک و بت پرستی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ»

۲- پیامبران، مردمی ترین و دلسوزترین رهبران بشر بوده اند. «أَخَاهُمْ» آری، مربی و مبلغ باید نسبت به مردم، همچون برادر باشد و به آنان عشق بورزد.

۳- ایمان به خداوند یکتا باید عامل هشیاری، اطاعت، تقوا و پرهیز از تکذیب دین باشد. «أَفَلَا تَتَّقُونَ»

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنُظُنُّكَ مِنَ الْكَٰذِبِينَ ﴿٦٦﴾

(در پاسخ دعوت هود،) سران کافر قوم او گفتند: همانا ما قطعاً تو را در سفاهت و بی خردی می بینیم و به طور حتم تو را از دروغگویان می پنداریم.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾

(هود در پاسخ جسارتشان) فرمود: ای قوم من! در من هیچ سفاقت و سبک مغزی نیست، بلکه من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

نکته ها:

جسارت مخالفان هود علیه السلام، بیش از قوم نوح علیه السلام بود. مخالفان حضرت نوح، او را گمراه می نامیدند، «لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» اما مخالفان هود، او را سفیه و دروغگو می شمردند. فِي سَفَاهَةٍ ... مِنَ الْكَافِرِينَ

پیام ها:

۱- پیامبران با سخت ترین و صریح ترین تبلیغات، جو سازی ها، مخالفت ها و تهمت ها رو به رو بوده اند. ضَلَالٍ مُبِينٍ - سَفَاهَةٍ ... الْكَافِرِينَ در راه ارشاد مردم، باید تحمل شنیدن زشت ترین سخنان را داشته باشیم.

۲- سعه ی صدر و بزرگواری انبیا تا آنجاست که پس از آن همه جسارت باز با مهربانی می گویند: ای قوم من. «يَا قَوْمِ»

۳- از خویش نفی تهمت کنیم، ولی حَقَّ نَدَارِيمُ تَهْمَتٍ رَا بَه سَوِي دِيْكَرَانَ سَوَق دِهِيْم. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ»

۴- انبیا، حتی ذره ای و لحظه ای کاری را که معقول نباشد انجام نمی دهند. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ» (در ادبیات عرب، هرگاه نکره در کنار نفی قرار گیرد، نفی عموم است، یعنی در هیچ زمانی من کار سفیهانه نکرده ام.)

۵- آنکه به هدف خود ایمان دارد و از پشتوانه ی الهی برخوردار است، در برابر برخورد بد دیگران آرام برخورد می کند. «لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ»

۶- مرّبی و مبلّغ، نباید وظیفه ی اصلی را فراموش کند. «لَكِنِّي رَسُولٌ»

۷- دستورات الهی که توسط پیامبر آورده می شود، در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

أَبْلَغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَ أَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾

من پیام های پروردگارم را به شما می رسانم و برای شما خیرخواهی امینم.

پیام ها:

۱- گفتار و دستورات پیامبران، پیام های خدایی است و از جانب خود چیزی نمی گویند، «أَبْلَغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي»

۲- پیامبران، تحت تربیت خاص الهی بوده و فرامان های آنان در مسیر رشد و تربیت انسان است. «رِسَالَاتِ رَبِّي» آنان نهایت تلاش خود را در راه تبلیغ بکار برده و از چیزی فروگذاری نمی کنند. «أَبْلَغُكُمْ...» و از غیر او نیز هیچ ترس و هراسی ندارند. «الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» (۱)

۳- دلسوزی و امانت داری، دو شرط اصلی در تربیت و تبلیغ است. «نَاصِحٌ أَمِينٌ» آری، اگر دلسوزی همراه با امانت نباشد خطرناک است، زیرا به خاطر دلسوزی شاید حقوقی نادیده گرفته شود یا قوانینی زیر پا قرار گیرد.

۴- بیان ویژگی های مثبت خود، در موارد ضرورت و آنجا که برای دیگران سازنده باشد، مانعی ندارد. (۲) «أَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ»

أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَ اذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَ زَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَضْطَةً فَادْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

آیا تعجب کردید که بر مردی از خودتان، مایه ی تذکری از سوی پروردگارتان آمده تا او شما را (از عواقب گناهان و انحراف ها) بیم دهد؟ و به یاد آورید هنگامی را که خداوند، شما را پس از قوم نوح جانشینان آنها قرار داد و شما را در آفرینش توانایی افزود، پس نعمت های خدا را به یاد آورید، باشد که رستگار شوید.

ص: ۹۴

۱- ۱. احزاب، ۳۹.

۲- ۲. بر اساس روایتی از امام صادق علیه السلام. تفسیر نورالثقلین.

قدرت جسمی قوم عاد به قدری بالا بود که می گفتند: «مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً» (۱) چه کسی از ما نیرومندتر است؟

کلمه ی «آلاء» جامع تر از نعمت می باشد و شامل هر نعمت ظاهری و باطنی، مادی یا معنوی می شود، چنانکه در سوره ی الزحمن مکرر آمده است، و حتی شامل عقاب و جهنم که لازمه ی عدل الهی است، نیز می شود. (۲)

امام صادق علیه السلام در مورد «فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ» فرمودند: «آلاء الهی، بزرگ ترین نعمت خداوند بر خلقش می باشد که همان ولایت ما اهل بیت علیهم السلام است». (۳)

پیام ها:

۱- دستورات پیامبر، دستورات خدا و یادآور فطرت بشر است و در زمینه ی رشد و تربیت انسان و از شئون ربوبیت خدا می باشد. «جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲- پیامبران برخاسته از مردم و با مردم می باشند. «رَجُلٍ مِنْكُمْ»

۳- تحولات تاریخی و اجتماعی، تحت اراده و مشیت خداوند و بر اساس سنت اوست. «جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ ...»

۴- توانایی جسمی، از نعمت های الهی است که باید در راه صحیح صرف شود.

«زَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً فَادْكُرُوا»

۵- یاد نعمت های الهی، رمز رستگاری است. «فَاذْكُرُوا ... لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ» زیرا یاد نعمت ها عشق و محبت می آورد، محبت، اطاعت در پی دارد و اطاعت نیز رستگاری به دنبال دارد.

ص: ۹۵

۱- ۱. فصلت، ۱۵.

۲- ۲. التحقیق فی کلمات القرآن.

۳- ۳. تفسیر اثنی عشری.

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾

(قوم عاد به حضرت هود) گفتند: آیا به سوی ما آمده ای تا فقط خدا را به پرستیم و آنچه را پدران ما می پرستیدند رها کنیم؟ اگر از راستگویانی، پس آنچه (از عذاب الهی) به ما وعده می دهی بر ما بیاور.

پیام ها:

۱- تعصّب به جای منطق، محکوم است و تقلید جاهل از جاهل و تبعیت به دلیل رابطه ی خویشاوندی مردود است. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۲- حفظ رسوم و سنت های نیاکان، همه جا ارزشمند نیست. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۳- تعصّب و تقلید بی جا، مانع شناخت حقیقت است و انسان را به عناد می کشد.

«فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۴- گاهی عادت بر فطرت پیروز می شود، مثل غلبه ی عادت بت پرستی نیاکان بر فطرت حق طلبی نسل جدید. «نَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۵- انبیاء، در برخورد با خرافات و انحرافات، سنت شکن بوده اند. «و نَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانظُرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾

(حضرت هود، با دیدن سرسختی قوم عاد) گفت: پلیدی و خشم و عقوبت از سوی پروردگارتان بر شما حتمی شد. آیا با من درباره ی نام هایی جدل می کنید که شما و نیاکانتان بر آن (بت ها) نهاده اید؟ خداوند نسبت به حقایق معبودهای شما برهانی نازل نکرده است. پس منتظر (قهر الهی) باشید، من هم با شما از منتظرانم.

این آیه دلالت دارد که هر منصب و لقب و عنوانی الهی که بدون اذن خداوند باشد، به خصوص در ولایت عامه، کذب و بهتان است. همان گونه که لقب امیرالمؤمنین تنها برای حضرت علی علیه السلام می باشد، نه هیچ کس دیگر، لذا هنگامی که امام صادق علیه السلام را با عنوان امیرالمؤمنین خطاب کردند، حضرت از این کار نهی کرده و فرمودند: «هر کس غیر از علی علیه السلام خود را به این عنوان متّصف کند، جایگاهش آتش است». (۱)

پیام ها:

۱- نتیجه لجاجت و در افتادن با حقّ، کیفر الهی و ننگ و هلاکت است. «قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ» (بگذریم که خود لجاجت نوعی پلیدی معنوی است)

۲- انسان ذاتاً موّحد و طالب توحید است، ولی گاهی تعصّب بر او عارض شده و حاکم می شود. «وَقَعَ عَلَيْكُمْ»

۳- کیفرهای الهی در مسیر تربیت انسان و از شئون ربوبیت خداست. «مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- سنگ و چوب، با نام گذاری، «خدا» نمی شود. (نام های دهان پرکن و بی محتوا، یکی از بلاهای قرن ما نیز هست). «أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا»

۵- معبودهای مشرکان، اسمای بی مسمایند که حقیقت و مشروعیت ندارند و خداوند در هیچ آئینی به آن فرمان نداده است. «أَسْمَاءٌ... مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ»

۶- عقاید باید بر پایه ی حجّت و برهان باشد، حتی از بت پرستان هم برهان بخواهید. «مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ» (از آنان که می گویند بت وسیله ی تقرّب به خداست، پرسید: آیا دلیلی دارید که خداوند پرستش بت را وسیله ی قرب خود قرار داده است؟!)

۷- انبیا، به درستی هدف و پیروزی خویش و سقوط مخالفان اطمینان داشتند.

«فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ»

ص: ۹۷

فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَّعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

پس هود و همراهان (فکری و عملی) او را به رحمتی از خود نجات دادیم، و کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و مؤمن نبودند، ریشه کن کردیم.

نکته ها:

«دَابِرٌ»، به معنای آخر و پایان چیزی است و «فَقَطَّعَ دَابِرٌ»، یعنی ریشه کن کردن و تا آخرین نفر را هلاک کردن.

هلاکت قوم عاد، با طوفانی عظیم کننده، شکننده، پر سر و صدا، سرد و مسموم بود که خداوند به مدت هفت شب و هشت روز پیایی بر آنان مسلط کرد. طوفان چنان آنها را قلع و قمع کرد که همه ی آنان همچون شاخه های پایین درختان خرما بر زمین افتادند. «فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ» (۱)

پیام ها:

۱- تنها انبیا و پیروان آنان، مشمول رحمت ویژه و نجات بخشی الهی اند. «فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا»

۲- از تاریخ، عبرت بگیریم. «قَطَّعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۳- آنجا که هیچ گونه امیدی به ایمان آوردن مردم نیست، هلاکت، اساسی و ریشه ای است. «وَقَطَّعْنَا دَابِرَ... مَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ»

وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ ﴿٧٣﴾

ص: ۹۸

و به سوی قوم ثمود، برادرشان صالح را (فرستادیم. او نیز مثل حضرت نوح و هود در دعوت مردم به توحید) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را پرستید، برای شما معبودی جز او نیست. همانا از طرف پروردگارتان معجزه و دلیلی آشکار برای شما آمده است. این شتر ماده (از جانب) خداوند برای شما آیه و نشانه است، (مزاحم آن نشوید و) بگذارید در زمین خدا بچرد، و گزندی به آن نرسانید که عذابی دردناک شما را خواهد گرفت.

نکته ها:

در قرآن، هفت مرتبه از ناقة و بیست و شش بار از قوم ثمود نام برده شده است. ماجرای قوم ثمود در سوره های شعراء، قمر، شمس و هود آمده است.

معجزه با کارهای خارق العاده و عجیب بشری تفاوت های زیادی دارد، از جمله:

الف: معجزه، نیاز به تمرین، تحصیل و تجربه ندارد، ولی کارهای خارق العاده دیگر، نیاز به تمرین، تلقین و تحصیل دارد.

ب: معجزه از اشخاص خوش سابقه و معصوم صادر می شود، ولی کارهای نادر و خارق العاده دیگر، از افراد نااهل نیز ممکن است صادر شود.

ج: هدف از معجزه، اتمام حجیت و ارشاد و هدایت مردم است، ولی هدف دیگران خودنمایی، شهرت، کسب مال و ایجاد سرگرمی است.

د: کار پیامبران در معجزه، لزوماً همراه با تحدی و مبارز طلبی و ادعای عجز دیگران است، امّا در کار نوابغ و مخترعان و مرتاضان این علائم و نشانه ها لزومی ندارد.

در حدیث می خوانیم: شتری را که قوم ثمود تقاضا کردند، شتر قرمز پر کرک حامله و بسیار بزرگ بود. (۱) البته نوع تقاضای مردم از انبیا، گاهی مربوط به شرایط فکری و زمینه اجتماعی و اقتصادی مردم در آن زمان بوده است، شاید اگر امروز نیز پیامبری ظهور می کرد، درخواست خروج هواپیما از دل کوه را از او می کردند.

ص: ۹۹

به هر حال این شتر امتیازات منحصر به فردی داشت که ناقه‌الله نامیده شد، بدون تماس با شتری دیگر، حامله از دل کوه بیرون آمد و پس از خروج وضع حمل کرد و یک روز در میان، تمام آب شهر را می خورد و در عوض در آن روز به همه ی آنان شیر می داد، و این اعجاز الهی بود که مانند آن را نمی توانستند بیاورند و اتمام حجّتی بود که سوء قصد به آن، عذاب خدا را در پی داشت. (۱)

پیام ها:

۱- رسالت حضرت صالح، محدود به قوم ثمود بوده است. «إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا»

۲- انبیا با مردم همچون برادرند. «أَخَاهُمْ»

۳- در تبلیغ و تربیت، از عواطف نیز استفاده کنیم. «يَا قَوْمِ»

۴- ایمان به خدا، سابقه ای به درازای تاریخ دارد. «اعْبُدُوا اللَّهَ» امر به عبادت خداوند، نشان ایمان و شناخت مردم است.

۵- یکتاپرستی، محور دعوت پیامبران است. «اعْبُدُوا اللَّهَ»

۶- جهت گیری در عمل، بر اساس عقیده و تفکر است، «اعْبُدُوا اللَّهَ» زیرا «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۷- اهداف تمام پیامبران الهی یکسان است. جمله ی «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ» را تمام انبیا بیان کرده اند.

۸- ارائه دلیل و معجزه از طرف انبیا، در مسیر تربیت مردم و از شئون ربوبیت خداوند است. «بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ» البتّه معجزات گاهی طبق درخواست مردم بوده است، مثل شق القمر و ناقه ی صالح.

۹- عنایت و لطف ویژه ی الهی به هر چه تعلق گیرد، قداست می یابد. «نَاقَهُ اللَّهَ»

۱۰- کیفر بی احترامی به مقدّسات و از بین بردن آنها، عذاب الهی است. «لَا تَمْسُوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

ص: ۱۰۰

وَ اذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَ بَوَّأَكُمْ فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَ تَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللّٰهِ وَ لَا تَعْتَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾

و به یاد آورید هنگامی که خداوند شما را پس از (هلاکت) قوم عاد، جانشینان (آنان) ساخت و در زمین شما را جایگاه (مناسب) داد. از قسمت های هموار زمین قصرها می سازید و کوه ها را برای ساختن خانه ها می تراشیدید. پس الطاف و نعمت های خداوند را یاد کنید و در زمین فساد نکنید.

نکته ها:

«عَتَوْا»، یعنی خروج از حدّ اعتدال و «لَا تَعْتَوْا»، به معنای «لا تفسدوا» است، و کلمه ی «مُفْسِدِينَ»، یا برای تأکید است، یا به این معنا که فساد، شیوه ی شما نشود و مراد از «فِي الْاَرْضِ»، سرزمین بین حجاز و شام است.

منطقه ی جغرافیایی قوم ثمود، دارای دو بخش دشت و کوهستان بود، سُهُولِهَا... الْجِبَالَ و آنان مردمی متمول و متمدن بودند و به فنون خانه سازی و قصرسازی آگاه بودند.

قُصُورًا... بُيُوتًا

پیام ها:

۱- تحولات تاریخی و اجتماعی، بر اساس قوانین و سنت های الهی است. «اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ»

۲- همه ی امکانات زندگی ما از خداوند است. «بَوَّأَكُمْ فِي الْاَرْضِ»

۳- از تاریخ گذشتگان عبرت بگیریم. وَ اذْكُرُوا... بَعْدِ عَادٍ

۴- انسان، از همه ی شرایط طبیعی می تواند بهره بگیرد. سُهُولِهَا... الْجِبَالَ

۵- مسکن، از نعمت های ویژه الهی است. قُصُورًا... بُيُوتًا... آلَاءَ اللّٰهِ

۶- رفاه، مسکن و قصر، اگر از یاد خدا جدا باشد زمینه ی فساد می شود. قُصُورًا...

بُيُوتًا... مُفْسِدِينَ

۷- اگر نعمت‌ها را ودیعه‌ی الهی بدانیم و خود را در معرض هلاکت ببینیم، از تجاوز دوری می‌کنیم. وَ اذْكُرُوا ... لَا تَعْتُوا

۸- قصر نشینان و کسانی که امکانات بیشتری دارند، بیشتر نیازمند یاد خدایند تا به فساد کشیده نشوند. (کلمه‌ی «قصر»، میان دو جمله «اذکروا» آمده است) (۱)

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسِلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾

سران مستکبر قوم صالح، به مستضعفانی که ایمان آورده بودند، گفتند:

آیا علم دارید که صالح از طرف پروردگارش فرستاده شده است؟ (مؤمنان در پاسخ به ایجاد شک و تردید آنان) گفتند: قطعاً ما به آنچه بر او فرستاده شده است، ایمان داریم.

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنَّتُمْ بِهِ كَاْفِرُونَ ﴿٧٦﴾

کسانی که استکبار ورزیدند گفتند: همانا ما به آنچه شما بدان ایمان آورده اید، کافریم.

پیام‌ها:

۱- معمولاً- اشراف و افراد صاحب نفوذ، مخالف راه انبیایند و به شبهه افکنی در میان مؤمنان دست می‌زنند. «قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا»

۲- نه فقر و استضعاف ارزش است و نه تمکّن و کاخ نشینی؛ آنچه مهم است انتخاب راه خداوند از طریق آگاهی، علم، ایمان، تقوا، جهاد و هجرت است.

ص: ۱۰۲

(۱- ۱). البته در صورتی که قصر در آیه معنی معروف زمان ما را داشته باشد، نه اینکه به معنی خانه معمولی باشد.

در آیه ی قبل، قصرسازی را نعمت الهی به شمار آورد، به شرط آنکه به فساد منتهی نشود، اینجا هم از مستضعفان مؤمن ستایش شده است، نه از همه ی آنان. «آمَنَ مِنْهُمْ»

۳- بیشترین پیروان پیامبران، از میان مستضعفان بوده اند. «لِلَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ»

۴- عامل ایمان مستضعفان به انبیا، فقط فقر مادی نیست، زیرا برخی از مستضعفان نیز ایمان نمی آوردند. «آمَنَ مِنْهُمْ»

۵- ایجاد شک و تردید، از شیوه های تضعیف ایمان است. أَ تَعْلَمُونَ...؟

۶- تضعیف رهبر، یکی از روشها و هدف های اصلی دشمن است. «أ تَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ»

۷- گرچه محیط و جامعه در فرد اثر دارد، ولی اجبار نمی آورد. (مستضعفان محروم، با صراحت در مقابل مستکبران ایستادند و گفتند: به صالح ایمان داریم). «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

۸- شبهات مخالفان را باید قاطعانه پاسخ گفت. «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

۹- به تمام فرمان های پیامبر باید ایمان داشت. «بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

۱۰- مستکبران، علاوه بر کفر و لجاجت خود، نسبت به ایمان مستضعفان حساسیت دارند. «إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» و نگفتند: «إِنَّا بِهِ كَافِرُونَ»

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ «۷۷»

پس (مستکبران) ناقه را پی کرده (و کشتند) و از فرمان پروردگارشان سرپیچی کردند و گفتند: ای صالح! اگر از فرستادگان خدایی، پس عذابی را که وعده می دهی برای ما بیاور.

«عقروا» به معنای پی کردن است، یعنی قطع کردن عصب و رگ محکم و مخصوص پشت پای اسب و شتر که عامل عمده ی حرکت آنهاست و با قطع آن، حیوان به زمین می افتد و از راه رفتن باز می ماند.

در سوره ی قمر، کلمه ی «عقروا» مفرد آمده که بیانگر این است که قاتل ناکه یک نفر بوده است؛ اما در اینجا (و سوره های شمس و شعراء و هود)، به صورت جمع آمده است، «عقروا» که نسبت پی کردن به تمام قوم داده شده است. این به خاطر سکوت و رضایت آنان بود و شریک جرم محسوب شده اند. چنانکه حضرت علی علیه السلام نیز می فرماید: سرنوشت مردم در گرو رضایت و دشمنی آنان است، همان گونه که ناکه ی صالح را یک نفر پی کرد؛ اما چون بقیه ی مردم نیز به آن عمل راضی بودند، در گناه او شریک شدند و همگی عذاب دیدند. (۱)

پیام ها:

۱- کفر، زمینه ی تجاوز است. كَافِرُونَ فَعَقَرُوا ...

۲- سکوت و رضایت بر گناه، شرکت در گناه محسوب می شود. «عقروا» با اینکه قاتل یک نفر بود.

۳- نافرمانی و تجاوز از دستور، مهم تر از کشتن شتر است. «وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»

۴- دستورات الهی برخاسته از ربوبیت اوست. «أَمْرٍ رَبِّهِمْ»

۵- تکبر، زمینه ساز جسارت و گستاخی است. «أُتِنَّا بِمَا تَعَدُّنَا»

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٧٨﴾

ناگاه زمین لرزه شدید آنان را فرا گرفت، پس شب را به صبح آوردند، در حالی که در خانه هایشان به رو افتادند (و مردند).

ص: ۱۰۴

نکته ها:

این آیه، هلاکت قوم ثمود را توسط رجفه و زمین لرزه بیان کرده؛ اما سوره ی فصّلت آیه ۱۷ و سوره ی ذاریات آیه ی ۴۴، آن را توسط صاعقه دانسته است. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ وَأَعْيَقَهُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ» بنابراین شاید دو کیفر صاعقه و زلزله در یک لحظه و توأم بوده است. و شاید مراد از رجفه، لرزش بر اندام باشد که برخاسته از ترس و وحشت است، نه زمین لرزه.

«جاثم» از «جثم» بر وزن خشم، به معنای نشستن روی زانو و یا فروافتادن بر سینه است.

گویا در شب و هنگام استراحتشان که عذاب آمد، بیدار شدند ولی فرصتی و قدرتی برای فرار نیافتند و در همان حالت نیم خیز هلاک شدند. (۱)

پیام ها:

۱- قهر خدا ناگهانی است، به هوش باشیم. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

۲- چه بسا زمین لرزه ها و حوادث طبیعی که عذاب الهی است. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

۳- وعده های انبیا، عملی می شود، پس هشدارهایشان را جدی بگیریم. (در آیات قبل تهدید بود: «لَا تَمْسُوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» و این رجفه، همان تحقق وعید و عذاب الیم است). «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ «۷۹»

پس (صالح) از آنان روی برگرداند و گفت: ای قوم من! همانا پیام پروردگارم را به شما رساندم و برای شما خیرخواهی کردم، ولی شما دلسوزان و خیرخواهان را دوست ندارید.

نکته ها:

احتمال دارد، سخن حضرت صالح، قبل از نزول عذاب و به عنوان اتمام حجّت باشد، و

ص: ۱۰۵

ممکن است پس از هلاکتشان باشد، آنگونه که رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز بر سر چاه بدر با اجساد کفار سخن گفت. از آن حضرت پرسیدند: مگر آنان می شنوند، فرمودند: «آری، شما از آنها شنواتر نیستید». (۱)

پیام ها:

۱- گاهی قهر و ترک رابطه، در تربیت و تبلیغ لازم است. «فَتَوَلَّى عَنْهُمْ»

۲- کیفرهای الهی، پس از اتمام حجت است. «لَقَدْ أبلغتكم»

۳- برنامه ی پیامبران، ابلاغ پیام همراه با دلسوزی و خیرخواهی است، نه ابلاغ خشک و بی روح مقررات و بخشنامه های اداری. «لَقَدْ أبلغتكم ... وَ نَصَحْتُ لَكُمْ»

۴- ناصحان را دوست بداریم که بی اعتنایی به سخن دلسوزان جامعه، زمینه ی قهر خدا را فراهم می کند. «وَ لَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ»

۵- دوست داشتن، کلید پیروی کردن است. «وَ لَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ»

وَ لَوْ طَأَّ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ «۸۰»

و (به خاطر آور) لوط را (که برای هدایت مردم فرستادیم) آنگاه که به قوم خود گفت: آیا آن کار زشت را انجام می دهید که هیچ یک از جهانیان در آن بر شما پیشی نگرفته است؟

إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ «۸۱»

همانا شما به جای زنان، برای شهوت سراغ مردان می روید، بلکه شما قومی اسراف کارید.

ص: ۱۰۶

حضرت لوط، فامیل حضرت ابراهیم و تنها مردی بود که به او ایمان آورد و با او هجرت کرد. «فَأَمِّنَ لَهُ لُوطٌ» (۱) حضرت ابراهیم او را به منطقه ای که در آن گناه و فحشا رواج داشت فرستاد. لذا بخش مهم کار حضرت لوط، مبارزه با فحشا و منکرات جنسی بود، که بیشترین مشکل جامعه بود.

قوم حضرت لوط، با مهمانان خود عمل زشت لواط را انجام می دادند تا مردم از مهمان شدن بترسند. به گفته ی قرآن، حضرت لوط علیه السلام ازدواج با دختران خود را به آنان پیشنهاد کرد؛ اما آنان نپذیرفتند.

ازدواج، دارای خصوصیات و آثاری است که در لواط و زنا وجود ندارد، از جمله:

۱. مودت و رحمت و انس. ۲. تشکیل نظام خانواده. ۳. فرزند و بقای نسل. ۴. همخوانی با فطرت و انسائیت.

متأسفانه امروزه نیز دنیای غرب، عمل زشت همجنس بازی را رسمی و در بعضی کشورها به آن جنبه ی قانونی داده است.

قوم لوط، علاوه بر لواط، اهل قمار، هرزه گویی، توهین، مزاحمت برای عابرین و کشف عورت در انظار عمومی بودند. (۲)

امام صادق علیه السلام در فلسفه ی تحریم لواط فرمودند: لواط، علاقه ی خانوادگی میان زن و شوهر را کم، نسل و فرزند را منقطع و آمیزش جنسی طبیعی را از بین می برد و فسادهای بسیار زیادی را بدنبال دارد. (۳)

در اسلام، کیفر همجنس بازی و لواط (چه فاعل چه مفعول)، اعدام است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: لعنت خدا بر مردانی که خود را مانند زنان ساخته و در معرض مردان هوسباز قرار می دهند. (۴)

امام صادق علیه السلام نیز فرمودند: هنگام همجنس گرایی، عرش خدا به لرزه می آید و عامل این

ص: ۱۰۷

۱-۱. عنکبوت، ۲۶.

۲-۲. سفینة البحار.

۳-۳. وسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۲.

۴-۴. تفسیر نمونه؛ وسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۵.

کار در قیامت به صورت ناپاک محشور می شود و مورد غضب خداوند قرار گرفته و جایگاهش دوزخ است. (۱)

پیام ها:

۱- همجنس بازی و لواط، از گناهان کبیره و عملی بسیار زشت است. «الْفَاحِشَةُ»

۲- بت پرستان، اگر بهانه ی بت پرستی نیاکان را داشتند، پیروان فحشا، این بهانه را هم نداشته و ابتکار جنایت و گناه از خودشان بود. «مَا سَبَقُكُمْ بِهَا»

۳- ابداع کنندگان اعمال زشت، مرتکب گناهی بزرگتر و مستحق ملامتی بیشتر می باشند. «مَا سَبَقُكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ»

۴- کسی که راه طبیعی و فطری را کنار بگذارد، مسرف است. «مُسْرِفُونَ» ارضای شهوت از غیر راه طبیعی، اسراف است.

۵- لواط، تجاوز به حقوق زنان در جامعه است. «دُونَ النَّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ»

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (۸۲)

و جواب قوم لوط، جز این نبود که گفتند: آنان را از آبادی خود بیرون کنید، زیرا آنان مردمی هستند که پاکدامنی را می طلبند (و با ما نیستند).

نکته ها:

در مورد بعضی از انبیاء، تعبیر به «أَخَاهُمْ» شده است، اما درباره ی حضرت لوط چنین تعبیری نیامده است، شاید به این دلیل که آن حضرت، اهل آن منطقه نبود، چنانکه کفار نیز با جمله ی «قَرْيَتِكُمْ» به مردم القا می کردند که او مهاجر است و از این منطقه نیست، و یا اینکه چون آئین شما را قبول ندارد خارجی است، پس او را از سرزمین خودتان بیرون کنید.

ص: ۱۰۸

پیام ها:

۱- یکی از زشی های، برخورد بی دلیل و غیر منطقی با ناصحان است. مَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ ...

۲- در نهی از منکر، باید آماده ی تبعید و پذیرش مشکلات بود. «أَخْرِجُوهُمْ»

۳- مجرمان، برای پاکان حقی در اجتماع قائل نیستند. «أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ»

۴- هرگاه در جامعه ای فساد زیاد شد، پاکان را منزوی می کنند و نهی از منکر و پاک بودن، جرم محسوب می شود. أَخْرِجُوهُمْ ... إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ

۵- مهم تر از پاکی، پاک ماندن و مأیوس کردن ناهلان از اعمال نفوذ است.

«يَتَطَهَّرُونَ» (فعل مضارع نشانه ی استمرار است)

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ «۸۳»

پس ما لوط و خاندان او را به جز همسرش، که از بازماندگان (در عذاب) بود، نجات دادیم.

نکته ها:

«غابِر» به معنای بازمانده است. کسی که همراهانش بروند و او باقی بماند. بنابراین لوط و یارانش از شهر خارج شدند و زمینه ی عذاب فراهم شد.

«اهل»، هم به خویشاوندان نزدیک گفته می شود و هم به پیروان راستین، ولی با توجه به آیه ی ۳۶ سوره ذاریات، به جز خویشاوندان نزدیک، هیچ کس به آن حضرت ایمان نیاورد.

پیام ها:

۱- انسان آزاد است و خودش راه خود را انتخاب می کند. (همسر پیامبر با آنکه در خانه ی وحی تغذیه می شود، ممکن است راه کفر را برگزیند، چنانکه همسر فرعون راه توحید را برگزید). «إِلَّا امْرَأَتَهُ» بنابراین همه جا تفکر و اخلاق و تصمیم، وابسته به اقتصاد و تحت پوشش بودن این و آن نیست.

۲- در اسلام، عامل نجات انسان رابطه ی مکتبی است، نه خویشاوندی. «إِلَّا»

إمْرَأَتُهُ» پس سرنوشت هرکس در گرو عمل خود اوست.

۳- حساب بستگان رهبران الهی را از حساب خودشان جدا کنیم. «إِلَّا امْرَأَتُهُ»

۴- در اسلام، زن همانند مرد موجودی مستقل است. «إِلَّا امْرَأَتُهُ» و از طرفی نباید موقعیت و قداست کسی موجب توجیه خلافکاری های بستگان او شود.

وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطْرًا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

و ما بارانی (از سنگ) بر آنان بارانیدیم. پس بنگر که سرانجام گنهکاران چه شد؟

نکته ها:

هلاکت قوم لوط، با بارش سنگ های آسمانی بر سرشان بود، سنگ هایی از گل همانند کلوخ چنانکه در سوره ی هود می فرماید: «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ» (۱)

پیام ها:

۱- تغییر راه فطرت، (ارضای جنسی از طریق مردان و همجنس بازی)، تغییر نعمت را به دنبال دارد. به جای باران، پاره سنگ می بارد. «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطْرًا» در دعای کمال می خوانیم: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذَّنُوبَ الَّتِي تَغَيَّرَ النِّعَمُ»

۲- قهر الهی مخصوص آخرت نیست، گاهی نیز در همین دنیا است. «أَمْطَرْنَا»

۳- از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. فَانظُرْ... عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ

۴- قهر خداوند مخصوص یک دسته از مجرمان نیست، همه ی مجرمان به هوش باشند که سنّت الهی استثنا بردار نیست. «عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ»

ص: ۱۱۰

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَ تَكْمٌ بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا
النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾

و به سوی (مردم) مَدْيَن، برادرشان شعیب را (فرستادیم. آن حضرت) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را پرستید، جز او خدایی برای شما نیست.

همانا از طرف پروردگارتان (معجزه و) دلیلی روشن برایتان آمده است.

پس پیمانۀ و ترازو را (در داد و ستدها) تمام ادا کنید و کالاهای مردم را کم نگذارید و در زمین پس از اصلاح آن فساد نکنید. این (رهنمودها) برایتان بهتر است، اگر مؤمن باشید.

نکته ها:

این پنجمین داستان پیامبران در این سوره است. داستان شعیب علیه السلام در سوره های متعددی از جمله در سوره هود، شعراء نیز بیان شده است.

مَدْيَن یکی از شهرهای شام بود که در جغرافیای امروز، نزدیک اردن و نامش معان است، منطقه ای سرسبز، دارای مردمی بت پرست و مرفّه که در معامله و تجارت کم فروش بودند.

حضرت شعیب علیه السلام بر آنان مبعوث شد، امّا سرانجام آنها به خاطر لجاجت و نافرمانی از او هلاک شدند. سپس آن حضرت بر مردم «ایکه» مبعوث شد و به ارشاد آنان پرداخت، امّا آنها نیز دستورهای الهی را نپذیرفتند و سرانجام هلاک شدند.
كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قَالَ لَهُمُ شُعَيْبٌ ... (١)

البته احتمال دارد «مَدْيَن» همان «ایکه» باشد، چون ایکه به منطقه ی پر درخت و بیشه زار و نخلستان می گویند. یعنی شهر شعیب دو نام داشته است: مَدْيَن و ایکه.

ص: ۱۱۱

انسان بی ایمان همواره گرفتار انحراف و فساد است، امّا در هر زمانی به گونه ای. مثلاً- در زمان حضرت لوط، لواط و فساد اخلاقی و در زمان حضرت شعیب، کم فروشی و فساد اقتصادی رواج داشته است.

پیام ها:

۱- رفتار حضرت شعیب نسبت به مردم، دلسوزانه و برادرانه بود و شاید نسبتی با اهل مدین داشته است. «أَخَاهُمْ شُعَيْبًا»

۲- تبلیغ و تربیت باید همراه با عاطفه و محبت باشد. «قَالَ يَا قَوْمِ»

۳- توحید و یکتاپرستی، محور دعوت انبیاست. «أَعْبُدُوا اللَّهَ ...»

۴- معجزه و دلیل های انبیا، در مسیر رشد و تربیت مردم و وابسته به ربوبیت خداوند است. «بَيَّنَّهُ مِنْ رَبِّكُمْ»

۵- پس از شرك و انحراف عقیدتی، انحراف های اقتصادی مهم ترین مسأله ی قوم حضرت شعیب بوده است. «أَعْبُدُوا اللَّهَ ...»

فَأَوْفُوا الْكَيْلَ

۶- کم فروشی، تقلب در معامله، کم ارزش جلوه دادن اجناس مردم و ایجاد خلل در اقتصاد، حرام و از مصادیق فساد است. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَفْسِدُوا»

۷- پیامبران، بر مسائل اقتصادی جامعه نیز نظارت داشته و در صدد سلامت و بهبود زندگی مردم بودند. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ» دین و برنامه های آن، از زندگی دنیا جدا نیست.

۸- کم کاری هم مثل کم فروشی است، به جای «أَمْوَالَهُمْ» فرمود: «أَشْيَاءَهُمْ» تا شامل همه چیز بشود.

۹- ایمان کامل و اقتصاد سالم، تأمین کننده سعادت دنیا و آخرت است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ»

۱۰- هشدار و دستورهای انبیا، سراسر خیر است و موجب سعادت انسان می شود. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ»

۱۱- ایمان، ضامن کسب و کار صحیح و عدالت اجتماعی است. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ ...»

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوَعَّدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ بِهِ وَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَ اذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ وَ اَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾

و بر سر هر راهی منشینید تا مؤمنان را تهدید کنید و (آنان را) از راه خدا، که کج جلوه می دهید بازدارید و یاد کنید زمانی را که اندک بودید، پس خداوند شما را بسیار گرداند و بنگرید که عاقبت مفسدان چگونه بود!

نکته ها:

مراد از نشستن بر سر هر راه، ممکن است نشستن کنار خیابان و کوچه ها برای فتنه گری باشد، و شاید مراد تلاش در راه فساد از هر راه و با هر شیوه باشد، همچنانکه در آیه ۱۶ خواندیم که شیطان سوگند یاد کرد برای انحراف انسان در کمین راه حق نشسته است، «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» که مراد، نشستن ظاهری نیست.

پیام ها:

- ۱- دشمنان حق، برای جلوگیری از راه خدا، همه جا در کمین هستند و از هر راه و شیوه ای استفاده می کنند. «وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ»
- ۲- ترساندن مردم و ایجاد مزاحمت برای آنان، ممنوع است. «تُوَعَّدُونَ»
- ۳- دشمن می کوشد تا سیمای دین را تحریف کند و بدجلوه دهد. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا»
- ۴- گاهی افزونی جمعیت (با نظم و برنامه)، می تواند یک ارزش باشد. «فَكَثَرْتُمْ»
- ۵- یکی از عوامل تربیت و هدایت مردم، توجه به نعمت ها و یادآوری سرگذشت پیشینیان است. «وَ اذْكُرُوا ... وَ اَنْظُرُوا»
- ۶- مطالعه ی تاریخ و عبرت گرفتن از آن، سفارش الهی است. «وَ اَنْظُرُوا كَيْفَ ...»
- ۷- در مطالعه ی زندگی مردم، به پایان و سرانجام کارشان بنگرید، نه کامیابی های مقطعی آنان. «عَاقِبَةُ»
- ۸- بستن و منحرف کردن راه خدا، نوعی فساد است. «تَصُدُّونَ ... عِوَجًا ... الْمُفْسِدِينَ»

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾

و اگر گروهی از شما به آنچه من برای آن فرستاده شده ام ایمان آورده و گروهی ایمان نیاورده اند، پس (عجله نکنید که لطف و قهر خدا چه شد؟) صبر کنید تا خداوند میان ما داوری کند و او بهترین داوران است.

نکته ها:

مخالفان حضرت شعیب، با جسارت می گفتند: پس قهر خدا چه شد؟ مؤمنان و طرفداران آن حضرت هم منتظر امدادهای الهی بودند. این آیه برای پاسخ به هر دو گروه است، تا نه کفار مغرور شوند و نه مؤمنان دلسرد و مأیوس گردند.

پیام ها:

۱- وظیفه ی پیامبر، ابلاغ دین و دستورات الهی است، «أُرْسِلْتُ» مردم نیز در قبول و رد آن آزاد و دارای اختیار می باشند. طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا ... وَ طَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا

۲- در مکتب انبیا، ایمان به هدف و راه آنان لازم است. «أُرْسِلْتُ» یعنی ایمان به آنچه برای آن آمده ام.

۳- تاریخ طرفداران حق و باطل را با توجه به پایان و سرانجام کارشان باید مطالعه کرد. «فَاصْبِرُوا»

۴- گرایش گروهی از مردم به کفر، ما را متزلزل نکند که خداوند حاکم است.

«فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا»

۵- کسی که بداند خداوند بهترین و برترین داور است، صبور است و در کيفر و پاداش عجله نمی کند. فَاصْبِرُوا ... وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ چنانکه باکی از حکم دیگران نیز ندارد.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ (۸۸)

سران مستکبر قوم شعیب گفتند: ای شعیب! حتماً تو و کسانی را که با تو ایمان آورده اند، از آبادی مان بیرون خواهیم کرد، مگر آنکه به آئین ما برگردید. (شعیب) گفت: گرچه بی رغبت باشیم؟

نکته ها:

زورگویی و تهدید به اخراج و تبعید، به نوعی در مورد همه ی انبیا بوده است، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: کافران نسبت به پیامبران خود چنین تهدیدهایی داشته اند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا» (۱)

هیچ یک از انبیا، پیش از رسالت، مشرک و بت پرست نبوده اند، ولی برخورد آنان با مشرکان آرام بوده است. اما پس از رسالت با عزم و اراده ای قوی تر مردم را هدایت کرده و با مشرکان مقابله می کردند، لذا خطاب «لَتَعُوذُنَّ»، به پیروان انبیا است، نه خود آنان. (۲)

پیام ها:

۱- اشراف مستکبر، دشمن انبیا بوده اند. قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا ... لَنُخْرِجَنَّكَ

۲- استدلال و منطق، شیوه ی انبیاست، «جَاءَ تَكُمْ بَيِّنَةٌ» (۳) ولی روش کفار، تهدید و زورگویی است. «لَنُخْرِجَنَّكَ»

۳- مبلغان نباید از تهدیدهای مخالفان بترسند، چون در این راه، تهدید به قتل و تبعید همیشه بوده است. «لَنُخْرِجَنَّكَ»

۴- تحمیل عقائد، شیوه ی کفار است و دین تحمیلی سودی ندارد. لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا ... كَارِهِينَ

ص: ۱۱۵

۱- ۱. ابراهیم، ۱۳.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۳- ۳. اعراف، ۸۵.

۵- در برخورد با جهالت کافران، از ادب و گفتار نرم و حکمیانه استفاده کنیم. «أَوْ لَوْ كُنَّا كَارِهِينَ»

قَدْ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبَّنَا وَسِعَ رَبَّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ «۸۹»

(شعیب به مخالفان گفت:) اگر پس از آنکه خداوند ما را از آیین شما نجات داد، دوباره به آن برگردیم بی گمان بر خدا دروغ بسته ایم، ما را نسزد که به آیین شما برگردیم، مگر آنکه خدا بخواهد که او پروردگار ماست (خدا هم هرگز چنین نخواهد خواست). پروردگار ما بر هر چیز احاطه ی علمی دارد، ما بر خداوند توکل کرده ایم. پروردگارا! میان ما و قوم ما به حق داوری و راهگشایی کن که تو بهترین داوران و راهگشایانی.

نکته ها:

«ملت»، به معنای کیش و آیین است، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» (۱).

«فتح» در این گونه موارد، به معنای قضاوت و داوری برای راهگشایی است، یعنی سخن آخر را خداوند می گوید تا از بن بست خلاص شده و راه باز شود.

چون یاران شعیب علیه السلام، دین را بر اساس بینه و استدلال پذیرفته اند، نه هوا و هوس؛ پس آن را رها نخواهند کرد. مگر آنکه خداوند دستور دهد و خداوند هم هرگز دستور بازگشت به شرک و کفر را نمی دهد، چون معمولاً کسی از دستورش بر می گردد که از کردارش پشیمان شود و خداوند هرگز چنین نیست.

ص: ۱۱۶

۱- ارتداد و برگشت از آرمان ها و عقائد حق و پذیرفتن شریک برای خداوند، نوعی افترا بر خدا و پیمان شکنی است. قَدْ افْتَرَيْنَا ... مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ

۲- شرک، اسارت و یکتاپرستی، نجات است. «بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ»

۳- مؤمن، هرگز نباید از حق عدول و بر عقائدش سازش کند. مَا يَكُونُ لَنَا ...

(عقب گرد و ارتجاع، ممنوع است و تساهل و تسامح همه جا ارزش نیست.)

۴- هدایت و ضلالت در دائره ی اراده خداوند است. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۵- دلیل تسلیم شدن و پذیرفتن ربوبیت خداوند، علم بی پایان اوست. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ ... وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»

۶- دلیل توکل ما بر خداوند نیز علم مطلق او بر همه چیز است. «وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا»

۷- برای پایداری در ایمان، از خداوند استمداد و به او توکل کنیم. مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ ... عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا

۸- در برابر پیشنهادهای شوم دشمنان، باید با توکل بر خدا، قاطعانه ایستاد. مَا يَكُونُ لَنَا ... تَوَكَّلْنَا

۹- واگذاری داوری به خداوند، نمونه و مصداق توکل و تسلیم است. عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ ...

۱۰- در دعا، رعایت تناسب بین خواسته و اسمای الهی مطلوب است. آنجا که نیاز به فتح داریم، خدا را با خیر الفاتحین صدا می زنیم. افْتَحْ ... خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

۱۱- لازمه ی داوری صحیح، علم و آگاهی همه جانبه است. داوری، حق کسی است که همه چیز را می داند. وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ... رَبَّنَا افْتَحْ ...

۱۲- داوری، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبَّنَا افْتَحْ»

۱۳- هدف انبیا تثبیت و بر کرسی نشانیدن حرف حق است، نه سخن خویشتن.

«افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ»

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾

سران و اشراف قوم شعیب که کفر ورزیدند، گفتند: اگر از شعیب پیروی کنید، قطعاً زیانکار خواهید بود.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾

پس (به کيفر عنادشان) زمین لرزه شدیدی آنان را فراگرفت، پس شب را به صبح آوردند، در حالی که در خانه های خود به زانو در افتادند (و مردند).

نکته ها:

شاید از این که در این آیه کلمه ی «رجفه»، در آیه ی ۹۴ سوره ی هود کلمه ی «صیحه» و در آیه ی ۱۸۹ سوره شعراء، عبارت «عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ» بکار رفته، استفاده شود که زلزله همراه با صیحه و ابر تیره بوده است. (۱) ممکن است مراد از «رجفه» همان اضطراب و لرزش اندام باشد که از ترس حاصل می شود، نه زمین لرزه.

چنانکه در آیه ی ۷۸ گذشت، «جاثم» به کسی گفته می شود که به رو بر زمین افتاده و یا به زانو افتاده و توان برخاستن ندارد.

پیام ها:

۱- طبقه ی اشراف، غالباً مخالف پیامبران بوده اند. «وَقَالَ الْمَلَأُ»

۲- یکی از شیوه های کفار برای بازداشتن مردم از پیروی انبیا، (هنگامی که ببینند آنان از ایمانشان دست بر نمی دارند)، تهدید مادی و اقتصادی است. «إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ» آری، محرومیت از درآمدهایی که از طریق کم فروشی به دست می آید، از دید کافران خسارت است!

ص: ۱۱۸

الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾

کسانی که شعیب را تکذیب کردند، (چنان هلاک شدند که) گویا در آن خانه ها سکوتی نداشته اند. آنان که شعیب را تکذیب کردند، همانها زیانکاران هستند.

نکته ها:

«يَغْنَوْا» از «غَنَى» به معنای اقامت در مکان است و با توجه به معنای اصلی غنا (بی نیازی)، گویا کسی که محل اقامت و منزل آماده دارد، بی نیاز است.

خسارت بزرگ از آن مشرکان است که به جای ایمان به خدای یکتا، شرک می ورزند و به جای رهبری معصوم، سراغ دیگران می روند. لذا به جای زندگی امن، خانه خراب می شوند، به جای بهشت به دوزخ می روند و به جای رضوان، گرفتار خشم الهی می شوند.

پیام ها:

۱- توجه به عاقبت شوم کفار، درس عبرت است. «الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا»

۲- نیرنگ های اهل باطل، نقش بر آب می شود. «كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا» (کفار در پی اخراج حضرت شعیب بودند، اما خودشان در خانه هایشان هلاک شدند).

۳- هنگام فرا رسیدن قهر خدا، زیانکاران واقعی مشخص می شوند. «هُمُ الْخَاسِرِينَ» (در آیه ی قبل، کافران طرفداری از حضرت شعیب را خسارت دانستند، اینجا خداوند می فرماید: خودشان زیانکارند).

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

پس شعیب از آنان روی گرداند و گفت: ای قوم من! پیام های پروردگارم را به شما رساندم و برایتان خیرخواهی کردم، پس چگونه بر (سرنوشت) قوم کافر تأسف بخورم؟

۱- قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ ... أَلْبَغْتَكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي

۲- موعظه، مدارا و توجه به مردم حدی دارد، گاهی هم باید از آنان اعراض نمود.

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ

۳- تبلیغ، باید همراه با مهربانی و سوز باشد. أَلْبَغْتَكُمْ ... نَصَحْتُ

۴- نصایح و خیرخواهی را با منافع شخصی آمیخته نکنیم. «نَصَحْتُ لَكُمْ»

۵- وقتی به وظیفه ی خود عمل کردیم، نگران نباشیم که چه خواهد شد.

أَلْبَغْتَكُمْ ... فَكَيْفَ آسَى

۶- تأسّف نابجا و عاطفه ی بی مورد، ممنوع است. «فَكَيْفَ آسَى»

(در موارد دیگری هم به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خطاب شده که «لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ» (۱)، غصه ی آنان را نخور.)

۷- آنجا که روحیه ی کفر، لجاجت و عناد حاکم باشد، موعظه ی پیامبران هم اثر نمی کند. «فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ»

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَوْمِهِ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ «۹۴»

و هیچ پیامبری را در هیچ آبادی نفرستادیم، مگر آنکه مردم آنجا را گرفتار سختی ها و بلاها ساختیم، تا شاید به زاری (و توبه) در آیند.

نکته ها:

«بأساء»، به حوادث و ضربه های جسمی مثل بیماری و مرگ و «ضراء»، به ضربه ها و زیان های مالی گفته می شود.

ص: ۱۲۰

۱- تلخی ها و ناملايمات، به عنوان يك سنت الهی برای همه ی اقوام وجود دارد.

مَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا ...

۲- سختی ها و مشکلات، عامل سازندگی، غفلت زدایی و توجه به خداوند است.

«لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ»

۳- ناگواری ها همیشه قهر الهی نیست، گاهی لطفی است که به شکل بلا- جلوه می کند. «لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ» (همان گونه که گداختن آهن در کوره آتش، سبب نرم شدن و شکل پذیری آن است، حوادث و شدايد نیز انسان ها را نرم و به حالت تضرع و نیازخواهی وامی دارد.)

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَعْتَهُ وَهُمْ لَا يُشْعُرُونَ «۹۵»

سپس به جای ناخوشی، خوشی قرار دادیم تا آنکه فزونی یافته و انبوه شدند و گفتند: به پدران ما نیز (به طور طبیعی) رنجها و خوشی ها رسیده بود (و این حوادث تلخ و شیرین، نشانه ی قهر یا لطف خدا نیست). پس آنان را ناگهانی (با قهر خود) گرفتیم، در حالی که درک نمی کردند.

نکته ها:

«عفو»، به معنای کثرت مال و فرزندان، یا ترک کردن و اعراض کردن است. لطف خدا درباره آنان به حدّ وفور رسید، ولی آنان به هوش نیامدند و عبرت نگرفتند. نظیر این آیه در سوره ی انعام آیه ۴۴ آمده است: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَعْتَهُ» چون تذکرات ما را فراموش کردند، درهای نعمت ها را به رویشان گشودیم و پس از کامیابی ها، ناگهان گرفتار قهر خویش کردیم. مثل بیماری که پزشک از بهبود او مأیوس شده و می گوید: هر چه میل دارد به او بدهید، کارش تمام است.

ممکن است برای آیه معنای دیگری نیز باشد از جمله: بعد از رفع بلا، نسل بعد می گفتند:

حوادث تلخ مخصوص پدران ما بوده و ما در امان هستیم. (۱) غافل از آنکه سنت خداوند بر مبتلا ساختن همه ی نسل هاست و این گونه غفلت ها، زمینه ساز قهر الهی است.

پیام ها:

۱- گاهی رفاه، بینش و تحلیل های نادرست، عامل نسیان و طغیان می شود. «قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ»

۲- هر نوع خوشی و رفاهی نشانه ی لطف نیست، گاهی زمینه ساز قهر الهی است.

حَتَّىٰ عَفَوْا... فَأَخَذْنَا هُمْ بِعُنْتِهِ

۳- بیشتر مردود شدگان در آزمایش های الهی، مرفه‌اند نه محرومان. حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا...

۴- قهر الهی، خبر نمی کند و ناگهان می رسد. «بِعُنْتِهِ»

۵- غوطه ور شدن در دنیا و غفلت از یاد خدا، انسان را به عذابی ناگهانی و غافلگیرانه دچار می کند. «فَأَخَذْنَا هُمْ بِعُنْتِهِ وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَا هُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۹۶)

و اگر مردم شهرها و آبادی ها ایمان آورده و تقوا پیشه کرده بودند، قطعاً (درهای) برکات آسمان و زمین را بر آنان می گشودیم، ولی آنان (آیات ما را) تکذیب کردند، پس ما هم به خاطر عملکردشان آنان را (با قهر خود) گرفتیم.

نکته ها:

«بَرَكَاتٍ» جمع «برکت»، به موهبت های ثابت و پایدار گفته می شود، در مقابل چیزهای گذرا. در معنای «برکت»، کثرت، خیر و افزایش وجود دارد. برکات، شامل برکت های مادی و معنوی می شود، مثل برکت در عمر، دارایی، علم، کتاب و....

ص: ۱۲۲

سؤال: اگر ایمان و تقوا سبب نزول برکات است، پس چرا کشورهای کافر، وضع بهتری دارند و کشورهای اسلامی با مشکلات فراوانی روبرو هستند؟

پاسخ: اولاً- آن کشورها از نظر علم و صنعت جلو هستند، ولی از نظر روحی و روانی آرامش ندارند. از این نظر آنان نیز مشکلات فراوانی دارند.

ثانیاً: اغلب کشورهای اسلامی، تنها نام اسلام را با خود دارند و قوانین و رهنمودهای دین اسلام در آنجا حاکم نمی باشد.

به علاوه گاهی رفاه مادی، نوعی قهر الهی است. چنانکه قرآن می فرماید: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) چون تذکرات الهی را فراموش کردند، درهای همه چیز را به رویشان گشودیم تا سرمست شوند.

در قرآن، دو نوع گشایش برای دو گروه مطرح است: الف: رفاه و گشایش برای خوبان که همراه با برکات است، «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمُ بَرَكَاتٍ» ب: رفاه و گشایش برای کفار و ناهلان که دیگر همراه با برکت نیست، «فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ»، زیرا چه بسا نعمت ها، ناپایدار و سبب غفلت و غرور و طغیان باشد. خداوند، این رفاه و گشایش کفار را وسیله ی مهلت و پرشدن پیمانہ ی آنان قرار داده است. بنابراین به هر نعمت ظاهری نباید دل خوش کرد، زیرا اگر این نعمت ها برای مؤمنان باشد، مایه ی برکت است و اگر برای کفار باشد، ناپایدار و وسیله ی قهر الهی است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: گاهی بنده ای از خداوند حاجت و تقاضایی دارد و خداوند دعایش را مستجاب می کند و مقرر می شود که برآورده شود. اما پس از آن، بنده گناهی را انجام می دهد که موجب برآورده نشدن حاجتش می شود. (۲)

از مصادیق بارز این آیه، دوران ظهور حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) است که به گفته ی روایات، در آن زمان برکات از آسمان و زمین سرازیر می شود. (۳)

ص: ۱۲۳

۱- ۱. انعام، ۴۴.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۱- ایمان به تنهایی کافی نیست، بلکه تقوا لازم است. «آمَنُوا وَ اتَّقُوا»

۲- سرمایه گذاری روی فرهنگ و معنویت جامعه، بازده اقتصادی هم دارد. «آمَنُوا وَ اتَّقُوا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ»

۳- وعده های الهی را جدی بگیریم. با ایمان و تقوا، نزول برکات حتمی است.

(حرف لام در «لَفَتَحْنَا»)

۴- بستن و گشایش، در اختیار خداست، «لَفَتَحْنَا» اما بازتابی از عملکرد ماست.

۵- ادیان آسمانی، خواستار بهبود وضع اقتصادی مردمند. «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم»

۶- آنچه از برکات دریافت می کنیم، گوشه ای از برکات الهی است. «بَرَكَاتٍ» (کلمه ی «برکات» بدون الف و لام است، لذا شامل تمام برکت ها نمی شود)

۷- زمین و آسمان، سرچشمه ی برکات اند. «بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»

۸- ایمان و تقوا سبب نزول برکات می شود، ولی هر نعمت و رفاهی معلول ایمان و تقوا نیست. آمَنُوا وَ اتَّقُوا ... بَرَكَاتٍ

۹- عامل محرومیت ها و مشکلات، عملکرد خود ماست. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

۱۰- لجاجت و پافشاری بر گناه، سبب قهر و عذاب الهی است. «فَأَخَذْنَا هُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَ هُمْ نَائِمُونَ ﴿٩٧﴾

آیا اهل آبادی ها (خود را در امان می بینند و) ایمن هستند از اینکه قهر و عذاب ما شامگاهان در حالی که خفته اند به آنان برسد؟

أَوْ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَ هُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾

یا آنکه اهل آبادی ها در امان هستند از اینکه قهر و عذاب ما در روز، در حالی که سرگرم بازی اند به آنان وارد شود؟

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

پس آیا از مکر خدا (و عذاب ناگهانی او) ایمن شدند؟ با آنکه جز افراد زیانکار، کسی احساس ایمنی از مکر خدا نمی کند.

نکته ها:

«مکر»، گرچه در فارسی به معنای نیرنگ و حيله است، اما در لغت عرب، به معنای تدبیر و چاره اندیشی برای بازگرداندن از هدف است، چه حق باشد چه باطل. مکر خدا، تدبیر الهی است که نقشه ی کفار را بر هم می زند.

پیامبر و امامان معصوم علیهم السلام نیز خود را در امان نمی دانستند و همواره مراقب اعمال خود بوده اند تا مبادا از آنان لغزشی سربزند، لذا پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» (۱)

راوی می گوید پشت سر امام صادق علیه السلام نماز می خواندم که حضرت در نماز فرمود:

«اللَّهُمَّ لَا تَوَمِّنِي مَكْرَكَ»، خداوندا! مرا از مکر خودت غافل و ایمن نگردان. آنگاه حضرت فرمود:

فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ» (۲)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: حتی بر نیکوکاران این امت از کیفر الهی ایمن مباش، زیرا خداوند می فرماید: «فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ». (۳)

در حقیقت ایمن نبودن از مکر الهی، به معنی توجه مسئولیت ها و تکالیف و ترس از کوتاهی در انجام وظایف است.

پیام ها:

۱- برای احساس مسئولیت، احتمال خطر کافی است. أَفَأَمِنَ ...

۲- به نظام آرام موجود مغرور نشویم و هرگز خود را مصون ندانیم. أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى ... آری، عذاب ها مخصوص اقوام پیشین نیست، قانون الهی شامل

ص: ۱۲۵

۱- ۱. انعام، ۱۵.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۳- ۳. نهج البلاغه، حکمت ۳۷۷.

همه ی اقوام در هر زمانی می شود.

۳- اگر خداوند اراده کند، می تواند قهر خویش را در زمانی نازل کند که هیچ راه چاره ای نباشد و شبانه همه را نابود کند.
﴿يَا تَا وَ هُمْ نَائِمُونَ﴾

۴- هدف از اسباب توجه و غفلت زدایی، بیان احتمال خطر است. «أَفَأَمِنَ، أَوْ أَمِنَ»

۵- سرگرمی های نابجا، زمینه ی قهر الهی است. «يَلْعَبُونَ»

۶- زندگی بدون ایمان و تقوا، بازیچه ای بیش نیست. «وَهُمْ يَلْعَبُونَ»

۷- هرگز از قهر الهی احساس ایمنی نکنیم. «أَفَأَمِنَ ... أَوْ أَمِنَ ... أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ آری، زیستن همراه با بیم و امید مطلوب است.

۸- کسانی که نسبت به مکر و قهر خدا بی خیالند، زیان کارند. «فَلَا يَأْمَنُ ... الْخَاسِرُونَ»

أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرْتُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصْبَنَاهُمْ بِدُنُوبِهِمْ وَ نَطْبَعُ عَلَي قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَشْمَعُونَ» (۱۰۰)

آیا (سرگذشت پیشینیان)، برای وارثان بعدی این حقیقت را روشن نکرد که اگر بخواهیم، آنان را نیز به خاطر گناهانشان هلاک می کنیم و بر دلهایشان مهر می زنیم که (حق را) نشنوند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: قلب مؤمن مانند صفحه ای سفید است و با هر گناه، نقطه ای سیاه در آن پدیدار می شود که اگر توبه کند، آن سیاهی پاک می گردد، امّا اگر بر گناهش ادامه دهد، آن نقطه زیاد می شود تا جایی که تمام قلبش را فرامی گیرد و مانع رسیدن او به خیر می شود و دیگر راهی به سعادت ندارد، چنان که خداوند می فرماید: «يَلْ رَانَ عَلَي قُلُوبِهِمْ» (۱) گناه و کار زشت، ملکه و خوی و طبیعت آنان می شود. (۲)

انسان گاهی در مسیر غلط و اصرار و تکرار عمل انحرافی چنان گام می نهد که آن خلاف بر

ص: ۱۲۶

۱- ۱. مطفّفين، ۱۴.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری.

جان و دل او نقش می بندد و به صورت خصلت و ملکه ی او در می آید و دیگر پذیرای هیچ هدایتی نمی شود، البته این تأثیر و تأثر را خداوند که سبب ساز و سبب سوز است چنین قرار داده، بنابراین انسان با اراده ی خود، خودش را به این مرحله رسانده است. (۱)

پیام ها:

۱- افراد غافل، نیازمند تنبیه و مستحق توبیخ هستند. أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرْتُؤْنَ ...

گروهی که به قدرت می رسند، باید از کارنامه دولت های پیشین آگاه باشند و از تجربیات تلخ و شیرین آنان استفاده کنند.

۲- کیفرهای الهی به خاطر گناهان انسان است. «بِذُنُوبِهِمْ» گناه، مقدمه ی مهر خوردن بر دل و مانع درک صحیح و سبب سلب توفیق از انسان است.

۳- درک نکردن حقایق دینی، از کیفرهای الهی است. «نَطْبَعُ عَلَي قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ»

۴- قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است. از این رو تاریخ گذشتگان، می تواند راهنمای عمل آیندگان باشد. (کل آیه)

تِلْمَك الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَثْبَانِهَا وَ لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ «۱۰۱»

آن آبادی هایی است که گوشه ای از اخبار آنها را بر تو بازگو می کنیم، همانا پیامبرانشان همراه با معجزات و دلایل روشن به سراغ آنان آمدند، اما آنان بر آن نبودند که به آنچه از قبل تکذیب کرده بودند، ایمان بیاورند.

این گونه خداوند بر دلهای کافران مهر می زند.

ص: ۱۲۷

نکته ها:

مراد از «قری» در اینجا آبادی هایی است که انبیایی همچون حضرت صالح، شعیب، لوط و هود علیهم السلام، برای هدایت مردم مبعوث شده بودند.

پیام ها:

۱- از تاریخ، آن قسمت که مایه ی عبرت است نقل شود. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ الْأَنْبَاءِ»

۲- همه ی پیامبران، معجزه داشته اند و از هیچ دلیل روشنی برای هدایت مردم فروگذار نبودند. «رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۳- انکار مردم نباید سبب سستی مبلغان دینی شود، چون در طول تاریخ چنین بوده است. «لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ ... فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۴- تعصب، لجاجت و عناد، ریشه ی بی ایمانی و کفر است. «فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا ... الْكَافِرِينَ»

۵- نپذیرفتن دعوت و معجزات انبیا، نشانه ی کوردلی و مهر خوردن بر دل است.

«فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا ... كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ»

۶- کفر و لجاجت از سوی مردم، سبب مهر خوردن دل از سوی خدا می شود.

«يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ»

«وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ» (۱۰۲)

و برای بیشترشان هیچ (پایبندی و) عهدی نیافتیم و همانا بیشترشان را فاسق و نافرمان یافتیم.

نکته ها:

مراد از «عَهْدٍ»، یا پیمان فطرت است، «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ ... (۱) یا دعوت پیامبران، و یا پیمان های مخصوصی که گاهی مردم با انبیا می بستند که مثلاً اگر فلان

ص: ۱۲۸

معجزه را انجام دهی، یا فلان مشکل ما را حل کنی ایمان می آوریم. به حضرت موسی می گفتند: «لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرَّجْزَ لَتُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَتُرْسِلَنَّا مَعَكَ بِنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرَّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ» (۱) اگر بدبختی ما را برطرف کنی حتماً به تو ایمان آورده، بنی اسرائیل را همراه تو می فرستیم. امّا همین که مشکل را از آنان برطرف کردیم، آنها قول و پیمان خود را شکستند.

خداوند از طریق فطرت و پیامبران، حقایقی را برای انسان ها روشن ساخته تا نسبت به آنها تسلیم و تعهد داشته باشند، ولی همواره گروهی از مردم ندای فطرت و انبیا را از یاد برده و از مدار حقّ خارج و فاسق شده اند.

امام کاظم علیه السلام فرمود:

«اذا جاء اليقين لم يجز الشك» هنگامی که نسبت به امری یقین حاصل شد، دیگر شک و تردید موجه نیست، سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۲) شاید مراد حدیث این باشد که اگر کسی حقّ را از روی برهان شناخت، ولی به خاطر هوای نفس در آن تشکیک کرد، مصداق آیه ی فوق شده و عهدشکن است.

خداوند در قرآن، وفاداران را ستوده و پیمان شکنان را نکوهش کرده است. وفاداران را با القاب: «مؤمنون» (۳)، «متقین» (۴)، «أُولُوا الْأَلْبَابِ» (۵) و «ابرار» (۶)، ستایش کرده است،

امّا در نکوهش پیمان شکنان، اوصافی چون: «فاسقین» (۷)، «کافرین»، «مشرکین» (۸)، «خاسرون» (۹)، «شَرَّ الدَّوَابِّ» (۱۰)، «قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةٌ» (۱۱) و «لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ» (۱۲) بکار برده و در موردی جنگ با آنان را لازم می داند. «الَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا ايمانهم» (۱۳)

ص: ۱۲۹

۱-۱. اعراف، ۱۳۴-۱۳۵.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۳۹۹.

۳-۳. مؤمنون، ۱ و ۸.

۴-۴. آل عمران، ۷۶.

۵-۵. رعد، ۱۹.

۶-۶. انسان، ۵ و ۷.

۷-۷. اعراف، ۱۰۲.

۸-۸. توبه، ۷.

۹-۹. بقره، ۲۷.

۱۰-۱۰. انفال، ۵۵.

۱۱-۱۱. مائده، ۱۳.

١٢-١٢. رعد، ٢٥.

١٣-١٣. توبه، ١٣.

۱- هلاکت قوم های پیشین (که در آیات قبل اشاره شد)، به سبب پیمان شکنی و تمرد آنان بود. «مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ»

۲- در قضاوت باید انصاف داشت. «لِأَكْثَرِهِمْ»، نه همه ی آنها.

۳- کارنامه ی تاریخ گذشتگان به خاطر عدم استفاده از پیامبران و دلایل روشن، سیاه و تاریک است، پس به دین و ایمان خود مغرور نشویم. «مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ ...»

۴- پیمان شکنی، نشانه ی فسق است. «مَا وَجَدْنَا ... مِنْ عَهْدٍ ... لِفَاسِقِينَ»

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾

سپس موسی را پس از آن پیامبران پیشین، همراه با آیات و معجزات خود به سوی فرعون و سران (قوم) او مبعوث کردیم، اما آنان به آیات ما ستم کردند (و کفر ورزیدند)، پس بنگر که پایان کار مفسدان چگونه است؟!

نکته ها:

این سوره، اولین سوره ی مکی است که داستان موسی را مطرح کرده است. نام حضرت موسی ۱۳۶ بار در قرآن آمده و نام هیچ کس دیگر به این تعداد ذکر نشده است. به گفته ی تفسیرالمیزان، قرآن برای هیچ پیامبری به اندازه ی حضرت موسی معجزه نقل نکرده است.

داستان حضرت موسی علیه السلام در قرآن را می توان به پنج مرحله تقسیم کرد:

۱. دوران تولد و کودکی.

۲. فرار از مصر به مدین و ماندن نزد حضرت شعیب علیه السلام.

۳. بعثت و برخورد هایش با فرعون.

۴. نجات او و قومش از سلطه ی فرعون و بازگشت او به صحرای سینا.

۵. برخوردهای او با قوم بنی اسرائیل.

۱- حضرت موسی پس از حضرت نوح، هود، صالح، لوط و شعیب علیهم السلام آن هم با فاصله مبعوث شد. «ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ»

۲- یکی از فلسفه های بعثت پیامبران، مبارزه با طاغوت است. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأْتِهِ»

۳- برای اصلاح جامعه، باید به سراغ مهره های اصلی رفت و آب را از سرچشمه صاف کرد. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأْتِهِ»

۴- تکذیب پیامبران و آیات الهی، از مصادیق ظلم است. «فَظَلَمُوا بِهَا»

۵- تاریخ را تحلیل کنیم و از آن عبرت بگیریم. «فَانظُرْ»

۶- مهم، فرجام و عاقبت کار است، نه جلوه های زودگذر. «عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ»

۷- ایمان، جامعه را اصلاح می کند و کفر و الحاد، آن را به فساد می کشد.

«المفسدین»

۸- وقتی به جای دین خدا، طاغوت در جامعه حاکم شود، برای حفظ و تقویت خود به هر فسادی دست می زند. «المفسدین»

وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

و موسی گفت: ای فرعون! بی تردید من فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیانم.

۱- میان موسی و فرعون ابتدا سخنانی ردّ و بدل شد و پس از آن، موسی رسالت خود را اعلام کرد. «وَ قَالَ مُوسَىٰ» (حرف واو نشانه ی آن است که سخنانی گفته شد، سپس اعلام رسالت شد).

۲- انبیا در راه دعوت خویش، بدون کوچکترین هراس و ضعفی طاغوت ها را مورد خطاب قرار می دادند. «وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ»

۳- برای اصلاح جامعه ای که نظام تشکیلاتی دارد، ابتدا باید به سراغ رهبران رفت. «يَا فِرْعَوْنُ»

۴- پیامبران جز دعوت به حق، ادعایی نداشته اند. «فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ»

۵- رسالت انبیا، باتدبیر کلّ جهان پیوند دارد. «رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۶- فرعون، خود را پروردگار مردم می دانست، «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» (۱) لذا موسی با شجاعت و صراحت، خود را فرستاده ی «رَبِّ الْعَالَمِينَ» معرفی کرد، تا بگوید: تو نیز تحت تربیت و سلطه ی پروردگار عالمیانی. «إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

حَقِيقٌ عَلَيَّ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۱۰۵)

سزاوار است که درباره ی خداوند جز سخن حق نگوییم (و نسبت ندهم)، همانا من از سوی پروردگارتان برای شما دلیلی روشن (معجزه ای) آورده ام، پس بنی اسرائیل را همراه من بفرست.

پیام ها:

۱- انبیا، جز سخن حق چیزی نمی گویند، پس در ابلاغ رسالت معصوم اند. «لَا أَقُولُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

۲- انبیا باید معجزه داشته باشند، «قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ» و در رسالت خود هیچ گونه تحکم و تحمیلی نداشته باشند.

۳- همه ی مردم، یک پروردگار دارند، پس ادعای ربوبیت بیجاست. «رَبُّكُمْ»

۴- با آزادی مردم از سلطه ی طاغوت ها بهتر می توان برنامه ی فرهنگی و ارشادی کاملی برای آنان در نظر گرفت. «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۵- آزادسازی بنی اسرائیل، فرمان الهی و جزو رسالت موسی است، نه آنکه تصمیم شخصی باشد. «إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ... فَأَرْسِلْ ...»

۶- آزادی انسان ها، از اهداف پیامبران است. «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ» و جز آنان

ص: ۱۳۲

هر کس به حکومت رسد، مردم را به بندگی می کشاند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «مَنْ نَالَ اسْتَطَالَ» (۱)

قَالَ إِنَّ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنَّ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۰۶)

(فرعون) گفت: اگر از راستگويانی و (می توانی معجزه ای بیاوری یا) معجزه ای آورده ای، آن را به میان بیاور.

فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ (۱۰۷)

پس (موسی) عصای خود را افکند ناگهان به صورت اژدهایی نمایان شد.

نکته ها:

از عصای حضرت موسی معجزات دیگری نیز نمایان شد، از جمله اینکه پس از اژدها شدن، همه ی بافته های ساحران را بلعید، «تَلَقَّفُ مَا يَأْفِكُونَ» (۲) به آب دریا خورد و آن را شکافت، «أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ» (۳)، به سنگ خورد و چشمه های آب از آن جوشید. «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا» (۴)

عصا در حضور خود موسی علیه السلام، مار کوچک و پر تحرک شد و موسی فرار کرد، «جَانُّ وَلِي مُدْبِرًا» (۵) در حضور مردم مانند مار معمولی حرکت می کرد، «حَيَّةٌ تَسِيْعِي» (۶) و در حضور فرعون، مار بزرگ و اژدها شد. «فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ» بنابراین در تبلیغ و تربیت باید نوع و گرایش مخاطب را در نظر گرفت و هر کدام را با توجه به موقعیت خودش قانع کرد.

امام رضا علیه السلام فرمود: زمان حضرت موسی علیه السلام، سحر و جادوگری رواج بسیاری داشت و آن حضرت با آوردن معجزه ای که آنان قادر به انجام آن نبودند، سحرهایشان را باطل و با آنها اتمام حجت نمود. (۷)

ص: ۱۳۳

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۱۶.

۲- ۲. شعراء، ۴۵.

۳- ۳. شعراء، ۶۳.

۴- ۴. بقره، ۶۰.

۵- ۵. نمل، ۱۰.

۶- ۶. طه، ۲۰.

۷- ۷. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۸۰.

میان افکندن عصا و ازدها شدن آن فاصله ای نبود. «فَإِذَا هِيَ تُعْبَانُ»

پیام ها:

۱- معجزه، دلیل صدق نبوت است. «فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» فرعون با ابراز این سخن حق، اراده باطلی داشت و کسی را بالاتر از خود نمی دانست.

۲- معجزه باید برای همه روشن باشد و جای هیچ شکی باقی نگذارد. «مُبِينٌ»

و نَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾

و (موسی) دست خود را (از گریبانش) بیرون آورد، پس ناگهان آن (دست) برای بینندگان سفید و درخشان می نمود.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾

اشراف و اطرافیان قوم فرعون گفتند: همانا موسی ساحری بسیار ماهر و داناست.

پیام ها:

۱- پیامبران در کنار انذار (ازدها شدن عصا که نوعی ترس و وحشت داشت)، بشارت و دست نورانی نشان می دهند. «بَيْضَاءُ» (در برابر متکبر، ابتدا باید غرور او را درهم شکست، آنگاه دست نوازش را نیز نشان داد.)

۲- سفید گشتن دست موسی، معجزه ی دیگر آن حضرت و امری غیر منتظره و قابل رؤیت برای همگان بود. «فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ»

۳- اطرافیان طاغوت ها، در جنایات آنان سهیم اند. «قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ»

۴- اطرافیان، ضمن اقرار به عظمت کار حضرت موسی، باز هم تلاش می کردند نظام فرعون را حفظ کنند. «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ»

۵- افراد مستکبر لجوج، در مواجهه با دلیل و منطق و احتمال شکست، دست به توجیه زده و سرسخت تر می شوند. «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» («ان» و حرف «لام» و جمله ی اسمیه، نشانه ی تأکید است)

۶- مخالفان سعی می کنند با تهمت، چهره ی انبیا را خراب کنند. «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ»

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ «۱۱۰»

(آنان گفتند: موسی) می خواهد شما را از سرزمینتان آواره و بیرون کند (و سرزمین شما را اشغال نماید)، پس (در این مورد) چه دستور می دهید؟

نکته ها:

فرعونیان برای انحراف افکار عمومی، به حضرت موسی تهمت زدند، هم از نظر اعتقادی او را ساحر دانستند و هم از نظر اجتماعی و سیاسی او را فتنه جو معرفی کردند.

پیام ها:

۱- یکی از حربه های مخالفان، تهمت قدرت طلبی به مردان حق است. «يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ»

۲- گاهی دشمنان از احساسات و عواطف مردم مانند وطن دوستی، بر ضد مردان خدا سوءاستفاده می کنند. «يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ»

۳- کافر همه را به کیش خود پندارد. «يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» چون فرعون دل بسته به مادیات و زمین بود، فکر می کرد موسی نیز دل بسته ی مال و سرزمین است.

۴- طاغوت ها در عین استبداد، گاهی ناچار می شوند در گرفتاری های سیاسی به مشورت با اطرافیان بپردازند. «فَمَاذَا تَأْمُرُونَ»

قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ «۱۱۱»

(اطرافیان فرعون) گفتند: (مجازات) او و برادرش را به تأخیر انداز و مأموران را در شهرها برای جمع کردن (ساحران) بفرست.

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ «۱۱۲»

تا هر ساحر دانا و کار آزموده ای را نزد تو بیاورند.

کلمه ی «أرج»، فعل امر از ریشه ی «رجاء»، هم به معنای حبس کردن و هم به معنای تأخیر انداختن است. امّا با توجه به موج گسترده ی دعوت موسی و معجزاتش، به زندان انداختن موسی برای فرعون مناسب نبود، لذا معنای تأخیر انداختن مناسب تر است.

در اینجا آمده است: «سَاحِرٍ عَلِيمٍ» ولی در آیه ی ۳۷ سوره ی شعراء با تعبیر «سَيِّحَارٍ عَلِيمٍ» آمده که نشان دهنده ی کمال تخصص و کار آزمودگی جادوگران است.

۱- در حکومت های طاغوتی فرعون، روشنگری مردم و هر صدای حقی، مجازاتی در پی دارد. «قَالُوا أَرْجِهْ»

۲- تخریب شخصیت، مهم تر از قتل و مجازات است. «أَرْجِهْ» (بنا بر اینکه مراد از «أرجه»، پیشنهاد تأخیر مجازات موسی، برای رسوا کردن او در اجتماع باشد).

۳- طاغوت ها برای شکستن حق، گردهمایی سراسری و جهانی از متخصصان تشکیل می دهند. «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»

۴- کفار هم می دانند برای مقابله با کار فرهنگی، باید کار فرهنگی قوی تری انجام داد. «بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»

۵- گاهی علم و تخصص، در دست افراد منحرف و در مسیر مبارزه با حق قرار می گیرد. «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»

وَ جَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ «۱۱۳»

و (پس از فراخوانی،) ساحران نزد فرعون آمدند، (و) گفتند: اگر ما پیروز شویم، آیا برای ما پاداشی هست؟

قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ «۱۱۴»

(فرعون) گفت: آری! (و) علاوه بر آن، شما از مقربان (درگاه من) خواهید بود.

۱- کسی که به خداوند وابسته نباشد، جذب هر ندایی می‌شود. يَا تَوَكَّلْ ... جَاءَ السَّحْرَهُ فِرْعَوْنَ

۲- یکی از تفاوت‌های پیامبران و جادوگران، تفاوت در هدف و انگیزه هاست.

پیامبران برای ارشاد مردم کار می‌کردند و مزدی نمی‌خواستند، «مَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» (۱)، اما ساحران تنها برای دنیا و مادیات کار می‌کنند. «إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا»

۳- روی آورندگان به دربار طاغوت، هدف دنیایی دارند. «إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا»

۴- طاغوت‌ها و ستمگران، از عالمان و متخصصان مخالف حق حمایت می‌کنند و برای سرکوبی حق و مردان حق، سرمایه‌گذاری می‌کنند. «قَالَ نَعَمْ» (آیا برای نابودی باطل، به سراغ عالمان دینی رفته و یا از آنان حمایت کرده ایم!)

۵- طاغوت‌ها برای حفظ حکومت خود در برابر هر تقاضایی تسلیم شده و به هر و پیشنهادی تن می‌دهند. «قَالَ نَعَمْ»

۶- پاداش سیاسی و مقام و موقعیت اجتماعی نزد دنیاپرستان، ارزشمندتر از مال است. «لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ»

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ «۱۱۵»

(جادوگران) گفتند: ای موسی! آیا (نخست تو وسیله سحرت را) می‌افکنی و یا ما افکننده (به وسیله جادوی خود) باشیم؟

قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرَهُمُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ «۱۱۶»

(موسی با تکیه بر نصرت الهی) گفت: (نخست شما) بیافکنید. پس همین که (ابزار جادوی خود را) افکندند، چشم‌های مردم را افسون کردند (با این چشم‌بندی) ترس و وحشتی در مردم پدید آوردند و سحری بزرگ را به صحنه آوردند.

ص: ۱۳۷

۱- جادوگران سحری آوردند که به ظاهر مانند معجزه ی حضرت موسی بود و با افکندن بر زمین، نمایان می شد. فَتَلَقَى ...
الْمُلْقِينَ

۲- در راه شناخت، نباید تنها به حواسّ ظاهری تکیه کرد، چون گاهی چشم هم افسون شده و تحت تأثیر قرار می گیرد. «سَحَرُوا
أَعْيَنَ النَّاسِ»

۳- تصرف جادوی ساحران در چشم مردم است، نه واقعیت، مثل سراب که آب به نظر می آید. «سَحَرُوا أَعْيَنَ النَّاسِ» آری، انبیا با
بصیرت مردم کار دارند، و ساحران با بصر مردم.

۴- برای کوبیدن هر حقی، از وسائل مشابه آن استفاده می شود، مذهب علیه مذهب و روحانی نما علیه روحانی. اینجا هم جادو
بر ضد معجزه بکار گرفته شد. «بِسِحْرِ عَظِيمٍ»

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾

و به موسی وحی کردیم که عصایت را بیافکن. (همین که افکند ازدها شد و) ناگهان (وسائل و) جادوهای دروغین ساحران را
بلعید.

نکته ها:

کلمه ی «تَلَقَفُ» از «لقف»، به معنای بر گرفتن چیزی با قدرت و سرعت است و در این جا به معنای بلعیدن است و کلمه ی
«يَأْفِكُونَ» از «افک»، به دروغی که در قالب صدق و راستی مطرح شود یا باطلی که ظاهری حقّ نما داشته باشد، گفته می شود.

اگر معجزه و عصای حضرت موسی، بافته های جادویی ساحران را بی تأثیر می کند و آنها را نابود می کند، استمداد از معجزه
ی جاوید پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله یعنی قرآن و تلاوت آن نیز حتماً بافته ها و توطئه های پیروان باطل را نقش بر آب
می کند.

پیام ها:

۱- پیامبران الهی، در شرایط بحرانی مستقیماً از سوی غیب مدد می شوند. «أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ» آری، خداوند بندگان مخلص خود را در مجامع بین المللی و در حضور دشمنان حق، امداد کرده و بر آنان غالب می سازد.

۲- باطل هایی که در چشم و دل مردم تأثیر گذارده و آنها را لرزان می کنند، «سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرَهُبُوهُمْ» توسط پیامبر با قدرت الهی بر ملا شده و درهم شکسته می شود. «تَلَقَّفُ مَا يَأْفِكُونَ»

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾

فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾

پس (بدین سان) حق، آشکار شد (و نبوت موسی تأیید گردید) و آنچه (که ساحران) می کردند، باطل و بیهوده گردید. پس (ساحران و فرعونیان) همانجا مغلوب شدند و خوار و زبون برگشتند.

وَأَلْقَى السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾

و جادوگران به سجده درافتادند.

نکته ها:

با پیروزی حضرت موسی، ضربه ی سختی بر نظام فرعونى وارد شد، اما مهم تر آنکه ساحران یکجا به موسی ایمان آوردند و حیثیت فرعون از درون فرو ریخت.

مرجع ضمیر در جمله ی «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ساحران است

پیام ها:

۱- حق، پیروز و باطل، نابود است. «فَوَقَعَ الْحَقُّ» باطل های ساخت دست بشر، در برابر حق تاب نمی آورند.

۲- در شیوه ی تبلیغ، با بیان حق و آشکار کردن حقیقت، می توان باطل را از میدان

بیرون کرد. «فَوَقَّعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۳- یک جلوه از طرف حق، هزاران جلوه فریبنده ی باطل را محو می کند. «فَوَقَّعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» برای مبارزه با معجزه ی موسی، مدت زمان طولانی زحمت کشیدند و انواع جادوها را بکار بستند، ولی تمام آنها بی فایده بود.

۴- ساحران پس از شکست، همراه فرعونیان صحنه ی مبارزه را ذلیلانه ترک کردند. «انْقَلَبُوا صَاغِرِينَ»

۵- مدعیان پیروزی، «نَحْنُ الْغَالِبِينَ» (۱) مغلوب های تاریخ گشتند. فَغُلِبُوا ... صَاغِرِينَ

۶- عظمت معجزه ی الهی آن گونه بود که ساحران گویا ناخواسته و بی اختیار به سجده افتادند. «الْقِيَّ» به صورت مجهول آمده است.

۷- شناخت حق، زمینه ی خضوع و تسلیم است. «الْقِيَّ السَّحَرَهُ سَاجِدِينَ» می توان در سایه ی شناخت صحیح، در یک لحظه تغییر عقیده داد و خوشبخت شد.

۸- سجده، بارزترین جلوه تسلیم است و سابقه ی بس طولانی دارد. «ساجدین»

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ «۱۲۱»

(ساحران) گفتند: به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم. (همان) پروردگار موسی و هارون.

نکته ها:

جادوگرانی که برای رسوا ساختن حضرت موسی و کسب مال و مقام نزد فرعون به صحنه آمده بودند، با دیدن معجزه ی موسی علیه السلام، ایمان آورده و آن را اعلام و به اصول توحید، نبوت و معاد اقرار کردند؛ توحید و نبوت را با جملات

ص: ۱۴۰

عدو شود سبب خیر، اگر خدا خواهد.

ساحران، موسی و هارون علیهما السلام را در کنار هم ذکر کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ»، زیرا هارون نیز در کنار موسی در ارشاد آنان نقش داشته است و یا اگر می گفتند: «رَبِّ مُوسَىٰ»، احتمال سوء استفاده فرعونیان داده می شد، که بگویند رب موسی، فرعون است، چون او سالها در خانه ی فرعون و تحت تربیت او بود تا بزرگ شد، چنانکه خود فرعون به موسی علیه السلام گفت: آیا ما تو را در کودکی تربیت نکردیم؟ «أَلَمْ نُزَبِّكَ فِتْنًا وَ لِيَدًا» (۱) لذا ساحران این توطئه را نقش بر آب کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ»

حضرت علی علیه السلام فرمود: «كُنْ لِمَا لَا تَرْجُو أَرْجَىٰ مِنْكَ لِمَا تَرْجُو»، به آن چیز که امید نداری، امیدوارتر باش تا به چیزی که امیدی در آن هست. چنانکه موسی علیه السلام حرکت کرد تا برای خانواده اش آتش بیاورد، اما با مقام رسالت برگشت، ملکه ی سبأ برای دیدن حضرت سلیمان علیه السلام از شهر خارج شد، اما مؤمن برگشت، ساحران برای رسیدن به پست و مقام به دربار فرعون آمدند، اما با ایمان و مؤمن بازگشتند. (۲)

پیام ها:

۱- ساحران، قبل از مبارزه، محتوای دعوت موسی را شنیده بودند و لذا پس از دیدن معجزه ی آن حضرت، به همان شنیده ها اقرار کردند. «قَالُوا آمَنَّا»

۲- انسان، انعطاف پذیر و آزاد است و می تواند پس از فهمیدن حق، عقیده و فکر خود را تغییر دهد. «قَالُوا آمَنَّا»

۳- توبه ی انحراف فکری و شرک، ایمان است. «آمَنَّا»

۴- ساحران، تفاوت معجزه و جادو را بهتر از دیگران فهمیدند و لذا خیلی سریع ایمان آوردند. «آمَنَّا»

۵- گاهی ایمان نیاوردن مردم به دلیل ناشناخته بودن حق است، همین که حق روشن شد، گروهی ایمان می آورند. «آمَنَّا»

ص: ۱۴۱

۱- ۱. شعراء، ۱۸.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری، تحف العقول، ص ۲۰۸.

۶- جلوی سوءاستفاده را باید گرفت. برای اینکه فرعون نگوید: من همان «بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» هستم، ساحران گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»

۷- در خالقیت خداوند بحثی نیست، نزاع بر سر ربوبیت خدا و تدبیر جهان به دست اوست. «بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»

قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمْوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۱۲۳)

فرعون (به ساحران) گفت: آیا پیش از آن که به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟ قطعاً این نیرنگی است که شما در این شهر اندیشیده اید تا اهلش را از آن بیرون کنید. پس به زودی خواهید فهمید! (که با چه کسی طرف هستید و چه کیفری خواهید شد.)

پیام ها:

۱- در استعمار فرهنگی حکومت ها، آزادی اندیشه و حق انتخاب عقیده از مردم سلب می شود. «قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ»

۲- یکی از شیوه های طاغوت ها، تهمت زدن به مردان حق است. «إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمْوهُ» حتی به کارگزاران خود اعتماد ندارند و هر حرکت معنوی را سیاسی می بینند، چنانکه در جای دیگر، فرعون ساحران را شاگرد موسی می شمرد.

«إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمْ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السَّحَرَ» (۱)

۳- طاغوت ها از حس وطن دوستی و عواطف مردم، در مسیر اهداف خود سوءاستفاده می کنند. «لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا»

۴- تهدید به قتل و شکنجه، از ابزار سلطه ی طاغوت هاست. «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ»

ص: ۱۴۲

لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأَصْلَبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾

حتماً دست و پاهایتان را بر خلاف یکدیگر (یکی از راست و یکی از چپ) قطع خواهم کرد، سپس همه ی شما را به دار خواهم کشید.

قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾

(ساحران در پاسخ) گفتند: (مهم نیست، هرچه می خواهی بکن) همانا ما به سوی پروردگارمان بازمی گردیم.

نکته ها:

شبهه این آیات را در سوره ی طه نیز می خوانیم، البته در قرآن اشاره ای به عملی شدن این تهدیدها نیست، اما به نقل روایات و تاریخ، فرعون، مؤمنان به موسی علیه السلام را قطعه قطعه کرد و به شاخه های درخت خرما آویخت. چنانکه طبری می گوید: «کانوا أوّل النهار کفاراً سحره و آخر النهار شهداء برّره» اول روز، کافرانی ساحر و آخر روز، شهیدانی نیکوکار بودند.

فرعون و فرعونیان با آن همه ی تدارکات و سر و صدا، سرانجام تحقیر شدند، «انْقَلَبُوا صَاغِرِينَ»، اما ساحران بر اثر ایمان، به رشد و سعادت رسیده و مرگ در راه عقیده ی حق را بر زندگی تحت سلطه ی فرعون ترجیح دادند. «إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

پیام ها:

۱- خشونت و تهدید، از حربه های زورگویان و قدرتمندان است. «لَأَقْطَعَنَّ»

۲- طاغوت ها، برای جلوگیری از نفوذ اندیشه های اصلاحی و انقلابی، پیشتازان انقلاب را تهدید، شکنجه و به قتل می رسانند. «لَأَصْلَبَنَّكُمْ»

۳- انسان، محکوم نظام ها و محیطها نیست و با ایمان و اراده می تواند در برابر همه ی آنها مقاومت کند. «لَأَقْطَعَنَّ - قَالُوا»

۴- آنکه با بصیرت ایمان آورد، با امواج مختلف دست از ایمان بر نمی دارد و از تهدید نمی ترسد. «قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا آری ایمان، انسان را دگرگون و ظرفیت او

را بالا می برد. ساحرانی که دیروز در انتظار پاداش فرعون بودند، امروز به خاطر ایمان، آن چیزها برایشان ارزشی ندارد.

۵- مرگ در راه حق، بهتر از زندگی در راه باطل است. «إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

۶- سابقه ی بد را نباید ملاک قرار داد، گاهی چند ساحر و کافر با یک تحوّل، ایمان آورده و از مؤمنان دیگر سبقت می گیرند.
«إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

۷- در شیوه ی تبلیغ، از جوانمردی های گذشتگان یاد کنیم. قالوا ...

۸- ایمان به معاد و یادآوری آن در مقابل خطرها و تهدیدها، انسان را بیمه می کند.

«إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» چنانکه به فرعون گفتند: هر کاری انجام دهی، سلطه ی تو تنها در محدوده ی این دنیا است. «فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۱)

۹- از هدایت افراد منحرف حتی رهبران آنها مأیوس نشویم، چه بسا توبه کرده و یک دفعه عوض شوند. «قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ «۱۲۶»

و(ای فرعون!) تو از ما عیب و ایرادی سراغ نداری جز این که ما به آیات (و معجزات) پروردگارانمان که برای ما آمد ایمان آورده ایم. پروردگارا! بر ما صبر و شکیبایی فرو ریز و ما را مسلمان و فرمان بردار بمیران.

نکته ها:

این آیه، پاسخی به جو سازی ها و تهمت هایی است که از سوی فرعون نسبت به مؤمنان و همراهان حضرت موسی انجام می گرفت و در آیات گذشته به آنها اشاره شد، از قبیل اینکه شما توطئه گر هستید و قصد تصاحب وطن و کاشانه مردم و اخراج آنان را دارید. آنان گفتند:

شما نیز می دانید که عیب ما تنها ایمان ماست، نه آنچه شما می گوید.

ص: ۱۴۴

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که خود را برتر از دیگران بداند مستکبر است. به حضرت گفتند: گاهی انسان به دلیل آنکه دیگران مشغول گناهند و او گناه نمی کند خود را برتر می داند! حضرت فرمودند: شاید او توبه کرده و بخشیده شده است، ولی تو خبر نداری و هنوز او را چنان می بینی. مگر داستان ساحران را نشنیده ای که با انگیزه ی شکست موسی آمدند، ولی توبه کرده و هدایت شدند و پایان خوبی داشتند. (۱)

پیام ها:

۱- ایمان به خدا و زیر بار طاغوت نرفتن، بی دردسر نیست. «وَمَا تَنْقِمُ»

۲- ایمانی که براساس برهان و پس از دیدن نشانه های حقیقت باشد، از ارزش بهتری برخوردار است. «آمَّآ بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا»

۳- طاغوت ها با فکر و عقیده ی توحیدی مخالفند، نه با آدم ها. «إِلَّا أَنْ آمَنَّا»

۴- نشانه ی مؤمنان راستین، آرامش، مقاومت، صراحت، شجاعت، تضرع و دعا بخصوص در هنگام سختی هاست. آمَّنَا ... رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا

۵- در دعا به ربوبیت خداوند متوسل شویم. «رَبَّنَا»

۶- بهترین شیوه در برابر تهدید طاغوت ها، دعا و توکل بر خدا و حفظ ایمان و پایداری است. «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوْفِنَا مُسْلِمِينَ»

۷- وقتی تهدیدها سنگین باشد، صبر و مقاومت بیشتری هم می طلبد. ساحران گفتند: «أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا» دل ما را پر از صبر کن و نگفتند: «أُنزِلْ عَلَيْنَا»

۸- حسن عاقبت، نیاز به دعا، استمداد و توفیق الهی دارد. رَبَّنَا ... تَوْفِنَا مُسْلِمِينَ

ص: ۱۴۵

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَىٰ وَ قَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَ آلِهَتَكَ قَالَ سَنُقْتُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسَبَهُمْ وَ نَسَاءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾

و اشراف قوم فرعون (به او) گفتند: آیا موسی و قومش را رها می کنی تا در زمین فساد نمایند و موسی، تو و خدایانت را رها کند؟! (فرعون) گفت: به زودی پسرانشان را می کشیم و زنانشان را (برای کنیزی) زنده نگاه می داریم و ما بر آنان تسلط کامل داریم.

نکته ها:

فرعون پس از شکست در برابر موسی، از آن حضرت و بنی اسرائیل دست برداشت. در این مدت تبلیغات پیروان موسی زیاد شد تا آنجا که اشراف قوم فرعون از سکوت او احساس خطر کرده و خواستار جلوگیری و برخورد با آنان شدند.

فرعون خود را خالق نمی دانست، بلکه «رب» می پنداشت: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ» (۱) و می گفت: برای شما معبودی جز خود سراغ ندارم، «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» (۲) ولی او و مردمش معبودهایی داشتند و آنها را به عنوان مظاهری از خالق می پرستیدند. «آلِهَتَكَ»

پیام ها:

۱- بخشی از مفساد طاغوت ها، به خاطر فساد اطرافیان است. «وَقَالَ الْمَلَأُ»

۲- رژیم های باطل طاغوتی، در مواجهه با حق و مردان حق، دچار تصمیم های متضاد و سردرگم می شوند. لذا فرعون گاهی تصمیم به قتل موسی می گیرد، «ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَىٰ» (۳) و گاهی او را آزاد می گذارد تا آنجا که مورد اعتراض اطرافیان قرار می گیرد. «أَتَدْرُ مُوسَىٰ وَ قَوْمَهُ»

۳- حرکت اصلاحی پیامبران از دید طاغوت ها، فساد، فتنه، اغتشاش و خلاف

ص: ۱۴۶

۱- ۱. نازعات، ۲۴.

۲- ۲. قصص، ۳۸.

۳- ۳. غافر، ۲۶.

مصالح عمومی است. «لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ»

۴- حذف پسران و حفظ زنان، یک سیاست فرعونی است تا جوانمردی و غیرت از مردان رخت بر بندد و زنان، ابزار برنامه ها و سیاست های آنان شوند. مثل سیاست استعماری امروز. «سَنُقْتَلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ»

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اضْبِرُّوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ «۱۲۸»

موسی به قوم خود گفت: از خداوند یاری بجوید و صبر و مقاومت کنید، زیرا زمین از آن خداوند است که آن را به هر یک از بندگانش که بخواهد به ارث می گذارد و فرجام (نیک) از آن پرهیزکاران است.

نکته ها:

در این آیه دو فرمان همراه با دو بشارت مطرح است: فرمان به استعانت و صبر، بشارت به وراثت زمین و پایان نیک برای متقین.

امام باقر علیه السلام از حضرت علی علیه السلام نقل می کند که فرمودند: من و اهل بیتم مصداق این آیه هستیم. و امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: «فما كان لله فهو لرسوله و ما كان لرسول الله فهو للامام بعد رسول الله» (۱) بنابراین، اگر آیه می فرماید: زمین برای خداوند است، یعنی رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان علیهم السلام وارثان زمین از سوی خدا هستند.

پیام ها:

۱- رهبر، در مواقع حساس، امت را دلداری می دهد. قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ... حضرت موسی نابودی فرعونیان و تسلط مؤمنان بر آنان را به یارانش مژده داد.

۲- از عوامل پیروزی و بیمه شدن در برابر تهدیدها، استمداد، توکل، مقاومت و تقواست. «اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اضْبِرُّوا» (هم از او کمک بگیریم و هم خود صبر کنیم).

ص: ۱۴۷

۳- نابودی حکومت های ستمگر و جانشینی مؤمنان صابر، با اراده و مشیت خداوند حتمی است. «يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ»

۴- شرط رسیدن به حاکمیت، صبر و مقاومت و استعانت از خداوند است.

«اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ»

۵- استعانت از خداوند و صبوری، نمودی از تقوا و پرهیزکاری است. «اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا ... وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

۶- اهل تقوا، هم در دنیا پایان نیک دارند، «يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ» و هم در آخرت، برندگان اصلی اند. «وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

۷- امید به آینده ی روشن، وعده ی ادیان الهی از جمله اسلام است. «وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

«قَالُوا أَوْذَيْنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عِدْوُكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ» (۱۲۹)

(قوم موسی) گفتند: هم پیش از آنکه نزد ما بیایی آزار می شدیم و هم پس از آنکه آمدی! (پس چه باید کرد؟) موسی گفت: امید است پروردگارتان دشمن شما را نابود کند و شما را در این سرزمین، جانشین آنان سازد تا ببیند شما چگونه عمل می کنید.

نکته ها:

بنی اسرائیل توقع داشتند پس از قیام موسی علیه السلام کارها یک شبه درست شود و کشور مصر، با همه ی امکانات در اختیار آنان قرار گیرد و فرعونیان نابود شوند. از این رو مدعی بودند که قیام حضرت موسی برایشان رفاه نیاورده است، اما در پاسخ آنان می فرماید: پیروزی، نیاز به شرایطی همچون صبر، تلاش و توکل دارد که با فراهم شدن آنها، یاری الهی فرامی رسد.

ص: ۱۴۸

۱- رفاه و امتیّت، اولین خواسته های مردم از حکومت هاست. **قَالُوا أُؤْذِنَا ...**

۲- مردم ضعیف الایمان، در هر شرایطی از انبیا توقع رفاه دارند و در غیر این صورت از آنان نیز انتقاد می کنند. **قَالُوا أُؤْذِنَا مِنْ قَبْلِ ...**

۳- گاهی رهبران آسمانی، مورد انتقاد پیروان کم ظرفیت و کم تحمّل خود نیز قرار می گرفتند. **«قَالُوا أُؤْذِنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا»**

۴- اغلب مردم، سعادت و خوشی را در راحتی و آسایش می پندارند و نبود آن را ناکامی می دانند، غافل از آنکه ادیان آسمانی برای تنظیم و جهت صحیح دادن به زندگی آمده اند، نه برطرف کردن تمام مشکلات دنیوی مردم. **مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا ...**

۵- مشکلات طبیعی و اجتماعی را باید از راه طبیعی و با تدبیر حل کرد، نه با اعجاز. (با توجه به آیه قبل «اصْبِرُوا»، و جمله: «بَعْدِ مَا جِئْنَا»)

۶- رهبر باید انتقادهای را بشنود و پیام امیدبخش بدهد. **«عَسَىٰ رَبُّكُمْ»**

۷- ایمان به نظارت خداوند، مایه ی دقّت و پرهیزکاری است. **«يَسْتَخْلِفُكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُ»**

۸- حکومت بر مردم، وسیله ی آزمایش است، نه لذّت جویی. **«فَيَنْظُرُ كَيْفَ»**

۹- مردم در قبال حکومت مسئولند و با آن آزمایش می شوند. **«كَيْفَ تَعْمَلُونَ»** و نفرمود: **«كَيْفَ أَعْمَلُ»**

وَ لَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقْصِ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» (۱۳۰)

و همانا ما طرفداران فرعون را به قحطی و خشکسالی و کمبود محصولات گرفتار کردیم، باشد که متذکّر شوند (و از راه انحرافی خود دست بردارند).

«سنین» جمع «سنه»، به معنای سال است، اما وقتی با کلمه «أَخَذَ» به کار می رود، اغلب به معنای قحطی و خشکسالی است. لذا ذکر «نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ»، شاید برای بیان مصداق بارز قحطی باشد.

گاهی بلاها و سختی ها، در مسیر بیداری و امتحان انسان و زمینه ی هلاکت اوست. «وَلْتَبْلُوْنَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ» (۱)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند با کم شدن محصولات و بازداشتن برکات و بستن در خزانة های خیرات، گناهکاران را می آزمايد تا آنان متنبه و متذکر شده و توبه کنند و گناهان را ترک کنند. (۲)

۱- در تربیت، گاهی باید از اهرم سختی و تنگنا نیز استفاده کرد. «وَلَقَدْ أَخَذْنَا»

۲- اراده ی خداوند، بر عوامل طبیعی حاکم است. أَخَذْنَا ... بِالسَّيِّئِ

۳- قحطی و خشکسالی، یا کیفر الهی است و یا هشدار و زنگ بیدارباش. «بِالسَّيِّئِ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» آری، تحولات هستی هدفدار است.

۴- زمینه های هدایت و سعادت، در خانواده ی مستکبرترین افراد نیز وجود دارد.

آل فِرْعَوْنَ ... لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

۵- ممکن است علی رغم تلاش برای ارشاد مردم، هیچ وسیله و طرحی در بعضی کارساز نباشد، چون انسان در پذیرش آزاد است نه مجبور. أَخَذْنَا ... لَعَلَّهُمْ

فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَئِن لَّمْ يَهْدِنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّهُمْ طَائِفَةٌ لَّمْ يَعْلَمُوا لَئِن لَّمْ يَهْدِنَا اللَّهُ لَكُنَّا كَكثيرِهِمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۳۱)

پس هرگاه خوبی و خوشی به سراغشان می آمد، می گفتند: این حق (ما و به خاطر لیاقت) ماست، ولی اگر تلخی و بدی به آنان می رسید، به موسی و پیروانش فال بد می زدند، بدانید که سرچشمه ی شومی هایشان نزد خداست (و اوست که آنان را به خاطر رفتار بدشان کیفر می دهد)، ولی اکثرشان نمی دانند.

نکته ها:

«يَطَّيَّرُوا» از «تَطَيَّرَ»، به معنای فال بد زدن است. چون عرب ها اغلب فال بد را از طریق پرواز پرنده یا صدای آن می دانستند، به هر گونه فال بد «طیره» می گویند. (۱)

در آیات دیگر قرآن نیز فال بد در مورد پیامبران حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله مطرح شده است. (۲)

فال بد، در پیدایش حوادث و پیش آمدها، هیچ اثر طبیعی و منطقی ندارد، اما آثار روانی بسیاری دارد. در روایات می خوانیم: فال بد، نوعی شرک به خداست و هرگاه فال بد زدید، به کار خود ادامه دهید و به آن اعتنا نکنید. امام صادق علیه السلام فرمودند: فال بد، اثرش به همان اندازه است که آن را می پذیری؛ اگر آن را سبک بگیری، کم اثر خواهد بود و اگر آن را محکم بگیری، پر اثر و اگر به آن اعتنا نکنی، هیچ اثری نخواهد داشت. (۳)

فال بد، در میان تمام اقوام و ملل گذشته و حال وجود داشته و دارد و موجب بدبینی و رکود کارها می شود، لذا از آن نهی شده است، اما فال نیک چون سبب حرکت و عشق و امید است، اشکالی ندارد. (۴)

پیام ها:

۱- فرعونیان، تنها خود را شایسته و حق کامیابی را مخصوص خود می دانستند.

﴿قَالُوا لَنَا هَذِهِ﴾

۲- رفاه و کامیابی برای فرعونیان امری شناخته شده و عادی بود، اما تلخی ها برای آنان ناشناخته و ناباور بود. (کلمه ی «الحسنه» همراه الف و لام و حرف

ص: ۱۵۱

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). نساء، ۷۸، نمل، ۴۷ و یس، ۱۸.

۳- ۳). تفاسیر نمونه و المیزان.

۴- ۴). تفسیر نمونه.

«فَإِذَا» نشانه ی شناخته شدن و کلمه ی «سَيِّئَةً» بدون الف و لام در کنار «إِنَّ»، نشانه ی ناشناخته و ناباور بودن است.

۳- اکثر فرعونیان به جای آنکه از قحطی و هشدارهای الهی بیدار شوند، به تحلیل غلط پرداختند و آن را به موسی نسبت دادند.
«يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى»

۴- نسبت دادن خوبی ها به خود و بدی و بدبختی ها به انبیا و دین، نشانه ی خودبینی و جهالت است. فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى ... أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

۵- ریشه ی خرافات و فال بد، جهل است. يَطَّيَّرُوا ... لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ «۱۳۲»

و(فرعونیان به موسی) گفتند: هرگونه آیه و معجزه ای بیاوری، تا با آن ما را جادو کنی، ما به تو ایمان نمی آوریم.

نکته ها:

از این که به حضرت موسی می گفتند: هرگونه آیه ای بیاوری، معلوم می شود که دشمن نیز می دانست که کار موسی جادو نیست، بلکه معجزه ای الهی است، ولی از روی لجاجت و تکبر ایمان نمی آوردند، فقط ساحران هنگامی که فهمیدند کار موسی سحر نیست، بدون لجاجت ایمان آوردند. البته شاید آیه نامیدن کار حضرت موسی از سوی فرعونیان، از روی استهزا و مسخره بوده است.

پیام ها:

۱- گاهی انسان چنان سقوط می کند که با پیامبران و راهنمایان الهی برخورد کرده و نشانه های روشن هدایت را نیز واژگون و تیره و تار می بیند. «وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ»

۲-تهمت سحر نسبت به معجزات انبیا، از رایج ترین تهمت ها بوده است.

«لَتَسْحَرَنَّ» در جای دیگر می خوانیم: «كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مُجْنُونٌ» (۱)

۳-انسان در انتخاب عقیده آزاد است و انبیا مردم را مجبور به ایمان نمی کردند، لذا برخی مردم در برابر معجزات آنان لجajt کرده و ایمان نمی آوردند. «فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ»

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفْصَلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ (۱۳۳)

پس ما بر آنان طوفان و (هجوم) ملخ و حیوانات کوچک و قورباغه ها و (جریان) خون را به صورت نشانه های جدا جدا، فرستادیم، اما باز هم تکبر ورزیدند و آنان گروهی بدکار بودند.

نکته ها:

«طوفان»، در فارسی به معنای تندباد است، اما عرب آن را به معنای سیل کوبنده به کار می برد. البته بعضی به هر حادثه ی عمومی و وحشتناک، طوفان گفته اند. «قمل»، به حیوانات کوچک از قبیل شپش، مورچه و آفات حبوبات و نوعی حشرات گفته می شود. (۲)

خون، یکی از نشانه های خداوند بر قوم بنی اسرائیل بود و مراد، خون شدن آبها یا خون دماغ شدن همه ی مردم است که نوعی عذاب الهی بود.

عذاب های طوفان، خون و هجوم ملخ، تنها نسبت به فرعونیان بود و بنی اسرائیل از آن درامان بودند. داستان این عذاب ها در تورات نیز آمده است. (۳) هر بار که بلایی به آنها می رسید، دست به دامن موسی می شدند و قول می دادند که اگر خدا رفع بلا کند ایمان

ص: ۱۵۳

۱-۱. ذاریات، ۵۲.

۲-۲. مفردات راغب.

۳-۳. در تورات، خون شدن آبها در سفر خروج، باب ۷ آیه ی ۲۰، هجوم پشه، در باب ۸ آیه ی ۷، بارش تگرگ، در باب ۹ آیه ی ۲۵ و هجوم ملخ ها، در باب ۱۰ آیه ی ۱۴ آمده است.

بیاورند، آن حضرت می پذیرفت و از خدا درخواست کرده و بلا برطرف می شد، اما آنان باز دست از کفر و لجاجت خود بر نمی داشتند. چنانکه در آیات بعد نیز بیان می شود.

پیام ها:

۱- پس از هشدار و اتمام حجت خداوند و لجاجت و بی توجهی مردم، نوبت به کیفرهای سخت می رسد. بدنبال آیات قبل فرمود: فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ...

۲- آنچه مایه ی رحمت است، به اراده ی الهی است. اگر او بخواهد، آب وسیله ی رحمت می گردد، و اگر بخواهد، وسیله ی عذاب خواهد بود. «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ»

۳- حیوانات، مأموران الهی اند، گاهی مأمور رحمتند، مثل تار عنکبوت بر در غار، برای حفاظت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و گاهی مأمور عذاب می باشند، مثل ابابیل، قورباغه، ملخ و... فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ... الْجَرَادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفَادِعَ و در واقع هستی فرمان بردار خداوند است. «وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۱)

۴- بلاها اغلب جنبه تربیتی دارد و گاهی پس از هر کیفری، مهلتی برای فکر و توبه و بازگشت است. «مُفَصَّلَاتٍ»

۵- گناه، زمینه ساز تکبر و تکبر، زمینه انکار است. «فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ»

وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عٰهَدَ عِنْدَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ «۱۳۴»

و چون بلا و بدبختی بر آنان واقع شد، (نزد موسی آمده) گفتند: ای موسی! برای ما نزد پروردگارت به خاطر عهدی که نزد تو دارد (و دعای تو را مستجاب می کند)، دعا کن که اگر این بلا را از ما برگردانی، قطعاً به تو ایمان می آوریم و حتماً بنی اسرائیل را (آزاد کرده و) با تو روانه می کنیم.

ص: ۱۵۴

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ ﴿١٣٥﴾

پس همین که نکت و بدبختی را (به خاطر دعای موسی) از آنان تا مدتی که باید به آن می رسیدند برداشتیم، باز هم پیمان خود را می شکستند.

نکته ها:

«نکت»، در اصل به معنای باز کردن ریسمان تابیده شده است، سپس در مورد پیمان شکنی به کار رفته است.

«أَجَلٍ» در این آیه، ممکن است مراد مدتی باشد که حضرت موسی علیه السلام برای رفع بلا تعیین می کرد که مثلاً فلان روز یا فلان ساعت بر طرف خواهد شد، تا بفهمند که این کیفر الهی است نه تصادفی.

و یا مراد این باشد که آن قوم لجوج، سرانجام گرفتار قهر حتمی خواهند شد، ولی تا رسیدن آن اجل حتمی و غرق شدن در دریا، موقتاً عذاب برداشته می شود.

مراد از عهد، یا استجابت دعای موسی می باشد و یا منظور مقام نبوت و رسالت اوست. (۱)

پیام ها:

۱- نیاز و گرفتاری، غرور انسان را می شکند. لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا ...

آنچه شیران را کند روبه مزاج

احتیاج است، احتیاج است، احتیاج

۲- کافران نیز از طریق توّسل به اولیای خدا، نتیجه می گرفتند. «يَا مُوسَىٰ اذْعُ لَنَا»

۳- فرعونیان نیز به وجود خدایی کارساز برای حضرت موسی، ایمان داشتند. «يَا مُوسَىٰ اذْعُ لَنَا رَبِّكَ»

۴- دعا، در جلب رحمت خدا و دفع سختی ها و بلاها مؤثر است. «اذْعُ لَنَا رَبِّكَ»

۵- آزادسازی انسان ها، از رسالت های انبیاست. «لَنُزِيلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۶- برطرف کردن عذاب و قهر الهی، تنها به دست خود اوست. «فَلَمَّا كَشَفْنَا»

ص: ۱۵۵

۷- به وعده های دیگران، به هنگام اضطرار و ناچاری، چندان تکیه نکنیم. فَلَمَّا كَشَفْنَا ... يَنْكُثُونَ

۸- تجاوزگری انسان، اغلب در هنگام رفاه و احساس بی نیازی است. كَشَفْنَا ...

يَنْكُثُونَ چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ ﴿١﴾ أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْتَبَ ﴿٢﴾» (۱)

۹- حوادث تلخ و شیرین در نظام هستی، زمان بندی دارد. «إِلَىٰ أَجَلٍ ﴿١﴾»

فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَعْرَفْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾

سرانجام از آنان انتقام گرفته و در دریا غرقشان ساختیم، زیرا آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل بودند.

نکته ها:

«انتقام»، در اینجا به معنای مجازات و کیفر است، نه کینه توزی.

«یم»، در مصر قدیم به دریا و رودخانه می گفتند و چون داستان موسی و غرق فرعون و فرعونیان مربوط به مصر است، در قرآن همان لغت کهن به کار رفته است. (۲)

آن گذشت از نیل، با یاران چو برق

وین به خواری گشت در رودابه غرق

ناظران بینند با چشم شهود

کان کجا رفت، این کجا ماند از جحود

پیام ها:

۱- توجه به انتقام گیری خداوند، زمینه ی تذکر و ترک گناه است. «فَأَنْتَقَمْنَا» خداوند هم ارحم الراحمین و بسیار مهربان است و هم انتقام گیرنده.

۲- سرنوشت ما و ریشه ی ناگواری ها و بلاها، در دست خود ماست. فَأَعْرَفْنَاهُمْ ...

بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا

۳- غفلت از آیات الهی، تاوان سنگینی دارد. فَأَعْرَفْنَاهُمْ ... كَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ

١-١. علق، ٦-٧.

٢-٢. تفسير نمونه.

وَ أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسَيْنِ عَلَيَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ
بِمَا صَبَرُوا وَ دَمَرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ وَ مَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (۱۳۷)

و بخش های شرقی و غربی سرزمین (فلسطین) را که در آن برکت قرار داده بودیم به قومی که پیوسته تضعیف می شدند به میراث دادیم و وعده ی نیکوی پروردگارت درباره ی (پیروزی) بنی اسرائیل، به خاطر صبرشان تحقق یافت و آنچه را فرعون و قومش (از کاخ) ساخته و آنچه را افزاشته بودند ویران کردیم.

نکته ها:

«ارث»، به دارایی و مالی گفته می شود که انسان بدون کسب و کار و معامله ای به آن برسد، خواه از مردگان باشد یا از زندگان. (۱)

داستان عبور حضرت موسی و پیروانش از دریا و غرق شدن و عذاب فرعونیان در آن، ترسیمی از قیامت است که همه وارد جهنم می شوند و سپس متقین نجات پیدا می کنند. وَ إِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ... ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًا (۲)

سرزمین هایی که در اختیار فرعونیان بود، آنچنان وسیع بود که افق های متعدّد و طلوع و غروب های متفاوت داشت. «مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا» و همچنین دارای محصولات و برکات مادی و معنوی بسیاری بود، زیرا محلّ بعثت انبیای الهی و مدفن بسیاری از آنان بود.

پیش از اکتشافات بشر، قرآن، زمین را کروی معرّفی کرده است. زیرا لازمه ی تعدّد مشرق «مَشَارِقَ» و مغرب «مَغَارِبَ»، کروی و در حرکت بودن زمین است.

خداوند در این آیه به پیامبر اسلام نیز نوید پیروزی می دهد. به کار بردن لفظ «رَبِّكَ» در

ص: ۱۵۷

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). مریم، ۷۱-۷۲.

جمله ی «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ» ، به معنای آن است که تو نیز مشمول حمایت ما هستی.

پیام ها:

۱- حمایت خداوند از مستضعفان، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه یک سنت دائمی است. «أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ» و نفرمود: «اورثنا بنی اسرائیل»

۲- بنی اسرائیل، در مدت طولانی به دست فرعونیان به ضعف کشیده شده بودند.

«كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ»

۳- حکومت انبیا، حکومت مستضعفان است. «يُسْتَضْعَفُونَ»

۴- شرط پیروزی، صبر و مقاومت است. مستضعفان و ملتی که صابر و مقاوم باشند، وارث زمین می شوند. «أَوْرَثْنَا ... بِمَا صَبَرُوا»

۵- خداوند، بی کم و کاست به وعده هایش عمل می کند. «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ»

۶- هلاکت فرعونیان و به حکومت رسیدن بنی اسرائیل، از سخنان و وعده های زیبای پروردگار است. «كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى»

۷- تحولات اجتماعی و تاریخی، به دست خداوند است. «أَوْرَثْنَا ... دَمْرُنَا»

۸- قوم فرعون از نظر صنعت و ساخت بنا، پیشرفته بودند. «يَصْنَعُ ... يَعْرِشُونَ» ولی رشد و توسعه ای که جدا از دین و ایمان باشد، سرانجام خوبی ندارد.

«وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَانٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» (۱۳۸)

و بنی اسرائیل را از دریا گذرانیدیم، تا به قومی برخوردند که بر پرستش بت های خویش پایبند بودند، (با دیدن این صحنه) گفتند: ای موسی! برای ما خدایی قرار بده، همان گونه که برای اینان معبودها (و بت هایی) است.

موسی گفت: براستی، شما گروهی نادان (و جهالت پیشه) هستید.

إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَّبِعُونَ مَا هُم فِيهِ وَبِاطِلٍ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۳۹»

(موسی گفت:) همانا آنچه این قوم در آند(از کفر و شرک)، نابودشدنی است و آنچه انجام می دهند باطل است.

قَالَ أَعْيَزَ اللَّهُ أَبْنِيَكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ «۱۴۰»

گفت: آیا معبودی غیر خدا برای شما بجویم، در حالی که او شما را بر مردم این زمانه برتری داده است؟!

نکته ها:

کلمه ی «مُتَّبِعُونَ» از «تبار»، به معنای هلاکت است.

آنان که یک عمر در سحر و جادو بودند، با دیدن یک معجزه چنان مؤمن شدند که تهدیدهای فرعون آنان را نلرزاند، ولی طرفداران حضرت موسی با دیدن آن همه معجزات و پس از پیروزی بر فرعون، انحراف و بت پرستی قومی، آنان را به انحراف کشید و تازه از موسی علیه السلام نیز تقاضای بت کردند.

روزی یک یهودی به عنوان اعتراض به مسلمانان گفت: شما هنوز جنازه ی پیامبران را دفن نکرده بودید که با هم اختلاف کردید! حضرت علی علیه السلام در پاسخ او فرمود: اختلاف ما در سخن پیامبر بود، نه در خودش و نه در خدا، اما شما هنوز پایتان از آب دریا خشک نشده بود که از موسی تقاضای بت کردید. (۱)

پیام ها:

۱- پرستش (حق یا باطل)، در طول تاریخ بشر وجود داشته است. «يَعْكُفُونَ عَلَيَّ أَصِينَامٍ لَهُمْ» (در زمان موسی علیه السلام نیز افرادی بت می پرستیدند).

۲- محیط جبر آور نیست، ولی تأثیرگذار هست. فَأَتَوْا عَلَيَّ قَوْمٍ... پس تا در اعتقاد و ایمان قوی نشده ایم، از محیط و فرهنگ فاسد دوری کنیم، زیرا گاهی

ص: ۱۵۹

مشاهده ی یک صحنه (از فیلم، عکس، ماهواره و یا اجتماع) چنان در انسان تأثیرگذار است که تمام زحمات تربیتی رهبران را متزلزل و خراب می کند.

۳- گاهی انسان از مهم ترین نعمت ها غفلت ورزیده و نسبت به آنها ناسپاسی می کند. جَاوَزْنَا ... اِجْعَلْ لَنَا

۴- گاهی انسان به حدی کج اندیش می شود که از رهبران الهی نیز درخواست ناروا می کند. «يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا اِلَهًا»

۵- افراد و ملت ها، هر لحظه در معرض خطر انحرافند. قَالُوا يَا مُوسَى ...

۶- ایمان سطحی، زود گذر است. وَ جَاوَزْنَا ... قَالُوا ... اِجْعَلْ لَنَا اِلَهًا

۷- بدتر از دشمنان آگاه خارجی و بیگانه، دوستان نادان داخلی اند. جَاوَزْنَا ... قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ ...

۸- تقاضای مردم، همیشه صحیح نیست و اکثریت و خواست آنان همه جا یک ارزش نیست. قَالُوا ... اِجْعَلْ لَنَا اِلَهًا

۹- الگوپذیری، تقلید و مدل برداری، از خصلت های انسان است. «اجْعَلْ لَنَا اِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ»

۱۰- جهل، ریشه ی بت پرستی و بت پرستی، عملی به دور از عقل است. «تَجْهَلُونَ» جهل، در فرهنگ قرآن، در برابر عقل قرار دارد نه علم، یعنی به کار غیر عاقلانه جهل می گویند.

۱۱- تقاضای خدای محسوس (همچون بت) از پیامبر بزرگواری همچون موسی، نشانه ی جهل عمیق و ریشه دار است. «تَجْهَلُونَ»

۱۲- هم انحراف های فکری از بین رفتنی است، هم انحراف های عملی. «مُتَّبِعٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَ بَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» آری، پایان باطل، نابودی است، پس ظاهر آن ما را فریب ندهد.

۱۳- عبادت باید بر اساس تعقل و تشکر باشد. «أَغْيَرَ اللَّهُ أَبْغِيكُمْ اِلَهًا وَ هُوَ فَضَّلَكُمْ» خدا یافتنی است، نه بافتنی، «أَبْغِيكُمْ» و پرستش غیر خدا، با عقل و روحیه ی

سیاسگزاری ناسازگار است.

وَ إِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقْتُلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

و(به یاد آورید) زمانی که شما را از چنگال فرعونیان نجات دادیم، که شما را سخت شکنجه می کردند، پسران شما را می کشتند و زنان شما را(برای خدمت گزاری و بردگی) زنده نگه می داشتند و در این ناگواری ها، آزمایش بزرگی از سوی پروردگارتان برای شما بود.

نکته ها:

«يَسُومُونَكُمْ» از «سوم»، به معنای دنبال چیزی رفتن یا تحمیل کردن است.

در آیه ی قبل که سخن از برتری و فضیلت بنی اسرائیل بود، آن را فقط به خدا نسبت داد و فرمود: «هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» ولی این آیه می فرماید: ما آنها را نجات دادیم، «أَنْجَيْنَاكُمْ» این تفاوت در مفرد و جمع، شاید به خاطر آن است که نجات خداوند، به واسطه ی صبر و مقاومت خود مردم و رهبری حضرت موسی انجام گرفته است و معمولاً در مواردی که الطاف الهی از طریق واسطه ها انجام گیرد، ضمیر جمع بکار برده می شود. مثلاً در مورد باران می فرماید: «أَنْزَلْنَا» (۱)، زیرا دریا، گرما، ابر، باد و موارد دیگر دست به دست هم داده و باران را به وجود آورده اند.

پیام ها:

۱- نجات دهنده ی واقعی خداوند است، گرچه نجات از طریق رهبری موسی انجام گرفته باشد. «أَنْجَيْنَاكُمْ»

۲- یاد نعمت های الهی، سبب پایداری و پرهیز از شرک است. أَغْيَرَ اللَّهُ أَبْغِيَكُمْ ... وَ إِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ

ص: ۱۶۱

۳- رهبران باید پیوسته نعمت های الهی را یادآوری کنند تا مردم دچار غفلت نشوند. «وَ إِذْ اُنۡجِیۡنَاکُم»

۴- طاغوت ها بدون یاران و اطرافیان، زوری ندارند. «آلِ فِرْعَوْنَ»

۵- طاغوت ها برای حفظ حکومتشان، بی گناهان را می کشند. «یُقَتِّلُونَ اَبۡنَاءَکُمْ»

۶- زنان و جوانان، اهداف نقشه های طاغوت هستند. یُقَتِّلُونَ ... یَسْتَحۡیُونَ ...

۷- زنده نگاهداشتن مادرانی که پسرانشان را جلو چشمشان کشته اند، بدترین عذاب است. «سُوۡءَ الْعَذَابِ یُقَتِّلُونَ اَبۡنَاءَکُمْ وَ یَسْتَحۡیُونَ نِسَاءَکُمْ»

۸- گاهی حوادث تلخ و ناگوار، وسیله آزمایش الهی اند. «بَلَاءٌ مِّنۡ رَبِّکُمْ»

۹- سختی ها و گرفتاری ها را هر چند بزرگ باشند، در مسیر تربیت انسان و آزمایشی الهی بدانیم. «وَ فِی ذٰلِکُمْ بَلَاءٌ مِّنۡ رَبِّکُمْ عَظِیۡمٌ»

وَ اَعَدْنَا مُوسٰی ثَلٰثِیۡنَ لَیْلَهٗ وَ اَتَمَمۡنَاهَا بِعَۡشْرِ فِتۡمَ مِیۡقٰتُ رَبِّهٖ اَرْبَعِیۡنَ لَیْلَهٗ وَ قَالَ مُوسٰی لِاَخِیۡهِ هٰرُوۡنَ اِخْلُفۡنِیۡ فِیۡ قَوۡمِیۡ وَ اَصۡلِحۡ وَ لَا تَتَّبِعۡ سَبِیۡلَ الْمُفۡسِدِیۡنَ ﴿۱۴۲﴾

وما با موسی، سی شب (در کوه طور، برای نزول تورات و آیات الهی) وعده گذاشتیم و آن را با (افزودن) ده شب کامل کردیم، پس میعاد پروردگارش چهل شب کامل شد و موسی (پیش از رفتن به این وعده گاه) به برادرش هارون گفت: در میان امت من جانشین من باش (و کار مردم را) اصلاح کن و از راه و روش مفسدان پیروی مکن!

نکته ها:

در آیه ی ۵۱ سوره ی بقره، سخن از وعده ی چهل شب با موسی است، «وَ إِذِ وَاَعَدْنَا مُوسٰی اَرْبَعِیۡنَ لَیْلَهٗ»، ولی در اینجا سی شب به اضافه ی ده شب که به فرموده ی امام باقر علیه السلام فلسفه ی این کار، آزمایش بنی اسرائیل بوده است. در روایات می خوانیم: سی شب آن در ماه

ذی القعدة و ده شب آن در اوّل ماه ذی الحجّه بوده است. (۱)

با آن که حضرت موسی چهل شبانه روز را به طور کامل در کوه طور بوده است، چنانکه در تورات سیّفر خروج نیز آمده است، ولی تعبیر به چهل شب، ممکن است به این دلیل باشد که مناجات ها اغلب در شب صورت می گیرد و یا آنکه در قدیم تقویم براساس ماه بوده و ماه در شب نمایان است، لذا برای شمارش ایام نیز از شب استفاده می شده است.

تغییر برنامه بر اساس حکمت، مانند تغییر نسخه ی پزشک در شرایط ویژه ی بیمار، اشکال ندارد. لذا سی شب با اضافه شدن ده شب به چهل شب تغییر کرد.

چنانکه «بداء» در مورد خداوند، به معنای تغییر برنامه براساس تغییر شرایط است، البته تمام این تغییرات را خداوند از قبل می داند، همان گونه که گاهی پزشک از قبل می داند پس از دو روز عمل به این نسخه، وضع بیمار تغییر کرده و نیاز به دارو و نسخه ای دیگر دارد. و درباره ی خداوند هرگز به معنای پشیمان شدن یا تغییر هدف و یا کشف نکته ای تازه و تغییر موضع نیست، زیرا این معانی از جهل و محدودیت سرچشمه می گیرد که مربوط به انسان است، اما خداوند در مسیر امتحان و تربیت انسان این تغییرات را انجام می دهد.

در «اربعین» و عدد چهل، اسراری نهفته است، این عدد، در فرهنگ ادیان و در روایات اسلامی جایگاه خاصی دارد، چنانکه می خوانیم:

*در زمان حضرت نوح علیه السلام، برای عذاب کفار، چهل روز باران بارید.

*چهل سال قوم حضرت موسی در بیابان سرگردان بود.

*پیامبر صلی الله علیه و آله چهل روز از خدیجه جدا شد و اعتکاف کرد تا غذای آسمانی نازل شد و مقدمه ی تولّد حضرت زهرا علیها السلام فراهم گردید.

*رسول خدا صلی الله علیه و آله در چهل سالگی مبعوث شد.

*انسان تا چهل سالگی زمینه ی کمال روحی و معنوی دارد، اما پس از آن دشوار می شود.

ص: ۱۶۳

*چهل روز اخلاص در عمل، عامل جاری شدن حکمت از قلب به زبان است.

*چهل بار خواندن بعضی سوره ها و دعاها برای فرج و رفع مشکلات سفارش شده است.

*چهل روز پذیرفته نشدن اعمال از جمله نماز، پیامد بعضی گناهان است.

*چهل مؤمن اگر به خوب بودن مرده ای شهادت دهند، خداوند او را می آمرزد... (۱) بعضی کتاب ها نیز با محوریت عدد چهل، مانند چهل حدیث نوشته شده است. (۲)

چگونه می توان پذیرفت که حضرت موسی برای غیبت موقت خود جانشین تعیین کند، اما خاتم پیامبران صلی الله علیه و آله برای غیبت ابدی خود، جانشینی تعیین نکرده باشد؟! با آنکه حدیث منزلت که پیامبر خطاب به علی علیه السلام فرمود: «أنت منی بمنزله هارون من موسی» تو برای من مثل هارون برای موسی می باشی، به صورت متواتر در منابع اهل سنت آمده است. (۳) و آیا مردم در زمان غیبت امام زمان علیه السلام رها شده اند؟!

دو آزمایش برای قوم موسی رخ داد: یکی ده روز زیادتیر ماندن موسی در وعده گاه و دیگری گوساله ی سامری. چنانکه خداوند می فرماید: «فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (۴)، هنگامی که موسی علیه السلام فرمود: من برای دریافت دستورات الهی، شب به وعده گاه می روم، چون از سی شبانه روز گذشت و موسی نیامد، مردم گفتند: موسی خلف وعده کرده است، لذا از او قطع امید کردند و بدنبال برنامه های انحرافی رفتند. در حالی که با رفتن موسی به کوه طور، خدای او که از میان نرفته بود تا مردم به سراغ بت پرستی بروند.

مراد از اصلاح در آیه، اصلاح در مسائل اجتماعی و جامعه است، نه اصلاح در رفتار فردی و شخصی. (کلمه ی «أَصْلِحْ»، پس از «أَخْلَفْنِي» آمده است.)

در زمان حضرت موسی، همانند هر زمان دیگر مفسدان توطئه گری بودند که موسی نگران آنها بود و به هارون سفارش می کرد: نگذار زمام امور را به دست گیرند و خواسته یا ناخواسته

ص: ۱۶۴

۱-۱. سفینة البحار، ج ۱، ص ۵۰۴-۵۰۵.

۲-۲. تفسیر فرقان و اربعین در فرهنگ اسلامی، سید رضا تقوی.

۳-۳. صحیح بخاری، ج ۶، ص ۳؛ صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۸۷؛ سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۴۲ و مسند احمد بن حنبل، ج ۱، ص ۱۷۵، ۱۷۳ و ۱۷۹، ۱۷۷ و ۱۸۲.

۴-۴. طه، ۸۵.

دنباله رو آنان شوی. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

پیام ها:

۱- بی مقدمه و بدون خودسازی، بر پیامبران کتاب آسمانی نازل نمی شود، بلکه لیاقت به همراه عبادت و مناجات های شبانه و عارفانه لازم است. وَ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً ...

۲- مسئولیت ها حتی در سطح رهبری، نباید مانع عبادت و اعتکاف و خلوت با خدا باشد. وَ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ ...

۳- وعده گاه خداوند با انبیا، مکان هایی همچون کوه طور و غار حراست و ضیافت الهی از بندگان صالح خود، دعا و مناجات است. وَ وَاَعَدْنَا ...

۴- شب، بهترین فرصت برای مناجات است. «لَيْلَةً»

۵- عبادت در چهل شب تمام، آثار خاصی بدنبال دارد. اَتَمَمْنَاهَا ... فَتَمَّ

۶- در کارها باید مدّت و اجل تعیین شود. «أَرْبَعِينَ»

۷- رهبری جدید باید در فراز و نشیب های نهضت، در کنار رهبری قدیم تجربه دیده باشد. قَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي ...

۸- جامعه هرگز نباید بی رهبر باشد. «اخْلُفْنِي»

۹- انبیا به اذن الهی، حقّ تعیین جانشین دارند. «اخْلُفْنِي»

۱۰- امامت و رهبری مردم باید به سفارش خدا توسط پیامبر خدا، «اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي» در مسیر اصلاح جامعه، «أَصْلِحْ» و به دور از انحراف باشد. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

۱۱- در یک زمان، دو رهبر نمی شود. هارون علیه السلام همچون حضرت موسی پیامبر بود، ولی رهبری با موسی علیه السلام بود. «اخْلُفْنِي» (آری، امامت و رهبری غیر از نبوت است، لذا موسی برای دوران غیبت، هارون را جانشین خود و رهبر مردم قرار داد)

۱۲- انبیا آنقدر دلسوز امتند و خود را مسئول می دانند که حتی برای چند روز،

مردم را بی سرپرست نمی گذارند. «اخْلُفْنِي»

۱۳- وظیفه ی اصلی رهبر، اصلاح امت است. «أَصْلِحْ»

۱۴- اگر مردم به فساد کشیده شدند و یا خواستار فساد بودند، رهبری نباید از موضع اصلاح گری دست بردارد. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

۱۵- تذکر و یادآوری، در هر صورت مفید است. با آنکه هارون علیه السلام پیامبر و معصوم بود، اما باز هم حضرت موسی او را به دو وظیفه عمده ی اصلاح و دوری از فساد توجه داد. «أَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ ...»

۱۶- اصلاح جامعه، با عوامل فاسد و پیروی از مفسدان، امکان پذیر نیست. «أَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

۱۷- جامعه نیاز به رهبری اصلاح گر دارد، «أَصْلِحْ» رهبری که هرگز تسلیم نظرات و توطئه های مفسدان نشود. «وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَ لَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَاكَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ «۱۴۳»

و چون موسی به میقات و وعده گاه ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت، (موسی) گفت: پروردگارا! خودت را به من نشان ده تا به تو بنگرم! (خداوند) فرمود: هرگز مرا نخواهی دید، ولی به این کوه بنگر، اگر در جای خود برقرار ماند، پس به زودی مرا خواهی دید. پس چون پروردگار موسی بر کوه تجلی و جلوه نمود (و پرتوی از عظمت خود را بر کوه افکند)، کوه را متلاشی کرد و موسی مدهوش بر زمین افتاد! پس چون به هوش آمد گفت: (خداوند!) تو منزهی (که دیده شوی)، من به سوی تو بازگشتم و من نخستین مؤمن هستم.

«دک»، به معنای زمین صاف و «جَعَلَهُ دَكًّا»، یعنی کوه متلاشی و ذره ذره شد تا به زمین همواری تبدیل گشت.

«خر»، به معنای ساقط شدن و افتادن است و «صعق»، به معنای بیهوشی بر اثر صدای مهیب است.

آن نیروی الهی که بر کوه وارد آمد، آیا نیروی عظیم اتم بود، یا قدرت امواج صوتی و یا نیروی مرموز دیگر، هر چه بود کوه را متلاشی ساخت و موسی در اثر صدای غرش انهدام کوه (یا از این مکاشفه و جذبه ی باطنی)، بیهوش بر زمین افتاد. (۱)

دیدن خداوند، تقاضای جاهلانیه ی بنی اسرائیل بود که از موسی می خواستند خدا را با چشم سر به آنان بنمایاند (آیه ی ۱۵۵)، و آن کافران غافل بودند که هرگز چشم سر توان دیدن خداوند را ندارد، «لاتدرکه الابصار» (۲)، بلکه باید خدا را با چشم دل دید و به او ایمان آورد.

چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمود: «رأته القلوب بحقایق الایمان» (۳) چشم دل باز کن که جان بینی آنچه نادیدنی است آن بینی

امام صادق علیه السلام در مورد «أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ» فرمودند: «أَنَا أَوَّلُ مَنْ آمَنَ وَ صَدَّقَ بِأَنَّكَ لَا تُرَى»، (۴) من اولین ایمان آورندگان باشم به این که ذات الهی قابل دیدن نیست.

در جلسه ای مأمون به امام رضا علیه السلام گفت: مگر شما نمی گوید انبیا معصومند، پس چرا موسی رؤیت الهی را از خداوند درخواست کرد؟ «أَرِنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ»، آیا موسی نمی دانست که خداوند قابل دیدن نیست؟

امام علیه السلام در جواب او فرمودند: حضرت موسی علیه السلام می دانست که خداوند قابل دیدن با چشم سر نیست، اما هنگامی که خدا با موسی سخن گفت و آن حضرت به مردم اعلام کرد، مردم گفتند: ما به تو ایمان نمی آوریم مگر اینکه کلام الهی را بشنویم.

هفتاد نفر از بنی اسرائیل برگزیده شدند و به میعادگاه کوه طور آمدند. حضرت موسی علیه السلام

ص: ۱۶۷

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. انعام، ۱۰۳.

۳-۳. تفسیر صافی.

۴-۴. تفسیر اثنی عشری.

خواسته ی آنان را از خدا درخواست نمود، در این هنگام آنان کلام الهی را از تمام جهات شنیدند، ولی گفتند ایمان نمی آوریم مگر اینکه سخن گفتن خدا را خود ببینیم، صاعقه ای از آسمان آمد و همه ی آنان هلاک شدند. حضرت موسی گفت: اگر با چنین وضعی برگردم، مردم خواهند گفت تو در ادعایت راستگو نیستی که دیگران را به قتل رساندی. به اذن الهی دوباره همه زنده شدند، این بار گفتند: اگر تنها خودت نیز خدا را ببینی، ما به تو ایمان می آوریم. موسی گفت: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُرَى بِالْأَبْصَارِ وَلَا كَيْفِيَّةَ لَهُ وَاتِّمَّا يَعْرِفُ بِآيَاتِهِ وَيَكَلِّمُ بِالْعَلَامَةِ»، خدا را تنها با نشانه ها و آیاتش می توان درک کرد. اما آنان لجاجت کردند! خطاب آمد: موسی! از من بپرس آنچه از تو می پرسند و تو را به خاطر جهالت آنان مؤاخذه نمی کنم.

حضرت موسی علیه السلام گفت: «رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ»، خطاب آمد: «لَنْ نَرَاكَ» هرگز، اما نگاه کن به کوه، اگر پایدار ماند تو نیز خواهی توانست مرا ببینی.

با اشاره ی الهی کوه متلاشی و به زمینی صاف تبدیل شد و موسی پس از به هوش آمدن گفت: «سَيَبْحَثُكَ تَبَّتْ إِلَيْكَ»، خدایا! از جهل و غفلت مردم، به شناخت و معرفتی که داشتم باز گشتم و من اولین کسی هستم که اعتراف می کنم خدا را نمی توان با چشم سر دید. مأمون با این پاسخ شرمند شد. (۱)

در واقع حضرت موسی علیه السلام با بیان جمله ی «أَرِنِي» و پاسخ «لَنْ نَرَاكَ» خواست به مردم بفهماند که خداوند برای من قابل رؤیت نیست، تا چه رسد به شما.

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: اگر خدا قابل رؤیت نیست، پس در مورد روایاتی که می گویند:

پیامبر صلی الله علیه و آله، خدا را دید، یا در قیامت مؤمنان خدا را در بهشت می بینند، چه می فرمایید؟

حضرت تبسمی کردند و فرمودند: بسیار زشت است که شخصی ۷۰-۸۰ سال در زمین خدا زندگی کند و از رزق و روزی او استفاده کند، اما او را چنانچه باید نشناسد. پیامبر، خدا را با چشم ندیده است و اگر کسی چنین ادعایی داشته باشد، دروغگو و کافر است، چنانکه آن حضرت فرمودند: «مَنْ شَبَّهَ اللَّهَ بِخَلْقِهِ فَقَدْ كَفَرَ» کسی که خدا را به صفات مخلوقات تشبیه

ص: ۱۶۸

کند، کافر است. حضرت علی علیه السلام در پاسخ به این سؤال که ای برادر پیامبر صلی الله علیه و آله! آیا تو خدا را دیده ای؟ فرمود: «لم أعبد ربياً لم أره و لم تره العيون بمشاهده الاعيان و لكن تراہ القلوب بحقایق الايمان»، (۱) خدایی را که ندیده باشم عبادت نمی کنم، اما نه با چشم سر، که با چشم دل. در جای دیگر فرمود: «ما رأيتُ شيئاً الا و قد رأيتُ الله قبله و بعده و معه و فيه» (۲) چیزی را ندیدم، مگر آنکه خداوند را قبل و بعد و همراه با آن دیدم.

آری، چشم توان دیدن او را ندارد، «لا تدركه الابصار و هو يدرك الابصار» (۳)، اما با چشم دل می توان خدا را دید، چنانکه قرآن می فرماید: «لَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَهُ أُخْرَى. عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى» (۴) پیامبر، در معراج، آیات عظمت الهی را دید. البته آنچه در تورات در مورد ماجرای حضرت موسی در کوه طور آمده، از تحریفات تورات است. (۵)

پیام ها:

- ۱- سخن گفتن خداوند با موسی، در جهت رشد و تربیت او بود. «كَلَّمَهُ رَبُّهُ»
- ۲- خداوند، با چشم ظاهر دیدنی نیست، نه در دنیا و نه در آخرت. «لَنْ نَرَانِي»
- ۳- تجلی خداوند بر موجودات طبیعی، امکان دارد. «تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ»
- ۴- خداوند را باید از راه آثارش شناخت و به جلوه های او نگریست. (حقیقت تجلی هم روشن نیست، بلکه آثار آن مشهود است). «تَجَلَّى ... جَعَلَهُ دَكَاً»
- ۵- خدا دیدنی نیست، و گرنه موسی شایستگی و لیاقت دارد. «سُبْحَانَكَ»
- ۶- دیده شدن خداوند با چشم، نشانه ی جسم بودن اوست که باید خداوند را از آن منزّه دانست. «سُبْحَانَكَ»
- ۷- فکر و تقاضای ناروا نیز توبه دارد، هرگاه درباره خداوند توهم باطلی تصور شد، باید به سرعت او را تنزیه کرد. «سُبْحَانَكَ»

ص: ۱۶۹

۱- ۱). تفسیر فرقان، معانی الاخبار.

۲- ۲). تفسیر فرقان.

۳- ۳). انعام، ۱۰۳.

۴- ۴). نجم، ۱۳-۱۴.

۵- ۵). تورات، سفر خروج، باب ۲۳، آیه ۹.

۸- پس از روشن شدن حقیقت، باید آن را پذیرفت و به آن اعتراف کرد. قَالَ ... أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَ بِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ «۱۴۴»

(خداوند) فرمود: ای موسی! من تو را بر مردم با پیام هایم و سخنم برگزیده ام، پس آنچه (از الواح و تورات) به تو دادم بگیر و از سپاسگزاران باش.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: خداوند به موسی علیه السلام فرمود: آیا می دانی چرا تو را برگزیدم؟ زیرا خشوع و خضوع تو به درگاه من بی نظیر بود؛ هرگاه به نماز می ایستادی، گونه های خود را بر خاک می نهادی. (۱)

در حدیث دیگری آمده است که خداوند فرمود: چون در میان بندگانم خود را نسبت به من ذلیل تر می دانستی. (۲)

پیام ها:

۱- حضرت موسی، بنده ی مخلص خدا بود. «اصْطَفَيْتُكَ» (اصطفاء) به معنای انتخاب گوهر خالص است)

۲- نبوت و رسالت مقامی انتصابی است، نه انتخابی. «إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ»

۳- بیان درخواست نابجای مردم، مانع برگزیدگی و نبوت موسی نیست.

«اصْطَفَيْتُكَ»

۴- چهل شب عبادت در میعادگاه، مقدمه ای برای گرفتن تورات و بکار بستن آن شد. «جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا - فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ»

۵- پس از براندازی طاغوت و تشکیل حکومت دینی، باید قانون و احکام الهی

ص: ۱۷۰

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

اجرا شود. «فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ»

۶- مسئولیت های دینی و ارشادی، نعمت الهی است که باید سپاسگزاری شود.

«وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» (شکرگزاری، علاوه بر زبان باید با بکار بستن دستورات الهی باشد)

وَ كَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَرُوعَةً وَ تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

و در الواح (تورات) برای موسی، در هر موردی پندی و برای هر چیز تفصیلی نوشتیم. (ای موسی!) آنها را با قوت بگیر و به قوم خود فرمان بده که بهترین آنها (مثلاً از میان عفو و قصاص، عفو) را بگیرند. به زودی جایگاه فاسقان را به شما نشان می دهم.

نکته ها:

مراد از «الواح»، همان سنگ نبشته های تورات است که در آیه ی قبل به آن اشاره شد.

در این که مراد از احسن در «وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا» چیست، اقوال مختلفی بیان شده است، از جمله: مراد با بهترین قدرت گرفتن، یا بهترین گرفتن از حیث علم و عمل، یا در دوران امر بین اهم و مهم، بهترین عمل را انجام دادن است و یا مراد این است که دستورات تورات، احسن تمام قوانین و دستورات آن زمان است. امّا احسن مطلق، قرآن است، چنانکه خداوند می فرماید: «وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَ أَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ» (۱)

ممکن است مراد از آیه این باشد که اگر با قدرت به تورات عمل کنید، بر دشمنان غالب خواهید شد و خانه های آنها را به دست می آورید.

ص: ۱۷۱

امام صادق علیه السلام فرمود: عبارت «مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»، بیانگر آن است که خداوند تمام امور را برای موسی علیه السلام بیان نکرده است. (۱)

مراد از «دَارَ الْفَاسِقِينَ» یا کاخ و دربار فرعونیان است یا خانه های ساکنان بیت المقدس قبل از ورود قوم موسی و ممکن است مراد جایگاه متخلفان از دستورات موسی در قیامت باشد. (۲)

پیام ها:

۱- تورات، به صورت نوشته نازل شده است. «كَتَبْنَا»

۲- در یافت وحی، نیاز به قوت، اراده و جدیت دارد. «فَخَذَهَا بِقُوَّةٍ وَأَمُرُ قَوْمَكَ»

۳- در میان چند راه و برنامه، باید بهترین روش را انتخاب و با بهترین توان انجام داد. «بِأَحْسَنِهَا»

۴- مخالفت با قانون آسمانی، فسق است و مجازات دارد. «سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ»

۵- رهبر باید در عمل پیشگام باشد. (خداوند، ابتدا به خود موسی علیه السلام دستور می دهد، سپس به مردم) خذ... یاخذوا

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعَمَىٰ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٤٦﴾

به زودی کسانی را که بناحق در زمین تکبر می ورزند، از (ایمان به) آیات خود منصرف می سازم، (به گونه ای که) اگر هر نشانه ای (از قدرت ما را) ببینند، ایمان نمی آورند و اگر راه رشد را ببینند، آن را بر نمی گزینند و اگر راه انحراف را ببینند، آن را راه خود گیرند. این بدان جهت است که آنان آیات ما را تکذیب کردند و همواره از آنها غافل بودند.

ص: ۱۷۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر راهنما.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که دنیا در نظر مسلمانان جلوه کند، هیبت اسلام از آنان جدا می شود و زمانی که امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنند، از برکت وحی محروم می شوند. «و اذا ترکوا الامر بالمعروف و النهی عن المنکر حرمت برکه الوحی» (۱)

پیام ها:

۱- متکبران، بدانند که از هدایت و ایمان به آیات الهی محروم می شوند. «سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ»

۲- خداوند، بی جهت لطف خود را از کسی بر نمی گرداند، بلکه این نتیجه ی عملکرد خود انسان است. سَأَصْرِفُ ... يَتَكَبَّرُونَ

۳- تکبر انسان، برخاسته از تصوّرات موهوم اوست. يَتَكَبَّرُونَ ... بَغَيْرِ الْحَقِّ

۴- تکبر، هرگز برای موجود ضعیف و محتاجی همچون انسان، زیننده نیست.

يَتَكَبَّرُونَ ... بَغَيْرِ الْحَقِّ

۵- تکبر، اگر ادامه یابد، آیات متعدّد نیز انسان را هدایت نمی کند. يَتَكَبَّرُونَ ... كُلِّ آيَةٍ

۶- انسان در انتخاب هدایت و گمراهی آزاد است. لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ... يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا

۷- استمرار غفلت و تکذیب آیات الهی، موجب تکبر و انحراف در دیدگاه و انتخاب است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ كَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ»

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴۷)

و کسانی که آیات ما و دیدار قیامت را تکذیب کردند، اعمالشان نابود است، آیا جز آنچه عمل می کردند، مجازات خواهند شد؟

ص: ۱۷۳

نکته ها:

«حَبِطٌ» به معنای نابودی عمل است. «حَبِطُ الناقه» یعنی شتری که سمّ خورده و شکمش باد کرده و سوراخ شده است. برخی از کارهای انسان هم مانند سمّ، عملکرد یک عمر انسان را بر باد می دهد و تباہ می سازد. (۱)

حبط عمل، بر خلاف عدل الهی نیست، بلکه امری قهری و تکوینی و نتیجه ی عملکرد خود انسان است. «هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱- کفر و تکذیب، سبب حبط اعمال گذشته است. كَذَّبُوا ... حَبِطَتْ

۲- پاداشها و کیفرهای قیامت، تجسم اعمال ماست. «هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۳- آنچه بدتر از گناه است، اصرار بر آن است. «كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَ اتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا ۚ جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلَمَ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا ۚ اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾

و قوم موسی پس از (رفتن) او (به کوه طور) از زیورهای خود مجسمه ی گوساله ای (ساختند و به پرستش) گرفتند که صدای گاو داشت، آیا ندیدند که آن (گوساله) با آنان سخن نمی گوید و به راهی هدایتشان نمی کند؟ آن را (به پرستش) گرفتند در حالی که ستمکار بودند.

نکته ها:

«عجل»، به گوساله ی نر گفته می شود و کلمه ی «حلی» به معنای زیورآلات است و «خُورٌ» صدای مخصوص گاو است.

امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت موسی علیه السلام به خدا گفت: سامری، گوساله ای از طلا برای مردم ساخته است، اما صدای آن از چیست؟ وحی آمد که این وسیله ی آزمایش مردم است،

ص: ۱۷۴

«یا موسیٰ ان تلک فتنه فلا تفحص عنها»، (۱) قرآن نیز می‌فرماید: «إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ» (۲)

قرآن، به مسأله‌ی گوساله پرستی بنی اسرائیل، در چهار سوره اشاره کرده است. البته گوساله پرستی بنی اسرائیل زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی داشت، زیرا؛ اولاً آنان سالیان دراز در مصر، بت‌هایی به شکل گاو دیده بودند، ثانیاً همان گونه که در آیه‌ی ۱۳۸ خواندیم، پس از عبور از رود نیل چشمشان به قومی بت پرست افتاد و تحت تأثیر قرار گرفته و در عمق روحشان باقی ماند. ثالثاً تمدید مدت سی شب به چهل شب، شایعه‌ی مرگ موسی را به دست مخالفان پدید آورد و زمینه را برای انحراف آماده کرد و در نهایت، جهل مردم و هنر سامری باعث شد تا قوم موسی از خداپرستی به گوساله پرستی گرویدند. (۳)

بنابراین عوامل انحراف چند چیز است:

۱. نبود رهبری یا غیبت او.

۲. جهل و ناآگاهی مردم.

۳. عالمان و هنرمندان منحرف و سوء استفاده از علم و هنر.

۴. زیبایی و زرق و برق ظاهری.

۵. سر و صدا و تبلیغات کاذب.

در آیه‌ی ۸۷ سوره‌ی طه، ساختن گوساله به سامری نسبت داده شده است، اما شگفت آنکه در تورات، به هارون نسبت داده شده است؟! (۴) البته در این آیه به قوم موسی نسبت داده شده است، زیرا بسیاری از کار او راضی بودند و او را یاری نمودند.

(۵)

حضرت موسی برای هدایت مردم و رهایی از انحراف و دام سامری، از دلایل ملموس استفاده کرد. مثلاً برای نفی الوهیت گوساله با بیان این که مصنوع است نه صانع، محتاج مکان است و دارای وزن و حجم و شکل و هیچ گونه هدایت و راهنمایی برای کسی ندارد،

ص: ۱۷۵

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. اعراف، ۱۵۵.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تورات، سفر خروج، باب ۳۲.

۵-۵. تفسیر نمونه.

پیام ها:

- ۱- گاهی انسان به چیزی که واقعیتهی ندارد، ارزش می دهد و تا حد پرستش آن چیز پیش می رود. «وَ اتَّخَذَ»
- ۲- دعوت به گوساله پرستی، پس از نافرمانی از رهبر و در غیاب رهبری حق صورت می گیرد. «مِنْ بَعْدِهِ» (زمانی که حضرت موسی به میعاد گاه رفته بود)
- ۳- دشمن برای انحراف مردم، از هنر و تمایلات نفسانی استفاده می کند.
(مجسمه ی طلا) «حُلِيِّهِمْ عِجَلًا»
- ۴- ارتداد اقوام، سابقه ی طولانی دارد. وَ اتَّخَذَ ... عِجَلًا ...
- ۵- گوساله ی سامری، مجسمه ای بیش نبود. «جَسَدًا»
- ۶- در انحراف انسان، زرق و برق و سروصدا نقش عمده ای دارد. حُلِيِّهِمْ ... خُوَارٌ بِنَابِرَيْنِ در پی هر صدا و هر زرق و برق و زیبایی نباید رفت.
- ۷- معبود انسان باید هادی انسان باشد. «لَا يَهْدِيهِمْ»
- ۸- شرک، ظلم است و کسی که بدون دلیل و تنها بر اساس لجاجت، حق را رها کند و اسیر ساخته های دست خود شود، ظالم است. «كَانُوا ظَالِمِينَ»
وَ لَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَ يُعْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۱۴۹)
- و چون (ارزش گوساله پرستی) در نزدشان سقوط کرد (و پشیمان شدند) و دیدند که قطعاً گمراه شده اند، گفتند: البته اگر پروردگارمان به ما رحم نکند و ما را نبخشاید، ما از زیانکاران خواهیم بود.

ص: ۱۷۶

چون معمولاً انسان به هنگام ندامت و پشیمانی، چانه‌ی خود را بر دستانش قرار می‌دهد و فکر می‌کند، چنانکه گویا در دست خود فرو افتاده است، لذا قرآن می‌فرماید: «سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ» (۱) و شاید کنایه از این باشد که گوساله در جلو آنان ساقط شد و از بین رفت، چنانکه می‌خوانیم: «وَ أَنْظِرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنْهَرِفَنَّهُ ثُمَّ لَنْنَسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا» (۲)

پیام ها:

۱- برخی انسان‌ها تا نتیجه‌ی عملکرد خود را نبینند، متوجه خطای خود نمی‌شوند. لَمَّا سُقِطَ ...

۲- حتی با سابقه گوساله پرستی، از رحمت خدا مأیوس نباشیم. «لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبَّنَا»

۳- انسان، بدون رحمت و مغفرت الهی در زیان است. «الْخَاسِرِينَ»

وَ لَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بُنْسِيٰ مَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعْجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَ أَلْقَى الْوَاحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّوْنِي وَ كَادُوا يَقتُلُونِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَ لَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۱۵۰»

و همین که موسی (از کوه طور) به سوی قوم خود برگشت (و گوساله پرستی آنان را دید)، به حال خشم و تأسف گفت: پس از من بد جانشینانی برایم بودید، آیا بر فرمان پروردگارتان (که ده شب ماندن مرا تمديد کرد)، پیشی گرفتید؟ (و صبر نکردید تا از کوه طور برگردم). آنگاه الواح (تورات) را (به کناری) افکند و (از شدت غضب، موی) سر برادرش را

ص: ۱۷۷

۱- ۱. تفسیر راهنما.

۲- ۲. طه، ۹۷.

گرفت و به سوی خود کشید. (هارون) گفت: ای فرزند مادرم! حقیقت این است که این گروه مرا در ضعف قرار داده (به حرفم گوش ندادند) و نزدیک بود مرا بکشند. پس (من بی گناهم و) کاری نکن که دشمنان را به شماتتم برخیزانی (و شاد شوند) و مرا با ستمگران قرار مده!

نکته ها:

پس از مخالفت هایی که با حضرت علی علیه السلام صورت گرفت، روزی آن حضرت خطاب به مردم فرمود: سیره و الگوی من انبیا هستند... اما الگوی من از برادرم هارون این است که هارون به برادرش فرمود: «ابنُ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّوْنِي وَ كَادُوا يَقْتُلُونِي»، حال اگر بگویند او را به استضعاف نکشیدند و خوار نکردند و برای قتل او هیچ اقدامی نکردند، منکر قرآن شده اید و اگر همان باشد و شما آن را پذیرفتید، پس هارون معذور بوده و سکوتش لازم بوده است. (۱)

چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله نیز به آن حضرت فرمودند:

يا علي... فأنك مني بمنزلة هارون من موسى و لك بهارون اسوه اذ استضعفه قومه و كادوا يقتلونه پس تو نیز در برابر دشمنی قریش صبر پیشه کن. (۲)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: حضرت موسی برای نشان دادن نهایت ناراحتی خود، هنگامی که به میان مردم رسید، آن رفتار توبیخ آمیز را با هارون نمود و گرنه خداوند به موسی در کوه طور گوساله پرستی قومش را خبر داده بود. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: هارون با آن همه اذیت و آزاری که از قومش دید، باز در میان آنان ماند، زیرا اگر آنان را ترک می کرد و به سوی موسی می رفت، قطعاً عذاب الهی بر آنان نازل می شد.

«اذا فارقههم ينزل بهم العذاب». (۴)

ص: ۱۷۸

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. تفاسیر نورالثقلین، فرقان و اثنی عشری.

۱- در برابر انحراف های فکری، باید غیرت دینی نشان داد. «عَضُّ بِلَانَ أَسْفًا» (مانند برخورد امام خمینی قدس سره با توطئه ی آیات شیطانی سلمان رشدی مرتد)

۲- حتی غضب اولیای خدا، از روی تأسف بر حال مردم است. «عَضُّ بِلَانَ أَسْفًا»

۳- از آفات هر انقلاب و حرکت اصلاحی، ارتداد و ارتجاع می باشد. «بُسْمًا مَا خَلَقْتُمُونِي» (پس رهبر باید آن را پیش بینی کرده و پیشگیری کند).

۴- در جامعه ی فاسد و منحرف، گاهی تلاش انبیا هم بی نتیجه می ماند. «بُسْمًا مَا خَلَقْتُمُونِي»

۵- نباید بر امر و فرمان الهی پیشی گرفت. «أَعْجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ»

۶- تأخیر موسی و تمدید مدت حضور در کوه طور، فرمان الهی بود، نه خواست موسی و البته جنبه ی تربیتی داشت. «أَمْرَ رَبِّكُمْ»

۷- هرگاه اصول در خطر افتد، فروع را باید رها کرد. «أَلْقَى الْأَلْوَاخَ» هنگامی که موسی دید مردم مشرک شده و دست از اصل خداپرستی برداشته اند، الواح تورات را که یک سری دستورات و قوانین الهی بود، به کناری گذارد و پیگیر اصل مهم تر شد.

۸- برای ایجاد شوک در جامعه منحرف، باید حرکت توبیخی چشمگیر و به یاد ماندنی کرد. «أَلْقَى الْأَلْوَاخَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجْرُهُ» چنانکه در نهج البلاغه می خوانیم: حضرت علی علیه السلام برای ایجاد تحرک در شنوندگان بی تفاوت، گاهی سیلی به صورت مبارک خود می زد. «ثُمَّ ضَرَبَ عَلِيٌّ لِحَيْتَهُ الْكَرِيمَةَ» (۱)

۹- به خاطر مقام و موقعیت و خویشاوندی، از لغزش دیگران چشم پوشی نکنیم.

«أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ» گاهی توبیخ به موقع نزدیکان و در میان جمع، برای نشان دادن اهمیت مطلب و هشدار و زهر چشم گرفتن از بیگانگان است. «أَخَذَ»

بِرَأْسِ أَخِيهِ» چنانکه خداوند پیامبرش را چنین مورد خطاب قرار داده است.

«لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَجْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۱) در حالی که هدف، هشدار به دیگران است.

۱۰- در برابر فرد عصبانی باید برخوردی عاطفی داشت. «ابْنُ أُمَّ» (با این که موسی و هارون علیهما السلام از یک پدر و مادر بودند، اما هارون، موسی را فرزند مادر خطاب کرد).

۱۱- مستضعفان دیروز که به دست موسی از فرعون نجات یافتند، امروز عامل استضعاف رهبران خود شده اند. «اسْتَضَعْفُونِي»

۱۲- سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به خاطر هوا و هوس و گوساله پرستی، ولی نعمت خود را تهدید به قتل می کند. «وَ كَادُوا يَقْتُلُونَنِي»

۱۳- همه ی اصحاب انبیا عادل نبوده اند، بعضی از آنها مرتد هم شده اند. «وَ كَادُوا يَقْتُلُونَنِي» چنانکه بعضی گوساله پرست شدند.

۱۴- هنگام توییح دوستان، باید مواظب بود که دشمن از آن سوء استفاده نکند.

«فَلَا تُشِمِّتْ بِي الْأَعْدَاءَ»

۱۵- سکوت و بی تفاوتی نسبت به ظلم و انحراف، انسان را هم سنگ ظالم قرار می دهد. «لَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» هارون سکوت را ظلم می دانست، لذا فرمود: من سکوت نکردم، بلکه مرا مجبور به سکوت و تهدید به قتل کردند.

«قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي وَ أَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» (۱۵۱)

(چون خشم موسی فرو نشست) گفت: پروردگارا! من و برادرم را بیامرز و ما را در رحمت خویش وارد کن و تو مهربان ترین مهربانانی.

ص: ۱۸۰

نکته ها:

آمزش خواهی حضرت موسی یا برای درس دادن به دیگران است یا به خاطر آنکه در میان مردم به هارون پرخاش کرده است. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي»

البته حضرت موسی با بیان این جمله، برخورد عاطفی هارون را که گفت: «ابنُ أُمِّ» پاسخ بهتری داد.

پیام ها:

۱- به برادران و همکاران خود نیز دعا کنیم. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي»

۲- در طوفان انحراف های جامعه، رهبران به دعا و لطف الهی بیش از دیگران نیازمندند. «وَ أَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ»

۳- بخشودگی، مقدمه ی ورود در رحمت الهی است. اِغْفِرْ ... اَدْخِلْنَا

۴- در دعا، از الطاف و صفات خدا یاد کنیم. «أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ»

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذَلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتِرِينَ «۱۵۲»

قطعاً کسانی که گوساله را (به پرستش) گرفتند، به زودی خشمی از سوی پروردگارشان و ذلّتی در زندگی دنیا به آنان خواهد رسید و این گونه دروغ پردازان را کیفر می دهیم.

نکته ها:

از آیه ی ۱۴۹ بر می آمد که بنی اسرائیل از کرده ی خود پشیمان شدند. این آیه نشان می دهد که توبه ی آنان پذیرفته نشد، مگر به نحوی که در آیه ی ۵۴ سوره ی بقره بیان شد که برای توبه باید یکدیگر را بکشند. «إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» آری، توبه ی ارتداد و گوساله پرستی پس از حقّ پرستی، گفتن «اسْتَغْفِرِ اللَّهُ» نیست، بلکه باید همدیگر را با دست خود اعدام کنند تا این حرکت در روش مبارزه با شرک

فرهنگ شده و در نسل ها بماند.

امام باقر علیه السلام ذیل آیه فرمودند: هر کس در دین الهی بدعت گذارد، در همین دنیا ذلیل و خوار می شود. (۱)

پیام ها:

۱- انسان در انتخاب دین آزاد است، گرچه گاهی به چیزی گرایش پیدا می کند که باعث سقوط او می شود. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۲- افراد مرتد، مغضوب خدا هستند. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۳- غضب اولیای خدا، غضب خداست. «غَضَبَانِ أَسْفَاءٌ - غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۴- آنان که به جای ایمان، سراغ بت های پر زرق و برق و پر سرو صدا بروند، در همین دنیا هم خوار خواهند شد. «ذَلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۵- غضب الهی، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه سنت الهی است و نسبت به اقوام مرتد دیگر هم بوده و خواهد بود. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتِرِينَ»

وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۵۳»

و کسانی که مرتکب بدی ها و گناهان شده و پس از آن توبه کرده و ایمان آورند، پس از آن توبه، بی گمان پروردگارت آمرزنده و مهربان است.

پیام ها:

۱- راه توبه همیشه باز است، گرچه پس از مدتی باشد. «ثُمَّ تَابُوا» («ثُمَّ» برای فاصله زمانی است)

۲- توبه ی هر خلافتی، جبران همان است، توبه ی گوساله پرستی، بازگشت به ایمان واقعی به خداست. «آمَنُوا»

ص: ۱۸۲

۳- برای دعوت به توبه باید زمینه ای را فراهم آورد. ثُمَّ تَابُوا... إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

۴- خداوند نسبت به توبه کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم شامل آنان می سازد. «لَغُفُورٌ رَحِيمٌ» آری، اسما و صفات الهی، جلوه های حکیمانه دارند.

وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَ فِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ «۱۵۴»

و چون خشم موسی فرو نشست، الواح را (از زمین) برگرفت و در نوشته های آن برای کسانی که از پروردگارشان بیم دارند، هدایت و رحمتی است.

پیام ها:

۱- قانون آسمانی، رحمت الهی است و هدایت همراه رحمت، شامل انسان های خداترس می شود. هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ ... يَرْهَبُونَ

۲- تورات تحریف نشده، در زمان خود وسیله ی هدایت پروا پیشه گان است.

هُدًى ... يَرْهَبُونَ

۳- خوف از خداوند، درهای رحمت را به روی انسان می گشاید. رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ ...

يَرْهَبُونَ

۴- هیچ مقامی جز خداوند شایسته نیست که آدمی در برابرش خائف و خاضع باشد. «لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ»

ص: ۱۸۳

وَ اخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلِ وَ إِيَّايَ أَ تَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الشُّفَهَاءُ مِنَّا إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَ لِيْنَا فَاعْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ «۱۵۵»

و موسی برای (آمدن به) میعادگاه ما، از قوم خود هفتاد مرد را برگزید. پس همین که (در پی درخواست دیدن خدا) زمین لرزه آنان را فرا گرفت گفت: پروردگارا! اگر می خواستی، می توانستی آنها و مرا پیش از این (آمدن به طور) بمیرانی، آیا ما را به خاطر کارهای بی خردان ما هلاک می کنی؟! این صحنه جز آزمایشی از جانب تو نیست که با آن، هر که را (سزاوار بدانی) (و) بخواهی گمراه می کنی و هر که را بخواهی (و لایق بدانی) هدایت می کنی، تو ولی و سرپرست مایی، پس ما را ببخشای و بر ما رحم کن، که تو بهترین آمرزندگان.

نکته ها:

در این که حضرت موسی علیه السلام یک میقات یا چند میقات داشته و مرگ و هلاکت در میقات، به خاطر تقاضای دیدار خدا بوده یا گوساله پرستی مردم، گفتگوهایی است که در فهم آیه نقشی ندارد و از آن چشم می پوشیم.

یاران موسی علیه السلام با دیدن آن همه معجزات، باز هم تقاضای دیدن خدا یا شنیدن صدای خدا را داشتند، درحالی که آن هفتاد نفر، برگزیده ی از میان هفتصد نفر بودند که به کوه طور رفته و گرفتار قهر الهی شدند، زیرا کسی که معجزه ای دید، نباید بهانه بیاورد.

در عدد «هفتاد» نیز مانند عدد «چهل»، راز و رمزی نهفته است.

وقتی برگزیدگان پیامبری همچون موسی علیه السلام چنین از کار درآیند، چگونه می توان گفت:

مردم عادی، امام را برگزینند؟! حضرت مهدی علیه السلام در پاسخ کسی که پرسید چرا مردم حق انتخاب امام را ندارند؟ فرمودند: حضرت موسی که هفتاد نفر را انتخاب کرد معلوم شد لایق نبودند، پس وقتی انتخاب شدگان پیامبری مثل موسی منحرف شدند، انتخاب شدگان مردم

پیام ها:

۱- برای حضور در مراکز مهم و مسائل حسّاس، باید گزینش انجام شود و افرادی انتخاب شوند، نه هر کس و در هر سطحی حاضر شود. «وَ اخْتَارَ مُوسَى»

۲- مردن، از تحمّل حرف مردم آسانتر است. «لَوْ شِئْتُمْ اَهْلَكْتُمْ مِنْ قَبْلُ وَ اِيَّايَ» (ای کاش! قبل از آمدن مردم به کوه طور، جان ما را می گرفتی که تحمّل این که بگویند: تو بهترین ها را برگزیدی و به قتلگاه بردی و آنان را نابود کردی و...

سخت تر است.)

۳- پیامبران در اعمال و رفتار خود، به ظاهر عمل می کنند نه به علم غیب. از این رو گاهی برگزیدگان انبیا نیز نالایق در می آیند. «بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا»

۴- گاهی آتش قهر الهی چنان فراگیر است که خشک و تر را با هم می سوزاند.

«أَ تَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ» (خوبان را به خاطر سکوت و بی تفاوتی)

۵- بلاها و حوادث، گاهی آزمایش الهی است، اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَةٌ... که در آن افراد شناخته شد و انسانها از هم جدا می شود. تُضِلُّ ... تَهْدِي

۶- ستایش خداوند پیش از دعا، از آداب دعاست. «أَنْتَ وَرَبُّنَا فَاعْفِرْ لَنَا»

۷- تا روح از آلودگی گناه پاک نشود، رحمت الهی نمی آید. «فَاعْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا»

۸- آمرزش و عفو الهی، (بر خلاف بخشش مردم که یا با تأخیر است، یا همراه با منت و تحقیر،) بهترین بخشایش هاست. «خَيْرُ الْعَافِرِينَ»

ص: ۱۸۵

وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّبَابِ حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي اَصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَاكُنْهَا
لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

(خداوند!) برای ما در این دنیا و در آخرت، خیر و نیکی مقرر کن که ما به سوی تو رهنمون و بازگشت کرده ایم.
(خداوند) فرمود: عذابم را به هر کس که بخواهم (و مستحق باشد) می رسانم، و (لی) رحمتم همه چیز را فرا گرفته است، پس به
زودی آن (رحمتم) را برای کسانی که تقوا دارند و زکات می دهند و آنان که به آیات ما ایمان می آورند، مقرر می دارم.

نکته ها:

این آیه، بیان دعای دیگر حضرت موسی علیه السلام در پی خواسته ی قبلی است.

«هُدُنَا» اشاره دارد به توجه آنان به سوی خدا و توبه کردن از راه منحرفان و راه کسانی که تقاضای نابجای دیدار خدا را
داشتند.

به نقل ابن عباس، هنگامی که آیه ی «وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» نازل شد، شیطان نیز در رحمت الهی طمع کرد و
گفت: عبارت «كُلُّ شَيْءٍ»، شامل من هم می شود. خداوند برای رفع این توهم فرمود: فَسَاكُنْهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ ...

آری، رحمت الهی گسترده است و به همه کس می رسد، اما شمول رحمت برای غیر مؤمنان، به تفضّل الهی است. (۱)

در روایت آمده است که شخصی در نماز می گفت: «اللهم ارحمني و محييداً و لا ترحم معنا احداً»، خدایا! تنها من و محمد
صلی الله علیه و آله را مشمول رحمت خود قرار بده، نه هیچ کس دیگری را.

پیامبر صلی الله علیه و آله پس از نماز در انتقاد به او فرمود: رحمت نامنتهای الهی و موضع وسیع و نامحدود را محدود ساختی!

(۲)

ص: ۱۸۶

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و نمونه.

۱- بهترین گام ها و کارها، با ثبات ترین آنهاست. «وَ اَكْتُبْ لَنَا»

۲- انبیا در فکر تأمین سعادت دنیا و آخرت مردمند. «وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ»

۳- از بهترین دعاها، جامع ترین آنهاست. «فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ»

۴- بازگشت خالصانه به سوی خدا، دریافت الطاف الهی است. «هُدُنَا»

۵- رحمت الهی نامحدود است، اگر کسی به آن نرسید، تقصیر خود اوست.

«رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» نقصی در فاعلیت رحمت الهی نیست، بلکه نقص در قابلیت ماست.

۶- رحمت خداوند فراگیر است، ولی عذاب الهی چنین نیست. رَحْمَتِي وَسِعَتْ ...

عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ

۷- اصل، رحمت الهی است و عذاب او عارضی. (برای رحمت، فعل ماضی «وَسِعَتْ»، ولی برای عذاب فعل مضارع «أُصِيبُ» آمده است)

۸- دعای انبیا نیز در چهارچوب حکمت و قانون الهی مستجاب می شود. اَكْتُبْ لَنَا ... فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ ...

۹- با وجود تقوا و عمل به تکالیف، شمول رحمت الهی حتمی است، فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ ... ولی با وجود گناه و معصیت، عذاب حتمی نیست، زیرا با توبه و استغفار، امکان مغفرت وجود دارد. «عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ»

۱۰- رحمت الهی بی نهایت است، امّا شرط بهره وری از آن، تقوا، پرداخت زکات و ایمان است. يَتَّقُونَ ... الزَّكَاةَ ... يُؤْمِنُونَ
بنابراین، کسی که زکات نمی دهد و یا بی تقوا می باشد، از رحمت الهی محروم و در معرض عذاب الهی است.

۱۱- زکات، در شریعت یهود نیز بوده است. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۱۲- آنچه سبب دریافت الطاف الهی است، ایمان به تمام آیات است، نه بعض آنها. «بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ»

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

(رحمت الهی، شامل کسانی است که علاوه بر ایمان، زکات و تقوا، از رسول و پیامبر درس نخوانده ای پیروی می کنند که نام و نشانه های او را) نزد خویش در تورات و انجیل نوشته می یابند. (پیامبری که) آنان را به نیکی فرمان می دهد و از زشتی باز می دارد و آنچه را پاکیزه و پسندیده است برایشان حلال می کند و پلیدی ها را بر ایشان حرام می کند و از آنان بار گران (تکالیف سخت) و بندهایی را که بر آنان بوده برمی دارد (و آزادشان می کند). پس آنان که به او ایمان آورده و او را گرمی داشته و یاری کنند و از (قرآن) نوری که همراه او نازل شده است پیروی کنند، آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

کلمه ی «امی»، منسوب به «ام»، به معنای مادر، به کسی گفته می شود که درس نخوانده باشد، مثل کسی که از مادر متولد شده است. بعضی گفته اند: امی، یعنی برخاسته از امت و توده ی مردم، نه اشراف. برخی هم آن را منسوب به «أُمُّ الْقُرَى» دانسته اند که نام مکه است، پس امی یعنی مکی.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله امی و درس نخوانده بود، «الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ» چنانکه در آیه ی ۴۸ سوره ی عنکبوت نیز می خوانیم: «وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ» تو هرگز پیش از این کتابی نمی خواندی و با دست خود نمی نوشتی. البته آن حضرت توانایی

نوشتن و خواندن هر دو را داشت. (۱)

در تمام مکه در عصر بعثت، ۱۷ مرد و یک زن با سواد بیشتر وجود نداشت و اگر پیامبر صلی الله علیه و آله حتی کلمه ای از یک نفر آموخته بود، نمی توانست خود را در میان مردم، امی بنامد. (۲)

کلمه ی «اصر» به معنای نگهداری و محبوس کردن است و به هر کار و تکلیف سخت و دشوار که انسان را از فعالیت باز دارد گفته می شود، چنانکه به عهد و پیمان و کیفر نیز گفته شده است. «اغلال»، جمع «غل»، به معنای زنجیر، شامل عقائد باطل، خرافات، بت پرستی، بدعت و سنت های دست و پاگیر جاهلی می شود.

گرچه به دلایلی، تورات و انجیل را تحریف شده می دانیم، اما در همین تورات و انجیل موجود نیز اشارات و بشاراتی نسبت به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به چشم می خورد و سبب می شود که اهل کتاب، پیامبر خدا را بشناسند، آنگونه که پدر فرزند خود را می شناسد. (۳) اگر نام و نشان پیامبر اسلام در تورات و انجیل نبود، مخالفان، آن دو کتاب را آورده، می گفتند: نیافتیم و از این راه وارد خصومت می شدند، نه از راه لشکرکشی و پرداخت هزینه های آن چنانی و جزیه دادن.

در احادیث متعددی از شیعه و سنی می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: هر آیه ای از قرآن که درباره ی مؤمنان و صفات نیک آنان آمده، علی در رأس آن و رهبر آنان است.

«ما انزل الله آیه فیها «یا ایها الذین آمنوا» الا و علی رأسها و امیرها».

(۴)

پیامبر صلی الله علیه و آله به اصحاب خود فرمودند: پس از شما قومی می آیند که پیامبری را ندیده اند و تنها به وسیله ی کتاب و مکتوبی ایمان می آورند و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۵)

ص: ۱۸۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر نمونه، نقل از فتوح البلدان بلاذری، ص ۴۵۹.

۳-۳. از جمله: تورات، سفر تکوین، فصل ۱۷، آیه ۱۸؛ سفر پیدایش، باب ۴۹، آیه ۱۰ و انجیل یوحنا، باب ۱۴، آیه ۱۵ و باب ۱۵، آیه ۲۶.

۴-۴. تفسیر فرقان.

۵-۵. تفسیر مجمع البیان.

- ۱- پیروان پیامبر اسلام، از رحمت خاص الهی برخوردارند. فَسَأَكْتُبُهَا ... الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ
- ۲- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، واسطه ی رحمت و سعته ی الهی است. وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا ... الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ
- ۳- پیامبر اسلام هم مقام نبوت داشت، هم مقام رسالت. «الرَّسُولَ النَّبِيَّ» «نبی» به کسی می گویند که از وحی الهی آگاهی دارد و خبر می دهد، ولی «رسول» مسئول ابلاغ، اجرا و نظارت هم می باشد.
- ۴- نشانه ها و صفات ذکر شده از پیامبر در تورات و انجیل، به گونه ای با آن حضرت تطبیق داشت که گویا خود او را در آن دو کتاب می یافتند. «يَجِدُونَهُ» و نفرمود: «يجدون علائمه»
- ۵- برای نفوذ سخن و اثبات حق، مدرک رسمی و سند کتبی لازم است. «مَكْتُوبًا»
- ۶- پیامبران پیشین، به آمدن پیامبر اسلام بشارت داده اند. مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ ...
- ۷- امر به معروف و نهی از منکر، در رأس برنامه های بعثت پیامبران است.
يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ...
- ۸- موضوع مصرف و تغذیه، مورد عنایت اسلام است. يُحِلُّ ... يُحَرِّمُ (قبل از نزول قرآن، یهود و نصارا در دام خرافات و برنامه های طاقت فرسا و تحریم حلال ها و بدعت گذاری ها بودند که با ظهور اسلام، تمام آنها برداشته شد).
- ۹- برای اصلاح جامعه، ابتدا باید امکانات حلال را فراهم کرد، سپس برای امور حرام، محدودیت ایجاد نمود. («يُحِلُّ»، قبل از «يُحَرِّمُ» است).
- ۱۰- حلال ها و حرام های الهی، بر اساس فطرت است. «يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْجَبَائِثَ» («طیب»، به چیزی گفته می شود که مطابق طبع انسان باشد)
- ۱۱- عادات و رسوم غلط، زنجیری بر افکار مردم است. انسان بدون انبیا، وابسته

و اسیر است. «يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ»

۱۲- احترام و تکریم، باید همراه امداد و تعاون باشد. «عَزَّوَهُ وَ نَصَّرُوهُ» («عَزَّوَهُ» از «تعزیر»، به معنای حمایت با شمشیر است و مراد کسانی هستند که پیامبر اسلام را در جبهه ها یاری می کردند).

۱۳- تنها ایمان به پیامبر صلی الله علیه و آله کافی نیست، حمایت هم لازم است. «عَزَّوَهُ ... نَصَّرُوهُ»

۱۴- قرآن، نوری است که دلها و اندیشه ها را روشن می کند و همواره قرین پیامبر صلی الله علیه و آله بود. «النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» (نبوت پیامبر، همراه قرآن و از طرف خدا نازل شده است)

۱۵- عامل رستگاری و فلاح، ایمان و حمایت از پیامبر و پیروی از قرآن است.

فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ

وَ اتَّبَعُوا ... أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

فُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِمَاتِهِ وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ «۱۵۸»

بگو: ای مردم! همانا من فرستاده ی خداوند به سوی همه شما هستم، آن (خدایی) که حکومت آسمان ها و زمین از آن اوست، هیچ معبودی جز او نیست، زنده می کند و می میراند، پس به خداوند و پیامبر او (همان) پیامبر درس ناخوانده ای که به خداوند و گفتار او ایمان دارد، ایمان بیاورید و از او پیروی کنید، باشد که هدایت یابید.

نکته ها:

بر خلاف ادعای بی اساس برخی که می گویند: پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ابتدا در فکر ارشاد مردم منطقه ی خود بود و چون موفق شد، به فکر ارشاد جهانیان افتاد! قرآن با جملاتی همچون:

ص: ۱۹۱

«كَافَّةً لِلنَّاسِ» (۱)، «لَأَنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ» (۲)، «لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا» (۳) و...، جهانی بودن رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را از همان آغاز بیان می کند. (۴) البته رسالت جهانی آن حضرت نیز مثل هر طرحی، مرحله به مرحله پیش می رود: ابتدا دعوت از اهل و عشیره، سپس مردم مکه و آنگاه همه ی مردم.

امام مجتبی علیه السلام فرمود: جمعی از یهود نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده، گفتند: آیا تو گمان می کنی مثل موسی، پیامبر هستی؟ حضرت پس از اندکی سکوت فرمودند: آری، منم خاتم پیامبران و پیشوای پرهیزکاران و فرستاده ی پروردگار جهانیان. پرسیدند: بر چه کسانی مبعوث شده ای؟ عرب یا عجم یا ما؟ آیه ی فوق نازل شد. (۵) یعنی من بر همه ی جهانیان رسولم.

تکرار کلمه ی «امی» در این آیه و آیه ی قبل، نشانه ی اهمیت آن در اثبات حقایق پیامبر صلی الله علیه و آله و قرآن است.

با توجه به آیه ی قبل که فرمود: آنان نام و نشان پیامبر اسلام را در تورات و انجیل به خوبی می یابند، مخاطب این آیه همه ی مردم حتی یهود و نصارا می باشند.

این آیه، ابتدا بر سه مطلب تأکید می کند: ۱. اثبات خالقیت خداوند. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ۲. توحید و یگانگی خداوند. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» ۳. قیامت و حشر و نشر. «يُحْيِي وَيُمِيتُ» پایان، آیه می فرماید: حال که مبدأ و معاد بدست خداست، پس به او ایمان آورید: (۶)

﴿فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾

پیام ها:

۱- رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله جهانی است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا» و مکتب جهانی، رهبر جهانی لازم دارد.

۲- کسی که حکومت کامل بر همه ی هستی دارد، قدرت بر زنده کردن و میراندن هم دارد. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ»

ص: ۱۹۲

۱- ۱. سبأ، ۲۸.

۲- ۲. انعام، ۱۹.

۳- ۳. فرقان، ۱.

۴- ۴. تفسیر نمونه.

۵- ۵. تفاسیر صافی و نمونه.

۳-نبوت، لازمه ی توحید و معاد است. چون خداوند یکتا، مالک هستی است، «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» حیات و مرگ نیز به دست اوست، «هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ» پس، رهبری و هدایت انسان ها هم باید از طرف او باشد. «فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ»

۴-رهبر باید به راه خود ایمان کامل داشته باشد. «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِمَاتِهِ»

۵-ایمان به خدا و رسول و تبعیت از پیامبر صلی الله علیه و آله، در کنار هم رمز هدایت است.

فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ... وَ اتَّبِعُوا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

۶-پیروی از قرآن و سنت و سیره ی پیامبر، هر دو لازم است. «وَ اتَّبِعُوا» (در آیه ی قبل سخن از تبعیت از نور و قرآن بود و در اینجا تبعیت از پیامبر صلی الله علیه و آله)

۷-حتی اهل کتاب نیز باید به پیامبر اسلام ایمان داشته و از او پیروی کنند. يَا أَيُّهَا النَّاسُ ... فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ... وَ اتَّبِعُوا

۸-تقلید و تبعیتی که انسان را به هدایت و کمال برساند، ارزشمند است. «وَ اتَّبِعُوا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

وَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ أُمَّةٍ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَغْدُلُونَ ﴿١٥٩﴾

و از قوم موسی، گروهی مردم را به حق راهنمایی می کنند و به حق، دادگری می کنند.

نکته ها:

هدایت شدن به حق، نشانه ی دوری از تعصب و شناخت حق و پیروی از آن است و این گروه هدایت یافته ی یهود، کاری به سایر لجوجان بهانه گیر نداشتند.

شاید مراد از این گروه، یهودیانی باشند که دعوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را لیک گفتند، البته در جای دیگر مطلق آمده و اختصاصی به قوم یهود ندارد. «وَ مِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ

در روایات متعدّد، آمده است که اینان گروهی هستند که به نبوت پیامبر صلی الله علیه و آله اقرار کرده و همراه حضرت حجّت علیه السلام ظهور می کنند. (۲)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: ای مردم! صراط مستقیمی که پیروی از آن لازم است، من هستم پس از من، علی علیه السلام و آنگاه فرزندان من از نسل او، «أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ» امامانی که مردم را به حق هدایت کرده و به حق دادگری می کنند. (۳)

حضرت علی علیه السلام فرمود: بنی اسرائیل پس از موسی علیه السلام هفتاد و یک فرقه شدند که همه در آتشند، جز یک فرقه از آنها و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۴)

پیام ها:

۱- در برخورد با مخالفان نیز باید انصاف داشت و خدمات و کمالاتشان را نادیده نگرفت. «وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ»

۲- هدایت کنندگان، خود باید ملازم و معتقد و پیرو حق باشند. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ»

وَ قَطَعْنَا لَهُمْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَ ظَلَلْنَا عَلَيْهِمُ الْعَمَامَ وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّانَ وَ السَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ مَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۶۰) و آنان (قوم موسی) را به دوازده گروه تقسیم کردیم که هر یک شاخه ای از دودمان بنی اسرائیل و امتی بودند، و به موسی آنگاه که قومش از او آب طلبیدند، وحی کردیم که عصای خود را بر آن سنگ بزن، پس از آن سنگ،

ص: ۱۹۴

۱- ۱. اعراف، ۱۸۱.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴. تفاسیر نورالثقلین و عیاشی.

دوازده چشمه جوشید (و به اطراف سرازیر شد، آن گونه که) هر گروه آبشخور (سهم آب) خود را به خوبی شناختند. و ابر را بر فراز آنان سایه بان ساختیم و «مَنْ» و «سَلْوَى» (دو نوع خوراکی) بر آنان نازل کردیم (و به آنان گفتیم): از پاکیزه هایی که روزی شما کرده ایم، بخورید. آنان (با ناسپاسی خود) بر ما ستم نکردند، بلکه بر خویشان ستم کردند.

نکته ها:

«اسباط» جمع «سَبَطٌ»، به فرزندان و نوه ها و شاخه های یک فامیل گفته می شود. هر یک از تیره های بنی اسرائیل، از یکی از فرزندان یعقوب منشعب شده بودند. «انجاس» به معنای جوشیدن و فوران کم و مختصر است.

«من»، غذایی است همچون عسل و شیر ی گیاهی (نظیر گزانگبین)، و «سلوی» پرنده ای است حلال گوشت، شبیه کبوتر (و بلدرچین).

عدد «دوازده»، عدد ماه های سال، عدد نقبای بنی اسرائیل، عدد چشمه های آبی که با اعجاز حضرت موسی صورت گرفت و عدد امامان معصوم علیهم السلام است. مخالفان اهل بیت، بسیار کوشیده اند تا این حدیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را (که شیعہ و سنی با دهها سند آن را نقل کرده اند) خلفای پس از من دوازده نفر و همه از قریشند، (۱) بر حاکمان بنی امیه و بنی عباس تطبیق دهند، اما نتوانسته اند.

با زدن عصا به سنگ، دو معجزه اتفاق افتاد: جوشیدن آب بسیار، پدیدار شدن چشمه ها به تعداد قبیله ها. در روایات می خوانیم که حضرت موسی علیه السلام با توسل به اهل بیت پیامبر علیهم السلام دست به اعجاز زد. (۲)

حضرت شعیب علیه السلام به دیدن داماد خود موسی علیه السلام آمد، صف طولانی منتظران ملاقات با موسی علیه السلام را دید. به موسی پیشنهاد کرد که مردم را گروه گروه کند و برای هر دسته، مسئولی معین کند تا بخشی از مشکلات را آنها حل کنند و مسائل مهم تر را به موسی علیه السلام

ص: ۱۹۵

۱-۱). الغدير و اثبات الهداه، ج ۱، ص ۴۳۳.

۲-۲). تفسیر اثنی عشری.

بعضی از مطالب و جریان ها در آیات متعددی از قرآن، به ظاهر تکرار شده است، از جمله این داستان که در آیه ۵۷ به بعد سوره ی بقره نیز آمده و این بیانگر آن است که تکرار یک موضوع، با انگیزه ی تربیتی مانعی ندارد.

پیام ها:

۱- در اداره ی امور، وجود تشکیلات، تقسیم کار و طبقه بندی، نقش مهمی دارد.

«وَقَطَّعْنَاهُمْ»

۲- دوازده گروه بنی اسرائیل، همه از یک ریشه بودند. «قَطَّعْنَاهُمْ» به جای «جَعَلْنَا»

۳- گروه گروه شدن، با حفظ وحدت در هدف، ضروری ندارد. «قَطَّعْنَاهُمْ»

۴- عرضه بعد از تقاضا، اهمیت بیشتری دارد. اِسْتَسْقَاهُ ... اِضْرِبْ بِعَصَاكَ

۵- وسیله مهم نیست، اراده ی الهی مهم است که گاهی یک عصای چوبی را کارگشا در همه جا قرار می دهد. «بِعَصَاكَ» (عصا، در جایی مار و اژدها و در جای دیگر وسیله ای برای ایجاد چشمه های آب می شود)

۶- توسل به پیامبران برای رهایی از مشکلات جایز، بلکه به اجابت نزدیک است.

مردم، نیازهای اقتصادی و مادی خود را نیز با انبیا در میان می گذاشتند و به آنان متوسل می شدند. اِسْتَسْقَاهُ ... فَاتَّبَجَسْتُ

۷- اگر هر گروه بداند که به کجا باید رجوع کند، بسیاری از مشکلات اجتماعی حل می شود. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ اِنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ»

۸- به مردم آگاهی دهیم، خودشان عمل می کنند. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ اِنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ» و نفرمود: «قد شرب»

۹- خداوند، هم آب مورد نیاز بنی اسرائیل را تأمین کرد، هم غذای آنان را. اِثْنَا عَشْرَةَ عَيْنًا ... اَلْمَنَّ وَ السَّلْوَى

ص: ۱۹۶

۱۰- پیدایش و حرکت ابرها و عملکرد آنها، همه تحت تدبیر و اراده ی الهی است. «و ظَلَلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ»

۱۱- منّ و سلوی، از غذاهای طیب است. (جمله ی «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ»، پس از «الْمَنَّ وَ السَّلْوَى» آمده است)

۱۲- خداوند، روزی رسانِ مردم، «رَزَقْنَاكُمْ» و خواهان بهره گیری طیب از نعمت های پاک و پاکیزه است. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ»

۱۳- با یک ضربه عصای موسی، چشمه ها از دل سنگ جوشید، ولی با آن همه معجزه، دل‌های نا اهلان تکان نخورد. «وَمَا ظَلَمُونَا
وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

۱۴- کفران نعمت، سبب محرومیت از آن می شود و زیانش به ناسپاسان می رسد.

«وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

۱۵- آنان که از نعمت های مادی در راه رشد و معنویت خود بهره نگیرند، به خود ستم کرده اند. «كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

وَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَ كُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَ قُولُوا حِطَّةً وَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَبَّحُوا
الْمُحْسِنِينَ «۱۶۱»

و (به یاد آورید) آن هنگام که به آنان (بنی اسرائیل) گفته شد در این آبادی (بیت المقدّس) ساکن شوید و از (نعمت های) آن در هر نقطه و هر گونه که می خواهید بخورید (و به عنوان استغفار از آن همه بهانه جویی و آزار موسی) بگویید: «حطّه» (خدا یا! گناهان ما را فرو گذار) و سجده کنان از درب (بیت المقدّس) وارد شوید تا خطاهای شما را ببخشاییم، ما به زودی (پاداش) نیکوکاران را می افزاییم.

نکته ها:

کلمه ی «حِطَّةٌ» به معنای نزول چیزی از بالاست، (انحطاط هم از این ریشه است) و به مفهوم تقاضای نزول رحمت و عفو الهی است.

فرمان این بود که بنی اسرائیل هنگام ورود به سرزمین مقدّس، با این کلمه از خداوند آمرزش بطلبند، ولی آنان از روی استهزاء، کلمه را عوض کردند و گفتند: «حنطه». (۱)

مشابه ی این آیه، با تفاوتی اندکی در سوره ی بقره (آیه ۵۸) نیز آمده است.

در روایات متعدّد، امامان معصوم علیهم السلام فرمودند: «نحن باب حطّکم» باب حطّه ی شما ماییم.

یعنی اگر در مدار حکومت و ولایت ما وارد شوید، مورد لطف قرار می گیرید. (۲)

بسیاری از مفسران مراد از قریه را بیت المقدّس دانسته اند.

سیر طبیعی آن است که ابتدا با آدابی که سفارش شده داخل شهر شده، سپس آن را مسکن قرار داده و آنگاه از غذاهای آنجا بخورند، ولی در این آیه اوّل مسکن و غذا آمده، بعد توبه و مغفرت و ورود به شهر، شاید به خاطر آن که تأمین مسکن و غذا، زمینه و بستری است که دستورات اخلاقی را بپذیرند.

پیام ها:

۱- داستان ورود بنی اسرائیل به بیت المقدّس، همراه با عذرخواهی از خداوند در برابر لجاجت ها و تغییر کلمات سفارش شده، داستانی عبرت آموز و قابل دقّت است. «وَ إِذْ»

۲- برای آوارگان، مسکن ترین مسئله است. (ابتدا از مسکن سخن به میان آمده است) «اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ»

۳- بیت المقدّس، سرزمینی پر نعمت است. «وَ كُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ»

۴- خداوند، همه ی نیازهای مادی و معنوی، دنیوی و اخروی بشر را تأمین می کند و برای برخورداری از نعمت هایی همچون مسکن، غذا، عفو و لطف، دستور

ص: ۱۹۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر کنز الدقائق.

می دهد که دعا و استغفار کنند و سجده نمایند. اُسْكُنُوا ... كَلُّوا ... قُولُوا حِطَّةً

۵- خداوند، با یک عذرخواهی و توبه ی خالصانه، «قُولُوا حِطَّةً» گناهان بسیاری را می بخشد. «نَغْفِرُ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ» چنانکه در دعا می خوانیم: «يا مَنْ يَقْبَلُ الْيَسِيرَ وَيَعْفُو عَنِ الْكَثِيرِ» ای خدای که کم را می پذیری و گناه زیاد را می بخشایی!

۶- برای دریافت لطف و آمرزش الهی، هم استغفار و دعا لازم است، هم عمل.

«قُولُوا حِطَّةً وَادْخُلُوا الْبَابَ»

۷- ورود به مکان های مقدّس، ادب و آداب ویژه ای دارد. «وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا»

۸- باید میان نیکوکار و گنهگار، تفاوت باشد. وقتی خطاکاران بخشوده می شوند، نیکوکاران هم از درجه و لطف بیشتری برخوردار می گردند. «سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

۹- در نظام مدیریّت و تشویق دیگران، باید همواره نیکوکاران را امتیاز داد.

«سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ «۱۶۲»

پس ستمکاران آنان (بنی اسرائیل)، آنچه را به آنان گفته شده بود، بر سخنی دیگر تغییر دادند، ما هم به خاطر ستم پیشگی آنان، عذابی آسمانی بر آنان فرستادیم.

نکته ها:

تحریف و تغییر، گاهی آشکار است، مثل تغییر لفظ «حِطَّةً» به «حِطَّه»، و گاهی با حفظ قالب لفظ، محتوا و روح یک موضوع را عوض می کنند، نظیر حيله ی بنی اسرائیل برای گرفتن ماهی در روز شنبه که در آیه ی بعد مطرح شده است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا-ترکبوا ما ارتکب اليهود فتستحلّوا محارم الله بادنای الحیل»، آنچه یهودیان مرتکب آن شدند که با کوچک ترین حيله و توجیه، حرام های خدا را حلال

می کردند، شما انجام ندهید. (۱)

قرآن، سه نوع تحریف را در قانون الهی مطرح می کند:

۱. تغییر واژه ها، مثل بنی اسرائیل که به جای گفتن کلمه ی «حِطَّةً» یعنی طلب آمرزش و عفو، گفتند: «حِطَّة» یعنی گندم.

۲. تغییر زمان، مثل آنکه بنی اسرائیل حوضچه هایی را در ساحل دریا ساختند و شنبه ها که صید حرام بود، ماهی در آنها جمع می شد و روز یکشنبه که صید آزاد بود، آنها را صید می کردند و می گفتند: ما در روز شنبه و روز تعطیل صید نکرده ایم. «وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» (۲)

۳. تغییر روشنفکرانه و دست کاری در تقویم طبیعی، مثل تأخیر انداختن ماه های حرام. در دوران جاهلیت؛ چون مایل نبودند که جنگ را به خاطر فرا رسیدن ماه های حرام قطع کنند، ماه ها را به تأخیر می انداختند که آیه نازل شد. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ» (۳)

پیام ها:

۱- کیفر تحریف و تغییر دستورهای خدا، قهر و عذاب است. فَبَدَّلَ ... فَأَرْسَلْنَا

۲- تغییرات لجوجانه و بر اساس استهزا، قابل بخشش نیست. «رِجْزاً مِنَ السَّمَاءِ»

۳- همه ی کیفرها مربوط به قیامت نیست، بلکه گاهی در دنیا نیز کیفر داده می شود. «رِجْزاً مِنَ السَّمَاءِ»

۴- سرنوشت انسان به دست خودش است و عذاب، نتیجه ی ستم خود اوست.

«بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ»

ص: ۲۰۰

۱- ۱). تفاسیر فرقان و درالمنثور.

۲- ۲). بقره، ۶۵.

۳- ۳). توبه، ۳۷.

وَسَيَلُّهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَ يَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

و(ای پیامبر!) از آنان درباره ی(مردم) آن آبادی که کنار دریا بود سؤال کن! آنگاه که(به قانون)، در روز شنبه تجاوز می کردند، هنگامی که روز تعطیل(شنبه)، ماهی ها(به روی آب در) کناره های دریا نزد آنان می آمدند، و(لی) روزی که تعطیل نبودند، ماهیان آشکار نمی شدند. ما این گونه آنان را به خاطر تجاوز و فسقشان آزمایش می کردیم.

نکته ها:

کلمه ی «سَبْت» به معنای قطع و تعطیل کردن کار است و برای استراحت و آرامش از آن به تعطیلی تعبیر می شود. بنابراین «یوم السَّبْت» یعنی روز تعطیل که، روز شنبه بود و «يَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ» یعنی روزی که تعطیل نمی کردند.

«شُرَّعًا» جمع «شارع»، به معنای ساحل و کنار آب است، روز شنبه که صید حرام بود، ماهی ها خود را از عمق آب به ساحل می رساندند. بعضی نیز گفته اند مراد از «شُرَّعًا» ماهی هایی است که سر از آب بیرون آورده و خود را نشان می دهند. (۱)

گروهی از بنی اسرائیل(مردم ایله) که در ساحل دریا زندگی می کردند، به فرمان خدا در روزهای شنبه صید ماهی برای آنها ممنوع بود، اما در همان روز، ماهی های دلخواه آنان، «حِيتَانُهُمْ» جلوه گری بیشتری می کردند، «شُرَّعًا» و مردم را بیشتر وسوسه می کردند! که این خود آزمایش الهی بود. این قوم، قانون الهی را مزورانه شکستند و با ساختن حوضچه های ساحلی و بستن راه فرار و خروج ماهی هایی که شنبه ها به آن وارد می شدند، روز یکشنبه به راحتی آنها را صید می کردند و ادعا می کردند که از فرمان الهی تخلف نکرده و روز شنبه صید نکرده اند.

ص: ۲۰۱

خداوند، گرچه ماهی را برای استفاده ی مردم آفریده است، ولی از هفته ای یک روز صید ماهی را به عنوان امتحان، منع فرمود، بنابراین هر تحریمی، الزاماً جنبه ی بهداشتی ندارد، ماهی شنبه با روزهای دیگر از نظر مواد پروتئینی فرقی ندارد.

حضرت علی علیه السلام به شدت از توجیه گناه و حلال کردن حرام با توجیه خمر به نبیذ، رشوه به هدیه و ربا به معامله، انتقاد می کردند. (۱)

گاهی آزمایش الهی، در صحنه هایی است که تمایلات انسان به اوج می رسد، چنانکه در این آیه منع از صید و آزمایش در حالی است که ماهی ها بیشتر خود را نشان می دهند، «تَأْتِيهِمْ حِيَتَانُهُمْ» یا در آیه ی ۹۴ سوره ی مائده که سخن از تحریم شکار در حالت احرام است، می خوانیم: «لَيَبْلُوَنَّكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَلَّهِ أُوْدِيكُمْ وَرِمَاكُمْ» آنجا که شکار، در دسترس و در تیررس است، منع صید در آن حالت، یک آزمایش الهی است.

پیام ها:

۱- قانون شکنی نیاکان، نسل های بعدی را نیز شرمند می کند. وَ سَأَلَهُمْ ...

۲- نقل خصلت های زشت نیاکان که به خاطر آنها تنبیه شده اند، برای عبرت دیگران مانعی ندارد. «عَنِ الْقَوِيهِ الَّتِي»

۳- ساحل نشینی و گذران زندگی از طریق ماهی گیری، در طول تاریخ بوده است.

كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ ...

۴- چهره ی واقعی گناه، با توجیه و حيله، عوض نمی شود. (ساختن حوضچه های کنار دریا برای صید روز بعد) «يَعِيدُونَ فِي السَّبْتِ»

۵- ماهیان دریا، به اراده ی الهی قدرت تشخیص روزهای هفته و افراد صیاد را پیدا می کنند. تَأْتِيهِمْ ... لَا تَأْتِيهِمْ

۶- جلوه های دنیایی و مادی، یکی از آزمایش های الهی است. «كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ»

ص: ۲۰۲

وَ إِذْ قَالَتْ اُمَّهُ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيْدًا قَالُوْا مَعْذِرَةٌ اِلَيْ رَبِّكُمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَنْتَقُوْنَ ﴿١٦٤﴾

و(به یاد آور)زمانی که گروهی از آنان(بنی اسرائیل،به گروه دیگر که نهی از منکر می کردند)گفتند:چرا شما قومی را موعظه می کنید که خدا هلاک کننده ی ایشان است،یا عذاب کننده ی آنان بر عذابی سخت است؟گفتند:برای آنکه عذری باشد نزد پروردگارتان و شاید آنها نیز تقوا پیشه کنند.

نکته ها:

بنی اسرائیل سه گروه بودند:یک دسته قانون شکن،عده ای دیگر دلسوزان نصیحت گر و گروه سوم گروهی بی تفاوت.بی تفاوت ها به نصیحت گران می گفتند:خود را خسته نکنید، چون حرف هایتان در فاسقان اثر ندارد و آنها به هر حال جهنمی هستند.ولی ناهیان از منکر می گفتند:کار ما بی اثر نیست،حداقل آنکه ما نزد خدا معذوریم.و چه بسا آنها به واسطه ی سخن ما تقوا پیشه کنند.

در آیه ی ۵ و ۶ سوره ی مرسلات،خداوند به کسانی که ذکرش را به دیگران،چه برای اتمام حجّت و چه برای تأثیر و هشدار القا می کنند،سوگند یاد می کند. «فَالْمُلَٰئِيَّاتِ ذِكْرًا عُدْرًا اَوْ نُذْرًا»

در کتاب امر به معروف و نهی از منکر،بیش از ده فایده برای امر و نهی،حتّی در صورتی که اثر نکند،ذکر کرده ام که خلاصه اش را در اینجا بیان می کنم،(۱)تا شاید سکوت و ترس و بی تفاوتی در مقابل ترک معروف و عمل به منکر از بین برود:

۱.گاهی امر و نهی ما امروز اثر نمی کند،ولی در تاریخ،فطرت و قضاوت دیگران اثر دارد.

چنانکه امام حسین علیه السلام در راه امر به معروف و نهی از منکر شهید شد،تا وجدان مردم در طول تاریخ بیدار شود.

ص: ۲۰۳

۱- ۱). جالب اینکه این سطرها را در هفته امر به معروف ودهه ی عاشورا می نویسم که امام حسین علیه السلام فلسفه ی قیام خود را عمل نکردن جامعه به حقّ و نهی از منکر نکردن می داند.

۲. گاهی امر و نهی، فضا را برای دیگران حفظ می کند. چنانکه اذان گفتن مستحب است، گرچه شنونده ای نباشد، ایستادن به هنگام قرمز شدن چراغ راهنمایی لازم است، گرچه ماشینی نباشد. زیرا حفظ قانون و فضای احترام و عمل به قانون، لازم است.

۳. گاهی امر و نهی ما، گناهکاران را از گناه باز نمی دارد، ولی گفتن های پی در پی، لذت گناه را در کام او تلخ می کند و لاقبل با خیال راحت گناه نمی کند.

۴. برای حفظ آزادی باید امر و نهی کرد، زیرا نگفتن، جامعه را به محیط خفقان و ترس و سکوت تبدیل می کند.

۵. امر و نهی برای خود انسان مقام آفرین است، گرچه دیگران گوش ندهند. قرآن می فرماید:

«وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ» (۱)

۶. امر به معروف و نهی از منکر، اگر در دیگران اثر نکند، لاقبل برای خود ما یک نوع قرب به خداوند، تلقین و تمرین شجاعت و جلوه ی سوز و تعهد است.

۷. گاهی امر و نهی ما امروز اثر نمی کند، اما روزی که خلافکار در بن بست قرار گرفت و وجدانش بیدار شد، می فهمد که شما حق گفته اید. بنابراین اگر امروز اثر نکند، روزگاری اثر خواهد کرد.

۸. امر و نهی، وجدان انسان را آرام می کند، انسان با خود می گوید که من به وظیفه ام، عمل کردم، این آرامش وجدان با ارزش است، گرچه دیگران گوش ندهند.

۹. امر به معروف و نهی از منکر، سیره ی انبیاست، گرچه دیگران گوش ندهند. قرآن می فرماید: «وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ» (۲) و یا بارها می فرماید: مردم سخنان و ارشادهای پیامبران را گوش نمی دادند و از آنها روی می گرداندند. بنابراین ما نباید توقع داشته باشیم که همه به سخنان ما گوش بدهند.

۱۰. امر به معروف، یک اتمام حجت برای خلافکار است تا در قیامت نگوید کسی به من نگفت! علاوه بر آنکه عذری هم برای گوینده است تا به او نگویند چرا نگفتی؟

ص: ۲۰۴

۱-۱. فضلت، ۳۳.

۲-۲. صافات، ۱۳.

۱۱. هنگام قهر الهی، آمرین به معروف نجات خواهند یافت. (آیه ی بعد به آن اشاره می کند)

به هر حال، انبیا و اوصیا در راه امر به معروف و نهی از منکر شهید شدند تا حق گم نشود و از میان نرود، چنانکه قرآن در آیاتی می فرماید: «يَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ» (۱)، «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ» (۲) و «يَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ» (۳) که از این آیات استفاده می شود، گاهی در امر به معروف باید تا مرز شهادت پیش رفت.

حضرت علی علیه السلام در نامه ای به نماینده ی خود، به خاطر حضورش بر سر سفره ی اشراف او را توبیخ کرد. (۴) یعنی آن حضرت برای آنکه زهد به اشرافی گری کشیده نشود، فردی را فدای مکتب کرد.

پیام ها:

۱- عده ای، نه خود موعظه می کنند و نه تحمل موعظه کردن دیگران را دارند. وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ ...

۲- گناه بی تفاوتی خود را نباید با «خواستۀ الهی» توجیه کرد. «لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ»

۳- بی تفاوتی ها، به جای اعتراض به اهل گناه، به آمرین به معروف اعتراض می کنند. «لِمَ تَعِظُونَ»

۴- در مقابل کسانی که موعظه و تلاش تربیتی را بی اثر می دانند باید مقاومت کرد.

لِمَ تَعِظُونَ ... قَالُوا مَعذِرَةٌ زِيْرًا بَايْنَدَاشْتَن مَرْدَمِ اَز گناه، مسئولیت دارد و باید پاسخگو باشیم.

۵- قضاوت عجولانه، ممنوع است. نمی توان گفت: خداوند این گروه را عذاب یا هلاک خواهد کرد، شاید پرهیزکار شوند. مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

۶- نهی از منکر واجب است؛ یا برای اینکه افراد فاسق با ایمان شوند، «لَعَلَّهُمْ

ص: ۲۰۵

۱- ۱. آل عمران، ۱۱۲.

۲- ۲. بقره، ۶۱.

۳- ۳. آل عمران، ۲۱.

۴- ۴. نهج البلاغه، نامه ۴۵.

يَتَّقُونَ» یا برای عذر داشتن خود انسان نزد خداوند. «مَعِيذَةً» (پس لازم نیست حتماً نهی از منکر اثر کند، تا بر ما واجب شود، زیرا ما مأمور به وظیفه ایم، نه ضامن نتیجه)

۷- مردان خدا، از اصلاح جامعه نا امید نمی شوند و امر به معروف و نهی از منکر را ترک نمی کنند. «وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

پس چون تذکری را که به آنان داده شده بود فراموش کردند، کسانی را که نهی از منکر می کردند نجات دادیم و ستمگران را به سزای نافرمانی که همواره انجام می دادند، به عذابی سخت گرفتیم.

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾

پس چون از آنچه نهی شده بودند تجاوز کردند، به آنان گفتیم: به شکل میمون های طرد شده در آیید.

نکته ها:

کلمه ی «بَئِيسٍ» از «بأس» به معنای شدید و «عَتَوْا» به معنای عصیان و سرکشی است.

طبق روایات، چون موعظه کنندگان بنی اسرائیل دیدند پندشان در قوم خود بی اثر است، از مردم جدا شدند و همان شب، قهر و عذاب الهی نازل شد و گنهکاران و سکوت کنندگان را در بر گرفت. (۱) و این تبدیل و تحوّل، از تصرّفات تکوینی الهی است.

در آیه ۶۰ سوره مائده آمده که گروهی به خاطر نافرمانی، به صورت خوک و میمون درآمدند و اینجا فقط میمون ذکر شده است. ابن عباس می گوید: هر دو آیه درباره ی یک گروه است.

ص: ۲۰۶

از ظاهر آیه استفاده می شود که نه تنها خصلت آنان، بلکه شکل ظاهری آنان نیز تبدیل به میمون شد. آری، خدایی که با یک فرمان، آتش را بر حضرت ابراهیم گلستان می کند، می تواند موجودی را به موجود دیگر و انسانی را نیز میمون کند. البته مسخ شدگان توالد و تناسلی نداشتند و به فرموده ی پیامبر صلی الله علیه و آله چندروزی بیشتر زنده نبودند. (۱)

پیام ها:

۱- نهی از منکر، اگر سبب هدایت دیگران نشود، سبب نجات خود ناهیان می شود. «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ»

۲- فراموشی، اگر در اثر بی توجهی و بی اعتنایی باشد کیفر دارد. فَلَمَّا نَسُوا ...

۳- هر کس که راه موعظه را به روی خود ببندد، راه قهر الهی را به روی خویش باز کرده است. «نَسُوا - أَخَذْنَا»

۴- نهی از منکر، یک وظیفه دائمی است. «يَنْهَوْنَ» (فعل مضارع نشانه استمرار است)

۵- بی تفاوتان، ظالمند. «الَّذِينَ ظَلَمُوا» (در آیه ی قبل، بنی اسرائیل به سه دسته تقسیم شدند: متجاوزان، واعظان و سکوت کنندگان بی تفاوت. در این آیه سکوت کنندگان هم جزو ظالمانِ هلاک شده به حساب آمده اند، زیرا تنها ناهیان از منکر نجات یافتند، «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ» پس سکوت، هم ظلم و هم زمینه ی هلاکت است.)

۶- از بزرگ ترین و شدیدترین عذاب ها، سقوط از مرحله ی انسائیت است.

«بِعَذَابٍ بَئِيسٍ»

«كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»

۷- متجاوز، استحقاق از دست دادن انسائیت و مسخ شدن را دارد و کیفر مستکبر، طرد و تحقیر است. «عَتَبُوا، قِرَدَةً خَاسِئِينَ» آری، ملتی که در برابر قانون الهی گردنکشی کند، میمون وار از دیگران تقلید خواهد کرد.

۸- آنان که حکم خدا را با حيله، مسخ و دگرگون کنند، چهره شان مسخ می شود.

بازیگر با دین، به صورت حیوان بازیگر (میمون) در می آید. «كُونُوا قِرَدَةً»

ص: ۲۰۷

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لِيُبَعِّثَنَّ عَلَيْهِمُ إِلَى يَوْمِ الْفِيَاةِ مَنْ يَسُوْمُهُمْ سُوْءَ الْعَذَابِ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيْعُ الْعِقَابِ وَ اِنَّهٗ لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ «۱۶۷»

و (به یاد آور) آنگاه که پروردگارت اعلام کرد: همانا تا روز قیامت، کسی را بر آنان (بنی اسرائیل) مسلط خواهد کرد که آنان را پیوسته عذاب سخت دهد. همانا پروردگارت زود عقوبت می کند و شکی نیست که او (در برابر توبه کنندگان) بخشاینده و مهربان است.

نکته ها:

«تَأَذَّنَ»، یعنی سوگند یاد کرد و اعلام نمود. «يَسُوْمُهُمْ» از «سَوَمَ»، یعنی تحمیل کردن.

بارها علی علیه السلام خطاب به بی وفایان عصر خویش می فرمود: خداوند مرا از شما بگیرد و دیگران را بر شما مسلط سازد.

(۱)

پیام ها:

۱- کیفر الهی در مورد یهود و سرنوشت آنان، قابل توجه است. وَ إِذْ ...

۲- گرچه سنت الهی، مهلت دادن به منحرفان است، اما مهلت دادن در همه جا و برای همیشه نیست. «لِيُبَعِّثَنَّ عَلَيْهِمُ»

۳- تسلط مردم تبهکار بر بنی اسرائیل، عقوبت الهی به سبب اعمال خود آنان است. «لِيُبَعِّثَنَّ عَلَيْهِمُ»

۴- ملت ها، تاریخی بهم پیوسته دارند و گناه نسلی در نسل های آینده و در طول تاریخ حتی تا قیامت ادامه می یابد. «إِلَى يَوْمِ الْفِيَاةِ»

۵- آنان که در برابر اولیای الهی دهن کجی کنند، ذلیل می شوند. يَسُوْمُهُمْ ...

۶- قوم ستمگر یهود، همیشه ذلیل و خوار خواهند بود. «إِلَى يَوْمِ الْفِيَاةِ»

۷- ترس از عقوبت، همراه با امید به مغفرت و رحمت الهی، مایه ی تربیت و رشد

ص: ۲۰۸

انسان است. «إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

۸- راه توبه و دریافت مغفرت الهی برای همه باز است. «إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

وَ قَطَّعْنَا هُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَ مِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَ بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ «۱۶۸»

و ما آنان (بنی اسرائیل) را در زمین به صورت امت ها و گروه هایی پراکنده ساختیم، بعضی از آنان صالحند و برخی (لجوج و حيله گر و) غیر صالح، و آنان را با نیکی ها و بدی ها آزمودیم، شاید که برگردند.

نکته ها:

بنی اسرائیل، گاهی به عزت و قدرت رسیدند تا شاید شکر گزار شوند و گاهی به سختی ها گرفتار شدند تا حس توبه و انابه در آنان زنده شود. البته در این میان، بعضی صالح و نیکوکار بودند و به حقایق اسلام ایمان آوردند و برخی هم در پی دنیا پرستی و لجاجت خویش بودند.

پیام ها:

۱- انسان، در انتخاب راه و روش آزاد است. «مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَ مِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ»

۲- هنگام انتقاد از یک گروه، باید حق خوبانشان ضایع نشود. «مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ»

۳- حوادث تلخ و شیرین، ابزار آزمایش الهی است. «بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ»

۴- تشویق و تنبیه، مهر و قهر، هر دو سازنده و تربیت کننده است. «بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۵- تحوّل روحی انسان ها و بازگشت به سوی حق، از حکمت های آزمایش و امتحان الهی است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ لِهَذَا الْأَذْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالذَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾

پس از آنان، فرزندان (ناصالح) جانشینان آنها شدند که کتاب آسمانی (تورات) را به ارث بردند (ولی قدر آن را ندانستند)، متاع ناپایدار این دنیا را می گرفتند (و با رها کردن قانون خدا) می گفتند: به زودی ما بخشوده خواهیم شد. و اگر بار دیگر همان منافع مادی پیش آید، باز هم آن را می گیرند (و قانون خدا را رها می کنند). آیا از آنان در کتاب آسمانی، پیمان گرفته نشده که جز حق، نسبتی به خدا ندهند؟ با اینکه مطالب آن کتاب و پیمان را بارها (به صورت درس) خوانده اند، (ولی در عمل، دنیا پرستند) در حالی که خانه آخرت برای اهل تقوا بهتر است. آیا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

«خلف»، اغلب به فرزند ناصالح گفته می شود و «خلف» به فرزند صالح. (۱)

«عرض»، به معنای هرگونه سرمایه است، ولی «عرض»، تنها پول نقد می باشد، همچنین به موجود عارضی و کم دوام و ناپایدار «عرض» می گویند، لذا چون دنیا ناپایدار است، به آن عرض گفته می شود. فیض کاشانی می گوید: مراد از «عرض» در آیه، رشوه است.

«درس»، به معنای تکرار است و از آنجا که به هنگام مطالعه و فراگرفتن چیزی از استاد، مطالب تکرار می شود به آن درس گفته شده و به چیزهایی که مکرر استفاده و کهنه شده اند نیز مندرس می گویند. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند سفارش نموده، مردم چیزی را که نمی دانند نگویند، سپس آن حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: «أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ

ص: ۲۱۰

۱-۱). تفسیر نمونه.

۲-۲). تفسیر نمونه.

امام حسن علیه السلام فرمود:

«عجب لمن يتفكر في مأكوله كيف لا يتفكر في معقوله فيجنب بطنه ما يوذيه و يودع صدره ما يرويه»، تعجب از کسی است که در غذا و خوراک جسمی خود تفکر و تأمل می کند، اما در انتخاب غذای فکری خود هیچ اندیشه ای ندارد و هر چیزی را در دل و عقیده ی خود جای می دهد. (۲)

پیام ها:

۱- تاریخ، شاهد نسل هایی دنیاگرا و گناهکار از یهود بوده است. فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ ...

۲- دنیاگرایی، از آفات دین است. مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ ... يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى

۳- یهودیان هم دسترسی به تورات داشتند، هم آگاهی کامل به آن. «وَرِثُوا الْكِتَابَ»

۴- کسی که از تعالیم کتاب آسمانی آگاه شد، شایسته نیست دنیاگرایی و حرام خواری را پیشه خود کند. وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ ...

۵- رشوه و حرام خواری در ادیان دیگر نیز مورد انتقاد و توبیخ بوده است.

«يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى»

۶- یهودیان به گناه خود اعتراف داشتند، ولی می گفتند بخشیده خواهیم شد.

«سَيُغْفَرُ لَنَا»

۷- یهودیان چنان خودخواه بودند که خیال می کردند بدون توبه بخشیده می شوند. «سَيُغْفَرُ لَنَا» آری، کسی که مغفرت را برای خود تضمین شده می داند، قابل توبیخ است.

۸- امید بی جا، مثل خوف نابجا مخرب است. «سَيُغْفَرُ لَنَا» امید به رحمت الهی علی رغم اصرار بر گناه نابجاست.

ص: ۲۱۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۱، ص ۴۳.

۲- ۲). تفسیر فرقان؛ بحار، ج ۱، ص ۲۱۸.

۹- حرام خواران یهود به گناه خود اصرار داشتند. «وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ»

۱۰- هر کس با وجود گناه، مغفرت الهی را برای خود حتمی بپندارد، به خدا نسبت ناحق داده است. «أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

۱۱- دانستن تعالیم کتاب آسمانی و مطالعه ی آن به طور مکرر کافی نیست، عمل به آن لازم است. وَرِثُوا الْكِتَابَ ... دَرَسُوا

۱۲- جهان آخرت، جهانی برتر و دارای نعمت هایی جاودانه و پایدار است. «وَ الدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ»

۱۳- دوری از حرام خواری، نشانه ی تقواست. (جمله ی «يَتَّقُونَ»، در برابر جمله ی «يَأْخُذُونَ عَرَضَ» قرار گرفته است.)

۱۴- بهره گیری از حیات سراسر خیر اخروی، در گرو تقوا و پرهیزگاری است. «وَ الدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ»

۱۵- هر کس دنبال دنیا برود و آخرت را رها کند، خردمند نیست. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۱۶- از روشهای تبلیغی و تربیتی، سؤال و پرسش از مخاطبان است که وجدان ها را بیدار می کند. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

وَ الَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُضْلِحِينَ (۱۷۰)

و کسانی که به کتاب (آسمانی) تمسک می جویند و نماز را به پا داشته اند (بدانند که ما) قطعاً پاداش اصلاحگران را تباه نخواهیم کرد.

نکته ها:

در روایات آمده است: این آیه بیانگر ویژگی های اهل بیت علیهم السلام و شیعیان آنان می باشد. (۱)

قرآن، همواره در کنار اکثریت مفسد، اقلیت صالح را هم مطرح می کند. (در آیه ی قبل انتقاد

ص: ۲۱۲

و در این آیه، ستایش است)

«الْكِتَابَ»، شامل همه ی کتاب های آسمانی می شود و مفهوم آیه اختصاص به پیروان دین خاص و یا کتاب خاصی ندارد، ولی با توجه به آیات گذشته، شاید مراد تورات باشد.

در این آیه از گروهی که به کتاب آسمانی تمسک می کنند تقدیر شده، اما در جای دیگر کسانی را که کتاب در اختیارشان است، ولی به آن تمسک نمی کنند، به الاغی تشبیه کرده که بار کتاب حمل می کند. «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ لَا يَمْسُكُونَهَا بِأَعْيُنِهِمْ إِلَّا بِهَا لَحْمٌ مَتَّعْتَهُمْ لِئَلَّا يَصْطَبِقُوا فِعْلَهُمْ آلَمًا يَمْسِكُونَ» (۱)

«مصلح»، هم به کسی که در صدد اصلاح خویش است و هم به کسی که در تلاش برای اصلاح جامعه است، گفته می شود.

با این که نماز، جزو محتوای کتاب آسمانی است، ولی به دلیل اهمیت آن، به طور جداگانه ذکر شده است، زیرا نماز ستون دین است و اقامه ی دین بستگی به آن دارد. چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «الصلاة عمود الدین» (۲) و یا در جای دیگر فرمودند: هر چیزی دارای صورتی است و سیمای دین شما نماز است، پس نباید سیمای دین خودتان را خراب کنید.

«و وجه دینکم الصلاة فلا یثینن احدکم وجه دینه» (۳)

پیام ها:

۱- تلاوت، حفظ، چاپ و نشر کتاب آسمانی، کافی نیست، بلکه باید به آن عمل کرد تا نجات بخش باشد. «یَمَسُّكُونَ» (چنانکه عمل به نسخه ی پزشکی، تنها راه درمان است).

۲- در ادیان و کتاب های آسمانی گذشته نیز نماز بوده است. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ»

۳- افراد بی نماز و جاهل به کتاب خدا، نمی توانند مصلح کامل باشند. «یَمَسُّكُونَ بِالْكِتَابِ ... أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... الْمُصْلِحِينَ»

۴- دین علاوه بر آثار اخروی، در اصلاح زندگی دنیوی نیز نقش دارد. «الْمُصْلِحِينَ»

ص: ۲۱۳

۱- ۱. جمعه، ۵.

۲- ۲. تفسیر اثنی عشری؛ التهذیب، ج ۲، ص ۲۳۷.

۳- ۳. تفسیر فرقان؛ کافی، ج ۳، ص ۲۷۰.

۵- اقامه ی نماز، وسیله اصلاح جامعه است. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ، الْمُصَلِّينَ» (اقامه یعنی اهتمام کامل به برپایی نماز در تمام شئون زندگی، نه صرف خواندن نماز)

۶- اصلاح واقعی، دو شرط دارد: تمسک کردن به قانون الهی و رابطه ی استوار داشتن با خدا از طریق اقامه ی نماز. (تمام آیه)

وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ «۱۷۱»

و (به یاد آور) زمانی که کوه (طور) را از جای کنده، همچون سایبانی بالای سرشان قرار دادیم و گمان کردند که آن بر سرشان خواهد افتاد، (در آن حال، به آنان گفتیم:) آنچه را (از احکام و دستورها) به شما دادیم، قدرتمندانه و جدی بگیرید و آنچه را در آن است به یاد آورید (و عمل کنید) باشد که اهل تقوا شوید.

نکته ها:

این آیه، مشابه آیه ی ۶۳ سوره بقره و آخرین آیه در این سوره است که درباره ی بنی اسرائیل سخن می گوید. از آیه ی ۱۰۳ تا اینجا، پیاپی مسائلی را در مورد آنان مطرح کرده است.

«نَتَقَ»، به معنای کندن و پرتاب کردن و «ظُلَّةٌ»، به معنای پاره ی ابر، سقف و سایبان است.

موسی علیه السلام که برای میقات الهی به کوه طور رفته بود، در بازگشت برای هدایت بنی اسرائیل تورات را همراه خود آورد، اما آنان به مخالفت پرداختند، خداوند کوه را از جا کند و بالای سرشان قرار داد، آنان وحشت کردند و به سجده افتادند و قول اطاعت دادند، ولی طولی نکشید که دوباره از دین برگشتند.

سؤال: آیا پیمان گرفتن و اطاعت در حال اجبار ارزشی دارد؟

پاسخ: اولاً هر اجباری بد نیست، گاهی معتاد را مجبور به ترک اعتیاد می کنند که خود یک ارزش است. البته عقیده ی قلبی را نمی توان با اجبار تحمیل کرد، اما عمل صحیح را می توان به اجبار در جامعه ترویج داد. ثانیاً گاهی کاری در آغاز به اجبار القا می شود، ولی به تدریج از روی آگاهی و اختیار انجام می گیرد.

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: «مراد از قوت در این آیه قوت بدنی است یا قلبی؟ حضرت فرمودند: هر دو». (۱)

پیام ها:

۱- قرار گرفتن کوه، بالای سر بنی اسرائیل و تهدید آنان، حادثه ای است که نباید فراموش شود. وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ ...

۲- یاد گرفتن کافی نیست، بلکه باید یادآوری شود. خُذُوا ... أَذْكُرُوا

۳- برای تربیت عمومی جامعه و برای جلوگیری از انحراف، گاهی باید از اهرم فشار استفاده کرد. إِذْ نَتَقْنَا ... خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ ...

۴- احکام الهی را باید با جدیت و قدرت عمل کرد. «بِقُوَّةٍ»

۵- برای رسیدن به کمال تقوا، قاطعیت در دین و تصمیم جدی لازم است.

خُذُوا ... بِقُوَّةٍ ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

۶- هدف کتب آسمانی و دستورهای دین، خدا ترسی و پیدایش تقوا در مردم است. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

۷- با بیان فلسفه و آثار قوانین، دستورات و احکام، دیگران را برای توجه و عمل به آن تشویق نماییم. خُذُوا ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾

و(به یاد آور) زمانی که پروردگارت، از پشت بنی آدم، فرزندان و ذریه آنان را بر گرفت و آنان را گواه بر خودشان ساخت(و فرمود): آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: بلی، ما گواهی دادیم(که تو پروردگارمایی، این اقرار گرفتن از ذریه ی آدم برای آن بود) تا در روز قیامت نگویند: ما از این، غافل بودیم.

ص: ۲۱۵

«ذُرِّيَّةٌ»، یا از «ذَرَّ»، به معنای ذرات بسیار کوچک غبار (یا مورچه های ریز) است، که مراد از آن در اینجا، اجزای نطفه ی انسان و یا فرزندان کوچک و کم سن و سال می باشد، یا از ریشه ی «ذَرَوَ»، به معنای پراکنده ساختن و یا از «ذَرَأَ»، به معنای آفریدن است. (۱) اما اغلب به فرزندان گفته می شود.

چگونگی پیمان گرفتن خدا از بنی آدم در این آیه بیان نشده است، ولی مفسران اقوال متعددی بیان کرده اند که مشهورترین آنها دو قول است؛

الف: طبق روایات، پس از خلقت حضرت آدم، همه فرزندان او تا پایان دنیا به صورت ذرات ریز و پراکنده، همچون مورچگان از پشت او بیرون آمده، مورد خطاب و سؤال الهی قرار گرفتند و به قدرت الهی به ربوبیت خدا اعتراف کردند. سپس همه به صلب و گل آدم برگشتند تا به تدریج و به طور طبیعی به این جهان بیایند. این عالم را «عالم ذرّ» و آن پیمان را «پیمان اَلست» می گویند. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: بعضی از ذریّه ی آدم در عالم ذرّ به زبان اقرار کردند، ولی ایمان قلبی نداشتند. (۳) از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده که این اقرار، روز عرّفه انجام شده است. (۴)

ب: مراد از عالم ذرّ، همان پیمان فطرت و تکوین می باشد. یعنی هنگام خروج فرزندان آدم از صلب پدران به رحم مادران که ذراتی بیش نیستند، خداوند فطرت توحیدی و حقّ جویی را در سرشت آنها می نهد و این سرّ الهی به صورت یک حسّ درونی در نهاد و فطرت همه، به ودیعت نهاده می شود. همچنین در عقل و خردشان، خدا باوری به صورت یک حقیقت خود آگاه نقش می بندد. و لذا فطرت و خرد بشری، بر ربوبیت خداوند گواهی می دهد.

در بعضی روایات که از امام صادق علیه السلام درباره ی فطرت سؤال شده است، امام، فطرت را همان عالم ذرّ دانسته اند. (۵)

در برخی روایات، فطرت، اثر عالم ذرّ است نه خود آن، «ثبت المعرفة فی قلوبهم و نسوا

ص: ۲۱۶

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۱۳.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴). تفسیر درّالمنثور.

۵- ۵). تفسیر برهان و نورالثقلین، پیام قرآن، ج ۳، ص ۱۱۷.

الموقف»، بنابراین، انسان ها در زمان و موقعی اقرار کرده، ولی آن را فراموش کرده اند، و اثر آن اقرار همان فطرتی است که به سوی او گرایش دارد. به هر حال آیه ی، مورد گفتگوی متکلمان، محدثان و مفسران است، لذا ما علم آن را به اهلس که همان راسخان در علم هستند، واگذار می کنیم. (۱)

پیام ها:

۱- تمام انسان ها، فرزندان حضرت آدم علیه السلام هستند و خداوند از آنها بر ربوبیت خود اقرار گرفته است. وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ ... أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ

۲- خداوند، توحید را در فطرت و سرشت انسان ها قرار داده است. «أَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ» هر انسانی به گونه ای ربوبیت و وحدانیت خداوند را دریافته و بر آن گواه است.

۳- خداوند، پس از آفرینش انسان، ربوبیت خود را بر او آشکار کرد تا به هنگام لزوم گواهی دهد. «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ»

۴- میثاق فطرت و خداجویی، برای اتمام حجت است. «أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۵- در روز قیامت، ادعای غفلت از ربوبیت خداوند، پذیرفته نیست. «إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ» عذر جهل و غفلت، نزد خداوند پذیرفته نیست.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (۱۷۳)

یا نگوئید: پدران ما پیش از ما مشرک بودند و ما نیز فرزندانمانی از پس آنان بودیم (و ناچار راهشان را ادامه دادیم)؟ آیا ما را به خاطر عملکرد اهل باطل، مجازات و هلاک می کنی؟

ص: ۲۱۷

۱- ۱). برای اطلاع از اقوال و نظرات مختلف، به کتاب های «پیام قرآن»، از آیت الله مکارم شیرازی و «منشور جاوید»، آیت الله سبحانی و تفسیر اطیب البیان مراجعه کنید.

وَ كَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

و ما این گونه آیات خویش را روشن بیان می کنیم (تا بدانند نور توحید، از آغاز در سرشت آنان بوده است) و شاید آنان (به سوی خداوند و فطرت پاک توحیدی) بازگردند.

نکته ها:

اگر گواهی بر ربوبیت در عالم ذرّ یا فطرت نبود، انسان در دنیا به راحتی خداپرست نمی شد و همواره از نیاکان خود، تقلید می کرد. **أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا ...**

پیام ها:

۱- فطرت خداشناسی در وجود انسان، برای اتمام حجت از سوی خداوند است و چراغ فطرت، قدرت نور افشانی بر ظلمات محیط را دارد. **أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ ...**

۲- جامعه و محیط، انسان را مجبور نمی کند. **أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا ...**

۳- تقلید در اصول دین، جایز نیست. **«أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»**

۴- عقیده، عمل و شرک نیاکان، بستر اعتقاد، عمل و شرک فرزندان می شود.

«أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»

۵- گناه و انحراف خود را به دوش دیگران افکندن، موجه نیست. **«تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»**

۶- مشرکان، باطل گرا می باشند. **«أَشْرَكَ آبَاؤُنَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ»**

۷- در نظام کیفری خداوند، هیچ کس به گناه دیگری مؤاخذه نمی شود. **«أَفْتَهَلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ»**

۸- آیات الهی، برای توجّه دادن انسان هاست به میثاق فطرت و سرشت توحیدی.

«نَفْصَلُ الْآيَاتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۹- اصل، توحید است و شرک، عارضی است، لذا قرآن، خواستار بازگشت

مشرکان به اصالت انسان است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

وَ اٰتٰلُ عَلَيْهِمْ نَبَا الَّذِي اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَاَنْسَلَخْ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ «۱۷۵»

و بر آنان، داستان آن کس (بلعم باعورا) را بخوان که آیات خود (از علم به معارف و اجابت دعا و صدور برخی کرامات) را به او داده بودیم، پس او (ناسپاسانه) خود را از آن آیات جدا ساخت، پس شیطان او را در پی خویش کشید تا از گمراهان شد.

نکته ها:

«انسلاخ»، به معنای کندن پوست است و در جایی که چیزی به چیزی چسبیده باشد به کار می رود و در اینجا کنایه از فاصله گرفتن از علوم الهی است.

جمله ی «فَاتَّبَعَهُ»، بیانگر آن است که آن شخص در مسیر حق به چنان مقامی رسیده بود که شیطان از او قطع امید کرده بود، اما با بروز نشانه های انحراف، شیطان به سرعت او را تعقیب کرد و سرانجام در صف گمراهان و شقاوت مندان قرار گرفت. (۱)

این آیه، به داستان دانشمندی از بنی اسرائیل، به نام «بلعم باعورا» اشاره می کند که نخست در صف مؤمنان و حاملان آیات و علوم الهی بود، اما با وسوسه ی شیطان و طاغوت، منحرف شد.

امام رضا علیه السلام فرمود: بلعم فرزند باعور، اسم اعظم الهی را می دانست و دعایش مستجاب می شد، ولی به دربار فرعون رفت و با آنکه در ابتدا، مبلغ حضرت موسی علیه السلام بود، ولی سرانجام علیه موسی و یاران او اقدام کرده و بد عاقبت شد. (۲) آری، زرق و برق دنیا و دربار، عامل سقوط علما و دانشمندان است.

قرآن، نام این شخص را نمی برد، ولی کارش را بازگو می کند، تا به فرموده ی امام باقر علیه السلام بر

ص: ۲۱۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفاسیر نورالثقلین و کنزالدقائق.

هر کس که هوای نفس را بر حق غالب کند منطبق شود (۱) و چنین کسانی در هر زمانی یافت می شوند و اختصاص به زمان و شخص خاصی مانند بلعم باعورا ندارد.

ماجرای بلعم باعورا، در تورات کنونی هم آمده است. (۲)

پیام ها:

۱- رهبر باید مردم را نسبت به خطرهای قابل پیش بینی، آگاه کند و به آنان هشدار دهد. وَ اَتْلُ عَلَيْهِمْ ...

۲- گاهی طاغوت ها، علما را هم فریب می دهند. سرنوشت دانشمندی همچون بلعم باعورا باید برای تاریخ درس عبرت باشد. وَ اَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأً... زیرا داستانی مهم و مفید است. («نَبَأً» به خبر مهم و مفید می گویند)

۳- انسان آزاد است و می تواند تغییر جهت دهد. «آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ»

۴- انسان هر چه بالا رود، نباید مغرور شود، چون احتمال سقوط وجود دارد و عاقبت کار مهم است. جایگاه هر کس بالا تر باشد، احتمال خطر بیشتری وجود دارد. «فَانْسَلَخَ مِنْهَا»

۵- آنکه از خدا جدا شود، طعمه ی شیطان می گردد. «فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ»

۶- شیطان وسوسه می کند و در کمین است که هر گاه در کسی زمینه ای ببیند، او را دنبال کند. «فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ» (کلمه ی «فَاتَّبَعَهُ» در کنار کلمه ی «فَانْسَلَخَ»، نشان می دهد که شیطان در کمین است و به محض انسلاخ، انسان را دنبال می کند.)

۷- شیطان، حریف عالم ربّانی نمی شود. (تا بلعم از آیات دست نکشیده بود، شیطان بر او تسلط نداشت) «فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ» ۸- علم، به تنهایی نجات بخش نیست، زیرا دانشمند دنیاپرست، اسیر شیطان می شود. «فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ»

۹- باید به بد فرجامی اندیشید و از سوء عاقبت ترس داشت، تا نعمت، تبدیل به

ص: ۲۲۰

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تورات، سفر اعداد، باب ۲۲.

نقمت نشود. آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا... فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ

۱۰-رها کردن راه خدا، دور از عقل و خرد است. «فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ»

۱۱-سقوط انسان در چند مرحله واقع می شود: جداسدن از آیات الهی، پیروی از شیطان و پیوستن به جمع گمراهان. «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ»

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۱۷۶)

و اگر می خواستیم، (قدر و ارزش) او را به وسیله ی آیات (و علمی که به او داده بودیم) بالا- می بردیم، ولی او به زمین (و مادیات) چسبید و از هوس خود پیروی کرد. پس مثل او مثل سگ است که اگر به آن حمله کنی دهان باز کرده و پارس می کند و زبان بیرون می آورد و اگر او را واگذاری، باز چنین می کند (همیشه دهان دنیاپرستان باز است)، این، مثل کسانی است که آیات ما را تکذیب کردند. پس این داستان را (برایشان) بازگو، باشد که بیندیشند.

نکته ها:

در این آیه، چون کلمه ی «أرض» در برابر رفعت معنوی قرار گرفته، مراد از آن مسائل حقیر، مادی و دنیوی است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: کسی که علم و معلوماتش زیاد شود، اما هدایت یابی او بیشتر نشود، آن علم سبب دوری بیشتر او از خداوند شده است. (۱)

قصه های قرآن بر پایه ی حق و حقیقت استوار است و برای دلداری و ثبات قدم پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل ایمان، ناامیدی دشمنان و وسیله ی موعظه و تذکر مؤمنان بود (۲) و مایه ی عبرتی برای خردمندان است. (۳)

ص: ۲۲۱

۱-۱. بحار، ج ۲، ص ۳۷.

۲-۲. هود، ۱۲۰.

۳-۳. یوسف، ۱۱۱.

۱- پایبندی به آیات الهی، سبب تقرب به خداوند و مقامات والاست. «لَرْفَعَنَاهُ بِهَا»

۲- در عین حاکمیت اراده و خواست خداوند بر جهان، انسان مختار و آزاد است.

وَلَوْ شِئْنَا لَرْفَعَنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ ...

۳- خواست خداوند، بر پایه ی عملکرد خودماست. «وَلَوْ شِئْنَا لَرْفَعَنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» آری، رسیدن به مقام قرب، مشروط به پرهیز از دنیاگرایی و هوس است.

۴- مردم غافل، به چهار پایان می مانند، ولی دانشمند دنیاپرست، مثل سگ حریص است. «كَمَثَلِ الْكَلْبِ»

۵- دانشمند بی عمل، منفور است. «كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلُ عَلَيْهِ يَلْهَثُ ...

۶- اسیر دنیا، هرگز آرامش ندارد. «إِنْ تَحْمِلُ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ» انسان حریص هر چه داشته باشد، باز هم دندان طمعش بزرگ است، زیرا دنیاپرستی و حرص، نهایت ندارد.

۷- علاقه ی به دنیا و هواپرستی، انسان را نسبت به امور دیگر بی تفاوت می کند.

إِنْ تَحْمِلُ ... أَوْ تَتْرُكُهُ ...

۸- علمای دین اگر دنیاگرا شدند، در صدد تکذیب آیات الهی و گرایش به کفر قرار می گیرند. «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ ... كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»

۹- سرنوشت علما و دانشمندان فریب خورده، باید مایه عبرت و اندیشه ی مردم باشد. (در آیه ی قبل آمد: «وَ اتْلُ»، در اینجا می خوانیم: «فَأَقْصِبْ»).

۱۰- داستان نویسی و داستان سرایی باید در مسیر رشد فکری انسان باشد، نه تخدیر و سرگرمی. قصه گویی جهت دار، کار انبیاست. «فَأَقْصِبِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾

چه بد مثلی دارند کسانی که آیات ما را تکذیب کردند. و (لی) آنان تنها به خودشان ستم می کردند.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

هر که را خدا هدایت کند، تنها اوست هدایت یافته، و هر که را گمراه کند، پس آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

شاید دلیل این که در مورد هدایت یافتگان کلمه ی مفرد «مهتد» و در مورد گمراهان به صورت جمع آمده «خاسرون»، آن باشد که راه هدایت یافتگان یکی است و با هم متحدند، اما منحرفان، متفرقند و راهشان متعدد است.

جان گرگان و سگان هر یک جداست

متحد جان های شیران خداست

گرچه هدایت و گمراهی به دست خداست، ولی جنبه ی اجبار ندارد و بی دلیل و بی حساب نیست. خداوند حکیم و رحیم است و تا انسان زمینه را به دست خویش فراهم نسازد، مشمول لطف یا قهر الهی نمی شود.

پیام ها:

۱- عاقبت زشتی در انتظار تکذیب کنندگان است. «سَاءَ مَثَلًا»

۲- تکذیب آیات الهی، ظلم به خویش است، نه خداوند. «أَنْفُسِهِمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ» مقدم داشتن «أَنْفُسِهِمْ» بر «يَظْلِمُونَ»، نشانه ی انحصار است.

۳- هدایت به دست خداوند است و اگر لطف او نباشد، علم به تنهایی سبب نجات و هدایت نمی شود. «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ»

۴- هدایت یافتگان از هر گونه زیان و خسران به دور هستند، زیرا ضلالت سرچشمه ی خسارت است. «مَنْ يُضِلُّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

و همانا بسیاری از جنّ و انس را برای دوزخ آفریدیم، (که سرانجامشان به آنجا می کشد، چرا که) آنان دل‌هایی دارند که با آن حقّ را درک نمی کنند و چشمانی دارند که با آن نمی بینند و گوش‌هایی دارند که با آن نمی شنوند، آنان همچون چهارپایان، بلکه گمراه ترند، آنان همان غافلانند.

نکته ها:

«ذَرَأَ» از «ذَرَأَ»، در اصل به معنای پراکنده ساختن و انتشار است و در اینجا به معنای خلق، آفرینش و اظهار نمودن است.

سؤال: قرآن، در این آیه، آفرینش بسیاری از جنّ و انس را برای دوزخ می داند و در آیه ای دیگر خلقت جنّ و انس را برای عبادت می شمارد، «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱) کدام یک صحیح است؟

پاسخ: هدف اصلی آفرینش، خداپرستی و عبودیت است، ولی نتیجه ی کار بسیاری از انسان ها در اثر عصیان، طغیان و پایداری در کفر و لجاجت، دوزخ است، گویا که در اصل برای جهنّم خلق شده اند. حرف «لام» در «لِجَهَنَّمَ»، برای بیان عاقبت است، نه هدف. مانند نجار که هدف اصلی او از تهیه کردن چوب، ساختن در و پنجره های زیباست، ولی کار به سوزاندن چوب های بی فایده در بخاری می انجامد که آن هدف فرعی است.

این مطلب، شبیه این جمله ی حضرت علی علیه السلام است که می فرماید: خداوند فرشته ای دارد که هر روز با صدای بلند می گوید: «لِمَدُوا لِمَوْتٍ وَاجْمَعُوا لِفَنَاءٍ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ» (۲) بزیاید برای مرگ و بسازید برای خرابی، یعنی پایان تولّد، مرگ، آخر ثروت اندوزی، فنا و پایان ساختمان ساختمان، خرابی است.

ص: ۲۲۴

(۱-۱). ذاریات، ۵۶.

(۲-۲). نهج البلاغه، کلمات قصار ۱۳۲.

آری، انسان‌هایی که هویت انسانی خود را از دست داده اند، جایگاهی جز آتش ندارند، «أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا» (۱) چنانکه خود آنان نیز اعتراف می‌کنند که اگر دستورات الهی را شنیده بودند و تعقل می‌کردند، در جهنم جای نداشتند. «قَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۲)

انسان در داشتن چشم، گوش و زبان، شبیه حیوان است، ولی کیفیت و هدف بهره‌برداری انسان از نعمت‌ها باید بهتر و بیشتر باشد، و گرنه همچون حیوان بلکه پست‌تر از او است.

انسان باید علاوه بر ظاهر، ملکوت را ببیند و علاوه بر سر و صداهای ظاهری، زمزمه‌های باطنی و معنوی را بشنود.

آدمی زاده طرفه معجون است

از فرشته سرشته و زحیوان

گر رود سوی این، شود به از این

ور رود سوی آن، شود پس از آن

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: چرا خداوند تمام بندگانش را مطیع و موحد نیافرید؟ حضرت فرمودند: اگر چنین می‌شد، دیگر ثواب و عقاب معنا نداشت، زیرا آنان مجبور بودند و اختیاری نداشتند، اما خداوند انسان را مختار آفرید و علاوه بر عقل و فطرت، با تعالیم پیامبران و کتب آسمانی مسیر هدایت او را روشن کرد و او را به اطاعت فرمان داد و از نافرمانی نهی کرد تا فرمانبرداران از عاصیان مشخص شوند. گرچه تمام اسباب طاعت و عصیان را خداوند آفریده، اما به چیزی امر یا نهی نکرده مگر آنکه انسان می‌تواند ضد آن را نیز انجام دهد و مجبور نیست. (۳) آری، تکلیف‌پذیری، تنها ارزش و وجه امتیاز انسان از دیگر موجودات است.

پیام‌ها:

۱- فرجام بسیاری از انسان‌ها و جنیان، دوزخ است. ذَرَانَا ...

۲- جن هم مثل انسان، تکلیف و اختیار، کیفر و پاداش دارد. «مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ»

ص: ۲۲۵

۱- ۱. فرقان، ۴۴.

۲- ۲. مَلِك، ۱۰.

۳- ۳. تفسیر اثنی عشری؛ بحار، ج ۳، ص ۶.

۳- ملائک انسانیت، فهم پذیرش معارف و تکالیف دینی است، و گرنه انسان مانند حیوانات است. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ»

۴- کسی که با وجود توانایی از نعمت های الهی درست بهره نبرد، بدتر از موجودی است که اساساً آنها را ندارد. «بَلْ هُمْ أَضَلُّ»

۵- انسان های غافل و بی بصیرت، (در بی تفاوتی، شکم پرستی، شهوت رانی، استثمار شدن و محرومیت از لذت معرفت) مانند چهارپایان بلکه بدتر از آن می باشند. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ»

۶- انسان های بی بصیرت، از هدف، خدا، خود، امکانات، آخرت، ذریه، آیات الهی، قانون خدا، الطاف گذشته و گناهان خویش غافلند. «أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ»

۷- دوزخی شدن بسیاری از انسان ها، به خاطر بهره نبردن از نعمت های الهی در مسیر هدایت و کمال است. زیرا با داشتن چشم، گوش و دل، گرفتار غفلت شده اند. «أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ»

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۱۸۰﴾

و نیکوترین نام ها برای خداوند است، پس خداوند را با آنها بخوانید. و کسانی را که در اسم های خدا به کژی و مجادله میل دارند خدا را به چیزی که لایق او نیست توصیف می کنند (و به جنگ و ستیزه می پردازند و صفات خدا را بر غیر او می نهند) رها کنید. آنان به زودی به کیفر آنچه می کردند، خواهند رسید.

نکته ها:

گرچه همه ی نام ها و صفات الهی نیکوست و خداوند همه ی کمالات را دارد که قابل احصا و شماره نیست، اما در روایات، بر یک صد اسم تکیه شده و در کتب اهل سنت مانند صحیح مسلم، بخاری، ترمذی نیز آمده است. و هر کس خدا را با آنها بخواند، دعایش مستجاب

می شود. (۱) و هر کس آنها را شماره کند، اهل بهشت است. البته منظور تنها شمردن لفظی و با حرکات لب نیست، بلکه توجه و الهام گرفتن از این صفات و اتصال به آنهاست. این یک صد اسم، عبارتند از:

«اللَّهُ، اله، الواحد، الاحد، الصمد، الاول، الآخر، السميع، البصير، القدير، القاهر، العلي، الاعلى، الباقي، البديع، البارز، الاكرم، الظاهر، الباطن، الحي، الحكيم، العليم، الحليم، الحفيظ، الحق، الحسيب، الحميد، الحفي، الرب، الرحمن، الذارء، الزاق، الزقيب، الرؤوف، الزائي، السلام، المؤمن، المهيمن، العزيز، الجبار، المتكبر، السيد، السبوح، الشهيد، الصادق، الصانع، الطاهر، العدل، العفو، الغفور، الغني، الغياث، الفاطر، الفرد، الفتاح، الفائق، القديم، الملك، القدوس، القوي، القريب، القتيوم، القابض، الباسط، قاضي الحاجات، المجيد، المولى، المنان، المحيط، المبين، المقيت، المصور، الكريم، الكبير، الكافي، كاشف الضر، الوتر، النور، الوهاب، الناصر، الواسع، الودود، الهادي، الوفي، الوكيل، الوارث، البر، الباعث، التواب، الجليل، الجواد، الخبير، الخالق، خير الثافرين، الديان، الشكور، العظيم، اللطيف، الشافي». (۲)

در قرآن، ۱۴۵ اسم از اسامی خدا آمده است و عدد نودونه در روایات، یا برای این است که برخی نام ها قابل ادغام و تطبیق بر بعض دیگر است، یا مراد این است که این نام ها در قرآن نیز هست، نه اینکه فقط این تعداد باشد. در بعضی از آیات، مضمون این نام ها وجود دارد.

مثلاً «صادق»، به عنوان نام خدا در قرآن نیست، ولی آیه ی؛ «وَمَنْ أَضْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا» (۳) چه کسی راستگوتر از خداست؟ آمده است. در برخی روایات و دعاها مانند دعای جوشن کبیر، نام های دیگری هم برای خدا بیان شده است، البته بعضی از اسمای حسناى الهی، آثار و برکات و امتیازات خاصیه دارد. فخررازی می گوید: همه ی صفات خداوند، به دو چیز بر می گردد: بی نیازی او و نیازمندی دیگران به او. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا سوگند، اسمای حسنی ما ایم. (۵) یعنی صفات الهی در ما

ص: ۲۲۷

۱-۱. تفاسیر المیزان و نمونه.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و نورالثقلین؛ توحید صدوق.

۳-۳. نساء، ۱۲۲.

۴-۴. تفسیر کبیر فخررازی.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۴۳.

منعکس شده است و ما راه شناخت واقعی خداییم. طبق این احادیث، جمله ی «ذَرُّوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ» به ما می گوید که به ملحدان فضائل اهل بیت علیهم السلام تکیه و اعتنا نکنید.

در روایت دیگری امام رضا علیه السلام فرمودند: ما اهل بیت علیهم السلام اسمای حسناى خدا هستیم و عمل هیچ کس بدون معرفت ما قبول نمی شود. «نحن والله الاسماء الحسنی الذى لا يقبل الله من احد عملاً الا بمعرفتنا» (۱)

عبارت «الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» چهار بار در قرآن آمده است. (۲) اسمای حُسنی سه مصداق دارد:

صفات الهی، نام های الهی و اولیای الهی. (۳)

امام رضا علیه السلام فرمود: هر گاه به شما مشکلات و سختی روی آورد، به وسیله ی ما از خداوند کمک بخواهید و سپس فرمود: «ولله الاسماء الحسنی فادعوه بها» (۴)

طبق روایات، هر که اسم اعظم خداوند را بداند، دعایش مستجاب است و می تواند در طبیعت، تصرف کند. چنانکه بلعم باعورا (که در آیه ی ۱۷۵ از او یاد شد) اسم اعظم الهی را می دانسته است.

اما این که اسم اعظم چیست؟ بعضی گفته اند: یکی از نام های الهی است که بر ما پوشیده است. بعضی گویند: اسم اعظم، در حقیقت لفظ و نام نیست، بلکه کمال و صفتی از خداوند است که هر کس بتواند پرتوی از آن را در وجود خویش پدید آورد، قدرت روحی او به حدی می رسد که می تواند در طبیعت تصرف کند، و گرنه چنان نیست که فردی، با فرا گرفتن لفظ و گفتن کلمه ای بتواند «مستجاب الدعوه» شود و مثلاً در جهان اثر بگذارد. (۵)

امام رضا علیه السلام فرمود: «انّ الخالق لا یوصف الا بما و وصف به نفسه» آفریدگار، جز به آنچه خود توصیف کرده، و وصف نمی شود. یعنی نمی توان از پیش خود بر خدا نام نهاد. مثلاً او را عقیف و شجاع و... نامید. (۶) اسم، نمایانگر مُسمی است، ذات خداوند مقدّس است، نام او هم باید مقدّس باشد. بنابراین

ص: ۲۲۸

۱-۱. تفسیر اثنی عشری.

۲-۲. اسراء، ۱۱۰؛ طه، ۸؛ حشر، ۲۴ و این آیه.

۳-۳. تفسیر فرقان.

۴-۴. بحار، ج ۹۱، ص ۵.

۵-۵. تفسیر نمونه.

۶-۶. تفسیر فرقان.

هم ذات خدا را باید منزّه شمرد، «سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (۱) و هم نام او را تنزیه کرد. «سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» (۲) لذا قرار دادن نام دیگران در ردیف نام خدا جایز نیست و نمی توان گفت: به نام خدا و خلق.

شهید مطهری می گوید: نام های خداوند جنبه علامت ندارند، بلکه نمایان گر صفت و حقیقتی از حقایق ذات مقدّس او می باشند. (۳)

پیام ها:

- ۱- کلمه ی «الله»، محور همه ی اسمای الهی است. «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (کلمه ی «الله»، دربردارنده ی تمام صفات الهی است)
 - ۲- تمام خصال نیکو، برای خداست، دیگران برای رسیدن به «حسنى» باید سراغ او بروند. «لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»
 - ۳- دعوت و دعا باید به زیبایی ها و خوبی ها باشد. «الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا»
 - ۴- اسمای الهی نشانه های اوست، می توان از نشانه به او رسید. «لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا»
 - ۵- ایمان به این که خداوند تمام کمالات را دارد و از همه ی عیب ها دور است، انسان را به دعا و ستایش وامی دارد. «فَادْعُوهُ بِهَا»
 - ۶- داروی غفلت، یاد خداست. در آیه ی قبل خواندیم: «هُمُ الْعَافُونَ» در این آیه می خوانیم: «فَادْعُوهُ بِهَا»
 - ۷- در برابر به ملحدان و منحرفان، عکس العمل نشان دهیم. «ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ»
- وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّهٔ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿۱۸۱﴾
- و از کسانی که آفریده ایم، گروهی (دیگران را) به حقّ هدایت می کنند و به آن حکم می کنند.

ص: ۲۲۹

(۱-۱). توبه، ۳۱.

(۲-۲). اعلی، ۱.

(۳-۳). آشنایی با قرآن، ص ۱۴.

در روایات آمده است مراد از این آیه اهل بیت پیامبر علیهم السلام و شیعیان آنان می باشند. (۱)

حضرت علی علیه السلام ضمن اشاره به گروه های مختلفی که در امت اسلامی پیدا خواهند شد، فرمودند: «تنها گروهی که اهل نجاتند، شیعیان اهل بیت علیهم السلام می باشند». (۲)

پیام ها:

۱- هدایت گری با روشها و وسائل باطل و یا به سوی باطل، ممنوع است. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ»

۲- هدایت، حکومت و قضاوت، باید در مسیر «حق» باشد. «يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ»

۳- کسانی ارزش بیشتری دارند که علاوه بر هدایت پذیری، در فکر ایجاد نظام حق نیز باشند. آری، تنها شناخت و عمل شخصی کافی نیست، نشر حق نیز مهم است. («بِهِ يَعْدِلُونَ»، یعنی «به یحکمون»).

۴- جامعه به گروهی هدایتگر و داور به حق، نیازمند است. (کل آیه)

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، به تدریج، آنان را از جایی که ندانند، گرفتار خواهیم کرد.

وَ أُولَئِكَ لَهُمْ فِي كَيْدِهِمْ مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾

و به آنان مهلت می دهیم (تا پیمانانه پر شود)، همانا تدبیر من محکم و استوار است (و هیچ کس را قدرت فرار از آن نیست).

ص: ۲۳۰

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر نمونه؛ کافی، ج ۱، ص ۴۴.

«استدراج» که یکی از سنت های الهی نسبت به مکذبان و مُترفان است، از «دَرَجَةٌ» به معنای درهم پیچیدن تدریجی است. (۱) این سنت در آیه ی ۴۴ سوره ی قلم هم آمده است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «آنان که در رفاه و آسایش زندگی می کنند، به فکر خطر استدراج باشند، مبادا نعمت ها وسیله ی خواب و غفلت آنان شود». (۲) همچنین فرمودند: «کسی که در مواهب و امکانات بسیار زندگی کند و شکر نعمت را بجا نمی آورد و آن را مجازات استدراجی نداند، از نشانه های خطر غافل مانده است». (۳) آری، خداوند مهلت می دهد، اما اهمال نمی کند. چنانکه بزرگان گفته اند: «انّ الله يمهل ولا يهمل»

حضرت علی علیه السلام فرمود: «هنگامی که خداوند اراده خیری برای بنده ای کند، به هنگام انجام گناه او را گوشمالی می دهد تا توبه کند، ولی هنگامی که بر اثر اعمالش، بدی و شری مقدر شود، هنگام گناه نعمتی به او می بخشد تا توبه و استغفار را فراموش کند و به گناه ادامه دهد که در واقع نوعی عذاب مخفیانه و به تدریج است. چنانکه خداوند می فرماید: «سَنَسِيْ تَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُوْنَ» . (۴)

کید الهی و مهلت و طول عمر دادن به عنوان «استدراج»، بارها در آیات قرآن آمده است، مثل این آیات: «لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اَنْهُمْ اَنْتُمْ اَنْتُمْ اَنْتُمْ خَيْرٌ لِّاَنْفُسِهِمْ اِنَّهُمْ اَنْتُمْ اَنْتُمْ اَنْتُمْ لِيُزَادُوْا اِثْمًا» (۵) کفار گمان نکنند که مهلتی که به آنان می دهیم، خیر آنهاست بلکه ما از این جهت به آنان مهلت می دهیم تا بر گناهانشان بیفزایند، «فَذَرْهُمْ فِيْ غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حِيْنٍ» (۶)، پس ایشان را در غفلتشان واگذار. و نیز آیات: ۱۹۶ سوره ی آل عمران، ۴۴ سوره ی انعام، ۵۵ سوره ی توبه و ۵۵ و ۵۶ سوره ی مؤمنون.

گاهی نعمت های الهی، پرده پوشی های خداوند و ستایش های مردمی، همه و همه، از وسائل غرور و سرگرمی و به نحوی استدراج است. (۷)

ص: ۲۳۱

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفاسیر نمونه و برهان.

۵-۵. آل عمران، ۱۷۸.

۶-۶. مؤمنون، ۵۴.

۷-۷. تفسیر نمونه.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «تحریف گران توجیه کار که هر روز مطیع طاغوتی هستند، مشمول قانون استدراج می باشند».

(۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «خداوند، دوستان خود را با تلخی ها هشدار می دهد و ناهلان را در رفاه، رها می کند». (۲)

از امام سؤال شد از کجا بفهمیم نعمت های موجود در اختیار ما استدراج است یا نه؟ امام در جواب فرمود: اگر شکر نعمت به جای آوری نگران نباش استدراج نیست. (۳)

پیام ها:

۱- تکذیب آیات روشن الهی، به سقوط تدریجی و هلاکت مخفی می انجامد. «وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ» (چوب خدا، صدا ندارد)

۲- مهلت دادن به مردم، از سنت های خداست، تا هر کس در راهی که برگزیده، به نتیجه برسد و درها به روی همه باز باشد، هم فرصت طغیان داشته باشند، هم مجال توبه و جبران. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ»

۳- غالباً سقوط انسان، پله پله و آرام آرام است. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

۴- عمر و زندگی، به دست خداست و گنهکار را از قدرت خدا گریزی نیست. «وَأُمْلِي لَهُمْ»

۵- خداوند فرصت توبه و جبران به کافران می دهد، ولی آنان لایق نیستند. «وَأُمْلِي لَهُمْ»

۶- همیشه نعمت ها نشانه ی لطف خدا نیست، گاهی زمینه ای برای قهر ناگهانی خداوند است. «أُمْلِي - كَيْدِي»

۷- مرفهان غافل، با تدبیر خدا طرفند. «أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي» (همان گونه که کید، عملی پنهانی است، استدراج نیز عذابی مخفیانه می باشد)

ص: ۲۳۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). اصول کافی، ج ۲، باب استدراج.

۸- خطر غرور و غفلت تا حدی است که خداوند با سه تعبیر پیاپی آن را مطرح کرده است. «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ - أَمْلِي لَهُمْ - كَيْدِي»

۹- طرح و تدبیر الهی، شکست ناپذیر است. «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١٨٤﴾

آیا آنان فکر نکردند که هم نشین آنان (پیامبر اسلام)، هیچ گونه جنون ندارد؟ او جز هشداردهنده ای آشکار نیست.

نکته ها:

«جنه»، به معنای جنون و در اصل به معنای پوشش است، گویا هنگام جنون، پوششی روی عقل قرار می گیرد.

هنوز پیامبر به مدینه هجرت نکرده بود که شبی بر کوه صفا تا پاسی از شب، مردم را به خدا دعوت کرده، از مجازات های الهی بیم و اندرز می داد. مشرکان گفتند: رفیق ما دیوانه شده است که چنین سخنانی بر زبانش جاری می شود. آیات فوق نازل شد.

آنان به کسی تهمت جنون می زدند که قبل از رسالت، او را محمد امین نام نهاده بودند.

پیام ها:

۱- تهمت و جسارت، شیوه و عمل اهل فکر و اندیشه نیست. «أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا»

۲- پیامبر، مصاحب و هم صحبت مردم است. اگر دیوانه بود، چرا قبلاً نگفتند و چرا سالها با او هم صحبت شدند؟ «بِصَاحِبِهِمْ»

۳- در نظام فاسد، به حق گویان نسبت جنون می دهند. «مِنْ جِنَّةٍ»

۴- پیامبران، از طرف مخالفان گرفتار تهمت سحر یا جنون بوده اند. «مِنْ جِنَّةٍ» چنانکه در آیه ای دیگر می خوانیم: «كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ» (۱)

ص: ۲۳۳

۵- در شیوه ی تبلیغ و تربیت و مخاطب شناسی، برای تربیت غافلان باید بیشتر نذیر بود، نه بشیر. «إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ»

۶- برای مردم مغرور و خواب آلود، باید صریح و آشکار حرف بزنیم. «مُبِينٌ»

أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

آیا در ملکوت آسمان ها و زمین و هرچه خدا آفریده، به دقت نمی نگرند (تا بدانند آفرینش همه ی آنها هدفدار است، نه بیهوده) و اینکه شاید زمان (مرگ) آنان نزدیک شده باشد؟ پس بعد از این (آیات روشن)، به کدام سخن ایمان خواهند آورد؟

نکته ها:

«مَلَكُوتٍ» از «مَلِكٍ»، به معنای حکومت و مالکیت است. اینجا به حکومت مطلقه ی خداوند بر هستی اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- نگاه اندیشمندانه، عمیق و متفکرانه، ثمربخش و کارگشا می باشد. (توجه و اندیشه درباره ی باطن هستی و شیوه ی ارتباط آن با آفریدگار، آدمی را به خداوند مرتبط می سازد، چنانکه توحید و نبوت را باید با عقل و فکر فهمید، نه از روی تقلید). «أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا، أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا»

۲- توحید، سرچشمه و پشتوانه ی نبوت است و دقت در ملکوت هستی، روشن می کند که این نظام رها شده نیست. «أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا ... فَبِأَيِّ حَدِيثٍ»

۳- بیشتر بدبختی ها به خاطر غفلت از یاد مرگ است. «عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ» (یاد مرگ، در کاستن از لجاجت، مؤثر است و مردم را به استفاده از

فرصت و به ایمان آوردن پیش از فرا رسیدن مرگ، فرا می خواند)

۴- آفرینش هیچ ذره ای، بی هدف نیست. «مِنْ شَيْءٍ»

۵- قرآن و آیات الهی، بهترین کتاب و سخن است و هیچ عذری برای نپذیرفتن آنها نیست. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ»

۶- کسی که به قرآن و معارف آن ایمان نیاورد، دیگر به هیچ سخن هدایت بخشی ایمان نمی آورد. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ»

مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ «۱۸۶»

هر که را خداوند (به خاطر فسق و اعمالش) گمراه کند، برای او هیچ هدایتگری نیست، و آنان را در سرکشی و طغیانشان رها می کند تا سرگردان شوند.

پیام ها:

۱- سزای کسانی که به هشدارهای انبیا گوش نمی دهند و به گفته های آنان نمی اندیشند، این است که گرفتار قهر الهی شده و به حال خود رها شوند.

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ... وَيَذَرُهُمْ

۲- اضلال، کار خداست ولی زمینه ساز آن، نیت و عمل خود انسان است که سبب می شود قلب او زنگ بگیرد و هدایت الهی را نپذیرد. «يُضِلِلِ اللَّهُ» آیات دیگری نیز این حقیقت را بیان می کند، از جمله: «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» (۱) و «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۲)

۳- طغیان و سرکشی مردم اجباری نیست و گمراهی انسان ها، نتیجه ی انتخاب خود آنان است. «طُغْيَانِهِمْ» (انسان، از ابتدا بد آفریده نشده است)

۴- طاغوت ها، سرگردانند. «فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

ص: ۲۳۵

۱- ۱. بقره، ۲۶.

۲- ۲. مطففین، ۱۴.

۵- اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمر و ادامه دار است.

«يَعْمَهُونَ»

يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَفْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً
يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ «۱۸۷»

از تو درباره ی قیامت می پرسند که چه وقت به پا می شود؟ بگو: علم آن تنها نزد پروردگار من است، جز او کسی نمی تواند زمان آن را آشکار سازد. (فرا رسیدن قیامت، در آسمان ها و زمین سنگین است، جز به صورت ناگهانی پیش نمی آید. از تو چنان می پرسند که گویا از (زمان) آن آگاهی کامل داری! بگو: علم آن تنها نزد خداوند است، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

کفار قریش، گروهی را نزد علمای یهود فرستادند تا مطالب و سؤالات دشواری را فرا گرفته و از پیامبر صلی الله علیه و آله پرسند و او از عهده ی پاسخگویی بر نیاید و محکوم شود. یکی از آن سؤال ها، تعیین زمان وقوع قیامت بود. (۱)

«السَّاعَةِ»، زمان شروع قیامت است، و «الْقِيَامَةِ»، زمان حساب و کتاب، پاداش و جزا می باشد. (۲) «مُرْسَى»، به معنای ثبوت و وقوع است، «جبال راسیات»، یعنی کوه های استوار و محکم.

«حَفِيٌّ»، به معنای پیگیری و تحقیق است، حَفِيٌّ بودن پیامبر صلی الله علیه و آله، یعنی گویا پیامبر فرارسیدن روز قیامت را از خدا پرسیده و تحقیق کرده و می داند.

سنگینی قیامت در آسمان ها و زمین، شاید به خاطر بهم ریختگی کرات و بی نور شدن

ص: ۲۳۶

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. تفسیر مراغی.

خورشید و زیر و رو شدن زمین باشد. و شاید مراد از سنگینی قیامت، سنگینی کيفرها در آن روز باشد. در دعای کمیل می خوانیم: «وهذا ما لا تقوم لها السماوات و الارض»، آسمان ها و زمین طاقت تحمل عذاب دوزخ را ندارند.

از پیامبر اکرم صلی الله عليه و آله درباره ی ظهور و خروج حضرت قائم علیه السلام پرسیدند، حضرت فرمودند:

«مثله مثل الساعة» قیامت او مثل برپایی قیامت ناگهانی است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «لَا يُجَلِّئُهَا لُوفُهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً». این حدیث از امام رضا علیه السلام نیز روایت شده است. (۱)

پیام ها:

۱- مردم، مکرر از پیامبر سؤال می کردند و گاهی از زمان وقوع قیامت می پرسیدند. «يَسْأَلُونَكَ» (فعل مضارع نشان دوام و استمرار است)

۲- جز خداوند، کسی از زمان برپایی قیامت آگاه نیست. «إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي» آری، ندانستن زمان برپایی قیامت، برای آماده باش انسان بهتر است.

۳- قیامت، قابل پیش بینی نیست و در زمانی که انتظارش نمی رود، ناگهانی رخ خواهد داد. «بَغْتَةً» («بَغْتَةً» در موردی بکار می رود که انسان حتی احتمال و حدس آن را نیز در ذهن خود نداشته باشد)

۴- قیامت بسیار گران و سنگین است، حتی بر آسمان ها و زمین، تا چه رسد به انسان ها. «ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

۵- در مورد آنچه نمی دانیم، از گفتن «نمی دانم» نهراسیم. در این آیه پیامبر دوبار فرمان یافته که بگوید: «قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي ... قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَ در جای دیگر نیز می فرماید: سرنوشت خود و شما را نمی دانم. «قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ وَ مَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَ لَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبَعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ» (۲)

۶- ندانستن خصوصیات و جزئیات قیامت، ضرری به اصل نبوت و معاد نمی زند.

ص: ۲۳۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). احقاف، ۹.

هیچ کس از زمان و مکان مرگ خود آگاه نیست، ولی این دلیل انکار اصل مرگ نمی شود. «إِنَّمَا عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي»

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَ
بَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۸۸)

بگو: من مالک هیچ سود و زیانی برای خودم نیستم، مگر آنچه را خدا بخواهد (و از غیب و اسرار نهان نیز خبر ندارم، مگر هر چه خدا بخواهد) و اگر غیب می دانستم، منافع زیادی برای خودم فراهم می کردم و هرگز به من زیانی نمی رسید. من جز هشداردهنده و بشارت دهنده برای گروهی که ایمان می آورند نیستم.

نکته ها:

در قرآن و روایات، مطالبی بیان شده است که نشان می دهد انبیا و اولیای الهی علم غیب داشته اند، همچنین آیات و روایاتی نظیر همین آیه به چشم می خورد که نشانگر آن است که آنان علم غیب ندارند! جمع میان این دو دسته آیات و روایات به چند صورت است:

الف: آنجا که می فرماید: علم غیب نمی دانند، مراد آن است که آن بزرگواران از پیش خود غیب نمی دانند و آنجا که می گوید: غیب می دانند، یعنی با اراده و الهام و وحی خدا می دانند، نظیر آنکه می گوئیم: فلان شهر نفت ندارد یا نفت دارد که مراد ما از نداشتن این است که زمین آن نفت خیز نیست، یعنی از خود نفتی ندارد و مراد از داشتن نفت آن است که به وسیله ی لوله و ماشین و کشتی و قطار، نفت به آنجا می رسد.

ب: علم غیب، دو گونه است که انبیا بخش اعظم آن را می دانند، نظیر اخباری که قرآن به نام غیب به پیامبر اسلام وحی فرمود:
«تِلْكَ مِنَ الْغَيْبِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۱) و بخشی از

ص: ۲۳۸

علم غیب مخصوص خداوند است و هیچ کس از آن اطلاعی ندارد، نظیر علم به زمان برپایی قیامت. پس آنجا که نمی دانند یعنی بخش مخصوص به خداوند را نمی دانند و آنجا که می دانند، یعنی بخشی دیگر را می دانند.

ج: مخاطبان آن بزرگواران متفاوت بودند؛ بعضی اهل غلو و مبالغه بودند که پیامبران و ائمه اطهار علیهم السلام به آنان می فرمودند: ما غیب نمی دانیم تا درباره ی آنان مبالغه نکنند. و بعضی در معرفت آن بزرگواران ناقص بودند که پیامبر و امام، برای رشد آنان، گوشه ای از علم غیب خود را عرضه می کردند.

د: مراد از نداشتن علم غیب، نداشتن حضور ذهنی است. ولی به فرموده ی روایات برای امامان معصوم عمودی از نور است که با مراجعه به آن از همه چیز آگاهی پیدا می کنند. نظیر انسانی که می گوید من شماره ی تلفن فلانی را نمی دانم، ولی دفترچه راهنمایی دارد که می تواند با مراجعه به آن همه ی شماره ها را بگوید.

ه: آگاهی از غیب، همه جا نشانه ی کمال نیست، بلکه گاهی نقص است. مثلاً شبی که حضرت علی علیه السلام در جای پیامبر صلی الله علیه و آله خوابیدند، اگر علم داشتند که مورد خطر قرار نمی گیرند، کمالی برای آن حضرت محسوب نمی شد، زیرا در این صورت، همه حاضر بودند جای آن حضرت بخوابند. در اینجا کمال به ندانستن است.

و: خدا علم غیبی را که توقع سود و زیان در آن است، به آنان مرحمت نمی کند. نظیر همین آیه ی مورد بحث، ولی در مواردی که هدف از علم غیب، ارشاد و هدایت مردم باشد، خداوند آنان را آگاه می سازد، همان گونه که عیسی علیه السلام به یاران خود فرمود: من می توانم بگویم که شما مردم در خانه ی خود نیز چه چیزی را ذخیره کرده اید. «وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ» (۱)

بعضی مفسران گفته اند که اهل مکه به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: اگر با خدا ارتباط داری، چرا از گرانی و ارزانی اجناس در آینده با خبر نمی شوی تا بتوانی سود و منفعتی بدست آوری و آنچه به زیان شماست، کنار بگذاری، که آیات فوق نازل شد. (۲)

ص: ۲۳۹

۱-۱. آل عمران، ۴۹.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و نمونه.

۱- هر که ایمانش بیشتر باشد، نسبت به تکلیف و خواست الهی بیشتر تسلیم است و بیشتر احساس عجز می کند. لَا أَقْلِكَ لِنَفْسِي

...

۲- همه ی سود و زیان ها را به اراده و خواست خدا بدانیم. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»

۳- پیامبر از پیش خود و برای زندگی شخصی خویش، غیب نمی داند. اخبار غیبی به عنوان پیامبر بودن به او داده شده، آن هم از سوی خدا. لَوْ كُنْتُ ...

۴- زمان برپایی قیامت، از امور غیبی است. يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ ... وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ

۵- شناخت آینده، زمینه ساز رفاه و آسایش، و جهل به آن، زمینه ساز زیان و مشکلات است. لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَأَسْتَكْثَرْتُ ...

۶- زندگانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مانند مردم دیگر، آمیخته با رنج و سختی بود. «وَمَا مَسَّنِيَ الشُّوْءُ»

۷- پیامبر صلی الله علیه و آله مژده رسان و بیم دهنده ی همه ی بشر است، اما تنها مؤمنانند که تحت تأثیر قرار می گیرند. «نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ «۱۸۹»

او خدایی است که شما را از یک نفس (جان) آفرید و همسرش را از (نوع) او قرار داد تا بدان آرام گیرد. پس چون با او بیامیخت، باری سبک بر گرفت (و باردار شد) و (مدتی) با آن سر کرد، چون زن سنگین شد، آن دو (زن و شوهر) از خداوند، پروردگارشان، درخواست کرده (و گفتند): که اگر فرزند شایسته ای به ما بدهی، قطعاً از سپاسگزاران خواهیم بود.

۱- گوهر وجودی زن و مرد یکی است. «وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا»

۲- ازدواج و همسر، عامل آرامش روح و زندگی است و ناآرامی های روانی را برطرف می کند. «لَيْسُ كُنَّ إِلَيْهَا»

۳- اساس زندگی بر انس و الفت است، نه اختلاف و شقاق. «لَيْسُ كُنَّ إِلَيْهَا»

۴- مسائل جنسی را با کنایه بیان کنیم. «تَعَشَّاهَا»

۵- آمیزش زن و شوهر باید در پنهانی باشد. «تَعَشَّاهَا»

۶- رشد جنین، تدریجی است، تا زن آمادگی داشته باشد. «خَفِيْفًا، أَثْقَلَتْ»

۷- تا بار انسان سنگین نشود، متوجه مسئولیت خود نمی شود. «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا»

مشکلات، وسیله ی توجه به خدا و پیدایش حالت روحی و معنوی و آماده نمودن دل و وجدان انسان است. مانند زنان باردار که چون از تقدیر الهی بی خبرند دائم در اضطراب به سر می برند و پذیرای هر گونه موعظه و راهنمایی می باشند.

۸- پدر و مادر در سرنوشت فرزند، احساس مسئولیت می کنند. «دَعَوَا»

۹- انسان فطرتاً میل به بقای نسل و فرزند دارد. «آتَيْنَا»

۱۰- فرزند را از خدا بدانیم، نه از وسائل دیگر یا خودمان. «آتَيْنَا»

۱۱- آمیزش جنسی تنها برای لذت و شهوت نیست، بلکه برای بقا و دوام نسل صالح است. «صَالِحًا»

۱۲- انسان فطرتاً به دنبال صلاح و اصلاح است، نه بی تفاوتی و فساد. «آتَيْنَا صَالِحًا» و نفرمود: «آتَيْنَا وَلِدًا».

۱۳- برای صلاح و تربیت صحیح فرزند، باید پیش از تولد او اقدام کرد و از خدا استمداد جست. «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا»

فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

پس چون (خداوند) به آن دو، فرزندی صالح داد، آنان در آنچه به ایشان عطا نمود، برای خدا شریکانی قرار دادند، ولی خداوند از آنچه که آنان شریک او قرار می دهند، برتر است.

أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلِقُونَ ﴿١٩١﴾

آیا چیزهایی را شریک خدا قرار می دهند که چیزی نمی آفرینند و خودشان نیز مخلوقند؟!

پیام ها:

۱- فرزندان، هم مربوط به پدر و هم مربوط به مادر، هر دو است. «آتَاهُمَا»

۲- خداوند، فرزندی شایسته و صالح می دهد، این ماییم که سبب انحراف فرزندان می شویم. «آتَاهُمَا صَالِحًا»

۳- انسان ها در تنگناها متعهد می شوند، «لَتَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ»، اما در حال گشایش، بی وفایند. «جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ»

۴- فرزندان، موهبتی الهی است، پدر و مادر نباید، برای خود یا دیگران، در شکل و قیافه و یا سلامت فرزند نقش استقلال قائل شوند که آن نوعی شرک است.

«جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ»

۵- نخستین شرط معبود، قدرت بر آفرینش است. در دنیای علم و صنعت، هنوز میلیون ها نفر بت پرستند. «أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ»

ص: ۲۴۲

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

و(این معبودها) قدرت یاری آنان را ندارند و حتی خودشان را هم نمی توانند حمایت کنند.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾

و اگر معبودها را به هدایت فرا خوانید، از شما پیروی نمی کنند، بر شما یکسان است که آنها را دعوت کنید یا ساکت باشید!

نکته ها:

ممکن است معنای «تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ» این باشد که اگر از آنان بخواهید شما را راهنمایی کنند، اجابت نمی کنند. به هر حال گرچه سخن در مورد بت های بی جان است، اما در آیه جمع ذوی العقول بیان شده تا از این پندار باطل مشرکان که آنها را عاقل، بلکه فوق عقل می دانستند و می پرستیدند و از آنها طلب استمداد می کردند، پرده بردارد.

قرآن، بارها با تعبیرات گوناگونی همچون: «لَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا» و «لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا» (۱)، ما را از توجه استقلال‌ی به توان و قدرت اشیا یا افراد، نهی کرده است.

پیام ها:

۱- چیزهایی که نه توان یاری رسانی دارند و نه می توانند از خود دفاع کنند، شایسته ی پرستش نیستند. وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ...

۲- حتی پرستش انسان های دیگر، توجیه ندارد تا چه رسد به اشیا و موجودات کمتر از انسان که توانایی هیچ گونه راهنمایی و حمایتی را ندارند. «إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُكُمْ»

ص: ۲۴۳

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنَّكُمْ لَصَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾

همانا کسانی را که به جای خدا می خوانید (و می پرستید)، بندگانی (آفریده هایی) همچون خود شمایند. پس اگر راست می گوئید، آنان را بخوانید، تا آنان جوابتان را بدهند.

نکته ها:

ممکن است مراد از «عباد»، انسان هایی باشند که به عنوان خدا مطرح شده بودند، مثل حضرت عیسی علیه السلام، یا فرشتگان و ممکن است مراد، همان بت هایی باشد که بت پرستان آنها را «اله» می پندارند. و اگر به معنای مخلوقات باشد، شامل هر چیزی که به جای خدا پرستش شود، می شود.

پیام ها:

۱- پرستش، دلیل می خواهد و معبود باید برتر و بالاتر از عابد باشد، پرستیدن مخلوقات یا انسان هایی مثل خودمان، نه دلیلی دارد و نه امتیازی. «عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ» علامه اقبال لاهوری در می گوید:

آدم از بی بصری بندگی آدم کرد

گوهری داشت ولی نذر قباد و جم کرد

یعنی از خوی غلامی زسگان پست تر است

من ندیدم که سگی پیش سگی سر خم کرد

۲- معبودی شایسته ی پرستش است که نیازهای بنده و مخلوق را برطرف کرده، او را رشد دهد، و بین او و معبود روابط دو طرفه باشد. «فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ»

۳- عدم پاسخگویی معبودها به حوائج شما، نشانه ی عجز و بی عرضگی و دروغین بودن آنهاست. «فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنَّكُمْ لَصَادِقِينَ»

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا ۗ أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْتَاطُونَ بِهَا ۗ أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا ۗ أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ۗ قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا ۗ فَلَا تُنظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

آیا آنان (معبودها)، پاهایی دارند که با آن راه بروند، یا دست هایی دارند که با آن قدرت نمایی کنند، یا چشم هایی دارند که با آنها ببینند، یا گوشهایی دارند که با آنها بشنوند؟ (ای پیامبر!) بگو: شریک های (خیالی) خودتان را بخوانید و علیه من نقشه بکشید و هیچ مهلت هم به من ندهید! (تا بدانید کاری از آنها ساخته نیست).

نکته ها:

«يَبْتَاطُونَ» از «بَطش»، به معنای گرفتن با قدرت و با صولت است.

این آیه، توییح کسانی است که برای خدا شریکانی قرار می دهند که از خودشان عاجزترند، چون خودشان قدرت راه رفتن، دیدن، شنیدن و... دارند، ولی آن مجسمه های بی روح، حتی این قدرت را هم ندارند و اگر از آنها خواسته شود که کاری انجام دهند، هیچ قدرتی ندارند و ناتوانند، پس چرا همچنان آنان را می پرستند؟

پیام ها:

۱- رهبر الهی باید قدرت و جرأت تحدی و دعوت به مباحله را داشته باشد و ادعا کند که قدرت های باطل، هر طرحی که دارند، اعمال کنند، تا عجز آنها ثابت شود. قُلِ ادْعُوا ...

۲- دست و پا دارها، قدرت بر یاری مشرکان ندارند، تا چه رسد به شریک های بی دست و پای که در حدّ و اندازه خودتان هم نیستند. أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا ...

۳- مشرکان زیر بار اطاعت پیامبر نمی روند، چون می گویند: بشری مثل خود ماست. ولی زیر بار پرستش بت هایی می روند که از خودشان هم عاجزترند.

قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ...

۴- شیوه ی احتجاج و طرح سؤال همراه با انتقاد، توییح، تحدی و مبارزه طلبی، از بهترین شیوه های تبلیغی و تربیتی است. (با توجه به این آیه و آیات قبل)

إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهِ الَّذِي نَزَلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

همانا ولی و سرپرست من، خدایی است که این کتاب آسمانی را نازل کرده است و او همه ی صالحان را سرپرستی (و هدایت) می کند.

نکته ها:

در آیات قبل، ناتوانی معبودهای باطل بیان شد. این آیه به معرفی خداوند می پردازد.

صالح بودن، از جایگاه والایی نزد خداوند برخوردار است، تمام انبیا از صالحان بوده اند، «كُلُّ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۱) و آرزوی ملحق شدن به آنان را داشته اند، چنانکه حضرت یوسف فرمود: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۲) و ما نیز در پایان هر نماز، به آنان سلام می فرستیم. «السلام علينا و على عبادالله الصالحين»

پیام ها:

۱- خداوند به واسطه ی قرآن، پیامبر را یاری و بیمه کرد. «إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهِ الَّذِي نَزَلَ الْكِتَابَ»

۲- توجه صالحان به سرپرستی خداوند، سبب مقاومت و نهراسیدن آنان است.

ثُمَّ كِيدُونَ فَلَا تُنظِرُونَ إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهُ ...

۳- رابطه ی خداوند با انسان مؤمن، بسیار نزدیک است. «ولی» (کلمه ی «ولی» در اصل به معنای دنباله ی هم و پشت سر هم بودن است).

۴- نزول کتاب آسمانی، پرتوی از ولایت الهی است. «وَلِيَّيَ ... نَزَّلَ»

۵- معبود واقعی کسی است که هم برنامه مشخصی می دهد، «نَزَلَ الْكِتَابَ» هم در اجرا، رهروان را سرپرستی می کند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» (صدور قانون باید همراه

ص: ۲۴۶

۱- ۱. انعام، ۸۵.

۲- ۲. یوسف، ۱۰۱.

با حمایت از مجریان صالح و شایسته باشد)

۶- نترسید! زیرا خداوند ولی صالحان است و وعده ی یاری داده. إِنَّ وَلِيَّ اللَّهِ ...

يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ

۷- مشکلات انسان، یا از نداشتن برنامه است و یا از نداشتن سرپرست، و مؤمن هیچ یک از این دو مشکل را ندارد. نَزَلَ الْكِتَابَ ... يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ

۸- ولایت الهی نسبت به اولیای صالح همیشگی و عمومی است. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» و کافر، از مدار حمایت ها و امدادهای الهی محروم است. «وَ أَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ» (۱)

۹- مؤمنان صالح و نیکوکار، در بن بست قرار نمی گیرند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» در آیه ی دیگر نیز آمده است: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۲) خداوند سرپرست مؤمنان است و آنان را از تاریکی ها نجات می دهد.

۱۰- شایسته سالاری، شیوه ی مورد تأیید قرآن است. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ»

وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ نَصْرَكُمْ وَ لَا أَنفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ» (۱۹۷)

(بت ها) و کسانی که به جای خدا می خوانید (و می پرستید)، نه می توانند شما را یاری نمایند و نه خود را یاری می کنند.

وَ إِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَ تَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَ هُمْ لَا يُبْصِرُونَ» (۱۹۸)

و اگر آنان (بت پرستان یا بت ها) را به هدایت فراخوانی، نمی شنوند و می بینی که آنان به تو نگاه می کنند، و حال آنکه نمی بینند (گویا به تو می نگرند، ولی نگاهشان خالی از هرگونه شعور و دقت است).

ص: ۲۴۷

۱- ۱). محمد، ۱۱.

۲- ۲). بقره، ۲۵۷.

نکته ها:

از مجموع آیات گذشته استفاده می شود که معبود و رب، باید:

الف: خالق و مالک باشد. «أَيُّشِرُكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَ هُمْ يُخْلَقُونَ»

ب: ناصر و یاور باشد. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ»

ج: به خواسته ها و دعاها ترتیب اثر دهد. «سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ ...»

د: توانگر و قدرتمند باشد. «أَمْ لَهُمْ آيِدٌ يَبْطِشُونَ بِهَا ...»

ه: شنوا و بینا باشد. «أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا، أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا»

و: قدرت خشی کردن مکر دشمن را داشته باشد. «ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ»

ز: کتاب و قانون عرضه کند. «نَزَّلَ الْكِتَابَ»

ح: خوبان و شایستگان را حمایت کند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ»

پیام ها:

۱-هدف بت پرستان، یاری جستن از بت هاست که قرآن آن را رد می کند. «وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ»

۲-بت ها و معبودها، حداقل باید خودشان از حوادث مصون باشند که نیستند. «وَ لَا أَنفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ»

۳-معبودهای فاقد شعور و اراده و قدرت، شایسته ی پرستش نیستند.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ

، لَا يَسْمَعُونَ

، لَا يُبْصِرُونَ»

خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ «۱۹۹»

عفو و میانه روی را پیشه کن (عذر مردم را بپذیر و بر آنان آسان بگیر)، و به کارهای عقل پسند و نیکو فرمان بده، و از جاهلان اعراض کن.

نکته ها:

با آنکه برای کلمه ی «عفو»، چندین معنا بیان شده است: حدّ وسط و میانه، قبول عذر خطاکار و بخشودن او، آسان گرفتن کارها، ولی ظاهراً در این آیه، معنای اوّل مراد است.

ص: ۲۴۸

«خُذِ الْعَفْوَ» به معنای عفو را در اختیار و کنترل خود داشتن و به جا استفاده کردن آن است، لذا در بعضی موارد باید قاطعانه برخورد کرد، «وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ» (۱) چنانکه «أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» به معنای آزاد و رها کردن جاهلان و دشمنان نیست، بلکه مراد با آنان نبودن و میل به آنان نداشتن است، اما گاهی موعظه، تذکر و حتی برخورد با آنان لازم است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظْهُمْ» (۲)

این آیه با تمام سادگی و فشردگی، همه ی اصول اخلاقی را در بر دارد. هم اخلاق فردی «عفو»، هم اخلاق اجتماعی «وَأْمُرُ بِالْعُرْفِ»، هم با دوست «عفو»، هم با دشمن «أَعْرِضْ»، هم زبانی «وَأْمُرُ»، هم عملی «أَعْرِضْ»، هم مثبت «خُذِ»، هم منفی «أَعْرِضْ»، هم برای رهبر، هم برای امت، هم برای آن زمان و هم برای این زمان. چنانکه امام صادق علیه السلام فرمودند: در قرآن آیه ای جامع تر از این آیه در مکارم الاخلاق نیست. (۳)

شکی نیست که عفو، در مسائل شخصی است، نه در حقّ النَّاس و بیت المال.

وقتی این آیه نازل شد، پیامبر صلی الله علیه و آله از جبرئیل توضیح و شیوه ی عمل به این آیه را درخواست کرد. جبرئیل پیام آورد: «تَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَكَ وَ تُعْطَى مَن حَرَمَكَ وَ تَصِلُ مَن قَطَعَكَ»، (۴) از کسی که به تو ظلم کرده در گذر، به کسی که تو را محروم کرده عطا کن و با کسی که با تو قطع رابطه کرده است، ارتباط برقرار کن.

سراسر این سوره، با تعبیرهای گوناگون دعوت به اعتدال است. اعتدال در حقوق (آیه ی ۲۹)، در مصرف (آیه ی ۳۱)، در زینت (آیه ی ۳۲)، در عبادت (آیه ی ۵۶)، در خانه سازی (آیه ی ۷۴)، در اقتصاد (آیه ی ۸۵) و نسبت به شیوه ی اجرای حقّ و عدالت در امتّ حضرت موسی علیه السلام و امتّ حضرت محمّد صلی الله علیه و آله در آیات ۱۵۷ و ۱۸۱ نکات ارزشمندی آمده است.

پیام ها:

۱- همواره باید راه میانه و اعتدال را پیشه کرد. «خُذِ الْعَفْوَ»

ص: ۲۴۹

۱- ۱. نور، ۲.

۲- ۲. نساء، ۶۳.

۳- ۳. تفسیر فرقان.

۴- ۴. تفسیر مجمع البیان؛ بحار، ج ۷۵، ص ۱۱۴.

۲- خوب بودن تنها کافی نیست، باید در جامعه خوبی‌ها را ترویج و سفارش کرد.

«وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ»

۳- تنها پیامبر مخاطب آیه نیست، بلکه هر مسلمان و هر مبلغ و مصلح اجتماعی باید با لجاجت و جاهلان یاوه گو، برخوردی اعراض آمیز داشته باشد و در برابر توهین و تهمت‌ها چشم پوشی و صبر کند، نه آنکه درگیر و گلاویز شود.

وَأَعْرِضْ ...

۴- هم باید به معروف امر کرد و هم شیوه‌ی امر کردن، باید معروف و پسندیده باشد. «وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ»

۵- مراد از جاهلان، نابخردان است، نه بی‌سوادان. «وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» در فرهنگ قرآن و روایات، معمولاً جهل در برابر عقل است.

۶- در شیوه‌ی اعراض و گذشت، نباید به خواسته و گفته‌ی جاهلان که بر خلاف مصلحت است توجه کنیم، بلکه باید محکم و استوار ایستاد. «أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ»

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۲۰۰﴾

و اگر از طرف شیطان (و شیطان صفتان) کمترین وسوسه و تحریک و سوءتیتی به تو رسید، پس به خداوند پناه آور که قطعاً او شنوا و داناست.

نکته‌ها:

«نَزْغٌ»، به معنای ورود در کاری به قصد افساد و تحریک است.

در این سوره، از آیه‌ی ۱۶ تا ۲۷ داستان وسوسه کردن شیطان نسبت به حضرت آدم آمده است، در اواخر سوره هم نسبت به وسوسه‌های شیطان هشدار می‌دهد.

در آیه‌ی قبل، دعوت به اعراض از جاهلان بود. پیامبر صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: «با وجود خشم، چگونه می‌توان تحمل کرد؟ این آیه نازل شد». (۱) البته پناه بردن، تنها با گفتن

ص: ۲۵۰

کلمه ی «اعوذ باللّه» نیست، بلکه یک پیوند و ارتباط روحی برقرار کردن و توکل کردن و خود را به خدا سپردن است.

گرچه همه ی انبیا معصومند، ولی شیاطین حتّی از دست اندازی و وسوسه ی آنان هم در نمی گذرند. چنانکه این آیه می فرماید: «وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ» یا آیه ی «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ» (۱) که نشان دهنده ی مخالفان انبیا است. امّا ارزش کار انبیا در همین است که با وجود غرائز بشری و وسوسه های شیطانی، انسان هایی صالح و با تقوا، دور از گناهند.

در حقیقت شیطان، با وسوسه های خود، قصد گمراه کردن تمام انسان ها را دارد، ولی در برابر مخلصین شکست می خورد. «قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لأَعْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ. إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ» (۲)

پیام ها:

۱- فرض گناه و وسوسه، دلالت بر وقوع آن ندارد، تنها هشدار است. («إِمَّا» در قالب شرط است، نه تحقق. نظیر آیه ی «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۳) اگر شرک ورزی، عملت تباه می شود و شرط، دلیل بر وقوع نیست.)

۲- وسوسه ی شیطان، حتمی است. «يَنْزَغَنَّكَ» (با نون تأکید آمده است)

۳- وسوسه ی شیطان، دائمی است. «يَنْزَغَنَّكَ» (فعل مضارع، نشانه استمرار است)

۴- حتّی از کوچک ترین وسوسه ی شیطان نیز نباید غافل شد و باید به خدا پناه برد و خود را تحت پوشش او قرار داد. «نَزْغٌ»

۵- پیامبران معصومند و یکی از راه های عصمتشان، استمداد و توجّه و پناه بردن به خداست. «فَاسْتَعِذْ»

۶- استعاذه و استمداد از خدا، بهترین درمان وسوسه های شیطانی است. «فَاسْتَعِذْ»

۷- انبیا هم نیاز به استعاذه و پناه جویی به خدا را دارند. «فَاسْتَعِذْ»

۸- هنگام خطر، توجّه و هوشیاری ویژه لازم است. «فَاسْتَعِذْ»

ص: ۲۵۱

۱- ۱. انعام، ۱۱۲.

۲- ۲. ص، ۸۲-۸۳.

۳- ۳. زمر، ۶۵.

۹- چون وسوسه های شیطانی متفاوت است، استعاذه هم باید به «الله» باشد که جامع همه ی صفات نیک و کمالات است. (فرمود: «بالله»، و فرمود:

«بالغنی»، یا «بالعلیم» و...).

۱۰- باید به خدایی پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت ها و خرافات و... «إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾

همانا کسانی که تقوا پیشه کرده اند، هر گاه وسوسه های (شیطانی به آنان نزدیک شود، متوجه می شوند) و خدا را یاد می کنند، آنگاه بینا می گردند.

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوْنَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

و برادرانشان، (شیطان صفتان گمراه)، آنان را در انحراف می کشند و نگه می دارند و هیچ کوتاهی نمی کنند.

نکته ها:

کلمه ی «مس»، به معنای اصابت و برخورد کردن همراه با لمس کردن است. «طَائِفٌ» به معنی طواف کننده است، گویا وسوسه های شیطانی همچون طواف کننده ای پیرامون فکر و روح انسان پیوسته گردش می کند تا راهی برای نفوذ بیابد. (۱)

شاید مراد از توجه در این آیه، تذکر به شنوایی و بینایی خداوند است که در پایان آیه ی قبل آمده بود، یعنی توجه می کنند که خدا کار آنها را می بیند و حرفشان را می شنود و این توجه به حضور خداوند، سبب ترک گناه می شود. چنانکه امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمود:

وسوسه گناه به سراغ بنده می آید، او به یاد خداوند می افتد، متذکر شده و انجام نمی دهد. (۲)

ص: ۲۵۲

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

در برخی روایات، ذکر «لا اله الا الله» برای دفع وسوسه های شیطان توصیه شده است. (۱)

وسوسه ی شیطان، گاهی از دور است، «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (۲)، گاهی از طریق نفوذ در روح و جان، «فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۳)، گاهی با همنشینی، «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۴)، گاهی هم از طریق رابطه و تماس. «مَسَّهُمْ»

پیام ها:

۱- شیطان، به سراغ انسان های با تقوا و مؤمن هم می رود. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ»

۲- شیطان ها برای انحراف، پیوسته در حال گشت و طوافند. «طَائِفٌ»

(وسوسه های نفسانی و شیطانی، مثل میکرب همه جا وجود دارند و دنبال ایمان های ضعیفند تا در آنها نفوذ کنند.)

۳- گاهی ممکن است علما، مریبان و مصلحان، مورد تماس های مشکوک برای القای خط انحرافی قرار گیرند که باید هشیار باشند و در مسیر خواسته های دشمن قرار نگیرند و به خدا پناه ببرند. إِذَا مَسَّهُمْ ... تَدَكَّرُوا

۴- یاد خدا، به انسان بصیرت می دهد و او را از وسوسه ها نگاه می دارد. «تَدَكَّرُوا، مُبْصِرُونَ»

۵- متقی، به خدا توجه کرده و شیطان شناس و آگاه است. اِتَّقُوا ... تَدَكَّرُوا

۶- گناهکاران و گرفتاران شیطان، کورند و نجات یافتگان از دام های ابلیس، بینايند. «مُبْصِرُونَ»

۷- اگر افراد جامعه از نظر اخلاقی، سیاسی، اقتصادی و نظامی، پاک و متقی باشند، رفت و آمدها و تماس ها با شیطان صفتان کارساز نخواهد بود. «تَدَكَّرُوا، مُبْصِرُونَ»

۸- اگر تقوا و تدکّر نباشد، شیطان ها با انسان برادر می شوند و تماس آنها، آسان و

ص: ۲۵۳

۱- ۱). تفسیر اثنی عشری.

۲- ۲). طه، ۱۲۰.

۳- ۳). ناس، ۵.

۴- ۴). زخرف، ۳۶.

مؤثر می گردد و انسان را به عمق گمراهی می کشانند. «إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ»

۹- راه انحراف، نهایت و حد ندارد. «يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ»

۱۰- خداوند، صالحان متقی را تحت ولایت قرار می دهد، چنانکه در آیات قبل خواندیم، إِنَّ وَليَّ اللّٰهُ ... وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصّٰلِحِينَ
ولی بی تقوایان، گرفتار اخوت شیطانی می شوند. «إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ»

۱۱- شیطان ها، پس از به گمراهی کشاندن انسان هایی که برادر آنها شده اند، دست بردار نیست و همچنان آنان را در منجلاب گمراهی فرو می برد. «فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ»

۱۲- شیطان صفتان، در انحراف کردن انسانها به کسی رحم نمی کنند و از هیچ کس دست بر نمی دارند. «لَا يُقْصِرُونَ»

وَ إِذَا لَمْ تَأْتِنِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَاطٌ مِنْ رَبِّيكُمْ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

و هرگاه آیه ای برای آنان نیاوردی (و چند روزی تلاوت وحی قطع شود)، می گویند:

چرا آیه ای برنگزیدی؟ بگو: من فقط چیزی را پیروی می کنم که از سوی پروردگارم بر من وحی می شود. این (قرآن) بصیرت هایی از سوی پروردگارتان است و برای کسانی که ایمان آورند، مایه ی هدایت و رحمت است.

نکته ها:

«اجتباء» از «جبايت»، به معنای جمع کردن آب در حوض است. به حوض نیز «جایبه» می گویند. جمع آوری خراج و مالیات را هم «جبايت» می گویند، سپس به جمع آوری چیزهای گزیده شده، «اجتباء» گفته شده است.

و شاید معنای آیه این باشد؛ چرا معجزه ای را که از تو درخواست کردیم، برنگزیدی و معجزه ی دیگری آوردی و طبق سلیقه ی ما عمل نکردی!؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«إذا أردتم عيش السعداء و موت الشهداء و النّجاه يوم الحشره و

الظِّلُّ يَوْمَ الْحُرُورِ وَالْهُدَى يَوْمَ الضَّلَالَةِ فَادْرَسُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ كَلَامُ الرَّحْمَنِ وَحَرْزٌ مِنَ الشَّيْطَانِ وَرَجْحَانٌ فِي الْمِيزَانِ» ، (۱) اگر خواهان زندگی سعادت‌مند و مرگ شهادت‌گونه و نجات و رهایی از روز گرم و سوزان قیامت می باشید، قرآن بیاموزید، زیرا قرآن، کلام خداوند رحمان است و مایه‌ی ایمنی از شیطان و سنگینی میزان در قیامت. در روایت دیگری فرمودند: قرآن، کمال دین شماست، هر کس از قرآن رویگردان شود، جایگاهش آتش است. «فیه کمال دینکم ما عدل احدٌ عن القرآن الا الی النار».

(۲)

پیام‌ها:

۱- آیات قرآن، معجزه و نشانه‌ی حقایق رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. «لَمْ تَأْتِهِمْ بآيَةٍ»

۲- آیات قرآن، گاهی با فاصله‌ی زمانی طولانی نازل می‌شد. «وَ إِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بآيَةٍ»

۳- لازم نیست مُبَلِّغ، هر روز سخن جدیدی ارائه کند، شاید گاهی سکوت لازم باشد. «لَمْ تَأْتِهِمْ بآيَةٍ»

۴- کفار، آیات قرآن را مطالب برگزیده‌ی پیامبر می‌پنداشتند که از این سو و آن سو جمع‌آوری کرده و به مردم ارائه می‌دهد، نه آنکه وحی الهی باشد. «لَوْ لَا اجْتَبَيْنَاهَا»

۵- کفار بهانه‌جو، پیامبر را به خاطر فاصله افتادن در نزول وحی شماتت می‌کردند. «قَالُوا لَوْ لَا اجْتَبَيْنَاهَا»

۶- رهبر آسمانی نباید تحت تأثیر بهانه‌گیری‌ها و تقاضاهای نابجا قرار گیرد، بلکه باید پاسخ بهانه‌ها را صریح و قاطع بیان کند. «قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ ...»

۷- پیامبر، تنها از وحی فرمان می‌گیرد، نه آنکه مطالبی را از پیش خود برگزیند و ارائه دهد. «إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ»

۸- وحی، وسیله‌ی تربیت پیامبر و امت است و لازمه‌ی ربوبیت. «رَبِّي، رَبُّكُمْ»

۹- هدایت‌های قرآن، ناب است و ذره‌ای با انحراف مخلوط نیست. (بکار بردن

ص: ۲۵۵

۱- ۱. بحار، ج ۸۹، ص ۱۷.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۶۰۰.

کلمه ی «هُدًی» به جای «هاد»، نشانه ی آن است که قرآن یکپارچه هدایت است)

۱۰- ارشاد و هدایت باید براساس بصیرت باشد. «بَصَائِرٌ هُدًی»

۱۱- قرآن، هم کتاب شناخت و بصیرت فکری است، «بَصَائِرٌ» هم راهنمای ارشاد و حرکت عملی. «هُدًی» و نتیجه ی پیروی از آن، رحمت و برکت در دو جهان است. «وَرَحْمَةً»

۱۲- گرچه قرآن کتاب هدایت برای عموم است، اما تنها صاحبان ایمان از این هدایت بهره می برند و کوردلان که از بصیرت و هدایت الهی دورند، خود را از این رحمت محروم می کنند. «هُدًی وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۲۰۴)

و هرگاه قرآن خوانده شود، به آن گوش دهید و ساکت شوید (تا بشنوید)، باشد که مورد رحمت قرار گیرید.

نکته ها:

کلمه ی «انصات»، به معنای ساکت شدن، برای گوش دادن است.

این آیه می گوید: هنگام تلاوت قرآن، از روی ادب سکوت کرده و آیات آن را گوش دهید.

البته سکوت واجب، تنها در زمانی است که امام جماعت مشغول خواندن حمد و سوره نماز باشد که باید مأمومین ساکت باشند و در بقیه موارد مستحب و نشانه ی ادب است. اگر فرمان سکوت هم نبود، خرد و ادب اقتضا می کرد که در برابر کلام خالق، سکوت کنیم.

حضرت علی علیه السلام مشغول نماز خواندن بود که فرد منافقی چندین بار بلندبلند قرآن خواند، در هر بار حضرت سکوت می کردند و سپس نماز را ادامه می دادند. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمودند: قاریان قرآن سه گروه هستند: گروهی قرآن را وسیله ی کسب و کار و معاش خود دانسته، خود را بر مردم تحمیل می کنند، گروهی تنها قرآن را به زبان دارند و در

ص: ۲۵۶

عمل، احکامش را رعایت نمی کنند و گروهی که قرآن را تلاوت کرده و دوی درد خود می دانند و همواره با آن مأنوسند، خداوند به واسطه ی این افراد عذاب را دفع کرده و به خاطر آنان باران نازل می کند و اینان افرادی نادر هستند. «اعز من الکبریت الاحمر». (۱)

پیام ها:

۱- از سوی هر کس که قرآن تلاوت شود، باید سکوت کرده، به آن گوش بسپاریم.

«وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ» («قُرِئَ» مجهول آمده است)

۲- سکوت و گوش کردن به قرآن، زمینه ی برخورداری از رحمت الهی است.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

وَ اذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرَّعًا وَ خِيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصَالِ وَ لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ «۲۰۵»

و پروردگارت را از روی خوف و تضرع، آهسته و آرام در دل خود و در هر صبح و شام یاد کن و از غافلان مباش.

نکته ها:

در آیه ی قبل، آداب تلاوت قرآن بیان شد و در این آیه، آداب ذکر و دعا بیان شده است و باید با تضرع و خشوع و بیم و امید همراه باشد.

کلمه ی «آصال» جمع «اصیل»، به معنای نزدیک غروب و شامگاهان و کلمه ی «غدو» جمع «غدوه»، به طلوع فجر تا طلوع خورشید گفته می شود.

بعضی گفته اند: مراد از «ذکر» در این آیه، نمازهای واجب پنجگانه است و از ابن عباس نقل شده که بر اساس این آیه، امام جماعت باید در نماز صبح و شب قرائتش با صدای بلند باشد به مقداری که مأمومین بشنوند، نه زیادتر از آن.

ص: ۲۵۷

۱- پیامبران نیز باید پیوسته به یاد خدا باشند، تا چه رسد به دیگران. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ»

۲- قرآن، علاوه بر ذکر زبانی، ذکر قلبی و درونی را هم می ستاید. «فِي نَفْسِكَ»

۳- یاد خدا وقتی غفلت زدایی می کند که بدون تظاهر و سر و صدا باشد، و گرنه خودش نوعی سرگرمی و غفلت می شود.
«تَضَرُّعًا وَ خِيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ»

۴- ربوبیت خداوند دائمی است، پس سزاوار است که یاد او هم پیوسته باشد.

وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... بِالْعُدُوِّ وَ الْاَصَالِ

۵- آن ذکر و یادی بیمه کننده ی انسان است که عاشقانه و سوزناک و پیوسته و در هر صبح و شام باشد. تَضَرُّعًا ... بِالْعُدُوِّ وَ الْاَصَالِ

۶- در آغاز هر روز و هنگام شروع به کار و تصمیم گیری و در پایان هر روز و هنگام جمع بندی و نتیجه گیری باید به یاد خدا بود. «بِالْعُدُوِّ وَ الْاَصَالِ»

۷- آنان که هر صبح و شام، خدا را یاد نمی کنند، از غافلانند. وَ اذْكُرْ ... وَ لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَ يُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ «۲۰۶»

همانا کسانی که مقربان درگاه پروردگارت هستند، از پرستش او سر باز نمی زنند، او را تسبیح می گویند و برای او سجده می کنند.

نکته ها:

«الدِّينَ عِنْدَ رَبِّكَ»، یعنی مقربان درگاه خداوند، هم شامل فرشتگان می شود، هم بندگان وارسته ای که خود را در محضر خدا می بینند.

هنگام تلاوت و شنیدن آیه ی فوق، سجده مستحب است. (۱) در مورد پانزده آیه ی قرآن

ص: ۲۵۸

سجده وارد شده است. چهار مورد واجب آن عبارتست از: آیه ی ۱۵ سوره ی سجده، ۳۷ فصلت، ۶۲ نجم و ۱۹ علق و در یازده آیه سجده مستحب است، آیات ۲۰۶ اعراف، ۱۵ رعد، ۴۸ نحل، ۱۰۷ اسراء، ۵۸ مریم، ۱۸ و ۷۷ حج، ۶۰ فرقان، ۲۵ نمل، ۲۴ ص و ۲۱ انشاق.

پیام ها:

۱- با عبادت، خود را هم رنگ و هماهنگ فرشتگان سازیم. وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ ...

۲- مستکبر، به مقام قرب الهی نمی رسد، «الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» و مقربان الهی، متواضع و فروتن بوده و تکبر نمی ورزند.

۳- ذکر خدا، نمونه ی روشن عبادت است. وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ

۴- غفلت از خداوند، بر اثر خودبزرگ بینی و استکبار است. «لَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۵- راه قرب به خداوند، فروتنی، عبادت و سجده ی خالصانه است. عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ... وَ لَهُ يَسْجُدُونَ

۶- سجده، اختصاص به خداوند دارد و مقربان این را باور دارند. «لَهُ يَسْجُدُونَ» (مقدم شدن «لَهُ» بر «يَسْجُدُونَ»، نشانه ی اختصاص است)

۷- به عبادت خود مغرور نشویم، چون خداوند فرشتگانی دارد که پیوسته در حال عبادت اند. إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ ... يُسَبِّحُونَ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ

۸- باید روحیه ی استکبار را کنار گذاشت، سپس خدا را تسبیح گفت و به سجده افتاد. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ، يُسَبِّحُونَ، يَسْجُدُونَ»

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره هفتاد و پنج آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

این سوره به دلیل کلمه ی «انفال» که در آغاز آن آمده، همچنین به دلیل بیان کردن احکام انفال و ثروت های عمومی، به «انفال» نامگذاری شده است.

نام دیگر این سوره، «بدر» است، زیرا بیشتر آیاتش پیرامون جنگ بدر است اولین نبرد مسلمانان با مشرکان می باشد و مسلمانان از امدادهای الهی و نصرت خدا برخوردار شدند.

همچنین در این سوره، ویژگی های سپاه حق و باطل نیز بیان شده است و درسهایی از تاریخ پیامبر اسلام و چگونگی رفتار آن حضرت با مسلمانان و مسائلی همچون انفال، بیت المال، احکام جهاد، غنائم، اسیران و خمس و چگونگی تقسیم آن، ماجرای هجرت و لیلالمیت، صفات مؤمنان واقعی، جلوگیری از اختلاف و تفرقه و... بیان شده است.

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١﴾

(ای پیامبر!) از تو درباره ی انفال (غنائم جنگی و اموال عمومی) می پرسند (که از آن کیست؟) بگو: انفال، از آن خدا و پیامبر است. پس، از خداوند پروا کنید و (روابط) میان خودتان را اصلاح کنید و اگر ایمان دارید، از خدا و رسولش اطاعت کنید.

نکته ها:

در قرآن حدود ۱۳۰ بار واژه ی سؤال و مشتقات آن، از جمله ۱۵ بار عبارت «يَسْأَلُونَكَ» آمده است.

«انفال» جمع «نفل»، به معنای زیاده و عطیه است. چنانکه به زیادت از نمازهای واجب، نافلة گفته می شود و عطای فرزند به حضرت ابراهیم «نافله» به حساب آمده است. «وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً» (۱)

در روایات و کتب فقهی، منابع طبیعی و ثروت های عمومی، غنائم جنگی، اموال بی صاحب مثل: زمینی که صاحبش آن را رها کرده، اموال مردگان بی وارث، جنگل ها، درّه ها، نیزارها،

ص: ۲۶۴

زمین های موات، معادن و... از انفال شمرده شده اند. (۱)

چون قبل از اسلام، نحوه ی توزیع غنائم بر اساس تبعیضات بود، پس از جنگ بدر که اولین جنگ مسلمانان و همراه با غنائم بسیار بود، در این که غنائم را چه باید کرد و به چه کسانی می رسد و چه کسانی اولویت دارند، نظرهای مختلفی وجود داشت. سرانجام با سؤال و درخواست مردم از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، خود آن حضرت به تقسیم غنائم پرداخت و بطور عادلانه و یکسان میان مردم تقسیم کرد تا تبعیضات موهوم دوره ی جاهلی را از میان برداشته و از مستضعفان حمایت کند، هر چند برخی، از این برابری رنجیدند. (۲)

گرچه آیات این سوره درباره ی جنگ بدر است و این آیه نیز بیشتر نظر به غنائم جنگی دارد، ولی اختصاص به آن ندارد. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: «انفال به چند سهم تقسیم می شود که یکی از سهام برای خداوند است، سهم خداوند از انفال، زیر نظر رسول خدا مصرف می شود». (۴)

پاداش اصلاح و آشتی میان مردم، از یک سال نماز و روزه ی مستحبی هم بیشتر است. (۵)

امام صادق علیه السلام به شاگرد خود مفضل فرمود: «اگر میان دو نفر از طرفداران ما نزاعی در گرفت، از مال من خرج کن و میان آنان آشتی بده». (۶)

در اسلام، تقویت و تحکیم پیوندها و از بین بردن اسباب تفرقه و نفاق به قدری اهمیت دارد که در بعضی مراحل نه تنها اصلاح ذات البین واجب است، بلکه از سهم امام نیز می توان برای آن استفاده کرد. (۷)

پیام ها:

۱- سؤال مردم درباره ی انفال و پاسخ پیامبر صلی الله علیه و آله به آنان، نشان دهنده ی دخالت اسلام در شئون اقتصادی جامعه است. يَسْئَلُونَكَ ...

ص: ۲۶۵

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین؛ بحار، ج ۹۳، ص ۲۰۵ و کافی، ج ۱، ص ۵۳۹.

۲- ۲. تفسیر نمونه؛ فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۲۳.

۳- ۳. تفاسیر المیزان و نمونه.

۴- ۴. تفسیر نمونه.

۵- ۵. تفسیر اطیب البیان.

۶- ۶. کافی، ج ۲، ص ۲۰۹.

۷- ۷. تفسیر نمونه.

۲- مرجع بیان احکام و مسائل اقتصادی، رهبر الهی است. یَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ ...

۳- هدف از جهاد در اسلام، پیروزی حق بر باطل است. غنائم، مسأله‌ی فرعی و اضافی است. («انفال»، به معنای «زیاده» است).

۴- حکومت اسلامی پشتوانه‌ی اقتصادی می‌خواهد و انفال، پشتوانه‌ی نظام اسلامی است. «الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

۵- اسلام برای منابع طبیعی و ثروت‌های عمومی نیز قانون دارد. «الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

۶- تمام مصارف رسول الله، در راستای اهداف الهی است. «لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

۷- حفظ اموال عمومی، پاکی و پروا لازم دارد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ» (زیرا بیت المال و اموال عمومی، می‌تواند بستری برای سوءاستفاده باشد).

۸- کسی که قصد اصلاح دارد، باید خودش اهل تقوا باشد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا»

۹- حفظ وحدت و اصلاح میان مردم، بر همگان لازم است. «أَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ»

۱۰- مؤمنی باید در میدان‌های اخلاق، جامعه و سیاست، به دستورات الهی عمل کند تا مشروعیت داشته و به موفقیت برسد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۱۱- ایمان تنها در قلب نیست، بلکه جلوه‌ی خارجی و اطاعت عملی هم می‌خواهد. أَطِيعُوا ... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

۱۲- ممکن است کسانی در آزمایش جانفشانی و حضور در جبهه قبول شوند، ولی در آزمایش مالی و تقسیم غنائم و انفال مردود گردند. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۱۳- جبهه رفتن به تنهایی نشانه‌ی ایمان کامل نیست، طمع نداشتن به غنائم، حفظ اخوت و تسلیم بودن در برابر رهبری هم لازم است. (کلّ آیه)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

مؤمنان، تنها کسانی هستند که هر گاه نام خدا برده شود، دل‌هایشان (از عظمت او) لرزان شود و هر گاه آیات خدا بر آنان تلاوت شود، ایمانشان را می‌افزاید و تنها بر پروردگارشان توکل می‌کنند.

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

آنان که نماز را برپا می‌دارند و از آنچه به ایشان روزی داده ایم، (به محرومان) انفاق می‌کنند.

نکته ها:

خداوند در دومین آیه ی این سوره می‌فرماید: «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» ، یاد خداوند دل‌های مؤمنان را مضطرب می‌کند، ولی در جای دیگر می‌فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱)، با یاد خداوند دل‌ها آرام می‌گیرد. این دو آیه با هم منافاتی ندارد، زیرا در یک جا ترس از عظمت خداوند است. و در جای دیگر اطمینان داشتن به خداوند.

چنانکه در آیه ای دیگر می‌خوانیم: «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» (۲) کسانی که از خداوند خشیت دارند و با خواندن یا شنیدن قرآن پوست بدنشان می‌لرزد، پس از مدتی آرام شده، دل‌هایشان نرم می‌شود.

آری، یاد قهر و عقاب الهی دل مؤمن را می‌لرزاند و با یاد لطف و مهر الهی، دلش آرام می‌گیرد، همچون کودکی که از والدین خود، هم می‌ترسد و هم به آنان دلگرم است.

«وجل»، به حالت اضطراب (۳) و خوف و ترس انسان گفته می‌شود که گاهی به خاطر درک مسئولیت‌ها و احتمال عدم انجام وظایف است و گاهی به خاطر درک عظمت مقام و هیبت

ص: ۲۶۷

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. زمر، ۲۳.

۳-۳. التحقیق فی کلمات القرآن.

الهی است. لذا در قرآن می خوانیم: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۱)، تنها بندگان عالم و آگاه، از خداوند خشیت دارند.

(۲)

پیام ها:

۱- آنکه با شنیدن ندای اذان و آیات الهی بی تفاوت باشد، باید در کمال ایمان خود شک کند. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ»

۲- ذکر خدا از سوی هر کس که باشد، در مؤمن اثر می گذارد. «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ»

۳- ایمان، با عشق و خشیت درونی همراه است. «الْمُؤْمِنُونَ ... وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ»

۴- ایمان، مراتب و درجاتی دارد و قابل کاهش و افزایش است. «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۵- ترسی که ریشه در جهل داشته باشد بد است، ولی ترسی که از معرفت سرچشمه بگیرد پسندیده است. «الْمُؤْمِنُونَ ... وَجِلَّتْ»

۶- هر آیه ی قرآن، حجت و دلیل و نوری است که می تواند بر ایمان بیافزاید. «إِذَا تُلِيَتْ ... زَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۷- مؤمن، میان بیم و امید است. «الْمُؤْمِنُونَ، وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ، يَتَوَكَّلُونَ»

۸- کسی که تنها خداوند را ربّ خود می داند، به او توکل می کند. «عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»

۹- نشانه ی ایمان کامل آن است که دل مؤمن با یاد خدا خشیت پیدا کند، «وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ»، با تلاوت و یادآوری آیات الهی، بر ایمانش افزوده شود، «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» و توکل بر خدا کرده، «يَتَوَكَّلُونَ» نماز را به پا دارد، «يُقِيمُونَ» و به دیگران نیز کمک می رساند. «يُنْفِقُونَ»

۱۰- رفتار هر کس، برخاسته از انگیزه ها، دیدگاه ها و اعتقادات اوست. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ ... يُقِيمُونَ ... يُنْفِقُونَ»

۱۱- اسلام، انفاق بخشی از مال و دارایی را لازم دانسته است، نه تمام آن را. «مِمَّا»

ص: ۲۶۸

۱- (۱). فاطر، ۲۸.

۲- (۲). تفسیر نمونه.

رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (یکی از معانی «من»، تبعیض است)

۱۲- نماز و انفاق شخص مؤمن مقطعی نیست؛ بلکه مستمر و دائمی است.

يُقِيمُونَ ... يُنْفِقُونَ

۱۳- انفاق، باید از مال حلال و روزی الهی باشد. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (چون رزق را به خدا نسبت داده است و خداوند رزق حرام نمی دهد)

۱۴- مؤمن، دارایی خود را بخشش الهی می داند، نه محصول دست رنج خویش و این عقیده، گذشت و انفاق را بر او آسان می کند. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ «۴»

آنان همان مؤمنان حقیقی هستند، برای آنان نزد پروردگارشان درجات و آمرزش و روزی سخاوتمندانه و نیکو است.

نکته ها:

«رِزْقٌ كَرِيمٌ»، به معنای رزق و روزی دائمی، بی منت، وسیع و خالص است.

پیام ها:

۱- ایمان آنگاه کامل است که همراه با خوف الهی، توکل، نماز و انفاق باشد. آری، ایمان به شعار نیست، به عمل است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا»

۲- رمز دریافت درجات الهی، نماز و انفاق است. يُقِيمُونَ ... يُنْفِقُونَ، لَهُمْ دَرَجَاتٌ (یک عمر، برای گرفتن درجه دنیوی می کوشیم، ولی از درجات الهی غافلیم!)

۳- درجاتی که خداوند عطا می کند، برای بشر دنیوی ناشناخته و بسیار مهم است.

(کلمه ی «دَرَجَاتٌ»، نکره آمده است)

۴- چون ایمان مردم قابل کم و زیاد شدن است، درجات الهی هم افزایش یا کاهش می یابد. زَادَتْهُمْ إِيمَانًا ... لَهُمْ دَرَجَاتٌ

۵- درجات الهی، منحصر در بهشت نیست، در همین دنیا و در برزخ هم وجود دارد. («عِنْدَ رَبِّهِمْ» مطلق آمده است)

۶- حَتَّىٰ مُؤْمِنَانِ حَقِيقِي نِيز دَر مَعْرُضِ لَغْزِشِ بُوْدَه وَ نِيز مِند مَغْفِرَتِ اَلْهِیِ مِی بَاشَنَد. اَلْمُؤْمِنُوْنَ حَقًّا لَّهُمْ ... مَغْفِرَةٌ

۷- تنها ایمان حقیقی، زمینه‌ی رسیدن انسان به جایگاه ویژه و دریافت مغفرت و نعمت‌های ویژه‌ی خداوند است. اَلْمُؤْمِنُوْنَ ... عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ

كَلِمًا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَ اِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ﴿۵﴾

(ناخشنودی بعضی مسلمانان از تقسیم غنائم) همانند آن (زمانی) است که پروردگارت تو را (برای جنگ بدر)، از خانه‌ات به حقّ خارج کرد، در حالی که گروهی از مؤمنان (از حضور در جنگ) ناخشنود بودند.

نکته‌ها:

همان گونه که به خاطر کمی نفرات و امکانات، جهاد در جمگ بدر برای بعضی دشوار و سنگین بود، اکنون نیز تقسیم غنائم برای بعضی سنگین است، اما این ناخوشایندی‌ها، تازگی ندارد و می‌گذرد. پیامبر خدا باید به فکر مصلحت واقعی و انجام فرمان خدا باشد و گرنه کراهت و ناخوشایندی این و آن همیشه هست.

پیام‌ها:

۱- خروج پیامبر صلی الله علیه و آله از مدینه برای جنگ بدر، به فرمان خدا و به تدبیر ایشان بود.

«اَخْرَجَكَ رَبُّكَ»

۲- حرکت در مسیر جنگ و جهاد، عامل رشد و تربیت است. «اَخْرَجَكَ رَبُّكَ»

۳- در جبهه‌ها، نقش اصلی با رهبر و فرماندهی است. (گرچه برای جهاد، عده‌ای خارج شدند، ولی آیه حضور پیامبر خدا را مطرح می‌کند.) «اَخْرَجَكَ رَبُّكَ»

۴-مدینه،خانه ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است.(خانه ی هر کس،آنجاست که در آن سکونت و یا موقعیت پیدا می کند،نه فقط زادگاه او.) «بیتک»

۵-دستورات آسمانی برپایه ی حق و برای رسیدن به حق است. أَخْرَجَكَ ... بِالْحَقِّ

۶-کراهت و ناخوشایندی از جهاد،اگر همراه با نافرمانی و تمرد نباشد و ضربه ای به اطاعت نزنند،به اصل ایمان لطمه نمی زند.
«مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ»

۷-در مسائل اجتماعی و مالی،وجود مخالف و ناراضی طبیعی است،هر چند در جامعه ی ایمانی،شخصی همچون پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مسئول آن باشد. «فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ»

يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ»۶

آنان درباره ی حق(بودن جنگ بدر)،پس از آنکه روشن شده بود،با تو مجادله می کنند.(چنان ترسیده اند که)گویی به سوی مرگ رانده می شوند و(نابودی خود را)می نگرند.

نکته ها:

جدال گروهی از مسلمانان با پیامبر صلی الله علیه و آله،در مسیر جنگ بدر،بر سر این بود که امکانات و نفقات کافی ندارند و تنها برای تصاحب اموال تجار قریش خارج شده اند،نه برای جنگ با لشکر قریش و با این که این واقعیت را می دانستند که فرمان خداوند است،ولی از اعتراض خود دست بردار نبودند؛البته بعضی هم مانند مقداد می گفتند:ما مثل اصحاب موسی علیه السلام نمی نشینیم که بگوئیم:شما بروید بجنگید! بلکه اهل جنگیم و هر چه فرمان دهی می پذیریم.ولی بعضی از روی ترس و این که آمادگی جنگ ندارند،با رسول خدا صلی الله علیه و آله مجادله می کردند و حرکت به سوی جهاد و جنگ بدر را به منزله ی حرکت به سوی مرگ می پنداشتند.ولی حوادث پس از آن و پیروزی در جنگ نشان داد که آنان اشتباه می کرده اند.

جدال و گفتگویی که برای انکار حق باشد مطرود است و آن اقسامی دارد:

الف: گاهی پس از روشن شدن حق است. «يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ»

ب: گاهی از روی علم و آگاهی نیست. «فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ» (۱)

ج: گاهی برای از بین بردن حق است. «وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» (۲)

البته گاهی بحث و مجادله برای روشن شدن حق است که باید به نیکوترین شکل صورت گیرد. «وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

(۳)

پیام ها:

۱- بعضی یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، مطیع امر آن حضرت نبودند. «يُجَادِلُونَكَ»

۲- افراد تن پرور و ترسو، برای گریز از فرمان حق و جهاد، همیشه دست به جدال و توجیه زده و بهانه جویی می کنند. «يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ»

۳- اگر روحیه ها و انگیزه ها سالم نباشد، دانستن حق به تنهایی کارساز نیست.

«بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ»

۴- گاهی انسان چنان سقوط می کند که با شناخت حق، باز مخالفت می کند.

«يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ»

۵- حرکت سربازان ضعیف الایمان و بی روحیه به جنگ و جهاد، بسیار دشوار و همراه با ترس و دلهره ی فراوان است. «يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ»

وَ إِذْ يَعِدُّكُمْ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَه تَكُونُ لَكُمْ وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ يَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ (۷)

و(به یاد آورید) زمانی که خداوند شما را وعده می داد که یکی از دو گروه (کاروان تجارتنی یا لشکر مسلح دشمن)، از آن شما خواهد بود، و شما(به خاطر راحت طلبی

ص: ۲۷۲

٢-٢. كهف، ٥٦.

٣-٣. نحل، ١٢٥.

و منافع مادی) دوست داشتید گروه غیر مسلح (کاروان تجارتي) در اختیار تان قرار گیرد. در حالی که خداوند می خواهد حق را با کلمات (و سنت های) خویش استوار ساخته و ریشه ی کفار را بر کند. (از این رو شما را با تعداد کم و نداشتن آمادگی جنگی در بدر با لشکر قریش درگیر و سرانجام پیروز ساخت).

نکته ها:

«شوکه» از «شوک»، به معنای خار و سرنیزه، و سَمْبَل «گروه مسلح» است. مراد از «غَيْرِ ذَاتِ الشُّوْكَه» ، در اینجا همان کاروان تجاری غیر مسلح می باشد.

مراد از «کلمات حق»، سنت ها، اوامر الهی و اولیای الهی می باشد. کلمه ی «دَابِر» ، به معنای عقب و دنباله ی چیزی می باشد و «يَقْطَعُ دَابِرًا» ، کنایه از ریشه کن ساختن است.

در ماه رمضان، سال دوم هجری، به پیامبر صلی الله علیه و آله اطلاع دادند که ابوسفیان در رأس یک کاروان تجاری بسیار مهم در راه رسیدن به مدینه می باشد. آن حضرت برای تضعیف قدرت کافران و جبران اموالی که کفار مکه از مسلمانان مهاجر مصادره کرده بودند، به همراه ۳۱۳ نفر آماده ی حمله به آن کاروان تجاری شدند. ابوسفیان سردهسته کاروان، پس از با خبر شدن از این تصمیم، کفار مکه را خبردار کرد و کاروان را از بیراهه، راهی مکه کرد.

از آنجا که بسیاری از مشرکان مکه در آن کاروان سهمی داشتند و همچنین با زور و تهدید آنان، حدود هزار نفر به سرعت بسیج شدند و به همراه بزرگان و سرشناسان مکه و با ساز و برگ کامل نظامی به فرماندهی ابوجهل، برای دفاع از گروه چهل نفری تجار حرکت کردند.

روز هفدهم ماه رمضان، در بیابانی بین مکه و مدینه، سه گروه حاضر بودند: مسلمانان، سپاه کفر و کاروان تجاری کفار.

پیامبر پس از اطلاع از حرکت سپاه دشمن، با یاران و اصحاب مشورت کرد، آیا به تعقیب کاروان تجاری بپردازند و یا آنکه با سپاه کفر مقابله کنند؟ نظرهای متعددی بیان شد، ولی سرانجام تصمیم گرفتند با سپاه کفر مقابله کنند. با آنکه مسلمانان ساز و برگ نظامی چندانی نداشتند و به قصد جنگ و درگیری مسلحانه بیرون نیامده بودند و تعداد کفار سه برابر آنان بود، ولی عاقبت با امدادهای غیبی خداوند، بر دشمن پیروز شدند. در این جنگ، ابوجهل و

هفتاد کافر دیگر کشته شدند که بیشتر کشته شدگان به دست علی علیه السلام بود و هفتاد نفر اسیر گشتند، در حالی که تنها چهارده نفر از سپاه اسلام به شهادت رسیدند. (۱)

پیام ها:

۱- یادآوری امدادهای الهی، لازم و عامل تقویت ایمان است. «وَ إِذْ»

۲- پیروزی، تنها با تعداد نفرات و تجهیزات جنگی نیست، عامل عمده، اراده ی خداوند است. «يُرِيدُ اللَّهُ» آری، اراده خدا، غالب بر عوامل طبیعی است.

۳- گاهی اراده ی الهی، به دست مؤمنان انجام می شود. «يُرِيدُ اللَّهُ»

۴- طبع انسان، راحت طلب است. «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَه تَكُونُ لَكُمْ» (به خاطر سختی و مشکلات، برنامه های اساسی و اصولی را فدای مسائل ساده و غیر اصولی نکنیم).

۵- احقاق حق، به وسیله ی کلمات الهی، (اولیا، سنن، قوانین، اوامر، فداکاری، جهاد و عمل به دستورات الهی) است. «يُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ»

۶- پیروزی حق بر باطل، بالاتر از درآمد اقتصادی است. «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَه تَكُونُ لَكُمْ ... يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ»

۷- پیروزی نهایی، با عزت حق و ذلت باطل خواهد بود. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ ... وَ يَقَطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ»

۸- هدف جهاد اسلامی، احقاق حق و انهدام باطل است، نه کشورگشایی و اشغال سرزمین. «أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ يَقَطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ»

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ» (۸)

تا(خدا) حق را استوار و باطل را نابود سازد، هرچند مجرمان خوش نداشته باشند.

ص: ۲۷۴

نکته ها:

این آیه، به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و مسلمانان دل‌داری می دهد که سرانجام حق پیروز و باطل نابود می شود.

بعضی از روایات، مصداق روشن این آیه را زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام دانسته اند، (۱)

که با قیام آن حضرت، سلطه ی باطل برطرف شده و حکومت حق و عدل بر جهان حاکم می شود.

پیام ها:

۱- وعده های الهی به خاطر منافع شخصی و مادی افراد نیست، بلکه برای تحقق حق و محو باطل است. «لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ»

۲- حق، ماندنی و پابرجاست، و باطل، فانی و رفتنی است. «لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْبَاطِلَ»

۳- ترسی از عصبانیت و ناخوشایندی دشمن کافر و مجرمان نداشته باشیم، خداوند اراده ی خود را محقق خواهد ساخت. «وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ»

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِنْ الْمَلَائِكَةِ مُزْدِفِينَ «۹»

(به یاد آورید) زمانی که (در جنگ بدر) از پروردگارتان فریادرسی می طلبیدید، پس او دعا و خواسته ی شما را اجابت کرد (و فرمود): من یاری دهنده شما با فرستادن هزار فرشته ی پیاپی هستم.

نکته ها:

«مُزْدِفِ» از «ارداف»، به معنای ردیف و پشت سر هم قرار گرفتن است، یعنی نزول فرشتگان امدادگر پیاپی و ادامه دار است. در آیه ی ۱۲۴ سوره ی آل عمران، از سه هزار فرشته ی یاری کننده یاد شده «بِثَلَاثَةِ آلَافٍ» و در آیه ی بعد، سخن از پنج هزار فرشته ی

ص: ۲۷۵

نشاندار است. این اختلاف رقم‌ها شاید به میزان مقاومت آنان بوده است. یعنی هر چه مقاومت مسلمانان بیشتر می‌شد، امداد غیبی خداوند نیز بیشتر می‌شد. بنابراین «مردفین» یعنی این هزار فرشته، فرشتگان دیگری را در پی دارند.

با توجه به آیه ی بعد، فرشتگان تنها برای دلگرمی و تقویت روحیه ی مؤمنان نازل شدند و وارد جنگ و نبرد با دشمن نشدند و گرنه دیگر فضیلتی برای مجاهدان بدر نمی بود، علاوه بر آنکه نحوه ی کشته شدن هریک از کفار و اسامی قاتلان آنان نیز در تاریخ آمده است. (۱)

در جنگ بدر، تعداد مسلمانان یک سوم کفار و ساز و برگ نظامی آنان هم بسیار اندک بود، و به فرموده حضرت علی علیه السلام، تنها سواره ی آنان مقدار بود، (۲) همچنین آنان آمادگی روحی هم برای جنگ نداشتند. هنگامی که جمعیت کفار و تجهیزات آنان را دیدند، وحشت زده و مضطرب شدند و به خدا پناه آوردند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز دست به دعا برداشت و فرمود:

«اللهم انجز لی ما وعدتني، اللهم ان تهلك هذه العصابة لا تُعبد فی الارض» (۳) خدایا! آنچه را وعده داده ای محقق ساز، خدایا! اگر این گروه مسلمانان کشته شوند، پرستش تو از زمین برچیده می شود. خداوند نیز با نمایاندن امدادهای غیبی خود، دعای آنان را مستجاب کرد و آنان با دلگرمی به مبارزه پرداختند و سرانجام پیروز شدند.

به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله، تمام کشته شدگان کفار را درون چاهی ریختند و آنگاه حضرت بر سر چاه آمده و تک تک آنان را به اسم صدا زده و فرمودند: «آیا شما وعده ی پروردگارتان را حق یافتید؟! شما بد مردمانی بودید، زیرا پیامبرتان را تکذیب کردید و مرا از خانه و کاشانه ام بیرون نمودید و با من به جنگ پرداختید، اما دیگران مرا تصدیق کرده و در میان خود جای دادند و به یاری ام پرداختند! اصحاب گفتند: مگر آنان می شنوند؟ حضرت فرمود: شما شنواتر از آنان نیستید، ولی آنان نمی توانند جواب بدهند. آنگاه روبه جسد ابوجهل کرد و فرمود: این از فرعون گستاخ تر بود، زیرا فرعون هنگامی که هلاکت را قطعی دید، موحد شد، اما او تا آخرین لحظه دست از بت پرستی برنداشت». (۴)

ص: ۲۷۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر کنز الدقائق.

۴-۴. تفاسیر المیزان، نمونه و فرقان.

۱- نعمت ها و امدادهای الهی را در روزهای سخت را فراموش نکنیم، چرا که یاد نعمت های الهی، روحیه ی شکر و شجاعت را در انسان بالا می برد. «إِذْ»

۲- خداوند، بدون دعا هم می تواند عطا کند، ولی دعا، یکی از راههای تربیت الهی است. «إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ»

۳- دعا همراه با حضور در جبهه مؤثر است و دعای رزمندگان مستجاب می شود.

تَسْتَغِيثُونَ ... فَاسْتَجَابَ

۴- دعا، کلید استجاب است. تَسْتَغِيثُونَ ... فَاسْتَجَابَ

۵- فرشتگان، گاهی در زندگی انسان ها تأثیر گذار و مؤثرند. «مِمْدُكُمْ بِالْفِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»

۶- امدادهای غیبی وقتی تحقق پیدا می کند که آنچه را خداوند در ظاهر به ما داده است، به کار گرفته باشیم. «مِمْدُكُمْ»

وَ مَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَ لَتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

و خداوند، آن (پیروزی و نزول فرشتگان) را جز برای بشارت و اینکه دلهایتان با آنان آرامش یابد قرار نداد و نصرت و پیروزی، جز از سوی خدا نیست، (به قدرت خود و امداد فرشته هم تکیه نکنید). همانا خداوند، شکست ناپذیر حکیم است.

نکته ها:

در قرآن بارها نزول فرشتگان امدادگر برای یاری مؤمنان مطرح شده است. حتی هنگام جان دادن هم خداوند فرشتگان را می فرستد تا با القای حق، مؤمن را از وسوسه های شیطان حفظ کند. (۱)

ص: ۲۷۷

در جنگ بدر نیز فرشتگان، برای روحیه دادن به مؤمنان آمدند و جنگ و برخوردی با دشمن نداشتند، زیرا در تاریخ روشن است که چه کسی به دست چه کسی کشته شد و بیشترین کشته های کافران در آن جنگ، به شمشیر حضرت علی علیه السلام بود.

در هستی دو نوع القا وجود دارد:

یکی از سوی فرشتگان خدا که آرامش را القا می کنند. «إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعُوبَ» (۱) خداوند به فرشتگان وحی کرد که من با شمایم، پس شما مؤمنان را پایدار و ثابت قدم سازید، من در دل کفار وحشت خواهم افکند.

یکی هم القای ترس و وحشت که از سوی شیطان انجام می شود. «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ» (۲) سخنان شیطان در هوادارانش تأثیر گذارده و آنان را می ترساند.

پیام ها:

۱- رزمنده باید روحیه ی قوی داشته باشد. «وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى» از عوامل پیروزی، انگیزه و روحیه ی قوی رزمندگان است.

۲- هنگامی که حرکتی صحیح و در خط پیامبر باشد، عنایت خداوند و برطرف شدن عوامل ترس و اضطراب حتمی است. «وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى»

۳- پیروزی مؤمنان، تنها به ابتکار، طرح نظامی، سلاح و نفرت آنان و یا به خاطر فرشتگان نیست، بلکه اصل، اراده و خواست خداوند است. «وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» چنانکه گاهی به خواست خداوند، گروه اندکی از مؤمنان بر گروه زیادی از دشمنان پیروز می شوند. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ» (۳)

۴- امدادهای الهی و یاری رساندن به مؤمنان، بر اساس عزت و حکمت است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

ص: ۲۷۸

۱- ۱. انفال، ۱۲.

۲- ۲. آل عمران، ۱۷۵.

۳- ۳. بقره، ۲۴۹.

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنزِلُ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَ كُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُم رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَيْ قُلُوبِكُمْ وَ يَتَّبِعَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾

(به یاد آورید) زمانی که (خداوند) از سوی خود برای آرامش شما، خوابی سبک بر شما مسلط ساخت و از آسمان بارانی بر شما فرستاد تا شما را با آن پاک کند و پلیدی (وسوسه ی) شیطان را از شما بزدايد و دلهاي شما را محکم و گام هایتان را با آن استوار سازد.

نکته ها:

«نعاس»، به ابتدای خواب و خواب سبک و گفته می شود، یعنی در حال استراحت آنچنان خواب بر شما مسلط نشد که دشمن از آن سوء استفاده کرده و بر شما شیخون بزند. (۱)

لشکر قریش با ساز و برگ جنگی فراوان و آذوقه ی کافی و حتی زنان خواننده برای تقویت روحیه ی جنگ جویان، وارد منطقه ی بدر شدند و ابتدا چاه های آب را در اختیار گرفتند؛ ولی مسلمانان دچار تزلزل بودند. پیامبر که می دید یارانش ممکن است شب را به آرامی نخوانند و فردا با جسم و روحی خسته در برابر دشمن قرار گیرند، بشارت داد که فرشتگان الهی به یاری آنان خواهند آمد و آنها را دلداری داد به طوری که شب را به آرامی خوابیدند. از طرف دیگر علاوه بر کمبود آب برای تطهیر و رفع تشنگی، مشکل اساسی منطقه ی بدر، وجود شن های نرم و روان بود که پا در آن فرو می رفت، در آن شب باران بارید و مسلمانان دلگرم شدند و زمین زیر پایشان سفت شد.

البته ممکن است مراد از ثبات قدم در آیه، همان استقامت و پایداری باشد، نه محکم شدن پاها در زمین باران خورده. هر دو احتمال نیز با هم ممکن است.

مراد از «پاک شدن از پلیدی» ممکن است پاک شدن از وسوسه های شیطان و یا پاک شدن از پلیدی جسمانی جنابت باشد، به هر حال باران با توجه به نیاز شدید مسلمانان،

ص: ۲۷۹

همه ی این مشکلات را برطرف کرد. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «آب باران بیاشامید که امراض را برطرف می کند، آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند». (۲) «يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ»

پیام ها:

۱- با اراده و امداد الهی، در برابر دشمن مسلح و انبوه هم می توان آرامش داشته و آرام خوابید، و اگر خدا نخواهد، در بهترین باغ ها و شرایط، نه خوابی هست و نه آرامشی. «إِذْ يُغَشِّيكُمُ النَّعَاسَ أَمَنَّهُ مِنْهُ»

۲- گاهی استراحت و خواب سبک در جنگ، نعمت بزرگ الهی است، که هم خستگی را برطرف می کند و هم مجال شیخون به دشمن نمی دهد. «النَّعَاسَ أَمَنَّهُ مِنْهُ»

۳- پاکی ظاهری: «لِيُطَهَّرَكُمُ» و پاکی باطنی: «يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ»، هر یک به تنهایی ارزش است، اما ارزشمندتر وجود هر دو با هم می باشد.

۴- انتظار خداوند از مجاهد مسلمان، پاکی و داشتن روحیه ای بالا- و مقاوم و ثابت قدم بودن است. «لِيُطَهَّرَكُمُ ... لِيُزَبِّطَ عَلَيَّ قُلُوبِكُمْ»

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَالِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ (۱۲)

(به یاد آور) زمانی که پروردگارت به فرشتگان وحی کرد که من با شمایم، پس شما افراد با ایمان را تقویت کنید، من نیز به زودی در دلهای کافران، رعب و ترس خواهم افکنم، پس فراز گردن ها را بزنید و همه ی سرانگشتانشان را قلم کنید (و قطع کنید تا نتوانند سلاح بردارند).

ص: ۲۸۰

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۶، ص ۳۸۷.

«بَنَانٍ» جمع «بَنَانَةٌ»، سر انگشت دست و پا، یا انگشتان دست و پا می باشد.

ضربه زدن به سر و گردن کفار یا زدن سر انگشتان دست و پای آنان، توان رزم و اسلحه به دست گرفتن را از آنان می گیرد و احتمال دارد بیانگر این باشد که اگر دشمن پیاده است، سر او را هدف بگیرد و اگر سواره است، دست و پای او را هدف قرار دهید. (۱)

شاید مراد از «فَوْقَ الْأَعْنَاقِ»، افراد سرشناس و رهبران کفر باشد، مانند: «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» (۲) که ضربه را بر سران و رهبران دشمن باید وارد کرد. (۳)

از امدادهای الهی در جنگ بدر ایجاد رعب و وحشت در دل لشکریان کفر بود، چنانکه گزارشگران مخفی سپاه اسلام، از اردوگاه دشمن خبر آوردند که دشمن با آن همه امکانات و ساز و برگ، بسیار ترسیده و بیمناک می باشد، اما در مقابل سپاه کوچک اسلام، با وجود کمی نفرات و امکانات، روحیه ای بسیار عالی داشتند. لذا پیامبر ابتدا به آنان پیشنهاد صلح داد و نماینده ای را به میان آنان فرستاد، هرچند عده ای با این پیشنهاد موافق بودند، ولی ابوجهل آن را نپذیرفت و آتش جنگ شعله ور شد.

پیام ها:

۱- خداوند، ارشاد و حمایت مؤمنان را گاهی از طریق فرشتگان انجام می دهد.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ ...

۲- فرشتگان از خود قدرتی ندارند، بلکه با حمایت و لطف الهی قدرت می یابند.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَتُوا»

۳- خداوند، تشویق به استقامت را از طریق فرشتگان قرار داده، ولی ارباب کافران را به خود نسبت داده است. «فَتَبَتُوا، سَأَلْتَنِي»

۴- خداوند بر اهل ایمان، آرامش و سکینه نازل می کند و بر کافران دلهره و وحشت مستولی می سازد. إِذْ يُوحِي رَبُّكَ ... فَتَبَتُوا
الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ

ص: ۲۸۱

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). توبه، ۱۲.

۳- ۳). تفسیر فرقان.

كَفَرُوا الرُّعْبَ»

۵- دلها به دست خداوند است، آرامش و اضطراب هم از اوست. إِذْ يُوحِي رَبُّكَ..

فَكَبَّتُوا ... سَأَلْتِي ... الرُّعْبَ

۶- رعب و وحشت، از عوامل شکست کفار در جنگ بدر بود. «سَأَلْتِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ»

۷- گرایش ها و انگیزه های انسان، در سرنوشت او و دریافت رحمت و یا عذاب الهی، تأثیر به سزایی دارد. فَكَبَّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ...

فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ

۸- قدرت و امکانات، به تنهایی عامل آرامش نیست. (در جنگ بدر، مسلمانان با کمی نفرت، آرامش یافتند، اما دشمنان فراوان و

مجهد، هراسناک شدند.) «أَمَنَهُ مِنْهُ - الرُّعْبَ»

۹- از توان رزمی خود در نبرد، بهترین استفاده را ببرید و ضربه ها را به جاهای حساس وارد آورید. «فَأَضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَ

أَضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ»

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَ مَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ «۱۳»

آن (حمایت الهی از مؤمنان و فرمان ضربه بر سرها و سرانگشتان دشمن)، به جهت آن بود که آنان در برابر خدا و پیامبرش

گردنکشی کردند، و هر کس با خدا و پیامبرش در افتد و مخالفت کند، خداوند دارای کیفری سخت است.

ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ «۱۴»

آن است (کیفر ما در دنیا)، پس بچشید آن را و (بدانید) عذاب دوزخ برای کافران (مهیا) است.

۱- قهر و خشم الهی، نتیجه‌ی سرکشی و طغیان است و بدون دلیل و بی حساب نیست. ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ ...

۲- مخالفت با رسول خدا، مخالفت با خداوند است. «شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۳- از سنت‌های خداوند آن است که هر که با حق در افتد، نابود شود. وَمَنْ يُشَاقِقِ ... فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

۴- کافران، در دنیا گرفتار انتقام و هلاکت می شوند و در آخرت گرفتار عذاب.

«فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ - لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ» (۱۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه با (لشکرکشی و) انبوه کافران برخورد کردید، به آنان پشت نکنید و مگریزید.

نکته ها:

«زَحْف» به معنای غلتیدن و روی زمین کشیدن است، به لشکرکشی و حرکت یک لشکر انبوه هم از این جهت که از دور چنین به نظر می رسد که روی زمین می غلتند و پیش می آیند، زحف گفته می شود.

امام رضا علیه السلام فرمود: «فرار از جهاد، موجب وهن دین، استخفاف رهبر حق، جرأت یافتن دشمن و محو مذهب است». (۱)

در فضائل حضرت علی علیه السلام آمده است: «وی در تمام عمر، حتی یک بار هم از جبهه و جنگ فرار نکرد». (۲) و آن حضرت فرمودند: «پسندیده ترین مرگ، شهادت است، سوگند به آن کسی که جان فرزند ابی طالب به دست اوست، برای من کشته شدن با هزار ضربه‌ی

ص: ۲۸۳

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفاسیر نمونه و نور الثقلین.

شمشیر، راحت تر و آسان تر از مرگ در بستر است» (۱).

پیام ها:

۱- خداوند از مؤمنان انتظار ویژه ای دارد. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ...**

۲- تعداد زیاد دشمن، مجوز فرار از جبهه نمی شود. **إِذَا لَقِيتُمْ ... زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمْ**

۳- در هنگام نبرد، فرار از جنگ جایز نیست. **إِذَا لَقِيتُمْ ... فَلَا تُوَلُّوهُمْ**

(البته فرار، آنگاه ممنوع است که دو گروه، با آمادگی جنگ کنند، ولی اگر دشمن مسلح غافلگیرانه شیخون زد و مسلمانان آمادگی نداشتند، عقب نشینی مانعی ندارد. (۲))

۴- جنگ های اسلامی، مکتبی است، نه استعماری و از روی هوا و هوس. **الَّذِينَ آمَنُوا ... الَّذِينَ كَفَرُوا**

وَمَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبرُهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَ بُئْسَ الْمَصِيرُ (۱۶)

و جز آنها که کناره گیریشان برای ساز و برگ نبرد مجدد یا پیوستن به گروه دیگری از مسلمانان باشد، هر کس در روز جنگ پشت به دشمن کند، قطعاً مورد خشم خدا قرار می گیرد و جایگاه او جهنم است و چه بد سرانجامی است.

نکته ها:

«مُتَحَرِّفًا» به معنای خود را کنار کشیدن برای تغییر تاکتیک و خسته و گمراه کردن دشمن و سپس ضربه زدن به اوست و «مُتَحَيِّزًا»، پیوستن و جای گرفتن در کنار گروه دیگر است، آنگاه که رزمنده احساس تنهایی و ناتوانی کند.

عبارت «بَاءَ بِغَضَبٍ»، به معنای هموار ساختن و تحمل غضب است.

در این آیه، برای پشت کردن به دشمن که حرام است، دو مورد استثنا ذکر شده است: یکی

ص: ۲۸۴

۱- ۱). نهج البلاغه، خطبه ۱۲۱.

۲- ۲). تفسیر فرقان.

برای جا به جایی تاکتیکی «مُتَحَرِّفًا» دوم برای پیوستن به گروه دیگری از مسلمانان و حمله ی دسته جمعی «مُتَحَيِّرًا».

البته در بعضی تفاسیر، موارد دیگری هم ذکر شده است، مانند فرار برای اطلاع رسانی به مسلمانان، یا برای حفظ سنگر مهم تر و موقعیت بهتر. (۱) ولی اینها همه مصداق همان مورد اول است.

فراریان از جبهه، مورد خشم و غضب خدا قرار دارند، وَ مَنْ يُؤَلِّهِمْ ... فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ و از جمله ی کسانی هستند که در هر نماز از آنان برائت می جوئیم. «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» البته این گناه، قابل توبه و بخشش است.

پیام ها:

۱- فرار از جبهه، گناه کبیره است و خداوند بر آن وعده ی قهر و عذاب داده است.

وَ مَنْ يُؤَلِّهِمْ ... فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ

۲- عقب نشینی تاکتیکی، اشکال ندارد. «مُتَحَرِّفًا»

۳- در جنگ، خدعه و فریب دادن دشمن جایز است. «مُتَحَرِّفًا»

۴- همان گونه که رفتن به جبهه مهم است، فرار نکردن هم مهم است، گاهی کسانی به جبهه می روند، ولی با فرار، جهنمی می شوند. وَ مَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمئِذٍ ...

مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ

۵- نصرت از سوی خداوند است، ولی بکارگیری فنون و تاکتیک های نظامی و سیاست جنگی هم لازم است. «مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا»

۶- جایگاه فراریان از جهاد و غضب شدگان الهی، جهنم است. «مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ» (در واقع کسی که از جهاد فرار می کند، به دنبال مأمن و پناهگاهی است، اما پناهگاهی جز آتش جهنم نمی یابد.)

۷- فرار از جنگ، هم ذلت دنیوی دارد، «بَاءَ بِغَضَبٍ» هم عذاب اخروی، «مَأْوَاهُ»

ص: ۲۸۵

جَهَنَّمُ» و فراریان عاقبتی بد در پیش دارند. «بِئْسَ الْمَصِيرُ»

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾

شما (با نیروی خود)، آنان (کفار) را نکشتید، بلکه خداوند (با امدادهای غیبی) آنها را به قتل رساند. (ای پیامبر!) آنگاه که تیر افکندی، تو نیفکندی، بلکه خدا افکند (تا کافران را مرعوب کند) و تا مؤمنان را از سوی خویش به آزمونی نیکو بیازماید، زیرا خداوند، بسیار شنوا و داناست.

نکته ها:

در روز جنگ بدر، پیامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: مشتی خاک و سنگریزه از زمین بردار و به من بده. علی علیه السلام چنین کرد و پیامبر با خواندن دعایی آنها را به سوی دشمن پرتاب کرد و به صورت معجزه آسایی، طوفانی به پا کرد و باعث وحشتی عجیب در دل دشمن شد. (۱)

آری، عامل مهم پیروزی در جنگ بدر، اراده و امداد الهی بود، نه نیروی مادی و قواعد و تاکتیک های نظامی و گرنه لشگری اندک و تنها با یک یا دو اسب سوار، چگونه بر سپاهی انبوه و کاملاً مجهز و دارای یکصد اسب سوار، پیروز می شد؟

«بَلَاءٌ»، به معنای آزمایش است که اگر با نعمت و پیروزی باشد، «بَلَاءٌ حَسَنٌ» است و اگر به وسیله ی مصیبت و مجازات باشد «بَلَاءٌ سَئِئٌ»، چنانکه قرآن درباره ی بنی اسرائیل می فرماید: «وَ بَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ» (۲)

انسان اگر با اعتقاد صحیح و در مسیر حق حرکت کند و به فرمان الهی تلاش و کوشش کند، امدادهای خداوند را در پی خود دارد، «لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا» و وجود او وجودی خدایی می گردد، چنانکه در روایتی خداوند می فرماید: بنده با نافله و کارهای مستحب به مقام قرب رسیده، دست او دست من، گوش او گوش من و تمام اعضا و جوارح او خدایی

ص: ۲۸۶

۱- ۱. تفاسیر المیزان و نمونه.

۲- ۲. اعراف، ۱۶۸، تفسیر نمونه.

می شود و آنچه بخواهد، همان می شود. آنه لیتقرب الی بالنافله حتی احيه فاذا احيته كنت سمعه الّذى يسمع به و بصره الّذى يبصر به و لسانه الّذى ينطق به و يده الّذى يبطش بها ان دعاني احيته و ان سألني أعطيته... (۱) پس اگر حرکتی نیز انجام دهد، آن حرکت از خداوند است. «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَى» اما در مقابل اگر در مسیر غیر الهی و به فرمان دیگران حرکت کند، در حقیقت وجودی شیطانی پیدا نموده است، چنانکه عایشه در رویارویی با سپاه امیرالمؤمنین علی علیه السلام در جنگ جمل، به تأسی از پیامبر صلی الله علیه و آله مستی خاک به سوی آنان پرتاب کرد و دعا کرد، پس از آن حضرت علی علیه السلام به او فرمودند: «این شیطان بود که چنین کرد.» (و ما رمیت اذ رمیت و لكن الشیطان رمی). (۲)

پیام ها:

۱- پیروزی در جنگ موجب غرور و عجب شما نشود، خداوند و امدادهای او را فراموش نکنید. فَلَمْ تَفْتُلُوهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ...

۲- انسان در افعال خود، نه مستقل از اراده ی خداوند است و نه مجبور. کارها، از آن جهت که با اختیار از انسان سر می زند، به او نسبت داده می شود، ولی چون نیرو و تأثیر از خداست، به خدا نسبت داده می شود. مَا رَمَيْتَ ... وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

۳- وجود پیامبر و رهبر، نقش بسزایی در جلب امدادهای غیبی خداوند دارد.

وَ مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ ...

۴- جنگ و جهاد، از وسایل آزمایش الهی است تا مؤمنان واقعی از افراد سست ایمان و یا بی ایمان شناخته شوند. «بَلَاءٌ حَسَنًا»

۵- امداد الهی و پیروزی مؤمنان و شکست دشمنان اتّفاقی و بی حساب نیست، بلکه از روی علم و آگاهی خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

ص: ۲۸۷

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۳۵۲.

۲- ۲. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱، ص ۲۵۷.

ذَلِكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

آن، (شکست دشمن و پیروزی شما لطف خدا بود.) و (بدانید) که خداوند، سست کننده ی نیرنگ کافران است.

نکته ها:

«ذَلِكُمْ»، اشاره به وضع مسلمانان و کفار در جنگ بدر دارد و یادآور امدادهای الهی از آسمان و زمین و شکست دشمن است. گویا چنین گفته است: «ذَلِكُمْ لطف الله عليكم»

سست شدن نقشه های دشمن، با ایجاد رعب و ترس در دل آنان، تزلزل و تفرقه، افشای اسرار، طوفان و رعد و برق بود.

پیام ها:

۱- خداوند، نقشه های دشمنان علیه مؤمنان را خنثی می کند. «أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» (اگر روحیات ایمانی حفظ شود، خداوند حتی امور مخفی و غیر محسوس دشمنان علیه ما را خنثی می کند و درهم می شکند، چنانکه در دوران ما واقعه ی طبرس رخ می دهد، در حالی که ما خواب بودیم و یا حتی تصور آن را نمی کردیم).

۲- ایمان، شرط دریافت حمایت الهی و کفر، زمینه ی سستی و نابودی انسان است. «ذَلِكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ»

۳- در هر شرایطی توکل بر خدا کنیم و از دشمنان و توطئه های آنان هراسی نداشته باشیم. «أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ»

إِنْ تَشِئْتُمْ فَتَقْتُلُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ نُغَيِّبَنَّ عَنْكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

اگر (شما کافران) در انتظار فتح و پیروزی (اسلام) بودید، که آن فتح آمد (و حَقَائِیتِ اسلام آشکار شد) و اگر دست (از انحراف و باطل خود) بردارید، برایتان بهتر است و اگر (شما به کفر و عناد) برگردید، (ما هم به سوی قهر) برمی گردیم و هرگز گروه شما هر چند بسیار باشد، به کارت‌تان نخواهد آمد، چرا که خداوند با مؤمنان است.

نکته ها:

در این که مخاطب این آیه کیست، دو احتمال بیان شده است: یکی کفار شکست خورده در جنگ بدر و دیگری مسلمانانی که بر تقسیم غنائم اختلاف نظر داشتند.

مؤید احتمال اول، پیوند این آیه با آیات قبل است، «أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» چنانکه آنان بودند که گروه زیاد «فِنَّهُ كَثِيرَةً» بودند و همانان سابقه ی کفر و مغضوبیت داشتند، و در این آیه می فرماید: «وَإِنْ تَعُودُوا نَعِيدُ... وَلَوْ كَثُرَتْ هَمَّجِنِ سَخْنِ ابوجهل فرمانده مشرکان که هنگام بیرون آمدن از مکه برای جنگ، پرده ی کعبه را گرفت و گفت: خدایا! از این دو گروه، هدایت شده تر را به پیروزی برسان. (۱) به پیروزی خود مطمئن بود ولی سرانجام شکست خورد.

اما اگر خطاب به مسلمانان باشد، هشدار به آنان است که پس از این فتح، از مجادله و اعتراض های خود دست بردارند و اگر به نق زدن و جدال های قبلی (اعتراض قبل از جنگ و هنگام تقسیم غنائم) ادامه دهند، باز لطف خدا از آنان دریغ خواهد شد و در مقابل دشمنان رها شده و دچار شکست می شوند. (البته معنای اول مناسب تر به نظر می آید)

پیام ها:

۱- خیر و صلاح انسان، در پرهیز کردن از انحراف و مقابله با خدا و رسول اوست.

«إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ»

۲- برخورداری از لطف و قهر خداوند، به انتخاب و عملکرد خود ما بستگی دارد.

«إِنْ تَنْتَهُوا... إِنْ تَعُودُوا»

ص: ۲۸۹

۳- خداوند، اتمام حجت کرده و تمام راههای عذرتراشی و بهانه جویی را بسته است. **إِنْ تَتَّبِعُوا... إِنْ تَعُودُوا**

۴- تشویق و هشدار، هر دو لازم است. **«خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ»**

۵- جلوی خلاف ها را باید با قاطعیت و صراحت گرفت. **«إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ»** گذشت و بخشش، همیشه مطلوب نیست.

۶- جمعیت زیاد، در قهر خداوند نقش و تأثیری ندارد. **«لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِتْنَتَكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ»**

۷- ایمان، شرط نصرت و همراهی خداوند است. **«أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»**

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ» (۲۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا و فرستاده ی او اطاعت کنید و در حالی که (سخنان او را) می شنوید، از وی سرپیچی نکنید.

وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَ هُمْ لَا يَسْمَعُونَ» (۲۱)

و مثل کسانی نباشید که گفتند: «شنیدیم»، ولی (در حقیقت) آنها نمی شنیدند.

نکته ها:

در سراسر قرآن، پس از اطاعت خداوند، اطاعت از رسول خدا ذکر شده است، و در یازده مورد، بعد از عبارت **«اتَّقُوا اللَّهَ»** جمله ی **«أَطِيعُونَ»** آمده است، یعنی لازمه ی تقوای الهی، اطاعت از رسول اوست.

با این که اطاعت از خدا و رسول هر دو لازم است، ولی در این آیه تنها از سرپیچی از رسول نهی شده است که معلوم می شود مشکل آنان در اطاعت از رسول بوده است، به خصوص در جنگ بدر و نسبت به فرمان های پیامبر صلی الله علیه و آله در مسائل نظامی.

مراد از شنیدن سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله **«وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ»**، به دلیل آیه ی بعد، فهمیدن سخنان

او و درک حَقَّائِت اوست.

پیام ها:

۱- مؤمنان، در معرض تخلف از دستورات خدا و رسول هستند و به هشدار نیاز دارند. \square يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا ...

۲- نافرمانی پیامبر، نافرمانی خداست. \square «وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ» و نفرمود: «عَنْهُمَا».

(آری، فرمان خدا و رسول دارای هویتی واحد است و اطاعت از خداوند در گرو اطاعت از رسولش می باشد.)

۳- شنیدن و فهمیدن، مسئولیت آور است. \square «وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ»

۴- آگاه شدن از تاریخ و اخبار گذشتگان متخلف، مایه ی عبرت است. \square وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ ...

۵- در اطاعت از رهبری، صداقت داشته و به تعهدات خود پایبند باشیم و بدون عمل ادعای ایمان نکنیم. \square «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَ هُمْ لَا يَسْمَعُونَ»

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾

همانا بدترین جنندگان نزد خداوند، (کسانی هستند که نسبت به شنیدن حق) کران (و نسبت به گفتن حق) لال هاینند، آنها که تعقل نمی کنند.

نکته ها:

«صُمَّ» جمع «أصم»، به معنای کر و «بُكْمٌ» جمع «أبکم»، به معنای لال است و در اینجا، کنایه از کسانی است که گوش به شنیدن حق نمی دهند و از بیان حق لب فرو بسته اند.

در تعبیرات قرآن، افرادی که تربیت الهی انبیا را نمی پذیرند و دل را تسلیم حق نمی کنند، گاهی به مرده تشبیه شده اند: «فَأِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمُؤْتِمِرِي» (۱)

گاهی به چهارپایان: «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ» (۲)، «يَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ» (۳)

ص: ۲۹۱

۱- ۱. روم، ۵۲.

۲- ۲. اعراف، ۱۷۹.

۳- ۳. محمد، ۱۲.

گاهی به بدتر از چهارپایان: «كَأَلْتَعَامٍ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۱)

و گاهی به بدترین جنبنده: «شَرُّ الدَّوَابِّ»

حضرت علی علیه السلام فرمود: «بدترین جنبنده ها کسانی هستند که حق را می فهمند، ولی لجاجت کرده و کفر می ورزند».

(۲)

گروهی در قیامت اقرار خواهند کرد که به سخن حق گوش فرا نمی دادند و یا در آن تعقل نمی کردند و این سبب دوزخی شدن آنان شده است. «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۳) اگر گوش شنوا داشتیم، یا تعقل می کردیم، از دوزخیان نبودیم.

پیام ها:

۱- مدعیان ایمان و کسانی که ملتزم به اطاعت از خدا و رسول نباشند، «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» بدترین جنبنده گانند. «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ»

۲- ارزش انسان به خردورزی اوست، اگر تعقل نکند، بدترین جنبنده گان می شود.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ ... الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (آری، داشتن گوش، زبان و عقل زمانی ارزشمند است که بهره گیری صحیح از آنها شود. کسی که مثلاً با زبانش امر به معروف و نهی از منکر نمی کند، همچون آدم لال است.)

۳- کسانی که از تعالیم دین روی می گردانند، بی خردند. «وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ ... لَا يَعْقِلُونَ»

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ (۲۳)

و اگر خداوند خیری در آنان می دانست، شنوایشان می ساخت، (حرف حق را به گوش دلشان می رساند، ولی با این روحیه ی لجاجتی که فعلاً دارند، حتی) اگر شنوایشان می ساخت، باز هم سرپیچی کرده روی می گردانند.

(در دل یقین پیدا می کردند، ولی در ظاهر اقرار نمی کردند)

ص: ۲۹۲

۱- ۱. اعراف، ۱۷۹.

۲- ۲. تفسیر درالمنثور.

۳- ۳. ملک، ۱۰.

افراد لجوج، چند گروهند:

برخی حتی حاضر به شنیدن حق نیستند. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ» (۱)

برخی می شنوند، ولی مسخره و استهزا می کنند. «قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۲)

برخی می شنوند و می فهمند، ولی تحریف می کنند. «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا» (۳)

برخی به خاطر دلبستگی های شدید، حسادت ها و قساوت ها، قدرت تشخیص ندارند. «وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۴)

پیام ها:

۱- از سنت های الهی این است که فیض خود را به افراد مستعد عطا می کند و به هر کس به مقدار لیاقت و استعداد حق پذیری که در خود ایجاد کرده، توفیق داده و لطف می کند. «وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ»

۲- زمینه های بهره گیری از لطف الهی را باید خودمان به وجود آوریم. «وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ»

۳- تنها فراگیری و شنیدن آیات ملاک نیست، حق پذیری و تسلیم بودن نیز لازم است. «وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا»

۴- خداوند از هدایت افراد مضایقه ای ندارد، ولی لجوجان از سخن حق روی برمی تابند. لَوْ عَلِمَ ... لَأَسْمَعَهُمْ

۵- انسان دارای اختیار است و در برابر ندای حق می تواند اعراض کند. «وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ» (آری، کسی که استعداد رشد را در خود کور کند، فیض خدا را نیز نمی پذیرد.)

ص: ۲۹۳

۱- ۱. فصلت، ۲۶.

۲- ۲. انفال، ۳۱.

۳- ۳. نساء، ۴۶.

۴- ۴. مائده، ۱۳.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه خدا و رسول شما را به چیزی که حیات بخش شماست دعوت می کنند، بپذیرید و بدانید خداوند، میان انسان و دل او حایل می شود و به سوی او محشور می شوید.

نکته ها:

حیات، اقسام مختلفی دارد:

۱. حیات گیاهی. «أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱) خداوند زمین را زنده می کند.

۲. حیات حیوانی. «لَمُحْيِي الْمَوْتَى» (۲) خداوند مردگان را زنده می کند.

۳. حیات فکری. «مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (۳) آن که مرده بود و زنده اش کردیم.

۴. حیات ابدی. «قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي» (۴) کاش برای زندگیم چیزی از پیش فرستاده بودم.

مقصود از حیاتی که با دعوت انبیا فراهم می آید، حیات حیوانی نیست، چون بدون دعوت انبیا نیز این نوع حیات وجود دارد، بلکه مقصود حیات فکری، عقلی و معنوی، اخلاقی و اجتماعی و بالاخره حیات و زندگی در تمام زمینه ها می باشد. البته ممکن است مراد از دعوت به حیات در اینجا (به دلیل آن که آیه در کنار آیات جنگ بدر آمده است)، دعوت به جهاد باشد.

حیات انسان، در ایمان و عمل صالح است و خداوند و انبیا هم مردم را به همان دعوت کرده اند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» اطاعت از فرامین آنان رمز رسیدن به زندگی پاک و طیب است، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (۵) و طبق روایات شیعه و سنی، یکی از مصادیق حیات طیبه، پذیرش

ص: ۲۹۴

۱-۱. حدید، ۱۷.

۲-۲. فصلت، ۳۹.

۳-۳. انعام، ۱۲۲.

۴-۴. فجر، ۲۴.

۵-۵. نحل، ۹۷.

ندای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در مسأله ی ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام و اهل بیت اوست. (۱)

حایل و فاصله شدن خدا میان انسان و قلبش، نشان دهنده ی حاضر و ناظر بودن خداوند در همه جا و احاطه ی او بر تمام موجودات است و این که قدرت و توفیق از اوست. از رگ گردن به ما نزدیک تر است، فعالیت عقل و روح نیز به دست اوست و اگر لطف او نبود، هرگز انسان به حقایق حق و بطلان باطل پی نمی برد.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است که یکی از مصادیق حایل شدن خدا بین انسان و دل او، مسأله ی محو و اثبات است؛ محو کفر و اثبات ایمان، محو غفلت و شک و تشییت تذکر و یقین. (۲) در جای دیگر فرمودند: «خداوند نمی گذارد انسان، باطل را حق ببیند». (۳) همچنین فرمودند: «گاهی انسان با گوش، چشم، زبان و دست خود به چیزی علاقه دارد، ولی اگر آن را انجام دهد، قلبش با آن همراه نیست و می داند آنچه میل به آن داشته حق نیست». (۴) و ممکن است حائل شدن، کنایه از مرگ باشد.

پیام ها:

۱- شرط ایمان واقعی، اجابت کردن دعوت خدا و رسول است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ»

۲- دعوت خدا و رسول، دارای حقیقت و هویتی واحد دارد. «دَعَاكُمْ» و فرمود:

«دعواکم»

۳- حرکت در مسیر خدا و انبیا، حیات واقعی است و کناره گیری از آن، مرگ انسانیت است. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» ۴- تمام دستورات دینی و فرامین انبیا، حتی فرمان جنگ و جهاد، مایه ی حیات فرد و جامعه می باشد. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ»

۵- کسی که به حضور و احاطه خداوند ایمان داشته باشد، از دعوت پیامبران

ص: ۲۹۵

۱- ۱). تفسیر فرقان.

۲- ۲). تفسیر فرقان.

۳- ۳). بحار، ج ۵، ص ۲۰۵.

۴- ۴). تفسیر نورالثقلین.

سریچی نمی کند. اسْتَجِيبُوا ... يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

۶- تا فرصت داریم، حق را بپذیریم. (بنابراین که حائل شدن خدا بین انسان و قلبش، کنایه از مرگ باشد). اسْتَجِيبُوا ... يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

۷- نه مؤمن مغرور شود و نه از کافر مأیوس گردید، چون دلها به دست خداست و او مقلب القلوب است. «يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ»

۸- هر فکر و اندیشه ای که بر دل انسان بگذرد، خداوند بدان آگاه است. «يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ»

۹- خداوند از هر چیزی به انسان نزدیک تر است، حتی از قلب او به خودش.

«يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ»

۱۰- همه ی ما خواسته یا ناخواسته در قیامت محشور خواهیم شد، پس به رسولان الهی پاسخ مثبت دهیم. اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ ... إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲۵)

و بترسید (و حفظ کنید خود را) از فتنه ای که تنها دامنگیر ستمگران شما نمی شود، (بلکه همه را فرا خواهد گرفت، چرا که دیگران نیز در مقابل ستمگران سکوت کردند) و بدانید که خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

«فتنه»، به معنای شرک، کفر، بلا و آزمایش، شکنجه و عذاب است و در این آیه به معنای بلا و مصیبت های اجتماعی است. (۱)

در آیه ی قبل، دستور اطاعت از پیامبر صلی الله علیه و آله بود، اینجا پرهیز از فتنه. پس معلوم می شود که یکی از مصادیق فتنه، عدم اطاعت از پیامبر است و مفهوم این آیه، با آیه ی «وَ اعْتَصِمُوا

ص: ۲۹۶

یکسان است. (۲)

مصدق دیگر فتنه، فساد و فحشا می باشد که باعث فروپاشی یک نظام می شود و آسیب آن عمومی و فراگیر است. مثل فساد حکام بنی امیه که چون ولایت پیشوای حق را کنار زدند، مسلمانان را قرن ها به ذلت کشاندند.

سکوت و ترک امر به معروف و نهی از منکر، باعث فتنه و فراگیر شدن عذاب است، چنانکه پیامبر فرمودند: «خداوند هرگز تمام مردم را به خاطر گناه بعضی از آنان مجازات نمی کند، مگر زمانی که منکرات در میان آنان آشکار گردد و دیگران در حالی که توان انکار و برخورد با آن را داشته باشند، سکوت کنند که اگر چنین شد، خداوند همه ی آنان (خاص و عام) را عذاب می کند». (۳) چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمودند: «اگر گناهی پنهانی انجام گیرد، خداوند عموم مردم را عذاب نمی کند، اما اگر گروهی منکراتی را آشکارا انجام دهند و مردم آنان را سرزنش نکنند، هر دو گروه مستوجب عقوبت می شوند». (۴)

معنای پرهیز از اعمالی که باعث فتنه شده و در همه تأثیر می گذارد، عزلت و کناره گیری از مسائل نیست، بلکه هوشیاری و توجه انسان را می رساند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «در فتنه ها مثل بچه شتری باشید که نه از شما بار بکشند و نه شما را بدوشند و نه از شما بهره برداری کنند». «کن فی الفتنه کابن البون، لاظهر فیرکب و لاضرع فیحلب» (۵)

هنگام نزول این آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «هرکس پس از من در جانشینی علی علیه السلام ظلم کند، «فکائما جحد نبوتی و نبوه الانبیاء قبلی» گویا رسالت من و نبوت پیامبران پیشین را انکار کرده است». (۶)

پیام ها:

۱- تحلف از دین و دستورات الهی، مایه ی بروز فتنه و نزول عذاب الهی است.

دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ ... وَ اتَّقُوا فِتْنَهُ ...

ص: ۲۹۷

۱-۱. آل عمران، ۱۰۳.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. تفسیر اثنی عشری.

۵-۵. نهج البلاغه، حکمت ۱.

۶-۶. تفسیر فرقان.

۲- نه خود عامل فتنه شویم، نه با فتنه گران هم صدا شویم و نه در برابرشان سکوت کنیم. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً»

۳- افراد جامعه ی ایمانی علاوه بر کارهای خود، نسبت به کارهای دیگران نیز باید تعهد داشته باشند. چون گاهی آثار کارهای خلاف، دامنگیر دیگران هم می شود، همچون کسی که در کشتی، جایگاه خود را سوراخ کند. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً»

۴- توجه به شدت و سختی عذاب الهی، زمینه ساز پرهیز از ظلم و گناه است. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً ... أَنْ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

وَ اذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۲۶)

و به یاد آورید زمانی را که شما کم بودید و در زمین (مکه) مستضعف بودید، می ترسیدید مردم (دشمنان) شما را برابند، پس (خداوند در مدینه) پناهتان داد و با یاری خویش، شما را نیرومند کرد و از پاکیزه ها به شما روزی داد، باشد که شما شکر گزاری کنید.

نکته ها:

«تخطف»، به معنای به سرعت گرفتن و ربودن است.

مسلمانان مکه قبل از هجرت پیامبر به مدینه، همواره مورد اذیت و آزار و شکنجه ی مشرکان بودند، لذا با سفارش و تدبیر پیامبر به صورت فردی یا دسته جمعی به دیگر مناطق هجرت می کردند؛ بعضی به حبشه، بعضی به یمن و طائف و برخی به شعب ابی طالب رفتند و پیوسته در ترس و اضطراب بودند و هنگامی که به مدینه مهاجرت کردند، هیچ خانه و کاشانه ای نداشتند و عده ی بسیاری از آنان جزو اصحاب صُفَّه و در مسجد پیامبر جای گرفته بودند. انصار نیز در اوائل هجرت پیامبر به مدینه، در فقر و نداری و قحطی گرفتار بودند به

حدّی که به دانه ای خرما بسنده می کردند، به علاوه گرفتار اذیت و آزار یهودیان نیز بودند.

اما در اواخر بعثت، خداوند به مسلمانان مکت و توانایی داد و به چنان قدرتی رسیدند که اهل ذمه به آنان جزیه می دادند و یا مشرکان همواره در ترس و اضطراب از کشته و اسیر شدن و به غلامی و کنیزی گرفته شدن توسط مسلمانان بودند و بعضی نیز با طوع و رغبت اموال خود را تقدیم مسلمانان می کردند. (۱) در اینجا خداوند ضعف و ناتوانی آنان را یادآور می شود تا شکر گزار قدرت و امتیت بوجود آمده باشند.

پیام ها:

۱- یادآوری روزهای ناتوانی و روزهای یاری خداوند، مایه ی دور شدن از فتنه هاست. «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً - وَ اذْكُرُوا»

۲- در ابتدا تعداد مسلمانان، بسیار کم بود. (کلمه ی «قَلِيلٌ» به جای «قَلِيلُونَ»، تأکید بر کم بودن است)

۳- مسلمانان در مکه تا پیش از هجرت به مدینه، دائماً ترس و دلهره داشتند.

«تَخَافُونَ» (فعل مضارع، نشانه ی استمرار است)

۴- در راه حق، از کمی نفرات و ناتوانی و آوارگی نهراسیم، «وَ اذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ» که یاری خداوند حتمی است. فَاَوْاكُمْ وَ اَيَّدَكُمْ ...

۵- امتیت «فَاَوْاكُمْ»، توان رزمی و پیروزی «اَيَّدَكُمْ بِبَصْرِهِ» و بهبودی وضع اقتصادی «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»، از نعمت های ویژه ی الهی است.

۶- یادآوری روزهای ضعف و مقایسه ی آن با روزهای پیروزی، مایه ی شکرگزاری و عشق و توکل به خداوند است. وَ اذْكُرُوا ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۷- در سایه ی ایمان، خداوند به گروه اندکِ ضعیفِ هراسناک، عزّت و قدرت و مکت می بخشد. (کلّ آیه)

ص: ۲۹۹

لَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خدا و پیامبر خیانت نکنید که در این صورت آگاهانه به امانت های خود خیانت کرده اید.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: هنگامی که مسلمانان به فرمان پیامبر صلی الله علیه و آله، یهودیان بنی قریظه را محاصره کردند، آنان پیشنهاد صلح و کوچ کردن به شام را دادند و پیامبر نپذیرفت و سعد بن معاذ را به داوری مأمور کرد. یکی از مسلمانان همراه او به نام «ابولبابه» که سابقه دوستی با آنان داشت، با اشاره به گلوی خود به آنان فهماند که در صورت پذیرش حکمیت سعد بن معاذ، همه کشته خواهید شد، جبرئیل این اشاره را به پیامبر صلی الله علیه و آله خبر داد.

ابولبابه شرمنده از این خیانت، خود را به ستون مسجد پیامبر بست و هفت شبانه روز چیزی نخورد، سرانجام خداوند توبه اش را پذیرفت. (۱)

شأن نزول دیگری نیز بیان شده که در جنگ بدر، بعضی از مسلمانان نامه ای به ابوسفیان نوشتند و از نقشه ی پیامبر صلی الله علیه و آله به او خبر دادند، ابوسفیان هم از مشرکان مکه درخواست کمک کرد که هزار نفر برای جنگ بدر به راه افتادند. (۲)

در فرهنگ قرآن، امانت مفهوم وسیعی دارد و تمام شئون زندگی سیاسی، اجتماعی و اخلاقی را شامل می شود از جمله:

الف: تمام نعمت های مادی و معنوی مثل مکتب، قرآن، رهبر، فرزند و آب و خاک.

ب: اهل بیت پیامبر علیهم السلام. (۳)

ج: هم خودمان، امانت برای خویشتیم، چنانکه در آیه ی دیگر می خوانیم: «أَنْتُمْ كُنْتُمْ تَحْتَانُونَ أَنْفُسِكُمْ» (۴) و هم جامعه برای ما.

ص: ۳۰۰

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، صافی و نمونه.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و المیزان.

۳-۳. ملحقات احقاق الحق، ج ۱۴، ص ۵۶۴.

۴-۴. بقره، ۱۸۷.

د: انفال، غنائم، خمس، زکات و اموال عمومی. (بودن آیه در سوره انفال و غنائم جنگ بدر)

ه: امام باقر علیه السلام فرمود: «احکام دین، فرائض و واجبات الهی، امانت است». (۱)

و: حکومت و مسئولیت.

بنابراین نافرمانی و ادا نکردن حقوق و وظایف خود در ارتباط با این امانت ها، خیانت است، چنانکه ابن عباس می گوید: «هر کس چیزی از برنامه های اسلامی را ترک کند، یک نوع خیانتی به خدا و پیامبر مرتکب شده است». (۲) همان گونه که پیشی گرفتن ناصالحان بر صالحان در مسئولیت های اجتماعی، خیانت به خدا و رسول و مسلمانان است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «کسی که در امانت خیانت کند، منافق است، هر چند روزه بگیرد و نماز بخواند. امام صادق علیه السلام فرمودند: نماز و روزه ی مردم شما را نفربید، زیرا گاهی همه ی آنها از روی عادت است. مردم را با راستگویی و ادای امانت امتحان کنید و بشناسید». (۳)

خیانت نکردن در امانت از وظایف و حقوق انسانی است، بنابراین حتی به امانت غیر مسلمان هم نباید خیانت کرد.

پیام ها:

۱- خیانت، با ایمان داشتن سازگار نیست. لازمه ی ایمان، امانت داری است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا»

۲- گاهی یک اشاره به سود دشمن، خیانت است. (با توجه به شأن نزول اول)

۳- افشای اسرار نظامی، خیانتی زشت است. (با توجه به شأن نزول دوم)

۴- خیانت به پیامبر، خیانت به خداوند است. «لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ» («لَا تَخُونُوا» در مورد خدا و پیامبر با هم آمده، در مورد سایر مردم تکرار شده است).

۵- خیانت به خدا و رسول، خیانت به خود است و زیان آن به خود انسان بازمی گردد. «لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ» (طبق این معنی که با ظاهر آیه سازگار است، تقدیر گرفتن کلمه ی «لا» در «تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ»، نیازی نیست).

ص: ۳۰۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). کافی، ج ۲، ص ۱۰۴.

۶- امانت مردم به منزله ی امانت خود ما و خیانت به آن خیانت به خودمان است.

لَا تَخُونُوا ... تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ

۷- خیانت، فطرتاً زشت و محکوم است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۸- خیانت های آگاهانه، خطرناک است. «وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (هم به زشتی خیانت آگاهید و هم پیامدهای بد آن را می دانید)

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ «۲۸»

و بدانید که اموال و فرزندانان آزمایشی (برای شما) هستند و البته نزد خداوند (برای کسانی که از عهده ی آزمایش بر آیند)، پاداشی بزرگ است.

نکته ها:

محور بسیاری از لغزش های انسان و ریشه ی بسیاری از گناهان از قبیل: معاملات حرام، احتکار، دروغ، کم فروشی، ترک انفاق، ندادن خمس و زکات، حرص و کارشکنی و سوگندهای دروغ و تضييع حقوق مردم، گریز از میدان جنگ، ترک هجرت و جهاد و...، علاقه به مال و فرزند است. پس اینها عامل امتحان و لغزشند، آن گونه که ابولبابه را (آیه قبل) به لغزش کشید و برای حفظ مال و فرزندان خود، به همکاری با دشمن وادار کرد.

کسانی که از مدینه به ابوسفیان خبر دادند که مسلمانان برای تصاحب کاروان تجارتي آنان نیرو بسیج کرده اند، از مهاجرانی بودند که در مکه مال و فرزندی داشتند. (۱)

قرآن با تعبیرات مختلفی به فتنه بودن مال و فرزند و دل نبستن به آنها و امکان انحراف به واسطه ی آنها هشدار داده است، از جمله:

الف: امکان شرکت شیطان در مال و فرزند انسان. «شَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ» (۲)

ب: افزون خواهی در مال و فرزند و آثار منفی آن. «تَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ» (۳)

ج: بازدارندگی فرزند و مال از یاد خدا. «لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۴)

ص: ۳۰۲

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). اسراء، ۶۴.

٣-٣. حديد، ٢٠.

٤-٤. منافقون، ٩.

د: نجات بخش نبودن اموال و اولاد در قیامت. «لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ» (۱)

در آیه نکاتی به چشم می خورد که نشان می دهد آزمایش مال و فرزند بسیار سخت و جدی و پیروز شدن در آن بسیار مهم است، اولاً: آیه با جمله ی «وَاَعْلَمُوا» آغاز شده که هشدار است. ثانیاً کلمه ی «أَنْتُمْ» نشان می دهد که آزمایش با مال و فرزند چون و چرا ندارد و حتمی است. ثالثاً خود مال و فرزند فتنه شمرده شده اند، نه آنکه وسیله آزمایش و فتنه باشند. (۲)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «لَا يَقُولُنَّ أَحَدُكُمْ اللَّهُمَّ أَنْتَىٰ أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفِتْنَةِ لِأَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ إِلَّا وَهُوَ مُشْتَمَلٌ عَلَىٰ فِتْنَةٍ»، هیچ کس دوری از فتنه و آزمایش را نخواهد، زیرا همه ی مردم بدون استثنا دچار آن می شوند، بلکه دوری از لغزش و انحراف در آزمایشها را از خدا درخواست کند. آنگاه حضرت درباره ی عِلَّتْ و فلسفه ی امتحان های الهی فرمود: «تا راضی از ناراضی مشخص شود و عوامل سعادت و شقاوت هر کس در اعمال او مشخص گردد». (۳)

پیام ها:

۱- علاقه ی افراطی به مال و فرزند، انسان را به خیانت می کشد. لَا تَخُونُوا ... وَاعْلَمُوا ... و حتی گاهی موجب دست برداشتن از اصول انسانی و دینی (امانت و ادای امانت) می شود. (با توجه به شأن نزول آیه قبل)

۲- مال و فرزند می توانند دو دام فریبنده باشند. «أَنْتُمْ أَمْوَالُكُمْ وَ أَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ»

۳- توجه به پاداش بزرگ الهی، از اسباب دل کندن از دنیا و ترک خیانت است.

«أَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ»

۴- مال و فرزند با تمام جاذبه هایی که دارند، در مقایسه با الطاف و پاداش های الهی ناچیز هستند. (در برابر «أَمْوَالِكُمْ وَ أَوْلَادِكُمْ» عبارت «أَجْرٌ عَظِيمٌ» آمده است) (۴)

ص: ۳۰۳

۱- ۱. آل عمران، ۱۰.

۲- ۲. تفسیر راهنما.

۳- ۳. نهج البلاغه، حکمت ۹۳.

۴- ۴. اکنون که این سطرها را می نویسم، شب عاشورای حسینی است که امام حسین علیه السلام همه چیز خود را در یک روز با خدا معامله کرد و داغ هایی دید که هر یک به تنهایی کافی است تا انسانی را از پا در آورد، ولی آنچه امام را در برابر تمام حوادث استوار کرد این بود که آنها را در برابر خداوند ناچیز دید. حتی وقتی کودک شش ماهه اش را در برابرش شهید کردند، فرمود: «همین که خداوند ناظر بر این صحنه است، مرا کافی است». و حضرت زینب علیها السلام عصر عاشورا که بدن قطعه قطعه شده برادرش امام حسین علیه السلام را دید فرمود: «خداوند! این قلیل را از ما قبول کن». و در مجلس یزید نیز

فرمود: «آنچه در کربلا دیدم، جز جمیل و زیبایی از خداوند چیزی نبود». آری، با ایمان به کم بودن و عارضی بودن دنیا و ایمان به بزرگی و اجر عظیم نزد خداوند، می توان با سخت ترین حوادث مقابله کرد.

لَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ يَجْعَلُ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرُ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ «٢٩»

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر تقوای الهی پیشه کنید، خداوند برایتان فرقانی (قوه ی شناخت حقّ از باطلی) قرار می دهد و بدی هایتان را از شما می پوشاند و شما را می آمرزد و خداوند صاحب فضل و بخشش بزرگ است.

نکته ها:

وسيله و معيار شناخت حقّ از باطل متعدّد است، از جمله:

الف: انبیا و اولیای الهی؛ چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله را فاروق نامیدند (۱) و یا در حدیث می خوانیم:

«مَنْ فَارَقَ عَلِيًّا فَقَدْ فَارَقَ اللَّهَ» (۲) هر کس علی علیه السلام را رها کند، خدا را رها کرده است.

ب: کتاب آسمانی؛ که با عرضه امور به آن می توان حقّ را از باطل تشخیص داد.

ج: تقوا، زیرا طوفان غرائز و حبّ و بغض های همراه با بی تقوایی، مانع درک حقایق است.

د: عقل و خرد؛ که بدون آن نمی توان حتی به سراغ وحی رفت.

فرقان و قدرت تشخیص حقّ از باطل، حکمت و بینشی خدادادی است که به اهل تقوا داده می شود و به علم و سواد و معلومات وابسته نیست.

به گفته ی تفسیر کبیر فخر رازی، «تکفیر سیئات»، پرده پوشی در دنیا و «مغفرت»، رهایی از قهر خدا در آخرت است و به نوشته ی تفسیر نمونه، «تکفیر»، محو آثار اجتماعی و روانی گناه و «مغفرت»، بخشایش نسبت به عذاب دوزخ است.

ص: ۳۰۴

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. ملحقات احقاق الحقّ، ج ۴، ص ۲۶.

کسانی که تقوا داشته و تمایلات نفسانی را کنار بگذارند، قوه ی تشخیص حقّ به آنها عطا می شود. چنانکه در آیه ی دیگری می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمَكُمُ اللَّهُ» (۱) از خدا پروا کنید، خداوند شما را آگاه می کند و به یادتان می آورد. گویا روح همچون آینه ای است که تقوا غبار را از آن می زداید و نور حقّ در آن منعکس می شود، چنانکه حضرت علی علیه السلام تقوا را دارو و درمان دل ها، نور و بینایی کوردلی ها و شفا و وسیله ی اصلاح قلب، تطهیر جان، امتیّت ترس های درونی و روشن شدن تاریکی ها می داند، فانّ تقوی الله دواء داء قلوبکم و بصر عمی افتدکم و شفاء مرض اجسادکم و صلاح فساد صدورکم و ظهور دنس انفسکم و جلاء عشا ابصارکم و أمن فزع جأشکم و ضیاء سواد ظلمتکم... (۲) و بر عکس، حرص ها و طمع ها سبب لغزش خردها می شود، حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اکثر مصارع العقول تحت بروق المطامع» (۳) بیشتر لغزشگاه خرد، زرق و برق طمع ها می باشد.

حقیقت سرایی است آراسته

هوا و هوس گرد بر خاسته

نبینی که هر جا که برخاست گرد

نبیند نظر، گرچه بیناست مرد

پیام ها:

۱- اگر تقوا داشته باشیم، در آزمایش مال و فرزند، خداوند ما را کمک می کند که چگونه برخورد کنیم. أموالکم و اولادکم فتنه... إن تتقوا الله يجعل لكم فرقاناً

۲- عملکرد انسان، در بینش او تأثیر دارد. کسی که تقوا دارد، علاوه بر علم، فطرت، عقل و تجربه، خداوند بصیرت و شناخت ویژه ای به او می دهد.

«فرقان» نکره آمده است تا نشان دهد که بصیرت خاصی مراد است)

۳- تقوا، هم عامل شناخت صحیح، «فرقان» هم مایه ی آبرو و حیثیت اجتماعی، «يُكْفِرُ عَنْكُمْ» و هم سبب مغفرت اخروی است. «يَغْفِرُ لَكُمْ»

۴- اعطای بصیرت ویژه به پرهیزکاران و بخشایش گناهان آنان، تفضلی از جانب خداوند است. يجعل لكم فرقاناً... و الله ذو الفضل العظيم

ص: ۳۰۵

٢-٢. نهج البلاغه، خطبه ١٨٩.

٣-٣. نهج البلاغه، حكمت ٢١٩.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

و(به یاد آور) زمانی که کافران درباره ی تو نقشه می کشیدند تا تو را زندانی کنند، یا تو را بکشند یا(از مکه) تبعید کنند. و آنان نقشه می کشیدند و خدا هم(با خنثی کردن توطئه های آنان) تدبیر می کرد و خداوند، بهترین تدبیرکنندگان است.

نکته ها:

«مکر»، به معنای تدبیر، چاره اندیشی، طرح و نقشه است.

این آیه اشاره به «لیله المیت» و توطئه ی کفار برای قتل رسول خدا صلی الله علیه و آله دارد که آن حضرت از طریق جبرئیل آگاه شد و علی علیه السلام به جای او در بستر خوابید و پیامبر شبانه از خانه خارج شد و به غار ثور رفت و از آنجا به مدینه هجرت کرد.

ضمناً در شب هجرت، چون علی علیه السلام حاضر شد جان خود را فدای پیامبر کند، آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» (۱) در مورد حضرت علی علیه السلام نازل شد. (۲)

سه طرح و نقشه ای که برای مقابله ی کفار با پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه مطرح شده، محصول جلسه ی مشرکان در «دار الندوه» بود و بالاخره نقشه ی قتل را تصویب کردند که از هر قبیله یک نفر آماده شود و دسته جمعی حمله کرده، پیامبر را بکشند تا بستگان آن حضرت نتوانند برای خونخواهی، با همه ی قبایل درگیر شوند.

این آیه، ممکن است با توجه به آیه ی ۲۷ همین سوره باشد که فرمود: به خدا و رسول خیانت نکنید و اگر خیانت کنید، با تدبیر الهی رسوا می شوید.

چه بسا خداوند امور مهمی را با موجود ضعیفی انجام می دهد و یا توطئه های بسیار بزرگی را با آن خنثی می کند؛ فرزند آدم از کلاغ آموزش می بیند، مرگ سلیمان با موریانه کشف می شود، بلقیس با هدهد دعوت می شود، فیل سواران ابرهه، با پرندگان کوچکی به نام

ص: ۳۰۶

۱- ۱. بقره، ۲۰۷.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

ابابیل و نمرود با پشه نابود می شوند، و توطئه ی کفار مکه با عنکبوتی خنثی می شود. اینها همه برای نشان دادن نهایت ضعف و ناتوانی بشر در برابر قدرت بی پایان الهی است.

پیام ها:

۱- یادآوری امدادهای الهی و خطرهایی که خدا از ما دور کرده، مایه ی آرامش و قوت قلب است. **وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ ...**

۲- زندان و ترور و تبعید، ابزار دست جباران تاریخ برای مقابله با حق است.

لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ ...

۳- کفر، انسان را تا حدّ پیامبرکشی می کشاند. **الَّذِينَ كَفَرُوا ... يَقْتُلُوكَ**

۴- در مقابل سخن حق، هیچ دلیل و منطقی وجود ندارد. کافران به جای حلّ مسئله و پذیرش حق، برای حذف موضوع حقّ و مردان حقّ اقدام می کنند.

الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ ...

۵- توطئه ی کفار علیه مسلمانان همیشگی و حمایت خداوند هم از آنها دائمی است. **يَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ** (چنین نیست که همیشه دشمنان به اهداف خود برسند، خداوند با تدبیر خود، توطئه های آنان را خنثی می کند).

۶- هر که با طرفداران حقّ حيله کند، با خداوند طرف است. **يَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ**

۷- خداوند، حامی کتاب و اولیای خویش است. با تار عنکبوت، اشرف مخلوقات را حفظ می کند و بزرگ ترین توطئه ها را خنثی کرده، مسیر تاریخ را عوض می کند. **«وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»**

۸- هر جا لازم باشد، خداوند اولیای خود را از توطئه ها آگاه می کند. نقشه ای را که می خواستند کسی نفهمد، همه ی دنیا فهمیدند. **«وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»**

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنَّا لَنَسُوا مَا آتَيْنَاهُمْ إِلَّا أَسَاطِيرَ الْأَوَّلِينَ ﴿٣١﴾

و هرگاه آیات ما بر آنان تلاوت شود، گویند: به خوبی شنیدیم (چیز مهمی نیست)، اگر بخواهیم قطعاً مانند این قرآن را بیان می‌کنیم، این جز افسانه‌های پیشینیان نیست.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از مکرهای پی در پی کفار و توطئه برای طرد و کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله بود، این آیه نمونه ای از مکرهای فرهنگی آنان را که برای تحقیر مکتب و قرآن طرح شده است، بیان می‌کند.

«الأساطير» جمع «اسطوره»، به معنای افسانه های خرافی و خیالی است که یا درباره ی انسان های اولیه است و یا ساخته و پرداخته آنان است.

نضربن حارث در سفر به ایران، داستان رستم و اسفندیار را فراگرفت و در حجاز برای مردم بازگو می‌کرد و مدعی بود که من هم می‌توانم مثل محمد صلی الله علیه و آله حرف بزنم و قصه بگویم. (۱)

پیام ها:

۱- از حربه های دشمن، عوام فریبی، سبک شمردن و مسخره کردن حق است.

«قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» اما دشمنان طبل تو خالی اند و تنها ادعا دارند و در عمل، از آوردن نظیر قرآن عاجزند.

۲- دشمنان نیز به برتری و فوق تصور بودن قرآن، اعتراف داشتند. «إِنَّا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرَ الْأَوَّلِينَ»

۳- تهمت تحجر، سنت گرایی و کهنه پرستی، از قدیمی ترین تهمت ها به مؤمنان است. «الأساطير الأولین»

ص: ۳۰۸

وَإِذْ قَالُوا لِلَّهِمْ إِنْ كَانَ لِهَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾

و(به یاد آور) زمانی که مخالفان(دست به دعا برداشته) گفتند:خدایا! اگر این(اسلام و قرآن)همان حقّ از جانب تو است،پس بر ما از آسمان سنگ هایی بباران یا عذابی دردناک برای ما بیاور.

نکته ها:

این گونه نفرین ها،یا از شدّت تعصّب و لجاجت است و یا برای عوام فریبی.بر خود نفرین می کنند تا مردم ساده دل احساس کنند که آنان حقّ هستند و اسلام،باطل است.

پس از تعیین حضرت علی علیه السلام به امامت از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که به فرمان خداوند در غدیر خم انجام شد و حضرت فرمودند:«مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ»،نعمان بن حارث که از منافقان بود،نزد پیامبر آمده،گفت:ما را به توحید،نبوّت،جهاد،حج،روزه،نماز و زکات،دستور دادی پذیرفتیم،حالا هم این جوان را امام ما قرار داده ای؟! پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

«به فرمان خدا بود».

او از شدّت ناراحتی به خود نفرین کرد و در نفرین،همین آیه را خواند. (۱)اما هنوز چند قدمی برنداشته بود که سنگی از آسمان بر سر او فرود آمد و او را به هلاکت رساند و آیات اوّل سوره ی معارج نازل گردید. (۲)«سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ»

پیام ها:

۱- گاهی تقدّس نمایی و سوگند یاد کردن،از حربه های دشمن برای فریب مؤمنان است. اَللّهُمَّ ...

۲- عناد و لجاجت،انسان را تا مرز رضایت به نابودی خویش پیش می برد.

ص: ۳۰۹

۱- ۱). الغدير، ج ۱، ص ۲۳۹-۲۶۶، به نقل از ۳۰ نفر از علمای اهل سنت.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- برخی از مخالفان پیامبر، به خدا و تأثیر او در هستی و اثر داشتن دعا معتقد بودند. اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ ... فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا ... أَوْ ائْتِنَا ...
وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِفُونَ ﴿۳۳﴾

و(لی) تا تو در میان مردمی، خداوند بر آن نیست که آنان را عذاب کند، و تا آنان استغفار می کنند، خداوند عذاب کننده ی آنان نیست.

نکته ها:

با توجه به این که در آیه ی بعد، کفار مکه به عذاب تهدید شده اند، معلوم می شود که منظور از نفی عذاب در این آیه، برداشته شدن عذاب عمومی از مسلمانان به برکت وجود شخص پیامبر صلی الله علیه و آله است، مثل عذاب های اقوام پیشین، و گرنه اشخاصی در موارد خاصی گرفتار عذاب الهی شده اند. مانند: نعمان بن حارث در آیه ی قبل.

در احادیث آمده است که خداوند به خاطر وجود برخی افراد پاک و علمای ریائی، سختی و عذاب را از دیگران برمی دارد. چنانکه در ماجرای قلع و قمع قوم لوط، حضرت ابراهیم به فرشتگان مأمور عذاب گفت: «إِنَّ فِيهَا لُوطًا» یعنی آیا با وجود یک مرد خدایی در منطقه، آنجا را نابود می سازید؟! فرشتگان گفتند: ما می دانیم که لوط در آنجاست و به او دستور دادیم تا از آنجا خارج شود. (۱)

یا حضرت علی علیه السلام پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «یکی از دو امان از میان ما رفت، امان دیگر را که استغفار است حفظ کنید». (۲)

و یا در روایت می خوانیم امام رضا علیه السلام به زکریا ابن آدم فرمود: «در شهر قم بمان! که خداوند همان گونه که به واسطه ی امام کاظم علیه السلام بلا و عذاب را از اهل بغداد برداشت، به واسطه ی

ص: ۳۱۰

۱- ۱. عنکبوت، ۳۱-۳۲.

۲- ۲. نهج البلاغه، حکمت ۸۸.

وجود تو نیز بلا را از آن شهر دور می کند». (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «مرگ و زندگی من برای شما خیر است؛ در زمان حیاتم خداوند عذاب را از شما بر می دارد و پس از مرگ نیز با عرضه ی اعمالتان به من، با استغفار و طلب بخشش من، مشمول خیر می شوید.» اما فی مماتی فتعرض علی اعمالکم فاستغفر لکم» (۲)

نافرمانی و انجام بعضی گناهان، از اسباب نزول بلا و عذاب الهی است، و راه جبران آن توبه و استغفار است. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ» چنانکه در دعای کمیل می خوانیم: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَنْزِلُ الْبَلَاءُ» و همان گونه که خداوند در آیه ای دیگر می فرماید: «وَ مَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَ أَهْلُهَا مُصِِّبُونَ» (۳) تا وقتی که مردم اهل صلاح و اصلاح باشند، خداوند آنان را هلاک نمی کند.

پیام ها:

۱- وجود پیامبر صلی الله علیه و آله و مردان خدا، مایه ی امان برای اهل زمین است. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ»

۲- استغفار، مانع بلاست. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ» (برگشت از کفر و الحاد نیز نوعی استغفار است).

۳- توبه و استغفار، اهمیت ویژه ای نزد خدا دارد، چنانکه سرنوشت امتی را نیز تغییر می دهد. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ»

وَ مَا لَهُمْ إِلَّا يَعِذُّهُمْ اللَّهُ وَ هُمْ يَصِيدُونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ مَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أُولِيَاءُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۴)

و چرا خداوند آنها را عذاب نکند؟ با اینکه آنان (مردم را) از مسجد الحرام باز می دارند، در حالی که سرپرست آنجا نیستند. جز افراد پرهیزگار دیگران حق تولیت و سرپرستی آن را ندارند، ولی بیشترشان نمی دانند.

ص: ۳۱۱

۱- ۱. بحار، ج ۵۷، ص ۲۱۷.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. هود، ۱۱۷.

در آیه ی قبل، خداوند به خاطر وجود پیامبر صلی الله علیه و آله در میان مردم و همچنین برگشت و توبه و استغفارشان، عذابی همچون عذاب آسمانی قوم عاد و ثمود را از آنان برداشت، اما در این آیه سخن از عذاب آنان است که می توان گفت: آنها استحقاق عذاب را دارند، هر چند خداوند به خاطر وجود پیامبر صلی الله علیه و آله عذابشان نمی کند.

البته ممکن است مراد از عذاب در این آیه، بلاها و سختی های جنگ و اسارت باشد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اللَّهُ اللَّهُ فِي بَيْتِ رَبِّكُمْ لَا تَخْلُوهُ مَا بَقِيتُمْ فَأَنَّهُ ان تَرَكَ لَمْ تَنَظَرُوا» (۱)، از خدا پروا کنید، از خدا پروا کنید، درباره ی خانه ی خدایتان که اگر آن را رها کنید و تعطیل شود، عذاب الهی، بی درنگ شما را فرا خواهد گرفت.

پیام ها:

۱- آنان که مانع ورود مؤمنان به مسجد الحرام می شوند، افراد بی تقوایی هستند و باید منتظر عذاب الهی باشند. وَمَا لَهُمْ إِلَّا يَعْذِبُهُمْ ...

۲- کفار، خود را به ناحق متولّی مسجد الحرام می پنداشتند. «وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ»

۳- تولیت خانه ای که به دست ابراهیم خلیل علیه السلام و بر اساس تقوا ساخته شده، نباید به دست افراد بی تقوا باشد. «إِنْ أَوْلِيَاءُؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ»

۴- تعیین سرپرست برای رسیدگی به امور مسجد الحرام ضروری است. «إِنْ أَوْلِيَاءُؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ» (از این که آیه شرایط متولّی را بیان می کند نه اصل آن را، پس تعیین تولیت لازم است)

ص: ۳۱۲

وَ مَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

(دعا و) نمازشان نزد بیت الله (كعبه)، جز سوت و دست زدن نبود.

پس به خاطر آنکه كفر می ورزیدید، عذاب (الهی را) بچشید.

نکته ها:

«مُكَاءً»، به معنای سوت زدن و «تَصْدِيَةً»، به معنای دست زدن است.

سوت کشیدن آنان شاید به خاطر اعلام حضورشان نسبت به بت هایی بوده که در كعبه قرار داشته است.

مفسران از مصادیق روشن عذاب در جمله ی «فَذُوقُوا الْعَذَابَ» را شکست مشرکان در جنگ بدر می دانند. (۱)

پیام ها:

۱- بی احترامی و انجام امور لغو و بیهوده، همچون دست و سوت زدن در مکان مقدس، نشان دهنده ی لیاقت نداشتن برای تولیت آن مکان است. **إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ ... وَ مَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً**

۲- در طول تاریخ، مراسم مذهبی دستخوش تحریف و یا آمیخته به اموری لغو شده است. **صَلَاتُهُمْ ... مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً**

۳- گاهی مقدس ترین مراکز، صحنه ی بالاترین خرافات می شود. **عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً**

۴- كفر و بی احترامی به مقدسات، عذاب الهی را بدنبال دارد. **«مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ»**

۵- لجاجت و استمرار در كفر و انحراف، عامل نزول عذاب است. **فَذُوقُوا الْعَذَابَ**

ص: ۳۱۳

(۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان، المیزان و فی ظلال القرآن.

بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصِدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسِيرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾

همانا آنان که کافر شدند، اموال خود را صرف می کنند تا از (رفتن مردم به) راه خدا جلوگیری کنند. در آینده نیز این گونه خرجها را خواهند داشت، سپس (اموال هزینه شده) مایه ی حسرت آنان می گردد و آنگاه شکست می خورند. و آنان که کافر شدند، به سوی دوزخ محشور خواهند شد.

نکته ها:

بعضی نزول این آیه را درباره ی بودجه ی سنگینی که کفار مکه برای جنگ بدر خرج کردند، می دانند، ولی عمومیت آیه، شامل همه ی بودجه هایی می شود که صرف مبارزه و مقابله با اسلام می شود.

تکرار جمله ی «الَّذِينَ كَفَرُوا» شاید برای آن باشد که برخی از کفار سرمایه گذار، بعداً مسلمان شدند و حسرت پول های خرج شده را می خوردند، برخی هم که بر کفر باقی ماندند و اهل دوزخ شدند. آری، جهنم برای کفاری است که بر کفر خود باقی می ماندند، اما مؤمنان اگر به نتیجه هم نرسند حسرت نمی خورند، چون خداوند اجر آنها را می دهد.

پیام ها:

۱- کفار همواره برای جلوگیری از گسترش اسلام، اموال خود را خرج می کنند، ولی در نهایت نتیجه ای جز حسرت و شکست قطعی ندارد. (تمام آیه)

۲- پیامبر صلی الله علیه و آله، خبر غیبی می دهد که در آینده نیز بر ضد اسلام سرمایه گذاری خواهند کرد، ولی پیروزی با اسلام است. فَسَيُنْفِقُونَهَا ... ثُمَّ يُغْلَبُونَ

۳- تلاش کافران تنها شکست دنیوی ندارد، بلکه عذاب اخروی نیز دارد.

۴- بی ایمانی و کفر، سبب سقوط انسان و ورود به دوزخ است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ»

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضُهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمُهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (۳۷)

(این حسرت، شکست و عذاب، برای آن است که خداوند، ناپاک را از پاک (در این جهان و آن جهان) جدا کند و پلیدی ها را برهم نهد و همه را متراکم سازد و در دوزخ قرار دهد، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

«فَيَرْكُمُهُ» ، به معنای متراکم ساختن و روی هم انباشتن است.

گرچه جهنم بسیار بزرگ است و پیوسته می گوید: «هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ» (۱) و بیشتر می خواهد، ولی هر یک از دوزخیان در تنگنا به سر می برند. همانند دیوار بزرگی که جای میخ های بسیار دارد، ولی هر میخی در فشار است.

پیام ها:

۱- از نتایج جنگ حق و باطل، روشن شدن روحيات، انگیزه ها، عملکردها، تعهدات و توطئه هاست تا جوهره ی انسان ها کشف شود. «لِيَمِيزَ اللَّهُ»

۲- جداسازی طرفداران حق از باطل، از سنت های الهی است. «لِيَمِيزَ اللَّهُ» چنانکه در روز قیامت نیز خطاب می شود: «وَأَمَّا زُورًا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ» (۲)

۳- تراکم، فشار و ضیق مکان، از ویژگی های دوزخ و دوزخیان است. «فَيَرْكُمُهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ»

۴- خسارت واقعی انسان، دوزخی شدن اوست. «فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

ص: ۳۱۵

۱- ۱. (۱) ق، ۳۰.

۲- ۲. (۲) یس، ۵۹.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

(ای پیامبر!) به کافران بگو: اگر (از انحراف و عملکردهای ناپسند) دست بردارند، گذشته ی آنان بخشوده می شود و اگر (به روش سابق خود) برگردند، به تحقیق سنت الهی در برخورد با گذشتگان، (درباره ی آنان نیز) جاری است.

نکته ها:

«انتهاء»، به معنای پذیرش نهی و دست برداشتن و انجام ندادن کاری به خاطر نهی از آن کار است.

پیام ها:

۱- پیامبر مأمور است سنت خداوند، (مغفرت در صورت توبه کردن و سرکوبی و نابودی در صورت لجاجت کافران) را به مردم ابلاغ کند. قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ... وَإِنْ يَعُودُوا ...

۲- توبه ی کافر و بی دین هم پذیرفته می شود. «قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ»

۳- در اسلام، همواره راه توبه و اصلاح به روی افراد باز است و بن بست وجود ندارد. «إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ»

۴- در قضاوت، میزان حال فعلی اشخاص است، نه گذشته ی آنان. قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا ...

۵- اسلام، جنگ طلب نیست، بلکه در پی اصلاح است. «إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ»

۶- مسلمان شدن، گناهان و خلاف های قبلی را محو می کند. «إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ» چنانکه در حدیث می

خوانیم: «الاسلام یُجِبُّ ما قبله». (۱)

ص: ۳۱۶

۷- تشویق، در کنار تهدید قرار دارد. **إِنْ يَنْتَهُوا ... إِنْ يَعُودُوا**

۸- باز گذاشتن روزنه ی امید، نباید چنان باشد که احساس شود از روی ضعف، سراغ مجرمان رفته ایم. **«إِنْ يَنْتَهُوا، إِنْ يَعُودُوا»**

۹- اوّل تشویق و اتمام حجت، سپس تهدید و خشونت. **«إِنْ يَنْتَهُوا، إِنْ يَعُودُوا»**

۱۰- قانون عادلانه و حکیمانه ی الهی در طول تاریخ، نسبت به همه یکسان و تغییرناپذیر بوده است. **«فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ»**

۱۱- **سُنَّتُ الْهَيْ**، نجات و پیروزی انبیا و به کیفر رساندن کفرپیشگان است. **«فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ»** چنانکه آیه دیگر می فرماید: **«كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَ أَنَا وَرُسُلِي» (۱)**

۱۲- از تاریخ و سرنوشت دیگران عبرت بگیریم. **«فَقَدْ مَضَّتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ»**

وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳۹)

و با آنان (دشمنان) بجنگید تا فتنه ای (از کفر و شرک) بر جای نماند و دین، یکسره برای خدا باشد، پس اگر (از کفر خود) دست کشیدند، همانا خداوند به آنچه انجام می دهند بیناست.

نکته ها:

جنگ و جهاد در اسلام، برای کشور گشایی نیست، بلکه برای گسترش مکتب اسلام و مقابله با فتنه است. در قرآن، فتنه بالاتر از قتل، **«الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» (۲)** بلکه شدیدتر از آن شمرده شده است. **«الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ» (۳)**

«فتنه»، معنای وسیعی دارد و شامل هر گونه اعمال فشار می شود. در قرآن، فتنه به معنای شرک نیز آمده است، شاید به این لحاظ که از سوی مشرکان انواع محدودیت ها و اعمال فشارها بر فکر و روح حق طلبان و جامعه ی آنان انجام می گیرد، یا از آن جهت که شرک،

ص: ۳۱۷

۱-۱. مجادله، ۲۱.

۲-۲. بقره، ۲۱۷.

۳-۳. بقره، ۱۹۱.

موجب عذاب ابدی می شود. همچنین تحمیل کفر بر مؤمنان و انسان های پاک فطرت نیز فتنه است. (۱)

به فرموده ی امام صادق علیه السلام تحقّق قطعی و نهایی این آیه، در زمان حضرت مهدی علیه السلام است. (۲) امام باقر علیه السلام فرمود: «تأویل این آیه هنوز نیامده است، آنگاه که زمان تأویل آیه برسد، فتنه گران کشته و شرکی نخواهد بود». (۳)

این آیه، با آزادی در پذیرش دین: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۴) منافات ندارد، چون باید فتنه و طاغوت را زدود، تا فضا برای انتخاب و اختیار انسان باز شود.

پیام ها:

۱- هدف از جهاد در اسلام، رفع فتنه و سلطه ی کفار و ایجاد فضای سالم برای دعوت به حق است. قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ ...

۲- تا زمانی که کفار مشغول فتنه گری اند، فرمان مبارزه وجود دارد. «قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ»

۳- دشمنان، در هر مقطع که دست از جنگ بکشند، با آنان، برخوردی مناسب در همان مقطع می شود. فَإِنْ اُنْتَهَوْا ...

وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلَاكُمْ نِعَمَ الْمَوْلٰى وَ نِعَمَ النَّصِيْرِ» (۴۰)

و اگر (باز هم) سربپچی کرده و روی بگردانند، بدانید که خداوند، مولى و سرپرست شماست، چه خوش مولایی و چه نیکو یآوری است.

پیام ها:

۱- در مدیریت مسائل نظامی و برنامه ریزی های سیاسی، باید همه ی جوانب و شرایط را پیش بینی کرد. «فَإِنْ اُنْتَهَوْا - وَ إِنْ تَوَلَّوْا»

ص: ۳۱۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). کافی، ج ۸، ص ۲۰۱.

۴- ۴). بقره، ۲۵۶.

۲- شما به وظیفه عمل کنید، اگر دیگران عمل نکردند یا اعراض کردند، خداوند یاور شماست. «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ»

۳- از ولایت و نصرت الهی غافل نشوید. «فَاعْلَمُوا» (ایمان به ولایت و نصرت الهی، موجب رشد و تقویت انگیزه‌ی مبارزه با فتنه‌گران است و یاد الطاف او، به دل‌های مؤمنان در مقابل توطئه‌ها و لجاجت‌ها آرامش می‌بخشد.)

۴- خداوند، بهترین مولاست، چون نه ما را به دیگری می‌سپارد، نه ما را فراموش می‌کند، نه ما را برای نیاز خودش می‌خواهد و نه حق و اجر کسی را ضایع می‌سازد. «نِعْمَ الْمَوْلَىٰ»

۵- یاری خداوند، برتر از هر یآوری است. «نِعْمَ النَّصِيرُ»

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

بدانید که هر چه غنیمت گرفتید، همانا خمس (یک پنجم) آن برای خداوند و رسول خدا و خویشاوندان (او، اهل بیت علیهم السلام) و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان (از سادات) است، اگر به خداوند و آنچه بر بنده ی خود، روز جدایی (حق از باطل)، روز درگیری دو گروه (با ایمان و بی ایمان در جنگ بدر) نازل کردیم، ایمان دارید و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

مخاطب این آیه در هنگام نزول، کسانی هستند که همراه پیامبر در جنگ بدر شرکت کرده و با جانفشانی و از جان گذشتگی، پیروزی را بدست آورده اند. کسانی که اهل نماز، روزه، هجرت، جهاد و شهادت بودند و چشم امید پیامبر به آنان بود، اما با این حال خداوند در این آیه می فرماید: ای مجاهدان جبهه ی بدر، اگر به خدا و پیامبر و قرآن ایمان دارید، خمس غنائم را بدهید. یعنی شرط ایمان به خدا، علاوه بر نماز و روزه و جهاد، ادای واجب یعنی خمس است.

واژه ی «غنیمت» و «غرامت»، هر یک شش بار در قرآن آمده است. همان گونه که غرامت شامل هر گونه ضرر مالی می شود، نه فقط ضرر جنگی، غنیمت هم نه تنها در آمد جنگی، بلکه هر گونه منفعتی را در بر می گیرد. کتب لغت مانند لسان العرب، تاج العروس و قاموس و مفسران اهل سنت از قبیل قرطبی، فخر رازی و آلوسی نیز در عمومیت لغت، شک ندارند.

همچنین در مفردات راغب آمده است: به هر چیزی که انسان بدست می آورد، غنیمت گفته

شده است. در قرآن نیز لفظ غنیمت، برای غنائم غیر جنگی بکار رفته است: «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ» (۱) حضرت علی علیه السلام نیز می فرماید: «مَنْ اخذَ بِهَا لِحَقٍّ وَ غَنِمَ» (۲)، کسی که به آیین خداوند عمل کند، به مقصود رسیده و بهره می برد.

طبق روایات و به عقیده ی شیعه، غنیمت در این آیه شامل هر گونه در آمدی اعم از کسب و کار و تجارت می شود. و نزول آیه در جنگ بدر، دلیل این نیست که خمس تنها در غنائم جنگی باشد و اگر هم مراد از غنیمت در آیه تنها غنائم جنگی باشد، باید گفت: یک مورد از خمس در این آیه آمده و موارد دیگر در روایات مطرح شده است.

خمس، در روایات نیز از اهمیت ویژه ای برخوردار است، از جمله این که هر کس خمس مالش را نپردازد، مالش حلال نمی شود و نمی تواند در آن تصرف کند.

فقها، خمس را در هفت چیز واجب می دانند: ۱. سود و منفعت کسب و در آمد سالیانه، ۲. گنج، ۳. معادن، ۴. گورهای که از غواصی به دست می آید، ۵. مال حلال مخلوط به حرام، ۶. زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد، ۷. غنیمت جنگی. (۳)

بسیار روشن است که خداوند نیاز به خمس ندارد، بنابراین سهم خدا، برای حاکمیت قانون خدا و ولایت رسول، تبلیغات و رساندن ندای اسلام به گوش جهانیان، نجات مستضعفان و جلوگیری از مفسدان است.

بر پایه ی روایات، سهم خدا در اختیار رسول و سهم رسول پس از او، در اختیار امام است. (۴)

و این سه سهم در زمان غیبت امام، در اختیار نواب خاص و یا نواب عام او یعنی مجتهد جامع الشرایط و مرجع تقلید قرار داده می شود. (۵)

«ذی القربی»، به دلیل روایات بسیار از شیعه (۶) و نیز برخی روایات اهل سنت، همه ی بستگان پیامبر صلی الله علیه و آله نیستند، بلکه مراد، امامان اهل بیت علیهم السلام می باشند که مقام امامت و رهبری دارند و خمس، متعلق به رهبر و حکومت اسلامی است، نه فامیل پیامبر.

ص: ۳۲۱

۱-۱. نساء، ۹۴.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۲۰.

۳-۳. برای توضیح بیشتر به توضیح المسائل مراجعه کنید.

۴-۴. تفسیر صافی.

۵-۵. تفسیر نمونه.

۶-۶. تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۱، ص ۵۴۴.

علاوه بر روایات، قرار گرفتن ذی القربی، در ردیف «لله و للرسول» به خصوص با حرف «لام»، نشانه ی آن است که ذی القربی افراد خاصی هستند که در خط خدا و رسولند.

از مصارف دیگر خمس در روایات، مساکین و در راه ماندگان از سادات بنی هاشم است، چون گرفتن زکات بر فقرای سادات حرام است، پس باید از طریق خمس، نیازهای آنان تأمین شود. (۱) در واقع اسلام برای برطرف کردن محرومیت های جامعه، دو چیز را واجب کرده است: یکی زکات که مربوط به همه ی فقرای جامعه می باشد و دیگری خمس که بخشی از آن مخصوص فقرای سادات است و خمس و زکات به اندازه ی نیاز سال فقرا به آنان پرداخت می شود، نه بیشتر.

امام رضا علیه السلام فرمودند: «تصمیم گیری در مقدار سهم برای هر یک از موارد ششگانه ی ذکر شده در آیه، با امام است.»

(۲)

پیام ها:

۱- پرداخت خمس واجب است، گرچه در آمد و غنائم کم باشد. «غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ»

۲- حال که با نصرت الهی در «بدر» پیروز شدید، حق خدا و رسول و اهل بیت علیهم السلام و خمس غنائم را بپردازید. غَنِمْتُمْ ... فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ

۳- اسلام، مالکیت اشخاص حقوقی را پذیرفته است. «لِلرَّسُولِ وَ لِلذِّی الْقَرْبِی»

۴- محرومیت زدایی، از برنامه های اسلام است و باید از ثمره ی جهاد و غنائم به سود فقرا گام برداشت. «و الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»

۵- ایمان، عامل عمل به وظیفه و ایثار است. لِلَّهِ خُمُسُهُ ... إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ

۶- دل کندن از مال، آن قدر دشوار است که گاهی رزمندگان هم در آن می مانند.

غَنِمْتُمْ ... إِنْ كُنْتُمْ ...

۷- نشانه ی ایمان کامل، خمس دادن است. بعد از بیان ایمان، عبادت، هجرت و جهاد می فرماید: لِلَّهِ خُمُسُهُ ... إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ ... بنابراین خمس، واجب دائمی و

ص: ۳۲۲

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان، وسائل، ج ۶، کتاب الخمس.

۲- ۲). تفسیر صافی.

مستمر است، نه موسمی و موقت، چون شرط ایمان است.

۸- عبودیت، رمز دریافت معارف الهی است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، بنده ی خالص خدا بود. «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا»

۹- وجود پیامبر میان مسلمانان، عامل یاری خداوند و پیروزی آنان است. «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ»

۱۰- امداد الهی در جنگ بدر، حقیقت اسلام را روشن کرد، «يَوْمَ الْفُرْقَانِ» و نمودی از قدرت خداوند بود. «وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدُوِّ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدُوِّ الْقُصْوَىٰ وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاخْتِلَافْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِن لِّيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيْنِهِ وَيُحْيِيَ مَنْ حَيَّ عَن بَيْنِهِ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

(به یاد آورید) زمانی که شما در جانب پایین بودید و دشمنان در جانب بالا- (بر شما برتری داشتند) و کاروان (تجاری ابوسفیان) از شما پایین تر بود و اگر قرار قبلی (برای جنگ هم) می گذاشتید، به توافق نمی رسیدید. (زیرا هم بالا دست شما دشمن بود، هم پایین شما و شما بین دو صف مخالف بودید و هرگز تن به چنین جنگی نمی دادید.) ولی (خداوند شما را در برابر عمل انجام شده قرار داد) تا کاری را که خدا می خواست، تحقق بخشد، تا هر کس (به گمراهی) هلاک می شود، از روی حجت و آگاهی هلاک شود و هر کس (به هدایت) حیات یافت، از روی دلیل، حیات یابد و همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

«عدوه» از «عدو» به معنای حاشیه، کنار و اطراف است. کلمه ی «دنیا» از «دُنُو» به معنای پایین و نزدیک تر و «قصوی» و «اقصی» به معنای دورتر و بالاتر است. که این دو بیانگر

منطقه‌ی عملیاتی جنگ بدر است که مسلمانان نزدیکتر از کفار به مدینه بوده‌اند یا آنها در منطقه‌ی پایین تر و پست تر و دشمنان در بلندی و ارتفاع بوده‌اند.

در جنگ بدر، کفار نه تنها از نظر سلاح و تعداد نفرات و آمادگی روحی و جسمی برتری داشتند، بلکه از نظر منطقه‌ی استقرار نیرو نیز برتر بودند و می‌توانستند از کنار دریای احمر، راهی برای فرار پیدا کنند، ولی خداوند مسلمانان را که تنها به قصد مصادره‌ی اموال کفار آمده بودند، با آنان روبرو ساخت و چاره‌ای جز درگیری نبود و تنها لطف خدا مسلمانان را به پیروزی رساند.

سیمای جنگ بدر

ترسیمی از جنگ بدر، در آیات ابتدای سوره تاینجا، امدادهای الهی را بهتر نشان می‌دهد:

۱. در جنگ بدر شما به فکر مصادره‌ی اموال بودید و آمادگی جنگی نداشتید. «تَوَدُّونَ أَنْ غَيْرِ ذَاتِ الشُّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ» «آیه ۷»

۲. جنگ که پیش آمد، بعضی ناراحت بودید. «فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ» «آیه ۵»

۳. برخی از مرگ می‌ترسیدید. «كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ» «آیه ۶»

۴. پریشان بودید و استغاثه می‌کردید. «تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ» «آیه ۹»

۵. برای تطهیر از ناپاکی‌ها و سفت شدن زمین ریگ زار، باران فرستادیم. «آیه ۱۱»

۶. اطاعت کامل از فرماندهی نداشتید. «قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» «آیه ۲۱»

۷. برخی از شما قبلاً خیانت کرده بودند. (مانند ابولبابه) «آیه ۲۷»

۸. رهبرتان در معرض تهدیدها و توطئه‌ها بود. «يَمْكُرُ بِكَ» «آیه ۳۰»

۹. اگر کار به اختیار شما می‌بود، با این همه مشکلات، به توافق نمی‌رسیدید. «لَا خْتَلَفْتُمْ»

و نمونه‌های دیگر که همه نشان می‌دهد پیش آمد جنگ بدر، یک طرح الهی برای نمایش قدرت مسلمانان و ضربه زدن به روحیه‌ی کفار و مشرکان بوده است.

به همین دلیل در آیه‌ی قبل، روز جنگ بدر، «روز فرقان» نامیده شد، زیرا آنقدر امدادهای غیبی نازل شد که حق و حقیقت برای همه روشن شد و با این وصف، هر کس بی‌توجهی کرد، از روی عناد و لجاجت بود. «لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ»

۱- یادآوری حوادث گذشته و امدادهای الهی و تحلیل و بررسی آنها لازم است.

إِذْ أَنْتُمْ ...

۲- آنجا که خداوند بخواهد، همه ی عوامل ضعف را بر طرف می کند. «لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا»

۳- پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، حجتی روشن بر علیه شرک و دلیلی واضح بر حقایق توحید و اسلام است. لِيَقْضِيَ اللَّهُ ...
لِيُهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيْنِهِ وَيَحْيِيَ ...

۴- هدایت و ایمان آگاهانه ارزشمند است، همان گونه که هلاکت و گمراهی آگاهانه بسیار زشت است. لِيُهْلِكَ ... عَنْ بَيْنِهِ وَ
يَحْيِيَ ... عَنْ بَيْنِهِ

۵- اسلام بر برهان و دلیل های روشن استوار است و چنین مکتبی مایه ی حیات است. «وَيَحْيِي مَنْ حَيَّ عَنْ بَيْنِهِ»

۶- خداوند از پیش پیروزی مسلمانان را رقم زده بود، لذا صحنه ها و تصمیم ها دگرگون شد، «لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا» از
همین جا می توان او را شناخت که به همه چیز شنوا و آگاه است. «إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ»

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَايِكَ قَلِيلًا وَ لَوْ أَزَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنَارَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ لَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

(ای پیامبر! به یاد آور) زمانی که خداوند، عدد آنان (دشمنان) را در خوابت، به تو اندک نشان داد و اگر (خداوند) آنان را (در دید
تو) زیاد نشان می داد، حتماً سست شده و قطعاً در کار جنگ نزار کرده بودید، ولی او (شما را از این سستی و نزاع) سالم نگاه
داشت، همانا خداوند به آنچه در سینه هاست آگاه است.

نکته ها:

این آیه بعد از بیان الطاف و امدادهای الهی نسبت به مسلمانان، از کم جلوه دادن کفار در چشم آنان سخن می گوید که در
چند مرحله انجام گرفت: یکی آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را در

خواب، اندک دید و نقل خواب برای مسلمانان، روحیه ی آنان را بالا برد. دیگر آنکه مسلمانان را در دید کفار کم جلوه داد، تا آنان لشکر تازه نفس برای امداد، از مکه درخواست نکنند (که در آیه ی بعد مطرح می شود).

همچنین «عاتکه»، عمه ی پیامبر سه روز قبل از جنگ بدر، در مکه خواب دید که کسی فریاد می زند: ای مردم مکه! به سوی قتلگاه خود بشتابید! سپس منادی بالای کوه ابوقبیس، قطعه سنگی را تکان می دهد، سنگ متلاشی شده، هر قسمتی به یکی از خانه ها می افتد و از مکه، خون جاری می شود. این خواب دهان به دهان نقل می شود و کفار را به وحشت می افکند. اینها طرح خدا برای پیروزی مسلمانان در جنگ بدر است. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «خواب بر سه قسم است: یا بشارتی از سوی خداوند است، یا غم و اندوهی از طرف شیطان می باشد و یا مشکلات روزمزه ی انسان که در خواب آن را می بیند». (۲) خواب انبیا و اولیای الهی از قبیل قسم اول است، لذا حجیت دارد. در حدیثی دیگر آن حضرت فرمودند: «رؤیای افراد صالح، بشارتی از جانب خداوند است و جزئی از اجزای نبوت است». (۳)

البته خواب اولیای الهی، نیازمند تعبیر است، مانند: خواب حضرت یوسف علیه السلام در مورد سجده کردن خورشید و ماه و ستارگان بر او، و گاهی بیان حکم و واقعه است و نیازی به تعبیر ندارد، مانند خواب حضرت ابراهیم علیه السلام در مورد ذبح فرزندش اسماعیل و یا رؤیای پیامبر در این آیه.

گرچه خواب انبیا، پرتوی از وحی است و در قرآن، بارها از رؤیاهای صادقه ی حضرت ابراهیم علیه السلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخن به میان آمده است.

پیام ها:

۱- اطلاعات و آمار و بیان نقاط قوت دشمن و آنچه سبب اختلاف و ضعف روحیه ی مسلمانان شود، به خصوص هنگام جنگ و در جبهه، ممنوع است.

ص: ۳۲۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. بحار، ج ۱۴، ص ۴۴۱.

۳-۳. بحار، ج ۶۱، ص ۱۷۷.

وَلَوْ أَرَادُوا كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ... (روحیه ی رزمندگان، در پیروزی و شکست تأثیر به سزایی دارد).

۲- خداوند، در بحرانی ترین شرایط، مؤمنان را حفظ می کند. «وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ» گر نگهدار من آنست که من می دانم شیشه را در بغل سنگ نگه می دارد

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّفَيُّتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

و(به یاد آورید) زمانی که چون با دشمن برخورد کردید، خداوند دشمنان را در نظر شما کم جلوه داد(تا با جرأت حمله کنید) و شما را نیز در دیدگاه آنان اندک نشان داد(تا از کفار مکه، کمک نخواستند). این کار برای آن بود که خداوند کاری را که می بایست انجام شود، تحقق بخشد. و(بدانند که) همه ی کارها به خدا باز می گردد(و اراده ی او بر هر چیزی نافذ است).

نکته ها:

هنگامی که کفار مسلمانان را دیدند، آن چنان در نظرشان کم جلوه کرد که گفتند: ما بردگان خود را می فرستیم تا مسلمانان را نابود کنند، (۱) ولی زمانی که جنگ شروع شد، در هنگامه ی نبرد، مسلمانان را زیاد و دو برابر دیدند و مرعوب شدند. (۲)

چنانکه در جای دیگر خداوند می فرماید: «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ» (۳)

پیام ها:

۱- تقدیرهای الهی، اراده را از انسان سلب نمی کند. «وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ وَهُمْ إِذِ التَّفَيُّتُمْ» ترغیب دو سپاه در جنگ بدر به رویارویی، بیانگر آن است که تحقق جنگ، از اختیار آنان خارج نبوده است.

۲- امدادهای الهی، هم پیش از جنگ نصیب مسلمانان شد، «فِي مَنَامِكُمْ» و هم

ص: ۳۲۷

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفاسیر نمونه و المیزان.

۳-۳. آل عمران، ۱۳.

هنگام جنگ. يُرِيكُمْوَهُمْ إِذِ التَّقَيْتُمْ ...

۳- گاهی خداوند برای یاری رساندن به مسلمانان، با اعمال ولایت تکوینی، در دیده ها تصرف می کند. يُرِيكُمْوَهُمْ ... فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا

۴- بهره برداری از حواس ظاهری نیز به دست خداوند است. «فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ»

۵- پیروزی تنها به جمعیت و نفرات نیست، بلکه عواملی همچون ایمان و روحیه ی رزمندگان و لطف و تقدیر خداوند تعیین کننده است. (کلّ آیه)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه با گروهی (از دشمن) روبرو شدید، ثابت قدم باشید و خدا را بسیار یاد کنید تا شما رستگار شوید.

نکته ها:

مراد از ذکر و یاد خدا در آیه، تنها ذکر زبانی نیست، بلکه توجه درونی و یاد لطف ها و امدادهای و وعده های و یاد عزت، عظمت و فرمان او نیز مقصود است، چنانکه امام صادق علیه السلام فرمودند: «از امور مهمی که خداوند بر بندگان لازم دانسته است، بسیار یاد نمودن از خداوند است، یاد الهی هنگام مواجهه با حلال ها و حرام ها که اگر اطاعت الهی باشد بدان عمل کند و اگر معصیت خدا باشد، آن را ترک کند». (۱)

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، ثابت قدمی است. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... فَاثْبُتُوا

۲- ما مأمور به ثبات قدم در جبهه ایم، «فَاثْبُتُوا» امّا همین پایداری را هم باید از خدا بخواهیم. «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَبَّتْ أَعْيُنُنَا» (۲)

ص: ۳۲۸

۱- (۱). بحار، ج ۹۳، ص ۱۶۳.

۲- (۲). بقره، ۲۵۰.

۳- فضای جبهه‌ی مسلمانان باید آکنده از یاد خدا باشد و هر چه مشکلات بیشتر باشد، نیاز به یاد خدا بیشتر است. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۴- یادِی از خدا کافی نیست، باید خدا را بسیار یاد کنیم. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» زیرا اگر در بحران جنگ و حوادث جبهه، یاد خدا زیاد نباشد، امکان انحراف در هدف، عمل و شیوه بیشتر است.

۵- در جبهه، باید یاد خدا، جایگزین یاد زن، فرزند، مال و... شود. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ» چنانکه امام سجاد علیه السلام در دعای مرزداران می فرماید: خدایا! یاد مال و فرزندان و... را از دل رزمندگان ببر و بهشت را جلوی چشمشان جلوه بده. (۱)

۶- پایداری و یاد خدا، رمز پیروزی در نبرد و رستگاری جاوید است. فَاتَّبِعُوا وَ اذْكُرُوا اللَّهَ ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

۷- میدان‌های نبرد و جبهه‌ها، یکی از مراکز رستگاری است. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

وَ اطِيعُوا اللَّهَ وَ رِسُولَهُ وَ لَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ «۴۶»

و از خداوند و فرستاده اش اطاعت کنید و با یکدیگر نزاع نکنید، که سست می شوید و مهابت و قوتتان از بین می رود، و صبر کنید، همانا خداوند با صابران است.

نکته ها:

در آیه‌ی قبل، به دو عامل از عوامل پیروزی مؤمنان یعنی «پایداری» و «یاد خدا» اشاره شد، و در این آیه، عامل اطاعت و وحدت مطرح است، چنانکه در آیه‌ی قبل به ثبات قدم از جهت جسم و ظاهر اشاره شد و در این آیه، از صبر در جنبه‌ی روانی و باطنی یاد شده است. «ریح» باد، کنایه از قدرت و شوکت است، همچون بادی که پرچم‌ها را به اهتزاز در می آورد

ص: ۳۲۹

و نشانه‌ی برپایی، کامروایی و عظمت است. اگر در سایه‌ی اختلاف و نزاع، این عظمت بر باد رود، خوار و حقیر می‌شوید. همان گونه که اگر باد لاستیک ماشین و یا توپ ورزشی خارج شود، بسیاری از حرکت‌ها، سفرها و ورزش‌ها تعطیل می‌شود.

اتحاد و یکپارچگی و دوری از اختلاف و تفرقه، از دستورات اکید الهی است که در آیات متعدّد به آن فرمان داده است و این فرمان باید در تمام زمینه‌ها رعایت شود، مخصوصاً در حال جنگ و درگیری با دشمن که ضرورت بیشتری دارد، چنانکه خداوند در سوره صف از اتحاد، نظم و هماهنگی مجاهدان تعریف کرده است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ مَّرْصُومٌ» (۱)

پیام‌ها:

۱- جهاد، باید با فرماندهی رهبر مسلمانان و به فرمان خدا و رسول (و جانشینان بر حق) او باشد. إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاغْلُظُوا... وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ

۲- قانون و رهبر الهی، محور وحدت و اتحاد است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» («أَطِيعُوا» به قوانین الهی و «رَسُولَهُ» به رهبر آسمانی اشاره دارد)

۳- نزاع، شما را از درون پوک ساخته و از بیرون، بی‌آبرو می‌کند. «فَتَفَشَلُوا وَ تَذَهَبَ رِيحُكُمْ» (در طول تاریخ، چه ضعف‌ها و شکست‌هایی که به خاطر عمل نکردن به این آیه، نصیب مسلمانان شده است!)

۴- در اطاعت و وحدت، پایدار باشیم و اگر چیزی بر خلاف میل ما بود، یا بر خلاف میل ما عمل شد، صابر باشیم و یکدیگر را تحمل کنیم. «وَ اصْبِرُوا»

۵- ایمان به اینکه خداوند با صابران است، انسان را به صبر و پایداری سوق می‌دهد. «وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

۶- نصرت و امداد الهی، با صابران است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

ص: ۳۳۰

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

و مثل کسانی نباشید که از روی سرمستی و خودنمایی و غرور و ریا در برابر مردم، از خانه های خود (به سوی جبهه) خارج شدند و مردم را از راه خدا بازمی داشتند و حال آنکه خداوند، به آنچه انجام می دهند احاطه دارد.

نکته ها:

چون کاروان تجارتي ابوسفیان-از دست مسلمانان-سالم به مکه رسید، ابوسفیان به ابوجهل پیغام داد که ما به سلامت به مکه رسیدیم، شما که برای یاری ما رفته اید، برگردید.

ابوجهل مغرورانه گفت: تا مسلمانان را سرکوب نکنیم و به افتخار پیروزی شراب نوشیم و قدرت خود را نشان ندهیم، بر نمی گردیم. اما سرانجام شکست خوردند و ابوجهل در آن جنگ، جام مرگ را نوشید.

در این آیه و دو آیه ی قبل، عوامل موفقیت چنین بیان شده است: ثبات قدم، یاد خدا، اطاعت از رهبری، پرهیز از اختلاف، صبر، پرهیز از غرور، ریا و دنیاطلبی.

پیام ها:

۱- غرور و ریا، از آفات قدرت در جبهه ی جنگ است. «خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ»

۲- تفاوت اصولی جنگ های اسلامی و غیر اسلامی در هدف است. هدف مسلمانان از جنگ، رفع فتنه است (آیه ی ۳۹ این سوره)، اما هدف دیگران، سلطه جویی و قدرت نمایی است. «بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ»

۳- هنگام عزیمت به جبهه، تبت خود را خالص سازید و به فکر خودنمایی نباشید. «رِئَاءَ النَّاسِ» (گرچه سیاق آیات، به جنگ بدر مربوط می شود، اما شامل منافقان که ریاکارانه و برای خودنمایی و یاشایعه پراکنی و تضعیف روحیه به جبهه می روند نیز می شود.)

۴-جبهه ی باطل برای بستن راه حق و جلوگیری از حرکت معنوی و الهی جامعه، تلاش می کند. «وَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ»

۵-دشمنان بدانند با همه تلاشی که در برابر خدا می کنند، اما هرگز از تحت قدرت الهی خارج نمی شوند. «وَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ»

وَ إِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَنْ أَعْمَهُمُ اللَّهُمَّ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَآتِ الْفِتْنَانَ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ
إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ «۴۸»

و(به یاد آور) زمانی که شیطان، کارهای آنان(مشرکان) را در نظرشان زیبا جلوه داد و گفت: امروز هیچ کس از مردم، بر شما غالب نخواهد شد و من یاور شمایم. اما همین که دو لشکر با هم در آویختند(و فرشتگان به یاری سپاه اسلام آمدند)، شیطان به عقب برگشت و گفت: هر آینه من از شما بیزارم، من چیزی را می بینم که شما نمی بینید، همانا من از خدا بیم دارم و خداوند سخت عقوبت است.

نکته ها:

کلمه ی «جار» به معنای یاور، شریک، همسایه و هم سوگند آمده که در اینجا معنای اول مناسب تر است. کلمه ی «نکص» به معنای خودداری و برگشت است و «عقب» به معنای پاشنه ی پا و «نکص علی عقبیه» یعنی بر پاشنه های پا چرخید و پشت کرد.

گفتگوی شیطان با طرفدارانش که در این آیه مطرح شده، ممکن است همان وسوسه های شیطانی باشد، یا آنکه شیطان در قالب انسان، اهداف خود را دنبال کند و در قیافه ی انسان، به اغوا و وسوسه پردازد که روایات هم در این باره وارد شده است.

(۱)

ص: ۳۳۲

چنانکه شیطان در جنگ بدر، به صورت سراقهبن مالک (از سرشناسان قبیله ی بنی کنانه) درآمد و مشرکان را تشویق و ترغیب می کرد و به آنان وعده ی همراهی و پیروزی می داد، امّا با حضور فرشتگان در آستانه ی پیروزی سپاه اسلام، پا به فرار گذارد. پس از شکست کفار، در مکه به او می گفتند: تو سبب شکست ما شدی! و او قسم می خورد که حتی از مکه بیرون نیامده است. پس معلوم شد که شیطان در قیافه ی سراقه، به آنان وعده ی پیروزی داده، سپس فرار کرده است.

شیطان برای جبهه ی باطل کار تبلیغاتی می کند و در آغاز مبارزه به آنان روحیه می دهد، ولی به هنگام دیدن امدادهای الهی، آنان را رها کرده و عقب نشینی می کند.

پیام ها:

۱- یکی از راه های فریب شیطان، زیبا جلوه دادن بدی هاست. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ» آری، نیکو پنداشتن کارهای بد و ناهنجاری ها، نشانه ی نفوذ شیطان در افکار انسان است.

۲- شیطان و شیطان صفتان، دیگران را برای فساد، توجیه و تحریک می کنند. «زَيْنَ ، لَا غَالِبَ ، جَارٌ لَكُمْ»

۳- ایمان، حمایت فرشتگان را به دنبال دارد و کفر، حمایت شیطان را. «جَارٌ لَكُمْ»

۴- شیطان، منافق، فریب کار، دروغگو و بی وفاست. «جَارٌ لَكُمْ ... بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۵- شیاطین، آتش فتنه را روشن می کنند، ولی خود را در معرکه قرار نمی دهند.

«إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۶- توکل بر غیر خدا، سبب رها شدن انسان در مشکلات می شود. «إِنِّي جَارٌ لَكُمْ ...»

«إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۷- روابط غیر الهی، ناپایدار و غیر قابل اطمینان است. «قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۸- شیطان، از قدرت فرشتگان آگاه است. «إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ» و مشاهده ی قدرت فرشتگان، سبب عقب گرد او شد. «قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ»

۹- شیطان، قادر بر مشاهده ی برخی امور پنهانی است. «إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ»

۱۰- شیطان، به خداوند معتقد و به شدت عقوبت او آگاه است. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ» به گفته ابن عباس: «شیطان به دروغ ادعای ترس از خداوند را داشت، وگرنه کار او به اینجا نمی کشید». (۱)

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۹)

(به یاد آور) زمانی که منافقان و بیماردلان می گفتند: آنان (مسلمانان را) دینشان مغرورشان کرده است، (که بی ترس حمله می کنند. غافل از آنکه مسلمین بر خدا توکل نموده اند.) و کسی که بر خدا توکل کند، پس (بداند) قطعاً خداوند شکست ناپذیر حکیم است.

نکته ها:

منافقان و افراد سست ایمان و بی اعتقاد به نصرت الهی، تصور نمی کردند مسلمانان با جمعیت و سلاح اندک پیروز شوند و آنان را فریب خورده می پنداشتند.

پیام ها:

۱- کسانی که روحیه ناسالم دارند، با منافقان همصدا می شوند. «إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ»

۲- منافقان، مسلمانان را فریب خورده و مغرور می پندارند. (و می گویند: مگر می توان با «الله اکبر» و با دست خالی به جنگ سلاح رفت؟! مگر می شود...) «غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ»

۳- گرایش ها و دیدگاه ها، در نوع برداشت انسان تأثیر می گذارد. از یک عمل، چند برداشت می شود؛ یکی توکل می پندارد و دیگری فریب خوردگی و غرور. «إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ ... وَمَنْ يَتَوَكَّلْ»

ص: ۳۳۴

۴- توکل بر خدا، از حساب غرور، جداست. وَ مَنْ يَتَّوَكَّلْ... (توکل بر خداوند در جنگ بدر، عامل پیروزی شد)

۵- باید بر کسی توکل و اعتماد کرد که شکست ناپذیر و تمام کارهایش حکیمانه است. «عَزِيزٌ حَكِيْمٌ» (قدرت خداوند، همراه با عزت و حکمت است)

وَ لَوْ تَرَىٰ اِذْ يَتَوَفَّىٰ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُوْنَ وُجُوْهُهُمْ وَ اَذْبٰرَهُمْ وَ ذُوْقُوْا عَذَابَ الْحَرِيْقِ ﴿٥٠﴾

و(ای پیامبر!) اگر ببینی آن هنگام که فرشتگان جان کافران را می گیرند، بر چهره ها و پشت های آنان ضربه می زنند(و می گویند): بچشید عذاب سوزان را.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ اَيْدِيْكُمْ وَ اَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلّٰمٍ لِّلْعٰبِدِ ﴿٥١﴾

این (کیفر،) دستاورد کارهای پیشین شماست و(گر نه)شکی نیست که خداوند بر بندگانش ستمگر نیست.

نکته ها:

در قرآن، بارها از سخت جان دادن کفار، سخن به میان آمده است، از جمله در سوره ی محمد آیه ی ۲۷ و سوره ی انعام آیه ی ۹۳ و در مقابل، از آسان جان دادن مؤمنان نیز سخن به میان آمده است، از جمله در آیه ی ۳۲ سوره ی نحل می خوانیم: «الَّذِيْنَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبِيْنَ يَقُوْلُوْنَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ اَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ»

«يَتَوَفَّى» ، به معنای گرفتن است و قرآن می فرماید: ما کفار را می گیریم آنجایی که جسم انسان در دنیا می ناند، پس معلوم می شود که روح او را می گیرند. بنابراین، حقیقت انسان به روح اوست. تا انسان زنده است روح همراه جسم اوست و پس از مرگ، از جسم او جدا شده و باقی می ماند.

۱- خداوند با قهر به کفار، پیامبر و مؤمنان را دلداری می دهد. وَلَوْ تَرَى ...

۲- فرشتگان الهی، مؤمنان و کافران را می شناسند. «إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- قهر اخروی خداوند به کافران، از لحظه ی جان دادن آغاز می شود. إِذْ يَتَوَفَّى ...

يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ ...

۴- در برزخ نیز عذاب هست. «ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ»

۵- مجازات های الهی، کیفر کارهای خود انسان است، نه انتقام خداوند. ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ ...

۶- ظلم به یک نفر، به منزله ی ظلم به همه است. «لَيْسَ بِظُلْمٍ لِّلْعَبِيدِ» (کوچک ترین ظلمی از جانب خداوند، ستمی بسیار بزرگ است و او منزّه از آن است).

۷- کیفرهای الهی، براساس عدل است. «لَيْسَ بِظُلْمٍ لِّلْعَبِيدِ»

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ «۵۲»

(ای پیامبر! روش کافران زمان تو، مثل روش فرعونیان و کفار پیش از آنان است که (از روی لجاجت و عناد) به آیات خداوند کفر ورزیدند، پس خداوند نیز به کیفر گناهانشان، آنان را گرفتار کرد. قطعاً خداوند، نیرومند سخت کیفر است.

۱- گاهی کفر و لجاجت، برای بعضی عادت و خصلت شده و در این صورت، عذاب نازل می شود. «كَذَّابِ»

۲- همه ی اقوام نزد خدا یکسانند و اگر راه انحراف و کفر بروند، کیفر می بینند.

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ آرَى، سَنَّتِ الهی در عقوبت کفار، ثابت است و مجازات مشرکان در جنگ بدر، حکم خاصی نبوده است.

۳- گناه، سبب قهر الهی است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ»

۴- خداوند، در کیفر کافران عاجز نیست و همه ی اقوام (مثل فرعون قوی یا مشرکان ضعیف) در برابر قهر خدا عاجزند. «إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُعْتَبَرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَيَّ قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۵۳)

آن (کیفر) بدین سبب است که خداوند، نعمتی را که به قومی عطا کرده، تغییر نمی دهد، مگر آنکه آنان آنچه را در خودشان است تغییر دهند، و همانا خداوند، بسیار شنوا و داناست.

نکته ها:

در احادیث متعددی عواملی مانند: ظلم و گناه، سبب تغییر نعمت های الهی به حساب آمده اند، چنانکه بازگشت از گناه و انحراف و حرکت در مسیر حق، موجب سرازیر شدن انواع نعمت های الهی است. (۱)

گناهان و ستم ها، انسان را از لیاقت بهره وری از لطف الهی دور می کند. چنانکه حضرت علی علیه السلام در خطبه قاصعه بدان اشاره کرده و در دعای کمیل می خوانیم: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذَّنُوبَ الَّتِي تَهْتِكُ الْعِصْمَ... اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذَّنُوبَ الَّتِي تَغَيِّرُ النِّعَمَ...

در نامه حضرت علی علیه السلام به مالک اشتر می خوانیم: «هیچ چیز مانند ظلم و ستم، نعمت های الهی را تغییر نمی دهد، چون خداوند ناله ی مظلوم را می شنود، در کمین ظالمان است». (۲)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «همواره از سختی ها و گرفتاری های روز و شب که عقوبت معصیت و گناهان شماست، به خدا پناه ببرید». (۳)

پیام ها:

۱- زوال نعمت ها، از ناحیه ی خودماست، و گرنه سنت خدا بر استمرار نعمت هاست. ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُعْتَبَرًا نِعْمَةً ... حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

ص: ۳۳۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). نهج البلاغه، نامه ۵۳.

۳- ۳). کافی، ج ۲، ص ۲۶۹.

۲- دادن ها و گرفتن ها از سوی خدا، قانونمند و حکیمانه است. لَمْ يَكْ مُغَيِّرًا نِعْمَةً ...

حَتَّى يُغَيِّرُوا ...

۳- رحمت خداوند بر غضبش مقدم است. «أَنْعَمَهَا عَلَيَّ قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا»

۴- در اسلام علاوه بر کیفر فردی، کیفرهای اجتماعی نیز قانون دارد. «عَلَيَّ قَوْمٍ»

۵- فطرت انسان، بر ایمان و پاکی استوار است و این انسان است که خود را تغییر می دهد. «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

۶- انسان، تاریخ را می سازد، نه آنکه اقتصاد، جبر تاریخ و محیط، انسان را بسازد.

حَتَّى يُغَيِّرُوا ... البته محیط و اقتصاد بی اثر نیست، لیکن نقش اصلی با اراده ی انسان است، و هیچ یک از آنها انسان را مجبور نمی کند.

۷- افراد، جامعه را می سازند و هرگونه تحوّل مثبت یا منفی در جامعه، بر پایه ی تحوّل فکری و فرهنگی افراد است. قَوْمٍ ...
يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

۸- سعادت و شقاوت ملت ها، در گرو تحولات درونی آنهاست، نه قدرت و ثروت. «حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

۹- در تحلیل سرنوشت جوامع، محور، روحیه ی مردم است، نه شانس، خرافات، نظام های حاکم، جبر تاریخ و ... «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

۱۰- همه ی ما در نظر خدا هستیم و کیفر کفار متکی بر علم گسترده خداوند است.

«أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلُّ كَانُوا ظَالِمِينَ «۵۴»

(ای پیامبر! روحیه ی مردم زمان تو، همچون خوی و روش فرعونیان و کسانی است که پیش از آنان بودند، آیات پروردگارشان را تکذیب کردند، پس ما نیز به سزای گناهانشان، هلاکشان ساختیم و فرعونیان را غرق کردیم، و همگی (فرعونیان و کفار قریش) ستمگر بودند.

تعبیر «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ» در دو آیه ی قبل نیز آمده بود، امّا این تکرار منافاتی با بلاغت ندارد، چون موقعیت ها متفاوت است. آنجا سخن از کیفر الهی نسبت به ظالم بود، اینجا تغییر نعمت براساس تغییر حالات مردم است. البته ممکن است در آیه ی قبل، عذاب اخروی منظور باشد و اینجا عذاب دنیوی.

پیام ها:

۱- از سرنوشت گذشتگان درس بگیریم. «كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ»

۲- تکذیب آیات الهی، زمینه ی هلاکت انسان است. «كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ»

۳- انسان، دارای اختیار است و سرنوشت او در گرو عملکرد خودش می باشد.

«كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»

۴- ظلم و گناه، عامل قهر الهی است، چه ظلم به خویش، چه به مردم و چه به انبیا و مکتب. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ ... كَانُوا ظَالِمِينَ»

۵- بعضی از سختی ها، حوادث و اتفاقات دنیوی و زوال نعمت ها، پیامد گناهان انسان می باشد. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ»

۶- تکذیب آیات الهی و گناه، ظلم است. «كَذَّبُوا ... كَانُوا ظَالِمِينَ»

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۵۵)

قطعاً بدترین جنبندها نزد خداوند، آنانند که کافر شدند، پس آنان ایمان نمی آورند.

نکته ها:

آیه ی ۲۲، «شَرُّ الدَّوَابِّ» را کسانی دانست که نمی اندیشند، این آیه آنان را کسانی می داند که ایمان نمی آورند و کفر می ورزند. پس ریشه ی کفر، عدم تعقل صحیح است. قرآن، ارزش انسان را در گرو عقل و ایمان می داند که اگر تعقل نکند، یا کفر ورزد، از مدار انسانیت خارج می شود. انسان واقعی، کسی است که عاقل و مؤمن باشد.

آری، کافری که حقّ رامی فهمید؛ اما ایمان نمی آورد، نزد مردم عنوانی داشته باشد، ولی نزد خداوند بدترین جنبنده است.

الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

(بدترین جنبندهگان نزد خداوند)، آنانند که از ایشان پیمان گرفته ای، سپس پیمان خود را در هر بار می شکنند و (در وفاداری و حفظ پیمان)، اهل تقوا و پروا نیستند.

نکته ها:

پیمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با یهودیان این بود که به مشرکان کمک نکنند و در صدد آزار مسلمانان بر نیایند، ولی یهودیان پیمان را شکستند و در جنگ خندق به مشرکان اسلحه فروخته و آنان را یاری کردند.

در روایات آمده است: «کسی که وفادار نباشد و پیمان شکنی کند، منافق است، هرچند نماز بخواند و روزه بگیرد». (۱)

پیام ها:

۱- رهبر مسلمانان می تواند با کفار پیمان ببندد. «عَاهَدْتَ مِنْهُمْ» چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله پیمان های متعددی با کفار می بست، هرچند بعضی از آنان متعهد نباشند.

«يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ»

۲- پیمان شکنی دلیل بر پیمان نبستن مجدد نیست. «يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ»

۳- پیمان شکنی، با انسانیت سازگار نیست. شَرَّ الدَّوَابِّ ... يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ

۴- کفر، زمینه ی پیمان شکنی است. الَّذِينَ كَفَرُوا ... يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ

۵- پیمان شکنی، بی تقوایی است. يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ ... وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ

۶- بیشترین خطر از سوی کسانی است که پیمان شکنی شیوه و خصلت آنان شده

ص: ۳۴۰

و از آن پروایی ندارند. يُتَّقُونَ ... فِي كُلِّ مَرَّةٍ ... لَا يَتَّقُونَ

فَأَمَّا تَثَقَّفَتْهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرَّدَ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

پس (ای پیامبر!) هرگاه در جنگ به آنان دست یافتی، (با برخورد های قاطع) افراد پشت جبهه ی آنان را به وحشت افکنده و متفرق ساز، باشد که پند گیرند (و دست از توطئه بردارند).

نکته ها:

«تَثَقَّفَتْهُمْ» از «ثقف»، به معنای درک چیزی است از روی دقت و سرعت. یعنی در برخورد با کفار، کاملاً هوشیار باشید تا غافلگیر نشوید.

«تشرید»، به معنای ایجاد ناامنی و اضطراب و متفرق ساختن است. یعنی چنان به دشمن حمله کنید و برنامه ریزی جنگی داشته باشید که حامیان پشت پرده و نیروهای پشت جبهه ی آنان، به وحشت افتاده و به فکر حمله و پشتیبانی نباشند.

پیام ها:

۱- برخورد شما با دشمنان، باید غافلگیر کننده، سریع، دقیق و کوبنده باشد و این از اصول نظامی است. تَثَقَّفَتْهُمْ ... فَشَرَّدَ بِهِمْ

۲- آگاهی و دید رهبر مسلمانان باید به قدری باشد که وسعت و دنباله ی توطئه و توطئه گران را بشناسد و بر علیه آنان تصمیم درست و قاطع بگیرد. «فَشَرَّدَ بِهِمْ»

۳- به دفاع های روز مَرّه و خط اول بسنده نکنیم و از عقبه های دشمن و طراحان صحنه غافل نشویم. «مَنْ خَلَفَهُمْ» چنانکه در رانندگی نباید تنها به جلو خیره شد، بلکه باید به فراتر و دورتر نیز چشم دوخت.

۴- کیفر پیمان شکنانی که امتیّت و ثبات جامعه را به هم می زنند، آن است که آنان را وحشت زده و مضطرب سازیم. «فَشَرَّدَ بِهِمْ»

۵- با آنکه اسلام، دین رأفت و رحمت است، ولی خیانت و پیمان شکنی و بهم زنده نظم و امتیّت را تحمّل نمی کند. «فَشَرَّدَ بِهِمْ»

۶- جامعه‌ی اسلامی باید هیبت و شوکت داشته باشد. «فَشَرُّدُ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ»

۷- از کفار، زهر چشم بگیریم تا از فکر حمله‌ی مجدد به ما صرف نظر کنند.

«فَشَرُّدُ بِهِمْ»

۸- اسلام در کنار تبلیغ و موعظه، دین اعمال قدرت و برخورد با پیمان شکنان و اخلال گران نیز هست. «فَشَرُّدُ بِهِمْ» و باید با خط مقدم آنان طوری رفتار شود که مایه‌ی عبرت دیگران شود. «مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدَّكُرُونَ»

وَ إِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَأَنْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ «۵۸»

و اگر خوف آن داشتی که گروهی (در پیمان) خیانت کنند، تو نیز عهدشان را به سوی آنان بیانداز (و آن را لغو کن، یا به آنان اعلام کن که همانند خودشان عمل خواهی کرد). همانا خداوند خائنان را دوست ندارد.

وَ لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ «۵۹»

و آنان که کفرورزیده اند گمان نکنند که پیش افتاده اند (واز قلمرو ما بیرون رفته اند)، زیرا آنها نمی توانند (ما را) ناتوان کنند.

نکته ها:

«فَأَنْبِذْ إِلَيْهِمْ» از «تَبَدَّ»، به معنای افکندن است. مراد از افکندن پیمان به طرف دشمن، این است که قبلاً به آنان اعلام و سپس پیمان را لغو کنید تا غافلگیر نشوند و شما هم ناجوانمردی نکرده باشید.

«عَلَى سَوَاءٍ»، یا به معنای مقابله به مثل است، یعنی همان گونه که آنان در فکر توطئه و پیمان شکنی اند، شما هم پیمان را لغو کنید. یا به معنای رفتار عادلانه با دشمن است. (۱)

ص: ۳۴۲

آیه در موردی است که شواهد و قرائنی بر توطئه و خیانت دشمن وجود دارد، که برای پیشگیری باید در لغو پیمان پیش دستی کرد.

پیام ها:

۱- در مسائل مهم نظامی و اجتماعی، منتظر وقوع خیانت نباشید، بلکه باید با احتمال عقلایی نسبت به خیانت نیز اقدام کرد. **وَ إِمَّا تَخَافَنَّ ... خِيَانَهُ**

۲- اسلام به قراردادها و معاهدات خود پایبند است و تا احتمال خیانتی نیست، وفا لازم است. **وَ إِمَّا تَخَافَنَّ ... خِيَانَهُ فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ**

۳- تشخیص شواهد و قرائن خیانت و تصمیم بر باطل کردن قراردادها و بی اعتباری تعهدات، از اختیارات رهبر جامعه اسلامی است. **«فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ»** (مخاطب شخص پیامبر است، نه امت اسلامی)

۴- پایبندی به معاهدات، تا زمانی است که احتمال توطئه نباشد، و گرنه اعلام انصراف می شود. **«فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ»**

۵- اگر از خیانت دشمن نگران هستید، ناچوانمردی نکنید و لغو پیمان را اعلام کنید. **«فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ»**

۶- با دشمن هم عدل و انصاف داشته باشید. **«عَلَى سَوَاءٍ»**، یعنی بالعدل. (۱)

۷- لغو قرار داد از روی مقابله به مثل، عادلانه است. **«عَلَى سَوَاءٍ»**

۸- خیانت از هر که باشد حرام و زشت است، چه کافر و چه مسلمان. **«إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ»**

۹- جنگ، با کسانی که سابقه ی پیمان داشته ایم، خیانت است. **فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ ... إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ**

۱۰- از سنت های الهی نمی توان پیشی گرفت. **وَ لَا يَخْسِرَنَّ ... سَبَقُوا**

۱۱- چنان ابتکار عمل را به دست گیرید که کفار خیال نکنند بر شما پیشی

ص: ۳۴۳

گرفته اند. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا»

۱۲- کافران، با خیانت به جایی نمی رسند. «لَا يُعْجِزُونَ»

وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَعْطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

و برای (آمادگی مقابله با) دشمنان، هرچه می توانید از نیرو و از اسبان سواری فراهم کنید تا دشمن خدا و دشمن خودتان و نیز (دشمنانی) غیر از اینان را که شما آنان را نمی شناسید، ولی خداوند آنها را می شناسد، به وسیله آن بترسانید، و در راه خدا (و تقویت بنیه ی دفاعی اسلام) هرچه انفاق کنید، پاداش کامل آن به شما می رسد و به شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

این آیه دستور آماده باش همه جانبه ی مسلمانان در برابر دشمنان و تهیه هر نوع سلاح، امکانات، وسایل و شیوه های تبلیغی حتی شعار و سرود را می دهد که رعایت این دستورات، سبب هراس کفار از نیروی رزمی مسلمانان می شود.

پیامبر صلی الله علیه و آله وقتی با خبر شد که در یمن اسلحه ی جدیدی ساخته شده، شخصی را برای تهیه ی آن به یمن فرستاد. از آن حضرت نقل شده که با یک تیر، سه نفر به بهشت می روند:

«سازنده ی آن، آماده کننده و تیرانداز». (۱)

در اسلام، مسابقات تیراندازی و اسب سواری و برد و باخت در آنها جایز شمرده شده تا آمادگی رزمی ایجاد شود.

ضمیر «لَهُمْ»، به کفار و کسانی که در آیه ی قبل مطرح بودند و بیم خیانتشان می رفت، برمی گردد. یعنی در برابر دشمن که همواره احتمال خیانت او حتی در صورت عهد و پیمان

ص: ۳۴۴

پیام ها:

۱- مسلمانان باید آمادگی رزمی کامل، از نظر تجهیزات، نفرات و... داشته باشند و آماده ی مقابله با خیانت و حمله دشمن باشند. «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ»

۲- هدف از آمادگی نظامی، حفظ مکتب و وطن مسلمانان است، نه غارت و استعمار و... «وَأَعِدُّوا لَهُمْ ...»

۳- دولت باید حداکثر توان خود را برای تأمین بودجه دفاع از نظام اسلامی و ترساندن دشمنان خدا اختصاص دهد. «مَا اسْتَطَعْتُمْ»

۴- تمام مسلمانان باید آماده ی رویارویی با توطئه های دشمن باشند و دوره های رزمی را دیده باشند. (۱) «مَا اسْتَطَعْتُمْ»

۵- همه جا گفتگو و مذاکره کارساز و کافی نیست، گاهی هم باید توان و قدرت به میدان آید. «مِنْ قُوَّةٍ»

۶- در هر زمان، پیشرفته ترین امکانات رزمی را برای دفاع آماده کنید و از هیچ چیز فروگذار نکنید، چه قدرت سیاسی و نظامی، چه امکانات تبلیغی و تدارکاتی. «مِنْ قُوَّةٍ»

۷- ایجاد رعب در دل دشمن با هر وسیله ای حتی با ظاهرسازی لازم است. «مِنْ قُوَّةٍ» در حدیث آمده است: با خضاب کردن موی صورت، دشمن را بترسانید، تا نگویند ارتش اسلام پیر است. (۲)

۸- برای ارباب و ترساندن دشمنان، آموزش نظامی برای زنان هم لازم است.

□
مِنْ قُوَّةٍ ... تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ

۹- به امکانات امروز قانع نباشید و تجهیزات نظامی و دفاعی را تا مرز تهدید

ص: ۳۴۵

۱- ۱). امام خمینی قدس سره در روزهای اوّل پیروزی انقلاب اسلامی که جمعیت ایران حدود سی میلیون بود، فرمود: «ما باید ارتش بیست میلیونی داشته باشیم».

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

دشمنان گسترش دهید. مِنْ قُوَّةٍ ... تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ

۱۰- وحدت و یکپارچگی هم نوعی قدرت است، چون با تفرقه، نمی توان دشمن را ترساند. مِنْ قُوَّةٍ ... تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ □

۱۱- در اسلام، همه ی مسلمانان سربازند و بسیج مردمی ضروری است. اَعِدُّوا، تُزْهِبُونَ، تُنْفِقُوا و...

۱۲- اسب های جنگی، آن روز و ابزار نظامی امروز، باید به حال آماده باش نگهداری و تغذیه شود. «رِبَاطِ الْخَيْلِ»

۱۳- هم آمادگی نیروها لازم است، هم تجهیزات. «مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ»

۱۴- اسلام، باید نظام و حکومت داشته باشد، چون بدون آن، دشمنان هراسی ندارند. «تُزْهِبُونَ بِهِ»

۱۵- باید بُنيه دفاعی مسلمانان در زمینه های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، نظامی، عقیدتی و... چنان قوی باشد که دشمن از هر جهت بترسد و توطئه هایش خنثی شود. («تُزْهِبُونَ بِهِ»، به طور مطلق بیان شده است)

۱۶- هم ارزشهای الهی باید حفظ شود و هم حقوق انسانی. «عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» □

۱۷- در اسلام، مکتب و کرامت انسانی مطرح است، نه اغراض شخصی، نژادی و قومی. «عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» □

۱۸- همه ی دشمنان، شناخته شده نیستند. «لَا تَعْلَمُونَهُمْ» شاید مراد منافقان باشند، چون همین تعبیر درباره ی آنان هم آمده است. «لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ» (۱)

۱۹- تنها برای دشمنان شناخته شده برنامه ریزی نکنید، بلکه پیش بینی لازم حتی برای دشمنان ناشناخته ی حال و آینده هم داشته باشید. «لَا تَعْلَمُونَهُمْ» □

۲۰- تأمین قدرت دفاعی، بودجه لازم دارد، موعظه و شعار کافی نیست. «تُنْفِقُوا»

۲۱- مردم باید در بودجه ی جنگ و تأمین جبهه، مشارکت کنند و این تنها

ص: ۳۴۶

مخصوص زمان جنگ نیست. وَمَا تُنْفِقُوا... (آیه مطلق است و می رساند که مسلمانان باید همواره برای آمادگی، پول خرج کنند.)

۲۲- اسلحه و نفرات کافی نیست، پشتیبانی های مالی هم لازم است. «وَمَا تُنْفِقُوا»

۲۳- کمک به جبهه، از هر راهی، مالی، جانی، آبرو، اطلاعات، قلم و... لازم است.

«مِنْ شَيْءٍ»

۲۴- هرگونه تلاش و انفاق و بیکارگیری امکانات برای تقویت بنیه نظامی حکومت اسلامی، از مصادیق انفاق در راه خداست. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲۵- به شرطی خیر و برکت انفاق به شما برمی گردد که در راه خدا باشد، نه از روی ریا، شمع، خودنمایی و روابط و ملاحظات. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲۶- کمک های مالی، سبب قدرت امت می شود و نتیجه ی آن به خود مردم و وضع اقتصادی جامعه و عزت مسلمانان برمی گردد. «يُوفَّ إِلَيْكُمْ»

۲۷- تزییع حقوق دیگران و پرداخت نکردن مزد و پاداش کارها به طور کامل، ظلم است. «يُوفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظَلَمُونَ»

وَإِنْ جُنَحُوا لِلْسَّلَامِ فَأَجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ «۶۱»

و اگر (دشمنان) به صلح تمایل داشتند، (تو نیز) تمایل نشان بده و بر خداوند توکل کن، همانا او شنوا و داناست.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام به مالک اشتر می نویسد: «لا تدفعنَّ صلحاً دعاك اليه عِدوك و لله فيه رضا فانَّ في الصلح دعه لجنودك و راحة من همومك و أمناً لبلادك و لكن الحذر كل الحذر من عدوك بعد صلحه، فان العدو ربما قارب ليتغفل» (۱) صلح پیشنهادی دشمن را رد مکن،

ص: ۳۴۷

ولی پس از صلح هوشیار باش و از نیرنگ دشمن برحذر باش، چون گاهی نزدیکی دشمن، برای غافلگیر کردن است!

پیام ها:

۱- مسلمانان باید در اوج قدرت باشند تا تقاضای صلح، از سوی دشمن باشد.

«وَإِنْ جَنَحُوا»

۲- اسلام، جنگ طلب نیست. «وَإِنْ جَنَحُوا... فَأَجْنَحْ»

۳- فرمان جنگ و پذیرش صلح، با پیامبر خدا و از اختیارات رهبری جامعه اسلامی است. «فَأَجْنَحْ» نفرمود: «فاجنحوا»

۴- از موضع قدرت، سوء استفاده نکنید. «فَأَجْنَحْ»

۵- در پذیرش پیشنهاد صلح، بر خدا توکل کنید. «فَأَجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ»

۶- در پذیرش صلح، هم احتمال خطر و توطئه است، هم زخم زبان برخی دوستان، ولی باید بر خدا توکل کرد. «تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»

۷- ایمان به شنوایی مطلق و علم فراگیر خداوند، زمینه ساز توکل انسان به اوست.

«تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

«وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَضْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ» (۶۲)

و اگر (دشمنان) بخواهند با تو نیرنگ کنند، قطعاً خداوند تو را بس است، اوست که با امدادهای خویش و حمایت مؤمنان، تو را یاری کرده است.

نکته ها:

این آیه را باید در کنار آیه ی ۵۸ در نظر گرفت که اگر رهبر مسلمانان با شواهد و قرائنی، یقین به خدعه ی دشمن در سایه ی صلح داشت، حساب دیگری دارد، ولی در صورت احتمال حسن نیت، باید با هوشیاری آن را بپذیرد.

در برخی روایات، نصرت الهی، به پشتیبانی حضرت علی علیه السلام از آن حضرت تفسیر شده است. در کتاب ابن عساکر از ابوهریره روایت شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «بر عرش الهی نوشته شده است: «لا اله الا أنا وحدی لا شریک لی، محمد عبدی و رسولی، ایدته بعلی» معبودی جز من نیست و شریکی ندارم و محمد بنده و فرستاده ی من است، او را به وسیله ی علی علیه السلام یاری کرده ام. و این همان سخن خداست که فرمود: «هو الذی ایدک بنصره و بالمؤمنین فکان النصر علیاً».

(۱)

پیام ها:

۱- رهبری جامعه ی اسلامی باید پیشنهاد صلح دشمن را بپذیرد تا مسلمانان جنگ طلب معرفی نشوند، اما هوشیار باشد تا فریب نخورد. **إِنْ جَنَحُوا ...**

فَاجْنَحْ ... وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ (یعنی احتمال خدعه وجود دارد)

۲- اگر مردم آماده باشند و لطف خدا شامل شود، همه ی توطئه های دشمن خنثی می شود. **فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ** □

۳- اگر ما به وظیفه ی خود عمل کنیم، نباید از مشکلات بترسیم، چون خداوند، گشاینده ی مشکلات است. **أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ**

۴- امدادهای الهی و حمایت های مردمی، به اراده ی خداوند در جهت یاری شماست. **أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ**

۵- حمایت مردم، با اراده و خواست الهی کارساز است. **فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ ... بِالْمُؤْمِنِينَ** □

۶- استمداد از مردم، بدون غفلت از خداوند، شرک نیست. **أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ**

۷- مردم، بازو و پشتیبان رهبرند. **أَيَّدَكَ ... بِالْمُؤْمِنِينَ**

ص: ۳۴۹

وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۳)

و(خداوند) میان دل‌های آنان(مؤمنان) الفت داد، اگر تو همه ی آنچه را در زمین است خرج می کردی، نمی توانستی میان قلوبشان محبت و الفت پدید آوری، ولی خداوند میان آنان پیوند داد، چرا که او شکست ناپذیر و حکیم است.

پیام ها:

۱- دل‌ها و پیوند بین آنها به دست خداست. «وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ»

۲- وحدت و الفت و محبت، از نعمت های الهی است که خدا از آن یاد کرده و آن را بر مردم و پیامبر، منت نهاده است. «وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ»

۳- مهم تر از اتحاد ظاهری، پیوند قلبی و باطنی است، «وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» و گرنه کافران هم در ظاهر متحدند، ولی دل‌هایشان پراکنده است. «نَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى» (۱)

۴- زمانی مردم بازوی رهبرند که با هم متحد باشند، و گرنه کمر رهبر را می شکنند.

«أَيَّدَكَ بِتَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ»

۵- قبایل عرب تا پیش از گرایش به اسلام، گرفتار دشمنی عمیق با یکدیگر بودند. أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ... مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ

۶- ثروت و مقام، همه جا محبت آور نیست. لَوْ أَنْفَقْتَ ... مَا أَلْفَتَ

۷- ایجاد محبت و پیوند بین مؤمنان، پرتوی از عزت و حکمت خداوند است. وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ... عَزِيزٌ حَكِيمٌ

ص: ۳۵۰

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾

ای پیامبر! برای تو (حمایت) خداوند و پیروان با ایمانت کافی است (و نیازی به حمایت گرفتن از دیگران نداری).

نکته ها:

ممکن است آیه را این گونه نیز بتوان معنا کرد: ای پیامبر! برای تو و پیروان با ایمانت، تنها حمایت خدا کافی است. یعنی خداوند، هم تو و هم پیروانت را یاری می کند.

بر طبق معنای اول، مؤمنان در سایه ی خداوند، حامی پیامبرند و بر طبق معنای دوم، مؤمنان در کنار پیامبر، تحت حمایت الهی هستند.

گروهی از یهودیان بنی قریظه و بنی نضیر، به دروغ به پیامبر صلی الله علیه و آله پیشنهاد یاری دادند، آیه نازل شد که مؤمنان برای تو کافی هستند. در ضمن این آیه مقدمه ی فرمان جهاد در آیه ی بعد است.

در کتاب «فضائل الصحابه» از حافظ ابونعیم، از علمای اهل سنت آمده است: مراد از «مؤمنان» در این آیه، علی ابن ابی طالب علیهما السلام است. (۱)

اگر استمداد از مردم و دلگرمی به حمایتشان با توجه به خواست خدا باشد، منافاتی با توحید ندارد. شرک آنجاست که در برابر قدرت و خواست خدا، تکیه به دیگران شود. اما تا وقتی که دلها و اندیشه ها و حمایت ها را شعاعی از اراده ی الهی بدانیم، در مدار توحید قرار داریم. «حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ»

پیام ها:

۱- پیروی همراه با ایمان ارزش است، نه پیروی بدون ایمان و نه ایمان منهای تبعیت. «اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۳۵۱

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾ (۶۵)

ای پیامبر! مؤمنان را بر پیکار (با کفار) تشویق کن، اگر بیست نفر از شما پایدار باشند، بر دویست نفر پیروز می شوند و اگر از شما صد نفر (مقاوم) باشند، بر هزار نفر از کافران غلبه می یابند، زیرا آنان گروهی هستند که (آثار ایمان را) نمی فهمند.

نکته ها:

این آیه، موازنه ی قوا را در عدد نفی می کند و به روحیه، ایمان و صبر تکیه می کند و برای اینکه گمان نشود پیروزی بیست نفر بر دویست نفر مبالغه است، تکرار می کند که صد نفر بر هزار نفر چیره می شوند، به شرط آنکه مؤمن و صابر باشند.

در جنگ های صدر اسلام، هرگز موازنه ی آماری بین مؤمنان و کفار نبوده است. در جنگ بدر، ۳۱۳ نفر در برابر هزار نفر، در احد، ۷۰۰ مسلمان در مقابل ۳۰۰۰ کافر، در جنگ خندق، سه هزار نفر در برابر ده هزار نفر و در جنگ موتة، ده هزار مسلمان در مقابل صد هزار نفر از کفار قرار داشتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «در آغاز کار، یک مؤمن مأمور بود که با ده مشرک جهاد کند و حق فرار و پشت کردن نداشت». (۱)

پیام ها:

۱- از وظایف رهبر، تشویق مردم به جهاد و مبارزه با دشمن است. (نقش سخنان فرماندهی قبل از عملیات). ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ﴾

۲- کارهای دشوار، نیاز به تشویق، ترغیب و تلقین دارد. «حَرِّضِ»

ص: ۳۵۲

۳- در جنگ و جهاد، تبلیغات ضروری است. «حَرْضِ»

۴- عامل تعیین کننده در جبهه های نبرد، ایمان و پایداری است، نه تنها تعداد نفرات و موازنه ی ظاهری نیروها. «عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ»

۵- در آغاز اسلام، حکم جهاد با وجود یک دهم نیروهای دشمن، محقق می شد.

«عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ» مسلمانان صدر اسلام دارای چنان ایمان، معرفت و یقینی بودند که پیروزی آنان بر ده برابر خود، قطعی و تضمین شده بود. («يَغْلِبُوا»، بیانگر تضمین بودن پیروزی است)

۶- سرباز اسلام باید سه ویژگی داشته باشد: ایمان، صبر و آگاهی. («مؤمنين»، «صَابِرُونَ»، و در باره ی کَفَّار می فرماید: «لَا يَفْقَهُونَ»).

۷- تکالیف خداوند، بر اساس توانایی های فکری و جسمی انسان است. (در برهه ای از زمان، یک نفر باید با ده نفر مبارزه می کرد که این آیه به آن اشاره دارد، ولی در برهه ای دیگر، یک نفر در برابر دو نفر که در آیه بعد اشاره شده است.)

الَّذِينَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٦٦﴾

اکنون خداوند، (در امر جهاد) بر شما تخفیف داد و معلوم داشت که در شما ضعف راه یافته است. پس اگر صد نفر از شما پایدار باشد، بر دویست نفر (از کفار) پیروز می شود، و اگر از شما هزار نفر باشند، بر دو هزار نفر (از آنان) با خواست خداوند پیروز می شوند. و خداوند با صابران است.

نکته ها:

مراد از «ضعف» در آیه، ضعف در ایمان و روحیه است، چون سپاه اسلام از نظر عدّه و عدّه، کم نشده بود.

در این آیه و آیه ی قبل، به سه مسأله ی روحی که عامل پیروزی است و نبود آن زمینه ساز

شکست است، اشاره شده است: صبر، ایمان و آگاهی. البته نقش اصلی در پیروزی، اذن و اراده ی خداست و گرنه در جنگ حنین، با آن همه جمعیت، مسلمانان شکست خورده و گریختند: **أَعْجَبْتُمْ كَثْرَتَكُمْ ... ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ (۱)**

احکام متفاوت این آیه و آیه ی قبل، در ارتباط با دو گروه مختلف و در شرایط متفاوت است، نه اینکه حکم اوّل نسخ و باطل شده باشد. (۲)

پیام ها:

۱- در مدیریت، گاهی باید به دلیل تغییر شرایط و متناسب با مخاطب، آیین نامه ها تغییر کند و این منافات با قاطعیت ندارد. **«الآن خَفَّفَ»**

□
۲- تعیین تکلیف و تغییر قانون، تنها به دست خداوند است. **«خَفَّفَ اللَّهُ»**

۳- ایمان، قابل کاهش و افزایش است. **«أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۴- همه جا جمعیت زیاد سبب قوی شدن روحیه نیست، گاهی جمعیت زیاد می شود، ولی روحیه تنزل پیدا می کند. **«أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا»**

□
۵- در قانونگذاری باید به روحیه و توان افراد نیز توجه داشت. **«خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۶- عامل اصلی شکست، از درون است نه بیرون. **«فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۷- فرماندهان باید به روحیه، نشاط، ایمان و تصمیم سپاه اسلام توجه داشته باشند. **«عَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا»**

۸- ضعف اراده، گاهی توان رزمی و روحی ده برابر را به دو برابر کاهش می دهد.

(یعنی هشتاد درصد کاهش) **«مائه يغلبوا مأتين»** در حالی که در آیه ی قبل آمده بود: **«مائه يغلبوا ألفاً»**

۹- مسلمانان حتی در حال ضعف روحیه نیز باید دو برابر کافران قدرت داشته باشند. **فِيكُمْ ضَعْفًا ... إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ**

ص: ۳۵۴

۱- (۱). توبه، ۲۵.

۲- (۲). تفسیر نمونه.

۱۰- به پیروزی خود مغرور نشویم که پیروزی با اراده ی اوست. «بِإِذْنِ اللَّهِ»

۱۱- انسان صابر، محبوب خدا و در پناه او و مشمول امدادهای الهی است. «وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

۱۲- شعار «والله مع الصابرين» باید در جبهه های جنگ و هر جا که نیاز به مقاومت و صبر است، تلقین شود. «وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۷)

هیچ پیامبری حق اسیر گرفتن ندارد، مگر بعد از آنکه در آن (منطقه و) زمین، غلبه ی کامل یابد. شما (به خاطر گرفتن اسیر و سپس آزاد کردن با فدیة) به فکر متاع زود گذر دنیا هستید، ولی خداوند (برای شما) آخرت را می خواهد و خداوند، شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

«ثخن» به معنای ضخامت، غلظت و سنگینی است و در جنگ کنایه از استحکام و پیروزی و غلبه ی آشکار و قدرتمندانه است.

این آیه، هشدار است که اسیر و فدیة گرفتن برای آزادی آنان و جمع غنائم جنگی، مسلمانان را از هدف اصلی باز ندارد و ناخود آگاه ضربه نخورند.

پیام ها:

۱- تعیین شیوه ی جنگ و اسیر گرفتن، از وظایف پیامبر است. مَا كَانَ لِنَبِيِّ ...

۲- سنت و سیره ی انبیای الهی این بوده است که تا پایگاهشان محکم نشده، نباید اسیر بگیرند. مَا كَانَ لِنَبِيِّ ... حَتَّى يُثْخِنَ

۳- از خطر دنیا گرایی، حتی برای مؤمنان نباید غافل شد. «تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا»

۴- در صحنه ی جنگ، پیش از تسلط کامل بر دشمن، اسیر گرفتن ممنوع است.

۵- وظیفه ی رزمنده، ابتدا تثبیت موقعیت خود است (نه اسیر گرفتن و جمع غنائم). «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ»

۶- تمرکز در هدف و دوری از تشّت در جنگ، یک ضرورت است. «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ»

۷- دنیا، ناپایدار و گذراست. «عَرَضَ الدُّنْيَا»

۸- سرکوبی مخالفان دین و محکم کردن پایگاه توحید، آخرت جویی است. «حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ ... وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۹- هدف اصلی در جنگ و جهاد اسلامی، رسیدن به منافع اخروی (جلب رضای خدا، تقویت حق و تلاش برای نجات مستضعفان) است، نه به دست آوردن غنائم و اسیر و فدیة گرفتن. «وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۱۰- رهنمودهای خداوند در زمینه ی مسائل جنگ، حکیمانه و بکارگیری آنها رمز عزّت و پیروزی است. «وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۱۱- دین اسلام نه تنها بی ارتباط با مسائل اجتماعی و دنیوی نیست، بلکه در ریزترین مسائل تاکتیکی جنگ هم دخالت کرده و نظر داده است. (کلّ آیه)

لَوْ لَا كِتَابٌ مِّنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾

اگر حکم ازلی خداوند نبود (که بدون ابلاغ، هیچ امتی را کیفر ندهد)، به خاطر آنچه (از اسیران که نابجا) گرفتید، عذابی بزرگ به شما می رسید.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٩﴾

پس، از آنچه غنیمت گرفتید، که حلال و پاکیزه است، مصرف کنید و از خداوند پروا کنید، همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

در معنای جمله ی «كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ» اقوالی بیان شده است:

الف: اشاره به سنت الهی است که او پیش از بیان حکم، کسی را کیفر نمی دهد. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا» (۱)

ب: اشاره به اراده ی الهی به پیروزی مسلمانان در جنگ بدر است که اگر تقدیر خداوند به پیروزی شما نبود، اسیر گرفتن پیش از تثبیت مواضع، ضربه ی سنگینی به شما می زد. (۲)

ج: شاید مراد نکته ای باشد که در آیه ۳۳ همین سوره خواندیم که تا پیامبر صلی الله علیه و آله در بین شماست، خداوند عذابتان نمی کند. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ»

بنابراین آیه را چنین معنا می کنیم: اگر به خاطر حضور مبارک تو که سابقاً در کتاب آسمانی گذشت نبود، مسلمانان در جنگ بدر به خاطر اسیر گرفتن بی موقع مرتکب گناه کبیره و عذاب بزرگی می شدند.

طبق روایات، غنائم در این آیه، همان مبلغی است که به عنوان فدیة، در برابر آزادی هر اسیر دریافت می کردند که بین هزار تا چهار هزار درهم بوده است.

پیام ها:

۱- اسیر گرفتن در بحبوحه ی جنگ، شکست و عذاب سختی را بدنبال دارد.

«لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

۲- پرداختن به غنائم پیش از سرکوبی کامل دشمن، ممنوع است. «لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

۳- شرط مصرف، حلال و پاک و دلپسند بودن است. «حَلَالًا طَيِّبًا»

۴- همه ی غنائم از شما نیست، بلکه باید خمس آن را بپردازید. فَكُلُوا مِمَّا ...

چنانکه در آیه ۴۱ خواندیم: وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ ...

۵- هشیار باشید تا غنائم جنگی و فدیة گرفتن ها، انگیزه ی والای شما را در جهاد

تغییر ندهد و همواره خدا را در نظر داشته باشید. «اتَّقُوا اللَّهَ» (آری، بهره برداری از غنائم، لغزشگاه است).

۶- عفو کيفر اسير گرفتن بی موقع در جنگ بدر و حلال کردن درآمد حاصل از آزادی اسرا، (با این که نباید اسیر می گرفتند)، جلوه ای از رحمت و مغفرت الهی است. فَكُلُوا ... غَفُورٌ رَحِيمٌ

۷- مغفرت الهی، پرتوی از رحمت اوست. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَىٰ إِنَّ يَعْلَمَ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۰)

ای پیامبر! به اسیرانی که در دست شمايند بگو: اگر خداوند در دلهاي شما خيري بداند، بهتر از آنچه از شما گرفته شده است به شما خواهد داد (و مسلمان خواهيد شد) و گناهانتان را می بخشايد و خداوند بخشاينده و مهربان است.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: عباس، عقیل و نوفل در جنگ بدر اسیر شدند، پیامبر صلی الله علیه و آله با گرفتن فدیة آنان را آزاد کرد، آنان هم مسلمان شدند. پول فدیة هایشان هم بعداً به آنان برگردانده شد. (۱)

در تفاسیر آمده است، پس از جنگ بدر برخی گفتند: به احترام پیامبر، از عباس، عموی آن حضرت فدیة نگیرید. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

«و الله لا تذر من درهماً» به خدا سوگند از یک درهمش هم نگذرید! سپس آن حضرت به عموی خود فرمود: «تو ثروتمندی، برای خودت و برادرزاده ات عقیل، فدیة بده». عباس گفت: «اگر فدیة دهم بی پول می شوم!» حضرت

ص: ۳۵۸

فرمودند: «از پول هایی که نزد همسرت امّ الفضل در مکه گذاشته ای خرج کن». عبّاس گفت:

«احدی از این ماجرا خبر نداشت، فهمیدم که به راستی تو پیامبر خدا هستی» و همانجا مسلمان شد.

در نظام اسلامی، برای اسرای جنگ، سه طرح مشروع و مقبول است:

۱. آزاد کردن بدون فدیة، مثل آنچه در فتح مکه واقع شد، با آنکه مسلمانان قدرت اسیر و فدیة گرفتن را داشتند، ولی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله همه را با جمله ی «انتم الطلقاء» آزاد ساخت.

۲. آزادی اسیران با گرفتن فدیة ی نقدی یا مبادله ی اسرا.

۳. نگه داشتن اسیران در دست مسلمانان، تا هم از قدرت یافتن دشمن جلوگیری شود، هم به تدریج تعالیم دین را آموخته و به اسلام ارشاد شوند.

انتخاب هر یک از این سه راه در اختیار حاکم اسلامی است.

پیام ها:

۱- پیامبر و رهبر حکومت اسلامی مأمور است تا با اسیران گفتگو کرده و آنان را ارشاد کند. \square يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ

...

۲- با اسیران چنان رفتار کنید که زمینه ی هدایت و ارشادشان فراهم شود. (بکار بردن کلمه «خیر» و «مغفرت» برای شکست خوردگان، گویای این پیام است.)

۳- تبلیغ و ارشاد اسیران جنگی لازم است و از هر فرصتی باید استفاده کرد. «قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ»

۴- خیر واقعی، اسلام و ایمان آوردن است. \square «إِنْ يَعْلمِ اللهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا»

۵- به مردم امید بدهید که با کمترین خیر، می توانند به سعادت برسند. \square «إِنْ يَعْلمِ اللهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا»

۶- هدف از جنگ، هدایت مردم و شکست دادن طاغوت است، نه قتل، غارت، اسیر و فدیة گرفتن. «يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ»

۷- حتی شرکت در جنگ بر ضد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مانع توبه و برگشت و دریافت مغفرت الهی نیست. قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ ... يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

۸- پذیرش اسلام، موجب گذشت از خطاها و سبب دریافت لطف و رحمت الهی است. **إِنَّ يَغْلَمَ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا ... يَغْفِرُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ**

وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۷۱)

و اگر (اسیران) بخواهند به تو خیانت کنند، از پیش هم به خدا خیانت کرده اند، پس خداوند (تو را) بر آنان غلبه و تسلط داد و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

از مجموع این آیه و آیه ی قبل استفاده می شود که اصل اصلاح و ارشاد و هدایت را نباید با احتمالات منفی نادیده گرفت. با آنکه مشرکان مکه سالها نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان صدر اسلام انواع خیانت ها را روا داشتند، اما اگر مصلحت بر آزادسازی اسرا باشد، احتمال خیانت آنان، مانع عمل به وظیفه نشود.

آری، باید نسبت به اسیران دشمن، نه سوء ظنّ صد در صد داشته باشیم، نه حسن ظنّ کامل، نه خشونت محض و نه رأفت تنها، بلکه با تیز هوشی و توکل و قاطعیت و با مهربانی و عطوفت برخورد کنیم.

پیام ها:

۱- احتمال خیانت اسیران، نباید مانع آزادسازی آنها شود. **«إِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ»**

۲- دشمنان، سابقه ی خیانت دارند. **«خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ»**

۳- خداوند، حقّ و طرفدارانش را غلبه می بخشد. **«فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ»**

۴- خیانت، سبب اسارت و تحت سیطره قرار گرفتن است. **«خَانُوا ... فَأَمْكَنَ»**

۵- خداوند به نیت های دشمن آگاه و به فرمانی که می دهد، حکیم و مصلحت اندیش است. **«وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»**

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنِ اسْتَنْصَيْتُمْ زُرُومًا فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصِيرُ إِلا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٧٢)

همانا کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و با اموال و جان هایشان در راه خدا جهاد کردند، و آنان که (مجاهدان و مهاجران را) پناه داده و یاری کردند، آنان دوستدار و حامی و هم پیمان یکدیگرند. اما کسانی که ایمان آورده، ولی هجرت نکردند، حق هیچ گونه دوستی و حمایت از آنان را ندارید، تا آنکه هجرت کنند. و اگر (مؤمنان تحت فشار، برای حفظ دینشان) از شما یاری طلب کردند، بر شماست که یاریشان کنید، مگر در برابر قومی که میان شما و آنان پیمان (ترک مخاصمه) است، و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

نکته ها:

در سال سیزدهم بعثت و پس از ده سال از دعوت علنی پیامبر به اسلام، هنوز مشرکان مکه دست از اذیت و آزار پیامبر و مسلمانان برنداشته بودند و روز به روز بر شدت آن می افزودند تا اینکه تصمیم گرفتند با توطئه ای حساب شده و اقدامی دسته جمعی، پیامبر را به قتل برسانند و اسلام را ریشه کن کنند.

با اطلاع پیامبر صلی الله علیه و آله از آن توطئه و جانفشانی علی علیه السلام، شبانه مقدمات هجرت فراهم شد و آن حضرت در اول ماه ربیع الاول ابتدا به غار ثور رفتند و به مدت سه روز در آنجا به گونه ای معجزه آسا مخفی شدند و در این مدت تنها حضرت علی علیه السلام برای آن حضرت غذا تهیه کرده و اخبار بیرون را در اختیار آن جناب قرار می دادند. سرانجام پیامبر با اعلان مهاجرت مسلمانان به یثرب و همراه آوردن اهل بیت آن حضرت، خود راهی یثرب شدند و پس از پیمودن مسافتی حدود چهارصد کیلومتر، روز دوازدهم ربیع الاول به محله ی قبا رسیدند و

بقیه ی مهاجران نیز به آنان ملحق شدند.

مردم یثرب، از مهاجران استقبال شایانی به عمل آوردند و آنها را با آغوش باز پذیرفتند و یثرب را به «مدینه النبی» و «مدینه الرسول»، تغییر نام دادند. آنگاه پیامبر برای پیشگیری و دوری از تفرقه، میان مهاجران و انصار که حدود سیصد نفر بودند، دو به دو عقد اخوت و برادری جاری کردند و مسجد قبا را پایه گذاری کردند. (۱)

مهاجران، کسانی هستند که در مکه به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان آوردند و چون در آنجا تحت فشار بودند، خانه و کاشانه ی خود را رها کرده به همراه پیامبر به مدینه هجرت کردند و انصار، مسلمانانی هستند که از پیامبر اسلام و مهاجران استقبال و آنان را در بین خود جای داده و یاری نمودند.

در این آیه، محورهای همچون: پیوند مهاجرین و انصار، ضرورت هجرت، بی اعتنایی به مرفهان گریزان از هجرت، تعهد متقابل میان مهاجران و انصار و نجات مسلمانان در بند، در صورت عدم ضرر به پیمان های قبلی، مطرح شده است.

عموماً ملت ها، مهم ترین و بزرگ ترین حادثه ای را که در حیات اجتماعی، علمی و مذهبی آنان رخ داده و آن را نقطه ی عطفی در سرگذشت ملی خود می دانند، مبدأ تاریخ خود قرار داده اند، مثلاً میلاد حضرت مسیح علیه السلام نزد مسیحیان و یا عام الفیل (سالی که سپاه ابرهه به مکه حمله کرد و نابود شد) نزد اعراب، مبدأ سال قرار گرفت.

دین اسلام کامل ترین شریعت آسمانی است و از ادیان دیگر مستقل است، لذا مسلمانان میلاد حضرت مسیح را مبنای سال خود قرار ندادند، همچنین عام الفیل گرچه سال تولد پیامبر بود و یا حتی روز بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مبنای سال قرار نگرفت، امّا با هجرت پیامبر به مدینه که حکومتی مستقل در آنجا پایه گذاری شد و مسلمانان توانستند در نقطه ای آزادانه فعالیت کنند، پیامبر شخصاً تاریخ هجری را بنا گذاردند. (۲) چنانکه می توان از عبارت «مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ»، در آیه ی «لَمَسْجِدِ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ» (۳) که در مورد

ص: ۳۶۲

۱-۱. تفسیر نمونه، سیره ابن هشام و فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۱۷-۴۵۰.

۲-۲. فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۳۵.

۳-۳. توبه، ۱۰۸.

ساختن مسجد قبا می باشد نیز پایه گذاری سال هجری را استفاده نمود، زیرا اولین اقدام پیامبر در هجرت به مدینه ساختن مسجد قبا می باشد. (۱) آری اگر هجرت نبود، چه بسا اسلام در همان نقطه محدود و نابود می شد.

بیشتر بلاهای مردم از غرق شدن در رفاه و ترک هجرت های سازنده سرچشمه می گیرد.

اگر همه ی مغزها و متخصصان و کارشناسان مسلمانی که در کشورهای غربی به سر می برند، به کشور خود هجرت کنند، هم ضربه به دشمن است و هم تقویت اسلام و کشورهای اسلامی.

هجرت، اختصاص به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ندارد، بلکه هجرت از محیط شرک، کفر و گناه، برای حفظ دین و ایمان و یا برای برگشت از نافرمانی خداوند لازم است، چنانکه خداوند در پاسخ کسانی که عذر آلودگی خود و ارتکاب به گناه را محیط ناسالم می دانستند و می گفتند: «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ»، می فرماید: زمین خداوند که پهناور بود، چرا به مکانی دیگر هجرت نکردید؟ «قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَأَسِعَهُ» (۲) البته با توجه به عبارت «مستضعفین»، معلوم می شود که اگر توانایی امر به معروف و نهی از منکر باشد، باید به این مهم اقدام نمود و جامعه را ترک نکرد و آن را مورد اصلاح قرار داد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: هنگامی که در محل و سرزمینی که در آن زندگی می کنی نافرمانی و معصیت خدا می کنند، از آنجا به جایی دیگر هجرت کن. «اذا عصى الله في ارض انت فيها فاخرج منها الى غيرها» (۳)

چنانکه هجرت برای آموختن علم و دانش و برای بیان آموخته های خود به دیگران نیز لازم است. «فَلَوْ لَا - نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لَيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ» (۴)

در صدر اسلام دو هجرت رخ داده است: یکی در سال پنجم بعثت، هجرت گروهی از مسلمانان به سرزمین حبشه و دیگری در سال سیزدهم بعثت، هجرت از مکه به مدینه.

ص: ۳۶۳

۱-۱. الصحيح من سيرة النبي، علامه جعفر مرتضى، ج ۳، ص ۴۰.

۲-۲. نساء، ۹۷.

۳-۳. بحار، ج ۱۹، ص ۳۵.

۴-۴. توبه، ۱۲۲.

۱-اسلام، ایمان و عقیده، بدون تلاش و مجاهدت کافی نیست. مسلمانان صدر اسلام، یا مهاجر بودند یا پناه دهنده مهاجران، یا جهادگر و یا حامی مجاهدان.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ... وَ الَّذِينَ آوُوا وَ نَصَرُوا (شرایط متفاوت برای هر کس تکلیف خاصی می آورد، برای یکی هجرت و برای دیگری پناه دادن به مهاجران).

۲- رابطه ی ولایی، مخصوص کسانی است که اهل هجرت، جهاد و کمک به دیگران باشند. «أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۳- خداوند میان مهاجران و انصار حق ولایت مقرر کرده است. «وَ الَّذِينَ آوُوا وَ نَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۴- هجرت به سوی جامعه ی اسلامی، شرط ولایت است و کسی که هجرت نکند، ولایت ندارد. لَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ

...

۵- در جامعه ی اسلامی باید میان مجاهدان و مهاجران با مرفهان هجرت گریز، فرق باشد. «آمَنُوا وَ لَمْ يُهَاجِرُوا»

۶- کسی که هجرت نکند، نه او را یاری کنید و نه از او یاری بخواهید. (کلمه ی «وَلَايَتِهِمْ» را دو گونه می توان معنا کرد: یکی «ولایت و حمایت شما از آنان» و دیگری «کمک و حمایت آنان از شما»)

۷- باید از متخلفان پیشین که خواهان پیوستن به مسلمانان هستند، با آغوش باز استقبال کرد. «حَتَّىٰ يَهَاجِرُوا» (آری، همین که تارکان هجرت، هجرت کردند، شما آنان را حمایت کنید)

۸- اگر مسلمانان دیگر مناطق، تحت فشار کفر قرار گرفتند، نسبت به استمدادشان نباید بی تفاوت بود. «إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ»

۹- در روابط با دیگران باید اهمّ و مهم در نظر گرفته شود. مادامی که کفار به پیمان های خود با مسلمانان پایبند هستند، نمی توان برای حمایت مسلمانان

زیر سلطه ی آنان اقدامی کرد. «إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ»

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فَسَادٌ كَبِيرٌ (۷۳)

و کسانی که کفر ورزیدند، یاران یکدیگرند، (پس شما با آنان هم پیمان نشوید)، اگر شما (هم میان خود، همبستگی) نداشته باشید، فتنه و فساد بزرگی در زمین واقع خواهد شد.

نکته ها:

در معنای «إِلَّا تَفْعَلُوهُ»، سه احتمال بیان شده است:

الف: اگر طبق دستور خداوند مبنی بر رابطه ولایت میان مؤمنان عمل نکنید و با کفار پیوند داشته باشید، فساد بزرگی خواهد بود، چون آنان متحدند و شما متفرق.

ب: اگر نسبت به مسلمانان در فشار بی اعتنایی کنید، ممکن است آنان قتل عام شده، یا از اسلام برگردند.

ج: اگر قراردادهای بین المللی با کفار را رعایت نکنید و از تعدادی مسلمان حمایت کنید، همه ی کفار علیه شما بسیج خواهند شد و فساد بزرگ پیش خواهد آمد.

پیام ها:

۱- وقتی کفار پاره یکدیگرند، «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» اگر مسلمانان همیاری نداشته باشند، گرفتار فتنه و فساد خواهند شد. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ»

۲- پذیرفتن ولایت و سلطه ی کافران، فساد و فتنه ای بزرگ در زمین است. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ»

۳- اگر میان شما مسلمانان، پیوند محکم ولایت نباشد، کفار متحد شده شما را نابود می کنند. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ»

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۷۴)

و کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و در راه خدا جهاد نمودند و کسانی که پناه دادند و یاری کردند، همانان مؤمنان واقعی اند. برای آنان آمرزش و روزی شایسته و کریمانه ای است.

پیام ها:

۱- ایمان، بر عمل مقدم است. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا»

۲- ارزش کارها، آنگاه است که آنها رنگ خدایی و انگیزه ی الهی داشته باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- ایمان واقعی، در هجرت، جهاد، پناه دادن و یاری رساندن مسلمانان مجاهد، بروز می کند. «وَالَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا»

۴- حتی مؤمنان حقیقی هم، از خطا و گناه بیمه نیستند و به مغفرت الهی نیاز دارند. «الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ»

۵- هجرت و جهاد، عامل بخشایش و نزول رزق ویژه ی الهی است. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ»

۶- اگر به خاطر هجرت و جهاد از رزق اندک بگذرید، به رزق کریم و شایسته ی الهی می رسید. «آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ»

۷- انسان همیشه مسئول است؛ گاهی به صورت جهاد، گاهی هجرت، گاهی پناه دادن به مهاجران و گاهی پشتیبانی از رزمندگان. (تمام آیه)

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجَاهِدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٧٥)

و کسانی که بعداً ایمان آورده و همراه شما هجرت و جهاد کردند، آنان از شمایند. و در قانون الهی، خویشاوندان نسبت به یکدیگر اولویت دارند.

همانا خداوند به هر چیزی بسیار داناست.

نکته ها:

یکی از مصادیق آیه، ارث است که پیش از اسلام، گاهی ارث بر اساس پسرخواندگی و عهد و پیمان بود، ولی اسلام آن را بر محور خویشاوندی و دینداری قرار داد.

در مسأله ی امامت و خلافت، ائمه و علما بارها به این آیه استناد کرده اند، و علاوه بر استدلال به علم، سابقه ی جهاد و تقوا، به خویشاوندی امام علی علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله، برای اثبات امامت بلافصل آن جناب استدلال کرده اند. (۱)

پیام ها:

۱- مؤمنان سابق و قدیمی باید کسانی را که در آینده ایمان می آورند و هجرت می کنند، همانند خود مؤمن حقیقی بدانند. وَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ... فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ آری، آغوش جامعه اسلامی، به روی همه باز است و مسلمانی در مدار بسته و انحصاری نیست، گرچه سابقه می تواند امتیازات معنوی بیشتری را به دنبال داشته باشد.

۲- مؤمنان خویشاوند، علاوه بر ولایت خویشاوندی بر یکدیگر، ولایتی نیز در سایه ی ایمان، هجرت و جهاد نسبت به هم دارند. وَ الَّذِينَ آمَنُوا... وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ

ص: ۳۶۷

۳- در قانون الهی، میان خویشاوندان نیز سلسله مراتب وجود دارد. «وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ»

۴- هجرت، شرط ملحق شدن به مؤمنان حقیقی است. (هجرت، کلید تمرکز و تشکّل نیروهای خودی است) هَاجِرُوا ... فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۳۶۸

این سوره که نهمین سوره ی قرآن کریم است، یکصد و بیست و نه آیه دارد و در سال نهم هجری نازل شده است. (۱) قسمت هایی از آن قبل از جنگ تبوک، بخشی در حال جنگ و قسمت دیگر، بعد از آن نازل شده است.

مشهورترین نام های این سوره در روایات، «توبه» و «برائت» است. «توبه»، از آن جهت که در این سوره، بارها از توبه ی انسان و بازگشت لطف الهی سخن به میان آمده است و «برائت»، بدان جهت که این سوره با اعلام برائت از مشرکان آغاز شده است.

برخی مفسران به خاطر ارتباط مطالب این سوره با سوره ی «انفال»، این سوره را دنباله ی آن دانسته و گفته اند: به همین دلیل نیازی به «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» نداشته است، ولی به عقیده ی ما که از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله گرفته ایم، این سوره، مستقل است و نداشتن «بِسْمِ اللَّهِ» به خاطر لحن قهرآمیز آن نسبت به مشرکان است، زیرا کلمه ی «بِسْمِ اللَّهِ»، نشان رحمت و امان است و این سوره با اعلام تنفر از مشرکان پیمان شکن آغاز شده است. چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«بِسْمِ اللَّهِ» برای امان دادن و برائت برای رفع امان است. (۲)

در اهمیّت این سوره همین بس که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوره های برائت و توحید، همراه با هفتاد هزار صف از فرشتگان نازل شد.

ص: ۳۷۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

بِرَاءَةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ لَعَلَّاهُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾

(این آیات اعلام جدائی و بیزاری و برائتی است از سوی خدا و پیامبرش، نسبت به مشرکانی که با آنان پیمان بسته اید.

نکته ها:

از این که برای این سوره در روایات، نام های «برائت» و «توبه» آمده است، می فهمیم که جزء سوره ی انفال نیست، بلکه سوره ای مستقل است.

از این که سوره، به دلیل محتوای قهرآمیزش بدون «بِسْمِ اللَّهِ» شروع شده است، می فهمیم که «بِسْمِ اللَّهِ» در هر سوره، متعلق به همان سوره و جزء آن است، نه آنکه به عنوان تشریفات و یا... در اول هر سوره بیاید.

اعلام برائت، به خاطر پیمان شکنی کفار بود که در آیه ی ۷ و ۸ مطرح شده است، و گرنه قانون کلی، مراعات پیمان هاست و تا طرف مقابل به پیمان وفادار باشد، باید آن را نگهداشت. چنانکه در آیه ی ۴ آمده است: «إِلَّا الَّذِينَ لَعَلَّاهُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَ لَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتُوا إِلَيْهِمْ عَهْدُهُمْ إِلَىٰ مَدَّتِهِمْ» به میثاقتان با مشرکانی که پیمان نشکسته و توطئه ای نکرده اند، تا آخر مدت وفادار بمانید.

به علاوه مسلمانان به دلیل ضعف، تن به آن پیمان دادند، و گرنه خواسته ی مسلمانان، قلع و قمع هر چه سریعتر شرک است.

در سال هشتم هجری مکه فتح شد، اما مشرکان همچنان برای انجام مراسم عبادی خود که آمیخته با خرافات و انحرافات بود، به مکه می آمدند. از جمله عاداتشان این بود؛ لباسی را که با آن طواف می کردند، صدقه می دادند. یک زن که می خواست طواف های بیشتری انجام دهد، چون دیگر لباسی نداشت، به اجبار کفار برهنه طواف کرد و مردم به او نگاه می کردند.

این وضع برای پیامبر و مسلمانان که در اوج قدرت بودند، غیر قابل تحمل بود. پیامبر منتظر فرمان خدا بود تا آنکه این سوره در مدینه نازل شد. پیامبر صلی الله علیه و آله به ابوبکر مأموریت داد تا آیاتی از آن را بر مردم مکه بخواند. شاید انتخاب ابوبکر به دلیل آن بود که او پیرمرد بود و کسی نسبت به او حساسیت نداشت.

اما وقتی او به نزدیک مکه رسید، جبرئیل از سوی خدا پیام آورد که تلاوت آیات را باید کسی انجام دهد که از خاندان پیامبر باشد. آن حضرت، علی علیه السلام را مأمور این کار کرد و فرمود: من از او هستم و او از من است. علی علیه السلام در وسط راه آیات را از ابوبکر گرفت و به مکه رفت و بر مشرکان قرائت نمود.

ماجرای تلاوت آیات این سوره توسط علی علیه السلام، در کتب اهل سنت نیز آمده و از اصحاب، کسانی همچون ابوبکر و علی علیه السلام، ابن عباس، انس بن مالک، جابر بن عبدالله انصاری آن را روایت کرده اند و در منابع بسیاری نقل شده است. [\(۱\)](#)

برخی از اهل سنت [\(۲\)](#) تلاش کرده اند که آن را امری عادی جلوه دهند تا امتیازی برای حضرت علی علیه السلام به حساب نیاید و تحویل مأموریت تلاوت را به علی علیه السلام، برای تألیف دل او دانسته اند، نه امتیازی برای او. در حالی که برای به دست آوردن دل کسی، کاری بی خطر به او محول می کنند، نه تلاوت آیات برائت از مشرکان، آن هم در منطقه ی شرک و توسط

ص: ۳۷۳

۱ - ۱. مسند احمد حنبل، (ج ۳، ص ۲۱۲ و ۲۸۳؛ ج ۱، ص ۱۵۱ و ۳۳۰)، مستدرک صحیحین، (ج ۳، ص ۵۱)، تفسیر المنار، (ج ۱۰، ص ۱۵۷)، تفسیر طبری، (ج ۱۰، ص ۴۶)، تفسیر ابن کثیر (ج ۲، ص ۳۲۲-۳۳۳)، احقاق الحق، (ج ۵، ص ۳۶۸) و فضائل الخمسه، (ج ۲، ص ۳۴۲). و در الغدیر، (ج ۶، ص ۳۳۸) نام ۷۳ نفر که این ماجرا را نقل کرده اند آمده است.

۲- ۲. مثل فخر رازی و آلوسی در تفسیرهایشان.

کسی که بسیاری از مشرکان را در جنگ ها کشته است و عده ای کینه ی او را در دل دارند! وقتی خداوند به حضرت موسی علیه السلام فرمان داد که نزد فرعون رفته او را به توحید دعوت کند، وی گفت: خدایا من یک نفر از آنان را کشته ام، می ترسم مرا به قصاص بکشند، برادرم را به همراه من بفرست؛ ولی علی علیه السلام که تعداد زیادی از سران شرک را کشته بود، به تنهایی رفت و آیاتِ بَرَاءتِ را در نهایت آرامش خواند، آن هم در جای حسّاسی چون منی و کنار جمره ی عقبه.

نکاتی که توسط علی علیه السلام به کفار اعلام شد عبارت بود از:

۱. اعلام بَرَاءتِ و لغو پیمان ها.

۲. ممنوعیت شرکت مشرکان در حج از سال آینده.

۳. ممنوعیت طواف در حالت برهنگی.

۴. ممنوعیت ورود مشرکان به خانه ی خدا.

در موارد زیادی از قرآن، خدا و رسول در کنار هم مطرح شده اند، از جمله:

الف: در هدیه و لطف. «أَعْتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» (۱)

ب: در بیعت. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۲)

ج: در اطاعت و پیروی. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۳)

د: در بَرَاءتِ و بیزاری از دیگران. «بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

پیام ها:

۱- لغو اعتبار پیمان با مشرکان، از اختیارات رهبر است. «بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

(پیمان های بسته شده با مشرکان درباره ی عدم تعرّض به یکدیگر بوده است)

۲- وفا به پیمان آری، تسلیم توطئه شدن، هرگز. بَرَاءَةٌ ... إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ

۳- گرچه از نظر حقوقی، موظفیم به پیمان وفادار باشیم، ولی بَرَاءتِ قلبی از

ص: ۳۷۴

٢-٢. فتح، ١٠.

٣-٣. نساء، ٨٠.

مشركان و منحرفان، يك اصل دينى است. (۱) «بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» ۴- گرچه قانونگذار خداست، «لَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا» (۲) «ولى در سيره و عمل، خدا و رسول در کنار هم هستند. «مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۵- برائت، نشانه ي قاطعيت و اقتدار است، همچنان كه سكوت در برابر توطئه ها و پيمان شکنى ها نشانه ي ضعف است. «بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۶- پيمان بستن با مشركان در شرايطى مانع ندارد. «الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ»

۷- اگر به دليل ترس از توطئه و خيانت، قراردادى لغو شد بايد به مخالفان اعلام شود، تا غافلگير نشوند. «بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ ... إِلَى ... الْمُشْرِكِينَ»

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ» (۲)

پس (اى مشركان!) در زمين به مدت چهار ماه مهلت داريد كه (آزادانه) بگرديد و بدانيد كه شما نمى توانيد خدا را مغلوب كنيد (و از عذاب خدا بگريزيد). و (بدانيد) كه خداوند، خوار كننده ي كافران است.

نکته ها:

اعلام برائت، روز دهم ذیحجه (عيد قربان) بود. بنابراین پايان مهلت چهار ماهه، دهم ربيع الثانى خواهد شد. (۳)

طبق روايات، (۴) مهلت چهار ماه براى كسانى بود كه قبلاً پيمانى نداشتند، اما مهلت صاحبان پيمان، تا پايان مدت قراردادشان بود، چه کمتر از چهار ماه باشد و چه بيشتر از آن.

پیام ها:

۱- بعد از ابطال قراردادها و پيمان ها، به دشمن فرصت دهيد تا فكر كند.

ص: ۳۷۵

۱- ۱). تفسير اطيّب البيان.

۲- ۲). كهف، ۲۶.

۳- ۳). كافي، ج ۴، ص ۲۹۰.

۴- ۴). تفسير نورالثقلين.

«عمره» که حج اصغر است.

پیام ها:

۱- برای جلوگیری از مظلوم نمایی دشمن و تبلیغ علیه شما، مردم را در جریان بگذارید. اَذَانٌ ... إِلَى النَّاسِ □

۲- در تبلیغ، از عنصر زمان و مکان غفلت نکنید. «يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ»

۳- از تشویق و تهدید، هر دو استفاده کنید. فَإِنْ تُبْتُمْ ... خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا

۴- هنگام قطع روابط، روزنه ای برای پیوند باقی گذارید. «فَإِنْ تُبْتُمْ»

۵- مهلت چهار ماهه، نشان لطف خداست، نه عجز او. «غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ» □

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوا شَيْئاً وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَداً فَأَتَتْهُمُ إِلَيْهِمْ عَهْدُهُمْ إِيَّائِي مَدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ □
الْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾

مگر کسانی از مشرکان که با آنان پیمان بسته اید و چیزی از تعهدات خود نسبت به شما فروگذار نکرده اند و کسی را در برابر شما یاری نداده اند، پس پیمانشان را تا پایان مدتشان نگهدارید (و وفادار باشید)، که همانا خداوند، اهل تقوا را دوست دارد.

نکته ها:

اعلام براءت، تنها شامل مشرکان پیمان شکن و توطئه گر می شود، و گرنه کسانی مانند بنو ضمیره و بنو خزیمه که وفادار ماندند، این آیه آنان را استثنا می کند.

علی علیه السلام فرمود: با هر کس پیمان مدّت دار بسته اید، تا آن مدّت وفادار بمانید و به پیمان هر کس بی مدّت است، چهار ماه مهلت دهید.

۱- آنان که به پیمان ها احترام می گذارند، پیمانشان محترم است. «عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُواكُمْ»

۲- وفا به پیمان لازم است، گرچه با مشرکان باشد. «عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ... فَأْتُوا»

۳- کسی که دشمن شما را یاری کند، دشمن شماست. «لَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا» (۱)

۴- وفا به پیمان، نشانه ی تقواست. فَأْتُوا ... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصِرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ إِن تَابُوا وَأَقَامُوا
الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵)

پس چون ماههای حرام سپری شود، مشرکان را هر جا یافتید بکشید و دستگیر کنید و در محاصره قرار دهید و در همه جا به کمین آنان بنشینید.

پس اگر توبه کردند و نماز برپا داشتند و زکات پرداختند، راهشان را باز کنید (و آزادشان بگذارید) که همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کافرانی که ۱۳ سال پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان را در مکه آزار دادند و پس از هجرت نیز ۹ سال از هیچ توطئه ای فرو گذار نکردند، مستحق سرکوبی شدیدند.

کلمه ی «حَيْثُ» هم در مورد زمان بکار می رود و هم در مورد مکان، یعنی هر جا و هر زمان که مشرکان را یافتید.

امام باقر علیه السلام فرمودند: راه توبه از شرک، ایمان آوردن است. (۲)

ص: ۳۷۸

۱- ۱). چون جزء شروط پیمان ها، کمک نکردن به دشمنان اسلام بوده است، پس اکنون که کمک کردند، شرط را زیر پا گذاشته و دشمن شمایند.

۲- ۲). کافی، ج ۵، ص ۱۰.

۱- پس از طی همه ی مراحل دعوت، استدلال و پیمان بستن، اگر مشرکان باز هم توطئه و دشمنی کردند، برای سرکوبشان از همه ی شیوه ها استفاده کنید. مثل کشتن، اسیر گرفتن، راه بستن و محاصره. «فَاقْتُلُوا، خُذُوهُمْ، أَخْصِرُوا»

۲- هم قاطعیت لازم است هم نرمش. «فَاقْتُلُوا، فَخَلُوا»

۳- آزادی مذهب آسمانی آری، امّا انحراف فکری و سقوط عقل و انسانیت، قابل تحمیل نیست. «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ»

۴- مسلمانان باید همواره در کمین توطئه گران باشند. «وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ»

۵- تشکیلات اطلاعاتی مسلمانان باید چنان باشد که حتی توطئه گران را در خارج از مرزها زیر نظر داشته باشند. «كُلَّ مَرْصِدٍ»

۶- برای سرکوبی دشمنان توطئه گر، مرزها و تمام راههای نفوذ را کنترل کنیم.

«وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ»

۷- توبه را حتی هنگام جنگ هم بپذیرید. چون اسلام دین سماحت و بزرگواری است، نه عقده گشایی و انتقام. فَاقْتُلُوا ... فَإِنْ تَابُوا

۸- توبه باید همراه با عمل باشد. از توبه ی بی عمل، فریب نخوریم. فَإِنْ تَابُوا وَ أَقَامُوا ...

۹- توبه از شرک، ایمان است و نشانه ی توبه ی واقعی، نماز و زکات است. تَابُوا وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ ...

۱۰- نماز، در رأس عبادت هاست. به کسی که به شعائر دینی (نماز و زکات) احترام می گذارد، تعرّض نکنید. أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... فَخَلُوا سَبِيلَهُمْ

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

و اگر یکی از مشرکان از تو امان و پناه خواست، پس به او پناه بده تا کلام خدا را بشنود، سپس او را به مکان امنش برسان. چرا که آنان گروهی ناآگاهند (و با شنیدن آیات الهی، شاید هدایت شوند).

پیام ها:

- ۱- به درخواست پناهندگی دشمن برای تحقیق و شناخت عقاید و افکار اسلامی، پاسخ مثبت دهید. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ»
- ۲- راه فکر و تعقل، حتی برای مشرکان مهدورالدم باز است و برای احتمال هدایت یک نفر هم باید حساب جداگانه باز کرد. «أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»
- ۳- اسلام، دین رأفت، شرافت و کرامت است. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ»
- ۴- به دشمن هم فرصت فکر و انتخاب بدهید و حتی در شرایط جنگی نیز مردم را از رشد فکری باز ندارید. «اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ»
- ۵- انتخاب حق و پذیرش عقاید صحیح، مهلت می طلبد. «فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ»
- ۶- قرآن، کلام قابل فهم است که زمینه ی هدایت را فراهم می سازد و چنان نیست که فهمش خارج از عهده ی انسان باشد. «يَسْمَعُ كَلَامَ اللَّهِ»
- ۷- حکومت اسلامی باید زمینه ی شنیدن کلام خدا و فرصت مطالعه آن را برای منحرفان فراهم کند، چون انحراف بعضی، به خاطر عدم تبلیغ ماست، نه از روی کینه. چه بسا اگر حق را بشنوند، تغییر یابند. «حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ»
- ۸- اسلام، دین آزادی است و ایمان از روی فهم ارزش دارد، نه از روی ترس یا اجبار. «فَأَجِرْهُ، يَسْمَعُ، أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ»
- ۹- مکتبی که منطقی دارد، عجله ندارد. به دشمن فرصت دهید تا آن را بشنود، و امتیث او را تضمین کنید تا با فکر آسوده انتخاب کند. «يَسْمَعُ، أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ»

۱۰- کفر بعضی، از جهل سرچشمه می گیرد و اگر آگاه شوند، حق را می پذیرند.

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ﴾

﴿كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾ (۷)

چگونه می تواند نزد خدا و رسولش، پیمانی با مشرکان (عهد شکن) باشد، مگر کسانی که نزد مسجد الحرام با آنان پیمان بستید. پس تا هنگامی که به عهدشان وفا دارند، شما هم وفادار بمانید که خداوند، متقین را دوست دارد.

نکته ها:

این آیه، توجیه آیات نخست سوره ی براءت و دلیلی برای دستور براءت و بیزاری است، چرا که آنان وفادار به پیمان هایشان نبودند.

چون از هر طرف کعبه تا ۴۸ میل، جزو حرم محسوب می شود، به قراردادهایی که در این مناطق بسته می شود، «عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» گفته می شود. مثل پیمان حدیبیه که در ۱۵ میلی مکه بسته شد.

آوردن کلمه ی «مسجد الحرام» در بیان محلّ قرارداد، اشاره به اهمّیت آن مکان است، و گرنه پیمان های دیگر نیز که در کنار مسجد الحرام نباشد، لازم الوفاست.

پیام ها:

۱- چون مشرکان، بیشترین دشمنی را با مسلمانان دارند، (۱) از بیشتر آنان انتظار وفاداری نداشته باشید. کَيْفَ يَكُونُ ...

۲- هنگام انتقاد، کلی نگوییم و به افراد سالم گروهها هم توجه کنیم. «إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ»

ص: ۳۸۱

(۱- ۱). «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودُ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا» مائده، ۸۵.

۳- با دشمنان خود، در وفاداری به پیمان ها یا نقض آن، مقابله به مثل کنید. فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ ...

۴- تقوا و وفای به عهد، ملازم یکدیگرند. «فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

چگونه (می توان با آنان پیمانی داشت) در حالی که اگر بر شما دست یابند، هیچ خویشاوندی و پیمانی را درباره ی شما مراعات نمی کنند. شما را با زبان (نرم) خویش راضی می کنند، ولی دلهایشان پذیرا نیست و بیشترشان فاسق و (پیمان شکن) اند.

نکته ها:

«ال»، به معنای خویشاوندی، همسایگی و روابط عاطفی و انسانی و عرفی است. (۱)

«ذِمَّةً»، به معنای عهد و پیمانی است که وفای به آن لازم است و اگر نقض شود، مردم، عهدشکن را مذمت می کنند.

این آیات نیز دلیل فرمان سخت گیری نسبت به پیمان شکنان مشرک است.

به صرف اینکه اگر دشمن بر ما غالب شود چنین و چنان خواهد کرد، نمی توان به او حمله کرد، بلکه باید قرائنی بر توطئه و تجاوز او باشد و گرنه قصاص قبل از جنایت می شود.

پیام ها:

۱- عمق کینه ی دشمن را هنگام قدرتش باید شناسایی کرد، نه هنگام ضعف او.

«إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ»

۲- سکوت و ساده اندیشی درباره ی دشمنی که اگر چیره شود مراعات هیچ مسأله ای را نمی کند، گناه است. «لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً»

ص: ۳۸۲

۱-۱. میان مسلمانان صدر اسلام و مشرکان، قرابت و خویشاوندی وجود داشت.

۳- مشرکان، نه مراعات مسائل عاطفی و همسایگی را می کنند، نه به پیمان ها و تعهدات احترام می گذارند. «إِلَّا وَ لَا ذِمَّةً»

۴- ظاهر سازی و بازی های سیاسی و تبلیغاتی دشمنان، ما را فریب ندهد.

«يُزُودُكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَ تَأْبَى قُلُوبُهُمْ»

۵- پیمان شکنی، نفاق، تظاهر و سیاست بازی، فسق است. «تَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَ أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ»

۶- اکثریت مشرکان فاسقند، ولی افراد سالم هم میانشان پیدا می شود. «أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» (در نسبت دادن ها، انصاف داشته باشیم)

«إِشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۹)

(مشرکان پیمان شکن، آیات خدا را به بهای اندکی فروختند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، به راستی آنان بد اعمالی انجام می دادند.)

پیام ها:

۱- انسان در عمل و گزینش راه، دارای حق انتخاب است. «إِشْتَرَوْا» (۱)

۲- در برابر از دست دادن آیات الهی، هر چه به دست آوریم، کم است، چرا که همه ی دنیا و آنچه در آن است، در برابر الطاف الهی به مؤمنان، متاع قلیل و ناچیز است. «إِشْتَرَوْا ... ثَمَنًا قَلِيلًا ... سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۳- دنیا طلبی، سبب مبارزه با دین و باز داشتن مردم از راه خداست. «إِشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ»

۴- رضای الهی و بهشت ابدی را به دنیای زودگذر و پرفروختن، بدترین کار است. «إِشْتَرَوْا ... ثَمَنًا قَلِيلًا ... سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

ص: ۳۸۳

(۱- ۱). آیاتی که بر داد و ستد انسان دلالت دارد، نشانه اختیار انسان است.

لَا يَزُقُّبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ» (۱۰)

(مشرکان پیمان شکن، نه تنها درباره ی شما، بلکه درباره ی هیچ مؤمنی، (هیچ گونه) حقّ خویشاوندی و (هیچ) عهد و پیمان را مراعات نخواهند کرد و ایشان همان تجاوزکارانند.

نکته ها:

این آیه نیز در بیان حکمتِ فرمانِ شدیدِ خدا، بر برائت از مشرکان است.

در دو آیه ی قبل، مراعات نکردن پیمان در خصوص شما حاضرین مطرح بود، «لَا يَزُقُّبُوا فِيكُمْ» ولی در این آیه تعبیر «لَا يَزُقُّبُونَ فِي مُؤْمِنٍ» آمده که ستیزه جویی آنان را با همه ی اهل ایمان بیان می کند.

پیام ها:

۱- مشرکان با مؤمنان دشمنی دارند، پس در برخورد شدید با آنان، هیچ گونه تردیدی نداشته باشید. «لَا يَزُقُّبُونَ فِي مُؤْمِنٍ»

۲- در دید کفار، بزرگ ترین جرم مسلمانان، همان ایمان به خداوند است و همین بهانه ی خصومتشان با اهل ایمان است. (۱) «لَا يَزُقُّبُونَ فِي مُؤْمِنٍ»

۳- پیمان شکنی، تجاوزگری است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ»

۴- رعایت حقوق خویشاوندان و وفاداری به پیمان، واجب و بی اعتنائی به آنها برخاسته از روح تجاوزگری است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ»

۵- جنگ با مشرکان پیمان شکن، جنبه دفاعی دارد و همان گونه که در آیه ۱۳ آمده است، ما آغازگر آن نبوده ایم. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ»

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَأِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَّصِلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (۱۱)

ص: ۳۸۴

۱- ۱). نظیر آیه ی «و ما نقموا منهم الا ان يؤمنوا بالله العزيز الحكيم» بروج، ۸.

اما اگر توبه کردند و نماز بر پا داشتند و زکات پرداختند، در این صورت برادران دینی شما ایند. و ما آیات خود را برای گروهی که می دانند (و می اندیشند)، به تفصیل بیان می کنیم.

نکته ها:

خداوند در آیات قبل فرمود: اگر مشرکان توبه کرده و نماز خواندند و زکات دادند، دیگر متعرض آنان نشوید، «فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ» در این آیه می فرماید: نه تنها مزاحمشان نشوید، بلکه گذشته ها را فراموش کرده، برادرانه با آنان رفتار کنید.

پیام ها:

۱- در شیوه ی برخورد، مسأله ی گام به گام و تدریج را مراعات کنید. ابتدا عدم تعرض، «فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ» سپس الفت و برادری. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»

۲- توبه ی واقعی، همراه با عمل است. تَابُوا وَ اَقَامُوا ...

۳- آنان که تارک نماز و زکاتند، برادران دینی ما نیستند. فَاِنْ ... اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ اَتَوْا الزَّكَاةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ

۴- شرط ورود به دایره ی اخوت دینی، نماز و زکات است. اَقَامُوا ... فَاِخْوَانُكُمْ

۵- اساس روابط و حبّ و بغض یک مسلمان، مکتب است. فَاِنْ تَابُوا ... فَاِخْوَانُكُمْ چنانکه در آیه ی بعد آمده است: وَ اِنْ نَكَثُوا ... فَقَاتِلُوا

۶- با نادام و تَوَاب، برخوردی برادرانه داشته باشید. فَاِنْ تَابُوا ... فَاِخْوَانُكُمْ

۷- هدف جنگ های اسلامی، بازگرداندن مشرکان به توحید است. فَاِنْ تَابُوا ...

فَاِخْوَانُكُمْ

۸- آنان که تا دیروز، واجب القتل بودند، در سایه ی توبه و نماز و زکات، حقوق اجتماعی برابر با مسلمانان می یابند و جنگ با آنان حرام می شود. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»

۹- علم و دانش، زمینه ی اندیشه و تفکر در آیات الهی است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَانَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (۱۲)

اگر (به جای توبه)، سوگندهای خویش را پس از بستن پیمانشان شکستند و در دین شما، زبان به طعنه (و عیب گوئی) گشودند، پس با سران کفر بجنگید. زیرا که آنان را (پابندی به) سوگندی نیست، باشد که (با شدت عمل شما)، از کردار خود باز ایستند.

نکته ها:

از علی علیه السلام پرسیدند: چرا فراریان جنگ صفین را تعقیب کردید، ولی در جنگ جمل، کاری به فراریان نداشتید؟ حضرت فرمود: در صفین، رهبر کفر زنده بود و فراریان دور او جمع شده، متشکل می شدند و حمله ی مجدد می کردند، اما در جنگ جمل، با کشته شدن رهبرشان، محوری برای تشکل و سازماندهی مجدد نداشتند.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس به دین شما طعنه زند، قطعاً کافر می شود. سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

پیام ها:

۱- ارتداد از دین، یکی از نمونه های پیمان شکنی و مسخره کردن مکتب است.

«وَإِنْ نَكَثُوا» (شاید «نَكَثُوا» پس از «تَابُوا» اشاره به ارتداد باشد).

۲- کیفر طعن و توهین به اسلام، اعدام است. «طَعَنُوا، فَقَاتِلُوا» (با توهین کنندگان به مقدسات مذهبی، باید به شدت برخورد کرد)

۳- جهاد اسلامی، برای دفاع از مکتب است. «نَكَثُوا، طَعَنُوا، فَقَاتِلُوا»

۴- چون پیمان شکنی و مسخره کردن دین، از ناحیه ی رهبران کفر است، پس با آنان مبارزه کنید. «فَقَاتِلُوا أَيْمَانَ الْكُفْرِ»

ص: ۳۸۶

۵- در مبارزه، باید نابودی سران توطئه و مرکز فرماندهی و تشکیلات دشمن، در اولویت باشد. «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ»

۶- هر سوگندی شما را نفریبد. سوگند پیمان شکنان، بی اعتبار است. «لَا أَيْمَانَ لَهُمْ»

۷- از اهداف جهاد اسلامی، جلوگیری از توطئه دشمن است. «لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ»

أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ يَدْعُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَنْ تَخْشَوْهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳)

آیا با گروهی که سوگندها (و پیمان های) خود را شکستند و به بیرون کردن پیامبر (از وطنش) همت گماشتند، و آنان نخستین بار جنگ را با شما آغاز کردند، پیکار نمی کنید؟ آیا از آنان می ترسید؟ اگر ایمان دارید، سزاوارتر آن است که از خدا بترسید!

پیام ها:

۱- اهداف و انگیزه های جنگ، باید برای رزمندگان مسلمان روشن باشد. «نَكُتُوا، هُمُّوا، بَدَّؤُكُمْ» (بیان اینکه: دشمنان پیمان ها را شکستند و نسبت به رسول خدا سوء قصد داشتند و آغازگر جنگ بودند)

۲- جنگ شما تدافعی است و دشمن آغازگر تهاجم بوده است. «هُم بَدَّؤُكُمْ»

۳- هنگام جنگ، میان آتش جنگ و آتش دوزخ مقایسه کنید، تا رزمندگان بهتر بتوانند تصمیم بگیرند. «أَنْ تَخْشَوْهُمْ، فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ»

۴- مؤمن واقعی، تنها از خدا بیم دارد. «فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَ يُخْزِهِمْ وَ يَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾

با آنان بجنگید تا خداوند آنان را به دست های شما عذاب کند و خوارشان سازد و شما را بر آنان پیروز کند و دل‌های (پر درد) مؤمنان را تشفی و مرهم نهد.

نکته ها:

سؤال: با اینکه آیه ی ۳۲ انفال می فرماید: تا پیامبر در میان مردم است، خداوند عذابشان نمی کند، پس چگونه در این آیه سخن از عذاب آنان آمده است؟

پاسخ: مقصود در آن آیه، عذاب های آسمانی و ریشه کن کننده، مثل عذاب قوم عاد و ثمود است، و در این آیه مراد عذاب و سختی های جنگ است.

پیام ها:

۱- جبهه های جنگ، بستر امداد های الهی است. ﴿قَاتِلُوهُمْ، يَنْصُرْكُمْ﴾

(از شما حضور و جهاد، از خدا نصرت و امداد)

۲- رزمندگان، بازوی حق و عوامل اجرای حکم خدایند. ﴿يُعَذِّبُهُمُ بِأَيْدِيكُمْ﴾

۳- سنت های الهی، از مسیر طبیعی و علل و اسباب اجرا می شود. ﴿بِأَيْدِيكُمْ﴾

۴- در پی شکست نظامی دشمن، شکست روحی و سیاسی است. ﴿يُعَذِّبُهُمُ، يُخْزِهِمْ﴾

۵- خداوند خواستار شکست و ذلت دشمنان دین و پیروزی و عزت مؤمنان است. ﴿يُخْزِهِمْ وَ يَنْصُرْكُمْ﴾

۶- از اهداف جنگ، محو کفر و ذلت کافران و آرامش مؤمنان است. ﴿يُعَذِّبُهُمُ ...﴾

يُخْزِهِمْ ... يَشْفِ صُدُورَ

۷- پیش از جنگ، تشویق و تبلیغ لازم است. خداوند به مؤمنان نوید قطعی می دهد. ﴿يَنْصُرْكُمْ، يَشْفِ صُدُورَ﴾

۸- دل‌های مسلمانان از دست کافران همیشه جریحه دار و آکنده از رنج و آزار

است. «يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ»

۹- گرچه در جنگ، عده ای شهید و داغدار می شوند، ولی امت اسلامی در عزت و آرامش زندگی می کنند. «صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ» و فرمود: «صُدُورِكُمْ»

۱۰- سرنوشت مؤمنان در مسائل اجتماعی، به هم پیوند دارد و پیروزی شما، شفای دل سایر مؤمنان است «يَنْصُرُكُمْ، يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ»

وَ يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَ يَتُوبَ اللَّهُ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۵)

و خداوند (با پیروزی شما و خواری دشمن،) غیظ و خشم دل‌های مؤمنان را از بین ببرد و خداوند لطف خود را بر هر کس بخواهد بر می گرداند (و راه توبه را به روی آنان می گشاید.) و خداوند، دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱- گرچه هدف از جنگ، رضای خدا و دفاع و جلوگیری از شرک و توطئه و پیمان شکنی است، لیکن تسکین دل‌ها و آرام شدن روح نیز از آثار وضعی و ثانوی آن است. (۱) «يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ»

۲- پس از پیروزی، از آنان که برای همبستگی و پیوند نزد شما می آیند، استقبال کنید و نگویید: تا حالا کجا بودید؟ «وَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ»

۳- مبادا از بیم خدعه، آنان را که به سراغ شما می آیند نپذیرید! خدا به توبه ی واقعی یا ریاکارانه آگاه است، ولی طبق حکمت الهی باید هر که اظهار اسلام می کند- با حفظ اصول ایمنی- پذیرفت. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

ص: ۳۸۹

۱- ۱). در آیاتی همچون «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عَشْرِ يُسْرًا» ۹ (طلاق، ۷)، «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»، (انشراح، ۶) به این حقیقت اشاره شده که: بگذرد این روزگار تلخ تر از زهر بار دگر روزگار چون شکر آید.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

آیا پنداشته اید که (تنها با ادعای ایمان) رها می شوید، در حالی که هنوز خداوند (با امتحان هایش شما را نیازموده)، تا کسانی را از شما که جهاد کرده و جز خدا و پیامبرش و مؤمنان رازداری برنگزیده اند، معلوم دارد و خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

این آیه نیز همچون آیات پیشین، برای تشویق به جهاد است.

«وَلِيجَةً» از «ولوج» مانند کلمه ی «بِطَانَةٌ»، به معنای اسرار و امور نهان است، و مقصود در اینجا محرم اسرار است.

طبق روایات متعدّد، مراد از مؤمنانی که می توانند محرم اسرار باشند، رهبران آسمانی می باشند. (۱)

پیام ها:

۱- هستی و برنامه های آن، هدفدار است. انسان ها و آینده شان، رها شده نیستند، پس باید از دنیای خیال بیرون آمد و واقع بین بود. «أَمْ حَسِبْتُمْ»

۲- ادعای ایمان کافی نیست، آنچه صف ها را از هم جدا می کند، عمل و جهاد و آزمایش هاست. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا»

۳- کسانی در آزمون ایمان موفقند که اسرار جامعه اسلامی را جز با خدا و رسول و مؤمنان واقعی در میان نگذارند. «وَلِيجَةً» (در صدر اسلام افرادی با بیگانه ارتباط داشتند)

ص: ۳۹۰

۴- دادن اسرار و اطلاعات به بیگانگان و آنان را محرم اسرار دانستن، حرام و نشانه‌ی ضعف و بی‌ایمانی و مورد هشدار و توبیخ است. لَمْ يَتَّخِذُوا ... وَلِيَجَهَّ

۵- وظیفه‌ی مسلمانان، در برابر دشمنان خارجی جنگیدن و در برابر دشمنان داخلی، حفظ اسرار و رازداری است. «جَاهِدُوا، لَمْ يَتَّخِذُوا»

۶- خداوند از وضع مردم آگاه است و نیازی به آزمودن ندارد، ولی امتحان، یک سنت الهی است. «وَاللَّهُ خَبِيرٌ»

۷- اگر اسرارشان را به بیگانه گفتید، خدا می‌داند و به حساب شما می‌رسد. «وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ (۱۷)

مشركان حق ندارند مساجد خدا را با آنکه به صراحت بر کفر خویش گواهی می‌دهند، تعمیر کنند. آنان کارهایشان (به خاطر بی‌ایمانی) تباه شده است و در آتش، جاودان خواهند بود.

نکته ها:

گرچه شأن نزول آیه درباره‌ی تعمیر مسجد الحرام است، ولی حکم آن برای همه‌ی مساجد است و به همین جهت کلمه‌ی «مَسَاجِدَ» به کار رفته است، نه «مسجد الحرام».

تولیت مسجد الحرام و تعمیر و رسیدگی به آن، در صدر اسلام تا قبل از فتح مکه، در دست مشرکان بوده است.

یکی از موارد اعلام شده در برائت، توسط حضرت علی علیه السلام، این بود که مشرکان حق تعمیر مسجد الحرام را ندارند، بلکه حق ورود به آنجا را هم ندارند. (در آیه‌ی ۲۷ می‌آید)

پیام ها:

۱- در بنای مساجد و بنیادهای دینی و فرهنگی مسلمانان، کفار و مشرکان دخالت

ندارند. ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ﴾

۲- در ساخت و اداره‌ی مراکز و نهادهای مقدّس، پول ناهالان را نگیرید، تادخالت و افتخار و توقّع نداشته باشند. ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ﴾

۳- عمل به تنهایی مهم نیست، نیت نقش اصلی را دارد. ﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا﴾

۴- نه هر درآمدی مشروع است و نه هر مشارکتی ارزشمند. مبدا به عشق آبادانی مساجد، کفّار در امور دینی نفوذ کنند. «أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ»

۵- کسانی که تظاهر به بی دینی می کنند، حقّ دخالت در امور مذهبی را ندارند.

﴿شَاهِدِينَ عَلَيَّ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ﴾

۶- مشرک همان کافر است. لِلْمُشْرِكِينَ ... شَاهِدِينَ عَلَيَّ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ

۷- کفر، سبب نابودی و فساد و بی ارزش شدن اعمال نیک کافران است. بِالْكَفْرِ ...

حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ

﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾ (۱۸)

مساجد خدا را تنها کسانی باید آباد کنند که به خدا و روز قیامت ایمان دارند و نماز را به پا داشته و زکات می پردازند و جز از خدا نمی ترسند.

امید است که آنان از ره یافتگان باشند.

نکته ها:

مسجد، پایگاه مهمّ عبادی و اجتماعی مسلمانان است. بنابراین، هم متولیان آن باید صالح و پاک باشند و هم برنامه هایش سازنده و تربیت کننده، هم بودجه اش مشروع و حلال باشد و هم مسجدیان اهل تقوا و خدایی و مورد تکریم. و گرنه اگر سازندگان مساجد، جباران و سلاطین باشند و پیشنمازان، افراد بی سواد و ترسو و خادمان نیز وارفتگان بی حال، طبعاً مساجد از هدف اصلی خود که آبادی معنوی است، دور خواهند ماند.

به گفته ی مرحوم فیض کاشانی در تفسیر صافی، تعمیر مسجد شامل مرمت، نظافت و فرش کردن، روشنایی، تدریس و تبلیغ می شود.

در قرآن ۳۲ بار از زکات یاد شده که ۲۸ بار آن در کنار نماز بیان شده است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ» (۱) همین که دیدید کسی به مسجد رفت و آمد می کند، به ایمان او گواهی دهید.

در احادیث برای کسانی که به مسجد رفت و آمد می کنند، بهره های فراوان ذکر شده است، از جمله: پیدا کردن دوست و برادر دینی، آگاهی های مفید، ارشاد و دوری از گناه، برخورداری از نعمت و رحمت الهی. (۲)

پیام ها:

۱- تولیت و تعمیر مسجد شرایطی دارد:

الف: از جهت اعتقادی، ایمان به مبدأ و معاد. «أَمَّنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»

ب: از نظر عملی، برپا داشتن نماز و پرداخت زکات. «أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ»

ج: از جهت روحی، شجاعت و نفوذناپذیری. «لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ» (اگر متولّی مسجد، شجاع باشد، مسجد نیز کانون حرکت های ضدّ ظلم خواهد بود)

۲- وظیفه ی متولّیان مساجد و تعمیر کنندگان آنها، رسیدگی به محرومان است.

إِنَّمَا يَعْمُرُ ... آتَى الزَّكَاةَ

۳- ایمان از عمل جدا نیست، آمَنَ ... وَ أَقَامَ نماز از زکات جدا نیست، «أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ» و مسجد از انقلاب جدا نیست. مَسَاجِدَ اللَّهِ ... وَ لَمْ يَخْشَ

۴- با وجود ایمان، عمل صالح، نماز، زکات و شجاعت، باز هم مغرور نشویم، هنوز خطر انحراف وجود دارد. «فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ»

ص: ۳۹۳

۱- ۱). تفسیر درالمنثور.

۲- ۲). وسائل الشیعه و تفسیر درالمنثور.

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

آیا آبرسانی به حاجیان و تعمیر مسجدالحرام را همانند کسی قرار داده اید که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و در راه خدا جهاد کرده است؟ این دو نزد خداوند یکسان نیست و خداوند گروه ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

عباس، عموی پیامبر و شیبیه به یکدیگر افتخار می کردند؛ عباس به آبرسانی خود به زائران خانه ی خدا می بالید و شیبیه به کلیدداری کعبه.

علی علیه السلام به آن دو فرمود: ولی من با سَنِّ کم خود، به این افتخار می کنم که شما با جهاد و شمشیر من ایمان آوردید. عباس ناراحت شده و نزد پیامبر صلی الله علیه و آله از علی علیه السلام شکایت کرد. این آیه نازل شد. (۱)

علی علیه السلام بارها برای اولویّت خویش به این آیه استشهاد کرد، چرا که ایمان و جهاد، برتر از خدماتِ دورانِ شرک است که فاقد ارزش معنوی است.

پیام ها:

۱- عمل زده نشویم، عمل بدون ایمان، سرابی پوچ و جسدی بی جان است.

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ ... كَمَنْ آمَنَ ...

۲- رزمندگان مخلص برتر از دیگرانند، هر چند دیگران منشأ خدماتی از طریق مشاغل دیگر باشند. أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ ... كَمَنْ ... جَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

۳- برابر دانستن رزمندگان با ایمان با دیگران، مورد توبیخ و یکی از ظلم های اجتماعی است. أَجَعَلْتُمْ ... كَمَنْ ... جَاهِدَ ... الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

ص: ۳۹۴

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾

کسانی که ایمان آورده و هجرت کردند و در راه خدا با اموال و جان های خویش جهاد کردند، بزرگ ترین درجه را نزد خداوند دارند و اینان همان رستگارانند.

پیام ها:

۱- ایمان، هجرت و جهاد، همچون تقوا، در رأس همه ی ارزش هاست. آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا ... أَكْبَرُ دَرَجَةً

۲- اگر ملائک ارزش نزد مردم، روابط قبیله‌گی و نژادی است، در محاسبات الهی، ایمان، هجرت و جهاد، ملائک ارزش است. (۱) «عِنْدَ اللَّهِ»

۳- ایمان، لازمه ی کمالات دیگر است. «آمَنُوا»

۴- ارزش همه ی کارهای مقدس، به نیت آنهاست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۵- فوز و رستگاری، تنها در سایه ی ایمان، هجرت و جهاد است. آمَنُوا وَ ...

أُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ

يُشْرَهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَتِهِ مِنْهُ وَ رِضْوَانٍ وَ جَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾

پروردگارشان آنان را به رحمتی از ناحیه خود و رضایت خویش و باغهایی از بهشت، بشارت می دهد که برایشان در آن نعمت های ابدی است.

خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

آنان تا ابد در آنجا جاودانند. همانا نزد خداوند پاداشی بزرگ است.

ص: ۳۹۵

۱- ۱). اگر همه ی مسلمانان و صحابه پیامبر در یک ردیف باشند، نخستین ایمان آورنده و آنکه بیشترین مدت را در جبهه بود و بیشترین ضربات را خورد، چه کسی جز علی علیه السلام خواهد بود؟

خداوند، قلیل و فانی ما را به گرانبهارترین قیمت می خرد، «أَجْرٌ عَظِيمٌ» با آنکه ما هر چه داریم، از خود اوست.

پیام ها:

۱- خداوند، خود به مؤمنان مهاجر و مجاهد، مژده ی بهشت داده است. (۱)

«يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ»

۲- نشانه ی جامعیت یک مکتب آن است که علاوه بر هماهنگی با فطرت، به پیروان خود امید دهد. «يُبَشِّرُهُمْ»

۳- بشارت و پاداش، از شئون ربوبیت است. «يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ»

۴- برخورداری از رحمت و رضوان بهشت، نمودی از فوز و رستگاری است.

الْفَائِزُونَ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ ...

۵- رحمت و رضای خدا، بر نعمت های مادی مقدم است. «بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَاتٍ» (نام رحمت و رضوان قبل از بهشت آمده است)

۶- باغهای بهشت، پر نعمت است. (۲) «نَعِيمٌ»

۷- اگر به خاطر خدا از نعمت های فانی بگذریم، به نعمت های ابدی می رسیم.

«نَعِيمٌ مُّقِيمٌ»

۸- فنا و زوال، بزرگ ترین آفتِ نعمت های دنیوی است که در قیامت این آفت نیست. «مُقِيمٌ، خَالِدِينَ، أَبَدًا»

۹- پاداش بزرگ، تنها در انحصار اوست، پاداشهای دیگران از هر کس و هر چه که باشد، کوچک است. «عِنْدَهُ» قبل از «أَجْرٌ عَظِيمٌ» نشانه ی انحصار است.

۱۰- خداوندی که به همه ی دنیا «قَلِيلٌ» می گوید، به پاداش مجاهدان، «عَظِيمٌ»

ص: ۳۹۶

۱- ۱. در آیات دیگر، بشارت های دیگری نیز آمده است، همچون: «سِقَاهُمْ رَبِّهِمْ» (انسان، ۲۱) و «صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» بقره، ۱۵۷.

۲- ۲. به گفته ی مفردات «نعیم» به معنای نعمت فراوان است.

می گوید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر پدران و برادرانتان، «کفر» را بر «ایمان» ترجیح دادند، ولایت آنان را نپذیرید و هر کس از شما دوستی و ولایت آنان را بپذیرد، آنان همان ستمگرانند.

نکته ها:

تهدیدهای قرآن نسبت به پذیرش ولایت کفار، تکان دهنده است. از جمله در سوره مائده آمده است: «وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ» (۱) هر که ولایت آنان را بپذیرد، جزو آنان است.

همچنین در سوره آل عمران می فرماید: «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ» (۲) هر که چنین کند، رابطه اش با خدا قطع شده است.

بعضی از مسلمانان هنگام هجرت به مدینه، مورد خشم والدین کافر خود بودند، ولی حفظ دین خود را بر رضایت آنان ترجیح دادند.

ولایت پدر و مادر کافر را نباید پذیرفت، ولی این غیر از نیکی به آنهاست.

پیام ها:

۱- پدر کافر، بر فرزند مسلمان ولایت ندارد و روابط مکتبی بر هر رابطه ای مقدم است. «لَا تَتَّخِذُوا»

۲- عواطف نباید بر ارزش های مکتبی غالب شود. «لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ»

۳- ولایت کافر ممنوع است، حتی اگر نزدیکترین افراد باشد. «لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ ...»

أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ

ص: ۳۹۷

۱- ۱. مائده، ۵۱.

۲- ۲. آل عمران، ۲۸.

۴- ضابطه ی دین و مکتب، مقدم بر هر رابطه ای است. «لَا تَتَّخِذُوا، إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ»

۵- پذیرش ولایت کفار، ظلم است. «الظَّالِمُونَ»

قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

بگو: اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و خاندان شما و ثروت هایی که جمع کرده اید و تجارتی که از کسادی آن بیم دارید و خانه هایی که به آنها دلخوش کرده اید، نزد شما از خدا و پیامبرش و جهاد در راه او محبوب تر باشد، پس منتظر باشید تا خداوند، فرمان (قهر) خویش را به اجرا در آورد. و خداوند، گروه نافرمان را هدایت نمی کند.

نکته ها:

روزی علی بن ابی طالب علیهما السلام به گروهی فرمود: چرا شما برای کمک به اسلام به مدینه هجرت نمی کنید و به پیامبر ملحق نمی شوید؟ گفتند: ما با برادران و فامیل خود هستیم و از خانه هایمان دفاع می کنیم. (۱)

گروه هایی که در این آیه مطرح شده، به عنوان نمونه است و به همین دلیل، پدر شامل مادر هم می شود و پسر شامل دختر، و برادر شامل خواهر نیز می شود.

پیام ها:

۱- میزان ایمان را هنگام قرار گرفتن سر دو راهی دنیا و آخرت می توان شناخت.

«أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ»

ص: ۳۹۸

۲- برای عبور از پل های مادّیت، باید عقاید و انس با خدا را تقویت کرد. **إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ ... وَ أَمْوَالٌ ... أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ...**

۳- عواطف فامیلی و امکانات مادّی نباید مانع جهاد شود و هر کجا مانع شد، زمینه ساز قهر الهی است. **إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ ... وَ أَمْوَالٌ ... أَحَبَّ ... فَتَرَبَّصُوا ...**

(در راه دوستی خدا و جهاد در راه او باید از همه چیز و همه کس گذشت.

زیرا حفظ دین، بر حفظ روابط خانوادگی، عاطفی و اقتصادی مقدم است.)

۴- اگر رفاه در زندگي اصل شده، انسانیت سقوط می کند و سبب دوری از خدا و رسول است و قهر و غضب نامعلومی را در انتظار دارد. **«يَأْتِي اللَّهُ بِأَمْرِهِ»**

۵- رفاه طلبانِ مسئولیت گریز، مشمول هدایت الهی نمی شوند. **«لَا يَهْدِي»**

۶- برتری دادن مادّیات بر امور معنوی، نشانه ی فسق است. **أَحَبَّ إِلَيْكُمْ ...**

الْفَاسِقِينَ (مرز ایمان و فسق، رها کردن معنویات است)

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبْتَكُمْ كَثُرَتْكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَ ضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَكَلْتُمْ مُدَبِّرِينَ» (۲۵)

همانا خداوند در مواضع بسیاری شما را یاری کرده است و در روز حنین (نیز شما را یاری کرد)، آنگاه که فراوانی لشکرتان شما را به غرور و اعجاب واداشت، ولی این فزونی نفرات هیچ سودی برای شما نداشت و زمین با همه ی گستردگی اش بر شما تنگ آمد، پس شما پشت به دشمن فرار کردید.

نکته ها:

در آیات قبل، تشویق به جهاد و هشدار نسبت به وابستگی ها بود، در این آیه الطاف و امدادهای الهی را بازگو می کند تا انگیزه ی جهاد تقویت شود.

مجموع جنگ ها و سرایای پیامبر صلی الله علیه و آله، که در این آیه با تعبیر **«مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ»** آمده، هشتاد

مورد بوده است. (۱)

نقل شده است که «متوکل عباسی» مریض شد و نذر کرد که اگر شفا یافت، «دراهم کثیره» بدهد. پس از بهبودی، بحث شد که دراهم کثیره چقدر می باشد؟ از امام هادی علیه السلام پرسیدند، آن حضرت با استناد به این آیه فرمودند: باید هشتاد درهم بدهد. (۲)

سیمای جنگ حنین

جنگ حنین در منطقه ای نزدیک طائف، میان مسلمانان و قبیله ی «هوازن» در گرفت و به همین سبب به آن جنگ هوازن هم می گویند.

در سال هشتم هجری پیامبر صلی الله علیه و آله برای مقابله با توطئه و تهاجم هوازن، به آن منطقه لشکرکشی کرد. سپاه ده هزار نفری اسلام که مکه را فتح کرده بود، به همراه دو هزار نفر از تازه مسلمانان، به آن سوی عزیمت کردند.

جنگ و درگیری پس از نماز صبح بود و مسلمانان که از حمله ی قبایل هوازن غافلگیر شده بودند، اغلب پا به فرار گذاشتند و نظام سپاه اسلام در هم ریخت، ولی با مقاومت سرسختانه ی گروهی، سرانجام فراریان به فراخوانی پیامبر صلی الله علیه و آله بازگشتند و مجدداً حمله آغاز شد و با کشته شدن صد نفر از مشرکان و تسلیم شدن بقیه و به دست آمدن غنائم بسیار، جنگ حنین با یاری خداوند به سود مسلمانان خاتمه یافت. درباره ی تعداد اسرا و میزان غنائم و کیفیت تقسیم آنها و مسائلی که پیش آمد و نتایج این نبرد، حرف های گفتنی بسیار است که باید به کتب تاریخ و مغازی مراجعه کرد.

پیام ها:

۱- عامل اصلی پیروزی جنگ ها در صدر اسلام، نصرت و امداد الهی بود. **لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ ...**

۲- یاد الطاف الهی، از عوامل تقویت روحیه و ایمان است. **«لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ»**

۳- جنگ حنین بسیار مهم بود. («مواطن کثیره» شامل جنگ حنین نیز می شود، ولی

ص: ۴۰۰

۱- (۱). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۷، ص ۴۶۴.

۲- (۲). تفسیر اطیب البیان.

به خاطر اهمیت آن جداگانه نیز نام برده شده است) «مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ»

۴- گاهی کثرت جمعیت و امکانات مادی، سبب غرور و غفلت و قهراً سبب شکست می شود. «أَعْجَبْتُكُمْ كَثْرَتُكُمْ»

۵- به امدادهای الهی در همه حال نیاز است، چه در حال ضعف و چه در حال قدرت. در جنگ بدر با مسلمانان اندک، از نصرت الهی برخوردار شدند و در جنگ حنین با تعداد زیاد، باز هم نصرت الهی به یاری آمد. لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ ... وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ

۶- بدون اراده ی الهی، اسباب مادی بی اثر است. «فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ»

۷- برای ایجاد روحیه ی تعبد و تواضع، گاهی باید نقاط ضعف را به رخ کشید، تا غرورهای بیجا بشکند. «ثُمَّ وَلَّيْتُم مَدْبِرِينَ»

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ «۲۶»

سپس خداوند، آرامش خود را بر پیامبرش و بر مؤمنان فرو فرستاد و سپاهیان فرستاد که شما آنان را ندیدید و کافران را عذاب کرد، و این کیفر کافران است.

نکته ها:

در قرآن، شش مرتبه کلمه «سَكِينَتُهُ» به کار رفته که پنج بار آن در مورد جنگ است.

در جنگ حنین، خداوند چهار نوع لطف به مؤمنان داشت: سکینه، جنود نامرئی، قهر بر کفار و پذیرش توبه ی فراریان (که در آیه ی بعد مطرح است).

بعضی از اسیران کفار، از مسلمانان می پرسیدند: کجایند آن سفید پوشانی که ما را می کشتند؟ (۱) اشاره به فرشتگانی که با لباس های سفید، به چشم کفار می آمدند.

ص: ۴۰۱

۱- لغزش رزمندگان در جبهه، سبب محروم شدن از امدادهای غیبی الهی نمی شود. «ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ» □

۲- امدادهای غیبی، رمز پیروزی مسلمانان است. «أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ» □

۳- داشتن روحیه ی خوب و اطمینانِ برخاسته از ایمان، از عوامل اصلی پیروزی در نبرد است. «سَكِينَتَهُ»

۴- آرامش و اطمینان، هم برای رهبر لازم است، هم پیروان او. «سَكِينَتَهُ عَلَي رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ» نگرانی پیامبر از فرار افراد بود و ناآرامی مردم، از ترس.

۵- آرامش روحی مؤمنان، از سوی خدا بود، «سَكِينَتَهُ» در آیه ای دیگر می فرماید:

«سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ» (۱)

۶- باور به حضور فرشتگان و مأموران الهی در جنگ برای امداد مؤمنان، یک عقیده ی قرآنی است. «أَنْزَلَ جُنُودًا لَّم تَرَوْهَا» □

۷- کشته شدن، برای کسی که به مبدأ و معاد ایمان دارد افتخار است، ولی برای کافران، مایه ی عذاب. «عَذَابٌ»

۸- عاقبت همه ی کفار، شکست و ذلت است. عَذَابٌ ... ذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ □ □ □

ثُمَّ يُتُوبُ اللَّهُ مَن بَعْدَ ذَلِكَ عَلَي مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۲۷» □ □ □

سپس خداوند بعد از آن (فرار)، لطف خود را به هر که بخواهد بر می گرداند و خداوند، آمرزنده و مهربان است.

۱- پذیرش توبه، بر خداوند واجب نیست، بلکه تفضلی است که به حکمت خود او مربوط است. «مَن يَشَاءُ» □

۲- خداوند، هم گناهان را می پوشاند، هم انسان را دوست دارد. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! قطعاً مشرکان، پلید و ناپاکند، پس بعد از این سال نباید به مسجد الحرام نزدیک شوند و اگر (به خاطر راندن کفار و قطع داد و ستد) از فقر و تنگدستی می ترسید، پس به زودی خداوند اگر بخواهد از فضل خویش شما را بی نیاز خواهد کرد، قطعاً خداوند آگاه و حکیم است.

نکته ها:

یکی از فرمان های چهارگانه ای که حضرت علی علیه السلام در حج سال نهم هجری به مشرکان ابلاغ کرد این بود که آنها از سال آینده، حق ورود به مسجد الحرام را ندارند.

پیام ها:

۱- شرک، پلیدی است. «نَجَسٌ» پاکی واقعی در سایه ی ایمان است.

۲- مؤمن باید نسبت به مشرک، تنفر داشته باشد. «الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ»

۳- در اعلام برنامه و دیدگاه، توجه به توان اجرایی خود داشته باشیم. «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ» (با آنکه پلید بودن مشرکان مربوط به سال نهم و سال اعلام برائت نبود، لیکن چون در آن سال مسلمانان قدرت اجرا پیدا کردند، این امر اعلام شد)

۴- چون نزدیک شدن، زمینه ی وارد شدن است، پس مشرکان نباید به مکان های مقدس حتی نزدیک شوند. «فَلَا يَقْرَبُوا»

۵- در قرآن، فلسفه ی برخی نهی ها و تحریم ها بیان شده است. «نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا»

۶- همه ی زمین ها از نظر قداست، یکسان نیستند. «فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ»

۷- با مخالفان هم مدارا کنیم و به آنان مهلت دهیم. «بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا»

۸- در دستورات و آئین نامه ها، به تنش ها و پیامدهای آن نیز توجه کنیم. نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا ... وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً ...

۹- تنگناهای اقتصادی و فشارهای مالی، ما را نسبت به دینمان بی‌تعهد نسازد.

«إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَهُ»

۱۰- هرکجا احساس نگرانی اجتماعی شد، باید روحیه‌ی امید و توکل را در مردم زنده کرد. «إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَهُ فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۱۱- رزق ما به دست دیگران (مسافران و جهانگردان) نیست، بلکه به دست خداست. «يُغْنِيكُمُ اللَّهُ»

۱۲- از قطع رابطه اقتصادی با کفار، به خاطر مکتب، نگران نباشیم. «يُغْنِيكُمُ اللَّهُ»

۱۳- بیش از زرنگی و مدیریت و سرمایه و...، فضل الهی در غنای مردم نقش دارد.

«يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۱۴- احکام دین، بر پایه‌ی علم و حکمت الهی است. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

با کسانی از اهل کتاب (یهود، نصاری، مجوس، صابئین)، که به خدا و روز قیامت ایمان نمی‌آورند و آنچه را خدا و رسولش حرام کرده‌اند، حرام نمی‌شمردند و به دین حق گردن نمی‌نهند بجنگید، تا با خواری و ذلت، به دست خود جزیه بپردازند.

نکته‌ها:

در آیات قبل، سخن از پلید بودن مشرکان و نبرد با آنان بود، در این آیه شیوه‌ی برخورد با اهل کتاب را بیان می‌کند که یکی از دو راه در پیش آنان است: جنگ، یا پرداخت جزیه.

همان گونه که مسلمانان با پرداخت خمس و زکات، به دولت اسلامی کمک می‌کنند و از مزایای امتیّت و خدمات بهره‌مند می‌شوند، اهل کتاب نیز با پرداخت مبلغی به نام جزیه، بودجه‌ای را که صرف آنها می‌شود، تا حدی تأمین می‌کنند.

مقدار جزیه را نیز رهبر مسلمانان تعیین می کند. البتّه باید به اندازه ای باشد که پرداخت آن برای اهل کتاب سنگین باشد. «وَ هُمْ صَاغِرُونَ»

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مقدار جزیه کم باشد، در پرداخت تفاوتی در روحیه ی آنان حاصل نشده و احساس حقارت نمی کنند. (۱)

با اینکه اهل کتاب، به خدا و قیامت ایمان دارند، ولی در آیه آنان را نسبت به خدا و قیامت بی ایمان معرفی کرده است، زیرا قرآن، کسانی را که به بخشی از معارف ایمان دارند و بخشی را منکرند، کافر می داند. (۲) به علاوه اگر ایمان به مبدأ و معاد آمیخته به خرافات باشد، به منزله ی کفر است. (۳)

پیام ها:

۱- اهل کتاب، اگر به دستورات انبیای خود عمل نکنند، مجرم شناخته می شوند.

قَاتِلُوا الَّذِينَ ... لَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ

۲- دین حق، تنها اسلام است و ادیان دیگر به دلیل تحریف و خرافاتی که در آنها جا داده اند، حق نمی باشند. «وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ»

۳- در مقابل کفار اهل کتاب که ایمان نمی آورند، دو راه وجود دارد: یا جنگ، یا پرداخت جزیه. قَاتِلُوا ... حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ

۴- گرفتن مالیات سرانه از اهل کتاب، الزامی است و باید از موضع قدرت و به صورت نقدی باشد و آنان نیز با تواضع و تسلیم پردازند. «عَنْ يَدٍ، صَاغِرُونَ»

۵- حکومت اسلامی باید از چنان قدرتی برخوردار باشد که دیگران تسلیم او شوند. قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ... وَ هُمْ صَاغِرُونَ

۶- اقلیت های مذهبی باید در برابر نظام اسلامی خاضع باشند. صَاغِرُونَ

ص: ۴۰۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۳، ص ۵۶۶.

۲- ۲). يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَ نَكْفُرُ بِبَعْضٍ ... أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا. نساء، ۱۵۰.

۳- ۳). تفسیر صافی.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾

و یهودیان می گفتند: عُزَیْر، پسر خداست و مسیحیان می گفتند: مسیح، پسر خداست. این سخنی است (باطل) که به زبانشان می آورند و به گفتار کسانی که پیش از این کافر شده اند، شباهت دارد (که می گفتند: فرشتگان دختران خدا هستند). خدا آنان را بکشد، چگونه (از حق) رویگردان می شوند.

نکته ها:

«عُزَيْرٌ»، عربی شده ی «عزراء» است، مثل «عیسی» که عربی «یسوع» و «یحیی» که معرب «یوحنا» است.

عُزَیْر یکی از علمای بزرگ یهود بود که لقب «مُنَجِّیِ یهود» یافت. زیرا پس از واقعه ی قتل عام مردم به دست بخت النصر و خرابی معبدها و سوزاندن تورات و اسارت زنان و فتح بابل توسط کورش، عُزَیْر نزد کورش آمد و از او خواست که به یهودیان سروسامانی بخشد.

این آیه، به گونه ای توضیح و دلیل آیه ی قبل است که فرمود: اهل کتاب به خدا و قیامت ایمان ندارند.

محققان معتقدند بسیاری از معارف تورات و انجیل، با خرافات بودائیان و برهمنیان و یونانیان آمیخته شده است، حتی بسیاری از داستان های انجیل، عیناً در مذهب بودا و برهمنی دیده می شود.

البته یهودیان امروز، عُزَیْر را فرزند خدا نمی دانند، ولی در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، چنین عقیده ای داشته و در مقابل سؤال پیامبر که «با اینکه مقام موسی بالاتر است، چرا او را فرزند خدا نمی دانید؟» جوابی نداشتند. (۱)

ص: ۴۰۶

۱- با آنکه فقط گروهی از یهود، عَزِيز را فرزند خدا می دانستند، ولی چون دیگران نیز سکوت کردند، نسبت انحراف به همه داده است. «قَالَتِ الْيَهُودُ»

۲- درباره ی شخصیت های دینی والهی نباید غلو کرد. عَزِيزُ ابْنُ اللَّهِ ... الْمَسِيحُ ...

۳- عقاید یهود و نصاری، آمیخته به خرافات است. «ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ»

۴- مشرکان، بت ها را شریک خدا و فرشتگان را دختران خدا می دانستند، یهود و نصاری، عَزِيز و عیسی را پسر خدا، از این جهت کلامشان به کلام کفار شباهت داشت. «يُضَاهِيُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- ریشه ی خرافات در مذهب یهود و نصاری، در عقاید کفار پیشین است.

«يُضَاهِيُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ»

إِتَّخَذُوا أَحِبَابَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿۳۱﴾

(اهل کتاب)، دانشمندان و راهبان خود و مسیح فرزند مریم را به جای خداوند به خدائی گرفتند، در حالی که دستور نداشتند جز خدای یکتا را که معبودی جز او نیست پرستند. خداوند از هر چه برای او شریک می پندارند، منزّه است.

نکته ها:

«احبار»، جمع «حبر»، به معنای دانشمند و «رهبان»، جمع «راهب»، به معنای تارک دنیا و دیرنشین است. آنان با همه ی قداستشان بنده ی خدایند، نه معبود.

اطاعت بی قید و شرط از احبار و راهبان، نوعی پرستش آنان است و امام صادق علیه السلام فرمود:

«مَنْ اطَاعَ رَجُلًا فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ فَقَدْ عَبَدَهُ» هر کس در راه معصیت خدا، از دیگری پیروی کند،

او را پرستش نموده است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: اهل کتاب برای علمای خود، نماز و روزه انجام نمی دادند، بلکه علمای آنان حرام هایی را حلال و حلال هایی را حرام کرده بودند و مردم از آنان پیروی می کردند. (۲)

در قیامت، مشرکان از اینکه خدا را با شرکای دیگر برابر پنداشته اند، حسرت می خورند و می گویند: «تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ إِذْ نُسُوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» (۳)

پیام ها:

۱- اطاعت بی قید و شرط از غیر خدا، نوعی عبادت غیر خداست. «مَا أُمُّرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا»

۲- انسان پرستی به هر شکل، شرک است. هیچ شخصیتی نباید بت شود. «اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۳- پیامبر معصوم که همه ی فکر و هدفش خداست، حسابی جدا از علما دارد، لذا نام مسیح جداگانه مطرح شده است. «أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ ... وَالْمَسِيحَ»

۴- عشق ها، دوستی ها و اطاعت ها باید حدّ و مرز داشته باشد. هر نوع نظام، قطب، مراد، مرشد، اطاعت تشکیلاتی و حزبی و...، اگر سرچشمه اش وحی و امر خدا نباشد، شرک است. «اتَّخَذُوا ... أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۵- خطر انحراف از توحید به شرک، همیشه و همه جا بوده است. «اتَّخَذُوا ... أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۶- تنها خداوند حقّ قانونگذاری دارد. آنان که قانون غیر خدا را می پذیرند، از مدار اسلام، خارجند. «اتَّخَذُوا أَحْبَابَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۷- غلوّ و زیاده روی درباره ی انبیا، پرستش انبیا و یا آنان را فرزند خدا دانستن، شرک است. «سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ»

ص: ۴۰۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). بحار، ج ۲، ص ۹۸.

۳- ۳). شعراء، ۹۸.

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

می خواهند نور خدا را با دهانهایشان خاموش سازند، ولی خداوند جزاین نمی خواهد که نور خود را به کمال برساند، هر چند کفار، ناراحت باشند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: خداوند به اهل زمین نگاه کرد و من را انتخاب کرد، سپس بار دیگر نگاه کرد و علی بن ابی طالب علیهما السلام را انتخاب فرمود، او بعد از من نور زمین است. آنگاه حضرت این آیه را تلاوت کردند. (۱)

پیام ها:

۱- توطئه دشمنان، دائمی و بی وقفه است. «يُرِيدُونَ» (فعل مضارع، نشانه استمرار و تداوم است)

۲- احکام اسلام و دین خدا، نور است و نور، سرچشمه ی حیات. «نُورَ اللَّهِ»

۳- هر چند گروه های کفار هر دسته ای به نوعی تلاش می کنند، اما هدف همه ی آنها خاموش ساختن فروغ دین است. «يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ»

۴- تلاش های کافران در مبارزه با دین، مثل فوت کردن به خورشید است. (۲)

«يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ»

۵- یکی از تلاش های دشمنان دین، تبلیغات است. «بِأَفْوَاهِهِمْ»

۶- اگر ندای اسلام از زبان پیامبر نور است، تداوم آن در شکل امامت، اتمام نور است. (۳) «يُتِمَّ نُورَهُ»

ص: ۴۰۹

۱- ۱. بحار، ج ۲۳، ص ۳۲۰.

۲- ۲. نمرودها، فرعون ها، بنی امیه و بنی عباس و امثال آنان، نمونه های عملی تلاش کفارند.

۳- ۳. چنانکه در آیه ی اکمال دین، مسأله ی امامت به عنوان اتمام نعمت به حساب آمده است: «اليوم اكملت لكم دينكم و اتممت عليكم نعمتي». مائده، ۳.

۷- خداوند به طرفداران حق، وعده ی پیروزی داده است. أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ ...

۸- خداوند، فروغ دین را نه تنها حفظ می کند، بلکه گسترش می دهد. «يُتِمَّ نُورَهُ»

۹- کفار بدانند که با اراده ی حتمی خداوند برای پیروزی دین حق، طرف اند و هرگونه تلاش بر علیه مکتب اسلام محکوم به شکست است. «يُتِمَّ نُورَهُ»

۱۰- اسلام مکتبی جاودانه بوده، «يُتِمَّ نُورَهُ» و مخالف آن کافر است. «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

۱۱- اراده ی الهی، در مسیر راضی ساختن پیامبر خویش است، هرچند کفار را خوش نیاید. (۱) «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿۳۳﴾

او کسی است که پیامبر خود را با هدایت و دین حق فرستاد، تا آن را بر همه ی دین ها پیروز گرداند، هر چند مشرکان ناراحت باشند.

نکته ها:

این آیه به همین صورت، علاوه بر این سوره در دو سوره ی دیگر نیز آمده است: سوره ی فتح، آیه ی ۲۸ و سوره ی صف، آیه ی ۹.

گرچه اسلام از نظر منطق و استدلال همیشه پیروز بوده است، اما این آیه، غلبه ی ظاهری و وعده ی حاکمیت اسلام بر جهان را بیان می کند. چنانکه در آیات دیگری نیز «ظَهَرَ» به معنای استیلا یافتن آمده است، مثل: «إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ» (۲) اگر بر شما غالب شوند، سنگسارتان می کنند. و در باره ی کفار آمده است: «إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً» (۳) اگر بر شما غالب شوند، هیچ عهد و پیمانی را مراعات نمی کنند.

ص: ۴۱۰

۱- ۱. در داستان تغییر قبله نیز خداوند قبله ای قرار داد که پیامبر اسلام راضی باشد؛ «فَبَلَّغْ تَرَضَاهَا» (بقره، ۱۴۴) و نیز: «وَلَسَوْفَ

يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» ضحی، ۵.

۲- ۲. کهف، ۲۰.

۳- ۳. توبه، ۸.

از یک سو این آیه تاکنون تحقق نیافته است و از سویی دیگر خداوند وعده ی حاکمیت کلی اسلام را داده و وعده اش دروغ نیست، در نتیجه همان گونه که در روایات بسیاری آمده است، این آیه به ظهور حضرت مهدی علیه السلام اشاره دارد.

مسأله ی حضرت مهدی علیه السلام و قیام جهانی او، در روایات بسیاری از طریق شیعه و اهل سنت آمده و در اغلب کتب حدیثی عامه نیز مطرح شده و از مسلمات اعتقادی مسلمانان است. هر چند برخی از جمله وهابیت به دروغ این عقیده را مخصوص شیعه دانسته اند. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمودند: زمانی خواهد آمد که هیچ کس باقی نخواهد ماند، مگر اینکه به رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله اقرار خواهد کرد. (۲)

در مورد حاکمیت دین در سراسر گیتی، احادیث بسیاری است؛ از جمله از حضرت علی علیه السلام روایت شده است که در زمان ظهور امام زمان علیه السلام، هیچ خانه ای و هیچ قریه ای نخواهد بود، مگر آنکه اسلام وارد آن خواهد شد، چه بخواهند، چه نخواهند. و صدای اذان هر صبح و شام در هر قریه ای شنیده خواهد شد. (۳)

پیام ها:

۱- محور و پایه ی دین اسلام، حق است. «دین الحَقِّ» (همه ی ادیان آسمانی حَقُّند، ولی به خاطر پیدایش تحریف در آنها، حَقانیت آنها مخدوش شده است)

۲- حق بر باطل پیروز است. «لِيُظْهِرَهُ»

۳- اراده و حرکت خود را با اراده ی الهی هماهنگ سازیم، و گرنه محو و نابود خواهیم شد. «لِيُظْهِرَهُ، وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»

ص: ۴۱۱

۱- ۱. منتخب الأثر.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر صافی.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْتَنُونَ الذَّهَبَ
وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبِشْرِهِمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! بسیاری از دانشمندان و راهبان، (با سوء استفاده از موقعیت خود)، اموال مردم را به ناحق می خورند و آنان را از راه خدا باز می دارند و کسانی که طلا و نقره می اندوزند و آن را در راه خدا انفاق نمی کنند، پس آنان را به عذابی دردناک، بشارت بده!

نکته ها:

معنای احبار و رهبان در آیه ی ۳۱ گذشت.

علمای یهود به خاطر منافع مادی خود، حق را کتمان کردند و به حقایق دین اسلام اعتراف نکردند، یا رشوه گرفتند و گناه بخشودند، یا تفتیش عقاید کرده و به دیگران تهمت زدند.

سوء استفاده از موقعیت ها، حرام است و بزرگ ترین خطر برای علمای دین، فساد مالی است. «لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ» (کسانی که متولّی موقوفات اند و آنها را در مسیر اهداف وقف شده مصرف نمی کنند، از مصادیق این آیه می باشند)

زکات در روایات

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: در چه مقدار مال، زکات واجب می شود؟ حضرت فرمود: زکات ظاهر یا باطن؟ گفتند: هر دو. حضرت ابتدا نصابی را برای زکات ظاهر بیان نموده و آنگاه در بیان زکات باطن فرمودند: «فلا تستأثر علی اخیك بما هو احوج الیه منك» (۱) آنچه را برادر دینی ات به آن نیازمندتر از توست، او را انتخاب و ترجیح دهی.

*در روایتی دیگر، آن حضرت می فرماید:

«أَنَا اعطاكم الله هذه الفضول من الأموال لتوجهوها

ص: ۴۱۲

خداوند این مال های اضافی را به شما عطا کرد تا در مسیر رضای او خرج کنید، نه آنکه احتکار و گنج کنید.

*طبق روایات، امام زمان علیه السلام چون ظهور کند، گنج ها را حرام می کند و همه را به مبارزات خود به مصرف می رساند.

□
*پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ عَلَىٰ اغْنِيَاءِ الْمُسْلِمِينَ فِي أَمْوَالِهِمُ الْقَدْرَ الَّذِي يَسْعُ فُقَرَاءَهُمْ... □

□
الا ان الله يحاسبهم حساباً شديداً و يعذبهم عذاباً اليماً (۲) خداوند، در مال مسلمانان ثروتمند، به مقداری زکات واجب کرده که کفاف فقرا را بدهد، آگاه باش! اگر به وظیفه ی خود عمل نکنند، همانا خداوند از آنان حسابرسی شدید می کند.

*رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر مالی که زکات آن پرداخت نشود کتر است، گرچه پنهان نباشد، یا غیر طلا و نقره

باشد. (۳)

ابوذر و آیه ی کنز

ابوذر غفاری، صحابی بزرگوار پیامبر، در اعتراض به زراندوزی های معاویه و عثمان و عمال حکومت و حیف و میل اموال عمومی، صبح و شام این آیه را با صدای بلند در برابر معاویه و سپس در مقابل عثمان می خواند و می گفت: این آیه مخصوص مانعان زکات نیست و هر نوع زراندوزی را شامل می شود.

در تفسیر شریف المیزان آمده است که از برخوردهای ابوذر با عثمان و معاویه و کعب الأحبار، بر می آید که ثروت اندوزی در جامعه ی فقیر حرام است، گرچه از راه حلال باشد و زکاتش پرداخت شده باشد.

البته برخی آن را به اجتهاد شخصی ابوذر نسبت می دادند، ولی خودش می گفت: «ما قلتُ لهم الا ما سمعتُ من نبيهم» آنچه گفته ام از پیامبر شنیده ام. از طرفی صراحت و صداقت ابوذر هم مورد تأیید پیامبر است.

از فرازهای برجسته ی زندگی ابوذر، همین امر به معروف و نهی از منکر او نسبت به حکام،

ص: ۴۱۳

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. تفسیر کنزالدقائق.

در زمینه ی ریخت و پاش های اقتصادی است و نزاعش با عثمان بر سر مال و مقام نبود، بلکه اعتراض به یک منکر اجتماعی بود.

سرانجام عثمان، این صحابی پارسا و انقلابی را به شام تبعید کرد، از شام هم به بدترین وضعی به مدینه آوردند، سپس به «ربذه» تبعید شد و در تبعیدگاه، مظلومانه جان سپرد. و این نیز از فرازهای ناپسند و ننگین حکومت عثمان بود.

دیگران برای تیره ی عثمان، کوشیده اند تا به ابوذر تهمت سوسیالیست بودن و فکر اشتراکی داشتن و مخالفت با مالکیت خصوصی بزنند، اما علامه امینی قدس سره در الغدیر، بحث مبسوطی در ردّ این اتهام دارد. (۱)

تبعیدهای مکرر ابوذر به خاطر مناقشات او با حکومت و فریادهای اعتراض آمیزش بر ضدّ روش مالی عثمان و زراندوزی معاویه و توجیه گری های کعب الأخبار، در کتب تاریخی شیعه و اهل سنت آمده است، (۲) هر چند برخی خواسته اند به نوعی توجیه کنند و این مناقشات را به حساب آزادی بیان و عقیده در دوره ی عثمان بگذارند، یا آنکه تبعید آن صحابی بزرگوار را به عنوان اینکه «دفع شرّ مهم تر از کسب منفعت است» بدانند و حضورش را در مدینه و شام، شرّ تلقی کنند و تبعیدش را رعایت مصلحت به شمار آورند، (۳) ولی این رفتار ننگ آلود با یار صدیق و پرهیزکار پیامبر که زبان صریح و اعتراض دلسوزانه اش تنها با انگیزه ی عمل به وظیفه در برابر انحرافات بود، هیچ توجیه و تأویلی نمی پذیرد.

پیام ها:

۱- بعضی از علمای اهل کتاب، بد نیستند. «كَثِيرًا مِنَ الْأَخْبَارِ»

۲- بهره گیری علما از مال مردم و بهره نرساندن به آنان که موجب بی رغبتی مردم به دین می شود شاید مصداق «صَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» باشد. لِيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ ...

وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

ص: ۴۱۴

۱- ۱). الغدیر، ج ۸، ص ۳۳۵.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). از جمله: تفسیر المنار، ج ۱۰، ص ۴۰۶-۴۰۷.

۳- بازداشتن علمای یهود و نصاری مردم را از راه حق، به خاطر دست یابی به دنیاست. يَكْتِزُونَ ... يَصُدُّونَ

۴- در اسلام، محدودیتی برای سرمایه نیست، اما راه تحصیل آن شروطی دارد و زراندوزی و بدمصرف کردن ثروت حرام است. الَّذِي يَكْتِزُونَ ... وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ (وقتی زراندوزی حرام باشد، احتکارِ ضروریات قطعاً حرام است)

۵- مال اندوزی و حرص، احتکار و پنهان کردن است. چون مشکلات بسیاری را برای جامعه فراهم می کند. الَّذِي يَكْتِزُونَ ... وَلَا يُنْفِقُونَهَا

۶- دنیاپرستی علما و زراندوزی ثروتمندان، سبب قهر الهی است. فَبَشِّرْهُمْ ...

۷- جمع آوری طلا و نقره و پول، و انفاق نکردن و احتکار آن، گناه کبیره است.

چون وعده ی عذاب به آن داده شده است. الَّذِي يَكْتِزُونَ ... بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْتِزُونَ» (۳۵)

روزی که آن طلاها و نقره ها، در آتش دوزخ گداخته می شود و با آنها پیشانی ها و پهلوها و پشت های آنان را داغ می نهند، (فرشتگان عذاب به آنان می گویند:) این است آنچه برای خود اندوختید (و به محرومان ندادید)، پس مزه ی آنچه را که می اندوختید بچشید!

نکته ها:

کلمه ی «تکوی» از ریشه «کی»، به معنای چسباندن چیز داغ به اعضای بدن است.

انتخاب این سه موضع از بدن برای داغ نهادن، یا برای آن است که گرما از این سه نقطه زودتر به درون بدن سرایت می کند، (۱) یا برای این است که ثروتمندان با چهره به فقیران عبوس می کنند، با پهلو بی اعتنایی و با کمر، پشت به آنان می کنند، یا اینکه مراد از صورت، جلوی بدن است و مراد از کمر، عقب بدن و مقصود از پهلو، دو طرف بدن. یعنی کنایه از

ص: ۴۱۵

گداختن همه ی بدن است.

امام صادق علیه السلام، با استناد به این آیه، ترک زکات را از گناهان کبیره دانسته اند. (۱)

در روایتی ابوذر می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله کنار کعبه دوبار فرمودند: «هم الأخسرون و ربّ الكعبه»، به خدای کعبه قسم! آنان زیانکارترین هستند. پرسیدم: پدر و مادرم فدایت! منظورتان چه کسانی است؟ فرمود: زراندوزان. (۲)

پیام ها:

۱- خداوندی که انسان ها را به همان صورت اوّل زنده می کند، می تواند جمادات و طلا- و نقره را هم به همان صورت دنیوی، حاضر سازد. «هذا»

۲- کیفر و پاداش انسان در قیامت، با اعمال او در دنیا متناسب است. «هذا ما کنزتم»

۳- یکی از ابزارهای شکنجه در قیامت، اموال دنیوی است. «هذا ما کنزتم»

۴- در قیامت، خداوند شیرینی مال و ثروت را از ذائقه ی زراندوزان در می آورد.

«فَذُوقُوا»

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۳۶)

همانا تعداد ماهها نزد خداوند، در کتاب (آفرینش) خدا و از روزی که آسمان ها و زمین را آفرید، دوازده ماه است، که چهارماه از آن (جنگ) حرام است، این آیین ثابت و پابرجاست. پس در این ماهها، با جنگ و خونریزی بر خود ستم نکنید و جملگی با همه ی مشرکان بجنگید، آن گونه که آنان همگی با شما می جنگند و بدانید که خداوند با پروا پیشه گان است.

ص: ۴۱۶

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

سال، دوازده ماه دارد و کلمه ی «شَهْرٌ» (ماه) نیز دوازده بار در قرآن آمده است. (۱)

عدد دوازده که بارها در قرآن آمده است، عدد مبارکی است؛ تعداد رهبران بنی اسرائیل و چشمه های آب زلال که با معجزه ی موسی علیه السلام جوشید، عدد امامان اهل بیت علیهم السلام و...

دوازده است.

چهار ماهی که جنگ در آن حرام است عبارتند از: ذی القعدة، ذی الحجه، محرم و رجب.

سه ماه اول پی در پی است. (۲)

نظام حرکت ماه به دور زمین و چرخشی که به اراده ی الهی در منظومه ی شمسی در طول سال است، از آغاز خلقت بر این کرات حاکم بوده است.

احترام ماههای حرام تا وقتی است که دشمن از آن سوء استفاده نکند و در این ماهها حمله و هجوم نیاورد و الا اگر دشمن حمله کرد، دفاع لازم است. طبق آیه ی ۱۹۴ سوره بقره:

«وَ الْحُرْمَاتُ قِصَاصٌ، فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ» ، همه ی چیزهای مورد احترام، قابل قصاص است. هر کس از قانون عدم تعرض، سوء استفاده کرد و بر شما تجاوز کرد، شما هم به همان گونه عمل کنید.

تعبیر ثابت و پا بر جا بودن این آیین، شاید اشاره به این باشد که احترام چهارماه در همه ی ادیان آسمانی ثابت بوده است. (طبق روایات)

در برخی روایات از امام باقر علیه السلام، دوازده امام پس از پیامبر اسلام، به عنوان تأویل این آیه شمرده شده است. (۳)

پیام ها:

۱- بهترین تقویم تاریخ و زمان بندی، آن است که ثابت، طبیعی و همگانی باشد.

ماههای قمری این سه ویژگی را دارند. عِدَّةُ الشُّهُورِ ...

۲- وجود ماههای دوازده گانه، به تدریج شکل نگرفته است، بلکه از آغاز پیدایش

ص: ۴۱۷

٢-٢. كافي، ج٤، ص ٢٤٠.

٣-٣. تفسير كنزالدقائق.

زمین و آسمان بوده است. اِنَّا عَشْرَ شَهْرًا ... يَوْمَ خَلَقَ

۳- رزمندگان و خانواده هایشان، نیاز به عیادت، آموزش، استراحت و رسیدگی به خانه و زندگی دارند. بنابراین یک سَوم سال، اجباراً باید جنگ خاموش شود تا فرصتی برای اینها باشد. «مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرْمٌ» حَتَّىٰ در جنگ هم باید اصولی رعایت شود و به ناآگاهان، اغفال شدگان، زنان، سالمندان و کودکان، تعرّض نشود و بدون توجیه و تذکر قبلی، حمله نشود.

۴- همه زمان ها یکسان نیستند. در زمان هم قداست و حرمت مطرح است.

«مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرْمٌ»

۵- اسلام، هم مکان امن دارد، (مکه) هم زمان امن (ماههای حرام). جالب آنکه محور سه ماه (ذیقعه، ذیحجه و محرم) از این چهار ماه حرام، ماه حج (ذیحجه) است.

۶- زیان بی توجهی به ماههای حرام، به خود انسان ها باز می گردد «فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ»

۷- در اسلام اصل بر جنگ نیست، بلکه بر فکر، برهان، حکمت، موعظه و زندگی مسالمت آمیز است؛ مگر برای رفع مزاحمان اجتماعی و سرکوبی مستکبران یا برای دفاع، حَتَّىٰ در ماههای حرام. «قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ»

۸- اجازه ندهید دشمن از مقدّسات دینی و احکام فقهی شما سوء استفاده کند.

«قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَةً» اگر دشمن در ماههای حرام حمله کرد، مقدّس مآب نشوید، بلکه مقابله کنید.

۹- حمله به دشمن، باید همانند ابعاد حملات دشمن باشد. «كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ»

۱۰- پیروزی در سایه ی تقواست. «اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنَ لَهُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۳۷)

همانا تأخیر (و تغییر ماههای حرام به ماههای دیگر)، سبب افزایش در کفر است، که به وسیله آن کافران گمراه می شوند. (آنها) یک سال (جنگ در ماههای حرام) را (به سلیقه و تمایل و مصلحت اندیشی)، حلال می دانند و یک سال آن را حرام، تا با تعداد ماههایی که خداوند حرام ساخته، مطابق آید. از این رو آنچه را خدا حرام کرده حلال می کنند. کارهای ناپسند آنها، در نظرشان زیبا جلوه یافته است و خداوند کافران را هدایت نمی کند.

نکته ها:

«نسیء» و «نسیه» از یک ریشه است. نسیه کردن، یعنی گرفتن جنس و پرداخت پول را به تأخیر انداختن و جابه جا کردن روزهایی را که جنگ در آن حرام است، نسیء گفته اند.

کافران گاهی روشنفکر شده، در قانون الهی دست می بردند و در گرماگرم جنگ، چون به ماههای حرام برمی خوردند، برای آنکه جنگ را متوقف نکنند می گفتند: ادامه می دهیم و به جای این ماه، در ماه دیگری آتش بس اعلام می کنیم. (۱)

پیام ها:

۱- به مقدّسات احترام بگذاریم. دخل و تصرف و بازی کردن با قانون الهی، کفر است. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ» چهار ماه تعطیلی مطرح نیست، بلکه نافرمانی در آنچه خدا فرموده مهم است.

۲- کفر دارای درجات و مراحل است. «زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ»

۳- یکی از عوامل گمراهی کفار، جابه جایی ماههای حرام بوده است. «يُضَلُّ بِهِ»

ص: ۴۱۹

۴- یکی از عوامل انحراف مردم، تفسیر و تحلیل های غلط، برای دست بردن در احکام و قوانین الهی است. يُحِلُّونَهُ عَامًا ...

۵- اعراب جاهلی با اینکه ماهها را جابجا می کردند، ولی به مقدار زمان آن معتقد بودند. «لِيُؤَاطُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ»

۶- آنکه کار خود را پید بدانند، شاید هدایت شود، اما آنکه زشت کاری های خود را زیبا می بیند، هدایت او دشوار است. زَيْنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي ...

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ (۳۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! چرا وقتی به شما گفته می شود در راه خدا (و برای جهاد) حرکت کنید، سنگین و زمین گیر می شوید؟ آیا به جای آخرت، به زندگی دنیا راضی شده اید؟ پس بدانید بهره ی زندگی دنیا در (برابر) آخرت، جز اندکی نیست.

نکته ها:

این آیه اشاره به جنگ تبوک دارد که برخی از شرکت در آن سستی نشان می دادند. عوامل و بهانه های سستی، فاصله ی زیاد مدینه تا تبوک (حدود ۶۰۰ کیلومتر)، گرمی هوا، فصل برداشت محصول و تبلیغات منافقان نسبت به عظمت و قدرت سپاه روم بود.

پیام ها:

۱- مؤمنان نیز باید گاهی مورد انتقاد و مؤاخذه قرار گیرند. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ ...

۲- دل بستگی به دنیا و مادیات، مانع جدا شدن انسان از زمین و خاک و رسیدن به

کمال و افلاک می شود. اِنَّا قَلْتُمْ... (دنیاطلب، کوتاه همت است)

۳- ارزش و جایگاه انسان تا حدی است که دنیا برای او ناچیز است. «أَرْضَيْتُمْ»

۴- کسی که آخرت را برتر از دنیای اندک بداند، به جبهه ی جنگ رو می کند، نه دنیا. «إِلَّا قَلِيلٌ»

إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

اگر (به سوی میدان جنگ) نشتابید، خداوند شما را به عذابی دردناک عذاب می کند و گروه دیگری را جایگزین شما می کند و شما (با ترک جبهه)، ضرری به خدا نمی زیند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در این آیه و آیه ی قبل، از هشت راه بر مسأله ی جهاد تأکید شده است:

شما که اهل ایمانید، چرا سستی؟ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، سؤال همراه با توبیخ «مَا لَكُمْ»، جهاد راه خداست «سَبِيلِ اللَّهِ»، فرمان حرکت «انْفِرُوا»، تهدید به عذاب «يُعَذِّبْكُمْ»، تهدید به جایگزینی «يَسْتَبْدِلْ»، تهدید به بی اثر بودن ترک جبهه از سوی شما «لَا تَضُرُّوهُ» و تهدید به قدرت الهی. «وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

بر اساس برخی روایات مراد از افراد جایگزین در «قَوْمًا غَيْرَكُمْ»، مردمانی از ایران و یمن هستند که برای یاری دین خدا قیام می کنند. (۱)

پیام ها:

۱- کیفر ترک جبهه، هم عذاب و ذلت دنیاست، هم عقوبت دوزخ در آخرت است. «عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ»

۲- دست خداوند، برای جایگزین ساختن دیگران به جای ما باز است و هر

ص: ۴۲۱

لحظه اراده کند، چنان خواهد کرد. «يَسْتَبْدِلُ»

۳- زیان بی تحرّکی و رکود، به خودمان می رسد، نه به خدا. «لَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا» (سستی و تنبلی، سبب جایگزین شدن دیگران به جای ما می شود)

۴- قدرت نامحدود خدا، سبب می شود که دیگران را به جای ما جایگزین کند.

يَسْتَبْدِلُ ... عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

۵- کسی که قدرت بی نهایت دارد، هرگز ضربه و ضرر نمی بیند. لَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا ... عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

إِلَّا- تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

اگر پیامبر را یاری نکنید، همانا خدا آن زمان که کافران او را (از مکه) بیرون کردند یاری کرد، در حالی که او نفر دوّم از دو تن بود، زمانی که آن دو در غار (ثور) بودند، (پیامبر) به همراهش (ابوبکر) می گفت: اندوه مدار که خدا با ماست. پس خدا، آرامش خویش را بر او نازل کرد و او را با سپاهسانی که آنها را ندیدید یاری کرد و سخن و طرح کافران را (که قصد کشتن پیامبر را داشتند)، پست تر (و خنثی) قرار داد و کلمه (و اراده) خداوند (برای نصرت پیامبرش)، برتر (و پیروز) است و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

آیه، اشاره به توطئه ی خطرناک مشرکان برای کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله دارد. در داستان «لیله المبيت» از هر قبیله ای شخصی آماده شد و تصمیم گرفتند شبانه پیامبر را بکشند. آن حضرت، علی بن ابی طالب علیهما السلام را به جای خود خواباند و شبانه همراه ابوبکر به سوی غار ثور رفت. کفار در تعقیب پیامبر صلی الله علیه و آله تا در غار آمدند، ولی با دیدن تار عنکبوت بر غار،

منصرف شدند و برگشتند و پیامبر صلی الله علیه و آله پس از سه روز به مدینه عزیمت فرمود.

در آن مدت، غلام ابوبکر، (عامر بن فهیره) برای آنان غذا می برد و علی علیه السلام مقدمات سفر به مدینه را فراهم می کرد.

پس از سه روز، سه شتر آماده شد و پیامبر صلی الله علیه و آله، ابوبکر و راهنما، عازم مدینه شدند. (۱)

چند سؤال و جواب

سؤال: آیا همراهی ابوبکر، برای دفاع از جان پیامبر صلی الله علیه و آله بود؟

پاسخ: یک پیرمرد در برابر بسیج عمومی مشرکان، چه دفاعی می توانست بکند؟

سؤال: اطلاق کلمه ی «صاحب پیامبر» در آیه به ابوبکر، نشان لیاقت او برای جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله نیست؟

پاسخ: کلمه ی صاحب، مفهوم لایق ندارد. گاهی دو نفر با دو فکر و سلیقه و روش متفاوت، مصاحب می شوند. چنانکه در آیه ۳۷ کهف می خوانیم: «قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ» با آنکه میان آن دو نفر تفاوت بسیار بود.

سؤال: اینکه از میان همه ی اصحاب، تنها ابوبکر با پیامبر بود، آیا این بالاترین ارزش برای او نیست؟

پاسخ: همان شب، علی علیه السلام هم در بستر پیامبر خوابید. اگر ابوبکر آن شب به خاطر وظیفه، همراه پیامبر بود. دو نفر دو وظیفه انجام دادند.

سؤال: ترس ابوبکر بر جان خودش بود یا بر جان پیامبر صلی الله علیه و آله؟

پاسخ: اگر بر جان پیامبر نیز ترسیده، وظیفه ی هر مسلمان است که در موقع خطر، نگران حال رهبر باشد.

سؤال: اصحاب کساء که فضیلت دارند، پنج نفر بودند و اصحاب غار دو نفر، آیا این خصوصی تر و مهم تر نیست؟

پاسخ: دعاهای پیامبر صلی الله علیه و آله برای اصحاب کساء که اهل بیت او بودند و در تشهد هر نماز بر مسلمانان واجب است بر آنان صلوات بفرستند، هر شب و روز و همیشه و همه جا، حساب

ص: ۴۲۳

این دو صحنه را جدا می کند.

سؤال: در این آیه پیامبر می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ مَعَكُمْ» پس خدا با ابوبکر است. آیات دیگر، خدا را با متّقین و محسنین می داند. پس او نیز از متّقین و محسنین است؟

پاسخ: مادامی که انسان در مدار احسان و تقوا باشد، خدا با اوست، ولی اگر از مدار خارج شد، مشمول لطف خدا نیست. باید دید مسیر حرکت ها، موضعگیری ها، عکس العمل در برابر غدیر خم و بیعت به کجا انجامید؟

سؤال: آیه می فرماید: خدا بر او (ابوبکر) آرامش نازل کرد، آیا این امتیاز نیست؟

پاسخ: در این آیه، پنج ضمیر است که همه به پیامبر بر می گردد، چگونه ضمیر «عَلَيْهِ» به ابوبکر برگردد؟!

پیام ها:

۱- اسلام وابسته به حمایت ما نیست، حامی اسلام خداست. پس به نصرت خود مغرور نشویم. «إِلَّا تَنْصُرُوهُ»

۲- خداوند پیروزی مسلمانان را در تبوک تضمین کرد. «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ»

۳- پیروزی های مسلمانان، نمونه ای از قدرت الهی است. «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ»

۴- خروج پیامبر از مکه، به خاطر جوّ ارباب و فشار کفار بود. «أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- اگر خدا اراده فرماید، اشرف المخلوق (پیامبر صلی الله علیه و آله) را با او هن البیوت (تار عنکبوت) حفظ می کند. إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ ...

۶- آرامش و اطمینان، هدیه ی الهی است و با ابزار مادی فراهم نمی شود. «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ»

۷- فرشتگان به فرمان خدا، مؤمنان را امداد می کنند. «أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا»

۸- هجرت، سبب عزّت اسلام و فروپاشی کفر است. أَخْرَجَهُ ... كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا

۹- اراده ی خداوند، برتر از هر اراده و خواسته ای است. «كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا»

۱۰- نیروهای استکباری، در مقابل مؤمنانی که سکنه و اطمینان دارند، با همه ی تخصیص ها و امکاناتشان عاجزند. (۱) «جَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى»

۱۱- عزّت و اعتلای کلمه الله و خنثی شدن توطئه های کفار، نمودی از عزّت و حکمت خداوند است. فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ ... وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا وَ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۱)

(به سوی جبهه و جهاد) کوچ کنید، سبکبار و سنگین بار، (خواه بر شما آسان باشد، خواه دشوار). و در راه خدا با اموال و جانهای خود جهاد کنید، اگر می دانستید، این برای شما بهتر است.

نکته ها:

مقصود از دو کلمه ی «خِفاف» و «ثِقَال»، یکی از این معانی متقابل است: مجرّد و متأهّل، فقیر و غنی، پیاده و سواره، کم عائله و عیالمند، گرفتار و غیر گرفتار، تجارت و زراعت.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «خِفاف» و «ثِقَال»، پیر و جوان است. (۲)

در تفسیر فی ظلال القرآن آمده است: کسانی همچون ابویوب انصاری، مقداد و ابوظحّه، در سنّ پیری آماده ی جبهه می شدند. وقتی به آنان گفته می شد که شما سالخورده اید، در پاسخ این آیه را تلاوت می کردند.

پیام ها:

۱- در برابر فرمان بسیج عمومی برای جبهه، مانع تراشی نکنید. «انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا» (مشکلات زندگی، بهانه ی تخلف از جهاد نیست)

۲- گاهی بسیج همه ی مردم در برابر دشمن ضروری است، گرچه تجهیزات

ص: ۴۲۵

(۱- ۱). اشاره به آیه ی ۳۰ سوره انفال «واذ یمکر بک الذین کفروا...»

(۲- ۲). بحار، ج ۹۷، ص ۴۸.

نظامی کم باشد. «انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا»

۳- مکتب از مال و جان با ارزش تر است. همه چیز فدای مکتب است، هم مال، هم جان. «بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ» و نفرمود: «اموالکم او انفسکم»

۴- بر فقیران، جهاد با جان و بر اغنیا، جهاد با مال و جان واجب است. «بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ»

۵- ملاک ارزشها، اخلاص است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۶- احکام الهی، از جمله فرمان جهاد، در جهت منافع و مصالح واقعی انسان است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۷- بعضی از مردم، مصالح واقعی خود را نمی دانند. «خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۸- کسب ارزشهای واقعی، در پرتو علم و شناخت میسر است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَ سَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَ لَكِن بَعِدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اشْتِ تَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

اگر غنیمتی نزدیک و سفری کوتاه (برای جهاد) بود، قطعاً (متخلفان از جهاد) در پی تو می آمدند، ولی آن راه بر آنان دور و دشوار آمد (و به این بهانه نمی آیند) و به خدا سوگند خواهند خورد که اگر می توانستیم، با شما (به جنگ) بیرون می شدیم! آنان (با این روش)، خود را هلاک می کنند و خداوند می داند که آنان دروغگویند.

نکته ها:

این آیه، از اخبار غیبی قرآن است که قبل از وقوع حادثه، از آن خبر می دهد، و مربوط به جنگ تبوک است، چون منطقه ی تبوک تا مدینه فاصله ای بسیار داشت. اینک تبوک، در مرز حجاز قرار دارد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از «عَرَضاً قَرِيباً»، غنیمت نزدیک است. (۱)

پیام ها:

۱- اموال و غنایم دنیوی، کالایی ناپایدار است. «عَرَضاً»

۲- جنگ، معیار خوبی برای آزمودن انسان هاست. «لَکِنْ بَعْدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ»

۳- افشاگری روحیه و باطن منافقین لازم است. لَوْ كَانَ عَرَضاً ... لَا تَبْعُوكَ

۴- منافقین برای دستیابی به منافع مادی، در بعضی جنگ ها شرکت می کنند. لَوْ كَانَ عَرَضاً ... لَا تَبْعُوكَ

۵- پذیرفتن کارهای راحت و پر منفعت، نشانه ی رشد و ایثار نیست. «لَا تَبْعُوكَ»

۶- مسلمانی، با تن پروری و رفاه طلبی سازگار نیست. «بَعْدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ»

۷- دروغ و نفاق، ملازم یکدیگرند و منافقان برای فرار از کار، به دروغ سوگند می خورند. «سَيَخْلِفُونَ»

۸- سوگند دروغ، کاری منافقانه است. «سَيَخْلِفُونَ»

۹- آثار ترک جهاد را نمی توان با توجیه نابجا و دروغ از بین برد، بلکه شقاوت و هلاکت، پیامد قطعی آن است. «يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ»

۱۰- پیامدهای فرار از جبهه، دامنگیر خود فراریان است. «يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ»

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَّبِعَنَّ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ (۴۳)

خدایت ببخشاید! چرا پیش از آنکه (حال) راستگویان بر تو روشن شود و دروغگویان را بشناسی، به آنان اجازه (مرخصی) دادی؟

نکته ها:

گویا برخی از منافقان بدون عذر، نزد پیامبر آمده و از رفتن به جبهه ی تبوک عذر آوردند.

ص: ۴۲۷

رسول خدا صلی الله علیه و آله هم اجازه داد. این آیه، بطور ضمنی بر اذن دادن عتاب می کند تا اجازه ی مرخصی، مخصوص معذوران واقعی باشد، نه بهانه جویان.

در آیه ی بعد، سخن از آن است که خداوند توفیق جبهه رفتن را از منافقان گرفته است، **كَرِهَ اللَّهُ انبِعَاثَهُمْ**... پس اذن پیامبر در سایه ی کراهت خدا از شرکت منافقان در جنگ است و انتقاد به خاطر زودتر افشا کردن آنان است. به علاوه در آیه ی ۴۷ نیز زیانبار بودن حضور منافقان در جبهه مطرح شده است. پس این اجازه، نه گناه بوده است و نه نشان سوء مدیریت پیامبر.

پیام ها:

۱- مدیریت و تدبیر را باید از خدا آموخت که انتقادش در کنار عفو و رحمت است. **«عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ»**

۲- راههای بهانه جویی را به روی منافقان ببندید. **«لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ»**

۳- شرکت نکردن در جنگ، نیازمند اذن رهبر است. **«لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ»**

۴- جنگ، وسیله ی مناسبی برای شناخت حقیقت افراد است. **حَتَّى يَتَبَيَّنَ ...**

۵- همه جا عیب پوشی ارزش نیست، گاهی باید افشاگری کرد. **حَتَّى يَتَبَيَّنَ ... وَ تَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ**

۶- در شناخت منافقان باید به بررسی عملکردشان در زمان جنگ و جهاد پرداخت. **«وَ تَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ»**

۷- جامعه ی اسلامی باید چنان صادقانه حرکت کند که منافقان رسوا شوند. **يَتَبَيَّنَ ... وَ تَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ**

۸- حضور منافقان در جبهه، ارزش نیست، ولی فرارشان از جبهه، موجب رسوایی آنان است. **«تَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ»**

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ «۴۴»

آنان که به خدا و روز قیامت ایمان دارند، هرگز برای جهاد کردن با مال و جانشان، از تو مرخصی نمی طلبند و خداوند به (حال) پرهیزکاران آگاه است.

نکته ها:

مؤمن واقعی که عاشق جهاد و شهادت است، از مرگ بیم ندارد و در پی اجازه ی مرخصی نیست. چنانکه در صدر اسلام کسانی بودند که با اصرار از پیامبر صلی الله علیه و آله می خواستند که آنان را به جبهه اعزام کند، و هنگامی که پیامبر به دلیل نبود امکانات، جواب رد به آنان می داد، از ناراحتی می گریستند. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام عزیمت به تبوک، علی علیه السلام را به عنوان جانشین خود در مدینه گذاشت و آن حضرت متأثر شد، پیامبر حضرت را دلداری داد و فرمود: تو نسبت به من مثل هارون نسبت به موسی هستی.

پیام ها:

- ۱- من، از کار فرار نمی کند. «لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ»
- ۲- خلفان از جنگ تبوک، گروهی بی ایمان بودند. «لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ»
- ۳- ایمان به مبدأ و معاد، عامل اصلی تقوا و شهادت طلبی و حضور در جبهه هاست. «يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ»
- ۴- اهدان واقعی باید هم با مال و هم با جان فداکاری کنند. «بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»
- ۵- تقوا، مانع تخلف از جهاد با مال و جان است. «أَنْ يُجَاهِدُوا ... وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ»
- ۶- ایمان به علم خداوند، مایه ی دلگرمی در جهاد است. «أَنْ يُجَاهِدُوا ... وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ»
- ۷- متقی را در جنگ و جبهه باید شناخت، نه در خانه و ایام صلح. «يُجَاهِدُوا ... وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ»

ص: ۴۲۹

إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

تنها کسانی از تو اجازه می گیرند (به جبهه نروند)، که به خدا و روز قیامت ایمان ندارند و دل‌هایشان مردد گشته است، پس آنان در شک و تردیدشان سرگردانند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: هر کس در شک و تردید بماند، شیطان‌ها او را له و لگدمال می کنند. (۱)

پیام ها:

۱- جنگ، میدان آزمونی برای باورها و اعتقادات است. «يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»

۲- منافقان چون ایمان به هدف ندارند، در پی بهانه و فرار و اجازه‌ی مرخصی هستند. «لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»

۳- عامل اصلی حضور در جبهه یا فرار از جنگ، بود و نبود ایمان است. «يُؤْمِنُونَ، لَا يُؤْمِنُونَ»

۴- بدتر از تردید، استمرار و باقی ماندن در شک است. «فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ»

وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَ لَكِن كَرِهَ اللَّهُ انبِعَاتِهِمْ فَجَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾

(منافقان) اگر تصمیم جدی بر رفتن به جبهه داشتند، ساز و برگ جهاد آماده می کردند. ولی خداوند، انگیزه و بسیج آنان را (به خاطر کوردلی و نالایقی)، خوش نداشت و آنان را (از رفتن به جبهه) بازداشت و به آنان گفته شد: همنشین خانه نشینان (کودکان و سالمندان و بیماران) باشید.

ص: ۴۳۰

نکته ها:

منع و بازداشتن خدا از شرکت در جبهه و جهاد، به معنای سلب توفیق است، نه منع عملی.

پیام ها:

۱- منافقان هرگز تصمیم جبهه رفتن ندارند. وَ لَوْ أَرَادُوا ... لَأَعَدُّوا

۲- مقدمه ی واجب، واجب است. لَوْ أَرَادُوا ... لَأَعَدُّوا

۳- مؤمن، آماده ی جهاد و منتظر رفتن به جبهه است، نه بی تفاوت و بی انگیزه.

«لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً»

۴- شرکت در جهاد، توفیق الهی است که از ناهلان سلب شده است. «فَجَبَّطَهُمْ»

۵- تارکین جنگ و جهاد باید تحقیر شوند. «أَقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ»

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَ لَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ وَ فِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ «۴۷»

اگر (منافقان) همراه شما به جنگ بیرون آمده بودند، جز فساد، (تردید و اضطراب، چیزی) بر شما نمی افزودند و به سرعت در میان شما رخنه می کردند تا فتنه پدید آورند و در میان شما کسانی (تأثیرپذیرند که) به سخنان آنان گوش و دل می سپارند و خداوند به حال ستمگران آگاه است.

نکته ها:

«خَبَال» به معنای اضطراب و تردید است. «خَبَل»، یعنی جنون و «خَبَل»، یعنی فساد.

«اوضَعُوا»، از «ایضاع»، به معنای سرعت در حرکت و نفوذ است.

«فِتْنَةٌ»، در اینجا به معنای تفرقه و گمراهی است.

«سَمَاعٌ»، به معنای جاسوسی است که طبق منافع دشمن، سخن چینی کند.

پیام ها:

۱- نیروهای سپاه اسلام باید برگزیده و خالص باشند، تعداد نفرات و کمیّت،

ک نیست. لَوْ خَرَجُوا ... مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خِلَالًا

۲- خداوند به مؤمنان دلداری می دهد که به خاطر تخلف گروهی از منافقان از جبهه، نگران نباشند. لَوْ خَرَجُوا ... مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خِلَالًا

۳- حضور منافقان در جبهه ها، عامل تضعیف روحیه و تفرقه و تردید است.

«لَا وَضَعُوا خِلَالَكُمْ»

۴- تحرکات منافقان، بسیار سریع است. «لَا وَضَعُوا»

۵- همه ی مسلمانان، خطر منافقان را درک نمی کنند و بعضی ساده لوحان زودباور، تحت تأثیر قرار می گیرند. «سَمَاعُونَ لَهُمْ»

۶- منافق، ظالم است و خداوند به آنها هشدار داده است. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

لَقَدْ ابْتِغَوْا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

(منافقان) پیش از این دنبال فتنه گری بودند و کارها را برای تو واژگون جلوه می دادند، تا آنکه حق آمد و امر خدا آشکار شد (و پیروز شدید)، در حالی که آنان ناراحت بودند.

پیام ها:

۱- منافقان با قصد و انگیزه، سراغ فتنه می روند. «ابْتِغَوْا»

۲- در موارد بروز تفرقه و فتنه، رد پای منافقان را جستجو کنید. «ابْتِغَوْا الْفِتْنَةَ»

۳- به سابقه ی افرادی که توبه ی واقعی نکرده اند، توجه کنید. «مِنْ قَبْلُ»

۴- تحریف واقعیت ها و گزارش های جعلی برای رهبر، کار منافقانه است. «قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ»

۵- رهبر امت اسلامی باید هوشیار باشد و به هر گزارشی اعتماد نکند. «قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ»

۶- فتنه گری و تفرقه افکنی، کار همیشه و پیوسته ی منافقان بوده و تا پیروزی قطعی

جبهه ی حق، شیطنت می کنند. **إِتَّعُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ ... حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ**

۷- امدادهای الهی، نقشه های منافقان را بر باد می دهد. با تمام فتنه هایی که علیه اسلام می شود، اسلام به جای ریزش، رویش دارد. **«جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ»**

۸- منافقان هرگز دلشان تسلیم نظام اسلامی نمی شود. «کارهون»

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ «۴۹»

و برخی از آنان (بهانه جویان ترسو) می گویند: به من اجازه بده (به جبهه نیایم) و مرا (به گناه و) فتنه مینداز. آگاه باشید که اینان در فتنه (و گناه) سقوط کرده اند و همانا جهنم بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

یکی از بزرگان قبیله ی بنی سلمه که از منافقان بود، از رسول خدا اجازه خواست تا به جنگ تبوک نرود و بهانه اش این بود که اگر چشمم به زنان رومی بیفتد، فریفته شده، به گناه می افتم. حضرت اجازه داد. این آیه نازل شد و او را به خاطر عدم شرکت در جبهه، گناهکار و در فتنه افتاده دانست. پیامبر صلی الله علیه و آله او را از ریاست قبیله برکنار و بُشربن براء را که سخاوتمند و خوش اخلاق بود، به جای او نصب کرد. (۱)

پیام ها:

۱- فرماندهی کل قوا، از مسئولیت های پیامبر و رهبر در جامعه ی اسلامی است.

«مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي»

۲- منافقان بی ادب، رسول خدا را عامل فتنه می پنداشتند. **«ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي»**

۳- در بینش منافقان، جهاد در راه خدا، بلا و گرفتاری است. **«وَلَا تَفْتِنِّي»**

۴- جنگ، بوته ی فتنه و آزمایش است. **«وَلَا تَفْتِنِّي»**

ص: ۴۳۳

۵- بعضی منافقان برای فریب متدینین، از عنوان‌ها و مسائل مذهبی استفاده می‌کنند. «وَلَا تَفْتِنِّي» (به اسم نگاه نکردن به دختران رومی، فرمان خدا و رسول را زیر پا می‌گذارند!)

۶- آنان که از فتنه‌ی جنگ نگران و گریزانند، در فتنه‌ی بالاتری خواهند افتاد. «أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا»

۷- فرار از آزمایش الهی، امکان ندارد. (۱) با آنکه گفتند: «لَا تَفْتِنِّي» اما به فتنه گرفتار شدند. «فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا»

۸- بهانه‌گیری منافقانه برای فرار از جهاد، مایه‌ی کفر است. اِنَّ دَن لِي ... کافرین

۹- احاطه‌ی جهنم بر کافران، به خاطر احاطه‌ی گناه بر وجود آنان است. (۲)

«محیطه»

اِنَّ تُصِبَّكَ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَاِنْ تُصِبَّكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا اَمْرًا مِنْ قَبْلُ وَ يَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُوْنَ «۵۰»

اگر به تو نیکی رسد (و پیروز شوی)، منافقان را ناراحت می‌کند، ولی اگر به تو مصیبتی و شکستی برسد، می‌گویند: ما چاره‌ی خویش را از قبل اندیشیده‌ایم (و این را پیش بینی می‌کردیم) و بر می‌گردند، در حالی که خوشحالند.

پیام‌ها:

۱- پیامبر و رهبر، سیمای نظام اسلامی و امت است. «تُصِبَّكَ» به جای «تُصِبُّكُمْ»

۲- دوستان و دشمنان خود را هنگام سختی‌ها و حوادث تلخ و شیرین بشناسیم.

اِنَّ تُصِبَّكَ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ ...

۳- در جنگ‌های پیامبر، هم پیروزی وجود داشت و هم شکست. حَسَنَةٌ ... مُصِيبَةٌ

۴- منافقان فرصت طلب، از ناگواری‌های مسلمانان به نفع مقاصد خود، سوء

ص: ۴۳۴

۱- ۱). «اَحْسِبَ النَّاسَ اَنْ يُّتْرَكَوا اِنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لَا يَفْتِنُوْنَ». عنكبوت، ۲.

۲- ۲). در جای دیگر می‌خوانیم: «مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَ بِهَا خَطِيئَتُهُ فَاُولَئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ» بقره، ۸۱.

استفاده و از تیزهوشی و آینده نگری خود تبلیغ می کنند. «أَخَذْنَا أَمْرًا مِنْ قَبْلُ»

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ «۵۱»

بگو: هرگز جز آنچه خداوند برای ما مقرر کرده است، به ما نخواهد رسید.

او مولای ماست و مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل کنند.

پیام ها:

۱- رهبر و امت در غم و شادی شریک همند. آیه ی قبل «تُصِيبُكَ» اینجا «يُصِيبُنَا»

۲- ما مأمور به تکلیفیم، نه ضامن نتیجه. جهاد می کنیم، ولی مقدرات به دست خداست. «إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا»

۳- مؤمنان واقعی حتی سختی های جبهه را در راستای منافع و مصالح خود می بینند. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا»

۴- مقدرات انسان، از پیش نوشته شده است. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا»

۵- آنچه خداوند برای مؤمن مقدر کرده خیر است، چون مولی برای بنده اش، بد نمی نویسد. «كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا»

۶- مؤمن، خود را تحت ولایت خدا می داند. «هُوَ مَوْلَانَا»

۷- بالاترین درجه ی توحید، حرکت در مدار قانون الهی و سپردن سرنوشت به دست خدای حکیم است. «هُوَ مَوْلَانَا»

۸- تنها باید بر خدا تکیه کرد. «عَلَى اللَّهِ»

۹- شرط ایمان، توکل بر خداست. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

قُلْ هَلْ تَرَبُّصُونَ بِنَا إِلَّا إِخْدَىٰ الْحُسَيْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصَِّبَكُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

(ای پیامبر! به منافقان) بگو: آیا برای ما جز یکی از دو نیکی (فتح یا شهادت) را انتظار دارید؟ ولی ما منتظریم که عذاب خداوند یا از سوی خودش یا به دست ما به شما برسد. پس شما منتظر باشید، ما نیز با شما در انتظار می مانیم.

نکته ها:

این آیه، توضیحی بر آیه ی قبل است که خدا را مولای مؤمنان دانست، خدایی که جز خیر نمی نویسد و حتی اگر شهادت هم مقرر کند، خیر و خوبی است.

امام باقر علیه السلام در تفسیر «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» فرمودند: مراد یا مرگ در راه خدا و یا درک ظهور امام زمان علیه السلام است. (۱)

پیام ها:

۱- باید دیدگاه «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» را برای دوست و دشمن، تبیین و تبلیغ کرد. «قُلْ»

۲- ارزشها و ملاک های ارزش گذاری، در بینش مؤمنان و منافقان متفاوت است.

«إِخْدَى الْحُسَيْنِ» در دید اهل ایمان، عمل به وظیفه مهم است، رفتن یا ماندن مهم نیست، مهم در خط بودن است، لذا فتح یا شهادت، هر دو پیروزی است.

۳- منافقان، اگر در جنگ و درگیری با نظام اسلامی کشته شوند، دوزخی اند و اگر بدون جنگ هم بمیرند، اهل دوزخ اند. پس به دست مؤمنان، یا از سوی خدا گرفتار عذاب می شوند. «مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا»

۴- مؤمن، به هدف و نتیجه ی کار یقین دارد. «فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ»

ص: ۴۳۶

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ إِنْ كُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾

(به منافقانی که به جای حضور در جبهه، قصد کمک مالی دارند) بگو: چه از روی علاقه انفاق کنید و چه از روی کراهت، هرگز از شما پذیرفته نخواهد شد، زیرا شما قومی فاسق بوده اید.

نکته ها:

به گفته ی تفاسیر، منافقانی که در جنگ تبوک شرکت نکردند، می خواستند با کمک مالی به جبهه، خود را شریک پیروزی بدانند.

قبول نشدن انفاق منافقان، یا به این معنی است که در دنیا کمک های مالی از آنان دریافت نمی شود، یا آنکه در آخرت پاداشی ندارند.

پیام ها:

۱- انفاق تنها برای سیر کردن شکم نیست، اصلاح روح و رشد معنوی هم مورد نظر اسلام است. «أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا»

۲- روح، نیت و باطن افراد، در ارزش اعمالشان اثر دارد. منافقی که از پیروزی مسلمانان ناراحت و از آسیب رسیدن به آنان خوشحال می شود، اعمالش با این آلودگی باطن، بی اثر است. «أَنْفِقُوا ... لَنْ يُتَقَبَلَ»

۳- خدمات و انفاق های منافقان، بی ارزش است و حبط می شود. «أَنْفِقُوا ... لَنْ يُتَقَبَلَ»

۴- هر کمکی را از هر کسی قبول نکنیم. «لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ»

۵- شرط قبولی اعمال، تقوا و پاکدلی است و مسائل سیاسی، اجتماعی، عبادی و اخلاقی با هم پیوند دارند. لَنْ يُتَقَبَلَ ... كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ □

۶- فسق، مانع قبولی اعمال است. إِنْ كُمْ ... فَاسِقِينَ

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَىٰ بِاللَّيْلِ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهِونَ ﴿٥٤﴾

و چیزی منافقان را از پذیرفته شدن انفاقشان منع نکرد، جز اینکه به خدا و پیامبرش کافر شدند و نماز را جز از روی کسالت و بی حالی به جا نمی آورند و جز از روی کراهت و بی میلی انفاق نمی کنند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، به صورت فرض بیان شد که منافقان، چه با علاقه و چه از روی بی میلی اگر انفاق کنند، پذیرفته نیست. اینجا صورت واقعی و وجود خارجی را بیان می کند که انفاقشان از روی کراهت است، نه علاقه.

از امتیازات درآمدهای دولت اسلامی از قبیل خمس، زکات، صدقات و انفاقات بر دیگر درآمدهای دولتی، موارد ذیل است:

۱. افراد، با اراده و انتخاب و بر اساس وجدان دینی می پردازند.

۲. بدون ترس و با قصد قربت می پردازند.

۳. پرداخت های مالی را غنیمت و ذخیره ی قیامت می دانند.

۴. گیرنده ی مال را عالم عادل انتخاب می کنند.

۵. مورد مصرف را می دانند و زیر نظر دارند.

۶. ساده زیستی را شرط گیرنده می دانند و خدا را شکر می کنند.

پیام ها:

۱- با کفر، کسالت و کراهت، اعمال خیر پذیرفته نیست. ﴿مَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ ...﴾

۲- خداوند در قرآن، بارها منافق را کافر دانسته است. «أَنَّهُمْ كَفَرُوا»

۳- متخلفان از جنگ تبوک، به ظاهر مسلمان، ولی در باطن کافرند. «أَنَّهُمْ كَفَرُوا»

۴- ارزش دهنده به کارها، نیت و نشاط و عشق است. آری انگیزه مهم است، نه

حرکات فیزیکی! (۱) «کَسَالِي، كَارِهُونَ»

۵- هدف اسلام از انفاق، رشد انتخابی و معنوی است، نه تنها سیر کردن شکم.

زیرا با کمک منافقین شکم‌هایی سیر می‌شود، اما رشد معنوی برای کمک‌کننده حاصل نمی‌شود. كَفَرُوا بِاللَّهِ ... وَ هُمْ كَارِهُونَ

۶- از نشانه‌های نفاق، نماز با کسالت، «کَسَالِي» و انفاق با کراهت است. «کارهون»

فَلَا تُعْجِبَكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ تَزَهَّقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ (۵۵)

پس اموال و فرزندان منافقان تو را به شگفتی نیندازد. جز این نیست که خداوند می‌خواهد به این وسیله آنان را در زندگی دنیا عذاب کند و جانشان در حال کفر، خارج شود.

نکته‌ها:

«تَزَهَّقَ» به معنای خارج شدن همراه با دشواری و تأسّف و حسرت است.

نهی خدا از تعجب، دلیل بر وجود این تعجب در پیامبر نیست، بلکه از باب به در بگو دیوار بشنود، جنبه‌ی پیشگیری دارد.

در نهج البلاغه، لحظات جان‌دادن گروهی ترسیم شده است که اموالشان در آن هنگام، در برابر چشمشان جلوه می‌کند و از اینکه آنها را می‌گذارند و می‌روند، عذاب می‌کشند. (۲)

راههای عذاب شدن به وسیله‌ی مال از این قبیل است: عذاب در تهیه‌ی آن، در نگهداری آن از سرقت و حریق و مردم حسود، به جا گذاشتن و رفتن هنگام جان‌دادن، پاسخگویی در قیامت برای چگونگی تهیه‌ی آن و مصرف آن.

ص: ۴۳۹

۱-۱. در داستان یوسف، زلیخا تمام درها را با دست خود بست و از یوسف کام خواست. اما یوسف علیه السلام به سوی در فرار کرد و زن هم به دنبال او می‌دوید. در این صحنه یوسف و زلیخا از نظر ظاهر و حرکات فیزیکی، هر دو می‌دویدند، اما انگیزه‌ی یکی فرار از گناه و انگیزه‌ی دیگری گناه کردن بود. و این است معنای نقش تیت و انگیزه در اعمال انسان.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

۱- مؤمنان معاصر پیامبر در مقایسه با منافقان، در ضعف مالی بودند. **فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ ...**

۲- چه بسیار نعمت هایی که در باطن نعمت است و چه بسا توان های اقتصادی که وسیله ی نابودی و بدبختی می شود. **لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا**

۳- به ذلت کشاندن ثروتمندان منافق، از سنت های الهی است. **لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا**

۴- عذاب الهی تنها در آخرت نیست، در دنیا هم وجود دارد. **فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا**

۵- مرگ، جدایی روح از بدن است، نه نیست و فانی شدن. **تَزْهَقَ**

۶- جان منافق، ارزش گرفتن ندارد، خود خارج می شود. **تَزْهَقَ**

۷- منافق ثروتمند، سخت جان می دهد. **تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ**

۸- مال و اولاد فراوان منافقان، زمینه ی کافر مردن آنان است. **فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ ...**

تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ

۹- به عاقبت امور توجه کنید، نه به جلوه های آن. **فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ ... تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ**

وَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَ لَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرُقُونَ «۵۶»

منافقان به خدا قسم می خورند که همانا آنان از شمایند، در حالی که (دروغ می گویند و) از شما نیستند، بلکه آنان گروهی هستند که (از شما) می ترسند (یا میان دل و زبان و عملشان جدایی است).

نکته ها:

«يَفْرُقُونَ»، به معنای شدت خوف است، گویی قلبشان از ترس متلاشی می شود.

پیام ها:

۱- یکی از ابزار کار منافقان، سوگند دروغ است. **يَخْلِفُونَ**

۲- در قبول توبه ی منافق و باور کردن ادعایش عجله نکنید، چون آنان

دروغگویند. «وَمَا هُمْ مِنْكُمْ»

۳- افشای چهره ی منافقان لازم است. «وَمَا هُمْ مِنْكُمْ»

۴- ترس و وحشت قلبی، از نشانه های دیگر منافقان است. «قَوْمٌ يَفْرَقُونَ»

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدْخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ (۵۷)

اگر (منافقان) پناهگاه یا غارها یا گریزگاهی بیابند، البته شتابان به آن روی می آورند.

نکته ها:

«مَلْجَأً»، پناهگاه است و «مَغَارَاتٍ»، جمع «مَغَارَه» به معنای غار. «مُدْخَلٌ» راه پنهان و نقب گونه ی زیرزمینی است. «يَجْمَحُونَ» از «جماح» به معنای حرکت شتابانی است که نتوان جلوی آن را گرفت، و به اسب چموش، «جموح» می گویند.

منافقان، یا از ترس، اظهار ایمان می کنند، یا از روی طمع به مال و مقام. این آیه گروه اول را می گوید. (۱)

پیام ها:

۱- منافق، هراسان و در پی فرصت است تا از وضع موجود بگریزد. لَوْ يَجِدُونَ ...

۲- محیط جامعه ی اسلامی برای منافقان، قابل تحمل نیست. لَوْ يَجِدُونَ ...

(زندگی منافقان آوارگی است و با مسلمانان زندگی اضطراری دارند)

۳- رنج و اضطراب منافقان در جامعه ی اسلامی، با وجود داشتن مال و فرزند، نمونه ای از عذاب دنیوی آنان است. در دو آیه قبل فرمود: «يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» و در این آیه می فرماید: «لَوْ يَجِدُونَ»

۴- منافقان در جنگ و گریزشان با مؤمنان، تیز و چابک اند. «يَجْمَحُونَ»

ص: ۴۴۱

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسَخَطُونَ ﴿٥٨﴾

و بعضی از منافقان در صدقات (تقسیم زکات)، به تو عیب می گیرند. پس اگر چیزی از آن (اموال) به آنان داده شود، راضی می شوند (و تو را عادل می شمارند)، ولی اگر چیزی به آنان داده نشود، به ناگاه آنان خشمگین می شوند (و تو را به بی عدالتی متهم می کنند).

نکته ها:

«لمز»، عیب جویی روبروست و اگر پشت سر عیب جویی کنند، «همز» است.

شخصی که بعدها رهبر خوارج و مارقین شد، در تقسیم زکات به پیامبر صلی الله علیه و آله اعتراض کرد و گفت: به عدالت رفتار کن!!

حضرت فرمود: چه کسی از من عادل تر است؟ عمر خواست به خاطر این جسارت او را بکشد، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: رهایش کنید، او پیروانی خواهد داشت که چنان عبادت کنند که شما عبادت های خویش را نسبت به آنها ناچیز خواهید شمرد (اشاره به عبادت های خشک و بی ولایت آنان). با آن همه عبادت از دین خارج می شوند، همچون تیر از کمان. سرانجام آن شخص در جنگ نهروان به دست علی علیه السلام به هلاکت رسید.

پیام ها:

۱- منافق، حتی نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله نیش می زند و جسارت می کند. «يَلْمِزُكَ»

۲- لبه ی تیز حملات منافقان و تبلیغات سوء آنان، رهبری است. «يَلْمِزُكَ»

۳- همه ی اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله عادل نبوده اند. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ»

۴- مسئولان نظام اسلامی نباید تحت تأثیر عیب جویی های منافقان قرار گیرند. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ»

۵- آغاز برخی انحراف ها، بی ادبی و جسارت به رهبر است که از خودخواهی سرچشمه می گیرد. (با توجه به شأن نزول)

۶- انگیزه‌ی انتقادها، گاهی منافع شخصی است، نه دلسوزی. «فَإِنْ أُعْطُوا»

۷- سیاست گذاری امور مالی و اقتصادی جامعه اسلامی، از شئون پیامبر و از اختیارات رهبر است. «فَإِنْ أُعْطُوا... وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا»

۸- منافق به حق خود قانع نیست، خودخواه و بی منطق است. «فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا... يَسْخَطُونَ»

۹- کینه و دشمنی و طعن و قضاوت به ناحق بعضی مردم، به خاطر از دست دادن منافع مادی و شخصی است. (۱) «وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا... يَسْخَطُونَ» (آری، ریشه‌ی بعضی تحلیل‌های نادرست، انگیزه‌های درونی است)

وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

اگر آنان به آنچه خدا و پیامبرش به آنان داده اند راضی می شدند و می گفتند: خداوند (و آنچه او صلاح بداند) برای ما بس است، خدا و پیامبرش به زودی از فضل خود به ما خواهند داد و ما تنها به پروردگار، راغب و امیدواریم، (اگر چنین می گفتند، برای آنان بهتر بود).

نکته ها:

در این آیه چهار مرحله مطرح شده است:

۱. رضا و تسلیم به تقدیر الهی. «رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ»

۲. اظهار رضایت به زبان. «قَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ»

۳. امید به فضل و کرم الهی. «سَيُؤْتِينَا...»

۴. بی توجهی به دنیا و رغبت به خداوند. «إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ»

ص: ۴۴۳

۱- منافقان هرگز از خداوند و تقدیرهای او راضی نمی شوند. «وَلَوْ»

۲- سیاست گذاری و تصمیم گیری در نحوه ی تقسیم و صرف بیت المال و امور مالی و اقتصادی با خدا و پیامبر و رهبر امت اسلامی است. «أَتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ»

۳- تنها نباید به تنگناها نگرست، صبر، آینده بهتری را پیش می آورد. «سَيُؤْتِينَا»

۴- تلخی محرومیت های دنیوی، با وعده های قطعی خداوند به مؤمنان و نعمت های بهشتی، شیرین می شود. «سَيُؤْتِينَا»

۵- ما از خداوند طلبکار نیستیم، هر چه عطا کند از فضل خویش است. «فَضْلِهِ»

۶- الطاف الهی از طریق پیامبران و اولیا به ما می رسد. «فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ»

۷- محبت خدا، زمینه ساز صبر، رضا و قناعت است. «إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ»

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ الْمَسْكِينِ وَ الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقَابِ وَ الْغَارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

همانا صدقات (زکات)، برای نیازمندان و درمانده گان و کارگزاران زکات و جلب دلها و آزادی بردگان و ادای بدهی بدهکاران (هزینه ی جهاد) در راه خدا و تأمین در راه مانده است، این دستور، فرمانی است از جانب خدا و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

«صِدْقَهُ» و «صِدَاق» از «صِدْق» است. «صَدَقَهُ»، نشان صداقت در ایمان به خدا و «صِدَاق» یا مهریه، نشانه ی صدق و راستی در علاقه به همسر است.

مراد از صدقه در این آیه، زکات واجب است.

«فَقِيرٌ»، از «فقر»، به معنای کسی است که ناداری، ستون فقراتش را می شکند. و «مِسْكِينٌ»، از «مِسْكَنٌ»، یعنی آنکه به خاطر ناداری، خانه نشین شده است. طبق بعضی

روایات، فقیر ناداری است که از مردم درخواست نمی کند، ولی مسکین کسی است که از شدت بینوایی، سؤال و درخواست می کند. (۱)

از اینکه در آیات قبل، منافقان از نحوه ی تقسیم اموال به پیامبر صلی الله علیه و آله عیب می گرفتند؛ «يَلْمُزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ» و در این آیه، صدقات تنها برای گروه های خاصی اجازه داده شده، می فهمیم که منافقان، به زکات چشم داشته اند.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهِ» ، عاملان زکات، همه ی آنانند که در جمع آوری، نگهداری، توزیع و محاسبات زکات، زحمت می کشند که اجرت آنان از زکات پرداخت می شود.

«مؤلفه قلوبهم»، آنانند که زمینه ای برای گرایش به اسلام ندارند و با مصرف بخشی از زکات، می توان قلوب آنان را جذب کرد.

البته پرداخت زکات برای تألیف قلوب، به مفهوم ایمان آوردن پولی نیست، بلکه زمینه سازی برای حصول درک و آموزش و سپس معرفت و ایمان است. «يَتَأَلَّفُهُمْ وَيَعْلَمُهُمْ كَمَا يَعْرِفُوا» (۲)

«الغَارِمِينَ» که یکی از مصارف زکات است، بدهکارانی هستند که بی تقصیر زیر بار قرض رفته اند، مثل آنان که در آتش سوزی، سیل، غرق کشتی و حوادث طبیعی دیگر، هستی و دارایی خود را از دست داده اند.

امام صادق علیه السلام فرمود: «إيما مؤمن او مسلم مات وترک دیناً و لم یکن فی فسادٍ ولا اسرافٍ فعلی الأمام ان یقضیه» (۳) هر مؤمن یا مسلمانی که بمیرد و بدهی بر جای گذارد، که بر اساس فساد و اسراف نباشد، پرداخت بدهی او بر امام است.

«فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، همه ی کارهای خداپسندانه است و شامل مواردی چون تبلیغات دینی، خدمات رفاهی و گره گشایی از مشکلات مسلمانان می شود. گرچه مصداق بارز آن در غالب تفاسیر، جنگ و جهاد معرفی شده است.

«ابْنِ السَّبِيلِ»، کسی است که در وطن خویش توانگر است، ولی در سفر، گرفتار و بی پول شده است.

ص: ۴۴۵

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر کنزالدقائق.

حکم زکات در مکه نازل شده است، امّا به علّت کمی مسلمانان و اندک بودن کسانی که زکات به آنان تعلق گرفته بود، خودشان اقدام به پرداخت زکات می کردند. پس از تشکیل حکومت اسلامی در مدینه، مسأله ی گرفتن زکات از مردم و واریز کردن آن به بیت المال و تمرکز آن توسط حاکم اسلامی مطرح شد. «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» (۱)

زکات مخصوص اسلام نیست، بلکه در ادیان پیشین نیز بوده است. حضرت عیسی علیه السلام در گهواره به سخن آمد و گفت: «أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ» (۲) و حضرت موسی علیه السلام خطاب به بنی اسرائیل می فرماید: «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» (۳) و درباره ی عموم پیامبران می خوانیم: «وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَنْيَمَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ» (۴)

در قرآن چهار تعبیر برای زکات بیان شده است:

۱. ایتاء مال. «وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ» (۵)

۲. صدقه. «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» (۶)

۳. انفاق. «يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا» (۷)

۴. زکات. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (۸)

در قرآن، معمولاً زکات همراه با نماز آمده است و طبق روایات، شرط قبولی نماز، پرداخت زکات است. این پیوند رابطه ی با خدا و رابطه ی با مردم را می رساند.

در قرآن هیچ یک از واجبات دین، این گونه مقارن با نماز نیامده است.

گرفتن زکات بر سادات حرام است، گروهی از بنی هاشم از پیامبر صلی الله علیه و آله تقاضا کردند تا مسئول جمع آوری زکات چهارپایان باشند و بدین وسیله سهمی به عنوان کار گزاران زکات

ص: ۴۴۶

۱-۱. توبه، ۱۰۳.

۲-۲. مریم، ۳۲.

۳-۳. بقره، ۳۴.

۴-۴. انبیاء، ۷۳.

۵-۵. بقره، ۷۷.

٦-٦. توبه، ١٠٣.

٧-٧. ابراهيم، ٣١.

٨-٨. مائده، ٥٥.

نصیبشان گردد. حضرت فرمودند: زکات بر من و شما حرام است. (۱) مگر آنکه دهنده و گیرنده ی زکات هر دو سید باشند.

قانون زکات، به معنای تمایل اسلام به وجود قشر فقیر زکات گیرنده و ثروتمند زکات دهنده نیست، بلکه راه حلّی برای یک واقعیت خارجی جامعه است. اغنیا هم گاهی با پدیده هایی چون سرقت، آتش سوزی، تصادف، جنگ و اسارت مواجه می شوند و در نظام اسلامی باید بودجه ای برای تأمین اجتماعی باشد.

در روایات آمده است: خداوند در مال اغنیا به مقدار حلّ مشکل نیازمندان حقّی قرار داده است و اگر می دانست که برایشان کافی نیست، آن را می افزود. اگر مردم حقوق فقرا را به آنان می پرداختند، همه زندگی خوبی داشتند و اگر اغنیا زکات می دادند، فقری در کار نبود. (۲)

بر خلاف عقیده ی بعضی در مورد جلوگیری از افزایش درآمد افراد و محدود ساختن آن، اسلام عقیده دارد که باید به انسان آزادی نسبی داد تا با تلاش، ابتکار و بهره گیری از طبیعت رشد کند، ولی مالیات هم پردازد.

شرط مصرف زکات در راه خدا، «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» فقر نیست، بلکه در هر جا که کمک به حاکمیت خطّ اسلام کند، می توان خرج کرد. (۳)

برای نجات جامعه از شرّ افراد شرور، می توان از زکات استفاده کرد و این مضمول «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ» است. (۴)

اگر بر گردن کسی، دیه ثابت شد و توان پرداخت نداشت، مضمول «وَالْغَارِمِينَ» است و می توان از زکات به او کمک کرد. (۵) شاید تعبیر «وَفِي الرِّقَابِ»، شامل مصرف زکات برای آزادسازی زندانیان یا تأمین مخارج آنان هم بشود.

تقسیم زکات در موارد هشتگانه، لازم نیست یکسان باشد؛ بلکه زیر نظر حاکم اسلامی و

ص: ۴۴۷

۱-۱. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۴، ص ۵۸.

۲-۲. وسائل، ج ۶، ص ۴.

۳-۳. تفسیر روح المعانی.

۴-۴. تفسیر روح المعانی.

۵-۵. تفسیر مراغی.

به مقدار نیاز و ضرورت تقسیم می شود.

زکات، عامل تعدیل ثروت است.

زکات، تشکر عملی از داده های الهی است.

زکات، فاصله ی طبقاتی را کاسته، کینه ی میان فقرا و ثروتمندان را می زداید.

زکات، روح سخاوت و رحمت را در انسان زنده ساخته، از دنیا طلبی و وابستگی مادی می کاهد.

زکات، پشتوانه ی تأمین اجتماعی محرومان است. به فقیر می گوید: نگران نباش، به ورشکسته می گوید: تلاش مجدد کن، به مسافر می گوید: از ماندن در راه نترس، به کارمند زکات می گوید: سهم تو محفوظ است، به بردگان وعده ی آزادی می دهد، بازار خدمات الهی را رونق می بخشد و دل های دیگران را به اسلام جذب می کند.

غفلت از یاد خدا، بهره کشی از مردم، سنگدلی، طغیان و عیاشی، ثمره ی تکاثر و ثروت اندوزی است و زکات، داروی بخشی از این بیماری است.

زکات، علاوه بر محرومیت زدایی، گرایش به اسلام را می افزایش دهد و یا لاقفل موجب ترک همکاری افراد با دشمنان اسلام می گردد. چنانکه در روایات آمده است که گاهی افرادی که ایمان ضعیفی دارند، با کمک های مالی و نزدیک شدن به اسلام، ایمانشان استوار می شود. (۱)

زکات که نموداری از نظام اسلامی است زمینه ساز عدالت اجتماعی، فقرزدایی، تأمین کارمندان، محبوبیت بین المللی، آزادی بردگان و افراد در بند، به حرکت درآوردن نیروها، حفظ آیین و کیان مسلمانان و گسترش خدمات عمومی است.

پیام ها:

۱- زکات، نشانه ی صداقت در اظهار ایمان است. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ»

۲- تقسیم زکات براساس وحی است، نه توقعات. در مقابل عیب جویی منافقان، فرمود: «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ...»

ص: ۴۴۸

۳- مصرف زکات در غیر موارد هشتگانه ی این آیه، جایز نیست. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ»

۴- یکی از اصول عدالت اجتماعی اسلامی، بیمه و تأمین زندگی محرومان است.

«إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ»

۵- همه ی دارایی های انسان از خودش نیست، دیگران هم در آن سهم دارند.

لِلْفُقَرَاءِ وَ ...

۶- پرداخت کنندگان زکات، نباید بر فقیران منت بگذارند، چون سهم زکات، ملک فقیران است. «لِلْفُقَرَاءِ»

۷- فقرزدایی باید در رأس برنامه های نظام اسلامی باشد. «فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ» ابتدا «لِلْفُقَرَاءِ» مطرح شد و سپس موارد دیگر.

۸- تأمین زندگی کسانی که به دنبال اقامه ی احکام و فرائض دینی هستند، لازم است. «وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۹- هر کاری بها و ارزشی دارد، خواه کارگر و کننده ی آن نیازمند باشد، یا غنی.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۰- همچنان که قاضی باید تأمین شود تا به فکر رشوه نیفتد، دست اندرکاران زکات هم باید تأمین شوند تا به فکر رشوه و اختلاس نیفتند. «الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۱- برای جمع آوری زکات، باید کسانی از سوی حکومت اسلامی مأمور شوند.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۲- مسائل مادی و معنوی، به هم آمیخته است. «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ»

۱۳- اسلام، برخلاف استعمارگران دروغگو و لاف زن، با حلّ مشکلات اقتصادی جامعه ها و به قصد قربت، همراه با برهان و ارشاد، مکتب خود را توسعه می دهد. «الْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ»

۱۴- از وظایف دولت اسلامی آن است که مال را وسیله ی جذب دلها قرار دهد. (۱) «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ»

ص: ۴۴۹

۱۵-اسلام برای آزادی بردگان، بودجه قرار داده است. «وَفِي الرِّقَابِ»

۱۶-مخارج تشکیلات زکات، بر دولت تحمیل نمی شود، بلکه خود کفاست.

«الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۷-حکومت اسلامی، مسئول گرفتن زکات و پرداخت آن به فقراست، یکی از فوائد این کار آن است که فقرا، خود مستقیماً نزد اغنیاء نروند و احساس حقارت نکنند. (۱) «الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا»

۱۸-بودجه ی جهاد و دفاع از سرزمین اسلامی از زکات و به دوش مردم است.

«فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۱۹-مال، باید وسیله ی قرب به خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲۰-اسلام با تأمین بودجه برای وامانندگان در سفر، به مسأله ی سفر، تجارت و سیاحت بها داده است. «ابْنِ السَّبِيلِ»

۲۱-قانون زکات، قانونی حساب شده و حکیمانه است. الزکاه... فریضه... علیم حکیم

۲۲-اسلام، تنها دین عبادت نیست، قوانین اقتصادی هم دارد. «فَرِيضَةً»

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾

برخی از منافقان، پیامبر را آزار می دهند و می گویند: او سراپا گوش است. (و به سخن هر کس گوش می دهد.) بگو: گوش دادن او به نفع شماست، او به خداوند ایمان دارد و مؤمنان را تصدیق می کند و برای هر کس از شما که ایمان آورد، مایه رحمت است و آنان که رسول خدا را اذیت و آزار می دهند، عذابی دردناک دارند.

ص: ۴۵۰

۱- ۱). آیه ای دیگر می فرماید: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» توبه، ۱۰۳.

مقصود از «مِنْهُمْ»؛ یا گروه منافقان است، یا برخی افراد سست ایمان که از روی ترس در جبهه شرکت نکردند و پس از جنگ، عذر و بهانه می آوردند.

به فرموده ی روایات، به دلیل تماس های دائمی پیامبر صلی الله علیه و آله با علی علیه السلام، عده ای از منافقان آن حضرت را ساده لوح و زودباور معرفی می کردند. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ آذَانِي فِي عِترتي فعليه لعنة الله» کسی که اهل بیت مرا اذیت کند، لعنت خدا بر او باد. در مورد حضرت فاطمه علیها السلام نیز فرمود: «مَنْ آذاها فقد آذاني» هر کس فاطمه را اذیت کند، مرا اذیت نموده است. (۲)

پیام ها:

۱- گروهی دائماً پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را اذیت می کردند. «يُؤذُونَ» (فعل مضارع، رمز استمرار است)

۲- همه ی اصحاب پیامبر، عادل نبودند و برخی پیامبر را می آزردهند. «يُؤذُونَ»

۳- رهبری امت، ملازم آزار دیدن از خودی و بیگانه است. «يُؤذُونَ النَّبِيَّ»

۴- آزار پیامبر، کفر است. (۳) تقابل «الَّذِينَ يُؤذُونَ» با «الَّذِينَ آمَنُوا»

۵- منافقان حتی علیه پیامبر نیز تبلیغات و جوسازی می کردند. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ»

۶- خداوند، پیامبرش را از حرف های محرمانه و درون گروهی مخالفان، آگاه می سازد. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ»

۷- به همه مردم اجازه ی سخن بدهید تا نگویند حاضر به شنیدن حرف ما نیستید، هر چند به ساده لوحی متهم شوید. «يَقُولُونَ هُوَ أذُنٌ»

۸- از آداب گوش دادن، توجه با تمام وجود به سخنان گوینده است. کلمه ی «أذُنٌ» به معنای آن است که او سر تا پا گوش است.

ص: ۴۵۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). ملحقات احقاق الحق، ج ۱۸، ص ۴۵۸ و ۴۳۹.

۳- ۳). تفسیر المنار.

۹- گاهی به خاطر مصلحتِ امت باید از بعضی شنیده ها تغافل کرد. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»

۱۰- گاهی آثار تربیتی و اجتماعی یا سیاسی سکوت، بیش از برخورد و اعلام موضع است. «أُذُنٌ»

۱۱- از صفات یک رهبر آگاه، سعه ی صدر، گوش دادن به حرف همه ی گروهها، برخورد محبت آمیز با آنان، عیب پوشی و باز گذاشتن راه عذر و توبه ی مردم است. «قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ»

۱۲- با روی باز و از روی خیرخواهی، شنوای سخن مردم باشید. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»

۱۳- سکوت در برابر شنیده ها، همیشه نشانه ی رضایت نیست. «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»

۱۴- آزار دیده را حمایت کنید. خداوند در برابر سخن دشمن که پیامبر را «أُذُنٌ» می گفت، چهار ارزش برای آن حضرت بیان می کند: «أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ»، «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ»، «يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ»، «رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۵- اگر مؤمنی خبری داد، سخن او را تصدیق کنید. «يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۱۶- گرچه پیامبر برای جهانیان رحمت است، ولی بهره بردن از این رحمت، مخصوص اهل ایمان است. «رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۷- از کیفر آزار پیامبر بترسید. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنَّ كَانُوا مُؤْمِنِينَ «۶۲»

(منافقان) برای شما به خدا سوگند می خورند تا شما را راضی کنند، در حالی که اگر ایمان آورده اند، شایسته تر آن است که خدا و رسولش را راضی کنند.

پیام ها:

۱- منافق، پیوسته در بیم، وحشت و اضطراب است و می خواهد با سوگند و تظاهر، از اعتقادات مذهبی مردم سوء استفاده کرده و توجه آنان را به خود جلب کند. يَحْلِفُونَ ... لَكُمْ

۲- فریب هر سوگندی را مخورید، چون گاهی مقدّسات، دستاویز نامقدّسین قرار می گیرد. «يَخْلُقُونَ بِاللَّهِ»

۳- برای مؤمن، رضایت خداوند اصل است، نه پسند مردم. وَ اللَّهُ ... أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ

۴- رضایت رسول، همان رضایت الهی است. «اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ» و نفرمود: «یرضوهما» (۱)

۵- هر کس رضای خلق را بر رضای خالق ترجیح دهد، سهمی از نفاق دارد و باید توبیخ شود. «اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ»

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ (۶۳)

آیا ندانستند که هر کس با خدا و پیامبرش دشمنی کند، کيفرش آتش دوزخ است و پیوسته در آن خواهد بود؟ این است خواری و رسوائی بزرگ (که بهره ی مخالفان است).

نکته ها:

«يُحَادِدِ اللَّهَ»، به معنای دشمنی کردن با خدا و تجاوز کردن از حدود الهی است.

فخررازی، این واژه را از «حدید» به معنای سرسختی دانسته و گفته است: «محادّه» یا به معنی تجاوز از قانون الهی است یا به معنای آنکه خود را یک طرف و خدا را در سوی دیگر پنداشتن است.

پیام ها:

۱- مخالفت با رهبر حق، مخالفت با خداست. «مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۲- حفظ آبرو از طریق سوگند دروغ، نمونه ی دشمنی و سرسختی با خداست.

ص: ۴۵۳

۱- ۱). البتّه ممکن است دلیل این که نفرمود: «یرضوهما» این باشد که هیچ کس حتّی پیامبر همتای خداوند متعال نیست.

۳- ثمره ی سرسختی افراد آگاه در برابر دین خدا، دوزخ ابدی است. أَلَمْ يَعْلَمُوا ...

فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ

۴- یاد دوزخ می تواند مانع سرسختی و لجاجت باشد. «فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ»

يَحْذَرُ الْمُتَنَفِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤْا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

منافقان بیم دارند که سوره ای به زیان آنان نازل شود که از آنچه در درونشان است، خبر دهد. بگو: (هرچه می خواهید) مسخره کنید، قطعاً خداوند آنچه را که (از آشکار شدنش) بیم دارید، آشکار خواهد کرد.

نکته ها:

در شأن نزول آیه گفته اند: گروهی از منافقان، تصمیم گرفتند شتر پیامبر را در بازگشت از جنگ تبوک در گردنه ای رم دهند تا پیامبر صلی الله علیه و آله کشته شود. رسول خدا از تصمیم آنان از طریق وحی با خبر شد.

در حالی که عمار و خدیفه از جلو و پشت سر حضرت مراقب بودند، به گردنه رسیدند و منافقان حمله کردند. پیامبر آنان را شناخت و نامشان را به خدیفه گفت. او پرسید: چرا فرمان قتلشان را نمی دهی؟ فرمود: نمی خواهم بگویند که محمد صلی الله علیه و آله چون به قدرت رسید، مسلمانان را کشت. (۱)

منافقان در غیاب پیامبر، از روی استهزا می گفتند: او می خواهد کاخهای شام را تسخیر کند! این آیه نازل شد و آنان را تهدید به رسوایی کرد. (۲)

کلمه ی «سُورَةٌ»، یعنی مجموعه ای از آیات الهی. این کلمه برای ۱۱۴ سوره ی قرآن، اصطلاح شده است، و در همان صدر اسلام، برای همه شناخته شده بود.

ص: ۴۵۴

۱-۱). تفاسیر المیزان، فی ظلال القرآن، مجمع البیان، کبیر فخر رازی و نمونه.

۲-۲). تفسیر مجمع البیان.

۱- منافق، هر لحظه از افشا شدن چهره اش نگران است. «يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ»

۲- منافقان می دانستند که خداوند بر کارشان آگاه است و پیامبر اسلام حق است و با خدا رابطه دارد، به همین دلیل نگران نزول سوره ای و افشا شدن خود بودند. «يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ ...»

۳- آیات قرآن بر اساس نیازها و به تدریج نازل می شده است. «أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ ...»

۴- استهزا، شیوه ی منافقان است. «اسْتَهْزَأُوا» (شاید مراد از استهزا، نفاق باشد)

۵- سنت و وعده ی الهی در مورد منافقان، افشاگری است، پس از نیش های آنان نگران نباشیم. «إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ»

۶- اراده ی خداوند، بر تمایل منافقان غالب است. «يَحْذَرُ ... إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ»

۷- تهدید منافقان لازم است. «إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ»

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤْنَ «۶۵»

اگر از منافقان بررسی (چرا مسخره کردید؟) قطعاً می گویند: ما فقط شوخی و بازی می کردیم (و غرضی نداشتیم). بگو: آیا خداوند و آیات او و پیامبرش را مسخره می کردید!؟

نکته ها:

«خوض» در زبان عربی به معنای، پانهادن در گل است و در قرآن به ورود در کارهای ناپسند گفته می شود.

آیه، مربوط به جنگ تبوک است که منافقان قصد کشتن پیامبر را در بازگشت داشتند. یکی از آنان گفته بود: اگر توطئه فاش شد، چه کنیم؟ دیگری گفت: می گوییم مزاح و شوخی بود.

در واقع عذری بدتر از گناه آوردند. (۱)

ص: ۴۵۵

۱- دروغ و توجیه گری، از کارهای دائمی منافقان است. «لَيْسَ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ»

۲- عقب نشینی، احساس ضعف و تزویر و اصرار بر خلاف، حتی پس از افشای توطئه نشانه ی منافق است. «لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ»

۳- خداوند از توجیه گری ها و آینده منافقان خبر داده و آنان را رسوا کرده است.

«لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ»

۴- منافقان برای تبرئه خود هم سوگند خوردند و هم قصد خود را صددرصد شوخی دانستند. (لام در «لَيَقُولُنَّ» حرف قسم و «إِنَّمَا» حصر را می رساند)

۵- پیامبر مأمور توبیخ منافقان است. قُلْ أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ ...

۶- شوخی با مقدسات دینی جایز نیست. «أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤْنَ»

لَا تَعْتَدِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبُ طَائِفَةَ بَأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ «۶۶»

(بی جهت) عذر و بهانه نیاورید. همانا شما بعد از ایمانتان کافر شدید. اگر از گروهی از شما (به خاطر توبه یا آنکه بار اول اوست) درگذریم، گروهی (دیگر) را به خاطر سابقه ی جرمشان کیفر می دهیم.

نکته ها:

درباره ی اینکه کدام گروه از منافقان عفو می شوند اقوالی است:

الف: آنان که توبه کنند. (۱)

ب: آنان که در حاشیه و کنار استهزاکنندگان بوده اند. (۲) ولی از سردمداران آنان پذیرفته نمی شود.

ج: آنان که عفویشان به مصلحت نظام و حکومت است. (۳)

د: آنان که تنها مدّت کوتاهی منحرف شدند، در مقابل آنان که جرمشان ریشه دار و سابقه دار

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. تفسیر المیزان.

و همچنان استمرار دارد. «كَانُوا مُجْرِمِينَ»

پیام ها:

۱- عذر دروغگویان و مسخره کنندگان در همه جا پذیرفته نیست. لا تَعْتَدِرُوا ...

۲- ارتداد، سبب نپذیرفتن هر عذری است. «قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ»

۳- به ایمان امروز خود مغرور نشویم، چون خطر سوء عاقبت و مرتد شدن وجود دارد. «قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ»

۴- توهین و استهزا به خدا و پیامبر و آیات الهی، کفر است. «تَسْتَهْزِئُونَ، كَفَرْتُمْ»

۵- منافق، در حقیقت کافر است. «كَفَرْتُمْ»

۶- هنگام تهدید مخالفان و منافقان توطئه گر، همه ی راهها را بندیدیم. «نَعْفُ»

۷- بعضی از منافقان قابل عفوند، البته اگر توبه کنند. «نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ» (نفاق نیز دارای مراتبی است)

۸- دلیل کیفر منافقان، کفر و جرم سابقه دار آنان است. نُعَذِّبُ ... كَانُوا مُجْرِمِينَ

الْمُنَافِقُونَ وَ الْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَ يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمْ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

مردان و زنان منافق، از یکدیگرند (از یک قماشند)، به منکر فرمان می دهند و از معروف نهی می کنند و دستهای خود را (از بخشش و انفاق) می بندند.

خدا را فراموش کرده اند، پس خداوند نیز آنان را فراموش کرده است.

همانا منافقان، همان فاسقانند.

نکته ها:

در صدر اسلام، زنان منافقی بودند که همچون مردان در فساد مؤثر بودند.

سؤال: خداوند که فراموشی ندارد، «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۱) پس این آیه که می فرماید:

خداوند آنان را فراموش کرد، به چه معنایی است؟

پاسخ: نسبت دادن فراموشی به خداوند، مجازی است، یعنی خداوند با آنان مثل فراموش شده ها عمل می کند (نه آنکه فراموششان کند).

امام رضا علیه السلام فرمود: کیفر کسی که خدا و قیامت را فراموش کند، آن است که خود را فراموش کند. (۲) و حضرت علی علیه السلام فرمود: فراموش کردن خداوند آن است که آنان را از خیر محروم کند. (۳)

پیام ها:

۱- زن و مرد هر دو، در اصلاح یا فساد جامعه نقش دارند. «الْمُنَافِقُونَ، الْمُنَافِقَاتُ»

۲- بعضی از منافقان نقش رهبری دارند و بعضی دیگر، تأثیرپذیرند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» (نفاق دارای مراتبی است)

۳- اهل نفاق با درجات مختلفشان، اصول و عملکردهای مشترکی دارند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۴- منافقان، هر چند سوگند بخورند که از شما نبیند، باور نکنید، زیرا آنان جزء باند خودشانند. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۵- میان منافقان رابطه ای قوی می باشد. «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۶- اشاعه ی فحشا و دعوت به منکرات و نهی از خوبی ها، نشانه ی نفاق است.

۷- در فرهنگ منافقان، خیر رسانی وجود ندارد. «يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ»

۸- ترک امر به معروف، نهی از منکر و انفاق در راه خدا، نشانه ی فراموش کردن خداست. «نَسُوا اللَّهَ»

۹- محرومیت از لطف الهی و فراموش شدن، نتیجه ی فراموش کردن خداوند

ص: ۴۵۸

۱- ۱. مریم، ۶۴.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر برهان.

است. «فَنَسِيَهُمْ»

۱۰- کیفرهای الهی، با کردار انسان متناسب است. «نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ»

۱۱- منافقان در محاسبات خود، مردم را در نظر می گیرند، نه خدا را. «نَسُوا اللَّهَ»

۱۲- نفاق و دورویی، فسق است. «هُمُ الْفَاسِقُونَ»

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِمٌ «۶۸»

خداوند به مردان و زنان منافق و به کافران، وعده ی آتش دوزخ را داده، که پیوسته در آن خواهند بود. آن (دوزخ) برایشان بس است و خداوند آنان را لعنت کرده (واز لطف خویش دور ساخته) و برایشان عذابی پایدار است.

پیام ها:

۱- زن و مرد در برابر تکالیف الهی مساوی هستند. «الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ»

۲- کیفرهای الهی نتیجه عملکرد خود ما و مقابله به مثل است. (در آیه ۶۵، منافقان مسلمانان را به بازی گرفته و استهزا می کردند، در این آیه خداوند با کلمه ی «وَعِيدٌ» و «حَسْبُهُمْ» که نشانه ی وعده به خوبی و کفایت رضایت بخش است، به نوعی آنان را استهزا و تحقیر کرده است)

۳- وعده ی دوزخ، ابتدا برای منافقان است، سپس کافران. «وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ»

۴- منافقان، هرچند در دنیا خود را در کنار مؤمنان جای دهند، ولی در آخرت، در ردیف کفار خواهند بود. الْمُنَافِقِينَ ... وَالْكُفَّارَ

۵- دوزخ، مجموعه ی هرگونه رنج و بلاست، پس برای منافقان و کافران کافی است. «هِيَ حَسْبُهُمْ»

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوَالًا - وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلْقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلْقِهِمْ وَ خُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾

(حالِ شما منافقان،) همچون کسانی است که پیش از شما بودند، (با آنکه) آنان نیرومندتر از شما و ثروت مندتر و صاحب فرزندان بیشتری بودند، پس آنان از نصیبشان بهره مند شدند، شما نیز همان گونه که پیشینیان شما متمتع شدند، بهره ی خود را بردید و (در روش باطل خود) فرو رفتید، چنانکه آنان فرورفتند.

آنها اعمالشان در دنیا و آخرت محو شد و آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

«خَلَقٍ» در آیه، به معنای مطلق بهره و نصیب است.

مراد از حَبِطَ عمل در دنیا، شاید افشای چهره ی واقعی منافقان و بی ارزش شدن کارهای نیک آنان باشد.

پیام ها:

۱- تاریخ و سرنوشت امت ها، به یکدیگر شبیه است. «كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۲- راه کفر و نفاق همیشه بوده و سنت الهی نیز یکسان است. «كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۳- قدرت نظامی، «قُوَّةً» و اقتصادی، «أَمْوَالًا» و نیروی انسانی، «أَوْلَادًا» مانع قهر الهی نیست.

۴- منافقان و کفار، به قدرت، مال و فرزند خود تکیه دارند. «كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ ...»

۵- در بهره مند شدن از منافع دنیوی، ایمان شرط نیست، کفار و منافقان نیز نصیب دارند. «فَاسْتَمْتَعُوا»

۶- کامجویی ها و کامیابی های دنیوی، زود گذر است. «فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ»

۷- هر کامیابی و نعمتی، نشانه ی لطف الهی نیست. «فَاسْتَمْتَعُوا ... حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

۸- خداوند در دنیا برای منحرفان از حق، بهره ای قرار داده است. «بِخَلْقِهِمْ» ولی در آخرت، هیچ بهره و نصیبی ندارند. (۱)

۹- فرو رفتن و غرق شدن در فساد و دین ستیزی، عامل سقوط است. «خُضُّتُمْ، خَاضُوا» و گرنه، توبه و بازسازی پس از هر گناه، می تواند نجات بخش باشد.

۱۰- کفر و نفاق، سبب حبط اعمال است. «حَبِطَتْ»

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبِيًّا مِنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

آیا خبر کسانی که پیش از آنان بودند، (سرنوشت) قوم نوح، عاد، ثمود و قوم ابراهیم و اصحاب مدین و شهرهای زیرورو شده، به آنان نرسیده است؟ پیامبران شان دلایل روشن برایشان آوردند، (ولی آنان لجاجت کرده، نابود شدند). پس خداوند به آنان ستم نکرد، بلکه خودشان به خویش ستم می کردند.

نکته ها:

قوم نوح، با غرق شدن، قوم عاد (قوم حضرت هود)، با تندبادهای سرد و مسموم، قوم ثمود (قوم حضرت صالح)، با زلزله، قوم مدین (اصحاب حضرت شعیب)، با ابر آتشبار و قوم لوط، با زیر و رو شدن آبادی هایشان هلاک شدند.

«مؤتفكات» از «اتتكاف» به معنای زیر و رو شدن است که در این جا اشاره به سه آبادی محل زندگی قوم لوط دارد که با عذاب زیرورو شد.

ص: ۴۶۱

۱- از سنت های الهی، عذاب و کیفر دنیوی است. أَلَمْ يَأْتِهِمْ... یعنی در مورد شما نیز چنین است.

۲- هر کس آگاه تر است، مسئول تر است. أَلَمْ يَأْتِهِمْ... مردم عصر پیامبر، از سرنوشت اقوام گذشته آگاه بودند.

۳- تاریخ و اخبار اقوام گذشته، بسیار مهم و مفید است. «نَبَأُ» (به خبر مهم و مفید «نَبَأُ» گفته می شود)

۴- هر کس از تاریخ عبرت نگیرد باید توبیخ شود. «أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» بهترین درس برای زندگی امروز، عبرت از تاریخ گذشته است.

۵- قهر الهی همواره پس از اتمام حجت است. «أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ»

۶- سرپیچی از دستورهای الهی، ظلم به خویشان است. «أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

۷- انسان دارای اختیار است و می تواند در برابر همه ی معجزات، تصمیم بگیرد.

أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ ... وَ لَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

۸- قهر الهی به خاطر اصرار و استمرار بر ظلم است. «كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَهْتُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

مردان و زنان با ایمان، یار و یاور و اولیای یکدیگرند، به معروف (خوبی ها) فرمان می دهند و از منکرات و بدی ها (منکرات) نهی می کنند، نماز بر پای داشته، زکات می پردازند و از خداوند و پیامبرش پیروی می کنند. بزودی خداوند آنان را مشمول رحمت خویش قرار خواهد داد. همانا خداوند، توانای غالب و حکیم است.

آیه ی ۶۷، درباره ی منافقان تعبیر «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ» را آورده بود، اما این آیه درباره ی مؤمنان می فرماید: «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»، شاید اختلاف تعبیر به خاطر آن است که بر خلاف مؤمنان، وحدت عمیق و پیوند ولایت در میان منافقان نیست و هنگام بروز منافع شخصی، وفادار نیستند و وحدتشان ظاهری و صوری است، به قول قرآن: «تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقَلُوبُهُمْ شَتَّى» (۱) آنان را متحد می پنداری در حالی که دل‌هایشان پراکنده است.

چون امر به معروف و نهی از منکر، عامل برپایی واجبات دیگر است، از این رو در آیه، قبل از نماز و زکات آمده است. (۲)

پیام ها:

۱- زن و مرد هردو، در اصلاح جامعه تأثیر گذارند. «الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ»

۲- مؤمنان در جامعه ی اسلامی، نسبت به یکدیگر از طرف خداوند، حق ولایت و نظارت همراه با محبت دارند و بی تفاوت نیستند. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۳- امر به معروف و نهی از منکر که بر همه ی مردان و زنان با ایمان واجب است، برخاسته از حق ولایت بر یکدیگر است. بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ ... وَ يَنْهَوْنَ

۴- امر و نهی، در سایه ی محبت و ولایت قابل اجراست. بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ، يَأْمُرُونَ ...

۵- توجه به زندگی محرومان و تأمین اجتماعی فقرا، در کنار مسائل عبادی دیگر است. يُقِيمُونَ، يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ ...

۶- ایمان در اصلاح فرد و جامعه، نقش به سزایی دارد. الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ ...

يَأْمُرُونَ

، يَنْهَوْنَ

، يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ

۷- امر به معروف و نهی از منکر، اقامه ی نماز، پرداخت زکات و اطاعت از خدا و رسول، وظیفه و عملکرد دائمی مؤمنان است. «يَأْمُرُونَ، يَنْهَوْنَ، يُقِيمُونَ، يُؤْتُونَ، يُطِيعُونَ» (فعل مضارع رمز استمرار است)

ص: ۴۶۳

۸- کسانی که دیگران را به کارهای خوب دعوت می کنند، باید خود نیز اهل عمل باشند. «يَأْمُرُونَ، يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يُطِيعُونَ»

۹- اطاعت از خدا و رسول باید با میل و رغبت باشد. «يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» (اطاعت در لغت به معنای پیروی با میل است)

۱۰- هم اطاعت از خدا در برنامه های عبادی لازم است و هم اطاعت از رسول در برنامه های حکومتی. «يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۱۱- اعمال انسان، زمینه ساز رحمت الهی است. «يَأْمُرُونَ، يَنْهَوْنَ، يُقِيمُونَ، يُؤْتُونَ، يُطِيعُونَ، سَيَّرَحْمَهُمُ اللَّهُ»

۱۲- زن و مرد در دریافت رحمت الهی یکسان می باشند. الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ ...

سَيَّرَحْمَهُمُ اللَّهُ

وَ عِدَّ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ مَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۷۲»

خداوند به مردان و زنان با ایمان، باغهایی (از بهشت) که از پای (درختان) آن، نهرها جاری و در آن جاودانند و (نیز) مسکن هایی دلپسند در بهشت برین را وعده داده است، ولی رضایت و خرسندی خداوند، برتر و والاتر (از اینها) است. این همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

این آیه چگونگی تحقق رحمتی را که در آیه ی قبل بود، «سَيَّرَحْمَهُمُ» بیان می کند.

«جَنَّاتِ عَدْنٍ»، طبق روایات، بهترین و شریف ترین منطقه ی بهشت و جایگاه پیامبران و صدیقان و شهداست، منطقه ای که از نظر خوبی، به خیال کسی خطور نکرده است. (۱)

ص: ۴۶۴

(آیات ۶۷ و ۶۸ با ۷۱ و ۷۲)

۱. اهل نفاق، «بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ»، اما اهل ایمان «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»
۲. اهل نفاق، «يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»، اما اهل ایمان «يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»
۳. اهل نفاق، «نَسُوا اللَّهَ»، اما اهل ایمان «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ»
۴. اهل نفاق، «يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ»، اما اهل ایمان «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»
۵. اهل نفاق، «فَاسِقُونَ»، اما اهل ایمان «يُطِيعُونَ اللَّهَ»
۶. خداوند به اهل نفاق، «نَارَ جَهَنَّمَ» وعده داده، اما به اهل ایمان «جَنَّاتٍ، مَسَاكِينٍ»
۷. برای اهل نفاق، «لَعْنَهُمُ اللَّهُ»، اما برای اهل ایمان «رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ»
۸. برای اهل نفاق، «عَذَابٌ مُّتِمِّمٌ»، اما برای اهل ایمان «فوز عظیم»

پیام ها:

- ۱- زن و مرد، در برخورداری از پاداش الهی، برابرند «وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»
- ۲- بزرگ ترین امتیاز بهشت، خلود در آن و جاودانگی نعمت های آن است.
«خَالِدِينَ فِيهَا»
- ۳- زندگی آخرت تنها معنوی نیست، بلکه مادی و جسمانی است. «جَنَّاتٍ، مَسَاكِينٍ طَيِّبَةٍ»
- ۴- مسکن خوب، وقتی ارزشمند است که در منطقه ی خوب باشد. «مَسَاكِينٍ طَيِّبَةٍ فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ»
- ۵- از تمایلات طبیعی انسان به آب، سرسبزی، باغ، بوستان و منزل، در جهت گرایش به معنویت استفاده کنیم. وَعَدَ اللَّهُ ... جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ...
- ۶- لذت های معنوی، بالاتر از لذت های مادی بهشت است. «رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ»
- ۷- بهشت نیز درجات و مراتبی دارد. «جَنَّاتٍ تَجْرِي، جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ»
- ۸- رسیدن به پاداش اخروی و رضایت الهی، رستگاری بزرگ است «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَا أُوْاهِمُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

ای پیامبر! با کافران و منافقان ستیز کن و بر آنان سخت گیر و خشن باش که جایگاهشان دوزخ است و بد سرنوشتی دارند.

نکته ها:

تا منافقان دست به جنگ نزده و توطئه نکرده اند و مثل کافر حربی نشده اند، جهاد با آنان تنها با زبان است. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله پیش از این آیه، با منافقان رفتاری کریمانه داشت، اما پس از نزول این آیه، برخورد حضرت شدت یافت. (۲)

پیام ها:

۱- جهاد باید مطابق فرمان و نظر رهبر مسلمانان باشد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ»

۲- در نظام اسلامی، فرمانده کل قوا، رهبر است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ»

۳- اسلام، آیین جهاد و مبارزه با کفر و نفاق است. «جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ»

۴- هم با دشمنان آشکار خارجی مبارزه کنیم، «جَاهِدِ الْكُفَّارَ»، هم با دشمنان پنهان داخلی. «وَالْمُنَافِقِينَ»

۵- رهبر مسلمانان باید در برابر استکبار قاطع باشد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ، وَاغْلُظْ»

۶- با آنکه پیامبر، سرچشمه ی رحمت است، ولی به خاطر کفر و نفاق دشمنان، مأمور به خشونت می شود. «وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ»

۷- جهاد با کفار و منافقان، جزای دنیوی آنان است و کیفر اخروی شان جهنم است. «وَمَا أُوْاهِمُ جَهَنَّمَ»

۸- منافق، بدعاقبت است. «بِئْسَ الْمَصِيرُ»

ص: ۴۶۶

۱- ۱. تفسیر المنار.

۲- ۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَعَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾

(منافقان) به خدا سوگند می خورند که (سخنی کفر آمیز) نگفته اند، در حالی که قطعاً سخن کفر (آمیز) گفته اند و پس از اسلام آوردنشان کافر شدند و تصمیم به کاری (کشتن پیامبر) گرفتند که به آن دست نیافتند. و جز اینکه خداوند و پیامبرش آنان را از لطف خویش بی نیاز کرده، عیبی (برای پیامبر و مؤمنان) نیافتند (با این حال) اگر توبه کنند، برایشان بهتر است و اگر روی بگردانند، خداوند آنان را در دنیا و آخرت به عذابی دردناک گرفتار می کند و در روی زمین هیچ دوست و یاورى برایشان نخواهد بود.

نکته ها:

اشاره

در آیه ی ۶۶، از قول پیامبر به منافقان چنین آمده بود: «كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ»، در این آیه خداوند می فرماید: «كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ»؛ پیامبر صلی الله علیه و آله تعبیر «ایمان» داشت و خداوند تعبیر «اسلام»، زیرا پیامبر طبق ظاهر، آنان را مؤمن می دانست، اما خداوند آگاه از اسرار، آنان را مسلمان می داند، نه مؤمن. (۱)

آیه، شامل همه ی توطئه هایی می شود که منافقان بر ضد پیامبر و اسلام داشتند، ولی اغلب تفاسیر شیعه و سنی به توطئه ی «لیله العقبه» اشاره کرده اند که منافقان برای کشتن پیامبر در گردنه ای کمین کردند تا شتر پیامبر را رم دهند، اما توطئه ی آنها کشف شد و به مقصود خود نرسیدند. «هَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا»

نقل شده است که هنگام سخنرانی پیامبر صلی الله علیه و آله در تبوک، منافقی به نام حلاس گفت: اگر

ص: ۴۶۷

پیامبر راست بگوید، ما از الاغ بدتریم. یکی از اصحاب (عامر بن قیس) این جسارت را به پیامبر خبر داد. رسول خدا صلی الله علیه و آله احضارش کرد. او انکار می کرد و عامر می گفت که دروغ می گوید و او چنین گفته است. به دستور پیامبر، هر دو نزدیک منبر سوگند یاد کردند، اما با نزول این آیه، منافق رسوا شد. (۱)

پیام ها:

۱- دروغگویی و سوگند دروغ، از نشانه های منافق است. «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ»

۲- منافقان ناسپاسند، آنان در سایه ی اسلام به جایی رسیده اند، اما دست از عیب جویی و بدگویی بر نمی دارند. «وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ...»

۳- آوردن نام رسول الله در کنار نام خدا و نسبت دادن کاری به هر دو، شرک نیست. «أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ»

۴- سرچشمه ی فضل، تنها خداست. «مِنْ فَضْلِهِ»، و فرمود: «من فضلهما» (۲)

۵- اسلام، علاوه بر تربیت فکری و اخلاقی، وضع مادی زندگی را نیز بهتر کرد.

«أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ»

۶- راه توبه حتی برای آنان که نقشه قتل پیامبر را کشیدند، باز است. «فَإِنْ يَتُوبُوا»

۷- منافقان، در دنیا نیز عذاب می شوند، چون نظام علل و اسباب جهان بر پایه ی صدق است. «يُعَذِّبُهُمْ... فِي الدُّنْيَا» (گندم از گندم بروید، جو ز جو)

۸- عذاب منافقان در دنیا؛ بی پناهی، سرگردانی و وحشت درونی است که همواره مضطربند. (۳) «يُعَذِّبُهُمْ... فِي الدُّنْيَا»

۹- منافقان سرانجام بی یاورند، تشکیلاتشان فرو می ریزد، منزوی و تحقیر می شوند، نه از حمایت مردم برخوردارند و نه از حمایت حکومت ها. «مَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

ص: ۴۶۸

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). نظیر آیه ۶۲ همین سوره: «اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ» و فرمود: «یرضوهما».

۳- ۳). «يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ» منافقون، ۴.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهُ لِنُؤْنِ أَتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنُصَدِّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

و برخی از آنان با خدا پیمان بسته بودند که اگر خداوند از فضل خویش به ما عطا کند، حتماً صدقه (زکات) خواهیم داد و از نیکوکاران خواهیم بود.

فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَ تَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

پس چون خداوند از فضل خویش به آنان بخشید، بدان بخل ورزیدند و (به پیمان) پشت کرده و روی گردان شدند.

نکته ها:

مسلمان فقیری از مدینه، (ثعلبه بن حاطب) از پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست کرد تا دعا کند خداوند او را ثروتمند کند. حضرت فرمود: مال اندکی که شکرش را ادا کنی بهتر از مال زیادی است که از عهده ی شکرش بر نیایی. ثعلبه گفت: اگر خدا عطا کند، همه ی حقوق واجب آن را خواهم داد. به دعای آن حضرت، ثروتش افزون شد تا آنجا که دیگر نتوانست در نماز جمعه و جماعت شرکت کند. وقتی مأمور گرفتن زکات نزد او رفت، به او گفت: ما مسلمان شدیم که جزیه ندهیم! (۱)

فخر رازی می گوید: ثعلبه از کار خود پشیمان شد و زکات خود را نزد پیامبر آورد، ولی آن حضرت نپذیرفت. آری، انسان نمی داند صلاح و خیرش در چیست، لذا گاهی با اصرار، چیزی را می خواهد که به زیان اوست، پس باید به داده های خدا قانع بود.

شبه این آیه در عمل نکردن به پیمان با خدا، در سوره ی اعراف آمده است: «دَعُوا اللَّهَ رَبَّهُمْ لَئِنْ آتَيْنَاهُمْ صَالِحًا لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ. فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ» (۲) زن و شوهری عهد کردند که اگر خداوند فرزند شایسته ای به آنان بدهد، شکر گزار او باشند، اما چون صاحب فرزند صالحی شدند، برای خدا شریک قائل شده و پیمان را از یاد بردند.

ص: ۴۶۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اعراف، ۱۸۹-۱۹۰.

۱- انسان، ناسپاس و عهد شکن است. عَاهَدَ اللّٰهَ ... لَنْصَدَّقَنَّ، بَخِلُوا بِهِ

۲- به پیمان و قول های در حال فقر و اضطرار، چندان اعتمادی نیست. فَلَمَّا آتَاهُمْ ... بَخِلُوا

۳- اگر لیاقت و ظرفیت نباشد، نعمت های الهی برای انسان نعمت می شود. مالی ارزشمند است که عامل سقوط نگردد. آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ ... تَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ

۴- دل بستگی به دنیا، انسان را بدفرجام می کند. کسی که در ادای زکات و صدقات بخل ورزد، کم کم از دین روی گردان می شود. بَخِلُوا ... وَ هُمْ مُعْرِضُونَ

فَأَعْتَبْتَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾

سرانجام به دنبال آنکه با خدا در آنچه پیمان بسته بودند، خلف وعده کردند و بدان سبب که دروغ می گفتند، (خداوند، روح) نفاق را تا روزی که به دیدار او رسند، (روز مرگ یا قیامت)، در دل های آنان قرار داد.

۱- خلف وعده با خدا و بخل نسبت به محرومان، انسان را بدعاقبت می کند.

بَخِلُوا بِهِ ... فَأَعْتَبْتَهُمْ نِفَاقًا

۲- نفاق، درجاتی دارد: نفاق زبانی، نفاق رفتاری و نفاق قلبی. «فِي قُلُوبِهِمْ»

۳- نفاق، گاهی موقت و گاهی دائمی و همیشگی است. (۱) «إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ»

۴- پیمان شکنی و دروغ، روحیه ی نفاق می آورد. گناه، گناه می آورد. فَأَعْتَبْتَهُمْ نِفَاقًا ... بِمَا أَخْلَفُوا ... وَ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

۵- سرچشمه ی بدبختی های انسان، خود اوست. «بِمَا أَخْلَفُوا، بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ»

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

آیا ندانستند که خداوند، راز آنان و سخنان آهسته (و درگوشی) آنان را می داند و اینکه خداوند، به همه ی غیب ها داناست؟!

نکته ها:

شاید مراد از «سر»، کفر باطنی منافقان باشد و مراد از «نَجْوَى»، توطئه ی گروهیِ آنان و مقصود از «غیوب»، اهداف و نیت های آنان باشد. (۱)

پیام ها:

۱- منافقان برای مخفی نگهداشتن توطئه های خود تلاش می کنند، ولی خداوند آنان را به اسرارشان هشدار می دهد. أَلَمْ يَعْلَمُوا ...

۲- شناخت ناقص، سبب عملکرد ناقص است. أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ ... أَلَمْ يَعْلَمُوا ...

آری، اگر انسان بداند که خداوند از آشکار و پنهان او آگاه است، تقوایش زیاد شده، نفاقش از بین می رود و توبیخ نمی شود.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

منافقان بر مؤمنانی که (علاوه بر صدقات واجب)، داوطلبانه صدقات مستحب نیز می دهند و همچنین بر مؤمنان (تهی دستی) که جز به اندازه ی توانشان چیزی (برای انفاق و پشتیبانی از جبهه) نمی یابند، عیب می گیرند و آنان را مسخره می کنند. (بدانند که) خداوند آنان را به ریشخند می گیرد (و کیفر تمسخرشان را خواهد داد) و برای آنان عذابی دردناک است.

ص: ۴۷۱

رسول خدا صلی الله علیه و آله از مردم تقاضای کمک به جبهه کرد. توانگران کمک های شایانی کردند و ناتوانان کمک اندک داشتند. منافقان، کمک توانگران را ریایی دانسته و مورد عیب جویی و طعن قرار می دادند و کمک بی بضاعت ها را مسخره می کردند. (۱) از جمله ابو عقیل انصاری با اضافه کاری، مقداری خرما برای کمک به جبهه نزد پیامبر آورد، منافقان او را نیز مسخره کردند.

مال و ثروت داشتن، شرط انفاق نیست، باید اخلاص، ایمان و سخاوت داشته باشیم. در آیه ی ۷۹ خواندیم که ثعلبه با آن همه ثروت، حق واجب الهی را نپرداخت و ابو عقیل که کارگری ساده بود، با اخلاص چند عدد خرما را به جبهه ی اسلام کمک کرد.

□
امام رضا علیه السلام فرمودند: مراد از مسخره کردن خداوند، «سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ»، آن است که خداوند کیفر استهزای آنان را می دهد. (۲)

پیام ها:

۱- مسخره کردن، کار منافقان است. خود کمک نمی کنند، کمک های دیگران را نیز زیر سؤال می برند. «الَّذِينَ يَلْمِزُونَ»

۲- مؤمنان با میل و علاقه انفاق می کنند. «الْمُطَّوِّعِينَ» (یعنی از روی رغبت)

۳- تضعیف روحیه ی کمک کنندگان به جبهه، حرام و کاری منافقانه است.

□
يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

۴- منافقان می خواهند با تبلیغات و استهزا، مردم را نسبت به جهاد دلسرد و بی انگیزه کنند. يَلْمِزُونَ ... فَيَسْخَرُونَ (۳)

۵- در دید منافقان مقدار مال مهم است، نه انگیزه ها و خصلت ها، لذا انفاق اندک

ص: ۴۷۲

۱- ۱). «يَلْمِزُونَ» که به معنای طعنه زدن است، درباره ی مؤمنان توانگر است و «يسخرون» در مورد مؤمنان تهیدست می باشد.

۲- ۲). بحار، ج ۳، ص ۳۱۹.

□
۳- ۳). در آیه ی ۷ سوره منافقون می خوانیم: «هم الذين يقولون لا تنفقوا على من عند رسول الله حتى ينفضوا» به اطرافیان پیامبر کمک مالی نکنید تا پراکنده شوند.

را بر فقیران مؤمن، خرده می گیرند. یَلْمِزُونَ ... الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ

۶- برای برطرف کردن نیاز جامعه، باید از تمام امکانات استفاده کرد. «جُهْدَهُمْ»

۷- مسئولیت هر کس به اندازه ی توان اوست. «لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ»

۸- به وظیفه ی خود عمل کنیم و از استهزای دشمن نهراسیم. «لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ» زیرا خداوند جزای آنان را می دهد. «سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ»

۹- کیفر باید متناسب با عملکرد باش. د «فَيَسْخَرُونَ، سَخِرَ اللَّهُ»

إِسْتِغْفِرَ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (۸۰)

برای منافقان استغفار کنی یا استغفار نکنی، (یکسان است.) اگر هفتاد بار برایشان آمرزش بخواهی، خداوند هرگز آنان را نخواهد بخشید. این (قهر حتمی الهی) به خاطر آن است که آنان به خدا و پیامبرش کفر ورزیدند و خدا، گروه فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

عدد هفتاد، رمز کثرت و زیادی است، نه بیان تعداد معین. یعنی هر چه برای انان استغفار کنی بی اثر است، نه آنکه اگر مثلاً هفتاد و یک بار شد، بخشوده می شوند. نظیر آیه ی ۶ سوره ی منافقون: «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» که عددی ذکر نشده است. در روایات نیز آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر بدانم استغفار بیش از هفتاد بار نجاتشان می دهد، استغفار می کردم. (۱)

انسان در سقوط به حدی می رسد که هیچ چیز نجاتش نمی دهد، مثل بیماری که اگر روح از او جدا شود، تلاش همه ی پزشکان اثری ندارد.

ص: ۴۷۳

۱- گناه مسخره کردن دین تا آنجاست که استغفار پیامبر صلی الله علیه و آله نیز کارساز نیست.

فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ ... فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

۲- تا انسان خود دگرگون نشود و انقلابی در درون نیابد، دعای پیامبر نیز کارساز نیست. فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ ... كَفَرُوا بِاللَّهِ

۳- دلسوزی برای منافق لجوج، بی فایده است. إِنْ تَسْتَغْفِرْ ... فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ

۴- خداوند، در هدایت بخل ندارد، منافقان از قابلیت افتاده اند. «كَفَرُوا»

۵- کفر، مانع مغفرت، و فسق، مانع هدایت است. «كفروا، فاسقین»

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعِدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾

به کسانی که بر خلاف (فرمان) رسول خدا، از جنگ سر باز زدند و از خانه نشستن خود (به هنگام جنگ تبوک) شادمان شدند و از اینکه با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد کنند، کراهت داشتند و (به دیگران نیز) گفتند در این گرما (برای جنگ) بیرون نروید! بگو: آتش دوزخ، سوزان تر است اگر می فهمیدند.

نکته ها:

شأن نزول این آیه در مورد جنگ تبوک است. این آیه، سه نشانه برای منافقان ذکر کرده است: الف: از جبهه رفتن به جای پشیمانی شادند. ب: جهاد با مال و جان بر ایشان سنگین است. ج: دیگران را از جبهه رفتن منع می کنند.

طبق آیات گذشته، منافقان مانع کمک مالی دیگران می شدند، مطابق این آیه نیز از حضور در جبهه، تخلف می کنند و دیگران را هم دلسرد می کنند.

۱- شادی به خاطر نرفتن به جبهه و تخلف از فرمان پیامبر، نشانه ی نفاق است.

«فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ»

۲- بدتر از جبهه نرفتن، شکستن قداست رهبری و تخلف از فرمان اوست.

«بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ»، نفرمود: «بِمَقْعَدِهِمْ عَنِ الْجِهَادِ»

۳- اطاعت بی چون و چرا از رسول خدا لازم است. «بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ»

۴- مؤمن ترسو، از منافق جداست. ترسو کمک مالی می کند، میل قلبی برای جهاد هم دارد. اما منافقان، نه کمک می کنند و نه میل کمک دارند. «كَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا»

۵- منافقان برای باز داشتن مردم از جهاد، با تبلیغ دلسرد کننده و اخلال گری، مشکلاتی چون گرم بودن هوا را بهانه قرار می دهند. «قَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ»

۶- در آستانه ی جنگ باید آماده باشیم تا شایعات و سخنان دلسرد کننده ی منافقان را به سرعت خنثی کنیم. «قَالُوا، قُلْ»

۷- در پاسخگویی به تبلیغات دشمن، از اصطلاحات خودش استفاده کنیم. «الْحَرُّ، أَشَدُّ حَرًّا»

۸- یاد معاد، عامل حرکت به سوی جبهه است، «قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ» مؤمنان واقعی هرگز گرمی هوا را مانع جهاد نمی دانند.

۹- منافقان، ظاهرین اند و شناخت عمیق ندارند. «لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ»

فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لِيُنْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۸۲)

پس به سزای آنچه (با دست خود) کسب می کردند، کم بخندند و بسیار بگریند.

منافقان اگر بدانند که به خاطر ترک جهاد، چه پاداش هایی را از دست داده و چه فرصت ها و نعمت هایی را کفران کرده اند، باید کمتر شادی کنند و بسیار بگریند، گرچه گریه ی مادام العمرشان هم در برابر گریه های طولانی قیامت، چیزی نیست!

۱- ناله و گریه بر گرفتاری ها، کیفر دنیوی متخلفان از جهاد است. فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ ... وَ لِيُنْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً

۲- کیفر، متناسب با عمل است. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ .. وَ لِيُنْكُوا كَثِيرًا»

۳- خنده ها و خوشی های چند روزه ی منافق، حسرت و گریه های طولانی در پی دارد. فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ ... وَ لِيُنْكُوا كَثِيرًا

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُواكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ «۸۳»

پس اگر خداوند تو را (پس از این جنگ) به سوی طایفه ای از منافقان بازگرداند و آنان از تو برای حرکت (به جنگ دیگری) اجازه ی خروج خواستند بگو: شما هرگز با من بیرون نخواهید شد و هرگز همراه من، با هیچ دشمنی نبرد نخواهید کرد، زیرا شما نخستین بار به نشستن در خانه راضی شدید، پس (اکنون نیز) با آنان که از فرمان تخلف کرده اند (در خانه) بنشینید!

نکته ها:

«خالف»، هم به معنای متخلف از جنگ، هم به معنای مخالف و هم به کسی گفته می شود که به خاطر پیری، بیماری و عجز، توان جبهه رفتن را ندارد.

هر کس صادقانه توبه کند، پذیرفته می شود، ولی منافقان از روی ریا، تظاهر و انقلابی نمایی، تقاضای جبهه رفتن داشتند.

از این آیه استفاده می شود که شخص پیامبر صلی الله علیه و آله برای جنگ تبوک از مدینه خارج شد و در پایان جنگ نیز به آنجا برگشت. همچنین این آیه از برخورد آینده ی منافقان خبر می دهد، تا پیامبر چهره ی منافقانه ی آنان را رسوا کند.

۱- به تقاضای منافقان برای حضور در جهاد، اعتماد نکنیم. فَإِنْ رَجَعَكَ ... فَاسْتَأْذِنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا... آنان هنگام حرکت، اجازه می ماندن می گیرند و هنگام بازگشت، اجازه می خروج و حرکت!

۲- بترسیم از آنان که دیروز فراری بودند و امروز داوطلب حضور در جبهه اند.

«لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا»

۳- سوء سابقه ی افراد را فراموش نکنیم. «رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوْلَ مَرَّةٍ»

۴- منافقان را تحقیر و بایکوت کنیم. «فَاقْعِدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ» همز می با پیامبر، توفیق الهی است که باید منافقانی را که از ترک جبهه خوشحالند، برای همیشه محروم کرد. «لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَ لَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ»

وَ لَا تُصَلِّ عَلَي أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَ لَا تَقُمْ عَلَي قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ مَا تَوَا وَ هُمْ فَاسِقُونَ (۸۴)

و بر مرده ی هیچ یک از منافقان نماز مگزار و (برای دعا و استغفار) بر قبرش نیست، چون آنان به خدا و پیامبرش کافر شدند و از دنیا رفتند در حالی که فاسق بودند.

نکته ها:

سیره ی رسول خدا صلی الله علیه و آله آن بود که در مراسم تشییع و تدفین مردگانِ مسلمان حاضر شود، برای آنان دعا کند و بر جنازه ی آنان نماز بخواند. خداوند با این آیه پیامبرش را از حضور در مراسم مردگانِ منافق، نهی کرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در نماز میت بعد از تکبیر چهارم، برای مرده دعا می کردند، اما پس از نزول این آیه، دیگر چنین کاری را انجام ندادند. (۱)

ص: ۴۷۷

پیام ها:

۱- یکی از شیوه های مبارزه با منافقان، مبارزه ی منفی است. «لَا تُصَلِّ، لَا تَقُمْ»

۲- مرده ی منافق نیز باید تحقیر شود. در تشییع جنازه ی آنان شرکت نکنیم و به زیارت قبور آنها نرویم. «لَا تُصَلِّ، لَا تَقُمْ»

۳- از اهرم نماز، برای تنبیه متخلفان کمک بگیریم. «لَا تُصَلِّ عَلَیْ أَحَدٍ مِنْهُمْ»

۴- نماز میت و زیارت قبور، نشانه ی حرمت و احترام مؤمن پس از مرگ و کاری پسندیده است و چون منافق، حرمتی ندارد لذا فرمود: «لَا تُصَلِّ، لَا تَقُمْ»

۵- منافق، کافر و فاسق است. «كَفَرُوا، فَاسِقُونَ»

۶- عاقبت کار، مهم است. خطر وقتی است که انسان بدون توبه و در حال فسق بمیرد. «مَاتُوا وَ هُمْ فَاسِقُونَ»

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ «۸۵»

اموال و فرزندان آنان (منافقان)، تو را به شگفتی و اعجاب نیاورد! همانا خداوند می خواهد آنان را بدین وسیله در دنیا عذاب کند و در حال کفر جانشان به در آید.

نکته ها:

منافقان صدر اسلام، از مال، فرزند و امکانات فراوانی برخوردار بودند، ولی مسلمانان این گونه نبودند و خطر مجذوب شدن مسلمانان در کار بود که این آیه و آیه ی ۵۵ این سوره که با اندک تفاوتی در لفظ، مشابه این آیه است، به مسلمانان هشدار می دهد.

«زَهْوَقَ» به معنای خارج شدن همراه با سختی، تأسّف و حسرت است.

پیام ها:

۱- به خاطر امکانات و برخورداری دیگران، احساس حقارت نکنیم. «لَا تُعْجِبْكَ»

۲- مال و فرزند، گاهی مایه ی آزمایش و عذاب است، نه رفاه و خوشبختی.

يُعَذِّبُهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا»

۳- کیفر خداوند در دنیا، گاهی با همان مظاهر دنیوی است. «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا»

۴- مرگ، خارج شدن روح از بدن است، نه فانی شدن روح. «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ»

۵- یک عمر کفر و ناسپاسی باعث می شود انسان لحظه ی مرگ، کافر از دنیا برود.

«تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ»

۶- ملاک ارزشها، حسن عاقبت و با ایمان مردن است، نه زرق و برق چند روزه ی دنیوی. «تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ»

وَ إِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ جَاهَدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ «۸۶»

و هرگاه سوره ای نازل شود که به خداوند ایمان آورید و همراه پیامبرش جهاد کنید، صاحبان ثروت (منافقان)، از تو اجازه ی مرخصی (برای فرار از جبهه) می خواهند و می گویند: ما را واگذار تا با خانه نشینان، (آنان که از جنگ معافند و باید در خانه بنشینند) باشیم.

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَ طَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ «۸۷»

آنان راضی شدند که با متخلفان و خانه نشینان باشند و بر دلهای آنان مهرزده شده است، از این رو نمی فهمند.

نکته ها:

«طول»، به معنای امکانات و توانمندی، «أُولُوا الطَّوْلِ» یعنی توانگران و ثروتمندان.

مراد از «سُورَةٌ» مجموعه ای از آیات است که موضوع خاصی را بیان می کند. لذا به قسمتی از یک سوره نیز «سوره» گفته شده است.

ص: ۴۷۹

۱- جهاد، لازمه ی ایمان به خداست. «آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا»

۲- پیامبر در جبهه های نبرد، پیشاپیش دیگران بود. «مَعَ رَسُولِهِ»

۳- جهاد باید با فرمان رهبر مسلمانان و همراه و همگام با او باشد. «جَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ ...»

۴- ضعف، نفاق و ترس خود را از رفتن به جهاد، با اجازه ی مرخصی توجیه نکنیم. «اسْتَأْذَنَكَ»

۵- مرفهان تن پرور، از جهاد بیشتر می ترسند، به آنان امیدی نداشته باشیم.

«اسْتَأْذَنَكَ أَوْلُوا الطَّوْلِ»

۶- منافقان، دل مرده اند. «طُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ»

۷- دنیاطلبی، رفاه زدگی و روحیه ی نفاق، دید صحیح و شناخت عمیق را از انسان می گیرد. «لَا يَفْقَهُونَ»

لَكِنَّ الرُّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأَوْلِيَّكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأَوْلِيَّكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸۸)

ولی (در مقابل منافقان رفاه طلب و گریزان از جنگ)، پیامبر و مؤمنان همراه او، با اموال و جانهایشان جهاد کردند و اینانند که همه ی خیرات و نیکی ها برای آنان است و همانانند رستگاران.

۱- از شرکت نکردن منافقان و مرفهان در جنگ، نگران نباشیم. لَكِنَّ الرُّسُولَ ...

۲- منافقان میندارند با نیامدنشان به جهاد، اسلام بی یاور می ماند. لَكِنَّ الرُّسُولَ ...

۳- رهبر، پیشاپیش رزمندگان است. «الرُّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۴- تنها ایمان به پیامبر کافی نیست، همراهی با او نیز لازم است. «آمَنُوا مَعَهُ»

۵- جهاد باید در همه ی ابعاد باشد. «جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

۶- رستگاری، تنها در سایه ی ایمان و جهاد است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۷- جنگ و جهاد، مایه ی نزول خیرات و برکات الهی بر رزمندگان است. «أُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ»

۸- مجاهدان رستگارند، چه پیروز شوند و چه در ظاهر شکست بخورند.

﴿جَاهِدُوا﴾

﴿الْمُفْلِحُونَ﴾

﴿أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ (۸۹)

خداوند برای آنان باغهایی (در بهشت) آماده ساخته که نهرها از پای (درختان) آنها جاری است، و در آنجا جاودانند. این همان رستگاری بزرگ است.

پیام ها:

۱- پادشاه مجاهدان، از پیش آماده شده است. «أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ»

۲- بهشت، آفریده شده و هم اکنون موجود است. «أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ»

۳- از غرائز و خواسته های طبیعی، در راه رشد و هدایت استفاده کنیم. (انسان به طور طبیعی خواهان باغها و نهرهاست) «جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ»

۴- اقامت دائمی در بهشت رحمت الهی، سعادت واقعی است. «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

﴿وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (۹۰)

بادیه نشینانی که (از شرکت در جنگ) معذور بودند، (نزد تو) آمدند تا به آنان اذن داده شود (که در جنگ شرکت نکنند)، ولی کسانی که به خدا و پیامبرش دروغ گفتند (و عذری نداشتند)، از جنگ باز نشستند. بزودی به کسانی از آنان که کفر ورزیدند، عذابی دردناک خواهد رسید.

نکته ها:

کلمه ی «مَعذِرُونَ» هم می تواند به معنای «مَعذِرُونَ» و عذرخواهان واقعی باشد که عذر موجه دارند و هم به معنای کسانی که عذر تراشی می کنند. (۱)

برخی عذر واقعی داشتند و برای آن جهت مرخصی می گرفتند، ولی برخی بدون عذر، در جهاد شرکت نکردند که عذاب برای این گروه است.

«اعراب»، بادیه نشینان را می گویند که در بیابان ها زندگی می کنند و از تمدن شهری دور مانده اند.

پیام ها:

۱- در جنگ تبوک فرمان بسیج عمومی بود که هر کس شرکت نمی کرد باید عذرش را خدمت پیامبر بیان می کرد و رسماً اجازه می گرفت. «جَاءَ الْمُعَذِّرُونَ»

۲- جهاد، امری حکومتی است نه فردی، لذا هم حضور در جبهه و هم ترک آن باید با اجازه ی رهبر مسلمانان باشد. (۲) «جَاءَ الْمُعَذِّرُونَ ... لِيُؤْذَنَ لَهُمْ»

۳- آنان که به فریضه ی جهاد، بی اعتنایی کرده و در پی فرارند، در ایمانشان دروغ می گویند. «كَذَّبُوا»

۴- دروغ، تنها با زبان نیست، عمل انسان نیز گاهی نشانِ دروغ بودن ادعاست.

«قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا»

۵- بهانه جویان برای گریز از تکلیف، بزودی تنبیه می شوند. «الْمُعَذِّرُونَ ... سَيُصِيبُ ...»

عَذَابٌ أَلِيمٌ

ص: ۴۸۲

۱- ۱) به اصطلاح ادبیات عرب، یا از باب تفعیل است که عذر دروغ آوردن است و یا از باب افتعال و عذر واقعی داشتن است. تفسیر راهنما.

۲- ۲) در مورد حضور در جبهه در آیات قبل خواندیم: فاستأذنونك للخروج فقل لن تخرجوا معي أبدا

لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَّحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۱)

بر ناتوانان و بیماران (که نمی توانند در جهاد شرکت کنند) و تهیدستانی که چیزی برای خرج کردن (در راه جهاد) نمی یابند، ایرادی نیست، به شرط آن که خیرخواه خدا و پیامبرش باشند، (و از آنچه در توان دارند مضایقه نکنند). (زیرا) بر نیکوکاران راه سرزنش و مؤاخذه ای نیست و خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

پیرمردی نابینا خدمت پیامبر آمد و عرض کرد: کسی را ندارم که دستم را گرفته و به جبهه ببرد. ناتوان و سالمندم. آیا عذرم پذیرفته است؟ پیامبر سکوت کرد، تا آنکه این آیه نازل شد.

شگفتا از عاشقان اسلام که با وجود پیری و نابینایی، باز هم وجدانشان آرام نیست و برای ترک جبهه، از پیامبر سؤال می کنند! ممکن است مراد از ناداری این باشد که آنان نمی توانند بدون حضور خود در خانواده، هزینه ی زندگی زن و فرزند خود را تأمین کنند و اگر به جبهه بروند، آنان گرسنه می مانند. (۱)

در اسلام فرمان حَرَجی و فوق طاعت نیست، اسلام انعطاف پذیر است و بن بست ندارد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کاری را که انسان نتواند انجام دهد، تکلیف ندارد و سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

پیام ها:

۱- تکالیف الهی به قدر توان بشر است. لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ ... حَرَجٌ (ضعیفان و بیماران که ناتوانی جسمی دارند، از جهاد با جان و فقیران که ناتوانی مالی دارند، از جهاد با مال معاف اند)

ص: ۴۸۳

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۶۵.

۲- خیرخواهی هرگز ساقط نمی شود، ناتوانان نیز به نحوی که می توانند حمایت کنند. حتی نابینای سالمند، به دعای با زبان و قلب و خیرخواهی برای رزمندگان، موظف است. «إِذَا نَصَحُوا»

۳- آنان که از جهاد معذورند، ولی علاقه به آن دارند، از نیکوکارانند. «الْمُحْسِنِينَ»

۴- از آنان که بدون قصور و کوتاهی و با داشتن انگیزه ی خوب، زیانی سرزند، مؤاخذه نمی شود و تاوانی نمی پردازند. (۱) «مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ»

وَ لَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ «۹۲»

و نیز (اشکالی نیست) بر آنان که چون نزد تو آمدند تا آنان را برای شرکت در جبهه بر مرکبی سوار کنی، گفتی: چیزی نمی یابم که شما را بر آن سوار کنم و آنان (از نزد تو) برگشتند، در حالی که چشمانشان از اندوه، اشکبار بود که چرا چیزی ندارند که خرج جهاد کنند. (آری، بر این گونه فقیران عاشق جهاد، برای نرفتن به جبهه گناهی نیست)

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از کسانی بود که توان مالی برای کمک به جهاد نداشتند و در این آیه سخن از فقیرانی است که به خاطر فقر، مرکبی برای حضور در جبهه ندارند لذا غصّه می خورند و اشک می ریزند، به این جهت در پاداش رزمندگان شریکند. چنانکه حسن بصری می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله به رزمندگان جنگ تبوک می فرمود: در هر مالی که خرج کردید و هر آسیبی که دیدید، گروهی از جاماندگان در مدینه با شما شریکند، چون قلباً علاقمند به

ص: ۴۸۴

۱- ۱). مثل کارمند امینی که هنگام جا به جایی پول بانک، گرفتار سارقین شود، یا باربری که هنگام حمل بار، دچار حادثه شود. بنابراین هرگونه اقدام اصلاحی که با انگیزه ی نیک و بی غرضانه انجام شود و حوادث و زیان های پیش بینی نشده پیش آید، نباید تاوان پرداخت شود. در فقه نیز قاعده ای به نام «احسان و نفی حرج» می باشد.

پیام ها:

۱- تأمین امکانات جنگی رزمندگان، به عهده ی حکومت است. «أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ»

۲- ارزش انسان ها، به انگیزه ها و روحیات آنان است، نه تنها حرکت و امکانات مادی و مالی. «أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» (آیه کسانی را می ستاید که پول و امکانات ندارند، ولی ایمان و سوز و شور جبهه رفتن دارند)

۳- مؤمن از شرکت نداشتن در جبهه، ناراحت و گریان است. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ»

ص: ۴۸۵

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْيَاءٌ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ «۹۳»

راه (ایراد و مؤاخذه)، تنها بر کسانی است که در عین توانگری و ثروتمندی، از تو اذن می خواهند (که به جبهه نروند) و راضی شده اند که با متخلفان باشند. خداوند بر دل‌هایشان مهر زده است، از این رو نمی دانند.

نکته ها:

تفاوت مؤمن و منافق تا به کجاست! در آیه ی قبل دیدیم مؤمن از اینکه وسیله ای برای رفتن به جبهه ندارد گریه می کند و اشک می ریزد، «أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» ولی در این آیه می خوانیم که منافقان ثروتمند، برای ترک جبهه اصرار دارند و از پیامبر اجازه می خواهند!!

پیام ها:

۱- فقیر و غنی، در رفتن به جبهه یکسان اند و ثروت، نه امتیازی برای ترک جبهه است و نه عذر و بهانه ای برای آن.... علی الذین يستأذنونك وهم أغیاء

۲- شانه خالی کردن از مسئولیت، موجب بدفرجامی و از دست دادن شناخت صحیح می شود. «طَبَعَ، لَا يَعْلَمُونَ»

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِنْ أَنْبَارِكُمْ وَ سَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ «۹۴»

هنگامی که از جهاد برگشتید، (منافقانِ متخلف از جنگ تبوک)، برای شما عذر می آوردند. بگو: عذر تراشی نکنید، ما هرگز حرف شما را باور نمی کنیم، خداوند ما را از اخبار (و احوال) شما آگاه کرده است. خداوند و پیامبرش عملکرد شما را می بیند، آنگاه نزد خدایی که دانای پنهان و آشکار است بازگردانده می شوید و او شما را به آنچه می کردید، آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

حدود هشتاد نفر از منافقان، در جنگ تبوک شرکت نکردند، و هنگامی که پیامبر و مسلمانان از جنگ بازگشتند، برای توجیه کار خود، بهانه های مختلفی را مطرح کردند. آیه نازل شد که آنچه را می گویند باور نکنید و آنها را به خدا واگذارید.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید چنان مقتدر باشند که متخلفان، خود را موظف به عذرخواهی کنند. «يَعْتَذِرُونَ»

۲- با منافقان عذر تراش، قاطعانه برخورد کنیم. «لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ»

۳- خداوند از راه غیب، پیامبرش را از اخبار منافقان و اعمال مردم آگاه می سازد.

«قَدْ تَبَّأْنَا اللَّهُ»

۴- پس از پایان جنگ، عذر و بهانه تراشی ها آغاز می شود. «يَعْتَذِرُونَ ... إِذَا رَجَعْتُمْ»

۵- علم خدا نسبت به غیب و شهود، پیدا و پنهان، یکی است و چیزی از او پنهان نیست. «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ»

۶- یاد آوری قیامت، از بهترین عوامل سازنده ی انسان است. «تُرْذُونَ، فَيَسْبُحُكُمْ»

۷- انسان در برابر تمام کارهای خود مسئول است و قیامت، روز رسوایی است.

فَيَسْبُحُكُمْ ...

سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لَتُعَرِّضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمَ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾

هنگامی که از جهاد نزد منافقان بازگشتید، برای شما به خدا سوگند می‌خورند تا از (گناه و سرزنش) آنان چشم‌پوشید. پس، از آنان اعراض و دوری کنید که آنان پلیدند و به خاطر آنچه بدست خود کسب می‌کرده‌اند، جایگاهشان دوزخ خواهد بود.

نکته‌ها:

اعراض، یا بر اساس بزرگواری و گذشت است، یا بر اساس قهر و بی‌اعتنایی، و در این آیه، به هر دو معنی به کار رفته است؛ منافقان درخواست اعراض و چشم‌پوشی از خطا داشتند، خداوند دستور اعراض قهرآمیز داد. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از بازگشت از تبوک، فرمان داد تا مردم با منافقان تارک جبهه، معاشرت نکنند. (۲)

در آیه ی قبل، عذر و بهانه‌شان پذیرفته نشد، در این آیه چون در موضع ضعف و ذلت قرار گرفتند، به سوگند متوسل شده‌اند.

پیام‌ها:

۱- به هر سوگندی نباید اعتماد کرد. سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ... فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ □

۲- منافقان از مقدّسات و نام خدا، سوء استفاده می‌کنند. «سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ» □

۳- مسلمانان باید اهل تولی و تبری و موضع‌گیری باشند. «فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ»

۴- با تارکان بدون عذر جبهه و جهاد، قطع رابطه کرده و آنان را بایکوت و منزوی و عرصه را بر آنان تنگ کنیم. «فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ»

۵- از افراد و محیط فاسد، فاصله بگیریم. چون روحیه ی نفاق و عیوب انسانی، به افراد دیگر منتقل می‌شود. «فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ»

ص: ۴۸۸

۱- ۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

۲- ۲). تفسیر مراغی.

۶- نفاق، پلیدی باطن و بیماری روح است. «إِنَّهُمْ رِجْسٌ»

۷- دوزخ، کیفر و نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است، نه انتقام الهی. «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ «۹۶»

برای شما سوگند می‌خورند تا شما از آنان راضی شوید. (بدانید که شما هم) اگر از آنان راضی شوید، قطعاً خداوند از گروه فاسق، خشنود نخواهد شد.

نکته ها:

شاید سوگندشان در آیه قبل، برای آن بوده که متعرض آنان نشوند، در این آیه علاوه بر صرف نظر و عدم تعرض مسلمانان، خواهان رضایت قلبی آنان نیز هستند. «لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ»

منافقان، برای رضایت قلبی مسلمانان ارزشی قائل نبودند، اصرارشان بر رضایت، تنها برای مصون ماندن از عکس العمل قهرآمیز مسلمانان بود، تا بتوانند پایگاه اجتماعی و نفوذ خود را در جامعه حفظ کنند!

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «مَنْ التَّمَسَّ رَضِيَ اللَّهُ بِسَخَطِ النَّاسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَارْضَىٰ عَنْهُ النَّاسُ وَ مِنْ التَّمَسَّ رَضِيَ النَّاسُ بِسَخَطِ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاسْتَخَطَ عَلَيْهِ النَّاسُ» کسی که به قیمت خشم مردم، در پی رضای خدا باشد، خدا از او راضی می‌شود و مردم را هم از او راضی می‌سازد، و هر کس با خشم خدا در پی جلب رضایت مردم باشد، خداوند از او ناراضی می‌شود و دل مردم را هم از او خشمگین و ناراضی می‌کند. (۱)

پیام ها:

۱- منافقان، در پی جلب نظر مردم و حفظ پایگاه خود در میان مردمند و کاری به رضای خدا و توبه ندارند. «لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ»

ص: ۴۸۹

۲- در پی جلب رضای الهی باشیم، نه رضای مردم که گذشت مردم مهم نیست، عفو و قهر الهی مهم است. «فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي»

۳- چون خدا از منافقان راضی نیست، آنان که از منافقان راضی شوند، راهشان را از خدا جدا کرده اند. «فَإِنْ تَرْضَوْا ... فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي»

۴- جلب رضای مؤمنان در همه جا، مستلزم جلب رضای خدا نیست. «فَإِنْ تَرْضَوْا ... فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي»

۵- هرگز از فاسق، مادامی که در فسق است، راضی نشوید. «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضِي عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا وَ أَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ «۹۷»

بادیه نشینان عرب (به خاطر دوری از تعلیم و تربیت و سخنان پیامبر)، در کفر و نفاق شدیدترند و به اینکه حدود آنچه را خدا بر پیامبرش نازل کرده ندانند سزاوارتر، و خداوند دانا و حکیم است

نکته ها:

«اعراب» یعنی بادیه نشینان. مفرد آن «اعرابی» است، نه «عرب».

اعرابی بودن به معنای دوری از فرهنگ دینی و تعالیم مکتب است. کلمه ی «اعراب» ده بار در قرآن آمده و جز یک مورد، بقیه ی موارد، مثل روایات، نکوهش آمیز است.

در حدیث آمده است: «تَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ فَإِنَّهُ مَنْ لَمْ يَتَفَقَّهْ فِي الدِّينِ فَهُوَ أَعْرَابِي» دین شناس شوید، چون هر که فهم عمیق دینی نداشته باشد، اعرابی است. در حدیث دیگری نیز می خوانیم: «نحن بنو هاشم و شيعتنا العرب و سائر الناس اعراب» یاران و پیروان ما عرب اند و دیگران اعرابند. (۱)

مردم عصر پیامبر صلی الله علیه و آله دو گروه بودند: شهرنشین و بادیه نشین. چون آیات قبل درباره ی

ص: ۴۹۰

پیروزی مسلمانان در جنگ تبوک بود، این آیه شاید اشاره به این باشد که از بادیه نشینان جاهل و همجوار، غافل نباشید که ممکن است با تحریک دشمنان، دست به آشوب بزنند.

پیام ها:

۱- بادیه نشینی، موجب دوری از فرهنگ و آداب دینی می شود. «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا»

۲- محیط اجتماعی و فرهنگی انسان، در بینش و موضع گیری او در مورد حقایق و معارف مؤثر است. «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا»

۳- افراد ناآگاه و دور از فرهنگ، گاهی آلت دست کافران و منافقان قرار می گیرند و از خود آنها هم بی منطق تر می شوند. «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا»

۴- کفر و نفاق، درجاتی دارد. «أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا»

۵- یکی از عوامل کفر و نفاق، ناآگاهی است. «أَشَدُّ كُفْرًا ... أَلَّا يَعْلَمُوا»

۶- دانستن احکام دین، لازم است و گرنه اعرابی هستیم. «يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۷- شهرنشینان جاهل به حدود الهی، به منزله ی اعراب و بادیه نشینان، بلکه بدتر از آنان هستند. «أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَ يَتَرَبَّصُّ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ «۹۸»

بعضی از بادیه نشینان، کسانی هستند که آنچه را انفاق می کنند، (به خاطر نفاق یا ضعف ایمان)، ضرر حساب می کنند و برای شما پیش آمدهای بد را انتظار می کشند. بر خود آنان پیش آمد بد باد! و خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

«مَغْرَم» از «گرامت»، به معنای ملازمت است. به بدهکار و طلبکار که یکدیگر را رها نمی کنند، «غَرِيم» گفته می شود. و به بدهکاری که ملازم انسان است تا آن بدهی را بپردازد، «مَغْرَم» گویند.

«دوائر»، جمع «دائره»، حوادثی است که از هر طرف انسان را احاطه می کند.

۱- منافق و آنکه علم و ایمان به حدود الهی و فرهنگ اسلامی ندارد، انفاق را ضرر می پندارد. «يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا»

۲- منافق، حسود است و برای دیگران جز شر نمی خواهد. «يَتَرَبَّصُّ بِكُمُ الدَّوَابُّ»

۳- کسی که برای دیگران تمنای شر دارد، خودش گرفتار آن می شود. «يَتَرَبَّصُّ بِكُمُ الدَّوَابُّ، عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ»

۴- خداوند، به گفته ها و خصلت های انسان آگاه است. «اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ صَالُوا الرَّسُولَ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۹۹»

اما برخی از عرب های بادیه نشین، کسانی هستند که به خداوند و روز قیامت ایمان دارند و آنچه را انفاق می کنند، وسیله ی قرب به خدا و (جلب) دعا و صلوات رسول می دانند. آگاه باشید که همین انفاق ها، برای آنان موجب قرب است. به زودی خدا آنان را در رحمت خویش وارد می کند. همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

۱- اگر گروهی را سرزنش می کنیم، خوبان آنها را فراموش نکنیم. بدنبال «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا» می فرماید: وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ...

۲- بادیه نشینی و محیط اجتماعی، اختیار رشد را از انسان نمی گیرد. وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ...

۳- ایمان، زمینه ساز انفاق و آرامش است. «يُؤْمِنُ، يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ»

۴- از امکانات مادی برای رسیدن به قرب الهی بهره بگیریم. «يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ»

۵- آنچه موجب قرب به خداست، نیت خالص است، نه صرف عمل. مؤمن و منافق هر دو انفاق می کنند، ولی انفاق مؤمن ستوده است. «أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ»

۶- کار کردن برای جلب رضایت رسول خدا، با توحید مخالفتی ندارد. «إِنَّهَا قُرْبَةٌ»

۷- مؤمن انفاق گر، مشمول دعای رسول خدا قرار می گیرد. «صَلَوَاتِ الرَّسُولِ»

۸- مؤمن، غرق در رحمت الهی است، «فِي رَحْمَتِهِ» و منافق، غرق در حوادث تلخ است. «عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ» (آیه قبل)

۹- انفاق خالصانه ی بادیه نشینان که از محیط بی فرهنگ اند، بیشتر مورد تقدیر و تمجید است. «أَلَا إِنَّهَا، فِي رَحْمَتِهِ، غَفُورٌ، رَحِيمٌ»

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» (۱۰۰)

ونخستین پیشگامان از مهاجران و انصار و کسانی که با نیکوکاری آنان را پیروی کردند، خداوند از آنها راضی است و آنان نیز از خدا راضی، و (خدا) برای آنان باغهایی فراهم ساخته که نهرها از پای (درختان) آن جاری است، همیشه در آن جاودانه اند. این است رستگاری و کامیابی بزرگ.

نکته ها:

در این آیه، مسلمانان صدر اسلام به سه گروه تقسیم شده اند:

۱. پیشگامان در اسلام و هجرت.

۲. پیشگامان در نصرت پیامبر و یاری مهاجران.

۳. متأخران که راه آنان را ادامه داده اند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: ابتدا خداوند نام مهاجرین با سابقه را برده، سپس نام انصار و یاوران را و سپس نام پیروان آنان را بیان نموده است. بنابراین جایگاه و مقام هر گروه را در جای خود بیان کرده است. (۱)

ص: ۴۹۳

به اتفاق همه ی مسلمانان، اولین زن مسلمان حضرت خدیجه و اولین مرد مسلمان به اتفاق شیعه و نظر بسیاری از اهل سنت، علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۱) چنانکه گفته اند:

میان تاریخ نویسان خلافتی نیست که علی بن ابی طالب علیهما السلام، اولین مرد مسلمان است. (۲)

البته عده ای می گویند: ایمان نوجوانی ده ساله چه ارزشی دارد؟ در جواب آنان باید گفت:

نبوت حضرت عیسی و حضرت یحیی نیز در کودکی بود و ارزش داشت!

پیام ها:

۱- سبقت در کار نیک، ارزش است و موقعیت پیشگامان در نهضت ها باید حفظ شود. «السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ»

۲- تنها پیروی از نیکی ها و کمالات گذشتگان ارزش است، نه هر پیروی و تبعیتی.

«اتَّبِعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ»

۳- اگر مؤمن، به قضای الهی راضی باشد، خدا هم از او راضی است. «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ»

۴- بهشت در سایه ی ایمان، سبقت، هجرت، نصرت و تبعیت به احسان است.

السَّابِقُونَ ... أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ ...

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَيُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ (۱۰۱)

و از میان بادیه نشینان پیرامون شما، گروهی منافقند و از اهل مدینه نیز عده ای بر نفاق خو گرفته اند، تو آنان را نمی شناسی، (ولی) ما آنها را می شناسیم! بزودی آنان را دوبار عذاب خواهیم کرد، سپس به سوی عذابی سهمگین، باز گردانده می شوند.

ص: ۴۹۴

۱- ۱). روایات در الغدير، (ج ۳، ص ۲۲۰-۲۴۰) و احقاق الحق، (ج ۳، ص ۱۱۴-۱۲۰) آمده است.

۲- ۲). تفسیر قرطبی، ج ۵، ص ۳۰۷۵؛ به نقل از مستدرک حاکم.

«مَرَدُّوا» به معنای ممارست و تمرین بر صفت و کاری است تا آنجا که خوی و خصلتی را ایجاد کند.

دوبار عذاب، «سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ» یکی رسوایی میان مردم است و یکی سخت جان دادن.

چنانکه در آیه ی ۵۰ سوره انفال آمده است: «يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ»، فرشتگان مرگ، به صورت و پشت آنان سیلی می زنند. و شاید مراد از دوبار عذاب، عذاب روحی و عذاب جسمی باشد.

پیام ها:

۱- مواظب منافقانی باشیم که در کنار و اطراف ما هستند. «حَوْلَكُمْ»

۲- کفر و نفاق بادیه نشینان، شدید، ولی علنی است، اما نفاق شهرنشینان مرموزانه تر است. «مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُّوا عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ»

۳- نفاق، مراحلی دارد؛ گاهی سطحی و گاهی ریشه دار است. مَرَدُّوا عَلَى النَّفَاقِ ...

۴- پیامبر، بدون عنایت و تعلیم الهی، غیب نمی داند. «لَا تَعْلَمُهُمْ»

۵- آنان که بر انحراف اصرار ورزند و خو بگیرند، عذابشان بیشتر است. «مَرَدُّوا عَلَى النَّفَاقِ، سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ»

۶- منافق، در دنیا و آخرت گرفتار است و گرفتاریش چندان دور نیست. «سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ»

وَ آخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۰۲)

و(از اعراب) دیگرانی هستند که به گناهان خویش اعتراف کرده اند، کار خوب و بد را به هم آمیخته اند. امید است خداوند توبه ی آنان را بپذیرد(و لطف خویش را به آنان باز گرداند). همانا خداوند، آمرزنده و مهربان است.

چند نفر از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، از شرکت در جنگ تبوک تخلف ورزیدند، آن هم نه از روی نفاق، بلکه به خاطر دلبستگی به زندگی. آیات انتقاد آمیز که نازل شد، پشیمان گشتند و خود را به نشانه ی توبه، به ستون مسجد بستند. تا آنکه خداوند توبه ی آنان را پذیرفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله طناب را گشود و آنها آمرزیده شدند.

پیام ها:

۱- همه ی اصحاب پیامبر عادل نبودند، برخی مرتکب سیئات هم می شدند.

«خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا»

۲- انسان در میان اعمال خود نباید تنها نقاط قوتش را ببیند، بلکه باید بدنبالِ جبرانِ نقاط ضعف و خطاهایش باشد. اِعْتَرَفُوا ... خَلَطُوا

۳- اعتراف به گناه، انتقاد از خود و داشتن کارهای خوب و صالح، زمینه ساز بخشایش الهی است. «اعترفوا، يتوب عليهم»

۴- گرچه خداوند وعده ی آمرزش داده، اما انسان باید میان خوف و رجاء باشد.

«عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ»

۵- خطاکار پشیمان، به امید نیازمند است و آغوش اسلام برای پذیرش او باز است. اِعْتَرَفُوا ... إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِهَا وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ «۱۰۳»

از اموالشان صدقه (زکات) بگیر تا بدین وسیله آنان را (از بخل و دنیاپرستی) پاک سازی و رشدشان دهی و بر آنان درود فرست (و دعا کن). زیرا دعای تو، مایه ی آرامش آنان است و خداوند شنوا و داناست.

آیه در ماه رمضان سال دوم هجری در مدینه نازل شد و پیامبر فرمود: ندا دهند که خداوند، زکات را نیز همچون نماز واجب ساخت. پس از یک سال نیز فرمان داد که مسلمانان زکاتشان را پردازند.

پیامبر، بر زکات دهندگان درود می فرستد؛ «صَلِّ عَلَيْهِمْ»، ولی خداوند بر مجاهدانی که در خاک و خون غلطیده و مقاومت می کنند، درود می فرستد. «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» (۱)

پیام ها:

۱- یکی از وظایف حاکم اسلامی، گرفتن زکات از مردم است. «خُذْ»

۲- اسلام، مالکیت خصوصی را می پذیرد. «أَمْوَالِهِمْ»

۳- زکات، بخش کوچکی از سرمایه ی شماست، با دلگرمی آن را پرداخت کنید.

«مِنْ أَمْوَالِهِمْ»

۴- پرداخت زکات، نشانه ی صداقت انسان در ادعای ایمان است. «صَدَقَهُ»

۵- زکات، عامل پاکی روح از بخل، دنیا پرستی و مال دوستی است. «تُطَهِّرُهُمْ»

۶- زکات، موجب رشد فضایل اخلاقی در فرد و جامعه است. «تُرَكِّبُهُمْ»

۷- رسول اکرم صلی الله علیه و آله به مردم عادی درود و صلوات می فرستد. زیرا بها دادن به مردم، تشویق آنان به نیکی ها و شخصیت بخشیدن به آنان است. «صَلِّ عَلَيْهِمْ»

۸- رابطه ی مالیات دهنده و مالیات گیرنده باید عاطفی و معنوی باشد. «خُذْ، صَلِّ»

۹- دعای پیامبر در حق مردم مستجاب است. «صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ»

۱۰- نگوئیم زکات دادن وظیفه اش بوده، ما هم تشکر کنیم. «خُذْ، صَلِّ عَلَيْهِمْ»

۱۱- تشویق ها لازم نیست، همیشه مادی باشد، گاهی تشویق معنوی کارسازتر است. «إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ»

۱۲- تشویق، سنگینی تکلیف را سبک می کند. «سَكَنَ لَهُمْ»

۱۳- سرچشمه ی دستورات و تکالیف، علم الهی است. «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۰۴)»

آیا ندانستند که تنها خداوند از بندگانش توبه را می پذیرد و صدقات را می گیرد و اینکه خداوند، بسیار توبه پذیر و مهربان است.

نکته ها:

برخی از آنان که در جنگ تبوک شرکت نکردند، نزد پیامبر آمده و درخواست می کردند که توبه ی آنان را بپذیرد. این آیه می فرماید: توبه پذیر خداست، نه دیگری، و صدقات و زکاتی که به پیامبر و امام داده می شود، در حقیقت گیرنده اش خداوند است.

چون پیامبر به فرمان خدا زکات می گیرد، در حقیقت خدا زکات گیرنده است. نظیر آیه ی بیعت: «إِنَّ الدِّينَ يُبَايَعُونَكَ إِذْ يَبَايَعُونَ اللَّهَ» (۱) هر کس با تو ای پیامبر بیعت کند، گویا با خدا بیعت کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: صدقه در دست فقیر قرار نمی گیرد، مگر آنکه در دست خدا قرار گیرد. آنگاه این آیه را تلاوت فرمود. (۲)

از امام صادق علیه السلام سؤال شد که آیا گرفتن زکات مخصوص پیامبر است یا بعد از آن حضرت نیز ادامه دارد؟ حضرت فرمودند: آری، ادامه دارد. (۳)

پیام ها:

۱- پیامبر خدا نیز حق توبه پذیری ندارد، تا چه رسد به کشیش ها و مقامات کلیسا.

این مقام، خاص خداست. «هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ»

۲- پرداخت زکات، لازمه ی توبه ی واقعی است. يَقْبَلُ التَّوْبَةَ ... وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

ص: ۴۹۸

۱- ۱. فتح، ۱۰.

۲- ۲. تفسیر برهان.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۳- انقلاب درونی، مقدم بر کمک های مادی است. يَقْبَلُ التَّوْبَةَ ... يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

۴- توبه تنها پشیمانی نیست، به دنبال آن اصلاح و عمل لازم است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ، يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ»

۵- چون گیرنده ی صدقات خداست، پس با دلگرمی بدهیم و بهترین جنس را با بهترین شیوه پردازیم. أَنَّ اللَّهَ ... يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

۶- زکات، مالیاتی اسلامی است که از قداست برخوردار است، زیرا گیرنده ی آن خداوند است. «يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ»

وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ «۱۰۵»

وبگو: (هر گونه که می خواهید و می توانید) عمل کنید، که بزودی خداوند و پیامبرش و مؤمنان کار شما را می نگرند و بزودی به سوی دانای غیب و آشکار بازگردانده می شوید، پس شما را به آنچه انجام می دادید، آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

این آیه که بیان کننده ی آگاهی خدا و پیامبر و مؤمنان از عملکرد ماست، همان عقیده ی شیعه را مبنی بر «عرضه ی اعمال» بر اولیای خدا بیان می کند. این عرضه، روزانه یا هر هفته و هر ماه انجام می گیرد و اگر اعمال ما خوب باشد، اولیای خدا از ما شاد می شوند و اگر بد باشد، نگران و اندوهگین می گردند. ایمان به این عرضه ی عمل، در ایجاد تقوا و حیا مؤثر است. امام صادق علیه السلام فرمود: ای مردم! با گناه خود، رسول خدا را ناراحت نکنید. (۱)

به گفته ی روایات، مراد از «مؤمنون»، امامان معصومند که خداوند آنان را از اعمال ما آگاه می سازد. (۲)

ص: ۴۹۹

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). تفسیر کنزالدقائق.

۱- انسان در عمل آزاد است، نه مجبور. «اعْمَلُوا»

۲- توجه به اینکه اعمال ما زیر نظر خداست، مانع گناه است. «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ»

۳- هر چه بیننده ی اعمال بیشتر باشد، شرم و حیای انسان از خلافتکاری بیشتر است، به خصوص اگر بیننده، خدا و پیامبر و مؤمنان باشند. «فَسَيَرَى اللَّهُ، وَ رَسُولُهُ، وَ الْمُؤْمِنُونَ»

۴- عمل معیار سنجش است، آنچه در دنیا بر اولیای خدا عرضه می شود عمل است، آنچه هم در قیامت مورد حساب قرار می گیرد، عمل است. «اعْمَلُوا، فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ، فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

۵- اعمال انسان حقایقی دارد که در قیامت برای او روشن خواهد شد. «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ، فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

وَ آخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ، إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۰۶)

و گروه دیگری هستند که کارشان به خواست الهی واگذار شده است یا عذابشان می کند و یا (به خاطر توبه و پشیمانی)، به آنان لطف می کند و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

«مُرْجُونَ» از «ارجاء»، به معنای تأخیر و توقف است، تأخیری همراه با رجاء و امید.

خداوند در این آیات سه گروه را یاد کرده است:

الف: منافقان مرموزی که در مدینه هستند و شناخته نشده اند. (آیه ۱۰۱)

ب: منحرفانی که به گناه خود اعتراف کردند و امید توبه دارند. (آیه ۱۰۲)

ج: منحرفانی که اصرار بر گناه ندارند و توبه نکرده اند، تکلیف آنان با خداوند است. (آیه ی مورد بحث)

طبق روایات، (۱) آیه ناظر به قاتلان حضرت حمزه یا جعفر طیار است که پشیمان شده و اسلام آوردند، ولی ایمان در قلبشان رسوخ نکرده تا قطعاً بهشتی باشند، یا مربوط به کسانی است که در جنگ تبوک شرکت نکردند و فقط پشیمان شدند و به زبان اعتراف نکردند.

پیام ها:

۱- دست خدا در عفو یا مجازات گنهکاران، باز است. «إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ»

۲- در تربیت خطاکاران مختلف، باید برخوردهای مختلفی داشت. گروهی را باید بین بیم و امید قرار داد. «إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ»

۳- قهر یا لطف الهی، بر اساس علم و حکمت است، نه انتقام جویی! «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِيقاً وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِزْواً لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لِيَحْلِفْنَ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۰۷)

و(گروهی دیگر از منافقان) کسانی هستند که مسجدی برای ضربه زدن به اسلام و برای ترویج کفر و تفرقه افکنی میان مؤمنان و کمینگاهی برای (مساعدت) به دشمنان دیرینه ی خدا و پیامبرش ساختند، و همواره سوگند می خورند که جز خیر، قصدی نداریم! (ولی) خداوند گواهی می دهد که آنان دروغگویانند.

نکته ها:

آیه، به داستان مسجد ضرار اشاره دارد که منافقان به بهانه ی افراد ناتوان و بیمار یا روزهای بارانی، در برابر مسجد قبا مسجدی ساختند که در واقع پایگاه تجمع خودشان بود، و از پیامبر در آستانه ی عزیمت به جنگ تبوک، خواستند آنجا نماز بخواند و افتتاح کند. بعد از مراجعت پیامبر صلی الله علیه و آله از تبوک، آیه نازل شد و نیت شومشان را بر ملا کرد. پیامبر فرمان داد

ص: ۵۰۱

مسجد را آتش بزنند و ویران کنند و محل آن را زباله دان کنند. (۱)

طبق بعضی روایات، ساخت مسجد ضرار در مدینه، به دستور ابو عامر بود. وی که پدر حنظله ی غسیل الملائکه است، از عابدان مسیحی بود و در قبیله ی خزرج نفوذ داشت. با هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله و گسترش و نفوذ اسلام، او به مخالفت با پیامبر پرداخت و نقش منافقانه در جنگ احد داشت. سرانجام به مکه گریخت و از آنجا به روم رفت و از پادشاه روم برای براندازی اسلام کمک خواست. شگفتا که او رهبر منافقان بود و پسرش حنظله، عاشق اسلام و پیامبر و شهید شد! (۲)

هنگام دعوت پیامبر برای نماز در مسجد ضرار، سه مسأله را مطرح کردند: عشق به نماز جماعت، عشق به ناتوانان و عشق به رهبر و نماز او. و هر سه منافقانه بود. منافقان همواره چنین بوده اند؛ در برابر موسی، سامری توطئه می کند، در برابر مسجد نبوی، مسجد اموی می سازند و در برابر علی علیه السلام قرآن بر نیزه می کنند. همان گونه که گوساله ی سامری را سوزاندند، مسجد منافقان را نیز می سوزانند تا درسی برای تاریخ باشد.

در کوفه و شام نیز به خاطر پیروزی یزید بر امام حسین علیه السلام مساجدی ساخته شد، که امامان ما آنها را مساجد ملعونه نامیدند!

هر گونه ضرری در اسلام ممنوع است، «لا ضرر و لا ضرار فی الإسلام» (۳) از جمله:

الف: ضررهای جانی. «لَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ» (۴)

ب: ضرر به مردم. «لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (۵)

ج: ضرر به همسر. «لَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ» (۶)

د: ضرر به فرزندان. «لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ بَوْلِهَا» (۷)

ه: ضرر به ورثه. «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ» (۸)

ص: ۵۰۲

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، المنار و نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. وسائل، ج ۲۶، ص ۱۴.

۴-۴. بقره، ۱۸۵.

۵-۵. مائده، ۲.

۶-۶. طلاق، ۶.

۷-۷. بقره، ۲۳۳.

و: آموزشهای مضر. «يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَ لَا يَنْفَعُهُمْ» (۱)

ز: ضرر در معاملات و بدهکاری ها. «وَ لَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَ لَا شَهِيدٌ» (۲)

ح: ضرر به مکتب و وحدت. «اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً»

پیام ها:

۱- دشمن، از مسجد و مذهب، علیه مذهب سوء استفاده می کند، ظاهر شعارها و القاب، فریبمان ندهد! «اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً»

۲- توطئه گران می خواهند حتی از نماز پیامبر نیز به نفع خود سوء استفاده کنند.

(با توجه به شأن نزول)

۳- مسجدسازی مهم نیست، باید انگیزه های بانیان و متولیان خالص باشد. «اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً وَ ...»

۴- در اسلام، هرگونه ضرر، ممنوع است، گرچه تحت عنوان مسجد باشد.

«اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً»

۵- احترام و قداست مسجد، در شرایطی که مورد سوء استفاده دشمنان باشد، برداشته می شود. (با توجه به شأن نزول)

۶- خداوند حامی پیامبر و دین خود می باشد و از طریق وحی توطئه های منافقان را افشا می کند. «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً»

...

۷- هر مسجدی که عامل تفرقه میان مسلمانان باشد، مسجد ضرار است. «اتَّخَذُوا مَسْجِداً ... تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۸- منافقان در خدمت کفارند. «إِنْ صَاداً لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ»

۹- هنگام جنگ با دشمنان خارجی، از توطئه های دشمنان داخلی غافل نشویم. منافقان در آستانه ی جنگ تبوک از پیامبر می خواستند تا رسماً پایگاه آنها را افتتاح کند، اما پیامبر صلی الله علیه و آله، علی علیه السلام را در مدینه بجای خود گذاشت و

پس از

ص: ۵۰۳

۱- ۱. بقره، ۱۰۲.

۲- ۲. بقره، ۲۸۲.

بازگشت، مسجد ضرار را خراب کرد.

۱۰- شکستن وحدت مسلمانان، همپراز کفر است. «كُفْرًا وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۱- سوگند دروغ، شیوه‌ی منافقان است. «لَيُخْلِفَنَّ»

۱۲- فریب ادعاها و تبلیغاتِ حقّ به جانب دشمن را نخوریم. «إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَی»

۱۳- دروغگویی خصلت کفار و منافقان است. «إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

«لَا تَقُومُ فِيهِ أَبَدًا لَمَْسْ جِدُّ أَسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رَجِئًا لِيُجِزُوا أَنْ يُطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ» (۱۰۸)

در آن (مسجد ضرار)، هرگز (برای نماز) نیست، همانا مسجدی که از روز نخست بر اساس تقوا بنا شده، سزاوارتر است که در آن نماز برپاداری. (زیرا) در آن مسجد، مردانی هستند که دوست دارند خود را پاک سازند و خداوند پاکان را دوست می‌دارد.

نکته‌ها:

مسجدی که از آغاز بر پایه‌ی تقوا، بنا نهاده شد، مسجد «قبا» است که هنگام هجرت به مدینه ساخته شد. (۱)

فخر رازی می‌گوید: وقتی سابقه‌ی تقوا، مایه‌ی ارزش یک مسجد است، سبقت انسان به ایمان و تقوا، بیشتر ارزش دارد و علی‌السلام که از روز اول مؤمن بود، برتر از کسانی است که پس از سالها شرک، مسلمان شدند. (۲)

پیام‌ها:

۱- در مسجدی که پایگاه مخالفان نظام اسلامی است، به نماز نایستیم. «لَا تَقُومُ فِيهِ أَبَدًا»

۲- عبادت از سیاست جدا نیست. حتی به وسیله نماز نباید باطلی را تقویت

ص: ۵۰۴

۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

۲-۲). تفسیر کبیر فخر رازی.

کرد. «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا» (تائید کفر و نفاق و تفرقه حرام است)

۳- رهبر، الگوی دیگران است. پیامبر نباید وارد مسجد ضرار شود تا دیگران هم وارد نشوند. لذا خطاب آیه به پیامبر است. «لَا تَقُمْ فِيهِ»

۴- رهبر جامعه باید در موضع گیری پیشگام باشد. «لَا تَقُمْ فِيهِ»

۵- اگر مردم را از رفتن به مراکز فساد باز می داریم، باید مکان های سالم و مفیدی را جایگزین و به آن راهنمایی کنیم. «لَا تَقُمْ، تَقَوْمٌ»

۶- ارزش هر چیز وابسته به اهداف و انگیزه ها و نیت بنیان گزاران آن دارد. «أَسَسَ عَلَى التَّقْوَى»

۷- مسجد، زمینه ی پاکی از پلیدی های جسمی و روحی است. «فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا»

۸- همنشینی با صالحان ارزش است. «فِيهِ رِجَالٌ ...»

۹- ارزش مکان ها، بسته به افرادی است که به آنجا رفت و آمد می کنند. ارزش یک مسجد به نماز گزاران آن است، نه گنبد و گلدسته ی آن. «لَمَسْجِدٍ ... أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ، فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا»

۱۰- نماز و مسجد، وسیله ی تهذیب و پاکی است. «لَمَسْجِدٍ فِيهِ ... يَتَطَهَّرُوا»

۱۱- علاقه به کمال و پاکی، خود یک کمال است. «يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا»

۱۲- پاکان، محبوب خدایند. «يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ»

أَفَمَنْ أَسَسَ بُيَاتَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَسَ بُيَاتَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ «۱۰۹»

آیا کسی که بنیان (کار) خود را بر پایه ی تقوا و رضای الهی قرار داده بهتر است، یا کسی که بنیاد (کار) خویش را بر لبه ی پرتگاهی سست و فروریختنی نهاده که او را در آتش دوزخ می اندازد؟ خداوند گروه ستمگر را هدایت نمی کند.

آیه ی قبل، مقایسه ی مسجد ضرار و مسجد قبا بود، و در این آیه مقایسه ی بانیان آن دو مسجد است.

کلمه ی «شفا»[□]، به معنای لبه و کناره، «جُزْفٍ»[□]، به معنای حاشیه ی نهر یا چاه که آب زیر آن را خالی کرده و پرتگاه شده است، و «هَارٍ»[□]، به معنای سست می باشد.

پیام ها:

۱- ارزش کارها به نیت آنان است، نه ظاهر اعمال. مسجد قبا برای خدا ساخته شد و مسجد ضرار با انگیزه ی تفرقه افکنی!
«أَسَسَ بُيُوتَهُ عَلَى تَقْوَى»[□]

۲- بنیاد باطل بر باد است. «بُيُوتُهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ»[□]

۳- گاهی مسجد، بانیان خود را به قعر دوزخ می افکند. «فَأَنْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ»[□]

۴- سوء استفاده از مراکز مذهبی و باورهای دینی مردم، ظلم است. «الظَّالِمِينَ»[□]

«لَا يَزَالُ بُيُوتُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَهُ فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»[□] (۱۱۰)

بنیانی را که منافقان بنا نهادند، همواره موجب تحیر و سردرگمی در دل‌های آنان است. (آنها راه نجاتی ندارند)، مگر آنکه دل‌هایشان (از نفاق) جدا شود (یا با مرگ، متلاشی شود) و خداوند دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱- بنیان های اعتقادی منافقان، سست و همراه با تردید است. «بَنَوْا رِيبَهُ»[□]

۲- امراض قلبی و روحی، گاهی به صورت خصلتی پایدار و بی تغییر در می آید.

«لَا يَزَالُ ... رِيبَهُ فِي قُلُوبِهِمْ»[□]

۳- بیماری های قلبی و روحی، با توبه ی ظاهری و لفظی مداوا نمی شود. «إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ»[□]

۴- منافقان دارای تشکیلات و پایگاه هستند. «بَيَّانَهُمْ»

۵- منافق، آرامش ندارد. «رِيْبَهُ»

۶- خداوند از انگیزه ی منافقان در ساختن مسجد ضرار آگاه است. «عَلِيمٌ»

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بَبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۱۱۱»

همانا خداوند از مؤمنان، جانها و اموالشان را به بهای بهشت خریده است.

آنان در راه خدا می جنگند تا بکشند یا کشته شوند. (وفای به این) وعده ی حقّ که در تورات و انجیل و قرآن آمده بر عهده خداست و چه کسی از خدا به عهدش وفادارتر است؟ پس مژده باد شما را بر این معامله ای که به وسیله ی آن (با خدا) بیعت کردید و این همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

دنیا، بازار است و مردم در آن معامله گر. فروشنده، مردم اند و خریدار خداوند. متاع معامله، مال و جان است و بهای معامله بهشت. اگر به خدا بفروشند، سراسر سود و اگر به دیگری بفروشند، یکسره خسارت است.

معامله با خدا چند امتیاز دارد:

۱. خود ما و توان و دارایی ما از اوست، سزاوار نیست که به جز او بدهیم.

۲. خداوند، اندک را هم می خرد. «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ»

۳. عیوب جنس را اصلاح می کند و رسوا نمی سازد.

۴. به بهای بهشت می خرد. خداوند در خریدن وارد مزایده می شود و نرخی را پیشنهاد می کند که فروختن به غیر او احمقانه و خسارت است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: برای بدنهای شما جز بهشت، بهایی نیست، پس خود را به کمتر

پیام ها:

۱- با داشتن خریداری همچون خدا، چرا به سراغ دیگران برویم؟ «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ»

۲- خداوند، تنها از مؤمن خریدار است، نه از منافق و کافر. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- در پذیرش الهی، جهاد با جان بر جهاد مالی مقدم است. «أَنْفُسُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ»

۴- بهشت، در سایه ی جهاد و شمشیر و تقدیم جان و مال به خداوند است. «لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۵- اگر هدف از جهاد، خدا باشد، کشته شدن یا کشتن، تفاوتی نمی کند. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ»

۶- هدف مؤمن از جنگ، ابتدا نابود کردن باطل و اهل آن و سرانجام شهادت است. «فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ»

۷- در معامله با خدا، سود یقینی و قطعی است. «وَعِدًا عَلَيْهِ حَقًّا» در مزایده با خداوند هرچه هست حق و به سود انسان است، بر خلاف دیگران که یا قصد جدی نیست یا بی انگیزه و دروغ است، یا غلو، یا از روی هوس و یا برای طرد کردن رقیب است.

۸- ارزش جهاد، مجاهدان و شهیدان، مخصوص اسلام نیست، در تورات و انجیل هم مطرح است. و اگر امروزه در آن کتاب ها نیست، نشان تحریف آنهاست. «فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ»

۹- گرچه ما بر خدا حقی نداریم، اما خداوند برای ما بر عهده ی خودش حقوقی قرار داده است. «وَعِدًا عَلَيْهِ حَقًّا»

۱۰- خداوند مجاهدان مخلص را طرف معامله ی خود قرار داده است. «بِأَيْعَتْمُمْ» و نفمود: «بعتم»

ص: ۵۰۸

۱۱- بهترین بشارت، تبدیل فانی به باقی و دنیا به آخرت است و غیر آن خسارت و حسرت است. «فَاسْتَبْشِرُوا»

۱۲- در کنار انتقاد از منافقان جهاد گریز، باید از مؤمنان مجاهد تقدیر و تشکر شود. «فَاسْتَبْشِرُوا»

۱۳- بالاترین رستگاری تنها در سایه ی معامله با خداست. «ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

الَّتَائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَ
بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ «۱۱۲»

(مؤمنان مجاهد، اهل توبه، عبادت، ستایش، سیاحت، رکوع، سجود، امر به معروف و نهی از منکر و حفظ حدود و مقررات الهی اند و چنین مؤمنانی را بشارت ده.

نکته ها:

در این آیه، نه صفت برای مؤمنان مجاهد بیان شده است: از گناهان توبه کرده، در مدار عبادت قرار می گیرند. با زبان، حمد و با پا حرکت و با بدن رکوع و سجود دارند، پس از خودسازی، با امر به معروف به اصلاح جامعه می پردازند و از مرز قوانین الهی خارج نمی شوند.

توبه از گناه، راه عبادت را باز می کند، زبان ستایشگر همراه با پویایی و تحرک، آمادگی برای رکوع و سجود در پیشگاه خدا می آورد، و امر به معروف و نهی از منکر، حافظ حدود الهی در جامعه است.

کلمه ی «الَّتَائِبُونَ»، نشانه ی آن است که مؤمنانی که جان و مال خود را به خدا می فروشند، می توانند با یک انقلاب و بازسازی درونی و اعراض از کردارهای ناروای گذشته، وارد این

میدان معامله با خدا شوند. (۱)

عُبَاد بصری در راه مکه امام سجاد علیه السلام را دید، به حضرت گفت: «ترکت الجهاد و صعوبته و اقبلت الى الحج و لینه؟» جهاد و سختی آن را رها کرده ای، به حج و آسانی آن روی آورده ای؟ آنگاه آیه ی «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ بِحَجِّكَ وَأَسَانِيٍّ أَنْ تَكُونَ مِنَ السَّائِغِينَ...» را خواند! حضرت فرمودند: ادامه ی آن را هم بخوان! عباد آیه ی التَّائِبُونَ... را خواند. حضرت فرمود: اگر یاران ما این صفات و کمالات را دارا می بودند، بر ما واجب بود، قیام کنیم و در آن صورت، جهاد از حج برتر بود. (۲)

در روایتی آمده است که مراد از «السَّائِغُونَ» روزه داران می باشد. (۳)

پیام ها:

۱- شرط وفاداری خداوند به پیمان خود، پایداری مؤمنان بر حفظ حدود الهی است. وَ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ... التَّائِبُونَ...

۲- جهاد اکبر و خود سازی، لازمه ی جهاد اصغر در جبهه هاست. يُقَاتِلُونَ...

التَّائِبُونَ...

۳- اسلام دینی جامع است، اشک را در کنار شمشیر و عبادت را در کنار سیاحت قرار داده است. يُقَاتِلُونَ... التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ... السَّائِغُونَ

۴- آنچه مطلوب است، ملکه شدن کمالات در انسان است. التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ...

۵- تقویت روحیه ی رزمندگان اسلام، با ذکر و یاد خدا و عبادت است، نه شراب و موسیقی و... که در جبهه ی دشمن است. يُقَاتِلُونَ، التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ،...

۶- تحرک، تلاش، سیاحت، هجرت و خود سازی، در راه کسب کمال و قرب الهی ارزش است. «السَّائِغُونَ» (مردان خدا، راکد و زمین گیر نیستند)

۷- سرباز و رزمنده ی اسلام باید اهل نماز و عبادت باشد. «يُقَاتِلُونَ، الرَّاٰكِعُونَ السَّاجِدُونَ»

ص: ۵۱۰

۱-۱. چنانکه در ماجرای کربلا، افرادی مانند زهیر و حر، با آنکه سابقه ی درخشانی نداشتند، ولی در یک چرخش و معامله با خدا، جان خود را تسلیم کردند و درخشیدند.

۲-۲. وسائل، ج ۱۵، ص ۴۶.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۸- در مسیر کمال، اول خودسازی است، بعد جامعه سازی. **الَّتَائِبُونَ الْعَابِدُونَ** ...

الْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ ...

۹- درگیری با دشمن در مرزها، ما را از مفسد و منکرات داخلی غافل نسازد.

يُقَاتِلُونَ،

الْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ ...

۱۰- برای حفظ حدود الهی، باید هم با دشمن خارجی جنگید، هم با مفسد داخلی مبارزه کرد. **يُقَاتِلُونَ**، **الْمُرُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ**، **الْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ**

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ «۱۱۳»

برای پیامبر و کسانی که ایمان آورده اند، سزاوار نیست که برای مشرکان، پس از آنکه برایشان آشکار گردید که آنان اهل دوزخند، طلب آموزش کنند، هر چند خویشاوند آنان باشند.

نکته ها:

برخی مفسران به بعضی روایات جعلی از روایان ناسالم استناد کرده و این آیه را درباره ی ابوطالب دانسته اند! در حالی که دهها دلیل و روایت بر ایمان ابوطالب داریم. سعید بن مسیب که راوی این روایت است، دشمن علی بن ابی طالب علیهما السلام است و گناه ابوطالب هم این است که پدر علی علیه السلام است!

پیام ها:

۱- پیامبر و دیگر مسلمانان، در برابر قانون یکسان اند. **«مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا»**

۲- شرک، گناهی نابخشودنی است و حتی استغفار پیامبر برای مشرکان بی اثر است. **«مَا كَانَ ... أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ»**

۳- پیوندهای مکتبی، مهم تر از پیوندهای عاطفی است. نباید عواطف فامیلی بر مکتب غالب شود. **«مَا كَانَ ... وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ»**

۴- خویشاوندی با پیامبر، مانع دوزخ نیست. **«وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ»**

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَلَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

و آمرزش خواهی ابراهیم برای پدرش (عموی مشرکش که سرپرستی او را به عهده داشت)، فقط به خاطر وعده ای بود که به او داده بود، (آن هنگام که از هدایتش ناامید نبود)، پس هنگامی که برایش روشن شد، او دشمن خداست، از او بیزاری جست. همانا ابراهیم، اهل آه و ناله (از ترس خدا) و بردبار بود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از این بود که پیامبر و مؤمنان حقّ دعا کردن برای مشرکان را ندارند، هرچند از خویشاوندانشان باشند. این آیه، پاسخ شبهه ای را می دهد که پس چرا حضرت ابراهیم، به عموی مشرک خود دعا کرد و به او وعده ی استغفار داد؟ «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي» (۱)، این آیه می فرماید، وعده ی ابراهیم به امید هدایت او بود. اما چون عمو در حال شرک مرد، ابراهیم هم استغفار را رها کرد.

سؤال: چرا حضرت ابراهیم پس از مرگ عمو هم برای او دعا می کرد؟ «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ»؟ (۲)

پاسخ: والد به پدر واقعی گفته می شود، ولی اب، به پدر، معلّم، عمو، پدر زن، و جدّ هم گفته می شود. دعای ابراهیم برای پدر واقعی اش بوده، نه عموی مشرکش.

قرآن در یازده آیه، از عموی ابراهیم تعبیر به «اب» کرده است، تا بفهماند ابراهیم علیه السلام تحت سرپرستی چه کسی بوده، ولی تحت تأثیر قرار نگرفته است.

امام صادق علیه السلام فرمود: ابراهیم علیه السلام اهل دعا و گریه های بسیار و «اواه» بود. (۳)

پیام ها:

۱- آنچه سبب بدگمانی به اولیای خداست، باید برطرف شود و توجیه صحیح ارائه گردد. «مَوْعِدَةٍ وَعَدَلَهَا»

ص: ۵۱۲

۱- ۱. مریم، ۴۷.

۲- ۲. ابراهیم، ۴۱.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۲- وفای به عهد، حتی نسبت به کافر هم لازم است. «مَوْعِدِهِ وَعَدْلُهَا»

۳- علم انبیا محدود است. فَلَمَّا بَيَّنَّ لَهُ ...

۴- در برابر رفتار تند کافران، حلم خود را از دست ندهیم. (۱) تَبَرَّأ مِنْهُ ... لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ

۵- برائت از عمو به خاطر خدا، نشانه‌ی عشق و خشوع ابراهیم نسبت به خداوند است. «اواه»

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿۱۱۵﴾

خداوند بر آن نیست که قومی را بعد از آنکه هدایتشان نمود، بی‌راه بگذارد تا آنچه را (که باید از آن) پرهیز کنند، برایشان بیان کند. قطعاً خداوند به هر چیزی داناست.

نکته ها:

آیه، یا بیانگر حال آنان است که مسلمان شده بودند، ولی پیش از آگاهی از وظایف خود از دنیا رفتند. (۲) یا اشاره به آیه‌ی قبل و لزوم تبری از دشمن خداست که اگر پس از این هشدار، بی‌تفاوت باشید، خودتان هم گمراه شده به دشمنان خدا ملحق می‌شوید، و ممکن است آیه برای رفع نگرانی کسانی باشد که قبل از علم به حرمت استغفار برای مشرکان، برای آنان استغفار می‌کردند.

امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند بر امام واجب کرده است که هر گاه نگران مرگ خود شد، امام معصوم بعدی را برای مردم معرفی کند، سپس این آیه را تلاوت کرد. (۳)

اضلال خدا، کیفر بی‌اعتنایی به هدایت اوست. مخالفت آگاهانه با رهنمودهای الهی، زمینه‌ی سلب هدایت خداوند است. مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ ... حَتَّى يُبَيِّنَ

ص: ۵۱۳

۱- ۱). عموی ابراهیم او را ی تهدید می کرد که سنگسارت خواهم کرد؛ لئن لم تنته لأرجمَنَّكَ (مریم، ۴۶) ولی ابراهیم همچنان بردبار بود.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۱- کيفر الهی، پس از تبیین و روشن‌گری و اتمام حجت است. «حَتَّىٰ يُبَيِّنَ»

۲- هدایت الهی کامل است و علاوه بر بیان اسباب سعادت، عوامل خطر را نیز هشدار می‌دهد. «يُبَيِّنُ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ» امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند اسباب رضایت و غضب خود را به مردم می‌شناساند. (۱)

۳- دستور الهی بر پرهیز از چیزی، از علم و حکمت او سرچشمه می‌گیرد. «إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۱۶)

همانا حکومت آسمان‌ها و زمین تنها از آن خداست، زنده می‌کند و می‌میراند و شما را جز خداوند، هیچ سرپرست و یاری نیست.

۱- به جای تحکیم روابط با خویشاوندان مشرک، به فکر رابطه با خدایی باشید که مالک آسمان‌ها و زمین است و آنها در برابر این خدا، قدرت هیچ گونه نصرتی ندارند. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ ...

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (۱۱۷)

همانا خداوند، لطف خود را بر پیامبر و مهاجران و انصاری که او را در لحظه‌ی دشوار (جنگ تبوک) پیروی کردند، سرازیر نمود، پس از آنکه

نزدیک بود دل‌های بعضی از آنان منحرف شود (و در جبهه حضور نیابند). سپس خداوند لطف خود را به آنان بازگرداند، همانا او به آنان رؤف و مهربان است.

نکته ها:

جنگ تبوک دشواری‌های بسیار داشت از جمله: دوری راه، گرمی هوا، فصل چیدن میوه‌ها و محصولات، و هیبت و قدرت دشمن. لذا بعضی‌ها که از منافقان نبودند، سایه بان منزل و آب خنک و همسر را بر جبهه و مشقات راه ترجیح دادند و نرفتند، مثل ابوخیثمه که چون متنبه شد، تلاش کرد و پس از چند روز تأخیر، خود را به پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان رساند.

منافقان در جنگ تبوک سه گروه بودند:

۱. عده‌ای به بهانه‌ی مفتون شدن به دختران زیبای رومی، به جبهه نرفتند.

۲. جمعی مردم را از رفتن دلسرد می‌کردند.

۳. بعضی گرمی هوا را بهانه می‌آوردند، یا اجازه‌ی ماندن می‌گرفتند.

امّا در مقابل، عده‌ای عاشقانه همراه پیامبر صلی الله علیه و آله رفتند و اگر وسیله‌ی سفر نداشتند، از اندوه، اشک می‌ریختند. داستان عقب ماندن ابوذر غفاری که بالاخره خود را به پیامبر رساند، مربوط به همین ماجراست.

در جنگ تبوک، کار چنان سخت شد که گاهی یک خرما را چند نفر می‌مکیدند (۱).

شاید به دلیل این آیه و آیه‌ی بعد که پذیرش توبه مطرح است، نام این سوره را علاوه بر براءة، توبه نیز گفته‌اند.

پیام ها:

۱- خداوند، پیامبر و رزمندگان را در صحنه‌های خطرناک، مورد لطف خاصّ خویش قرار می‌دهد. تَابَ اللَّهُ ...

۲- همه‌ی انسان‌ها، به ویژه پیامبران، به لطف الهی نیازمندند. «تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَ

ص: ۵۱۵

۳- توبه ی الهی، به معنای لطف خاصّ او به پیامبر و مؤمنان است که گاهی در قالب عفو و بخشش نسبت به گنهکاران جلوه می کند. «تَابَ اللَّهُ»

۴- نشانه ی ایمان واقعی، اطاعت از رهبر در شرایط دشوار است. «اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ»

۵- سختی های زندگی، لحظه و ساعتی بیش نیست و می گذرد. «سَاعَةَ الْعُسْرَةِ»

۶- انسان، هر لحظه در معرض لغزش و انحراف است، پس باید به خدا روی آورد. «كَأَدَّ يَزِيعُ قُلُوبُ فَرِيقٍ»

۷- تنها راه نجات از سقوط، لطف الهی است. تَابَ اللَّهُ ... ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ

وَ عَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَّتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَ ضَاقَّتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ «۱۱۸»

و نیز بر سه نفری که (از شرکت در جبهه ی تبوک به خاطر سستی) وامانده بودند، تا آنگاه که زمین با همه ی وسعتش (به سبب قهر و نفرت مردم) بر آنان تنگ شد و از خود به تنگ آمده و فهمیدند که در برابر خدا، هیچ پناهگاهی جز خود او نیست، پس خداوند لطف خویش را شامل آنان ساخت تا به توبه موفق شوند. همانا خداوند توبه پذیر و مهربان است.

نکته ها:

سه مسلمانی که در تبوک شرکت نکردند، (۱) پشیمان شده و برای عذرخواهی نزد پیامبر آمدند. اما حضرت با آنان سخن نگفت و دستور داد کسی با آنان حرف نزند و همسرانشان هم به آنان نزدیک نشوند. آنان به کوههای اطراف مدینه رفتند و برای استغفار، جدا از

ص: ۵۱۶

یکدیگر به تضرع و گریه پرداختند تا پس از پنجاه روز، خداوند توبه‌ی آنان را پذیرفت. (۱)

پیام‌ها:

۱- بی‌اعتنایان به جنگ و فرمان رهبری، باید تنبیه شده و تا مدتی پشت سر گذاشته شوند. «خُلِفُوا»

۲- قهر، بی‌اعتنایی و بایکوت، یکی از شیوه‌های تربیتی برای متخلفان و مجرمان است. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ ... ظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنْ اللَّهِ»

۳- مبارزه‌ی منفی با متخلفان، جامعه را برای آنان زندانی بی‌نگهبان و مؤثر می‌سازد. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ»

۴- با آنکه پیامبر، مظهر رحمت الهی است، اما به عنوان مربی، از اهرم قهر هم استفاده می‌کند. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ»

۵- یکی از عذاب‌ها عذاب وجدان است. «ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ»

۶- یأس از مردم، زمینه‌ساز توبه و توجه به خداست. «لَا مَلْجَأَ ... ثُمَّ تَابَ»

۷- توفیق توبه نیز در سایه‌ی لطف و عنایت الهی است. اوّل خداوند لطف خود را به انسان باز می‌گرداند، «تَابَ عَلَيْهِمْ» تا انسان توفیق پشیمانی و عذرخواهی و توبه پیدا کند، «لِيَتُوبُوا» و همین که توبه کرد، باز خداوند توبه‌ی او را می‌پذیرد. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ»

۸- پس از یک دوره مبارزه‌ی منفی و بی‌اعتنایی و بایکوت، شرایط مناسب را برای بازسازی خلافکاران به وجود آوریم تا بازگردند و بعد از آن نیز ما با مهربانی آنان را پذیرا باشیم. «تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ»

ص: ۵۱۷

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ (۱۱۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا پروا کنید و با راستگویان باشید.

نکته ها:

در روایات شیعه و سنی آمده است که مقصود از «الصَّادِقِينَ»[□]، محمد صلی الله علیه و آله و آل محمد علیهم السلام می باشند.

آیه ۱۷۷ سوره ی بقره، اهل ایمان، انفاق، نماز، وفای به عهد و صبر در برابر مشکلات را صادق می شمارد و آیه ۱۵ سوره حجر و ۸ سوره حشر، مهاجران رنج کشیده و جان برکف را «صادق» شمرده است.

پیام ها:

۱- دوستی، همنشینی و همراهی با راستگویان، یکی از عوامل تربیت و جلوگیری انسان از انحراف است. «اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

۲- از رهبران الهی جدا نشویم. «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

۳- رهبران الهی معصوم هستند، و گرنه خداوند فرمان نمی داد با آنان باشید. (۱)

«كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

۴- تکامل جامعه در سایه ی ایمان، تقوا و اطاعت از رهبر معصوم است. «آمَنُوا، اتَّقُوا، مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

۵- در هر زمان باید معصومی باشد که مسلمانان با او همراه باشند. «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»[□]

ص: ۵۱۸

۱- ۱). شگفت از فخر رازی که می گوید: معصوم، فرد خاصی نیست، بلکه اجماع امت از خطا معصوم است!! آیا اجتماع افراد جایز الخطا و فاسق، عصمت آور است؟

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِطُّوهُمْ ظَمًا وَلَا نَصَبًا وَلَا مَخْمَصَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطُونُ مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾

اهل مدینه و بادیه نشینان اطراف آنان، حق ندارند از (فرمان) رسول خدا تخلف کنند و (به جبهه نروند و) جان های خود را از جان پیامبر عزیزتر بدانند. زیرا هیچ گونه تشنگی، رنج و گرسنگی در راه خدا به آنان نمی رسد و هیچ گامی در جایی که کافران را به خشم آورد بر نمی دارند و هیچ چیزی از دشمن به آنان نمی رسد، مگر آنکه برای آنان به پاداش اینها عمل صالح نوشته می شود. قطعاً خداوند پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

نکته ها:

اصولی که از این آیه برای جنگ استفاده می شود، عبارت است از:

۱. ایمان به اینکه همه سختی های جنگ، عمل صالح و موجب رضای الهی است.

۲. مقاومت و تحمل در برابر سختی ها.

۳. خوار و عصبانی کردن دشمن.

پیام ها:

۱- اصحاب و اطرافیان رهبر که از علم و امکانات بیشتری برخوردارند، مسئولیت بیشتری دارند. مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ... أَنْ يَتَخَلَّفُوا

۲- در دفاع از اسلام، شهر و روستا مطرح نیست. «لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ»

۳- اطاعت بی چون و چرا از پیامبر لازم است و کسی حق تخلف از فرمان حکومتی رسول خدا صلی الله علیه و آله را ندارد. مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ... أَنْ يَتَخَلَّفُوا

۴- یکی از شئون رسالت، فرماندهی کل قوا در جنگ است. «يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ»

۵- حفظ جان پیامبر، ضروری تر از حفظ جان مسلمانان است. مسلمانان باید پیشمرگ رهبر آسمانی باشند. لَا يَزْعُمُوا ...

۶- مسلمان باید در راه عقیده، آماده ی تحمل هر سختی و فشاری باشند. ظَمًا، نَصَبًا، مَحْمَصَةً ...

۷- جامعه ی اسلامی باید کفرستیز باشد. «يَغِيظُ الْكُفَّارَ»

۸- راهپیمایی ها و حرکات دسته جمعی مسلمانان که موجب خشم و هراس کفار می گردد، در نزد خدا پاداش دارد. «مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ»

۹- نه تنها دفاع و رزم، بلکه همه ی حرکات، تلاش ها و رنجهای جبهه نزد خدا ثبت شده و موجب اجر است. لَا يُصِيبُهُمْ ظَمًا وَلَا نَصَبًا وَلَا مَحْمَصَةً ... عَمَلٌ صَالِحٌ

۱۰- مقدمات جهاد و آمادگی رزمی نیز عمل صالح و عبادت است. لَا يَطَّوَّنَ مَوْطِنًا ... عَمَلٌ صَالِحٌ

۱۱- نیکوکار واقعی، انقلابی و اهل جبهه است. «أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (جان فشانی، نشانه ی کمال نیکوکاری است)

۱۲- دریافت اجر الهی، در سایه ی تحمل رنج هاست. نابرده رنج، گنج میسر نمی شود. ظَمًا، نَصَبًا، مَحْمَصَةً، ... أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

۱۳- ایمان به رضایت و پاداش الهی، مشکلات را آسان می کند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۲۱»

هیچ مال اندک یا فراوانی را (در مسیر جهاد) انفاق نمی کنند و هیچ سرزمینی را نمی پیمایند، مگر آنکه برای آنان ثبت می شود، تا خداوند آنان را به بهتر از آنچه می کرده اند پاداش دهد.

نکته ها:

مراد از «أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» ، یا آن است که پاداشِ خداوند از عمل مجاهدان بهتر است و یا آنکه بهترین کاری که آنان انجام می دهند، جهاد با مال و جان است.

پیام ها:

۱- در انفاق، کمیت و مقدار مهم نیست، چه کم باشد چه زیاد، در نزد خدا اجر دارد. «صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً»

۲- از اینکه کار خیر بی پاداش بماند، نهراسیم که تمام اعمال انسان ثبت می شود.

«لَا يَنْفِقُونَ

، لَا يَقْطَعُونَ،

إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ»

۳- حرکت به سوی جبهه ها، از بهترین کارهاست. «أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۴- پاداش الهی، بهتر و بالاتر از عمل انسان است. لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ...

۵- استمرار بر عمل صالح، سبب اضافه شدن پاداش آن است. «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۶- سنت خداوند این است که مکتب خود را با تلاش مؤمنان پیش ببرد. (اگر نیاز به تلاش آنان نبود، این همه تشویق در این دو آیه لازم نبود)

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿۱۲۲﴾

سزاوار نیست که همه ی مؤمنان (به جهاد) رهسپار شوند، پس چرا از هر گروهی از ایشان دسته ای کوچ نمی کنند تا در دین فقیه شوند و هنگامی که به سوی قوم خویش باز گشتند، آنان را بیم دهند تا شاید آنان (از گناه و طغیان) حذر کنند.

نکته ها:

بدنبال نزول آیاتی که به شدت از متخلفان جنگ انتقاد می کرد و سختگیری پیامبر در مورد آنان، از آن به بعد و در جنگ های بعدی، همه ی مسلمانان برای جهاد آماده می شدند

و پیامبر را در مدینه تنها می گذاشتند. این آیه کنترلی برای کوچ آنان به جبهه بود. (۱)

همه ی مسلمانان بادیه نشین برای آموختن دین، به شهر می آمدند و این موجب کوچ به شهر و تبعات بد آن می شد. آیه نازل شد که بعضی برای آشنایی بادین به شهر بیایند، آنگاه به وطن خود برگشته و دیگران را ارشاد کنند.

«دین»، مجموعه ی قوانین الهی و مقررات ظاهری و باطنی اسلام است. اسلام که تنها دین پذیرفته ی الهی است، «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (۲) به معنای تسلیم خدا بودن است.

تفقه در دین، به معنای تلاش برای کسب شناخت عمیق در دین و عقاید و احکام اسلامی است. تفقه در دین، گاهی ممکن است برای دنیا و مقام و عشق به درس و بحث و سرگرمی و عقب نماندن از دوستان باشد و گاهی برای دین، خدا، بهشت و نجات امت باشد. آیه، دوومی را ارزشمند می داند که بیم دهی مردم و دعوت آنان به راه خداست. «لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ»

چنانکه حضرت امیر علیه السلام به فرزندش سفارش می کند: «تَفَقَّهَ فِي الدِّينِ فَانَ الْفُقَهَاءَ وَرَثَةَ الْأَنْبِيَاءِ» (۳) امام حسین علیه السلام نیز شب عاشورا در جملاتی خداوند را چنین ستود: حمد خدایی که ما را فقیه در دین قرار داد. (۴)

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: اگر برای امام حادثه ای اتفاق افتاد، تکلیف مردم چیست؟ امام این آیه را تلاوت فرمود که از هر شهر و طایفه ای باید برای شناخت امام حرکت کنند. (۵)

پیام ها:

۱- در برنامه ریزی و مدیریت ها، جامع نگر باشیم تا توجه به مسئله ای سبب اخلال در مسائل دیگر نباشد. «مَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً»

۲- هجرت، ملازم ایمان است. یا برای دفاع از دین، هجرت کنید، یا برای شناخت دین. «فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ»

۳- باید از هر منطقه، افرادی برای شناخت اسلام به مراکز علمی بروند تا در همه

ص: ۵۲۲

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). آل عمران، ۱۹.

۳- ۳). بحار، ج ۱، ص ۲۱۶.

۴- ۴). موسوعه کلمات الامام.

۵- ۵). تفسیر نورالثقلین.

مناطق، روحانی دینی به مقدار لازم حضور داشته باشد. «مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ»

۴- دانشمندی که کوچ نکند، فقیه کامل نیست. «نَفَرٌ» امام درباره ی کسی که در خانه اش نشسته بود، فرمود: «کیف یتفقّه فی الدین؟». (۱)

۵- تفقّه در دین و آموزش دین به مردم، واجب کفائی است. «فَلَوْ لَا نَفَرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ» (جهاد و اجتهاد، هر دو واجب کفایی است. (۲) پس برنامه ریزی چنان باید باشد که نظام علمی محصلین علوم دینی، به هم نخورد)

۶- هدف از فراگیری فقه، هشدار مردم و هوشیار ساختن آنان و نجات از غفلت و بی تفاوتی نسبت به مشکلات است. «لِيُنذِرُوا»

۷- در زمان جنگ هم نباید مسائل فکری، اعتقادی و اخلاقی، مورد غفلت قرار گیرد و دشمن خارجی ما را از دشمن داخلی (جهل و غفلت) غافل سازد. «مَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا ... فَلَوْ لَا نَفَرٌ ... لِيَتَفَقَّهُوا»

۸- فقه، تنها فراگیری احکام دین نیست، بلکه همه ی معارف دینی قابل تحقیق، دقت و ژرف نگری است. «لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ»

۹- شناخت های دینی باید عمیق و ژرف باشد. «لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ»

۱۰- شرط تبلیغ دینی آگاهی عمیق از آن است. «لِيَتَفَقَّهُوا ... لِيُنذِرُوا»

۱۱- به سخنان یک اسلام شناس فقیه، می توان اعتماد کرد. «لِيَتَفَقَّهُوا ... لِيُنذِرُوا» (ممکن است یک نفر در منطقه باشد، پس خبر واحد حجیت دارد)

۱۲- فقه در دین، آنگاه ارزش دارد که فقیه، عالم به زمان و آگاه از شیطنت ها و راههای نفوذ دشمن باشد تا بتواند هشدار و بیم دهد. «لِيَتَفَقَّهُوا ... لِيُنذِرُوا»

۱۳- برای طلاب حوزه ها، دو هجرت لازم است: یکی به سوی حوزه ها و دیگری از حوزه ها بسوی شهرها. لذا ماندن در حوزه ها جز برای اساتید جایز نیست.

ص: ۵۲۳

(۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

(۲- ۲). حضرت علی علیه السلام فرمود: اگر پیش آمدی رخ داد و نیاز به حضور همه در جبهه شد، بر همه لازم می شود. بحار، ج ۹۷، ص ۴۸.

فَلَوْ لَا نَفَرَ ... لِيَتَفَقَّهُوْا، لِيُنذِرُوا ... إِذَا رَجَعُوا

۱۴- برای تبلیغ و کار فرهنگی، زادگاه انسان در اولویت است. «لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ»

۱۵- علما باید سراغ مردم بروند و منتظر دعوت آنان نباشند. «رَجَعُوا إِلَيْهِمْ»

۱۶- محور تبلیغ، باید ایجاد تقوا و یاد معاد باشد. لِيُنذِرُوا ... لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

۱۷- فقها نباید انتظار اطاعت مطلق همه ی مردم را داشته باشند، چون گروهی هرگز به راه دین و خدا نمی آیند. «لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَ لِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ «۱۲۳»

ای کسانی که ایمان آورده اید! با کسانی از کفار که نزدیک شمایند بجنگید. باید آنان در شما خشونت و صلابت بیابند و بدانند که خداوند، با پرهیزکاران است.

نکته ها:

پرداختن به دشمنان نزدیک تر و جنگیدن با آنان، مزایایی دارد، از جمله: به هزینه و امکانات کمتری نیاز است، اطلاعات ما از آنان بیشتر است، تدارک جبهه آسانتر و آمادگی عمومی برای مقابله با آنان بیشتر است، خطرشان مقدم تر است، راه دفع آنان و دسترسی به منطقه ی جنگ سریعتر است، هم خودش دشمن است، هم می تواند بازوی دشمنان دورتر باشد.

«غِلْظَةً» به معنای صلابت، قدرت و هیبت است، نه سنگدلی و بدخلقی. از این رو در مسائل نظامی، مانور و قدرت نمایی ورژه و لباس و شعار و هرچه که قوای اسلام را قدرتمند نشان دهد، مورد ستایش است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز هنگام فتح مکه، مسلمانان را فرمان داد تا در مقابل چشم ابوسفیان ورژه رفتند تا با نشان دادن قدرت و شکوه سپاه اسلام، روحیه ی مشرکان تضعیف شود.

مسأله ی «الاقربُ فالاقرب»، یعنی اولویت دادن به آنچه نزدیکتر به انسان است، در همه ی امورِ تعالیم اسلامی مطرح است، در انفاق و صدقه، ابتدا یتیم و فقیر خویشاوند، در

پرداخت زکات ابتدا نیازمندان محلی و نزدیک، در جنگ، نخست دشمنان نزدیکتر، در دعوت و تبلیغ، ابتدا بستگان نزدیک و اهل منطقه، در مسجد، تقدّم همسایه‌ی مسجد، در سفره و مهمانی، طعام نزدیک انسان و در نماز جماعت و در صف اول، آنان که به امام جماعت در کمالات نزدیکترند.

این آیه، جهاد آزادیبخش را می‌گوید، نه جهاد دفاعی را. از این رو به صفات مبارزان اسلامی پرداخته، نه به شرایط هجوم کافران. (۱)

در سیره‌ی پیامبر، نمونه‌های بسیاری دیده می‌شود که به سپاه اسلام توصیه می‌فرمود: با تقوا باشند، به زنان کفار آسیبی نرسانند، به درختان لطمه نزنند. حتی یک بار کشته‌ی دختر کافری را دید و به شدت ناراحت شد. (۲)

پیام‌ها:

۱- ایمان باید همراه با عمل و مبارزه باشد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا»

۲- دفع شرّ دشمنان نزدیکتر، اولویت دارد. «يَلُؤْنَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ» (استراتژی جنگی اسلام، ابتدا مقابله با دشمنان نزدیکتر است، همچنان که در مبارزه‌ی فکری و عقیدتی نیز باید ابتدا شبهات رایج و موجود را پاسخ داد)

۳- هر چه برای ایجاد صلابت و شدت لازم است باید تدارک دید، چه شجاعت رزمندگان و چه ابزار و سلاحهای پیشرفته و چه آموزش‌های پیشرفته و تخصصی. «وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً»

۴- سپاه اسلام، باید صلابت و هیبت داشته باشد. «غِلْظَةً»

۵- شجاعت درونی باید با صلابت بیرونی همراه باشد. «وَلْيَجِدُوا»

۶- غلظت و صلابت اسلامی، همراه با تقواست. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

۷- جهاد، جلوه‌ای از تقوای الهی است. «قَاتِلُوا... أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

۸- چون در جنگ، غرائر، هوسها و کینه‌ها ممکن است پیش آید، تقوا برای

ص: ۵۲۵

(۱-۱). تفسیر فی ظلال القرآن.

(۲-۲). تفسیر فی ظلال القرآن.

رزمندگان شرطِ اساسی است. «أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

وَ إِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾

و هرگاه سوره ای نازل شود، برخی از منافقان گویند: این سوره، ایمان کدام یک از شما را افزود؟ اما آنان که ایمان آورده اند، (آیات قرآن) بر ایمانشان بیافزاید و آنان بشارت می گیرند.

پیام ها:

۱- استهزا و موضع گیری منفی به هنگام نزول قرآن، نشانه ی نفاق است. أَنْزَلَتْ سُورَةً ... يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ ...

۲- منافقان با سؤال های خود، روحیه ی منفی خود را به دیگران انتقال می دهند.

يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا ...

۳- ایمان، مراتبی دارد و قابل کم و زیاد شدن است، همان گونه که نفاق، قابل توسعه و افزایش است. «فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۴- قرآن، وسیله ی خوبی برای شناخت مؤمن از منافق است. «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۵- احساس شادی و نشاط روحی پس از شنیدن آیات قرآن، نشانه ی تکامل و رشد ایمان است. «فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ»

۶- قرآن، مایه ی بشارت و مزده به اهل ایمان است. «وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ»

وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَ مَا تَوَّأَوْا وَ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

و اما آنان که در دلهایشان بیماری است، (آیات قرآن) پلیدی بر پلیدی آنان افزاید و در حال کفر بمیرند.

نکته ها:

اگر لامشه ی مرده ای در استخر بیفتد، هرچه باران بیشتر بر آن بیارد، بدبو تر می شود. این بوی بد به خاطر باران نیست، بلکه به خاطر آن مردار است. روح لجاجت و تکبر در انسان، سبب می شود که با نزول آیات قرآن، بیمار دلان، متکبر تر شوند و لجاجت، تعصب و عناد بیشتری از خود نشان دهند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «رَجَسًا إِلَى رِجْسِهِمْ»، «شكًّا أَلَى شَكِّهِمْ» است. (۱)

پیام ها:

۱- بیماری های روحی، مثل بیماری های جسمی است، اگر به فکر چاره نباشیم، گسترش یافته، انسان را نابود می کند. «فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ»

۲- کفر، حق پوشی و ناسپاسی، بیماری خطرناک روح و دل انسان هاست. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ... كَافِرُونَ»

۳- منافق، بدعاقبت است. «مَاتُوا وَ هُمْ كَافِرُونَ»

أَوْ لَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ» (۱۲۶)

آیا نمی بینند که آنان در هر سال، یک یا دو بار آزمایش می شوند، اما نه توبه می کنند و نه پند می گیرند.

پیام ها:

۱- از سنت های الهی، در هر زمان و برای همه، آزمایش انسان هاست. «فِي كُلِّ عَامٍ»

۲- فلسفه ی حوادث و آزمون های الهی، توبه و تبتبه است. «لَا يَتُوبُونَ، لَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ»

۳- سنگدلی و سوء عاقبت، نتیجه ی نفاق است. «لَا يَتُوبُونَ، لَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ»

ص: ۵۲۷

وَ إِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

و هرگاه سوره ای نازل شود، بعضی از آنان (منافقان) به بعضی دیگر نگاه کنند (و پرسند): آیا کسی شما را می بیند؟ پس (مخفیانه از حضور پیامبر) خارج می شوند. خداوند دل‌های آنان را (از حق) برگردانده است، زیرا آنان مردم نفهمی هستند.

نکته ها:

منافقان، از تذکرات آیات قرآن، هیچ تأثیری نمی پذیرند، مثل لامپ سوخته ای که هرچه به برق متصل کنند، روشن نمی شود.

پیام ها:

۱- منافقان، از افشای ماهیت پلید خود دلهره و اضطراب دارند و بدنبال پنهان کاری هستند. «نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ»

۲- منافقان از نزول آیات الهی اکراه دارند. «نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ»

۳- منافقان از جلسات قرآن می گریزند. «أَنْزَلَتْ سُورَةٌ ... انصَرَفُوا دوری از قرآن، نشانه ی نفاق و بیمار دلی است.

۴- قهر الهی به جهت روحیه ی هدایت گریز انسان است. «انصَرَفُوا، صَرَفَ اللَّهُ ...»

۵- دلیل اعراض از قرآن، نداشتن درک و فهم صحیح است. «قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ»

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

همانا پیامبری از خودتان به سوی شما آمده است که آنچه شما را برنجانند بر او سخت است، بر هدایت شما حریص و دلسوز، و به مؤمنان رؤف و مهربان است.

نکته ها:

خداوند جز بر پیامبر اسلام، بر هیچ یک از پیامبران دو نام از نام های خویش را اطلاق نکرده است. «رَوْفٌ، رَحِيمٌ»

توجه به صفات رهبران آسمانی که در این آیه مطرح است و مقایسه ی آنها با صفات دیگر رهبران بشری، لطف خدا را به بشر و لزوم اطاعت مطلق از این گونه رهبران را نشان می دهد.

پیام ها:

۱- رسول خدا برخاسته از میان خود مردم است. «مِنْ أَنْفُسِكُمْ»

۲- رسول خدا صلی الله علیه و آله غم خوار امت است. «عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ»

۳- رهبران اسلامی باید در سختی ها و گرفتاری ها با مردم همدل و همراه باشند.

«عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ»

۴- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در هدایت و ارشاد مردم، سر از پا نمی شناسد. «حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ»

۵- از عوامل تأثیر کلام در دیگران، خیرخواهی، دلسوزی، مهربانی، بی توقعی و تواضع است. «عَزِيزٌ عَلَيْهِ، حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ، رَوْفٌ رَحِيمٌ»

۶- رهبر اسلامی تنها بر مؤمنان رئوف و رحیم است، نه بر همه کس، بلکه بر دشمن شدید و غلیظ است. «بِالْمُؤْمِنِينَ رَوْفٌ رَحِيمٌ»

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ «۱۲۹»

پس اگر (از سخنان خداوند) روی گردان شدند، بگو: خداوند مرا کافی است، هیچ معبودی جز او نیست، تنها بر او توکل کرده ام و او پروردگار عرش بزرگ است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از رأفت و دلسوزی پیامبر بود، در این آیه می فرماید: مبادا کسی خیال کند که سوز، تلاش و رأفت آن حضرت به مردم به خاطر نیاز به مردم بوده است، زیرا اگر

همه ی مردم از او اعراض کنند، خدا با اوست. همان گونه که اگر همه ی مردم رو به خورشید کنند یا پشت به آن، هیچ اثری در خورشید ندارد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «عرش عظیم»، «مُلک عظیم» است. (۱)

خدایی که نظام عظیم هستی را حفظ و تدبیر می کند، انسان کوچکی را نیز می تواند تحت الطاف خویش نگهداری کند.

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه خطاب به خداوند عرض می کند:

«ما ذا وَجَدَ مَنْ فَقَدَكَ و ما ذا فَقَدَ مَنْ وَجَدَكَ؟» هر که تو را ندارد، چه دارد؟ و هر که تو را دارد، چه ندارد؟

پیام ها:

۱- رویگردانی مردم از دین، نباید در ایمان و روحیه ی ما تأثیر گذارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ» □

۲- کسی که خدا دارد، چه کم دارد؟ «حَسْبِيَ اللَّهُ» □

۳- توکل بر خداوند، رمز غلبه بر مشکلات است. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ ... عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» □

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» □

ص: ۵۳۰

اشاره

دهمین سوره ی قرآن کریم که در اوایل بعثت در مکه نازل شده است، «یونس» نام دارد. این سوره یکصد و نه آیه دارد و عمده ی مطالب آن، پیرامون توحید و حقانیت قرآن، پاسخ به منکران وحی، بیم دادن مشرکان، بیان عظمت آفرینش و آفریدگار، ناپایداری دنیا و توجه دادن به آخرت است.

سوره ی قبل، یعنی توبه، رفتار منافقان و کیفر آنها را بیان می کرد؛ این سوره به بیان رفتار مشرکان پرداخته است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

الف، لام، راء، این است آیات کتاب استوار و حکمت آمیز.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره ی حروف مقطعه ی «الر» فرمودند: (الف) رمز أنا، (لام) رمز الله و (راء) رمز رؤف است؛ یعنی أنا الله الرؤف. (١)

و در روایت دیگری می خوانیم که این حروف همان تشابهات قرآن است. (٢)

پیام ها:

١- قرآن، مقام والایی دارد. «تِلْكَ» اشاره به دور است.

٢- قرآن، کتاب حکیم است؛ هم حَکَم و داور است، هم دارای مطالب حکیمانه است و هم محتوای محکمی دارد. (تاریخ و گذشت زمان و دشمن، خللی در قرآن وارد نمی کند) «الْكِتَابِ الْحَكِيمِ»

ص: ٥٣٤

١- ١). تفسیر نورالثقلین.

٢- ٢). تفسیر نورالثقلین.

أَكَّانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾

آیا برای مردم شگفت آور است که به مردی از خود آنان وحی کردیم که مردم را بیم و هشدار بده و به مؤمنان بشارت بده که برای آنان نزد پروردگارشان جایگاه نیکویی است؟ کافران گفتند: همانا این مرد جادوگری آشکار است!

نکته ها:

«قَدَمٌ صِدْقٍ» چند معنی دارد:

۱. سابقه ی خوب. مثل «قَدَمٌ فِي الْحَرْبِ، قَدَمٌ فِي الْإِسْلَامِ»، یعنی در مبارزه و در اسلام پیشگام و سابقه دارد.

۲. مقام و منزلتِ صدق و نیکو.

۳. رهبر و پیشوای صدق. در روایات شیعه و سنی «قَدَمٌ صِدْقٍ» را رسول الله صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام دانسته اند.

(۱)

۴. شفاعت. در روایتی مراد از «قَدَمٌ صِدْقٍ» مقام شفاعت معرفی شده است. (۲)

کافران در ردّ رسالت پیامبر هیچ گونه دلیل و منطقی نداشتند، بلکه با بعید دانستن آن، از پذیرش آن شانه خالی می کردند. چنانکه اصول اعتقادی را نیز فقط با تعجب انکار می کردند:

در توحید: «أَجْعَلُ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا» (۳)

در نبوت: «أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا» (۴)

در معاد: «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ» (۵)

در امامت: «أَنِّي يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَمْ يُؤْتِ سَعَهُ مِنَ الْمَالِ» (۶)

ص: ۵۳۵

۱-۱. تفاسیر قرطبی و برهان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. ص، ۵.

۴-۴. فرقان، ۴۱.

۵-۵. یس، ۷۸.

۱- ریشه ی کفر، غالباً استبعاد و تعجب از وحی است. «عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا»

۲- لیاقت های معنوی افراد، در ظاهر دیده نمی شود. اگر کسی مورد لطف خاص خدا قرار گرفت، او را تحمیل کنیم. «رَجُلٍ مِنْهُمْ»

۳- پیامبران به خاطر الگو بودنشان باید از مردم و درد آشنا باشند. «مِنْهُمْ»

۴- وظیفه ی پیامبران، بشارت و انذار است. «أَنْذِرِ، بَشِّرِ»

۵- هر آنچه نمی فهمیم، آن را رد نکنیم. زیرا که انکار و تهمت زدن، شیوه ی کفار است. «قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ»

۶- ایمان، زمینه ی قدم صدق و جایگاه ویژه نزد خداوند است. «بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ»

إِنَّ رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿۳﴾

همانا پروردگارتان، خدایی است که آسمان ها و زمین را در شش روز و دوران آفرید، سپس بر عرش استیلاء یافت (زمام امور را به دست گرفت).

کار جهان را تدبیر و سامان دهی می کند. هیچ شفاعت کننده ای جز با اذن او نیست. آن خداوند است که پروردگار شماست، پس او را بپرستید. آیا پند نمی گیرید؟

نکته ها:

مراد از شش روز، شش روزگار و شش مرحله و دوران در آفرینش است، و ممکن است مراد از آن، مدتی برابر شش روز باشد.

«عَرش» مرکز تدبیر و کنایه از قدرت است. وقتی می گویند: فلانی بر تخت نشست یا او را از تخت پایین کشیدند، یعنی به قدرت رسید یا برکنار شد. سلطه ی خداوند، هم پیش از آفرینش آسمان ها و زمین بر هستی بوده، «وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» (۱)، هم پس از خلقت آنها، و پس از پایان جهان و در قیامت هم سلطه ی الهی بر همه ی هستی باقی است.

«يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ تَمَائِيَهُ» (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: عرش، مربع است، زیرا کلماتی که بنای اسلام بر آن است نیز چهار کلمه است:

«سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر». (۳)

پیام ها:

۱- آفرینش جهان با برنامه ریزی و زمان بندی صورت پذیرفته است. «سَيِّئَةٌ أَيَّامٌ» (وقتی بر نظام هستی برنامه و تدبیر حاکم است، چگونه می توان پذیرفت انسان که گل سرسبد موجودات است، بی برنامه باشد؟!)

۲- اول خداشناسی، سپس خداپرستی. «إِنَّ رَبُّكُمْ اللَّهُ الَّذِي ... فَاعْبُدُوهُ»

۳- هستی قانون مند و هدفدار است. لازمه ی تدبیر امر، عاقبت و هدف داشتن و قانون مند بودن است. «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ»

۴- عبادت، سزاوار کسی است که خلقت و تدبیر به دست اوست، نه دیگران.

خَلَقَ ... يُدَبِّرُ ... ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ»

۵- خداوند هستی را آفریده، «خَلَقَ» و در قبضه دارد، «اسْتَوَى» و با حکمت دائماً آن را اداره می کند، «يُدَبِّرُ» و بدون اذن او کسی را نفوذی نیست، «مَا مِنْ شَفِيعٍ» و توجه به این حقایق، زمینه ی پیدایش روح بندگی و پرستش است. «فَاعْبُدُوهُ»

۶- واسطه شدن هر موجودی باید از سوی خداوند تأیید شود. پس بی جهت بت ها را شفیع قرار ندهیم. «مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ»

ص: ۵۳۷

۱- ۱. هود، ۷.

۲- ۲. الحاقه، ۱۷.

۳- ۳. علل الشرایع، ص ۳۹۸.

۷- الوهیت از ربوبیت جدا نیست. طاغوت ها می کوشند خالق را خدا بدانند، ولی سیاستگذار و مدبر را خودشان، و دین را از سیاست جدا بدانند. «اللَّهُ رَبُّكُمْ»

۸- انسان آفریدگار خویش را باور دارد، تنها نیازمند تذکر است. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً وَعِدَ اللَّهُ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

بازگشت همه ی شما به سوی اوست. این وعده ی حق الهی است. اوست که آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را باز می گرداند، تا کسانی را که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده اند، به عدالت پاداش دهد و برای آنان که کافر شده اند به سزای کفرشان، نوشیدنی ای از مایع سوزان و عذابی دردناک خواهد بود.

نکته ها:

این آیه، هم اصل معاد را مطرح می کند، «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ» هم امکانش را، «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» و هم هدف از معاد را که کيفر و پاداش است. «لِيَجْزِيَ»

احتمال دارد مراد از «بِالْقِسْطِ» این باشد که اهل ایمان به خاطر قسط و عدالتی که دارند، پاداش می بینند. (۱) البته فضل الهی منافاتی با قسط ندارد، چنانکه در آیات دیگر، به پاداشهای افزون الهی اشاره شده است از جمله: «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَ زِيَادَةٌ» (۲) و «لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۳)

پیام ها:

۱- بازگشت ما به سوی خداست، بیهوده به فکر راضی ساختن این و آن نباشیم.

«إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ»

۲- همه ی انسان ها، پس از مرگ زنده خواهند شد. «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً»

۳- معاد، مادی و جسمانی است. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (اعاده به معنای بازگرداندن همان چیز است)

۴- توانایی خداوند بر پدید آوردن، نشانه ی توانایی او بر رستاخیز است. «يَبْدَأُ

ص: ۵۳۸

۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی.

۲- ۲). یونس، ۲۶.

۵- نه تنها انسان دوباره زنده می شود، بلکه همه ی آفرینش بار دیگر آفریده می شود. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۶- همان گونه که تمام هستی، برای بشر آفریده شده، در آخرت نیز اعاده ی خلق برای پاداش گرفتن بشر است. يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ ...

۷- آفرینش همچنان استمرار دارد. «يَبْدَأُ الْخَلْقَ»

۸- مقصود اصلی از معاد، پاداش مؤمنان است. «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا» و کیفر کافران به خاطر عدل الهی است.

۹- پاداش الهی براساس قسط و عادلانه است. (با ازدیاد به واسطه ی فضل او منافات ندارد) لِيَجْزِيَ ... بِالْقِسْطِ

۱۰- ارزش کارهای خوب، به انگیزه و هدف خوب آن است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۱۱- استمرار و پافشاری بر کفر، موجب عذاب است. «بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (۵)

اوست که خورشید را درخشنده و ماه را تابان قرار داد و برای حرکت ماه منزلگاه هایی قرار داد تا شماره ی سالها و حساب را بدانید. خداوند اینها را جز بر اساس حق نیافریده است. خداوند آیات را برای آنان که (می خواهند) بدانند، به تفصیل بیان می کند.

نکته ها:

در قرآن، برای خورشید کلماتی همچون «سراج» و «ضیاء» به کار رفته که به معنای نور شدید و قوی است، و در مورد ماه، کلمات «نور» و «منیر»، که نور ضعیف را هم شامل

می شود آمده است.

البته اگر «ضیاء» را جمع «ضوء» بگیریم، ممکن است اشاره به این باشد که خورشید دارای نورهای گوناگونی است. (۱)

مراد از «تفصیل آیات»، شاید گسترش در خلقت باشد، یعنی دست خدا در آفرینش هستی باز است و گسترش خلقت برای اهل فهم، روشن است. (۲)

همان گونه که خداوند حکیم برای شمارش سال، در آسمان ها نشانه گذاری کرده است، برای هدایت مردم نیز در زمین رسولان و هادیانی قرار داده است، زیرا نیاز بشر به ارشاد، مهم تر از نیاز او به تعداد سال هاست. (۳)

پیام ها:

۱- در حرکت کرات آسمانی و تعیین مدار آنها، به نیازهای انسان توجه شده است. «لَتَعْلَمُوا»

۲- نظم و ترتیب در حرکت ماه، یک تقویم طبیعی، عمومی و همیشگی را بوجود آورده است. «لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ...» (از تغییر شکل ماه، می توان روزشماری کرد)

۳- معیار محاسبات در امور شرعی، سال و ماه قمری است. «لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ...»

۴- عدد، آمار و حساب، در زندگی انسان نقش مهمی دارد. «لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ»

۵- آفرینش، بیهوده نیست، بلکه بر اساس حق است. «بِالْحَقِّ»

۶- از شیوه های تعلیم و تربیت، روشن و باز کردن مطالب است، نه کلی گویی.

«يُفَصِّلُ الْآيَاتِ»

۷- پی بردن به رازهای آفرینش، نیازمند فکر و تعلیم است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

ص: ۵۴۰

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). تفسیر میزان.

۳- ۳). تفسیر روح المعانی.

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

همانا در رفت و آمد (اختلاف) شب و روز و در آنچه خداوند در آسمان ها و زمین آفریده است، برای مردم پرهیزکار نشانه هایی (بزرگ) است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نشانه های الهی و تفصیل آیات، برای دانشمندان بیان شده بود، «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» و در این آیه، برای اهل تقوا «لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ»، نتیجه آنکه کسانی کامیابند که هم بدانند و هم پروا پیشه و متقی باشند، و گرنه متقین ناآگاه و یا دانشمندان گناهکار، از آیات الهی بهره ی کافی نمی برند.

«اِخْتِلَافٍ» هم به معنای رفت و آمد و هم به معنای تفاوت است.

شب و روز از جهاتی با هم اختلاف دارند:

الف: جایگزینی نسبت به یکدیگر. (۱)

ب: شب برای آرامش و روز برای تلاش. (۲)

ج: کاهش و ازدیاد ساعات آنها در فصول مختلف سال.

د: تغییر ساعات آنها در مناطق مختلف جهان.

سؤال: چرا گروهی از دانشمندان منکر خدایند؟

پاسخ: علم به تنهایی کافی نیست، بلکه نگاه ها باید از صاحبان هدف وانگیزه و برخاسته از انسان هایی باشد که در پی دریافت حق و حقیقت باشند. «لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ»

پیام ها:

۱- تمام هستی در حال تغییر و تغیر است. إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ ...

۲- از کنار پدیده ها، به سادگی نگذریم. مَا خَلَقَ اللَّهُ ... لآيَاتٍ

ص: ۵۴۱

۱- ۱). «فمحونا آیه الیل وجعلنا آیه النهار» اسراء، ۱۲.

۲- ۲). «وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا وَ جَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا» نباء، ۱۰.

۳- گناه و آلودگی، در شناخت، تشخیص و تحلیل انسان اثر منفی دارد. «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ» (تقوا، وسیله ی بینش صحیح در هستی است)

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾

قطعاً آنان که به دیدار ما (و دریافت نعمت های اخروی) امید ندارند و (تنها) به زندگی دنیادل خوش کرده اند و به آن آرام گرفته و تکیه می کنند و نیز کسانی که از نشانه های (قدرت) ما غافلند.

أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

آنان به خاطر آنچه که عمل می کردند، جایگاهشان آتش است.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَائَهُ»، هر کس دیدار خدا را دوست بدارد، خداوند نیز ملاقات با او را دوست دارد. (۱) و در آیه ی آخر سوره ی کهف می خوانیم:

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا» معتقدان به قیامت و دیدار پروردگار، باید عمل صالح انجام دهند.

پیام ها:

۱- امید و یأس، در اصلاح و افساد انسان، نقش مؤثری دارد. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا»

۲- انسان، هر چه بیشتر از قیامت غافل و مأیوس شود، دنیاگراتر می شود. پس معتقدان به قیامت نباید دنیاگرا باشند. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۳- اطمینان واقعی تنها با یاد خداست و دنیا، آرام بخش کاذب آن هم برای غافلان است. «اطْمَأَنَّنُوا بِهَا ... غَافِلُونَ»

ص: ۵۴۲

۴- عوامل دوزخی شدن عبارت است از:

الف: انکار معاد و پادشاهای اخروی. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا»

ب: راضی شدن به دنیای زودگذر. «رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ج: غفلت از آیات الهی. «هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ»

د: عملکرد ناپسند. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

۵- جهنم، دست آورد خود انسان است. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ «۹»

به یقین آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، پروردگارشان آنان را به خاطر ایمانشان هدایت می کند. و در باغ های پر نعمت که نهرها از زیر پایشان جاری است اقامت دارند.

نکته ها:

در حدیث آمده است: انسان چون از قبرش در قیامت بر می خیزد، عمل صالحش به صورتی نورانی نزد او مجسم شده، او را به بهشت هدایت می کند. (۱)

هدایت الهی، جریانی مداوم است. هر لحظه بر هدایت مؤمنان می افزاید و آنان را از پرتگاه ها حفظ می کند و در بن بست دنیا راهی به رویشان باز می کند: «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» (۲)، راه را برایشان نمایان می کند: «نُورًا يَمْشِي بِهِ» (۳)، گره از کارشان می گشاید: «أَصْلَحَ بِأَلْفِهِمْ» (۴)، همه جا کفایتشان می کند: «فَهُوَ حَسْبُهُ» (۵) و در قیامت هم به بهشت رهنمونشان می کند: «يَسْبِعِي نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» (۶)

همه ی این هدایت ها از مفهوم کلی «يَهْدِيهِمْ» بر می آید، که مورد آن را مشخص نفرموده است تا شامل همه ی اینها بشود.

ص: ۵۴۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. طلاق، ۲.

۳-۳. انعام، ۱۲۲.

۴-۴. محمد، ۲.

۵-۵. طلاق، ۳.

۶-۶. حدید، ۱۲.

۱- ایمان، از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا»

۲- گرچه مؤمن هدایت یافته است، ولی همواره نیازمند هدایت الهی است. (۱)

«يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ»

۳- زمینه ی هدایت الهی را باید خود ایجاد کنیم. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ»

۴- در مقایسه بین ایمان و عمل، ایمان محور است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» و فرمود: «بایمانهم و عملهم»

۵- هدایت خدا نسبت به مؤمنان، مطلق و فراگیر است. «يَهْدِيهِمْ» مطلق است.

۶- ربوبیت خداوند، سبب دستگیری دائمی او از مؤمنان است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ»

۷- نهرهای بهشتی، نه تنها از زیر درختان، بلکه از زیر خانه های بهشتی نیز جاری است. «مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ»

دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۰)

دعا و نیایش آنان در بهشت، «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» (خدایا تو پاک و منزهی) است و درودشان در آنجا سلام است و پایان نیایش آنان، «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (سپاس و ستایش مخصوص خداست) می باشد.

نکته ها:

«سَلَامٌ»، کلام اهل بهشت است و در بهشت، سلام فضای همه جا را پر می کند: سلام از سوی خداوند، «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲)، سلام از سوی فرشتگان «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ» (۳)، و سلام از سوی بهشتیان نسبت به هم. (۴) «إِلَّا قِيلاً سَلَامًا سَلَامًا» (۵)

ص: ۵۴۴

۱- ۱). حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام نیز همواره می گفتند: «اهدنا الصراط المستقیم»

۲- ۲). یس، ۵۸.

۳- ۳). زمر، ۷۳.

۴- ۴). تفسیر مراغی.

۵- ۵). واقعه، ۲۶.

«الْحَمْدُ لِلَّهِ»، کلام انبیا و اولیاست. حضرت نوح علیه السلام پس از نجات از قوم ظالم، «الْحَمْدُ لِلَّهِ» گفت، (۱) و ابراهیم علیه السلام نیز خدا را حمد کرد که در سنّ پیری اسماعیل و اسحاق را به او بخشیده است. (۲) «الْحَمْدُ لِلَّهِ» سخن مؤمنان (۳) و کلام بهشتیان است.

در حدیث آمده است: اهل بهشت با کلمه ی «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» مسئولان پذیرایی را صدا می زنند، آنان نیز فوری حاضر شده، خواسته ی اهل بهشت را تأمین می کنند. (۴)

در حدیث است: هرگاه بنده ای مشغول تمجید خدا باشد و از درخواست حوائج خود از او غافل شود، خداوند بیش از آنچه با دعا کردن به او می داد، عطا می کند. (۵)

پیام ها:

۱- یاد خدا تنها در دنیا نیست، آخرت هم جای ذکر الهی است. «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ»

۲- انسان به جایی می رسد که دعا و خواسته اش هم تمجید پروردگار می شود.

«دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ» و این تسبیح و تمجید آنان را کامیاب می سازد.

۳- مؤمنان، در برابر صفات الهی می گویند: «سُبْحَانَكَ»، در برابر سایر مؤمنان می گویند: «سَلَامٌ» و در مقابل کامیابی از نعمت های الهی می گویند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۴- مؤمن، عاشق خداست. بهشت و لذت های بهشتی هم او را از یاد محبوب باز نمی دارد، بلکه در همه چیز، لطف و قدرت خدا را می بیند. «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ، الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۵- آغاز سخن مؤمنان با «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» و پایان آن با «الْحَمْدُ لِلَّهِ» می باشد.

(از عبارت «آخِرُ دَعَوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ» استفاده می شود که اول سخن آنان «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» است.)

ص: ۵۴۵

۱- ۱. مؤمنون، ۲۸.

۲- ۲. ابراهیم، ۳۹.

۳- ۳. اعراف، ۴۳.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. تفسیر روح المعانی.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

واگر خداوند برای مردم به همان شتاب که برای خود خیر می طلبند، در رساندن بلا به آنان شتاب می نمود، قطعاً اجلشان فرا رسیده بود. پس کسانی را که به دیدار ما امید (و باور) ندارند به حال خود رها می کنیم تا در سرکشی خویش سرگردان بمانند.

نکته ها:

مشابه مفهوم این آیه، در سوره ی کهف آیه ی ۵۸ و سوره فاطر آیه ی ۴۵ نیز آمده است که اگر خداوند مردم را زود به کیفر کارهایشان برساند و مؤاخذه کند، همه نابود می شوند. به علاوه اختیار که اساس تکلیف است از بین می رود و اطاعت، جنبه ی اضطراری پیدا می کند.

ممکن است معنای «اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ» این باشد که سنت خداوند در خیررسانی، سرعت و در شرّ رسانی، با مهلت است و معنای جمله این باشد که خداوند در خیررسانی سرعت و عجله دارد.

پیام ها:

۱- انسان، طبیعتاً عجول است. «اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ» (۱)

۲- اگر خداوند در دنیا، بدکاران را کیفر فوری می داد، کسی باقی نمی ماند و نسل بشر منقرض می شد. لَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ ... لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ

۳- یکی از سنت های الهی، «استدراج» در عذاب و مهلت دادن به ظالمان است.

فَنَذَرُ الَّذِينَ ...

۴- هلاک نشدن کفار، نشانه ی حقایقیت آنان نیست. «فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا»

۵- آنان که از خدا بریده و سرگرم خود شده اند، هدف معینی ندارند و حیرانند.

«فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

ص: ۵۴۶

(۱- ۱). در آیه ی دیگری آمده است: «خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ» انبیاء، ۳۷.

۶- انکار و بی توجهی به قیامت، موجب طغیان و رهاشدن به حال خود و محروم شدن از الطاف الهی است. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱۲)

وهنگامی که ضرری به انسان برسد، در حالی که به پهلو خوابیده یا نشسته و یا ایستاده است، ما را می خواند، ولی چون ضرر را از او برطرف ساختیم، چنان به راه خود می رود که گویی هرگز ما را برای گرفتاری که به وی رسیده بود، نخوانده است! این گونه برای اسرافکاران، عملکردشان زیبا جلوه می کند.

نکته ها:

بارها خداوند از ناسپاسی انسان گله کرده که در هنگام اضطراب و سختی خدا را می خواند، ولی پس از حلّ مشکل، از خدا غافل می شود و او را فراموش می کند.

پیام ها:

۱- ایمان به خداوند، در عمق روح انسان عجین شده و حوادث تلخ، عامل بیداری این وجدان و فطرت خداجوی اوست. «مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا»

۲- آنان که دعا و نیایش موسمی دارند، مورد انتقاد و کارشان بی ارزش است.

«مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا»

۳- دعا در هر حال جایز است؛ ایستاده، نشسته یا خوابیده. «لِجَنبِهِ، قَاعِدًا، قَائِمًا»

۴- نیایش خالصانه، سبب رفع گرفتاری است. دَعَانَا ... كَشَفْنَا

۵- رفاه، زمینه ی غفلت است. «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا»

۶- انسان، ناسپاس است. «مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا»

۷- آنان که خدا را فراموش کنند، زندگی مادی در نظرشان زیبا جلوه می کند. «زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ»

۸- فراموش کردن الطاف خداوند، نوعی اسراف است. مَرَّ ... لِلْمُسْرِفِينَ

۹- هر کس در رفاه، غافل و در گرفتاری دعا کند، مسرف است. مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا ... فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ ... زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ

۱۰- مرفهان، از خودراضی اند. «زَيْنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَ مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ «۱۳»

وهمانا ما امت های پیش از شما را چون ستم کردند، هلاک کردیم. (زیرا) پیامبرانشان برای آنها معجزات آوردند، ولی آنها ایمان نیاوردند. ما این گونه گروه تبهاران را کیفر می دهیم.

نکته ها:

«قرون» جمع «قرن»، به مردمی که در یک عصر و زمان زندگی می کنند، گفته می شود.

پیام ها:

۱- ظلم و ستم، زمینه ساز سقوط ملت هاست. أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ ... لَمَّا ظَلَمُوا

۲- عقاب و قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. «أَهْلَكْنَا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۳- هلاکت، برای ستمگرانی است که امیدی به ایمان و اصلاحشان نیست. «وَ مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۴- در کنار تاریخ باید فلسفه ی تاریخ نیز بیان شود تا مایه ی عبرت باشد. (۱)

أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ ... كَذَلِكَ نَجْزِي

۵- سنت های الهی، همگانی و همیشگی است. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ»

ص: ۵۴۸

۱- ۱). هلاک اقوام گذشته، تاریخ است و رمز هلاک که ستم و جرم است، فلسفه تاریخ.

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ» (۱۴)

سپس شما را پس از (هلاکت) آنان، جانشینانی در زمین قرار دادیم، تا ببینیم شما چگونه عمل می کنید.

پیام ها:

۱- حکومت و تمکن، وسیله ی آزمایش الهی است. جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ ... لِنَنْظُرَ

۲- هر مدیری که مسئولیت می دهد، باید نظارت هم بکند. «جَعَلْنَاكُمْ، لِنَنْظُرَ»

۳- عملکرد ما، زیر نظر خداوند است. «لِنَنْظُرَ»

۴- همه ی اقوام، نزد خدا یکسانند و قانون آزمایش الهی، درباره ی همه جاری می شود. «لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ»

۵- سرنوشت مردم، نتیجه ی عملکرد خودشان است. «كَيْفَ تَعْمَلُونَ»

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا انْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبَعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنْنِي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ» (۱۵)

وهرگاه آیات روشن ما بر آنان تلاوت می شود، کسانی که به دیدار ما (و دریافت پادشاهی اخروی) امید و باوری ندارند می گویند: قرآنی غیر از این بیاور، یا این قرآن را تغییر بده. (به آنان) بگو: من حق ندارم که آن را از پیش خود تغییر دهم.

من پیروی نمی کنم مگر آنچه را که به من وحی شود، من از عذاب روزی بزرگ (قیامت) بیمناکم، اگر پروردگارم را نافرمانی کنم.

نکته ها:

بعضی از بت پرستان از رسول خدا صلی الله علیه و آله درخواست داشتند که بعضی آیات این قرآن را که به نکوهش از بت های آنان می پردازد، تغییر دهد و قرآن دیگری بیاورد! همیشه کسانی که

تعالیم آسمانی را مخالف هوای نفس خود می دیدند، این گونه تقاضاها را داشته اند.

پیام ها:

۱- آیات و نشانه های شناخت الهی باید برای مردم بیان شود. إِذَا تُتْلَىٰ... □

۲- هیچ کس حتی پیامبر نمی تواند قانون الهی را تغییر دهد. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ» □

۳- هرگز تسلیم بهانه جویی ها و هوسهای مردم نشویم. اصل آن است که خدا می گوید، نه آنچه مردم می خواهند. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ» □

۴- هیچ بشری حتی پیامبر، در قرآن دست نداشته است. «مَنْ تَلَقَّاءِ نَفْسِي» □

۵- اضافه شدن پیروان، به قیمت تغییر و تحریف مکتب و دست برداشتن از اصول، ارزشی ندارد. (با توجه به شأن نزول)

۶- پیامبران، معصومند و جز از وحی پیروی نمی کنند. «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ» □

۷- یاد معاد، عامل تقوا و مصونیت از گناه است. «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»، همچنان که غفلت از معاد، عامل بهانه گیری است. «لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا» □

۸- سرچشمه ی عصمت انبیا، ایمان و یقین به معاد است. «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» □

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ «۱۶» □

بگو: اگر خداوند می خواست، آن (قرآن) را بر شما نمی خواندم و شما را به آن آگاه نمی ساختم. من پیش از (آوردن) قرآن، عمری در میان شما بوده ام، آیا نمی اندیشید؟! □

نکته ها:

خطاب آیه به درخواست کنندگان تغییر قرآن است و می فرماید: پیامبر صلی الله علیه و آله چهل سال در میان شما زیسته است، اگر قرآن تراوشات فکری او بود، می بایست در این مدت نمونه های دیگری از افکارش بر زبان او جاری می شد.

پیام ها:

۱- پیامبر خدا، بی اجازه و اراده ی الهی کاری نمی کند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ»

۲- قرآن معجزه ی الهی است، نه محصول فکر بشر. «مَا تَلَوْتُمْ ... وَلَا أَذْرَاكُمْ بِهِ»

۳- سابقه ی پاکی و امانت وامی بودن پیامبر، نشانه ی حقیقت اوست. فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ (۱۷)

پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خدا دروغ بندد، یا آیات او را دروغ بشمارد؟ قطعاً مجرمان، رستگار نمی شوند.

نکته ها:

آیه، ادامه ی پاسخ کسانی است که از پیامبر تقاضای تغییر و تبدیل قرآن را داشتند و این تقاضا، نوعی افترا بر خداوند به حساب آمده است. مشابه این آیه در موارد دیگری هم هست، از جمله: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ» (۱) که ادعای دروغین وحی را دروغ بستن به خداوند شمرده است.

پیام ها:

۱- بزرگ ترین ظلم، ظلم فرهنگی، اعتقادی و تحریف آیات است. «فَمَنْ أَظْلَمُ»

۲- هرچه شخصیت بزرگتر باشد، افترا بر او خطرناک تر است. «أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۳- دین تراش و دین ساز، با کافر در یک ردیف هستند. «افترى، كذب»

۴- بدعت، جرم است. «المُجْرِمُونَ»

۵- مبلغ دینی اگر تفکرات خود را به اسم دین بگوید، سزاوار تعبیراتی همچون

ص: ۵۵۱

«أَظْلَمَ»، «لَا يُفْلِحُ» و «مجرم» است.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْصُرُهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتَتَّبِعُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ «۱۸»

و به جای خدا چیزهایی را می پرستند که نه به آنان ضرر می رساند و نه سودشان می دهد و می گویند: این بت ها شفیعان ما نزد خدایند. بگو: آیا خدا را به چیزی خبر می دهید که او خبری از آنها در آسمان ها و زمین ندارد؟ خداوند منزّه و والاتر است از شریکاتی که برایش قرار می دهند.

نکته ها:

تفسیر مراغی با تمسک به این آیه، توسل به اولیا و زیارت قبور را رد کرده است. در حالی که اولاً: در این آیه، «يَعْبُدُونَ» به کار رفته است و در زیارت و توسل، کسی را پرستش نمی کنیم. ثانیاً: ما به حیات برزخی معتقدیم، قرآن هم شهیدان را زنده می داند. ما از اولیای خدا که در راه خدا شهید شده اند، تقاضای دعا داریم. مقایسه ی آنان و شهدا، با سنگ و چوب، بی انصافی است.

پرستش بت ها، یا برای ترس است یا امید نفع. بت ها، نه زیان می رسانند که از روی ترس عبادت شوند، نه سودی می رسانند تا لایق عبادت باشند، پس بهانه ای برای بت پرستی نیست. «لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ»

پیام ها:

۱- بت پرستان، منطبق ندارند و بت پرستی کاری بی منطق است. «يَعْبُدُونَ... لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ»

۲- بت پرستان خدا را قبول داشتند، لیکن بت ها را واسطه می دانستند و لذا بت ها را پرستش می کردند. «هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا»

وَ مَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَ لَوْ لَا كَلِمَةُ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

(در آغاز) مردم جز امتی واحد نبودند (و بر فطرت پاک توحیدی بودند)، پس دچار اختلاف شدند، (گروهی موحّد و گروهی مشرک)، و اگر سنت (مهلت یافتن مردم برای آزمایش) از سوی پروردگارت مقدّم و مقدّر نگردیده بود، (در همین دنیا) میان مردم در آنچه اختلاف می کردند، داوری می شد (و به هلاک منحرفان حکم می گردید).

نکته ها:

خداوند به هنگام هبوط آدم و حوا به زمین، فرمود: «وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ» (۱) زمین برای شما و نسل شما تا مدّتی جایگاه است. بنابراین از روز اوّل، تقدیر این بوده که انسان تا مدّتی در زمین مهلت داشته باشد، پس شاید مراد از «كَلِمَةُ سَبَقَتْ» در این آیه، همان تقدیر و برنامه ی زندگی انسان باشد.

پیام ها:

۱- بشر از آغاز یک امت واحد، همفکر و هم عقیده در توحید بوده است. «مَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً»

۲- انسان از همان آغاز، زندگی اجتماعی داشته است. «أُمَّةً»

۳- مهلت دادن، از شئون ربوبیت الهی است. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۴- سنت الهی، مهلت دادن به افراد برای انتخاب و عمل است. لَوْ لَا كَلِمَةُ ... لَقُضِيَ

ص: ۵۵۳

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾

و می گویند: چرا از سوی پروردگارش بر او آیه و معجزه ای نازل نمی شود؟ پس بگو: غیب (و معجزه که به جهان غیب مربوط است)، از آن خداست (نه در اختیار من یا تابع هوس مردم). پس در انتظار باشید، من نیز همراه شما از منتظرانم (که خداوند چگونه پاسخ بهانه گیری های شما را می دهد).

پیام ها:

۱- بهانه گیران، قرآن و صدها آیه را نادیده می گیرند و خواستار آیه ی دیگری می شوند. «لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ»

۲- معجزه، به خواست خداست، نه در اختیار پیامبر و نه تابع هوسها و تمایلات مردم. «إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ»

۳- سنت و قانون خدا، مهلت دادن است. فَانْتَظِرُوا ...

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

و هرگاه پس از رنجی که به مردم رسیده، (طعم) رحمت و لطفی به آنان بچشانیم، (به جای سپاس،) در آیات ما مکر و حيله می کنند. بگو: تدبیر الهی سریعتر و نافذتر است. همانا فرستادگان ما (فرشتگان)، آنچه را مکر و نیرنگ می کنید می نویسند.

نکته ها:

آیه ی قبل به بهانه گیری آنان اشاره کرد که می گفتند: چرا آیه ای نازل نمی شود. اینجا به لجاجت آنان پرداخته، که پس از نزول آیه هم به جای تقدیر، نیرنگ می کنند.

در مکه خشکسالی و قحطی شد و خداوند به برکت رسول خدا صلی الله علیه و آله باران فرستاد. ولی

مشركان گفتند كه باران به خاطر بت ها بوده است! اين آيه نازل شد و آنان را رسوا كرد. (۱)

در اكثر تفاسير آمده است كه يكى از تدابير و مكر دشمنان، كويدن شخصيت پيامبر و استهزاي آيات الهى بوده است.

پيام ها:

۱- نعمت هاى را كه انسان از آن استفاده مى كند، گوشه اى از رحمت بى كران الهى است. «أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً»

۲- بعضى از انسان ها از نعمت هاى الهى سوء استفاده مى كند و به جاى شكر، مكر مى كند. «أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً ... إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ»

۳- كسى كه مكر كند، به تدبير و مكر قهرآمیز الهى گرفتار مى شود. «إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ ... اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا»

۴- كيفر الهى با جرم متناسب است. «لَهُمْ مَكْرٌ، اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا»

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنِ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ «۲۲»

او كسى است كه شما را در خشكى و دريا سير مى دهد، تا آنگاه كه در كشتى باشيد و بادى موافق، كشتى ها را به جريان در آورد و بدین وسيله خوشحال شوند، ناگهان تندبادى آيد و موج از هر سو سراغشان آيد و گمان برند كه در محاصره ي بلا گرفتارند، (در اين هنگام) خداوند را با اخلاص عقیده مى خوانند (و مى گویند): اگر ما را از اين خطر نجات دهی، قطعاً از شاكران خواهيم بود.

ص: ۵۵۵

آلوسی و مراغی در تفاسیر خود، آورده اند که شیعیان هنگام خطر، امامان خود را صدا می زنند، در حالی که مشرکان در وقت خطر خدا را صدا می کنند!! غافل از آنکه توسل به امام معصوم شهید که به گفته ی قرآن زنده است، با توسل به بت فرق دارد.

پیام ها:

۱- قوانین حاکم بر طبیعت، مخلوق و محکوم خداوند است. «هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ»

۲- کارهای انسان، به خدا هم نسبت داده می شود، چون قدرت از اوست. با آنکه سیر، عمل انسان است، «فَسَيِّرُوا فِي الْأَرْضِ»، اما می فرماید: «هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ»

۳- انسان هر چه هم پیشرفت کند، از گزند حوادث طبیعی در امان نیست. «جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ»

۴- مرفهان نپندارند که پیوسته در رفاه خواهند بود. «فَرِحُوا بِهَا، أُحِيطَ بِهِمْ»

۵- حوادث طبیعی، غرور و تکبر انسان را برطرف ساخته، او را در برابر خداوند خاضع می سازد. «دَعُوا اللَّهَ»

۶- هنگام خطر، فطرت انسان به یک مبدأ نجات متوجه می شود. «دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ»

۷- ایمان و اخلاص باید دائمی باشد، نه موسمی و به هنگام احساس خطر.

«أُحِيطَ بِهِمْ دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ»

۸- انسان در هنگامه ی خطر قول می دهد، ولی به رفاه که رسید غافل می شود.

«لَئِنْ أَنجَيْتَنَا»

۹- ناسپاسی و کفران نعمت ها، یکی از زمینه های بروز سختی و عذاب است.

«لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ»

فَلَمَّا أَنجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَعَيْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ «۲۳»

پس چون خداوند نجاتشان داد، در آن هنگام در زمین به ناحق سرکشی می کنند. ای مردم! همانا سرکشی شما فقط به زیان خودتان است. کامیابی زندگی دنیا (چند روزی بیش نیست)، سپس بازگشت شما به سوی ماست که شما را به عملکردتان آگاه خواهیم ساخت (و کیفر ستم هایتان را خواهیم داد).

نکته ها:

«بغی» به معنای طلب است. ظالم چون همیشه خواهانِ حقّ دیگران است، به او باغی می گویند. (۱)

پیام ها:

۱- انسان کافر بی وفا، عهدشکن و ناسپاس است. «فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ، يَبْغُونَ» (در آیه ی قبل، وعده داد اگر نجات یابد شکر کند، ولی پس از نجات ناسپاسی می کند)

۲- ظلم به مردم، ظلم به خویش است، چون همه از یکدیگریم. (۲) «بَغْيُكُمْ عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ»

۳- کیفر ستم، هم در دنیاست هم در آخرت. «عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ، إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ»

۴- ظالمان، تنها در چند روزه ی دنیا کامیابی دارند که در برابر کیفر قیامت، ناچیز است. «مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۵- ریشه ی ظلم ها، دنیاطلبی انسان است. «مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۶- یاد قیامت، از عوامل بازدارنده ی گناه است. يَا أَيُّهَا النَّاسُ ... إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ

۷- خداوند به همه ی کارهای انسان آگاه است و انسان نیز در قیامت از همه ی کارهای خود آگاه خواهد شد. «فَنَسَبْنَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

ص: ۵۵۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). «بعضکم من بعض» آل عمران، ۱۹۵.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَنْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

همانا مثل زندگی دنیا همچون آبی است که از آسمان فرود آوردیم، پس گیاه زمین از آنچه مردم و چهارپایان می خورند با آن در آمیخت (و روئید)، تا آنکه زمین (از آن گیاهان) زینت بگرفت و اهل زمین پنداشتند که بر استفاده از آن همه ی نباتات توانایند. (ناگهان) فرمان (ویرانی ما) شبی یا روزی آمد، پس آن را چنان درو کردیم که گویی دیروز گیاهی وجود نداشته است. ما این گونه آیات خود را برای گروه اندیشمند تشریح می کنیم.

نکته ها:

آیه ی قبل، دنیا را متاعی ناچیز شمرد و این آیه با تمثیلی زیبا، آن را ترسیم می کند.

در برخی روایات، این آیه رمز ظهور حضرت مهدی علیه السلام به شمار آمده است که هرگاه زمین غرق در زرق، برق و مادیات شد، با امر الهی و انقلاب مکتبی همه چیز عوض می شود. (۱)

بهترین مثال ها آن است که از طبیعت گرفته شود و زمین و زمان آن را کهنه نسازد. «إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ»

پیام ها:

۱- مثال، از بهترین شیوه های تبلیغ و آموزش است. «إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۲- در بهره گیری از مواهب مادی طبیعت، انسان و حیوان یکسانند، ولی ارزش انسان به بهره گیری از معنویات است. «يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ»

ص: ۵۵۸

۳- تناسب داشتن سبزه ها با نیازهای انسان و حیوانات، از الطاف الهی است.

﴿لَبِئَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ﴾

۴- زینت انسان، ایمان است (۱) و زینت زمین، گیاهان هستند. «أَزَيَّنْتُ»

۵- دنیا، انسان را فریب داده و به خیال و گمان وامی دارد. «ظَنَّ أَهْلَهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ»

۶- همان گونه که رویاندن گیاهان به دست خداست، (۲) خشکاندن و نابود کردن آن هم به دست اوست. «فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا»

۷- دنیا و جلوه های آن، در معرض انواع حوادث است. «أَزَيَّنْتُ ... حَصِيدًا»

۸- عمر انسان در دنیا همچون عمر سبزه ها و گلها کوتاه و گذراست. «مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ... كَأَنَّ لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ»

۹- قهر خدا گاه چنان شدید است که هیچ اثری را باقی نمی گذارد. «لَمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ»

۱۰- مثالهای قرآن، زمینه ی تفکر است، پس آنها را ساده نگیریم. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

۱۱- دل بستگی و مغرور شدن به دنیا، نشانه ی کوتاه فکری و مغرور نشدن، نشانه ی اندیشه و فکر است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

﴿وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (۲۵)

و خداوند (مردم را) به سر منزل سلامت و سعادت (بهشت) می خواند و هر که را بخواهد، به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

﴿دَارِ السَّلَامِ﴾، یکی از نامهای بهشت است، زیرا در آنجا کینه ای در دلها نیست، تا جنگ و جدال و بهره کشی پیش بیاید. «وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ» (۳)

سلام، نام خداست و دارالسلام، یعنی جوار رحمت الهی و جایی که کلام و درودشان سلام

ص: ۵۵۹

۱- ۱. «حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ» حجرات، ۷.

۲- ۲. «وَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» واقعه، ۶۴.

۳- ۳. اعراف، ۴۳.

است و از خداوند هم به آنان سلام می شود. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۱)

در روایات، راه ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام و رهبران معصوم آسمانی به عنوان بهترین نمونه ی راه مستقیم بیان شده است.

پیام ها:

۱- دعوت الهی، نشانه ی لطف خاصّ او بر بندگان است. «وَاللَّهُ يَدْعُوا»

۲- سلامتی دنیا گذراست، ولی سلامت آخرت، پایدار است. «دَارِ السَّلَامِ»

۳- صراط مستقیم، مایه ی آرامش است و علاوه بر آخرت، همین دنیا را هم برای انسان دارالسلام می سازد. «يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ»

۴- زندگی و جامعه ای سالم، خواستگاه خداوند است. «يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ»

۵- خداوند، هم دعوت می کند و هم راه نشان می دهد. «يَدْعُوا، يَهْدِي»

۶- دعوت الهی برای همه است، ولی هدایت ویژه، مخصوص کسانی است که او بخواهد و خواست خداوند هم متوقف است بر آگاه سازی خود فرد. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

۷- حرکت در صراط مستقیم، توفیق الهی می خواهد. يَهْدِي ... إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ «۲۶»

برای آنان که نیکی کنند، پاداشی نیکوتر (از نظر کیفی) و افزون تر (از نظر کمی) خواهد بود و بر چهره ی آنان غبار ذلت و خواری ننشیند، آنان اهل بهشتند و همیشه در آنجایند.

نکته ها:

«رهق» به معنای پوشاندن اجباری است و «قَتَرٌ» به معنای غبار، دود و خاکستر.

ص: ۵۶۰

اعطای پاداش زیادتر و مضاعف، با تعبیر «زِيَادَةٌ»، «ضِعْفٌ» و «اضْعَافٌ» مکرر در قرآن آمده است. از جمله: هر که نیکی کند پاداش ده برابر دارد، (۱) خداوند علاوه بر پاداش کامل از فضل خود به آنان عطا می کند، (۲) پاداش هفتصد برابر برای انفاق در راه خدا. (۳)

امام صادق علیه السلام می فرماید: هر چیز اندازه ای دارد، جز اشک که قطره ای از آن آتشها را خاموش کند.

سپس فرمود: کسی که اشکی برای خدا بریزد، چهره اش تیرگی و خواری نخواهد دید. «لَا يَزْهَقُ وَجُوهُهُمْ قَتْرٌ وَلَا ذَلَّةٌ» (۴)

در بعضی روایات مراد از «زِيَادَةٌ» را دنیا گرفته اند. (۵) و روایات بسیاری از اهل سنت، «زِيَادَةٌ» را ملاقات با خدا (والطاف او) دانسته است. (۶)

«أَحْسَنُوا»، دامنه ی نیکی، شامل عقیده ی نیک، عمل شایسته و گفتار خوب می شود.

پیام ها:

۱- دریافت الطاف الهی، مخصوص نیکوکاران است. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى»

۲- خداوند، هم پاداش عمل را می دهد و هم تشویق می کند. «الْحُسْنَى وَ زِيَادَةٌ»

۳- پاداش نیکوکاران در قیامت، بهترین پاداش هاست. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى»

۴- آنان که به غیر خدا رو کنند عذری ندارند، چون خداوند هم دعوت می کند، «يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ» هم راهنمایی می کند، «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» هم مزد می دهد، «الْحُسْنَى» و هم اضافه می دهد. «زِيَادَةٌ» و هم اضافه اش بسیار مهم است. (۷)

۵- احسان و نیکی در دنیای زودگذر و فانی، زندگی در بهشت جاودان را بدنبال دارد. «أَحْسِنُوا ... هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

ص: ۵۶۱

۱- ۱. انعام، ۱۶۰.

۲- ۲. نساء، ۱۷۳.

۳- ۳. بقره، ۲۶۱.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

۶- ۶. تفسیر درالمنثور.

۷- ۷. کلمه ی «زیاده» نکره آمده که نشانه ی عظمت است.

وَ الَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَ تَزَهُفُهُمْ ذَلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا
أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

و آنان که به دنبال کسب بدی ها رفتند، به قدر همان بدی ها مجازات دارند و غبار ذلت و خواری آنان را فرا می گیرد. از قهر خداوند، پناه دهنده ای ندارند، گویا چهره هایشان با پاره هایی از شب تیره پوشانده شده است.

آنان اهل دوزخند و در آن جاودانه اند.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام فرمود: این آیه در مورد اهل بدعت و شبهات و شهوات است. (۱)

«لیلِ مُظْلَمٍ»، شبی است که از نور ماه هیچ خبری نیست که در هر ماه، یک شب چنین است. در مقابل «لیلِ مُقْمِرٍ» که مهتابش برای همه روشن است.

به قرینه ی آیاتی همچون: «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهِمْ غَبْرَةٌ. تَزَهُفُهُمْ قَتْرَةٌ. أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرَةُ الْفَجْرَةُ» (۲) و آیه ی «فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ» (۳)، می توان گفت که در این آیه، جمله ی «أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ»، نظر به کفّار دارد.

علاوه بر این که «السَّيِّئَاتِ» الف و لام استغراق دارد و همه ی بدی ها را شامل می شود که مهم ترین آنها کفر است.

پیام ها:

۱- انسان ها با اراده سراغ گناه می روند، نه به اجبار. «كَسَبُوا»

۲- رفتار خداوند با بدکاران، عادلانه است. «جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا»

۳- دنیا، سرای عمل و آخرت سرای پاداش است. وَ الَّذِينَ كَسَبُوا ... جَزَاءُ

۴- تشویق باید بیش از تنبیه و مجازات باشد. درباره ی نیکان فرمود: «الْحُسْنَى وَ

ص: ۵۶۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). عبس، ۴۰-۴۲.

۳- ۳). آل عمران، ۱۰۶.

زیاده» و درباره ی بدکاران فرمود: «سَيِّئَةٌ بِمِثْلِهَا»

۵- روسیاهی مخصوص کفار است، نه مؤمنان گنهکار. «تَرَهَّقَهُمْ ذَلَّةٌ»

۶- در قیامت، هم مجازات و تنبیه است، هم تحقیر و روسیاهی. سَيِّئَةٌ بِمِثْلِهَا، أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ ...

۷- راه فرار و نجات و شفاعت به روی کافران بسته است. «مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ»

و يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ فَزَلَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَ قَالَ شُرَكَاءُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ «۲۸»

و روزی که همه را (در قیامت) گردهم آوریم، آنگاه به مشرکان می گوئیم: شما و شریکانی که برای خدا می پنداشتید در جای خود بمانید (تا به حسابتان رسیدگی شود)، پس میانشان جدایی می افکنیم و معبودها (به مشرکین) می گویند: شما (در حقیقت) ما رانمی پرستیدید، (بلکه در پی هوسها و اوهام خود بودید).

نکته ها:

در آیه قبل، سخن از این بود که برای مجرمان و کافران هیچ راه نجاتی نیست، و این آیه می گوید: حتی واسطه های خیالی هم به جای شفاعت، از آنان بیزاری می جویند.

پیام ها:

۱- قیامت و حوادث آن را فراموش نکنیم. «يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا»

۲- قیامت مخصوص انسان ها نیست، بلکه همه ی معبودهای ساختگی نیز حاضر می شوند. «أَنْتُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ»

۳- قیامت، روز جدایی است. «فَزَلَّلْنَا بَيْنَهُمْ» (در قیامت برای بازجویی، میان انسان ها جدایی می افتد)

۴- در قیامت بت ها دارای شعور و نطق می شوند و معبودانشان را انکار و یا اظهار بی اطلاعی می کنند. «مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ»

فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لِغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾

پس (معبودها به مشرکان گویند:) گواهی خدا میان ما و شما کافی است، به راستی ما از پرستش شما بی خبر بودیم.

نکته ها:

در آیه قبل، معبودها می گفتند که شما ما را عبادت نمی کردید. اینجا می گویند: ما از عبادت شما غافل بودیم. نتیجه اینکه: هر عبادتی که معبود از آن بی خبر باشد، عبادت نیست.

در قرآن، بارها به مسأله ی تنفر و براءتِ معبودها از مشرکان و عمل آنها اشاره شده است.

از جمله: آیه ی ۱۷ سوره فرقان و آیه ی ۶۳ سوره قصص.

پیام ها:

۱- بت ها در قیامت شعور و نطق پیدا می کنند. «فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا»

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

آنجا هر کس به آنچه از پیش فرستاده، آگاه می شود و به سوی خداوند سرپرست حقیقی خودشان برگردانده شوند و آنچه به افترا و دروغ خدا می پنداشتند، از پیش چشمشان محو شود.

پیام ها:

۱- قیامت، روز دریافت کارنامه ی آزمون دنیوی برای همه ی ما انسان هاست.

«تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ»

۲- حسابرسی در قیامت، برای همه ی انسان هاست. «تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ»

۳- سرچشمه ی هستی، او و پایان کار به سوی اوست. «رُدُّوا» (۱)

ص: ۵۶۴

(۱- ۱). «رُدُّوا» در مواردی به کار می رود که آغاز نیز از آنجا سرچشمه گرفته باشد.

۴- مولای حقیقی، خدا و غیر او هر چه باشد پوچ است. «مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ»

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمْ مَنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿۳۱﴾

بگو: چه کسی از آسمان و زمین شما را روزی می دهد؟ یا چه کسی مالک گوش و چشم هاست؟ و چه کسی زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون می آورد و چه کسی کار هستی را سامان می دهد؟ (در پاسخ) خواهند گفت: خدا. پس بگو: آیا از کیفر پرستش غیر خدا پروانمی کنید؟

نکته ها:

برای بیرون آوردن مرده از زنده و زنده از مرده که کار خداوند است، نمونه هایی گفته اند، از جمله: خروج انسان از نطفه و نطفه از انسان، جوجه از تخم و تخم از جوجه، گیاه از دانه و دانه از گیاه، فرزند صالح از پدر و مادر فاسد و فرزند فاسد از والدین شایسته.

از اینکه در آیه از میان تمام اعضای انسان، تنها نام چشم و گوش آمده است، شاید به خاطر آن باشد که در میان اعضای بدن، کار آمدترین قوا این دو عضو می باشد، زیرا ورود معلومات به ذهن از این دو راه است.

پیام ها:

۱- شیوه ی سؤال و واداشتن انسان ها به فکر و رجوع به فطرت، از وظایف مربیان آسمانی است. «قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ»

۲- خداوند، آسمان و زمین را در رزق و ارتزاق انسان دخالت داده است. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

۳- رزق دادن، آفریدن و اداره کردن، از سنّت های دائمی الهی است. «يَرْزُقُكُمْ، يَمْلِكُ، يُخْرِجُ، يُدَبِّرُ» (فعل مضارع رمز استمرار است)

ص: ۵۶۵

۴- جهان آفرینش، پیوسته به تدبیر نیاز دارد و وحدت تدبیر، نشانه ی وحدت ربوبیت است. «مَنْ يُدَبِّرِ الْأَمْرَ»

۵- رزق ما، شنیدن و دیدن ما، زندگی و مرگ ما، همه به دست خداست و جز او کسی و چیزی در این زمینه ها توانایی و حاکمیت ندارد. «أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ... فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ

۶- فکر در نعمت ها و قدرت الهی، از شیرین ترین، ملموس ترین، عمومی ترین، ساده ترین و عشق آفرین ترین راههای خداشناسی است. «قُلْ مَنْ يَزُوقُكُمْ ...

فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ

۷- مشرکان نیز در درون خود، خدا را آفریدگار هستی می دانند. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ»

۸- تنها عقیده کافی نیست، عمل هم لازم است. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ، فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ»

۹- شناخت و علم، زمینه ساز تقواست. «فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ، فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ»

فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصِرُّونَ «۳۲»

پس این چنین خداوند (قادر و یکتا)، به حق پروردگار شماست. و پس از حق، جز گمراهی چیست؟ پس چگونه (از حق) باز گردانده می شوید؟!

پیام ها:

۱- با وجود خدای حاکم، رازق، خالق و مدبّر، (که در آیه قبل بود) مجالی برای پروردگاری غیر از او نیست. «فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ»

۲- اعتقاد به ربوبیتی جز خداوند، باطل و گمراهی است. «فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ»

۳- میان حق و باطل راه دیگری نداریم، بلکه هرچه حق نبود، باطل است و بی طرفی و بی خطی مردود است. «فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ»

۴- انسان، فطرتی حَقِّرا دارد. شیطان ها، اوهام و عوامل دیگر، او را به انحراف می کشانند. «تُصِرُّونَ»

كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

بدین سان حکم و سخن پروردگارت بر آنان که نافرمانی کردند محقق شد که آنان ایمان نمی آورند.

پیام ها:

۱- انسان، با انتخاب راه فسق، قهر الهی را برای خود قطعی می کند. حَقَّتْ ... عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا

۲- فسق و گناه، مانع گرایش به ایمان و زمینه ی کفر است. فَسَقُوا ... لَا يُؤْمِنُونَ □

□ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾ □

بگو: آیا از معبودهایی که شما شریک خدا قرار داده اید، کسی هست که بتواند آفرینش را ایجاد و آغاز کند و سپس آن را بازگرداند؟ بگو: (فقط) خداوند، آفرینش را آغاز می کند و سپس باز می گرداند. پس چرا (از حق) بازگردانده می شوید؟! □

پیام ها:

۱- خداوند شیوه ی بحث و جدل با مشرکان را به پیامبرش می آموزد. «قُلْ»

۲- شریک خدا، جز ساخته ی او هام بشری نیست. «شُرَكَائِكُمْ» □

۳- هستی حادث و پدیده است. «يَبْدُوا الْخَلْقَ»

۴- ملاک پرستش دو چیز است: یکی توانایی بر پدید آوردن و دیگری قدرت برپا کردن دوباره ی آن. يَبْدُوا ... ثُمَّ يُعِيدُهُ

۵- هستی به سوی مرگ و انقراض در حرکت است و سرانجام آن مرگ و نیستی است. يَبْدُوا ... ثُمَّ يُعِيدُهُ

۶- معاد و قیامت، همانند دنیا و جسمانی است. «ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۷- شریک پنداری، نشانه ی بی خردی است. «فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ» □

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ لِمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

بگو: آیا از معبودهایی که شما شریک خدا قرار داده اید، کسی هست که به سوی حق هدایت کند؟ بگو: (فقط) خداوند به حق هدایت می کند. پس آیا کسی که به سوی حق هدایت می کند برای پیروی شایسته تر است، یا کسی که خود هدایت نمی شود مگر آنکه هدایتش کنند؟ شما را چه می شود؟ چگونه حکم می کنید؟!

نکته ها:

آیه ی قبل به مبدأ، معاد و خلقت هستی اشاره داشت و این آیه به نبوت، امامت و امر هدایت بشر اشاره می کند.

هدایت دو نوع است: یکی نشان دادن راه، دیگری رساندن به مقصد و مقصود. نوع اول، کبار انبیاست، «جَعَلْنَا لَهُمْ آيَةً أَنْ يَهْدُوا بِأَمْرِنَا» (۱) اما هدایت به معنای دوم، خاص خداوند است. «إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي» (۲)

«يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» و «يَهْدِي لِلْحَقِّ»، هر دو به یک معناست. (۳)

طبق روایات متواتر از شیعه و اهل سنت، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «الحق مع علي و علي مع الحق»، همواره حق با علی علیه السلام است و علی علیه السلام با حق است. (۴)

پیام ها:

۱- ارشاد و هدایت، یکی از شئون خداوندی است. «قُلِ اللَّهُ يَهْدِي» (ملاک پرستش، توانایی برای هدایت کردن است)

۲- هدایت صحیح، به علم گسترده و مصون از خطا، قدرت، محبت و هدف نیازمند است. لذا جز خداوند و کسانی که او به عنوان راهنما تعیین کرده،

ص: ۵۶۸

۱- ۱. انبیاء، ۷۳.

۲- ۲. قصص، ۵۶.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۴- ۴. احقاق الحق، ج ۵، ص ۲۸ و ۶۳۵.

دیگران نمی توانند هادی باشند. بت ها و طاغوت ها چگونه می توانند هادی باشند؟ (۱) «قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ»

۳- کسی شایسته ی پیروی است که به حق راهنمایی می کند. «أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ»

۴- اصل نبوت، امامت و اطاعت از رهبری معصوم، یک اصل عقلی است. «فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ»

وَ مَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ «۳۶»

وبیشتر آنان جز از گمان (بی پایه) پیروی نمی کنند. قطعاً گمان به هیچ وجه (انسان را) از حقیقت بی نیاز نمی کند، همانا خداوند به آنچه مردم انجام می دهند، آگاه است.

نکته ها:

آنچه دارای ارزش واقعی است، «علم» است. گمان قوی و اطمینان نیز اگر مبنای صحیح داشته باشد، ارزش دارد همچون گمانی که از ظاهر آیات و روایات، در شناخت حکم خدا (آن هم در مسائل فرعی) برای فقیه حاصل می شود. اما گمان در عقیده، اگر منشأ آن تقلید از نیاکان و تعصبات جاهلی باشد، بی ارزش است.

پیام ها:

۱- همیشه اکثریت، نشانه ی حقیقت نیست. «وَ مَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا»

۲- مخالفان انبیا، منطقی ندارند. «إِلَّا ظَنًّا»

۳- شرک پایه ی علمی ندارد. هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ ... وَ مَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا

۴- در عقاید و بینشها باید سراغ علم رفت، نه گمان. «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ»

ص: ۵۶۹

وَ مَا كَانَ لِهَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ تَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٧﴾

و چنان نیست که این قرآن از سوی غیر خدا و به دروغ ساخته شده باشد، بلکه تصدیقی است برای کتب آسمانی پیشین و توضیحی از آن کتاب است. شکی در آن نیست که از سوی پروردگار جهانیان است.

پیام ها:

۱- جامعیت قرآن و محتوای آن به گونه ای است که افترا و انتساب آن به غیر خدا به آن نمی چسبد. «أَنْ يُفْتَرَىٰ»

۲- کتاب های آسمانی مؤید یکدیگرند. تفاوت در اجمال و تفصیل محتوای آنهاست. «تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ»

۳- قرآن وسیله ی رشد و تربیت است. «هَذَا الْقُرْآنُ ... مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءً قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

بلکه می گویند: قرآن را بافته (و به دروغ به خدا نسبت داده) است. بگو: اگر راست می گوید (که قرآن، سخن بشر است، نه کلام خدا)، پس سوره ای همانند آن بیاورید و هر که را غیر از خدا می توانید به یاری بخوانید؟

نکته ها:

قرآن چندین بار بر معجزه بودن کلام الهی و عجز جنّ و انس از آوردن مثل آن و به آوردن نظیر قرآن، یا حتی آیه ای همانند آن، تحدی و مبارزه طلبیده است، از جمله در آیه ۱۳ سوره ی هود. از طرفی با اینکه در طول قرن‌ها، میلیون ها مخالف برای تضعیف قرآن و شکست اسلام، فعالیت های بسیاری داشته و دارند، لیکن این ندای مبارزه خواهانه ی قرآن، تاکنون بی پاسخ مانده و تا قیامت بی جواب خواهد ماند.

چون سخن از تحدی قرآن است، به گوشه ای از امتیازات این معجزه ی جاودان الهی اشاره می شود:

۱. گنجاندن معارفی بلند در کلماتی کوتاه: مثلاً در مورد زن و مرد تعبیر می کند، «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ» (۱) زنان لباس شما و شما لباس آنها هستید. برای بیان سستی قدرت های غیر الهی، آنها را به خانه ی عنکبوت تشبیه می کند. (۲) و یا اینکه از آفریدن یک پشه آنان را ناتوان می داند. «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا» (۳)

۲. شیرینی کلام و نفوذ: هزار بار هم خوانده شود کهنه نمی شود، بلکه هر بار نکته ای به دست می آید.

۳. آهنگ و موسیقی کلام: طنین و آهنگ کلمات آن، مخصوص است و اگر آیه ای از قرآن در میان سخنان هر عرب زبان، یا در میان روایات باشد، مشخص است.

۴. جامعیت قرآن: از برهان تا مثل، از دنیا تا آخرت و نیز مسائل خانوادگی، حقوقی، سیاسی، نظامی، اخلاقی، تاریخی و... را در بردارد.

۵. واقعگرایی: محتوای آن مبتنی بر حدس و گمان نیست. حتی داستان هایش مستند و واقعی است.

۶. همه گیر و جهانی: مردم در هر سطح و هر کجا باشند، از آن بهره می برند و قرآن به صورت کتاب تخصصی نیست.

۷. ابدی: هر چه از عمر بشر و علوم می گذرد، اسرار بیشتری از قرآن کشف می شود.

۸. رشد فزاینده: با داشتن بیشترین دشمن و ضربات فراوان، بیشترین رشد را در طول عمر خود داشته است.

۹. معجزه ای در دست: این معجزه در دست همه است و از نوع سخن و کلمه است که در اختیار همه است.

۱۰. هم معجزه و هم کتاب دستور و قانون است.

ص: ۵۷۱

۱-۱. بقره، ۱۸۷.

۲-۲. عنکبوت، ۴۱.

۳-۳. حج، ۷۳.

۱۱. از فردی درس نخوانده و در منطقه ای محروم از سواد است.

۱۲. چیزی به آن افزوده یا از آن کاسته نشده است و مصون از تحریف است.

پیام ها:

۱- قرآن برای اثبات اعجاز خود، ساده ترین راه را مطرح می کند که دعوت از مردم برای آوردن سوره ای مثل آن است. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ»

۲- نه تنها کل قرآن، بلکه حتی یک سوره از آن هم معجزه است. «بِسُورَةٍ»

۳- قرآن برای مبارزه طلبی، تخفیف هم داده و به آوردن یک سوره مثل قرآن هم قانع است. «بِسُورَةٍ»

۴- مبارزه طلبی قرآن، مخصوص زمان و مکان معینی نیست، تا قیامت، تا پایان عمر بشر و در همه جای زمین، این درخواست مطرح است. «وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۵- مبارزه طلبی قرآن، مخصوص عوام نیست، بلکه همه ی حقوقدانان، ادیبان و نوابغ و... را به مبارزه می طلبد. «وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۶- در این مبارزه طلبی، امکانات و نفرات خاصی را تعیین نکرده است. «وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۷- در این مبارزه طلبی، تحریک هم کرده است. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعَلْمِهِ وَ لَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ «۳۹»

بلکه (حق آن است که) چیزی را که به شناخت آن احاطه نداشتند دروغ پنداشتند، در حالی که سرانجام و حقیقت و باطن آن هنوز بر ایشان روشن نشده است. کسانی که پیش از آنان بودند نیز همین گونه تکذیب کردند. پس بنگر که سرانجام ستمگران چگونه است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: از دو آیه ی قرآن دو درس بزرگ می آموزیم:

الف: تا علم نداریم، حرفی نزنیم. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ» (۱)

ب: تا علم نداریم، حرفی را رد نکنیم. «بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعَلْمِهِ» همین آیه. (۲)

عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام نقل می کند که حضرت علی علیه السلام فرمود: چهار نکته گفتم که خداوند آیات آن را نازل کرده است:

۱. «المرء مخبوء تحت لسانه» شخصیت انسان در زیر زبانش پنهان است، آیه نازل شد:

«وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (۳) یعنی در گفتگو آنان را می شناسی.

۲. گفتم: «مَنْ جَهِلَ شَيْئًا عَادَاهُ» هر کس چیزی را نداند، دشمنی با آن می کند، آیه نازل شد:

«بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا»

۳. گفتم: «قیمه کل امرء ما یحسنة» ارزش هر کس به لیاقت و عملکرد اوست، آیه نازل شد:

«إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۴) یعنی خداوند طالوت را به خاطر توانایی هایش برگزید.

۴. «القتل یقلل القتل» کشتن ستمگر، جلو زیاد شدن قتل را می گیرد، آیه نازل شد: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۵)

پیام ها:

۱- مخالفان، بدون احاطه ی علمی به قرآن، آن را رد کرده اند. «كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا»

۲- به خاطر ندانستن، چیزی را رد نکنیم. «كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا»

۳- دانستن کلی و اجمالی کم اثر است. آنچه سبب نورانیت می شود، «احاطه ی علمی» است. «لَمْ يُحِيطُوا بِعَلْمِهِ»

ص: ۵۷۳

۱- ۱. اعراف، ۱۶۹.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳. محمد، ۳۰.

٤-٤. بقره، ٢٤٧.

٥-٥. بقره ١٧٩؛ كافي، ج ١، ص ١٦٦.

۴- مخالفت با انبیا در طول تاریخ، اغلب بر اساس جهل بوده است. «كَذَّبَكَ الَّذِينَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۵- آگاهی بر تاریخ و سرنوشت مخافان انبیا، لازم است. فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ ...

وَ مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

وبعضی از آنان کسانی هستند که به قرآن ایمان می آورند و برخی کسانی که به آن ایمان نمی آورند و پروردگارت به فساد کنندگان داناتر است.

پیام ها:

۱- انسان دارای اختیار است، نه آنکه مجبور باشد. «مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ»

۲- رهبر نباید توقع داشته باشد که همه ی مردم به راه و آیین او ایمان آورند.

«وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ»

۳- بی ایمانی و فساد، ملازم یکدیگرند. هم گناه مانع ایمان است و هم بی ایمانی انگیزه ی فساد می شود. لا- يُؤْمِنُ بِهِ ... بِالْمُفْسِدِينَ

۴- انسان، زیر نظر پروردگار است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ»

وَ إِن كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

واگر تو را تکذیب کردند، پس بگو: عمل من برای من و عمل شما برای شما باشد. (و هر یک از ما و شما، جزای کار خود را خواهد دید.) شما از آنچه من انجام می دهم بیزارید و من نیز از آنچه شما انجام می دهید، بیزارم.

پیام ها:

۱- مردم را نمی توان به ایمان آوردن مجبور کرد. وظیفه ی پیامبران ارشاد و هدایت است، نه اجبار. وَ إِن كَذَّبُوكَ فَقُلْ ...

۲- رهبر باید خود را برای تکذیب گروهی از مردم آماده کند. «وَإِنْ كَذَّبُوكَ»

۳- در مقابل تکذیب کنندگان احساس شکست نکنیم، چون پاداش هدایت و ارشاد را می بریم و مخالفان نیز به کیفر تکذیب و لجاجت خود می رسند ولی برنده ی این معامله ما هستیم. «لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ»

۴- پیامبر در برابر تکذیب کنندگان موضع گیری قاطعی داشت. «فَقُلْ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ»

۵- سود و زیان هر کس تنها به خود او بر می گردد. «لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ»

۶- اسلام دین استدلال و اخلاق است، نه سازش با کفار. اگر حق را پذیرا نشدند، بیزاری خود را از رفتار و عقاید آنان اعلام کنیم. «أَنْتُمْ بَرِيئُونَ، وَ أَنَا بَرِيءٌ»

۷- رضای به کار دیگران، انسان را شریک در پاداش یا کیفر می کند. «أَنْتُمْ بَرِيئُونَ، وَ أَنَا بَرِيءٌ» (دلیل آنکه مزد هر کس مخصوص خود اوست، این است که من و شما هیچ یک به کار دیگری راضی نیستیم)

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾

(و چون قرآن بخوانی) گروهی از آنان (در ظاهر) به سخن تو گوش فرا می دهند، (اما گویی) کردند و هیچ نمی شنوند، آیا تو می توانی سخن خود را به گوش ناشنویان برسانی؛ هر چند اهل تعقل نباشند؟

پیام ها:

۱- همه ی شنوندگان، حسن نیت ندارند. گاهی لجوجان برای یافتن بهانه و دستاویز قراردادادن، مکرراً گوش می دهند. مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ...

۲- بیمار دلی انسان گاهی به جایی می رسد که سخن پیامبر هم او را درمان نمی کند. أَ فَأَنْتَ ... تُسْمِعُ الصُّمَّ

۳- برای هدایت مردم، آمادگی پذیرش لازم است و تنها دلایل روشن و رهبر

لایق کافی نیست. «لَا يَعْقِلُونَ»

۴- شنیدن (مستقیم یا غیرمستقیم) مهم نیست، آنچه در هدایت مهم است، تعقل و پذیرش است. «يَسْتَمِعُونَ، لَا يَعْقِلُونَ»

و مِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمَىٰ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾

و گروهی از مردم کسانی اند که به تو نگاه می کنند، (امریا گویی هیچ نمی بینند). پس آیا تو می توانی نابینایان را هدایت کنی، هر چند (با چشم دل) نمی بینند؟

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

قطعاً خداوند هیچ ظلمی به مردم نمی کند، اما این خود مردمند که به خویشان ستم می کنند.

نکته ها:

گروهی در قیامت، کور محشور می شوند و این نتیجه ی کوردلی و فراموشی آیات الهی در دنیا است و چنین کسانی گویا کورند: وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَىٰ ... كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيَتْهَا وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَىٰ (۱)

امام هادی علیه السلام فرمود: هر کس گمان کند که خداوند بندگان را بر گناه مجبور و آنان را کیفر می کند، به خدا نسبت ظلم داده و این آیه (۴۴) را تکذیب کرده است. (۲)

پیام ها:

۱- هر نگاهی، بصیرت آور نیست و هر تماشاگری، جذب حقیقت نمی شود.

«يَنْظُرُ»

، لَا يُبْصِرُونَ»

۲- حتی پیامبران در کوردلان مؤثر نیستند. «أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمَىٰ»

۳- آنان که با نگاه، به حق نرسند، همچون کورانند. «يَنْظُرُ، لَا يُبْصِرُونَ»

ص: ۵۷۶

۴- خداوند، بهترین مکتب، کتاب و رهبر را برای هدایت مردم فرستاده است، اگر نپذیرند به خودشان ستم کرده اند. إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ ... أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

و يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ «۴۵»

و روزی که خداوند آنان را محشور و جمع می کند، گویا جز ساعتی از روز را (در دنیا یا برزخ) نمانده اند. آن روز یکدیگر را می شناسند. قطعاً آنان که دیدار خدا (معاد یا قیامت) را تکذیب کردند، زیان کار شدند و هرگز هدایت یافته نبوده اند.

نکته ها:

عظمت روز قیامت چنان است که زندگانی پیش از آن بسیار کوتاه جلوه می کند. این حقیقت در آیات دیگر هم مطرح شده است، از جمله:

* «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا» (۱) گویا در دنیا یا برزخ شبی بیشتر نبودند.

* «وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا» (۲) گمان می کنید جز مدت کمی قبل از قیامت نبوده اید.

* «إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا» (۳) فکر می کنید جز ده روزی ساکن نبوده اید.

* «لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۴) فکر می کنید روز یا پاره ای از روز در دنیا یا برزخ بوده اید.

* «مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ» (۵) فکر می کنید یک ساعتی بیشتر نبوده اید.

کوتاهی عمر دنیا، یا به جهت زودگذری آن است، یا به خاطر بهره نگرستن از زمان و فرصت، یا در مقایسه با عمر آخرت و یا بدان جهت که انسان ها در برزخ گویا در خوابند و پس از بیداری احساس می کنند که زمان اندک بوده است.

به هر حال هم متاع دنیا نسبت به آخرت قلیل است و هم زمانش، چنانکه گویا ساعتی بیش نبوده است.

ص: ۵۷۷

۱-۱. نازعات، ۴۶.

۲-۲. اسراء، ۵۲.

۳-۳. طه، ۱۰۳.

۴-۴. مؤمنون، ۱۱۲.

۵-۵. روم، ۵۴.

۱- زندگی دنیا، نسبت به روز رستاخیز بسیار اندک است. «سَاعَةٌ مِنَ النَّهَارِ»

۲- در قیامت، مردم یکدیگر را می شناسند. «يَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ»

۳- زیانکاران واقعی آنانند که با تکذیب قیامت، از بهره های ابدی آخرت محرومند و تنها به لذات دنیوی قانعند. در حالی که مؤمنان، هم در دنیا از نعمت های الهی کامیابند، هم در آخرت نصیب دارند. «قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا»

وَإِنَّمَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾

(ای پیامبر!) برخی از قهر و کفری را که به کافران وعده می دهیم؛ یا (در حال حیات تو) نشانت می دهیم، یا تو را از دنیا می بریم (و پس از تو به کیفر می رسند، به هر حال) بازگشت آنان به سوی ماست، سپس خداوند بر آنچه انجام می دهند، گواه است.

نکته ها:

کیفر برخی از کافران، در جنگ های بدر، حنین، احزاب و فتح مکه بود، و پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله نیز دست خداوند برای کیفر باز است.

تأخیر عذاب مشرکان، دو مسئله را در پی داشت؛ یکی نگرانی پیامبر و دیگری بهانه گیری مشرکان که می گفتند: عذاب موعود کجاست؟ (که در دو آیه ی بعد خواهیم خواند) این آیه حکمت تأخیر عذاب را برای دلداداری پیامبر و مردم بیان می کند که بازگشت همه به سوی ماست و ما بر کارهای آنان گواهییم و مشرکان به بهانه گیری خود دلخوش نباشند.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «اتَّقُوا مَعَاصِيَ اللَّهِ فِي الْخُلُوتِ فَإِنَّ الشَّاهِدَ هُوَ الْحَاكِمُ» از نافرمانی خداوند در پنهانی و خلوت نیز پرهیز کنید، زیرا شاهد، خود حاکم است. (۱)

ص: ۵۷۸

پیام ها:

۱- خداوند به حساب کافران می رسد و کیفرشان می دهد، چه این زمان و چه زمان دیگر. پس مسلمانان از تأخیر قضای الهی نباید گرفتار یأس و نگرانی شوند. وَ إِمَّا نُرِيَنَّكَ ... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّا مَرْجِعُهُمْ

۲- وفات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، در حکم خداوند نسبت به کیفر کافران تأثیری ندارد.

«أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ»

۳- بازگشت همه به سوی خداست و هیچ کس را توان فرار از دادگاه عدل الهی نیست. «فَالِئِنَّا مَرْجِعُهُمْ»

۴- خداوند گواه بر اعمال ماست. «اللَّهُ شَهِيدٌ»

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ «۴۷»

برای هر امتی پیامبری است. پس هرگاه پیامبرشان بیاید، میان آنان به عدالت داوری می شود و ستمی به آنان روا نمی گردد.

وَ يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ «۴۸»

کفار (از روی استهزا) می گویند: اگر راست می گوئید، این وعده (عذاب) چه وقت است؟

نکته ها:

کفار بارها از روی استهزا، از انبیا می پرسیدند که اگر راست می گوئید، زمان قهر خدا چه وقت است؟! این سؤال تحقیرآمیز، نوعی تقویت دل برای افرادی بود که تحت تأثیر آنها قرار می گرفتند، ولی مگر لازمه ی تحقق امری، دانستن زمان آن است؟!

سؤال: اگر هر قومی رسولی دارند، پس چرا رسالت قطع شده است؟

پاسخ: مراد از رسول، شخص پیامبر نیست، بلکه پیام و رسالت اوست، چه مستقیم و چه با

واسطه.والا می بایست در هر منطقه ای پیامبری باشد!

حضور انبیا در میان مردم و قضاوت عادلانه،هم مربوط به دنیاست و هم ممکن است مربوط به آخرت باشد که در آیه ۶۹ سوره زمر نیز مطرح است.

امام باقر علیه السلام فرمود: پیامبران الهی، «یَقْضُونَ بِالْقِسْطِ»، به قسط و عدل حکم می کنند. (۱)

پیام ها:

۱- از سنت های الهی آن است که هیچ امتی بدون پیامبر نباشد. «لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ»

۲- تاریخ دین، همراه با تاریخ انسانیت است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ» چنانکه در آیه ی دیگری می خوانیم: «وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» (۲)

۳- قهر الهی «که در آیه قبل مطرح شد) بعد از اتمام حجت و آمدن پیامبران است.

«لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ»

۴- گسترش قسط و عدل در جامعه، در سایه ی بعثت پیامبران است. «فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ»

۵- در قیامت، هر گروهی با پیامبر خودشان حاضر می شوند، سپس میان آنان به عدالت داوری می شود. «فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ...» (در آیه ی دیگر می فرماید: «وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ» (۳))

۶- انکار قیامت و وعده های الهی، روش کافران است. يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ ...

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ «۴۹»

بگو: من (حتی) برای خودم جز آنچه خدا بخواهد، مالک زیان و سودی نیستم (تا چه رسد برای شما)، برای هر امتی اجل و سرآمدی معین است که هر گاه مدّتشان فرا رسد، نه لحظه ای تأخیر دارند و نه پیشی می گیرند.

ص: ۵۸۰

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). فاطر، ۲۴.

۳- ۳). زمر، ۶۹.

در آیه ی قبل، برای هر اُمّتی «رسول» بود، در اینجا برای هر اُمّتی «اَجَل» است. شاید بتوان گفت: فرارسیدن زمان شقاوت یا سعادت هر قومی وابسته به پیروی از رسول یا بی اعتنائی به اوست.

سؤال: اگر هر اُمّتی اجلی دارد، پس اُمّت اسلام نیز باید اجل و پایانی داشته باشد؟

پاسخ: اُمّت به معنای گروه و جماعت است، نه مذهب. پس منافاتی با خاتمیت ندارد و دلیل بر لزوم تغییر مذهب در هر مدّت زمانی نیست.

پیام ها:

۱- هیچ کس حتّی انبیا، از پیش خود قدرتی و مالکیتی ندارد. «لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي»

۲- قدرت انبیا و اولیا، پرتوی از قدرت الهی است. (۱) «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»

۳- نشانه ی صداقت پیامبر صلی الله علیه و آله، گفتن «لا املك لنفسی نفعاً و لا ضرّاً» است.

۴- تعیین زمان کيفر کفار، تنها به دست خداست. مَتِي هَذَا الْوَعْدُ ... قُلْ لَا أَمْلِكُ ...

۵- جامعه همچون افراد، اجل، سعادت و شقاوت، رشد و غیّ دارد. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» (سرآمدن اجل ها، گاهی با هلاکت و نابودی است، گاهی با از دست دادن شوکت و عزّت)

۶- حکومت و قدرت دنیوی ابدی نیست، به آن مغرور نشویم. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۷- مهلت دادن به اُمّت ها، از سنّت های الهی است. «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»

۸- مقدرات اُمّت ها، بر اساس سنّت های الهی است و تقدیم و تأخیر ندارد. پس در مقدرات الهی شتاب نکنیم. فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ ...

ص: ۵۸۱

□ (۱- ۱). متأسفانه در تفسیر مراغی برای ردّ توسّل، بحثی مفصّل شده و به جمله قل لا املك استناد شده و از جمله الا ما شاء الله غفلت شده است!!

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَّاتًا أَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعِجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾

بگو: آیا اندیشیده اید، اگر عذاب خداوند شب یا روز به سراغ شما آید (چه می کنید؟) گناهکاران چه چیزی را از او به شتاب می خواهند (که می گویند):

﴿مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ﴾ عذاب خدا چه وقت است.

أَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلَانَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾

آیا پس از آنکه (عذاب) نازل شد، به آن ایمان می آورید؟ حالا؟ در حالی که پیشتر خواستار زود آمدن عذاب بودید؟

نکته ها:

در حدیثی می خوانیم که مصداق عذاب در آیه، عذابی است که در آخر الزمان نصیب اهل قبله می شود. (۱)

پیام ها:

۱- قهر الهی، ناگهانی است و شب و روز در آن مطرح نیست. «بَيَّاتًا أَوْ نَهَارًا»

۲- خردمند، با احتمال عذاب باید احتیاط کند، نه شتاب. «مَاذَا يَسْتَعِجِلُ»

۳- به هنگام قهر خدا که مجرمان را غافلگیر می کند، «بَيَّاتًا أَوْ نَهَارًا» راه نجات بسته است. «مَاذَا يَسْتَعِجِلُ»

۴- ایمان آوردن هنگام خطر، اثری ندارد. آلَانَ ...

۵- مشرکان همواره خواهان تسریع در عذاب الهی بوده اند. «كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ»

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

ص: ۵۸۲

سپس به ستمگران گفته شود: عذاب همیشگی را بچشید. آیا جز به آنچه به دست آورده اید، کیفر داده می شوید؟

نکته ها:

مراد از عذاب در آیه ی قبل، کیفر الهی در دنیا بود و در این آیه، عذاب رستاخیز مطرح است، لذا فرمود: «ذُوقُوا» و نفرمود: «یذوقون».

پیام ها:

۱- مخالفان پیامبران، ظالمند. «ظَلَمُوا» (با توجه به آیات قبل)

۲- کیفر الهی، برای گروهی از مجرمان جاودانه است. «عَذَابَ الْخُلْدِ»

۳- کیفرهای اخروی، هم روحی است و هم جسمانی. قِيلَ ... ذُوقُوا

۴- کیفرها طبق عدل الهی است. «هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ»

۵- انسان در عمل نیک و بد آزاد است، نه مجبور. «تَكْسِبُونَ»

وَ يَشْتَبِهُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ «۵۳»

و از تو خبر می گیرند که آیا آن (وعده ی مجازات الهی) حق است؟ بگو:

آری، سوگند به پروردگارم که آن حتمی است و شما نمی توانید (خدا را از انجام آن) عاجز کنید.

نکته ها:

این آیه، نظیر آیه ی ۸ سوره ی طور است: «إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ» قطعاً عذاب الهی واقع خواهد شد و هیچ مانعی جلوگیری آن نیست.

پیام ها:

۱- وعده های الهی قطعی و حتمی است. «إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ» (سوگند، کلمه ی اِنَّ، حرفِ لام در «لِحَقِّ» نشانه ی تأکید است)

۲- رهبر باید از مردم رفع تردید و ابهام کند. «قُلْ»

۳- در برابر تردیدها باید با قاطعیت سخن گفت. «إِی وَ رَبِّی»

۴- گاهی سوگند برای رفع تردید و تزلزل مردم لازم است. «إِی وَ رَبِّی إِنَّهُ لَحَقُّ»

۵- در نظام هستی، هیچ قدرتی مانع اراده ی الهی نیست. «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

وَ لَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِی الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَ أَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا یُظَلَّمُونَ «۵۴»

اگر برای هر کس که ستم کرده، آنچه در زمین است می بود، قطعاً همه ی آن را (برای نجات از قهر الهی و باز خرید خود) می داد. آنان با دیدن عذاب، پشیمانی خود را پنهان می کنند (تا شماتت نشوند) و میانشان به عدالت داوری می شود و بر آنان ستم نرود.

نکته ها:

فدیه دادن برای نجات از عذاب، در آیات دیگر هم مطرح شده است. از جمله آیه ی «مَا فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدُوا بِهِ» (۱) حتی اگر دو برابر آنچه در زمین است بدهند، از عذاب خدا نجات نمی یابند.

همچنین در سوره ی معارج می فرماید: مجرم دوست دارد آن روز، همه ی فرزندان، همسر، برادر و فامیل و آنچه را در زمین است فدیه دهد تا نجات یابد، اما پذیرفته نمی شود. (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت، برای مجرم راه نجاتی نیست و کسی یا مالی فدای دیگری نمی شود. وَ لَوْ ...

۲- حَبِّ نَفْسٍ، قوی ترین گزینه در انسان است. زیرا حاضر است همه ی هستی را برای نجات خود فدا کند. «مَا فِی الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ»

۳- مجرمان برای آنکه گرفتار شماتت نشوند، پشیمانی خود را در دل پنهان نگاه

ص: ۵۸۴

۱- ۱. رعد، ۱۸ و زمر، ۴۷.

۲- ۲. معارج، ۱۱-۱۵.

می دارند. (۱) «أَسْرُوا النَّدَامَةَ»

۴- در قیامت، برخی پشیمانی خود را با گفتنِ ای کاش... آشکار می کنند، برخی دست خود را می گزند و برخی هم با سکوت و کتمان آن را پنهان می کنند.

«أَسْرُوا النَّدَامَةَ»

۵- رهبران شرک، در قیامت پشیمانی خود را پنهان می کنند تا از زیردستان خجالت نکشند. (۲) «أَسْرُوا النَّدَامَةَ»

۶- در دادگاه عدل الهی، نه قدرت کارساز است، «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» و نه ثروت. «مَا فِي الْأَرْضِ ...»

۷- در دنیا ممکن است به خاطر اشتباه قاضی به کسی ستم شود، اما در قیامت خطایی نیست و به کسی ستمی نمی شود. «قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

۸- در مجازات ظالم هم به عدالت رفتار کنیم. «ظَلَمْتُ، لَا يُظْلَمُونَ»

«أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۵۵)

آگاه باشید! آنچه در آسمان ها و زمین است، قطعاً از آن خداست. آگاه باشید که وعده ی خدا حتمی و راست است، لیکن بیشترشان نمی دانند.

هُوَ يَحْيِي وَ يُمِيتُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» (۵۶)

اوست که زنده می کند و می میراند و به سوی او باز گردانده می شوید.

پیام ها:

۱- دانستن کافی نیست، تذکر و توجه به دانسته ها و باورها مهم است. «أَلَا»

۲- چون مالک همه ی هستی خداست، کفار از خود چیزی ندارند که برای نجات خویش فدیة بدهند. (با توجه به آیه قبل)

ص: ۵۸۵

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- مالکیت او بر هستی، نشانه‌ی توانمندی او بر تحقق وعده هاست. **لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ**

۴- همان کسی که هستی از اوست، می‌تواند زنده کند و بمیراند. **لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... يُحْيِي وَيُمِيتُ**

۵- حیات و مرگ و سرانجام کار همه به دست خدا و به سوی اوست. **«يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»**

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۵۷)»

ای مردم! همانا از سوی پروردگارتان پند و اندرز برای شما آمد که مایه‌ی شفا برای آنچه در سینه‌های شماست و هدایت و رحمتی برای مؤمنان است.

نکته‌ها:

«مَوْعِظَةٌ»، بازداشتن آمیخته با هشدار و انذار است. (۱)

«شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ»، یعنی مایه‌ی پاکی روح و قلب از آفات روحی است. زیرا امراض روحی سخت‌تر از امراض جسمی است و هنر قرآن نیز در همین شفابخشی به امراض روحی است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اذا التبسْتُ عليكم الفتن كالأيل المظلم فعليكم بالقرآن فإنه شافع مشفع... در هجوم فتنه‌های تیره و وحشتناک، به قرآن پناه برید که هم موعظه است، هم شفا، هم نور و هم رحمت. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «شفاء لما في الصدور من الامراض الخواطر و مشبهات الامور» قرآن، برای تمام امراض روحی و شبهات و افکار شفاست. (۳)

گویا آیه اشاره به مراحل چهارگانه‌ی تربیت و تکامل دارد، یعنی:

الف: مرحله‌ی موعظه، نسبت به کارهای ظاهری. «مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

ص: ۵۸۶

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. بحار، ج ۹۲، ص ۱۷.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

ب:مرحله ی پاکسازی روح از رذایل. «شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ»

ج:مرحله ی راهیابی به سوی مقصود. «هُدًى»

د:مرحله ی دریافت رحمت الهی. «رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱-نزول کتاب که شامل موعظه و شفابخشی و هدایت و رحمت باشد، از شئون ربوبیت الهی است. «مِنْ رَبِّكُمْ»

۲-قرآن، شفای هر دردی است. درمان دردها را باید از مکتب قرآن گرفت، نه مکاتب شرق و غرب. «شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ»

۳-قرآن برای همه ی مردم موعظه است، ولی تنها گروه حقّ پذیر، مشمول هدایت و رحمت الهی می شوند. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ ... هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ»

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ «۵۸»

بگو: (مؤمنان) تنها به فضل و رحمت خداوند شاد شوند، (نه به مال و مقام)، که آن بهتر از هر چیزی است که می اندوزند.

نکته ها:

با توجه به شفا، موعظه و رحمت بودن قرآن که در آیه ی قبل بود، ظاهر این آیه آن است که مراد از فضل و رحمت، همان تمسّیک به قرآن باشد. به فرموده ی حضرت علی علیه السلام: روز قیامت ندا می دهند که هر کشاورزی گرفتار آفتی می شود، جز آنان که در مزرعه ی قرآن کشتند، پس در زمین قرآن کشت کنید. «فکونوا من حرثه القرآن» (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مِنْ هَدَاهِ اللَّهُ لِلْإِسْلَامِ وَعَلَّمَهُ الْقُرْآنَ ثُمَّ شَكَى الْفَاقَةَ كَتَبَ اللَّهُ الْفَاقَةَ بَيْنَ عَيْنِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» هر کس را که خداوند به نعمت اسلام و فهم قرآن مفتخر ساخت ولی او احساس بدبختی کند واقعاً بدبخت است و تا روز قیامت مهر بدبختی بر پیشانی او زده

ص: ۵۸۷

می شود. سپس این آیه را تلاوت نمود. (۱)

و در روایت دیگری فرمودند: به سراغ قرآن بروید تا زندگی تان زندگی سعیدان و مرگتان مرگ شهیدان باشد و از حسرت روز قیامت نجات یابید، چرا که قرآن، کلام خداوند رحمن و مانع و امانی از شرّ شیطان و سبب برتری و سنگینی میزان است.

(۲)

در روایات، فضل و رحمت، به نبوت و امامت تفسیر شده است. (۳) چنانکه فضل به نعمت های عامّ الهی و رحمت به نعمت های خاصّ خداوند تفسیر شده است. (۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اهل ایمان بدانند که نعمت دین از همه ی اموال کافران بهتر است و باید بدان شاد باشند.

(۵)

پیام ها:

۱- به قانونی همچون قرآن که شفا، موعظه، هدایت و رحمت است افتخار کنیم که از همه ی قوانین بشری برتر است. «فَلْيَفْرَحُوا»

۲- به نعمت ولایت شاد باشیم، نه به مال و مقام. «فَلْيَفْرَحُوا»

۳- نعمت ها را از فضل الهی بدانیم، نه از خود تا شادی ما رنگ الهی بیابد و سبب فخر فروشی و تکبر نگردد. (۶) «بِفَضْلِ اللَّهِ ...

فَلْيَفْرَحُوا

۴- تنها نعمتی که برخوردار از آن باید سبب شادمانی باشد، قرآن است.

بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بَرَحْمَتِهِ ... فَلْيَفْرَحُوا (تقدم «بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بَرَحْمَتِهِ» نشانه ی انحصار است)

۵- نعمت های مادی، گاهی سبب فتنه و فساد شده و زود گذر است، ولی نعمت های معنوی، پایدار و سبب رشد است. «خَيْرٌ مِمَّا

يَجْمَعُونَ»

۶- نعمت های معنوی، برتر از تمام نعمت های مادی است. «خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ» (کسی که بهره ای از قرآن دارد، نباید از

تنگدستی خود و دارایی دیگران اندوهناک باشد).

ص: ۵۸۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). بحار، ج ۸۹، ص ۱۹.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴). تفسیر المیزان.

۵-۵. تفسیر صافی.

۶-۶. تفسیر کبیر فخر رازی.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

بگو: آیا دیدید هر رزقی که خداوند برای شما نازل کرده است، (از پیش خود) بعضی را حرام و بعضی را حلال قرار دادید؟ بگو: آیا خداوند به شما اجازه داده یا بر خداوند دروغ می‌بندید؟

نکته ها:

نمونه هایی از تحریم های بی دلیل مشرکان، در آیه ی ۱۰۳ سوره مائده بیان شده است:

﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيَّةٍ وَلَا حَامٍ﴾ آنان سهمی از کشاورزی خود را برای بت ها و بتکده ها قرار داده و بر خود حرام می کردند و یا آنچه را در شکم حیوانات بود، برای مردها حلال و برای زنان حرام می دانستند؛ ﴿وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيَّ أَزْوَاجِنَا﴾ (۱)

اما قرآن همه ی اینها را افترا بر خداوند و ناروا می‌داند. ﴿عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ﴾

پیام ها:

۱- قانون اصلی و کلی در خوردنی ها حلال بودن است، مگر آنکه حرمت آن از طریق وحی ثابت شود. ﴿مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ﴾

۲- رزق، از سوی خدا نازل می‌شود. ﴿أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ﴾

۳- در احکام شرع نباید از شارع جلو افتاد، چنانکه حرام خدا را نمی‌توان حلال کرد، حلال ها را هم نمی‌توان حرام شمرد. ﴿فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا﴾

۴- تشریح و قانونگذاری، مخصوص خداوند است. ﴿أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ﴾

۵- کسانی که «ولایت تشریحی» دارند، با اذن الهی می‌توانند چیزهایی را حلال یا حرام کنند. ﴿أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ﴾

۶- وضع قانون بدعت آمیز و آن را به خدا نسبت دادن، جرم است. ﴿فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا﴾

ص: ۵۸۹

۷-قرآن، عادات و رسوم غلطی را که ریشه در وحی و اذن خدا ندارد، محکوم می کند. «عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ»
 وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

کسانی که به خدا دروغ می بندند، (درباره ی مجازاتِ) روز قیامت چه گمانی دارند؟ همانا خداوند دارای بخشش و احسان بر مردم است، ولی بیشترشان سپاسگزاری نمی کنند.

نکته ها:

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از مردی که ثروت و امکانات داشت، ولی ژولیده می زیست انتقاد کرد که چرا به خود نمی رسد و فرمود: نعمت الهی را نمایان کن که خداوند دوست دارد آثار نعمت به بنده اش به زیباترین شکل دیده شود. «فان الله يحب ان يرى اثره على عبده حسناً» (۱)

در بهره مندی از نعمت های الهی، نه افراط باید کرد، نه تفریط. نه غرق شدن در شهوت ها و مادیات، نه پرهیز از نعمت ها و محروم کردن خود از کامیابی های حلال. «إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ»

پیام ها:

۱- افترا بستن به خداوند، مجازات دارد. نباید به مهلت دادن خدا در دنیا مغرور شویم و از دادگاه قیامت غفلت کنیم. وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ ...

۲- تحریم نعمت های حلال الهی، هم محرومیت دنیوی دارد، هم شرمندگی و عقوبت در قیامت. مَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ ... يَوْمَ الْقِيَامَةِ

۳- نعمت ها، فضل خداست نه طلب ما، پس باید سپاسگذار باشیم. «اللَّهُ لَذُو

فَضْلٍ ... لَا يَشْكُرُونَ»

۴- تحریم حلال های الهی، نوعی ناسپاسی است. «لَا يَشْكُرُونَ»

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَضْعَفُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ «۶۱»

و(تو) در هیچ حال (و اندیشه ای) نیستی و هیچ بخشی از قرآن را نمی خوانی و(شما مردم) هیچ عملی را انجام نمی دهید، مگر هنگامی که وارد آن (کار) می شوید، ما بر شما گواهم و هیچ چیزی در زمین و آسمان از پروردگار مخفی نمی ماند، حتی به اندازه سنگینی ذره ای و نه کوچکتر از آن و نه بزرگتر، جز آنکه در کتاب روشن ثبت است.

نکته ها:

«كِتَابٍ مُبِينٍ»، لوح محفوظ یا علم وسیع خداوند به همه ی موجودات هستی است که هم اعمال انسان را شامل می شود و هم اشیای کوچک و بزرگ را در زمین و آسمان.

امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه پیامبر این آیه را می خواند، به شدت می گریست. (۱)

پیام ها:

۱- همه ی کارهای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مهم است، چون الگو و اسوه است. (تعبیر به شأن، نشانه ی مهم بودن کار است) «وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ»

۲- حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله هم زیر نظر است. «وَمَا تَكُونُ ... إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

۳- خداوند، هم شاهد بر افکار بشر، «شَأْنٍ» هم بر گفتار «تَتْلُوا» و هم بر کردار اوست. «لَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

ص: ۵۹۱

۴- تلاوت قرآن، در ردیف مقام رسالت و همه ی اعمال مردم قرار دارد. (در این آیه، گواه و شاهد بودن خدا بر سه چیز مطرح شده: همه ی امور پیامبر، همه ی کارهای مردم و تلاوت قرآن، و این تعبیر نشانه ی اهمیّت تلاوت قرآن است)

۵- جهان محضر خدا و او شاهد بر اعمال ماست، پس مهلتی که به ما می دهد، نشان غفلت یا عدم احاطه ی او نیست. «كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

۶- هم خدا و هم فرشتگان شاهد بر اعمال بشرند. «كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا»

۷- توجّه به حضور خداوند، موجب شرم و حیا از او می شود. «شُهُودًا»

۸- علم خداوند به دور و نزدیک، کوچک و بزرگ، ظاهر و باطن، یکسان است.

«مَثَقَالَ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ، فِي السَّمَاءِ، اصْغَرَ، الْأَكْبَرِ»

«أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (۶۲)

آگاه باشید که قطعاً بر اولیای خدا، نه ترسی است و نه اندوهگین می شوند.

«الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ» (۶۳)

آنان که ایمان آورده اند و شیوه ی آنان پرهیزکاری است.

نکته ها:

این آیات ویژگی های اولیای خدا را بازگو می کند. شعار آنان این است: «إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا ... (۱) و نتیجه ی این خوف، تقواست و ثمره ی تقوا: «لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ» (۲)

این عدم خوف اولیای خدا، هم در دنیاست و هم در آخرت. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اولیای خدا سکوتشان ذکر است، نگاهشان عبرت، سخنانشان حکمت و حرکتشان در جامعه، مایه ی برکت است. (۳)

علی علیه السلام فرمود: خداوند ولیّ خود را میان مردم پنهان کرده است، پس هرگز مسلمانی را تحقیر نکنید، شاید او از اولیای خدا باشد،

«إِنَّ اللَّهَ اخْفَىٰ وَلِيَّهُ فِي عِبَادِهِ فَلَا تُسْخَرُ مِنْ عِبَادِهِ مِنْ

١-١. انسان، ١٠.

٢-٢. انبياء، ١٠٣.

٣-٣. تفسير صافى.

پیام ها:

۱- کسی که ولی خدا باشد، خدا هم ولی اوست. ﴿۲﴾ «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

۲- کسی که خوف الهی داشته باشد، خوف دیگری نخواهد داشت. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» (آن را که حساب پاک است، از محاسبه چه باک است)

۳- اولیای خدا، آینده ای روشن وبدون بیم واندوه دارند. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

۴- ایمان و تقوا، خصلت ریشه دار اولیای خداست. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

۵- ایمان و تقوای دائمی، هم سبب رفع نگرانی است و هم انسان را از اولیای خدا قرار می دهد. «إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ ... آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿۶۴﴾

برای آنان (اولیای خدا) در زندگی دنیا و آخرت بشارت است. تبدیل و تغییری در سخنان (و وعده های) الهی نیست و آن همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

بشارت اهل ایمان و تقوا، در دنیا از طریق خواب ها و رؤیاهای صادق، الهامات الهی، نزول آرامش و سکینه، خشتی شدن توطئه ها، مستجاب شدن دعاها و دیدار معصومین به هنگام مرگ است و در آخرت نیز دریافت نعمت های الهی است.

همچنان که رسول خدا صلی الله علیه و آله به مناسبت این آیه فرمود: بشارت دنیوی همان خواب های

ص: ۵۹۳

۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

۲-۲). آیات ۲۵۷ بقره «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا»، ۶۸ آل عمران «وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ» و ۱۹ جاثیه «وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ»

خوبی است که در آن مژده است و بشارت اخروی بشارتی است که لحظه‌ی مرگ به او داده می‌شود که تو و کسانی که تو را به سوی قبر حمل می‌کنند، آمرزیده می‌شوید. (۱) و در روایتی امام باقر علیه السلام به ابو حمزه ثمالی فرمود: لحظه‌ی مرگ، محمد و علی علیهما السلام نزد مؤمن حاضر شده و می‌فرمایند: به سوی ما بیا که آینده‌ی تو بهتر از گذشته است و روح تو به روح خداوند ملحق می‌شود. (۲)

بشارت‌های خداوند به اولیایش در دنیا، در آیات دیگر قرآن آمده است که نشان می‌دهد اولیای خدا در همین دنیا نیز فائز و برنده‌اند، زیرا:

۱. آرامش دارند. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۳)

۲. توکل دارند. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (۴)

۳. امداد غیبی می‌شوند. «وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا» (۵)

۴. همواره پیروز هستند. «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» (۶)

۵. بینش و نور دارند. «يَجْعَلُ لَكُمْ فُوقَنَا» (۷)

۶. در بن بست قرار نمی‌گیرند. «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» (۸)

۷. کارشان را بیهوده نمی‌بینند. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۹)

۸. از ملامت‌ها نمی‌ترسند. «لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ» (۱۰)

۹. از مردم نمی‌ترسند. «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا» (۱۱)

۱۰. از طاغوت نمی‌ترسند. «فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ» (۱۲)

۱۱. گرفتار حیرت نیستند. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (۱۳)

۱۲. محبوبیت دارند. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (۱۴)

۱۳. کارهای فانی خود را با رنگ الهی جاودانه می‌کنند. «صَبَّغَهُ اللَّهُ» (۱۵)

ص: ۵۹۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

- ٣-٣. رعد، ٢٨.
- ٤-٤. آل عمران، ١٢٢.
- ٥-٥. احزاب، ٩.
- ٦-٦. توبه، ٥٢.
- ٧-٧. انفال، ٢٩.
- ٨-٨. طلاق، ٢.
- ٩-٩. زلزال، ٧.
- ١٠-١٠. مائده، ٥٤.
- ١١-١١. آل عمران، ١٧٣.
- ١٢-١٢. طه، ٧٢.
- ١٣-١٣. يونس، ٩.
- ١٤-١٤. مريم، ٩٦.
- ١٥-١٥. بقره، ١٣٨.

۱- تنها اولیای خدا، هم دنیا دارند، هم آخرت. لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ... وَ فِي الْآخِرَةِ

۲- وعده های الهی قطعی و حتمی است. لَهُمُ الْبُشْرَىٰ ... لَا تَبْدِيلَ ...

۳- رستگاری بزرگ برای کسانی است که همواره ایمان و تقوا داشته اند. آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ ... الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

وَ لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾

گفتار مخالفان، تو را غمگین نسازد. زیرا عزت، به تمامی از آن خداوند است و او شنوا و داناست.

نکته ها:

کفار به پیامبر نسبت شاعر، کاهن، ساحر و مجنون می دادند، علاوه بر اینها، گاهی می گفتند:

او بر ما امتیازی ندارد، بلکه انسانی مثل ماست. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا» (۱)، گاهی می گفتند:

حرف های او را گروهی ساخته و پرداخته و به او القا می کنند. «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (۲)، گاهی می گفتند: ما نیز اگر بخوایم مثل قرآن را می آوریم. «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۳) و گاهی می گفتند: حرف های او داستان های پیشینیان است. «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۴)

و درباره ی پیروان او نیز می گفتند: آنان افراد فرومایه ای هستند. «مَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا أَنْ يَنْفَكُوا» (۵) ولی اراده ی خداوند بر این است که در برابر آن همه تحقیر، پیامبر و مؤمنان عزیز باشند.

«عزّت» به معنای نفوذناپذیری است. هم خداوند چنین است، هم پیامبر، هم مؤمنان، «وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۶) و هم مکتب. «وَ إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ» (۷)

ص: ۵۹۵

۱- ۱. ابراهیم، ۱۰.

۲- ۲. فرقان، ۴.

۳- ۳. انفال، ۳۱.

۴- ۴. نحل، ۲۴.

۵- ۵. هود، ۲۷.

۶- ۶. منافقون، ۸.

۷- ۷. فصلت، ۴۱.

پیام ها:

۱-هدف تبلیغات دشمن، تحقیر دین و امت اسلامی است، ولی خداوند پیامبر را دلداری داده و کفار را به این هدف نمی رساند. «لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ»

۲-مؤمن نباید تحت تأثیر تبلیغات مسموم کفار قرار گیرد و احساس ضعف کند.

«لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ»

۳-خداوند پشتیبان اولیای خویش است و پیروزی مکتب و پیامبران را تضمین کرده است. (۱) «لَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ»

۴-عزت، به دست خداست و با گفته های این و آن نمی شکند. «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ»

«إِنَّا لَنَرَاهُ فِي الشَّرْحِ وَأَتٍ وَمَنْ فِي الْمَازِئِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ» (۶۶)

آگاه باشید! همانا هر کس در آسمان ها و هر که در زمین است، از آن خداست و کسانی که به جای خدا شریکانی را می خوانند، (از آنها نیز) پیروی نمی کنند، بلکه جز گمان خود چیز دیگری را پیروی نمی کنند و آنان جز دروغگویانی بیش نیستند.

نکته ها:

ممکن است جمله ی «...مَا يَتَّبِعُ...سؤال باشد و «إِنْ يَتَّبِعُونَ» جواب آن. یعنی: آنان که خدا را رها کردند و به سراغ شریکان خیالی می روند، از چه پیروی می کنند؟ آنان جز از گمان، از چیزی پیروی نمی کنند! شاید هم حرف «مَا» عطف به «مَنْ» باشد، یعنی حتی آنچه را مشرکان شریک خدا می پندارند، مملوک خدایند.

پیام ها:

۱-مالکیت مطلق خداوند، دلیل توحید و عزت کامل اوست. «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً... إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ»

ص: ۵۹۶

۱-۱). در آیه دیگر می خوانیم: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» مجادله، ۲۱.

۲- همه ملک خدایند، چگونه مملوک را شریک مالک قرار می دهید؟ «لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ»

۳- در آسمان ها موجودات عاقلی هستند. («مَنْ»، موجود دارای شعور است)

۴- مشرکان منطق و پایگاه علمی ندارند. «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۵- مشرکان از خیالات و اوهام خود پیروی می کنند، نه از شرکای الهی، چون خداوند شریک ندارد. پس آنان دروغ می گویند.
«إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ»

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ» (۶۷)

اوست کسی که شب را برای شما قرار داد تا در آن آرامش یابید و روز را روشنی بخش گردانید (تا به کار پردازید). یقیناً در این (نظام حکیمانه و هدفدار)، نشانه هایی برای گروهی است که می شنوند.

نکته ها:

در آیه ی قبل به مالکیت خداوند و در این آیه به تدبیر حکیمانه ی او در نظام هستی اشاره شده است.

در قرآن آرامش روحی، با عناوینی همچون: تلاوت قرآن، تهجد، تسبیح الهی، قنوت، سجود و شب زنده داری مطرح شده است،
(۱) اما آرامش جسمی، با خواب و استراحت است.

«مِنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ» (۲)

پیام ها:

۱- پیدایش شب و روز، با تدبیر و با هدف بهره گیری انسان و حکیمانه برنامه ریزی شده است. جَعَلَ ... لِتَسْكُنُوا

ص: ۵۹۷

۱- ۱. سوره های: آل عمران، ۱۱۳؛ اسراء، ۷۹؛ طه، ۱۳۰؛ زمر، ۹ و مزمل، ۲.

۲- ۲. روم، ۲۳.

۲- شب برای آرامش است، چه آرامش روحی، چه جسمی. «لَتَسْكُنُوا فِيهِ»

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَوْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

(مشرکان) گفتند: خداوند فرزندی گرفته است، او منزّه است، او بی نیاز است. آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست. هیچ دلیلی نزد شما بر این گفتار نیست. آیا آنچه را نمی دانید به خدا نسبت می دهید؟

نکته ها:

«اتخاذ ولد»، یعنی کسی را به فرزندی گرفتن. که این غیر از تولد و فرزند داشتن است.

مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می دانستند و یهود، «عزیر» را و مسیحیان «عیسی» را فرزندان خدا گرفتند.

در قرآن آمده است که عزیز مصر به همسرش زلیخا گفت: یوسف را به فرزندی بگیریم، «نَتَّخِذُهُ وِلْدًا» (۱) و آسیه همسر فرعون به او گفت: موسی را به فرزندی بگیریم. «لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وِلْدًا» (۲)

پیام ها:

۱- خداوند، نه از تنهایی وحشت دارد تا فرزندی برای انس بگیرد، نه وارثی می خواهد تا فرزندی بگیرد، نه نیاز به مددکار دارد تا معاون بگیرد و نه برای بقای نوع، نیاز به فرزند دارد. «سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ»

۲- عقاید دینی باید همراه با برهان و استدلال باشد. «إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

۳- سخن بی دلیل وبدون علم، ارزشی ندارد. «إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ... مَا لَا تَعْلَمُونَ»

ص: ۵۹۸

۱- ۱. یوسف، ۲۱.

۲- ۲. قصص، ۸.

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

بگو: همانا کسانی که بر خداوند دروغ می‌بندند، رستگار نمی‌شوند.

مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

بهره‌ای اندک در دنیا دارند، سپس بازگشت آنان به سوی ماست، آنگاه به سزای کفرشان، عذاب سخت به آنان می‌چشانیم.

نکته‌ها:

«مَتَاعٌ» و «متاعه»، به بهره‌گیری کوتاه مدّت گفته می‌شود. از آنجا که بهره‌وری انسان از دنیا و نعمت‌های آن کوتاه است، لذا قرآن در مورد امور دنیوی تعبیر «متاع» را به کار برده است.

سؤال: اگر افترازنندگان رستگار نمی‌شوند، پس چرا در زندگی مادی آنان را در رفاه بیشتری می‌بینیم؟

پاسخ: این رفاه و کامیابی موقت است، «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا» ولی کیفر اصلی آنان در آخرت و زمانی است که به سوی او بازگردند.

پیام‌ها:

۱- آنان که افرادی را به امید شفاعت، فرزند خدا می‌دانند، به هدفشان نمی‌رسند.

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا... لَا يُفْلِحُونَ

۲- کامیابی موقت اگر عذاب دائمی در پی داشته باشد، بی‌ارزش است. «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا، نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ»

۳- لذت‌های دنیا زودگذر است. «مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا»

۴- یاد معاد، از عوامل بازدارنده از انحراف و گناه است. «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ»

۵- دروغ بستن به خداوند با انواع بدعت‌ها، تحریف‌ها، تفسیر به رأی‌ها و فرزند قرار دادن برای او، کفر است. «بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»

وَ اٰتٰلُ عَلَيْهِمْ نَبَاً نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اِنَّ كَانَ كَبْرَ عَلَيكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِّرِي بِالْآيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا اِلَيَّ وَ لَا تَنْظُرُوْنَ ﴿٧١﴾

و بر آنان سرگذشت نوح را بخوان، آنگاه که به قوم خود گفت: ای قوم من! اگر ماندن و موقعیت من (در میان شما) و یادآوری ام نسبت به آیات خداوند بر شما سنگین و تحمل ناپذیر است، پس (بدانید که) من تنها بر خداوند توکل کرده ام (و از چیزی هراس ندارم) پس شما و شریکانتان فکرتان را جمع کنید تا چیزی از کارت‌تان بر شما پوشیده نماند، سپس در باره ی من تصمیم بگیرید و مهلتم ندهید!

نکته ها:

این آیه، استقامت و پشت گرمی حضرت نوح علیه السلام را به امدادهای الهی می رساند که از تهدیدها و نقشه های دشمن هراسی نداشت.

نقل شده که امام حسین علیه السلام نیز در کربلا، قبل از ظهر عاشورا این آیه را بر سپاه کوفه خوانده است. (۱)

پیام ها:

۱- آشنا کردن مردم با خبرهای مهم و مفید گذشته و تاریخ و فلسفه ی آن، از وظایف رهبران الهی است. «وَ اٰتٰلُ عَلَيْهِمْ نَبَاً»

۲- انبیا از مردم و با مردم بودند و حتی تا آخرین لحظه با مخالفان خود برخورد عاطفی داشتند. «يَا قَوْمِ»

۳- دل اگر آمادگی نداشته باشد، حتی تذکر و یادآوری انبیا هم بر او سنگین است.

ص: ۶۰۰

«كَبِّرْ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِّرِي»

۴-ایمان به هدف، بزرگ ترین اهرم مقاومت انبیا و مبارزه طلبی آنان است. **إِنْ كَانَ كَبِّرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي ... فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ**

۵-انبیا مخالفان خود را به مبارزه می طلبیدند. «**فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ**»

۶-انبیا با توکل به خدا، قدرت های مخالف را تحقیر و به مؤمنان شجاعت می دادند و همه قدرت ها را پوچ می دانستند.

(۱) **فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ ... ثُمَّ أَقْضُوا**

۷-ارزیابی درست، جمع آوری قوا و تصمیم قاطع، از اصول مبارزه است. «**أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرَكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً**»

۸-انبیا از شهادت نمی ترسیدند. «**ثُمَّ أَقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تُنْظَرُونَ**»

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ «۷۲»

پس اگر (به دعوت الهی) پشت کردید، من از شما اجرتی نخواسته ام. پاداش من تنها بر خداست و من مأمورم که تسلیم فرمان او باشم.

نکته ها:

نگرانی ها اغلب یا به خاطر جان است، یا مال. در آیه ی قبل، بیم نداشتن پیامبران از توطئه ی دشمنان در مورد جان خود مطرح بود، در این آیه بی توقعی آنان نسبت به مال و پاداش از سوی مردم است.

پیام ها:

۱-پذیرش یا سرپیچی مردم از دعوت پیامبران، اثر مادی برای انبیا ندارد. «**فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ**»

ص: ۶۰۱

۱- ۱). تلاوت این آیات از سوی مسلمانان که در مکه در اقلیت بودند، نشان روح بلند و شجاعت کامل پیامبر است.

۲- مبلغ موفق و مؤثر کسی است که چشم به مال مردم نداشته باشد و این را به مردم اعلام کند. «فَمَا سَأَلْتَكُمْ مِنْ أَجْرٍ»

۳- انبیا هیچ گونه پاداشی از مردم نمی خواستند، نه مال، نه خدمات و امثال آن.

«فَمَا سَأَلْتُمْ مِنْ أَجْرٍ»

۴- اگر همه ی مردم از دین اعراض کنند، در رهبر الهی تاثیری ندارد، بلکه او تسلیم دین خداست. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ، أَكُونَنَّ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۵- کسی که به پاداش اخروی عقیده دارد، به راحتی دل از پاداش های دنیوی می کند. «إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ»

۶- مأموریت همه ی پیامبران، تسلیم بودن در برابر حق است. «مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۷- کسی که می خواهد مردم را به تسلیم خدا وادارد باید خودش تسلیم باشد.

أَمِرْتُ ... مِنَ الْمُسْلِمِينَ

۸- گرچه امروز مردم اعراض می کنند، اما خداوند بندگان تسلیم و مؤمنان واقعی در تاریخ کم ندارد، تو به آنان ملحق شو. «مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

فَكَذَّبُوهُ فَجَعَلْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُتَكَبِّرِينَ (۷۳)

پس او (نوح) را تکذیب کردند، آنگاه ما او و کسانی که در کشتی همراه او بودند را نجات دادیم و آنان را جانشین (در زمین) قرار دادیم و همه ی کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، غرق ساختیم. پس بنگر که پایان کار هشدار داده شدگان چگونه بود!

نکته ها:

یاران نوح هشتاد نفر بودند و کافران بسیار، اما به امداد الهی، کافران نابود و مؤمنان وارث زمین گشتند. (۱)

ص: ۶۰۲

در این آیه، به فرجام نیک مؤمنان و هلاکت مخالفان دعوت انبیا اشاره شده است.

پیام ها:

۱- تنها ایمان کافی نیست، همراهی و همگامی با رهبران الهی لازم است تا به نجات برسیم. «مَنْ مَعَهُ» به جای «آمَنُوا بِهِ»

۲- نتیجه ی ایمان و استقامت، نجات و حکومت است. «فَنَجِّينَاهُ، جَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ»

۳- در نهایت، پیروزی با اهل ایمان است و رسوایی با اهل کفر و شرک. «فَنَجِّينَاهُ ...

أَعْرَقْنَا ...

۴- از سنت های الهی، ابتدا مهلت دادن و سپس قهر و غضب بر عاصیان است.

«أَعْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۵- نتیجه ی اصرار بر کفر و بیراهه رفتن، هلاکت است. «أَعْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۶- اول اتمام حجّت و هشدار و تذکر، بعد قهر و غضب. «أَعْرَقْنَا ... عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ»

۷- تاریخ مفید و سازنده آن است که به طرفداران حق دلگرمی دهد و پیروان باطل را تهدید کند. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ»

۸- شناخت تاریخ و عوامل پیشرفت یا انقراض امت ها، در جهت گیری حرکت ها لازم است. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ»

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ (۷۴)

آنگاه پیامبرانی را پس از نوح به سوی قومشان فرستادیم، پس آنان معجزات و دلایل روشن را برای مردم آوردند، ولی مردم بر آن نبودند که به آنچه قبلاً تکذیبش کرده بودند ایمان بیاورند. ما این گونه بر دلهای متجاوزان مهر می زنیم.

پیام ها:

۱- فرستادن پیامبران، یک سنت الهی بوده است. «بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا»

(خداوند در فاصله زمانی میان حضرت نوح و موسی پیامبرانی را فرستاد)

۲- همه ی پیامبران معجزه داشته اند. «فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۳- همه ی پیامبران مخالف داشته اند. «فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۴- انسان آزاد است، با دیدن معجزه و شنیدن قهر الهی، باز هم نافرمانی می کند.

«فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۵- استکبار و تعدی، زمینه ی مَهر خوردن بر دلهاست. «نَطْبُحُ عَلَي قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ»

۶- آنان که با دیدن معجزات، ایمان نمی آورند، متجاوزند. «كَذَّبُوا، الْمُعْتَدِينَ»

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ إِلَيْنَا فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِيهٖ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾

سپس بعد از آنان، موسی و هارون را همراه با معجزات خویش، به سوی فرعون و سران قومش فرستادیم، اما آنان که گروهی تبهکار بودند، استکبار ورزیدند (و دعوت پیامبران را نپذیرفتند).

نکته ها:

مراد از «ملاً»، چهره های چشم پُر کن مثل کاخ نشینان و درباریان است که اطرافیان فرعون محسوب می شدند. فرعون جامعه را به دو دسته ی کاخ نشینِ قطبی و محرومینِ سبطنی تقسیم کرده بود و یک گروه را به بردگی کشیده بود و گروه دیگر کاخ نشینان بودند.

«وَ جَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةً مِنْهُمْ» (۱)

جرم بزرگ فرعون، ادعای خدایی او، «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» (۲) و کشتن کودکان بی گناه و زنده نگهداشتن دختران برای کنیزی بود. «سَنَقْتُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ» (۳)

پیام ها:

۱- مبارزه با طاغوت، اولین وظیفه ی انبیاست. زیرا مبارزه با علت فساد مهم تر از

ص: ۶۰۴

۱- ۱. قصص، ۴.

۲- ۲. نازعات، ۲۴.

معلول آن است. «فِرْعَوْنَ وَ مَلَأْتَهُ»

۲- آنجا که بافت جامعه، قومی و قبیله ای بوده، پیامبران سراغ اقوام می رفتند، اما آنجا که تشکیلات و نظام داشته، سراغ ریشه ها می رفتند. (۱) «إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَأْتَهُ»

۳- طاغوت ها، قدرت خود را از یاران و اطرافیان دارند و گرنه خود از درون پوکنند. «وَ مَلَأْتَهُ»

۴- انبیا معجزه داشتند. بَعَثْنَا ... يَا تِنَّا

۵- همواره فرعون ها و طاغوت ها در برابر انبیا ایستاده اند. بَعَثْنَا ... فَاسْتَكْبَرُوا

۶- آنان که به گناه عادت کنند، براحتی راه انبیا را نمی پذیرند. «كَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ»

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٦﴾

پس هنگامی که از جانب ما حقّ به سراغشان آمد، گفتند: قطعاً این یک جادوی آشکار است.

پیام ها:

۱- مردم سراغ حقّ نمی روند، طرفداران حقّ باید سراغ مردم روند. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ»

۲- هم ذات خداوند حقّ است، هم انبیا و قانون الهی و معجزه و هر چه که منسوب به خداوند است. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ»

۳- پیامبران با خداوند رابطه ی مستقیم دارند و معجزات و برنامه هایشان از او سرچشمه می گیرد. «عِنْدِنَا»

۴- مبلغ و رهبر باید بداند که همواره در جامعه، گروهی با برنامه های آنان مخالفت می کنند. قَالُوا ...

۵- تهمت جادوگری، بُرنده ترین، ساده ترین و شایع ترین تهمت ها به پیامبران

ص: ۶۰۵

۱- ۱). قرآن درباره گروهی از انبیا کلمه «الی قومهم» بکار برده است، ولی درباره حضرت موسی «اذهب الی فرعون» آورده است.

است. «لَسِحْرٌ»

۶- سرچشمه ی تهمت، روحیه ی سرکش انسان است. كَانُوا ... مُجْرِمِينَ ... إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ ...

۷- مخالفان، بیشترین تأکید را در مخالفت بکار می برند. (۱) «إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ»

قَالَ مُوسَىٰ أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (۷۷)

موسی (به آنان) گفت: آیا چون حقّ به سراغ شما آمد، (به آن سحر و جادو می گوئید و می پرسید): آیا این سحر است؟ در حالی که جادوگران هرگز رستگار نمی شوند.

نکته ها:

معمولاً جادوگری کار افراد ناسالم و برای بدست آوردن نام و نان است. لذا دشمنان پیامبران برای تحقیر آنان در نزد مردم، از این تهمت استفاده می کردند. لازم به ذکر است که جادوگری در فقه، حرام شمرده شده است. چنانکه امام خمینی قدس سره کار سحر و تعلیم و آموزش آن و درآمد از طریق آن را حرام و همچنین شعبده بازی که انسان با تردستی، غیرواقع را در چشم بینندگان، واقع نشان دهد (۲).

پیام ها:

۱- موسی از پیروزی خود و شکست تهمت زندگان خیر داد. قَالَ مُوسَىٰ ...

۲- دشمنان، حقّ را سحر و پیامبران را ساحر معرفی می کردند. أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ ...

سِحْرٌ هَذَا

۳- ساحر به خاطر اغفال مردم و به کار بردن ابزار نامشروع و شهرت طلبی،

ص: ۶۰۶

۱- ۱). جمله ی اسمیه، حرف انّ و حرف لام، مفید این تأکید است.

۲- ۲). تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۹۸.

رستگار نمی شود. «لَا يُفْلِحُ»

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمْ بِمُؤْمِنِينَ «٧٨»

گفتند: (ای موسی!) آیا آمده ای تا ما را از راهی که پدرانمان را بر آن یافته ایم، برگردانی تا بزرگی و حکومت در زمین برای شما دو نفر (موسی و هارون) باشد؟ و (لی) ما به شما دو نفر ایمان آور نیستیم.

نکته ها:

احترام به نیاکان و احسان به والدین، غیر از سرسپردگی به آنهاست. فرهنگ گذشتگان نباید بدون منطق و دلیل پذیرفته شود و بر آن تعصب بی جا داشت.

پیام ها:

۱- انقلاب های فرهنگی و تحولات فکری، همواره در جامعه بازتاب داشته است. «لِنُلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا»

۲- کار نیاکان، در نسل های بعد مؤثر است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۳- اساس حکومت فرعون، عقاید خرافی نیاکان مردم بود. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۴- گاهی احترام به نیاکان و حفظ میراث های کهن، ابزاری برای مقاومت در برابر نهضت انبیاست. «آبَاءَنَا»

۵- تقلید از نیاکان، بدون منطق و دلیل باطل است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۶- به نام حفظ میراث فرهنگی و تعصبات خانوادگی، هر کار غلطی جایز نیست.

«وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۷- چون طاغوت ها ریاست طلبند، تلاشهای اصلاحگرانه ی مصلحان را هم به عنوان «ریاست طلبی» قلمداد می کنند. «تَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ»

۸- مصلحان، خود را آماده شنیدن تهمت از ظالمان کنند. «قَالُوا ... تَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ»

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾

و فرعون گفت: هر جادوگر کاردانی را نزد من آورید.

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾

پس چون جادوگران (به میدان مبارزه) آمدند، موسی به آنان گفت: بیفکنید آنچه را (از وسایل جادوگری که می توانید) بیفکنید.

نکته ها:

فرعون می خواست به کمک جادوگران ماهر، حرکت الهی موسی علیه السلام را خنثی کند.

جادوگران، وسایلی همچون طناب، چوب و... داشتند که با آغستن آن به موادی خاص، در برابر آفتاب به حرکت در می آمدند.

پیام ها:

۱- طاغوت ها با جار و جنجال و تبلیغات، می خواهند جلوی حرکت انبیا را بگیرند. «ائتوننی بِكُلِّ سَاحِرٍ»

۲- طاغوت ها همه ی توان خود را برای سرکوب مخالفان به کار می گیرند. «ائتوننی بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»

۳- طاغوت ها گاهی دانشمندان و متخصصان را خریده و در راه اهداف خود از آنها استفاده می کنند. «جاء السَّحَرَةُ»

۴- مبارزه طلبی از ویژگی های پیامبران است. «الْقُوا»

۵- پیامبران چون به هدف خود و امداد الهی اطمینان دارند، قاطعانه سخن می گویند. «الْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ»

فَلَمَّا أَلْقُوا قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾

ص: ۶۰۸

پس چون (ساحران، ابزار سحر خود را) افکندند، موسی گفت: آنچه را شما آورده اید جادوست، خداوند به زودی آن را باطل خواهد کرد. چرا که خداوند کار مفسدان را اصلاح نمی کند.

پیام ها:

۱- باطل گرچه جولانی دارد، اما سرانجام رفتنی است. «سَيُطْلَهُ»

۲- خداوند، کار مؤمنان را اصلاح می کند: «وَأَصْلَحَ بِاللَّهِمْ» (۱) اما کار مفسدان را اصلاح نمی کند. «لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ»

۳- ساحر، مفسد است و سحر فساد. پس باید با آن مقابله کرد. «عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ»

وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ» (۸۲)

و خداوند، حق را با کلمات و قدرت و سنت های خویش (و وعده ای که داده) تثبیت می کند، هر چند مجرمان از آن ناخشنود شوند!

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، به قوانین و سنت ها و هر چیزی که خداوند آن را سبب تحقق اراده ی خود قرار دهد، «کلمه» اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- تحقق بخشیدن و پیروز ساختن حق، از وعده ها و سنت های الهی است. «وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ»

۲- احقاق حق، ابزار و وسائل می خواهد. «بِكَلِمَاتِهِ»

۳- خواست مستکبران و مجرمان در جلوگیری از پیروزی حق، بی تأثیر است.

«وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ»

ص: ۶۰۹

فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ إِلَّا ذُرِّيَّتَهُ مِمَّنْ قَوْمِهِ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّمَّنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَلْعَالِ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

(در آغاز) جز گروهی اندک از فرزندان قوم موسی به او ایمان نیاوردند، در حالی که از فرعون و اشرافیان آنان ترس داشتند، ترس اینکه آنان را شکنجه کنند، زیرا که فرعون در آن سرزمین برتری جوی و از اسرافکاران بود.

نکته ها:

در قرآن گاهی می خوانیم: «آمَنَ بِهِ»، گاهی «آمَنَ مَعَهُ» و گاهی «فَمَا آمَنَ لَهُ»، هر کدام یک ویژگی دارد: «آمَنَ بِهِ» به معنای ایمان و «فَمَا آمَنَ لَهُ» به معنای تسلیم است.

پیام ها:

- ۱- ایمان باید همراه با تسلیم و اطاعت باشد. «آمَنَ لِمُوسَىٰ»
- ۲- زمینه ی تحوّل فکری و گرایش به حقّ، در نوجوانان بیشتر است، چون قلبی پاک دارند و تعلّقاتشان به مال و مقام کمتر است. آمَنَ ... ذُرِّيَّتَهُ مِمَّنْ قَوْمِهِ
- ۳- تنها پیامبر اسلام نبود که در راه دعوت مردم، سختی ها کشید و شاهد ایمان نیاوردن افراد بود. «فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ»
- ۴- گاهی بزرگان به خطا می روند و جوانان به حقّ می رسند. «إِلَّا ذُرِّيَّتَهُ مِمَّنْ قَوْمِهِ»
- ۵- جوانان مؤمن گویا علاوه بر فرعون، از سران قوم خود که محافظه کار و ترسو و وابسته بودند نیز می ترسیدند. «مَلَائِهِمْ» نه «مَلَائِهِ»
- ۶- نظام فرعونى نمی تواند مانع ایمان درونى باشد. «آمَنَ، عَلَىٰ خَوْفٍ»
- ۷- ایمان راسخ، هرگز در محیط بد، نظام فاسد، اقتصاد و تبلیغات ناسالم و محیط رعب، سست نمی شود. آمَنَ ... عَلَىٰ خَوْفٍ
- ۸- در نظام فرعونى، خفقان و اختناق است. «عَلَىٰ خَوْفٍ مِمَّنْ فِرْعَوْنَ»
- ۹- نظام شکنجه گر، نظام فرعونى است. «يَفْتِنَهُمْ»
- ۱۰- ریشه ی فساد انسان، برتری جویی های اوست. «إِنَّ فِرْعَوْنَ لَلْعَالِ فِي الْأَرْضِ»

۱۱-نظام اسراف گر، نظام فرعونى است. «لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ»

وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾

و موسى گفت: ای قوم من! اگر به خداوند ایمان آورده اید و تسلیم او هستید، پس فقط بر او توکل کنید.

پیام ها:

۱- رهبر باید به امت روحیه بدهد. «وَ قَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ»

۲- ایمان، از توکل جدا نیست. «إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا»

۳- تسلیم در برابر رضای الهی، بالاتر از ایمان است. (۱) «إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ» بعد از «إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ»

۴- با توکل و تسلیم باید مشکلات را پشت سر گذاشت. «تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ»

فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾

پس آنان گفتند: تنها بر خداوند توکل کرده ایم، پروردگارا: ما را گرفتار سختی ها و آزمایش ستمگران قرار مده.

وَ نَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

و ما را به رحمت خویش، از شرّ قوم کافر رهایی بخش.

نکته ها:

ممکن است مراد از «الظَّالِمِينَ»، بزرگان بنی اسرائیل باشند که به خاطر منفعت و رفاه، مطیع فرعون شدند و مراد از «کافرین»، طرفداران فرعون باشند. پس درخواست ذریه ی مؤمن، حفاظت از شرّ مخالفان داخلی و خارجی است.

ص: ۶۱۱

(۱- ۱). ممکن است مراد از ایمان، ایمان به خدا، و مراد از تسلیم، اطاعت از موسى باشد.

کسی که به خدا توکل کند، هم خدا او را دوست می دارد، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» (۱) و هم او را تأمین می کند. «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» (۲)

پیام ها:

۱- اول توکل، بعد دعا. «تَوَكَّلْنَا، رَبَّنَا»

۲- با ایمان، توکل و دعا، خود را از شر ظالمان نجات دهیم. «تَوَكَّلْنَا، رَبَّنَا، نَجِّنَا»

۳- فرعونیان، هم مسرفند، (۳) هم ظالم و هم کافر. اسراف زمینه ساز ظلم و ظلم نیز زمینه ی کفر است. «الْمُسْرِفِينَ، الظَّالِمِينَ، الْكَافِرِينَ»

۴- ابتدا باید برای حفظ هویت مکتبی دعا کرد، «لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً» و سپس برای سلامتی شخصی. «نَجِّنَا» چون اگر ستمگران پیروز شوند، خط ظلم و کفر حاکم شده، مؤمنان تحقیر و مبتلا می شوند.

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بَيْوتًا وَ اجْعَلُوا بَيْوتَكُمْ قِبْلَةً وَ اقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ «۸۷»

و به موسی و برادرش وحی کردیم که در مصر، برای قوم خودتان خانه هایی آماده کنید و خانه هایتان را مقابل هم (یا رو به قبله) بسازید و نماز به پا دارید و به مؤمنان بشارت بده (که سرانجام پیروزی با آنهاست).

نکته ها:

«قِبْلَةً»، هم به معنای مقابل و رو بروی هم است و هم به معنای جهت کعبه، یعنی خانه سازی رو به قبله. شاید معنای این آیه چنین باشد که تا قدرت فرعون باقی است و تصمیم بر نابودی شما دارد، شما مراسم عبادی را در خانه هایتان برقرار سازید. مثل سه سال اول بعثت پیامبر اسلام.

بهترین بشارت به مؤمنان در بند، بشارت به استجابت دعایشان است که از تحت ستم

ص: ۶۱۲

۱- ۱. آل عمران، ۱۵۹.

۲- ۲. طلاق، ۳.

۳- ۳. با توجه به آیه ۸۳.

پیام ها:

۱- مسکن، یکی از نعمت های الهی است. **أَوْحَيْنَا ... أَنْ تَبُوءَ**

۲- رهبران دینی باید به مسائل مادی و رفاهی امت هم توجه کنند. **«تَبُوءَ لِقَوْمِكُمْ»**

۳- منطقه ی مسکونی افراد مؤمن باید از کفّار جدا باشد، تا زمینه ساز عزّت، قدرت و استقلال گروه با ایمان گردد. **«تَبُوءَ لِقَوْمِكُمْ بِمَضْرَبِ بَيْوتَا»**

۴- تاریخ شهرسازی تا زمان حضرت موسی علیه السلام قطعی است. **تَبُوءَ ... بَيْوتَا**

۵- معماری و شهرسازی اسلامی باید با اهداف مکتبی سازگار باشد و جهت قبله فراموش نشود. **«وَ اجْعَلُوا بَيْوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۶- به گونه ای خانه بسازیم که انجام مراسم مذهبی و اقامه ی نماز در آن عملی باشد. **«وَ اجْعَلُوا بَيْوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۷- خانه ی افراد مکتبی باید نمازخانه باشد. **«بَيْوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۸- خانه های مقابل یکدیگر، از نظر تمرکز، حفاظت، نظارت و انس با هم مناسب تر است. **«وَ اجْعَلُوا بَيْوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۹- نگذاریم بیگانگان در محله و جامعه ی ما رخنه کنند. **«اجْعَلُوا بَيْوتَكُمْ قِبْلَةً»**

۱۰- نماز در رأس برنامه همه ی پیامبران و زمینه رهایی بوده است. **«أَقِيمُوا الصَّلَاةَ»**

وَ قَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً وَ أَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ «۸۸»

و موسی گفت: پروردگارا! تو به فرعون و بزرگان قومش در زندگی دنیا زینت و اموال بسیار داده ای، پروردگارا تا(به وسیله ی آنها)، مردم را از راه تو گمراه سازند. پروردگارا! اموالشان را نابود کن و دل‌هایشان را سخت، زیرا که آنان تا عذاب دردناک را نبینند، ایمان نخواهند آورد.

قطع شیرهای نفت، بستن راههای تجارتي و نظامی و آتش زدن انبار مهمات دشمن، از مصادیقِ «رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ» می باشد.

پیام ها:

- ۱- کلمه ی «رَبَّنَا» در دعا نقش مهمی دارد. «رَبَّنَا» (سه بار در آیه تکرار شده)
 - ۲- هر کس هر چه دارد، از خداست. «آتَيْتَ فِرْعَوْنَ»
 - ۳- مال و دارایی، نشانه ی محبوبیت نزد خدا نیست. «آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً ...»
 - ۴- کفر، مانع کامیابی نیست. «آتَيْتَ فِرْعَوْنَ ... زِينَةً وَ أَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»
 - ۵- جلوه های مادی مستکبرین، تنها در چند روزه ی دنیاست. «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»
 - ۶- طاغوت ها هم خود گمراهند، هم دیگران را به گمراهی می کشند. «لِيُضِلُّوا»
 - ۷- نفرین انبیاء، نه بر اساس کینه ی شخصی، بلکه به خاطر حفظ مکتب و امت است. «لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ»
 - ۸- سرمایه و مال نزد افراد ناصالح، سبب انحراف و اغفال، و فقر نیز زمینه ی کفر می شود. «أَمْوَالًا ... لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ»
 - ۹- در دعاها، دعای سیاسی و نفرین بر دشمنان را فراموش نکنیم. رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ ...
 - ۱۰- آنجا که استدلال و معجزه کارساز نباشد، نوبت نفرین است. رَبَّنَا اطْمِسْ ...
 - ۱۱- سنگدلان تا اجبار و قهر الهی را نبینند، حق را باور نمی کنند. «فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ»
- قَالَ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَفِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ «۸۹»
- (خداوند) فرمود: دعای شما دو تن مستجاب شد، پس ایستادگی کنید و از شیوه ی نادانان پیروی نکنید.

در آیه ی قبل، نفرین موسی علیه السلام مطرح بود و در این آیه اجابت دعای موسی و هارون علیهما السلام است. در روایات آمده است: موسی دعا می کرد، هارون آمین می گفت. شاهد آن کلمه ی «رَبَّنَا» است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: فاصله ی بین نفرین موسی و غرق فرعون، چهل سال بود. (۲)

پیام ها:

۱- دعای انبیا مستجاب است. «قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا»

۲- استجاب دعای موسی، نشانه ی صحت و درستی درخواست های او در هلاکت فرعونیان است. «أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا»

۳- حتی پس از قبولی دعا هم صبر و پشتکار لازم است. «فَاسْتَقِيمَا»

۴- رهبران الهی باید در برابر افکار جاهلانه، با صلابت و قاطع باشند، زیرا سستی نشانه ی جهل است. «فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

۵- پیروی از اهل علم جایز است. «لَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

وَ جَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغْيًا وَ عِدْوًا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ «۹۰»

وما بنی اسرائیل را از دریا عبور دادیم. در حالی که فرعون و لشکریانش از روی ستم و تجاوز آنان را دنبال می کردند تا چون غرقاب فرعون را فرا گرفت گفت: ایمان آوردم که معبودی نیست جز همان که بنی اسرائیل به او ایمان آورده اند و من از تسلیم شده گانم.

ص: ۶۱۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

مراد از «بحر»، در این آیه، همان رودخانه ی دریاگونه نیل است. عبور از آن، به فرمان الهی بود که به موسی علیه السلام فرمان داد عصایش را به رود نیل بزند، آب شکافته و کف دریا خشک شد و موسی و همراهانش از آن عبور کردند.

توبه کردن و ایمان آوردن هنگام مرگ، بی اثر است. چنانکه می فرماید: «وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ» (۱) توبه ی خلافکارانی که در آستانه ی مرگ توبه و اظهار پشیمانی می کنند، پذیرفته نیست.

۱- در مبارزه با طاغوت ها، به خدا توکل کنیم که ما را تنها نمی گذارد. جَاوَزْنَا ...

۲- در نظام هستی، همه ی امور با اراده ی خداست. «جَاوَزْنَا، أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ»

۳- دعای پیامبران سرانجام مستجاب می شود. «أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ»

۴- فرعون که می خواست موسی را براندازد، (۲) خودش نابود شد. «أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ» چراغی را که ایزد برفروزد هر آنکس پف کند ریشش بسوزد

۵- مستکبران، روزی به عجز و لابه خواهند افتاد. «قَالَ آمَنْتُ»

۶- مستکبرانی چون فرعون، لحظه ی مرگ، مؤمن و مسلمان می شوند، ولی دیگر چه سود! «آمَنْتُ»

۷- ضربه ها و حوادث تلخ، پرده های غفلت را کنار می زند. «آمَنْتُ»

۸- قدرت های غیرالهی، تار عنکبوتی بیش نیستند و روزی تسلیم می شوند.

قَالَ ... أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

ص: ۶۱۶

(۱-۱). نساء، ۱۸.

(۲-۲). فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَفِرَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا اسراء، ۱۰۲.

الآن وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ «۹۱»

آیا اکنون؟! (در آستانه ی مرگ توبه می کنی؟) در حالی که پیشتر نافرمانی می کردی و از تبهکاران بودی؟

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ «۹۲»

پس امروز جسد تو را (از متلاشی شدن و کام حیوانات دریایی) نجات می دهیم تا عبرتی برای آیندگان باشی. یقیناً بسیاری از مردم از نشانه های ما غافلند!

نکته ها:

روایتی از امام رضا علیه السلام در تفسیر صافی نقل شده است که فرمود: سر تا پای فرعون غرق در زره و سلاح بود و طبق قاعده می بایست پس از غرق شدن به قعر دریا برود، ولی امواج، آن بدن سنگین را به ساحل بلندی افکند. که این خود یک معجزه بود.

پیام ها:

۱- قرآن از آینده و غیب خبر می دهد. (هنوز هم پس از دهها قرن، بدن مومیایی شده ی فرعون را در موزه ی قاهره تماشا می کنند) «نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ»

۲- از مرگ و محو طاغوت ها باید درس عبرت گرفت. «آیة»

۳- باید در حفظ آثار و نشانه های قدرت و امداد الهی کوشید. «لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً»

۴- بیشتر مردم از تاریخ و حوادث گذشته، عبرت نمی گیرند. كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ ...

لِغَافِلُونَ

ص: ۶۱۷

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

و ما بنی اسرائیل را در جایگاه شایسته ای جا دادیم و از چیزهای پاکیزه به آنان روزی بخشیدیم، ولی آنان (با دیدن آن همه معجزات) اختلاف نکردند، مگر پس از علم و آگاهی (به حقیقت موسی). همانا پروردگارت، روز قیامت در آنچه که در آن اختلاف می کردند، میان آنان داوری می کند.

نکته ها:

کلمه ی «صدق» در فرهنگ قرآن، گاه در پی کلماتی می آید و مفهوم شایسته، خوب و مناسب را می رساند، مانند: «قَدَمَ صِدْقٍ» (۱)، «مُدْخَلَ صِدْقٍ»، «مُخْرَجَ صِدْقٍ» (۲)، «لِسَانَ صِدْقٍ» (۳)، «وَعَدَ الصُّدْقِ» (۴)، «مَقْعَدِ صِدْقٍ» (۵) و «مُبَوَّأَ صِدْقٍ». یعنی صدق و مطابق با واقع بودن، برای همه چیز ارزش است.

در اینجا هم گویا مطلوب بودن محلّ زیست بنی اسرائیل از نظر آب و هوا و نعمت ها، یعنی شام و فلسطین منظور است. مکان صدق یعنی آنچه واقعاً جایگاه درست است، آنگونه که باید باشد. مسکن بنی اسرائیل هم دارای تمام شرایط زندگی بود و هم بسیار حاصلخیز که جمله ی «رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ» بیانگر آن است.

پیام ها:

۱- برخورداری از مسکن مناسب، یکی از نعمت های الهی و مورد پسند ادیان الهی است. «مُبَوَّأَ صِدْقٍ»

۲- در نهضت های انبیا، علاوه بر معنویت، ابعاد مادی زندگی مردم نیز مورد توجه است. «بَوَّأْنَا، رَزَقْنَاهُمْ»

ص: ۶۱۸

۱-۱. یونس، ۲.

۲-۲. اسراء، ۸۰.

۳-۳. مریم، ۵۰.

۴-۴. احقاف، ۱۶.

۵-۵. قمر، ۵۵.

۳- با آنکه اغلب پس از انقلاب ها و تحولات، توازن اقتصادی جامعه به هم می خورد و گرانی یا قحطی پیش می آید، ولی خداوند با سرنگونی رژیم فرعون، بنی اسرائیل را از کمبودها نجات بخشید. «رَزَقْنَاهُمْ»

۴- تفرقه، همه ی نعمت های الهی را ختنی می کند. «بَوَّأْنَا، رَزَقْنَاهُمْ، اِخْتَلَفُوا»

۵- ریشه ی اختلاف ها، همیشه مسائل مادی و رفاهی نیست، گاهی هم هوس ها است. «بَوَّأْنَا، رَزَقْنَاهُمْ، اِخْتَلَفُوا»

۶- علم به تنهایی نجات بخش نیست. «اِخْتَلَفُوا، جَاءَهُمُ الْعِلْمُ»

۷- قرآن بیشترین انتقاد را از اختلاف های آگاهانه دارد. «جَاءَهُمُ الْعِلْمُ»

فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ فَسْئَلِ الَّذِينَ يُقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَمَتِّينَ (۹۴)

پس اگر در آنچه بر تو نازل کردیم شک داری، از آن کسانی که کتاب آسمانی پیش از تو را می خوانند بپرس. یقیناً حق از سوی پروردگارت به سوی تو آمده است، پس از شک آوران مباش.

نکته ها:

در روایتی از امام هادی علیه السلام می خوانیم: افراد جاهل می پرسیدند: چرا به جای پیامبر، فرشته ای بر ما نازل نمی شود؟ خداوند با نزول این آیه و اینکه همه ی انبیا دارای زندگی مردمی بوده اند، پاسخشان داد. (۱)

سؤال: با آنکه کتب آسمانی گذشته تحریف شده است، چرا علمای اهل کتاب، در این آیه مرجع و داور قرار داده شده اند؟

پاسخ: زیرا با آنکه بخشهایی از کتب آسمانی گذشته تحریف شده، اما میان دانشمندان اهل کتاب، اشخاص و حرف های قابل استنادی یافت می شود. (۲)

ص: ۶۱۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر کبیر فخر رازی.

سؤال: چگونه قرآن می فرماید: «فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْهُ لَمَّا نَزَّلْنَا آيَاتِنَا أَنْتُمْ يَكْفُرُونَ»؟ اگر در حقیقت قرآن شک داری، از اهل کتاب سؤال کن. با آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله هرگز در شک نبوده است؟ و عقل نمی پذیرد که پیامبری، در وحی شک کند؟

پاسخ: ۱. کلمه ی «إِنْ» (اگر) فرض است و نشانه ی حتمیت و وقوع نیست. مثل «إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ» (۱) اگر خداوند فرزندی داشت. با آنکه آیه ی «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ» ،فرزند داشتن را صریحاً نفی می کند.

۲. در آیه ی ۱۰۴ این سوره از قول پیامبر خطاب به مردم آمده است: اگر در دین من شک دارید. «إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي» ،پس خود آن حضرت شک نداشت، وگرنه تحدی نمی کرد. همچنین قرآن می فرماید: «آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ» (۲) پیامبر به آنچه به او وحی می شد ایمان داشت.

۳. گاهی خطاب قرآن به پیامبر است، ولی مخاطب مورد نظر دیگرانند. مثل این آیه: «إِنَّمَا يَبُلِّغَنَّ عَنْكَ الْكَبِيرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا» ... (۳) اگر پدر و مادرت در نزد تو به سن پیری رسیدند.

در حالی که پدر حضرت رسول قبل از تولدش و مادر او در سن کودکی آن حضرت از دنیا رفتند و در هنگام نزول این آیه، پیامبر پدر و مادری نداشت تا پیر باشند. آیه از باب «به در بگو تا دیوار بشنود» است، که در زبان عربی می گویند: «إِيَّاكَ اعْنِي وَاسْمَعِي يَا جَارَهُ». در مسائل تربیتی هم گاهی خطاب به بزرگان و شخصیت ها می کنند، تا دیگران حساب کار خودشان را بکنند.

پیام ها:

۱- از بین بردن شک در عقاید، ضروری است. «فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْهُ لَمَّا نَزَّلْنَا آيَاتِنَا أَنْتُمْ يَكْفُرُونَ»

۲- هنگام شک باید به عالمان رجوع کرد. «فَسْئَلِ الَّذِينَ يَفْرُقُونَ الْكِتَابَ» (پس سخن عالم حجت است)

ص: ۶۲۰

۱- ۱. مریم، ۹۱.

۲- ۲. بقره، ۲۸۵.

۳- ۳. اسراء، ۲۳.

۳- کتاب های آسمانی مؤید یکدیگرند. «يَقْرُونَ الْكِتَابَ»

۴- بعضی اهل کتاب، حق را می گویند. «فَسَتَلِ الَّذِينَ يَقْرُونَ الْكِتَابَ»

۵- رهبر باید قاطع باشد و هیچ تردیدی به خود راه ندهد. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَمَتِّرِينَ»

۶- فضل آن است که دشمنان به آن گواهی دهند، آیا با اعتراف مخالفان به حقیقت آن، باز هم شک دارید؟! «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَمَتِّرِينَ»

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونُوا مِنَ الْخَاسِرِينَ (۹۵)

وهرگز از کسانی که آیات الهی را تکذیب کردند، مباش که از زیانکاران خواهی بود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، از شک در قرآن نهی کرد، در اینجا از تکذیب آیات. چه بسا اگر شک برطرف نشود، سرانجام به تکذیب بیانجامد.

همه ی تحلیل ها و پاسخ هایی که در آیه ی قبل درباره ی «شک» مطرح شد، اینجا هم مطرح است، چون تکذیب، بدتر از شک است. آیات و احادیث بسیاری از یقین پیامبر خبر می دهد. پس مقصود و مخاطب این نهی ها مردمند، نه شخص پیامبر. کسی که از یقین او انسان هایی به یقین رسیده اند، چگونه ممکن است خودش دچار شک یا تکذیب گردد؟!

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با آنکه معصوم است، اما بارها در قرآن مورد خطاب و هشدار قرار گرفته است تا بدین وسیله به مردم هشدار داده شود و آنان حساب کار خود را بکنند. از جمله:

«لَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (۱)، «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهْرًا لِلْكَافِرِينَ» (۲) و «لَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ» (۳)

پیام ها:

۱- خداوند به پیامبرش نیز هشدار داده است. «لَا تَكُونَنَّ»

ص: ۶۲۱

۱- ۱. انعام، ۱۴.

۲- ۲. قصص، ۸۶.

۳- ۳. قصص، ۸۷.

۲- از دست دادن سرمایه ی ایمان و رهبری پیامبران، خسارت است. «الْحَاسِرِينَ»

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾

همانا کسانی که فرمان پروردگارت علیه آنان (به جرم اعمالشان) تحقق یافته، ایمان نمی آورند.

وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

و اگرچه برای آنان هر گونه معجزه ای بیاید، تا آنکه عذاب دردناک الهی را ببینند (که ایمان آن هنگام، بی ثمر است).

نکته ها:

با توجه به جمله ی «حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ» در آیه ی ۹۷ و جمله ی «كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ» در آیه ۹۸، مراد از «كَلِمَتُ رَبِّكَ»، قهر الهی می باشد.

پیام ها:

۱- قهر الهی، حق کافران است. (۱) «حَقَّتْ عَلَيْهِمْ»

۲- محروم شدن از ایمان به خاطر تکذیب و لجابت مستمر کفار، مقتضای ربوبیت و از سنت های الهی است. «حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ»

۳- انتظار ایمان همه ی مردم را نداشته باشیم. «لَا يُؤْمِنُونَ وَ لَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ»

۴- گردنکشان وقتی قهر و عذاب الهی را با چشم ببینند، از وحشت و اضطراب ایمان می آورند، ولی چه سود؟ لَا يُؤْمِنُونَ ... حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ

فَلَمَّا كَانَتْ قُوَّةُ آمَنَتِ فَنَفَعَهَا إِيْمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٩٨﴾

ص: ۶۲۲

۱- ۱). در آیه ی دیگر می خوانیم: «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَ يَحَقِّقَ الْقَوْلَ عَلَى الْكَافِرِينَ» یس، ۷.

پس اهل هیچ شهری (به موقع) ایمان نیاورد که (ایمانش به او) سود بخشد؟ مگر قوم یونس (که وقتی در آخرین لحظه ایمان آوردند)، ما عذاب خوار کننده را در زندگی دنیا از آنان برطرف کردیم و تا مدتی بهره مندشان ساختیم.

نکته ها:

با اینکه در این سوره، تاریخ حضرت نوح و موسی به تفصیل بیان شده، اما داستان توبه ی قوم یونس در نصف آیه و با اشاره آمده است، ولی نام این سوره را سوره یونس نهاده اند، شاید به خاطر حساسیت و اهمیت کار قوم یونس باشد که در آخرین لحظه ها توبه کردند و خداوند توبه ی آنان را پذیرفت.

امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت یونس علیه السلام از سی سالگی تا ۶۳ سالگی تبلیغ کرد، تنها دو نفر به او ایمان آوردند. حضرت، مردم را نفرین کرد و از میان آنان رفت. یکی از آن دو مؤمن که حکیمی دانا بود، با دیدن نفرین پیامبر و رفتنش از آن منطقه، بر بلندی رفت و با فریاد به مردم هشدار داد. مردم متأثر شده و با راهنمایی او از شهر بیرون رفتند و میان خود و فرزندانشان فاصله انداختند و به درگاه خدا ناله و توبه کردند تا بخشوده شدند.

یونس علیه السلام چون برگشت، دید که آن قوم هلاک نشده اند، سبب را پرسید، ماجرا را برایش شرح دادند. (۱)

پیام ها:

۱- انسان می تواند حتی در لب پرتگاه، خود را حفظ کند. «إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ»

۲- ایمان و توبه ی به موقع، عذاب الهی را برطرف می سازد «لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا»

(از میان تمام اقوام تکذیب کننده ی گذشته، تنها قوم یونس بود که به موقع توبه کرده و ایمان آوردند)

۳- سرنوشت مردم به دست خودشان است. «آمَنُوا كَشَفْنَا»

ص: ۶۲۳

۴- رمز خوشبختی انسان ها در دنیا نیز ایمان است. آمَنُوا ... مَتَّعْنَاهُمْ

۵- دعا و نیایش، هم بلا را رفع می کند، هم کامیابی می آورد. (با توجه به شأن نزول) «كَشَفْنَا مَتَّعْنَاهُمْ»

وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾

واگر پروردگارت می خواست، (به اجبار) همه ی مردم روی زمین یکجا ایمان می آوردند. (اکنون که سنت خدا بر ایمان اختیاری مردم است،) پس آیا تو مردم را مجبور می کنی تا ایمان آورند؟!

نکته ها:

خداوند، هم قدرت دارد، هم حکمت و از قدرتش آنجا و آن گونه استفاده می کند که خلاف حکمت نباشد و چون حکمتش اقتضا دارد که مردم آزاد باشند، هرگز با قدرت قهری خود آنان را به ایمان اجباری وادار نمی کند.

اما مشرکان می گفتند: «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (۱) اگر خدا می خواست ما مشرک نبودیم، پس شرک ما خواست خدا بوده است و ما بالاجبار مشرک شده ایم! این آیه می تواند پاسخی به سخن آنان باشد که اگر اراده خدا بر اجبار کردن است، چرا اجبار به انحراف و شرک کند و لااقل اجبار به هدایت و ایمان بکند؟!

پیام ها:

۱- ایمان بر مبنای انتخاب است، نه اجبار و تحمیل. «أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ»

۲- پیامبر صلی الله علیه و آله از روی دلسوزی، برای ایمان آوردن مردم اصرار می کرد. «أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

ص: ۶۲۴

وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَجْعَلُ الرُّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

در حالی که هیچ کس جز به اذن و اراده ی الهی توفیق ایمان ندارد و خداوند پلیدی (تردید و کفر) را بر کسانی که نمی اندیشند مقرر می دارد.

پیام ها:

۱- مردم نه مجبور به ایمانند (طبق آیه ی قبل) و نه بدون هدایت و توفیق الهی، به ایمان آوردن موفق می شوند. (۱) «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»

۲- کفر، پلیدی است. «الرُّجْسَ»

۳- لطف الهی و توفیق ایمان، شامل اهل خرد و تعقل می شود و آنکه با اختیار خود فکر و تعقل نکند، مشمول قهر الهی می شود. «وَ يَجْعَلُ الرُّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ»

۴- عقل سالم، زمینه ساز ایمان است و بی ایمانی، نشانه ی بی خردی است.

... لَا يَعْقِلُونَ

قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا تُعْنِي الْآيَاتُ وَ النَّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

بگو: (به دیده ی عبرت) بنگرید که در آسمان ها و زمین چیست؟ آیا نشانه ها و هشدارها برای کسانی که ایمان نمی آورند سودی ندارد.

نکته ها:

در آیه ی قبل، عدم تعقل دلیل کفر به شمار آمد، در این آیه، تفکر و تدبیر، راه ایمان دانسته شده است.

«نَذُرٍ» یا جمع «نَذِيرٍ» است یعنی انبیا، یا جمع «انذار»، یعنی هشدارها.

ص: ۶۲۵

۱- مطالعه و تدبیر در آفرینش، بهترین و ساده ترین و عمومی ترین راه خداشناسی است. اُنظُرُوا ...

۲- نگاهی ارزشمند و مؤثر در تصمیم گیری است که با اراده ی انسان باشد، نه صرف دیدن و انعکاس اشیا در مغز و اعصاب. اُنظُرُوا ...

۳- آیات الهی و هشدارها، تنها در انسان های پاک نهاد و غیرلجوج مؤثر است.

وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ ...

۴- انسان، در گزینش مکتب آزاد است، لذا گاهی در برابر انبیا و کتب آسمانی و نشانه های خدا در جهان می ایستد و ایمان نمی آورد. «قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ»

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ «۱۰۲»

پس آیا (کسانی که در برابر آن همه آیات و انبیای الهی سرپیچی می کنند)، انتظار چیزی جز نظیر روزگار (پرنکبت و ذلت) پیشینیان را دارند؟ بگو:

در انتظار باشید که من نیز با شما از منتظرانم (تا همان بلایی که بر سر آنها آمد، بر سر شما نیز بیاید).

۱- سنت و قانون خداوند نسبت به همه ی مردم یکسان است. «مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۲- تاریخ گذشتگان، عبرتی برای آیندگان است. «خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۳- به مهلت های الهی مغرور نشویم. «فَانْتَظِرُوا»

۴- پایان بی دینی، تباهی است. «فَانْتَظِرُوا»

۵- لجاجت مردم، گاهی انبیا را نیز مأیوس کرده به حدی که یأس خود را اعلام می کردند. «قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ»

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

(به هنگام نزول بلا- و مجازات،) پیامبران و مؤمنان را نجات می دهیم. این گونه بر ما حق است که مؤمنان (به تو را نیز) رهائی بخشیم.

نکته ها:

سؤال: به تجربه مشاهده کرده ایم که گاهی خوب و بد (خشک و تر) با هم می سوزند و در آیه ی ۲۵ سوره ی انفال نیز هشدار می دهد که بترسید از فتنه ای که تنها به ستمگران نمی رسد، بلکه به مؤمنان نیز می رسد، بنابراین چگونه این آیه می فرماید: مؤمنان را به هنگام نزول بلا نجات می دهیم؟

پاسخ: اهل ایمان اگر در میان کفار و مجرمان ساکت باشند، قهر خدا همه را فرا می گیرد، ولی اگر به وظیفه ی الهی خود، یعنی نهی از منکر عمل کنند، خداوند هنگام خطر آنان را نجات می دهد.

پیام ها:

۱- خداوند انبیا و مؤمنان را به قهر خود گرفتار نمی کند. نُنَجِّي رُسُلَنَا ... نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ

۲- از سنت های الهی و از جمله حقوقی که مؤمنان بر خدا دارند، نجات و حمایت آنان به هنگام عذاب و خطر است. «كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- وعده ی نجات و رهائی، بهترین پشتوانه ی نهضت های الهی است. «حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ»

۴- آینده از آن مؤمنان است. «حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ»

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَ أَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۱۰۴»

بگو: ای مردم! اگر از (درستی) دین من در شک و تردیدید، پس (بدانید که من) کسانی را که شما به جای خدا می پرستید، نمی پرستم، بلکه خدایی را می پرستم که جان شما را (در وقت مرگ) می گیرد و مأمورم که از مؤمنان باشم.

پیام ها:

۱- شک دیگران، باعث شک و تردید ما نشود. قاطعیت، شرط رهبری است. **إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ ...**

۲- هرگونه سازش، مدهانه و انعطاف با کافران ممنوع است، باید جبهه ی کفر را از خود مایوس سازیم. **فَلَا أَعْبُدُ ...**

۳- دشمن حتی در سران اسلام هم طمع دارد. پس باید براءت و تسلیم ناپذیری خود را به صراحت اعلام کنیم. **«فَلَا أَعْبُدُ»**

۴- کسی که مرگ و حیات به دست اوست، سزاوار پرستش است. **«أَعْبُدُ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ»**

۵- با آنکه مرگ و حیات هر دو تنها به دست خداست، اما این آیه، مرگ را مطرح می کند. زیرا مرگ، بهترین وسیله ی هشدار است. **«الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ»**

۶- مشرکان، معبودهای خود را عاقل می پنداشتند. («الَّذِينَ» برای عقلا می باشد)

وَ أَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَ لَّا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ «۱۰۵»

و(به من فرمان داده شده که) به آئینی خالی از هرگونه شرک، روی آور و هرگز از مشرکان مباش.

وَ لَّا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَ لَّا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ «۱۰۶»

و غیر از خداوند، چیزی را که نه سودی برای تو دارد، نه زیانی، نخوان.

پس اگر چنین کنی، همانا تو از ستمگران (مشرک) خواهی بود.

نکته ها:

«حنیف»، به معنای راست و مستقیم است که در او هیچ گونه انحرافی به چپ و راست وجود ندارد.

پیام ها:

۱- دینداری، تصمیم و همت و عشق می طلبد. «أَقِمَّ وَجْهَكَ»

۲- دین اسلام، آئینی بی انحراف است. «حَنِيفًا»

۳- مسلمان راستین، پس از پذیرش اسلام به هیچ شرکی آلوده نمی شود و به طاغوت ها نمی گراید. «وَ لَّا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۴- عاقلان، یا برای سود کار می کنند، یا برای رفع خطر و دفع ضرر. بت ها نه نفعی دارند و نه قدرت دفع ضرر. پس شرک، نوعی حماقت است. «لَا تَدْعُ... مَا لَا يَنْفَعُكَ وَ لَّا يَضُرُّكَ»

۵- شرک، ظلم و مشرک، ظالم است. «فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ (۱۰۷)

و اگر خداوند (برای آزمایش یا هدف دیگر بخواهد) زیانی به تو برساند، جز خود او کسی توان برطرف کردن آن را ندارد و اگر برای تو خیری بخواهد، هیچ کس مانع فضل او نخواهد شد. خیر را به هر کس از بندگانش که بخواهد می‌رساند و او بس آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

این که در برطرف کردن ضرر، تعبیر «إِلَّا هُوَ» آمده، اما در برطرف کردن خیر نیامده، به خاطر آن است که خداوند ضرری را که به انسان برسد برطرف می‌کند، اما فضلی را که به انسان برسد او بر نمی‌دارد، مگر آنکه اعمال ما آن را تغییر دهد. (۱)

چنانکه در قرآن آمده است: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (۲) یعنی تغییر نعمت، بستگی به عملکرد خود انسان دارد. (۳)

پیام ها:

- ۱- خیر و شر تنها به دست خداست. «إِنَّ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ، يُرِدْكَ بِخَيْرٍ»
- ۲- هر تلخی و ضرری شر نیست، گاهی حوادث تلخ برای بیداری فطرت یا آزمودن انسان است. «بِضُرٍّ» و نه «بِشَرٍّ»
- ۳- مقصود خدا، خیر رساندن است. از این رو در مورد خیر، «يُرِدْكَ» و اراده به کار رفته و در ضرر، تعبیر «يَمْسَسْكَ» آمده است. (۴)
- ۴- خیری که به انسان می‌رسد، فضل الهی است، نه استحقاق انسان. «لِفَضْلِهِ»
- ۵- خواست خدا، بر اساس حکمت است و مشیت‌های او در کنار حکیم بودن او

ص: ۶۳۰

۱- ۱. تفسیر روح المعانی.

۲- ۲. رعد، ۱۱.

۳- ۳. در دعای کمیل نیز می‌خوانیم: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَغَيَّرُ النِّعَمَ»

۴- ۴. تفسیر روح المعانی.

معنی می شود. «يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ»

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾

بگو: ای مردم! اینک حق از سوی پروردگارتان به سراغ شما آمده است.

پس هر کس هدایت یابد، یقیناً به سود خویش هدایت می یابد و هر کس گمراه شود، تنها به زیان خویش گمراه می شود و من بر (ایمان آوردن) شما وکیل نیستم (تا به اجبار شما را به راه حق در آورم).

پیام ها:

۱- آنچه از سوی خداوند آمده، (مثل قرآن و تعالیم انبیا) همه حق و از شئون ربوبیت اوست. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲- هدف بعثت انبیا و فرستادن کتب آسمانی، تربیت تمام انسان هاست. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ ... رَبِّكُمْ»

۳- خداوند حجت را تمام کرده است و ما عذری در نپذیرفتن حق نداریم. «قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ»

۴- خداوند از هدایت یافتن ما بی نیاز است، سود و زیان هدایت و گمراهی تنها به خود ما باز می گردد. «لِنَفْسِهِ»

۵- انسان دارای اختیار است و سرنوشت هر کس به دست خود اوست، حتی انبیا هم حق اجبار مردم را ندارند. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ»

۶- وظیفه ی انبیا، ارشاد و تبلیغ است، نه اجبار و اکراه. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ»

وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ اصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

و(تنها) آنچه را بر تو وحی می شود پیروی کن و پایدار باش تا آنکه خداوند داوری کند و او بهترین داوران است.

پیام ها:

۱- مردم چه ایمان آورند، چه کفر ورزند، نباید از وحی و دستورهای الهی جدا شویم. وَ اتَّبِعْ ...

۲- انبیا تسلیم فرمان وحی اند. «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ»

۳- پیروی از وحی، نیاز به صبر دارد. وَ اتَّبِعْ ... اصْبِرْ

۴- رهبر باید صبور باشد. «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ اصْبِرْ»

۵- علم، شرط عمل، «وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ» و استقامت، شرط پیروزی است. «وَ اصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ»

۶- نگران آینده نباشیم، که خدا بهترین داور است. «خَيْرُ الْحَاكِمِينَ»

﴿وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

ص: ۶۳۲

جلد چهارم

اشاره

ص: ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و آله الطاهرين

الحمد لله الذي هدانا لهذا و ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

قرآن که جلوه ای از عظمت خدا و معجزه ای جاوید و دلیلی روشن و پیشگویی صادق و تاریخی صحیح و منطقی محکم و گواهی روشن و ذکری عمیق و نعمتی والا- و دریایی بی نهایت است، هم طرح می دهد و هم شیوه ی اجرا و الگو معرفی می کند، هم تشویق دارد و هم هشدار می دهد، هم گذشته را برای انسان ترسیم می کند و هم از آینده خبر می دهد، هم برای عوام مطلب دارد و هم برای خواص نکته ها، هم غیب دارد و هم شهود، هم عوامل عزت را بیان می کند و هم عوامل ذلت را، هم نور فکر و منطق و بیان امروز است و هم انیس و مونس و نور قبر و قیامت است.

شنیدنی است که در حدیث می خوانیم: دلیل وجوب نماز آن است که قرآن از مهجوریت بیرون آید، چون بر هر نماز گزار واجب است شبانه روز ده بار سوره حمد و سوره دیگری از قرآن را بخواند.

امام رضا علیه السلام فرمود: هر چه از ما شنیدید، دلیل قرآنی آن را از ما بخواهید تا بگوییم این سخن از کدام آیه استفاده شده است.

از سخت ترین القاب قرآن در مورد انسان، لقب پوچ بودن است که قرآن می فرماید: اگر کتاب آسمانی را به پا ندارید، پوچید: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ

و انتقاد قرآن نثار کسانی می شود که در قرآن تدبیر نمی کنند: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۲)

قرآن، میزان شناسایی سخن اولیای خداست و به ما فرموده اند: هرگاه سخنی از ما شنیدید آن را با قرآن تطبیق دهید، اگر ضد قرآن بود آن سخن را به دیوار بنزید.

قرآن، ثقل اکبر است و اهل بیت پیامبر علیهم السلام ثقل اصغر، و رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها فرمود: من دو چیز گرانبها میان شما باقی می گذارم که هرگز از هم جدا نشوند تا در قیامت کنار حوض کوثر به من ملحق شوند؛ کتاب خدا و اهل بیت من. (۳)

معنای جدا نشدن قرآن از اهل بیت آن است که الآن نیز در کنار قرآن، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند و تفسیر قرآن بدون توجه به روایات معتبر گمراهی است، زیرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر به این دو (کتاب و اهل بیت) تمسک کنید، هرگز گمراه نشوید. آری تمسک به هر یک و رها کردن دیگری گمراهی است.

اگر نتوان به مقام فاطمه زهرا علیها السلام رسید، ولی به مقام دختر کنیز او فضا که می توان رسید، در تاریخ می خوانیم: این بانوی گرامی بیست سال تمام گفتگوهایش را در قالب آیات قرآن بیان می کرد.

قرآن سرچشمه ی علوم و معارف و تنها کتاب آسمانی است که تحریف نگردیده و هر چه علم پیش می رود پرده ای از اسرار آن کنار رفته و لطایفی را به انسان عرضه می کند. تشبیهات و مثال های قرآن هرگز کهنه نمی شود و تکرارهای آن پر از نکته است.

در این جلد با تفسیر سوره های هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل آشنا خواهید شد و از آنجا که سوره یوسف بخاطر شیوه داستانی خاص خود

۱-۱. مائده، ۶۸.

۲-۲. محمد، ۲۴.

۳-۳. برای این حدیث حدود صد منبع از شیعه و سنی نقل شده است.

خوانندگان بیشتری دارد و بسیاری از مفسران این سوره را به طور جداگانه تفسیر کرده اند و مطالعه تفسیر این سوره برای انس با تفسیر سایر سوره ها می تواند مفید باشد، لذا این سوره علاوه بر درج در این جلد، جداگانه نیز چاپ می شود، تا کسانی که حوصله ی مطالعه تفسیر همه قرآن را ندارند، حداقل با سوره یوسف آشنا شوند.

گفتنی است که قصه های قرآن، نه براساس خیال است و نه به شیوه ی تاریخ نگاری، بلکه حقایق تاریخی است آن هم به صورت گزینشی که برای عبرت بیان می شود. مثلاً در سوره یوسف سخنی از سنّ و سال یوسف و محل و طول چاه و نام برادران او، برده نشده است. زیرا در هیچ یک از اینها نقش تربیتی نیست و حتی نامی از مادر یوسف برده نشده، زیرا یا مادرش در کودکی از دنیا رفته و خاله اش به جای او مادری می کرده و یا وقتی قرآن می گوید؛ پدر که از پیامبران برگزیده ی خداست، از گریه نابینا شد معلوم می شود که مادر او در چه حالی بوده است و بازگو کردن حالات هیجانی او نقش تربیتی ندارد. به هر حال هنر قرآن بیان داستان هایی واقعیت دار، پرمحتوا، جذاب و عبرت انگیز است که در آن اصول تربیتی، ارشادی، اعتقادی، حقوقی، سنت های الهی، قدرت خدا، خنثی شدن توطئه ها و عوامل عزت و رشد و پیامدهای صبر و مقاومت و تقوا نهفته است.

تقاضای اینجانب از خوانندگان عزیز آن است که پس از مطالعه ی تفسیر سعی کنند مطالب و نکات را با دوستان خود گفتگو نمایند و با یک بار دیدن قانع نباشند، زیرا قرآن کسی را عالم ربانی می داند که درس گرفتن از کتب آسمانی را کار دائمی خود قرار دهد: «كُونُوا رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» (۱)

تقاضای دیگر آن است که در هر منطقه ای به سراغ علمای با تقوا و قرآن شناس رفته و گرد او جمع و هر هفته با چند آیه قرآن آشنا شوند.

ص: ۱۱

از اساتید و علما و مدرسین حوزه ها نیز تقاضا دارم که درس تفسیر را مثل دروس رسمی قرار دهند و فضیلتی عزیز، رساله هایی پیرامون معارف قرآن همراه با تقریرات دروس فقهی داشته باشند.

از اساتید دانشگاه و نویسندگان می خواهم که هر روز چند دقیقه ای را سهم مطالعه یکی از تفاسیر معتبر قرار دهند، تا خدای ناکرده مشمول شکایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار نگیریم که در قیامت می فرماید: «يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا»

از گویندگان و خطبای عزیز تقاضا می کنم که در سخنرانی خود بر محتوای قرآنی و روایی اضافه نمایند و بیان خود را فقط در حدّ توضیح و تفسیر آیات و روایات قرار دهند، نه آنکه یک آیه را سوژه سخن قرار داده و تمام مدت سخنان خود را محور قرار دهند.

تقاضای دیگرم تدبر در آیات و جستجوی نکات جدید است، زیرا قرآن که به همه دستور تدبر می دهد، لابد انسان به نکته تازه می رسد و هرگز فکر نکنیم که همه مطالب را بزرگان قبل از ما فهمیده اند که اگر چنین بود خداوند دستور تدبر به دیگران نمی داد.

آخرین تقاضای من آن است که پیشنهادات اصلاحی و یا انتقادات خالصانه خود را برای ما ارسال فرمایید، تا در چاپ های بعدی استفاده گردد.

در خاتمه از همکاری حجج اسلام: سید جواد بهشتی، محمود متوسل، بهرام محمّدیان و علی محمّد متوسلی، که در تتبع تفاسیر، تکمیل، تنظیم و ویراستاری این جلد ما را یاری کرده اند تشکر می کنم.

محسن قرائتی

تابستان ۷۸

ص: ۱۲

این سوره در سال های آخر حضور پیامبر صلی الله علیه و آله در مکه نازل شده است، سال هایی که به جهت وفات حضرت ابوطالب و حضرت خدیجه مسلمانان در شرایط بسیار سختی بسر می بردند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: سوره ی هود مرا پیر کرد. (۱) زیرا آیه ی استقامت در این سوره نازل شده است: «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَ مِّنْ تَابٍ مَّعَكَ» (۲) همان گونه که به تو دستور داده شده پایداری و صبر کن و یاران تو نیز باید پایداری کنند. اما بی صبری یاران پیامبر صلی الله علیه و آله آن حضرت را زجر می داد.

محتوای این سوره که یکصد و بیست و سه آیه دارد، تاریخ پیامبران و به خصوص حضرت نوح علیه السلام و توجه به مسائل اعتقادی است. از دقت در تاریخ انبیا استفاده می شود که حرکت انبیا یک جریان مستمر تاریخی است، نه یک حادثه ی زودگذر. تاریخ پیامبران و اقوام آنان قانون مند است و مطالعه ی آن رمز سقوط یا عزت ملت ها را روشن می سازد و نشان می دهد که دین از جامعه جدا نیست و سرنوشت جامعه بستگی تمام به دین و آئین مردم آن جامعه دارد.

در این سوره پنج مرتبه نام حضرت هود علیه السلام آمده است که برابر با تکرار این نام در باقی قرآن است.

ص: ۱۵

۱-۱. تفسیر نمونه؛ بحار، ج ۹۲، ص ۱۹۸.

۲-۲. هود، ۱۱۲.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾

الف لام را، (قرآن) کتابی است که آیات آن استوار گشته، آنگاه از جانب حکیمی آگاه، شرح و تفصیل داده شده است.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنْ نِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ ﴿٢﴾

که جز خداوند یکتا را نپرستید، همانا از طرف او برای شما هشدار دهنده و بشارت دهنده هستم.

نکته ها:

قرآن از همین حروف الفبا تشکیل شده که همواره در اختیار همه هست، اما خداوند از همین حروف ساده، کتابی ساخته که کسی نمی تواند مشابه آن را بیاورد. چنانکه انسان از خاک، آجر و سفال می سازد، ولی خداوند از همین خاک، هزاران نوع گل، گیاه، میوه، حیوان و انسان خلق می کند. آری، همان گونه که قدرت خداوند را در نظام تکوین می بینیم، قدرت او را در کتاب تشریح نیز مشاهده می کنیم.

قرآن کتابی است هم محکم و هم مفصل، نه تناقض دارد و نه تهافت، هم فصیح است و هم بلیغ، محتوایش در فصل ها و سوره های مختلف، جدای از یکدیگر اما به دنبال هم و پیوسته آمده است.

قرآن، کتابی است محکم که یک روح دارد و آن روح توحید است و تمام داستان ها و

موعظ و احکام و آیات قرآن، تفصیل همان روح توحید است.

قرآن کتابی است محکم، نه تغییر و تحریف یافته و نه قابل شک و تردید است. بنای آن بر حدس و فرض نیست، بلکه همه ی مطالبش محکم و استوار است.

پیام ها:

۱- قرآن کتاب بس مهم است. («كِتَابٌ» نکره و تنوین دارد که رمز عظمت است)

۲- الفاظ و محتوای قرآن، نشانه ی عظمت آن است. «آیه»

۳- بنیان قرآن، محکم و استوار است و هیچ چیزی نمی تواند سبب تزلزل آن شود، بلکه با پیشرفت علم، اسرار این کتاب بیشتر کشف می شود. «أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ»

۴- قانون و کتاب، هم باید محکم باشد و هم روشن و واضح. أُحْكِمَتْ ... ثُمَّ فَصَّلَتْ (قوانین غیر الهی، یا محکم نیست، یا روشن نیست و یا قانونگذار طبق حکمت و مصلحت و آگاهی، قانون را وضع نکرده است)

۵- قرآن، هم استدلالی و تزلزل ناپذیر است و هم جامع تمام ابعاد زندگی دنیوی و اخروی می باشد. أُحْكِمَتْ ... ثُمَّ فَصَّلَتْ

۶- کلیات قرآن یکجا بر قلب پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شده، آنگاه در مدّت بیست و سه سال تفصیل داده شده است. أُحْكِمَتْ ... ثُمَّ فَصَّلَتْ

۷- چون خداوند حکیم است، کتابش محکم است و چون خبیر است، تمام نیازها را تفصیل داده است. أُحْكِمَتْ ... ثُمَّ فَصَّلَتْ
مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ خَبِيرٍ

۸- دعوت به یکتاپرستی، سرلوحه ی پیام همه ی انبیاست. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۹- فلسفه ی نزول کتب آسمانی، توحید و پاکسازی جامعه از شرک است. كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ... أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ

۱۰- دعوت به یکتاپرستی و هشدار و بشارت، نمونه ی سخن استوار خداوند است. أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ... أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ

۱۱- پیامبر صلی الله علیه و آله از جانب خدا، اما برای سعادت مردم آمده است. «إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ»

۱۲- شیوه ی تبلیغ پیامبران، هشدار و بشارت است. «نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ»

وَ أَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَ يُؤْتِي كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ ﴿٣﴾

و از پروردگارتان طلب مغفرت کنید و بسوی او بازگردید تا شما را به بهره ای نیکو تا مدتی معین (که عمر دارید) کامیاب کند و به هر صاحب فضیلتی فزونی بخشد و اگر (از بندگی خدا) روی بگردانید، همانا من از عذاب روزی بزرگ بر شما بیمناکم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، توحید مطرح شد و در این آیه، بازگشت به خداوند و قرار گرفتن در مدار توحید مطرح است.

«مَتَاعًا حَسَنًا» یعنی زندگی دلنشین همراه با آرامش روحی، در برابر کسانی که به خاطر اعراض از یاد خدا، معیشتی ضنک و زندگی تلخ دارند، گرچه از نظر مادیات در آسایش و رفاه هستند.

پیام ها:

۱- یکی از وظائف پیامبران، بازسازی منحرفان است. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا»

۲- تا اسنان خود را از گناه پاک نکند و سبکبال نشود، نمی تواند به سوی حق پرواز کند. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا»

۳- محو گناه کافی نیست، حرکت بسوی خدا لازم است. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا»

۴- توبه واجب است. «تُوبُوا إِلَيْهِ»

۵- توبه از گناه، سبب بازگشت الطاف مادی خدا نیز می شود. فَتُوبُوا ... يُمَتِّعْكُمْ

۶- امکاناتی که در اختیار کافران و گنهکاران است، چون در راه فساد و فتنه به کار می رود، مبارک و حسن نیست. «مَتَاعًا حَسَنًا»

۷- زندگی خوب، مورد توجه اسلام است. «مَتَاعًا حَسَنًا»

۸-ایمان و توبه، زندگی انسان را تا آخر عمر بیمه می کند. **يُمَتِّعْكُمْ ... إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى**

۹-توبه، رمز کامیابی کیفی و کمی است. **«مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۱۰-توبه، عامل جلوگیری از مرگ های ناگهانی است. **«إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۱۱-تاریخ و زمان مرگ، بر انسان مجهول است. **«إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۱۲-درجات در قیامت متفاوت است. هر کس فضیلت بیشتری در دنیا کسب کند، لطف بیشتری در آخرت دریافت خواهد کرد. **«يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ»**

۱۳-پیامبران دلسوز مردمند. جمله ی **«فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ»** در قرآن زیاد آمده است.

إِلَىٰ اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۴)

بازگشت شما به سوی خداست و او بر هر چیزی تواناست.

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» (۵)

بدانید که مخالفان برای آنکه خود را از پیامبر پنهان دارند، سر و سینه های خود را به هم نزدیک می کنند و لباس های خویش را بر سر می کشند (تا شناخته نشوند، غافل از آنکه) خداوند تمام کارهای سری و آشکار آنان را می داند. همانا او به اسرار درون سینه ها آگاه است.

نکته ها:

«يَثْنُونَ»، به معنای نزدیک قرار دادن و خم کردن دو چیز است؛ **«أَثْنَانٍ»** یعنی دو تا) و به کینه در دل گرفتن نیز گفته می شود. بنابراین جمله **«يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ»** یا به معنای آن است که کفار سینه های خود را برای حرف های محرمانه و توطئه علیه انبیا به هم نزدیک می کنند و یا به معنای آن است که آنها کینه ی انبیا را در دل دارند.

در آیه ۷ سوره ی نوح می خوانیم: **«جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ»** یعنی کفار انگشتان خود را در گوش هایشان می گذارند و لباس خود را بر سرشان می کشند تا ندای انبیا

را نشوند.

مهم ترین اشکال منکرین معاد دو چیز است:

الف: چه قدرتی می تواند مردگان را زنده کند، که آیه ی ۴ می فرماید: «هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» خداوند بر هر کاری قادر است.

ب: چگونه ذرات پخش شده یکجا جمع می شوند، که آیه ی ۵ می فرماید: «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

پیام ها:

۱- بازگشت ما تنها به سوی خداست، نه دیگران. «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ»

۲- در آیات قبل توحید و نبوت مطرح بود، این آیه اصل معاد را مطرح می کند.

«إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ»

۳- بر فرض اهداف شوم خود را از پیامبر مخفی بدارید، خداوند که عالم به اسرار سینه هاست. يَتَّبِعُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَكْفُرُوا مِنْهُ ...

إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

ص: ۲۰۰

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾

و هیچ جنبنده ای در زمین نیست، مگر آنکه روزی او بر خداست و او قرارگاه دائمی و جایگاه موقت او را می داند. همه در کتاب آشکاری ثبت است.

نکته ها:

کلمه ی «دَابَّةٍ» از «دَبَّيب» به معنای آهسته راه رفتن و قدم های کوچک برداشتن است، ولی به هر جنبنده ای اطلاق می شود.

«رزق» به معنای بخشش مستمر است، چه مادی و چه معنوی، و لذا در دعا می خوانیم:

اللَّهُمَّ ارزُقْنِي... قَلْبًا خَاشِعًا... و لِسَانًا ذَاكِرًا... و عِلْمًا نَافِعًا (۱) رزقی که خداوند می دهد از هر جهت مناسب با موجودات است، مثلاً غذای کودک در شکم مادر به تناسب نیاز او تغییر می کند تا آنکه پس از تولد تبدیل به شیر می گوارا می شود و الا انسان با چه قدرتی می توانست به نوزاد در رحم مادر غذا برساند و یا نوزاد چگونه می توانست غذای خود را بدست آورد. «وَكَايِنُ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا» (۲)

«مستقر»، به معنای جایگاه ثابت و «مستودع» به معنای ودیعه گذاشتن و گرفتن آن است که کنایه از جایگاه موقت است.

حضرت علی علیه السلام در وصیت به فرزندش امام حسن می فرماید: رزق دو گونه است: نوعی از آن را باید با تلاش و کوشش بدست آوری و نوعی دیگر خود به سراغ تو می آید. (۳) (مثل نور، باران و هوا در طبیعت و هوش، حافظه و استعداد در انسان)

پس مراد آیه آن نیست که در گوشه ای بنشینیم و منتظر نزول غذای آسمانی باشیم، بلکه منظور آن است که هم کار و تلاش داشته باشیم و هم آنچه را بدست می آوریم رزقی از جانب خدا بدانیم، لذا همه ی پیشوایان دینی ما کار می کرده اند.

ص: ۲۱

۱-۱. بحار، ج ۹۵، ص ۲۵۸.

۲-۲. عنكبوت، ۶۰.

۳-۳. بحار، ج ۵، ص ۱۴۷.

لازمه ی رزق رسانی به همه ی موجودات، علم به مکان و نیاز آنهاست، باید یک سیستم بسیار دقیق وجود داشته باشد که آخرین آمار، آخرین نیازها و آخرین قرارگاه را بداند. تعداد انسان ها و حیوانات از دریایی، هوایی و صحرایی و همه ی موجودات ریز و درشت با ویژگی های گوناگون و نیازهای بسیار متنوع آنان را بداند. «يَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَ مُسْتَوْدَعَهَا»

اگر همه ی امور در کتاب مبین است «كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»، پس کسی که علم کتاب را داشته باشد، همه چیز را می داند. در آیه آخر سوره ی رعد می خوانیم: به کفار بگو: شاهد من خداوند است و کسی که علم کتاب را دارا است. روایات شیعه و سنی می گویند که مراد از این شخص حضرت علی علیه السلام است.

خداوند دو سنت دارد: یکی سنت رزق رسانی و یکی سنت اجرای امور از طریق اسباب و وسایل، بنابراین رسیدن به رزق منافاتی با قانون تلاش انسان ها ندارد.

پیام ها:

۱- موجود زنده، حق تغذیه دارد و خداوند این حق را بر خود واجب کرده است.

«مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

۲- رزق ما بدست خداست، در برابر دیگران گردن خم نکنیم. «مَا مِنْ دَابَّةٍ ... إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

۳- درباره ی روزی، نه حرص بورزیم و نه بترسیم. «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ ... إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

۴- خداوند، هم منابع رزق را در اختیار ما قرار داده و هم عقل و وسیله ی استخراج، اکتشاف و تحصیل آن را به ما عطا کرده است. «إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا»

۵- هر کجا برویم، زیر نظر خدا هستیم. چه در سفر و چه در حضر. «يَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَ مُسْتَوْدَعَهَا»

۶- همه ی اطلاعات و آمار این جهان به طور دقیق در مرکزی ثبت و ضبط می شود. «كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

او کسی است که آسمان ها و زمین را در شش روز (دوران) آفرید و عرش (حکومت) او بر آب قرار داشت، تا شما را بیازماید که کدام یک نیکو کارترید و اگر بگویید که شما پس از مرگ زنده خواهید شد، همانا کفار خواهند گفت: این نیست مگر سحری آشکار.

نکته ها:

مراد از شش روز در آیه، شش مرحله و دوران است. زیرا در ابتدای آفرینش، خورشیدی نبود تا شب و روزی باشد.

کلمه ی «عرش» به سقف و مکان مسقف و داربست و همچنین به تخت بلند و بزرگ پادشاهان اطلاق می شود و گاهی به عنوان کنایه از قدرت بکار رفته است. مثلاً می گویند:

فلانی بر تخت نشست، یا آنکه فلانی را از تخت پائین کشیدند، یعنی قدرتش از بین رفت.

سؤال: این آیه، هدف خلقت را آزمایش انسان می داند، «لِيَبْلُوكُمْ» ولی آیات دیگر امور دیگری را بیان کرده اند، چگونه است؟

پاسخ: هدف ها در طول یکدیگر و به صورت مرحله ای است، چنانکه شخم زمین برای کشت است و کشت برای گندم و گندم برای نان و نان برای انسان. آیات قرآن نیز مراحل را برای هدف خلقت انسان بیان کرده است:

الف: آفرینش برای آزمایش است. «لِيَبْلُوكُمْ»

ب: آزمایش، برای جدا کردن خوبان از بدان است. «لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ» (۱)

ج: جدا کردن خوبان از بدان، برای جزا و کیفر متناسب است. «لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ» (۲)

ص: ۲۳

۱- ۱. انفال، ۳۷.

۲- ۲. جاثیه، ۲۲.

د: جزا و کیفر متناسب، برای عمل به وعده بوده است. «وَعَدًا عَلَيْنَا» (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود: آزمایش خداوند برای دانستن نیست، بلکه آزمایش او برای بروز عکس العمل از انسان است، تا اگر عملش خوب بود، پاداش گیرد و اگر بد بود، کیفر بیند. (۲)

در روایات، «أَحْسَنُ عَمَلًا» به «احسن عقلا» و اورع عن محارم الله و اسرع فی طاعه الله» (۳) و در بعضی روایات به «ازهد فی الدنيا» (۴) تفسیر شده است، چنانکه امام صادق علیه السلام می فرماید: حُسن عمل، یعنی عمل همراه علم، اخلاص و تقوی، نه عمل زیاد. (۵)

پیام ها:

۱- جهان، برای انسان آفریده شده است. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... لِيُبْلُوَكُمْ

۲- گرچه قدرت الهی می تواند همه چیز را در یک لحظه بیافریند، ولی حکمت الهی اقتضا می کند که آفرینش تدریجی باشد. خَلَقَ ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

۳- سرچشمه ی مادی آسمان ها و زمین، آب ویا مواد مذاب بوده است. «كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ»

۴- آب، قبل از آسمان ها و زمین وجود داشته است. «كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ»

۵- هدف از آفرینش همه ی موجودات، رشد معنوی و اختیاری انسان بوده است.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

۶- کیفیت عمل مهم است، نه کمیت آن. «أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»

۷- آسمان و زمین برای کار نیک آفریده شده، نه برای کامیابی و لذت طلبی و غافل بودن. «أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»

۸- منکرین معاد، برهان ندارند و فقط تهمت می زنند. «إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

ص: ۲۴

۱- ۱. انبیاء، ۱۰۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۴.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

۴- ۴. بحار، ج ۷۴، ص ۹۳.

۵- ۵. تفسیر کنز الدقائق.

وَلَيَنْ أَخْرِنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّه مَعْدُودَهُ لَيَقُولُنَّ مَّا يَحْسِبُهُ أَلَا- يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَلَقَ بِهِمْ مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۸)

وهرگاه عذاب را تا مدت محدودی از آنان به تأخیر بیندازیم، (به مسخره) می گویند: چه عاملی جلوی عذاب ما را گرفت؟ بدانید روزی که قهر و عذاب ما به سراغشان بیاید، از ایشان بازگشتی نیست و آنچه بدان مسخره می کردند، آنان را فرا خواهد گرفت.

نکته ها:

کلمه ی «أُمَّه» هم به گروهی که هدف مشترک دارند گفته می شود وهم به معنای زمان است. در این آیه، مراد از «إِلَىٰ أُمَّه مَعْدُودَهُ»، زمان مشخص و محدود است. چنانکه در سوره ی یوسف آیه ی ۴۵ نیز می خوانیم: «وَأَذْكَرَ بَعْدَ أُمَّه» یعنی زندانی آزاد شده، پس از مدتی به یاد یوسف افتاد.

طبق بعضی روایات، یکی از مصادیق «أُمَّه مَعْدُودَهُ» زمان قیام حضرت مهدی علیه السلام است، یعنی خداوند تا آن زمان عذاب را از این امت برداشته است. (۱)

تأخیر عذاب الهی صالحی دارد؛ همچون توفیق توبه برای گنهکاران، تولد فرزندان مؤمن از والدین منحرف، علاوه بر آنکه وجود افراد صالح و دعای آنان، سبب تأخیر در نزول عذاب الهی می گردد.

پیام ها:

۱- برخی کارهای خداوند، زمان بندی دارد. أَخْرِنَا ... إِلَىٰ أُمَّه مَعْدُودَهُ

۲- قهر خداوند قابل تأخیر است. أَخْرِنَا ...

۳- مهلت و مدت تأخیر قهر و عذاب الهی، اندک است. «إِلَىٰ أُمَّه مَعْدُودَهُ»

ص: ۲۵

۴- تأخیر در عذاب، نشانه‌ی لطف خداست، نه دلیل ضعف خدا. پس آن را مسخره نکنیم. وَ لَئِنْ أَخَّرْنَا... لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ

۵- قهر الهی، از مسخره کنندگان کافر برداشته نمی شود. «لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ»

۶- به مهلت خداوند مغرور نشویم که عذاب الهی دیر و زود دارد، اما سوخت و سوز ندارد. «يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ»

۷- شیوه‌ی برخورد کفار، مسخره کردن عقاید دینی است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَا مِنْهُ إِنِّه لَيُؤْسُ كُفُورًا «۹»

و اگر به انسان از جانب خود نعمتی بچشانیم، سپس آن را از او بازپس گیریم، همانا او نومید و ناسپاس خواهد بود.

نکته ها:

نه هر نعمتی نشانه‌ی محبت خداست و نه گرفتن هر نعمتی، نشانه‌ی قهر و غضب است، بلکه چه بسا آزمایش الهی است.

انسان چون حکمت الهی و مصالح امور را نمی داند، زود قضاوت می کند، مأیوس می شود و کفر می ورزد.

پیام ها:

۱- کامیابی های انسان تنها در حدّ چشیدن است. أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ ...

۲- نعمت های الهی، فضل و رحمت خداست، نه استحقاق ما. أَذَقْنَا ... رَحْمَةً

۳- اگر مدّت کامیابی انسان طول کشید، مغرور نشویم. أَذَقْنَا ... ثُمَّ نَزَعْنَاهَا («ثُمَّ» نشانه‌ی مدّتی طولانی است)

۴- دادن ها و گرفتن ها به دست اوست. أَذَقْنَا ... نَزَعْنَاهَا

۵- گرفتن رحمت از انسان، برای او سخت است. «نَزَعْنَاهَا» («نزع» کشیدن همراه با سختی است)

۶- انسان کم ظرفیت است و با از دست دادن نعمتی، از رحمت گسترده‌ی الهی

مأیوس می شود. ثُمَّ نَزَعْنَاهَا... إِنَّهُ لَيُؤْسٌ

۷-ایمان ما به خداوند نباید وابسته به کامیابی ها و شیرینی های زندگی باشد.

نَزَعْنَاهَا... إِنَّهُ لَيُؤْسٌ

۸-یأس از رحمت خداوند، مقدمه ی کفر و ناسپاسی است. (۱) «إِنَّهُ لَيُؤْسٌ كَفُورٌ»

وَ لَئِنْ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضِرَاءٍ مَسْتَه لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ» (۱۰)

و اگر پس از سختی و محنتی که به انسان رسیده، نعمتی به او بچشانیم (چنان مغرور می شود که) می گوید: همانا گرفتاری ها از من دور شد (و دیگر به سراغم نخواهد آمد)، بی گمان او شادمان و فخر فروش است.

نکته ها:

روزگار همیشه یکسان نیست، بلکه طبق روایات:

«الدَّهْرُ يَوْمَانِ، يَوْمٌ لَكَ وَ يَوْمٌ عَلَيْكَ، فَمَنْ كَانَ لَكَ فَلَا تَبْطُرْ وَ مَنْ كَانَ عَلَيْكَ فَاصْبِرْ فَكُلَاهُمَا سَتُخْتَبِرَ» ، (۲) روزگار دو چهره دارد: گاهی با تو و گاهی بر علیه توست. آنگاه که به نفع توست، مغرور مشو و آنگاه که به ضرر توست، صبر پیشه کن، زیرا در هر حال مورد آزمایش الهی هستی.

نعمت هایی که پس از سختی ها و مشکلات به انسان می رسد، باید عامل شکر و ذکر باشد، نه وسیله ی فخر و طرب.

دو چیز شادی را خطرناک می کند: یکی تحلیل غلط، «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي» و دیگر آنکه این شادی سبب تحقیر دیگران و فخر فروشی خود شود. «لَفَرِحٌ فَخُورٌ»

پیام ها:

۱-انسان کم ظرفیت است و بانداک نعمتی، فخر فروشی می کند. أَذَقْنَاهُ... لَفَرِحٌ فَخُورٌ

ص: ۲۷

(۱-۱). قرآن در، آیه ی ۸۷ سوره یوسف می فرماید: «لَا يَتَّسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ»

(۲-۲). بحار، ج ۷۳، ص ۸۱.

۲-قرآن دارای آهنگ موزون و موسیقی خاصی است. («نَعْمَاء» هم آهنگ «ضَرَاء» و «لَيْؤُسُ كُفُورٌ» هم وزن «لَفْرِحُ فُخُورٌ» است)

۳-سختی ها و شادی ها زود گذرند. أَذْفَاءُ ... مَسْتَهُ

۴-فکر اینکه سختی ها دیگر به انسان روی نمی آورد، تصور باطلی است. «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي»

۵-کامیابی ها را نشانه ی محبوبیت نزد خداوند ندانیم و نگوییم:دیگر گرفتار نخواهم شد! «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي»

۶-تحلیل ها و بینش های غلط،سبب رفتار نادرست می شود. گمان می کند که هیچ بدی ندارد، «ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي» لذا فخرفروشی می کند. «لَفْرِحُ فُخُورٌ»

۷-شخصیت بعضی انسان ها متزلزل و وابسته به حوادث بیرونی است،نه کمالات درونی. گاهی «لَيْؤُسُ كُفُورٌ» و گاهی «لَفْرِحُ فُخُورٌ» است.

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿۱۱﴾

مگر کسانی که(در سایه ی ایمان واقعی)،اهل صبر و عمل صالح هستند،(نه با رفتن نعمت مأیوس و نه با آمدن آن فخرفروشی نمی کنند).برای آنان مغفرت و پاداشی بزرگ خواهد بود.

نکته ها:

تمام مواردی که قرآن از عمل صالح سخن به میان آورده،در کنار ایمان است، «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» جز در این آیه که می فرماید: «صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» که البته مراد از صابران در این آیه نیز همان مؤمنان واقعی است،لکن چون در برابر افراد کم ظرفیت مطرح شده است،به جای «آمَنُوا» تعبیر به «صَبَرُوا» شده است.

صبر،تنها در برابر تلخی ها نیست،بلکه در رفاه و شادی نیز باید صبر کرد وگرنه سبب طغیان انسان خواهد شد.چنانکه بنی اسرائیل وقتی از تحت سلطه ی فرعون خارج شده و به

رفاه و آزادی رسیدند، «جَعَلَكُمْ مُلُوكًا» (۱) طغیان کردند، به سراغ گوساله پرستی رفتند و در برابر نهی از منکر هارون، تا مرز پیامبر کشی پیش رفتند. «وَ كَادُوا يَقْتُلُونَنِي» (۲)

پیام ها:

۱- صبر در برابر حوادث تلخ و شیرین زندگی، از بهترین مصادیق عمل صالح است. «صَبِرُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- مؤمن، نه یأس دارد و نه کفران و تفاخر، بلکه نشکن و مقاوم است. «صَبِرُوا»

۳- صبر و پایداری وسیله ی آرمزش گناهان است. الَّذِينَ صَبِرُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ

۴- اگر بدانیم که چه پاداشی در انتظار ماست، صبر برای ما شیرین می شود. الَّذِينَ صَبِرُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ

۵- دفع خطر، مهم تر از جلب منفعت است. اَوَّلَ «مَغْفِرَةٌ»، آنگاه «أَجْرٌ كَبِيرٌ»

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مِمَّا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ ضَائِقٌ بِهِ صِدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كِتَابٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۱۲)

پس شاید تو (به خاطر عدم پذیرش مردم، ابلاغ) بعض از آنچه را که به تو وحی می شود واگذاری و (شاید) سینه ات به خاطر آن (حرفها) که می گویند: چرا گنجی بر او نازل نشده، یا فرشته ای با او نیامده، تنگ شده باشد. (مبادا چنین باشد، که) تو فقط هشدار دهنده ای و خداوند بر هر چیزی ناظر و نگهبان است.

نکته ها:

گاهی کفار از پیامبر می خواستند کوه های مکه را با معجزه به طلا تبدیل کند و یا فرشته ای برای تأیید او نازل شود، از سوی دیگر بعضی به خاطر بغض و کینه حاضر نبودند که

ص: ۲۹:

۱- ۱. مائده، ۲۰.

۲- ۲. اعراف، ۱۵۰.

پیامبر صلی الله علیه و آله آنچه را مربوط به حضرت علی علیه السلام است، بیان کند و اگر هم بیان می فرمود، نمی پذیرفتند. لذا پیامبر صلی الله علیه و آله سینه اش تنگ و ناراحت می شد و در نتیجه پیام آیات را به تأخیر می انداخت و این با عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله منافاتی ندارد. زیرا گاهی ابلاغ پیام الهی فوری نیست و پیامبر صلی الله علیه و آله هم روی ملاحظاتی که آن هم شخصی نیست، (بلکه بر اساس مصلحت است)، ابلاغ آیات را به تأخیر می انداخت. اما با نزول این آیه، آن ملاحظات هم کنار گذاشته می شود و با قاطعیت، پیام آیه ابلاغ می گردد.

ممکن است ترک بیان وحی تنها نسبت به برخی افراد لجوج بوده که پیامبر صلی الله علیه و آله از هدایت آنان مأیوس بوده است، لکن خداوند می فرماید: گرچه ایشان ایمان نخواهند آورد، اما تو وظیفه ی خودت را ترک نکن.

شاید معنای آیه این باشد که کفار افرادی بی تفاوت و بهانه گیر هستند که گویا تو وحی ما را بر آنان نخوانده ای، و شاید مراد این باشد که اندیشه ی تأخیر و ترک ابلاغ برخی از آیات قرآن، مایه ی دلتنگی تو است.

پیام ها:

۱- مبلّغ باید در ابلاغ کلام خدا قاطع باشد و ملاحظه ی حرف ها و بهانه های مردم را نکند. **فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ** ... **أَنْ يَقُولُوا**

۲- در شیوه ی برخورد و ارشاد بجای آنکه بگوییم: تو چنین هستی، بگوییم:

گویا، شاید، مبادا چنین باشی. **«فَلَعَلَّكَ»** بجای **«انک»**

۳- کفار علاوه بر اذیت ها و آزارهای جسمانی، با بهانه گیری های مختلف، پیامبر صلی الله علیه و آله را در فشار قرار می دادند. **ضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا ...**

۴- عقل مردم در چشم آنهاست، رسالت را در کنار ثروت می پذیرند. **«لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كَتْرٌ»**

۵- ما ضامن وظیفه هستیم، نه نتیجه، تو به وظیفه ات عمل کن، باقی امور را به خداوند واگذار. **«إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ»**

۶- وظیفه ی مبلّغ انداز مردم است، نه اجبار مردم به ایمان آوردن. **«إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ»**

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَاتُوا بَعْشِرَ سُورٍ مِّثْلِهِ مَفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

یا اینکه می گویند: (او) قرآن را از پیش خود بافته و ساخته است! بگو: اگر راست می گوید، شما هم ده سوره مثل این از پیش خود ساخته ها، بیاورید و (برای این کار) هر کس از غیر خداوند را که می خواهید (نیز به کمک) دعوت کنید.

نکته ها:

قرآن، تنها از نظر فصاحت و بلاغت معجزه نیست، بلکه از نظر معارف، مواعظ، براهین، اخبار غیبی و قوانین نیز معجزه است، زیرا جمله ی «وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ» دعوت از همه ی مردم است، نه فقط عرب هایی که فصاحت و بلاغت قرآن را می فهمند، چنانکه در آیه ی دیگری نیز می فرماید: «قُلْ لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً» اگر تمام انس و جن جمع شوند نمی توانند مثل قرآن را بیاورند. (۱)

جهات اعجاز قرآن بسیار است: حلاوت و شیرینی الفاظ آن در قرائت، یکنواخت بودن محتوای آن با آنکه در مدت ۲۳ سال نازل شده است، بیان علمی که تا آن زمان خبری از آنها نبود، پیشگویی اموری که بعداً به وقوع پیوست، اخبار از تاریخ اقوام گذشته که نشانی از آنها باقی نمانده است، بیان قوانینی جامع و کامل در همه ی ابعاد فردی و اجتماعی زندگی انسان، دور ماندن از هر گونه تحریف، تغییر، کهنه شدن و به فراموشی سپرده شدن در طول قرن های متمادی.

با این همه تخفیف و آن همه تحریک، باز هم بشر عاجز است. قرآن در یکجا می فرماید:

مثل تمام قرآن را بیاورید، «أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ» (۲)، یکجا می فرماید: مثل ده سوره ی قرآن بیاورید (همین آیه)، جای دیگر باز هم تخفیف داده و می فرماید: یک سوره مثل قرآن

ص: ۳۱

۱-۱. اسراء، ۸۸.

۲-۲. اسراء، ۸۸.

بیاورید. «فَاتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» (۱) علاوه بر این تخفیف ها، انواع تحریک ها را نیز بکار برده است. یکجا می فرماید: اگر جن و انس پشت به پشت هم دهند، نمی توانند. یکجا می فرماید: از همه ی مغزهای کره ی زمین دعوت کنید، اما هرگز نمی توانید که مثل قرآن بیاورید. تاریخ نیز ثابت کرده است که دشمنانی که جنگ های بسیاری علیه اسلام به راه انداخته اند، توطئه ها چیده اند، اما هرگز نتوانستند حتی یک سوره مثل قرآن بیاورند، آیا معجزه غیر از این است؟

پیام ها:

۱- کفار بجای آنکه دلیل و برهانی بیاورند، به پیامبر صلی الله علیه و آله تهمت می زدند که قرآن ساخته ی خود توست، نه کلام خدا. «يَقُولُونَ افْتَرَاهُ»

۲- قرآن، معجزه ی جاودان تاریخ است. «وَ ادْعُوا مَنْ اَشْتَقْتُمْ»

فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاَعْلَمُوا اَنَّمَا اُنزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۴)

پس اگر از عهده ی اجابت (درخواست) شما برنیامدند، بدانید آنچه که نازل شده، به علم خداست و اینکه معبودی جز او نیست، پس آیا (در این صورت) تسلیم می شوید؟!

نکته ها:

کفار به پیامبر صلی الله علیه و آله تهمت می زدند که قرآن را نزد کسی فرا گرفته است: «فَهِيَ تُمَلِّى عَلَيْهِ» (۲) قرآن به آنان پاسخ می دهد که منشأ این کتاب، علم الهی است، نه املاى دیگران، گاهی نیز می گفتند: قرآن از خود اوست، لکن دیگران به او کمک کرده اند. «اَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (۳) این آیه پاسخ همه ی آن تهمت هاست.

ص: ۳۲

۱- ۱. بقره، ۲۳.

۲- ۲. فرقان، ۵.

۳- ۳. فرقان، ۴.

۱- سرچشمه ی قرآن، علم بی نهایت الهی است. «أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ»

۲- قرآن حدس و فرضیه یا خیال و اندیشه بشری نیست، بلکه بر اساس علم خداوند است. «أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ»

۳- قرآن محدود به زمان، مکان، نژاد و نسل خاصی نیست، چون بر اساس علم خداوند است. «أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ»

۴- اسرار قرآن، همچون علم بی نهایت خداوند نامتناهی است. «أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ»

۵- کفر و تردید دشمنان، سبب تزلزل شما در حقایق قرآن و وحدانیت خداوند نشود. فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا... أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَ هُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ «۱۵»

کسانی که زندگانی دنیا و زیبایی های آن را بخواهند، ما در همین دنیا (نتیجه ی) اعمالشان را بطور کامل می دهیم، و در آن هیچ کم و کاستی نخواهد بود.

نکته ها:

سؤال: این آیه می فرماید: ما به دنیا طلبان بدون کم و کاست و به طور کامل نتیجه ی اعمالشان را در دنیا خواهیم داد، اما در موارد دیگری می فرماید: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ» (۱) به هر کس و به هر مقدار که خواهیم عطا می کنیم.

جمع میان این آیات چگونه است؟

پاسخ: در این آیه می فرماید: نتیجه ی کارشان را می دهیم، «أَعْمَالَهُمْ» ولی در آن آیه مسئله ی کار مطرح نیست، بلکه آرزو مطرح است که خداوند می فرماید: بعضی به گوشه ای از آرزوهای خود می رسند.

کسانی که ایمان به معاد ندارند و یا برای خداوند کار نمی کنند، طلبی از پروردگار ندارند و در

برابر خدمات و اختراعات و اکتشافات خود در همین دنیا به نام و نانی می رسند. کسی می تواند به پاداش اخروی انتظار داشته باشد که به آن ایمان داشته باشد و الا کسی که نه خدا را قبول دارد و نه معاد را، چه توقعی از خداوند دارد؟

انسان اگر به جای آخرت، دنیا، به جای باقی، فانی و به جای نامحدود، هدف محدود را دنبال کند، نتیجه ی عملش نیز محدود به همین دنیای فانی خواهد بود.

پیام ها:

۱- انگیزه و هدف مهم است، نه فقط خود عمل. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

۲- انسان اختیار دارد و می تواند آن گونه که می خواهد اراده کند. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ»

۳- خداوند عادل است، حتی کسانی که برای او کار نکنند، پاداش آنها را بدون کم و کاست در دنیا می دهد. تُؤْفَإِ إِلَيْهِمْ ... لَا يُبْخَسُونَ

۴- دلیل نپذیرفتن حق، دنیا طلبی است. فَإِنْ لَمْ يَشْتَجِبُوا ... مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۶»

آنان کسانی هستند که در قیامت، جز آتش چیزی ندارند و آنچه در دنیا ساخته اند بر باد رفته، و اعمالی که انجام می دهند باطل و بی اثر خواهد بود.

نکته ها:

آنجا که وظیفه ی انسان عبادت بوده و نیاز به قصد قربت داشته است، عمل بدون قصد قربت باطل است و آنجا که قصد قربت لازم نبوده و عمل به خاطر دنیا انجام شده است، نتیجه ی آن محدود به دنیاست و در قیامت آن عمل حبط و محو می شود.

یکی از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله نگاهش به دختری افتاد و به سوی او دست درازی کرد. در مسیر راه دیواری فروریخت و صورت او را مجروح کرد.

پیامبر صلی الله علیه و آله با شنیدن این ماجرا فرمودند: خداوند در همین دنیا تو را کیفر داد تا به آخرت کشیده نشود. چنانکه افرادی هستند که خداوند پاداش کارهای آنان را در همین دنیا می دهد

تا در آخرت طلبی نداشته باشند. (۱)

حضرت علی علیه السلام هنگام تلاوت این آیه می فرمود: چگونه بر آتشی صبر کنم، که اگر جرقه ای از آن بر زمین افتد، همه ی روئیدنی های آن را می سوزاند. (۲)

پیام ها:

۱- دست دنیا گریان در آخرت خالی است. «لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ»

۲- عمل برای دنیا و یا از روی ریا، در آخرت پوچ و تباه است. «حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ»

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابٌ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

آیا آن کس که (همچون پیامبر اسلام) دلیل روشنی (مثل قرآن) از طرف پروردگارش دارد و بدنبال او شاهی از اوست، و پیش از او (نیز) کتاب موسی (که) رهبر و رحمت بوده است (بر آمدن او بشارت داده، مانند کسی است که این خصوصیات را نداشته باشد؟)، آنان (کسانی که حق جو هستند) به او ایمان می آورند، و هر کس از احزاب (و گروه های مختلف) که به او کافر شود، و عهد گاهش آتش است. پس، از آن در تردید مباش (که قطعاً آن (وحی، کلام) حقی است) (که) از پروردگارت (نازل شده)، اگر چه اکثر مردم ایمان نیاورند.

نکته ها:

روایات بسیاری از ائمه معصومین علیهم السلام رسیده است که مراد از «شاهد» در این آیه علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۳) چنانکه خود حضرت علی علیه السلام نیز در خطبه ای فرمود: مراد از

ص: ۳۵

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. بحار، ج ۴۰، ص ۳۴۶.

۳- ۳. کافی، ج ۱، ص ۱۹۰.

طبق این آیه، شاهد و گواه پیامبر صلی الله علیه و آله از اوست، نه جدای از او. طبق روایات شیعه و سنی پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: من از علی هستم و علی از من است. (۱)

در آخرین آیه ی سوره ی رعد آمده است که وقتی کفار به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: «لَسْتَ مُرْسِلاً» پیامبر صلی الله علیه و آله به امر خداوند پاسخ می دهد: «كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» یعنی برای گواهی میان من و شما، خداوند و کسی که علم کتاب نزد اوست کافی است. در آنجا نیز طبق روایات شیعه و سنی مُراد از «مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» علی بن ابی طالب علیهما السلام است که شهید و گواه پیامبر صلی الله علیه و آله است. در آنجا شهید و در اینجا شاهد است.

پیام ها:

۱- در تبلیغ، با شیوه ی سؤال، وجدان های سالم را به قضاوت بطلیم. «أَفَمَنْ كَانَ»

۲- قرآن، حجت خداوند بر مردم است. «بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّهِ»

۳- کسی که در زمان حیات پیامبر صلی الله علیه و آله همراه و دنباله رو اوست، پس از پیامبر صلی الله علیه و آله هم جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله است. «يَتْلُوهُ»

۴- وجود پیروان راستین، وارسته و فداکار، یکی از راههای شناخت و حقایق پیامبران است. بَيِّنَةٌ ... شَاهِدٌ مِنْهُ

۵- خداوند حجت را بر مردم تمام کرده است، هم خود قرآن معجزه است و هم گواهی چون علی بن ابی طالب علیهما السلام دارد و هم تورات از قبل بشارت آن را داده است. بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّهِ ... شَاهِدٌ مِنْهُ ... وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى

۶- کتب آسمانی، مؤید یکدیگرند. «مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى»

۷- در تبلیغ، شناخت مخاطب یک اصل است، چون در حجاز یهودیان بیش از مسیحیان بوده اند، خطاب قرآن با آنان است، گرچه در انجیل هم بشارت بسیاری آمده است. «مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى»

ص: ۳۶

۸- کتب آسمانی و قوانین الهی، راه هدایت و وسیله ی رحمت برای مردم هستند.

«إِمَامًا وَ رَحْمَةً»

۹- مردم باید کتاب آسمانی را امام و پیشوای خود قرار دهند. «كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا»

۱۰- امامت و رحمت باید در کنار هم باشند. «إِمَامًا وَ رَحْمَةً»

۱۱- ملا-ك و محور، حق باشد نه حزب. بجای توجه به حزب و نژاد و منطقه، بدنبال پیروی از حق باشیم. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ»

۱۲- همه ی مردم از هر گروه و طایفه و حزب باید به قرآن رو آورند و گرنه گرفتار قهر الهی هستند. «وَمِنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالْنَارُ مَوْعِدُهُ»

۱۳- کفر برخی از مردم سبب دلسردی و تزلزل مؤمنان نشود. «وَمَنْ يَكْفُرْ... فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةِ مِنْهُ»

۱۴- اکثریت، نشانه ی حقایق نیست. الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ... أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۸)

و کیست ستمکارتر از آنکه بر خداوند دروغ می بندد؟ آنان (در قیامت) بر پروردگارشان عرضه می شوند و شاهدان (آن روز انبیا و فرشتگان) خواهند گفت: اینها همان کسانی هستند که بر پروردگارشان دروغ بستند.

بدانید، لعنت خدا بر ستمگران باد.

نکته ها:

دادگاه قیامت، گواهان بسیار دارد:

الف: خداوند، که شاهد بر همه ی اعمال ماست. «إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (۱)

ص: ۳۷

ب: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله. «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا» (۱) چگونه است حال آنها در آن روز که برای هر امتی گواهی بیاوریم و تو را گواه بر آنها قرار دهیم.

ج: امامان معصوم علیهم السلام. «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» (۲) ما شما را امت میانه قرار دادیم تا گواه بر مردم باشید. طبق روایات مراد از امت، امامان معصومند، زیرا سایر افراد امت، از علم و عصمت لازم برای گواهی در آن روز برخوردار نیستند.

د: فرشتگان. «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ» (۳) در قیامت همراه هر انسانی دو فرشته می آید، یکی او را سوق می دهد و یکی شاهد بر اوست.

ه: زمین. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا» (۴) در قیامت زمین اخبار خود را بازگو می کند

و: وجدان. «أَفْرَأَ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۵) نامه ی عملت را بخوان و خود قضاوت کن که با تو چه برخورد شود.

ز: اعضای بدن. «يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ» (۶) روز قیامت زبان و دست و پا به سخن آمده و علیه انسان گواهی می دهند.

ح: زمان. امام سجّاد علیه السلام در دعای ششم صحیفه می فرماید: «هذا یومٌ حادثٌ جدید و هو علینا شاهدٌ عتید» امروز روز جدیدی است که در قیامت گواه اعمالی است که در آن انجام می دهیم.

ط: عمل. «وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا» (۷) در قیامت اعمال انسان تجسّم یافته و در برابر او نمودار می شوند.

سؤال: قرآن در مورد گناهان بسیاری کلمه ی «أَظْلَمَ» را بکار برده است، در حالی که بزرگ ترین ظلم ها باید یکی باشد، نه چند تا؟

پاسخ: گرچه این تعبیر در پانزده مورد بکار رفته است، اما همه ی آنها مربوط به انحرافات

ص: ۳۸

۱-۱. نساء، ۴۱.

۲-۲. بقره، ۱۴۳.

۳-۳. ق، ۲۱.

۴-۴. زلزال، ۴.

۵-۵. اسراء، ۱۴.

۶-۶. نور، ۲۴.

فکری اعم از شرک، افترا، کتمان حق و جلوگیری از راه و یاد خداست. بنابراین بزرگ ترین ظلم ها، ظلم فکری و فرهنگی و اعتقادی است.

قرآن در این آیه و چند آیه ی بعد، سیما و سرنوشتِ شخص افترازننده بر خداوند را چنین بیان می کند: ظالم ترین افراد است، از الطاف الهی محروم است، به قیامت ایمان ندارد، حقائق را تحریف می کند، راه خدا را می بندد، نه در دنیا قدرت فرار از سلطه ی الهی را دارد و نه در قیامت یآوری، عذابش چند برابر، عمرش بر باد رفته، کوشش هایش تباه گشته و نفس و جان باخته است.

پیام ها:

۱- افترا بر خداوند، بزرگ ترین ظلم هاست. نویسندگان و گویندگان مذهبی، مراقب گفتار و نوشتار خود باشند. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ»

۲- بزرگی و زشتی ظلم، بستگی به متعلق آن دارد. «أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ»

۳- در قیامت پرده ها کنار می رود و امری پنهان نمی ماند. «يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ»

۴- در قیامت گواهان بسیاری شهادت خواهند داد، پس مراقب کار خود باشیم.

«وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ»

«الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ» (۱۹)

کسانی که (مردم را) از راه خدا باز می دارند و می کوشند تا آن را کج جلوه دهند، در حالی که آنها خودشان به آخرت کافرند.

نکته ها:

دشمنان با شیوه های مختلف از راه خداوند جلوگیری می کنند، از جمله: بدعت، تهمت، تفسیر به رأی، جعل حدیث، ایجاد شبهه، رکود مساجد، کنار زدن اهل بیت رسول خدا علیهم السلام، نهی از معروف، بهانه تراشی، ایجاد سرگرمی های ناسالم، مطرح کردن مسائل فرعی، شخصیت تراشی، ترویج باطل، تحقیر مؤمنان، تحریم مباحات، تشویق نابجا، تبلیغ ناروا و

بزرگ نشان دادن طاغوت ها و...

از مصادیق بارز بستن راه خدا، بستن در خانه ی اولیای خدا و اهل بیت پیامبر علیهم السلام و رهبران معصوم و عادل است.

پیام ها:

۱- بستن راه خدا یا کج نشان دادن آن، ظلم است. \square الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ ...

۲- دشمن در مرحله ی اول راه را می بندد و اگر نتوانست، مسیر را منحرف می کند.

يَصُدُّونَ ... وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا

۳- تحریف معارف دینی و بد جلوه دادن دین، نوعی بستن راه خداست.

يَصُدُّونَ ... وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا

۴- دین خدا هیچ گونه کجی و انحرافی ندارد و مخالفان، خود شبهه و انحراف درست می کنند. «يَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۵- ایمان نداشتن به آخرت مقدمه ی هر گونه ظلمی است. «بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسِيئُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾

آنها در زمین عاجز کننده نیستند (و نمی توانند بر مقدرات شومی که برای خود رقم زده اند، غلبه کرده و از خطر فرار کنند) و در برابر خداوند هیچ یآوری ندارند.

عذاب خدا نسبت به آنها مضاعف است. (چرا که هم خود گمراه بودند و هم دیگران را با بستن راه خدا یا کج نشان دادن آن به گمراهی کشاندند)، آنان (از شدت لجاجت و عناد)، توان شنیدن (حق) را ندارند و (آن را) نمی بینند.

نکته ها:

سؤال: دو برابر شدن عذاب، با عدل الهی چگونه سازگار است؟

پاسخ: کسی که به خاطر مقام و قدرتی که دارد سبب انحراف دیگران می شود، طبیعتاً باید وزر آنها را نیز بر دوش کشد، لذا گناه دانشمندان به خاطر نقش الگویی آنان، چندین برابر افراد عادی است و این عین عدالت است.

پیام ها:

۱-ستمگران، تحت سیطره ی قهر و قدرت الهی قرار دارند و عاقبت کار خود را خواهند دید. «لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ»

۲-اهل افترا گمان نکنند که حمایت و ولایت طاغوت ها، سبب نجات آنها خواهد شد. «مَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ»

۳-رهبران گمراه که سبب انحراف دیگران شوند، گناه آنان را نیز بر دوش می کشند. يَصُدُّونَ ... يَبْغُونَهَا عِوَجًا ... يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ

۴-کفر و لجاجت و تعصب، چنان چشم و گوش منحرفان را کور و کر نموده که نمی توانند حق را ببینند و یا بشنوند. مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ ...

أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ» (۲۱)

آنها کسانی هستند که (سرمایه ی وجود و عمر) خویش را از دست داده و از آنچه به دروغ می ساختند (نیز) بازمانده اند.

لَا جَزْمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ» (۲۲)

به ناچار آنان در قیامت، زیانکارترین افرادند.

نکته ها:

در فرهنگ اسلام، دنیا بازاری است که مردم فروشنده اند، و جان، مال و عمل، کالای این بازار است و خریداران دو دسته اند: دسته نخست خدا که به قیمت گران می خرد و دسته دیگر غیر خدا، مانند: شیطان، هوای نفس که به قیمت ناچیزی، این کالاها را خریدارند. لذا واژه های «اجر»، «ثواب»، «ضعف» و «اضعاف»، برای سود و واژه های «خسر»، «خسران

مبین» و «اخصرین»، در مورد ضرر و زیان، در قرآن زیاد مطرح شده است.

هشدار مهم آن است که بدانیم هر ضرر و زیانی قابل جبران است، مگر گذران عمر که دیگر باز نمی گردد.

گاهی مال و مسکن، یا مقام و قدرت و یا مدرک و عنوان انسان از بین می رود، اما گاهی انسان خودش را می بازد و انسانیت خود را به هدر می دهد که این بالاترین خسارت است.

پیام ها:

۱- گفتارهای باطل و ناحق گرچه به ظاهر جلوه دارند، اما همه تباه شدنی هستند.

«ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

۲- بالاترین خسارت ها، خسارت نفس و عمر انسان است، نه زیان های مالی.

خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ ... هُمُ الْأَخْسَرُونَ

۳- خسارت های دنیوی جبران پذیر است، مهم خسارت در قیامت است که چاره ای ندارد. «فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ اخْتَبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿۲۳﴾

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام دهند و در برابر پروردگارشان فروتن باشند، آنان اهل بهشتند و برای همیشه در آنجا خواهند ماند.

نکته ها:

واژه ی «اخْتَبَتُوا» از «خبت» گرفته شده، که هم به معنای تسلیم و خضوع آمده و هم به معنای آرامش و اطمینان بکار رفته است.

در کنار هشدار و تهدید، تشویق آمده است. بدنبال آیات قبل که سرنوشت اهل افترا را بیان می کرد، این آیه سیمای اهل حق را بیان می کند.

پیام ها:

۱- به ایمان و عمل صالح خود مغرور نشویم که تسلیم مطلق بودن، شرط عبودیت است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ اخْتَبُوا إِلِي رَبِّهِمْ»

۲- حالات قلبی و معنوی، در پاداش انسان مؤثر است. «اخْتَبُوا إِلِي رَبِّهِمْ»

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَشْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

مثل دو گروه (کافران و مؤمنان)، همچون «نابینا و ناشنوا» و «بینا و شنوا» است، آیا این دو گروه در مثل یکسانند؟ پس چرا پند نمی گیرید؟

نکته ها:

همان گونه که بدن چشم و گوش دارد، دل و روح نیز چشم و گوش دارد. همان گونه که نابینا و ناشنوا محسوسات عالم را درک نمی کنند و لذت نمی برند، افراد لجوج نیز معارف الهی را درک نکرده و لذت نمی برند.

پیام ها:

۱- کسی که دیدش محدود به محسوسات مادی باشد و معنویت و آخرت را نبیند، کور است. مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى ... وَ الْبَصِيرِ

۲- در تبلیغ، با شیوه ی سؤال، وجدان افراد را به قضاوت بطلبیم. «هَلْ يَشْتَوِيَانِ»

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ إِلَى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٥﴾

و همانا ما نوح را به سوی قومش فرستادیم، (او به مردم گفت:) من برای شما هشدار دهنده ی روشنی هستم.

أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ أَلِيمٍ ﴿٢٦﴾

(دعوت من این است) که جز خداوند را نپرستید، که همانا من از عذاب روزی دردناک بر شما می ترسم.

حضرت نوح علیه السلام اولین پیامبر اولوالعزم است که علیه شرک و بت پرستی قیام کرد و چون نسل بشر پس از غرق شدن کفار، همه از حضرت نوح و همراهان اوست، لذا او را پدر دوّم گفته اند و چون عمرش از همه ی پیامبران بیشتر بوده است، او را «شیخ الانبیا» خوانده اند.

شاید مراد از عذابی که حضرت نوح از نزول آن بر قومش می ترسید، قهر الهی در همین دنیا باشد. چنانکه در چند آیه ی بعد می خوانیم که کفار به نوح می گفتند: «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِیْنَ»

پیام ها:

۱- حوزه ی تبلیغ پیامبران، در مرحله اوّل قوم خودشان است. اَرْسَلْنَا ... اِلَىٰ قَوْمِهِ

۲- هشدار انبیا، به نفع مردم است. «إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ»

۳- انسان غافل، بیش از هر چیز به هشدار نیاز دارد. «إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ»

۴- پیام و تبلیغ باید روشن و روشنگر باشد. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۵- پیامبران هم هشدار می دهند، هم مصالح مردم را بیان می کنند. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۶- هدف و وظیفه ی انبیا، بیان مسئله ی توحید است. «أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۷- تاریخ شرک، به زمان حضرت نوح نیز بر می گردد. «لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۸- اصل پرستش و عبادت در هر انسانی وجود دارد، لکن پیامبران مسیر و جهت آن را معین می کنند. «لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۹- انبیا، خیرخواه و دلسوز مردم بوده اند. «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ»

۱۰- وظیفه ی مبلغ و مرّبی، بیان خطرات و عواقب سوء شرک به خداوند است.

«أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ»

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا تَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّى الرَّأْيِ وَمَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

پس سران قومش که کافر بودند گفتند: ما تو را جز انسانی مثل خودمان نمی بینیم و جز اراذل و اوباش که ساده لوحند (و نسنجیده در نگاه اول یار تو گشته اند)، کس دیگری را پیرو تو نمی یابیم، و برای شما هیچ برتری بر خودمان نمی بینیم، بلکه شما را دروغگومی پنداریم.

نکته ها:

مخالفانِ حق، گاهی رهبران الهی را تضعیف کرده و می گفتند: شما انسان هایی مثل ما هستید، نه برتر از ما.

گاهی پیروان آنها را کوچک می شمردند و می گفتند: آنها افرادی بی سرو پا و بی شخصیت هستند.

و گاهی مکتب را تضعیف می کردند و می گفتند: سخن شما دروغ و افترا یا سحر یا افسانه های پیشینیان است و یا سخنان شما حرف های عادی است که اگر بخواهیم ما نیز مثل آن را می آوریم.

پیام ها:

۱- معمولاً اشراف در خط اول مخالفان انبیا بوده اند. «فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- مستکبران، از مساوات با توده ی مردم و خصوصاً محرومان ناراحت هستند.

«هُمُ أَرَادُوا»

۳- کسانی که وابستگی کمتری به دنیا دارند، بهتر و زودتر ایمان می آورند. «مَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا»

۴- در دید دنیاپرستان، مال و ثروت ارزش است، نه حق و حقیقت. «مَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ»

۵- مخالفان انبیا، برهان ندارند و آنچه می گویند بر اساس ظن و گمان و وهم است. «بَلْ نُنَظُّكُمْ»

۶- عقل کفار در چشم آنهاست. در این آیه ۳ بار کلمه ی «مَا نَرَىٰ» آمده است.

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنْتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُنزِلُكُمْوهَا وَ أَنتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

(نوح به قوم خود) گفت: آیا اگر ببینید که من بر دلیل روشنی از طرف پروردگارم باشم و او از نزد خودش، رحمت (ویژه ی نبوت) را به من داده باشد که بر شما مخفی مانده است، (آیا باز هم سرپیچی می کنید؟) آیا شما را به پذیرش آن وادار کنیم، در حالی که نسبت به آن کراهت دارید؟

نکته ها:

این آیه به دو ایراد مخالفان که در آیه ی قبل مطرح شد پاسخ می دهد:

الف: کفار می گفتند: تو انسانی مثل ما هستی. آیه پاسخ می دهد: گرچه من در ظاهر مانند شما هستم، اما مورد لطف و رحمت مخصوص پروردگار قرار گرفته ام و به من وحی می شود.

ب: مخالفان می گفتند: پیروان تو افرادی ساده لوح و کوتاه فکر هستند. آیه پاسخ می دهد که چنین نیست. گرچه آنها در ظاهر از شما ضعیف ترند، اما با دیدن بینه و برهان ایمان آوردند، نه بی دلیل.

انبیا در برابر مخالفان خود سعه ی صدر دارند، در مقابل آن همه سخنان ناروا و تهمت های نابجا، باز هم سخن از منطق و برهان و عاطفه می زنند.

پیام ها:

۱- انبیا از مردم، با مردم و نسبت به مردم مهربان بوده اند. «قَالَ يَا قَوْمِ»

۲- در شیوه ی تبلیغ، از اهرم عاطفه استفاده کنیم. «يَا قَوْمِ»

۳- دعوت انبیا همراه با بینه و برهان بوده است. «كُنْتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ»

۴- مقام نبوت، یک رحمت الهی است. «رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ»

۵- انبیا تمام کمالات خود را از خدا می دانند. «مِنْ رَبِّي، مِنْ عِنْدِهِ»

۶- کسی که نتواند برهان، معنویت و نبوت را درک کند، کور است. «فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ»

۷- انسان در انتخاب دین و مذهب اختیار دارد. «أَنْزَلْنَاكُمْوهَا»

۸- تا انسان زمینه‌ی پذیرش حق را دارا نباشد، نمی‌تواند از نور وحی استفاده کند. «أَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ»

وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ» (۲۹)

(نوح ادامه داد که) ای قوم من! از شما در برابر این دعوت، اجرتی درخواست نمی‌کنم، پاداش من تنها بر خداست و من کسانی را که ایمان آورده‌اند (به خاطر خواست نابجای شما) طرد نمی‌کنم، (چرا که) آنان پروردگارشان را ملاقات خواهند کرد (و از من شکایت خواهند نمود)، ولی من شما را قوم جاهلی می‌بینم.

پیام‌ها:

۱- بی‌توقعی پیامبران، یکی از نشانه‌های حقیقت آنهاست. «لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا»

۲- رمز موفقیت مبلغ، توقع نداشتن از مردم و بی‌اعتنایی به سرمایه داران است.

«لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا» البته مبلغان دینی نزد خداوند، اجر بزرگی دارند. «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ»

۳- اگر انبیا دنبال سوء استفاده بودند، به سراغ اشراف می‌رفتند، نه فقرا. «لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا»

۴- اشراف برای ایمان آوردن خود شرط می‌کردند که فقرا رانده شوند، ولی انبیا قاطعانه با این درخواست مخالفت می‌کردند. «مَا أَنَا بِطَارِدٍ...» (جمله اسمیه و حرف (باء) نشانه‌ی قاطعیت است)

۵- کسی که هدفش از تبلیغ، مال و مقام نیست، فقیر و غنی در نزد او یکسان است. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۶- به توقع مستکبران اعتنا نکنیم. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۷- کفار مؤمنان را اراذل می‌شمردند، اما پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرمود: من آنها را با شما

عوض نمی کنم. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۸- حکومت حق نباید به خاطر جلب رضایت مرفهین، طبقه محروم را از دست بدهد. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۹- آنها که نزد خدا آبرو دارند نباید طرد شوند. «مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۱۰- یاد قیامت، به موضع گیری های دنیوی جهت صحیح می دهد. «مُلاقُوا رَبَّهُمْ»

۱۱- تحقیر مؤمنان به خاطر فقرشان، نشانه ی بی خردی است. «قَوْمًا تَجْهَلُونَ»

۱۲- قرآن کسانی که مؤمنان را اراذل می شمردند، جاهل و نادان معرفی می کند.

«قَوْمًا تَجْهَلُونَ» (نه اشرافی گری نشانه ی فهم است و نه فقر نشانه ی جهل)

۱۳- یکی از درجات عرفان، ملاقات و شهود است که مرفهان نسبت به این مقام بی خبرند. «الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلاقُوا رَبَّهُمْ وَ لَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ»

«وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» (۳۰)

(نوح در جواب تقاضای طرد مؤمنان تهی دست و گمنام گفت: ای مردم! اگر من آنان را (از خود) برانم، چه کسی مرا در برابر خدا یاری خواهد کرد؟ چرا اندیشه نمی کنید؟

پیام ها:

۱- طرد و تحقیر مردم با ایمان، (حتی از طرف انبیا) قهر الهی را به دنبال خواهد داشت. «مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ»

۲- هیچ کس نمی تواند مانع قهر خداوند شود. «مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ»

۳- با طرد مؤمنان، چه کسی به یاری دین خدا می آید؟ «مَنْ يَنْصُرُنِي»

۴- رضای مخلوق را با غضب خالق معامله نکنیم. «مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ»

۵- مردم داری انبیا، از روی وظیفه ی الهی بوده است، نه به خاطر موقعیت شخصی یا اجتماعی خودشان. «مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ»

۶- در تبلیغ، با شیوه سؤال، وجدان و فکر مردم را به قضاوت بخوانیم.

«مَنْ يَنْصُرُنِي،

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

۷- ناتوانی همه ی موجودات را در برابر قهر الهی، همگان به آن اعتراف دارند، گرچه گاهی از آن غفلت کنند. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

«وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ» (۳۱)

(نوح گفت:) من به شما نمی گویم که گنجینه های الهی نزد من است و نه (می گویم که از پیش خود) غیب می دانم و نمی گویم که من فرشته ام و نمی گویم آن کسانی که در پیش چشم شما خوارند، خداوند هرگز به آنان خیری نخواهد رساند، (بلکه) خداوند به آنچه در دل آنهاست آگاه تر است.

(اگر چیزی جز این بگویم، قطعاً از ستمکاران خواهم بود.

نکته ها:

علم غیب، به طور مطلق و نسبت به هر چیز و در هر شرایطی مخصوص خداوند است، «وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ» (۱) اما به اذن و اراده ی الهی گاهی برای اولیای خدا دریچه هایی از غیب گشوده می شود، «تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۲) لذا پیامبران الهی، از علم غیب برخوردارند. چنانکه در آیه ی ۲۶ سوره ی جن می فرماید: «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ»

نه فقط علم غیب، بلکه قدرت انجام کارهای خارق العاده نیز مخصوص خداست، اما خداوند به هر کس که بخواهد و به هر مقدار که مصلحت بداند عطا می کند. با آنکه مرگ و حیات بدست اوست، «أَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا» (۳)، لکن حضرت عیسی علیه السلام نیز با اذن او مردگان را زنده می کند، «أُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ» (۴) با آنکه خداوند جان ها را می گیرد، «اللَّهُ

ص: ۴۹

۱- ۱. انعام، ۵۹.

۲- ۲. هود، ۴۹.

۳- ۳. نجم، ۴۴.

۴- ۴. آل عمران، ۴۹.

لکن فرشتگان نیز با اذن او جان مردم را می گیرند، «يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكَ الْمَوْتِ» (۲) با آنکه تنها او خالق است، «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۳)، لکن حضرت عیسیٰ نیز با اذن الهی خلق می کرد. «وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْنِي» (۴)

پیام ها:

- ۱- انبیا ادعای تو خالی ندارند، کارشان دعوت و هدفشان ارشاد است، آنهم در چارچوب بندگی خداوند. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ ...
- ۲- شرط نبوت، علم غیب و در دست داشتن گنجینه های هستی نیست. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ ...
- ۳- هدف انبیا ارشاد معنوی است، نه تقسیم خزائن مادی. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ ...
- ۴- هر نعمتی که به ما می رسد، سرچشمه و خزینه ای دارد. («خَزَائِنُ» جمع است و اشاره به سرچشمه ی همه ی نعمت هاست)
- ۵- نسبت به اولیای خداوند غلو نکنیم. وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا ... وَلَا ...
- ۶- اشراف قوم نوح، ظاهرین بودند. تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ ...
- ۷- در قضاوت نسبت به دیگران، به ظاهر آنها نگاه نکنیم. تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ ...
- ۸- الطاف خداوند نصیب مؤمنان گمنام و ضعیف خواهد شد و کاری به خیال و وهم ما ندارد. «تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ»
- ۹- ملاک لطف خداوند، لیاقت باطنی و معنوی انسان است. «اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ»
- ۱۰- طرد و نالایق پنداشتن محرومان به خاطر فقر، ظلم است. «إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ» ۱۱- ادعاهای پوچ و تو خالی و سوء استفاده از عناوین و مناصب دروغین، ظلم است. «إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ»

ص: ۵۰

۱- ۱. زمر، ۴۲.

۲- ۲. سجده، ۱۱.

۳- ۳. رعد، ۱۶.

۴- ۴. مائده، ۱۱۰.

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾

(مخالفان) گفتند: ای نوح! تو واقعاً با ما جدال و جرّ و بحث زیادی نمودی، (اکنون دیگر بس است) اگر راست می گویی، آنچه را (از عذاب الهی) که به ما وعده می دهی بر سر ما بیاور!؟

نکته ها:

مجادله اگر بر حق باشد، ارزش است، «وَ جَادِلْهُمْ بِلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱) و اگر بر باطل باشد، ضد ارزش. «وَ جَادِلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» (۲)

پیام ها:

۱- انبیا در دعوت خود پایدار و پیگیر هستند. «جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا»

۲- دشمن به منطقی و برهان حق، عنوان جدال و ستیز می دهد. «قَدْ جَادَلْتَنَا»

۳- مهلت خداوند را نشانه ی درستی راهمان ندانیم. «فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۴- انسان حتی در نزول عذاب بر خود عجزول است. «فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۵- نفرین حضرت نوح علیه السلام بدنبال اعلام آمادگی کافران برای هلاک شدن بود.

«فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۶- کفار چون منطق ندارند و حرف منطقی را نیز نمی پذیرند، پیشنهاد کفایت مذاکرات می دهند. «فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

۷- نوح پی در پی به کفار وعده ی عذاب می داد. «تَعِدُنَا» بجای «وَعَدْتُنَا»

۸- کفار، در صداقت انبیا یا شک داشتند و یا در بیان، اظهار شک می کردند. «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ»

ص: ۵۱

۱- ۱. نحل، ۱۲۶.

۲- ۲. مؤمن، ۵.

قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾

(نوح گفت:) همانا اگر خداوند اراده کند، آن را بر سر شما خواهد آورد و شما قدرت خشتی کردن (و مقاومت در برابر) آن را نخواهید داشت.

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

و اگر خداوند بخواهد شما را (به خاطر عدم لیاقت) گمراه سازد، (دیگر) نصیحت من به حال شما سودی نخواهد داشت، هر چند بخواهم برای شما خیرخواهی کنم.

او پروردگار شماست و (شما) بسوی او بازخواهید گشت.

نکته ها:

کلمه ی «نصح» به کار یا کلامی گفته می شود که به قصد اصلاح و از روی اخلاص باشد و کلمه ی «غی» به جهلی گفته می شود که ناشی از اعتقاد فاسد باشد. فرق میان «اضلال» و «اغواء»، آن است که ضالّ هدف را می داند، ولی راه را گم کرده، اما در اغواء، مقصد و هدف، هر دو را گم کرده است.

نسبت اضلال و اغواء به خداوند، از باب کیفر لجاجت و فساد اخلاق گمراهان است، نه آنکه خداوند از ابتدا و بدون مقدمه کسی را گمراه کند. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر مأمور ابلاغ است و کیفر و مجازات گمراهان بدست خداست. «إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ»

۲- هیچ امری خداوند را مجبور بر کاری (حتّی پس از تهدیدهای او) نمی کند.

«إِنْ شَاءَ»

۳- کفّار نه می توانند از نزول عذاب جلوگیری کنند و نه می توانند خود را از آن

ص: ۵۲

برهانند. ﴿مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ﴾

۴- انبیا دلسوز مردمند. «نُصِحِي»

۵- اراده خداوند، غالب بر تمام اراده هاست. ﴿وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصِيحِي ... إِنَّ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ﴾ (حتی تأثیر سوز و سخن و نصیحت پیامبر، به خواست اوست)

۶- هدایت یا گمراهی مردم، از مدار اراده ی الهی خارج نیست. «يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ»

۷- اغوای گمراهان پس از لجاجت و درخواست عذاب، «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» پرتوی از ربوبیت الهی است. «أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ»

۸- نپذیرفتن نصایح انبیا، قهر الهی است. ﴿لَا يَنْفَعُكُمْ نُصِيحِي ... إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

۹- برفرض در دنیا مجازات نشویم، سر و کار ما در قیامت با خداوند است. «هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

۱۰- بازگشت به سوی خداوند اجباری است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» نه «تُرْجَعُونَ»

﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ﴾ (۳۵)

بلکه (مشرکان) می گویند: او (نوح یا محمد)، آن (سخنان) را بر خداوند افترا بسته است. بگو: اگر من چیزی را به دروغ به خداوند نسبت داده ام، پس کیفرش بر عهده خودم خواهد بود و من از جرم شما (که گناهی را به من نسبت می دهید) بیزارم.

نکته ها:

«اجرام» و «جرم» در لغت به معنای چیدن میوه ی نارس است و سپس به هر کار ناپسند و امر خلاف اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- خداوند شیوه ی پرسش و پاسخ و برخورد با مشرکان را به پیامبر می آموزد.

﴿يَقُولُونَ ... قُلْ ...﴾

۲- نسبت دادن مطالب خود ساخته به خداوند، جرم و گناه است. «إِنْ افْتَرَيْتَهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي»

۳- هر کس مسئول عمل خویش است. «إِنْ افْتَرَيْتَهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي»

۴- از شرک باید براءت جست. «وَ أَنَا بَرِيءٌ»

۵- شرک جرم است. «مِمَّا تُجْرِمُونَ»

وَ أُوحِيَ إِلَيَّ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

(و از جانب ما) به نوح وحی گردید که جز (همان) کسانی که (تاکنون) ایمان آورده اند، (افراد دیگر) از قوم تو هرگز ایمان نمی آورند، پس از کارهایی که می کنند غمگین مباش.

نکته ها:

از این آیه استفاده می شود که نفرین حضرت نوح علیه السلام درباره ی قومش که فرمود: «رَبِّ لَا تَذَرُ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۱) پرودگارا! احدی از کفار را بر زمین باقی مگذار، بر اساس اطلاعی بود که خداوند طبق این آیه مبارکه به او داده بود.

پیام ها:

۱- انسان گاهی به مرحله ای سقوط می کند که هیچ امیدی به نجات او نیست. «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ»

۲- خداوند اخبار آینده را در اختیار انبیا قرار می دهد. «أُوحِيَ إِلَيَّ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ»

۳- رهبران و مبلغان دینی نباید انتظار داشته باشند همه ی مردم پاسخ مثبت به آنان بدهند. «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ»

۴- گرچه انبیا دلسوز مردمند، ولی بر افراد لجوج نباید تأسف خورد. «فَلَا تَبْتَئِسْ»

ص: ۵۴

وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَ وَحِينَا وَ لَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ ﴿٣٧﴾

و(اکنون) زیر نظر ما و طبق دستور و الهام ما کشتی بساز و درباره ی کسانی که ستم کرده اند با من سخن مگوی که آنان غرق شدند هستند.

پیام ها:

۱- خداوند اراده ی خود را از طریق اسباب و علل طبیعی محقق می سازد و نباید همیشه منتظر امور غیبی باشیم. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ»

۲- برای اولیای خدا کار کردن عار نیست. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ»

۳- برای نجات مردم سخنرانی و تبلیغ کافی نیست، وسیله ی نجات نیز باید فراهم نمود. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ»

۴- کشتی سازی تاریخی بس طولانی دارد. به نوح خطاب شد: «اصْنَعِ الْفُلْكَ»

۵- توجه به حضور خداوند، به انسان نشاط و دلگرمی می دهد و او را در برابر ناگواری ها مقاوم می کند. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا»

۶- ابتکارات و اختراعات صنعتی بشر، از الهامات الهی است. وَ اصْنَعِ ... بِأَعْيُنِنَا وَ وَحِينَا

۷- شفاعت انبیا، درباره ی کافران ستمکار، کارساز نیست. «وَ لَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۸- لجاجت در برابر انبیا ظلم است. «فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۹- دعا و شفاعت انبیا، در مقدرات الهی بی اثر است. وَ لَا تُخَاطِبْنِي ... إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ

۱۰- ستمگران در معرض گرفتار شدن به عذاب های دنیوی هستند. «إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ»

وَيَصْنَعُ الْفُلُكَ وَ كَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ «۳۸»

و نوح (به فرمان الهی) مشغول ساختن کشتی شد. (اما) هر زمان که اشراف قومش بر او می گذشتند، او را مسخره می کردند. (او) گفت: اگر شما ما را مسخره کنید، ما (نیز) قطعاً همین گونه شما را مسخره خواهیم کرد.

نکته ها:

از تمسخر دشمنان، سستی به خود راه ندهیم که پیامبران نیز مورد تمسخر قرار می گرفتند.

وقتی حضرت نوح مشغول ساختن کشتی شد، یکی می گفت: پیامبریش نگرفت، دست به نجاری زد! دیگری می گفت: در وسط خشکی کشتی می سازی، دریا از کجا می آورد؟

امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت نوح علیه السلام کشتی خود را در مدت هشتاد سال ساخت. (۱) و محل ساخت کشتی، مسجد کوفه (۲) و طول کشتی حدود ۴۰۰ متر و عرض آن حدود ۴۰ متر بوده است. (۳)

پیام ها:

۱- انبیا تسلیم فرمان خداوند هستند. اِصْنَعِ الْفُلُكَ ... يَصْنَعُ الْفُلُكَ

۲- کارگاه کشتی سازی حضرت نوح، در محل عبور و مرور مردم بود. «مَرَّ عَلَيْهِ»

۳- حرکت تبلیغاتی و ایذائی دشمن، همه جانبه، همیشگی و فراگیر است. «كَلَّمَا مَرَّ»

۴- اگر حکمت کاری (به خصوص کار انبیا) را نفهمیدیم، آن را مسخره نکنیم.

كَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ ... سَخِرُوا مِنْهُ

۵- دشمنی که منطق و برهان ندارد، دست به مسخره و استهزای مؤمنان می زند.

«سَخِرُوا مِنْهُ»

۶- به خاطر فشار و حرف مردم، از اصلاحات و زمینه سازی برای آیندگان غفلت نکنیم. وَ يَصْنَعُ الْفُلُكَ ... سَخِرُوا مِنْهُ

ص: ۵۶

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۷- پیروان نوح، حضرت را در ساختن کشتی کمک می کردند. «إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ»

۸- گرچه مخاطب دشمنان شخص نوح بود، اما هدفشان استهزای آئین نوح و پیروان او بود. سَخَرُوا مِنْهُ ... تَسْخَرُوا مِنَّا

۹- شروع به استهزا زشت است، اما برای کیفر مسخره کننده و مقابله به مثل، استهزای او عین عدل است. (۱) «إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ»

۱۰- در برابر استهزای دشمنان خود را نیازیم، بلکه عکس العمل نشان دهیم. «إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ»

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٣٩﴾

پس بزودی خواهید دانست که مجازاتِ خوارکننده به سراغ چه کسی خواهد آمد و عذاب جاودانه دامن چه کسی را خواهد گرفت.

نکته ها:

به گفته ی تفسیر المیزان، مراد از «عَذَابٌ يُخْزِيهِ»، غرق در دنیا و مراد از «عَذَابٌ مُّقِيمٌ»، عذاب قیامت است.

پیام ها:

۱- با انذار و تهدید، شیرینی استهزا را از کفار بگیریم. «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ»

۲- تلخی مسخره شدن در راه خدا را با عذاب مقیم کفار مقایسه و تحمل کنیم.

«يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ»

۳- عذاب های اخروی برای کفار مسخره کننده پایدار است. «عَذَابٌ مُّقِيمٌ»

ص: ۵۷

(۱- ۱). چنانکه قرآن می فرماید: «جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا» شوری، ۴۰.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾

(کفر و استهزا ادامه داشت) تا زمانی که قهر ما آمد و تنور فوران کرد. ما (به نوح) گفتیم که از هر زوج (حیوان و موجود زنده) یک جفت (نر و ماده) در آن (کشتی) سوار کن، و (همچنین) خانواده ی خودت را، جز (همسر و یکی از فرزندان و) کسانی که قبلاً در مورد آنها قول (عذاب) داده شده بود.

و (نیز سوار کن) افرادی را که ایمان آورده اند، (اما) جز گروه کمی، کسی همراه او ایمان نیاورده بود.

نکته ها:

مراد از «تنور» در آیه، همان تنور فارسی است و مراد از فوران آب از تنور، یا شدت قهر الهی است که حتی از تنوری که محل آتش است، آب جوشید و یا مراد، تنور مخصوصی است که جوشیدن آب از آن، نشانه ی شروع عذاب الهی بوده است. (۱)

طبق برخی روایات، حضرت نوح علیه السلام علاوه بر حیوانات، درختان را نیز با خود به کشتی برده است، (۲) که این مطلب با توجه به اینکه زوجیت و نر و ماده بودن مخصوص حیوانات نیست، با آیه سازگار است که «مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» یعنی از هر موجودی یک جفت.

البته در روایتی می خوانیم که مراد از «مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» این است که از هر نر و ماده ای دو زوج (یعنی نر و ماده ی اهلی و نر و ماده ی وحشی) سوار کشتی کن. (۳)

به گفته ی تفسیر روح المعانی، حضرت نوح علیه السلام چهار پسر داشت: کنعان که هلاک شد، سام پدر عرب، حام پدر سودان و یافث پدر ترکان بوده اند.

در روایتی آمده است که نوح دختری داشت مؤمنه که همراه حضرت سوار بر کشتی شد. (۴)

ص: ۵۸

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر روح المعانی.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

در حدیث آمده است که وقتی خداوند خواست قوم نوح را عذاب کند، تا چهل سال زنان را عقیم کرد تا فرزندی تولد پیدا نکند. (۱)

پیام ها:

۱- مسخره کردن کفار تا لحظه ی آمدن قهر الهی ادامه داشت. «حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا»

۲- داستان حضرت نوح بسیار مهم بود. «أَمْرُنَا»

۳- هرگونه جوشش و فوران آب، تحت امر الهی است. «جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ»

۴- خداوند هم سبب ساز است و هم سبب سوز، تنور آتش را محل فوران آب قرار می دهد، چنانکه آتش را بر ابراهیم علیه السلام گلستان می کند. آب که مایه ی حیات است، سبب هلاکت و انقراض یک نسل می شود. «فَارَ التَّنُّورُ»

۵- نسل حیوانات و موجودات زنده باید حفظ شود. «أَحْمِلُ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ»

۶- ضابطه نه رابطه، پیوندهای مکتبی، بر روابط خانوادگی حاکم است. زن و فرزند نوح، حق سوار شدن به کشتی را نداشتند. «إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ»

۷- یاران حق، در طول تاریخ اندک بوده اند. «مَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ»

در روایتی مراد از «قلیل» را هشتاد نفر دانسته که به نوح ایمان آوردند. (۲)

«وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ» (۴۱)

و(نوح به مسافران کشتی) گفت: بر آن سوار شوید که حرکت و توقفش با نام خداست. همانا پروردگار من آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

ابوذر، صحابی بزرگ رسول خدا صلی الله علیه و آله، در حالی که حلقه ی در کعبه را گرفته بود، با صدای بلند می گفت: ای مردم! با دو گوش خود شنیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود:

«مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي كَمَثَلِ

ص: ۵۹

سفینه نوح، مَنْ رَكِبَهَا نَجَّى و مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا هَلَكَ» اهل بیت من همچون کشتی نوح اند که هر کس بر آن سوار شد، نجات یافت و هر که از آن دوری گزید هلاک شد. البته این حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله را دیگر بزرگان صدر اسلام؛ همچون ابوسعید خدری، ابن عباس، عبدالله بن زبیر و انس بن مالک نیز نقل کرده اند و در کتب معروف اهل سنت آمده است. (۱)

اگر این حدیث متواتر را در کنار حدیث متواتر دیگری بگذاریم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

مسلمانان ۷۳ فرقه می شوند و تنها یک فرقه از آنها اهل نجات می باشد، «فرقه ناجیه»، روشن می شود که خود پیامبر صلی الله علیه و آله مصداق فرقه ی ناجیه را اهل بیت خود معرفی کرده و فرموده است: «مَنْ رَكِبَهَا نَجَّى»، که کلمه ی «نجی» مفسّر همان کلمه ی «ناجیه» است.

در روایات آمده، آغاز سیر کشتی اول ماه رجب (۲) و از مسجد کوفه بوده است. (۳)

پیام ها:

- ۱- شروع هر کار با نام خداوند، رمز توکل و استمداد و رنگ الهی دادن به آن کار است. «ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ»
- ۲- حرکت و توقف، هر دو باید با استمداد از خدا باشد. «بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا»
- ۳- کشتی وسیله ای بیش نیست، انسان باید به یاد خدا باشد که همه چیز به اراده ی اوست. «ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ»
- ۴- نجات پیروان نوح از طوفان، پرتوی از ربوبیت، مغفرت و رحمت الهی است.

ارْكَبُوا ... إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

ص: ۶۰

۱- ۱) طبری در معجم کبیر، حاکم نیشابوری در مستدرک، ابن کثیر در تفسیرش، سیوطی در تاریخ خلفا ابن قتیبه در عیون الاخبار، طبری در ذخائر العقبی، خطیب بغدادی در تاریخ بغداد، ابونعیم در حلیها لاولیاء، ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، آلوسی در روح المعانی و دیگر کتب که شرح مفصل آن در احقاق الحق جلد ۹ صفحه ۲۷۰ به بعد آمده است.

۲- ۲) تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳) کافی، ج ۳، ص ۴۹۲.

و هِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَ نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَ كَانَ فِي مَعْرِزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَ لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾

و آن (کشتی) آنها را از لابلای امواجی همچون کوه پیش می برد. (در این هنگام) نوح، فرزندش را که در گوشه ای قرار داشت صدا زد (و گفت): ای پسر من! (ایمان بیاور و) با ما سوار شو و با کافران مباش.

نکته ها:

ظاهراً گفتگوی حضرت نوح با فرزندش قبل از حرکت کشتی بوده است، زیرا بعد از حرکت، آنهم در میان امواجی همچون کوه، امکان سوار شدن وجود ندارد. (۱)

سؤال: چرا نوح فقط فرزند خود را به سوار شدن دعوت کرد؟

پاسخ: اولاً: انسان نسبت به فرزند خود وظیفه ی سنگین تری دارد. ثانیاً: چون فرزند به کناری رفته بود، نوح گمان کرد پشیمان شده و آمادگی پذیرش حق در او پدیدار گشته است. و ممکن است هشدار می باشد به دیگران که عذاب جدی است، چون فرزندش را دعوت به رهایی می کند.

حضرت نوح در روز ورودش به کشتی، روزه گرفت و به یاران خود نیز دستور روزه داد و فرمود: روزه گرفتن رمز نجات از خطرات است. (۲)

عبور از امواجی همچون کوه، نشانه ی وسعت و بزرگی کشتی نوح و هنر و تخصص پیامبر خدا نوح است.

پیام ها:

۱- نجات یافتگان نیز راهی پرتلاطم دارند، با سوار شدن بر کشتی و ناخدایی همچون نوح نیز کار تمام نمی شود. «فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ»

۲- تا آخرین لحظه به فکر نجات دیگران باشیم، گرچه کافر باشند. «نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ»

۳- والدین نسبت به سرنوشت فرزندان خود مسئولند. «يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا»

ص: ۶۱

۱- ۱). تفسیر روح المعانی.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۴-همنشینی با کافران، حتی پسر پیامبر را نیز از آئین حق جدا می سازد. «لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ» سعدی در این باره می گوید:

پسر نوح با بدان بنشست

خاندان نبوتش گم شد

۵-سالم بودن خانواده به تنهایی کافی نیست، محیط کفرآلود مایه ی بسیاری از انحرافات می شود. «لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ»

قَالَ سَاوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾

(پسر نوح) گفت: بزودی به کوهی پناه می برم تا مرا از آب حفظ کند. (نوح) گفت: امروز جز (برای افراد مؤمن) و کسانی که مورد رحم قرار گرفته اند، هیچ حافظ (و پناهگاهی) در مقابل قهر الهی نیست. (در این هنگام) موجی میان آن دو جدایی انداخت و او (پسر نوح) غرق گردید.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: در ماجرای حضرت نوح علیه السلام، به جز خانه ی خدا کعبه، آب تمام دنیا را فراگرفت. (۱)

پیام ها:

۱- در خطرات و مشکلات، موّحد به خدا و مشرک به کوه پناه می برد. تکیه به شرق، غرب، مال و مقام، شرک است. «سَاوِي إِلَىٰ جَبَلٍ»

۲- اگر قهر خداوند فرارسد، کوه های مستحکم و استوار نمی توانند در مقابل آب نرم و روان، سبب نجات باشند. «جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»

۳- آب که مایه ی حیات همه ی جانداران است، به امر الهی مایه ی هلاک و عذاب

ص: ۶۲

می شود. «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»

۴- حوادث طبیعی تصادف نیست، فرمان حکیمانه ی خداوند است. «أَمْرُ اللَّهِ» □

۵- از قهر خدا تنها باید به خدا پناه برد. (۱) «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ ... إِلَّا مَنْ رَحِمَ» □

۶- نتیجه ی «مَعَ الْكَافِرِينَ» بودن، «مِنَ الْمُغْرَقِينَ» شدن است. □

۷- در کیفر الهی، روابط خانوادگی و خویشاوندی تأثیری ندارد. پسرِ ناخلف پیامبر خدا در مقابل پدر غرق می شود و پدر باید تسلیم باشد. «حَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ» □

۸- گرچه خداوند رحیم است، اما حکیم نیز هست. گاهی از رحمت، سینه ی مادر را قبل از تولد فرزند پر از شیر می کند و گاهی از حکمت، فرزند را در برابر چشم پدر هلاک می سازد. «مِنَ الْمُغْرَقِينَ» □

وَ قِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَّمَاءُ أَقْلَعِي وَ غِيضَ الْمَاءِ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَ قِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۴۴» □

و(بعد از آنکه طوفان و آب همه جا را فرا گرفت) گفته شد: ای زمین! آبت را فرو بر، و ای آسمان! (از باریدن) بایست. (بدین ترتیب) آب فرو نشست و کار(قهر الهی) پایان پذیرفت و (کشتی) بر(دامنه کوه) جودی پهلو گرفت و (در این هنگام) گفته شد که (رحمت خدا از) قوم ستمگر دور باد!

نکته ها:

این آیه از رساترین و بلیغ ترین آیات قرآن است که از عصر پیامبر تا کنون سخن شناسان و ادیبان را به تحسین و تعجب واداشته است و کسانی که در فکر مبارزه با قرآن و آوردن کلامی مانند آن بوده اند، وقتی به این آیه رسیده اند از کار خود صرف نظر کرده اند.

«بلع» به معنای فرو کشیدن و «اقلع» به معنی امساک و «غیض» به معنی جذب شدن و کم شدن آب است.

ص: ۶۳

۱- ۱). چنانکه در دعای ابو حمزه ثمالی می خوانیم: «هَارِبٌ مِنْكَ الْيَك»

مراد از «الْجُودِيَّ» ، یا مطلق کوه سخت است و یا اسم کوهی خاص که در مورد محل آن در مناطق زیر اختلاف است:

الف: موصل عراق.

ب: حدود شام.

ج: میان موصل و الجزیره.

د: عربستان.

ه: کوهی در سلسله جبال آرارات در ترکیه.

در روایات آمده است که کشتی نوح شش ماه بر آب بود و سرزمین مکه و حجاز را سیر کرد تا سرانجام به فرمان خداوند آب فرونشست. (۱) و امام صادق علیه السلام فرمود: روزی که کشتی نوح بر کوه نشست، روز نوروز بود. (۲)

پیام ها:

۱- بعد از هلاک شدن هم باید ظالم را لعنت کرد. «بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»

وَ نَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ «۴۵»

پس نوح پروردگارش را ندا داد و گفت: پروردگارا! همانا پسر من از خاندان من است و البته وعده ی تو (درباره ی نجات خاندانم)، حق است و تو بهترین داورانی.

نکته ها:

از آنجا که خداوند بر نجات خاندان نوح وعده داده بود، (مطابق آیه ۴۰) و نوح گمان می کرد تنها همسر او محکوم به هلاک است، لذا طبیعی بود که در مورد پسرش، هم دعوت به سوار

ص: ۶۴

۱- ۱). مطابق حدیثی در تهذیب الاحکام، فرو رفتن آب در نقطه ای بود که امروز مسجد کوفه است.

۲- ۲). بحار، ج ۱۱، ص ۳۴۲.

شدن کند و هم از خداوند نجات او را درخواست نماید.

پیام ها:

۱- در دعا و سخن گفتن با خدا، ادب را مراعات کنیم. حضرت نوح نگفت: خدایا طبق وعده ای که دادی که اهل مرا نجات می دهی، باید فرزندم را نجات می دادی، چرا نجات ندادی؟! بلکه گفت: «أَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ»

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّي أُعْطِكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ «۴۶»

(خداوند در پاسخ) فرمود: ای نوح! او (در واقع) از خاندان تو (و نبوت) نیست، او (دارای) عمل ناشایستی است، پس چیزی را که به آن علم نداری از من نخواه، همانا من تو را موعظه می کنم که (مبادا) از جاهلان باشی.

نکته ها:

مراد از «فَلَا تَسْتَلِنِ» در مورد پیامبر معصوم، آن نیست که سؤالی واقع شده بود، زیرا حضرت نوح در آیه ی بعد می فرماید: «إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ»، بلکه منظور آن است که مبادا سؤال کنی! البته مطلبی که برای نوح پیش آمد، این بود که خیال می کرد فرزندش اهل است و خداوند به او فرمود: او از اهل تو نیست.

روایات بسیاری از پیامبر و ائمه علیهم السلام به ما رسیده است که با این عبارت آغاز می شود: «لیس منّا» یعنی از ما نیست، که به نمونه ای از آنها اشاره می شود: (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «مَنْ غَشَّ مُسْلِمًا فَلَيْسَ مِنَّا» هر کس به مسلمانی خیانت کند، از ما نیست.

در روایت دیگری فرمودند: «مَنْ أَكْرَمَهُ النَّاسُ اتَّقَاءَ شَرِّهِ فَلَيْسَ مِنِّي» آن کس که مردم او را از روی ترس احترام بگذارند، از من نیست.

ص: ۶۵

در حدیثی دیگر آن حضرت فرمودند: «مَنْ اصْبَحَ وَ لَمْ يَهْتَمَّ بِامْرِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» هر کس که هر صبح در فکر خدمت به مسلمان نباشد، مسلمان نیست.

سؤال: در آیه ی ۱۰ سوره ی تحریم در مورد همسر نوح و لوط می خوانیم: «خانتا» خیانت کردند، و در اینجا خداوند می فرماید: ای نوح! فرزند تو از اهل تو نیست، آیا از این دو آیه، زنازاده بودن فرزند نوح استفاده نمی شود؟

پاسخ: اولاً: مراد از خیانتِ زن نوح، افشای اسرار و کمک به کفار است، نه امر دیگر.

ثانیاً: این آیه دلیل اهل نبودنِ پسر نوح را عملِ غیر صالحِ فرزند می داند، نه چیز دیگر.

پیام ها:

۱- پیوند مکتبی، حاکم بر پیوند خانوادگی و خویشاوندی است. (۱) «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (دلیل نجات گروهی از غرق شدن، ایمانشان به نوح بود، نه چیز دیگر)

۲- گاهی انسان در کار خیر یا شرّ چنان غوطه ور می شود که گویا یکپارچه آن عمل می شود. «إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ»

۳- پیامبران نیز به موعظه الهی نیاز دارند. «إِنِّي أَعْظُكَ» (خداوند پیامبران خود را در لحظه های حسّاس، هشدار داده و حفظ می کند)

۴- از کارهای جاهلانه باید پرهیز کرد. «مَنْ الْجَاهِلِينَ» (تقاضای کاری از خداوند اگر با حکمت نباشد، تقاضای جاهلانه است)

«قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنُ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۴۷)

(نوح) گفت: پروردگارا! به تو پناه می برم از اینکه چیزی را که به (خیر و شرّ) آن آگاهی ندارم، از تو درخواست کنم و اگر تو (این خواسته را) بر من نبخشایی و بر من ترحم نمایی، از زیانکاران خواهم بود.

ص: ۶۶

(۱- ۱). لذا سلمان از اهل بیت پیامبر می شود، اما بر ابولهب عمومی پیامبر، نفرین نثار می شود.

۱- پیامبران بی درنگ تسلیم خداوند هستند. فَلَا تَسْتَلِنِ ... قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ

۲- در دعاها از کلمه ی «رَبِّ» غفلت نکنیم. رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ ...

۳- استعاذه و پناه بردن به خداوند، بهترین راه بیمه ی انسان در گرفتاری هاست.

«رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ»

۴- در برابر مواعظ الهی، ادب و تواضع کنیم. إِنِّي أَعْظُكَ ... رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ

۵- هر کجا علم به مصلحت نداریم، درخواست نکنیم. «إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ»

۶- هر گونه سؤال بیجا و کلام بیجا، نیاز به توبه دارد. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي» (اگر پیامبران از تقاضای بیجا به خداوند پناه می برند، پس تکلیف ما که دائماً برای خداوند تعیین تکلیف می کنیم چگونه است؟)

۷- اول آمرزش و سپس دریافت رحمت. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي»

۸- خسارت واقعی، بخشیده نشدن است. «وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي ... أَكُنُّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۹- انسان ها حتی انبیا، بدون لطف خداوند به مقصد نمی رسند و آن کس که از مغفرت الهی محروم شد، خاسر و زیانکار است. «أَكُنُّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ وَأُمَّمٌ سَنَمَتُّهُمْ ثُمَّ يَمْسُهُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ «۴۸»

به نوح خطاب شد: (اینک) با سلامی از جانب ما و برکاتی بر تو و بر تمام امت هایی که با تو هستند، فرود آی، و بزودی امت هایی (از نسل همین نجات یافتگان) را از نعمت ها برخوردار خواهیم ساخت، (اما) سپس (به خاطر غفلت و کفر و گناه)، عذابی دردناک از طرف ما به آنان خواهد رسید.

دستور «هبوط»، هم درباره ی حضرت آدم علیه السلام و هم در مورد حضرت نوح علیه السلام آمده و به

دنبال آن، مردم به دو دسته ی مؤمن و کافر تقسیم شده اند.

منظور از «امت هایی» که با نوح بودند، یا هر نفر از همراهان آن حضرت است که بعدها سر سلسله قبیله ای شدند و یا اینکه مراد، هر کدام از مؤمنانی است که سوار کشتی شده و از یک قبیله ای بودند.

پیام ها:

۱-زندگانی پس از آن سیل فراگیر، با دوخطر عمده روبرو بود، یکی آلودگی ها و تلاقی بودن زمین که با کلمه ی «بِسْمِ اللّٰهِ» و وعده ی سلامتی بر طرف شد و دیگر نابودی انواع گیاهان که با وعده برکات تأمین گردید. «بِسْلَامٍ مِّنَّا وَ بَرَكَاتٍ عَلَیْكَ»

۲-اگر چه خداوند در مواردی موعظه می کند، هشدار می دهد و یا حتی فرزند بی دین را در مقابل چشمان پدر غرق می سازد، اما در جای خود، سلام و برکات خویش را نیز نثار می کند. «بِسْلَامٍ مِّنَّا وَ بَرَكَاتٍ عَلَیْكَ»

۳-آنچه مؤمن از نعمت های الهی دریافت می کند، سلامت و برکت است، ولی دریافت کافر از نعمت ها جنبه ی متاع بودن آن است، پس هر متاع و کامیابی، نعمت و برکت نیست، بلکه نعمت، آن دریافتی است که عاقبت خوب هم داشته باشد. «بِسْلَامٍ مِّنَّا وَ بَرَكَاتٍ»

۴-خداوند متاع دنیا را از کفار دریغ نمی کند. «سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ»

۵-این سنت خداوندی است که ابتدا نعمت و مهلت می دهد، سپس به پاداش یا کیفر می رساند. «سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ»

۶-مهر و قهر، هر دو از اوست. «بِسْلَامٍ مِّنَّا ... يَمَسُّهُمْ مِّنَّا»

۷-خداوند نوح را به پدید آمدن جامعه ها و امت هایی کافر، از نسل مؤمنانی که سوار کشتی شدند، خبر داد. «وَ اُمَّمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِّنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ»

تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ لَمَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

(ای پیامبر!) اینها از اخبار غیبی است که ما آنها را به تو وحی می کنیم (و) پیش از این نه تو و نه قوم تو از آنها خبری نداشتید، پس (تو نیز مانند نوح) صبر کن که همانا عاقبت (پیروزی)، برای متقین است.

نکته ها:

داستان حضرت نوح علیه السلام در ۶ سوره از قرآن کریم آمده است، اعراف، هود، مؤمنون، شعرا، قمر، نوح که مفصل ترین آنها در همین سوره (هود) است.

سیمای نوح علیه السلام در قرآن

اشاره

سیمای نوح علیه السلام در قرآن (۱)

با اینکه نام حضرت نوح علیه السلام ۴۰ مرتبه در قرآن آمده، اما از محل تولد، مسکن، شغل، وفات و محل دفن او چیزی نیامده است. زیرا آنچه برای ما درس و بهره است، همان رفتار و برخوردهای اوست.

او اولین پیامبر اولوالعزم است که رسالت جهانی و کتاب و شریعت داشت.

بعثت این پیامبر اولوالعزم، بعد از حضرت آدم و به هنگام شیوع شرک و بت پرستی و ظلم بوده و برنامه ی او را توحید، نماز، امر به معروف و نهی از منکر، عدالت و صدق و وفا تشکیل می داده است.

مدت رسالت آن حضرت، ۹۵۰ سال بوده است، وقتی در پایان، خداوند به او فرمود: کسی به رسالت تو ایمان نخواهد آورد، مایوس شد و نفرین کرد و در نتیجه، حتی زن و فرزندش که در راه او نبودند، به همراه کفار غرق شدند.

حضرت نوح علیه السلام، که به پدر دوم بشر شهرت گرفته، خداوند او را به پیامبری برگزیده، إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا ... عَلَى الْعَالَمِينَ (۲) و در میان جهانیان بر او سلام فرستاده است.

«سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۳)

ص: ۶۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. آل عمران، ۳۳.

۳-۳. صافات، ۷۹.

داستان حضرت نوح علیه السلام با تفاوت هایی در تورات نیز آمده است. کتب کلدانیان، هندیان، چینی ها، یونانیان و پارسیان، طوفان نوح را قهر خداوند به سبب ظلم و فساد مردم دانسته اند. در اوستا، کتاب مقدس زردشتیان نیز خطر طوفانی عالمگیر که به واسطه آن همه ی مردم غرق می شوند مطرح است، بدین صورت که به جمشید وحی می شود که حائطی عظیم بساز و همه ی مردان و زنان صالح و از هر حیوان یک جفت را در آن قرار بده.

رسالت حضرت نوح علیه السلام جهانی بوده است، چون زمین بدون حجّت نمی شود و غرق شدن همه ی کفار با نفرین حضرت نوح علیه السلام که فرمود: «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضِ مِنَ الْكٰفِرِيْنَ دَيّٰرًا» (۱) شاهد بر آن است و از طرفی اگر رسالت آن حضرت منطقه ای و سیل هم در همان محدوده بوده، دیگر به سوار کردن یک جفت از هر حیوانی نیازی نبوده است، در حالی که این کار برای حفظ نسل حیوانات در کره ی زمین انجام گردیده است. (۲)

سرگذشت حضرت نوح علیه السلام؛ تاریخی هزار ساله است، که داستان یک سیل عالمگیر، ماجرای انقراض یک نسل و آغاز جامعه ای نوین، تابلویی از پیروزی حق بر باطل، جلوه ای از مستجاب شدن نفرین پیامبر، نمونه ای از قطع رابطه ی پدر و پسر به خاطر مکتب، آیتی از تسلیم هستی در برابر فرمان خداوند، حفظ نسل حیوانات و کشتی سازی دور از دریا را در خود جای داده است.

این داستان نشان می دهد که گاه انسان به حدی سقوط می کند که موعظه ی انبیا علیهم السلام هم در او کارساز نمی شود، بلکه به پیروان آنها نسبت ارادل می دهد و در برابر قهر الهی به کوه پناه می برد!

پیام ها:

اشاره

۱- قرآن بهترین منبع برای آشنایی با تاریخ بشر است. تِلْكَ ...

۲- بسیاری از بخش های تاریخ، برای انسان پنهان مانده که یکی از آنها تاریخ

ص: ۷۰

(۱- ۱). نوح، ۲۶.

(۲- ۲). تفسیر المنار مدعی است که رسالت حضرت نوح منطقه ای بوده، اما تفسیر المیزان به شدت آن را ردّ می کند.

حضرت نوح است. «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

۳- پیامبر اسلام و مردم، جز از طریق وحی راهی برای آشنایی با تاریخ نوح علیه السلام نداشتند. «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ»

۴- سالم ترین و مفیدترین اخبار تاریخی را باید از طریق وحی دریافت کرد، زیرا از سرچشمه ی علم بی نهایتی است که هیچ گونه حادثه، فشار و غفلتی در ناقل آن وجود ندارد. «أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ»

۵- میزان علم غیب انبیا علیهم السلام به همان مقداری است که خداوند در اختیار آنان قرار داده است. «أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ»

۶- تاریخ و سرگذشت انبیای قبل، بهترین تسلی برای رهبران بعد است. «فَاصْبِرْ»

۷- صبر و تقوی هر دو لازم و شرط پیروزی است. «فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ»، به جای «فاصبر ان العاقبه للصابرين»

۸- سرانجام، حق پیروز و باطل رفتنی است. «إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ»

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

و به سوی قوم عاد، برادرشان هود (را فرستادیم، او به مردم) گفت: ای قوم من! (تنها) خدا را پرستید که هیچ معبودی جز او برای شما نیست. (شما در پرستش بت ها به خطا می روید و) شما جز اهل افترا و تهمت نیستید.

نکته ها:

پس از حضرت نوح، حضرت هود مبعوث شد. سرگذشت این پیامبر الهی، در آیات ۶۵ تا ۷۲ از سوره ی اعراف نیز آمده است. از آنجا که هود علیه السلام از قبیله ی عاد بود، لذا در آیه از او به «أَخَاهُمْ» «برادر عاد» تعبیر شده است.

همین که زمان وفات نوح علیه السلام فرا رسید، به یارانش فرمود: بعد از من دوران غیبتی خواهد بود که در آن طاغوت ها پدید می آیند و خداوند توسط قائمی از نسل من که نام او هود است،

برای شما گشایشی می رساند. (۱)

شفیع قرار دادن بت ها، هم افترا به خداوند است که بت ها را شریک او می دانند و هم تهمت به بت هاست که آنها را صاحب نفع و ضرر به حساب می آورند.

پیام ها:

۱- رسالت حضرت هود، مخصوص قوم عاد بود. «إِلَىٰ عَادٍ»

۲- تبلیغ در جوّ برادرانه، مؤثرتر است. «أَخَاهُمْ»

۳- انبیا برای امت ها برادرند، نه کاسب، نه فریبکار و نه مُسیطر و حاکم. «أَخَاهُمْ»

۴- دعوت به توحید، سرلوحه ی وظایف انبیاست. «يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ»

۵- توحید عملی، براساس توحید اعتقادی است. «أَعْبُدُوا اللَّهَ... مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۶- شرک به خدا، خیال، وهم و تهمتی بیش نیست. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ»

«يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ» (۵۱)

(هود گفت:) ای قوم من! من از شما در برابر رسالتم پاداشی درخواست نمی کنم، پاداش من نیست مگر بر عهده آن کس که مرا آفریده است، پس آیا تعقل نمی کنید؟!)

نکته ها:

از آنجا که بارها در قرآن پاداش نخواستن و بی توقّعی انبیا علیهم السلام از مردم مطرح شده است، معلوم می شود که امور مادی از بزرگ ترین موانع گرایش مردم به حقّ است.

ص: ۷۲

۱- انبیا هدف مادی ندارند، هدف آنها از کارشان، جلب رضایت خداوند است.

﴿إِنْ أُجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ...﴾ (خداوند خود به انبیا اجر می دهد)

۲- اخلاص، از شروط اساسی موفقیت در تبلیغ است. ﴿إِنْ أُجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ فَطَرَنِي﴾

۳- توجه به خالقیت خداوند، زمینه ی اخلاص است. «عَلَى اللَّهِ فَطَرَنِي»

۴- تعقل، ما را به تبعیت از انبیا و پیروی از وحی راهنمایی می کند. (عقل، ضدّ وحی نیست، بلکه زمینه ساز پذیرش وحی است) ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

۵- برای کسی که به فکر دنیا و منافع آن نیست، چه دلیل وجود دارد که این همه خود را به زحمت بیندازد؟! ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

﴿يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ﴾ (۵۲)

و (هود ادامه داد) ای قوم من! از پروردگارتان طلب آمرزش کنید، سپس به سوی او باز گردید و توبه نمایید تا او از آسمان پی در پی بر شما باران بفرستد، (چنانکه گویی همه ی آسمان در حال ریزش است) و نیرویی بر نیروی شما بیفزاید، و (از راه حق) به خاطر گناه اعراض نکنید و روی برنتابید.

۱- استغفار و توبه از گناهان، واجب است. اسْتَغْفِرُوا ... تُوبُوا

۲- استغفار از گناهان، مقدمه ی بازگشت به سوی خداست. اسْتَغْفِرُوا ... ثُمَّ تُوبُوا

۳- استغفار و توبه ی فردی، سرنوشت جامعه را عوض نمی کند، بلکه جامعه باید متحوّل شود تا امداد الهی سرازیر گردد. ﴿يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا ... تُوبُوا ... يُرْسِلِ﴾

۴- اعمال و عقاید، در رویدادهای طبیعی مؤثرند. تُوبُوا ... يُرْسِلِ (قوم عاد به خاطر شرک و گناه، به کمبود و خشکسالی گرفتار شده بودند)

۵- عوامل طبیعی، ما را از توجه به اراده ی الهی باز ندارد. «يُرْسِلِ السَّمَاءَ»

۶- نظام و حکومت اسلامی اگر خواهان توسعه اقتصادی است باید طرح های معنوی را در جامعه توسعه دهد. توبوا ... يُرْسِلِ السَّمَاءَ

۷- جزای دنیوی توبه و بازگشت به سوی خدا، ثروت و قدرت است. توبوا ...

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَ يَزِدُّكُمْ قُوَّةً ...

۸- گمان نکنیم که ایمان به خدا و توجه به او، به معنای دور شدن از مال و سرمایه است. توبوا ... يُرْسِلِ السَّمَاءَ ... يَزِدُّكُمْ قُوَّةً

(اگر ایمان بیاوریم، نه تنها از اموال ما چیزی مطالبه نمی شود، بلکه به آنها افزوده نیز می گردد «يَزِدُّكُمْ»)

۹- با گرنش در پیشگاه الهی و توبه و استغفار به درگزار او، نه تنها کوچک نمی شویم، بلکه قوی، بزرگ و عزیزتر هم می گردیم. «يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ»

۱۰- قوم عاد، مردمی نیرومند بودند. «قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ»

۱۱- اگر قدرت ایمان، به قدرت جسمانی اضافه گردید، کامل می شویم. «قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ»

۱۲- بوجود آوردن جامعه ای سالم و برخوردار از نعمت و نیرومند، از اهداف ادیان آسمانی است. يَا قَوْمِ ... توبوا ... يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ

۱۳- قدرت اقتصادی، زمینه ساز سایر قدرت هاست. اول «يُرْسِلِ السَّمَاءَ» آنگاه «يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ»

۱۴- در تبلیغ باید از شیوه ی تشویق نیز استفاده کرد. توبوا ... يُرْسِلِ ... يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ (بیان نتایج مادی، در راه رسیدن به هدف، مانعی ندارد)

۱۵- روی گردانی از انبیا و بی اعتنایی به راه آنها، جرم و گناه است. «مُجْرِمِينَ»

قَالُوا يَا هُوَذَا مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾

(مشركان) گفتند: ای هود! تو دلیل روشنی برای ما نیاورده ای و ما به خاطر سخنان تو، از خدایانمان دست بر نمی داریم و ما از ایمان آوردگان به تو نیستیم.

پیام ها:

۱- کسانی که در برابر سنگ و چوب عبادت می کنند و هیچ دلیل معقولی برای کار خود ندارند، پیامبری را که سیره اش ارائه معجزه و دلیل روشن است، زیر سؤال می برند؟! «مَا جِئْنَا بِبَيِّنَةٍ»

۲- حرف اصلی کفار این بود که ما به خاطر «حرف تو» دست از بت هایمان بر نمی داریم، نه به جهت نبودن دلیل. «بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ» نشانه ی اینکه آنها دنبال دلیل نبودند، آن است که دو بار گفتند: «وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا، وَ مَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ»

۳- انبیا در اولین مرحله دعوتشان از مشركان، با سرسختی آنان مواجه می شدند، ولی هرگز دست از تبلیغ بر نمی داشتند. «مَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ»

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اغْتِرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَ أَشْهَدُوْا أَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ «۵۴»

(ما حرفی نداریم) مگر اینکه می گوئیم: بعضی از خدایان ما به تو زیان رسانده (و عقلت را ربوده اند، زیرا مورد خشم بت ها قرار گرفته ای. هود) گفت: همانا من خدا را به شهادت می طلبم و شما (نیز) شاهد باشید که من از آنچه شریک (خدا) قرار می دهید بیزارم.

مِنْ دُونِهِ فَكَيْدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنظَرُونَ «۵۵»

از هر چه غیر اوست (و شما آن را می پرستید تبرئه می جویم)، پس همگی بر علیه من توطئه کنید و مرا مهلت ندهید، (تا معلوم شود که نه از شما و نه از بت هایتان هیچ کاری ساخته نیست).

«اعتراء» به معنای اعتراض و اصابت است.

حضرت هود برای اثبات پوچی قدرت های خیالی بت پرستان، آنان را به مبارزه طلبید، همان گونه که حضرت نوح علیه السلام به مردم گفت: «فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً، ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ» (۱) شما هر کاری می خواهید انجام دهید، ولی بدانید که ضرری به من نخواهد رسید.

پیامبر اسلام نیز می فرمود: «قل ادعوا شركائكم ثم كيدون فلا تنظرون» (۲) همدستان خود را فراخوانید و بر علیه من اقدام کنید و مهلتم ندهید.

پیام ها:

۱- قوم عاد بر این باور بودند که هر بت و معبودی از آنها در بخشی از امور جهان کار آیی دارد. «بَعْضُ آلِهَتِنَا»

۲- نسبت جنون دادن به انبیا و سنت شکنان و مصلحان جامعه که بر علیه خرافات قیام کرده اند، امر تازه ای نیست. «إِعْتِرَاكَ ... بِسُوءٍ»

۳- اعلام برائت و بیزاری از شرک و افراد مشرک، سیره و روش انبیای الهی بوده است. «بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ»

۴- در برابر خرافات باید قاطعانه ایستاد. «أَنْتَى بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ»

۵- مبارزه طلبی هود علیه السلام، دلیل حَقَائِيتِ وَقَاطِعِيَّتِ او و راه اوست. فَكَيْدُونِي ...

۶- انبیا از هیچ قدرتی نمی ترسند. «فَكَيْدُونِي جَمِيعًا»

۷- بت ها هیچ قدرتی ندارند. «فَكَيْدُونِي جَمِيعًا»

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ «۵۶»

ص: ۷۶

۱- ۱. یونس، ۷۱.

۲- ۲. اعراف، ۱۹۵.

همانا من بر خداوندی که پروردگار من و شماست توکل کرده ام، (زیرا) هیچ جنبنده ای نیست، مگر آنکه او مهارش را گرفته (و بر او تسلط دارد، اما سلطه ای عادلانه و حق جویانه) بدرستی که پروردگار من بر صراط مستقیم است.

پیام ها:

۱- توجه به ربوبیت همه جانبه خدا، زمینه توکل بر اوست. تَوَكَّلْتُ ... رَبِّي وَ رَبِّكُمْ

۲- توکل، زمینه ی شجاعت است. فَكَيْدُونِي جَمِيعاً ... اِنِّي تَوَكَّلْتُ (با تکیه و اتکال بر خداوند، می توان در برابر جهانی ایستاد)

۳- هیچ جنبنده ای بدون اراده ی خداوند، قادر بر ضرررسانی به دیگری نیست.

فَكَيْدُونِي جَمِيعاً ... مَا مِنْ دَابَّةٍ اِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا

۴- خداوند، هم بر همه چیز سلطه ی کامل دارد و هم عادل است. «آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا، عَلِيٌّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۵- بر کسی تکیه کنیم که علاوه بر قدرت، عدالت نیز داشته باشد. «تَوَكَّلْتُ، آخِذٌ، عَلِيٌّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۶- در مقابل عناد و لجاجت کفار، باید از قهر و عدل الهی سخن گفت. «آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا، عَلِيٌّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَا اُرْسَلْتُ بِهِ اِلَيْكُمْ وَ يَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَ لَا تَضُرُّوْنَهُ شَيْئًا اِنَّ رَبِّي عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ حَفِيظٌ «۵۷»

پس اگر شما (از دعوت من) روی برگردانید، پس براستی که من آنچه را که به خاطر آن به سوی شما (مأمور و) فرستاده شده ام، به شما رسانده ام و پروردگارم گروه دیگری را جانشین شما خواهد کرد، و شما هیچ ضرری به او نمی رسانید. همانا پروردگارم بر هر چیزی نگهبان است.

۱- انبیا پس از دعوت و ابلاغ امر الهی، اتمام حجت می کنند. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ»

۲- مسئولیت مبلّغ، بیان معارف دینی است، نه اجبار بر آن. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ»

۳- مبلّغ دین و رهبر امت نباید اعراض مردم را نشانه ی ضعف و شکست خود به حساب آورد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ»

۴- استقرار یا انقراض امت ها، بدون حساب و تصادفی نیست، بلکه تابع قانون و سنت هایی است که خداوند حاکم فرموده است. «يَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ» (شرک، گناه و مخالفت با انبیا، از عوامل نابودی جامعه ها و تحولات تاریخی است)

۵- کفر، سرپیچی، مرگ و نابودی ما، ضرری را متوجه خداوند نمی سازد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا، يَسْتَخْلِفُ ... غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ»

۶- خداوند بر همه چیز و همه کس حافظ است، لذا کفر و توطئه ی ما بر خداوند ضرری نمی رساند. «إِنَّ رَبِّي عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ»

وَ لَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ نَجَّيْنَا هُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾

و زمانی که فرمان (قهر) ما آمد، هود و کسانی را که با او ایمان آورده بودند، به رحمت خود نجات دادیم و از عذاب سخت رهایشان ساختیم.

۱- همان گونه که نزول عذاب به فرمان خداوند است، نجات از آن نیز به اراده ی اوست. «نَجَّيْنَا»

۲- پیامبران و یاران و پیروانشان از قهر الهی مصون هستند. «نَجَّيْنَا هُودًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۳- صرف ایمان به انبیا، کافی و کارساز نیست، بلکه همراه بودن و حمایت از آنان نیز لازم است. «مَعَهُ»

۴- سرچشمه ی رحمت، اوست، «بِرَحْمَةٍ مِنَّا» اما سرچشمه ی قهر و غضب او عمل ماست. «عَذَابٍ غَلِيظٍ» و نفرمود: «عَذَابٌ مِّنَّا»

۵- تکرار کلمه ی نجات، شاید رمز آزادی پیروان پیامبر از قهر خداوند در دنیا و آخرت باشد. نَجِّنَا ... نَجِّنَاهُمْ

۶- بادها نیز مأموران الهی هستند. «أَمْرُنَا» (۱)

وَ تِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَ اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ «۵۹»

و آن قوم عاد، آیات پروردگارشان را منکر شدند و پیامبران او را نافرمانی کرده و از فرمان هر ستمگر لجوجی پیروی نمودند.

پیام ها:

۱- تاریخ پیشینیان فرا روی شماست، چرا عبرت نمی گیرید؟ «تِلْكَ»

۲- انکار یک پیامبر، به منزله ی انکار تمامی انبیاست. (۲) «عَصَوْا رُسُلَهُ»

۳- خطراتی که یک جامعه را تهدید می کند عبارتند از:

الف: کفر به آیات الهی. «جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ»

ب: نافرمانی از انبیا و رهبران حق. «عَصَوْا رُسُلَهُ»

ج: پیروی از طاغوت ها. «اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ»

۴- کسی که پیرو پیامبران معصوم علیهم السلام نباشد، پیرو ستمگران لجوج خواهد شد.

عَصَوْا رُسُلَهُ ... اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ

۵- اجبار جباران، به خاطر اطاعت کردن توده ها است. «اتَّبَعُوا... جَبَّارٍ»

ص: ۷۹

۱- ۱). امر الهی همان است که در سوره ی فصّلت، آیه ی ۱۵ می خوانیم: «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ» ما باد تندی را در روزهای شومی فرستادیم.

۲- ۲). قوم عاد ظاهراً یک پیامبر بیشتر نداشته و آن هم حضرت هود بوده است. تفسیر المیزان.

وَ اتَّبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَهُ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَلَا اِنَّ لِعَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ (۶۰)

و(سر انجام) در این دنیا و در روز قیامت، لعنت(و قهر الهی) در پی ایشان شد. بدانید که قوم عاد به پروردگارشان کفر ورزیدند. آگاه باشید که بر عاد، قوم(حضرت) هود لعنت باد.

نکته ها:

از آیه ی ۵۰ تا آیه ی ۶۰ این سوره، مربوط به قوم عاد بود. این قوم از نژاد عرب و ساکن جزیره‌العرب بودند و در تورات موجود، نامی از آنها دیده نمی شود. طبق آیاتی از سوره های مبارکه قمر، الحاقه، اعراف، سجده، شعرا، آنها مردمی رشید و بلند قامت و دارای شهرهای آباد و تمدنی بی نظیر بوده اند. «إِزَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ» از نظر اعتقادی، بت پرست و تابع طاغوت بودند. حضرت هود علیه السلام آنان را به خداپرستی و توحید دعوت کرد، اما آنها نپذیرفتند و با قهر خداوند از طریق باد تند و سوزنده ای نابود شدند.

قوم عاد دارای دو گروه عاد اولی و عاد ثانی بودند که عاد ثانی، هفتصد سال قبل از حضرت مسیح علیه السلام در احقاف(منطقه ای در حجاز) یا یمن زندگی می کردند. (۱)

پیام ها:

۱- کسی که آیات الهی را انکار و پیامبران خدا را نافرمانی و از طاغوت پیروی کند، از رحمت الهی دور است. وَ اتَّبِعُوا ... لَعْنَهُ

۲- بدنامی در دنیا، یک کیفر الهی است. «وَ اتَّبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَهُ»

۳- شعار «مرگ بر ستمگر»، یک شعار قرآنی است. «اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ» (۲)

ص: ۸۰

۱- ۱). تفاسیر المیزان و نمونه.

۲- ۲). «اَلَا بُعْدًا لِّلْمُؤَدِّ» هود، ۶۸، «اَلَا بُعْدًا لِّمَدْيَنَ» هود، ۹۵، «فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» مؤمنون، ۴۱ و «فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ لَا يُؤْمِنُونَ» مؤمنون، ۴۴.

وَإِلَىٰ تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا
إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ ﴿٦١﴾

و به سوی قوم تمود، برادرشان صالح (را فرستادیم) او گفت: ای قوم من! خدای یگانه را پرستید که جز او معبود دیگری برای شما نیست. اوست که شما را از زمین پدید آورد و از شما خواست تا در آن آبادی کنید، پس، از او آمرزش بخواهید، سپس به سوی او بازگردید، همانا پروردگار من نزدیک و اجابت کننده است.

نکته ها:

حضرت صالح علیه السلام سومین پیامبری است که پس از حضرت نوح و هود علیهما السلام به رسالت رسیده است.

پیام ها:

۱- رابطه ی انبیا با مردم، رابطه ای برادرانه بوده است. «أَخَاهُمْ»

۲- بهتر است مبلغ، از اهالی همان منطقه ی مورد تبلیغ باشد. «أَخَاهُمْ»

۳- هدف همه ی انبیا، پرستش خدای یگانه است. «اعْبُدُوا اللَّهَ، مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴- دلیل و فلسفه ی عبادت خداوند، لطف بیکران او به انسان هاست. «اعْبُدُوا، أَنْشَأَكُمْ»

۵- سرچشمه ی آفرینش انسان از خاک است. «أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ»

۶- اسلام، دین جامع بین دنیا و آخرت است. (هم آباد کردن زمین، هم استغفار و توبه) «وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ»

۷- خواست خداوند، عمران و آبادی زمین است. «وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا»

۸- معبود موحّدان، دارای فهم و شعور، علم و قدرت، شنوایی و جوابگویی به آنهاست که این موارد در بُت ها نیست. «قَرِيبٌ مُّجِيبٌ»

۹- برگشت به سوی خداوند، آسان و توبه زمینه‌ی تقرّب به خداست. «تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ»

۱۰- اگر استغفار و توبه بود، خداوند می‌پذیرد. تُوبُوا ... قَرِيبٌ مُّجِيبٌ

۱۱- خداوند به همه نزدیک است، این ما و افکار و رفتار ماست که سبب دوری ما از خداوند می‌شود. «رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ»

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٦٢﴾

(قوم ثمود) گفتند: ای صالح! تو برستی قبل از این در میان ما مایه‌ی امید بودی، آیا (اینک) تو ما را از پرستش آنچه پدرانمان می‌پرستیدند نهی می‌کنی؟ همانا که ما نسبت به آنچه ما را به آن می‌خوانی در شکی هستیم که ما را به توبه بدگمان کرده است.

نکته‌ها:

کفار ابتدا به حضرت صالح علیه السلام گفتند: تو مایه امید ما بودی و تو را دوست می‌داشتیم. تا شاید آن حضرت برای حفظ روابط حسنه گذشته، از دعوت آنها به یکتاپرستی دست بردارد.

پیام‌ها:

۱- مبلغ باید خوشنام و خوش سابقه باشد. «مَرْجُوًّا»

۲- تمجید و ستایش منحرفان، ما را در دعوت به حق سست نسازد. «قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا» (تعریف و تمجید دشمنان، بی‌غرض نیست)

۳- انبیا، خط‌شکنان عقاید خرافی هستند. «أَتَنْهَانَا»

۴- عقاید انسان نباید تنها براساس رفتار نیاکان باشد. «نَعْبُدُ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۵- فرهنگ انسان‌ها در طول قرون متمادی، بهم پیوسته و آمیخته شده‌اند. «نَعْبُدُ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۶- مردم براحتی از عقاید و باورهای نیاکان خویش دست برنمی‌دارند. (توقع)

اصلاح فوری نباید داشت) «إِنَّا لَفِي شَكٍّ»

۷- هر کلام و طرح تازه ای، برای عده ای از مردم مشکوک و مورد تردید است.

«إِنَّا لَفِي شَكٍّ»

۸- اگر شک، مقدمه و زمینه ی تحقیق و ارشاد نباشد، بزرگ ترین عامل رکود و سقوط خواهد گردید. شَكٌّ ... مُرِيبٌ

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ «۶۳»

(صالح) گفت: ای قوم من! آیا نظر شما این است که اگر از طرف پروردگارم معجزه داشته باشم و از جانب او مشمول رحمت شده باشم، (لب فروبندم و تبلیغ نکنم؟) پس اگر من خدا را معصیت کنم (و رسالت الهی را انجام ندهم)، چه کسی در برابر (قهر) او یاریم خواهد کرد؟ پس شما جز خسارت و زیان چیزی به من نمی افزایید.

پیام ها:

۱- ادیان آسمانی و رهبران الهی، نه با زور و تهدید و جهل، بلکه با بینه، معجزه و دلیل های روشن، مردم را به خدا و توحید دعوت می کنند. «بَيْنَهُ مِنْ رَبِّي»

۲- مقام نبوت، یک رحمت ویژه ی الهی بر بندگان خاص است. «وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً»

۳- پیامبران در صورت سهل انگاری در رسالت، گرفتار قهر الهی می شوند. «فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ»

۴- با خیال خوشایند مردم و حمایت آنان، دست از خدا و راه او برنداریم که مردم منحرف، جز خسارت چیزی به دیگران نمی افزایند. «فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ»

۵- مخالفت با حق، خسارت است. «تَخْسِيرٍ»

وَيَا قَوْمِ لَهُدَىٰ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذُرُّوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾

و(صالح در بیان معجزه ی خود گفت:) ای قوم من! این شتر ماده(که به اراده ی) خداوند(آفریده شده)معجزه ای برای شماست، پس او را آزاد بگذارید تا در زمین خدا(چرا کند و از مراتع و علف های آن)بخورد، و آزاری به او نرسانید که بزودی عذاب(الهی) شما را فرا خواهد گرفت.

نکته ها:

ناقه ی حضرت صالح از جهات زیادی استثنایی بود: (۱) از دل کوه بیرون آمد، ۲- بدون تماس با شتر نر حامله بود، ۳- یک روز تمام آب روستا را می خورد، ۴- به اندازه نیاز مردم منطقه شیر می داد، ۵- مردم هیچ مسئولیتی در قبال او نداشتند.

حضرت صالح علیه السلام به مردم فرمود: من از بئیت های شما چیزی درخواست می کنم و شما نیز از خدای من چیزی نخواهید، هر کدام از بت ها و خداوند که پاسخ مثبت دادند، همگی او را می پرستیم. مشرکین پذیرفتند. خواسته آنان این بود که همین الآن یک شتر ماده در حالی که حامله هم باشد از دل این کوه بیرون بیاید. خداوند درخواست آنان را اجابت فرمود و شتر با تمام این شرایط از میان کوه خارج شد. (۲)

پیام ها:

۱- دلیل و معجزه ی پیامبر الهی باید برای مردم، محسوس، قابل فهم و در معرض دید باشد. «هَذِهِ»

۲- دست قدرتِ خداوند باز و او سبب ساز است و می تواند خروج شتری را از دل کوه، معجزه ی پیامبری قرار دهد. «هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ»

۳- ناقه ی صالح، معجزه ای بزرگ بود. «نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ»

ص: ۸۴

۱- ۱). ماجرای ناقه ی صالح در آیاتی از سوره شعرا(۱۵۵-۱۵۸) و سوره قمر(۲۷-۳۱) نیز آمده است.

۲- ۲). تفسیر اطیب البیان.

۴- باید به مقدّسات احترام گذاشت. «فَذَرُوها، لَا تَمَسُّوها»

۵- اهانت به مقدّسات، عذاب فوری خداوند را بدنبال دارد. «عَذَابٌ قَرِيبٌ»

فَعَقَرُوها فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكُمْ وَعَدُّ غَيْرِ مَكْدُوبٍ «۶۵»

پس (علی رغم آن همه سفارشات و تهدیدات، قوم ثمود) شتر را پی کردند (و دست و پایش را بریدند)، پس (صالح) گفت: (برای مدّت) سه روز در خانه هایتان بهره مند باشید (که بعد از آن عذاب الهی فرا خواهد رسید)، این وعده ای است راست و حقیقی.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که کشنده ی ناقه، یک نفر بیشتر نبوده است، اما با این وجود قرآن می فرماید: «فَعَقَرُوها» یعنی همه ی مردم او را کشتند و این به سبب هم فکری و رضایت سایرین از کار قاتل بوده است، زیرا از دید اسلام، پیوند مکتبی افراد باعث می شود تا گناه هر فرد را به حساب طرفداران و حامیان او نیز بگذارند. (۱)

سؤال: فلسفه ی سه روز مهلت چیست؟

پاسخ: الف: فرصتی برای توبه کردن.

ب: اهرمی برای فشار روحی و مضاعف نمودن عذاب. اگر به شخصی گفته شود که تا ۳ روز دیگر نابود می شود، همین خبر بزرگ ترین ضربه و فشار را بر روح و روان او وارد می آورد.

ج: دلیلی دیگر بر حَقّانیت پیامبر الهی، زیرا تعیین وقت، خود از اخبار غیبی است.

پیام ها:

۱- راضی شدن به گناه دیگران، شریک جرم آنها شدن است. (۲) «فَعَقَرُوها»

ص: ۸۵

۱-۱. وسایل، ج ۱۱، ص ۴۰۹-۴۱۱.

۲-۲. در نهج البلاغه نیز در کلام ۱۲ و ۲۰، به این معنا اشاره شده است.

۲- هشدارهای الهی را شوخی و دروغ مپندارید. «غَيْرُ مَكْذُوبٍ»

۳- توهین به مقدّسات، عذاب قطعی دارد. «وَعَدُّ غَيْرُ مَكْذُوبٍ»

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِن خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾

چون (پس از گذشت سه روز)، فرمان (قهر) ما آمد، صالح و کسانی را که به همراه او ایمان آورده بودند، به رحمت خود (از عذاب) نجات دادیم و از خواری آن روز (رهایی بخشیدیم. ای رسول ما!) همانا پروردگارت، همان توانای شکست ناپذیر است.

نکته ها:

کلمه ی «خِزْيِ»، به معنای عیبی است که ظاهر شدن آن موجب رسوایی و بی آبرویی انسان می شود.

بلاهای طبیعی همچون زلزله، سیل و یا امراض خطرناک، ممکن است هر دو قشر مؤمن و کافر را فرا گیرد، نظیر بی احتیاطی هایی که از انسان ها صادر می شود و آثارش به همه ی افراد سرایت می کند. اما آنجا که قهر الهی باشد، مؤمنان در امان خواهند بود، مگر اینکه آنها نیز به واسطه ی سکوت در برابر ظلم و یا ترک نهی از منکر، مستحق عذاب شده باشند.

«نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

پیام ها:

۱- خداوند، پیامبران و یاران آنها را از قهر و عذاب خویش محفوظ می دارد.

«نَجَّيْنَا»

۲- شرط نجات از قهر خدا، ایمان و پیروی از پیامبر است. «نَجَّيْنَا ... الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۳- پیروی از پیامبر، زمینه ی سربلندی و عزّت انسان است. «نَجَّيْنَا ... الَّذِينَ آمَنُوا ... مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ»

۴- نجات چند مؤمن از میان آن همه کافر، برای خدا کاری ندارد. «الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ»

۵- خداوند به پیامبر اسلام تسلی می دهد که من با مخالفان تو نیز می توانم این گونه رفتار کنم، زیرا که من قوی و عزیزم. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ»

وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٦٧﴾

و ستمگران را صیحه ای (آسمانی) فرا گرفت، پس در خانه هایشان به روی در افتادند (و مردند).

كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا إِلَّا إِنَّ تَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا بَعْدًا لِتَمُودَ ﴿٦٨﴾

آنچنان (قوم تمود در اثر این صیحه و زلزله نابود شدند) که گویی هرگز در آنجا ساکن نبوده اند، بدانید که همانا تمود به پروردگارشان کفر ورزیدند. بدانید که تمود (از رحمت الهی) دور باد.

نکته ها:

﴿جَاثِمِينَ﴾، از «جَثْم» به معنای نشستن بر زانو و یا افتادن به روی است، حالتی مثل برق گرفتگی که انسان را در هر حالی که هست خشک می کند و قدرت فرار را از او می گیرد.

کلمه ی «يَغْنَوْا» از ماده «غنى» به معنای اقامت در مکانی است.

پرونده ی قوم لجوج و ستمگر تمود در این آیه بسته می شود.

حضرت صالح علیه السلام از انبیای عرب و قوم تمود بوده که در وادی القری (سرزمینی میان مدینه و شام) زندگی می کردند و شغلشان کشاورزی و باغداری بوده است. نام حضرت صالح علیه السلام در تورات کنونی نیست. (۱)

همان گونه که امروزه وقتی هواپیماهای مافوق صوت، دیوار صوتی را می شکند، در اثر صدای مهیب ناشی از آن شیشه ها خرد می شود، زنان باردار سقط می کنند و ضربان قلب ها تند می گردد، پایان عمر جهان نیز با صیحه ای همراه خواهد بود که به واسطه ی آن همه چیز در هم فرو خواهد ریخت. «مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ» (۲)

ص: ۸۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). یس، ۴۹.

چنانکه قیامت و صحنه محشر هم به واسطه ی صیحه ای پدید خواهد آمد. «إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً، فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُخْضَرُونَ» (۱)

پیام ها:

۱- نزول قهر و عذاب الهی بر ستمکاران، نتیجه ی ظلم و ستم خود آنهاست. «أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۲- کیفر الهی فقط در قیامت نیست، ظلم و ستم، در همین دنیا نیز کیفر داده می شود. «أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

و لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا قَالُوا فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ «۶۹»

و همانا فرستادگان ما (که فرشتگانی به صورت انسان بودند)، ابراهیم را مژده آورده گفتند: سلام، (ابراهیم نیز) گفت: سلام. پس زمانی نگذشت که گوساله ی بریانی را (برای پذیرایی) نزد آنان آورد.

پیام ها:

۱- فرشتگان، به اذن الهی به صورت و شکل انسان در می آیند. «جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ»

۲- سخن را باید با سلام آغاز کرد. «قَالُوا سَلَامًا»

۳- سلام، یک شعار آسمانی و شیوه ای ملکوتی است. «قَالُوا سَلَامًا»

۴- سلام را به نحو بهتر باید جواب داد. (جمله ی «سلام» جمله ی اسمیه است که دوام و ثبوت آن از جمله ی فعلیه ی «قَالُوا سَلَامًا» بیشتر است)

۵- در پذیرایی باید تسریع نمود. «فَمَا لَبِثَ»

۶- پذیرایی از میهمان یک ارزش است، اگر چه ناشناس باشد. «جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ»

ص: ۸۸

۷- ابراهیم علیه السلام، میهمان دوست و سخاوتمند بود. «جَاءَ بِعَجَلٍ حَيْنِدٍ»

۸- از میهمان در مورد غذا سؤال نکنیم. (آیا غذا میل دارید؟ آیا غذا خورده اید؟ چه غذایی می خواهید؟) «جَاءَ بِعَجَلٍ»

۹- در پذیرایی، خودمان مباشر باشیم. «جَاءَ بِعَجَلٍ»

۱۰- غذا را نزد میهمان ببریم، نه میهمان را به طرف غذا. «جَاءَ بِعَجَلٍ»

۱۱- پذیرایی از میهمان، مطلوب و ویژه باشد. (۱) «بِعَجَلٍ حَيْنِدٍ»

فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ لُّوطٍ ﴿٧٠﴾

پس چون (ابراهیم) دید که دست آنان به سمت غذا دراز نمی شود (و از آن نمی خورند)، آنان را نشناخت و ترسی از آنان در دل او افتاد (که شاید غذا نمی خورند تا نمک گیر نشوند و بتوانند براحتی سوء قصد خود را انجام دهند)، اما میهمانان گفتند: مترس، همانا ما برای (قلع و قمع) قوم لوط فرستاده شده ایم.

نکته ها:

احساس خطر کردن حضرت ابراهیم علیه السلام، غیر از ترس و ضعفی است که معمولاً انسان ها در برخورد با مسائل به آن دچار می شوند، زیرا او بت شکن تاریخ بود و هرگز از چیزی نمی ترسید، اما توجه به خطر و سوء قصد، مسئله دیگری است.

سلسله مراتب را باید رعایت کرد: از آنجا که حضرت لوط علیه السلام و قوم او یکی از شاخه های تحت امر حضرت ابراهیم علیه السلام بودند. لذا برای هلاکت قوم لوط، ابتدا حضرت ابراهیم علیه السلام در جریان قرار می گیرد.

پیام ها:

۱- فرشتگان از غذاهای مادی مصرف نمی کنند. «لَا تَصِلُ إِلَيْهِ»

ص: ۸۹

۱- ۱). در سوره ی ذاریات می خوانیم که پذیرایی حضرت ابراهیم علیه السلام از میهمانانش با کباب کردن گوساله چاقی بوده است. «عجل سمین»

۲- علم انبیا محدود است. «نکرهم»

۳- غذا نخوردن میهمان در عصر ابراهیم علیه السلام، نشانه ی خصومت با میزبان بود.

«أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً»

۴- گاهی ریشه ی ترس انسان، جهل است. «أَوْجَسَ مِنْهُمْ... لَا تَخَفُ إِنَّا أُرْسِلْنَا»

۵- یکی از مأموریت های فرشتگان، آوردن عذاب است. «أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ»

«وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ» (۷۱)

و همسر ابراهیم ایستاده بود، پس (چون گفتگوها را شنید)، خندید، ما او را به (فرزندی به نام) اسحاق و پس از اسحاق، (فرزندی به نام) یعقوب بشارت دادیم.

نکته ها:

کلمه ی «ضحک» به معنای خندیدن، ولی کلمه ی «ضحک» به معنای عادت ماهانه است.

خندیدن همسر ابراهیم علیه السلام، یا برای این بود که فهمید غذا نخوردن میهمانان نشانه ی خطری برای ابراهیم نیست، لذا خوشحال شد. یا آنطور که در بعضی تفاسیر آمده است، ساره، همسر ابراهیم علیه السلام زن سالمندی بود که مدت ها عادت ماهانه نداشت، اما به محض شنیدن خبر، ناگهان این حالت به او دست داد و او فهمید که اراده الهی بر فرزنددار شدن او تعلق گرفته است. چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «فَضَحِكْتُ»، حیض شدن اوست. (۱)

پیام ها:

۱- گاهی حضور زن در صحنه لازم است. «وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ»

۲- روحیه ی زن ظریف تر از مردان است. (حضرت ابراهیم علیه السلام و همسرش ساره هر دو، ماجرا را شنیدند، اما فقط ساره خندید) «فَضَحِكْتُ»

ص: ۹۰

۳- در لابلای دلهره ها، بشارت هم وجود دارد. **أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ... فَبَشَّرْنَاَهَا**

۴- از بهترین بشارت ها، نعمتی مستمر و دنباله دار است. **«وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ» (۱)**

۵- نام انبیای الهی از پیش تعیین شده است. **«إِسْحَاقَ، يَعْقُوبَ»**

۶- با اینکه هر دسته از فرشتگان الهی مأموریت خاصی دارند، اما این گروه از فرستادگان، چند منظور را دنبال می کردند، یکی قلع و قمع و هلاکت مفسدان قوم لوط، و دیگری بشارت فرزند به ابراهیم علیه السلام و ساره. **«أُرْسَلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ، فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقَ»**

قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ» (۷۲)

(همسر ابراهیم) گفت: ای وای بر من! آیا دارای فرزند می شوم در حالی که من پیرزنم و این شوهرم پیرمرد؟ برآستی که این چیز عجیبی است!

نکته ها:

همسر ابراهیم علیه السلام برآستی حق داشت که تعجب کند، زیرا او «عَجُوزٌ عَقِيمٌ» بود (۲) یعنی علاوه بر پیری و داشتن سنی حدود نود سال، در جوانی نیز نازا بود و ابراهیم علیه السلام نیز صد سال داشت.

به فرموده ی تفسیر المیزان، «بَعْلٌ» به کسی می گویند که نیازی به دیگری نداشته باشد و بتواند روی پای خودش بایستد، و از آنجا که شوهر می تواند مخارج خود را به تنهایی تأمین نماید، به او «بَعْلٌ» گفته می شود.

به نخلی هم که نیاز به آبیاری نداشته باشد، «بَعْلٌ» اطلاق می گردد.

ص: ۹۱

۱- ۱). شاید نامگذاری «یعقوب» که از واژه «عقب» است، بدین جهت باشد که بعد از اسحاق می آید. تفسیر المیزان.

۲- ۲). ذاریات، ۲۹.

۱- زن می تواند به مرحله ای برسد که با فرشتگان سخن بگوید. «قَالَتْ»

۲- اظهار تعجب از اعمال قدرت الهی، منافاتی با ایمان به خداوند ندارد. «إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ»

۳- قدرت خدا را در امکانات محدود خود محصور نسازیم. «أَنَا عَجُوزٌ، بَعْلِي شَيْخٌ» (همیشه اسباب و علل ظاهری، کارساز نیست)

«قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ» (۷۳)

(فرشتگان به همسر ابراهیم) گفتند: آیا از کار خداوند تعجب می کنی؟ رحمت و برکات الهی بر شما اهل خانه (و خاندان رسالت) نازل باد، همانا او (پروردگاری) ستوده و بزرگوار است.

نکته ها:

روزی امیرالمؤمنین علی علیه السلام به گروهی سلام کردند، آنها در جواب گفتند: «علیک السلام و رحمه الله و برکاته علیکم اهل البیت و مغفرتة و رضوانه»، حضرت فرمودند: در پاسخ سلام، بیش از آنچه ملائکه به ابراهیم علیه السلام گفتند اضافه نکنید، لذا جمله ی «و رحمه الله و برکاته» کافی است. (۱)

سؤال: با توجه به اینکه در آیه ی فوق، فرشتگان به همسر حضرت ابراهیم علیه السلام، اهل بیت خطاب کردند و طبعاً همسر هر فردی اهل خانه ی او بشمار می آید، چرا در آیه ی تطهیر؛ «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۲)، همسران رسول خدا صلی الله علیه و آله جزء اهل بیت او محسوب نمی شوند؟

پاسخ: اگر صرفاً به معنای لغوی کلمه تکیه کنیم، طبیعتاً کلمه ی «اهل بیت» به همسر انسان اطلاق می گردد، اما گاهی دلیل در دست داریم که فردی را از این معنا خارج می کند، نظیر

ص: ۹۲

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. احزاب، ۳۳.

آیه «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۱) که فرزند نوح علیه السلام را از اهل او به حساب نمی آورد، یا گاهی دلیلی پیدا می شود که فردی را در این امر داخل می سازد، مثل آنچه که در مورد سلمان آمده که حضرت رسول فرمودند: «سلمان منّا اهل البیت» (۲).

در آیه ی تطهیر نیز روایات بسیاری در دست است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با بردن افراد خاصی به زیر عبا، فقط آنها را اهل بیت خود نامیدند و اجازه فرمودند که حتی همسرشان ام سلمه، وارد شود.

پیام ها:

۱- گاهی فرشتگان با غیر پیامبر نیز تکلم و گفتگو می کنند. «قَالُوا أَتَعْجَبِينَ»

۲- زن نیز می تواند مخاطب ملکوتیان قرار گیرد. «قَالُوا أَتَعْجَبِينَ» (فرشتگان همسر حضرت ابراهیم را از ناباوری نهی کردند)

۳- هرگز از امدادهای غیبی الهی، مأیوس نشویم. «أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»

۴- برای برطرف کردن استبعاد و تعجب در امری، نعمت های بیشمار الهی را یاد کنیم. «رَحِمْتُ اللَّهَ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ» (همان خدایی که آتش را بر ابراهیم علیه السلام، سرد و او را بر بت پرستان پیروز نمود، می تواند به پیرزنی عقیم و شوهری سالخورده، فرزندان عطا فرماید)

۵- فرزند صالح، رحمت و برکت از جانب خداست. «رَحِمْتُ اللَّهَ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ»

ص: ۹۳

۱- ۱. هود، ۴۶.

۲- ۲. بحار، ج ۱۸، ص ۱۹.

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾

پس چون ترس و وحشت از ابراهیم برطرف شد و بشارت (فرزند نیز) برای او آمد، درباره ی قوم لوط با ما به (گفتگو و) مجادله پرداخت (تا شاید در مورد آنان شفاعت کند).

نکته ها:

شاید مجادله ی حضرت ابراهیم علیه السلام همان باشد که در سوره ی عنکبوت، آیه ۳۱ آمده است که او به فرشتگان گفت: چگونه منطقه را زیر و رو می کنید درحالی که حضرت لوط علیه السلام پیامبر خدا، در میان آنهاست. آنها جواب دادند: ما به احوال آنان شناخت کامل داریم و لوط و یارانش را نجات می دهیم.

پیام ها:

۱- علم، مقدمه ی آرامش است. (چون ابراهیم علیه السلام آگاه شد، آرام شد) «ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ»

۲- ترس در انبیا، عارضی است، نه خصلتی و ذاتی. «ذَهَبَ»

۳- اول دفع ضرر، بعد جلب منفعت. «ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى»

۴- آرامش روحی، زمینه ی توجه به هموعان است. «فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ»

۵- به هنگام هیجان، موضع گیری نکنیم. ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ ... يُجَادِلُنَا

۶- بشارت به نعمت، ما را از سرنوشت دیگران غافل نسازد. «جَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ»

۷- انبیا به فکر افراد زیر دست خود هستند. «يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ»

۸- تنها به فکر قوم و طایفه ی خویش نباشیم. «يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ»

۹- در مواردی که مقدرات الهی حتمی نیست، اصرار کردن و شفاعت و دعا و توسل مؤثر است. «يُجَادِلُنَا»

۱۰- جدال با فرشتگان و مأموران الهی، جدال با خداست. «يُجَادِلُنَا»

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾

بدرستی که ابراهیم، بردبار و صاحب آه و ناله و اهل توبه و انابه بود.

يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

(اما از آنجا که فرمان قهر الهی در مورد قوم لوط حتمی بود، لذا فرشتگان در پاسخ به تقاضای شفاعت و تأخیر در عذاب به او گفتند: ای ابراهیم! از این (تقاضا) صرف نظر کن، که به تحقیق فرمان قهر پروردگارت صادر شده و قطعاً عذاب غیر قابل برگشت به سراغ آنها خواهد آمد.

نکته ها:

در آیه ی ۷۴، حضرت ابراهیم علیه السلام با فرشتگان در باره ی عذاب قوم لوط جدال کرد، در آیه ی ۷۶ می فرماید: ای ابراهیم! از این جدال و اصرار دست بردار. در میان این دو آیه که به جدال ابراهیم علیه السلام و تذکر خداوند به او اشاره می کند، برای حفظ شخصیت و مقام او و اینکه جدال او تنها بر اساس دلسوزی برای امت است، نه انکار و یا چیز دیگر، در آیه ی ۷۵ می فرماید:

ابراهیم علیه السلام حلیم و اوّاه و منیب است.

پیام ها:

۱- انبیا، دلسوزترین رهبران جامعه ی بشری هستند، و با حلم و ناله و انابه، برای نجات مردم تلاش می کنند. «لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ»

۲- تذکرات باید با حفظ مقام و شخصیت افراد همراه باشد. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ»

۳- شفاعت ابراهیم برای مردم، قبل از اطلاع او به قطعی شدن عذاب بوده است.

«قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ»

۴- عذاب الهی نیز در مسیر تربیت انسان است. «أَمْرٌ رَبِّكَ»

۵- گاهی شفاعت انبیا هم پذیرفته نمی شود. زمانی که فرمان حتمی خداوند صادر شد، هیچ مقامی نمی تواند مانع آن شود. «یا إِبْرَاهِيمَ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا»

وَ لَمَّا جَاءَتْ رُسُلَنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَ ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَ قَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ «۷۷»

و هنگامی که فرستادگان ما، (فرشتگان مأمور عذاب)، به سراغ لوط آمدند، درباره ی آمدن آنان غمگین شد و برای حفظ آنها (از آزار این قوم شرور)، به تنگ آمد، (با خود) گفت: امروز، روز سختی است!

نکته ها:

چون رسولان الهی در قالب جوانانی زیاروی به سراغ حضرت لوط آمدند و میهمان او شدند، لذا آن حضرت از سوء قصد قوم فاسد خود نسبت به میهمانانش نگران شد.

جمله ی «ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا» یعنی دستش کوتاه شد، کنایه از اینکه عاجز گردیده و راه بروی او بسته شد.

پیام ها:

۱- علم انبیا محدود است. «لَمَّا جَاءَتْ رُسُلَنَا» (حضرت لوط نمی دانست که این میهمانان فرشته ای در صورت انسانند)

۲- مرحله ی اوّل مبارزه با منکر، مرحله ی قلبی است. «سَيِّئًا بِهِمْ»

۳- حفظ میهمان، بر عهده ی میزبان است. «ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا»

وَ جَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَ مِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ لَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ «۷۸»

و قوم لوط، که سابقه ی کارهای بد داشتند، به سرعت به سراغ او آمدند. (حضرت لوط، برای جلوگیری از تعرّض مردم به فرشتگان، با اشاره به دختران خود، به آنان) گفت: ای قوم من! اینها دختران منند، (که می توانید با آنان ازدواج کنید. اگر قصدی دارید) آنها برای شما پاک ترند، پس از خدا پروا کنید (و دست به گناه نزنید) و مرا در پیش میهمانانم رسوا مسازید، آیا در (میان) شما یک نفر رشید (جوانمرد) وجود ندارد؟ (که بجای گناه ازدواج را بپذیرد؟)

نکته ها:

«يُهْرَعُونَ» از «اهراع» به معنای راندن شدید است، یعنی غریزه ی شهوت، لجام گسیخته این قوم سرکش را به سوی میهمانان حضرت لوط علیه السلام می راند.

مراد از «أَطَهَّرُ» آن نیست که لواط پاک است و ازدواج پاک تر، (۱) بلکه از باب مماشات با گنهکار است که اگر به دنبال دفع شهوت هستی، ازدواج بهتر از گناه است. (۲)

در پیچ و تاب اضطراب و دلهره و مشکلات است که استعدادها و حالات روحی شکوفا می گردد. اگر فرشتگان الهی از همان لحظه ی ورود، خود را به حضرت لوط علیه السلام معرفی می کردند، دیگر نه از آه و ناله و نگرانی و استمداد از احساسات مردمی خبری بود و نه از پیشنهاد ازدواج.

سؤال: چگونه پیامبر، دختر مؤمنه ی خود را به ازدواج مرد کافری در می آورد؟

پاسخ: شاید در هنگام ازدواج، ایمان را شرط می کردند تا این وابستگی و ازدواج، وسیله ی ایمان آنان شود، و شاید مراد از «بَنَاتِي» دختران مردم باشد، زیرا پیامبر به منزله پدر امت است. شاید هم در آن زمان این گونه وصلت اشکالی نداشته است.

پیام ها:

۱- گاهی جامعه ی انسانی چنان سقوط می کند که مردم با شتاب به سوی انحراف و گناه می روند. «يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ»

ص: ۹۷

۱- ۱). نظیر «خیر» در «قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِو» جمعه، ۱۱.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۲- نفس سرکش، انسان را به سوی گناه سوق می دهد. «يُهْرَعُونَ»

۳- با انجام هر گناه، زمینه برای گناهان بعدی فراهم می شود. «وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ»

۴- برای جلوگیری از منکرات باید ابتدا راههای معروف را باز کرد و به مردم نشان داد. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي، لَا تُخْزُونِ»

۵- معنای عفت و پاکدامنی، انزوا نیست، بلکه رعایت پاکی در رفت و آمد طبیعی و عادی است. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي» (حضرت لوط در حضور مردان، به دختران خود اشاره می کند)

۶- برای هدایت جامعه، موعظه و راهنمایی کافی نیست، باید در مواردی ایثار کرد. «بَنَاتِي»

۷- پیشنهاد ازدواج از طرف پدر دختر، مانعی ندارد. «هُؤُلَاءِ بَنَاتِي»

۸- ازدواج، تنها راه صحیح و پاک برای ارضای غریزه ی جنسی است و راههای دیگر نادرست و ناپاک است. «هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ»

۹- عادی شدن گناه، تکلیف انسان در نهی از منکر را ساقط نمی کند. «وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ، فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۱۰- همجنس بازی، در ادیان گذشته، حرام، منفور و مطرود بوده است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۱۱- با اینکه احتمال اثر بسیار کم است، ولی باز هم باید نهی از منکر کرد.

«فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۱۲- توهین و آزار میهمان، اهانت و اذیت به میزبان محسوب می شود. «لَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي»

۱۳- ارزش میهمان نوازی به اندازه ای است که شریف ترین انسان ها بیشترین زجرها را برای آن تحمل می کنند. «لَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي»

۱۴- دفاع از میهمان، یک حق انسانی و بی تفاوتی نسبت به او یک کار ناجوانمردانه است. «لَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي»

۱۵- در ارشاد جاهل، از عواطف و احساسات مردم کمک بگیریم. «أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ»

۱۶- همجنس بازی، با مردانگی، رشادت و غیرت سازگار نیست. «أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ»

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَمَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾

(قوم لوط) گفتند: تو خود می دانی که برای ما هیچ حقی نسبت به دختران تو نیست (و ما رغبتی به ازدواج نداریم)، خودت خوب می دانی که ما چه می خواهیم.

قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾

(حضرت لوط) گفت: ای کاش در برابر شما قدرتی داشتم و یا به تکیه گاه محکمی پناه می بردم!

نکته ها:

حضرت لوط علیه السلام در این آیه می فرماید: اگر من یاران مؤمنی می داشتم، هرآینه با شما فرومایگان به مبارزه برخاسته و از مهمانانم دفاع می کردم و یا لااقل آنها را به نقطه ی امنی می بردم و پناه می دادم.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در هنگام تلاوت این آیه فرمودند:

«رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَىٰ لُوطٍ، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ»

(۱)

به نظر می آید که مراد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آن است که او از دنیا رفت و به خدا پیوست و از شر قوم خود راحت شد.

همجنس بازی، از گناهان بزرگ و دارای حدّ شرعی اعدام و تازیانه است که با شهادت افراد عادل یا اقرار مرتکبان، قابل اجراست.

ص: ۹۹

قرآن مجید در آیات مختلفی که داستان حضرت لوط علیه السلام و قوم او را بیان می‌فرماید، برای عمل زشت و منفور این قوم منحرف، تعابیر گوناگونی آورده است که از بزرگی گناه و شدت حرمت آن حکایت می‌کند:

۱- فحشا. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» (۱)

۲- اسراف. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ» (۲)

۳- جرم. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ» (۳)

۴- ظلم. «وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَعِيدٍ» (۴)

۵- خباثت. «كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ» (۵)

۶- جهالت. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» (۶)

۷- فسق. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَاسِقِينَ» (۷)

در روایات نیز تهدیدات شدیدی در این زمینه به چشم می‌خورد، از جمله اینکه هرگاه با نوجوانی لواط شود، عرش الهی به لرزه درمی‌آید و در قیامت خداوند با آنان سخن نمی‌گوید. (۸) امام صادق علیه السلام فرمود: اگر بنا شود که کسی را دوبار سنگسار کنند، آن شخص، فرد اهل لواط است. (۹) رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز فرمودند: کسی که بر لواط با دیگران اصرار داشته باشد، از دنیا نمی‌رود مگر آنکه مردم را به لواط با خودش دعوت خواهد کرد. (۱۰) در عمل لواط، فاعل و مفعول، هر دو اعدام می‌شوند، و دلیل حرمت آن در روایات، فساد و قطع نسل معرفی شده است. (۱۱)

در روایات متعددی، از زنانی که خود را شبیه مردان و مردانی که خود را همانند زنان می‌کنند و زمینه عمل زشت لواط را فراهم می‌سازند، به شدت نکوهش شده است.

ص: ۱۰۰

۱- ۱. اعراف، ۷۹.

۲- ۲. اعراف، ۸۰.

۳- ۳. اعراف، ۸۳.

۴- ۴. هود، ۸۲.

۵- ۵. انبیاء، ۷۴.

۶- ۶. نمل، ۵۴.

٧-٧. انبياء، ٧٤.

٨-٨. بحار، ج ٧٦، ص ٦٣.

٩-٩. بحار، ج ٧٦، ص ٦٧.

١٠-١٠. بحار، ج ٧٦، ص ٦٧.

١١-١١. نهج البلاغه، حكمت ٢٥٢.

۱- انسان در اثر گناه، چنان مسخ می شود که طبیعی ترین راه برای او زشت، و زشت ترین راه برای او زیبا جلوه می کند. ﴿لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ ...﴾

۲- داشتن قدرت و امکانات و افراد، خواسته ی ابتدایی هر پیامبر و مصلحی در اجرای فریضه ی ارشاد جاهل است. ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً﴾

۳- اگر قدرت، حکومت، تشکیلات و قوای مسلحه نباشد، حتی انبیا نیز در جلوگیری بسیاری از منکرات فلج هستند. ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً﴾

۴- اگر می توانیم، جلوی فساد را بگیریم، و گرنه خود را از محیط فاسد دور کنیم.

﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي ...﴾

۵- گاهی انبیا در میان قوم خودشان نیز غریب بودند. ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي ...﴾

۶- برای دفاع از مهمان و جلوگیری از اهانت به آن، هر اقدامی ضروری است.

﴿آوِي إِلَيَّ رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾

﴿قَالُوا يَا لَوُطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِبْ أَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتُكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ﴾ (۸۱)

(وقتی کار به اینجا رسید، میهمانان) گفتند: ای لوط! ما فرستادگان پروردگار تو هستیم، (درباره ی ما نگران مباش، زیرا) آنان هرگز به تو دسترسی پیدا نخواهند کرد. پس پاسی از شب گذشته، خانواده ات را (از این سرزمین) بیرون ببر و (مراقب باش تا) هیچ کس از شما (به پشت سرش) متوجه نشود. ولی همسرت (را با خود همراه مبر، زیرا) آن بلایی که به همه می رسد به او (نیز) خواهد رسید.

همانا وقت (نابودی) آنان صبح است. آیا صبح نزدیک نیست؟!

ص: ۱۰۱

۱- ۱). آنچه را حضرت لوط و سایر انبیای الهی علیهم السلام آرزوی آن را داشتند، خداوند به ما ایرانیان ارزانی فرمود، آیا باز هم از منکرات نهی نخواهیم کرد؟

کلمه ی «اسر» از ماده ی «اسراء» به معنای حرکت در شب است.

جمله ی «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» یا از «بِأَهْلِكَ» استثنا شده است، به این معنا که تمام اهل خودت را شبانه کوچ بده مگر همسرت را، و یا از «لَا يَلْتَفِتُ» استثنا گردیده، یعنی هیچ یک از شما به عقب التفاتی نکند، به جز همسرت که او هنگام خارج شدن به همراه تو، چون نگران حال آن قوم فاسد است، از قافله عقب افتاده و در نتیجه گرفتار عذاب الهی می گردد.

پیام ها:

۱- خداوند قبل از هلاکت هر قومی، پیامبرشان را در جریان می گذارد. إنا رُسلُ رَبِّكَ ...

۲- مؤمن باید چنان سرعت عمل و آمادگی روحی داشته باشد که بتواند در مدت زمان کوتاهی (یک شب)، با چابکی نقل و انتقال یابد. فَأَسْرٍ ... بِقَطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ

۳- برای انجام یک انقلاب و زیر و رو کردن منطقه ی فساد، به مسائل جزئی چون مال و اثاثیه ی خود توجه نکنیم. «وَلَا يَلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ»

۴- فامیل پیامبر بودن، وسیله ی نجات نیست. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۵- نظام ارزشی باید بر اساس ضوابط باشد، نه بر محور روابط. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۶- انسان ها در انتخاب راه آزادند، حتی همسر پیامبر در خانه ی او، راه انحرافی را انتخاب می کند. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» (زن یک موجود مستقل است)

۷- حساب شخصیت های مذهبی را از حساب خانواده و نزدیکان آنها جدا کنیم.

«إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۸- کارهای خداوند بر اساس زمان بندی است. «مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ»

۹- در قهر خداوند عجله نکنیم. «أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ»

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾

پس هنگامی که فرمان (قهر) ما آمد، آن سرزمین را زیر و رو کردیم و بارانی از سنگ هایی از گِل های لایه لایه بر آنها فرو ریختیم،

مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَعِيدَةٍ ﴿٨٣﴾

(سنگ هایی که) نزد پروردگارت نشاندار بودند، و این (کیفر سنگباران) از (سایر) ستمگران (و فاسدانی که در خط قوم لوط باشند)، دور نیست.

نکته ها:

«سِجِّيلٍ» به معنای کلوخ است، چیزی نه مثل گِل، نرم و نه مثل سنگ، سفت، و «مَنْضُودٍ» یعنی رویهم و پی در پی. منظور از سنگ نشاندار، یا این است که هر سنگ برای شخص خاصی در نظر گرفته شده بود و یا اینکه آن سنگ ها با سنگ های زمینی فرق داشته است.

این آیه، پایان کار قوم لوط را بیان می فرماید. در یک جمع بندی باید گفت که حضرت لوط علیه السلام پیامبر قوم لوط بود و در زمان حضرت ابراهیم علیه السلام می زیست و دین او را تبلیغ می کرد. به همراه حضرت ابراهیم علیه السلام عازم فلسطین شد و سپس به طرف سرزمینی به نام مؤتفکات رفت که مردم آن منطقه، بت پرست بودند و علنی لواط می کردند. حضرت لوط علیه السلام به مبارزه با این فساد و آفت بزرگ پرداخت، اما هر چه تلاش نمود، تأثیری نبخشید، تا جایی که او را تهدید به اخراج کردند. آنها می گفتند: «لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ» (۱) ای لوط! اگر موعظه را قطع نکنی، تو را تبعید می کنیم. سرانجام فرشتگان مأمور عذاب نازل شدند و پس از در جریان قرار دادن حضرت ابراهیم و سپس حضرت لوط علیهما السلام، مأموریتشان را انجام داده و منطقه ی این قوم فاسد را زیر و رو کردند.

در آیه ی ۷۳ سوره ی حجر آمده است که قوم لوط را صیحه فرا گرفت. شاید به واسطه ی

ص: ۱۰۳

همین صدای مهیب که منطقه را زیر و رو کرده، سنگ‌هایی از درون زمین به طرف آسمان پرتاب شده و سپس بر سر آنها فرود آمده است، نظیر آتشفشان و انفجارهایی که به دنبال آن واقع می‌شود. (۱) و شاید هم در حین باریدن سنگ، صیحه‌ی آسمانی نیز منطقه را فرا گرفته باشد.

پیام‌ها:

۱- کیفر کسانی که فطرت انسانی را واژگون می‌کنند آن است که شهر بر سرشان واژگون شود. «جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا»

۲- قدرت الهی می‌تواند به جای باران، سنگباران کند. «أَمْطَرْنَا ... حِجَارَةً»

۳- انحرافات اخلاقی و جنسی، ظلم است. «مِنَ الظَّالِمِينَ»

۴- هر کس همچون دنیای غرب، همجنس‌بازی را جایز و آزاد بداند، باید منتظر قهر خدا و زیر و رو شدن منطقه‌ی فساد باشد. «وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ»

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ ﴿٨٤﴾

و به سوی (منطقه و مردم) مدین، برادرشان شعیب (را فرستادیم، او) گفت: ای قوم من! خدا را پرستش کنید (که جز او خدای دیگری برای شما نیست، و پیمان‌ه و ترازو را) (در هنگام خرید و فروش) کم نگذارید، همانا (در این صورت) من شما را به خیر (و صلاح) می‌بینم و برآستی که من از عذاب روز (قیامت) که فراگیر (است)، بر شما می‌ترسم.

نکته‌ها:

«مَدْيَنَ» (که نام امروزش مَعان و در تورات مَدِیَان است) شهری در مشرق خلیج عقبه

ص: ۱۰۴

است که مردم آن از فرزندان حضرت اسماعیل علیه السلام بوده و با کشورهای مصر و لبنان و فلسطین تجارت داشتند. بعضی نیز کلمه ی «مَدَّیْن» را نام قبیله ای دانسته اند که مردم آن در اطراف کوه سینا زندگی می کرده اند.

فساد امت ها، در هر دوره وزمانی متفاوت است که باید به آن توجه کامل داشت، فساد قوم لوط، انحراف جنسی و فساد قوم شعیب، کم فروشی و فساد اقتصادی بوده است.

پیام ها:

۱- بعثت انبیا علیهم السلام، سنت الهی و جریان مستمرّ تاریخی بوده است. «وَإِلَىٰ مَدَّیْن»

۲- رسالت حضرت شعیب، در محدوده ی منطقه ی مدین بوده است. «إِلَىٰ مَدَّیْن»

۳- یکتاپرستی، بر اساس یکتاشناسی است. «اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴- تنها عبادت خداوند کافی نیست، بلکه برائت از شرکان نیز لازم است. «مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۵- انبیا علیهم السلام، تنها مسائل اعتقادی و اخلاقی را مدّ نظر نداشتند، بلکه به امور اقتصادی و عوامل فساد آن نیز می پرداختند. «لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ»

۶- رفاه و درآمد، به تنهایی بازدارنده از کلاهبرداری و فساد اقتصادی نیست.

«لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ ... إِنَّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ» امام صادق علیه السلام، مراد از «إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ» را فراوانی و ارزانی اجناس دانسته اند.

(۱)

۷- برای نهی از منکر باید به مردم شخصیت و دلگرمی داد. «إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ»

۸- توجه دادن به مبدأ و معاد، سرلوحه ی دعوت همه انبیا علیهم السلام بوده است.

«اعْبُدُوا اللَّهَ ... أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ»

۹- ایمان به روز حساب، زمینه ی تقوی در همه ی امور زندگی است. «لَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ، عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ»

۱۰- از قهر خداوند نمی توان فرار کرد. «عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ»

ص: ۱۰۵

وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾

و(حضرت شعیب تأکید کرد که) ای قوم من! پیمانانه و ترازو را با انصاف و عدل پر کنید(و تمام دهید) و(از) اشیا(واجناس و حقوق) مردم(چیزی) را نگاهید و فسادکنان، در زمین تباهی مکنید.

نکته ها:

کلمه ی «تَبَخَّسُوا» از ماده ی «بخس»، به معنای کم کردن و جمله ی «لَا تَعْنُوا»، به معنای فساد نکردن است.

پیام ها:

۱- برقراری عدالت و قسط در همه مسائل، از دستاورد حرکت انبیاست. اَوْفُوا ...

بِالْقِسْطِ

۲- در صورتی که گناه در جامعه به حالت عادت در آید، باید با تکرار تذکر و پیگیری مداوم، آن را بر طرف کرد. در این آیه، چند بار مسئله ی رعایت وزن و پیمانانه تکرار گردیده است. اَوْفُوا ... لَا تَبَخَّسُوا

۳- باید بر داد و ستدها و امور اقتصادی، نظارت و کنترل باشد. اَوْفُوا ... لَا تَبَخَّسُوا

۴- باید قسط و عدل را نسبت به همه ی مردم مراعات کرد، نه تنها در حقّ مؤمنین.

﴿لَا تَبَخَّسُوا النَّاسَ﴾

۵- کم گذاشتن حقّ مردم تنها در محدوده ی چیزهای وزنی و کشیدنی و یا پیمانانه ای نیست، بلکه شامل همه ی چیزهایی که مردم داد و ستد می کنند و امانات نیز می شود. «أَشْيَاءَهُمْ»

۶- ضایع کردن حقّ مردم در مسائل اقتصادی، یکی از بارزترین نمونه های فساد است. زیرا اقتصاد ناسالم، جامعه را به فساد می کشاند. «لَا تَبَخَّسُوا، مُفْسِدِينَ»

۷- بالاتر و بدتر از عمل فساد، داشتن روحیه و خصلت افراد مفسد است.

«لَا تَعْتَوُوا،

مُفْسِدِينَ»

□
بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۸۶)

(مال و سرمایه ی حلالی که) خداوند (برای شما) باقی گذارده (از مال و ثروتی که در اثر کم فروشی بدست می آورید) برایتان بهتر است اگر ایمان داشته باشید، و من نگهبان شما (بر حفظ ایمانتان و پذیرش این راه) نیستم.

نکته ها:

□
«بَقِيَّتُ اللَّهِ» در این آیه به معنای درآمد و سودی است که از یک سرمایه ی حلال و خداپسندانه برای انسان باقی می ماند و صد در صد حلال است. امّا در روایات به هر وجود مبارکی که به اراده ی خداوند برای بشریت باقی می ماند، «بَقِيَّتُ اللَّهِ» گفته می شود. از جمله به سربازان مؤمنی که پیروزمندان از جبهه ی جنگ برمی گردند، زیرا به اراده ی الهی باقی مانده اند. به امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) نیز «بَقِيَّتُ اللَّهِ» می گویند، چون آن وجود شریف به خواست خداوند برای هدایت مردم ذخیره و باقی نگهداشته شده است. در روایات می خوانیم که یکی از نام ها و اسامی مبارک آن حضرت «بَقِيَّتُ اللَّهِ» است (۱) و ما بر او به این نام سلام می کنیم: «السلام عليك يا بقيه الله في ارضه». وقتی آن حضرت در مکه ظهور فرمایند، این آیه را تلاوت کرده و می فرمایند: من آن «بقیه الله» هستم. البتّه به سایر معصومین عليهم السلام نیز لقب «بقیه الله» داده شده است.

(۲)

پیام ها:

۱- رزق اندک ولی حلال و پاک، بهتر از درآمدهای بسیار، امّا حرام است.

□
«بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ»

□
۲- دنیا، فانی و آخرت باقی است، لذا آخرت گرایی بهتر از دنیا طلبی است. «بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ»

ص: ۱۰۷

۱- ۱. بحار، ج ۴۶، ص ۲۵۹.

۲- ۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳- اگر کم فروشی نکنیم، مشتریان بیشتر و در نتیجه سود ما در آینده، زیادتر و گواراتر خواهد گردید. «بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ»

۴- کسی که حرام را بهتر از حلال بداند، در ایمان خود شک کند. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۵- انسان ها در عقاید خود آزادند و حتی انبیا هم بر آنان تحمیلی ندارند. «وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»

۶- اگر به خاطر حرام خواری، دارایی و زندگیتان تباہ شد، من ضامن نیستم. «وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ «۸۷»

(ای مردم مدین در جواب) گفتند: ای شعیب! آیا نمازت به تو فرمان می دهد که (به ما بگویی) آنچه را که پدرانمان می پرستیدند رها کنیم؟ (و یا اینکه (نتوانیم) آن گونه که خود می خواهیم، در اموالمان تصرف کنیم؟! تو که مرد بردبار و فهمیده ای هستی!) (این چه توقعی است که از ما داری؟)

پیام ها:

۱- همه ی انبیا علیهم السلام با مخالفانی روبرو بوده اند. قَالُوا يَا شُعَيْبُ ...

۲- نماز، در ادیان گذشته نیز بوده است. «أَصَلَاتُكَ»

۳- نماز، بارزترین نمود آئین شعیب بوده است. «أَصَلَاتُكَ»

۴- نماز واقعی، انسان را به ارشاد دیگران و امر به معروف و نهی از منکر آنها وامی دارد. «أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ»

۵- تقلید از نیاکان، در مقابل دلیل و نص، سرچشمه ی بسیاری از انحرافات است.

«يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۶- دین، نه از سیاست جداست و نه از اقتصاد. «أَصَلَاتُكَ ... نَتْرُكَ ... فِي أَمْوَالِنَا»

۷- راه انبیا، مانع از آزادی بی قید و شرط است. «نَفْعَلْ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ»

۸- مالکیت بر چیزی، دلیل جواز بر هر نوع مصرف کردن آن نیست. نَشْرُكَ ... أَنْ نَفْعَلْ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ (در قوانین شعیب، قانون کنترل مصرف بوده است)

۹- تجلیل و ستایش مخالفان از ما، گاهی به خاطر سکوت و نگفتن حق است.

«إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ»

۱۰- تعریف و تمجید مخالفان، گاهی جنبه ی استهزا دارد. «لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ»

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَنِي مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسِينًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَاكُم عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ «۸۸»

(شعیب) گفت: ای قوم من! آیا اندیشیده اید که اگر من دلیل روشنی از طرف پروردگارم داشته باشم و او مرا رزق نیکویی (مثل نبوت) از سوی خود عطا کرده باشد، (چگونه می توانم مخالفت او کنم؟) و من نمی خواهم نسبت به آنچه شما را از آن نهی می کنم، خود مخالفت کنم (و مرتکب آن شوم).

من به جز اصلاح به مقدار توانم، خواسته ی دیگری ندارم و جز به لطف خداوند، توفیقی برای من نیست، (از این روی) بر او توکل کرده ام و به سوی او بازگشته ام.

نکته ها:

در آیه ی قبل، کفار اعتراض داشتند که چرا ما از تصرف در اموالمان آزاد نباشیم؟ حضرت شعیب علیه السلام در این آیه جواب می فرمایند که اگر من شما را از تصرف بی قید و شرط محدود می کنم، به جهت اصلاح زندگی و جامعه ی شماست، نه به خاطر دشمنی، حسادت، تنگ نظری و یا امور دیگر، زیرا مصالح فردی نباید موجب ضرر و زیان به مصالح عمومی شود.

۱- نبوت بر اساس معجزه و بیّنه است. «كُنْتُ عَلَيَّ بَيِّنَةً» (قوانین بر پایه دلیل است)

۲- انبیا علیهم السلام همه چیز را از خدا می دانند. «رَبِّي، رَزَقَنِي»

۳- گمان نکنیم زندگی خوب، با کم فروشی و حرام خواری بدست می آید، زیرا انبیا و اولیای الهی بدون آلودگی به این گناهان، روزی نیکو داشته اند. «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا» (روزی نیکو آن است که بر اساس کم فروشی و ظلم نباشد)

۴- روزی انسان از خدا و به لطف اوست، نه به زرنگی. «رَزَقَنِي مِنْهُ»

۵- در مقابل کفار که می گفتند: «أَمْوَالِنَا» حضرت شعیب علیه السلام فرمود: «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا» یعنی گمان نکنید که من مشکل مالی دارم.

۶- آمر به معروف و ناهی از منکر باید قبل از دیگران، خودش اهل عمل باشد.

انبیا فقط طراح و فرمانده نبودند، بلکه خودشان از بهترین مصادیق اهل عمل بشمار می رفتند. «وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَهِي مَا أَنهَاكُمْ عَنْهُ»

۷- انبیا علیهم السلام نه تنها برخلاف دستورهای الهی عمل نمی کردند، بلکه حتی به فکر خلاف هم نبودند. «وَمَا أُرِيدُ أَنْ ...»

۸- هدف انبیا علیهم السلام اصلاح انسان ها و جوامع بشری است. «إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ»

۹- مرز کار انبیا توان و قدرت آنهاست، نه ساعت، روز، ماه و سال. «مَا اسْتَطَعْتُ»

۱۰- اراده ی کارها از ما، ولی میزان توفیق از خداست. «إِنْ أُرِيدُ، مَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ»

۱۱- در کارها آخرین تلاش را به کار ببریم، ولی بدانیم که موفقیت به دست خداوند است. «مَا اسْتَطَعْتُ وَ مَا تَوْفِيقِي ...»

۱۲- توکل زمانی نتیجه بخش است که در کنار تلاش باشد. «مَا اسْتَطَعْتُ، تَوَكَّلْتُ»

۱۳- مصلح باید خود صالح و اهل ایمان، توکل، انابه و سوز باشد. «مَا اسْتَطَعْتُ، عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ»

۱۴- در این آیه برای آمر به معروف و ناهی از منکر این سفارها شده است:

الف: شخصاً اهل عمل باشد. «وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَهِي مَا أَنهَاكُمْ عَنْهُ»

ب: هدف او اصلاح جامعه باشد. «إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ»

ج: توفیق کارش را از خداوند بداند. «وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ»

د: همیشه بر او توکل نماید. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»

ه: در مشکلات به او پناه ببرد. «إِلَيْهِ أُنِيبُ»

و: يَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ «۸۹»

و(حضرت شعيب گفت: ای قوم من! دشمنی و مخالفت با من، شما را به کاری و ادار سازد که(عذابی) مثل آنچه به قوم نوح، یا قوم هود(و) یا قوم صالح رسید به شما هم برسد و(می دانید که ماجرای) قوم لوط(چندان) از شما دور نیست.

پیام ها:

۱- حتی با مخالفان نیز با لحن خوب سخن بگوییم. «يَا قَوْمِ»

۲- به خاطر دشمنی با یک فرد، سرنوشت و سعادت خود و جامعه را به آتش نکشیم. «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي»

۳- تاریخ اقوام بشری، به یکدیگر شباهت و پیوند دارد، و باز گو کردن آن، درس عبرت است. «مِثْلُ مَا أَصَابَ»

۴- سرنوشت تلخ پیشینیان را ساده، شوخی، موسمی، موضعی، فردی و تصادفی نگیریم. مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ... (حضرت نوح، هود، صالح و لوط، قبل از حضرت شعيب بوده اند)

۵- دست خدا برای قهر و عذاب باز است. او هر قومی را به هر شکل و در هر منطقه و در هر زمانی که بخواهد می تواند هلاک کند. همانطور که قوم حضرت نوح علیه السلام را با غرق کردن، قوم حضرت هود را با طوفان، قوم حضرت صالح علیه السلام را با صیحه ی آسمانی و قوم حضرت لوط علیه السلام را با ویرانی

به قهر خود مبتلا نمود. «مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ لُوطٍ»

۶- بهترین جریان تاریخی برای عبرت آموزی، نزدیک ترین آنهاست. قوم شعیب با قوم لوط، هم از لحاظ مکانی نزدیک بودند و هم از جنبه ی زمانی. «وَمَا قَوْمٌ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ»

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» ۹۰»

(پس بیایید) و از پروردگارتان آمرزش بطلبید و به سوی او باز گردید.

همانا پروردگار من، مهربان و دوستدار (توبه کنندگان) است.

نکته ها:

«ود»، به آن دوستی ای گفته می شود که دارای آثار بوده و استمرار داشته باشد.

پیام ها:

۱- باید در کنار هشدار و اخطار به مخالفان، راه بازگشت و اصلاح را نیز به آنها ارائه داد. «اسْتَغْفِرُوا...»

۲- طلب آمرزش و دوری از گناه، مقدمه ی بازگشت به راه حق است. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ»

۳- اگر استغفار و توبه کنیم، از جانب پروردگارمان جواب مثبت می شنویم.

اسْتَغْفِرُوا... إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ

۴- خداوند را آن گونه معرفی کنیم که عشق بازگشت به سوی او آسان شود. «إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ»

۵- رحمت خدا لحظه ای نیست، بلکه استمرار دارد و دارای آثار و برکات زیادی است. «إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ» (علاوه بر جمله ی اسمیه، «رَحِيمٌ» صیغه ی مبالغه است)

۶- خداوند نه تنها توبه پذیر است، بلکه توبه کننده را دوست دارد. «وَدُودٌ»

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَا رَهْطُكَ لَرَجْمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ (۹۱)

(کفار) گفتند: ای شعیب! ما بسیاری از سخنان تو را درک نمی کنیم و ما تو را در میان خود شخص ضعیفی می بینیم و اگر بستگان تو نبودند، هر آینه تو را سنگسار می کردیم و تو بر ما (هیچ) برتری و قدرت و عزتی نداری.

نکته ها:

کفار به حضرت شعیب علیه السلام می گفتند: ما سخنان تو را درک نمی کنیم. مگر کلام آن حضرت چه بود که آنها نمی فهمیدند؟ آیا جز این بود که می فرمود:

۱- من معجزه و بینه دارم. «كُنْتُ عَلَيَّ بَيِّنَةً»

۲- من دارای مشکل مالی و نیازمند شما نیستم. «رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا»

۳- به آنچه می گویم، عمل می کنم. «مَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ ...»

۴- به دنبال اصلاح جامعه هستم. «إِن أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ»

۵- آنچه در توان دارم تلاش می کنم. «مَا اسْتَطَعْتُ»

۶- بر خدا توکل و به سوی او انابه می کنم. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ»

۷- عاقبت پیشینیان را به شما هشدار می دهم. «مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ ...»

اما کفار، هم سخنانش را تحقیر کردند، «مَا نَفَقَهُ»، هم خودش را ضعیف دانستند، «فِينَا ضَعِيفًا»، هم فامیل و بستگانش را ناچیز شمردند، «رَهْطُكَ»، هم به شکنجه ی سختی تهدیدش کردند، «لَرَجْمْنَاكَ» و هم قدرت و عزتش را نادیده گرفتند. «مَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ»

پیام ها:

۱- انبیا و مبلغان الهی، در راه دعوت مردم به صراط مستقیم، بیشترین اهانت ها را متحمل شده اند. «مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ ...»

۲- مخالفان انبیا، دلیل و منطق ندارند. منطق آنان توهین، شکنجه و کشتار است.

«لَرَجْمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ»

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيَا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾

(حضرت شعيب) گفت: ای قوم من! آیا قبیله ی من نزد شما از خداوند عزیزتر است (که) شما (فرمان) او را پشت سر انداخته اید، (اما برای کسان و خویشان من حساب باز کرده اید؟) همانا پروردگار من به آنچه عمل می کنید احاطه دارد.

پیام ها:

۱-مراعاتِ حقِّ مردم، گروه ها، احزاب و حقوق بین الملل نباید فوق مراعات حقِّ الهی باشد. نگذاریم در صحنه های سیاسی و اجتماعی، خط خدا منزوی شود و تحت الشعاع قرار گیرد. «أَرَهْطِي أَعَزُّ»

۲- برای افراد لجوج، هشدار لازم است. «إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ»

وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَ مَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَ ارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾

و (شعيب گفت:) ای قوم من! (پس) هر چه در توان دارید انجام دهید، من (نیز) کار خودم را خواهم کرد. بزودی خواهید دانست (که) عذاب خوارکننده به سراغ چه کسی خواهد آمد و چه کسی دروغگوست. شما در انتظار باشید، من (نیز) همراه شما منتظرم.

پیام ها:

۱- گاهی انبیا از تأثیر کلام خود مأیوس می شدند. «اعْمَلُوا عَلَيَّ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

۲- اگر از هدایت مردم مأیوس شدید، بر مواضع خود استقامت کنید. «إِنِّي عَامِلٌ»

۳- آنجا که موعظه کارساز نیست، باید تهدید را در پیش گرفت. «سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ»

۴- پاسخ تهدید را باید با تهدید داد. «لَرَجْمَتَاكَ، عَذَابٌ يُخْزِيهِ»

۵- مردم، حضرت شعیب را دروغگو می پنداشتند. «مَنْ هُوَ كَاذِبٌ»

۶- ما به وظیفه ی خود عمل کنیم، آنگاه در انتظار امدادهای او باشیم. «إِنِّي عَامِلٌ، اِرْتَقِبُوا»

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ «۹۴»

و چون فرمان (قهر) ما آمد، شعیب و کسانی را که با او ایمان آورده بودند، به رحمت خود نجات دادیم و (آنگاه) صیحه ی (آسمانی) ستمگران را فراگرفت، پس در خانه هایشان به رو افتادند (و مردند).

پیام ها:

۱- قهر خداوند بر ستمگران، دیر و زود دارد، ولی سوخت و سوز ندارد. و لَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا ...

۲- صاعقه های آسمان تصادفی نیست، بلکه به فرمان الهی نازل می شود. «أَمْرُنَا»

۳- خداوند، ناجی و پشتیبان اهل ایمان است. «نَجَّيْنَا»

۴- ایمان به انبیا باید همراه حمایت از آنان باشد. «آمَنُوا مَعَهُ» بجای «آمَنُوا مَعَهُ»

۵- ایمان، رمز نجات است. «نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۶- بی توجهی به دعوت انبیا، ظلم است. «أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۷- سرانجام ظلم و ظالم، نابودی است. «أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۸- عذاب الهی بر آنان به قدری سریع و عظیم بود که توان بیرون آمدن از خانه های خود را نداشتند. «دِيَارِهِمْ» (ظاهراً عذاب در شب نازل شده است)

۹- قهر الهی چنان می رسد که هرگونه قدرت فرار را از ظالمین می گیرد. «جَاثِمِينَ»

كَأَن لَّمْ يَخْتَفُوا فِيهَا إِلَّا بُعْدًا لِّمَدْيَنَ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

(کفار مدین آنچنان نابود شدند) که گویی هرگز در آن منطقه ساکن نبوده اند، آگاه باشید (لطف خدا) از مردم مدین دور باد، همان گونه (که) از قوم ثمود دور شد.

نکته ها:

قهر الهی، از هر بمبی نابود کننده تر است، چرا که در هنگام بمباران، کم و بیش افرادی فرصت فرار پیدا می کنند و یا بعد از حادثه نجات می یابند. اما وقتی عذاب خداوند و قهر او فرا می رسد، چنان قلع و قمع می کند که گویا هرگز کسی ساکن آن منطقه نبوده است.

پیام ها:

۱- از قهر الهی هیچ راه فراری نیست. «كَأَن لَّمْ يَخْتَفُوا فِيهَا»

۲- برائت از ستمگران و مرگ و نفرین بر آنان، سیره ی الهی و قرآنی است. «بُعْدًا لِّمَدْيَنَ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ»

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٩٦﴾

و به تحقیق ما موسی را با معجزه و براهین روشن فرستادیم،

إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَ مَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾

به سوی فرعون و اشراف قومش (فرستادیم)، پس آنها (بجای پذیرفتن دعوت موسی)، از فرمان فرعون پیروی کردند، در حالی که فرمان فرعون مایه ی رشد (و نجات) نبود.

نکته ها:

تعداد آیاتی که در قرآن مجید درباره ی حضرت موسی علیه السلام و قوم بنی اسرائیل وارد شده، در مورد هیچ پیامبر و امت دیگری نیامده است، زیرا از این حضرت بیش از یکصد و سی مرتبه و در بیش از سی سوره نام برده شده است که خلاصه ترین آنها در این سوره است.

کلمه ی «سُلْطَانٍ»، به معنای سلطه است. گاهی به سلطه ی ظاهری گفته می شود و گاهی در سلطه ی منطقی و استدلالی بکار می رود.

پیام ها:

۱- ادعای نمایندگی از جانب خدا باید همراه نشانه و دلیل باشد. «أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

۲- منطقی و معجزه ی انبیا علیهم السلام برای همه ی مردم، روشن و قابل فهم است. «مُبِينٍ»

۳- از مهم ترین فلسفه ی بعثت انبیا علیهم السلام، طاغوت زدایی، آزادی و رهایی انسان ها از قید بندگی دیگران است. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ»

۴- بسیاری از مردم، پیروان طاغوت ها بوده اند. «فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ»

۵- باید شعارهای تبلیغاتی طاغوت ها را خنثی کرد. چون فرعون به دروغ اظهار می داشت که من شما را جز به راه رشد هدایت نمی کنم؛ «وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۱)، این آیه در مقام جواب می فرماید: «وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ»

۶- همیشه علم و شناخت به تنهایی عامل دوری از انحراف نیست. (موسی حق را با دلیل و برهان، برای مردم روشن می کرد، ولی فرعون مردم را به انحراف دعوت می کرد و مردم از فرعون پیروی می کردند)

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بئسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ «۹۸»

او (فرعون) در روز قیامت، پیشاپیش قومش حرکت می کند، پس آنها را وارد آتش می سازد و چه بد جایگاهی است که به آن وارد می شوند.

نکته ها:

کلمه ی «ورد» به معنای آبی است که انسان به آن داخل می شود و کلمه ی «ورود» در اصل به معنای حرکت به سوی آب و نزدیک شدن به آن است، اما کم کم به هر نوع داخل

ص: ۱۱۷

شدن بر چیزی اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- نشانه‌ی رشد برنامه‌ها و قوانین آن است که سبب ورود به بهشت شود، نه دوزخ. **وَ مَا أَمْرٌ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ يَقْدُمُ قَوْمَهُ ...**

۲- کسانی که در دنیا جلودار و امام مردمند، در آخرت نیز پیشگام به سوی بهشت یا جهنم خواهند بود. امام نور (عادل)، مردم را به طرف نور (بهشت)، و امام نار (ظالم)، به سمت نار (جهنم)، هدایت خواهد کرد. **«يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»**

وَ أَتَّبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَهُ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ» ۹۹

و در این دنیا با لعنتی بدرقه شدند و روز قیامت نیز چنین خواهد بود. (و این) چه بد عطایی است که به آنان داده می‌شود.

پیام ها:

۱- هر کس دنباله‌رو فرعون‌ها و طاغوت‌ها شد، در دنیا و آخرت بد نامی و نفرین او را دنبال خواهد کرد. **فَاتَّبِعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ، فَاتَّبِعُوا ... لَعْنَهُ**

ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْقُرَى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَ حَصِيدٌ» ۱۰۰

(ای پیامبر!) این (مطالب، گوشه‌ای) از اخبار آبادی‌ها و شهرهایی است که ما آن را برای تو بازگو می‌کنیم، (البته) بعضی از آنها (هنوز) پابرجا هستند، ولی بعضی دیگر ویران شده‌اند.

نکته ها:

ممکن است منظور آیه این باشد که در بعضی موارد، تنها خودشان را هلاک نمودیم از این روی آثارشان باقی است، ولی در بعضی دیگر آنها را همراه با تمامی آثار و خانه‌هایشان نابود کردیم.

بیان داستان در قرآن، دارای نقش و اثرات مهمی است، زیرا؛

۱- دلنشین و جذاب است. ۲- هموار کننده ی راه نفوذ و تأثیر بیشتر دلائل عقلی و برهانی است. ۳- دلیلی دیگر بر اعجاز پیامبر صلی الله علیه و آله است که چگونه فردی درس ناخوانده چنین اخباری را می داند. ۴- برای شنوندگان آن درس عبرت است.

پیام ها:

۱- بیان تاریخ به مقداری لازم است که سبب رشد، پندآموزی و هشدار باشد. «مِنَ الْأَنْبَاءِ» (بعضی از تاریخ گذشتگان نه همه ی آن)

۲- تاریخ نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی، از بخش مهم تاریخ بشری است. «الْأَنْبَاءِ» («الْأَنْبَاءِ» به معنای اخبار مهم است)

۳- قرآن منبعی برای آشنایی با تاریخ گذشته و فرجام پیشینیان است.

۴- گفتن داستان های صحیح، مستند و آموزنده، کاری خدایی است، از آن غفلت نکنیم. «نَقُصُّهُ»

۵- داستان های قرآنی، صادق ترین و صحیح ترین قصه هاست، زیرا گوینده ی آنها خداست. «نَقُصُّهُ»

۶- حساب تاریخ امت ها از حساب آثار و بقایای آنها جداست، زیرا تاریخ امری ماندگار است، گرچه ممکن است از آثار و بقایای آنان خبری نباشد. «حَصِيدٌ»

وَمَا ظَلَمْنَا هُمْ وَ لَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَ مَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ (۱۰۱)

و ما به آنان ظلم نکردیم، بلکه آنان خود بر خویشان ستم روا داشتند و چون قهر پروردگارت آمد، پس (آن) خدایانی که به جای «الله» می خواندند، سودی به حال آنان نبخشید و آنان را جز ضرر و هلاکت چیزی نیفزودند.

کلمه ی «تَّبِيبٌ» از «تب» به معنای استمرار در زیان و هلاکت و نابودی است.

پیام ها:

۱- تنبیه و کیفر ظالم، ظلم نیست، بلکه عین عدل است. «وَمَا ظَلَمْنَا هُمْ»

۲- سرنوشت انسان، در گرو اعمال و رفتار خود اوست. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ»

۳- غیر از خداوند، هیچ کس و هیچ چیز دیگر، منجی انسان نیست. «فَمَا أُغْنَتْ»

۴- در برابر اراده ی الهی، هیچ کس و هیچ چیز را تاب مقاومت نیست. «مِنْ شَيْءٍ»

وَ كَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَ هِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ (۱۰۲)

و این چنین است مؤاخذه (و مجازات) پروردگارت، زمانی که شهرها و آبادی های ستمگر را (با قهر خود) می گیرد. همانا مؤاخذه ی او (سخت) دردناک و شدید است.

پیام ها:

۱- قهر و لطف خداوند، بر طبق یک سَنَت پایدار و قانون جاوید است، نه بر اساس یک امر دفعی و تصادفی. «كَذَلِكَ»

۲- اَمَّت های ستمگر، در معرض قهر الهی قرار دارند. كَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ ...

۳- تهدید در جای خود، یکی از عوامل مؤثر تربیتی است. «أَخْذُ رَبِّكَ»

۴- قهر خداوند، از شئون ربوبیت اوست. «أَخْذُ رَبِّكَ»

۵- عامل بدبختی و نزول قهر الهی، خود انسان ها هستند. «أَخَذَ الْقُرَىٰ وَ هِيَ ظَالِمَةٌ»

۶- قهر خدا زمانی است که سیمای منطقه را ظلم بگیرد. «أَخَذَ الْقُرَىٰ وَ هِيَ ظَالِمَةٌ»

۷- قهر خدا را ساده و ناچیز نشماریم. «إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ»

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾

البته در این (یادآوری ها)، نشانه (و عبرتی) است برای کسی که از عذاب آخرت بترسد. همان روزی که مردم را در آن گرد می آورند و آن روزی که (همه آن را) مشاهده می کنند و آن روز برای همه نمایان و مشهود است (و تمام اعمال و روحيات هویدا می شود).

پیام ها:

۱- بیان داستان باید دارای جهت و هدف باشد. «لآیه»

۲- تنها کسانی که به آخرت ایمان دارند، داستان های حقیقی قرآن را سرمشق خود می گیرند. «لآیه لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ»

۳- خوف از قیامت (گرچه از روی یقین نباشد، بلکه براساس احتمال خطر باشد) سبب عبرت گرفتن می شود. «لآیه لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ»

۴- اجتماع و حضور مردم در قیامت، امری اجباری است، نه اختیاری. «مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ» نه «یوم یجمع الناس»

وَمَا تُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

و ما، آن (روز) را مگر برای مدت معدودی به تأخیر نمی اندازیم.

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾

روزی که (چون) بیاید، هیچ کس جز با اذن او حرفی نمی زند، پس (گروهی) از آنها بدبخت و سیه روز و (عده ای دیگر) خوشبخت و سعادتمندند.

نکته ها:

کلمه ی «سَعَادَت» به معنای فراهم بودن اسباب نعمت و کلمه ی «شَقَاوَت» به معنای فراهم بودن اسباب گرفتاری است.

۱- زمان برپایی قیامت و به پایان رسیدن دنیا، از پیش مشخص و معین شده است. «لَأَجَلٍ مُّعَدُّودٍ»

۲- فاصله ای که برای برپایی قیامت است، باز به خاطر دنبال کردن هدفی است.

«لَأَجَلٍ» و نفرمود: «الی اجل»

۳- در روز قیامت سکوت بر همه ی افراد حکم فرماست، مگر افرادی که اجازه ی تکلم داشته باشند. «لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ»

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ ﴿١٠٦﴾

اما (آن) کسانی که بدبخت شده اند، پس در آتش (اند و در آنجا) ناله ای (زار) و خروشی (سخت) دارند.

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾

(و) تا آسمان ها و زمین پایدار است، در آن (آتش) جاودانند، مگر آنچه خداوند بخواهد، همانا پروردگارت هر چه را اراده کند، انجام می دهد.

نکته ها:

«زَفِيرٌ» فریادی است که همراه با بیرون دادن نَفَس است و «شَهِيْقٌ» ناله ای است طولانی که توأم با فرو بردن نَفَس است. بعضی نیز «زَفِيرٌ» را آغاز صدای الاغ و «شَهِيْقٌ» را پایان آن دانسته اند.

همه ی افرادی که به دوزخ می روند، از لحاظ مدّت زمان حضور در آنجا یکسان نیستند، عدّه ای پس از مدّت کمی از دوزخ رهایی می یابند، بعضی دیگر برای مدّت بسیار طولانی در جهنّم می مانند و سرانجام خلاص می شوند، اما گروهی برای همیشه در آنجا می مانند و هرگز از آن خارج نمی شوند.

کلمه ی «خلود» در مواردی که همراه با کلمه ی «ابد» آمده باشد، مثل: «خَالِدِينَ فِيهَا» (۱)، به معنای همیشگی و جاودانگی است، نه به معنای مدّت طولانی.

در این آیه اگر چه خلود تا زمان برقرار بودن آسمان ها و زمین بیان شده است و قرآن مدّت زمان استقرار آنها را تعیین فرموده (۲)، لیکن باز به معنای ابدیت و همیشگی است، زیرا که «مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ» در زبان و ادبیات عرب، کنایه ای است که برای ابدیت و جاودانگی آورده می شود، اگر چه آسمان ها ابدی نیستند.

پیام ها:

۱- انسان با انتخاب های خود باعث شقاوت خود می شود. «شَقُوا» نه «شَقُّوا»

۲- دست خداوند در نجات گروهی از دوزخیان (به دلیل جرم کمتر و یا استحقاق عفو و یا هر دلیل دیگری) باز است. «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ»

وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فَبِئْسَ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ (۱۰۸)

و اما کسانی که خوشبخت (و سعادتمند) شده اند، پس تا آسمان ها و زمین پابرجاست، در بهشت جاودانند، مگر آنچه پروردگارت بخواهد (این) عطایی قطع ناشدنی است.

پیام ها:

۱- عامل شقاوت و بدبختی انسان ها، اختیار و خواست خودشان است، ولی سعادت آنها با توفیق الهی است. لذا برای شقاوت جمله «شَقُوا» و برای سعادت، عبارت «سَعِدُوا» آمده است.

۲- گرچه دست الهی در هر کاری باز است، حتی برای بیرون کردن اهل بهشت از بهشت، «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ» اما با توجه به فراز آخر این آیه «عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ» و

ص: ۱۲۳

۱- ۱. نساء، ۱۶۹ و جنّ، ۲۳.

۲- ۲. ابراهیم، ۴۸ و انبیاء، ۱۰۴.

وعده‌هایی که در آیات دیگر داده شده، این کار را انجام نخواهد داد و وقتی کسی وارد بهشت شد، برای همیشه در آنجا خواهد ماند.

فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةِ مِمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوفُونَ نَصِيحُهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ «۱۰۹»

پس (ای پیامبر!) از آنچه این کفار می پرستند در شک و تردید مباش، (که) آنها عبادت نمی کنند مگر همان گونه که قبلاً پدرانشان (بت‌ها را) عبادت می کرده اند، و همانا ما نصیب آنها را به طور کامل و بی کم و کاست خواهیم پرداخت.

پیام‌ها:

۱- یک رهبر باید چنان در راه و هدف خود استوار و قاطع باشد که انحراف امت نتواند او را دچار تزلزل و سستی کند. «فَلَا تَكُ»

۲- مورد عتاب و خطاب قرار دادن شخصیت‌ها، تأثیر روانی بیشتری در مردم دارد. «فَلَا تَكُ»

۳- بت پرستان و مشرکان، منطق و استدلال ندارند. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ»

۴- نیاکان، در اعمال و رفتار آیندگان نقش دارند. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ»

۵- پیروی از سنت‌ها و توجه به افکار و عقاید نیاکان، در همه جا دارای ارزش نیست. «يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ»

۶- خداوند حتی نسبت به کفار و مشرکان نیز ظلم نمی کند. «لَمُوفُونَ نَصِيحُهُمْ»

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضَىٰ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ «۱۱۰»

و به تحقیق ما به موسی کتاب (تورات) دادیم، پس در آن اختلاف شد، و اگر سنت پروردگارت (در مورد تأخیر عذاب کفار) از پیش مقرر نگشته بود،

هر آینه (در همین دنیا) میان آنان داوری و حکم می شد (و به کیفر می رسیدند) و همانا آنان درباره ی آن در شکی هستند که موجب بدگمانی آنان است.

پیام ها:

۱- در هیچ دوره ای از تاریخ، تمام افراد قومی، هم عقیده نبوده اند. «فَاخْتَلَفَ فِيهِ»

۲- از اختلاف مردم در دین و ایمان آوردن بعضی و کفر عدّه ای دیگر، ناراحت و نگران نباشیم که این حادثه ی جدیدی نیست. «آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ»

۳- با اینکه در آیاتی از قرآن مجید، تورات، کتاب نور خوانده شده، (۱) اما باز هم مردم در آن نور اختلاف کرده اند. «فَاخْتَلَفَ فِيهِ»

۴- خداوند، خود نیز سنت های خویش را مراعات کرده و زیر پا نمی گذارد، چرا که قبل از هر کس، این قانونگذار است که باید احترام قانون را داشته باشد. «وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ» (خداوند دنیا را محلّ داوری قرار نداده است)

۵- سنت های الهی، بر اساس مقام ربوبیت اوست. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۶- مهلت دادن به اختلاف کنندگان در کتاب آسمانی، از سنت های الهی است.

«كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

وَإِنْ كُنَّا لَمَّا لِيُؤْفِقِيَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۱۱)

و قطعاً پروردگارت (جزای) تمام اعمال آنان را حتماً بطور کامل خواهد داد، همانا او به (تمام) آنچه (مردم) عمل می کنند، آگاه است.

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، هیچ عملی بدون جواب و پاداش نیست. «لِيُؤْفِقِيَهُمْ»

۲- در پاداش یا کیفر الهی، هیچ کم و کاستی وجود ندارد. «لِيُؤْفِقِيَهُمْ»

ص: ۱۲۵

۳- جزای کامل خداوند، بر اساس آگاهی کامل او از اعمال مردم است. «خَبِيرٌ»

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۱۱۲﴾

پس (ای پیامبر!) همان گونه که مأمور شده ای، استوار باش و (نیز) هر کس که با تو، به سوی خدا آمده است، و سرکشی نکنید که او به آنچه می کنید بیناست.

نکته ها:

در روایات آمده است که پیامبر فرمود: سوره ی هود مرا پیر کرد. و گفته اند که مراد حضرت این آیه از سوره ی هود بوده است. (۱) اگر چه فراز نخست این آیه «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ» در سوره ی دیگری (۲) از قرآن مجید نیز آمده، اما آیه ی فوق به چنین خصوصیتی معروف شده است. شاید سنگینی این آیه، وجود فرازهای دیگری از تاریخ است که در آیه بیان نشده و آن، استقامت یاران پیامبر صلی الله علیه و آله است که همه ی آنها وفادار نبودند و پیامبر صلی الله علیه و آله از بی وفایی و ناپایداری آنان در ناراحتی بود.

پیام ها:

۱- حال که خداوند کیفر و پاداش همه را بدون کم و کاست می دهد، پس استقامت کن. كَلَّا لَمَّا لِيُؤْفِكِيَهُمْ ... فَاسْتَقِمْ

۲- نتیجه ی تاریخ انبیا، استقامت است. «فَاسْتَقِمْ»

۳- در استقامت و پایداری، رهبر باید پیشگام همه باشد. «فَاسْتَقِمْ» (شرایط مکه برای مسلمانان صدر اسلام، دشوار و نیاز به استقامت بوده است)

۴- پایداری زمانی ارزش دارد که در همه ی امور باشد. در عبادت، در ارشاد، تحمل ناگواری ها و مانند آن. «فَاسْتَقِمْ»

۵- عمل باید بر طبق نص و فرمان الهی باشد، نه بر اساس قیاس و استحسان و

ص: ۱۲۶

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). شوری، ۱۵،

خیال و امثال آن. «كَمَا أُمِرْت»

۶- پایداری رهبر بدون همراهی و پایداری امت بی نتیجه است. «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ»

۷- رجوع و بازگشت به خدا، بهای سنگینی را می طلبد و آن، استقامت و پایداری در راه مستقیم است. «وَمَنْ تَابَ مَعَكَ»

۸- همه چیز باید طبق فرمان باشد، نه زیاده روی و طغیان. كَمَا أُمِرْت ... وَ لَا تَطْغَوْا

۹- رهبر و امت باید در راه مستقیم حرکت کنند و از افراط و تفریط بپرهیزند.

فَاسْتَقِمَّ،

وَ لَا تَطْغَوْا»

۱۰- استقامت در دین، پاداش الهی را در پی دارد. فَاسْتَقِمَّ ... إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

وَ لَا تَزْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ «۱۱۳»

و به ستمگران تمایل و تکیه نکنید که آتش (عذاب) شما را فرا می گیرد و (در این صورت) برای شما در برابر خداوند، هیچ دوست و سرپرستی نیست، پس (از هیچ ناحیه ای) مورد کمک قرار نخواهید گرفت.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که موَدّت و محبّت به ظالم و اطاعت از او، از مصادیق رکون به ظالم محسوب می شود. در روایتی می فرماید: به ستمگر امیدی نداشته باش، گرچه او فامیل و دوست تو باشد. «و ان كان حميماً قريباً» (۱) در کافی، نیز این روایت آمده که اگر به مقدار زمان دست به جیب کردن ستمگر برای بخشش، راضی به زنده بودن او باشی، رکون و تکیه بر ظالم کرده ای که خدا از آن نهی نموده است. (۲)

از آنجا که اطاعت از اولی الامر، واجب و از سوی دیگر، رکون به ظالم حرام است، پس اولی الامر نمی تواند ظالم باشد، بلکه باید معصوم نیز باشد، زیرا گناه از مصادیق ظلم به شمار می رود.

ص: ۱۲۷

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). کافی، ج ۵، ص ۱۰۸.

رکون و تکیه بر ظالم، آتش و عذاب خداوند را در پی دارد، پس وضعیّت خود ظالم چگونه خواهد بود؟!

پیام ها:

۱- هرگونه تمایل و اعتماد به ستمگران داخلی و خارجی، ممنوع است. «لَا تَزْكُوا» (ستمگران، لایق پیروی و رهبری نیستند)
۲- تکیه بر ستمگران، گناه کبیره است. (هر گناهی که قرآن درباره ی آن وعده ی آتش داده، گناه کبیره است) لَا تَزْكُوا ...
فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ

۳- به جای تمسک به ظالم، به خدا توکل کنیم. «وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ»

۴- نتیجه ی تکیه بر ستمگران، غربت و تنهایی است. «ثُمَّ لَا تَنْصُرُونَ»

وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ «۱۱۴»

و نماز را در دو طرف روز و اوایل شب بپادار، (زیرا) بدرستی که کارهای نیکو (همچون نماز)، بدی ها را محو می کند، این (فرمان)، تذکری است برای اهل ذکر.

وَ اصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ «۱۱۵»

و پایدار باش، که همانا خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند.

نکته ها:

در روایات، مراد از دو طرف روز، صبح و مغرب، و مراد از اوایل شب، نماز عشا بیان شده است. (۱) البته این آیه در مقام بیان تمام نمازهای روزانه نیست.

شخصی از اعمال زشت خویش ناراحت بود، لذا پس از نماز در مسجد از پیامبر صلی الله علیه و آله

ص: ۱۲۸

خواست تا او را حد بزند، حضرت به او فرمود: چون بعد از آن عمل خلاف، در نماز جماعت شرکت کرده ای، خداوند تو را بخشد. (۱)

از امام صادق علیه السلام سؤال شد که شخصی از طریق طاغوت درآمدهایی را بدست آورده و با امید به آیه ی «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» به فقرا کمک می کند و به حج می رود؟ حضرت فرمود:

«إِنَّ الْخَطِيئَةَ لَا تَكْفُرُ الْخَطِيئَةَ» گناه را نمی توان با گناه پوشاند. (۲) آنچه را بدست آورده مال مردم است و تصرف در مال مردم به هر شکل حرام است.

امید بخش ترین آیه ی قرآن

حضرت علی علیه السلام بر جمعی وارد شده و از آنها سؤال فرمودند: آیا می دانید امیدبخش ترین آیه ی قرآن کدام است؟! هر کس به فراخور حال خویش آیه ای را عنوان کرد:

* بعضی گفتند: آیه ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونِ ذَلِكَ» (۳) یعنی خداوند جز شرک، گناهان دیگر را می بخشد.

* بعض دیگر بر آن بودند که این آیه است؛ «وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا» (۴) یعنی هر کس خلافکار و ظالم باشد ولی استغفار کند، خداوند را بخشنده و مهربان خواهد یافت.

* عدّه ای اظهار داشتند آیه ی «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا» (۵) یعنی ای بندگان من که در حق خود اسراف کرده اید! از رحمت خدا مأیوس نشوید، زیرا او همه ی گناهان را می بخشد.

* تعدادی هم نظر به این آیه داشتند؛ «وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ إِلَّا اللَّهُ» (۶) یعنی کسانی که اگر کار زشتی انجام دادند و به خودشان ظلم کردند، یاد خداوند می کنند و برای گناهان خویش استغفار می نمایند، و کیست جز خداوند که گناهان را ببخشد.

ص: ۱۲۹

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. نساء، ۴۸.

۴-۴. نساء، ۱۱۰.

۵-۵. زمر، ۵۳.

۶-۶. آل عمران، ۱۳۴.

بعد از اینکه حضرت نظرات آنان را شنید، فرمودند: از حییم رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: امیدبخش ترین آیه در قرآن این آیه است: «أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ»

سپس پیامبر صلی الله علیه و آله ادامه دادند: یا علی! سوگند به خداوندی که مرا بشیر و نذیر به سوی مردم مبعوث کرد، وقتی که انسان برای نماز وضو بگیرد، گناهانش ریخته می شود، و زمانی که رو به قبله کند، پاک می شود. یا علی! مثال اقامه کننده ی نمازهای روزانه، مثل کسی است که هر روز پنج مرتبه در نهر آبی که جلوی منزل اوست خود را شستشو کند. (۱)

پیام ها:

۱- رهبر باید الگوی مردم باشد. فَاسْتَقِمِ ... أَقِمِ ...

۲- نماز را باید با شرایط و آداب کامل بجای آورد. در کلمه ی «اقامه»، معنای کمال و تمام نهفته است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ»

۳- نماز، قوت قلب مؤمنان است. چون در آیات گذشته، فرمان به استقامت و عدم اعتماد به ظالمان مطرح شد و این امور نیاز به روحیه ی بالا دارد، لذا در این آیه، خداوند امر به تقویت روح با اهرم نماز می فرماید. فَاسْتَقِمِ ... وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ

۴- نمازها را باید در وقت مقرر انجام داد. «طَرْفِي النَّهَارِ»

۵- نماز، روشن ترین نمونه ی کار نیک است. أَقِمِ ... إِنَّ الْحَسَنَاتِ ...

۶- اعمال انسان در یکدیگر تأثیر دارند. «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ»

۷- دستور به نماز، روشن ترین پند خداست. «ذِكْرَكَ ذِكْرِي» (نماز، ذکر الهی است)

۸- همه ی افراد از تذکرات الهی، بهره مند نمی شوند. «ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ»

۹- برپایی و اقامه ی نماز، پشتکار و حوصله می خواهد. (۲) «أَقِمِ الصَّلَاةَ، وَ اصْبِرْ»

ص: ۱۳۰

۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان و کنز الدقائق.

۲- ۲). در آیه ای دیگر می فرماید: «وَ أُمِرَ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْهَا» طه، ۱۳۲.

فَلَوْلَا كَانَتْ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقْيَتِهِ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٤﴾

پس چرا در قرون قبل از شما، صاحبان علم و قدرتی نبودند تا مردم را از فساد در زمین باز دارند، مگر گروه کمی از کسانی که از میان آنان نجاتشان دادیم، و ستمگران دنباله رو و دلبسته ی مال و مقامی شدند که در آن مست و سرکش شده بودند و آنان مردمی مجرم و گناهکار بودند.

نکته ها:

کلمه ی «بَقْيَتِهِ» که ۳ بار در قرآن آمده، به معنای باقیمانده است، اما معمولاً در لغت عرب، به فضل و قدرت گفته می شود. شاید به خاطر آنکه انسان اجناس نفیس را نزد خود ذخیره می کند و باقی نگه می دارد، و شاید هم به جهت آنکه افرادی در صحنه باقی می مانند که دارای قدرت و قوت بیشتری هستند.

در این آیه خداوند از گروهی انتقاد کرده که چرا مجهز به علم و قدرت نمی شوند تا جامعه را هشدار دهند. این هشدار با لحن «فَلَوْلَا» بارها در قرآن تکرار شده است، از جمله: آیه ی «فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ» (۱) و آیه ی «لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَنْجَارُ» (۲)

چون آیه ی ۱۱۴ پیرامون نماز و این آیه در مورد نهی از منکر است، بجاست تا به آیاتی از قرآن مجید که در آنها مسائل «نماز» و «امر به معروف و نهی از منکر» در کنار هم و متأثر از یکدیگر آمده، اشاره ای داشته باشیم. از جمله ی این آیات عبارتند از:

الف: «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (۳) قطعاً نماز، انسان را از زشتی ها و منکرات باز می دارد.

ب: «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (۴) همانا خوبی ها (مثل نماز) بدی ها را محو می کند.

ص: ۱۳۱

۱-۱. توبه، ۱۲۲.

۲-۲. مائده، ۶۳.

۳-۳. عنکبوت، ۴۵.

۴-۴. هود، ۱۱۴.

ج: «أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أَمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (۱) نماز به پادار و امر به معروف کن و از منکر بازدار.

د: «الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْمَأْرُضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ» (۲) مؤمنان واقعی آناند که اگر در زمین به آنها مکت و قدرت بخشیم، نماز به پا می دارند و زکات می پردازند.

پیام ها:

۱- در همه ی زمان ها، افراد بی تفاوت نسبت به مفاصد اجتماعی، محکوم و مورد انتقادند. فَلَوْ لَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ ...

۲- بیشترین مسئولیت در نهی از منکر، بر عهده ی صاحبان علم و قدرت است.

«أُولُو بَقِيَّتِهِ»

۳- در هر جامعه ای، افراد مصلح و دلسوز در اقلیت هستند. «إِلَّا قَلِيلًا»

۴- رمز سقوط امت های پیشین، بی تفاوتی و ترک نهی از منکر بوده است. «إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا»

۵- نتیجه ی دلسوزی مصلحین و اصلاح جامعه، نجات از قهر الهی است. «أَنْجَيْنَا»

۶- ظلم، عیاشی و جرم، اضلاع مثلث شوم سقوط و هلاکت اند. «ظَلَمُوا، أَتْرَفُوا، مُجْرِمِينَ»

وَ مَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَ أَهْلِهَا مُصْلِحُونَ» (۱۱۷)

و پروردگار تو بر آن نبوده تا آبادی هایی را که مردمش اصلاح گرنند، به ظلم و ستم هلاک کند.

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مراد از اصلاح در آیه، انصاف مردم نسبت به یکدیگر است. (۳)

ص: ۱۳۲

۱- ۱. لقمان، ۱۴.

۲- ۲. حج، ۴۱.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای ابن مسعود! با مردم رفتاری منصفانه داشته باش و خیرخواه آنان باش و به آنان رحم کن. اگر چنین باشی و خدا بر مردم شهری غضب کند که تو در میان آنان هستی، به سوی تو نظر می کند و به خاطر تو، به آنان رحم می کند. (۱)

پیام ها:

۱- قهر خداوند، دلیل دارد. «لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ»

۲- صالح بودن تنها کافی نیست، بلکه باید «مصلح» بود. «كَانَ رَبُّكَ ... وَ أَهْلُهُا مُصَيِّمِلِحُونَ» (یکی از موارد ایمنی از عذاب الهی، اصلاح طلبی مردم است)

وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ «۱۱۸»

و اگر پروردگارت می خواست، هر آینه همه ی مردم را (با اجبار)، یک امت واحده (و دارای یک عقیده ی حق) قرار می داد، در حالی که همچنان اختلاف می ورزند.

نکته ها:

در قرآن مجید، بارها به مسئله ی آزادی انسان ها در انتخاب راه و عقیده اشاره شده است.

یعنی با اینکه خداوند مردم را به سوی خویش هدایت می فرماید، اما هرگز در این راه اجبار نمی کند و به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز حق مجبور کردن مردم را نداده است، بلکه فقط از آن حضرت خواسته که مردم را تذکر دهد و راه را به آنان یادآوری نماید. «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ، لَسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيِّطٍ» (۲). بنابراین، خداوند راه تقوی و فجور را به نحوی که فطرت انسان خوبی ها و بدی ها را از درون درک کند، الهام می فرماید، و از بیرون هم انبیا علیهم السلام را برای راهنمایی می فرستد و این خود انسان است که با اراده و اختیار کامل راه خویش را برمی گزیند.

پیام ها:

۱- سنت الهی در آفرینش انسان، بر اساس آزادی و انتخاب عقاید و افکار است.

«لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً»

ص: ۱۳۳

۱- ۱. بحار، ج ۷۴، ص ۱۰۹.

۲- ۲. غاشیه، ۲۱.

۲-خواست خداوند، قابل تخلف نیست. «لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ»

۳-در هیچ زمان همه ی مردم یکدست نبوده اند. «وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ»

۴-دلیل اختلاف مردم، قدرت آزاد بودن آنان است. لَوْ شَاءَ ... وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ

إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِلذِّكِّ خَلْقُهُمْ وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ «۱۱۹»

مگر کسی که پروردگارت به او رحم کند، و (خداوند) برای همین (رحمت) مردم را آفرید، و فرمان پروردگارت صادر شده که دوزخ را از جنّ و انس پر خواهد کرد.

نکته ها:

بعضی گفته اند: معنای آیه این است که مردم دائماً اختلاف دارند، مگر کسانی که در سایه ی لطف و رحمت الهی، گرفتار اختلاف نشوند و خدا برای همین وحدت کلمه، آنان را آفرید. (۱)

فلسفه ی آفرینش انسان، در آیات قرآن با عناوین مختلفی مطرح شده است:

در یک جا می خوانیم: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۲) که دلیل آفرینش جنّ و انسان، عبادت آنها دانسته شده است.

در جای دیگری می فرماید: «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۳) یعنی خداوند، مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید.

و در آیه ی فوق نیز آمده است: «لِلذِّكِّ خَلْقُهُمْ» یعنی ما انسان ها را آفریدیم تا مشمول رحمت خویش باشیم.

در ظاهر به نظر می رسد که فلسفه ی آفرینش انسان، سه عنوان متفاوت یعنی: عبادت، آزمایش و رحمت است. اما با کمی دقت نظر متوجه می شویم که هر سه موضوع دارای یک نقطه ی مشترک هستند و آن تکامل روحی و معنوی انسان هاست.

در آیه ی قبل آمد که انسان آزاد است و در آخر این آیه می فرماید: ما حتماً دوزخ را از انسان

ص: ۱۳۴

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. ذاریات، ۵۶.

۳-۳. ملک، ۲.

و جنّ پر می کنیم. آنچه از جمع بین این دو آیه فهمیده می شود، این است که انسان در انتخاب راه آزاد است، ولی به خاطر پذیرش راه باطل، جهنمی می شود.

در روایات متعدّد آمده است که نمونه ی روشن اختلاف مردم، مسأله ی رهبری معصوم است که طبیعتاً به جز آن گروه که مشمول رحمت الهی و در خط اهل بیت علیهم السلام و پیشوایان معصوم قرار گرفته اند، بقیه ی مردم منحرف شده اند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: خدا انسان را آفرید تا کارهایی انجام دهد و مستحقّ رحمت شود. (۲)

پیام ها:

۱- تنها راه برچیده شدن اختلافات، لطف و رحمت الهی است. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ» □

۲- عامل وحدت، فقط امدادهای الهی است و محورهای دنیوی و مادی، اموری فانی، مقطعی، یک بعدی و خیالی اند. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ» □

۳- فلسفه ی خلقت بشر، پذیرش و دریافت رحمت الهی است. «وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» □

۴- خداوند قوانین و سنّت هایی را بر خود لازم کرده است. «وَوَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۵- قهر حتمی الهی، بعد از لطف او و فرستادن انبیا و کتب و موعظه و هشدار و مهلت دادن مطرح است. رَحِمَ رَبُّكَ ... لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ

۶- خداوند با قرار دادن فطرت و عقل از درون انسان و ارسال انبیا و کتب آسمانی از بیرون، حجّت را بر مردم تمام کرده است «وَوَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۷- جهنّم محدودیت دارد. «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ»

۸- جنّ نیز مانند انسان، دارای تکلیف و کیفر و پاداش است. «مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ» □

ص: ۱۳۵

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین؛ توحید صدوق، ص ۴۰۳.

وَ كَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَ جَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَ مَوْعِظَةٌ وَ ذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ «۱۲۰»

و هر یک از سرگذشت انبیای (قبلی)، که برای تو بازگو کردیم، چیزی است که دلت را بدان محکم گردانیم، و در این (اخبار)، برای تو حقایق و برای اهل ایمان، پند و تذکری آمده است.

پیام ها:

۱-نقل بخش های مهم تاریخ و آگاهی دادن به آن، یکی از شیوه های تربیتی است.

«نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرُّسُلِ»

۲- بیان سرگذشت انبیا علیهم السلام بار تربیتی دارد و کلمه و نکته ای از آن بی دلیل نیست. «كُلًّا»

۳-داستان های قرآنی، برگزیده ای از سرگذشت زندگانی انبیا علیهم السلام است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الرُّسُلِ»

۴-داستان های قرآنی هدفدار است، نه وسیله سرگرمی و یا اغفال. نَقُصُّ عَلَيْكَ ... مَا نُثَبِّتُ

۵-در نقل داستان باید آن فرازهایی مورد توجه قرار گیرد که دارای بار ارزشی است. «مَا نُثَبِّتُ»

۶-بهترین داستان آن است که مایه ی آرامش خاطر باشد. «مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ»

۷-آرام بخش دلها خداوند است. «نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ»

۸-انبیا علیهم السلام نیز به تقویت روحیه نیاز دارند. «نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ»

۹-هرگز با باطل آرامش واقعی و دائمی صورت نمی گیرد. «نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَ جَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ»

۱۰-یک مُبَلِّغ، زمانی در تبلیغ و موعظه خود موفق است که از ثبات و اطمینان کامل برخوردار باشد. «نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ»

۱۱- همه ی داستان های قرآنی حقیقت دارد و با نوعی برهان و دلیل قابل قبول همراه است. «الحق»

۱۲- در تبلیغ باید ابتدا آرامش خاطر، بعد کلام مستدل و سپس موعظه باشد.

«فؤادك، حق، موعظه»

۱۳- بهترین شیوه های تربیتی، تنها در مورد انسان های آماده کارساز است. «ذِكْرِي لِلْمُؤْمِنِينَ»

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ أَعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ ﴿۱۲۱﴾

و به کسانی که ایمان نمی آورند بگو: هر چه در توان دارید انجام دهید، ما نیز انجام می دهیم.

وَانتظروا إِنَّا مُنتظرون ﴿۱۲۲﴾

و شما در انتظار باشید، ما هم منتظریم.

پیام ها:

۱- ابلاغ تهدید و بشارت، وظیفه ی انبیاست. «قُلْ»

۲- انسان، آزاد است و انبیا علیهم السلام نیز بر او اجبار و تحمیلی ندارند. وَقُلْ لِلَّذِينَ ...

أَعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ

۳- کسی که موعظه پذیر نیست و تذکر به حال او سودی ندارد، باید تهدید شود.

«وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ أَعْمَلُوا عَلَيَّ مَكَانَتِكُمْ»

۴- مبلغ باید به راه و هدف خود، ایمان کامل داشته باشد. «إِنَّا عَامِلُونَ - إِنَّا مُنتظرون»

۵- در تبلیغ باید با هر کسی به تناسب عقل و فهم خود او سخن گفت، با افراد لجوج و عنود، با قهر و تهدید. «انتظروا»

۶- فرجامی نیکو در انتظار پیامبر و مؤمنان است. «إِنَّا مُنتظرون»

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

و نهان آسمان و زمین تنها برای خداوند است و تمام امور به او باز گردانده می شود، پس بنده ی او باش (و تنها او را پرستش کن) و بر او توکل نمای و پروردگارت از عملکرد شما غافل نیست.

نکته ها:

علم غیب، به طور مطلق مخصوص خداوند است، امّا به اذن و اراده ی الهی، پیامبران نیز از علم غیب برخوردارند. «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» (۱)

پیام ها:

۱- آگاهی از اسرار جهان مخصوص خداوند است. «لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- زمین و آسمان (تمام هستی)، علاوه بر ظاهر، دارای غیب و نهانی نیز هست.

«لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- مرجع همه چیز او و بازگشت هر چیزی به سوی اوست. «إِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ»

۴- ایمان به غیب، زمینه ساز عبادت و توکل بر خداوند است. «لِلَّهِ غَيْبٌ ... فَاعْبُدْهُ»

۵- هر کس به خداوند توکل کند، مورد لطف او قرار می گیرد. «وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ ...»

۶- آگاهی بر عملکرد انسان، از شئون ربوبیت خداوند است. «وَمَا رَبُّكَ ...»

«و الحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۳۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا ونبينا محمد وآله الطاهرين

مقدمه سوره يوسف

گرچه سوره یوسف در جلد ششم تفسیر نور چاپ شده، لیکن از آنجا که داستان حضرت یوسف بسیار شیرین و پرجاذبه است و برای آشنایی نسل نو با تفسیر و نکات و اشارات و لطایف قرآن، بهترین راه را داستان های قرآن یافتیم، تصمیم گرفتیم این قسمت از تفسیر نور را جداگانه چاپ کنیم، تا کسانی که حوصله مطالعه ی تفسیر همه قرآن یا توان تهیه یک دوره تفسیر کامل را ندارند، یکسره محروم نشوند و لافل با بخشی از قرآن و تفسیر آن آشنا شوند.

ستاد تفسیر قرآن کریم، در سال ۱۳۸۰ این کتاب را به مسابقه گذارد و از مشتاقان تدبیر در آیات قرآن خواست تا اگر نکات تازه ای می یابند آن را برای ستاد ارسال و از جوایز ویژه ای بهره مند گردند که حدود ۷۰ رساله مشتمل بر هزاران نکته واصل گردید و از میان آنها آنچه ضابطه مند، بدیع و غیر تکراری بود، با نظر کارشناسان فن استخراج گردید.

در چاپ حاضر، علاوه بر ۹۰۰ نکته و پیام قبلی در تفسیر سوره یوسف، ۳۷۰ پیام استخراجی از جزوات ارسالی، الحاق گردید تا اولاً نکات جدید در اختیار همگان قرار گیرد و

ثانیاً این موضوع آشکارتر شود که تدبّر در قرآن می تواند یافته های تازه ای را برای هر تدبّر کننده به ارمغان آورد.

پیام های برگرفته از آن جزوات، با علامت* در پایان آن مشخص گردیده است.

همچنین موارد اصلاحی که خوانندگان عزیز در مورد این جلد ارسال نموده بودند، مورد بررسی و اعمال نظر قرار گرفت.

در پایان ضمن تقدیر از همه عزیزانی که مطالب خود را ارسال نموده و پوزش از عدم ذکر نام آنان، از زحمات حجّه الاسلام و المسلمین مجتبی کلباسی و همکاران محترمشان در ستاد تفسیر که در امر برگزاری مسابقه، مطالعه جزوات و استخراج نکات جدید متقبّل زحماتی شده اند، تشکر نموده و توفیق آنان را از خداوند متعال خواستارم.

محسن قرائتی

۸۱/۴/۱۵

ص: ۱۴۲

اشاره

سوره یوسف از سوره های مکی و دارای یکصد و یازده آیه است. نام حضرت یوسف، ۲۷ مرتبه در قرآن آمده که ۲۵ مرتبه آن در همین سوره است. آیات این سوره، به هم پیوسته و در چند بخش جذاب و فشرده، داستان زندگی یوسف را از کودکی تا رسیدن او به مقام خزانه داری کشور مصر، عفت و پاکدامنی او، خنثی شدن توطئه های مختلف علیه او و جلوه هایی از قدرت الهی را مطرح می کند.

داستان حضرت یوسف علیه السلام فقط در همین سوره از قرآن آمده، در حالی که داستان پیامبران دیگر در سوره های متعدّد نقل شده است. داستان حضرت آدم و نوح هر کدام در دوازده سوره، داستان حضرت ابراهیم در هیجده سوره، داستان حضرت صالح در یازده سوره، داستان حضرت داوود در پنج سوره، داستان حضرت هود و سلیمان هر کدام در چهار سوره و داستان حضرت عیسی و زکریّا هر کدام در سه سوره ذکر شده است. (۱)

داستان حضرت یوسف در تورات، سفر پیدایش از فصل ۳۷ تا ۵۰ نیز نقل شده است، اما در مقایسه با آنچه در قرآن آمده، به خوبی اصالت قرآن و تحریف تورات معلوم می گردد. در میان آثار ادبی نیز داستان یوسف و زلیخا، دلداری

ص: ۱۴۳

جایگاهی برگزیده است که از آن جمله می توان منظومه یوسف و زلیخا، از نظامی گنجوی و یوسف و زلیخا منسوب به فردوسی را نام برد.

قرآن در داستان یوسف علیه السلام بیشتر به شخصیت خود او در گذر از کوران حوادث می پردازد، در حالی که در داستان پیامبران دیگر، بیشتر به سرنوشت مخالفان و لجاجت و هلاکت آنان اشاره نموده است.

در برخی روایات، از آموزش سوره یوسف به زنان و دختران نهی شده است، ولی به نظر برخی صاحب نظران، این روایات اسناد قابل اعتمادی ندارند. (۱) و از طرفی آنچه استناد این نهی است، طرح عشق از سوی زلیخا همسر عزیز مصر است که با بیان قرآنی، نقطه منفی در آن وجود ندارد.

ص: ۱۴۴

۱-۱). تفسیر نمونه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١﴾

الف لام را. آن است آیات کتاب روشنگر.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾

همانا ما آن را قرآنی عربی نازل کردیم، باشد که بیاندیشید.

نکته ها:

درباره حروف مقطعه نظرات مختلفی بیان شده است، از جمله:

۱. قرآن، این معجزه الهی از همین حروف الفبا تألیف یافته که در اختیار همگان است.

۲. نام سوره ای است که با آن حروف آغاز شده است.

۳. نوعی سوگند و قسم الهی است.

۴. اسرار و رموزی بین خدا و پیامبر است.

امّا با توجه به اینکه از میان ۲۹ سوره ای که با حروف مقطعه آغاز شده، در بیست و چهار مورد پس از آن، سخن از قرآن و معجزه بودن آن است، شاید بهترین وجه، همان نظر اول باشد.

قرآن به هر زبانی که نازل می شد، دیگران باید با آن زبان آشنا می شدند. امّا نزول قرآن به زبان عربی دارای مزایایی است، از جمله:

الف: زبان عربی دارای چنان گستردگی لغات و استواری قواعد دستوری است که در زبان های دیگر یافت نمی شود.

ب: طبق روایات زبان اهل بهشت، عربی است.

ج: مردم منطقه ای که قرآن در آن نازل شد، عرب زبان بودند و امکان نداشت که کتاب آسمانی آنها به زبان دیگری باشد.

خداوند در مورد قرآن و باران، هر دو تعبیر به «نزول» نموده است، بین این دو مشابهت هایی است که ذکر می کنیم:

الف: هر دو از آسمان نازل می شوند. «وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» (۱)

ب: هر دو طاهر و مطهرند. «يُنزَّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهَّرَكُمْ» (۲)، رَبِّدَا وَ ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا... يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ (۳)

ج: هر دو وسیله ی حیاتند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۴)، «لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا» (۵)

د: هر دو مبارک و مایه ی برکت اند. «وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ» (۶)، «وَ نَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا» (۷)

ه: قرآن چون باران، قطره قطره و آیه آیه نازل شده است. (نزول تدریجی)

شاید تأکید بر عربی بودن قرآن، ردّ کسانی باشد که گفتند: قرآن را فردی عجمی به پیامبر آموخته است... آنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانِ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (۸)

پیام ها:

۱- قرآن، از همین حروف الفبا (الف، لام، را،...)، تألیف یافته است. اگر می توانید شما هم از همین حروف، کتابی مثل قرآن بیاورید. «الر»

۲- قرآن، دارای مقامی بس والا است. «تِلْكَ»

۳- قرآن، مخاطب و خواننده را در آغاز، نسبت به استحکام آیات خود واقف

ص: ۱۴۶

۱-۱. مؤمنون، ۱۸.

۲-۲. انفال، ۱۱.

۳-۳. بقره، ۱۲۹.

۴-۴. انفال، ۲۴.

۵-۵. فرقان، ۴۹.

۶-۶. انعام، ۹۲.

٧-٧) ق. ٩.

٨-٨) نحل، ١٠٣.

ساخته، سپس به بیان مطالب دیگر می پردازد. «آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ»*

۴- نزول قرآن به زبان عربی از یک سو و فرمان تدبیر در آن از سوی دیگر، نشانه ی آن است که مسلمانان باید با زبان عربی آشنا شوند. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۵- قرآن، تنها برای تلاوت و تبرک نیست، بلکه وسیله ی تعقل و رشد بشر است.

«لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۶- نوشته ها باید روشن و روشنگر، هدفدار و هدایتگر باشد. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ ... لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»*

۷- برای رسیدن به سعادت، تنها نزول قرآن کافی نیست؛ بلکه باید درباره ی آن تعقل هم کرد. «أَنْزَلْنَاهُ ... لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»*

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ «۳»

ما با این قرآن که به تو وحی کردیم بهترین داستان را بر تو بازگو می کنیم، در حالی که تو پیش از آن، از بی خبران بودی.

نکته ها:

«قصص» هم به معنای داستان و هم به معنای نقل داستان است.

قصیه و داستان در تربیت انسان سهم بسزایی دارد. زیرا داستان، تجسیم عینی زندگی یک امت و تجربه عملی یک ملت است. تاریخ آئینه ی ملت هاست و هر چه با تاریخ و سرگذشت پیشینیان آشنا باشیم، گویا به اندازه عمر آن مردم زندگی کرده ایم. حضرت علی علیه السلام در نامه سی و یکم نهج البلاغه خطاب به فرزندش امام حسن علیه السلام جمله ای دارند که می فرمایند:

فرزندم! من در سرگذشت گذشتگان چنان مطالعه کرده ام و به آنها آگاهم که گویا با آنان زیسته ام و به اندازه ی آنها عمر کرده ام.

شاید یکی از دلایل اثرگذاری قصه و داستان بر روی انسان، تمایل قلبی او به داستان باشد.

معمولاً کتاب های تاریخی و آثار داستانی در طول تاریخ فرهنگ بشری رونق خاصی داشته

و قابل فهم و درک برای اکثر مردم بوده است، در حالی که مباحث استدلالی و عقلانی را گروه اندکی پیگیری می کرده اند.

در روایات، به کل قرآن «احسن القصص» اطلاق شده است و این منافاتی ندارد که در میان کتب آسمانی، قرآن «احسن القصص» باشد و در میان سوره های قرآن، این سوره «احسن القصص» باشد. (۱)

تفاوت داستان های قرآن با سایر داستان ها:

۱. قصه گو خداوند است. «نَحْنُ نَقُصُّ»

۲. هدفدار است. «نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نَبَّئْتُ بِهِ فَوَادَكَ» (۲)

۳. حق است، نه خیال. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ» (۳)

۴. بر اساس علم است، نه گمان. «فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ» (۴)

۵. وسیله ی تفکر است، نه تخدیر. «فَأَقْصَصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (۵)

۶. وسیله ی عبرت است، نه تفریح و سرگرمی. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ» (۶)

داستان حضرت یوسف، «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» است، زیرا:

۱. معتبرترین داستان ها است. «بِمَا أَوْحَيْنَا»

۲. در این داستان، جهاد با نفس که بزرگ ترین جهاد است، مطرح می شود.

۳. قهرمان داستان، نوجوانی است که تمام کمالات انسانی را در خود دارد. (صبر، ایمان، تقوا، عفاف، امانت، حکمت، عفو و احسان)

۴. تمام چهره های داستان، خوش عاقبت می شوند. مثلاً یوسف به حکومت می رسد، برادران توبه می کنند، پدر بینایی خود را بدست می آورد، کشور قحطی زده نجات می یابد و دلتنگی ها و حسادت ها به وصال و محبت تبدیل می شود.

۵. در این داستان مجموعه ای از اضداد در کنار هم طرح شده اند: فراق و وصال، غم و شادی، قحطی و پرمحصولی، وفاداری و جفاکاری، مالک و مملوک، چاه و کاخ، فقر و غنا، بردگی و

ص: ۱۴۸

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. هود، ۱۲۰.

٣-٣. كهف، ١٣.

٤-٤. اعراف، ٧.

٥-٥. اعراف، ١٧٦.

٦-٦. يوسف، ١١١.

سلطنت، کوری و بینایی، پاکدامنی و اتهام ناروا بستن.

نه فقط داستان های الهی، بلکه تمام کارهای خداوند، «أَحْسَنَ» است. زیرا:

۱. بهترین آفریدگار است. «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱)

۲. بهترین کتاب را دارد. «نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۲)

۳. بهترین دین را دارد. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» (۳)

۴. بهترین پاداش را می دهد. «لِيُجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا» (۴)

و در برابر این بهترین ها، خداوند بهترین عمل را از انسان خواسته است. «لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۵)

غفلت در قرآن به سه معنی مطرح شده است:

الف: غفلت بد، نظیر آیه ی «وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنِ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ» (۶) همانا بسیاری مردم از آیات ما غافلند.

ب: غفلت خوب، نظیر آیه ی «إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصِنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (۷) کسانی که بر زنان پاکدامن و غافل از فحشاء، تهمت زنا می زنند در دنیا و آخرت لعنت شده اند.

ج: غفلت طبیعی به معنای بی اطلاعی، نظیر همین آیه مورد بحث؛ «وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الْغَافِلِينَ» که خدا برای حفظ حرمت و احترام پیامبر نمی فرماید: «كنت من قبله لمن الجاهلین»

پیام ها:

۱- در داستان های قرآن، قصه گو خداوند است. «نَحْنُ نَقُصُّ»

۲- قصه گو (و نویسنده آن)، باید معتبر و مطمئن باشد. «نَحْنُ نَقُصُّ»*

۳- از نظر روانی و تربیتی، برای تأثیر بهتر، باید مقدمه چینی کرد. (قبل از شروع

ص: ۱۴۹

۱- ۱. مؤمنون، ۱۴.

۲- ۲. زمر، ۲۳.

۳- ۳. نساء، ۱۲۵.

۴- ۴. نور، ۳۸.

٥-٥. هوځ، ٧.

٦-٦. يونس، ٩٢.

٧-٧. نور، ٢٣.

قصه، مقدمه چینی می کند که می خواهیم قصه بگویم، آن هم بهترین قصه. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ»*

۴- بهترین سخن ها، در اختیار بهترین افراد است. نَحْنُ نَقُصُّ ... أَحْسَنَ الْقَصَصِ*

۵- برای الگو دادن به دیگران، بهترین ها را انتخاب و معرفی کنیم. أَحْسَنَ ...

۶- قرآن بازگوکننده ی داستان ها، با بهترین و زیباترین بیان است. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ»

۷- بهترین داستان، آن است که بر اساس وحی باشد. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا»

۸- پیامبر امی قبل از نزول وحی، نسبت به تاریخ گذشته بی خبر و نا آشنا بود.

... لَمِنَ الْغَافِلِينَ

۹- قرآن، از میان برنده غفلت ها و بی خبری هاست. «مِنَ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ»

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾

آنگاه که یوسف به پدر خویش گفت: ای پدر! همانا من (در خواب) یازده ستاره با خورشید و ماه دیدم، آنها را در برابر خود سجده کنان دیدم.

نکته ها:

داستان حضرت یوسف، با رؤیا شروع می شود. به گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، داستان یوسف با خوابی شروع می شود که او را بشارت می دهد و نسبت به آینده ای روشن امیدوار می سازد تا او را در مسیر تربیت الهی صابر و بردبار گرداند.

به جز بنیامین، دیگر برادران او از مادر جدایی بوده اند. حضرت یعقوب نیز فرزند حضرت اسحاق و او فرزند حضرت ابراهیم علیهم السلام است. (۱)

خواب اولیای الهی، متفاوت است؛ گاهی نیازمند تعبیر است، مثل خواب حضرت یوسف و گاهی به تعبیر نیاز ندارد، بلکه عین واقع است. مانند خواب حضرت ابراهیم که مأمور

ص: ۱۵۰

می شود تا اسماعیل را ذبح کند.

سخنی درباره ی رؤیا و خواب دیدن

□
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «الرؤیا ثلاثة: بشری من الله، تحزین من الشیطان، و الذی يحدث به الانسان نفسه فیراه فی منامه» (۱)، خواب بر سه قسم است: یا بشارتی از سوی خداوند است، یا غم و اندوهی از طرف شیطان است و یا مشکلات روزمره انسان است که در خواب آن را می بیند.

برخی از دانشمندان و روان شناسان، خواب دیدن را در اثر ناکامی ها و شکست ها دانسته و به ضرب المثلی قدیمی استشهاد کرده اند که: «شتر در خواب بیند پنبه دانه» و برخی دیگر خواب را تلقین ترس گرفته اند، بر اساس ضرب المثلی که می گوید: «دور از شتر بخواب تا خواب آشفته نبینی» و بعضی دیگر خواب را جلوه غرائز واپس زده دانسته اند. اما علیرغم تفاوت هایی که در خواب ها و رؤیاها وجود دارد، کسی اصل خواب دیدن را انکار نکرده است و البته باید به این نکته توجه داشت که همه خواب ها با یک تحلیل، قابل بررسی نیستند.

مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان (۲) می گوید: سه عالم وجود دارد؛ عالم طبیعت، عالم مثال، عالم عقل. روح انسان به خاطر تجردی که دارد، در خواب با آن دو عالم ارتباط پیدا می کند و به میزان استعداد و امکان، حقایقی را درک می کند. اگر روح کامل باشد، در فضای صاف حقایق را درک می کند. و اگر در کمال به آخرین درجه نرسیده باشد، حقایق را در قالب های دیگر می یابد. همانطور که در بیداری، شجاعت را در شیر و حیل را در روباه و بلندی را در کوه می بینیم، در خواب، علم را در قالب نور، ازدواج را در قالب لباس و جهل و نادانی را به صورت تاریکی مشاهده می کنیم.

ما بحث ایشان را با ذکر مثال هایی بیان می کنیم؛ کسانی که خواب می بینند چند دسته اند:

دسته اول، کسانی که روح کامل و مجردی دارند و بعد از خواب رفتن حواس، با عالم عقل مرتبط شده و حقایقی را صاف و روشن از دنیای دیگر دریافت می کنند. (نظیر تلویزیون های

ص: ۱۵۱

۱- ۱. بحار، ج ۱۴، ص ۴۴۱.

۲- ۲. تفسیر المیزان، ج ۱۱، ص ۲۹۹.

سالم با آنتن های مخصوص جهت دار که امواج ماهواره ای را از نقاط دور دست می گیرد.) اینگونه خواب ها که دریافت مستقیم و صاف است، نیازی به تعبیر ندارد.

دسته دوم، کسانی هستند که دارای روح متوسط هستند و در عالم رؤیا، حقایق را ناصاف و همراه با برفک و تشبیه و تخیل دریافت می کنند. (که باید مفسّری در کنار دستگاه گیرنده، ماجرای فیلم را توضیح دهد و به عبارتی، عالمی آن خواب را تعبیر کند.)

دسته سوم، کسانی هستند که روح آنان به قدری متلاطم و ناموزون است که خواب آنها مفهومی ندارد. (نظیر صحنه های پراکنده و پربرفک تلویزیونی که کسی چیزی سردر نمی آورد.) این نوع رؤیاها که قابل تعبیر نیستند، در قرآن به «أَصْغَاثُ الْأَحْلَامِ» تعبیر شده است.

قرآن در سوره های مختلف، از رؤیاهایی نام برده که حقیقت آنها به وقوع پیوسته، از جمله:

الف: رؤیای یوسف علیه السلام درباره سجده ی یازده ستاره و ماه و خورشید بر او که با رسیدن او به قدرت و تواضع برادران و پدر و مادر در برابر او تعبیر گردید.

ب: رؤیای دو یار زندانی یوسف که بعداً یکی از آنها آزاد و دیگری اعدام شد.

ج: رؤیای پادشاه مصر درباره گاو لاغر و چاق که تعبیر به قحطی و خشکسالی بعد از فراخ شد.

د: رؤیای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره عدد اندک مشرکان در جنگ بدر که تعبیر به شکست مشرکان شد. (۱)

ه: رؤیای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره ورود مسلمانان با سر تراشیده به مسجد الحرام که با فتح مکه و زیارت خانه خدا تعبیر شد (۲)

و: رؤیای حضرت ابراهیم در مورد ذبح فرزندش حضرت اسماعیل. (۳)

از قرآن که بگذریم در زندگی خود، افرادی را می شناسیم که در رؤیا از اموری مطلع شده اند که دست انسان به صورت عادی به آن نمی رسد.

حاج شیخ عباس قمی صاحب مفاتیح الجنان، به خواب فرزندش آمد و گفت: کتابی نزد امانت

ص: ۱۵۲

۱-۱. انفال، ۴۳.

۲-۲. فتح، ۲۷.

بوده، آنرا به صاحبش برگردان تا من در برزخ راحت باشم. وقتی بیدار شد به سراغ کتاب رفت، با نشانه‌هایی که پدر گفته بود تطبیق داشت، آن را برداشت. وقتی می‌خواست از خانه بیرون برود، کتاب از دستش افتاد و کمی ضربه دید. او کتاب را به صاحبش برگرداند و چیزی نگفت، دوباره پدرش به خواب او آمد و گفت: چرا به او نگفتی کتاب تو ضربه دیده است تا اگر خواست خسارت بگیرد و یا رضایت دهد.

پیام‌ها:

- ۱- فرزندان، باید به درایت و دلسوزی پدر اعتماد و در مسائل زندگی با او مشورت کنند. «قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ»*
- ۲- پدر را به اسم صدا نزنیم. «يَا أَبَتِ»
- ۳- پدر و مادر، بهترین مرجع برای حل مشکلات فرزندان هستند. «يَا أَبَتِ»
- ۴- پدران و فرزندان در خطاب به یکدیگر، از واژه‌هایی که نشانه‌ی صمیمیت، رحمت و شفقت است، استفاده کنند. «يَا أَبَتِ»*
- ۵- والدین به خواب‌های فرزندان‌شان توجه کنند. «يَا أَبَتِ»
- ۶- حضرت یوسف در ابتدا، تعبیر خواب نمی‌دانست و لذا برای تعبیر رؤیایش از پدر استمداد کرد. «يَا أَبَتِ»
- ۷- گاهی رؤیا و خواب دیدن، یکی از راه‌های دریافت حقایق است. «إِنِّي رَأَيْتُ»
- ۸- در فرهنگ خواب، اشیاء، نماد حقایق می‌شوند. (مثلاً خورشید نشان پدر و ماه تعبیر از مادر و ستارگان نشان برادران است).
رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا ...
- ۹- دیدن ماه و خورشید و ستارگان (به صورت هم‌زمان)، از شگفتی‌های رؤیای یوسف است. «كَوْكَبًا وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ»*
- ۱۰- خواب اولیای خدا، واقعی است. «رَأَيْتُ» در این آیه «رَأَيْتُ» تکرار شده است تا بگوید حتماً دیدم و گمان نشود ماجرا خیالی بوده است.
- ۱۱- یوسف علیه السلام در خواب چنان دید که خورشید و ماه و ستارگان، همانند موجودات دارای عقل، بر او سجده می‌کنند. (جمله «رَأَيْتُهُمْ» برای افراد عاقل

بکار می رود)*

۱۲- انسان های برگزیده، به مقامی می رسند که مسجود دیگر انسان ها می شوند.

«رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ»*

۱۳- گاهی در نوجوان، استعدادی هست که بزرگترها را به تواضع وامی دارد.

«سَاجِدِينَ»

۱۴- شروع داستان با رؤیا و پایان آن با تعبیر آن، از بهترین روشها برای نوشتن داستان و سناریو است. «أَحْسَنَ الْقَصَصِ - رَأَيْتُهُمْ

لِي سَاجِدِينَ»*

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَيَّ إِخْوَتَكَ فَيُكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ «۵»

(يعقوب) گفت: ای پسر کوچکم! خوابت را برای برادرانت بازگو مکن که برایت نقشه ای (خطرناک) می کشند. همانا شیطان، برای انسان دشمنی آشکار است.

نکته ها:

یکی از اصول زندگی، رازداری است. اگر مسلمانان به مفاد این آیه عمل می کردند، این همه کتب خطی، آثار علمی، هنری و عتیقه های ما، در موزه کشورهای خارجی جای نمی گرفت و به اسم کارشناس، دیپلمات و جهانگرد از منابع و امکانات و منافع ما آگاه نمی شدند و در اثر سادگی یا خیانت، اسرارمان در اختیار کسانی که دائماً در حال کید و مکر بر علیه ما هستند، قرار نمی گرفت.

حضرت یوسف، خواب خود را دور از چشم برادران، به پدر گفت که این خود نشانه ی تیزهوشی اوست.

پیام ها:

۱- فرزندان را با مهربانی مورد خطاب قرار دهید. «يَا بُنَيَّ»*

۲- پدر و مادر بایستی رابطه ای صمیمانه با فرزندان داشته باشند تا فرزندان بتوانند سخن خود را با آنان مطرح کنند. «یا بُنَّی»*

۳- خطر حسادت در محیط خانه و جامعه را به فرزندان گوشزد کنیم. «یا بُنَّی لَا تَقْضُصْ ...»

۴- از کودکی و در خانواده رازداری را به فرزندان بیاموزیم. «یا بُنَّی لَا تَقْضُصْ»*

۵- دانسته ها و اطلاعات، باید طبقه بندی شود و محرمانه و غیرمحرمانه از هم جدا گردد. «لا تَقْضُصْ»

۶- هر حرفی را به هر کسی نزنیم. «لا تَقْضُصْ»

۷- کتمان فضایل به خاطر جلوگیری از حسادت ها، کاری بایسته است. «لا تَقْضُصْ»*

۸- با پی بردن به استعداد یک فرزند، آن را با سایر فرزندان مطرح نکنیم. «لا تَقْضُصْ»*

۹- در معرفی افراد تیزهوش و نابغه، باید احتیاط کرد. «لا تَقْضُصْ»*

۱۰- حضرت یعقوب نیز دارای علم و موهبت تعبیر خواب بوده است. «لا تَقْضُصْ رُؤْیَاکَ»*

۱۱- گاهی شیطان در آستین است. «إِخْوَتِکَ»*

۱۲- پیشگیری بهتر از درمان است. (نگفتن خواب به برادران، نوعی پیشگیری از تحریک حسادت است) «لا تَقْضُصْ رُؤْیَاکَ عَلَی إِخْوَتِکَ فَیَکِیْدُوا»*

۱۳- در خانواده انبیا نیز، مسایل ضد اخلاقی همچون حسد و حيله میان فرزندان مطرح است. «یا بُنَّی لَا تَقْضُصْ ... فَیَکِیْدُوا ...»

۱۴- زمینه های حسادت را شعله ور نکنید. «لا تَقْضُصْ ... فَیَکِیْدُوا»

۱۵- حسادت، موجب نادیده گرفته شدن حقوق حتی حق خویشاوندی می گردد.

«لا تَقْضُصْ ... فَیَکِیْدُوا»*

۱۶- برادران یوسف علیه السلام که از خواب وی و مقام آینده او اطلاعی نداشتند چنان

کردند. اگر اطلاع می یافتند چه می کردند؟! لَا تَقْصُصْ ... فَيَكِيدُوا*

۱۷- پیش بینی و آینده نگری صفاتی ارزنده هستند. لَا تَقْصُصْ ... فَيَكِيدُوا*

۱۸- افشای اسرار و برخی اخبار، ممکن است بسیار گران تمام شود. لَا تَقْصُصْ ...

فَيَكِيدُوا*

۱۹- برخی اسرار به قدری مهم هستند که افشای آن زندگی فرد یا افرادی را به مخاطره می اندازد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»*

۲۰- در موارد مهم و حساس باید خطر را قبل از وقوع آن گوشزد کرد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»*

۲۱- حضرت یعقوب در مورد کید برادران نسبت به یوسف اطمینان داشت.

«فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»*

۲۲- در پیش بینی مسایل مهم، گاهی اظهار سوءظن و یا پرده برداشتن از خصلت ها مانعی ندارد. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»

۲۳- لازم است والدین، از روحيات فرزندانشان نسبت به هم آگاه باشند تا بتوانند اعمال مدیریت کامل نمایند. «فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا»

۲۴- کید و حيله، کاری شیطانی است. فَيَكِيدُوا ... إِنَّ الشَّيْطَانَ

۲۵- شیطان با استفاده از زمینه های درونی بر ما سلطه می یابد. (حسادت برادران، زمینه را برای بروز دشمنی شیطان نسبت به انسان فراهم ساخت). فَيَكِيدُوا ...

إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

۲۶- شیطان دشمن انسان است، حتی اگر پیامبر زاده باشد. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»*

۲۷- از کودکی، شیطان را به کودکان معرفی و نقش او را بیان نمایید. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»*

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

و اینگونه پروردگارت تو را برمی‌گزیند و از تعبیر خواب‌ها (و سرانجام امور) تو را آگاه می‌سازد و نعمتش را بر تو و بر خاندان یعقوب تمام می‌کند. همان‌گونه که پیش از این بر پدران ابراهیم و اسحاق تمام کرد.

همانا پروردگارت دانای حکیم است.

نکته ها:

تأویل خواب به معنای بیانِ باطن و نحوه‌ی تحقق خواب است. «احادیث» جمع «حدیث» به معنای نقل ماجراست. از آنجایی که انسان رؤیای خود را برای دیگران نقل می‌کند، به خواب نیز حدیث گفته‌اند.

حضرت یعقوب در این آیه، خواب فرزندش یوسف را برای او تعبیر می‌کند و از آینده‌اش خبر می‌دهد.

گرچه ظاهر آیه آن است که گوینده‌ی جمله «وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ» یا خداوند است و یا حضرت یعقوب که چون علم او از طرف خداوند است، یک پیشگویی صحیح است و مانعی ندارد به خصوص با توجه به اینکه در آن زمان یوسف، پیامبر نبوده با جمله‌ی «يَجْتَبِيكَ» مورد خطاب مستقیم خداوند واقع شود.

پیام ها:

۱- پیامبران، برگزیدگان خداوند هستند. «يَجْتَبِيكَ»

۲- چون یوسف علیه السلام برگزیده و... بود به انواع گرفتاری‌ها مبتلا شد تا گوهر وجودش در گرفتاری‌ها نمایانده شود. «يَجْتَبِيكَ» (البلاء للولاء...)*

۳- ارزش انسان به سن و سال نیست، ممکن است کسی از نظر سنی کوچکتر ولی از نظر خصلت‌ها و ارزش والا تر باشد. (چنانکه یوسف از برادران خود

کوچک تر بود) «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ»*

۴- اولیای خدا از یک خواب، آینده افراد را می بینند. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ»

۵- علوم مهم و دانش های کلیدی و اساسی را نباید به هر کس آموخت؛ اول باید افراد لایق را گزینش کرد و سپس علوم را در اختیار آنان قرار داد. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ»*

۶- علم، اولین هدیه الهی به برگزیدگان خود است. «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ»

۷- انبیا، شاگردان بلاواسطه خداوند هستند. «يُعَلِّمُكَ»

۸- تعبیر خواب، از اموری است که خداوند به انسان عطا می کند. «يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»

۹- از جمله راههای ارتباط با غیب، تعبیر رؤیا و خواب است. «يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»*

۱۰- علم آموخته شده به یوسف علیه السلام نیز محدود بوده است. («من» در جمله ی «مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»، به معنای بخشی از علم تعبیر خواب است)*

۱۱- مقام نبوت و حکومت، سرآمد نعمت هاست. «وَ يُتِّمُّ نِعْمَتَهُ»

۱۲- در فرهنگ قرآن، اجداد در حکم پدر هستند. «أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ»

۱۳- علم و هدایت و لیاقت یک فرد علاوه بر خود او برای خانواده و خویشاوندان او نیز نعمت و موهبت الهی است. «عَلَيْكَ وَ عَلٰى آلِ يَعْقُوبَ»*

۱۴- تمام نعمت بر آل یعقوب نشان از عاقبت به خیری برادران یوسف دارد.

«يُتِّمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ عَلٰى آلِ يَعْقُوبَ»*

۱۵- انتخاب انبیا، بر اساس علم و حکمت الهی است. «يَجْتَبِيكَ ... عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

به تحقیق در (داستان) یوسف و برادرانش نشانه هایی (از حاکم شدن اراده خداوندی) برای جویندگان است.

نکته ها:

در داستان زندگی حضرت یوسف، آیات و نشانه های زیادی از قدرت نمایی خداوند به چشم می خورد که هر کدام از آنها مایه ی عبرت و پند برای اهل تحقیق و جستجو است؛ از آن جمله است: ۱. خواب پر راز و رمز حضرت یوسف. ۲. علم تعبیر خواب. ۳. تشخیص و اطلاع یافتن یعقوب از آینده فرزند خود. ۴. در چاه بودن و آسیب ندیدن. ۵. نابینا شدن و دوباره بینا شدن حضرت یعقوب علیه السلام. ۶. قعر چاه و اوج جاه. ۷. زندان رفتن و به حکومت رسیدن. ۸.

پاک بودن و تهمت ناپاکی شنیدن. ۹. فراق و وصال. ۱۰. بردگی و پادشاهی. ۱۱. زندان برای فرار از گناه. ۱۲. بزرگواری و عفو سریع برادران خطاکار.

در کنار این نشانه ها، سؤال هایی قابل طرح است که پاسخ هر کدام روشنگر راه زندگانی است؛

۱. چگونه حسادت، انسان را به برادرکشی می کشاند؟!

۲. چگونه ده نفر در یک خیانت، هم رأی و هم داستان می شوند؟!

۳. چگونه یوسف با بزرگواری از مجازات برادران خیانتکار خود، صرف نظر می کند؟!

۴. چگونه انسان با یاد خدا، زندان را بر لذت گناه ترجیح می دهد؟

این سوره، در زمانی نازل شد که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در محاصره شدید اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته بود و این داستان برای حضرت، مایه ی دلداری شد که ای پیامبر! اگر بعضی بستگان ایمان نیاوردند ناراحت مباش، برادران یوسف او را به چاه انداختند!.

پیام ها:

۱- قبل از بیان داستان، شنونده را برای شنیدن و عبرت گرفتن آماده کنید. لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ ...

۲- حسد، مرز خانواده و عواطف خویشاوندی را نیز درهم می شکند. «لَقَدْ كَانَ فِي

۳- داستان یکی است، اما نکات و درسهایی که از آن استفاده می شود بسیار است.

«آیات»

۴- پرسش و طرح سؤال از جمله راههای رسیدن به حقیقت است. «آیاتِ لِلسَّائِلِينَ»*

۵- تا تشنه ی شنیدن و عاشقِ آموختن نباشیم، از درسهای قرآن استفاده کامل نمی بریم. «لِلْسَّائِلِينَ»

۶- داستان های قرآن، پاسخ سؤال های زندگی مردم را می دهد. «لِلْسَّائِلِينَ»

إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا أَيْنَمَا مَا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ آبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ «۸»

آنگاه که (برادران او) گفتند: همانا یوسف و برادرش (بنیامین) نزد پدرمان از ما که گروهی نیرومند هستیم محبوب ترند. همانا پدرمان (در این علاقه به آن دو) در گمراهی روشنی است.

نکته ها:

«عُصْبَةٌ» به گروه متحد و قوی می گویند زیرا با وحدت و همبستگی همچون «اعصاب» یک بدن، از همدیگر حمایت می کنند.

دو نفر از پسران حضرت یعقوب، (یوسف و بنیامین) از یک مادر و بقیه از مادری دیگر بودند. علاقه پدر به یوسف، به دلیل خردسال بودن یا به دلیل کمالاتی که داشت، موجب حسادت برادران شده بود. آنها علاوه بر حسادت با گفتن: «وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ» نشان دادند که دچار غرور و تکبر شده و در اثر این غرور و حسد، پدر را متهم به اشتباه و انحراف در مهر ورزی به فرزندان می کنند.

افرادی در جامعه، به جای آنکه خود را بالا- ببرند، بزرگان را پایین می آورند. چون خود محبوب نیستند، محبوب ها را می شکنند.

فرق است میان تبعیض و تفاوت. تبعیض؛ برتری دادن بدون دلیل است. ولی تفاوت؛ برتری بر اساس لیاقت است. مثلاً نمره های یک معلم، تفاوت دارد، ولی این تفاوت حکیمانه است، نه ظالمانه.

علاقه ی حضرت یعقوب به یوسف، حکیمانه بود نه ظالمانه، ولی برادران یوسف، این علاقه را بی دلیل پنداشتند و گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

گاهی علاقه زیاد، سبب دردسر می شود؛ یعقوب، یوسف را خیلی دوست داشت و همین امر موجب حسادت برادران و افکندن یوسف در چاه شد. چنانکه علاقه زلیخا به یوسف، به زندانی شدن یوسف انجامید.

لذا زندان بان که شیفته اخلاق یوسف شده بود، وقتی به او گفت: من تو را دوست دارم.

یوسف گفت: می ترسم این دوستی نیز بلائی بدنبال داشته باشد. (۱)

پیام ها:

۱- حسادت موجب می گردد افراد بزرگسال سن و شخصیت خود را فراموش کرده و با کودکان کینه توزی کنند. (با توجه به اینکه یوسف کوچک تر بود، بزرگترها به او حسادت ورزیدند) لَيْسَ لِيُؤْسَفُ ... أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا*

۲- اگر فرزندان احساس تبعیض کنند، آتش حسادت در میان آنان شعله ور می شود. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا»

۳- عشق و علاقه به محبوب شدن، در نهاد هر انسانی وجود دارد. انسان ها از کم توجهی و بی مهری به خود، رنج می برند. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا»

۴- حضرت یعقوب به همه فرزندان محبت داشت. «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا» (برادران می گفتند: یوسف محبوب تر است، یعنی ما نیز محبوب هستیم)*

۵- زور و قدرت، محبت نمی آورد. (برادران قدرت داشتند، ولی محبوب نبودند) لَيْسَ لِيُؤْسَفُ ... أَحَبُّ ... وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ

ص: ۱۶۱

۶- با هم بودن موجب احساس نیرومندی و قدرت می شود. «نَحْنُ عُصْبَةٌ»*

۷- گروه گرایی، اگر بدون رهبری صحیح و خداپسندانه باشد، عوامل سقوط را سریعتر فراهم می کند. («و نَحْنُ عُصْبَةٌ» نشان انسجام است، ولی انسجامی رها وبدون رهبری صحیح)*

۸- انسان برای ارتکاب خطا و گناه، اول خود را توجیه و کار خود را تئوریزه می کند. (برادران هم خود را متحد و قوی می دانند، «و نَحْنُ عُصْبَةٌ» و هم پدر را منحرف، «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ» و با این دلیل، حسادت خود را توجیه می کنند.)*

۹- جوانان نوعاً خود را عقل کل دانسته و به نظرات پدران کمتر اهمیت می دهند.

«نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»*

۱۰- احساس قدرت و نیرومندی، عقل را کور می کند. «نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»*

۱۱- معیارهای نادرست، نتایج نادرست به دنبال دارد. (اگر معیار فقط قدرت و تعداد شد، نتیجه اش نسبت انحراف به اقلیت می شود.) «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»*

۱۲- خودخواهان عوامل ناکامی را به جای آن که در خود جستجو کنند به دیگران نسبت می دهند. «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (به جای آنکه بگویند ما حسودیم، گفتند: پدر ما منحرف است)*

۱۳- حسادت، مرز نبوت و ابوت (پیامبری و پدری) را نیز می شکند و فرزندان به پیامبری که پدرشان است، نسبت انحراف و بی عدالتی می دهند. «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۱۴- غفلت انسان ممکن است به جایی برسد که در عین انحراف و خطاکاری خود دیگران را خطاکار قلمداد کند. (برادران یوسف به جای آنکه خود را حسود و توطئه گر بدانند، پدر را منحرف دانستند) «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»*

أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾

(برادران به یکدیگر گفتند: یوسف را بکشید یا او را به سرزمینی دور بیافکنید تا توجه پدرتان مخصوص شما شود و پس از انجام طرح (با توبه) گروهی شایسته باشید.

نکته ها:

انسان در برخورد با نعمت، چهار حالت دارد: حسادت، بخل، ایثار، غبطه. اگر پیش خود گفت: حال که ما فلان نعمت را نداریم، دیگران هم نداشته باشند، حسادت است. اگر گفت:

فقط ما برخوردار از این نعمت باشیم ولی دیگران نه، این بخل است. اگر گفت: دیگران از نعمت برخوردار باشند، اگر چه به قیمتی که ما محروم باشیم، این ایثار است. اگر گفت: حالا که دیگران از نعمت برخوردارند، ای کاش ما هم بهره مند می شدیم، این غبطه است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: من گاهی به بعضی از فرزندانم محبت می کنم و آنها را روی زانوانم می نشانم در حالی که استحقاق این همه محبت را ندارند، تا مبادا علیه سایر فرزندانم حسادت بورزند و ماجرای یوسف تکرار شود. (۱)

پیام ها:

۱- فکر خطرناک، انسان را به کار خطرناک می کشاند. لِيُوسِفُ ... أَحَبُّ ... أَقْتُلُوا

۲- احساس تبعیض در محبت از طرف فرزندان، آنها را تا حد برادرکشی سوق می دهد. (گرچه شدت علاقه ی پدر به یوسف بی دلیل نبود، بلکه به خاطر کمالات او بود، ولی برادران احساس تبعیض کردند و خیال کردند علاقه ی بی دلیل است و همین احساس، آنان را به توطئه وادار کرد) أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْنًا ...

أَقْتُلُوا*

ص: ۱۶۳

(۱- ۱). تفسیر نمونه به نقل از بحار، ج ۷۴، ص ۷۸.

۳- از منظر کوتاه نظران، حذف فیزیکی رقیب بهترین راه است. «اقتلوا یوسف»*

۴- حسادت، انسان را تا برادرکشی سوق می دهد. «اقتلوا یوسف»

۵- گناهکاران یکدیگر را در انجام گناه وسوسه کرده و از همداستانی با یکدیگر نیرو می گیرند. (برادران به یکدیگر دستور بکشید و بیفکنید می دادند) اَقْتُلُوا ... أَوْ اطْرَحُوهُ*

۶- انسان، خواهان محبوبیت است و کمبود محبت مایه ی بزرگ ترین خطرات و انحرافات است. «يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ»

۷- حسودان گمان می کنند که: از دل برود هر آنچه از دیده برفت. اَقْتُلُوا يُوْسُفَ ...

يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ (برادران گمان می کردند اگر پدر یوسف را نبیند، از فکر یوسف بیرون خواهد رفت و تمام فکرش در ما متمرکز خواهد شد)*

۸- با اینکه قرآن راه کسب محبوبیت را ایمان و عمل صالح معرفی می کند؛ «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا»، (۱) اما شیطان، راه محبوب شدن را برادرکشی ترسیم می کند. اَقْتُلُوا ... يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ

۹- حسود خیال می کند با نابود کردن دیگران، نعمت ها برای او می شود. اَقْتُلُوا ...

يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ

۱۰- شیطان با وعده ی توبه در آینده، راه گناه امروز را باز می کند. «و تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ»

۱۱- علم و آگاهی، همیشه عامل دوری از انحراف نیست. برادران با آنکه قتل یا تبعید یوسف را بد می دانستند؛ «تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ» اما اقدام کردند.

۱۲- سخن از توبه قبل از انجام گناه، فریب دادن وجدان و گشودن راه گناه است.

(برادران به یکدیگر می گفتند: شما یوسف را نابود کنید بعد با توبه از افراد صالح می شویم) «تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ»*

ص: ۱۶۴

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ أَلْقُوهُ فِي غِيَابَتِ الْعُجْبِ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارِهِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾

گوینده ای از میان آنان گفت: یوسف را نکشید و اگر قصد این کار را دارید، او را به نهان خانه چاه بیفکنید تا بعضی کاروان ها (که از آنجا عبور می کنند) او را برگیرند.

نکته ها:

«جب» به معنای چاهی است که سنگ چین نشده باشد. «غِيَابَتِ» نیز به طاقچه هایی می گویند که در دیواره ی چاه، نزدیک آب قرار می دهند که اگر از بالای چاه نگاه شود، دیده نمی شود.

نهی از منکر دارای برکاتی است که در آینده روشن می شود. نهی «لَا - تَقْتُلُوا» یوسف را نجات داد و در سال های بعد، او مملکت را از قحطی نجات داد. همان گونه که آسیه، همسر فرعون با نهی «لَا تَقْتُلُوا»، جان موسی را نجات داد و او در سال های بعد، بنی اسرائیل را از شر فرعون نجات داد.

این نمونه روشن وعده الهی است که می فرماید: «وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا» (۱) هر کس یک نفر را زنده کند، گویا همه مردم را زنده کرده است.

پیام ها:

۱- گاهی نهی از منکر یک فرد می تواند نظر جمع را عوض کند و بر آن تأثیر بگذارد. (یکی گفت: نکشید، ولی نظر جمع را تغییر داد) «قَالَ قَائِلٌ»*

۲- نام گوینده ی سخن مهم نیست، محتوای کلام مهم است. قَالَ قَائِلٌ ...

۳- مرعوب اکثریت و همراهِ جماعت نشویم. (یک نفر بود، ولی همراهِ جماعت نشد) «قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا»*

ص: ۱۶۵

۴- اگر نمی توان جلو منکر را به کلی گرفت، هر مقدار که ممکن است باید آنرا پایین آورد. لَا تَقْتُلُوا ... وَ الْقُوَّةُ

۵- مشورت در کار ناپسند نیز راهگشا است، تا چه رسد در کارهای خوب. (برای کشتن برادر مشورت کردند) لَا تَقْتُلُوا ...*

۶- برای مبارزه با فساد، گاهی دفع افسد به فاسد لازم است. (او را نکشید، در چاه بیندازید) «لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ الْقُوَّةُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ»*

۷- در کنار نهی از منکر، جایگزین ارائه کنیم. (اگر گفتیم این کار را نکنید، پس بگوییم چکار کنند) لَا تَقْتُلُوا ... الْقُوَّةُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ*

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾

گفتند: ای پدر تو را چه شده که ما را بر یوسف امین نمی دانی، در حالی که قطعاً ما خیرخواه او هستیم!؟

پیام ها:

۱- کسانی که پوچ ترند، ادعا و تبلیغات بیشتری می کنند. «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۲- حتی به هر برادری نمی توان اطمینان کرد. (گویا یعقوب بارها از اینکه یوسف همراه برادرانش برود جلوگیری کرده است که برادران با گفتن «مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا» انتقاد می کنند.)

۳- فریب هر شعاری را نخورید و از اسم های بی مسمی پرهیزید. (خائن نام خود را ناصح می گذارد) «لَنَاصِحُونَ»

۴- دشمن برای برطرف کردن سوءظن، هرگونه اطمینانی را به شما ارائه می دهد.

«إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۵- خائن، تقصیر را به عهده ی دیگران می اندازد. «مَا لَكَ»

۶- از روز اول، بشر به اسم خیرخواهی فریب خورده است. شیطان نیز برای اغفال آدم و حوا گفت: من خیرخواه شما هستم. «وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ

«إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۷- حسد، آدمی را به گناہانی همانند دروغ و نیرنگ، حتی به محبوب ترین نزدیکانش وادار می سازد. «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْنَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۱۲)

او را فردا با ما بفرست تا (در صحرا) بگردد و بازی کند و قطعاً ما نگهبانان (خوبی) برای او خواهیم بود.

نکته ها:

انسان، نیازمند تفریح و ورزش است و چنانکه در این آیه مشاهده می شود قوی ترین منطقی که توانست حضرت یعقوب را تسلیم خواسته فرزندان کند، این بود که یوسف نیاز به تفریح دارد.

در روایات آمده است: مؤمن باید زمانی را برای تفریح و بهره برداری از لذت های حلال اختصاص دهد تا به وسیله ی آن، بر انجام سایر کارها موفق گردد. (۲)

نه تنها دیروز، بلکه امروز و حتی آینده نیز به نام ورزش و بازی، جوانان را از هدف اصلی جدا و در غفلت نگه خواهند داشت. بازی ها را جدی می گیرند تا جدی ها بازی تلقی شود.

استکبار و توطئه گران، نه تنها از ورزش سوءاستفاده می کنند، بلکه با هر نام پسندیده و مقبول دیگری نیز، اهداف شوم خود را تعقیب می کنند.

به نام دیپلمات خطرناک ترین جاسوس ها را به کشورها اعزام می کنند. به نام مستشار نظامی، توطئه گری می کنند و به اسرار نظامی دست می یابند. به نام حقوق بشر، از مزدوران خود حمایت می کنند. به نام دارو، برای مزدوران خود اسلحه می فرستند. به نام کارشناس اقتصادی، کشورهای ناتوان را ضعیف نگه می دارند. به نام سم پاشی، باغها و مزارع را از بین می برند و حتی به نام اسلام شناس، اسلام را وارونه جلوه می دهند.

ص: ۱۶۷

پیام ها:

۱- تفریح فرزند باید با اجازه ی پدر باشد. «أَرْسَلُهُ»

۲- جوان، نیازمند تفریح و ورزش است. «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ»

۳- برادران از وسیله ای مباح و منطقی برای فریب دادن سوءاستفاده کردند.

أَرْسَلُهُ ... يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ

۴- اگر پدر و مربیان دلسوز برای اوقات فراغت و تفریح و بازی کودکان و نوجوانان برنامه ریزی مناسب داشته باشند، دیگران نمی توانند از این فرصت سوءاستفاده کنند. (برادران یوسف از نیاز یوسف به ورزش سوء استفاده کردند) «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ»*

۵- در بازی و تفریح کودکان مواظب باشیم آسیب نبینند. «لِحَافِظُونَ»*

۶- گاه اصرار زیاد بر یک موضوع نشان دهنده نقشه و توطئه است. (در آیه قبل «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» و در این آیه «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»)*

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾

(يعقوب) گفت: همانا اینکه او را ببرید مرا غمگین می سازد و از این می ترسم که گرگ او را بخورد و شما از او غافل باشید.

پیام ها:

۱- فراق و جدائی حتی برای انبیا حزن آور است. «لَيَحْزُنُنِي»*

۲- امتحان الهی از همان ناحیه ای است که افراد روی آن حساسیت دارند.

(يعقوب نسبت به یوسف حساس بود و فراق یوسف، وسیله آزمایش او شد) لَيَحْزُنُنِي ... أَخَافُ*

۳- پرده دری نکنید. «أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ»

(پدر از حسادت فرزندان آگاه بود و به همین دلیل به یوسف فرمود: خوابی را

که دیده ای برای برادرانت بازگو مکن. ولی در اینجا حسادت آنان را مطرح نمی کند، بلکه خطر گرگ و غفلت آنان از یوسف را بهانه می آورد.

۴- به فرزند خود، استقلال بدهید.

عشق پدری به فرزند و دفاع از او در برابر احتمال خطر، دو اصل است، ولی استقلال فرزند نیز اصل دیگری است. یعقوب، یوسف را به همراه سایر برادران فرستاد. زیرا نوجوان باید کم کم استقلال پیدا کرده و از پدر جدا شود، برای خود دوست انتخاب کند، فکر کند و روی پای خود بایستد، هر چند به قیمت تحمّل مشکلات و اندوه باشد.

۵- حساسیت ها را در نزد هر کس بازگو نکنیم و گرنه ممکن است علیه خود انسان مورد استفاده قرار گیرد. «أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ»*

۶- غفلت موجب ضربه و آسیب پذیری می گردد. «يَأْكُلَهُ الذُّبُّ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ»*

قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذُّبُّ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنْآ إِذَا لَخَسِرُونَ ﴿١٤﴾

(فرزندان یعقوب) گفتند: اگر گرگ او را بخورد، با آنکه ما گروهی قوی هستیم، در آن صورت ما زیانکار (و بی کفایت) خواهیم بود.

پیام ها:

۱- گاهی بزرگترها از روی تجربه و آگاهی، احساس خطر می کنند، اما جوان ها به قدرت خود مغرورند و خطر را شوخی می گیرند. «وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ» (پدر نگران، ولی فرزندان مغرور قدرت خود بودند).

۲- قوی بودن، دلیلی بر امین بودن نیست. (برادران یوسف قوی بودند، «نَحْنُ عُصْبَةٌ»، ولی امین نبودند)*

۳- برادران از این که گرگ یوسف را پاره کند ابراز نگرانی نکردند ولی در برابر این که نیرومندی و قدرت آنان مخدوش گردد عکس العمل نشان دادند.

«وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنْآ إِذَا لَخَسِرُونَ»*

۴- اگر کسی مسئولیتی را بپذیرد و خوب انجام ندهد، سرمایه، شخصیت، آبرو و وجدان خود را در معرض خطر قرار داده و زیانکار خواهد بود. «لَخَاسِرُونَ»

۵- ظاهر فریبی و ابراز احساسات دروغین، از دسیسه های افراد دو رو و منافق است. (برادران در حضور پدر گفتند:) «إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ»

۶- برخی برای رسیدن به اهداف شوم خود حتی حاضرند از آبرو و شخصیت خود صرف نظر کنند. «إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ»*

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَ أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۵)

پس چون او را با خود بردند و همگی تصمیم گرفتند که او را در مخفی گاه چاه قرار دهند، (تصمیم خود را عملی کردند) و ما به او وحی کردیم که در آینده آنها را از این کارشان خبر خواهی داد، در حالی که آنها (تو را) نشناسند.

نکته ها:

از آنجا که خداوند اراده کرده یوسف را حاکم کند، باید دوره هایی را ببیند؛ برده شود تا به بردگان رحم کند. به چاه و زندان افتد تا به زندانیان رحم کند.

همان گونه که خداوند به پیامبرش می فرماید: تو فقیر و یتیم بودی تا فقیر و یتیم را از خود نرانی. أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا ... فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ... (۱)

پیام ها:

۱- اتفاق نظر و اجماع گروهی از انسان ها، نشانه ی حقایق نیست. «أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ»

۲- گاهی میان طرح و نقشه تا عمل، فاصله است. (طرح برادران، پرتاب یوسف در چاه بود، «الْقُوَّة» ولی در عمل، یوسف را در چاه قرار دادند. «يَجْعَلُوهُ»)

ص: ۱۷۰

۳- زمانی وحی به یوسف علیه السلام آغاز شد که وی از خانواده دور شد و مورد بی مهری برادران قرار گرفت. فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ ... أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ*

۴- امداد الهی، در لحظه های حساس به سراغ اولیای خدا می آید. «فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ»

۵- بهترین وسیله ی آرامش یوسف در دل چاه، الهام خدا نسبت به آینده روشن است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ»

۶- یوسف در نوجوانی، شایستگی دریافت وحی الهی را دارا بود. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ»

۷- خداوند اولیای خود را با سختی ها آزمایش و آنان را هدایت می کند. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ»*

۸- آگاهی موجب آرامش است. (آنچه سبب آرامش یوسف در چاه شد، وحی الهی بود) «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا»*

۹- امید، بهترین سرمایه برای ادامه زندگی است. ما به یوسف وحی کردیم که در آینده از چاه نجات پیدا می کنی و برادران را از کارشان شرمنده خواهی کرد) «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا»*

۱۰- وقتی پایان رذایل رسوایی است، انسان عاقل بایستی نفس خود را مهار کند.

لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ ...

۱۱- از کارهای زشت با اشاره و کنایه یاد کنید. «بِأَمْرِهِمْ»*

وَ جَاؤُاْ آبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾

(بعد از انجام نقشه خود) شب هنگام گریه کنان نزد پدرشان آمدند.

نکته ها:

در قرآن چهار نوع گریه و اشک داریم؛

۱. اشک شوق: گروهی از مسیحیان با شنیدن آیات قرآن اشک می ریختند. «تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ

۲. اشک حزن و حسرت: مسلمانان عاشق همین که از رسول اکرم صلی الله علیه و آله می شنیدند که امکانات برای جبهه رفتن نیست گریه می کردند. «تَفِيضٌ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ» (۲)

۳. اشک خوف: همین که آیات الهی برای اولیا تلاوت می شد، گریه کنان به سجده می افتادند، «خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا» (۳)، «وَ يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا» (۴)

۴. اشک قلابی و ساختگی: همین آیه که برادران یوسف گریه کنان نزد یعقوب آمدند که گرگ یوسف را درید. «يَبْكُونَ»

پیام ها:

۱- توطئه گران، از نقش احساسات و زمان، غفلت نمی کنند. «عِشَاءً»

۲- گریه، همیشه نشانه ی صداقت نیست. به هر گریه ای اطمینان نکنید. «يَبْكُونَ»

قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَ تَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذُّبُّ وَ مَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَ لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ (۱۷)

گفتند: ای پدر! ما رفتیم که مسابقه دهیم و یوسف را نزد وسایل خود (تنها) گذاشتیم، پس گرگ او را خورد و البته تو سخن ما را هر چند راستگو باشیم باور نداری.

پیام ها:

۱- دروغ، دروغ می آورد. برادران برای توجیه خطای خود، سه دروغ پی در پی گفتند: مسابقه رفته بودیم، یوسف را نزد وسایل گذاشتیم، گرگ او را خورد.

نَسْتَبِقُ

تَرَكَنَا

فَأَكَلَهُ الذُّبُّ»

۲- دروغگو فراموش کار است. با وجود این که برادران، یوسف را برای بازی

١-١. مائده، ٨٣.

٢-٢. تويه، ٩٢.

٣-٣. مريم، ٥٨.

٤-٤. اسراء، ١٠٩.

بردند؛ ولی در گزارش خود به پدر وی را مراقب ااث خود اعلام کردند.

«تَرَكَنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا»*

۳- مسابقه در بازی، دارای سابقه ای طولانی است. «نَسْتَبِقُ»

۴- خائن، ترسو است و دروغگو از افشا شدن می ترسد. «مَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَ لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ»

۵- دروغگو اصرار دارد که مردم او را صادق بپندارند. «وَ مَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَ لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ»*

وَ لَجَأُو عَلَى قَمِيصِهِ بَدْمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ «۱۸»

و پیراهن یوسف را آغشته به خونی دروغین (نزد پدر) آوردند. (پدر) گفت:

چنین نیست، (که یوسف را گرگ دریده باشد)، بلکه نفسستان کاری (بد) را برای شما آراسته است. پس صبری جمیل و نیکو لازم است و خدا را بر آنچه (از فراق یوسف) می گوید، به استعانت می طلبیم.

نکته ها:

سؤال: صبر بر مقدرات الهی زیباست، ولی صبر بر ظلمی که در حق کودک مظلوم روا شده، چه زیبایی دارد که یعقوب می گوید: «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»؟

پاسخ: اولاً یعقوب از طریق وحی می دانست که یوسف زنده است.

ثانیاً اگر یعقوب حرکتی می کرد که ظن و گمان آنها را بیافزاید، برادران بر سر چاه رفته، یوسف را از بین می بردند.

ثالثاً نباید کاری کرد که راه توبه حتی بر ظالمان به کلی بسته شود.

۱- مراقب جوسازی ها باشید. «بَدَمِ كَذِبٍ»

۲- فریب مظلوم نمایی ها را نخورید. (یعقوب، فریب پیراهن خون آلود و اشک ها را نخورد بلکه گفت: امان از نفس شما.) «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

۳- شیطان و نفس، گناه را نزد انسان زیبا جلوه می دهند و انجام آن را توجیه می کنند. «سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

۴- یعقوب علیه السلام می دانست یوسف را گرگ نخورده، لذا از برادران استخوان و یا بقایای جسد را مطالبه نکرد. «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»*

۵- حوادث دو چهره دارد: بلا و سختی، «بَدَمِ كَذِبٍ» صبر و زیبایی. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»*

۶- انبیای الهی در برابر حوادث سخت، زیباترین عکس العمل را نشان می دهند.

«فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»*

۷- در حوادث باید علاوه بر صبر و توانایی درونی، از امدادهای الهی استمداد جست. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»

۸- برای صبر باید از خداوند استمداد کرد. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»*

۹- بهترین نوع صبر آن است که علیرغم آنکه دل می سوزد و اشک جاری می شود، خدا فراموش نشود. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»

۱۰- تحمیل توطئه فرزندان علیه برادر خود، سخت و درد آور است، لذا باید از خدا برای تحمیل آن استمداد کرد. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»*

۱۱- حضرت یعقوب با جمله ی «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلِيٌّ مَا تَصَبَّحْنَا» به جای «عَلِيٌّ مَا فَعَلْتُمْ»، به برادران فهماند که مدعی آنان باور کردنی نیست.*

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَىٰ هَذَا غُلَامٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

و(یوسف در چاه بود تا) کاروانی فرا رسید و مأمور آب را فرستادند(تا آب بیاورد)، پس او دلو خود را به چاه افکند،(یوسف به طناب دلو آویزان شد و به بالای چاه رسید)مأمور آب فریاد زد:مژده که این پسری است.او را چون کالائی پنهان داشتند(تا کسی ادعای مالکیت نکند)،در حالی که خداوند بر آنچه انجام می دادند آگاه بود.

نکته ها:

خداوند،بندگان مخلص خود را تنها نمی گذارد و آنها را در شداید و سختی ها نجات می دهد.

نوح را روی آب،یونس را زیر آب و یوسف را کنار آب،نجات داد.همچنان که ابراهیم را از آتش،موسی را در وسط دریا و محمد صلی الله علیه و آله را درون غار و علی علیه السلام را در بستر که به جای پیامبر خوابیده بود،نجات داد.

با اراده الهی،ریسمان چاه وسیله شد تا یوسف از قعر چاه به تخت و کاخ برسد،پس بنگرید با حبل الله چه می توان انجام داد؟! وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ ... (۱)

پیام ها:

۱- گاهی خودی ها انسان را در چاه می اندازند،ولی خداوند از طریق بیگانگان، انسان را نجات می دهد. «جَاءَتْ سَيَّارَةٌ»

۲- تقسیم کار،یکی از اصول مدیریّت و زندگی جمعی است. («وَارِدَهُمْ» به معنای مسئول آب است).

۳- گروهی،انسان را به دید کالا می نگرند. «بِضَاعَةً»

۴- کتمان حقیقت،در برابر مردم امکان دارد،با خدا چه می کنیم که به همه چیز

ص: ۱۷۵

آگاه است. اَسْرُوهُ ... وَ اللّٰهُ عَلِيْمٌ

وَ شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمٍ مَّعْدُوْدَةٍ وَ كَانُوْا فِيْهِ مِنَ الزّٰهِيْدِيْنَ ﴿٢٠﴾

و(کاروانیان)یوسف را به بهایی اندک چند درهمی فروختند و درباره او بی رغبت بودند.

نکته ها:

هر کس یوسف وجودش را ارزان بفروشد، پشیمان می شود. عمر، جوانی، عزت، استقلال و پاکی انسان، هر یک یوسفی هستند که باید مواظب باشیم ارزان نفروشیم.

پیام ها:

۱- مالی که آسان به دست آید، آسان از دست می رود. «وَ شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ»

۲- نظام برده داری و برده فروشی، سابقه ای دراز دارد. «وَ شَرُوهُ»

۳- بی رغبتی به یوسف در مقطعی، به نفع آینده ی او شد. «وَ شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ ...»

۴- هر کس ارزش چیزی را نداند، آنرا ارزان از دست می دهد. «بِثَمَنِ بَخْسٍ» (کاروانیان، ارزش یوسف را نمی شناختند.)

۵- اشخاص ارزشمند بالاخره ارزششان آشکار خواهد شد، هر چند در برهه ای مورد بی مهری قرار گیرند. (اگر امروز یوسف را به عنوان برده می فروشند، روزگاری او حاکم خواهد شد) «شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ ...»*

۶- تاریخ پول، به هزاران سال قبل باز می گردد. «دَرَاهِمٌ»

۷- مردان ناآگاه و غافل، یوسف را به بهای کم فروختند، ولی زنان آگاه و عاشق، او را به فرشته ای کریم توصیف نمودند. «شَرُوهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ - اِنْ هٰذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيْمٌ»

امام صادق علیه السلام فرمودند:

«رَبُّ امْرَأَةٍ اَفْقَهٌ مِنْ رَجُلٍ» (۱) چه بسا زنی که از مرد فهیم تر باشد.

ص: ۱۷۶

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِمَرْأَتِهِ أَكْرَمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَ لِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

و کسی از مردم مصر که یوسف را خرید، به همسرش گفت: مقام او را گرامی دار (او را به دید برده، نگاه مکن) امید است که در آینده ما را سود برساند یا او را به فرزندی بگیریم. و اینگونه ما به یوسف در آن سرزمین جایگاه و مکنت دادیم (تا اراده ما تحقق یابد) و تا او را از تعبیر خواب ها بیاموزیم و خداوند بر کار خویش تواناست، ولی اکثر مردم نمی دانند.

نکته ها:

جمله ی «عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا» در دو مورد در قرآن به کار رفته است: یکی در مورد حضرت موسی وقتی که صندوق او را از آب گرفتند، همسر فرعون به او گفت: این نوزاد را نکشید، شاید در آینده به ما سودی رساند. (۱) و دیگری در اینجاست که عزیز مصر به همسرش می گوید: احترام این برده را بگیر، شاید در آینده به درد ما بخورد. آری، به اراده ی خداوندی، محبت نوزاد و برده ای ناشناس، چنان در قلب حاکمان مصر جای می گیرد که زمینه های حکومت آینده ی آنان را فراهم می سازد.

پیام ها:

۱- بزرگواری در سیمای یوسف نمایان بود. تا آنجا که عزیز مصر سفارش او را به همسرش می کند. «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ»

۲- زن در خانه، نقش محوری دارد. «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ»*

۳- اطرافیان و آشنایان را به نیکی با مردم دعوت کنید. «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ»*

ص: ۱۷۷

۴- در معاملات آینده نگر باشید. اِسْتِرَاهُ ... عَسَىٰ اَنْ يَنْفَعَنَا*

۵- با احترام به مردم، می توان انتظار کمک و یاری از آنان داشت. اَكْرَمِي ... يَنْفَعَنَا

۶- دلها به دست خداوند است. مهر یوسف، در دل خریدار نشست. «عَسَىٰ اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وِلْدًا»

۷- تصمیم های مهم را پس از ارزیابی و آزمایش و مرحله ای اتخاذ کنید. (اول یوسف را به عنوان کمک کار در خانه، «عَسَىٰ اَنْ يَنْفَعَنَا» کم کم به عنوان فرزند قرار دهیم) «اَوْ نَتَّخِذَهُ وِلْدًا»*

۸- فرزندخواندگی، سابقه تاریخی دارد. «نَتَّخِذَهُ وِلْدًا»

۹- عزیز مصر فاقد فرزند بود. «نَتَّخِذَهُ وِلْدًا»*

۱۰- عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد. (برادران او را در چاه انداختند و او امروز در کاخ مستقر شد) «كَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ»*

۱۱- زیردستان را دست کم نگیرید، چه بسا قدرتمندان و حاکمان آینده باشند.

«مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِ»*

۱۲- علم و دانش، شرط مسئولیت پذیری است. مَكَّنَّا ... لِنُعَلِّمَهُ

۱۳- پایان تلخی ها، شیرینی است. «شَرَّوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ - مَكَّنَّا لِيُوسُفَ»

۱۴- اراده غالب خدا، یوسف را از چاه به جاه کشاند. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ»

۱۵- آنچه را ما حادثه می پنداریم، در حقیقت طراحی الهی برای انجام یافتن اراده ی اوست. «وَ اللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰی اَمْرِهِ»

۱۶- چه بسا حوادث ناگوار که چهره واقعی آن خیر است. (یوسف در ظاهر به چاه افتاد، ولی در واقع طرح چیز دیگری است) كَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ... اَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ*

۱۷- مردم، ظاهر حوادث را می بینند، ولی از اهداف و برنامه های الهی بی خبرند.

«لَا يَعْلَمُوْنَ»

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

و چون (یوسف) به رشد و قوت خود رسید به او حکم (نبوت یا حکمت) و علم دادیم و ما اینگونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

نکته ها:

«اشد» از «شد» به معنای «گره محکم»، اشاره به استحکام جسمی و روحی است. این کلمه در قرآن؛ گاهی به معنای «بلوغ» استعمال شده است، چنانکه در آیه ۳۴ سوره اسراء آمده: «حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ» یعنی به مال یتیم نزدیک نشوید تا زمانی که به سن بلوغ برسد.

گاهی مراد از «اشد» سنّ چهل سالگی است. نظیر آیه ۱۵ سوره ی احقاف که می فرماید:

«بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سِنًا» و گاهی به سن قبل از پیری گفته می شود، مانند آیه ۶۷ سوره غافر: «ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِيَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لَتَكُونُوا شُيُوخًا»

پیام ها:

۱- علم و حکمت، ظرفیت و آمادگی می خواهد. «بَلَغَ أَشُدَّهُ»

۲- ترفیعات الهی بدون فوت زمان و در وقت خود صورت می گیرد. لَمَّا بَلَغَ ...

آتَيْنَاهُ*

۳- حکمت، غیر از علم است. (علم، دانش است، ولی حکمت، بینش و بصیرتی است که انسان را به حق می رساند) «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا»*

۴- علوم انبیا، اکتسابی نیست. «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا»

۵- وجود علم و حکمت در کنار یکدیگر، بسیار ارزشمند و کارساز است. «حُكْمًا وَعِلْمًا»*

۶- دلیل عزل و نصب ها را برای مردم بیان کنید. آتَيْنَاهُ حُكْمًا ... كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ*

۷- باید احسان کنیم تا لایق دریافت پاداش خاصّ الهی باشیم. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۸- نیکوکاران، در همین دنیا نیز کامیاب می شوند. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۹- هر کس که توان علمی و جسمی داشته باشد، مشمول لطف الهی نمی شود، بلکه محسن بودن نیز لازم است. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

وَأَوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنِ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

و زنی که یوسف در خانه او بود، از یوسف از طریق مراوده و ملائمت، تمنای کام گیری کرد و درها را (برای انجام مقصودش) محکم بست و گفت:

برای تو آماده ام. یوسف گفت: پناه به خدا که او پروردگار من است و مقام مرا گرامی داشته، قطعاً ستمگران رستگار نمی شوند.

نکته ها:

در تفسیر «مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ» دو احتمال داده اند:

الف: خداوند پروردگار من است که مقام مرا گرامی داشته و من به او پناه می برم.

ب: عزیز مصر مالک من است و من سر سفره او هستم و درباره ی من به تو گفت: «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ» و من به او خیانت نمی کنم.

هر دو احتمال، طرفدارانی دارد که بر اساس شواهدی بدان استناد می جویند. ولی به نظر ما، احتمال اول بهتر است. زیرا یوسف به خاطر تقوای الهی مرتکب گناه نشد، نه به خاطر اینکه بگوید: چون من در خانه عزیز مصر هستم و او حقی بر من دارد، من به همسرش تعرض و سوء قصد نمی کنم! چون ارزش این کار کمتر از رعایت تقواست.

البته در چند جای این سوره، «رُبُّكَ» که اشاره به «عزیز مصر» است، به چشم می خورد، ولی «رَبِّي» هر کجا در این سوره استعمال شده، مراد خداوند است.

از طرفی دور از شأن یوسف است که خود را چنان تحقیر کند که به عزیز مصر «رَبِّي» بگوید.

اولیای خدا، به خدا پناهنده می شوند و نتیجه می گیرند: موسی از شرّ فتنه های فرعون به

خدا پناه می برد، «إِنِّي عُدْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُنْكَبِرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ» (۱) مادر مریم می گوید: من مریم و نسل او را در پناه تو قرار می دهم، «إِنِّي أَعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۲) و در این آیه یوسف به خدا پناه می برد، «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» و خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور پناهندگی به خودش را می دهد. قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ ...

به جای گفتن: «أَعُوذُ بِاللَّهِ» یک سره به سراغ پناه دادن خدا رفت و گفت: «مَعَاذَ اللَّهِ» تا پناهندگی خود را مطرح نکند. در واقع برای خود ارزشی قائل نشد.

پیام ها:

۱- گناهان بزرگ، با نرمش و مراوده شروع می شود. «رَأَوَدَتُّهُ»

۲- پاک بودن مرد کافی نیست، زیرا گاهی زنها مزاحم مردان هستند. «وَأَوَدَتُّهُ»

۳- قدرت شهوت به اندازه ای است که همسر پادشاه را نیز اسیر برده خود می کند.

«وَأَوَدَتُّهُ الَّتِي»

۴- سعی کنیم نام خلافکار را نبریم و با اشاره از او یاد کنیم. «الَّتِي»

۵- پسران جوان را در خانه هایی که زنان نامحرم هستند، تنها نگذارید. زیرا احتمال دارد باب مراوده باز شود. «وَأَوَدَتُّهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا»

۶- معمولاً عشق در اثر مراوده و به تدریج پیدا می شود. وجود دائمی یوسف در خانه کم کم سبب عشق شد. «فِي بَيْتِهَا»

۷- مسائل مربوط به مفساد اخلاقی را سربسته و مؤدبانه مطرح کنید. «رَأَوَدَتُّهُ ...»

۸- حضور مرد و زن نامحرم در یک محیط در بسته، زمینه را برای گناه فراهم می کند. «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ»

۹- زشتی زنا، در طول تاریخ مورد پذیرش بوده است و به همین دلیل، زلیخا همه ی درها را محکم بست. «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ»

ص: ۱۸۱

۱- ۱. غافر، ۲۷.

۲- ۲. آل عمران، ۳۶.

۱۰- همه ی درها بسته، اما در پناهندگی خدا باز است. غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ ... مَعَاذَ اللَّهِ

۱۱- موقعیت های امتحان الهی متفاوت است؛ گاه در چاه و گاه در کاخ. رَاوَدَتْهُ ...

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ*

۱۲- تقوا واراده ی انسان، می تواند بر زمینه های انحراف و خطا غالب شود.

مَعَاذَ اللَّهِ

۱۳- توجه به خدا، عامل بازدارنده از گناه و لغزش است. «مَعَاذَ اللَّهِ»

۱۴- اگر رئیس یا بزرگ ما دستور گناه داد، نباید از او اطاعت کنیم. «هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ» (به خاطر اطاعت از مردم، نباید نافرمانی خدا نمود.

«لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق»

(۱)

(

۱۵- به هنگام خطر گناه باید به خدا پناه برد. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ»*

۱۶- در کاخ حکومتی نیز می توان پاک، عفیف، صادق و امین بود. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ»*

۱۷- خطر غریزه ی جنسی به قدری است که برای نجات از آن باید خدا به فریاد برسد. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۱۸- انسان هواپرست از رسوایی ظاهری هراس دارد (زلیخا درها را محکم بست ولی خداپرست از خدا) «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۱۹- انجام گناه (زنا)، با کرامت انسانی ناسازگار است. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۲۰- یاد خدا به نفس، نقش مهمی در ترک گناه دارد. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۲۱- اولین اقدام علیه گناه، یاد خدا و پناه بردن به اوست. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۲۲- بهترین نوع تقوا آن است که به خاطر لطف، محبت و حق خداوندی گناه نکنیم، نه از ترس رسوایی در دنیا یا آتش در آخرت. «مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ»

۲۳- یاد کردن الطاف الهی، از عوامل ترک گناه است. «إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ»*

۲۴- یاد عاقبت گناه، مانع از ارتکاب آن است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۲۵- تشویق به زنا یا زمینه سازی برای گناه جوانان پاک، ظلم به خود، همسر، جامعه و افراد است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۲۶- یک لحظه گناه، می تواند انسان را از رستگاری ابدی دور کند. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۲۷- ارتکاب گناه، ناسپاسی و کفران نعمت ها است. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۲۸- در هر کاری، باید عاقبت اندیشی کرد. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»*

۲۹- یوسف علیه السلام در بحبوه درگیری با زلیخا به فکر فلاح بود. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»*

۳۰- انسانی که مقام و منزلت خود را می داند خود را به بهای کم و زودگذر نمی فروشد. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»*

۳۱- اگر از دری ظلم وارد شود، فلاح از در دیگر بیرون می رود. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»*

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ «۲۴»

و همانا (همسر عزیز مصر) قصد او (یوسف) را کرد و او نیز اگر برهان پروردگارش را نمی دید (بر اساس غریزه) قصد او را می کرد. اینگونه (ما او را با برهان کمک کردیم) تا بدی و فحشا را از او دور کنیم، چرا که او از بندگان برگزیده ما است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: «برهان رب» همان نور علم، یقین و حکمت بود که خداوند در آیات قبل فرمود: «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا». (۱)

و آنچه در بعضی روایات آمده که مراد از برهان، مشاهده قیافه ی پدر یا جبرئیل است، سند

ص: ۱۸۳

در قرآن بارها از همت و تصمیم دشمنان خدا برای توطئه نسبت به اولیای الهی، سخن به میان آمده که خداوند نقشه های آنان را نقش بر آب نموده است.

در برگشت از جنگ تبوک منافقان خواستند با رم دادن شتر پیامبر، حضرت را به شهادت برسانند ولی نشد؛ «وَهُمْوَا بِمَا لَمْ يَنَالُوا» (۱) یا تصمیم بر منحرف کردن پیامبر گرفتند؛ «لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضْلَوْكَ» (۲) و یا تصمیم بر تجاوز گرفتند که نشد. «إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ» (۳)

یوسف، معصوم و پاکدامن بود؛ به دلیل گفتار همه ی کسانی که به نحوی با یوسف رابطه داشته اند و ما نمونه هایی از آن را بیان می کنیم:

۱. خداوند فرمود: «لِنَصْرِيفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ» (ما یوسف را با برهان کمک کردیم) تا بدی و فحشا را از او دور کنیم، زیرا او از بندگان برگزیده ی ماست.

۲. یوسف می گفت: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ» پرودگارا! زندان برای من از گناهی که مرا به آن دعوت می کنند بهتر است. در جای دیگر گفت: «أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ» من به صاحبخانه ام در غیاب او خیانت نکردم.

۳. زلیخا گفت: «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ» به تحقیق من با یوسف مراوده کردم و او معصوم بود.

۴. عزیز مصر گفت: «يُوسُفُ أَعْرَضَ عَن هَذَا وَاسْتَعْفِرِي لِدُنْبِكَ» ای یوسف تو این ماجرا را مسکوت بگذار و به زلیخا گفت: از گناهت استغفار کن.

۵. شاهدهی که گواهی داد و گفت: اگر پیراهن از عقب پاره شده معلوم می شود که یوسف پاکدامن است. «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ ...»

۶. زنان مصر که گفتند: «مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» ما هیچ گناه و بدی درباره ی او سراغ نداریم.

۷. ابلیس که وعده ی فریب همه را داد، گفت: «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ» من حریف

۱-۱). توبه، ۷۴.

۲-۲). نساء، ۱۱۳.

۳-۳). مائده، ۱۱.

برگزیدگان نمی شوم و این آیه یوسف را مخلص نامیده است.

پیام ها:

۱- اگر امداد الهی نباشد، پای هر کسی می لغزد. «هَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ»

۲- در هر صحنه ای، امکان رؤیت برهان رب وجود دارد. هَمَّتْ بِهِ ... رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ*

۳- انبیا در غرایز مانند سایر انسان ها هستند، ولی به دلیل ایمان به حضور خدا، گناه نمی کنند. «هَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ»

۴- غفلت از یاد الهی، زمینه ی ارتکاب گناه و توجه به آن، عامل محفوظ ماندن در گناه است. «هَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ»*

۵- مخلص شدن موجب محفوظ ماندن شخص از گناه می گردد. لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ*

۶- عبادت خالصانه رمز موفقیت در دوری از گناه است. لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ*

۷- خداوند، بندگان مخلص را حفظ می کند. لِنَصْرِفَ عَنْهُ ... إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ

۸- بدی و فحشا با مخلص بودن یکجا جمع نمی شود. لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ ...

الْمُخْلَصِينَ*

۹- مخلص شدن مخصوص یوسف علیه السلام نیست، می توان با پیمودن راه آن حضرت به مقام مخلصین نزدیک شد. «إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ»*

ص: ۱۸۵

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْأُفْيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسَاجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

و هر دو بسوی در سبقت گرفتند و آن زن پیراهن او را از پشت درید.

ناگهان شوهرش را نزد در یافتند. زن (برای انتقام از یوسف یا تبرئه خود با چهره حقّ به جانبی) گفت: کیفر کسی که به همسرت قصد بد داشته جز زندان و یا شکنجه دردناک چیست؟

نکته ها:

«استباق» به معنای سبقت و پیشی گرفتن دو یا چند نفر از یکدیگر است، یوسف برای فرار از گناه به سوی در فرار کرد و زلیخا نیز به دنبال او می دوید. گویا به سوی در مسابقه گذاشته اند. «قد» به معنای پاره شدن پارچه از طرف طول است. «لفاء» به یافتن ناگهانی چیزی گفته می شود.

پیام ها:

۱- گفتن «مَعَاذَ اللَّهِ» به تنهایی کفایت نمی کند، باید از گناه فرار کرد. «اسْتَبَقَا»

۲- گاهی ظاهر عمل یکی است، ولی هدف ها مختلف است. (یکی می دود تا به گناه آلوده نشود، دیگری می دود تا آلوده بکند). «اسْتَبَقَا»

۳- هجرت و فرار از گناه، لازم است. «اسْتَبَقَا الْبَابَ»

۴- بهانه ی بسته بودن در برای تسلیم شدن در برابر گناه کافی نیست، باید به سوی درهای بسته حرکت کرد شاید باز شود. «اسْتَبَقَا الْبَابَ»

۵- مجرم معمولاً از خود جای پا باقی می گذارد. «قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ»*

۶- گاه بایستی سرزده به منازل و محل کار سرکشی کرد. «الْأُفْيَا»*

۷- گاهی شاکی، خود مجرم است. قَالَتْ مَا جَزَاءُ ...

۸- گنهکار برای تبرئه خود، از عواطف و احساسات بستگان خود استمداد می کند. «بِأَهْلِكَ»

۹- صاحبان قدرت معمولاً اگر مقصّر باشند، دیگران را متّهم می کنند. «مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»*

۱۰- مجرم برای تبرئه خود، به دیگران اتهام می بندد. «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»

۱۱- چه بسا سخن حقی که از آن باطل طلب شود. (کیفر برای کسی که سوء قصد به زن شوهردار دارد، حرف حقی است، اما چه فردی سوء قصد داشته باید بررسی شود) «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُشَجَّنَ»*

۱۲- زلیخا عاشق نبود، بلکه هوس باز بود؛ چرا که عاشق حاضر است جانش را فدای معشوق کند، نه این که او را متهم و به زندان افکند. «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا...»*

۱۳- زندان و زندانی نمودن مجرمان، سابقه تاریخی دارد. «يُشَجَّنَ»

۱۴- اعلام کیفر، نشانه ی قدرت همسر عزیز بود. «يُشَجَّنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۱۵- عشق هوس آلود، گاهی عاشق را قاتل می کند. «أَنْ يُشَجَّنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۱۶- زلیخا دارای نفوذ در دستگاه حکومتی و خط دهنده بوده است. «إِلَّا أَنْ يُشَجَّنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»*

قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قُبْلِ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ «۲۶»

(یوسف) گفت: او خواست که از من (برخلاف میل) کام گیرد و شاهدهی از خانواده زن، شهادت داد که اگر پیراهن یوسف از جلو پاره شده، پس زن راست می گوید و او از دروغگویان است. (زیرا در این صورت او و همسر عزیز، از روبرو درگیر می شدند و پیراهن از جلو چاک می خورد.)

وَ إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ «۲۷»

و اگر پیراهن او (یوسف) از پشت پاره شده، پس زن دروغ گفته و او از راستگویان است.

نکته ها:

در برخی روایات، شاهد را کودکی معرفی کرده اند که مثل عیسی علیه السلام در گهواره به سخن آمد، ولی چون سند محکمی ندارد، نمی توان به آن اعتنا کرد. اما بهتر است شاهد را یکی از مشاوران عزیز بدانیم که فامیل همسر و دارای هوش و ذکاوت بود و همانند عزیز مصر، شاهد این اتفاق گردید، و الا اگر خود شاهد اصل ماجرا بود، معنی نداشت که به صورت جمله شرطیه، شهادت دهد و بگوید: **إِنْ كَانَ ...**

یوسف، ابتدا سخنی نگفت و شاید اگر همسر عزیز حرفی و تهمتی نمی زد، یوسف حاضر نمی شد آبروی او را بریزد و بگوید: **«هِيَ رَاوَدْتَنِي»**

گاهی برخی از پاکان در معرض تهمت قرار گرفته اند: در میان زنان، پاکدامن تر از مریم نبود، اما او را متهم به ناپاکی کردند، در میان مردان نیز کسی به پاکی یوسف یافت نمی شد، به او هم نسبت ناروای زنا دادند. اما خداوند در هر دو مورد به بهترین وجه پاکی آنان را ثابت نمود.

در داستان یوسف، پیراهن او نقش آفرین است: در اینجا؛ پارگی پیراهن از پشت، دلیل بی گناهی او و کشف جرم همسر عزیز گردید و در جای دیگر؛ پاره نشدن پیراهن موجب کشف جرم برادران او گردید. زیرا بعد از انداختن یوسف به چاه، وقتی برادران پیراهن او را آغشته به خون کرده و به پدر نشان دادند و گفتند: یوسف را گرگ خورده است، پدر پرسید:

پس چرا پیراهن او پاره نشده است؟! در پایان داستان نیز، پیراهن یوسف، وسیله ی بینا شدن چشم پدر گردید.

پیام ها:

۱- متهم باید از خود دفاع و مجرم اصلی را معرفی کند. حضرت یوسف علیه السلام در برابر جمله **«مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»** با گفتن **«هِيَ رَاوَدْتَنِي»**، پاسخ مناسبی به زلیخا داد.*

۲- کسی که در مقام قضاوت است باید شکایت شاکی و دفاع متهم را بشنود و مدارک را بررسی کند و سپس نظر دهد. (در این ماجرا همسر گفت که یوسف سوء قصد داشته، **«أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»** یوسف تهمت را رد کرد و گفت: **«هِيَ**

□ راوَدْتَنِي» شاهد نیز علامت صدق و کذب را از راه پاره شدن پیراهن جلو تا پشت سر مطرح کرد) *

۳- دفاع از بی گناه، واجب است و سکوت در همه جا زیبا نیست. «شَهَدَ شَاهِدٌ» □

۴- کمک به روشن شدن حقیقت، کاری پسندیده است. «و شَهَدَ شَاهِدٌ» □ *

۵- خداوند از راهی که هیچ انتظارش نمی رود، افراد را حمایت می کند. «شَهَدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» □

۶- آنجا که خدا بخواهد، بستگان مجرم علیه او شهادت می دهند. «شَهَدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» □

۷- در شهادت و داوری، مراعات حسب، نسب، موقعیت و خویشاوندی متهم، جایز نیست. «شَهَدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» □

۸- شهادت خویشان علیه یکدیگر، سبب اطمینان بیشتری می شود. «شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا» □ *

۹- در قضاوت، بیش از توجه به گفته های شاکی و متهم، به بررسی مدارک و اسناد توجه شود. □ قَالَتْ □ مَا □ جَزَاءٌ ... □ قَالَتْ هِيَ □ راوَدْتَنِي ... □ شَهَدَ شَاهِدٌ ... □ إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ ... □ *

۱۰- در قضاوت، هر جرمی کارشناس نیاز دارد. □ شَهَدَ شَاهِدٌ ... □ إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ ... □ *

۱۱- در جرم شناسی از آثار ظریف به جای مانده، مجرم شناخته و مسایل کشف می شود. □ إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ ... □

۱۲- قاضی می تواند بر اساس قرائن، حکم کند. □ «إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ □ قَدْ □ مِنْ □ قَبْلِ □ فَصَدَقَتْ □ وَ هُوَ □ مِنَ □ الْكَاذِبِينَ □» □

۱۳- بکارگیری روشهای جرم شناسی برای تشخیص جرم و مجرم، لازم است.

□ إِنْ □ كَانَ □ قَمِيصُهُ □ قَدْ □ مِنْ □ دُبُرٍ ... □

فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِ كُنَّ إِنَّ كَيْدَ كُنَّ عَظِيمٌ (۲۸)

پس همین که (عزیز مصر) پیراهن او را دید که از پشت پاره شده است، (حقیقت را دریافت و) گفت: بی شک این از حيله شما زنان است. البته حيله شما شگرف است.

نکته ها:

با اینکه قرآن، کید شیطان را ضعیف می داند: «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا» (۱) ولی در این آیه، کید زنان بزرگ شمرده شده است. به گفته ی تفسیر صافی، این به خاطر آن است که وسوسه شیطان غیابی و سارقانه است، ولی وسوسه زن با لطف و محبت و حضوری و دائمی است.

گاهی خداوند کارهای بزرگ را با وسیله های کوچک انجام می دهد. مثلاً سرنگونی سپاه ابرهه را با پرندگان ابابیل، حفظ جان پیامبر اسلام را با تار عنكبوت، آموزش دفن میت را با کلاغ، اثبات پاکی مریم علیها السلام را با سخن گفتن نوزاد، پاکی یوسف را با پاره شدن پیراهن، ایمان آوردن یک کشور را با سفر هدیه و کشف اصحاب کهف را با نمونه پول، تحقق بخشیده است.

پیام ها:

۱- قضاوت بر اساس ادله و بدور از حب و بغض ها، مقتضای عدالت است. فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ ... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِ كُنَّ *

۲- استدلال منطقی، هر انسانی را مطیع و منقاد می کند. (عزیز مصر مطیع سخن شاهد شد) شَهْدَ شَاهِدٌ ... قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِ كُنَّ *

۳- آثار و مدارک صحنه جرم باید به دقت مشاهده و بررسی شود. «قَدْ مِنْ دُبُرٍ» *

۴- وقتی به نتیجه قطعی رسیدید، در اعلان حکم تردید نکنید. فَلَمَّا رَأَى ... قَالَ *

ص: ۱۹۰

۵- عزیز مصر دارای عدالت نسبی و انصاف در برخورد با موضوعات بوده است.

(چون بدون پرسش و پاسخ کسی را متهم نکرد و پس از آن نیز حق را به یوسف داد). فَلَمَّا رَأَى... إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ*

۶- حق، پشت پرده نمی ماند و مجرم روزی رسوا می شود. «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ»

۷- سخن حق را گرچه تلخ و بر ضرر باشد بپذیریم. (عزیز پذیرفت که مقصر همسر اوست) «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ»*

۸- از مکر زنان ناپاک بترسید که حيله ی آنان خطرناک است. «إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ»

۹- گاهی مکر و حيله هر قدر هم بزرگ باشد، قابل کشف و افشاست. فَلَمَّا رَأَى...

قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ

يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ «۲۹»

(عزیز مصر گفت:) یوسف از این مسئله صرف نظر کن و (آن را بازگو نکن و به همسرش نیز خطاب کرد:) تو برای گناهت استغفار کن، چون از خطاکاران بوده ای.

پیام ها:

۱- عزیز مصر می خواست مسئله مخفی بماند، ولی مردم دنیا در تمام قرن ها از ماجرا با خبر شدند، تا پاکی یوسف ثابت شود. «يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا»

۲- اعمال زشت افراد را نباید بر ملا کرد. «أَعْرَضَ عَنْ هَذَا»*

۳- عزیز مصر به خاطر جایگاهش از یوسف خواست تا از جریان صرف نظر کند.

«أَعْرَضَ عَنْ هَذَا»*

۴- عزیز مصر نیز همچون سایر کاخ نشینان، نسبت به مسئله ی ناموس و غیرت تساهل کرد و به استغفار اکتفا کرد و از توبیخ همسر به صورت جدی خودداری نمود!. «وَاسْتَغْفِرِي»

۵- رهبران غیرالهی، قدرت برخوردار قاطع نسبت به بستگان متخلف خودشان را ندارند. «وَ اسْتَغْفِرِي»

۶- تلاش زن برای برقراری رابطه با غیر همسر خویش، امری ناروا و نامشروع است. «وَ اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ»

۷- روابط لجام گسیخته جنسی و هوسرانی، حتی در بین غیر متدینین به ادیان الهی، کاری ناپسند شمرده می شده است. «اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ»*

وَ قَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَن نَّفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٣٠﴾

زنانی در شهر (زبان به ملامت گشودند و) گفتند: همسر عزیز با غلامش مراوده داشته و از او کام خواسته است. همانا یک غلام او را شیفته خود کرده است. به راستی ما او را در گمراهی آشکار می بینیم.

نکته ها:

«شغاف» به پیچیدگی بالای قلب یا پوسته نازک روی قلب، که همچون غلاف آنرا در برمی گیرد، گفته شده است. جمله ی «شَغَفَهَا حُبًّا» یعنی علاقه ی یوسف به قلب زلیخا گره خورده و عشق شدید شده است. (۱)

دو گروه درباره یوسف گفتند: علاقه ی بیش از حدّ به او نشانه ی گمراهی است: یکی برادرانش که به جهت محبت پدر به یوسف، پدر را گمراه خوانده و گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» و دیگری زنان مصر که به جهت علاقه ی شدید زلیخا به یوسف، زلیخا را گمراه خوانده و گفتند: «إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ».

هر کس یوسف را برای خود می خواهد؛ یعقوب او را فرزند خود می داند؛ «يَا بُنَيَّ» کاروان او را سرمایه خود می داند؛ «شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ» عزیز مصر او را فرزند خوانده می داند؛ «نَتَّخِذُهُ»

ص: ۱۹۲

وَلَدًا» زلیخا او را معشوق خود می داند؛ «شَغَفَهَا حُبًّا» زندانیان او را تعبیر کننده خواب خود می دانند؛ «بَتَّيْنَا بِتَأْوِيلِهِ» ولی خداوند او را برگزیده و رسول خود می داند؛ «يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ» و آنچه برای یوسف ماند، همین مقام رسالت بود. «وَ اللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ»

پیام ها:

۱- اخبار مربوط به خانواده مسئولان، زود شایع می گردد، پس باید مراقب رفتارهای خود باشند. قَالَ نِسْوَةٌ... إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ

۲- بستن درها برای انجام گناه نیز مانع رسوایی نمی شود. قَالَ نِسْوَةٌ... إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ

۳- خطاهای افراد خانواده به مرد و سرپرست خانواده منتسب می شود. «إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا»*

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ «۳۱»

پس چون (همسر عزیز) نیرنگ (و بدگویی) زنان (مصر) را شنید، (کسی را برای دعوت) به سراغ آنها فرستاد و برای آنان (محفل) و تکیه گاهی آماده کرد و به هر یک چاقویی داد (تا میوه میل کنند) و به یوسف گفت: بر زنان وارد شو. همین که زنان او را دیدند بزرگش یافتند و دست های خود را (به جای میوه) عمیقاً بریدند و گفتند: منزّه است خداوند، این بشر نیست، این نیست جز فرشته ای بزرگوار.

نکته ها:

«قَطَّعْنَ» از ریشه ی «قطع»، به معنای بریدن است که چون به باب تفعیل در آمده، این معنا را نیز می رساند که زنان حاضر در جلسه چون یوسف را دیدند به قدری مبهوت شدند که

مواضع متعددی از دست خویش را بریدند و قطعه قطعه کردند.

«حاشا» به معنی در حاشیه و کنار بودن است. رسم بوده که هر گاه می خواستند شخصی را از عیبی منزه بدانند، اول خدا را تنزیه می کردند سپس آن شخص را. (۱)

همسر عزیز مصر زن سیاستمداری بود و با مهمانی دادن توانست مشت رقبا را باز کند و آنان را غافلگیر نماید.

پیام ها:

- ۱- گاهی هدف از بازگو کردن مسایل دیگران، دلسوزی نیست، بلکه حسادت و توطئه و نقشه علیه آنان است. «بِمَكْرِهِنَّ»
- ۲- شاید زنان مصر با انتشار خبر عشق زلیخا به یوسف علیه السلام می خواستند بدین وسیله یوسف را مشاهده کنند. «بِمَكْرِهِنَّ»*
- ۳- گاهی باید پاسخ مکر را با مکر داد. (زنان با بازگو کردن راز همسر عزیز مصر، نقشه کشیدند و او با یک میهمانی، نقشه آنان را پاسخ داد.) «أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ»
- ۴- زلیخا برای کنترل جوسازی علیه خود، اقدام به توجیه افراد عمده ای که در جوسازی و انتشار اخبار دخیل بودند پرداخت. (واضح است که دعوت شدگان همه ی زنان منطقه نبودند) «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ»*
- ۵- مجرم گاه برای تنزیه خود، جرم را گسترش می دهد و آن را عادی جلوه می دهد. «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ»*
- ۶- سرویس جداگانه برای هر میهمان کاری پسندیده و ارزشمند است. «آتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا»*
- ۷- اطاعت از مولی و صاحب تا وقتی معصیت نباشد لازم است. «قَالَتِ اخْرُجْ عَلَيهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ»*
- ۸- شنیدن کی بود مانند دیدن. «فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ»*

ص: ۱۹۴

۹- انسان به طور فطری در برابر بزرگی و بزرگواری، تواضع می کند. «أَكْبَرْنَهُ»

۱۰- زلیخا خواست به زنان مصر تفهیم کند که شما یک لحظه یوسف را دیدید، طاقت از کف دادید؛ او شبانه روز در خانه من است؟! «فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ»*

۱۱- در انتقاد عجله نکنید، شاید شما هم اگر به جای او بودید مثل او می شدید.

«قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» (انتقاد کنندگان وقتی یوسف را دیدند، همه مثل زن عزیز مصر گرفتار شدند)

۱۲- انسان تا وقتی در معرض امتحان قرار نگرفته ادعایی دارد؛ اما گاهی که مورد آزمایش قرار گرفت، ناخودآگاه ماهیت خود را نشان می دهد. «فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ»*

۱۳- عشق که آمد، انسان بریدن دست خودش را نمی فهمد. «قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» (اگر شنیده اید که حضرت علی علیه السلام به هنگام نماز، از پایش تیر را کشیدند و متوجه نشد، تعجب نکنید. زیرا اگر عشق سطحی دنیوی تا بریدن دست پیش می رود، عشق معنوی و عمیق به جمال واقعی، چه خواهد کرد!).

۱۴- یوسف در زیبایی بی نظیر و در عین حال در عفت الگویی برای همگان است. «فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْنَهُ ... قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ»

۱۵- جمال یوسف علیه السلام موجب گرفتاری او شد، ولی علم و تقوایش موجب نجات او گردید. (آری جمال معنوی مهم تر از جمال ظاهری است)*

۱۶- مردم مصر در آن زمان، به خداوند و فرشتگان ایمان داشتند. «حَاشَ لِلَّهِ ... مَلَكُ كَرِيمٍ»

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنِّي فِيهِ وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَ لَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ لَيَسْجَنَنَّ وَ لَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

(همسر عزیز مصر به زانی که دست خود را بریده بودند،) گفت: این همان کسی است که مرا درباره او ملامت می کردید. و البته من از او کام خواستم، ولی او پاکی ورزید. و اگر آنچه را به او دستور می دهم انجام ندهد، حتماً زندانی خواهد شد و از خوارشدگان خواهد بود.

نکته ها:

شرایط اجتماعی و روانی، در نوع عکس العمل افراد تأثیر دارد. همسر عزیز آنگاه که از افشای کار زشت خود می ترسد، درها را می بندد، «غَلَقَتِ الْأَبْوَابَ»، اما هنگامی که زنان مصر را همراه و همدستان خود می بیند، علناً می گوید: «أَنَا رَاوَدْتُهُ» من او را فرا خواندم. در جامعه نیز وقتی حساسیت به زشتی گناه از بین برود، گناه آسان می شود.

شاید برای جلوگیری از همین امر است که در دعای کمیل می خوانیم: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَهْتِكُ الْعِصْمَ» خداوند! گناهانی که پرده حیا را پاره می کند برایم بیامرزد. زیرا گناه در ابتدا انجامش برای انسان سنگین است، اما همین که پرده حیا برافتاد آسان می شود.

پیام ها:

۱- دیگران را ملامت نکنید که خود گرفتار می شوید. «فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنِّي فِيهِ»

۲- عشق گناه آلود، سبب رسوائی می شود. «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ»

۳- دروغگو رسوا می شود. کسی که دیروز گفت: یوسف قصد سوء داشته؛ «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا» امروز می گوید: «لَقَدْ رَاوَدْتُهُ» من قصد کام گرفتن از او را داشتم.

۴- اخلاص و عفت پاکان، سبب رسوائی ناپاکان می شود. «وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ»*

۵- گاهی دشمن هم به پاکی شخص مقابل، گواهی می دهد. «فَاسْتَعْصَمَ» (وجدان

مجرم نیز گاهی بیدار می شود.)

۶- پاکی، لازمه ی نبوت است. فَاسْتَعْصَمَ ...

۷- چه پاکانی که به خاطر خود کامگان به زندان می روند. فَاسْتَعْصَمَ ... لَيْسَجَنَّ

۸- گناهکاران برای رسیدن به هدف خویش از هر وسیله ای استفاده می کنند. «وَلَيْنَ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ لَيْسَجَنَّ»*

۹- قدرت اگر با ایمان و تقوا همراه نباشد برای هوای نفس مورد استفاده قرار می گیرد. «مَا أَمَرَهُ لَيْسَجَنَّ»*

۱۰- زلیخا در دستگاه حکومتی مصر دارای نفوذ بوده است. «لَيْسَجَنَّ»*

۱۱- سوء استفاده از قدرت، حربه ی طاغوتیان است. «لَيْسَجَنَّ»

۱۲- تهدید به حبس و تحقیر، حربه و شیوه ی طاغوتیان است. لَيْسَجَنَّ، ...

الصَّاعِرِينَ

۱۳- هوای نفس به قدری نیرومند است که حتی با رسوایی نیز به راه خود ادامه می دهد. رَاوَدُّهُ ... وَ لَيْنَ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ ...*

۱۴- عاشق شکست خورده، دشمن می شود. قَالَتْ ... لَيْسَجَنَّ وَ لِيَكُونَا مِنَ الصَّاعِرِينَ

قَالَ رَبُّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ «۳۳»

(یوسف) گفت: پرودگارا! زندان برای من از آنچه مرا به سوی آن می خوانند محبوب تر است. و اگر حيله آنها را از من باز نگردانی، به سوی آنها تمایل می کنم و از جاهلان می گردم.

نکته ها:

یوسف سراپا جوانمرد بود؛ یکبار فدای حسادت برادران شد و خصومت نکرد. بار دیگر هدفِ عشقِ زلیخا شد، ولی گناه نکرد. بار سوم به هنگام قدرت، از برادران انتقام نگرفت. بار

ص: ۱۹۷

چهارم همین که کشور را در خطر دید به جای تقاضای برگشت به وطن، تقاضای تدبیر امور اقتصادی و نجات کشور را داد.

برای هر کس، محبوبی است؛ برای یوسف پاکدامنی از زندان محبوب تر است. برای گروهی دنیا محبوب تر است؛ «الَّذِينَ يَسْتَجِيبُونَ الْكَلِمَةَ الدُّنْيَا» (۱) اما برای مؤمن خداوند محبوب تر است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۲)

پیام ها:

۱- توجه به ربوبیت خدا، از آداب دعاست. «رَبِّ»

۲- اولیای خدا، فشار زندگی شرافتمندانه را، از رفاه در گناه بهتر می دانند. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ»

۳- هر آزادی ارزش نیست و هر زندانی عیب نیست. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ»

۴- انسان با استمداد از خداوند، می تواند در هر شرایطی از گناه فاصله بگیرد.

«رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» (هجرت از محیط گناه لازم است.)

۵- رنج و سختی نمی تواند مجوز ارتکاب گناه باشد. رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ ...

۶- دعا و نیایش و استمداد از خداوند، یکی از راههای مصون ماندن از گناه و انحرافات جنسی است. رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ ...

۷- شخصیت انسان به روح او بستگی دارد، نه جسم او. اگر روح آزاد باشد، زندان بهشت است و اگر روح در فشار باشد، کاخ هم زندان می شود. «السَّجْنِ أَحَبُّ»

۸- جداسازی محیط به خاطر مصون ماندن افراد از گناه، کاری شایسته است.

(یوسف خواهان جدا شدن بود، حتی اگر به قیمت زندان رفتن باشد) *

۹- رضایت خداوند بر رضایت مردم ترجیح دارد. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ» *

۱۰- هیچ کس بدون لطف خداوند، محفوظ نمی ماند. وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي ... در

ص: ۱۹۸

۱- ۱. ابراهیم، ۳.

۲- ۲. بقره، ۱۶۵.

شرایط بحرانی تنها راه نجات، اتکا به خداوند است.

۱۱- آزمایش های الهی هر لحظه سخت تر میشود. (یوسف قبلاً گرفتار یک زن بود، حال گرفتار چندین زن شده است.)
«كَيْدَهُنَّ، إِلَيْهِنَّ»

۱۲- راضی کردن مردم به قیمت ناخشنودی خدا، جهل است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۱۳- گناه، موجب سلب علوم خدادادی و موهبت های الهی است. (در آیات قبل خواندیم: «آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» و در اینجا یوسف می فرماید: «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۱۴- جهل تنها بیسوادی نیست، انتخاب لذت آنی و چشم پوشی از رضای خدا، جهل محض است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۱۵- گناه، کاری جاهلانه است. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»*

۱۶- عمل نکردن به دانسته ها، انسان را در ردیف جاهلان قرار می دهد. «أَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ»*

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۴)

پس پرودگارش (در خواست) او را اجابت کرد و حيله زنان را از او برگرداند، زیرا که او شنوای داناست.

پیام ها:

۱- مردان خدا، مستجاب الدعوه هستند. «فَاسْتَجَابَ لَهُ»

۲- گاهی شدايد و سختی ها زمينه ی پيدا شدن امداد الهی و راه نجات است. رَبِّ السَّجُنُ ... فَاسْتَجَابَ*

۳- پاکدامنی و عفاف، موجبات استجاب دعا را فراهم می سازد. رَبِّ السَّجُنُ أَحَبُّ ... فَاسْتَجَابَ*

۴- درخواست خالصانه از خداوند، استجاب و عنایت او را در پی دارد. رَبِّ ...

فَاسْتَجَابَ*

۵- دعای یوسف برای مصون ماندن از کید زنان مصر سریعاً مستجاب شد.

(حرف «فاء» در «فَاسْتَجَابَ»، رمز سرعت است) *

۶- هر کس به خدا پناه ببرد، محفوظ می ماند. «فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ»

۷- گاهی کار دشمن به نفع ما تمام می شود. (دشمن یوسف را به زندان انداخت، که مایه ی خلاصی یوسف از زلیخا بود)
«فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ» *

۸- استجابت دعا، دلیل بر شنوایی و بینایی و علم خداوند است. فَاسْتَجَابَ ... هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

۹- کسانی که مورد مراجعه مردم هستند باید در آغاز خوب بشنوند، سپس با دانش خود به حلّ و فصل مشکل پردازند؛ چنانکه خداوند نیز در مقام اجابت دعا چنین است. فَاسْتَجَابَ ... هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسُ جُنَّةً حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٣٥﴾

سپس بعد از آن همه نشانه ها و شواهدی که (برای پاکی یوسف) دیدند، این گونه برایشان جلوه کرد که او را تا مدتی زندانی کنند.

پیام ها:

۱- یک دیوانه، سنگی را در چاه می اندازد، صد نفر عاقل نمی توانند آنرا در آورند.

یک زن عاشق شد، مردان متعدّد و رجال مملکتی نتوانستند این رسوایی را چاره اندیشی کنند. «بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا»

۲- کاخ نشینی معمولاً با بی پروایی و پررویی همراه است. «مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسُ جُنَّةً» با این همه دلیل بر پاکی یوسف، باز هم او محکوم به زندان می شود.

۳- زیبایی، همیشه خوشبختی آور نیست، دردسر هم دارد. ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ ... لَيْسُ جُنَّةً

۴- معمولاً در دربارها و کاخهای طاغوتیان، دادگاه و محاکمه غیابی و تشریفاتی است، تا بی گناهان محکوم شوند. «لَيْسُ جُنَّةً» (البته در مواردی این گونه نیست)

۵- در جامعه ی آلوده، هوسرانان آزاد و تقوایبندگان در زندانند. «لَيْسُ جُنَّةً» *

۶- افراد خاطبی به ویژه قدرتمندان کمتر مسئولیت عمل خود را می پذیرند و

می خواهند دیگران را قربانی کنند. «لَيْسَ جُنَّةً»*

۷- در نظام های طاغوتی معصوم تر مظلوم تر است. «لَيْسَ جُنَّةً»*

۸- پاک بودن و پاک ماندن هزینه دارد. «لَيْسَ جُنَّةً»*

۹- جلوگیری از رسوایی خاندان عزیز مصر و پایان یافتن شایعات، هدف حکمرانان مصر از زندانی ساختن یوسف بود. «لَيْسَ جُنَّةً»
حَتَّى حِينَ*

۱۰- وقتی دستگاه قضایی بر طبق خواسته سیاستمداران و افراد ذی نفوذ تصمیم می گیرد، مدت زمان زندان نیز نامشخص است.
«حَتَّى حِينَ»*

وَدَخَلَ مَعَهُ السَّجْنَ فَيَا نِ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبْنَأُ
بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۳۶)

و با یوسف، دو جوان دیگر وارد زندان شدند. یکی از آن دو (نزد یوسف آمد و) گفت: من در خواب خود را دیدم که (انگور را) برای شراب می فشارم و دیگری گفت: من خود را در خواب دیدم که بر سرم نانی می برم و پرندگان از آن می خورند، ما را از تعبیر خوابمان آگاه ساز! همانا ما تو را از نیکوکاران می بینیم.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: دلیل آنکه زندانیان، یوسف را نیکوکار نامیدند، این بود که به افراد مریض در زندان رسیدگی می کرد و به نیازمندان کمک و برای دیگران، جا باز می کرد. (۱)

پیام ها:

۱- زندان یوسف، عمومی بوده است. «مَعَهُ السَّجْنَ»

۲- خواب ها را ساده نگیریم، در بعضی از آنها اسراری نهفته است. «أَرَانِي أَعْصِرُ

ص: ۲۰۱

خَمْرًا» (ممکن است انسان های عادی نیز خواب های مهمی ببینند).

۳- انسان همه جا می تواند مثمر ثمر باشد، حتی در زندان. «بَبْنَا بِتَأْوِيلِهِ»*

۴- نیکوکاران با صفای دل چیزهایی درک می کنند که دیگران آن را نمی یابند.

«بَبْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

۵- اگر مردم اعتماد به کسی پیدا کنند، تمام رازهای خود را با او در میان می گذارند. «إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۶- انسان های وارسته، در زندان نیز روی افراد تأثیر می گذارند. «إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۷- حتی مجرمان و گناهکاران نیز برای نیکوکاران، جایگاه شایسته ای قایلند. «إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۸- نیکوکاران همه جا حتی در زندان مورد احترام و پناهگاه مردم هستند. «إِنْ تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

۹- نیکوکاری یوسف علیه السلام قدم اول او در جذب و تبلیغ بود. (احسان و خدمت رسانی به زندانیان، سبب جذب قلوب و دریافت لقب محسن از زندانیان شد)*

۱۰- بدون تمکن مالی و آزادی هم می توان محسن بود. (یوسف در زندان نه ثروت داشت، نه آزادی) «إِذَا تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

۱۱- اول نیکوکاری خود را اثبات کنید، سپس به تبلیغ دین پردازید. (یوسف که در نظر مردم نیکوکار شناخته شد، قبل از تعبیر خواب دوستان زندانی، به تبلیغ و ارشاد آنان پرداخته و به یکتاپرستی دعوت نمود)*

۱۲- دادن آگاهی های صحیح از مصادیق احسان است. (ما را از اسرار خوابی که دیده ایم آگاه ساز) «إِذَا تَرَكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

قَالَ لَا يَأْتِيَكُمُ طَعَامٌ تُرْزَقُونَ إِلَّا تَبَأْتُمْ بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمُ ذَلِكَ مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾

(یوسف به آن دو نفر که خواب دیده بودند) گفت: من قبل از آنکه جیره غذایی شما برسد، تأویل خوابتان را خواهم گفت. این از اموری است که پرودگارم به من آموخته است. همانا من آئین قومی را که به خدا ایمان ندارند و به قیامت کفر می ورزند، رها کرده ام.

نکته ها:

در ترجمه بخش اول آیه، این احتمال نیز وجود دارد که معنای آیه اینگونه باشد: من از جانب خداوند می دانم غذایی که برای شما خواهند آورد چیست؟ پس می توانم خواب شما را تعبیر کنم. یعنی یوسف علاوه بر تعبیر خواب از چیزهای دیگر نیز خبر می داده است. مثل حضرت عیسی علیه السلام که از غذای ذخیره شده در منازل و یا آنچه می خوردند، خبر می داد.

سؤال: چرا حضرت یوسف علیه السلام خواب آنان را فوری تعبیر نکرد و آن را به وقتی دیگر و ساعتی بعد موکول کرد؟

پاسخ: فخررازی در تفسیر کبیر، چند وجه برای آن بیان کرده است:

۱. می خواست آنها را در انتظار قرار دهد تا کمی تبلیغ و ارشاد کند، شاید شخص اعدامی ایمان آورد و با حسن عاقبت از دنیا برود.

۲. می خواست با بیان نوع غذایی که نیامده، اعتماد آنان را جلب کند.

۳. می خواست آنها را تشنه تر کند تا بهتر بشنوند.

۴. چون تعبیر خواب یکی از آنها اعدام بود، کمی طفره رفت تا قالب تهی نکند.

پیام ها:

۱- گاهی برای تأثیرگذاری بیشتر، لازم است انسان قدرت علمی و کمالات خود را به دیگران عرضه کند. قَالَ ... تَبَأْتُمْ بِتَأْوِيلِهِ

۲- از علم خود برای بهره رساندن به دیگران استفاده کنیم. تَبَاتُكُمَا ... مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي *

۳- معلومات و دانسته های خود را از خدا بدانیم. «مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي»

۴- هدف از آموزشها نیز پرورش است. «عَلَّمَنِي رَبِّي»

۵- خداوند حکیم است و بی جهت دری را به روی کسی باز نمی کند. «عَلَّمَنِي رَبِّي» زیرا من؛ «تَرَكْتُ مَلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ»

۶- کسی که از ظلمات کفر فرار کند، به نور علم می رسد. «عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ» (دلیل علم من ترک کفر است.)

۷- از فرصت ها، بهترین استفاده را بکنید. تَبَاتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ ... إِنِّي تَرَكْتُ مَلَّةَ (یوسف قبل از تعبیر خواب، کار فرهنگی و اعتقادی خود را شروع کرد.)

۸- اساس ایمان، تبری و تولی است. در این آیه برائت از کفار، «إِنِّي تَرَكْتُ» و در آیه بعد پیروی از ولایت اولیای الهی مطرح است. «وَأَتَّبَعْتُ»

۹- باید از انتساب مستقیم افراد به انحراف پرهیز کرد و با روش غیر مستقیم تبلیغ کرد. (یوسف نفرمود: شما از کفر دست بکشید، بلکه فرمود: من راه کفر را رها کردم) «إِنِّي تَرَكْتُ مَلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ»*

۱۰- در تمام ادیان، عقیده به توحید و معاد در کنار یکدیگر بوده است. «قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

وَ اتَّبَعْتُ مَلَّةَ آبَائِي اِبْرَاهِيمَ وَ اسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُّشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَلِكُمْ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ «۳۸»

و آیین پدرانم ابراهیم و اسحاق و یعقوب را پیروی کرده ام. برای ما سزاوار نیست که چیزی را شریک خداوند قرار دهیم. این از فضل خدا بر ما و بر مردم است، ولی بیشتر مردم سپاس گزاری نمی کنند.

اصالت خانوادگی، همچنان که در ساختار شخصیت افراد مؤثر است، در پذیرش مردم نیز اثر دارد. لذا حضرت یوسف برای معرفی خود، به پدران خود که انبیای الهی هستند تکیه می کند تا هم اصالت خانوادگی را ارائه دهد و هم قداست دعوت خود را.

این همان روشی است که پیامبر صلی الله علیه و آله نیز در معرفی خود به کار می برد و می فرمود: من همان پیامبر امی هستم که نام و نشانم در تورات و انجیل آمده است. سیدالشهدا حسین ابن علی علیهما السلام در کربلا و امام سجاد علیه السلام نیز در برابر مردم شام، خود را چنین معرفی کردند: «انا ابن فاطمه الزهرا»

«مِله» در قرآن به معنای آیین بکار رفته است. سیمای «مِله ابراهیم» اینگونه ترسیم شده است: «با تمام قوا در راه خدا جهاد کنید و اهل نماز و زکات و اعتصام به خدا باشید. در دین سختی و حرجی نیست، تسلیم خدا باشید، این است ملت پدرتان ابراهیم.» (۱)

پیام ها:

۱- رسیدن به حق، در گرو شناخت باطل و ترک آن است. تَرَكْتُ مِله قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ وَ اتَّبَعْتُ مِله ...

۲- جدّ انسان، در حکم پدر انسان است و «آب» به او نیز اطلاق شده است. «مِله اَبَائِي اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ»

۳- انبیا باید از خاندان پاک باشند. اَبَائِي اِبْرَاهِيمَ وَ ...

۴- پیامبران الهی از یک هدف برخوردارند. مِله اَبَائِي اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْحَاقَ وَ ...

۵- در کنار راههای منفی، راه مثبت را نیز نشان دهیم. تَرَكْتُ مِله ... وَ اتَّبَعْتُ مِله ...

۶- افتخار به پدران و پیروی از آنان در صورتی که راه حق و توحید را پیموده باشند پسندیده و رواست. وَ اتَّبَعْتُ مِله اَبَائِي ...*

۷- پدران انبیا علیهم السلام مشرک نبوده اند. «مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ»*

ص: ۲۰۵

۸- پرهیز از شرک و مبارزه با آن، پایه و اساس ادیان الهی است. «مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ»*

۹- شرک، در تمام ابعادش (ذات، صفات و عبادت)، منفور است. «مِنْ شَيْءٍ»

۱۰- پرهیز از شرک و گرایش به توحید، توفیق الهی می خواهد. «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۱- تعالیم انبیا، نعمتی الهی و سزاوار شکر و سپاس است. «ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا... وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»*

۱۲- نبوت و هدایت، توفیق و فضل الهی برای همه است. «عَلَيْنَا وَ عَلَى النَّاسِ»

۱۳- اکثریت، معیار شناخت صحیح نیست. «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

۱۴- پشت کردن به راه انبیا، بزرگ ترین کفران نعمت است. «لَا يَشْكُرُونَ»

يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾

ای دو یار زندانی من! آیاخدایان متعدّد و گوناگون بهتر است یا خداوند یکتای مقتدر؟

نکته ها:

انسان ها سه دسته اند: گروهی قالب پذیرند، مثل آب و هوا که از خود شکلی ندارند و در هر ظرفی به شکل همان ظرف در می آیند. گروهی نفوذ ناپذیر و مقاوم هستند، همچون آهن و فولاد که در برابر فشار بیرونی ایستادگی می کنند. اما گروهی امام و راهبرند که دیگران را به رنگ حقّ درمی آورند. یوسف نمونه ای از انسان های دسته سوم است که در زندان نیز از مشرک، موحد می سازد.

در قرآن در جاهای مختلف، از روش مقایسه و پرسش استفاده شده است که به نمونه هایی از آن درباره خداوند اشاره می کنیم:

۱. «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَدْعُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (۱)؛ آیا از شرکایی که برای خدا گرفته اید

ص: ۲۰۶

کسی هست که بیافریند و سپس آنرا برگرداند؟

۲. «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» (۱)؛ آیا از شرکایی که برای خدا قرار داده اید کسی هست که به حق راهنمایی کند؟

۳. «قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ ابْعِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۲)؛ آیا غیر خدای یکتا پروردگاری بپذیرم در حالی که او پروردگار همه چیز است؟

۴. «اللَّهُ خَيْرٌ أَمَا يُشْرِكُونَ» (۳)؛ خداوند بهتر است یا آنچه شریک او می گردانید؟

پیام ها:

۱- مردم را با محبت و عاطفه، صدا بزیند. «يَا صَاحِبِي»

۲- انسان در برابر هم نشینان خود نیز مسئول است. «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ»*

۳- از مکان ها و زمان های حساس برای تبلیغ استفاده کنید. «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ...» (یوسف در زندان همین که می بیند به تعبیر خواب او نیاز دارند، فرصت را غنیمت شمرده و تبلیغ می کند.)

۴- پرسش و مقایسه، یکی از راه های ارشاد و هدایت است. «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ...»

۵- اعتقاد به توحید اساس ایمان است. (یوسف سرآغاز دعوت خود را توحید قرار داد) «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ...»*

۶- خدایان متعدّد، عامل تفرقه و پراکندگی، و خدای واحد عامل یگانگی است.

«أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ...»*

۷- فطرت بشر از تفرقه و تشّت بیزار است و یوسف از همین امر برای اثبات توحید بهره گرفته است. «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ...»*

۸- وحدت و یگانگی، عامل قدرت و غلبه است. «الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ»*

ص: ۲۰۷

۱-۱. یونس، ۳۵.

۲-۲. انعام، ۱۶۴.

۳-۳. نمل، ۵۹.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ
الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

شما غیر خدا چیزی را عبادت نمی کنید مگر اسم هایی (بی مسمی) که شما و پدرانتان نامگذاری کرده اید (و خداوند هیچ
دلیلی (بر حقایقت) آن نفرستاده است. کسی جز خدا حق فرمانروایی ندارد، او دستور داده که جز او را نپرستید. این دین پا بر جا و
استوار است، ولی اکثر مردم نمی دانند.

پیام ها:

۱- معبودهای غیر او واقعی نیستند، بلکه ساخته خیال مشرکان و نیاکان آنهاست.

مَا تَعْبُدُونَ ... إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ

۲- بسیاری از قدرت ها، سازمان ها، مؤسسات، سمینارها، قطعنامه ها، ملاقات ها و حمایت ها و محکومیت ها و عناوین و القاب
دیگر، اسم های بی مسمی و بت های مدرن روزگار ما هستند که بشر به جای خدا، دنباله رو آنان شده است. مَا تَعْبُدُونَ ...
أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا

۳- سابقه و قدمت، دلیل حقایقت نیست. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ»*

۴- عقاید آدمی باید متکی بر دلیل و برهان عقلی یا نقلی باشد. «مِنْ سُلْطَانٍ»

۵- در برابر هیچ فرمان غیر الهی، کرنش نکنید. زیرا فرمان دادن تنها حق خداوند است. «إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ»

۶- عبادت خالصانه (توحید)، راه مستقیم و پابرجاست. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»*

۷- هر قانونی جز قانون الهی متزلزل است. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»

۸- جز بر عقیده محکم و استوار نباید اعتماد کرد. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»*

۹- بیشتر مردم به استواری دین خدا جاهلند. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ

لَا يَعْلَمُونَ» (یا جاهل بسیط که به جهل خود آگاه است یا جاهل مرکب که خیال می کند می داند و در واقع نمی داند)

۱۰- جهل و نادانی، زمینه ساز پیدایش شرک است. «لَا يَعْلَمُونَ»

يَا صَاحِبِ السِّجْنِ أَمَا أَحَدُكُمْ فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَ أَمَّا الْآخِرُ فَيُضَلِّبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ «۴۱»

ای دوستان زندانیم! آیا یکی از شما (آزاد می شود) و به ارباب خود شراب می نوشاند و دیگری به دار آویخته می شود و (آنقدر بالای دار می ماند که) پرندگان (با نوک خود) از سر او می خورند. امری که درباره آن از من نظر خواستید، حتمی و قطعی است.

نکته ها:

«رَبِّ» به حاکم، مالک و ارباب نیز اطلاق می شود. مثل، «رَبِّ الدار» یعنی صاحب خانه.

پس جمله ی «فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا» یعنی به ارباب خود شراب می دهد.

پیام ها:

۱- کرامت افراد را رعایت کنید هر چند در خط فکری شما نباشند. «يَا صَاحِبِ»

۲- در پاسخ گویی به مراجعان، باید نوبت مراعات شود. «أَمَا أَحَدُكُمْ...» (تعبیر اول برای کسی است که زودتر خوابش را گفته است.)

۳- بعضی از رؤیاها اگر چه از شخص غیر موحد باشد، می تواند تعبیر مهمی داشته باشد. «فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا»

۴- معبر می تواند تعبیر خواب را بگوید هر چند ناگوار باشد. («فَيُضَلِّبُ» یعنی به دار آویخته شد) *

۵- تعبیر خواب یوسف پیش بینی و حدس نیست، بلکه خبر قطعی از جانب خداست. «قُضِيَ الْأَمْرُ»

ص: ۲۰۹

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

و (یوسف) به آن زندانی که می دانست آزاد می شود گفت: مرا نزد ارباب خود بیاد آور. (ولی) شیطان یادآوری به اربابش را از یاد او برد، در نتیجه (یوسف) چند سالی در زندان ماند.

نکته ها:

«ظَنَّ» به معنای اعتقاد و علم نیز استعمال شده است. زیرا در آیه قبل، یوسف به صراحت و قاطعیت از آزادی یکی و اعدام دیگری خبر داده است. بنابراین «ظَنَّ» در اینجا به معنای گمان همراه با شک و تردید نیست.

«بِضْعَ» به عدد زیر ده گفته می شود و اکثر مفسران مدت زندان حضرت یوسف را هفت سال گفته اند.

در بعضی تفاسیر، جمله ی «فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ» را اینگونه ترجمه کرده اند که «شیطان یاد پروردگار را از ذهن یوسف برد و او به جای استمداد از خداوند به ساقی شاه توجه کرد» و این برای یوسف ترک اولی بود و لذا سال های دیگری را نیز در زندان ماند. اما صاحب المیزان می نویسد: اینگونه روایات خلاف قرآن است، چون قرآن یوسف را از مخلصین دانسته و شیطان به مخلصین نفوذ ندارد. به علاوه در دو آیه بعد آمده که «قَالَ الَّذِي نَجَّا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّه» فراموش کننده بعد از مدت ها یوسف را به خاطر آورد، از این معلوم می شود که فراموشی مربوط به ساقی بوده است نه یوسف.

پیام ها:

۱- انبیا نیز از طرق معمول، مشکلات خود را حل می کنند، و این با توحید و توکل منافاتی ندارد. «اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ»

۲- هر تقاضایی رشوه نیست. «اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ» یوسف برای تعبیر خواب، مزد و رشوه ای درخواست نکرد، بلکه گفت: مظلومیتم را به شاه برسان.

۳- برای اثبات بی گناهی و پاکی خود از هر طریق سالم برای رساندن شکوای خود به گوش مسئولین بهره ببرید. «اذْکُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ»*

۴- کاخ نشینی و رفاه و آسایش، زمینه ساز فراموش کردن درد و رنج گرفتاران و بیچارگان است. نَاجٍ... فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ*

۵- معمولاً افراد بعد از رسیدن به پست، مقام و رفاه، دوستان قدیمی را به فراموشی می سپارند. «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ»

۶- خروج یوسف از زندان و رفع اتهام از او، با اهداف شیطان ناسازگار بود، لذا دسیسه نمود. «فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ»

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَ سَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ
إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ» (۴۳)

و(روزی) پادشاه(مصر) گفت: من هفت گاو فربه که هفت گاو لاغر آنها را می خورند و هفت خوشه سبز و(هفت خوشه) خشکیده ی دیگر را(در خواب) دیدم، ای بزرگان قوم! اگر تعبیر خواب می کنید درباره ی خوابم به من نظر دهید.

نکته ها:

تاکنون در این سوره، چهار خواب مطرح شده است؛ خواب خود یوسف، خواب دو رفیق زندانی و خواب پادشاه مصر. خواب اول سبب دردسر برای او ولی تعبیر خواب دیگران، سبب عزت او شد. در تورات آمده است: پادشاه یک نوبت در خواب دید، گاوهای لاغر گاوهای فربه را می خورند و نوبت دیگر، خوشه ی سبز در کنار خوشه های خشکیده را دید. (۱)

درباره ی اینکه عزیز مصر، همان پادشاه مصر است یا آنان دو نفر هستند، گفتگو و اختلاف

ص: ۲۱۱

نظر است که ما از آن می گذریم، زیرا نقشی در بحث ندارد.

در کتاب روضه ی کافی آمده است که خواب دیدن سه نوع است: گاهی بشارت الهی، گاهی ایجاد وحشت از شیطان و گاهی خواب های بی سروته و پریشان. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند با خواب دیدن یک شاه ظالم، (به شرطی که تعبیر کننده اش یوسف باشد) ملتی را از قحطی نجات می دهد. «قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ»

۲- اشیا و حیوانات، در عالم رؤیا نماد و سمبل مشخصی دارند. (مثلاً گاو لاغر، سمبل قحطی و گاو چاق، سمبل فراوانی است) «سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ» *

۳- رؤسا و قدرتمندان با اندک خاطره ی ناگواری، احساس خطر می کنند که مبدا قدرت از آنها گرفته شود. «قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ ... أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ»

۴- حاکمان نیاز به مشورت افراد خیره در امور مختلف دارند. «يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي» *

۵- برای تعبیر خواب، باید به اهل آن مراجعه کرد و نباید به تعبیر هر کس توجه نمود. «أَفْتُونِي ... إِنَّ كُنتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ»

«قَالُوا أَضْغَاثُ أَخْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَخْلَامِ بِعَالَمِينَ» (۴۴)

(اطرافیان پادشاه) گفتند: خواب هایی پریشان است و ما به تعبیر خواب های آشفته دانا نیستیم.

نکته ها:

«أَضْغَاثُ» جمع «ضَغْثٌ» به معنای مخلوط کردن و «ضِغْثٌ» به معنای دسته چوبِ مختلط است. «أَخْلَامٌ» جمع «حلم» به معنای خواب پریشان است. «أَضْغَاثُ أَخْلَامٍ» یعنی خواب های پراکنده و درهمی که معبر نمی تواند سرنخی از آنرا به دست آورد.

ص: ۲۱۲

پیام ها:

۱- ندانستن و جهل خود را توجیه نکنید. (اشراف چون تعبیر صحیح خواب را نمی دانستند گفتند: خواب شاه پریشان است.)
﴿قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ﴾

۲- چه بسا خواب هایی که به نظر پراکنده می رسند، قابل تعبیرند. ﴿قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ...﴾*

۳- کار را باید به کاردان سپرد. (کارشناس تعبیر می کند، ولی غیر کارشناس می گوید خواب پریشان و غیر قابل تعبیر است.)
﴿مَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ﴾

﴿وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ أَنَا أَنُبُّكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ﴾ (۴۵)

و آن کس از آن دو (زندانی) که نجات یافته بود، پس از مدتی (یوسف را) به خاطر آورد، و (به عزیز مصر) گفت: مرا (به سراغ یوسف) بفرستید تا (از تعبیر خواب) شما را با خبر کنم.

نکته ها:

﴿أُمَّهِ﴾ گرچه به معنای اجتماع مردم است، ولی در اینجا به اجتماع روزها (مدت ها) اطلاق شده است. (۱)

پیام ها:

۱- خوبی ها، دیر یا زود اثر خود را نشان می دهند. ﴿ادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ﴾

۲- فقط هنگام نیاز به فکر دوستان نباشیم. (همین که به تعبیر خواب نیاز پیدا کردند، یاد یوسف افتادند.) ﴿وَ ادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ﴾*

۳- رسیدن به مقام و موقعیت، معمولاً انسان ها را نسبت به گذشته دچار فراموشی می کند. ﴿وَ ادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهِ﴾*

۴- کسی که دیگران را به کاری راهنمایی کند، گویا خود او آن کار را انجام داده

ص: ۲۱۳

است. «أَنَا أُبَيِّنُكُمْ»

۵- هم زندانی یوسف علیه السلام به اندازه ای به خبرگی یوسف اعتماد داشت که از طرف خود به پادشاه وعده قطعی به تعبیر خواب داد. «أَنَا أُبَيِّنُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ»*

۶- آگاهان را به جامعه معرفی کنیم، تا مردم از آنان بهره مند شوند. «فَأَرْسِلُونِ»

۷- بعضی از کارشناسان در انزوا به سر می برند از آنان غافل نشوید. «فَأَرْسِلُونِ»

۸- ما باید به سراغ استاد برویم، نه آنکه استاد را احضار کنیم. «فَأَرْسِلُونِ»*

يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعُ عِجَافٍ وَ سَبْعِ سُتَبَلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

(فرستاده شاه، وارد زندان شد و گفت:) ای یوسف! ای مرد راستگوی! درباره ی (این خواب که) هفت گاو فربه هفت گاو لاغر را می خورند و هفت خوشه ی سبز و (هفت خوشه ی) خشکیده دیگر، به ما نظر بده تا به سوی مردم برگردم، شاید آنان (از اسرار خواب) آگاه شوند.

نکته ها:

«صدیق» به کسی گفته می شود که گفتار، رفتار و اعتقادش، همدیگر را تصدیق کنند.

دوست یوسف چون رفتار و کلام یوسف را در زندان دیده بود و از سوی دیگر، تعبیرهای خواب خودش و دوستش را مطابق واقع دیده بود، یوسف را صدیق صدا زد.

خداوند ابراهیم را «صدیق» خوانده، «إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا» (۱) و او را خلیل خود کرد؛ «وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» (۲)

مریم را صدیقه خوانده، «وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ» (۳) و او را برگزید؛ «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ» (۴)

ص: ۲۱۴

۱- ۱. مریم، ۴۱.

۲- ۲. نساء، ۱۲۵.

۳- ۳. مائده، ۷۵.

۴- ۴. آل عمران، ۴۲.

یوسف را صدیق شمرده، «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ» (۱) و هرگونه مکنت به او داد؛ «وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ» (۲)

ادریس را صدیق خوانده، «إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا» (۳) و او را صاحب مقام رفیع دانسته است.

«رَفَعْنَا مَكَانًا عَلِيًّا» (۴)

و برای کسانی که در آن درجه نیستند، همراه بودن با صدیقین است. فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ ... (۵)

«صدیق»، از القابی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام داده است. (۶)

جمله ی «لَعَلَّهُمْ يَغْلَبُونَ» احتمال دارد به معنی واقف شدن مردم به وجود ارزشی یوسف باشد. یعنی به سوی مردم برگردم تا آنها بدانند که تو چه گوهری هستی.

پیام ها:

۱- قبل از درخواست، سزاوار است از کمالات شخص تجلیل شود. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ»

۲- سؤالات و مشکلات خود را از افراد خوش سابقه، صدیق، راستگو و راست کردار بپرسیم. أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا ...

۳- حکومت ها نیازمند نظرات دانشمندان و نخبگانند. يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا ...*

ص: ۲۱۵

۱- (۱). یوسف، ۴۶.

۲- (۲). یوسف، ۵۶.

۳- (۳). مریم، ۵۶.

۴- (۴). مریم، ۵۷.

۵- (۵). نساء، ۶۹.

۶- (۶). تفسیر اطیب البیان و کبیر، ذیل آیه ۲۸ سوره غافر.

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾

(یوسف در جواب) گفت: هفت سال پی در پی کشت کنید و آنچه را درو کردید، جز اندکی را که می خورید، در خوشه اش کنار بگذارید.

نکته ها:

یوسف علیه السلام بدون گلابیه و شکوه از رفیق که چرا او را فراموش کرده و بدون آنکه قید و شرطی برای تعبیر خواب پادشاه تعیین کند، فوری به تعبیر خواب پرداخت، زیرا کتمان دانش به ویژه در هنگام نیاز جامعه به آن، امری به دور از شأن انسان های پاک و نیکوکار است.

یوسف به جای تعبیر خواب، راه مقابله با قحطی را با برنامه ای روشن بیان کرد تا نشان دهد علاوه بر علم تعبیر خواب، قدرت برنامه ریزی و مدیریت دارد.

علم کشاورزی و سیاست ذخیره سازی و لزوم صرفه جویی در مصرف، از این آیه استفاده می شود.

پیام ها:

۱- طرح و برنامه های سازنده خود را بدون منت و چشم داشت عرضه کنیم. ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ﴾*

۲- برای نجات جامعه بایستی از مشکلات شخصی چشم پوشید. (یوسف سخنی از زندانی بودن خود که مسئله ی شخصی است، چیزی نگفت، بلکه به فکر حلّ مشکل مردم بود) ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ...﴾*

۳- مدیریت بحران و اداره جامعه در شرایط حاد و دشوار از وظایف اصلی حکومت است. ﴿قَالَ تَزْرَعُونَ...﴾*

۴- حکومت ها باید قحطی و خشکسالی را پیش بینی کنند و در ایام فراخی با تدبیر از فشار مشکلات بکاهند. ﴿تَزْرَعُونَ...﴾*

۵- به هنگام مناسب بودن شرایط حداکثر بهره برداری را باید نمود. ﴿تَزْرَعُونَ...﴾*

۶- در مواقعی که بحرانی در پیش است باید بر ظرفیت تولید و کار افزود.

تَزْرَعُونَ...*

۷- مردان خدا، باید برای رفاه مردم فکر کنند و طرح های دراز مدّت و کوتاه مدّت داشته باشند. «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ»

۸- زمان، عنصر بسیار مهمی در برنامه ریزی و مدیریت است. «سَبْعَ سِنِينَ»*

۹- فقط تشریح وضعیّت کافی نیست، باید طرح و برنامه داد. تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا...*

۱۰- برنامه ریزی در تولید «تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ» و صرفه جویی و ذخیره سازی «فَذَرُوهُ» یک ضرورت است. (در حالی که جوامع عقب مانده بدون توجه به این مراحل فقط مصرف می کنند).*

۱۱- کنترل حکومت بر روند تولید و توزیع، در شرایط بحرانی امری ضروری است. تَزْرَعُونَ ... فَذَرُوهُ ...

۱۲- گندم اگر به خوشه باشد بر عمرش اضافه می شود. «فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ»

۱۳- می توان با برنامه ریزی، خود را برای مقابله با حوادث طبیعی همچون قحطی، زلزله و سیل آماده کرد. «فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ»

۱۴- برنامه ریزی و تدبیر برای آینده، منافاتی با توکل و تسلیم در برابر امر خدا ندارد. «فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ» (با تدبیر، به استقبال تقدیر برویم).

۱۵- طرحها باید قابلیت عملی داشته باشند. «فَذَرُوهُ فِي سُئِيلِهِ» (بهترین شیوه عملی در آن زمان بدون سیلو و تکنولوژی، واگذار کردن گندم در خوشه بود).

۱۶- هر تلخی ای بد نیست. همین قحطی مقدّمه ی حاکمیت یوسف شد و همچنین مقدّمه صرفه جویی و کار بیشتر در میان مردم گشت. «تَزْرَعُونَ، فَذَرُوهُ، إِلَّا قَلِيلًا»

۱۷- آینده نگری و برنامه ریزی بلند مدّت برای مقابله با مشکلات اقتصادی جامعه، لازمه مدیریت کشور است. تَزْرَعُونَ ... فَذَرُوهُ ... إِلَّا قَلِيلًا

۱۸- صرفه جویی امروز، خودکفایی فردا و اسراف امروز، نیاز فردا را بدنبال دارد.

﴿قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ﴾

۱۹- رؤیای کافران نیز می تواند بیانگر واقعیت ها و حاوی دستورالعمل هایی برای حفظ جامعه باشد.

۲۰- امروز باید برای فردای بهتر کوشش کرد. تَزْرَعُونَ ... ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ*

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَحْصِنُونَ ﴿۴۸﴾

سپس بعد از آن، هفت سال سخت می آید که مردم آنچه را برایشان از پیش ذخیره کرده اید خواهند خورد جز اندکی که (برای بذر) حفظ می کنید.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْرِضُونَ ﴿۴۹﴾

سپس بعد از آن، سالی فرا می رسد که به مردم در آن سال باران می رسد (و مشکل قحطی تمام می شود) و در آن سال مردم (به خاطر وسعت و فراوانی، از میوه ها و دانه های روغنی) عصاره می گیرند.

نکته ها:

﴿يُغَاثُ النَّاسُ﴾ یا از «غوث» است، یعنی مردم از جانب خداوند یاری می شوند و یا از «غیث» است، یعنی باران می بارد و حوادث تلخ پایان می پذیرد. (۱)

هفت گاو فربه و لاغر و هفت خوشه سبز و خشک که در خواب آمده بود، توسط یوسف به ۱۴ سال نعمت و قحطی تعبیر شد، امّا سال پانزدهم که سال نزول باران و فراوانی بود و در خواب پادشاه نیامده بود، خبر از غیب است که یوسف از جانب خداوند مطرح کرد، تا زمینه برای اعلام نبوتش فراهم باشد. ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ ...

ص: ۲۱۸

شرایط یک مدیریت کارآمد در جامعه:

۱. اعتماد مردم. «إِنَّا لَنُرَاكُ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۲. صداقت. «يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ»

۳. علم و دانایی. «عَلَّمَنِي رَبِّي»

۴. پیش بینی صحیح. «فَدَّرُوهُ فِي سُبُلِهِ»

۵. اطاعت مردم. زیرا مردم طرح یوسف را اجرا کردند.

پیام ها:

۱- مردم را نسبت به شداید و سختی های آینده آگاه کنیم تا آمادگی مقابله با آن را داشته باشند. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ»*

۲- پس انداز و برنامه ریزی برای ایام ناتوانی، ارزشمند است. «سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ»

۳- آینده نگری و برنامه ریزی می تواند ملتی را از طوفان های سخت حوادث عبور دهد. «يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ»*

۴- در مصرف، مقداری را برای بذر و سرمایه ذخیره کنید. («مِمَّا تُحْصِنُونَ» یعنی در حصن و حرز ذخیره کردن).

۵- در شرایط سخت باید پایه ها و سرمایه های اصلی را حفظ کرد. «مِمَّا تُحْصِنُونَ»*

۶- روشهای نگاهداری و تبدیل مواد غذایی را بیاموزیم تا از بین نروند. «مِمَّا تُحْصِنُونَ»*

۷- بعد از سختی، آسانی است. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ»*

۸- مردم را به آینده امیدوار کنیم تا بتوانند سختی ها را تحمل کنند. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ»*

۹- پیش بینی وضع هوا و بارندگی امری مفید در برنامه ریزی کشاورزی است.

يَأْتِي ... عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ*

۱۰- بعضی از رؤیایها می تواند بازگو کننده ی رخدادهای آینده و رموز راهگشا

برای انسان باشد. «يُبَاغُ النَّاسُ وَ فِيهِ يَعْصِرُونَ»

۱۱- برای دفع مشکل مردم اقدام کنیم، هر چند مردم منطقه و کشور ما نباشند.

(طرح یوسف برای منطقه خودش نبود)*

۱۲- علم و دانش، رمز پیشرفت و بقای حکومت ها و امتیت و رفاه جامعه است.

(طرح و برنامه یوسف برای مبارزه با قحطی و خشکسالی، از دانش او حکایت دارد)*

وَقَالَ الْمَلِكُ اَنْتَوْنِي بِهٖ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُوْلُ قَالَ اَرْجِعْ اِلَيَّ رَبِّكَ فَسَيُنلُّهُ مَا بَالَ النَّسُوْهِ اللّٰتِي قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ اِنَّ رَبِّيْ بِكَيْدِهِنَّ عَلِيْمٌ ﴿٥٠﴾

و پادشاه گفت: او را نزد من آورید، پس چون فرستاده ی شاه نزد وی آمد (یوسف) گفت: نزد آقای خود برگرد و از او پرس که ماجرای آن زنانی که دستانشان را بریدند چه بود؟ همانا پرودگار من، به حيله آنان آگاه است.

نکته ها:

یوسف با تعبیر خواب پادشاه و ارائه برنامه ای سنجیده، آن هم بدون توقع و قید و شرطی، ثابت کرد که او یک مجرم و زندانی عادی نیست، بلکه انسانی فوق العاده و داناست.

وقتی فرستاده ی شاه به سوی یوسف آمد، فوراً از خبر آزادی استقبال نکرد، بلکه درخواست کرد که پرونده سابق دوباره بررسی شود، زیرا او نمی خواست مشمول عفو شاهانه شود، بلکه می خواست بی گناهی و پاکدامنی او ثابت شود و به شاه بفهماند که در رژیم او تا چه اندازه فساد و بی عدالتی حاکم شده است.

در حدیث می خوانیم: که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: از صبر یوسف در شگفتم که وقتی عزیز مصر نیاز به تعبیر خواب پیدا کرد نگفت تا از زندان آزاد نشوم نمی گویم، اما زمانی که

خواستند او را آزاد کنند، بیرون نیامد تا رفع تهمت شود. (۱)

شاید یوسف به خاطر رعایت احترام عزیز مصر، از همسر او نام نبرد و اشاره به مجلس میهمانی کرد. «قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ»

پیام ها:

۱- مغزهایی که کشور بدانها احتیاج دارد و زندانی هستند، اگر مرتکب جنایتی نشده اند، باید با کمک دولت آزاد شوند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتُونِي بِهِ»

۲- برای استفاده از مغزهای متفکر (بویره در شرایط بحرانی) درنگ جایز نیست.

«وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتُونِي بِهِ»*

۳- حاکمان، نیازمند انسان های اندیشمند، با تدبیر و بزرگ هستند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتُونِي بِهِ»*

۴- اگر خدا بخواهد پادشاه را نیازمند برده زندانی می کند. «وَقَالَ الْمَلِكُ أَتُؤْتُونِي بِهِ»*

۵- یوسف علیه السلام، پادشاه مصر را ارباب خود نمی دانست. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ»*

۶- احترام رهبران و حاکمان را هر چند کافر باشند نزد زبردستانشان باید نگاهداشت. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ»*

۷- آزادی، به هر قیمتی ارزش ندارد. اثبات بی گناهی مهم تر از آزادی است. «ارْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ فَسْئَلُهُ»

۸- فرد زندانی که علی رغم آزادی، پیشنهاد بررسی پرونده را می دهد، پاک است.

«فَسْئَلُهُ»

۹- یوسف، اول ذهن مردم را پاک کرد، بعد مسئولیت پذیرفت. «مَا بَالُ النَّسْوَةِ»

۱۰- دفاع از آبرو و حیثیت، واجب است. «مَا بَالُ النَّسْوَةِ» ۱۱- دادخواهی از حاکمان غیر الهی جایز است. فَسْئَلُهُ مَا بَالُ النَّسْوَةِ...*

۱۲- در موارد حساس (مانند موقعیت یوسف علیه السلام در برابر پادشاه) نبایستی به

ص: ۲۲۱

جهت حفظ آبروی برخی، حقایق را پنهان کرد. ﴿مَا بَالُ النِّسْوَةِ...﴾

۱۳- اشاره یوسف به «قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» شاید به این جهت بود که این واقعه جنبه عمومی تری داشت و قابل انکار نبود. ﴿مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾*

۱۴- گناهان و مسائل اخلاقی را در لفافه و پوشش بگویم. ﴿إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ﴾*

۱۵- گرچه کید دشمن عظیم است، اما خداوند نیز به همه کیدها آگاه است و دوستان خود را از کیدها حفظ می کند. ﴿إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ﴾*

﴿قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتَنِّي يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ﴾ (۵۱)

(پادشاه به زنان) گفت: وقتی از یوسف کام می خواستید چه منظور داشتید؟ زنان گفتند: منزه است خدا، ما هیچ بدی از او نمی دانیم. همسر عزیز گفت: اکنون حقیقت آشکار شد، من (بودم که) از او کام خواستم و بی شک او از راستگویان است.

نکته ها:

«خطب» دعوت شدن برای امر مهم را گویند. «خطیب» کسی است که مردم را به هدفی بزرگ دعوت می کند. «حَصِيْحَص» از «حَصَّه» یعنی جدا شدن حق از باطل است. (۱)

در این ماجرا یکی از سنت های الهی محقق شده است، که به خاطر تقوای الهی، گشایش ایجاد می شود. ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾ (۲) هر کس از خدا پروا کند، برای او راه خروج و گشایش قرار می دهد و از جایی که حسابش را نمی کند، به او روزی می رساند.

ص: ۲۲۲

(۱-۱). تفسیر اطیب البیان.

(۲-۲). طلاق ۲-۳.

۱- گاهی که گره کور می شود، شخص اوّل کشور باید خود پرونده را بررسی و دادگاه تشکیل دهد. «قَالَ مَا خَطْبُكَ»

۲- افراد متّهم را دعوت کنید تا از خود دفاع کنند. «مَا خَطْبُكَ» حتّی زلیخا نیز حضور داشت. «قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ»

۳- به دنبال تلخی ها شیرینی ها است. در برابر «أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»، «مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» آمده است.

۴- زنان مصر نه تنها بر خطا کار نبودن یوسف اعتراف کردند، بلکه هر نوع بدی و انحرافی را از او نفی کردند. («مِنْ سُوءٍ» یعنی هیچ عیب و گناهی بر او نیست) *

۵- حقّ برای همیشه، مخفی نمی ماند. «الآنَ حَصَّصَ الْحَقُّ»

۶- روشن شدن برخی پرونده ها و حقایق نیاز به زمان دارد. «الآنَ حَصَّصَ الْحَقُّ» *

۷- وجدان ها، روزی بیدار شده و اعتراف می کنند. «أَنَا رَاوِدْتُ» چنانکه فشار جامعه و محیط، گردنکشان را به اعتراف وادار می کند. (همسر عزیز همین که دید تمام زنان به پاکدامنی یوسف اقرار کردند، او نیز به اعتراف گردن نهاد.)

۸- عزیز مصر خواست مرآوده ی زلیخا با یوسف علیه السلام مخفی بماند، ولی خداوند آن را بر همه ی عالمیان و برای همیشه آشکار کرد تا پاکی یوسف اثبات گردد.

قَالَتْ ... أَنَا رَاوِدْتُ*

۹- آنگاه که خدا بخواهد، دشمن، خود وسیله ی نجات و رفع اتّهام می شود. «إِنَّهُ لَمِنَ الصّٰدِقِیْنَ» *

ذٰلِكَ لِيُعْلَمَ اَنْی لَمْ اَخْتُهُ بِالْغَيْبِ وَ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِی كَيْدَ الْخٰنِیْنِ ﴿۵۲﴾

(یوسف گفت: این (اعاده حیثیت) برای آن بود که (عزیز) بداند من در نهان به او خیانت نکرده ام و قطعاً خداوند نیرنگ خائن را به جایی نمی رساند.

در اینکه این آیه کلام یوسف علیه السلام است و یا ادامه کلام همسر عزیز مصر، دو نظر وجود دارد؛ برخی از تفاسیر (۱) آن را ادامه سخن یوسف می دانند و برخی دیگر، (۲) ادامه سخنان همسر عزیز مصر می شمارند، ولی با توجه به محتوای آیه، نظر اول درست است و نمی تواند کلام همسر عزیز مصر باشد. زیرا چه خیانتی بالاتر از اینکه یک نفر بی گناه، سالها در زندان بماند.

یوسف علیه السلام با این سخن، دلیل تأخیر خودش را برای خروج از زندان، بررسی مجدد پرونده و اعاده ی حیثیت مطرح می کند.

پیام ها:

۱- شخص کریم در صدد انتقام نیست، به دنبال اعاده ی حیثیت و کشف حقیقت است. «ذَلِكْ لِيَعْلَمَ»

۲- سوءظن ها را از اذهان برطرف کنیم. «ذَلِكْ لِيَعْلَمَ...»

۳- سوء قصد به همسر مرد، خیانت به مرد است. «لَمْ أَخْنُ»

۴- خیانت، کاری ناپسند است، هر چند در حق کافر باشد. «لَمْ أَخْنُ»*

۵- نشان ایمان واقعی، خیانت نکردن در پنهانی و خفاست. «لَمْ أَخْنُ بِالْغَيْبِ»

۶- خائن برای کار خویش با توجیه خلافتش، نقشه می کشد. «كَيْدَ الْخَائِنِينَ»

۷- یوسف تلاش می کرد تا پادشاه را متوجه سازد که اراده ی خداوند و سنت الهی، نقش تعیین کننده ای در حوادث و رخدادها دارد. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي...»

۸- خائن، به نتیجه نمی رسد و خوش عاقبت نیست. آری! اگر ما پاک باشیم؛ «لَمْ أَخْنُ بِالْغَيْبِ» خداوند اجازه نمی دهد، ناپاکان آبروی ما را برباد دهند. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ»

۹- از سنن الهی، عدم موفقیت خائن و شکست و رسوایی آنان است. «أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ»*

ص: ۲۲۴

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان و المیزان.

۲- ۲). تفسیر نمونه جزء (۱۳).

وَمَا أُبْرِيْ نَفْسِيْ اِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيْ اِنَّ رَبِّيْ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٥٣﴾

و من نفس خود را تبرئه نمی کنم، چرا که نفس آدمی بدون شک همواره به بدی امر می کند، مگر آن که پروردگارم رحم کند که همانا پروردگار من آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در قرآن برای نفس، حالاتی بیان شده است از جمله:

۱. نفس اماره که انسان را به سوی زشتی ها سوق می دهد و اگر با عقل و ایمان مهار نشود، انسان یکباره سقوط می کند.
 ۲. نفس لوّامه، حالتی است که انسان خلافکار خود را ملامت و سرزنش می کند و اقدام به توبه و عذرخواهی می کند. و در سوره قیامت از آن یاد شده است.
 ۳. نفس مطمئنّه، حالتی است که تنها انبیا و اولیا و تربیت شدگان واقعی آنان دارند و در هر وسوسه و حادثه ای، پیروزمندانه بیرون می آیند و دل بسته ی خدایند.
- یوسف علیه السلام عدم خیانت و سربلندی خود را در این آزمایش، مرهون لطف و رحم خداوند می داند و به عنوان یک انسان که دارای طبیعت انسانی است، خود را تبرئه نمی کند.
- در روایات متعدّد، خطرات نفس مطرح شده و راضی بودن از نفس را نشانه ی فساد عقل و بزرگ ترین دام شیطان دانسته اند.

(۱)

امام سجاد علیه السلام در دعای مناجات الشاکین، برای نفس پانزده خطر بیان نموده که توجه به آن مفید است.

ص: ۲۲۵

۱- هرگز خود را به پاکی مستائیم و تبرئه نکنیم. ﴿مَا أُبْرِي نَفْسِي﴾

۲- شرط کمال آن است که حتی اگر همه مردم او را کامل بدانند، او خود را کامل نداند. در ماجرای حضرت یوسف، برادران، همسر عزیز مصر، شاهد، پادشاه، شیطان، زندانیان همه گواهی به کمال او می دهند، ولی خودش می گوید: ﴿مَا أُبْرِي نَفْسِي﴾

۳- خطر هوای نفس جدی است، آن را ساده نگیرید. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ در آیه، چهار نوع تأکید بکار رفته است. (ان، لام تأکید، صیغه ی مبالغه و جمله ی اسمیه)

۴- انبیا با آنکه معصوم اند، اما غرائز انسانی دارند. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾

۵- هم از پاکی و عفت خود در برابر تهمت ها باید دفاع کرد و هم به شرور نفس اعتراف نمود و به خدا پناه برد. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾*

۶- نفس، خواهش خود را تکرار می کند تا انسان را گرفتار کند. ﴿لَأَمَّارَةٌ﴾

۷- نفس انسان به طور طبیعی و غریزی، اگر در مدار لطف حق قرار نگیرد، گرایش منفی دارد. ﴿لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾

۸- تنها رحمت او مایه نجات است. اگر انسان به حال خود رها شود، سقوط می کند. ﴿إِلَّا مَا رَحِمَ﴾

۹- یوسف، تحت تربیت مخصوص خداوند است. کلمه «رَبِّي» تکرار شده است.

۱۰- مربی باید رحمت و بخشش داشته باشد. ﴿إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

۱۱- بخشودگی، مقدمه ی دریافت رحمت الهی است. اول می فرماید: «غُفُورٌ» بعد می فرماید: «رَحِيمٌ»

۱۲- علی رغم تمام خطرات، از رحمت او مأیوس نشویم. «غُفُورٌ رَحِيمٌ»

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اَمِينٌ ﴿٥٤﴾

و پادشاه گفت: یوسف را نزد من آورید تا وی را (مشاور) مخصوص خود قرار دهم. پس چون با او گفتگو نمود، به او گفت: همانا تو امروز نزد ما دارای منزلتی بزرگ و فردی امین هستی.

نکته ها:

در «لسان العرب» آمده: هرگاه انسان کسی را محرم اسرار خود قرار دهد و در امور خویش او را مداخله دهد، گفته می شود: «أَسْتَخْلِصُهُ» .

یوسف علیه السلام وقتی از زندان آزاد می شود بر در زندان جملاتی چند می نویسد که سیمای زندان در آن جملات ترسیم شده است: «هذا قبور الاحياء، بيت الاحزان، تجربه الاصدقاء و شماته الاعداء» یعنی؛ زندان گورستان زندگان، خانه غمها، محل آزمودن دوستان و شماتت دشمنان است. (۱)

پادشاه وقتی پی به صداقت و امانت یوسف می برد و در او خیانتی نمی یابد، او را برای خود برمی گزیند. اگر خداوند از بنده خیانت نبیند چه خواهد کرد؟! حتماً او را برای خود بر خواهد گزید که قرآن درباره ی پیامبران چنین تعبیری دارد: «وَ اَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ» (۲)، «وَ اصْطَفَعْتُكَ لِنَفْسِي» (۳)

پادشاه با «لَدَيْنَا» اعلام کرد که یوسف در حکومت ما جایگاه دارد نه تنها در دل من، پس همه مسئولین باید از او اطاعت کنند. قدرت داشتن و امین بودن در کنار هم ارزشمند است، زیرا اگر امین باشد ولی امکانات نداشته باشد، قدرت انجام کاری را ندارد و اگر مکین باشد اما امین نباشد، حیف و میل بیت المال می کند.

چنانکه حضرت علی علیه السلام خطاب به مالک اشتر استاندار خود می فرماید: بعد از شناسایی و

ص: ۲۲۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۴۱.

گزینش کارمندان، به آن حقوق مکفی بده. «اسبغ علیهم الارزاق» (۱)

پیام ها:

۱- خداوند اگر بخواهد، اسیر دیروز را امیر امروز قرار می دهد. «قَالَ الْمَلِكُ اَتْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي»

۲- در برابر خدمات افراد باید عکس العمل نشان داد و از آنان تقدیر کرد. (در برابر تعبیر خواب دستور داد که او را آزاد کنند) «اَتْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي»*

۳- افراد مشرک و کافر هم از کمالات معنوی لذت می برند. فطرت کمال دوستی، در هر انسانی وجود دارد. «اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي»

۴- برای تصدّی اعطای پست های مهم و کلیدی علاوه بر تدبیر و کاردانی، محبوبیت و مقبولیت نیز بسیار مهم است. (یوسف در اثر عفت، تدبیر، تعبیر خواب و بزرگواری، محبوبیت خاصی پیدا کرد، لذا عزیز مصر گفت او برای خودم باشد) «اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي»*

۵- پاکی، امانت، صداقت و عفاف، پادشاهان را نیز به تواضع وا می دارد.

«اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي»*

۶- تا مرد سخن نگفته باشد، عیب و هنرش نهفته باشد. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ»

۷- در گزینش ها، مصاحبه حضوری نیز مفید است. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ»

۸- برای اعطای مسئولیت های بسیار مهم، گاه لازم است شخص اوّل مملکت، خود مصاحبه حضوری کند. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ»*

۹- پست های بزرگ و کلیدی را به افراد شایسته و امتحان داده واگذار کنید. «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ...»*

۱۰- انسان صادق و امین حتّی در جمع کافران نیز مقبول و مورد احترام است.

(«لَدَيْنَا» شامل همه ی کارگزاران می شود) «اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اَمِينٌ»*

ص: ۲۲۸

۱۱- زنان مصر جمال یوسف دیدند، دل از کف دادند و دست بریدند؛ پادشاه امانت و پاکی او را دید مُلک مصر را در اختیارش نهاد. اگر همه کمالات یوسف بر آنان آشکار می شد چه می کردند؟*

۱۲- وقتی به امانت و توان و صداقت کسی اطمینان پیدا کردید، در واگذاری مسئولیت به او درنگ نکنید. «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ»*

۱۳- مشاور خاص مسئولین کشوری، باید اهل تقوا، تدبیر، قدرت برنامه ریزی و امانت باشد. أَشِي تَخْلِصُهُ لِنَفْسِي ... مَكِينٌ أَمِينٌ (یوسف جامع همه اینها بود).

۱۴- قدرت یوسف علیه السلام بدون قید و شرط بوده است. («مَكِينٌ» بدون هیچ شرط و محدودیتی)*

۱۵- مکین و امین بودن، هر دو با هم لازم است. «مَكِينٌ أَمِينٌ»

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿۵۵﴾

(یوسف) گفت: مرا بر خزانه های این سرزمین (مصر) بگمار، زیرا که من نگهدارنده دانا هستم.

نکته ها:

سؤال: چرا یوسف پیشنهاد اعطای مسئولیت برای خود را مطرح کرد؟ یا به تعبیر دیگر؛ چرا یوسف طلب ریاست کرد؟

پاسخ: او از خواب پادشاه مصر، احساس خطر و ضرر برای مردم کرد و خود را برای جلوگیری از پیش آمدهای ناگوار اقتصادی، لایق می دانست، پس برای جلوگیری از ضرر، آمادگی خود را برای قبول چنین مسئولیتی اعلام کرد.

سؤال: چرا یوسف از خود تعریف و تمجید کرد، مگر نه این است که قرآن می فرماید: «فَلَا تَزُكُّوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) خود را نستایید؟

ص: ۲۲۹

پاسخ: ستایش یوسف، ذکر قابلیت ها و توانایی های خود، برای انجام مسئولیت بود، که می توانست جلو آثار سوء قحطی و خشکسالی را بگیرد، نه به خاطر تفاخر و سوء استفاده.

سؤال: چرا یوسف با حکومت کافر همکاری کرد؟ مگر قرآن از آن نهی نکرده است. \square وَ لَا تَزْكُتُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا ... (۱)

پاسخ: یوسف، برای حمایت از ظالم این مسئولیت را پذیرفت، بلکه به منظور نجات مردم از فشار دوران قحط سالی، به این کار اقدام نمود. یوسف هرگز حتی یک کلمه تملق هم نگفت.

رجال سیاسی، معمولاً به هنگام خطر مردم را رها کرده و فرار می کنند، ولی یوسف باید مردم را حفظ کند. بگذریم از اینکه اگر نمی توان رژیم ظالمی را سرنگون کرد و تغییر داد، باید به مقداری که امکان دارد از انحراف و ظلم جلوگیری کرد و بخشی از امور را بدست گرفت و فعالیت نمود. (۲)

در تفسیر نمونه آمده است: مراعات «قانون اهم و مهم» از نظر عقل و شرع یک اصل است.

شرکت در نظام حکومتی شرک، جائز نیست ولی نجات یکی ملت از قحطی مهم تر است. به همین دلیل، یوسف علیه السلام مسئولیت سیاسی پذیرفت، تا مبادا کمک به ظالم شود، مسئولیت نظامی پذیرفت، تا مبادا خون به ناحق ریخته شود. فقط مسئولیت اقتصادی آن هم برای نجات مردم را برعهده گرفت. (۳) امام رضا علیه السلام فرمود: هنگامی که ضرورت ایجاب کرد که یوسف سرپرستی خزائن مصر را بپذیرد، خود پیشنهاد داد. (۴)

علی بن یقظین نیز به سفارش امام کاظم علیه السلام در دستگاه بنی عباس وزیر بود. وجود اینگونه مردان خدا می تواند پناهگاه مظلومان باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: «کفاره عمل السلطان، قضاء حوائج الاخوان» کفاره ی کار حکومتی، بر آوردن نیازمندی برادران دینی است. (۵)

از امام رضا علیه السلام پرسیدند: شما چرا ولایتعهدی مأمون را پذیرفته اید؟ در جواب فرمود: یوسف که پیامبر بود در دستگاه مشرک رفت، من که وصی پیامبرم، در دستگاه شخصی که اظهار مسلمانی می کند رفته ام بگذریم که پذیرفتن من اجباری است، در حالی که یوسف علیه السلام با

ص: ۲۳۰

۱-۱. هود، ۱۱۳.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

۳-۳. تفسیر تبیان.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۳۹.

اختیار و به خاطر اهمیت موضوع، آن مسئولیت را پذیرفت. (۱)

هنگامی که یوسف مقام و منزلت پیدا کرد، تقاضای دیدار والدین نکرد، بلکه تقاضای مسئولیت خزانه داری نمود، زیرا دیدار جنبه‌ی عاطفی داشت و نجات مردم از قحطی، رسالت اجتماعی او بود.

امام صادق علیه السلام خطاب به گروهی که اظهار زهد کرده و مردم را دعوت می‌کردند که همانند آنان زندگی را بر خود سخت بگیرند... فرمود: شما در باره‌ی یوسف پیامبر، چگونه فکر می‌کنید که به پادشاه مصر گفت: «اجْعَلْنِي عَلِي خَزَائِنِ الْأَرْضِ» و کار یوسف به آنجا رسید که همه‌ی کشور و اطراف آن تا یمن را در اختیار گرفت... در عین حال نیافتیم کسی را که این کار را بر او عیب گرفته باشد. (۲)

در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است: یوسف علیه السلام در هفت سال اول، گندم‌ها را جمع‌آوری و ذخیره می‌کرد و در هفت سال دوم که قحطی شروع شد، آنها را به تدریج و با دقت در اختیار مردم، برای مصارف روزمره زندگی شان قرار می‌داد و با دقت و امانتداری، کشور مصر را از بدبختی نجات داد. یوسف در هفت سال دوره‌ی قحطی، هرگز با شکم سیر زندگی نکرد، تا مبادا گرسنگان را فراموش کند. (۳)

در تفسیر مجمع البیان و المیزان از نوع عملکرد یوسف علیه السلام اینگونه یاد می‌شود: وقتی قحط سالی شروع شد؛ حضرت یوسف در سال اول، گندم را با طلا- و نقره، در سال دوم، گندم را در مقابل جواهر و زیورآلات، در سال سوم، گندم را با چهارپایان، در سال چهارم، گندم را در مقابل برده‌ها، در سال پنجم، گندم را با خانه‌ها، در سال ششم، گندم را با مزارع و در سال هفتم، گندم را با برده گرفتن خود مردم معامله نمود. وقتی سال هفتم به پایان رسید، به پادشاه مصر گفت: همه‌ی مردم و سرمایه‌هایشان در اختیار من است، ولی خدا را شاهد می‌گیرم و تو نیز گواه باش، که همه‌ی مردم را آزاد و همه‌ی اموال آنان را برمی‌گردانم و کاخ و تخت و خاتم (مهر و انگشتر) ترا نیز پس می‌دهم. حکومت برای من وسیله‌ی نجات مردم

ص: ۲۳۱

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۴۶.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

بود، نه چیز دیگر، تو با آنان به عدالت رفتار کن.

پادشاه با شنیدن این سخنان، چنان خود را در برابر عظمت معنوی یوسف کوچک و حقیر یافت که یکباره زبان به ذکر گشود و گفت: «أشهد أن لا اله الا الله و أنك رسوله» من هم ایمان آوردم، ولی تو باید حاکم باشی. «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ»

در انتخاب و گزینش افراد، به معیارهای قرآنی توجه کنیم. علاوه بر «حفیظ و علیم» بودن، معیارهای دیگری در قرآن ذکر شده است، از آن جمله:

۱. ایمان. «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ» (۱)

۲. سابقه. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ. أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ» (۲)

۳. هجرت. «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» (۳)

۴. توان جسمی و علمی. «وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۴)

۵. اصالت خانوادگی. «مَا كَانَ أَبُوكَ أَمْرًا سَوِيًّا» (۵)

۶. جهاد و مبارزه. «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا» (۶)

پیام ها:

۱- هر جا لازم باشد، باید داوطلب مسئولیت های حساس شد. قال اجعلني ...

۲- نبوت، از حکومت و سیاست جدا نیست، همچنان که دیانت، از سیاست جدا نیست. «اجعلني علي خزائن الارض»

۳- در به کارگیری افراد لایق، علاقه شخصی او در نظر گرفته شود. اجعلني علي خزائن الارض ...*

۴- ابتدا احراز شایستگی، سپس درخواست مسئولیت. استخلصه ... اجعلني ...*

۵- وقتی در کاری مهارت دارید، اعتماد به نفس داشته باشید و خود را عرضه کنید. «اجعلني علي خزائن الارض»*

ص: ۲۳۲

۱- ۱. سجده، ۱۸.

۲- ۲. واقعه، ۱۰-۱۱.

۳- ۳. انفال، ۷۲.

۴- ۴. بقره، ۲۴۷.

۵-۵. مریم، ۲۸.

۶-۶. نساء، ۹۵.

۶- در هر موقعیتی که فرد قرار دارد باید به نظرات افراد پایین تر و مشاوران امین توجه داشته باشد. (عزیز مصر به پیشنهاد یوسف که گفت: «اجْعَلْنِي عَلِي خَزَائِنِ الْأَرْضِ»، توجه کرد و آن را پذیرفت.)*

۷- تابعیت منطقه ای، اصل نیست. یوسف مصری نبود، ولی در حکومت مصر وارد شده و مسئولیت گرفت. (ملی گرایی، ممنوع) «اجْعَلْنِي عَلِي خَزَائِنِ الْأَرْضِ»

۸- به هنگام ضرورت، بیان لیاقت و شایستگی خود، منافاتی با توکل و زهد و اخلاص ندارد. «إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ»

۹- از مجموعه دو وصفی که پادشاه از یوسف علیه السلام بیان کرد؛ «مَكِينٌ، أَمِينٌ» و دو صفتی که یوسف برای خود بیان نمود؛ «حَفِيظٌ، عَلِيمٌ» اوصاف کارگزاران شایسته به دست می آید: قدرت، امانت، پاسداری و تخصص.

۱۰- در برنامه ریزی و نظارت بر مصرف، باید سهم نسل آینده حفظ و مراعات شود. «حَفِيظٌ عَلِيمٌ»

وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَ لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ «۵۶»

و ما اینگونه به یوسف در آن سرزمین، مکت و قدرت دادیم که در آن هر جا که خواهد قرار گیرد (و تصرف کند). ما رحمت خود را بر هر کس که بخواهیم می رسانیم و پادشاه نیکوکاران را ضایع نمی گردانیم.

وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ «۵۷»

و قطعاً برای کسانی که ایمان آورده و همواره تقوا پیشه کرده اند، پادشاه آخرت بهتر است.

نکته ها:

در این دو آیه حضرت یوسف به عنوان «محسن»، «مؤمن» و «متقی» ستایش شده است.

در سراسر این سوره، اراده خداوند را می توان با اراده و خواست مردم مقایسه کرد؛ برادران یوسف اراده کردند با انداختن او در چاه و برده ساختن یوسف، او را خوار سازند، اما عزیز مصر درباره او گفت: «أَكْرَمِي مَثْوَاهُ» او را گرامی بدارید. همسر عزیز قصد نمود دامن او را آلوده سازد، اما خداوند او را پاک نگهداشت. بعضی خواستند با زندانی ساختن یوسف مقاومت او را در هم شکنند و تحقیرش کنند؛ «لَيُسْجَنَنَّ وَ لَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ» اما در مقابل خداوند اراده کرد او را عزیز بدارد و حکومت مصر را به او بخشد؛ «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ...»

امام صادق علیه السلام فرمودند: یوسف انسان حرّ و آزاده ای بود که حسادت برادران، اسارت در چاه، شهوت زنان، زندان، تهمت، ریاست و قدرت در او اثر نگذاشت. (۱)

پاداش های اخروی بهتر از پاداش های دنیوی است، زیرا پاداش های اخروی:

الف: محدودیت ندارند. «لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ» (۲)

ب: از بین رفتنی نیستند. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۳)

ج: در یک مکان محدود نیستند. «نَتَّبِعُكَ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ» (۴)

د: به محاسبه ما در نمی آیند. «أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۵)

ه: عوارض و آفات و امراض ندارند. «لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا» (۶)

پیام ها:

۱- سنت خداوند، عزت بخشی به افراد پاکدامن و باتقوا است. «كَذَلِكَ»

۲- گرچه در ظاهر پادشاه مصر به یوسف گفت: «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ» ولی در واقع خداوند به یوسف مکت داد. «مَكَّنَّا»

۳- حقّ تصرف، از شئون حکومت است. «مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُونَ...»*

۴- حکومت ها در شرایط بحرانی کشور می توانند آزادی مردم را در تصرف اموال و املاک خویش محدود ساخته آنان را به سمت مصالح همگانی سوق دهند.

ص: ۲۳۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. زمر، ۳۴.

۳-۳. فرقان، ۷۶.

٧٤-٤. زم، ٧٤.

١٠-٥. زم، ١٠.

١٩-٦. واقع، ١٩.

۵- حوزه اختیارات یوسف گسترده بود. «حَيْثُ يَشَاءُ»

۶- قدرت اگر در دست اهلش باشد رحمت است و گرنه زیانبخش خواهد بود.

«نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا»

۷- در جهان بینی الهی، هیچ کاری بدون پاداش نمی ماند. «لَا نُضِيعُ»

۸- تضییع حقوق مردم، یا از سر جهل است یا بخل و یا ناتوانی و یا... که هیچکدام درباره خداوند وجود ندارد. «لَا نُضِيعُ»

۹- رسیدن به حکومت و قدرت در دنیا، منافاتی با نیکوکاری و ایمان و تقوا ندارد. مَكَّنَّا لِيُوسُفَ ... أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ*

۱۰- مشیت الهی، نظام دار و قانون مند است. نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا ... وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

۱۱- با آنکه همه چیز در گرو مشیت الهی است، اما خداوند حکیم است و بدون دلیل به کسی قدرت نمی دهد. «وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

۱۲- نیکوکاران، علاوه بر بهره مند شدن از پاداش در حیات دنیا از پاداش های برتر اخروی نیز برخوردار خواهند شد. «لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ»

۱۳- اگر نیکوکار در این دنیا به پاداش و مقامی نرسید، نگران نباشد که در جای دیگر جبران می شود. لَا- نُضِيعُ ... وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ*

۱۴- پادشاهی و حکومت نیز در برابر اجر آخرت ناچیز است. لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ...*

۱۵- امکانات مادی و حکومت ظاهری برای مردان خدا لذت آور نیست، آنچه برای آنان مطلوب و دوست داشتنی است آخرت است. «وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ»

۱۶- اگر شما به سراغ تقوا بروید ما نیز رحمت خود را به شما نازل می کنیم.

نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا ... لِلَّذِينَ ... وَ كَانُوا يَتَّقُونَ

۱۷- ایمان، همراه با تقوا چاره ساز است و گرنه سرنوشت مؤمن گناهکار، مبهم است. «آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

۱۸- تقوایی که یک خصلت پایدار شده باشد، ارزشمند است. «كَانُوا يَتَّقُونَ»

۱۹- ایمان و ملازمت بر تقوا، شرط بهره مندی از پاداش های اخروی است. «لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ»

۲۰- تقوا، مرحله و مرتبه ی والاتری در ایمان است. «آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ»*

وَ جَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٥٨﴾

(سرزمین کنعان را قحطی فراگرفت) و (در پی مواد غذایی) برادران یوسف (به مصر) آمدند و بر او وارد شدند، آنگاه (یوسف) آنان را شناخت، ولی آنها او را نشناختند.

نکته ها:

طبق پیش بینی و پیشگویی یوسف، مردم هفت سال در وفور نعمت و باران بودند، ولی بعد از آن، هفت سال دوم فرا رسید و مردم دچار قحطی و خشکسالی شدند. دامنه قحطی از مصر به فلسطین و کنعان رسید. یعقوب به فرزندان خود گفت: برای تهیه گندم به سوی مصر روانه شوند.

آنان وارد مصر شده و درخواست خود را عرضه کردند. یوسف در میان متقاضیان غله، برادران خود را دید، اما برادران یوسف را نشناختند و حق هم همین بود، زیرا از زمان انداختن یوسف به چاه تا حکومت او در سرزمین مصر، حدود بیست تا سی سال فاصله شده بود. یوسف وقتی از چاه بیرون آمد، نوجوان بود، «یا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ» چند سالی در خانه عزیز، خدمتکار بود و سالها نیز در زندان به سر برد و از زمان آزادی او از زندان نیز هفت سال (دوره وفور نعمت و پر آبی) گذشته بود و حال که سالیان قحطی بود، برادران به مصر آمده بودند.

پیام ها:

۱- در زمان قحطی، جیره بندی لازم است و هر کس باید برای گرفتن سهمیه، خود مراجعه کند تا دیگران به نام او سوء استفاده نکنند. «إِخْوَهُ» با اینکه

می توانستند یک نفر را به نمایندگی بفرستند، همه برادران آمدند.

۲- در زمان قحطی اگر منطقه های دیگر از شما کمک خواستند، کمک کنید. «وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ»

۳- در وقت نیاز و تنگدستی ساکن و راکد نباشید و حتی از دیگر کشورها کمک بگیرید. «وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ»*

۴- گاهی ظالم محتاج مظلوم می شود. «وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ» (کوه به کوه نمی رسد، آدم به آدم می رسد).*

۵- ملاقات مردم حتی غیر مصریان با یوسف، امری سهل و آسان بود. «جَاءَ إِخْوَةُ ...»

فَدَخَلُوا (سران حکومت ها باید برنامه ای اتخاذ کنند که ملاقات مردم با آنان به آسانی صورت بگیرد).

۶- خاطرات دوران کودکی در ذهن نقش می بندد و از بین نمی رود. «فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ»*

(برادران در بزرگی با یوسف محشور بودند؛ ولی یوسف در کودکی آنها را دیده بود، لذا یوسف آنها را شناخت ولی آنان یوسف را نشناختند).*

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ «۵۹»

و چون یوسف بارهای (غذایی) آنان را آماده ساخت، گفت: برادر پدری خود را (در نوبت آینده) نزد من آورید. آیا نمی بینید که من پیمانانه را کامل می دهم و بهترین میزبان هستم.

نکته ها:

یوسف گفت: «ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ» یعنی برادری که شما از پدر دارید و نگفت: برادر من، از این کلام معلوم می شود که یوسف در چهره ی ناشناس، باب گفتگو را با برادران باز کرد و آنها همچنان که در تفاسیر آمده گزارش دادند که ما فرزندان یعقوب نواده ی ابراهیم می باشیم.

پدر ما پیرمردی است که به خاطر حزن و اندوه فرزندش که گرگ او را پاره کرده، سالهاست گریان و گوشه گیر است و یکی از برادرانمان را نیز به خدمت او گمارده ایم، اگر ممکن است سهم آن پدر و برادر را نیز به ما بدهید که با خوشحالی برگردیم. یوسف دستور داد علاوه بر بار ده شتر، دو بار دیگر سهم یعقوب و برادر دیگر نیز افزوده شود.

یوسف برای جذب برادران گفت: «أَنَا خَيْرُ الْمُتْرِلِينَ» من بهترین میزبانم، و آن برادران جذب شدند، ولی خداوند برای جذب مردم تعبیرات زیادی دارد:

«خَيْرُ الرَّازِقِينَ» (۱) او بهترین روزی رسان است.

«خَيْرُ الْغَافِرِينَ» (۲) او بهترین بخشنده است.

«خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (۳) او بهترین گشایشگر است.

«خَيْرُ الْمَاكِرِينَ» (۴) او بهترین تدبیر کننده است.

«خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (۵) او بهترین وارث است.

«خَيْرُ الْحَاكِمِينَ» (۶) او بهترین داور است.

اما گروه بسیاری از مردم جذب نمی شوند.

پیام ها:

۱- یوسف بر توزیع ارزاق ذخیره شده مصر، نظارت مستقیم داشت. «جَهَّزَهُمْ»

۲- مدیریت صحیح یوسف علیه السلام موجب شد در زمان قحطی نه تنها مشکلی برای مردم مصر پیش نیاید بلکه به اطراف نیز کمک کند. «جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ»*

۳- هم رازداری لازم است و هم راستگویی. یوسف گفت: «بِأَخٍ لَكُمْ» و نگفت:

برادر من، تا راستگویی و رازداری با هم رعایت شود.

۴- اشخاص یا مؤسسه ها و یا کشورهایی که کمک های اقتصادی می کنند، می توانند بعضی از شرایط را در جهت رشد و یا مصالح دیگر، مطرح کنند.

ص: ۲۳۸

٢-٢. اعراف، ١٥٥.

٣-٣. اعراف، ٨٩.

٤-٤. انفال، ٣٠.

٥-٥. انبياء، ٨٩.

٦-٦. يونس، ١٠٩.

۵- حَتَّىٰ در زمان بحران و قحطی نیز بی عدالتی و کم فروشی ممنوع است. «أُوفِي الْكَيْلَ»

۶- در معامله باید مقدار جنس مشخص باشد. «الْكَيْلَ»

۷- بدی ها را با خوبی پاسخ دهیم. (یوسف سهم برادران را کامل داد و درباره ی ظلمی که به او کرده بودند سخن نگفت) وَ
جَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ ... أُوفِي الْكَيْلَ *

۸- کم فروشی یا عدالت کار گزاران، کار گران و دستیاران، به حساب مسئول اصلی و مافوق است. «أَنْتَىٰ أُوفِي الْكَيْلَ»

۹- خرید و فروش و توزیع غلات در مصر زمان یوسف علیه السلام با پیمانانه بوده است.

«أُوفِي الْكَيْلَ» *

۱۰- مسئولین توزیع امکانات عمومی باید عادل باشند. «أُوفِي الْكَيْلَ» *

۱۱- قدرت را وسیله ی انتقام قرار ندهیم. «أُوفِي الْكَيْلَ وَ أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» *

۱۲- مهمان نوازی از اخلاق انبیاست. «خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»

۱۳- به مسافران و کاروان هایی که وارد منطقه شما می شوند حَتَّىٰ در زمان نیاز و قحطی، احترام کنید. «خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾

(ولی) اگر آن برادر را نزد من نیاورید، نه پیمانانه ای (از غله) نزد من خواهید داشت و نه نزدیک من شوید.

پیام ها:

۱- در مدیریت، هم محبت لازم است و هم تهدید. اول مژده و محبت؛ «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ» بعد تهدید و اولتیماتوم. «فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي»

۲- زمینه های سوء استفاده را از بین ببریم. (اگر رسم شود که حاضرین سهم غائبین را بگیرند بعضی سوء استفاده می کنند).
«فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» *

۳- در اجرای قانون، میان برادر و خانواده و دیگران نباید تبعیض قائل شد. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» (هر شخصی سهم معینی داشت و باید خود دریافت می کرد).

۴- در تهدید لازم نیست که مدیر تصمیم صد در صد بر اجرا داشته باشد. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ» (زیرا یوسف کسی نبود که حاضر شود برادرانش از قحطی بمیرند).

۵- قاطعیت در پیاده کردن برنامه ها، شرط رهبری است. «فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرُبُونِ»

قَالُوا سَتَرَأَوْدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

(برادران به یوسف) گفتند: او را با اصرار و التماس از پدرش خواهیم خواست و حتماً این کار را خواهیم کرد.

نکته ها:

«مراوده» به مراجعه پی در پی، همراه با التماس یا خدعه و فریب گفته می شود.

بوی حسد از کلام برادران استشمام می شود، به جای «ابانا» گفتند: «أَبَاهُ» و در اوّل سوره نیز گفتگوی برادران این بود که؛ «الْيُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْنَمَا مَنَا» پدر برای ماست، ولی یوسف و برادرش را بیشتر از ما دوست دارد.

پیام ها:

۱- سفر فرزند باید به اذن پدر و رضایت او باشد. «سَرَأَوْدُ عَنْهُ أَبَاهُ»*

۲- برادران یوسف از عکس العمل منفی پدرشان در برابر تقاضای همراه بردن بنیامین مطلع بودند. («سَرَأَوْدُ» به معنای گفتگوی پی در پی همراه با نقشه و تدبیر است)*

۳- حضرت یعقوب پس از ماجرای یوسف بنیامین را از خود دور نمی کرده است و جدا کردن او از پدر، کار آسانی نبود. «سَرَأَوْدُ عَنْهُ أَبَاهُ»*

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

و(یوسف) به غلامان خود گفت: آنچه را به عنوان قیمت پرداخته اند در بارهایشان بگذارید، تا چون به خانواده خود بازگردند آن را بازشناسند، به امید آنکه (بار دیگر) برگردند.

نکته ها:

حضرت یوسف که در آیات قبل از او با تعابیری چون: «صادق، محسن، مخلص» یاد شده، یقیناً بیت المال را به پدر و برادران خود نمی بخشد و ممکن است که پول غله را از سهم و ملک شخصی خود داده باشد.

پول را برگرداند تا بی پولی، مانع سفر دوم آنها نشود. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» علاوه بر آنکه برگرداندن پول، نشانه صمیمیت و نداشتن سوء قصد از اصرار بر آوردن برادر است و مخفیانه در بین کالا گذاردن نشانه بی ممت بودن و حفظ از دستبرد سارقین است.

یوسف که دیروز برده و خدمتکار بود، امروز غلام و خدمتکار دارد. «لِفِتْيَانِهِ» اما در هنگام ملاقات برادران، نه انتقام گرفت و نه گلایه ای نمود و نه کینه ای داشت. بلکه با برگرداندن سرمایه آنان، به آنها توجه داد که من شما را دوست می دارم.

پیام ها:

۱-مدیر و رهبر لایق باید طرحهایش ابتکاری باشد. «اجْعَلُوا»

۲-بدی ها را با خوبی جبران کنید. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ»

۳-صله رحم، یعنی کمک نمودن، نه معامله کردن. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ»

۴-پول گرفتن در زمان نیاز از پدر پیر و برادران، با کرامت نفس سازگار نیست.

«اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ»

۵-یوسف، کار گذاردن بضاعت برادران را بر عهده چند نفر گذاشت تا هر گونه زمینه را برای اتهام مسدود کند و برده ای سوء استفاده نکند که مبلغ را برای

خود بردارد و بگوید در رحال مسافران گذاشتم. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ»*

۶- کمک به دیگران را حتی الامکان مخفیانه انجام دهید. «فِي رِحَالِهِمْ»*

۷- نه انتقام و نه کینه، بلکه هدیه دادن برای ارتباط بعدی. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۸- برای بازیافتن انسان ها، باید از پول گذشت. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۹- خوبی کردن بهترین وسیله جذب افراد است. «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ ... يَرْجِعُونَ»*

۱۰- مسئولان، کارگزاران خود را نسبت به برنامه ها و طرحها کاملاً توجیه کنند تا مدیران موفق باشند. (یوسف به همه فهماند که هدف این کار، بازگشت این کاروان است) «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»*

۱۱- در طرح ها و برنامه ها، یقین صددرصد به عملی شدن آن لازم نیست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَانًا نَكْتَلُ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾

پس چون به سوی پدر خود باز گشتند، گفتند: ای پدر پیمانمان (برای نوبت دیگر) از ما منع شد، پس برادرمان (بنیامین) را با ما بفرست تا سهمیه و پیمانمان خود را بگیریم و ما حتماً نگهبان او خواهیم بود.

پیام ها:

۱- یعقوب بر خانواده و فرزندان خویش، مدیریت و تسلط داشت. یا أَبَانَا مُنِعَ ...

۲- پدر، دارای حقّ امر و نهی به فرزند خود می باشد. «فَأَرْسِلْ»

۳- بنیامین بدون اجازه ی پدر به مسافرت اقدام نمی کرد. «فَأَرْسِلْ مَعَنَا»

۴- برای گرفتن چیزی و یا جلب اعتماد کسی، از عواطف استفاده کنید. «آخَانًا»

۵- مجرم چون در درون نگرانی دارد، در سخنانش تأکیدهای پی در پی دارد. «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» («إِنَّا» و حرف «لام» و جمله اسمیه نشانه تأکید است.)

قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

(يعقوب) گفت: آیا شما را بر او امین بدانم، همان طور که شما را بر برادرش امین دانستم (و دیدید که چه شد) پس (به جای شما به خدا اعتماد می‌کنم که) خداوند بهترین حافظ است و او مهربان‌ترین مهربانان است.

نکته ها:

سؤال: با توجه به سابقه بدی که فرزندان یعقوب داشتند، چرا پدرشان مجدداً فرزند دیگری را به آنان سپرد؟

پاسخ: فخر رازی (۱) احتمالات متعددی را مطرح نموده که هر کدام از آنها می‌تواند توجیهی بر این موافقت باشد؛ اولاً: برادران از اقدام اولیه شان به نتیجه ای که مورد نظرشان بود، (محبوبیت در نزد پدر) نرسیده بودند. ثانیاً: حسادت برادران نسبت به این برادر، کمتر از یوسف بود. ثالثاً: شاید قحطی و خشکسالی شرایط ویژه ای را پدید آورده بود که سفر مجدد را ضروری می‌کرد. رابعاً: دهها سال از حادثه اول گذشته و فراموش شده تلقی می‌شد. خامساً:

خداوند متعال در حفظ فرزندش به او تسلی خاطر داده بود.

در آیه ۱۲، یعقوب در مورد یوسف، به حافظ بودن برادرانش اعتماد کرد، به فراق یوسف و نابینایی گرفتار شد، ولی در مورد بنیامین به خدا تکیه کرد و گفت: «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا» هم توانا شد، هم بینا و هم فراق و جدائی پایان یافت.

پیام ها:

۱- اعتماد سریع به کسی که سابقه تخلف دارد، جایز نیست. «هَلْ آمَنُكُمْ»

۲- یاد خاطرات تلخ گذشته، انسان را در برابر حوادث آینده بیمه می‌کند. «هَلْ آمَنُكُمْ ... عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ»

ص: ۲۴۳

۳- با یک شکست یا تجربه ی تلخ، خود را کنار نکشیم. هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ ... فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا يَعْقُوبُ بَارِ دِيْغَرِ فَرْزَنْدِ دَوْمِ رَا بَا تَوَكَّلْ بَه خَدَا بَه بَرَادَرَانِ تَحْوِيلِ دَاد.

۴- برادران یوسف، خود را حافظ پنداشتند، «إِنَّا لَهُ لِحَافِظُونَ» اَمَّا حَضْرَتِ يَعْقُوبِ تَذَكَّرْ دَادْ كَه خَدَاوَنْدِ حَافِظِ اسْت. فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا...*

۵- بر عوامل ظاهری و مادی هر چند فراوان باشند تکیه نکنیم، تنها بر خدا توکل کنیم. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا»*

۶- با توجه به رحمت بی نظیر الهی و با توکل به خداوند، به استقبال حوادث زندگی برویم. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۷- سرچشمه حفاظت، رحمت است. «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

وَ لَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَحَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْعِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَ نَمِيرُ أَهْلَنَا وَ نَحْفَظُ أَخَانَنَا وَ نَزِدُّكَ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ «۶۵»

و هنگامی که بارهای خود را گشودند، دریافتند که سرمایه شان به آنها باز گردانده شده، گفتند: ای پدر (دیگر) چه می خواهیم؟ این سرمایه ی ماست که به ما باز گردانده شده و ما قوت و غذای خانواده ی خود را فراهم و از برادرمان حفاظت می کنیم و با (بردن او) یک بار شتر می افزاییم و این (پیمانانه اضافی نزد عزیز) پیمانانه ای ناچیز است.

نکته ها:

شاید معنای آیه چنین باشد: این مقداری که گرفته ایم به جایی نمی رسد، اگر نوبت دیگر برویم، بار بیشتری می گیریم.

«نَمِيرُ» از «میر» یعنی مواد غذایی و «نَمِيرُ أَهْلَنَا» یعنی به خانواده ی خود غذا می رسانیم.

از جمله «نَزِدُّكَ كَيْلَ بَعِيرٍ» استفاده می شود که سهم هر نفر، یک بار شتر بوده که باید خود حاضر باشد و دریافت کند.

۱- فرزندان یعقوب در کنار پدر و پیرامون او زندگی می کردند و برای تهیه آذوقه ی خانواده تلاش می کردند. فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ... يَا أَبَانَا ...

۲- هنر یوسف، نه فقط انسان بودن که انسان سازی است. «وَوَجِدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ» (به برادران حسود و جفاکار خود، مخفیانه هدیه می دهد تا زمینه را برای مراجعت آنها فراهم سازد. قرآن می فرماید: «ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» بدی را با خوبی دفع کنید. (۱))

۳- اگر از اول پول و بهای کالا گرفته نشود، خریدار تحقیر می شود. اگر قصد هدیه هست ابتدا پول اخذ شود، ولی به شکل عاقلانه برگردانده شود. «رُدَّتْ إِلَيْهِمْ»

۴- اگر خواستید کبوتران فراری را جذب کنید، باید کمی دانه پخش کنید. (یوسف بهای غله را به آنان برگرداند تا جاذبه مراجعت آنان را زیاد کند) «بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ»

۵- مرد، مسئول تغذیه خانواده است. «نَمِيرُ أَهْلِنَا»

۶- سهمیه بندی مواد غذایی در شرایط کمبود، کاری یوسفی است. «نَزَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ»

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾

(پدر) گفت: من هرگز او را با شما نخواهم فرستاد تا آنکه (با سوگند) به نام خدا، وثیقه ای محکم بیاورید که حتماً او را نزد من برگردانید، مگر آنکه همه شما گرفتار حادثه ای شوید. پس چون وثیقه خود را آوردند (پدر) گفت:

خداوند بر آنچه می گوئیم وکیل است.

نکته ها:

«موثق» یعنی آنچه مایه وثوق و اطمینان به قول طرف مقابل است که می تواند عهد،

ص: ۲۴۵

پیام ها:

۱- به صرف خویشاوندی اکتفا نکنید و قراردادها را محکم کنید. لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى ...*

۲- ایمان به خدا و سوگند و نذر و عهد با او، قوی ترین پشتوانه بوده و هست. «مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ»

۳- هرگاه از شخصی بدقولی و بدرفتاری دیدید، در نوبت بعد قرارداد را محکمتر کنید. «مَوْثِقًا»

۴- فرزند خود را به راحتی همراه دیگران نفرستید. «تُؤْتُونَ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ»

۵- در قراردادها، پیش بینی حوادث غیر مترقبه و خارج از حیطه اختیار را بکنید.

«إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ» (تکلیف خارج از توانایی، ممنوع است).

۶- محکم کاری های قانونی و حقوقی، شما را از توکل به خداوند غافل نکند.

«اللَّهُ عَلَيَّ مَا نَقُولُ وَكَيْلٌ»

وَ قَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَ مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ «۶۷»

و(یعقوب) گفت: ای پسران من (چون به مصر رسیدید، همه) از یک دروازه (به شهر) وارد نشوید (تا توجه مردم به شما جلب نشود) بلکه از دروازه های مختلف وارد شوید و (بدانید من با این سفارش) نمی توانم چیزی از (مقدرات) خدا را از شما دور کنم. فرمان جز برای خدا نیست، تنها بر او توکل می کنم و همه توکل کنندگان (نیز) باید بر او توکل نمایند.

حضرت یعقوب علیه السلام به هنگام سفر برادران به مصر چهار نکته توحیدی می گوید:

اول: «مَا أَعْنِي عَنْكُمْ»، یعنی من با این سفارش ورود از چند در نمی توانم چیزی از مقدرات خدا را از شما دور کنم.

دوم: در آیه قبل فرمود: «إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ»، یعنی مگر آنکه همه شما به گونه ای که تصوّر نمی کردید گرفتار حادثه ای شوید.

سوم: در آیه ی ۶۴ فرمود: «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا».

چهارم: در آیه ۶۷ فرمود: «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ».

آری، رسول خدا سراپا توجّه به خدا و توحید دارد، اما فرزندان یعقوب در سفر تنها می گفتند:

«وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» یعنی ما خودمان برادرمان را حفظ می کنیم. در این گفتگوها سیمای موخّذ مخلص، با افراد عادی به زیبایی نشان داده می شود.*

پیام ها:

۱- عاطفه پدری حتّی نسبت به فرزندان خطاکار، از بین نمی رود. «يَا بَنِيَّ»

۲- چاره اندیشی و تدبیر برای حفظ سلامت فرزندان، لازم است. «يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا ...»

۳- وقتی توصیه کننده عالم و آگاه است، لازم نیست فرمانبر از فلسفه ی آن دستور آگاه باشد. (فرزندان یعقوب فرمان لا تَدْخُلُوا ... را عمل کردند و فلسفه و راز آن را نپرسیدند)*

۴- از بهترین زمان های موعظه، در آستانه سفر است. یعقوب در آستانه ی سفر فرزندان به آنان گفت: «يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ»

۵- جلو حساسیت ها، سوءظن ها و چشم زخم ها را بگیرید، ورود گروهی جوان به منطقه ی بیگانه، عامل سوءظن و سعایت است. «لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ»

۶- لطف و قدرت خداوند را منحصر در یک راه نپندارید، دست او باز است و می تواند از هر طریقی شما را مدد رساند. «لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ»

۷- فقط بازدارنده و نهی کننده نباشید، بلکه راه حل نیز ارائه دهید. لَا تَدْخُلُوا ... وَ ادْخُلُوا*

۸- برای رسیدن به مقصود بایستی راههای مختلف را پیمود. «وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ»*

۹- مدیر خوب باید علاوه بر برنامه ریزی، حساب احتمالات را بکند، زیرا انسان در اداره ی امور خود مستقل نیست. یعنی با همه محاسبات و دقت ها باز هم دست خدا باز است و تضمینی برای انجام صد درصد محاسبات ما نیست.

«وَ مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»

۱۰- در برابر مقدرات حتمی خداوند، چاره ای جز تسلیم نیست. «مَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»

۱۱- حاکم مطلق هستی، خداوند است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ»

۱۲- با توکل زانوی اشتر ببند. لَا تَدْخُلُوا ... عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ*

۱۳- هم احتیاط و محاسبه لازم است؛ لَا تَدْخُلُوا ... و هم توکل به خداوند ضروری است. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»

۱۴- به غیر خداوند، توکل نکنید. «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ» چرا که او به تنهایی کفایت می کند «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» (۱) و بهترین وکیل است. «نِعْمَ الْوَكِيلُ» (۲)

۱۵- یعقوب، هم خود توکل کرد و هم دیگران را با امر به توکل تشویق نمود.

تَوَكَّلْتُ ... فَلْيَتَوَكَّلِ ...

وَ لَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا وَ إِنَّهُ لَعَدُوٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ
عَلَمَنَاهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ «۶۸»

ص: ۲۴۸

۱- ۱. نساء، ۸۱.

۲- ۲. آل عمران، ۱۷۳.

و چون از همانجا که پدرشان دستورشان داده بود وارد(مصر) شدند، این کار در برابر اراده خداوند هیچ سودشان نبخشید، جز آنکه نیازی در دل یعقوب بود که عملی شد. (تنها اثر ورود از چند دروازه حفظ از چشم زخم و رسیدن برادران، به خصوص بنیامین به یوسف بود که عملی شد و اثر دیگری نداشت) و البتّه (یعقوب) بخاطر آنچه به او آموزش داده بودیم دارای علمی (فراوان) بود ولی بیشتر مردم آگاه نیستند.

نکته ها:

در اینکه آرزوی درونی و حاجت یعقوب که برآورده شد چه بوده است احتمالاتی وجود دارد:

۱. رسیدن بنیامین به یوسف علیه السلام و خارج شدن یوسف از تنهایی، هر چند به صورت اتهام سرقت باشد.
۲. سرعت بخشیدن به وصال پدر و پسر که در آینده به آن اشاره خواهد شد.
۳. انجام وظیفه، بدون آنکه ضامن نتیجه ی آن باشد. حاجت یعقوب آن است که در مقدمات کار کوتاهی نشود و از یک در وارد نشوند، ولی آنچه خواهد شد به دست خداوند است.

پیام ها:

- ۱- تجربه های تلخ، انسان را با ادب می کند و سخنان بزرگان را می پذیرد. «وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ»
- ۲- اطاعت از پدر لازم و ارزشمند است. «دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ»*
- ۳- اگر از بی ادبی افراد گفتید، از ادب آنان نیز بگویید. اَدْخُلُوا... أَبُوهُمْ (اگر برادران قبلاً نسبت ضلالت به پدر می دادند، امروز تسلیم امر پدر شدند).
- ۴- محاسبات و دقت و برنامه ریزی ها با وجود اراده ی الهی کارساز است، آنجا که نخواهد کارساز نیست. «مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»
- ۵- یعقوب، بر مطالب و اسراری آگاه بود که مصلحت نمی دانست بازگو کند.

«حَاجَةٌ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ»

۶- دعا و حاجت اولیای خدا، مستجاب می شود. «حَاجَةٌ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا»

۷- علم انبیا از جانب خداوند است. «عَلَّمْنَا»

۸- بیشتر مردم عالمان حقیقی را نمی شناسند. «عَلَّمْنَا وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»*

۹- بیشتر مردم، به اسباب و علل چشم می دوزند و از حاکمیت خداوند و لزوم توکل بر او ناآگاهند. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

۱۰- معیار حق و باطل، تشخیص اکثریت نیست. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»*

وَ لَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾

وقتی (برادران) بر یوسف وارد شدند، او برادرش (بنیامین) را در نزد خود جای داده گفت: همانا من برادر تو هستم، پس از آنچه انجام می دهند اندوهگین مباش.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که وقتی فرزندان یعقوب علیه السلام وارد مصر شدند، یوسف میزبان آنان شد و برای هر دو نفر، یک طبق غذا مقرر کرد. بنیامین در آخر تنها ماند. یوسف او را در کنار خودش نشانده و آنگاه برای هر دو نفر اتاقی قرار داد و باز بنیامین را هم اتاق خویش ساخت.

بنیامین از بی وفایی های برادران و جنایتی که درباره یوسف در سالهای قبل کرده بودند، سخن گفت. در اینجا بود که کاسه ی صبر یوسف لبریز شد و گفت: نگران مباش من همان یوسفم و چنان با تأکید گفت: «إِنِّي أَنَا أَخُوكَ» که جایی برای احتمال این سخن که «من جای برادرت باشم» نگذارد.

در مورد جمله «فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» دو معنی احتمال می رود: یا از عملکرد گذشته ی برادران اندوهگین مباش، یا از برنامه ای که غلامان برای نگاهداری تو دارند و پیمان را در بار تو خواهند گذاشت تا در پیش من بمانی، نگران مباش.

۱- برادرانی که دیروز به قدرت خود می بالیدند؛ «نَحْنُ عُصْبَةٌ» اکنون باید برای تهیه آذوقه، با کمال تواضع آستانه یوسف را ببوسند. «دَخَلُوا عَلَيَّ»

۲- کلام ها، طبقه بندی، محرمانه و علنی دارد. یوسف تنها به صورت محرمانه به بنیامین گفت: «إِنِّي أَنَا أَخُوكَ» (هر سخن جایی و هر نکته مقامی دارد).

۳- در بعضی امور، تنها خواص را باید در جریان گذاشت. «فَلَا تَبْتِئْسْ»

۴- هرگاه به نعمتی رسیدید، تلخ کامی های گذشته را فراموش کنید. (یوسف و بنیامین به دیدار هم رسیدند، پس نگرانی های قبلی را باید فراموش کرد.) «فَلَا تَبْتِئْسْ ...»

۵- قبل از اجرای طرح و نقشه، باید بی گناه از نظر روحی آماده و توجیه باشد. (به بنیامین گفته شد که به نام سارق تورا نگاه می داریم نگران مباش.) «فَلَا تَبْتِئْسْ»

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيُّهَا الْعَيْرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾

پس چون بارهای برادران را مجهز و مهیا ساخت، ظرف آبخوری (گران قیمتی) را در خورجین برادرش (بنیامین) قرار داد، سپس منادی صدا زد؛ ای کاروانیان! قطعاً شما دزد هستید.

نکته ها:

«سقایه» پیمانۀ ای است که در آن آب می نوشند. «رَحْلٍ» به خورجین و امثال آن می گویند که روی شتر می گذارند. «عیر» به معنی کاروانی که مواد غذایی حمل می کنند. (۱)

این چندمین باری است که یوسف طرح ابتکاری می دهد، یک بار بهای غله را در بار برادران گذاشت تا دوباره بازگردند و این بار ظرف قیمتی را در محموله برادر گذاشت تا او را

نزد خود نگاه دارد.

حضرت یوسف علیه السلام در مرحله ی قبل بضاعت را توسط غلامان در بار برادران گذارد، «اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ» ولی در سفر دوم شخصاً سقایه را در بار بنیامین قرار داد.

(چون موضوع سرّی بود). «جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ»*

در تفاسیر آمده است که در جلسه دو نفره ای که یوسف و بنیامین با هم داشتند، یوسف از او پرسید آیا دوست دارد در نزد وی بماند. بنیامین اعلام رضایت کرد، ولی یادآور شد که پدرش از برادران تعهد گرفته که او را برگردانند. یوسف گفت: من راه ماندن تو را طراّحی می کنم و لذا با موافقت بنیامین این نقشه کشیده شد.

نظیر فیلم ها، نمایش ها و صحنه های تئاتر که افراد در ظاهر و در شکل مجرم و گناهکار احضار و مخاطب می شوند و یا حتی شکنجه می گردند، ولی آنها بخاطر توجیه قبلی و رضایت شخصی و مصلحت مهم تری آن را پذیرا شده اند.

سؤال: چرا در این ماجرا به بی گناهی نسبت سرقت داده شد؟

پاسخ: بنیامین با آگاهی از این طرح و اتهام، برای ماندن در نزد یوسف اعلام رضایت کرد و باقی برادران هر چند در یک لحظه ناراحت شدند، ولی بعد از بازرسی از آنها رفع اتهام گردید.

علامه بر آنکه کارگزاران از اینکه یوسف خود پیمان را در میان بار گذارده «جَعَلَ» خبر نداشتند و بطور طبیعی فریاد زدند: «إِنَّكُمْ لَلسَّارِقُونَ»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«لَا كِذْبَ عَلَى الْمُصْلِحِ» کسی که برای اصلاح و رفع اختلاف دیگران دروغی بگوید، دروغ حساب نمی شود، و آنگاه حضرت این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱- گاهی صحنه سازی برای کشف ماجرای جایز است و برای مصالح مهم تر، نسبت دادن سارق به بی گناهی که از قبل توجیه شده باشد، مانعی ندارد. (۲)

«إِنَّكُمْ لَلسَّارِقُونَ»

ص: ۲۵۲

۲- اگر در میان گروهی یک نفر خلافکار باشد، مردم تمام گروه را خلافکار می نامند. «إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ»

قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾

(برادران یوسف) رو به ماموران کردند و گفتند: شما چه چیزی را گم کرده اید.

قَالُوا نَفَقِدُ صُوعًا الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

گفتند: پیمانۀ و جام مخصوص شاه را گم کرده ایم و برای هر کس آن را بیاورد، یک بار شتر (جایزه) است و من این را ضمانت می کنم.

نکته ها:

«صُوعًا» و «سقایه» به یک معنی بکار رفته اند، پیمانۀ ای که هم با آن آب می خورند و هم گندم را کیل و اندازه می کنند که نشانه صرفه جویی، بهره وری و استفاده چند منظوره از یک وسیله است. «صُوعًا» ظرفی است که گنجایش یک صاع (حدود ۳ کیلو) گندم را دارد.

«حِمْلُ» به بار گفته می شود و «حِمْلُ» نیز به معنای بار است، اما باری که پنهان باشد، مثل بارانی که در دل ابر است یا فرزندى که در شکم مادر است. (۱)

جمله ی «لِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ» هر کس چنین کند من چنان پاداش می دهم، در اصطلاح فقهی «جُعَاله» نامیده می شود که دارای سابقه و اعتبار قانونی است.

پیام ها:

۱- برادران با جمله ی «مَاذَا تَفْقِدُونَ» توصیه کردند که قبل از اثبات موضوع دزدی کسی را نباید متهم کرد.*

۲- جایزه تعیین کردن، از شیوه های قدیمی است. «وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ»

۳- جوایز باید متناسب با افراد و زمان باشد. در زمان قحطی بهترین جایزه، یک

ص: ۲۵۳

بار شتر غله است. «حَمْلُ بَعِيرٍ»

۴-ضامن باید فرد معین و مشخصی باشد. «وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»*

۵-ضامن باید معتبر باشد. «وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»*

۶-ضامن گرفتن برای جلب اطمینان، سابقه تاریخی دارد. «أَنَا بِهِ زَعِيمٌ»

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾

گفتند: به خدا سوگند شما می دانید که ما برای فساد در این سرزمین نیامده ایم و ما هرگز سارق نبوده ایم.

نکته ها:

برادران یوسف گفتند: شما می دانید که ما برای سرقت و فساد به این منطقه نیامده ایم، در اینکه از کجا می دانستند، چند احتمال دارد: شاید با اشاره یوسف باشد که این گروه دزد نیستند. شاید هنگام ورود به منطقه گزینش شده بودند. آری برای ورود و خروج هیئت های بیگانه، مخصوصاً در شرایط بحرانی، باید دقت کرد تا مطمئن به اهداف مسافرین شد.

پیام ها:

۱-حُسن سابقه، نشانه ای برای براءت است. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ»

۲-دستگاه امتیعی مصر قوی و کارآزموده بوده است و می دانست که این قافله برای فساد نیامده اند. «لَقَدْ عَلِمْتُمْ»*

۳-دزدی و سرقت، یکی از مصادیق فساد در زمین است. «مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ»

قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾

(مأموران یوسف) گفتند: پس اگر دروغ گفته باشید، کیفرش چیست؟

نکته ها:

به نظر می رسد طراح این سؤال حضرت یوسف است، چون می داند برادران طبق مقررات و قانون منطقه کنعان و نظر حضرت یعقوب اظهار نظر خواهند کرد.

پیام ها:

۱- وجدان مجرم را برای تعیین کیفرش، به قضاوت بخوانید. **فَمَا جَزَاؤُهُ ...**

قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ «۷۵»

گفتند: کیفرش چنین است که هر کس پیمانه در بارش پیدا شود، خود او جزای سرقت است (که به عنوان گروگان یا برده در اختیار صاحب پیمانه قرار گیرد) ما (در منطقه کنعان) ظالم (سارق) را اینگونه کیفر می دهیم.

پیام ها:

۱- مجازات سرقت در میان بعضی اقوام گذشته، بردگی سارق بوده است. **«فَهُوَ جَزَاؤُهُ»** به گفته تفسیر مجمع البیان، مجازات سرقت، بردگی به مدت یک سال بوده است.

۲- در قانون استثنا و تبعیض وجود ندارد، هر کس سارق بود برده خواهد شد.

«مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ»

۳- با تفهیم جرم و بیان قانون و عقوبت آن، اعتراض متهم را به حداقل کاهش دهید. **جَزَاؤُهُ مَنْ وَجِدَ ...***

۴- دلایل باید به گونه ای باشد که متهم نیز خود به راحتی اتهام را بپذیرد. **مَنْ وَجِدَ ...***

۵- وجود یک خلافکار در جمعی، دلیل بر خلافکار بودن همه نیست. **«مَنْ وَجِدَ فِي رَحْلِهِ»***

۶- کیفر خلافکار در کشور بیگانه می تواند طبق قانون خود او باشد، نه کشور

میزبان. «كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

۷- سرقت، نمونه‌ی بارز ستمکاری است. («ظالم» بجای «سارق») «نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

پس (از پذیرش کیفر، ماموران شروع به بازرسی کرده و) قبل از بارِ برادرش، به (بازرسی) بار سایر برادران پرداخت، سپس پیمانہ را از بار برادرش بیرون آورد.

ما اینگونه برای یوسف تدبیر کردیم، زیرا طبق قانون شاه مصر، یوسف نمی‌توانست برادرش را بازداشت کند، مگر آنکه خدا بخواهد (که کیفر سارق در کنعان را مقدمه بازداشت این برادر قرار می‌دهد). ما هر کس را که بخواهیم (و لایق باشد) درجاتی بالا می‌بریم و برتر از هر صاحب دانشی، دانشوری است.

نکته‌ها:

«كَيِّدًا» همه جا به معنی مذبذب بکار نرفته است، «كَيِّدًا» به معنی طرح و نقشه نیز استعمال شده است. «كَدْنَا»

در موقع بازرسی، بنیامین چون از طرح و نقشه با خبر بود، آسوده خاطر بود، لذا در سراسر این ماجرا هیچ اعتراضی از او نقل نشده است و برای اینکه طرح مخفی بماند و موجب سوءظن نشود، بازرسی را از بار دیگران شروع کردند تا نوبت به بنیامین رسید و چون در بار او پیدا شد، طبق قرار قبلی باید او در مصر می‌ماند. این طرح و نقشه الهی بود، چون یوسف با قوانین جاری مصر نمی‌توانست سارق را به عنوان گروگان نگهدارد.

پیام‌ها:

۱- مأمورین اطلاعاتی باید به نوعی عمل کنند که موجب شک و ظن به آنها نشود.

«فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ» (در بازرسی، اول به سراغ بار بنیامین نرفتند، بلکه از دیگر

برادران دیگر شروع نمودند.

۲- عملکرد کارکنان به عهده مسئولان گذاشته می شود. «فَبَدَأَ» (به حسب ظاهر یوسف شخصاً بازرسی نکرده، ولی قرآن می فرماید: او بازرسی را آغاز کرد).

۳- بازرسی اموال متهمان از سوی حاکم، مجاز است. «فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ»

۴- فکر و ابتکار و چاره جویی، از امدادهای غیبی است. «كِدْنَا»

۵- طرح های یوسف، الهامات الهی بود. «كِدْنَا لِيُوسُفَ»

۶- حضور بنیامین نزد یوسف، به سود یوسف بود. «كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ»

۷- احترام و مراعات قوانین، حتی در نظام های غیر الهی لازم است. «مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ»

۸- سردمداران نیز بایستی به قانون وفادار و از آن تخلف نکنند. (یوسف به قانون مصر پایبند بود، لذا برادر را نگه داشت) «لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ»

۹- مقام های معنوی، درجات و سلسله مراتب دارد. نَزَعُ دَرَجَاتٍ ...

۱۰- علم و آگاهی، مایه ی برتری است. نَزَعُ دَرَجَاتٍ ... وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

۱۱- دانش بشری محدود است. «فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ»

قَالُوا إِنَّ يَسْرِقَ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَ لَمْ يُنْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ «۷۷»

(برادران) گفتند: اگر او سرقت کند (جای تعجب نیست، زیرا) پیش از این نیز برادر او دزدی کرده بود. یوسف (این تهمت را) در دل خود پنهان داشت و (با آنکه ناراحت شده بود) به روی آنان نیاورد. (ولی) گفت: موقعیت شما بدتر (از او) است و خداوند به آنچه توصیف می کنید داناتر است.

پیام ها:

۱- متهم، یا انکار می کند و می گوید: من دزد نیستم؛ «مَا كُنَّا سَارِقِينَ» یا کار خود را توجیه می کند و می گوید: دزد بسیار است. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۲- حسود، حتی بعد از دهها سال ضربه می زند. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۳- اخلاق برادر، در برادر اثر می گذارد. «أَخٌ لَهُ» (اخلاق مادر، در فرزند اثر دارد).

بنیامین و یوسف از یک مادر بودند)

۴- آنجا که صفا نیست، اتهام افراد زود پذیرفته می شود. «إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ...» (بیرون آمدن پیمانانه از بار او، دلیل بر سرقت نیست، ولی برادران چون علاقه ای به بنیامین نداشتند، کلمه سرقت را بکار گرفته و مسئله را مسلم پنداشتند.)

۵- آنجا که صفا نیست، خلاف جزیی را کلی قلمداد می کنند. («يَسْرِقُ» بجای «سرق» یعنی او همیشه این کاره بوده است.)

۶- برای رسیدن به هدف باید نیش هایی را تحمل کرد. «سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۷- گاهی برای حفظ آبروی خود، به دیگران تهمت می زنند. «سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ»

۸- جوانمردی و سعه صدر، رمز رهبری است. «فَأَسْرَهَا يُوسُفُ»

۹- رازها را فدای احساسات نکنیم. (یوسف از برادران نسبت دزدی می شنید، ولی به خاطر مصلحت و حفظ رازش چیزی نگفت) «فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ»

۱۰- افشاگری همیشه ارزش نیست. «وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ»

۱۱- حسد در حق برادر، دروغگویی و اتهام بی مورد از جمله دلایل یوسف برای گفتن «شَرُّ مَكَانًا» به برادران بود.

۱۲- برادران یوسف، بر فرض سرقت پیمانانه از سوی بنیامین، از او بدتر بودند، چون آنان برادر خود را دزدیده بودند. «أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا»

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾

(برادران) گفتند: ای عزیز! همانا برای او پدری است پیر و سالخورده، پس یکی از ما را به جای او بگیر (و او را رها کن)، همانا ترا از نیکوکاران می بینیم.

نکته ها:

وقتی برادران یوسف دیدند نگاهداشتن بنیامین قطعی شد، با توجه به تعهدی که به پدر سپرده بودند و سابقه ای که درباره یوسف نزد پدر داشتند، و احساس کردند برگشتن بدون بنیامین بسیار تلخ است، تقاضای خود را با روان شناسی خاصی مطرح نمودند و شروع به التماس کردند و با بیان های عاطفی و محرک همچون، تو عزیز و قدرتمندی، تو از نیکوکارانی، او پدری پیر و سالخورده دارد، هر کدام از ما را خواستی به جای او بگیر، درصدد جلب بخشش او بر آمدند.

پیام ها:

۱- مقدرات الهی، هر سنگدل و ستمگری را روزی به خاک مذلت می نشاند.

آهنگ التماس در جمله؛ يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ

۲- تقوا پیشگانی که هواپرستان آنها را خوار کنند خداوند آنان را عزت خواهد بخشید. «يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ»*

۳- یوسف حتی در زمان اقتدارش، نیکوکاری در رفتار و منش او نمایان بود.

«تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۴- فراز و نشیب و حالات مختلف روزگار، سختی و آسانی، ضعف و قدرت، تغییری در احوال محسنان ایجاد نمی کند. (یوسف در همه جا و همه ی شرایط، نیکوکار توصیف شد) «إِنَّا تَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»*

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِذَا لُظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

(یوسف) گفت: پناه به خدا از اینکه کسی را به جز آنکه متاعمان را نزد او یافته ایم، بگیریم. زیرا که در این صورت حتماً ستمگر خواهیم بود.

نکته ها:

دقت در کلمات یوسف علیه السلام، نشان از این دارد که نمی خواهد بنیامین را سارق معرفی کند، لذا نمی گوید: «وجدناه سارقاً» بلکه می گوید: «وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ» متاع در بار او بود، نه آنکه

قطعا او سارق است.

اگر یوسف برادر دیگری را به جای بنیامین نگه می داشت، طرح به هم می خورد و برادران با او به عنوان یک دزد برخورد می کردند و انواع آزار و اذیت ها را روا می داشتند و آن کس که به جای بنیامین می ماند، احساس می کرد به ناحق گرفتار شده است.

پیام ها:

۱- مراعات مقررات، بر هر کس لازم است و قانون شکنی حتی برای عزیز مصر نیز ممنوع است. «مَعَاذَ اللَّهِ»

۲- نیکوکار قانون شکنی نمی کند. مِنَ الْمُحْسِنِينَ. قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ...*

۳- قاضی نباید تحت تأثیر احساسات قرار گیرد. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ»*

۴- قضاوت کار حساسی است که باید در آن به خدا پناه برد. «مَعَاذَ اللَّهِ»*

۵- یوسف علیه السلام در دو مکان به خدا پناه برد: یکی در خلوت زلیخا و یکی به هنگام قضاوت و حکم. «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ»*

۶- قانون شکنی، ظلم است. (نباید به درخواست این و آن مقررات را شکست.) «مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ»

۷- بی گناه نباید به جای گناهکار کیفر ببیند، هر چند خودش به اینکار رضایت داشته باشد. «مَعَاذَ اللَّهِ»

فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ آبَاءَكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَ مِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ
أُبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۸۰)

پس چون از یوسف مایوس شدند(که یکی را به جای دیگری بازداشت کند)،نجواکنان به کناری رفتند.(برادر)بزرگشان گفت:آیا نمی دانید که پدرتان برای برگرداندن او بر شما پیمان الهی گرفته و پیش از این نیز درباره یوسف کوتاهی کرده اید.پس من هرگز از این سرزمین نمی روم تا آنکه(یوسف عفو کند یا آنکه)پدرم به من اجازه دهد یا خدا در حق من حکمی کند و او بهترین داور و حاکم است.

نکته ها:

«خَلَّصُوا» یعنی گروه خود را از سایرین جدا کردند. «نَجَّيًّا» یعنی به نجوی پرداختند.پس «خَلَّصُوا نَجَّيًّا» یعنی شورای محرمانه تشکیل دادند که چه بکنند.

پیام ها:

۱-التماس ها وخواهش ها،شما را از اجرای احکام الهی واعمال قاطعیّت باز ندارد. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ»

۲-گناه موجب می شود دیگران از فرد دوری کرده برائت بجویند و حتی رابطه خویشاوندی را نادیده بگیرند. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَّصُوا نَجَّيًّا»*

۳-روزگاری همین برادران،قدرتمندانه مشورت می کردند که چگونه یوسف را از بین ببرند؛ اُقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اَطْرَحُوهُ اَرْضًا ... لَا تَقْتُلُوا ... اَلْقُوهُ ... امروز کاسه التماس در دست گرفته و مشورت و نجوی می کنند که چگونه بنیامین را آزاد نمایند. «خَلَّصُوا نَجَّيًّا»

۴-در عدم حضور پدر مسئولیت اعضای خانواده با برادر بزرگتر است. «قَالَ كَبِيرُهُمْ»*

۵-رعایت سلسله مراتب و موقعیّت سنی در خانواده و جامعه لازم است. «قَالَ كَبِيرُهُمْ»*

۶-در حوادث تلخ و ناگوار،بزرگترها مسئول تر و شرمنده ترند. «قَالَ كَبِيرُهُمْ»

۷- عهد و پیمان ها لازم الاجرا است. «أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا»

۸- پیمان های سخت و قراردادهای محکم، راه سوءاستفاده را می بندد. «أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا»

۹- خیانت و جنایت تا آخر عمر وجدان های سالم را آزار می دهد. «وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ»

۱۰- تحصن، یکی از شیوه های قدیمی برای رسیدن به مقصود است. «فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ»

۱۱- غربت، بهتر از شرمندگی است. «فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ»

۱۲- به خداوند خوش بین باشیم. «هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ»

إِرْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ ﴿۸۱﴾

(برادر بزرگ گفت: من اینجا می مانم، ولی) شما به سوی پدرتان برگردید، پس بگویید: ای پدر! همانا پسر تو دزدی کرده و ما جز به آنچه می دانستیم گواهی ندادیم و ما نگهبان (و آگاه به) غیب نبوده ایم.

پیام ها:

۱- انسان، خودخواه است. در آنجا که می خواستند به گندم بیشتر برسند، گفتند:

«فَارْسِلْ مَعَنَا أَخَانًا» (۱) برادر ما را با ما روانه کن، ولی امروز که تهمت در کار است، گفتند: «ابْنُكَ» پسر تو دزدی کرده و نگفتند: برادر ما.

۲- شهادت و گواهی، باید بر اساس علم باشد. «مَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا»

۳- در پیمان ها و تعهدات، باید برای حوادث پیش بینی نشده تبصره ای باز کرد.

وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ ...

ص: ۲۶۲

۴- عذر خود را با کمال صراحت بگوئیم. «وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ»

وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

(اگر به حرف ما اطمینان نداری) از قریه ای که در آن بودیم و از کاروانی که در میانشان به اینجا رو آورده ایم، سؤال کن و بی شک ما راستگو هستیم.

نکته ها:

«قریه» تنها به معنای روستا نیست، بلکه به محل اجتماع و مناطق مسکونی گفته می شود؛ خواه شهر باشد یا روستا. ضمناً «وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ» به معنی سؤال از اهل قریه است.

«عیر» به کاروانی گفته می شود که مواد غذایی حمل و نقل می کند.

برادران یوسف در گفتگو با پدر، در ماجرای کشته شدن یوسف توسط گرگ، دلیل نداشتند، ولی در اینجا برای حرف خود دو دلیل آوردند؛ یکی سؤال از مردم مصر و یکی سؤال از کاروانیان که ما در میان آنان بودیم. علاوه بر آنکه در ماجرای قبل گفتند: «لَوْ كُنَّا صَادِقِينَ» و «لَوْ» نشانه تردید و دلهره و سستی است، ولی در این صحنه با «إِنَّا» و حرف لام که در جمله «إِنَّا لَصَادِقُونَ» است نشان می دهند که قطعاً راست می گویند.

پیام ها:

۱- سابقه ی بد و دروغ، در پذیرش سخنان انسان در تمام عمر ایجاد تردید می کند. «وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ»

۲- گواهی شهود عینی، راهی معتبر برای اثبات مدعا می باشد. «وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ ...»

وَ الْعَيْرَ ...

۳- امکان تبانی مجموعه ای بزرگ بر کذب، منتفی است. «وَ سَأَلِ الْقَرْيَةَ ... إِنَّا لَصَادِقُونَ*»

ص: ۲۶۳

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبِّرْ جَمِلاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۸۳)

(یعقوب) گفت: (این چنین نیست) بلکه (بار دیگر) نفس شما (با نسبت دزدی به بنیامین یا تعیین کیفر گروگان گیری) مسئله را برای شما آراسته است، پس صبری نیکو (لازم است) امید است که خداوند همه برادران را با هم نزد من آورد، چرا که او قطعاً آگاه و حکیم است.

نکته ها:

وقتی برادران، پیراهن آغشته به خون یوسف را با ظاهری غمگین و گریان حضور پدر آوردند و گفتند: یوسف را گرگ خورد. حضرت یعقوب گفت: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» یعنی نفس شما این کار را در چشم شما زیبا جلوه داده است و من صبر جمیل می کنم. در اینجا نیز که دو فرزندش (بنیامین و پسر بزرگتر) از او جدا شده اند، همین جمله را تکرار می کند. شاید این سؤال مطرح شود در ماجرای یوسف برادران توطئه و خیانت کردند، ولی در ماجرای بنیامین این مسایل نبود، پس چرا کلام یعقوب در هر دو مورد یک لحن و یک عبارت است؟ «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبِّرْ جَمِلاً»

تفسیرالمیزان اینگونه پاسخ می دهد: یعقوب می خواهد بگوید دوری این دو برادر نیز دنباله حرکت قبلی شما نسبت به یوسف است. یعنی تمام این صحنه ها، دنباله همان کار زشت شماست. ممکن است گفته شود که مراد یعقوب این است که شما در اینجا هم خیال می کنید بی تقصیرید و کارتان خوب بوده است، ولی شما مقصّرید زیرا: اولاً: چرا با دیدن پیمانۀ در بار برادران او را سارق دانستید؟ شاید کس دیگری این پیمانۀ را در بار گذاشته بود؟ ثانیاً: چرا زود برگشتید؟ باید تحقیق می کردید. ثالثاً: چرا کیفر سارق را گروگان قرار دادید؟ (۱)

اما سخن صاحب المیزان مناسب تر است، چون پیدا شدن پیمانۀ در بار بنیامین، برای عموم مردم سبب علم به دزدی می شود و ماندن برادر بزرگتر در مصر نیز برای پیگیری کار یا جلب

ص: ۲۶۴

عواطف و رحم بود و کيفری هم که ذکر شده، مجازات سارق در منطقه آنان بوده است.

بنابراین در هیچ یک از سه مسئله، جلوه نفسانی نبود تا گفته شود: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

صبر، گاهی از روی ناچاری و بیچارگی است، چنانکه اهل دوزخ می گویند: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُنا أَمْ صَبْرُنا» صبر کردن و یا جزع کردن برای نجات ما اثری ندارد. و گاهی صبر آگاهانه و داوطلبانه و تسلیم رضای خداوند است که چهره این صبر در هر جایی با یک عنوان مطرح است؛ صبر در میدان جهاد، شجاعت است. صبر در دنیا، زهد است. صبر در برابر گناه، تقواست. صبر در برابر شهوت، عفت است و صبر در برابر مال حرام، ورع است.

تزیین و زیبانمایی زشتی ها، گاهی توسط شیطان؛ «وَ إِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۱)، گاهی به وسیله ی زرق و برق دنیا؛ «حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَ أَزْيَنْتْ» (۲) و گاهی توسط نفس انسان است. «سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

پیام ها:

۱- نفس برای توجیه گناه، کارهای زشت را در نظر انسان زیبا جلوه می دهد.

«سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ»

۲- صبر، شیوه ی مردان خداست و صبر جمیل، صبوری است که در آن سخنی بر خلاف تسلیم و رضای خداوند گفته نشود.

«فَصَبْرٌ جَمِيلٌ» (۳)

۳- هرگز از قدرت خداوند مأیوس نشویم. «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ»

۴- یعقوب به زنده بودن سه فرزندش (یوسف، بنیامین، برادر بزرگتر) یقین داشت و به ملاقاتشان امیدوار بود. «أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ

جَمِيعاً»

۵- برای قدرت الهی، حل مشکلات تازه و کهنه، یکسان است. خداوند می تواند یوسف دیروز و برادر امروز شما را یکجا

دور هم گرد آورد. «جَمِيعاً»

۶- مؤمن، حوادث تلخ را نیز از حکمت خدا می داند. «الْحَكِيمُ»

۷- باور و توجه به عالمانه و حکیمانه بودن افعال الهی، آدمی را به صبر و شکیبایی

ص: ۲۶۵

۱- ۱. انفال، ۴۸.

۲- ۲. یونس، ۲۴.

در حوادث دشوار وادار می کند. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُونُسَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾

یعقوب از فرزندان روی گرداند و گفت: ای دریغا بر یوسف، پس اندوه خود را فرو می خورد (تا آنکه) دو چشمش از اندوه سفید (و نابینا) شد.

نکته ها:

«اسف» به معنای حزن و اندوه همراه با غضب است. یعقوب بر چشم گریه، و بر زبان «یا أسفَى» و در دل حزن داشت.

در روایتی امام صادق علیه السلام فرمود: علی بن الحسین علیهما السلام بیست سال بعد از حادثه کربلا به هر مناسبتی گریه می کرد. سؤال کردند چرا این همه گریه می کنید؟ فرمود: یعقوب یازده پسر داشت یکی غائب شد، با اینکه زنده بود، از گریه چشمانش را از دست داد، ولی من در برابر چشمان خود دیدم پدر و برادرها و هفده نفر از خاندان نبوت شهید شدند، چگونه گریه نکنم؟ (۱)

پیام ها:

۱- حسدورزی، یک عمر تحقیر به همراه دارد. «وَتَوَلَّى عَنْهُمْ»

۲- آنها می خواستند با حذف یوسف، خود محبوب پدر شوند؛ «يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ» ولی حسادت، قهر پدر را شامل حال آنها کرد. «تَوَلَّى عَنْهُمْ»

۳- یعقوب می دانست که بر فرزند دیگر ظلم نشده است، ظلم بر یوسف رفته است. «يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُونُسَ»

۴- غصه و گریه، گاهی موجب نابینایی می شود. «ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ»

۵- ندبه و گریه و سوز و عشق، نیاز به شناخت دارد. (یعقوب آشنا به یوسف

ص: ۲۶۶

است که از سوز نابینا می شود.)

۶- اهمیت مصائب، بر محور شخصیت افراد است. (ظلم به یوسف با ظلم به دیگران فرق دارد، نام یوسف برده می شود نه دو برادر دیگر.)

۷- گریه، غم و اندوه در فراق عزیزان، جایز است. «وَ اَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ»

۸- تحمل انسان حدی دارد و روزی لبریز می شود. «وَ اَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ»*

۹- فرو بردن خشم، از صفات مردان الهی و کاری شایسته است. «فَهُوَ كَبِيمٌ»*

۱۰- گریه و غم، منافاتی با کظم غیظ و صبر ندارد. «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ، يَا اَسْفَى، فَهُوَ كَبِيمٌ»

«قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَوُوا تَذَكُرُ يُوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ» (۸۵)

(فرزندان یعقوب به پدرشان) گفتند: به خدا سوگند تو پیوسته یوسف را یاد می کنی، تا آنکه بیمار و لاغر شوی و (یا مشرف به مرگ و) از بین بروی.

نکته ها:

«حرض»، به شخصی گویند که عشق یا اندوه و حزن، او را فرسوده کرده باشد.

پیام ها:

۱- یوسف ها همواره باید در یادها باشند. «تَفْتَوُوا تَذَكُرُ يُوْسُفَ» (اولیای خدا در دعای ندبه، یوسف زمان را صدا می زنند و گریه می کنند.)

۲- اگر می خواهید ببینید چقدر کسی را دوست دارید، ببینید چقدر به یاد او هستید. «تَفْتَوُوا تَذَكُرُ يُوْسُفَ»*

۳- آن که یوسف را می شناسد، سوزی دارد که افراد عادی آن را درک نمی کنند.

«تَذَكُرُ يُوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا»

۴- مسایل روحی و روانی، در جسم اثر می گذارد. «حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ» (فراق می تواند انسان را بشکند و یا بکشد، تا چه رسد به داغ و مصیبت.)

۵- حساب عاطفه پدری، از علاقه های عادی جداست. «تَكُونُ مِنَ الْهَالِكِينَ»

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

(يعقوب) گفت: من ناله (آشکار) و حزن (پنهان) خود را فقط به خدا شکایت می برم و از (عنایت و لطف) خداوند چیزی را می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

«بث» به حزن شدید گفته می شود که گویا شدت آن باعث شده که دارنده اش نتواند آن را بیان کند.

حضرت آدم از کار خود به درگاه خدا ناله نمود؛ «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا» (۱) و حضرت ایوب از بیماری خود؛ «أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ» (۲) و حضرت موسی از فقر و نداری؛ «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۳) و حضرت یعقوب از فراق فرزند. «إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَ حُزْنِي»

پیام ها:

۱- آنچه مذموم است، یا سکوتی است که بر قلب و اعصاب فشار می آورد و سلامت انسان را به مخاطره می اندازد و یا ناله و فریاد در برابر مردم است که موقعیت انسان را پایین می آورد، اما شکایت بردن به نزد خداوند مانعی ندارد.

إِنَّمَا أَشْكُوا ... إِلَى اللَّهِ

۲- مویخید، درد دل خود را تنها با خدا در میان می گذارد. «إِنَّمَا أَشْكُوا ... إِلَى اللَّهِ دست حاجت چو بری، نزد خداوندی بر که کریم است و رحیم است و غفور است و ودود نعمتش نامتناهی، کرمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بی مقصود»

۳- افراد ظاهربین از کنار حوادث به راحتی می گذرند، ولی انسان های ژرف نگر

ص: ۲۶۸

۱- ۱. اعراف، ۲۳.

۲- ۲. انبیاء، ۸۳.

۳- ۳. قصص، ۲۴.

آثار و حوادث را تا قیامت می بینند. أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ...

۴- یعقوب به زنده بودن یوسف و سرآمدن فراقش و به حقایقی درباره ی خدا و صفات او آگاه بود که بر دیگران پوشیده بود. «أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

۵- شاید «مَا لَا تَعْلَمُونَ» همان رؤیای یوسف باشد که یعقوب در آغاز آن را تعبیر کرده بود.*

يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَ أَخِيهِ وَ لَا تَيْتَأَسُّوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْتَأَسُّ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ «۸۷»

ای پسرانم! (بار دیگر به مصر) بروید و از یوسف و برادرش جستجو کنید و از رحمت خداوند مأیوس نشوید، حق این است که جز گروه کافران، از رحمت خداوندی مأیوس نمی شوند.

نکته ها:

«تَحَسَّسَ» جستجوی چیزی از راه حس است. «تَجَسَّسَ» به جستجو کردن در مورد بدی ها و «تَحَسَّسَ» به جستجو کردن در مورد خوبی ها گفته می شود.

به تعبیر راغب، «رُوح» و «روح» به معنای جان است، ولی «رُوح» در موارد فُوج و رحمت به کار می رود، گویا با گشایش گره و مشکل، جان تازه ای در انسان دمیده می شود.

در تفسیر تبیان آمده است: روح از ریح است، همان گونه که انسان با وزش باد احساس راحتی می کند با رحمت الهی نیز انسان شادمان می گردد.

براساس روایات، یأس از رحمت خدا، از گناهان کبیره است. (۱)

پیام ها:

۱- پدر نباید با فرزندانش قطع رابطه ی دائمی کند. وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ ... يَا بَنِي

۲- شناخت، نیاز به حرکت دارد. «اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا»

ص: ۲۶۹

۳- رسیدن به لطف الهی، با تنبلی سازگار نیست. «أَذْهَبُوا، وَلَا تَيْأَسُوا»

۴- اولیای خدا، هم خود مأیوس نمی شوند هم دیگران را از یأس باز می دارند.

﴿لَا تَيْأَسُوا﴾

۵- یأس، نشانه ی کفر است. لَا يَيْأَسُ ... إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ زیرا مأیوس شده، در درون خود می گوید: قدرت خدا تمام شده است.

﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسْنَأَ وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعٍ مُزَّجَاهٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾ (۸۸)

پس هنگامی که (مجدداً) بر یوسف وارد شدند، گفتند: ای عزیز! قحطی ما و خاندان ما را فرا گرفته و (برای خرید گندم) بهای اندکی با خود آورده ایم، (اما شما کاری به پول اندک ما نداشته باش) سهم ما را بطور کامل وفا کن و بر ما ببخش، زیرا که خداوند کریمان و بخشنندگان را پاداش می دهد.

نکته ها:

«بضاعت» به مالی گویند که عنوان «بها» به خود بگیرد. «مُزَّجَاهٍ» از ریشه ی «ازجاء» به معنای طرد کردن است. از آنجایی که معمولاً فروشندگان بهای کم را برمی گردانند، «بضاعت مزجاه» گفته شده است.

برخی از مفسران گفته اند: مراد از «تَصَدَّقْ عَلَيْنَا» درخواست بازگرداندن بنیامین است.

در روایات آمده است: یعقوب نامه ای برای یوسف نوشت که محتوای آن تجلیل از یوسف، بیان قحطی کنعان، تقاضای آزادی بنیامین و تبرئه فرزندان از سرقت بود و به همراه فرزندان برای یوسف فرستاد. وقتی یوسف در مقابل برادران آن نامه را خواند، بوسید و بر چشم گذاشت و گریه ای کرد که قطرات اشک بر لباسش نشست.

برادران که هنوز یوسف را نمی شناختند شگفت زده بودند که این همه احترام به پدر ما برای چیست؟ کم برق امیدی در دل آنها روشن شد. خنده یوسف را چون دیدند، با خود گفتند

پیام ها:

۱- برای یعقوب، یوسف مطرح است؛ «فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ» ولی برای فرزندان گندم. «فَأَوْفٍ لَنَا الْكَيْلَ»

۲- تحقیر کنندگان، روزی تحقیر می شوند. فرزندان که با غرور می گفتند: «نَحْنُ عَضِيْبَةٌ» ما قوی هستیم، «سَيَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» برادر ما دزد بود، «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ» پدر ما در گمراهی آشکار است، امروز با حقارت می گویند: «مَسَّنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ»

۳- برای درخواست کمک و مساعدت، فرهنگ خاصی لازم است:

الف: تجلیل از کمک کننده. «أَيُّهَا الْعَزِيْزُ»

ب: بیان حال و نیاز خود. «مَسَّنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ»

ج: کمبود بودجه (فقر مالی). «بِيضَاعِهِ مُزْجَاهٍ»

د: ایجاد انگیزه در کمک کننده. «تَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ»

۴- فقر و نیاز، انسان را ذلیل می کند. «مَسَّنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ» آنچه شیران را کند روبه مزاج احتیاج است احتیاج است احتیاج

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَ أَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ (۸۹)

(یوسف) گفت: آیا دانستید با یوسف و برادرش چه کردید آنگاه که شما نادان بودید.

نکته ها:

در یک سؤال ممکن است اهداف گوناگونی نهفته باشد، اهدافی مثبت و سازنده و یا منفی و آزاردهنده، سؤال یوسف که پرسید آیا می دانید با یوسف و برادرش چه کردید؟، ممکن است

ص: ۲۷۱

برای این باشد که من ماجرا را می دانم. یا اینکه ممکن است هدف از سؤال این باشد که کار بدی کردید، توبه کنید و ممکن است هدفش تشفی خاطر بنیامین باشد که در جلسه حضور دارد و ممکن است هدفش سرزنش و توبیخ و ملامت یا به رخ کشیدن عزت خود و یا سرزنش به اینکه با این همه جنایت چرا امید تصدق دارید؟

در میان غرض هایی که مطرح شد، سه مورد اول با مقام یوسف سازگاری دارد، ولی باقی موارد با فتوت و کرامتی که آیات بعد از یوسف گزارش می کند، همخوانی ندارند. او علیرغم اینکه نسبت دزدی شنید، چیزی نگفت و سرانجام کار به برادران گفت: «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ»

جهل، تنها به معنای ندانستن نیست، بلکه غلبه هوسها نوعی بی توجهی است. انسان گناهکار هر چند عالم باشد، جاهل است چون توجه ندارد و آتش دوزخ را برای خود می خورد.

پیام ها:

۱- پرونده خطاها و گناهان روزی گشوده خواهد شد. «هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ»*

۲- فتوت در آن است که جزئیات خلاف مطرح نشود. «مَا فَعَلْتُمْ»

۳- وقتی به قدرت رسیدید، دیگر مظلومان را فراموش نکنید. «مَا فَعَلْتُمْ يُّوسُفَ وَ أَخِيهِ»*

۴- فتوت در آن است که راه عذر به خطاکار تلقین شود. «إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ»

قَالُوا أَيْنَكَ لَأَنْتَ يُّوسُفُ قَالَ أَنَا يُّوسُفُ وَ هَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ «۹۰»

گفتند: آیا تو خود (همان) یوسفی؟ گفت: (آری) من یوسفم و این برادر من است. به تحقیق خداوند بر ما منت گذاشت. زیرا که هر کس تقوا و صبر پیشه کند، پس همانا خداوند پاداش نیکوکاران را تباه نمی کند.

نکته ها:

هر چه زمان می گذشت، برادران مبهوت تر شدند که چرا عزیز مصر در برابر نامه ی پدرشان

گریه کرد؟! عزیز از کجا ماجرای یوسف را می دانند؟ راستی قیافه او به یوسف شباهت زیادی دارد! نکند او یوسف باشد، چه بهتر که از خودش پرسسیم. اگر یوسف نبود به ما دیوانه نمی گویند؟ و اگر یوسف بود از شرمندگی چه می کنیم؟ هیجان سراسر وجود برادران را گرفته بود. بالاخره طلسم سکوت را با سؤال آیا تو یوسفی، شکستند.

در اینجا چه صحنه ای پیش آمد؟ و کدام نقاش می تواند سیمایی از شرمندگی و شادی و گریه و در آغوش کشیدن را تصویر کند؟ خدا می داند و بس.

باید شرایط طوری فراهم شود که مردم سؤال کنند و برای رشد و تربیت، انگیزه آنان را بالا برد. در برادران یوسف دائماً انگیزه برای جستجو و سؤال زیاد می شد. با خود می گفتند: چرا اصرار داشت بنیامین را به همراه خود بیاوریم؟ چرا پیمانانه در بار ما پیدا شد؟ چرا پول ما را در نوبت اول برگرداند؟ او از کجا داستان یوسف را می داند؟ نکند دیگر به ما غله ندهد؟ وقتی این هیجان ها در روح آنها اوج گرفت، پرسیدند: آیا تو یوسف هستی؟ گفت: بله....

امام صادق علیه السلام فرمودند: به تحقیق در حضرت قائم علیه السلام سنتی از یوسف است... مردم حضرت را نمی شناسند تا اینکه خداوند اذن دهد که خود را معرفی کند. (۱)

پیام ها:

۱- گذشت تاریخ و حوادث تلخ و شیرین، رابطه ها و شناخت ها را تغییر می دهد.

«أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ»

۲- اولیای خدا، همه ی نعمت ها را از او می دانند. «مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا»

۳- اجر صبر و تقوا، در دنیا نیز داده می شود. أَنَا يُوسُفُ ... مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرُ ...*

۴- کسی لایق زمامداری و حکومت است که در برابر حوادث، حسادت ها، شهوت ها، تحقیرها، زندان ها، تبلیغات سوء و... امتحان داده باشد. مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرُ ...

۵- از حساس ترین اوقات، برای تبلیغ استفاده کنید. (موقعی که برادران از کار

ص: ۲۷۳

خود شرمنده و آماده پذیرش سخن یوسف اند او می گوید: مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ ...)

ن- لطف خداوند، حکیمانه و بر طبق ملاک ها و معیارها است. مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ ...

۷- صبر و تقوا، زمینه عزت است. مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ ...

۸- تقوا و صبر از ویژگی های محسنان است. «مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»*

۹- یکی از سنت های الهی، حکومت صالحان است. «لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴿٩١﴾

(برادران) گفتند: به خدا قسم، که خداوند ترا بر ما برتری داده است و قطعاً ما خطاکار بوده ایم.

نکته ها:

«ایشان» به معنای برتری دادن دیگران بر خود است. برادران یوسف در اثر تفکر غلط «نَحْنُ عُصْبَةٌ»، دست به کار غلطی زدند و گفتند: او را به چاه افکنید؛ «أَلْقُوهُ فِي عَيَابَتِ الْجُبِّ».

خداوند آنها را در تنگنا گذاشت تا جایی که برای سیر کردن شکم التماس کنند؛ «مَسْنَا وَ أَهْلْنَا الضُّرُّ» پس اعتراف کردند که نقشه ما خراب از آب در آمد؛ «كُنَّا لَخَاطِئِينَ» سپس آن تفکر غلط، تبدیل به پذیرش یک واقعت شد که؛ «لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا»

برادران یوسف چند بار به صیغه «تَاللَّهِ» قسم یاد کرده اند:

۱. «تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ» به خدا سوگند شما خود می دانید که ما برای فساد و سرقت به سرزمین شما نیامده ایم.

۲. «تَاللَّهِ تَفْتَوْنَا تَذَكَّرُ يَوْسُفَ» به پدر گفتند: به خدا سوگند تو دائماً یوسف یوسف می کنی.

۳. «تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ» پدرجان به خدا سوگند تو در علاقه افراطی به یوسف، گرفتار انحراف گذشته شده ای.

۴. «تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» به یوسف گفتند: به خدا قسم خداوند تو را بر ما برتری داد.

پیام ها:

۱- اگر از روی حسادت به کمالات و برتری های دیگران اعتراف نکنیم، با فشار و ذلت به آنها اقرار خواهیم کرد. «لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا»

۲- در برابر اراده خدا، نمی توان ایستادگی کرد. «آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا»

۳- در روز توانایی، به گونه ای عمل نکنیم که در روزگار ضعف شرمنده شویم. وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ ... وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ*

۴- اعتراف به خطا، زمینه را برای عفو و بخشش فراهم می کند. «إِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ»

قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْنَا الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ «۹۲»

(یوسف) گفت: امروز بر شما توبیخ و ملامتی نیست، خداوند شما را می بخشد و او مهربان ترین مهربانان است.

نکته ها:

«تَثْرِبَ» به معنای توبیخ، گناه شمردن و ملامت زیاد است.

روز فتح مکه مشرکان به کعبه پناهنده شده بودند، عمر گفت: ما امروز انتقام خواهیم گرفت.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز روز مرحمت است و از مشرکان پرسید: گمان شما امروز نسبت به من چیست؟ گفتند: خیر است، تو برادر کریم ما هستی.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز کلام من همان کلام یوسف است؛ «لَا تَثْرِبَ عَلَيْنَا الْيَوْمَ» عمر گفت: من از حرف خودم شرمنده ام. (۱)

علی علیه السلام می فرمایند:

«إذا قدرت علی عدوک فاجعل العفو عنه شکرا للقدرة علیه» هرگاه بر دشمن خود پیروز شدی شکر آنرا، عفو دشمن قرار بده.

(۲)

در حدیث می خوانیم: دل جوان رقیق تر است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: یوسف چون نسبت به پدر و برادران جوان تر بود، فوری برادران را بخشید. (۳)

ص: ۲۷۵

٢-٢. نهج البلاغه، حكمت ١١.

٣-٣. بحار، ج ١٢، ص ٢٨٠.

۱- سعه صدر، ابزار و وسیله ی ریاست است. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ»

۲- همین که خلافکار اعتراف کرد، بپذیرید و او را خجل نکنید. «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ. قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمْ»

۳- گذشت خود را به همه اعلام کنید تا دیگران هم سرزنش نکنند. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمْ»

۴- یوسف علیه السلام به بازسازی روحی روانی برادران گنهکار پرداخت، ما نیز چنین کنیم. لَا تَثْرِبَ ...*

۵- گذشت و عفو از مردم باید فوری باشد. «الْيَوْمَ»

۶- عفو در اوج عزت و قدرت، سیره اولیای خداست. «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ»

۷- فتوت را از یوسف بیاموزیم که هم حق خود را بخشید و هم از خداوند طلب آمرزش و عفو می کند. لَا تَثْرِبَ ... يَغْفِرُ اللَّهُ

۸- آنجا که بنده می بخشد از خداوند که ارحم الراحمین است چه انتظاری جز عفو داریم. «يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ»

۹- بخشیدن شرمندگان، سیره ی الهی است. (یغفر در قالب مضارع آمده است).

۱۰- عفو خداوند، شامل کسانی هم که سالها موجب آزار دو پیامبر او (یوسف و یعقوب) شده اند، می شود. «وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۱۱- گذشت ستم دیدگان از ظالمین، زمینه ساز شمول مغفرت الهی است، ولی در آمرزش او به مغفرت و رحمت الهی نیز منوط است. لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمْ ... يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

۱۲- توصیف خداوند به مغفرت و رحمت، (مانند «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ») از آداب دعا و استغفار است.

إِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَاَلْقُوهُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي يَأْتِ بِصِيرًا وَآتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ «۹۳»

(یوسف گفت:) این پیراهن مرا ببرید و آنرا بر صورت پدرم بیفکنید (تا) بینا شود و همه کسان خود را نزد من بیاورید.

نکته ها:

در داستان حضرت یوسف، پیراهن او در چند جا مطرح شده است؛

الف: «وَ جَاءَ عَلَيَّ قَمِيصُهُ بِدَمٍ كَذِبٍ» برادران، پیراهن یوسف را با خون دروغین آغشته کرده و نزد پدر بردند که گرگ یوسف را خورد.

ب: «قَدَّتْ قَمِيصُهُ مِنْ دُبُرٍ» پیراهن از پشت پاره و سبب کشف جرم و مجرم شد.

ج: «إِذْهَبُوا بِقَمِيصِي» پیراهن موجب شفای یعقوب نابینا می شود.

اگر پیراهنی که جوار یوسف است نابینا را بینا می کند، پس در تبرک به مرقد و صحن و سرا و درب و دیوار و پارچه و هر چیز دیگری که در جوار اولیای خدا باشد، امید شفا هست.

تا اینجا مرحله شناسایی یوسف، عذرخواهی از او و عفو و گذشت یوسف و طلب عفو الهی، طی شده است، ولی هنوز نابینایی پدر که از آثار جرم برادران است، وجود دارد. در این آیه راه حل این مشکل ارائه می شود.

ضمناً در روایت آمده است که یوسف گفت: کسی پیراهن مرا برای پدر ببرد که پیراهن خونی مرا پیش او برده بود تا همانگونه که پدر را دل آزرده کرده با این پیراهن دلشاد سازد.

در روایات آمده است: یوسف برادران خود را هر روز و شب سر سفره خود می نشاند و آنها احساس شرمندگی می کردند، به یوسف پیغام دادند که سفره ما جدا باشد، چون چهره تو ما را شرمنده می کند!.

یوسف پاسخ داد: اَمَّا مِنْ افْتِخَارٍ مِی كُنْم كَه دَر كِنَارِ شِمَا بَاشْم وَ بَا شِمَا غِذَا بَخُورْم. روزگاری مردم که مرا می دیدند، می گفتند: «سبحان من بلغ عبداً بیع بعشرین درهما ما بلغ» منزه است خدایی که برده ی بیست درهمی را به عزت رساند. اما امروز وجود شما برای من عزت است.

حالا مردم می دانند که من برده و بی اصل و نسب نبوده ام. من برادرانی مثل شما و پدری همانند یعقوب داشته ام، ولی غریب افتاده بودم. (۱) (الله اکبر از این فتوت و جوانمردی)

نقل شده است مرحوم آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی که برای معالجه از اراک به سمت تهران حرکت کرده بود، شبی را در قم ماندند. مردم از ایشان تقاضا کردند که حوزه علمیه خود را از اراک به قم منتقل کند، چون قم حرم اهل بیت علیهم السلام و مدفن حضرت معصومه علیها السلام است. ایشان استخاره کردند و این آیه آمد: «وَأُتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

پیام ها:

۱- تبرک به اشیائی که مربوط به اولیای خداست، جایز است. «أَذْهَبُوا بِقَمِيصِي» (پیراهن یوسف، چشم نابینایی را بینا می کند).

۲- کسی که با هوی و هوس مبارزه کند، حتی لباسش نیز از مقدسات می شود.

«بِقَمِيصِي»

۳- تنها دیدن اشیای مقدس برای تبرک کافی نیست، باید آن را لمس کرد. «فَأَلْقُوهُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي»*

۴- حزن و شادی در نور چشم اثر دارد. «وَإِيضَتُّ عَيْنَاهُ مِّنَ الْحُزْنِ ... يَأْتِ بِصِرِّيرٍ شَادٍ بِهٖ دَلِيلُ فَرْزَنْدِ خُوبِ رَا» (قرهالعین) نامیده اند. (البته اگر نخواهیم از بُعد معجزه بررسی کنیم).

۵- وصال، دل پیر را زنده و نابینا را بینا می کند. «فَأَلْقُوهُ عَلَيَّ وَجْهَ أَبِي يَأْتِ بِصِرِّيرٍ»*

۶- در معجزه و کرامت، سن و سال شرط نیست. (پیراهن فرزند، چشمان پدر را بینا می کند).

۷- یوسف، علم غیب داشت و گرنه از کجا می دانست که پیراهن، پدر را بینا می کند. «يَأْتِ بِصِرِّيرٍ»

۸- خداوند آنچه را که روزی سبب حزن یعقوب شده بود، مایه شادی و شفای او

ص: ۲۷۸

قرار داد. (پیراهن روزی سبب اندوه شد و امروز سبب شادی)*

۹- فرزندان متمکن، بستگان ضعیف مخصوصاً والدین سالمند را تحت پوشش ببرند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

۱۰- شرایط اجتماعی، در عمل به وظیفه اثر دارد. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ» (صله ی رحم یوسف در آن شرایط به نوعی بود که باید فامیل به مصر بیایند).

۱۱- رسیدگی به بستگان با حفظ حقوق سایر مردم، لازم است. «أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ»

۱۲- تغییر مسکن و هجرت، آثار زیادی دارد از جمله: خاطرات غم انگیز را دگرگون می کند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»

۱۳- افراد خانواده و بستگان نزدیک در صورت امکان نزدیک هم و در کنار هم زندگی کنند. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»*

۱۴- جوانمردی یوسف علیه السلام تا آن اندازه بود که برادران او را تحمیل نکردند و را در چاه انداختند، ولی یوسف علیه السلام همه برادران و خانواده هایشان را دعوت کرد.

«وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»*

۱۵- با خویشان هر چند خطاکار باشند نباید قطع رابطه کرد. «وَ أَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ»*

۱۶- برای کسانی که زجر فراق کشیده اند باید به فکر رفاه بود. «أَجْمَعِينَ» دیگر یعقوب تاب فراق ندارد.

۱۷- بهترین لطف آن است که همه را شامل شود. «أَجْمَعِينَ»

وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾

و چون کاروان (از مصر به سوی کنعان محل زندگی یعقوب) رهسپار شد، پدرشان گفت: همانا من بوی یوسف را می یابم، البته اگر مرا کم خرد ندانید.

نکته ها:

«فَصَلَّتِ» یعنی فاصله گرفت. «فَصَلَّتِ الْعِيرُ» یعنی کاروان از مصر فاصله گرفت. «تُفَنِّدُونِ»

از ریشه «فند» به معنی ناتوانی فکر و سفاقت است.

يعقوب نگران بود که اطرافیان‌ش نسبت بی‌خردی به او دهند و فرمود: «لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُونِ» ، ولی با کمال تأسّف اطرافیان و بعضی اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله این نسبت را به آن حضرت دادند، آنجا که در آستانه رحلت فرمود: قلم و کاغذ بیاورید تا چیزی بگویم و ثبت شود که اگر به آن عمل کنید، هرگز گمراه نشوید! یکی گفت: «ان الرجل ليهجر» (۱) پیامبر هذیان می‌گوید و نگذاشتند چیزی نوشته شود.

سؤال: چگونه است که تنها یعقوب بوی یوسف را درک می‌کند؟ «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ»

پاسخ: هیچ مانعی ندارد، همان گونه که انبیا، وحی را درک می‌کنند و ما آن را درک نمی‌کنیم، در بقیه امور نیز آنان چیزی را بیابند که ما نمی‌یابیم. مگر در آستانه ی جنگ خندق، به هنگام کندن خندق، رسول اکرم صلی الله علیه و آله از جهش برقی که از اصابت کلنگ به سنگی نمایان شد، نفرمود: در این برق سقوط امپراطوری‌ها را دیدم؟ اما بعضی از افراد ضعیف‌الایمان گفتند:

پیامبر از ترس خود، دور شهر خندق می‌کند، ولی با هر ضربه و جرّقه‌ای، از سقوط یک رژیم و حکومتی و پیروزی خود وعده می‌دهد!

در شرح نهج البلاغه مرحوم خوئی آمده است: برای امام معصوم، عمود نوری است که چون خدا اراده کند، امام با نگاه به آن، آینده را می‌بیند و گاهی نیز مثل مردم عادی است.

زمصرش بوی پیراهن شنیدی

چرا در چاه کنعانش ندیدی

بگفت: احوال ما برق جهان است

گهی پیدا و دیگر دم، نهان است

گهی بر طارم اعلی نشینیم

گهی تا پشت پای خود، نینیم

شاید مراد از «بوی یوسف» خبر تازه‌ای از یوسف باشد. این مسئله امروزه در دنیای علم، به «تله پاتی» یعنی انتقال فکر از نقاط دور دست، مشهور شده و به عنوان یک مسئله مسلّم علمی درآمده است. یعنی کسانی که پیوند نزدیکی با هم دارند و یا دارای قدرت روحی خاص هستند، همین که مسئله‌ای در گوشه‌ای از جهان برای شخصی پیش آید او نیز در گوشه‌ای

دیگر از جهان آن را درمی یابد.

شخصی از امام باقر علیه السلام سؤال کرد: گاهی بدون جهت قلبم را غم فرا می گیرد، به نوعی که اطرافیان می فهمند. امام فرمود: مسلمانان در آفرینش از یک حقیقت و طینت هستند، همین که حادثه ی تلخی برای یکی از آنان اتفاق بیافتد، دیگری در سرزمین و منطقه ای دیگر غمناک می شود. (۱)

اگر استشمام بوی یوسف را مربوط به قوای شامه بدانیم، باید به عنوان یک امر خارق العاده و معجزه پذیرفت که یعقوب بویی را از دور استشمام می کند.

در ایام تجاوز عراق به جمهوری اسلامی ایران که مردم به فرمان امام خمینی قدس سره در جبهه های غرب و جنوب حاضر بودند، بنده نیز در خدمت شهید آیه الله اشرفی اصفهانی که حدود نود سال داشت، در عملیات «مسلم بن عقیل» بودم. ایشان بارها در شب حمله به من فرمود: من بوی بهشت را می یابم، ولی من هرچه بو کشیدم چیزی نیافتم!

آری، کسی که نود سال در علم و تقوا و زهد و تهجد بوده، می تواند احساسی داشته باشد که دیگران نداشته باشند. همانگونه که پیشگویی ایشان که گفتند: من چهارمین شهید محراب خواهم بود، عملی شد! (۲)

به هر حال ممکن است مراد از بوی بهشت، یک بوی عرفانی باشد. نظیر شیرینی مناجات که یک مزه معنوی است. و ممکن است بوی طبیعی باشد، لیکن هر شامه ای لایق استشمام آن نیست. نظیر امواج رادیویی که در فضاست، لیکن هر رادیویی تمام آنها را نمی گیرد.

پیام ها:

۱- انسان، با صفای باطن می تواند حقایق معنوی را درک کند. «إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ

ص: ۲۸۱

۱- ۱). تفسیر نمونه.

□

۲- ۲). منافقان در فاصله ی یکی دو سال، آیه الله مدنی، صدوقی، دستغیب و ایشان را در نماز جمعه یا مسیر رفتن به نماز جمعه، با نارنجک قطعه قطعه نمودند.

يُوسُفَ» ولی درك حقایق محدود است، اینگونه نیست که آنان در هر مکان و زمان بتوانند هرچه را دریابند و لذا بوی پیراهن را بعد از فاصله کاروان دریافت نمود. «فَصَلَّتِ الْعَيْرُ»

۲- اگر حقایقی را درك نمی کنیم، مقام دیگران را انکار نکنیم. «لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُونِ»

۳- همه ی مردم ظرفیت شنیدن حقایق را ندارند و نسبت بی خردی به گوینده می دهند. «لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُونِ»*

۴- زندگانی عالمان در میان نادانان، رنج آور و مشکل است. «لَوْ لَا أَنْ تُفَنِّدُونِ»

قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ «۹۵»

(به او) گفتند: به خدا سوگند تو در گمراهی دیرین خود هستی.

نکته ها:

در آیه ۸ این سوره خواندیم که برادران در حق پدر خود گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» پدرمان به خاطر علاقه بی جهت به یوسف و برادرش، در گمراهی آشکار است. در اینجا گفتند: «ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ»، یعنی هنوز در آن خطای پیشین به سر می برد.

افراد عادی نباید اولیای خدا را با فهم خود بسنجند و حکم کنند که این شدنی است یا نشدنی. حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«الناس اعداء ما جهلوا» (۱) یعنی مردم همین که خود نمی دانند با هر دانایی مخالفت می کنند.

پیام ها:

۱- کار نیکان را قیاس از خود مگیر. «إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ» (نسبت گمراهی به پدر، ناشی از قیاس و سنجیدن درك او با فهم خود بود).

۲- یعقوب در طول دوران فراق یوسف، به زنده بودن او اعتقاد داشت و آن را برای اطرافیانش اظهار می کرد. «إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ»

ص: ۲۸۲

فَلَمَّا أَنْ لَجَّ الْبَشِيرُ أَلقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّتْ بَصِيرًا قَالَتْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

پس چون (آن برادری که حامل پیراهن یوسف بود) مژده رسان آمد، پیراهن را روی صورت یعقوب انداخت. پس یعقوب بینا گشت و گفت: آیا به شما نگفتم: همانا من از (عنایت) خداوند چیزی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

اگر مراد از سفید شدن چشم «وَ اَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ»؛ کم نور شدن باشد، «بَصِيرًا» به معنای پر نور شدن است و دلالت بر این دارد که حزن و شادی در دید و قوه باصره ی انسان مؤثر است.

اما اگر مراد نابینایی مطلق باشد که از ظاهر آیه و «فَارْتَدَّتْ بَصِيرًا» بر می آید، یک معجزه و توسل است که قرآن آن را اثبات می کند.

دنیا فراز و نشیب دارد؛ برادران یوسف یک روز کشته شدن یوسف را به دست گرگ و یک روز خبر حاکم شدن یوسف را می آورند.

پیام ها:

۱- سرچشمه علم انبیا، علم الهی است. \square أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ...

۲- انبیای الهی به وعده های خداوند اطمینان دارند. أَلَمْ أَقُلْ ...

۳- یعقوب بر خلاف فرزندانش، به زنده بودن یوسف و پایان پذیرفتن فراقش اطمینان داشت. «أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ»

۴- فرزند ناصالح باعث کوری پدر و فرزند صالح موجب بینایی او می شود.

إِبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ ... فَارْتَدَّتْ* \square

۵- اراده ی الهی، بر قوانین طبیعی حاکم است. «فَارْتَدَّتْ بَصِيرًا»

۶- لباس و تعلقات اولیای خدا، می تواند منشأ اثر باشد. «فَارْتَدَّتْ بَصِيرًا»

۷- چه بسا امری که مکروه شمرده می شود؛ ولی برای همه خیر است، چنان که قحطی ناخوشایند بود، ولی موجب آزادی بی گناهی چون یوسف و حاکمیت

او، وصال یعقوب و کنترل قحطی شد. «إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»*

قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ﴿٩٧﴾

(فرزندان) گفتند: ای پدر! برای گناهانمان (از خداوند) طلب آمرزش کن که براستی ما خطا کار بودیم.

قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

(یعقوب) گفت: بزودی از پروردگارم برای شما طلب آمرزش می کنم، براستی که او، خود آمرزنده و بسیار مهربان است.

نکته ها:

فرزندان یعقوب موحد بودند و به مقام والای پدرشان آگاه بودند؛ «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» آنچه در آیات قبل به عنوان «ضلال» به پدر نسبت داده اند، مراد گمراهی در عقیده نیست، بلکه گمراهی در تشخیص و علاقمندی او به یوسف بود.

برای ظالم سه روز است: روز قدرت، روز مهلت و روز ندامت.

برای مظلوم نیز سه روز است: روز حسرت که مورد ظلم قرار گرفته، روز حیرت که در فکر چاره اندیشی است و روز نصرت در این دنیا یا جهان آخرت.

کسانی که در اثر اشتباه به پدر گفتند: «إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» بعد از توجه به اشتباه می گویند: «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ»

در تفسیر مجمع البیان و اطیب البیان آمده است که حضرت یعقوب در انتظار شب جمعه یا سحر بود تا برای فرزندانش دعا کند.

پیام ها:

۱- ظلم، مایه ی ذلت است. روزی که برادران، یوسف را به چاه انداختند، روز خنده آنان و ذلت یوسف بود و امروز به عکس شد.

۲- برای آمرزش گناهان، توسل به اولیای خداوند جایز است. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا»

۳-دعای پدر تأثیر ویژه ای دارد. «يَا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا»*

۴-برای توبه هیچگاه دیر نیست. «اسْتَغْفِرْ لَنَا»*

۵-اعتراف به گناه و خطا زمینه آمرزش است. «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ»*

۶-برای دعا، ساعات خاصی اولویت دارد. «قَالَ سَوْفَ اسْتَغْفِرُ لَكُمْ»

۷-دعای پدر در حق فرزندان، اثر خاصی دارد. «سَوْفَ اسْتَغْفِرُ لَكُمْ»

۸-پدر نباید کینه توز باشد و لغزش فرزندان را در دل نگهدارد. «اسْتَغْفِرُ لَكُمْ»

۹-به هنگام اقرار خلافکار، او را ملامت نکنید. هنگامی که گفتند: «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» ما خطا کار بودیم. پدر گفت: «سَوْفَ اسْتَغْفِرُ لَكُمْ»

۱۰-گناهکار را به مغفرت الهی امیدوار کنیم. «قَالَ سَوْفَ اسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي»*

۱۱-در استجاب دعا و توسل به اولیای الهی صبور باشیم. «سَوْفَ اسْتَغْفِرُ لَكُمْ»*

۱۲-حضرت یعقوب از حق خویش گذشت و برای حق الهی وعده دعا به فرزندان داد. «اسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي»*

۱۳-لطف خداوند، شامل بزرگ ترین گناه و گناهکاران نیز می شود. «هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» با اینکه دو نفر از پیامبران الهی مورد آزار و اذیت چندین ساله قرار گرفته اند، باز امید بخشایش از او می رود.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَبْوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ ﴿٩٩﴾

پس چون (پدر و مادر و برادران) بر یوسف وارد شدند، پدر و مادرش را در کنار خویش جای داد و گفت: به خواست خدا با امن و امان داخل مصر شوید.

نکته ها:

نمی دانم این فراز از داستان را چگونه بنویسم! یوسف برای استقبال از والدین خود، در بیرون شهر خیمه ای زده و به انتظار ایستاده بود تا آنها را با عزت و احترام وارد مصر کند؛ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ ... ادْخُلُوا مِصْرَ به طور طبیعی وقتی پدر و مادر و برادران یوسف،

خود را برای سفر آماده می کردند، شور و غوغا در کنعان بود.

مردم می دیدند چگونه بعد از سالها، با دریافت خبر خوش سلامت یوسف، در حالی که یعقوب بینایی خود را باز یافته با اشتیاق عزم دیدار فرزند را دارد. آنها نیز خوشحال از احوال این پدر و پسر بودند، مخصوصاً از اینکه یوسف در مصر خزانه دار و حاکم است و در دوره قحط سالی، با ارسال غله آنها را نیز حمایت کرده است. با چه شوق و شور و عشقی می توان این قصه را نوشت و تمام نمود!

از «أَبُوئِي» معلوم می شود که مادر یوسف نیز زنده بوده است، ولی سؤالی که خودم نیز به جواب آن پی نبرده ام این است که چرا در سرتاسر داستان نامی از گریه، سوز و ناله های مادرش مطرح نشده و این موضوع مسکوت مانده است؟

در روایات آمده که یعقوب با اصرار و سوگند از یوسف خواست تا ماجرای خود را باز گو کند.

وقتی یوسف شروع به گفتن کرد که برادران مرا لب چاه برده و با تهدید پیراهنم را کنند، یعقوب بی هوش شد. چون به هوش آمد، درخواست کرد که ادامه دهد، ولی یوسف گفت: پدر تو را به حق ابراهیم، اسماعیل و اسحاق علیهم السلام مرا از نقل داستان معاف کن! یعقوب پذیرفت. (۱)

پیام ها:

۱- استقبال در بیرون شهر، کار نیکویی است. «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ» در بیرون شهر مراسم استقبال از یعقوب بود و یوسف در آنجا خیمه زده بود.

۲- پست و مقام نباید ما را از احترام به والدین غافل کند. «قَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ...»

۳- حتی اگر شخص اول کشور نیز خواست از امتیت سرزمین خود سخن بگوید، باید توجه به لطف خداوند داشته باشد. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» زیرا تا خدا نخواهد، امتیتی در کار نیست، چنانکه گروهی از سنگ های کوه خانه ساختند تا درامان باشند، ولی قهر خداوند امتیت آنان را به هم زد. «وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا»

ص: ۲۸۶

(۱-۱). تفسیر نمونه و مجمع البیان.

۴- در انتخاب محل سکونت، یکی از مهم ترین مسائل، امتیت است. «آمِنِينَ»

۵- اگر یوسف ها حاکم باشند، امتیت برقرار خواهد شد. «آمِنِينَ»

وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ «۱۰۰»

و پدر و مادرش را بر تخت بالا برد، ولی همه ی آنان پیش او افتادند و سجده کردند. و (یوسف) گفت: ای پدر! این است تعبیر خواب پیشین من. به یقین، پروردگرم آن را تحقق بخشید و به راستی که به من احسان کرد، آنگاه که مرا از زندان آزاد ساخت و شما را پس از آنکه شیطان میان من و برادرانم را بر هم زد، از بیابان (کنعان به مصر) آورد. همانا پروردگار من در آنچه بخواهد، صاحب لطف است. براستی او دانای حکیم است.

نکته ها:

«عرش» به تختی می گویند که سلطان روی آن می نشیند. «خَرُّوا» به زمین افتادن، «بدو» به بادیه و صحرا و «نَزَغَ» به ورود در کاری به قصد فساد معنا شده است.

«لَطِيفٌ» از اسم های خداوند است، یعنی قدرت او در لابلای کارهای پیچیده نیز نفوذ می کند. و تناسب آن با این آیه در این است که در زندگی یوسف گره های کوری بود که فقط قدرت خداوند در آنها نفوذ کرده و آنها را باز نمود.

یوسف مثل کعبه شد و پدر و مادر و برادران رو به او، به عنوان کرامت او، برای خدا سجده

ص: ۲۸۷

کردند. «خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا» و اگر این سجده برای غیر خدا و شرک بود، یعقوب و یوسف که دو پیامبر خدایند شاهد چنین منکری نمی شدند. شاید هم این سجده، نشانه ی تواضع بوده، نه پرستش که در این صورت سجده بر یوسف بوده و اشکالی نداشته است.

پیام ها:

۱- در هر مقامی هستید والدین خود را بر خود برتر بدانید. «رَفَعَ أَبُوئِهِ» آنکه رنج بیشتر داشته باید عزیزتر باشد.

۲- انبیا هم بر تخت حکومت نشسته اند. «عَلَى الْعَرْشِ»

۳- احترام به حاکمان برحق و تواضع در برابر آنان لازم است. «خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا»

۴- سجده ی پدر و برادران بر یوسف، خواب او را تعبیر کرد. «رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ - خَرُّوا لَهُ سُجَّدًا»

۵- خداوند حکیم است. گاهی اجابت دعایی یا تعبیر خوابی را بعد از سالیان طولانی واقع می گرداند. «هَذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ»

۶- به واقعیت رساندن طرحها، کار خداوند است. «قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا» آری یوسف از پایداری و صبر خود سخنی نمی گوید و همه را کار خدا می داند.

۷- خواب اولیای خدا، حق است. «جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا»

۸- در برخورد با واسطه ها و ابزار و وسایل، همیشه خدا را اصل و ناظر بدانیم. با آنکه در زندگی یوسف اسباب و عللی دست به هم دادند که او به این مقام رسید، ولی باز می فرماید: «قَدْ أَحْسَنَ بِي»

۹- در هنگام برخورد با یکدیگر، از تلخی های گذشته چیزی نگویید. «أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنَ السُّجْنِ» اولین سخن یوسف با پدر شکر خدا بود، نه نقل تلخی ها.

۱۰- با فتوت باشیم و دل مهمان را نیازاریم. (در آیه شریفه، یوسف علیه السلام بیرون آمدن از زندان را مطرح می کند، اما از بیرون آمدن از چاه سخن نمی گوید مبادا که برادران شرمنده شوند.) «إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنَ السُّجْنِ»

۱۱- جوانمرد و با فتوت باشیم نه اهل عقده و انتقام. یوسف می گوید: «نَزَغَ»

الشَّيْطَانُ» شیطان و سوسه کرد و گرنه برادرانم بد نیستند.

۱۲- اولیای الهی، ورود به زندان و خروج از زندان را در مدار توحید و ربوبیت می دانند. «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ» آیات قبل و «أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السَّجْنِ»

۱۳- پایان سختی ها، گشایش است. «أَخْرَجَنِي مِنَ السَّجْنِ»

۱۴- بادیه نشینی، ضرورت است نه ارزش. قَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ ... جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ

۱۵- زندگی والدین در کنار فرزند، یک لطف الهی است. أَحْسَنَ بِي ... جَاءَ بِكُمْ

۱۶- در زمان حضرت یوسف، مصر دارای تمدن شهرنشینی؛ ولی کنعان سرزمینی عشایری بوده است. «جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ»*

۱۷- برای پیشرفت و زندگی بهتر، باید سفر کرد. «جَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ»*

۱۸- مخلص همه چیز را از خدا می بیند و از حوادث گله نمی کند. (در این آیه کلمات «جَعَلَهَا رَبِّي ، أَحْسَنَ بِي ، أَخْرَجَنِي ... وَ جَاءَ بِكُمْ» ، سخن از الطاف الهی است)*

۱۹- برادران و اعضای یک خانواده، باید بدانند شیطان به دنبال اختلاف میان آنهاست. «مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي»

۲۰- خود را برتر ندانید. «بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي» یوسف نگفت شیطان آنان را فریب داد، می گوید شیطان بین من و آنها را... یعنی خود را نیز در یک سمت قرار می دهد.

۲۱- همان گونه که حضرت یعقوب در کودکی و اول داستان به یوسف گفت: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ» یوسف نیز در پایان می گوید: «مَنْ بَعْدَ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي».*

۲۲- کارهای خداوند، همراه با رفق، مدارا و لطف است. «إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ»

۲۳- همه حوادث تلخ و شیرین براساس علم و حکمت الهی صورت می گیرد.

«الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

۲۴- بعد از بخشیدن، کسی را شرمنده نکنید. چون یوسف برادران را بخشیده بود، در نقل ماجرا نام چاه را نبرد تا شرمنده نشوند.

۲۵- حضرت یعقوب در آغاز داستان به یوسف گفت: «إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (آیه ۶)

و در پایان نیز یوسف علیه السلام گفت: «إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ» که قابل توجه است.*

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ «۱۰۱»

(یوسف گفت:) پروردگارا! تو مرا (بهره ای) از حکومت دادی و از تعبیر خواب ها به من آموختی. (ای) پدیدآورنده ی آسمان ها و زمین، تنها تو در دنیا و آخرت مولای منی، مرا تسلیم خود بمیران و مرا به شایستگان ملحق فرما.

نکته ها:

اولیای خدا وقتی به عزّت و قدرت خود نگاه می کنند، فوراً به یاد خداوند می افتند و می گویند: خدایا هر چه هست از توست. یوسف نیز اینچنین کرد، سخن را از پدر برگرداند و متوجه خدا شد. خداوند حکومت مصر را به دو نفر داد، یکی فرعون که آن را به خود نسبت داد و گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» و دیگر به یوسف داد که آنرا به خدا نسبت داد و گفت:

«آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ»

تفکر ابراهیم، در ذریّه و فرزندان او جلوه گری می کند؛ ابراهیم گفت: «أَسْأَلُكَ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱) من تسلیم پروردگار عالمیان هستم، سپس نوه او یعقوب به فرزندانش سفارش می کند که با ایمان از دنیا بروید. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۲) در اینجا فرزند یعقوب نیز مرگ در حال تسلیم را از خدا می خواهد؛ «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»

به هر حال ابراهیم علیه السلام از صالحین است؛ «إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لِمِنَ الصَّالِحِينَ» (۳) و یوسف علیه السلام می خواهد به او ملحق شود. «أَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

یوسف که خداوند همواره او را حفظ کرد، به او علم داد، به او حکومت داد و خطر را از او دور کرد، باز نگران عاقبت خود است. وای به حال کسانی که قدرت، مال و علم خود را با حيله به

ص: ۲۹۰

۱-۱. بقره، ۱۳۱.

۲-۲. بقره، ۱۳۲.

۳-۳. بقره، ۱۳۰.

دست آورده اند، آنان چه عاقبتی خواهند داشت!

خداوند به حضرت آدم اسمائی را آموخت؛ «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» (۱)

به حضرت داود علم زره بافی؛ «وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَهُ لَبُوسٍ» (۲)

به حضرت سلیمان، علم نطق پرندگان؛ «عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ» (۳)

به حضرت یوسف، علم تعبیر خواب؛ «عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»

و به پیامبر اسلام علوم اولین و آخرین. «وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» (۴)

پیام ها:

۱- اعطای حکومت، از شئون ربوبیت الهی است. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ»

۲- حکومت را نتیجه ی فکر، مال، قدرت، یار و طرح خود ندانیم، بلکه اراده ی خداوند عامل اصلی است. «آتَيْتَنِي»

۳- آنچه خدا به نیکان بدهد یا از آنان بگیرد، برای تربیت آنان است. «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي ، رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ»

۴- حکومت، حق دانشمندان است نه بی سوادان. آتَيْتَنِي ... عَلَّمْتَنِي دانش یوسف وسیله حاکمیت او شد.

۵- در هر موقعیت و حالی، خود را به خداوند بسپارید. «أَنْتَ وَوَيْلِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۶- قدرت و حکومت و سیاست، زمینه خروج از دین است، مگر اینکه خداوند لطف کند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»

(یوسف در چاه دعایی داشت و در زندان دعای دیگر داشت، ولی همین که به حکومت رسید دعای او این بود: خدایا من

مسلمان بمیرم.)

۷- بندگان خدا در اوج عزت و قدرت به یاد مرگ و قیامت و سرانجام کار خود هستند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ أَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

همان گونه که همسر فرعون در کاخ

ص: ۲۹۱

۱- ۱. بقره، ۳۱.

۲- ۲. انبیاء، ۸۰.

۳- ۳. نمل، ۱۶.

۴- ۴. نساء، ۱۱۳.

فرعون به فکر قیامت بود و می گفت: «رَبِّ اِبْنِ لِي عِنْدَكَ يَتَّبِعُنِي فِي الْجَنَّةِ» (۱) پروردگارا! در بهشت برای من جایی نزد خود قرار بده.

۸- عظمت خداوند تنها به خاطر نعمت هایی که به ما ارزانی داشته نیست، بلکه او بوجود آورنده کل هستی است. «فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۹- افتخار یوسف آن نیست که حاکم بر مردم است، افتخارش آن است که خداوند حاکم بر اوست. «أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۱۰- حسن عاقبت و پایداری در کار خیر، مهمتر از شروع آن است. انبیا برای حسن عاقبت دعا می کردند؛ «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» یعنی مرا در تسلیم خود تا مرگ پایدار بدار. (۲)

۱۱- در دعا، اول از نعمت های الهی یاد کنید؛ «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي» بعد درخواست خود را مطرح کنید. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»

۱۲- چون به قدرت رسیدید، مناجات با خدا را از یاد نبرید. رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي ...

۱۳- حضرت یوسف علیه السلام در شور انگیزترین لحظات متوجه خدا شده و با او مناجات می کند. رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي ...*

۱۴- علم و دانش در حکمرانی صحیح و عادلانه نقش مهمی دارد. «آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي»*

۱۵- در دعاها و مناجات ها تنها به فکر دنیا و مسائل مادی نباشید. «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۱۶- قدرت انسان ناچیز؛ «مِنَ الْمُلْكِ» علم انسان ناچیز؛ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ ... اما حکومت خداوند بر همه هستی است. «فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۱۷- خدایی که خالق آسمان ها و زمین است می تواند کسی را از لابلای تمام سختی ها نجات داده و او را به بالاترین درجه ها برساند. رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ ... فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ ...*

ص: ۲۹۲

(۱-۱). تحریم، ۱۱.

(۲-۲). تفسیر المیزان.

۱۸- به ایمان فعلی خود مغرور نشویم، حفظ ایمان تا آخر مهم است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»*

۱۹- نهایت ایمان، تسلیم در برابر خداوند است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»*

۲۰- عاقبت خیر، بهترین نعمتی است که خداوند به بندگانش عطا می کند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»*

۲۱- هیچ پادشاهی تا ابد نمی ماند. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»*

۲۲- با ایمان مردن و در زمره صالحان قرار گرفتن، آرزوی پاکان است. «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ الْأَحْقَنِي بِالصَّالِحِينَ»

۲۳- انسان های وارسته حکومت را برای خدمت و صلاح می خواهند. «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ»*

۲۴- صالحان دارای بالاترین مقام در آخرت هستند. (یوسف آرزوی ملحق شدن به آنان را دارد) «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ»*

سیمای یوسف (ویژگی های یک رهبر موفق)

در پایان داستان حضرت یوسف، سیمایی از آن را مرور می کنیم:

۱. توجه کامل به خداوند در تلخی ها: رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ ... در شادی ها و شیرینی ها: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمَلِكِ»

۲. رها کردن هر خط انحرافی از هر گروهی: «إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

۳. پی گیری راه مستقیم پیشگامان: وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ ... وَ الْأَحْقَنِي بِالصَّالِحِينَ

۴. پایداری در راه رضای خدا تا آخرین نفس: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا»

۵. وقار در برابر رقبا: «أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْبِنَا مِنَّا»

۶. صبر در برابر حوادث و مرارت ها: «يَجْعَلُوهُ فِي عِلْيَابِ الْجُبِّ ، أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»

۷. پاکدامنی و ترجیح تقوا بر رفاه: «مَعَاذَ اللَّهِ ، رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي»

۸. کتمان در برابر بیگانگان: «وَ شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ»

۹. علم وافر: عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ - إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْكُمْ ...

۱۰. بیان زیبا و فصیح: «فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ»

۱۱. اصالت خانوادگی: أَبَائِي إِبرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ ...

۱۲. مدارا با مخالفان فکری: «يَا صَاحِبِي السَّجْنِ»

۱۳. اخلاص: «كَانَ مِنَ الْمَخْلُصِينَ»

۱۴. سوز و علاقه به هدایت دیگران: «أَأَرْبَابٌ مُتَمَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ»

۱۵. قدرت طراحی و ابتکار: جَعَلَ السَّقَايَةَ ، اِثْتَوْنِي بِأَخٍ لَكُمْ ، فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ ، ...

۱۶. تواضع و فروتنی: «رَفَعَ أَبُوهُ عَلَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ»

۱۷. عفو و اغماض: «لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ»

۱۸. فتوت و جوانمردی: «نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي»

۱۹. امانتداری: «اجْعَلْنِي عَلِيٍّ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْكُمْ»

۲۰. مهمان نوازی: «أَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»

ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ يَمْكُرُونَ «۱۰۲»

(ای پیامبر! این (داستان) از خبرهای غیبی است که ما به تو وحی می کنیم و تو نزد آنان (برادران یوسف) نبودی آنگاه که در کار خویش هم داستان و متفق شدند و نیرنگ می نمودند (که چگونه یوسف را در چاه اندازند و بگویند گرگ او را دریده است).

پیام ها:

۱- انبیا از طریق وحی، با غیب آشنا می شوند. ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ ...

۲- انبیا، تمام اخبار غیبی را نمی دانند. «مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

۳- آنجا که خدا نخواهد، نه تصمیم مردم «أَمْرُهُمْ» نه اجماع آنان «أَجْمَعُوا» و نه نقشه و توطئه «يَمْكُرُونَ» اثری ندارد.

۴- در حوادث پی در پی و مرتبط، نکته اصلی و نقطه ی شروع را فراموش نکنید.

محور داستان یوسف توطئه نابودی یوسف بود. «أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ»

وَ مَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿۱۰۳﴾

(ای پیامبر!) بیشتر مردم ایمان بیاور نیستند، هر چند (سخت بکوشی و) حرص و آرزو داشته باشی.

نکته ها:

«حرص» به معنای علاقه شدید به چیزی و تلاش برای دستیابی به آن است.

پیام ها:

۱- بارها اکثریت مردم از نظر اعتقادات دینی، مورد انتقاد قرآن قرار گرفته اند.

وَ مَا أَكْثَرُ النَّاسِ ... بِمُؤْمِنِينَ

۲- پیامبران نسبت به هدایت دیگران، سوز و درد و اشتیاق دارند. «حَرَصْتَ»

۳- هر حرصی مذموم نیست. (پیامبر برای ایمان آوردن مردم، حرص می ورزید) «حَرَصْتَ»*

۴- کج فهمی و ایمان نیاوردن اکثریت مردم نباید مانع تبلیغ دین و بیان حقیقت گردد. «مَا أَكْثَرُ النَّاسِ ... بِمُؤْمِنِينَ»*

۵- ایمان نیاوردن اکثریت مردم، به خاطر کوتاهی پیامبران نیست، بلکه نتیجه ی اختیار و آزادی خود انسان ها است که نخواسته اند ایمان بیاورند. «مَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ»

وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۱۰۴)

و تو بر این (وظیفه ی ارشاد) پاداشی از آنان نمی خواهی. آن (رسالت و قرآن) جز تذکر و پندی برای جهانیان نیست.

نکته ها:

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز همانند سایر پیامبران، هرگز از مردم در قبال هدایت آنان پاداشی درخواست نکرد. زیرا توقع داشتن از مردم، پذیرش دعوت را سنگین می کند. در سوره طور آیه ۴۰ می خوانیم: «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ» مگر از مردم مزدی درخواست کردی تا پرداخت آن برایشان سنگین باشد. اگر در آیه دیگر می بینیم که مزد رسالت را مودت اهل قربی می داند، «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (۱) برای آن است که پیروی و تبعیت اهل بیت، برای خود مردم سودمند است نه پیامبر، زیرا در جای دیگر می خوانیم: «قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ» (۲) آری کسی که اهل بیت را دوست دارد از آنان اطاعت می کند و اطاعت از آنان اطاعت از پیامبر و خداست.

قرآن ذکر است، زیرا:

یادآور آیات، نعمات و صفات الهی است.

یادآور گذشته و آینده انسان است.

یادآور عوامل سقوط و عزت جوامع است.

یادآور صحنه های قیامت است.

یادآور عظمت هستی است.

یادآور تاریخ و زندگی شخصیت های تاریخ ساز است.

معارف قرآن و احکام آن حقایقی است که باید آنرا فرا گرفت و همواره به خاطر داشت. زیرا «ذِکْرًا» به علم و معرفتی گفته می شود که در ذهن حاضر باشد و از آن غفلت نشود.

ص: ۲۹۶

۱-۱. شوری، ۲۳.

۲-۲. سبأ، ۴۷.

۱- مبلّغ نباید از مردم توقعی داشته باشد، همانگونه که پیامبران چنین بودند. «وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»

۲- آنچه زشت است درخواست پاداش است، نه دریافت آن. «تُسْأَلُ»

۳- معارف قرآن فطری است و همه مردم از آن می توانند بهره ببرند. («ذِكْرٌ» در جایی است که انسان در درون خود می دانسته، ولی فراموش کرده است) *

۴- کار پیامبران یادآوری و بیدار ساختن فطرت هاست. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» *

۵- رسالت پیامبر اسلام، جهانی است. «لِلْعَالَمِينَ»

۶- ایمان نیاوردن گروهی از مردم، حتی اکثریت آنان در یک زمان و مکان نباید مبلغان دینی را دلسرد کرده و مأیوس نماید. اگر در منطقه ای از زمین گروهی ایمان نیاوردند، در جای دیگر تبلیغ نمایند. «لِلْعَالَمِينَ»

وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

و چه بسیار نشانه در آسمان ها و زمین که بر آن می گذرند، در حالی که از آن روی گردانند.

نکته ها:

گویا این آیه برای تسلی خاطر رسول اکرم صلی الله علیه و آله و هر رهبر و امام بر حقّ است که اگر مردم به فرمان و دستور آنان بی اعتنا بودند نگران نباشند، آنان دائماً بر نشانه های قدرت و حکمت خدا در طبیعت و خلقت برخورد می کنند، ولی لحظه ای نمی اندیشند. این همه زلزله، کسوف، خسوف، صاعقه، گردش ستارگان، کهکشان ها، همه و همه را می بینند، ولی از آن اعراض می کنند.

جمله «يَمُرُّونَ عَلَيْهَا» را سه نوع معنی کرده اند:

۱. منظور از مرور انسان ها بر آیات الهی، مشاهده آنهاست.

۲. منظور از مرور انسان ها بر آیات، حرکت زمین است، زیرا با حرکت زمین، انسان بر اجرام آسمانی مرور می کند. (۱)

۳. مرور بر آیات آسمانی، پیشگویی سوار شدن انسان بر وسایل فضایی و حرکت آنها در آسمان ها است. (۲)

اعراض، از غفلت خطرناکتر است. با اینکه تعداد نشانه ها زیاد است «كَأَيِّنْ» و انسان دائماً با آنها رابطه دارد «يَمُرُّونَ» اما نه تنها از آنها غفلت می کند، بلکه مواقعی نیز با عنایت از آنها اعراض می کند.

پیام ها:

۱- تمام هستی، نشانه و رمز خداشناسی است. «آیه»

۲- انسان اگر لجاجت کند، هیچ نشانه ای را نمی پذیرد. وَ كَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ ... يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ

۳- نگاه سطحی و بدون فکر و تأمل، زمینه ی هدایت و رشد نیست. يَمُرُّونَ ...

مُعْرِضُونَ*

۴- علم به تنهایی کافی نیست، حقّ پذیری نیز لازم است تا ایمان حاصل شود.

«يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»*

۵- احسن القصص بودن داستان به تنهایی کافی نیست؛ مهم آمادگی برای به کار بستن و پذیرفتن این همه درس بزرگ است.

«وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»*

وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ (۱۰۶)

و بیشترشان به خداوند ایمان نمی آورند، جز اینکه (با او چیزی را) شریک می گیرند. (و ایمانشان خالص نیست)

ص: ۲۹۸

۱-۱. تفسیر المیزان. □

۲-۲. سفرنامه حج آیهالله صافی.

امام رضا علیه السلام فرمودند: شرک در این آیه به معنای کفر و بت پرستی نیست، بلکه مراد توجه به غیر خداوند است. (۱)

از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است که فرمودند: شرک در انسان، از حرکت مورچه سیاه در شب تاریک بر سنگ سیاه، مخفی تر است. (۲)

امام باقر علیه السلام نیز فرمودند: مردم در عبادت موحد هستند، ولی در اطاعت از غیر خدا گرفتار شرک می شوند. (۳)

و در روایات دیگری می خوانیم که مراد از شرک در این آیه، شرک نعمت است. مثل اینکه انسان بگوید فلانی کار مرا سرو سامان داد، اگر فلانی نبود نابود شده بودم و امثال آن. (۴)

پیام ها:

۱- ایمان، مراتبی دارد و ایمان خالص که هیچ گونه شرکی در آن نباشد کم است.

وَمَا يُؤْمِنُ ... إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ

نشانه های مؤمن مخلص

۱. در انفاق: «لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا» (۵) از کسی توقع پاداش و تشکر ندارد.
۲. در عبادت: «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۶) جز خداوند کسی را بندگی نمی کند.
۳. در تبلیغ: «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (۷) به غیر خداوند از کسی پاداش نمی خواهد.
۴. در ازدواج: «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (۸) از فقر نمی هراسد و با توکل به وعده خدا ازدواج می کند.
۵. در برخورد با مردم: «قُلِ اللَّهُ تُمَّ ذَرُّهُمْ» (۹) جز رضای او همه چیز را کنار می گذارد.

ص: ۲۹۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. سفینة البحار، ج ۱، ص ۶۹۷.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۲۹۲.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۵-۵. انسان، ۹.

٦-٦. كهف، ١١٠.

٧-٧. هود، ٢٩.

٨-٨. نور، ٣٢.

٩-٩. انعام، ٩١.

۶. در جنگ و برخورد با دشمن: «وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» (۱) از کسی به جز خداوند نمی هراسد.

۷. در مهرورزی و محبت: «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۲) هیچ کس را به اندازه خداوند دوست نمی دارد.

۸. در تجارت و کسب و کار: «رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۳) از یاد خداوند غافل نمی شود.

نشانه های مؤمن مشرک

۱. عزت را از دیگران آرزو می کند: «أَيَّتَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ» (۴)

۲. در عمل: «خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا» (۵) کار شایسته را با ناشایست می آمیزد.

۳. در برخورد با دیگران: «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ» (۶) دچار تعصبات حزبی و گروهی می شود.

۴. در عبادت: «الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ. الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ» (۷) بی توجهی و ریاکاری می کند.

۵. در جنگ و نبرد: «يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ» (۸) از مردم می ترسد.

۶. در تجارت و امور دنیوی: «الَّذِينَ كَفَرُوا هُمْ أَكْثَرُ» (۹) افزون طلبی، او را سرگرم می کند.

۷. در انتخاب دین و دنیا: «وَ إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْيًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا» (۱۰) دنیا را می گیرند و پیامبر را تنها می گذارند.

ص: ۳۰۰

۱-۱. احزاب، ۳۹.

۲-۲. بقره، ۱۶۵.

۳-۳. نور، ۳۷.

۴-۴. نساء، ۱۳۹.

۵-۵. توبه، ۱۰۲.

۶-۶. مؤمنون، ۵۳.

۷-۷. ماعون، ۵-۶.

۸-۸. نساء، ۷۷.

۹-۹. تکوین، ۱.

۱۰-۱۰. جمعه، ۱۱.

أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

آیا(آنها که ایمان نمی آورند)از اینکه عذاب الهی آنها را در برگیرد و یا قیامت در حالی که نمی دانند ناگهانی فرا رسد، در امانند؟

نکته ها:

□ «غَاشِيَةٌ» به معنای عقوبتی است که جامعه یا فردی را در برمی گیرد.

پیام ها:

۱-هیچ کس خود را تضمین شده نپندارد. «أَفَأَمِنُوا»

۲-احتمال قهر الهی، برای حرکت انسان به سوی راه حق کافی است، مشکل در این است که بعضی این احتمال را هم نمی دهند. «أَفَأَمِنُوا»

۳-قهر خداوند، فراگیر است و امکان فرار نیست. «غَاشِيَةٌ»

۴-جزیی از عذاب، برای گرفتار کردن انسان کافی است. «غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ»

۵-یاد قیامت، عامل تربیت است. «تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ»

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

(ای پیامبر! تو نیز) بگو: این راه من است. من و هر کس پیروی ام کرد، با بینایی به سوی خدا دعوت می کنیم و خداوند(از هر شریکی) منزله است و من از مشرکان نیستم.

نکته ها:

دعوت کننده به توحید با توده مردم فرق دارد، همان گونه که در دو آیه قبل گفتیم توده ی مردم غالباً ایمانشان آلوده به شرک است؛ «وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ» اما مبلغ آسمانی باید بتواند بگوید: «وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۱- راه انبیا، روشن و در معرض شناخت و دید همگان است. «هَذِهِ سَبِيلِي»

۲- پیامندگان راه حق باید مواضع خود را با صراحت و بدون ترس بیان و اعلام کنند. «هَذِهِ سَبِيلِي»*

۳- دعوت رهبر باید به سوی خدا باشد، نه به سوی خود. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ»

۴- رهبر باید بصیرت کامل داشته باشد. «عَلِيٌّ بِصِيرَةٍ»

۵- مردم را چشم بسته و بدون آگاهی نباید به انجام کاری ترغیب کرد. «عَلِيٌّ بِصِيرَةٍ»*

۶- پیروان پیامبر باید هر کدام مبلغی باشند که با بصیرت و آگاهی مردم را به سوی خدا دعوت کنند. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ ... أَنَا وَ مَنْ اتَّبَعَنِي»

۷- محور تبلیغ، تنزیه خداوند از هر گونه شرک و شریک است. «سُبْحَانَ اللَّهِ»

۸- مبلغان دینی باید افرادی خالص و مخلص باشند. «مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۹- توحید و نفی شرک، اساس دین اسلام می باشد. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ ، مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَلَّا تَعْقِلُونَ (۱۰۹)

و پیش از تو (پیامبری) نفرستادیم، جز مردانی از اهل آبادی ها را که به آنان نیز وحی می کردیم. (با وجود این) آیا در زمین سیر نکرده اند تا عاقبت کسانی را که پیش از آنان بوده اند بنگرند؟ و قطعاً سرای آخرت برای کسانی که تقوا پیشه کرده اند بهتر است. آیا نمی اندیشید؟

نکته ها:

بارها مخالفان انبیا بهانه می گرفتند که چرا پیامبران انسان هایی همانند ما هستند؟ گویا مردم زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز این چنین فکر و سؤالی را داشتند که این آیه، هم پاسخ

می گوید و هم هشدار می دهد.

پیام ها:

- ۱- همه انبیا مرد بوده اند. «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا» شاید به خاطر آن که امکان تبلیغ، هجرت و تلاش، برای مرد بیشتر است.
- ۲- علوم انبیا از طریق وحی و به اصطلاح «لَدُنِّي» بوده است. «نُوحِي إِلَيْهِمْ»
- ۳- پیامبران از جنس مردم بوده و در میان آنان زندگی می کردند. (نه فرشته بودند، نه افراد گوشه گیر و نه اهل رفاه.) «مِنْ أَهْلِ الْقُرَى»
- ۴- سیر و سفر باید هدفدار باشد. أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا
- ۵- مشاهده مستقیم از کارآمدترین شیوه های دریافت حقیقت است. أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا*
- ۶- سیر و سیاحت در زمین و آگاهی از تاریخ و درس عبرت گرفتن، برای هدایت و تربیت بسیار کارگشاست. «فَيَنْظُرُوا»
- ۷- حفظ آثار باستانی برای عبرت و بازدید آیندگان لازم است. «فَيَنْظُرُوا»
- ۸- فرستادن انبیا، نزول وحی و هلاکت مخالفان لجوج آنها، همه از سنت های الهی در تاریخ است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»
- ۹- کفار از مخالفت با پیامبران چیزی بدست نمی آورند، در دنیا گرفتار قهر و عذابند. ولی اهل تقوا به آخرت که بهتر از دنیاست می رسند. «وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ»
- ۱۰- به کار انداختن عقل و فکر بشر از اهداف رسالت انبیا و قرآن است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»*
- ۱۱- خرد و اندیشه، انسان را به سوی مکتب انبیا پیش می برد. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّىٰ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يَرُدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

(دعوت پیامبران و مخالفت دشمنان همچنان ادامه داشت) تا هنگامی که پیامبران (از هدایت مردم) به آستانه نومیدی رسیدند و کفار گمان کردند (وعده ی عذاب) به دروغ به آنان داده شده است، آنگاه یاری ما به آنان رسید، پس کسانی را که می خواستیم نجات یافتند و (لی) عذاب ما از گروه مجرمان باز گردانده نمی شود.

نکته ها:

در طول تاریخ، پیامبران در دعوت خود مستمر و مصرّ بودند، تا آنکه از هدایت مردم مأیوس می شدند، چنانکه مخالفان لجوج نیز دست از مقاومت بر نمی داشتند. نمونه هایی از آن را در قرآن می خوانیم:

الف: نمونه یأس انبیا:

بعد از آنکه نوح سالیان متمادی مردم را دعوت کرد، جز گروه اندکی کسی ایمان نیاورد، خداوند به او فرمود: «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) جز کسانی که ایمان آورده اند، کس دیگری از قوم تو ایمان نخواهد آورد. نوح در نفرین خود که نشان از یأس او نیز دارد، می گوید: «وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فِاجِرًا كَفَّارًا» (۲) یعنی از اینان جز کافر فاجر نیز متولد نخواهد شد.

در داستان زندگی و دعوت هود، صالح، شعیب، موسی، و عیسی علیهم السلام نیز این یأس از ایمان آوردن کفار به چشم می خورد.

ب: نمونه سوءظن مردم به انبیا:

کفار تهدید انبیا را توخالی و دروغ می پنداشتند. در سوره هود آیه ۲۷ می خوانیم «بَلْ نَحْنُكُمْ كَاذِبِينَ» (۳) گمان می کنیم شما دروغ گوید. یا اینکه فرعون به موسی علیه السلام گفت: «إِنِّي لَأَظُنُّكَ

ص: ۳۰۴

۱-۱. هود، ۳۶.

۲-۲. نوح، ۲۷.

۳-۳. هود، ۲۷.

به راستی که گمان می‌کنم که تو افسون زده ای.

ج: نمونه نصرت خداوند:

قرآن نصرت الهی را حقی می‌داند که خداوند بر خود لازم کرده است «وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) یعنی یاری مؤمنان بر ما لازم است. یا در جای دیگر می‌فرماید: «نَجَّيْنَا هُودًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۳) ما هود و مؤمنان را نجات دادیم.

امریا درباره قهر خداوند که از مجرمان بر نمی‌گردد، در سوره ی رعد آیه ۱۱ می‌فرماید: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ» هرگاه خداوند بر قومی قهر بگیرد، برگشت ندارد.

پیام‌ها:

۱- قساوت و لجاجت در انسان، تا آنجا اوج می‌گیرد که انبیای بردبار را نیز مایوس می‌کند. «إِذَا اسْتَيْسَسَ الرَّسُلُ»

۲- خوش بینی و حسن نیت و حوصله اندازه دارد. «حَتَّى»

۳- نیروی خود را صرف زمینه‌های غیرقابل نفوذ نکنید. باید از برخی مردم صرف نظر کرد. «اسْتَيْسَسَ الرَّسُلُ»

۴- مهلت دادن به مجرمان و تاخیر عذاب آنان، از سنت‌های الهی است. «حَتَّى إِذَا اسْتَيْسَسَ» یعنی به قدری ما به مجرمان مهلت دادیم که انبیا مایوس شدند.

۵- تاخیر عذاب الهی سبب جرأت و تکذیب مجرمین می‌گردد. «حَتَّى إِذَا ... وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا»

۶- ناامیدی انبیا از هدایت مردم، شرط نزول قهر خداست. «إِذَا اسْتَيْسَسَ ... لَا يُرَدُّ بِأُسْنَا ...»

۷- امدادهای الهی نسبت به پیامبران هم زمان خاصی دارد. «إِذَا اسْتَيْسَسَ ... جَاءَهُمْ» ۸- قهر الهی شامل انبیا و مومنان واقعی نمی‌شود. «فَنَجَّيْ»

۹- هم قهر و عذاب و هم لطف و امداد به دست خداست. «نَصْرُنَا ... بِأُسْنَا»

ص: ۳۰۵

۱۰- سرنوشت قهر یا نجات انسان بدست خود اوست. «مَنْ نَشَأْ ، الْمُجْرِمِينَ»

۱۱- اراده و خواست خدا قانون مند است. «مَنْ نَشَأْ وَلَا يُرَدُّ بِأُسْنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ»

۱۲- راه خدا بن بست ندارد. إِذَا اشْتَيْسَ الرُّسُلُ ... جَاءَهُمْ نَصْرُنَا (هر کجا مردم کار را به بن بست کشاندند قدرت خدا جلوه می کند).

۱۳- هیچ قدرتی مانع قهر خدا نمی شود. «لَا يُرَدُّ بِأُسْنَا»

۱۴- سنت خداوند در حمایت انبیا و هلاکت مجرمان است. «جَاءَهُمْ نَصْرُنَا ، لَا يُرَدُّ بِأُسْنَا»

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۱۱۱»

به راستی در سرگذشت آنان، برای خردمندان عبرتی است. (این) سخنی نیست که به دروغ ساخته شده باشد، بلکه تصدیق کننده ی آن (کتاب آسمانی) است که پیش از آن آمده و روشنگر هر چیز و (مایه) هدایت و رحمت برای گروهی است که ایمان می آورند.

نکته ها:

«عبرت» و «تعبیر» به معنی عبور است، عبور از صحنه ای به صحنه ای دیگر. «تعبیر خواب» عبور از رؤیا به واقعیات. و «عبرت» یعنی عبور از دیدنی ها و شنیدنی ها به نادیدنی ها و ناشنیدنی ها.

«قَصَصِهِمْ» شاید اشاره به داستان تمام انبیا باشد و شاید مراد، داستان یوسف، یعقوب، برادران، عزیز مصر و حوادث تلخ و شیرینی باشد که در این سوره آمده بود.

پیام ها:

۱- شرط امتیاز در داستان ها، پندآموزی آنهاست. در ابتدای سوره فرمود: «نَحْنُ

نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» ودر آخر فرمود: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ»

۲- چنانکه حضرت یوسف علیه السلام علی رغم همه کیدها و مشکلات و موانع به عزّت و قدرت رسید، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز علی رغم همه ی مکرها و... به عزّت و قدرت خواهد رسید. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصصِهِمْ عِبْرَةٌ»*

۳- تنها خردمندان از داستان ها، پند و عبرت می گیرند. «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

۴- عبرت آموزی از قصص قرآن، مخصوص یک زمان نیست. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

۵- داستان های قرآن، بیان واقعیت های عینی و عبرت آموز است. (یافتنی است، نه بافتنی). «مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى»

۶- گفتار راست و واقعی، تأثیر عمیق دارد. عِبْرَةٌ... مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى

۷- قرآن با کتب آسمانی دیگر همسو است. تَصْدِيقَ الَّذِي ...

۸- قرآن، تمام نیازهای انسان را مطرح می کند. «تَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ»

۹- قرآن، هدایت محض است و آمیخته با هیچ ضلالتی نیست. «هُدًى»

۱۰- تنها اهل ایمان از هدایت و رحمت قرآن بهره می برند. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

۱۱- نکته سنجی و درس گرفتن عقل لازم دارد؛ «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» ولی دریافت نور و رحمت الهی، ایمان نیز لازم دارد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

۱۲- داستان یوسف برای جویندگان حقیقت، آیت «آيَاتٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا» برای خردمندان، عبرت «عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ» و برای اهل ایمان، مایه ی هدایت و رحمت است. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»*

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و چهل و سه آیه دارد. با توجه به طرح موضوع تسیح رعد آسمان در آیه ۱۳ این سوره، رعد نامیده شده است.

مطالبی پیرامون عظمت قرآن، توحید، آفرینش آسمان ها و زمین، تسخیر ماه و خورشید، آفرینش میوه ها و گیاهان، معاد و عدل الهی، مسئولیت مردم، وفای به عهد و صلح رحم، صبر و ترک انتقام جویی، کسب آرامش واقعی در پرتو ایمان به خدا و سرنوشت شوم مخالفان انبیا علیهم السلام در این سوره آمده است.

ص: ۳۱۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

الف لام میم را، آن آیات کتاب (آسمانی) است و آنچه از جانب پروردگارت به سوی تو فرو آمده، حق است، ولی بیشتر مردم ایمان نمی آورند.

پیام ها:

۱- قرآن، کتابی بسیار با عظمت است. «تِلْكَ»

۲- نزول کتب آسمانی، برای تربیت مردم است. «أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ»

۳- در قرآن، باطل راه ندارد. «أُنزِلَ إِلَيْكَ ... الْحَقُّ»

۴- محور، حقیقت است نه اکثریت. بی توجهی و ایمان نیاوردن اکثریت مردم، دلیل بر باطل بودن راه نیست. «الْحَقُّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ»

۵- اکثریت مردم حق گرا نیستند. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ»

۶- رهبر باید بداند که بسیاری از مردم به او ایمان نمی آورند، پس با آمادگی بیشتری با این مسأله روبرو می شود. (مفهوم کل آیه)

ص: ۳۱۲

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلًّا يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

خداست آنکه آسمان ها را بدون ستون هایی که آن را ببینید برافراشت، سپس بر عرش (مقام فرمانروایی) برآمد و خورشید و ماه را که هر کدام تا زمان معینی حرکت دارند، تسخیر نمود. او کار (هستی) را تدبیر می کند، آیات خود را به روشنی بیان می کند تا شاید به لقای پروردگارتان یقین حاصل کنید.

نکته ها:

آیاتی در قرآن بر نگهداری آسمان ها (وزمین) توسط خدا دلالت می کند، از جمله:

الف: آیه فوق، «اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا»

ب: «إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَرَ كَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعِيدِهِ» (۱) همانا خداوند آسمان ها و زمین را از سقوط حفظ می کند و اگر روی به سقوط نهند، هیچکس جز او نمی تواند آنها را نگهدارد.

ج: «وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۲) و خداوند از سقوط آسمان بر زمین جلوگیری می کند.

علامه طباطبایی (ره) در تفسیر المیزان می گوید: مراد از «تفصیل» جدا کردن کرات آسمانی و زمین از یکدیگر است، و مشاهده ی این تفکیک، ما را بر قدرت تفکیک مردم در قیامت آگاه می سازد.

«عَمَدٍ» جمع عمود به معنای ستون و پایه است.

از حضرت علی علیه السلام سؤال شد که خداوند چگونه به حساب همه خلائق می رسد؟ حضرت فرمودند: همان گونه که به همه خلائق رزق می دهد. (۳)

ص: ۳۱۳

۱-۱. فاطر، ۴۱.

۲-۲. حج، ۶۵.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۱- آسمان ها بر پایه هایی استوارند. «بَعَثَ عَمَدٍ تَرْوُنَهَا»

ندیدن دلیل بر نبودن نیست. امام رضا علیه السلام فرمودند:

«فتم عمد و لکن لا ترونها» (۱) پایه هایی هست، ولی شما آنها را نمی بینید.

۲- خورشید نیز در حال حرکت است. «كُلُّ يَجْرِي»

۳- کرات آسمانی در مقدار حرکت خود، زمان بندی شده اند. «لِأَجَلٍ مُّسَمًّى»

۴- هستی تحت تدبیر الهی است. «يُدَبِّرُ»

۵- دست خداوند در تفصیل آیات باز است. (چه تفصیل آیات تشریحی و چه تفصیل آیات تکوینی) «يُفَصِّلُ الْآيَاتِ»

۶- نظام هستی، هدفدار است. «يَجْرِي لِأَجَلٍ - لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ»

آفرینش جهان بدون معاد، کاری لغو و بیهوده است.

۷- دلیل بر معاد، همان دلیل توحید است. خدایی که می آفریند و تدبیر و... می کند، قیامت را هم برپا خواهد کرد. رَفَعَ ، اِسْتَوَى ،
يُدَبِّرُ ، ... بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ

وَ هُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغِشِّي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ
لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (۳)

و اوست خدایی که زمین را گسترانید و در آن کوه ها و نهرها قرار داد و از هر میوه ای، دو جفت در آن قرار داد. او روز را با
شب می پوشاند. قطعاً در این (امور) برای کسانی که فکر می کنند نشانه هایی است.

نکته ها:

آیه قبل درباره ی آسمان ها بود و این آیه در مورد زمین و نعمت های زمینی است.

ص: ۳۱۴

«رَوَّاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثبوت است و از اینرو به کوه های ثابت و استوار رواسی می گویند. «زوج» و «زَوْجَانِ» هر دو به معنای نر و ماده است.

گرچه «لینه» دانشمند گیاه شناس، در قرن ۱۸ موفق به کشف قانون زوجیت گیاهان شد، اما اسلام در هزار و چند صد سال قبل به این نکته اشاره کرده است. البته مردم مسئله ی نر و ماده را در بعضی گیاهان مثل خرما، فهمیده بودند، ولی عمومیت زوجیت از طریق قرآن اعلام شد.

نر و ماده در گیاهان، گاهی در یک درخت یا شکوفه و گاهی در دو درخت یا دو شکوفه است. (۱)

جمله «مَيْدَ الْأَرْضِ» شاید به بیرون کشیده شدن زمین از زیر آب اشاره دارد که در روایات به نام «دَحْوِ الْأَرْضِ» آمده است. این احتمال با نظریه زمین شناسان امروزی که می گویند:

زمین ابتدا در زیر آب قرار داشته، مطابقت دارد. واللہ العالم

نظام آفرینش بر اساس زوجیت است:

الف: زوجیت در نباتات؛ «وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» (۲)

ب: زوجیت در حیوانات؛ «وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَرْوَاجًا» (۳)

ج: زوجیت در انسان؛ «خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَرْوَاجًا» (۴)

د: زوجیت در همه چیز؛ «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» (۵)

پیام ها:

۱- گستردگی زمین، حکیمانه و با تدبیر انجام گرفته است. «مَدَّ الْأَرْضَ»

(گستردگی زمین و وجود کوهها در آن، باعث حفظ تعادل زمین و عامل بهره مندی انسان هاست، زیرا که اگر تمام زمین مسطح یا کوهستانی بود، امکان زندگانی وجود نداشت.)

ص: ۳۱۵

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. حج، ۵.

۳-۳. شوری، ۱۱.

۴-۴. روم، ۲۱.

۲- کوهها، منبع ذخیره آب و نهرها وسیله ی توزیع آب و هر دو زمینه ساز زندگی انسان ها هستند. «رَوَّاسِيَّ وَ اَنْهَارًا»

۳- توالی و تبادل شب و روز، عامل زندگی است. «يُعْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ» (وگر نه یا همه چیز در اثر حرارت می سوخت و یا بواسطه ی عدم نور و حرارت پژمرده می شد و یخ می زد).

۴- جهان طبیعت، کلاس درس است نه خانه غفلت. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

وَ فِي الْمَآرِضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَ جَبَابُثٌ مِنْ اَعْنَابٍ وَ زُرْعٌ وَ نَخِيلٌ صِهْرَانٌ وَ غَيْرُ صِهْرَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَّاحِدٍ وَ نَفْضٌ بَعْضُهَا عَلَيَّ بَعْضٍ فِي الْاَكْلِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»۴

و در زمین قطعاتی است مجاور هم و باغ هایی از انواع انگور و کشت زار و درختان خرما (محصولاتی مختلف) همانند و غیر همانند که همه با یک آب آبیاری می شوند و بعضی میوه ها را در خوردن بر بعضی برتری دادیم.

همانا در این (تنوع میوه ها و مزه ها با آنکه از یک آب و خاک تغذیه می شوند) برای کسانی که تعقل دارند حتماً نشانه هایی است.

نکته ها:

«صِهْرَانٌ» بر خلاف ظاهرش که قالب تشبیه دارد، جمع «صنوا» به معنای شاخه ای است که از اصل درخت خارج می شود و در اینجا به معنای مشابه و مانند است.

پیام ها:

۱- زمین، قطعاتی مجاور یکدیگر است که هر قطعه ای استعداد خاص خود را داراست. «قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ»

۲- تنوع میوه ها با رنگ، مزه، بو و شکل های مختلف، همه از نشانه های قدرت الهی است. «لآيَاتٍ» ۳- تنوع میوه ها با اراده و خواست خداوند است، و گرنه یک آب، یک نوع مزه

بیشتر ندارد. «يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ»

۴- همجواری، دلیل یکسانی نیست. ملاک برتری، بهره دهی بیشتر است.

«مُتَجَاوِرَاتٌ - نُفُضٌ ... فِي الْأَكْلِ»

۵- اندیشمندان از خوردنی ها، روح ایمان خود را نیز تقویت و اشباع می کنند، در حالی که دیگران، تنها به پر کردن شکم خود اکتفا می نمایند. «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

وَإِنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا أَوْ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْتَابِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» ۵

اگر تعجب می کنی پس عجیب گفتار آنهاست (که می گویند): آیا آنگاه که خاک شدیم، آیا به آفرینش تازه ای در می آیم؟ آنانند کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند و همانانند که غلها در گردنشان باشد و همانانند همدم آتش که در آن جاودانه اند.

نکته ها:

این آیه خطاب به پیامبر می فرماید: از انکار نبوت توسط مردم تعجب مکن، زیرا آنها از قدرت من، در زنده کردن مردگان نیز در تعجباند و آن را باور ندارند.

منکرین معاد دلیلی بر محال بودن معاد، ارائه نداده اند و تنها وقوع آن را بعید می شمرند. در مقابل، قرآن علاوه بر ذکر عدالت و حکمت خداوند که مستلزم وجود قیامت است، بارها در مقام جواب از این استبعاد منکرین برآمده است؛

یک جا می فرماید: اگر شما در وقوع قیامت شک دارید، از آفرینش ابتدایی خود یاد کنید که ما چگونه شما را از خاک و نطفه آفریدیم. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا

و در جای دیگر می فرماید: ای پیامبر صلی الله علیه و آله! به مردم بگو: همان کسی که بار اول شما را آفرید، بار دیگر در قیامت شما را خلق خواهد کرد و جای هیچ گونه تعجبی هم نیست. «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» (۲)

پیام ها:

۱- انکار معاد یعنی انکار قدرت، عدالت و حکمت خداوند و این کفر است.

«أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- منکر معاد چون تمام هدفش دنیاست، به غل و زنجیر مادیت، هواپرستی، جهل و خرافات مبتلا می گردد و اینچنین کسی در آخرت نیز در غل و زنجیر عذاب الهی خواهد بود. «الْأَغْلَالُ»

۳- غل و زنجیر در قیامت بر روی گردن منکرین نیست تا بتوانند آن را بردارند، بلکه چنان به درون گردنشان فرو رفته که قابل برداشتن نیست. «فِي أَعْنَاقِهِمْ»

۴- منکر معاد چون توشه ای برای رهایی خود از قهر الهی فراهم نکرده، همیشه در عذاب باقی است. «خَالِدُونَ»

وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَعَدُوٌّ مُغْفِرٌ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ (۶)

و پیش از رحمت و نیکی، به شتاب از تو عذاب و بدی می خواهند در حالی که پیش از آنان عذاب ها بوده است. و همانا پروردگارت نسبت به مردم با همه ستمشان دارای آمرزش است و به یقین پروردگارت سخت کیفر است.

ص: ۳۱۸

۱- ۱. حج، ۵.

۲- ۲. یس، ۷۹.

«مثلات» جمع «مثله» عذاب و عقوبتی است که به انسان روی می آورد.

گاهی عناد و لجاجت به جایی می رسد که انسان حاضر است آرزوی هلاکت کند، ولی حق را نپذیرد. در قرآن مجید به نمونه هایی از این نوع روحیه ها اشاره شده است، از جمله:

کافران می گفتند: «وَ إِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنَّ كَانْ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَابًا مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» (۱) خدایا! اگر این قرآن، حق و از جانب توست، پس یا از آسمان بر ما سنگ ببار و یا ما را به عذابی دردناک مبتلا نما (که ما آن را نمی پذیریم).

در جای دیگر آمده: اگر ما این قرآن را بر غیر عرب (عجم) نازل می کردیم و پیامبر آن را بر مردم قرائت می فرمود: «وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ» (۲) ایمان نمی آوردند و آن را نمی پذیرفتند.

یا اینکه اهل کتاب به کفار و بت پرستان می گفتند: «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هُوَ أَهْدَىٰ مِنْ الْإِيمَانِ» (۳) راه شما از راه اسلام بهتر است. در صورتیکه اهل کتاب از مشرکان به اسلام نزدیکترند، ولی لجاجت، آنها را از ابراز حق دور می داشت.

تعجیل عده ای از مردم به نزول قهر الهی، می تواند به واسطه این دلایل باشد:

الف: غفلت و فراموشی تاریخ گذشتگان و باور نکردن و بعید دانستن قهر الهی.

ب: حسادت به داشته های دیگران. چنانکه در تاریخ آمده است چون امیرمؤمنان، حضرت علی علیه السلام به امامت رسید، شخصی که تحمل این موضوع را نداشت، آرزوی مرگ کرد که در شأن نزول سوره معارج بدان اشاره شده است.

ج: احساس بریدگی و یأس و به بن بست کامل رسیدن.

د: استهزا و عدم قبول و پذیرش، حتی به قیمت جان دادن.

قرآن می فرماید: اگر خداوند به جهت گناه و عملکرد بد مردم آنها را فوراً عذاب کند، هیچ کس روی زمین باقی نمی ماند، اما او از راه لطف، صبر می کند تا شاید مردم توبه کنند.

ص: ۳۱۹

۱-۱. انفال، ۳۲.

۲-۲. شعراء، ۱۹۸-۱۹۹.

۳-۳. نساء، ۵۱.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكُوا عَلَيْهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ ذَاتِهِ ... (۱) وَ آیه وَ لَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَيْهِمْ ظَهْرَهَا مِنْ ذَاتِهِ ... (۲)

پیام ها:

۱- انسان در اثر لجاجت، چنان سقوط می کند که حاضر است نابود شود، ولی حق را نپذیرد. «وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ»

۲- تاریخ پیشینیان، بهترین الگو و نمونه است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ»

۳- قهر الهی را شوخی نپندارید و به نمونه های گذشته توجه کنید. «مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ»

۴- سنت خداوند مهلت دادن است و کاری به عجله مردم ندارد. «لَذُو مَغْفِرَةٍ»

۵- راه توبه و بازگشت، برای افراد لجوج نیز باز است. «لَذُو مَغْفِرَةٍ ... عَلَى ظُلْمِهِمْ»

۶- خداوند، انسان ها را با همه ی بدی هایی که از آنها سر می زند باز دوست دارد.

«لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ»

۷- لطف خداوند بر قهر او مقدم است. «مَغْفِرَةٍ - الْعِقَابِ»

۸- خوف و رجا و بیم و امید، در کنار هم عامل رشد است. «لَذُو مَغْفِرَةٍ - لَشَدِيدِ الْعِقَابِ»

۹- قهر و لطف الهی از مقام ربوبیت اوست. «رَبِّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ ، رَبِّكَ لَشَدِيدِ الْعِقَابِ»

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ (۷)

و کسانی که کفر ورزیدند می گویند: چرا از طرف پروردگارش نشانه ای (آشکار و به دلخواه ما) بر او نازل نشده است؟ (ای پیامبر!) تو فقط پیام دهنده ای و برای هر قومی راهنمایی است.

ص: ۳۲۰

۱- ۱. نحل، ۶۱.

۲- ۲. فاطر، ۴۵.

از ابن عباس نقل شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دست مبارکش را بر روی سینه گذاشتند و فرمودند:

«انا المنذر» و آنگاه به علی بن ابیطالب علیهما السلام اشاره کردند و فرمودند:

«انت الهادی، بک یهتدی المهتدون بعدی» (۱)

پیام ها:

۱- کافران، توقعات نابجا از خدا و پیامبرش دارند. (آنها خواستار نشانه ها و معجزه هایی بر اساس هوا و هوس خود هستند.) «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةً»

۲- انسان بهانه جو، لایق خطاب الهی نیست. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» خداوند گفتار کفار را بی جواب گذارده و پیامبر را مخاطب قرار داده است.

۳- تربیت، هم به تهدید نیاز دارد و هم به ارشاد. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ»

۴- برای جامعه ی جاهل غافل، هشدار بیش از بشارت ضرورت دارد. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» (۲)

۵- کار اصلی پیامبران، ارشاد و انذار است؛ «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» نه برآوردن خواسته های بی ربط مردم و عرضه معجزه در هر لحظه و برای هر کس. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةً»

۶- با آنکه دیگر پیامبری مبعوث نمی شود، اما خداوند حجت خود را بر همه ی مردم تمام می کند و هرگز زمین از حجت خالی نمی ماند. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ»

۷- انبیا تنها به مشرق زمین اختصاص نداشته اند. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» ۸- در عصر حاضر نیز ما باید امام یا هادی زنده داشته باشیم. «وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ» (۳)

ص: ۳۲۱

۱- ۱). تفسیر کبیر، ج ۱۹، ص ۱۴. طبری و ابن کثیر و احقاق الحق، (ج ۳، ص ۸۷) نیز آن را نقل کرده اند.

۲- ۲). حدود ۱۲۰ مرتبه واژه «انذار» در قرآن آمده که ۱۰۰ مرتبه آن در مکه نازل شده است.

۳- ۳). در تفاسیر مجمع البیان و کنز الدقائق، ۲۶ حدیث آمده که مراد از «هاد» ائمه معصومین علیهم السلام هستند.

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾

خداوند می داند آنچه را که هر ماده ای (در شکم) حمل می کند و آنچه را که رحم ها جذب می کنند (مثل نطفه) و آنچه را که (در مراحل بعد از جذب) می افزایند و هر چیز نزد او به مقدار و اندازه ای است.

نکته ها:

در این آیه، ابتدا از علم خداوند نسبت به حمل هر ماده ای، (چه دارای رحم باشد مثل انسان و حیوان و چه دارای رحم نباشد مثل نبات و جماد) سخن به میان آمده و سپس به موجودات دارای رحم اشاره شده است.

«غیض» به معنای فرو بردن (نطفه) است. یعنی خداوند، به آن آبی که رحم به خود جذب می کند و در آن تغییراتی می دهد و رو به رشد و زیادی می برد، آگاه است.

پیام ها:

۱- خداوند حالات باروری تمام موجودات را می داند. «يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ»

۲- علم خداوند، به جزئیات هم تعلق می گیرد. (او از نژاد، صفات، استعدادها، شکل و جنس جنین آگاه است). «يَعْلَمُ ... مَا تَغِيضُ ... وَمَا تَزْدَادُ»

۳- در تکامل یا نقص نوزاد، رحم نقش مهمی دارد. «مَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ»

۴- نظام آفرینش موجودات بر اساس مقدار و میزان دقیق است. «بِمِقْدَارٍ» (یعنی اگر مدت حمل کم یا زیاد شود، اگر حمل سقط شود یا چند قلو گردد، اگر حمل، ناقص الخلقه یا دارای عضو زیادی شود، این کم و زیادی «تَغِيضُ و تَزْدَادُ» بر اساس یک فرمول حساب شده است).

عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾

او به نهان و آشکار آگاه، بزرگ و بلند مرتبه است.

نکته ها:

آشکار و نهان، برای انسان محدودی که حواس پنجگانه او حتی از بسیاری از حیوانات محدودتر است، مطرح است. اما برای خدای خالق غیب و شهود، چنین چیزی معنا ندارد.

امام صادق علیه السلام در مورد «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» فرمودند:

«الغیب ما لم یکن و الشهادة ما قد کان»، غیب یعنی چیزی که نبوده و شهادت یعنی چیزی که بوده است. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند نسبت به هر کمالی، بزرگ «الکبیر» و نسبت به هر نقص و عیبی، پاک و منزّه است. «الْمُنْعَالِ»

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَ سَارِبٌ بِالنَّهَارِ (۱۰)

(برای او) یکسان است که از شما کسی سخن را سرّی گوید و کسی که آن را آشکارا گوید و کسی که خود را به شب مخفی کند و کسی که در روز آشکارا حرکت کند.

نکته ها:

این آیه که ظاهراً توضیح و تکمیل آیه سابق است، یکی از آیات بسیاری است که در رابطه با علم خداوند، به اعمال کوچک و بزرگ و ظاهر و پنهان و حتی افکار و نیّات انسان ها، در قرآن مجید آمده است و اگر انسان ها به چنین علمی از طرف پروردگار ایمان داشته باشند، می توانند بهترین عامل حیا و تقوا و بزرگ ترین وسیله تربیت آنها باشد. زیرا سبب تشویق نیکوکاران و تهدید بدکاران می گردد. جالب آنکه خداوند در این آیه، علم خود را به حرف های سرّی و کارهای مخفی و شبانه، قبل از کلام های علنی و کارهای آشکار روزانه ذکر کرده است.

ص: ۳۲۳

«سَارِبٌ» از «سرب» در اصل به معنای آب جاری است، ولی به کسی که در روز به سراغ کاری می رود نیز گفته می شود.

پیام ها:

۱- علم خداوند نسبت به همه چیز یکسان است. (نه مثل علم و آگاهی ما که نسبت به بعضی چیزها بیشتر و نسبت به بعض دیگر کمتر و یا در حد هیچ است.) سَوَاءٌ مِنْكُمْ ...

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

برای انسان فرشتگانی است که پی در پی او را از پیش رو و از پشت سر از فرمان خداوند حفاظت می کنند. همانا خداوند حال قومی را تغییر نمی دهد تا آنکه آنان حال خود را تغییر دهند و هرگاه خداوند برای قومی آسیبی بخواهد پس هیچ برگشتی برای آن نیست و در برابر او هیچ دوست و کارساز و حمایت کننده ای برای آنان نیست.

نکته ها:

«مُعَقَّبَاتٌ» جمع «معقبه» است و حرف «تاء» آن برای تأنیث نیست، بلکه برای مبالغه است. مثل علامه، لذا فاعل «يَحْفَظُونَهُ» مذکر آمده است.

البته مراد از «مُعَقَّبَاتٌ» تعقیب انسان نیست تا با «بَيْنِ يَدَيْهِ» منافات داشته باشد، بلکه منظور، تعاقب و پی در پی آمدن ملائکه شب و روز است.

مراد از «أَمْرِ اللَّهِ» در این آیه قهر و عذاب الهی نیست، زیرا معنا ندارد که فرشتگان انسان را در برابر کیفر الهی حفاظت کنند، بلکه مراد خطرات و حوادث طبیعی است. چون طبیعت مخلوق خداست و آنچه در آن بگذرد نیز به خواست و اراده ی او می باشد.

در آیات و روایات متعدّد از فرشتگانی یاد شده که مأمور حفظ جان انسان و ثبت کارهای او هستند و از آنان در برابر خطراتی که مورد اراده ی حتمی خداوند نیست محافظت می نمایند.

البته بنابر مستفاد از روایات، همینکه اراده ی قطعی خداوند رسید، فرشتگانِ محافظ، مأموریتِ حفاظت را رها و انسان را به دست اجل حتمی الهی می سپارند. بنابراین امر و فرمان خداوند دو گونه است، حتمی و غیر حتمی (قضا و قدر) و فرشتگان فقط انسان را از حوادث غیر حتمی حفظ می کنند، بدیهی است که این حفاظت باعث سلب اختیار از انسان نمی شود و سرنوشت انسان ها و امتّ ها همچنان در اختیار خود آنهاست.

حفاظت فرشتگان هم از جان انسان هاست و هم از اعمال و رفتار آنها «إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ - يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً» و هم از ایمان و فکر آنها در برابر انحرافات و وسوس شیطانی، زیرا «يَحْفَظُونَهُ» هم شامل روح می شود و هم شامل جسم. امام سجاد علیه السلام با اشاره به این آیه فرمودند:

گناهای که نعمت ها را تغییر می دهند عبارتند از: ظلم به مردم، ناسپاسی خداوند و رها کردن کارهای خیری که انسان به آن عادت کرده است. (۱)

این آیه در مورد جوامع بشری است، نه تک تک افراد انسانی. یعنی جامعه ی صالح، مشمول برکات خداوند و جامعه ی منحرف، گرفتار قهر الهی می شود. اما این قاعده در مورد فرد صالح و انسان ناصالح صادق نیست، زیرا گاهی ممکن است شخصی صالح باشد، ولی بخاطر آزمایش الهی گرفتار مشکلات شود و یا اینکه فردی ناصالح باشد، ولی به جهت مهلت الهی، رها گردد.

پیام ها:

۱- خداوند انسان را رها نمی گذارد. «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ»

۲- گروهی از فرشتگان الهی، محافظ انسان ها هستند. «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ»

۳- خداوند انسان را از حوادث غیر مترقبه حفظ می کند، «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ ... يَحْفَظُونَهُ» نه از

ص: ۳۲۵

حوادثی که با علم و عمد برای خود بوجود می آورند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ»

۴- خطرات و حوادث گوناگون، انسان را احاطه کرده است. «مَنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ»

۵- خداوند نعمتی را که عطا فرماید پس نمی گیرد، مگر آنکه مردم، آن نعمت را ناسپاسی کنند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ»

۶- به سراغ شانس و بخت اقبال و فال و نجوم نروید، سرنوشت شما به دست خودتان است. «حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

۷- حفاظت خداوند تا زمانی است که انسان، کفران نعمت نکند و گرنه از لطف الهی محروم و به حال خود رها خواهد شد. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا»

۸- برخورداری از نعمت های ظاهری و بیرونی، وابسته به کمالات نفسانی و حالات درونی است. «حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» در جای دیگر می فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ ... (۱)»

۹- اراده ی خداوند بالاتر از همه ی اراده هاست. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ»

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبُرْقَ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ يَنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ (۱۲)»

اوست کسی که برق (آسمان) را برای بیم و امید به شما نشان می دهد و ابرهای گران بار را پدید می آورد.

نکته ها:

برق و صاعقه ی آسمان از یک جهت مایه ترس و وحشت مردم است، به خاطر باریدن بی موقع، جریان سیل، خرابی ها و آتش سوزی ها و از جهت دیگر سبب شادی و نشاط و امید است، زیرا سبب ریزش باران، سیرابی درختان و زراعت ها، طراوت و شادابی هوا و پاکی و نظافت است.

ص: ۳۲۶

۱- گرچه به ظاهر، عوامل طبیعی زمینه پیدایش رعد و برق و باران است، ولی مبدا و موجد همه عوامل خداوند است. «يُنشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ»

۲- کشف قوانین فیزیکی و شیمیایی طبیعت، نباید از ایمان ما به خداوند بکاهد، زیرا طبیعت و قوانینش مخلوق خدا هستند. «يُرِيكُمْ الْبُرْقَ ... يُنشِئُ السَّحَابَ»

«وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَن يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ» (۱۳)

رعد با ستایش او و فرشتگان از بیم او تسبیح می کنند و او صاعقه ها را فرو می فرستد تا هر که را بخواهد مورد اصابت قرار دهد، در حالی که آنان درباره خداوند به جدال می پردازند و او سخت کیفر است.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، کُلّ هستی در حال تسبیح خداوند، آنهم تسبیحی براساس علم و شعور و انتخاب. جالب آنکه قرآن بگونه ای این مطلب را طرح و بیان می کند که اذهان را به خود متوجه سازد و ردی بر ناباوری ها باشد. از جمله:

۱. آوردن الفاظی مثل «سبح» و «يُسَبِّحُ» که صراحت در این معنا دارد.

۲. تکرار این مطلب در سوره های متعدد.

۳. آوردن مسئله تسبیح موجودات در ابتدای سوره و بلافاصله بعد از «بسم الله».

۴. آوردن کلماتی از قبیل: قنوت و خضوع همه هستی «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» (۱)، سجده ستارگان و گیاهان «وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ» (۲)، اطاعت آسمان و زمین «قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۳)، آگاهی موجودات در نماز و تسبیح «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ» (۴)

ص: ۳۲۷

۱-۱. بقره، ۱۱۶.

۲-۲. الرحمن، ۶.

۳-۳. فصلت، ۱۱.

۴-۴. نور، ۴۱.

۵. خطاب انسان به اینکه شما تسبیح آنان را درک نمی کنید. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۱)

«مِحَال» از «حِيلَه» به معنای هر نوع چاره اندیشی پنهانی است و چون چاره اندیشی ملازم علم و قدرت است، لذا مفسران «شَدِيدُ الْمِحَالِ» را «شدید القوه و العذاب» معنی کرده اند.

در برخی آیات قرآن، تسبیح و حمد الهی در کنار هم قرار گرفته اند؛ «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ»، «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (۲) چنانکه در ذکر رکوع و سجود نیز چنین می گوئیم؛ «سبحان ربی العظیم و بحمده» و «سبحان ربی الاعلی و بحمده»

در روایات متعددی از اهل سنت آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به هنگام شنیدن صدای رعد سخن خود را قطع کرده و به دعا مشغول می شدند و دیگران را نیز به این کار ارشاد می فرمودند. (۳)

برخی صاعقه ها کیفر و عذاب الهی می باشند که بر اقوام گنهکار نازل می شوند، مانند قوم ثمود... فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۴)

پیام ها:

۱- رعد نیز مثل فرشته، تسبیحی آگاهانه و از روی شعور دارد، زیرا کلمه رعد و فرشته در کنار هم آمده اند. «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلَائِكَةُ»

۲- تسبیح فرشتگان بر اساس خداترسی و خشیت است. «مِنْ خِيفَتِهِ»

۳- صاعقه و صاعقه گرفتگی یک امر تصادفی نیست، بلکه با خواست خدا و مطابق قوانین الهی است. «يُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ»

۴- برای انسان لجوج، چیز خطرناکی مثل صاعقه هم بازدارنده نیست. «يُجَادِلُونَ»

۵- در فکر حيله و خدعه و جدال با خدا نباشید که با او نمی توان درافتاد. «هُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ»

۶- هرگونه تدبیر و حيله ای بد نیست، چه بسا که باید در برابر افرادی، سخت ترین تدبیرها و برنامه ریزی ها را بکار برد. «شَدِيدُ الْمِحَالِ»

ص: ۳۲۸

۱- ۱. اسراء، ۴۴.

۲- ۲. اسراء، ۴۴.

۳- ۳. تفسیر درالمنثور.

۴- ۴. فصلت، ۱۷.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۱۴)

تنها خواندن او حق است و کسانی را که (مشرکان) جز او می خوانند هیچ پاسخشان نمی گویند، مگر مانند کسی که دو دستش را به سوی آب گشوده تا آن را بدهانش رساند و حال آنکه نخواهد رسید و دعا و خواست کافران (از غیر خدا) جز در گمراهی (وبه هدر رفتن و انحراف) نیست.

نکته ها:

دعوت به پرستش خدای ودوری از توجه به دیگران و تنها او را مؤثر دانستن، بارها در قرآن تذکر داده شده است. از جمله: اگر انسان، تنها از من درخواست کند، من حتماً او را پاسخ می دهم. «أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ» (۱) اما اگر به سراغ دیگران رفت و از آنها حاجت خواست، بدانند آنها نمی شنوند و اگر هم بشنوند اجابت نمی کنند. «إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ» (۲)

انسان محدود در زندگی پر حادثه دنیا نیازمند پناهگاهی مطمئن است، انبیا پناهگاه واقعی را به او معرفی می کنند، «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ» اما کمک های دیگران (طاغوت ها) یا برای استحمار یا استثمار یا تبلیغات و حفظ موقعیت خود و یا... می باشد و در واقع آنچه برای آنها مطرح نیست، انسان است.

انسان، فطرتاً تشنه حق و خواستار حقیقت است «لِيَبْلُغَ فَاهُ» ولی راه وصول به آن را گم می کند. اما جز ایمان به خدا و عشق و انیس به او و دعا و درخواست از او، هیچ چیز دیگری انسان بی نهایت طلب را سیراب نمی کند. «وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ» چرا که غیر از الله هر چه باشد سراب است و دعا از غیر او بیهوده.

ص: ۳۲۹

۱-۱. بقره، ۱۸۶.

۲-۲. فاطر، ۱۴.

۱- جز خدا به سراغ دیگران نروید که از غیر او هیچ کاری ساخته نیست.

﴿لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ﴾

۲- سرچشمه ی شرک مردم، تصوّرات و خیالات باطل آنهاست. كَبَّاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ ... وَ مَا هُوَ بِبَالِغِهِ

۳- هر کس خالصانه خدا را بخواند، با دست پر برمی گردد. دست خالی برگشتن به خاطر توجه به غیر خداست. لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ ...
وَ مَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُم بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾ (۱۵)

و هر که در آسمان ها و زمین است، خواه ناخواه با سایه هاشان بامدادان و شامگاهان، برای خدا سجده می کنند.

نکته ها:

﴿مَنْ﴾ برای موجود عاقل بکار می رود و «ما» برای غیر آن، امّا در آیات دیگر مشابه این آیه با «ما» آمده است، مثل آیه «وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۱)، لذا می توان نتیجه گرفت که مراد از این آیه نیز سجده ی همه موجودات است، خصوصاً که «ظلال» نیز مطرح شده که ناگفته پیداست سایه، عقل ندارد.

شاید منظور از سجده کردن سایه ها حالت افتادن سایه بر زمین باشد، نظیر تشبیهی که در فارسی می آوریم: سرو سواره می رود، غنچه پیاده می رسد.

«آصال» جمع «اصل» و آن جمع «اصیل» از ماده ی «اصل» به معنی انتها و آخر روز است.

ص: ۳۳۰

۱- هستی، مطیع و ساجد خداوند است، چرا ما نباشیم؟ وَ لِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ ...

۲- سجده، مخصوص خداست. «وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ»

۳- مؤمنان با میل و رغبت سجده می کنند، ولی دیگران بخاطر نیاز، مجبور به تواضع و تذلل می شوند. «طَوْعًا وَ كَرْهًا»

۴- اگر موجودی خدایی شد، عوارض و آثار آن هم در خط او قرار می گیرد. «ظِلَالُهُمْ»

۵- سجده ی موجودات دائمی است. يَسْجُدُ ... بِالْغُدُوِّ وَ الْآصَالِ

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَ لَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَ النُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

بگو: پروردگار آسمان و زمین کیست؟ بگو: خداست. بگو: پس چرا جز او، چیزهایی را که مالک هیچ سود و زیانی برای خویشتن نیستند سرپرست گرفته اید؟ بگو: آیا نابینا و بینا با هم برابرند؟ یا آیا تاریکی ها و روشنایی یکسانند؟ یا مگر برای خدا شریکانی قرار داده اند که مانند آفریدن خدا (چیزی) آفریده و این آفرینش بر آنان مشتبه شده است؟ بگو: خداوند، آفریدگار هر چیزی است و اوست یگانه ی قهار.

نکته ها:

طرح مسائل در قالب سؤال و جواب، یکی از شیوه های تبلیغی، تربیتی و آموزشی است که قرآن، بسیار به آن توجه کرده است
قُلْ مَنْ ...

در روایات آمده است: شرک به خدا، از حرکت مورچه ای سیاه در شب تاریک روی سنگ

سیاه مخفی تر است. (۱) نمونه اش آن است که بگویی: این کار به برکت خدا و فلانی انجام شد.

پیام ها:

۱- مشرکان از شدت تعصب، به روشن ترین سؤالات هم جواب نمی دهند، لذا پیامبر باید خود، پاسخ سؤالش را بدهد. مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... قُلِ اللَّهُ

۲- کفار تنها خالقیت خدا را قبول داشتند، لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ (۲) و دیگران را مدبر می دانستند. قُلِ مَنْ رَبُّ ...

۳- انسانی که نمی تواند برای خود سودی را جلب یا ضرری را دفع نماید، نباید تحت هیچ عنوانی به جای خدا مورد اطاعت مردم قرار گیرد. «لَا يَمْلِكُونَ لِنَفْسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا»

۴- کسی که حق را دید و آن را نپذیرفت، چشم دلش کور و فضای اطرافش ظلمات است. هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ...

۵- غیر از خداوند کسی چیزی را نیافریده تا در آفریده ها دچار اشتباه شویم.

فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ»

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَخَلَّتِ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ (۱۷)

خداوند از آسمان آبی فرو فرستاد، پس رودخانه ها به اندازه (ظرفیت) خویش جاری شده و سیلاب کفی را بر خود حمل کرد و از (فلزات) آنچه که

ص: ۳۳۲

۱- ۱. بحار، ج ۷۲، ص ۹۳.

۲- ۲. عنکبوت، ۶۱.

در آتش بر آن می گدازند تا زیور یا کالایی به دست آرند، کفی مانند کف سیلاب (حاصل شود) این گونه خداوند حق و باطل را (بهم) می زند پس کف (آب) به کناری رفته (و نیست شود) و اما آنچه برای مردم مفید است در زمین باقی بماند. خداوند این گونه مثال ها می زند.

نکته ها:

در این آیه دو مثال برای معرفی باطل ذکر شده است، یکی مثال کفی که بر روی آب ظاهر می شود و دوم کفی که هنگام ذوب فلزات، روی آنها را می پوشاند.

باطل همچون کف است، زیرا: ۱. رفتنی است، ۲. در سایه حق جلوه می کند، ۳. روی حق را می پوشاند، ۴. جلوه دارد، ولی ارزش ندارد. نه تشنه ای را سیراب می کند نه گیاهی از آن می روید، ۵. با آرام شدن شرایط محو می شود، ۶. بالانشین بر سر و صدا، اما تو خالی و بی محتوی است. چنانکه در آیات دیگر نیز بر این امر تأکید شده است:

«بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ» (۱)، با حق بر سر باطل می کوبیم.

«يَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ» (۲)، خداوند باطل را محو می کند.

«وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ» (۳)، باطل در دنیا و آخرت محو و نابود است. «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۴)، همانا باطل رفتنی است.

«جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ» (۵)، حق آمد و باطل رفت.

تمثیل، مسائل عقلی را محسوس و راه رسیدن به هدف را نزدیک می نماید، مطالب را همگانی و لجوجان را خاموش می سازد، لذا قرآن از این روش بسیار استفاده نموده است.

پیام ها:

۱- فیض الهی جاری است و هر کس به مقدار استعدادش بهره مند می شود. «أُودِيَتْ بِقَدَرِهَا»

ص: ۳۳۳

۱- ۱. انبیاء، ۱۸.

۲- ۲. شوری، ۲۴.

۳- ۳. سبأ، ۴۹.

۴- ۴. اسراء، ۸۱.

۵- ۵. اسراء، ۸۱.

۲- تلاش برای ساخت وسایل ضروری (متاع) یا رفاهی (حلیه) ممدوح است.

□
«يُوقَدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ»

۳- در کوره ی حوادث است که ناخالصی ها معلوم و حق و باطل ظاهر می شود.

يُوقَدُونَ عَلَيْهِ ... زَبَدٌ مِثْلَهُ

۴- وجود باطل، اختصاص به مکان و زمینه ی خاص ندارد. (کف، هم بر روی سیل سرد و هم بر روی فلزات گذاخته ظاهر می شود.) «زَبَدٌ مِثْلَهُ»

۵- سرچشمه باطل، ناخالصی هایی است که حق و حقیقت بدان آلوده شده است.

□
«يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ»

۶- حق و باطل با هم هستند، اما سرانجام، باطل رفتنی است. «فَيَذْهَبُ جُفَاءً» □

۷- نفع مردم در حق است. «مَا يَنْفَعُ النَّاسَ» □

۸- حق ماندنی است. «فَيَمُكُثُ فِي الْأَرْضِ»

۹- هر ثروت، دانش، دوست و یا حکومتی که برای مردم مفید باشد، ماندنی است. «مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمُكُثُ فِي الْأَرْضِ» □

۱۰- آنچه از سوی خداوند نازل می شود، همچون باران خالص و حق است، لیکن همین که با مادیات در آمیخت، دچار ناخالصی و زمینه ی پیدایش کف و باطل می شود. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً»

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ الْحُسَيْنِ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَادَّةٌ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُورِثَكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (۱۸)

برای کسانی که پروردگارشان را اجابت کردند نیکوترین (پاداش) است. ولی کسانی که (دعوت) او را نپذیرفتند، اگر هر آنچه در زمین است و مانند آن را با آن داشته باشند، قطعاً حاضرند آن را (برای رهایی خود از عذاب) فدیة بدهند، آنانند که برایشان حساب سختی است و جایگاهشان دوزخ است و چه بد جایگاهی است.

از قرآن استفاده می شود، در قیامت برای مردم چند نوع حساب وجود دارد:

۱. گروهی حساب آسان دارند. «حِسَابًا يَسِيرًا» (۱)

۲. عده ای سخت و دقیق حسابرسی می شوند. «حِسَابًا شَدِيدًا» (۲)، «سُوءُ الْحِسَابِ» مراد از «سُوءُ الْحِسَابِ» دقت در حساب است.

۳. بعضی بی حساب به دوزخ می روند و نیازی به محاکمه و میزان ندارند. «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» (۳)

۴. گروهی بی حساب به بهشت می روند. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴)

طبق آنچه از روایات و احادیث متعدد به دست می آید، کسانی که با مردم به عفو و رحمت برخورد کنند، حسابشان آسان و کسانی که با مردم به سختی و دقت شدید عمل نمایند حسابشان سخت خواهد بود. افراد مشرک بی حساب به دوزخ و اهل صبر هم بی حساب به بهشت خواهند رفت. (۵)

در قرآن استجابت طرفینی است، یعنی اگر مردم انتظار استجابت از خداوند را دارند باید دعوت خداوند را اجابت کنند، «اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۶) هرگاه خدا و رسول، شما را بسوی مکتب حیات بخش می خوانند، پاسخ مثبت دهید تا خدا نیز دعای شما را اجابت فرماید. «فَاسْتَجِبْنَا لَهُ» (۷)، «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ» (۸)

بحثی پیرامون دعوت

مسئله دعوت را می توان از ابعاد گوناگونی مورد بحث و توجه قرار داد:

۱. دعوت کنندگان: دعوت کنندگان به حق:

الف: انبیا. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ» (۹)، «وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ» (۱۰)، «دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ» (۱۱)

ص: ۳۳۵

۱-۱. انشقاق، ۸.

۲-۲. طلاق، ۸.

۳-۳. کهف، ۱۰۵.

۴-۴. زمر، ۱۰.

۵-۵. تفصیل انواع حساب در کتاب معاد، اثر مؤلف آمده است.

۶-۶. انفال ۲۴.

۷-۷. انبیاء

٨-٨ آل عمران ١٩٥

٩-٩ يوسف ١٠٨

١٠-١٠ آل عمران ١٥٣.

١١-١١ احزاب ٤٦.

ب: مؤمنان: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ» (١)

ج: جن: «يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ» (٢)

أما دعوت کنندگان به باطل:

الف: پیشوایان کفر: «أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (٣)

ب: شیطان: «كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ» (٤)، «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ» (٥)

ج: مشرکان: «أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (٦)

٢. موضوع دعوت:

الف: حیات. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (٧) ب: راه مستقیم. «لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (٨) ج: مغفرت. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ» (٩)

د: بهشت. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ» (١٠) ه: نجات. «أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاهِ» (١١)

٣. برخورد مخالفان:

الف: تهمت: ساحر؛ «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» (١٢) شاعر؛ «بَلْ هُوَ شَاعِرٌ» (١٣)

کاهن؛ «فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ» (١٤) مجنون؛ «وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» (١٥)

کاذب؛ «لَنُظَنِّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» (١٦) سلطه طلب؛ «يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ» (١٧)

ب: تهدید. «لَرَجَمَنَّكَ» (١٨)، «أَوْ يَقْتُلُوكَ ...» (١٩)

ج: تحقیر. «هَذَا الَّذِي ...» (٢٠)

د: شک. «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ» (٢١)

ه: توطئه و جنگ. «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ» (٢٢)

ص: ٣٣٦

- ٢-٢) احقاف ٣١.
- ٣-٣) قصص ٤١
- ٤-٤) لقمان ٢١
- ٥-٥) ابراهيم ٢٢
- ٦-٦) بقره ٢٢١
- ٧-٧) انفال ٢٤
- ٨-٨) مومنون ٧٣.
- ٩-٩) بقره، ٢٢١.
- ١٠-١٠) يونس، ٢٥.
- ١١-١١) غافر، ٤١.
- ١٢-١٢) اعراف، ١٠٩.
- ١٣-١٣) انبياء، ٥.
- ١٤-١٤) طور، ٢٩.
- ١٥-١٥) قلم، ٥١.
- ١٦-١٦) اعراف، ٦٦.
- ١٧-١٧) مؤمنون، ٢٤.
- ١٨-١٨) هود، ٩١.
- ١٩-١٩) انفال، ٣٠.
- ٢٠-٢٠) انبياء، ٣٦.
- ٢١-٢١) اعراف، ٧٥.
- ٢٢-٢٢) انفال، ٣٠.

۴. انگیزه ها و عوامل عدم پذیرش:

الف: تقلید. ب: تعصب. ج: تکبر.

د. هوای نفس. «فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ أَهْوَاءَهُمْ» (۱)

۵. پاداش پذیرش:

الف: اجر. «وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۲)

ب: حیات. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳)

ج: حسنی. «لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ الْحُسْنَى» (۴)

پیام ها:

۱- بهترین ها در انتظار مؤمن است. «الْحُسْنَى» ۲- باز خرید و فدیة در روز قیامت وجود ندارد. «لَا تُقَدُّوا بِهِ»

۳- قبولی دعوت خداوند، باید از روی میل و رغبت باشد. «اسْتَجَابُوا»

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (۱۹)

پس آیا کسی که می داند آنچه از جانب پروردگارت بسوی تو نازل شده حق است، مانند کسی است که نایبناست؟ همانا تنها صاحبان خرد پند می گیرند.

نکته ها:

در آیه قبل به کسانی که دعوت حیات بخش انبیا علیهم السلام را اجابت می کنند اشاره شد، این آیه و آیات بعد، آثار استجاب آن دعوت را بیان می فرماید.

هر کدام از فطرت، عقل و علم در انسان، مغز و لُبی دارند که گاه بواسطه عادات، رسوم، خرافات، غرائز، روی آنها پوشیده می شود، لذا انسان باید دائماً متوجه آن هسته ی مرکزی و

ص: ۳۳۷

۱-۱. قصص، ۵۰.

۲-۲. نساء، ۱۷۳.

۳-۳. انفال، ۲۴.

سیمای خردمندان در قرآن

واژه «اولوا الالباب» مرتبه در قرآن آمده و هر مرتبه همراه با یک کمال و وصفی بیان شده است. از جمله:

۱. راز احکام را می فهمند. «و لَكُمْ فِي الْفِصَاصِ حَيَاةٌ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ» (۲)

۲. آینه نگر هستند. «تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَ اتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ» (۳)

۳. دنیا را محل عبور و گذر می دانند نه توقف گاه و مقصد. «لِاُولِي الْاَلْبَابِ الَّذِيْنَ ... يَتَفَكَّرُوْنَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَ الْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا» (۴)

۴. از تاریخ، درس عبرت می گیرند. «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُولِي الْاَلْبَابِ» (۵)

۵. بهترین و برترین منطق را می پذیرند. «الَّذِيْنَ يَسْتَمِعُوْنَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُوْنَ اَحْسَنَهُ ... وَ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْاُولُو الْاَلْبَابِ» (۶). اهل تهجد و عبادت می باشند. «مَنْ هُوَ قَانِتٌ اَنَاءَ اللَّيْلِ ... اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُو الْاَلْبَابِ» (۷)

پیام ها:

۱- قرآن انسان بی خبر از حق را نابینا می داند. به جای «کمن هو لا يعلم» فرموده است «كَمَنْ هُوَ اَعْمَى»

۲- دین، مطابقت فطرت انسان هاست، تنها تذکر لازم است تا غفلت زدایی شود.

اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ ...

۳- عقلی که انسان را به حقایق کتاب آسمانی نرساند، عقل نیست. «اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُو الْاَلْبَابِ»

۴- علم مفید، محصول تعقل و تذکر است. «فَمَنْ يَعْلَمْ، يَتَذَكَّرُ اُولُو الْاَلْبَابِ»

۵- برای رسیدن به عقل سلیم و فطرت خالص باید گناه و غفلت را از خود دور

ص: ۳۳۸

۱- ۱). تفسیر فرقان.

۲- ۲). بقره، ۱۷۹.

۳- ۳). بقره، ۱۹۷.

۴- ۴). آل عمران، ۱۹۱.

٥-٥. ﻳﻮﺳﻒ، ١١١.

٦-٦. ﺯﻣﺮ، ١٨.

٧-٧. ﺯﻣﺮ، ٩.

کرد. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ»

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ لَا يَنْفُضُونَ الْمِيثَاقَ» (۲۰)

(خردمندان) کسانی هستند که به پیمان الهی وفا می کنند و عهد(او را) نمی شکنند.

نکته ها:

«عهد الله» هم شامل پیمان های فطری از قبیل عشق به حق و عدالت می شود، هم پیمان های عقلی مثل درک حقایق عالم هستی و مبدأ و معاد را در بر می گیرد، هم بر پیمان های شرعی همچون عمل به واجبات و ترک محرمات اطلاق می گردد و هم بر پیمان هایی که انسان ها با یکدیگر می بندند و متعهد می شوند و خداوند مراعات آنها را واجب فرموده، صادق است. (۱)

یکی از مهم ترین پیمان های الهی، امامت رهبران آسمانی است. بعد از آنکه حضرت ابراهیم علیه السلام با پشت سر گذاشتن آزمایش های متعدّد به مقام امامت رسید، از خداوند خواست تا فرزندان او نیز دارای این مقام شوند. خداوند برای روشن شدن جایگاه امامت، به جای آنکه بفرماید مقام امامت به افراد ظالم نمی رسد فرمود: «لَا يَتَّالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» عهد من به ستمگران نمی رسد.

«میثاق» به چیزی گفته می شود که دل انسان با آن وثوق و اطمینان پیدا می کند و از آنجا که وجود یک رهبر الهی، دل و جان انسان ها را آرام و مطمئن می سازد. لذا از مصادیق میثاق شمرده شده است.

وفای به عهد مانند احترام به والدین و ردّ امانت، تنها از حقوق اسلامی نیست، بلکه از حقوق انسانی است. لذا هر خردمند و عاقلی باید آن را مراعات کند.

ص: ۳۳۹

۱- عقل صحیح و سالم، انسان را به دین الهی وفادار می سازد. «أُولُوا الْأَلْبَابِ ، الَّذِينَ يُوفُونَ»

۲- وفای به عهد از آثار خرد و عقل است. «أُولُوا الْأَلْبَابِ - يُوفُونَ ...»

۳- احترام به پیمان ها و قراردادهای اجتماعی، از ویژگی های انسان مؤمن عاقل است. «لَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ»

وَ الَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ «۲۱»

و(خردمندان) کسانی هستند که آنچه را خداوند به پیوند با آن فرمان داده پیوند می دهند و در برابر پروردگارشان(بخاطر شناختی که دارند خشوع و)خشیت دارند و از سختی حساب می ترسند.

نکته ها:

در روایات آمده است آنچه را که خداوند به وصل آن فرمان داده، صله ی رحم، یعنی حفظ پیوندهای خانوادگی و همچنین حفظ پیوندهای مکتبی یعنی ارتباط دائم و عمیق با رهبران آسمانی و پیروی از خط ولایت است. (۱)

با نگاهی ساده و گذرا به جهان در عصر حاضر خواهیم دید علی رغم آنکه بهترین و بیشترین سرمایه، یعنی نفت را در زیر پای خود دارند و بهترین نقطه وحدت و عشق بیش از یک میلیارد مسلمان، یعنی کعبه را در پیش روی، و از بهترین مکتب و منطق نیز برخوردارند، امّا بخاطر قطع ارتباط با مسأله رهبری الهی، همچنان تحت انواع فشارهای ابرقدرت ها بسر می برند. از این روست که در آیه ۲۷ سوره بقره بعد از جمله «وَ يَقَطِّعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» عبارت «وَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ» آمده است، زیرا بدیهی است که

ص: ۳۴۰

قطع رحم به تنهایی سبب فساد بر روی زمین نمی شود، بلکه این رها کردن رهبری الهی است که گرفتار شدن در چنگال طاغوت و گسترش و نشر فساد و تباهی را بدنبال می آورد.

ارتباطاتی را که خداوند به آن امر فرموده، بسیار متنوع و فراوان است، از جمله:

الف: ارتباط فرهنگی با دانشمندان. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (۱)

ب: ارتباط اجتماعی با مردم. «اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا» (۲)

ج: ارتباط عاطفی با والدین. «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۳)

د: ارتباط مالی با نیازمندان. «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا» (۴)

ه: ارتباط فکری در اداره جامعه. «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (۵)

و: ارتباط سیاسی با ولایت. «وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (۶)

ز: ارتباط همه جانبه با مؤمنان. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۷)

ح: ارتباط معنوی با اولیای خدا. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۸)

صله رحم

صله ی رحم تنها به دیدن و ملاقات کردن نیست، کمک های مالی نیز از مصادیق صله ی رحم بشمار می رود. امام صادق علیه السلام فرمودند: در اموال انسان غیر از زکات، حقوق دیگری نیز واجب است و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۹) البته شاید مراد امام علیه السلام از حقوق دیگر، همان خمس باشد.

در اهمیت صله رحم همین بس که خداوند آن را در کنار ذکر خود قرار داده است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحَامَ»

(۱۰)

ارحام تنها منحصر به خانواده و بستگان نسبی نیست، بلکه جامعه بزرگ اسلامی را که در آن همه افراد امت با هم برادرند، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۱۱) و پدرشان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و

ص: ۳۴۱

۱- ۱. نحل، ۴۳.

۲- ۲. آل عمران، ۲۰۰.

- ۳-۳. بقره، ۸۳.
- ۴-۴. بقره، ۲۴۵.
- ۵-۵. آل عمران، ۱۵۹.
- ۶-۶. نساء، ۵۹.
- ۷-۷. حجرات، ۱۰.
- ۸-۸. احزاب، ۲۱.
- ۹-۹. تفسیر صافی.
- ۱۰-۱۰. نساء، ۱.
- ۱۱-۱۱. حجرات، ۱۰.

حضرت علی علیه السلام است نیز در برمی گیرد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

«انا و علی ابوا هذه الامه» (۱)

امام صادق علیه السلام در آستانه رحلت از دنیا، دستور دادند تا به بستگانی که نسبت به ایشان جسارت کرده بودند هدیه ای بدهند. وقتی حضرت در انجام این کار مورد انتقاد قرار می گیرند، آیه فوق را تلاوت می فرمایند. (۲) و این گونه به ما یاد می دهند که شرط صله ی رحم خوش بینی، علاقه و رابطه آنها با ما نیست.

در توضیح عبارت های «يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ» و «يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ» باید گفت که اگر چه کلمات «خَشْيَتُ» و «خوف» در بعضی موارد در معنای مترادف و مشابهی بکار رفته و از آنها یک معنا اراده گردیده است، اما فی الواقع میان آن دو تفاوت وجود دارد؛ به اینکه خشیت عبارت است از آن خوف و تأثر قلبی که انسان بخاطر احترام و عظمت از کسی در دل پیدا می کند، اما خوف دارای معنای وسیعتری است و شامل هر گونه ترس و اضطرابی می شود. به عبارت دیگر هیچگاه خشیت در مورد یک حادثه تلخ بکار نمی رود و انسان نمی گوید من از سرما، مرض و... خشیت دارم در حالی که کاربرد واژه خوف در اموری مثل ترس از سرما، گرما و مرض امری رایج و شایع است. و نهایتاً، از آنجا که خشیت بر مبنای علم انسان به عظمت و اهمیت و احترام طرف مقابل قرار دارد، می توان گفت که خشیت مخصوص افراد عالم است و خوف در مورد همه مردم بکار می رود. چنانکه قرآن می فرماید: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۳) تنها دانشمندان از خدا خشیت دارند.

پیام ها:

۱- حفظ پیوندهای مکتبی و الهی، نشانه ی عقل صحیح است. أولوا الألباب ...

الَّذِينَ يَصِلُونَ

۲- ما باید بخاطر فرمان خدا با بستگان ارتباط برقرار کنیم، خواه دیگران به دنبال ارتباط با ما باشند یا نباشند. «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوَصَّلَ»

ص: ۳۴۲

۱- ۱. بحار، ج ۲۳، ص ۲۹۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. فاطر، ۲۸.

۳- در دید و بازدیدها و صله ی رحم ها، مواظب گناهان و از جمله چشم چرانی ها باشید. **يَصْلُونَ ... يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ**

۴- هم از عظمت الهی پروا کنید، «يَخْشَوْنَ» و هم از مجازات او بترسید. «يَخَافُونَ»

۵- قطع رحم، سبب سختی حساب است. **يَصْلُونَ ... يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ**

وَ الَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُونَ بِالْحَسَنَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (۲۲)

و(خردمندان) کسانی هستند که برای جلب توجه پروردگارشان صبر پیشه کرده و نماز بپا داشتند و از آنچه روزیشان کردیم پنهانی و آشکارا انفاق کردند و بدی را با نیکی پاک می کنند. آنانند که سرای آخرت مخصوص آنهاست.

نکته ها:

«صبر»، فقط به معنای تحمل مشکلات نیست، بلکه شامل پایداری در عبادت، مقابله با معصیت، بردباری در مصیبت، تسلیم در اطاعت و عدم غرور و مستی در نعمت نیز می شود.

«وَجْهِ رَبِّهِمْ» به معنای جلب توجه، عنایت و رضایت پروردگار است.

اقامه نماز یکی از مصادیق پیمان های الهی «عَهْدَ اللَّهِ» است که در آیات سابق آمد، چنانکه در روایت نیز آمده است؛ «الصلاة عهد الله» .

صبر و صلاه پیوند با خالق، انفاق و حسنه، ارتباط با مردم است.

انفاق دارای درجاتی است؛

گام اول: بخشش از فضل و داده های الهی. «أَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ» (۱)

ص: ۳۴۳

گام دوم: بخشش از دسترنج و کسب حلال. «أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ» (۱)

گام سوم: بخشش از آنچه دوست دارند. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۲)

گام چهارم: ایثار. «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (۳)

به فرموده ی المیزان، «عُقْبَى الدَّارِ» به معنای عاقبت به خیری در دنیا است، ولی می توان گفت که شامل هر دو سرا «دنیا و آخرت» می شود.

معنای اینکه بدی را با خوبی برطرف کنیم، این است که اگر از مومنان کسی کار ناشایستی در رابطه با ما انجام داد اغماض کنیم، نه اینکه با افراد ظالم و مفسد چنین رفتاری داشته باشیم، زیرا در مورد آنها باید مقابله به مثل نمود. به هر صورت اگر چه اسلام دین اخلاق و عاطفه و بخشش است، ولی در جای خود «لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ» (۴) نیز دارد.

اسلام مکتب جامع و اولوالالباب افراد کاملی هستند. وجود جملاتی همچون: «يُوفُونَ»، «يَصِلُونَ»، «يَخْشَوْنَ»، «يَخَافُونَ»، «صَبَرُوا»، «أَقَامُوا»، «أَنْفَقُوا» و «يَذَرُونَ» نشانه آن است که انسان های کامل هم متعهد به پیمان های خود هستند، هم تمام ارتباطات خود را حفظ می کنند، هم تقوای والایی دارند و هم بجای انزوا، در همه ی میدان ها حاضر و فعال اند.

پیام ها:

۱- صبر و استقامتی ارزش دارد که برای خداوند و در راه او باشد. (نه هر تعصب و لجاجت و یکدندگی) «صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ»

۲- نماز باید اقامه شود، نه آنکه فقط خوانده شود. یعنی باید آداب، شرایط، حدود و دستورات آن مراعات شود. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ»

۳- رابطه با خدا بدون کمک به دیگران مقبولیتی ندارد، گرچه کمک هم تنها کمک مالی نیست. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْفَقُوا»

۴- به انفاق خود مغرور نشوید، آنچه می دهید از اوست. «أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۵- وقتی نیت کار «ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ» یعنی رضایت پروردگار شد، دیگر پنهان و

ص: ۳۴۴

۱- (۱). بقره، ۲۶۷.

۲- (۲). آل عمران، ۹۲.

۳- (۳). حشر، ۹.

۴- (۴). نور، ۲.

آشکار عمل مهم نیست. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً» ۶-حکمت اقتضا می کند که بعضی از کمک ها علنی و بعضی دیگر مخفی باشد.

«سِرًّا وَ عَلَانِيَةً»

۷-گناه را با توبه، منکر را با معروف، ظلم را با عفو، ناسزا را با سلام، عذاب را با صدقه، جفا را با صلّه، استبداد را با مشورت و ولایت طاغوت و شیطان را با ولایت حقّ جبران نماییم. «يَذُرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ»

۸-خوش عاقبتی در دنیا و آخرت از آن صاحبان خرد است. «أُولُو الْأَلْبَابِ ... أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ»

«جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ» (۲۳)

(سرای آخرت) باغ های جاودانی که آنان و هر کس از پدران و همسران و فرزندان شان که صالح بوده اند بدان داخل می شوند و فرشتگان از هر دری (برای تبریک و تهنیت) بر آنان وارد می شوند.

نکته ها:

از میان ۱۲۷ مرتبه ای که «جَنَّاتُ» و «جَنَّتْ» در قرآن آمده، تنها ۱۱ مورد از آن تعبیر «جَنَّاتُ عَدْنٍ» دارد که طبق حدیثی از درالمنثور، به معنای بهشت مخصوص است. (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس می خواهد زندگی و مرگش همچون زندگی و مرگ من باشد و به «جَنَّاتُ عَدْنٍ» که بهشت من است وارد شود، باید علی ابن ابیطالب علیهما السلام و ذریه ی او را، رهبر و امام خود قرار دهد که آنها در علم و فهم، برترین انسان ها و هادی مردم به سوی هدایت اند. (۲)

بارها در قرآن آمده است که افراد صالح یک خانواده، در بهشت نیز در کنار هم خواهند بود

ص: ۳۴۵

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

و از مصاحبت یکدیگر لذت خواهند برد. البته ذکر عنوان بعضی از افراد خانواده مثل پدر، همسر و فرزند در آیه شریفه فوق دلالت بر خصوصیتی ندارد و شامل همه افراد صالح خانواده، اعم از افراد مذکور و مادران، خواهران و برادران نیز می شود. در ضمن شاید علت عدم ذکر نام مادر آن باشد که مادر، همسر پدر است و مشمول «ازواج» می گردد، همان گونه که خواهر و برادر، ذریه پدر، و عمو و عمه از ذراری آباء شمرده می شوند.

آنچه از آیات الهی به دست می آید این است که فرشتگان، در همه احوال در دنیا و آخرت (برزخ و قیامت) با انسان ارتباط دارند، گاهی بر او درود و صلوات می فرستند، «يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ» (۱) گاهی برای او استغفار و طلب بخشش می کنند، «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲) و زمانی هم برای او دست به دعا برمی دارند، «رَبَّنَا وَادْخُلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ» (۳) در هنگام مرگ و شروع عالم برزخ نیز با شعار و تلقین «أَلَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (۴) و با جمله «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» جان آنها را می گیرند. «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۵) و در آخرت نیز از هر سو بر آنان سلام می کنند.

برای بهشت هشت درب ذکر شده که با تعداد اوصافی که برای اولواالالباب در آیات اخیر شمرده شده مطابقت دارد. گویا هر کدام از این صفت های هشت گانه، دری از درهای بهشت و راهی بسوی سعادت ابدی را به سوی انسان باز می کند.

هر پدر و فرزند، هر زن و شوهر و هر آباء و ذریه ای در بهشت به یکدیگر ملحق نمی شوند و در کنار هم قرار نمی گیرند، زیرا در روز قیامت، انساب و اسباب، کارساز نیستند. «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۶) و آن روز هر کس در گرو اعمال خویش است، «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» (۷) و جز سعی و تلاش، چیز دیگری مؤثر نیست، «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (۸) بنابراین ورود بعضی از بستگان بر بعضی دیگر، تنها به خاطر لیاقت و صلاحیت فردی خود آنهاست. مشابه این آیه را می توان در سوره های غافر، آیه ۷ و طور آیه ۲۱ نیز مشاهده کرد.

ص: ۳۴۶

۱-۱. احزاب، ۴۳.

۲-۲. غافر، ۷.

۳-۳. غافر، ۸.

۴-۴. فصلت، ۳۰.

۵-۵. نحل، ۳۲.

۶-۶. مؤمنون، ۱۰۱.

۷-۷. مدثر، ۳۸.

۸-۸. نجم، ۳۹.

۱- شرط ورود به بهشت، صالح بودن است. «وَمَنْ صَلَحَ»

۲- خانواده بهشتی، خانواده ای است که بین اعضای آن همبستگی و صمیمیت در مسیر حق باشد. «صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ»

۳- توجه به عواطف در اسلام یک اصل است. برای انسان زندگی در بهترین مکان ها، ولی به دور از خانواده، صفایی ندارد.

«يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ»

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ (۲۴)

(فرشتگان هنگام دیدار بهشتیان به آنان می گویند:) بخاطر استقامتی که کردید، بر شما درود باد. پس چه نیکوست سرای آخرت.

نکته ها:

یکی از امتیازات بی نظیر قرآن، بیان پرمحتواترین مطالب، در قالب ساده ترین و مختصرترین کلمات است. از جمله همین عبارت «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» که جمله ای بسیار کوتاه و آسان، اما پرمحتوا و رساست و سابقه ی آن به انبیای گذشته همچون ابراهیم، نوح و آدم علیهم السلام می رسد. «سَلَامٌ عَلَي نُوْحٍ فِي الْعَالَمِيْنَ» (۱)، «سَلَامٌ عَلَي مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۲)

سلام، یکی از نام های خداوند، تهنیت خداوند بر پیامبران، تبریک الهی بر بهشتیان، زمزمه فرشتگان، کلام بین المللی تمام مسلمانان، شعار بهشتیان در این جهان و آن جهان، ذکر خالق و مخلوق، ندای وقت ورود و خروج، آغاز هر کلام در نامه و بیان است که هم بر مرده و زنده و هم بر بزرگ و کوچک گفته می شود و پاسخ آن در هر حال واجب است.

پیام سلام، احترام، تبریک، دعا، امان و تهنیت از سوی خداوند است. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۳) وقتی ما در پایان هر نماز می گوئیم: «السلام علينا و علی عباد الله الصالحين»، با این سلام تمام مرزهای نژادی و امتیازات پوچ سن، جنسیت، مال، مقام، زبان و زمان را در طول تاریخ در هم می شکنیم و با همه بندگان صالح خدا ارتباط برقرار می کنیم و بر آنها

ص: ۳۴۷

۱- ۱. صافات، ۷۹.

۲- ۲. صافات، ۱۲۰.

۳- ۳. یس، ۵۸.

درود می فرستیم.

در روایات آمده: گروهی از مردم قبل از رسیدگی به حساب، به بهشت می روند، وقتی فرشتگان علت را سؤال می کنند، جواب می شنوند که ما در دنیا بر اطاعت خداوند و بر مشکلات و مصایب صبر می کردیم و اهل شکیبایی بودیم. فرشتگان با شنیدن جواب، از آنان با سلامِّ عَلَیْكُمْ ... استقبال می کنند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: ما اهل صبر هستیم، اما شیعیان ما از ما صبورتر می باشند. زیرا صبر ما بر چیزی است که می دانیم، ولی آنان بر چیزی صبر می کنند که نمی دانند. (۲)

نکاتی پیرامون صبر

۱. منشأ و سرچشمه صبر را از خداوند بدانیم. «وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ» (۳)

۲. مقصد و هدف از صبر را نیز رضایت الهی قرار دهیم، نه خوشنامی و نه هیچ چیز دیگر. «وَلِرُبُكَ فَاَصْبِرْ» (۴)

۳. صبر از صفات انبیا است. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۵)

۴. صبر کلید بهشت است. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ ...» (۶)

۵. صبر در بلاها و آزمایشات الهی، محک و ملاک شناخت و روشن شدن چهره ی مجاهدان و صابران است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ» (۷)

۶. صبر سبب دریافت صلوات خداوند است. «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» (۸)

(شاید یکی از علل صلوات بر پیامبر و اهل بیت او این است که آنها صابرترین مردم بودند.)

۷. صبر نسبت به ایمان، به منزله سر برای بدن است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند:

«الصبر من الايمان كالرأس من البدن» (۹) ۸. صبر، میزان درجات بهشتیان است. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»، «أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا

ص: ۳۴۸

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. نحل، ۱۲۷.

۴-۴. مدثر، ۷.

٥-٥. انبياء، ٨٥.

٦-٦. بقره، ٢١٤.

٧-٧. محمد، ٣١.

٨-٨. بقره، ١٥٧.

٩-٩. بحار، ج ٩، ص ٢٠٣.

صَبْرُوا» (۱)، «وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا» (۲)

۹. صبر، دارای درجاتی است. در حدیثی می خوانیم که صبر بر مصیبت ۳۰۰ و صبر بر طاعت ۶۰۰ و صبر از معصیت ۹۰۰ درجه دارد. (۳)

۱۰. در سراسر قرآن فقط در مورد صابران اجر بی حساب مطرح شده است. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴)

۱۱. قرآن مجید در کنار صبر، شکر را نیز مطرح فرموده است، اشاره به اینکه مشکلات هم نعمت هستند. «لِكُلِّ صَبَّارٍ شُكُورٍ» (۵)

۱۲. صبر، وصیت امام حسین علیه السلام به فرزندش امام سجاد علیه السلام است.

«یا بنی اصبر علی الحق و ان کان مرا» (۶)

۱۳. گاهی در یک اقدام چند نوع صبر دیده می شود. نظیر اقدام حضرت ابراهیم در قربانی کردن اسماعیل که هم صبر بر اطاعت و تسلیم و هم صبر بر مصیبت را لازم دارد.

پیام ها:

۱- سرچشمه همه کمالات صبر است. «بِمَا صَبَرْتُمْ» صبر در پایان هشت نشانه و کمال برای اولوا الالباب بیان شده و فرشتگان نیز اساس درود خود را صبر مؤمنان می دانند.

۲- سلام کردن به هنگام ورود، شیوه فرشتگان است. «يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ ، سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۳- بهشت «دارالسلام» است. چون فرشته ها از هر سو بر بهشتیان سلام می کنند.

«مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۴- به کسانی که پایداری و پشتکار دارند احترام بگذاریم. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»

۵- در نظام الهی حتی بکار بردن کلمات و درود و تبریک نیز بر اساس یک مبنا و حکمت (ایمان و عمل) است نه تملق و گزافه. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ»

ص: ۳۴۹

۱- ۱. فرقان، ۷۵.

۲- ۲. انسان، ۱۲.

۳- ۳. بحار، ج ۷۱، ص ۹۲.

٤-٤. زمر، ١٠.

٥-٥. ابراهيم، ٥.

٦-٦. بحار، ج ٧٠، ص ١٨٤.

وَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

(در برابر گروه اوّل) کسانی هستند که پیمان خدا را پس از محکم بستن می شکنند و آنچه را خداوند به پیوند آن فرمان داده قطع می کنند و در زمین فساد می نمایند.

آنانند که برایشان لعنت است و برایشان بدمنزلی است.

نکته ها:

در برابر صفات نیکو و بارز اولوا الالباب در وفای به عهد و ارتباط با آنچه خداوند بر وصل آن فرمان داده، قرآن به گروهی اشاره می کند که ضد این صفات را دارا می باشند، یعنی عهد و پیمان می شکنند و آنچه را امر به وصل آن شده، قطع می کنند. لذا در مقابل «عُقَبَى الدَّارِ» ، برای این افراد «سُوءُ الدَّارِ» در نظر گرفته شده است.

فساد در زمین، بارها در قرآن نسبت به افراد و اعمالی مطرح شده است، از جمله افرادی که مصداق مفسد معرّفی گردیده اند، فرعون است. «إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ» (۱) همچنین افعالی مثل: هلاک حرث و نسل (۲)، ایجاد تفرقه و آدم کشی نیز از جمله مصداق فساد در زمین دانسته شده است. قرآن (۳) جزای «مفسد فی الارض» را کشتن، دار زدن، قطع عضو و یا تبعید می داند و کسانی را که در دل اراده ی بلند پروازی و فساد دارند، محرومان از الطاف الهی در قیامت می شمارد.

امام سجّاد علیه السلام به فرزندش وصیت می فرماید:

«ایاک و مصاحبه القاطع لرحمه، فانی وجدته ملعوناً فی کتاب الله» (۴) از دوستی و مصاحبت با کسانی که قطع رحم می کنند پرهیز، زیرا من در قرآن، آنها را ملعون یافتم. یَقْطَعُونَ ... لَهُمُ اللَّعْنَةُ

ص: ۳۵۰

۱-۱. قصص، ۴.

۲-۲. بقره، ۲۰۵.

۳-۳. مائده، ۳۳.

۴-۴. بحار، ج ۷۴، ص ۱۹۶.

۱- یکی از شیوه های تربیتی و تبلیغی، روش مقایسه است. یُوفُونَ ... عُقَبَى الدَّارِ - یَنْقُضُونَ ... سُوءَ الدَّارِ

۲- نقطه ی شروع تمام انحرافات، جدایی انسان از خداوند است. یَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ ... یُفْسِدُونَ

۳- قطع رحم از گناهان کبیره است، زیرا وعده عذاب برای آن داده شده است.

یَقْطَعُونَ ... لَهُمْ سُوءَ الدَّارِ

۴- فساد انسان، به همه جا سرایت می کند. «یُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ»

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

خداوند برای هر که بخواهد روزی را گسترش می دهد و (یا) تنگ می گرداند. و (مردم) به زندگی دنیا دل خوشند، در حالی که زندگی دنیا در (برابر زندگی) آخرت جز یک کامیابی (موقت و اندک) نیست.

نکته ها:

گرچه در این آیه، توسعه و تنگی رزق به خدا نسبت داده شده، اما بدیهی است که کارهای خداوند حکیم، از روی مصلحت و حکمت صادر می شود. چنانکه در برخی آیات و روایات، بعضی علل آن بیان شده است. از جمله؛ وجود گناه در زندگی افراد که باعث تغییراتی در رزق آنها می گردد. چنانکه در دعای کمیل می خوانیم:

«اللهم اغفر لي الذنوب التي تغير النعم» خداوند! ببخشای بر من آن گناهانی که نعمت ها را دگرگون می سازد.

گاهی تفاوت در رزق و روزی بخاطر آزمایش افراد است، وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ ... وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ ... (۱) ما هر آینه شما را با نقص اموال امتحان می کنیم. گاهی محروم شدن

ص: ۳۵۱

بجهت محروم کردن دیگران از حقوق آنهاست، نظیر داستان باغی که در آتش سوخت که سوره ی قلم به آن اشاره فرموده است و گاهی هم بی توجهی به یتیمان باعث تنگی روزی است. «كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» (۱)

مهم آن است که ما نه از بسط رزق یاغی شویم و همه چیز را از یاد ببریم و نه به هنگام قبض آن از همه چیز ناامید و مأیوس گردیم که نظام الهی، نظامی است حکیمانه و بر پایه آزمایش، نه بر اساس شانس و بخت و اقبال.

پیام ها:

۱- روزی به دست خداست نه به زرنگی، دو رنگی، پیمان شکنی و قطع روابطی که احیاناً مستلزم انفاق و بخشش است. «اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ»

۲- رزق کم هم براساس اندازه ی حکیمانه مقدر می شود. «يَقْدِرُ» بجای «يَضِيقُ»

۳- با اینکه دنیا اندک است، ولی طرفداران خود را فریب می دهد. وَفَرِحُوا ...

۴- دنیا، کوچک، کم و زود گذر است، به آن دل خوش نکنیم. «إِلَّا مَتَاعٌ»

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ (۲۷)

کفار می گویند: چرا از طرف پروردگارش معجزه ای (به دلخواه ما) بر او نازل نشده است؟ بگو: همانا خداوند هر که را بخواهد (به حال خود رها و) گمراه می کند و هر کس را که به سوی او رو کرده و توبه نماید، به سوی خویش هدایت می نماید.

نکته ها:

هر پیامبری برای اثبات ادعای نبوت خود، باید نشانه ای از جانب خداوند داشته باشد که آن را معجزه می نامند، این معجزه طبعاً در امور خاص و مشخصی است، اما افراد لجوج که

ص: ۳۵۲

قصده پذیرش حق را نداشتند، از پیامبر تقاضای معجزه بر اساس هوس های خود می کردند، در صورتی که اگر لجاجت را کنار می گذاشتند، قرآن، خود، بزرگترین معجزه است.

گاهی آب و غذا برای افراد مریض مضر است، اما این ضرر نه از آن جهت که در آب و غذا ضرری وجود دارد، بلکه بخاطر بیماری این افراد است. آری! افرادی که از نظر روحی مریض اند، مانند مریض جسمانی در پذیرش آیات ناب الهی دچار ناراحتی می گردند، زیرا به محض مواجهه با حق، روح لجاجت در آنها تحریک شده و هدایت را پس می زند و این همان معنای «يُضِلُّ» است.

بحثی پیرامون هدایت و ضلالت

هدایت الهی دو گونه است: ابتدایی و تکمیلی.

هدایت ابتدایی در رابطه با همه مردم است، «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ» (۱) اما هدایت تکمیلی نسبت به کسانی است که هدایت عمومی اول را پذیرفته باشند. مثل معلمی که در روزهای اول درس، مطالب خود را یکسان و یکنواخت به همه شاگردان عرضه می کند، اما بعد از مدتی برای محصلان کوشا، جدی و پرکار خود، لطف بیشتری مبذول می دارد. «وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۲)

اما براستی برای افرادی که قرآن درباره ی آنها می فرماید:

«وَ مَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ» (۳) هیچ آیه ای از آیات الهی برایشان نازل نشد، مگر آنکه از آن اعراض کردند.

«وَ لَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ» (۴) اگر ما کتاب را از آسمان در کاغذی فرو فرستیم و آنها با دست خودشان آن را لمس کنند، باز هم می گویند سحر است.

«وَ إِن يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا» (۵) اگر هر معجزه ای ببینند، ایمان نخواهند آورد.

آیا جز برداشتن دست عنایت و زدن مهر ضلالت بر دلهایشان، چاره ای دیگر می باشد؟!

ص: ۳۵۳

۱-۱. انسان، ۳.

۲-۲. محمد، ۱۷.

۳-۳. انعام، ۴.

۴-۴. انعام، ۷.

۵-۵. انعام، ۲۵.

در هر حال، خداوند، حکیم و عادل است و تمام کارها و خواست او از: «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»، «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»، «يَزُوقُ مَنْ يَشَاءُ»، «يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ»، «يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ»، «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» همه بر اساس عدل و حکمت و لطف و عنایت تفسیر می گردد.

یعنی اگر فرمود: «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»، چنین نیست که بدون هیچ ضابطه و معیاری، هدایت را برای کسی خواسته باشد، بلکه چنانچه از آیات دیگر برمی آید، یکجا ایمان را شرط هدایت می شمارد و می فرماید: «وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ» (۱) و در جای دیگر، کسب رضایت و خشنودی حق را با پیمودن راه سلامت زمینه هدایت معرفی می فرماید: «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ» (۲)

و یا اگر فرمود: «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»، در آیه دیگر، اسراف و تردید و شک را عامل این اضلال می داند. «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ» (۳)

به هر صورت اگر دهانه ظرفی به طرف آسمان باشد، باران در او وارد می شود، امّا اگر به طرف زمین قرار بگیرد، از نزولات آسمانی بهره ای نخواهد برد و اینچنین است انسانی که دهانه روحش به جانب مادیات باشد، بدیهی است که از باران معنویت الهی بی نصیب خواهد بود. «اسْتَحْبُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» (۴)

پیام ها:

۱- کفّار لجوج هر لحظه معجزه ی جدیدی می خواهند. مشکل در معجزه بیرونی نیست، بلکه در عناد درونی آنهاست. «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةً»

۲- سنّت الهی هدایت همه مردم است، «إِنَّ عَلَيْنَا لِلَّهِدِي» (۵) امّا اگر کسی راه کج را انتخاب کرد، خداوند کیفر او را، همان گمراهی قرار می دهد. «يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»

۳- خشوع در برابر حق، کلید هدایت است. «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ»

۴- اگر چه هدایت مردم بدست خداست، ولی هدایت خداوند شامل کسانی می شود که در خود، آمادگی به وجود آورده باشند. «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ»

ص: ۳۵۴

۱- ۱. تغابن، ۱۱.

۲- ۲. مائده، ۱۶.

۳- ۳. غافر، ۳۴.

۴- ۴. نحل، ۱۰۷.

۵- ۵. لیل، ۱۲.

الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ «۲۸»

(هدایت شدگان) کسانی هستند که ایمان آورده و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد. بدانید که تنها با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد.

نکته ها:

یاد خدا تنها به ذکر زبانی نیست، اگر چه یکی از مصادیق روشن یاد خداست، زیرا آنچه مهم است یاد خدا بودن در تمام حالات خصوصاً در وقت گناه است.

یاد خداوند برکات بسیار دارد، از جمله:

الف: یاد نعمت‌های او، عامل شکر اوست.

ب: یاد قدرت او، سبب توکل بر اوست.

ج: یاد الطاف او، مایه محبت اوست.

د: یاد قهر و خشم او، عامل خوف از اوست.

ه: یاد عظمت و بزرگی او، سبب خشیت در مقابل اوست.

و: یاد علم او به پنهان و آشکار، مایه حیا و پاکدامنی ماست.

ز: یاد عفو و کرم او، مایه امید و توبه است.

ح: یاد عدل او، عامل تقوا و پرهیزکاری است.

انسان، بی نهایت طلب است و کمال مطلق می‌خواهد، ولی چون هر چیزی غیر از خداوند محدود است و وجود عارضی دارد، دل را آرام نمی‌گرداند. در مقابل کسانی که با یاد خدا آرامش می‌یابند، عده‌ای هم به متاع قلیل دنیا راضی می‌شوند. «رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ اطْمَأَنُّوا بِهَا»

نماز، ذکر الهی و مایه آرامش است. «وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱)، «أَلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ»

ممکن است معنای «أَلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» این باشد که به واسطه ذکر و یادی که

خدا از شما می‌کند، دلهایتان آرام می‌گیرد، یعنی اگر بدانیم خداوند ما را یاد می‌کند و ما در محضر او هستیم، دل‌هایمان آرامش می‌یابد. چنانکه حضرت نوح علیه السلام به واسطه کلام الهی «اَضْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» (۱) آرام گرفت و امام حسین علیه السلام به هنگام شهادت علی اصغرش با عبارت

«هین علی انه بعین الله» این آرامش را ابراز فرمود و یا در دعای عرفه آمده است:

«یا ذاکر الذاکرین»

سؤال: اگرچه در این آیه آمده است که دلها، و به ویژه دل مؤمن، با یاد خدا آرام می‌گیرد، اما در آیات دیگری می‌خوانیم هرگاه مؤمن خدا را یاد کند، دلش به لرزه می‌افتد. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» (۲) آیا این لرزش و آرامش می‌توانند در یکجا جمع شوند؟ راه توجیه آن چیست؟

پاسخ: برای تصوّر وجود این همزمان آرامش و لرزش در یک فرد، توجه به این مثال‌ها راهگشا می‌باشد:

الف: گاهی انسان بخاطر وجود همه مقدمات، اطمینان و آرامش دارد، اما در عین حال از نتیجه هم نگران و بیمناک است. مثل جراح متخصصی که به علم و کار خود مطمئن است، ولی باز در هنگام عمل شخصیت مهمی دلهره دارد.

ب: فرزندان، هم به وجود والدین، احساس آرامش می‌کنند و هم از آنها حساب می‌برند و می‌ترسند.

ج: گاهی انسان از آنجا که می‌داند فلان ناگواری برای آزمایش و رشد و ترفیع مقام اوست، خرسند و آرام است، اما اینکه آیا در انجام وظیفه موفق خواهد شد یا خیر، او را نگران می‌کند و به لرزه می‌اندازد.

د: انسان‌های مؤمن وقتی در تلاوت قرآن به آیات عذاب، دوزخ و قهر الهی می‌رسند، لرزش بر اندام آنها مستولی می‌شود، اما هنگامی که آیات رحمت و رضوان و بهشت خداوند را قرائت می‌کنند، آرامشی شیرین، قلوب آنها را فرا می‌گیرد و آنها را دلگرم می‌سازد. امام سجاد علیه السلام در دعای ابو حمزه می‌فرماید:

«اذا ذكرت ذنوبی فزعت و اذا رأیت

ص: ۳۵۶

۱-۱. هود، ۳۷.

۲-۲. انفال، ۲.

کرمک طمعت» ، یعنی هرگاه گناهان خود و عدل و قهر تو را به یاد می آورم، ناله می زنم، اما وقتی به یاد لطف و عفو تو می افتم امیدوار می شوم.

صاحب المیزان برای این جمله، از قرآن شاهد می آورد؛ «تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» (۱) یعنی در آغاز انسان دلهره دارد، ولی کم کم به آرامش می رسد.

کسی که از یاد خدا غافل است، آرامش ندارد و زندگی بدون آرامش زندگی نکبت باری است.

«مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲)

عامل آرامش و دلگرمی

دستیابی به اطمینان و آرامش می تواند عوامل گوناگونی داشته باشد، ولی در رأس آنها آگاهی و علم جلوه ویژه ای دارد؛

- کسی که می داند ذره ی مثقالی از کارش حساب دارد، «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۳) نسبت به تلاش و فعالیتش دلگرم است.

- کسی که می داند بر اساس لطف و رحمت الهی آفریده شده، «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» (۴) امیدوار است.

- کسی که می داند خداوند در کمین ستمگران است، «إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمُرْصَادِ» (۵) آرامش دارد.

- کسی که می داند خداوند حکیم و علیم است و هیچ موجودی را بیهوده خلق نکرده است «عَلِيمٌ حَكِيمٌ» خوش بین است.

- کسی که می داند راهش روشن و آینده اش بهتر از گذشته است، «وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ» (۶) قلبش مطمئن است.

- کسی که می داند امام و رهبرش انسانی کامل، انتخاب شده از جانب خداوند و معصوم از هر لغزش و خطاست، «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۷) آرام است.

ص: ۳۵۷

۱-۱. زمر، ۲۳.

۲-۲. طه، ۱۲۴.

۳-۳. زلزله، ۷.

۴-۴. هود، ۱۱۹.

۵-۵. فجر، ۱۴.

۶-۶. اعلیٰ، ۱۷.

۷-۷. بقره، ۱۲۴.

کسی که می داند کار نیک او از ده تا هفتصد بلکه تا بی نهایت برابر پاداش دارد، ولی کار زشت او یک لغزش بحساب می آید دلخوش است. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ» (۱)

- کسی که می داند خداوند نیکوکاران را دوست دارد، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (۲) به کار نیکش دلگرم می شود.

- کسی که می داند کار خیرش آشکار و کار شرش پنهان می ماند، «یا من اظهر الجمیل و ستر القبیح» شاد است.

عوامل اضطراب و نگرانی

یکی از شایع ترین بیماری های قرن حاضر، اضطراب و افسردگی است. برای این بیماری که دارای علائمی همچون انزوایی، در خود فرو رفتن، خود کم بینی و بیهوده انگاری است، دلایل بسیاری را ذکر کرده اند، از جمله:

- شخص افسرده از اینکه همه چیز را مطابق میل خود نمی بیند دارای افسردگی شده است، در حالی که ما نباید بخاطر اینکه چون به همه آنچه می خواهیم، نرسیدیم، از مقدار ممکن آن هم دست برداریم و تسلیم شویم.

- شخص افسرده با خود فکر می کند که چرا همه مردم مرا دوست ندارند و حال آنکه این امر غیر ممکن است و حتی خدا و جبرئیل هم دشمن دارند، لذا انسان نباید توقع داشته باشد که همه او را دوست بدانند.

- شخص افسرده گمان می کند که همه مردم بد هستند، در صورتی که چنین نیست و خداوند به فرشتگانی که این توهم را داشتند پاسخ داد.

- شخص افسرده گمان می کند که همه ناگواری ها از بیرون وجود اوست، در حالیکه عمده تلخی ها عکس العمل و پاسخ خصلت ها و کردارهای خود ماست.

- شخص مضطرب از شروع در کارها نگران است و احساس ترس و تنهایی می کند.

ص: ۳۵۸

۱-۱. بقره، ۲۶۱.

۲-۲. بقره، ۱۹۵.

حضرت علی علیه السلام برای رفع این حالت می فرماید:

«اذخفت من شیء فقع فیه» (۱) از هر چه می ترسی خود را در آن بیانداز که ترس هر چیز بیش از خود آن است.

-شخص مضطرب نگران آنست که آینده چه خواهد شد. این حالت را می توان با توکل بر خدا و پشتکار درمان کرد.

-چون در بعضی کارها ناکام شده است، نگران است که شاید در تمام امور به این سرنوشت مبتلا شود.

-چون بر افراد و قدرت های ناپایدار تکیه دارد، با تزلزل آنها دچار اضطراب می شود.

و خلاصه اموری همچون عدم قدردانی مردم از زحمات آنها، گناه، ترس از مرگ تلقین های خانواده به اینکه نمی دانی و نمی توانی، قضاوت های عجولانه، توقعات نابجا و تصوّرات غلط، علت بسیاری از افسردگی ها و اضطراب ها می باشد که با یاد خدا و قدرت و عفو و لطف او می توان آنها را به آرامش و شادابی مبدل ساخت. تفسیر آیه «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ» را در روز ۱۴ خرداد ۷۳ در همدان می نویسم، زیرا بمناسبت پنجمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) برای سخنرانی آمده ام. کسی که در پایان وصیت نامه بسیار مهم خود می فرماید: «من با دلی آرام و قلبی مطمئن و ضمیری شاد و روحی امیدوار به فضل الهی از خدمت شما مرخص می شوم.»

پیام ها:

۱- نشانه انابه واقعی، ایمان و اطمینان به خداست. مَنْ أَنَابَ ، الَّذِينَ آمَنُوا ...

۲- ایمان بدون اطمینان قلبی، کامل و کارساز نیست. «آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ»

۳- یاد خداوند با زبان کفایت نمی کند، اطمینان قلبی هم می خواهد. «تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ»

۴- تنها یاد خدا، مایه ی آرامش دل می شود. «بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»

امروزه دارندگان زر و زور و تزویر بسیارند، ولی از آرامش لازم خبری نیست.

ص: ۳۵۹

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ﴿٢٩﴾

کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند خوشا بحالشان و سرانجام نیکویی دارند.

نکته ها:

مردم چهار دسته اند:

الف: مؤمن، کسانی که هم ایمان دارند و هم اعمالشان صالح است.

ب: کافر، کسانی که ایمان ندارند و در ظاهر نیز اظهار ایمان نمی کنند.

ج: فاسق، کسانی که ایمان دارند، ولی اعمالشان صالح نیست.

د: منافق، کسانی که ایمان ندارند، ولی به ظاهر اظهار ایمان می کنند.

«طُوبَىٰ» یا مصدر است مثل «بُشِّرَىٰ» و یا مؤنث «اطیب» به معنای بهترین است. در آیه مصداق خاصی برای (بهترین) بیان نشده تا شامل همه بهترین ها شود. و شاید روایاتی که می گوید: طُوبَىٰ درختی است که ریشه آن در خانه پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و شاخه های آن بر سر مؤمنان سایه افکنده، (۱) مثال و تجسمی باشد از اینکه همه پاکی ها و خیرات در گرو اتصال به رهبران آسمانی است.

وقتی کوتاه فکران به پیامبر صلی الله علیه و آله انتقاد کردند که چرا این همه فاطمه زهرا علیها السلام را می بوسی؟ حضرت فرمود: زمانی که در شب معراج مرا به بهشت بردند، من از میوه درخت طُوبَى خوردم و وجود فاطمه از آن نشأت گرفت و پدید آمد و من هر گاه مشتاق بوی بهشت می شوم دخترم فاطمه را بو می کنم. (۲)

کامیابی افراد بی ایمان و بدور از عمل صالح، عمق و تداوم ندارد. چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«لا خیر فی لذه من بعدها النار» (۳) در لذتی که بعد از آن آتش باشد، خیری نیست.

ص: ۳۶۰

۱-۱. بحار، ج ۸، ص ۱۱۷ و ۱۲۰.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۱۸۸

۳-۳. بحار، ج ۴۱، ص ۱۰۴

- ۱- زندگی شیرین دنیوی و عاقبت نیکوی اخروی در سایه ایمان و عمل صالح است. الَّذِينَ آمَنُوا... طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ
- ۲- کامیابی های دنیوی در صورتی ارزش دارد که همراه عاقبت اخروی باشد نه آنکه مانع آن گردد. «طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ»
- كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِّتَتْلُوا عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابٌ ﴿٣٠﴾

این چنین ما تو را در میان امتی که پیش از آن امت های دیگری (آمده و) رفته اند، به رسالت فرستادیم، تا آنچه را به سوی تو وحی کرده ایم بر آنان تلاوت کنی. در حالی که آنان به خدای رحمان کفر می ورزند، بگو: او پروردگار من است، معبودی جز او نیست تنها بر او توکل کرده ام و بازگشت من تنها به سوی اوست.

نکته ها:

اگر چه بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در میان امت عرب بوده است، ولی به صراحت آیات دیگر، او پیامبر تمام امت هاست. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ» (۱)

پیام ها:

- ۱- بعثت انبیا، سنت الهی و بر اساس لطف و رحمت اوست. كَذَلِكَ... بِالرَّحْمَنِ ۲- توجه به تاریخ هر قوم، برای تبلیغ و تربیتشان لازم است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا»
- ۳- وظیفه پیامبران تلاوت وحی الهی بر مردم است. «لِتَتْلُوا»
- ۴- در برابر کفار مقاومت و از عقیده خود دفاع کنید. «يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ، قُلْ هُوَ رَبِّي»

ص: ۳۶۱

۵- توکل بر خدا، عامل مقاومت در برابر کفار است. «قُلْ هُوَ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»

۶- دلایل ایمان ما به خداوند؛ ربوبیت او «رَبِّي»، یگانگی او «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»، پناهگاهی او «عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ»، و بازگشت ما بسوی او «إِلَيْهِ مَتَابٍ»، می باشد.

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كَلِمَ بِهِ الْمَوْتَى بَل لَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَنبَأِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾

و اگر به واسطه قرآن کوهها به حرکت درآیند یا زمین قطعه قطعه شود یا به واسطه آن مردگان به سخن آیند، (باز ایمان نمی آورند). بلکه تمام امور بدست خداست. آیا مومنان (از این سنگدلان) مأیوس نشده اند (و نمی دانند) که اگر خدا می خواست قطعاً (با قهر و اجبار) همه مردم را به راه می آورد. و پیوسته به کسانی که کفر ورزیدند به سزای کارهایی که کرده اند مصیبت کوبنده ای می رسد یا آن مصیبت به نزدیک خانه آنان فرو می آید (تا هر لحظه زندگی همراه با دغدغه داشته باشند و این دلهره همچنان ادامه دارد) تا آنگاه که وعده الهی فرا رسد. همانا خداوند خلف وعده نمی کند.

نکته ها:

این آیه اوج عناد و لجاجت کفار را بیان می کند. نظیر آیه ۱۱۱ سوره انعام که می فرماید: اگر ما فرشتگان را بر خود آنها نازل کنیم و مردگان با آنها سخن بگویند و همه چیز روبروی آنان محشور شود باز هم ایمان نخواهند آورد.

قرآن کتابی است که محکمتر از کوهها را تکان داد و بالاتر از مرده های جسمانی را زنده کرد. عقول و دلهای مرده و سنگ مردم جاهل عرب را حیات داد. و اگر کتابی باشد که

بتواند کوهها را تکان دهد و مردگان را زنده گرداند، آن همین قرآن است. **أَوْ مَنْ كَانَ مِنِّي فَأَحْيِينَاهُ ... (۱)**

از فرمایش امام کاظم علیه السلام استفاده می شود که در قرآن، علوم و رموزی است که می توان به واسطه آنها در طبیعت تصرف کرد. **(۲) «سَيَّرْتُ بِهِ ، قَطَعْتُ بِهِ ، كَلَّمْتُ بِهِ»**

پیام ها:

۱- انتظار نداشته باشید که همه مردم ایمان بیاورند. **«لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا»**

۲- عناد و لجاجت، درد بی درمان جوامع بشری است. (اگر کسی طالب و جویای حق باشد، یک معجزه هم برای ایمان آوردن کافی است) **«قُرْآنًا سَيَّرْتُ بِهِ ، قَطَعْتُ بِهِ ، كَلَّمْتُ بِهِ»**

۳- در جهان بینی الهی همه کاره خداست. **«بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا»**

۴- معجزه، تحت اراده خداوند است. نه بر اساس پیشنهاد و هوس های افراد لجوج. **«يَلِ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا»** ۵- اراده خداوند بر هدایت اختیاری انسان هاست، نه اجبار و اکراه آنان. **«لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا»** چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: **«لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۳)**

۶- کفار باید منتظر ضربه هایی از جانب خداوند بر کشور و مرزهای خود باشند.

«لَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ»

۷- قهر خداوند اختصاص به جهان آخرت ندارد. **«تُصِيبُهُمْ ... قَارِعَةٌ»**

۸- همه جا موعظه و استدلال کافی و کارساز نیست، گاهی قهر و غضب لازم است. **«تُصِيبُهُمْ ... قَارِعَةٌ»**

۹- علت نزول بلاها، کردار خود ماست. **«بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ»**

۱۰- هشدارهای الهی گاه به صورت مستقیم و نسبت به خود ماست و گاه بطور غیر مستقیم و نسبت به دیگران و مناطق اطراف ماست. **«تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ»**

ص: ۳۶۳

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳- ۳. بقره ۲۵۶

۱۱- از عذاب دیگران درس عبرت بگیریم. «أَوْ تَحُلَّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ»

۱۲- هیچگاه در وعده ها و وعیدهای الهی شک نکنیم. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

وَ لَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمَلَيْتُمْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿۳۲﴾

و همانا پیامبرانی پیش از تو (نیز) به استهزاء گرفته شدند، اما من به کسانی که کفر ورزیدند مهلت دادم سپس آنان را (به قهر خود) گرفتم، پس (بنگر که) کیفر من چگونه بود.

پیام ها:

۱- شناخت تاریخ پیامبران، عامل صبر و بردباری در برخورد با مشکلات و تحمل سختی ها و مصائب است. «اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- کسی که فرستادگان الهی را مسخره کند، کافر است. «فَأَمَلَيْتُمْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا» ۳- مهلت دادن، سنت حتمی و همیشگی الهی است. «فَأَمَلَيْتُمْ» (مؤمن از این فرصت برای توبه و عمل صالح بهره برداری می کند، اما کافر بر گناهان خویش اصرار می ورزد).

۴- به مهلت الهی مغرور نشویم، که قهر او یکدفعه می رسد. «ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ»

۵- اگر کسی را برای انجام کاری مأمور می کنید، خطرات و سختی های کار را به او گوشزد نمایید و به او روحیه دهید. «لَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بَيَّظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَ مَنْ يَضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿۳۳﴾

ص: ۳۶۴

پس آیا آن (خدایی) که بر هر کس و عملکرد او حاکم و ناظر است، (با بُت های ساختگی یکی است؟) و (لی) آنان برای خدا شریکانی قرار داده اند.

بگو: آنها را نام ببرید (چه هستند و چه توانی دارند؟) آیا خدا را از شریکانی در زمین خبر می دهید که او نمی شناسد؟ یا سخنی تو خالی (می گوید)، بلکه برای کسانی که کفر ورزیدند، مکرشان آراسته جلوه داده شده است و از راه (حق) باز داشته شده اند و هر که را خدا گمراه کند، پس برای او هیچ هدایت کننده ای نیست.

نکته ها:

قائم بودن خدا، به معنای تدبیر تمام امور و کفایت، حفاظت، نظارت، ثبت و ضبط آنهاست.

پیام ها:

۱- خداوند با طرح سؤال، عقل و فطرت انسان را به قضاوت می طلبد، زیرا عقل و فطرت با شرک سازگار نیست. أَفَمَنْ ... أَمْ تَتَّبِعُونَ

۲- کسی که از خدای علیم و واحد و قیوم جدا شود، به ورطه شرک و چند خدایی گرفتار می آید. «شُرَكَاء» □

۳- بت پرستی و شرک به قدری سبک سری و بی منطق است که حتی نمی توان نام و اوصاف معبودان آنان را بیان کرد. «قُلْ سَمُّوهُمْ»

۴- شاید مشرکان نیز از عمق جان بت ها را قبول ندارند. «أَمْ بَظَاهِرٍ مِّنَ الْقَوْلِ» □

۵- شرک نیز نوعی کفر است. جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ ... زُيِّنَ لِلذِّينِ كَفْرُوَا □ □

۶- کسی که مسائل انحرافی برایش جلوه کرد، از راه حق و مسیر هدایت باز می ماند. زُيِّنَ ... صُدُّوَا

۷- به نقشه ها و تدبیرهای خود مغرور نشوید. زُيِّنَ ... مَكْرَهُمْ

لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

برای آنان در زندگی دنیا عذابی است و قطعاً عذاب آخرت سخت تر است و در برابر (قهر) خداوند هیچ محافظی برایشان نیست.

نکته ها:

عذاب آخرت سخت تر است، زیرا:

الف: در قیامت اسباب و وسایل قطع می گردد. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۱)

ب: نسب و فامیلی، دیگر کارآیی ندارد. «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ» (۲)

ج: فدیة قبول نمی شود. يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي ... بِنِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ أُخِيهِ ... وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا كَلَّا (۳) حاضر است بستگان و حتی تمام جهان را فدا کند.

د: عذرخواهی مفید نیست. «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعذِرَتُهُمْ» (۴)

ه: دوستان یکدیگر را رها می کنند. «لَا يَشْتَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا» (۵)

و: دوام دارد و همیشگی است. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۶)

ز: تخفیفی در کار نیست. «لَا يُخَفَّفُ» (۷)

ح: هم روحی و هم جسمی است. «ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ» (۸)

پیام ها:

۱- کسی که برای خدا شریک قرار دهد، در دنیا نیز عذاب می شود. لَهُمْ عَذَابٌ فِي ...

الدُّنْيَا

۲- شفاعت، شامل حال مشرکان نمی شود. «مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ»

ص: ۳۶۶

۱- ۱. بقره، ۱۶۶.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۰۱.

٣-٣. معارج، ١١ تا ١٦.

٤-٤. غافر، ٥٢.

٥-٥. معارج، ١٠.

٦-٦. بقره، ١٦٢.

٧-٧. بقره، ١٦٢.

٨-٨. دخان، ٤٩.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

مثال بهشتی که به پرهیزکاران وعده داده شده (چنین است که) نهرها از زیر آن جاری است. میوه ها و سایه اش دائمی است این است. عاقبت کسانی که تقوا پیشه کردند و سرانجام کافران آتش است.

نکته ها:

از جمله شیوه های تعلیم و تربیت در قرآن، مقایسه و سنجش میان افراد، حالات و سرانجام حق و باطل است. از این جهت چون در آیه ی قبل، آینده مشرکان بیان شده بود، لذا در این آیه به عاقبت افراد با تقوا اشاره می فرماید تا انسان ها با مقایسه ی این دو سرنوشت، با درک و آگاهی بیشتر و بهتری بتوانند راه خود را انتخاب نمایند.

پیام ها:

۱- آنچه را که می توان از بهشت درک کرد، شبیه و مثل آن است، «مَثَلُ الْجَنَّةِ» و گرنه بهشت برای وجود محدودی مانند ما، به درستی قابل درک نیست.

۲- نعمت های بهشتی، موسمی، موضعی و فاسد شدنی نیست و قطع و وصل و آفت در آن راه ندارد. «دَائِمٌ»

۳- بهشت، بهای تقواست و بی جهت به کسی داده نمی شود. پاداش پرهیز موقت دنیوی، کامیابی دائم اخروی است. الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ... أُكُلُهَا دَائِمٌ

۴- به ظاهر افراد نگاه نکنید، زیرا که پایان کار مهم است. «عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا»

۵- مؤمن باید با تقوا باشد. در مقابل «الْمُتَّقُونَ»، «الْكَافِرِينَ» آمده است.

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَخْرَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أَمِرتُ أَنْ أُعْبِدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ
أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مآبٌ ﴿٣٦﴾

و کسانی که به آنان کتاب (آسمانی) دادیم، به آنچه به سوی تو نازل شده دلشاد می شوند. و بعضی از گروه ها کسانی هستند که بخشی از آن (قرآن) را انکار می کنند. بگو: همانا من مأمورم که خدا را بپرستم و به او شرک نورزم. تنها به سوی او دعوت می کنم و بازگشت من به سوی اوست.

نکته ها:

این آیه همچون آیات دیگر (۱) از افراد سالم، خوش قلب و پذیرای حق اهل کتاب ستایش کرده و می فرماید: اهل کتاب واقعی، روحیه ی حق گرا دارند، از تعصبات نابجا پرهیز می کنند و چون با اسلام و آیات الهی برخورد کنند، شادمان شده و ایمان می آورند.

پیام ها:

۱- گرچه پذیرفتن آیات مهم است، ولی پذیرش شادمانه مهمتر است. «يَفْرَحُونَ»

۲- ایمان به تمام دستورات الهی لازم است، نه بخشی از آن. «بِمَا أُنزِلَ»

۳- حزب گرایی کورکورانه، یک آفت و خطر در برابر حق گرایی است. «مِنَ الْأَخْرَابِ مَنْ يُنْكِرُ»

۴- باید در برابر انکار حق، قاطعیت نشان داد. «مَنْ يُنْكِرُ ... قُلْ»

۵- دلیل بندگی خالصانه، آن است که سرنوشت و آینده ما به دست اوست.

أَعْبُدَ اللَّهَ ... إِلَيْهِ مآبٌ

۶- توحید، نبوت، معاد اصول مشترک همه ادیان آسمانی است؛

توحید، «أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ» نبوت، «إِلَيْهِ أَدْعُوا» معاد، «إِلَيْهِ مآبٌ»

ص: ۳۶۸

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَ لَئِنْ أَتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

و بدین سان ما آن (قرآن) را به صورت فرمانی روشن (به زبان عربی) نازل کردیم و بدون شک اگر بعد از دانشی که به تو رسیده است از هوسهای آنان پیروی کنی، در برابر (قهر) خدا برای تو هیچ یاور و محافظی نیست.

نکته ها:

«حکم» در آیه، به یکی از این سه معناست: حاکم و فاصل میان حق و باطل، احکام الهی و حکمت.

پیام ها:

۱- بعثت انبیا و نزول کتب آسمانی، سنت حکیمانه الهی است. «وَ كَذَلِكَ»

۲- پست تر از هواپرستی و هوسرانی، تأمین هوسهای دیگران است. «أَهْوَاءَهُمْ»

۳- علم به تنهایی سعادت آفرین نیست، چه بسا که انسان با وجود علم، باز هم به دنبال خرافات و هوسهای مردم برود. «اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۴- انسان های آگاه، مسئولیت بیشتری دارند. «جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۵- علم واقعی، قرآن است. «أَنْزَلْنَاهُ ... جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۶- خداوند با هیچکس خویشاوندی ندارد، حتی اگر انبیا هم کج بروند، مورد تنبیه الهی واقع می شوند. «مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ»

۷- جلب رضایت منحرفان همان و از دست دادن امدادهای الهی، همان. «اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ ... مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ»

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

والبتّه ما قبل از تو (نیز) پیامبرانی فرستاده ایم و برای آنان همسران و فرزندان قرار دادیم و هیچ پیامبری را نسزد که معجزه ای بیاورد، مگر با اذن الهی. برای هر زمان و دوره ای کتاب (و قانون) است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: ما فرزندان حضرت محمد صلی الله علیه و آله هستیم و مادرمان فاطمه علیها السلام است و خداوند به هیچ یک از پیامبران چیزی را نداده مگر آنکه آن را به حضرت محمد صلی الله علیه و آله نیز داده است. سپس آن حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: (۱) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا ...

پیام ها:

۱- بعثت انبیا، یکی از سنت های الهی است. «أَرْسَلْنَا رُسُلًا»

۲- انبیا نیز مثل سایر مردم زندگی می کرده و دارای همسر و فرزند بوده اند.

«أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً»

۳- معجزه ی پیامبران بر اساس خواست آنها یا درخواست و هوس مردم نیست، بلکه با اذن و اراده ی الهی است. «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»

۴- زمان، در نزول قانون الهی نقش دارد. «لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ»

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

خداوند هر چه را بخواهد محو یا اثبات می کند و ام الكتاب تنها نزد اوست

ص: ۳۷۰

مطابق آنچه از آیات و روایات به دست می آید مقدرات الهی بر دو نوع است:

۱. اموری که مصلحت دائمی دارد و لذا قانونش هم دائمی است. مثل آیات؛ «مَا يَدُلُّ الْقَوْلُ لَمَدَى» (۱) در کلام ما تبدل راه ندارد. «كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» (۲) هر چیزی در نزد پروردگار دارای حساب و کتاب دقیقی است. اینگونه مقدرات در لوح محفوظ ثبت است «فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ» (۳) و فقط مقربان الهی با اذن خداوند می توانند بر آن آگاه شوند. «كِتَابٌ مَّرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ» (۴)

۲. اموری که غیرحتمی و مصالح آنها تابع اعمال و رفتار مردم است، مثل توبه کردن مردم از گناه که مصلحت عفو را در پی دارد، و یا دادن صدقه که مصلحت دفع بلا را به همراه می آورد و یا ظلم و ستم که به خاطر مفسده اش قهر الهی را به دنبال دارد، یعنی خداوند متعال در اداره ی نظام آفرینش دست بسته نیست و با حکمت و علم بی نهایتی که دارد، می تواند با تغییر شرایط، تغییراتی در آفرینش و قوانین آن بدهد. بدیهی است که این تغییرات، نشانه ی جهل خداوند متعال و یا تجدید نظر و پشیمانی او نیست، بلکه این تغییرات بر اساس حکمت و تغییر شرایط و یا پایان دوره ی آن امر است.

قرآن مجید در این زمینه نمونه های زیادی دارد که به چند نمونه اشاره می کنیم:

الف: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (۵) دعا کنید تا من برای شما مستجاب کنم. انسان با تضرع و دعا می تواند مصالح خود را بدست آورد و سرنوشت خود را تغییر دهد.

ب: «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» (۶) قانون الهی در همه جا ثابت نیست، شاید خداوند با پدید آمدن شرایط لازم، برنامه جدیدی را بوجود آورد.

ج: «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ» (۷) خداوند، هر روز در شأن مخصوص همان روز است.

ص: ۳۷۱

۱-۱. (۱). ق، ۲۹.

۲-۲. بقره، ۱۶۲.

۳-۳. بقره، ۱۶۲.

۴-۴. مطففین، ۲۰-۲۱.

۵-۵. غافر، ۶۰.

۶-۶. طلاق، ۱.

د: «فَلَمَّا زَاغُوا، أَزَاغَ اللَّهُ» (۱) چون راه انحرافی را انتخاب کردند، خدا هم منحرفشان ساخت.

ه: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ» (۲) با ایمان و تقوا، مسیر قهر الهی به لطف و برکت تغییر می یابد.

و: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (۳) خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی دهد، مگر آنکه آنها خودشان را تغییر دهند.

ز: «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۴) کسانی که توبه کنند، ایمان آورند و عمل نیکو انجام دهند، خداوند بدی های آنان را به خوبی و حسنه تبدیل می کند.

ح: «إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا» (۵) اگر شما برگردید، ما هم برمی گردیم.

سؤال: اگر علم خدا عین ذات اوست و قابل تغییر نیست، پس هر چه در علم او گذشته باید به مرحله عمل برسد و گرنه جهل خواهد بود.

پاسخ: علم خدا بر اساس نظام علل و اسباب است، بدین صورت که او علم دارد که اگر از این وسیله استفاده شود، این نتیجه و اگر از وسیله ای دیگر بهره برداری شود، سرانجام دیگری را در پی خواهد داشت و علم او جدای از علم بر اسباب و علل نیست.

بداء چیست؟

یکی از ایراداتی که اهل سنت بر شیعه وارد می کنند این است که می گویند: شیعه برای خداوند «بداء» قائل می شوند و به گمان آنها «بداء» یعنی تغییر در علم الهی و کشف خلاف برای خداوند، در حالی که منظور شیعه از بداء ظاهر شدن چیزی است که ما انسان ها خلاف آن را گمان می کردیم.

«بداء» در آفرینش، نظیر نسخ در قانون است، مثل آنکه از ظاهر قانون و یا حکمی تصوّر کنیم که دائمی است، ولی بعد مدّتی ببینیم که عوض شده است؛ البتّه این به معنای پشیمانی و یا جهل قانونگذار نیست، بلکه شرایط باعث بوجود آمدن این تغییر در قانون شده

ص: ۳۷۲

۱-۱. صفّ، ۵.

۲-۲. اعراف، ۶۹.

۳-۳. رعد، ۱۱.

۴-۴. فرقان، ۷۰.

۵-۵. اسراء، ۸.

است، درست مانند نسخه ای که پزشک با توجه به شرایط فعلی بیمار آن را می نویسد، اما به محض تغییر حال او، نسخه جدیدی تجویز می کند، لذا همان گونه که نسخ در آیات را که در واقع یک نوع بداء است، همه فرق اسلامی از شیعه و سنی قبول کرده اند، می بایست «بداء» را با همین معنا و بیانی که آمد پذیرا باشند. پس بداء به معنای جهل ماست نه جهل خداوند.

نمونه های از بداء

۱. ما گمان می کردیم خداوند که به حضرت ابراهیم علیه السلام فرمان ذبح فرزندش را داده است، می خواسته اسماعیل علیه السلام کشته و خورش بر زمین ریخته شود، اما بعداً ظاهر شد که اراده ی الهی از این امر، آزمایش پدر بوده است نه کشته شدن پسر.

۲. ما از وعده خداوند با حضرت موسی علیه السلام تصوّر می کردیم که دوره ی مناجات سی شب است، «وَاعِدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً» (۱) اما بعداً ظاهر شد که از اول برنامه چهل شب بوده است، ولی خداوند به جهت آزمایش، آن را در دو مرحله اعلام فرموده است، ابتدا سی شب و سپس ده شب.

۳. ما فکر می کردیم که قبله ی مسلمانان برای همیشه بیت المقدس است، ولی آیات تغییر قبله برای ما ظاهر کرد که قبله ی دائمی، کعبه بوده است.

۴. وقتی نشانه های قهر خدا پدید آمد، حتی حضرت یونس علیه السلام هم مطمئن شد که عذاب الهی نازل و قوم کافرش نابود خواهند شد، لذا از میان مردم بیرون رفت، اما مردم ایمان آوردند و قهر الهی برطرف گردید. «إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ» (۲)

به هر صورت معنای بداء جهل خداوند و عوض شدن علم او نیست، زیرا خداوند از ابتدا می دانست که خون اسماعیل ریخته نخواهد شد، مدت مناجات موسی چهل شب است، قبله دائمی مسلمانان، کعبه خواهد بود و قوم یونس اهل نجات هستند، ولی ظاهر دستورات و حوادث به نحوی بود که انسان تصوّر دیگری داشت. پس تغییری در علم خداوند پیدانشده و این ما هستیم که دارای دید تازه ای شده ایم.

ص: ۳۷۳

۱- ۱. اعراف، ۱۴۲.

۲- ۲. یونس، ۹۸.

بداء به این معنا دارای اثرات تربیتی بسیاری است، از جمله اینکه انسان تا آخرین لحظه ی عمر، به تغییر شرایط امیدوار می ماند، روحیه ی توکل در او زنده می گردد، اسیر ظواهر نمی شود، ایمان انسان به غیب و قدرت خداوند متعال بیشتر می شود. با توبه، صدقه، مناجات و دعا تلاش می کند تا مسیر حوادث و قهر الهی را تغییر دهد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: خداوند از همه انبیا همراه با توحید، ایمان به بداء را نیز پیمان گرفته است.

در حدیث دیگر می خوانیم: هر کس گمان کند برای خداوند مسئله جدیدی روشن شده که قبلاً آن را نمی دانسته، از او تبری بجوید. (۱)

پیام ها:

۱- دست خدا برای تغییر در نظام تکوین یا تشریح باز است. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ»

۲- خداوند، آفرینش را به حال خود رها نکرده است. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ»

۳- محو یا اثبات قوانین حاکم بر جهان هستی، به دست خداست. «يَمْحُوا اللَّهُ ...»

۴- محو و اثبات الهی بر اساس، حکمت و علم است. «وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ»

۵- جهان آفرینش دفتری دارد که تمام حوادث در آن ثبت است. «الْكِتَابِ»

وَ إِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَ عَلَيْنَا الْحِسَابُ «۴۰»

(ای پیامبر! در فکر دیدن نتیجه کار مباش! زیرا) اگر بخشی از آنچه را به آنان وعده می دهیم (در زمان حیات تو) به تو نشان دهیم یا تو را از دنیا ببریم، (بدان که ما وعده های خود را محقق خواهیم کرد) پس وظیفه تو تنها تبلیغ است و حساب تنها با ماست.

ص: ۳۷۴

پیام ها:

۱- آنچه از لطف خداوند بر مسلمانان و یا قهر الهی بر کفار مشاهده می شود، تنها گوشه ای از تحقق وعده های الهی است. «بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ»

۲- حتی مرگ افرادی چون رسول گرامی اسلام مانع از تحقق وعده های الهی نیست و در زمان پیش بینی شده، محقق خواهد شد. نُرِيَّتَكَ ... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ

۳- گاهی آثار تبلیغ بعد از رفتن مبلغ پدیدار می شود، پس در انجام وظیفه منتظر نتیجه فوری نباشیم، زیرا که تأخیر نشانه ی تعطیل نیست.... أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ

۴- کيفرهای الهی بدون حساب، بیجا و گرافه نیست. «عَلَيْنَا الْحِسَابُ»

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ «(۴۱)»

(حساب همه با ماست و ما به سرعت حساب همه را می رسیم) مگر ندیدی که ما به سراغ زمین می آییم و دائماً از اطراف آن (با گرفتن جان ساکنانش) می کاهیم. خداوند حکم می کند و هیچ تجدیدنظر کننده ای برای حکم او نیست و او سریعاً به حساب همه می رسد.

نکته ها:

در روایات متعدّد می خوانیم که مراد از کم شدن اطراف زمین، مرگ و فقدان علما و دانشمندان بزرگ است. (۱)

پیام ها:

۱- از تاریخ و عاقبت گذشتگان درس عبرت بگیریم و در وعده و وعیدهای الهی شک نکنیم. «أَوْ لَمْ يَرَوْا»

۲- پایان عمر حکومت ها و شخصیت ها، با خواست الهی است. نَأْتِي ... نَنْقُصُهَا

ص: ۳۷۵

۱- (۱). تفسیر نورالثقلین. شبیه این آیه در سوره انبیاء، آیه ۴۴ نیز آمده است.

۴- حکومت و فرمان الهی شکست ناپذیر است. «لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ»

۵- تمام افراد و قدرت ها به تدریج از زمین برچیده می شوند، ولی قدرت الهی ثابت و پابرجاست. نَنْقُصُهَا ... وَ اللَّهُ يَحْكُمُ

وَ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَ سَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿۴۲﴾

و البته کسانی که پیش از آنان بودند مکرها کردند، ولی (سودی نکرد زیرا) همه تدبیرها و مکرها برای خداست، او می داند که هر کس چه کسب می کند و کفار بزودی خواهند دانست که سرای آخرت از آن کیست.

نکته ها:

قرآن برای اینکه تمام توجه انسان به خدا معطوف شود و از غیر او مأیوس گردد، همه ی راههایی را که ممکن است باعث گرایش انسان به غیر خدا شود می بندد، مثلاً می فرماید:

«الْعِزَّةُ لِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا» اگر به خاطر کسب عزت به سراغ دیگران می روی، بدان که تمام عزت ها برای خداست.

در جای دیگر می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» تمامی قدرت ها در نزد خداوند است.

و در این آیه می فرماید: «فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا» تمام تدبیرها از خداست، تا انسان برای دستیابی به عزت و قدرت و سیاست به دیگران دل نبندد.

یکی از بهترین نمونه های مکر خداوند، مهلت دادن به منحرفان است، بنحوی که آنها گمان می کنند راهشان درست است، اما خداوند بارها در قرآن فرموده است که کفار گمان نکنند مهلت دادن، نشانه محبت ما نسبت به آنهاست، بلکه ما مهلت می دهیم تا پیمانۀ ی آنها پر شود.

پیام ها:

۱- رهبران دینی نگران مکر مخالفان نباشند، زیرا در طول تاریخ این حيله ها برای

انبیا نیز بوده است. «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۲- از تاریخ درس عبرت بگیریم که عاقبت از آن کیست. «لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ» □

۳- تمام تدبیرها و اثرات آن به دست خداوند متعال است، به سراغ دیگران نرویم.

□
«فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا»

۴- مکر انسان نسبت به خدا معنا ندارد، چون مکر و حيله در جایی اثر می کند که طرف مورد مکر غافل باشد. «يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ» □

□
وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ «۴۳» □

و کسانی که کفر ورزیدند گویند: تو فرستاده (خدا) نیستی. بگو: گواهی خدا و کسی که علم کتاب نزد اوست، میان من و شما کافی است.

نکته ها:

در اولین آیه این سوره خواندیم که آنچه بر پیامبر نازل می شود حق است، اگر چه اکثر مردم ایمان نمی آورند، در این آخرین آیه نیز می خوانیم که کفار، رسالت پیامبر را انکار می کنند، این حاکی از اوج لجاجت و عناد اهل باطل با فرستاده الهی و کلام حق اوست.

وقتی یکی از اطرافیان حضرت سلیمان که مقداری از علم کتاب را دارد، می تواند در کمتر از یک چشم برهم زدن، تخت ملکه ی سبأ را در پیش روی آن حضرت حاضر کند، پس اگر کسی تمام علم کتاب را داشته باشد، چه قدرتی می تواند داشته باشد؟! □

مطابق روایات، مراد از کسی که علم همه ی کتاب را دارد، حضرت علی علیه السلام و اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشند.

(۱)

ص: ۳۷۷

۱- ایمان به حمایت خداوند، بهترین پشتوانه در برابر هر گونه تکذیب و تحقیر است. «قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ» □

۲- آگاهی بر کتاب الهی، مقام انسان را تا به آنجا بالا می برد که گواهی او در کنار گواهی خداوند قرار می گیرد. كَفَىٰ بِاللَّهِ □
... وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ □

۳- گاهی ارزش گواهی یک فرد، از انکار هزاران نفر بیشتر است. (اصل با کیفیت است نه با کمیت) يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسِيَّتَ □
مُوسَىٰ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ... مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ □

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

اشاره

این سوره پنجاه و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است، البتّه آیه های ۲۸ و ۲۹، در مورد کشته شدگان بدر، در مدینه نازل شده است. در این سوره مطالبی درباره ی رسالت انبیا و موعظه ها و بشارت ها و دعاهای حضرت ابراهیم علیه السلام مطرح شده است. به فرموده ی روایات تلاوت این سوره برکاتی دارد که از جمله ی آنها در امان بودن از بلا و فقر و جنون است.

این سوره به دلیل بیان مطالبی درباره ی حضرت ابراهیم علیه السلام سوره «ابراهیم» نامیده شده و مانند سوره های قبلش یونس، هود، یوسف با «الر» آغاز شده است.

اوّلین آیه ی این سوره ها درباره اوصاف قرآن است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الر كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾

الف، لام، را، (این) کتابی است که آن را به سوی تو نازل کردیم تا مردم را به اذن پروردگارشان از تاریکی ها(ی شرک و جهل) به سوی نور(ایمان) خارج کنی. به سوی راه خداوند عزیز حمید.

نکته ها:

خارج کردن مردم از ظلمات به نور، در قرآن بارها تکرار شده است؛

گاهی به خدانسبت داده شده. «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (١)

گاهی به پیامبران نسبت داده شده. «أَنْ أَخْرِجَ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (٢)

و گاهی به کتاب نسبت داده شده است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

تشبیه کفر و تفرقه و جهل و شرک و شک به «ظلمات» بخاطر آن است که انسان در آن حالت ها متحیر است، مثل زمانی که در تاریکی به سر می برد.

نور وسیله بینایی، بیداری، حرکت و رشد است همانگونه که همه ی اینها در کتاب آسمانی و راه خدا موجود است. كِتَابٌ ... إِلَى النُّورِ ... إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ

ص: ۳۸۲

۱- ۱. بقره، ۲۵۷

۲- ۲. ابراهیم، ۵.

۱- قرآن به تنهایی کافی نیست، برای هدایت مردم رهبر الهی نیز لازم است.

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ»

۲- فلسفه ی نزول کتاب های آسمانی و بعثت انبیا، نجات بشر از ظلمت هاست.

لِتُخْرِجَ النَّاسَ ...

از ظلمت جهل به نور علم، از ظلمت کفر به نور ایمان، از ظلمت تفرقه به نور وحدت و از ظلمت گناه به نور تقوا.

۳- مایه ی تبلیغ و ارشاد باید قرآن باشد. «كِتَابٌ ... لِتُخْرِجَ»

۴- ظلمت ها بسیارند، اما نور یکی است. حق یکی، ولی باطل زیاد است.

الظُّلُمَاتِ ... النُّورِ (نور مفرد و ظلمات جمع آمده است).

۵- پیامبران و کتاب های آسمانی وسیله ی هدایتند، اصل هدایت با اذن خداست.

«بِإِذْنِ رَبِّهِمْ»

۶- راه خدا، راه عزت و سربلندی و کمال است. «إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ «۲»

خداوندی که آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است برای اوست، پس وای بر کفار از عذابی سخت.

۱- قانون و مکتب کسی قابل پیروی است که جهان را آفرید و هستی از اوست «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ - لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۲- انکار خدایی که همه چیز از آن اوست، به او ضرر نمی زند، مایه کیفر کفار است. «وَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ»

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٣﴾

(کفار) کسانی هستند که زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح می دهند و (مردم را) از راه خدا باز می دارند و می خواهند آن را منحرف کنند، آنها در گمراهی عمیقی هستند.

نکته ها:

بستن راه خدا به یک یا دو مورد خاص منحصر نیست، بلکه تبلیغات ناروا، گناه علنی، ترویج ابزار فساد و غفلت آور، القای شبهه، ایجاد اختلاف، نشریات و فیلم های گمراه کننده، بد معرفی کردن دین حق، معرفی ناهلان به عنوان الگوی دین و ده ها نمونه ی دیگر از مصادیق بستن راه خداست.

کامیابی از دنیا جایز است، اما ترجیح دنیا بر آخرت خطرناک است، زیرا دنیاگرایی مانع عبادت، انفاق، جهاد، کسب حلال، صداقت و انجام تکالیف شرعی می شود.

پیام ها:

۱- دنیاگرایی، زمینه ی کفر، مبارزه با دین و ضلالت است. يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... وَيَصُدُّونَ ... فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ

۲- سرچشمه ی گمراهی ها عملکرد خود انسان است. «يَسْتَحِبُّونَ ، يَصُدُّونَ ، يَبْغُونَهَا»

۳- انسان اختیار دارد و می تواند راهی را بر راه دیگر ترجیح دهد و انتخاب کند.

«يَسْتَحِبُّونَ»

۴- کفار سه مرحله را طی می کنند:

اول خودشان با دنیاگرایی منحرف می شوند. «يَسْتَحِبُّونَ»

آنگاه با اعمالشان دیگران را از راه باز می دارند. «يَصُدُّونَ»

سپس با تمام توان مسیر حق طلبان را منحرف می کنند. «يَبْغُونَهَا»

۵- روحیه ی کفر، عامل انحراف طلبی است. وَيُلِّ لِّلْكَافِرِينَ ... يَبْغُونَهَا

۶- گمراهی، درجات و مراحل دارد و هر چه عمیق تر شود رجوع به حق مشکل تر می شود. «ضَلَالٌ بَعِيدٌ»

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾

هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر به زبان قومش، تا (بتواند پیام خدا را) برای مردم بیان کند، پس خداوند هر که را بخواهد (و مستحق بداند) گمراه می کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) هدایت می نماید، و اوست عزیز و حکیم.

نکته ها:

مراد از «لسان قوم» در این آیه، تنها لغت و زبان مردم نیست، زیرا گاهی ممکن است گوینده ای با زبان مردم سخن بگوید ولی مردم حرف او را درست نفهمند، بلکه مراد آسان و قابل فهم گفتن است، به گونه ای که مردم پیام الهی را بفهمند، چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «يَسْرِنَاهُ بِلِسَانِكَ» (۱) ما قرآن را به زبان تو آسان کردیم. حضرت موسی نیز از خداوند می خواهد که گره از زبانش گشوده شود تا مردم کلامش را بفهمند. «وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي» (۲)

مقصود از گمراه کردن خداوند، محروم کردن افراد لجاج از لطف خود است، والا اگر خداوند بنای گمراه کردن مستقیم کسی را داشت، نه کتابی می فرستاد و نه پیامبری. در آیات دیگر می خوانیم که خداوند ظالمان و فاسقان و مسرفان را گمراه می کند، یعنی انسان با گناه و ظلم، زمینه ی محروم شدن از هدایت را در خود فراهم می کند.

بعضی از مفسران گفته اند: فاعل «يَشَاءُ» مردم هستند نه خدا، یعنی خداوند گمراه می کند کسی را که خودش بخواهد گمراه شود و هدایت می کند کسی را که خودش بخواهد هدایت شود. نظیر آیه: كَلَّا نُمَدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ ... (۳) گروهی را در راهی که بروند کمک می کنیم.

ص: ۳۸۵

۱-۱. مریم، ۹۷.

۲-۲. طه، ۲۷-۲۸.

۳-۳. اسراء، ۲۰.

تبلغ پیامبر که با زبان قوم خود بوده با جهانی بودن دین منافاتی ندارد. زیرا محتوای پیام زبان خاصی ندارد و با سفارش قرآن، باید گروهی با تفقه و هجرت مطالب دین را آموخته و به سایرین بیاموزند.

پیام ها:

۱- پیامبران، با فرهنگ و زبان مردم زمان خود آشنا بوده و طبق فهم آنان تبلیغ می کردند. «بَلِّغَانِ قَوْمِهِ»

۲- خداوند با مردم اتمام حجت می کند. «بَلِّغَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ»

۳- رابطه ی رهبران دینی با مردم، عاطفی، صمیمی و مستقیم است. «بَلِّغَانِ قَوْمِهِ»

۴- تبلیغ باید با شیوه ای ساده و صریح و روشن، و برای عموم قابل فهم باشد.

«بَلِّغَانِ قَوْمِهِ»

۵- هدایت و ضلالت خداوند بر اساس حکمت است. فَيُضِلُّ ... وَيَهْدِي ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكَرَهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ»

همانا موسی را همراه معجزاتی (به سوی مردم) فرستادیم (و به او گفتیم): قومت را از تاریکی ها به سوی نور خارج ساز و روزهای (نزول قهر یا لطف) خدا را به آنان یادآوری کن، همانا در این (یادآوری) برای کسانی که صبر و مقاومت و سپاس فراوان داشته باشند نشانه هایی از قدرت الهی است.

نکته ها:

در روایات، روز ظهور حضرت مهدی علیه السلام و روز رجعت و روز قیامت را از مصادیق «ایام الله» گفته اند. (۱)

ص: ۳۸۶

۱- انبیا باید معجزه داشته باشند. اَرْسَلْنَا ... بآیَاتِنَا

۲- هدف کلی انبیا، یکی است. خداوند در آیه اول این سوره به پیامبر اسلام، و در این آیه به حضرت موسی می فرماید: مردم را از تاریکی ها خارج کنید و به نور هدایت نمایید. «أَخْرِجْ قَوْمَكَ»

۳- اولین حوزه ی مأموریت انبیا، قوم خودشان است. «قَوْمَكَ»

۴- راه نجات مردم از ظلمات، یاد قهر و قدرت خدا نسبت به ستمگران و توجه به الطاف او نسبت به گذشتگان است. «ذَكِّرْهُمْ بآيَاتِ اللَّهِ»

۵- توجه به تاریخ، زمینه ی صبر و شکر را در انسان به وجود می آورد. یادآوری مصیبت ها و تلخی های گذشته و برطرف شدن آنها، انسان را به شکر وادار می کند. توجه به پایداری امت ها و پیروزی آنان، آدمی را به صبر و مقاومت دعوت می کند. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ»

۶- همه ی روزها روز خداست، امّا روز تجلی قدرت خداوند حساب دیگری دارد. (تجلی قدرت او در قهر بر کفار و تجلی لطف او بر مؤمنان). «بِآيَاتِ اللَّهِ»

۷- هرگونه جشن یا سوگواری و مراسم ویژه ای که بزرگداشت ایام الله باشد جایز است. «ذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ» (بر خلاف نظر فرقه ی منحرف وهابیت)

۸- مؤمن در سختی، صبر و در رفاه، شکر می کند. «صَبَّارٍ شَكُورٍ»

۹- صبر زمینه درک حقیقت است. «لآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ»

وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمۡ سُوۡءَ الْعَذَابِ وَيُدَّبُوۡنَ اَبْنَاءَكُمۡ وَيَسْتَحْيُوۡنَ نِسَاءَكُمۡ وَ فِيْ ذٰلِكُمْ بَلَاۗءٌ مِّنْ رَّبِّكُمۡ عَظِيۡمٌ ﴿٦﴾

و(به یاد آور) هنگامی که موسی به قوم خود گفت: نعمت خداوند بر خودتان را یاد کنید، آنگاه که شما را از فرعونیان نجات داد، آنها که شما را به بدترین نوع عذاب می کردند، پسرانتان را سر می بریدند و زنانتان را (برای کنیزی و هوسرانی خود) زنده نگاه می داشتند و در این امور، از طرف پروردگارتان آزمایش بزرگی بود.

پیام ها:

۱- با مقایسه ی حوادث تلخ و شیرین و زمان آزادی ها و شکنجه ها، قدر نعمت های خدا را بشناسیم. «اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ» □

۲- پیروزی ها را از خدا بدانیم نه از خود. «نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجَاكُمْ» □

۳- آزادی، از مهم ترین نعمت های الهی است. نِعْمَةَ اللّٰهِ ... اِذْ اَنْجَاكُمْ □

۴- مهم ترین کار انبیا، مبارزه با طاغوت ها و نجات محرومان و مستضعفان است.

«اَنْجَاكُمْ» □

۵- درباریان و اطرافیان، نقش مهمی در حفظ نظام طاغوتی دارند. «آلِ فِرْعَوْنَ» □

۶- آزمایش و بلا در راستای تربیت انسان و از شئون ربوبیت الهی است. «بَلَاۗءٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ» □

وَ اِذْ تَاۡذَنَ رَبُّكُمْ لَئِنۡ شَكَرْتُمْ لَّاۡزِيۡدَنَّكُمْ وَ لَئِنۡ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابِيۡ لَشَدِيۡدٌ ﴿٧﴾ □

و(نیز به یاد آور) هنگامی که پروردگارتان اعلام فرمود: همانا اگر شکر کنید، قطعاً (نعمت های) شما را می افزایم، و اگر کفران کنید البته عذاب من سخت است.

این آیه، مهم ترین و صریح ترین آیه قرآن در مورد شکر نعمت و یا کفران آن است، که بعد از آیه ی مربوط به نعمت آزادی و تشکیل حکومت الهی، به رهبری حضرت موسی مطرح شده است و این، رمز آن است که حکومت الهی و رهبر آسمانی مهم ترین نعمت هاست، و اگر شکرگزاری نشود خداوند مردم ناسپاس را به عذاب شدیدی گرفتار می کند.

شکر نعمت مراحل دارد:

الف: شکر قلبی که انسان همه ی نعمت ها را از خداوند بداند.

ب: شکر زبانی، نظیر گفتن «الْحَمْدُ لِلَّهِ» .

ج: شکر عملی که با انجام عبادات و صرف کردن عمر و اموال در مسیر رضای خدا و خدمت به مردم به دست می آید.

امام صادق علیه السلام فرمود: شکر نعمت، دوری از گناه است و نیز فرمود: شکر آن است که انسان نعمت را از خدا بداند (نه از زیرکی و علم و عقل و تلاش خود یا دیگران) و به آنچه خدا به او داده راضی باشد و نعمت های الهی را وسیله ی گناه قرار ندهد، شکر واقعی آن است که انسان نعمت خدا را در مسیر خدا قرار دهد. (۱)

شکر در برابر نعمت های الهی بسیار ناچیز و غیر قابل ذکر است، به قول سعدی:

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدا آورد

ورنه سزاوار خداوندیش

کس نتواند که بجا آورد

در حدیث می خوانیم که خداوند به موسی وحی کرد: حق شکر مرا بجا آور. موسی گفت: این کار امکان ندارد، زیرا هر کلمه ی شکر نیز شکر دیگری لازم دارد. وحی آمد: همین اقرار تو و این که می دانی هر چه هست از من است، بهترین شکر من است. (۲)

به گفته ی روایات، کسی که از مردم تشکر نکند از خدا نیز تشکر نکرده است.

«من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله» . (۳)

١-١) .تفسیر نمونه.

٢-٢) .تفسیر نمونه.

٣-٣) .بحار، ج ٧١، ص ٤٤.

اگر نعمت خدا را در مسیر غیر حق مصرف کنیم، کفران نعمت و زمینه کفر است. «لَيْتَن كَفَرْتُمْ» ، «يَدُلُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا»
(۱) کسانی که نعمت خدا را به کفر تبدیل کردند.

پیام ها:

۱- سنت خداوند بر آن است که شکر را وسیله ی ازدیاد نعمت قرار داده و این سنت را قاطعانه اعلام کرده است. «تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ»
شکر نعمت نعمت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند.

۲- خدا برای تربیت ما، شکر را لازم کرد نه آنکه خود محتاج شکر باشد. «رَبُّكُمْ»

۳- با شکر، نه تنها نعمت های خداوند بر ما زیاد می شود، بلکه خود ما نیز رشد پیدا می کنیم، زیاد می شویم و بالا می رویم.
«الْأَزِيدَنَّكُمْ»

۴- کیفر کفران نعمت، تنها گرفتن نعمت نیست، بلکه حتی گاهی نعمت سلب نمی شود، ولی به صورت نقت و استدراج در می
آید تا شخص، کم کم سقوط کند. «لَيْتَن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ»

«وَقَالَ مُوسَىٰ إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ» (۸)

و موسی (به بنی اسرائیل) گفت: اگر شما و ساکنان زمین همگی کفر ورزید (به خداوند زیانی نمی رسد) چرا که
خداوند (ذاتاً) بی نیاز و شایسته ی ستایش است. (نه آنکه از طریق ایمان و شکر شما بخواهد برای خود بی نیازی و ستایش
کسب کند).

پیام ها:

۱- در شیوه دعوت و تبلیغ، نباید کار به خواهش از مردم برسد. «إِنَّ تَكْفُرُوا ... فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ»

ص: ۳۹۰

۲- با ایمان و عمل خود، بر خداوند هیچ منتی نگذاریم که او نیازی به اعمال ما ندارد. «لَغْنِي حَمِيدٌ»

۳- ایمان و کفر، یا شکر و کفران ما در ذات او اثری ندارد. «لَغْنِي حَمِيدٌ» گر جمله ی کائنات کافر گردند بر دامن کبریايش ننشیند گرد

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَ ثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَقْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ ﴿٩﴾

آیا خبر کسانی که قبل از شما بودند، (مثل خبر غرق شدن) قوم نوح و (طوفان قوم) عاد و (صاعقه ی قوم) ثمود و کسانی که بعد از آن ها بودند، به شما نرسیده است؟ همان ها که جز خداوند از (آمار و تعداد تلفات) آن ها آگاه نیست، پیامبران شان همراه با معجزات به سراغشان آمدند، ولی آن ها دست هایشان را در دهانشان می گذاشتند (یعنی ساکت شوید و ما را موعظه نکنید) و می گفتند: ما به آنچه شما به آن فرستاده شده اید، کفر می ورزیم و ما از آنچه شما ما را به آن دعوت می کنید، در شک و تردید هستیم.

نکته ها:

این آیه یکی از مصادیق تذکر و توجه به «ایام الله» است که در آیه ی پنجم این سوره مطرح شد. «وَذَكَّرْهُمْ بِآيَامِ اللَّهِ»

به گفته شیخ طوسی در تفسیر تبیان، شک با ریب فرق دارد. شک، تردید طبیعی است ولی ریب، شکی است که با سوء ظن و تهمت همراه باشد.

شکی که زمینه تحقیق و قبول حقیقت شود، شک سازنده و مفید است، ولی شکی که در برابر بینات و معجزات مطرح است، همان لجاجت و شک مخرب و باز دارنده ی انسان از

پذیرش حق است. لَفِي شَكٍّ ... إِلَيْهِ مُرِيبٌ

جمله «فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ» را می توان به چند صورت معنا کرد:

الف: مخالفان با گذاشتن دست بر دهان حَقَّگویان، صدای آنان را در گلو خفه می کردند.

ب: معجزات و دلایل انبیا به قدری محکم بود که گویا دست مردم را گرفته بردهانشان گذاشتند، کنایه از اینکه زبان مردم در برابر حق، بسته شد و حرفی برای گفتن نداشتند.

ج: مخالفان انبیا از شدت خشم، انگشتان خود را گاز می گرفتند.

د: مخالفان انبیا، در حضور پیامبر دستان خود را بر دهانشان قرار می دادند. کنایه از اینکه ساکت شوند و موعظه ای نکنند.

پیام ها:

۱- از سوی خداوند سنت ها و قوانین ثابتی بر تاریخ و جامعه حاکم است، که آشنایی با قسمتی از تاریخ می تواند درس عبرتی برای قسمت دیگر باشد. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ..»

۲- قسمت هایی از تاریخ بشر، مجهول و ناشناخته است. «لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ»

۳- همه ی رسولان معجزه داشته اند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ»

۴- کفار تنها مخالف شخص انبیا نبودند، بلکه با مکتب آنان مخالف بودند. «كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ»

۵- شك کفار در حَقَّانیت دین، ناشی از مقام تحقیق نیست، بلکه منشأ آن بدینی و لجبازی است. شَكٌّ ... مُرِيبٌ

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسِيٍّ قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۱۰)

پیامبران‌شان (در جواب) گفتند: آیا درباره خدا، آفریدگار آسمان‌ها و زمین، شک می‌کنی؟! (آیا هستی با این عظمت نیاز به خالق ندارد؟) او که شما را (به راه حق) دعوت می‌کند تا از گناهانتان بگذرد و تا موعد معین شما رامهلت دهد. (کفار) گفتند: شما جز انسانی همچون خود ما نیستید، (و امتیازی بر ما ندارید) شما می‌خواهید ما را از آنچه نیاکان ما می‌پرستیدند باز دارید، (اگر غیر از این است) پس برای ما برهان و معجزه‌ای روشن (آنگونه که ما می‌خواهیم) بیاورید.

نکته ها:

در آیه ی قبل کفار به انبیا گفتند: «تَدْعُونَنَا» شما ما را به راه خدا می‌خوانید، ولی در این آیه پیامبران به آنان گفتند: «يَدْعُوكُمْ» خدا شما را می‌خواند. یعنی دعوت ما از جانب خود و به سوی خود نیست، بلکه از سوی خدا و به سوی خداست.

به گفته ی زمخشری و مراغی؛ وعده های قرآن نسبت به مؤمنان بخشش تمام گناهان است. «يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» ولی نسبت به دیگران، بخشش بعضی از گناهان است. «يَغْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ»

پیام ها:

- ۱- اعتقاد به خدا، فطری و بدیهی است و سزاوار شک نیست. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ»
- ۲- در کنار عقل و فطرت، محبت و دعوت نیز لازم است. «أَفِي اللَّهِ شَكٌّ ... يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ»
- ۳- دین انسان را به پاکی از آلودگی ها دعوت می‌کند. «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ ... ذُنُوبَكُمْ»
- ۴- خداوند طالب غفران و آمرزش گناهان انسان است. «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ»
- ۵- توبه و اطاعت از خداوند باعث تاخیر اجل انسان می‌شود. «يَدْعُوكُمْ ... يُؤَخِّرُكُمْ إِلَيَّ أَجَلٍ مُّسَمًّى»
- ۶- خداوند از روی مهر، به هدایت دعوت می‌کند و از روی لطف تا پایان عمر

مهلت انتخاب می دهد. «يَدْعُوَكُمْ - يُؤَخِّرْكُمْ إِلَيَّ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۷- عمر هر انسانی، از پیش اندازه گیری و تعیین شده است. «إِلَيَّ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۸- تعصبات قومی و نژادی، مانع پذیرفتن حق است. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۹- خانواده در عقاید و باورهای انسان، نقش مهمی دارد. «يَعْبُدُ آبَاؤُنَا»

۱۰- عناد و گردنکشی در برابر حق، درد بی درمان است. تمام انبیا با معجزه به سراغ مردم می رفتند، ولی لجاجت برخی مردم سبب می شد که همواره معجزه ی تازه ای که طبق هوس آن ها باشد از پیامبران درخواست کنند. «فَأَتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

پیامبرانشان در جوابشان گفتند: (آری) ما جز بشری مثل شما نیستیم، ولی خداوند بر هر کس از بندگانش که بخواهد منت می گذارد (و او را بر مردم مبعوث می کند) و ما را نرسد که جز با اذن خداوند، برای شما معجزه ای بیاوریم، پس مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل نمایند.

نکته ها:

گرچه در این آیه می فرماید: خداوند بر هر کس بخواهد منت گذاشته، او را پیامبر قرار می دهد، ولی خدای حکیم می داند که چه کسی ظرفیت و لیاقت این مسئولیت بزرگ را دارد.

«اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۱) خدا بهتر می داند که رسالت خود را کجا قرار دهد.

کفار و مشرکان با انبیا دو حرف داشتند:

۱. شما انسان هایی مثل ما هستید.

ص: ۳۹۴

۲. معجزه ای را که ما پیشنهاد می کنیم برای ما بیاورید.

در این آیه، پاسخ این دو حرف آمده است: اما این که ما انسانی همانند شما هستیم قبول داریم، ولی خداوند بر ما منت گذاشته و به ما وحی کرده است، اما این که معجزه ی ما به دلخواه شما باشد، این نمی شود، زیرا ما حق نداریم بدون اذن خداوند، معجزه ای بیاوریم.

پیام ها:

۱- گرچه انسان ها همه در شکل و ظاهر یکسانند، اما دلیل بر این نیست که در باطن و معنویت نیز یکسانند. [□] **إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ...**

۲- الگوها و مربیان باید با تربیت پذیران، در شرایط همسان باشند. (آنچه نقطه ی قوت انبیاست، در نظر بعضی نقطه ی ضعف بود. اگر پیامبران از خود انسان ها و دارای نیازها و غرایز و مشکلات انسانی نبودند، نمی توانستند مربی و الگوی انسان ها واقع شوند.) **«بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»**

۳- پیامبران، در باره خود غلو نمی کردند و می گفتند: ما انسانی مثل شما هستیم.

[□] **«إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»**

۴- مقام نبوت، هدیه و منت الهی است. **«يُمْنٌ»**

۵- معجزه به امر خداست، نه اراده مردم. (حتی اگر مردم توقع معجزه نداشته باشند، انبیا آن را می آورند) [□] **«إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»**

۶- توکل، لازمه ی ایمان است. **«فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»**

۷- مؤمن، از عناد و انکار مخالفان خسته نمی شود و با توکل بر خداوند راهش را ادامه می دهد. [□] **«وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»**

وَ مَا لَنَا اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَ قَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا وَ لَنْصَبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْنَا مَا وَ عَلٰى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

و چرا ما بر خدا توکل نکنیم، در حالی که او ما را به راه های (سعادت) ما هدایت کرده است؟ قطعاً ما در برابر هر آزاری که شما نسبت به ما روا دارید، مقاومت خواهیم کرد و اهل توکل باید فقط بر خداوند توکل نمایند.

نکته ها:

توکل یعنی وکیل گرفتن. وکیل باید چهار شرط داشته باشد: درایت، امانت، قدرت و محبت و کسی جز خدا این شروط را به نحو کامل ندارد، پس بر او توکل کنیم.

امام رضا علیه السلام فرمود: مرز توکل آن است که با ایمان به خدا، از هیچ کس نترسی. (۱)

پیام ها:

۱- خدایی که هدایت کرد، حمایت هم می کند. پس تنها بر او توکل کنیم. «نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَ قَدْ هَدَانَا»

۲- راه انبیا همان راه خداست. (به جای «سبله» فرمود: «سُبُلَنَا» چنانکه در جای دیگر می فرماید: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي اَدْعُوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ» (۲)

۳- لازمه پیمودن راه خدا، تحمل سختی هاست. «سُبُلَنَا - لَنْصَبِرَنَّ»

۴- هم باید بر خدا توکل کرد و هم باید در برابر مخالفان صبر و مقاومت نمود.

نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ ... وَ لَنْصَبِرَنَّ

۵- مؤمن با آزار و شکنجه، از عقیده و عملش دست بر نمی دارد. «لَنْصَبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْنَا»

۶- کسی می تواند صبر کند که تکیه گاهی داشته باشد. لَنْصَبِرَنَّ ... عَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ

ص: ۳۹۶

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. یوسف، ۱۰۸.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾

و کفار به پیامبرانشان گفتند: ما قطعاً شما را از سرزمین خود بیرون می کنیم، مگر آن که در کیش ما در آید پس پروردگارشان به آنان وحی کرد که ما حتماً ستمگران را نابود می کنیم.

نکته ها:

سؤال: مگر انبیا قبل از بعثت، مشرک بودند که کفار از آنان تقاضا می کردند به آیین ما باز گردید؟ «لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا»

پاسخ: اولاً ممکن است مراد کفار، برگشت پیامبران در سلطه ی آنان باشد. یعنی می گفتند: بر فرض که شما ایمان دارید، ولی نباید در برابر ما قیام کنید و خود و یارانتان از راه ما سرپیچی نمایید.

ثانیاً «عود» اگر با حرف «الی» همراه بود به معنای بازگشت به حالت اول است، ولی حال که با «فی» همراه است، مراد از آن تغییر و تحوّل است نه بازگشت به حالت اول، یعنی تغییر عقیده دهید و آیین ما را بپذیرید.

پیام ها:

۱- همه ی انبیا، گرفتار مخالفان بودند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ»

۲- تهدید و تبعید، سیاست زورگویان بی منطق است. لَنُخْرِجَنَّكُمْ ...

۳- کفار نمی خواهند مؤمنان هویت مستقلی داشته باشند. «لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا»

۴- تهدید را باید با تهدید پاسخ داد. «لَنُخْرِجَنَّكُمْ - لَنُهْلِكَنَّ»

۵- دلیل هلاکت ظلم است، نه کفر. كَفَرُوا ... لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ

۶- ظلم، دوام ندارد و ظالم، عاقبت نابود می شود. «لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ»

وَلَنْسَكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ» (۱۴)

و همانا بعد از (هلاکت) ستمگران، شما را در آن سرزمین سکونت خواهیم داد. این، برای کسانی است که از مقام من پروا کنند و از وعده تهدید آمیزم بترسند.

نکته ها:

خداوند متعال وعده داده است که ستمگران نابود و اولیای او حاکم شوند و چون تاکنون این وعده به صورت گسترده محقق نشده، در زمان ظهور امام زمان علیه السلام عملی خواهد شد.

قرآن کریم بارها وعده داده است که «اولیای خدا بر زمین حاکم خواهند شد و دشمنان آنان به هلاکت خواهند رسید». در این جاسه مورد را ذکر می کنیم:

الف: «إِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْعَالِيُونَ» (۱) همانا لشکر ما قطعاً پیروز است.

ب: «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۲) حرف ما نسبت به انبیا قطعی است که آن ها پیروزند.

ج: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۳) وارث زمین بندگان شایسته من خواهند بود.

به هر حال، پیروزی حق بر باطل و تشکیل حکومت الهی به دست مردان خدا از وعده های قطعی و مکرر قرآن است.

ذات الهی، سرچشمه خیرات و خوبی هاست و دوست داشتنی است. «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (۴) مؤمن بیشترین علاقه را به خدا دارد. آنچه سبب پرواست، مقام خداست.

آری! اگر دوست شما قاضی باشد و کار شما به دادگاه بکشد و پای حساب به میان آید، شما از دادگاه و مقام عدل او می ترسید با اینکه او دوست شماست.

پیام ها:

۱- کفار، زمین را منطقه ی قدرت نمایی خود می دانند، غافل از آن که حکومت زمین به دست انبیا و مؤمنان می رسد. در برابر تهدید کفار: «لَنْخَرِجَنَّكُمْ مِنْ

ص: ۳۹۸

۱-۱. صافات، ۱۷۳.

۲-۲. صافات، ۱۷۲، ۱۷۱.

۳-۳. انبیاء، ۱۰۵.

أَرْضِنَا» وعده خداوند: «لَنَسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ»

۲- خداوند به اولیای خود وعده ی پیروزی داده است. «لَنَسْكِنَنَّكُمُ»

۳- انبیا تنها برای بیان احکام و موعظه نیامده اند، برای حکومت نیز آمده اند.

«لَنَسْكِنَنَّكُمُ»

۴- شرط پیروزی بر ستمگران، داشتن تقواست. «خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِ»

۵- از تهدید کفار نترسید که می گویند: «لَنَخْرِجَنَّكُمْ» از تهدید خدا بترسید که می فرماید: «خَافَ وَعِيدِ»

وَ اسْتَفْتَحُوا وَ خَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ «۱۵»

و(پیامبران و مومنان) در انتظار فتح و پیروزی بودند، و(لی) تمام ستمگران لجوج محروم ماندند.

مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمَ وَ يُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ «۱۶»

عاقبت این (ستمگران لجوج)، دوزخ است و از آبی بدبو و چرکین نوشانده می شوند.

نکته ها:

«وراء» به معنای عاقبت و پایان است، چنانکه در فارسی نیز می گوئیم: پشت سر این غذا مریضی است. (۱)

همه ی انبیا در انتظار پیروزی بودند. نوح می گوید: «أَنِّي مَغْلُوبٌ فَأَنْتَصِرُ» (۲) خداوند! من مغلوبم، کمکی برسان. سایر انبیا نیز از خداوند فتح و پیروزی می خواستند: «رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ» (۳) پروردگارا! میان ما و قوم ما به حق حکم کن، کفار نیز به مسلمانان می گفتند: شما که می گوئید ما در روزی پیروز خواهیم شد، پس آن روز کی فرا می رسد؟ «مَتَى هَذَا الْفَتْحُ» (۴) این جاست که قرآن کریم در آیات بسیاری از

ص: ۳۹۹

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). قمر، ۱۰.

۳- ۳). اعراف، ۸۹.

۴- ۴). سجده، ۲۸.

پیروزی پیامبران و نابودی کافران و عذاب آنان سخن می گوید و با قاطعیت به کفار اعلام می کند که آن روز به زودی فرا می رسد.

نوشیدنی های دوزخیان در قیامت سوزنده است نه سیراب کننده:

الف: «سُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ» (۱) از آب جوشانی نوشانده می شوند که درون آن ها را قطعه قطعه می کند.

ب: «يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهُ» (۲) از آبی همچون مس گداخته پذیرایی می شوند، که حرارت آن صورت ها را کباب می کند.

اما اهل بهشت در کنار نهرهایی از آب گوارا زندگی می کنند و از شیر و عسل مصفا که از طرف خداوند برای آنان آماده شده است استفاده می کنند و از همه ی نعمت های الهی بهره مندند. «وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا» (۳)

در تاریخ آمده است: یکی از ستمگران بنی امیه به نام «ولید بن یزید بن عبدالملک» روزی برای آگاه شدن از آینده اش، قرآن را باز کرد و چشمش به این آیه وَ اَشْرَقَتْ نُجُومًا... افتاد، عصبانی شد و قرآن را پاره کرد و شعری به این مضمون سرود: ای قرآن! تو مرا جبار عنید می دانی و تهدیدم می کنی؟ آری، من همان جبار عنیدم. من امروز تو را پاره می کنم، تا در قیامت گواهی دهی که ولید مرا پاره پاره کرد. (۴)

يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ (۱۷)

آن (آب چرکین) را جرعه جرعه می آشامد، در حالی که فرو بردن آن هرگز گوارا نیست و مرگ از هر سو به سراغ او می آید، ولی او مردنی نیست و پس از آن، عذاب شدیدی است.

ص: ۴۰۰

۱-۱. محمد، ۱۵.

۲-۲. کهف، ۲۹.

۳-۳. انسان، ۲۱.

۴-۴. تفسیر نمونه.

نکته ها:

در این آیه، سیمایی از عذاب دوزخیان مطرح شده است:

الف: عذاب اهل دوزخ ذره ذره است تا شکنجه ی آنان بیشتر باشد.

ب: عذاب های گوناگون، دوزخیان را تا مرز مرگ پیش می برند، ولی آنان نمی میرند.

ج: عذاب ها، عقبه های سخت تری دارد و رو به افزایش است.

قرآن در وصف عذاب قیامت، چندین تعبیر دارد: «أَلِيمٌ»، «شَدِيدٌ»، «غَلِيظٌ»، «عَظِيمٌ» که همه اشاره به شدت و عظمت عذاب دارد.

«اساغه» به معنای آشامیدن آب است با میل و رغبت. جمله ی «لَا يَكَادُ يُسِيغُهُ» یعنی هرگز با میل خود آن را نمی آشامد. (۱)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس شراب بنوشد، تا چهل روز نمازش قبول نمی شود و سزاوار است که خداوند از آب بد بوی متعفن دوزخ، به او بنوشاند. (۲)

پیام ها:

۱- عذاب دوزخ تدریجی و دائمی است. «يَتَجَرَّعُهُ»

۲- دوزخیان مرگ ندارند و عذاب دوزخ سبب مرگ نمی شود. «مَا هُوَ بِمَيِّتٍ»

۳- عذاب دوزخ رو به افزایش است. «وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ»

ص: ۴۰۱

۱- ۱). تفسیر تبیان.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَّا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَيَّ شَيْءٌ ذَلِكُمْ هُوَ الضَّلَالُ
الْبَعِيدُ (۱۸)

مثل (کارهای) کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند، همچون خاکستری است که در روز طوفانی تندبادی بر آن بوزد، آنان بر حفظ ذره ای از آنچه بدست آورده اند، قادر نیستند. این، همان گمراهی دور و عمیق است.

نکته ها:

در آیات قبل، سخن از خسران و محرومیت ستمگران لجوج بود، «وَ حَابٌ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ» این آیه توضیح همان خسارت است. خداوند بدی های مؤمنان را در شرایطی به نیکی ها و حسنات تبدیل می کند، «يُبدِلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱) ولی اعمال بد کفار، حسناتشان را نابود می کند، «كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ» و در آیات دیگر آمده است: «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» (۲) یعنی اعمالشان محو می شود.

قرآن در آیات زیادی مسأله ی پوچ شدن و بی ثمر بودن اعمال کفار را مطرح کرده است: از جمله می فرماید: «وَ قَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا» (۳) ما اعمال آنها را می آوریم و پوچ می کنیم. و اگر درباره ی کفار می خوانیم: «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا» (۴) در قیامت میزانی برای کفار به پا نمی کنیم، شاید اشاره به همین مطلب باشد.

پیام ها:

۱- اعمال کفار، آتشی است که جز خاکستر چیزی به جای نمی گذارد. «كَرَمَادٍ»

۲- اعمال کفار، شما را خیره و دلباخته نکند که پوچ و بی ثمر است. «كَرَمَادٍ»

۳- کافر سرمست، از توبه و نجات دور است. «الْبَعِيدُ»

ص: ۴۰۲

۱-۱. فرقان، ۷۰.

۲-۲. اعراف، ۱۴۷.

۳-۳. فرقان، ۲۳.

۴-۴. کهف، ۱۰۵.

۴- کفر اعمال نیک را هم به باد می دهد. كَفَرُوا ... اَعْمَالُهُمْ كَرَمًا

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَشَأُ يُدْهِبُكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ «۱۹»

آیا ندیدی که خداوند آسمان ها و زمین را به حق آفرید؟ اگر بخواهد شما را می برد و آفریده ای جدید (به جای شما) می آورد.

وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بَعِزٌّ «۲۰»

و این تبدیل و جابه جایی، برای خداوند سخت نیست.

نکته ها:

قرآن، چندین بار فرموده: ما آسمان ها و زمین را بیهوده و بازیچه نیافریدیم. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ» (۱)، در جای دیگر می فرماید: «مَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكُمْ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) آری، این کفارند که خلقت هستی را بی هدف و باطل می پندارند.

پیام ها:

۱- آفرینش آسمان ها و زمین، بر اساس حکمت و مصلحت و هدفی شایسته انجام گرفته است. «بِالْحَقِّ»

۲- خداوند، به بود و نبود ما نیازی ندارد، مغرور نشویم. «إِنَّ يَشَأُ يُدْهِبُكُمْ»

۳- هستی و دوام آن، به اراده و مشیت الهی وابسته است. «إِنَّ يَشَأُ»

۴- جهان بدون انسان باطل است، حتی اگر شما را ببریم، انسان های دیگری را می آوریم تا آفرینش آسمان ها و زمین بیهوده نباشد. «يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» (۳)

ص: ۴۰۳

۱- ۱. دخان، ۳۸.

۲- ۲. ص، ۲۷.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرَعْنَا أَمْ سَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ «٢١»

و(در قیامت، مردم) همگی در پیشگاه خدا ظاهر شوند. پس ضعیفان به مستکبران گویند: ما(در دنیا) پیرو شما بودیم، پس آیا(امروز) می توانید چیزی از عذاب خدا را از ما بازدارید؟(آن ها در پاسخ) گویند: اگر خداوند ما را(به رهایی از عذاب) هدایت کرد، قطعاً ما شما را هدایت می کنیم بر ما یکسان است که فریاد و ناله بزیم یا صبر کنیم(و ضجه ای نزنیم) برای ما هیچ راه نجاتی نیست.

نکته ها:

«بروز» به معنای خروج است و «مبارز» کسی را گویند که از صف لشکر خارج شود و آمادگی خود را برای نبرد با دشمن اعلام کند.

گرچه معمولاً مردم بر دین و روش حاکمانشان هستند،

«الناس علی دین ملوکهم» اما در سیستم مدیریت اسلامی، اطاعت مطلق از مدیر نداریم.

«لا طاعه لمخلوق فی معصیه الخالق» (۱) بنابراین، شعار «المأمور معذور» صحیح نیست.

پیام ها:

۱- در قیامت، همه ی مردم یکجا در پیشگاه خداوند حاضر می شوند. «جَمِيعًا»

۲- نتیجه تقلید و پیروی کورکورانه، حسرت است. «كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ»

۳- دوزخیان تنها تخفیف گوشه ای از عذاب را توقع دارند، نه تمام آن را. «مِنْ شَيْءٍ»

۴- هدایت و ضلالت رهبران جامعه، در سعادت یا شقاوت مردم نقش مهمی دارد. «لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ»

۵- یکی از عذاب های روحی و روانی رهبران فاسد در قیامت، اقرار آنها به

ص: ۴۰۴

ناتوانی و بدبختی خود، در برابر پیروان خویش است. «لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ»

۶- آنها که در دنیا، به انبیا می گفتند: برای ما فرقی ندارد که ما را موعظه کنید یا نکنید. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱) در قیامت هم می گویند:

فرقی ندارد که ما جیغ بکشیم یا آرام باشیم، به هر حال، دچار عذابیم. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرَعْنَا أَمْ صَبَرْنَا»

۷- فرار از دادگاه و کیفر الهی امکان ندارد. «مَا لَنَا مِنْ مَّحِيصٍ»

۸- در قیامت میان کفار، قیل و قال و گفتگو بسیار است. قال... قالوا (۲)

۹- در قیامت هیچ کس نمی تواند مانع عذاب الهی شود. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ»

وَ قَالَ الشَّيْطَانُ لِمَا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ مَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِي إِنْ كَفَرْتُمْ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلِ إِنْ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۲)

و (چون کار کیفر و پاداش به اتمام رسد) شیطان (از روی ملامت به دوزخیان) گوید: همانا خداوند به شما وعده داد، و وعده راست و من به شما وعده دادم، ولی با شما تخلف کردم، من بر شما تسلطی نداشتم، جز آن که شما را دعوت کردم و شما (به میل خود) استجابت کردید. پس مرا ملامت و نکوهش نکنید و خود را سرزنش کنید. (در این روز) نه من می توانم فریادرس شما باشم و نه شما فریادرس من. من از این که مرا پیش از این شریک خدا قرار داده بودید، بیزارم. قطعاً برای ستمگران عذاب دردناکی است.

ص: ۴۰۵

۱- ۱. شعراء، ۱۳۶.

۲- ۲. آیات مربوط به گفتگوی مستضعفان با مستکبران از کفار در قیامت، در سوره ی سبأ آیه ۳۱ و سوره ی غافر آیه ۴۷ نیز آمده است.

گناهکار در قیامت دست و پا می زند تا برای خود شریک جرم پیدا کند و انحراف خود را به گردن دیگران بیندازد. گاهی می گوید: دوست بد مرا منحرف کرد. «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» (۱) گاهی می گوید: رهبران فاسد مرا فاسد کردند. «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) گاهی شیطان را ملامت می کند و او را عامل گمراهی خود می داند، اما شیطان می گوید: مرا سرزنش نکنید، فلا تَلُمُونِي... من جز وسوسه و دعوت کاری نداشتم. انحراف از خود شما بود.

تسلط نداشتن شیطان بر انسان، هم مورد تأیید خداوند است و هم خود شیطان به آن اقرار دارد. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (۳) تو بر بندگان خالص من تسلطی نداری. در این آیه نیز می گوید: «مَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

پیام ها:

۱- وعده های الهی، حق و مطابق با واقع است. «وَعَدَ الْحَقُّ»

۲- شیطان با وعده هایش انسان را فریب می دهد. «وَوَعِدْتُمْكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ» چنانکه در جای دیگر آمده: «يَعِدُهُمْ وَيَمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» (۴)

۳- شیطان، انسان را مجبور نمی کند، بلکه وسوسه و دعوت می کند. «دَعَوْتُمْكُمْ»

۴- حتی شیطان، انسان فاسد را سرزنش می کند. «لَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ»

۵- ملامت یکی از دلایل آزادی و اختیار انسان است، «فَلَا تَلُمُونِي وَ لَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ» زیرا انسان مجبور، ملامت ندارد.

۶- گناه خود را به گردن شیطان نیاندازیم. «فَلَا تَلُمُونِي»

۷- در قیامت رابطه ها قطع می شود. «مَا أَنَا بِمُضِرِّ خُكُمُ» (رهبران باطل و پیروان آنان از یکدیگر بیزار می جویند. شیطان به پیروانش می گوید: «إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا

ص: ۴۰۶

۱- ۱. فرقان، ۲۹.

۲- ۲. سبأ، ۳۱.

۳- ۳. حجر، ۴۲.

۴- ۴. نساء، ۱۲۰.

أَشْرَكْتُمُونِ» و پیروان گمراه نیز به رهبران خود می گویند: اگر برای ما فرصتی پیش آید و به دنیا برگردیم ما نیز از شما بیزاری خواهیم جست. «لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤْنَا مِنَّا» (۱)

۸- اطاعت غیر خداوند شرک است. «أَشْرَكْتُمُونِ»

۹- استجابت دعوت های شیطانی، ظلم به خود و مکتب است. «إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ»

وَأَدْخَلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ» (۲۳)

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، به باغ هایی که از زیر درختانش نهرها جاری است داخل شوند آنان با اذن پروردگارشان برای همیشه در آن خواهند بود و تحیت آنان به یکدیگر سلام است.

نکته ها:

در بهشت به هر سو بنگری، سلام است:

سلام از طرف خداوند، به اهل بهشت: «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲)

سلام از طرف فرشتگان به مؤمنان: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا» (۳)

سلام از طرف خود اهل بهشت به یکدیگر: «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ»

گاهی انسان، خود به جایی می رود و گاهی دیگران می آیند و او را با تشریفات مخصوص به آن جا می برند. خداوند در این آیه می فرماید: «وَأَدْخَلَ» یعنی اهل بهشت به صورت ساده و معمولی داخل نمی شوند، بلکه آنان را با احترام و تشریفات به بهشت می برند. در آیه ی ۷۲ سوره ی زمر نیز می فرماید: «وَسَيَقِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا». اما درباره ی دوزخیان می خوانیم که آنان را با شکنجه به سوی عذاب می برند: «خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ» (۴) او را بگیرید و ببندید و سپس به دوزخ پرتاب کنید.

ص: ۴۰۷

۱-۱. بقره، ۱۶۷.

۲-۲. یس، ۵۸.

۳-۳. زمر، ۷۳.

۴-۴. الحاقه، ۳۰-۳۱.

اهل دوزخ، از یکدیگر متنفر و بیزارند و همدیگر را نفرین می کنند، ولی بهشتیان به یکدیگر سلام می کنند.

در بهشت، نه‌های مختلفی وجود دارد:

الف: نهر آب: «أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ»

ب: نهر شیر: «أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ»

ج: نهر شراب بهشتی: «أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ»

د: نهر عسل: «وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى» (۱)

پیام ها:

۱- مؤمنان نیکوکار، همواره در بهشت خواهند بود. أُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا ... خَالِدِينَ

۲- بهشتیان اهل صفا و صمیمیت و سلام اند، نه نزاع و قهر. «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ»

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ (۲۴)

آیا ندیدی که خداوند چگونه مثل زده؟ کلمه طیبه (سخن و ایمان) پاک همانند درختی پاک است که ریشه اش ثابت و شاخه اش در آسمان است.

نکته ها:

شجره ی طیبه و درخت پاک آثاری دارد، مانند: رشد داشتن، پرمیوه بودن، سایه دار و پایدار بودن، در همه وقت ثمر دادن. انسان موحد نیز هرگز راکد نیست و آثار ایمانش دائماً در گفتار و اعمالش آشکار است. اعتقادش دایمی است نه موسمی و همواره دیگران را به ایمان و معروف دعوت می کند.

در روایات و تفاسیر از چند چیز به عنوان مصداق کلمه ی طیبه یاد شده است: توحید، ایمان، عقاید صحیح، رهبران آسمانی و یاران آنان. آری توحید، اصل ثابتی است که در

ص: ۴۰۸

فطرت و عمق جان مردم جای دارد. «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» و در تمام اعمال و گفتار و افکار انسان اثر می گذارد. «فَرَعُهَا فِي السَّمَاءِ» و در همه وقت و در هر فراز و نشیبی می توان از میوه ی ایمان بهره مند شد.

درخت توحید ریشه ای ثابت دارد. تهدیدها و توطئه ها و نیش ها و نوش ها و طاغوت ها آن را از پای در نمی آورند و اگر در روایات این درخت به پیامبر و اهل بیت او علیهم السلام تفسیر شده، به خاطر همین است که دین محمد صلی الله علیه و آله و راه اهل بیتش در برابر آن همه دشمن، رو به گسترش است و روزی جهانگیر خواهد شد.

پیام ها:

۱- در مثال های قرآن دقت کنیم. «أَلَمْ تَرَ»

۲- عقیده حق، کلمه ی طیبه ای است که اصل آن در قلب مؤمن ثابت است. «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» و از الطاف خداوند آن است که مؤمنان را بر این عقیده حفظ می کند.

«يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ» (۱)

۳- کلام حق، پایدار و استوار و پابرجاست. کَلِمَةً طَيِّبَةً ... أَصْلُهَا ثَابِتٌ

تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ «۲۵»

(شجره طیبه) با اذن پروردگارش، همواره میوه می دهد و خداوند برای مردم مثل هایی می زند، باشد که به یاد آرند و پند گیرند.

نکته ها:

جز خداوند و ایمان به او، همه چیز فانی است، «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۲) و چیزی که فانی است نمی تواند برای همیشه ثمر دهد، ولی هر کاری که رنگ خدایی دارد ابدی است، «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ» (۳) آری، رنگ خدایی ثابت است و سایر رنگ ها از بین

ص: ۴۰۹

۱- ۱. ابراهیم، ۲۷.

۲- ۲. قصص، ۸۸.

۳- ۳. نحل، ۹۶.

می روند. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِنْفَهُ» (۱)

درخت ایمان همواره ثمر می دهد و مومن در همه حال به یاد خدا و در پی انجام وظیفه است، در رفاه یا سختی، در خوشی یا ناخوشی، در فقر و غنی.

هنگام تهدید ستمگران، تا پای جان مقاومت می کند. «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ» (۲)

هنگام تبلیغ، چشم داشتی به دیگران ندارد. «إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (۳)

هنگام خشم، برای رضای او خود را نگاه می دارد. «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ» (۴)

هنگام ازدواج، بر او توکل می کند. «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (۵)

هنگام عبادت و اطاعت، قصد قربت دارد. «إِنَّ صَلَاتِي وَ نُسُكِي وَ مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۶)

هنگام فقر، نزد اغنیا نمی رود و اهل تملق نیست. «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۷)

هنگام پیروزی یا شکست در جبهه ی نبرد، چون به وظیفه ی خود عمل کرده اند، خوشحال است. «إِخْدَى الْحُسَيْنِ» (۸)

آری! ایمان به خداوند متعال، همچون درختی است که میوه ی آن در هر لحظه، در دنیا و برزخ و قیامت انسان را کامیاب می کند. «تُوتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ» ولی مال و مقام و فرزند و نعمت های دیگر، همچون درختی است که تنها چند روز میوه می دهد، آن هم میوه ای بسیار اندک. بگذریم که گاهی همین مال و مقام و فرزند، هیچ میوه ای ندارند و تنها وسیله ی شکنجه روحی انسان می شوند. «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» (۹)

پیام ها:

۱- درخت ایمان، همواره ثمر دارد و مومن پاییز و خزان ندارد. «أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ»

۲- تشبیه و تمثیل، شیوه ای قرآنی برای توجه و تذکر مردم. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

ص: ۴۱۰

۱- ۱. بقره، ۱۳۸.

۲- ۲. قلم، ۳۲.

۳- ۳. یونس، ۷۲.

۴- ۴. آل عمران، ۱۳۴.

۵- ۵. نور، ۳۲.

٦-٦. انعام، ١٦٢.

٧-٧. قصص، ٢٤.

٨-٨. توبه، ٥٢.

٩-٩. توبه، ٥٥.

وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

و مَثَلُ سَخْنٍ (و اعتقاد) پلید همچون درختی پلید (و بی ریشه) است که از روی زمین برآمده و هیچ ثباتی ندارد.

نکته ها:

«اجتثاث» به معنای قلع و قمع و کندن است.

عقاید و کلمات و انسان های آلوده و منحرف، نه ریشه دارند و نه میوه و نه گل و نه زیبایی و عطر، نه پایداری نه سایه و نه رشد، بلکه خاری بر سر راه دیگرانند.

پیام ها:

۱- از شیوه های تعلیم و تربیت، روش مقایسه است. کَلِمَةً طَيِّبَةً ... كَلِمَةً خَبِيثَةً

۲- شرک و هر چه که دون الله باشد، ثبات و دوام ندارد. «مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ»

۳- عقاید باطل همچون علف های هرز، ریشه ای در عمق زمین ندارد، زیرا پایه و مبنای درست ندارد. «اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ»

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ﴿٢٧﴾

خداوند در زندگی دنیا و در آخرت، اهل ایمان را با کلام (و عقیده ی حقّ و) ثابت، پایدار قرار می دهد و خدا ستمگران را (به) حال خود رها کرده، توفیقشان را گرفته (گمراه می کند و خداوند آنچه بخواهد (طبق عدل و حکمت خود) انجام می دهد.

پیام ها:

۱- بهره مندی از امدادهای الهی، وابسته به راهی است که انسان انتخاب می کند.

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا

۲- اگر یاری خداوند نباشد، انسان در برابر وسوسه ها و هوس ها و طاغوت ها از پا درمی آید و سقوط می کند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- اهل ایمان از نظر منطق، محکم و استوارند و در برابر مکتب های مادی می ایستند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۴- انسان اگر ایمان آورد، خدا او را بیمه می کند و اگر به درخت خبیثه و مکتب باطل دل دهد، خدا او را رها می کند. «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا... يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ»

۵- پذیرش مکتب های باطل، ظلم به خود و مکتب است. «الظَّالِمِينَ»

۶- قهر الهی به راهی وابسته است که انسان انتخاب می کند. «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ ﴿٢٨﴾

آیا به کسانی که نعمت خداوند را به کفر تبدیل کردند و قوم خود را به سرای هلاکت در آوردند ننگریستی؟

جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَ بُسِّ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾

(آنان) به دوزخ در آیند که چه بد جایگاهی است.

نکته ها:

«بور» به معنای بی رونقی و کساد شدیدی است که به هلاکت کشیده شود. (۱)

کفار و مشرکان نعمت های بزرگ الهی را به کفر تبدیل کردند:

الف: به جای نعمت توحید، شرک را برگزیدند.

ب: نعمت فطرت پاک را رها کردند و به تقلید از نیاکان گمراه خود پرداختند.

ج: خرافات را بر وحی الهی ترجیح دادند.

د: در برابر نعمت رهبران آسمانی، ناسپاسی کردند و از طاغوت ها پیروی کردند. «بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

ص: ۴۱۲

در روایات بسیار می خوانیم: امامان شیعه علیهم السلام فرمودند:

«نحن و الله نعمه الله التي انعم بها على عباده» (۱) به خدا سوگند نعمت هایی که تبدیل شدند، وجود ما بود. مردم ما را رها کردند و به سراغ رهبران دیگر رفتند. «بَدَلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

مشابه این آیه در آیات دیگر نیز آمده است، مثلاً در آیه ۴۱ قصص می فرماید: «وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» و در آیه ۹۸ سوره کهف می فرماید: «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ»

پیام ها:

۱- هرگونه تبدیل، تغییر و تحریف نعمت ها و آیات الهی کفر است. بَدَلُوا ... كُفْرًا

۲- رهبران منحرف، مایه ی هلاکت و فساد جامعه می شوند و مردم را به جهنم می فرستند. «وَأَحْلُوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ»

وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ «۳۰»

(رهبران فاسد) برای خداوند شریک هایی قرار دادند تا مردم را از راه خدا گمراه نمایند. بگو: کامیاب شوید که قطعاً پایان کار شما آتش است.

نکته ها:

بعضی در آفرینش جهان، برای خداوند شریک قایل اند و بعضی در نعمت ها برای خدا شریک می پندارند. داشتن سلامتی و علم و قدرت و عزت و مال را از هنر خود یا قدرت ها می شمارند، اما بسیار زود درمی یابند که به گمراهی رفتند.

پیام ها:

۱- از بدترین انواع کفران نعمت، شریک قرار دادن برای خدا و گمراه کردن مردم

ص: ۴۱۳

است. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا»

۲- گاهی سرچشمه‌ی شرک، طاغوت‌ها هستند. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا» و گاهی جاذبه‌ی بت‌ها عامل انحرافند. «وَاجْتَنِبِي وَبَنِيَّ أَنْ تَعْبُدَ الْأَصْنَامَ رَبِّ إِنَّهِنَّ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِنْ النَّاسِ» (۱)

۳- خداوند افرادی را به حال خود رها می‌کند. «قُلْ تَمَتَّعُوا»

۴- کافران در دنیا کامیابند، ولی آخرت ندارند. «تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ»

۵- هر رفاهی نشانه‌ی مهر نیست، شاید وسیله و مقدمه‌ی قهر الهی باشد. «تَمَتَّعُوا»

قُلْ لِبِئْسَ مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلالٌ (۳۱)

(ای پیامبر) به بندگان من (آنان) که ایمان آورده‌اند، بگو: نماز را برپا دارند، و از آنچه به آنان روزی داده‌ایم، پنهان و آشکار انفاق کنند قبل از آن که روزی فرا رسد که در آن نه دادوستدی باشد و نه دوستی و رابطه‌ای.

نکته‌ها:

انفاق آشکار، سبب تربیت نسل و تشویق دیگران و رفع تهمت از خود است و انفاق پنهانی عامل رشد و اخلاص است. البته بعضی مفسران گفته‌اند: انفاق علنی مربوط به انفاق‌های واجب مثل خمس و زکات است و انفاق مخفی مربوط به موارد مستحب مثل صدقه است.

با این که هر یک از انفاق آشکار و پنهان آثاری دارند، ولی شاید بتوان گفت، انفاق پنهان بهتر است، چون در این آیه «سِرًّا» بر «عَلَانِيَةً» مقدم شده است.

پیام‌ها:

۱- برای فرمان دادن، به طرف خود شخصیت دهید. «لِبِئْسَ مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»

بندگی خدا مدال افتخار مومنان است.

ص: ۴۱۴

۲- ایمان قلبی کافی نیست، نماز، انفاق و عمل صالح لازم است. «آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا»

۳- اسلام دین جامع است. رابطه با خدا و کمک به محرومان، در کنار هم و شرط قبولی یکدیگرند. «يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُنْفِقُوا»

۴- مورد انفاق، تنها مال نیست، از هر چه داریم باید انفاق کنیم. (چه علم و ثروت، چه آبرو و قدرت) «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۵- انفاق باید از رزق خدا یعنی مال حلال باشد، نه از هر مالی که داشتیم. فرمود:

«رَزَقْنَاهُمْ» و نفرمود «عندكم»

۶- انفاق باید گاهی پنهان و گاهی آشکارا باشد. «سِرًّا وَ عَلَانِيَةً»

۷- از فرصت ها استفاده کنید. مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ ...

۸- اگر دنبال تجارت هستید در دنیا با خدا معامله کنید، زیرا که در قیامت هیچ داد و ستدی نیست. «يَوْمَ لَا يَبِيعُ فِيهِ»

۹- با پول و پارتی نمی توان از عذاب قیامت فرار کرد. «لَا يَبِيعُ فِيهِ وَ لَا خِلَالٌ»

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَ سَيَخَّرْ لَكُمْ الْفُلُوكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْآنَهَارَ (۳۲)

خداست که آسمان ها و زمین را آفرید و از آسمان، آبی فرو فرستاد، پس با آن برای رزق شما از (زمین) میوه ها بیرون آورد و کشتی را رام شما نمود تا به فرمان او در دریا به حرکت در آید و برای شما نهرها را مسخر نمود.

نکته ها:

این آیه از سه زاویه به مسأله ی آب اشاره کرده است:

الف: آب باران که وسیله ی آبیاری گیاهان و مایه ی حیات آنها و سبب سالم سازی هوا و تغییر و تلطیف آن است.

ب: آب دریا که تأمین کننده ی زندگی حیوانات دریایی و بهترین و ارزان ترین مسیر برای عبور کشتی ها و سرچشمه ی ابر و باران است.

ج: آب نهرها که وسیله ی آب رسانی به مناطق بی آب است.

خداوند در آیه ی قبل به نماز و انفاق سفارش کرد. در این آیه می فرماید: همه چیز را خدا به شما داده است، چرا در انفاق سستی می کنید؟

«تسخیر» هم به معنای بهره گیری از منافع است، مثل تسخیر خورشید و ماه و هم به معنای سلطه و تسلط کامل است، نظیر تسخیر کشتی ها و نهرها و تسلط انسان بر آنها.

پیام ها:

۱- شناخت نعمت های خداوند، بهترین راه خداشناسی است که با فهم عموم و عشق و انگیزه و عبادت همراه است. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... سَخَّرَ لَكُمْ

۲- در میان همه ی نعمت های خداوند، آب یکی از مهم ترین آنهاست. «مَاءٌ - فِي الْبَحْرِ الْأَنْهَارِ»

۳- آفرینش هستی، برای انسان است. «رِزْقًا لَكُمْ - سَخَّرَ لَكُمْ»

۴- گرچه اسباب مادی نقش دارند، اما تمام عوامل به فرمان خداست. «بِأَمْرِهِ»

۵- انسان، بر طبیعت حاکم است «سَخَّرَ لَكُمْ»

وَ سَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ دَائِبِينَ وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ ﴿۳۳﴾

و(خداوند) خورشید و ماه را که دائماً در حرکت هستند، برای شما رام نمود و نیز شب و روز را برای شما مسخّر نمود.

نکته ها:

«دَائِبِينَ» از «دَاب» به معنای عادت مستمره است. مانند: «كَدَّ أَبِ آلِ فِرْعَوْنَ» و «مراغی» در تفسیر خود گفته است: «دائِبین» به معنای «دائمین فی الحركة» است، مانند: «كُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»

آری خورشید، نیروگاه بزرگی است که دائماً کار می کند. بر خلاف نیروگاه های بشری که هر چند وقت یک بار تعطیل و تعمیر می شوند. اگر خورشید مدتی نباشد چه می شود؟ حیات انسان ها و گیاهان و حیوانات به کجا منتهی خواهد شد؟ وجود میکروب های فراوان و نبودن گرما و بخار و... جهان را با چه مصیبتی روبه رو خواهد کرد؟ ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

پیام ها:

۱- نه فقط زمین و نعمت های زمینی، بلکه آسمان و اجرام آسمانی نیز برای بهره گیری بشر و مطابق نیازهای او آفریده شده اند. «سَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ»

وَ اتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَ اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوها اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُوْمٌ كَفَّارٌ ﴿۳۴﴾

و(خداوند) از هر آنچه که از او خواستید (و نیاز داشتید) به شما داده است، و اگر (بخواهید) نعمت خدا را بشمارید، نمی توانید آنها را به دقت شماره کنید همانا انسان بسیار ستمگر و ناسپاس است.

نکته ها:

در آیه ۱۸ سوره ی نحل می خوانیم: «اِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوها اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ» اگر بخواهید نعمت های خدا را بشمارید نمی توانید. همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

در آیات قبل خواندیم که رهبران فاسد، مردم را به سوی غیر خدا دعوت می کنند. «جَعَلُوا لِلّٰهِ اُنْدَاداً» این آیه می گوید: با آنکه از غیر خدا هیچ کاری ساخته نیست و هر که هر چه دارد از آن خداست، ولی انسان، بی توجه و ناسپاس است.

«عد» یعنی شمردن، «احصاء» یعنی شمردن با دقت بگونه ای که هیچ چیز از قلم نیافتد.

۱- عوامل تولید در اختیار انسان است. (آب، خاک و نور خورشید...) اگر نارسایی و کمبودی وجود دارد به خاطر مدیریت غلط و توزیع نامطلوب است. وَ اتَاكُمْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ نَسْفَةً ۚ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

۲- خدایی که بشر را آفرید، همه ی نیازهای او را از راه درست برآورده ساخت، اما انسان به دنبال رفع نیازهای خود از راه گناه است. اتَاكُمْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ نَسْفَةً ۚ مَا سَأَلْتُمُوهُ ...
إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

۳- انسان موجودی نیازمند و محتاج است. «سَأَلْتُمُوهُ»

۴- انسان قدرت ندارد نعمت های خدا را بشمارد، چه رسد به این که بخواهد شکر آنها را به جای آورد. «لَا تُحْصُواهَا»

۵- اگر انسان از نعمت های الهی درست استفاده نکند، بسیار ستمگر و کفران کننده است. «لَظَلُومٌ كَفَّارٌ»

وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿۳۵﴾

و (به یاد آور) زمانی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر (مکه) را امن قرار ده و من و فرزندانم را از اینکه بت ها را بپرستیم دور بدار.

نکته ها:

در این آیه و آیات بعد، سیمایی از دعاهای حضرت ابراهیم که نشان دهنده ی سوز و روح بزرگ اوست مطرح است و شاید به دلیل همین دعاها، این سوره، «ابراهیم» نامیده شد.

ابراهیم علیه السلام در دو زمان برای مکه دعا کرد: بار اول زمانی بود که اسماعیل و هاجر را در آن جا اسکان داد و گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» (۱) پروردگارا! این مکان را شهر امن قرار

ص: ۴۱۸

ده. بار دوم زمانی بود که جمعیتی به مکه آمد و در این شهر مقیم شد، در این جا هم ابراهیم دعا کرد و گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا»

سؤال: آیا تمام افراد نسل ابراهیم به خاطر این دعا موحد شدند؟

پاسخ: دعا یک عامل است و اراده ی فرزندان عامل دیگر می باشد. قصه ی پسر نوح را فراموش نکنیم.

سؤال: چگونه ابراهیم علیه السلام از «مکه» به عنوان شهر یاد کرد با این که در آیات بعد می گوید:

«این جا سرزمینی غیر قابل کشت است»؟

پاسخ: شهر بودن مکه یا بعد از ورود قبایل به این منطقه بوده که این دعا هم مربوط به آن وقت است و یا اینکه بگوییم: میان شهر بودن یک منطقه و غیر قابل کشت بودن آن منافاتی وجود ندارد. الآن هم مکه شهری غیر قابل کشت است.

سؤال: با این که حضرت ابراهیم علیه السلام قهرمان توحید بود، پس چرا دعا کرد که خدایا! مرا از شرک دور کن؟

پاسخ: پیامبر اسلام نیز همواره در صراط مستقیم گام برمی داشت، با این حال در هر نماز می گفت: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» یعنی اگر کسی یقین هم دارد در راه راست قدم برمی دارد، باز باید از خطر انحراف بترسد و از خداوند استمداد کند.

مراد از «جعل امتیت»، قانونی است که امتیت مکه را تضمین کند، نه آنکه مکه در طول تاریخ امن بوده است، زیرا کعبه بارها مورد هجوم دشمنان قرار گرفت و در مکه خون ها ریخته شد و خود پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و یارانش شکنجه شدند و امام حسین علیه السلام به دلیل ناامنی مکه، حج را رها کرد، ولی قانون الهی آن جا را منطقه ی امن قرار داده است.

پیام ها:

۱- دعا برای حفظ فکر و عقیده ی صحیح، از بهترین دعاهاست. «وَاجْتَنِبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ» ۲- مراکز عبادت باید امتیت داشته باشد. «هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا»

۳- امتیت، شرط لازم برای زندگی است. «الْبَلَدَ آمِنًا»

۴- رهبران جامعه باید به فکر امتیت مردم باشند. رَبِّ اجْعَلْ ... آمِنًا

۵- امتیت، برای آزادی گناه و عیاشی نیست، بلکه امتیت باید مقدمه‌ی عبادت باشد. «آمِنًا» «أَمِنًا يَعْبُدُونَنِي» (۱)

۶- احتمال خطر شرک، از هیچ مقامی حتی قهرمان توحید و ابراهیم دور نیست.

وَ اجْتَنِبِي وَ بَنِي ...

۷- در دعاها، دیگران به خصوص فرزندان خود را نیز یاد کنیم. «وَ اجْتَنِبِي وَ بَنِي»

رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَ مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۳۶)

پروردگارا! همانا بت‌ها بسیاری از مردم را گمراه کرده‌اند، پس هر که مرا پیروی کند، قطعاً او از من است و هر کس با من مخالفت کند، همانا تو بخشنده‌ی مهربانی.

نکته‌ها:

سؤال: چگونه بت‌ها که مجسمه‌هایی از سنگ و چوب هستند، انسان را گمراه می‌کنند؟

پاسخ: اولاً: بت‌ها همیشه جماد نیستند، گاهی انسان‌ها و طاغوت‌ها نیز بت می‌شوند. ثانیاً:

مسئله‌ی هنر و زیورآلاتی که همراه بت‌ها بود جاذبه داشت. ثالثاً: گاهی جهل سبب می‌شود که سنگ و چوب نیز ارزش پیدا کند.

اگر این آیه را همراه با آیه‌ی قبل معنا کنیم نتیجه‌ی خوبی به دست می‌آوریم، زیرا در آیه‌ی قبل ابراهیم گفت: «خدایا! فرزندانم را از بت پرستی دور بدار.» در این آیه می‌گوید: «کسی که موحد و پیرو من بود از من است» بنابراین، تمام موحدان فرزندان مکتبی ابراهیم هستند.

«مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» همان گونه که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

«انا و علی ابوا هذه الامه» (۲) من و علی پدران مکتبی این امت هستیم. ولی مشرک اگر فرزند پیامبر هم باشد خطاب می‌شود:

ص: ۴۲۰

۱- ۱. نور، ۵۵.

۲- ۲. بحار، ج ۹۵، ۱۶.

«إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود:

«ان ولی محمد من اطاع الله و ان بعدت لحمته و ان عدو محمد من عصی الله و ان قربت لحمته» «همانا دوست محمد کسی است که خدا را اطاعت کند، گرچه از نظر فامیلی و نسب دور باشد و دشمن محمد کسی است که خدا را نافرمانی کند، گرچه از بستگان پیامبر باشد.» (۲)

پیام ها:

۱- هنرهایی مثل مجسمه سازی می توانند منشأ انحراف شوند، چنانکه بت ها افراد بسیاری را گمراه کردند. «إِنَّهُمْ أَضَلَّلَن»

۲- دینداری با شعار نیست با عمل و پیروی از دستورات است. «تَبِعَنِي»

۳- میان رهبران آسمانی و مردم مؤمن، رابطه ی مکتبی برقرار است. «فَإِنَّهُ مِنِّي»

۴- انبیا حتی نسبت به مخالفان خود دلسوز بودند و آنان را مایوس نمی کردند.

«مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ عَفُورٌ رَحِيمٌ»

۵- مخالفت با دستور پیامبر، مخالفت خداست. «مَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ»

رَبَّنَا إِنِّي أَسِيءْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ ارزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ» (۳۷)

پروردگارا! من (یکی) از ذرّیه ام را در وادی (و درّه ای بی آب و) بی گیاه، در کنار خانه ی گرامی و با حرمت تو ساکن ساختم. پروردگارا! (چنین کردم) تا نماز برپا دارند، پس دل های گروهی از مردم را به سوی آنان مایل گردان و آنان را از ثمرات، روزی ده تا شاید سپاس گزارند.

ص: ۴۲۱

(۱- ۱). هود، ۴۶.

(۲- ۲). بحار، ج ۶۷، ص ۲۵.

وقتی خداوند در زمان پیری ابراهیم، اسماعیل را به او عطا کرد، او را فرمان داد که این کودک و مادرش را در مکه اسکان دهد. ابراهیم فرمان الهی را اطاعت نمود و سپس برای آنان دعا کرد.

در روایات می خوانیم که امام باقر علیه السلام فرمود: ما اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله، بقیه ذرّیه ابراهیم هستیم که دل های مردم به سوی ما گرایش دارد، سپس این آیه را تلاوت فرمودند: رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ ... فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ

کعبه در منطقه ای بی آب و علف قرار گرفت تا مردم به واسطه ی آن آزمایش شوند. چنانکه حضرت علی علیه السلام در خطبه ی قاصعه چنین بیان فرمود: اگر کعبه در جای خوش آب و هوایی بود، مردم برای خدا به زیارت آن نمی رفتند.

دعای انبیا مستجاب است. «وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ»، «حَرَمًا آمِنًا يُجِبِّي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) حرمی امن که همه گونه ثمرات در آن فراهم می شود. امام باقر علیه السلام فرمود: هر میوه ای که در شرق و غرب عالم هست در مکه یافت می شود.

پیام ها:

۱- انتخاب مسکن انبیا بر اساس نماز و عبادت بود. «أَسْكَنْتُ - لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۲- دینداری، گاهی با آوارگی، هجرت، دوری از خانواده و محرومیت از امکانات رفاهی همراه است. «أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ»

۳- کعبه و اطراف آن در زمان حضرت ابراهیم نیز محترم و دارای محدودیت و ممنوعیت بوده است. «بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ»

۴- محور و مقصد حرکت ابراهیم نماز است. «رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۵- اهل نماز، باید محبوب باشد. «لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ»

۶- نماز در ادیان قبل نیز بوده است. «لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»

ص: ۴۲۲

۷- محبوبيت و گرایش دل ها به دست خداست. فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً ...

۸- همه ی مردم لیاقت دوست داشتن اولیای خدا را ندارند. «مِنَ النَّاسِ» □

۹- مردان خدا، دنیا را برای هدفی عالی می خواهند. «مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ» □

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعَلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ «۳۸» □

پروردگارا! همانا تو آنچه را پنهان و یا آشکار کنیم، می دانی و چیزی در زمین و در آسمان بر خداوند پوشیده نمی ماند.

نکته ها:

اکنون که همه چیز برای خدا روشن است و علم او به همه چیز و همه کار ما احاطه دارد باید در محضر او گناه نکنیم و در مخلوقات او جز طبق رضا و دستورات او تصرف نکنیم.

پیام ها:

۱- در نزد خدا پنهان و آشکار معنا ندارد. «تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعَلِنُ» □

۲- زمین و آسمان نزد علم خداوند یکسان است. «مَا يَخْفَى ... فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ» □

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ «۳۹» □

ستایش خداوندی را که در پیری، اسماعیل و اسحاق را به من عطا فرمود.

قطعاً پروردگارم شنونده دعاست (و آن را مستجاب می کند).

نکته ها:

اسماعیل و اسحاق، از نعمت های ویژه ی خداوند هستند، زیرا:

الف: با دعای پیامبر خدا ابراهیم به وجود آمدند.

ب: در زمان پیری پدر به دنیا آمدند.

ج: اولاد صالح بودند.

د: سرسلسله ی انبیای بعدی شدند.

ضمناً آنچه مهم است، اولاد صالح است، چه از کنیز باشد و چه از غیر آن. (اسماعیل از کنیز و اسحاق از آزاده بود)

پیام ها:

۱- به هنگام ذکر نعمت های الهی از خداوند تشکر کنیم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» □

۲- خدا را به خاطر دعاهاى مستجاب شده، شکر کنیم. «إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ» □

۳- فرزند، هدیه الهی است. «وَهَبْ لِي» □

۴- برای اراده و قدرت الهی، هیچ مانعی وجود ندارد. «عَلَى الْكَبِيرِ» پیری مانع فرزندان شدن نیست.

۵- هنگام تشکر از خداوند، نعمت ها را جداگانه ذکر کنید. «إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ» □

۶- استجاب دعا سنت خداوند است. «إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ» □

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَ تَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾ □

پروردگارا! مرا برپا دارنده نماز قرار ده و از نسل و ذریه ام نیز پروردگارا! دعای مرا (نماز و عبادتم را) بپذیر.

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾ □

پروردگارا! مرا و پدر و مادرم را و مؤمنان را، روزی که حساب بر پا می شود ببخشای!

نکته ها:

در آیاتی که تاکنون درباره ی حضرت ابراهیم در این سوره خوانده ایم، او از خداوند هفت درخواست دارد: امتیت مگه، دور ماندن از بت پرستی، توجه قلوب و افکار مؤمنان نسبت به فرزندان و مکتب او، بهره مند شدن ذریه ی او از ثمرات، توفیق اقامه ی نماز، قبول شدن

دعاها و آموزش برای خود و والدین و همه ی مؤمنان.

«وَهُوَ الْأَعْلَى» تنها به پدر واقعی گفته می شود، ولی «أَب» به غیر پدر از جمله به عمو و پدرزن نیز گفته می شود. چون والدین ابراهیم مؤمن بودند، لذا در این آیه حضرت ابراهیم به والدین خود دعا می کند، ولی در آیات دیگر که «أَب» بکار رفته و مراد عموی ابراهیم است، به دلیل مشرک بودن او، حضرت از او بیزاری می جوید.

در آیه ی ۱۳۳ بقره نیز خواندیم که فرزندان یعقوب در پاسخ پدر که پرسیده بود: «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي» پس از من چه چیز را می پرستید؟ گفتند: «نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَ إِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» ما پروردگار تو و پروردگار پدرانت ابراهیم و اسماعیل را می پرستیم. با آنکه اسماعیل عموی یعقوب است، ولی به عمو «أَب» گفته شده است.

پیام ها:

۱- تکرار «رب» در آغاز دعاهای حضرت ابراهیم، نشانه تأثیر آن در استجاب دعا و یا یکی از آداب آن است. «رَبِّ اجْعَلْنِي»

۲- برای اقامه ی نماز خود و فرزندان، از خداوند استمداد کنید. «رَبِّ اجْعَلْنِي»

۳- نماز، محور دعاهای حضرت ابراهیم است. «رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ»، «رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ»

۴- با آنکه رسالت انبیا اقامه ی دین است اما دعا برای اقامه ی نماز به جای آن، نشانه آن است که نماز چهره و سیمای تمام نمای دین است. «مُقِيمَ الصَّلَاةِ»

۵- اقامه ی نماز، عدل و همتای رهبری است. حضرت ابراهیم در دو مورد عبارت «وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» را بکار برد: یکی درباره ی نماز نسل خود «مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» و یکی در مورد رهبری نسل خود هنگامی که خداوند به ابراهیم فرمود: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» (۱) من تو را امام مردم قرار دادم ابراهیم گفت: پروردگارا ذریه مرا نیز به این مقام برسان.

ص: ۴۲۵

۶- در دعا هم به خود توجه کنید، «وَ اجْنُبْنِي - وَ اجْعَلْنِي - وَ اغْفِرْ لِي» و هم به دیگران.

«وَ بَنِي - وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي - وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۷- انسان، هم باید به فکر نسل قبل باشد، «وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» و هم به فکر نسل بعد. «وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي»

۸- در دعا، به فکر قیامت خود، فرزندان و جامعه باشید. «يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ»

وَ لَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴿٤٢﴾

خداوند را از آنچه ستمگران انجام می دهند غافل مپندار، همانا او (کیفر و حساب) آنان را برای روزی به تأخیر می اندازد که چشم ها (از حیرت و وحشت) آن روز خیره می ماند.

نکته ها:

سؤال: خداوندی که عادل است و قدرت دارد، چرا جلو ستمگران را نمی گیرد؟

پاسخ: خداوند هم عادل است و هم قادر و هم به عملکرد ستمگران عالم، لیکن تأخیر کیفر به خاطر آن است که دنیا ظرفیت پاداش یا کیفر کامل را ندارد و سنت خداوند بر این است که بندگان را مهلت دهد تا اگر قابلیت داشته باشند، توبه کنند و اگر قابل نبودند، در قیامت به حسابشان برسد.

پیام ها:

۱- زود قضاوت نکنید و خداوند را غافل مپندارید. «لَا تَحْسَبَنَّ»

۲- مهلت دادن به ستمگران، نشانه ی غفلت خداوند یا رضایت پروردگار از آنان نیست. «وَ لَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا»

۳- سنت خداوند بر مهلت دادن است. «إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ» بنابراین در برابر ظالم، نه ساکت شوید و نه مأیوس، به وظیفه خود عمل کنید که خدا در کمین آنهاست.

۴- کيفر و پاداش الهی، زمان بندی دارد. «لِيَوْمٍ»

۵- روز قیامت، چنان ترس آور و وحشت زاست که چشم ها خیره می شود.

«تَشَخَّصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ»

مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤْسِهِمْ لَا يَزِدُّهُمُ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْنَدَتْهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾

(روزی که مجرمان از شدت وحشت) شتاب زده، سرها را بالا گرفته، چشم ها و پلک هاشان به هم نخورد و دل هایشان (از امید و تدبیر) تهی است.

نکته ها:

برای «مُهْطِعِينَ» که از «اهطاع» است، چند معنا شده است: گردن کشیدن، سرعت گرفتن و نگاه کردن با ذلت و همه ی این معانی می تواند در این آیه مورد نظر باشد.

وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخِّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبْ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ الرَّسُولَ أَوْ لَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾

و مردم را از روزی که عذاب به سراغشان خواهد آمد بترسان. پس کسانی که ظلم کرده اند، خواهند گفت: پروردگارا! ما را تا مدت کوتاهی مهلت ده تا دعوت تو را اجابت نماییم و از پیامبران پیروی کنیم (به آنان گفته می شود) آیا شما نبودید که پیش از این سوگند یاد می کردید که هرگز برای شما زوال و فنا نیست؟

نکته ها:

با توجه به آیه ی قبل، ابتدا به نظر می رسد که این آیه نیز درباره ی قیامت است، ولی جمله ی «أَخِّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبْ دَعْوَتَكَ...» بیشتر، این معنا را به ذهن می آورد که آیه درباره ی عذاب الهی در دنیا است، زیرا تأخیر عذاب و اجابت دعوت خداوند و پیروی از پیامبران، مربوط به دنیا است نه قیامت.

در قیامت نیز تقاضای بازگشت به دنیا وجود دارد که آیات آن، مکرر در قرآن آمده از جمله:

الف: «فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيلٍ» (۱) آیا برای خارج شدن از هلاکت راهی هست؟

ب: «فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۲) ما را به دنیا برگردان تا عمل صالحی انجام دهیم.

ج: «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۳) پروردگارا! ما را از دوزخ خارج کن تا کار خوب انجام دهیم.

پیام ها:

۱- هشدار و تهدید، از راهها و شیوه های تربیت و هدایت گمراهان است. «وَأَنْذِرِ»

۲- هشدارهای قرآن، مربوط به همه ی مردم است. «أَنْذِرِ النَّاسِ»

۳- مجرمان روزی پشیمان می شوند، اما فرصت های از دست رفته باز نمی گردد.

أَخْرَجْنَا ...

۴- هنگام نزول عذاب الهی، راه فرار و توبه بسته می شود. «أَوْ لَمْ تَكُونُوا ...»

وَسَكَتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ» (۴۵)

و(شما بودید که) در خانه های کسانی که(پیش از شما بودند و) به خویشان ستم کردند، ساکن شدید و برای شما روشن شد که با آنان چه کردیم و برای شما مثل ها زدیم(پس چرا عبرت نگرفتید)

پیام ها:

۱- بسیاری از انسان ها از سرنوشت پیشینیان عبرت نمی گیرند و با آنکه در جای آنان نشسته اند، همه چیز را فراموش می کنند. «سَكَتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۲- خداوند اتمام حجّت می کند. «الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ، ضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ» (هم عذاب امت های قبل را بیان می کند و هم با مثال های متعدّد، مسایل را روشن می سازد).

۳- سنّت های خدا بر تاریخ و جامعه ثابت و حاکم است. «تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ»

ص: ۴۲۸

٢-٢. سجده، ١٢.

٣-٣. فاطر، ٣٧.

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾

به یقین آنان تمام مکر خود را به کار گرفتند، ولی مکر و حيله ی آن ها نزد خداست گرچه کوه ها از مکرشان از جا کنده شود.

نکته ها:

خداوند، هم به نیرنگ آنها آگاه است و بر آن احاطه ی کامل دارد و هم کیفر آن همه توطئه را خواهد داد و هم می تواند مکر آنها را دفع و خشی کند و یا به خودشان برگرداند.

پیام ها:

۱- ستمگران هر چند صاحب قدرت و قوت باشند، اما سرانجام مخدول خداوند خواهند شد. «عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ» □

□ □ □ □ □
فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

مپندارید که خداوند وعده ای را که به پیامبرانش داده است تخلف می کند، قطعاً خداوند شکست ناپذیر و صاحب انتقام است.

نکته ها:

انتقام گرفتن انسان همراه با کینه و تشفی دل است، ولی انتقام الهی بر اساس عدل و حکمت و تأدیب است.

پیام ها:

۱- باید در لحظه های خطر و لغزش، هشدارهای لازم داده شود. «فَلَا تَحْسَبَنَّ» □

۲- تأخیر در امدادهای الهی، سبب تردید شما نشود. «فَلَا تَحْسَبَنَّ» □

۳- گرچه انسان عقل و فطرت دارد و مشورت هم می کند، اما اگر وحی نباشد در فهم و برداشت گرفتار انحراف می شود. «فَلَا تَحْسَبَنَّ» □

۴- مهلتی که خداوند به کفار و ستمگران می دهد، بر اساس یک سنت و حکمت

است نه از روی غفلت و تخلف از وعده ها «فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخَلِّفًا وَعْدَهُ»

۵- خدایی که قدرت دارد چرا تخلف کند؟ «إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (۴۸)

روزی که زمین به غیر این زمین و آسمان ها (به آسمان های دیگر) تبدیل شوند و (همه مردم) در پیشگاه خداوند یگانه قهار حاضر شوند.

نکته ها:

تغییر و تحوّل زمین در روز قیامت، در آیات متعدّد بیان شده است. در آن روز زمین لرزه ی شدیدی ایجاد شود، کوه ها از زمین کنده شود و به حرکت در آیند و مانند پشم و پنبه نرم شوند. (۱) روزی که زمین به صورت قطعه ای صاف و هموار و مسطح در آید. چنانکه قرآن می فرماید: «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا» (۲) ولی تبدیل آسمان ها با خاموش شدن خورشید و درهم پیچیده شدن آسمان ها انجام می گیرد. به هر حال، این نظام موجود پایانی دارد.

پیام ها:

۱- تمام خلائق برای رسیدگی به عملکردشان دوباره زنده خواهند شد. «بَرَزُوا»

۲- در قیامت جایی برای رحم و عطف بر ستمگران نیست. «الْقَهَّارِ»

وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (۴۹)

و در آن روز مجرمان را می بینی که در غل و زنجیر بهم بسته شده اند.

سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ وَ تَعْشَىٰ وُجُوهُهُمْ النَّارُ (۵۰)

جامه های آنان از قطران (ماده ی چسبنده ی بدبوی قابل اشتعال همچون قیر) است و صورت هایشان را آتش می پوشاند.

ص: ۴۳۰

۱- ۱. زلزله، ۱.

۲- ۲. طه، ۱۰۵-۱۰۶.

کسی که در حال رنج و عذاب است، اگر فریاد دیگران را نیز بشنود، بیشتر زجر می بیند، چنان که شادی کردن لذت دارد و بودن در کنار جمعی که شادمانند لذت بیشتری دارد. به همین خاطر، قرآن می فرماید: ما افراد همفکر و هم خط را در یک جا جمع می کنیم، مجرمان را در دوزخ و نیکان را در بهشت. وَ الَّذِينَ آمَنُوا ... أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (۱) و درباره ی اهل دوزخ می خوانیم: «اِحْشَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ» (۲) ستمگران و همسرانشان که مانند آنان بودند، با هم به دوزخ می روند. در جای دیگر می خوانیم: «فَكُتِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ» (۳) در آن روز عابد همراه با معبود خیالی خود با هم به دوزخ افکنده می شوند و شاید آیه ی «وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ» (۴) نیز همین قرین بودن را بیان کند. (والله العالم)

«اصفاد» جمع «صفود» به «کنده» گفته می شود و آن تکه ی چوب بزرگی است که به پای زندانیان می بندند.

«قَطْرَانٍ» ماده ای است که از برخی درختان می گیرند و پس از جوشاندن و سفت کردن آن به بدن شتر می مالند تا در اثر سوزش زیاد، امراض پوستی شتر بهبود یابد. این ماده، بدبو و اشتعال زاست. (۵)

یکی از عذاب های قیامت، بسته شدن مجرمان با غل و زنجیر است و این معنا در چندین آیه ذکر شده است. از جمله: وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ ... فِي الْأَصْفَادِ وَ «خُدُوهُ فَغُلُّوهُ» (۶) و «إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ» (۷)

مجرمان با مجرمان، و یا با شیاطین، با هم به زنجیر کشیده می شوند. و یا دست هایشان با غل بسته می شود و یا دست و پاهایشان و یا دست و پا و گردنشان با هم در قید و بند قرار می گیرد. «مُقَرَّنِينَ»

ص: ۴۳۱

۱-۱. طور، ۲۱.

۲-۲. صافات، ۲۳.

۳-۳. شعراء، ۹۴.

۴-۴. تکویر، ۷.

۵-۵. تفسیر نمونه.

۶-۶. حاقه، ۳۰.

۷-۷. غافر، ۷۱.

پیام ها:

۱-قرآن، قیامت را طوری ترسیم می کند که گویی الآن ما آن را می بینیم. «تَرَى»

۲-تحقیر و عذاب مجرمان، در ملاء عام است. «و تَرَى الْمُجْرِمِينَ»

۳-اگر با دید تجسّم اعمال بنگریم، شاید به این نتیجه برسیم که لباس هایی که پوشیدن آن ها با دلربایی و تفاخر و اسراف و شهوت انگیزی همراه باشد، به لباس های سیاه و بدبو و آتش زای قیامت تبدیل می شود. «سَرَّابِيْلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ»

لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مِمَّا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ «۵۱»

(مجرمان کیفر می شوند) تا خداوند به هر کس سزای آنچه کسب کرده بدهد، چرا که خداوند حساب رسی سریع است.

پیام ها:

۱-هیچ یک از مردم بی جزا نمی مانند. «كُلُّ نَفْسٍ»

۲-هیچ کاری بی پاسخ نیست. «مَا كَسَبَتْ»

۳-کیفر و پاداش الهی، بر اساس عمل خود ماست. «مَا كَسَبَتْ»

هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَ لِيُنذَرُوا بِهِ وَ لِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَ لِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ «۵۲»

این (قرآن) پیام رسا و ابلاغی برای مردم است تا به وسیله ی آن، هشدار یابند و بدانند که همانا او معبودی یکتاست و تا خردمندان پند گیرند.

نکته ها:

آخرین آیه ی سوره ی ابراهیم و اولین آیه ی آن، درباره ی نقش قرآن و رسالت آن در هدایت مردم است؛ در آیه ی اول خواندیم: «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» و در این آیه می خوانیم: هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ ...

از طرفی همان گونه که قرآن بلاغ است، پیام رسان آن نیز بلاغ است، چنانکه در آیه ۵۴

پیام ها:

۱- قرآن، مایه ی تبلیغ است و مبلغان باید مایه ی تبلیغی خود را از قرآن بگیرند.

«هَذَا بَلَاغٌ»

۲- قرآن، کتاب توحید است و از قرآن باید موحد ساخته شود. «هَذَا بَلَاغٌ ... لِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»

۳- ابلاغ به تنهایی کافی نیست، انذار نیز لازم است. (آری، هدف تبلیغ، انذار است.) «وَلِيُنذَرُوا»

۴- دانستن کافی نیست، توجه و تذکر نیز لازم است. «لِيَعْلَمُوا - لِيَذَكَّرَ»

۵- انس با قرآن، هم معرفت و شناخت به انسان می دهد، «لِيَعْلَمُوا» و هم با تذکر و پند، آدمی را به اعمال خیر تشویق می کند. «لِيَذَكَّرَ»

۶- قرآن، برای عموم مردم ابلاغ است، اما تنها صاحبان عقل متذکر می شوند و از آن پند می گیرند. «وَلِيَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

آری، اگر به رهنمودهای قرآن با جان و دل توجه کنیم، انسان موحد و متذکری می شویم. انشاء الله

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

اشاره

این سوره دارای نود و نه آیه است و به گفته مشهور پنجاه و دومین سوره می باشد که قبل از هجرت در مکه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده است.

«حِجْر» نام شهری است که قوم حضرت صالح در آن زندگی می کردند و نام این سوره از آیه هشتاد آن که درباره قوم صالح است، گرفته شده است. «كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ»

بیشتر مطالب این سوره در مورد تهمت و تمسخر کفار نسبت به قرآن و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دستور به صبر و گذشت نسبت به آنهاست و یک نوع دلداری و تسلیت، در برابر فشار هجوم مخالفان، بعد از وفات حضرت خدیجه و حضرت ابوطالب علیهما السلام برای پیامبر عزیز می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ ﴿١﴾

الف لام راء، آن است آیات کتاب (آسمانی) و قرآن روشن و روشنگر.

رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾

چه بسا کسانی که کفر ورزیدند آرزو دارند که ای کاش مسلمان بودند.

نکته ها:

در تفسیر طبری و مجمع البیان ذیل آیه ۲ حدیثی آمده که در قیامت کفار به مسلمانان گرفتار جهنم، می گویند: شما نیز مثل ما دوزخی شدید و اسلام شما را نجات نداد. در حالی که مسلمانان گنهکار بعد از مدتی تنبیه، نجات می یابند، ولی کفار برای همیشه در دوزخ و آتش جهنم ماندنی می شوند و می گویند: ای کاش ما هم مسلمان بودیم.

در تاریخ می خوانیم: قیصر روم با دیدن نامه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قصد ایمان آوردن داشت، اما گفت جانم در خطر است و حکومت از دستم می رود. (۱)

پیام ها:

۱- با اینکه قرآن مقام بسیار والایی دارد، «تِلْكَ» ولی در عین حال دسترسی به آن آسان است، زیرا هم نوشته شده، «الْكِتَابِ» و هم قابل خواندن است. «قرآن»

۲- مطالب قرآن روشن است و مرز حق و باطل را بیان می کند. «مُبِينٍ»

ص: ۴۳۸

۳- سرفرازی آینده برای اسلام است و حسرت برای کفار خواهد بود. «يُودُّ الَّذِينَ كَفَرُوا» (کسانی که امروز اسلام را مسخره می کنند، در آینده پشیمان خواهند شد و چه بسا کفاری که آرزوی اسلام دارند، ولی گرفتار طاغوت ها یا محیط فساد خود هستند)

ذَرَّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِيهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

آنان را (به حال خود) رها کن تا بخورند و بهره مند شوند و آرزوهای سرگرمشان کند، پس به زودی (نتیجه این بی تفاوتی ها را) خواهند فهمید.

نکته ها:

مسئله رها کردن کفار به حال خود که از جمله ی «ذَرَّهُمْ» استفاده می شود، به خاطر سرکشی خود آنان است، و گرنه خداوند ابتدا برای هدایت همه ی انسانها، پیامبر فرستاده و کسی را به حال خود رها نکرده است. چنانکه این مطلب بارها در قرآن مطرح شده است. از جمله: «وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» (۱)، آنان را رها می کنیم تا در سرکشی خود سردرگم شوند و در جای دیگر می فرماید: «وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ» (۲) آنان را در سرکشی کردن مهلت می دهیم.

انسان به آرزو زنده است و اگر روزی آرزو از انسان گرفته شود از کار و تلاش دست برمی دارد. اما آرزویی که در اسلام مورد انتقاد قرار گرفته است، مربوط به موارد ذیل است:

۱. آرزوی طولانی، ۲. آرزوی بیش از عمل، ۳. آرزوی بدون عمل، ۴. آرزویی که انسان را سرگرم کند، ۵. آرزوی خیر داشتن از کار و افراد بد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: من از دو چیز بر شما می ترسم؛ یکی پیروی از هوسها که شما را از حق باز دارد و دیگری آرزوهای طولانی که شما را از آخرت غافل نماید. در دعای کمیل می خوانیم: آرزوهای طولانی، انسان را از رسیدن به خیرات محروم می کند.

«و حبسنى عن نفعى بعد آمالى»

ص: ۴۳۹

۱- ۱. انعام، ۱۱۰.

۲- ۲. بقره، ۱۵.

پیام ها:

۱- در تبلیغ و ارشاد وقت خود را صرف نااهلان نکنید. «ذُرُّهُمْ»

۲- انسان، گاهی چنان در کفر غوطه ور می شود که برهان و هشدار انبیا نیز او را بیدار نمی کند «ذُرُّهُمْ»

۳- آرزو اگر انسان را غافل کند، نابخاست. «وَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» (ولی اگر انسان را به کار و تلاش وادار کند خوب است زیرا در قرآن می خوانیم: «وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمْلاً» (۱))

۴- مهلت الهی را نشانه لطف و رحمت او ندانیم. ذُرُّهُمْ ... فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

(گاهی پزشک به اطرافیان بیمار می گوید: مریض را رها کنید و هر چه می خواهد بخورد به او بدهید، زیرا کار از کار گذشته است)

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾

و ما اهل هیچ قریه ای را هلاک نکردیم مگر آنکه برای آن (کارنامه و) کتابی معلوم بود.

پیام ها:

۱- کامیابی های دنیاپرستان پایانی دارد. «وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ»

۲- اگر بخواهیم می توانیم کفار را فوراً نابود کنیم، اما برنامه و سنت ما فرصت دادن و تأخیر است. «لَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ»

۳- به مهلت دادن های الهی مغرور نشویم. «لَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ»

۴- جامعه و تاریخ نیز قانون و زمان بندی و اصولی دارند.

«قریه الا و لها کتاب معلوم»

ص: ۴۴۰

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّهِ أَجْلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ» (۵)

هیچ امتی از اجل خود نه پیش می افتد و نه پس می ماند.

نکته ها:

اجل و حوادثی که پیش می آید دو نوع است: حتمی و غیر حتمی. اجل غیر حتمی با دعا و صدقه و کارهای خیر قابل تغییر است، اما اجل حتمی قابل تغییر نیست.

پیام ها:

۱- نه تنها افراد بلکه امت ها و تاریخ آنان زمان بندی و اجل دارند. «اجلا»

۲- بقا و ثبات افراد و امت ها به دست خداست و انسان در جلو و عقب انداختن برنامه های حتمی الهی، نقشی ندارد. مَا تَسْبِقُ ... وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» (۶)

و کفار گفتند: ای کسی که (ادعا داری) ذکر (الهی) بر او نازل شده! به یقین تو دیوانه ای!

لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» (۷)

اگر از راست گویانی چرا فرشتگان را پیش ما نمی آوری؟

نکته ها:

«لَمَجْنُونٌ» به معنای بی عقل نیست، بلکه به معنای جن زده است. همان گونه که کلمه «دیوانه» به معنای دیورده است و در جاهلیت اعتقاد داشتند که شاعر به خاطر ارتباطی که با جن دارد می تواند شعر بگوید.

در این دو آیه تحقیر و تمسخر و تهمت و تردید، با انواع تأکیدها برای پیامبر صلی الله علیه و آله از زبان کفار مطرح شده است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِي﴾ به جای ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ﴾ یک نوع تحقیر است، «الذِّكْرُ» با توجه به اینکه کفار به وحی عقیده نداشتند، یک نوع تمسخر است و «لَمَجْنُونٌ» تهمت

است و جمله «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» نشانه ی تردید آنان در نبوت است. به علاوه حرف «إِنْ» و حرف لام در جمله «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» و قالب جمله اسمیه، نشانه ی انواع تاکید در سخن و عقیده انحرافی آنهاست.

پیام ها:

۱- توجه به معنویات، نزد گروهی دیوانگی است. «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ»

۲- کفار سرچشمه سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را که وحی است قبول نداشتند. لذا به جای «أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ» می گفتند: «نُزِّلَ عَلَيْهِ»

۳- کفار، نشانه ی صداقت پیامبر را نزول فرشته می دانستند، ولی این بهانه ای بیش نبود، زیرا در جای دیگر قرآن می خوانیم: اگر بر فرض ما فرشتگان را بر آنان نازل کنیم و مردگان زنده شوند و با آنان سخن بگویند و در برابر چشمشان همه چیز را حاضر کنیم، باز هم ایمان نمی آورند. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

«مَا نُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ»

(غافل از آنکه) ما فرشتگان را جز بر اساس حق نمی فرستیم و در آن صورت دیگر کفار مهلت داده نمی شوند. (و قهر فوری الهی آنان را خواهد گرفت)

نکته ها:

از آیات قرآن استفاده می شود که هرگاه معجزه ای از انبیا صادر شود و مردم بی اعتنایی کنند، ممکن است قهر الهی نازل شود و ممکن است برای مدتی به آنان مهلت داده شود، لیکن هرگاه نوع معجزه و درخواست آن از طرف مردم باشد؛ نظیر بیرون آمدن شتر از دل کوه که از حضرت صالح خواستند و یا نظیر فرو آمدن غذای آسمانی که از حضرت عیسی خواستند، در این گونه موارد هرگاه مردم تخلف نمایند قهر خدا حتمی و فوری است و دیگر به آنان مهلت داده نمی شود. «وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ»

در آیه قبل کفار با جمله «لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ» از پیامبر عزیز تقاضای فرود آمدن

فرشتگان بر خودشان را داشتند. این آیه پاسخ می دهد: که نزول فرشتگان براساس و حق آن است که فرشته بر افراد لایق نازل شود و نزول فرشته بر افراد نااهل باطل است و ما جز حق انجام نمی دهیم. «مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ»

پیام ها:

۱- نزول فرشتگان بر اساس هوس این و آن نیست، بلکه بر اساس حق است.

«مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ»

۲- مهلت دادن خداوند نیز قانون دارد و در مواردی که نوع معجزه با درخواست خود مردم باشد، ولی بازهم سرکشی نمایند، مهلتی در کار نیست. «مَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ»

«إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۹)

همانا ما خود قرآن را نازل کردیم و قطعاً ما خود آن را نگاه داریم

نکته ها:

در آیه ۶ کفار می گفتند: معلوم نیست سرچشمه ذکر پیامبر چیست «نُزِّلَ عَلَيْهِ» در این آیه می فرماید: شک نکنید قطعاً خود ما هستیم که ذکر و قرآن را بر او نازل می کنیم و همان گونه که کفار با تأکید نسبت جنون می دادند، خداوند با تأکید بیشتری نزول قرآن و حفظ آن را به ذات مقدس خود نسبت می دهد.

در این آیه ی کوتاه، شش نوع تأکید بکار رفته است؛ سه تأکید برای نزول قرآن که در کلمات «إِنَّا ، نَحْنُ ، الذِّكْر» نهفته شده و سه تأکید برای حفظ قرآن از هر نوع تغییر و تحوّل که در کلمات «إِنَّا ، لَهُ ، ل» است که در اصطلاح ادبیات عرب برای اهل فن روشن است.

به گواهی و وعده خدا در این آیه، هیچ گونه تغییر و تحریفی در قرآن رخ نداده، چنانکه در آیات دیگر نیز این مطلب آمده است، از جمله آیه ۴۲ فصلت: «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ» هیچگونه باطلی از هیچ طریقی به قرآن راه ندارد. و اگر روایاتی را دیدیم که

در آن به تحریف قرآن اشاره ای دارد؛ یا جعلی است که باید بر دیوار زد و یا مراد تحریف در معنا و عمل، تفسیر به رأی و سلیقه و کنارزدن قرآن شناسان اصلی یعنی اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشد.

علاوه بر وعده خداوند مبنی بر حفاظت از قرآن، مسلمانان از آغاز، قرآن را حفظ کرده و در نوشتن و حفظ آن جدی بودند، حتی آموزش قرآن را مهریه زنان قرار می دادند، در نمازها می خواندند و کاتبان وحی افراد متعدّد بودند که یکی از آنان حضرت علی علیه السلام بود و امامان اهل بیت علیهم السلام مردم را به همین قرآن موجود دعوت می کردند. به علاوه حدیث ثقلین از شخص پیامبر که فرمودند: من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم و می روم؛ یکی قرآن و دیگری اهلبیت، که این دو هرگز از هم جدا نمی شوند و اگر شما به هر دو تمسک کنید، هرگز گمراه نخواهید شد. گواه دیگری بر سلامت قرآن است و به راستی مگر می توان گفت رسالت پیامبر ثابت ولی کتابش متغیر است؟! مصطفی را وعده داد الطاف حق گر بمیری تو نمیرد این نسق من کتاب و معجزت را حافظم بیش و کم کن را زقرآن رافضم

در زمینه تحریف نشدن قرآن صدها کتاب و مقاله و تحقیق از سوی بزرگان شیعه تألیف شده است و با کمال تأسف عقیده به تحریف را به ناحقّ به شیعه نسبت داده اند.

قرآن ذکر است، «نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» و اعراض از ذکر و قرآن، انسان را به بدبختی می کشاند. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۱)

قرآن ذکر است و تنها با ذکر خدا دل ها آرام می گیرد. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲)

پیام ها:

۱- قرآن نه از بشر است و نه از فرشته. «إِنَّا نَحْنُ»

۲- قرآن برای همیشه محفوظ است. «لَحَافِظُونَ» (اسم فاعل رمز دوام است) ۳- یکی از پیشگویی های قرآن و از امتیازات اسلام، مصونیت قرآن از تحریف

ص: ۴۴۴

۱- ۱. طه، ۱۲۴.

۲- ۲. رعد، ۲۸.

است. «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»

۴- قرآن، ذکر است؛ یاد خدا، یاد نعمت ها، یاد تاریخ گذشتگان و یاد قیامت.

«الذِّكْرُ»

۵- تهمت ها و تحقیرهای ناروا، باید محکم و همانند خودشان پاسخ داده شود.

«نَزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ» را باید با آیه «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» پاسخ داد.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِعَابِ الْأَوَّلِينَ ﴿۱۰﴾

و همانا ما پیش از تو، در میان اقوام و گروه های پیشین (نیز پیامبرانی) فرستادیم.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿۱۱﴾

و هیچ پیامبری برایشان نمی آمد، مگر آنکه به استهزای او می پرداختند.

نکته ها:

«شِعَابِ» به معنای امت و گروهی است که دارای نوعی پیوند و همبستگی می باشند؛ خواه پیوند در خط حق باشد، نظیر آیه «وَإِنَّ مِنْ شِعَابِهِ لِبُرَاهِمٍ» (۱) و خواه در خط انحراف.

«فَرَقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا» (۲)

هدف از استهزا؛ یا شکستن ابهت انبیا بود تا مردم حق جو گرد آنان جمع نشوند یا برای جبران ضعف و ناتوانی خودشان در برابر منطق انبیا بود.

و آنچه دستاویز مسخره قرار می گرفت؛ یا زندگی ساده انبیا یا پیروان محروم آنان و یا شکستن سنت های خرافه ای بود.

پیام ها:

۱- در برابر سیل استهزا، باید افراد را تقویت کرد. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ» ۲- توجه به تاریخ و مشکلات دیگران، تحمل مشکلات را بر انسان آسان می کند.

ص: ۴۴۵

«أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ»

۳- هیچ یک از انبیا، از مسخره شدن به دست کفار، مصون نبوده اند. «مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ» (مبلغ نباید با تمسخر مردم، دل سرد شود)

۴- استهزا، سیره و روش همیشگی کفار، در برابر انبیا بوده است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» (حربه ی کسی که منطق ندارد، استهزا می باشد)

كَذَلِكَ نَسُئُكَ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةَ الْأُولِينَ ﴿١٣﴾

اینگونه ما (برای اتمام حجت) قرآن را در دل‌های مجرمان راه می دهیم. (امریا) آنان به آن ایمان نمی آورند و سنت و راه کفار پیشین نیز این گونه بوده است.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾

و اگر از آسمان دری بر روی آنان بگشاییم تا همواره در آن بالا روند.

لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

قطعاً می گفتند در حقیقت ما چشم بندی شده ایم بلکه ما قومی جادو شده ایم.

نکته ها:

در چند آیه قبل خواندیم که کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست دیدن و آوردن فرشته می کردند. در آیه ۱۴ این سوره می فرماید: حتی اگر ما دری از آسمان را به روی آنان باز کنیم و آنان به آسمان بالا-روند و ملائکه و چیزهای دیگری را هم ببینند، باز ایمان نخواهند آورد، زیرا تقاضای دیدن فرشته تنها یک بهانه است. و شخص لجوج، عروج خود را به آسمان نیز، انکار می کند.

در آیه ۷ سوره ی انعام می خوانیم: حتی اگر کتابی را در کاغذی از آسمان نازل کنیم و آنان با دست خود آن را بگیرند، باز هم انکار می کنند و می گویند این جز جادو و سحر آشکاری

نیست.

بعضی مفسران می گویند: «نَسَلُكُهُ» یعنی ما این تکذیب و استهزا را در دل کفار نفوذ دادیم، نظیر آیه «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» که سنگدل شده اند و دیگر قابل هدایت نیستند.

پیام ها:

۱- سنت خداوند برای هدایت مردم، نسبت به همه یکسان است. «كَذَلِكَ نَسَلُكُهُ»

۲- خداوند اتمام حجت می کند و مطالب حق را به دل و عمق جان مردم می رساند، تا نگویند ما حقیقت را نفهمیدیم. «فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ»

۳- جرم و گناه، انسان را از هدایت پذیری دور می کند. «قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ، لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ»

۴- تنها فهمیدن حق، برای پذیرفتن آن کافی نیست، زیرا ایمان آوردن نیاز به اراده و تواضع و خشوع دارد. نَسَلُكُهُ فِي قُلُوبِ ... لَا يُؤْمِنُونَ

۵- آسمان درهایی دارد که با اراده ی خداوند، بر هر کس که بخواهد باز می شود.

«فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا»

۶- لجاجت، مانع شناخت است و لجوج محسوسات را نیز انکار می کند. لَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ... لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا

۷- لجاجت، درد بی درمان و رو به گسترش است. او با دیدن هر گونه نشانه ای ابتدا می گوید؛ چشم من سحر شده، «إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا» اما بعد می گوید؛ تمام وجودم سحر شده است. «بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ»

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾

و همانا ما در آسمان برج هایی قرار دادیم و آن را برای بینندگان زینت دادیم.

نکته ها:

«بروج» جمع «برج» در اصل به معنای ظهور است و به زنی که زینت خود را ظاهر می کند، می گویند: «تبرجت المرثه» و به قصر و کاخ و ساختمان های بلند که جلوه ای خاص

دارد برج گفته می شود و در این آیه کرات آسمانی یا منازل آنها به برج تشبیه شده است.

از گردش زمین به دور خورشید، دایره ای فرضی به نام «منطقه البروج» تشکیل می شود.

این دایره را دوازده قسمت نموده اند که مطابق هر قسمتی ستارگانی قرار می گیرند و به تناسب شکل آن، مجموعه ای از ستارگان به آن نامگذاری شده است. در فارسی به نام های فروردین، اردیبهشت، خرداد،... و در عربی به نام حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، میزان، عقرب، قوس، جدی، دلو و حوت می باشد.

پیام ها:

۱- کرات آسمانی و حرکت آنها در مدارهای گوناگون، یکی از آثار توحید و خداشناسی است. «لَقَدْ جَعَلْنَا»

۲- آفریده های آسمانی نیز حادث هستند. «جَعَلْنَا»

۳- زینت و زیبایی، یک اصل در آفرینش است که خداوند در خلقت آسمان ها آن را رعایت نموده است. «زَيَّنَّا»

۴- آسمان نیز همچون زمین، برای انسان آفریده شده است. «لِلنَّاطِرِينَ»

وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾

و آنها را از (دسترس) هر شیطان رانده شده ای، حفظ کردیم.

إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

مگر آنکه دزدانه گوش فرا داد که شهابی روشن او را دنبال نمود.

نکته ها:

«استراق» از سرقت و «استراق سمع» به معنای سرقت کلام است.

در تفسیر فی ظلال و مراغی می خوانیم: ما روح آیه را نمی دانیم که چگونه شیطان خبر دزدی می کند و چه خبری را سرقت می کند، ولی فخررازی و آلوسی در تفاسیر خود می گویند: مراد از آسمان، همین آسمان ظاهر و مراد از شهاب، همین سنگ های آسمانی

است که پرتاب و مشتعل می شود. گرچه بعضی گفته اند: مراد از آسمان، عالم ملکوت است که شیاطین را راهی بر آن نیست.

به هر حال شاید بتوان گفت: در آسمان معنویت چهره های درخشان و الگوها و رهبرانی قرار دادیم و حقایق را از وسوسه های شیطان حفظ کردیم و هرگاه شیطان صفتی وسوسه ای نماید، با استدلال و منطق محکم بر او هجوم آورده و بدعت و التقاط و وسوسه های او را با شهاب علم و برهان اهل ذکر محو می کنیم.

پیام ها:

۱- آسمان ها مرکز تدبیر امور و فرشتگان مدبران امورند و مراکز تدبیر باید منطقه حفاظتی باشد. «حَفِظْنَاهَا»

۲- شیطان تنها ابلیس نیست. «كُلُّ شَيْطَانٍ»

۳- شیطان، به خودی خود نمی رود، باید او را طرد نمود. «رَجِمِ»

۴- استراق سمع و جاسوسی در امور شرّ کار شیطان است. «مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ»

۵- با جاسوس باید برخوردی سریع و انقلابی کرد. «فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ»

۶- هر جا شیطان صفتی یافت شد، روشنگران جامعه باید با شهاب علم، آنان را دنبال کنند. «فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ»

۷- پاسخ وسوسه ها و شیطنت ها باید بسیار صریح، علنی و فوری باشد. «فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ» (در سوره صافات آیه ۸ می خوانیم:

«يُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ» طرد شیطان باید از همه اطراف باشد و گرنه به شکل دیگر و از راه دیگری جلوه می کند)

وَ الْأَرْضَ مَدَدْنَا وَ الْفَيْئَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ «۱۹»

و زمین را گستراندیم و در آن کوه های استوار افکندیم و در آن از هر چیز سنجیده و به اندازه، رویاندیم.

وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

و در آن زمین، برای شما و آنکه شما روزی دهنده او نیستید، وسیله ی زندگی قرار دادیم.

نکته ها:

مراد از القای کوه همچون القای شبهه، ایجاد آن است، «رَوَّاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثابت و پابرجاست و «مَعَايِشَ» جمع «معیشت» به معنای وسیله زندگی است.

پیام ها:

۱- یکی از نعمت های الهی، گستردگی و مسطح بودن زمین است. «مددنا» (وگر نه کشاورزی و بسیار از تلاش های دیگر به سختی انجام می گرفت)

۲- گستردگی زمین و پیدایش کوه ها و نباتات، تصادفی نیست. «مَدَدْنَاهَا، أَلْفَيْتَا، أَنْبَتْنَا»

۳- آفریده ها، براساس میزان وقانون خاصی آفریده شده اند. «مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ»

۴- زمین آماده رویش هر گونه گیاه است. «كُلِّ شَيْءٍ»

۵- آفرینش زمین و کوه و نبات برای انسان است. «لَكُمْ»

۶- خداوند، معیشت و رزق همه موجودات را، حتی آنها که شما توان تأمین آن را ندارید به عهده دارد «وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ»

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾

و هیچ چیز نیست مگر آنکه منابع و گنجینه های آن نزد ماست و ما جز به مقدار معین فرو نمی فرستیم

نکته ها:

در آیات متعدّد به مسئله اندازه گیری در خلقت موجودات اشاره شده است، از جمله:

«قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (۱)

ص: ۴۵۰

«كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» (۱)

«وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا» (۲)

در آیه ی ۲۷ سوره شوری می خوانیم که اگر خداوند رزق بندگانش را توسعه دهد، آنان دست به تجاوز می زنند، به همین دلیل به مقداری که صلاح می داند، به هر کس می دهد. آیه مورد بحث نیز اشاره به همین معناست.

شاید مراد از خزائن، اسباب و عناصر و امکانات بالقوه باشد که خداوند در وجود هر موجودی قرار داده است.

جمله «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ» شامل هر آفریده ای می شود. مثلاً توان و قدرت بینایی و شنوایی نیز در نزد خدا، سرچشمه و خزینه ای دارد که به مقدار معین از آن به ما می رسد، مثلاً اگر او بخواهد ما می توانیم صدای پای مورچه را در آن طرف کره زمین بشنویم. ضمناً علوم امروز کشف کرده که هر نباتی دارای وزن مخصوص است که هر گاه کمی عناصر و اجزای آن کم و زیاد شود، دیگر آن گیاه نخواهد بود.

نزول گاهی از مکان بالاست، نظیر نزول باران و گاهی از مقام بالاست، نظیر آیه «وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (۳) که به معنای آفرینش آهن است. در این آیه می خوانیم که نعمت ها اندازه و حساب دارد و مقدار هر یک معلوم است، «بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» و در آیات و روایات بعضی از عوامل آن بیان شده است.

تلاش انسان ها می تواند در تعیین رزق مؤثر باشد؛ داشتن اخلاق خوب، تخصیص عالی، سعه صدر، حسن نیت و سوز و دعای نیکان می تواند در آن مقدار معلوم مؤثر باشد.

پیام ها:

۱- هستی، سرچشمه و منبعی دارد که در اختیار خداست و تنها بخشی از آن به دست ما می رسد که ما از آن آگاهیم. «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

۲- چیزی در هستی، بدون اندازه معین آفریده نشده است. «بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ»

ص: ۴۵۱

۱-۱. رعد، ۸.

۲-۲. فرقان، ۲.

۳-۳. حدید، ۲۵.

۳- خزائن الهی متعدّد و نزول رحمت او تدریجی است. «نُزِّلَهُ» (تنزیل به معنای نزول تدریج است)

۴- خزائن الهی دائمی است، چون هر چه نزد اوست، باقی است. (۱) «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

۵- به سراغ غیر خدا نروید، زیرا که هر چه بخواهید سرچشمه اش نزد خداست.

«عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

۶- داشتن، دلیل مصرف کردن نیست، بلکه در مصرف باید حکمت و ظرفیت و ده ها نکته دیگر را در نظر گرفت. «وَمَا نُزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ»

۷- همه منابع هستی برای بشر، کشف نشده است. «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ»

وَ أَرْسَلْنَا الرِّیَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ (۲۲)

وبادها را برای بارور ساختن (ابرها و گیاهان) فرستادیم و از آسمان آبی نازل کردیم، پس شما را بدان سیراب نمودیم در حالی که شما نه خزینه دار بارانید و نه می توانید آن را برای خود (در ابرها یا در زمین) ذخیره کنید.

نکته ها:

«الْوَاقِحَ» از «لِقَاح» به معنای بارور کردن ابرها، از طریق پیوند ابرهای مثبت و منفی است و یا به معنای بارور کردن گیاهان، از طریق انتقال گرده های گیاهان است.

در آیه ۴۱ سوره ذاریات می خوانیم که گاهی باد عقیم و بی فایده است و گاهی سرچشمه برکات می شود. همان گونه که در آیه ۴۳ سوره نور می خوانیم: «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ سَيِّحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ» آیا نمی بینی که خداوند ابرهای پراکنده را سوق می دهد، سپس به یکدیگر متصل می کند، سپس آنها را متراکم می کند، پس می بینی که باران از میان آنها بیرون می آید.

ص: ۴۵۲

انسان برای مدت طولانی نه می تواند آب را در ابرها نگاه دارد و نه روی زمین، چون فرو می رود و نه در درّه های سنگی، چون بخار می شود.

پیام ها:

۱- کارگردان و مدبر هستی اوست. «أَرْسَلْنَا ، فَأَنْزَلْنَا ، اسْقِينَا»

۲- انسان از نگهداری ضروری ترین نیازها نیز عاجز است. «وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ»

۳- نعمت آب غیر از نعمت سیراب شدن است. «فَأَسْقِينَا كُمُوهُ»

(اینکه انسان آب بنوشد و سیراب شود، خود نعمتی علاوه بر نعمت آب است، زیرا می شد که انسان تشنه آب بنوشد ولی سیراب نشود.)

وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿۲۳﴾

والبته این مائیم که زنده می کنیم و می میرانیم و مائیم که (بعد از مرگ همه، باقی مانده و) وارث می شویم.

وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿۲۴﴾

و بدون شک ما به پیشینیان از شما علم داریم و به آیندگان نیز آگاهیم.

وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿۲۵﴾

و همانا پروردگار تو است که همه آنان را محشور خواهد کرد، زیرا که او حکیم و علیم است.

نکته ها:

مفسران برای «الْمُسْتَقْدِمِينَ» و «الْمُسْتَأْخِرِينَ» مصادیقی ذکر کرده اند، از جمله:

۱. گذشتگان و باقیمانده گان.

۲. سبقت گیرندگان و عاشقان جبهه و غیر آنان.

۳. کسانی که در صف اول نماز جماعت حاضر می شوند و کسانی که در صف آخر حضور

می یابند تا به زنان حاضر در جماعت نگاه بد کنند که آیه می فرماید ما می دانیم.

در مقابل بعضی از خوبی به جایی رسیده بودند که منزلشان را در معرض فروش قرار داده بودند تا در عوض در نزدیک مسجد منزل تهیه کنند و به صف اول برسند که آیه می فرماید ما این افراد را نیز می شناسیم.

پیام ها:

۱- مرگ و حیات تنها بدست اوست. همه رفتنی هستند، پس سزاوار است با عمل خود ارث خوبی برای وارث حقیقی بجای گذاریم. «نَحْنُ الْوَارِثُونَ»

۲- زمان، در علم خداوند اثری ندارد. علم او به گذشته و حال و آینده یکسان است. «عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ ... عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»

۳- برپایی رستاخیز، کیفر و پاداش دادن از شئون ربوبیت الهی است. «رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ»

۴- دلیل رستاخیز، حکمت خداوند است. (اگر ذرات خاک، غذا و غذا، نطفه و نطفه، انسان شود و با مرگ، دوباره به خاک تبدیل شود و حساب و کتابی در کار نباشد، این کار حکیمانه نیست). «إِنَّهُ حَكِيمٌ»

۵- در قیامت قدیم و جدید با هم محشور می شوند. «يَحْشُرُهُمْ» و خداوند بر عملکرد همه و آثار و ثبات هر فرد، آگاهی کامل دارد. «حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ «۲۶»

و همانا ما انسان را از گلی خشک، از گلی سیاه متغیر و بو گرفته، آفریدیم.

وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ «۲۷»

و قبل از انسان، جن را از آتشی سوزان و نافذ آفریدیم.

نکته ها:

«صَلْصَالٍ» به گل خشک و نپخته ای گویند که هرگاه در آن دمیده شود، صدای صوت از آن

برخاسته می شود. (۱) «حَمًا» به گل تیره رنگ و «مَسْنُونٍ» به معنای متغیر است.

«سموم» به باد داغی گفته می شود که مثل سم در عمق جان انسان اثر می گذارد.

این آیه، یا اشاره به آفرینش اولین انسان یعنی حضرت آدم است، «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ» (۲) و یا مراد سیر آفرینش همه انسان هاست که مواد زمین از طریق غذا و نطفه به صورت انسان درمی آید، همان گونه که در سوره کهف آیه ۳۷ می خوانیم که انسان در آغاز خاک، سپس نطفه و سپس به صورت انسان درمی آید. «أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّأَكَ رَجُلًا» (۳)

در فرهنگ قرآن، جنّ موجودی مکلف است که مورد خطاب خداوند قرار گرفته است، «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» و قرآن را می فهمد. در اولین آیه از سوره جنّ می خوانیم: «اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ» گروهی از جنّ قرآن را گوش کردند.

جنّ همانند انسان دارای شهوت است. چنانکه درباره زنان بهشتی می خوانیم که آنها باکره هستند، نه انسانی با آنها آمیزش کرده و نه جنّی. «لَمْ يَطْمِئُنْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ» (۴) و طبق این آیه آفرینش آن از آتش و قبل از انسان بوده است. چنانکه ابلیس از جنّ است، «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» و همانند دیگر کافران از جنّ به دوزخ می رود. «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» (۵)

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ «۲۸»

(یاد کن) آنگاه که پروردگارت به فرشتگان گفت: همانا من بشری را از گلی خشک سیاه و بدبو شده خلق می کنم.

نکته ها:

«بشر» به ظاهر پوست گفته می شود.

ص: ۴۵۵

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. ص، ۷۶.

۳-۳. کهف، ۳۷.

۴-۴. الرحمن، ۷۴.

۵-۵. هود، ۱۱۹.

۱- آفرینش فرشتگان، قبل از انسان بوده است. (زیرا خداوند قبل از آفرینش انسان مسئله را با فرشتگان در میان گذاشت) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ»

۲- آفرینش انسان از خاک و مادیات است و لذا گرایش غریزی او نیز به مادیات است. خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ ...

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ «۲۹»

پس هرگاه معتدل و استوارش ساختم و از روح خود در او دمیدم، پس سجده کنان پیش او بیافتید.

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ «۳۰»

پس فرشتگان همگی با هم و یک سره سجده کردند.

إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ «۳۱»

مگر ابلیس از اینکه با سجده کنان باشد، خودداری کرد.

نکته ها:

مراد از دمیده شدن روح خداوند در انسان، جان داشتن و نفس کشیدن نیست، زیرا که حیوانات نیز نفس می کشند، بلکه مراد اعطای صفاتی چون خلاقیت، اراده و علم، از سوی خدا به انسان است و نسبت دادن روح به خداوند، برای شرافت روح است، نظیر بیت الله و شهر الله.

سجده فرشتگان بر آدم، یک سجده تشریفاتی نبود، بلکه به معنای خضوع آنان در برابر آدم و نسل او بود. یعنی فرشتگان نیز در خدمت بشر و مسخر اویند. (۱)

ص: ۴۵۶

۱- آفرینش انسان، کامل و متعادل است. «سَوَّيْتُهُ»

۲- سجده فرشتگان، بخاطر دمیده شدن روح خدا بود. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا» تن آدمی شریف است به جان آدمیت نه همین لباس زیباست نشان آدمیت

۳- انسان، موجودی است دو بُعدی و در هر دو بُعد کامل است. در بُعد مادی، «سَوَّيْتُهُ» در بُعد معنوی، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»

۴- انسان، مظهر تجلی بعضی صفات خداوند است. «مِنْ رُوحِي»

۵- معنویت، نیاز به تن و مرکب مادی دارد. سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ ...

۶- کسانی که حاضر نیستند در صفوف سجده کنان باشند، روح ابلیسی دارند. إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى ...

۷- گرچه سجود و رکوع یک ارزش است، ولی اگر همراه با رکوع و سجود دیگر نماز گزاران باشد ارزش کامل تری دارد. (۱) «مَعَ السَّاجِدِينَ»

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (۳۲)

(خداوند) فرمود: ای ابلیس! چه شد تو را که همراه (فرشتگان) سجده کنان نیستی؟

قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِيمٍ مَسْنُونٍ (۳۳)

(ابلیس) گفت: من این گونه نیستم که برای بشری که او را از گلی خشک، از گلی سیاه و بدبو آفریده ای، سجده کنم.

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (۳۴)

وَ إِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ (۳۵)

(خداوند) فرمود: پس از صف فرشتگان (و این مقام) خارج شو که همانا تو رانده و مطرودی و البته تا روز جزا بر تو لعنت خواهد بود.

ص: ۴۵۷

۱- در قضاوت تنها به علم خود تکیه نکنیم، بلکه از مجرم نیز اقرار بگیریم و با سؤال و جواب، منشأ جرم و روحیات مجرم را برای همه روشن کنیم. «يَا اٰیُّهَا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اِنَّكُمْ لَمِنَ الْمَلَكُوْتِ»

۲- اگر روحیه تکبر در شخصی پیدا شد، محیط و عوامل دیگر در هدایت او کارساز نیست. (ابلیس در لابلای فرشتگان و در محیط ملکوتی بود لیکن بخاطر لجاجت و تکبر آنگونه شد) «اَلَا تَكُوْنُ مَعَ السَّاجِدِيْنَ»

۳- برتری نژادی، یک فکر ابلیسی است. خَلَقْتُهُ مِنْ صَلْصَالٍ ...

۴- بدتر از سجده نکردن، غرور و تکبر در برابر فرمان خداست. «لَمْ اَكُنْ لِّاسْحٰجِدَ»

۵- بدتر از گناه کردن، توجیه گناه است. «خَلَقْتُهُ مِنْ صَلْصَالٍ» (شیطان، گناه خود را توجیه کرد)

۶- غرور و تکبر که آمد، نور و روح الهی را در انسان نمی بیند. شیطان جسم خاکی بشر را دید و حاضر به سجده نشد، در حالی که دستور خداوند به سجده، به خاطر روح الهی او بود. «خَلَقْتُهُ مِنْ صَلْصَالٍ»

۷- دستور و فرمان های الهی سبب اجبار نیست. «لَمْ اَكُنْ لِّاسْحٰجِدَ»

۸- تکبر، بزرگی نمی آورد، بلکه سبب تحقیر می شود. «فَاخْرُجْ» سبب نابودی و محو عبادات قبل می شود. «فَاِنَّكَ رَجِيْمٌ»

۹- اجتهاد و اظهار نظر در برابر فرمان و دستور روشن الهی، جایز نیست. در مقابل فرمان: «فَقَعُوْا لَهٗ سَاجِدِيْنَ» جایی برای گفتار «خَلَقْتُهُ مِنْ صَلْصَالٍ» نیست.

۱۰- یک لحظه نافرمانی و تکبر، سبب خروج ابدی شد. «اِلٰی يَوْمِ الدِّيْنِ»

۱۱- متکبر همواره مورد لعنت الهی است. «عَلَيْكَ اللَّعْنَةُ اِلٰی يَوْمِ الدِّيْنِ»

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾

قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٣٧﴾

(ابلیس) گفت: پروردگارا! پس مرا تا روزی که مردم برانگیخته شوند، مهلت بده (و زنده بدار) (خداوند) فرمود: پس همانا تو از مهلت یافتگانی.

إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾

(اما نه تا روز قیامت، بلکه) تا روزی که وقت آن معلوم است.

نکته ها:

وقتی شیطان فهمید تا روز قیامت مورد لعن است، از خداوند خواست تا آن روز به او مهلت داده شود، ولی نگفت که برای چه مهلت می خواهد. از آنجا که سنت خداوند بر مهلت دادن است، لذا به او مهلت داده شد، اما نه تا روز قیامت که او درخواست کرد، بلکه تا روزی که زمان آن نزد خدا مشخص است و به گفته برخی از مفسران تا روزی که بشر باشد و تکلیف باشد.

پیام ها:

۱- سنت خداوند بر مهلت دادن به گنهکاران است. «فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

۲- دعا و درخواست گنهکاران نیز اگر مصلحت باشد، مستجاب می شود. شیطان گفت: «فَأَنْظِرْنِي» پاسخ آمد: «فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾

(ابلیس) گفت: پروردگارا! به سبب آنکه مرا گمراه ساختی، من هم در زمین (بدی ها را) برایشان می آرایم و همه را فریب خواهم داد.

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ ﴿٤٠﴾

مگر بندگان اخلاص مند (و برگزیده تو را) از میان آنان.

خداوند کسی را گمراه نمی کند، لیکن اگر کسی با اراده خود راه انحراف را برگزیند، خدا او را به حال خود رها می سازد و این رها کردن بزرگترین کیفر و قهر الهی است. ابلیس نیز چون با اراده خود تکبر و لجاجت کرد، خداوند او را به حال خود رها کرد و مراد از جمله «أَعْوَيْتَنِي» نیز همین معناست؛ یعنی اکنون که بخاطر لجاجتم مرا از مَیدار لطف خود خارج کردی و به حال خودم واگذاردی من چنین و چنان خواهم کرد.

ابلیس می داند که گروهی از مردم، از برگزیدگان الهی خواهند بود، (یعنی او نبوت و امامت را نیز پذیرفته است همان گونه که از «رَبِّ بِمَا أَعْوَيْتَنِي» معلوم می شود، خدا را پذیرفته است و از دعایش که مرا تا قیامت مهلت بده، روشن می شود معاد را نیز قبول داشته است.

بنابراین، ابلیس اصول عقائدش درست بود، لیکن عیب او تکبر و نداشتن روحیه ی تسلیم و عبودیت بود. پس علم و ایمان به تنهایی کافی نیست، عمل و تسلیم و عبودیت لازم است.

پیام ها:

۱- ابلیس و ابلیس صفتان عیب خود را به خدا نسبت می دهند. «أَعْوَيْتَنِي»

۲- بزار انحراف شیطان، زیبا جلوه دادن زشتی هاست. «لَأَزِيَنَّ»

۳- پاکان و مخلصان از دام شیطان درامانند. «الْمُخْلِصِينَ» (البته اخلاص داشتن کافی نیست، عنایت خداوند لازم است. زیرا «مخلص» به معنای برگزیده الهی است)

قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾

(خداوند) فرمود: این (اخلاص و نجات مخلصان) راه مستقیمی است که خود برعهده دارم.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾

همانا برای تو بر بندگان (برگزیده) من تسلطی نیست، مگر از گمراهانی که تو را پیروی کنند.

در آیه قبل، ابلیس گفت: من همه را گمراه می کنم جز افراد برگزیده و مخلص را. خداوند در این آیه می فرماید: این که تو حریف بندگان برگزیده ام نمی شوی، راه مستقیم و سنت من است، یعنی سنت من آن است که خودم ضامن حفظ آنان باشم، نه آنکه تو به آنان کاری نداری، بلکه نمی توانی به آنان کاری داشته باشی.

سؤال: اگر ابلیس حریف بندگان برگزیده نمی شود، پس وسوسه آدم بر خوردن از درخت ممنوعه چه بود؟

پاسخ: ابلیس در آنان طمع دارد و وسوسه هم می کند و گاهی به ترک اولی نیز وادار می کند لیکن آنان را گمراه و منحرف نمی کند.

پیام ها:

۱- شیطان بر آنان که بنده خدا و تسلیم او هستند، سلطه ای ندارد. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ»

۲- انسان به اختیار خود، ابلیس را پیروی می کند. «اتَّبِعَكَ»

۳- اگر با عبادت و تقوا در مدار بندگان خدا درآمدم، بیمه می شویم. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ ...»

۴- کار شیطان وسوسه است، نه سلطه. «لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (در قیامت نیز ابلیس در پاسخ اعتراض مردم می گوید من تنها شما را دعوت کردم، ولی تسلط و اجباری بر شما نداشتم)

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾

و البته دوزخ وعده گاه همگی آنهاست.

لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

برای آن هفت در است، برای هر در بخشی از آن گمراهان تقسیم شده اند.

نکته ها:

هفت درب دوزخ، شاید اشاره به تعداد زیاد آن باشد. یعنی عوامل بسیاری سبب جهنمی شدن انسان می شود. نظیر آیه ۲۷ لقمان که می فرماید: اگر درختان قلم و هفت دریا مرکب شوند، «وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ» نمی توانند کلمات خدا را بنویسند. کنایه از اینکه مخلوقات الهی به قدری زیادند که قابل شماره و حساب نیستند.

پیام ها:

۱- هر یک از بهشت و دوزخ راههایی دارد. «لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ»

(در نهج البلاغه می خوانیم که مجاهدان درب خاصی برای بهشت دارند)

۲- دوزخ همچون بهشت، طبقات و مراتبی دارد و هر کس مطابق جرمش کیفر می شود. «لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ»

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ اَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ ﴿٤٦﴾

همانا پرهیزکاران در باغ ها و (کنار) چشمه ساراند. (به آنان خطاب می شود): با سلامت و امتیث به باغها وارد شوید.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَيَّ سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾

و ما هر گونه کینه ای در سینه های آنان را برکنده ایم، (در نتیجه آنان) برادرانه بر تخت ها روبروی یکدیگرند.

لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

در آنجا هیچگونه رنجی به آنان نمی رسد، از آنجا بیرون شدنی نیستند.

نکته ها:

«غَلٌّ» به معنای نفوذ مخفیانه است. بنابراین صفات بد در انسان به طور مرموز و مخفیانه ریشه پیدا می کند. «سریر» از واژه سرور به معنای تخت است، و استفاده می شود که تکیه بر

تخت سبب سرور است.

در این آیات، هشت پاداش بهشتی برای اهل تقوا بیان شده است: باغ‌ها، چشمه‌ها، سلامتی، امتیّت، کدورت زدایی، اخوت، تخت‌های روبرو، دوری از هرگونه رنج و جاودانگی.

در آیه ی قبل خواندیم که جز برگزیدگان الهی، همه مردم مورد تهاجم و سوسه‌های ابلیس قرار می‌گیرند، در این آیات می‌فرماید که اگر انسان به مرحله مخلصین و برگزیدگان نرسید، ولی به مرحله تقوا گام نهد باز هم مشمول انواع نعمت‌های الهی می‌شود.

آنچه مهم است جمع شدن همه ی نعمت‌ها در یکجاست، زیرا در دنیا یکجا باغ هست، چشمه نیست و گاهی چشمه هست، باغ نیست و گاهی هر دو هست، سلامتی نیست و گاهی هر سه هست، امتیّت نیست و گاهی همه هست، ولی صفا و صمیمیت نیست و گاهی همراه با انواع سختی‌ها و رنج‌هاست و گاهی که انواع نعمت‌ها یکجا جمع می‌شود باید همه را رها کرد و رفت. لیکن در قیامت انواع نعمت‌های مادی و معنوی و اجتماعی و روانی همراه با ابدیت است.

پیام‌ها:

۱- بشارت، در کنار آیات تهدید کننده ی قبل، یک ضرورت تربیتی است. ﴿لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ ... إِنَّ الْمُتَّقِينَ ...﴾

۲- دوری از گناه در این چند روزه ی دنیا، کامیابی ابدی را به همراه دارد. ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ﴾

۳- نعمت‌های بهشتی، متنوع و متعدّد است. ﴿جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ﴾

۴- نعمت‌های بهشتی، بی نقص است. باغ با چشمه، سلامتی با امتیّت، برادری با صمیمیت، راحتی با دوام است. ﴿لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ﴾

۵- نعمت‌های بهشت جامعیت دارد. هم مادی است مثل باغ و چشمه، هم روحی است مثل امتیّت و صفا، هم اجتماعی است مثل اخوت و برادری و از همه بالاتر همراه با رضای الهی و تبریک و تهنیت است. ﴿ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ﴾

۶- کینه توزی با برادری سازگار نیست. اول باید کینه‌ها برطرف شود بعد برادری

محقق می شود. وَ نَزَعْنَا ... إِنْخَوَانًا

۷- قهر و نارضایتی و عدم تحمل یکدیگر، همه جا نشانه حق بودن یکی و باطل بودن دیگری نیست. إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ (زیرا گاهی دونفر با اینکه اهل بهشت هستند و هدفی مقدس دارند، لیکن هر کدام از یک زاویه به مسئله می نگرند و کار دیگری را باطل می پندارند و نسبت به او عصبانی می شوند که در قیامت همه کدورت ها با اراده خداوند زدوده می شود)

۸- برای کدورت زدایی، باید از خداوند کمک گرفت. «نَزَعْنَا»، «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۹- صفات بد همچون غل و زنجیر، انسان را اسیر می کند. «مِنْ غِلٍّ»

۱۰- بهشتیان نسبت به تفاوت درجات خود، مسئله ای ندارند. «وَ نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ»

نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ «۴۹»

(ای پیامبر!) به بندگانم خبر ده که همانا من خودم بسیار بخشنده و مهربانم.

وَ أَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ «۵۰»

و البته عذاب من نیز همان عذاب دردناک است.

نکته ها:

قرآن در این آیات مردم را به چهار دسته تقسیم کرد: ۱. مخلصان (انبیا و اولیا) که ابلیس بر آنان سلطه ندارد. ۲. متقین که اهل بهشت هستند. ۳. گناهکاران توبه کننده که پیامبر در این آیه خبر از عفو آنان می دهد. ۴. گناهکاران یاغی که به عذاب دردناک بیم داده شده اند.

پیام ها:

۱- رحمت الهی، بزرگ ترین و بهترین پیام است. «نبیء» «نبا» به خبر مهم گفته می شود)

۲- گنهکاران نیز بنده خدا هستند. «عِبَادِي»

۳- در لطف او شک و تردیدی به خود راه ندهید. «أَنْتِي أَنَا»

۴- بخشندگی او همراه با لطف و مهربانی است، نه تنها می بخشد لطف هم می کند. «الْغُفُورُ الرَّحِيمُ»

۵- بخشش و لطف الهی، عمیق و بی دریبی است. «الْغُفُورُ الرَّحِيمُ» (قالب غفور و رحیم، نشانه ی عمق و تکرار است)

۶- لطف و رحمت الهی بر غضبش مقدم است. «أَنَا الْغُفُورُ الرَّحِيمُ وَ أَنْ عَذَابِي»

۷- به رحمت الهی مغرور نشویم، چرا که عذابش دردناک است. «الْغُفُورُ الرَّحِيمُ - الْعَذَابُ الْأَلِيمُ»

وَ تَبَّتْهُمُ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ «۵۱» إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ «۵۲» قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ «۵۳»

و آنان را از (داستان) مهمانان ابراهیم خبر ده. آنگاه که بر او وارد شده و سلام کردند، ابراهیم گفت: همانا ما از شما بیمنایم. گفتند: مترس که ما تو را به فرزند پسری دانا مژده می دهیم.

قَالَ أَ بَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمَ يُبَشِّرُونِ «۵۴»

ابراهیم گفت: آیا با اینکه پیری به من رسیده، مرا چنین بشارتی می دهید؟ پس به چه چیز (عجیبی) بشارت می دهید.

قَالُوا بَشِّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ «۵۵»

(مهمانان) گفتند: ما تو را به حقیقت بشارت دادیم، پس از ناامیدان مباش!

قَالَ وَ مَنْ يَقْطُطْ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ «۵۶»

(ابراهیم) گفت: جز گمراهان چه کسی از رحمت پروردگارش مأیوس می شود.

یکی از نمونه های رحمت و غضب الهی، داستان میهمانان حضرت ابراهیم علیه السلام است که فرشتگان از یکسو بشارت فرزند به او دادند، و از سوی دیگر خبر هلاکت قوم لوط را.

«ضَيْفٍ» هم به یک مهمان گفته می شود و هم به چند مهمان.

خداوند یک بار به حضرت ابراهیم از کنیزش (هاجر) پسری به نام اسماعیل داد و این بشارت در مورد همسرش ساره است که خداوند به او اسحاق داد. درباره ی اسماعیل فرمود:

«بُغْلَامٍ حَلِيمٍ» (۱) و درباره ی اسحاق «بُغْلَامٍ عَلِيمٍ» فرموده است.

پیام ها:

۱- از حوادث تلخ و شیرین تاریخ، درس بگیریم. «بَتَّبَهُمُ» (بهترین تاریخ ها زندگی انبیا و بهترین تاریخ گویان نیز آن بزرگواران هستند)

۲- گاهی ملائکه با اراده الهی، به صورت انسان درمی آیند و با او در تماس می باشند. «ضَيْفٍ اِبْرَاهِيمَ»

۳- سلام کردن، یک ادب الهی در طول تاریخ بوده است. «فَقَالُوا سَلَامًا»

۴- علم و شناخت انبیا، محدود و مشروط به اذن خداوند است. «إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ» (حضرت ابراهیم در ابتدا آنها را شناخت و ترسید)

۵- خبرهای تلخ را همراه با خبرهای شیرین بیان کنیم. «بشیرنا» (به فرموده ی امام باقر علیه السلام شیرینی خبر فرزند برای جبران تلخی خبر هلاکت قوم لوط بود) (۲)

۶- تعجب از قدرت خداوند منافاتی با توحید ندارد. «فَبِمَ تُبْشِرُونَ»

(در اینجا تعجب حضرت ابراهیم علیه السلام بیان شده و در سوره ی هود تعجب همسرش ساره آمده است «أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَ هَذَا بَعْلِي شَيْخًا» (۳))

۷- انبیا به ادب الهی تربیت می شوند. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ»

۸- عصمت انبیا، منافاتی با هشدارهای الهی ندارد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ»

١-١. صفات، ١٠١.

٢-٢. تفسير صافي.

٣-٣. هود، ٧٢.

۹- همه جا نهی خدا، نشانه انجام شدن عملی خلاف نیست، گاهی نهی ها برای پیش گیری است. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ»

۱۰- یأس و ناامیدی را با یاد رحمت و ربوبیت خداوند درمان کنیم. «رَحْمَهُ رَبِّهِ»

۱۱- کسانی که به علم و قدرت و رحمت خداوند اطمینان دارند، هرگز مایوس نمی شوند. مَنْ يَقْنَطُ ... إِلَّا الضَّالُّونَ (۱)

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿۵۷﴾

سپس (ابراهیم) گفت: ای فرستادگان! (الهی) کار شما چیست؟

قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿۵۸﴾

گفتند: ما به سوی قومی تبهکار فرستاده شده ایم (تا آنان را هلاک کنیم)

پیام ها:

۱- فرشتگان قبل از انجام مأموریت، رهبران الهی را در جریان می گذاشتند. «قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا»

۲- فرشتگان ماموران خدا هستند. همان گونه که برای مؤمنان دعا می کنند «وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ الَّذِينَ آمَنُوا» (۲) نسبت به مجرمان حامل قهر الهی می شوند. «أُرْسِلْنَا»

۳- سلسله مراتب باید حفظ شود. با اینکه مسئله مربوط به قوم لوط است، اما فرشتگان ابتدا حضرت ابراهیم را در جریان قرار دادند، سپس حضرت لوط را، زیرا حضرت لوط تحت ولایت حضرت ابراهیم بوده است. «إِنَّا أُرْسِلْنَا»

۴- کیفر مجرمان تنها در آخرت نیست. «أُرْسِلْنَا ، مُّجْرِمِينَ»

۵- اگر گناه، عمومی شد و توبه ای در کار نبود، قهر الهی حتمی است. «أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ»

ص: ۴۶۷

۱- ۱. یکی از مصادیق ضالین و گمراهان که در نماز از آنها اعلام براءت می کنیم افراد مایوس و ناامید می باشند.

۲- ۲. غافر، ۷.

إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾

مگر خاندان لوط که ما قطعاً همه آنان را از هلاکت نجات می دهیم.

إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾

مگر همسرش که مقدر کرده ایم او از بازماندگان (در کیفر) باشد.

فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطِ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾

پس چون فرستادگان (الهی) به سراغ خاندان لوط آمدند. (لوط) گفت: شما گروهی ناشناس هستید.

نکته ها:

اشاره

«غابرین» جمع «غابر» به معنای بازماندگان است و به باقیمانده خاک، غبار گویند.

حضرت ابراهیم و حضرت لوط در اولین برخورد با فرشتگان آنان را نشناختند، لذا ابراهیم گفت: «إِنَّا مِنْكُمْ وَجُلُونَ» و لوط گفت: «قَوْمٌ مُنْكَرُونَ» البته این فرشتگان در قیافه جوانان خوش صورت و زیبا میهمان حضرت لوط شدند و حضرت به دلیل فساد جامعه از وجود چنین میهمانانی نگران شد.

پیام ها:

۱- پیروان واقعی انبیا، از کیفرهای دنیوی نیز بیمه هستند. «إِلَّا آلَ لُوطٍ»

۲- مخالفت همسر لوط با او، بهترین دلیل بر اختیار انسان است و اینکه انسان محکوم و مجبور محیط نیست. «إِلَّا امْرَأَتَهُ»

۳- وابستگی اقتصادی دلیل وابستگی فکری و فرهنگی نیست. (همسر لوط از نان لوط می خورد، ولی ضد او فکر می کرد)

۴- در مکتب انبیا، اصل ضابطه است. نه رابطه. لذا همسر پیامبر نیز به قهر الهی گرفتار می شود. «إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ»

(پیوندهای خانوادگی نباید مانع اجرای اهداف الهی باشد)

۵- در ازدواج های انبیا نیز ناکامی بوده است. «إِلَّا أَمْرَاتُهُ»

۶- حساب مردان خدا، از حساب بستگان ناهل و اطرافیان جداست. «إِلَّا أَمْرَاتُهُ»

۷- قهر و عذاب الهی، طبق حساب و برنامه است. «قَدَّرْنَا»

۸- سنت خداوند در قهر تبهکاران، خودی یا بیگانه، زن یا مرد، مشهور یا گمنام نمی شناسد. «إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ»

۹- انبیا، از پیش خود علم غیب ندارند. (حضرت لوط، فرشتگان را شناخت) «قَوْمٌ مُنْكَرُونَ»

قَالُوا بَلْ جِنَّاتِكِ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَ أَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾

(فرشتگان) گفتند: در واقع ما آنچه را (از نزول عذاب که) درباره اش تردید داشتند، برای تو آورده ایم و ما به حق نزد تو آمده ایم و قطعاً ما راستگویانیم.

فَأَسْرِبَ أَهْلِكَ بِقَطْعِ مِنَ اللَّيْلِ وَ اتَّبِعْ أَذْبَارَهُمْ وَ لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَ امْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾

پس خاندانت را پاسی از شب (گذشته) حرکت بده و خودت از پشت سرشان برو و هیچ یک از شما (به پشت سرش) توجه نکند به آنجا که مأمور شده اید بروید.

وَ قَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هُوْلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾

و به لوط این امر حتمی را رساندیم که ریشه و بن این گروه (تبهکار)، صبحگاهان قطع شده است.

نکته ها:

قرآن بارها مطرح کرده که کفار، تعجیل قهر و عذاب الهی را از انبیا درخواست می کردند و

می گفتند: «فَاتِنَّا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» (۱) و تمام هشدارها را شوخی گرفته و در مورد قهر خداوند چه در دنیا و چه در آخرت تردید داشتند، خداوند در این آیات بیان می کند که قهر مورد تردید کفار قطعاً خواهد آمد.

«قطع» جمع «قطعه» به قسمت عمده ی شب که گذشته باشد، گفته می شود.

پیام ها:

۱- هشدارها و تهدیدهای الهی را شوخی نگیرید. «جِنَّاكَ»

۲- کیفرهای الهی بر اساس عدل و حق و استحقاق مجرمان است. «بِالْحَقِّ»

۳- از غفلت کفار برای نجات مؤمنان استفاده کنید. «فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ»

۴- حرکت انبیا، زیر نظر و فرمان خداوند است. «تُؤْمَرُونَ»

۵- در حوادث مهم لطف خدا لحظه به لحظه امداد می کند. (هجرت در چه زمانی:

«بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» با چه افرادی: «بِأَهْلِكَ» با چه روشی: «لَا يُلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ» و به چه مقصدی: «حَيْثُ تُؤْمَرُونَ»

۶- خداوند انبیا را قبل از هلاکت کفار آگاه می کند. «وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ»

۷- خداوند قادر است در لحظه ای نسل و گروهی را نابود سازد. «دَابِرٌ»

وَ جَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ «۶۷»

واهل شهر شادی کنان (برای تعرض به مهمانان به سراغ خانه لوط) آمدند.

قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ «۶۸»

وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لَا تُخْزَوْنَ «۶۹»

لوط گفت: همانا این گروه مهمان من هستند پس مرا (در برابر آنان) رسوان کنید و از خدا پروا کنید و مرا خوار و شرمنده نسازید.

قَالُوا أَوْ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ «۷۰»

ص: ۴۷۰

(تبهکاران شهر) گفتند: آیا ما تو را از (مهمان کردن) مردم منع نکردیم.

نکته ها:

در روایات آمده که زن لوط به گنهکاران خبر داد که مهمانانی زیباروی برای حضرت لوط آمده است و آنان به دنبال مقصد شوم خود رو به سوی خانه ی لوط هجوم آوردند. اما خداوند قبل از هر اقدامی آنان را نابود نمود. (۱)

از آیه به دست می آید که گناهکار هم می تواند فرشته را ببیند.

پیام ها:

۱- در نهی از منکر از کلمات عاطفی و انسانی استفاده کنید. «ضِیْفِی»

۲- آبرو بسیار ارزش دارد. «فَلَا تَفْضَحُونِ ، وَ لَا تُخْزُونِ»

۳- اهانت به میهمان، اهانت به میزبان است. «فَلَا تَفْضَحُونِ»

۴- در جامعه ی فاسد، مجرم و گنهکار، طلبکار می شود. «أَوْ لَمْ نَنْهَكَ»

۵- در جامعه ی فاسد، مردان خدا حقّ تصرف در اموال خود را ندارند. «أَوْ لَمْ نَنْهَكَ ...»

قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ «۷۱»

(لوط) گفت: اگر شما قصد کاری دارید اینها دختران من هستند. (با آنان ازدواج کنید و از آلودگی به لواط پرهیزید)

نکته ها:

سؤال: آیا لوط علیه السلام می توانست دخترانش را به کفار بدهد؟ که این پیشنهاد را مطرح کرد.

پاسخ: ممکن است مراد، ازدواج همراه با ایمان آوردن آنان باشد و یا آنکه در آن زمان ازدواج با کفار منعی نداشته است. واللّه العالم.

ص: ۴۷۱

۱- برای بازداشتن از گناه، ابتدا راههای قانونی و حلال را ارائه دهید. «هُؤْلَاءِ بِنَاتِي»

۲- در امر به معروف و نهی از منکر و جلوگیری از گناه، از خودمان مایه بگذاریم.

«هُؤْلَاءِ بِنَاتِي»

۳- مکتب انبیا، حرام کردن لذت ها و سرکوب غرائز نیست، بلکه هدایت کنترل آنهاست. «هُؤْلَاءِ بِنَاتِي اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ»

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾

(ای پیامبر) به جان تو سوگند که آنان در مستی خود سرگردان بودند.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾

پس به هنگام طلوع آفتاب صیحه ای مرگبار آنان را فراگرفت.

فَجَعَلْنَا عَلَيَّهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾

پس آن شهر را زیرورو کردیم و بر آنان سنگ هائی از گل سخت بارانیدیم.

نکته ها:

«عمر» و «عمر» هر دو به یک معنا می باشند ولی هنگام سوگند یاد کردن از لفظ «عمر» استفاده می شود. (۱)

در قرآن به غیر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به جان پیامبر دیگری سوگند یاد نشده است. (البته مراغی می گوید: مراد از «لَعَمْرُكَ» سوگند ملائکه است به جان حضرت لوط)

«يَعْمَهُونَ» از «عمه» به معنای تحیر می باشد و «مُشْرِقِينَ» به معنی داخل در اشراق و روشنایی صبح شدن می باشد.

شاید سنگباران برای نابودی کسانی بوده که هنگام زیرورو شدن شهر جان سالم بدر برده

ص: ۴۷۲

بودند و یا برای محو و نابودی کامل شهر بوده است.

پیام ها:

۱- سوگند به نام پیامبر، جایز است. «لَعْمُرُكُ»

۲- گناه و انحراف، عقل و هوش انسان را محو می کند، «سَكْرَتِهِمْ» و او را از شناخت باز می دارد. «يَعْمَهُونَ»

۳- مست دنیا را باید صیحه های آسمانی بیدار کند. «سَكْرَتِهِمْ ، الصَّيْحَةُ»

۴- صوت و صیحه می تواند سبب زیرورو شدن شهری شود. فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ ...

فَجَعَلْنَا

۵- دست خداوند باز است، همان گونه که از آسمان باران رحمت نازل می کند می تواند بارانی از سنگ و عذاب نازل کند.

«أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً»

۶- سه نوع عذاب: صیحه، زیرورو شدن شهر و سنگباران، کیفری است که برای گناه لواط آمده است.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾

همانا در این سرگذشت، برای اشارت فهمان و تیزبینان نشانه هایی روشن است.

وَإِنَّهَا لَبَسِيلٌ مَّقِيمٌ ﴿٧٦﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

و(ویرانه های) آن سرزمین (هنوز) در کنار راه (کاروان ها) پا برجاست.

همانا در این ماجرا برای مؤمنان نشانه ای روشن است.

نکته ها:

«متوسم» از «و سم» به معنی اثر گذاردن، به کسی گفته می شود که از کمترین اثر به واقعیت ها پی ببرد، یعنی با فراست و هوشیار

باشد. در روایات آمده است که مراد از

«لِلْمُتَوَسِّمِينَ» پیامبر و اهل بیت او می باشند. (۱)

شخصی به امام صادق علیه السلام گفت: مسئله ای دارم، حضرت فرمودند: آیا می خواهی قبل از آنکه سؤال کنی بگویم سؤال چیست؟ آن شخص با تعجب پرسید: از کجا می دانید که در ذهنم چیست؟ حضرت فرمودند: «بالتوسم» و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

ممکن است معنای آیه ی «إِنَّهَا لِبَسْبِيلٍ مُّقِيمٍ» این باشد که قهر خداوند تنها برای قوم لوط نیست، بلکه راه و سنتی است ثابت برای تمام جنایتکاران تاریخ. (۳)

پیام ها:

۱- حوادث تاریخی برای مؤمنان باهوش، نشانه ها و برای مؤمنان عادی نشانه است. «آیات، آیه»

۲- حفظ آثار و بقایای اقوام گذشته، مایه عبرت آیندگان است. «إِنَّهَا لِبَسْبِيلٍ مُّقِيمٍ»

وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾

و به راستی اهالی سرزمین ایکه (نیز) ستمگر بودند.

فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ ﴿٧٩﴾

پس از آنان انتقام گرفتیم و همانا (شهرهای ویران شده) این دو منطقه در برابر چشمان شما آشکار است.

نکته ها:

«ایکه» به معنای بیشه و درختان درهم پیچیده است و مراد از «اصحاب ایکه»، قوم حضرت شعیب می باشند که در منطقه ی خوش آب و هوا و پردرختی میان حجاز و شام زندگی می کردند.

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده که اصحاب مدین و اصحاب الایکه دو امت بودند که

ص: ۴۷۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر اطیب البیان.

شعیب پیامبر هر دوی آنان بود و هر دو کفر ورزیدند، ولی به دو نوع عذاب گرفتار شدند؛ یکی به عذاب «یَوْمِ الظَّلَّةِ» و دیگری به عذاب «صیحه». (۱)

چون ما از خداوند طلبی نداریم، آنچه را دریافت می کنیم، «انعام» خداوند است، اما در کیفر الهی، چون قهر او به خاطر گناهان، عیب ها و استحقاق خود ماست، کلمه ی «انتقام» بکار می رود.

پیام ها:

۱- ستمگران بدانند که شرارت و ستم آنان در طول تاریخ، برای دیگران بازگو می شود. «وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ»

۲- در طراحی جاده ها، سعی کنیم محل حوادث تاریخی، در دیدگاه عابرین باشد.

«لِيَأْمُرَ مُبِينٍ»

وَ لَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ «۸۰»

و همانا (قوم ثمود) اهالی حجر نیز پیامبران را تکذیب کردند،

وَ آتَيْنَاهُم آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ «۸۱»

وَ كَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ «۸۲»

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُضْحِينَ «۸۳»

و ما آیات خود را به آنان ارائه دادیم، ولی آنها از آیات ما روی گردان شدند.

و آنان خانه های امن در دل کوه ها می تراشیدند. (اما سرانجام) صیحه (مرگبار)، صبحگاهان آنان را فرا گرفت.

فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ «۸۴»

و آنچه را بدست آورده بودند بکارشان نیامد.

ص: ۴۷۵

«حجر» نام شهری است که قوم ثمود در آن زندگی می کردند و به طور کلی به محل سکونت نیز گفته می شود. «حجر» به معنای دامن مادر و «حجر اسماعیل» و «حجره» از همین کلمه می باشد (۱) و نام این سوره از این آیه گرفته شده است.

از کلمه ی «الْمُرْسَلِينَ» استفاده می شود: اصحاب حجر، غیر از حضرت صالح، پیامبران دیگر نیز داشته اند، و بعضی می گویند چون تکذیب یک پیامبر در واقع تکذیب همه انبیاست، لذا مرسلین آمده است.

مراد از «صیحه» در اینجا، صاعقه است، به دلیل آیه: «أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقِهِ عَادٍ وَ ثَمُودَ» (۲)

پیام ها:

۱- تمام انبیا دارای معجزه بوده اند. «آتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا»

۲- افراد لجوج فرصت فکر کردن به خود نمی دهند. «آتَيْنَاهُمْ ... فَكَانُوا ...»

۳- اعراض از حق و بی اعتنایی به مردان حق، برای گروهی یک عادت است.

«فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ»

۴- به خانه های سنگی و محکم مغرور نشوید، که در برابر اراده الهی متلاشی می شوند. «يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا ... فَآخَذْنَاهُمُ الصَّيْحَةَ»

«وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ» (۸۵)

و ما آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست جز به حق نیافریدیم و قطعاً ساعت قیامت آمدنی است، پس به نیکویی (از لغزش ها) صرف نظر کن.

ص: ۴۷۶

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. فصلت، ۱۳.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾

همانا پروردگار تو، اوست آفریننده دانا.

نکته ها:

«صفح» از «صفحه» به معنی صورت می باشد. «فَاصْفَحِ الصَّفْحَ» یعنی روی بگردان ولی نه از روی قهر، بلکه از روی عفو و اغماض. همچنانکه امام رضا علیه السلام صفح جمیل را به عفو بدون مؤاخذه تفسیر نموده اند. (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش، هدفدار است و هدفش حق است. مَا خَلَقْنَا ... إِلَّا بِالْحَقِّ

۲- خلقت، هدفدار و مسیرش معاد است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ»

۳- اگر توان تنبیه کفار را ندارید، نگران نباشید، قیامتی در کار است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْفَحِ»

۴- زیر بنای مسائل اخلاقی و گذشت و عفو، باید ایمان به مبدأ و معاد و هدف گیری های صحیح باشد. خَلَقْنَا ... بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْفَحِ

۵- اکنون که قیامت حق است و به حساب همه رسیدگی می شود، پس نگران حيله ها و عنادهای کفار مباش و آنان را عفو کن. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْفَحِ»

۶- کسی که فرمان گذشت می دهد، خدایی است که مربی و خلاق و علیم است «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ»

(او می داند که عفو و گذشت در روح فرد و جامعه و جذب و رشد مردم چه اثری دارد، پس عمل به فرمان صیفح برای شما سنگین نباشد.)

ص: ۴۷۷

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾

وهمانا ما به تو سبع المثنائی (سوره حمد) و قرآن بزرگ دادیم.

نکته ها:

در روایات شیعه و سنی آمده است که مراد از «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي»، سوره حمد می باشد. زیرا این سوره در هر نماز دوبار خوانده می شود و در روایتی آمده که خداوند می فرماید: من سوره حمد را میان خود و بنده ام دو قسمت کرده ام؛ نیمی از آن در مورد من است و نیمی از آن به بندگانم ارتباط دارد. (از «بسم الله» تا «مالک یوم الدین» مربوط به خداست و از «ایاک نعبد» که اظهار عبودیت و استمداد و دعاست مربوط به بندگان است.)

البته بعضی گفته اند مراد از «الْمَثَانِي» خود قرآن است، «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي» به معنای هفت آیه از قرآن است، که همان سوره حمد باشد. و دلیل این سخن آیه «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي» (۱) یعنی خداوند بهترین حدیث را نازل کرد، کتابی که آیاتش متشابه و هماهنگ و تکراری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«من اعطاه الله القرآن فرأى ان رجلا اعطى افضل مما اعطى فقد صغر عظيما و عظم صغيرا» (۲) یعنی کسی که خداوند به او قرآن عطا کند و چنین تصور کند که به دیگری چیز بهتری داده شده، قرآن بزرگ را کوچک شمرده و غیر قرآن را که کوچک است، بزرگ دانسته است.

پیام ها:

۱- قانون گذاری حق آفریننده است و تشریح باید بر اساس تکوین باشد. خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... آتَيْنَاكَ ... الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

۲- تکرار در مسائل تربیتی یک اصل است. «الْمَثَانِي» (تکرار نزول آیات، تکرار کلمات، تکرار داستان ها، تکرار صفات الهی، تکرار آیات عذاب و معاد، تکرار سرنوشت امت ها، تکرار الطاف الهی، تکرار دستورات و تکرار تلاوت قرآن)

ص: ۴۷۸

۱- (۱). زمر، ۲۳.

۲- (۲). تفسیر کنز الدقائق.

۳-سوره حمد معادل قرآن است با آنکه عدد آیات آن هفت می باشد. «سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ»

لَا تُمَدَّنْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

ای پیامبر! به آنچه که ما با آن گروه های از کفار را کامیاب کرده ایم، چشم مدوز و بر آنان اندوه مخور و بال محبت خویش را برای مؤمنان فرو گستر.

نکته ها:

نهی، همه جا بعد ارتکاب عمل نیست، بلکه گاهی نیز برای هشدار و پیش گیری است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هرگز رغبتی به دنیای کفار نداشت، لذا نهی خداوند، به معنای هشدار است که دیگر مؤمنان چشم به دنیای کفار ندوزند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس به آنچه در دست دیگران است خیره شود هم و غم او زیاد شده و ناراحتیش درمان نمی شود. (۱)

یکی از سفارشات اکید قرآن به پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنان، سفارش به نرمش و رحم و صبر، نسبت به اهل ایمان است. از جمله:

«وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ» (۲) با کسانی که همواره پروردگارشان را می خوانند، شکیبایی کن،

«أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (۳) با مؤمنان فروتن هستند،

«رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ» (۴) با همدیگر مهربانند.

«ازواج» شامل مرد وزن هر دو می شود و ممکن است در اینجا منظور اصناف مردم و کفار باشد. (۵)

ص: ۴۷۹

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. کهف، ۲۸.

۳-۳. مائده، ۵۴.

۴-۴. فتح، ۲۹.

۵-۵. تفسیر المیزان

۱- در برابر امکانات دیگران، بر توانایی‌ها و امکانات خود تکیه کنید. تو که قرآن داری، «آتَيْنَاكَ سَبْعًا» به دنیای کفّار دل نبند، وَلَا تَمُدَّنَّ ...

۲- به نعمت‌های دنیوی خیره و وابسته نشوید. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (زیرا دنیا هم کم است «قلیل» هم زودگذر است «عرض» هم غنچه‌ای است که برای کسی بطور کامل باز نمی‌شود «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»)

۳- خیره شدن سبب علاقه و دلبستگی می‌شود. (نگاه نکن تا دل اسیر نشود) «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (گناه و انحراف را باید از سرچشمه جلوگیری کرد) زدست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد

۴- کسی می‌تواند مردم را به معنویت سوق دهد، که خود گرفتار مادیات نباشد «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (خطاب آیه به پیامبر است)

۵- همه‌ی کسانی که به سراغ دنیا می‌روند، به آن نمی‌رسند. «أَزْوَاجًا مِنْهُمْ»

۶- برای کسانی که قابل هدایت نیستند، نباید غصه خورد. «لَا تَحْزَنْ»

۷- تواضع و نرمی در برابر دنیا و دنیاپرستان، هرگز. «لَا تَمُدَّنَّ» ولی در برابر دینداران همواره. «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۸- رهبر و مربی باید در برابر مردم، نرمش و عطف داشته باشد. «وَ اخْفِضْ»

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ «۸۹»

وبگو همانا من همان هشدار دهنده روشنگرم.

پیام ها:

۱- همان گونه که نرمی و عطوفت با مؤمنان و دوستان لازم است، «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» قاطعیت در برابر مخالفان نیز ضروری است. «قُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ»

۲- در مواردی باید هشدارها بدون واسطه باشد. «إِنِّي أَنَا»

۳- در مقابل کفر، تهدید و هشدار لازم است. «أَنَا النَّذِيرُ»

۴- هشدار باید صریح و جدی باشد. «النَّذِيرُ الْمُبِينُ»

كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ «۹۰» الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ «۹۱»

(ما بر آنها عذابی می فرستیم) همان گونه که بر تجزیه کنندگان آیات الهی فرستادیم. آنان که قرآن را قطعه قطعه کردند. (آنچه به سودشان بود گرفتند و آنچه نبود رها کردند)

نکته ها:

در تفاسیر برای «الْمُقْتَسِمِينَ» سه معنا گفته اند:

۱. سران کفار هستند که نیروهایی را در ایام حج بر سر جاده ها و ورودی های مکه تقسیم می کردند، تا به مسافران بگویند که شخصی به نام محمد ادعاهایی دارد، مبادا به سخنان او گوش فرادهید و حضرت را کاهن و ساحر و مجنون معرفی می کردند.

۲. گروهی که قرآن را در میان خود تقسیم کردند، تا هر یک مشابه بخشی از قرآن را بیاورند.

۳. کسانی که به بخشی از قرآن عمل و بخشی را رها می کردند.

«عِضِينَ» یا جمع «عضه» به معنای نزاع و مشاجره است یا از «عضو» به معنای قطعه قطعه کردن می باشد.

پیام ها:

۱- از تاریخ عبرت بگیریم. «كَمَا أَنْزَلْنَا»

۲- سنت الهی در کیفر گناهان، ثابت و پایدار است. «كَمَا أَنْزَلْنَا»

۳- کیفر کسانی که کتب آسمانی را تجزیه می کنند قهر الهی است. «الْمُقْتَسِمِينَ»

۴- تحریف و تجزیه کتب آسمانی به دست ناهلان، تازگی ندارد. «الْمُقْتَسِمِينَ»

(مؤمن کسی است که تمام قرآن را بپذیرد و بگوید «كُلُّهُ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا» (۱) یعنی همه آنچه نازل شده از جانب پروردگار است، نه آنکه نسبت به بعضی بی اعتنا باشد یا انکار کند.)

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿۹۲﴾

پس به پروردگارت سوگند ما از همه آنان (در قیامت) بازخواست خواهیم کرد.

عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۹۳﴾

از آنچه انجام می داده اند.

پیام ها:

۱- عذاب دنیوی کفار، عذاب اخروی آنان را برطرف نمی کند. أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ... فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ

۲- لازمه ی تربیت، سؤال و توبیخ است. «فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ»

۳- توجه به سؤال و حسابرسی در قیامت و اینکه از همه می پرسند، «أَجْمَعِينَ» و از همه ی کارها می پرسند، «عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» یکی از عوامل بیداری است.

۴- وظیفه پیامبر هشدار است ولی حساب مردم با خداست. أَنَا النَّذِيرُ ... لَنَسْأَلَنَّهُمْ ...

ص: ۴۸۲

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ ﴿٩٥﴾

پس آنچه را بدان مأمور شده ای آشکار کن و از مشرکان اعراض نما (و به آنان اعتنا نکن) همانا ما تو را از (شر) استهزا کنندگان کفایت کردیم.

الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

همانان که معبود دیگری را در کنار خداوند قرار می دهند. پس به زودی حقیقت را خواهند فهمید.

نکته ها:

«صدع» به معنی شکافتن و آشکار کردن می باشد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۳ سال مخفیانه به تبلیغ مردم پرداخت و چون آیه «فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ» نازل شد، دعوت خود را آشکار نموده و به مردم فرمودند: اگر دعوت مرا بپذیرید، حکومت و عزت دنیا و آخرت از آن شماست، ولی آنان حضرت را مسخره کردند و نزد ابوطالب عموی حضرت آمده و شکایت کردند که محمد جوانان ما را فریب می دهد، اگر خواهان پول و همسر و مقام است به او می دهیم.

پیامبر به عموی خود فرمود: عمو جان سخن من پیام الهی است و من هرگز دست بردار نیستم! کفار از ابوطالب درخواست کردند که محمد را تحویل آنان نماید، ولی او درخواست آنان را نپذیرفت. (۱)

پیام ها:

۱- تبلیغ مراحل دارد؛ گاهی علنی است و گاهی مخفی که باید تقیه کرد. «فَاصْدَعْ»

۲- مبلغ نباید به هیاهوی مخالفان اعتنا کند. «وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ»

۳- هرگاه فرمان و مسئولیت سختی به کسی می دهید، باید او را حمایت و تامین

ص: ۴۸۳

کنید. «فَاَصْدَعْ ، اِنَّا كَفَيْنَاكَ»

۴- حمایت خداوند، قطعی است. «كَفَيْنَاكَ»

۵- سخن حق و منطقی، هرگز بی مخالف نیست. «الْمُسْتَهْزِئِينَ»

۶- اگر اینها تو را مسخره می کنند نگران و دل آزرده مباش، زیرا اینها حرمت خدا را هم نگاه نداشته اند. «يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ»

۷- کسانی که به سراغ غیر خدا می روند، به اشتباه خود پی خواهند برد. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

وَ لَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ (۹۷)

(ای پیامبر!) البته ما می دانیم که سینه ات بواسطه آنچه می گویند، تنگ می شود.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۹۸)

پس (برای تقویت خود) پروردگارت را با سپاس و ستایش به پاکی یاد کن و از سجده کنندگان باش.

وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ (۹۹)

و پروردگارت را پرستش کن تا آنکه یقینی (مرگ)، تو را فرارسد.

نکته ها:

در میان مفسران مشهور آن است که مراد از «یقین» در این آیات، مرگ یعنی یقینی ترین امر نزد بشر است. همان گونه که در آیه ی ۴۶ سوره مدثر نیز از زبان کفار آمده که: «وَ كُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّىٰ اَتَانَا الْيَقِينُ» ما معاد را تا لحظه مرگ تکذیب می کردیم. گرچه معنای یقین، مرگ نیست، ولی مرگ زمینه ای برای یقین پیدا کردن است، چون هنگام فرارسیدن مرگ تمام پرده ها کنار رفته و انسان به واقعیات یقین پیدا می کند.

بعضی از منحرفان آیه «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» را دستاویز قرار داده و می گویند: اگر

به یقین رسیدی، دیگر عبادت لازم نیست! غافل از آنکه خطاب آیه به پیامبر صلی الله علیه و آله است که از روز اول به یقین رسیده بود و در برابر تطمیع و تهدیدهای کفار می فرمود: اگر ماه را در یک دستم و خورشید را در دست دیگرم قرار دهید، دست از وظیفه ی خود بر نمی دارم، ولی با آن یقین تا آخرین لحظه عمر عبادت می کرد.

پیام ها:

۱- اگر بدانیم رنج ما زیر نظر خداست، تحمل مشکلات آسان می شود. «نَعْلَمُ»

۲- ظرفیت تمام افراد حتی انبیا محدود است. «يَضِيقُ صَدْرُكَ»

۳- گاهی لجاجت و یاوه گویی، سعه صدردارترین افراد را در فشار قرار می دهد.

«يَضِيقُ صَدْرُكَ» با آنکه خداوند فرموده: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»

۴- سینه پیامبر در جنگ ها تنگ نشد، ولی از حرف ها دلگیر شد. «يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ»

۵- دوی فشار روحی و روانی، نماز، سجده، تسیح و حمد خداوند است.

يَضِيقُ ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ... وَ اعْبُدْ (ابن عباس می گوید: هرگاه پیامبر صلی الله علیه و آله غمگین می شد، به نماز برمی خاست.) (۱)

۶- مهمتر از عبادت، استمرار آن است. «وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ»

۷- تداوم بر بندگی حق، سبب پیدا شدن یقین است. «وَ اعْبُدْ ... يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ»

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۸۵

شانزدهمین سوره ی قرآن کریم، که یکصد و بیست و هشت آیه دارد، به دلیل اشاره به خلقتِ زنبور عسل، «نحل» نام گرفته است.

با آنکه قرآن، کتابِ تشریع است، ولی نام بسیاری از سوره های آن بر اساس تکوین است، همچون «نجم|ستاره»، «شمس|خورشید»، «فیل»، «عنکبوت» و «نحل». این نام ها، رمز آن است که همه موجودات هستی، چه در آسمان و چه در زمین، چه کوچک و چه بزرگ، همه نزد قدرت او یکسانند و کتابِ شریعت، بر اساس کتابِ طبیعت، بنا نهاده شده و این دو کتاب، از یک مبدأ نشأت گرفته اند.

یکی از نام های این سوره، «نعمت» است، زیرا بالغ بر پنجاه نعمت در آن بیان شده است.

در این سوره، از نعمت های الهی، دلایل توحید و معاد، احکام جهاد، تهدید مشرکان، نهی از ظلم و فحشا، پیمان شکنی و بدعت ها و وسوسه های شیطانی، مطالبی به میان آمده است.

مطابق نظر مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، از شأن نزول های آیات این سوره، فهمیده می شود که چهل آیه اول آن، مربوط به اواخر دوران مکه و هشتاد و هشت آیه دیگر آن، مربوط به اوایل زمان هجرت به مدینه است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾

فرمان (قهر) خدا آمد پس در آن شتاب نکنید او منزّه و برتر از هر چیزی است که برای او شریک می سازند.

يُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ عَلِيِّ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾

خداوند فرشتگان را، همراه با وحی که از فرمان اوست، بر هر کس از بندگانش که بخواهد فرو می فرستد که مردم را هشدار دهید که معبودی جز من نیست پس تنها از من پروا کنید (و مخالف دستورم عمل نکنید).

نکته ها:

گرچه مورد آیه، عجله ی کفار در امر نزول قهر خداوند است، امّا جمله ی «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ» اختصاصی به فرمان قهر الهی ندارد، بلکه شامل همه فرمان های خداوند، همچون فرمان جهاد، فرمان ظهور امام زمان علیه السلام و فرمان برپایی روز قیامت، می شود که نباید در این امور عجله کرد.

«روح» یکی از فرشتگان مقرب الهی است که نام او در قرآن، به صورت جداگانه و معمولاً در کنار «ملائکه» آمده است: «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ» (١)، «تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ»

ص: ٤٩٠

و «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ».

امّا در اینجا در آیه «يُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ»، به جای حرف «واو» بین دو کلمه، حرف «باء» بکار رفته است، شاید از آن جهت که مراد از «روح» در این آیه، آن فرشته نباشد، بلکه مراد معنای لغوی «روح» یعنی حیات معنوی باشد که معنای آیه چنین می شود: خداوند فرشتگان را همراه با اسباب حیات، بر بندگانی که بخواهد نازل می کند. چنانکه در آیه ی «وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» (۲) مراد از «روح» قرآن است که مایه حیات معنوی می باشد:

«دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳)

پیام ها:

- ۱- فرمان های الهی قطعی و وقوع قهر او حتمی است. «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ»، «أَتَىٰ» فعل ماضی می باشد، گویا عذاب آمده است.
- ۲- خداوند به وعده های خود عمل می کند. «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ» در آیه ۱۰۹ سوره ی بقره و ۲۴ سوره ی توبه، خداوند وعده داده بود که «حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهَ بِأَمْرِهِ» اکنون می فرماید: «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ»
- ۳- در کار خدا عجله نکنید که کار او حکیمانه است و در وقت خود انجام می شود. «فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ»
- ۴- نزول فرشته ی وحی، محتوای وحی و کسی که آن را دریافت می کند، همه و همه در مدار اراده ی الهی است. «مِنْ أَمْرِهِ»
- ۵- رسالت، امری انتصابی است نه اکتسابی. «مَنْ يَشَاءُ»
- البته خداوند حکیم است و بی جهت کسی را به مقام نبوت نمی رساند: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۴)
- ۶- اولین شرط دریافت وحی الهی، روح عبودیت و بندگی پیامبران بوده است.

«مِنْ عِبَادِهِ»

ص: ۴۹۱

۱- ۱. معارج، ۴.

۲- ۲. شوری، ۵۲.

۳- ۳. انفال، ۲۴.

۴- ۴. انعام، ۱۲۴.

۷- هشدار دادن به مردم، در رأس وظایف پیامبران است. «أَنْذِرُوا»

۸- اساس عقاید، بر توحید و اساس عمل صالح، بر تقواست. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ»

۹- پروا و پاکی، در سایه ی توحید معنا پیدا می کند. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ»

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿۳﴾

او آسمان ها و زمین را بر اساس حق آفرید او از آنچه با او شریک می سازند برتر است.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿۴﴾

او انسان را از نطفه ای آفرید، پس آنگاه او به آشکارا با (خداوند) دشمنی می ورزد.

نکته ها:

آیه چهارم این سوره، مشابه آیه ۷۷ سوره یس است که می فرماید: «خَلَقْتَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ» یعنی با آنکه ما او را از نطفه ای آفریده ایم، اما چنان به خود مغرور شده که در برابر ما به دشمنی برمی خیزد و برای ما این مثال را می زند که چگونه استخوان های پوسیده، دوباره زنده می شوند، گویا او آفرینش خودش را فراموش کرده است.

در آیات دیگر از جمله آیه ۲۰ سوره ی مرسلات، قرآن از نطفه، به «مَاءٍ مَّهِينٍ» «آبی پست» تعبیر می کند. چگونه «مَاءٍ مَّهِينٍ»، «خَصِيمٌ مُّبِينٌ» می شود؟

پیام ها:

۱- آفرینش آسمان و زمین، بیهوده و باطل نیست، بلکه بر حق استوار است.

خَلَقَ ... بِالْحَقِّ

۲- کدام بت و یا معبودی می تواند در خلقت، شریک خداوند باشد؟ خَلَقَ ... تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

۳- مبارزه با شرک، باید مستمر و مداوم باشد. جمله ی «تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ» در آیه

اول و سوم تکرار شده است.

۴- غرور و تکبر انسان تا بدان حد است که در برابر خالق خود به خصومت و اظهار دشمنی می پردازد. «حَصِيْمٌ مُّبِيْنٌ»

وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَ مَنَافِعٌ وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾

و چهارپایان را آفرید، که برای شما در آنها وسیله گرمی و بهره هایی است و از (گوشت و شیر) آنها می خورید.

وَ لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾

و برای شما در چهارپایان، (شب هنگام) که از چراگاه برمی گردانید و (بامدادان) که به چراگاه می فرستید، شکوه و جلوه ای است.

نکته ها:

«تَسْرَحُونَ» از «سرح» به معنای فرستادن دام به چراگاه، و «تُرِيحُونَ» از «روح» به معنای هنگام بازگشت چهارپایان به آغل است.

منافع حیوانات برای انسان بسیار است. شیر و گوشت آن برای خوراک، پوست و پشم آن برای کفش و لباس، پُشتِ آن برای بار، پای آن برای شخم و فضولات آن برای کود، و با این همه برکات، زحمت آن برای انسان بسیار اندک است.

در روایات، بهترین کار پس از زراعت، دامداری عنوان شده است، البته به شرط آن که همراه با پرداخت زکات و توجه به محرومان باشد.

پیام ها:

۱- چهارپایان، (مثل دیگر موجودات)، برای انسان آفریده شده اند. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ»

۲- توجه به نعمت ها، عشق به آفریدگار و روح بندگی را در انسان زنده می کند. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ»

۳- گیاه خواری، ارزش نیست. خداوند خوردن گوشت حیوانات را یکی از منافع آنها می شمرد. «و مِنْهَا تَأْكُلُونَ»

۴- جمالِ جامعه، به استقلال، خودکفایی، تولید و توسعه ی دامداری است. لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ ...

۵- جمال و زینت، یکی از نیازهای طبیعی فرد و جامعه است. «لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ»

۶- جمالِ جامعه، در حرکت و تلاش است، نه رکود و خمود، آنها حرکتِ جمعی نه تک روی! «فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ»

۷- جمال، در خدمتِ مردم بودن است، نه فقط فکر سیر کردنِ شکم خود بودن.

جمال، تحتِ امرِ چوپانِ عاقل بودن است، نه یله و رها بودن. «جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسْرَحُونَ»

وَ تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾

و چهارپایان بارهای سنگین شما را به شهری می برند که جز به رنج تن نمی توانستید به آن برسید. همانا پروردگار شما رؤف و مهربان است.

پیام ها:

۱- با آنکه چهارپایان قوی ترند، اما به قدرت الهی، رام انسان هستند. «وَ تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ»

۲- چهارپایان، مایه ی رفاه بشر در زندگی هستند. «إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ» (برای آنکه ارزش نعمت ها ظاهر شود، فرض کنیم اگر این حیوانات نبودند، چه می شد؟)

۳- نعمت های الهی به بشر، بر اساس لطف و رحمت اوست، نه آنکه ما از او طلبی داشته باشیم. «إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ»

وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغَالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» (۸)

و اسبان و استران و الاغ ها را آفرید تا بر آنها سوار شوید و برای شما تجملی باشد و چیزهایی را می آفریند که نمی دانید.

نکته ها:

«خیل» به معنای تکبر است و در اینجا مراد از آن، «اسب» است، گویا در اسب سواری نوعی، احساس بزرگی و تکبر به انسان دست می دهد.

«بغال» به معنای «قاطر» است که از آمیزش اسب و الاغ به وجود می آید و «حمیر» جمع «حمار» به معنای «الاغ» است.

پیام ها:

۱- حمل و نقل بار و مسافر، از نیازهای اولیه بشر است که خداوند حیواناتی را برای این کار آفریده است. «وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغَالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا»

۲- سوار شدن بر مرکب، مایه رفاه و آسایش و نوعی زینت و جمال نیز محسوب می شود. «لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً»

۳- زینت، یکی از نیازهای فطری بشر است. «زینة»

۴- مرکب باید در درجه اول برای سواری باشد و در مرحله دوم مایه زینت.

«لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً» (بر خلاف برخی افراد، که فقط برای تجمل و تشریفات، در فکر تهیه وسیله نقلیه هستند، نه آنکه واقعاً نیازی به آن داشته باشند.)

۵- دست خداوند در آفرینش باز است. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

۶- وسایل نقلیه امروزی، چه ماشین، چه قطار و چه هواپیما، در واقع مخلوق خدا هستند نه بشر. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

و بر خداست که راه میانه (و مستقیم را به مردم نشان دهد) و برخی از آن (راه ها) منحرف است و اگر خداوند بخواهد همه شما را (به اجبار) هدایت می کند. (ولی اجبار سودی ندارد و سنت و برنامه خداوند بر آزاد گذاشتن انسان هاست).

نکته ها:

از اموری که خداوند بر خود لازم دانسته، ارشاد و هدایت مردم است. چنانکه می فرماید:

«إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱) و در این آیه می فرماید: «عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ»

«قَصْدٌ» به معنای اعتدال و میانه روی است و مراد از «قَصْدُ السَّبِيلِ» راه میانه، یعنی راه مستقیم است. چنانکه لقمان، فرزندش را چنین موعظه می کند؛ «وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» (۲) در راه رفتن معتدل و میانه باش.

پیام ها:

۱- در کنار نعمت های مادی (که در آیات قبل آمد)، به نعمت های معنوی که مهم ترین آنها هدایت است توجه کنیم. «وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ»

۲- خداوند، تنها راه مستقیم را نشان می دهد، راههای انحرافی از سوی خود ماست. «وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ»

۳- خداوند نخواسته تا مردم به اجبار ایمان بیاورند. پس انحراف گروهی از مردم نشانه ی غلبه ی آنان بر اراده ی خداوند و یا عجز پروردگار از هدایت آنان نیست. «لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ»

۴- خداوند انسان را در انتخاب راه آزاد گذارده است. «لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ»

ص: ۴۹۶

۱- ۱. لیل، ۱۲.

۲- ۲. لقمان، ۱۹.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾

اوست آنکه برای شما از آسمان آبی فرستاد که نوشیدنی شما از آن است و گیاهانی که (چهارپایان خود را) در آن می چرانید، (نیز) از آن است.

نکته ها:

«تُسِيمُونَ» از «اسامه» به معنای چراندن حیوانات در علف زار است.

«شَجَرٌ» در زبان عربی معنای عامی دارد که شامل هر گونه گیاهی، چه درخت و چه بوته می شود. چنانکه در آیه ۱۴۶ سوره صافات در مورد کدو می فرماید: «شَجَرَةٌ مِنْ يَاقُطِينَ»، با آنکه کدو، بوته دارد نه درخت.

پیام ها:

۱- نزول باران تصادفی نیست، با اراده ی خداوند است. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ»

۲- نزول باران بر اساس بهره مندی انسان هاست. «لَكُمْ»

۳- از یک آب انسان، گیاه و حیوان بهره مند می شوند. مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ ...

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

خداوند به وسیله آن آب برای شما کشتزار و زیتون و درختان خرما و انگور و از هر نوع میوه ای می رویاند. همانا در این امر برای آنان که می اندیشند نشانه ای روشن است.

نکته ها:

از میان انواع گیاهان و میوه ها، خداوند زیتون، خرما و انگور را در این آیه مطرح کرده است.

متخصصان تغذیه می گویند: کمتر میوه ای است که به اندازه ی اینها برای بدن مفید و لازم

باشد. (۱) قرآن در آیه ۳۵ سوره نور، از زیتون به عنوان «شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ» یاد کرده و به روغن آن اشاره نموده است.

پیام ها:

۱- رویاندن، کار خداست نه کشاورز. «يُنْبِتُ لَكُمْ»

۲- انواع گیاهان و درختان و میوه ها، برای انسان آفریده شده است. «لَكُمْ»

۳- محصولات و ثمرات، نشانه و علامتِ راهند، نه مقصد. «لَا يَأْتِيَهُ»

۴- دیدن و دانستن کافی نیست، تفکر و تدبّر در هستی لازم است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿۱۲﴾

و خداوند شب و روز و خورشید و ماه را در خدمت و بهره دهی شما قرار داد و ستارگان به فرمان او تسخیر شده اند البته در این امر برای گروهی که تعقل می کنند نشانه هایی قطعی (از عظمت و قدرت و حکمت و رأفت) اوست.

نکته ها:

مراد از تسخیر خورشید و ماه، بهره گیری انسان از آنهاست، یعنی خداوند آنها را در خدمتِ بشر و رشد و کمال او قرار داده است. البته انسان نباید خود را صاحب اختیار آنها بداند.

پیام ها:

۱- هستی، چه آسمان و چه زمین، برای انسان آفریده شده است. سَخَّرَ لَكُمْ... ۲- هستی، در مهار و کنترلِ خداست. «مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ»

۳- بهره دهی هستی، به فرمان خداست. «بِأَمْرِهِ»

۴- نظام آفرینش کلاس توحید است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ»

ص: ۴۹۸

۵- نظام هستی، تنها برای اهل فکر و تعقل، بستر رشد و توجه است. نه افراد ساده نگر و عادی. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾

و(همچنین) آنچه را در زمین با رنگ های گوناگون برای شما پدید آورد.

البته در این آفریده ها برای پندگیران عبرت و نشانه ای روشن است.

پیام ها:

۱- رنگ های مختلف و متنوع را خداوند برای انسان آفریده است. ذَرَأَ لَكُمْ ...

مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ

۲- تنوع رنگ ها در هستی، نشانه ی قدرت و حکمت خداست. «لَآيَةً» محصولات کارخانه هرچه متنوع تر باشد، نشانه ی ابتکار و خلاقیت سازنده آن است.

۳- تفاوت رنگ ها، یکی از نعمت های الهی برای شناخت افراد و محصولات مشابه است. «لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ»

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مِّنْ حَبْلٍ لَّيْسَ مِنْهَا حَبْلٌ لَّنَّاسٍ يَنْخُبُونَهَا وَ تَرَى الْفُلْكَ مَوَآخِرَ فِيهِ وَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

و اوست آنکه دریا را رام نمود تا از آن گوشت تازه بخورید و زیورهایی برای پوشیدن از آن بیرون آورید و می بینی که کشتی ها سینه دریا را شکافته (و پیش می روند، چنین کرد تا از کشتی ها، تجارت ها، ماهی گیری ها، غواصی ها و حمل و نقل ها که همه وسیله درآمد است، استفاده کنید) و به سراغ فضل و لطف او روید و شاید سپاس گزار باشید.

نکته ها:

«مَوَاحِرَ» جمع «مأخره» از «مخر» به معنای شکافتن از چپ و راست است.

نقش دریا در زندگی انسان بسیار است. آب آن مایه بخار و ابر و باران است. عمق آن تأمین کننده ی غذای انسان با لذیذترین ماهی ها و سطح آن، ارزان ترین و گسترده ترین راه برای حمل و نقل کالا و مسافر است و همه ی اینها، تنها به تدبیر و قدرت الهی است و بشر هیچ نقشی در آن ندارد.

پیام ها:

۱- دریاها با آن همه عظمت و خروش، رام و در خدمت انسان هستند. «سَخَّرَ الْبَحْرَ»

۲- دریا، مهم ترین منبع تأمین گوشت تازه و سالم است. «لَحْمًا طَرِيًّا»

۳- خداوند، نه فقط نیازهای اولیه چون آب و غذا، بلکه حتی زینت انسان را نیز تأمین نموده است. «حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا»

۴- دریا، بهترین زینت های طبیعی را به انسان هدیه می کند. «حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا»

۵- تازه بودن گوشت، یک ارزش است. «لَحْمًا طَرِيًّا»

۶- گرچه تلاش برای غذا از انسان است، اما رزق از خداست. «لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»

۷- کامیابی ها باید هدفدار باشد. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ أَنْهَارًا وَ سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾

و خداوند در زمین کوههایی استوار افکند تا زمین شما را نلرزاند و نهرهایی و راههایی (قرار داد) تا راه یابید.

نکته ها:

کوهها مایه تعادل و آرامش زمین هستند. «مید» به معنای حرکت به راست و چپ و اضطراب است. جمله ی «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» یعنی کوهها سبب آرامش شما و جلوگیری از لرزش

حضرت علی علیه السلام درباره کوهها می فرماید: خداوند، جنبش زمین را با سنگ های بزرگ و کوههای استوار، پایدار نمود. (۱) بُن کوهها در جای جای آن فرو رفته و در سوراخ های آن خزیده است.

همان گونه که اضطرابِ زمین، نیاز به کوههای عمیق و استوار دارد، اضطرابِ ساکنان زمین نیز، نیاز به انسان های استوار و خدایی دارد، تا مایه آرامش جامعه شوند. چنانکه در روایات آمده:

«جعلهم الله ارکان الارض ان تمید باهلها» (۲) خداوند اهل بیت پیامبر علیهم السلام را ارکانِ زمین قرار داد تا اهل زمین را از اضطراب نجات دهند.

کوهها، در زندگی انسان نقش عمده ای دارند. با ذخیره کردن برف های زمستانی در دامنه های خود، سرچشمه ی نهرها و جویبارهای بهاری می شوند و با شکل های مختلفی که دارند همچون علامتِ راه، راهنمای مسافران قرار می گیرند و این نکته را وقتی می فهمیم که فرض کنیم کلّ زمین، مسطح و صاف بود.

پیام ها:

۱- کوهها، محصول یک تصادف کور نیست، بلکه بر اساس تدبیر حکیمانه است.

«الْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي»

۲- کوهها چون ثابت و استوار هستند، می توانند مانع اضطراب و مایه آرامش زمین و ساکنان آن شوند. «رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» (آری کسی می تواند جلوی ناآرامی و اضطرابِ جامعه را بگیرد که خود ثابت قدم و استوار باشد).

۳- کوهها با سراشیابی دامنه های آن، سبب جریان آب در نهرها می شوند. «أَنْهَارًا»

۴- کوهها، بر خلاف آنچه به نظر می رسد، مانع راه نیستند، بلکه راهنمای راه هستند. «سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

۵- کوهها هم مایه ی هدایت ظاهری اند و هم معنوی. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

ص: ۵۰۱

۱- ۱). نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

(کوهها بهترین علامت راه در بیابان است و همچنین بهترین راه خداشناسی و توجه به عظمت و قدرت خالق اند.)

وَ عَلاَمَاتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

و نشانه های دیگری (در زمین قرار داد) و آنان به وسیله ستاره راه می یابند.

نکته ها:

برای حرکت در بیابان ها و پیدا کردن راهها، نیاز به علائم داریم. علائم طبیعی در روز، و ستارگان در شب، که خداوند در این آیه به این دو امر اشاره می نماید.

نه فقط برای شناخت راه از بیراهه، در بیابان ها، نیاز به علامت داریم، بلکه برای شناخت حق از باطل نیز در لابلای هوس ها و غرائز و طاغوت ها، به نشانه های روشن نیازمندیم.

پیامبر صلی الله علیه و آله برای بعد از خود علامت هایی را قرار داد که هرگاه مردم دچار حیرت و سرگردانی شدند به آنها نظر کنند و حق را بشناسند؛

اولین آنها حضرت زهرا علیها السلام است که درباره اش فرمود: رضای او رضای من و غضب او غضب من است.

علامت دیگر ابوذر غفاری است که پیامبر درباره اش فرمود: آسمان بر کسی راستگوتر از ابوذر سایه نیفکنده است، تا مردم ببینند زبان ابوذر از چه کسی حمایت می کند و او در تبعیدگاه چه کسی از دنیا می رود.

علامت دیگر عمار یاسر است که پیامبر فرمود: قاتل عمار گروه منحرفند. مردم دیدند که در جنگ صفین، عمار به دست لشکر معاویه کشته شد.

و مهم ترین علامت روشن پس از پیامبر، امام حسین علیه السلام است که پیامبر درباره اش فرمود:

«حسین از من است و من از حسین». امام صادق و امام رضا علیهما السلام نیز می فرمایند:

«نحن العلامات و النجم رسول الله» (۱) ستارگان، هم وسیله ی شناخت جهت قبله هستند و هم در دریاها و کویرها که هیچ

ص: ۵۰۲

علامتی نیست، بهترین وسیله ی راه یابی می باشند.

پیام ها:

۱- آیا خدایی که برای هدایت دنیوی مردم علائمی را قرار داده، از هدایت معنوی آنها غافل بوده است؟ و علامت ... یَهْتَدُونَ

۲- علم هیئت و ستاره شناسی، مورد توجه اسلام است. «و بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ»

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» (۱۷)

پس آیا آنکه می آفریند همانند کسی است که نمی آفریند؟ پس آیا یاد نمی کنید و پند نمی گیرید؟.

نکته ها:

از ابتدای سوره ی نحل تا اینجا در پانزده آیه، نعمت های الهی را برمی شمرد و در این آیه، یک نتیجه کلی گرفته و بصورت سؤال، این مطلب را بیان می دارد که: آیا کسی که خلق می کند، همانند بت ها یا طاغوت هایی است که قدرت خلق ندارند؟ چرا بجای خداوند متعال سراغ آنها می روید؟

پیام ها:

۱- در شیوه ی تبلیغ از جزئی به کلی بروید. ابتدا نمونه هایی را بیان کنید و سپس نتیجه گیری کلی کنید. بعد از آیه ۱۵ ذکر نعمت ها می فرماید: «أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ»

۲- در شیوه ی تبلیغ، وجدان مخاطب را به قضاوت بگیرید و عقل و فطرت او را بیدار کنید. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

۳- عقل و وحی با یکدیگر هماهنگ است و آنچه را قرآن بیان کرده عقل می پذیرد. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

۴- آفرینش پایان نیافته است بلکه استمرار دارد. «يَخْلُقُ»

۵-خداشناسی و خداپرستی در نهاد تمام انسان ها هست، فقط تذکر لازم دارد.

﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۱۸)

و اگر بخواهید نعمت های خدا را بشمارید، نمی توانید شماره کنید. همانا خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

مشابه همین آیه در سوره ی ابراهیم آیه ۳۳ آمده است، اما آنجا در پایان آیه می فرماید:

﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٌ كَفَّارٌ﴾ و اینجا در پایان آیه می فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ آری! نعمت ها نشانه ی لطف و رحمت خداست، اما این انسان است که کفران می کند و به خود و جامعه ظلم می نماید.

گرچه شمردن نعمت های الهی ممکن نیست، اما ذکر و یاد آنها لازم است. چنانکه در آیه ۱۱ سوره ضحی می فرماید: ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾ و در زیارت امین الله می خوانیم:

«ذاکره لسوابع آلائک»

انسان حتی قدرت شمردن نعمت های الهی را ندارد چه رسد به قدرت شکرگزاری آنها.

از دست و زبان که برآید

کز عهده ی شکرش به درآید

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدای آورد

ور نه سزاوار خداوندیش

کس نتواند که بجای آورد

پیام ها:

۱-نسبت به آنچه می دانید شکر کنید، نسبت به آنچه نمی دانید، خداوند غفور و رحیم است. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

و خداوند آنچه را پنهان می کنید و آنچه را آشکار می سازید می داند.

پیام ها:

۱- علم خداوند نسبت به همه امور، چه آشکار و چه پنهان یکسان است.

﴿مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ﴾

۲- اگر بدانیم که خداوند به کارهای ما آگاه است تقوا پیشه می کنیم. ﴿وَ اللَّهُ يَعْلَمُ﴾

۳- خداوند به نیت ها و اهداف ما نیز آگاه است. ﴿يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ﴾

وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَ هُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾

و کسانی را که بجای خدا می خوانند، هیچ چیز نمی آفرینند و خود نیز آفریده شده اند.

أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَ مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

آنها مردگانند نه زندگان، و نمی دانند چه وقت برانگیخته خواهند شد.

نکته ها:

چون بت پرستان، بت ها را به شکل انسان می ساختند و در خیال خود با آنها مثل صاحب شعور برخورد می کردند، لذا خداوند در این آیه، بت ها را اموات خوانده که برای موجودات دارای حیات و شعور بکار می رود.

برای جاهل، تکرار مطلب لازم است. در کنار «أَمْوَاتٌ»، «غَيْرُ أَحْيَاءٍ» ذکر شده است، در حالی که همان معنی را می رساند.

پیام ها:

۱- بت ها، نه قدرت دارند، نه حیات و نه علم و شعور. (در حالیکه شرط پرستش، علم و قدرت و حیات است) ﴿لَا يَخْلُقُونَ،

أَمْوَاتٌ، مَا يَشْعُرُونَ﴾

۲- معبودان غیر خدا هر چه باشد، مرده است. «أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ»

۳- در قیامت، حتی بُت ها مبعوث می شوند. «مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ»

چنانکه در آیه ۹۸ انبیا می فرماید: «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ»

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ» (۲۲)

معبود شما معبودی است یگانه، پس کسانی که به آخرت ایمان ندارند دل هایشان به انکار خو کرده و همانان مستکبرند.

نکته ها:

آیات قبل ناتوانی غیر خدا را از آفرینش و بی خبری آنها را از آینده مطرح ساخت این آیه می فرماید، معبود واقعی شما خدای یکتاست.

«کبر» یعنی خود را بزرگ دانستن، «تکبر» یعنی آثار کبر را عمل کردن، و «استکبار» یعنی آنکه خودش بزرگی ندارد، ولی با انواع وسائل، می خواهد بزرگی خود را ایجاد و اثبات کند.

در روایات آمده است که امام حسین علیه السلام بر فقرایی عبور می کردند، آنها مشغول غذا خوردن بودند و حضرت را نیز دعوت به غذا کردند. امام در کنار آنها نشستند و مشغول شدند و سپس فرمودند: خداوند مستکبران را دوست ندارد. (۱)

پیام ها:

۱- انکار معاد در حقیقت انکار مبدء است. توحید و معاد به هم پیوند دارند.

«إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»

۲- منشأ کفر کبر است و منشأ کبر جهل. «قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ»

۳- ایمان به آخرت، تکبر و استکبار را برطرف می کند. «لَا يُؤْمِنُونَ... قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ»

ص: ۵۰۶

لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَلَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

البته وبی گمان، آنچه را پنهان می کنند و آنچه را آشکارا می نمایند، خداوند می داند. همانا او مستکبران را دوست ندارد.

نکته ها:

«جَرَمٌ» به معنای بریدن و چیدن میوه از درخت است. «لَا- جَرَمٌ» یعنی مسأله قابل بریدن و شک و شبهه نیست، بلکه قطعی و حتمی است.

این آیه هم تهدید کفار است که خداوند به کارهای شما آگاه است و هم بشارت به مؤمنان که خداوند بر وضع دشمنان شما آگاه و بر کیفر آنها قادر است.

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾

و هرگاه به آنان گفته شد: پروردگارتان چه نازل کرده؟ گفتند:

افسانه های پیشینیان.

نکته ها:

«أَسَاطِيرُ» جمع «اسطوره» به معنای حکایات و افسانه های خرافی است که به صورت مکتوب درآمده باشد. در قرآن این کلمه، نه بار از زبان کفار نقل شده که در همه ی موارد همراه کلمه ی «اولین» است، یعنی آنها می گفتند: این حرفها تازگی ندارد، بلکه همان بافته های پیشینیان است.

بعضی جامعه شناسان امروز نیز مذهب را زاییده جهل و خرافه می دانند، که شاید این حرف، بخاطر بعضی خرافاتی باشد که در میان اصول اصیل ادیان الهی، رخنه کرده است و در واقع ربطی به مذهب ندارد.

ص: ۵۰۷

پیام ها:

۱- فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، از شئون ربوبی خداوند برای هدایت و تربیت مردم است. «أَنْزَلَ رُبُّكُمْ»

۲- خوی افراد مستکبر، تحقیر کردن است، گاهی تحقیر مکتب، گاهی رهبر و گاهی امت. إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ

...

۳- با آنکه تنها بخشی از قرآن، داستان است نه همه ی آن، ولی همان داستان ها هم مربوط به اقوام و پیامبرانی است که مردم زمان پیامبر از بیشتر آنها بی خبر بودند. پس چگونه می توان به قرآن نسبت داد: «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»؟

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزُرُونَ» (۲۵)

آنان باید در روز قیامت، هم بار گناهان خود را به تمامی به دوش کشند و هم بخشی از بار گناهان کسانی که بدون علم آنان را گمراه می نمایند.

بدانید که چه بد باری را برمی دارند.

نکته ها:

این آیه در مورد رهبران کفر است که در دنیا با تبلیغات دروغین خود سبب گمراهی مردم می شوند، لذا در قیامت، هم گناه کفر خود را به دوش می کشند و هم گناه کسانی را که باعث انحراف آنها شده اند. چنانکه در روایات می خوانیم: هر کس راه کجی را ترسیم کند، در کیفر تمام منحرفان شریک است و هر کس راه خوبی را ترسیم کند، پاداش پویندگان آن راه را نیز به او می دهند بدون آنکه از سهم او چیزی کم شود.

پیام ها:

۱- رهبران کفر و ضلالت از هیچ تخفیفی در کیفر برخوردار نیستند. «لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً»

۲- کسی که دیگران را به گناه دعوت کند، در کیفر آنان نیز شریک است. «مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ»

۳- رهبران کفر، سهم گناه خود را بطور کامل، اما سهم گناه پیروان را به مقداری که در آن نقش داشته اند بر عهده دارند. **كَامِلَةٌ ... وَ مِنْ أَوْزَارٍ**

۴- ریشه ی بسیاری از انحراف ها، جهل است و دشمن از جهل مردم برای انحراف آنها استفاده می کند. «يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ»

۵- گناه، بار است و چه بد باری. «سَاءَ مَا يَزُرُونَ»

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ «۲۶»

همانا کسانی که قبل از ایشان بودند (نیز) مکر ورزیدند، پس قهر خداوند به سراغ پایه های بنای آنان آمد، پس سقف از بالای سرشان بر آنان فرو ریخت و از آنجا که اندیشه اش را نمی کردند، عذاب الهی آمد.

نکته ها:

این آیه هم تهدیدی است برای توطئه گران و هم تسلی خاطر پیامبر است.

پیام ها:

۱- توطئه در برابر حق، همواره بوده است. «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۲- آنجا که اساس دین در خطر باشد، خداوند خود وارد عمل می شود. «فَأَتَى اللَّهُ»

۳- مخالفان دین و مکتب بدانند که خداوند طرف آنهاست. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ»

۴- هر کجا بنیان دین در خطر افتد، (در آیات قبل، کفار، وحی را اساطیر معرفی می کردند) برخورد نیز باید بنیانی باشد. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ»

۵- برخورد با دشمن باید بنیانی باشد نه سطحی و ظاهری، تا همه ی تشکیلات فکری و سازمانی آنها از بین رود. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ ... فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ»

۶- کیفرهای الهی مخصوص آخرت نیست. «فَأَتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ»

۷- گاهی بنای محکم، بجای حفاظت از جان انسان، گور خود انسان می شود.

«فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ»

۸- زمان و مکان قهر خدا، قابل پیش بینی نیست. «مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ (۲۷)

(به علاوه) خداوند در روز قیامت آنان را خوار و رسوا خواهد ساخت و می گوید: شریکان من که درباره آنها (با پیامبر و مؤمنان) ستیزه و مخالفت می کردید، کجا هستند؟ (در این هنگام) دانشمندان گویند: همانا امروز، ذلت و رسوایی بر کافران است.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، علم و جهل معنایی گسترده تر از دانستن و ندانستن دارد. عالم کسی است که اندیشه و عمل او بر اساس حق و حقیقت باشد، گرچه قدرت خواندن و نوشتن هم نداشته باشد و جاهل کسی است که فکر و عمل او بر باطل باشد، گرچه همه ی علوم را نیز بداند.

قرآن، اندیشه ی شرک و بت پرستی را نشانه ی جهل می داند، چنانکه ریشه ی عمل زشت قوم لوط را جهل می شمرد.

در این آیه نیز، «أُوتُوا الْعِلْمَ» کسانی هستند که در برابر کفر و شرک، قرار گرفته اند، یعنی علم واقعی، انسان را به توحید و ایمان می رساند.

پیام ها:

۱- کیفر اصلی مجرمان، در قیامت است و هلاکت در دنیا مقدمه ای برای آن می باشد. «ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ»

۲- آنان که در دنیا مؤمنان را خوار می شمردند، در قیامت خوار می شوند. «يُخْزِيهِمْ»

۳- به دنبال هر کس بروی، باید در قیامت جوابگو باشی. «أَيْنَ شُرَكَائِي»

۴- در دادگاه قیامت، مشرکان حرفی برای گفتن ندارند. «أَيْنَ شُرَكَائِي»

۵- علم واقعی که موجب ایمان و عمل می شود، هدیه ای الهی است. «أوتُوا الْعِلْمَ»

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْفَوْا السَّلَامَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ «۲۸»

آن کسانی که فرشتگان جانشان را می گیرند (در حالی که) به خود ستم کار بوده اند، پس (در آن موقع آنان) سر تسلیم فرو آرند (و به دروغ گویند): ما هیچ گونه کار بدی انجام نداده ایم. چنین نیست، بلکه قطعاً خداوند به آنچه انجام داده اید، آگاه است.

فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَيْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ «۲۹»

پس، از درهای دوزخ وارد شوید که جاودانه در آنجا خواهید ماند، و برآستی چه بد است جایگاه متکبران.

نکته ها:

کفار، به هنگام مرگ که فرشتگان جان آنها را می گیرند، هم اظهار اسلام و تسلیم می کنند و هم گذشته ی بد خود را انکار می کنند، امّا نه آن ایمان ارزش دارد، چون از روی اضطرار است نه اختیار و نه این انکار مورد قبول است چرا که خداوند به کارهای آنان آگاه است.

پیام ها:

۱- مرگ، نابودی نیست، بلکه قبض روح و جدا شدن روح از جسم است.

«تَتَوَفَّاهُمْ»

۲- سنت خداوند آن است که کارها را با واسطه انجام دهد. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۳- کفر و شرک، ظلم به انسانیّت خویش است. «ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ»

۴- انسان روزی مجبور به تسلیم است، اما دیگر چه سود؟ فَأَلْقُوا السَّلَمَ ... فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ

۵- لحظه‌ی جان دادن، لحظه‌ی حساسی برای مؤمن و کافر است. در مورد کافر می‌فرماید: «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» و در مورد مؤمن در آیه‌ی ۳۲ نحل می‌فرماید: «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ»

۶- جهنم درهای متعددی دارد و هر خلاف کار از طریق خاصی، به دوزخ می‌رود.

«أَبْوَابَ جَهَنَّمَ»

۷- ریشه‌ی اصلی کفر، روحیه‌ی تکبر است. الْكَاْفِرِينَ ... الْمُتَكَبِّرِينَ

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لِدَارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَ لِنَعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ «۳۰»

وبه پرهیزکاران گفته شد: پروردگارتان چه نازل کرده است؟ گویند: خیر (نازل کرده است) برای کسانی که نیکی کرده اند در این دنیا نیکی است و قطعاً سرای آخرت بهتر است و چه نیکوست سرای پرهیزکاران.

نکته‌ها:

در آغاز اسلام، آنانکه وارد مکه می‌شدند و نام قرآن و پیامبر را شنیده بودند، در برخورد با افراد مختلف، از آنها می‌پرسیدند: «مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ» خدایتان چه نازل کرده است؟ در پاسخ به این افراد مشرکان می‌گفتند: «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» و مؤمنان می‌گفتند: «خَيْرًا» آنچه را مایه خیر و سعادت است نازل فرموده است.

آنکه در دعا از خدا حسنه می‌خواهد، «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً» سزاوار است خود اهل احسان باشد، زیرا «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ»

ص: ۵۱۲

دو تابلوی زیبا و روشن (مقایسه آیات ۲۳ تا ۲۸ و ۳۰ تا ۳۲ همین سوره)

«مستکبرین» «متقین»

قضاوت:

«إِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

«وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا»

نتیجه دنیوی:

«فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ»

«لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ»

کیفر اخروی:

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ ... فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ

وَلِذَارِ الْأَخْرَةِ خَيْرٌ ... جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا

هنگام مرگ:

«تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ»

«الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ»

پیام ها:

۱- قضاوت حق، نیاز به روح پاک و پرهیزکار دارد. لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ... قَالُوا خَيْرًا

۲- قرآن در یک کلمه معرفی می شود، (خیر، خوبی، مایه ی نیکی و سعادت. یک کلمه بجای صد کلمه) «قَالُوا خَيْرًا» دعوت قرآن، دعوت به خیر و نیکی است.

۳- نیکوکاران، در هر دو جهان به نیکی می رسند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لِدَارِ الْأَخْرَةِ خَيْرٌ»

۴- پاداش الهی، متناسب با عمل انسان است. لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا ... حَسَنَةٌ ، لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ...

جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾

به باغ هایی دائمی داخل خواهند شد که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است، هر چه را بخواهند برای ایشان در آنجا موجود است، خداوند اینگونه پرهیزکاران را پاداش می دهد.

۱- در بهشت، باغها و نهرها تنوع و تعدد دارند. «جَنَّاتٌ ، الْأَنْهَارُ»

۲- باغ های بهشتی، همیشه سبز است. خزان و خشکسالی ندارد. «جَنَّاتٌ عَدْنٍ»

۳- پاداش پرهیز از لذات حرام دنیوی، کامیابی های بی نهایت اخروی است.

«مَا يَشَاؤُنَ»

۴- «مَا يَشَاؤُنَ» بالاتر از «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلْمِذُ الْأَعْيُنِ» است. زیرا گاهی انسان چیزی را می خواهد که در آن لذت نفس و چشم نیست، مقام عرفان و معنویت است. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ»

۵- سنت خداوند بر پاداش نیکو کاران است. «كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ»

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ «۳۲»

به آنان که (از آلودگی های شرک و گناه) پاکند، فرشتگانی که جانشان را می ستانند، می گویند: سلام عليكم. به پاداش آنچه انجام داده اید، به بهشت داخل شوید.

نکته ها:

مراد از «طَيِّبِينَ» با توجه به آیات قبل که در مورد اهل کفر و شرک بود: «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ» کسانی هستند که اهل شرک و گناه نبوده اند و اینها همان متقین هستند. «طیب» یعنی پاک از هر گونه کدورت و ناخالصی و آراسته به کمالات و محاسن.

پیام ها:

۱- کیفر و پاداش بعضی، از همان لحظه مرگ آغاز می شود. تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ...

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ در روایات نیز آمده: قبر؛ یا گودالی از دوزخ است، یا باغی از بهشت.

۲- مرگ، نیستی نیست، گرفتن روح است. «تَتَوَفَّاهُمْ»

۳-فرشتگان، مأموران الهی اند و خداوند برای هر کار مأمورانی دارد. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۴-مرگ پاکان همراه با درود فرشتگان است. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۵-سلام کردن، شعار فرشتگان و ادبی آسمانی است. «يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

(در سلام، دعا، سلامتی و امتیث وجود دارد)

۶-بهشت را به بها دهند نه بهانه. «ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرٌ رَبِّكَ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنَ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۳۳)

آیا کفار جز آنکه فرشتگان (مأمور قبض روح) یا فرمان (قهر) پروردگارت به سراغشان آید انتظاری دارند، کسانی که پیش از آنان بودند نیز چنین کردند و خداوند به آنان ظلم نکرد، لیکن آنها به خودشان ستم می کردند.

نکته ها:

مشابه این آیه، در سوره بقره آیه ۲۱۰ و سوره ی انعام آیه ۱۵۸ نیز آمده است.

اگر انذارهای پیامبران، مردم را بیدار نکند تازیانه های عذاب آنها را بیدار خواهد کرد، اما چه سود؟

پیام ها:

۱- کفار تا قهر خدا را نبینند دست از انکار برنمی دارند. «هَلْ يَنْظُرُونَ»

۲- قهر الهی در دنیا، برای تربیت است نه انتقام. «أَمْرٌ رَبِّكَ» به جای «أَمْرُ اللَّهِ»

۳- خط شرک، کفر و استکبار، در طول تاریخ فعال بوده است. «كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنَ قَبْلِهِمْ»

۴- عذاب الهی، ظلم به ما نیست، بلکه عمل ما، ظلم بوده است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

۵- کفر و تکبر، ظلم به انسانیّت خویش است. «أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

۶- آنچه خطرناک است استمرار ظلم و طغیان است. «كَاثُوا ... يَظْلِمُونَ»

۷- نزول عذاب پس از اتمام حجّت و فرستادن پیامبران و کتب، نه فقط ظلم نیست، بلکه عین عدل است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ»

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» (۳۴)

پس کیفر بدی هایی که انجام دادند به آنان رسید و آنچه که آنان به مسخره می گرفتند آنان را فرا گرفت.

نکته ها:

«سیئه» به گناهان کوچک، در مقابل گناهان بزرگ گفته می شود، مانند آیه ی «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكَفَرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۱) بنابراین آنچه در دنیا از کیفر به انسان می رسد، گوشه ای از عملکرد اوست، و اصل کیفر در قیامت است.

«حَاقَ بِهِمْ» به معنی «حل بهم»، یعنی آنچه را مسخره می کردند بر خودشان حلول کرد.

پیام ها:

۱- دود اعمال بد، به چشم خود انسان می رود. «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا»

۲- کیفر مسخره ی دیگران، در همین دنیا به انسان می رسد. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

۳- دیگران را مسخره نکنیم که خود گرفتار می شویم. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» (۳۵)

ص: ۵۱۶

و کسانی که شرک ورزیدند، گفتند: اگر خدا می خواست نه ما و نه پدرانمان هیچ چیزی را غیر از او نمی پرستیدیم و بدون حکم او هیچ چیزی را حرام نمی کردیم. کسانی که پیش از اینان بودند نیز این گونه برخورد می کردند، پس مگر جز ابلاغ روشن، وظیفه دیگری بر پیامبران است؟

نکته ها:

مسأله جبر، یکی از توجیحات نابجای مشرکان است که می گفتند: خدا خواسته که ما غیر او را پرستش کنیم و اگر او می خواست، ما مشرک نبودیم. این مطلب در آیه ۱۴۸ سوره انعام و آیه ۲۰ سوره زخرف نیز از قول مشرکان مطرح شده است.

سؤال: آیا همین که خداوند جلوی انحراف مردم را نمی گیرد، نشانه رضایت او نیست؟

پاسخ: خیر، زیرا خداوند اسباب هدایت مردم را فراهم کرده است، پیامبران و کتاب ها فرستاده است، پس نمی خواسته کسی منحرف شود، ولی کسی را هم بر ایمان آوردن مجبور نکرده است، زیرا ایمان اجباری ارزش ندارد.

پیام ها:

۱- آنچه از کفر و شرک خطرناک تر است، توجیه آن و نسبت دادن آن به خداست.

﴿قَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا﴾

۲- عقیده به جبر در میان مشرکان نیز بوده است. ﴿لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ﴾

۳- منحرفان علاوه بر کار خود، کار نیاکان و هم کیشان خود را نیز توجیه می کنند.

﴿نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا﴾

۴- برخی مردم، آداب و رسوم و عقاید نیاکانشان را هر چه باشد، می پذیرند و می دانند. ﴿نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا﴾

۵- چنانکه حلال کردن حرام ها جایز نیست، حرام کردن آنچه را خداوند حلال دانسته، نیز جایز نیست. ﴿حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ﴾

۶- توجیه گری، کار همه منحرفان تاریخ است. ﴿كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾

۷- تبلیغ، باید رسا و روشن باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۸- کار پیامبران، دعوت و تبلیغ است، نه اجبار مردم به ایمان. «فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَبِئْسَ مَا يَفْعَلُونَ
الأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ ﴿٣٦﴾

وهمانا ما در میان هر امتی پیامبری را برانگیختیم (تا به مردم بگویند) که خدا را پرستید و از طاغوت (و هر معبودی جز خدا) دوری نمایید، پس گروهی از مردم کسانی هستند که خداوند هدایتشان کرده و بعضی از آنان گمراهی بر آنان سزاوار است، پس در زمین سیر و سفر کنید، تا ببینید که پایان کار تکذیب کنندگان چگونه بوده است؟

نکته ها:

«أُمَّةٍ» از ریشه ی «ام» به معنای چیزی است که دیگری را به خود ضمیمه می کند. به هر جماعتی که دارای نوعی وحدت و اشتراک باشند، امت گفته می شود. این کلمه ۵۲ بار در قرآن آمده است.

«طاغوت» برای مبالغه ی طغیان بکار می رود. در قرآن به شیطان، ستمگران و مستکبران و بت ها، که مایه ی طغیان و نافرمانی خدا هستند، «طاغوت» گفته شده است. این کلمه هم در مورد مفرد بکار می رود «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» و هم در مورد جمع «أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ»

خداوند اسباب هدایت را برای تمام مردم فرستاده است، «بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً» اما گروهی می پذیرند و هدایت می یابند، «فَمِنْهُمْ مَنِ هَدَى اللَّهُ» و گروهی انکار کرده و گمراه می شوند. «مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ» پس هدایت از اوست، ولی گمراهی از ماست.

مثال جالب: زمین که به دور خورشید می چرخد، همواره بخشی از آن رو به خورشید و

روشن است و بخشی پشت به خورشید و تاریک است. می توان گفت: هر نوری که زمین دارد از خورشید است، اما هر تاریکی که زمین دارد از خود اوست.

به هر حال خداوند، ضلالت را به خود نسبت نمی دهد، مگر آنکه انسان خود زمینه ی آن را فراهم کرده باشد، مانند آیه ی «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» خداوند ستمگران را گمراه می کند و آیه «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» خداوند جز فاسقان را گمراه نمی کند.

پیام ها:

۱- بعثت پیامبران، مخصوص نژاد و منطقه و قبیله ی خاصی نبوده است. «بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا»

۲- دعوت به توحید و دوری از طاغوت، در رأس برنامه پیامبران بوده است.

«اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۳- خداپرستی با پذیرش سلطه ی طاغوت ها و ستمگران، نمی سازد. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۴- با عبادت و اتصال به خداوند، انسان قدرت مبارزه با طاغوت ها، پیدا می کند.

«اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»

۵- خداوند به انسان در انتخاب راه، اختیار داده است. «فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَىٰ ... وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ ...»

۶- سیر و سفر باید عبرت آموز باشد. «فَسِيرُوا ... فَانظُرُوا»

۷- تاریخ قانونمند است و سنت های حاکم بر جامعه و تاریخ، ثابت. «فَسِيرُوا ...»

«فَانظُرُوا ... عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ»

۸- قرآن، مردم را به جهانگردی هدفدار دعوت کرده است. «فَسِيرُوا ... فَانظُرُوا»

إِنْ تَحْرِضْ عَلَيَّ هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾

(ای پیامبر!) اگرچه بر هدایت آنان حرص می ورزی، اما (بدان که) قطعاً خداوند کسی را که (بخاطر سوء انتخاب و عملش) گمراه کرده هدایت نمی کند و برای آنان هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که فرمود: انحراف گروهی بخاطر انکار و کفرشان حتمی است، این آیه خطاب به پیامبر می فرماید: بر آنها دلسوزی ممکن که دلسوزی تویی اثر است، زیرا قلب آنان را خداوند مهر کرده و دیگر قابل هدایت نیستند.

گاهی اشکال در قابلیت مردم است، نه مبلغ. پیامبر معصوم است و نقطه ضعفی ندارد، بهترین اخلاق را دارد، دلسوز هم هست، اما باز هم مردم قبول نمی کنند.

پیام ها:

۱- انسان گاهی به جایی می رسد که نه در دنیا قابل هدایت است و نه در آخرت قابل نصرت. «لَا يَهْدِي ، مِنْ نَاصِرِينَ»

۲- مبلغ باید بداند که به هر حال گروهی هیچ منطقی را نمی پذیرند، پس انتظار ایمان همه مردم را نباید داشت. إِنْ تَحْرِضْ ...
لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ

۳- شفاعت، قابلیت می خواهد و هر کس از آن بهره مند نمی شود. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

و با شدیدترین نوع سوگندشان، به خدا سوگند یاد کردند که هر کس می میرد خداوند او را برنخواهد انگیزد. آری (رستاخیز مردگان) وعده حقیقی است بر خداوند (و آن را وفا خواهد کرد) ولیکن بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

مطابق روایتی که در کتاب روضه ی کافی، از امام صادق علیه السلام نقل شده است، یکی از مصادیق این آیه، رجعت است که خداوند در همین دنیا، در زمان قیام امام زمان علیه السلام گروهی را زنده می کند، اما مخالفان شیعه، آن را انکار می کنند.

پیام ها:

۱- سوگند، همه جا نشانه ی صحت و صداقت نیست. أَقْسَمُوا بِاللَّهِ ... لَا يَعْلَمُونَ

۲- بدتر از جهل و کفر، پافشاری و اصرار بر آن است. «جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ»

۳- تفکیک توحید از معاد، عقیده ی جاهلیت است. أَقْسَمُوا بِاللَّهِ ... لَا يَنْبَغُ اللَّهُ

۴- قیامت، وعده گاه الهی برای کیفر و پاداش است. «وَعْدًا عَلَيْهِ»

۵- زنده شدن مردگان در قیامت، حَقٌّ است. «حَقًّا»

۶- ریشه ی انکار معاد، جهل است. «لَا يَعْلَمُونَ»

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلَفُونَ فِيهِ وَيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾

(رستاخیز مردگان) برای آن است که (خداوند) چیزی را که مردم در آن اختلاف می کنند روشن سازد و کسانی که کفر ورزیدند بدانند که آنها خودشان دروغگو بودند، (نه انبیا).

نکته ها:

کفار، در یگانگی خداوند، حقایق پیامبران و برپایی قیامت و محاسبه ی اعمال، تردید و اختلاف داشتند.

این آیه می فرماید: در قیامت همه اینها برای آنها روشن می شود و می فهمند که در دنیا چه عقاید باطل و نادرستی داشته اند، اما چه سود؟

۱- روز قیامت، روز روشن شدن همه حقایق است. لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ... لِيَعْلَمَ الَّذِينَ

۲- بنای کفر بر کذب و تکذیب است. الَّذِينَ كَفَرُوا ... كَانُوا كَاذِبِينَ

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۴۰)

(رستاخیز مردگان برای ما کار مهمی نیست، زیرا) هرگاه چیزی را اراده کنیم، همانا گفتار ما برای آن چیز این است که به آن می گوئیم باش، پس (بی درنگ) موجود می شود.

نکته ها:

خداوند در این آیه، «إِنَّمَا قَوْلُنَا» فرموده است و در آیه ی ۸۲ سوره یس، «إِنَّمَا أَمْرُهُ» آمده است و در مورد آفریدن حضرت عیسی در آیه ی ۵۹ آل عمران می خوانیم، «قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» پس امر و قول خداوند، همان اراده ی اوست.

«كُنْ» به معنای «باش» برای تقریب به ذهن ماست، وگرنه خدا نیازی به گفتن آن ندارد.

همان گونه که انسان هرگاه بخواهد چیزی را در ذهن خود تصور کند، تنها با اراده می تواند آن را در ذهنش خلق کند و نیاز به چیز دیگری ندارد، بلا تشبیه، خداوند نیز برای آفریدن هر چیز، تنها اگر اراده کند، آفریده می شود.

پیام ها:

۱- چگونه درباره ی معاد شک می کنیم، با آنکه هر چیزی با یک اراده ی خداوند خلق می شود. «كُنْ فَيَكُونُ»

۲- خداوند، موجودات را از نیستی به هستی می آورد، نه آنکه با ترکیب یا تغییر هست ها، چیز دیگری بیافریند. «كُنْ فَيَكُونُ»

وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبُوْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

و کسانی که پس از آنکه ستم دیدند در راه خدا هجرت کردند، بدون شک ما در همین دنیا جایگاه نیکویی به آنان خواهیم داد و اگر می دانستند البته پاداش آخرت بزرگتر خواهد بود.

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

(آنان) کسانی هستند که صبر نمودند و بر پروردگارشان توکل می نمایند.

نکته ها:

قرآن، در آیات متعددی درباره ی هجرت و آثار آن در دنیا و آخرت سخن گفته است.

چنانکه در آیه ۱۰۰ سوره ی نساء می فرماید: «مَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَآغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً» یعنی هر کس در راه خدا هجرت کند، در زمین جایگاه های بسیار و وسیع می یابد.

این آیه تعبیر به «هاجروا فی الله» نموده که طبیعتاً از «هجرت فی سبیل الله» خالص تر و دقیق تر است.

پیام ها:

۱- کسانی که برای نشر دین یا حفظ دین و یا حفظ جان خود، از وطن و مال بگذرند و هجرت کنند به نتیجه می رسند. وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا ... لَنَبُوْنَهُمْ

۲- اگر قدرت مقابله با ظالم را نداری، حق نداری سلطه ی او را بپذیری، بلکه باید هجرت کنی. «هاجروا فی الله مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا»

۳- هجرت، صبر و توکل، رمز پیروزی در برابر دشمن است. هَاجَرُوا ... صَبَرُوا ...

يَتَوَكَّلُونَ

۴- در برابر ستمگران، به ایمان، توکل و مقاومت خود وابسته باشید، نه

قدرت های بیگانه و خارجی. «صَبِرُوا وَ عَلَي رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»

۵- گشایش و آسایش، بدون تحمّل سختی هجرت، حاصل نمی شود. هَاجِرُوا ...

لَيُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً

وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ «۴۳»

ما قبل از تو نیز، جز مردانی که به سويشان وحی می نمودیم (فرشته یا موجود دیگری را) نفرستادیم (که آنها از آمدن تو تعجب می کنند، به آنها بگو): اگر نمی دانید از اهل ذکر پرسید.

نکته ها:

این آیه یک اصل کلی را که عقل هر بشری می پذیرد، مطرح می کند و آن مراجعه به اهل علم و کارشناس است، یعنی هر چه را نمی دانید از آگاهان و اهل خبره ی آن سؤال کنید. البته در زمینه ی مسائل دینی، بهترین مصداق «اهل ذکر» اهل بیت پیامبرند. روایات زیادی از طریق شیعه و سنی به این مضمون وارد شده که در جلد سوم ملحقات احقاق الحق، صفحه ی ۴۸۲ به بعد نقل شده است.

طبری، ابن کثیر و آلوسی نیز در تفاسیرشان، ذیل این آیه، اهل ذکر را اهل بیت پیامبر معرفی کرده اند.

در جلد ۲۳ بحار صفحه ۱۷۲ به بعد، حدود شصت روایت در این باره نقل شده که در برخی از آنها، امامان معصوم فرموده اند:

«نحن و الله اهل الذکر المسؤلون» بخدا قسم ما هستیم، آن اهل ذکری که مردم باید سؤالات خود را از آنان پرسند.

پیام ها:

۱- پیامبران الهی همه از جنس خود بشر بوده اند، نه از جنس فرشتگان. وَ مَا أَرْسَلْنَا ... إِلَّا رِجَالًا

ص: ۵۲۴

۲- پیامبران، همه مرد بوده اند، آنها مردانِ بالغ و رشید. (گرچه بعضی مثل عیسی و یحیی علیهما السلام در طفولیت به نبوت رسیده اند.) «رَجَالًا»

۳- نزول وحی الهی بر یک انسان تعجبی ندارد، این سنت خداوند برای هدایت بشر بوده است. «رَجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ»

۴- جهل عذر نیست، پرسیدن و دانستن وظیفه است. «فَسْأَلُوا»

۵- مسائل دین را باید از کارشناس دین پرسید، نه هر کس اندک آشنائی با دین دارد. «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

۶- آنجا که انسان خود چیزی را می داند، سؤال معنی ندارد. «فَسْأَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

۷- اگر پرسش از اهل ذکر لازم باشد، پس پذیرش پاسخ او نیز لازم است، وگرنه سؤال لغو است. «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

۸- آنجا سؤال کنیم که خود نتوانیم بدانیم، نه آنکه هر چه را نمی دانیم، بدون آنکه فکر و تأملی کنیم، فوراً سؤال کنیم. آیه نمی فرماید: «فَسْأَلُوا ... فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا اِذَا سَأَلْتُمُوهُمُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» بلکه می فرماید: «فَسْأَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» یعنی اگر نمی توانید بدانید، سؤال کنید.

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿۴۴﴾

(ما پیامبران پیش از تو را) همراه با معجزات و کتب (آسمانی فرستادیم) و به سوی تو ذکر (قرآن) را فرو فرستادیم، تا برای مردم آنچه را که برایشان نازل شده روشن بیان کنی و شاید بیاندیشند.

نکته ها:

«بینات» به معنای دلایل روشن نبوت و معجزات است و «زبر» جمع «زبور» به معنای کتاب آسمانی است.

شاید آیه اشاره به دو نوع وحی داشته باشد، یک وحی که قرآن است و برای همه ی مردم، و یک وحی که برای تفسیر و بیان قرآن است و مخصوص پیامبر. یعنی ما به سوی تو ذکر فرستادیم تا تفسیر قرآنی را که برای مردم نازل شده بیان کنی.

پیام ها:

۱- پیامبران هم معجزه داشته اند، هم کتاب تا مردم در تشخیص حق و باطل دچار اشتباه نشوند. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ»

۲- پیامبران همراه دلایل عقلی «بینه» و نقلی «زبر» بوده اند. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ»

۳- گرچه قرآن بر شخص پیامبر نازل شده، اما مخاطب آن همه ی مردم اند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ... مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ»

۴- قرآن، یکبار بصورت یکجا بر پیامبر نازل شده است و بار دیگر به صورت تدریجی که مردم از آن آگاه شده اند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ... مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (در زبان عربی، «انزال» برای نزول دفعی و «تنزیل» برای نزول تدریجی بکار می رود).

۵- قرآن، نیاز به بیان پیامبر دارد. لذا جدا کردن قرآن از سنت و روایات جایز نیست. «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ»

۶- وظیفه پیامبر، بیان قرآن و وظیفه ی مردم، پذیرش آن بر اساس فکر و اندیشه است. «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ ... يَتَفَكَّرُونَ»

۷- قرآن، ذکر است، مایه تذکر و توجه انسان و دور نمودن او از غفلت و نسیان.

«أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ»

أَفَأَمِّنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ «۴۵»

آیا کسانی که بدی ها را با حيله و نیرنگ انجام دادند، درامانند، از اینکه خداوند آنان را در زمین فرو برد یا از جایی که پیش بینی و اندیشه نمی کنند، عذاب الهی به سراغشان آید.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾

یا(قهر الهی) در حین تلاش و کوششان ناگهان آنان را بگیرد، پس نتوانند آن عذاب را خنثی و عاجز نمایند.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

یا آنکه در حال دلهره آنان را بگیرد، پس البته پروردگار شما رؤف و مهربان است.

نکته ها:

خداوند در این آیات، چهار نوع عذاب برای توطئه گران علیه دین، مطرح کرده:

۱. عذاب زمینی «يَخْسِفَ ... بِهِمُ الْأَرْضَ»

۲. عذاب آسمانی: «يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ»

۳. عذاب ناگهانی: «يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ»

۴. عذاب روحی: «يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ»

پیام ها:

۱- عذاب و کیفر الهی، پس از اتمام حجت است. (به دنبال موضوع نبوت در آیات قبل، این آیه مخالفان را تهدید می کند).

۲- احتمال عذاب و کیفر الهی، برای دست برداشتن از توطئه کافی است. «أَفَأَمِنَ»

۳- توطئه گران علیه دین بدانند که مکر و حيله ی آنان، در برابر علم و قدرت الهی، پوچ است. «أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ»

۴- زمان و مکان و نوع قهر خدا در دنیا قابل پیش بینی نیست که امکان فرار باشد.

«يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

۵- هیچ فرد یا عاملی، مانع قهر خدا نیست. «فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ»

۶- نزول عذاب، ناگهانی و در هر حال و شرایطی است. «فِي تَقَلُّبِهِمْ» (چه در سفر، چه در وطن، چه در خواب و چه در

بیداری، چه در راه چه ایستاده،...)

۷- گاهی رعب، خوف و دلهره، عذاب و مایه ی هلاکت است. «يَأْخُذَهُمْ عَلَيَّ تَخَوُّفٍ»

۸- گاهی تأخیر عذاب و مهلت دادن به گنهکاران، بخاطر لطف اوست تا توبه کنند. «فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ»

۹- قهر و تنبیه الهی نیز بر اساس تربیت و رحمت اوست. «يَأْخُذَهُمْ ... فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ»

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَهًا إِلَّا مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَتَّوْنَ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾

آیا چیزهایی را که خداوند آفریده ندیده اند که چگونه از راست و چپ سایه هایشان می گسترند و در حال سجده، فروتنانه خضوع دارند.

نکته ها:

«فیبیء» به سایه ی بعد از ظهر گفته می شود که در حال بازگشت است، ولی «ظل» به هر نوع سایه ای گفته می شود.

«داخر» به معنای خاضع است و شاید مراد از «یمین» و «شمال» در آیه، دو طرف روز یعنی صبح و غروب باشد.

شاید از آن جهت که سایه حالت به خاک افتادگی دارد، تعبیر سجده در مورد آن بکار رفته است. گرچه از نظر تکوینی همه ی موجودات در برابر خدا ساجد و خاضع اند.

پیام ها:

۱- نه فقط خود اشیاء، بلکه آثار و لوازم و خواص اشیاء، همچون سایه آنها، در برابر خداوند خاضعند. «ظِلَالُهُ ... سُجَّدًا»

۲- مطالعه در آفریده های الهی و تغییرات آنها، یکی از سفارش های قرآن است.

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَهًا إِلَّا مَا خَلَقَ اللَّهُ ...

۳- اگر اشیای هستی، حتی سایه آنها، در برابر خداوند ساجد و خاضعند، چرا بشر

نباشد. سُجِّدًا... دَاخِرُونَ

۴- سجده و تسبیح تمام هستی از روی شعور است، گرچه ما آن را درک نمی کنیم.

«هُم دَاخِرُونَ» (به گفته فخررازی، تعبیر «دَاخِرُونَ» در مورد موجودات با شعور بکار می رود و این رمز شعور موجودات و حتی نوعی شعور سایه آنهاست.)

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ «۴۹»

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از جنبه و فرشتگان، تنها برای خداوند سجده می کنند و تکبر و سرپیچی نمی کنند.

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ «۵۰»

واز پروردگارشان که حاکم و محیط بر آنهاست می ترسند و آنچه را فرمان داده شده اند انجام می دهند.

نکته ها:

«دَابَّةٍ» به جاننداری گفته می شود که از مکانی به مکان دیگر حرکت کند و منتقل شود. این کلمه بر انسان و حیوان و جنّ اطلاق می شود، ولی به فرشتگان گفته نمی شود.

مراد از سجده ی تمام موجودات آسمانی و زمینی یا خضوع تکوینی و تسلیم بودن آنها در برابر قوانین هستی است و یا آنکه مراد سجده ای برخاسته از درک و شعور است، که ظاهر آیات، دومی است، گرچه از درک و شعور ما خارج است!

اگر همه موجودات، همانند فرشتگان، در برابر خدا خاضع و ساجدند، چرا ما انسانها سجده نکنیم و استکبار ورزیم.

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

۱- هستی، تنها در برابر خدای واحد، مطیع و ساجد است. «لِلَّهِ يَسْجُدُ»

۲- در آسمان ها نیز موجودات زنده و جنبنده ساکن است. «مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... مِنْ دَابَّةٍ چنانکه در آیه ۲۹ سوره ی شوری نیز می خوانیم: «وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ»

۳- فرشتگان تسلیم محض خدا هستند. «وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۴- ترس ما از خدا، بخاطر گناهانمان است، اما ترس فرشتگان از خدا، ناشی از مقام و عظمت پروردگار است. «يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ» (چنانکه در مورد مؤمنان نیز قرآن می فرماید: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» (۱))

۵- فرشتگان نه در ذات، روحیه ی استکبار دارند و نه در عمل. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ ، يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»

۶- ریشه ی ترک دستورات الهی، استکبار است. اگر ریشه رفت، عمل می آید.

«لَا يَسْتَكْبِرُونَ ، يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»

۷- فرشتگان، مأموران الهی و مکلف هستند. «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»

«وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهِينَ إِنْئِنِّي إِئِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِنِّي آيَ فَارَهَبُونَ» (۵۱)

و خداوند فرمود دو معبود نگیرید، فقط او معبود یکتاست، پس تنها از من بترسید.

نکته ها:

مراد از اینکه دو خدا نگیرید، آن نیست که دو خدا گرفتن ممنوع و سه خدا جایز است، بلکه اولاً نفی اقل، نفی اکثر را هم در خود دارد و ثانیاً شاید منظور آیه، عقیده مشرکان باشد که می گفتند: یک خدای خالق داریم و یک خدای ربّ و مدبّر، و عبادت های خود را برای خدای ربّ انجام می دادند. (۲)

در برابر مشرکان که در چند آیه قبل می گفتند: اگر خدا می خواست ما مشرک نمی شدیم، این آیه می گوید: خداوند شما را از شرک نهی کرده است. پس چگونه می خواسته که شما

ص: ۵۳۰

(۱-۱). نازعات، ۴۰.

(۲-۲). تفسیر المیزان.

پیام ها:

- ۱- در تربیت، باید ابتدا افکار خرافی را پاکسازی کرد، سپس حرف حق را زد تا اثر کند. لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ ... إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ
- ۲- پرستش دو معبود باطل است، چه رسد به چندین معبود. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ»
- ۳- ثنویت و اعتقاد به دو منشأ تدبیر برای عالم، یکی خیر و یکی شر (یزدان و اهریمن) باطل است. «لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ»
- ۴- برای نفی باطل و اثبات حق، تأکید لازم است. (با آنکه «إِلَهَيْنِ» تشبیه است، اما کلمه ی «اِثْنَيْنِ» آمده و با آنکه کلمه ی «إِلَهٌ» مفرد است، اما کلمه ی «وَاحِدٌ» آمده است)
- ۵- ترس از غیر خدا شرک است. «إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِنِّي فَأَرْهَبُونَ»
وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ ﴿۵۲﴾

و آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و پرستش و فرمان برداری پیوسته برای اوست، پس آیا از غیر خداوند پروا می کنید.

نکته ها:

مراد از «دین» در این آیه، پرستش و بندگی است که لازمه ی پذیرش دین و مکتب حق است. و «واصب» به معنای دائم و شدید است، مانند آیه ی ۹ سوره ی صافات: «وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ»

پیام ها:

- ۱- بر خلاف آن عقاید خرافی که برای هر نوعی از موجودات، ربی را فرض می کردند، خداوند همه ی آنچه در آسمان ها و زمین است، یکی است. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- پرستش و بندگی، تنها در برابر خالق یکتا جایز است. «لَهُ الدِّينُ وَاصِباً»

۳- تشریح و قانون گذاری، حق کسی است که تکوین و آفرینش از آن اوست. لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ لَهُ الدِّينُ سَازنده ی هستی باید قانون آن را وضع و بیان کند.

۴- شرک، هیچ دلیل و توجیهی ندارد. لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... لَهُ الدِّينُ ... أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ
وَ مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ ﴿۵۳﴾

و آنچه از نعمت دارید، پس از خداوند است. (به علاوه) هر گاه نگرانی و بلا به شما رسد، تنها به سوی او ناله می کنید.

ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿۵۴﴾

اما همین که نگرانی و محنت را از شما برطرف کرد، ناگهان گروهی از شما نسبت به پروردگارشان شرک می ورزند. (و عوامل و افراد دیگری را در دفع بلا مؤثر می دانند)

نکته ها:

«ضر» به نگرانی گفته می شود که از فقدان نعمت ناشی می شود و «تَجْتَرُونَ» از «جَوَّار» به معنای ناله و استغاثه است.

مضمون این آیه در آیات دیگر قرآن نیز تکرار شده است، چنانکه در آیه ی ۶۷ سوره اسراء می فرماید: «وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا - إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَأَنَّ الْآيَاتِ لَئِن كَفُرْتُمْ لَبُرِّ لَظْمًا فَجِيئًا» هرگاه در وسط دریا با خطری مواجه شوید، جز او هر چه را در خیال خود می خواندید، محو شود، ولی همین که او شما را به خشکی رساند، روی گردان شده و کفران نعمت می کنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید:

«من لم يعلم ان لله عليه نعمه الا في مطعم او ملبس فقد قصر عمله و دني عذابه»

(۱)

هر کس نعمت خداوند را تنها در خوراک و پوشاک بداند، هم در

ص: ۵۳۲

عمل کوتاهی کرده و هم به قهر خدا نزدیک شده است.

پیام ها:

۱- نعمت های الهی را، نتیجه ی تلاش و تحصیل و مدیریت خود، یا شانس و تصادف نپندارید. «مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ» □

۲- همه ی نعمت ها، حتّی آنچه که در نظر شما ناچیز است، به اراده ی الهی به شما داده شده است. «مِنْ نِعْمَةٍ» □

۳- هم نعمت ها از اوست، هم در خطرها، تنها پناهگاه اوست. «فَمِنَ اللَّهِ ، فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ» □

۴- بلا و سختی، خداپرستی فطری را زنده می کند. «إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ» □

۵- انسان ضعیف است و با کوچکترین تماس سختی و مصیبت، درمانده می شود.

□
إِذَا مَسَّكُمْ ...

۶- نعمت ها از اوست، اما سختی ها و ضررها از ماست. «نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ، مَسَّكُمْ الضُّرُّ» □

۷- ایمان و استغاثه به خداوند، نباید موسمی و مقطعی باشد. □
إِذَا كَشَفَ الضُّرُّ ... فَرِيقٌ مِنْكُمْ ... يُشْرِكُونَ

۸- رفاه و آسایش، زمینه ی غفلت از یاد خدا و شرک گرایی است. كَشَفَ الضُّرُّ ...

يُشْرِكُونَ

۹- توجّه به خدا، چون فطری است عمومی است. «فَالِإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ»، اما شرک تنها در مورد بعضی است. فَرِيقٌ ... يُشْرِكُونَ

۱۰- «كَشَفَ الضُّرُّ» و برطرف شدن مشکلات را از هر قدرتی جز خدا بدانیم شرک است. كَشَفَ الضُّرُّ ... بَرِّبِهِمْ يُشْرِكُونَ

يُكْفَرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» (۵۵)

تا آنچه را (از نعمت و برطرف کردن سختی ها) به آنان داده ایم (بخاطر شرک و ورزی) ناسپاسی کنند، پس کامیاب شوید که به زودی خواهید دانست (سزای کفران و شرک شما چیست؟)

سیری در آیات گذشته تا اینجا، شیوه ی دعوت و تربیت الهی را نشان می دهد:

او خداوند یگانه است؛ «إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»، مالک همه چیز است؛ «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، مربی است؛ «لَهُ الدِّينُ»، منعم است؛ «مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ»، فریادرس است؛ «إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ»، پس آیا باز هم به سراغ دیگران برویم؟

پیام ها:

۱- پایان شرک، کفر به خدا و کفران نعمت های اوست. «يُشْرِكُونَ لِيُكْفُرُوا»*

۲- توجه به غیر خدا، کفران نعمت های اوست. «لِيُكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ»

۳- با آنکه مردم دائماً کفران می کنند، اما باز هم خداوند نعمت های خود را باز نمی دارد. لِيُكْفُرُوا ... فَتَمَتَّعُوا

۴- پایان کامیابی های کفرآلود، قهر الهی است. «فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ نَعْلَمُونَ»

نظیر آیه ی ۳۰ سوره ابراهیم؛ «قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ»

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيباً مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتَسْتَلْنَ عَمَّا كُنْتُمْ تُفْتَرُونَ» ۵۶»

و(مشرکان) سهمی از آنچه را ما روزی آنان کرده ایم برای بت هایی قرار می دهند که هیچ نمی دانند. به خدا سوگند حتماً از آنچه افتراء می بندید بازخواست خواهیم شد.

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَ لَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ» ۵۷» و برای خداوند دختران را قرار می دهند، در حالی که او(از فرزند داشتن) منزّه است، ولی برای خودشان آنچه را(از پسران) که علاقه دارند(قرار می دهند).

ممکن است این آیه اشاره به مضمون آیه ۱۳۶ سوره انعام باشد که بت پرستان سهمی از کشاورزی و دامداری خود را، نصیب بت ها می دانستند، «وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هَذَا لِشُرَكَائِنَا» احتمال دیگری که مرحوم علامه طباطبایی در این آیه پسندیده اند، آن است که مردم در نزول نعمت ها و رفع بلاها، نقشی برای خدا در نظر نمی گیرند و همه را از غیر او می بینند.

مشركان، ملائکه را دختران خدا می دانستند، چنانکه در آیه ۱۹ سوره ی زخرف می فرماید:

«وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنثًا» و در این عقیده ی آنها، سه انحراف بود:

الف: برای خدا فرزند قائل می شوند، در حالی که «لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُوَلَدْ»

ب: ملائکه را دختر می پنداشتند، در حالی که آنها دختر و پسر ندارند.

ج: آنها که خود دختر را مایه ننگ می دانستند، آن را به خدا نسبت می دادند! «أَفَأَصِيهًا كُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَيْنِ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنثًا» (۱)

پیام ها:

۱- هرچه داریم از اوست، برای غیر او سهمی قرار ندهیم که باید پاسخ گو باشیم.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا ... تَاللَّهِ لَتَسْتَلْنَ

۲- لطف مادی خداوند شامل منحرفان نیز می شود. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۳- اسباب ظاهری و بشری که به آن دل بسته اید، خود خبری از راه رزق و نعمت یا رفع بلا ندارند. «يَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ

نَصِيبًا» ۴- حتی بخشی از نعمت ها را از غیر خدا دانستن شرک است. «نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

ص: ۵۳۵

وَ إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٍ ﴿٥٨﴾

و هرگاه یکی از آن مشرکان به دختر دارشدن بشارت داده شود، صورتش از غصه سیاه می شود، در حالی که خشم خود را فرو می برد.

يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

بخاطر بشارت تلخی که به او داده شده، از میان مردم متواری می شود (درمانده است که) آیا این دختر را همراه با ننگ و خفت نگاه دارد یا او را در خاک پنهان کند. بدانید که چه بد قضاوت می کنند.

نکته ها:

دلیل تنفر اعراب جاهل از دختر، امور زیر بوده است:

الف: دختر نقش اقتصادی و تولیدی نداشته و بار زندگی بوده است.

ب: در جنگ که سرنوشت قبیله به آن بوده، دختر قدرت جنگیدن و دفاع نداشته است.

ج: در جنگ ها، دختران به اسارت رفته و مورد تجاوز دشمن قرار می گرفتند.

بر خلاف تفکر جاهلی، اسلام برای دختر، ارزش زیادی قائل شده است که به گوشه ای از آن اشاره می کنیم:

پیامبر اسلام می فرماید:

«نعم الولد البنات» (۱) دختران چه فرزندان خوبی هستند. خداوند نیز نسل پیامبر را از دخترش فاطمه زهرا قرار داده است.

امام صادق علیه السلام به مردی که از تولد دخترش ناراحت بود فرمود: آیا تو بهتر می دانی یا خدا؟ گفت: خدا، امام

فرمود: خداوند نیز آنچه را برای تو بهتر بوده، انتخاب کرده و به تو دختر داده است. (۲)

ص: ۵۳۶

۱-۱. بحار، ج ۱۰۴، ص ۹۴.

۲-۲. وسائل، ج ۱۵، ص ۱۰۳.

پیام ها:

۱- تحقیر و پست شمردن دختر، فکر جاهلی و خرافی است. إِذَا بُشِّرَ ... بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهَهُ

۲- با آنکه اصل تولد فرزند، بشارت است، اما خرافات، بشارت را مایه ذلت می شمرد. بُشِّرَ ... ظَلَّ وَجْهَهُ

۳- خرافات و عقاید باطل، مایه ی تهدید خانواده هاست. ظَلَّ وَجْهَهُ ... يَنْوَارِي مِنَ الْقَوْمِ

۴- گاهی بزرگ ترین جنایت ها، زیر پوشش مقدّس ترین شعارها صورت می گیرد.

«أَيُّ مَسْكَةٍ عَلِيٍّ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ» (به نام حفظ آبرو، فرزندش را زنده بگور می کند)

۵- ادیان آسمانی، عقاید خرافی را در مورد دختر و زن، محکوم می کنند. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوِّءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

برای کسانی که به آخرت ایمان ندارند صفات زشت است، ولی برای خداوند صفات برتر است و اوست خداوند عزیز و حکیم.

نکته ها:

سؤال: در آیه ی ۷۴ همین سوره می خوانیم: «فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ» برای خدا مثال نزنید، چطور در این آیه می فرماید: «وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ»؟

پاسخ: مراد از مثال نزدن برای خدا آن است که خدا را شبیه چیزی میندازید و مراد از مثل اعلی برای خدا، آن است که بهترین صفات برای خداست.

۱- منشأ همه ی زشتی ها و بدی ها کفر به قیامت است. «لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ»

۲- برترین کمالات برای خداست. «لِّلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى»

۳- زیبایی انسان به ایمان است، هر گاه ایمان برود جرثومه ی زشتی ها می شود.

«لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ»

۴- عزّت و قدرت خداوند، همراه حکمت است. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَ لَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

و اگر خداوند مردم را بخاطر ستمشان مؤاخذه و عذاب کند، هیچ جنبنده ای را روی آن (زمین) باقی نمی گذارد ولیکن (سنت خداوند بر مهلت دادن است و) کیفر آنان را تا زمان معینی به تأخیر می اندازد، پس همینکه اجلشان فرا رسد نمی توانند نه ساعتی پس و نه ساعتی پیش افکنند.

نکته ها:

گرچه قانون کلی خداوند، تأخیر عذاب است، امّا گاهی خداوند، ستمگران را گوشمالی می دهد تا عبرتی برای دیگران باشد، نظیر آنچه بر سر قوم لوط و نوح و ثمود آمد.

سؤال: چرا آیه می گوید؛ با گناه انسان، همه جنبنده ها نابود می شوند!؟

پاسخ: مراد از دابّه در این آیه، یا فقط انسان ها هستند، نظیر آیه؛ «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ» (۱) و یا بخاطر آن است که با هلاکت نسل بشر، آنها نیز از بین می روند، زیرا آفرینش آنها برای انسان بوده است.

ص: ۵۳۸

از امام معصوم سؤال شد که چرا بعضی مردگان، چشمشان باز است و بعضی بسته است؟ حضرت در پاسخ فرمودند: چون آنها که چشمشان باز بوده فرصت بستن پیدا نکرده اند و آنها که بسته بوده فرصت باز کردن نداشته اند. «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»

خطر و اثر برخی ظلم ها، فراگیر است و شامل همه جنبنده ها از انسان و حیوان می شود، چنانکه می فرماید: «وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» بترسید از گناهایی که آثار شوم آنها تنها دامن ستمگران را نمی گیرد.

پیام ها:

۱- کیفر الهی، بر اساس ظلم خود ماست. يُؤَاخِذُ اللَّهُ ... بِظُلْمِهِمْ

۲- ستم، خانمانسوز است و هستی نسل بشر را تهدید می کند. «بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ»

۳- سنت خداوند بر مهلت دادن و تأخیر کیفر است. «يُؤَخِّرُهُمْ»

در کار خداوند، امهال هست، اما اهمال نیست. کیفر الهی دیر و زود دارد، اما سوخت و سوز ندارد.

۴- مهلت خداوند، اجل و سرآمدی دارد. «يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۵- مهلت خداوند بر اساس لطف او و برای توبه و جبران است، پس به آن مغرور نشوید. وَ لَوْ يُؤَاخِذُ ... مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَ لَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ ...

۶-رها بودن و آزاد بودن ستمگران در اعمالشان، نشانه ای بر حقایق آنها نیست. «يُؤَخِّرُهُمْ»

۷- اجل انسان قابل تغییر نیست. «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُّفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

و مشرکان، آنچه را برای خود نمی پسندند برای خدا قرار می دهند و زبانشان به دروغ می گوید که نیکوتر برای آنان است. حقا که آتش برای آنان است و آنان (به سوی آن) پیشگامانند.

نکته ها:

این آیه به همان تفکر خرافی اشاره دارد که در چند آیه قبل مطرح شد و آن اینکه مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند در حالی که دختر را برای خود مایه ی ننگ می شمردند، به پسر افتخار می کردند و آن را نعمتی بهتر از دختر معرفی می کردند. «و تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ»

پیام ها:

۱- آنچه را برای خود دوست نداریم، برای خدا قرار ندهیم. «يَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ»

۲- انسان گاه چنان دچار خیالات می شود که تصور می کند، برتر از دیگران است و عاقبتش بهتر از دیگران می باشد. «تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ» این افراد در آیات دیگر نیز چنین معرفی شده اند: «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱) و «لَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ» (۲)

«تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَرَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (۶۳)

به خدا سوگند که همانا ما به سوی امت های پیش از تو (نیز) پیامبرانی فرستادیم، پس شیطان کارهای (ناپسند) ایشان را برایشان زیبا جلوه داد، پس (آن شیطان) امروز نیز سرپرست آنهاست و برای آنان عذاب دردناکی است.

ص: ۵۴۰

۱- ۱. کهف، ۱۰۴.

۲- ۲. فصلت، ۵۰.

نکته ها:

آیه در مقام تسلّی پیامبر اسلام است که ای پیامبر از بی توجهی و روی گردانی مردم نگران مباش، زیرا همه ی پیامبران با این گونه افراد مواجه بوده اند.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ واقوام گذشته، عامل صبر و تحمل و درس عبرت است.

«أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۲- خداوند، به نام خودش قسم یاد می کند. «تَاللَّهِ»

۳- بعثت پیامبران، یک جریان و سنت الهی بوده است. «أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۴- راه نفوذ شیطان، جلوه دادن و زینت دادن زشتی ها و توجیه انحرافات است.

«فَزَيْنَ لَّهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ»

۵- پذیرفتن جلوه های شیطان، مقدمه سلطه ی اوست. «فَزَيْنَ ... فَهُوَ وَلِيُّهُمْ»

۶- ولایت شیطان، لحظه ای نیست، او هر روز بدنبال سلطه بر مردم است. «فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ»

۷- ولایت و سلطه ی شیطان تنها در دنیاست و در قیامت کاری به دست او نیست.

«فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ»

«وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» (۶۴)

وما کتاب (آسمانی قرآن) را بر تو فرو نفرستادیم مگر برای اینکه آنچه را در آن اختلاف کرده اند برای آنان روشن بیان کنی و (این کتاب) برای گروهی که ایمان می آورند مایه ی هدایت و رحمت است.

پیام ها:

۱- هدف از نزول قرآن، جدا کردن حقّ از باطل است. «مَا أَنْزَلْنَا ... إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ»

۲- سرچشمه ی اختلافات، دوری از رهنمودهای پیامبران است. «لَتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ»

۳- خداوند به واسطه ی انبیا اتمام حجّت می کند. «لَتُبَيِّنَ لَهُمُ»

۴- قرآن هم کتاب قضاوت بین حقّ و باطل، هم وسیله ی ارشاد و هم وسیله دریافت رحمت الهی است. «لَتُبَيِّنَ ، هُدًى ، رَحْمَةً»

۵- شرط دریافت هدایت و رحمت الهی، آن است که انسان زمینه سعادت را در خود کور نکرده باشد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

و خداوند از آسمان آبی فرستاد، پس بواسطه آن زمین را پس از آنکه مرده بود زنده کرد، البتّه در این (باریدن و روئیدن) برای گروهی که (سخن حقّ را با جان و دل) می شنوند نشانه ای روشن است.

نکته ها:

در آیه قبل، نزول کتاب که مایه زنده شدن دلهاست، مطرح شد، در این آیه، نزول باران که سبب زنده شدن زمین است، مطرح گردیده است.

پیام ها:

۱- پدیده های طبیعی، (از جمله آمدن ابر و باران) تصادفی نیست، به اراده ی خداوند است. «وَ اللَّهُ أَنْزَلَ»

۲- زمین همچون انسان مرگ و حیات دارد. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا»

۳- اجرای برنامه های الهی از طریق اسباب عادی و طبیعی است. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ»

۴- آب، مایه ی حیات زمین و زمینیان است. «فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ»

۵- تدبیر خداوند در طبیعت، کلاس توحید است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

۶- بهترین راه خداشناسی، گوش سپردن و پند گرفتن از آیات الهی است. «لَا يَهِّ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ»

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً لِّسُقْيِكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ «۶۶»

و بی گمان برای شما در (آفرینش) چهارپایان عبرتی است، ما شما را از آنچه در درون آنهاست، از میان غذاهای هضم شده و خون، شیر خالصی که برای نوشندگان گوارا است، سیراب می کنیم.

نکته ها:

خداوند، نه تنها از لابلائی ابر، آبی که مایه حیات است نازل می کند، بلکه از لابلائی درون حیوانات، شیری که مایه حیات است، خارج می کند.

«فَرْثٍ» به غذای هضم شده ی درون معده گفته می شود و «عبره» به چیزی گفته می شود که وسیله ی عبور از جهل به علم گردد.

با آنکه «انعام» جمع است. ولی ضمیر در «بُطُونِهِ» مفرد است. زیرا مراد، هر واحدی از چهارپایان است نه همه ی آنها.

شیر، یک غذای کامل است که هم به جای آب است و هم به جای غذا و تمام نیازهای بدن را تأمین می کند. در روایات می خوانیم: شیر، عقل را زیاد، ذهن را صفا، چشم را روشنی، قلب را تقویت، پشت را محکم، و فراموشی را کم می کند.

چهارپایان، تنها وسیله ی تأمین نیازهای مادّی ما نیستند، بلکه می توانند وسیله ی تکامل معنوی و رشد ایمانی ما باشند.

راستی خدایی که شیر را از دل علف بیرون می کشد، نمی تواند در قیامت، انسان را از دل خاک بیرون کشد؟! خدایی که شیر خالص را از لابلائی خون و غذای هضم شده، استخراج می کند، نمی تواند اعمال صالح را از سایر کارها جدا کند؟.

تبدیل علف به شیر، نیاز به دستگاه پالایش، میکروب زدایی، حذف مواد مضر، امکانات

شیرین کننده، گرم کننده، چرب کننده و رنگ کننده و لوله کشی در بدن چهارپایان دارد.

چگونه است که یک پالایشگاه نفت، مهندس لازم دارد، اما پالایشگاه شیر، خالق نمی خواهد؟ «إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً»

انسان های خالص، کسانی هستند که از لابلای فراز و نشیب ها و خطوط سیاسی و مسائل اجتماعی و دوستان گوناگون، عبور کنند، اما نه رنگ آنان را بپذیرند و نه بوی آنها را. «مَنْ بَيْنَ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبِنًا خَالِصًا»

شرط گوارایی نوشیدنی ها، خالص بودن است. آری، آب های آشامیدنی زمانی گوارا است که از هرگونه آلودگی خالص باشند. «خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ»

گوارا بودن، باید برای همه ی مصرف کنندگان باشد، نه تنها انسان ها، و لذا فرموده: «سَائِغًا لَكُمْ» بلکه فرمود: «سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ» .

در دنیای متمدن امروز، دیده و شنیده شد که کشورهای متمدن آنچه را تاریخ مصرفش گذشته است برای آوارگان و درماندگان ارسال می کنند!

مصرف شیر توسط انسان، نشان دهنده آن است که کسی که حیوان را آفرید و شیر را در درون آن ساخت، همان کسی است که ما را آفرید و نیازهای ما را می داند. «نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ»

حضرت علی علیه السلام در نامه ۲۵ نهج البلاغه به مسئول جمع آوری زکات می نویسد: وقتی برای جمع آوری زکات می روی باید اصولی را مراعات کنی، از جمله آنکه مقداری شیر در پستان حیوان باقی بگذاری تا نوزادان بی بهره نباشند. میان حیوان و نوزادش جدایی نیانداز و در مسیر راه، به حیوانات خسته استراحت بده و آنها را از خوردن آب و علف بازمدار.

کتک زدن به حیوان، شیر دوشیدن با ناخن بلند، بهره کشی بیش از حد از حیوان و هرگونه ظلمی به حیوان ممنوع است. در قرآن می خوانیم: حضرت سلیمان با آن همه عظمتش که جنّ و انس تحت فرمان او بودند، به حیوانات ملاحظت نموده و دست مبارکش را به گردن و پای آنها می کشید. «فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَ الْأَعْنَاقِ» (۱)

ص: ۵۴۴

پیام ها:

۱- سیستم تولید شیر در حیوانات و خروج آن از میان خون و فضولات، درس عبرتی برای انسان است. لَعِبْرَةٌ نُسِرَتْكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبْنَا ...

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

واز میوه های درختان خرما وانگور، هم (نوشیدنی) مست کننده و هم رزق نیکو می سازید. البته در این امر برای گروهی که تعقل می کنند نشانه روشنی است.

نکته ها:

«سکر» به معنای از دست دادن عقل است و «سکر» به منشأ آن می گویند.

در دو آیه قبل سخن از آب و شیر بود که دو نوشیدنی طبیعی و مستقیم است. این آیه سخن از نوشیدنی هایی است که ما از طریق فشردن میوه ها بدست می آوریم. آنجا که دست خدا در کار است، همه لطف و صفاست، آب باران و شیر خالص، ولی آنجا که دست بشر دخالت می کند، گاهی رزق نیکو حاصل می شود و گاهی شراب که مایه ی فساد و تباهی است.

پیام ها:

۱- هر چیزی که سبب مستی شود، رزق نیکو نیست. «سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا»

۲- آنچه خدا آفریده خوب است، این ما هستیم که آنها را در چه راهی مصرف کنیم، یا چه کارهایی روی آنها انجام دهیم. «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا»

۳- در آفرینش میوه ها (تنوع رنگ و طعم و خواص آنها و فواید کوتاه مدت و دراز مدت آنها و ترکیبات آنها و تأمین نیازمندی های انسان و مقدار تولید آن و مناسبت محل تولید با ساکنان منطقه و دسترسی انسان به آنها و عواملی که در پیدایش آنها بکار رفته) نشانه ای برای توجه به خالق است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

وَ أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾

و پروردگارت به زنبور عسل وحی (و الهام غریزی) کرد که از بعضی کوه ها و درختان و از دار بست هایی که مردم می سازند خانه هایی بساز.

نکته ها:

«وحی» به معنای اشاره و انتقال سریع و مخفی است که علاوه بر وحی الهی به انبیا، هم شامل غریزه می شود، نظیر این آیه و هم شامل الهام الهی، نظیر آیه ۷ سوره ی قصص «وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ» که خداوند به مادر موسی الهام کرد، و هم شامل وسوسه های شیطانی مانند آیه ۱۲۱ سوره ی انعام. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ»

پیام ها:

۱- تلاش و حرکت حیوانات و انتخاب مسکن آنها بر اساس غریزه ای است که خداوند در نهاد آنها قرار داده است. **أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ ...**

۲- بهترین نوع عسل، عسل زنبورهای کوهستان است که از گل و گیاه کوهی استفاده می کنند. (۱) (نه مواد قندی مصنوعی که در نزدیکی کندو قرار دهند!) **إِتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ ... وَمِنَ الشَّجَرِ ...**

ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلَالًا يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

سپس از همه میوه ها بخور، پس راههای پروردگارت را خاضعانه طی کن. از شکم های آنها نوشیدنی رنگارنگ بیرون می آید که در آن شفای مردم است، البته در این (زندگی زنبور) برای کسانی که فکر می کنند قطعاً عبرتی است.

ص: ۵۴۶

۱- ۱). همان گونه که بهترین گوشت، گوشت تازه است نه منجمد. «لَحْمًا طَرِيًّا» نحل، ۱۴.

در این آیه و آیه ۶۶، خداوند به دو نوع مایه حیاتی و نوشیدنی که از درون حیوانات است اشاره کرده؛ یکی شیر و دیگری عسل.

در آیه ۶۷ خواندیم که انسان از میوه ها، وسیله مست کننده می سازد «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا» ولی حیوان از ثمرات، عسل شفا بخش می سازد!!!

در نظام هدفدار و حکیمانه الهی، غفلت و بیکاری منفور است. لذا معمولاً هر کجا در قرآن مسئله خوردن آمده، در کنار آن مسئولیتی بیان شده است، از جمله:

كُلُوا ... وَ اعْمَلُوا صَالِحًا (۱) بخورید... و کار شایسته انجام دهید.

«فَكُلُوا مِنْهَا وَ اطْعَمُوا» (۲) بخورید و به دیگران اطعام کنید.

كُلُوا ... وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ (۳) بخورید... و خدا را سپاس گذارید.

كُلُوا ... وَ لَا تُسْرِفُوا (۴) بخورید... و اسراف نکنید.

در این آیه نیز خداوند به زنبور عسل دستور خوردن می دهد، لیکن خوردنی همراه با هدف و مسئولیت.

اولیای خدا چون «نحل» هستند که از پستی ها دوری کرده و بلندی ها را انتخاب می کنند، از معارف الهی استفاده کرده و راه پروردگارش را خاضعانه می پیمایند این افراد از حلقومشان حکمت و حلاوت های معنوی خارج می شود.

پیام ها:

۱- رفتار حیوانات، طبق فرمان الهی است، که به صورت غریزه در آنها می باشد.

«ثُمَّ كَلِيَ»

۲- عسل، عصاره ی انواع میوه هاست. «كَلِيَ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ»

۳- نه تنها انتخاب مسکن و غذای حیوانات با هدایت الهی است، بلکه همه کارهای آنها راهی است که خداوند پیش رویشان گذاشته است. «سُبُلَ رَبِّكَ»

ص: ۵۴۷

- ٢-٢. حج، ٢٨.
- ٣-٣. بقره، ١٧٢.
- ٤-٤. انعام، ١٤١.

۴- حرکت حیوانات در مسیری که خداوند برایشان انتخاب نموده است، حرکت متواضعانه است. «سُبُلَ رَبِّكَ ذُلًّا»

۵- اعجاز خلقت: یک کارخانه عسل سازی، در شکم حیوانی کوچک! «يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا»

۶- عسل طبیعی به رنگ های مختلفی است. «مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ» (رنگ های سفید، زرد، قرمز، که شاید این اختلاف رنگ ها بر اساس اختلاف رنگ گلها باشد).

۷- در گیاهان و گلها، خواص درمانی است که از طریق عسل، شفای دردهای ما می شود. «فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ» (ناگفته پیداست که عسل، شفای همه دردها نیست، لذا بصورت نکره «شِفَاءً» آمده است)

۸- خانه سازی، موم سازی و عسل سازی، در کنار زهر سازی، توسط حیوان کوچکی مثل زنبور، از نشانه های قدرت الهی است. «لَا يَهَى»

۹- تمام درس ها و عبرت ها، برای کسانی است که اهل فکر و اندیشه باشند «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» و گرنه افرادی هستند که در تمام عمر از عسل استفاده می کنند ولی حاضر به چند دقیقه فکر درباره ی آن نیستند.

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾

و خداوند شما را آفرید سپس (جان) شما را می گیرد و بعضی از شما به پست ترین دوران عمر (پیری) بازگردانده می شود، تا آنجا که بعد از دانستن (بسیاری از مطالب، بخاطر پیری همه را فراموش می کند و دیگر) چیزی نمی داند. البته خداوند آگاه و توانمند است.

نکته ها:

«أَرْذَلٍ» از «رذل» به معنای پست و بی ارزش است. پست ترین دوران عمر، همان دورانی

است که ضعف و فراموشی به حدّ اعلی می رسد. (۱)

فراموشی دوران کهولت، مربوط به افراد عادی است، و گرنه اولیای خدا نظیر حضرت نوح و حضرت مهدی علیهما السلام که برای مسئولیتی عمر طولانی دارند، هرگز گرفتار غفلت و سستی و فراموشی نمی شوند.

پیام ها:

۱- مرگ و حیات به دست اوست. «خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ»

۲- عمر مفید و باارزش، دوران آگاهی انسان است. عمری که در آن فراموشی و غفلت است، بی ارزش است. «أَزْدَلِ الْعُمْرِ لِكُنِّي لَا يَعْلَمُ»

۳- عمر طولانی برای همه نیست. «وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ»

۴- تغییر و تحولات که در انسان پدید می آید، از قدرت و ضعف، علم و جهل، آگاهی و نسیان، همه بر اساس تدبیر و علم خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ»

وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَلْيَسَ اللَّهُ بِجَحْدُونَ» (۷۱)

و خداوند بعضی از شما را بر بعضی دیگر در روزی برتری داده است، پس کسانی که برتری داده شده اند، رزق خود را بر زبردستان خود ردّ نمی کنند تا همه با هم برابر شوند. پس آیا نعمت خدا را انکار می کنند؟

نکته ها:

بعضی از رفتارها در موارد مختلف آثار گوناگونی دارد؛ مثلاً ترحم نسبت به دیگران کاری پسندیده است، ولی گاهی به قول شاعر: ترحم بر پلنگ تیز دندان، ستمکاری بود بر گوسفندان. و یا آموزش کار پسندیده ای است، لیکن آموزش دادن به بعضی مثل دادن تیغ

ص: ۵۴۹

(۱- ۱). در آیه پنجم سوره حج نیز راجع به دوران کهولت، مشابه این آیه تکرار شده است.

به دست زنگی مست است. لیکن رفتار عادلانه همه جا و نسبت به همه یک ارزش است و رعایت عدالت هیچگاه ناپسند نمی شود. لیکن معنای عدالت، آن نیست که خداوند همه مردم را در یک درجه از استعداد و شرایط قرار دهد، زیرا اگر همه مردم در برخورداری از نعمت ها مساوی باشند، استخدام و تعاون و همکاری که برای زندگی اجتماعی یک ضرورت است از بین می رود. قرآن در آیه ۳۲ سوره زخرف می فرماید: «وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا» یعنی ما بعضی انسان ها را بر بعضی دیگر برتری دادیم تا بدین وسیله، استخدام پیش آید. («سُخْرِيًّا» به معنای تسخیر و استخدام و «سُخْرِيًّا» به معنای استهزا است)

تفاوت مردم در رزق، یکی از برنامه های حکیمانه الهی است، زیرا اگر همه مردم یکسان و یکنواخت بهره می بردند، کمالات معنوی آنان ظاهر نمی شد. مثلاً سخاوت، صبر، ایثار، حمایت، شفقت، تواضع و امثال آن، زمانی معنی پیدا می کند که تفاوت هایی در میان انسان ها باشد.

ممکن است معنای آیه این باشد که خداوند از بخل مردم انتقاد می کند که چرا افراد کامیاب، زیردستان خود را در امکانات خود شریک نمی سازند و ممکن است معنای آیه چنین باشد که امکان انتقال بعضی نعمت ها به دیگران نیست، مثلاً چگونه می توان زیبایی چهره یا صوت یا عقل یا نبوغ یا محبوبیت یا نفوذ کلام را به دیگران منتقل کرد. این تفاوت ها رمز تکامل و یکی از نعمت های الهی است. چرا آن را انکار می کنید؟

گاهی کامیابی ها در اثر ظلم، حق کشی و استثمار به دست می آید که اسلام این گونه درآمدها را حرام شمرده است، لیکن گاهی توسعه رزق صد درصد خدادادی و از طریق حلال و بصورت طبیعی است. مثل دو نفر که مشغول ماهیگیری می شوند، یکی صدها ماهی در توری که او افکنده می رود، ولی دیگری چند ماهی به تور می اندازد. در اینجا غنی و فقیر، الهی است که برای آزمایش غنی و فقیر و بروز استعداد های آنهاست و هیچ جنبه ی منفی ندارد. این آیه نظر به این گونه موارد دارد. «وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ»

ابوذر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که حضرت فرمودند، نسبت به بردگان خود مساوات

داشته باشید، آنان برادر شما هستند، از لباسی که خود می پوشید به آنان بیوشانید و از غذایی که خود می خورید به آنان بخورانید.

«انما هم اخوانکم فاکسوهم مما تکسون و اطعموهم مما تطعمون» (۱)

در روایات می خوانیم: افرادی جز با غنا و افرادی جز با فقر و تهیدستی، اصلاح نمی شوند، بنابراین به خواست خداوند حکیم راضی باشید. «وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ»

پیام ها:

۱- رزق انسان، همیشه با زرنگی نیست. «وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ» چنانکه در جای دیگر آمده: «نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ» (۲)

۲- انسان حاضر نیست با تقسیم امکانات زبردست خودش را شریک خود قرار دهد. پس چگونه سنگ و چوب را شریک خداوند قرار می دهد؟ فَمَا الَّذِينَ فَضَّلُوا ... فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ

۳- بی تفاوتی و ترک کمک به دیگران، کفران نعمت است. «أَفِينِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَلَا بَاطِلٌ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ» (۷۲) و خداوند از جنس خودتان همسرانی برایتان قرار داد و از همسرانتان برای شما فرزندان و نوادگانی قرار داد و از پاکیزه ها شما را روزی داد، پس آیا (باز هم) به باطل ایمان می آورند و به نعمت الهی کفر می ورزند؟.

نکته ها:

در تفسیر طبری می خوانیم که «حَفَدَةً» به داماد، فرزند، نواده و حتی اعوان و خدمه و فرزندی که همسر از شوهر دیگر داشته، گفته می شود، در تفسیر المیزان آمده که «حَفَدَةً»

ص: ۵۵۱

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق.

۲- ۲). زخرف، ۳۲.

جمع «حافد» به معنای سرعت در عمل است و چون نزدیکان، سریع تر به کمک والدین می شتابند، به آنها حفده گفته می شود.

سؤال: چرا در این آیه نام پسران آمده، ولی نام دختران نیامده است؟

پاسخ: ممکن است مراد از «بَنِينَ» پسران و دختران هر دو باشند و ممکن است دختران مصداق طيبات باشند که در آیه آمده است، چنانکه در آیه ی ۲۶ سوره ی نور می فرماید:

«الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ» و ممکن است با وجود «حَفَدَةً» که به معنای نوه ی دختری است، نیازی به نام دختر نباشد.

پیام ها:

۱- همسر و فرزند، از نعمت های الهی است. (همسر وسیله آرامش و فرزند مایه امید است) وَ اللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ ... اَزْوَاجًا ... بَيْنَ

۲- از الطاف و حکمت های الهی، سنخیت میان زن و شوهر است. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ»

۳- ازدواج، یک برنامه ی مدبرانه الهی است. وَ اللّٰهُ جَعَلَ ... اَزْوَاجًا

۴- خداوند، هم نیازهای روحی و روانی را تأمین می کند. مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا ... بَيْنَ وَ حَفَدَةً و هم نیازهای مادی را. «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»

۵- از الطاف حکیمانه الهی، دل پسند بودن رزق اوست. «رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»

۶- ترک ازدواج و جلوگیری از فرزند و تحریم حلال های الهی، باطل گرایي و کفران نعمت است. «اَفَاِبَالِغِ اِلْحَادٍ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ»

۷- با وجود همسر و رزق حلال، زنا و حرام خواری، کفران نعمت الهی است.

«بِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ»

۸- انسان میل به ماندگار شدن خود یا یادگارهای خود دارد. «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَ حَفَدَةً»

۹- ابتدا با بیان نعمت ها و الطاف، مخاطب خود را آماده کنید، سپس از او انتقاد کنید. جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ ... اَزْوَاجِكُمْ ... وَ رَزَقَكُمْ ... اَفَاِبَالِغِ اِلْحَادٍ يُؤْمِنُونَ

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾

وبه جای خداوند بت هائی را می پرستند که نه مالک چیزی از آسمان ها و زمین هستند و نه می توانند مالک شوند.

فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

پس بت ها را امثال و مانند خدا نشمارید. همانا خداوند می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

مشركان خداوند را همچون سلطان و شاه و بت ها را وزیران او می پنداشتند. این آیه از این گونه تشبیهات نهی می کند.

قآنی شاعر می گوید:

ای همه هستی ز تو پیدا شده

خاک ضعیف از تو توانا شده

زیر نشینت همه ی کائنات

ما به تو قائم، چه تو قائم به ذات

هستی تو هستی پیوند، نه

تو به کس و کس به تو مانند، نه

پیام ها:

۱- معبود باید هم رازق باشد و هم قادر، ولی شرکائی که شما برای خدا گرفته اید هیچکدام را ندارند. یَعْبُدُونَ ... مَا لَا يَمْلِكُ

۲- بت ها و معبودها، نه الآن رازقند و نه می توانند در آینده رازق باشند.

﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ﴾

۳- معبودهای خیالی شما، نه قدرت ریزش باران از آسمان دارند و نه قدرت رویاندن گیاه در زمین. «رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۴- معبودهای ساختگی، نه تنها قادر بر کارهای بزرگ نیستند، حتی قادر به کوچک ترین کارها هم نیستند. رِزْقًا ... شَيْئًا

۵- سرچشمه ی تشبیهات در مورد خدا، جهل انسان است. فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ ...

أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنْ رِزْقِنَا حَسِينًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

خداوند، برده مملوکی را مثل می زند که بر هیچ چیز توانایی ندارد و کسی که (آزاد است و) ما به او رزق نیکو از جانب خود داده ایم، پس او مخفیانه و آشکارا از آن رزق انفاق می کند. آیا (این دو نفر) برابرند؟ (اگر نزد شما دو انسان توانا و ناتوان برابر نیستند، پس چگونه سنگ و چوب را با خداوند برابر می دانید) ستایش مخصوص خداست، اما بیشترشان نمی دانند.

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمٌ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَ هُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَ مَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾ و خداوند دو مرد را مثال می زند که یکی از آن دو گنگ است که بر هیچ چیز توانایی ندارد و سربار مولای خویش است، بگونه ای که هر کجا او را می فرستند، هیچ سودی با خود نمی آورد، آیا او با کسی که به عدالت فرمان می دهد و خود بر راه مستقیم می رود برابر است؟

پیام ها:

۱- شما که دو انسان (مولی و عبد) را یکسان نمی دانید، چگونه خالق و مخلوق را مساوی می دانید. «هَلْ يَسْتَوِي»

۲- با سؤال و مثال، وجدان مردم را بیدار و به فکر وادارید. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ... هَلْ يَسْتَوِي

۳- ریشه ی شرک مردم، جهل است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

۴- قدرت یک نعمت الهی است «لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ - يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْرًا»

۵- رزق حسن زمانی زیباست که همراه با انفاق باشد. «رِزْقًا حَسِينًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ» و زبان گویا زمانی ارزش دارد که همراه با امر به عدالت باشد. «مَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ»

۶- انفاق سَرِّی از انفاق عَلَنی، بهتر است. («سر» قبل از «جهر» آمده است)

۷- زبان، کلید روزی است. أَبْنَكُمْ لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ ، كُلُّ عَلَيَّ مَوْلَاهُ ... لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ

۸- امر به معروف زمانی اثر دارد که امر نیز در راه درست باشد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلَيَّ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۹- افراد مالک نیز از خود چیزی ندارند و در سایه رزق الهی به نوایی رسیده اند.

(در آیه به جای اینکه در برابر «مملوک» کلمه ی «مالک» قرار گیرد، «رَزَقْنَاهُ» آمده است)

وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۷۷)

غیب آسمان ها و زمین مخصوص خداست و برپایی قیامت (در سرعت و آسانی) جز مانند چشم بر هم زدن یا نزدیک تر نیست. البته خداوند بر هر چیزی قادر است.

نکته ها:

«غَيْبٌ» در برابر شهود و یک امر نسبی است. یعنی ممکن است چیزی نسبت به شخصی، غیب باشد و نسبت به دیگری، حاضر و ظاهر باشد.

«أَمْرُ السَّاعَةِ» یعنی واقعه ی قیامت، از مهم ترین مصادیق «غَيْبٌ» است و از الطاف خداوند آن است که زمان آن را بر ما مخفی داشته است.

ممکن است این آیه پاسخی به تشبیهات مشرکان در آیات قبل باشد که اگر در آسمان و زمین برای خدا شریکی بود، خدا از او آگاه بود، چون او همه چیز را می داند.

بدن انسان پس از مرگ متلاشی و ذراتش در زمین پخش و غایب می شود، او غیب را

می داند و بار دیگری او را می آفریند.

پیام ها:

۱- خداوند نه تنها عالم به غیب است، بلکه مالکِ غیب است. «لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ»

۲- هیچ کاری برای او سخت نیست، حتی برپایی قیامت. «مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمَحِ الْبَصْرِ»

۳- باطن و غیب هر کاری در قیامت جلوه می کند. «وَلِلَّهِ غَيْبٌ ... وَ مَا أَمْرُ السَّاعَةِ»

۴- قیامت، شدنی است، زیرا خداوند هم علم به همه چیز دارد و هم قدرت بر دوباره آفریدن. «لِلَّهِ غَيْبٌ ، عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۵- به دنیا مغرور نشویم، قیامت دور نیست، خود را آماده کنیم. «كَلَمَحِ الْبَصْرِ»

۶- خدا می تواند مقدمات هر کاری را حذف یا فشرده کند و یا سرعت بخشد. (۱)

«كَلَمَحِ الْبَصْرِ»

«وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (۷۸) و خداوند شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد در حالی که هیچ چیز نمی دانستید و برای شما گوش و چشمها و دل ها قرار داد، شاید شما شکر کنید.

نکته ها:

«امهات» جمع «ام» است و بجای «امات»، «أُمَّهَاتُ» گفته می شود، یعنی حرف «ها» در جمع زاید است.

پیام ها:

۱- تولد از مادر، به اراده ی الهی است. «اللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ»

۲- یاد نقص ها و کمبودها و فقدان های گذشته، روحیه ی شکر را در انسان بارور

ص: ۵۵۶

۱- ۱). حذف مقدمات، نظیر سخن گفتن حضرت عیسی در گهواره و سرعت بخشیدن به مقدمات، مانند آوردن تخت بلقیس نزد حضرت سلیمان در یک لحظه.

می کند. لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۳- حکمت و سنت خداوند، آن است که هر کاری از راه وسیله اش انجام شود.

ابزار علم، چشم و گوش و دل است. جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ ...

۴- کار آیی گوش قبل از چشم است. (گوش در شکم مادر هم می شنود، ولی چشم بعد از تولد تا مدتی بسته است. شاید به همین دلیل در آیه نام گوش قبل از چشم برده شده است) «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ»

۵- تشکر از هر نعمت، بکارگیری صحیح آن است. زیرا قرآن از گروهی انتقاد می کند که چشم دارند ولی حقایق را نمی بینند، گوش دارند ولی حاضر به شنیدن حق نیستند. جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۶- شکر واقعی نعمت چشم و گوش، تحصیل علم است: زیرا آیه ابتدا می فرماید:

شما نمی دانستید، من به شما چشم و گوش دادم تا شکر کنید، یعنی علم بیاموزید. جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَيِّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۷۹» آیا به پرندگان نمی نگرند، در حالی که در فضای آسمان در پرواز هستند، جز خداوند آنها را نگاه نمی دارد. البته در این (پرواز) برای گروهی که ایمان می آورند نشانه هایی روشن است.

نکته ها:

چنانکه گفته شد سیمای این سوره، آشنایی با نعمت ها و توجه به خالق آنهاست و تا اینجا از نعمت هایی همچون آب باران، شیر حیوانات، میوه ها، عسل و نعمت همسر و فرزند نام برده شد و در این آیه و آیه بعد به نعمت پرندگان، پوست و پشم و کرک چهارپایان و بهره برداری از کوهها اشاره شده است.

پرواز پرندگان، گاهی تنها و گاهی دسته جمعی، گاهی منظم و گاهی نامنظم، گاهی برای

فرار و گاهی برای غذا می باشد. هر پرنده ای با بالی مناسب با وزن و نیازش، پرواز می کند، که همه ی این امور باید سبب توجّه انسانِ عاقل به خداوند شود.

پیام ها:

۱- خداوند از ما تفکر در آفریده ها را می خواهد و از کسانی که فکر نمی کنند، انتقاد می کند. «أَلَمْ يَرَوْا»

۲- پرندگان، در هر حال و هر جا در تسخیر الهی اند. «مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ»

۳- داشتن امکانات و ابزار برای پرواز در آسمان، نباید ما را از خدا غافل کند. (۱)

«مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ»

۴- شگفتی های پرواز پرندگان، یکی دو تا نیست. «لَا آيَاتٍ» لیکن دریافت این نشانه ها برای اهل ایمان است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ «۸۰»

و خداوند برای شما از خانه هایتان، مایه آرامش قرار داد و برای شما از پوست های چهارپایان خیمه هایی قرار داد که روز کوچ شما و روز اقامت شما (حمل و نقل) آن را سبک و خفیف می یابید و از پشم و کرک و موهای آنها، برای مدتی لوازم و اسباب زندگی قرار داد.

ص: ۵۵۸

۱- ۱. روزی در هواپیما نشسته بودم. سرمهماندار اعلام کرد تا چند دقیقه دیگر در فرودگاه خواهیم نشست. به او گفتم چرا این شاءالله نگفتی؟ او گفت: کامپیوتر هواپیما برای ما زمان، مسافت و فاصله و همه چیز را روشن کرده است و نیازی به ان شاءالله نیست. به او گفتم مگر هواپیماهایی که در شرق و غرب عالم سقوط می کنند کامپیوتر ندارند، آری اراده خدا منتظر کامپیوتر شما نیست. او کمی فکر کرد و برگشت و اعلام کرد که تا چند لحظه ی دیگر ان شاءالله در زمین خواهیم نشست. من نیز با هدیه ای از او تشکر کردم.

نکته ها:

«بیت» از «بیتوته» به معنای محل استراحتی است که انسان شب را در آنجا می گذراند.

«ظعن» به معنای رفتن است. «اثاث» به معنای اجناس زیاد خانه است. مراد از «تَسْتَخِفُّونَهَا» خیمه هایی است که حمل و نقل آن آسان و خفیف است.

پیام ها:

۱- خانه محل آسایش و آرامش است. «بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»

۲- از نقش چهارپایان و پوست آنها و کرک و مو و پشم آنها در تهیه اسباب زندگی و خیمه ها غافل نشویم. «مَتَاعًا»

۳- زمان استفاده از نعمت ها محدود است. «إِلَى حِينٍ»

۴- هماهنگی نعمت ها با نیازهای بشر و تناسب ساختمان انسان با پوست و پشم و کرک و مو یکی از تدبیرهای الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ - جَعَلَ لَكُمْ»

۵- سبک وزن بودن پشم و پوست و کرک و مو، یکی از نعمت های الهی است.

«تَسْتَخِفُّونَهَا»

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

و خداوند از آنچه آفریده، برای شما سایه ها قرار داد و از کوه برایتان، غارها قرار داد و برای شما لباس هایی قرار داد که شما را از گرما (و سرما) حفظ می کند و لباس هایی که شما را از آسیب های یکدیگر حفظ می نماید. این گونه (خداوند) نعمت خود را بر شما تمام می کند، باشد که خود را تسلیم او کنید.

نکته ها:

«اکنان» جمع «کن» به چیزی گفته می شود که وسیله ی استتار باشد و مراد از آن در این

آیه، غارها و تونل های زیر کوه هاست.

خداوند در آیه قبل، نعمت مسکن را برای شهرنشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»، و نعمت چادر را برای کوچ نشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا»، مطرح کرد و در این آیه، نعمت غار را برای غارنشینان؛ «جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا» مطرح ساخته است.

در میان انواع لباس ها، نام «سِرَابِيل» به معنای پیراهن، برده شده که لباس دائمی برای زن و مرد، کودک و بزرگ، در همه حال و همه جاست و تمام بدن را می پوشاند.

به گفته ی تفسیر المیزان، رسم عرب بر آن است که میان دو امر متضاد، نام یکی را می برد، ولی هر دو را در نظر دارد. لذا در این آیه نیز مراد از جمله ی «تَقِيكُمْ الْحَرَّ» لباسی است که انسان را از سرما و گرما حفظ می کند، گرچه فقط نام گرما برده شده است.

پیام ها:

۱- توجه و یاد نعمت ها، علاقه انسان را به ولی نعمت زیاد و روح تسلیم و پرستش را در او زنده می کند. (کل آیه)

۲- نقش سایه، کمتر از روشنایی و نور نیست. جَعَلَ لَكُمْ ... ظِلًّا

۳- کامیابی از نعمت ها، ما را از یاد آفریدگار آنها غافل نکند. (در این آیه سه بار «جَعَلَ» و یکبار «خَلَقَ» بکار رفته است)

۴- زره و لباس دفاع که با نرم شدن آهن و خلاقیت ساخته شده، از الطاف الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ بِأَسْكُم»

۵- توجه دادن مردم به نعمت ها و خالق آنها، بهترین راه دعوت به خدا و جلوگیری از سرکشی و تکبر است. «يُنِمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

۶- در گفتگوها، مخاطب و محیط سخن را در نظر بگیرید. (گرچه لباس وسیله ی حفظ از سرما و وسیله ی زیبایی نیز هست، لیکن چون مشکل منطقه حجاز گرما و جنگ بود، خداوند به دو فایده حفاظت از گرما و جنگ اشاره کرده است.

سِرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ ... تَقِيكُمْ بِأَسْكُم

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾

پس (ای پیامبر) اگر روی برتافتند، پس بر (عهده) تو جز تبلیغ روشن نیست.

پیام ها:

۱- انسان در انتخاب راه و عقیده اختیار دارد و نشانه ی آن سرکشی در برابر دعوت انبیاست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

۲- وظیفه ی انبیا، ابلاغ است نه اجبار. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ»

۳- تبلیغ باید روشن و بدون ابهام و شک باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۴- اگر انسان روح سالم نداشته باشد، روشن ترین تبلیغ ها «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»، از پاک ترین افراد یعنی انبیا، در او کارساز نیست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

(آنها) نعمت خداوند را می شناسند، سپس آن را انکار می کنند و بیشتر آنان کافر و ناسپاسند.

نکته ها:

قرآن درباره ی انکار عالمانه و لجاجت با حق، بارها سخن گفته است؛ گاهی می فرماید: با آنکه از درون، یقین دارند، انکار می کنند، «وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ» (۱) گاهی می فرماید: پیامبر را مثل فرزندان خود می شناختند، ولی انکارش می کردند، «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ» (۲) گاهی می فرماید: حق را می دانند، ولی آگاهانه کتمان می کنند، «لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (۳) و گاهی می فرماید: مطلب را درک می کنند ولی روی آنرا می پوشانند، «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ» (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی علی بن ابی طالب علیهما السلام در مسجد پیامبر و در حال رکوع،

ص: ۵۶۱

۱- ۱. نمل، ۱۴.

۲- ۲. بقره، ۱۴۶.

۳- ۳. بقره، ۱۴۶.

۴- ۴. بقره، ۸۹.

انگشتر خود را به فقیر داد و آیه ی ۵۵ سوره مائده نازل شد که ولیّ شما فقط خدا و رسول و کسی است که در رکوع انفاق می کند، گروهی ولیّ خود را شناختند و انکار کردند، در این هنگام این آیه نازل شد؛ «يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود:

«نحن و الله نعمت الله التي انعم بها على عباده و بنا يفوز من فاز» (۲) بخدا سوگند، نعمتی را که خدا به بندگان انعام کرده، ما هستیم و تنها بواسطه ما مردم رستگار می شوند.

پیام ها:

۱- علم و شناخت کافی نیست، پذیرش و عمل لازم است. «يَعْرِفُونَ. يُنْكِرُونَهَا»

۲- ریشه ی کفر، علاوه بر جهل، تعصب های قومی، لجاجت روحی و حفظ منافع مادی است. «يَعْرِفُونَ ... يُنْكِرُونَهَا، ... الْكَافِرُونَ»

۳- بعد از شناخت حق تا مدتی تضاد و درگیری در روح است تا بالاخره شقاوت غالب شده و کفر می ورزند. «ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا» و نفرمود: «فینکرونها»

و يَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۸۴)

و (یاد کن) روزی را که از هر امتی شاهدی برانگیزیم، سپس به کسانی که کفر ورزیدند اجازه (هیچ کلامی) داده نخواهد شد و آنها برای عذرخواهی فراخوانده نمی شوند.

نکته ها:

در قرآن بارها، سخن از گواهان قیامت مطرح شده است؛ پیامبران، فرشتگان، اولیای خدا، زمین و اعضای بدن، از گواهان آن روز هستند. امام صادق علیه السلام فرمودند: برای هر امت و زمانی، امامی هست که مردم با او محشور می شوند. (۳) و امام باقر علیه السلام در ذیل آیه

ص: ۵۶۲

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). بحار، ج ۸، ص ۲۴۵.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

«نحن الشهود على هذه الامه» همانا ما شاهدان بر این امت هستیم.

با آنکه خداوند همه جا حاضر و به همه چیز آگاه است، ولی وجود گواهان متعدّد، عامل پیدایش تقوا و حیا برای مؤمنان و وسیله ی رسوایی بیشتر مجرمان است.

شرط شهادت و گواهی، علم و آگاهی همراه با عدالت است. بنابراین اولیای خدا که در قیامت شاهد بر ما هستند باید در دنیا، بر کار ما ناظر بوده و اعمال ما بر آنها عرضه شود و این همان عقیده ماست که به گفته روایات متعدّد و آیه ی مبارکه «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (۱) هر هفته، اعمال ما به امام زمان علیه السلام عرضه می شود. و بدون این عقیده، آیات «شهادت» و گواهی در قیامت، قابل توجه نیست. چگونه کسی که از اعمال ما خبر ندارد یا عدالت ندارد، در قیامت گواهی بدهد.

«استعتاب» از عتاب است، یعنی گنهکار از صاحب حق، طلب عتاب و سرزنش می کند تا بدین وسیله قهرش فرو نشیند و رضایت دهد.

در دنیا هم می توان توبه کرد، هم عذرخواهی و هم جبران نمود، اما در قیامت نه جای توجیه است، نه عذرخواهی، نه تدارک:

اما توجیه مردود است، چون وقتی که بعضی از دوزخیان به گروه دیگری می گویند: «لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم، خطاب می رسد: «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۳) بلکه خود شما اهل ایمان آوردن نبودید.

اما تدارک گناه مردود است، چون وقتی از خداوند می خواهند؛ «فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۴) ما را به دنیا بازگردان تا کار شایسته ای انجام دهیم، پاسخ می شنوند: «كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا» (۵)، «فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ» (۶)

و اما عذرخواهی مردود است، چرا که قرآن می فرماید: «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۷) اجازه نمی یابند که عذرخواهی کنند.

۱-۱. توبه، ۱۰۵.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. صافات، ۲۹.

۴-۴. سجده، ۱۲.

۵-۵. مؤمنون، ۱۰۰.

۶-۶. سجده، ۱۴.

۷-۷. مرسلات، ۳۶.

پیام ها:

- ۱- گواه هر قومی از خودشان است تا حجت بر آنها تمام شود. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا»
- ۲- خدا در میان هر قومی و در هر زمانی، بر مردم حجت و شاهد دارد. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا»
- ۳- در دادگاه الهی، حساب و کتاب و گواه و شهادت مطرح است. «شَهِيدًا»
- ۴- با وجود شاهد و حجت، دیگر عذرتراشی و توجیه یا رضایت طلبی معنا ندارد. لَا يُؤْذَنُ ... لَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ «۸۵»

و چون کسانی که ستم کردند عذاب را ببینند، پس نه از آنان عذاب کم شود و نه مهلتشان داده شود.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که در قیامت، نه اجازه ی توجیه دهند و نه امکان رضایت طلبی. و در این آیه می فرماید: قهر خداوند در آن روز، نه تخفیفی دارد و نه تأخیری.

پیام ها:

- ۱- آگاهی از کیفر و چگونگی آن، عامل بازدارنده از گناه است. إِذَا رَأَى الَّذِينَ ...
 - ۲- سرچشمه ی عذاب خداوند، ظلم خود بشر است. «إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ»
 - ۳- در قیامت، کیفر ستمگران، تخفیف و تأخیر ندارد. ظَلَمُوا ... فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَ ...
- وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شَرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ «۸۶»

و چون کسانی که شرک ورزیدند، شرکای (پنداری) خود را (در قیامت) ببینند، گویند پروردگارا اینان شریکان (خیالی) ما بودند که ما به جای تو می خواندیم (ولی شرکا به سخن آمده) حرف آنان را به خودشان برگردانده (و پاسخشان دهند) که شما بدون شک دروغگویید.

بر طبق روایات، در قیامت، مواقف مختلفی است؛

در بعضی مواقف مهر بر لب خورده و دست و پا گواهی می دهند.

در موقعی دیگر، ناله ها و استمدادها بلند است.

در موقعی دیگر، انسان به دنبال آن است که گناه خود را به گردن دیگران بیندازد. مثلاً به شیطان می گوید: تو مرا به کفر و شرک وادار کردی، و شیطان در پاسخ می گوید: من از روز اول با شرک شما مخالف بودم. «إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ» (۱)

گاهی مقصیر را بت ها می داند، ولی آنها نیز تبری می جویند. «وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بَشِرِكِكُمْ» (۲) حتی خداوند به حضرت عیسی خطاب می کند: آیا تو به مردم گفتی که تو و مادرت را معبود قرار دهند؟ و عیسی در پاسخ می گوید: تو از هر شریکی منزهی،... این مردم به سراغ جن رفتند و هرگز من کسی را به سوی غیر تو دعوت نکرده ام. «قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ» (۳) و در آیه مورد بحث نیز، موجوداتی که شرکای خدا قرار گرفته شده اند، از مشرکان تبری می جویند و آنها را تکذیب می کنند.

پیام ها:

۱- خداوند شریک ندارد، مشرکان برای او شریک می پندارند. «شُرَكَائُنَا» و نفرمود: «شركاء الله»

۲- وحشت قیامت باعث می شود که انسان برای رهایی خود، بار را به دوش دیگران بیندازد. «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا»

۳- معبودهای ساختگی نیز در قیامت، محشور می شوند. «هُؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا»

۴- در قیامت، برای دفاع از خود، بت ها نیز به سخن در آیند. «فَالْقَوْمُ إِلَيْهِمْ أَلْقَوْا ...»

۵- بت ها لیاقت خود را برای پرستش تکذیب می کنند و به بت پرستان می گویند:

ص: ۵۶۵

۱- ۱. ابراهیم، ۲۲.

۲- ۲. فاطر، ۱۴.

۳- ۳. مائده، ۱۱۶.

شما در واقع خیالات خود را پرستش می کردید. «فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ»

وَ أَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلْمَ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

در چنین روزی به پیشگاه خدا سر تسلیم افکنند و آنچه را به دروغ می یافتند، از آنان محو شود.

پیام ها:

۱- اگر امروز تسلیم نشویم، فردا در قیامت تسلیم خواهیم شد، ولی چه سود؟ «وَ أَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلْمَ»

۲- تمام خیال بافی ها در قیامت، محو می شود. (آرزوی شفاعت و تقرب و امید عزت و نصرت از غیر خدا، خیالی بیش نیست).
«ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾

کسانی که کافر شدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، به سزای فساد مداومشان عذابی بر عذابشان افزودیم.

نکته ها:

عکس العمل مردم در برابر راه خدا متفاوت، گاهی مثبت و گاهی منفی است و هر کدام دارای درجات و مراحل می باشد؛

الف: برخوردهای مثبت:

- گروهی در انتظار فهم راه خدا و پیمودن آن هستند. «عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ» (۱)

- گروهی به خاطر خدا هجرت می کنند. «وَ مَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۲)

- گروهی به خاطر در راه خدا بودن محاصره می شوند. «أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳)

ص: ۵۶۶

۱-۱. قصص، ۲۲.

۲-۲. نساء، ۱۰۰.

۳-۳. بقره، ۲۷۳.

- گروهی در راه خدا آزار را تحمل می کنند. «أَوْذُوا فِي سَبِيلِي» (۱)

- گروهی منادی دعوت دیگران به راه خدا می شوند. «ادْعِ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ» (۲)

- گروهی در راه خدا هرگز سست نمی شوند. «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳)

- گروهی در راه خدا می جنگند. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۴)

- گروهی کشته می شوند. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۵)

ب: برخوردهای منفی:

- گروهی خیال می کنند در راه خدا هستند. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ» (۶)

- گروهی راه خدا را کج می خواهند. «يَبْغُونَهَا عِوَجًا» (۷) گروهی راه خدا را بر دیگران می بندند. «يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ» (۸)

- گروهی برای بستن راه خدا پولها خرج می کنند. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ» (۹)

پیام ها:

۱- کفر مقدمه ی فساد است. كَفَرُوا وَ صَدُّوا ... يُفْسِدُونَ همان گونه که ایمان مقدمه عمل صالح است. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (که در آیات متعدد آمده است)

۲- حساب رهبران کفر که با قلم و بیان و امکانات، راه خدا را می بندند، از حساب افراد عادی جداست. «زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ»

۳- مفسد فی الارض تنها کسانی که امتیّت جامعه را بهم می زنند نیستند، بلکه هر فرد یا گروهی که به هر شکلی، مانع رشد معنوی جامعه شود، مفسد است.

الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا ... بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ

ص: ۵۶۷

۱- ۱. آل عمران، ۱۹۵.

۲- ۲. نحل، ۱۲۵.

۳- ۳. آل عمران، ۱۴۶.

۴- ۴. نساء، ۷۶.

٥-٥. آل عمران، ١٦٩.

٦-٦. اعراف، ٣٠.

٧-٧. اعراف، ٤٥.

٨-٨. اعراف، ٤٥.

٩-٩. انفال، ٣٦.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَيْنَا هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

و(یاد کن) روزی را که در هر امتی، شاهدی بر آنان از خودشان برانگیزیم و تو را بر آنان گواه آوریم و بر تو این کتاب را نازل کردیم که روشنگر هر چیز است و مایه ی هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است.

نکته ها:

در پنج آیه قبل نیز به مسأله گواه بر امت ها اشاره شد و این جزء عقاید قطعی ماست که در قیامت، هر امتی شاهد و گواهی دارند و پیامبر اسلام شاهد بر این امت و گواهان سایر امت ها است. نکته مهم آن است که گواهی اولیای خدا باید از روی حس و دیدن و علم باشد و آنها از هر گونه خطا و کذب معصوم باشند تا گواهی آنها در آن روز حساس بر همه ی مردم، یک نوع اتمام حجت باشد. و ناگفته پیداست کسی که بر اعمال حاضر و غایب و ظاهر و باطن مردم، آگاه باشد و سخن او در قیامت مورد پذیرش امت و خداوند باشد، جز انبیا و امامان معصوم، که با امدادهای غیبی، بر رفتار و کردار و گفتار و نیت مردم، آگاهند، کس دیگری نخواهد بود.

در تفسیر صافی از امام صادق علیه السلام نقل شده که آن حضرت فرمود: بخدا قسم ما هر چه را در آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست و هر چه در بهشت و دوزخ است، می دانیم.

سپس امام این آیه را سه بار پی در پی تلاوت فرمودند.

امام باقر علیه السلام فرمود: هر چه را که امت به آن نیاز داشته، در قرآن آمده است و هر سخنی که از من شنیدید اگر سند قرآنی اش را بخواهید، خواهم گفت.

حضرت علی علیه السلام فرمود: خبر شما و تاریخ گذشتگان و آیندگان و آسمان و زمین در قرآن آمده است. (۱)

ص: ۵۶۸

امام رضا علیه السلام در جلسه ای به رؤسای ادیان فرمود: از معجزات پیامبر اسلام آن است که یتیمی فقیر و چوپانی درس نخوانده، کتابی داشته باشد که «تبیان کل شیء» باشد و اخبار گذشته و آینده تا قیامت در آن ثبت شده باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر مسأله ای که مورد اختلاف دو نفر باشد در کتاب خدا، اصلی که آنرا حل کند وجود دارد، گرچه عقل مردم به آن نرسد. (۱)

قرآن بیان هر چیز است، امّا هر کس نمی فهمد چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید: در قرآن، برای عوام عبارتی ظاهری، برای خواص اشاراتی رمزی، برای اولیای خدا، لطائف الهی و برای انبیا، حقایق است. (۲)

تبیان همه چیز بودن، یا مستقیم است یا بواسطه ی آیاتی که در آن اصولی مطرح شده و آن اصول برای ما کارساز است. نظیر آیه؛ «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (۳) آنچه را پیامبر برای شما آورده بگیرید و از آنچه شما را نهی کرده دور شوید و نظیر آیه؛ «لَتُبَيِّنَنَّ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (۴)

پیام ها:

۱- نظارت دائمی اولیای خدا بر اعمال ما، یکی از مسلمات قرآنی است. «شَهِدَاءُ عَلَيْهِمْ»

۲- گواهان در قیامت، سلسله مراتب دارند. برای هر امتی، امام آن شاهد است و پیامبر اسلام، شاهد بر همه ی گواهان است. «جِنَانَا بِكَ عَلَيَّ هُوَ لِأَشْهَادًا»

۳- هم پیامبر اسلام بر همه پیامبران شاهد است و هم کتابش، تبیان کل شیء است.

«نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ بَيِّنَاتٍ لِكُلِّ شَيْءٍ»

۴- قرآن کتابی جامع برای بیان همه نیازهای جامعه است. «بَيِّنَاتٍ لِكُلِّ شَيْءٍ» ۵- تسلیم بودن، لازمه دریافت هدایت، رحمت و بشارت الهی است. «هُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ»

ص: ۵۶۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر فرقان.

۳- ۳). حشر، ۷.

۴- ۴). نحل، ۴۴.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

همانا خداوند (مردم را) به عدل و احسان و دادن (حق) خویشاوندان، فرمان می دهد و از کارهای زشت و ناپسند و تجاوز، نهی می فرماید او شما را موعظه می کند باشد که متذکر شوید.

نکته ها:

این آیه منشور جهانی اسلام است که امام باقر علیه السلام آنرا در خطبه های نماز جمعه می خواندند. و به گفته فیض کاشانی در تفسیر صافی؛ اگر در قرآن همین یک آیه بود، کافی بود که بگوییم: قرآن، «تبیان کل شیء» است، اوامر و نواهی این آیه در همه ادیان بوده و هرگز نسخ نشده است.

ولید بن مغیره، چنان جذب این آیه شد که گفت: شیرینی، زیبایی، محتوای آن، چنان است که نمی تواند کلام بشر باشد. (۱) و عثمان بن مظعون می گوید با شنیدن این آیه، اسلام به عمق جانم نفوذ کرد و به دلم نشست.

«عدل» درباره چیزی است که تساوی آن با بصیرت درک شود و «عدل» در مورد چیزی است که تساوی آن با حس درک شود. «عدل» مساوات در جزاء است ولی «احسان» زیاد کردن پاداش است. (۲)

«عدل» دوری از افراط و تفریط است که هم در عقاید مطرح است و هم در رفتار شخصی و جامعه و سفارش این آیه هم به فرد است و هم به حکومت ها.

«عدل» در نظام آفرینش، رمز پایداری آن است.

«بالعدل قامت السموات و الارض» و در نظام تشریح سرلوحه ی دعوت همه انبیاست. «احسان» کلمه ی مبارکی است که شامل خدمات مالی، فکری، فرهنگی، عاطفی، می شود.

و «فحشا» به گناهی گفته می شود که بزرگ و رسوا باشد و «منکر» به کاری گویند

ص: ۵۷۰

۱- ۱). تفسیر کبیر.

۲- ۲). مفردات راغب.

که عقل و فطرت و شرع آن را انکار کند.

به گفته تفسیر فی ظلال، هرگاه طاغوت ها با تبلیغات فاسد، زشتی گناه را در دیده ی مردم اندک و حساسیت مردم را نسبت به گناه کم کنند، ملاک معروف و منکر، شرع خواهد بود.

پیام ها:

۱- آیا خداوندی که انسان ها را به عدل و احسان دعوت می کند، می شود که خود عادل نباشد! «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»

۲- عدل و احسان در کنار هم جاذبه دارد، و گرنه مقررات خشک، دلها را التیام نمی دهد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (عدل، مقدار واجب و احسان، مقدار مستحب است)

۳- اولین امر به معروف و ناهی از منکر، خود خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ ... وَيَنْهَى»

۴- در احسان، رسیدگی به بستگان و صله رحم اولویت دارد. «الْإِحْسَانِ وَ إِيْتَاءِ ذِي الْقُرْبَى»

۵- امر به معروف، بر نهی از منکر مقدم است و عدل، بر احسان. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ... وَيَنْهَى»

۶- امر به معروف و نهی از منکر باید در فضای صفا و محبت و در قالب موعظه و خیرخواهی باشد. «يَأْمُرُ ... يَنْهَى ... يَعْظُمُكُمْ»

۷- امرین به معروف نباید از مردم انتظار پذیرش صددرصد داشته باشند. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

۸- مردم فطرتاً به عدل و احسان گرایش دارند و از فحشا و منکر متنفرند، لیکن وسوسه ها و غرایز موجب غفلت او می باشند که باید با تذکر آنان را متذکر نمود. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

۹- در نهی از منکر باید ابتدا گناهان رسوا را جلوگیری کرد، همان گونه که در امر به معروف باید ابتدا به واجبات سفارش کرد. «يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ ... يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ»

۱۰- سفارش به عدل و نهی از فحشا، سنت ابدی خداوند است. «يَأْمُرُ ... يَنْهَى ...»

يَعِظُكُمْ (فعل مضارع نشانه استمرار است)

وَ أَوفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾

و به عهد خدا آنگاه که پیمان بستید وفادار باشید و سوگندها را پس از استوار ساختنش نشکنید، زیرا که خدا را بر خودتان کفیل (و گواه و ضامن) قرار داده اید. همانا خداوند آنچه انجام می دهید می داند.

نکته ها:

در روایات، پیمان در آیه را، پیمان مردم با رهبران الهی دانسته اند. (۱)

اگر مردم به پیمان های خود وفادار باشند، خداوند به الطافی که وعده داده، لباس عمل می پوشاند. «أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۲)

پیام ها:

۱- وفاداری به پیمان ها و سوگندهای الهی، لازم است. أَوفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ...

۲- عمل به سوگند و عهدی لازم است که قصد جدی در کار باشد. «بَعِيدَ تَوْكِيدِهَا» چنانکه در آیه ی ۸۹ سوره مائده می خوانیم: خداوند شما را به خاطر سوگندهای لغو مؤاخذه نمی کند. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ»

۳- پیمان شکنی شما را خدا می داند و کیفر می دهد، خواه مردم بفهمند یا نفهمند.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ﴾

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزَاهُمْ مِنْ بَعْدِ قُوَّهِ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلِيُبَيِّنَ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ (۹۲)

ص: ۵۷۲

۱- ۱). تفاسیر صافی و در المنثور.

۲- ۲). بقره، ۴۰.

و مانند آن زن نباشید که بافته ی خویش را پس از محکم بافتن، رشته رشته می کرد، سوگندهای خود را دستاویز (فریب و خیانت) میان خودتان می گیرید به خیال آنکه گروهی از گروه دیگری بیشتر است، (و پیمانی را که با گروه ضعیف بسته اید می شکنید) جز این نیست که خداوند شما را با آن سوگندها، آزمایش می کند و حتماً آنچه را که در آن اختلاف می کردید در قیامت برایتان روشن خواهد ساخت.

نکته ها:

در تاریخ آمده که زن بی خردی در نیمی از روز پنبه و پشمی را می بافت و در نیم دیگر بافته خود را وامی تابید، کار او یک ضرب المثل شد که قرآن نیز برای کسانی که زحمات خود را هدر، و پیمان های خود را می شکنند بکار برده است.

فاطمه زهرا علیها السلام در مسجد مدینه در خطبه ای که علیه حاکمان وقت ایراد فرمود، این آیه را تلاوت کرد که مثال شما به خاطر پیمان شکنی نسبت به بیعتی که در غدیر خم با علی علیه السلام داشتید، مثال همان زنی است که می بافت و سپس بافته خود را پنبه می کرد. (۱)

مثال ها و ضرب المثل های قرآن به نحوی است که در همه ی مکان ها و زمان ها تازگی و روشنی و طبیعی بودن خود را حفظ می کند و از کودک دبستانی تا فیلسوف را اشباع می کند.

جمله ی «أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ» را دو گونه می توان تفسیر کرد:

الف: شما بخاطر قدرت و کثرت گروهی، پیمانی را که با گروه کوچک تر بسته اید نشکنید.

ب: شما بخاطر آنکه ابر قدرت شده اید، پیمان خود را با گروه های کوچک نشکنید.

پیام ها:

۱- پیمان شکنی، هدر دادن زحمات گذشته است. «نَقَضَتْ غَزْلَهَا»

۲- هر چه پیمان محکم تر بسته شود، شکستن آن زشت تر است. «مِنْ بَعْدِ قُوِّهِ»

۳- پیمان شکنی پی در پی، ننگ بیشتری دارد. («أَنْكَاثًا» جمع «نکث»)

ص: ۵۷۳

۴- با مقدمات بازی نکنیم. (مقدمات را دستاویز و وسیله‌ی خدعه قرار ندهیم) «تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا»

۵- قدرت و تعداد و هیاهوهای سیاسی و اقتصادی، زمینه‌ی پیمان شکنی است.

«أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ»

۶- یکی از ابزار آزمایش، وفای به تعهدات است. «يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ»

۷- یاد معاد، عامل تقوا و مراعات پیمان‌ها است. «وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ لَتَسْتَلْنَ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (۹۳)

و اگر خداوند خواسته بود (همه شما را به طور اکراه و اجبار) یک امت (مؤمن و) متحد قرار داده بود، (تا میان شما هیچ اختلافی نباشد، ولی این اجبار و اکراه خلاف سنت و برنامه اوست و لذا) هر که را بخواهد گمراه می‌کند (و به حال خودش وامی گذارد) و هر که را بخواهد (و استحقاق هدایت دارد) هدایت می‌کند و قطعاً شما از آنچه انجام می‌دادید بازخواست خواهید شد.

نکته‌ها:

خداوند همه‌ی مردم را به طور فطری هدایت می‌فرماید، لیکن مردم بر اساس اختیار و آزادی که دارند دو گروه می‌شوند؛ گروهی بر خلاف عقل و فطرت راه خلاف را انتخاب می‌کنند و توبه نمی‌کنند، خداوند نیز آنان را به حال خود رها و گمراه می‌کند، ولی گروهی همان راه فطرت و اطاعت را انتخاب می‌کنند، و خداوند آنان را کمک و هدایت می‌کند.

بنابراین مراد از هدایت و گمراه کردن خداوند مرحله‌ی بعد از انتخاب انسان است. مثلاً هدف معلم در روز اول تدریس آموزش دادن به همه شاگردان است، لیکن گروهی که برای فهمیدن تلاش می‌کنند معلم وقت خصوصی نیز به آنان می‌دهد، ولی شاگرد بازی‌گوش را به حال خود رها می‌کند. راستی اگر هدایت و گمراه شدن انسان اختیاری نبود، در پایان آیه خداوند نمی‌فرمود: شما بازخواست می‌شوید! پس سؤال خداوند نشانه‌ی آزادی ماست. زیرا

انسان مجبور مورد بازخواست قرار نمی گیرد.

پیام ها:

۱- دست خداوند در اجبار مردم باز است، لیکن سنت و برنامه او آزاد گذاشتن مردم است. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ»

۲- انسان در انتخاب عقیده و راه آزاد است. «لَتَسْتَلْنَ»

۳- سؤال و جواب در قیامت را جدی بگیریم. «وَلَتَسْأَلَنَّ»

۴- سؤال و بازخواست از همه ی کارهای انسان است. «عَمَّا كُنْتُمْ»

«وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَرِلَّ أقدامُ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» (۹۴)

و سوگندهایتان را مایه ی فریب میان خودتان قرار ندهید، تا مبادا گامی بعد از استواری اش بلغزد، (که در این صورت حرمت و قداست سوگند و پیمان و اطمینان شکسته می شود) و بخاطر بازداشتن (مردم) از راه خدا بدی را خواهید چشید و برای شما عذابی بزرگ است.

نکته ها:

«صَدَدْتُمْ» به گفته راغب هم به معنای بازماندن است و هم بازداشتن دیگران. و «دخل» بر وزن و معنای «دغل» است.

پیام ها:

۱- هرگاه خطر شایع و جدی بود، سفارشات و نهی خود را تکرار کنید. (در آیه ۹۱ نیز از سوءاستفاده از سوگند نهی شده بود) «لَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا»

۲- پیمان شکنی و سوءاستفاده از مقدسات، سبب بدعابتی است. «فَتَرِلَّ أقدامُ بَعْدَ ثُبُوتِهَا»

۳- گاهی یک گناه، زمینه و بستر گناهان دیگران می شود. (پیمان شکنی، مقدمه ی بدعابتی و آن نیز مقدمه ی بازماندن و بازداشتن دیگران از راه خدا می شود)

«صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ «۹۵»

و پیمان خدا را با بهای کمی معامله نکنید، زیرا اگر بدانید، آنچه نزد خداست همان برای شما بهتر است.

نکته ها:

از آیه ۹۱ تا ۹۵ برای پیمان شکنی و عقوبت آن چند تعبیر مهم به چشم می خورد که خود نشانه ی خطر این گناه است؛ کثرت جمعیت و قدرت شما یا دیگران، زمینه و دستاویز پیمان شکنی نیست، «أُمَّةٌ هِيَ أَرْبِي» خدا شما را آزمایش می کند، «إِنَّمَا يَبْتَلُواكُمُ اللَّهُ» در قیامت شما را بازخواست خواهد کرد، «لَتَسْتَلْنَ» پیمان شکنی استواری شما را محو می کند، «فَتَرَلَّ قَدَمٌ» در این آیه نیز می فرماید: بخاطر بهای کم، پیمان الهی را نشکنید.

پیام ها:

۱- انگیزه پیمان شکنی، رسیدن به دنیاست. «لَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا»

۲- با هر چه معامله کنید، باز هم نسبت به پیمان شکنی کم است. «تَمَنَّا قَلِيلًا»

۳- از دست دادن الطاف الهی و پیمان شکنی برای بدست آوردن کامیابی، یک ساده نگری است. «هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۹۶»

آنچه نزد شماست به پایان می رسد، و آنچه نزد خداست باقی و پایدار است، و کسانی که صبر پیشه کردند، همانا مزدشان را بر پایه نیکوترین کاری که می کردند، پاداش خواهیم داد.

ص: ۵۷۶

پیام ها:

۱- جز خدا، هیچ کس و هیچ چیز باقی نیست. مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ ...

۲- دل کندن از مادیات و پیوسته به خدا و پایداری بر تعهدات و وفای به عهد، نیاز به صبر و مخالفت با هوای نفس دارد. «وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا»

۳- دل کندن از دنیا، محرومیت نیست کامیابی است. «وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا»

۴- هیچ مشتری بهتر از خدا نیست، چون جنس معمولی یا پست را هم به قیمت گران می خرد. «بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

هر کس از مرد یا زن که مؤمن باشد و کار شایسته کند، حتماً به زندگی پاک و پسندیده ای زنده اش می داریم و قطعاً مزدشان را نیکوتر از آنچه انجام داده اند، پاداش خواهیم داد.

نکته ها:

«حیات طیبه» آن است که انسان دلی آرام و روحی مؤمن داشته باشد، مؤمن به نور خدا می بیند، مشمول دعای فرشتگان است، مشمول تأییدات الهی است، این گونه افراد خوف و حزنی ندارند.

پیام ها:

۱- ملاک پاداش، سن، نژاد، جنسیت، موقعیت اجتماعی، سیاسی و... نیست. «مَنْ عَمِلَ»

۲- زن و مرد در کسب کمالات معنوی یکسانند. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ»

۳- شرط قبولی عمل صالح، ایمان است. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

۴- حتی یک عمل صالح، بی پاسخ نمی ماند. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا»

۵- هر کجا تفکر جاهلی مبنی بر تحقیر زن در کار باشد، باید نام و مقام زن را با صراحت برد. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى»

۶- کار خوب به تنهایی کافی نیست، خود انسان هم باید خوب باشد. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا... وَ هُوَ مُؤْمِنٌ

۷- انسان بدون ایمان و عمل صالح، گویی مرده است. «فَلَنْحَيِّيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً»

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ «۹۸»

پس هر گاه خواستی قرآن بخوانی، از (شر) شیطان رانده شده به خداوند پناه ببر.

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ «۹۹»

البته شیطان را بر کسانی که ایمان آورده و بر پروردگارشان توکل می کنند، غلبه و سلطه ای نیست.

نکته ها:

هر کار خوبی ممکن است آفاتی داشته باشد، همان گونه که عزت، آفتی دارد مثل تکبر و خدمت به مردم، آفتی دارد مثل منت گذاشتن، قرائت قرآن نیز ممکن است آفاتی از قبیل خودنمایی، کسب درآمد، رقابت های منفی، فریب مردم، فهم غلط، تفسیر به رای و... داشته باشد که انسان باید هنگام تلاوت قرآن از شر همه ی آفات، به خداوند پناه ببرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: تلاوت نیاز به سه چیز دارد: قلب خاشع و بدن فارغ و موضع خالی.

یعنی حالتی که در آن پیش داوری نباشد. (۱)

قرآن اگر همراه با تفسیر و نظرات امامان معصوم علیهم السلام باشد،

«کتاب الله و عترتی لن یفترقا» و بر دل های پاک وارد شود، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» سبب هدایت و رشد و زیاد شدن ایمان و علم می گردد. چنانکه قرآن می فرماید: ای پیامبر هر گاه قرآن تلاوت می کنی ما میان تو و کسانی که ایمان به آخرت ندارند مانعی

قرار می دهیم (۲)

ص: ۵۷۸

۱- ۱. تفسیر فرقان.

۲- ۲. اسراء، ۴۵.

در روایات می خوانیم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگام تلاوت قرآن جمله

«اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» را می خواندند. (۱)

پیام ها:

۱- از خطر نفوذ شیطان در بهترین افراد و مقدّس ترین کار غافل نباشید. (تلاوت قرآن از شخصی مثل پیامبر اکرم هم نیاز به استعاذه دارد)

۲- شیطان به سراغ همه می آید، اما در همه تأثیر گزار نیست. «لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- ایمان و توکل، قلعه ای است که انسان را از آسیب پذیری حفظ می کند. «لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا»

۴- پناه بردن به خداوند، نشانه ی ایمان به او و توکل بر اوست. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ... آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»

۵- پناه بردن شما همراه پناه دادن اوست. (پس پناه ببرید، «فَاسْتَعِذْ» تا او شما را پناه دهد و اگر او پناه ندهد، پناهندگی ما بیهوده است.)

۶- جز پناهندگی به او راه دیگری نیست. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»

إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ» (۱۰۰)

غلبه و سلطه ی شیطان تنها بر کسانی است که (با پیروی از او) سلطه و ولایت او را می پذیرند، و (بر) کسانی است که آنان (به واسطه فریب شیطان) به خدا شرک آورده اند.

نکته ها:

شیطان به عزّت خداوند سوگند یاد کرده که با استمداد از حزب و قبیله اش و از راه زینت دادن، وعده ها، تبلیغات، وسوسه ها و افراد منحرف، از هر سو انسان را شکار کند. و مردم در

ص: ۵۷۹

برابر این سوء قصد به چند گروه تقسیم می شوند از جمله:

۱. انبیا که شیطان در آروزها و اهداف آن بزرگواران مانع تراشی می کند، ولی در خود آنان نقشی ندارد. «الْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمَّتَيْهِ» یعنی شیطان در اهداف و آرزوهای پیامبر چیزی را القا می کند، ولی خداوند توطئه اش را خستی می نماید. (۱)
۲. مؤمنان که شیطان با آنان تماس می گیرد، ولی آنها متذکر شده و نجات می یابند. «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲)
۳. مردم عادی که شیطان در روح آنان فرو رفته و وسوسه می کند. «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۳)
۴. افراد فاسق، که شیطان در عمق جانیشان رفته و بیرون نمی آید و بر فکر و دل و اعضای آنان تسلط می یابد. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۴)

پیام ها:

- ۱- مقدمات سلطه ی شیطان را خودمان فراهم می کنیم. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (تا مردم ولایت منحرفان را نپذیرند آنان کاری از پیش نمی برند)
- ۲- موحدان واقعی بیمه هستند، لیکن هر کس به سراغ غیر او رفت نفوذ پذیر می شود. «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ ...

هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ

وَ إِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۰۱)

وهرگاه آیه ای را جایگزین آیه ای کنیم، در حالی که خداوند به آنچه نازل می کند داناتر است، (و می داند در چه شرایطی چه دستوری دهد) مخالفان گویند: همانا تو دروغ بافی، (چنین نیست) بلکه بیشترشان نمی دانند (که تغییر قانون بخاطر هوس، پشیمانی و ضعف و سردرگمی نیست، بلکه بر اساس مصلحت است).

ص: ۵۸۰

۱-۱. حج، ۵۲.

۲-۲. اعراف، ۲۰۱.

۳-۳. ناس، ۵.

۴-۴. زخرف، ۳۶.

نکته ها:

گاهی پزشک بخاطر تغییر حال بیمار، نسخه را تغییر می دهد و این نوع تغییر در آیات و احکام نیز هست که به آن نسخ می گویند. مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همین که می دیدند دستوری عوض شد می گفتند: تو یارانت را مسخره کرده ای و هرروز قانون و دستوری را به دروغ می بافی و قانون قبل را لغو می کنی.

پیام ها:

۱- دین دو نوع قانون دارد؛ ثابت و متغیر و تغییر آن بدست خداست. ﴿بَدَّلْنَا﴾

۲- همه قوانین الهی در زمان و شرایط خودش ارزش دارد. ﴿آيَةٌ مَّكَانَ آيَةٍ﴾

۳- مردم اسرارِ قوانین الهی را نمی دانند. وَاللَّهُ أَعْلَمُ ... أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

۴- تغییر قانون الهی، نشانه شک، پشیمانی، رشد علمی و تجربی یا ضعف قانون گذاری نیست، بلکه نشانه تدبیر، حکمت و توجه به شرایط است. إِذَا بَدَّلْنَا ... وَاللَّهُ أَعْلَمُ

۵- دشمن از هر فرصتی سوءاستفاده کرده و هر چیزی را دستاویز قرار می دهد.

﴿بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ﴾

﴿قَالُوا ...﴾

۶- ریشه ی بعضی انتقادات و تهمت ها جهل است. ﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ﴾ (۱۰۲)

بگو آن (قرآن) را روح القدس (جبرئیل) از جانب پروردگارت به حق نازل کرده است، تا کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم و استوار گرداند و برای مسلمانان (مایه ی) هدایت و بشارت باشد.

نکته ها:

مراد از «رُوحُ الْقُدُسِ» همان روح الامین و جبرئیل است که بخاطر پاکی از خطا و انحراف،

پیام ها:

۱- تهمت ها را باید پاسخ داد. «قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ» (پاسخ افترای آیه قبل است)

۲- آیات الهی به تدریج نازل شده است. «نَزَّلَهُ»

درباره نزول قرآن، هم جمله «أَنْزَلْنَا» بکار رفته است، نظیر آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» و هم جمله «نَزَّلَهُ» و این بخاطر آن است که قرآن دو نزول دارد؛ یک بار دفعه بر قلب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در شب قدر نازل شده است و یکبار به تدریج در مدت بیست و سه سال.

۳- تمام محتوای قرآن و تغییر هر قانونی در شرایط خاص خود، حق است.

«بِالْحَقِّ»

۴- نزول وحی از شئون ربوبیت و لازمه تربیت الهی است. نَزَّلَهُ ... مِنْ رَبِّكَ

۵- نزول وحی در پایداری مسلمانان مؤثر است. «نَزَّلَهُ ، لِيُثَبِّتَ»

۶- توفیق پایداری و ابزار آن را از خدا بخواهیم. نَزَّلَهُ ... لِيُثَبِّتَ

۷- آنچه به ایمان ارزش می دهد پایداری بر آن است. «لِيُثَبِّتَ»

۸- شرط دریافت هدایت ها و بشارت ها، سلامت روحیه و تسلیم بودن است.

«لِلْمُسْلِمِينَ»

و لَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ «۱۰۳»

و البته ما می دانیم که مخالفان تو می گویند: جز این نیست که بشری آن (قرآن) را به او می آموزد. (اینگونه نیست، زیرا) زبان کسی را که (این قرآن را) به او نسبت می دهند غیر عربی و نارساست، در حالی که این (قرآن) زبان عربی روشن است.

نکته ها:

گویا در مکه شخص غیر عربی زندگی می کرده و کفار به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تهمت می زدند که معارف قرآن را از او می آموزد و به خدا نسبت می دهد، در حالی که:

- چگونه دو نفر که زبان یکدیگر را نمی دانند بهم آموزش می دهند؟

- چگونه در آن زمان هیچ کس ادعا نکرد که من معلم پیامبر هستم؟

- چگونه سخنانی که در مدت ۲۳ سال و در شرایط گوناگون نازل شده بایکدیگر هیچ اختلافی ندارند؟

- چگونه خود معلم ادعای پیامبری نکرد؟

- چگونه فریاد و مبارزه طلبی قرآن که اگر حتی یک سوره مثل آن بیاورید از حرفم برمی گردم را، کسی تاکنون پاسخ نداده است؟

- چگونه می توان در زمان جاهلیت سخنانی گفت که امروز دانشمندان به گوشه ای از اسرار آن هم نرسیده اند؟

- چگونه کتابی را که آن همه عرب های مخالف یک سوره اش را نیاوردند، یک غیر عرب همه آن را آورد و آموزش داد؟

پیام ها:

۱- نقل گفتار مخالفان به همراه پاسخ آن، برای روشن شدن ذهن مؤمنان، کاری قرآنی است. «يَقُولُونَ ... لِسَانَ الَّذِي يُلْحِدُونَ ...»

۲- این استدلال که تا نباشد چیزی که مردم نگویند چیزها، درست نیست. «يَقُولُونَ إِنَّمَا يَعْلَمُهُ بَشَرٌ»

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

همانا کسانی که به آیات خداوند ایمان نمی آورند، خداوند آنان را هدایت نمی کند و برایشان عذابی دردناک است.

شاید این آیه در تداوم پاسخ آیه قبل باشد که اگر مراد از آموزش دادن به پیامبر اسلام آموزش زبان است، آن شخص معلم که عرب نیست، چگونه به پیامبر عرب آموزش می دهد؟ ولی اگر مراد محتوی قرآن است، پس بدانید که خداوند گروه بی دین را هدایت نمی کند، یعنی آن معلمی که ایمان به آیات الهی ندارد، راهی به آن همه معارف بلند و حقیقی پروردگار ندارد چه برسد به اینکه به دیگری آموزش دهد. (۱)

و ممکن است این آیه اعلام خطر به کسانی باشد که برای پیامبر معلمی می تراشند که خداوند این افراد را هدایت نخواهد کرد.

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَاذِبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿١٠٥﴾

جز این نیست که دروغ را تنها کسانی می سازند که آیات خدا را باور ندارند و آنان خود دروغگویانند، (نه پیامبری که با تمام وجود به خدا ایمان دارد)

در دو آیه قبل کفار در تهمتی که به پیامبر اکرم می زدند گفتند: این آیات را بشری به او یاد داده و او به دروغ آن را به خدا نسبت می دهد خداوند در پاسخ فرمود: آن شخص معلم عرب نیست علاوه بر آنکه آن همه معارف قرآن را خداوند به کافری نمی دهد، و در این آیه می فرماید: پیامبر کسی نیست که حرف دیگران را به خدا نسبت دهد، این کار کسانی است که ایمان ندارند.

قرآن می فرماید: اگر کلامی را به دروغ به ما نسبت دهند، رگ حیاتشان را قطع می کنیم. (۲)

۱- دروغگو، دیگران را هم دروغگو می پندارد. **إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ ... هُمْ الْكَاذِبُونَ**

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ» (۱۰۶)

کسی که بعد از ایمان به خدا کافر (و مرتد) شود، نه آنکه او را به زور وادار کرده اند (که با زبان اظهار کفر کند) در حالی که قلبش به ایمان خویش مطمئن است، بلکه کسی که سینه به روی کفر بگشاید (و بعد از ایمان با شادی به استقبال کفر برود) پس بر آنان از طرف خداوند غضبی است و برایشان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

در آغاز اسلام کفار مکه، پدر و مادر عمار یاسر را بخاطر اسلام آوردن با شکنجه شهید کردند، همین که نوبت شکنجه به عمار رسید او کلماتی که کفار می خواستند به زبان جاری کرد و جان خود را نجات داد، عمار مورد سرزنش بعضی قرار گرفت که او از اسلام دست برداشته است، عمار گریه کنان نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمد و حضرت دست نوازش بر سر او کشید و فرمود: اگر باز هم جانت در خطر افتاد این کلمات را بگو و خودت را نجات بده، تو سر تا پا ایمان هستی.

این عمل را در اصطلاح تقیه می گویند که در اسلام احکامی را به دنبال دارد، لیکن باید بدانیم که موارد تقیه مختلف است؛ گاهی تقیه واجب است و گاهی باید تا پای جان ایستاد و حرف حق خود را زد و تقیه نکرد، نظیر کاری که ساحران فرعون انجام دادند، آنها همین که معجزه ی حضرت موسی را دیدند، یک سره ایمان آوردند و در برابر تهدیدات فرعون ترسی به خود راه نداده و به او گفتند: هر کاری می خواهی بکن، ما دست از ایمان خود بر نمی داریم.

فرعون آنان را شهید کرد و این مقاومت مورد ستایش قرآن قرار گرفته است.

البته تقیه نشانه ی ارتداد، ضعف و ترس و عقب نشینی و خودباختگی و تسلیم نیست، بلکه

یک نوع استتار و تاکتیک برای حفظ نیروها و برنامه هاست. و در روایات تقیه به سپر و حرز تشبیه شده است.

پیام ها:

۱- کيفر مرتد قهر، الهی در دنیا و آخرت است. مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ ... غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

۲- انسان در معرض خطر و بدعاقبت شدن است. «كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ»

۳- اسلام برای موارد استثنایی و ضرورت ها، حساب جداگانه ای باز نموده است.

«إِلَّا مِنْ أُكْرَهَ»

۴- وظیفه ی انسان در حال اکراه تغییر می کند. «إِلَّا مِنْ أُكْرَهَ»

۵- اقرار و اعتراف، در حال اکراه (فشار و شکنجه) ارزش ندارد. مَنْ أُكْرَهَ وَ قَلْبُهُ ...

۶- روح اسلام ایمان قلبی است. «وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ»

۷- اکراه پذیری مربوط به جسم است نه قلب. «أُكْرَهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ»

۸- بدترین نوع کفر جدا شدن از مسلمانان و باز کردن آغوش برای کفر است.

«شَرَحَ بِالْكَفْرِ صَدْرًا»

۹- ایمان دو نوع است؛ نوعی که روح انسان با آن گره می خورد و پایدار است، «قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ» و نوعی که عارضی است. كَفَرَ ... بَعْدَ إِيمَانِهِ

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ «(۱۰۷)»

آن (قهر الهی) بخاطر آن است که آنان زندگی دنیا را بر آخرت برگزیدند، و قطعاً خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

پیام ها:

۱- دنیا گرایی و برتری دادن آن بر آخرت، زمینه ی رها کردن ایمان و ارتداد و

گرفتار شدن به قهر الهی است. اِسْتَحَبُّوا... (یکی از علل گرایش به مادیگری، رفاه طلبی و فرار از محدودیت هاست. «اِسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»)

۳- دنیا گرایی روح و سینه ی انسان را برای قبول کفر، باز می کند. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ»

أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ سَمِعِهِمْ وَ أَبْصَارِهِمْ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ «۱۰۸»

آنانند کسانی اند که خداوند بر دلها و گوش و چشمانشان، مهر نهاده است و آنان همان غافلانند.

پیام ها:

۱- دنیا گرایی و برتری دادن آن، سبب غفلت از آخرت، نفهمیدن، نشنیدن و ندیدن حقایق است. (کل آیه)

لَا جَزْمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ «۱۰۹»

شک نیست که آنان حتماً در آخرت همان زیانکارانند.

پیام ها:

۱- کسی که دنیا را بر آخرت ترجیح دهد، در آخرت خسارت کرده و سرمایه رشد خود را به هدر داده است. «هُمُ الْخَاسِرُونَ»

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۱۰»

پس قطعاً پروردگار تو برای کسانی که پس سختی ها(یی که از کفار دیدند برای حفظ آیین یا توبه) هجرت کرده و به جهاد برخاسته و پایداری نمودند، همانا پروردگارت از آن پس قطعاً آمرزنده مهربان است.

با نگاه به آیات گذشته می فهمیم که مسلمانان به چند گروه تقسیم می شدند:

۱. گروهی که زیر شکنجه کفار جان دادند و کلمه ای کفرآمیز به زبان نیاوردند. مثل پدر و مادر عمار یاسر.

۲. گروهی که ایمان قلبی داشتند، ولی برای نجات جان خود تقیه کردند. مثل عمار.

۳. گروهی که بعد از ایمان، کافر و به اصطلاح مرتد شدند.

۴. گروهی که بعد از گرفتار فتنه و انحراف شدن، با هجرت و جهاد و صبر به ایمان برگشته و توبه کردند و دین خود را حفظ کردند.

مرتد دو گونه است:

۱. مرتد فطری کسی است که از پدر و مادر مسلمان تولد یافته و بعد از قبول اسلام به کفر برگشته است، کیفر او (بخاطر ضربه ای که از طریق ارتدادش به جامعه اسلامی و تزلزل عقاید مردم وارد می شود) قتل و اموالش مصادره و توبه اش پذیرفته نیست.

۲. مرتد ملی، به کسی گویند که پدر و مادرش به هنگام انعقاد نطفه اش مسلمان نبوده اند، ولی او مسلمان شده و بعد کافر گشته است، توبه این گونه مرتد پذیرفته می شود.

پیام ها:

۱- هجرتی ارزش دارد که همراه با جهاد و صبر و مقاومت باشد و گرنه نوعی فرار است. «هَاجِرُوا - جَاهِدُوا - صَبِرُوا»

۲- شرط دریافت مغفرت و رحمت الهی، جهاد و مقاومت است. هَاجِرُوا ...

جَاهِدُوا ... صَبِرُوا ... مِنْ بَعْدِهَا لَغُفُورٌ رَحِيمٌ

۳- اسلام بن بست ندارد و هرگونه انحراف و فتنه را می توان جبران کرد. (مرتد نیز می تواند ایمان آورده و توبه کند) «إِنَّ

رَبِّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغُفُورٌ رَحِيمٌ»

يَوْمَ تَأْتِي كُلَّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوْفَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

روزی بیاید که هر کس تنها به جدال و دفاع از خویشتن پردازد و به هر کس آنچه را انجام داده جزای کامل داده می شود و آنان مورد ظلم قرار نمی گیرند.

نکته ها:

صحنه ی قیامت به قدری خطرناک است که کافران برای نجات خود، هر لحظه چیزی می گوید؛

گاهی می گوید: «وَ اللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۱) به خدا سوگند ما مشرک نبودیم،

گاهی می گوید: «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا» (۲) اینها ما را گمراه کردند،

و گاهی می گوید: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۳) اگر شما نبودید ما مؤمن بودیم.

پیام ها:

۱- قیامت، فراگیر است و همه ی انسانها در آن روز حاضر می شوند. «كُلُّ نَفْسٍ»

۲- انسان در قیامت همه چیز و همه کس را فراموش می کند و فقط در فکر نجات خود است. «تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا»

۳- اعمال ما در دنیا محو نمی شود، بلکه عمل و آثارش باقی می ماند. «تُوْفَىٰ ... مَا عَمِلَتْ»

۴- کیفر قیامت، نتیجه عمل خود انسان است نه ظلم یا انتقام. «مَا عَمِلَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

ص: ۵۸۹

۱- ۱. انعام، ۲۳.

۲- ۲. اعراف، ۳۸.

۳- ۳. سبأ، ۳۱.

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا - قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

و خداوند (برای شما) قریه ای را مثال می زند که امن و آرام بود، روزیش از هر سو فراوان می رسید، اما (مردم آن قریه) نعمت های خدا را ناسپاسی کردند، پس خداوند به (سزای) آنچه انجام می دادند، پوشش فراگیر گرسنگی و ترس را بر آنان چشانید.

نکته ها:

تعبیر «لِبَاسٍ» در مورد گرسنگی و ترس، شاید بخاطر آن باشد که این دو همچون لباس، همه ی وجود و زندگی آنها را فرا گرفته بود، چنانکه تعبیر «چشاندن» کنایه از نفوذ آثار گرسنگی و ترس، در عمق وجود آنان است.

پیام ها:

۱- تاریخ بشر، دارای ضابطه، قانون و برپایه سنت های الهی است. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا» □

۲- از بیان مثال های قرآنی در مورد تاریخ و اقوام گذشته، عبرت بگیریم. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا» □

۳- امتیث و آرامش در رأس نعمت ها و زمینه ی توسعه در رزق و اقتصاد جامعه می باشد. «آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا» □ □

۴- لازم نیست یک منطقه همه نیازش را خودش تأمین کند، بلکه می تواند واردات داشته باشد. «يَأْتِيهَا رِزْقُهَا غَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ» □

۵- عذاب های دنیوی نسبت به عذاب های اخروی، نوعی چشیدن است نه نوشیدن. «فَأَذَاقَهَا اللَّهُ» □ □

۶- کفران نعمت در همین دنیا، عقاب دارد. فَكَفَرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ □ □

۷- کفران نعمت باعث زوال آن است. «فَكَفَّرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ»

۸- فقر اقتصادی و ناامنی اجتماعی، از نشانه های بی اعتنایی جامعه به اصول دینی است. فَكَفَّرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ

۹- کفران نعمت هم عذاب جسمی دارد. (فقر و گرسنگی)، هم عذاب روحی و روانی (ترس و ناامنی) فَكَفَّرَتْ ... فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ

وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَ هُمْ ظَالِمُونَ (۱۱۳)

البته پیامبری از میان خودشان به سراغشان آمد، اما او را تکذیب کردند، پس ایشان را در حالی که ستمکار بودند، عذاب فراگرفت.

نکته ها:

این آیه در ادامه آیه ی قبل می فرماید: مردم ناسپاس نه تنها نعمت های مادی را کفران کردند، بلکه بزرگ ترین نعمت های معنوی، یعنی پیامبران الهی را تکذیب نمودند که در نتیجه قهر خداوند آنان را فراگرفت.

پیام ها:

۱- پیامبران از میان مردم و مردمی بودند. کفار آنان را می شناختند، اما لجاجت می کردند. «رَسُولٌ مِنْهُمْ»

۲- عذاب خداوند، پس از اتمام حجت است. جَاءَهُمْ رَسُولٌ ... فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ

۳- تکذیب پیامبران، هم ظلم به خود، هم مکتب وهم رهبر است. فَكَذَّبُوهُ ... هُمْ ظَالِمُونَ

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

پس، از آن چیزهای حلال و پاکیزه ای که خداوند روزی شما کرده بخورید، و اگر تنها او را می پرستید نعمت خدا را شکر گزارید.

نکته ها:

اسلام خوردن چیزی را اجازه می دهد که هم طیب باشد و هم حلال. چیزهایی مثل شراب و گوشت خوک ممنوع است، چون ذاتاً خبیث و ناپاک است. و چیزهایی که با پول غصبی خریداری شود، گرچه خودش طیب باشد، ممنوع است چون حرام است.

اکنون که کفران نعمت ها و تکذیب انبیا سبب قهر و عذاب خداست، پس بجای کفران و کفر، از نعمت های حلال بهره گرفته و حلال وار بخورید و شکر گزار باشید.

پیام ها:

۱- در اسلام ریاضت و رهبانیت نیست. ﴿فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ﴾ □

۲- مصرف، در چارچوب حلال مجاز است، نه هر چه بدست آمد. ﴿فَكُلُوا ... حَلَالًا طَيِّبًا﴾ □

۳- دستورات دین مطابق فطرت است. خوردنی هایی که مطابق طبع انسان باشد، مجاز است. ﴿فَكُلُوا ... طَيِّبًا﴾ □

۴- دین جامع، دستوراتش نیز جامعیت دارد. هم طهارت ظاهری را شرط مصرف می داند، «طَيِّبًا» هم طهارت باطنی و حقوقی را. ﴿حَلَالًا﴾ □

۵- روزی را نعمت و هدیه الهی بدانیم، نه محصول زرنگی خود. ﴿رَزَقَكُمُ اللَّهُ ...﴾ □

نِعْمَتَ اللَّهِ □

۶- خوردن برای خوردن نیست، برای انجام وظایف است. ﴿فَكُلُوا ... وَ اشْكُرُوا ...﴾ □

تَعْبُدُونَ □

۷- عبادت و بندگی بدون شکر نعمت ها نمی شود. وَ اشْكُرُوا ... إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ □

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا لَلْعَادِ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۵»

جز این نیست که (خداوند) مردار و خون و گوشت خوک و آنچه نام غیر خدا (به هنگام ذبح) بر آن برده شده، بر شما حرام کرده است، پس هر کس (به خوردن اینها) ناچار شود، بدون آنکه (قصد) تجاوز و تعدی (به حکم خداوند) داشته باشد و یا (از نیاز ضروری) تجاوز کند، (مانعی برای خوردنش نیست) زیرا که خداوند بخشنده مهربان است.

نکته ها:

این آیه با اندکی تفاوت، در سوره های انعام و نحل که مکی هستند و سوره های بقره و مائده که مدنی هستند نیز آمده است.

«اهلال» از «هلال» به معنای بلند کردن صدا هنگام دیدن هلال ماه است و چون مشرکان هنگام ذبح حیوانات، نام بت ها را با صدای بلند می بردند، از این کار تعبیر به «اهلال» شده است. (۱)

گرچه در این آیه مواردی از خوردنی های حرام آمده است، اما منحصر در آنها نیست، بلکه موارد دیگری را پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بیان نموده که به سفارش خود قرآن باید بپذیریم. «مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» (۲)

پیام ها:

۱- حرام کردن چیزی تنها بدست خداست و کسی حق ندارد از پیش خود یا براساس خرافات و موهومات چیزی را حرام یا حلال کند. «إِنَّمَا حَرَّمَ»

۲- دلیل و فلسفه ی تحریم بعضی خوردنی ها، تنها مسائل بهداشتی و مادی نیست، بلکه دوری از پلیدی های معنوی، همچون شرک نیز یک معیار است. حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ ... وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ

ص: ۵۹۳

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). حشر، ۷.

۳-حتی خوردن باید در مدار توحید باشد. حَرَمٌ ... مَا أَهْلٌ لِغَيْرِ اللَّهِ

۴-از قانون الهی و تبصره های آن سوءاستفاده نکنید. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ»

۵-اسلام بن بست ندارد. در شرایط اضطرار، کیفر گناه بخشیده می شود. فَمَنْ اضْطُرَّ ... فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِيَتَفَتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ» (۱۱۶)

و با هر دروغی که به زبانتان می آید نگویید: این حلال است و آن حرام، تا بر خدا دروغ بسته باشید. زیرا کسانی که بر خداوند دروغ می بندند رستگار نمی شوند.

مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (۱۱۷)

(سرچشمه ی همه افتراها رسیدن به دنیایی است که) بهره ای اندک است، در حالی که برای آنان (در آخرت) عذابی دردناک است.

نکته ها:

این دو آیه هرگونه تحلیل یا تحریمی را که بر مبنای قانون الهی نباشد، محکوم نموده و آنرا دروغ بستن به خدا، برای رسیدن به متاع بی ارزش دنیوی می شمرد.

پیام ها:

۱-در مورد حلال و حرام ها، اظهار نظرهای بی جا و بی دلیل نکنیم. (باید یا خود مجتهد باشیم یا از دانشمندان دینی تقلید کنیم). لَا تَقُولُوا ... هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ

۲-بدعت در دین و احکام آن، ممنوع است. وَلَا تَقُولُوا ... هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ

۳-دروغگو، رستگار نمی شود. إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ ... لَا يُفْلِحُونَ

۴-انگیزه بسیاری از بدعت ها در دین، رسیدن به دنیا است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»

۵- شکستن مرزهای حلال و حرام، هم شقاوت دنیا را بدنبال دارد و هم عذاب آخرت را. لَا يُفْلِحُونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

وَ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ مَا ظَلَمْنَاهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ «۱۱۸»

و بر کسانی که یهودی بودند آنچه را که پیش از این بر تو نقل کردیم حرام کردیم، (در سوره انعام که قبل از نحل نازل شده، علاوه بر مردار و خون، چیزهای دیگری بخاطر گوشمالی یهودیان، حرام شده است.) و (لی ما با تحریم) ظلمی بر آنان نکردیم، ولیکن (تحریم ما کیفر) ستمی بود که آنان بر خویش روا داشته بودند.

نکته ها:

در چند آیه قبل خواندیم: «إِنَّهَا حَرَّمَ» ، یعنی تنها چهار چیز بر شما حرام است؛ مردار، خون، گوشت خوک، حیوانی که به نام و برای غیر خدا ذبح شده باشد. در اینجا سؤالی به ذهن می رسد که اگر غذاهای حرام منحصر در چهار چیز است پس چرا در سوره ی انعام آیه ۱۴۶ که قبل از نحل نازل شده، حیوانات ناخن دار و پیه گاو و گوسفند بر یهودیان حرام شد؟!

گویا این آیه در پاسخ می فرماید: آنچه بر یهودیان حرام شد به عنوان محاصره اقتصادی و برای تنبیه و گوشمالی آنها بوده نه آنکه واقعاً حرام بوده است.

در اسلام دو نوع تحریم و ممنوعیت وجود دارد؛ یکی تحریم دائمی و برای عموم مردم.

و دیگری تحریم موقت و برای گروه خاص. حَرَّمْنَا ... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

پیام ها:

۱- محاصره اقتصادی از راه تحریم برخی خوردنی ها، یکی از کیفرها و عقوبت های الهی برای امت های پیشین بوده است. «حَرَّمْنَا ... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۱۹»

سپس البته پروردگار تو برای کسانی که از روی نادانی کار بدی کردند آنگاه از پس آن توبه کرده و به کار شایسته پرداختند همانا پروردگارت پس از آن توبه، قطعاً بخشنده مهربان است.

نکته ها:

جهل به معنای ندانستن است، ولی جهالت در موردی که انسان می داند، ولی هوی و هوس بر او غالب می شود نیز بکار می رود. در سوره انعام آیه ۵۴ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ ... و نساء آیه ۱۷ نیز جهالت به این معناست. إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ ...

امام صادق فرمود: هر گناهی که از بنده سر می زند گرچه از روی عمد باشد، جهالت نامیده می شود، زیرا نادانی بنده او را وادار به گناه کرده و گناه را در نظر او زیبا جلوه داده است.

پیام ها:

۱- اسلام بن بست ندارد و راه بازسازی را برای انسان باز گذاشته است. «ثُمَّ تَابُوا»

۲- پذیرفتن توبه از شئون ربوبیت الهی و شیوه های تربیت است. «رَبُّكَ»

۳- توبه واقعی، همراه با اصلاح و جبران خلاف ها می باشد. تَابُوا ... وَأَصْلَحُوا

۴- راه توبه بر روی همه باز است. «لِلَّذِينَ»

۵- گناهانی که بخاطر غلبه ی هوس باشد نه انکار و عناد، به پذیرش توبه نزدیک است. «عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا»

۶- پذیرفتن توبه از جانب پروردگار قطعی است. (ان-لغفور-جمله اسمیه)

۷- علاوه بر پذیرش خلافکار، خداوند نسبت به او مهربان است. «لَغُفُورٌ رَحِيمٌ»

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ «(۱۲۰)»

همانا ابراهیم (به تنهایی) یک امت بود، در برابر خدا خاضع و فرمان بر و حق گرا بود، و از مشرکان نبود.

نکته ها:

در این آیه خداوند ابراهیم را به تنهایی یک امت دانسته است و هر یک از مفسران برای تحلیل و تفسیر این جمله سخنی گفته اند، از جمله:

۱. چون ابراهیم بر مکتبی بود که احدی بر آن نبود، پس یک امت بود. (۱)
۲. او به اندازه یک امت خیر و خوبی و کمال داشت نظیر شعری که می گوید:
آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری. (۲)
۳. کلمه امت به معنای معلّم خیر است او معلّم خوبی ها بود. (۳)
۴. مراد از امت یعنی رهبر و مقصود و امام تمام خداپرستان. (۴)
۵. شخصیت و شعاع وجود او به اندازه یک امت بود. (۵)
۶. چون قوام امت به او بود.
۷. چون عالم بود و عالم امتی را راهنمایی می کند.
۸. چون حرکت آفرید کار یک امت را انجام داد، یاری نداشت و یک تنه قیام کرد. (۶)

پیام ها:

- ۱- تجلیل از مردان خدا و معرفی الگوها و قهرمانان توحید یک شیوه تربیتی است. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ»
- ۲- تعداد و کمیت مهم نیست، بلکه کیفیت و حرکت آفرینی مهم است. «أُمَّةً»
- ۳- در راه حق از تنهایی نهراسید. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً»
- ۴- انسان محکوم محیط و جامعه و تاریخ نیست. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

- ١-١. تفسير صافى.
- ٢-٢. تفسير مراعى.
- ٣-٣. تفسير طبرى.
- ٤-٤. تفسير فرقان.
- ٥-٥. تفسير نمونه.
- ٦-٦. تفسير مجمع البيان.

۵- ابراهیم هم در عمل خالص بود، «حَنِيفًا» هم در عقیده. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۶- برخورد های مماشاتی ضرری به توحید انسان نمی زند. (با آنکه ابراهیم در میان خورشید و ستاره پرستان لحظاتی با آنان مدارا و مماشات کرد و گفت:

پروردگار من همین هاست، ولی همین که ناپدید شدند، فرمود: من غروب کنندگان را دوست ندارم. با این حال در این آیه خداوند می فرماید: او لحظه ای مشرک نبود.) «لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۷- آنچه به انسان ارزش می دهد عبادت و اطاعت آگاهانه از خدا «قَانِتًا» همراه با اعتدال و نداشتن انحراف «حَنِيفًا» و خلوص است. «وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

شَاكِرًا لِّأَنْعَمِهِ اجْتِبَاهُ وَ هِدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ «۱۲۱»

او نسبت به نعمت های خداوند شکرگزار بود، (خدا) او را برگزید و به راهی مستقیم هدایتش کرد.

وَ آتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ إِنَّا فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ «۱۲۲»

و در دنیا به او نیکی دادیم و قطعاً او در آخرت (نیز) از صالحان و شایستگان است.

نکته ها:

«اجتبی» از «جبابه» به معنای جمع آوری و متمرکز کردن است، اجتناب خداوند یعنی افرادی را از تشنه و گرایش های گوناگون حفظ و برای خود متمرکز و خالص می کند.

نام نیک، ذریه طیبه، بنای کعبه، عمر طولانی، دعای مستجاب، مال زیاد از نمونه های حسنه در دنیا است. «آتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

در این آیات، خداوند پنج کمال برای ابراهیم علیه السلام برمی شمرد و سپس پنج مقام به او می دهد؛ اما پنج کمال: (امه-قانتاً- لم یک من المشرکین-حنیفاً-شاکراً) اما پنج مقام و لطف از طرف خداوند: (اجتناب-هداه-فی الدنیا حسنه-فی الآخره لمن الصالحین-اتبع مله ابراهیم که در آیه بعد است.)

پیام ها:

۱- انتخاب خداوند، بر اساس شایستگی انسان است. «فَانْتَأ، حَنِيفًا، شَاكِرًا، اِجْتِبَاهُ»

۲- آن را که خدا برگزیند، به مقصدش می رساند. اِجْتِبَاهُ ... هِدَاةً اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

۳- دعای انبیا مستجاب است. (ابراهیم از خداوند درخواست کرده بود که به صالحان ملحق شود، «رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) در این آیه خداوند می فرماید: «اِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ»

ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنْ اَتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيفًا وَّمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ «۱۲۳»

سپس به تو وحی کردیم که از آئین ابراهیم حق گرا پیروی کن، و او از مشرکان نبود.

پیام ها:

۱- گرچه شیوه ها و شرایط انبیا یکسان نبوده است، لیکن راه انبیا یکی است و آنان مأمور به پیروی از پیامبران قبلی هستند. «اَتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ»

۲- ستایش های پی در پی با تعبیرهای مکرر در آیاتی کنار هم، نشانه ی کمال خلوص ابراهیم است. (در سه آیه دو بار «حَنِيفًا» و «مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ» تکرار شد)

اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِيْنَ اٰخْتَلَفُوْا فِيْهِ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَيَمَّا كَانُوْا فِيْهِ يَخْتَلِفُوْنَ «۱۲۴»

همانا (حکم) تعطیلی (وبزرگداشت روز) شنبه بر کسانی قرار داده شد که در آن اختلاف کردند و قطعاً پروردگارت در روز قیامت درباره ی آنچه آنان (یهودیان) دائماً در آن اختلاف می کردند، قضاوت خواهد کرد.

ص: ۵۹۹

نکته ها:

یهود به خاطر لجاجت و عناد بارها از طرف خداوند تنبیه شدند، یکی از تنبیهاات آیه ۱۱۸ همین سوره بود؛ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا... و تعطیلی روز شنبه که در این آیه بیان شده تنبیه دیگری است که البته گروهی قدردانی و گروهی ناشکری کرده و دست به حيله گری زدند و به کيفرهای سخت گرفتار شدند.

با توجه به آیه قبل شاید معنای آیه این باشد: ای پیامبر! تو تابع ملت ابراهیم باش که برای او جمعه تعطیل بود و تعطیلی روز شنبه برای یهود، نوعی کيفر و تنبیه علیه آنان بود و گرنه آئین حق، همان تعطیلی جمعه است که از زمان ابراهیم بوده است.

پیام ها:

۱- برنامه های خداوند گاهی برای مهر است و گاهی برای قهر می باشد. جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ ...

أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَاجِدْ لَهُمُ الْبَاتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ «۱۲۵»

(ای پیامبر! مردم را) با حکمت (و گفتار استوار و منطقی) و پند نیکو، به راه پروردگارت بخوان و (با مخالفان) به شیوه ای که نیکوتر است جدال و گفتگو کن، همانا پروردگارت به کسی که از راه او منحرف شده آگاه تر است و (همچنین) او هدایت یافتگان را بهتر می شناسد.

نکته ها:

از این آیه تا آخر سوره ده دستور جالب اخلاقی برای برخورد مطرح شده است.

این آیه برای همه مسئولان و مربیان و معلمان و اساتید و علما، دستور جامعی می دهد که باید آنان برای موفقیت خود با شیوه های گوناگونی نسبت به مخاطبان گوناگون خود، مجهز

باشند، چرا که همه ی مردم را نمی توان با یک شیوه دعوت کرد، هر شخصی یک روح و ظرفیتی دارد که باید با زبان خودش با او سخن گفت؛ خواص را با حکمت و استدلال، و عوام را با موعظه نیکو، و مخالفان را با جدال نیکوتر ارشاد کنیم.

موعظه نیکو آن است که واعظ به آنچه می گوید عمل کند و جدال نیکو آن است که در آن توهین و تحریک غلط احساسات نباشد.

پیام ها:

۱- اولین وظیفه انبیا، دعوت است. «ادْعُ»

۲- دعوت باید جهت الهی داشته باشد. «إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ»

۳- دعوت، مراحل و مراتبی دارد. (حکمت، موعظه، جدال نیکو که حکمت راه عقلی و موعظه راه عاطفی می باشد).

۴- موعظه باید حسن باشد، ولی جدال باید احسن باشد. «الْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ - بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (هم محتوا نیکو باشد و هم شیوه و بیان)

۵- بیان آثار و برکات خوبی ها و آفات و خطرات بدی ها از شیوهای دعوت است.

«بِالْحِكْمَةِ» (حکمت یعنی آشنایی با مصالح و مفاسد امور از طریق علم و عقل)

۶- شما ضامن وظیفه هستید، نه ضامن نتیجه. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

۷- حکمت و برهان همیشه نیکو است، ولی موعظه و جدال ممکن است با شیوه خوب یا شیوه ی بد باشد. (کلمه حسن و احسن برای حکمت آورده نشد)

۸- اسلام به طرفداران خود هم غذای فکری می دهد، «بِالْحِكْمَةِ» هم غذای روح «الْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ» و به مخالفان برخورد منطقی دارد. «جَادِلْهُمْ ...»

وَإِنْ لَعَقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾

و اگر عقوبت می کنید، چنان عقوبت کنید که شما را بدان عقوبت کردند و البته اگر صبر و شکیبایی کنید قطعاً صبر برای صابران بهتر است.

نکته ها:

به گفته روایات، همین که حضرت حمزه در جنگ احد شهید و قطعه قطعه شد، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اگر ما بر کفار غالب شویم آنها را مثله (قطعه قطعه) خواهیم کرد. در این هنگام این آیه نازل شد که در صورت انتقام عدالت و صبر را از دست ندهید، حضرت فرمود: صبر می کنم صبر می کنم. آری، برای معرفی اسلام باید جنگ احد را در کنار فتح مکه و عفو رسول الله در کنار هم مقایسه کنیم.

پیام ها:

۱- حتی نسبت به دشمنان و شکنجه کنندگان، عدل و انصاف را مراعات بکنید.

«بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ»

۲- مقابله به مثل، حق طبیعی و الهی است. «فَعَاقِبُوا»

۳- در صبر لذتی است که در انتقام نیست. «وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ»

۴- آنجا که هیجان و ناباوری در کار است، وعده های خود را با تأکید مطرح کنید.

(در «لَهُوَ خَيْرٌ» تاکید می است که در «فَهُوَ خَيْرٌ» نیست)

۵- جنگ هم قانون و اخلاق دارد. بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ ، وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ ...

۶- قانون به تنهایی کارساز نیست، اخلاق لازم است. (عبارت «بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ» قانون و «لَئِنْ صَبَرْتُمْ» اخلاق است.)

۷- فکر نکنید که صبر شما به سود مخالفان است، بلکه به سود خودتان می باشد.

(روزی می رسد که برگ سبز پیروزی به دست شما می افتد، و وجدان مخالفان بیدار شده و دنیا صحنه های برخورد میان شما را می بیند، به عظمت و بزرگی

شما و... پی می برد.) «لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ»

وَ اصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ لَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾

(و ای پیامبر!) صبر پیشه کن و صبر تو جز (به یاری و توفیق) خداوند نیست و بر آنان اندوه مخور، و از آنچه مکر و تدبیرهای خصمانه ای که می کنند، دل‌تنگ و در فشار مباش.

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

زیرا که خداوند با کسانی است که تقوا پیشه کردند و (با) کسانی (است) که آنان نیکوکارند.

نکته ها:

دعوت از طریق حکمت و موعظه و جدال نیکو کار بسیار دشواری است، زیرا گروهی لجاجت کرده و دعوت را نمی پذیرند و گروهی علاوه بر آن توطئه و کارشکنی می کنند و گروهی دست به براندازی می زنند و برای رسیدن به اهداف شوم خود از حربه هایی همچون تهمت، مسخره، تهدید، رقیب تراشی و محاصره اقتصادی، جنگ و هرگونه شکنجه و آزار استفاده می کنند. لذا این دو آیه یک نوع تسلّی و دل‌داری و رهنمودی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دعوت خود به بن بست کشیده نشود.

به گفته تفسیر نمونه در این سوره نعمت های زیادی برای تحریک روحیه شکرگزاری بیان شد که ما تمام چهل نعمت را نام می بریم:

۱. آسمان: «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ»

۲. زمین: «وَ الْأَرْضَ»

۳. چهارپایان: «وَ الْأَنْعَامَ»

۴. پوشش: «لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ»

ص: ۶۰۳

۵. منافع حیوانات: «و مَنَافِعُ»

۶. گوشت: «مِنْهَا تَأْكُلُونَ»

۷. جمال و زیبایی: «فِيهَا جَمَالٌ»

۸. حمل و نقل: «تَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ»

۹. هدایت: «عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ»

۱۰. آب: «مِنْهُ شَرَابٌ»

۱۱. مراتع: «فِيهِ تَسِيمُونَ»

۱۲. میوه ها: «وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ»

۱۳. شب و روز: «سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ»

۱۴. خورشید و ماه: «وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ»

۱۵. ستاره: «وَالنُّجُومِ»

۱۶. نعمت ها و موجودات رنگارنگ زمینی: «ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ»

۱۷. دریا و جواهرات دریایی: «سَخَّرَ الْبَحْرَ ... تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلَهُ»

۱۸. حرکت کشتی: «تَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ»

۱۹. کوهها: «وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ»

۲۰. نهرها: «وَأَنْهَارًا»

۲۱. راه ها: «وَسُبُلًا»

۲۲. علائم طبیعی: «وَعَلَامَاتٍ»

۲۳. راهیابی از طریق ستارگان: «وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ»

۲۴. سرسبزی زمین: «فَأَخْلَقْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا»

۲۵. شیر خالص: «لَبَنًا خَالِصًا»

۲۶. فرآورده های میوه ها: «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا»

۲۷. عسل: «فِيهِ شِفَاءٌ»

۲۸. همسر: «مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا»

ص: ۶۰۴

۲۹. فرزندان و نوه ها: «مِنْ أَرْوَاجِكُمْ بَيْنَ وَ حَفَدَةٍ»

۳۰. رزق: «رَزَقُكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ»

۳۱. گوش: «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ»

۳۲. چشم: «وَ الْأَبْصَارَ»

۳۳. عقل و روح: «وَ الْأَفْئِدَةَ»

۳۴. مسکن ثابت: «مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»

۳۵. مسکن سیار: «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا»

۳۶. انواع پوشاک: «مِنْ أَصْوَابِهَا وَ أَوْبَارِهَا وَ أَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَ مَتَاعًا»

۳۷. نعمت سایه: «جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا»

۳۸. پناهگاه مطمئن در کوه ها: «مِنْ الْجِبَالِ أَكْنَانًا»

۳۹. نعمت لباسی که انسان از گرما و سرما حفظ کند: «سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ ...»

۴۰. نعمت زره و لباس رزم: «تَقِيكُمُ بِأَسْكُمُ»

ناگفته پیداست که هدف خداوند از نام بردن، منت گذاشتن یا کسب وجهه یا تأمین غرائز نیست که او منزه است، بلکه برای ایجاد روحیه شکر و تفکر و تسلیم و تذکر است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» آیه، ۱۴. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» آیه، ۱۵. «لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» آیه، ۴۴. «لَعَلَّكُمْ تُشْلِمُونَ» آیه، ۸۱. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» آیه، ۹۰.

پیام ها:

۱- صبر (و هر توفیق دیگری)، از ناحیه اوست. «وَ مَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ»

۲- مبلغ باید صبور باشد. اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ ... وَ اصْبِرْ

۳- صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند، بر اثر صبر نوبت ظفر آید. وَ اصْبِرْ ... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا

۴- ایمان به امدادهای الهی، سبب سعه صدر و صبر می شود. اصْبِرْ ... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ

۵- تقوا و احسان، وسیله ی جلب حمایت های الهی است. إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ ... مُحْسِنُونَ «الحمد لله رب العالمین»

جلد پنجم

اشاره

ص: ۱

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام های انسان ساز کلام الهی به شیوه ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می شود که خود نیز می تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت های تفسیری باشد.

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدام و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱- متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲- ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳- نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴- پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵- پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱- گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، بازهم عنوان نکته ها و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲- در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات همکاران محترم حجج اسلام آقایان:

سید جواد بهشتی، محمود متوسل، بلوچیان، کلباسی و متوسلی که در تتبع و بررسی تفاسیر و تصحیح نهایی این جلد، نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تاپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهای از قرآن

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ الْمَعْصومِينَ

قرآن نور است، بگذریم که بعضی دلالت آن را ظنی پنداشتند. قرآن محور است، بگذریم که بعضی آن را در حاشیه قرار دادند. قرآن علم بی نهایت الهی است، بگذریم که بعضی حقیقت را در کتب دیگری جستجو کردند.

قرآن خود را، به عظیم (۱) و کریم (۲) و مجید (۳) توصیف کرد، آیا آن را تعظیم و تکریم و تمجید کردیم؟

قرآن، شفای دردهای فکری، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، خانوادگی و اقتصادی ماست.

قرآن، رابطه ما با خدا، با خود، با جامعه، با همسر و فرزند، با دوست و دشمن و با طبیعت و تاریخ را ترسیم می کند.

قرآن، تنها کتاب آسمانی است که تحریف نشده و هرچه تاریخ بر آن می گذرد، اسرارش بیشتر هویدا می شود.

ص: ۸

۱-۱. حجر، ۸۷.

۲-۲. واقعه، ۷۷.

۳-۳. بروج، ۲۱.

قرآن را همچون نماز باید به پاداشت، که خود می فرماید: اگر یهود تورات را به پا می داشتند، به سعادت می رسیدند. (۱)

از همسر پیامبر اکرم پرسیدند که اخلاق رسول الله چگونه بود؟ گفت: خُلق او قرآن بود. (۲)

امام رضا علیه السلام فرمود: تمام سخنانم از قرآن ریشه می گیرد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: دلیل آنکه در وضو مقداری از سر را مسح می کنیم، حرف (باء) در «وَأَمْسِحُوا بِرُءُوسِكُمْ» (۳) است و اگر می فرمود: «وَأَمْسِحُوا رُءُوسِكُمْ» تمام سر را مسح می کردیم. معنای این کلام آن است که در تمام حروف قرآن نکته ای نهفته است.

ملاصدرا در آخر عمر ناله می کند که چرا از آغاز، قرآن را محور کار و تحقیق و تدبیر خود قرار نداده و می گوید: در تمام عمر به جای نور در سایه ایستاده بودم، از غصه جانم آتش گرفت و قلبم شعله کشید، چه کنم عمرم تمام، دستم خالی و... (۴)

فیض کاشانی نیز می گوید: کتاب ها و رساله ها نوشتم، تحقیقاتی کردم، ولی در هیچ یک از علوم دوائی برای دردم و آبی برای عطشم نیافتم، به سوی خدا فرار و انابه کردم تا خداوند دستم را گرفت و با تفسیر گره خوردم. (۵)

لطف خداوند مرا بر آن داشت تا در سال ۱۳۷۹ در کنار ستاد اقامه نماز، ستاد تفسیری تشکیل دهم. در قم و مشهد و اصفهان و بعضی مناطق دیگر از افراد فاضل و دلسوز دعوت کردم و به بسیاری از استان ها و حوزه ها و دانشگاه ها رفتم. آن خدایی که پیامبرش را در غار با تار عنکبوت حفظ کرد و کلاغی را معلم بشر در دفن مرده و هدهدی را واسطه ی ایمان یک کشور قرار داد، به این انسان بی بضاعت نیز توفیق داد تا دل هایی را متوجه قرآن و تفسیر آن بنماید. مسابقات تفسیر در کشور به راه افتاد و هزاران نفر از طلاب و دانشجویان در آن شرکت کردند.

ص: ۹

۱- ۱. مائده، ۶۶.

۲- ۲. کنز العمال، حدیث ۱۸۷۱۸.

۳- ۳. مائده، ۶.

۴- ۴. مقدمه تفسیر سوره واقعه.

۵- ۵. رساله انصاف.

آموزش و پرورش برای فرهنگیان و دانشگاه برای دانشجویان و قوای مسلح برای پرسنل خود برنامه‌هایی را به اجرا در آورده و مدیریت حوزه‌های علمیّه و سازمان اوقاف با اعزام طلاب و دعوت از علما به مسئله‌ی تفسیر پرداختند.

هدف از این کارها، مهجوریت زدائی از قرآن و راضی کردن دل رسول خدا صلی الله علیه و آله است. گرچه می‌دانیم شناخت قرآن گام اول است و گام‌های بعدی عمل به قرآن و چشاندن شیرینی معارف آن به نسل نو است.

آری اگر همان گونه که زلیخا یوسف را به زنان مصر نشان داد و همه دست خود را بریده و از خوردن دست کشیدند، ما نیز یوسف قرآن را به مردم نشان دهیم، دست از افراد منحرف بکشید.

خدا را بر این نعمت که قطره‌ای از نکات و لطائف قرآنی را به ما فهماند شاکریم و از او می‌خواهیم که این آشنایی را هر روز عمیق‌تر و مقدمه عمل خود و ارشاد دیگران قرار دهد.

در خاتمه، برای همه کسانی که مرا با قرآن آشنا کردند و مشوّق من بودند، به خصوص مرحوم آیت الله سید مهدی روحانی که به حقّ مفسّری عمیق و فقیهی زاهد و متکلمی قوی بود و در این سال ما را به سوگن خود نشانند، رحمت و مغفرت الهی را طلب می‌کنم.

محسن قرائتی

۷۹/۱۲/۱

ص: ۱۰

اشاره

سوره ی «اسراء» یکصد و یازده آیه دارد و بنا بر قول مشهور مکی است. البتّه بعضی پنج آیه ی ۵۷، ۳۳، ۳۲، ۲۶ و ۷۸ را مدنی می دانند.

این سوره؛ به جهت کلمه ی اوّل آن، «سبحان» و به خاطر ماجرای معراج، «اسراء» و به سبب بازگویی داستان بنی اسرائیل، «بنی اسرائیل» نامگذاری شده است.

در این سوره همچون دیگر سوره های مکی، موضوعاتی از قبیل: توحید، معاد، نصایح سودمند و مبارزه با هرگونه شرک، ظلم و انحراف، سنّت ها و قوانین فردی و اجتماعی در تاریخ، تاریخچه ی آدم و ابلیس، پیامبر اسلام و موقعیت آن حضرت در مکه، بیان شده است. از مسائل عمده و قابل توجه در این سوره، معراج حضرت رسول صلی الله علیه و آله است.

شروع سوره با «تسبیح» خداست و پایان آن با «حمد» و ستایش او.

در روایات به تلاوت این سوره در شب های جمعه سفارش شده و از جمله فوائد آن، دیدار امام زمان علیه السلام دانسته شده است. (۱)

ص: ۱۳

۱- ۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: «من قرء سوره بنی اسرائیل فی کل ليله جمعه لم یمت حتّی یدرک القائم و یكون من اصحابه». تفسیر نمونه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

«^۱ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

پاک و منزّه است آن (خدایی) که بنده اش را از مسجد الحرام تا مسجد الاقصی که اطرافش را برکت داده ایم شبانه بُرد، تا از نشانه های خود به او نشان دهیم. همانا او شنوا و بیناست.

نکته ها:

معراج، مقدّس ترین سفر در طول تاریخ است، مسافرش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، فرود گاهش مسجد الحرام، گذر گاهش مسجد الاقصی، میزبانش خدا، هدف آن دیدن آیات الهی، سوگاتی اش اخبار آسمان ها و ملکوت و بالا بردن سطح فهم بشر از این دنیای مادی بوده است. [\(۱\)](#)

بر اساس روایات، پیامبر یک سال قبل از هجرت، پس از نماز مغرب در مسجد الحرام، از طریق مسجد الاقصی به وسیله ی «بُرَاق» [\(۲\)](#) به آسمان ها رفت و چون بازگشت، نماز صبح را در مسجد الحرام خواند. [\(۳\)](#)

ص: ۱۴

۱ - ۱. در تفسیر فرقان آمده است: شب میلاد، شب معراج، شب بعثت، شب هجرت، شب ورود به مدینه و شب رحلت پیامبر، همه، شب دوشنبه بوده است.

۲ - ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳ - ۳. بحار، ج ۱۸، ص ۳۸۹.

معراج پیامبر، جسمانی و در بیداری بوده، نه در خواب و با روح! و اصل آن از ضروریات دین و مورد اتفاق همه ی فرقه های اسلامی است. (۱)

روایات متواتر (۲) و برخی دعاها و زیارتنامه ها هم به این مسأله اشاره دارد و در برخی احادیث، منکر آن کافر معرفی شده است.

خداوند، حضرت آدم را از آسمان به زمین آورد، ولی حضرت رسول صلی الله علیه و آله را از زمین به آسمان برد. (۳) پیامبر در آن شب، عوالم بالا، ملکوت آسمان ها و عجائب آفرینش را دیده (۴) و با انبیا ملاقات کردند. (۵) و احادیث قدسی در این سفر بر آن حضرت وارد شده است، رهبری و ولایت علی علیه السلام مطرح شد.

در این سفر، حضرت رسول، بهشت و جهنم را دید، وضعیت بهشتیان و نعمت هایشان و دوزخیان و عذاب هایشان از مشاهدات دیگر پیامبر بود. وقتی پیامبر داستان معراج را بیان فرمود، بعضی مردم کم ظرفیت از دین برگشتند. (۶)

اشکال و جواب:

بعضی در مورد معراج و سفر آسمانی پیامبر صلی الله علیه و آله، سؤال ها یا شبهه هایی را مطرح می کنند، از قبیل اینکه: در فضای بیرون جو، هوا نیست، گرمای سوزان و سرمای کشنده هست، مشکل بی وزنی وجود دارد، اشعه های کیهانی خطرناک است، یک شب برای سیر در آسمان ها کوتاه است و اگر کسی بخواهد در فضا سیر کند، باید سرعتی شبیه سرعت نور یا بیشتر داشته باشد، برای فرار از جاذبه باید سرعتی معادل ۴۰۰۰۰ کیلومتر در ساعت داشت و امثال اینها.

پاسخ اجمالی شبهات این است: اصل معراج در قرآن و روایات متواتر آمده (۷) و آنچه مهم

ص: ۱۵

۱-۱. این آیه و آیات ۸ تا ۱۸ سوره ی نجم، بر این مطلب دلالت دارد.

۲-۲. متواتر، به روایاتی می گویند که افراد بسیاری آن را نقل کرده باشند و جایی برای شبهه نباشد.

۳-۳. تفسیر کشف الاسرار.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. کافی، ج ۸، ص ۱۲۱.

۶-۶. تفسیر طبری.

۷-۷. بحار، ج ۱۸، ص ۲۸۲-۴۱۰.

است، ایمان به اصل آن است و ایمان به جزئیاتش ضروری نیست. (۱) از طرفی معجزه باید عقلاً محال نباشد و چون معراج از معجزات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، مشمول قواعد کلی همه ی معجزات می شود.

بقیه ی مشکلات و شبهات نیز با توجه به قدرت الهی قابل حلّ است. علاوه بر آنکه امروزه که انسان، هواپیما و قمر مصنوعی و سفینه های فضایی به کرات دیگر می فرستد، پذیرفتن معراج آسان است.

چنانکه قرآن، جابه جایی تخت بلقیس را از کشوری به کشور دیگر در یک چشم به هم زدن مطرح می کند که این مسأله، مشکل طئی مسافت را حلّ می کند.

پیام ها:

۱- معراج، لغو نیست، بلکه اسراری قابل توجه دارد. **سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى ...**

۲- معراج، اردوی خصوصی و بازدید علمی پیامبر بود، و گرنه خداوند بی مکان است. **سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى ...**

۳- عبودیت، مقدمه ی پرواز است و عروج، بی خروج از صفات رذیله، ممکن نیست. «**أَسْرَى بِعَبْدِهِ**»

۴- انسان اگر هم به معراج برود، باز «عبد» است. پس درباره ی اولیای خدا غلّو نکنیم. «**أَسْرَى بِعَبْدِهِ**»

۵- عبودیت، از افتخارات پیامبر و زمینه ی دریافت های الهی اوست. «**بِعَبْدِهِ**»

۶- پیامبری که امتش در آینده از فضانوردان نیز خواهند بود، لازم است به معراج و سفر آسمانی رفته باشد. «**أَسْرَى بِعَبْدِهِ**» -۷-
برای قرب به خدا، شب بهترین وقت است. (۲) **أَسْرَى ... لَيْلًا**

ص: ۱۶

۱ - (۱). البتّه بعضی روایات، مجعول است، مثل مشاهده ی خدا در حال جسم بودن، و برخی قابل قبول است با توجیه و تأویل، مانند: دیدار اهل بهشت و جهنّم و برخی هم بدون تأویل، پذیرفتنی است.

۲ - (۲). «**أَسْرَى**» به معنای سیر و حرکت شبانه است.

۸- شب معراج، شب بسیار مهمی است. «لَيْلًا» نکره آمده است.

۹- اگر استعداد و شایستگی باشد، پرواز یکشنبه انجام می گیرد. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا»

۱۰- مسجد، بهترین سکوی پرواز معنوی مؤمن است. «مِنَ الْمَسْجِدِ»

۱۱- مسجد باید محور کارهای ما باشد. «مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى»

۱۲- حرکت های مقدّس، باید از راههای مقدّس باشد. «أَسْرَى ... مِنَ الْمَسْجِدِ»

۱۳- سرسیزی و برکات، باید بر محور مسجد باشد. «الْمَسْجِدِ ... بَارَكْنَا حَوْلَهُ»

۱۴- بیت المقدّس و حوالی آن، محلّ نزول برکات آسمانی، مقرّ پیامبران و فرودگاه فرشتگان در تاریخ بوده است. «بَارَكْنَا حَوْلَهُ»

۱۵- ظرفیت علمی انسان، از دانستنی های زمین بیشتر و شگفتی های آسمان نیز از زمین بیشتر است. «أَسْرَى ... لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا»

۱۶- هدف معراج، کسب معرفت و رشد معنوی بود. «لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا»

۱۷- آیات الهی آن قدر بی انتهاست که رسول خدا نیز توان دستیابی به همه ی آنها را ندارد. «مِنَ آيَاتِنَا» (۱)

۱۸- خداوند، به مخالفان هشدار می دهد که آنان را می بیند و سخنانشان را می شنود. «السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

وَ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ جَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا تَنخَضُوا مِنْ دُونِي وَ كَيْلًا (۲)

ما به موسی کتاب (آسمانی) دادیم و او را هدایت گر بنی اسرائیل قرار دادیم، که غیر از من تکیه گاه و کارسازی نگیرید.

نکته ها:

در قرآن، بارها سفارش به توکّل بر خدا و دوری از توکّل به غیر او شده و در کنار فرمان به

ص: ۱۷

۱- ۱). در جای دیگر آمده است: «لقد رأى من آيات ربّه الكبرى» نجم، ۱۸.

توکل، دلیل آن نیز بیان شده است. مثلاً در سوره اعراف می فرماید: چون خداوند علم بی نهایت دارد، بر او توکل کن. (۱) و در سوره یوسف می فرماید: چون حکومت بدست اوست، پس بر او توکل کن. (۲) و یا در سوره نساء می فرماید: چون مالک بی چون و چرا اوست، پس او را وکیل خود بگیر. (۳)

رسالت حضرت موسی جهانی بوده است، هر چند در این آیه، موسی علیه السلام را برای بنی اسرائیل هادی می داند، ولی در جای دیگر او را برگزیده و هادی تمام مردم می داند:

«نُورًا وَ هُدًى لِّلنَّاسِ» (۴)، «اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ» (۵).

پیام ها:

۱- در تبلیغ، گاهی هموطن و همشهری بودن مبلّغ با مخاطبان تاثیر دارد. «هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ»

۲- عصاره ی دعوت پیامبران، توحید است. آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ ... أَلَّا تَتَّخِذُوا

۳- انسان نیاز به تکیه گاه دارد، و انبیا، خداوند را تکیه گاه واقعی او معرفی می کنند.

«أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا»

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا» (۳)

(ای بنی اسرائیل!) ای فرزندان کسانی که آنان را همراه نوح، سوار (بر کشتی) کردیم و (نجات دادیم!) همانا نوح، بنده ای بسیار شکرگزار بود (شما هم مثل او باشید، تا نجات یابید).

نکته ها:

حضرت نوح را «پدر دوّم» انسان گفته اند، چون در طوفان نوح، همه ی مردم غرق شدند، جز آنان که در کشتی همراه نوح بودند. از این رو معنای «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا» همانند جمله ی «یا

ص: ۱۸

۱- ۱. اعراف، ۸۹.

۲- ۲. یوسف، ۶۸.

۳- ۳. نساء، ۱۳۱.

۴- ۴. انعام، ۹۱.

۵- ۵. اعراف، ۱۴۴.

بَنِي آدَمَ» است.

حضرت نوح در میان پیامبران، بیش از همه عمر کرد و همواره گرفتار اذیت و آزار کفار و لجوجان بود، ولی بنده ای بسیار شاکر بود. (۱) خداوند نیز برای حضرت نوح، حساب ویژه ای باز کرده و سلام مخصوص به او داده است. (۲)

پیام ها:

۱- در مکتب انبیا بودن و همراهی با آنان، رمز نجات و بقای انسان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ»

۲- تاریخ گذشتگان، عامل تربیت و هشدار برای آیندگان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا»

۳- توجه دادن فرزندان به شرافت و ایمان نیاکان، راهی عاطفی برای تربیت و پذیرش دعوت و مسئولیت آنان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا»

۴- عبودیت و بندگی خدا، زمینه ایمنی از حوادث و مهالک است. «حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا»

۵- تجلیل از مردان والا و اسوه، از عوامل تربیت است. «كَانَ عَبْدًا شَكُورًا»

۶- یکی از برکات شکور بودن، ذریه پایدار داشتن است. ذُرِّيَّةَ مَنْ ... عَبْدًا شَكُورًا

وَ قَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَ تَتَّغَلَّبَنَّ الْعُلُوًّا كَبِيرًا» (۴)

ما در کتاب (تورات)، به بنی اسرائیل اعلام کردیم که قطعاً شما دوبار در زمین فساد می کنید و برتری جویی بزرگی خواهید کرد.

نکته ها:

ممکن است دو نوبت فساد بنی اسرائیل؛ یک بار به خاطر شهادت شعیبا و مخالفت ارمیا و

ص: ۱۹

۱- ۱). گوشه ای از دعاها و شکرهای آن حضرت در تفسیر مجمع البیان و اطیب البیان آمده است.

۲- ۲). «سلام علی نوح فی العالمین» صافات، ۷۹.

یک بار هم به خاطر قتل زکریا و یحیی بوده باشد، البته احتمال ماجراهای دیگری نیز داده شده که در آیات بعد به آن اشاره می شود.

بهشت مخصوص کسانی است که از هر گونه برتری طلبی و استکبار دوری کنند، نه کسانی که خود را برتر و بزرگ تر از دیگران بدانند. «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا» (۱)

پیام ها:

۱- کتاب های آسمانی، از آینده نیز خبر داده اند. «فَضَيْنَا»

۲- سوابق قوم یهود، در تورات هم ثبت شده است. «فِي الْكِتَابِ»

۳- فساد، شامل انواع فسادهای جانی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و سیاسی می شود. «لَتُفْسِدُنَّ» مطلق آمده است.

۴- برتری جویی و فساد در زمین، از خصلت های دنیا طلبان است. «لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ وَ لَتَعْلُنَّ»

۵- فسادی خطرناک تر است که ریشه ی استکباری داشته باشد و تکرار شود.

لَتُفْسِدُنَّ ... مَرَّتَيْنِ وَ لَتَعْلُنَّ

۶- گاهی مستضعفین نیز مستکبر می شوند. «وَ لَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا»

فَإِذَا جَاء وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَ كَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا» (۵)

پس همین که وعده ی نخستین فتنه فرا رسد، گروهی از بندگان توانمند و جنگجوی خویش را (برای سرکوبی شما) بر انگیزیم. پس درون خانه ها را جستجو کنند (تا فتنه گران را یافته کیفر دهند) و آن، وعده ای قطعی است.

ص ۲۰:

نکته ها:

قرآن، برای آن گروهی که فسادگران بنی اسرائیل را سرکوب می کنند، مصداقی بیان نکرده است. اما در تفاسیر، آن را به بخت النصیر، طالوت، پادشاه روم، هیتلر و... تطبیق داده اند، ولی هیچ کدام از آنان، با کلمه ی مقدّس «بَعَثْنَا» که برای قیامت و بعثت انبیا آمده، و «عِبَاداً لَنَا» که برای افرادی همچون پیامبران بکار رفته است، سازگار نیست. بنابراین شاید نظر آیه به آینده ای باشد که هنوز نیامده است.

پیام ها:

۱- از سنت های الهی، نابودی مستکبران طغیان گر است. «بَعَثْنَا عَلَیْكُمْ»

۲- تحقیق وعده های الهی، به معنای کنار بودن انسان از وظیفه ی جهاد نیست.

«بَعَثْنَا عَلَیْكُمْ عِبَاداً»

۳- جهاد و مبارزه با مستکبران، مخصوص اسلام نیست. «بَعَثْنَا ... أُوْلَى بَأْسٍ شَدِيدٍ»

۴- دست بالای دست بسیار است. بنی اسرائیل طغیان کردند، خدا هم برتر از آنان را برایشان مسلط می سازد. «بَعَثْنَا ... أُوْلَى بَأْسٍ شَدِيدٍ»

۵- فراهم آوردن قدرت برای سرکوبی فتنه گران و سلب امتیّت از آنان، حتی از طریق گشت خانه به خانه، کاری نیکو است. «فَجَاسُوا خِلالَ الدِّیَارِ»

۶- پیشگویی های آسمانی، حتماً به وقوع می پیوندد. «وَعَدَا مَفْعُولاً»

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَزَّةَ عَلَيْهِمْ وَ أَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَيْنَ وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيراً» ۶

سپس، جنگ را به سود شما و علیه آنان برگردانیم و شما را با اموال و فرزندان کمک کنیم و نفرات شما را بیشتر قرار دهیم.

نکته ها:

ظاهر آیه این است که پس از فسادگری و شکست بنی اسرائیل، خداوند دوباره آنان را با

سرمایه و فرزندان سروسامان دهد، ولی احتمال دارد مخاطب «رَدَدْنَا لَكُمْ الْكَرَّةَ»، همان «عِبَادًا لَنَا أَوْلَىٰ بَأْسٍ» آیه قبل باشد، یعنی به بندگان سلحشور خویش دو لطف داریم: یکی تارومار کردن متجاوزان بنی اسرائیل، و دیگری به قدرت و حکومت رساندن آنان.

پیام ها:

۱- مهلت دادن و امتحان مجدد از طریق سرمایه و فرزندان، از سنت های الهی است. «رَدَدْنَا لَكُمْ»

۲- سرمایه و نیروی انسانی، وسیله قدرت و حکومت است. «أَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَيْنٍ»

۳- لطف خدا، هم شامل فرد گنهکاری می شود که توبه کند، و هم امت گنهکار که گوشمالی شده باشد. «رَدَدْنَا لَكُمْ الْكَرَّةَ»

۴- کثرت جمعیت، از نعمت های الهی است. «جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا»

إِنْ أَحْسَبْتُمْ أَحْسَبْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسْوُوا وُجُوهَكُمْ وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيَتَّبِعُوا مَا عَلُوا تَتَّبِعُوا (۷)

اگر نیکی کنید به خودتان نیکی کرده اید و اگر بدی کنید (باز هم) به خود بد کرده اید. پس همین که وعده ی (فسادگری) دوم فرا رسد (جنگجویان نیرومند و مؤمن را برای قلع و قمع شما می فرستیم) تا سیمای (نظامی و عزت دنیوی) شما را زشت نمایند و (برای گرفتن قدرت) به مسجد الاقصی وارد شوند، همان گونه که بار نخست وارد شدند و تا آنچه را زیر سلطه در آورده اند، به سختی ویران کنند.

نکته ها:

آنچه در حوادث تاریخی اهمیت داشته و موجب سازندگی می شود، عبرت ها و درسهای آن است، نه جزئیات حوادث. ماجرای تارومار شدن مستکبران یهود به دست بندگان مؤمن خدا که در دو آیه ی اخیر بیان شده، برای این است که بگویند: استکبار و کفر، بی پاسخ نیست.

چون همین هدف کلی و تربیتی مقصود بوده است، لذا آیه به ذکر جزئیات درگیری و نفرات و سلاح نپرداخته است، مثل داستان حضرت یوسف علیه السلام که چون هدف تربیتی و عفاف آموزی دارد، خیلی از جزئیات داستان، حتی نام زلیخا نیز مطرح نشده است.

گرچه بعضی تفاسیر، استکبار و فساد یهود و قلع و قمع شدن آنان را در دو نوبت، به افرادی در گذشته های دور یا نزدیک نسبت داده اند و مسجدالاقصی در طول چند هزار سال، بارها شاهد حوادث و خاطرات تلخ بوده است، ولی شاید با توجه به آیات و روایات، باید منتظر تجاوز و استکبار اسرائیل در آینده و ریشه کن شدن آنان از سوی بندگان صالح خدا باشیم.

چنانکه از ظاهر آیه ی ۵ و ۶ بر می آید، که هنوز چنین فساد گسترده ای در زمین از طرف بنی اسرائیل و چنین قلع و قمع مهمی توسط مردان خدا انجام نشده است. (۱)

روایات متعددی که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده است، برخی نابودی یهودیان متجاوز را به قبل از قیام حضرت مهدی علیه السلام توسط انقلابیون مؤمن دانسته است، که شمشیرهای خود را بر دوش نهاده، تا مرز شهادت پیش می روند و زمینه ساز حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام می شوند. و برخی وقوع آن را در زمان ظهور امام زمان دانسته که متجاوزان یهود، قلع و قمع خواهند شد. (۲)

پیام ها:

۱- نیکی و بدی ما، به خداوند سود یا زیانی نمی رساند بلکه نتیجه آن به خود ما باز می گردد. «إِنْ أَحْسَبْتُمْ أَحْسَبْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا»

ص: ۲۳

۱- ۱. ما امروز، از یک سو شاهد تجاوز گسترده ی اسرائیل و نقشه ی تصرّف از نیل تا فرات و اخراج مسلمانان از وطن خود و ایجاد شبکه های جاسوسی در جهان و بدست گرفتن بوق های تبلیغاتی و گردآوری نیروهای خود از شرق و غرب و انواع کارهای فسادانگیز هستیم و از سوی دیگر شاهد انقلاب اسلامی و پیدا شدن جوانان حزب اللهی در فلسطین و هجوم به اسرائیل و پس گرفتن مسجدالاقصی هستیم که شاید آیه اشاره به این موارد باشد. والله العالم.

۲- ۲. تفاسیر نورالثقلین، فرقان، نمونه و....

۲- اوّل باید از نیکی ها دم زد، سپس از بدی ها. **إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ**

۳- انسان در انتخاب و چگونگی عمل خویش، آزاد است. **إِنْ أَحْسَنْتُمْ ... إِنْ أَسَأْتُمْ**

۴- فراز و نشیب های تاریخ و نابودی یهود بدنبال بلندپروازی آن، بر پایه قانون و سنت الهی می باشد. **إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ ...**

۵- مساجد، پیوسته پایگاه قدرت ادیان و سبیل قدرت بوده و آزاد کردن مساجد از سلطه ی کفار از وظائف مؤمنان است. برای سرکوب یهودیان متجاوز، مردان خدا وارد بیت المقدّس می شوند، چنانکه مسلمانان با فتح مکه وارد مسجدالحرام شدند. **«لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ»**

۶- برای تقویت حق، قلع و قمع مستکبران لازم است. **«وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا»**

عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمُ وَإِنْ عُذْتُمْ عُدْنَا وَ جَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا» (۸)

امید است که پروردگارتان بر شما رحم کند و اگر باز گردید (و دوباره فتنه کنید) ما نیز برمی گردیم (و قهر خود را می فرستیم) و ما دوزخ را برای کافران، زندانی سخت قرار داده ایم.

نکته ها:

«حصیر»، از «حصر» به معنای در تنگنا و محاصره افتادن است. به فرش حصیری نیز از آن جهت حصیر می گویند که در هم بافته شده است.

پیام ها:

۱- یأس و ناامیدی از رحمت الهی روا نیست. خداوند، برای مفسدان نیز راه بازگشت را باز گذارده است. **«عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمُ»**

۲- محور کار مربی باید رحمت و محبت باشد. **«رَبُّكُمْ يَرْحَمَكُمُ»**

۳- در شیوه ی هدایت، ابتدا از رحم و مهربانی بگوییم، سپس از هشدار و تهدید

استفاده کنیم. يَرْحَمَكُم ... عُدْنَا

۴- قهر الهی وابسته به عملکرد خود ماست. «إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا»

۵- فسادی که توبه در پی نداشته باشد، به کفر می انجامد. «وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ»

۶- دوزخیان هیچ راه فراری ندارند. «حَصِيرًا»

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا» ۹

همانا این قرآن به استوارترین راه، هدایت می کند و به مؤمنانی که کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت می دهد که برایشان پاداش بزرگی است.

وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» ۱۰

و آنان که به آخرت ایمان نمی آورند، برایشان عذابی دردناک، آماده کرده ایم.

نکته ها:

جمله ی «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: قرآن به پایدارترین شیوه هدایت می کند.

ب: قرآن استوارترین ملت ها و امت ها را هدایت می کند.

پیام ها:

۱- خرافات و اوهام در منطق استوار قرآن راه ندارد. «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ»

۲- قرآن تنها کتابی است که قوانین ابدی و ثابت دارد. «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ»

۳- دریافت اجر به ایمان و عمل نیاز دارد، «الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» ولی برای دوزخی شدن، کفر به تنهایی کافی است. الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ

۴- عذاب الهی از هم اکنون آماده است. «أَعْتَدْنَا»

۵- بیم و امید در کنار هم باید باشد. أَجْرًا كَبِيرًا ... عَذَابًا أَلِيمًا

وَيَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

و انسان(شتابزده و نادان)همانگونه که خیر را می طلبد، شر را هم می طلبد و انسان همواره عجول است.

نکته ها:

در قرآن از شتاب زدگی انسان و شرخواهی او بارها سخن به میان آمده است: «وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ» (۱) یعنی از تو عذاب فوری می خواهند. در آیه ای دیگر از قول کافران می فرماید: «فَأَمْطِرُ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ» (۲) می گویند: خدایا اگر دین حق است، از آسمان بر ما سنگ بباران. سرچشمه ی این شتاب ها، جهل و عناد و تعصب است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«انما أهلك الناس العجلة» (۳) بیشترین هلاکت و تباهی انسان از عجله است. بسیاری از نفرین هایی را هم که انسان علیه خود یا فرزندانش می کند از همین عجله است.

پیام ها:

۱- عجله و شتاب، از آفات فکر و عمل بشر است. و يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ ... عَجُولًا

۲- انسان، فطرتاً خیرگراست. «يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ» تشبیه شرخواهی انسان به خیرخواهی او، نشانه ی آن است که انسان در اصل، خیرگرا می باشد.

۳- آنان که به هدایت استوار قرآن «يَهْدِي لِّلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» راه نیابند، شتابزده سراغ شر خواهند رفت. «يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ»

۴- عجله در نهاد هر انسانی وجود دارد، اما باید جای استفاده ی صحیح آن را بشناسیم. «كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا»

ص: ۲۶

۱- ۱. رعد، ۶.

۲- ۲. انفال، ۳۲.

۳- ۳. بحار، ج ۱۷، ص ۳۴۰.

وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَ جَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ وَ كُلُّ شَيْءٍ فَضْلَنَا تَفْصِيلًا «۱۲»

و ما شب و روز را دو نشانه (از قدرت خود) قرار دادیم، پس نشانه ی شب (روشنی ماه) را زدودیم و نشانه ی روز (خورشید) را روشنگر ساختم تا فضل و روزی از پروردگارتان بجویید و تا شمار سالها و حساب را بدانید و ما هر چیز را به روشنی بیان کردیم.

نکته ها:

شاید دلیل اینکه در قرآن معمولاً کلمه ی شب مقدم بر روز آمده است، این باشد که تاریکی زمین از خودش است و روشنایی آن از خورشید.

پیام ها:

۱- گردش زمین به دور خود و پیدایش روز و شب و تغییرات آن، طبق اراده ی حکیمانه ی الهی است، نه تصادفی. جَعَلْنَا ... فَمَحْوُنَا ... لِتَبْتَغُوا

۲- روز برای کار و شب برای استراحت است. «آيَةُ النَّهَارِ مُبْصِرَةٌ لِّتَبْتَغُوا»

۳- با آنکه فضل و رحمت از خداوند است، ولی ما نیز باید تلاش کنیم. «لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ»

۴- آماده سازی زمینه های کسب روزی، از شئون ربوبیت الهی است. «لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ»

۵- روزی، از سوی خداست، به زرنگی خود مغرور نشویم. «فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ»

۶- تدبیر نظام آفرینش، بی هدف نیست و در این تدبیر، محور هدف ها انسان است. لِتَبْتَغُوا ... لِتَعْلَمُوا

۷- شب و روز، تقویمی طبیعی، دائمی، همگانی، آسان و قابل فهم، و وسیله ای برای نظم و برنامه ریزی می باشد. «لِّتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ»

۸- در نظام هستی، همه چیز منظم، قانون مند و تفکیک شده است تا اصطکاک و تداخل و فروپاشی پیش نیاید. «وَكُلُّ شَيْءٍ فَصَلَّتْهُ تَفْصِيلاً»

وَكُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا (۱۳)

و کارنامه ی هر انسانی را در گردنش بسته ایم و روز قیامت برای او نوشته ای بیرون آوریم که آن را در برابر خود گشوده می بیند.

نکته ها:

کلمه ی «طائر» در آیه، کنایه از عمل انسان است، زیرا اعمال انسان همچون پرنده پرواز دارد تا به صاحبش برسد و پرونده عمل هر کس، از خیر و شر، به گردنش آویخته می شود.

در قرآن بارها به مسأله نامه ی عمل اشاره شده و در آیات مختلف نکاتی مطرح گردیده است، از جمله:

۱- نامه ی عمل برای همه است. كُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ ...

۲- در آن نامه چیزی فروگذار نشده است. «لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً» (۱)

۳- مجرمان از آن می ترسند. «فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ» (۲)

۴- خود انسان با خواندن نامه ی عملش، حاکم و داور است. «اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۳)

۵- رستگاران، کتابشان به دست راست داده می شود و دوزخیان به دست چپ. أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ... بِشِمَالِهِ (۴)

ص: ۲۸

۱- ۱. كهف، ۴۹.

۲- ۲. كهف، ۴۹.

۳- ۳. اسراء، ۱۴.

۴- ۴. الحاقه، ۱۹.

۱- حساب و کتاب، برای همه است و استثنا ندارد. كُلِّ إِنْسَانٍ

۲- همه ی انسان ها با کارت شناسایی اعمال، در محشر حضور پیدا می کنند. «كُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ»

۳- عمل انسان، ملازم انسان است. أَلْزَمْنَاهُ ... فِي عُنُقِهِ

۴- سعادت و شقاوت انسان بستگی به اعمال خود او دارد، نه عوامل اتفاقی مانند شانس و اقبال. أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ ...

۵- برای خدا همه ی عمل ها روشن است، به گردن آویختن نامه ی اعمال، برای فهمیدن خود انسان است. «نُخْرِجُ لَهُ»

۶- همه ی اعمال و حرکات انسان ثبت می شود. گرچه ثبت اعمال در دنیا برای انسان محسوس نیست، ولی در قیامت، کارنامه ی عمل او گشوده و افشا خواهد شد. «كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا»

إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا (۱۴)

(در قیامت به انسان گفته می شود:) کتابت را بخوان، کافی است که امروز، خودت حسابگر خویش باشی.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: انسان، اعمال خویش را در پرونده ی خود چنان واضح می بیند که گویی همان ساعت آن را مرتکب شده است. (۱)

فخر رازی می گوید: مراد از کتاب، صفحه ی روح است که اعمال انسان در آن اثر می گذارد و مراد از خواندن، درک و فهم آن است. (۲) در تفسیر المیزان، از کتاب، به نفس اعمال تفسیر شده است.

ص: ۲۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر کبیر.

در روایات بسیاری توصیه شده که انسان پیش از قیامت، به حساب کار خود رسیدگی کند.

«حاسبوا انفسکم قبل أن تحاسبوا» (۱) و اینگونه محاسبه ها، زمینه ی بیداری انسان و نبود آن نشانه ی غفلت اوست.

در حدیث آمده است: هر کس در دنیا از خود حساب بکشد، حسابش در آخرت آسان است.

پس باید در همین دنیا کتاب زندگی و پرونده ی اعمال خود را بخوانیم تا ضعف ها را جبران و از بدی ها توبه کرده و به اعمال نیک خود بیافزاییم. (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت، همه ی مردم قادر به خواندن نامه ی اعمال خود می شوند. «اقْرَأْ»

۲- در قیامت، وجدان ها بیدار می شود. «بِنَفْسِكَ»

۳- قیامت، تنها دادگاهی است که مجرم علیه خودش حکم می کند. «كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا»

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا (۱۵)

هر کس هدایت یافت، پس همانا به سود خویش هدایت یافته است و هر کس گمراه شد، تنها به زیان خویش گمراه شده است و هیچ کس بار گناه دیگری را به دوش نمی کشد و ما هرگز عذاب کننده نبوده ایم، مگر آنکه پیامبری بفرستیم (و اتمام حجت کنیم).

ص: ۳۰

۱- ۱. بحار، ج ۷۰، ص ۷۳.

۲- ۲. پدری از فرزندش خواست تمام کردار یک روزش را بنویسد، فرزند انجام داد. روز دیگر باز پدر همان تقاضا را تکرار کرد. فرزند به جزع افتاد که این کار دشوار است، معافم بدار. پدر گفت: فرزند عزیزم! اینگونه تمام اعمالت ثبت می شود و البته در قیامت کشف شده و از کردارت شرمنده خواهی شد. (تفسیر کشف الاسرار)

با توجه به آیات ۲۵ انعام و ۱۳ عنکبوت و روایات، پیشوایان کفر و گمراهی، علاوه بر بار گناهان خود، بار گناه پیروان خود را نیز بر دوش می کشند، بدون آنکه از گناه پیروان، چیزی برداشته شود. زیرا اسباب گمراهی آنان را فراهم کرده اند.

پیام ها:

۱- انسان در انتخاب راه، آزاد است. **مَنْ اهْتَدَى ... مَنْ ضَلَّ**

۲- هدایت پذیری به سود خود انسان و کفر و اعراض، به زیان خود اوست؛ سود و زیانی به خدا نمی رسد. **يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ... يَضِلُّ عَلَيْهَا**

۳- هر کس، گرفتار عمل خویش است. **«لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى»**

۴- اول باید از مثبت ها سخن گفت، بعد از منفی ها. **«مَنْ اهْتَدَى»** قبل از **«مَنْ ضَلَّ»** آمده است.

۵- سنت خدا بر آن است که کسی یا امتی را بدون بیان و اتمام حجّت، عذاب نکند. **«مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا»** و انبیا برای هدایت بشر، از ابتدای خلقت بوده اند.

۶- عقل، به تنهایی برای سعادت بشر کافی نیست، هدایت انبیا لازم است. **«حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا»**

۷- لازمه ی آخرت، آمدن انبیاست، چون برای بازخواست شدن انسان، قبلاً باید شرح وظایفش را از طریق پیامبران دریافت کند. **وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ ...**

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا» (۱۶)

و هر گاه بخواهیم (مردم) منطقه ای را (به کیفر گناهشان) هلاک کنیم، به خوشگذرانان آنان فرمان می دهیم، پس در آن مخالفت و عصیان می کنند، که مستحقّ عذاب و قهر الهی می شوند، سپس آنجا را به سختی درهم می کوبیم.

«أَمْرًا مُتْرَفِيهَا»[□]، یعنی بزرگان قوم را فرمان به اطاعت می دهیم، زیرا خداوند به فسق و گناه دستور نمی دهد، بلکه به عدل و احسان فرمان می دهد. شیوه ی هلاک کردن خدا به این نحو است که به اطاعت دستور می دهد، مرفهان بی درد مخالفت می کنند و افراد عادی هم از آنان پیروی می کنند، آنگاه قهر الهی بر همگان حتمی و محقق می شود، و عذاب و غضب الهی فرا می رسد.

اراده ی قهر خدای حکیم، براساس زمینه های گناه و خصلت های منفی ماست، و گرنه خداوند مهربان، بی جهت اراده ی هلاک قومی را نمی کند. به فرموده ی حضرت رضا علیه السلام:

اراده ی الهی در این آیه، مشروط به فسق ماست. (۱)

پیام ها:

۱- یکی از شیوه های قهر و کیفر الهی، رفاه زدگی و فرورفتن در نعمت هاست.

أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَزِيهً ...

۲- وجود مترفین در جامعه، زمینه ساز قهر الهی است. فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ ...

۳- سقوط اخلاقی و اجتماعی جامعه، به دست رؤسای مرفه آنان است. «أَمْرًا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا»

۴- مرفهان بی درد، پیش از دیگران در برابر دعوت انبیا می ایستند، چون رفاه، معمولاً سرچشمه ی فساد است. «أَمْرًا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا»

۵- مهلت دادن به نافرمانان، سنت الهی است. «أَمْرًا فَفَسَقُوا فَحَقَّ»

۶- تهدیدهای الهی را جدی بگیریم و خود را اصلاح کنیم، چون عامل اجرای تهدیدهای الهی عملکرد خود ماست. «فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ»

۷- بدون اتمام حجت، عذاب الهی نازل نمی شود. «أَمْرًا فَفَسَقُوا فَحَقَّ فِدْمَرْنَا»

۸- قهر و عذاب الهی، شدید است. «فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا»

۹- همه چیز و همه کار با قدرت الهی انجام می شود. «أَرَدْنَا ، نُهْلِكُ ، أَمَرْنَا ، فَمَرْنَا»

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ كَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

و چه بسیار مردمانی را که پس از نوح (به کیفر گناه و کفرشان) نابود کردیم و همین کافی است که پروردگارت به گناهان بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

این آیه که انقراض نسلی از بشر و آغاز نظام نوینی در زندگی بشر را بازگو می کند، نشان می دهد که زمان حضرت نوح علیه السلام، نقطه ی عطفی در تاریخ بشر بوده است. زندگی قبل از نوح، بسیار ساده و با جمعیتی محدود بوده و تاریخ پرماجرایی نداشته است و تداوم نسل بشر، با چند مؤمنی صورت گرفته که در کشتی همراه نوح علیه السلام بودند.

آیه، ضمن اینکه هشدار به غافلان و عبرت برای مردم است، مایه ی تسکین و آرامش پیامبر صلی الله علیه و آله است، که اگر کافران از آزارشان دست برندارند، گرفتار قهر الهی خواهند شد.

پس از قوم نوح، قوم عاد، ثمود، لوط، اصحاب مدین، فرعون، هامان، قارون و اصحاب فیل هم، گرفتار قهر الهی شدند. «مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ»

پیام ها:

۱- ملت هایی که در طول تاریخ، به دلیل نافرمانی، گرفتار قهر و غضب خدا شده اند بسیارند. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۲- قهر الهی مخصوص قیامت نیست، در دنیا هم هلاک می کند. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۳- تاریخ، سرچشمه ی عبرت و درس است. «مِنَ الْقُرُونِ»

۴- توجه به علم و آگاهی خدا به گناهان، برای تربیت ما کافی است. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ»

۵- برای عذاب و مجازات مجرمان، آگاهی خداوند کافی است و نیازی به شاهد و و یینه ندارد. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ ...»

۶- انسان گنهکار، بنده ی خداست. «بِذُنُوبٍ عَجَلَةٍ» نفرمود: «بذنوب الناس»

۷- خداوند، به باطن ما خبیر و به ظاهر ما بصیر است. «خَبِيرًا بَصِيرًا»

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا (۱۸)

هر کس پیوسته زندگی دنیای زودگذر را بخواهد، به مقداری که بخواهیم و برای هر که اراده کنیم، در این دنیا بشتاب فراهم می کنیم، سپس جهنم را برایش قرار می دهیم که با شرمندگی و طردشدگی، وارد آن خواهد شد.

نکته ها:

از دیدگاه قرآن، دنیا طلبی و دنیا گرایی اگر سبب غفلت از آخرت و انحصار خواسته ها در دنیا باشد، نکوهیده است. این نکته در آیات فراوانی مطرح شده است، از جمله: «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» (۱)، «فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۲) و «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۳)

در جهان مادیات نزاع و درگیری زیاد است و همه کس به همه آرزوهایش نمی رسد، پس باید اندازه و سهمیه ای باشد که چه کسی چه مقدار داشته باشد: «عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ»، اما در دنیای معنویات، چون تراحم و محدودیتی نیست، همه صد درصد کامیاب می شوند و راه برای بیشتر هم باز است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» (۴)

پیام ها:

۱- دنیا زودگذر است. «الْعَاجِلَةَ»

۲- انسان، با اراده خلق شده و در انتخاب آزاد است، ولی اراده ی الهی اصل است.

يُرِيدُ ... لِمَنْ نُرِيدُ

ص: ۳۴

۱- ۱. روم، ۷.

۲- ۲. نجم، ۲۹.

۳- ۳. توبه، ۳۸.

۴- ۴. اسراء، ۱۹.

۳- آنچه زشت است، خصلت دنیاگرایی است، نه اصل دنیا. «كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ»

۴- خواست انسان بی حد و حصر است، پس باید در چهارچوب اراده‌ی الهی محدود شود. «مَا نَشَاءُ»

۵- همه‌ی دنیاخواهان به دنیا نمی‌رسند. «لَمَنْ نُرِيدُ»

۶- دنیاطلبان دو دسته‌اند: برخی دنیا و آخرت را می‌بازند، «خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ» بعضی به بخشی از خواسته‌های دنیایی شان می‌رسند. «عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ»

۷- دنیاطلبان و صاحبان اهداف مادی، شاید به مقداری از نام و نان برسند، ولی قیامتشان تباه است. «جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ»

۸- پایان دنیاطلبی، پشیمانی و دوزخ است. «جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ»

۹- دنیاطلبان، هم در آتش می‌سوزند (عذاب جسمی)، هم تحقیر می‌شوند (عذاب روحی). «يَضَلُّهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا»

وَ مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَ سَعَىٰ لَهَا سَعِيًّا وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعِيَّهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

و هر کس خواهان آخرت باشد و برای آن تلاش شایسته و در خور کند، و مؤمن باشد، پس تلاش آنان سپاس‌گزارده می‌شود.

پیام‌ها:

۱- انسان، آزاد و دارای اراده است. «مَنْ أَرَادَ»

۲- آخرت، بدون تلاش به دست نمی‌آید. «سَعَىٰ لَهَا»

۳- برای سعادت اخروی، تلاش ویژه‌ای لازم است. «سَعَىٰ لَهَا سَعِيًّا»

۴- ایمان، شرط نتیجه‌گیری از تلاش‌های دنیوی است. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ»

۵- شرط سعادت اخروی، ایمان و تلاش است. «كَانَ سَعِيَّهُمْ مَشْكُورًا»

۶- تلاش مؤمنان مورد تقدیر و سپاس است، چه به نتیجه برسد یا نرسد. «كَانَ سَعِيَّهُمْ مَشْكُورًا»

۷- دست یابی دنیاگرایان به دنیا، احتمالی است، عَجَلْنَا ... لِمَنْ نُرِيدُ وَلِي دَسْتِ يَابِي مُؤْمِنَانِ آخِرْتِ گِرا به پاداش، قطعی است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

۸- اراده و تلاش انسان در سعادت او نقش دارد. أَرَادَ ... سَعَى ... كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا

۹- تشکر از تلاش دیگران، کاری الهی است. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

۱۰- سپاس خدا از مؤمنان، بالا-تر از باغ بهشت است، چون تشکر هر کس، به اندازه ی شعاع وجودی اوست. «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا»

۱۱- هر سعی و تلاشی مورد تقدیر و ستایش خدا نیست. مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَ سَعَى لَهَا ... كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا

كُلًّا نُمِدُّ هُوَلاءِ وَ هُوَلاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَ مَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا (۲۰)

ما از عطای پروردگارت، اینان (فرصت طلبان) و آنان (دنیا طلبان) را کمک می کنیم و عطای پروردگارت از کسی منع نمی شود.

نکته ها:

خداوند انسان ها را آزاد آفرید و با در اختیار قرار دادن امکانات، آنان را آزمود تا نحوه ی عمل و گزینش آنان روشن شود و معامله کنندگان با خدا، از دیگران جدا شوند، مثل سازمان آب و برق که این دو نعمت را در اختیار همه ی خانه ها قرار می دهد، تا افراد با انتخاب خود، از آنها استفاده ی خوب یا بد بکنند.

پیام ها:

۱- سنت خدا بر این است که نعمت و امداد خویش را در اختیار همگان قرار دهد، تا هر کس صفات خوب و بد خویش را بروز دهد. «كُلًّا نُمِدُّ»

۲- ایمان به خداوند و آخرت طلبی، با برخورداری از امکانات مادی منافاتی ندارد. «كُلًّا نُمِدُّ»

۳- الطاف الهی از شئون ربوبیت و تفضل اوست، وگرنه ما طلبی از او نداریم.

﴿عَطَاءٍ رَبِّكَ﴾

۴- عطای خداوند، همیشگی است. ﴿مَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾

﴿أَنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لِلآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا﴾ (۲۱)

بنگر که چگونه بعضی از آنان را بر بعض دیگر برتری دادیم، و قطعاً درجات آخرت، بزرگتر و ارزشمندتر است.

نکته ها:

برتری های افراد بر یکدیگر دو نوع است: گاهی به خاطر استعداد، ذوق، فکر، شرایط خانوادگی، جغرافیایی و امثال آن انسان دریافت هایی دارد که اینها لطف خداوند و همراه با مسئولیت و آزمایش است که این آیه به همین برتری ها اشاره دارد و گاهی برتری ها بر اساس ظلم و استثمار و استعمار است که حساب جداگانه ای دارد.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: درجات بهشت، به مقدار عقل اهل بهشت است. (۱)

پیام ها:

۱- توجه به حکمت اختلاف و تفاوت ها در خلقت، نیاز به تأمل و دقت دارد.

﴿أَنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا﴾

۲- جایگاه همه در آخرت، یکسان نیست و برتری های بس بزرگی وجود دارد.

﴿أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ﴾

ص: ۳۷

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا ﴿٢٢﴾

با خداوند معبود دیگری قرار مده که نکوهیده و سرافکنده خواهی نشست.

نکته ها:

گرچه مخاطب آیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، ولی مقصود تمام مردم می باشد. نظیر اینگونه خطاب در آیات قرآن کریم فراوان است، از جمله آیه ی بعد که می فرماید: «إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ» یعنی هرگاه یکی از پدر و مادر یا هر دو ی آنان، نزد تو به پیری رسیدند، به آنان افّ مگو، با آنکه پیامبر پدر و مادر خود را در کودکی از دست داده بود.

در این آیه نیز مراد از «لَا تَجْعَلْ» مردم هستند که به دلیل رهبری پیامبر، آن حضرت مورد خطاب واقع شده است.

پیام ها:

۱- شکوفایی و عزّت انسان در سایه ی توحید است و شرک و پرستش غیر خدا انسان را خوار و ذلیل می کند. «مَذْمُومًا مَّخْذُولًا»

۲- پیروی از مکاتب غیر الهی، انسان را به بن بست و رکود و باتلاق می کشاند.

«فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا»

۳- مشرک، مورد نکوهش خدا، فرشتگان، مؤمنین، وجدان های بیدار و خردمندان جهان است. «مَذْمُومًا مَّخْذُولًا» زیرا نامی از مذمت کننده نیامده است، تا مطلق و فراگیر باشد.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾

ص: ۳۸

پروردگارت مقرر داشت که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.

اگر یکی از آن دو یا هر دو نزد تو به پیری رسیدند، به آنان «اف» مگو و آنان را از خود مران و با آنان سنجیده و بزرگوارانه سخن بگو.

نکته ها:

در احادیث، در مورد احسان به والدین بسیار سفارش شده و از آزردن آنان نکوهش به عمل آمده است:

پاداش نگاه رحمت به والدین، حیح مقبول است. رضایت آن دو رضای الهی و خشم آنان خشم خداست. احسان به پدر و مادر عمر را طولانی می کند و سبب می شود که فرزندان نیز به ما احسان کنند. در احادیث آمده است: حتی اگر تو را زدند، تو «اف» نگو، خیره نگاه مکن، دست بلند مکن، جلوتر از آنان راه نرو، آنان را به نام صدا نزن، کاری مکن که مردم به آنان دشنام دهند، پیش از آنان منشین و پیش از آنکه از تو چیزی بخواهند به آنان کمک کن. (۱)

مردی مادرش را به دوش گرفته طواف می داد، پیامبر را در همان حالت دید، پرسید: آیا حق مادرم را ادا کردم؟ فرمود: حتی حق یکی از ناله های زمان زایمان را ادا نکردی. (۲)

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤال شد: آیا پس از مرگ هم احسانی برای والدین هست؟ فرمود: آری، از راه نماز خواندن برای آنان و استغفار برایشان و وفا به تعهداتشان و پرداخت بدهی هایشان و احترام دوستانشان. (۳)

مردی از پدرش نزد پیامبر شکایت کرد. حضرت پدر را خواست و پرسش نمود، پدر پیر گفت: روزی من قوی و پولدار بودم و به فرزندم کمک می کردم، امّا امروز او پولدار شده و به من کمک نمی کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله گریست و فرمود: هیچ سنگ و شنی نیست که این قصه را بشنود و نگرید! سپس به آن فرزند فرمود:

«انت و ما لك لا بیک» تو و دارایی ات از آن پدرت هستید. (۴)

ص: ۳۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. تفسیر فرقان.

در حدیث آمده است: حتی اگر والدین فرزند خود را زدند، فرزند بگوید: «خدا شما را ببخشد» که این کلمه همان «قول کریم» است. (۱)

احسان به والدین، از صفات انبیاست. چنانکه در مورد حضرت عیسی علیه السلام، توصیف «بَرًّا بِوَالِدَتِي» (۲) و در مورد حضرت یحیی علیه السلام «بَرًّا بِوَالِدَيْهِ» (۳) آمده است.

والدین، تنها پدر و مادر طبیعی نیستند. در برخی احادیث، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام پدر امت به حساب آمده اند. (۴) همچنان که حضرت ابراهیم، پدر عرب به حساب آمده است. (۵) «مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ» (۶)

اگر والدین توجه کنند که پس از توحید مطرحند، انگیزه ی دعوت فرزندان به توحید در آنان زنده می شود. «قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

پیام ها:

۱- توحید، در رأس همه ی سفارش های الهی است. «قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ»

۲- خدمتگزاری و احسان به پدر و مادر، از اوصاف موحد واقعی است. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۳- فرمان نیکی به والدین مانند فرمان توحید، قطعی و نسخ نشدنی است. «قَضَى»

۴- احسان به والدین در کنار توحید و اطاعت از خداوند آمده است تا نشان دهد این کار، هم واجب عقلی و وظیفه ی انسانی است، هم واجب شرعی. «قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۵- نسل نو باید در سایه ی ایمان، با نسل گذشته، پیوند محکم داشته باشند.

«أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۶- در احسان به والدین، مسلمان بودن آنها شرط نیست. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

ص: ۴۰

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷.

۲- ۲. مریم، ۳۹.

۳- ۳. مریم، ۱۴.

۴- ۴. «أنا و علی ابوا هذه الامه». بحار، ج ۱۶، ص ۹۵.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

۶- ۶. حج، ۷۸.

۷- در احسان به پدر و مادر، فرقی میان آن دو نیست. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» ۸- نیکی به پدر و مادر را بی واسطه و به دست خود انجام دهیم. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۹- احسان، بالاتر از انفاق است و شامل محبت، ادب، آموزش، مشورت، اطاعت، تشکر، مراقبت و امثال اینها می شود. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۱۰- احسان به والدین، حدّ و مرز ندارد. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (نه مثل فقیر، که تا سیر شود، و جهاد که تا رفع فتنه باشد و روزه که تا افطار باشد).

۱۱- سفارش قرآن به احسان، متوجه فرزندان است، نه والدین. «وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» زیرا والدین نیازی به سفارش ندارند و به طور طبیعی به فرزندان خود احسان می کنند.

۱۲- هرچه نیاز جسمی و روحی والدین بیشتر باشد، احسان به آنان ضروری تر است. «يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ»

۱۳- پدر و مادر سالمند را به آسایشگاه نبریم، بلکه نزد خود نگهداریم. «عِنْدَكَ»

۱۴- وقتی قرآن از رنجاندن سائل بیگانه ای نهی می کند، «أَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَوْهُ» تکلیف پدر و مادر روشن است. «وَلَا تَنْهَوهُمَا»

۱۵- هم احسان لازم است، هم سخن زیبا و خوب. إِحْسَانًا ... قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

(بعد از احسان، گفتار کریمانه مهم ترین شیوه ی برخورد با والدین است.)

۱۶- در احسان به والدین و قول کریمانه، شرط مقابله نیامده است. یعنی اگر آنان هم با تو کریمانه برخورد نکردند، تو کریمانه سخن بگو. «وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا»

وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا «۲۴»

و از روی مهربانی و لطف، بال تواضع خویش را برای آنان فرود آور و بگو: پروردگارا! بر آن دو رحمت آور، همان گونه که مراد از کودکیت تربیت کردند.

- ۱- فرزند در هر موقعیتی که هست، باید متواضع باشد و کمالات خود را به رُخ والدین نکشد. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ»
 - ۲- تواضع در برابر والدین، باید از روی مهر و محبت باشد، نه ظاهری و ساختگی، یا برای گرفتن اموال آنان. وَ اخْفِضْ لَهُمَا ... مِنْ الرَّحْمَةِ
 - ۳- فرزند باید نسبت به پدر مادر، هم متواضع باشد، هم برایشان از خداوند رحمت بخواهد. وَ اخْفِضْ ... وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا
 - ۴- دعای فرزند در حق پدر و مادر مستجاب است، و گرنه خداوند دستور به دعا نمی داد. وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا ...
 - ۵- دعا به پدر و مادر، فرمان خدا و نشانه ی شکرگزاری از آنان است. قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا ...
 - ۶- در دعا از کلمه «رَبِّ» غفلت نکنیم. «قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا»
 - ۷- رحمت الهی، جبران زحمات تربیتی والدین است. «رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي» گویا خداوند به فرزند می گوید: تو رحمت خود را دریغ مدار، و از خدا نیز استمداد کن که ادای حق آنان از عهده ی تو خارج است.
 - ۸- گذشته ی خود، تلخی ها و مشکلات دوران کودکی و خردسالی را که بر والدین تحمیل شده است از یاد نبرید. «كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا»
 - ۹- پدر و مادر باید بر اساس محبت فرزندان را تربیت کنند. «ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي»
 - ۱۰- انسان باید از مربیان خود تشکر و قدردانی کند. «ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي»
- رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِي نَفْسِكُمْ اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَاِنَّهٗ كَانَ لِلّٰٓءِ اٰیٰتٍ عَفُوْرًا «۲۵»
- پروردگارتان به آنچه در درون شماست، آگاه تر (از خودتان) است. اگر صالح باشید، قطعاً او آمرزنده توبه کنندگان است.

۱- از شتون ربوبیت خداوند، آگاهی اوست. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ»

۲- انگیزه ما در هر کار و در خدمت به والدین زیر نظر اوست. رَبُّكُمْ أَعْلَمُ ...

۳- صلاحیت ها مربوط به درون و انگیزه هاست. «فِي نَفْسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ»

۴- اگر دل و درون، صاف و صالح باشد، دَر توبه باز است. تَكُونُوا صَالِحِينَ ...

لِلْأَوَّابِينَ غَفُوراً

۵- توبه ی خود را با انابه ی پی در پی انجام دهیم. «اوابین»

۶- خداوند بخشاینده است، اما شرط برخورداری ما از مغفرت الهی، توبه است.

إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ... لِلْأَوَّابِينَ غَفُوراً

۷- اگر از روی نادانی برخورد نامناسبی با والدین داشته ایم، با توبه می توانیم رحمت خدا را جلب کنیم. صَالِحِينَ ... غَفُوراً (با توجه به آیه ی قبل)

۸- عفو و بخشش الهی از شتون ربوبیت اوست. رَبُّكُمْ ... غَفُوراً

۹- یکی از نشانه های صالح بودن انسان، توبه کردن است. إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ...

لِلْأَوَّابِينَ

۱۰- گاهی از افراد صالح نیز لغزشی سر می زند، که البته باید این کوتاهی ها را با توبه جبران کرد. إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ ... اوابین

وَ آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ لَا تُبَذِّرْ تَبْذِيراً ﴿۲۶﴾

حقّ خویشاوند و بیچاره و در راه مانده را ادا کن و هیچ گونه ریخت و پاش و اسرافی نکن.

نکته ها:

«تبدیر» از ریشه ی «بذر» به معنای ریخت و پاش است. مانند آنکه برای دو نفر مهمان، غذای ده نفر را تهیه کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس چیزی را در غیر مسیر طاعت خدا مصرف کند، مبدّر

است. (۱) آن حضرت در پاسخ به این سؤال که آیا در مخارج حلال نیز اسراف وجود دارد؟ فرمودند: بلی، زیرا کسی که دارایی خود را چنان بخشش کند که چیزی برای خود نگذارد، در مصرف حلال اسراف کرده است. (۲)

پس از نزول این آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدنبال مراد خداوند از «ذَا الْقُرْبَى» بود. خداوند به او وحی کرد که «فدک» را به فاطمه علیها السلام بدهد و آن حضرت «فدک» (۳) را به فاطمه بخشید. اما پس از آن حضرت، فدک را از اهل بیت به ناحق گرفتند و اهل بیت برای گرفتن حق خود همواره به این آیه استناد می کردند.

مفسران شیعه و سنی مانند طبری، با الهام از روایات، می نویسند: امام سجاد علیه السلام در دوران اسارت وقتی همراه قافله اسرا به شام رسید، در مقام محاجه با آنان که اسرای اهل بیت را بی دین و خارجی می خواندند، با استناد به این آیه فرمودند: مراد از «ذَا الْقُرْبَى» ما هستیم! (۴)

برخی روایات آیه را مربوط به خمس دانسته و برخی دیگر موضوع آیه را بالاتر از مسائل مادی دانسته و گفته اند: آیه، به پیامبر صلی الله علیه و آله فرمان می دهد که حقّ علی بن ابی طالب علیهما السلام را با وصیت به جانشینی او ادا کند. (۵) و مراد از تبذیر در آیه که از آن نهی شده، «غلو» است. (۶)

ص: ۴۴

۱- ۱. بحار، ج ۷۵، ص ۳۰۲.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. فدک، مزرعه ی بسیار بزرگی بود که بدون جنگ در اختیار پیامبر قرار گرفت. آن حضرت با توجه به محبوبیت، عصمت، زهد، امانت و دقت اهل بیت علیهم السلام و پشتیبانی اقتصادی برای تبلیغ خط و راه آنان و فقرزدایی از امت، آن را در اختیار اهل بیت علیهم السلام گذاشت. اما پس از رحلت پیامبر ابوبکر آن را گرفت، سپس عمر بن عبدالعزیز آن را باز گرداند، باز غصب کردند و در زمان مأمون برگردانده شد و باز هم غصب کردند. درباره ی فدک، بحث های تاریخی، حقوقی و سیاسی فراوانی است که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده که از همه ی آن مباحث، صرف نظر می کنیم.

۴- ۴. احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۳۳؛ تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. امام صادق علیه السلام درباره این آیه فرمودند: حقّ علی بن ابی طالب علیهما السلام جانشینی رسول خدا و داشتن علوم نبوی است. کافی، ج ۱، ص ۲۹۴.

۶- ۶. تفسیر فرقان.

- ۱- دستورات دینی با فطرت هماهنگ است. انسان به طور فطری در درجه اول به والدین و سپس به نزدیکان علاقه دارد، دستور ادای حق در اسلام نیز بر این اساس است. با توجه به آیات قبل و «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»
 - ۲- در انفاق، باید اولویت ها را در نظر گرفت. اول والدین، سپس فامیل، بعداً فقرا و ابن السبیل. آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ ...
 - ۳- خویشاوندان، به گردن ما حق دارند و ما منتی بر آنان نداریم. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ»
 - ۴- خویشاوندی، فقر و در راه ماندگی سبب پیدایش حقوق ویژه است. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»
 - ۵- در پرداخت حق خویشاوندان، فقر شرط نیست. «آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»
 - ۶- در انفاق باید اعتدال را رعایت کنیم و از حد نگذریم. آتِ ... وَ لَا تُبْذَرُ
 - ۷- ریخت و پاش و مصرف بی مورد مال، حرام است. «وَ لَا تُبْذَرُ»
 - ۸- انسان در مصرف مال و ثروت خود به هر شکلی آزاد نیست. «وَ لَا تُبْذَرُ تَبْدِيرًا»
- إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَ كَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿۲۷﴾
- همانا اسرافکاران برادران شیطان هایند و شیطان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس بود.

نکته ها:

کلمه ی «اخ» در عربی هم به معنای برادر، هم به معنای ملازم و همراه می باشد. مثل «اخو السفر» به کسی که پیوسته در سفر است، و «اخو الکریم» که به انسان کریم گفته می شود. برادری گاهی نسبی است، گاهی مسلکی و مرامی؛ اسرافکاران برادران مسلکی شیطانند. «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» یعنی کسانی که در مسیر شیطان و همراه اویند.

در قرآن، پیوسته از وسوسه یا ولایت شیطان بر افراد، سخن به میان آمده است، اما تنها موردی که «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» آمده این آیه است، یعنی اسرافکاران همکار شیطانند، نه تحت امر او. پس کار از وسوسه شدن گذشته و به مرحله ی همکاری و معاونت رسیده است.

چنانکه در جای دیگر آمده است: «نُقَيِّضُ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۱)

«تبذیر»، گرچه بیشتر در مسائل مالی است، ولی در مورد نعمت های دیگر نیز وجود دارد، مانند هدر دادن عمر و جوانی، به کار گرفتن فکر، چشم، گوش و زبان در راه ناصحیح، سپردن مسئولیت ها به افراد ناصالح، پذیرش مسئولیت بدون داشتن لیاقت و بیش از حد توان و ظرفیت، آموزش و آموختن مطالب غیر ضروری و غیر مفید و امثال اینها. (۲)

پیام ها:

۱- مصرف مال و دارایی در غیر مورد آن، کاری شیطانی و نوعی ناسپاسی است.

الْمُبَذِّرِينَ ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ

۲- مبذّر و اهل ریخت و پاش باید تحقیر شود، نه آنکه مورد تقدیر و احترام قرار گیرد. «إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»

۳- مؤمن با مؤمن برادر است، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۳) و اسرافکار با شیطان. «إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»

۴- تبذیر، نشانه ی کفران و ناسپاسی است، نه نشانه ی سخاوت و بخشندگی.

الْمُبَذِّرِينَ ... لِرَبِّهِ كَفُورًا

وَ إِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ إِبْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا (۲۸)

و اگر به انتظار رحمتی از پروردگارت که به آن امیدواری، از آنان اعراض می کنی، پس با آنان سخنی نرم بگو.

ص: ۴۶

۱- ۱. زخرف، ۳۶.

۲- ۲. تفسیر طیب البیان.

۳- ۳. حجرات، ۱۰.

این آیه، درباره ی برخورد مناسب با مردم است. لذا پیامبر حتی آنگاه که در انتظار گشایش و رحمت الهی بود، اگر کسی از ایشان چیزی درخواست می کرد که حضرت آن را نداشت، برایش دعا می کرد و می فرمود: خداوند، ما و شما را از فضل خویش روزی دهد. (۱)

فاطمه ی زهرا علیها السلام هنگامی که برای کمک در کارهای خانه ی خود، از پیامبر کنیزی درخواست کرد، حضرت فرمود: در مسجد ۴۰۰ نفرند که لباس و غذا ندارند، اگر چنین نبود، خدمتکاری برایت تعیین می کردم. آنگاه تسیحات معروف به «تسیح حضرت زهرا» را به او آموخت. (۲)

قرآن درباره ی نحوه ی سخن گفتن با مردم، دستورهایی دارد، از جمله اینکه با آنان سخنی نرم، ملایم، آسان، استوار، معروف و رسا گفته شود. «قَوْلًا مَّيْسُورًا»، «قَوْلًا لَيِّنًا» (۳)، «قَوْلًا كَرِيمًا» (۴)، «قَوْلًا سَدِيدًا» (۵)، «قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۶)، «قَوْلًا بَلِيغًا» (۷)

پیام ها:

۱- پیامبران نیز گاهی دستشان برای کمک به دیگران خالی است. «إِئْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا»

۲- باید به رحمت الهی امیدوار بود. «رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ»

۳- ما از خدا طلبکار نیستیم، آنچه هم بدهد از رحمت اوست. «رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ»

۴- تلاش و امید باید در کنار هم باشد و هیچکدام به تنهایی کافی نیست. «إِئْتِغَاءَ ...»

تَرْجُوهَا

۵- مؤمن در جستجوی امکانات برای رسیدگی به محرومان است. «إِئْتِغَاءَ رَحْمَةٍ»

۶- امکانات مادی را از رحمت الهی بدانیم. «إِئْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ»

ص: ۴۷

۱-۱. تفسیر لاهیجی.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. طه، ۴۴.

۴-۴. اسراء، ۲۳.

۵-۵. نساء، ۹.

۶-۶. نساء، ۸.

۷- امکانات مادی در جهت تربیت و تکامل انسان است. «رَحْمَهُ مِنْ رَبِّكَ»

۸- نداشتن، عذر پذیرفته ای برای ترک انفاق و کمک نکردن است. تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ابْتِغَاءً ...

۹- اگر نیاز مالی کسی را برطرف نکردیم، لااقل دل او را با سخن شایسته به دست آوریم. «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا»

۱۰- به فقرا وعده ای بدهید که بتوانید عمل کنید و مشکل را نباشد. «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا»

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿۲۹﴾

و نه دست خود را به گردنت بسته بدار (که هیچ انفاقی نکنی) و نه آن را کاملاً باز گذار (چیزی برای خودت نماند) و سرزنش شده و حسرت خورده (به کنجی) نشینی.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «محسور» حسرت فقر و تنگدستی است. (۱)

بعضی گفته اند: «ملامت» مربوط به اول آیه است که درباره بخل است و «حسرت» مربوط به آخر آیه و ولخرجی است.

زنی پسر خود را نزد پیامبر صلی الله علیه و آله فرستاد و از آن حضرت پیراهنش را به عنوان تبرک درخواست کرد. پیامبر تنها پیراهن خود را داد و چون لباس دیگری نداشت، برای نماز از خانه بیرون نیامد. این آیه نازل شد تا پیام دهد که سخاوت، آن نیست که یکتا پیراهن خود را بدهی.

در روایتی دیگر آمده است: مقداری طلا، نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آوردند، پیامبر در همان زمان همه

ص: ۴۸

را انفاق کرد. روز بعد فقری از حضرت درخواستی کرد. حضرت چیزی نداشت که به او بدهد. مرد فقیر حضرت را سرزنش کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از اینکه چیزی نداشت تا به او کمک کند اندوهناک شد که این آیه نازل شد. (۱)

پیام ها:

۱- مؤمن باید از بخل دوری کرده و به دیگران کمک نماید. «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً»

۲- اسلام مکتب اعتدال و میانه روی حتی در انفاق است. «لَا تَجْعَلْ لَا تَبْسُطُهَا»

۳- افراط و تفریط، محکوم و میانه روی شیوه پسندیده است. «لَا تَجْعَلْ لَا تَبْسُطُهَا»

۴- نتیجه ی ولخرجی و زیاده روی در انفاق، خانه نشینی و ملامت و حسرت است. «فَتَقَعَدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا»

۵- اسلام، هرگز به ذلت و خواری مسلمانان راضی نیست و از هر عملی که آنان را به ذلت کشاند، نهی کرده است. «لَا تَجْعَلْ ... لَا تَبْسُطُهَا ... فَتَقَعَدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا»

۶- توجه به عاقبت شوم کار، سبب دوری از آن است. «لَا تَجْعَلْ ... فَتَقَعَدَ ...»

۷- آینده نگری از اصول مدیریت است. «لَا تَجْعَلْ ... فَتَقَعَدَ ...»

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۳۰)

همانا پروردگارت برای هر کس بخواهد، روزی را گشاده یا تنگ می سازد، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

در قرآن بطور گسترده درباره ی رزق و روزی، بحث شده است. برخی از نکات آن آیات عبارت است از:

الف: رزق هر جنبنده ای بر عهده خداست. «مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (۲) ب: سرچشمه ی روزی، در آسمان است. «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ» (۳)

ص: ۴۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). هود، ۶.

۳- ۳). ذاریات، ۲۲.

ج: اگر همه ی مردم رزق گسترده داشته باشند، فساد گسترش می یابد. «وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ» (۱)

د: مردم باید تلاش کنند و به دنبال رزق بروند. «فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ» (۲)

ه: تقوا از عوامل گشایش و موجب توسعه در رزق است. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۳)

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«قَدَّرَ الْأَرْزَاقَ فَكَثَرَهَا وَقَلَّلَهَا وَقَسَمَهَا عَلَى الضَّيِّقِ وَالسَّعَةِ فَعَدَلَ فِيهَا لِيَتَلَى مَنْ ارَادَ بِمَيْسُورِهَا وَمَعْسُورِهَا وَيَخْتَبِرَ بِذَلِكَ الشُّكْرَ وَالصَّبْرَ مِنْ غَنِيِّهَا وَفَقِيرِهَا» (۴) خداوند، روزی مردم را با کم و زیاد کردن، تقدیر کرد تا هر که را بخواهد در تنگناها و گشایش ها بیازماید و غنی و فقیر را با شکر و صبری که از خود بروز می دهد، امتحان و گزینش کند.

پیام ها:

۱- کمی و زیادی رزق به دست خداست. «يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ»

۲- وسعت یا تنگی رزق، از شئون ربوبیت خدا و برای رشد و تربیت انسان هاست. «إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ ... وَيَقْدِرُ»

۳- خواست خداوند بر اساس بصیرت و آگاهی اوست. «لِمَنْ يَشَاءُ ... خَبِيرًا بَصِيرًا»

۴- از ترس فقر خود، بخل نورزید و برای نفی فقر دیگران تمام اموال خود را یکجا نبخشید، که روزی بدست خداست و فقر برخی حکیمانه است. «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ ... إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ»

«وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا» (۳۱)

ص: ۵۰

۱- ۱. شوری، ۲۷.

۲- ۲. عنکبوت، ۱۷.

۳- ۳. طلاق، ۲.

۴- ۴. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

فرزندان خود را از بیم تنگدستی نکشید. این ما هستیم که آنان و شما را روزی می دهیم. یقیناً کشتن آنان گناهی است بزرگ!

نکته ها:

«إِمْلَاقٍ» به معنای فقر و تنگدستی است. شاید ریشه ی آن «مَلَقَ» باشد، چون فقیر اهل تملق می شود.

این آیه، سیمای نابسامان اقتصاد دوران جاهلیت را نشان می دهد. امروز هم که دنیا به خاطر نگرانی از افزایش جمعیت و کمبودهای اقتصادی، سقط جنین را مجاز می داند، گرفتار نوعی جاهلیت شده است.

خداوند در آیه ۱۵۱ سوره ی انعام، کشتن فرزندان را به خاطر فقر می داند، «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ» ولی در این آیه، کشتن را به خاطر ترس از فقر می شمرد، «خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ» در آنجا در مورد فقر می فرماید: «نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ» ما زندگی شما و فرزندانان را تأمین می کنیم، در اینجا در مورد ترس از فقر می فرماید: «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ» رزق بچه هایان و خودتان با ماست. چون هیجان ترس بیشتر است، خداوند اول اولاد را بیمه می کند، سپس خود انسان را، تا هیجان کاهش یابد. (۱) شاید سرّ این تفاوت در این باشد که چون گرسنگی الآن است و ترس از فقر برای آینده، لذا در صورت اول می فرماید: ما هم اکنون خود شما و فرزندانان را رزق می دهیم، ولی در مورد ترس از آینده می فرماید: نگران نباشید ما فرزندانان و خودتان را روزی می دهیم.

پیام ها:

۱- کودک، حقّ حیات دارد و والدین نباید این حق را از او بگیرند. «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ» ۲- فقر و تهیدستی حتّی در قوی ترین عواطف انسانی تأثیر گذار است. «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشِيَةَ إِمْلَاقٍ»

۳- ترس از ضرر و زیان و فقر، مجوّز گناه و نادیده گرفتن حقوق دیگران نیست.

ص: ۵۱

«لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ»

۴- اگر امتیّت روانی و ایمان نباشد، نه فقط فقر که ترس از فقر نیز سبب آدم کشی می شود. لا تَقْتُلُوا ... خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ

۵- توجّه به ضمانت الهی، مانع گناه است. لا تَقْتُلُوا ... نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ

۶- ایمان و توکل را از یاد نبرید. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ»

۷- خداوند از پدر و مادر مهربان تر است، به او سوءظنّ نبرید. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ»

۸- رزق به دست خداست و زیادی نفرات و جمعیت بی اثر است، پس فرزند عامل فقر نیست. «نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ»

۹- گاهی رزق و روزی ما در سایه ی روزی فرزندان است. «نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ»

۱۰- فرزند کشی و سقط جنین، گناه و جنایت است، چه پسر باشد، چه دختر.

لا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ ... خِطَاءً كَبِيرًا

۱۱- گناهان یکسان نیستند، گناهان صغیره و کبیره داریم. «خِطَاءً كَبِيرًا»

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ سَاءَ سَبِيلًا ﴿۳۲﴾

به زنا نزدیک نشوید، که کار زشت و راه بدی است.

نکته ها:

رابطه ی نامشروع جنسی (زنا)، مفسد و زیان های فردی، اجتماعی و خانوادگی فراوانی را بدنبال دارد و لذا در اسلام حرام شده است و در قرآن کریم، در کنار شرک، قتل (۱) و سرقت (۲) آمده است. گوشه ای از مفسد زنا از این قرار است:

۱- سرچشمه ی بسیاری از درگیری ها، خودکشی ها، فرار از خانه ها، فرزندان نامشروع، بیماری های مقاربتی و دلهره برای خانواده های آبرومند است.

ص: ۵۲

۱- ۱). «الذین لا يدعون مع الله الهاً آخر ولا يقتلون النفس التي حرم الله الا بالحق ولا يزنون» فرقان، ۶۸.

۲- ۲). «... اذ جاءك المؤمنات يبایعنك علی ان لا یشرکن بالله و لا یسرقن و لا یزنین...» ممتحنه، ۱۲.

۲-زناکاران چون برای شهوترانی سراغ یکدیگر می روند، میانشان انس و الفت عمیق و آرامش نیست.

۳-زناکار، طرف مقابل را شریک زندگی نمی داند، وسیله ی اطفای شهوت می داند.

۴-زنا، سبب کاهش تشکیل خانواده از طریق ازدواج و موجب به وجود نیامدن ارتباطهای فامیلی و قطع صله ی رحم است. چون باز شدن راه زنا، بی رغبتی به ازدواج را در پی دارد.

۵-در زنا، احساس تعهد و تکلیف نسبت به بقای نسل و تربیت کودک نیست و احساس پدری و مادری از میان می رود.

۶-زنا، نظام ارث بری را بر هم می زند و وارث واقعی معلوم نمی شود.

۷-سبب از بین رفتن شخصیت و هویت انسانی می شود و موجب مرگ های زودرس می گردد.

«یذهب بالبهاء و یعجل الفناء» (۱)

۸-چون ارتکاب زنا، بدون زحمت و خرج نیست، زناکار برای ارضای هوس خود، به سراغ گناهان زیادی می رود. مثلاً گاهی برای کامیابی خود، به تهمت، ارباب و دزدی دست می زند و حتی مرتکب قتل می شود.

۹-در جامعه، فرزندان نامشروع و بی هویت پدید می آید، که زمینه ی بسیاری از مفاسد و جرائم است و مصداق روشنی برای فحشا است.

اسلام برای پیشگیری از زنا، برنامه هایی ارائه داده است، از قبیل:

۱-ممنوعیت اختلاط زن و مرد در بعضی مکان ها.

۲-ممنوعیت خلوت مرد با زن نامحرم.

۳-حرمت زینت زن برای نامحرمان. ۴-حرمت نظر به نامحرم و دست دادن با نامحرم و پرهیز از فکر زنا و تماشای عکس های تحریک کننده.

۵-مجازات شدید برای زناکار.

ص: ۵۳

۶- توصیه به ازدواج و پایین گرفتن مهریه.

۷- نکوهش از ازدواج دیر هنگام.

۸- عبادت شمردن همسر داری و تلاش برای خانواده.

پیام ها:

۱- جاذبه بعضی گناهان به حدی است که نزدیک شدن به آن هم خطر دارد.

﴿لَا تَقْرُبُوا﴾

۲- نه فقط زنا، بلکه از مقدمات زنا هم باید پرهیز کرد. (گاهی یک نگاه، تلفن، نامه و تماس، زمینه‌ی ارتباطهای نامشروع می‌شود). ﴿لَا تَقْرُبُوا﴾

۳- زنا، در طول تاریخ عملی زشت و ناپسند، و در ادیان دیگر نیز حرام بوده است. ﴿كَانَ فَاحِشَةً﴾

۴- در نهی از منکر، زشتی گناه را بیان کنیم. لا تَقْرُبُوا ... سَاءَ سَبِيلًا

۵- زنا هم گناه است، هم راهی برای گناهان دیگر و هم سبب بدعاقبتی است.

﴿سَاءَ سَبِيلًا﴾

﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا﴾ (۳۳)

و کسی را که خداوند، (قتل او را) حرام کرده است نکشید، مگر به حق. و هر کس مظلوم کشته شود، قطعاً برای ولی او تسلط (و اختیار دیه یا قصاص) قرار داده ایم، پس نباید در کشتن (و قصاص) زیاده روی کند، چرا که آن (ستم‌دیده به طور عادلانه) یاری و حمایت شده است.

نکته ها:

﴿فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ﴾ یعنی در قصاص بیش از قاتل رانکشید و یا او را مثله نکنید، چنانکه

در جاهلیت چنین رسمی وجود داشته است.

قتل نفس و آدم کشی از گناهان کبیره است. هر کس در غیر مورد قصاص یا فساد، کسی را بکشد، گویا همه ی مردم را کشته است، «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» (۱) و کیفر چنین قتلی دوزخ ابدی است. «مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا» (۲) این کیفر، برای کسی که اسلحه بکشد و تهدید به قتل کند و به عنوان مفسد و محارب شناخته شود، نیز ثابت است. (۳)

در روایات یکی از مصادیق «ولی»، حضرت مهدی علیه السلام شمرده شده که انتقام جدّ عزیزش امام حسین علیه السلام را خواهد گرفت. (۴) «فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

حمایت خداوند از مظلوم و سپردن حقّ قصاص به ولیّ دم، هم عامل بازدارنده از آدم کشی است و هم بازدارنده از اسراف در قصاص. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

پیام ها:

۱- هر انسانی حقّ حیات دارد، حتی غیر مسلمانی که با مسلمانان سر جنگ نداشته باشد، مصونیت جانی و مالی دارد. لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ ...

۲- قانون الهی، محور ارزشها و حرمت هاست. «حَرَّمَ اللَّهُ»

۳- خودکشی حرام است. «لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ»

۴- از نظر اسلام، کشتن افراد، در موارد حق (همچون قصاص، دفاع، ارتداد، لواط یا زنا محصنه) جایز است. «إِلَّا بِالْحَقِّ»

۵- مظلوم، هر که باشد باید مورد حمایت قرار گیرد. مَنْ قَتَلَ مَظْلُومًا ... مَنْصُورًا

۶- قرار دادن حقّ قصاص، برای حمایت از مظلوم است. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا» ۷- اولیای مقتول دارای حقّ قصاص و کشتن قاتل هستند. «جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا»

۷- در قصاص باید خشم و غضب مهار شود و عدالت مراعات گردد. «فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ» اسلام حتی برای متجاوزان به جان انسان ها، عدالت را شرط دانسته است. اولیای مقتول، حقّ ندارند به عنوان قصاص، بیش از یک نفر را بکشند و از قانون قصاص سوء استفاده کنند.

ص: ۵۵

(۱- ۱). مائده، ۳۲.

(۲- ۲). نساء، ۹۳.

٣-٣. مائده، ٣٣.

٤-٤. تفسير نورالثقلين.

۹- قاتل را مثلثه نکنید و در نوع و کیفیت قصاص، ناجوانمردی نکنید. «فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ»

۱۰- از سنت های الهی، حمایت از مظلوم است. «إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا»

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ﴿۳۴﴾

و به مال یتیم، جز به بهترین راه (که به نفع یتیم باشد) نزدیک نشوید، تا آنکه به حد بلوغ و رشدش برسد. (که آنگاه اموالش را به او بر می گردانید) و به پیمان وفا کنید، که (در قیامت) از عهد و پیمان سؤال خواهد شد.

نکته ها:

کلمه ی «اشد» از «شد»، به گره محکم گفته می شود و در اینجا منظور مرحله ی رشد یتیم و استحکام جسمی و روحی در حفظ اموالش می باشد.

قرآن درباره ی حفظ حقوق یتیم و مراعات حال او و رسیدگی و تکفّل امور یتیمان سفارش فراوان کرده است. ولی چون احتمال لغزش مالی و سوء استفاده کردن از اموال یتیمان بسیار است، لذا هشدار بیشتری لازم است، به گونه ای که از نزدیک شدن به آن نیز نهی شده و تصرف ظالمانه در اموال یتیمان، خوردن آتش شمرده شده است. (۱)

وقتی این آیه نازل شد، مسلمانان از حضور بر سر سفره ی ایتم کناره گرفتند و آنان را منزوی ساختند. آیه ی دیگری نازل شد که مراد از نزدیک نشدن، سوء استفاده است، و الا- افراد مصلح نباید به بهانه ی تقوا، یتیمان را رها کنند. «وَ إِنْ تَخَالَطُوهُمْ فَإِنْخُوا نَكُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ» (۲)

در حدیث می خوانیم: مراد از عهد و پیمانی که مورد سؤال است، محبت و دوستی و اطاعت از علی علیه السلام است. (۳)

ص: ۵۶

۱- ۱. نساء، ۱۰.

۲- ۲. بقره، ۲۲۰.

۳- ۳. بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷.

۱-اسلام، پشتیبان محرومان،ضعیفان و یتیمان است. «لَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ»

۲-هر جا احتمال سوءاستفاده باشد،باید بیشتر سفارش کرد. (۱) «لَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ»

۳-جاذبه ی مال به قدری زیاد است که نزدیک شدن به آن هم گاهی گناه و حرمت را در پی دارد. «لَا تَقْرَبُوا»

۴-کودکان،حق مالکیت دارند. «مَالَ الْيَتِيمِ»

۵-ارث یکی از اسباب مالکیت است. «مَالَ الْيَتِيمِ»

۶-تصرف در مال یتیم مشروط به رعایت بالاترین و پربثمرترین شیوه هاست.

(اگر منافع یتیم در گردش مال اوست،باید آن را به کار انداخت،نه آنکه بی تفاوت ماند.) «لَا تَقْرَبُوا ... إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۷-در تصمیم گیری های مالی،باید منافع و مصالح یتیمان مراعات شود. «إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۸-تصرف نابجا و حیف و میل اموال یتیمان،ممنوع است. «لَا تَقْرَبُوا ... إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ۹-زمان واگذاری مال یتیم به خود او،وقتی است که به بلوغ فکری و اقتصادی و جسمی برسد. «حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»

۱۰-به پیمان ها-هرچه و با هر که باشد-وفادار باشیم. «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ»

۱۱-توجه به مسئولیت،انسان را از گناه باز می دارد. «إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا»

وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۳۵)

و چون با پیمانانه داد و ستد کنید،پیمانانه را تمام دهید و با ترازوی درست وزن کنید،که این بهتر و سرانجامش نیکوتر است.

ص: ۵۷

۱- ۱). به همین دلیل،حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه،در مورد رعایت حقوق اجیر،کشاورز،زن ویتیم،سفارش بیشتری کرده است.مانند:«اللّٰه الله فی الایتام»نهج البلاغه،نامه ۴۷.

«قسطاس» از ترکیب دو کلمه ی «قسط» به معنای عدل و «طاس» به معنای کفه ی ترازو می باشد. (۱) در حدیث آمده است: امام معصوم، نمونه و مصداق «قسطاس مستقیم» در جامعه ی اسلامی است. (۲)

مسائل داد و ستد و رعایت حقوق مردم در معاملات، چنان مهم است که قرآن بارها روی آن تأکید کرده و بزرگ ترین آیه قرآن، (۳) مربوط به آن و سوره ای به نام «مطففین» (کم فروشان) نام نهاده شده است. اولین دعوت بعضی پیامبران، همچون حضرت شعیب نیز ترک کم فروشی بوده است. (۴)

پیام ها:

۱- بازار مسلمانان، باید از تقلب و کم فروشی دور باشد و فروشنده ی آن باید امین، دقیق، درستکار و با حساب و کتاب باشد. «أَوْفُوا الْكَيْلَ»

۲- ایفای کیل و پیمانه ی صحیح، از نمونه های وفای به پیمان است که در آیه ی قبل گذشت، زیرا معامله، نوعی تعهد است. «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ ... أَوْفُوا الْكَيْلَ»

۳- ترازو و وسایل سنجش و محاسبات تجاری، باید سالم و دقیق باشد. «وَزِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ»

۴- دقت در ترازو، وزن و محاسبات، عامل خیر و برکت است و کم فروشی، خیر و برکت را می برد. «ذَلِكَ خَيْرٌ»

۵- فلسفه ی فرمان های الهی، خیر خود انسان هاست. «أَوْفُوا زُنُوزًا ... ذَلِكَ خَيْرٌ»

۶- درستکاری اقتصادی، برتر از دارایی و کسب مال از راه کم فروشی است.

نتیجه ی دادوستد درست و رعایت حقوق مردم، به خود انسان باز می گردد، چون ایجاد اعتماد می کند، ولی کم فروشی و نادرست بودن میزان و حساب، جامعه را به فساد مالی و سلب اعتماد می کشاند. پس پایان و پیامد خوب، در

ص: ۵۸

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷.

۳- ۳). بقره، ۲۸۲.

۴- ۴). شعراء، ۱۸۱-۱۸۳.

گرو درستکاری است. «ذَلِكْ خَيْرٌ»

۷- کسب صحیح، موجب خوش عاقبتی است. «أَحْسَنُ تَأْوِيلًا»

کم فروش گرچه به سود موقت می رسد، ولی از دست دادن اعتبار دنیوی و فراهم شدن عذاب اخروی، کار او را بدفرجام می کند.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا ﴿۳۶﴾

و از آنچه به آن علم نداری پیروی مکن، چون گوش و چشم و دل، همه ی اینها مورد بازخواست قرار خواهد گرفت.

نکته ها:

ذکر چشم و گوش و دل در آیه، شاید از باب نمونه باشد، زیرا در قیامت علاوه بر خود انسان، از دست و پا و اعضای دیگر هم سؤال می شود (۱) و آنها به سخن آمده، اعتراف می کنند. (۲) و ممکن است برای این باشد که انگیزه ی پیروی از دیگران از طریق دیدن یا شنیدن و یا اندیشه و درک است.

در طول تاریخ، بسیاری از فتنه ها و نزاع ها، از قضاوت های عجولانه یا حرف های بی مدرک و نظریه های بدون تحقیق و علم، بروز کرده است. عمل به این آیه، فرد و جامعه را در برابر بسیاری از فریب ها و خطاها بیمه می کند. چرا که خوش بینی بیجا، زودباوری و شایعه پذیری، جامعه را دستخوش ذلت و تسلیم دشمن می کند.

تقلید کورکورانه، پیروی از عادات و خیالات، تبعیت از نیاکان، باور کردن پیشگویی ها، خواب ها، حدس ها و گمان ها، قضاوت بدون علم، گواهی دادن بدون علم، موضعگیری، ستایش یا انتقاد بدون علم، تفسیر و تحلیل و نوشتن و فتوا دادن بدون علم، نقل

ص: ۵۹

۱- ۱. نور، ۲۴؛ یس، ۶۵؛ فصلت، ۲۰.

۲- ۲. شاید عبارت «کل اولئک» اشاره باشد که این سه عضو، از باب نمونه است، و گرنه بدون «کل اولئک» هم معنای آیه تمام بود.

شنیده های بی اساس و شایعات، نسبت دادن چیزی به خدا و دین بدون علم، تصمیم در شرایط هیجانی و بحرانی و بدون دلیل و برهان، تکیه به سوگندها و اشک های دروغین دیگران، همه ی اینها مصداق «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» بوده و ممنوع است.

به مقتضای روایات متواتر و معتبر، پیروی از اصول قطعی شرعی (مانند فتوای مجتهد، یا علمی که به اطمینان های نزدیک به یقین اطلاق می شود) پیروی از علم است. همچنان که مردم از نسخه ی پزشک متخصص و دلسوز، علم پیدا می کنند، از فتوای مجتهد جامع شرایط و متقی نیز علم به حکم خدا پیدا می کنند. بنابراین این مرحله از علم کافی است، هر چند علم درجاتی دارد و مراحل عمیق تر آن مانند: علم الیقین، حق الیقین و عین الیقین می باشد.

امامان معصوم علیهم السلام، اصحاب خود را از شنیدن و گفتن هر سخنی باز می داشتند و به آنان توصیه می کردند که دربانِ دل و گوش خود باشید. و در این امر، به این آیه «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» استناد می کردند.

چنانکه امام صادق علیه السلام برای متنبه کردن شخصی که هنگام رفتن به دستشویی، توقف خود را در آنجا طول می داد تا صدای ساز و آواز همسایه را بشنود، این آیه را تلاوت کرد و فرمود:

گوش از شنیده ها، چشم از دیده ها و دل از خاطرات مؤاخذه می شود. امام سجاد علیه السلام نیز فرمود: انسان حق ندارد هر چه می خواهد بگوید. (۱)

پیام ها:

۱- زندگی باید بر اساس علم و اطلاعات صحیح و منطق و بصیرت باشد. «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ»

۲- بازار شایعات را داغ نکنیم و با نقل شنیده های بی اساس، آبرو و حقوق افراد را از بین نبریم. لَا تَقْفُ ...

۳- قرآن بساط ساحران، کاهنان و پیش گویان را که مردم ساده لوح را دور خود

ص: ۶۰

جمع می کنند، بر هم می زند. «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ»

۴- راه شناخت، تنها حس نیست، دل نیز یکی از راههای شناخت است. «السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ»

۵- در قیامت، از باطن و نیت هم بازخواست می شود. «الْفُؤَادَ»

۶- ایمان به قیامت و حسابرسی خداوند، عامل پیدایش تقواست. «كُلُّ أَوْلِيكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا»

۷- بهره برداری صحیح نکردن از جسم و امکانات، مؤاخذه خواهد داشت. «كُلُّ أَوْلِيكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا»

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾

و در زمین با تکبر و سرمستی راه مرو، قطعاً تو زمین را نخواهی شکافت و در بلندی به کوه ها نخواهی رسید.

كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾

همه ی اینها، گناهش نزد پروردگارت ناپسند است.

نکته ها:

از جامعیت اسلام اینکه علاوه بر مسائل اعتقادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی، برای کارهای جزئی مانند رفت و آمد بیرون خانه نیز دستور دارد. از جمله اینکه:

الف: «وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» (۱) در راه رفتن، میانه رو باش.

ب: «وَ لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» در زمین با تکبر و سرمستی راه نرو.

ج: «وَ عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» (۲) بندگان خدا آنانند که در زمین با

ص: ۶۱

۱- ۱. لقمان، ۶۱.

۲- ۲. فرقان، ۶۳.

آرامش و بی تکبر راه می روند.

د: از قارون ثروتمند هم انتقاد می کند که هنگام عبور در کوچه و بازار، با تکبر و جلال و جبروت ظاهر می شد. (۱)

در سیره ی پیامبر اسلام است که وی حتی روز فتح مکه بر الاغی بدون پالان سوار شد.

امام حسن مجتبی علیه السلام نیز با داشتن مرکب های زیاد، پیاده به مکه می رفت. اینها نشانه ی فروتنی اولیای دین است. حضرت علی علیه السلام نیز از اوصاف متقین، راه رفتن متواضعانه را بر می شمارد.

«و مَشِيهِمُ التَّوَّاضِعُ» (۲)

پیام ها:

۱- تکبر، حتی در راه، رفتن از نظر قرآن نکوهیده است. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا»

۲- راه مقابله با تکبر، توجه دادن به ضعف ها و عجزهاست. «إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ»

۳- خصلت های درونی در رفتار انسان اثر گذار است. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا»

۴- بدی اعمال زشت در همه ی ادیان الهی امری ثابت است. «كَانَ سَيِّئُهُ ... مَكْرُوهًا»

۵- اوامر و نواهی پروردگار، در جهت رشد و تربیت انسان است. «عِنْدَ رَبِّكَ»

ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا» (۳۹)

این (دستورات) از حکمت هایی است که پروردگارت بر تو وحی کرده است، و با خدا معبودی دیگر قرار نده که سرزنش شده و رانده، در دوزخ افکننده خواهی شد.

نکته ها:

برخی مفسران می گویند: مراد از «حکمت»، احکام ثابتی است که در آیات قبل گفته شده و در ادیان دیگر هم بوده و نسخ شدنی نیست. در آیه ی ۲۲ فرمان نهی از شرک اولین حکمت

ص: ۶۲

۱- ۱. قصص، ۷۹.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳.

بود و در این آیه نیز نهی از شرک، پایان حکمت هاست.

گاهی خداوند، با خطابی تند به پیامبرش، در واقع به کفار هشدار می دهد که امید خود را از پیامبر قطع کنند، مثل اینکه می فرماید: اگر سراغ غیر خدا بروی، به جهنم افکنده می شوی.

پیام ها:

۱- اوامر و نواهی خداوند، بر پایه ی حکمت، علم به نیازهای تربیتی بشر و مطابق با عقل است. «أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمِ»

۲- عقل و فطرت، انسان را از وحی بی نیاز نمی کند، بلکه انسان نیازمند وحی است. «ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ»

۳- در زشتی شرک، همین بس که اگر پیامبر نیز در پی آن رود، نابود می شود.

لَا تَجْعَلْ ... فَتَلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ

۴- غیر از مکتب وحی و قانون خدا، راهها و مکاتب دیگر بیراهه است و محرومیت و ملامت و دوزخ را در پی دارد. لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ ... فَتَلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ

۵- پایان شرک، دوزخ و مشرک مستحقّ دوری از رحمت خداست. فَتَلْقَىٰ ...

۶- مشرکان در دوزخ علاوه بر سوختن، عذاب روحی نیز دارند. «مَلُومًا مَّدْحُورًا»

أَفَاصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَيْنِ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا «۴۰»

آیا (می پندارید) پروردگارتان شما را با داشتن پسران برگزیده و خودش از فرشتگان، دخترانی گرفته است؟ همانا شما سخن (و تهمت) بزرگی می گوید.

نکته ها:

از جمله عقاید انحرافی مشرکان این بود که فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند و قرآن بارها با این مسأله برخورد کرده و آن را دروغ و تهمتی بزرگ شمرده است، از جمله: «أُمَّ لَهُ»

الْبَنَاتُ وَ لَكُمْ الْبُنُونَ» (۱)، «أَلَكُمْ الذَّكْرَ وَ لَهُ الْأُنثَى» (۲)

البته عقیده به فرزند داشتن خدا، نزد یهود و نصارا هم بوده است، ولی اعتقاد به دختر داشتن، مخصوص بت پرستان است.

پیام ها:

۱- برتری پسر بر دختر، پنداری بی اساس است. أَ فَأَصْفَاكُمْ ... بِالْبَنِينَ

۲- ربوبیت خداوند حتی شامل مشرکان نیز می شود. «رَبُّكُمْ»

۳- عقیده به فرزند داشتن خداوند، بی اساس و محکوم است. «لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا»

۴- پندار اینکه فرشتگان دخترند، غلط است. الْمَلَائِكَةُ إِنَاثًا ... قَوْلًا عَظِيمًا

۵- انسان نباید آنچه را خود نمی پسندد، برای دیگران بیسندد، چه رسد آنکه برای خدا باشد! «لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا»

وَ لَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَ مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا» (۴۱)

و به یقین، ما در این قرآن (حقایق را با بیان های گوناگون و) مکرر بیان کردیم، تا پند گیرند، و جز بر رمیدگی آنان نیفزود.

نکته ها:

«صَرَّفْنَا»، بیان گوناگون و متنوع و تکرارهای مختلف گفتار در جهت روشن تر شدن موضوع بحث است.

انسان فطرتاً تنوع طلب است، خواه در طبیعت باشد، یا کتاب الهی و این رمز برخی تکرارها و تنوع بیان ها در قرآن است.

همچنان که از بارش باران پاکیزه بر یک لاشه ی متعفن، بوی تعفن برمی خیزد، و ورود آیات الهی نیز در دل های خو گرفته به تکبر و لجاجت، عفونت تنفر را بیشتر می کند. «مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا»

ص: ۶۴

۱- ۱). طور، ۳۹.

۲- ۲). نجم، ۲۱.

۱- تکرار مطلب، باید متنوع و جذاب باشد، «صَرَفْنَا» زیرا یکنواختی اغلب خستگی آور است.

۲- انسان پیوسته نیازمند تذکر است و چه بسا در هربار تکرار، گروهی جذب شوند. «صَرَفْنَا»

۳- تکرار در آیات قرآن، برای تذکر و پندگیری است. «صَرَفْنَا لِيَذَّكُرُوا»

۴- تکرار، برای دوستان دلربا، ولی برای لجوجان نفرت آور. «مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا»

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

بگو: اگر با خداوند، خدایانی بود- آنگونه که مشرکان می گویند- در آن هنگام آن خدایان در پی یافتن راه نفوذی به سوی خدای صاحب عرش بودند (تا قدرت را از او بگیرند).

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾

خداوند منزّه و برتر است از آنچه می گویند، برتری بزرگ!

نکته ها:

مشرکان، خداوند را قبول داشتند و «اللهم» را آفریدگار هستی می دانستند، ولی بت ها را شفیع خود یا شریک خدا می پنداشتند. این آیه وجود چنین رابطه ای را میان خدا و بت ها نفی می کند، چون بت ها نه می توانند قدرت را از دست خدای بزرگ بیرون آورند، نه راهی برای تقویت خود دارند.

پیام ها:

۱- نظام هستی، بهترین دلیل بریکتایی خداست. (اگر خدایان دیگر بودند، رقابت می شد و اگر رقابت بود نظام بهم می خورد.)
«إِذَا لَابْتَغَوْا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا»

۲- هرگاه نسبت ناروایی داده شود، تبرئه و تنزیه لازم است. «سُبْحَانَهُ»

۳- خداوند از هر گونه شریک پاک است و میان ذات مقدس او و خرافاتی که می گویند، فاصله و برتری بسیاری است. «سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ»

۴- هر که و به هر مقدار خدا را ستایش کند، باز خداوند برتر از آن گفته ها و توصیف هاست. «تَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا»
تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا» (۴۴)

آسمان های هفتگانه و زمین و هر که در آنهاست، تسبیح خداوند را می گویند، و هیچ چیز نیست مگر آنکه با ستایش، از او به پاکی یاد می کند، ولی شما تسبیح آنها را نمی فهمید. همانا او بردبار و آمرزنده است.

نکته ها:

این آیه می گوید: همه ی هستی برای خداوند تسبیح و سجده و قنوت دارند. برخی مفسران این تسبیح را تسبیح تکوینی دانسته اند، یعنی ساختار وجودی هر ذره ای از عالم، نشان از اراده، حکمت، علم و عدل خدا دارد.

بعضی دیگر معتقدند که هستی، شعور و علم دارد و همه در حال تسبیح اند، ولی گوش ما صدای آنها را نمی شنود. این نظر با ظاهر آیات سازگارتر است. نطق داشتن اشیا محال نیست، چون در قیامت تحقق می یابد، «أَنْطَقَ كُلُّ شَيْءٍ» (۱) حتی سنگ هم علم و خشیت دارد و از خوف خدا از کوه سقوط می کند، «وَإِنْ مِنْهَا لَمَنْ يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲) حضرت سلیمان سخن مورچه را می فهمید و منطق الطیر می دانست. هدهد انحراف مردم را تشخیص می داد که نزد سلیمان آمد و گزارش داد. خداوند کوهها را مخاطب قرار داده: «يَا جِبَالُ أَوْبِي مَعَهُ» (۳) ای کوهها! همراه با داود نیایش کنید. در قرآن علاوه بر این موارد از

ص: ۶۶

۱-۱. فصلت، ۲۱.

۲-۲. بقره، ۷۴.

۳-۳. سبأ، ۱۰.

تسبیح دیگر موجودات نیز سخن به میان آمده است.

جمله ذرات عالم در نهان

با تو می گویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هُشیم

با شما نامحرمان، ما خامشیم

تسبیح گویی حیوانات و موجودات، در روایات هم آمده است، از جمله:

الف: به چهره ی حیوانات سیلی نزنید، که تسبیح خدا می گویند. (۱)

ب: هر گاه صید تسبیح نگوید، شکار صیاد می شود. (۲)

ج: هیچ درختی قطع نمی شود، مگر به خاطر ترک تسبیح او. (۳)

د: سنگریزه در دست پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نبوت او گواهی داد. (۴)

ه: زنبور عسل تسبیح می گوید. (۵)

ح: صدای گنجشک ها تسبیح آنهاست. (۶)

همه ی این روایات، گویای تسبیح واقعی است، نه زبان حال.

هر کس به زبانی صفت حمد تو گوید

بلبل به غزلخوانی و قمری به ترانه

پیام ها:

۱- همه ی هستی خدا را تسبیح می گویند، پس چرا انسان از این کاروان عقب بماند. **تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ ...**

۲- در آسمان ها نیز موجودات زنده و با شعور هست. «**مَنْ فِيهِنَّ**»

۳- تسبیح هستی، همراه با حمد و ستایش است. «**يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ**»

۴- بعضی صداها را ممکن است بشنویم، اما نمی فهمیم که تسبیح است.

۵- همه ی هستی شعور دارند، ولی اطلاعات انسان از هستی ناقص است. إِنَّ

ص: ۶۷

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر روح الجنان.

۴-۴. تفسیر المیزان.

۵-۵. بحار، ج ۹۵، ص ۳۷۲.

۶-۶. بحار، ج ۶۴، ص ۲۷.

مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ ... لَا تَفْقَهُونَ

۶- حقایق، از غیر اهلش پوشیده است. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ»

۷- تحمّل عقاید خرافی و سخنان ناروا، برخاسته از حلم و بردباری خداست.

عَمَّا يَقُولُونَ ... حَلِيمًا غَفُورًا اگر برگشتیم حتماً او می بخشد.

وَ إِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا «۴۵»

و هرگاه قرآن می خوانی، میان تو و کسانی که به قیامت ایمان ندارند، حجابی ناپیدا (و معنوی) قرار می دهیم (تا از درک معارف حق محروم بمانند).

نکته ها:

قرآن وسیله ی هدایت متّقین است، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۱) و از نشانه های متّقین، یقین به آخرت است، «وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» (۲) پس قرآن برای آنان که به قیامت ایمان ندارند، هدایت گر نیست. این همان حجاب پنهانی است که سبب می شود انسان از فهم وحی و لذت درک معارف الهی محروم بماند، گرچه از زبان خود پیامبر صلی الله علیه و آله نیز وحی را بشنود.

پیام ها:

۱- اگر انسان، قابلیت هدایت نداشته باشد، تلاوت قرآن، توسط رسول الله هم بی اثر است. إِذَا قَرَأْتَ ... حِجَابًا مَسْتُورًا

۲- قهر الهی، پس از لجajt و کفر انسان است. جَعَلْنَا ... لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... حِجَابًا

۳- تلاوت قرآن می تواند انسان را از شرّ کفار، ایمن کند. إِذَا قَرَأْتَ جَعَلْنَا ... حِجَابًا

۴- تلاوت قرآن، روح تبری از مشرکان را در انسان تقویت می کند. إِذَا قَرَأْتَ جَعَلْنَا ... حِجَابًا

۵- محرومیت از درک وحی، عذاب و قهر الهی است. جَعَلْنَا ... حِجَابًا مَسْتُورًا

ص: ۶۸

۱- ۱. بقره، ۲.

۲- ۲. بقره، ۴.

چوب خدا صدا ندارد.

۶- ایمان به معاد، عامل پذیرش دعوت انبیا و کفر به معاد، سبب نپذیرفتن نبوت و معارف الهی است. لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... حِجَاباً مَشْتُوراً

۷- خداوند حقایق و معارف را از غیر اهلش پوشیده داشته است. «حِجَاباً مَشْتُوراً»

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذُكِرْتَ بِكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوْ عَلَيَّ أَذْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾

و بر دلهای آنان (کفار) پوشش هایی قرار دادیم تا آن را نفهمند و در گوشهایشان سنگینی (تا حق را نشنوند). و چون پروردگارت را در قرآن به یگانگی یاد کنی، آنان پشت کرده و گریزان می شوند.

نکته ها:

«أَكِنَّةً» جمع «کنان»، یا «کن»، به معنای وسیله ی پوشاندن است. «وقر»، به معنای سنگینی در گوش است. شبیه این آیه در سوره های دیگر (۱) هم آمده است.

بیش از هزار بار در قرآن، از توحید یاد شده است، ولی متأسفانه کوردلان از شنیدن آیات توحید و بهره گیری از آنها محروم و ناراحتند، اما از شنیدن سخن شرک و یاوه خرسند می شوند. «وَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ» (۲) امروز نیز هرگاه بحث از توحید می شود، بعضی متفردند، ولی سخن شرقی ها و غربی ها برایشان جاذبه دارد.

قرآن چنین گروه های گریزان از حق را به الاغ هایی تشبیه کرده که از شیران رم می کنند.

«كَانَتْهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ» (۳)

ص: ۶۹

۱- ۱. فصلت، ۴۴؛ انعام، ۲۵؛ کهف، ۵۷.

۲- ۲. زمر، ۴۵.

۳- ۳. مدثر، ۵۰.

۱-روح بسته و دلِ مرده، معارف ناب قرآن را نمی پذیرد. «أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ»

۲-شنیدن و فهمیدن ساده، غیر از فهم عمیق و لذت بردن از آن است. «يَفْقَهُوهُ»

۳-محروم ماندن از درک معنویات، نوعی قهر الهی است. «جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ»

۴-یاد غیر خدا کفر است، یاد خدا و غیر خدا شرک، و تنها یاد خدای یکتا توحید است. ذَكَرْتَ ... وَحْدَهُ

۵-توحید در ربوبیت، سخت ترین چیز برای مشرکان است. ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا ...

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾

ما داناتریم که چون به تو گوش می دهند، برای چه گوش می دهند و آنگاه که (برای خنثی کردن تبلیغات پیامبر) با هم نجوا می کنند (نیز بهتر می دانیم چه می گویند). آن زمان که ستمگران (به دیگران) می گویند: شما جز از مردی افسون شده پیروی نمی کنید (آن را هم می دانیم).

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که هر یک از سران کفار، شبانه و بدون اطلاع یکدیگر مخفیانه پشت خانه ی پیامبر حاضر می شدند تا در تاریکی، صوت قرآن را بشنوند و سپس تحلیل کنند.

گاهی هم در تاریکی به هم برمی خوردند و یکدیگر را شناخته ملامت می کردند که ما خود، دل از صوت محمّد نمی کنیم، مردم چه کار کنند!

این آیه، به پیامبر خدا دلگرمی می دهد که از فرار و بی احترامی کفار، متأثر نشود، چون همه چیز بر خدا روشن است.

۱- خداوند، از اهداف و اغراض مردم نیز آگاه است. «نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَشْتَمِعُونَ بِهِ»

۲- همه ی شنندگان، حسن نیت ندارند. نَحْنُ أَعْلَمُ ...

۳- مبلّغ حق، نباید با فرار یا تهمت مردم عقب نشینی کند، بلکه باید بداند که زیر نظر خداست و دلگرم باشد. نَحْنُ أَعْلَمُ ...

۴- دشمنان، چون توجّه مردم را به رهبران الهی می بینند، با تهمت و دروغ به آنان ضربه می زنند. «رَجُلًا مَسْحُورًا»

أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا» (۴۸)

(ای پیامبر!) بنگر که چگونه برای تو مثلها زدند و در نتیجه گمراه شدند، پس نمی توانند راه حق را بیابند.

۱- پیامبر صلی الله علیه و آله و رهبران دینی و مؤمنین، باید از شیوه تبلیغات دشمن آگاه باشند.

«أَنْظُرْ كَيْفَ»

۲- هم برای اثبات حق، هم برای مکدر ساختن حقایق، می توان از مثال و تمثیل استفاده کرد. «كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ»

۳- آنان که برای رد کردن دین، منطق ندارند، با مثل زدن، به پیامبر بدگویی و او را تحقیر می کنند. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ»

۴- توهین به رهبران الهی، عامل گمراهی است. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا»

۵- گمراهی انسان ها به تدریج حاصل می شود، اول گرفتار توهین و ضرب المثل نابجا می شود، آنگاه به انحراف، سپس به بن

بست می رسد. «ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا»

۶- کفر، سرانجامی ندارد. کفار با بهره گیری از انواع تهمت و مثلها برای ضربه زدن به اسلام، بازهم موفق نشدند. «ضَرَبُوا لَكَ

الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا»

وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

و گفتند: آیا آنگاه که ما استخوان های پوسیده و پراکنده شویم، آیا برآستی ما با آفرینشی تازه، برانگیخته می شویم؟

نکته ها:

«رفات» به معنای گِل خورد شده است. (۱)

در آیات قرآن، هیچ جا دلیلی از سوی منکران معاد بیان نشده است. هرچه هست، تعجب و سؤال و استبعاد است و با طرح سؤال ها ایجاد شبهه می کنند. قرآن نیز در پاسخ آنان، تکیه بر علم و قدرت و حکمت خدا در آفرینش و ذکر نمونه هایی در طبیعت و تاریخ و خود انسان دارد که اول نبوده و سپس پدید آمده است. پس خداوند می تواند بار دیگر موجودات را پس از مرگ، زنده کند.

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾

بگو: (استخوان خرد شده که آسان است، شما) سنگ باشید یا آهن.

أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾

یا هر مخلوقی از آنچه که در نظر شما از آن هم سخت تر است (باز خدا می تواند شما را دوباره زنده کند) آنان بزودی خواهند گفت: چه کسی ما را باز می گرداند؟ بگو: همان کسی که نخستین بار شما را آفرید. پس بزودی سرهای خویش را (با تعجب) به سوی تو تکان خواهند داد و گویند: آن روز، چه زمان خواهد بود؟ بگو: شاید نزدیک باشد!

ص: ۷۲

گرچه انسان پس از مرگ، متلاشی و خاک می شود، ولی خاک، سرچشمه و دروازه ی حیات و زندگی است. گیاهان از خاک می رویند و موجودات زنده در خاک پرورش می یابند. پس زنده کردن مردگان از خاک، نزد خداوند متعال مهم و دشوار نیست، حتی اگر شما سنگ و آهن و سخت تر از اینها هم باشید، که فاصله شان با حیات، دورتر است، باز هم خداوند، شما را زنده خواهد کرد.

منکران، دلیلی بر انکار معاد ندارند، تنها سؤال دارند که چه کسی و چه زمانی و چگونه ما را زنده می کند؟ پاسخ قرآن این است که همان خدا که اولین بار شما را آفرید، قدرت بازآفرینی شما را دارد، زمان آن نیز خیلی دور نیست، شاید نزدیک باشد!

«مَنْ يُعِيدُنَا؟ مَنْ هُوَ؟ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا»

پیام ها:

۱- پیامبر، مأمور پاسخگویی به سؤالات، شبهات و ایرادهاست. «قُلْ»

۲- زنده ساختن مجدد مردگان، حتی اگر سنگ و آهن هم شده باشند، بر خدا آسان است. حِجَارَةٌ أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا ...

۳- معاد جسمانی است. كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ...

۴- بسیاری از چیزها، تنها در ذهن و دل ما بزرگ می نمایند، ولی در واقع بزرگ نیست. «يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ»

۵- دلیل انکار معاد، غفلت از قدرت الهی است. مَنْ يُعِيدُنَا ... الَّذِي فَطَرَكُمْ

۶- افراد لجوج با شنیدن دلیل نیز از روی استهزا و انکار و استبعاد، سر تکان می دهند. «فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤُوسَهُمْ»

۷- عمر دنیا نسبت به آخرت، کم و کوتاه است و هر کس باید مرگ و قیامت را نزدیک بداند. «أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا»

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَ تَظُنُّونَ إِن لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

روزی که شما را (از قبرهایتان) فرامی خواند، پس شما حمد گویان اجابت می کنید و می پندارید که جز مدت کوتاهی (در دنیا یا برزخ) درنگ نکرده اید.

پیام ها:

۱- قیامت را فراموش نکنید. «يَوْمَ» قبل از «يَوْمَ» ، کلمه ی «اذکر» در تقدیر است.

۲- قیامت، روز فراخوانی عمومی مردم است. «يَدْعُوكُمْ»

۳- هنگام رستاخیز، همه ی مردگان ثناگوی خدایند (ولی برای کافران سودی ندارد). «فَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ»

۴- مدت دنیا و برزخ، نسبت به قیامت، بسیار کوتاه است. «إِن لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا»

وَ قُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴿٥٣﴾

و به بندگانم بگو: سخنی گویند که نیکوتر است، چرا که شیطان (با سخنان ناموزون) میان آنان فتنه و فساد می کند. همانا شیطان همواره برای انسان، دشمنی آشکار بوده است.

نکته ها:

خداوند، آفریدگار بهترین هاست؛ «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (۱) «فَأَحْسَنَ صُورَتَكُمْ» ، (۲) «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۳) از ما نیز بهترین ها را می خواهد؛ بهترین عمل، «لِيُبْلُوَكُمْ أَتُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۴)

ص: ۷۴

۱- ۱). سجده، ۷.

۲- ۲). غافر، ۶۴.

۳- ۳). تین، ۴.

۴- ۴). هود، ۷.

بهترین سخن «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» و بهترین حرفها را پیروی کردن.

«فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۱)

گویا مسلمانان در نحوه ی برخورد با کفار و نیشخندهای آنان و نحوه ی مقابله به مثل، سؤالاتی داشتند که آیه با «قُلْ» پاسخ داده است، چرا که گاهی بدگویی به بت های کفار، آنان را گستاخ می کرد که آنان نیز به خداوند ناسزا گویند.

«کلام احسن» شامل هر نوع سخن شایسته است، همچون: سلام، دعا، ارشاد، اظهار محبت، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر خدا، توبه و استغفار و امثال آن.

پیام ها:

۱- در دعوت به کلام نیکو، باید خود نیکو سخن بود. «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۲- کلام و گفتار خوب، زمینه ساز محبت، و سخن ناروا، زمینه ساز انواع وسوسه های شیطانی است. آری سخن نیکو، زمینه ی وسوسه را می زداید.

يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ ...

۳- لازمه ی عبودیت، خوش گفتاری با دیگران است. «لِيَجَادِيَ يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۴- القای دشمنی میان مردم، کار شیطان است و کسی که چنین کند، همکار شیطان است. «يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ»

۵- شیطان، همواره دشمن انسان بوده و در دشمنی لحظه ای درنگ نکرده است.

«إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا»

۶- شیطان در فتنه گری و دشمنی با انسان، بسیار جدی است. «إِنَّ... کان... عَدُوًّا مُّبِينًا»

ص: ۷۵

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَشَاءُ يَرْحَمَكُم أَوْ إِنْ يَشَاءُ يُعَذِّبُكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾

پروردگار شما به شما داناتر است، اگر بخواهد بر شما رحمت می آورد، یا اگر بخواهد (به خاطر کردارتان) شما را عذاب می کند. و ما تو را به عنوان وکیل مردم نفرستادیم (تا به ایمان آوردن مجبورشان کنی).

نکته ها:

در آیه ی قبل، تأکید بر خوب حرف زدن بود، در این آیه نمونه هایی از آن بیان شده است:

انسان خود را برتر از دیگران نداند، آنان را تحقیر نکند و حتی به کفار نگوید: شما اهل دوزخید و ما اهل بهشت، چرا که چنین روشی، سبب فتنه می شود. به علاوه ما چه می دانیم عاقبت خوش با کیست؟ خدا آگاه تر است، اگر بخواهد می بخشد یا عذاب می کند.

پیام ها:

۱- به ایمان خود مغرور نشویم. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ»

۲- کارهای الهی، بر اساس علم اوست. «أَعْلَمُ بِكُمْ يَرْحَمَكُم يُعَذِّبُكُمْ»

۳- علم خدا و مهر و قهر او، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبُّكُمْ يَرْحَمَكُم يُعَذِّبُكُمْ»

۴- سخن از رحمت و عطف، پیش از قهر و عذاب است. «يَرْحَمَكُم يُعَذِّبُكُمْ»

۵- انسان باید بین خوف و رجا باشد. «يَرْحَمَكُم يُعَذِّبُكُمْ»

۶- انسان ها در انتخاب عقیده آزادند، حتی پیامبران هم مأمور اجبار مردم بر ایمان نیستند. «مَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا»

۷- مبلغ دین، نباید خود را وکیل و سرپرست مردم بدانند. «وَكِيلًا»

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

و پروردگارت به هر که در آسمان ها و زمین است، داناتر است. و البتّه ما بعضی از پیامبران را بر بعض دیگر برتری بخشیدیم و به داود زبور دادیم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، علم خدا به انسان ها مطرح شد، اینجا علم او به همه ی موجودات آسمانی و زمینی بیان شده است.

در احادیث آمده است: پیامبران، یکصد و بیست و چهار هزار نفر بوده اند؛ بعضی از آنان مبعوث بر همه ی مردم و دارای کتاب آسمانی بودند، برخی نیز در منطقه یا بر قوم خاصی مأمور بودند و تحت فرمان پیامبر بزرگ تری انجام وظیفه می کردند.

پیام ها:

۱- پیامبران تحت توجّه خاصّ الهی می باشند. «رَبُّكَ»

۲- عالم، محضّر خداست و او بر همه چیز آگاه است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ»

۳- در آسمان ها نیز موجودات با شعور وجود دارند. «بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ»

۴- در میان پیامبران نیز سلسله مراتب و برتری وجود دارد. حتی بهترین افراد و متّقین با هم یکسان نیستند. «فَضَّلْنَا»

۵- تفاوت و برتری دادن های الهی، بر اساس علم همه جانبه ی او بر همه چیز و همه کس است. «رَبُّكَ أَعْلَمُ فَضَّلْنَا»

۶- کتاب آسمانی، از نشانه های برتری یک پیامبر است. «فَضَّلْنَا آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا»

۷- برتری فرهنگی، اساسی ترین برتری است، نه مال و مقام و عمر. «فَضَّلْنَا زَبُورًا»

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفِ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا «۵۶»

بگو: کسانی را که غیر خداوند گمان می کردید (معبود شمایند) بخوانید. که آنها نه مشکلی را می توانند از شما برطرف کنند و نه تغییری در آن دهند.

۱- سراغ غیر خدا رفتن و به آن امید داشتن، خیالی بیش نیست. «زَعَمْتُمْ»

۲- در شیوه ی تبلیغ، ضمن آنکه باید حقیقت را بیان کرد، باید مردم را در انتخاب به حال خود گذاشت تا آن را با اختیار رد کرده یا بپذیرند. قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ ... فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ

۳- انگیزه ی پرستش، پناهجویی به یک قدرت است و بت ها این توان را ندارند.

﴿فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ﴾

۴- غیر خدا، نه می تواند خطر را رفع کند و نه آن را به دیگری برگرداند، و یا آن را تبدیل کند و یا تخفیف دهد. «كَشْفَ الضُّرِّ تَحْوِيلًا» (عقیده به شفاعت اولیای خدا برای رفع مشکلات و عذاب، به اذن خداست و حساب دیگری دارد.)

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ (۵۷)

آنان را که (مشرکان به جای خدا) می خوانند (مانند عیسی و فرشتگان) خودشان وسیله ای برای تقرب به پروردگارشان می جویند، وسیله ای هر چه نزدیک تر، و به رحمت او امیدوارند و از عذابش بیمناک. همانا عذاب پروردگارت در خور پرهیز و وحشت است.

نکته ها:

آیه را چنین نیز ترجمه کرده اند: پیامبرانی که مردم را به حق دعوت می کنند، خودشان نیز (در حرکت معنوی) به سوی پروردگارشان، به سراغ وسیله می روند، آن هم وسیله ای که بیشتر و سریعتر آنان را به خدا نزدیک کند. یا هر پیامبری مقرب تر است، بیشتر سراغ خداوند می رود.

در روایات بسیاری ذیل این آیه آمده است که دو کفّه ی بیم و امید در انسان باید یکسان باشد، و گرنه یا مأیوس می شود، یا مغرور.

پیام ها:

۱- بیم و امید، نشان وابستگی و ضعف است، پس کسی که خود در پی وسیله می رود، چگونه او را وسیله قرار می دهید؟
«يَتَّغُونَ إِلَهِي رَبَّهُمُ الْوَسِيلَةَ»

۲- برای قرب به خدا، راهها و وسائلی وجود دارد. «يَتَّغُونَ إِلَهِي رَبَّهُمُ الْوَسِيلَةَ»

۳- سراغ وسیله رفتن و شفاعت طلبی، نباید انسان را از عذاب غافل کند.

يَتَّغُونَ ... يَخَافُونَ عَذَابَهُ

۴- در تقرب به خدا، سبقت و مسابقه ارزش دارد. «أَيُّهُمْ أَقْرَبُ» (هر که به خدا نزدیک تر است، تلاشش برای توسل بیشتر است.)

۵- بهترین وسیله آن است که انسان را به خدا نزدیک تر کند. «أَيُّهُمْ أَقْرَبُ»

۶- رحمت الهی بر غضبش سبقت دارد. (امید به رحمت، پیش از خوف از عذاب آمده است.) يَزُجُونَ ... يَخَافُونَ

۷- عذاب، از شئون ربوبیت خداوند است، آن را شوخی نگیریم. عَذَابَ رَبِّكَ ...

مَحْذُورًا ...

وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا «۵۸»

و هیچ منطقه آبادی نیست، مگر آنکه پیش از روز قیامت، آن را هلاک می کنیم یا (به خاطر گناهانشان) به شدت عذاب می کنیم، این در کتاب الهی (و لوح محفوظ) ثبت شده است.

نکته ها:

«قَرْيَةٍ» محل اجتماع مردم و آبادی است، چه شهر باشد چه روستا. و مراد از «الْكِتَابِ»، یا لوح محفوظ است، یا قرآن که علل سقوط و هلاکت امت ها در آن بیان شده است.

پیام ها:

۱- زندگی برای هیچ کس ماندگار و پایدار نیست. وَإِنْ مِنْ قَوْمٍ...

۲- برچیده شدن بساط زندگی روی زمین، نه یک تصادف، بلکه براساس قانونی است که خداوند، از پیش تعیین و ثبت کرده است. «فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا»

وَ مَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَ آتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَ مَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا «۵۹»

و هیچ چیزی ما را از فرستادن آیات و معجزات (مورد درخواست مردم) باز نداشت، جز اینکه امت های پیشین آنها را تکذیب کردند (و هلاک شدند).

ما به قوم ثمود ماده شتری دادیم که روشنگر (اذهان مردم) بود، اما به آن ستم کردند و ما معجزات (درخواستی) را نمی فرستیم مگر برای بیم دادن.

نکته ها:

کفارِ بهانه جوی مکه، از پیامبر تقاضای معجزات متعددی داشتند، از جمله می خواستند بعضی از کوههای مکه (کوه صفا) را به طلا تبدیل کند، یا کوهها جابه جا شده و زمین برای کشاورزی به وجود آید. خداوند می فرماید: به تجربه ی تاریخ، کفار لجوج با دیدن این نشانه ها نیز ایمان نمی آورند و نظام آفرینش، دستخوش هوسهای افراد لجوج نمی شود. و اگر معجزه به پیشنهاد مردم ارائه شود و به آن کفر ورزند، عقوبت دنیوی آنان حتمی است.

شتر یک حیوان است، ولی خداوند درباره ی شتر صالح می فرماید: «نَاقَةُ اللَّهِ»، چون هرچه به خدا منسوب شود قداست دارد، حتی نام ابولهب چون در قرآن است، بی وضو به آن نمی توان دست زد.

پیام ها:

۱- پیامبران با داشتن معجزه های گوناگون، پیوسته گرفتار افراد لجوج بودند.

«كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ»

۲- خداوند بر هر کاری تواناست، اما کارش براساس حکمت است، نه ارضای هوسهای مردم. مَا مَنَعَنَا ...

۳- توهین به مقدّسات و تکذیب معجزات، قهر و عذاب الهی را به دنبال دارد.

آتَيْنَا ... فَظَلَمُوا بِهَا

۴- آنچه از سوی خداست و رنگ خدایی دارد، حسابش از امور عادی جداست.

آتَيْنَا ... فَظَلَمُوا بِهَا

۵- معجزات، وسیله‌ی شناخت و بینش و هشدار مردم است. «مُبْصِرَةٌ تَخْوِيفًا»

وَ إِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحْلَقَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَ نَخَوْفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا (۶۰)

و (به یاد آور) آنگاه که به تو گفتیم: همانا پروردگارت بر مردم احاطه دارد و آن رؤیایی را که نشانت دادیم و آن درخت نفرین شده در قرآن را، جز برای آزمایش مردم قرار ندادیم. و ما مردم را بیم می دهیم، ولی (هشدار ما) جز طغیان و سرکشی بزرگ، چیزی بر آنان نمی افزاید.

نکته ها:

در آیه ی قبل سخن از کشتن ناقه ی صالح بود و در این آیه، سخن از شجره ی ملعونه که قاتل اهل بیت پیامبر علیهم السلام بودند.

در روایات می خوانیم که اهل بیت فرمودند: ما کمتر از ناقه ی صالح نیستیم، جسارت به ما هلاکت را به دنبال دارد. (۱)

در قرآن، چند رؤیا برای پیامبر اسلام بیان شده است: یک رؤیا در آستانه ی جنگ بدر، که خداوند دشمنان را به چشم پیامبر اندک نشان داد، تا مسلمانان سست نشوند. (۲) دیگری

ص: ۸۱

(۱-۱). بحار، ج ۲۸، ص ۲۰۶ و ج ۵۰، ص ۱۹۲.

(۲-۲). انفال، ۴۳.

رؤیای ورود فاتحانه به مسجدالحرام. (۱) و یکی هم خوابی که در این آیه مطرح است. دو خواب قبلی پس از هجرت و در مدینه بوده، اما این خواب در مکه بوده است. البته برخی رؤیا را مربوط به معراج دانسته اند، در حالی که معراج در بیداری بود و رؤیا ظهور در خواب دیدن دارد.

آن خواب و شجره ی ملعونه یکی است، چون نتیجه ی واحدی دارد و آن فتنه بودن برای مردم است. خداوند این شجره ی ملعونه و اعمالشان را در خواب به پیامبر صلی الله علیه و آله نشان داد و فرمود که این سبب فتنه ی امت توست و با جمله ی «إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ»، آن حضرت را دلداری داد.

«شجره»، هم به معنای درخت است، هم هر اصلی که شاخه ها و فروعی داشته باشد. لذا به قبیله هم شجره گفته می شود. پیامبر نیز فرمود: من و علی از یک شجره ایم

«أنا و علی من شجره واحده». (۲) به سلسله ی نسب و نژاد نیز «شجره نامه» گفته می شود. پس شجره ی ملعونه، قومی ریشه دارند که ملعونند.

در آخر این آیه آمده است که هشدارهای الهی نسبت به شجره ی ملعونه، نتیجه ای جز افزایش طغیان بزرگ اینان ندارد. و «طغیان کبیر» تنها یکبار و در همین آیه به کار رفته است. پس باید در قرآن از یک شجره ملعونه و از قوم و قبیله ای سراغ گرفت که به ظاهر مسلمان، ولی در باطن دارای نفاق و سبب فتنه ی مردم اند.

در قرآن، امور متعددی لعنت شده است، مثل: ابلیس، یهود، منافقان، مشرکان، علمایی که حق را کتمان کردند، آزاردهندگان پیامبر، اما تنها منافقانند که همراه مسلمانان و موجب فتنه آنانند، زیرا ابلیس و اهل کتاب و مشرکین، چهره ای روشن دارند، ولی منافقان به ظاهر مسلمان، پیوسته عامل فتنه بوده اند. (۳)

بعضی پنداشته اند شجره ی ملعونه، همان «درخت زقوم» است که وسیله ی عذاب الهی است، ولی چیزهای دیگری هم وسیله ی عذاب الهی بوده است که این نشانه ی لعنت شدن

ص: ۸۲

۱- ۱. فتح، ۲۷.

۲- ۲. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

۳- ۳. عمیق ترین نظر در باره ی این آیه که با روایات همراه است، در تفسیر المیزان آمده است.

آن وسیله نیست، مثل رود نیل که فرعون را غرق کرد، یا فرشتگان که بر اقوامی عذاب نازل کردند، یا مؤمنان که در جنگ ها بازوی خدا در عذاب و نابودی کفار بودند. «قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ» (۱)

علامه ی طباطبایی قدس سره در بحث روایی سوره ی قدر، از برجستگان اهل سنت مثل خطیب بغدادی، ترمذی، ابن جریر، طبرانی، بیهقی، ابن مردویه و از علمای شیعه مثل کلینی صاحب کتاب کافی نقل می کند که پیامبر اکرم در خواب، بالا رفتن بوزینگان را از منبر خود دید و بسیار غمگین شد. جبرئیل نازل شد. حضرت خواب خود را بر او بیان کرد. جبرئیل به آسمان رفت و چون برگشت، این آیات را با خود آورد: «أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ. ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ. مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ» (۲) آیا نمی بینی که اگر ما سالیانی آنان را بهره مند سازیم، سپس عذابی که به آنان وعده داده شده، سراغشان آید، بهره گیری های دنیوی برایشان سودی نخواهد بخشید. این رؤیا، همچنین سبب نزول سوره ی قدر شد، تا به پیامبر تسلی بدهد که اگر بنی امیه هزار ماه حکومت می کنند، در عوض ما به تو شب قدر دادیم که بهتر از هزار ماه است.

مسأله خواب دیدن بوزینه هایی که حکومت را به دست گرفتند و بر منبر پیامبر بالا می رفتند، از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نیز روایت شده است. (۳) و مفسران شیعه و سنی مراد از شجره ی ملعونه را «بنی امیه» می دانند. امام سجاد علیه السلام فرمود: جبرئیل بوزینه ها را بر بنی امیه تطبیق داد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: آیا این حادثه در زمان من رخ می دهد؟ پاسخ داد: نه، حدود چهل سال بعد از هجرت تو رخ می دهد. (۴)

در میان بنی امیه هم، آن کس که بیش از همه طغیان کرد و حادثه ی کربلا را به وجود آورد، «یزید» بود و این فاجعه، بزرگ ترین طغیان در تاریخ بود.

ص: ۸۳

۱-۱. توبه، ۱۴.

۲-۲. شعراء، ۲۰۵-۲۰۷.

۳-۳. تفسیر تبيان.

۴-۴. تفسیر لاهیجی.

۱- خداوند، گاهی از طریق خواب، بعضی حقایق را به پیامبر و دیگران الهام می کند. «أَرَيْنَاكَ»

۲- هر حادثه ای، حتی تعبیر خواب، می تواند وسیله ی آزمایش مردم قرار گیرد.

الرُّؤْيَا ... فِتْنَةٌ

۳- قبایل و گروه هایی که عامل انحراف شوند، «شجره ی ملعونه» اند. «فِتْنَةٌ لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ»

۴- هشدار به مردم، حتی به قبایل و دودمان های ملعون، از سنت های الهی است.

نُحَوِّفُهُمْ

۵- در دل لجوجان متعصب، هشدارها اثر ندارد. (نرود میخ آهنین در سنگ) «فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا»

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَ أََسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا «۶۱»

و به یاد آور زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس سجده کردند، مگر ابلیس که گفت: آیا برای کسی سجده کنم که از گل آفریده ای؟!

نکته ها:

در قرآن بارها به مسأله ی سجود فرشتگان و سرپیچی ابلیس اشاره شده است.

ابلیس، از جن است، «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» (۱) و لشکریانی دارد، «وَ جُنُودٌ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ» (۲) و سپاه او پیاده و سواره، «وَ أَجْلَبَ عَلَيْهِمْ بِحِيلِكَ وَ رَجَلِكَ» (۳) و عامل انحراف و سجده نکردنش نیز قیاس خاک و آتش بود. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ» (۴)

ص: ۸۴

۱- ۱. کهف، ۵۰.

۲- ۲. شعراء، ۹۵.

۳- ۳. اسراء، ۶۴.

۴- ۴. اعراف، ۱۲.

۱- سجده برای غیر خدا، اما به فرمان خداوند، مانعی ندارد. قُلْنَا ... أَسْجُدُوا لِآدَمَ

۲- انسان گل سرسبد موجودات است، چرا که فرشتگان معصوم در برابر او سجده کردند. «أَسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا»

۳- فرشتگان، تسلیم فرمان خداوند شدند. أَسْجُدُوا ... فَسَجَدُوا

۴- اعتقاد به برتری های موهوم، شیطانی است، زیرا شیطان، به برتری نوع خود عقیده داشت. «أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا»

۵- اعتراض به حکمت، عدل و امر خدا، بدتر از سجده نکردن است. أَسْجُدْ ...

۶- ابلیس موجودی سنجش گر و دارای اختیار است. إِلَّا إِبْلِيسَ أَسْجُدْ ...

۷- اجتهاد در مقابل نص ممنوع است. (ابلیس، در برابر نص خداوند، اجتهاد کرد) قُلْنَا ... أَسْجُدُوا ... أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا

۸- ریشه ی معصیت گاهی خود برتر بینی است. «أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا»

۹- حسد ابلیس، چشم حقیقت بین او را بست، خاک و گل بودن آدم را دید، ولی روح الهی «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (۱) او را ندید. أَسْجُدْ ... طِينًا

۱۰- ابلیس ملاک ارزش را عناصر مادی می پندارد. «طِينًا»

قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْت عَلَي لئن أَخَّرْتَنِ إِلَي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَأَخْتِكُنْ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا «۶۲»

ابلیس گفت: به من خبر ده، این است آن کسی که بر من گرامی داشتی؟ اگر تا قیامت مهلتم دهی، یقیناً بر نسل او افسار زده، به زیر سلطه می کشم، مگر اندکی را.

نکته ها:

«أرأيت» به معنای «اخباری»، به من خبر ده می باشد. «اخرتن» از «حنک»، طنابی است

ص: ۸۵

که به گردن حیوان انداخته و او را می کشند. «احتناک»، به معنای از ریشه درآوردن و سلطه ی کامل یافتن نیز می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- خودپرستی، انسان را به طغیان در برابر خدا می کشد. «هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ»

۲- دل کندن از جاه و مقام، یکی از سخت ترین امتحانات است. «كَرَّمْتَ عَلَيَّ» (۲)

۵- ابلیس هم از قیامت آگاه بود و هم به آن ایمان داشت. «أَخْرَجْنِي إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۳- حسادت، به تدریج به کینه و اقدام علیه دیگران تبدیل می شود. لَنْ أَخْرَجَنِي ...

لَأُخْرِجَنَّكَ ذُرِّيَّتَهُ

۴- برخی حسدها و کینه ها نسل های آینده را نیز در برمی گیرد. «ذُرِّيَّتَهُ»

۶- انسان در برابر وسوسه های شیطان، آزاد است و حق انتخاب دارد. «إِلَّا قَلِيلًا»

۷- برخی مردم، از خطر سلطه ی ابلیس درامانند. «إِلَّا قَلِيلًا»

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا (۶۳)

(خداوند به ابلیس) گفت: برو، هر کس از آدمیان از تو پیروی کند، قطعاً کیفرتان دوزخ است، کیفری کامل!

پیام ها:

۱- خداوند تقاضای مهلت خواهی ابلیس را پذیرفت. «اذْهَبْ»

۲- انسان در پذیرش راه خدا یا پیروی از شیطان، آزاد است. «فَمَنْ تَبِعَكَ»

۳- جایگاه ابلیس و پیروانش دوزخ است. «جَزَاؤُكُمْ جَهَنَّمَ»

۴- کیفر الهی کامل است، گنهکاران هم کیفر گناهان خود را می چشند، هم کیفر

ص: ۸۶

۱- ۱). مفردات راغب.

۲- ۲). در سخن بزرگان آمده است: «آخر ما يخرج من رؤوس الصديقين حُبُّ الرئاسه» آخرین چیزی که انسان در خودسازی از آن دل می کند، جاه و مقام است.

گمراه کردن دیگران را به طور کامل دریافت می کنند. «مَوْفُورًا»

وَ اسْتَفْزَرْنَا مِنْ اِسْتِطَاعَتِ مِنْهُمْ بِصَوْبِكَ وَ اَجْلَبَ عَلَيْهِمْ بِخِيَلِكَ وَ رَجَلِكَ وَ شَارِكُهُمْ فِي الْاَمْوَالِ وَ الْاَوْلَادِ وَ عَدْتُهُمْ وَ مَا يَعْتَدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾

و(ای شیطان!) هر کس از مردم را می توانی با صدای خود بلغزان و نیروهای سواره و پیاده ات را بر ضد آنان گسیل دار و در اموال و فرزندان با آنان شریک شو و به آنان وعده بده، و شیطان جز فریب، وعده ای به آنان نمی دهد.

نکته ها:

«استفزاز» به معنای لغزاندن با سرعت و تردستی و هل دادن است.

ابلیس برای فریب انسان از یک راه وارد نمی شود، بلکه با تبلیغات، وعده ها، آرزوها، وسوسه ها، همراهی و مشارکت، پیاده و سواره، انسان را محاصره می کند و در این میان عده ای همراه او می شوند.

در روایات می خوانیم: کسی که باکی ندارد که چه می گوید و یا درباره او چه گفته می شود و دست به هر کاری می زند و علناً گناه یا غیبت می کند، شریک شیطان است. (۱) و همچنین لقمه ی حرام، حرام خواری، زنا و به وجود آوردن نسلی فاسد و منحرف، (۲) از موارد شریک شدن شیطان است. و کسی که اهل بیت پیامبر علیهم السلام را دشمن بدارد، شیطان در نسل او شریک شده است. (۳)

تولید و مصرف ناسالم، کنزاندوزی، و سرمایه گذاری شرکت ها و کارخانجات خارجی، و ایجاد مراکز علمی، فرهنگی، هنری و مسابقات بین المللی استعماری نوعی مشارکت شیطان است.

ص: ۸۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). بحار، ج ۱۰۱، ص ۱۳۶.

۳- ۳). کافی، ج ۵، ص ۵۰۲.

۱- قدرت ابلیس محدود است. «مَنْ اسْتَطَعَتْ»

۲- تبلیغات فاسد، در انحراف مردم نقش دارد. «بِصَوْتِكَ»

۳- تهاجم تبلیغاتی و فرهنگی دشمن، مقدم بر تهاجم نظامی است. «صوت» قبل از «خیل» آمده است. «بِصَوْتِكَ أَجَلِبُ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ»

شیطان ابتدا با تبلیغات، انگیزه ی توحیدی انسان را می گیرد، سپس با تسلیحات و لشکریانش بر او هجوم می آورد.

۴- ابلیس، هم خود مایه ی گمراهی است، «اسْتَفْزُ» وهم نیروهای او. «بِخَيْلِكَ»

۵- شیوه ی شیطان، در کمین نشستن و جلب و ربودن است. «أَجَلِبُ»

۶- شرکت ابلیس در مال و فرزند انسان، از آغاز آن شروع می شود و تا لقمه ی حرام و مشتبه و زنا ادامه می یابد. «شَارِكُهُمْ»

۷- هر آزادی و اختیاری نشان لطف الهی نیست، گاهی قدرت مانور، نوعی قهر الهی است. «اسْتَفْزُ أَجَلِبُ شَارِكُهُمْ وَعِدُهُمْ»

۸- بستر نفوذ شیطان، آرزوهای انسان است که با وعده های خیالی شیطان تقویت می شود. «عِدُهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا»

۹- شیطان، علاوه بر فریب، گناه را توجیه می کند، وعده ی دروغ شفاعت می دهد و توبه را به تأخیر می اندازد. «وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا»

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

قطعاً تو بر بندگان (خالص) من تسلطی نداری و حمایت و نگهداری پروردگارت (برای آنان) کافی است.

نکته ها:

با آنکه همه ی مردم بندگان خدایند، ولی خداوند بعضی را از روی احترام و تکریم به خود نسبت داده است. «عِبَادِي» همانگونه که در مورد اشیا و جامدات نیز چنین نسبتی داده

شده است. «بَيْتِي»

عباد خدا، در آیه دیگری با ویژگی های ایمان و توکل، معرفی شده اند که شیطان را بر آنان تسلطی نیست. «إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» (۱) البته شیطان وسوسه می کند و تماس می گیرد، ولی آنان متذکر شده و مقاومت می کنند. «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۲)

در حدیث آمده است: اذان و نماز، عامل طرد شیطان است. (۳)

پیام ها:

۱- بندگان واقعی خداوند، کم هستند. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» در آیه ۶۲ خواندیم که ابلیس گفت: «لَأُخْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا» من همه ی مردم را گمراه می کنم مگر عده ی اندکی را.

۲- بندگی خدا، انسان را در برابر تبلیغات و لشکرکشی های ابلیسی بیمه می کند.

«إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» آری کسی که به قدرت بی نهایت متصل شد، نفوذناپذیر می شود.

۳- انسان آزاد است و در برابر هجوم ابلیس می تواند با پناه بردن به ایمان و عبودیت، مقاومت کند. «عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ»

۴- کسی که عبد خدا شد، خداوند هم وکیل، حافظ و عهده دار او می شود.

عِبَادِي ... كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا

۵- پیامبر تحت حفاظت خاص الهی است و از نفوذ شیطان درامان است. «إِنَّ عِبَادِي ... كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا»

ص: ۸۹

۱- ۱. نحل، ۹۹.

۲- ۲. اعراف، ۲۰۱.

۳- ۳. بحار، ج ۶۳، ص ۲۶۸ و ج ۵۳، ص ۱۸۲.

رَبُّكُمُ الَّذِي يُرْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ۶۶

پروردگار شما کسی است که برایتان کشتی را در دریا به حرکت درمی آورد، تا با تلاش خود از فضل و رحمتش بهره برید. البته او همواره نسبت به شما مهربان است.

نکته ها:

راههای دریایی از نظر ارزانی، همیشگی و عمومی بودن، نقش خوبی در نقل و انتقال اشخاص و اجناس دارد و برکات کشتیرانی در حمل و نقل بار و مسافر و ماهیگیری، فراوان است. سهم دریا در اکسیژن سازی، تولید بخار و ابر و باران، پرورش ماهی و تغذیه و شگفتی های جمادی و گیاهی و حیوانی آن بسیار است. در دعای جوشن کبیر می خوانیم:

«یا من فی البحر عجائبه»

پیام ها:

۱- تأمین نیازهای مادی انسان، نشانه ی قدرت خداوند بر کفایت انسان است.

كَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا رَبُّكُمُ الَّذِي ...

۲- امکانات و فضل از سوی خداست و کار و تلاش از ما. «يُرْجِي لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»

۳- آنچه از نعمت های دریا به دست می آوریم، تفضل اوست. «مِنْ فَضْلِهِ»

۴- ربوبیت خداوند همراه رحمت دائمی اوست. رَبُّكُمُ ... كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهَ فَلَمَّا نَجَاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾

وهرگاه در دریا به شما محنت و رنج رسد، هر که را جز خداوند می خوانید، محو و گم می شود، پس چون شما را نجات دهد و به خشکی رساند، از او رومی گردانید. و انسان بسیار ناسپاس است.

یکی از دلایل فطری بودن توحید، این است که انسان در حالت درماندگی و ناامیدی از همه وسایل مادی، متوجه یک نقطه غیبی می شود که او را نجات دهد.

شخصی منکر خدا، از امام صادق علیه السلام دلیلی بر اثبات خدا می خواست. حضرت پرسید: آیا تاکنون سوار کشتی شده ای که دچار حادثه شود؟ گفت: آری، یک بار در سفری دریایی کشتی ما متلاشی شد و من بر تخته پاره ای سوار شدم. امام پرسید: آیا در آن هنگام، دل تو متوجه قدرتی بود که تو را نجات دهد؟ گفت: آری. فرمود: همان قدرت غیبی، خداست.

پیام ها:

۱- ایمان و توبه ی موسمی و موضعی ارزشی ندارد. مَسَّكُمْ الضُّرُّ ...

۲- در گرداب خطر، انسان یکتاپرست می شود، «إِلَّا إِيَّاهُ» و نارسایی همه ی اسباب ظاهری و پنداری روشن می گردد. «ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ»

۳- فاصله گرفتن از وسایل مادی، عامل درک بهتر حقایق است. «مَسَّكُمْ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ»

۴- جز خداوند، هر معبودی محو و نابود می شود. «ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ»

۵- دعای خالصانه مستجاب می شود. «إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّكُمْ»

۶- آسایش، عامل غفلت است. «نَجَّكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ»

۷- جاذبه های دنیا به قدری دلفریب است که انسان پس از ساعتی نجات از مهلکه، همه چیز را فراموش می کند. فَلَمَّا نَجَّكُمْ ... أَعْرَضْتُمْ

۸- فراموش کردن خداوند پس از نجات، جلوه ی روشن کفران است. «وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا»

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يُخْسِفَ بِكُمْ الْجَانِبَ الْبُرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾

پس آیا ایمن شده اید از این که شما را در ناحیه ی خشکی (به قهر خود) فرو برد، یا باران ریگ بر شما بباراند، سپس نگهبانی برای خود نیاید؟

نکته ها:

هلاکت اقوام پیشین، به گونه های متفاوت بوده است؛ خداوند برخی متجاوزان و دشمنان را در زمین فرو برد، بعضی را در دریا غرق کرد، بعضی را سنگباران و با صاعقه ی آسمانی نابود کرد. پس دست خداوند برای هلاکت کفار باز است، اگر امروز شما را از دریا به سلامت به ساحل رساند، گمان نکنید راهی برای تنبیه شما نیست، یا دیگر عذاب نمی شوید!

پیام ها:

۱- به نعمت های الهی مغرور نشویم. نَجَاكُمْ ... أَفَأَمِنْتُمْ نجات از یک حادثه، نشانه نجات ابدی نیست، شاید دروقتی دیگر یا نقطه ای دیگر دچار مصیبت شویم.

۲- احساس امتیاز از عقوبت، زمینه ساز غفلت و تجاوز است. «أَفَأَمِنْتُمْ»

۳- انسان در هر لحظه و هر جا که باشد، در دست قدرت خداست و خشکی و دریا برای قهر خدا فرق نمی کند. «يُخْسِفُ بِكُمْ الْجَانِبَ الْبُرِّ»

۴- در برابر قهر خدا، هیچ قدرت و تکیه گاهی نیست. «ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا»

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيَغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾

یا اینکه ایمن شده اید از اینکه خداوند دوباره شما را به دریا ببرد و طوفانی شکننده بر شما بفرستد، پس شما را به خاطر کفرتان غرق کند. آنگاه برای خودتان هیچ دادخواه و پیجویی در برابر قهر ما نیاید؟!

نکته ها:

«حاصب»، به طوفان در خشکی و «قاصف»، به طوفان دریائی گفته می شود. «تبع» از کلمه «تبع»، به کسی که خونبها و انتقام را پیگیری و دادخواهی کند، گفته می شود.

پیام ها:

۱- به آرامش های موقت مغرور نشویم، خطر همیشه در کمین است. «أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى» با نجات از مهلکه ای، خطر برای همیشه رفع نشده است.

۲- کیفر برخی ناسپاسی ها، در همین دنیا است. «فَيَغْرِقْكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ»

۳- غفلت از خدا پس از نجات، نمونه ای از کفر و کفران است. «بِمَا كَفَرْتُمْ»

۴- عامل هلاکت و بدبختی انسان، گرایش او به کفر و عملکرد خود اوست.

«فَيَغْرِقْكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ»

۵- هیچ قدرتی نمی تواند در برابر خداوند، قرار گیرد و خداوند در برابر هیچ کس مسئول نیست. «لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا»

وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَ حَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (۷۰)

وهمانا فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا (بر مرکب ها) حمل کردیم و از چیزهای پاکیزه روزی شان دادیم و آنان را بر بسیاری از آفریده های خود برتری کامل دادیم.

نکته ها:

کرامت، گاهی کرامت معنوی و اکتسابی و نزد خداست، مثل کرامتی که خاص اهل تقواست.

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (۱) و گاهی کرامت در آفرینش است، نظیر «أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۲) که در خلقت انسان آمده است. مراد از «كَرَّمْنَا» در این آیه، احتمالاً وجه دوم باشد. کرامت

ص: ۹۳

۱- ۱. حجرات، ۱۳.

۲- ۲. تین، ۴.

انسان هم در خلقت و هوش و عقل و استعداد است، و هم در دارا بودن قانون آسمانی و رهبری معصوم، و مسجود فرشتگان واقع شدن.

انسان برتر از فرشته است، زیرا:

الف: انسان، مسجود فرشتگان است.

ب: فرشته، عقل محض است و شهوت ندارد و از این رو کمالش به ارزش کمال انسان نیست. هر که عقلش را بر شهوتش غلبه دهد، برتر از فرشته است.

ج: در شب معراج، جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: تو امام باش تا به تو اقتدا کنم، زیرا خداوند شما را بر ما برتری داده است. (۱)

با آنکه خداوند بشر را بر همه ی موجودات، حتی فرشتگان برتری داد، «فَضَّلْنَا هُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا» ولی سوء انتخاب و عمل ناپسند انسان او را به پست ترین درجه «أَسْفَلَ سَافِلِينَ» (۲) و به مرتبه ی حیوانات و پست تر از آن پایین می آورد. «كَمَثَلِ الْجِمَارِ» (۳)، «كَمَثَلِ الْكَلْبِ» (۴)، «كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۵)، «كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ ...» (۶)

در آیه، برای انسان هم کرامت مطرح است، هم فضیلت. «كَرَّمْنَا فَضْلَنَا» شاید تفاوت این دو، عبارت باشد از:

الف: کرامت، امتیازی است که در دیگران نیست، اما فضیلت، امتیازی است که در دیگران نیز هست.

ب: کرامت اشاره به نعمت های خدادادی در وجود انسان است، بدون تلاش. ولی فضیلت اشاره به نعمت هایی است که با تلاش خود انسان همراه با توفیق الهی بدست آمده است.

ج: کرامت مربوط به نعمت های مادی است، ولی فضیلت مربوط به نعمت های معنوی است.

سفر یکی از لوازم زندگی بشر، برای رفع نیازها و کسب تجربه هاست، که خداوند اسباب آن را در خشکی و دریا، در اختیار بشر قرار داده و آن را به عنوان یکی از نعمت های خود برشمرده است.

ص: ۹۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تین، ۵.

۳-۳. جمعه، ۵.

۴-۴. اعراف، ۱۷۶.

۵-۵. اعراف، ۱۷۹.

به گفته ی بعضی مفسران، «حمل در خشکی و دریا» اشاره به تسخیر تمام قوای زمینی و دریایی به دست بشر است، نه فقط سوار شدن بر کشتی و الاغ و مانند آن!

«طیبات»، اقسامی دارد: حیات طیبه، ذریه ی طیبه و رزق طیب. و امام باقر علیه السلام می فرماید:

رزق طیب همان علم مفید است. (۱)

پیام ها:

۱- توجه انسان به مقام و کرامت خود، سبب شکر و دوری از کفران است.

بِمَا كَفَرْتُمْ ... وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا

۲- نه تنها حضرت آدم، بلکه نسل انسان مورد کرامت و برتری و گرامیداشت است. «كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»

۳- تفاوت انسان با جانداران دیگر و برتری او، بسیار زیاد است. لَقَدْ كَرَّمْنَا ... فَضَّلْنَا هُمْ ... تَفْضِيلًا

۴- زمینه های رشد و کمال انسان از سوی خداست. «كَرَّمْنَا، حَمَلْنَا، رَزَقْنَا، فَضَّلْنَا، حَلَقْنَا»

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۷۱)

روزی که هر گروهی از مردم را با پیشوایشان فرامی خوانیم، پس هر کس نامه ی عملش به دست راستش داده شود، پس آنان نامه ی خود را (با شادی) می خوانند و کمترین ستمی بر آنان نمی شود.

نکته ها:

«فتیل»، رشته ی باریک میان شکاف هسته ی خرماست، کنایه از چیز بسیار اندک و کوچک و حقیر می باشد.

قرآن از دو گونه پیشوا نام برده است: یکی امام نور و هدایت، «أئمةً يهْدُونَ بِأمرنا» (۲) و

ص: ۹۵

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). انبیاء، ۷۳.

دیگری امام نار و ضلالت، «أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (۱) که گروه دوّم، با زور و تهدید و تطمیع و تحقیر، مردم را به اطاعت خود وامی دارند.

ابوبصیر به امام صادق علیه السلام گفت: «أشهد أنك امامی»، گواهی می دهم که تو امام من هستی. امام فرمود: در قیامت، هر گروهی با امامشان محشور می شوند، خورشیدپرستان با خورشید و ماه پرستان با ماه. (۲)

پیام ها:

۱- قیامت رافراموش نکنیم. «يَوْمَ نَدْعُوا»

۲- تقسیم بندی مردم در قیامت، براساس رهبرانشان خواهد بود. «كُلَّ أَنْاسٍ يَأْمُرُهُمْ»

۳- انسان، ناگزیر الگو و رهبری را برای خود انتخاب می کند. «كُلَّ أَنْاسٍ يَأْمُرُهُمْ»

۴- مسلمان نباید در مسائل رهبری، منزوی و بی تفاوت باشد. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ يَأْمُرُهُمْ» زیرا در قیامت به همراه او محشور می شود.

۵- آثار مسأله انتخاب رهبری و اطاعت از او، تا دامنه ی قیامت ادامه دارد. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ يَأْمُرُهُمْ»

۶- قیامت، نه تنها دادگاه افراد، بلکه محکمه ی بزرگ امت ها و ملت ها و احزاب و مکتب ها و حکومت ها نیز هست. «نَدْعُوا كُلَّ أَنْاسٍ يَأْمُرُهُمْ»

۷- امامت و ولایت، در متن زندگی مطرح است، نه آنکه صرفاً موضوعی اعتقادی و در حاشیه ی زندگی باشد. رهبر، زمینه ساز سعادت یا شقاوت مردم می باشد. «كُلَّ أَنْاسٍ يَأْمُرُهُمْ»

۸- در قیامت، نیکان از خواندن نامه ی عمل خود شاد می شوند. «يَقْرُونَ كِتَابَهُمْ» و یکدیگر را صدا می زنند که بیاید نامه ی مرا بخوانید. «هَأْوُمْ اقْرؤا كِتَابِيَهٗ» (۳)

۹- انسان عملکرد خود را به صورت مکتوب دریافت خواهد کرد. «كِتَابُهُ»

ص: ۹۶

۱- ۱. قصص، ۴۱.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. حاقه، ۱۹.

۱۰- محاکمه ی انسان ها در قیامت بر اساس دلائل و اسناد مکتوب است. «وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا»

۱۱- کیفر و پاداش در قیامت، صددرصد عادلانه است. «وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا»

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (۷۲)

و هر کس در این دنیا کور دل و گمراه باشد، در آخرت نیز کور و گمراه تر خواهد بود.

نکته ها:

در قیامت علاوه بر صحنه هایی که انسان ها مَهر بر لب و لال برانگیخته می شوند، عده ای هم نابینا می شوند. نابینایی آنجا ریشه در کور دلی دنیا دارد.

در روایات است: کسی که حج بر او واجب شود ولی حج نرود، یا قرآن بخواند ولی عمل نکند، کور محشور می شود. (۱)

کور دلی بدتر از کوری چشم است، چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«شر العمی عمی القلب»، بدترین کوری، کوری دل است. و همچنین فرمودند:

«أشد العمی من عمی عن فضلنا» بدترین و سخت ترین کوری، کوری کسی است که چشم دیدن فضایل ما را ندارد. (۲)

کوری در قیامت در آیات دیگر هم آمده است، از جمله: «نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلِيًّا وَجُوهَهُمْ عُمِيًّا» (۳)، همچنین آیه ی ۱۲۵ سوره طه، کور برانگیخته شدن در قیامت را در اثر کور دلی در دنیا و فراموش کردن آیات الهی و اعراض از حق دانسته است.

سؤال: در آیاتی آمده است که به گنهکاران گفته می شود: کتابت (نامه ی عملت) را بخوان، «اقْرَأْ كِتَابَكَ» این آیات با نابینایی آنان در قیامت چگونه قابل جمع است؟

پاسخ: کوری در یکی از مواقف قیامت است، در موقف دیگر بینا می شوند و حقایق را که در دنیا نشناخته اند، آنجا آشکارا می بینند.

ص: ۹۷

۱- ۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳- ۳. اسراء، ۹۷.

امام باقر علیه السلام می فرماید: کسی که از دیدن آفرینش بهره ی معنوی نگیرد، پس نسبت به آخرتی که ندیده، کوردل تر است. (۱)

پیام ها:

۱- شخصیت اخروی انسان، بازتابی از شخصیت دنیوی اوست. «فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى» بصیرت اینجا، بصیرت آنجا را در پی دارد و کور دلی اینجا، کوری آنجاست.

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا (۷۳)

و بسا نزدیک بود که تو را از آنچه به تو وحی کردیم غافل کنند تا چیز دیگری غیر از وحی را به ما نسبت دهی، و آنگاه تو را دوست خود گیرند.

نکته ها:

در روایات می خوانیم که مشرکان از پیامبر اکرم درخواست احترام به بت ها یا مهلت یکساله برای ادامه بت پرستی داشتند و پیامبر نزدیک بود که بپذیرد، ولی خداوند او را حفظ کرد!! اما این روایات مردود است و با اصل عصمت و قاطعیت پیامبر که در آیات دیگر قرآن آمده و سیره ی حضرت است، سازگار نیست. (۲)

صاحب تفسیر اطیب البیان می گوید: اینکه در آیه، «عَنِ الَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ» آمده است، نه «عما او حینا» نشان می دهد که تلاش کفار برای برگرداندن نظر پیامبر و عنایت او از شخص خاصی بوده است، نه مطالب وحی شده. اما اینکه آن شخص چه کسی بوده که خداوند درباره اش وحی فرموده است؟

حدیثی از امام باقر و امام کاظم علیهما السلام نقل شده که درباره ی ولایت حضرت علی علیه السلام است که خداوند از طریق وحی سفارش هایی را به پیامبر کرد. خداوند برای توجه نکردن پیامبر به

ص: ۹۸

۱- ۱. توحید صدوق، ص ۴۵۵.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

حسادت مردم و نپذیرفتن و تحمل نکردن آنان، این آیه را نازل کرد و تلاش های کفار برای عدول و تغییر موضع پیامبر را بی نتیجه گذارد.

البته این کلام با توجه به کلمه ی «الذی» و حدیث یاد شده قابل قبول است، به شرط آنکه مراد معرفی حضرت علی علیه السلام در مکه باشد، چون سوره مکی است.

پیام ها:

۱- کفار برای جذب انبیا و رهبران نیز طرح و برنامه دارند. «كَادُوا لَيُفْتِنُونَكَ»

۲- رهبران مذهبی باید از توطئه های دشمن در جهت ایجاد سستی و تغییر در مواضع مکتبی، هوشیار باشند. «كَادُوا لَيُفْتِنُونَكَ»

۳- اگر دوستی و ارتباط با افراد و کشورها به قیمت چشم پوشی از مکتب و مقدسات باشد، بی ارزش است. «إِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا»

۴- تا مسلمانان دست از مکتب و آیین خود بر ندارند، کفار و دشمنان، دوست واقعی آنان نخواهند شد، دشمن به کم قانع نیست، می خواهد شما را از مکتب جدا کند. «إِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا» (۱)

وَ لَوْ لَا أَنْ بُنَّتَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنْ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾

و اگر ما تورا استوار نکرده بودیم، هر آینه نزدیک بود که اندکی به آنان تمایل پیدا کنی.

نکته ها:

این آیه با عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله هیچ گونه تعارضی ندارد. جمله ی «نزدیک بود گناه کنی» به معنای «گناه کردن» نیست. به علاوه جمله ی «اگر استوار کردن ما نبود...» حالت شرطی دارد، یعنی اگر حمایت ما نبود شاید متمایل می شدی. ولی چون آن بود، تمایل هم پیدا

ص: ۹۹

۱- ۱). نظیر آیه ی «لن ترضی عنک الیهود و لا النصارى حتی تتبع ملتهم» یهود و نصارا از تو راضی نخواهند شد، مگر آنکه از کیش و آیین آنان پیروی کنی. بقره، ۱۲۰.

نشود. در موارد دیگر هم شرط (اگر) به معنای انجام قطعی نیست، مثل آیه وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ... لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (۱) اگر بر ما سخنی دروغ نسبت دهد، شاهرگش را قطع می کنیم. و آیه «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۲) اگر شرک بورزی اعمالت تباه می شود. که به معنای انجام شدن آن کارها نمی باشد.

چنانکه امام رضا علیه السلام فرمودند: این آیه از این باب می باشد که به در می گویند تا دیوار بشنود. (۳) و در واقع خطاب آیه به مسلمانان است، نه شخص پیامبر.

پیام ها:

۱- اگر لطف و نگهداری الهی نباشد، برای مصونیت و عصمت پیامبران هم ضمانتی نیست. «لَوْ لَا أَنْ تَبْتِنَاكَ»

۲- قاطعیت و نفوذناپذیری در برابر دشمنان و کفار، از امتیازات انبیاست. «تَبْتِنَاكَ»

۳- خداوند پیامبران را معصوم نگاه می دارد. «تَبْتِنَاكَ»

۴- عقب نشینی در مسائل اعتقادی و اصول مکتب، تمایل و گرایش به ظالمان است و رهبران در معرض چنین خطری می باشند. «لَوْ لَا أَنْ تَبْتِنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنُ إِلَيْهِمْ»

۵- انحراف حتی اگر اندک باشد، از کسی مانند پیامبر بسیار است. «شَيْئًا قَلِيلًا»

۶- کمترین عقب نشینی از اصول و ارزشها نیز ممنوع است. زیرا برای دشمنان یک موفقیت و پیروزی حساب می شود. «شَيْئًا قَلِيلًا»

إِذَا لَأَذْفَنَّاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَ ضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا (۷۵)

آنگاه دو برابر (کیفر مشرکان) در زندگی و دو برابر در مرگ، عذابت می چشانیم و برای خویش در برابر قهر ما یآوری نمی یافتی.

ص: ۱۰۰

۱- ۱. حاقه، ۴۴-۴۶.

۲- ۲. زمر، ۶۵.

۳- ۳. «ایاک اعنی و اسمعی یا جاره». تفسیر نورالثقلین.

پس از نزول این آیه، رسول خدا صلی الله علیه و آله این دعا را می خواندند:

«اللهم لا تکلنی الی نفسی طرفه عین»، خدایا! به اندازه ی چشم برهم زدنی مرا به خود وامگذار! (۱)

پیام ها:

۱- خداوند، هم لطف دارد، هم قهر. «تَبَّتْ رَأْسُكَ لَأَذْفَنَّاكَ»

۲- رکون، (گرایش و اعتماد) به کفار، از گناهان کبیره است، چون وعده ی عذاب درباره اش داده شده است. تَزَكُنْ إِلَيْهِمْ ... لَأَذْفَنَّاكَ

۳- کیفر کمترین لغزش رهبران، دو برابر دیگران است. هرچه مقام علمی و موقعیت اجتماعی و معنوی انسان بیشتر باشد، مسئولیت و خطر هم بیشتر است. شَيْئًا قَلِيلًا ... ضِعْفَ الْحَيَاةِ

۴- اگر در قوانین کیفری، برای مسئولین جریمه ی سنگین تری وضع شود، خلاف عدالت نیست. «لَأَذْفَنَّاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ»

۵- در برابر قهر الهی حتی برای پیامبر نیز هیچ قدرت و مقامی نمی تواند مانع ایجاد کند. «لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا»

۶- تمایل به کفار، سبب تنها ماندن انسان و محروم شدن از نصرت خداوند است.

تَزَكُنْ إِلَيْهِمْ ... لَا تَجِدُ ... نَصِيرًا

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا (۷۶)

و بسا نزدیک بود کافران (با نیرنگ یا غلبه) تو را از این سرزمین بلغزانند تا از آن بیرونت کنند، و در آن هنگام، جز مدت کمی پس از تو پایدار نمی ماندند (و به خاطر این ظلم گرفتار قهر الهی می شدند).

نکته ها:

این آیه، اشاره به آیه ی ۳۰ سوره ی انفال است که می فرماید: «وَ إِذِ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَكْرِينَ» یاد آور زمانی را که کفار نقشه می کشیدند تا تو را حبس کنند یا بکشند یا بیرون کنند، آنان نیرنگ می زنند و خدا هم تدبیر می کند و خداوند بهترین تدبیر کنندگان است.

پیام ها:

۱- پیامبر در معرض هر گونه خطر، توطئه، ترور، آوارگی و تبعید بود. **كَادُوا لَيَسْتَفْزُونَكَ ...**

۲- دشمنان مکتب، هدفشان قلع و قمع کردن اساس دین است و در این راه، به احدی حتی پیامبر رحم نمی کنند. «لَيَسْتَفْزُونَكَ»

۳- طرح کافران در مرحله اول، ایجاد رخنه در فکر و اعتقاد رهبر است، **لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الدِّي ...** و در مرحله بعد، شدت عمل و تبعید و اخراج اوست. **لِيُخْرِجُوكَ ...**

۴- حضور پیامبر در میان مردم، مانع قهر الهی است و اگر آن حضرت را از خود دور و تبعید کنند، در فاصله کمی نابود می شوند. «**لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا**»

۵- قرآن کریم، هم از غیب خبر می دهد و هم با بیان ناکامی توطئه های دشمن به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تسلی می دهد. **كَادُوا لَيَسْتَفْزُونَكَ ... لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا**

سُنَّةٌ مِّنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُّسُلِنَا وَ لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا (۷۷)

این، سنت (هلاکت طغیان گران) در باره ی پیامبرانی که پیش از تو فرستادیم جاری بوده است و برای سنت ما هیچ تغییری نمی یابی.

نکته ها:

تأیید پیامبران و هلاکت کافران و ظالمان، سنت الهی است که در سوره ی ابراهیم آیه ۱۳ نیز آمده است: «**قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ**»، کفار به پیامبران شان گفتند: قطعاً ما شما را از سرزمین خود

بیرون می‌کنیم، مگر آنکه به آیین ما درآید، ولی خدا به آنان وحی کرد که ما قطعاً ستمگران را نابود می‌کنیم.

پیام‌ها:

۱- سنت‌های الهی چون براساس حکمت خداست، ثابت است و در طول تاریخ دگرگون نمی‌شود. «سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا»

۲- توطئه کفار و امدادهای غیبی خدا نسبت به پیامبران، ریشه‌ی تاریخی دارد.

«سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا»

۳- تحولات تاریخی براساس سنت‌های ثابت الهی است. «لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً»

۴- خداوند، عادل است و در شرایط یکسان، مهر و قهرش نیز یکسان است.

«لَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً»

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً (۷۸)

نماز را به هنگام بازگشت خورشید (به سمت مغرب) تا تاریکی شب، بپادار، و همچنین قرآن سپیده‌دمان را. همانا (قرائت) قرآن (به هنگام) فجر (در نماز صبح) مورد مشاهده (فرشتگان) است.

نکته‌ها:

«دلوک» هنگامی است که خورشید از وسط آسمان روبه مغرب میل می‌کند که زوال نامیده می‌شود، و وقت نماز ظهر و عصر است. و «غَسَقِ اللَّيْلِ» وقت نماز مغرب و عشاء است که تاریکی، فراگیر می‌شود و «فجر»، وقت نماز صبح است. (۱)

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: اولین نمازی که واجب شد نماز ظهر بود و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۲) در روایت دیگری آمده است: اگر نماز صبح در اول فجر اقامه شود، فرشتگان

ص: ۱۰۳

(۱-۱). تفسیر طیب البیان.

(۲-۲). کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

شب و روز هر دو آن را ثبت می کنند. (۱) و «مشهود» بودن نماز صبح نیز ممکن است به همین معنا باشد. (۲) یعنی هر دو گروه فرشتگان آن را مشاهده کرده و بر آن گواهی می دهند.

پیام ها:

۱- معیار شناخت اوقات در اسلام، طبیعی است به نحوی که قابل فهم و درک همه کس در همه جا و همیشه باشد. «لِتَدُلُوكِ الشَّمْسِ غَسَقِ اللَّيْلِ الْفَجْرِ»

۲- برنامه های دینی، زمان بندی شده است. «لِتَدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ»

۳- نماز تنها عبادتی است که به نام «قرآن» توصیف شده است. «قُرْآنَ الْفَجْرِ»

۴- قرآن و تلاوت آن در نماز، محور اصلی است. «قُرْآنَ الْفَجْرِ» (۳)

۵- در میان نمازها، نماز صبح جایگاه ویژه ای دارد. «إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا»

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا (۷۹)

و پاسی از شب را بیدار باش و تهجد و عبادت کن، و این وظیفه ای افزون برای توست، باشد که پروردگارت تو را به مقامی محمود و پسندیده برانگیزد.

نکته ها:

«هجود»، به معنای خوابیدن است و «تهجد»، به معنای برطرف کردن خواب با عبادت می باشد.

نماز شب از نمازهای بسیار با فضیلت است و در سوره های مزمل و مدثر آمده است: «قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» در روایات بیش از ۳۰ فضیلت برای نماز شب برشمرده شده است که به برخی از فضایل آن اشاره می شود:

* تمام انبیا نماز شب داشتند. نماز شب، رمز سلامتی بدن و روشنایی قبر است. نماز شب، در اخلاق، رزق، برطرف شدن اندوه، ادای دین و نورچشم مؤثر است. (۴)

ص: ۱۰۴

۱-۱. کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «لا صلوه الا بقرآن». کنز العمال، ح ۱۹۶۹۸.

۴-۴. سفینه البحار.

*نماز شب، گناه روز را محو می کند و نور قیامت است. (۱)

*امام صادق علیه السلام می فرماید: پاداش نماز شب آن قدر زیاد است که خداوند می فرماید:

«فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۲) هیچ کس پاداشی را که برای آنان در نظر گرفته شده نمی داند. (۳)

*امام صادق علیه السلام می فرماید: شرف مؤمن، نماز شب است و عزّتش، آزار و اذیت نکردن مردم.

*ابوذر کنار کعبه مردم را نصیحت می کرد که برای وحشت و تنهایی قبر، در دل شب دو رکعت نماز بخوانید.

*درمانده کسی است که از نماز شب محروم باشد.

*بهترین شما کسی است که اطعام کند، سلام را آشکارا بدهد و هنگامی که مردم در خوابند، نماز بخواند.

سه چیز بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله واجب بود و بر دیگران مستحب: نماز شب، مسواک و سحرخیزی. (۴)

در کلمه ی «مَقَامًا» عظمت نهفته است (به خاطر تنوین) و در روایات آمده که «مقام محمود» همان شفاعت است. (۵)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: گناهان و اعمال و رفتار بد انسان، موجب محرومیت او از نماز شب می شود. (۶)

خداوند به تمام قطعات زمان سوگند یاد کرده است. مثلاً: «وَ الْفَجْرِ» (۷)، «وَ الصُّبْحِ» (۸)، «وَ النَّهَارِ» (۹)، «وَ الْعَصْرِ» اما به سحر سه بار سوگند یاد شده است: «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسِيرٌ» (۱۰)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا عَسَيْتَ حَسَبًا» (۱۱)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» (۱۲) یعنی سوگند به شب هنگام تمام شدنش.

و در باره ی استغفار در سحر دو آیه آمده است: «وَ بِالْأَشْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (۱۳)،

ص: ۱۰۵

۱-۱. بحار، ج ۸۴، ص ۱۴۰.

۲-۲. سجده، ۱۷.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. تفسیر فرقان.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین.

۶-۶. بحار، ج ۸۷، ص ۱۴۵.

۷-۷. فجر، ۱.

٨-٨. مَدَثَر، ٣٤.

٩-٩. شَمْس، ٣.

١٠-١٠. فَجْر، ٤.

١١-١١. تَكْوِير، ١٧.

١٢-١٢. مَدَثَر، ٣٣.

١٣-١٣. ذَارِيَات، ١٨.

پیام ها:

۱- نماز شب بر پیامبر اسلام واجب بود. «فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَكَ» آری مقام رهبری، مستلزم تکالیف سنگین تری است.

۲- دل شب بهترین زمان برای عبادت است. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدُ»

۳- مقامات پسندیده معنوی، در سایه ی عبادت و عبودیت پیدا می شود. «فَتَهَجَّدُ مَقَامًا مَحْمُودًا»

۴- ما با عبادت های خویش، حقی بر خدا نداریم که طلب کنیم، هرچه هست، امید است و فضل او. «عَسَى»

۵- نماز شب به تنهایی کافی نیست، کمالات دیگری نیز لازم است. «عَسَى»

۶- تا کسی خود گامی به سوی کمال برندارد، خداوند او را به مقامی نمی رساند. فَتَهَجَّدُ ... يَبْعَثُكَ رَبُّكَ

۷- مقامی ارزشمند است که نزد خدا پسندیده باشد، و گرنه شهرت های پوچ، ارزشمند و ماندگار نیست. آری دود به هوا و بالا می رود، ولی روسیاه است.

«يَبْعَثُكَ رَبُّكَ»

۸- خداوند، خودش شفاعت را برای اولیا پسندیده است، نه آنکه اولیای الهی نسبت به بندگان از خدا مهربان تر باشند. «يَبْعَثُكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا»

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ أَمْرِكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا (۸۰) و بگو: پروردگارا! مرا با ورودی نیکو و صادقانه وارد (کارها) کن و با خروجی نیکو بیرون آر و برای من از پیش خودت سلطه و برهانی نیرومند قرار ده.

ص: ۱۰۶

صدق، بهترین وصف و حالت یک کار و یک شخص در آغاز و انجام آن است. چه بسا کارهایی که آغاز غیر صادقانه دارد و با قصد ریا، سمعه، فریب، برتری جویی و مانند آن شروع می شود، یا آغازی صادقانه دارد، ولی پایانی آمیخته به غرور، عُجب، مَنّت، حبط و سوءعاقب پیدا می کند و برکات آن محو می شود. رمز شکست بسیاری از حرکت ها، نبود صداقت در آنها و قطع امداد الهی از آن است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: هرگاه برای ورود به کاری، ترس و وحشت داشتی این آیه را بخوان و اقدام کن. (۱)

انسان به جایی می رسد که از «صدیقین» می شود، هرچه می گوید عمل می کند و هرچه را عمل می کند، می گوید. (۲) قلب و زبان و عملش یکی می شود.

از مصادیق «سلطان نصیر»، می توان داشتن جانشینی لایق، یاری باوفا و وزیری دلسوز و کاردان را برشمرد.

پیام ها:

۱- خواسته های خود را در برابر خداوند به زبان بیاوریم. «وَقُلْ رَبِّ»

۲- دعایی که همراه با نماز و بعد از آن باشد، اثر بیشتری دارد. اَقِمِ الصَّلَاةَ ...

فَتَهَجَّدْ ... وَقُلْ رَبِّ ...

۳- دعا کردن را هم باید از خدا آموخت که چگونه بخوانیم و چه بخواهیم. وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِي ...

۴- یکی از اصول مدیریت، آینده نگری و دوراندیشی است. «اَخْرِجْنِي مُخْرَجِ صِدْقٍ»

۵- مهم تر از آغاز نیک، پایان و فرجام خوب است. نباید به آغاز شیرین دلخوش بود، بلکه باید از خطر بدعاقبتی به خدا پناه برد. «اَخْرِجْنِي مُخْرَجِ صِدْقٍ»

۶- رهبری یک نهضت جهانی که شروع و پایانش صادقانه و بی انحراف باشد،

ص: ۱۰۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

بدون دعا و استمداد از خدا و دریافت امداد الهی ممکن نیست. «رَبِّ أَخْرِجْنِي»

۷- همه ی امور به دست خداست و باید از او مدد خواست «أَدْخِلْنِي أَخْرِجْنِي اجْعَلْ»

۸- کسب قدرت برای اهداف مقدّس ارزش دارد. «وَ اجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا»

۹- مؤمن، نصرت و امداد را تنها از خدا می طلبد. «مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا»

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿۸۱﴾

و بگو: حق آمد و باطل نابود شد، همانا باطل، نابود شدنی است.

نکته ها:

«حق» به معنای ثابت و باقی است. لذا خدا و هر چه از سوی او باشد، حق است. «حق» یکی از نام های خداوند است. کلمه ی «زهوق» به معنای رفتن است. «زهق نفسه» یعنی روح از بدنش خارج شد.

برای این آیه مصادیقی همچون ظهور اسلام، ورود به مدینه، فتح مکه و شکستن بت ها را گفته اند که در همه ی آنها باطل شکست خورده است. ولی آیه دارای مفهوم گسترده ای است و فنای باطل و بقای حق را نوید می دهد.

بقای حق و نابودی باطل، یک سنّت و قانون الهی است، نه پنداری و تصادفی، هر چند پیروان حق کم و طرفداران باطل زیاد باشند. چرا که حق همچون آب، ثابت و ماندگار و باطل مانند کف، ناپایدار و فانی است. «فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَ أَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ» (۱)

قرآن می فرماید: «نَقَذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ» (۲) ما حق را بر سر باطل می کوبیم و آن را نابود می سازیم. و در این صورت است که باطل رفتنی است. بنابراین حق باید با قدرت و کوبنده بر باطل هجوم آورد.

ص: ۱۰۸

۱- ۱. رعد، ۱۷.

۲- ۲. انبیاء، ۱۸.

۱- پیامبر باید با قاطعیت، پیروزی نهایی حق را به مردم اعلام کند. «قُلْ جَاءَ الْحَقُّ»

۲- باید حق را به میدان آورد تا باطل از بین برود. جَاءَ ... زَهَقَ

۳- عاقبت، باطل رفتنی و نابود شدنی است و حق، باقی و پایدار. جَاءَ ... زَهَقَ (فعل ماضی نشانه قطعی بودن است).

۴- از جلوه ها و مانورهای باطل نباید هراسید که دوامی ندارد. «كَانَ زَهُوقًا»

و نُنزِلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» ۸۲

و آنچه از قرآن فرو می فرستیم، مایه ی شفا(ی دل) و رحمتی برای مؤمنان است و ستمگران را جز خسران نمی افزاید.

نکته ها:

کلمه ی «مِنْ» در «مِنَ الْقُرْآنِ»، به معنای «بعض» نیست تا دلالت کند بر اینکه بعضی از قسمت های قرآن شفاست، بلکه بیان می کند که هر آنچه از قرآن کریم نازل می شود، شفابخش است.

با آنکه قرآن برای هدایت همه است؛ «هُدًى لِلنَّاسِ» (۱) ولی تنها کسانی از این نور بهره می برند که پنجره ی روح خود را به سوی آن باز کنند و لجاجت و عناد را کنار گذاشته، با روحی سالم به سراغ قرآن روند؛ «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» (۲) و لذا لجوجان بیمار دل را جز خسارت نمی افزاید. مانند باران که وقتی بر مرداری ببارد، بوی تعفن برخیزد، هر چند باران زلال و پاک است.

استدلال قرآن، رکود فکری را شفا می دهد؛ موعظه ی قرآن، قساوت را درمان می کند؛ تاریخ قرآن تحخیر را برطرف می سازد؛ زیبایی آهنگ و فصاحتش روح فراری را

ص: ۱۰۹

۱- ۱. بقره، ۱۸۵.

۲- ۲. بقره، ۲.

جذب می کند؛ قوانین و احکامش عادات خرافی را ریشه کن می سازد؛ تلاوت و تدبر در آن، بیماری غفلت را شفا می بخشد؛ تبرک به آن، امراض جسمی را شفا می دهد و رهنمودهای آن، تاریکی ها را روشن می کند.

شفای قرآن با شفای داروهای مادی تفاوت های زیادی دارد. داروی قرآن، ضرری را به دنبال ندارد، کهنه نمی شود و تاریخ مصرف ندارد. شفا یافته ی قرآن عامل شفای دیگران می شود. در نسخه ی شفای قرآن اشتباه نیست، همیشه و در اختیار همه است، طیب این دارو، هم ما را می شناسد، هم دوستان دارد و هم نتیجه ی نسخه اش ابدی است، نسخه و داروی او هم مشابه ندارد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«فان القرآن شفاء من اكبر داء و هو الكفر و النفاق و الغی و الضلال» (۱)، قرآن درمان بزرگ ترین دردهاست که کفر و نفاق و گمراهی باشد.

خداوند رحمت را بر خود لازم نموده است: «كَتَبَ عَلَي نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۲) و پیامبرش را برای جهانیان، رحمت قرار داده است، «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۳) هم امتش نسبت به هم رحمت دارند، «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۴) و هم کتابش رحمت است. «شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ»

پیام ها:

۱- چون قرآن از جانب خدایی است که خالق بشر و فطرتِ اوست، قوانین آن نیز با فطرت مطابق و نجات دهنده ی اوست. «شِفَاءٌ»

۲- آنچه از سوی خدای رحمان و رحیم باشد، رحمت است. «رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۳- چون کافران به او امر و نواهی قرآن عمل نمی کنند، نزول هر دستور، جرمشان را بیشتر و خسارتشان را افزون تر می سازد. «لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا»

ص: ۱۱۰

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۲- ۲. انعام، ۱۲.

۳- ۳. انبیاء، ۱۰۷.

۴- ۴. فتح، ۲۹.

وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِياً (۸۳)

و هرگاه که به انسان نعمتی عطا کردیم، روی گرداند و شانه ی خود را (از روی تکبر) چرخاند و چون (کمترین) گزندى به او رسد (از همه چیز) مأیوس و نومید شود.

نکته ها:

«نَأَى بِجَانِبِهِ» یعنی به سوى خود رفته، به خود گرایش می یابد و شانه می چرخاند.

پیام ها:

۱- رفاه و آسایش، زمینه ساز غفلت است. «إِذَا أَنْعَمْنَا أَعْرَضَ»

۲- انسان به جای اینکه نعمت را از خدا بداند و به او بگردد، آن را از فکر، استعداد، نبوغ و کار خود می پندارد و خدا را رها می کند. «نَأَى بِجَانِبِهِ»

۳- نعمت ها از خداست، ولی شرّ و بدی از عملکرد خود ماست. «أَنْعَمْنَا مَسَّهُ الشَّرُّ»

۴- انسان آن قدر ضعیف است که با نعمتی، گرفتار غفلت شده و با سختی و حادثه ی کوچکی، نا امید می شود. «إِذَا أَنْعَمْنَا ... أَعْرَضَ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِياً»

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا (۸۴)

بگو: هر کس بر ساختار و خلق و خوی خویش عمل می کند، پس پروردگارتان داناتر است به کسی که به هدایت نزدیک تر است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در بحث از نیت و اینکه نیت از عمل بهتر است، این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

«شاکله»، به معنای ساختار و بافت روحی انسان است که در اثر وراثت و تربیت و فرهنگ

ص: ۱۱۱

اجتماعی برای انسان پیدا می شود. بعضی «شاکله» را به معنای فطرت گرفته اند، در حالی که فطرت ها یکدست و ثابت است و آنچه در انسان ها متفاوت است، انگیزه ها، خلق و خوی، عادات و بافت فکری و خانوادگی افراد است و عمل هر کس هم در گرو آنهاست. (۱)

پیام ها:

۱- رفتار انسان برگرفته از شخصیت فکری و روحی و اخلاقی اوست. «يَعْمَلُ عَلَيَّ شَاكِلَتِهِ» (از کوزه همان برون تراود که در اوست).

۲- چون رفتارها ریشه در حالات و عادات دارد، باید از انگیزه ها و خوگرفتن های نابجا پرهیز کرد تا اعمال نابجا به صورت ملکه در نیاید. «كُلُّ يَعْمَلُ عَلَيَّ شَاكِلَتِهِ»

۳- راههای هدایت نیز درجات و سلسله مراتب دارد. «أَهْدِي»

۴- هر کس نیت بهتری داشته باشد، به هدایت نزدیک تر است. «أَهْدِي سَبِيلًا»

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا (۸۵)

و از تو درباره ی روح می پرسند. بگو: روح از امور پروردگارم (و مربوط به او) است و جز اندکی از دانش به شما نداده اند.

نکته ها:

کلمه ی «روح»، ۲۱ مرتبه در قرآن آمده و در موارد زیر بکار رفته است:

الف: روحی که در کالبد انسان دمیده شده است. «نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ» (۲)

ب: وحی. «يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِ عَلِيٍّ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ» (۳)

ج: قرآن. «كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» (۴)

ص: ۱۱۲

۱-۱. تفسیر فرقان.

۲-۲. سجده، ۹.

۳-۳. غافر، ۱۵.

۴-۴. شوری، ۵۲.

د: روح القدس. «أَيُّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» (۱)

ه: بزرگ فرشتگان. «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ» (۲)

ولی به هر حال روح بشر، امری پیچیده، ناشناخته و نفخه ای الهی و دارای بعد آسمانی است و تنها خداوند آن را می شناسد.

امام باقر علیه السلام کلمه ی «قلیل» را به علم قلیل تفسیر نکردند، بلکه به معنای افراد قلیل تفسیر فرمودند. (۳) یعنی علم کامل، تنها به اندکی از مردم داده شده و تنها آنان به روح آگاهی دارند.

پیام ها:

۱- پیامبران، مرجع پرسش های مردم بودند. «يَسْأَلُونَكَ»

۲- حقیقت روح، فوق فهم و دانش بشر و سرّی از اسرار الهی است. «مَنْ أَمَرَ رَبِّي»

۳- تمام علوم بشری، هدیه ی الهی است. «أُوتِيتُمْ»

۴- دانش انسان، محدود و بسیار اندک است. «مَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا»

وَ لَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا (۸۶)

واگر بخواهیم، هر آینه آنچه را به تو وحی کرده ایم، (از یادت) می بریم، سپس کسی را نمی یابی که در برابر ما از تو دفاع کند.

إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (۸۷)

جز رحمت از پروردگارت (مدافعی نخواهی یافت)، قطعاً فضل خداوند نسبت به تو بزرگ است.

نکته ها:

آیه ی ۸۶، حالت تهدید آمیز نسبت به پیامبر دارد که خداوند، همچنان که عطا می کند، اگر

ص: ۱۱۳

۱- ۱. بقره، ۸۷.

۲- ۲. قدر، ۴.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

بخواهد بازپس می گیرد. (۱) و آیه ی ۸۷، لحن تشویق آمیزی دارد.

قرآن، وحی، نبوت، خاتمیت و شفاعت، همه از تفصّلات الهی نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله بوده و از مقام ربوبیت خدا سرچشمه می گیرد و خداوند عطاهايش را از او بازپس نمی گیرد، هر چند دستش باز، قدرتش استوار و می تواند همه را بازگیرد.

پیام ها:

۱- نعمت ها را از خداوند بدانیم و مغرور نشویم، زیرا بقا و زوال نعمت ها به اراده ی اوست. «لَنْدُهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا»

۲- هیچ کس در برابر قهر الهی نمی تواند نقشی داشته باشد. «ثُمَّ لَا تَجِدُ»

۳- نزول کتب آسمانی و وحی، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. بِالَّذِي أَوْحَيْنَا ... إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ

۴- قرآن، فضل بزرگ الهی است. أَوْحَيْنَا ... إِنَّ فَضْلَهُ كَمَا نَعْلَمُ عَلَيْكَ كَبِيرًا چون خداوند بزرگ و والاست، لطف او نیز بزرگ، و فضل بزرگ او مخصوص پیامبر است.

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا» (۸۸)

بگو: اگر (تمام) انس و جنّ گرد آیند تا همانند این قرآن را بیاورند، نمی توانند مثل آن را بیاورند، هر چند که بعضی پشتیبان و یاور دیگری باشند.

نکته ها:

«ظهير»، از «ظهر» به معنای پشتوانه و پشتیبان است.

ص: ۱۱۴

۱ - ۱). نسبت به موارد دیگر نیز چنین است، همانگونه که «خلقکم»، «یذهبکم»، همانگونه که «یعزّ»، «یذلّ»، همانگونه که «یهدی»، «یضلّ»، همانگونه که «احیاکم»، «یمیتکم»، همانگونه که «ینصرکم»، «یخذلکم». آری، آفریدن و بردن، عزّت و ذلّت، هدایت و ضلالت، حیات و مرگ، یاری و خواری تنها به دست اوست.

آیه، پاسخی است به سخن کفار که می گفتند: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۱) ما هم اگر بخواهیم، می توانیم مثل قرآن را بیاوریم. و این دعوت قرآن به مبارزه و آوردن نمونه ای مثل خود (تخیدی)، قرن هاست که بی جواب مانده است و تا کنون نیز دشمنان عرب زبان از اهل کتاب و مکتب های الحادی، با همه ی دشمنی هایشان با اسلام و حمایت قدرت های گوناگون، نتوانسته اند مثل قرآن را بیاورند.

ویژگی های بی همتای قرآن، عبارت است از اینکه: هم معجزه است، هم روان و متنوع، هم خبر از آینده می دهد، هم بهترین داستان ها را دارد، هم بهترین شیوه ی دعوت را دارد، هم بیان کننده ی همه ی مسائل و نیازهای فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی در همه ی زمینه ها و در تمام زمان هاست.

پیام ها:

۱- جنیان نیز همانند انسان ها مکلفند و قرآن، کتاب آنان نیز می باشد. «اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ»

۲- ناتوانی در آوردن نظیر قرآن، دلیل اعجاز این کتاب است. «لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ»

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا «۸۹»

و همانا در این قرآن، از هر گونه مثال برای مردم آوردیم، ولی بیشتر مردم سر باز زده، و جز انکار کاری نکردند!

پیام ها:

۱- تنوع و دگرگونی های بیانی قرآن، از ابعاد اعجاز قرآن است. «صَرَّفْنَا»

۲- خداوند با آیات قرآن حجت را بر مردم تمام کرده است. «لَقَدْ صَرَّفْنَا ...»

۳- یکنواختی خستگی آور است، پیام دعوت باید متنوع باشد. «صَرَّفْنَا»

ص: ۱۱۵

۴- کتاب هدایت، باید در دسترس همگان باشد. «هَذَا الْقُرْآنِ»

۵- یکی از بهترین شیوه های تعلیم و تربیت، ضرب المثل و بیان تمثیلی است.

صَرَفْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

۶- مردم متفاوتند و مثال های متنوع، هر کدام می تواند برای گروهی روشنگر باشد. صَرَفْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

۷- دلیل انکار مردم، لجاجت آنان است، نه آنکه حجت برای آنان نیامده است.

فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ ...

۸- اکثریت، نشانه ی حقانیت نیست. «فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ»

وَ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً» (۹۰)

و گفتند: ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم، مگر برای ما چشمه ای از زمین جاری سازی،

أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرُ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيراً» (۹۱)

یا برای تو باغی از خرما و انگور باشد که از میان آن، نهرها جاری گردانی.

نکته ها:

«ینبوع»، به چشمه ای گفته می شود که خشک نشود و همواره بجوشد.

مشرکان که منکر اعجاز قرآن بودند، شرط ایمان آوردن خود را رسیدن به مادیات قرار داده و توقعات نابجایی از پیامبر داشتند. غافل از آنکه پیامبر، برای اثبات نبوت خود معجزه انجام می دهد، نه برای اشباع هوسهای مردم لجوج، یا سرگرمی و تفریح، یا فرار از کار و تلاش.

در واقع توقع نابجا، قساوت، لجاجت، بهانه گیری، ناآگاهی به هدف و بی ادبی دست به دست هم می داد و سبب می شد که از پیامبر صلی الله علیه و آله درخواست های غیر منطقی داشته باشند، از قبیل: چشمه ی آب، باغ، رودخانه، سقوط آسمان، احضار خدا و فرشتگان، خانه ی طلا، پرواز به آسمان، نامه ی خصوصی از سوی خدا.

۱- هر کس به قدر فکرش درخواست دارد، ملائک نبوت در دید مشرکان باغ و چشمه و مادیات بود. لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ

...

۲- هدف پیامبران، ارشاد مردم به توحید بود، ولی گروهی به فکر باغ و طلا و نقره بودند. لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا ...

۳- هر درخواست و توقعی منطقی نیست. از پیامبران و مبلغان مکتبی، توقعات نابجا زیاد است. حَتَّى تَفْجُرَ ...

أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتَ عَلَيْنَا كَسْفًا أَوْ تَأْتِي بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا «۹۲»

یا آسمان را همان گونه که می پنداری به صورت پاره هایی بر ما بیفکنی، یا خداوند و فرشتگان را در مقابل ما بیاوری.

أَوْ يَكُونَ لِمَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرَبِّكَ حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا «۹۳»

یا برای تو خانه ای از زر و زیور باشد، یا در آسمان پرواز کنی و به پرواز و بالا رفتن تو (نیز) ایمان نخواهیم آورد تا آنکه کتابی بر ما فرود آوری که آن را بخوانیم. بگو: پروردگار من منزّه است. آیا جز این است که من بشری فرستاده شده ام؟!

نکته ها:

«كَمَا زَعَمَتَ» اشاره به تهدید و وعده ی عذابی است که پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه ۹ سوره ی سبأ داشته است. «أَوْ تُسْقِطَ عَلَيْهِمْ كَسْفًا مِنَ السَّمَاءِ»

معجزه از شئون ربوبیت خداوند و سرچشمه ی آن اراده و حکمت الهی است و از شرایط

معجزه آن است که بی هدف و بیهوده یا محال نباشد. درخواست های کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این آیه بیهوده است. ساقط ساختن آسمان به نابدی همه می انجامد و کسی نمی ماند تا ایمان آورد. احضار خدا و فرشتگان هم محال است، چون جسم نیستند تا احضار شوند و ما آنان را مشاهده کنیم.

پیام ها:

۱- کفار، لجوج و بی ادبند. در تعبیر «لَنْ تُؤْمِنَ» و «كَمَا زَعَمْتَ» نوعی بی ادبی است.

۲- کفار، تهدیدات انبیا را باور نداشتند. «كَمَا زَعَمْتَ»

۳- درخواست های محال و بیهوده پذیرفته نمی شود. «تَأْتِي بِاللَّهِ»

۴- حس گرایی مشرکان، دلیل توقعات نابجای آنان می باشد. تُسْقِطَ ... تَأْتِي

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾

و آنگاه که هدایت به سراغ مردم آمد، چیزی مردم را از ایمان آوردن باز نداشت، جز آنکه گفتند: آیا خداوند، بشری را به عنوان پیامبر، برانگیخته است؟

نکته ها:

کسانی که دارای منطق درستی نیستند، نقطه ی قوت را نقطه ضعف می پندارند. انسان بودن پیامبر نقطه ی قوت است، نه ضعف. چون به خاطر داشتن غرائز و امیال و مشکلات، درد انسان ها را درک می کند و می تواند الگوی عملی باشد و نسخه ی مفیدی ارائه بدهد.

بر طبق آیات قرآن، بهانه های کفار برای ایمان نیاوردن، از این قرار است:

الف: چرا انبیا انسان هایی همچون ما هستند؟

پاسخ: بهترین نوع تبلیغ آن است که همراه با نمونه ی عملی و ارائه الگو باشد.

ب: اگر بناست انسانی پیامبر باشد، چرا فلانی از فلان خانواده یا شهر نباشد؟

پاسخ: تقسیمات مردم بر اساس خیال و معیارهای مادی است، اما نزول و دریافت وحی لیاقت می خواهد.

ج: چرا خود ما پیامبر نباشیم؟

پاسخ: نبوت مقامی بس والا، حتی برتر از مقام فرشتگان است و هر انسانی با هر سابقه ای سزاوار پیامبری نیست.

د: چرا فرشتگان بر خود ما فرود نمی آیند؟

پاسخ: نزول فرشته بر کسانی است که سابقه انحراف و گناهی نداشته باشند و گرنه هر روز دروغ و انحرافی را به نام وحی برای مردم می آورند.

پیام ها:

۱- کفار، بهانه جو و بی منطقند. بهانه ی کفار این بود که چرا پیامبر بشری همانند آنهاست. مَا مَنَعَ ...

۲- پیامبران برای هدایت و تربیت مردم، به سراغ آنان می رفتند. «جَاءَهُمُ الْهُدَى»

۳- شخصیت و کرامت انسان، چون برای انسان جاهلی ناشناخته بود، می پنداشت که انسان لایق نبوت نیست. «بَشَرًا رَسُولًا»

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْسُونَ مُطَمِّنِينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا «۹۵»

بگو: اگر در زمین فرشتگانی بودند که با اطمینان و آرامش راه می رفتند، هر آینه ما از آسمان فرشته ای را به عنوان فرستاده بر آنان می فرستادیم.

نکته ها:

آیه، در رد دیدگاه آنان که به بشر بودن پیامبر اعتراض داشتند، می فرماید: فرستادن پیامبر، سنت الهی و ضرورت دینی است، حتی اگر همه اهل زمین فرشته بودند و نزاع و کشمکشی نیز میان آنان نبود و همه در آرامش و رفاه بودند، باز هم فرستاده ای از جنس آنان از جانب

خداوند می آمد، چون وظیفه ی انبیا، تکامل و رشد معنوی و الگو دادن است، نه تنها رفع خصومت و دشمنی میان آنان.

پیام ها:

۱- همگونی رهبران با مردم، لازمه ی تربیت و الگوپذیری آنان است. انسان برای انسان، فرشته برای فرشته. «مَلَأْتِكُمْ مَلَكًا»

۲- رسالت و پیامبری از جانب خداست و انتخابی نیست. لَنْزَلْنَا ... رَسُولًا

قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۹۶)

بگو: میان من و شما خدا برای گواهی کافی است، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

پیام ها:

۱- خداوند با بیان گواه بودن و علم خود به برخوردهای بی منطق کفار، پیامبر را دلداری می دهد. «قُلْ كَفَى بِاللَّهِ»

۲- تکیه گاه پیامبران خداست، لذا قاطعیت دارند و عقب نشینی ندارند. «كَفَى بِاللَّهِ»

۳- خداوند با مشرکان اتمام حجّت کرده است، بنابراین به مجادلات باید پایان داد. «كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا»

۴- ایمان به علم و آگاهی خداوند، سبب دوری از انحراف و بهانه جویی است.

«كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا»

۵- شاهد باید عالم، دقیق و بصیر باشد. شَهِيدًا ... خَبِيرًا بَصِيرًا

۶- خداوند، هم شاهد آن است که پیامبر به وظیفه اش عمل کرده است، هم از لجاجت و سرسختی یا ایمان و تسلیم بندگانش آگاه است. كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ...

إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلِيًّا وَجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصِيْمًا
مَاؤَاهُمْ جَهَنَّمَ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

و هر که را خدا هدایت کند، پس همو هدایت یافته است و هر که را گمراه سازد، هرگز یاورانی جز خدا برای آنان نخواهی یافت و ما در روز قیامت، آنان را واژگون (به صورت خزنده) کور و کر و لال محشور می کنیم و جایگاهشان دوزخ است، که هر گاه خاموش شود، آتش آنان را بیافزاییم.

نکته ها:

«خَبَتْ» به معنای فروکش کردن شعله است. و «سعیر» به معنای شعله ور شدن آتش و از نام های جهنم است.

سؤال: اگر گمراهان در قیامت، کر و کور و لالند، پس چگونه در آیات دیگر، از دیدن آتش؛ «رَأَى الْمُجْرِمُونَ الدَّارَ» (۱)، یا شنیدن صدای دوزخ؛ «سَمِعُوا لَهَا تَغِيْظًا وَ زَفِيرًا» (۲)، یا فریاد و شیون آنان؛ «دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا» (۳) سخن به میان آمده است؟

پاسخ: مراحل و مواقف قیامت متفاوت و متعدّد است. در هر موقعی ممکن است حالتی باشد که در مرحله ی بعد از آن نباشد.

(۴)

پیام ها:

۱- هدایت تنها به علم، عقل و استدلال نیست، توفیق الهی نیز می خواهد. «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ»

۲- گمراهان را نجات بخشی جز خدا نیست. مَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ ...

۳- کسی که از گوش، چشم و زبان خود در مسیر حق یافتن، حق گفتن و حق دیدن

ص: ۱۲۱

۱- ۱. کهف، ۵۳.

۲- ۲. فرقان، ۱۲.

۳- ۳. فرقان، ۱۳.

۴- ۴. تفسیر تبیان.

بهره نگیرد، در قیامت نیز کور، کر، لال و واژگون محشور می شود. این در واقع نوعی تجسم عمل انسان است! نَحْشُرُهُمْ ... عَلِيٍّ
وَجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا

۴- آتش دوزخ، برای مجرمان پیوسته شعله و رتر می شود. «كَلَّمَا حَبَّتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا»

ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا «۹۸»

آن (دوزخ) کیفر آنان است، بدان جهت که کافر شدند و گفتند: آیا پس از آنکه (مردیم و به صورت) استخوان و (مثل) گاه (ریز ریز شدیم، آیا واقعاً به صورت آفریده ی جدیدی برانگیخته خواهیم شد؟

نکته ها:

«رفات»، ذرات گاه است که چنان ریز شده که دیگر قابل شکستن نیست. (۱)

پیام ها:

۱- قهر خدا نسبت به کافران، بی دلیل نیست، بلکه نتیجه ی عملکرد خودشان است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ»

۲- کافران بر انکار معاد دلیل ندارند و آنچه می گویند یا از روی استهزاء، یا تعجب و یا استبعاد است. «أَإِنَّا»

۳- معاد، جسمانی است. «عِظَامًا وَرُفَاتًا خَلْقًا جَدِيدًا»

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا
كُفُورًا «۹۹»

ص: ۱۲۲

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

بگو: اگر شما خزانه دار رحمت پروردگارم بودید، قطعاً از ترس انفاق (و تهی دستی)، چیزی به کسی نمی دادید. و انسان تنگ نظر و بخیل است!

نکته ها:

«قتور» از «قتر» به معنای بخل و امساک از بخشش است.

پیام ها:

۱- کثرت مال اثری در سخاوت افراد حریص و بخیل ندارد. بعضی انسان ها سیری ناپذیرند و هرچه بیندوزند، باز نگران کم شدن آنند. لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ ... لَأَمْسَكْتُمْ ...

۲- ترس از تهی دستی یکی از ریشه های بخل است. «لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ»

۳- سرچشمه رفتار بشر، روحیه و خصلت های اوست. لَأَمْسَكْتُمْ ... كَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَنَسِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾

همانا به موسی نه معجزه ی روشن دادیم. پس، از بنی اسرائیل آنگاه که (موسی) به سراغشان آمد سؤال کن. پس فرعون (با دیدن آن همه معجزه) به او گفت: ای موسی! من تو را قطعاً افسون شده می پندارم.

نکته ها:

معجزات نه گانه ی حضرت موسی علیه السلام عبارت بود از:

۱- اژدها شدن عَصَا. ۲- سفیدی کف دست. ۳- شکافتن دریا با عَصَا. ۴- طوفان. ۵- هجوم ملخ. ۶- هجوم شپش. ۷- هجوم قورباغه. ۸- خون شدن آبها. ۹- جاری شدن دوازده چشمه از سنگ با یک عَصَا زدن.

البته می توان گفت: معجزات آن حضرت هیچ‌ده تا بوده است، چون بازگشت هر یک از آنها به حالت اول نیز معجزه ای دیگر است.

سؤال: قرآن غیر از این نه معجزه، معجزات دیگری هم برای حضرت موسی بیان کرده است، مانند کنده شدن کوه و بالای سر یهود قرار گرفتن آن، نزول طعام من و سلوی، گاو ذبح شده ای که مرده را زنده کرد، پس چرا نه معجزه ذکر شده است؟

پاسخ: تعداد ۹ معجزه درباره ی فرعون بود که با دیدن آنها باز هم ایمان نیاورد. معجزات دیگر به فرعون ارتباط نداشت. (۱)

پیام‌ها:

۱- خداوند، از پیامبران خود پشتیبانی می کند. «لَقَدْ آتَيْنَا»

۲- خداوند با دادن معجزات به پیامبران، به مردم اتمام حجت می کند. «لَقَدْ آتَيْنَا»

۳- آنان که سرسخت ترند، نیاز به استدلال و معجزه ی بیشتری دارند. «تَسْمَعُ آيَاتٍ»

۴- معجزه، باید روشن و بی تردید باشد. «بَيِّنَاتٍ»

۵- پیامبران، پزشکانی اند که به سراغ مردم می روند. (۲) «جَاءَهُمْ»

۶- مستکبران در برابر معجزات و برهان‌ها دست به تحقیر و توهین می زنند.

«لَأُظَنَّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا»

«قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنزِلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَائِرٍ وَإِنِّي لَأُظَنَّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَسْحُورًا» (۱۰۲)

موسی گفت: قطعاً می دانی که این (معجزات) را جز پروردگار آسمان‌ها و زمین برای بصیرت شما نفرستاده است و من تو را ای فرعون! هلاک شده می پندارم.

ص: ۱۲۵

۱- ۱). تفسیر المیزان، فرقان.

۲- ۲). حضرت علی علیه السلام در معرفی پیامبر فرمود: «طیبٌ دَوَّارٌ بطنه». نهج البلاغه، خطبه، ۱۰۸.

سؤال: با آنکه موسی علیه السلام به هلاک شدن فرعون یقین داشت، چرا می گوید: «لَأُظُنُّكَ» گمان دارم؟

پاسخ: اولاً: ظنّ تنها به معنای گمان نیست، بلکه به باور و یقین نیز گفته شده است.

ثانیاً: شاید امیدی به هدایتش داشت.

ثالثاً: وقتی دشمن پرده دری نمی کند، ادب در بحث و مناظره اقتضا دارد ما نیز حریم را نگه داریم. فرعون گفت: «لَأُظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا» موسی نیز در جواب او فرمود: «لَأُظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا»

پیام ها:

۱- گاهی انسان با آنکه حق را می داند، اما خود را به جهالت می زند. لَقَدْ عَلِمْتَ ...

۲- علم به تنهایی در هدایت و راهیابی انسان کافی نیست، بلکه ایمان و تسلیم لازم است، و گرنه فرعون هم علم داشت. «عَلِمْتَ»

۳- معجزات موسی به قدری روشن بود که فرعون هم به آن علم داشت. «عَلِمْتَ»

۴- معجزات برای بصیرت مردم است، ولی در سحر و جادو بصیرت نیست.

«بَصَائِرٌ»

۵- در نظام های حکومتی فاسد، برای هدایت مردم باید به سراغ رئیس حکومت رفت. «يَا فِرْعَوْنُ»

۶- پیامبران الهی، به راه خود مطمئن بودند، از این رو با صراحت به طاغوت ها اخطار می کردند. «لَأُظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا»

۷- هر که حق را بفهمد، اما لجاجت و کبر ورزد، هلاک می شود. عَلِمْتَ ... مَثْبُورًا

فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾

پس (فرعون) تصمیم گرفت که آنان را از آن سرزمین تبعید کند، پس ما او و همه ی همراهانش را غرق کردیم.

وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِيَنبِيَّ إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾

و پس از آن (غرق فرعون) به بنی اسرائیل گفتیم: در این سرزمین مستقر شوید، پس چون موعد آخرت فرا رسد، همه ی شما را با هم گرد خواهیم آورد.

نکته ها:

«استفزاز» به معنای بیرون کردن با زور است. قرآن بارها به این شیوه ی ظالمان نسبت به اولیای الهی و ناکام ماندنشان اشاره کرده است. ابراهیم را در آتش افکندند، خدا آتش را سرد کرد، یوسف را به چاه انداختند، عزیز مصرش کرد. پیامبر را از مکه بیرون کردند، خداوند حکومت جهان اسلام را به او عطا کرد. این سنت و قانون الهی است که در برابر مکر اهل باطل، تدبیر مناسب دارد.

«لفیف»، به معنای گروه های به هم پیوسته و انبوه می باشد.

پیام ها:

- ۱- منطق طاغوت، خشونت و تبعید است و مردان حق را تحمّل نمی کنند. «فَأَرَادَ»
- ۲- در برابر اراده ی طاغوت، اراده و قهر خداوند است. «فَأَرَادَ ... فَأَعْرَفْنَاهُ»
- ۳- هر چند فکر گناه، گناه نیست، اما اراده ی خطرناکی همچون تبعید پیامبران، قهر الهی را به دنبال دارد. «فَأَرَادَ ... فَأَعْرَفْنَاهُ»
- ۴- همه ی قدرت نمایی طاغوت ها، در زمین و محدود است. «مِنَ الْأَرْضِ»
- ۵- عذاب الهی، پس از اتمام حجت است. بعد از آمدن معجزات و ایمان نیاوردن مردم، هلاکت حتمی است. «فَأَعْرَفْنَاهُ»
- ۶- پایان کار طاغوت ها و همکارانشان، هلاکت و نابودی است. «فَأَعْرَفْنَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِيعًا»
- ۷- کمک به ستمگران سبب شریک شدن در هلاکت آنان است. «مَنْ مَعَهُ»
- ۸- رهبران فاسد در هلاکت مردم نقش دارند. «فَأَعْرَفْنَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ»

۹- آنان که چند روزی بر منطقه ای حاکم می شوند، باید پاسخگوی خدا در قیامت باشند. اُسْكُنُوا الْأَرْضَ ... جِنَّا بِكُمْ لَفِيْفًا

و بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَّلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا ﴿١٠٥﴾

و ما قرآن را به حق نازل کردیم و به حق نازل شد و ماتورا جز به عنوان بشارت دهنده و بیم رسان نفرستادیم.

پیام ها:

۱- سلامت قرآن تضمین شده است. هم خداوند قرآن را به حق نازل کرد، هم وحی الهی به سلامت به مقصد رسید و شیاطین نتوانستند آسیبی به آن رسانند. «بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَّلَ»

۲- محور کار پیامبران، بشارت و انذار است و حق کاستن و افزودن بر وحی را ندارند. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۳- مسئولیت پذیرش یا نپذیرفتن مردم با پیامبر نیست و کسی حق تحمیل عقیده بر دیگران را ندارد. «مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۴- بشارت و انذار در کنار هم مؤثر است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

وَ قُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَ نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾

و قرآنی که آن را بخش بخش کردیم تا آن را با تأنی و درنگ بر مردم بخوانی و آن را آنگونه که باید به تدریج نازل کردیم.

نکته ها:

یکی از اعتراض های کفار این بود که چرا قرآن یکباره نازل نمی شود، «لَوْلَا- نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً» (۱) این آیه پاسخی به گفته ی آنان است.

ص: ۱۲۸

آیات قرآن چون با حوادث مختلف ارتباط دارد و برای رفع نیاز همه ی طبقات در طول تاریخ است، بخش بخش نازل شده تا با رویدادهای گوناگون، تطبیق داشته و برای منتظران دلچسب تر باشد. مثلاً اگر آیات جهاد در زمان صلح نازل می شد، در جایگاه واقعی خود نبود.

تدریج، یکی از سنت های الهی است، چه در آفرینش، که جهان را در شش روز آفرید و چه در نزول قرآن، با آنکه می توانست یکباره نازل کند یا بیافریند.

نزول تدریجی آیات قرآن برای آن بود که علم به آن توأم با عمل به آن شود. البته از نزول تدریجی قرآن، ارتباط دائمی پیامبر صلی الله علیه و آله با مبدأ وحی نیز استفاده می شود.

پیام ها:

۱- بخش بخش شدن قرآن به اراده خداوند است. «فَرَفَنَاهُ»

۲- تعلیم و تربیت و ارشاد، باید تدریجی باشد. «فَرَفَنَاهُ عَلٰی مُكِّثٍ»

۳- تلاوت تدریجی قرآن، شنونده را برای آیات دیگر تشنه و منتظر می کند. «عَلٰی مُكِّثٍ» آرامش همراه اطمینان است.

۴- یک مربی و مصلح، باید برای دراز مدّت برنامه داشته باشد و از زمان و نیازمندی های جدید غافل نباشد. «عَلٰی مُكِّثٍ»

۵- گرچه روح بزرگ پیامبر ظرفیت دریافت همه ی وحی را یکجا دارد، اما مردم کم ظرفیتند و باید به تدریج آن را دریابند. «لِتَقْرَأَهُ عَلٰی النَّاسِ عَلٰی مُكِّثٍ»

۶- قرآن، علاوه بر جنبه ی تعلیمی، جنبه ی اجرایی هم دارد که باید به تدریج اجرا شود. اجرای صدها دستور در جامعه ای که صدها فساد دارد، یکباره محال است. «نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيْلًا»

قُلْ آمَنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾

بگو: به قرآن ایمان آورید یا ایمان نیاورید (برای خداوند فرقی ندارد)، قطعاً آنان که پیش از این علم داده شده اند، هرگاه بر آنان تلاوت می شود، سجده کنان بر چانه ها به زمین می افتند.

نکته ها:

«يَخِرُّونَ» از «خریر»، به معنای صدای آبی است که از بلندی سرازیر می شود. همچنین به کسانی که برای خدا بی اختیار به سجده می افتند در حالی که صدایشان به تسبیح بلند است نیز گفته می شود.

به چانه افتادن، کنایه از نهایت تواضع و تسلیم است که علاوه بر پیشانی، همه ی صورت و چانه هم بر روی خاک قرار می گیرد.

پیام ها:

۱- ایمان و کفر مردم، در حقیقت قرآن اثری ندارد. «آمَنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا»

۲- علم، هدیه ای الهی است. «أُوتُوا الْعِلْمَ»

۳- برخلاف آنان که جهل را منشأ ایمان به خدا و مذهب می دانند، قرآن علم و دانایی را ریشه ی ایمان می داند. أُوتُوا الْعِلْمَ ... يَخِرُّونَ

۴- جمعی از علمای اهل کتاب، به قرآن ایمان آوردند و قرآن در روح آنان اثری عمیق گذاشت. أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ ... يَخِرُّونَ

۵- علم واقعی آن است که انسان را در برابر حق، به خضوع و ادوار کند. «أُوتُوا الْعِلْمَ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا»

۶- هنگام لجاجت گروهی در برابر حق، باید یادآور گروهی شد که اهل اطاعت بودند، تا سرسختی مخالفان در روحیه ی ما اثر بدی نگذارد. «مِنْ قَبْلِهِ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا»

۷-قرآن به قدری بلندمرتبه و پر محتواست که هنگام تلاوت خضوع دانشمندان را به دنبال دارد. إِذَا يُتْلَىٰ ... يَخْرُونَ لِلذَّقَانِ سَجْدًا

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾

ومی گویند: پروردگارمان منزّه است، همانا وعده پروردگار ما انجام شدنی است.

وَيَخْرُونَ لِلذَّقَانِ يَنْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشوعًا ﴿١٠٩﴾

و گریه کنان بر چانه ها(به سجده) می افتند و همواره بر خشوعشان افزوده می شود.

نکته ها:

تکرار تعبیر «يَخْرُونَ»؛ یا برای تکرار سجده ی آنان است، یا برای ارج نهادن به آن کمال، و یا برای آنکه در مرحله ی اول، سجودشان برای معرفت آیات قرآن و رسیدن به وعده ی تورات و انجیل بوده و در مرحله ی دوم، به خاطر اشک و روحیه ی خشوع بوده است.

در تورات و انجیل، بارها وعده ی آمدن پیامبر خاتم داده شده بود. این آیه اشاره به آن است که برخی اهل کتاب، چون تحقق وعده ی الهی را می دیدند، به تسبیح خدا و سجود خاشعانه می پرداختند.

پیام ها:

۱- بازگویی گفتار و رفتار خوبان و مؤمنان، در تربیت دیگران مؤثر است و يَقُولُونَ ...

۲- عالمان، خدا را از هر عیبی منزّه می دانند، أوتوا العِلْمَ ... يَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا (عقیده به نقص خداوند، برخاسته از جهل انسان است.)

۳- تلاوت قرآن، در بعضی از چند جهت تأثیر می گذارد: عمل، بیان و قلب.

«سَجْدًا

يَقُولُونَ

يَنْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشوعًا»

۴- تلاوت قرآن، انسان را دائماً بالا می برد. «إِذَا يُتْلَىٰ يَزِيدُهُمْ خُشوعًا»

۵- معرفت و خشوع، محدودیتی ندارد. هرچه معرفت بیشتر شود، خشوع هم بیشتر است. «يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا»

۶- گریه در حال عبادت و سجود، ارزشمند است. «يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ»

۷- ذکر خدا در سجده، نشان دهنده ی ارزش سجده است. «يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ»

۸- گریه از برکات و آثار علم است. «أُوتُوا الْعِلْمَ يَبْكُونَ»

۹- اشکی ارزشمند است که دائمی باشد، نه لحظه ای. «يَبْكُونَ»

قُلْ اذْعُوا لِلّٰهِ اَوْ اذْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيُّمَا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَ لَا تَجْهَرُ بِصَلٰتِكَ وَ لَا تَخَافُ بِهَا وَ ابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيْلًا ﴿١١٠﴾

بگو: نام الله را بخوانید یا نام رحمان را، هر کدام را بخوانید، پس بهترین نامها از آن اوست. و نمازت را خیلی بلند یا خیلی آهسته نخوان و میان این دو، راه (معتدلی) را انتخاب کن.

نکته ها:

در بعضی تفاسیر آمده است: پیامبر در مسجد الحرام دعا می خواند و می گفت: «یا الله یا رحمن» / ده ای پنداشتند که او دو خدا را می خواند که یکی «الله» است و دیگری «رحمان». آیه نازل شد و این شبهه را زدود. (۱)

بعضی نام ها تنها علامت و نشان است و کاری به تطابق معنا با مسمی ندارد، مثل شناسایی افراد از طریق صدا، لباس، ماشین، یا شناسایی کشور یا مؤسسه ای از راه آرم و نشان. اما گاهی اسامی تنها آرم نیستند، بلکه محتوا و پیام دارند، مثل نام های مبارک خدا که هر یک، گویای کمالی از ذات اوست.

ص: ۱۳۲

هرگاه پیامبر بلند نماز می خواند، کفار با شعر خواندن بلند، مزاحم می شدند و هرگاه آهسته می خواند، اصحاب نمی شنیدند. نزول این آیه، دستور به قرائتی بین بلند و آهسته بود. (۱)

در روایات شیعه و سنی آمده است: خداوند ۹۹ اسم دارد که هر که در دعا خداوند را به آنها بخواند، رستگار و پیروز می شود. (۲)

پیام ها:

۱- پیامبر باید شبها را برطرف کند. «قُل»

۲- نام های خدا، همه به یک حقیقت برمی گردد و عین ذات اوست. «أَيُّ مَا تَدْعُوا»

۳- اسمای حسنی و برترین صفات، مخصوص خداوند است. «فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

۴- چون از سویی خدا و کمالاتش بی نهایت است، و از سوی دیگر عقل و کلمات انسان محدود، بهترین راه آن است که خدا را به نام هایی بخوانیم که از خود او و قرآن گرفته ایم، و گرنه انسان ممکن است به انحراف افتد و اسم های نامناسب برای خدا بترشد. «الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

۵- در دعا خواندن، انسان آزاد است که خدا را به هر یک از نام هایش که می خواهد، بخواند. «أَيُّ مَا تَدْعُوا ...»

۶- در همه ی نام های خدا، بهترین معانی و مقدس ترین مفاهیم به کار رفته است.

«فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

۷- اسلام، دینی میانه و معتدل است، حتی قرائت نمازش باید با صدایی میانه باشد. «وَ ابْتِغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا»

۸- اسلام، غیر از نیت و عمل، به شیوه و کیفیت عمل هم نظر دارد. نماز باید روی آداب خاص خوانده شود. «لَا تَجْهَرُ لَا تُخَافُتْ
ابْتِغِ بَيْنَ ذَلِكَ»

ص: ۱۳۳

(۱-۱). تفسیر ابوالفتوح رازی.

(۲-۲). تفاسیر طبری، المیزان و مجمع البیان.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَّلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَ كَبْرُهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

و بگو: ستایش از آن خداوندی است که نه فرزندی برای خود گرفته است، و نه در حاکمیت، شریکی برای او بوده و نه هرگز به خاطر ذلت و ضعف، یآوری گرفته است. و او را به طور شایسته، بزرگ بشمار.

نکته ها:

این سوره، با تسبیح خداوند آغاز شد و با حمد و تکبیر او پایان گرفت، چنانکه سوره ی مؤمنون نیز با رستگاری مؤمنان آغاز شده، «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» و با رستگار نشدن کفار، پایان گرفته است. «لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ»

در روایات، تلاوت این آیه، برای ادای دین و رفع و سوسه و برطرف شدن فقر و بیماری، مؤثر شمرده شده است.

نفی فرزند از خداوند، در مقابل یهود و مسیحیت است، و نفی شریک در مقابل قریش و نفی ولی در مقابل برخی از مجوسان و ستاره پرستان است. (۱)

پیام ها:

۱- ستایش خدا را از خدا بیاموزیم. قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ...

۲- دلیل اختصاص ستایش ها به خدا، بی نیازی اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا»

۳- عظمت و بزرگی خدا را عظمتی ویژه دانسته و او را بی نیاز مطلق بدانیم. «كَبْرُهُ تَكْبِيرًا»

«الحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۳۴

این سوره، یکصد و ده آیه دارد، و جز آیه ی ۲۸، همه ی آن در مکه نازل شده است. در این سوره از داستان اصحاب کَهِف و داستان موسی و خضر و داستان ذوالقرنین (۱) و مسائل مبدأ و معاد بحث شده است.

مشرکان قریش افرادی را از مکه به مدینه فرستادند تا ماجرای بعثت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و نشانه ی صداقت او را از علمای یهود پرسند. علمای یهود به فرستادگان مشرکان گفتند: از او سه چیز سؤال کنید؛ اگر دو چیز را جواب داد و یکی را بی پاسخ گذاشت، او صادق است. درباره ی اصحاب کَهِف، ذوالقرنین و روح پرسید. اگر از اصحاب کَهِف و ذوالقرنین جواب داد، ولی از روح جواب نداد، او پیامبر است. (۲)

در فضیلت این سوره و آثار تلاوت آن، احادیث بسیاری است که به چند نمونه آن اشاره می شود: هر که این سوره را بخواند از فتنه ی دجال بیمه است.

تلاوت آن در شب جمعه، سبب آمرزش گناهان تا جمعه ی دیگر و سه روز بعد از آن می شود. تلاوت آیه ی آخر آن سبب بیدار شدن در هر ساعتی از شب که بخواهید می گردد. تلاوت این سوره مانع از عذاب دوزخ و مانع ورود شیطان به خانه ای است که در آن شب، این سوره خوانده شده است.

به هر حال خواندن و تلاوت همراه با فهمیدن و عمل کردن، رمز رسیدن به برکات قرآن است.

ص: ۱۳۷

۱-۱. این سه داستان فقط در این سوره بیان شده است.

۲-۲. تفسیر درالمنثور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيَّ عِبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾

ستایش مخصوص خدایی است که کتاب (آسمانی قرآن را) بر بنده ی خود نازل کرد و برای آن هیچ گونه انحرافی قرار نداد.

قِيمًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾

(کتابی که) استوار و نگهبان (کتاب های آسمانی دیگر) است، تا از عذاب شدیدی که از سوی اوست بترساند و به مؤمنانی که کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت دهد که برای آنان پاداشی نیکوست.

نکته ها:

از میان سوره های قرآن، حمد، انعام، سبأ، فاطر و کهف، با جمله ی «الْحَمْدُ لِلَّهِ» شروع شده است و در سه سوره از آنها سخن از آفرینش هستی است. در سوره ی حمد از تربیت و در اینجا از کتاب آسمانی سخن به میان آمده است. گویا هستی و آفرینش، همراه با کتاب و قانون، دو بال برای تربیت انسان ها هستند.

«اعوجاج» یعنی انحراف و کجی. «عَوَج» در مورد محسوسات و «عَوَج» در غیر محسوسات به کار می رود. (۱) و «قیم» به معنای برپادارنده و سامان بخش است.

ص: ۱۳۸

۱- ۱). «عَوَج» برای انسان ها و «عَوَج» برای غیر انسان هاست. تفسیر تبیان.

سوره ی قبل با «سُبْحَانَ الَّذِي» شروع شده بود و این سوره با «الْحَمْدُ لِلَّهِ»، تسبیح و تحمید معمولاً در کنار هم اند.

کلمه ی «عَبْدِهِ» در قرآن هر جا به طور مطلق آمده، مراد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، مثل «نَزَلَ الْفُرْقَانَ عَلَيَّ عَبْدِهِ» (۱)، «فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ» (۲)، «يُنزِلُ عَلَيَّ عَبْدِهِ» (۳)، «أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ» (۴).

پیام ها:

۱- نعمت کتاب و قانون، به قدری مهم است که خداوند، خود را به خاطر آن ستوده است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ ...»

۲- بندگی خدا، زمینه ساز دریافت کمالات معنوی است. «أَنْزَلَ عَلَيَّ عَبْدِهِ»

۳- نه در کتاب خدا اعوجاج است، نه در رسول او، نه از حق به باطل می گراید، نه از مفید به غیر مفید و نه از صحیح به فاسد. «لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا»

۴- قرآن تا قیامت، استوار و غیر قابل نسخ است. «قَيِّمًا»

۵- قرآن، نگهبان کتب آسمانی و در بردارنده تمام مصالح بندگان است. تناقض، اختلاف، افراط و تفریط در آن نیست، هم دعوت به قیام می کند، هم قیام به دعوت دارد. «قَيِّمًا»

۶- شرط قیام به مصالح دیگران، اعوجاج نداشتن مصلح است. «لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا»

۷- دفع ضرر، مهم تر از جلب منفعت است. لذا انذار قبل از بشارت آمده است.

«لِيُنذِرَ»

۸- ایمان همراه با عمل صالح کارساز است. «الْمُؤْمِنِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ»

۹- عمل صالح باید استمرار داشته باشد. «يَعْمَلُونَ»

ص: ۱۳۹

۱- ۱. فرقان، ۱.

۲- ۲. نجم، ۱۰.

۳- ۳. حدید، ۹.

۴- ۴. زمر، ۳۶.

﴿مَا كَثِيرٌ فِيهِ أُبْدَاءٌ﴾ ۳

برای همیشه در آن (اجر الهی و بهشت) ماندگارند.

﴿وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا﴾ ۴

و تا (کتاب الهی و پیامبر) به آنان که گویند: خداوند برای خود فرزندی گرفته است، هشدار دهد.

﴿مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا﴾ ۵

آنان و پدرانشان هیچ علمی به این سخن (یا به خداوند) ندارند. این کلمه ای که از دهانشان بیرون می آید، تهمت بزرگی است و جز دروغ نمی گویند.

نکته ها:

با آنکه هشدار در آیه ی قبل نیز آمده بود، اما به خاطر اهمیت انحراف مشرکان در مورد فرزند گرفتن خدا، انذار تکرار شده است.

با توجه به آیات دیگر قرآن، اتهام فرزند داشتن خدا، تهمتی بزرگ و شایع میان مشرکان بوده است. مسیحیان هم «اب، ابن و روح القدس» می گفتند. یهودیان نیز «عزیر» را فرزند خدا می دانستند و مشرکان، فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند. در حالی که این عقیده نه موافق با واقعیت است و نه منطبق با عقل.

پیام ها:

۱- عمل دائم، پاداش دائم دارد. در آیه ی قبل «يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ» نشانه دوام عمل بود و در این آیه «مَا كَثِيرٌ فِيهِ» یعنی پاداش دائم می باشد.

۲- انسان علاقه به زندگی همیشگی و ماندگار دارد، و خداوند آن را در قیامت قرار داده است. «مَا كَثِيرٌ فِيهِ أُبْدَاءٌ»

۳- از ویژگی نعمت های الهی در آخرت، جاودانگی آنهاست و در قیامت، مرگ و فنا نیست. «مَا كَثِيرٌ فِيهِ أُبْدَاءٌ»

۴- اصلاح عقیده ی مردم، از وظایف انبیاست. «يُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا»

۵- جهل و ناآگاهی، بستر انحراف است. قَالُوا... مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ

۶- عقاید باید بر اساس علم باشد و از عقیده بدون علم انتقاد شده است. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ»

۷- کسی که ایمان نداشته باشد، به خالق خود نیز تهمت می زند. كَبُرَتْ كَلِمَةً ...

۸- فرزند داشتن خداوند، تهمتی بی اساس است. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ»

۹- نسبت دادن فرزند به خدا، هم شرک است، هم تشبیه نابجا و هم نیازمند دانستن خدا به جانشین و همکار. كَبُرَتْ ...

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا» ۶»

پس بیم آن می رود که اگر به این حدیث (قرآن) ایمان نیاورند، تو در پی آنان خود را هلاک کنی!

نکته ها:

«أسف»، مرحله ای شدیدتر از حُزن است.

تعبیر «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ» نهایت دلسوزی پیامبر را می رساند. گویا پیامبر به شخصی تشبیه شده که می بیند عزیزترین افرادش از او جدا می شوند و او با حسرت از پشت سرشان به آنان نگاه می کند.

پیام ها:

۱- دلسوزی و تأسّف بر گمراهی دیگران یک ارزش است و پیامبر دلسوزترین افراد است. «بَاخِعٌ نَفْسِكَ»

۲- رهبر باید در فکر اصلاح عقاید و اعمال مردم و پیگیر آن باشد. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ»

۳- قرآن حرف تازه و پیام نو دارد. «حدیث» مبلّغ نیز باید نوآوری داشته باشد.

(حدیث به معنای جدید و نو است.)

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوهُمْ أَتَيْتُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (۷)

البته ما آنچه را روی زمین است، زینت برای آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدامشان بهتر و نیکوتر عمل می کنند.

وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا (۸)

و ما (سرانجام) آنچه را روی آن است، به صورت خاک و زمینی بی گیاه قرار می دهیم.

نکته ها:

«صعید» به خاک و مطلق روی زمین گفته شده است. «جُرُزًا»، زمین بی گیاه است.

خداوند، کلمه ی «لِنَبْلُوهُمْ» مربوط به مسئله ی آزمایش مردم را در میان دو کلمه ی «جَعَلْنَا» و «لَجَاعِلُونَ» قرارداد که یکی مربوط به سرسبزی زمین است و دیگری مربوط به بی گیاهی آن، تا اشاره باشد به اینکه آزمایش و امتحان مردم در لابلای سبزی و شادابی و خشکی و غم ها می باشد، اما آنچه مهم است عملکرد انسان و پیروزی اوست.

در روایات مراد از «أَحْسَنُ عَمَلًا» کار عاقلانه و همراه با تقواست که ذخیره ی قیامت نیز شده باشد. (۱)

پیام ها:

۱- دلیل ایمان نیابردن کفار، سرمستی به جلوه های دنیاست. لَمْ يُؤْمِنُوا ... جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً

۲- همه ی آنچه روی زمین است، باغها، گل ها، میوه ها، حیوانات، آبها، معادن، رنگ ها، بوها، زینت زمین است. «زِينَةً لِّهَا» اما برای انسان های رشد یافته، ایمان، زینت و آرایش است. (۲)

ص: ۱۴۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۵، ص ۳۶۱ و ج ۳، ص ۲۴۳.

۲- ۲). «حَبِيبُ الْيَكْمِ الْاِيْمَانِ وَ زَيْنَةُ فِي قُلُوبِكُمْ». حجرات، ۷.

۳-زینت ها، وسیله ی آزمایش است. «زینةَ لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ» تا معلوم شود چه کسی فریفته شده و خود را می فروشد و چه کسی با قناعت و زهد و برخورد کریمانه، آنها را مقدمه ی عمل صالح قرار می دهد.

۴-آزمایش، نشانه ی اختیار انسان است. (۱) «لِنَبْلُوَهُمْ»

۵-کیفیت عمل مهم است، نه مقدار و کمیت آن. «أَحْسَنُ عَمَلًا»، نه «اکثر عملاً»

۶-زیبایی گل ها و طبیعت فانی است، ولی کار نیک ماندگار است. «أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ... صَعِيدًا جُرُزًا»

۷-به زیبایی های ظاهری دنیا مغرور نشویم، که همه با خاک یکسان می شود.

«صَعِيدًا جُرُزًا»

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا ﴿۹﴾

آیا پنداشته ای که اصحاب کهف و رقیم، از نشانه های شگفت ما بودند؟

نکته ها:

«رقیم» به معنای نوشته و لوحی است که داستان اصحاب کهف بر آن نوشته شده و نام آنان بر آن رقم خورده است. «کهف» به غار بزرگ گفته می شود.

آیه می گوید: مهم تر از خواب کردن چند نفر در غار و سپس بیدار کردن آنها، ایجاد زیبایی های متعدد و فراوان در روی زمین و سپس محو کردن آنهاست. زیرا ماجرای اصحاب کهف، در برابر قدرت الهی چندان شگفت انگیز نیست.

ماجرای اصحاب کهف، بعد از زمان حضرت عیسی و قبل از بعثت پیامبر اسلام و در سرزمین روم و شهر افسوس بوده و طاغوتشان دقیانوس نام داشته است. درس عبرتی که از این حادثه می توان گرفت، درس هجرت و پایداری و امدادهای الهی است و نباید کاری به مکان و زمان و تعداد و... داشت.

ص: ۱۴۳

(۱-۱). آزمایش در مواردی بکار می رود که انسان قدرت انتخاب داشته باشد.

ظاهراً اصحاب کهف و رقیم، نام یک گروه باشد. و برخی رقیم را نام منطقه‌ی اصحاب کهف دانسته‌اند. گرچه در برخی تفاسیر، اصحاب رقیم را آن سه نفری دانسته‌اند که برای کسب و کار و زندگی، از خانه بیرون رفتند، در راه باران گرفت و به غاری پناهنده شدند. با ریزش قطعه سنگی از کوه، در غار بسته شد و آنان زندانی شدند. آنان هر یک کار خیر و خالصانه‌ای را که انجام داده بودند یادآور شدند و از خدا خواستند به خاطر آن عمل، آنان را نجات دهد.

در هر نوبت، کمی سنگ کنار می‌رفت، تا سرانجام نجات یافتند. پیامبر صلی الله علیه و آله پس از نقل این داستان فرمودند: هر که با خدا باشد نجات می‌یابد. (۱)

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿۱۰﴾

آنگاه که آن جوانمردان به غار پناه بردند، گفتند: پروردگارا! از سوی خود رحمتی به ما عطا کن و برای ما رشدی در کارمان فراهم ساز.

فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿۱۱﴾

پس ما تا چند سالی که در آن غار بودند، بر گوش‌های آنان (پرده‌ی خواب و بیهوشی) زدیم.

نکته‌ها:

«فتیه» جمع «فتی» به معنای جوانمرد است. امام صادق علیه السلام فرمودند: «فتی»، به انسان با ایمان گفته می‌شود، زیرا خداوند آنان را با آنکه سالمند بودند، ولی به سبب ایمانشان، «فتی» معرّفی کرده است. (۲)

«رشد» به معنای رشد، نجات و رضای الهی آمده است (۳) و در این سوره سه مورد کلمه‌ی

ص: ۱۴۴

۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان، نورالثقلین، کشف الاسرار، درالمنثور.

۲- ۲). «کانوا شیوخاً فسمّاهم الله عزوجل فتیه بایمانهم» کافی، ج ۸، ص ۳۹۸؛ تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

رشد به کار رفته است: در داستان اصحاب کهف، داستان موسی و خضر (آیه ۶۶) و پیامبر اسلام (آیه ۲۳).

در حدیثی آمده است که مراد از «فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ» زدن بر گوشهای آنان، خواب سیصد و نه ساله و زنده شدن مجدد آنان است. (۱)

پیام ها:

۱- برای حفظ دین، جوانمردی، گذشت از رفاه و آسایش و هجرت لازم است.

«أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ»

۲- دعا همراه با تلاش و حرکت مؤثر است. «أَوَى ... رَبَّنَا»

۳- هجرت از محیط فاسد برای حفظ ایمان و ارزشها، کاری جوانمردانه است.

«أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ»

۴- هجرت و قیام برای خدا، زمینه‌ی دریافت امدادهای الهی است. «أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ .. فَضَرَبْنَا»

ثُمَّ بَعَثْنَا لَهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحَزِينِ أَخْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمْدًا» (۱۲)

سپس آنان را برانگیختیم (و بیدارشان کردیم) تا معلوم سازیم کدام یک از آن دو گروه، مدت خواب و درنگ خود را دقیق تر شماره می کند.

نکته ها:

اینکه کدام گروه دقیق تر می شمارند، شاید اشاره به آیه ی ۱۹ همین سوره باشد که اصحاب کهف نسبت به مدت خواب و درنگ خود اختلاف داشتند. «قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ...»

خداوند همه چیز را از آغاز می داند و عالم است، بنابراین مراد از «لِنَعْلَمَ» یا این است که خدا به زبان مردم سخن گفته و یا اینکه آنچه را خدا می داند، تحقق بخشیده و به صحنه آورد.

ص: ۱۴۵

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْنَاهُمْ هُدًى (۱۳)

ما داستان آنان(اصحاب کهف)را به درستی برای تو حکایت می کنیم.

آنان جوانمردانی بودند که به پروردگارشان ایمان آوردند و ما بر هدایتشان افزودیم.

نکته ها:

مردم نسبت به فساد و جامعه ی فاسد سه دسته اند:

الف: گروهی در فساد جامعه هضم می شوند.(آنان که هجرت نکنند و ایمان کامل نداشته باشند). «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»

ب: گروهی که در جامعه ی فاسد،خود را حفظ می کنند.(مثل اصحاب کهف) «إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ»

ج: گروهی که جامعه ی فاسد را تغییر می دهند و اصلاح می کنند.(مثل انبیا و اولیا) «يُرَكِّبُهُمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

در روایات آمده است که اصحاب کهف،جزو اصحاب و یاران حضرت مهدی(عجل الله تعالی فرجه)خواهند بود. (۱)

پیام ها:

۱-داستان سرایی و قصه ی حق و حقیقی گفتن، کار هر کس نیست. «نَحْنُ نَقُصُّ»

۲-داستان اصحاب کهف مهم و مفید است.«نبا»،خبر مهم و مفید است.

۳-بهره گیری از حقایق و عبرت های تاریخ،از روشهای تربیتی قرآن است. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ»

۴-قصه های قرآن،حقیقت دارد و ساختگی یا آمیخته به اوهام و تحریف شده

ص: ۱۴۶

نیست. «نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ»

۵- حرکت و تلاش انسان، سبب رشد و هدایت اوست. «آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْنَاهُمْ هُدًى»

۶- ایمان و هدایت مراتبی دارد. «زِدْنَاهُمْ هُدًى»

وَ رَبَّنَا عَلَّمْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا «۱۴»

و ما به دل‌هایشان نیرو و استحکام بخشیدیم، آنگاه که آنان بپاخواستند و (برخلاف عموم مردم) گفتند: پروردگار ما همان پروردگار آسمان‌ها و زمین است، هرگز جز او (کسی را به) خدایی نخواهیم خواند، چرا که در این صورت حرف خطایی گفته ایم.

نکته‌ها:

«شَطَطًا»، به معنای افراط در دوری از حق و گفتن حرف باطلی است که به هیچ وجه قابل قبول نباشد.

پیام‌ها:

۱- آرامش و پایداری دل‌ها به دست خداست. «رَبَّنَا»

۲- در برابر انحرافات جامعه، نشستن جایز نیست، باید قیام کرد. «إِذْ قَامُوا»

۳- امدادهای الهی، در سایه‌ی ایمان، وحدت، قیام و توکل بر اوست. «رَبَّنَا عَلَّمْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا»

۴- قیام در برابر ستمگر، نیاز به ایمانی استوار و دلی مطمئن دارد. «رَبَّنَا عَلَّمْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا»

۵- ایمان واقعی همراه با قیام است. «رَبَّنَا عَلَّمْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا»

۶- موحد واقعی، هرگز سراغ شرک نمی‌رود. «لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا»

۷- ثمره‌ی توحید در ربوبیت، «رَبَّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» توحید در بندگی

است. «لَنْ نَدْعُوا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا»

۸- شرک، انحراف بعید و فاحشی است که هرگز قابل عفو نیست. «شَطَطًا»

هُؤُلَاءِ قَوْمًا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا» (۱۵)

آنان قوم مایند که به جز او، خدایان دیگری گرفته اند. چرا آنان دلیل آشکاری بر خدایان خود نمی آورند؟ پس کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند، دروغی افترا بندد؟

نکته ها:

با اینکه در کلمه ی «افتراء» نسبت دروغ نهفته است، ولی باز هم کلمه «کَذِبًا» در آیه مطرح شده است. این شاید به خاطر آن باشد که افترا دو گونه است: گاهی امکان نسبت هست، ولی گاهی امکان نسبت هم نیست و شرک از نوع دوّم است. زیرا شریک برای قدرت و علم بی نهایت محال است.

پیام ها:

۱- بی تفاوتی نسبت به گمراهی و انحراف دیگران، ممنوع است. «هُؤُلَاءِ قَوْمًا» (اصحاب کهف، از انحراف قوم خود ناراحت بودند.)

۲- بزرگ ترین دغدغه ی مردان خدا، انحراف عقیدتی مردم است. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً»

۳- تقلید و تبعیت از محیط در عقاید، منطق صحیحی نیست، برای عقاید، باید دلیل روشن داشت. قَوْمًا اتَّخَذُوا ... لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ

۴- شرک، افترا بر خدا و بی دلیل است. «مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۵- دروغ، ظلم است و دروغگو ظالم، و کسی که به خدا دروغ بر بندد، ظالم تر است. «فَمَنْ أَظْلَمُ»

وَإِذِ اعْتَرَّتْهُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْفَقًا» (۱۶)

و آنگاه که از مشرکان و آنچه جز خدای می پرستند فاصله گرفتید، پس به غار پناه برید، تا پروردگارتان از رحمت خود برای شما گشایشی بخشد و برایتان در کار (و سرنوشت) شما گشایشی فراهم آورد.

نکته ها:

این آیه از قول رهبر اصحاب کهف است که به جوانمردان همراه خویش، امید رحمت الهی و گشایش می دهد. (۱)

پیام ها:

۱- موحد واقعی، هم بت ها را رها می کند، هم از بت پرستان جدا می شود.

«اعْتَرَّتْهُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ»

۲- خداپرستان از سوی مشرکان در معرض تهدید هستند. «فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ»

۳- غارنشینی در فضای توحید، بهتر از شهرنشینی در فضای شرک است. «فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ» حضرت یوسف نیز زندان را بر کاخ ترجیح داد و گفت: «رَبِّ السَّجُنِ أَحَبُّ إِلَيَّ» (۲)

۴- آنکه برای خدا قیام کند و با هجرت، دست از مسکن و جامعه ی خود بکشد، مشمول الطاف الهی می شود. «يَنْشُرْ لَكُمْ»

۵- سختی ها زودگذر و مقدمه ی آسایش است. «يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِزْفَقًا»

ص: ۱۴۹

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). یوسف، ۳۳.

وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ إِلَيْهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (۱۷)

و(اگر آنجا بودی) خورشید را می دیدی که هنگام طلوع، به سمت راست آنان متمایل می شود و چون غروب کند، ایشان را وامی گذارد و به چپ متمایل می گردد و آنان در محلی وسیع از آن غار قرار داشتند. این از آیات و نشانه های خداست.

هر کس را خدا هدایت کند، او هدایت یافته ی واقعی است و هر که را به بیراهه واگذارد و گمراه کند، هرگز برای او یآوری راهنما نخواهی یافت.

نکته ها:

غار اصحاب کهف، از نظر جغرافیایی نه رو به شرق بود، نه غرب، بلکه در شمال شرقی بود که هیچگاه نور خورشید تا عمق غار نمی تابید.

در مورد مکان غار اختلاف است؛ بعضی می گویند در کوههای اطراف دمشق بوده که به غار اصحاب کهف مشهور است. برخی هم آن را در اطراف شهر عمان پایتخت اردن می دانند که تعدادی قبر در آنجاست و نقش یک سنگ نیز بر دیوار آن است، و بالای غار، صومعه ای قدیمی است و مسلمانان نیز مسجدی ساخته اند. (۱)

به هر حال ویژگی های غار، نمونه ای از رحمت الهی است که در آیه قبل به آن وعده داده شده بود.

پیام ها:

۱- همیشه حفاظت الهی به صورت معجزه نیست، گاهی هم عوامل طبیعی ابزار و زمینه ی حفاظت است، آنگونه که در حفاظت اصحاب کهف بود. تری

ص: ۱۵۰

الشَّمْسِ... (نتابیدن مستقیم خورشید و وجود نسیم و وسعت مکان غار، از عوامل طبیعی برای سلامت اصحاب کهف بود.)

۲- توفیق ایمان، رها کردن قوم مشرک و پناهندگی به غاری با آن خصوصیات، جز با اراده و هدایت الهی نمی شود. ذَلِكُمْ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ

وَ تَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَ لَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُعبًا ﴿١٨﴾

و(اگر به آنان نگاه می کردی) آنان را بیدار می پنداشتی (زیرا چشمانشان باز بود)، در حالی که آنان خواب بودند و ما آنان را به پهلوی راست و چپ می گرداندیم (تا بدنشان سالم بماند) و سگشان دست های خود را بر آستانه ی غار نهاده بود(و نگهبانی می داد) اگر نگاهشان می کردی، پشت کرده و از آنان می گریختی و سرتاپا، پراز ترس از آنان می شدی.

نکته ها:

به گفته ی تفسیر مجمع البیان، ظاهر جمله ی «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ» آن است که سگ ۳۰۹ سال زنده بود و پاسبانی می داد. آری، اگر خدا اراده کند، در یک غار، با تار عنکبوتی پیامبرش را حفاظت و کافران را مأیوس و پشیمان می کند، و در غار دیگر، با نشستن و نگهبانی سگی، مؤمنانی را از دست ظالمی حفظ می کند.

پیام ها:

۱- یکی از نعمت های خدا، غلتیدن انسان در خواب است. «نُقَلِّبُهُمْ»

۲- خداوند سبب ساز و سبب سوز است و تغییر عوامل و آثار، از آیات الهی است.

«تَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَ هُمْ رُقُودٌ» (خداوند خواب اصحاب کهف را از نظر کمی از

چند ساعت به ۳۰۹ سال و از نظر کیفی نیز به خوابی که چشم‌ها باز و در حلقه می‌چرخد، تغییر داد.

۳- گاهی حیوانات نیز مأمور اهداف الهی اند. از نقش حیوانات در زندگی بشر غافل نباشیم. «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ»

۴- شکل و قیافه‌ی افراد، معیار شناخت صحیح نیست، چه بسا قیافه‌ای که مردم از آن می‌گریزند، ولی از اولیای خدا باشد. (۱) «لَوْ اَطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا»

وَ كَذَلِكَ بَعَثْنَا هُم لَيْسَاءَ لَوْا بَيْنَهُمْ قَال قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَاَبْعَثُوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ اِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَا اَزْكَى طَعَامًا فَلْيَاْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لِيَتَلَطَّفَ وَ لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا «۱۹»

وما آنگونه (که خوابشان کردیم)، آنان را (از خوابی که شبیه مرگ بود) برانگیختیم تا میان خود از یکدیگر پرسش کنند. یکی از آنان گفت: چه مدت (در این غار) مانده اید؟ گفتند: یک روز یا بخشی از روز. (سرانجام) گفتند:

پروردگارتان داناتر است که چه مقدار مانده اید. پس یکی از خودتان را با این پولتان به شهر بفرستید تا ببیند کدام یک غذای پاکیزه تری دارد، پس غذایی از آن برایتان بیاورد و باید (در این کار) زیرکی و دقت به خرج دهد، و مبادا کسی را از شما آگاه کند!

نکته ها:

«ورق»، درهم‌هایی بوده که نقش پادشاه بر آن بوده است.

عبارت «وَ لِيَتَلَطَّفَ» وسط قرآن کریم قرار دارد که به معنای مدارا و هوشیاری همراه با مهربانی است و این خود لطفی است که کلمه‌ی وسط قرآن را لطف و تلطف و مهربانی تشکیل داده است.

در مبارزات بر علیه جوامع فاسد، وحدت بین نیروها عامل مهمی است. در این آیه چهار

ص: ۱۵۲

۱- ۱). شاید ترس و وحشت، ناشی از تغییر قیافه‌ی آنان، به خاطر حفظشان بوده که کسی جرأت نزدیک شدن به آنها را نداشته باشد.

مرتبه کلمه «کم» مطرح شده است:

الف: در تهیه غذا همه یکی هستیم. «أَحَدُكُمْ»

ب: پول برای همه است. «بِوَرِقِكُمْ»

ج: غذایی که تهیه می شود برای همه است. «فَلْيَأْتِكُمْ»

د: حفاظت از جان همه لازم است. «لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ»

پیام ها:

۱- برای خداوند، هیچ کاری مشکل نیست، نه خواب کردن ۳۰۹ ساله، نه بیدار ساختن آنچنانی. «كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ»

۲- از حشر و برانگیخته شدن در قیامت تعجب نکنید، هر بیدار شدن از خواب، نوعی بعث و نشور است. «بعثنا»

۳- بیدار شدن از خواب نیز به اراده ی الهی است. «بعثنا»

۴- بیدار کردن اصحاب کهف دو ثمر داشت، یکی برای خودشان که طرح سؤال بود، «لَيْسَاءُ لُؤَا» یکی برای دیگران که نمونه ای از رستاخیز و بعث قیامت بود.

«كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ»

۵- در آنچه نمی دانیم، اظهار نظر نکنیم. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ»

۶- حتی یک گروه کوچک نیز باید مسئول ورهبر داشته باشد. (در میان اصحاب کهف یک نفر بود که امر و نهی و پرسش می کرد.) «قَالَ قَائِلٌ ... فَأَبْعَثُوا»

۷- اقدام برای معاش زندگی، منافات با توکل ندارد. اصحاب کهف هم پول و نقدینه داشتند، هم برای تهیه غذا حرکت کردند. «فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ»

۸- وکالت و پذیرش وکالت از گروه جایز است. «فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ»

۹- پول و نقدینگی، سابقه ای تاریخی و کهن دارد. «بِوَرِقِكُمْ»

۱۰- هر پولی نمی تواند بهای جنس قرار گیرد. «بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ»

۱۱- وارستگان مؤمن هر غذایی را نمی خورند، نوع غذا و مقدار برایشان مطرح نیست، پاک و حلال بودن مهم است «أَزْكَى طَعَامًا يَرْزُقُ مِنْهُ»

۱۲- مؤمن باید رازدار و هوشیار باشد و با مدارا و تقیه و اصول ایمنی، دشمن را از وجود خود آگاه نکند. «وَلْيَتَلَطَّفْ» کسی که مسئولیت می پذیرد باید مراقبت های لازم را داشته باشد.

إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا» ۲۰

زیرا اگر آنان (مشرکان) بر شما دست یابند، سنگسارتان خواهند کرد، یا شما را به آیین خودشان باز خواهند گرداند و در این صورت هرگز رستگار نخواهید شد.

پیام ها:

۱- در مواردی برای حفظ جان و ایمان، تقیه واجب است. لا يُشْعِرَنَّ ... يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ ...

۲- کسی که در حفاظت از خود و ایمانش کوتاهی کند و منحرف شود، هرگز رستگار نمی شود. «لَنْ تُفْلِحُوا»

۳- منطق «خواهی نشوی رسوا هم رنگ جماعت شو» با قرآن مخالف است.

«يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا»

۴- قهر محیط و جبر جامعه و حکومت، غالباً نوع مردم را منحرف و بدبخت می کند، ولی باید در مقابل آن ایستاد. «يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا»

۵- سنگسار شدن در راه حق، عیب نیست، ولی انحراف و ارتداد عیب است.

«يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا»

۶- مرتد، هرگز رستگار نمی شود. «يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا»

وَكَذَلِكَ أَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرُهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُيُوتًا رَبُّهُمْ
أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾

و بدین گونه (مردم را) بر حالشان آگاه کردیم تا زمانی که میانشان درباره کارشان (معاد و قیامت) گفتگو بود، بدانند که وعده ی خدا (درباره ی رستاخیز) حَقّ است و اینکه در فرارسیدن قیامت تردیدی نیست، پس (از آشکار شدن این حقیقت) عدّه ای گفتند: بر روی آنان بنای یادبودی بنا کنید، پروردگارشان به حال آنان داناتر است، آنان که بر کارشان آگاهی و دسترسی یافته بودند گفتند: ما بر آنان معبد و مسجدی می سازیم (تا نشان حرکتِ توحیدی آنان باشد).

نکته ها:

«اعتار» به اطلاع یافتن تصادفی و بدون جستجو گفته می شود، چنانکه مردم آن زمان بدون زحمت و از راه پول و سگه ی آنان، از راز مهم آنان آگاه شدند.

در داستان اصحاب کهف، مسأله قدرت و اراده ی الهی، شجاعت، دل کندن از دنیا، هجرت، تقیه، امدادهای الهی و تغذیه ی حلال مطرح است.

پیام ها:

۱- ارشاد و آموزش تجربی، عینی و نمایشی، از بهترین ارشادهاست. «أَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا»

۲- هیچ یک از کارهای خدا عبث و بیهوده نیست. «أَعْتَرْنَا ... لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۳- عقاید باید بر اساس علم باشد. «لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۴- قدرتی که بتواند انسان را بیش از سه قرن بی غذا زنده نگاه دارد، می تواند

مرده ها را هم زنده کند. «أَنْ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

۵- انسان از کنار بعضی حوادث تاریخی به سادگی می گذرد و از آثار تربیتی آن غافل است. اصحاب کهف، بعد از کشف ماجرا از دنیا رفتند، و مردم در فکر یادبود و ساختن مقبره بودند، نه عبرت و درس آموزی. «ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُيُوتًا»

۶- اغلب افراد سطحی و ساده اندیش، حال کار ندارند و به دیگران می گویند کار کنند، «فَقَالُوا ابْنُوا» ولی افراد نیرومند می گویند ما خودمان انجام می دهیم.

«لَتَتَّخِذَنَّ»

۷- ساختن مسجد بر مزار اولیای خدا، ریشه ی قرآنی دارد. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا»

۸- آثار مقدس باید در مکان های مقدس و به مناسبت های مقدس باشد. مسجد در کنار غار یکتاپرستان مهاجر، ارزش بیشتری دارد. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا»

۹- از هر فرصتی برای ترویج دین استفاده کنیم. «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا» (اگر بناست ساختمانی به عنوان یادبود ساخته شود، مسجد بسازیم که آثار معنوی و مادی زیادی دارد.)

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَ يَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسِيَهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَ يَقُولُونَ سَبْعَةً وَ ثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَ لَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا «۲۲»

بزودی خواهند گفت: (اصحاب کهف) سه نفر بودند، چهارمینشان سگشان بود و (عده ای) گویند: پنج نفر بودند، ششمین آنان سگشان بود.

(این سخنی بی دلیل و) پرتاب تیر گمان به گذشته ای ناپیدا است. و (عده ای دیگر) گویند: هفت تن بودند و هشتمین آنان سگشان بود. بگو: پروردگرم به تعدادشان داناتر است (و شمار) آنان را جز اندکی، کسی نمی داند. پس درباره ی آنان جز به ظاهر (و آنچه آشکار کرده ایم)، مجادله مکن و درباره ی ایشان از هیچ کس از (اهل کتاب) نظر نخواه.

ص: ۱۵۶

در مورد «رَابِعُهُمْ» و «سَادِسِيهِمْ»، کلمه ی «واو» نیامده است، ولی همراه «ثَامِنُهُمْ»، «واو» آمده است، شاید به این جهت که نظریه ی سه نفر یا پنج نفر بودن آنان، از نااهلان است که خدا هم تعبیر «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» دارد، ولی نظریه ی هفت تن بودن از مؤمنان و اهل دقت است. (۱) از این رو، کلمه ی «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» نیامده و به احترام آنان، میان اصحاب کهف و سگشان با واو عاطفه فاصله شده است.

اگر حرکت ها با ارزش و انسان ها هدف داشته باشند، وابسته ها و متعلقات و حتی حیوانات همراه نیز باید به حساب آیند. چون حیوان بودن و نجس بودن دلیل بر بی ارزشی نیست. در این آیه سه بار از سگ یاد شده و در آیه ی ۱۸ نیز به نقش مثبت سگ اصحاب کهف اشاره شده است. «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ»

در آیات مختلف این سوره از حدس گرایي انتقاد شده است:

«رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَيْسَ لَكُمْ» آیه ۱۹، «رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ» آیه ۲۱، «رَبِّي أَعْلَمُ بَعِدَتِهِمْ» آیه ۲۲ و «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَيْسَ لَكُمْ» آیه ۲۶.

پیام ها:

۱- قرآن از آینده خبر می دهد. «سَيَقُولُونَ»

۲- سخن بی دلیل نگوئیم و به تخمین و حدس تکیه نکنیم. «رَجْمًا بِالْغَيْبِ»

۳- در موارد غیر لازم باید از بحث و جدل چشم پوشید. «فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ ...»

۴- به جای اندیشیدن به عدد، به هدف بیندیشید و دنبال دانستنی های بی فایده نروید. «لَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا»

۵- دانستن و سؤال از هر کسی جایز نیست، از نااهلان نپرسیم. «لَا تَسْتَفْتِ ... مِنْهُمْ»

ص: ۱۵۷

درباره ی هیچ چیز و هیچ کار، مگو که من آن را فردا انجام می دهم،

إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِّي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾

مگر آنکه (بگویی:) اگر خدا بخواهد. و اگر فراموش کردی (گفتن: ان شاء الله، همین که یادت آمد) پروردگارت را یاد کن و بگو: امید است که پروردگارم مرا به راهی که نزدیک تر است، راهنمایی کند.

نکته ها:

گفتن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» که اعتقاد به قدرت و مشیت الهی را می رساند، تکیه کلام اولیای الهی است. چنانکه در قرآن نیز از زبان پیامبران نقل شده است؛ یعقوب به فرزنداناش می گوید:

«اذْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» (۱) وارد مصر شوید، ان شاء الله در امانید، خضر به موسی می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا» (۲) اگر خدا بخواهد مرا شکیباً خواهی یافت. حضرت شعیب به حضرت موسی می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۳) و حضرت اسماعیل به پدرش حضرت ابراهیم می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۴) مرا ذبح کن که به خواست خدا مرا از شکیبایان خواهی یافت.

البته مراد از گفتن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» و «أَعُوذُ بِاللَّهِ» و امثال آن، لقلقه ی زبان نیست، بلکه داشتن چنین بینشی در تمام ابعاد زندگی و در باور و دل انسان است.

امام صادق علیه السلام فرمود: در نوشته های خود نیز «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» را فراموش نکنید. روزی دستور

ص: ۱۵۸

۱-۱. یوسف، ۹۹.

۲-۲. کهف، ۶۹.

۳-۳. قصص، ۲۷.

۴-۴. صافات، ۱۰۲.

داد نامه ای بنویسند، هنگامی که نامه را بدون «ان شاء الله» دید، فرمود:

«کیف رجوتم أن یتیم هذا؟» چگونه امید دارید که این کار به سامان برسد؟ (۱) پیامبر اسلام هنگام ورود به قبرستان می فرمود:

«و انا ان شاء الله بکم لاحقون» اگر خدا بخواهد ما هم به شما خواهیم پیوست، در حالی که مرگ، حتمی است. (۲)

انسان در عین حال که اراده دارد و آزاد است، ولی به طور مستقل نیست و همه ی کارها به او سپرده نشده که بدون خواست خدا هم بتواند کاری انجام دهد. یعنی انسان نه در جبر است و نه اختیار تمام امور به او داده شده است، بلکه آزادی انسان در سایه ی مشیت خداوند است. «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

پیام ها:

۱- در سخن گفتن و تصمیم گیری خدا را فراموش نکنیم. وَلَا تَقُولَنَّ ...

۲- هرگز خود را مستقل از خدا ندانیم و بطور قطع از انجام کاری هر چند کوچک، در آینده خبر ندهیم. لَا تَقُولَنَّ ... إِنْ نِي فَاعِلٌ

...

۳- به امکانات و توان خود تکیه نکنیم، که فراهم بودن مقدمات، تضمین کننده انجام قطعی کار نیست. لَا تَقُولَنَّ ... إِنْ نِي فَاعِلٌ ... در آنچه هم یقین داریم، باید «ان شاء الله» بگوییم.

۴- انسان پیوسته نیازمند خداست و در هر کاری باید خود را وابسته به اراده ی الهی بدانند. لَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنْ نِي فَاعِلٌ ...

۵- جبران از دست رفته ها لازم است. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ»

۶- پیامبران نیز به تعلیم و هدایت الهی نیاز داشته اند. «قُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي»

۷- اظهار امیدواری به امدادهای الهی، از شیوه های صحیح دعاست. عَسَى ...

۸- هدایت مراحل دارد و همه ی آنها به دست خداوند است. أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ ...

ص: ۱۵۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر کشف الاسرار.

۹- باید راه میان بُر و نزدیک ترین راه به حَقّ و صواب را پیدا کرد. لَأَقْرَبَ مِنْ هَذَا ...

۱۰- رسیدن به رشد برتر، آرزوی انبیاست. عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ ...

۱۱- برای انبیا نیز رشد و رسیدن به مراحل بالاتر وجود دارد. «عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا»

۱۲- تداوم ذکر خدا، کوتاه ترین راه رسیدن به رشد است. وَ اذْكُرْ رَبَّكَ ... عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَ اذْدَادُوا تِسْعًا «۲۵»

و آنان در غارشان سیصد سال ماندند و نه سال (نیز بر آن) افزودند.

قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا «۲۶»

بگو: خداوند به مدّتی که در غار ماندند، داناتر است. غیب آسمان ها و زمین از آن اوست. چه بینا و شنواست! جز او برای مردم هیچ یار و یابوری نیست و هیچ کس را در حکم و فرمانروایی خود شریک نمی گیرد.

نکته ها:

یهودیان در مورد مقدار توقّف اصحاب کهف در غار، از حضرت علی علیه السلام سؤال کردند.

حضرت فرمود: ۳۰۹ سال. گفتند: در کتاب ما ۳۰۰ سال آمده است! آن حضرت فرمود:

۹ سال به خاطر تفاوت سال شمسی و قمری است. (۱)

در تفسیر مراغی این تفاوت نه سال را، نشانه ی معجزه بودن قرآن دانسته که چه اندازه دقیق است و تفاوت سال های قمری و شمسی را هم در نظر گرفته است.

ممکن است گفته شود: مقدار، همان سیصد سال بوده که مردم نه سال به آن افزوده اند،

ص: ۱۶۰

«وَازْدَادُوا تِسْعًا» از این رو خداوند در جواب می فرماید: «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» بگو: خدا داناتر است. عمر انسان حدّ معینی ندارد، مثل آب نیست که در صد درجه بجوشد و در درجه ی صفر یخ بزند. در آزمایش ها عمر بعضی موجودات زنده تا دوازده برابر افزایش یافته است. چنانچه در جراید نوشتند: ماهی منجمدی که مربوط به چند هزار سال پیش بود و در میان یخهای قطبی پیدا شد، پس از قرار گرفتن در آب ملایم، زندگی را از سر گرفت. (۱)

اگر آمار، ساده و عادی بیان شود، ممکن است یا فراموش شود و یا شنونده به آن توجه خاص نکند. مثلاً اگر بیماری به پزشک بگوید: من چهار ساعت در نوبت نشسته ام، یا بگوید چهار ساعت ۷ دقیقه کم، توجه پزشک تفاوت دارد. زیرا ارقام گاهی برای بیان کم و زیاد است و خیلی در آن دقت نیست، ولی اگر ریز و دقیق بیان شود، شنونده را جذب می کند. لذا درباره مدّت تبلیغ حضرت نوح می فرماید: هزار سال مگر پنجاه سال، تا اعلام کند ارقام دقیق است. در این آیه نیز می فرماید: سیصد سال و سپس می فرماید: نه سال اضافه. تا بگوید آمار دقیق است.

پیام ها:

۱- شیوه بیان آمار و اعداد باید دقیق باشد. «ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا»

۲- دقت در بیان ارقام و آمار، آن را در ذهن، ماندگارتر می کند. «ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا»

وَ اٰتٰلُ مَاۤ اُوْحٰیۤ اِلَیْكَ مِنْ كِتٰبِ رَبِّكَ لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمٰتِهٖ وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُوْنِهٖ مُلْتَحِدًا» (۲۷)

و آنچه را که از کتاب پروردگارت به تو وحی شده است (بر مردم) بخوان، (سنت ها و) کلمات الهی را تغییر دهنده ای نیست و هرگز جز او پناهگاهی نخواهی یافت (که به آن پناهنده شوی).

ص: ۱۶۱

نکته ها:

از بهانه های مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این بود که از آن حضرت تقاضای تغییر و تبدیل قرآن را داشتند و می گفتند: «أَنْتَ بَقُرْآنٍ غَیْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ» (۱) قرآن دیگری بیاور یا آن را عوض کن. پیامبر در جواب آنان می فرمود: این در اختیار من نیست، تبدیل آیات تنها کار خداوند است.

پیام ها:

۱- وحی و نزول کتب آسمانی لازمه ی ربوبیت الهی و در مسیر تربیت انسان است. «مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابٍ رَبِّكَ»

۲- قرآن از هر گونه تغییر و تحریف مصون بوده است. آنگونه که پیامبر اسلام خاتم پیامبران است، قرآن نیز آخرین کتاب آسمانی است. «لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ»

وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا» (۲۸)

و با کسانی که پروردگارشان را (همواره و در هر) صبحگاه و شامگاه می خوانند و خشنودی او را می جویند، خود را شکیبیا ساز و دیدگانت را از آنان برمگیر که زیور دنیا را بطلبی و از کسانی که دلشان را از یاد خود غافل کرده ایم و در پی هوس خویشند و کارشان بر گزافه و زیاده روی است، پیروی مکن.

نکته ها:

در طول تاریخ، اغنیا و ثروتمندان کافر، پیوسته شرط ایمان آوردن خود را طرد فقرا و بینوایان می دانستند، چنانچه از نوح چنین درخواستی کردند و حضرت در جواب آنان فرمود:

«مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا» (۲) من مؤمنان را به خاطر تهیدستی طرد نمی کنم. در زمان

ص: ۱۶۲

۱- ۱). یونس، ۱۵.

۲- ۲). هود، ۲۹.

پیامبر اسلام نیز از آن حضرت می خواستند تهیدستانی چون سلمان و ابوذر و عمار و خباب را از خویش براند تا آنان ایمان آورده و همراه او شوند. این آیه از چنین تفکر و عملی نکوهش می کند.

امام صادق و امام باقر علیهما السلام فرمودند: مراد از خواندن خداوند در صبحگاه و شامگاه، اقامه ی نماز است. (۱)

پیام ها:

۱- ثروتمندان برای منصرف کردن پیامبر از معاشرت با تهی دستان مؤمن تلاش می کردند و پیامبر در برابر آن تلاشها، مأمور به مقاومت شد. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ»

۲- همدلی با تهی دستان سخت است، ولی باید تحمل کرد. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ»

۳- پابندی به دعا و نیایش، شرط شایستگی افراد برای مصاحبت و همنشینی است. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ ...»

۴- رهبر باید نسبت به محرومان همدل و همدم باشد، نه بی اعتنا. (۲) «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ ... وَ لَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ»

۵- دعای دائمی و خالصانه، ارزشمند است. «بِالْغَدَاهِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ»

۶- در آغاز و پایان هر روز باید به یاد خدا بود. «بِالْغَدَاهِ وَالْعَشِيِّ»

۷- برای بدست آوردن دنیا و رضایت سرمایه داران، از تهی دستان فاصله نگیریم.

«تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۸- زشت ترین کار آن است که مردم به خدا توجه کنند، ولی رهبر، به دنیا.

«تُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... وَ لَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ۹- خطر دنیاطلبی تا حدی است که خداوند، به پیامبران هم هشدار می دهد.

«وَ لَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ص: ۱۶۳

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). در آیه ی ۵۲ سوره انعام آمده: «فتطردهم فتكون من الظالمين» طرد مؤمنان با ظلم برابر است.

۱۰- کسی که بدنبال دنیا می رود، از مسیر رهروان الهی خارج می شود. يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا دنیاگرایی در مقابل خداگرایی است.

۱۱- کیفر دنیاگرایی، غفلت از یاد خداوند است. «تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَ لَا تُطِيعُ مَنْ أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ»

۱۲- ارزش یاد خدا، به ریشه دار بودن آن در قلب و روح است. «أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا»

۱۳- انسان گام به گام سقوط می کند؛ اول غفلت، آنگاه هوسرانی و سپس مسیر انحرافی. «أَعْفَلْنَا اتَّبَعَ هَوَاهُ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»

۱۴- رهبری افراد غافل، هواپرست و افراطی ممنوع است. «أَعْفَلْنَا اتَّبَعَ هَوَاهُ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»

۱۵- اعتدال، ارزش و زیاده روی ضد ارزش است. «وَ كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»

وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنْ أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَكْبِرُوا يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَ سَاءَتْ مُرْتَقَقًا «۲۹»

و بگو: حقّ از سوی پروردگار شما رسیده است، پس هر که خواست ایمان آورد و هر که خواست کافر شود. همانا ما برای ستمگران آتشی مهیّا کرده ایم که (شعله هایش) همچون سراپرده ای آنان را فرا گرفته و چون پناه خواهند، با آبی (مانند مس) گداخته که چهره ها را بریان می کند یاری می شوند! چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی است!

نکته ها:

آیه، گویا پاسخ به کسانی است که برای ایمان آوردنشان، شرط و شروط می گذارند و

می گویند: شرط گرویدن ما آن است که فقرا را طرد کنی.

گرچه مردم در انتخاب ایمان و کفر مختارند، ولی باید بدانند که سرانجام کفر، عذاب سوزان قیامت است.

«سرادق» یعنی سراپرده، و تنها یک بار در قرآن آمده است، آن هم درباره دوزخیان.

امام رضا علیه السلام به یکی از کارمندان طاغوت فرمود: اگر از کوه بیفتم و قطعه قطعه شوم، بهتر از آن است که کار گزار طاغوت باشم، مگر آنکه مشکلی از مؤمنان بکشایم. سپس فرمود:

خداوند، کار گزاران طاغوت را در سرادقی از آتش قرار می دهد تا از حساب خلائق فارغ شود.

پیام ها:

۱- تنها سرچشمه ی حق خداوند است. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲- تقاضای طرد فقرای مؤمن حق نیست، بلکه حق آن است که از طرف خدا باشد. «قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- گرایش و عدم گرایش مردم، در حقایق دین تأثیری ندارد. «قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ»

۴- پیامبر مسئول ابلاغ است و انسان ها در پذیرش ایمان و کفر آزادند. «فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ» متاع کفر و دین، بی مشتری نیست گروهی آن، گروهی این پسندند

۵- کفر، ظلم به خویشان است. «فَلْيُكْفُرْ أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ»

۶- دوزخ، از هم اکنون آماده است. «أَعْتَدْنَا»

۷- سرنوشت انسان در گرو گرایش ها و اعمال اوست. «أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِنَّ سُرَادِقُهَا» شهوات و مفاصدی که انسان را فرامی گیرد، در آخرت آتشی است که او را احاطه می کند.

۸- توجه به فرجام شوم کافران، نقش مهمی در تربیت انسان دارد. «لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِنَّ ...»

۹- معاد، جسمانی است. «بِشَوَىٰ الْوُجُوهِ»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا» (۳۰)

همانا آنان که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده اند (بدانند که) همانا ما پاداش کسی را که عمل خوب انجام داده تباه نمی کنیم.

نکته ها:

خداوند عمل های صالح ما را تباه نمی کند، بلکه این خصلت ها و عمل های بد ماست که موجب حبط و نابودی کارهای نیک می شود.

هر عمل صالح را می توان به چند روش انجام داد: به روش عادی، خوب و عالی. این آیه، عالی ترین وجه را تشویق می کند. آری، گاهی مواد غذایی خوب است، ولی شیوه ی پخت آن خوب یا متوسط است.

پیام ها:

۱- در تربیت، تهدید و بشارت و بیم و امید، در کنار هم لازم است. (آیه قبل تهدید بود و این آیه بشارت). إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ ... إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ ...

۲- فکر و انگیزه ی الهی، بر عمل صالح مقدم است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- در بینش اسلامی، نه چیزی از حساب الهی مخفی می ماند و نه اجر عملی ضایع می گردد. إِنَّا لَا نُضِيعُ ...

۴- ملاک در ارزش عمل، کیفیت است، نه کمیت. «أَحْسَنَ عَمَلًا» نه «اکثر عملاً»

أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّونَ فِيهَا مِنْ أَسْوَدٍ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا» (۳۱)

ص: ۱۶۶

آنان برایشان باغهای جاودانه ای است که نهرها از زیر(قصرها و تخت هایشان) جاری است. در آنجا بادستبندهایی طلایی آراسته می شوند و جامه های سبز از حریر نازک و ضخیم می پوشند، درحالی که در آنجا بر تخت های(بهشتی) تکیه داده اند. چه نیکو پاداشی و چه خوش جایگاهی!

نکته ها:

«عَدْنٍ» یعنی اقامت و جایگاه. «أَسَاوِرًا» جمع «أَسْوَرَةٌ» به دستبند، «سُيُودُسٍ» به ابریشم نازک و «إِسْدِيبَتْرَقٍ» به حریر ضخیم گفته می شود و «أَرَائِكُ» جمع «أریکه» به تخت سلطنتی که با تور پوشانده باشند، گفته می شود.

در دو آیه ی قبل، درباره ی دوزخیان خواندیم: «بِئْسَ الشَّرَابُ وَ سَاءَتْ مُرْتَقَقًا» چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی و این آیه درباره ی بهشتیان می فرماید: «نِعْمَ الثَّوَابُ وَ حَسُنَتْ مُرْتَقَقًا» چه نیکو پاداشی و چه خوش جایگاهی.

با توجه به اینکه در بهشت هر لباس با هر نوع جنس و رنگی در اختیار بهشتیان قرار دارد، اما اختصاص لباس سبز شاید اشاره به لباس رسمی و عمومی آنان باشد که هنگام تکیه بر تخت ها خود را به آن تزئین می نمایند.

پیام ها:

۱- نهرهای بهشتی هم از زیر درختان جاری است، «تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» (۱) هم از زیر قصرهای بهشتی. «مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ»

۲- بهره مندی بهشتیان از زیورآلات، نشان می دهد که انسان فطرتاً زیور و آرایش را دوست دارد. «يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ»

۳- ایمان و عمل به دستورات الهی و دوری از تجملات حرام در دنیا، رمز رسیدن به تجملات ابدی در آخرت است. «يُحَلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ ...»

۴- معاد، روحانی و جسمانی است، چون اگر روحانی بود، نیازی به طلا و حریر

ص: ۱۶۷

و تخت نبود. يُحَلُونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ ...

۵- رنگ سبز، رنگ بهشتی است. «يَا بَا خُضْرًا»

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَ حَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا «۳۲»

(ای پیامبر!) برای آنان (سرگذشت) دو مردی را مثل بزنی که برای یکی از آن دو، دو باغ انگور قرار دادیم و دور آنها را با نخل پوشاندیم و میان آن دو باغ را کشتزار قرار دادیم.

كَلْنَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَ لَمْ تَطْلِمِ مِنْهُ شَيْئًا وَ فَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا «۳۳»

هر دو باغ، محصول خود را داد و چیزی از آن نکاست و میان آن دو، نهری روان ساختیم.

نکته ها:

«أَكُل» به معنای محصول و میوه ی قابل مصرف و خوردنی است.

از این آیات می توان اصول باغداری یا احداث باغهای نمونه و دلربا را استفاده کرد، که عبارت است از:

الف: درختان کوتاه در وسط «أَعْنَابٍ» و درختان بلند در اطراف باغ باشد. «نخل»

ب: باغها با هم فاصله داشته و اطرافشان باز باشد. «جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا»

ج: زمین هایی که در فاصله میان باغهاست کشت شده باشد. «بَيْنَهُمَا زَرْعًا»

د: میان باغها آب جاری باشد. «فَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا»

ه: باغها سست و ضعیف و آفت زا نباشد. «لَمْ تَطْلِمِ مِنْهُ شَيْئًا»

بنابراین بهترین منظره، از باغهای انگور گوناگون، «أَعْنَابٍ» و انگور و خرما در کنار هم، «أَعْنَابٍ وَ نَخْلٍ» و انواع کشت ها، «زَرْعًا» و کشتی که در اطرافش درخت باشد، «حَفَفْنَاهُمَا»

و آبها از زیر درختان و کنار مزرعه جاری باشد، «فَجَزْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا» پدید می آید.

این آیات، گویا پاسخی به درخواست کفار سرمایه دار است که می خواستند پیامبر، فقرا را از دور خویش براند تا آنان به گرد حضرت آمده و ایمان آورند، خداوند در پاسخ آنان می فرماید:

نه فقر نشانه ی ذلت است و نه ثروت نشانه ی عزت انسان. چنانکه در آیه ۲۸ نیز به پیامبرش فرمود: «وَ اضْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ ...»

پیام ها:

۱- از ساده ترین، فطری ترین و عمومی ترین شیوه های انتقال مطلب، استفاده از تمثیل و ضرب المثل است. «وَ اضْبِرْ لَهُمْ مَثَلًا»

۲- تفاوت فقر و غنای انسان، از جانب خداوند حکیم است. «جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا ...»

۳- کشاورز حقیقی خداست، نه انسان. «حَفَفْنَا فَجَزْنَا جَعَلْنَا»

وَ كَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ نَفَرًا» (۳۴)

و برای آن مرد میوه ای (فراوان) بود. پس به دوستش در حالی که با او گفتگو می کرد، گفت: من از تو مالدارتر و از نظر نفرت، نیرومندترم.

نکته ها:

«ثَمَرٌ» به انواع میوه و به انواع مال و دارایی و حتی به درخت نیز گفته می شود. چنانکه در آیه ی ۴۲ می خوانیم: «أَحِيطَ بِثَمَرِهِ» که قهر خدا تمام باغ و درختان را احاطه کرد، نه تنها میوه ی آن را.

«صاحب» یعنی همراه و هم سخن، چه مؤمن باشد مثل این آیه، چه کافر مانند آیه ی ۳۷ این سوره که می فرماید: «قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَ كَفَرْتَ»

پیام ها:

۱- دل بستگی و غرور به مال و قبیله، زمینه ی طغیان است. «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ»

۲- نه فقر نشانه ی ذلت است، نه ثروت دلیل عزت، پس بر فقرا فخر نفروشیم.

أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ ...

خاکساران جهان را به حقارت منگر کوزه بی دسته چو بینی، به دو دستش بردار

وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ لَهُدِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾

و او در حالی که بر خویش ستمکار بود، به درون باغ خود آمد (و با غرور و سرمستی) گفت: گمان ندارم که هرگز این (باغ، یا دنیا) نابود شود!

پیام ها:

۱- همه ی دارایی های انسان از خداست و مالک حقیقی اوست. در آیه ی ۳۲ فرمود: «جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ» و در این آیه می فرماید: «دَخَلَ جَنَّتَهُ»

۲- دارایی و نعمت های سرشار، زمینه ی غرور است. دَخَلَ جَنَّتَهُ ... قَالَ

۳- غفلت از خدا، خودبرتربینی، تحقیر دیگران و فریفته شدن به جلوه های مادی دنیا ظلم به خویشتن است. «ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ»

۴- انسان منحرف و غافل، از جماد و نبات بدتر است. خداوند درباره ی باغ در آیه ی ۲۳ فرمود: «وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا» یعنی چیزی کم نگذاشت، ولی درباره ی صاحب باغ فرمود: «ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ».

۵- نعمت ها و برخورداری ها را هرگز باقی و جاودانه مپنداریم. «مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ»

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾

و گمان نمی کنم که قیامت برپا شود و اگر هم به سوی پروردگرم بازگردانده شوم، یقیناً بهتر از این (باغ) را در بازگشت، خواهم یافت.

نکته ها:

کافران می پندارند نعمت دادن بر خدا لازم است و این حق انسان است که باید همواره برخوردار باشد. چنانکه در آیه ۵۰ سوره ی فصیلت می خوانیم: «لَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ» اگر قیامتی هم باشد، بهترین ها برای ما خواهد بود. ولی این تفکر در قرآن رد شده است. انسان از لطف و فضل خدا بهره مند است، ولی اگر خدا بخواهد، آنها را تلخ،

درخت ها را خشک و کافران را نابود یا وحی به انبیا را قطع می کند، تا میندارند که بدون لطف الهی استحقاق این نعمت ها را دارند.

پیام ها:

۱- دلبستگی به دنیا و دنیاگرایی، زمینه ی انکار قیامت است. **أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً ...**

۲- منکران قیامت، دلیلی بر نفی آن ندارند. **«مَا أَظُنُّ»**

۳- امید و آرزوی بی جا و بی دلیل محکوم است. **«وَلَيْسَ رُدِّدْتُ»**

۴- انسان فطرتاً گرایش به خدا و معنویات دارد. **«إِلَىٰ رَبِّي»**

۵- بعضی ها به غلط نعمت را نشانه ی کرامت و ارزش خود می پندارند و آن را ابدی می دانند. **«لَيْسَ رُدِّدْتُ إِلَّا إِلَىٰ رَبِّي لِأَجْدَنِّ خَيْرًا»**

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّأَكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾

دوستش در حالی که با او گفتگو می کرد گفت: آیا به آن (خدایی) که تو را از خاک، سپس از نطفه آفرید، آنگاه تو را مردی کامل و تمام اندام قرار داد، کافر شده ای؟!

لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾

ولی من (گویم:) اوست خداوند، پروردگار من و هیچ کس را با پروردگارم شریک نمی سازم.

نکته ها:

«محاوره» به معنای گفتگو و رد و بدل کردن کلام و پاسخگویی به یکدیگر است. کلمه ی **«لَكِنَّا»** در واقع، «لکن انا» بوده است.

۱- گفتگو و بحث آزاد میان مکتب ها مورد قبول قرآن است. «وَهُوَ يُحَاوِرُهُ»

۲- در مقابل ثروتمندان و قدرتمندان، بدون احساس حقارت و با کمال عزت، به ارشاد پردازید. قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ ... أَ كَفَرْتَ

۳- گاهی علاقه به مال و ثروت، زمینه ی کفر انسان به خدا و قیامت است. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ

۴- آنکه به مال و خویشاوندان خود می بالد، علاجش یادآوری اصل خاکی اوست. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ

۵- انکار معاد، انکار خداست او با گفتن «مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» معاد را انکار کرد، ولی صاحبش به او گفت: «أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ» آیا به خدایی که تو را آفرید کفر ورزیدی؟!

۶- کفر به خدا، جای تعجب و شگفتی و توییخ دارد. «أَكْفَرْتَ»

۷- اعتراض به کفار جایز است. «أَكْفَرْتَ» ولی باید همراه با استدلال و نشان دادن راه باشد. «بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ»

۸- در تربیت و بازداشتن از انحراف دیگران، با استدلال سخن بگوییم. «أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ»

۹- در برابر شک و تردید دیگران، مؤمن باید موضع خود را با صراحت اعلام کند. «لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ»

۱۰- تکیه بر غیر خدا، شرک است. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ ... وَلَكِنَّا ... لَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا

۱۱- توحید ناب آن است که همراه با نفی هر گونه شرک باشد. «اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا»

وَلَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرْنِ أْنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا» (۳۹)

وچرا آنگاه که وارد باغ شدی، نگفتی: ماشاءالله (آنچه خدا بخواهد)، هیچ نیرویی جز به (قدرت) خدا نیست؟ اگر مرا از نظر مال و فرزند، کمتر از خویش می بینی!

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر نعمتی که خداوند از مال و فرزند به بنده اش می بخشد، اگر بگوید: «ما شاء الله و لا قوه الا بالله»، خداوند آفات و ناراحتی های او را دفع می کند تا به آرزویش برسد. سپس این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

همچنین در روایات آمده است: جمله ی «لا- حول و لا- قوه الا بالله» سبب دفع بلا و دوام نعمت می شود و گنجی از گنج های بهشت است. (۲)

پیام ها:

۱- توبیخ و سرزنش باید همراه با ارشاد و رهنمود باشد. لَوْ لَا ... قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ

۲- عقیده به تنهایی کافی نیست، باید با زبان نیز اقرار کرد. «قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ»

۳- هنگام برخورد با مناظر زیبای طبیعت، به یاد خدا باشیم که همه ی نعمت ها از اوست. «لَوْ لَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ»

۴- برای پیشگیری از غفلت و غرور، هنگام برخورد با نعمت ها اراده الهی را فراموش نکنیم. «مَا شَاءَ اللَّهُ»

۵- مؤمن به خاطر کمی مال و فرزند، خود را نمی بازد. «إِنْ تَرْنِ» یعنی تو مرا کم می بینی، نه آنکه من کم هستم.

ص: ۱۷۳

۱- ۱). تفسیر درالمنثور.

۲- ۲). تفسیر کنزالدقایق.

فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا» (۴۰)

پس امید است که پروردگرم بهتر از باغ تو را به من عطا کند و مجازات (صاعقه و عذابی) حساب شده بر باغ تو از آسمان فرستد تا به زمینی هموار و بی گیاه و لغزنده تبدیل شود.

أَوْ يُصْبِحَ مَأْوَاهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا» (۴۱)

یا آب آن (باغ به زمین) فروکش کند، پس هرگز نتوانی آن را بازیابی.

نکته ها:

«زلق» به زمین صاف و بدون گیاه گفته می شود، آن چنانکه پای انسان در آن بلغزد.

پیام ها:

۱- دادن و گرفتن های خدا، براساس ربوبیت و تربیت اوست. «فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي»

۲- فقیران مأیوس نباشند، أَنَا أَقَلُّ ... فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي بدتر از فقر است.

۳- اگر خدا بخواهد، فقیر، غنی، بلکه برتر از غنی می شود. «خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ»

۴- آرزوی سلب نعمت از کفار فخر فروش، و نفرین بر آنان، پسندیده است.

يُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا ...

۵- قهر خداوند حساب شده و عادلانه است. «حُسْبَانًا»

۶- ثروتمندان به داشته های خود مغرور نشوند، شاید در یک لحظه همه ثروتشان نابود شود. «فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا»

۷- شرک و کفر و فخر فروشی، دارایی و سرسبزی را به کویر تبدیل می کند.

«فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا»

۸- دست خدا برای قهر و عذاب، باز است، چه از آسمان، چه از زمین. «يُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ - يُصْبِحُ مَأْوَاهَا غَوْرًا»

۹- در برابر خشم و غضب الهی، قدرت و راه نجاتی نیست. «فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا»

وَ أُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَيَّ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَيَّ عُرُوشِهَا وَ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا» (۴۲)

و(سرانجام) فرآورده های آن (مرد مغرور، با قهر الهی) احاطه شد، پس او چنان شد که دو دست خویش را به خاطر خرجهایی که در باغ کرده بود (از شدت حسرت) برهم می مالید، در حالی که آن (باغ و تاکستان) بر داربست هایش فروریخته بود و می گفت: ای کاش کسی را شریک پروردگارم قرار نمی دادم.

نکته ها:

بعضی با غرور و خودبرتربینی و گفتنِ «أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا...» از خدا غافل شده و از مدار توحید خارج و مشرک می شوند، اما دیر یا زود به پروردگار یکتا اقرار خواهند کرد، چه مؤمنان «لَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا» (۱) و چه کافران. «يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا»

پیام ها:

۱- خداوند محیط است، «وَ اللَّهُ مُحِيطٌ» (۲)؛ هم لطفش احاطه دارد، «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۳) و هم قهرش فراگیر است. «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ»

۲- کیفر خداوند در کمین مغروران است. «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ»

۳- حوادث و عذاب های الهی، پیامد افکار و اعمال بد ماست. به دنبال کفر و کفران صاحب باغ در آیات قبل، «أُحِيطَ بِثَمَرِهِ» آمده است.

۴- ناامیدی ها و حالات درونی، در ظاهر و کردار انسان اثر می گذارد. «يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ»

۵- دنیاطلبان، ابتدا از حوادث تحلیل اقتصادی می کنند، سپس تحلیل معنوی. (در این آیه ابتدا حسرت بر پول های خرج شده است، سپس غصه برای شرک)

ص: ۱۷۵

۱- ۱. کهف، ۳۸.

۲- ۲. بقره، ۱۹.

۳- ۳. اعراف، ۱۵۶.

۶- عذاب های دنیوی، بیدارباشی برای وجدان های خفته و دل‌های غافل است.

أَحِيطَ بِثَمَرِهِ ... يَقُولُ يَا لَيْتَنِي

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾

و هیچ گروهی نداشت که او را در برابر (قهر) خدا یاری کنند و نمی توانست خودش را یاری کند.

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

آنجا (ثابت شد که) ولایت و قدرت تنها از آن خدای حق است و (نزد) اوست بهترین پاداش و نیکوترین فرجام.

نکته ها:

قرآن بارها تأکید کرده که انسان، هنگام مواجهه با خطر و گسستن وسایل مادی، رو به خدا می آورد و او را از عمق جان صدا می زند، در دریا وقتی گرفتار امواج می شود یا وقتی عذاب می آید، اظهار ایمان می کند.

اینجا نیز وقتی آن شخص با باغ سوخته اش روبرو شد و فریادرسی نداشت، فهمید که ولایت حق، مخصوص خدای یکتاست.

«هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ»

کلمه ی «ولایت» در این آیه، به معنای قدرت و نصرت می باشد.

پیام ها:

۱- عاقبت اعتماد به غیر خدا، ناکامی است. «لَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ»

۲- هنگام فرارسیدن قهر خدا، مال و فرزند هر چند بسیار باشد به کار نمی آید.

«وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً يَنْصُرُونَهُ» (از یاران دوران رفاه به هنگام خطر خبری نیست).

۳- قطعنامه ی همه ی حوادث تلخ، تنها یک جمله است و آن اینکه قدرت تنها از آن خداست. «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ»

۴- ولایت های غیر الهی ناپایدار و باطل است، و تنها ولایت خدا ثابت و حق

است. «الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ»

۵- چه محاسبه گر باشیم، چه دوران‌دیش، باید به سراغ خدا برویم. «هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا»

۶- نصرت الهی و حقایق خداوند، ضامن پرداخت بهترین پاداش و فرجام است. «هَذَا لَكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا»

۷- ملاک ارزشها، عاقبت و پاداش خوب است. «خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا»

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْكَيْفِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ فَأَخْتَلَطَ بِهِ لَبَأُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَسِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

و(ای پیامبر!) برای آنان زندگی دنیا را مثل بزن که (در ناپایداری) همچون آبی است که از آسمان فرو فرستادیم، پس گیاه زمین به وسیله ی آن (چنان رشد کند وانبوه شود که) در هم فرو رود، پس ناگهان خشک شود، آن چنان که بادهای پراکنده اش کنند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در آیه، سخن از رویش و سرسبزی زمین و فرارسیدن قهر الهی و سوختن و خاکستر شدن آنهاست، تا درس عبرتی برای مردمان مغرور و غافل از خدا باشد. (۱)

آری، دنیا همچون گیاه بی ریشه ای است که با اندک بارانی سبز و با اندک بادی خشک می شود، البته آنچه باقی می ماند، عمل انسان است. چنانچه در دیوان منسوب به امیرالمؤمنین علیه السلام می خوانیم:

يَا مَنْ بَدَنِيَاهُ اشْتَغَلَ

قَدْ غَرَّهُ طُولُ الْأَمَلِ

ص: ۱۷۷

۱- ۱). نظیر این آیه در آیه ی ۲۴ سوره ی یونس با تفصیل بیشتر و آیه ۲۰ سوره ی حدید آمده است.

۱- پیامبر خدا برای بیان حقایق و هدایت مردم، مأمور به استفاده از تمثیل است.

«وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۲- یکی از اصول تربیت و تبلیغ، استفاده از مثل های قابل فهم عموم و طبیعی می باشد. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا ... كَمَا أَنْزَلْنَا لَهُ ...»

۳- هر بهاری را خزانی و هر وصالی را فراقی است. «لَبَّاتُ ... هَشِيمًا»

۴- به جلوه های زودگذر دنیا دلخوش و مغرور نشویم و به آینده ی پایدار بیندیشیم. «فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ»

«الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا» (۴۶)

مال و فرزندان، زینت زندگی دنیایند و کارهای ماندگار شایسته، نزد پروردگارت پاداشی بهتر دارند و امید داشتن به آنها نیکوتر است.

نکته ها:

در روایات، برای «الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ» نمونه هایی همچون، نمازهای پنجگانه، (۱) ذکر خدا (۲) و محبت اهل بیت علیهم السلام بیان شده است، (۳) ولی اینها مصادیقی است که مفاهیم قرآن را مخصوص به خود نمی سازد.

همه ی نعمت های مادی، زینت دنیا هستند، ولی مال و فرزند جلوه ی بیشتری دارد و به همین دلیل نام این دو از میان نعمت های بی شمار الهی مطرح شده است. و چون غالباً پسران نیروی فعال اقتصادی هستند، نه دختران، لذا در کنار «مال»، «بنون» آمده است، نه «بنات». «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

ص: ۱۷۸

۱- ۱). تفسیر برهان.

۲- ۲). بحار، ج ۷۴، ص ۱۰۸.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۱- جلوه ی مال و فرزند تنها در دنیاست، در آخرت، ثروت و فرزند، سودی نمی بخشد. «زینهُ الْحَیَاهِ الدُّنْیَا»

۲- آنان که امکانات مادی دارند مغرور نشوند. آنان هم که ندارند، مأیوس نباشند.

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ... وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ

۳- مال و فرزند، ماندگار نیست، به چیزی بیندیشیم و دل بیندیم که باقی است.

«الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ»

۴- در پیشگاه خداوند، هیچ عمل صالحی محو نمی شود و پاداش ها تضمین شده است. «وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا»

۵- ارزش کارهای نیک را همه نمی دانند. بیشتر مردم خیر و ارزش را در کامیابی های مادی می پندارند. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ»

۶- پاداش و کیفر، لازمه ی تربیت و از شئون ربوبیت است. «عِنْدَ رَبِّكَ»

۷- تنها به پاداش فکر نکنید، به آینده ی پایدار هم بیندیشید. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا»

۸- در ارشاد و تربیت، از آرزوها و امیدهای مردم استفاده کنیم. «خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا»

وَ يَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَ تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَ حَشَرْنَا هُمْ فَلَمَّ نَعَادِرُ مِنْهُمْ أَحَدًا «۴۷»

و(یاد کن) روزی که کوهها را به حرکت درآوریم و زمین را آشکار(صاف و هموار) می بینی در حالی که همگان را برانگیخته ایم، پس هیچ یک از آنان را فروگذار نمی کنیم.

نکته ها:

قرآن وضعیّت کوهها را در آستانه ی برپایی رستاخیز، به صورت های گوناگونی بیان کرده

است، از قبیل:

۱-زلزله و لرزش زمین و کوهها. «تَوْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ» (۱)

۲-حرکت و جابجایی. «نَسِيْرُ الْجِبَالِ»

۳-تکه تکه شدن و به صورت ریگ در آمدن. «بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا» (۲)

پیام ها:

۱-برای دل نبستن به زندگی دنیا، یادآوری قیامت لازم است. وَ يَوْمَ ...

۲-کارهای نیک، در جاهای بسیار بکار می آید، از جمله در قیامت که کوهها نیز به حرکت در آیند. «وَ يَوْمَ نَسِيْرُ الْجِبَالِ» (۳)

۳-در سرزمین قیامت و عرصات محشر، هیچ پستی و بلندی وجود ندارد. «تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً»

۴-حشر و رستاخیز، حتمی است. «حَشْرُونَا» (فعل ماضی، برای آینده آمده است)

۵-قیامت برای همه است و هیچ استثنایی در کار نیست. «فَلَمْ نَغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا»

وَ عُرْضُوا عَلٰی رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا «۴۸»

و(در آن روز)همه ی مردم صف کشیده، بر پروردگارت عرضه می شوند.(خدا به آنان می فرماید:).همان گونه که نخستین بار شما را آفریدیم،(امروز هم)به سوی ما آمدید،بلکه پنداشتید که هرگز ما برایتان موعدی مقرر نخواهیم داشت؟

نکته ها:

«صَف» نشانه ی نظم و ساماندهی و رمز ادب و تواضع است. در قرآن، برای بیان اوصاف

ص: ۱۸۰

۱-۱. مزمل، ۱۴.

۲-۲. واقعه، ۵-۶.

۳-۳. با استفاده از کلمه ی «واو» و «یوم» که مفهوم ظرفیت را در ارتباط با آیه ی قبل می رساند.

مجاهدان و همچنین فرشتگان، تعبیر «صف» آمده است و دو سوره ی از قرآن نیز به نام «صف» و «صافات» می باشد.

اگر در دنیا، قوای مسلح با نظم خاصی بر رؤسا عرضه می شوند، در قیامت، همه ی انسان ها به طور قهری و منظم بر خداوند عرضه خواهند شد.

پیام ها:

- ۱- حضور در قیامت و عرضه بر پروردگار، قطعی است. «وَعُرْضُوا عَلٰی رَبِّكَ»
- ۲- طبقات دنیوی در قیامت از بین می رود و همه ی مردم، توانگر و فقیر در یک صف قرار می گیرند. «صَفًّا»
- ۳- نظم، ارزشی است که هم در دنیا مطرح است، هم در آخرت، هم در جامعه و هم در عبادت. عُرْضُوا ... صَفًّا
- ۴- نحوه ی حضور در قیامت، مانند هنگام تولد و حضور در دنیا است؛ عاجز، گریان و عریان. (۱) «كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ»
- ۵- معاد جسمانی است. جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ ...

۶- آفرینش مجدد در قیامت، همچون آفرینش در دنیا است. «كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ»

۷- کافران، دلیلی بر انکار معاد ندارند. «بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا»

وَوَضِعَ الْكِتَابَ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مِمَّا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَيْغِرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصَاهَا وَ
وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلُمُ رَبُّكَ اَحَدًا «۴۹»

و کتاب (و نامه اعمال) در میان نهاده می شود، پس مجرمان را می بینی که از آنچه در آن است بیمناک اند و می گویند: وای بر ما، این چه نوشته ای است که هیچ (گفتار و کردار) کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده مگر اینکه برشمرده است! و آنچه انجام داده اند (مقابل خود) حاضر می یابند و پروردگارت به هیچ کس ستم نمی کند.

ص: ۱۸۱

(۱- ۱). در مناجاتها نیز به عریانی هنگام رستاخیز و محشر اشاره شده است.

بارها قرآن از مسئله ی کتاب و پرونده و نامه ی عمل در قیامت سخن به میان آورده است و می فرماید: فرستادگان ما می نویسند: «إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ» (۱)، آثار کارها را هم می نویسیم:

«نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ» (۲)، نامه عمل آنان بر گردنشان آویخته می شود: «أَلَزَمْنَا طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ» (۳)، پرونده ها در قیامت گشوده می شود: «وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ» (۴)، نامه ها به دست خود افراد داده می شود؛ نامه ی خوبان به دست راست و نامه بدکاران به دست چپ آنان داده می شود. همان گونه که هر فردی پرونده ای دارد، هر امتی نیز کتاب و پرونده ای دارد. «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» (۵)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در بازگشت از جنگ خنین، در یک صحرای خشک فرود آمد. به اصحاب فرمود: بگردید تا هر چه از چوب و خاشاک یافتید گرد آورید. اصحاب رفتند و هر کس چیزی آورد. روی هم ریختند و انباشته شد. پیامبر فرمود:

«هكذا تجتمع الذنوب، اياكم و المحقرات من الذنوب» گناهان اینگونه جمع می شوند، پس از گناهان کوچک پرهیز کنید. (۶)

از این برنامه این درس را نیز می توان گرفت که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله آموزشی اردویی و بیابانی تجسس می، نمایشی و عملی، همراه با پر کردن اوقات فراغت برای یاران خود داشتند، آن هم وقتی که خطر غرور ناشی پیروزی در جنگ در کمین آنان بود، و اصحاب خود را بی گناه یا کم گناه می پنداشتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: در روز قیامت هنگامی که کارنامه ی عمل انسان به او داده می شود، پس از نگاه به آن و دیدن آنکه تمام لحظه ها و کلمه ها و حرکات و کارهای او ثبت شده، همه ی آنها را به یاد می آورد، مانند اینکه ساعتی قبل آنها را مرتکب شده است، لذا می گوید: «يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً ...» (۷)

آنان که در دنیا بی خیال و بی تفاوت بوده و به هر کاری دست می زنند، در آخرت هراس و

ص: ۱۸۲

۱-۱. یونس، ۲۱.

۲-۲. یس، ۱۲.

۳-۳. اسراء، ۱۳.

۴-۴. تکویر، ۱۰.

۵-۵. جاثیه، ۲۸.

۶-۶. کافی، ج ۲، ص ۲۸۸.

۷-۷. تفسیر المیزان.

دلهره خواهند داشت، «مُشْفِقِينَ» ولی مؤمنان که در دنیا اهل تعهد و خداترسی بودند در آنجا آسوده اند. «إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ» (۱)

پیام ها:

۱- در قیامت، هم نامه ی عمل هر فرد به دستش داده می شود، هم کتابی در برابر همه قرار داده می شود. «وُضِعَ الْكِتَابُ»

۲- نگرانی و هراس مجرمان، از عملکرد ثبت شده ی خویش است، نه از خداوند.

«مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ»

۳- قیامت، روز حسرت و افسوس مجرمان است. «يَا وَيْلَتَنَا»

۴- علم افراد به عملکرد خودشان در قیامت چنان است که گویا همه با سواد می شوند، چون کتاب و خواندن برای همه مطرح است. «وُضِعَ الْكِتَابُ ...»

مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ

۵- عمل های انسان دارای درجات است. «صَغِيرَةً وَ لَا كَبِيرَةً»

۶- قیامت، صحنه ی تجسم عمل های انسان است. «وَجِدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا»

۷- داشتن عدالت و ظلم نکردن، لازمه ربوبیت الهی است. «وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا»

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بُئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا «۵۰»

و(یاد کن) هنگامی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس همه به جز ابلیس سجده کردند! او از جن بود و از فرمان پروردگارش سر بر تافت. آیا (با این حال) او و نسل او را به جای من سرپرستان خود می گیرید؟ در حالی که آنان برای شما دشمنند! ستمگران بد چیزی را به جای خدا برگزیدند.

ص: ۱۸۳

سجده سه نوع است:

- الف: سجده ی عبادت که مخصوص خداست مثل سجده ی نماز.
- ب: سجده ی اطاعت، مثل سجده ی فرشتگان بر آدم، که برای اطاعت فرمان خداوند بود.
- ج: سجده ی تحیت، تکریم و تشکر از خداوند، مثل سجده ی یعقوب بر عاقبت یوسف.

پیام ها:

- ۱- سرگذشت سجده فرشتگان بر آدم و تمرد ابلیس، قابل تأمل و مایه ی عبرت است. وَإِذْ قُلْنَا...
- ۲- فرشتگان پیش از انسان بوده اند. «قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ»
- ۳- انسان برتر از فرشته است که مسجود او قرار گرفته است. «اسْجُدُوا لِآدَمَ»
- ۴- فرشتگان مطیع امر خدایند. اسْجُدُوا ... فَسَجَدُوا
- ۵- آنان که سجده ای ندارند، در خط ابلیس اند. «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ»
- ۶- نباید به سابقه ی خود مغرور شد. ابلیس با سابقه ی طولانی عبادت، فاسق شد.
كَانَ مِنَ الْجِنَّ فَفَسَقَ ...
- ۷- ابلیس فرزند و ذریه دارد. «وَأُذُرِّيَّتُهُ»
- ۸- فاسقان را نباید دوست خود گرفت. فَفَسَقَ ... أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ
- ۹- پیروان شیطان باید در عملکرد خود بازنگری کنند که چه می کنند. «أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ»
- ۱۰- شیطان و نسل او، دشمن انسانند. «وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ»
- ۱۱- آنان که به جای خدا پیرو شیطان می شوند، ستمگرند. «بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا»
- ۱۲- رها کردن خدا و پیروی از شیطان، انتخاب بدترین جایگزین است. «بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا»

﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾ (۵۱)

من آنان (ابلیس و فرزندان) را نه در آفرینش آسمان ها و زمین و نه در آفرینش خودشان به شهادت نطلبیدم و من گمراه گندگان را دستیار خود نمی گیرم.

نکته ها:

به حضرت علی علیه السلام گفتند: تا استقرار یافتن حکومت، معاویه را بر امارت ثابت نگهدار و پس از قدرت یافتن، او را کنار بگذار! حضرت در جواب آنان فرمود: ﴿مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾ (۱)

خداوند، بی نیاز مطلق است و به هیچ یآوری حتی در آفرینش نیاز ندارد و اگر اموری را به دیگران می سپارد، مانند واگذاری تدبیر به فرشتگان، «فَالْمُدْبِرَاتِ أَمْرًا» (۲) از روی عجز و ناتوانی نیست، بلکه از روی حکمت و در مسیر تربیت و رشد انسان است.

پیام ها:

۱- خداوند در آفرینش، نیازی به شاهد ندارد. ﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ﴾

۲- اسرار هستی و آفرینش را جز خدا کسی نمی داند. ﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ ...﴾

۳- کسی که آفریده، حق ولایت دارد. أَفَتَتَّخِذُونَهُ أَوْلِيَاءَ ... ﴿مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ ...﴾

۴- کارگزاران الهی باید امین باشند. ﴿مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾

۵- آنان که در راه و خط خدایند، نباید از منحرفان کمک بگیرند و باید استقلال سیاسی و اقتصادی خود را حفظ کنند. ﴿مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾

ص: ۱۸۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۳، ص ۲۶۸.

۲- ۲). نازعات، ۵.

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾

و(یاد کن روز قیامت را) روزی که (خداوند به مشرکان) می گوید: آنان را که شریک من می پنداشتید فرا بخوانید (تا کمکتان کنند)، پس (مشرکان) آنها را می خوانند ولی پاسخی به آنان نمی دهند و ما میانشان ورطه ی هلاکت قرار می دهیم.

نکته ها:

آنان که از خدا جدا شوند سرگردانند و به هر چیز روی می آورند، از انسان تا جماد و حیوانات، از خورشید و ماه در آسمان تا گاو و گوساله در زمین، از فرشتگان معصوم تا شیاطین فاسق، ولی هر چه بخوانند جوابی نمی شنوند، «فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ» اما اگر خدا را بخوانند، حتماً پاسخشان داده می شود. «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (۱)

سؤال: در قرآن می خوانیم که خدا با کتمان کنندگان حق و پیمان شکنان حرف نمی زند، «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» (۲) پس چرا در این آیه بامشرکان سخن می گوید؟

پاسخ: شاید به خاطر این است که دانشمندان کتمان کننده از مشرکان بدترند، یا آنکه قیامت مراحل مختلفی دارد، در یک مرحله خدا سخن نمی گوید، ولی در مرحله ای دیگر با آنان سخن گفته و مورد عتاب قرار می دهد. و ممکن است مراد این باشد که سخنی محبت آمیز با آنان نمی گوید، ولی سخنان توبیخی و تحقیر آمیز می گوید.

پیام ها:

۱- در قیامت میان مشرکان و معبودهای آنان، فاصله زیادی است. «نادوا»

۲- خداوند در قیامت به مشرکان فرصت استمداد از معبودها را می دهد، ولی چه سود؟ نادوا شُرَكَائِيَ ... فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ

ص: ۱۸۶

۱- ۱. غافر، ۶۰.

۲- ۲. بقره، ۱۷۴؛ آل عمران، ۷۷.

۳- ریشه ی شرک، جهل و پندارهای بی اساس است. «زَعَمْتُمْ»

وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

و گناهکاران (در قیامت) آتش دوزخ را می بینند، پس درمی یابند که در آن خواهند افتاد و راه فراری از آن نمی یابند.

نکته ها:

مجرمان در قیامت راه فرار ندارند، زیرا نجات یا در سایه ی ایمان است، یا به خاطر عفو الهی بر اساس توبه و عمل صالح، که دستشان از این موارد تهی است، و یا شفاعت، که از بت ها کاری ساخته نیست، پس دوزخ برایشان حتمی است.

پیام ها:

۱- مکان هلاکت باری که در آیه قبل وعده داده شده بود، «مَوْبِقًا» دوزخ است.

«رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ»

۲- شرک، جرم و مشرک مجرم است. نَادُوا شُرَكَائِي ... رَأَى الْمُجْرِمُونَ

۳- دیدن آتش، عذاب است و سوختن در آن عذابی دیگر. «رَأَى الْمُجْرِمُونَ»

۴- در قیامت، گرچه مجرمان آتش را از دور دست می بینند (۱)، ولی چنان با صدا و نفیر است که می پندارند الآن در آن می افتند. «فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُهَا»

۵- شرک، عذابی ابدی دارد. «لَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا»

۶- مجرم در قیامت امیدی به نجات و راه فرار ندارد. «لَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا»

ص: ۱۸۷

۱- ۱). «اِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ، سَمِعُوا لَهَا تَغِيظًا وَ زَمْرًا». فرقان، ۱۲.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾

والبتّه ما در این قرآن از هر مثلی برای مردم متنوع بیان کردیم، و (لی) انسان بیش از هر چیز جدال کننده است.

نکته ها:

«صَرَّفْنَا» به معنای بیان های گوناگون است، یعنی ما به هر زبان و منطقی که امکان اثر داشته، با آنان سخن گفته ایم. «جَدَلًا» به معنای گفتگو به گونه ی نزاع و برتری طلبی است.

انسان در کنار زمینه های مثبتی که دارد، همچون داشتن روح الهی، برتری بر فرشتگان و سجود آنان بر او و قدرت نفوذ و تسخیر هستی و مانند آن، نقاط منفی زیادی نیز دارد که در آیات قرآن به آن اشاره شده است، از قبیل: ظَلُمًا جَهُولًا أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا جَزُوعًا هَلُوعًا مَنُوعًا لَفِي خُسْرٍ لِيَطْغَى، و....

پیام ها:

- ۱- تکرار و تنوع و تمثیل، شیوه ی ضروری و مفید برای ارشاد و هدایت و تربیت مردم است. «صَرَّفْنَا ... لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ»
- ۲- هدف قرآن، هدایت همه ی مردم است و مثال های قرآن برای فهم عموم مردم است. «صَرَّفْنَا ... لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ»
- ۳- خداوند حجّت را به وسیله ی قرآن بر مردم تمام کرده است. «لَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ»
- ۴- در قرآن برای هر یک از اصول ارشاد و هدایت، مثالی است. «كُلُّ مَثَلٍ»
- ۵- اگر روحیه ی پذیرش در انسان نباشد، مثال های بیشتر او را به جدال بیشتر می کشاند. «كُلُّ مَثَلٍ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا»
- ۶- انسان موجودی تنوع طلب و مجادله گر است. «صَرَّفْنَا ... جَدَلًا»

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ لَجَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَ يُسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأُولَىٰ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾

و چه چیزی مردم را پس از آنکه هدایت برای آنان آمد، از ایمان آوردن و آمرزش خواهی از پروردگارشان باز داشت؟ جز آنکه (خواستند) سَنَّت خداوند درباره ی پیشینیان (که عذاب الهی بود) برای آنان (نیز) بیاید، یا آنکه عذاب، رویاروی آنان قرار گیرد!

نکته ها:

«قبل» یا به معنای مقابل و رو در رو است و یا جمع «قبیل» و اشاره به انواع مختلف عذاب.

پیام ها:

۱- سرباز زدن از ایمان با دیدن آن همه آیات، نشانه جدال گری انسان است.

«جَدَلًا وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ»

۲- خداوند، حجت را بر مردم تمام می کند تا هیچ راه و بهانه ای برای کفر باقی نماند. «وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ»

۳- تنها ایمان کافی نیست، استغفار از لغزش ها هم لازم است. «يُؤْمِنُوا يَسْتَغْفِرُوا»

۴- لازمه ربوبیت او، باز گذاردن راه توبه و استغفار است. «وَ يُسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ»

۵- تاریخ، سنَّت های ثابتی دارد که باید از آن درس گرفت. «سُنَّةُ الْأُولَىٰ»

۶- موعظه و استدلال همه جا کارساز نیست، گاهی عقوبت لازم است. «يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ» گاهی هیچ یک از عوامل تربیت از قبیل: وحی آسمانی، تبلیغ دائمی، مشاهده تاریخ و عبرت ها، در انسان لجوج اثر ندارد.

۷- ایمان و استغفار، مانع عذاب الهی است. «يُؤْمِنُوا ... يَسْتَغْفِرُوا ... يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ»

۸- دست خدا برای عذاب باز است، چه عذابی از نوع پیشینیان یا عذابی جدید.

«سُنَّةُ الْأُولَىٰ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا»

وَمَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَ مَا أَنْزَلْنَا هَؤُلَاءِ ﴿٥٦﴾

وما پیامبران را جز بشارت دهندگان (برای مؤمنان) و بیم دهندگان (برای مجرمان) نمی فرستیم، ولی کافران به باطل مجادله و ستیز می کنند تا به وسیله ی آن حق را در هم کوبند. و آنان نشانه ها و آیات مرا و آنچه را که به آن بیم داده شدند، به مسخره گرفتند.

پیام ها:

۱- آگاهی بر سنت خداوند و رسالت انبیا و عکس العمل مردم و سرنوشت اقوام لجوج، نوعی تسلی برای پیامبر است. و مَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ ...

۲- کار انبیا بشارت و انذار است، نه اجبار مردم بر پذیرش. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۳- خداوند، حجت را بر مردم تمام می کند، و مَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ ... و مردم در پذیرش آن اجباری ندارند. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا ...»

۴- هدف کافران، محو حق، «لِيُدْحِضُوا» و ابزار کارشان، جدال و استهزا می باشد.

«يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- درگیری و جدال میان حق و باطل همیشگی بوده است. «يُجَادِلُ» (فعل مضارع رمز تداوم کار است).

۶- کافران می خواهند جلوی حق را با باطل بگیرند، «لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» غافل از آنکه باطل رفتنی است. «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا»

(۱)

۷- مژده ها و هشدارهای انبیا، واقعیت هایی است که کفار برای محو آن تلاش می کنند. مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ ... لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ

ص: ۱۹۰

۸- مسخره کردن آیات خدا و احکام الهی، کار کافران است. «وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا نُذِرُوا هُزُوًا»

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَ نَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا» (۵۷)

و کیست ستمکارتر از آنکه به آیات پروردگارش تذکر دهند، پس (به جای پذیرش) از آنها اعراض کند و (گناهان و) دستاورد پیشینه ی خویش را فراموش کند؟! البته ما بر دل‌هایشان پرده هایی نهادیم تا آیات قرآن را نفهمند و در گوش‌هایشان سنگینی قرار دادیم که اگر به سوی هدایتشان فراخوانی، هرگز به راه نخواهند آمد.

نکته ها:

«تذکر» رمز آن است که انسان در عمق روح و فطرت خود، خدا را یافته، لکن از آن غافل شده است و تذکر برای کنار زدن پرده ی غفلت است. حضرت علی علیه السلام در توصیف انبیا می فرماید: هدف از بعثت انبیا آن است که مردم را به وفا کردن به فراموش شده ها یادآوری کنند.

«و یدکرهم منسی نعمته». (۱)

«أَكِنَّةً» جمع «کنان» به معنای پرده و پوشش است.

پیام ها:

۱- بی اعتنایی به آیات الهی و درنگ نکردن در آنها، بزرگ ترین ستم است. «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ فَأَعْرَضَ نَسِيَ»

۲- یاد عملکرد بد، زمینه ساز توبه و عذرخواهی است و بر عکس غفلت از آن، سبب تیرگی روح و کلید همه ی بدبختی هاست. «نَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ»

ص: ۱۹۱

۳- کیفر بی اعتنائی به آیات الهی و استهزا و غفلت از گناهان، محروم شدن از درک حقایق است. فَأَعْرَضَ ... جَعَلْنَا

۴- عذاب الهی تنها در قیامت نیست، گرفتن قوه ی درک حقایق، نیز عذاب است.

«أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ»

۵- در هدایت مردم، تنها برهان و دلیل کافی نیست، پذیرش مخاطب هم لازم است. «وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا»

۶- راه هدایت، دل نرم و گوش شنواست، وقتی این دو دگرگون شد، حتی در برابر دعوت شخص پیامبر، هدایت پذیر نمی شود. «فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا»

وَ رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْثِقًا «۵۸»

و پروردگارت آمرزنده ی صاحب رحمت است، اگر مردم را به خاطر آنچه کسب کرده اند مجازات کند، هرچه زودتر عذاب برایشان می فرستد، ولی چنین نمی کند (بلکه برای آنان موعدی قرار داده که (با فرارسیدنش) جز به لطف خداوند هرگز راه بازگشتی نمی یابند.

نکته ها:

«موثق» به معنای پناهگاه و وسیله ی نجات است.

خداوند هم عادل است، هم غفور. به مقتضای عدلش باید گنهکار را عذاب کند، ولی به خاطر غفار بودن و رحمتش، به انسان مهلت می دهد تا توبه کند، اما اگر توبه نکرد، با عدلش مؤاخذه می کند.

پیام ها:

۱- آمرزش و رحمت، از شئون ربوبیت الهی و لازمه ی تربیت است. «رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ»

ص: ۱۹۲

۲- خداوند هم بسیار بخشنده است و هم دارای رحمتی گسترده می باشد. «الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ»

۳- قهر و عذاب الهی نتیجه ی عمل خود مردم است. «يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا»

۴- گناهانی زشت تر و عذابش بیشتر است که انسان با انگیزه به سراغ آنها برود.

«بِمَا كَسَبُوا»

۵- سنت الهی مهلت دادن به گنهکاران است. «بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ»

۶- مهلت دادن و تأخیر در عذاب، از نشانه های لطف الهی است. «الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ ... لَهُمْ مَوْعِدٌ»

۷- گنهکاران به مهلت دادن های الهی مغرور نشوند، چون موعد آن تمام و نوبت قهری می رسد که هیچ راهی برای نجات آنان نیست. «لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلاً»

وَ تِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

و(مردم) آن آبادی ها را هنگامی که ستم کردند، هلاکشان کردیم و برای نابود کردنشان(از پیش) زمانی را قرار دادیم.

پیام ها:

۱- از تاریخ و سرگذشت پیشینیان باید درس گرفت. «تِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ»

۲- رمز بدبختی و هلاکت مردم، عملکرد ظالمانه ی خودشان است. «لَمَّا ظَلَمُوا»

۳- زوال تمدن ها و جوامع، تحت اراده الهی است. «أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا»

۴- قهر الهی از روی حکمت بوده و دارای زمانی خاص است. «مَوْعِدًا»

۵- اگر ستمگران را در رفاه و آسایش دیدید، مأیوس نشوید، آنان هم مهلتی دارند. «جَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا»

وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾

و(بیاد آور) زمانی که موسی به جوان (همراهش) گفت: من دست از جستجو بر نمی دارم تا به محلّ برخورد دو دریا برسم، حتّی اگر سال ها (به راه خود) ادامه دهم.

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾

پس چون به محلّ تلاقی آن دو (دریا) رسیدند، ماهی خود را (که برای غذا همراه داشتند) فراموش کردند. ماهی هم راه خود را به دریا برگرفت و رفت.

نکته ها:

کلمه ی «موسی» ۱۳۶ بار در قرآن آمده و همه ی موارد مراد همان پیامبر اولوالعزم است.

بکار بردن کلمه ی «فتی» که به معنای جوان و جوانمرد است، به جای غلام و پسر، نشانه ی ادب، مهربانی و نام نیک است. مراد از «فتاه» در آیه، «یوشع بن نون» است که مصاحب و ملازم حضرت موسی در آن سفر بوده است. (۱)

«حقب» به معنای سال های طولانی است، ۷۰ الی ۸۰ سال.

در تفاسیر و روایات، ماجرای موسی و خضر بیان شده است. چنانکه در کتاب صحیح بخاری از ابن عباس از ابی بن کعب آمده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: روزی حضرت موسی در حال خطبه خواندن، مورد سؤال بنی اسرائیل قرار گرفت که عالم ترین افراد کیست؟ موسی گفت:

من هستم. خداوند موسی را مورد عتاب قرار داد که چرا نگفتی: خدا بهتر می داند. خضر از تو عالم تر است. موسی گفت: خضر کجاست؟ خطاب آمد: در منطقه ی مجمع البحرین است و رمز و نشانه ی آن این است که یک ماهی در سبیدی قرار بده و حرکت کن، هر جا ماهی را

ص: ۱۹۴

نیافتی، وعده گاه ملاقات خضر همان جا می باشد. (۱)

موسی ماهی را در سبد قرار داده و به کسی که همراهش بود فرمود: هر کجا ماهی را نیافتی به من خبر بده. موسی و همراهش حرکت کردند تا کنار دریایی رسیدند و برای استراحت کنار سنگی توقف کردند. در حالی که موسی در خواب بود و همراهش بیدار، ماهی حرکتی کرده و از سبد به دریا پرید! همراه موسی چون او را در خواب دید، او را صدا نزد. پس از بیداری موسی نیز فراموش کرد به او خبر دهد و هر دو به راه خود ادامه دادند، پس از یک شبانه روز موسی گفت: غذایی بیاور که ما از این سفر خسته شدیم. همراه موسی، ماجرای زنده شدن ماهی و پریدنش در آب را باز گو کرد. موسی گفت: باید برگردیم به همان منطقه ای که ماهی در آب پریده که وعده گاه ما آنجاست.

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: همراه موسی، ماهی نمک زده را کنار دریا برد تا بشوید، ماهی در دست او به حرکت در آمد و به دریا رفت. (۲)

بعضی مجمع البحرین را تلاقی دو دریای نبوت (موسی و خضر) دانسته اند؛ موسی دریای حکمت ظاهری و خضر، دریای حکمت باطنی است.

از آنجا که پیامبران معصوم اند و فراموش نمی کنند، مراد از نسیان ماهی در آیه، کنار گذاشتن ماهی و وا گذاشتن آن است. مثل آیاتی که نسبت نسیان به خدا می دهد، «الْيَوْمَ نُنَسِّئُكُمْ» (۳) و «إِنَّا نَسِّئْنَاكُمْ» (۴) به علاوه آن دو بزرگوار، ماهی را فراموش نکردند، بلکه با خود برده بودند و طبق آنچه نقل کردیم همراه موسی چون نخواست حضرت را از خواب بیدار کند، صبر کرد و بعد از بیداری، فراموش کرد ماجرا را باز گو کند.

در قرآن، بارها حیوانات علامت، یا الهام بخش و یا خبررسان بوده اند، مانند چگونگی دفن هاییل با الهام از کلاغ، اطلاع از کفر مردم سبأ با خبر دادن هدهد و زنده شدن ماهی، در ماجرای ملاقات این دو پیامبر، و نقش عنکبوت در حفاظت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غار و نقش حفاظتی سگ برای اصحاب کهف.

ص: ۱۹۵

۱-۱). علامه شعرانی در حاشیه تفسیر ابوالفتح، محل ملاقات را حوالی شام و فلسطین می داند.

۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

۳-۳). جائیه، ۶۴.

۴-۴). سجده، ۱۴.

۱- تلاش موسی برای ملاقات خضر و تحصیل علم قابل ذکر است. وَ إِذْ ...

۲- در مسافرت، همراه و همسفر داشته باشیم. «قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ»

۳- انتخاب عنوان زیبا، سفارش اسلام است. قَالَ ... لِفَتَاهُ

۴- هجرت و سفر برای کسب علم، تاریخی بس طولانی دارد. لَا أَبْرُحُ ...

۵- طالب علم باید سراغ عالم برود، نه آنکه به انتظار عالم بنشیند. «لَا أَبْرُحُ» یعنی تا رسیدن به عالم، دست از جستجو بر نمی دارم.

۶- در طلب علم و عالم، اگر عمری جستجو کنیم جا دارد. «أَمْضِيَ حُقُبًا»

۷- تحصیل علم پایان و حدی ندارد. پیامبری چون موسی نیز برای فراگیری علم باید آماده ی سفر طولانی شود. «أَمْضِيَ حُقُبًا»

۸- همسفر جوانمرد کسی است که تا پایان سفر همراه انسان باشد. حَتَّىٰ أَتَّبِعَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ ... فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا

۹- دریا و کنار دریا می تواند محلّ مناسب و سالم و آماده ای برای آموزش و ملاقات های معنوی باشد. «فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا»

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾

پس همین که (از کنار دریا) گذشتند، موسی به جوان (همراه) خود گفت:

غذای چاشت ما را بیاور، به راستی که از این سفر رنج بسیار دیده ایم.

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْغُوتَ وَمَا أُتَّسِنِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾

(آن جوان) گفت: آیا به یاد داری وقتی که به صخره پناه بردیم و من (پربیدن) ماهی (به دریا) را فراموش کردم (که برای تو بگویم) و کسی جز شیطان آن را از یاد من نبرد، تا آن را یادآوری کنم. و (در کمال) شگفتی ماهی راه خود را در دریا پیش گرفت (و رفت).

«غداء» به غذای صبح و «عشاء» به غذای شب گفته می شود.

به فرموده ی امام صادق علیه السلام، حضرت موسی در سه نوبت از گرسنگی به خدا شکایت کرد:

اول: پس از آنکه برای دختران شعیب آب آورد و به گوسفندان آنان کمک کرد، به گوشه ای رفت و گفت: پروردگارا! برای خیری که بر من نازل کنی نیازمندم. (۱)

دوم: در این آیه. (۲)

سوم: آنجا که از اهل روستا غذا خواستند و آنها ندادند، به خضر اعتراض کرد که چرا برای مردمی که غذا به ما ندادند، رایگان کار می کنی؟ (۳)

وعده گاه موسی و خضر نشانه ای داشت و آن اینکه آن ماهی که غذای موسی و همراهش بود، از ظرف غذا به دریا برود. وقتی به محلّ قرار رسیدند و ماهی به دریا پرید، همراه موسی فراموش کرد آن را به موسی بگوید. چون مقدار زیادی راه رفتند، همراه موسی ماجرا را نقل کرد. مقدار اضافه ی راه را برگشتند و در همان محلّ، خضر را دیدار کردند.

حضرت موسی علیه السلام چهار سفر داشت:

۱- سفر هرب. «فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ» (۴)

۲- سفر طلب. «فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ» (۵)

۳- سفر طرب. «وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا» (۶)

۴- سفر تعب. «لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا» (۷)

پیام ها:

۱- از آداب سفر، داشتن همسفر و تدارک غذا است. «آتِنَا غَدَاءَنَا» (۸)

ص: ۱۹۷

۱- ۱. قصص، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. کهف، ۷۷.

۴- ۴. شعراء، ۲۱.

۵-۵. قصص، ۳۰.

۶-۶. اعراف، ۱۴۳.

۷-۷. تفسیر کشف الاسرار.

۸-۸. همچنان که اصحاب کهف نیز پول نقد همراه داشتند. «فابعثوا بورقکم هذه» کهف، ۱۹.

۲- در راه تحصیل علم و معرفت و رسیدن به آرمان ها، پیامبران نیز سختی ها را متحمل شده اند. «لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا»

۳- شیاطین، مانع ملاقات و همراهی موسی و خضرها هستند و به همین دلیل همراه موسی را به فراموشی انداختند. «مَا أَتَّسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ»

قَالَ ذَلِكُمْ مَا كُنَّا نَبِغُ فَأَزْتَدَا عَلَيَّ آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾

(موسی) گفت: این همان (محلّ قراری) بود که در پی آن بودیم. پس از همان راه برگشتند، در حالی که ردّ پای خود را (به دقت) دنبال می کردند.

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

پس (در آنجا) بنده ای از بندگان ما را یافتند که از جانب خود، رحمتی (عظیم) به او عطا کرده بودیم و از نزد خود علمی (فراوان) به او آموخته بودیم.

نکته ها:

چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: موسی در علم شرع از خضر آگاه تر بود، ولی خضر در رشته و مأموریت دیگری غیر از آن، آگاه تر بود. (۱)

مراد از «عبد» در این آیه، حضرت خضر است که به دلایل زیر پیامبر بوده است:

الف: کسی که استاد پیامبری همچون موسی می شود حتماً از پیامبران است.

ب: تعابیر «عَبْدِنَا ، عَبْدِهِ ، عَبَادِنَا» در قرآن، غالباً مخصوص پیامبران است.

ج: خضر به موسی گفت: تمام کارهای خارق العاده که از من دیدی و صبر نکردی، همه طبق فرمان و رأی خدا بوده، نه رأی من. «مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي»

د: موسی به خضر قول داد که من خلاف دستور تو کاری انجام نمی دهم، «لَا أُعْصِي لَكَ»

ص: ۱۹۸

امراً» و کسی که پیامبر اولوالعزمی، تسلیم بی چون و چرای او می شود، حتماً معصوم و پیامبر است.

ه: علم لدنی، مخصوص انبیاست. خداوند درباره خضر فرمود: «عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا»

و: بعضی از مفسران نیز مراد از «رَحْمَةً» را نبوت دانسته اند. «آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا»

پیام ها:

۱- برخی علوم، با تمرین و تجربه و آموزش به دست نمی آید و علم لدنی لازم دارد، مانند علم انبیا. «مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا»

۲- سرانجام رنج و جویندگی، یافتن و رسیدن است. «فَوَجَدَا عَبْدًا»

۳- در جامعه، خضرهای راهنما یافت می شوند، (۱) مهم گشتن و پیدا نمودن و شاگردی آنان است. «عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا»

۴- کسی که می خواهد مردم را به عبودیت خدا فراخواند، باید هم خودش و هم استادش عبد باشند. «مِنْ عِبَادِنَا»

۵- دریافت رحمت و علم الهی، در سایه ی عبودیت است. «عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً ... وَ عَلَّمْنَاهُ»

۶- بالاتر از هر دانایی، داناتری است، پس به علم خود مغرور نشویم. «عَبْدًا ...»

عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا

قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَيَّ أَنْ تَعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

موسی به او (خضر) گفت: آیا (اجازه می دهی) در پی تو بیایم، تا از آنچه برای رشد و کمال به تو آموخته اند، به من بیاموزی؟

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که موسی، خضر را ملاقات کرد، پرنده ای در برابر آنان

ص: ۱۹۹

۱- ۱. طی این مرحله بی همراهی خضر مکن ظلمات است بترس از خطر گمراهی (حافظ)

قطره ای از آب دریا را با منقارش برداشت و بر زمین ریخت. خضر به موسی گفت: آیا رمز این کار پرنده را دانستی؟ او به ما می آموزد که علم ما در برابر علم خداوند، همانند قطره ای در برابر دریایی بی کران است. (۱)

در این آیات کوتاه، نکات متعددی در ادب و تواضع نسبت به استاد دیده می شود، از جمله:

الف: موسی شاگردی خود را با اجازه آغاز کرد. «هَلْ»

ب: خود را پیرو استاد معرفی کرد. «أَتَّبِعُكَ»

ج: خضر را استاد معرفی کرد. «تُعَلِّمَنِي»

د: خود را شاگرد بخشی از علوم استاد دانست. «مِمَّا»

ه: علم استاد را به غیب پیوند داد. «عُلِّمْتَ»

و: تعلیم استاد را اثربخش دانست. «رُشِدًا»

ز: همانگونه که خداوند به تو آموخت تونیز به من بیاموز. «مِمَّا عُلِّمْتَ رُشِدًا»

ح: قول داد که نافرمانی نکند. (دو آیه ی بعد): «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا»

ط: کارها و سخنان استاد را فرمان دانست. «لَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا»

ی: برای آینده و پایداریش وعده نداد و گفت: «إِنْ شَاءَ اللَّهُ»

پیام ها:

- ۱- برای دریافت علم، باید در مقابل استاد، ادب و تواضع داشت. هَلْ أَتَّبِعُكَ ...
- ۲- تواضع نسبت به عالمان و اساتید، از اخلاق انبیاست. هَلْ أَتَّبِعُكَ ...
- ۳- کسی که عاشق علم و آموختن است، تلاش و حرکت می کند. «هَلْ أَتَّبِعُكَ»
- ۴- مسافرت با عالم و تحمل سختی ها در راه کسب علم و دانش و رسیدن به رشد و کمال ارزش دارد. «هَلْ أَتَّبِعُكَ»
- ۵- طالب علم باید هدف داشته باشد و شخصیت زده نباشد. «عَلَيَّ أَنْ تُعَلِّمَنِي»
- ۶- کارهای الهی گرچه گاهی با معجزه پیش می رود، ولی قانون اصلی، پیمودن

١-١). تفاسير الميزان، نمونه و درّالمنثور.

مسیر طبیعی است. موسی باید شاگردی کند تا حکمت بیاموزد. «أَنْ تُعَلِّمَنِ»

۷- پیامبران اولوالعزم نیز از فراگیری دانش دریغ نداشتند. «عَلَيْ أَنْ تُعَلِّمَنِ»

۸- حضرت خضر، پیامبر و دارای علم لدنی از سوی خدا بود. «عُلِّمْتَ»

۹- پیمودن راه تکامل و رسیدن به معارف ویژه الهی، به معلّم و راهنما نیاز دارد.

«تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ»

۱۰- علم انبیا، محدود و قابل افزایش است. تُعَلِّمَنِ مِمَّا... (اعلم افراد زمان نیز محدودیت علمی دارند).

۱۱- مراتب انبیا در بهره مندی از علم و کمال متفاوت است. تُعَلِّمَنِ مِمَّا...

۱۲- برخورداری از تمام مراتب علم و کمال، شرط نبوت نیست. «تُعَلِّمَنِ»

۱۳- آگاهی به معارف و علوم الهی، تضمین کننده رشد و کمال انسان است.

«تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا»

۱۴- علم به تنهایی هدف نیست، بلکه باید مایه ی رشد باشد و انسان را به عمل صالح بکشانند و فروتنی آورد، نه غرور و مجادله.

(۱) «رُشْدًا»

«قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا» (۶۷)

(خضر) گفت: تو هرگز نمی توانی بر همراهی من صبر کنی.

وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا (۶۸)

و چگونه بر چیزی که آگاهی کامل به (راز) آن نداری صبر می کنی؟

«قَالَ سَتَجِدُنِيْ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَّ لَا اَعْصِيْ لَكَ اَمْرًا» (۶۹)

(موسی) گفت: به خواست خدا مرا شکبیا خواهی یافت و در هیچ کاری، تو را نافرمانی نخواهم کرد.

ص: ۲۰۱

قَالَ فَإِنْ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

(خضر) گفت: پس اگر در پی من آمدم، از چیزی (از کارهای شگفت من) مپرس، تا آنکه خودم درباره ی آن سخن آغاز کنم.

نکته ها:

چنانکه در آیات قبل بیان کردیم؛ حضرت موسی با آنکه از پیامبران اولوالعزم است و در علم شریعت، اعلم می باشد، ولی در سایر علوم، دانش خضر بیشتر بوده است.

پیام ها:

۱- مربی و معلّم باید از ظرفیت شاگردان آگاه باشد. إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ ...

۲- در واگذاری مسئولیت های فرهنگی، باید لیاقت ها شناخته و ضعف ها گوشزد شود. إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ ...

۳- ظرفیت افراد برای آگاهی ها متفاوت است، حتّی موسی تحمل کارهای خضر را ندارد. «لَنْ تَسْتَطِيعَ»

۴- رشد علمی بدون صبر، میسر نیست. رُشْدًا ... وَ كَيْفَ تَصْبِرُ

۵- بسیاری از مجادلات و کدورت ها، در اثر بی اطلاعی افراد از افکار و اهداف یکدیگر است. وَ كَيْفَ تَصْبِرُ ...

۶- آگاهی و احاطه ی علمی، ظرفیت و صبر انسان را بالا می برد. «كَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰی مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا»

۷- با صبر و لطف الهی می توان به رشد و کمال رسید. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا»

۸- برای هر کاری که در آینده می خواهیم انجام دهیم، مشیت الهی را فراموش نکرده و «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» بگوییم. «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا»

۹- خضر معصوم بود، چون موسی تعهد کرد که از دستورهای او نافرمانی نکند.

«لَا أَغْصِي لَكَ أَمْرًا»

۱۰- اطاعت از معلم و صبر در راه تحصیل، ادب و شرط تعلم است. سَتَجِدُنِي ...

صَابِرًا

۱۱- تعهد گرفتن در مسایل علمی و تربیتی جایز است. «فَإِنْ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي»

۱۲- سؤال کردن، زمان دارد و شتابزدگی در سؤال، ممنوع است. «فَلَا تَسْأَلْنِي ... حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ»

۱۳- تمام کارهای انبیا، با دلیل، منطق و حکیمانه است. «أُحَدِّثُ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا»

۱۴- استاد و مربی باید از ذهن شاگردان، ابهام زدایی کند. «حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا»

فَأَنْطَلَقًا حَتَّى إِذَا رَكِبًا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَفْتَهَا لِيُتْرَقَ أَهْلُهَا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِمْرًا (۷۱)

پس آن دو (موسی و خضر) به راه افتادند، تا آنکه سوار کشتی شدند. (خضر) آن را سوراخ کرد. موسی (از روی اعتراض یا تعجب) گفت: آیا آن را سوراخ کردی تا سرنشینان آن را غرق کنی؟ راستی که کار ناروایی انجام دادی!

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (۷۲)

(خضر) گفت: آیا نگفتم تو هرگز نمی توانی همراه من شکیبیا باشی؟

نکته ها:

«خرق» به معنای پاره کردن چیزی از روی فساد و بدون مطالعه است. کلمه ی «امر» به کار مهم شگفت آور یا بسیار زشت گفته می شود.

پیام ها:

۱- در آموزش، زمان را از دست ندهید. «فَأَنْطَلَقًا» (حرف «ف» نشانه فوریت است)

۲- همراهی افراد، گاهی تا پایان راه نیست. همسفر اول موسی، در ادامه راه با آنان نبود و موسی و خضر، دو نفری به راه افتادند. «فَأَنْطَلَقًا» و نفرمود: «فَأَنْطَلَقُوا»

۳- فراگیری علم، محدود به زمان و مکان و وسیله‌ی خاصی نیست. «رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ» (در دریا و سوار بر کشتی و در سفر هم می‌توان آموخت).

۴- اگر علم و حکمت کسی را پذیرفتیم باید در برابر کارهایش، حتی اگر به نظر ما عجیب آید، سکوت کنیم. «السَّفِينَةُ خَرَقَهَا»

۵- گاهی لازمه‌ی آموزش، خراب کردن است. «خَرَقَهَا»

۶- هنگام خطر، هر کسی خود و منافع خود را می‌بیند، ولی انبیا به فکر دیگرانند.

«لِتُغْرَقَ أَهْلُهَا» و نفرمود: «لتغرقنا»

۷- سوراخ کردن کشتی، به ظاهر هم تصرف بی‌اجازه در مال دیگری بود، هم زیان و خسارت رساندن بی‌دلیل به مال و جان خود و دیگران، لذا حضرت موسی اعتراض کرد. «شَيْئاً إِمْرًا»

قَالَ لَا تَأْخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا (۷۳)

(موسی) گفت: مرا به خاطر فراموشی ام مؤاخذه مکن و از این کارم بر من سخت مگیر.

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي بِغَيْرِ نَفْسٍ زَكِيَّةٍ بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدِ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا (۷۴) پس به راه خود ادامه دادند تا به نوجوانی برخورد کردند، پس خضر او را کشت. موسی گفت: آیا بی‌گناهی را بدون آنکه کسی را کشته باشد، کشتی؟ به راستی کار زشت و منکری انجام دادی!

نکته ها:

نه انبیا فراموشکارند، نه فراموشی قابل انتقاد و مؤاخذه است. بنابراین در جمله‌ی «لَا تَأْخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ»، مراد از نسیان، رها کردن قرار تبعیت و سکوت، به دلیل کارهایی بود که به نظر موسی خلاف شرع می‌آمد.

«ارهاق»، هم به معنای فراگیر شدن با قهر و غلبه است و هم به تکلیف کردن به کار سخت گفته می شود.

از کلمه ی «غلام» و «زَكِيَّة» استفاده می شود که نوجوان به تکلیف نرسیده بود. کلمه «نکر» از «امر» شدیدتر است، زیرا در مورد سوراخ کردن کشتی فرمود: «شَيْئاً إِمْرًا»، ولی در مورد کشتن نوجوان فرمود: «شَيْئاً نُكْرًا».

پیام ها:

۱- معلم و استاد می تواند شاگرد خود را مؤاخذه کند. «لَا تُؤَاخِذْنِي»

۲- در تعلیم و تربیت نباید کار را بر شاگردان سخت گرفت. «لَا تُزْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا»

۳- معلم و استاد، پس از پذیرش اشتباه و عذرخواهی شاگرد، تعلیم و ارشاد را ادامه دهد. «فَأَنْطَلِقَا»

۴- معلم باید شاگرد را به تدریج با معارف آشنا کند. «فَأَنْطَلِقَا» (موسی گام به گام با اسرار آشنا می شود).

۵- مراعات محکّمات، مهم تر از تعهّدات اخلاقی است. «أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً» موسی به خاطر اینکه قتل را از منکرات می دانست، نهی از منکر را برخورد لازم دید و نهی کرد و از تعهد اخلاقی که داده بود، دست برداشت.

۶- قانون قصاص، در دین موسی نیز بوده است. «أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ» اعتراض موسی این بود که چرا نوجوانی را که قاتل نبوده کشتی؟

۷- گاهی آنچه نزد کسی «معروف» است، نزد دیگری «منکر» جلوه می کند. «جِئْتُ شَيْئاً نُكْرًا»

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا «۷۵»

گفت: آیا نگفتمت که نمی توانی همپای من صبر کنی؟

قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا «۷۶»

(موسی) گفت: اگر از این پس چیزی از تو پرسیدم، دیگر با من همراه مباش، قطعاً از سوی من معذور خواهی بود (و اگر رهایم کنی حقّ داری).

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر موسی صبر می کرد، عجایب بیشتری از خضر می دید. (۱)

پیام ها:

۱- اولیای خدا در تحمل علم و ظرفیت، در یک درجه نیستند. «لَنْ تَسْتَطِيعَ»

۲- سه بار آزمایش و مهلت دادن، برای شناخت خصلت ها کافی است. «إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا»

۳- اگر با کسی تضادّ فکری داریم و یکدیگر را درک نمی کنیم، بی آنکه مقاومت کنیم از هم جدا شویم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي» ۴-
اعتراض های موسی به خاطر ابهام هایی بود که در کار خضر می دید و جنبه ی سؤال داشت. «إِنْ سَأَلْتُكَ»

۵- درباره ی عملکرد خود، رأی منصفانه بدهیم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي» موسی مسئولیت بی صبوری خود را بر عهده گرفت.

۶- وقتی از کسی جدا می شویم، ادب را مراعات کنیم. «فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ»

ص: ۲۰۶

۷- هر جدایی، نشانه‌ی کینه و عقده و غرور و تکبر نیست. «قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا»

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَىٰ أَهْلَ قَوْمِهِ اسْتَيْطَعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا» (۷۷)

پس آن دو به راه خود ادامه دادند تا به اهل یک آبادی رسیدند، از اهل آنجا غذا خواستند، آنان از مهمان کردن آن دو سر باز زدند. پس آن دو در آنجا دیواری را یافتند که در حال ریزش بود. خضر، دیوار را برپا کرد. (موسی با تعجب) گفت: اگر می‌خواستی برای این کار مزد می‌گرفتی!

نکته ها:

مردم از دادن غذا به موسی و خضر امتناع کردند، ولی خضر به تنهایی دیوارِ خراب را مجانی تعمیر کرد.

پیام ها:

۱- هر دوره‌ی آموزشی، نیاز به حرکت دارد و تنوع در مکان برای آموزش‌های جدید، یک ارزش است. «فَانْطَلَقَا»

۲- ملت‌هایی که سقوط اخلاقی کنند، از دادن نان به پیامبر اولوالعزم هم خودداری می‌کنند. «فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا» (البته این در صورتی است که آنان را می‌شناختند).

۳- آنان که از مهمانانی غریب پذیرایی نکنند، قابل نکوهش اند. فَأَبَوْا ...

۴- بی‌اعتنایی و بی‌مهری مردم، در کار ما تأثیر منفی نگذارد. «فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا»

۵- انبیا گاهی در شدت نیاز به سر می‌بردند. «اسْتَطَعَمَا»

۶- گرچه نیازمندان به حداقل قناعت کنند، ولی کرامت انسانی می‌گوید که در حد ضیافت پذیرایی کنید. اسْتَطَعَمَا ...

يُضَيِّفُوهُمَا

۷- لازم نیست مهمان همیشه آشنا باشد، از مهمان غریب و ابن السبیل هم باید پذیرایی کرد. «فَأَبُوا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا»

۸- باید نواقص را اصلاح و تعمیر کرد، نه آنکه هر چیز عیب دار را بی ارزش پنداشت و از آن دست کشید. فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً
فَأَقَامَهُ

۹- اولیای الهی اهل کینه و انتقام نیستند. گرچه آنان را مهمان نکردند، ولی خضر به آنان خدمت کرد. «فَأَبُوا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا» -
فَأَقَامَهُ

۱۰- پیامبران بر مال و جان مردم ولایت دارند که هرگونه تصرف کنند و نیاز به کسب اجازه از مالک ندارند. «فَأَقَامَهُ»

۱۱- همه جا منطقی «اَوَّلَ مَعَاشِ سِپَسِ كَارِ» و «اَوَّلَ تَأْمِينِ سِپَسِ تَمَكِينِ»، درست نیست. پیامبر گرسنه، مجانی کارگری می کند. ابوا...
فَأَقَامَهُ وقتی نیاز را دیدیم، دست به کار شویم و منتظر دعوت و بودجه و همکار و آیین نامه نباشیم. «جِدَاراً فَأَقَامَهُ»

۱۲- کار کردن برای خدا بدون گرفتن مزد، عیب نیست. «فَأَقَامَهُ»

۱۳- وقتی کاری را مفید و لازم تشخیص دادیم، به انتقاد این و آن کاری نداشته باشیم. «لَا تَخَذُتْ عَلَيْهِ أَجْرًا»

۱۴- کار کردن و مزد گرفتن و اجیر شدن ننگ نیست. «لَا تَخَذُتْ عَلَيْهِ أَجْرًا»

۱۵- اولیای خدا برای پول کار نمی کنند. «لَوْ شِئْتَ لَا تَخَذُتْ عَلَيْهِ أَجْرًا»

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُبْنُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (۷۸)

(خضر) گفت: این (بار) جدایی میان من و توست، بزودی تو را از تأویل و راز آنچه نتوانستی بر آن صبر کنی آگاه خواهم ساخت.

نکته ها:

«تأویل» به معنای ارجاع و بازگشت دادن است و به هر کاری که به هدف برسد یا پرده از

اسراری بردارد گفته می شود.

جدایی خضر از موسی به پیشنهاد خود موسی بود که گفت: «إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي» و زمینه ی آن را با سؤال ها و اعتراض های مکرر و تنها گذاشتن او در ساختن دیوار فراهم کرد.

از موسی پرسیدند: سخت ترین لحظاتی که بر تو گذشت، کدام لحظه بود؟ گفت: با آنکه از فرعونیان تهمت ها شنیدم و از بنی اسرائیل بهانه جویی ها دیدم، ولی دشوارترین زمان، آن لحظه ای بود که خضر گفت: «هَذَا فِرَاقُ بَنِي وَبَيْنِكَ» . (۱)

بگذار تا بگیریم، چون ابر در بهاران

کز سنگ ناله خیزد، روز وداع یاران

پیام ها:

۱- هر کس قدر وصال را نداند، گرفتار فراق خواهد شد. هَذَا فِرَاقٌ ...

۲- به کوچک ترین انتقادی یاران خود را از دست ندهیم. خضر بعد از چند مرحله فرمود: هَذَا فِرَاقٌ ...

۳- هر چه سریعتر ابهام ذهنی دیگران را بر طرف کنید. «سَأَلْتُكَ»

۴- با تعلیم حکمت، ظرفیت افراد را افزایش دهیم. سَأَلْتُكَ بِتَأْوِيلٍ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ ...

۵- حوادث ظاهری، گاهی جنبه ی باطنی هم دارد. «بِتَأْوِيلٍ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا»

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا «۷۹»

اما آن کشتی (که سوراخ کردم) از آن بینوایانی بود که در دریا کار می کردند. خواستم آن را معیوبش کنم، (چون) در کمین آنان پادشاهی بود که غاصبانه و به زور، هر کشتی (سالمی) را می گرفت.

ص: ۲۰۹

«وراء» به هر مکان پنهانی و پوشیده گفته می شود؛ خواه آن مکان روبروی انسان باشد، یا پشت سر او.

آنچه را انسان مشاهده می کند، یک چهره ی ظاهری امور است که چه بسا برای آن، چهره ی باطنی نیز وجود داشته باشد. ظاهر کارهای خضر در دیدگاه حضرت موسی کار خلاف بود، ولی در باطن آن، راز و رمز و حقیقتی نهفته بود.

خضر، کشتی را به گونه ای سوراخ نکرد که آب در آن رفته و سبب غرق شود، بلکه آن را معیوب ساخت. چه بسا عیب ها و نواقصی که مصلحت ها در آن است. (۱)

معیوب کردن کشتی برای آن بود که به دست آن پادشاه ستمگر نیفتد و آن بینوایان، بینواتر نشوند. در واقع دفع افسد به فاسد بود، که این کار همه کس نیست و تشخیص اهمّ و مهم کار دین شناسان عمیق است.

اهل بیت علیهم السلام، گاهی برخی یاران خالص خود را در حضور دیگران نکوهش و عیبجویی می کردند، تا مورد سوءظنّ حکومت ستمگر قرار نگیرند و جانشان سالم بماند. چنان که امام صادق علیه السلام از زراره انتقاد علنی کرد تا از آزار عباسیان در امان باشد، سپس به او پیام داد که برای حفظ جان تو چنین کردم. آنگاه این آیه را تلاوت کردند: *أَمَّا السَّفِيَّةُ...* و فرمودند: تو بهترین کشتی این دریایی که طاغوت در پی تو و مراقب توست. (۲) کسانی پا به دنیای اسرار گذاشته و به باطن اشیا آگاه می شوند که از مرحله ی ظاهر گذشته باشند، همچون موسی علیه السلام که عالم به شریعت بود و به آن عمل می کرد، در دوره ی همراهی با خضر، به اسرار باطنی نیز آگاه شد.

ص: ۲۱۰

۱-۱. بسا شکست کز آن کارها درست شود کلید رزق گدا پای لنگ و دست شل است (صائب)

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۱-مراعات نظم در شیوه ی آموزش مهم است.سؤال اوّل از شکستن کشتی بود، ابتدا پاسخ همین سؤال مطرح می شود. «أَمَّا السَّفِينَةُ»

۲-اسرار ناگفته و راز کارها،روزی آشکار می شود. «أَمَّا السَّفِينَةُ»

۳-شخص حکیم،هرگز کار لغو نمی کند و اعمالش براساس حکمت و مصلحت است. (۱)«أَمَّا السَّفِينَةُ»

۴-افراد متعهد،باید حافظ حقوق و اموال محرومان باشند. فَكَانَتْ لِمَسَاكِينٍ ...

۵-اولیای خدا دلسوز مساکین و محرومانند. «لِمَسَاكِينٍ»

۶-چه بسا کسانی با داشتن سرمایه و کار،باز هم درآمدهشان برای مخارجشان کافی نباشد و از نظر قرآن،مسکین محسوب شوند. «لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ»

۷-مشارکت در سرمایه و کار،عقد قانونی و در ادیان قبل نیز بوده است. «لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ»

۸-باید حاکمان غاصب را از دست یابی به اموال مردم محروم کرد. أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ

۹-دفع افسد به فاسد جایز و رعایت اهمّ و مهم لازم است. أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ

۱۰-طاغوت ها به کم راضی نیستند.به فقرا و سرمایه های اندک هم رحم نمی کنند. «يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ» ۱۱-هر چند کار خضر به فرمان خدا بود، «مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي» اما برای رعایت ادب،عیب دار ساختن کشتی را به خود نسبت داد. «أَعْيَبَهَا»

۱۲-کار پیامبران معمولاً براساس قوانین ظاهری است،اما وظیفه ی خضر، براساس واقعیات بود. فَأَرَدْتُ أَنْ أَعْيَبَهَا ... مَلِكٌ يَأْخُذُ

ص: ۲۱۱

وَ أَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبُوهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِينَا أَنْ يُزْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَ كُفْرًا (۸۰)

و اما نوجوان (که او را کشتم) پدر و مادرش هر دو مؤمن بودند. ترسیدیم که او آن دو را به کفر و طغیان وا دارد.

فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاهٌ وَ أَقْرَبَ رُحْمًا (۸۱)

(از این رو) خواستیم که پروردگارشان به جای او (فرزند) پاک تر و بهتر و با محبت تر به آن دو بدهد.

نکته ها:

«ارهاق» به معنای وادار کردن دیگری به کاری است که انجام آن برای او دشوار و طاقت فرسا باشد.

در حدیث آمده است: خداوند به جای آن پسر، دختری به آن دو مؤمن داد که از نسل او هفتاد پیامبر پدید آمدند. (۱)

گاهی فرزند، سبب انحراف و کفر والدین می شود، فَخَشِينَا أَنْ يُزْهَقَهُمَا... گاهی هم والدین فطرت پاک و توحیدی فرزند را به کفر و آیین های انحرافی می کشانند.

چنانکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر فرزندی، به طور فطری خداشناس و مؤمن است، مگر آنکه پدر و مادر او را تغییر دهند. (۲)

پیام ها:

۱- اولیای خدا کار لغو و بی جهت نمی کنند، گرچه در ظاهر خلاف به نظر آید.

«أَمَّا الْغُلَامُ»

۲- مرگ فرزند، بهتر از آن است که بد عاقبت و موجب فساد و طغیان شود.

ص: ۲۱۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). «كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّى يَكُونَ ابْوَاهُ يَهُودًا وَ نَصْرَانًا». بحار، ج ۳، ص ۲۸۲.

«يُزْهِقُهُمَا طُغْيَانًا وَ كُفْرًا»

۳- خداوند به پدر و مادر با ایمان، عنایت خاص دارد. «أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِينَا»

۴- گاهی جسم باید فدای فکر بشود. فرزند کشته می شود تا ایمان پدر و مادر محفوظ بماند. «فَخَشِينَا أَنْ يُزْهِقَهُمَا»

۵- باید فتنه ها را پیش بینی کرد و از ریشه خشکاند. «فَخَشِينَا أَنْ يُزْهِقَهُمَا»

۶- طغیان و سرکشی زمینه ی کفر است. (طغیان) قبل از «کفر» آمده است.

۷- اراده ی مردان خدا، اراده ی خداست. «فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا»

۸- اولیای خدا هم مسئولیت دارند و هم در اندیشه ی آینده ی مردم می باشند.

«فَأَرَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا»

۹- گاهی دلیل گرفتار شدن مؤمنین به بعضی ناگواری ها، حفظ ایمان و عقیده خود آنان است. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ»

۱۰- اگر خداوند چیزی را از مؤمن گرفت، بهتر از آن را به او می دهد. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ»

۱۱- از بین رفتن فرزند ناصالح و جایگزینی آن با فرزند صالح، جلوه ای از ربوبیت خداوند است. «يُبَدِّلُهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ»

۱۲- تنها پاکی و صلاح فرزندان کافی نیست، باید نسبت به پدر و مادر مهربان باشند. «زَكَاهٌ وَأَقْرَبَ رُحْمًا»

۱۳- آنچه ارزش است، سلامت، پاکی و محبت به والدین است، نه دختر یا پسر بودن فرزند. «زَكَاهٌ وَأَقْرَبَ رُحْمًا»

وَ أَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَ كَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحاً فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَ يَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَ مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا» (۸۲)

و اما آن دیوار، از آن دو نوجوان یتیم در آن شهر بود و زیر آن دیوار، گنجی برای آن دو بود و پدرشان مردی صالح بود. پس پروردگارت اراده کرد که آن دو به حدّ رشد (و بلوغ) خود برسند و گنج خویش را که رحمتی از سوی پروردگارت بود استخراج کنند و من این کارها را خودسرانه انجام ندادم. این بود تأویل و راز آنچه نتوانستی بر آن صبر و شکیبایی ورزی.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روایتی فرمودند: آن گنج، کلماتی حکیمانه بود که بر صحیفه ای از طلا- نوشته شده بود. مضمون آن حکمت ها این بود: تعجب از کسی که ایمان به تقدیر الهی دارد، چرا محزون می شود؟! شگفت از کسی که یقین به مرگ دارد، چرا شاد است، یقین به حساب دارد، چرا غافل است، یقین به رزق دارد، چرا خود را به زحمت بیش از اندازه می اندازد و یقین به دگرگونی دنیا دارد، چرا به آن اطمینان می کند؟! (۱)

طبق احادیث، لطف و رحمت خدا مخصوص فرزندان بی واسطه نیست، بلکه در نسل های بعدی هم تأثیر دارد و نیکوکاری اجداد، موجب عنایت خدا به ذریه ی آنان می شود. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند به موسی وحی کرد: من فرزندان را به خاطر خوبی پدران پاداش می دهم. سپس فرمود: اگر به ناموس مردم خیانت کنید، به ناموس شما خیانت می شود.

«کما تدین تدان». (۳)

یک جا فرزند به خاطر حفظ ایمان والدین کشته می شود، و در جای دیگر به خاطر صالح

ص: ۲۱۴

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

بودن پدر، پیامبری کارگری می کند تا سرمایه به دست فرزند برسد.

وقتی بعضی به امام مجتبی علیه السلام به خاطر صلح با معاویه اعتراض کردند، فرمود: مگر نمی دانید خضر برای مصلحت، کشتی را سوراخ کرد و نوجوانی را کشت و کارهای او مورد غضب موسی قرار گرفت؟ ای مردم! اگر صلح را نمی پذیرفتم همه ی شیعیان روی زمین نابود می شدند.

«لولا ما اتیت لما ترک من شیعتنا علی وجه الارض احد الا قتل». (۱)

«قریه» و «مدینه» هر دو به یک معنی می باشد. چنانکه در آیه ی ۷۷ فرمود: «أَلْيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ» در اینجا می فرماید: «فِي الْمَدِينَةِ». (۲)

«اشد»، جمع «شده»، و «يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا» یعنی تا آنان به تمام رشد خود برسند.

پیام ها:

۱- کودک نابالغ نیز می تواند مالک باشد، اما شرط تصرف در اموال، توانمندی و رشد است. «كَتَرُ لَهُمَا حَتَّى يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا»

۲- ذخیره سازی ثروت برای فرزندان، جایز است. «كَتَرُ لَهُمَا وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا»

ولی زراندوزی اگر بدون انفاق باشد ممنوع است.

۳- حفظ اموال یتیمان، واجب است. «لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ»

۴- کارهای خوب پدر، در زندگی فرزندان اثر دارد. «أَبُوهُمَا صَالِحًا»

۵- خضر، پیامبر بوده است. «مَا فَعَلْتَهُ عَنْ أَمْرِي»

۶- گاهی حوادث دارای تحلیل و تفسیر عمیق و در مسیر رشد انسان است. هدف از این دوره ها، رشد موسی بود. «فَأَرَادَ رَبُّكَ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ»

۷- در برابر خدا باید مؤدبانه سخن گفت. حضرت خضر آنجا که سخن از عیب و نقص است، به خود نسبت می دهد، «فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا» و آنجا که محدوده ی کار الهی است، به خدا نسبت می دهد. «فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا»

۸- اراده ی اولیای خدا، اراده خداست. «أَرَدْتُ ، أَرَدْنَا ، فَأَرَادَ رَبُّكَ»

ص: ۲۱۵

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). به گفته دوست دانشمندان آقای کلباسی: اگر در قرآن کلمات «قریه» و «مدینه» را بررسی کنیم مشاهده خواهیم کرد که

مدینه در مواردی است که در آن نور هدایت تاییده باشد و هر کجا نور هدایت نباشد، قریه گفته شده است.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾

و از تو درباره ذوالقرنین می پرسند. بگو: به زودی از او یادی بر شما خواهم کرد.

نکته ها:

«قرن»، دو معنا دارد: یکی دوران طولانی و دیگری به معنای شاخ حیوان، و ذوالقرنین را از آن جهت بدین وصف نامیده اند که یا حکومت طولانی داشته و یا آنکه دو رشته موی خود را مثل دو شاخ می بافته و یا روی کلاه او دو شاخک قرار داشته است. همچنین ممکن است مراد از «قرنین» شرق و غرب جهان باشد، (۱) که چون او به تمام شرق و غرب عالم سلطه پیدا کرده بوده «ذوالقرنین» نامیده شده است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «ذوالقرنین» پیامبر نبود، لیکن مرد صالحی بود که خدا او را دوست می داشت و او قوم خود را به تقوا سفارش می کرد. مردم بر یک طرف سر او ضربه ای وارد کردند و او تا مدتی ناپدید شد، پس از آن به سوی مردم بازگشت و دعوت خود را تکرار کرد، مردم به سمت دیگر سر او ضربه ای زدند. آنگاه امام فرمود: در میان شما نیز شخصی با این خصوصیات است. (۲) بنابراین به خاطر این دو ضربه به ذوالقرنین معروف بوده است.

تفسیر نمونه با توجه به اظهارات چند مورخ یونانی و چند فراز از تورات (کتاب اشعیا، فصل ۴۶، شماره ی ۲۸ و ۱۱) و کشف مجسمه ی کورش در قرن نوزدهم میلادی که تاجی با دو شاخ بر سر داشت، ذوالقرنین را با کورش بیشتر تطبیق می دهد، ولی مرحوم شعرانی، در حاشیه تفسیر ابوالفتوح، ذوالقرنین را همان اسکندر مقدونی می داند که از سیزده سالگی شاگرد ارسطو بوده است. و صاحب تفسیر المیزان او را همان کورش می داند. به هر حال در اینکه ذوالقرنین چه مدت حکومت کرده و نام واقعی او چیست و چند سال عمر کرده و آیا بشر بوده یا فرشته، پیامبر یا عبد صالح؟ اسکندر بوده یا کورش؟ چرا

ص: ۲۱۶

۱-۱. چنانکه عربها می گویند: «قرنی الشمس» یعنی دو شاخ آفتاب که مراد شرق و غرب عالم است.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین؛ کمال الدین صدوق.

ذوالقرنین نام دارد؟ امکاناتش چه بوده، محدوده ی حکومتش کجا بود؟ طول و عرض و مشخصات سدی که ساخت چه بود؟ چه زمانی بود؟ آیا این سد همان دیوار چین است یا نه؟ سخنان بسیاری بیان شده و بحث در جزئیات آن چندان مفید نیست. باید دنبال هدف ها رفت، نه مسائل جزئی که در آنها هیچ رشدی نیست.

پیام ها:

۱- انبیا مرجع مردم و پاسخگوی سؤالات آنان بوده اند. «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْقُرْنَيْنِ»

۲- رهبر و مبلغ دینی باید با تاریخ و حوادث مهم آشنا باشد. يَسْأَلُونَكَ ...

آنکه پیشوای مردم شد، از او سؤالات مختلفی می کنند، چنانکه در آیات دیگر سؤال از روح مطرح است.

۳- سؤالات بجا و منطقی مردم را بی پاسخ نگذاریم. «سَأَلُوا»

۴- در پاسخ سؤال ها، شتابزده جواب ندهیم. «سَأَلُوا»

۵- تاریخ و بازگویی آن، به اندازه ای که در آن تذکر و عبرت باشد ارزشمند است.

«سَأَلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا»

۶- پرسش های مردم، زمینه ی نزول بعضی از آیات بوده است. يَسْأَلُونَكَ ... قُلْ ...

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾

همانا ما در زمین به او (ذوالقرنین) قدرت دادیم و از هر چیزی وسیله ای به او عطا کردیم.

فَأَتَّبَعِ سَبَبًا ﴿٨٥﴾

پس او در پی سبب رفت (و سفر خود را آغاز کرد).

نکته ها:

در دعایی که حضرت علی علیه السلام تعلیم آن جوان بلخی داد، (دعای مشلول) می خوانیم:

«یا من نصر ذی القرنین علی ملوک الجابره» ای خدایی که ذوالقرنین را بر پادشاهان ستمگر

پیروز کردی. و در حدیثی آن حضرت، ذوالقرنین را کسی می داند که نشانه ی پادشاهی و نبوت داشته و به همه چیز، آگاهی داشته تا حق را از باطل بشناسد و خداوند شهرها و دلها را تسلیم او گرداند. (۱)

ذوالقرنین و سلیمان، دو مؤمن بودند که حاکم زمین شدند و بخت النصر و نمرود دو کافر که حاکم زمین شدند. (۲)

قدرتی را که خداوند به اولیای خویش می دهد، (همچون حضرت سلیمان و یوسف و برخی مؤمنان) برای استفاده در راه خداست. قرآن درباره بندگان خوب خدا می فرماید: **الَّذِينَ إِذَا مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ ... (۳)** آنان کسانی هستند که اگر تمکن و قدرت به آنان دهیم به اقامه ی نماز و پرداخت زکات و احیای امر به معروف و نهی از منکر می پردازند. و از کسانی که از قدرت خود در مسیر ناحق استفاده کنند، انتقاد کرده و می فرماید: **«كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ» (۴)** چه بسیار کسانی را که پیش از شما هلاک کردیم، زیرا از قدرت و حکومت خود سوءاستفاده می کردند.

پیام ها:

۱- خداوند بر همه ی هستی و اسباب طبیعی، حاکم است و به هر کس بخواهد مکت و قدرت می دهد. **«مَكَتَاهُمْ»** ولی بهره وری صحیح، در سایه ی حسن نیت و حسن تدبیر انسان است. **«فَاتَّبِعْ سَبِيلًا»**

۲- گاهی خداوند همه گونه امکانات را در اختیار بعضی قرار می هد. **«مَكَتَاهُمْ ...»**

«مَكَتَاهُمْ» آتیناه من کل شیء سبباً ۳- نظام طبیعی، نظام سبب و مسبب است و هر چیزی سببی دارد که باید آن را شناخت و در پی آن رفت. **«مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَاتَّبِعْ سَبِيلًا»** بندگان خاص خدا نیز باید به وسیله ی اسباب و امکانات طبیعی، اهداف حق را دنبال کنند.

ص: ۲۱۸

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

(۳-۳). حج، ۴۱.

(۴-۴). انعام، ۶.

۴- مهم تر از داشتن امکانات و قدرت، خوب استفاده کردن است. آتیناه... سبباً فأتبع سبباً

۵- ذوالقرنین علاوه بر داشتن امکانات، از دانش بکارگیری اسباب نیز برخوردار بود. «فأتبع سبباً»

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجِدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا أَنْتَ تُتَخَذُ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾

تا آنگاه که به (منطقه ی) غروب خورشید رسید، چنان یافت که آن در چشمه ای تیره و گل آلود فرو می رود و نزد آن قومی را یافت. گفتیم: ای ذوالقرنین! یا آنها را عذاب می کنی یا میان آنان راه نیکی پیش می گیری (و همه را می بخشایی).

نکته ها:

«حَمِئَةٍ»، به گل سیاه بدبو، لجن و گل داغ گفته می شود.

پیام ها:

۱- پیامبران و اولیای الهی برای حل مشکلات و نجات مردم، شخصاً قیام و اقدام می کردند و تنها به دعا اکتفا نمی کردند. «بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ»

۲- جهانگردی با شناخت و هدف، مورد تأیید است. حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ ...

۳- ذوالقرنین پیامبر بود. زیرا مورد خطاب الهی قرار گرفته است. «قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ»

۴- گاهی باید به مدیران و رهبران اختیاراتی را تفویض کرد. «إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا ...»

(اولیای خدا از سوی پروردگار، دارای اختیاراتی هستند.)

۵- کفر در مغرب زمین، سابقه ای بس طولانی دارد. وَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا ... أَنْ تُعَذِّبَ

۶- پیامبران نباید از مردم فاصله بگیرند. «تَتَّخَذُ فِيهِمْ حُسْنًا»

قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكَرًا ﴿٨٧﴾

(ذوالقرنین) گفت: اما هر کس ستم کند، او را عذاب خواهیم کرد، سپس به سوی پروردگارش باز گردانده می شود، او هم وی را به سختی عذاب می کند.

وَ أَمَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ وَ سَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

و اما هر کس ایمان آورده و عمل شایسته انجام دهد، پس پاداش بهتر برای اوست و برای او از سوی خود، آسانی مقرر خواهیم داد.

پیام ها:

۱- کفر و شرک، ظلم است. در مقابل ایمان، به جای شرک، ظلم به کار رفته است **أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ... أَمَّا مَنْ آمَنَ**

۲- حکومت اسلامی حق دارد با مشرکان برخوردی تند داشته باشد. «**مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ**»

۳- ذوالقرنین به امید توبه ی ستمگران بود و لذا در کیفر آنان شتابی نکرد. «**مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ**»

۴- عذاب دنیا، مانع کیفر آخرت نیست. «**نُعَذِّبُهُ ، فَيُعَذِّبُهُ**»

۵- کیفر دنیوی، شناخته شده و معلوم است، ولی عذاب آخرت ناشناخته است.

«**عَذَابًا نُكَرًا**»

۶- با نیکان و بدان نباید یکسان برخورد کرد، چه از موضع فرد، چه حکومت.

أَمَّا مَنْ ظَلَمَ ... أَمَّا مَنْ آمَنَ

۷- ذوالقرنین، مجری دستورهای الهی بود. در آیه ی قبل به او سفارش برخورد نیکو شد: «**تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسَيْنًا**» و در اینجا فرمود:

«**فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ**»

۸- رهبران الهی باید با قوانین آسان بر مردم، حکومت کنند. «سَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا»

۹- برخورد شدید با ستمگران و نرمش با مؤمنان، شیوهی رهبران الهی است.

عَذَابًا نُنْكَرًا ... أَمْرِنَا يُسْرًا

۱۰- وظیفه رهبر و حاکم الهی، اجرای عدالت و مبارزه با ظلم و آسان کردن مقررات اجتماعی است. عَذَابًا نُنْكَرًا ... أَمْرِنَا يُسْرًا

۱۱- در تشویق و پاداش سرعت بگیرید، ولی در کیفر و عذاب عجله نکنید.

حرف «سین» در «سَنَقُولُ» نشانه تسریع و حرف «سوف» نشانه تأخیر است.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا «۸۹»

سپس (ذوالقرنین برای سفر دیگر) سبب (دیگری) را پیگیری کرد.

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطَّلُعُ عَلٰی قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا «۹۰»

تا آنکه به محل طلوع خورشید رسید، آن را چنان یافت که بر قومی طلوع می کند که جز خورشید برای آنان پوشش و سایه بانی قرار نداده بودیم.

كَذٰلِكَ وَفَدَّ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا «۹۱»

و ما اینگونه به آنچه از امکانات و برنامه نزد او (ذوالقرنین) بود، احاطه داشتیم (و کارهایش زیر نظر ما بود).

نکته ها:

ذوالقرنین، پس از سفری به سوی غرب و اقامه ی نظام عادلانه دینی در میان ساحل نشینان، سفری نیز به شرق کرد.

مراد از اینکه جز خورشید، سایه بانی نداشتند، زندگی ابتدایی و بدون امکانات است. به

فرموده امام صادق علیه السلام: نه خانه سازی می دانستند، نه خیاطی. خورشید، بی مانع بر آنان می تابید به گونه ای که صورت های آنان سیاه شده بود. (۱)

پیام ها:

۱- افراد صالح و متعهد، پیگیری و پشتکار دارند. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا»

۲- مردان خدا، با داشتن همه نوع امکانات رفاهی، برای نجات محرومان و گسترش عدالت حرکت می کنند. ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ...

۳- بازگو کردن سفرهای مردان خدا و برکات مترتب بر آن، ارزش و مایه ی درس و عبرت است. أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا ...

۴- آنچه مهم است؛ هدایت و خدمت به مردم است، چه در شرق باشد چه در غرب. ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ...

۵- خداوند به افراد و نعمت های ویژه ای که به آنان عطا فرموده، آگاهی کامل دارد. «أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا» (بازگویی سفرهای ذوالقرنین و حوادث و گفتگوهای او با مردم، نمونه ای از احاطه ی علمی خداوند است.)

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا» ۹۲» حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا» ۹۳»

سپس (برای سفری دیگر از اسبابی که در اختیار داشت) سببی را پیگیری کرد. تا آنگاه که به میان دو سد (کوه) رسید، پشت آن دو کوه مردمی را یافت که گویا هیچ سخنی را نمی فهمیدند.

نکته ها:

با توجه به آیه بعد که مردم، ذوالقرنین را به کمال، قدرت، دلسوزی و لیاقت شناختند و ناامنی را مهم ترین مسئله تشخیص داده و حل آن را به دست ذوالقرنین دانستند و با او

ص: ۲۲۲

گفتگو کردند. بنابراین مراد از جمله «لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا» این است که فرهنگشان پایین بود. چنانکه در آیه ی ۷۸ سوره ی نساء می خوانیم: «فَمَا لَهُمْ قَوْمٌ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا» چرا اینها هیچ سخن و گفتاری را نمی فهمند؟ که مراد آیه، آشنایی نداشتن با زبان و لهجه ی خاصی نیست، بلکه مراد این است که چرا در خط صحیح قرار نمی گیرند!؟

در این سوره، سه ماجرا نقل شده است که در هر سه، حرکت و هجرت وجود دارد: هجرت اصحاب کهف، هجرت موسی برای دیدار خضر، هجرت ذوالقرنین؛ اولی هجرت برای حفظ ایمان است، دوّمی برای تحصیل دانش و سوّمی برای نجات محرومان می باشد.

پیام ها:

۱-قوانین حاکم بر طبیعت را باید کشف و بکار بست. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا»

۲-هر حرکت و هدف و سفری، وسیله ای خاص نیاز دارد. جمله ی «أَتْبَعَ سَبَبًا» برای هر حرکت و سفری تکرار شده است.

۳-برای مردان خدا، توقف از فعالیت و فراغت و بازنشستگی معنی ندارد. «ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا»

۴-پیشوای مردم باید به مناطق دیگر هم سرکشی کند و در جریان اوضاع قرار گیرد. «حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ ...»

۵-تا حرکت و کاوش نباشد، نیازها و واقعیات شناخته نمی شود. «إِذَا بَلَغَ ... وَجَدَ»

۶-خدمت به محرومان یک ارزش است، چه با فرهنگ باشند یا نباشند.

«لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ»

«قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا» (۹۴)

(آن مردم) گفتند: ای ذوالقرنین! همانا(قوم) یأجوج و مأجوج در این سرزمین فساد می کنند، آیا ما برای تو خرج و هزینه ای قرار دهیم تا میان ما و آنان سدّی ایجاد کنی(تا از شرّشان ایمن شویم)؟

«خراج» چیزی است که از زمین خارج می شود، و «خَرَج» به آنچه از مال خارج می گردد گفته می شود.

مفسران و مورخان، با استفاده از قرائن موجود می گویند: مراد از یاجوج و ماجوج همان قبایل مغول و تاتار می باشند.

در روایتی از امیرمؤمنان علی علیه السلام می خوانیم: ذوالقرنین قومی را یافت که به او گفتند: قوم یاجوج و ماجوج پشت این کوه هستند و هنگام برداشت محصول و میوه ها هجوم آورده و همه را غارت یا نابود می کنند، آیا ما برای تو سالیانه هزینه ای را قرار دهیم تا برای ما سدّی بسازی. (۱)

پیام ها:

۱- هر جا مردم احساس نیاز کردند، سرمایه گذاری هم می کنند. «فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا» در آیه ی ۷۷ این سوره مردم قطعه نانی به دو پیامبر خدا ندادند، ولی در این آیه، حاضرند سرمایه گذاری کلان کنند.

۲- اولیای خدا بهترین کسانی اند که می توانند ایجاد امتیّت کنند و گره گشای مردم باشند. «يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ ... تَجْعَلْ بَيْنَنَا ... سَدًّا»

۳- نیاز به امتیّت بیش از مسکن و لباس است. «نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَيَّ أَنْ تَجْعَلَ ... سَدًّا» (مردمی که در برابر خورشید، سایه بان و لباس نداشتند، از ذوالقرنین امتیّت خواستند، نه پوشش).

۴- در جوامع انسانی، امتیّت و آسایش از اهمیّت ویژه ای برخوردار است. «تَجْعَلْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا» لذا سخت ترین کیفرها نیز برای برهم زندگان امتیّت است. (۲)

۵- حبس و محدود کردن تبهکاران، جایز است. «سَدًّا»

ص: ۲۲۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اشاره به آیاتی که کیفر «مفسدین فی الارض» را بیان می کند.

قَالَ مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾

(ذوالقرنین در پاسخ) گفت: آنچه پروردگارم در آن به من قدرت داده، (از کمک مالی شما) بهتر است. پس مرا با نیرویی کمک کنید تا میان شما و آنان سدّی محکم بسازم.

آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾

پاره های آهن برای من بیاورید تا آنگاه که میان دو کوه (با انباشتن پاره های آهن) برابر شد، گفت: بدمید؛ تا وقتی که آن را (مانند) آتشی گرداند، گفت: مس گداخته و آب شده بیاورید تا روی آهن ها بریزم.

فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾

(پس از ساختن این دیوار آهنی، یاجوج و ماجوج) نتوانستند از آن بالا روند و نتوانستند در آن رخنه ای پدید آورند.

نکته ها:

«ردم» به بستن شکاف، «صدف» به کناره و جانب، «قطر» به مس گداخته و «زُبُر» به قطعه های بزرگ آهنی گفته می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: تقیه، سدّی میان شما و مخالفان است که قابل بالا رفتن از آن و سوراخ کردن نیست. (۱)

ص: ۲۲۵

۱- از دیدگاه اولیای الهی، همه ی امکانات از خداست. ﴿مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي﴾

۲- پیامبران برای رسالت و هدایت مردم، درخواست پول و مادیات از آنان نداشتند. (۱) ﴿مَا مَكَّنِي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ﴾

۳- امکانات مردمی را در راه مصالح آنان باید به کار گرفت. «فَاعِينُونِي»

۴- برای رسیدن به هدف، علاوه بر طرح و تقاضا و بودجه، همت و مشارکت مردمی نیز لازم است. «فَاعِينُونِي»

۵- گاهی به جای کمک های مالی باید نیروی انسانی را به کمک طلبید. «فَاعِينُونِي»

۶- ترکیب آهن و مس (آلیاژ سازی)، ابتکار انبیاست. آتُونِي زُبْرَ الْحَدِيدِ ... قِطْرًا (امروزه از نظر علمی، اهمیت این ترکیب ثابت شده است.)

۷- محکم کاری و بی نقص انجام دادن کارها، شیوه ی انبیاست. فَمَا اسْطَاعُوا ...

سَدِّ ذَوَالْقَرْنَيْنِ چنان محکم و بزرگ بود که نمی توانستند آن را خراب کنند یا از آن بگذرند. اَنْ يَظْهَرُوهُ ... لَهُ نَقْبًا

۸- در حلّ مشکلات اجتماعی، همیاری مردمی که صاحبان درد هستند، لازم است. (زیرا نشاط کاری بیشتر می شود، ارزش زحمات را می دانند و کم کاری نمی کنند.) فَاعِينُونِي ... فَمَا اسْطَاعُوا ...

۹- رهبران لایق، به کمک علم، هنر، سوز و تعاون، از ساده ترین افراد و ابزار، بهترین کارها را تولید می کنند، بنابراین اگر مدیر لایق باشد، کارگران ساده مهم ترین پروژه ها را انجام دهند. فَاعِينُونِي ... فَمَا اسْطَاعُوا ...

ص: ۲۲۶

۱ - ۱). در سوره ی شعراء، پنج مرتبه از قول پنج پیامبر نقل شده است که به مردم می گفتند: ما از شما پاداش مادی نمی خواهیم. پیامبر اسلام نیز مزد رسالت خود را محبت اهل بیت علیهم السلام قرار داد، که ثمره ی محبت و پیروی از آنان نیز به خود انسان بازمی گردد.

قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا لَجَّاءٌ وَعَدُّ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءٌ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا «۹۸»

(ذوالقرنین) گفت: این رحمت بزرگی از پروردگارم است (و تا موعد مقرر پابرجاست) پس هرگاه وعده ی پروردگار من فرارسد، آن (سد) را خورد و هموار می کند و وعده ی پروردگارم حق است.

نکته ها:

سد ذوالقرنین، نه دیوار چین است و نه موارد دیگر که گفته اند، چون اینها از آهن و مس ساخته نشده اند. در سرزمین قفقاز در تنگه ی داریال، سدی آهنین پیدا شده که نزدیک آن نیز نهری به نام سائوس (به معنای کوروش) است، اینکه این همان سد باشد، پذیرفتنی تر می نماید. (۱)

پیام ها:

۱- مردان الهی، توفیقات خویش را از رحمت خداوند می دانند، و هرگز مغرور نمی شوند. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي»

۲- همه ی تلاش ها و تغییر و تحوّل ها برای پرورش و رشد انسان هاست. «رَبِّي» سه بار در آیه تکرار شده است.

۳- رحمت و ربوبیت الهی بهم پیوسته است. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي»

۴- ایجاد امتیّت، رحمت الهی است. «رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ساخت سد برای امتیّت بود. ۵- قداست کار و تلاش، محکم کاری، همکاری مردم، مدیریت و صنعت، و اهداف والا، همه مجموعه ای از الطاف الهی است. «هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي»

۶- با تأمین امتیّت مردم، بهتر می توان تبلیغ و ارشاد کرد و زمینه ی کارهای دیگر فراهم می شود. رَحْمَهُ رَبِّي ... وَعِيدُ رَبِّي حَقًّا ذوالقرنین بعد از اتمام سد، مردم را با

ص: ۲۲۷

مبدأ و معاد آشنا کرد.

۷- در آستانه ی قیامت، همه چیز خراب می شود. «جَعَلَهُ دَكَّاءً» □

۸- محکم ترین دژهای بشر، در برابر اراده و قدرت خداوند متعال ناپایدار است.

«جَعَلَهُ دَكَّاءً» □

۹- مردان خدا با تکیه به لطف خدا پیشگویی می کنند. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءً» □

۱۰- محکم کاری را باید از اولیای خدا آموخت، سدی می سازند که تا آستانه ی قیامت پابرجاست. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءً» □

۱۱- هم باید کارهای دنیایی را بی خلل و استوار انجام داد، هم باید متذکر قدرت الهی و پوچی قدرت خود شد. فَمَا اسْطَاعُوا ... □
كَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا □

۱۲- رهبران الهی، هم دنیای مردم را آباد می کنند و هم آخرت آنان را متذکر می شوند. فَمَا اسْطَاعُوا ... □
كَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا □

وَ تَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَ نَفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا «۹۹» □

و در آن روز (پایان جهان)، مردم را رها می کنیم تا بعضی در بعضی همچون موج درآمیزند و (چون) در صور دمیده شود، همه را یکجا گرد خواهیم آورد.

وَ عَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا «۱۰۰» □

و آن روز، دوزخ را چنان که باید، بر کافران عرضه خواهیم کرد.

الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنِ ذِكْرِي وَ كَانُوا لَا يَسْتَشْعِرُونَ سَمْعًا «۱۰۱» □

آنان که چشمانشان از یاد من در پرده ی غفلت بود و (از شدت تعصب و لجابت) توان شنیدن (سخن حق) را نداشتند.

اگر آیه وَ تَرَكَنَا... را در کنار آیه ی حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَيْدٍ يَنْسِلُونَ وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ ... (۱) قرار دهیم، به نظر می رسد که مسأله ی قوم یأجوج و مأجوج، مربوط به قیامت و گویا مقدمه ی آن است. یعنی پیش از قیامت، قوم یأجوج و مأجوج، آزاد و رها و مثل موج گسترده می شوند.

از امام رضا علیه السلام در تفسیر آیه ی «أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنِ ذِكْرِي» نقل شده که به مأمون فرمود: مراد از «ذکر» در این آیه علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۲)

مراد از چشم و گوش در آیه ی ۱۰۱، معرفت، بصیرت و شناخت است، یعنی چشم و گوش دل، نه عضو خاص در سر. زیرا قرآن گاهی کوری را به دل نسبت می دهد و می فرماید:

«مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى» (۳)

پیام ها:

۱- هر جا که امتیّت هست از لطف اوست، اگر لحظه ای مردم را رها کند، جهان ناآمن می شود. تَرَكَنَا بَعْضَهُمْ ...

۲- شکسته شدن سدّ ذوالقرنین از نشانه های قیامت است. فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي ... نُفِخَ فِي الصُّورِ

۳- پیش از قیامت، زمین توسط اقوامی به هرج و مرج کشیده می شود. تَرَكَنَا ...

یَمُوجُ هر چند با ظهور امام زمان علیه السلام این هرج و مرج اصلاح می شود. ۴- راه شناخت، بیشتر به وسیله ی چشم و گوش است. آنان چشمشان در پرده بود و گوششان قدرت شنیدن حق را نداشت. و حق را نمی فهمیدند، والا ذکر که دیدنی نیست! «أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنِ ذِكْرِي»

۵- انسان شنوا به خاطر عناد، به جایی می رسد که توان شنیدن حق را ندارد.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا»

ص: ۲۲۹

۱- ۱. انبیاء، ۹۶.

۲- ۲. تفسیر لاهیجی.

۳- ۳. اسراء، ۷۲.

۶- دلیل عرضه ی جهنم بر کافران، عملکرد و قساوت خودشان در دنیاست.

عَرَضْنَا جَهَنَّمَ ... الَّذِينَ كَانَتْ ...

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

آیا آنان که کفر ورزیدند، پنداشتند که بندگان مرا به جای من به سرپرستی بگیرند؟ قطعاً ما جهنم را برای پذیرایی از کافران مهیا کرده ایم.

نکته ها:

در این آیات، سیمای کافران چنین ترسیم شده است:

الف: کوردلی، «كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ»

ب: بندگی بندگان به جای بندگی خدا، «يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ»

ج: جهل و تعصب، «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۱)

کلمه ی «نزل» یا به معنای منزلگاه است و یا نخستین چیزی است که با آن از میهمان پذیرایی می شود.

پیام ها:

۱- شرک و باورهای مشرکان، خیالی بیش نیست. «أَفَحَسِبَ»

۲- غیر خدا، هر که باشد، «دون الله»، مخلوق و بنده ی خداست. «عِبَادِي» چگونه مخلوق را به جای خدا گرفته اند؟

۳- پذیرفتن ولایت غیر خدا کفر است. «كَفَرُوا مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ»

۴- دوزخ هم اکنون موجود است و عذاب الهی جدی و قطعی است. «إِنَّا أَعْتَدْنَا»

۵- کیفر کفر، دوزخ است. «أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ»

ص: ۲۳۰

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (۱۰۳)

بگو: آیا شما را خبر دهم که زیانکارترین مردم کیست؟

الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (۱۰۴)

آنان که در زندگی دنیا تلاششان گم و نابود می شود، در حالی که می پندارند (همچنان) کار شایسته و نیک انجام می دهند.

نکته ها:

در روایات، این آیه به منکران ولایت امیرمؤمنان علی علیه السلام (۱) و کسانی که در انجام حج، امروز و فردا می کنند (۲) تفسیر شده است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: مصداق آیه، اهل کتابند که در آغاز برحق بودند، سپس بدعت هایی در دین گذاشتند و گمان می کردند که کار نیکی انجام می دهند. آنگاه فرمود:

«و ما اهل النهر منهم ببعید»، نهروانیان دست کمی از آنان ندارند. (۳)

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه می فرماید: خدایا خوبی های ما بدی است و حقیقت های ما ادعایی بیش نیست.

همان گونه که بهره مندی ها متفاوت و دارای درجاتی است؛ دو برابر، چند برابر، ده برابر:

«ضِعْفٌ، اضعاف، عَشْرُ أَمْثَالِهَا» و گاهی هفت صد برابر، «فِي كُلِّ سَبْتَلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٍ» (۴) و گاهی فوق تصور، «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ» (۵)، ضرر و زیان ها نیز دارای مراحل و تفاوت هایی است:

الف: گاهی معامله ی بدی است. «بِسْمَا اشْتَرَوْا» (۶)

ص: ۲۳۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر ابوالفتوح.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. بقره، ۲۶۱.

۵-۵. سجده، ۱۷.

۶-۶. بقره، ۹۰.

ب: گاهی سودی ندارد. «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۱)

ج: گاهی خسارت است. «اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى» (۲)

د: گاهی غرق در زیان است. «لَفِي خُسْرٍ» (۳)

ه: گاهی خسارت بزرگ و آشکار است. «خُسْرَانًا مُّبِينًا» (۴)

و: گاهی خسارت در تمام ابعاد است. «بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا» (۵)

زیانکاران چند گروهند:

الف: گروهی که کار نیک نمی کنند.

ب: گروهی که برای دنیا کار می کنند، نه آخرت.

ج: گروهی که کار می کنند و می دانند که کارشان صحیح نیست.

د: گروهی که در زیانند و می پندارند که سود می برند.

سه گروه اول، ممکن است با توبه به فکر اصلاح خود و جبران بیفتند، ولی گروه چهارم چون به فکر چاره نمی افتند، بدترین مردمند. مثل راهبان مسیحی که خود را از لذات حلال دنیا محروم می کنند و مورد انتقاد انبیا نیز هستند، یا مثل زاهدانهای ریاکار.

کسانی که اعتقادات صحیحی ندارند و از پندارهای باطل خود پیروی می کنند، تنها در یک عمل خسارت نمی کنند، بلکه در همه ی برنامه ها زیان می بینند. زیرا معیار ارزش هر کاری انگیزه ی درست آن است و قرآن نیز با تعابیری همچون: أَسِيبَ يَحْسُبُونَ ، لَا يَحْسَبِينَ ، أَفَحَسِبْتُمْ و... از حسابگری های متکی به خیال و پندار بی اساس، انتقاد کرده است.

پیام ها:

۱- پیامبر مأمور بیان سود و زیان واقعی مردم است. قُلْ ... أَعْمَالًا

۲- شیوه ی پرسش و پاسخ، از بهترین روشهای آموزش و تربیت است. هَلْ ...

۳- انسان در معرض غفلت از سود و زیان خویش است. هَلْ نُنَبِّئُكُمْ ...

- ١-١. بقره، ١٦.
- ٢-٢. بقره، ١٧٥.
- ٣-٣. عصر، ٢.
- ٤-٤. نساء، ١١٩.
- ٥-٥. كهف، ١٠٣.

۴- هیچ عملی محو نمی شود، گرچه به نظر گم می شود. «ضَلَّ سَعْيُهُمْ»

۵- تکیه بر خیال نکنیم و واقع گرا باشیم. «يَحْسَبُونَ»

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَ لِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾

آنان، کسانی اند که به آیات پروردگارشان و دیدار او (در قیامت) کفر ورزیدند، پس کارهایشان تباه و نابود شد. پس ما برای آنان در قیامت، میزانی برپا نخواهیم کرد، (چون کارشان وزن و ارزشی ندارد تا نیاز به میزان باشد).

ذَلِكَ جَزَاءُهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَ اتَّخَذُوا آيَاتِي وَ رُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

این است که کیفر آنان دوزخ است، به خاطر کفری که ورزیدند و آیات من و فرستادگانم را به مسخره گرفتند.

نکته ها:

«حبط»، در لغت آن است که شکم حیوان به خاطر خوردن گیاه سمی باد کند و آن را در معرض مرگ قرار دهد که هر کس می بیند، می پندارد حیوانی سالم و پر گوشت است، در حالی که در شکم آن باد و خودش مسموم است.

تباه شدن اعمال انسان را نیز از این رو حبط می گویند که آنان توسط گناهان، مسموم و تو خالی و در معرض نابودی قرار گرفته اند.

مردم در قیامت سه گروهند:

الف: گروهی که از خوبی نیاز به میزان ندارند.

ب: گروهی که از بدی و شقاوت نیاز به میزان ندارند. «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا»

ج: گروهی متوسط که باید عمل هایشان محاسبه گردد. «فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ، فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ. وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ، فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ» (۱)

ص: ۲۳۳

پیام ها:

۱- کفر به خدا، سبب حبس اعمال می شود و هر چه که پوک شد، وزنی ندارد.

فَحَبِطَتْ

فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ ... وَزَنًّا

۲- حق، نزد خدا وزن دارد، ولی باطل پوچ و بی وزن است. فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ ... وَزَنًّا

۳- سرنوشت انسان در گرو اعمال خودش است. جَزَاؤُهُمْ ... بِمَا كَفَرُوا

۴- سرانجام کفرو مسخره کردن آیات و رسولان الهی، دوزخ است. بِمَا كَفَرُوا وَ ...

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾

یقیناً آنان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند، بهشت برین برایشان منزلگاه پذیرایی است.

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

همواره در آن جاودانه اند و درخواست دگرگونی و جابه جایی نمی کنند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بهشت صد درجه دارد که بهترین آنها «فردوس» است. هر گاه دعا می کنید، از خداوند

فردوس بخواهید. (۱)

پیام ها:

۱- ایمان و عمل صالح، شرط دریافت نعمت های بهشتی است. آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ ...

۲- در تربیت، هشدار در کنار بشارت و پاداش در مقابل عذاب لازم است. در چند آیه ی قبل، وسیله ی پذیرایی از کافران دوزخ

بیان شد، «أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ

ص: ۲۳۴

لِّلْكَافِرِينَ نُزُلًا» و در اینجا فردوس وسیله ی پذیرایی از مؤمنان است. «كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا»

۳- انسان در هر جا به مدّت طولانی ساکن شود، خسته می شود و اگر جای بهتری ببیند، آرزوی انتقال به آنجا را دارد، ولی با وجود جاودانگی بهشت، هرگز بهشتیان آرزوی انتقال از آن را ندارند. «لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا»

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا» (۱۰۹)

بگو: اگر دریا برای (نوشتن) کلمات پروردگام مرکب شود، پیش از آنکه کلمات پروردگام پایان پذیرد، دریا پایان می پذیرد، هر چند دریای دیگری همانند را به کمک آن آوریم.

نکته ها:

«مداد» به جوهری گفته می شود که در دوات ریخته می شود و وسیله ی کشیدن قلم روی کاغذ می گردد و قلم را در نوشتن مدد می کند. «کلمات رب»، یا وعده ها و آفریده هاست و یا حکمت ها و مفاهیم، و یا وحی و هرچه نشانی از خدا دارد. پس هر ذره و هر اتم و هر سلول، یکی از کلمات ربّ است.

پیام ها:

۱- نشانه های الهی، بی نهایت است و انسان حتّی از شمارش و نگارش آنها نیز ناتوان است. «لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ»

۲- هر پدیده ای نشانه ای از پروردگار و در مسیر رشد و تربیت انسان است. «لِكَلِمَاتِ رَبِّي»

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ
أَحَدًا» (۱۱۰)

بگو: همانا من بشری همچون شمایم (جز اینکه) به من وحی می شود که خدای شما خدای یگانه است. پس هر که به دیدار پروردگارش (در قیامت و به دریافت الطاف او) امید و ایمان دارد، کاری شایسته انجام دهد. و هیچ کس را در عبادت پروردگارش شریک نسازد.

نکته ها:

در این آیه هم توحید، «إِلَهُ وَاحِدٌ» هم نبوت، «يُوحَىٰ إِلَيَّ» و هم معاد، «لِقَاءَ رَبِّهِ» هم امید به رحمت الهی، «يَرْجُوا» هم تلاش در رسیدن به آن، «فَلْيَعْمَلْ» و هم اخلاص در عمل «لَا يُشْرِكْ» آمده است. از این جهت پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اگر تنها آیه ی آخر سوره ی کهف بر امت من نازل می شد، برای آنان کافی بود. (۱)

در روایات بسیاری در ذیل این آیه، از اهمیت اخلاص و خطر ریا و شرک خفی، سخن به میان آمده است. امام رضا علیه السلام مأمون را در حال وضو گرفتن دید که غلامش روی دست او آب می ریزد، امام با تلاوت جمله ی «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» به او فهماند که در وضو و کارهای عبادی، کمک گرفتن شرک، و موجب بطلان عمل است. (۲)

در حدیث آمده است: هر کس هنگام خوابیدن این آیه را بخواند، هر ساعتی که بخواهد از خواب بیدار می شود. (۳)

پیام ها:

۱- نباید خود را بیش از آنچه هستیم معرفی کنیم، پیامبران خود را بشر می دانستند. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

۲- شرط نبوت، انسان بودن است تا پیامبر در عمل نیز الگوی دیگر انسان ها باشد. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

ص: ۲۳۶

۱- ۱). تفسیر درالمنثور.

۲- ۱). تفسیر درالمنثور.

۳- رهبران الهی باید جلو غلو و مبالغه ها را بگیرند. «أَنَا بَشَرٌ مِّثْلَكُمْ»

۴- برای کار خدایی کردن، حتی امید به پاداش الهی کافی است گرچه یقین نباشد.

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا... فَلْيَعْمَلْ

۵- امید در انسان باید به صورت یک حالت دائمی و پیوسته باشد، نه لحظه ای.

«فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا»

۶- امید بدون عمل، کارساز نیست. «يَرْجُوا فَلْيَعْمَلْ»

۷- مرگ برای همه حتمی است، اما ارزشمندتر آن است که انسان آرزوی ملاقات با خدا را داشته باشد. «يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ»

۸- شرک، به هر نحوی باشد ممنوع است. «لَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» ۹- ارزش کارها در سه جهت است: اصل کار، انجام دهنده ی کار و نیت و هدف آن. در این آیه هر سه جهت آمده است. «عَمَلًا صَالِحًا فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا وَلَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ»

۱۰- این آیه، هم توحید در الوهیت را بیان می کند، «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» هم توحید در ربوبیت و عبادت را. «لَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»

سوره مریم نوزدهمین سوره ی قرآن، دارای نود و هشت آیه و در مکه نازل شده است. (۱)

محتوای سوره را همچون سایر سوره های مکی، مسائل مربوط به قیامت و سرنوشت مجرمان و پاداش نیکوکاران و قسمتی از سرگذشت زکریا و مریم و عیسی بن مریم و یحیی و ابراهیم و اسماعیل و ادريس عليهم السلام تشکیل داده است.

در تفسیر المیزان می خوانیم: خداوند در دو آیه ی آخر این سوره می فرماید:

هدف ما از نزول این سوره، بشارت و انذار است و این هدف در قالب زیبای داستان زندگی پیامبران آمده است.

نام مریم ۳۴ بار در قرآن آمده است و خداوند نام هیچ زنی را با اسم خاص در قرآن ذکر نکرده، جز مریم و تنها سوره ای که به نام یک زن در قرآن نامیده شده، همین سوره مریم است.

در فضیلت تلاوت این سوره آمده است که هر کس مداومت به خواندن این سوره کند، از دنیا نمی رود مگر آنکه خداوند او را از نظر جان و مال و فرزند بی نیاز کند. (۲) البته شکی نیست با عمل به محتوای این سوره انسان خود را از دیگران بی نیاز خواهد دید.

ص: ۲۴۱

۱-۱). بعضی دو آیه ۵۸ و ۷۱ را مدنی می دانند.

۲-۲). تفسیر مجمع البیان.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

کهیعص «۱» ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا «۲»

کاف،ها،یا،عین،صاد. (در این سوره) یادی از لطف پروردگارت نسبت به بنده اش زکریا (به میان آمده است).

إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا «۳»

زمانی که پروردگارش را با ندایی پنهان خواند.

نکته ها:

«کهیعص» از حروف مقطعه قرآن است که در آن اسرار و رموزی نهفته و در برخی دعاها خداوند را به این حروف سوگند می دهیم و می گوئیم: «بحق کهیعص» چنانکه حضرت علی علیه السلام در دعایی فرمودند: «اللهم نسئلك يا كاف،ها،یا،عین،صاد». (۱)

«نِدَاءً» به معنای خواندن با صدا و فریاد است و «خَفِيًّا» به معنای پنهانی است، نه آهسته، چون چنین ندایی آهسته نمی شود، ولی پنهانی می شود. (۲)

شاید دعای پنهانی زکریا به خاطر استهزای مردم باشد که نگویند چرا این پیرمرد از خداوند فرزند می خواهد. «نِدَاءً خَفِيًّا»

نام «زکریا» هفت مرتبه در قرآن آمده است، او از انبیای بنی اسرائیل و از فرزندان هارون، برادر موسی است.

ص: ۲۴۲

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

در حدیث آمده است:

«خیر الدعاء الخفی» بهترین دعا، دعایی است که پنهانی باشد. (۱)

پیام ها:

۱- یادآوری نعمت های ویژه خداوند، عامل محبت الهی است. «ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ»

۲- یاد اولیای خدا یک ارزش است. ذِكْرٌ ... زَكَرِيَّا

۳- عبادت و دعا، زمینه ی دریافت رحمت است. رَحْمَتِ رَبِّكَ ... إِذْ نَادَى رَبَّهُ

۴- از نقش دعا در تحولات زندگی بشر غافل نشویم. «إِذْ نَادَى» پیامبران نیز برای حل مشکلات خویش به دعا روی می آورند.

۵- مؤمن هرگز احساس تنهایی نمی کند. «إِذْ نَادَى رَبَّهُ»

۶- اگر خداوند بخواهد ندای مخفی بندگان خالص را برای تاریخ علنی می کند.

«نِدَاءٌ خَفِيًّا»

۷- دعای پنهانی با ارزش تر است، چون به اخلاص نزدیک تر است. «نِدَاءٌ خَفِيًّا»

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا «۴»

(زکریا) گفت: پروردگارا! همانا استخوانم سست شده، و (موی) سرم از شعله ی پیری، سفید شده است و پروردگارا! من هرگز در دعای تو (از اجابت) محروم نبوده ام.

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا «۵»

و همانا من برای پس از (مرگ) خود، از بستگانم بیمناکم و همسرم نازا بوده است، پس از جانب خود جانشینی (فرزندی) به من عطا فرما.

ص: ۲۴۳

«عَاقِرٌ» به مرد یا زنی گفته می شود که از او فرزندی به عمل نمی آید. «اشتعال» به معنای زبانه کشیدن آتش و انتشار آن است. بنابراین، جمله ی «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ» یعنی سفیدی موها در سر من، مثل آتش شعله کشیده و منتشر شده است.

با توجه به آیه ۳۸ آل عمران، که دعای زکریا را چنین نقل می کند: «رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً» معلوم می شود که مراد از «وَلِيًّا» در این آیه، فرزند صالحی است که جانشین پدر باشد.

در دعا، گاهی رابطه ی بنده و خداوند به قدری تنگاتنگ می شود که به جای «یا رب»، «رَبِّ» می گوید. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: نگرانی زکریا از عمو و پسر عموهایش بود. (۲)

پیام ها:

۱- در دعا از کلمه ی «رَبِّ» استمداد بجوییم، رَبِّ ... رَبِّ ... رَبِّ از ضعف های خود بگوییم، «وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا» نعمت ها و الطاف خدا را ذکر کنیم. «وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» آنگاه حاجت خود را به زبان آوریم. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا»

۲- پایه ی بدن آدمی استخوان است و ضعف استخوان، ضعف تمام بدن را به دنبال دارد. «وَهَنَ الْعَظْمُ»

۳- مؤمن، هرگز از رحمت خدا مأیوس نمی شود. (زکریا در پیری از خداوند فرزند می خواهد) رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ ... لَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا

۴- انسان مأیوس، بدبخت و شقی است. «وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا» حتی در سخت ترین شرایط، در دل مردان خدا یأس راه ندارد.

۵- مردان خدا، از وارث بد می ترسند. «خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي»

۶- در بینش الهی، اراده خداوند بر عوامل طبیعی حاکم است. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ»

ص: ۲۴۴

۱- ۱). تفسیر فی ظلال القرآن.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۷- با اینکه خداوند حاجات انسان را می داند، اما در دعا و ناله، برکاتی مانند آرامش روحی، تواضع و عبودیت دعاکننده و مدح و ستایش خداوند نهفته است. **إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ ... فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا**

۸- فرزند، هبه ی آسمانی از جانب خداوند است. **«فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ»**

۹- نه همسر نازا را رها کنید و نه امید خود را از دست بدهید. **كَانَتْ امْرَأَتِي عَاقِرًا ...**

فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا

۱۰- علاقه به جاودانگی و خلود، در فطرت بشر وجود دارد و انسان دوست ندارد فراموش شده و ابتر باشد. **«فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا»**

۱۱- گرچه یکی از نگرانی های انسان، بی فرزند بودن است **«خِفْتُ»**، ولی اولیای خدا فرزند را بیشتر برای تداوم اهداف معنوی خود می خواهند. **«وَلِيًّا»**

يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا»۶

(خداوند! به من جانشینی عطا کن) که وارث من و دودمان یعقوب باشد و پروردگارا! او را پسندیده قرار ده.

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا»۷

(خداوند فرمود:) ای زکریا! ما تو را بشارت می دهیم به پسری که نامش یحیی است (و قبلاً همنامی برای او قرار نداده ایم).

قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا»۸

(زکریا) گفت: پروردگارا! چگونه برای من پسری باشد در حالی که همسرم نازاست و من از پیری، ناتوان شده ام؟

در آیات قرآن، گاهی مراد از ارث، علم است: «وَأَوْزَنَةً بَيْنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ» (۱) و گاهی حکومت: «وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ» (۲) ولی هر جا که دلیل خاصی نباشد، مراد از ارث، مال است. چنانکه در این آیات، مراد از «يَرِثُنِي»، فرزندی است که از پدر ارث می برد. (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: میراث خداوند از بنده ی مؤمن، فرزند صالحی است که پس از مرگ او، خدا را عبادت کند، آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۴)

کلمه ی «رضی» هم به معنای مرضی خداوند است و هم به معنای محبوب مردم. مقام رضایت خدا از انسان و انسان از خدا، بالاترین مقام ها و فوز عظیم است.

جمله ی «مَنْ قَبْلُ سَمِيًّا» یا به معنای آن است که نام یحیی بی سابقه است و یا آنکه ویژگی های شخصیتی او سابقه ندارد.

«عِتْيًا» به معنای از حد گذشتن است و درباره ی کسی گفته می شود که در اثر پیری، اندامش خشکیده باشد.

سؤال زکریا که گفت: «أَنْتَى يَكُونُ لِي غُلَامٌ» به این معناست که آیا من و همسر من نیز جوان می شویم یا در همین حالت پیری بچه دار می شویم. (۵) آری، دانش انبیا نیز محدود است و تعجب از چیزی، با مقام نبوت آنان منافاتی ندارد.

امام باقر علیه السلام فرمودند: میان بشارت به فرزند و تولد حضرت یحیی، پنج سال فاصله شد. (۶)

پیام ها:

۱- قداست نبوت با خواسته های فطری و غریزی، همچون فرزندخواهی منافاتی ندارد. «يَرِثُنِي»

۲- دنبال کردن خط انبیا یک ارزش معنوی است. «يَرِثُنِي»

ص: ۲۴۶

۱- ۱. غافر، ۵۳.

۲- ۲. نمل، ۱۶.

۳- ۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۵- ۵. تفسیر کبیر فخر رازی.

۶- ۶. تفسیر مجمع البیان؛ بحار، ج ۱۴، ص ۱۷۶.

۳- انبیا هم مثل افراد عادی ارث می گذارند. «بِرِثْنِي»

۴- مردان خدا حتی در نیازهای مادی خود، به ارزشهای معنوی نیز توجه دارند.

بِرِثْنِي ... رَضِيًّا

۵- اگر اولاد مورد رضایت خدا باشد، رحمت است. «وَاجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا» در آیه ۲ خواندیم: «ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكْرِیَّا»

۶- برای صلاح و خوبی فرزند، حتی قبل از انعقاد نطفه، باید دعا کرد. «وَاجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا»

۷- از خداوند، فرزند صالح بخواهیم. «وَاجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا»

۸- نام گذاری را ساده ننگریم، بعضی از نامها از جانب خدا نازل شده است.

«نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيٰی» (نام، نشانه ی عقاید، فرهنگ، علاقه ها، وابستگی ها، اهداف، آرمان ها و دیدگاه های انسان است.)

۹- مردان و زنان نازا، از لطف الهی مأیوس نباشند. «إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ ... عَاقِرًا ... عِتِيًّا»

۱۰- پسر یا دختر بودن فرزند، به دست خداست. «نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ»

«قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا» ۹»

(زکریا) چنین گفت: ای پروردگارت فرمود: این کار بر من آسان است، (زیرا) پیش از این من تو را آفریدم در حالی که چیزی نبود.

«قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا» ۱۰»

(به زکریا) گفت: پروردگارا! برای من نشانه ای قرار ده. (خداوند) فرمود:

نشانه ی تو این است که سه شبانه روز قدرت سخن گفتن با مردم را نخواهی داشت، (با اینکه سالم هستی.)

خداوند بر هر چیزی قادر و هر کاری برای او آسان است. چنانکه در این آیه می فرماید:

«هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ» این کار بر من آسان است. در آیه ی ۲۲ حدید و ۷ تغابن نیز می خوانیم:

«ذَلِكَ عَلَيَّ اللَّهُ يَسِيرٌ» در آیه ی ۲۰ و ۱۰۶ بقره نیز آمده است: «إِنَّ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» در آیه ی ۴۵ کهف نیز می فرماید: «وَكَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا» خداوند بر همه چیز تواناست.

گاهی مراد از شب در عرف عرب، شبانه روز است. (۱) لذا در آیه ی ۴۱ آل عمران می خوانیم:

«ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ» و در اینجا می فرماید: «ثَلَاثَ لَيَالٍ» و این به خاطر آن است که گاهی شب و روز به جای یکدیگر ذکر می شوند.

در تفاسیر مجمع البیان و طبری و المیزان، درباره ی حضرت زکریا آمده است: هنگام تلاوت آیات الهی و ذکر خدا، زبانش باز می شد، ولی هنگام گفتگو با مردم زبانش بند می آمد.

حضرت زکریا برای تمیز بین حق و باطل، بین وحی الهی و توهمات شیطانی، از خداوند طلب نشانه کرد. (۲)

پیام ها:

۱- توانین طبیعی و علل مادی، هرگز قدرت خدا را محدود نمی کند. «هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ»

۲- تفکر در خلقت و پدیده ها، هر شک و تردیدی در قدرت خدا را برطرف می کند. «خَلَقْتِكَ ... وَ لَمْ تَكُ شَيْئًا»

۳- انبیا در فکر رسیدن به مراحل بالاتری از یقین بودند. ابراهیم از خدا نشانه می خواهد که «لِيُطَمِّئِنَّ قَلْبِي» (۳) زکریا نیز از خداوند نشانه ای خاص درخواست می کند. «اجْعَلْ لِي آيَةً»

۴- تمام حرکات ما با اراده ی الهی است، اگر او نخواهد با سلامتی کامل هم قدرت سخن نداریم. «أَلَا تُكَلِّمُ النَّاسَ»

ص: ۲۴۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. بقره، ۲۶۰.

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (۱۱)

پس (زکریا) از محراب عبادت به سوی مردم خارج شد، آنگاه به آنان اشاره کرد که در صبح و شام خدا را تسبیح گویند.

نکته ها:

«بُكْرَةً» به زمان میان طلوع فجر تا طلوع خورشید گفته می شود و «عَشِيًّا» یا به فاصله ظهر تا غروب و یا به آخر روز گفته می شود.

«محراب» را محراب گویند، چون محل جنگ با شیطان و وسوسه هایی است که مانع تمرکز فکر انسان می شود. شاید محراب های بنی اسرائیل همان مسجدهایی بوده است که مردم آنجا را برای عبادت انتخاب کرده و در آن عبادت می کردند.

به گفته طبرسی و فخررازی، مراد از تسبیح در این آیه، نماز است، زیرا نماز مشتمل بر تسبیح است.

پیام ها:

۱- در تبلیغ، هموطن بودن مبلغ اولویت دارد. «فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ»

۲- مردان خدا، مکان خاصی را برای عبادت خود قرار می دهند. «الْمِحْرَابِ»

۳- کسی که مردم را به عبادت دعوت می کند، باید خود نیز اهل عبادت باشد.

«فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ»

۴- با هر وسیله ای باید تبلیغ کرد. (آنجا که زبان زکریا بند می آید، با اشاره به مردم سفارش می کند که خدا را تسبیح کنید).

«فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ»

۵- وظیفه ی انبیا، دعوت مردم به عبادت است. «فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا»

۶- فرزنددار شدن پیرمرد از همسر نازا، نشانه ی منزه بودن خداوند از هرگونه کاستی و ناتوانی است. «سَبِّحُوا»

۷- عبادت زمانی ارزش دارد که دائمی باشد، نه مقطعی و موسمی. «بُكْرَةً وَعَشِيًّا»

لَا يَحْيِي خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾

ای یحیی! کتاب (خدا) را با قدرت بگیر و در کودکی به او حکمت (نبوت) دادیم.

وَ حَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَ زَكَاةً وَ كَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾

و نیز از جانب خود، مهربانی و پاکی به او دادیم و او تقوایش بود.

نکته ها:

«حکم» به معنای علم و فهم (۱) و قدرت قضاوت (۲) آمده است و در تفسیر المیزان می خوانیم: مراد از «حکم»، علم به معارف الهی و کنار رفتن پرده ی غیب است.

سه نفر در کودکی به نبوت رسیدند: سلیمان، عیسی و یحیی علیهم السلام و سه نفر نیز در کودکی به امامت رسیدند: امام جواد و امام هادی و امام مهدی علیهم السلام (۳).

برخی گفته اند: یحیی علیه السلام در کتاب عهد جدید، یوحنا نامیده شده است.

شاید مراد از کتاب آسمانی در اینجا، تورات باشد. زیرا کتاب دیگری که بر حضرت یحیی نازل شده باشد، شناخته شده نیست.

در آیات ۶۳ و ۹۳ سوره ی بقره نیز این فرمان آمده است که کتاب آسمانی را با قدرت بگیرید. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ»

«حسان» به معنای شفقت و مهربانی است. رأفت خدا به یحیی و عشق او به خدا، مهر مردم به یحیی و محبت یحیی به مردم، پرتو «حَنَانًا مِنْ لَدُنَّا» ی الهی است.

راه خدا همه چیزش رحمت است: خدای آن رحمان، پیامبرش «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۴) و «حَنَانًا مِنْ لَدُنَّا»، کتابش «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۵) و مردمش «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۶) است.

«زکات» به معنای صدقه، رشد، پاکی از گناه و برکت آمده است. یحیی برای حضرت زکریا، هدیه ای مبارک و نمونه ی انسان پاک و رشد یافته بود.

ص: ۲۵۰

۱-۱. لسان العرب.

۲-۲. قاموس القرآن.

۳-۳. تفسیر اطیب البیان.

۴-۴. انبیاء، ۱۰۷.

٥-٥. اسراء، ٨٢.

٦-٦. فتح، ٢٩.

۱- رهبر باید در تحقق بخشیدن به اهداف کتاب آسمانی، صلابت داشته باشد.

﴿يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾

۲- حفظ دین و اجرای احکام، به قاطعیت و قدرت نیاز دارد. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ»

۳- دینداری باید با قدرت و جدیت باشد. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ»

۴- اگر خدا بخواهد، طفل را هم به مقام نبوت می رساند. «آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا»

۵- لازمه ی تبلیغ و تربیت، رأفت، محبت و پاکی است. «وَحَنَانًا وَزَكَاةً»

۶- سرچشمه ی رأفت و مودت، خداوند است. «مِنْ لَدُنَّا»

۷- روحیه ی رأفت و عطوفت برای انسان ارزش است. «حَنَانًا»

۸- تقوایی ارزش دارد که همیشگی و خصلت انسان باشد. «كَانَ تَقِيًّا»

۹- تقوا به معنای انزوا و خشن بودن نیست، بلکه همراه مردم بودن با مهربانی و محبت است. «حَنَانًا ... كَانَ تَقِيًّا»

۱۰- تقوا زمینه دریافت الطاف الهی رشد و محبوبیت است. «حَنَانًا ... زَكَاةً ... كَانَ تَقِيًّا»

وَ بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾

و نسبت به پدر و مادرش نیکوکار بود و (نسبت به مردم، زور گویی) سرکش و نافرمان نبود.

وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

و سلامی (شایسته) بر او باد روزی که متولد شد و روزی که می میرد و روزی که زنده برانگیخته می شود.

نکته ها:

خداوند در این آیات، اوصاف گوناگونی را درباره حضرت یحیی برشمرده است: او در پیشگاه خداوند پرهیزکار بود، «تَقِيًّا»

نسبت به والدین نیکوکار بود، «بَرًّا» و در برابر مردم، سرکش

و عصیانگر نبود. (۱) «لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا»

مراد از سلامت هنگام مرگ، سلامت عقیده و با ایمان مردن است.

پیام ها:

۱- مقام و منصب، ما را از یاد والدین غافل نکند، پیامبر هم باید نسبت به والدین نیکی کند. «وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ»

۲- نیکی به پدر و مادر، نمودار تقوای الهی است. «كَانَ تَقِيًّا وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ»

۳- آن نیکی به والدین مورد ستایش است که در آن هیچ گونه نافرمانی و سلطه جویی نباشد. «بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا»

۴- ترک نیکی به والدین، نشانه ی عصیان و سرکشی است. «وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا»

۵- سلام و درود فرستادن بر اولیای خدا مخصوص زمان حیات آنان نیست.

سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ ...

۶- سلام کردن، نشانه ی کوچکی نیست، زیرا خدای بزرگ هم سلام می کند.

«سَلَامٌ عَلَيْهِ»، «سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» (۲) و «سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۳)

۷- یحیی تمام فراز و نشیب ها را با سلامتِ دین و ایمان به خدا سیر کرد. سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...

۸- گرامیداشتِ روز تولد و یادبود روز وفاتِ اولیای خدا، امری قرآنی است.

سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...

۹- خواندن زیارت نامه که سلام بر اولیای خدا در طول زندگی آنهاست، امری قرآنی است. سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ ...

...

۱۰- کلید سالم زندگی کردن و سالم مردن و سلامتی در قیامت، تقوا، نیکی به والدین و پرهیز از گناه و طغیان است. «كَانَ تَقِيًّا وَ بَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ ...»

ص: ۲۵۲

٢-٢. صفات، ١٠٩.

٣-٣. صفات، ١٢٠.

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّخَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ۱۶

و در این کتاب، مریم را یاد کن، هنگامی که از خاندانش جدا شد و در مکانی شرقی قرار گرفت.

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿۱۷﴾

آنگاه دور از دیگران برای خود پرده ای قرارداد، در این هنگام ما (روح القدس) روح خود را به سوی او فرستادیم، پس به شکل انسانی راست قامت بر او نمایان شد.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مریم یکی از چهار زن نمونه است. (۱)

«نبد» به معنای دور افکندن چیزی از روی بی اعتنایی به آن است و «انتباز» به گوشه گیری کردن از مردم گفته می شود. از آنجا که مریم وقف مسجد الاقصی شده بود، لذا گوشه ای در شرق مسجد را برای خود برگزیده بود.

پیام ها:

۱- یکی از وظایف رهبران دینی، بزرگداشت پاکان تاریخ است. و اذکر ...

۲- تاریخ زنان قهرمان نیز همچون تاریخ مردان بزرگ باید زنده نگه داشته شود.

«وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ»، «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرَاهِيمَ» (۲)

۳- برای عبادت، مکان خلوتی را انتخاب کنیم. «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا»

۴- عبادت، زمینه ی نزول الطاف الهی است «فَاتَّخَذَتْ - فَأَرْسَلْنَا»

۵- جدا کردن و آویختن پرده در جایی که بانوان عبادت می کنند، یک ارزش است. «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا» مریم برای عبادت در گوشه ای از مسجد،

ص: ۲۵۳

۱- ۱. بحار، ج ۱۴، ص ۲۰۱.

۲- ۲. مریم، ۴۱.

پرده ای آویخته بود. ۶- جبرئیل نزد خداوند مقام والایی دارد. «رُوحَنَا»

۷- فرشتگان می توانند بدون آنکه تغییر ماهیت دهند، به شکلی در آیند که انسان آنها را ببیند. «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا»

۸- گاهی برای انجام برخی مأموریت ها باید چهره عوض کرد. «فَتَمَثَّلَ لَهَا»

۹- تربیت باید گام به گام باشد. خداوند ابتدا داستان تولد یحیی را از پدر و مادری پیر نقل کرد، سپس تولد عیسی را بدون پدر بیان فرمود. «فَتَمَثَّلَ لَهَا»

۱۰- جبرئیل نزد غیر انبیا نیز می رود. «فَتَمَثَّلَ لَهَا»

۱۱- زن، می تواند به مقامی برسد که فرشته با او تماس بگیرد. «فَتَمَثَّلَ لَهَا»

۱۲- قدرت و اراده ی خداوند، در چهارچوب وسایل و علل محدود نیست، بلکه بر آنها غالب است. «فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا»

قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا» ۱۸»

(مریم به آن فرشته) گفت: همانا من از تو به خدای رحمان پناه می برم، اگر پرهیزکاری (از من دور شو).

قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا» ۱۹»

(فرشته) گفت: همانا من فرستاده ی پروردگار توام (و آمده ام) تا پسری پاکیزه به تو بخشم.

قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا» ۲۰»

(مریم) گفت: چگونه ممکن است برای من فرزندی باشد؟ در حالی که نه بشری با من تماس گرفته و نه من بدکاره بوده ام.

«زکّی»، از ریشه ی «زکوه» به معنای طهارت، نموّ و برکت است و «بَغِيًّا» در اینجا به معنای زناکار است.

در این سوره، بارها به مسأله هبه کردن فرزند از طرف خداوند اشاره شده است: در آیه ی ۱۹، هبه ی عیسی به مریم و در آیه ی ۴۹، هبه ی اسحاق و یعقوب به ابراهیم و در آیه ی ۵۳، هبه ی هارون به موسی و در آیه ی ۷، بشارت فرزند به زکریّا مطرح شده است.

پیام ها:

۱- افراد پاکدامن با احساس احتمال گناه به خود می لرزند و به خدا پناه می برند.

قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ ...

۲- بهترین پناهگاه، رحمت الهی است. «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ»

۳- استعاضه و پناه بردن به خدای متعال، یکی از سفارش های خداوند به انبیا و سیره ی پیامبران و اولیای الهی است. (۱) «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ»

۴- به حریم افراد، نباید سرزده وارد شد. «أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ»

۵- خلوت کردن زن با مرد اجنبی خطرناک است. «إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ»

۶- در نهی از منکر، از غیرت دینی افراد استفاده کنید. «إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا»

۷- تقوا، راه پاکدامنی و عامل بازدارنده از گناه است. «إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا»

۸- معرفی خود برای رفع تهمت و نگرانی مردم، لازم است. «إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ»

۹- فرشتگان تنها مأمور ابلاغ وحی الهی نیستند، بلکه واسطه ی افعال او نیز هستند. «رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا»

۱۰- فرزند داشتن ارزش ولی بالاتر از آن پاکی فرزند است. «لِأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا»

۱۱- زنا عملی منفور در تمام ادیان آسمانی است. «وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا»

قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾

(فرشته ی الهی) گفت: مطلب همین است. پروردگارت فرمود: این کار بر من آسان است (که پسری بدون پدر به تو عطا کنم) و تا او را برای مردم نشانه و رحمتی از خود قرار دهیم و این کاری است شدنی و قطعی.

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَدَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾

پس مریم (به عیسی) باردار شد و با وی در مکانی دور خلوت گزید.

فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾

آنگاه درد زایمان او را به سوی تنه ی درخت خرما می کشاند (تا تکیه دهد).

از شدت ناراحتی (گفت: ای کاش پیش از این مرده و فراموش شده بودم).

نکته ها:

فرشته ی الهی، در قیاقه ی بشری نزد مریم ظاهر شد، به او دمید و او حامله شد. آنگاه مریم به خاطر نگرانی از تهمت کسانی که توجیه نبودند و یا برای اینکه زن باردار بیشتر نیاز به آرامش و فضای آرام دارد، به مکان دوری رفت.

درباره ی آن مکان و چگونگی باردار شدن مریم و اولین کسی که از این ماجرا با خبر شد، در تفاسیر سخن فراوان است، ولی چون قرآن در این موارد چیزی نفرموده است ما نیز بحثی نداریم، زیرا این اطلاعات در رشد فهم ما نقشی ندارد.

گاهی بهترین برگزیده های خداوند، بیشترین سختی ها را کشیده اند. برخی از مشکلات و سختی هایی که حضرت مریم تحمل کرد عبارت است از:

الف: تهمت و سوء ظن مردم

ب: بارداری و زایمان در تنهایی و غربت

ج: نداشتن محل استراحت و پناه بردن به کنار درخت خرما

د: نگه داری کودک بدون پدر با آن برخوردارها و نگاه های بد مردم

پیام ها:

۱- خداوند، حاکم بر اسباب و علل طبیعی است. «هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ»

۲- چگونگی تولد عیسی، اولین معجزه ی آن حضرت است. «وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ»

۳- انجام کارهای خارق العاده و معجزه، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. «رَبُّكَ»

۴- وجود عیسی رحمت است. کسی که وجودش ایمان به خدا را در انسان ها زنده کند و کارش ارشاد و هدایت مردم باشد، قطعاً رحمت است. «رَحْمَةٌ مِنَّا»

۵- هیچ کس نمی تواند مانع کار خداوند شود. «وَ كَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا»

۶- گاهی انسان های پاک باید به خاطر دور ماندن از تهمت مردم، از آنان فاصله گیرند. «مَكَانًا قَصِيًّا»

۷- گاهی مشکلات، وسیله ی پیدا شدن راه های خیر است. مشکل زایمان و دلهره، زمینه ی یافتن رطب تازه می شود. «جِدْعِ النَّخْلَةِ»

۸- گاهی انسان راز دلش را به خانواده اش نیز نمی تواند بگوید و آرزوی مرگ می کند. «يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا»

۹- مردن، از زندگی با بدن نامی بهتر است. «يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا»

فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾

پس (عیسی در شکم) از طرف پایین پایش وی را صدا زد که (ای مادر!) غم مخور، همانا پروردگارت زیر (پای) تو چشمه ی آبی روان ساخت.

وَ هُزِّي إِلَيْكِ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا حَبِيًّا ﴿٢٥﴾

و شاخه این نخل را به سوی خود تکان ده، رطب تازه بر تو فرو ریزد.

کلمه ی «سَرِيًّا» به معنای نهر کوچک است و «جَبِيًّا» به میوه ای گفته می شود که رسیده و وقت چیدن آن باشد.

بعضی گفته اند: ندا کننده، جبرئیل بوده است، اما سیاق آیات نشان می دهد که منادی، عیسی بوده است تا مادر سخن او را بشنود و باور کند و بعد با خاطری آسوده به مردم بگوید که پاکدامنی مرا از نوزاد در گهواره پیرسید.

زنان هنگام زایمان و پس از آن نیاز به آرامش، آب و غذای مناسب دارند که در این آیات بدان اشاره شده است.

غذای مورد سفارش قرآن و روایات برای زنی که وضع حمل کرده است، خرما ی تازه است.

چنانکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: زنانی که زایمان کرده اند، اولین غذایشان رطب باشد. (۱) و حضرت علی علیه السلام می فرماید: بهترین غذای زن باردار، خرما ی تازه است و هیچ دارویی برای او بهتر از خرما مداوا نیست. (۲)

امان از امتحان الهی! آن روز که مریم سالم بود، مائده ی آسمانی برایش نازل می شد، اما امروز که باردار و بی کس است، باید درخت خرما را تکان دهد تا غذایی بدست آورد.

پیام ها:

۱- الهامات غیبی، راهگشای انسان در هنگام اضطراب است. ﴿فَنَادَاهَا﴾

۲- برای زن پاکدامن، غمی به اندازه ی غم تهمت بی عفتی نیست. ﴿أَلَا تَحْزَنِي﴾

۳- برای زن باردار، هیجان و اضطراب مضر است. ﴿أَلَا تَحْزَنِي﴾

۴- انسان در سخت ترین شرایط نیز باید برای کسب روزی تلاش کند. «هُزِّي»

۵- آرامش، بر تغذیه مقدم است. ﴿أَلَا تَحْزَنِي رُطْبًا جَبِيًّا﴾ زیرا انسان مضطرب، بهترین غذاها را نیز میل ندارد.

ص: ۲۵۸

۱- ۱. کافی، ج ۶، ص ۲۲.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین؛ خصال صدوق، ص ۶۳۷.

فَكَلِي وَاشْرَبِي وَ قَرِّي عَيْنًا فِيمَا تَرِينَ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أَكَلِمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا «٢٦»

پس (از آن رطب) بخور و (از آب نهر) بنوش و چشمت را (به داشتن فرزندی چون عیسی) روشن دار، پس اگر کسی از آدمیان را دیدی، (که درباره نوزاد می پرسند، با اشاره به آنان) بگو: من برای خداوند رحمان، روزه ی سکوت نذر کرده ام، بنابراین امروز با هیچ انسانی سخن نخواهم گفت.

نکته ها:

روزه ی سکوت حضرت مریم در برابر مردم، یا برای این بود که آنان ظرفیت جواب را نداشتند، یا گفتگوی با آنان، تأثیر منفی به دنبال داشت و یا در ادامه ی پاسخ و سخن گفتن، سؤالات و بهانه های دیگری را مطرح می کردند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: روزه تنها به امساک از خوردن و آشامیدن نیست و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

ممکن است این آیه، ادامه ی سخن حضرت عیسی با مادرش در آیه قبل باشد.

پیام ها:

۱- فرزندان، عامل نور چشم و امیدواری انسان به الطاف است. «قَرِّي عَيْنًا»

۲- بهترین غذا آن است که با نوعی آرامش و شادی همراه باشد. «فَكَلِي وَ اشْرَبِي وَ قَرِّي عَيْنًا»

۳- نذر، سابقه ای بس طولانی دارد و می توان برای خارج شدن از برخی بن بست ها به نذر متوسل شد. «فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ»

۴- در نذر قصد قربت لازم است و باید نام خدا برده شود. «نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ»

۵- قصد قربت با قصد رهایی از ناملايمات، منافاتی ندارد. «نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ» (تا

ص: ۲۵۹

مردم درباره نوزاد مرا زیر سؤال نبرند)

۶- وفای به نذر واجب است. نَذَرْتُ ... فَلَنْ أُكَلِّمَ

۷- گاهی باید در برابر حرف مردم سکوت کرد. «فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا»

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا» (۲۷)

پس مریم در حالی که نوزادش را در آغوش گرفته بود، او را به نزد بستگان خود آورد. گفتند: ای مریم! به راستی کار بسیار ناپسندی مرتکب شده ای.

يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا» (۲۸)

ای خواهر هارون! پدرت مرد بدی نبود و مادرت (نیز) بدکاره نبود.

نکته ها:

کلمه ی «فَرِيًّا» به معنای کار زشت و منکر بزرگ است.

گرچه بعضی هارون را برادر واقعی مریم دانسته اند، لکن پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مریم از بستگان هارون برادر موسی می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- حقیقت را آشکار کنیم هرچند گروهی ناراحت شده و تهمت بزنند. «فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ»

۲- قضاوت مردم معمولاً عجولانه و براساس قرائن ظاهری است، نه واقعیات.

«لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا» (با دیدن نوزادی همراه مریم، به بدی او حکم کردند)

۳- یکی از راههای تربیت، توجه دادن افراد به نیکی و فضیلت نیاکان و خانواده است. «يَا أُخْتَ هَارُونَ ...»

۴- از والدین و خانواده صالح، جز فرزند صالح انتظار نیست. «يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ

ص: ۲۶۰

أَبُوكِ ... أُمَّكِ بَعِيًّا» (صالح بودن پدر و مادر و خانواده در رفتار و کردار فرزند مؤثر است).

۵- انجام کار بد از دودمان شریف، بیشتر مورد سرزنش است. مَا كَانَ أَبُوكِ ...

فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾

پس مریم به سوی او (عیسی) اشاره کرد. گفتند: چگونه با کسی که در گهواره (و) کودک است سخن بگوییم؟

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾

(عیسی به سخن آمد و) گفت: منم بنده ی خدا، او به من کتاب (آسمانی) داده و مرا پیامبر قرار داده است.

نکته ها:

حضرت مریم چون روزه ی سکوت گرفته بود، به خاطر وفای به نذر به جای سخن، اشاره کرد. «فَأَشَارَتْ»

با اینکه اولین سخن عیسی علیه السلام درباره ی بندگی خدا بود، ولی پیروان او غلو کرده، او را خدا و فرزند خدا دانسته اند!

از امام باقر سؤال شد که آیا حضرت عیسی در گهواره نیز حجت خدا بر مردم بود؟ حضرت فرمودند: عیسی علیه السلام نبی بود، اما مرسل نبود تا آنکه به سن هفت سالگی رسید، مقام رسالت نیز به او اعطا شد. (۱)

عیسی علیه السلام با یک جمله ی کوتاه، هم تهمت را از مادرش دور کرد، هم از آینده ی خود سخن گفت و هم به وظیفه ی آینده ی مردم اشاره کرد. إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ... جَعَلَنِي نَبِيًّا

ص: ۲۶۱

۱- آنجا که خداوند بخواد، کودکی در گهواره به سخن می آید و شایعات و فتنه ها را می خواباند. قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ...

۲- در معرفی خود، قبل از هر چیز مَهر بندگی خدا را بر خود بزیم که این، بزرگ ترین افتخار است. إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ... وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا

۳- بندگی خدا سرچشمه ی همه ی فیوضات الهی است. إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ... وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا

۴- در نبوت (و امامت) سن خاصی شرط نیست. فِي الْمَهْدِ ... جَعَلَنِي نَبِيًّا

وَ جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَ أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا» (۳۱)

و هر جا که باشم، خداوند مرا مایه ی برکت قرار داده و تا زنده ام مرا به نماز و زکات سفارش کرده است.

وَ بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا» (۳۲)

و مرا نسبت به مادرم نیکوکار قرار داده و (نسبت به مردم) ستمگر و سنگدل قرار نداده است.

نکته ها:

چیزی با برکت است که در آن منفعت زیاد، تعلیم و تأدیب دیگران و با ثبات باشد؛ حضرت عیسی علیه السلام هم عمر با برکتی دارد و تا بعد از ظهور امام زمان علیه السلام زنده است و هم پیروانش بسیارند و بر کافرانی که در پی قتل آن حضرت بودند، پیروزند. «وَ جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (۱)

سرچشمه ی خیرات و برکات، نیت ها، اهداف، حالات و خصلت های درونی است. لذا بعضی

ص: ۲۶۲

انسان ها هر جا که باشند مبارکند. «جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ» (۱) و بعضی به خاطر مشکلات روحی و دوری از معنویت، در هر جا که باشند گرفتار خصلت های ناروای خویش اند و خیرشان به دیگران نمی رسد.

عیسی علیه السلام با کلمه «بِوَالِدَتِي»، به پاکدامنی مادر و نداشتن پدر اشاره کرد. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي» و نفرمود: «بِوَالِدِي».

پیام ها:

۱- امتیازات و برتری های خود را از خدا بدانید. «جَعَلَنِي»

۲- ستایش از خود، اگر برای فخر فروشی نباشد مانعی ندارد. وَ جَعَلَنِي مُبَارَكًا ...

۳- پیامبران، سرچشمه ی خیر و برکت و آثار ابدی هستند. «مُبَارَكًا»

۴- ارزش های معنوی، فوق زمان و مکان است. أَيْنَ مَا كُنْتُ ... مَا دُمْتُ حَيًّا

۵- نماز و زکات از مشترکات ادیان آسمانی است. «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ»

(شاید بتوان شرط مبارک بودن را اقامه نماز و پرداخت زکات دانست.)

۶- رابطه با خدا (انجام نماز)، از رابطه با محرومان (پرداخت زکات) جدا نیست.

«بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ»

۷- نماز و زکات، در طول عمر تعطیل بردار نیست «مَا دُمْتُ حَيًّا»

۸- نیکی به مادر، از اخلاق انبیاست. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي»

۹- کسی که به مادرش بی مهری کند، به مردم نیز رحم نخواهد کرد. «بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا»

۱۰- پیامبران بدنبال استبداد و سلطه گری بر مردم نیستند. «لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا»

ص: ۲۶۳

وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أُمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا» (۳۳)

و درود بر من روزی که زاده شدم و روزی که می میرم و روزی که زنده برانگیخته می شوم.

پیام ها:

۱- خط انبیا، تنها خطی است که از تولد تا معاد، از هر گونه انحراف سالم است.

وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ ... أُبْعَثُ حَيًّا

۲- در مواردی، تجلیل از خود جایز است. وَ السَّلَامُ عَلَيَّ ...

۳- مهم ترین روزها برای انسان، روز تولد، وفات و زنده شدن در قیامت است. (۱)

وُلِدْتُ ... أُمُوتُ ... أُبْعَثُ

۴- مرگ و قیامت برای همه است. (عیسی علیه السلام گرچه تاکنون زنده است و در آسمان ها به سر می برد، اما او هم روزی خواهد مرد.) «يَوْمَ أُمُوتُ»

۵- کسی که محکوم به تولد و مرگ و رستاخیز است، چگونه او را شریک خدا می پندارید؟ وُلِدْتُ ... أُمُوتُ ... أُبْعَثُ

ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ» (۳۴)

این است عیسی، پسر مریم؛ (همان) گفتار درستی که در آن شک می کنند.

مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۳۵)

شایسته نیست که خداوند فرزندی برگیرد، او منزّه است، هرگاه انجام کاری را اراده کند، همین قدر که گوید: موجود باش، بی درنگ موجود می شود.

ص: ۲۶۴

۱ - ۱). امام رضا علیه السلام فرمودند: وحشتناک ترین روزها برای انسان سه روز است: روز تولد و روز مرگ و روز قیامت. عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۵۷.

در چند آیه ای که گذشت، عیسی علیه السلام با هفت صفت برجسته و دو برنامه معرفی شده است؛ اما صفات برجسته ی او:

الف: بنده ی خدا بودن. «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ»

ب: آوردن کتاب آسمانی. «آتَانِي الْكِتَابَ»

ج: پیامبری. «وَجَعَلَنِي نَبِيًّا»

د: مبارک بودن. «وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا»

ه: نیکی به مادر. «وَبَرًّا بِوَالِدَتِي»

و: جبار و شقی نبودن. «لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا»

ز: متواضع، حق شناس و سعادت مند بودن. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ ...»

و اما دو برنامه ی عیسی، یکی نماز و دیگری زکات است. این آیه می فرماید: سخن درست درباره عیسی همان است که گفتیم.

«ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ»

خداوند در قرآن، بارها مسیحیان را منحرف و عقاید آنان را درباره حضرت عیسی باطل دانسته است، چنانکه در آیه ۷۳ سوره

مائده: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ» و آیه ۳۰ سوره توبه: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» از آنان انتقاد کرده

است، اما در اینجا با بیان سیمای واقعی حضرت عیسی علیه السلام، راه صحیح را در مقابل راه باطل نشان می دهد.

برای تحقق اراده ی خداوند، هیچ گونه لفظی، حتی به لفظ «كُنْ» نیازی نیست، ولی خداوند برای فهم ما اراده ی خود را در این

قالب بیان کرده است.

خداوند قادر مطلق است و در آفریدن نیازی به اسباب ندارد و قدرت بی نهایت او، دلیل منزّه بودن او از عجز و ناتوانی، و اختیار

کردن فرزند است.

پس از فشارهای شدید کفار مکه بر پیروان پیامبر صلی الله علیه و آله، جمعی از مسلمانان همراه جعفر بن ابیطالب علیهما السلام، به حبشه هجرت کردند. کفار قریش گفتند: اگر مسلمین در آنجا قدرتی پیدا کنند و حکومتی تشکیل دهند، بت پرستی ما را ریشه کن خواهند کرد. آنان عمرو عاص و جمعی را همراه با هدایایی برای وزیران نجاشی به حبشه فرستادند. آنان هدایا را گرفتند تا نجاشی را علیه مسلمانان مهاجر تحریک نمایند؛ اما نجاشی تصمیم گرفت شخصاً مسلمانان را احضار کند و سخن آنان را بشنود.

جعفر که سخنگوی مسلمانان بود، در حضور پادشاه حبشه سخنان خود را آغاز کرد. او از ظلمت های بت پرستی و خرافات و تجاوزهای دوران جاهلیت و از طلوع اسلام و نورانیت دین محمد صلی الله علیه و آله چنان سخن گفت، که نجاشی گریست و هدایای کفار را برگرداند و گفت:

خداوند که به من قدرت داد، از من رشوه نگرفت، چرا من از شما رشوه بگیرم؟!

این جلسه، به نفع مسلمانان و زیان کفار پایان یافت. عمرو عاص پس از این شکست به فکر فرو رفت و از فردای آن روز پیشنهاد تازه ای مطرح کرد. او برای آنکه غیرت دینی نجاشی را تحریک کند، گفت: مسلمانان، عقایدی دارند که ضد عقیده شماست.

نجاشی بار دیگر مسلمانان را احضار کرد و عقیده آنها را درباره ی حضرت مسیح علیه السلام جویا شد. جعفر طیار در پاسخ، آیاتی از سوره ی مریم را تا آیه ی «ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ» تلاوت کرد. نجاشی با شنیدن آیات نورانی قرآن، اشک ریخت و گفت:

حقیقت همین است.

عمرو عاص پس از شکست و رسوایی مجدد، همین که خواست حرکت تازه ای انجام دهد، نجاشی دست خود را بلند کرد و سیلی محکمی بر او نواخت. (۱)

ص: ۲۶۶

۱- ۱). فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۲۵۳، به نقل از کامل ابن اثیر، ج ۲، ص ۵۴؛ بحار، ج ۱۸، ص ۴۱۵.

۱- در مقابل منحرفین و عقاید انحرافی، نشان دادن راه صحیح لازم است. «ذَلِكْ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ»

۲- شأن خداوند با فرزند داشتن سازگار نیست. «مَا كَانَ لِلَّهِ...» (زیرا فرزند خواهی، یا به خاطر عمر محدود ماست، یا به دلیل نیاز ما به نیروی انسانی، یا نیاز روحی و عاطفی انسان چنین اقتضا می کند، که خداوند از همه ی اینها منزّه است. «سُبْحَانَهُ»)

۳- خداوند هیچ گونه فرزندی ندارد. «مِنْ وَلَدٍ» (برخلاف بعضی ها که ملائکه را دختران خدا، یا عیسی را پسر خدا می پنداشتند.)

۴- فرزند باید از جنس پدر و مثل پدر باشد، اما خداوند مثل ندارد. «سُبْحَانَهُ»

۵- هرگاه سخنان ناروای دیگران را نقل می کنیم، فوراً با کلامی توحیدی ذهن خود و دیگران را تبرئه کنیم. «سُبْحَانَهُ»

۶- نه تنها عیسی علیه السلام بدون داشتن پدر و آدم علیه السلام بدون داشتن پدر و مادر خلق می شوند، بلکه هر چیزی به اراده ی خدا ایجاد می شود. «كُنْ فَيَكُونُ»

۷- میان خواست خدا و تحقق اشیا، فاصله ای نیست. حرف «فا» در «فَيَكُونُ»

۸- رابطه ی موجودات با خداوند، رابطه ی خالق و مخلوق است، نه رابطه ی پدر و فرزند. «كُنْ فَيَكُونُ»

وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿۳۶﴾

و در حقیقت، خدا پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را پرستید که راه مستقیم همین (بندگی او) است.

نکته ها:

حضرت عیسی علیه السلام در معرفی خود گفت: من بنده ی خدایم، «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ» اولین دستوری که دریافت کرد درباره ی نماز و عبادت بود، «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ» و اولین برنامه ای را هم که

اعلام کرد پرستش و عبادت خداوند بود. «فَاعْبُدُوهُ»

اصرار حضرت مسیح بر یکتاپرستی و تأکید بر اینکه راه مستقیم همین است و بس، پاسخی است به طرفداران تثلیث و دیگران.
[\(۱\)](#)

پیام ها:

۱- عبادت، سزاوار کسی است که پروردگار ماست. «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاَعْبُدُوهُ»

۲- عیسی را فرزند خدا دانستن، تحریف در دین و مایه ی کفر است. «اللَّهُ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاَعْبُدُوهُ»

۳- یکتاپرستی و بندگی خدا، راه مستقیم و بقیه ی راهها بیراهه است. (در قرآن، راه خدا و رسول و عبادت و اعتصام به خدا، راه مستقیم معرفی شده است). «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿۳۷﴾

پس گروه هایی از میان خودشان به اختلاف پرداختند، پس وای بر کسانی که کافر شدند از حضور در روز بزرگ (قیامت).

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿۳۸﴾

چه خوب شنوا و بینایند روزی که به سوی ما می آیند، ولی ستمگران امروز در گمراهی آشکارند.

نکته ها:

«حزب» گروهی است که دارای مواضع و اهداف خاص و متحدی باشند.

کلمه ی «مَشْهَدٍ» یا به معنای محل حضور مردم است و یا محل گواهی و ادای شهادت.

ص: ۲۶۸

(۱- ۱). مشابه این آیه، در سوره ی آل عمران آیه ی ۵۱ و سوره ی زخرف آیه ی ۶۴ نیز آمده است.

زیرا در قیامت، هم مردم حاضر می شوند و هم گواهان بسیاری از فرشتگان و انبیا، درباره ی اعمال انسان گواهی می دهند.

بعضی از مردم، عیسی را خدا می دانستند، نظیر فرقه ی «یعقوبیه» و بعضی گفتند: او فرزند خداست، مثل «نسطوریه» و گروهی به تثلیث قائل شدند، مانند «اسرائیلیه»، ولی همه در قیامت بر بطلان عقاید خود شهادت خواهند داد. (۱)

پیام ها:

۱- با اینکه حضرت عیسی علیه السلام، راه مستقیم را نشان داد، باز گروهی اختلاف ایجاد کردند. «فَاخْتَلَفَ»

۲- حزب گرایی و اختلاف آگاهانه، در طول تاریخ بوده است. «فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ»

۳- کفار ظالمند. (به خود، مکتب و جامعه، ظلم می کنند) لِلَّذِينَ كَفَرُوا ... الظَّالِمُونَ

وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ وَ هُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۹)

و آنان را از روز ندامت و حسرت بترسان، آن هنگام که کار (از کار) بگذرد (و همه چیز پایان یابد) در حالی که (اکنون) آنان در غفلتند و ایمان نمی آورند.

إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَ مَنْ عَلَيْهَا وَ إِلَيْنَا يُرْجَعُونَ (۴۰)

تنها مایم که زمین و اهلس را به ارث می بریم (همه) به سوی ما بازگردانده می شوند.

نکته ها:

کلید همه ی بدبختی ها، غفلت است. غفلت از خداوند، غفلت از معاد، غفلت از آثار و پیامدهای گناه، غفلت از توطئه ها، غفلت از محرومان، غفلت از تاریخ و سنت های آن و غفلت از جوانی و استعدادها و زمینه های رشد.

ص: ۲۶۹

مشابه این آیه، در مواردی از قرآن به چشم می خورد، از جمله:

الف: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (۱) همه ی مردم، فانی می شوند و تنها ذات خداوند صاحب جلال و منعم باقی است.

ب: «وَلِلَّهِ مِيرَاتُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) ارث آسمان ها و زمین تنها از خداست.

یکی از نام های قیامت «يَوْمَ الْحَسْرَةِ» است. حسرت بر فرصت های از دست داده و سرمایه های تلف شده.

پیام ها:

۱- یکی از وظایف انبیا، انداز است. «وَأَنْذِرْهُمْ»

۲- هر کاری می توانید، در دنیا انجام دهید که در قیامت، کار از کار گذشته است.

«قُضِيَ الْأَمْرُ»

۳- غفلت زمینه ی کفر است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۴- مرگ در حال غفلت و بی ایمانی، مایه ی حسرت است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۵- دارایی ها سبب غفلت، و غفلت سبب کفر است. «فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ»

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا «۴۱»

و در این کتاب، ابراهیم را یاد کن، که او پیامبری راستگو و راست کردار بود.

نکته ها:

کلمه ی «صدیق» هم به کسی گفته می شود که حق را بسیار تصدیق می کند و هم به کسی که تمام گفتار و رفتارش بر اساس صداقت است. هر چه می گوید عمل می کند و هر چه عمل می کند می گوید.

ص: ۲۷۰

۱- ۱. الرحمن، ۲۶-۲۷.

۲- ۲. حدید، ۱۰.

پیام ها:

۱- یاد مردان خدا را زنده نگه داریم. «وَ اذْكُرْ»

۲- توجه به کمالات دیگران و تجلیل از بزرگان، یکی از شیوه های تربیت است «وَ اذْكُرْ»

۳- صداقت، شرط نبوت است. «صِدِّيقًا نَبِيًّا»

۴- صداقتی ارزش دارد که جزء خلق و خوی انسان باشد. «كَانَ صِدِّيقًا»

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا «۴۲»

آنگاه که (ابراهیم) به پدرش گفت: ای پدر! چرا چیزی را می پرستی که نمی شنود و نمی بیند و تو را از هیچ چیز بی نیاز نمی کند؟

نکته ها:

پدر حضرت ابراهیم، فوت شده بود و کسی که در قرآن به عنوان پدر او معرفی شده، سرپرست او عمویش آزر یا شوهر مادرش بوده است. (۱)

در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز می خوانیم که پدر حضرت ابراهیم موحد بود و مراد از «أب» در اینجا عموی اوست.

در زبان عربی، کلمه ی «أب» معنای وسیعی دارد و بر معلّم و مربّی و حتّی پدر زن نیز گفته می شود. در روایات نیز از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «أنا و علیّ ابّوا هذه الأُمّة» (۲) من و علیّ پدران این امت هستیم.

پیام ها:

۱- مناظرات ابراهیم با عمویش قابل یادآوری و بزرگداشت است. «إِذْ قَالَ»

۲- در نهی از منکر، از نزدیکان خود شروع می کنیم. «يَا أَبَتِ»

ص: ۲۷۱

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). بحار، ج ۱۶، ص ۹۵.

۳- نهی از منکر مرز سنی ندارد. (پسر می تواند بزرگ خانواده را نهی کند، اما باید احترام آنان را حفظ کند.) «يَا أَبَتِ»

۴- همیشه کمال افراد به سن آنها بستگی ندارد؛ گاهی فرزند خانه از بزرگ ترها بهتر می فهمد. «يَا أَبَتِ»

۵- ارشاد و تبلیغ نباید همیشه عمومی باشد، بلکه گاهی باید به خود فرد گفته شود. «يَا أَبَتِ»

۶- در نهی از منکر، با ایجاد سؤال، وجدان افراد را به قضاوت گیریم. «لِمَ تَعْبُدُ»

۷- در نهی از منکر، از منکرهای اعتقادی شروع کنیم. (متأسفانه ما بیشتر سرگرم منکرهای اخلاقی و اجتماعی هستیم) «لِمَ تَعْبُدُ»

۸- راه حق را فدای عواطف نکنیم. «لِأَيِّهِ .. لِمَ تَعْبُدُ» خویشاوندی نباید مانع نهی از منکر شود.

۹- بت پرستی، از فرشته پرستی، انسان پرستی و گاوپرستی بدتر است، زیرا در آنها بینایی و شنوایی و شعور هست، ولی در بت نیست. «مَا لَا يَسْمَعُ ...»

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾

ای پدر! همانا دانشی برای من آمده که برای تو نیامده است؛ بنابراین، از من پیروی کن تا تو را به راه راست هدایت کنم.

يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾

ای پدر! شیطان را پرستش مکن که شیطان نسبت به خدای رحمان عصیانگر است.

نکته ها:

مراد از عبادت شیطان، همان اطاعت و پیروی از اوست که انسان را بنده و برده شیطان می گرداند.

۱- علم، مسئولیت آور است. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ»، «فَاتَّبِعْنِي»

۲- علم انبیا نیز محدود است. «مِنَ الْعِلْمِ»

۳- کسی که نهی از منکر می کند باید خود عالم باشد. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ... لَا تَعْبُدِ ...»

۴- در مواردی، تجلیل از خود لازم است. «قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ»

۵- ریشه ی شرک، جهل است. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ»

۶- مردم باید پیرو عالم باشند. «جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ... فَاتَّبِعْنِي»

۷- انسان خردسال می تواند امام بزرگسالان باشد. «فَاتَّبِعْنِي»

۸- پیروی از انبیا قرار گرفتن در راه مستقیم است. «فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا»

۹- راه انبیا، راه اعتدال است، نه افراط و تفریط. «صِرَاطًا سَوِيًّا»

۱۰- در نهی از منکر، دلیل را هم بیان کنیم. «لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ ... كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا»

۱۱- ولایت و دوستی شیطان خطرناک است. او که خدا را معصیت کرده بر سر ما چه خواهد آورد؟ «إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ

عَصِيًّا» (خدایی که سرچشمه ی همه ی رحمت هاست، عصیانش چقدر قبیح است؟)

يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا» (۴۵)

ای پدر! همانا من می ترسم که از جانب خدای رحمان عذابی به تو رسد، و تو برای شیطان دوست و یاور باشی.

۱- در دعوت و تبلیغ، با استفاده از عواطف، زمینه ی پذیرش را فراهم کنیم. (در این آیات، چهار مرتبه «يَا أَبَتِ» آمده است)

۲- انبیا دلسوز مردمند. «إِنِّي أَخَافُ»

۳- انسان به جایی می رسد که سرچشمه ی رحمت را به غضب وامی دارد و خدای

رحمان را خشمگین می کند. «عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ»

۴- اگر بستگان پیامبر نیز منحرف باشند، به عذاب الهی مبتلا می شوند. يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابٌ

۵- کسی که در راه مستقیم قرار نگیرد، در ولایت شیطان قرار می گیرد. أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ... فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

۶- اگر کسی را دوست داریم، نباید دشمن او را دوست بداریم. لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ...

لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنْتَهَ لِأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا «۴۶»

گفت: ای ابراهیم! آیا از خدایان من بیزاری؟ اگر از (این روش) دست برداری قطعاً تو را سنگسار خواهیم کرد و (اکنون) برای مدتی طولانی از من دور شو.

نکته ها:

کلمه ی «مَلِيًّا» از «أَمَلًا»، به معنای مهلت دادن طولانی است.

پیام ها:

۱- گاهی باید عقاید خود را مخفی کرد. (گویا ابراهیم تا آن لحظه عقاید خود را حتی از عمومی خود مخفی داشته است. زیرا عمو با تعجب با او سخن گفت.) «أَرَاغِبٌ»

۲- این آیه، مایه ی دلداری پیامبر است که اگر ابولهب، عمومی تو کافر است و تو را تهدید می کند، عمومی ابراهیم نیز چنین بود. «قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ»

۳- انسان به جایی می رسد که حرف حقّ برایش تلخ و سبب تعجب است.

«أَرَاغِبٌ أَنْتَ»

۴- نپذیرفتن سخن حق، از کوچک تر از خود، نشانه ی تکبر است. «أَرَاغِبُ أَنْتَ»

۵- کسی که یک خدای با شعور را نپذیرد، چند خدای بی شعور را خواهد پذیرفت. «آلِهَتِي»

۶- حق گویی و مبارزه با سنت های باطل، آوراگی و محرومیت به دنبال دارد.

«لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا»

قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾

(ابراهیم از او جدا شد و) گفت: سلام بر تو، به زودی از پروردگام برای تو آمرزش می خواهم، زیرا او همواره نسبت به من بسیار مهربان بوده است.

نکته ها:

کلمه ی «حَفِيًّا» به کسی گفته می شود که کمال نیکی و گرمی داشت را در حق دیگری دارد (۱) و گاهی به معنای عالم است.

در این آیات، روحیات مؤمن و کافر در گفتگوها به خوبی به چشم می خورد:

الف: ابراهیم عاطفی حرف می زند و عمویش با خشونت، ابراهیم چهار بار می گوید: «يَا أَبَتِ» ولی عموی بت پرستش حتی یک بار نگفت: «یا بنی»

ب: ابراهیم با استدلال حرف می زند، اما آزر بی دلیل سخن می گوید. ابراهیم می گوید: «لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ» عمو می گوید: «آلِهَتِي»

ج: ابراهیم، دلسوزانه حرف می زند، اما آزر با تهدید جواب می دهد.

د: ابراهیم، سلام می کند، اما آزر دستور فاصله گرفتن می دهد. «وَاهْجُرْنِي» کم مباش از درخت سایه فکن هر که سنگت زند ثمر بخشش

استغفار حضرت ابراهیم، برای عموی بت پرستش به خاطر آن بود که احتمال هدایت شدن او را می داد. «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» ولی همین که از هدایت عمو مأیوس شد، از او برائت جست.

ص: ۲۷۵

قرآن می فرماید: «وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدِهِ وَعَدْلِهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۱)

پیام ها:

۱- مردان خدا در برابر تهدید و تحقیر دیگران، صبور و دریا دلند. «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ»

۲- سعی کنیم آتش خشم دیگران را با سخنان زیبا و آرام بخش، خاموش کنیم.

لَأَرْجُمَنَّكَ ... قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ

۳- استغفار انبیا و اولیا، آثار خاصی دارد. (و گر نه وعده ی استغفار نقش مهمی ندارد.) «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ»

۴- قبول عذرخواهی، از شئون ربوبیت است. «سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي»

۵- برای استغفار، زمان های خاصی اولویت دارد. «سَأَسْتَغْفِرُ» یعنی در زمان مناسب دعا خواهم کرد.

۶- از آداب دعا توجه به ربوبیت خداوند است. «رَبِّي»

۷- در برابر تهدیدهای مخالفان، به یاد الطاف خدا باشیم. «إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا»

وَ أَعْتَرْتُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا «۴۸»

ومن از شما و آنچه غیر خدا می خوانید کناره گیری می کنم و پروردگرم را می خوانم، امیدوارم که در خواندن پروردگرم محروم (و بی پاسخ) نمانم.

نکته ها:

جوانان خداپرستی که در خانواده های منحرف زندگی می کنند، باید خط حضرت ابراهیم را پیش گیرند. دعوت همراه با ادب، «يَا أَبَتِ» دلسوزی و همراه با منطق، لِمَ تَعْبُدُ... انذار همراه با دعا، إِنِّي أَخَافُ ... سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ سلام همراه با استغفار، «سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ»

ص: ۲۷۶

لَكَ» و در پایان جدایی. «وَ اعْتَرِلْكُمْ»

پیام ها:

۱- از مراحل نهایی نهی از منکر، قطع رابطه است. «وَ اعْتَرِلْكُمْ» (اگر نمی توانیم محیط فاسد را عوض کنیم، لافل آن را ترک کنیم).

۲- یکی از اصول اساسی مکتب های الهی، برائت از کفار است. «وَ اعْتَرِلْكُمْ»

۳- برائت، قبل از ولایت است. ابتدا باید از شرک و طاغوت و فساد جدا شویم، بعد به حق وصل شویم. «اعْتَرِلْكُمْ ... اذْعُوا رَبِّي آری، دیو چو بیرون رود، فرشته در آید. ابتدا «لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» سپس «إِلَّا اللَّهُ»، در قرآن ابتدا جمله ی «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ» را می خوانیم بعد جمله ی «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» (۱) را.

۴- اگر بخواهیم دعای ما دعای ابراهیمی شود، باید از افراد و مراکز آلوده دوری کنیم. «اعْتَرِلْكُمْ ... اذْعُوا

۵- کلمه ی «رب» در دعا نقش مهمی دارد. «اذْعُوا رَبِّي - بِدُعَاءِ رَبِّي»

۶- مؤمن میان خوف و رجا است. عَسَى... اگر خوف در انسان غالب شود، او را به یأس می کشاند و اگر امید بر او غالب شود، او را تن پرور می کند، بنابراین باید انسان بین خوف و رجا و بیم و امید باشد.

۷- استجاب دعا تفضل الهی است. «عَسَى»

۸- حتی انبیا برای آینده ی خود به خداوند امیدوارند. (۲) عَسَى أَلَّا أَكُونَ ... شَقِيًّا

فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ هَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ كَلَّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾

چون ابراهیم از مشرکان و از آنچه به جای خدا می پرستیدند کناره گرفت، ما اسحاق و یعقوب را به او عطا کردیم و همه را پیامبر قرار دادیم.

ص: ۲۷۷

۱- ۱. بقره، ۲۵۶.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

و از رحمت خویش به آنها عطا کردیم و برای آنان (در میان مردم) نام بلند و نیکو قرار دادیم.

نکته ها:

سیمای ابراهیم علیه السلام

* ابراهیم علیه السلام از ستاره و ماه و خورشید دل برید، به خدا رسید. [□] لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ... وَجَّهْتُ وَجْهِيَ ... (۱)

* عمومی منحرف را رها کرد، خود برای همه ی مردم پدر شد. «مَلَّةَ أَبِيكُمْ» (۲)

* عمو با او قهر کرد، «وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا» (۳) اما خدا به او لطف کرد. «إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا» (۴)

* برای خدا کناره گیری کرد، «أَعْتَرَلُكُمْ» (۵) شهره آفاق شد. «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ»

* از خانه بتها فرار کرد، سازنده خانه توحید شد. «إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ» (۶)

* جانش را در راه خدا تسلیم کرد، آتش بر او گلستان شد. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا» (۷)

* فرزند را برای ذبح آماده کرد، «وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ» (۸) جان به سلامت برد و سنت قربانی در جایگاهش واجب شد.

* تا اواخر عمر بی فرزند، ولی راضی بود، در پایان عمر، نبوت در دودمانش قرار گرفت.

* در خلوت ترین مکان ها کعبه را ساخت، پرجاذبه ترین مناطق زمین شد.

* در بیابان، تنهای تنها فریاد زد، از تمام زمین، لئیک گو رسید. «أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ» (۹)

* کودک تشنه ی خود را رها کرد، آب زمزم، برای همیشه جاری شد.

* در برابر تهدید عمومی بت پرستش سلام کرد، «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ» (۱۰) خداوند به او سلام

ص: ۲۷۸

۱-۱. انعام، ۷۶-۷۹.

۲-۲. حج، ۷۸.

۳-۳. مریم، ۴۶.

۴-۴. مریم، ۴۷.

٥-٥. مریم، ٤٨.

٦-٦. بقره، ١٢٧.

٧-٧. انبیاء، ٦٩.

٨-٨. صافات، ١٠٣.

٩-٩. حج، ٢٧.

١٠-١٠. مریم، ٤٧.

فرستاد. «سَلَامٌ عَلٰی اِبْرَاهِيْمَ» (۱)

*یک نفر بود، امروز همه مکتب های آسمانی، خود را ابراهیمی می دانند.

*همه با اودشمنی کردند، خدا او را خلیل خود دانست. «وَ اتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلًا» (۲)

پیام ها:

۱- هم از گناهکار جدا شویم و هم از گناه، زیرا کناره گیری از منحرفان، زمانی مؤثر است که با کناره گیری از انحراف همراه باشد. «اعْتَرَلَكُمْ وَا مَا تَدْعُونَ - اعْتَرَلَهُمْ وَا مَا يَعْبُدُونَ»

۲- فرزند صالح، پادشاه مجاهدت های والدین است. فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا

۳- اگر غیر خدا را رها کنیم، امدادهای الهی می رسد. فَلَمَّا اعْتَرَلَهُمْ ... وَهَبْنَا

۴- مهم تر از فرزند، مقام معنوی اوست. «وَ هَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَا يَعْقُوْبَ وَا كُلاًّ جَعَلْنَا نَبِيًّا»

۵- نوه ی انسان نیز از الطاف الهی است. «وَ هَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَا يَعْقُوْبَ» (یعقوب نوه ی ابراهیم بود.) (۳)

۶- نبوت، مقامی است که خداوند تعیین می کند. «جَعَلْنَا نَبِيًّا»

۷- یک حرکت الهی از یک پدر بزرگ، نسلی را در رحمت الهی غرق می کند.

اعْتَرَلَهُمْ ... وَ هَبْنَا لَهُ

۸- هر کس، هر چه دارد از خداست. وَ هَبْنَا ... جَعَلْنَا ... رَحْمَتِنَا

۹- رحمت خداوند به قدری وسیع است که انبیا هر چه دریافت می کنند، تنها گوشه ای از آن است. «مِنْ رَحْمَتِنَا»

۱۰- محبوبیت و خوشنامی، از الطاف الهی است. «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ» (مقام ابراهیم به جایی رسید که همه ی مشرکان و یهودیان و مسیحیان می گفتند: ابراهیم از ماست.)

ص: ۲۷۹

۱- ۱. صافات، ۱۰۹.

۲- ۲. نساء، ۱۲۵.

۳- ۳. «فبشرناها باسحق و من وراء اسحق يعقوب» هود، ۷۱.

۱۱-دعای مردان خدا مستجاب است. (ابراهیم از خدا نام نیک خواست «وَ اجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ» در این آیه می فرماید: «جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا»

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا «۵۱»

و در این کتاب از موسی یاد کن، زیرا که او بنده ی (برگزیده و) خالص شده (خدا) و فرستاده ای پیامبر بود.

نکته ها:

کلمه «مخلص» (با کسر لام) به معنای کسی است که فقط برای خداوند کار می کند، ولی ممکن است شیطان در او اثر گذارده و او را به شرک بکشاند. چه بسیارند کسانی که هنگام عذاب و غرق شدن مخلص هستند، ولی بعد از نجات به شرک می گرایند. اما کلمه «مخلص» آن گروه از افراد برگزیده ای هستند که شیطان راه نفوذ بر آنان را ندارد.

«إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ» (۱) به گفته تفسیر کشاف «مخلص» کسی است که برای خدا کار می کند و «مخلص» کسی است که خداوند او را برای خود خالص کرده و برگزیده است و غیر خدا در او اثر نمی کند.

برگزیدگی موسی را در آیات دیگر می بینیم: «وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ» (۲) من تو را انتخاب کردم و در جای دیگر آمده: «وَ اصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي» (۳) من تو را برای خودم برگزیدم.

حضرت موسی علیه السلام هم رسول بود و هم نبی. «نبی»، کسی است که صدای فرشته را می شنود، ولی شخص فرشته را نمی بیند، اما «رسول» علاوه بر شنیدن صدا، خود فرشته را هم می بیند. (۴) «رَسُولًا نَبِيًّا»

پیام ها:

۱- یاد بزرگان، آثار تربیتی و الگویی دارد. وَ اذْكُرْ ...

ص: ۲۸۰

۱- ۱. حجر، ۴۰.

۲- ۲. طه، ۱۳.

۳- ۳. طه، ۴۱.

۴- ۴. تفسیر المیزان و نورالثقلین.

آشنایی با تاریخ انبیا و مجاهدت های آنان، سنت های الهی و امدادهای غیبی، زمینه ی کسب تجربه ها و عبرت ها و عامل دلگرمی است. (خصوصاً تاریخ پرماجرای موسی که صدها آیه را به خود اختصاص داده است) «وَ اذْكُرْ»

۲- ارزشهای معنوی ملاک بزرگداشت است. وَ اذْكُرْ ... إِنَّهُ كَانَ مُخْلِصاً

۳- خلوص، زمینه ی دست یابی به رتبه های معنوی است. مُخْلِصاً ... رَسُولًا نَبِيًّا

۴- انبیا معصومند و شیطان در آنان نفوذی ندارد. «مُخْلِصاً»

۵- خداوند، افرادی را برای اتمام رسالت خالص کرده است. (۱) «كَانَ مُخْلِصاً»

وَ نَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا «۵۲»

و از جانب راست (کوه) طور او را ندا دادیم و به (مقام قرب خود و) رازگویی نزدیکش ساختیم.

نکته ها:

کلمه «ایمن» یا از «یمن» به معنای مبارک است و یا از «یمین» به معنای جانب راست.

در آغاز آیه، ندا و در پایانش مناجات مطرح شده و این نشانه ی مهربانی خداوند است، مثل اینکه مولایی عزیز، برده اش را بلند صدازند که «بیا نزد من بنشین تا با هم خصوصی صحبت کنیم». (۲)

در قرآن، درباره ی گفتگو و ارتباط موسی علیه السلام با خداوند هم به «تکلم» تعبیر شده، «كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا» (۳)، هم به «ندا»، «نَادَيْنَاهُ» و هم به نجوی. «قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا»

مراد از قرب در آیه، قرب و نزدیکی مکانی نیست، بلکه قرب مقامی است.

کوه طور، میان مصر و مدین واقع است. (۴)

ص: ۲۸۱

۱- ۱). چنانکه در آیه ی ۴۵ سوره ص نیز می خوانیم: «أَنَا اٰخِلَصْنَاهُمْ»

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). نساء، ۱۶۴.

۴- ۴). تفسیر کشف الاسرار.

۱- خداوند متعال با لطف و مهربانی، انبیا را گام به گام به خود نزدیک می کند.

نَادَيْتَاهُ ... قَرَّبْتَاهُ

۲- بعضی مکان ها قداست دارند. «جَانِبِ الطُّورِ»

۳- مقام قرب و نجوی، بالاترین مقام هاست. (۱) «وَقَرَّبْتَاهُ نَجِيًّا»

۴- خداوند بعضی مطالب را با انبیا نجوا کرده و محرمانه می گوید. «نَجِيًّا»

وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا (۵۳)

و از رحمت خویش، برادرش هارون پیامبر را به او بخشیدیم.

۱- دعای انبیا مستجاب است. موسی علیه السلام از خداوند خواست برادرش هارون را وزیر او قرار دهد. وَ اجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ اَهْلِي. هَارُونَ اَخِي. اُسْدُدْ بِهِ اَزْرِي (۲) خداوند نیز با درخواست او موافقت کرد. وَ هَبْنَا لَهُ ... هَارُونَ نَبِيًّا

۲- همکار خوب، یکی از الطاف الهی است. وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا ... هَارُونَ نَبِيًّا

۳- در یک زمان ممکن است پیامبران متعددی حضور داشته باشند. وَ وَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا ... هَارُونَ نَبِيًّا

۴- مقام نبوت مانع پیروی یک پیامبر از پیامبر دیگر نیست. وَ هَبْنَا لَهُ ... هَارُونَ نَبِيًّا

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (۵۴)

و در این کتاب از اسماعیل یاد کن که او همواره در وعده هایش صادق و فرستاده ای پیامبر بود.

۱- ۱). حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اذا اشتغل اهل الجنة بالجنة اشتغل اهل الله بالله» آنگاه که اهل بهشت از نعمت های بهشت بهره می برند، اهل الله به خدا مشغولند (و با او راز و نیاز می کنند).

وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾

و همواره خاندان خود را به نماز و زکات امر می کرد و پیوسته نزد پروردگارش مورد رضایت بود.

نکته ها:

مراد از اسماعیل، یا فرزند حضرت ابراهیم است، یا یکی دیگر از پیامبران بنی اسرائیل به نام اسماعیل بن حزقیل.

همه پیامبران، صادق الوعد بوده اند، اما بروز این خصلت در اسماعیل علیه السلام بیشتر بوده است.

درباره ی رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده است که آن حضرت با شخصی در کنار کعبه قرار ملاقات داشتند و آن شخص فراموش کرد. حضرت تا سه روز منتظر ماند تا به آن شخص خبر دادند، آن شخص آمد و عذرخواهی کرد. (۱) همچنین پیامبر صلی الله علیه و آله با کسی وعده گذاشت که هنگام ظهر او را ملاقات کند، ولی چون او نیامد، حضرت تا غروب منتظر ماند.

صادق الوعد بودن، صفتی الهی است، «إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ» (۲) و تخلف در وعده، نشانه ی نفاق است. در احادیث می خوانیم: علامت منافق سه چیز است: خیانت در امانت، دروغ در سخن، تخلف در وعده. (۳)

مقام رضوان و رضایت، بزرگ ترین خواسته و هدف انبیا است. «وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا» (۴)، «وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا» (۵) در حدیث می خوانیم: چون اهل بهشت در بهشت مستقر

ص: ۲۸۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. آل عمران، ۹.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. مریم، ۶.

۵-۵. مریم، ۵۵.

شوند، خطاب می رسد آیا حاجت دیگری دارید؟ می گویند: «ربنا رضاك» پروردگارا! رضای تو هدف ماست. (۱)

پیام ها:

۱- تجلیل از بزرگان لازم است. «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ»

۲- تجلیل از بزرگان، باید پایدار و عمیق باشد، نه سطحی و زودگذر. «فِي الْكِتَابِ» ۳- ملاک تجلیل باید کمالات معنوی پایدار باشد. «كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ»

۴- وفای به عهد، از صفات ارزشمند انسانی است. «كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ»

۵- پیامبران، علاوه بر مسئولیت اجتماعی، مسئولیت خانوادگی هم دارند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ»

۶- سفارش به نماز و زکات، از وظایف پدر خانواده است. «وَ كَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ» (با اینکه سفارش به نماز در خانواده ها کم و بیش هست، اما سفارش به زکات نیست.)

۷- امر به نماز و زکات، از مصادیق امر به معروف است. «وَ كَانَ يَأْمُرُ»

۸- نماز و زکات، سابقه ای بس طولانی دارند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ ...»

۹- نماز (ارتباط با خالق) و زکات (ارتباط با مخلوق)، از هم جدا نیست. (عبادت بدنی به تنهایی شرط کمال نیست.) «بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ»

۱۰- در امر به معروف و توصیه به نماز، باید از نزدیکان شروع کنیم. «كَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ»

۱۱- ارشاد و توصیه به نماز باید دائمی باشد. «وَ كَانَ يَأْمُرُ ...»

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ اِنَّهٗ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿۵۶﴾

و در این کتاب، از ادريس یاد کن، همانا او پیامبری بسیار راستگو بود.

ص: ۲۸۴

وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

و ما او را به مقام والایی رساندیم.

نکته ها:

اشاره

مراد از «مَكَانًا عَلِيًّا»، یا مقام بلند معنوی است یا عروج به آسمان ها، زیرا خداوند علاوه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، چهار پیامبر دیگر را نیز به آسمان ها برد: ادریس، عیسی، خضر و الیاس. (۱)

«صدیق» به کسی گفته می شود که گفتار و رفتارش با هم هماهنگ باشد.

سیمای ادریس علیه السلام

* حضرت ادریس، از اجداد حضرت نوح است و به دلیل اشتغال زیاد او به درس (۲) یا به خاطر آن که اولین کسی بود که با قلم نوشت، به ادریس مشهور شد. (۳)

* نام شریف ادریس، دو بار در قرآن آمده و با اوصاف «صدیق»، «صابر» و «نبی» از او تجلیل شده است.

* در حدیثی می خوانیم: خانه ی ادریس، در مسجد سهله در اطراف نجف اشرف بوده است. (۴)

* ادریس، اولین کسی بود که علم نجوم و حساب را می دانست. (۵)

* اولین کسی بود که به انسان، خیاطی آموخت. (۶)

* ادریس علیه السلام ۳۶۵ سال عمر کرد و بعد به آسمان رفت و اکنون زنده است و در زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام حاضر خواهد شد. (۷)

پیام ها:

۱- یاد و تجلیل از بزرگان و سیله رشد و هدایت دیگران است. «وَأَذْكُرُ»

۲- تجلیل ها باید پایدار بماند. «فِي الْكِتَابِ»

۳- معیار تجلیل از افراد، باید ارزشهای معنوی آنان باشد. «صِدِّيقًا نَبِيًّا»

۴- صداقت، شرط تأثیرگذاری در تبلیغ است. «صِدِّيقًا نَبِيًّا» تقدّم کلمه ی «صدیق»

- ١-١. تفسير الميزان.
- ٢-٢. تفسير نمونه.
- ٣-٣. تفسير الميزان.
- ٤-٤. تفسير اطيبي البيان.
- ٥-٥. تفسير نمونه.
- ٦-٦. تفسير اطيبي البيان.
- ٧-٧. تفسير اطيبي البيان.

بر «نبی»، نشانه ی آن است که صداقت زمینه ی نبوت است.

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾ آنان پیامبرانی بودند که خداوند بر آنها نعمت (ویژه) ارزانی داشت؛ از نسل آدم و از (فرزندان) کسانی که با نوح (در کشتی) سوارشان کردیم و از نسل ابراهیم و اسرائیل (یعقوب) و از کسانی که هدایت نمودیم و برگزیدیم؛ هرگاه آیات خدای رحمان بر آنان خوانده می شد سجده کنان و گریان از رو به خاک می افتادند.

نکته ها:

نام ده نفر از انبیا در آیات قبل ذکر شد: زکریا، یحیی، عیسی، ابراهیم، اسحاق، یعقوب، موسی، هارون، اسماعیل و ادريس. اکنون این آیه با اشاره به آنان می فرماید: آنها کسانی هستند که خدا به ایشان نعمت داد. این گروه، همان هایی هستند که هر روز ده بار در نماز از خدا می خواهیم که راه آنان را برویم، نه راه گمراهان و منحرفان را. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ . صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»

مراد از ذریه آدم، ادريس است و مراد از «ذُرِّيَّةً مِّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ» حضرت ابراهیم است که نوه ی نوح است، و منظور از «ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ»، اسحاق و اسماعیل و یعقوب است و منظور از «ذریه اسرائیل»، موسی و هارون و زکریا و یحیی و عیسی است. (۱)

در حدیث می خوانیم: هنگام تلاوت قرآن، محزون شده و گریه کنید یا خود را به حالت گریان در آورید. (۲)

بهترین مصداق برگزیدگان الهی که سجده های طولانی همراه با اشک داشته اند، پیامبر

ص: ۲۸۶

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). تفسیر صافی.

اسلام و اهل بیت معصومش علیهم السلام بوده اند. درباره همه ی آنان خاطراتی از سجده ها و گریه های فراوانشان در مناجات های ماه رمضان وعرفه و... وجود دارد.

پیام ها:

۱- هدف همه ی انبیا یکی است. (خداوند پیامبران را در کنار هم قرار می دهد و همه را با یک وصف توصیف می کند) **أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ** ... ۲- **مُنْعِمٌ حَقِيقِي**، خداوند است. **«أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ»**

۳- والدین و نیاکان، از نظر وراثت در تربیت نسل مؤثرند. **ذُرِّيَّةِ آدَمَ ... ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ**

۴- گرچه همه ی انبیا از ذریه آدم هستند، ولی در نام بردن نوح و ابراهیم و اسرائیل (یعقوب)، از آنان تجلیل خاصی شده است. **مَعَ نُوحٍ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ ...**

۵- گریه در سجده آن قدر ارزشمند است که خداوند از اهل آن تجلیل کرده است. **«سُجَّدًا وَ بُكْيًا»**

۶- گریه وزاری به درگاه الهی، نشانه ی رشد، شناخت، توفیق و برگزیدگی است.

وَ مِمَّنْ هَدَيْتَنَا وَ اجْتَبَيْتَنَا ...

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ عَذَابًا «۵۹»

آنگاه پس از آنان، جانشینان بد و ناشایسته ای آمدند که نماز را ضایع کردند و هوسها را پیروی کردند. پس به زودی (کیفر) گمراهی خود را خواهند دید.

إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا «۶۰»

مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، پس آنها داخل بهشت می شوند و به هیچ وجه مورد ستم قرار نمی گیرند (و از پاداششان کاسته نمی شود).

اشاره

«خَلْفٌ»، فرزند صالح را گویند و «خَلْفٌ» فرزند ناصالح است. کلمه ی «غی» در مقابل رشد است. «فَقَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» (۱) ضایع کردن نماز، غیر از نخواندن و ترک آن است. کسی که نماز می خواند، ولی بدون رعایت شرایط آن یا با تأخیر، چنین کسی نماز را ضایع کرده و آن را سبک شمرده است. (۲)

در روایتی می خوانیم: همین که حضرت رسول صلی الله علیه و آله این آیه را تلاوت می فرمودند، منقلب شده، فرمودند: بعد از ۶۰ سال، گروهی نماز را ضایع خواهند کرد. (۳)

اگر این سخن در اوایل سال اول هجری گفته شده باشد، سال ۶۰ همان سال شهادت امام حسین علیه السلام و سال به قدرت رسیدن یزید است.

توبه در قرآن

* معمولاً قرآن کریم بدنبال آیات عذاب، جمله ی «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا» یا جمله ی «إِلَّا مَنْ تَابَ» را آورده تا بگوید: راه اصلاح، هرگز بر کسی بسته نیست.

* توبه، واجب است. زیرا فرمان خداوند است. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ» (۴)

* قبول توبه ی واقعی قطعی است، زیرا نمی توان باور کرد که ما به امر او توبه کنیم ولی او نپذیرد. «هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ» (۵)، «هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (۶)

* خداوند هم توبه را می پذیرد و هم کسانی را که بسیار توبه می کنند دوست دارد. «يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» (۷)

* توبه، باید با عمل نیک و جبران گناهان همراه باشد. «تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا» (۸)، «تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ» (۹)، «تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا» (۱۰)

* توبه، رمز رستگاری است. تُوْبُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۱)

ص: ۲۸۸

۱- ۱. بقره، ۲۵۶.

۲- ۲. بحار ج ۱۱ ص ۷۲.

۳- ۳. تفسیر نمونه

- ٤-٤) تحریم ٨
٥-٥) شوری ٣٧
٦-٦) بقره ٣٧
٧-٧) بقره ٢٢٢.
٨-٨) فرقان ٧١
٩-٩) انعام ٣٧
١٠-١٠) بقره ١٦٠
١١-١١) نور ٣١.

* توبه، وسیله ی تبدیل سیئات به حسنات است. «إِلَّا مَنْ تَابَ، وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱)

* توبه، سبب نزول باران است. تَوْبُوا ... يُرْسِلِ السَّمَاءَ (۲)

* توبه، سبب رزق نیکو است. «تَوْبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا» (۳)

* توبه در هنگام دیدن آثار مرگ و عذاب پذیرفته نمی شود. «حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ» (۴)

* خداوند علاوه بر قبول توبه، لطف ویژه نیز دارد. «هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ» (۵)

«ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۶)، «ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» (۷)

«إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ» (۸)

«ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ» (۹) در این آیات در کنار توبه به مسئله رحمت و رأفت و محبت الهی اشاره شده است.

* قرآن ترک توبه را ظلم و هلاکت دانسته است. «وَ مَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (۱۰) «ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ»

(۱۱)

پیام ها:

۱- گاهی فرزندان و نسل آینده، زحمت های پدران را تباه می کنند. (گاهی از خوبان، نسل ناهل پیدا می شود) «خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ»

۲- نماز محور دین است. (برای نشان دادن چهره ی نسلی به نسل دیگر، ضایع کردن نماز آنان را نشان می دهد) «فَخَلَفَ .. خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ»

۳- نماز، سدّی است میان انسان و شهوت ها و اگر این سدّ شکسته شود، پیروی از شهوت ها برای انسان آسان می شود. «أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ»

ص: ۲۸۹

۱- ۱. فرقان، ۷۰.

۲- ۲. هود، ۵۲.

۳- ۳. هود، ۳.

۴- ۴. نساء، ۱۸.

۵- ۵. بقره، ۳۷.

٦-٦. انعام، ٥٤.

٧-٧. توبه، ١١٧.

٨-٨. مريم، ٦٠.

٩-٩. هود، ٩٠.

١٠-١٠. حجرات، ١١.

١١-١١. بروج، ١٠.

۴- کسی که از رابطه با خدا (نماز) جدا شد، به شهوات پیوند می خورد. «أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ»

۵- رونق یافتن شهوات، غمی و گمراهی است. «وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ ... يَلْقَوْنَ غَيًّا»

۶- کیفر ضایع کردن نماز، سردرگمی است. «يَلْقَوْنَ غَيًّا» (رشد واقعی در سایه ی معنویت است)

۷- سرنوشت ملت ها به دست خود آنهاست أَضَاعُوا ... يَلْقَوْنَ ... إِلَّا مَنْ تَابَ ...

۸- توبه، یک تحول است نه تظاهر. «تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

۹- شرط رستگاری و ورود به بهشت، توبه و ایمان و عمل صالح است. تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ... يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا ﴿٦١﴾

بهشت های جاویدی که خدای رحمان از غیب به بندگانش وعده داده، مسلماً وعده ی او تحقق یافتنی است.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا ﴿٦٢﴾

در آنجا سخن بیهوده ای نمی شنوند، (و گفتارشان) جز سلام (نیست) و در آنجا هر صبحگاه و شامگاه، روزی آنان آماده است.

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

این، همان بهشتی است که به هر یک از بندگان پرهیزکار خود به ارث می دهیم.

نکته ها:

در آیه قبل کلمه ی «جَنَّتْ» به صورت مفرد بکار رفته بود، «يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»، ولی در این آیه کلمه ی «جَنَّاتٍ» به صورت جمع

مطرح شده و این نشان می دهد که باغ و بوستان اهل

بهشت مجموعه ای از بوستان های متعدد است.

این تعبیر شاید به خاطر آن باشد که هر یک از بهشتیان دارای چهار باغ می باشند که در سوره ی الرَّحْمَنِ به آن اشاره شده است: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ... وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٌ» (۱) یعنی برای هر کس که اهل تقوا باشد، دو باغ است و پس از توصیف دو باغ می فرماید: غیر این دو باغ، دو باغ دیگر نیز هست که روی هم می شود چهار باغ که این دو باغ یا نزدیک ترند و یا سطح پایین تری دارند و یا به خاطر اختلاف درجات اهل بهشت، نوع باغها نیز تفاوت دارد. (۲)

قرآن کریم از تحقّق یافتن وعده های الهی بارها سخن به میان آورده است، از جمله فرمود:

«وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ» (۳) کیست که از خداوند با وفاتر باشد؟

ستایش بهشت به اینکه در آنجا لغوی نمی شنوند، هم توصیه به امروز ماست که از لغو دوری کنیم و هم اشاره به این است که سخنان یاوه کفار و شنیده هایی که مؤمنان را در دنیا رنج می داد، در آنجا نیست.

در جمله ی «نُورٌ... مَنْ كَانَ تَقِيًّا» هم به تقوا اشاره شده است که کلید بهشت است و هم تعبیر ارث آمده که به معنای رسیدن به مال و نعمت بدون رنج و زحمت است. گرچه تقوا کلید بهشت است، اما آن همه پاداش، ارث خدا به ماست و اعمال ما به این اندازه پاداش ندارد و در حقیقت پاداشهای ما ارثی است که از طرف خداوند بدون رنج به ما می رسد.

در حدیثی می خوانیم: هر انسانی در بهشت و دوزخ جایگاهی دارد؛ اگر اهل بهشت شد، جایگاه دوزخی او به دوزخیان ارث می رسد و اگر اهل دوزخ شد، جایگاه بهشتی او به بهشتیان ارث می رسد. (۴)

شخصی به امام صادق علیه السلام از درد معده اش شکایت کرد. حضرت به او فرمودند: دو نوبت غذا بخور، صبح و غروب، و بین آن دو غذا نخور که موجب فساد بدن می شود. آنگاه این آیه را «رَزَقَهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا» تلاوت کردند. (۵)

ص: ۲۹۱

۱-۱. الرحمن، ۴۶-۶۲.

۲-۲. تفسیر کشف الاسرار.

۳-۳. توبه، ۱۱۱.

۴-۴. نورالثقلین، ج ۲، ص ۳۱.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین؛ محاسن برقی.

۱- استقرار در باغ های بهشت همیشگی است. «جَنَّاتٍ عَدْنٍ» (۱)

۲- سرچشمه ی آن همه الطاف موعود، لطف خداوند رحمان است. «وَعَدَ الرَّحْمَنُ»

۳- ما امروز حقیقت وعده های خداوند را درک نمی کنیم. «بِالْغَيْبِ»

۴- کلام رایج بهشتیان، سلام است. لَا يَسْتَمِعُونَ ... إِلَّا سَلَامًا مَّحِيطًا بِهَيْبَتِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَمْ يَأْمُرُوا بِالْفَحْشَىٰ وَكَانَ فِي الْأَرْضِ السَّلَامُ. سلام می شنوند، «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ» (۲) و هم از دوستان خود. «فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» (۳)

۵- در بهشت تنوع زمان (بامداد و غروب) وجود دارد. «بُكْرَةً وَعَشِيًّا»

۶- در بهشت هم امتیاز روحی است، «إِلَّا سَلَامًا» و هم تأمین نیازهای جسمی.

«رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا»

۷- در عطا کردن بهشت، برگرداندن و نقضی در کار نیست و این، قوی ترین نوع مالکیت است. (۴) «نُورٌ»

۸- بهشت، میراث پرهیزکاران است. «نُورٌ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا»

«وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۶۴)

ما (فرشتگان) جز به فرمان پروردگار تو نازل نمی شویم؛ آنچه پیش روی ما (در آینده) و آنچه پشت سر ما (در گذشته) و آنچه میان این دو قرار دارد از اوست و پروردگار تو فراموشکار نیست.

نکته ها:

در تفسیر المیزان می خوانیم: این آیه مستقل است، گرچه بعضی تلاش کرده اند تا با آیات قبل ارتباطش دهند.

ص: ۲۹۲

۱- ۱). کلمه ی «عدن» به معنای اقامت است.

۲- ۲). زمر، ۷۳.

۳- ۳). واقعه، ۹۱.

۴- ۴). تفسیر کشف الاسرار.

در تفاسیر فخررازی، طبری و تبیان می خوانیم: مدتی وحی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قطع شد و این، سبب نگرانی پیامبر و طعنه‌ی مخالفان گردید. آیه نازل شد: پروردگارت فراموشکار نیست. «مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» نظیر آیه‌ی «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى» (۱)

پیام‌ها:

۱- نزول قرآن، تدریجی و بر اساس فرمان خداست. «وَمَا نَنْزَلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ»

۲- فرشتگان تسلیم امر خداوند هستند. «وَمَا نَنْزَلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ»

۳- مالک حقیقی همه چیز اوست. «لَهُ»

۴- تأخیر وحی به امر خداوند بود، نه اینکه او فراموش کرده باشد. (۲) «مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا»

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا» (۶۵)

پروردگار آسمان‌ها و زمین و آنچه میان آن دو قرار دارد؛ تنها او را پرستش کن و برای عبادتش شکیا باش، آیا برای او هم‌تا و هم‌نامی می‌شناسی؟

نکته‌ها:

برای کلمه‌ی «سمی» چند معنا ذکر شده است: شریک، همانند، هم‌نام و فرزند.

کلمه «رَبُّكَ» در آیه قبل و کلمه «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» در این آیه نشان وحدت مدیریت در اداره زندگی بشر با تمام هستی است.

عبادت، تنها ذکر خداوند و نماز نیست، زیرا این گونه عبادت‌ها مشکلی ندارد تا به صبر و مقاومت نیازمند باشد. پس مراد از «فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ» عبادتی است که انسان را دچار تضادها، طاغوت‌ها و مشکلات فراوان می‌کند و بخاطر همین، نیازمند صبر و استقامت است. در روایتی از حضرت علی علیه السلام می‌خوانیم که درباره معنای «هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا» فرمودند: هیچ

ص: ۲۹۳

۱- ۱. ضحی، ۳.

۲- ۲. تفسیر فی ظلال القرآن؛ تبیان.

کس به نام الله نامیده نشده است. (۱)

پیام ها:

۱- فلسفه ی عبادت ما در برابر خداوند، ربوبیت انحصاری او نسبت به همه ی هستی است. رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... فَاعْبُدْهُ

۲- عبادت، صبر لازم دارد. «فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ» (عبادت، یک نوع مبارزه با هوس ها و طاغوت هاست که صبر می خواهد).

۳- خداوند تو را فراموش نکرده است، پس تو نیز او را فراموش نکن. وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ... فَاعْبُدْهُ

۴- خداوند، فرزند ندارد و هیچ موجودی مثل او نیست. «هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا»

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ أَ إِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾

وانسان می گوید: آیا آنگاه که مُردم، دوباره زنده (از قبر) خارج خواهم شد؟

أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُ شَيْئًا ﴿٦٧﴾

آیا انسان (در زنده شدن دوباره ی خود شك دارد؟) به یاد نمی آورد که ما او را پیش از این آفریده ایم، در حالی که چیزی نبود؟

نکته ها:

این آیه شبیه آیات ۷۸ و ۷۹ سوره ی یس است که شخصی با آوردن استخوانی پوسیده و خرد کردن آن مقابل پیامبر صلی الله علیه و آله، با پیامبر به بحث و گفتگو پرداخت و گفت: کیست که استخوان های پوسیده را زنده کند؟ خداوند در پاسخ فرمود: (ای پیامبر!) بگو: همان کسی که اوّل آفرید، پس از مرگ هم زنده می کند، و او همه چیز را می داند. «وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ»

ص: ۲۹۴

از امام صادق علیه السلام درباره «خَلْقُنَا مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكْ شَيْئاً» سؤال شد، حضرت فرمودند: یعنی نه در مرحله ی تقدیر و نه در مرحله تکوین هیچ چیز نبود. راوی حدیث درباره ی «لَمْ يَكْ شَيْئاً مِذْ كُوراً» (۱) پرسید، حضرت فرمودند: یعنی مقدر بود، ولی نامی از آن در میان نبود. (۲)

بنابراین، این دو آیه از دو مرحله ی پیش از آفرینش انسان سخن می گوید.

در حدیث دیگری نیز امام باقر علیه السلام در مورد «مِنْ قَبْلُ» فرمودند: نه در کتاب و نه در علم سخنی از او نبود. (۳)

پیام ها:

۱- باور نداشتن معاد، راه توجیه گناه و فرار از عبادت است. فَأَعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ... يَقُولُ الْإِنْسَانُ ...

۲- تعجب از معاد وزنده شدن دوباره، مربوط به یک زمان و یک گروه خاص از انسان ها نیست. «يَقُولُ الْإِنْسَانُ»

۳- معاد، جسمانی است. «أُخْرِجُ» یعنی خارج شدن جسم از زمین.

۴- معاد، قهری و اجباری است. «أُخْرِجُ» یعنی خروج قهری و بدون اختیار.

۵- تردید در معاد با توجه به آفرینش ابتدائی خود، شگفت آور است. «أَوْ لَا يَذْكُرُ»

۶- توجه انسان به اینکه اول نبوده و بعداً خلق شده است، برای قبول معاد کافی است. «أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ ...»

۷- منکران معاد، برای عقیده ی خود دلیلی ندارند و تنها قیامت را بعید می دانند، ولی قرآن با دلیل سخن می گوید. «خَلْقُنَا مِنْ قَبْلُ»

۸- آفرینش انسان از عدم، بسیار پیچیده تر و به ظاهر مشکل تر از آفرینش مجدد انسان پس از مرگ است. خَلْقُنَا ... وَ لَمْ يَكْ شَيْئاً

ص: ۲۹۵

۱- ۱. انسان، ۱.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۱۴۷.

۳- ۳. بحار، ج ۵، ص ۸۴.

فَو رَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ۶۸

پس به پروردگارت سوگند که ما همه آنها را با شیاطین محشور خواهیم کرد، سپس در حالی که به زانو درآمده اند، گرداگرد جهنم حاضر خواهیم نمود.

نکته ها:

کلمه ی «جِثِيًّا» یا جمع «جائی» به کسی گفته می شود که برای محاکمه بر زانو نشسته است یا از «جثوه» به معنای سنگ و خاک متراکم است. یعنی بدترین نوع نشستن.

خداوند در بیشتر موارد در قرآن به مخلوقاتش سوگند یاد کرده، ولی در باره ی قیامت، به ذات مقدس خودش قسم خورده است. (۱) «فَو رَبِّكَ»

پیام ها:

۱- هشدارهای قیامت را جدی بگیریم. حشر در قیامت قطعی است. «فَو رَبِّكَ»

۲- خداوند پیامبرش را در برابر کفاری که معاد را نمی پذیرند، دلجویی می دهد.

«فَو رَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ»

۳- شیطان در کفرورزی انسان، همدوش اوست. «لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ»

(محشور شدن انسان ها و شیاطین در قیامت در کنار هم، بر اساس هم فکری و هم سنجی و همکاری آنان است.)

۴- حضور در کنار جهنم، نوعی ترس و شکنجه و وقوع در آن، کیفر دیگری است. «لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ»

۵- در قیامت، منحرفین در بدترین وضعیت قرار دارند؛ در کنار شیطان ها، گرداگرد جهنم، با حالت دو زانو و ذلیلانه. «لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا»

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا «۶۹»

سپس از هر گروهی، کسانی را که بر خدای رحمان سرکش تر بودند، جدا خواهیم کرد.

ص: ۲۹۶

ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾

آنگاه ما می دانیم چه کسانی از آنها برای سوختن در دوزخ سزاوارترند.

نکته ها:

کلمه ی «شِيعَةٍ» هم به معنای پیروان شخص است و هم گروهی که بر مسلکی اتفاق نمایند. «عِيَّتًا» به معنای تمرد و سرکشی است. «صِلِيًّا» به معنای روشن کردن آتش، سوزاندن با آتش و ورود در آتش است.

پیام ها:

۱- گناهکاران در قیامت از هم جدا و طبقه بندی می شوند. لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ ...

(کسانی که در برابر خدای رحمان بیشتر طغیان کنند، حساب و عذاب خاص و شدیدتری خواهند داشت.)

۲- خلافکاران سه گروه اند: گروهی که شخصاً خلاف می کنند، گروهی که وسیله و واسطه ی انجام خلاف دیگران می شوند. و افرادی که به تخلف دیگران راضی اند. بدیهی است که گناه و کیفر هر یک از سه گروه مذکور تفاوت دارد.

أَيُّهُمْ أَشَدُّ ...

۳- با اینکه خداوند سرچشمه ی همه ی رحمت هاست، ولی انسان در برابر او گردنکش است. «عَلَى الرَّحْمَنِ عِيَّتًا»

۴- عذاب دوزخ دارای نظامی حساب شده و دقیق است و علم خداوند ضامن آن دقت و تفکیک است. ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ ... أَيُّهُمْ أَشَدُّ ... لَنَحْنُ أَعْلَمُ ...

۵- جهنم، طبقات و درکات مختلفی دارد و نسبت به شدت و ضعف گناه، تفاوت خواهد داشت و مراتب استحقاق هر یک بر خدا پوشیده نیست. «لَنَحْنُ أَعْلَمُ»

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾

و هیچ کس از شما نیست مگر آنکه وارد دوزخ می شود، (و این ورود شما) از جانب پروردگارت حکمی قطعی است.

نکته ها:

در تفسیر طبری آمده است: روزی عبدالله بن رواحه در حال بیماری می گریست، همسرش نیز با دیدن او به گریه افتاد. عبدالله پرسید: تو چرا اشک می ریزی؟ گفت: به خاطر گریه ی تو. عبدالله گفت: ولی من به خاطر این سخن خدای متعال می گریم که فرمود: «إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا» و ورود ما به دوزخ قطعی است، اما من نمی دانم از آن نجات می یابم یا خیر؟

این آیه باید در کنار آیات و روایاتی که مربوط به صراط است معنا شود، چون صراط پلی است که بر روی دوزخ کشیده شده است و همه ی مردم از روی آن عبور می کنند، بعضی تند و بعضی کند و بعضی به دوزخ می افتند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: روز قیامت، همه ی انسان ها (چه خوب و چه بد) وارد جهنم می شوند، ولی آتش به مؤمنین زیانی نمی رساند، همچون حضرت ابراهیم که آتش بر او سرد شد. بنابراین آیه ی مورد بحث که ورود همگان را به دوزخ حتمی می داند، با آیاتی که می گوید: مؤمنین از دوزخ دورند (۱) منافاتی ندارد. زیرا از سویی وارد دوزخ می شوند، و از سوی دیگر با لطف خداوند آسیبی نمی بینند.

البته ممکن است بگوییم که ورود به معنای عبور است، نه داخل شدن. چنانکه در مورد حضرت موسی علیه السلام آمده است «وَرَدَّ مَاءَ مَدْيَنَ» یعنی به کنار آب شهر مدین وارد شد، نه آنکه داخل آب شد. (۲) یا آنکه بگوییم: مراد از کلمه ی «مِنْكُمْ» در آیه ی مورد بحث،

ص: ۲۹۸

۱ - ۱). «اولئك عنها مبعدون» مؤمنان از آتش دوزخ دور نگاهداشته می شوند. انبیاء، ۱۰۱. «و هم من فزع يومئذ آمنون» نیکوکاران از وحشت قیامت در امانند. نمل، ۸۹. «لا يسمعون حسیسها» مؤمنان صالح، صدای آتش دوزخ را نمی شنوند. انبیاء، ۱۰۲.

۲ - ۲). امام صادق علیه السلام فرمودند: آیا نشینیده ای شخصی که می گوید: بر آب فلان طایفه وارد شدم، مرادش رسیدن به آب است، نه دخول در آب. تفسیر نورالثقلین.

گروه هایی هستند که در آیات قبل ذکر شده اند، یعنی طرفداران شیطان. و مراد از نجات متقین، نجات کسانی است که از کفر و شرک نجات یافته اند. یعنی همه ی هواداران شیطان وارد دوزخ می شوند، اما کفار و مشرکین در آنجا باقی می مانند و لکن گناهکارانی که به شرک و کفر آلوده نبوده اند، ولی فاسق بوده اند سرانجام آزاد می شوند.

پیام ها:

۱- قیامت و مراحل آن، حساب شده و دقیق است. لَنَحْشُرَنَّهُمْ ... لَنُنزِعَنَّ ... إِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا

۲- خدا دارای سنت ها و برنامه های قطعی و حتمی است. «كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا»

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا (۷۲)

سپس اهل تقوا را (از دوزخ) نجات می دهیم و ستمکاران را (در حالی که از ضعف و ذلت) به زانو درآمده (اند) در آن رها می کنیم.

نکته ها:

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند: همه ی مردم وارد آتش می شوند، آنگاه به میزان اعمالشان از آن خارج می گردند؛ گروهی مثل برق، گروهی مثل باد، گروهی مانند اسب، گروهی مانند دویدن مرد و گروهی مثل راه رفتن عادی از آتش خارج می شوند. (۱)

پیام ها:

۱- دوزخ گذرگاه تقوای پیشگان و اقامتگاه ستمکاران است. إِنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ... ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا ۲-

تقوا، یگانه راه نجات از دوزخ است. «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا»

۳- انسان بی تقوا ظالم است. «وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ»

ص: ۲۹۹

۴-ستمگران مستحق تحقیر می باشند. «نَذُرُ الظَّالِمِينَ» (این جمله در موردی بکار می رود که چیزی را از روی حقارت و پستی رهاش کنند)

وَ إِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَ أَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾

وهرگاه آیات روشن ما بر آنان خوانده شود، کسانی که کفر ورزیده اند به آنان که ایمان آورده اند می گویند: کدام یک از ما دو گروه، جایگاهش بهتر و محفلش آراسته تر است.

نکته ها:

«ندی»، به هر مجلس یا به مجلس مشاوره گویند. «دار الندوه» یعنی مجلس شورا. «وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ» (۱) یعنی شما در مجالس خود گناه می کنید. «فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ» (۲) یعنی مشاورین خود را فراخواند.

کفار، در قالب تمسخر مؤمنان، یا به صورت سؤال می گفتند: آیا ثروتمندانی مثل نضربن حارث و ولیدبن مغیره ارزش و جایگاه دارند، یافقیانی مانند بلال و عمّار؟ و با این دید متکبرانه خود را از مسلمانان جدا کرده و ایمان نمی آوردند.

آری، بعضی افراد می کوشند تا کمبودهای معنوی خود را با جلوه های مادی جبران کنند.

چنانکه در بعضی روایات آمده است: اشراف کافر، لباس های زیبا و فاخر می پوشیدند و در مقابل پیامبر و یارانش راه می رفتند و به آنان با دیده ی تحقیر می نگریستند. (۳)

خاکساران جهان را به حقارت منگر

کوزه بی دسته چو بینی، به دو دستش بردار

پیام ها:

۱- باید مؤمنان را در برابر فشار تبلیغاتی و شبهات دشمنان آماده ی پاسخ کرد.

«قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۲- حساب عقیده و منطق صحیح، از رفاه دنیوی جداست. «أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ» کفار می گفتند: اگر راه ما باطل است، چرا وضع دنیایی ما از شما بهتر است؟

ص: ۳۰۰

۱- ۱). عنکبوت، ۲۹.

۲- ۲). علق، ۱۷.

۳- پول و ثروت، نشانه‌ی حقانیت و شخصیت نیست. «أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا»

۴- فخر و مباهات، زمینه‌ساز کفر است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا... أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَانًا وَ رِئِيًّا» (۷۴)

و چه بسیار نسل‌ها را پیش از آنان نابود کردیم که مال و ثروتشان بهتر بود و منظری آراسته‌تر داشتند.

نکته‌ها:

کلمه‌ی «اثاث» به معنای امکانات زندگی و رفاهی است. «رِئِيًّا» منظره‌های دیدنی را گویند. «قَرْنٍ» به مردمی گفته می‌شود که در یک زمان با هم زندگی می‌کنند.

پیام‌ها:

۱- تاریخ سقوط طاغوتیان و کافران، از منابع شناخت انسان و عبرت آموز است.

«وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ» (تاریخ، یک مجموعه‌ی به هم پیوسته است که می‌توان از گذشته‌ی آن برای آینده عبرت گرفت)

۲- تعداد کفار و طاغوتیانی که نابود شده‌اند کم نیستند. «وَ كَمْ أَهْلَكْنَا»

۳- تحولات تاریخی، طبق سنت‌هایی است که خدا مقرر کرده است. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۴- امکانات رفاهی و مادیات، نه نشانه‌ی سعادت است و نه از قهر خداوند جلوگیری می‌کند. «أَهْلَكْنَا... هُمْ أَحْسَنُ أَثَانًا»

۵- رفاه و امکانات، عامل غرور، غفلت، طغیان و سرانجام هلاکت است. «كَمْ أَهْلَكْنَا... أَحْسَنُ أَثَانًا وَ رِئِيًّا»

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مِيدًا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرُّ مَكَانًا وَ
أَضْعَفُ جُنْدًا» (۷۵)

بگو: هر که در گمراهی است، خداوند رحمان (طبق سنت خود) مدتی به او مهلت و مدد می دهد، تا زمانی که آنچه را وعده داده می شوند ببینند، یا عذاب (این دنیا) یا (عذاب) قیامت را. پس (در آن روز) خواهند دانست چه کسی جایگاهش بدتر و لشکرش ناتوان تر است.

نکته ها:

«مَدَّ» و «امداد» به یک معناست، لکن به گفته ی راغب، معمولاً «امداد» در مورد کار پسندیده و محبوب و «مَدَّ» در مورد کار ناپسند و مکروه استفاده می شود.

خداوند متعال به همه ی کسانی که راه شری را انتخاب کنند، مهلت می دهد. این مهلت برای این است که شاید توبه کنند، یا فرزندان صالحی از نسل آنان به وجود آید. گرچه برخی گمراهان از مهلت الهی سوء استفاده کرده، گناهان بیشتری مرتکب می شوند و عذاب خود را بیشتر می کنند. (۱)

لطف حقّ با تو مداراها کند

چون که از حد بگذرد رسوا کند

امام صادق علیه السلام درباره «إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ» فرمودند: آن وعده ی ظهور حضرت قائم علیه السلام است و «شَرُّ مَكَانًا» یعنی روز قیام قائم معلوم خواهد شد که چه کسی در موقعیت ناپسند و ضعیف قرار دارد. (۲)

پیام ها:

۱- سنت خداوند بر این است که زمینه ی حرکت و رشد را برای همه ی انسان ها فراهم کند، و این انسان است که اگر گمراهی را برگزید. خداوند مدتی به او

ص: ۳۰۲

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان.

۲- ۲). کافی، ج ۱، ص ۴۳۱.

مهلت می دهد، «مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ» و اگر راه هدایت را در پیش گرفت خداوند بر هدایتش می افزاید. «وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى»

۲- مهلت و امداد، برخاسته از رحمت الهی است. «فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ»

۳- کفار بارها به خطر و عذاب تهدید می شدند، ولی آنان متذکر نمی شدند.

«مَا يُوعَدُونَ»

۴- خدا بعضی گمراهان را در دنیا عذاب می کند و حساب قیامتش همچنان باقی می ماند، ولی بعضی را تنها در قیامت کیفر می دهد. «إِنَّمَا الْعَذَابُ وَ إِنَّمَا السَّاعَةُ»

۵- در لحظه ی مرگ، مقام و موقعیت، بستگان و نفرات به کار نمی آیند. «شَرُّ مَكَانًا وَ أَوْعَفُ جُنْدًا»

۶- قیامت روز ظهور حقایق و کشف و شهود است. «حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا ... فَسَيَعْلَمُونَ ...»

وَ يَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًّا (۷۶)

کسانی که هدایت یافته اند، خداوند بر هدایتشان می افزاید و نیکی های ماندگار، ثوابش نزد پروردگارت بهتر و خوش فرجام تر است.

نکته ها:

کلمه «مَرَدًّا» به معنای عاقبت و منفعت است. و کلمه ی «ثواب» به معنای جزای عمل است که به انسان بر می گردد، چه خیر باشد و چه شر؛ لکن بیشتر در خیر استعمال می شود. (۱)

در آیه ی قبل خواندیم که گمراهان، در گمراهی بیشتری قرار می گیرند. این آیه می فرماید:

هدایت یافتگان نیز در هدایت و نورايت بیشتری قرار می گیرند.

در بعضی روایات می خوانیم: مراد از «الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ» ذکر «سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اكبر» است. (۲)

ص: ۳۰۳

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۱- هدایت، مراحل و درجاتی دارد. وَ يَزِيدُ اللَّهُ ...

۲- اعمال صالح نزد خداوند محفوظ می ماند. «وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ»

۳- توفیق انجام کارهای شایسته، در پرتو هدایت الهی است. «اهْتَدَوْا هُدًى وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ»

۴- خداوند به پیامبرش عنایت مخصوص دارد. «عِنْدَ رَبِّكَ»

۵- کیفر و پاداش از شئون ربوبیت الهی است. «عِنْدَ رَبِّكَ تَوَابًا»

۶- کار نیک، رمز خوش عاقبتی است. الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ ... خَيْرٌ مَرَدًّا

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَ وُلَدًا ﴿٧٧﴾

پس آیا دیدی کسی را که به آیات ما کفر ورزید و گفت: قطعاً به من مال و فرزند(بسیار) داده خواهد شد!

أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾

آیا(این خوش خیالی به خاطر آن است که)از غیب آگاه است، یا از خدای رحمان تعهدی گرفته است؟

كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَ نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾

هرگز(چنین نیست)، به زودی هر چه می گوید می نویسیم و برای همیشه عذابش می کنیم.

وَ نَرِيهِ مَا يَقُولُ وَ يُأْتِنَا فَزْدًا ﴿٨٠﴾

و هر چه(از مال و فرزند)دم می زند ما وارث خواهیم شد و او بی کس و تنها نزد ما خواهد آمد.

امام باقر علیه السلام درباره ی شأن نزول «أَفْرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ» فرمودند: عاص بن وائل به خنّاب بدهکار بود، خنّاب برای دریافت طلب خود نزد او آمد، ولی عاص گفت: آیا شما معتقد نیستید که در بهشت طلا و نقره و حریر هست؟ خنّاب گفت: آری؛ عاص گفت: پس وعده ی ما در بهشت و قسم می خورم که در بهشت بهتر از آنچه شما دادید به شما داده شود. (۱)

پیام ها:

۱-رها کردن خدا و پناه بردن به مال و فرزند، شگفت آور است. «أَفْرَأَيْتَ»

۲-کافر، دین را مانع پیشرفت، و کفر را عامل رشد می داند. «كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ»

۳-ملاک ارزش نزد کفار، مال و فرزند است. «لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا» (کافر در برابر منطق و تهدید، تنها به آنچه در دست دارد دلخوش است).

۴-مرفّهان کج فکر را تحقیر کنید تا در جامعه الگو نشوند. «أَفْرَأَيْتَ ... أَطَّلَعَ الْغَيْبَ ...

نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ

۵-خداوند با هیچ کس قرار دادی امضا نکرده است. «أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

۶-گرچه عهد خداوند تخلف ندارد، ولی کفار با خداوند عهدی نبسته اند. «أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

۷-پندارهای باطل را با صراحت سرکوب کنید. «كَلَّا»

۸-رفتار و گفتار آدمی در دیوان الهی ثبت می گردد. «سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ»

۹-برای هر گفتار و عملی تا مدّتی مهلت است، شاید پشیمان شده و توبه کند، ولی اگر آن مدّت سرآمد و پشیمان نشد، ثبت می شود. حرف «سین» در «سَنَكْتُبُ» نشانه ی مهلت است. (۲)

ص: ۳۰۵

۱- (۱). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۵۳.

۲- (۲). در روایات نیز می خوانیم: همین که عمل بدی از انسان سر می زند، تا مدّتی فرشتگان مأمور به ثبت نیستند، شاید پشیمان شود، ولی پس از پایان مدّت، ثبت می شود.

۱۰- سخن باید به علم و دلیل تکیه داشته باشد، چرا که انسان مسئول گفته های خود است. «سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا»

۱۱- در قیامت، انسان مال و فرزندی را که عامل کفر و غرور او گردیدند، رها می کند و در پیشگاه خداوند، به تنهایی حاضر می شود. «يَأْتِينَا فَرْدًا»

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿۸۱﴾

به جای خدای یگانه خدایانی (دروغین) برگزیدند تا برای ایشان سبب عزت باشد.

كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿۸۲﴾

هرگز (به این آرزو نمی رسند، بلکه) به زودی (معبودها) پرستش آنان را منکر خواهند شد و در برابر آنان (به جای عزت بخشی) به مخالفت بر می خیزند.

نکته ها:

به گفته ی علامه طباطبایی، جمله ی «كَلَّا سَيَكْفُرُونَ» دو گونه تفسیر دارد:

الف: مشرکین به عبادت خویش کفر خواهند ورزید و مخالف بت ها خواهند شد.

ب: طاغوت ها و بت ها، بجای شفاعت و عزت و یاری عبادت کنندگان خود، علیه آنان قیام خواهند کرد. در قرآن آیات دیگری نیز به این معنا دلالت دارد. (۱)

«عزیز» یعنی پیروز و نفوذناپذیری که نمی توان به او ضرر و شری رساند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مقصود از «آلِهَةً» رؤسای هستند که مردم با اطاعت از آنان، در جستجوی عزتند. (۲) البته ضدیت معبودهایی مانند طاغوت ها و شیطان ها با پیروان خود روشن است، اما معبودهایی مانند سنگ و چوب و غیره ممکن است به اراده ی خداوند در

ص: ۳۰۶

۱-۱). «یکفرون بشرکم» معبودها شرک ورزی شما را انکار خواهند کرد. فاطر، ۱۴. «و اذا حشر الناس كانوا لهم اعداء و كانوا بعبادتهم کافرین» هنگامی که مردم در قیامت محشور شوند، معبودها دشمن بت پرستان شده و عبادات آنان را انکار خواهند کرد. احقاف، ۶.

۲-۲). تفسیر صافی.

روز قیامت به زبان در آیند و از مشرکین و پرستش کنندگان خود، بیزاری جویند. (۱)

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه فرمودند: مراد از عبادت در آیه، سجده و رکوع نیست، بلکه فرمانبرداری و اطاعت است و فرمود:

«من اطاع مخلوقاً فی معصیه الخالق فقد عبده» هر کس با اطاعت از مخلوقی مرتکب گناه شود، آن اطاعت به منزله ی پرستش است. (۲)

پیام ها:

۱- عزت خواهی در فطرت انسان هست، ولی او در مصداق اشتباه می کند و سراغ منبع حقیقی عزت نمی رود. اِتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ...

۲- قیامت نزدیک است، آن را باور کنیم. «سَيَكْفُرُونَ»

۳- همان کسانی که انسان بجای خدا به آنان دل بسته، بر ضد او قیام خواهند کرد.

«وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ صِدًّا» (تکیه بر غیر خدا، سبب دشمنی آنان در قیامت است)

أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَزُّهُمُ أَرْأَ «۸۳»

آیا ندیدی که ما شیطان ها را به سوی کافران فرستادیم تا آنان را شدیداً تحریک کنند؟

فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا «۸۴»

پس بر (عذاب) آنان عجله مکن، ما حساب آنها (وروز وساعت واعمال و حتی نفس زدن آنان) را شماره کنیم (تا موعدشان فرا رسد).

نکته ها:

کلمه ی «از» به معنای تحریک کردن شدید و از جا کنندن است. «از القدر» یعنی دیگک چنان به جوش آمد که هر چه در آن بود زیر و رو شد.

رابطه ی شیطان با اهل ایمان، ساده و دنبالش هشیاری و توبه است. «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (۳)

ص: ۳۰۷

٢-٢. تفسير نورالثقلين.

٣-٣. طه، ١٢٠.

ولی رابطه‌ی شیطان با کفار، رابطه‌ی سلطه‌گرانه است. «أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ» نه «الی الکافرین». البته این سلطه‌ی است که کافر، خود زمینه‌ی آن را فراهم کرده است.

﴿إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ﴾ (۱)

ممکن است مراد از فرستادن شیطان‌ها از سوی خدا، رها کردن آنها باشد؛ مثلاً کسی که سگ خود را نبندد و مانعش نشود می‌گویند سگ خود را فرستاد.

در تفسیر قمی آمده است: آیه‌ی «أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ» درباره‌ی کسانی نازل شده که خمس و زکات خود را نمی‌پردازند، خداوند بر اینان سلطان یا شیطانی را می‌فرستد تا آن مقدار از مالی که از بابت خمس و زکات پرداخت نکرده‌اند، در غیر راه خداوند مصرف نمایند.

امام صادق علیه السلام فرمود: روزهای عمر انسان را پدر و مادر او نیز می‌توانند بشمارند؛ پس مراد از «نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا» این است که ما شماره نفس‌های آنان را نیز می‌دانیم. (۲)

پیام‌ها:

۱- کسانی که کفر را انتخاب کردند و ولایت شیطان را پذیرفتند، خداوند شیطان‌ها را برای تشویق و تحریک آنان به فساد به سراغشان می‌فرستد.

(یکی از کیفرهای کافران، سلطه‌ی شیطان بر آنهاست) «أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ»

۲- شیطان انسان را تحریک می‌کند، ولی اجبار نمی‌کند. «تَوَزُّهُمُ أَرْأًا»

۳- تحریک شیطان بسیار قوی است. «تَوَزُّهُمُ أَرْأًا»

۴- هیچ چیز حتی وسوسه‌های شیطان، از اراده‌ی خداوند خارج نیست. «أَنَا أَرْسَلْنَا ...»

تَوَزُّهُمُ أَرْأًا

۵- کفر، مایه‌ی تحریک‌پذیری از شیطان است. «عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَزُّهُمُ» ۶- علم انبیا به مصالح و حوادث محدود است. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ»

۷- لجاجت در کفر و دشمنی، پیامبری را که خلق عظیم و سعه صدر داشت، به

١-١. نحل، ١٠٠.

٢-٢. تفسير صافي.

درخواست عذاب برای آنان وادار کرد. «فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ»

۸- سَنَّتْ خَدَاوَنَد بَر مَهَلْت دَادَن بَه مَرْدَم اَسْت. «نَعِيْدُ لَهُمْ عِيْدًا» بَر نَامَه هَاي اَلِهِي مَنْظَم وَ زَمَان بِنْدِي شَدَه اَسْت، پَس دَر مَرگَ وَ هَلَاكْت كَا فَرَان عَجَلَه نَكْنِيْم.

«فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ»

۹- اوامر و نواهی و دستورات خود را مستدل بیان کنید. «فَلَا تَعْجَلْ ... اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ اِلَى الرَّحْمَنِ وَفُداً» ۸۵

(یاد کن) روزی که ما پرهیزکاران را دسته جمعی به سوی (ضیافت) خدای رحمان گرد آوریم.

وَ نَسُوْقُ الْمُجْرِمِيْنَ اِلَى جَهَنَّمَ وَرِداً» ۸۶

و مجرمان را (پیاده و) تشنه به سوی جهنم می رانیم.

نکته ها:

«وفد» به گروهی تازه وارد می گویند که برای زیارت یا طلب حاجت سواره می آیند. کلمه ی «ورد» به معنای عطش است.

پیام ها:

۱- صحنه های قیامت یاد کردنی است، قیامت روز ظهور تفاوت متقین و مجرمین است. و یَوْمَ ...

۲- نحوه ی حضور بهشتیان و ورود دوزخیان بسیار مهم است. وَفُداً ... وَرِداً

۳- پرهیزکاران مهمان خدایند، «وَفُداً» ولی مجرمان به ذلّت روانه می شوند.

«نَسُوْقُ» متقین با تشریفات ویژه و با استقبال ملائکه وارد بهشت می شوند. (۱)

۴- مهم تر از بهشت، رحمت الهی است که بهشت یکی از جلوه های آن است. «اِلَى

ص: ۳۰۹

الرَّحْمَنِ» بجای «إِلَى الْجَنَّةِ» آمده است.

۵- کلید بهشت تقوای الهی است. «نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ»

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا» (۸۷)

آنان مالک شفاعت نیستند، مگر کسی که با خدای رحمان پیمانی بسته باشد.

نکته ها:

قرآن، برای شفاعت شرایطی قائل است و چنین نیست که هر کس هر چه را خواست شفیع خود قرار دهد. در قیامت، کفار به هر دری می زنند و از هر کسی پناه می خواهند، ولی جواب منفی می شنوند.

ممکن است مراد از «عهد»، همان عهد بندگی خدا و دوری از شیطان باشد که قرآن می فرماید: «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱) ای انسان ها! آیا از شما پیمان نگرفتم که از شیطان اطاعت نکنید که او برای شما دشمنی آشکار است و اینکه تنها مرا پرستش کنید که این صراط مستقیم است. و در جای دیگری می خوانیم: «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا» (۲) در آن روز، شفاعت هیچ کس سودی نمی بخشد جز کسی که خداوند به او اجازه داده و به گفتار او راضی است.

در روایات، «عهد» به چند چیز تفسیر شده است از جمله:

الف: تعهد به ولایت امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیهما السلام و امامان پس از او. (۳)

ب: وصیت هنگام مرگ که انسان مردم را گرد خود جمع کند و بگوید: من متعهدم به «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»، و حقایق بهشت و دوزخ. (۴)

ج: تعهد و مواظبت بر نمازهای شبانه روزی. (۵)

ص: ۳۱۰

۱-۱. یس، ۶۰-۶۱.

۲-۲. طه، ۱۰۹.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۵-۵. تفسیر المیزان.

پیام ها:

۱- شفاعت، دارای نظامی قانون مند و تحت نظارت خداوند است. لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ ...

۲- کسی خودسرانه و از پیش خود قدرت و حق شفاعت ندارد. «لَا يَمْلِكُونَ»

۳- شفاعت، جلوه ای از رحمت گسترده ی الهی است. «عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

۴- افراد خاص و متعهد از طرف خداوند حق شفاعت دارند. «إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا»

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا ﴿۸۸﴾

و(کفار) گفتند: خدای رحمان (برای خود) فرزندی انتخاب کرده است.

لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿۸۹﴾

راستی، مطلب زشتی گفتید.

نکته ها:

کلمه ی «ادّ» به معنای منکر بزرگ و بسیار زشت است.

این آیه شامل گروه های زیادی می شود، از جمله:

الف: مشرکین، که ملائکه را دختران خدا می دانستند. «وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا» (۱)

ب: یهود، که عزیر را فرزند خدا می پنداشتند. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ» (۲)

ج: نصاری، که مسیح را فرزند خدا می شمردند. «قَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» (۳)

پیام ها:

۱- اعتقاد به فرزند داشتن خدا، سخنی بی پایه و بسیار زشت است. وَلَدًا ... شَيْئًا إِدًّا

۲- فرزند داشتن خدا نشانه ی کمال نیست، بلکه مایه ی نقص است. «شَيْئًا إِدًّا»

ص: ۳۱۱

٢-٢) توبه، ٣٠.

٣-٣) توبه، ٣٠.

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَنْفَطِرْنَ مِنْهُ وَ تَنشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا «٩٠»

نزدیک است از این سخن، آسمان ها متلاشی و زمین شکافته شود و کوه ها به شدت فرو ریزد.

أَنْ دَعُوا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًّا «٩١» وَ مَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا «٩٢»

زیرا برای خدای رحمان، فرزندی قائل شدند. در حالی که برای خدای رحمان، سزاوار نیست که فرزند بگیرد.

إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا «٩٣»

موجودی در آسمان ها و زمین نیست مگر آن که بنده وار نزد خداوند رحمان می آید.

نکته ها:

«هد» به معنای سقوط است.

مسأله ی واکنش طبیعت در برابر حقایق، بارها در قرآن مطرح شده است از جمله:

یک جا می فرماید: بعضی از سنگ ها از خشیت خداوند، از کوه فرو می ریزند. «وَ إِنْ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (١)

یا اینکه می فرماید: اگر قرآن بر کوه ها نازل می شد، هر آینه از ترس خداوند قطعه قطعه می شدند. «لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (٢)

پیام ها:

۱- گناه می تواند مایه ی برهم ریختن نظام هستی گردد. «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَنْفَطِرْنَ مِنْهُ»

۲- خداوند، هستی را برای انسان آفرید و اگر انسان منحرف شود، سقوط هستی بی جا نیست. «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَنْفَطِرْنَ مِنْهُ»

ص: ۳۱۲

۱- ۱. بقره، ۷۴.

۲- ۲. حشر، ۲۱.

۳- بالاترین فساد در جهان هستی، عقیده ی فاسد است. «دَعُوا لِلرَّحْمَنِ وِلْدَانًا»

۴- فرزند داشتن خداوند، به این معناست که او محتاج بقای نسل است، کمک و یاور می خواهد و از تنهایی رنج می برد، در حالی که او از همه ی اینها منزله است. «مَا يَتَّبِعِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وِلْدَانًا»

۵- تمام هستی تحت سلطه ی خداست و به سوی او باز می گردد. «آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا»

۶- هستی و موجودات آن همگی تحت فرمان خدا و بنده ی او هستند، چرا بنده ی او را فرزند او می خوانید. «مَا يَتَّبِعِي ... إِنْ كُنْتُ ... عَبْدًا»

لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا «۹۴»

قطعاً خداوند همه ی آنان را حساب کرده، با دقت شمرده است.

وَ كُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا «۹۵»

و همگی روز قیامت تنها (و تهی دست) نزد او خواهند آمد.

پیام ها:

۱- آمار دقیق همه ی اجزای هستی بدست اوست. «لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا» علم خداوند، تنها به کلیات احاطه ندارد، بلکه جزئیات را هم می داند.

هشدار که هر ذره حساب است در اینجا

دیوان حساب است و کتاب است در اینجا (۱)

۲- موجودات هستی محدودند. «عَدَّهُمْ عَدًّا»

۳- قیامت برای همه است. «كُلُّهُمْ»

۴- با اینکه حشر برای همه است، ولی هر کس به فکر خویش است و گویا انسان، تنهای تنهاست. «فَرْدًا» ، «لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادِي كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» (۲)

ص: ۳۱۳

۱- ۱. فیض کاشانی.

۲- ۲. انعام، ۹۴.

۵- روز قیامت تمام وابستگی های فAMILI، اقتصادی و اجتماعی، حزبی و غیره گسسته می شود. «فَزِدًا»

۶- در قیامت، مال و فرزند و دوست و... سودی ندارد. «فَزِدًا»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا «۹۶»

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند به زودی خدای رحمان برای آنان محبتی (در دلها) قرار می دهد.

نکته ها:

بارها دیده ایم که هرگاه انسان های با ایمان و صالح از دنیا می روند، حتی افراد لاابالی و فاسق هم در غم فرو می روند و ناخودآگاه به عزا می نشینند و اشک می ریزند و یادش را گرامی داشته، قبرش را زیارت می کنند و یا خاطراتش برای دیگران بازگو می کنند. همه اینها به خاطر فطرت پاک و کمال دوستی انسان است.

آری، کسی که تنها به خدا دل ببندد، خداوند هم دل های مردم را به او متوجه می کند. کسی که به یاد خدا باشد، خداوند او را یاد می کند. «فَأَذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱)

از امام صادق علیه السلام روایت شده است: ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام پاداشی است که خدا به مؤمنان دارای عمل صالح می دهد. (۲) و نظیر این روایت از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مورد مهر و محبت اهل ایمان به علی علیه السلام آمده است. (۳)

پیام ها:

۱- ایمان بدون عمل و عمل بدون ایمان، کارساز نیست. آمَنُوا وَعَمِلُوا ...

۲- ایمان و کار شایسته، کلید محبوبیت نزد مردم است. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ ... وُدًّا هرگاه دیدیم محبوبیت ما کم شده، عقیده یا عملکرد خود تجزیه و تحلیل کنیم. زیرا که وعده ی خداوند تخلف ندارد.

ص: ۳۱۴

۱- ۱. بقره، ۱۵۲.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۴۳۱.

۳- ۳. تفسیر فرات، ص ۲۴۷.

۳- محبوب شدن به دست خداست. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ» دلها نیز به دست اوست.

۴- محبوب شدن، رحمتی الهی است که نصیب مؤمنان و صالحان می شود.

«سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ»

۵- ممکن است امروز به کار شایسته ی شما ارج نهند، ولی صبر و تلاش مداوم

شما، در آینده به ثمر خواهد نشست. سَيَجْعَلُ ...

۶- محبوبیت، از الطاف و پاداش های الهی در دنیا است. «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مؤمنان و صالحان علاوه بر پاداش آخرت، در

همین دنیا نیز پاداش می گیرند)

فَإِنَّمَا يَسْرُنَاهُ بِلِسَانِكَ لِنُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا» (۹۷)

پس همانا قرآن را بر زبان تو آسان ساختیم تا پرهیزکاران را به وسیله ی آن بشارت دهی و مردم ستیزه جو را بدان هشدار

دهی.

نکته ها:

کلمه ی «لُدًّا» به معنای دشمنی شدید است.

پیام ها:

۱- آسان گویی، شیوه ای قرآنی برای ارشاد است. «يَسْرُنَاهُ» البته آسان گویی غیر از سست گویی است، سخن باید محکم ولی

روان باشد. «أُحْكِمْتُ آيَاتَهُ» (۱)

۲- بیان روان، از الطاف الهی است. «يَسْرُنَاهُ بِلِسَانِكَ»

۳- با هر گروهی به نحوی خاص باید سخن گفت. لِنُبَشِّرَ ... وَتُنذِرَ (با متقین به زبان بشارت و با دشمنان به صورت انذار).

ص: ۳۱۵

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

وچه بسیار نسل هایی که پیش از آنان هلاک کردیم. آیا کسی از آنها را می یابی یا کمترین صدایی از ایشان می شنوی؟

نکته ها:

این آیه ی شریفه، مایه ی تسکین و دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است و تلویحاً به او نوید می دهد که دشمنان لجوج تو به زودی نابود خواهند شد؛ چنان که بسیاری از حق ستیزان در گذشته به هلاکت رسیدند.

کلمه ی «رکز» به معنای صدای آهسته و مخفی است.

امام صادق علیه السلام در پاسخ جابر درباره آیه فرمودند: قوم هلاکت یافته بنی امیه هستند، هیچ یک از آنان را به حالی که امیدی داشته باشد و یا در ترس و وحشت نباشد نبینی. جابر می گوید: عرض کردم آیا این شدنی است؟ فرمودند: بسیار زود اتفاق خواهد افتاد. (۱)

پیام ها:

۱- هلاکت اقوام لجوج، نشانه جدی بودن هشدارهای قرآن است. «وَ تُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا وَ كَمْ أَهْلَكْنَا»

۲- هلاکت دشمنان حق، یکی از سنت های الهی است. «وَ كَمْ أَهْلَكْنَا»

۳- تاریخ آئینه ی عبرت است. هَلْ تُحِسُّ ... أَوْ تَسْمَعُ

ص: ۳۱۶

اشاره

سوره طه با یکصد و سی و پنج آیه، از سوره های مکی است و محتوای آن نیز همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر سخن از مبدأ و معاد می باشد.

این سوره، اولین سوره ای است که ماجرای حضرت موسی علیه السلام را به تفصیل بیان نموده و حدود هشتاد آیه را بدان اختصاص داده است. بخشی از آن نیز در مورد عظمت قرآن و صفات خداوند و بخشی در ارتباط با سرگذشت آدم و حوا و وسوسه شیطان است و در پایان اندرزه های بیدار کننده ای را بیان می دارد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: کسی که به تلاوت سوره ی طه مداومت کند، محبوب خداوند بوده و در روز قیامت، نامه ی عمل او را به دست راستش خواهند داد. (۱)

ص: ۳۱۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

طه «۱» مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى «۲»

طاها. ما قرآن را بر تو نازل نکردیم تا به زحمت و مشقت بیفتی.

إِلَّا تَذَكَّرَهُ لِمَنْ يَخْشَى «۳»

مگر آنکه مایه ی تذکر و یادآوری باشد برای کسی که (از خدا) می ترسد.

تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى «۴»

از جانب کسی که زمین و آسمان های بلند را آفریده، نازل شده است.

نکته ها:

برای حروف مقطعه ی «طه» معانی و تعبیرهای مختلفی بیان شده است؛ از جمله آن که نام خدا یا کلمه سوگند و یا نام پیامبر است. (۱) چنانکه اهل بیت پیامبر را «آل طاها» یا حضرت علی علیه السلام را «طه» (۲) و در دعای ندبه امام زمان علیه السلام را «یابن طه» می خوانیم. به هر حال این حروف زاید و بدون معنا نیست، و در طول زمان زیادی که از نزول قرآن می گذرد و با وجود دشمنان زبان شناس بسیار، تاکنون هیچ گونه ایراد و خدشه قابل تأملی در این مورد وارد نشده است. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خاطر عشق و سوز و تعهد در انجام وظیفه، بی تاب می شد، «لِتَشْقَى» تا

ص: ۳۲۰

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۹۷، ص ۳۷۵.

۳-۳. تفسیر نمونه.

جایی که در انجام تکلیف، پاهای حضرت متورم و رنگ مبارکش زرد شده بود. (۱)

«تنزیل» به معنای نزول تدریجی است، یعنی قرآن در مدت ۲۳ سال و در حوادث و مناسبت های گوناگون، نازل گردیده است و این با نزول دفعی قرآن در شب قدر بر قلب مبارک پیامبر صلی الله علیه و آله منافاتی ندارد.

پیام ها:

۱- وحی الهی برای ایجاد رنج و زحمت نازل نشده است. ﴿مَا أَنْزَلْنَا ... لِتَشْقَى﴾

۲- در انجام تکالیف دینی، تحمل مشقت های طاقت فرسا لازم نیست. ﴿مَا أَنْزَلْنَا ... لِتَشْقَى﴾

۳- انسان فطرتاً دارای باورهایی است، ولی چون از آنها غافل می شود نیاز به تذکر دارد. «تَذَكِّرَهُ»

۴- تقوی و علم و خشیت با یکدیگر ملازمند. (۲) «تَذَكِّرَهُ لِمَنْ يَخْشَى»

۵- برای رشد مناسب، تنها کمال مربی و مبلغ کافی نیست، باید زمینه ی پذیرش نیز فراهم باشد. «لِمَنْ يَخْشَى» چنانکه برای برداشت محصول خوب، بذر خوب، زمین مناسب و مراقبت لازم است.

۶- احساس مسئولیت مقدمه پندپذیری است. «تَذَكِّرَهُ لِمَنْ يَخْشَى»

۷- وظیفه ی پیامبر تذکر است نه اجبار مردم بر پذیرش. «إِلَّا تَذَكِّرَهُ لِمَنْ يَخْشَى»

۸- تشریح و تکوین، هر دو از یک منبع هستند و قوانین آنها با یکدیگر مطابقت دارد. «تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ» ۹- آفریدگار آسمان های با عظمت، اگر سخنی بگوید آن سخن، بسیار مهم است.

تَنْزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ ... السَّمَاوَاتِ الْعُلَى ... (کلام الامیر امیر الکلام)

ص: ۳۲۱

(۱-۱). تفسیر صافی.

(۲-۲). چنانکه در آیات دیگر می خوانیم: «تذکره للمتقين» حاقه، ۴۸، «انما يخشى الله من عباده العلماء» فاطر، ۲۸.

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ﴿٥﴾

(او خداوندی بخشنده و) رحمان است که بر عرش (تخت فرمانروایی هستی)، تسلط دارد.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى ﴿٦﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین و آنچه در میان آنها و آنچه در زیر زمین است، برای اوست.

وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾

و اگر سخت را آشکار بگویی (و یا پنهان کنی، تفاوتی ندارد)، پس همانا او اسرار (شما) و پنهان تر (از آن) را می داند.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ﴿٨﴾

(زیرا او) خدایی است که معبودی جز او نیست (و) بهترین نام ها برای اوست.

نکته ها:

در این چند آیه، چهار صفت از صفات بارز خداوند مطرح شده است؛

الف: خالقیت. «خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ»

ب: حاکمیت. «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»

ج: مالکیت. لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا ...

د: عالمیت. «يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى»

تسلط پروردگار بر عرش که در سوره های دیگر قرآن با عبارت «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» آمده است، کنایه از احاطه و سلطه خداوند بر جهان هستی است. مثلاً وقتی در فارسی می گویند:

فلانی بر تخت نشست، و یا فلانی را از تخت به پایین کشیدند، یعنی او حاکم شد و یا قدرت و حکومت را از او گرفتند.

معمولاً همراه با عبارت «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» و شبه آن، جمله ای می آید که به منزله ی تفسیر آن است، مانند:

«ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ» (۱) او بر عرش سلطه دارد و با شب، روز را می پوشاند؛ «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأُمْرَ» (۲) او بر هستی احاطه دارد و امور را تدبیر می کند؛ «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا ...» (۳) او بر هستی تسلط دارد و همه چیز را می داند؛ «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ» (۴) او بر عرش سلطه دارد و جز او سرپرستی نیست؛ و در این آیه: «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

کلمه «ثَرَى» به معنای خاک نمناک است و «تَحْتَ الثَّرَى» شامل اموات، گنج ها و هر چیز دیگری که در خاک پنهان شده می باشد.

«اسماء حسنی» همان صفات خداوند است که بنا بر روایات، ۹۹ اسم می باشد و اگر در دعا خداوند با این اسامی یاد شود، برکات و آثار فراوانی به همراه می آورد. اسمای الهی منحصر به اینها نیست و در بعضی ادعیه، مثل دعای جوشن کبیر، تا هزار اسم ذکر شده است. البته توسل به این اسما، تنها حفظ و قرائت آنها نیست، بلکه باید خود را به آن صفات نزدیک کرد.

مفرد آمدن «الْحُسَيْنِي» با آنکه موصوف آن «اسماء» جمع است، شاید به دلیل مقدر گرفتن کلمه ی «هذه» باشد، یعنی «هذه الاسماء الحسنی»، هر چند نمونه های دیگری نیز در قرآن هست، مانند: «مَا رَبُّ أُخْرَى» (۵) و «حَدَائِقُ ذَاتَ بَهْجَةٍ» (۶). (۷)

در روایات می خوانیم که امامان معصوم علیهم السلام فرموده اند: به خدا سو گند، ما اسماء حسنای الهی هستیم. (۸)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «سر» آن چیزی است که در دل پنهان می کنی و «أَخْفَى» آن

ص: ۳۲۳

۱- ۱. اعراف، ۵۴.

۲- ۲. یونس، ۳.

۳- ۳. حدید، ۴.

۴- ۴. سجده، ۴.

۵- ۵. طه، ۱۸.

۶- ۶. نمل، ۶۰.

۷- ۷. تفاسیر نمونه، مجمع البیان، طبری و تیان.

۸- ۸. تفسیر نمونه.

است که از ذهنت عبور کرده، ولی آن را فراموش کرده ای. (۱) یعنی نه تنها از دیگران پنهان است، بلکه خود نیز از آن غافل شده ای.

خداوند بر همه چیز آگاه است، «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى» غیب آسمان ها و زمین را می داند، «أَعْلَمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲)، حمل ماده ی باردار را می داند، «يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى» (۳)، هدف و معنای نگاه ها را می داند، «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» (۴)، خطورات قلبی را می داند، «يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ» (۵) و هیچ برگی از درخت نمی افتد مگر اینکه او می داند.
«وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا» (۶)

پیام ها:

۱- تسلط خداوند بر هستی، رحیمانه است، نه جبارانه. «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»

۲- نزول قرآن جلوه ای از رحمانیت و اقتدار خداوند بر هستی است. تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ ... الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

۳- تسلط خداوند بر همه ی هستی، یکسان است. (۷) «عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»

۴- خداوند، هم آفریدگار هستی است و هم نگهدار و حاکم بر آن. خَلَقَ ... عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

۵- خداوند بر تمام آنچه دیدنی و نادیدنی است، آگاهی و مالکیت مطلقه دارد.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ مَا تَحْتَ الثَّرَى

۶- یکی از راههای جلوگیری از منکرات، توجه مردم به علم الهی بر پنهان و آشکار آنهاست. «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى»

۷- نام نیکو و زیبا چه در لفظ و چه در معنا، یک ارزش است و خداوند، هم خود جمیل است و هم بهترین و نیکوترین نام ها را دارد. «لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى»

ص: ۳۲۴

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. بقره، ۳۳.

۳-۳. رعد، ۸.

۴-۴. غافر، ۱۹.

۵-۵. احزاب، ۵۱.

۶-۶. انعام، ۵۹.

۷-۷. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۲۸.

وَ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى ﴿٩﴾

و آیا خبر موسی به تو رسیده است؟!

إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾

هنگامی که آتشی را دید، پس به خانواده ی خود گفت: قدری درنگ کنید، همانا من آتشی یافتم، شاید (بتوانم) مقداری از آن را برای شما بیاورم یا به واسطه ی (آن) آتش، راهی بیابم.

نکته ها:

«قبس» به قطعه ای از آتش می گویند که از مجموعه آن جدا شده باشد.

در بخشی از سوره فرازهایی از داستان موسی علیه السلام به تفصیل بیان شده است:

الف: انتخاب حضرت موسی علیه السلام برای رسالت.

ب: دعوت آن حضرت از فرعون برای پذیرش حق.

ج: خروج او از مصر و غرق شدن فرعون.

د: گوساله پرستی بنی اسرائیل.

حضرت موسی علیه السلام به همراه همسر باردار خود، عزم سفر نمود و در بیابان راه را گم کردند.

در آن بیابان تاریک و هوای سرد و بارانی، برای گرمی و راهیابی، نیاز به آتش داشتند که از دور آتشی نمایان شد و حضرت برای به دست آوردن آتش و آسایش خانواده، راهی آن مکان شد که ناگهان ندایی آمد و خداوند موسی را به پیامبری برگزید. (۱)

آری، موسی علیه السلام برای پیدا کردن راه نجات خود و خانواده اش به سراغ آتش رفت، ولی خداوند راه نجات دیگران را به روی او گشود. او راه زمینی را می جست، امّا خدا راه معنویت و سعادت را به او نشان داد، او راه هدایت فردی را دنبال می کرد، ولی خدا راه هدایت امت را

ص: ۳۲۵

پیام ها:

۱- در نقل حقایق تاریخی، ابتدا مخاطبان خود را تشنه ی شنیدن کنیم، سپس ماجرا را برای آنها بیان نماییم. «هَلْ أَتَاكَ»

۲- سؤال کردن، شیوه ای مناسب برای تبلیغ و تربیت است. «هَلْ أَتَاكَ»

۳- بیان تاریخ، ارائه یک موعظه تجربی و وسیله ای برای عبرت است و دل و خاطر پیامبر را تسلی می دهد. «حَدِيثُ مُوسَى» (در فرهنگ قرآن، حدیث به معنای تاریخ است، نه حادثه ی جدید).

۴- گاهی انسان، نور الهی را به صورت نار می بیند. (۱) «إِذْ رَأَى نَارًا»

۵- زنان، دوشادوش مردان در چشیدن ناگواری ها سهیم بوده اند. «لِأَهْلِهِ»

۶- از حوادث تلخ نهراسید، چرا که گاهی از دل حوادث به ظاهر ناگوار، لطف خداوند ظاهر می شود. «إِذْ رَأَى نَارًا»

۷- مرد، متکفل تأمین رفاه خانواده ی خویش است. «لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ»

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى (۱۱)

پس همین که نزد آتش آمد، ندا داده شد: ای موسی!

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (۱۲)

همانا من پروردگار تو هستم. پس کفش خود را بیرون آور، به درستی که تو در سرزمین مقدس «طوی» هستی.

نکته ها:

نام موسی در بیست سوره و ۱۳۶ مرتبه در قرآن آمده و ماجرای موسی علیه السلام از بزرگ ترین

ص: ۳۲۶

داستان های قرآن است، زیرا حدود نهصد آیه از قرآن را به خود اختصاص داده است.

کلمه «رَبِّ» که از اسمای حسناى الهى است، بیش از ۹۷۰ مرتبه در قرآن آمده است و خداوند در اولین تجلی بر حضرت موسی علیه السلام خودش را با این نام به او معرفی فرمود. «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ» و چون نبوت حضرت موسی علیه السلام با ندا و کلام الهی آغاز شد، لذا او را کلیم الله می نامند. «وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا» (۱)

«وادی الْمُقَدَّسِ» به مکان دور از عیب و گناه اطلاق می گردد و «طُوًى» یعنی چیزی یا جایی که با برکت آمیخته شده است.

در حدیثی می خوانیم که مراد از کندن دو کفش، دل کندن از دو نگرانی است: یکی نگرانی از وضع همسر در آن سرما و دیگری، نگرانی از شرّ فرعون. (۲) بعضی نیز آن را اشاره به همسر و فرزند و یا حبّ دنیا و آخرت دانسته اند. در تورات کنونی نیز عبارت «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» به همین تعبیر آمده است. (۳)

پیام ها:

۱- چه بسا انسان به قصد کاری گام برمی دارد، اما به نتیجه دیگری می رسد.

آتَيْكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ ... نُودِيَ رَفْتِ مُوسَى كَأْتَشَى آرد بدست آتشی دید او که از آتش برست

۲- همین که اراده ی خداوند بر تحقق چیزی تعلق گرفت، تمام وسایل به خدمت آن هدف درمی آیند. (تاریکی شب، بارداری همسر، گم کردن راه، دیدن آتش، همه مقدمه جذب موسی علیه السلام و ارائه وحی و نبوت به او در میعاد گاه الهی شد.)

۳- هر کجا که ناباوری احساس می شود، باید تأکید بیشتری کرد. «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ»

۴- آثار قداست و معنویت کار باید در ظاهر افراد نیز پیدا باشد. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

۵- رابطه ی عمیق با خداوند، در گرو دل کندن از وابستگی هاست. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

ص: ۳۲۷

۱- ۱. نساء، ۱۶۴.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تورات، سفر خروج، فصل سوم.

۶- برای دریافت مسئولیت، فروتنی از ابتدائی ترین لوازم است. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ»

۷- بعضی از مکان ها دارای قداست خاصی هستند. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» (پابرهنه شدن و بیرون آوردن کفش، از آداب ورود به مکان های مقدس است)

۸- پیام های مقدس، در مکان های مقدس نازل می شوند. نُودَى ... بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ

۹- پذیرش مسئولیت های آسمانی در دل پاک طبیعت، همچون؛ کوه طور، وادی مقدس طوی و غار حرا بوده است. نُودَى ... بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى

وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى ﴿١٣﴾

و من تو را (به پیامبری) برگزیده ام، پس به آنچه وحی می شود گوش فراده.

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ﴿١٤﴾

همانا منم الله، جز من خدایی نیست، پس مرا بندگی کن و نماز را بپادار تا به یاد من باشی.

إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى ﴿١٥﴾

همانا قیامت خواهد آمد (ولی) من می خواهم (زمان) آن را مخفی کنم تا هر کس در برابر سعی و تلاش خود، جزا داده شود.

نکته ها:

یکی از اسامی قیامت، ساعت است. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبران، از جانب خداوند منصوب می شوند، نه از طرف مردم. «أَنَا اخْتَرْتُكَ»

۲- باید کلمات وحی را با تمام وجود و با جان و دل شنید. «فَاسْمِعْ» نه «فاسمع». ۳- از آداب گفتگو، معرفی خود است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ»

ص: ۳۲۸

۴-در نظام الهی، شناخت، اساس عمل است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ - فَاعْبُدْنِي»

۵-شناخت اصول دین، بر انجام فروع دین مقدم است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي»

توحید نظری مقدم بر توحید عملی است. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ - فَاعْبُدْنِي»

۶-عبادت باید خالصانه باشد. ارزش عبادت به میزان خلوص آن است.

«فَاعْبُدْنِي»

۷-توحید در رأس همه عقاید و نماز در رأس همه عبادات است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَاقِمِ الصَّلَاةَ»

۸-نماز، اولین دستور کار و برنامه ی عملی انبیاست. «اقِمِ الصَّلَاةَ»

۹-نماز، در ادیان دیگر نیز بوده است. «اقِمِ الصَّلَاةَ»

۱۰-هدف از اقامه نماز، تنها رعایت قالب آن نیست، بلکه توجه به قلب آن، یعنی احساس حضور است. «اقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي»

۱۱-توجه به قیامت، سبب برپایی نماز می شود. «اقِمِ الصَّلَاةَ - إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» در قیامت از نماز می پرسند.

۱۲-برپایی نماز به خاطر یاد اوست، «اقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» و یاد او موجب آرامش دلهاست. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»
(۱) چنانکه یاد ما از خدا، سبب یاد خدا از ماست. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۲)

۱۳-توحید و معاد، اولین پیام های الهی برای بشر است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا السَّاعَةَ آتِيَةٌ»

۱۴-از زمان وقوع قیامت، هیچ کس به جز خدا آگاه نیست. «أَكَادُ أُخْفِيهَا»

۱۵-برپایی قیامت حتمی است، «إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ» اما زمانش مخفی است. «أُخْفِيهَا»

۱۶-هر آگاهی و دانستنی مفید نیست. «أَكَادُ أُخْفِيهَا» ندانستن زمان وقوع قیامت دارای حکمت و لطفی است. زیرا انسان در عمل آزاد بوده و گرفتار هیجان و ترس نیست. کسی که ساعت آمدن میهمان را نمی داند، دائماً آمادگی خود را

ص: ۳۲۹

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. بقره، ۱۵۲.

حفظ می کند.

۱۷- با پنهانی زمان قیامت است که پاداش مردم بر اساس واقعیات و به اندازه تلاش و کوشش آنها خواهد بود. أُخْفِيهَا ... لِيُتَجَزَى

۱۸- پاداش و کیفر دنیوی کامل نیست. إِنَّ السَّاعَةَ ... لِيُتَجَزَى

۱۹- در قیامت، اجرای قانون و پاداش و کیفر در حق همه یکسان است. «كُلُّ نَفْسٍ»

۲۰- پاداش بر اساس سعی و تلاش است، خواه به انجام برسد، یا نرسد. «لِيُتَجَزَى - بِمَا تَسْعَى»

فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى ﴿١٦﴾

پس مبدا کسی که به قیامت ایمان ندارد و پیرو هوای نفس خویش است، تو را از توجه به قیامت باز دارد که سقوط می کنی.

پیام ها:

۱- تنها اعتقاد و عمل به اصول و فروع کافی نیست، بلکه صلابت در برابر مخالفان نیز لازم است. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا - فَاعْبُدْنِي فَلَا يَصُدُّكَ»

۲- افراد بی ایمان در صدد باز داشتن شما از راه حق هستند. توطئه و کارشکنی آنان، در راه و روش شما خللی وارد نسازد. «فَلَا يَصُدُّكَ»

۳- سرچشمه انکار معاد، پیروی از هوای نفس است. (۱) «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ»

۴- ایمان به معاد، بهترین عامل برای کنترل هوی پرستی است. «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ»

۵- نتیجه هوی پرستی سقوط است، گرچه آن شخص پیامبر باشد. «فَتَرْدَى» ۶- سازش با کفار و افراد بی ایمان، مایه ی هلاکت است. «فَلَا يَصُدُّكَ ... فَتَرْدَى»

۷- کافران و هواپرستان در صدد بازداشتن مؤمنان از نمازند. «أَقِمِ الصَّلَاةَ ...»

فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا

ص: ۳۳۰

(۱- ۱). شاید علت آنکه عدم ایمان با جمله ی «لا يؤمن» به صورت مضارع، و پیروی از هوی و هوس با جمله ی «واتبع هویه» به شکل فعل ماضی آمده، این باشد که ایمان نیاوردن ها به خاطر پیروی از هوسها است. تفسیر المیزان.

وَ مَا تِلْكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَى ﴿١٧﴾

و(خداوند فرمود:) ای موسی! آنچه به دست راست توست چیست؟

قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَ أَهْشُ بِهَا عَلَىٰ عَنَمِي وَ لِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾

(موسی) گفت: این عصای من است که بر آن تکیه می‌دهم و با آن برای گوسفندانم (از درختان) برگ می‌ریزم و در آن منافع دیگری (نیز) برای من است.

قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَى ﴿١٩﴾ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ ﴿٢٠﴾

(خداوند) فرمود: ای موسی! عصا را بیفکن. پس (موسی) آن را افکند، پس ناگهان آن (عصا) ماری شد که می‌شتافت.

قَالَ خُذْهَا وَ لَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ ﴿٢١﴾

(خداوند) فرمود: آن را بگیر و نترس، ما بزودی آن را به حالت اولیه اش بر می‌گردانیم.

نکته ها:

انسان‌ها به طور طبیعی از خطر و عوامل شرّ و ضرر می‌ترسند و از رویارویی با آن پرهیز می‌کنند و بدیهی است موسی علیه السلام نیز که انسان است بترسد، آنچه مورد انتقاد و مذمت است، تأثر، خشیت و اضطراب قلبی از غیر خداست که مخالف شجاعت و از صفات رذیله است و البته موسی از آن دور بوده است.

شاید ترس موسی علیه السلام به خاطر آن بود که فرمان «أَلْقِهَا» را مثل فرمان «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» برای احترام می‌پنداشت، اما همین که تبدیل به مار شد، جا خورد.

اصلاً همین ترس، خود دلیلی بر معجزه بودن این واقعه است، و گرنه، ساحری که خودش می‌داند سحرش واقعیت ندارد، از سحر و جادوی خود نمی‌ترسد.

خداوند در هر لحظه به میلیون‌ها بی‌جان، جان می‌دهد و یا جان میلیون‌ها جاندار را می‌گیرد، در اینجا نیز به عصای بی‌جان، جان داد و سپس آن را گرفت و بار دیگر عصا

شد. (۱) آیا او نمی تواند انسان زنده را بمیراند و دوباره او را به صورت اولیه اش در آورد؟

به راستی اگر نظر الهی چوب را ازدها می کند، پس اگر بر ما نظر لطفی کند چه می شود؟! و اگر نظر کرده ی او سحر تمامی ساحران را می بلعد، آیا نظر او بر قلب ما همه و سوسه ها را نخواهد بلعد؟!

در همین ابتدای کار برای موسی دو معجزه صورت گرفت، یکی اینکه عصا به اژدها تبدیل شد، «فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى» و دیگر اینکه اژدها به صورت عصای اولیه در آمد. «سِيرَتَهَا الْأُولَى»

پیام ها:

۱- خداوند برای قدرت نمایی خود، حتی از نزدیک ترین و ساده ترین ابزارها نیز استفاده می کند. «وَمَا تَلَمَّكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى»

۲- با بهره برداری از ابزارهای چند منظوره می توان از حجم کمتر استفاده ی بیشتری برد. «أَتَوَكَّلُ عَلَيْهَا وَ أَهْشُ بِهَا ...»

۳- تکیه بر عصا و ابزار مادی، با توکل بر خداوند منافاتی ندارد. «أَتَوَكَّلُ عَلَيْهَا»

۴- چوپانی شغل اکثر انبیا بوده است. «أَهْشُ بِهَا عَلَيَّ غَنَمِي»

۵- تمرین، تجربه و آمادگی قبل از دعوت ضروری است. موسی علیه السلام که می خواهد در برابر فرعون عصا را بیفکند تا اژدها شود، باید خودش قبلاً صحنه را دیده باشد. «فَالْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى»

وَ اضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةٌ أُخْرَى (۲۲)

و دستت را به زیر بازو و بغل خویش فروبر تا سفید و بی عیب بیرون آید (که این نیز) نشانه و معجزه ی دیگری است.

ص: ۳۳۲

لُنْرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى ﴿٢٣﴾

تا از نشانه های بزرگ خویش به تو نشان دهیم.

اِذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغَى ﴿٢٤﴾

(ای موسی! اکنون) به سوی فرعون حرکت کن که او طغیان کرده است.

نکته ها:

دومین معجزه ی حضرت موسی علیه السلام «ید بیضاء» (دست سفید) بود که با سه تعبیر در قرآن آمده است؛ یکی «اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ» (۱) و دیگری «وَ اَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ» (۲) و دیگری آیه ی «اضْمُمْ يَدَكَ اِلَى جَنَاحِكَ» که می توان بین همه ی آنها جمع کرد و گفت: دست خود را در گریبان فرو ببر و تا زیر بغل ادامه بده.

در تورات، آمده است: سفیدی دست موسی گرفتار مرض برص و پیسی شده بود، (۳) ولی در قرآن کلمه ی «مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» آمده تا بگوید سفیدی دست، نور بود نه مرض و تورات تحریف شده است.

پیام ها:

۱- دست قدرت الهی باز است و هر لحظه با هر وسیله که بخواهد می تواند قدرت نمایی کند. «اضْمُمْ يَدَكَ» ۲- هر چه تکبر و لجاجت مخاطب بیشتر باشد، معجزه های بیشتری ارائه شود.

«آيَةُ الْاٰخِرَى» (برای فرعون ها، چند معجزه لازم است).

۳- کسی که بنا دارد طاغوت را به حق دعوت کند، باید خودش آثار حق را دیده باشد. «لُنْرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى»

۴- معجزات انبیا، گوشه ای از آیات الهی است. «مِنْ آيَاتِنَا»

۵- اولین مأموریت انبیا، مبارزه با طاغوت هاست. «اِذْهَبْ»

ص: ۳۳۳

۱-۱. قصص، ۳۲.

۲-۲. نمل، ۱۲.

۳-۳. تورات، سفر خروج، فصل ۴، جمله ۶؛ تفسیر نمونه.

۶- همیشه نباید منتظر آمدن مردم بود، گاهی لازم است حتی پیامبران برای هدایت حاکمان حرکت کنند. «اَذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ»

۷- برای اصلاح جامعه، باید به سراغ سرچشمه و ریشه ی فتنه و فساد رفت.

«اَذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ»

۸- دین از سیاست جدا نیست، موسی برای اصلاح حکومت حرکت کرد. «اَذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ»

۹- مبارزه با طاغوت یک تکلیف الهی است، نه یک نمایش سیاسی. «اَذْهَبْ»

۱۰- سرچشمه ی همه انکارها، طغیان و گردنکشی در مقابل حق است. «إِنَّهُ طَغَىٰ» طغیان فرعون در ادعای ربوبیت، ایجاد وحشت، تفرقه و برده کشی مردم بود.

۱۱- کسانی می توانند با طاغوت مبارزه کنند که با ایمان، عبادت و صلابت خود را ساخته باشند. فَأَعْبُدْنِي ... أَقِمِ الصَّلَاةَ ... فَلَا يَصُدُّكَ ... اِذْهَبْ إِلَىٰ ...

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾

(موسی) گفت: پروردگارا!! (اکنون که مرا به این کار بزرگ مأمور فرمودی) سینه ام را برایم گشاده گردان (و بر صبر و حوصله ام بیفزای).

وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾

و کارم را برایم آسان فرما.

وَ اخْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾

و گره از زبانم باز نما. تا (آنها) سخنان مرا (خوب) بفهمند.

نکته ها:

اشاره

همین که حضرت موسی علیه السلام به رسالت الهی مأمور گردید، چهار خواسته را از خداوند طلب نمود:

۱- سعه ی صدر. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۲- شرایط آماده. «وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي»

۳- بیان روان. «وَ اِخْلُ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي» ۴- داشتن وزیر. «وَ اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا»

ص: ۳۳۴

چون حضرت موسی علیه السلام به مسائل متعدّد عبادی، سیاسی، انقلابی، اجتماعی، اخلاقی، فردی و جمعی مأمور شده بود و طبعاً پرداختن و توجه لازم به هر کدام، انسان را از سایر امور غافل می سازد، لذا سعه صدر در رسیدن به همه ی این موارد کاملاً ضرورت دارد. (۱)

سعه ی صدر، هم برای خود انسان لازم است، هم برای انجام مسئولیت و کلمه «لی» رمز آن است که دریافت وحی، نیاز به ظرفیت بزرگ دارد. چنانکه در سوره انشراح در مورد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است: أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ... إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا وِیژگی های قلب مؤمن و کافر

قلب مؤمن و کافر هریک جایگاه امری است، از جمله:

قلب مؤمن قلب کافر

- ۱- حیات. «أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (۲) ۱-مرض. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۳)
- ۲- شفا. «وَيَشْفِي صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ» (۴) ۲-قساوت. «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۵)
- ۳- طهارت. «امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۶) ۳-عدم پذیرش. «أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۷)
- ۴- سعه صدر. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۸) ۴-مهر خوردن. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ» (۹)
- ۵- هدایت. «مَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ» (۱۰) ۵-احاطه ظلمت. «رَأَى عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ» (۱۱)
- ۶- ایمان. «كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ» (۱۲) ۶-حجاب. «جَعَلْنَا عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ أَكِنَّةً» (۱۳)
- ۷- سکینه. «السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۱۴) ۷-فصل شدن. «أَمْ عَلَيَّ قُلُوبِ أَقْفَالِهَا» (۱۵)
- ۸- الفت. «وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» (۱۶) ۸-سختی. «خَتَمَ اللَّهُ عَلَيَّ قُلُوبَهُمْ» (۱۷)
- ۹- اطمینان قلبی. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ» ۹-برگشت و نفهمی. «صَرَفَ اللَّهُ الْقُلُوبَ» (۱۸) قُلُوبَهُمْ» (۱۹)

ص: ۳۳۵

۱-۱. تفسیر کبیر فخررازی.

۲-۲. انعام، ۱۲۲.

۳-۳. بقره، ۱۰.

۴-۴. توبه، ۱۴.

۵-۵. مائده، ۱۳.

٦-٦. حجرات، ٣.

٧-٧. صف، ٥.

٨-٨. طه، ٢٥.

٩-٩. نحل، ١٠٨.

١٠-١٠. تغابن، ١١.

١١-١١. مطففين، ١٤.

١٢-١٢. مجادلہ، ٢٢.

١٣-١٣. كهف، ٥٧.

١٤-١٤. فتح، ٤.

١٥-١٥. محمد، ٢٤.

١٦-١٦. انفال، ٦٣.

١٧-١٧. بقره، ٧.

١٨-١٨. رعد، ٢٨.

١٩-١٩. توبه، ١٢٧.

۱- سعه ی صدر اولین شرط موفقیت در هر کاری است. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

۲- به جای ترس و فرار از مسئولیت، امکانات و مقدمات و ابزار آن را از خداوند بخواهیم. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ۳- دعا قبل از هر کاری، رمز توکل و مایه ی دفع خطرات و آفات راه است، هر چند دعا خود نیز عبادت و اعلام نیاز به شمار می رود. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

۴- ارشاد و تربیت مردم و مبارزه با طاغوت ها، بستگی تام به صبر و حوصله ی مربی و مجاهد دارد. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

۵- رسالت، با تندی و خشونت سازگار نیست. کار بزرگ، روح بزرگ می خواهد.

«رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (موسی علیه السلام در یک درگیری، یک نفر را با مشت کشته بود، از این روی از خداوند طلب شرح صدر کرد.)

۶- دعای انبیا در قرآن، با اسم «رَبِّ» است. «رَبِّ»

۷- دریافت الطاف الهی، روح و سینه ای گشاده لازم دارد. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي»

۸- با سعه ی صدر کارها آسان می شود. «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي»

۹- ساده گویی و بیان روان، کمال است. «وَ اِخْلَلْ عُقْدَةَ مِنْ لِسَانِي»

۱۰- در هدایت و بسیج کردن مردم و روحیه دادن به نیروها و ارعاب و تضعیف روحیه ی طاغوت، زبان گویا بسیار مهم است. «وَ اِخْلَلْ عُقْدَةَ مِنْ لِسَانِي»

۱۱- اصل، فهمیدن مردم است، نه اصطلاحات زیبا. «يَفْقَهُوا قَوْلِي» شرط موفقیت در تبلیغ آن است که مردم حرف مبلغ را خوب بفهمند.

۱۳- در تبلیغ باید از هر وسیله ای که شناخت مردم را عمیق تر می کند استفاده کرد.

«يَفْقَهُوا قَوْلِي»

وَ اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا مِنْ اَهْلِي «۲۹» هَارُونَ اَخِي «۳۰»

و از خاندانم (یاور و) وزیری برایم قرار بده. برادرم هارون را.

أَشَدُّ بِهِ أَزْرِي (٣١) وَ أَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي (٣٢)

(و اینگونه) پشت مرا با او استوار ساز. و او را در کارم شریک گردان.

كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا (٣٣) وَ نَذْكُرَكَ كَثِيرًا (٣٤)

تا ما تو را بسیار به پاکی بستاییم. و تو را بسیار یاد نماییم.

نکته ها:

«وزیر» از «وزر» به معنای بار سنگین، به کسی گفته می شود که بار مسئولیت دیگری را نیز بر دوش می کشد. کلمه ی «أَزْرِي» نیز به معنای «پشت من» است.

در تفاسیر آمده است که پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله بارها این آیات را می خواند و می فرمود:

خدایا من نیز مثل موسی علیه السلام وزیری از اهل خودم می خواهم. (۱)

حضرت موسی علیه السلام در دریافت وحی مشکلی نداشت و وزیر خواستن او تنها به خاطر سنگینی مسئولیت رسالت و سختی تبلیغ بود.

هارون علیه السلام سه سال از حضرت موسی بزرگ تر بود و به همین مقدار، زودتر از موسی علیه السلام از دنیا رفت. (۲) و انبیای بعدی، همه از نسل هارون علیه السلام هستند.

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان می فرماید: حدیث منزلت که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمود:

«انت منی بمنزله هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی» از صد طریق از اهل سنت و هفتاد طریق از شیعه نقل شده است.

استمداد از مردم، منافاتی با توکل و کمک از خداوند نداشته و شرک نیست. در قرآن بارها به مسئله ی استمداد و تعاون اشاره شده است، از جمله: «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ» (۳) یکدیگر را در کار خیر یاری کنید. چنانکه حضرت عیسی فرمود: «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ» (۴)، یاور من به سوی خدا کیست؟ یا خداوند در جواب پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید:

ص: ۳۳۷

۱- ۱. تفاسیر در المنثور و نور الثقلین.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳. مائده، ۲.

«حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۱)، خداوند و مؤمنان پیرو، برای تو کافی هستند. یا ذوالقرنین از مردم برای ساختن سد کمک درخواست کرد و فرمود: فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ ... (۲) با نیروی خود مرا کمک کنید. و در این ماجرا نیز حضرت موسی از خداوند انسانی شایسته را به کمک می طلبد تا او را در امر تبلیغ دین یاری نماید.

پیام ها:

۱- مبارزه با طاغوتی مثل فرعون به تنهایی ممکن نیست. «اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا»

۲- هرچه کار مهم تر باشد، انتخاب وزیر و همراه نیز حساس تر است، وزیر پیشنهادی موسی علیه السلام را باید خداوند تأیید فرماید. «اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا»

۳- اگر همکار انسان از اهل خود او باشد بهتر است. (۳) «مِنْ أَهْلِي»

۴- رهبری و مدیریت باید متمرکز در شخص واحد باشد و دیگران با او همکاری کنند. «اشْدُدْ بِهِ أَزْرِيْ أَشْرِكُهُ فِيْ أَمْرِيْ»

۵- همکاری مایه پیشرفت امور است که همفکر و همراه باشد، نه در مقابل.

«أَشْرِكُهُ فِيْ أَمْرِيْ»

۶- تسبیح واقعی، در فضای مبارزه با طاغوت است. «إِنَّهُ طَعْنِيْ ، كَيْ نُسَبِّحَكَ»

۷- فلسفه ی حکومت و قدرت، برپایی و ارتقای معنویت در جامعه است. «اشْدُدْ بِهِ أَزْرِيْ ... كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا وَ نَذْكُرَكَ كَثِيْرًا»

۸- وظیفه ی انبیا، تنزیه خداوند از شرک، اوهام و خرافات است. «نُسَبِّحَكَ»

۹- مسئولیت زیاد، تسبیح زیاد لازم دارد. «نُسَبِّحَكَ، كَثِيْرًا»

۱۰- ابتدا خداوند را از هر عیب و نقصی تنزیه کنیم، سپس به ذکر و شکر او پردازیم. «نُسَبِّحَكَ نَذْكُرَكَ»

ص: ۳۳۸

(۱ - ۱). انفال، ۶۴.

(۲ - ۲). کهف، ۹۵.

(۳ - ۳). البته در صورتی که لیاقت و صلاحیت لازم را دارا باشد، چنانکه حضرت موسی انتخاب هارون را فصاحت او دانست و فرمود: «هو افصح مني»

۱۱- آنچه ارزش دارد ذکر کثیر است و گرنه هر انسانی هنگام خطر و گرفتاری یاد خدا می کند. «تَذْكُرَكَ كَثِيرًا»

إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

(پروردگارا!) همانا تو همواره نسبت به احوال ما آگاه و بصیر هستی.

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى ﴿٣٦﴾

(خداوند) فرمود: ای موسی! به یقین آنچه را درخواست کردی به تو داده شد.

وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى ﴿٣٧﴾

و به تحقیق ما بار دیگر بر تو منت گذاشتیم (و تو را مشمول نعمت های خویش ساختیم).

پیام ها:

۱- انبیا، همیشه خود را در محضر الهی می دیدند، و به اراده و مصلحت او راضی بودند. «إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا»

۲- با اینکه خداوند به همه چیز آگاه است، ولی باز هم دعا و درخواست از او مطلوب است. رَبِّ اشْرَحْ ... إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا

۳- اگر درخواست، صحیح و بجا، و دعا خالصانه باشد، استجاب قطعی است.

«قَدْ أُوتِيتَ»

۴- عطای الهی حکیمانه و بر اساس بصیرت است. بِنَا بَصِيرًا ... أُوتِيتَ سُؤْلَكَ

۵- کسی را که منصوب و مأمور انجام کاری می کنیم، ابزار کار و خواسته های او را نیز تأمین کنیم. اِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ ... رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ... وَزَيْرًا مِنْ أَهْلِي ... قَدْ أُوتِيتَ

۶- نعمت های الهی از باب امتنان است، نه استحقاق. «وَلَقَدْ مَنَّا»

۷- هیچگاه الطاف خداوند را از یاد نبریم. «وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى»

إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ ﴿٣٨﴾

آنگاه که به مادرت آنچه را باید الهام کرد، وحی کردیم.

أَنْ أَقْدِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَأَقْدِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيَلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عِدْوٌ لِي وَعِدْوٌ لَهُ وَالْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي ﴿٣٩﴾

(به او وحی کردیم) که کودک خود را در صندوقی بگذار، پس آن (صندوق) را در دریا بینداز، تا دریا آن را به ساحل افکند (و کسی که) دشمن من و دشمن او (است)، آن را (از دریا) بگیرد. و (ای موسی!) من محبتی از جانب خویش بر تو افکنم (تا تو را دوست بدارند) و تا زیر نظر من ساخته شوی (و پرورش یابی).

نکته ها:

مراد از وحی در اینجا، الهام و القا بر قلب است، نه آن وحی اصطلاحی که مخصوص پیامبران است. زیرا رسالت، مخصوص مردان است. چنانکه در سوره یوسف، آیه ۱۰۹ می فرماید: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ»

«تابوت» (۱) به معنای صندوق و «یم» به معنای دریاست و تمام هشت مورد استعمال «یم» در قرآن، در داستان حضرت موسی می باشد.

بر خلاف امروزه که صنعت تنها به ساخت کالاها گفته می شود، قرآن صنعت را هم به کالا گفته «اصْنَعِ الْفُلُكَ» و هم به تربیت انسانی. «لِتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي»

همین که خداوند بر کاری اراده کند، تمام مقدمات آن را نیز فراهم می سازد. در اینجا برای حفظ موسی علیه السلام، به مادرش الهام می کند که فرزندت را به دریا بینداز، به دریا امر می نماید

ص: ۳۴۰

۱- ۱). مراد از تابوت در داستان طالوت و جالوت در آیه ۲۴۸ سوره بقره، همین صندوقچه حضرت موسی است. «...ان یأتیکم التابوت فیه سکینه من ربکم وبقیة مما ترک آل موسی و آل هارون»

که صندوق حامل کودک را به ساحل ببر، به قلب دشمن القا می فرماید که او را بگیر و محبت کودک را نیز در دل او قرار می دهد.

امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند چنان محبتی از موسی در دل مردم انداخت که هر کس موسی علیه السلام را می دید به او علاقه مند می شد. (۱)

رمز رسیدن به کمالات، دل کردن از وابستگی ها و دوستی هاست. «فَأَقْذِفِيهِ»

الف: دل کردن از خود؛ ابراهیم حاضر شد در آتش افتد.

ب: دل کردن از همسر؛ ابراهیم همسرش را در مکه ی بی آب و گیاه گذارد.

ج: دل کردن از نوزاد؛ مادر موسی فرزند خود را در آب افکند.

د: دل کردن از نوجوان؛ ابراهیم حاضر شد اسماعیل را قربانی کند.

ه: دل کردن از شهوت؛ یوسف، درخواست کامیابی همسر عزیز مصر را نپذیرفت.

و: دل کردن از خواب؛ ثواب نماز در دل شب را کسی جز خدا نمی داند. «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (۲)

پیام ها:

۱- گاهی والدین به خاطر فرزند، مشمول لطف خاص می شوند. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أُمَّكَ»

۲- زن نیز می تواند به مقامی برسد که مورد وحی و الهام الهی قرار بگیرد. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أُمَّكَ» (اگر چه این وحی، برای رسالت بشمار نمی رود، اما الهام ساده نیز به حساب نمی آید، زیرا مادر موسی به واسطه ی آن، فرزند خود را تسلیم امواج آب کرد.)

۳- در حرکت و نهضت انبیا، زنان نیز ایفای نقش کرده اند. «أُمَّكَ»

۴- دریا نیز همچون تمام هستی، تحت امر الهی است. «فَلْيَلْقِهِ الْيَوْمَ بِالسَّاحِلِ»

۵- تکرار کلمه «عَدُو» نشانه عمق عداوت طاغوت نسبت به فرستادگان الهی است. «عَدُوِّي وَعَدُوُّ لَهُ»

ص: ۳۴۱

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). سجده، ۱۷.

۶- عدو شود سبب خیر، اگر خدا خواهد. «يَأْخُذُهُ عَيْدُو لِي وَ عَيْدُو لَهُ» ۷- محبوبیت یکی از الطاف الهی است. آنکه دلها از اوست، محبت نیز از اوست.

«مَحَبَّةٌ مِنِّي»

۸- اولیای خدا، تحت نظر و تربیت ویژه ی پروردگار قرار دارند. «عَلِيٌّ عَيْنِي»

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَ قَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَ فَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلِيًّا قَدَرًا يَا مُوسَىٰ ﴿٤٠﴾

آنگاه که خواهرت (در پی آن صندوق) می رفت تا بگوید: آیا شما را به کسی راهنمایی کنم که تکفل و پرستاری او را بپذیرد؟! (و آنان پذیرفتند.) پس (این گونه) ما تو را به سوی مادرت باز گردانیدیم تا چشم او (به تو) روشن شود و اندوهگین نگردد. و (ای موسی!) تو شخصی (از فرعونیان) را به قتل رساندی (و از این بابت دچار اندوه گردیدی)، پس تو را از غم نجات دادیم و تو را در آزمون های مختلف آزمودیم. پس چند سالی را در میان مردم مدین (و در کنار شعیب پیامبر) درنگ کردی، سپس (اینک) در زمان مقدر (برای پذیرش رسالت به اینجا) آمدی.

نکته ها:

فرعون که صندوق را از آب گرفت، در آغاز تصمیم کشتن طفل را داشت، ولی همسرش او را از این کار بازداشت. لذا دایه ها را برای شیر دادن کودک دعوت کردند، اما موسی سینه ی هیچ یک از آنان را قبول نکرد، و نظام فرعونی در تغذیه کودک عاجز شد. خواهر موسی که ماجرا را دنبال می کرد، جلو آمد و با حالت عادی گفت: من شما را به کسی معرفی می کنم که این کودک سینه ی او را قبول کند.

ص: ۳۴۲

بدین گونه موسی به دامان مادر بازگشت.

در تاریخ زندگانی و مبارزات حضرت موسی علیه السلام چند زن نقش اساسی داشته اند؛ مادر موسی، خواهر موسی، همسر موسی و زن فرعون.

حوادث زندگانی انبیا، گاهی به یکدیگر شباهت دارد. مثلاً سرگذشت حضرت موسی علیه السلام با زندگانی حضرت یوسف علیه السلام از جهاتی مشابه است، از جمله:

الف: هر دو پیامبر مدّتی را در کاخ زندگی کرده اند.

ب: زندگی در کاخ، به انتخاب هیچ یک نبود.

ج: پدر و مادر هر دو پیامبر به فراق مبتلا شدند.

د: سرانجام، هر دو به سوی والدین خود بازگشتند.

ه: هر دو به فتنه ی دیگران دچار شدند؛ حضرت یوسف به فتنه ی برادران خود و موسی علیه السلام به فتنه ی فرعون.

و: در زندگی هر کدام، زنی کاخ نشین نقش داشته است، همسر عزیز مصر در نقش منفی و همسر فرعون در نقش مثبت.

پیام ها:

۱- در نظام حاکمیت طاغوت، هر کس از طرفداران حقّ، چه زن و چه مرد، باید نقش مبارزاتی خود را به خوبی انجام دهد. «تَمْشِي أُخْتُكَ»

۲- برای دریافت الطاف الهی باید حرکت نمود. «أَوْحَيْنَا ... تَمْشِي أُخْتُكَ»

۳- پیشنهادات حقّ و منطقی خود را با نرمی و ملاحظت مطرح کنیم. «هَلْ»

۴- اسرار را فاش نکنیم. «مَنْ يَكْفُلُهُ» و نگفت: «الی امه»

۵- شیر دادن فرزند، کافی نیست، بلکه تکفّل کامل مهم است. «يَكْفُلُهُ»

۶- خدا به وعده های خویش وفادار است. (۱) «إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ - فَزَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ»

۷- سرپرستی مادر، بهترین شرایط برای رشد فرزند است. «لِتُضَنَّ عَلَيَّ عَيْنِي ...»

۱-۱) امام باقر علیه السلام فرمود: مدّت جدایی فرزند از مادر سه روز بود. تفسیر نورالثقلین.

فَرَجْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ

۸-رضایت مادر، جایگاه ویژه ای نزد خدا دارد. فَرَجْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا

۹-نگرانی از بازتاب کارها، به اخلاص و عصمت ضربه نمی زند. «فَنَجِّنَاكَ مِنَ الْغَمِّ» (موسی علیه السلام یک قبطی را بدون تعمّد کشته بود و اگر چه گناهی نداشت، ولی نگران و غمگین بود.)

۱۰-مردان خدا آزمایشات سختی را در پیش روی دارند. «فَتَنَّاكَ فُتُونًا»

انبیا نیز باید مزه ی حوادث سخت را بچشند لذا بعد از سال ها زندگانی در کاخ، اینک چوپانی در بیابان شروع می شود. «فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ»

۱۱-پشت سر گذاردن مراحل سخت، مقدمه ی رسیدن به مقام الهی و معنوی است. فِتْنَاكَ ... ثُمَّ جِئْتُ عَلَيَّ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ

۱۲-مسئولیت ها، توفیقات و الطاف الهی، دارای زمان بندی و حساب شده است.

«جِئْتُ عَلَيَّ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ»

وَ اضْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي «۴۱»

(ای موسی!) من تو را برای خودم ساخته و برگزیدم.

إِذْ هَبَّ أُنْتُ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَبَيَّنَا فِي ذِكْرِي «۴۲»

(اکنون) تو و برادرت با (معجزات و) آیاتی که من به شما داده ام بروید و در یاد (و رسالت) من سستی نکنید.

إِذْ هَبَّا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ «۴۳»

بروید به سوی فرعون که او طغیان کرده است.

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ «۴۴»

پس به نرمی با او سخن بگویید، شاید متذکر شود، یا (از خدا) بترسد.

«حَشِيئَةٌ»، ترس برخاسته از معرفت و احساس عظمت در برابر دیگری است.

خداوند درباره ی حضرت موسی علیه السلام تعبيرات خاصی بیان فرموده است:

الف: «قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا» (۱) ما او را به هم رازی خود نزدیک کردیم.

ب: «أَنَا اخْتَرْتُكَ» (۲) من تو را برگزیده ام.

ج: «وَأَلْتَمَسْنَا عَلَى عَيْنِي» (۳) زیر نظر من پرورش یابی.

د: «اصْطَفَيْنَاكَ لِنَفْسِي» تو را برای خود ساختم.

در آیات قبل، دو معجزه ی تبدیل عصا به اژدها و ییضا برای موسی علیه السلام مطرح شد، در این آیه می فرماید: «بِأَيَّتِي» یعنی معجزات دیگری نیز به تو خواهیم داد.

در آیه ی ۲۴ همین سوره، فرمان رسید که «اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ» به سوی فرعون حرکت کن، اما موسی علیه السلام از خداوند درخواست یاور نمود، اینک با استجابت خواسته ی او، در این آیه می فرماید: «اذْهَبْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ».

عدی بن حاتم می گوید: امیرالمؤمنین علیه السلام هنگام برخورد با معاویه در صفین، با صدای بلند فرمود: قسم به خداوند با معاویه و اصحاب او نبرد خواهم کرد، ولی به دنبال آن آهسته می فرمود: ان شاء الله. گفتم: یا علی! شما با صدای بلند از نبرد سخن می گوید، ولی با صدای آهسته ان شاء الله می گویی؟ فرمود: جنگ خدعه است و من در غگو نیستم، غرضم از این کار برانگیختن یارانم برای جنگ است تا متفرق نشوند. سپس حضرت این آیه را گواه کار خود آورد که خداوند به موسی گفت: فَقُولَا ... لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ خداوند می دانست فرعون متذکر نمی شود، ولی به جهت برانگیختن موسی برای رفتن به سوی فرعون این گونه سخن گفت. (۴)

ص: ۳۴۵

۱-۱. مریم، ۵۲.

۲-۲. طه، ۱۳.

۳-۳. طه، ۳۹.

۴-۴. کافی، ج ۷، ص ۴۶۰.

۱- برای اهداف بزرگ باید افرادی را تربیت کرد. «وَ اضْطَنْعْتُكَ لِنَفْسِي»

۲- خداوند برای انبیا برنامه های خاصی دارد. «وَ اضْطَنْعْتُكَ لِنَفْسِي» ۳- ابتدا خودسازی، آنگاه جامعه سازی. اضْطَنْعْتُكَ ... اِذْهَبْ

۴- اگر به عنوان مدیر، کسی را برای کاری اعزام می کنیم، بکوشیم که روحیه او مالا مال از عشق و احساس غرور و دلگرمی باشد. اضْطَنْعْتُكَ لِنَفْسِي ... اِذْهَبْ

۵- گاهی باید دیگران را احضار کرد، «وَ اَتُونِي مُسْلِمِينَ» (۱) و گاهی باید خود به طرف آنان رفت. «اِذْهَبْ»

۶- در بعضی مراحل، نباید پیک ها و پیام برها یک نفر باشد. «اِذْهَبْ اَنْتَ وَ اَخُوكَ»

۷- مبلغ باید به ابزار ارشاد مجهز باشد. «بِاَيَاتِي»

۸- مبلغ باید شجاع و مصمم و نفوذناپذیر باشد. «وَ لَا تَيِّبًا فِي ذِكْرِي» تا مبدا کاخ و قدرت و هیبت طاغوت، او را در انجام مأموریت مرعوب کند و از یاد خدا غافل شده و دست از صراحت لازم بردارد.

۹- رمز موفقیت انسان، توجه کامل و دائم به خداوند است. «لَا تَيِّبًا فِي ذِكْرِي»

۱۰- تبلیغ، ارشاد، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر و یاد خداست. «اِذْهَبْ اَنْتَ وَ اَخُوكَ بِاَيَاتِي وَ لَا تَيِّبًا فِي ذِكْرِي»

۱۱- یکی از بزرگ ترین اهداف و خدمات انبیا، مبارزه با طاغوت و برداشتن موانع راه خداپرستی است. «اِذْهَبْ .. اِنَّهُ طَغَى»

۱۲- گام اول در امر به معروف و نهی از منکر، بیان نرم است. «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا»

۱۳- امیدها در نرمی است، و انتظاری از خشونت نمی رود. قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهٗ يَتَذَكَّرُ ...

۱۴- شروع تربیت و ارشاد باید از طریق گفتگوی صمیمانه باشد. (۲) «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا

ص: ۳۴۶

۱- ۱. نمل، ۳۱.

۲- ۲. خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می فرماید: با نرمی و ملاحظت با مردم رفتار کن. «فبما رحمه من الله لنت لهم ولو كنت فظاً غليظ القلب لانفضوا من حولك» آل عمران، ۱۵۹.

لَيْنًا» حتی با سرکش ترین افراد نیز باید ابتدا با نرمی و لطافت سخن گفت.

۱۵- هرگز از هدایت دیگران مأیوس نشوید. لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ ...

۱۶- وظیفه ی پیامبر تذکر و ارشاد است. «يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى»

قَالَ رَبَّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُفْرَطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى ﴿٤٥﴾

(موسی و هارون) گفتند: پروردگارا! همانا می ترسیم که او بر ضد ما تعدی کند یا بر طغیان ادامه دهد (و بر آن بیفزاید).

قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى ﴿٤٦﴾

(خداوند) فرمود: نترسید، همانا من با شما هستم (و همه چیز را) می شنوم و می بینم.

نکته ها:

«فَرَطٌ» به معنای سرعت گرفتن و پیش افتادن است و «أَنْ يُفْرَطَ عَلَيْنَا» یعنی ما می ترسیم که فرعون، قبل از بیان استدلال و آوردن معجزات بر ما پیشی گرفته و طغیان خود را نسبت به بنی اسرائیل افزایش دهد. (۱)

آنچه برای انبیا مذموم است، خشیت و ترس قلبی از غیر خداست و گرنه، خوف طبیعی، لازمه ی انسانیت آن بزرگواران و همه انسان هاست و هر انسانی در برابر خطرات این ترس را دارد.

پیام ها:

۱- بررسی مشکلات و موانع احتمالی و ترس از آینده و ناکامی، منافاتی با اخلاص و مقام نبوت ندارد. إِنَّا نَخَافُ ...

۲- جو سازی و شایعه سازی، شیوه ی طاغوت ها و ستمگران است. آنان فضا را

ص: ۳۴۷

مسموم و مردان خدا را متهم می نمایند و یا بعد از شنیدن حق دست به آشوب می زنند تا سخن حق آنان اثر نکند. «يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى»

۳-ایمان به حضور در پیشگاه خداوند و یقین به امدادهای الهی، عامل شجاعت و روحیه یافتن مؤمنان است. «إِنِّي مَعَكُمْ»

۴-اگر کسی را به کاری مأمور کردید، باید از هر جهت او را تأمین نموده و به او روحیه بدهید. «إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَ أَرَى»

۵-اگر چه همه ی انسان ها مورد نظر و مرحمت الهی هستند، ولی لطف او بر انبیا بیشتر است. «إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَ أَرَى»

فَأَيُّهَا فُقُولًا إِنَّا رَسُولًا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى «۴۷»

پس به سراغ او بروید، پس (به او) بگویید: (ای فرعون) ما دو فرستاده ی پروردگار تو هستیم، و بنی اسرائیل را به همراه ما بفرست (و بیش از این) آنها را آزار مده. البته ما با معجزه ای از جانب پروردگارت به سوی تو آمده ایم و درود بر کسی که هدایت را پیروی کند.

إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَيَّ مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى «۴۸»

(به او بگویید:) همانا به ما وحی گردیده که عذاب بر کسی است که (آیات الهی را) تکذیب کند (و از آنها) سرپیچی نماید.

نکته ها:

چون ارشاد و تبلیغ سران ستمگر و هدایت آنان کار بسیار سخت و مهمی بوده است، لذا خداوند فرمان حرکت به سوی فرعون را تکرار می فرماید:

«أَذْهَبَ إِلَيَّ فِرْعَوْنُ»، «أَذْهَبَ أَنْتَ وَ أَخُوكَ»، «أَذْهَبَا إِلَيَّ فِرْعَوْنُ»، «فَأَيُّهَا».

در این آیات به سه رکن اعتقادی؛ یعنی توحید، نبوت و معاد اشاره شده است: «رَبِّكَ

أَوْحَىٰ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ

خداوند، دستور العمل مأموریت موسی و هارون علیهما السلام را در پنج مرحله تنظیم فرموده است:

الف: رفتن. «فَأْتِيَاهُ» ب: گفتن. «فَقُولَا» ج: دلیل آوردن. «جِئْنَاكَ بِآيَةٍ» د: تشویق. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ» د: تهدید. «أَنَّ الْعَذَابَ عَلَيَّ مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ».

پیام ها:

۱- کارهای ارشادی و تبلیغی باید بدیع و تهاجمی باشد، نه تدافعی. «فَأْتِيَاهُ»

۲- رسالت انبیا از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولًا رَبِّكَ»

۳- غرور مستکبران را بشکنید. «رَبِّكَ» در مقابل کسی که می گوید: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ» (۱)

۴- سخن با نرمی و لطافت، منافاتی با قاطعیت و صراحت ندارد. «إِنَّا رَسُولًا رَبِّكَ»

۵- آزادسازی انسان ها از ستم و بردگی طاغوت، در رأس وظایف انبیاست.

«فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ» (آری دین از سیاست جدا نیست، مبارزه با طاغوت ها و آزاد کردن مردم در متن دستورات الهی است.)

۶- هجرت از محیط ظلم و گناه، مقدمه نجات است. ابتدا آزادی، سپس ایمان.

فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ...

۷- مبارزه با طاغوت و آزادی مردم زمانی ارزش واقعی و همه جانبه دارد که در خط انبیا باشند. «فَأَرْسِلْ مَعَنَا»

۸- آزار و شکنجه ی مردم، ممنوع است. «لَا تُعَذِّبُهُمْ»

۹- عملکرد مأموران، به حساب فرمانده و مسئول آنان نیز گذارده می شود.

«لَا تُعَذِّبُهُمْ» با توجه به اینکه شخص فرعون، شکنجه گر تک تک مردم نبود.

۱۰- امتیت و سلامتی کامل و جامع، تنها در پرتو پیروی از هدایت های الهی بدست می آید. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ»

۱۱- سلام به طاغوت و ستمگران و کسانی که در مسیر هدایت نیستند، ممنوع است. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ»

۱۲- آنچه مهم است پیروی از حق است. «اتَّبَعَ الْهُدَىٰ»

۱۳- سلام دادن در پایان سخن، از آداب سخن است. «والسلام علی...»

قَالَ فَمَنْ رُبُّكُمَا يَا مُوسَى ﴿٤٩﴾

(فرعون) گفت: ای موسی! پس پروردگار شما دو نفر کیست؟!

قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى ﴿٥٠﴾

(موسی) گفت: پروردگار ما کسی است که به هر چیزی آفرینش خاص آن را عطا کرده و آنگاه (آن را به راه کمال) هدایت فرمود.

قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى ﴿٥١﴾

(فرعون) گفت: پس حال نسل های پیشین چگونه است؟!

نکته ها:

«بَالُ» به معنای فکر است، ولی به معنای حال نیز بکار می رود.

آنچه در نزد فرعون مطرح بود، ربوبیت است، نه الوهیت و خالقیت، زیرا او ادعای خالقیت نمی کرد و خود نیز الهه داشت؛ «وَ يَذْرَكُ وَ آلِهَتِكَ» (۱) و سایر کفار نیز «اللَّهُ» را بعنوان خالق قبول داشتند، وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ (۲)، بلکه ادعای فرعون، رهبری و حاکمیت مطلقه خودش بود، از این روی موسی علیه السلام در جواب فرمود:

خالق، مدبّر و حاکم هستی یکی است.

همه ی انبیا مردم را دعوت به توحید کرده و تنها راه کمال و هدایت را از جانب خدا دانسته اند: حضرت ابراهیم علیه السلام فرمود: «الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ» (۳)، خدایی که مرا آفرید پس او مرا هدایت کرد. موسی علیه السلام فرمود: «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۴) او به هر چیز آفرینش داده و هدایت کرد و حضرت محمد صلی الله علیه و آله فرمود: «الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى، وَ الَّذِي قَدَّرَ

ص: ۳۵۰

۱-۱. اعراف، ۱۲۷.

۲-۲. عنکبوت، ۶۱.

۳-۳. طه، ۵۰.

۴-۴. شعراء، ۷۸.

فَهْدَىٰ» (۱) خدایی که آفرید سپس تعدیل کرد و کسی که اندازه گرفت و هدایت کرد.

رهبری حرکت و قیام با موسی علیه السلام بود. «يَا مُوسَىٰ» اگر چه موسی و هارون به سوی فرعون رفتند و او ابتدا گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا»، ولی رهبر موسی بود، لذا فرعون بلافاصله اضافه کرد: «يَا مُوسَىٰ».

پیام ها:

۱- آنچه مورد ادعا و نزاع است، ربوبیت خداوند است، نه خالقیت. «فَمَنْ رَبُّكُمَا»

۲- روحیه ی استکبار و غرور طاغوتی حتی در گفتار و شیوه ی سؤال نیز مشهود است. به جای اینکه پرسد «مَنْ رَبِّي»، گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا»

۳- ما از خداوند طلبی نداریم، هر چه هست عطای اوست. «أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ»

۴- خداوند یکتا، هم می آفریند و هم با هدایت تکوینی اداره می کند. «أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ» (آری او پس از آفرینش، راه ادامه ی زندگی و کمال را نیز در آنان قرار داده است. «ثُمَّ هَدَىٰ»)

۵- خداوند به هر موجودی، آفرینش کامل و ویژگی هایی متناسب با او عطا کرده است. «خَلَقَهُ»

۶- لازمه ی ربوبیت الهی، هدایت اوست. رَبُّنَا ... ثُمَّ هَدَىٰ

۷- ربوبیت، حتی کسی است که آفریدگار است. «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ»

۸- همه ی موجودات، مشمول هدایت الهی هستند. تمام قوانین حاکم بر هستی و غرایز موجود در انسان ها و حیوانات، از هدایت الهی است. «خَلَقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ»

۹- در برابر منطق نباید به راه نیاکان تکیه کرد. «فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ»

موسی علیه السلام با منطق سخن می گوید ولی فرعون، مسیر بحث را به تاریخ می کشاند، تا عواطف مردم را تحریک کند. «فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ»

ص: ۳۵۱

قَالَ عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي ﴿٥٢﴾

(موسی) گفت: علم آن (احوال) در کتابی نزد پروردگار من است (و) پروردگار من نه (خطا و چیزی را) گم می کند و نه فراموش می نماید.

نکته ها:

وقتی فرعون از حال اقوام قبلی و مردگان پرسید، موسی علیه السلام با اینکه می توانست به تفصیل جواب دهد، اما چون می دانست مردم نسبت به نیاکان خویش غیرت و حساسیت دارند، لذا در جواب آنان کلی گویی کرده و به اجمال، علم آن را به خداوند احاله داد تا هم به «قَوْلًا لَيْنًا» عمل کرده باشد و هم وسیله ای برای بهانه و اشکال به دست آنان نداده باشد.

پیام ها:

- ۱- انبیا هر چه را نمی دانستند، یا گفتن آن را به صلاح نمی دانستند، علم آن را به خداوند نسبت می دادند. «عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي»
- ۲- مرّبی باید با سیاست، بعضی پاسخ ها را کلی و یا با سکوت جواب دهد تا بحث منحرف نشده و دستاویز دشمن نگردد. «عَلِمَهَا عِنْدَ رَبِّي»
- ۳- در تشکیلات الهی، همه چیز حساب و کتاب دارد. «فِي كِتَابٍ»
- ۴- کتاب الهی بسیار با عظمت و بزرگ است. «كِتَابٍ» نکره آمده است.
- ۵- در علم خداوند خطا راه ندارد. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي» (سهو و خطا در مورد کسانی است که واقعیت را نمی دانند، اما در مورد خداوندی که ظاهر و باطن هر چیز را همان گونه که هست می داند، هرگز احتمال خطا وجود ندارد).
- ۶- علم انسان دو آفت دارد؛ یا از ابتدا اشتباه می فهمد و حقیقت را گم می کند و یا بعد از فهمیدن فراموش می کند، اما علم خداوند از این آفات مبرا است. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي»
- ۷- کسی حقّ ربوبیت دارد که انحراف و فراموشی در او راه نداشته باشد. «لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسِي»

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَ سَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْ ثَبَاتٍ شَتَّىٰ «۵۳»

خدایی که زمین را برای شما بستر آسایش قرار داد و راههایی را در آن برای شما ایجاد کرد و از آسمان آبی فرستاد، پس به واسطه ی آن، انواع زوج های گوناگون گیاهان را (از خاک) بیرون آوردیم.

نکته ها:

عبارت «سَيَلَّكَ لَكُمْ» را می توان دو گونه معنا کرد؛ الف: راهها و جاده هایی که خداوند برای عبور انسان در زمین قرار داده است. ب: راههای کسب درآمد. (۱)

حضرت موسی علیه السلام در معرفی خداوند به فرعون فرمود: پروردگار ما کسی است که همه چیز را آفرید و هدایت کرد، و در این آیات به نمونه هایی از هدایت الهی در طبیعت اشاره می فرماید؛ زمینی که مهد آسایش انسان هاست، راههای زمینی که وسیله ارتباط و اتصال مناطق به یکدیگرند، باران و گیاهان گوناگون که قانون زوجیت را به همراه دارند.

زمانی نعمت های خداوند متعال را بهتر می شناسیم که خلاف آن را فرض نماییم، مثلاً اگر این زمین، آرام نبود و حرکتش کند یا تند بود، باران نمی بارید یا زمین آن را جذب نمی کرد، روئیدنی ها و چشمه ها در آن نبود، و یا... آیا باز هم «مهد» به شمار می رفت؟!

پیام ها:

۱- همان گونه که طفل، در مهد و گهواره برای زندگی خارج از آن رشد می یابد، انسان نیز باید در مهد زمین برای زندگی بیرون از زمین یعنی جهان آخرت رشد کند. (۲) «مهداً»

۲- زمین، آسایشگاه انسان است، همه نیازهای او را تأمین می کند، مرده و زنده ی او را حمل کرده و به امر الهی مسخر اوست. «مهداً»

ص: ۳۵۳

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳- آفرینش و شرایط زمین هدفدار و برای انسان است. جَعَلَ لَكُمْ ... سَلَكَ لَكُمْ

۴- نظام آفرینش بر اساس اصل علیت و سبب و مسبب است. «فَأَخْرَجْنَا بِهِ»

۵- توجه به قانون زوجیت در گیاهان، از معجزات علمی قرآن است. (۱) «أَزْوَاجًا مِنْ لَبَاتٍ»

كُلُوا وَارْزُقُوا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى (۵۴)

(تا هم خودتان از آن بخورید و (هم) چهار پایانتان را) (در آن) بچرانید.

البته در این (امور) نشانه هایی برای خردمندان است.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (۵۵)

ما شما را از آن (زمین) آفریدیم و در آن باز می گردانیم و بار دیگر شما را از آن بیرون می آوریم.

نکته ها:

«نهی» جمع «نهی» از ریشه ی «نهی» به معنای بازداشتن است و «اولی النُّهَى» یعنی صاحبان عقل و خرد. از این جهت به عقل، «نهی» می گویند که انسان را از پیروی هوسها باز می دارد. (۲)

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤال کردند «اولی النُّهَى» چه کسانی هستند؟ حضرت فرمود:

هم اولوا الاخلاق الحسنه... و البرره بالامهات و الآباء، و المتاعاهدین للفقراء و الجیران و الیتامی، و یطعمون الطعام و یفشون السلام فی العالم، و یصلون و الناس نیام غافلون آنان که دارای اخلاق حسنه اند... به پدران و مادران نیکی می کنند، به فقرا و همسایگان نیازمند و یتیمان کمک می رسانند، به گرسنگان غذا می دهند، صلح و آسایش در جهان می گسترانند و همان هایی که نماز می خوانند در حالی که مردم خوابند و بی خبر. (۳)

امیر مؤمنان علی علیه السلام راز سجده های نماز را اشارات به این آیه دانسته و فرموده اند: معنی

ص: ۳۵۴

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

سجده ی اوّل آن است که خدایا! من در آغاز از این خاک بودم، هنگامی که سر از سجده برمی داری اشاره به آن دارد که تو مرا از خاک آفریدی. سجده ی دوّم این مفهوم را می رساند که تو مرا به خاک برمی گردانی، و بلند شدن از آن، یعنی تو بار دیگر در قیامت مرا از خاک زنده خواهی کرد. (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش نباتات نیز هدفدار است. «لَبَاتٍ شَتَّى كَلُّوا وَ ارْعَوْا»

۲- تنوّع نباتات برای تنوّع نیازهاست. «لَبَاتٍ شَتَّى كَلُّوا وَ ارْعَوْا»

۳- چهار پایان برای انسان آفریده شده اند. «أَنْعَامِكُمْ»

۴- بهره گیری از مادّیات، شما را از یاد خدا غافل نسازد. «كُلُوا ... إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ

۵- سرچشمه و مادّه ی خلقت انسان از زمین است. «مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ»

۶- تفکر در طبیعت یکی از راههای خداشناسی است. «لآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى»

۷- مهم تر از داشتن عقل، استفاده و پیروی از آن است. «لآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى»

۸- انسان باید در خاک دفن شود. «فِيهَا نُعِيدُكُمْ»

۹- معاد، جسمانی است. «نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى»

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَ أَبَى «۵۶»

و به تحقیق ما تمام آیات و معجزات خویش را به او (فرعون) نشان دادیم، ولی او تکذیب و امتناع کرد.

«قَالَ أَجِئْتَنَا لِنُخْرِجَكَ مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى» «۵۷»

(فرعون) گفت: ای موسی! آیا تو آمده ای تا با سحر خود ما را از منطقه و سرزمینمان بیرون کنی؟!

ص: ۳۵۵

۱- خداوند متعال حتی برای فرعون ها نیز اتمام حجت می کند. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا»

۲- برای بعضی از منکرین یک معجزه کافی است، امّا برای طاغوتی مثل فرعون باید معجزات متعدّدی را ارائه کرد. «أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا»

۳- هرگاه قلب و روح انسان مریض شود، هیچ دلیلی نمی تواند او را قانع سازد.

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَابْتَدَىٰ»

۴- انسان لجوج به منزله ی ابلیس است. «فَكَذَّبَ وَابْتَدَىٰ» چنانکه خداوند در آیه ۳۴ سوره بقره در مورد شیطان می فرماید: «أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ»

۵- طاغوت ها در زمان درماندگی با سوء استفاده از عواطف و حربه ی وطن دوستی، احساسات مردم را تحریک می کنند. «لِنُخْرِجَنَّا مِنْ أَرْضِنَا»

۶- تهمت و ایجاد سوءظنّ نسبت به مردان خدا، شیوه ی استکباری است.

«لِنُخْرِجَنَّا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ»

فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى «۵۸»

(فرعون ادامه داد) پس ما (هم) حتماً سحری همانند آن (سحر) را برای تو خواهیم آورد. پس (اکنون) بین ما و خودت زمانی قرار بده که از آن تخلف نکنیم (آن هم در) مکانی هموار و با فاصله ای که نسبت به همه یکسان باشد.

«قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ وَأَنْ يُخَشِرَ النَّاسُ ضُحًى» «۵۹»

(موسی) گفت: وعده گاه (ما و) شما، روز زینت (روز عید) و در وقت چاشت (نیمروز) که همه ی مردم جمع شده باشند.

فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى ﴿٦٠﴾

پس فرعون پشت کرد (و مجلس را ترک کرد)، پس (تمام) مکر و حيله ی خود را جمع کرد، سپس (در روز موعود) باز آمد.

نکته ها:

یکی از بهترین کارهای حضرت موسی علیه السلام این بود که از عید ملی، یک روز و یک اجتماع هدفدار و متعالی ساخت و چنان کرد که در آن روز، همه ی ساحران با دیدن معجزه او تغییر فکر و عقیده دادند.

پیام ها:

۱- تحقیر و تهمت و عادی سازی جریان های مهم، شیوه ی طاغوت هاست.

﴿فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ﴾

۲- گاهی با آنکه احساس پوچی در درون است، ولی ژست قدرت نمایی و قاطعیت گرفته می شود. ﴿فَلَنَأْتِيَنَّكَ ...﴾

۳- حتی اگر به دشمن هم وعده می دهیم، بر آن وفا کنیم. ﴿مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ﴾

۴- عدالت و انصاف حتی درباره ی دشمن نیز نیکوست. ﴿مَكَانًا سُوءًا﴾ (مسافت آن مکان، نسبت به هر دو گروه یکسان باشد و هیچ امتیازی در آن نباشد)

۵- از ایام فراغت به بهترین نحو بهره برداری کنید. ﴿مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ﴾

۶- اگر ارشاد، با زیبایی و زینت و دلخوشی مردم همراه باشد، دارای اثر بیشتری است. ﴿مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ﴾

۷- مسئله عید و زینت، تاریخی بسیار طولانی دارد. ﴿يَوْمَ الزَّيْنَةِ﴾

۸- بحث های منطقی و آزاد باید در حضور مردم باشد. ﴿أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى﴾

۹- در تبلیغ از عنصر زمان و مکان غفلت نشود. ﴿يَوْمَ الزَّيْنَةِ ... ضُحًى ... مَكَانًا سُوءًا﴾ (هم فراغت مردم، ﴿يَوْمَ الزَّيْنَةِ﴾، هم دسترسی مردم، ﴿مَكَانًا سُوءًا﴾ و هم روشنایی و لطافت هوا، ﴿ضُحًى﴾ همه در تبلیغات موسی جمع شده بود.)

۱۰- دشمنانِ حق در اولین فرصت ممکن، در فکر و توطئه بر اندازی حق هستند.

فَتَوَلَّى ... فَجَمَعَ كَيْدَهُ

قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَىٰ ﴿٦١﴾

موسی به آنان (فرعونیان) گفت: وای بر شما! بر خدا دروغ نبندید، که شما را با عذابی (سخت) هلاک و ریشه کن خواهد کرد و به تحقیق آن کس که (به خدا) دروغ ببندد، ناکام و زیانکار گردد.

فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَىٰ ﴿٦٢﴾

پس آنان در کارشان به کشمکش پرداختند و نجوی (و نتیجه نزاع خود) را مخفی کردند.

پیام ها:

۱- معجزه را سحر دانستن، افتراء بر خداوند است. «لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ»

۲- قبل از انجام معجزه، هشدار و تبلیغ مردم ضروری است، موسی علیه السلام در میان انبوه مردم گفت: «لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ»

۳- افترا زننده بر خداوند، هم در دنیا ناکام می ماند و هم در آخرت به کیفر و عذاب می رسد. «فَيُسْحِتُكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَىٰ»

۴- با دروغ و افترا هرگز به نتیجه نخواهیم رسید. «وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَىٰ»

۵- کسی که در برابر حق بایستد، هلاک می شود. (۱) «وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَىٰ»

۶- شما امر به معروف و نهی از منکر کنید، اگر در افراد اثر نکند لااقل در دیگران شک و تردید به وجود می آورد. لَا تَفْتَرُوا ... فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُمْ ...

ص: ۳۵۸

۷- دشمنان اختلافات خود را پنهان می کنند. «فَتَنَّا زُعُورًا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَ أَسْرُوا النَّجْوَى»

قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَى ﴿٦٣﴾

(فرعونیان) گفتند: همانا این دو (موسی و هارون) قطعاً جادوگرند (که) می خواهند با سحرشان شما را از سرزمینتان بیرون کنند و آیین برتر شما را براندازند.

فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ اتُّو صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى ﴿٦٤﴾

پس (اینک تمام نقشه و) کید خود را گرد آورید، سپس در یک صف (و بطور منظم) حاضر شوید. و به تحقیق امروز پیروزی از آن کسی است که برتری یابد (و سحر او غالب شود).

نکته ها:

مسئولان و حاکمان، نقش مهمی در اعتقادات مردم دارند. همان گونه که فرعون در آیه ۵۷ به موسی گفت: تو با سحر، ما را از سرزمینمان خارج می کنی، در این آیه طرفداران او نیز همان حرف را می زنند.

در منطق مردانِ خدا، پیروزی از آن پرهیزکاران است، «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (۱) و شعار ابرقدرت ها، برتری طلبی و سلطه جویی است، «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى» می باشد.

پیام ها:

۱- طاغوت ها برای تحریک مردم علیه مردان خدا، آنها را عناصری متجاوز و مخالف آیین ملی قلمداد می کنند. يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ ... يَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَى

۲- مالکیت، یک خواسته طبیعی است و انسان ها با مخالف آن مبارزه می کنند.

«يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ» (وطن دوستی، امری فطری و خواسته همه مردم است)

ص: ۳۵۹

۳- وحدت، رمز پیروزی و اختلاف رمز سقوط است. «فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ» طرفداران فرعون همه یاران خود را به همفکری و بهره گیری از تمام حيله ها فراخواندند.

۴- نظم، یکی از عوامل هبیت در مقابل دشمنان است. «صَفًّا»

۵- دشمنان برای سرکوب حق، هم هدف خود را یکی می کنند و هم قالب حرکتشان را هماهنگ می سازند. فَأَجْمِعُوا ... صَفًّا

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ﴿٦٥﴾

(ساحران) گفتند: ای موسی! آیا تو (ابتدا عصای خود را) می افکنی یا ما اول کسی باشیم که بیفکنند؟!

قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِجَابُهُمْ وَ عَصِيْبُهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴿٦٦﴾

(موسی) گفت: بلکه شما بیفکنید. پس (همین که آنان بساط خود را افکندند) ناگهان طناب ها و عصاهای آنان در اثر سحرشان چنان به نظر او (موسی) آمد که حرکت می کنند!

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ ﴿٦٧﴾

پس موسی در دل خود احساس ترس کرد (که مبادا مردم فریب بخورند).

نکته ها:

«حبال» جمع «حبل» به معنای ریسمان و «عصی» جمع «عصا» است.

«اوجس» از «وجس» به معنای صدای پنهانی است و «ایجاس» به چیز پنهان در باطن گفته می شود.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۶ نهج البلاغه در تفسیر «فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ» می فرماید: ترس موسی علیه السلام از تأثیر سحر در مردم جاهل بود.

۱- آزاد گذاشتن ها همیشه نشانه ی حقایق نیست. **إِمَّا أَنْ تُلْقَىٰ وَ إِمَّا ...** (طرفداران فرعون و ساحران، موسی را در انتخاب یکی از دو راه آزاد گذاشتند.)

۲- به مخالفین اجازه آزادی عملی دهیم، آنگاه با جواب محکم و منطقی آنها را رد کنیم. **«الْقُوا»**

۳- اجازه القای شبهه جهت پاسخگویی و رفع اشکال مانعی ندارد. **«الْقُوا»**

۴- سحر، حقیقت اشیا را تغییر نمی دهد، بلکه نموده ها را دگرگون می سازد و در ادارک انسان تأثیر می گذارد. **«يُحَيِّلُ إِلَيْهِ»**

۵- رهبران نباید نگرانی خود را در برابر دشمن اظهار کنند. **«فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ»**

۶- پیامبر نیز مانند عموم مردم حالات و روحیات مختلفی دارد. **«فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ»**

قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ ﴿٦٨﴾

ما(به موسی) گفتیم: نترس! همانا تو خودت برتری.

وَ أَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾

و آنچه را در دست راست داری بیفکن تا هر چه را آنان ساخته اند در کام خود فرو برد(و بلعد). همانا آنچه آنان ساخته اند(فقط) حيله ساحر است و ساحر هر جا رود(و هر چه کند پیروز) و رستگار نگردد.

فَأَلْقَى السَّحْرَهُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَىٰ ﴿٧٠﴾

پس(وقتی آنان معجزه موسی را دیدند که چگونه اژدها همه ی بافته هایشان را بلعد، تمام)ساحران به سجده افتادند و گفتند: ما به پروردگار هارون و موسی ایمان آوردیم.

همین که ساحران فهمیدند کار موسی علیه السلام سحر و جادو نیست، بی اختیار به سجده

افتادند و در حالی که صبح از کافران بشمار می آمدند، غروب به جمع شهداء راه خدا پیوستند و با بیان «آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» اظهار داشتند که کار ما غلط بوده است، و چون فرعون خود را «رب» مردم می دانست، آنها هم کلمه «بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» را بکار بردند، زیرا اگر آنها تنها می گفتند: «رب موسی»، فرعون می گفت: موسی را من تربیت کرده ام، از اینرو سحران، بعد از کلمه «رب» ابتدا نام هارون علیه السلام و سپس نام موسی علیه السلام را ذکر کردند. (۱)

خداوند بدون شرط به پیامبرش وعده برتری می دهد، «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» ولی به مؤمنین به شرط وفاداری به ایمان، وعده برتری می دهد، «وَ أَنْتُمْ الْأَعْلُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (۲) زیرا انبیا وفادار هستند، ولی مؤمنین ممکن است دست از وفاداری بردارند، لذا خداوند می فرماید: آنان به شرط وفاداری برترند.

پیام ها:

۱- هر کجا که نگرانی زیادت باشد، تأیید و تأکید بیشتری را می طلبد. «لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» (۳)

۲- تلقین، عامل تقویت روحیه است. «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى»

۳- جواب باید متناسب با سخن مجادله گر باشد و با زبان خود او سخن بگوییم.

فرعون گفت: «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَى»، خداوند فرمود: «إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى»

۴- حق، باطل را نابود می سازد. «تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا»، «إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۴)

۵- نه تنها سحران زمان حضرت موسی که تمام سحران تاریخ تیره بخت هستند. «لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ» (۵) ۶- برای افراد سالم و غیر لجوج، روشن شدن حق همان و تسلیم شدن همان.

ص: ۳۶۲

۱- ۱). تفسیر مراغی.

۲- ۲). آل عمران، ۱۳۹.

۳- ۳). آوردن حرف تأکید «ان» و تکرار ضمیر متصل و منفصل مخاطب «ک و انت» به همراه کلمه علو آن هم در قالب «اعلی» و جمله اسمیه، همه تأییدی برای آن دلهره هاست.

۴- ۴). اسراء، ۸۱.

۵- ۵). الف و لام در کلمه «الساحر» برای عموم است.

«فَأَلْقَى» (گویا در باطن مجبور به سجده شدند)

۷- انسان، موجودی است که می تواند در یک لحظه تصمیم بگیرد و تغییر عقیده و ایدئولوژی دهد. «فَأَلْقَى السَّحْرَهُ»

۸- راه توبه برای همگان باز است، توبه از شرک، ایمان آوردن به خداست. «فَأَلْقَى السَّحْرَهُ» هر انسان منحرفی را بد ندانیم، شاید توبه کند.

۹- انسان ها در انتخاب عقیده آزادند و مجبور محیط نیستند. «فَأَلْقَى السَّحْرَهُ»

۱۰- سجده، از آثار یقین است، ایمان بدون سجده نمی شود. «فَأَلْقَى السَّحْرَهُ سُجَّداً»

۱۱- ساحران، در یک جمله، ایمان خود را به توحید و نبوت اظهار داشتند. «آمَدَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» (قدر زر زرگر شناسد، قدر گوهر گوهری)

«قَالَ آمَنْتُ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السَّحْرَ فَلَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَ لَأُصِيبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَاباً وَ أَبْقَى» (۷۱)

(فرعون که تمام نقشه های خود را بر آب دید به ساحران) گفت: آیا قبل از آنکه به شما اجازه دهم، به او ایمان آوردید؟! بی گمان او بزرگ شماس است که به شما سحر آموخته است. پس قطعاً دست ها و پاهای شما را بر خلاف (یکدیگر، یعنی دست راست و پای چپ یا به عکس) قطع خواهم کرد و شما را بر شاخه های درخت خرما به دار خواهم آویخت و به زودی خواهید دانست که شکنجه و مجازات کدام یک از ما سخت تر و پایدارتر است.

نکته ها:

در آیه ی ۶۱، موسی فرعونیان را به عذاب تهدید کرد، «لَا تَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً فَيُسَدِّحْتَكُمْ بِهِ» در این آیه فرعون می گوید: به زودی می دانید که عذاب چه کسی سخت تر است.

ص: ۳۶۳

۱- عدو شود سبب خیر اگر خدا خواهد. «قَالَ آمَنْتُمْ» فرعون، همه کارشناسان را برای نابودی حق جمع کرده بود، ولی همه به دست موسی علیه السلام هدایت شدند.

۲- در نظام طاغوتی، خفقان حاکم است و مردم حتی از آزادی عقیده نیز محرومند. «آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ»

۳- تهدید و تهمت، شیوه ی کار طاغوت هاست. «إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمْ»

۴- انبیا با روح انسان کار می کنند، ولی طاغوت ها با ضربه به جسم انتقام می گیرند. فَلَأَقْطَعَنَّ... غافل از آنکه با شکنجه و قتل نمی توان باور و اعتقادات مردم را تغییر داد.

۵- ستمگران مغرور، خود را جاودانه می پندارند. «أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى»

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَيَّ مَا جَاءَنَا مِنَ الْيَتَابِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (۷۲)

(ساحرانی که ایمان آورده بودند به فرعون) گفتند: ما هرگز تو را بر کسی که ما را آفریده و بر آن معجزاتی که برای ما آمده، ترجیح نخواهیم داد. پس تو هر حکم و قضاوتی که می خواهی بکن، تو فقط در این زندگانی دنیا حکم می کنی.

إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى (۷۳)

همانا ما به پروردگارمان ایمان آورده ایم تا خطاهای ما و آنچه را از سحر که بر آن وادارمان کردی بر ما ببخشد، و خداوند بهتر و پاینده تر است.

«خطایا» جمع «خطیئه»، به گناهان عمدی گفته می شود. (۱)

جمله ی «مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السَّحْرِ» یعنی ما از خداوند به خاطر خطاهایی که تو ما را بر آن مجبور کردی، استغفار می کنیم. و مراد از اکراه بر سحر، احضار ساحران و عمل سحر آنان است. (۲)

کسی که از جان خود در راه هدف الهی بگذرد، هر لحظه رشد بیشتری پیدا می کند.

ساحران در این آیات، سه گونه تعبیر درباره ی خداوند آوردند: «الَّذِي فَطَرَنَا»، «آمَنَّا بِرَبِّنَا»، «وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى».

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: هر کس خود را از دیگران برتر بداند مستکبر است.

پرسیدند: آیا افراد پاک که خود را بهتر از گناهکاران می دانند مستکبرند؟ امام ماجرای ایمان آوردن ساحران را بیان فرمود که انسان گاهی در چند لحظه تغییر فکر می دهد، بنابراین خود را بهتر ندانید چون خبر از سرانجام و عاقبت ندارید. (۳)

پیام ها:

۱- انسان ها در عقیده و ایمان، آزاد و انتخابگرند و با تهدید و تطمیع نمی توان باورهای آنان را عوض کرد. فَلَا قُطْعَانَ لَاصْلِبِنَا... لَنْ نُؤْتِرَكَ

۲- دشمنان را از خود مایوس کنید. «لَنْ نُؤْتِرَكَ»

۳- ایمان، به انسان قدرت و جرأت می بخشد. آنان پس از ایمان آوردن گفتند:

«لَنْ نُؤْتِرَكَ»

۴- ایمان، زمانی ارزش دارد که بر اساس منطق و بصیرت باشد. «لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَيَّ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ»

ص: ۳۶۵

۱- ۱). لسان العرب.

۲- ۲). اکراه، اگر به نحوی باشد که اختیار انسان گرفته شود، عذرخواهی و استغفار ندارد. بنابراین استغفار ساحران از اکراه، نشان می دهد که اکراه فرعون در حد سلب اختیار نبوده است.

۳- ۳). کافی، ج ۸، ص ۳۲۸.

۵- بر قدرت ها در دید مؤمنین واقعی، حقیر و بی ارزشند. «لَنْ نُؤْتِرَكَ»

۶- نشانه ی ایمان واقعی، آمادگی برای فدا کردن تمام هستی در راه دفاع از ارزشهای الهی است. مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيْتَاتِ ... فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ

۷- کسی که ایمان ندارد، جذب هدیه طاغوت می شود، «أَإِنَّ لَنَا لَأَجْرًا» ولی مؤمن، همه چیز غیر از خدا را کوچک و بی ارزش می داند. «إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

۸- اولین گام در عفو و بخشش الهی، ایمان به اوست. «آمَنَا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا»

۹- سحر، گناه است و باید از آن توبه کرد. لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا ... مِنَ السَّحْرِ

۱۰- طاغوت ها از تخصص مردم سوء استفاده می کنند. «مَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السَّحْرِ»

۱۱- با دشمنان مقابله به مثل کنید. فرعون گفت: «لَتَعْلَمَنَّ أَنِّي أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى»، ساحرانی که ایمان آورده بودند گفتند: «وَاللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى»

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ﴿٧٤﴾

همانا هر کس که گناهکار و مجرم نزد پروردگار خود بیاید، پس برای او جهنمی است که نه در آن می میرد (تا رهایی یابد) و نه (با خوشی) زندگی می کند.

وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى ﴿٧٥﴾

و هر کس در حالی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده باشد، نزد او آید، پس برای آنان درجات عالی و برتر است.

جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى ﴿٧٦﴾

(و) باغهای جاویدانی که در زیر آنها نهرها جاری است (و آنان برای) همیشه در آنجا خواهند بود، و این پاداش کسی است که (خود را از کفر و گناه) پاکیزه گرداند.

ساحران پس از ایمان آوردن، به فرعون گفتند: اعمال شکنجه و قتل تو تنها در این چند روز دنیاست، در حالی که قهر یا لطف الهی دائمی است. هم دوزخیان در جهنم ابدی هستند، «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى» و هم بهشتیان در بهشت، جاودانه اند. جَنَاتٌ عَدْنٍ ...

خَالِدِينَ فِيهَا

جایگاه مؤمن بهشت است، اما کسب درجه، مربوط به مقدار تزکیه اوست که باید تلاش کند و در تمام ابعاد خود را از آلودگی ها پاک و تزکیه کند؛ تزکیه ی روح از عقاید انحرافی، تزکیه ی اخلاق از رذائل اخلاقی، تزکیه ی جسم از خبائث و تزکیه ی اعمال و رفتار از کارهای زشت و ناشایست.

پیام ها:

۱- کسی که توبه نکند، مجرم محشور می شود. «مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا» (ساحران گفتند: ما ایمان آوردیم تا خدا توبه ی ما را بپذیرد و ما را ببخشد، سپس گفتند:

هر کس مجرم نزد خدا آید، یعنی بدون ایمان و توبه از کردار گذشته، جهنم جایگاه اوست.)

۲- از گناه بدتر، گناهکار مردن است. «يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا»

۳- انسان باید ایمان خود را تا آخر عمر حفظ کند. «يَأْتِيَهُ مُؤْمِنًا»

۴- انسان در انتخاب عقیده آزاد است. مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا ... مَنْ يَأْتِيَهُ مُؤْمِنًا

۵- ایمان از عمل صالح جدا نیست. «مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ»

۶- مؤمن واقعی، عامل به هر کار صالحی است. «عَمِلَ الصَّالِحَاتِ»

۷- بهشت دارای سلسله مراتب است. «الدَّرَجَاتُ الْعُلَى»

۸- تزکیه، کلید بهشت است. «وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى»

۹- مؤمن، اهل خودسازی و تزکیه است. مُؤْمِنًا ... لَهُمُ الدَّرَجَاتُ ... جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ ﴿٧٧﴾

وبه تحقیق ما به موسی وحی کردیم که بندگان مرا شبانه (از مصر) کوچ بده و برای آنان راهی خشک در میان دریا بگشا تا نه از تعقیب (فرعونیان) بترسی و نه (از غرق شدن،) بیمناک باشی.

فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾

پس فرعون با سپاهیانش آنان را دنبال کرد، پس (موجی) از دریا آنان را گرفت و به طور کامل غرق کرد.

وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَىٰ ﴿٧٩﴾

و فرعون قوم خود را گمراه کرد و هیچ هدایتی نکرد.

نکته ها:

هنگامی که ساحران و مردم مصر به موسی علیه السلام ایمان آوردند و از تهدیدات فرعون نهراسیدند، راه امداد الهی گشوده شد. از این روی به موسی علیه السلام خطاب گردید که مردم را شبانه از مصر حرکت بده که دریا را برای تو خشک و شرّ فرعون را از شما دور می کنیم. (۱)

«اسراء» به معنای حرکت در شب است، «ییس» به مکانی گفته می شود که قبلاً آب داشته، اما اینک خشک شده و «دَرَک» به خساراتی که دامنگیر انسان می شود گفته می شود، و مراد از «عبادی» بنی اسرائیل است.

پیام ها:

۱- حرکت انبیا و شیوه ی مبارزه ی آنان برخاسته از وحی الهی است. «أَوْحَيْنَا»

۲- عزّت همراه آوارگی، بهتر از ذلّت در وطن است. «أَسْرِ بِعِبَادِي»

ص: ۳۶۸

۳- اگر نمی توانیم در محیطی اثر بگذاریم، لااقل آن محیط را ترک و از آنجا هجرت کنیم. «أَسْرِبِجَادِي»

۴- از جمله اهداف بعثت انبیا، نجات مردم از شر طاغوت هاست. «أَسْرِبِجَادِي»

۵- اولین گام علیه ظالم، خالی کردن اطراف اوست. «أَسْرِبِجَادِي»

۶- خداوند یاور محرومان است. «عبادی»

۷- هدایت و اداره ی مردم، بر عهده ی رهبران الهی است. «أَسْرِبِجَادِي فَاضْرِبْ»

۸- معجزه ی موسی علیه السلام چنان جامعه را تکان داد و به حرکت واداشت که فرعون خود مجبور به تعقیب آنان گردید.
«فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ»

۹- دریا نیز همچون همه ی طبیعت، مأمور قهر یا مهر خداست. «فَغَشِيَهُمْ»

۱۰- رهبران و حاکمان جامعه، در هدایت یا گمراهی مردم نقش کلیدی دارند.

«أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَى»

۱۱- شعارهای انحرافی را بی پاسخ نگذارید. فرعون می گفت: «مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۱) اما خداوند می فرماید: «وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ مَا هَدَى» فرعون نه تنها مردم را هدایت نکرد بلکه گمراه کرد.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَ وَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَ السَّلْوَى ﴿٨٠﴾

ای بنی اسرائیل! همانا ما شما را از (دست) دشمنانتان نجات دادیم و با شما در سمت راست کوه طور، قرار و وعده گذاردیم و بر شما (غذاهای آماده ای همچون) منّ و سلوی نازل کردیم.

نکته ها:

مسأله ی نجات بنی اسرائیل از ستم فرعون و نزول غذاهای منّ و سلوی در حالی که در

ص: ۳۶۹

بیابان سرگردان بودند، بارها در قرآن ذکر شده است.

«مَنْ ظَاهراً عَسَلَ وَتَرَجَبِينَ وَ«سَلَوَى» نوعی پرنده حلال گوشت ولذیذ است.

«وَاعِدْنَاكُمْ بِالْطُّورِ» اشاره به جریان رفتن حضرت موسی همراه جمعی از بنی اسرائیل به میعادگاه طور است که در آنجا خداوند الواح تورات را بر موسی نازل کرد.

پیام ها:

۱- یادآوری نعمت های الهی، یکی از وظایف انبیا و زمینیه ی رشد و تشکر انسان است. يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ ...

۲- آزادی و امتیّت از بزرگ ترین نعمت های الهی و زمینه ساز استفاده از سایر نعمت هاست. أَنْجَيْنَاكُمْ ...

۳- پس از سقوط طاغوت و تشکیل حکومت، مهم ترین نیاز، قانون است.

أَنْجَيْنَاكُمْ ... وَاعِدْنَاكُمْ (وعده ی خدا اعطای تورات و قانون الهی بود)

۴- همه ی الطاف از جانب خداوند است. «انجینا-- نَزَّلْنَا»

۵- نعمت معنوی بر نعمت مادی مقدم است. ابتدا فرمود: «وَاعِدْنَاكُمْ» که مربوط به نزول تورات است، سپس فرمود: «الْمَنَّ وَ السَّلَوَى» که غذای جسم است.

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْعَمُوا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَ مَنْ يَحِلُّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ «۸۱»

(اینک) از چیزهای پاکیزه ای که روزی شما کرده ایم بخورید، و(لی) در آن طغیان نکنید که قهر و غضب من بر شما وارد خواهد شد و هر کس که قهر من او را بگیرد، قطعاً سقوط کرده است.

پیام ها:

۱- اصل در چیزهای طیب و پاکیزه، مباح بودن استفاده از آنهاست. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ» پس تحریم طیبات ممنوع است.

۲- ادیان الهی به بهداشت تغذیه توجه دارند. کُلُوا مِنْ طَيِّبَاتٍ ...

۳- طبع سلیم انسانی، یکی از معیارهای شناخت حلال هاست. «طَيِّبَاتٍ» (طیب به چیزی گفته می شود که مطابق طبع و دلپسند باشد).

۴- رعایت نکردن احکام خوردنی ها، از بسترهای طغیان است. کُلُوا ... لَا تَطْغَوْا

۵- امت های رها شده از ستم، در معرض طغیان هستند. أَنْجَيْنَاكُمْ ... کُلُوا ... وَلَا تَطْغَوْا

۶- حلال های الهی را در راه حرام مصرف نکنیم. «لَا تَطْغَوْا فِيهِ»

۷- مصرف بیش از اندازه ی مورد نیاز، سرپیچی از حکم خداست. «لَا تَطْغَوْا فِيهِ»

۸- قهر الهی نسبت به طغیان گران تهدیدی جدی است. «فَيَجِلُّ»

۹- طغیان در مصرف از گناهان کبیره است، چون عذاب الهی را در پی دارد.

«لَا تَطْغَوْا - فَيَجِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي»

۱۰- سقوط واقعی، گرفتار شدن به غضب الهی است، نه ورشکستگی های سیاسی، اقتصادی و امثال آن. «مَنْ يَجِلُّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى»

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى ﴿۸۲﴾

و البته من، هر کس را که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، به هدایت برسد، قطعاً می بخشم.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که با تهدید به اتمام رسید، این آیه بشارت الهی را به همراه دارد و این شیوه در همه جای قرآن دیده می شود.

توبه از هر گناه و خلاف باید متناسب با همان گناه و خلاف باشد. مثلاً توبه کسی که نماز نخوانده، قضای نماز است، توبه ی مردم آزاری، عذرخواهی است، توبه ی کتمان حقایق، بیان آن است، توبه ی شرک، ایمان به خداست، توبه ی مال مردم خواری، ردّ اموال به صاحبان آن است.

گرچه در این آیه سخن از بخشش توبه کنندگان است، اما در آیه ی دیگر می خوانیم: کسانی که بعد از ایمان، کفر بورزند و بر آن بیفزایند، دیگر هرگز توبه آنان قبول نخواهد شد. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ» (۱)

انبیای الهی نیز از خدا طلب مغفرت می کردند؛ آدم علیه السلام: «إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا» (۲)، نوح علیه السلام: «إِلَّا تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي» (۳)، ابراهیم علیه السلام: «أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي» (۴)، موسی علیه السلام: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي» (۵)، عیسی علیه السلام: «وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ» (۶) و محمد صلی الله علیه و آله: «وَ اسْتَغْفِرُهُ» (۷)

در روایات مراد از «اهتدی»، هدایت به ولایت اهلیت علیهم السلام دانسته شده است. (۸)

پیام ها:

۱- راه توبه بر آنان که مشمول غضب الهی شده اند، باز است. فَقَدْ هَوَى ... إِنْ نِي لَعْفَارٌ

۲- بازگشت واقعی انسان، مغفرت و آثار بسیاری را از جانب خدا در پی دارد. «إِنِّي لَعْفَارٌ لِمَنْ تَابَ»

۳- توبه با شرایطی پذیرفته می شود. الف: بازگشت «تَابَ»، ب: ایمان «آمَنَ»، ج: کار خوب «عَمِلَ صَالِحًا»، د: هدایت پذیری «اهتدی».

۴- حتی ایمان و عمل صالح بدون هدایت پذیری از هادیان الهی کافی نیست.

«آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى» (آری، اگر ایمان و عمل صالح باشد، ولی انسان در خط هدایت هادیان الهی قرار نگیرد، صید سامری و بلعم باعوراها می شود).

۵- مؤمن بودن و مؤمن شدن مهم است، اما مؤمن ماندن مهم تر است. «ثُمَّ اهْتَدَى»

وَ مَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى (۸۳)

(به موسی گفتیم: ای موسی! چه چیز سبب تعجیل (و پیشی گرفتن) تو از قومت شد؟! (چرا زودتر به وعدگاه آمدی؟)

ص: ۳۷۲

۱- ۱. آل عمران، ۹۰.

۲- ۲. اعراف، ۲۳.

۳- ۳. هود، ۴۷.

۴- ۴. شعراء، ۸۲.

۵- ۵. اعراف، ۱۵۱.

۶- ۶. مائده، ۱۱۸.

٧-٧) .نصر، ٤.

٨-٨) .كافى، ج ٨ ص ٣٩٣.

قَالَ هُمْ أَوْلَاءِ عَلِيٍّ أَثْرِي وَ عَجَلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى ﴿٨٤﴾

(موسی) گفت: آنها (قوم من) به دنبال من هستند و پروردگارا! برای خشنودی تو به سوی تو شتاب کردم.

قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾

(خداوند) فرمود: همانا ما قوم تو را بعد از (آمدن) تو آزمایش کردیم و سامری آنها را گمراه کرد.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام در ذیل آیات فوق، سیمای عاشق را چنین بیان فرمود: انسان مشتاق نه در فکر غذا، لباس و مسکن است و نه آرام و قرار دارد تا به محبوبش برسد، همان گونه که حضرت موسی به عشقِ دریافت وحی، خواب و خوراک نداشت و فرمود: خدایا! من زودتر از قوم خود آمده ام تا تو راضی شوی. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر نیز در مقابل عملکرد خود مسئول است. مَا أَعْجَلَكُ ...

۲- رهبر باید پیشگام باشد تا امت به دنبال او حرکت کنند. «أَوْلَاءِ عَلِيٍّ أَثْرِي»

۳- موسی علیه السلام عاشق خدا و استماع کلام الهی بود. «عَجَلْتُ إِلَيْكَ»

۴- عجله در کار خیر و برای کسب رضای الهی مانعی ندارد. عَجَلْتُ ... لِتَرْضَى

۵- بالاترین هدف انبیا و مقصد اعلای آنان، جلب رضایت الهی است. «لِتَرْضَى»

۶- با حضور رهبر در جامعه، از دشمنان کاری ساخته نیست. منحرفان، از غیبت و نبود رهبر الهی سوءاستفاده می کنند. «مِنْ بَعْدِكَ»

۷- امت ها در غیبت پیشوایان، در معرض آزمون و فتنه هستند. فَتَنَّا ... مِنْ بَعْدِكَ

ص: ۳۷۳

۸- نقش هنر و هنرمند غیر متعهد در تخریب باورهای دینی و انحراف مردم، کمتر از قدرت طاغوت نیست. «أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ»

۹- ارتداد برای تازه ایمان آورده ها، خطر و تهدیدی جدی است. «أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ»

۱۰- اصحاب پیامبر بودن کافی نیست، حسن عاقبت و استواری دینی لازم است.

«أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (خداوند بنی اسرائیل را نجات داد و طیبیات را روزی آنان کرد، اما بد عاقبت شدند).

فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعِيدًا حَسِينًا أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾

پس موسی خشگمین و اندوهناک به سوی قوم خود بازگشت (و) گفت: ای قوم من! آیا پروردگارتان به شما وعده ای نیکو (نزول تورات) نداد؟ آیا مدّت (غیبت من) بر شما طولانی شد؟ یا اینکه می خواستید خشمی از طرف پروردگارتان بر شما فرود آید، که با قرار و موعد من تخلف کردید؟!

نکته ها:

در این آیه به دو وعده اشاره شده است، یکی وعده ای از جانب خداوند که نزول تورات بوده است، «أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعِيدًا حَسِينًا» و دیگری، وعده ای از طرف موسی علیه السلام با مردم که در زمان غیبت او از برادرش هارون اطاعت کنند، ولی مردم با گوساله پرستی آنها را نادیده گرفتند. البته موسی هنگام توبیخ آنان، علت انحرافشان را سؤال کرد و پرسید: آیا انحراف شما عامدانه بود و با آگاهی به سراغ قهر خدا رفتید؟ یا از روی غفلت به آن روی آوردید؟ آیا به خاطر اینکه سی روز غیبت من به چهل روز منتهی گردید، شما منحرف شدید؟ و آیا...

(۱).

در این آیه همچون آیه ی ۸۱، از حلول غضب الهی سخن به میان آمده است، لیکن در آنجا عامل غضب، طغیان و در اینجا پیمان شکنی مردم بیان شده است. اینها عواملی است

ص: ۳۷۴

که رمز سقوط بنی اسرائیل در آنها نهفته است.

پیام ها:

- ۱- همین که از انحرافی با خبر شدید، فوراً عکس العمل نشان دهید. «فَرَجَع» (حرف «فا» در «فَرَجَع» نشانه فوریت است.)
- ۲- غیرت دینی از صفات بارز اولیای خداست. «عَضُّ بِلَانَ أَسْفًا» (رهبران دینی و اولیای خدا، غصه ی انحراف مردم را می خورند.)
- ۳- خشم و غضبی که در راه رضای الهی باشد مذموم نیست. «عَضُّ بِلَانَ أَسْفًا» (خشم و تأسف اولیای خدا، به خاطر ارتداد و انحراف معنوی مردم است.)
- ۴- در جای خود باید خطا کار را توبیخ کرد. «أَلَمْ يَعِدْكُمْ»
- ۵- عدم حضور رهبر، یا تغییرات جزئی در برنامه ها، نباید سبب انحراف و ارتداد شود. «أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ»
- ۶- ارتجاع، ارتداد و عهدشکنی، عامل قهر و غضب الهی است. «فَيَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي»
- ۷- قهر و غضب از لوازم تربیت است. «عَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ»
- ۸- تخلف از عهد و پیمان پیامبر، عامل قهر خداوند است. يَحِلُّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ ...
- فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي (میان انبیا و مردم تعهدات و قرارهایی است که این قرارها شامل سیره، احکام و نمایندگان آنها در میان مردم می شود که باید مردم به آنها وفادار باشند، و قرار موسی تبعیت از هارون بود.)
- ۹- تخلف از وصی و نماینده پیامبر، تخلف از خود اوست. «فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي» (تخلف از پیروی هارون، تخلف از موسی می باشد.) (۱)
- ۱۰- هنگام توبیخ، روزنه ی توبه و بازگشتی را برای خلافاکار باز بگذارید. «أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ» (از سؤال های متعدد موسی، این پیام استفاده می شود.)

ص: ۳۷۵

قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾

(مردم به موسی) گفتند: ما به میل و اراده ی خود خلاف وعده نکردیم، ولیکن از زیور آلات قوم (فرعون، چیزها و) بارهایی بر ما نهاده شد، پس ما آنها را (در آتش) افکندیم پس اینگونه سامری (بر ما) القا کرد.

پیام ها:

- ۱- گناهکاران برای فرار از مجازات، به بهانه هایی چون اجبار و اکراه و فشار خارجی پناه می برند. «مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا»
 - ۲- مال حرام، خرج کار حرام می شود. «مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ» (زیور آلاتی که فرعونیان از راه ظلم بدست آورده بودند و به ارث به بنی اسرائیل رسیده بود، سرانجام خرج ساخت بت و گوساله شد.) (۱)
 - ۳- چه بسا جلوه ها، زیورها و اموال دنیا که برای انسان وزر و وبال است. «أَوْزَارًا»
 - ۴- منحرفان از سرمایه ی خود مردم برای گمراه کردن آنان و رسیدن به اهداف شوم خویش استفاده می کنند. «مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ»
 - ۵- جامعه ی سست ایمان و سلطه پذیر، با یک ترفند هنرمندانه همه چیز خود را می بازد. «فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ»
 - ۶- تلقین منحرفان و هنرنمایی آنان در جامعه بی اثر نیست. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ»
 - ۷- شخص مجرم می کوشد تا گناه را به گردن دیگران بیندازد. «أَلْقَى السَّامِرِيُّ»
 - ۸- بزرگ ترین ضربه ها را عوامل خودی منحرف می زنند. «السَّامِرِيُّ»
- فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾ پس (سامری) برای آنها پیکر گوساله ی نری که دارای صدایی بود پدید آورد، آنگاه (با پیروانش به مردم) گفتند: این خدای شما و خدای موسی است. پس سامری (خدا و همه ی تعلیمات موسی را) فراموش کرد.

ص: ۳۷۶

أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا» (۸۹)

پس آیا نمی بینند که (این گوساله) برایشان پاسخی ندارد و مالک (هیچ گونه) سود و زیانی برای آنها نیست؟!

نکته ها:

از جمله هنرهای سامری این بود که چگونگی ساخت گوساله را به مردم نشان نداد و مردم یکدفعه با پیکر گوساله ای صدادار مواجه شدند. «فَأَخْرَجَ»

بنی اسرائیل نیندیشیدند که اگر گوساله قابل پرستیدن است، خود سامری که سازنده ی آن است به طریق اولی قابل پرستش است.

پیام ها:

۱- هنری که با جامعه شناسی و روانشناسی همراه باشد، مؤثرتر است. «فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا» (عامل موفقیت سریع سامری در جلب توجه بنی اسرائیل، شناخت زمینه های بت پرستی و گاوپرستی در آن جامعه و حضور نداشتن رهبر بود).

۲- هنر در اختیار افراد منحرف، همچون تیغ در کف زنگی مست، مهلک و خطرناک است همچون گوساله ی سامری. «الْقَى السَّامِرِيُّ»

۳- مجسمه سازی، ذوب فلزات و ریخته گری، سابقه طولانی دارد. «عِجْلًا جَسَدًا»

۴- بزرگ ترین خطری که هر امت و انقلابی را تهدید می کند، ارتجاع، ارتداد و انحراف فرهنگی و عقیدتی است. «هَذَا إِلَهُكُمْ»

۵- فطرت همه ی انسان ها بر خداپرستی است، انبیا علیهم السلام راه صحیح و معبود واقعی را نشان می دهند، اما سامری ها، کج راهه و گوساله ها را. «هَذَا إِلَهُكُمْ»

۶- اگر بزرگان و رهبران قوم با تهمت خراب شوند، راه برای خراب کردن دیگر افراد هموار می شود. «وَإِلَهُ مُوسَى»

۷- نتیجه ی فراموش نمودن احکام و دستورات الهی و جداسدن از رهبران دینی، انحراف و بدعابتی است. «فَنَسِيَّتِي» (می گویند: سامری از یاران موسی علیه السلام بود

که تعهدات خویش را در قبال او فراموش کرد.) (۱)

۸- راه و مکتب انبیا، استدلالی و منطقی است. أَفَلَا- یَرَوْنَ ... لَا- یَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا (عقل می گوید که معبود انسان باید قدرت جلب منفعت را برای انسان و دفع شرور را از او داشته باشد).

و لَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي «۹۰»

و البته هارون (نیز) پیش از این (آمدن موسی) به آنان گفته بود: ای قوم من! شما قطعاً به واسطه ی آن (گوساله)، مورد آزمایش قرار گرفته اید و همانا پروردگار شما خداوند رحمان است، پس از من پیروی کنید و دستور مرا اطاعت نمایید.

قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ «۹۱»

(اما قوم مرتد، به هارون) گفتند: ما همواره بر (گوساله پرستی) پایداریم (و از پرستش آن دست بر نخواهیم داشت) تا موسی به سوی ما باز گردد.

پیام ها:

۱- بعضی چنان خودباخته اند که نه عقل بر آنان حکم فرماید «أَفَلَا يَرَوْنَ» و نه پیامبر برایشان راهنما. «قَالَ لَهُمْ هَارُونُ»

۲- انحراف و ارتداد بنی اسرائیل آگاهانه بوده است. و لَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ ... ۳- وظیفه رهبر و پیروانش هنگام بروز بدعت، فریاد و اتمام حجت است. «و لَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ»

۴- انبیا دلسوز مردمند. و لَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ ... يَا قَوْمِ

ص: ۳۷۸

۵- آزمایش انسان ها یک سنت قطعی الهی است، لیکن ابزار آن متفاوت است.

﴿إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ﴾

۶- یادآوری لطف و رحمت الهی می تواند زمینه ی ارشاد و توبه را برای انسان ها فراهم نماید. «رَبُّكُمُ الرَّحْمَنُ»

۷- اطاعت از وصی و نماینده پیامبر واجب است. «فَاتَّبِعُونِي وَ أَطِيعُوا أَمْرِي»

۸- پیروی از رهبران الهی، مایه ی مصونیت از فتنه هاست. «فُتِنْتُمْ ... أَطِيعُوا أَمْرِي»

۹- برای افراد لجوج، فریاد پیامبران نیز بی اثر است. «قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ»

۱۰- بنی اسرائیل بجای فکر، شخصیت گرا بودند. «حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ»

﴿قَالَ يَا هَٰؤُلَاءِ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا﴾ «۹۲»

(موسی در حالی که موی سر و صورت برادر را گرفته بود به او) گفت: ای هارون! زمانی که دیدی آنان گمراه شدند، چه چیز تو را بازداشت؟

﴿أَلَا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي﴾ «۹۳»

از اینکه مرا پیروی نکنی؟ (چرا برای نجات مردم فوراً به سراغ من نیامدی؟) آیا دستور مرا نافرمانی کردی؟

﴿قَالَ يَا بَنِ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ لَمْ تَزُقْ قَوْلِي﴾ «۹۴»

(هارون در جواب) گفت: (ای برادر و) ای فرزند مادرم! (موی) ریش و سر مرا (به مؤاخذه) مگیر، همانا من ترسیدم (با برخورد تند من، آنها متفرق شوند و) تو بگویی میان بنی اسرائیل تفرقه انداختی و کلام مرا مراقبت نکردی!

نکته ها:

هنگامی که حضرت موسی علیه السلام از کوه طور بازگشت و قوم خود را منحرف دید، سه گروه

رازیر سؤال برد: الف: مردم ﴿يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ﴾، ب: هارون علیه السلام ﴿يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ...﴾، ج: سامری ﴿فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ﴾.

به گفته ی تفسیر اطیب البیان، چون هارون علیه السلام پیامبر و معصوم است و به وظیفه ی نهی از منکر خود نیز عمل کرده است، می توان مؤاخذه موسی علیه السلام را به اصطلاح یک جنگ زرگری دانست که به در می گوید تا دیوار بشنود. به هارون می گوید که مردم حساب کار خود را بکنند.

در تفسیر صافی به نقل از امام صادق علیه السلام آمده است که توبیخ موسی علیه السلام برای آن بود که چرا هارون علیه السلام به محض دیدن آن وضع، آن را فوراً به موسی اطلاع نداد.

در شیوه ی تبلیغ گاه می بایست برای تکان دادن افکار عمومی و ایجاد لرزه بر اندام مرده ی جامعه، دست به کار تازه ای زد. چنانچه موسی علیه السلام آن برخورد تند را با جانشین معصوم خویش انجام داد و یا حضرت علی علیه السلام در هنگام خطبه خواندن سیلی محکمی به صورت خود زدند، تا مردم را توجه دهند.

پیام ها:

- ۱- رهبران باید پاسخگوی انحرافات مردم باشند. ﴿يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ﴾
- ۲- سکوت و بی تفاوتی مسئولین، مورد توبیخ است. ﴿مَا مَنَعَكَ﴾
- ۳- بدعاقبتی، آفتی برای دینداران است. ﴿رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا﴾
- ۴- پیامبر می تواند فرمان بر پیامبر دیگر باشد. ﴿أَفَعْصَيْتَ أَمْرِي﴾
- ۵- در جامعه باید مدیریت واحد حاکم باشد. ﴿أَفَعْصَيْتَ أَمْرِي﴾
- ۶- برای خاموش کردن غضب دیگران، از کلمات عاطفی استفاده کنیم. ﴿يَا بَنَ أُمَّ﴾
- ۷- دین و دینداری مهم تر از فامیل داری است. ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي﴾
- ۸- غیرت و تعصب دینی، لازمه ی پیامبری است. ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي﴾
- ۹- به متهم فرصت دفاع بدهیم. ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي﴾

۱۰- موی بلند و زلف داشتن برای مرد جایز است. «وَلَا بِرَأْسِي»

۱۱- خطر تفرقه ی یک امت، هارون پیامبر را نیز می ترساند. «إِنِّي خَشِيتُ»

۱۲- حفظ وحدت، مهم تر از نجات یک گروه است. «إِنِّي خَشِيتُ ... فَزَفَّتْ

۱۳- در تصمیم گیری ها باید به مسئله ی اهمّ و مهم توجه کرد. «إِنِّي خَشِيتُ»

۱۴- در برخوردهای انقلابی باید به عوارض کار توجه کرد و نباید یکسو نگر بود. «إِنِّي خَشِيتُ ...

۱۵- خطر تفرقه افکنی مهم تر از خطر سکوت در برابر انحراف است. فَزَفَّتْ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ...

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ «۹۵»

(سپس موسی به سامری) گفت: ای سامری! (منظور تو از) این کار (و فتنه ی) بزرگ که کردی چیست؟

قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَهُ مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي «۹۶»

(سامری) گفت: من به چیزی پی بردم که (دیگران) به آن پی نبردند، پس من مشتیی از آثار رسول (حق) را بر گرفتم، پس آن را (در گوساله) افکندم و این گونه نفسم این کار را در نظرم بیاراست (و فریب داد).

نکته ها:

جمله ی «فَبَصُرْتُ بِهِ» معمولاً در «بصیرت» به معنای فهمیدن که جمع آن «بصائر» است بکار می رود، نه در «بصر» به معنای چشم که جمع آن «ابصار» است. (۱)

در کتاب «احتجاج طبرسی» آمده است که وقتی حضرت علی علیه السلام بصره را فتح کرد، مردم

ص: ۳۸۱

دور آن حضرت را گرفتند تا سخنان او را بشنوند، چشم حضرت در میان مردم به حسن بصری افتاد که چیزی را یادداشت می کرد.

امام علیه السلام با صدای بلند او را مخاطب قرار داده و فرمودند: چه می کنی؟ عرض کرد سخنان شما را می نویسم تا برای دیگران بازگو نمایم. امام علیه السلام فرمودند: آگاه باشید که هر قوم و جمعیتی یک سامری دارد و تو ای حسن! سامری این امت هستی، تو از من آثار رسول خدا را می گیری و با هوای نفس و تفسیر به رأی خودت، مکتب تازه ای می سازی و مردم را به آن فرا می خوانی. (۱)

بر طبق تفاسیر المیزان، فرقان و نمونه، مراد سامری از «فَقَبَّضْتُ قَبْضَهُ مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ» آن است که من مقداری از آثار موسی را فراگرفته و بر آن مؤمن شدم، سپس آن را رها کرده و گوساله را ساختم و قهراً جمله ی «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» یعنی به طرحی برای انجام این کار پی بردم که دیگران از آن غافل بودند و این معنا با حدیث فوق مناسب تر است.

پیام ها:

۱- برای برطرف کردن انحراف، ابتدا باید ریشه ی انحراف را بررسی کرد. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ»

۲- با منحرفان و مفسدان فرهنگی باید برخورد کرد. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ»

۳- در یک انقلاب، همه ی مردم از درون عوض نمی شوند، بلکه افرادی مثل سامری ها منتظر فرصت می مانند. «فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ»

۴- گاهی منحرفین، دریافت هایی دارند که متدینین از آن بی خبرند. «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا»

۵- طراحان انحراف، از جهل مردم استفاده می کنند. «بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا»

۶- سردمداران باطل برای انحراف مردم، حتی از مقدّسات نیز سوءاستفاده می کنند. «مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ» (سیاست مذهب علیه مذهب)

ص: ۳۸۲

۷- اگر هنر با هوای نفس همراه شد، بالاترین خطر هاست. «سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي»

۸- تا انسانی از درون فریب نفس خویش را نخورد، نمی تواند دیگران را فریب دهد. «سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي»

فَأَلْ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنْتَحَرِّقَنَّهُ
ثُمَّ لَنْنَسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾

(موسی به سامری) گفت: پس برو (دور شو)، پس همانا بهره ی تو در دنیا این است که (به دردی مبتلا خواهی شد که دائماً) می گویی: «به من دست نزیند» و همانا برای تو (در آخرت) میعاد گاهی است که هرگز از آن تخلف نخواهد شد. و (اکنون) به سوی معبودت که پیوسته آن را پرستش می کردی نگاه کن، ما حتماً آن را می سوزانیم (و) سپس خاکستر و ذرات آن را به دریا خواهیم پاشید.

إِنَّمَا إِلْهُكُمُ اللّهُ الَّذِي لَا إِلْهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

(ای قوم من!) همانا معبود شما «الله» است که معبودی جز او نیست (و) علم او همه چیز را فرا گرفته است.

نکته ها:

در تفاسیر مجمع البیان و صافی حدیثی آمده است که حضرت موسی علیه السلام قصد داشت تا سامری را به قتل برساند، اما خداوند به او وحی فرمود که چون سامری مرد سخاوتمندی است از کشتن او صرف نظر نما، از این روی موسی علیه السلام با جمله «فَادْهَبْ» او را از میان قوم بنی اسرائیل طرد کرد.

کلمه «لَا مِسَاسَ» به معنای گرفتار شدن به بیماری است که به هیچ وجه احدی با او تماس نگیرد. سرانجام سامری به یک بیماری روانی گرفتار شد که از مردم فرار می کرد و هر کس به

او نزدیک می شد فریاد می زد: «لَا مِسَاسَ» دور شو، دور شو. (۱)

حضرت موسی علیه السلام برای سامری چندین مجازات قرار داد:

الف: طرد «فَاذْهَبْ»، ب: نفرین «لَا مِسَاسَ»، ج: تهدید به عذاب آخرت «لَكَ مَوْعِدًا»، د: آتش زدن گوساله «لَنَحْرُقَنَّه».

پیام ها:

۱- بعد از ثبوت جرم، باید مجرم را مجازات کرد. «سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي - فَاذْهَبْ»

۲- یکی از مراحل نهی از منکر، طرد مجرمان و کافران است. «فَاذْهَبْ»

۳- مفسدین فرهنگی را باید از میان جامعه طرد کرد. آزادی فکر به معنای باز گذاشتن دست منحرفان در گمراه کردن دیگران نیست. «فَاذْهَبْ»

۴- انبیا با علم غیب، از آینده افراد خبر می دهند. «أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ»

۵- بعضی از امراض، قهر الهی است. «لَا مِسَاسَ»

۶- برای مروجین فکری باطل، مجازات دنیوی وسیله ی تخفیف در کیفرهای اخروی نیست. «لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا»

۷- شاید بتوان از کیفرهای دنیوی فرار کرد، ولی از عذاب اخروی و قهر الهی در آخرت راه گریزی نیست. «لَمَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخَلَّفَهُ»

۸- بدترین نوع جرم، اصرار مجرم بر جرم است. «ظَلَّتْ عَلَيْهِ عَاكِفًا» (سامری خود نیز گوساله خود را می پرستید.)

۹- ابزار گناه و آثار انحراف باید نابود شود. (۲) «لَنَحْرُقَنَّه»

ص: ۳۸۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). همان گونه که پیامبر اسلام دستور داد مسجد ضرار را نخست بسوزانند و باقیمانده آن را ویران کنند و آنجا را محلّ زباله های مردم مدینه قرار داد. تفسیر نمونه.

۱۰- محو آثار کفر و شرک باید در ملاءعام و با حضور مردم باشد. «لَنَحْرَقَنَّهُ» و نفرمود: «لا حرقنه»

۱۱- حفظ افکار مردم از حفظ طلا مهم تر است. گاهی باید برای ایجاد موج و مبارزه با منکر، اشیای قیمتی فدا شوند. «لَنَحْرَقَنَّهُ»

۱۲- غیرت دینی و قاطعیت در برابر انحراف، لازمه ی رهبری است. «لَنَحْرَقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ» (سوزاندن طلا و به دریا ریختن آن، تصمیم قطعی موسی بود)

۱۳- باید نشان داد که چیزهای نابود شدنی شایستگی پرستش را ندارند. «لَنَحْرَقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ»

۱۴- هرگاه باطلی را محو کردید به جای آن حق را مطرح کنید. «إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ»

۱۵- خدایی قابل عبادت است که احاطه علمی بر همه چیز داشته باشد. «وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»

كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا «۹۹»

(ای پیامبر!) ما این گونه از اخبار گذشته بر تو حکایت می کنیم و همانا ما از جانب خویش به تو ذکر (قرآن) داده ایم.

نکته ها:

در نقل تاریخ انبیا برکات زیادی وجود دارد از جمله:

الف: افزایش علم و آگاهی، ب: بدست آوردن بصیرت و پیدا کردن راه سعادت، ج: تنبیه و تذکر مردم، د: بشارت و دلگرمی مؤمنین.

۱- نقل تاریخ، یکی از شیوه های تربیتی قرآن است. «كَذَلِكَ نَقُصُّ»

۲- داستان های قرآن، بهترین و صادق ترین داستان هاست، زیرا گوینده ی آن خداوند و مخاطبش پیامبر صلی الله علیه و آله و ماجرای آن حقیقی است. «نُقِصُّ عَلَيْكَ»

۳- در بیان تاریخ، از نقل جزئیاتی که دانستن و ندانستن آنها نقشی در هدف ندارد، خودداری کنید. «مِنْ أَنْبَاءِ»

۴- هر تاریخی ارزش بیان ندارد، اخبار مهم قابل نقل است. (۱) «أَنْبَاءِ»

۵- تاریخ وسیله ی تذکر است، نه عامل سرگرمی. «أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ - ذِكْرًا»

۶- قرآن یاد و یاد آور مهمی است. («ذِكْرًا» با تنوین نشانه ی عظمت است).

۷- سرچشمه ی تاریخ و داستان های قرآنی، وحی الهی است، نه گفته های این و آن. «لَدُنَّا»

مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا (۱۰۰)

پس هرکس از آن (ذکر) روی برگرداند، قطعاً او در روز قیامت، بار سنگینی (از گناه) را بر دوش خواهد کشید.

خَالِدِينَ فِيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِمْلًا (۱۰۱)

(آنها) برای همیشه در آن (بار گناه و عقوبتش) خواهند ماند و چه بد باری است برای آنها، (بار گناه) در روز قیامت.

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا (۱۰۲)

(همان) روزی که در صور دمیده می شود و ما در آن روز، مجرمان را با چشمان تیره (و بدن های کبود) محشور می کنیم.

يَتَخَفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا (۱۰۳)

(آنها) در بین خودشان آهسته با یکدیگر گفتگو می کنند که شما جز چندی (ده روز در دنیا بیشتر) توقف نداشتید.

نکته ها:

کلمه ی «حِمْل» و کلمه ی «حَمَل» در لغت به یک معناست، لیکن «حِمْل» به بار ظاهری و «حَمَل» به بار باطنی مثل بچه در شکم مادر اطلاق می گردد.

«زرق» رنگی است که از اختلاط سفید و سیاه بوجود می آید، مثل رنگ خاکستری و شاید کنایه از کوری، ترس و یا رنگ پریدگی باشد.

کلمه ی «صُور» یا به معنای شاخ است و یا جمع صورت می باشد که مراد دمیدن در صورت های مردگان برای زنده شدن است.

در قرآن مجید به دو نفخه اشاره شده است که در نفخه ی اوّل، همه موجودات می میرند و در نفخه ی دوّم انسان ها برای حساب زنده می شوند. «وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ، فَصَیْعَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِّخُ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِي يَوْمٍ يُنظَرُونَ» (۱) و منظور از «يُنْفِخُ فِي الصُّورِ» در این آیه، به قرینه جمله ی «وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ»، نفخه ی دوّم در روز قیامت است.

پیام ها:

۱- انسان ها در انتخاب راه آزادند، می توانند حق را بپذیرند و می توانند اعراض نمایند. «أَعْرَضَ»

۲- پیامد اعراض از ذکر خدا، تنها به زندگانی نکبت بار در این دنیا خلاصه نمی شود، «مَنْ أَعْرَضَ ... فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲) بلکه بدبختی آخرت را نیز به همراه دارد. مَنْ أَعْرَضَ ... يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا

ص: ۳۸۷

۱-۱. زمر، ۶۸.

۲-۲. طه، ۱۲۴.

۳- میزان خطر و سنگینی بار قیامت، برای کسی روشن نیست. («وَزْرًا» نکره آمده)

۴- در قیامت مجرم یا کور و رو سیاه محشور می شود و یا در اثر ترس، وحشت و خیره نگری، به کبودی چشم مبتلا می گردد. «زُرْقًا»

۵- مدّت زمان دنیا و برزخ نسبت به آخرت بسیار ناچیز و در حکم چند روز است. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا»

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا (۱۰۴)

(البته) ما به آنچه آنها می گویند داناتریم، آنگاه که بهترین آنان در رفتار، می گوید: شما درنگ نکردید مگر یک روز!

نکته ها:

عظمت قیامت به قدری است که انسان ها پس از حضور در آن عمر خود را در دنیا، نیم روز یا یک روز و یا حداکثر ده روز می شمردند که قرآن از زبان افراد و گروه های مختلف، آن را چنین بیان می دارد:

الف: ده روز. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا»

ب: یک روز. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا»

ج: بخشی از یک روز. «لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيرَةً أَوْ ضُحَاهَا» (۱)، «لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۲)

د: لحظاتی کوتاه. «مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ» (۳)

ه: زمانی اندک. «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا» (۴)

به نظر می رسد این تفاوت نظر در مقدار عمر دنیا، بستگی به مقدار بصیرت و درک افراد دارد. چنانکه در این آیه کسانی که قرآن از آنها به «أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً» تعبیر کرده است، عمر دنیا را یک روز می شمردند و در آیه ی قبل، گنهکاران مدّت آن را ده روز.

ص: ۳۸۸

۱-۱. نازعات، ۴.

۲-۲. بقره، ۲۵۹.

۳-۳. روم، ۵۵.

۴-۴. مؤمنون، ۱۱۴.

۱- همه ی مجرمین، در قیامت در یک سطح نیستند. «أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَهُ»

۲- هر کس عاقل تراست، دنیا را کوچک تر می بیند. «يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَهُ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا»

وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا ﴿١٠٥﴾

و(ای پیامبر!) از تو درباره ی کوهها(در قیامت) می پرسند، بگو: پروردگار من آنها را از بُن برکنده و متلاشی می کند.

فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾

پس آنها را(همچون) کویری صاف و هموار، رها می سازد.

لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَ لَأَمْثًا ﴿١٠٧﴾

که در آن هیچ پستی و بلندی مشاهده نمی کنی.

نکته ها:

کلمه ی «نسف» یعنی قلع و قمع و نابود کردن، «قاع» یعنی زمین صاف، «صفصف» یعنی زمین صاف به گونه ای که همه ی قسمت های آن در یک صف و خط باشند، و کلمه ی «عِوَج» و «أَمْث» به معنای گودی و بلندی است.

پیام ها:

۱- مردم درباره ی قیامت سؤالاتی دارند که پیامبر باید پاسخگو باشد. يَسْأَلُونَكَ ...

فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي

۲- نظام حاکم بر طبیعت، دائمی نیست. «يَنْسِفُهَا رَبِّي»

۳- متلاشی کردن کوهها و به وجود آوردن قیامت، جلوه ای از ربوبیت خداست.

«يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا»

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾

در آن روز، (مردم) از دعوت کننده ای که (هیچ) انحرافی ندارد پیروی می کنند (و گوش به صدای اسرافیل هستند) و همه صداها در برابر (عظمت خداوند) رحمان فرو می نشینند. پس (در آن روز) جز صدایی آهسته نمی شنوی.

پیام ها:

۱- اگر کسانی در دنیا از داعیان الهی اعراض می کردند، در روز قیامت، چاره ای جز پیروی نخواهند داشت. «يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ»

۲- قیامت، روز تجلی و ظهور رحمانیت خداوند است و رحمانیت او، امید و ملجأ تمام مردم است. «خَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ»

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾

در آن روز، شفاعت (هیچ کس) سودی ندارد، مگر کسی که خدای رحمان به او اجازه دهد و از گفتار او (شفاعت کننده یا شفاعت شونده) راضی باشد.

نکته ها:

از آنجا که انکار شفاعت، خلاف قرآن و روایات و مایه ی یأس مؤمنان گناهکار است، و قبول شفاعت بی قید و شرط نیز سبب جرأت خلافکاران و خلاف عدالت الهی است، لذا قرآن کریم برای شفاعت، حساب و کتاب و مقرراتی در نظر گرفته است.

از نظر قرآن، شفاعت، روزنه ی امید گناهکاران و وسیله ای برای ارتباط آنان با اولیای خدا و پیروی از آنان است. شفاعت اذن خداست و برخورداران از شفاعت، تنها کسانی هستند که در مدار توحید و دارای منطق صحیح و اعتقادات حق باشند و گفتارشان مورد قبول خداوند قرار گرفته باشد، یعنی شهادتین آنان موضعی، موسمی، اکراهی، سطحی و بر اساس مسخره و نفاق نباشد، در این صورت اگر در عمل کمبود داشته باشند، با شفاعت مورد

عنایت قرار می گیرند.

از این روی قرآن، شفاعت بت ها را برای بت پرستان باطل دانسته و شفاعت به معنای فدا شدن حضرت عیسی علیه السلام برای پاک شدن گناهان پیروانش و یا شهادت امام حسین علیه السلام به خاطر شفاعت از شیعیان قابل پذیرش نیست، هر چند امام حسین علیه السلام از شافعان بزرگ قیامت است، اما باید دانست که هدف او از شهادت، شفاعت کردن طرفدارانش نبود.

امام باقر علیه السلام درباره این آیه فرمودند: شفاعت پیامبر صلی الله علیه و آله تنها برای کسانی است که از نظر عمل و گفتار مورد رضایت باشند و بر مودت آل پیامبر علیهم السلام زندگی کرده و بر آن مرده اند. (۱)

پیام ها:

۱- شفاعت، مقام والایی است که افراد خاصی از آن برخوردارند. «مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا»

۲- شفاعت، تصرف در اراده ی خدا و یا تخلف از حکمت و عدل و محاسبات و سنت های الهی نیست، بلکه بر اساس خواست خداوند است. أَذِنَ ... رَضِيَ

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (۱۱۰)

(خداوند به) آنچه آنان در پیش روی دارند و آنچه را (در دنیا) پشت سر گذاشته اند آگاه است، ولی مردم بر او احاطه علمی ندارند.

وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا (۱۱۱)

(در آن روز) همه ی چهره ها در برابر خداوند زنده ی پاینده، خوار و فروتن می شود و البتّه هر کس که بار ستم برداشت، مأیوس و زیان کار است.

نکته ها:

کلمه «عَنَتِ» از «عنوه» به معنای ذلت در برابر قهر و سلطه است، و «قیوم» به کسی گفته

ص: ۳۹۱

می شود که قائم به ذات خود و حافظ همه چیز است و مایه ی قوام هر چیز را به آن عطا کرده باشد، و کلمه ی «خَابَ» از «خَبِيه» به معنای از دست دادن مطلوب است.

پیام ها:

۱- در قیامت، حسابرسی بسیار دقیق است، زیرا حسابگر همه چیز را به خوبی می داند و راهی برای سوء استفاده از شفاعت نیست. يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ...

۲- احاطه ی علمی خداوند نسبت به همه کارهای گذشته و آینده مردم یکسان است. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ»

۳- محدود هرگز نمی تواند بر بی نهایت احاطه پیدا کند. «لَا يُحِيطُونَ بِهِ» نه بر ذات او، نه بر صفات او، نه بر آفریده های او و نه بر قدرت و کارهای او.

۴- حالات روحی انسان، قبل از هر چیز در صورت او جلوه می کند. «عَنْتِ الْوُجُوهُ»

۵- سرانجام ظلم، محرومیت از رحمت الهی است. «وَ قَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا»

۶- بسیاری از ظلم ها را می توان در دنیا با توبه و عذرخواهی از مردم، جبران و محو کرد، بدبخت آن که ظلم خود را تا قیامت حمل کند. «خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا»

وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَ لَا هَضْمًا «۱۱۲»

و(اما) هر کس از کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس (در آن روز) نه از ستم و کاستی (در پاداشش) نترسد.

نکته ها:

کلمه «هضم» به معنای کم شدن است و شاید از آن روی به جذب غذا در بدن «هضم» می گویند که ظاهراً غذا کم می شود و تفاله های آن باقی می ماند. (۱)

از قرآن و روایات به دست می آید که اعمال و روحيات انسان در یکدیگر تأثیر متقابل دارند،

ص: ۳۹۲

لذا هرگاه یک عمل نیکو که از شخصی منافق، مشرک، ریاکار و... که دارای روحیه ای فاسد است سرزند، مورد قبول واقع نمی شود. چنانکه اگر کافری، کار شایسته و خوبی مثل اختراع و اکتشاف نافع انجام دهد، در حالی که حق را فهمیده و آگاهانه در کفر اصرار ورزد، کار نیکوی او پذیرفته نخواهد شد. همانند ریختن شربت شیرین و گوارا در ظرفی کثیف و آلوده که طبیعتاً دیگر قابل پذیرش نیست.

در ده آیه ی اخیر، به سیمایی اجمالی از برپایی قیامت اشاره شده است:

الف: در صور دمیده شده و مردگان زنده می شوند. «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ»

ب: مجرمان محشور می گردند. «نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ»

ج: کوهها متلاشی می شوند. «يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا»

د: همه گوش به فرمان دعوت کننده ی الهی هستند. «يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ»

ه: شفاعت بدون اذن خدا مؤثر نیست. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ»

و: خداوند با احاطه علمی اش به همه حساب ها می رسد. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ...»

ز: همگی در برابر حکم الهی تسلیم هستند. «عَنْتِ الْوُجُوهُ»

ح: ظالمان مأیوسند. «خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا»

ط: مؤمنان صالح در آرامش به سر می برند. «فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا». (۱)

پیام ها:

۱- اگر چه انجام تمام کارهای شایسته امکان پذیر نیست، ولی باید به اندازه ی توان و طاقت، کار صالح انجام داد. «مَنْ يَعْمَلْ مِنْ الصَّالِحَاتِ»

۲- نه تنها کارهای بزرگ که ذره ای از کار صالح بی پاداش نمی ماند. «مِنْ الصَّالِحَاتِ»

۳- شرط قبولی عمل صالح، ایمان به خداست. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

۴- ایمان از عمل جدا نیست، ایمان بی عمل، مثل درخت بی ثمر و عمل بی ایمان همچون درخت بی ریشه است. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

۵- آرامش و امتیّت روحی مؤمنان در قیامت در گرو کارهای صالح آنان است.

مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ ... فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا

۶- در قیامت، نه اصل عمل و پاداش از بین می رود تا ظلمی صورت گیرد «فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا» و نه آنکه از پاداش کم گذاشته می شود. «وَلَا هَضْمًا»

۷- با آنکه پاداش، تفضّل الهی است نه استحقاق انسان، اما خداوند در پاداش کسی کوتاهی نمی کند و کم نمی گذارد. «فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا»

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَ صَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾

و بدینسان ما آن را قرآنی عربی نازل کردیم و در آن با انواع بیان ها هشدار دادیم، شاید آنها پروا کنند و یا برایشان پندی ایجاد شود.

نکته ها:

«كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا» یعنی ما با بیان صحنه های قیامت (در آیات قبل) و پاداش و عذاب های آنچنانی، این گونه قرآن را هشدار دهنده فرستادیم.

کلمه ی «عربی» از نظر لغت به معنای روشن است و احتمال دارد که به معنای منسوب به زبان عربی باشد. کلمه ی «صَرَّفْنَا» به معنای بیانات گوناگونی از یک واقعیت است؛ گاهی با اشاره، گاهی با استدلال، گاهی با مثال و تمثیل و گاهی از طریق نقل تاریخ.

پیام ها:

۱- مقدّس بودن قانون وحی «أَنْزَلْنَا»، روشن بودن مقاصد آن «عَرَبِيًّا»، گوناگونی و تنوع بیانات آن «صَرَّفْنَا» و هشداردهندگی آن «مِنَ الْوَعِيدِ» از زمینه های تقواگرایی و پندپذیری است. «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا»

۲- همه ی مردم به وحی نیاز دارند، لیکن بعضی از باب اخطار و بعضی از باب تذکر. «يَتَّقُونَ ذِكْرًا»

۳- هشدار بی اثر نیست، یا تأثیر عمیق دارد، «يَتَّقُونَ» و یا حداقل، تذکر است.

«ذِكْرًا» یا نتیجه می دهد، «يَتَّقُونَ» و یا اتمام حجت می کند. «ذِكْرًا»

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

پس (بدان که) بلند مرتبه است خدای فرمانروای بر حق، و تو (ای پیامبر!) بر خواندن قرآن پیش از آنکه وحی آن بر تو پایان یابد شتاب مکن و بگو:

پروردگارا! علم مرا زیاد کن.

نکته ها:

از عبارت «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ» (۱) به دست می آید که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مجموعه آیات قرآن را می دانسته و آن را پیش خوانی می کرده است و این خود دلیل روشنی است بر آنکه قرآن مجید دو بار بر پیامبر نازل شده است، یکبار به صورت دفعی و بار دیگر به شکل تدریجی و آنچه را پیامبر در نزول دفعی در شب قدر دریافت کرده بوده، در هنگام نزول تدریجی، قبل از وحی می خوانده است. (۲)

میان شتابزدگی و عجله از یک طرف و سرعت و سبقت که در قرآن با عبارات «سَارِعُوا» (۳)، «سَابِقُوا» (۴) مورد ستایش و دستور قرار گرفته از طرف دیگر، تفاوت و اختلاف اساسی وجود دارد. حُسن سرعت و سبقت در جایی است که تمام مسائل محاسبه و تنظیم شده باشد، لذا نباید فرصت و وقت را از دست داد، ولی شتابزدگی و عجله در جایی است که هنوز موعد انجام نرسیده و یا نیاز به تکمیل و بررسی است، از این روی می بایست درنگ کرد.

سرچشمه ی عجله و شتاب، گاه امور منفی چون کم صبری، غرور و اظهار وجود است که

ص: ۳۹۵

۱- ۱). نظیر این عبارت در سوره قیامت، آیه ۱۸ نیز آمده است. «لَا تَحْرُكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ»

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). آل عمران، ۱۳۳.

۴- ۴). حدید، ۲۱.

البته این صفات، مذموم، و از ذات مقدس نبوی به دور است، و گاهی به خاطر شدت عشق و علاقه به دریافت مطلب و دلسوزی برای حفظ چیزی است، که در این صورت امر نیکویی به شمار می رود و تعجیل پیامبر صلی الله علیه و آله در وحی از این جهت بوده است، یعنی دریافت عاشقانه، و هیجان و نگرانی برای حفظ وحی.

خداوند، حضرت موسی علیه السلام را برای آموزش در اختیار حضرت خضر گذاشت، لذا موسی علیه السلام از او کسب اجازه کرد که «هَيْلُ أَتْبِعُكَ عَلِيٌّ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا» (۱) آیا اجازه می دهی که من همراه و پیرو تو باشم تا از آنچه آموخته ای به من نیز بیاموزی؟ اما تعلیم و آموزش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را ذات مقدس الهی بر عهده گرفت و به او فرمود: «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» بگو: پروردگارا! علم مرا زیاد کن.

اولین معلم، خداوند علام و علیم است، «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» (۲)، «الرَّحْمَنُ، عَلَّمَ الْقُرْآنَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (۳) پس علم را از او بخواهیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

در حدیث آمده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر روزی بر من بگذرد و در آن بر علم من افزوده نشود، آن روز برای من مبارک نیست. (۴)

پیام ها:

- ۱- آفرینش بی هدف و انسان رها نیست، زیرا بیهودگی و بی هدفی در شأن خدا نیست. «فَتَعَالَى اللَّهُ»
- ۲- ذات مقدس الهی را از هر فکر و اندیشه ای برتر و افعال او را از هر امر باطل، پاک و منزّه بدانیم. «فَتَعَالَى اللَّهُ»
- ۳- حکومت حکیمانه، حقیقی، مطلق و منحصر به فرد، از آن خداست. «الْمَلِكُ الْحَقُّ»
- ۴- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله عاشقانه طالب شنیدن و گرفتن وحی بود. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ»
- ۵- فراگیری هر چیزی به تناسب خود آدابی دارد. «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ»

ص: ۳۹۶

۱- ۱. کهف، ۶۶.

۲- ۲. بقره، ۳۱.

۳- ۳. الرحمن، ۱-۳.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

۶- نهی ها و عتاب های قرآن نسبت به پیامبر، نشانه ی صداقت پیامبر است و گرنه کسی خود را مورد نهی و عتاب قرار نمی دهد. ﴿لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ﴾

۷- در بیان قوانین الهی، باید به شرایط زمانی توجه کرد. ﴿لَا تَعْجَلْ ... قَبْلَ أَنْ يُقْضَى﴾

۸- علم را از عالم حقیقی طلب کنیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۹- برای علم و دانش نهایی نیست و فارغ التحصیل معنا ندارد. «زِدْنِي عِلْمًا»

۱۰- علم حقیقی، قرآن مجید است. ﴿لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ - وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾

۱۱- اگر کسی را از چیزی نهی می کنیم، در مقابل، راه صحیح و حق را هم به او نشان دهیم. ﴿لَا تَعْجَلْ - قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾

۱۲- افزون طلبی در کمالات ارزش است. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۱۳- علم، وسیله ی رشد انسان هاست. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۱۴- علمی دارای ارزش و اعتبار است که همراه با فراگیری آن، ظرفیت انسان نیز زیاد شود و رشد کند. «زِدْنِي عِلْمًا»، نه، «زد علمی»

۱۵- اگر چه خداوند می تواند بدون دعا هم لطف کند، ولی از پیامبرش می خواهد که دعا نماید. «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۱۶- در دعا از کلمه ربّ و ربوبیت خدا استمداد کنیم. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

۱۷- جز خداوند، علم همه حتی علم پیامبر محدود است. «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

وَ لَقَدْ عَاهَدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسَىٰ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿۱۱۵﴾

و به تحقیق، پیش از این با آدم پیمان بستیم، اما او فراموش کرد و ما عزم استواری برای او نیافتیم.

وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ ﴿۱۱۶﴾

و زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید، پس همگی سجده کردند، مگر ابلیس که سرپیچی و امتناع کرد.

این ششمین مرتبه ای است که از آغاز قرآن تاکنون به داستان آدم و ابلیس برمی خوریم، قبلاً نیز در سوره های بقره، اعراف، حجر، اسراء و کهف در این مورد اشاراتی شده بود. (۱)

مراد از عهد و پیمان، همان فرمان نخوردن از گیاه مخصوص است و مراد از نسیان، دقت نکردن در انجام فرمان، و گرنه فراموشی مطلق، عتاب و انتقاد ندارد. منظور از «عزم»، اراده ی محکم در برابر وسوسه های ابلیس است.

امام کاظم علیه السلام فرمود: فرمان سجده و نافرمانی ابلیس، نوعی تسلی و دلداری پیامبر اسلام است که اگر به فرمان تو عمل نشد نگران نباش که ابلیس فرمان مرا نیز اطاعت نکرد. (۲)

پیام ها:

۱- خداوند، بشر را به حال خود رها نکرده است. «عَهْدَنَا إِلَىٰ آدَمَ»

۲- انسان موجودی است که به طور طبیعی در معرض خطر افراط و تفریط قرار دارد، مگر آنکه خداوند انسان را حفظ نماید. «لَا تَعْجَلْ - فَنَسِي»

۳- عزم بر انجام تکالیف الهی، لازم است. «لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا»

۴- از عوامل مهم انحراف انسان، یکی غفلت از کرامت و مقام انسانی و دیگری غفلت از دشمن درونی و بیرونی است که قرآن بارها بر آن هشدار داده است.

«وَ إِذْ قُلْنَا»

۵- سجده فرشتگان بر آدم، به دستور خداوند بر کرامت های والای آدم و نشانه ی برتری او بر آنها بود و گرنه ابلیس نمی گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» «اشْجُدُوا لِآدَمَ»

۶- فرشتگان در انجام مأموریت الهی، لحظه ای درنگ نمی کنند. «فَسَجَدُوا»

ص: ۳۹۸

۱- ۱. تفسیر کبیر فخررازی.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۴۱۲.

فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَ لَزُوجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكَمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى ﴿١١٧﴾ پس گفتیم: ای آدم! همانا این (ابلیس) دشمن تو و همسر توست، پس (مواظب باش که با وسوسه هایش) شما را از بهشت بیرون نکند که به رنج و مشقت خواهی افتاد.

إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى ﴿١١٨﴾

(در صورتی که) همانا تو در آنجا (بهشت)، نه گرسنه می شوی و نه برهنه می مانی.

وَ أَنْتَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى ﴿١١٩﴾

و در آنجا (بهشت)، نه تشنه می شوی و نه از حرارت آفتاب آزار می بینی.

نکته ها:

گرچه شیطان در اینجا، تنها دشمن آدم و حوا معرفی شده است، ولی در جای دیگر به دشمنی او با همه ی انسان ها هشدار داده شده است. «عَدُوٌّ لَكُمْ» (۱)

مراد از «تشقی» در اینجا، مشقت های زندگی مادی است که از آیات بعدی استفاده می شود که می فرماید: در بهشت، گرسنگی، برهنگی و تشنگی نیست، یعنی اگر از بهشت بیرون شدید، به مشقت مبتلا خواهید شد.

پیام ها:

۱- از بزرگ ترین الطاف الهی بر بندگان، معرفی خطر شیطان است. «هَذَا عَدُوٌّ»

۲- جنگ و دشمنی میان حق و باطل، از ابتدای آفرینش انسان وجود داشته است.

«هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَ لَزُوجِكَ»

۳- زن و مرد، هر دو در تیررس تبلیغات دشمن و وسوسه های شیطان قرار دارند.

«عَدُوٌّ لَكَ وَ لَزُوجِكَ»

ص: ۳۹۹

۴-سنت الهی بر اتمام حجت با بندگان است. «هَذَا عَدُوُّ لَكَ وَ لِرُؤُجِكَ»

۵-زندگی در دنیا، همراه با مشقت است. «فَتَشَقَّى» ۶-نیازها و خواسته های اولیه ی انسان در چهار چیز نمود پیدا می کند: گرسنگی و تشنگی که مشقت درونی است و برهنگی و بی مسکنی که مشقت بیرونی است و در آیه به هر چهار مورد اشاره شده است. «أَلَّا تَجُوعَ لَا تَعْرَى لَا تَطْمَؤُا لَا تَضْحَى»

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى ﴿١٢٠﴾

پس شیطان او را وسوسه کرد (و) گفت: ای آدم! آیا (می خواهی که) تو را به درخت جاودانگی و مُلک (و پادشاهی) فنا ناپذیر راهنمایی کنم!؟

فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لُهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ عَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى ﴿١٢١﴾

پس (آدم و همسرش فریفته شده و) هر دو از آن (درخت ممنوعه) خوردند، پس (به ناگاه لباس هایشان ریخت و) شرمگاهشان برای آنان ظاهر شد و (ناچاراً) هر دو به چسبانیدن برگ (درختان) بهشت بر خودشان مشغول شدند و (این چنین) آدم پروردگارش را نافرمانی کرد و بیراهه رفت.

نکته ها:

شیطان، نام دیگر ابلیس است. فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ... فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ

وسوسه شدن آدم، قبل از رسیدن او به مقام نبوت بوده است. (۱)

سیدبن طاووس قدس سره در بیان لطیفی می فرماید: شیطان ابتدا با شعار راهنمایی و دلالت به سراغ آدم آمد، «هَلْ أَدُلُّكَ» وبعد او را تدلیه و وسوسه کرد، «فَدَلَاهُمَا بِغُرُورٍ» (۲)، پس وای

ص: ۴۰۰

۱-۱). تفسیر کبیر فخررازی.

۲-۲). اعراف، ۲۲.

به حال ما که شیطان از ابتدا به قصد اغرا و فریب ما می آید. «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۱)

کلمه «غوی» از «غی» در برابر رشد است، یعنی راهی که انسان را از مقصد باز می دارد. خداوند درباره ی آدم فرمود: «فَغَوِيَ» اما درباره ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوِيَ» (۲)

وسوسه ی شیطان، اختیار انسان را سلب نمی کند، از این رو بعد از وسوسه شدن، انسان مورد ملامت خود و دیگران قرار می گیرد، در حالی که اگر وسوسه، اختیار انسان ها را سلب می کرد، دیگر کسی از آنها انتقاد نمی کرد.

گناه حضرت آدم

در ارتباط با جمله «عَصِيَ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوِيَ» چند احتمال داده شده است:

الف: آدم گناه نکرد، بلکه مرتکب ترک اولی شد و «غوی» یعنی رشد نکرد، نه اینکه گمراه شد.

ب: نهی آدم از درخت ممنوعه، نهی ارشادی بود، نه نهی مولوی. (۳)

ج: «عصیان» هم در ترک واجب بکار می رود و هم در ترک مستحب. (۴)

اما هیچ کدام از این احتمالات مورد پذیرش نیست زیرا؛

اولاً: این آیه و آیات مشابه آن صراحت در عصیان آدم دارند.

ثانیاً: دلیلی بر ارشادی بودن نهی نداریم.

ثالثاً: ادعای نبودن حکم تکلیفی در آن زمان درست نیست، زیرا در این صورت باید بگوییم که شیطان هم مرتکب خلافی نشده و گناه نکرده است.

رابعاً: مگر توبه از کار منهی عنه با نهی ارشادی معنا دارد؟

خامساً: عصیان در قرآن، تنها به معنای گناه بکار رفته است.

بنابراین بهتر است به سراغ امام معصوم برویم آنجا که مأمون از امام رضا علیه السلام پرسید: اگر پیامبران معصومند، پس معنای آیه «وَ عَصِيَ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوِيَ» چیست؟ امام علیه السلام فرمودند:

«كان ذلك من آدم قبل النبوه... من الذنوب التي تجوز على الانبياء قبل نزول الوحي عليهم...» یعنی نافرمانی حضرت آدم قبل از بعثت او بوده است و خلافی بوده که ارتکاب آن با مقام نبوت منافاتی ندارد.

۱- راه نفوذ شیطان، تمایلات انسانی است. «هَلْ أَذُكَّ عَلَيَّ شَجَرَهُ الْخُلْدِ» (شیطان بر نیازها و خواسته های آدمی آگاه بوده است لذا آدم را از راه میل به جاودانگی، اغفال کرد. آری آرزوهای طولانی و دراز، انسان را به گناه می کشاند).

۲- شیاطین از نام ها و عناوین زیبا و جذاب برای انحراف مردم و مقاصد شوم خود استفاده می کنند. «هَلْ أَذُكَّ عَلَيَّ شَجَرَهُ الْخُلْدِ»

۳- دروغ، ابزار شیطان برای فریفتن انسان هاست. «هَلْ أَذُكَّ عَلَيَّ شَجَرَهُ الْخُلْدِ»

۴- اگر اولیای الهی لغزش داشته باشند، فوراً تنبیه می شوند. «فَبَدَّتْ»

۵- ظاهر شدن زشتی ها و برهنگی، اولین اثر عصیان آدم بود. «فَبَدَّتْ لَهُمَا»

ص: ۴۰۱

۱-۱. ص ۸۲.

۲-۲. نجم، ۲.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۶- پوشش برای انسان، کرامت و زیبایی، و برهنگی، پستی و زشتی است.

«سَوَّاتُهُمَا»

۷- لقمه‌ی نابجا، سبب ریختن شرم و حیا و ظهور زشتی‌ها می‌شود. فَأَكَلَا... فَبَدَّتْ لَهُمَا سَوَّاتُهُمَا

۸- پوشش و پوشاندن شرمگاه، در فطرت تمام انسان‌هاست. «وَطَفِيقًا يَخْصِفَانِ»

۹- مخالفت با امر خدا، مخالفت با رشد و تربیت خود انسان است. «عَصَىٰ آدَمَ رَبَّهُ»

۱۰- پیامدهای گناه برای تمامی مرتکبان آن یکسان نیست. فَأَكَلَا... عَصَىٰ آدَمَ (با اینکه هر دو نافرمانی کرده و از درخت ممنوعه خوردند، ولی معصیت به آدم نسبت داده شده است).

۱۱- گناه سبب محرومیت انسان می‌شود. عَصَىٰ... فَغَوَىٰ

ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَىٰ «۱۲۲»

سپس پروردگارش او را برگزید، پس (لطف خویش را) بر او باز گرداند و او را هدایت کرد.

قَالَ اهْبِطْ مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى «۱۲۳»

(خداوند به آدم و حوا) فرمود: از آن (بهشت و مقام والا) فرود آید (که) بعضی از شما، دشمن بعض دیگر خواهد بود، پس اگر از جانب من رهنمودی برای شما آمد، پس (بدانید که) هر کس از رهنمود من پیروی کند، نه گمراه می‌شود و نه تیره بخت.

نکته‌ها:

«اجتباء» از «جبا» به معنای جمع آوری و انتخاب و برگزیدن است.

«تاب» اگر با حرف «الی» بیاید، توبه‌ی انسان خواهد بود، مثل جمله «تُبْتُ إِلَيْكَ» ولی اگر

در کنار حرف «علی» قرار گرفت، توبه ی خداوند قلمداد می گردد، مانند آیه ی فوق یعنی خداوند لطف خودش را بر بنده باز گرداند.

در اینکه مخاطب «اهبطاً» چه کسانی هستند، می توان گفت: یا آدم و حوا هستند، یا انسان و شیطان است، و یا آدم و ذریه او بوده اند.

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: هیچ پیامبری به اندازه حضرت آدم علیه السلام گریه نکرد. (۱) تا پس از نافرمانی توبه کند.

پیام ها:

۱- در گزینش افراد به سرشت پاک آنها توجه کنید و یکی دو لغزش را ملاک رد انتخاب قرار ندهید. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ» ۲- گناه آدم، قبل از بعثت او به مقام پیامبری بوده است. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ»

۳- زمان، در گزینش نقش دارد. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ» («ثُمَّ» نشان گذشت زمان است)

۴- پذیرش توبه، از شتون ربوبیت الهی است. «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ»

۵- به جای طرد نیروهای خلافکار، آنها را با عفو، جذب و هدایت کنیم. «فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى»

۶- توبه، زمینه ی هدایت است. «فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى»

۷- پذیرش توبه، مانع بروز آثار وضعی گناه نیست. «فَتَابَ عَلَيْهِ - اِهْبِطاً»

۸- یک گناه می تواند نسلی را در هبوط نگه دارد. «اهْبِطاً مِنْهَا جَمِيعاً»

۹- هبوط بشر، سبب بروز دشمنی ها می گردد. اِهْبِطاً ... بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ

۱۰- اولین بشارت به آدم، آمدن رهنمودهای الهی است که با پیروی از آنها راه برای سعادت و برگشت به بهشت باز می شود. اِهْبِطاً - فَمَنْ اتَّبَعَ ...

۱۱- آمدن انبیا و هدایت الهی قطعی است. («يَأْتِيَنَّكُمْ» نون تأکید دارد)

۱۲- در مدیریت و تربیت، حتی اگر بنا به مصالحی فرمان اخراج دادیم باز هم وسیله ی رشد و بازسازی او را فراهم کنیم. اِهْبِطاً - يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى ...

۱۳- کسی جز خداوند نمی تواند هادی و راهنمای انسان باشد. «يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى»

۱-۱). تفسیر کبیر فخر رازی.

۱۴- در جهان مادیات، بروز تضاد و تراحم قطعی است، مهم آن است که انسان در این بین خط الهی را گم نکند. بَعْضُكُمْ لِيُغْضِبَ عَدُوًّا... فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ ...

۱۵- انسان ها در انتخاب آزادند. «فَمَنْ اتَّبَعَ»

۱۶- خوشبختی و نجات انسان، در سایه ی پیروی از اوامر الهی است. «فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى»

وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى» (۱۲۴) و هر کس از یاد من روی گرداند، پس همانا برای او زندگی تنگ و سختی خواهد بود و ما او را در قیامت نابینا محسور می کنیم.

«قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا» (۱۲۵)

(در قیامت خواهد) گفت: پروردگارا! چرا مرا نابینا محسور کردی در حالی که من (در دنیا) بینا بودم!؟

نکته ها:

آیه ی قبل بشارت به پیروان حق می داد، ولی این آیه هشدار و اخطار به روی گردانان از حق، تا بیم و امید در کنار هم مطرح شده و مؤثر باشد.

در روایات، رها کردن خط ولایت اهل بیت علیه السلام یا ترک کردن فریضه ی حج، مصداق اعراض از یاد خدا شمرده شده است. (۱)

مراد از سختی و تنگی زندگی، نداشتن نیست، بلکه بسیاری از سرمایه داران به خاطر حرص، ترس و دلهره، در فشار و تنگنا زندگی می کنند. (۲)

سؤال: کور بودن مجرمین، با آیه «أَفْرَأَ كِتَابَكَ» (۳) که خواندن نامه اعمال نیاز به چشم

ص: ۴۰۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. اسراء، ۱۴.

دارد، چگونه قابل جمع است؟

پاسخ: چون در قیامت مواقف متعدّد است، ممکن است در موقفی بینا و در موقف دیگر اعمی باشند.

روایات متعدّدی مراد از کوری در قیامت را ندیدن راه حقّ و خیر دانسته اند. (۱)

امام سجّاد علیه السلام پس از تلاوت آیه ی مَنْ أَعْرَضَ ... ضَنْكًا فرمودند: قسم به خداوند! همانا قبر، باغی از باغ های بهشت یا گودالی از گودال های جهنّم است. (۲) بنابراین دامنه معیشت تنگ تا برزخ نیز ادامه دارد.

پیام ها:

۱- انسان ها در انتخاب آزادند. «مَنْ أَعْرَضَ»

۲- فطرت انسان بر خداپرستی است، انبیا و ادیان آسمانی تنها آن را یادآوری می کنند. «عَنْ ذِكْرِي» (۳)

۳- دوری از یاد خدا مایه اضطراب، حیرت و حسرت است، هر چند تمکّن مالی بالا باشد. مَنْ أَعْرَضَ ...

۴- زندگی آرام و شیرین، فقط در پرتو یاد و ذکر خداست. «مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي»

۵- معنویت در زندگی مادی نیز نقش مهمی دارد. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا»

۶- کسی که در دنیا چشم جاننش را بر روی حقایق بست، در قیامت کور محسور خواهد شد. «مَنْ أَعْرَضَ - يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى»

۷- بی ایمان، هم در دنیا زندگی مشقّت بار دارد و هم در آخرت از نعمت دیدن محروم است. «مَنْ أَعْرَضَ - مَعِيشَةً ضَنْكًا - يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى»

ص: ۴۰۵

۱-۱. من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۴۴۷.

۲-۲. بحار، ج ۷، ص ۱۰۴.

۳-۳. «ذکر» یادآوری چیزی است که انسان فراموش کرده است.

قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيَتْهَا وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى ﴿١٢٦﴾

(و خداوند در جواب خواهد) فرمود: همان گونه که آیات ما به تو رسید و تو آنها را فراموش کردی، امروز هم همانطور فراموش گردیده ای.

وَ كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَ أَبْقَى ﴿١٢٧﴾

ما این گونه هر کس را که افراط و اسراف کند و به آیات پروردگارش ایمان نیاورد جزا می دهیم و قطعاً عذاب آخرت سخت تر و پایدارتر است.

نکته ها:

از مصادیق روشن یاد خدا، نماز است، خداوند می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱) و بدیهی است که هر کس خدا را یاد کند، خداوند هم او را یاد خواهد کرد، این وعده ی الهی است که «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» (۲) و قهراً کسانی که خدا را فراموش کنند، خداوند نیز آنان را رها خواهد کرد. «وَ كَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى»

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که قرآن بخواند و عمل نکند، خدا او را کور محشور می کند. آن بنده می گوید: چرا مرا کور محشور کردی؟ خطاب می رسد او را به دوزخ ببرید. (۳)

امام صادق علیه السلام درباره ی جمله «أَتَتْكَ آيَاتُنَا» فرمود: امامان معصوم آیات خدا هستند و کسی که آنان را ترک کند، روز قیامت در آتش رها خواهد شد. (۴)

پیام ها:

۱- کیفرهای الهی عادلانه است. كَذَلِكَ ... فَنَسِيَتْهَا ... تُنْسَى

۲- اگر سرچشمه ی نسیان، بی اعتنائی باشد، عقوبت خواهد داشت و گرنه نسیانی که بدون اختیار باشد تویخی ندارد. «فَنَسِيَتْهَا»

ص: ۴۰۶

۱- ۱. طه، ۱۴.

۲- ۲. بقره، ۱۵۲.

۳- ۳. وسائل، ج ۶، ص ۱۸۴.

۴- ۴. کافی، ج ۱، ص ۴۳۶.

۳- خداوند ابتدا اتمام حجّت می کند، آنگاه قهر و عذاب. أَتَتْكَ آيَاتُنَا ... الْيَوْمَ تُنْسَى

۴- اسراف و استفاده نابجا از نعمت ها، زمینه ساز کفر است. «أَسْرَفَ وَ لَمْ يُؤْمِنْ»

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى ﴿١٢٨﴾

پس آیا مردمانی که پیش از این مورد قهر و هلاکت ما قرار گرفتند و (اینان امروز) در خانه های آنان رفت و آمد می کنند، برای هوشیاری و هدایتشان کافی نیست؟! همانا در آن (حوادث) برای صاحبان عقل و اندیشه نشانه ها و عبرت هاست.

وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَ أَجَلٌ مُّسَمًّى ﴿١٢٩﴾

و اگر سنت و تقدیر پروردگارت و (ملاحظه ی) زمان مقرر نبود، هر آینه عذاب الهی لازم می آمد (و دامان آنان را نیز می گرفت).

نکته ها:

کلمه «نهی» جمع «نهییه» به معنای چیزی است که انسان را از زشتی ها نهی می کند و از این روی به عقل، «نهییه» گفته می شود، زیرا انسان را از هوسها باز می دارد. بنابراین عقل واقعی، علاوه بر اندیشیدن و فهمیدن، سبب دور شدن از خطرها و بدی ها می شود.

«قرن» به معنای قوم و مردمی است که در یک زمان زندگی می کنند و گاهی به خود زمان نیز گفته می شود. «لزام» به معنای امر ملازم و حتمی است.

مراد از «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ» همان جمله ای است که خداوند هنگام هبوط به حضرت آدم فرمود: (۱) «وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ» (۲)

اهل مکه در سفرهای خود از مکان های قوم عاد و ثمود می گذشتند و آثار باقیمانده و خرابه های آنها را می دیدند. خداوند در این آیات به آنان هشدار می دهد که سرنوشت آنان را

ص: ۴۰۷

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. بقره، ۳۶.

فراموش نکنید و با تفکر و اندیشه در آثار آنان، درس عبرت بگیرید. (۱)

پیام ها:

۱- تاریخ، بهترین معلم و صادق ترین واعظ است، هر کس از آن عبرت نگیرد، سزاوار توبیخ است. أَفَلَمْ يَهْدِ ...

۲- تهدیدات الهی را جدی بگیریم. كَمْ أَهْلَكْنَا ...

۳- تحولات تاریخی به دست خداوند است. أَهْلَكْنَا ...

۴- علم به تنهایی کافی نیست، عبرت لازم است. آنان با رفت و آمد خود ماجرا را می بینند، ولی غافلند. «يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ»

۵- مناطق مخروبه و مقهوره، برای هر صاحب عقلی مایه تأمل و اندیشه است.

«لَا يَأْتِ لِأُولَى النَّهْيِ»

۶- در بازدید از آثار باستانی، تنها به جنبه تفریحی آن اکتفا نشود. «لَا يَأْتِ لِأُولَى النَّهْيِ» هر کس عبرت نگیرد بی خرد است.

۷- هر کس چشم عبرت بین ندارد، عبرت گرفتن مخصوص کسانی است که نفس خود را از آلودگی ها باز دارند. «لَا يَأْتِ لِأُولَى النَّهْيِ»

۸- تاریخ دارای فلسفه و براساس قانون علت و معلول است. «كَمْ أَهْلَكْنَا - لَا يَأْتِ لِأُولَى النَّهْيِ» آری هلاکت اقوام پیشین براساس

دلایلی بود که اگر امروز نیز آن امور باشد، همان هلاکت ها خواهد بود.

۹- سنت الهی بر مبنای برنامه و زمان بندی و مهلت دادن است و گرنه مجرمان فوراً به هلاکت می رسیدند. وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ ... (هر

امتی زمانی خاص دارد)

۱۰- ستمکاران بی ایمان از تأخیر عذاب الهی مغرور نشوند. «كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۱۱- خداوند، مجرمان را پس از اتمام حجت عذاب می کند. «لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۱۲- عمر انسان ها براساس برنامه و زمان بندی است. «أَجَلٌ مُّسَمًّى»

ص: ۴۰۸

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾

پس بر آنچه می گویند، شکبیا باش و پیش از طلوع آفتاب و قبل از غروب آن با ستایش پروردگارت (او را) تسبیح کن (و همچنین) برخی از اوقات شب و اطراف روز را تسبیح بگویی، باشد که خوشود شوی.

نکته ها:

خداوند در قرآن کریم، ۱۹ مرتبه پیامبر صلی الله علیه و آله را به صبر، فرمان داده است.

این آیه همچون آیه ی «وَأَشِيتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله را به شکبایی و حمد و ستایش پروردگار دعوت می کند، و گرچه مخاطب این آیه ظاهراً پیامبر صلی الله علیه و آله است، اما بدیهی است که آیه جنبه عمومی دارد.

بر طبق بعضی از روایات (۲) و نظر برخی از مفسرین، این آیه با نمازهای یومیه و شبانه روزی تطبیق دارد و مراد از «أَطْرَافَ النَّهَارِ» نوافل روزانه است.

پیام ها:

۱- توجه به تدبیر خداوند و قانون مند بودن کفر و عذاب و توجه به سنت های الهی، مقدمه ی صبر و تسبیح و تحمید است. «فَاصْبِرْ» (با توجه به آیات قبل)

۲- صبر در امور باید به اندازه ی مشکلات باشد. «فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ»

۳- حمد و تسبیح الهی وسیله ای برای تقویت روحیه در مقابل لجاجت ها و تبلیغات دشمن است. «فَاصْبِرْ - سَبِّحْ»

۴- تنزیه خداوند از راه ستایش و حمد او است. «سَبِّحْ بِحَمْدِ»

۵- پیرایش از بدی ها بر آرایش به خوبی ها مقدم است. تسبیح بر تحمید تقدم

ص: ۴۰۹

۱- ۱. بقره، ۴۵.

۲- ۲. کافی، ج ۳، ص ۴۴۴.

۶- قرآن برای بیان زمان انجام تکالیف، از ابزار و معیارهای طبیعی استفاده کرده است. قَبْلَ طُلُوعِ ... وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا

۷- تسبیح و حمد الهی قبل از طلوع و غروب آفتاب اثر خاصی دارد. قَبْلَ طُلُوعِ ...

وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا

۸- اوقات خود را با یاد خدا پر کنیم تا زمینه ای برای سایر افکار باقی نماند. «قَبْلَ طُلُوعِ - قَبْلَ الْغُرُوبِ - أَنْاءِ اللَّيْلِ - أَطْرَافِ النَّهَارِ»

۹- شب، تنها برای استراحت و خواب نیست، باید بخشی از آن را به عبادت اختصاص داد. «وَ مِنْ أَنْاءِ اللَّيْلِ»

۱۰- اگر ذکر خدا با سایر شرایط انجام شود، نتیجه بخش خواهد بود. «لَعَلَّكَ» (۱)

۱۱- مقام رضا، بالاترین درجه ی تکامل است. «لَعَلَّكَ تَرْضَى»

(تکامل دارای درجاتی است: اول: صبر «فَاصْبِرْ»، دوم: تنزیه خداوند وَ سَبِّحْ ...

فَسَبِّحْ، سَوْمِ، سِپَاسِ وَ سَتَائِشِ پروردگار «وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»، چهارم: رضا به قضای الهی. «لَعَلَّكَ تَرْضَى»

وَ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَ رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَ أَبْقَىٰ «(۱۳۱)»

و هرگز به متاعی که ما به گروهی از آنها داده ایم، چشم مدوز که (این) شکوفه و جلوه ی زندگی دنیاست (و ما می خواهیم) تا آنها را در آن بیازمائیم (به یقین) روزی پروردگارت بهتر و پایدارتر است.

ص: ۴۱۰

۱- ۱). کلمه ی «لعل» به معنای آن است که رسیدن به این غنچه، چند درصد است نه صد در صد و این به خاطر آن است که یاد خدا به تنهایی کافی نیست، بلکه تلاش، وحدت، اخلاص و سایر شرایط باید جمع شود تا نتیجه صد در صد باشد.

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: هر کس چشم به دست مردم داشته باشد، غم او طولانی گردد و غیظش باقی ماند. (۱)

گرچه قرآن کریم، مال دنیا را خیر (۲)، فضل (۳) و زینت (۴) می داند و بهره مندی از آن را حلال و مجاز می شمارد، لیکن دلبستگی شدید به آن را مذمت می کند. چرا که زندگی دنیا مثل یک غنچه، عمری کوتاه دارد و با یک نسیم از بین می رود.

پیام ها:

۱- رسیدن به مقام رضایت از خداوند، در صورتی است که به زرق و برق دنیا خیره نشوی. (آری کسی که جذب جلوه های مادی شد، احساس کمبود و تبعیض می کند و از خدا راضی نمی شود) «لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ»

۲- انسان به طور طبیعی به سوی مادیات گرایش دارد، اما باید آن را مهار کند.

«لَا تَمُدَّنَّ»

۳- نگاه، مقدمه جذب و دلبستگی است. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» ز دست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد

۴- رهبری امت نباید چشم داشتی به مال دیگران و توجهی به مادیات داشته باشد و مقهور و شیفته ی دنیای پر زرق و برق دیگران شود. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ»

۵- جلوه های مادی حتی برای انبیا می تواند خطر ساز باشد. «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ»

۶- همه ی متاع های دنیوی و وسایل کامیابی، نعمت الهی محسوب نمی شوند.

«مَتَّعْنَا» نه، «انعمنا»

۷- همه ی کافران، کامیاب نیستند. «أَزْوَاجًا مِنْهُمْ»

ص: ۴۱۱

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). «ان ترک خیراً» بقره، ۱۸۰.

۳- ۳). «و ابتغوا من فضل الله» جمعه، ۱۰.

۴- ۴). «المال و البنون زینه الحیوه الدنیا» کهف، ۴۶.

۸- جلوه های زندگی دنیوی همچون غنچه و شکوفه ای است که هرگز گل نمی شود. «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۹- جلوه های زندگی دنیا، ابزار آزمایش انسان هاست. «لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ»

۱۰- به آنچه در خود داریم بیندیشیم، نه آنچه در دست دیگران می بینیم. «رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ»

۱۱- رزق دادن از شئون ربوبیت خداوند است. «رِزْقُ رَبِّكَ»

۱۲- همه ی دارایی های انسان رزق او نیست. چون بسیاریند کسانی که همه نوع امکانات دارند، اما بهره خودشان کم است. لا تَمُدَّنَّ ... مَتَعْنَا ... رِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ

۱۳- ملاک ارزش هر چیز دو امر است؛ یکی خیر بودن و دیگری پایدار بودن.

«خَيْرٌ وَ أَتَقَى»

وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اضْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَزُقُكَ وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى «۱۳۲»

و خانواده ات را به نماز فرمان ده و بر آن پایدار باش. ما از تو روزی نمی خواهیم، (بلکه) ما تو را روزی می دهیم، و سرانجام (نیکو) برای (اهل) تقوا است.

نکته ها:

در روایات متعددی آمده است که پس از نزول این آیه، پیامبر صلی الله علیه و آله تا چندین ماه در خانه ی حضرت علی و فاطمه علیهما السلام را می زدند و در آستانه در می فرمودند: «الصلاه» آنگاه به قرائت آیه تطهیر می پرداختند. (۱)

هرگاه وضع زندگی رسول خدا صلی الله علیه و آله تنگ می شد، این آیه را تلاوت می فرمود، آنگاه به افراد خانه دستور می دادند تا نماز بخوانند. (۲)

«اضْطَبِرْ عَلَيْهَا» یعنی هم در انجام نماز وهم در امر به آن تأکید و پایداری کن.

ص: ۴۱۲

۱- ۱). تفاسیر کبیر فخررازی و درالمنثور و مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۱- امر به معروف از کسانی اثر بیشتری دارد که خود جذب مادیات نشده باشند.

□
لَا تَمُدَّنَّ ... وَ أَمْرُ أَهْلِكَ

۲- رهبر جامعه ی اسلامی نباید از خانواده خود غافل باشد. «وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ» □

۳- مرد نسبت به سرنوشت فکری و دینی خانواده خود مسئول است و تنها رعایت امور مادی آنان کافی نیست. «وَ أَمْرُ أَهْلِكَ» □

۴- یکی از مهم ترین زمینه های امر به معروف، خانواده و نزدیکان انسان است.

وَ أَمْرُ أَهْلِكَ ... (دایره ی اهل، به زن و فرزند منحصر نیست، بلکه همه ی افراد خاندان را شامل می شود).

۵- مبلغ باید در مرحله ی اول به تبلیغ خانواده خود بپردازد. «وَ أَمْرُ أَهْلِكَ» ۶- اولین مرحله ی تربیت، کانون خانواده است. «وَ أَمْرُ أَهْلِكَ» □

۷- فرمان به نماز از میان سایر واجبات، رمز بیمه شدن اعضای خانواده است.

□
«وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ»

۸- برای عدم وابستگی به زرق و برق دنیا، به نماز پناهنده شویم. □
لَا تَمُدَّنَّ ... وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ □

۹- یکی از مصادیق روشن و بلند معروف، نماز است. «وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ» □

۱۰- موضوع نماز در خانواده دارای اهمیت خاصی است، باید والدین بر آن اصرار کنند. (۱) «وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اضِطْبِرْ عَلَيْنَهَا» □

۱۱- امر به معروف، مداومت و پایداری لازم دارد. «اضِطْبِرْ عَلَيْنَهَا» □

۱۲- خداوند از عبادت ما سودی نمی برد، ثمره ی آن به خود ما باز می گردد.

□
«لَا نَسْئَلُكَ رِزْقًا»

۱۳- سفارش به نیکی ها باید جدی و همراه بیان آثار باشد. □
وَ أَمْرُ أَهْلِكَ ...

را توجه خانواده های خویش به آن دانسته اند.

۱۴- نماز، زمینه ساز پاکدامنی و تقواست. وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ ... وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ

۱۵- حسن عاقبت در سایه ی تقوای الهی است، نه مادیات. «وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ»

وَ قَالُوا لَوْ لَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوْ لَمْ تَأْتِهِمْ بَيْنَهُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ (۱۳۳)»

و(کافران) گفتند: چرا(پیامبر) از جانب پروردگارش معجزه و نشانه ای برای ما نمی آورد؟ آیا دلیل و نشانه روشن در کتب قبلی برایشان نیامده (که ایمان نیاورند؟)

نکته ها:

مشرکین توقع داشتند که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز معجزه ای همانند عصای موسی و شکافتن دریا بیاورد، اما خداوند می فرماید: مگر نمی دانید که معجزه ی قرآن، از تمام معجزات قبلی بالاتر است، با این وجود مگر در برابر همان معجزات لجاجت نکردند؟!

مراد از «صحف اولی» تورات و انجیل و زبور است.

پیام ها:

۱- به درخواست هایی که جنبه ی بهانه جویی دارد، نباید توجه کرد. فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ ... وَ قَالُوا لَوْ لَا يَأْتِينَا ... (این خصیصه ی انسان های لجوج و متکبر است که معجزات و دلایل روشن موجود(قرآن) را کنار می گذارند و از سر لجاجت دلیل دیگر طلب می کنند.)

۲- نوع معجزه مهم نیست، روحیه پذیرش لازم است. لَوْ لَا يَأْتِينَا ... أَوْ لَمْ تَأْتِهِمْ

وَلَوْ أَنَا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَىٰ ﴿١٣٤﴾

واگر ما آنان را قبل از (آمدن پیامبر و نزول قرآن) با عذابی هلاک می کردیم، می گفتند: پروردگارا! چرا پیامبری برای ما نفرستادی تا ما از آیات تو پیروی کنیم، پیش از آنکه ذلیل و خوار شویم.

پیام ها:

۱- بعثت انبیا علیهم السلام برای اتمام حجت است، تا مردم بی خبری خود را بهانه قرار ندهند. لَوْلَا أَرْسَلْتَ ...

۲- تا قانون ابلاغ نشود، جریمه و کیفر عادلانه نخواهد بود. لَوْلَا أَرْسَلْتَ ...

۳- تبلیغ دین واجب است، خواه مردم توجه کنند یا نکنند. زیرا در غیر این صورت آنان حق اعتراض خواهند داشت. لَوْلَا أَرْسَلْتَ ...

۴- پیروی از انبیا کلید عزت و آبرومندی است. «مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَىٰ»

قُلْ كُلٌّ مُّتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصُّرَاطِ السَّوِيَّةِ وَمَنْ اهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾

بگو: هر یک (از ما و شما) در انتظاریم، پس انتظار بکشید که به زودی خواهید دانست یاران راه راست کیانند و چه کسی راه یافته است.

نکته ها:

مراد از «أَصْحَابُ الصُّرَاطِ السَّوِيَّةِ» امامان معصوم علیهم السلام و منظور از «مَنْ اهْتَدَىٰ» یاوران آنها می باشد. (۱)

امام کاظم علیه السلام درباره آیه ی «مَنْ أَصْحَابُ الصُّرَاطِ السَّوِيَّةِ وَمَنْ اهْتَدَىٰ» فرمودند: راه

ص: ۴۱۵

راست، راه قائم علیه السلام ما است و هدایت یافته آن کسی است که به اطاعت او هدایت شود. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر مامور انذار و هشدار است. «فَتَرَبَّصُوا»

۲- گذشت زمان و تاریخ همه چیز را روشن می کند. «فَسْتَغْلَمُونَ»

۳- کفار خود را هدایت یافته می پندارند. «فَسْتَغْلَمُونَ ... مَنِ اهْتَدَى»

۴- اسلام مکتب اعتدال و مسلمانان هدایت یافتگانند. «مَنْ أَصْحَابُ الصُّبْرَةِ السَّوِيَّةِ وَمَنِ اهْتَدَى»

«الحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۱۶

(۱- ۱). تأویل الایات، ص ۳۱۷.

سوره ی انبیا، مکی است و یکصد و دوازده آیه دارد.

در این سوره به داستان شانزده نفر از پیامبران که مورد عنایت پروردگار واقع گردیده اند، اشاره شده است.

همچنین در این سوره، وعید و انذار، بیش از وعده و بشارت بکار رفته است.

برای تلاوت این سوره، برکاتی ذکر کرده اند که از جمله آنها، آسان شدن حساب در قیامت و مصافحه با انبیا علیهم السلام است، به شرط آنکه این تلاوت، عاشقانه «حبا لها» و مقدمه ی ایمان و عمل باشد. [\(۱\)](#)

ص: ۴۱۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ﴿١﴾

(زمان) حساب مردم نزدیک شده است، در حالی که آنان در بی خبری، (از آن) روی گردانند!

نکته ها:

اشاره

سؤال: با توجه به اینکه معنای «غفلت» بی توجهی نسبت به چیزی، و معنای «اعراض» روی گرداندن با توجه از چیزی است، پس چگونه که در آیه غفلت و اعراض در کنار هم مطرح شده اند؟

پاسخ: غفلت و بی توجهی دو گونه است:

الف: غفلتی که شخص با هشدار بیدار می شود.

ب: غفلتی که مقدمه ی اعراض است، یعنی شخص غافل نمی خواهد بیدار شود. همچون کسی که خودش را به خواب زده که با صدا زدن نیز چشم خود را باز نمی کند.

از آنجا که غالب مردم از معاد و حساب غافلند، خداوند این غفلت را به همه مردم نسبت داده است و گرنه همیشه گروهی از مردم، استثنا هستند. در آیه ۹۷ همین سوره، به اقرار به غفلت از زبان خود مردم نیز اشاره شده است. «يَا وَيْلَتَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا»

ص: ۴۲۰

آنچه از آیات بدست می آید این است که:

۱- همه ی افراد مورد سؤال قرار می گیرند. «فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَ لَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۱)

۲- همه ی اعمال مورد محاسبه واقع می شود. «لَنَسْأَلَنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (۲)

۳- همه ی احوال مورد رسیدگی قرار می گیرد. «إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ» (۳)

۴- از همه ی اعضای بدن انسان سؤال خواهد شد. «إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ ... كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا» (۴)

۵- از نعمت های الهی سؤال می شود. «ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ» (۵)

۶- همه کارها را در هر کجا و به هر اندازه که باشد حاضر خواهند ساخت. «إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ» (۶)

در اولین سؤال، از نماز خواهند پرسید و به حساب امور مهمی چون، جوانی، عمر، راه کسب درآمد و هزینه ی آن و بویژه مسأله ی رهبری و ولایت خواهند پرداخت و همین بس که خداوند، خود، حسابرسی خواهد بود. «كَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ» (۷)

پیام ها:

۱- حسابرسی مردم قطعی است. «أَقْتَرَبَ» (بکار رفتن فعل ماضی به جای مضارع، نشانه ی قطعی بودن است).

۲- قیامت و زمان حسابرسی را دور نپنداریم. «أَقْتَرَبَ»

۳- حساب، برای همه انسان هاست. «لِلنَّاسِ»

۴- نظم و حساب، لازمه ی یک زندگی کامل است. «حِسَابُهُمْ» (انسان، پدیده ای

ص: ۴۲۱

۱- ۱. اعراف، ۱۶.

۲- ۲. نحل، ۹۳.

۳- ۳. بقره، ۲۸۴.

۴- ۴. اسراء، ۳۶.

۵- ۵. نحل، ۹۳.

۶- ۶. لقمان، ۱۶.

در حالی که دل‌های آنان (از حق، غافل و به چیز دیگری) سرگرم است و کسانی که (کافر شدند و به خود) ستم کردند، مخفیانه نجوی می‌کنند که آیا این (مرد) جز بشری مثل شماست؟ آیا با اینکه می‌بینید به سوی سحر می‌روید؟!

پیام‌ها:

۱- سرگرمی به مسائل بی ارزش انسان را از توجه به مسائل اصلی مثل حساب و قیامت غافل می‌کند. وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ ... لَا هِيَةٌ قُلُوبُهُمْ

۲- افراد منحرف، انحراف خود را توجیه می‌کنند. «بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَ فَتَأْتُونَ السُّحْرَ»

۳- تا دل از خدا غافل نشود، انسان، آیات الهی را به بازی نمی‌گیرد. «يَلْعَبُونَ - لَا هِيَةٌ قُلُوبُهُمْ»

۴- مخالفان انبیا، در پنهان توطئه می‌کنند و معجزات را سحر و جادو می‌شمرند.

«وَ أَسْرُوا النَّجْوَى - أَ فَتَأْتُونَ السُّحْرَ»

۵- کفار با پوشاندن حقایق، نسبت به خود و دیگران ظلم می‌کنند. «ظَلَمُوا»

۶- تهمت ستمگران به انبیا نشانه آن است که مکتب انبیا ظلم ستیز است. الَّذِينَ ظَلَمُوا ... هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ

۷- زندگی انبیا در میان مردم و بسیار ساده و عادی بود. «بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»

«قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» (۴)

(پیامبر) گفت: پروردگار من، هر سخنی که در آسمان و زمین باشد می‌داند. او شنوای داناست.

پیام‌ها:

۱- پیامبران در مقابل توطئه‌ها و تهمت‌ها، به خداوند توکل می‌کنند. «قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ»

۲- هر چند دشمنان، در توطئه، نجوا و مخفی کاری می‌کنند «وَ أَسْرُوا النَّجْوَى»، اما خداوند همه چیز را می‌داند و پنهان و آشکار، برای او یکی است. «يَعْلَمُ الْقَوْلَ»

۳- توجه به علم خداوند، سبب کنار گذاشتن توطئه ها و نجوی ها است. وَ أَسْرُوا النَّجْوَى ... رَبِّي يَعْلَمُ ...

بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتِرَاءُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوْلُونَ»^۵

(کفار) گفتند: (آنچه محمد آورده، وحی نیست) بلکه خواب های آشفته است، بلکه آنها را به دروغ به خدا نسبت داده، بلکه او یک شاعر است، پس (اگر راست می گوید) باید همان گونه که (پیامبران) پیشین (با معجزه) فرستاده شده بودند، او برای ما معجزه ای بیاورد.

نکته ها:

کلمه «أَضْغَاثُ» جمع «ضِغْثٌ» به معنای دسته و مجموعه و «أَحْلَامٌ» جمع «حُلْمٌ» به معنای خواب است. «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» به معنای مجموعه خواب های پراکنده است.

کفار از پیامبر اسلام معجزاتی همچون معجزات موسی و عیسی می خواستند، ولی هدفشان بهانه جویی بود. زیرا انتخاب نوع معجزه وابسته به حکمت الهی است نه هوسهای مردم.

پیام ها:

۱- تناقض گویی کفار نشانه ی بی منطقی آنان است. بَلْ ... بَلْ ... بَلْ ...

۲- دشمن به وارد کردن یک تهمت قانع نمی شود. بَلْ ... بَلْ ... بَلْ ... (او از همه راهها ضربه می زند أَسْرُوا النَّجْوَى ... هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ ... بَلْ هُوَ شَاعِرٌ و تهاجم تبلیغاتی و اتهامات پی در پی، از شیوه های اصلی کار دشمن است.)

۳- دشمن با همه ی تهمت هایی که می زند، اما از درون دچار تردید است. (۱)

بَلْ ... بَلْ ... بَلْ ... فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ

ص: ۴۲۴

۴- مشرکین هم می دانند که لازمه ی نبوت، آوردن معجزه است. «فَلْيَأْتِنَا»

۵- مردم، خواهان معجزه ی حسی هستند. «فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ»

مَا آمَنْتَ قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمِهِ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

تمام آبادی هایی که پیش از اینها هلاکشان کردیم، (تقاضای این گونه معجزات را کردند، ولی همین که پیشنهادشان عملی شد) ایمان نیاوردند، پس آیا اینان ایمان می آورند؟

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذُّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾

و(ای پیامبر! به آنان بگو:) ما (هیچ پیامبری را) پیش از تو نفرستادیم مگر اینکه (آنها نیز) مردانی بودند که ما به ایشان وحی می کردیم، پس اگر نمی دانید از اهل اطلاع (و اهل کتب آسمانی) بپرسید.

نکته ها:

در آیات قبل، کفار می گفتند: «هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ؟» آیا این مرد، جز بشری مثل شماست؟ در این آیه خداوند می فرماید: نه تنها این پیامبر صلی الله علیه و آله بلکه تمام انبیای پیشین نیز انسان هایی بودند که به آنان وحی می شده است. بشر بودن با پیامبری منافاتی ندارد.

چون مشرکین با اهل کتاب رابطه خوبی داشتند، خداوند به آنان می فرماید: از اهل کتاب (یهود و نصاری) سؤال کنید.

سؤال از اهل ذکر و رجوع به کارشناس، یک اصل عقلایی است و در این آیه مراد از اهل ذکر علمای یهود و نصاری هستند. در روایات سفارش شده که هر کجا متحیر شدید از اهل بیت پیامبر علیهم السلام سؤال کنید که آن بزرگواران مصداق کامل اهل ذکر هستند.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: نه عالم اهل سکوت و کتمان باشد و نه جاهل خاموش.

لا ینبغی للعالم أن ینسکت علی علمه و لا ینبغی للجاهل أن ینسکت علی جهله و قد قال الله تعالی: فَسْئَلُوا

پیام ها:

۱- سَنَّتِ الهی این است که هر کجا کفر و لجاجت باشد قهر الهی خواهد بود. مَا آمَنَتْ ... أَهْلَكْنَاهَا (ایمان سبب حفظ و بقای جوامع بشری است).

۲- با دیده ی عبرت به تاریخ بنگریم. «أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ»

۳- تمام انبیا از مردان بوده اند. «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا»

۴- به همه ی انبیا وحی می شده و علم آنان از همین سرچشمه است. «نُوحِيَ إِلَيْهِمْ»

۵- سؤال و پرسش، سفارش دین است. «فَسْأَلُوا»

۶- سؤال باید برای فهمیدن باشد، نه چیز دیگر. فَسْأَلُوا ... إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

۷- تا از اهلش نپرسیم، به علم نمی رسیم. فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ ...

۸- در مسائل اعتقادی و دینی تا رسیدن به علم، کاوش و تحقیق کنیم. فَسْأَلُوا ...

۹- عالم باید در دسترس باشد تا سؤال از او ممکن باشد. «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

۱۰- اهل علم بودن کافی نیست، اهل ذکر بودن با ارزش است. (بسیارند افراد دانشمندی که از خدا غافلند) «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

۱۱- در هر کاری اهلیت لازم است، داشتن اطلاعات سطحی، تقلیدی و گذرای کارساز نیست. «أَهْلَ الذِّكْرِ»

۱۲- بر اهل ذکر، راهنمایی مردم واجب است و گرنه امر به سؤال، لغو و بیهوده خواهد بود. «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ»

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ «۸»

و(همچنین) ما آنها را پیکرهایی که غذا نخورند قرار ندادیم و آنان جاویدان نبودند(که نمیرند).

نکته ها:

از جمله رموز موفقیت یک رهبر آن است که در امور زندگی، در کنار مردم و همانند با آنان باشد تا مردم با دیدن او و برخوردهای او ساخته شوند.

پیام ها:

۱- انبیا در بعد مادی و نیازهای انسانی هیچ فرقی با سایر مردم ندارند. مَا جَعَلْنَاهُمْ ... لَا يَأْكُلُونَ

۲- انتظار فرشته بودن انبیا و مصلحین و مربیان، توقّعی نابجاست. مَا جَعَلْنَاهُمْ ...

۳- ترک غذا و همسر، خواست خدا و ادیان الهی نیست. مَا جَعَلْنَاهُمْ ... لَا يَأْكُلُونَ

۴- مرگ فراگیر است، حتّی پیامبران هم ابدی نیستند. «مَا كَانُوا خَالِدِينَ»

ثُمَّ صَدَقْنَاَهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَ أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ «۹»

سپس ما به وعده ای که به آنان داده بودیم، وفا کردیم. پس آنان و هر که را خواستیم، نجات دادیم و اسراف کاران را هلاک نمودیم.

نکته ها:

این آیه در مقام تسلیت و دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، که ما به وعده های خود در مورد نجات مؤمنان وفا می کنیم.

پیام ها:

۱- وعده پیروزی که خداوند به انبیا داده، حتمی است. «ثُمَّ صَدَقْنَاَهُمُ الْوَعْدَ»

۲- وعده ی خداوند به انبیا نجات آنان و هلاکت مخالفان آنهاست. فَأَنْجَيْنَاهُمْ ... وَ أَهْلَكْنَا

۳- کیفرهای الهی، نتیجه ی اعمال خودماست. «أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ»

۴- اسراف، زمینه ساز هلاکت است. و هلاکت، سرنوشت همه ی اسراف کاران است. «الْمُسْرِفِينَ»

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

همانا بر شما کتابی نازل کردیم که در آن وسیله‌ی تذکر شماست، آیا نمی‌اندیشید؟!

نکته‌ها:

کلمه «ذِكْرُكُمْ» یا به معنای وسیله‌ی تذکر است و یا به معنای مایه‌ی عزت و نام شما.

کلمه‌ی «ذکر» در لغت به معنای شرافت و شهرت نیز آمده است. (۱)

امام کاظم علیه السلام درباره‌ی این آیه فرمود: مراد از جمله‌ی «فِيهِ ذِكْرُكُمْ» آن است که در کتاب ذکر شده که اطاعت پس از پیامبر صلی الله علیه و آله برای امام است. (۲) یعنی عزت و شرف شما در اطاعت از امام پس از پیامبر است.

پیام‌ها:

۱- کتاب و قانونی سبب رشد و بیداری است که از سوی خداوند باشد. «أَنْزَلْنَا - فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۲- قرآن، دارای موقعیت والا و جایگاه بلندی است. «كِتَابًا» (۳)

۳- یکی از اهداف نزول کتب آسمانی، تذکر و کرامت بخشیدن به انسان هاست.

«فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۴- تاریخ گذشته‌ی انسان و سرنوشت و آینده‌ی او در قرآن ترسیم شده است.

«فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۵- قوم عرب و سرزمین حجاز از برکت قرآن، عزیز و نامدار شد. «فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۶- اگر انسان‌ها بیندیشند، حتماً دست نیاز به سوی وحی و کتاب آسمانی دراز خواهند کرد. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۷- از تمایلات فطری مردم برای ارشاد آنان کمک بگیریم. (هر کس میل دارد نامش در تاریخ به خوبی و کرامت بماند، خدا در

این آیه می‌فرماید: کتابی

ص: ۴۲۸

۱- ۱. قاموس المحيط.

۲- ۲. تأویل الآيات، ص ۳۱۹.

۳-۳. تنوین در کلمه ی «کتاباً» نشانه ی عظمت و بزرگی است.

برای شما فرستادیم که نامتان بماند. «فِيهِ ذِكْرُكُمْ»

۸- تکذیب انبیاء، بی خردی است. زیرا معارف قرآن هماهنگ با عقل است. أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ

وَ كَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَوْمٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ «۱۱»

و ما چه بسیار آبادی هایی را در هم شکستیم که مردمش ستمگر بودند و پس از آنها قومی دیگر را پدید آوردیم.

پیام ها:

۱- هلاکت بدنبال ظلم، یک سنت الهی است. «كَمْ»

۲- هر کس قانون الهی را بشکند، شکسته می شود. «قَصَمْنَا» (کلمه ی قصم به معنای شکستن شدید است).

۳- انسان ها خود، سرنوشت خویش را رقم می زنند. «قَصَمْنَا - ظَالِمَةً»

۴- اگر ظلم به صورت یک سیره و روش در آید، قهر الهی را در پی خواهد داشت. «كَانَتْ ظَالِمَةً» لکن اگر ظلمی مداوم نباشد و انسان با متوجه شدن آن توبه کند آن قهر را به دنبال نخواهد داشت.

۵- نابود ساختن و ایجاد کردن، برای خداوند تفاوتی ندارد. قَصَمْنَا ... أَنْشَأْنَا

فَلَمَّا أَحْسَبُوا أَنَّ بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ «۱۲»

پس چون (قوم ستمگر) قهر ما را احساس کردند، ناگهان پا به فرار گذاشتند.

لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى اللَّهِ مَا أَتْرَقْتُمْ فِيهِ وَ مَسَاكِينِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَسْأَلُونَ «۱۳»

(اما خطاب رسید که) فرار نکنید! و به خانه هایتان و آنچه در آن کامیاب بودید باز گردید، شاید مورد سؤال قرار گیرید.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾

(و چون عذاب ما را جدی دیدند) گفتند: ای وای بر ما! همانا ما ستمکار بودیم.

فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾

و پیوسته، این سخن آنان بود تا ما آنها را درو کرده و خاموش و بی حرکت ساختیم.

نکته ها:

کلمه ی «حَصِيد» به معنای محصود یعنی درو شده است. کلمه «خامد» به معنای خاموش شدن است.

در اینکه مراد از «مورد سؤال قرار گیرید» چیست؟ ممکن است این باشد که خودتان از یکدیگر، یا فقرا از شما، یا تاریخ آینده از شما سؤال کند. والله العالم.

پیام ها:

۱- عذابی که بر جوامع ستمگر نازل می شود تدریجی است. «فَلَمَّا أَحْسُوا» (احساس در مورد دیدن آثار قهر است که به تدریج پیدا می شود).

۲- هیچ کس را در مقابل قهر خداوند، تاب مقاومت نیست. «يَرْكُضُونَ» (مغرورها نیز بهنگام خطر، صحنه را خالی کرده و می گریزند).

۳- از قهر الهی نمی توان فرار کرد. «لَا تَرْكُضُوا»

۴- کامیابی می تواند زمینه ساز ظلم و طغیان باشد. «مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ»

۵- باید مجازات را در محل وقوع جرم اجرا کرد، شاید مورد سؤال واقع شوند.

«لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ»

۶- ستمگران سرانجام مورد بازخواست قرار خواهند گرفت. «تُسْأَلُونَ»

۷- پایان ظلم، پشیمانی است. «يَا وَيْلَنَا»

۸- عاقبت، وجدان های خفته، بیدار و منکران حقیقت، بر آن اقرار خواهند کرد.

﴿إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾

۹- به هنگام نزول بلا، ناله ها از اثر می افتد. ﴿فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ ...﴾

۱۰- کفر و ظلم، سرنوشتی همچون گیاهان درو شده و بی جان برای انسان به ارمغان می آورد. «حَصِيداً خَامِدِينَ»

۱۱- جار و جنجال های تبلیغاتی، ستایش ها و تملق ها، و تهدیدها و ارباب ها در محضر الهی محکوم به خاموشی است. «خَامِدِينَ»

۱۲- ظلم مستمر، عذاب الهی را در پی دارد. ﴿إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ... حَصِيداً خَامِدِينَ﴾

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ﴾ (۱۶)

و ما، آسمان و زمین و آنچه را که میان آنهاست برای بازی نیافریدیم.

﴿لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُمْ لَهَوًّا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ (۱۷)

(و) اگر چنانچه (بر فرض محال) می خواستیم سرگرمی انتخاب کنیم و بازیگر بودیم، هر آینه آن را از پیش خود (و متناسب با خود) انتخاب می کردیم.

نکته ها:

کلمه ی «لَهْوٌ» در لغت عرب در مورد کارهای محال آورده می شود و چون در اینجا لهو برای خداوند محال است، آن کلمه بکار رفته است.

در این آیات، ابتدا خداوند می فرماید: «لَاعِبٌ» نیستیم و سپس در ادامه بجای آنکه بفرماید: «لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لِعِبًا» فرمود: «أَنْ نَتَّخِذَ لَهُمْ لَهَوًّا»، بنابراین معلوم می شود که جوهره ی لهو و لعب یکی است، لذا در تفسیر المیزان می خوانیم: کار منظم و شکل یافته ای که با اهداف خیالی همچون افعال کودکان صورت می پذیرد، «لِعِبٍ» نام دارد، ولی همین که این کارهای خیالی به جدی رسید که انسان را از امور اصلی باز داشت و به صورت سرگرمی

در آمد، به آن «لَهُ» می گویند و این هر دو در مورد خداوند، بی معنا و باطل است.

در قرآن مجید بارها بر این مسئله تأکید شده است که جهان هستی بازیچه نیست و هدفدار آفریده شده است. از جمله، آیه ۱۲ سوره ی طلاق، هدف را ایمان انسان ها دانسته و می فرماید: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ... لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا» خداوند آسمان های هفتگانه و مثل آنها زمین را خلق کرد... تا شما بدانید که او بر هر کاری قادر است و علم او بر هر چیزی احاطه دارد. البته تحقق این هدف با تفکر در هستی و درس گرفتن و اقرار بر آنست.

در معنای این جمله که «اگر بنا داشتیم سرگرمی برای خود بگیریم، قطعاً از پیش خود این کار را می کردیم» دو معنا گفته شده است:

الف: آفریدن هستی، بر فرض برای سرگرمی باشد، کار اوست نه بت ها.

ب: بر فرض بنای سرگرمی داشتیم از فرشتگان و مقربان درگاه خود سرگرمی درست می کردیم و کاری به جهان مادیات و طبیعت نداشتیم.

امام صادق علیه السلام با استناد به آیه، انسان را از انجام کارهای لهو، نهی فرمودند. (۱)

پیام ها:

- ۱- هستی هدفدار است. وَ مَا خَلَقْنَا... لِأَعْيُنٍ (اگر آفرینش، بیهوده نیست، پس مرگ هم، نیستی و پایان کار محسوب نمی شود).
- ۲- کسی که هدفش بازیگری است، وسایل بازی می سازد، نه جهان بی نهایی که تنها، سلول و اتم آن عصرها و نسل ها را به مطالعه پیرامون آن واداشته است.

«وَمَا يَنْبَهُمَا لِأَعْيُنٍ»

- ۳- اگر بر فرض محال بنای خداوند بر بازی و کار لغو بود، باید آن را متناسب با ذات خود می آفرید، (نه مادیات و اجسام). (۲) «لَا تَخَذِنَاهُ مِنْ لَدُنَّا»

- ۴- اگر بر فرض محال، خداوند هدف بازیگری داشت، دیگر کاری به خلقت

ص: ۴۳۲

(۱- ۱). دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۲۰۶.

(۲- ۲). تفسیر صافی.

انسان نداشت، این همه انبیا را بزحمت نمی انداخت، امر و نهی نمی کرد و ثواب و عقابی مقرر نمی داشت. «لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُمْ لَاتَّخِذْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا»

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَ لَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ (۱۸)

(این چنین نیست)، بلکه ما حق را بر باطل می کوبیم تا مغز آن را در هم بشکند، پس بی درنگ، باطل محو و نابود می شود. و ای بر شما از آنچه (خداوند را به آن) توصیف می کنید (و نسبت لهو و لعب و بیهوده کاری می دهید).

نکته ها:

کلمه «قذف» به معنای پرتاب از راه دور و با سرعت و قدرت است و کلمه «دمغ» نیز به ضربه ای گفته می شود که به سر می خورد و تا مغز اثر می گذارد.

کلمه «ویل» به معنای عذاب و هلاکت است و در جایی بکار می رود که مورد استحقاق هلاکت را داشته باشد. (۱)

پیام ها:

۱- پیروزی حق، اراده و خواست خداوند و جلوه ای از هدفداری نظام آفرینش است. «بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ»

۲- برخورد حق با باطل باید تهاجمی باشد نه تدافعی. «نَقْذِفُ»

۳- سنت خداوند بر نابودی و محو باطل است. «نَقْذِفُ - فَيَدْمَغُهُ»

۴- حق بر باطل پیروز است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ»

۵- محو شدن باطل با حضور حق در جبهه است. «نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ»

۶- در مبارزه علیه باطل باید سرعت، قدرت و هدف گیری درست مراعات شود.

«نَقْذِفُ - فَيَدْمَغُهُ»

ص: ۴۳۳

۷- باطل باید به کلی نابود شود، نه آنکه نیمه جانی داشته باشد. «فَيَدْمَعُهُ»

۸- باطل رفتنی است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ»

۹- حکومت چند روزه ی باطل، بر اساس سنت مهلت دادن الهی است و عاقبت از آن متقین و اهل حق است. «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ»

۱۰- وای بر کسانی که آفرینش را بازیچه می دانند. «وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ»

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ» (۱۹)

و برای اوست هر که در آسمان ها و زمین است، و کسانی که نزد او هستند (فرشتگان) از (برای) عبادت او تکبر نمی ورزند و خسته و درمانده نمی شوند.

يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ» (۲۰)

آنان شبانه روز بی آنکه سستی ورزند، خداوند را به پاکی می ستایند.

أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ» (۲۱)

آیا خدایانی که (کفار) از زمین انتخاب کرده اند، مردگان را زنده می کنند؟

نکته ها:

در مالکیت مجازی، هر چه انسان به مولی نزدیکتر می شود، کمتر حساب می برد و لذا گاهی هم خلاف می کند ولی در مالکیت حقیقی، هر چه انسان به معبود نزدیکتر می شود، بیشتر عبادت می کند. (۱) «وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

در خطبه ی اوّل نهج البلاغه درباره ی ملائکه آمده است:

«لا يغشاهم نوم العيون و لا سهو العقول و لا فتره الابدان و لا غفلة النسيان» یعنی خواب، فراموشی، خستگی و غفلت در ملائکه نیست.

ص: ۴۳۴

۱- مالکیت حقیقی جهان هستی، تنها از آن خداوند است. وَ لَهُ مَنْ فِي ... (پس اکنون که مملوک او هستیم، به وظیفه ی بندگی خود عمل کنیم).

۲- عبادت و بندگی منحصر به انسان نیست. وَ مَنْ عِنْدَهُ ...

۳- در آسمان ها موجوداتی با شعور هستند. (کلمه «مَنْ» در جمله «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» که در مقابل «مَنْ عِنْدَهُ» آمده، نشانه ی موجوداتی با شعور، غیر از فرشتگان است).

۴- بعضی از مخلوقات خداوند به مقام قرب او می رسند. «وَ مَنْ عِنْدَهُ»

۵- ریشه ی ترک عبادت، تکبر است. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ»

۶- عبادت، انسان را با فرشتگان همسو می کند. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ»

۷- نشاط، مایه ارزشمندی عبادت است. «لَا يَسْتَحْسِرُونَ»

۸- فرشتگان، خواب ندارند. «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ»

۹- تداوم عبادت، به آن ارزش می دهد. «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ- لَا يَفْتُرُونَ»

۱۰- عقائد باطل را زیر سؤال ببریم. «أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ»

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ «۲۲»

اگر در آسمان ها و زمین خدایانی جز الله بود، هر آینه آن دو فاسد می شدند، پس منزّه است خداوند پروردگار عرش، از آنچه ناآگاهان) توصیف می کنند.

نکته ها:

اگر به کتابی که نویسنده ی آن چند نفر باشند نگاهی دقیق بیندازیم، بخوبی خواهیم دید که جملات، سیاق و محتوای هر قسمت از کتاب با بخش دیگر آن متفاوت است و بدیهی است که هر چه کتاب، بزرگتر و مفصل تر باشد، این اختلاف، بیشتر و بارزتر خواهد بود، زیرا بر

فرض که در نوشتن یک جمله، یک سطر و یا یک صفحه، هماهنگی تصادفی پیدا شود ولی در کتاب بزرگ هستی، این هماهنگی و نظم بدون پروردگاری یکتا محال است.

سؤال: اگر خدایی یکتا در مصدر امور است، پس تضادهای موجود برای چیست؟

پاسخ: اگر بشود نام آنها را تضاد گذاشت، باید گفت از نوع تضاد دو لبه ی قیچی و یا دو کفه ی ترازوست که تحت یک تدبیر و برای انجام یک هدف صورت می پذیرد و یا مثل حرکت متضاد دو دست یک انسان برای فشار دادن پارچه ای است که می خواهد آب آن را بگیرد می باشد.

هشام بن حکم از امام صادق علیه السلام پرسید: دلیل یکتایی خداوند چیست؟ حضرت فرمود:

اتصال التدبیر و تمام الصنع کما قال الله عزوجل: لو کان فیهما... پیوستگی و انسجام تدبیر جهان و کامل بودن آفرینش، دلیل وحدانیت اوست. (۱)

این آیه در پاسخ کسانی است که برای هر چیز و هر امری، رب، مدبر و خدایی قائل بودند و لذا فرمود: «رَبُّ الْعَرْشِ» یعنی پروردگار همه هستی، الله است.

پیام ها:

۱- تعدد پروردگار، امری محال است. «لَوْ كَانَ» (کلمه «لَوْ» در جایی بکار می رود که انجام شدنی نباشد).

۲- خدای آسمان ها و زمین یکی است. «فِيهِمَا» بر خلاف مشرکین که برای هر کدام از آسمان ها و زمین، ربی قائل بودند، قرآن پروردگار همه را یکی می داند. «وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ» (۲)

۳- تعدد در مدیریت، مایه ی از هم پاشیدگی و فساد است. «آلِهَةٌ - لَفَسَدَتَا»

۴- به هنگام ذکر سخن باطل، تنزیه خداوند لازم است. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا - فَسُبْحَانَ اللَّهِ»

۵- تسبیح خداوند باید پس از آگاهی و بر اساس استدلال و منطق باشد نه کورکورانه و از روی لقلقه ی زبان. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا - فَسُبْحَانَ اللَّهِ» (اول استدلال)

ص: ۴۳۶

۱- ۱). توحید صدوق، ص ۲۵۰.

۲- ۲). زخرف، ۸۴.

شد که اگر دو مدیریت بود هستی به فساد کشیده می شد سپس تسبیح خدا آمد. «فَسُبْحَانَ اللَّهِ .. عَمَّا يُصِفُونَ»

□ لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ «۲۳» □

او(خداوند)از آنچه انجام می دهد سؤال نمی شود،اما آنها(مردم،در انجام کارهایشان)مورد بازخواست قرار می گیرند.

نکته ها:

مسئولیت پاسخگویی انسان در قبال کارهایی که انجام می دهد، بارها در قرآن مطرح شده است، از جمله: «فَوَرَبِّكَ لَنَسِئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» (۱) به پروردگارت سوگند که از همه ی مردم سؤال خواهیم کرد. و یا در جایی دیگر می خوانیم: «وَقَفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» (۲) آنها را متوقف کنید، آنها باید بازخواست شوند. به هر حال در روز قیامت، از افکار و نیات، از جوانی و عمر، از درآمد و مصرف، از انتخاب رهبر و اطاعت از بزرگان، سؤال خواهد شد.

□ سؤال: چگونه است که در آیه دیگری می فرماید: از هیچ جن و انسی سؤال نمی شود؟ «فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ» (۳) □

پاسخ: در قیامت صحنه ها متفاوت است و هر صحنه ای شرایط خاص خود را دارد. مثلاً در یک موقف وقتی از انسان ها سؤال شود، آنها می توانند با زبان پاسخ گو باشند، اما در موقف دیگر بر لب های آنان مهر می زنند و دیگر اعضا و جوارح به شهادت بر اعمال می پردازند.

امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند به آدم علیه السلام خطاب فرمود: یا بن آدم، بمشیتتی کنت انت الذی

ص: ۴۳۷

۱-۱. حجر، ۹۲.

۲-۲. صافات، ۲۴.

۳-۳. الرحمن، ۳۹.

تشاء لِنَفْسِكَ مَا تَشَاءُ يَعْنِي مَنْ ارَادَهُ كَرِهَهُ امْ كِهْ تُوْ بِاِخْوَاسْتِ خُوْدَتِ اَزَادِ بَاشِي. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند، مالک حقیقی و مطلق هستی است و مالک در تصرف در محکومش، مورد مؤاخذه واقع نمی شود. رَبُّ الْعَرْشِ... لَا يُسْئَلُ

۲- کسی می تواند سؤال کند که طلبی و یا حقی داشته باشد و هیچ کس از خداوند طلبی و یا بر او حقی ندارد. «لَا يُسْئَلُ»

۳- کسی می تواند از خداوند بازخواست کند که مافوق او و بر او برتری داشته باشد و چنین موجودی نیست. «لَا يُسْئَلُ»

۴- انسان ها در قبال کارهایشان مسئول و متعهدند. «وَهُمْ يُسْئَلُونَ»

۵- سؤال و مؤاخذه، بهترین نشانه بر مسئولیت و مهم ترین علامت بر آزادی و اختیار انسان هاست. «وَهُمْ يُسْئَلُونَ» (آری انسان مجبور بازخواست نمی شود، زیرا بازخواست و سؤال از فرد مجبور و بی اختیار، عقلاً قبیح است.)

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ «۲۴»

آیا آنها (کافران) بجای خداوند (یکتا) خدایان دیگری را گرفته اند؟ (پس به آنان) بگو: دلیل تان را بیاورید. این (قرآن) یادنامه ی پیروان من و یادنامه کسانی است که پیش از من بوده اند (که همه بر نداشتن شریک برای خداوند اتفاق کلمه دارند) اما اکثر مردم، حق را نمی دانند، پس (از آن) روی گردانند.

نکته ها:

علی علیه السلام فرمود: همانا با نزول قرآن به پیامبر، علم پیامبران پیشین و علم اوصیا و علم آنچه که تا قیامت رخ می دهد، داده شده است. آنگاه حضرت این آیه را تلاوت کرد که

ص: ۴۳۸

خداوند به پیامبرش می گوید: (۱) هَذَا ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِيَ وَ ذِكْرٌ مِّنْ قَبْلِي ... بنابراین قرآن، حاوی علم ما کان و ما یکون است.

پیام ها:

۱- هر کس از خداوند واحد دور شود، در دام خدایان متعدّد می افتد. «أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً»

۲- پیامبر باید با مردم برخورد استدلالی کند و از آنان برهان بخواهد. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۳- توحید، دارای دلیل است، لَوْ كَانَ فِيهِمَا... اما شرک هیچ دلیلی ندارد. (۲)

«هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۴- در اصول عقاید نمی توان تقلید کرد. «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۵- توحید پیام تمام کتب آسمانی است. «ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِيَ وَ ذِكْرٌ مِّنْ قَبْلِي»

۶- کتب آسمانی مایه زنده شدن فطرت خفته و یادآور دانسته های فراموش شده است. «ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِيَ وَ ذِكْرٌ مِّنْ قَبْلِي»

۷- در فضای جهل، نه اقبال اکثریت ارزش دارد و نه اعراض آنها. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُّعْرِضُونَ»

وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ «۲۵»

و پیش از تو هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر آنکه به او وحی کردیم که معبودی جز من نیست، پس (تنها) مرا پرستید.

ص: ۴۳۹

(۱- ۱). تفسیر فرات، ص ۲۶۱.

(۲- ۲). چنانکه در آیه دیگر می خوانیم: «و من يدع مع الله الها آخر لا برهان له» مؤمنون، ۱۱۷.

نکته ها:

اگر چه خداوند در آیه ی ۴۰ سوره احزاب بطور صریح مسأله ی خاتمیت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را مطرح فرموده که ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبًا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ ولی باز به طرق مختلف بر آن اشاره کرده است. از آن جمله اینکه بیش از ۳۰ مرتبه در عبارات های مختلف، کلمه ی «مِنْ قَبْلِكَ» ذکر شده ولی حتی برای یکبار هم کلمه ی «مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است.

پیام ها:

۱-رسالت، همراه با دریافت وحی است. ﴿مَا أَرْسَلْنَا... مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ﴾

۲-توحید در رأس برنامه همه ی انبیای الهی بوده است. ﴿مَا أَرْسَلْنَا... إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا﴾

۳-عمل باید بر مبنای اعتقاد باشد، اول مَبْنَا، دوم بِنَا. (ابتدا توحید در الوهیت، سپس توحید در عبادت) ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا، فَاعْبُدُونِ﴾

۴-انحصار طلبی حق در قبال باطل، شعاری الهی است. ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا﴾

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ﴾ ۲۶»

و(کفار) گفتند: خداوند رحمان (فرشتگان را برای خود) فرزند گرفته است! منزّه است او، بلکه (فرشتگان) بندگان گرامی هستند.

﴿لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ ۲۷»

(فرشتگان) در کلام بر او سبقت نمی گیرند و (تنها) به فرمان او عمل می کنند.

نکته ها:

این تفکر که فرشتگان، فرزندان خدا هستند، علاوه بر مشرکین، در میان یهود و نصاری نیز

شایع بوده است. (۱)

اطلاق کلمه «مُكْرُمُونَ» بر فرشتگان از این جهت است که آنان اولاً بندگان خدا هستند و ثانیاً این بندگی همراه با اخلاص است.

کلمه «رحمن» نزد مشرکان نامی شناخته شده برای خداوند بوده است. «قَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ شَرِيطَ حَاكِمٍ بِرِانْسَانٍ، دَر بَاوْرَهَا وَ قَضَاوَتِ هَايِ اُو اَثْرِ مِي گُذَارِد. چُون اَفْرَادِ بَشَرِ دَارَايِ جِسْمِ هَسْتَنْدِ وَ خُوْدَشَانِ رَا نِيَازْمَنْدِ بَه فَرْزَنْدِ مِي بِيَنْدِ، دَر بَارَه يِ خُدَاوَنْدِ مِبْرَايِ اَز جِسْمَانِيْتِ وَ نِيَازْمَنْدِي نِيْز اَيْنِگُوْنَه فِكْرِ مِي كَنْنِدِ.

پیام ها:

۱- به هنگام نقل سخن کفرآمیز دیگران، خداوند را تنزیه کنیم. «وَلَدًا سُبْحَانَهُ»

۲- هر گاه به نقل انحرافات دیگران می پردازیم، راه حق را نیز بیان کنیم.

«وَ قَالُوا - بَلْ»

۳- تسلیم فرمان خدا بودن، رمز کرامت بنده است. «مُكْرُمُونَ - لَا يَسْبِقُونَهُ»

(آری کسانی مورد کرامت واقع می شوند که نه در قول و نه در عمل، از دستور خدا پیشی نگیرند.) «مُكْرُمُونَ - لَا يَسْبِقُونَهُ»

۴- فرشتگان، مأموران الهی اند که تنها به فرمان او عمل می کنند و هیچگاه بر اوامر او پیشی نمی گیرند. «لَا يَسْبِقُونَهُ - بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ»

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَ هُمْ مِنْ خَشِيَّتِهِ مُسْتَفْعُونَ ﴿٢٨﴾

(خداوند) آنچه را که در (آینده) پیش روی آنان و یا گذشته ی آنهاست می داند و آنان (فرشتگان) جز برای کسی که خداوند رضایت دهد، شفاعت نمی کنند و از ترس او (پروردگار) بیمناکند.

ص: ۴۴۱

«خوف» یعنی ترس از گناه، ولی «خشیت» به معنای ترس از عظمت الهی است، ترسی که با تعظیم و احترام همراه باشد.

در روایات آمده است که مراد از «من اِزْتَضَى» یعنی کسی که دین او مورد رضایت است، هر چند گناهکار باشد، زیرا شخص با ایمان به خاطر توبه ای که پس از گناه می کند، مورد لطف قرار گرفته و مشمول شفاعت واقع می شود. (۱)

پیام ها:

۱- تسلیم بی چون و چرا بودن، در برابر خدایی ارزش دارد که به همه چیز آگاه است. «بِأَمْرِهٖ يَعْمَلُونَ يَعْلَمُ» (توجه به اینکه خداوند همه چیز را می داند سبب تسلیم همراه با خشیت می شود).

۲- علم خداوند نسبت به گذشته و آینده یکسان است، بخلاف علم انسان که فقط نسبت به گذشته است. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ»

۳- بندگی و تسلیم در برابر خداوند، سبب داشتن مقام شفاعت است. «عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ يَشْفَعُونَ»

۴- فرشتگان نیز اهل شفاعت هستند. «لَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى»

۵- شفاعت، لیاقت می خواهد. کسانی مشمول شفاعت واقع می شوند که خداوند از دین آنها راضی باشد. «إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى»

۶- معرفت بیشتر به خداوند باید سبب خشیت فزونتر باشد. «وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ» (مقام عصمت، مانع از خشیت از خداوند نیست).

ص: ۴۴۲

وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

و هر که از آنها (فرشتگان) بگوید: من به جای خداوند، معبود هستم، پس جزای او را جهنم قرار می دهیم (و) ما این گونه ستمکاران را کیفر خواهیم داد.

نکته ها:

شاید این آیه، از این باب باشد که: به در بگو تا دیوار بشنود، یعنی مردم بدانید هر کس حتی اگر فرشتگان مکرم (که این تصور در مورد آنها محال است) دیگران را به شرک دعوت کنند باید منتظر کیفر دوزخ باشند.

پیام ها:

۱- ادعای شرک از هیچ موجودی قابل قبول و بخشش نیست. «وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ»

۲- هر کس در برابر خداوند، قد علم و خود را به عنوان شریک مطرح کند، چه طرفداری بیابد و چه نیابد، کیفر او جهنم است. «إِنِّي إِلَهٌ - نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ»

۳- کیفرهای الهی بر طبق یک سنت و قانون جاوید است. «كَذَلِكَ»

۴- مشرک، ظالم است و کیفر ظلم جز دوزخ نیست. «نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾

آیا کافران نمی بینند که آسمان ها و زمین بهم بسته بودند، پس ما، آن دو را از یکدیگر باز کردیم و هر چیز زنده را از آب پدید آوردیم. آیا (با این همه) باز ایمان نمی آورند؟

نکته ها:

در اینکه مراد از بسته بودن «رَتْقًا» و سپس باز شدن آسمان ها و زمین «فَفَتَقْنَاهُمَا» چیست، اقوالی ذکر شده است:

الف: زمین و آسمان در آغاز خلقت، یک چیز بودند و آن، توده ی عظیمی از گازها بود، سپس بر اثر انفجارات درونی و حرکت ها، تدریجاً از هم جدا شدند.

ب: مواد اصلی آسمان و زمین در ابتدا یکی بوده است، ولی با گذشت زمان، شکل جدیدی پیدا کرده اند.

ج: مراد از بسته بودن آسمان، نباریدن و منظور از بسته بودن زمین، گیاه نداشتن است، خداوند آنها را گشود، از آسمان باران نازل کرد و از زمین گیاهان را رویاند. (۱) سرچشمه ی پیدایش انسان و حیوانات، آب است. ۷۰٪ بدن انسان ها و حیوانات از آب است. حیات گیاهان، وابسته به آب است.

پیام ها:

۱- مشاهده ی طبیعت با هدف، کلید کسب ایمان است. أَوْ لَمْ يَرَ... أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

۲- جهان طبیعت دوران های مختلفی داشته است. «كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا»

۳- در جمود و بسته بودن، خیری نیست، باز شدن سرچشمه ی حیات است.

«رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا»

۴- سرچشمه ی همه موجودات زنده، از آب است. «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا»

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» (۳۱)

و در زمین، کوه های ثابت و استوار قرار دادیم تا(مبادا زمین) آنها(مردم) را بلرزاند و در لابلا ی کوه ها،(دره ها و) راههای فراخ پدید آوریم، شاید که آنها راه یابند.

ص: ۴۴۴

کلمه ی «رَوَاسِيَّ» جمع «راسیه» به معنای ثابت است و مقصود از آن در این آیه، کوه های پابرجا است. کلمه ی «تَمِيدًا» از «مید» به معنای اضطراب چیزهای بزرگ است. کلمه «فجاج» نیز به راههای پهن میان دو کوه گفته می شود، همانگونه که راههای باریک و تنگ بین کوه ها «شعب» نام دارد. (۱)

برای کوه ها، فواید بسیاری ذکر شده است، از جمله: نگهداری برف و ذخیره ی آب برای تابستان ها، جلوگیری از تندبادهای ناشی از جابجایی هوا، فراهم آوردن محیط مناسب برای پرورش گیاهان و جانوران، بهره دهی انواع سنگ ها برای بنای ساختمان، و...

چگونه می توان باور کرد که خداوند حکیم برای جلوگیری از تزلزل زمین، کوه ها را قرار داده است، آیا برای پیشگیری از لغزش انسان ها در برابر حوادث، اولیا و پیشوایان صبور و قوی قرار نداده باشد؟!

پیام ها:

۱- آفرینش کوه ها تصادفی نیست، بلکه بر اساس تدبیر الهی است. «جَعَلْنَا»

۲- کوه ها مایه ی آرامش زمین اند. زمین بدون وجود کوه، به خاطر گازهای درونی و مواد مذاب، در معرض لرزشهای شدید قرار دارد. «رَوَاسِيَّ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ»

۳- در لابلای موانع بزرگ نیز راههای نجات وجود دارد. «جَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا»

۴- راههای میان کوه ها، هم وسیله دستیابی به مناطق دیگر و هم عامل هدایت به حکمت الهی است. «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»

ص: ۴۴۵

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾

و آسمان را سقفی محفوظ قرار دادیم، و آنها از نشانه های آن روی گردانند.

نکته ها:

زمین دارای دو نوع حفاظت است، یکی از درون و دیگری از بیرون. یکی به واسطه کوه ها، از تحرکات و فشار گازهای درونی که باعث زلزله و لرزشهای شدید است، و دیگری بوسیله هوای آسمان و جوی که گرداگرد زمین را فرا گرفته است، از بمباران شبانه روزی شهاب سنگ ها، شعاع کشنده ی نور خورشید و اشعه های مرگبار کیهانی که دائماً زمین را در معرض خطرناک ترین تهدیدها قرار می دهد.

شاید مراد از محفوظ بودن آسمان، حفاظت آسمان ها از آمد و رفت شیطان ها باشد، چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ» (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش آسمان روی حساب و هدف است. «جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا»

۲- تنها زمین که آسمان ها نیز حفظ می شوند. «مَحْفُوظًا» (حفظ می شوند از اینکه بر انسان ها سقوط کنند)

۳- آسمان، هم حافظ است «سَقْفًا» و هم محفوظ. «مَحْفُوظًا»

۴- آسمان دارای نشانه هایی از قدرت و حکمت الهی است. «آيَاتِنَا»

۵- هر چه خداوند بر عبرت آموزی و هدایت پذیری از آیات و نشانه های قدرت خویش تأکید می فرماید، اما انسان غافل و مغرور از آن اعراض می کند. «عَنْ آيَاتِنَا مُعْرِضُونَ»

ص: ۴۴۶

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

و او کسی است که شب و روز و خورشید و ماه را آفرید (که هر یک از آنها) در مداری (معین)، شناور (و در حرکت) است.

نکته ها:

شب نیز همچون روز، مخلوق و مجعول الهی است، نظیر آیه ای که می فرماید: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ» (۱) یعنی مرگ نیز مثل حیات دارای وجودی است که خداوند آن را خلق فرموده است.

در کلمه ی «كُلُّ» در این آیه چند احتمال است:

الف: نه تنها خورشید و ماه، بلکه همه ی کرات آسمانی در حرکت هستند.

ب: محلّ طلوع خورشید و ماه در مواقع مختلف متعدّد است. (۲)

ج: شب و روز نیز مثل خورشید و ماه در حرکتند، زیرا اگر ما از بیرون از فضای زمین به کره ی زمین نگاه کنیم، شب را که همان سایه ی زمین است، به صورت یک مخروط و روز را به شکل یک استوانه ی روشن، در حال گردش به دور زمین خواهیم دید. (۳)

پیام ها:

۱- بهترین راه خداشناسی، دقت در آفریده های الهی است. هُوَ الَّذِي خَلَقَ... زیرا طبیعت، همواره در اختیار همه ی انسان ها قرار دارد.

۲- همه ی کرات دارای مداری هستند که در آن حرکت می کنند. كُلُّ فِي فَلَكٍ ...

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾

و ما پیش از تو برای (هیچ) انسانی، جاودانگی (و زندگی ابدی) قرار ندادیم، پس آیا اگر تو از دنیا بروی، آنان! زندگانی جاوید خواهند یافت؟!

ص: ۴۴۷

۱- ۱. ملک، ۲.

۲- ۲. تفسیر لاهیجی.

۳- ۳. تفاسیر المیزان و نمونه.

كُلِّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبَلُّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً وَ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ» (۳۵)

هر نفسی چشنده مرگ است و ما شما را با مبتلا کردن به بدی هاو خوبی ها آزمایش می کنیم و بسوی ما باز گردانده می شوید.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام درباره ی «نَبَلُّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ» فرمودند: سلامتی و غنی، خیر، و بیماری و فقر، شر است و هر دو برای امتحان می باشد. (۱)

سیمای مرگ در قرآن و روایات

۱- آمادگی برای مرگ، نشانه ی اولیای خداست. «اِنَّ رَعْمَتُمْ اَنْكُمْ اَوْلِيَاءٌ لِلّٰهِ مِنْ دُوْنِ النَّاسِ فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ» (۲)

۲- جایگاه مرگ در زندگی انسان ها همچون گردنبنند بر روی سینه ی دختران است.

«خَطَّ الْمَوْتَ عَلٰی وُلْدِ اٰدَمَ مَخَطَ الْقَلَادَةِ عَلٰی جِدِّ الْفَتَاةِ»

(۳)

۳- مرگ، پایان راه نیست، بلکه به منزله ی تغییر در حیات و شیوه ی زندگی است، مانند لباسی که تعویض می شود. (۴)

۴- هر کس از انسان ها به نحوی از این جهان رخت برمی بندند، بعضی با سخت ترین حالات و عده ای مثل بو کردن گل. (۵)

۵- ترس انسان از مرگ مانند ترس راننده ای است که یا سوخت ندارد

«آه من قله الزاد و طول الطريق»، (۶) یا بار قاچاق و کالای ممنوعه حمل می کند (گناهکار است) و یا آماده ی رانندگی نیست، و گرنه ترس چرا؟

ص: ۴۴۸

۱- ۱. مستدرک، ج ۲، ص ۱۴۹.

۲- ۲. جمعه، ۶.

۳- ۳. این تشبیه از امام حسین علیه السلام در آستانه ی سفر به کربلا است.

۴- ۴. بحار، ج ۶، ص ۱۵۴.

۵- ۵. بحار، ج ۶، ص ۱۵۲.

۶- ۶. نهج البلاغه، حکمت ۷۷.

۱- سنت الهی بر جاوید نبودن انسان در این جهان است. مَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ ... الْخُلْدَ

۲- اگر بنا باشد انسانی در دنیا همواره زنده بماند، آن شخص، پیامبر صلی الله علیه و آله خواهد بود. «أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ»

۳- گرچه خیر و شر، هر دو ابزار آزمایش اند، ولی آزمایش با تلخی ها مناسب تر است. «نَبَلُّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ» (شاید تقدّم «شر» نیز به همین مناسبت باشد)

۴- آزمایشات الهی سخت و مهم است. نَبَلُّوْكُمْ ... فَتْنَهُ

۵- با مرگ، نیست و نابود نمی شویم. «إِنَّمَا تُرْجَعُونَ»

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَلَا هَذَا الَّذِي يَذُكُرُ آلِهَتَكُمْ وَ هُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾

و هرگاه کفار تورا ببینند، کاری غیر از به استهزا گرفتن تو ندارند، (با همدیگر می گویند): آیا این است آنکه خدایان شمارا (به بدی) یاد می کند؟ در حالی که (این کافران) خودشان، یاد خدای رحمان را منکرند (و به او کفر می ورزند).

نکته ها:

کفر، انسان را به جایی می رساند که منطق قوی و قول معصوم را مسخره می کند، ولی حاضر نیست کوچک ترین بی احترامی نسبت به سنگ و چوب روا دارد، از اینرو گفتند:

«يَذُكُرُ آلِهَتَكُمْ» در حالی که منظورشان «يَذُكُرُ آلِهَتَكُمْ بسوء» بود.

اگر در حوض یا استخر آبی، لاشه بدبویی افتاده باشد، با آمدن باران، تعفن و بدبویی آن بیشتر می شود. کفر همچون لاشه ی مرداری در روح انسان است که با دیدن پیامبر لجابت بیشتری بروز می دهد.

پیام ها:

۱- کفار جز مسخره و تحقیر کردن حربه علمی و منطقی ندارند. **إِنْ يَتَّخِذُونَكَ ...**

(استهزا، نشانه ی ناتوانی از استدلال است.)

۲- کفار عواطف مردم را علیه پیامبر تحریک می کردند. **«آلِهَتَكُمْ»**

۳- کسی که به خباثت درونی مبتلا شد، هرچه بیشتر رهبران الهی را ببیند، بیشتر عقب گرد می کند. **«رَأَاكَ - يَتَّخِذُونَكَ»**

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ (۳۷)

(طبیعت بشر به گونه ای است که گویا) انسان، از عجله آفریده شده، (اما) من به زودی آیاتم را به شما نشان خواهم داد، پس (در تقاضای عذاب از من) شتاب مکنید!

پیام ها:

۱- تعجیل انسان ها درخواست هایشان، بر مشیت و حکمت الهی تأثیری ندارد.

«سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ»

۲- انسان بر کنترل و مهار غرائز خود توانمند است. **خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ...**

فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۸)

(کفار، به پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنین) می گویند: اگر راست می گوئید، این وعده (قیامت) کی فرا می رسد؟

پیام ها:

۱- خصلت شتاب زدگی انسان، زمینه ی پرسش کفار از زمان تحقق وعده های الهی است. **خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ... يَقُولُونَ**

مَتَى هَذَا الْوَعْدُ

۲- کفار، پیامبر اسلام و طرفدارانشان را دروغگو می پنداشتند. **«إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»**

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكْفُونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ» (۳۹)

اگر کفار می دانستند زمانی که (آنروز فرا رسد، دیگر) نمی توانند شعله های آتش را از صورت ها و از پشت هایشان دور کنند و (هیچ چیز و هیچ) کسی آنان را یاری نمی کند، (این قدر درباره ی قیامت شتاب نمی کردند).

نکته ها:

در این آیه به نمونه ای از عجله ی انسان اشاره شده و آن اینکه کفار مرتباً از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال می کردند: قیامت موعود و زمانی که به خاطر کفرمان عذاب می شویم، چه زمانی است؟ و بدین وسیله مایه ی ناراحتی حضرت می شدند. خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله تسلی خاطر می دهد که اگر آنها از روزی که نه تنها از پیش روی و از پشت سر، بلکه از همه سوی آتش بر آنان احاطه پیدا خواهد کرد و هیچ راه فراری هم نخواهند داشت، آگاه بودند و شتابی در رسیدن آن نداشتند.

پیام ها:

۱- عجله انسان، به خاطر جهل است. لَوْ يَعْلَمُ... (اگر می دانستند عجله نمی کردند)

۲- علم به خطرات قیامت، مانع حق ستیزی است. لَوْ يَعْلَمُ...

۳- کفر مانع شفاعت است. «وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ»

۴- معبودهای دیگر فاقد هر گونه کارآیی هستند. «وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ»

۵- کفار در قیامت، نه خود توان دور کردن آتش را دارند و نه از جانب بت ها و طاغوت ها به آنان کمکی خواهد شد. «وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ»

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَبْطِئُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٤٠﴾

بلکه (این آتش) ناگهان به سراغشان خواهد آمد و آنانرا بهت زده خواهد کرد. پس (دیگر) نه قدرت دفع آن را دارند و نه به آنان مهلتی داده خواهد شد.

پیام ها:

۱- فکر که مختل شد، توانایی نیز مختل می شود. (بهت زدگی فکری، قدرت را می گیرد.) «فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَبْطِئُونَ»

۲- مهلت دادن به کفار، سنت الهی در دنیاست، نه آخرت. «وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ»

وَلَقَدْ اسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾

و (نگران مباش که تو را ستهزا می کنند) همانا پیامبران پیش از تو نیز مورد استهزا قرار گرفتند. اما آنچه (از وعده های الهی) که مسخره می کردند، (سرانجام) دامان (خود) مسخره کنندگان را گرفت!

پیام ها:

۱- بشر در طول تاریخ از انبیا بهره مند بوده است. «بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- شیوه ی کفار در طول تاریخ تمسخر و استهزا بوده است. «سَخِرُوا مِنْهُمْ»

۳- آگاهی از رنجهای دیگران، رنجهای انسان را تسکین می بخشد. «اسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۴- کارهای حکیمانه نباید به خاطر تمسخر گروهی تعطیل شود. (با اینکه پیامبران مسخره می شدند، ولی آمدن انبیا تعطیل نشد) «اسْتَهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۵- استهزا، سبب گرفتاری است. سَخِرُوا ... فَحَاقَ ...

۶- کیفر، با گناه سنخیت دارد. فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا ... مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿٤٢﴾

بگو کیست که شمارا در شب و روز از (عذاب) خدای رحمان نگاه می دارد؟! امیرا! آنان از یاد پروردگارشان روی می گردانند.

پیام ها:

۱- قدرت ها نمی توانند انسان را از خطرات حفظ کنند. قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ ...

۲- انسان دائماً نیاز به حفاظت و حمایت الهی دارد. مَنْ يَكْلُوْكُمْ ...

۳- از شیوه های موفق تبلیغ، مخاطب قرار دادن وجدان هاست. قُلْ مَنْ يَكْلُوْكُمْ ...

۴- حفاظت خداوند، دائمی و نسبت به همه حتی کفار است. «مَنْ يَكْلُوْكُمْ»

۵- کردار ما به نحوی است که حتی سرچشمه ی رحمت را به غضب می آورد.

«مِنَ الرَّحْمٰنِ» (حفاظت او بر اساس مهر و رحمت است) يَكْلُوْكُمْ ... مِنَ الرَّحْمٰنِ

۶- حفاظت، از شئون ربوبیت خداوند است. «يَكْلُوْكُمْ - رَبِّهِمْ» (از حفاظت آسمان ها تا رام بودن حیوانات، تا دفاع در برابر میکروب هایی که وارد بدن می شود، صدها نوع حفاظت در هر لحظه برابر انسان وجود دارد).

۷- اگر انسان ها از یاد خداوند اعراض کنند، او نیز از آنها اعراض خواهد کرد.

ابتدا خداوند، کافران را مخاطب قرار داد «يَكْلُوْكُمْ» ولی بعد گویا از آنان اعراض نموده و آنها را بطور غایب مطرح فرموده است. «بَلْ هُمْ»

۸- انسان لازم است از مربی واقعی خویش یاد کند، در غیر این صورت سزاوار توبیخ است. «بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُّعْرِضُوْنَ»

أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾

یا برای آنان (کفار) خدایانی است که آنان را در برابر (عذاب) ما حفظ کند؟ آنان، (خدایان ساختگی) قادر بر یاری (و حفظ) خودشان نیستند (تا چه رسد به دیگران)، و از جانب ما نیز همراهی نمی شوند.

پیام ها:

۱- غیر خدا، نه از درون توان دفاع از خویش را دارد و نه از بیرون توان کمک به دیگران. لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ ...

۲- نیازمند چگونه می تواند پرستش شود. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ»

۳- ذات نایافته از هستی بخش، کی تواند که شود هستی بخش. آلِهَةٌ ...

لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنْنا يُصْحَبُونَ

بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَ فَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

با این وجود، ما آنها و پدرانشان را (از نعمت ها) کامیاب ساختیم تا آنجا که عمرشان طولانی شد (و مایه ی غرور و طغیان آنان گردید). آیا نمی بینند که ما به سراغ زمین آمده (و با مرگ و فنا) از اطراف آن می کاهیم؟ پس آیا ایشان (بر ما) غلبه دارند؟

نکته ها:

در اینکه مراد از عبارت «نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا» کم شدن اطراف زمین چیست، معانی مختلفی ذکر شده است:

الف: منظور، مرگ علما و فقدان آنهاست. (۱)

ص: ۴۵۴

ب: مقصود، انقراض امتها و نابودی ساکنان زمین است. (۱)

ج: با گسترش اسلام، از مناطق کفر نشین کاسته می شود. (۲)

د: حجم زمین از نظر جغرافیایی روبه نقصان است.

پیام ها:

۱- طول عمر و کامیابی به اراده خداست و هیچ معبودی در آن نقش ندارد. «مَتَّعْنَا»

۲- هر کامیابی، برای انسان ها و نیاکانشان، نشانه ی لطف الهی نیست. «بَلْ مَتَّعْنَا» (عمر طولانی و کامیابی نیاکان، شما را غافل نکند).

۳- خداوند برای عقوبت کافران عجله ای ندارد. «مَتَّعْنَا»

۴- به هر طول عمری نباید دل خوش داشت. «حَيَّتِي طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ» خداوند، طول عمر کافران را مهلتی برای ازدیاد گناهانشان قرار داده است. «إِنَّمَا نُمَلِّي لَهُمْ لِيُزِدُوا إِثْمًا» (۳)

۵- آگاهی از تاریخ ملت ها و تمدن ها و عبرت گرفتن از آن، مورد ستایش است.

أَفَلَا يَرَوْنَ ...

۶- با مشاهده انقراض پی در پی ملتها، آیا باز هم کفار، گمان پیروزی دارند؟ «نَتَّقُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَمْ فَهْمُ الْغَالِبُونَ»

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ (۴۵)

بگو: من فقط از طریق وحی به شما هشدار می دهم. اما (ای پیامبر! بدان) کسانی که (نسبت به شنیدن حق) کر هستند، زمانی که انذار می شوند، آن را نمی شنوند!

پیام ها:

۱- بشارت و هشدار پیامبران بر مبنای آرای شخصی، حدس، گمان و خیالات انسانی نیست، بلکه بر اساس وحی قطعی الهی است. «إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ»

ص: ۴۵۵

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر صافی.

۲- کسانی که از نعمت های الهی، استفاده صحیح نمی کنند، گویا از آن نعمت بی بهره اند. «الضُّمُّ» یعنی اگر کسی به ظاهر گوش دارد ولی حق را نمی شنود و یا چشم دارد ولی حقایق را نمی بیند، در واقع هم کر است و هم کور.

۳- گاهی بی اثر بودن تبلیغ به خاطر قابلیت نداشتن مردم است، نه آنکه در تبلیغ کننده یا روش او کمبودی است. اُنذِرُكُمْ ... لَا يَسْمَعُ

۴- بعضی قابل هدایت نبوده و امیدی به هدایت آنان نیست. وَلَا يَسْمَعُ الضُّمُّ ...

بر سیه دل چه سود خواندن و عظم

نرود میخ آهنین بر سنگ.

وَلَيْنَ مَسْتَهُمْ نَفْحَهُ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾

در حالی که اگر دمی از عذاب پروردگارت به آنان برسد، قطعاً خواهند گفت: ای وای بر ما، همانا ما ستمکار بودیم.

پیام ها:

۱- کسانی که با انذار و هشدار انبیا بیدار نمی شوند با شلاق عذاب بیدار خواهند شد. با پیش آمدن ساده ترین خطرها، همه ی غرورهای ادعایی، درهم می شکنند و وجدان های خفته بیدار می شود. «لَيْنَ مَسْتَهُمْ نَفْحَهُ»

۲- ستمگران، روزی به ظلم و ستم خویش اعتراف خواهند کرد. «لَيَقُولُنَّ»

۳- کسانی که نسبت به هشدار انبیا بی تفاوتند ظالمند. لَا يَسْمَعُ الضُّمُّ ... إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

و ما برای روز قیامت، ترازوهای عدل برپا خواهیم کرد، پس (در آن روز) هیچ ستمی به احدی نخواهد شد و اگر (عملی) همسنگ دانه ی خردلی (هم) باشد، ما آن را (برای محاسبه) خواهیم آورد و (همین قدر در دقت محاسبات) کافی است که ما حسابرس باشیم.

این آیه بشارتی به نیکوکاران و هشدار می‌دهد به خلافکاران است که اعمال شما بی‌کم و کاست، کیفی و پاداش داده می‌شود، چنانکه فیض کاشانی می‌گوید:

هشدار که هر ذره حسابست در اینجا

دیوان حسابست و کتابست در اینجا

«خَزْدَلٍ» نام گیاهی است که دانه‌های بسیار ریز سیاه دارد و در کوچکی و حقارت، ضرب المثل شده است.

«میزان» به معنای وسیله‌ی سنجش، بارها در قرآن مجید مطرح شده و مورد تأکید خداوند متعال قرار گرفته است. ناگفته پیداست که سنجش هر چیزی با وسیله‌ای متناسب با آن صورت می‌پذیرد، مثلاً برای سنجش درجه‌ی هوا، آن را با دماسنج، برای اندازه‌گیری طول، آن را با متر و برای سنجش وزن اشیا، آن را با کیلو محاسبه می‌کنند. بدیهی است که برای سنجیدن انسان و اعمال او نیز از وسیله‌ای متناسب با او که همان انسان کامل است استفاده شود، همانطور که در روایات آمده است: امامان معصوم و انبیا و اوصیا علیهم السلام موازین قسط هستند. (۱) و در زیارتنامه‌ی امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز می‌خوانیم: «السلام علی میزان الاعمال» (۲) سؤال: اگر واقعاً محاسبات خداوند، اینچنین دقیق است، پس دیگر عفو و کرم الهی چه جایگاه و توجیهی دارد؟!

پاسخ: حسابرسی یک اصل است و لطف و بخشش اصل دیگر که هر کدام در جای خود محفوظ است و منافاتی با دیگری ندارد.

سؤال: در بعضی آیات آمده است که خداوند برای گروهی از مردم، میزانی برپا نمی‌کند، «فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا» آیا میزان برای افراد خاصی خواهد بود؟

پاسخ: خیر، میزان برای همه‌ی انسان‌ها اقامه خواهد شد، آری از آنجا که میزان برای محاسبه‌ی اعمال است، وقتی تبهکاری چیزی در بساط ندارد تا ارائه کند و جهنمی بودنش

ص: ۴۵۷

۱- ۱. کافی، ج ۱، ص ۴۶۹؛ معانی الاخبار، ص ۳۱.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

قطعی و مسلم است، دیگر نیازی به برپایی میزان نیست و سنجش بی معناست. (۱)

پیام ها:

۱- هر چیز، هر شخص و هر عملی که قابلیت سنجش داشته باشد، برای خود میزانی خواهد داشت. «الْمَوَازِينُ»

۲- حساب خداوند بسیار دقیق است. «مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ»

۳- اعمال ما در دنیا محو نمی شود و در قیامت با آن روبرو هستیم. «أَتَيْنَا بِهَا»

۴- خدا، هم عالم است «أَتَيْنَا بِهَا»، هم عادل «الْقِسْطَ»، و هم حسابرس. «حَاسِبِينَ»

و لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ «۴۸»

و همانا ما به موسی و هارون، فرقان و نور و تذکری برای اهل پروا عطا کردیم.

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ «۴۹»

(همان) کسانی که از پروردگارشان در نهان می ترسند و همانانی که از قیامت در هراسند.

نکته ها:

همان گونه که اهداف کلی انبیا یکی است، صفات کتب آسمانی آنان نیز یکسان است.

صفاتى که در این آیه برای کتاب تورات ذکر شده، در آیات دیگر، برای قرآن هم آمده است:

الف: فرقان، «بَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ» (۲) «فرقان» به خبری گفته می شود که به واسطه ی آن، حق از باطل شناخته می شود.

ب: ضیاء (نور)، «وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا» (۳)

ج: ذکر، «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۴)

ص: ۴۵۸:

۱-۱. تفاسیر صافی و نورالثقلین.

۲-۲. فرقان، ۱.

۳-۳. نساء، ۱۷۴.

۱- لازم نیست که هر پیامبری برای خود کتابی جداگانه داشته باشد، چنانکه موسی و هارون، هر دو پیامبر، ولی یک کتاب داشتند و آن تورات بود. آتینا موسی و هارون ...

۲- برای توفیق در یک حرکت، انسان به چند چیز نیاز دارد:

الف: شناخت راه از بیراهه. «الْفُرْقَان»

ب: نوری که در پرتو آن ببیند و به پیش برود. «ضیاء»

ج: توجه و عنایت به هدف، تا از مسیر اصلی، منحرف نگردد. (۱) «ذِکْرًا»

۳- برای بهره مندی از هدایت انبیا باید به روحیه تقوی مجهز شد. «ذِکْرًا لِلْمُتَّقِينَ»

۴- نشانه ی تقوی، خداترسی و نگرانی از قیامت است. لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ...

مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ

وَ هَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿۵۰﴾

و این (قرآن)، مبارک ذکر است که ما آن را (برای شما) نازل کردیم، آیا شما آن را انکار می کنید؟!

نکته ها:

در مبارک بودن قرآن همین بس که توانسته است در مدّت کوتاهی، انسان های بسیاری را از شرک به توحید، از تفرقه به وحدت، از جهل به علم، از توحش به تمدن، از اسارت به امارت، از آلودگی به نضافت، از فقر به غنا، از رکود به حرکت، از خرافات به حقایق، از ذلت به عزّت، از پیروی طاغوت به اطاعت معصوم، از غفلت به هوشیاری، از تزلزل به ثبات، از کفر به ایمان و در یک کلمه، از ظلمات به نور برساند.

در آیه قبل برای تورات تنها کلمه «ذِکْرٌ» بکار رفت، ولی در این آیه قرآن را «ذِکْرٌ مُّبَارَكٌ»

ص: ۴۵۹

می داند، البته صفت فرقان و نور در آیات دیگر برای قرآن نیز آمده است.

پیام ها:

۱- قرآن، کتابی است که تذکراتش می تواند میلیونها دل را در عصرها و نسل های مختلف، به خود جذب کند. «ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ»

۲- برکت قرآن، قابل انکار نیست. «أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ «۵۱»

و همانا ما پیش از این، ابراهیم را به رشد و کمال خود رساندیم، و (البته) ما به (شایستگی های) او آگاه بودیم.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ «۵۲»

آن زمان که به پدرش (عمویش) و قومش گفت: چیست این (صورت ها و) مجسمه های بی روحی که شما همواره آنها را پرستش می کنید؟

قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ «۵۳»

(آنان در پاسخ) گفتند: ما پدرانمان را بر پرستش آنها یافته ایم!

قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ «۵۴»

(ابراهیم) گفت: به تحقیق که شما و پدرانتان در گمراهی آشکار بوده و هستید!

نکته ها:

در آیات گذشته، سخن پیرامون تورات و قرآن بود، اما در این آیه خداوند می فرماید:

فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، مسئله جدیدی نیست و ما پیش از اینها نیز در زمان ابراهیم علیه السلام برنامه ی دعوت منحرفان را داشتیم.

با نگاهی به تاریخچه ی بت پرستی، به دست می آید که ساختن مجسمه در ابتدا، جنبه ی

یادبود بزرگان را داشته که تدریجاً حالت قداست به خود گرفته و به صورت پرستش آنها درآمده است. (۱)

کلمه ی «تماثل» جمع «تمثال» به معنای مجسمه های بی روح است.

پیام ها:

۱- انبیا پیش از مبعوث شدن، مورد توجه خداوند هستند. «مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا بِهٖ عَالِمِينَ»

۲- رشد واقعی آن است که انسان را به یکتا پرستی برساند. رُشْدَهُ ... إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ ...

۳- حضرت ابراهیم خود آمادگی پذیرش رشد را داشت. «رُشْدَهُ» و نفرمود:

«رشد!» (استعدادها و ظرفیت های وجودی انسان ها برای رشد متفاوت است)

۴- در نهی از منکر، شرط سنی وجود ندارد. «قَالَ لِأَبِيهِ»

۵- نهی از منکر را از نزدیکان خود شروع کنیم. «قَالَ لِأَبِيهِ»

۶- در نهی از منکر، تعداد ملاک نیست، گاه می بایست یک نفر در مقابل یک گروه قرار گیرد. «قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ» ۷- در نهی از منکر، ابتدا به نهی از بزرگ ترین منکرات بپردازیم. «قَالَ .. مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ»

۸- یکی از شیوه های موفق در نهی از منکر، مخاطب قرار دادن وجدان هاست.

«مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ»

۹- باطل ها و منکرات را تحقیر کنیم. «مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ»

۱۰- در نهی از منکر، مردم را از شخصیت و کرامت انسانی شان آگاه سازیم. «أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ» و نفرمود «تعکفونها»

۱۱- جلوه رشد در مبارزه با خرافات و ترک آن است. رُشْدَهُ .. إِذْ قَالَ ...

۱۲- پدران، زمینه ساز انحرافات نسل خود هستند. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا»

۱۳- رفتار نیاکان در تربیت فرزندان مؤثر است، هرچند بر آن سفارش هم نکنند.

ص: ۴۶۱

۱۴- تقلید کور کورانه و تعصب کور بر رفتار نیاکان، مذموم و ممنوع است. ﴿وَجَدْنَا آبَاءَنَا - أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ﴾

۱۵- در نهی از منکر، خجالت کشیدن، کنایه گویی و رودربایستی، جایگاهی ندارد. ﴿أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

۱۶- نه قدمت و نه کثرت، هیچکدام دلیلی بر حقانیت نیست. ﴿أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

۱۷- در عقائد باید تکیه گاه استدلال باشد نه راه نیاکان. ﴿وَجَدْنَا آبَاءَنَا ... آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

۱۸- گمراهی، در جاتی دارد. ﴿ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

﴿قَالُوا أَجِئْنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِينَ﴾ «۵۵»

(مشرکین به ابراهیم) گفتند: آیا تو سخن حقی برای ما آورده ای یا اینکه شوخی می کنی؟!

﴿قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾ «۵۶»

(ابراهیم) گفت: البته (که حق می گویم) پروردگار شما (همان) پروردگار آسمان ها و زمین است که آنها را به وجود آورده و من (نیز) بر این حقیقت از گواهانم.

نکته ها:

کلمه «حق» در مقابل کلمه «لاعب» به معنای جدی بودن است، یعنی آیا جدی می گویی یا شوخی می کنی؟

۱- کسانی که نسل در نسل با تقلیدهای کورکورانه خود منحرف شده اند، پذیرش یکباره ی حقّ برایشان آسان نیست. أَجِئْنَا بِالْحَقِّ أَمْ ...

۲- ربوبیت و تربیت پروردگار، مخصوص انسان ها نیست، بلکه شامل همه هستی است. «رَبُّكُم رَّبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- پروردگار همه ی هستی یکی است. «رَبُّكُم رَّبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

(بر خلاف عقیده کسانی که برای هر یک از آسمان ها و زمین و انسان، پروردگاری قائل هستند.)

۴- مردان خدا در عقیده ی حقّ خویش تنها نیستند، بلکه خود را به همه ی موحدان تاریخ و فرشتگان الهی متصل می بینند. «مِنَ الشَّاهِدِينَ»

وَ تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾

و به خداوند سوگند که درغیاب شما، نقشه ای برای (نابودی) بت هایتان خواهم کشید.

نکته ها:

در اینکه حضرت ابراهیم علیه السلام این جمله قاطعانه و تهدید آمیز را چگونه بیان فرموده، بین مفسّران اختلاف است، بعضی همچون صاحبان تفاسیر صافی و المیزان بر آنند که این جمله بطور علنی اظهار نشده و حضرت آن را به صورت سرّی بیان داشته است، زیرا معتقدند که ادّعای صریح مبارزه بر علیه خدایان ریز و درشت یک ملت، آن هم در روز اوّل و یک تنه بر خلاف احتیاط است.

اما به نظر می رسد که چنین نیست و حساب مردان خدا از محاسبات عادی ما انسان ها جداست و هیچ چیز نمی تواند مانع راه روشن و رسالت الهی آنان گردد. مگر در آیات قبل نخواندیم که ابراهیم علیه السلام آشکارا به مردم فرمود: «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» مگر حضرت زینب کبری علیها السلام در حال اسارت در شام به یزید نفرمود: «انی استصغرك» من تورا حقیر

می دانم و سپس رگبار انتقاد را نثار حکومت او کرد؟

مگر امام خمینی قدس سره در اوج سلطنت جائزانه و سراپا مسلح شاه که همه ی قدرت های داخلی و حمایت های خارجی را پشتیبان خود داشت نفرمود: «شاه باید برود» و مگر به جانشین شاه نفرمود: «من توی دهن این دولت می زنم» مگر به استکبار مسلط جهانی، آمریکا نفرمود که: «آمریکا هیچ غلطی نمی تواند بکند» به راستی این جملات با کدام ملاحظات سیاسی و احتیاطات معمولی سازگار است؟

بعضی معتقدند که برای برخورد با مظاهر و عوامل فساد باید با آنها مبارزه ی منفی کرد، همانطور که یکی از بزرگان نسبت به سینماهای زمان طاغوت که وسیله ای جدی در انحراف نسل جوان بود اظهار می داشت که اگر مردم به سینما نروند خود بخود تعطیل می شود، اما آیه فوق این تفکر را محکوم می کند و اصرار دارد که باید مایه ی فساد برچیده شود. چنانچه حضرت موسی علیه السلام گوساله طلایی را آتش زد و پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله مسجد ضرار پایگاه منافقان را تخریب کرد.

پیام ها:

□
۱- ایمان به هدف و یقین بدرستی راه، انسان را قدرتمند می سازد. «تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ»

۲- کارهای بزرگ به طراحی های مهم نیز نیاز دارد. «لَأَكِيدَنَّ» کلمه «اکیدن» از «کید» به معنای تدبیر و طراحی است.

□ □
۳- قاطعیت، لازمه ی یک رهبری موفق است. «تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ» قسم با کلمه ی «تَاللّٰهِ» از قسم با کلمه ی «و الله» شدیدتر است. (۱)

۴- پیامبران با اتصال به منبع وحی، به تنهایی قدرت برنامه ریزی دارند. «لَأَكِيدَنَّ»

۵- مبارزه حضرت ابراهیم با بت ها کاملاً جدی بود و قصد ارباب نداشت.

«لَأَكِيدَنَّ» (حرف «لام» و نون مشدّد، نشانه ی حتمی بودن است.)

۶- کثرت و تعدّد بت ها، مانع تدبیر و تصمیم ابراهیم نشد. «أَصْنَأَمَكُم»

ص: ۴۶۴

۷- اگر حضور بت پرستان نباشد، همه بت ها در برابر یک تبر نیز عاجزند. «بَعْدَ أَنْ تُولَّوْا مُدْبِرِينَ» در واقع، این بت پرستان هستند که محافظت بت ها را به عهده دارند، نه بت ها حفاظت آنها را!!

۸- برای اجرای اهداف بزرگ، گاه حضور مردم لازم است. «وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُجْحِي» و گاه عدم حضور آنان شرط است. «بَعْدَ أَنْ تُولَّوْا مُدْبِرِينَ»

۹- تا بت باشد، گرایش به بت پرستی نیز خواهد بود، پس باید بت ها را نابود کرد.

«لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ»

فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ «۵۸»

پس (سرانجام، ابراهیم در یک فرصت مناسب) همه آنها، جز بزرگشان را کاملاً خرد کرد تا شاید آنها به سراغ آن بیایند (و وجدان های خفته ی آنها بیدار شود).

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ «۵۹»

گفتند: چه کسی با خدایان ما این چنین کرده؟ قطعاً او از ستمکاران است.

قَالُوا سَمِعْنَا فَتَى يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ «۶۰»

گفتند: شنیده ایم جوانی که به او ابراهیم می گویند، بت ها را (به بدی) یاد می کرد.

نکته ها:

حضرت ابراهیم علیه السلام روزی که همه ی مردم از شهر بیرون می رفتند، با آنها نیز همراه شد، اما در میانه راه با عنوان کردن عذری به شهر بازگشت و با فرصت مناسب بدست آمده، هدف خویش را عملی ساخت.

کلمه «جذاذ» بمعنای قطعه قطعه شدن است.

اگر چه پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نیز در روز فتح مکه حدود ۳۶۰ بت را شکست، اما این کار به اتفاق همراهان و لشکریان ایشان بود، ولی حضرت ابراهیم علیه السلام به تنهایی و یک تنه آن همه بت را خرد کرد.

شاید اگر حضرت ابراهیم بت بزرگ را هم می شکست، با جریحه دار کردن کامل احساسات آنان، نه تنها به مقصود خود دست نمی یافت، بلکه نتیجه معکوس می گرفت و زمینه تفکر

بکلی از میان می رفت. «إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ»

پیام ها:

۱- بت شکنی، از جمله وظایف اصلی پیامبران الهی است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۲- اگر استدلال و موعظه فایده ای نبخشد، نوبت به برخورد انقلابی می رسد.

«فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۳- قدرت جسمانی و جسارت، یک ارزش، و ناتوانی و زبونی یک نقیصه است.

«فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۴- برای بیدار کردن افکار عمومی و محو شرک، تلف کردن برخی اشیا و اموال لازم است. (بت های زمان ابراهیم و گوساله سامری دارای قیمت و ارزشی بودند). «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۵- بت از احترام و مالکیت ساقط است و شکستن آن جایز است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا» □

۶- بت های بزرگ، در دید بت پرستان بزرگ است نه در نزد موحدان. «كَبِيرًا لَّهُمْ»

۷- شکستن بت ها مقدمه رهایی فکر از جمود و فراهم آمدن زمینه ی سؤال و جواب است. «لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ»

۸- عقیده ی انحرافی، انسان را دچار قضاوت انحرافی می کند. «إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» □

(گاهی انسان چنان سقوط می کند که بالاترین ظلم (شرک) را حق، و روشن ترین حقایق (توحید) را ظلم می پندارد)

۹- کفار، ابتدا حضرت ابراهیم علیه السلام را ظالم معرفی کردند تا بتوانند براحتی او را محاکمه کنند. «إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» □

۱۰- فریاد مبارزه و ظلم ستیزی ابراهیم علیه السلام به همه جا رسیده بود. «سَمِعْنَا» □

۱۱- جوانان هم می توانند در راه حق، موج آفرینی کنند. «سَمِعْنَا فَتَى» □

۱۲- حضرت ابراهیم علیه السلام قبل از عملیات تخریب، با تبلیغات خود زمینه انقلاب علیه بت ها را فراهم آورده بود.

«يَذُكُرُهُمْ»

قَالُوا فَاتُّوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾

(بزرگان قوم) گفتند: پس او را در پیش چشم مردم بیاورید تا آنها (بر مجرم بودن او) گواهی دهند.

قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٢﴾

گفتند: ای ابراهیم! آیا تو با خدایان ما این چنین کرده ای؟

قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَسَأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْظُرُونَ ﴿٦٣﴾

(ابراهیم) گفت: بلکه این بزرگشان آن را انجام داده است. پس از خودشان پرسید اگر سخن می گویند!!

نکته ها:

احضار ابراهیم علیه السلام در برابر مردم و درخواست گواهی از آنان، یک جوسازی و ایجاد زمینه برای قتل او بود. «فَاتُّوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ»

سؤال: آیا این جمله ی حضرت ابراهیم که فرمود: «بت بزرگ چنین کرده است» دروغ نیست؟ و اگر هست چگونه باید آن را توجیه کرد؟ زیرا ابراهیم علیه السلام پیامبر و معصوم است و هرگز دروغ نمی گوید.

پاسخ: در تفسیر این جمله، نظرات و مطالب مختلفی ارائه شده است که ما به بعضی از آنها اشاره می کنیم:

الف: حضرت ابراهیم، دروغ نگفت، زیرا اگر چه این عمل را به بت بزرگ نسبت داد، ولی چون قرینه وجود دارد که حضرت از این سخن قصد جدی نداشته و می خواسته این عقیده ی باطل را به رخ آنها بکشد، لذا دروغ محسوب نمی شود زیرا دروغ در جایی است که قرینه ای همراه کلام نباشد، از این روی اگر به هنگام ورود آدم کودنی بگویند: بوعلی سینا آمد، آن را

دروغ به حساب نمی آورند. (۱)

ب: حضرت ابراهیم باصطلاح «توریه» کرده و مرادش از «کَبِيرُهُمْ» خدا بوده است.

ج: حضرت دروغ گفت، ولی از آنجا که دروغ در مواردی مثل اصلاح ذات البین جایز است و حکم آن تابع مصلحت و مفسده می باشد، چه مصلحتی از این بالاتر که حضرت با کلامش، افکار جامد انسان ها را تکان داده است؟ (۲)

د: این خبر، مشروط به نطق بت هاست، یعنی اگر بت ها سخن گویند، بت بزرگ نیز این کار را کرده است، مثل آنکه پیرمردی بگوید، من الآن کودکم اگر هیچ گیاهی در زمین نباشد، یعنی حال که گیاه وجود دارد، پس من کودک نیستم. (۳)

پیام ها:

۱- بت پرستان نیز برای یقین به جرم و تکمیل پرونده و قضاوت نهایی، به مسئله ی گواهی مردم اعتماد دارند. «لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ»

۲- بزرگی کار ابراهیم علیه السلام به اندازه ای بود که بت پرستان نیز ناچار به تعظیم شدند.

به جای عبارت «يُقَالُ لَهُ إِبرَاهِيمُ» در آیه ی گذشته که حاکی از گمنامی و حقارت بود، در این آیه او را رسماً با اسم خودش که نشان از بزرگی و شناخت داشت خطاب کردند. «يَا إِبرَاهِيمُ»

۳- استهزا و طعنه بر خرافات، در مواردی لازم است. «بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ»

۴- فیلمسازی، اجرای تئاتر و نمایش و نقش بازی کردن برای بیداری اذهان، کاری پسندیده و جایز است. «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا - بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ»

ص: ۴۶۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۳۴۲؛ تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٦٤﴾

پس به (وجدان های) خود باز گشتند، پس (به یکدیگر یا به خویش) گفتند:

هر آینه شما خودتان ستمگر و ظالمید.

ثُمَّ نَكُتُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾

سپس سرهایشان را به زیر انداختند (و با شرمندگی گفتند: ای ابراهیم!) برآستی تو خود می دانی که اینها (حرف نمی زنند و) اهل سخن گفتن نیستند.

پیام ها:

۱- بیدار کردن وجدان ها، خودیابی، بازگشت به خویشتن و توجه به فطرت، از اهداف عمده انبیاست. بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ ... فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ

۲- شرک، از خود بیگانگی و توحید، خودیابی است. «فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ»

۳- در وقت بیداری افکار، هر خلافکاری تقصیر را به گردن دیگران می اندازد.

«إِنَّكُمْ أَنْتُمْ الظَّالِمُونَ» چنانکه در قیامت نیز گناهکاران و مجرمین به یکدیگر می گویند: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱)

۴- تاریخ، فطرت و وجدان، از جمله عوامل روشن کننده ی حقایق اند. «فَرَجِعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ - أَنْتُمْ الظَّالِمُونَ» کسانی که تا دیروز، ابراهیم را ظالم می دانستند، «مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ» امروز با مراجعه به وجدان های خود، خویشتن را ظالم می دانند. «إِنَّكُمْ أَنْتُمْ الظَّالِمُونَ»

ص: ۴۶۹

قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾

(ابراهیم) گفت: پس آیا شما بجای خداوند چیزی را می پرستید که هیچ سودی برای شما ندارد و هیچ زیانی به شما نمی رساند؟!

أَفْ لَكُمْ وَ لِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

اف بر شما و بر هر چه که غیر از خدا پرستش می کنید، آیا نمی اندیشید؟!

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾

(اما مشرکان لجوج و متعصب) گفتند: اگر می خواهید کاری انجام دهید! او را بسوزانید و خدایانتان را یاری کنید.

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا عَلَيَّ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾

(و سرانجام آتشی فراهم آورده و ابراهیم را به درون آن انداختند، اما ما) گفتیم: ای آتش! بر ابراهیم سرد و سلامت باش.

وَ أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

(و اگر چه) آنان برای او (تدبیر بد و) کیدی را اراده کردند، ولی ما آنها را از زیانکارترین (مردم) قرار دادیم.

نکته ها:

مردان خدا اهداف مقدس خود را در هر شرایطی دنبال می کنند و لحظه ای آرام نمی گیرند، هر چند تلاشهای آنان در قالب های متفاوتی صورت پذیرد. حضرت ابراهیم علیه السلام در مسیر رسالت الهی خویش ابتدا به سراغ عمو و قومش می رود و آنانرا به سوی توحید و یکتا پرستی دعوت می کند و چون نتیجه ای حاصل نمی شود در دومین مرحله به سراغ بت ها می شتابد و همه آنها را درهم می شکند، آنگاه فطرتشان را مخاطب قرار داده و به بیدار کردن آنان می پردازد و سرانجام پس از اندرز و توبیخ، آنها را به تعمق و اندیشه وامی دارد.

در ماجرای پرتاب حضرت ابراهیم به درون آتش، مطالب زیادی در تفاسیر آمده است، از جمله اینکه مشرکان با کمک و راهنمایی شیطان منجیق ساختند، ولی آن حضرت با توکل بی نظیرش به خداوند، از احدی از فرشتگان حتی جبرئیل کمکی نگرفت و در آن هنگام به مناجات و راز و نیاز با پروردگار و توسل به محمد و آل محمد علیهم السلام مشغول بود.

واژه ی «أخسرین» در قرآن کریم به کسانی اطلاق شده است که کار بدی را انجام می دهند، اما گمان می کنند که کارشان خوب است، پس زیان خود را درک نمی کنند، تا در پی جبران آن باشند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: وقتی خداوند به آتش امر کرد: «کُونِي بَرْدًا» دندان های ابراهیم از شدت سرما (در میان آتش نمرودیان) به هم می خورد، تا آنکه گفته شد: «وَسَلَامًا» (۱)

پیام ها:

۱- یکی از شیوه های دعوت مردم به دین، آگاه کردن آنان به ضرر بی دینی است.

﴿لَا يَنْفَعُكُمْ وَلَا يَضُرُّكُمْ﴾

۲- سرچشمه و انگیزه ی عبادت، دستیابی به خیر و یا نجات از شر است که بت ها بر هیچکدام قادر نیستند. ﴿لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ﴾

۳- اگر زمینه مناسبی برای بیداری پیدا شد باید منحرفان را تحقیر کرد. ﴿أَفْ لَكُمْ وَ لِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾

۴- عواطف باید تحت الشعاع مکتب باشد. ﴿أَفْ لَكُمْ﴾ با توجه به اینکه عمومی او نیز بت پرست بود.

۵- بت پرستی با عقل سازگار نیست. ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ؟﴾ (افراد بی خرد لجوج سزاوار توبیخ هستند) ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ -۶- توحید، اندیشه ای عقلانی است. ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

۷- کسانی به زور متوسل می شوند که از عقل و منطق بی بهره اند. «حَرَقُوهُ»

ص: ۴۷۱

۸- مردان خدا تا پای جان بر اهداف خود پایدار هستند. «حَرِّقُوهُ» سوزاندن، سخت ترین نوع قتل است.

۹- بقای شرک با نابودی موحدان امکان پذیر است. «حَرِّقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ»

۱۰- تعصبات نابجا، انسان را تا مرز سوزاندن پیامبر به پیش می برد. «حَرِّقُوهُ وَ انصُرُوا آلِهَتَكُمْ»

۱۱- دشمن در تحریک توده های ناآگاه، به مقدسات متوسل می شود، «انصُرُوا آلِهَتَكُمْ» و به غیرت و حمیت نیز تمسک می جوید. «إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ»

۱۲- خداوند، هم سبب ساز است و هم سبب سوز. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا»

سبب ساز است، زیرا نفس حضرت عیسی علیه السلام را سبب زنده شدن مردگان قرار می دهد، و سبب سوز است، زیرا سوزندگی را از آتش می گیرد و آن را بر ابراهیم سرد و سلامت می کند.

۱۳- هستی شعور دارد و مخاطب قرار می گیرد. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» و فرمود:

«فجعلنا النار بردا و سلاما»

۱۴- آثار موجودات به خواست و اراده ی الهی است. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا»

۱۵- نور حق، با نار کفر خاموش نمی شود. «قَالُوا حَرِّقُوهُ ... قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا»

۱۶- قدرت خداوند می تواند همه ی توطئه ها را خنثی کند. «أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ»

۱۷- عاقبت، حق پیروز است. «أَرَادُوا - فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ»

وَ نَجَّيْنَاهُ وَ لُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

و ما، او (ابراهیم) و لوط را (از شرّ کافران) به سرزمینی که در آنجا برای همه جهانیان برکت نهادیم، نجات دادیم.

وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ نَافِلَةً وَ كَلَّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾

و به او (ابراهیم) اسحاق و یعقوب را به عنوان نعمتی افزون بخشیدیم و همه را از صالحان قرار دادیم.

دشمن می خواست ابراهیم را نابود کند «أَرَادُوا بِهِ كَيْدًا» اما ما نه تنها او را نجات دادیم «نَجَّيْنَاهُ» بلکه به او نسل با برکتی بخشیده «وَوَهَبْنَا لَهُ» و همه آنها را نیز از صالحان و شایستگان قرار دادیم. «وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

اینکه نام اسحاق علیه السلام در این آیه ذکر شد، ولی از اسماعیل علیه السلام که فرزند اول حضرت ابراهیم است، نامی به میان نیامد، شاید بخاطر توجه دادن به تولد عجیب و فوق العاده ی اسحاق باشد که با اراده ی الهی از مادری نازا یعنی ساره، آن هم در سن پیری بدنیا آمده است.

پیام ها:

۱- خداوند، اولیای خود را رها نمی کند. «وَوَجَّيْنَاهُ وَ لُوطًا»

۲- کسی که از کوه آتش و دریای دشمن نترسد، به منطقه مبارک خواهد رسید.

«إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا»

۳- نجات الهی در گرو تلاش و هجرت انسان است. نَجَّيْنَاهُ ... إِلَى الْأَرْضِ

۴- نوادگان، عطیه الهی هستند. (یعقوب نوه ابراهیم است) «وَوَهَبْنَا لَهُ»

۵- زمین ها یکسان نیستند. «الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا» گاهی قطعه زمینی برای همه جهانیان برکت دارد. «لِلْعَالَمِينَ»

(بعضی مبارک بودن زمین ها را بخاطر سکونت اولیای خدا در آنها می دانند، ولی این آیه، برکت را به خود زمین نسبت داده است.)

۶- برکت بدست خداست. «بَارَكْنَا»

۷- ایمان و عمل صالح، علاوه بر خود شخص، در نسل او نیز بازتاب و اثر دارد.

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ ... كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ

۸- افراد و نسل مبارک می بایست در سرزمین مبارک باشند. «إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا - كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

۹- فرزند، عطیه ی الهی است «وَوَهَبْنَا» ولی آنچه از وجود فرزند مهم تر است، صالح بودن اوست. «كُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ»

۱۰- صالح بودن، شرط اساسی در رهبری و نبوت است. «كَلَّا جَعَلْنَا لَصَالِحِينَ»

وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ (۷۳)

و آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما (مردم را) هدایت می کردند و به آنان، انجام کارهای نیک و برپایی نماز و پرداخت زکات را وحی کردیم و آنان فقط عبادت کنندگان ما بودند.

پیام ها:

۱- امامت نیز همچون نبوت، باید با انتخاب خداوند باشد. «جَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً»

۲- پیامبران بزرگ علاوه بر مقام رسالت (رساندن پیام وحی)، امامت و رهبری جامعه را نیز بر عهده داشته اند. «جَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً»

۳- اگر امامت با زور و قلدری بدست آید، دعوت به دوزخ است «أئِمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ»، امّا اگر خداوند آن را عنایت فرمود، مبارک و در مسیر حقّ خواهد بود.

«جَعَلْنَا لَهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا»

۴- هدایت کردن انبیاء، نه از پیش خود و سلیقه شخصی است، «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۱) بلکه با فرمان خداست. «يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا»

۵- توجه به انجام کارهای خیر، از الطاف ویژه الهی است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ»

۶- نماز و زکات در میان کارهای خیر، جایگاه ویژه ای دارند. «فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ»

۷- نماز و زکات، دورکن اساسی در همه ادیان بوده است. «إِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ»

۸- بدون نماز و زکات، انسان به درجه بندگی خدا نمی رسد. «إِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ

ص: ۴۷۴

الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ»

۹- رهبران الهی، بندگان مخلص خدا هستند. «كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ»

۱۰- نعمت های الهی، ما را از بندگی خدا غافل نسازد. وَهَبْنَا لَهُ ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

(انبیا با اینکه به مقام رهبری «جَعَلْنَا لَهُمْ أُمَّةً» نائل آمدند، اما با این وجود، باز بنده ی خدا هستند. «وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ»

۱۱- دین از سیاست جدا نیست. جَعَلْنَا لَهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

۱۲- رهبر باید به آنچه هدایت می کند، عامل باشد. أُمَّةً يَهْتَدُونَ ... كَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

وَ لَوْطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْفَجَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمٌ فَاسِقِينَ «۷۴»

و به لوط، حکمت و دانش عطا کردیم و او را از قریه ای که کارهای زشت انجام می دادند رها کردیم، برآستی آنان مردمی بد و منحرف بودند.

وَ أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ «۷۵»

و او را در رحمت خویش وارد نمودیم، همانا او از شایستگان بود.

نکته ها:

در زمان حضرت ابراهیم، لوط پیامبر بود و امامت و رهبری از ابراهیم بود. شاید به همین دلیل در آیه ی قبل درباره اسحاق و یعقوب خواندیم: «جَعَلْنَا لَهُمْ أُمَّةً» و در این آیه نام لوط جداگانه برده شد و کلمه ائمه شامل او نیست، زیرا امام ابراهیم بود.

در این آیه، خداوند به چهار نعمت مهمی که به حضرت لوط داده شده، اشاره می فرماید که عبارتند از: حکم، علم، نجات و دخول در رحمت.

شاید مراد از «حکم» در این آیه، مقام نبوت باشد، چنانکه درباره ی حضرت یحیی نیز به

همین معنا آمده است، «وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا» (۱)

نجات دادن خداوند، با تلاش خود انسان‌ها منافاتی ندارد، چنانکه نجات حضرت لوط علیه السلام با فرمان و هدایت الهی و با خواست و تلاش خودش صورت پذیرفت. «فَأَسْرِبْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» (۲)

مراد از «فَاسِقِينَ» در اینجا، کفار است، نظیر آیه ی: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا» (۳)

پیام‌ها:

۱- خداوند، اولیای خودش را نجات می‌دهد. «نَجَّيْنَاهُ»

۲- در منطقه گناه خیز نمانید. «نَجَّيْنَاهُ»

۳- گاهی انجام یک گناه، سبب ارتکاب گناهان دیگری می‌شود. «الْحَبَائِثَ»

۴- بدتر از گناه، اصرار بر گناه و استمرار آن است. «كَانَتْ تَعْمَلُ الْحَبَائِثَ»

۵- استمرار در گناه، ثمره ی کفر و سبب بد عاقبتی است. «تَعْمَلُ الْحَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَاسِقِينَ»

۶- محیط و جامعه، جبر آفرین نیست. «كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَاسِقِينَ وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا»

۷- اگر ما صالح باشیم، خداوند ما را از رحمت خویش سرشار می‌سازد. «أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

وَنُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ» (۷۶)

و(بیاد آور ماجرای) نوح را از پیش (از ابراهیم و لوط) آن زمان که (پروردگار خویش را) ندا کرد، پس (خواستگاری) او را اجابت کردیم، پس او و خاندانش را از (آن اندوه و) بلای بزرگ، نجات بخشیدیم.

ص: ۴۷۶

۱-۱. مریم، ۱۲.

۲-۲. هود، ۸۳.

۳-۳. سجده، ۱۸.

وَ نَصْرُنَا مِنْ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَعْرِفْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

و او را در برابر مردمی که آیات (و نشانه های) ما را تکذیب می کردند، یاری دادیم، بدرستی که آنان، مردم بدی بودند، پس همه ی آنها را غرق کردیم.

نکته ها:

شاید مراد از دعا و ناله ی حضرت نوح «ندا»، همان نفرینی باشد که در آیه ۲۷ از سوره ی نوح بدان اشاره شده است که: «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا»، پروردگارا! هیچ کافری را بر روی زمین باقی مگذار. و شاید این نفرین، بعد از یأس از ایمان مردم بوده است که: «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) ای نوح! جز آن کسانی که به تو ایمان آورده اند، هرگز، کس دیگری ایمان نخواهد آورد. از این روی پس از ۹۵۰ سال تبلیغ و آن همه صبر و تحمل، سرانجام دست به دعا برداشت: فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ (۲) خداوند! من مغلوب هستم، پس مرا یاری فرما.

پیام ها:

۱- شنیدن تاریخ دیگران و توجه به مصائب و مشکلات آنان، انسان را صبور می سازد. وَ نُوحًا إِذْ ...

۲- دعای انبیا مستجاب است. «نادی - فَاَسْتَجَبْنَا» (دعا در تحولات تاریخ نقش دارد) نادی ... اغرقنا

۳- اگر قدرتی بر تغییر جامعه ی فاسد ندارید، به فکر نجات خود از آنجا باشید.

فَنَجَّيْنَاهُ ...

۴- زندگی در جامعه ی کفرآلود بلایی بسیار بزرگ است. «الْكَرْبِ الْعَظِيمِ»

۵- عاقبت، اهل حق، پیروز و اهل باطل، نابود شدند. «نَصْرُنَا» - فَأَعْرِفْنَاهُمْ»

ص: ۴۷۷

۱- ۱. هود، ۳۸.

۲- ۲. قمر، ۱۰.

۶- بلاها، بازتاب افکار و اعمال خود انسان هاست. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ»

وَ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ «۷۸»

و داود و سلیمان (را یاد کن) آن هنگام که درباره کشتزاری که گوسفندان قوم، شبانگاه در آن چریده (و آن را تباه ساخته بودند) داوری می کردند و ما شاهد داوری آنان بودیم.

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَ كُلًّا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا وَ سَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فَاعِلِينَ «۷۹»

پس ما آن (حکم حق) را به سلیمان تفهیم کردیم و ما به هر یک از آنها، فرزاندگی و دانش دادیم، و کوهها را رام داود ساختیم (بطوری که آنها) و پرندگان (با او) تسبیح می گفتند، و ما انجام دهنده ی این کارها بودیم.

نکته ها:

آنچه از روایات و تفاسیر، پیرامون ماجرای مطرح در این آیه بدست می آید این است که:

گوسفندانی شبانه وارد تاکستان شخصی می شوند و آن را ضایع و خراب می کنند، صاحب درختان انگور، شکایت به نزد داود علیه السلام می برد، و حضرت برای جبران خسارت، حکم به تحویل تمام آن گوسفندان به صاحب باغ می کند، اما فرزند ایشان، سلیمان، راه حل دیگری به پدر پیشنهاد می دهد و آن اینکه گوسفندان در اختیار شاکی قرار گیرد تا او از منافع آنها استفاده کند و باغ به صاحب گوسفندان تحویل گردد تا او به ترمیم آن پردازد و بعد از جبران خسارت، هر یک مال اصلی خود را باز پس گیرند. (۱)

بدیهی است که هر دو پیامبر بدنبال راهی برای جبران خسارت بودند، لیکن پدر (داود علیه السلام)

ص: ۴۷۸

آن را در تحویل گوسفندان می دانست ولی فرزند(سلیمان علیه السلام) می خواست به وسیله منافع گوسفندان آن را تدارک کند.

خداوند می فرماید: اگر چه ما به هر دو، علم و حکمت عطا کردیم، ولی در این مورد داوری سلیمان بهتر بود.

در حدیثی آمده است که هرگاه داود علیه السلام به خواندن کتاب آسمانی «زبور» مشغول می شد، کوه و سنگ و پرنده ای نبود مگر اینکه با شنیدن صدای داود علیه السلام با او هم‌نوا می گردید. (۱)

پیام ها:

- ۱- باید احترام پدر، حتی در ترتیب ذکر نام او با فرزند رعایت شود. «دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ»
- ۲- قضاوت، یکی از شئون انبیا است. «إِذْ يَحْكُمَانِ»
- ۳- انبیا مراجع اصلی و واقعی حل اختلافات مردم هستند. «إِذْ يَحْكُمَانِ»
- ۴- جبران ضرر و زیان، اختصاص به موارد عمد ندارد. «نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ»
- ۵- قاضی باید خدا را بر کار خود شاهد و ناظر بداند. «كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ»
- ۶- فهم و درک درست بدون عنایت الهی میسر نیست. «فَفَهَّمْنَاهَا»
- ۷- گاهی خداوند به فرزند خیری عطا می کند که به پدر نمی دهد. «فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ»
- ۸- تسبیح کوه ها، بازتاب صدای تسبیح کننده نیست، بلکه خود یک تسبیح واقعی و حقیقی است. «مَعَ دَاوُدَ . يُسَبِّحْنَ»
- ۹- همه موجودات از جمله کوه ها و پرندگان بهره ای از شعور دارند و به تسبیح خداوند مشغولند. «یسبحن»

ص: ۴۷۹

وَ عَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾

و به او (داود) فن زره سازی برای شما را آموختیم تا شما را از (خطرات) جنگتان حفظ کند، پس آیا شما شکر گزار هستید؟!

وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَ كُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾

و برای سلیمان، تند باد را (رام نمودیم) که به فرمان او به سوی سرزمینی که در آن برکت قرار دادیم حرکت می کرد و ما به هر چیزی آگاهیم.

نکته ها:

اگر چه در این آیه، تند بادی مطرح است که در سرزمین مبارک، (شامات) می وزیده، ولی چنانکه از آیه ۳۶ سوره ی ص، بدست می آید، حضرت سلیمان بر بادهای آرام، در سایر مناطق نیز قدرت تصرف و فرماندهی داشته است. «فَسَيَخْرُجُنَا لَهُ الرِّيحُ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُحَاءً حَيْثُ أَصَابَ» ما باد را در اختیار سلیمان قرار دادیم تا نرم و آهسته، هر کجا که می خواهد برود.

در اینکه حضرت سلیمان علیه السلام چه مسافتی را در چه زمانی با باد طی می کرده است، در آیه ۱۲ سوره ی سبأ می خوانیم: «وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عُدُوهَا شَهْرٌ وَ رِوَاهُهَا شَهْرٌ» و برای سلیمان بود (حرکت با) باد در صبحگاهان (به اندازه ی مسافت) یک ماه و در غروب (نیز به مقدار سفر در) یک ماه.

پیام ها:

۱- اختراعات، الهاماتی الهی است. «عَلَّمْنَاهُ»

۲- حضرت داود مبتکر صنعت زره سازی است. «عَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ»

۳- انبیا نیز اهل کار و فن و حرفه بوده اند. «صَنْعَةَ لَبُوسٍ»

۴- انبیا مردم را از راههای طبیعی و عادی بشری حفظ می کرده اند. «صَنْعَةَ لَبُوسٍ»

۵-صنعت باید در خدمت به مردم باشد، نه در سلطه ی مستکبرین و افراد خاص.

«لِتُحْصِنَكُمْ»

۶-تدارک مقدمات امور دفاعی امری لازم و ضروری است. «لِتُحْصِنَكُمْ»

۷-نعمت امتیّت سزاوار شکرگزاری است. لِتُحْصِنَكُمْ ... شَاكِرُونَ (امتیّت در سایه صنعت است.) «صَنَعَهُ لِبُوسٍ لِتُحْصِنَكُمْ»

۸-همه (از مبتکر و مردم) باید برای بهره مندی از اختراعات و صنایع از خداوند، تشکر کنند. «شَاكِرُونَ»

۹-اولیای خداوند می توانند با اذن الهی در طبیعت تصرف نمایند. «تَجْرِي بِأَمْرِهِ»

۱۰-بادها نیز شعور دارند و فرمان خداوند و اولیای او را درک و اجرا می کنند.

«تَجْرِي بِأَمْرِهِ»

وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ (۸۲)

و گروهی از شیطان ها برای او (سلیمان) غواصی می کردند و کارهای غیر از این را (نیز) انجام می دادند و ما مراقب آنان بودیم، (تا از فرمان او تجاوز و سرکشی نکنند).

نکته ها:

شیاطین، از جنس جنّ و موجوداتی دارای شعور و مانند انسان تکلیف دارند که حضرت سلیمان علاوه بر انسان ها، بر بعضی از آنان نیز حکومت داشت. «وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» (۱)

غواصی، از جمله فعالیت جن ها برای سلیمان بود. «يَغُوصُونَ لَهُ» ولی هنر جن ها تنها به غواصی خلاصه نمی شود. «يَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ» در آیات دیگر به بعضی از کارهای آنان اشاره شده است. «يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَ تَمَاثِيلَ وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَ قُدُورٍ رَاسِيَاتٍ» (۲) آنها برای او هرچه را که می خواست از محرابها و معابد عالی و زیبا و وسایل

ص: ۴۸۱

۱-۱. نمل، ۱۷.

۲-۲. سبأ، ۱۱.

مختلف زندگی مثل دیگ و سینی های بزرگ می ساختند.

پیام ها:

۱- هنر و حرفه در میان جَنیان نیز هست. مِنَ الشَّيَاطِينِ ...

۲- جَن می تواند در خدمت بشر باشد. «يَعُوضُونَ لَهُ»

۳- اگر کنترل و حفاظت نباشد، حتی در حکومت بی نظیر سلیمان هم فساد راه پیدا می کند. «كُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ»

وَ أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ «۸۳»

و(بیاد آور)ایوب را آن زمان که پروردگارش را ندا داد که همانا به من آسیب رسیده و تو مهربانترین مهربانانی.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَ ذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ «۸۴»

پس (دعای) او را مستجاب کردیم و سختی او را برداشتیم و خاندانش را به او باز گرداندیم و همانندشان را (نیز) با ایشان (همراه کردیم تا هم) رحمتی از سوی ما (به او باشد و هم یادآوری) و پند و تذکری برای عبادت کنندگان.

نکته ها:

حضرت ایوب پیامبری است که در قرآن مجید به دریافت نشان صبر مفتخر گردیده است.

«إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا، نَعْمَ الْعَبْدُ، إِنَّهُ أَوَّابٌ» (۱) همانا ما او را انسان صابری یافتیم، چه نیکو بنده ای بود، بدرستی که او بسیار اهل توبه و انابه بود.

اگر چه حضرت ایوب به مشکلات و بیماری های بسیار سختی مبتلا شد، ولی بر خلاف آنچه در بعضی کتب آمده این مسائل، مایه تنفر مردم از او نبوده است، زیرا در این صورت،

ص: ۴۸۲

علاوه بر آنکه برخلاف قاعده لطف است، با بسیاری از روایات و تفاسیر، از جمله تفاسیر المیزان، فخر رازی، اطیب البیان، ابوالفتوح و نمونه نیز سازگار نیست.

از امام صادق علیه السلام درباره ی «وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» سؤال شد که چگونه همانند آنان را نیز به ایوب داد؟ حضرت فرمود: خداوند از فرزندان او که قبلاً به مرگ طبیعی مرده بودند نیز به همراه کسانی که هلاک شده بودند، به او برگرداند. (۱)

پیام ها:

۱- یادآوری و مرور تاریخ زندگانی بزرگان، بهترین وسیله ی تسکین و صبر و ارشاد و راهنمایی است. «وَأَيُّوبَ»

۲- انبیا نیز در زندگی مادی، همچون سایر مردم عادی به گرفتاری ها و بیماری هایی مبتلا می شده اند. «مَسْنَى الضُّرِّ»

۳- اگر چه گرفتاری ها در ظاهر، ضرر می نماید، ولی در بسیاری از مواقع باطناً لطف خفی و رحمت الهی است. «مَسْنَى الضُّرِّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۴- همیشه بلاها و مصائب جنبه کیفری و تنبیهی ندارد، بلکه گاهی برای اعطای درجه است و جنبه آزمایشی دارد. «مَسْنَى الضُّرِّ» (با توجه به اینکه انبیا معصوم هستند ناگواری ها بخاطر ارتکاب گناه و گوشمالی نیست).

۵- انبیا نمونه ادب هستند. «مَسْنَى الضُّرِّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

حضرت ایوب علیه السلام نفرمود: پروردگارا! ضرر را از من برطرف فرما، بلکه به گونه ای دعا کرد که یعنی خدایا تو خود می دانی.

۶- در مقام دعا، خدا را با صفتی بخوانیم که با نیاز ما تناسب دارد. «أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»

۷- دعای انبیا مستجاب است. «فَاسْتَجَبْنَا» ۸- لطف الهی بیش از تقاضا و دعای انسان است. فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَيْنَاهُ ...

(حضرت ایوب علیه السلام از خداوند درخواست «کشف ضرر» داشت، ولی پروردگار

ص: ۴۸۳

علاوه بر اجابت خواسته او، اهلش را به او باز گرداند.)

۹- فرزند، عنایت و رحمت الهی است. «آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ»

۱۰- خداوند، هم اهل جود است و هم جبروت. «آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ»

در قنوت نماز عید فطر و قربان می خوانیم: اللهم... اهل الجود و الجبروت... در اینجا خداوند، هر چه را که از ایوب گرفته شده بود به او باز گرداند و به علاوه آن را دو برابر هم کرد، هم گذشته اش را جبران کرد و هم نسبت به آینده اش جود و کرم نمود.

۱۱- میان دعا از یک طرف و ربوبیت و سرازیر شدن رحمت الهی از سوی دیگر، ارتباط خاصی وجود دارد. «نَادَى، رَبَّهُ رَحْمَةً»

۱۲- استجاب دعا انبیا نیز نه براساس استحقاق شخصی آنان که بر مبنای فضل و رحمت الهی است. «رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا»

۱۳- بلاها دارای ابعاد گوناگونی است، گاهی برای آزمایش است، گاهی برای رشد فکری و علمی، و زمانی برای عبرت آموزی به دیگران. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ»

۱۴- عبادت زمینه پندپذیری است. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ»

۱۵- همه مردم حتی عبادت پیشگان به تذکر نیاز دارند. «ذِكْرِي لِلْعَابِدِينَ»

وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِدْرِيسَ وَ ذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ «۸۵»

و اسماعیل و ادريس و ذی الكفل (را یاد کن که) همه از شکیبایان بودند.

وَ أَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ «۸۶»

و ما آنانرا در رحمت خویش وارد ساختیم. بدرستی که آنان از شایستگان بودند.

نکته ها:

اسماعیل علیه السلام فرزند برومند حضرت ابراهیم و جدّ بزرگوار رسول گرامی اسلام است. او

زیباترین حماسه‌ی اطاعت از فرمان حق و صبر بر دستور الهی را در ماجرای رؤیای صادقه‌ی کشتن او توسط پدرش به نمایش گذاشت.

حضرت ادریس جدّ حضرت نوح و اولین کسی است که به طرح علم نجوم پرداخت، طرز دوختن لباس را به دیگران آموخت و با قلم، خط نوشت و به نویسندگی پرداخت. گفته‌اند که سی صحیفه بر او نازل شد و سرانجام به آسمان‌ها بالا رفت و اکنون نیز زنده است. (۱) «وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا» (۲)

حضرت ذوالکفل علیه السلام یکی از پیامبران الهی است که بعد از حضرت سلیمان و قبل از حضرت عیسی زندگی می‌کرده است. (۳) چنانکه مشهور است قبر او در مسیر کربلا به نجف قرار دارد.

در تفسیر تبیان می‌خوانیم: چون این پیامبر الهی با خود عهد کرده بود که روزها را روزه بگیرد و شب‌ها را به عبادت پردازد، و تنها از روی حقّ قضاوت نماید و جز برای رضای خداوند خشمگین نشود و تا آخر به آنچه متکفل شده و تعهد کرده بود وفادار ماند، او را «ذَا الْكُفْلِ» یعنی «دارای تعهد» نامیدند. بعضی نیز همچون فخررازی معتقدند که «ذَا الْكُفْلِ» لقب حضرت الیاس پیامبر است و مشهور به این نام و یکی از صالحان بوده است، ولی ما با عنایت به روایتی که در تفسیر مجمع البیان از عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام نقل شده که خداوند برای هدایت انسان‌ها یکصد و بیست چهار هزار پیامبر مبعوث فرمود که از این میان، سیصد و سیزده نفر آنان مرسل هستند و ذی‌الکفل یکی از آن مرسلین است، ذی‌الکفل را نه لقب حضرت الیاس، بلکه یکی از انبیا و مرسلین می‌دانیم.

حضرت اسماعیل علیه السلام در مقابل فرمان الهی مبنی بر ذبح او توسط پدرش حضرت ابراهیم صبر کرد و حضرت ادریس نیز ۳۶۵ سال مردم را به دین حقّ دعوت نمود، اما کسی به او ایمان نیاورد. (۴)

ص: ۴۸۵

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. مریم، ۵۷.

۳-۳. تفسیر اطیب البیان.

۴-۴. تفسیر اطیب البیان.

۱- نام بزرگان را زنده نگاه داریم و کمالات آنانرا بازگو نماییم. وَ إِسْمَاعِيلَ وَ ...

۲- صبر، خصلت ارزشمندی است که خداوند، دارندگان آن را می ستاید. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ»

۳- صبر، زمینه ساز ورود انسان در رحمت الهی است. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا»

۴- کسب درجات و مقامات، پس از موفقیت در آزمایشات الهی است. «الصَّابِرِينَ وَ أَدْخَلْنَاهُمْ»

۵- برخورداری از رحمت الهی در گرو عمل صالح است. «أَدْخَلْنَاهُمْ - مِنَ الصَّالِحِينَ»

۶- صبر و صلاح، از صفات انبیا است، و هر که به آنها متصف باشد، نشان از پیامبران دارد. وَ إِسْمَاعِيلَ وَ ... مِنَ الصَّابِرِينَ - مِنَ الصَّالِحِينَ

وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ «۸۷»

و ذوالنون (یونس را به یاد آور) آن هنگام که خشمگین (و با قهر از میان مردم بیرون) رفت و گمان کرد که (آسوده شد و) ما بر او تنگ نخواهیم گرفت، (امّا) همین که در کام نهنگ فرو رفت و سبب آن را دانست (پس در آن تاریکیها ندا داد که) خداوندا! جز تو معبودی نیست، تو پاک و منزهی (و) همانا من از ستمکاران بودم (و نمی بایست مردم را بخاطر سرسختی شان رها کرده و تنها بگذارم).

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَ كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ «۸۸»

پس (دعای) او را اجابت کردیم و او را از آن اندوه نجات دادیم و ما این چنین، مؤمنان را نجات می دهیم.

آنچه پیرامون داستان حضرت یونس در تفاسیر آمده این است که آن حضرت سال های بسیاری مردم را به سوی خداپرستی دعوت کرد ولی از این میان تنها دو نفر به او ایمان آوردند، یکی شخصی عابد و دیگری انسانی عالم، وقتی وضع بدین صورت ادامه یافت، عابد به یونس علیه السلام پیشنهاد نفرین کرد و حضرت که از سرسختی و لجاجت آنان به ستوه آمده بود به این کار اقدام نمود و به محض پیدا شدن آثار بلا، بدون کسب اجازه از محضر خداوند، با خشم و غضب از منطقه خارج شد به این گمان که دیگر از دست آنان راحت شده است، اما نمی دانست که خداوند بخاطر این کار زندگی را بر او سخت خواهد کرد.

وقتی از آنجا خارج شد، به سوی دریا رفت، سوار بر کشتی شده و به منطقه ای دیگر عزیمت نمود. در میانه ی راه ناگهان کشتی به خاطر مواجه شدن با نهنگی بزرگ، دچار اضطراب گردید و چیزی نمانده بود تا همه اهل کشتی غرق شوند.

صاحبان کشتی تصمیم گرفتند تا برای رفع این بلا، یک نفر از ساکنان کشتی را به دریا بیندازند و خود را از این مصیبت رها سازند و چون قرعه کشیدند، نام یونس علیه السلام درآمد، لذا او را به دریا انداختند، بلافاصله نهنگ او را بلعید و به درون دریا رفت، اما به امر الهی از خوردن و هضم او منع گردید.

یونس علیه السلام در آن تاریکی های شکم ماهی و اعماق آب به ظلم خود، به خروج نابجا از میان مردم پی برد و به آن اعتراف کرد، پس خداوند دعای او را مستجاب فرمود و او را از آن حال نجات داد. از آن پس یونس لقب «ذوالنون» به معنای صاحب ماهی یافت.

در آیات ۱۴۳ و ۱۴۴ سوره ی صافات آمده است که: «فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ. لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» یعنی اگر نبود که او از زمره ی تسبیح کنندگان به شمار می رفت، هر آینه تا روز قیامت در شکم ماهی محبوس می گردید.

۱- در بیان تاریخ، همیشه از شیرینی ها و موفقیت ها سخن نگوئیم، بلکه به حوادث تلخ و شکست ها نیز اشاره کنیم. «وَذَا النُّونِ»

۲- هرگز رسالت الهی خویش را پایان یافته تلقی و آن را رها نکنیم. «إِذْ ذَهَبَ»

۳- گاه یک حرکت عجولانه، بدون حساب و بی اجازه، کیفر سختی را بدنبال می آورد. «إِذْ ذَهَبَ - فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ»

۴- خداوند بر خیالات، افکار و گمان های ما آگاه است. «فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ»

۵- گاهی انبیا بر حوادث آینده ی خود آگاهی ندارند. «فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ»

۶- یک غضب بیجا، گاه یک پیامبر خدا را گرفتار می کند. «مُعَاضِبًا - فَنَادَى»

۷- گاهی ناشایستگی یک عمل باعث انواع ظلمت ها می گردد. «الظُّلُمَاتِ»

۸- در تحلیل گرفتاری ها، خدا را منزّه بدانیم و سرچشمه ی آن را در عملکرد خود جستجو نماییم. «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ»

۹- اگر حرکت ها و حب و بغض ها به فرمان خداوند و مرضی خاطر او نباشد، نتیجه مطلوب را در پی نخواهد داشت. «ذَهَبَ مُعَاضِبًا - إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ»

۱۰- اقرار به گناه در پیشگاه خداوند، خود یک کمال و از آداب دعاست. «إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ»

۱۱- دعایی که در آن، اقرار به توحید، تنزیه پروردگار و اعتراف به خطا و اشتباه و گناه باشد، مستجاب است. «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ ... فَاسْتَجِبْنَا»

۱۲- تنزیه خداوند و اقرار به گناه، رمز نجات از مصائب و محرومیت هاست.

«سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ ... فَاسْتَجِبْنَا»

۱۳- تنها راه نجات، خواست و اراده ی الهی است. «فَاسْتَجِبْنَا لَهُ وَ نَجَّيْنَاهُ»

۱۴- داستان های قرآن، یک واقعه ی تمام شده نیست، یک جریان و سنت دائمی است. «كَذَلِكَ»

۱۵- نجات اهل ایمان، یک سنت و قانون خداوند است. «كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ»

۱۶- هر کس این ذکر را با آن حال بگوید نجات می یابد. «إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجِبْنَا ... كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ»

وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ ﴿٨٩﴾

و زکریا (را یاد کن) آنگاه که پروردگارش را ندا داد: پروردگارا! مرا تنها مگذار و (فرزندی به عنوان وارث به من عطا فرما و البته که) تو خود، بهترین وارثان هستی.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَضَلَّحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

پس (دعای) او را مستجاب کردیم و یحیی را به او بخشیدیم، و همسرش را (که نازا بود) برای او شایسته قرار دادیم (و این بخاطر آن بود که) همانا آنان در کارهای نیک، شتاب داشتند و ما را از روی امید و بیم می خواندند و در برابر ما فروتن بودند.

نکته ها:

انبیا با پیش آمدن هر مشکلی، به درگاه خداوند شتافته و گشایش آن را از پروردگار خویش خواستار می شدند. در آیات قبل به نمونه هایی از این درخواست ها برخورد داشتیم. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام جنگ خندق به درگاه خداوند چنین عرضه داشت: خدایا! تو عیبدهین الحارث را روز بدر از من گرفتی و حمزه را روز احد، و این علی است. آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند: «رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (۲) امام صادق علیه السلام درباره ی «رَغَبًا وَرَهَبًا» فرمود: رغبت آن است که در حال دعا کف دست را به سوی آسمان قرار دهی و رهبت آن است که پشت دست ها به طرف آسمان نمایی. (۳)

ص: ۴۸۹

۱-۱. دعاهای حضرت نوح، ایوب، یونس را در آیات گذشته خواندیم.

۲-۲. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

۳-۳. کافی، ج ۲، ص ۴۹۷.

۱- هرگز از رحمت الهی مأیوس نشویم. «وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَىٰ» (خداوند حتی به انسانی که هرسال همچون زکریا علیه السلام از همسری نازا فرزند عنایت می کند).

۲- ذکر کلمه ی «رب» و تکرار آن در دعا، درخواست ها را با اجابت مقرون می سازد. «نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي»

۳- در هنگام دعا، خداوند را با آن صفتی که با خواسته ما تناسب بیشتری دارد یاد کنیم. «لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ»

۴- ایمان به «خَيْرُ الْوَارِثِينَ» بودن خداوند، با آرزوهای طبیعی مثل علاقه به فرزند و طلب آن از پروردگار، منافاتی ندارد. «لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ»

۵- دعای انبیا مستجاب است. «فَاسْتَجَبْنَا»

۶- فرزند، عطیه الهی است. «وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ»

۷- خداوند به اولیای خود نظر خاص دارد. سه بار کلمه «لَهُ» تکرار شده است.

«فَاسْتَجَبْنَا لَهُ - وَوَهَبْنَا لَهُ - أَصْلَحْنَا لَهُ»

۸- دست خداوند بسته نیست و می تواند زن نازا را هم شایسته ی باروری گرداند. «أَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ»

۹- انسان می تواند از طریق دعا نازائی را اصلاح کند. «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ»

۱۰- سعادت کامل، زمانی است که همه ی اعضای خانواده در انجام کار خیر، با یکدیگر شریک، همفکر و همگام باشند. «إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ»

۱۱- آنچه مایه ی ارزش بیشتر کارهای خوبست، سرعت و نشاط در انجام آنهاست. «يُسَارِعُونَ»

۱۲- بیم و امید نسبت به خداوند (خوف و رجا)، دو عنصر ارزشمند، حتی برای پیامبران است. «رَغَبًا وَرَهَبًا»

۱۳- در هنگام دعا باید خدا را با حالت خوف و رجا خواند. «يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا»

۱۴- اولیای الهی، تنها در مقابل او سر تعظیم فرود می آورند. «لَنَا»

خَاشِعِينَ» نه «خاشعین لنا»

۱۵- کمالات انسانی زمانی با ارزش است که دائمی باشد نه زود گذر و موقت.

«كَانُوا يُسَارِعُونَ

يَدْعُونَنَا

وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ»

۱۶- سرعت در کار خیر و دعا همراه با بیم و امید، در استجاب دعا مؤثر است.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ ... كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا ...

وَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَ جَعَلْنَاهَا وَ ابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ «۹۱»

و(بیاد آور مریم را، آن زنی که دامان خویش را پاک نگاه داشت، پس ما از روح خود در او دمیدیم و او و پسرش (عیسی مسیح) را(آیت و) نشانه ای برای جهانیان قرار دادیم.

پیام ها:

۱- محور در بیان مطالب قرآنی، ارائه الگوها و کمالات انسانی است و زن و مرد در آن فرقی ندارند. «الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا»

۲- الطاف الهی زمانی نازل می شود که قابلیت موجود باشد. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا»

۳- پاکدامنی از برجسته ترین کمالات زن است. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا»

۴- وجود یک کمال در انسان، برکت های زیادی را به همراه می آورد. «أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا، فَنَفَخْنَا، رُوحِنَا جَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ»

۵- پاکدامنی مادر می تواند او و فرزندان را به بالاترین مقام ها برساند. «وَ جَعَلْنَاهَا وَ ابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ»

۶- مقام زن تا بدانجا می رسد که خداوند، او را همچون انبیا می ستاید و نشانه و آیت خویش در میان جهانیان قرار می دهد.

«آيَةً لِلْعَالَمِينَ»

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾

همانا این، امت شماست، امتی یگانه، و من پروردگار شما هستم، پس مرا پرستش کنید.

وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾

و(از تفرقه بپرهیزید، ولی با این وجود) آنها کار خود را در میانشان به تفرقه کشاندند(و باید بدانند که سرانجام) همگی به سوی ما باز می گردند.

پیام ها:

۱- همه ی ادیان الهی، در مقصد و هدف یکی هستند. «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً»

۲- توحید و وحدت کلمه، اساس کار ادیان الهی است. «أُمَّةً وَاحِدَةً»

۳- ربوبیت مقتضی پرستش است. «وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ»

۴- منشأ تفرقه در ادیان الهی و دین اسلام، خود مردم هستند. «تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ»

۵- تفرقه اندازان باید خود را برای پاسخگویی در محضر الهی آماده کنند.

«وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ»

كُلُّ إِلَهِنَا رَاجِعُونَ»

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

پس هر که از کارهای نیکو انجام دهد و مؤمن باشد، پس برای تلاش او هیچ گونه ناسپاسی نخواهد بود و همانا ما(کارهای نیکویش را) برای او ثبت می کنیم.

نکته ها:

وعده ی پاداش و اجر و ثواب با تعابیر گوناگونی در قرآن مورد اشاره قرار گرفته است. در

یکجا می فرماید: ما اجر نیکوکاران را ضایع نمی کنیم، «إِنَّا لَا نُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۱) در جای دیگر می فرماید: سعی و تلاش مردم مورد تشکر و سپاس است، «كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» (۲) و خداوند، شاکر و شکور است، «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ» در جای دیگر نیز می فرماید: خداوند، ذره ای از پاداش شمارا کم نمی کند. «لَا يَلْتَكُمُ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا» (۳) و اگر ذره ای کار نیک انجام دهید، آن را خواهید دید، «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۴).

پیام ها:

۱- حفظ وحدت از اعمال صالح است. تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ ... فَمَنْ يَعْمَلْ ...

۲- اسلام، مکتب معیارها و ارزشهاست و هر ارزشی را از هر شخصی و در هر زمان می ستاید. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ»

۳- اگر توفیق همه ی کارهای خیر را بدست نیاوردید، لااقل هر مقدار از آن را که برایتان ممکن است، انجام دهید. «يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ» نه، «يعمل الصالحات».

۴- انگیزه ها و هدف های الهی به کارها ارزش می دهد. «وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

۵- در جهان بینی الهی، تلاش مثبت هیچ کس بی پاسخ و نتیجه نمی ماند.

«فَلَا كُفْرَانَ» (ما نیز نیکی های مردم را نادیده نگیریم).

۶- آنچه مهم است، سعی و تلاش برای انجام کار نیک است، هر چند جامه ی عمل نپوشد. «لِسَعْيِهِ»

۷- اعمال انسان ثبت می شود و پاداش بر اساس حساب و کتاب است. «كَاتِبُونَ»

ص: ۴۹۳

۱-۱. یوسف، ۵۶.

۲-۲. اسراء، ۱۹.

۳-۳. حجرات، ۱۴.

۴-۴. زلزال، ۷.

وَ حَرَامٌ عَلَيَّ قَرْبِهِ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾

و بر آبادی هایی که آنها را (بخاطر فساد و گناه) هلاک نمودیم، حرام است (که باز گردند) آنان باز نمی گردند.

حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾

تا آن زمان که (راه بر) یاجوج و مأجوج گشوده شود و آنان از هر بلندی بتازند و به سرعت عبور کنند.

نکته ها:

در اینکه مراد از عدم بازگشت کفار چیست، از امام صادق علیه السلام نقل است که فرموده اند: برای افرادی که (به قهر الهی) در دنیا هلاک شده اند، دیگر رجعت دنیوی ممکن نیست، ولی برای کفاری که هلاک نشده اند (و به مرگ طبیعی از دنیا رفته اند) این رجعت به دنیا امکان پذیر است. (۱) بنابراین، منظور عدم بازگشت به دنیاست و بدیهی است که در آخرت، همه باز خواهند گشت.

چنانکه در آیات ۹۳ تا ۹۸ سوره کهف گذشت، یاجوج و مأجوج اقوامی بودند که با حملات خود به مناطق همجوار، موجب فساد در زمین و خرابی و نابودی می شدند، تا آنکه به دست ذوالقرنین سدّی ساخته شد و راه نفوذ آنان به دیگر مناطق بسته شد.

ولی یکی از نشانه های قیامت و پایان عمر زمین، خراب شدن این سدّ و هجوم مجدد این اقوام است. چنانکه در آنجا فرمود: «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ» (۲) و در اینجا در آیه بعد می فرماید: «وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ».

به هر حال این آیات، نوعی پیشگویی در مورد یورش تجاوزکاران و سرازیر شدن آنان به همه ی مناطق زمین است.

ص: ۴۹۴

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان و قمی، ج ۱، ص ۲۴.

۲- ۲). کهف، ۹۸.

پیام ها:

۱- رجعت و آرزوی بازگشت اقوام هلاک شده تنها در زمان ظهور یاجوج و ماجوج محقق خواهد شد. لَا يَرْجِعُونَ حَتَّى ...

۲- دنیا، جولانگاه طغیانگران خواهد شد. «حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ»

۳- در آینده ی تاریخ نیز مفسدان تاخت و تاز خواهند کرد. «مِنْ كُلِّ حَدَبٍ»

وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ (۹۷)

و وعده ی حق (برپایی قیامت) نزدیک گردید، پس در آن هنگام چشم های کفار (از وحشت و حیرت) خیره و باز ماند (و با خود گویند): ای وای بر ما! براستی که ما از این (روز) در غفلت بودیم، بلکه ما ستمگر بودیم.

نکته ها:

کلمه ی «شَاخِصَةٌ» از ماده ی «شخوص» به معنای خارج شدن از مکانی بسوی مکان دیگر است و چون در هنگام تعجب، چشم حالتی پیدا می کند که گویا می خواهد از حدقه خارج شود، لذا به این حالت چشم نیز شخوص می گویند.

گرچه قیامت در نظر دور می نماید، ولی در حقیقت نزدیک است. «اقْتَرَبَ الْوَعْدُ» این نزدیک بودن، در آیات دیگر نیز مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله در آیه اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ... (۱) و «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَ يَرَاهُ قَرِيبًا» (۲)

پیام ها:

۱- هجوم فتنه گران (یاجوج و ماجوج) نشانه ی پایان عمر دنیا و نزدیکی قیامت است. حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ ... وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ

۲- وقوع قیامت، قطعی و حتمی است. «اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ»

ص: ۴۹۵

۱- ۱. قمر، ۱.

۲- ۲. معارج، ۷-۸.

۳- قیامت و حوادث آن، ناگهانی است. «فَإِذَا هِيَ»

۴- قیامت، روز بُهت و حیرت است. «شَاخِصَهُ أَبْصَارُ الَّذِينَ»

۵- قیامت، روز بیداری و تأسف و جدان های خفته است. «يَا وَيَلْنَا»

۶- غفلت از قیامت، از نشانه های بارز کفر و کفران است. «كَفَرُوا ... كُنَّا فِي غَفْلَةٍ»

۷- ریشه همه ی انحراف ها و بدبختی ها، غفلت است. «كُنَّا فِي غَفْلَةٍ»

۸- غفلت از قیامت، مایه ی ستم به خود و دیگران است. «كُنَّا فِي غَفْلَةٍ ... كُنَّا ظَالِمِينَ»

۹- قیامت، روز اقرار و اعتراف است. «كُنَّا ظَالِمِينَ»

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ «۹۸»

(به آنان گفته می شود) همانا شما و هر آنچه که غیر از خدا می پرستید، هیزم دوزخ خواهد بود (و قطعاً) در آن وارد خواهید شد.

نکته ها:

سؤال: این آیه می فرماید: هم بت پرستان و هم معبودهای آنان، هیزم و آتشگیره ی دوزخ خواهند بود، آیا افرادی همچون حضرت عیسی علیه السلام نیز که معبود قرار گرفته اند، شامل این قاعده می شوند و یا اینکه مستثنی هستند؟

پاسخ: این گونه معبودها استثنا شده اند، زیرا اولاً، قرآن از آن معبودها به «وَمَا تَعْبُدُونَ» تعبیر آورده که وجود کلمه «ما» در این عبارت، به موجودات غیر ذوی العقول اشاره دارد، (۱) ثانیاً، مخاطبین این آیه، بت پرستان مکه بودند که بت های سنگی و چوبی و... را می پرستیدند، ثالثاً در آیات بعدی همین سوره آمده است که: آن کسانی که (مثل حضرت عیسی) از طرف خداوند به آنان وعده نیکو داده شده، از دوزخ دور هستند.

ص: ۴۹۶

۱- ۱). رسول خدا صلی الله علیه و آله در پاسخ به سؤال بالا فرمودند: رسم عرب این است که کلمه «ما» را برای بی عقل ها بکار می برد و «ما تعبدون» بت های سنگ و چوبی هستند. بحار، ج ۹، ص ۲۸۲.

۱- پرستش غیر خداوند، عابد و معبود را به دوزخ می کشاند. **إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ...**

حَصَبُ جَهَنَّمَ

۲- هیزم جهنم، کافران و معبودهای خیالی آنان است. **إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ... حَصَبُ جَهَنَّمَ**

لَوْ كَانَ هُوَ لِآلِهَةٍ مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ» (۹۹)

اگر اینها خدایان (واقعی) بودند، وارد آن (دوزخ) نمی شدند، در حالی که همگی برای همیشه در آن ماندگار خواهند بود.

لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ» (۱۰۰)

برای آنان در دوزخ، ناله ها و نعرهاست و آنان در آنجا (هیچ پاسخی) نمی شنوند.

نکته ها:

معمولاً- بیان صداها در زبان عرب بر وزن فعلیل است، مثل: زفیر، شهیق، زئیر و هریر، و زفیر به صدایی گفته می شود که با بازدم همراه است.

منظور از جمله «**لَا يَسْمَعُونَ**» این نیست که اهل دوزخ هیچ صدایی نمی شنوند، بلکه مراد آنست که هر چه فریاد می زنند پاسخ نجات بخشی دریافت نمی کنند، زیرا در قرآن آیاتی است که بر شنیدن اهل جهنم دلالت می کند، آنجا که از مأمور عذاب، مهلت می خواهند و یا از خداوند، درخواست نجات می کنند و یا زمانی که از آنان سؤال می شود پاسخ می دهند.

پیام ها:

۱- به غیر خدا دل نبندیم و سرنوشت خود را به خدایان دروغین و عاجز گره نزنیم. **لَوْ كَانَ ... مَا وَرَدُوهَا**

۲- عجز و محکومیت با جایگاه خداوندی سازگار نیست. **لَوْ كَانَ ... مَا وَرَدُوهَا**

۳- عذاب شرک، عذابی ابدی است. «**كُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ**»

۴- دوزخ، جایگاه ناله های بی جواب است. فِيهَا زَفِيرٌ... لَا يَسْمَعُونَ

۵- بی پاسخی ناله ها و فریادها، خود شکنجه دیگری برای اهل دوزخ است. «وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾

همانا کسانی که قبلاً از جانب ما به آنان (در برابر کارشان، وعده) نیکو داده شده است، آنان از آن (دوزخ) دور نگاهداشته خواهند شد.

نکته ها:

در روایات آمده است که عده ای از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: اگر قرآن جایگاه عابد و معبود غیر خدا را آتش دوزخ قرار داده است، (۱) پس حال عیسیٰ علیه السلام و مریم علیهما السلام که ناخواسته معبود دیگران واقع شده اند چگونه است؟ حضرت صلی الله علیه و آله در پاسخ آنان، همین آیه ی شریفه را تلاوت فرمودند.

پیام ها:

۱- خداوند، به وعده هایی که به اهل ایمان و تقوی داده است وفا می کند. «سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ»

۲- کسی که به بهشت وارد شود، دیگر وارد جهنم نمی شود. «أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ»

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾

آنان صدای (زبانۀ کشیدن) آن را نمی شنوند و آنان در آنچه (از نعمتها و کامیابی ها) که دلشان بخواهد جاودانه اند.

نکته ها:

انسان در دنیا، هر چند هم در رفاه و کامیابی باشد، ولی خواسته یا ناخواسته ممکن است

ص: ۴۹۸

خبرهای ناگوار و حوادث تلخ به گوشش برسد و از لذت و عیش او بکاهد، اما در قیامت، اهل بهشت به دور از هر خبر بد و سر و صدای ناهنجار و ناله و فریاد گرفتاران، با عیش کامل به کامروایی مشغولند.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در خطبه ی ۱۸۳ نهج البلاغه می فرماید:

خداوند، آن چنان اهل بهشت را گرامی داشته که حتی گوشه‌هایشان صدای آتش دوزخ و ناله و فریاد اهل آن را نمی شنود. (۱)

قرآن در بیان گستردگی کمی و کیفی نعمت های بهشتی، آیات متنوعی دارد. در آیه ای می فرماید: «مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ» (۲) هر چه که میل انسان بکشد و هر چه که چشم از آن لذت برد. در این آیه می فرماید: «وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ» آنان در هر چه که دلشان بخواهد برای همیشه متنعم اند، و در جای دیگر با این چنین عبارتی توصیف می فرماید که: «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ» (۳) احدی نمی داند که چه لذت‌ها و کامیابی هایی برای اهل بهشت، ذخیره و مخفی شده است.

در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است که: کیفیت نعمت های بهشتی را نه گوش شنیده و نه چشمی دیده است. (۴)

پیام ها:

۱- در قیامت، اهل بهشت، فارغ از رنج و ناله گرفتاران به کامروایی مشغولند.

«لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا»

۲- اشباع واقعی غرایز، تنها در بهشت ممکن است. «فِي مَا اشْتَهَتْ»

۳- در بهشت، نه محدودیت در نعمت هاست «فِي مَا اشْتَهَتْ» و نه محدودیت در زمان بهره مندی. «خَالِدُونَ»

ص: ۴۹۹

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). زخرف، ۷۱.

۳- ۳). سجده، ۱۷.

۴- ۴). الفقیه، ج ۱، ص ۲۹۵.

لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ لِهَذَا يَوْمِكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ» (۱۰۳)

بزرگ ترین وحشت (آن روز) آنان را غمگین (و مضطرب) نمی سازد و فرشتگان به ملاقات (و استقبال) آنان می روند (و می گویند): «این روزی است، که به شما وعده داده شده بود.»

نکته ها:

بر اساس روایات، مخاطب آیه کسانی هستند که علاوه بر داشتن عقاید صحیح، در خط رهبرانی حرکت می کنند که از طرف خدا و رسول او صلی الله علیه و آله تعیین شده اند. (۱)

پیام ها:

۱- دفع شرّ، مهم تر از جلب منفعت است. لذا اوّل سخن از دوری از غم هاست بعد دریافت بشارت ها. «لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۲- ناگواری های دنیا هر چند هم که بزرگ باشند، نسبت به مصائب اخروی ناچیزند. «الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ»

۳- در قیامت، فرشتگان با انسان ها سخن می گویند. «تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۴- استقبال و دیدار از مؤمنین، کاری فرشته گونه است. «تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۵- اگر امروز دنیا به کام طاغوتیان است غمگین باشیم که روزگار مؤمنان نیز فرا خواهد رسید. «هَذَا يَوْمُكُمْ»

۶- وعده های الهی حتمی است. «كُنْتُمْ تُوعَدُونَ»

ص: ۵۰۰

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعِيدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ روزی که آسمان را همچون طومار نوشته ها درهم می پیچیم (و) همان گونه که آفرینش را آغاز کردیم، آن را باز می گردانیم، (این) وعده ای است بر عهده ی ما (و) ما حتماً انجام دهنده (ی وعده های خود) هستیم.

نکته ها:

کلمه «سِجَل» در اصل به قطعه سنگی گفته می شده که روی آن می نوشتند، ولی کم کم به اوراقی که مطالب بر روی آن نوشته می شود، اطلاق گردیده است.

تشابه پیدایش قیامت با آفرینش ابتدائی جهان، بارها مورد اشاره قرآن قرار گرفته است، یکجا می فرماید: «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ» (۱) همان گونه که در آغاز شما را آفرید، باز شما برمی گردید، در آیه ای دیگر می خوانیم: هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ (۲) او کسی است که آفرینش را آغاز کرده و سپس آن را تکرار می کند، در حالی که آن بر او آسان تر است.

مراد از آسمان در این آیه، تمام آسمان هاست، زیرا در جای دیگری فرموده است: وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ... (۳)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: انسان در قیامت عریان محشور می شود، سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمودند: كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ ... (۴)

پیام ها:

۱- نظام هستی ازلی و ابدی نیست و سرانجام دستخوش تغییر و تحول خواهد گردید. يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ ... كَمَا بَدَأْنَا

ص: ۵۰۱

۱- ۱. اعراف، ۲۶.

۲- ۲. روم، ۲۷.

۳- ۳. زمر، ۶۷.

۴- ۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۱.

۲- قدرت خداوند نسبت به درهم پیچیدن آسمان ها، به آسانی پیچیدن یک طومار است. «كَطَى السَّجِلِّ»

۳- تمثیل، بهترین و رساترین راه برای تفهیم و تفهم است. «كَطَى السَّجِلِّ» ۴- همان گونه که پیچیدن یک طومار به معنای محو نوشته های آن نیست، درهم پیچیده شدن آسمان ها نیز نشانه نابودی آفریده ها نیست. «كَطَى السَّجِلِّ لِلْكَتْبِ»

۵- هرگونه تغییر و تحوّل در آسمان ها با خواست و اراده ی الهی است. «نَطَوَى - بَدَأْنَا - نُعِيدُهُ»

۶- خدا مخلوقات درهم پیچیده را مانند آفرینش اوّل باز خواهد آفرید. «نُعِيدُهُ»

۷- وعده های الهی حتمی است و عملی می شود. «إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ»

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۱۰۵)

و همانا در (کتاب آسمانی) زبور (که) بعد از ذکر، (تورات، نازل شده) نوشتیم که قطعاً بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد.

نکته ها:

کلمه ی «زبور» در لغت عرب به معنای هر نوع نوشته و کتاب است. «وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزَّبُورِ» (۱) ولی به قرینه ی آیه «وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» (۲) به نظر می رسد که مراد، کتاب اختصاصی حضرت داود علیه السلام باشد که در برگیرنده مجموعه ی مناجات ها، نیایش ها و اندرزهای آن حضرت است. این کتاب بعد از تورات نازل شده و مراد از «ذکر» در این آیه نیز همان تورات است، چنانکه در آیه ۴۸ همین سوره هم گذشت که تورات، ذکر است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَ هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَ ضِيَاءً وَ ذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ»

بعضی گفته اند که منظور از «زبور» در این آیه، تمام کتب آسمانی و مراد از «ذکر»، قرآن

ص: ۵۰۲

۱- ۱. قمر، ۵۲.

۲- ۲. نساء، ۶۳ و اسراء، ۵۵.

مجید است و کلمه ی «مِنْ بَعْدِ» نیز بمعنای «علاوه بر» می آید، که در این صورت معنای آیه چنین می شود: ما علاوه بر قرآن، در تمام کتب آسمانی نوشتیم که وارثان زمین هر آینه بندگان صالح من خواهند بود. از امام صادق علیه السلام درباره ی زبور و ذکر سؤال شد، حضرت فرمودند: ذکر در نزد خداوند است و زبور کتاب نازل شده بر داود است و همه ی کتاب های نازل شده در نزد اهل علم است و آنان ما (اهل بیت) هستیم. (۱)

در پنج مورد از زبور «مزامیر» حضرت داود که امروزه جزء کتب عهد قدیم بشمار می رود، شبیه این تعابیر آمده است که: مردان صالح، وارث زمین خواهند شد. (۲)

در روایات متعدّد آمده است که آن بندگان صالحی که وارث زمین خواهند شد، یاران حضرت مهدی علیه السلام هستند. (۳)
در بعضی روایات می خوانیم که اهل بیت پیامبر اسلام علیهم السلام وارثان زمین خواهند شد و افراد بد دوباره زنده خواهند شد. (۴)

پیام ها:

- ۱- سنّت الهی آن است که بندگان صالح، حاکم و وارث جهان باشند. «كَتَبْنَا»
- ۲- پیشگوئی های قرآن قطعی است. لَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ ...
- ۳- قرآن، از آینده ی تاریخ خبر می دهد. يَرْتَبُّهَا ...
- ۴- آینده از آن صالحان است. «يَرْتَبُّهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»
- ۵- دین از سیاست جدا نیست. «يَرْتَبُّهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»
- ۶- عبادت تنها کافی نیست، صلاحیت و عمل صالح نیز لازم است. «عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»

ص: ۵۰۳

۱- ۱). کافی، ج ۱، ص ۲۲۵.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴). تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۹۷.

۷- وراثت زمین و حکومت بر جهان دو شرط دارد، بندگی خداوند و انجام اعمال صالح. «عِبَادِي الصَّالِحُونَ»

إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾

همانا در این (پیشگویی) برای گروه عبادت کننده، پیام (مهم) و روشنی است.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که وراثت و حکومت صالحان بر زمین با دو شرط محقق می شود، یکی با بندگی خالص خدا که با لفظ «عِبَادِي» آمده بود و دیگری با کسب صلاحیت، «الصَّالِحُونَ». در این آیه خداوند باز تأکید می فرماید که، بندگان باید این پیام را دریافت نمایند که هم می بایست در بندگی خالص شوند و از مرحله ی بندگی کلی و عام «عَابِدِينَ» به مرحله بندگی ویژه «عِبَادِي» برسند و هم در ایجاد صلاحیت بکوشند.

حضرت علی علیه السلام می فرمایند:

«الله في القرآن لا يسبقكم في العمل به غيركم» شما را به خدا! شما را به خدا! پیام های قرآن را دریابید، مبدا دیگران از راز و رمزها و دستورات و عمل به آن بر شما سبقت گیرند!

پیام ها:

۱- بشارت ها و پیام های قرآن برای هدایت و سعادت کافی است. (۱) «لَبَلَاغًا»

۲- بندگان خدا، به سراغ کسب صلاحیت و لیاقت بروید تا وارث زمین شوید.

«يَرْثُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ»

۳- بندگان خوب خدا می بایست قبل از هر کس پیام های الهی را دریافت کنند.

«لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ»

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

و ما تو را جز رحمتی برای جهانیان نفرستادیم.

ص: ۵۰۴

۱- حکومت بندگان صالح بر زمین تبلور لطف و رحمتی است که در سایه رسالت بدست می آید و هر آنچه از رحمت نبوی صلی الله علیه و آله که در دنیا و آخرت نصیب افراد می شود، پرتوی از رحمت الهی است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً»

۲- همه ی احکام و دستوراتی که پیامبر اسلام آورده حتی جهاد، حدود و قصاص و سایر کیفرها و قوانین جزایی، برای جامعه ی بشری رحمت است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً»

۳- خداوند، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و رسولش «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» است، یعنی تربیت واقعی در سایه هدایت انبیا امکان پذیر است. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»

۴- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای همه ی انسان ها، در همه ی اعصار و تمامی مکان ها رحمت است و نیازی به پیامبر دیگری نیست. «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»

۵- رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله حتی برای ملائکه مقرب الهی نیز رحمت است.

«رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» در حدیثی می خوانیم که جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله اظهار داشت که رحمت تو مرا نیز شامل شد.

(۱)

۶- دستورات اسلام جهان شمول است. «لِلْعَالَمِينَ»

۷- یک انسان با اراده ی الهی می تواند در تمام هستی اثر بگذارد. «لِلْعَالَمِينَ»

قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۸)

(پس به آنان) بگو: جز این نیست که به من وحی می شود که معبود شما فقط خدای واحد است، پس آیا شما تسلیم هستید؟!)

نکته ها:

امام رضا علیه السلام در میان هزاران نفر علاقمند در نیشابور در برابر تقاضای مردم، حدیث قدسی

ص: ۵۰۵

سلسله الذهب را بیان فرمودند که توحید قلعه و دژ الهی است که هر کس در آن قرار گیرد، از هر جهت بیمه است، سپس فرمودند: شرط این توحید، پذیرش و تبعیت از امام زنده است.

«کلمه لا اله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی و انا من شروطها» (۱)

پیام ها:

۱- دعوت به توحید، جلوه ای از رحمت الهی است. «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ قُلْ إِنَّمَا يُوحِي»

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ وَإِنِ أَدْرَىٰ أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدُ مَا تُوعَدُونَ» (۱۰۹)

پس اگر روی برگردانند پس (به آنان) بگو: به همه ی شما بطور یکسان اعلام (خطر) کردم و من نمی دانم آن وعده ای (از عذاب الهی) که به شما داده شده، آیا (زمان وقوعش) نزدیک است، یا دور!

نکته ها:

سؤال: از آیات و روایات بسیاری استفاده می شود که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله علم غیب گسترده ای داشته اند، همانگونه که در دعای ندبه می خوانیم:

«و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه» یعنی خدایا! تو به پیامبرت، علم گذشته و علم آینده جهان را تعلیم دادی. اما در آیاتی نظیر آیه ی فوق به عباراتی برمی خوریم که نشانی از عدم علم پیامبر صلی الله علیه و آله است، آیا این آیات و روایات با یکدیگر متناقضند و یا وجه جمعی میان آنها وجود دارد؟

پاسخ: علم غیب دو گونه است، بخشی از آن به ذات احدیت اختصاص دارد و کسی را بر آن راهی نیست، از جمله زمان وقوع قیامت، چنانکه در دعا نیز می خوانیم:

«و بحق علمک الذی استأثرت به لنفسک» خدایا! تو را بحق علمی که آن را مخصوص خودت قرار دادی، اما بخش دیگری از آن را خداوند به انبیا و اولیا و هر که بخواهد عنایت می فرماید، آنچنان که در این آیه می بینیم: «ذَلِكُمْ مِنَ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ» (۲) همان طور که بسیاری از مسائل

ص: ۵۰۶

۱- ۱. بحار، ج ۳، ص ۷.

۲- ۲. آل عمران، ۴۴.

قرآن را اموری غیبی تشکیل می دهد.

و عده ی الهی برای کفار، هم شکست و نابودی در جنگ ها و هم هلاکت و قهر و عذاب در قیامت است. «مَا تُوعَدُونَ»

پیام ها:

۱- بعضی از مردم لجوج، حتی از «رحمه للعالمین» نیز روی برمی گردانند. «مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ... فَإِنْ تَوَلَّوْا»

۲- انسان مختار است نه مجبور، لذا می تواند حتی در برابر دعوت و درخواست انبیا نیز مقاومت و اعراض کند. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

۳- نباید انتظار داشت که همه ی مردم سخن حق را بپذیرند که این هدف برای انبیا نیز محقق نشده است. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

۴- در مقابل لجاجت و اعراض مردم، مسئولیت خود را از دست ندهیم. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ»

۵- همه مردم بطور یکسان مخاطب هشدارهای پیامبران هستند و در این میان، جنسیت، نژاد و زبان مطرح نیست. «أَذَنْتُكُمْ عَلٰی سَوَاءٍ»

(آری در تبلیغ، همه مردم را با دیده ی یکسان بنگریم) «عَلٰی سَوَاءٍ»

۶- هر چه را نمی دانیم، با صراحت بگوییم، نمی دانم. «إِنْ أَدْرِي»

۷- یک سری علوم، مخصوص به ذات مقدس خداوند است. «إِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ»

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ «۱۱۰»

همانا او، هم سخن آشکار را می داند و هم آنچه را که پنهان می کنید.

وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهٗ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَ مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ «۱۱۱»

و من نمی دانم، شاید این (تأخیر در عذاب) برای شما آزمونی باشد و (فرصتی برای) کامیابی تا مدتی دیگر.

نکته ها:

اگر گاهی در تحقق وعده های الهی تأخیری دیده می شود، این به معنای بی خبری و غفلت او نیست که او طبق صریح آیه ی قرآن، همه چیز را می داند و از همه جا آگاه است، بلکه به دلایل مختلف است، از جمله:

الف: تا هر میزان که خلافکار می تواند، پیمانۀ گناه خود را پر کند. «إِنَّمَا نُمَلِّئُ لَهُمْ لِيُزِدُوا إِثْمًا» (۱) همانا به آنان مهلت می دهیم تا گناهانشان زیاد شود.

ب: خطاکار توفیقی بیابد و توبه کند.

ج: کارهای نیک گناهکار مصرف شود و او دیگر در قیامت طلبی نداشته باشد.

پیام ها:

۱- برای خداوند غیب و شهود تفاوتی ندارد. يَعْلَمُ الْجَهْرَ ... يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ

۲- وقتی خداوند پنهان کاری ها را می داند، دیگر توطئه و نفاق برای چیست؟ «يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ»

۳- علم پیامبران نسبت به علم خداوند، محدود است. «إِنْ أَدْرِي»

۴- تأخیر قهر و کیفر الهی یا بخاطر آزمایش است و یا بجهت پر شدن پیمانۀ مهلت. «فِتْنَةٌ - مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ»

۵- کامیابی ها و لذت جویی های دنیا موقت است. «إِلَى حِينٍ»

«قَالَ رَبُّ أَحْكُم بِالْحَقِّ وَ رَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَيْنَا مَا تَصِفُونَ» (۱۱۲)

(پیامبر) گفت: پروردگارا! (تو خود میان ما) به حق داوری کن، و (ای کافران بدانید که) پروردگار همه ما خداوند رحمان است که در برابر آنچه (از نسبت های ناروا که او را) توصیف می کنید کمک خواسته می شود.

ص: ۵۰۸

آنچه در قرآن در موارد افترا بر خداوند آمده است، وصف خیالی مردم از خداوند است نه وصف حق و لذا می خوانیم «وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ» (۱) وای بر شما از توصیفی که می کنید، و یا در جای دیگر آمده است: «سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ» (۲) خداوند بزودی کیفر وصف آنان را خواهد داد، و یا در این آیه می فرماید: «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ» از خداوند بر آنچه که شما وصف می کنید کمک می خواهم.

پیام ها:

۱- گاه لجاجت ها به حدی می رسد که پیامبر «رحمه للعالمین» را به گلابیه و نفرین وامی دارد. «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ - قَالَ رَبِّ احْكُم»

۲- در برابر لجاجت دشمنان، از خداوند کمک بگیریم. «وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ»

۳- دعا را با کلمه «رَبِّ» آغاز کنیم. «رَبِّ احْكُم»

۴- ربوبیت و قضاوت با یکدیگر رابطه نزدیک دارند. «رَبِّ احْكُم»

۵- عالم مطلقى که همه چیز را می داند، قضاوتش به حق است. «يَعْلَمُ الْجَهْرَ يَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ - رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ»

۶- حتی در مورد دشمنان نیز از حق تجاوز نکنیم و کیفر بیش از حق نخواهیم.

«رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ» (البته قضاوت ها و احکام الهی همیشه بر حق است و این ما هستیم که باید به مقدار حق راضی باشیم).

۷- حتی در هنگام نفرین و درخواست کیفر، باز هم رحمت را فراموش نکنیم تا روزنه ی امیدى برای همیشه و نزد همگان باز بماند. «رَبُّنَا الرَّحْمَنُ»

۸- تهمت ها و هرزه گوئی ها، بی پاسخ نخواهد ماند. «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ»

به یاد داشته باشیم که حساب و کتاب در کار است، پس در ستایش ها و انتقادات دقت کنیم. «الْمُسْتَعَانُ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ»

«اللهم صلِّ على محمد و آل محمد»

جلد ششم

اشاره

ص: ۱

اشاره

پیشگفتار

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی ۱ و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدام و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها

پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف،

چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی، که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.ir مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:

سید جواد بهشتی محمود متوسل

که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تاپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و اهل بيته الطاهرين

خدا را شکر که جلد هشتم تفسیر نور آماده چاپ گردید. مقدمه این جلد را با بیان عظمت قرآن از دیدگاه امیرالمؤمنین علیه السلام آغاز می کنم:

در قرآن، علوم آینده و اخبار گذشته آمده است، دواي دردها و نظم امور در قرآن است. (۱)

قرآن، دریایی است که قعر آن دست یافتنی نیست، بنایی است که پایه هایش سست نمی شود و داروی شفابخشی است که بیماری در پی ندارد. (۲)

قرآن، عزتی است که شکست ندارد و حقی است که خوار نمی شود. (۳)

قرآن بهترین موعظه، ریسمان محکم الهی، بهار دل ها، چشمه های علم و عنصری است که دل جز با آن صیقلی نمی شود. (۴)

قرآن، نوری روشن، شفایی سودمند، سیراب کننده ی تشنگی های معنوی و وسیله ی حفظ و نجات است. (۵)

کسی با قرآن ننشست مگر آنکه از انحرافش کاسته و به هدایتش افزوده شد. (۶)

ص: ۸

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۸.

۲-۲. خطبه ۱۹۸.

۳-۳. خطبه ۱۹۸.

۴-۴. خطبه ۱۷۶.

۵-۵. خطبه ۱۵۶.

۶-۶. خطبه ۱۷۶.

در قرآن، سرگذشت پیشینیان، اخبار آیندگان و تکالیف حاضران است. (۱)

قرآن، بزرگ ترین بیماری ها را که کفر و نفاق و انحراف و گمراهی است، درمان می کند. (۲)

قرآن، خیرخواهی است که خیانت نمی کند، راهنمایی است که گمراه نمی سازد و محدثی است که دروغ نمی گوید. (۳)

انسان بدون قرآن غنایی و بعد از قرآن فقری ندارد. (۴)

به هنگامی که امور، مثل پاره های شب تاریک بر شما مشتبه گشت، به قرآن رو آورید. (۵)

قرآن، هرگز کهنه نمی شود. (۶)

برتری قرآن بر کتب دیگر همانند برتری خداوند بر خلق است. (۷)

شما را به خدا نگذارید در عمل به قرآن دیگران بر شما سبقت بگیرند. (۸)

اینجانب که موهای سر و صورتم سفید و دهها سال در کنار این سفره الهی بوده ام به شما عزیزان جوان می گویم که قرآن، این کتاب بزرگ، جلوه ی علم الهی است و هر چه هر روز در هر جمله ی آن تدبّر شود، نکته تازه ای به ذهن می رسد.

طلاب عزیز زمانی عالم ربّانی می شوند که همواره به فهم و تدبّر در این علم بی انتها مشغول باشند. زیرا قرآن می فرماید:

«كُونُوا رَبَّائِنًا بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ» (۹)

همان طور که قبلاً نیز گفته ام، هفتاد درصد نکات این تفسیر از تفاسیر مختلف شیعه و سنی است، (تفاسیر مجمع البیان، کبیر فخر رازی، نورالثقلین، روح المعانی، المیزان، فی ظلال، صافی، اطیب البیان، نمونه، راهنما و...) و حدود سی درصد پیام ها مطالبی است که با تجربه

ص: ۹

۱-۱. خطبه ۳۱۳.

۲-۲. خطبه ۱۷۵.

۳-۳. خطبه ۱۷۶.

۴-۴. خطبه ۱۷۵.

۵-۵. بحار، ج ۷۷، ص ۱۳۵.

۶-۶. خطبه ۱۵۶.

۷-۷. بحار، ج ۱۱۴، ۷۷.

۸-۸. نهج البلاغه، نامه ۴۷.

۹-۹. در این آیه دو بار کلمه «کنتم» در کنار جملات «تعلّمون» و «تدرسون» آمده که رمز استمرار و تداوم است. یعنی تعلیم و تدریس قرآن باید در تمام سطوح و هر روز باشد. به امید آنکه شاهد چنین روزی در حوزه ها و دانشگاه ها باشیم.

طولانی، خداوند نصیب کرده است.

سعی ما در این تفسیر بر این بوده که بیشترین مطالب را در کمترین و ساده ترین الفاظ بیان کنیم و از دلالت های مستقیم و کاربردی استفاده کنیم، پیام ها قابل ترجمه به زبان های گوناگون بوده و آن گونه باشد که دیگران را تشویق به تدبیر کند.

از خداوند متشکرم، خدمات والدین و اساتیدم را پاس می دارم و از علمای حوزه و فضیلابی که در طول عمر به گونه ای از محضر ایشان استفاده کرده ام، تشکر می کنم.

از کسانی که در امر تحقیق، تتبع و استخراج نکات از تفاسیر مختلف، تنظیم، بازنویسی، تایپ و ویراستاری این اثر مرا یاری داده اند، بخصوص حجج اسلام آقایان: حسن دهشیری و رحمت جعفری که در بعضی مجلّات و آقایان: سید جواد بهشتی و محمود متوسل در بعضی مجلّات و آقای علی محمد متوسلی تشکر می کنم.

از کسانی که این کتاب را می خوانند و نواقص آن را تذکر می دهند نیز متشکرم.

خدایا! تو می دانی فضایی که در آن قرار گرفته ایم و می توانیم ساعاتی را سر سفره قرآن بنشینیم و کام بگیریم، در اثر مجاهدت ها، هجرت ها، شهادت ها و جانفشانی های بزرگان ما در طول تاریخ از علامه مفید تا علامه طباطبایی و از شیخ طوسی تا امام خمینی و ایثارگری شهدا و جانبازان انقلاب اسلامی بوجود آمده است.

بلال ها و ابوذر ها کتک خوردند، علمای قدیم سختی ها کشیدند تا معارف قرآن به دست ما رسید. سلام و صلوات خداوند بر تمام خادمان قرآن و عدل آن اهل بیت پیامبر علیهم السلام.

پروردگارا! قرآن را نور فکر ما، نور عقل ما، نور چشم ما، نور زبان ما، نور اراده ی ما، نور هدف ما، نور عمل ما، نور قلب ما، نور فرد و جامعه ی ما، نور سیاست، اقتصاد، اخلاق و فرهنگ اجتماع ما، نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار بده.

والسلام علیکم ورحمهالله

محسن قرائتی

۸۱/۱/۲۰

ص: ۱۰

این سوره هفتاد و هشت آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

کلمه ی «حج» در لغت به معنای قصد و آهنگ انجام کاری است، ولی در شریعت اسلامی به مراسم خاصی که هر ساله در مکه برگزار می گردد گفته می شود. از آنجا که حدود سیزده آیه از این سوره (از آیه ۲۵ تا ۳۷) درباره ی کعبه و تاریخ آن و آثار سیاسی و اجتماعی حج سخن می گوید، این سوره، «حج» نامیده شده است.

البته در این سوره دعوت پیامبران الهی نسبت به اقوام بسیاری مطرح گردیده و سرنوشت آنها نیز بیان شده است. طبق روایات، پیامبر گرامی اسلام فرمودند:

هر کس سوره حج را بخواند، خداوند به تعداد کسانی که در گذشته و آینده حج و عمره به جا آوردند، به او پاداش حج و عمره می دهد. (۱)

ص: ۱۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾

ای مردم! از پروردگارتان پروا کنید، که همانا زلزله ی قیامت، حادثه ای بزرگ و هولناک است.

نکته ها:

در روایات می خوانیم: در ماه شعبان سال ششم هجری، هنگامی که مسلمانان به سوی جنگ «بنی المصطلق» در حرکت بودند، آیه ی اول و دوم سوره حج نازل شد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور توقّف داد، مسلمانان ایستادند، حضرت این دو آیه را تلاوت فرمودند، برخی از یاران پیامبر آن شب را به گریه مشغول شدند و از دنیا بیزاری جستند، ولی رسول خدا با بشارت هایی آنان را آرام کردند. (۱)

پیام ها:

۱- مخاطبان قرآن، همه ی مردمند. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- با غافلان باید صریح سخن گفت و به آنان هشدار داد. اتَّقُوا ... إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ

۳- راه نجات از خطرهای قیامت، تقواست. اتَّقُوا ... زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ

۴- یاد قیامت، عامل ایجاد تقواست. اتَّقُوا ... زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ

۵- تمام هستی متاع قلیل است، ولی زلزله ی قیامت بزرگ است. «زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ»

ص: ۱۴

۶- از خدایی که پروردگار و صاحب عالم است، پروا کنیم. اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَهُ ...

۷- نظام موجود هستی، با زلزله ای از هم فرومی پاشد. «إِنَّ زَلْزَلَهُ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ»

يَوْمَ تَرُؤُنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَ مَا هُمْ بِسُكَارَى وَ لَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

روزی که آن (زلزله ی بزرگ) را مشاهده کنید (چنان ترس و وحشت وجودتان را فرا خواهد گرفت که) هر شیر دهنده ای، آن را که شیر می دهد فراموش کند و هر بارداری جنین خود را سقط کند، و مردم را مست می بینی، ولی مست نیستند، بلکه عذاب خداوند شدید است.

نکته ها:

قرآن در معرفی سیمای قیامت، تعبیرات تکان دهنده ای دارد، از جمله:

* «يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا» (۱) روزی که کودکان را پیر می کند.

* «يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا» (۲) روزی که عبوس و سخت است.

* «يَوْمًا كَانَ شَرْهُهُ مُسْتَطِيرًا» (۳) روزی که عذابش گسترده است.

علاقه ی مادر به فرزند، قوی ترین علاقه هاست. لذا خداوند در بیان سختی قیامت، به قطع رابطه ی مادر شیرده و مادر باردار با فرزندش مثال زده است. و گرنه در قیامت، هیچ مادر باردار یا شیردهی وجود ندارد.

پیام ها:

۱- حوادث سخت قیامت، هم عاطفه را می گیرد، «تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ» هم عقل را.

«تَرَى النَّاسَ سُكَارَى»

۲- در بیان مسائل تربیتی، از مثال های محسوس و عاطفی استفاده کنیم. مُرْضِعَةٍ ...

ص: ۱۵

۱-۱. مزمل، ۱۷.

۲-۲. انسان، ۱۰.

۳-۳. انسان، ۷.

۳- تمثیل، لازم نیست با واقعیت همراه باشد. كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ ... تَرَى النَّاسَ سُكَارَى

۴- تمثیلات قرآن، با گذشت زمان کهنه نمی شود. كُلُّ ذَاتِ حَمَلٍ ...

۵- عامل مستی، تنها شراب نیست. (گاهی، غرور، غفلت، ثروت و مقام نیز وسیله ی از دست دادن اعتدال می شوند) تَرَى النَّاسَ سُكَارَى ... عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

۶- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از خطرهای قیامت بیمه و مصون است. «تَرَى النَّاسَ سُكَارَى»

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ (۳)

و بعضی از مردم، ناآگاهانه درباره ی خداوند به جدال می پردازند و از هر شیطان سرکشی پیروی می کنند.

نکته ها:

«مَرِيدٍ» به معنای بی خیر است، به بیابان بی گیاه مرید می گویند و به نوجوان بی مو «امرد» گفته می شود.

آنچه که این آیه از آن نهی می کند، بحث و جدال بدون داشتن آگاهی های لازم است، و گرنه جدال با مخالفان اگر با منطق صحیح و یا منطق خودشان باشد، بسیار هم بجاست.

چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱)

پیام ها:

۱- عذاب قیامت، کسانی را هدف می گیرد که با ایجاد شبهه و تردید، به عقاید دینی مردم ضربه می زنند. «عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ - وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ»

۲- گفتگوها باید براساس منطق و علم باشد، نه جدال و تعصب. يُجَادِلُ ... بِغَيْرِ عِلْمٍ

۳- بحث و جدال بدون علم، پیروی از شیطان است. يُجَادِلُ ... يَتَّبِعُ

۴- جهل و تعصب، مانع پذیرفتن حَقِّ است. «بِغَيْرِ عِلْمٍ»

۵- کسی که از خدا و راه او جدا شود، هر لحظه در دام شیطانی اسیر است. «يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ»

۶- شیطان‌ها بسیارند و هر یک به نحوی وسیله‌ی انحراف مردمند. «كُلُّ شَيْطَانٍ»

۷- در پیروی از شیطان خیری نیست. «مَرِيدٍ»

كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾

بر او (شیطان) نوشته (و مقرر) شد که هر کس ولایت او را بپذیرد، قطعاً او را گمراه می‌کند و به آتش سوزانش می‌کشاند.

نکته‌ها:

در معنای «كُتِبَ»، جبری علیه شیطان وجود ندارد، زیرا در آیات دیگر می‌خوانیم: شیطان با اراده‌ی خود و لجاجت با حق، سجده نکرد و به کار خداوند اعتراض نمود و سوگند یاد کرد که مردم را گمراه کند. (۱) بنابراین، «كُتِبَ عَلَيْهِ» یعنی براساس اراده و تصمیمی که شیطان گرفت، گمراه کردن پیروانش برای او حتمی شده است.

پیام‌ها:

۱- انتخاب راه شیطان و پیروی از او جز عذاب قطعی الهی، هیچ نتیجه‌ای ندارد.

«كُتِبَ عَلَيْهِ» (اراده‌ی حتمی خداوند مبنی بر مجازات گناهکاران، بعد از ارتکاب جرم به وسیله‌ی آنهاست).

۲- پیروی از شیطان، پذیرفتن ولایت اوست. «وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ ... مَنْ تَوَلَّاهُ»

۳- شیطان تنها کسانی را گمراه می‌کند که از او پیروی کنند، نه هر که را بخواهد.

«مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ»

۴- تمام شیطان‌ها، انسان را به یک راه می‌برند: آتش سوزان. «يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ ... وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ»

ص: ۱۷

لَا أُيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقَرِّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَيَّ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لَتَبَلُّغُوا أَشَدَّكُمْ وَ مِنْكُمْ مَّن يَتُوفَىٰ وَ مِنْكُمْ مَّن يُرَدُّ إِلَيَّ أَرْدَلِ الْعُمْرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مَن بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا وَ تَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَّتْ وَ أَنْبَتَتْ مِّن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٥﴾

ای مردم! اگر درباره ی قیامت شک دارید (با دقت در وجود خود، شک خود را برطرف کنید)، ما شما را از خاک آفریدیم (مواد غذایی خاک از طریق غذا به صورت نطفه در آمد) سپس از نطفه، سپس (به صورت) خون بسته شده، سپس (به صورت چیزی مانند) گوشت جویده شده که بعضی خلقت کامل یافته (و به دنیا آید) و بعضی خلقت کامل نیافته (و سقط شود)، تا برای شما روشن سازیم (که بر هر چیز قادریم) و آنچه (از جنین ها) را که بخواهیم تا سرآمدی معین در رحم مادران قرار دهیم، سپس شما را به صورت طفل بیرون می آوریم، تا به حدّ رشد و بلوغ برسید و (در این میان) بعضی از شما می میرید و بعضی به پست ترین مرحله ی زندگی (و پیری) می رسید تا جایی که دانسته های خود را از دست دهند. (همچنین) زمین را (در زمستان) خشک و مرده می بینی اما هنگامی که باران بر آن فرو می باریم، به حرکت درآید و رشد کند و انواع گیاهان زیبا می رویاند.

نکته ها:

□ کلمه ی «يُتُوفَىٰ» که از ریشه ی «وفاه» است، به معنای گرفتن کامل روح از وجود انسان و بیانگر بقای روح بشر پس از مرگ است.

کلمه ی «بِهِيحٍ» از ریشه ی «بَهَجَه» به معنای شادابی و خرمی است. چنانکه نگاه به سبزه و گیاه مایه ی ابتهاج و شادابی انسان می شود.

گرچه در این آیه، دوران پیری و کهنسالی، پست ترین دوران عمر انسان شمرده شده، امّا علمتی که برای آن بیان گردیده، اختصاص به پیران ندارد، بلکه هر زمان که قوای عقلانی انسان ضعیف و ناتوان گردد، دوران پستی است، گرچه در جوانی باشد. أَرْدَلِ الْعُمْرِ ...

لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا

پیام ها:

۱- سرچشمه ی شک غفلت از قدرت خداوند است. إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ ... فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ

۲- با کفار، مستدل، منطقی و قابل فهم سخن بگوییم. إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ ... فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ

۳- از راه محسوسات، می توان با معقولات آشنا شد. إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ ... فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ

۴- معاد، هم جسمانی است و هم روحانی. «إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ»

۵- منشأ انسان و ماده اولیه ی او از خاک است. «خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ»

۶- انسان، پیش از مرگ، هفت مرحله را طی می کند. (تراب، نطفه، علقه، مضغه، طفولیت، بلوغ، پیری) خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ...

۷- دوران مضغه (که انسان در رحم مادر به شکل لخته گوشتی است) دوران شکل گیری انسان است. «مُضَغَةٍ مُخَلَّقَةٍ»

۸- کسی که در دنیا از خاک بی جان انسان آفرید، پس در قیامت هم می تواند.

«لِنُبَيِّنَ لَكُمْ»

۹- زندگی دارای دو منحنی صعود و نزول است. صعود از خاک تا رسیدن به مرحله «أَشَدُّكُمْ» و منحنی نزول رسیدن به مرحله «أَرْدَلِ الْعُمْرِ»

۱۰- تمام مراحل خلقت، از استقرار نطفه تا تولد طفل، به دست خداست. «خَلَقْنَاكُمْ - نَقَرْنَا فِي الْأَرْحَامِ - نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا»

۱۱- تحولات طبیعی، نیاز به زمان دارد. (در آیه چندبار کلمه «ثُمَّ» که برای فاصله زمانی است، تکرار شده است)

۱۲- استقرار نطفه و یا سقط آن با خواست خداست. «نُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ»

۱۳- مدت حمل، از جانب خدا زمان بندی شده است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۱۴- تولّد انسان، به اراده ی خداوند است. «نُخْرِجُكُمْ»

۱۵- همه ی انسان ها روز اوّل یکسانند. «طِفْلًا» نه «اطفالًا» بعد به خاطر تغذیه و تربیت هر کدام دارای اخلاق و رفتاری مخصوص می گردند.

۱۶- مرگ، مخصوص پیران نیست. «وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى»

۱۷- انسان با مرگ محو نمی شود. «يُتَوَفَّى»

۱۸- ارزش انسان و زندگی او در پرتو علم و آگاهی و عقل اوست. (قرآن دلیل پست ترین مرحله عمر را فراموش کردن دانسته ها و اندوخته های علمی می داند). «أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا»

۱۹- زوجیت و نر و ماده بودن، در گیاهان نیز مطرح است. «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ»

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾

این (مراحل مختلف خلقت انسان و گیاه) به خاطر آن است که خداوند حقّ است و اوست که مردگان را زنده می کند و بر هر چیزی تواناست.

وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

و (آفرینش انسان از خاک و رویش گیاهان از زمین خشک، نشانه آن است که) همانا قیامت آمدنی است و شکی در آن نیست، و خداوند تمام کسانی را که در قبرها آرمیده اند زنده خواهد کرد.

پیام ها:

۱- آفرینش انسان و گیاه، نشانه ی حقایق خداوند است. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ»

۲- خداوند هرگز آفرینش را با مرگ و میر رها نمی کند زیرا کسی که حقّ است، هرگز کار لغو و باطل از او سر نمی زند. پس باید آفریده های خود را به مقصد و هدف نهائی برساند و پس از مرگ مرحله ی دیگری باشد. «بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ»

أَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى» ۳- کسی که یک بار آفرید، باز هم می تواند بیا فریند. «يُحْيِي الْمَوْتَى»

۴- کسی که هم ابتداءً خلق می کند و هم می تواند در آفریده ی خود هر گونه تصریفی انجام دهد، قادر مطلق است. «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۵- معاد، جسمانی است. «يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ»

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ» (۸)

و از (میان) مردم کسی است که درباره ی خدا بدون هیچ دانش و هدایت و کتاب روشنی مجادله می کند.

پیام ها:

۱- سعی کنیم که در انتقاد، همه را توبیخ نکنیم. «وَ مِنَ النَّاسِ»

۲- جدال اگر از روی علم باشد مانعی ندارد. يُجَادِلُ ... بِغَيْرِ عِلْمٍ

۳- راههای شناخت انسان متعدّد است، گاهی از راه فکر و تعقل و تحصیل بدست می آید که شاید کلمه «بِغَيْرِ عِلْمٍ» اشاره به آن باشد و گاهی به دل الهام می شود که شاید کلمه «هُدًى» اشاره به آن باشد و گاهی از طریق کتب آسمانی و وحی و نبوت. «وَ لَا كِتَابٍ مُنِيرٍ»

ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ نُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ» (۹)

(و) با تکبر و نخوت، می خواهد مردم را از راه خدا گمراه کند، برای او در دنیا رسوایی است و در قیامت، عذاب سوزان به او می چشانیم.

نکته ها:

کلمه ی «ثَانِي» به معنای پیچاننده و «عطف» به معنای پهلو است و پیچاندن پهلو، کنایه از تکبر و غرور است.

پیام ها:

۱- سرچشمه جدال ناآگاهان، غرور و تکبر است. «ثَانِي عَطْفِهِ»

۲- کیفر با گناه تناسب دارد. کیفر متکبر خواری است. «فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ»

۳- متکبر، در همین دنیا بد عاقبت است. «فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ»

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ «۱۰»

(در قیامت به او گفته می شود: این عذاب سوزان،) به خاطر چیزی است که دست هایت از پیش فرستاده است، و قطعاً خدا به بندگانش ظلم نمی کند.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ «۱۱»

و از (میان) مردم، کسی است که خداوند را تنها با زبان می پرستد، (ایمان او در حاشیه و در مرز کفر است و با حادثه ای کوچک می لغزد) پس اگر خیری به او برسد، به آن اطمینان یابد، و اگر مصیبت و آزمایشی به او برسد، دگرگون شود (و به سوی کفر رود، چنین کسی) در دنیا و آخرت زیانکار است، این همان زیان آشکار است.

نکته ها:

شاید به خاطر آن که ظلم کم نیز از خداوند عادل، ظلم بسیار محسوب می شود، در آیه ی شریفه، کلمه ی «ظلام» آمده است.

پیام ها:

۱- خداوند عادل است و قهر یا مهر او نتیجه ی عملکرد ماست. «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ»

۲- دیگران را عامل گناه و خلاف خودمان ندانیم، که هر چه هست از خود ماست.

۳- ایمان بعضی‌ها موسمی و سطحی است و حوادث تلخ و شیرین آن را تغییر می‌دهد. وَ مِنَ النَّاسِ ...

۴- حساب عقیده و عملی که بر اساس منطق است، از حساب فراز و نشیب‌های مادی جداست. (دین را برای نان نخواهیم) فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ ...

۵- انسان در معرض هجوم حوادث تلخ و شیرین است. أَصَابَهُ ... أَصَابَتْهُ

۶- فقر و ناملايمات و سائل آزمایشند. «أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ»

۷- ارتداد و بازگشت از راه خداوند، قهر شدید الهی و عذاب دوزخ را به دنبال دارد. «انْقَلَبَ عَلَيَّ وَجْهِي خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ»

يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ البَعِيدُ «۱۲»

او غیر از خداوند چیزی را می‌خواند که نه زیانی به او می‌رساند و نه سودی، این است همان انحراف دور و عمیق.

يَدْعُوا لِمَنْ ضُرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لِبَنَسِ الْمُؤَلَّى وَ لِبَنَسِ الْعَشِيرِ «۱۳»

بلکه کسی را می‌خواند که ضررش از نفعش بیشتر است، چه مولا و سرپرست بدی و چه همدم زشتی.

پیام‌ها:

۱- تمام سود و زیان‌ها به دست خداست و غیر او هیچ نقشی ندارد. «دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُ»

۲- شرک و دلبستگی به غیر خدا، بزرگ‌ترین انحراف است. دُونِ اللَّهِ ... هُوَ الضَّلَالُ البَعِيدُ

۳- شرک، پایگاه عقلی و منطقی ندارد. «دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ» زیرا پرستش، یا برای رسیدن به سودی است و یا جلوگیری از شری، که بت‌ها هیچ کدام را ندارند.

۴- شرک، به تمامی انواعش (معبودهای عاقل و بی عقل) محکوم است. (یکبار در کنار کلمه «يَدْعُوا»، حرف «مَا» آمد که برای موجودات بی شعور است و یکبار در کنار جمله «يَدْعُوا»، حرف «مِنْ» آمد که برای معبودهای با شعور از قبیل انسان، ملائکه و اجنه می باشد.

۵- به خاطر منافع زودگذر دنیا، ضرر دائمی آخرت را نخریم. «ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ»

۶- ضرر طاغوت ها برای مردم بیش از چیزی است که به آنان می دهند. «ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ»

۷- با کسی که تو را از خداوند باز می دارد و به سوی خود دعوت می کند معاشرت مکن و او را سرپرست و رهبر خود قرار مده. «لَيْسَ الْمَوْلَى»

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ «۱۴»

همانا خداوند اهل ایمان و عمل صالح را در باغ هایی (از بهشت) وارد می کند که نهراها زیر درختانش جاری است، (آری) خداوند هرچه اراده کند، انجام می دهد.

پیام ها:

۱- ایمان و امید به وعده های حق، بزرگ ترین عامل برای رها کردن غیر اوست.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ ...

۲- ایمان همراه با عمل، کلید نجات است و هیچ یک به تنهایی کارساز نیست.

«آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- تنوع نعمت های الهی، برای کامیابی بیشتر بهشتیان است. «جَنَّاتٍ، أَنْهَارٍ»

۴- خداوند بر اساس تمایلات بشر پاداش می دهد. (انسان از باغ و نهر لذت می برد، در بهشت هم باغ ها و نهراهاست). «جَنَّاتٍ، أَنْهَارٍ»

۵- خداوند، قادر مطلق است و در انجام کارهایی که اراده می کند، به هیچ مانع و

بن بستى نمى رسد. «يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ» (همين قدرت سبب تضمين عمل به وعده هاى اوست).

مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾

هر کس گمان می کند که خداوند او (پیامبرش) را در دنیا و آخرت یاری نمی کند، (و در پی مکر و حيله است، بگو تا) طنابی به آسمان بیاویزد (و خود را حلق آویز کند) سپس (آن را) قطع کند، آن گاه بنگرد که آیا نیرنگش خشم او را فرو می نشاند؟!

نکته ها:

بعضی آیه را مخصوص به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ندانسته و این گونه ترجمه کرده اند: هر کس گمان می کند که خداوند او را یاری نمی کند...

شاید معنای آیه این باشد که فضانوردی نیز انسان بی خدا را آرام نمی کند. کلمه «بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ» مراد وسیله فضانوردی و کلمه «لِيَقْطَعْ» به معنای پیمودن راه است، که در این صورت این آیه از معجزات علمی و پیش گوئی های قرآن است. به هر حال مشکل روحی بشر حتی با تکنولوژی پیشرفته و فضانوردی نیز حل نمی شود. «هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ»

پیام ها:

۱- امداد و نصرت الهی، در دنیا و آخرت قطعی است. «يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۲- ناامیدی از قدرت و نصرت الهی، تعادل انسان را از بین می برد. «يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ»

۳- خودکشی هرگز راه نجات نیست. «هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدَهُ مَا يَغِيظُ»

(تنها وسیله ی آرام بخش، ایمان و توکل به خداست و هرگونه طرح و برنامه ی

دیگری، منهای اراده ی الهی و ایمان به او بیهوده است.)

۴- به کارگیری زمین و آسمان، صعود و سقوط، و هر اقدامی که فاقد ایمان باشد، بی اثر است. «هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ»

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾

و این گونه قرآن را (به صورت) آیات روشن نازل کردیم، و البته خداوند هر کس را بخواهد هدایت می کند.

پیام ها:

۱- سنت خداوند، بر نازل کردن آیات و وسایل هدایت است. «كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا»

۲- قرآن، کتاب نور و آیاتش روشن است. «بَيِّنَاتٍ» (بر خلاف نظر بعضی که می گویند: قرآن، قطعی الصدور و ظنی الدلاله است.)

۳- قرآن وسیله ی هدایت است، ولی اصل هدایت کار خداوند و لطف اوست.

«أَنَّ اللَّهَ يَهْدِي»

۴- خداوند هر که را اراده کند هدایت می کند، ولی اراده او تابع حکمت اوست و لذا کسی را هدایت می کند که زمینه های لازم را در خودش ایجاد کرده باشد.

«يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كَلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

همانا خداوند در قیامت، میان مؤمنان (مسلمان) و یهودیان و صابئین و نصاری و مجوس و مشرکان، داوری کرده و حق را از باطل جدا خواهد نمود، همانا خداوند بر هر چیزی گواه (و از همه چیز آگاه) است.

در این که صابئین چه کسانی هستند، سخن بسیار است. بعضی گفته اند: ستاره پرستند، بعضی ملائکه پرست می دانند و بعضی می گویند: اینان گروهی از پیروان نوح علیه السلام هستند.

شخصی از حضرت علی علیه السلام پرسید: چرا از مجوس جزیه (نوعی مالیات) گرفته می شود در حالی که آنان نه پیامبر داشتند و نه کتاب و جزیه گرفتن مخصوص اهل کتاب است؟! حضرت فرمود: مجوس هم کتاب آسمانی دارند و هم پیامبر الهی. (۱)

در این آیه میان گروه ها با کلمه ی «الَّذِينَ» فیصله داده شده است، در قیامت نیز حساب مؤمنان بر حق، از حساب مشرکان منحرف و هر دو از حساب پیروان ادیان آسمانی دیگر جداست. کلمه ی «الَّذِينَ» سه مرتبه بکار رفته است: درباره مؤمنان، ادیان دیگر و مشرکان.

پیام ها:

۱- در نام بردن از گروه ها، حق مؤمنان واقعی مقدم است. «الَّذِينَ آمَنُوا»

۲- یهودیت، مسیحیت، مجوسیت و صابئیت همه از ادیان توحیدی و آسمانی اند، چون نام آنان در برابر مشرکان برده شده است. «وَالَّذِينَ هَادُوا... وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا»

۳- قیامت برای همه است و در آن روز بین همه ی گروه ها داوری می شود و تمام دعواها پایان می پذیرد. «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ»

۴- در قیامت، خداوند هم قاضی است و هم شاهد. «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ - إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

۵- قضاوتی کامل است که قاضی اطلاعات همه جانبه داشته باشد. «يَفْصِلُ ... عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

۶- دعوت به اسلام و مجادله نیکو لازم است، ولی توقع تمام شدن اختلافات ادیان را در دنیا نداشته باشید. در دنیا همزیستی مسالمت آمیز داشته باشید تا در قیامت خداوند فیصله دهد. «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

ص: ۲۷

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿١٨﴾

آیا ندیدی که هر که در آسمان ها و هر که در زمین است و خورشید و ماه و ستارگان و کوه ها و درختان و جنندگان و بسیاری از مردم برای خدا سجده می کنند؟ البته بسیاری از مردم (به خاطر تکبر و لجابت) قطعاً گرفتار عذابند، و هر که را خدا خوار کند، هیچ احترام کننده ای برای او نیست، همانا خداوند هر چه را بخواهد انجام می دهد.

پیام ها:

- ۱- در آسمان ها موجوداتی با شعور هستند. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» (کلمه ی «مَنْ» برای صاحبان شعور است)
- ۲- تمام هستی برای خداوند سجده و خضوع می کند. «يَسْجُدُ» و شعور، مخصوص انسان نیست. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ» (اگر بدانیم همه هستی تسلیم خدا هستند ما نیز وصله ناهم رنگ نخواهیم بود. شرک و تکبر مخالف نظام هستی است)
- ۳- انسان انتخابگر است. ... كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَ كَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ
- ۴- عذاب های الهی بر اساس حق و عدل است. «حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ»
- ۵- عزت و ذلت تنها به دست خداست. «مَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ»
- ۶- در برابر اراده ی خداوند، هیچ مانعی وجود ندارد. «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

لِهَذَا خَصِيْمًا اِخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ سُلُوبٌ مِّنْ نَّارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ این دو گروه مخالف، (کثیری که اهل عبادتند با کثیر دیگری که مستحق عذابند) درباره ی پروردگارشان به مخاصمه و جدال پرداختند، پس برای کسانی که کفر ورزیدند، لباس هایی از آتش بریده شده است، (و) از بالای سرشان مایع جوشانی ریخته می شود.

پیام ها:

۱- در طول تاریخ نزاع درباره خداوند بوده است. «اِخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ»

۲- لباس هر یک از دوزخیان، مخصوص بدن اوست. «قُطِعَتْ لَهُمْ سُلُوبٌ»

۳- لباس آتشین دوزخیان سرد نمی شود و دائماً از بالای سرشان مواد گداخته به آن تزریق می شود. «يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ»

يُضَهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾

با آن مایع جوشان (که از بالای سرشان ریخته می شود)، آنچه در درون و برویشان هست گداخته می شود.

و لَهُمْ مَقَامِعٌ مِّنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

و برای (کیفر) آنان گرزهایی از آهن است. هرگاه اراده کنند که از (شدت) غم از دوزخ خارج شوند، به آن برگردانده می شوند (و به آنان گفته می شود): بچشید عذاب سوزان را.

پیام ها:

۱- آتش دوزخ، درون و برون را می سوزاند. «بُطُونِهِمْ - وَالْجُلُودُ»

۲- دوزخیان برای نجات خود دست و پا می زنند، اما تلاش آنان بی نتیجه است.

«أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا - أُعِيدُوا فِيهَا»

۳- دردناک تر از آتش دوزخ، غم‌ها و عذاب‌های روحی است. «مِنْ عَمِّ»

۴- عذاب دوزخ، ابدی است. «أُعِيدُوا فِيهَا»

۵- دوزخیان، تحقیر و سرزنش می‌شوند. «ذُوقُوا»

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤًا وَ لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾

قطعا خداوند کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند، به باغ‌هایی که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است، وارد می‌کند، در آن جا با دستبندهایی از طلا و مروارید زینت داده می‌شوند و در آن جا لباسشان از ابریشم است.

پیام‌ها:

۱- بهترین راه شادی و تفریح، استفاده از طبیعت است. «جَنَّاتٍ - انهار»

۲- در کنار تهدید، امید و بشارت لازم است، در آیه ی قبل فرمود: «ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ» و در این آیه فرمود: «لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ»

۳- یکی از زیبایی‌های قرآن، تناسب میان بیم‌ها و امیدها، اندازها و بشارت‌های آن است. «قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ - وَ لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ»

۴- برهنگی ارزش نیست، بهشتیان هم لباس دارند. «لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ»

۵- خداوند، محرومیت‌ها را جبران می‌کند. ابریشم و طلا- که در دنیا برای مردان حرام است، در آخرت وسیله ی زیورشان خواهد بود. «ذَهَبٌ - حَرِيرٌ»

۶- زیبایی و موزون بودن کلمه‌ها و جمله‌ها، نوعی فصاحت است. (آخرین جمله ی آیه قبل «حریق» بود و آخرین جمله این آیه «حَرِيرٌ» است)

وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

و(اهل بهشت) به سخنان پاک(و دلنشین) هدایت می شوند، و به راه خداوندی که شایسته ی ستایش است رهبری می کردند.

پیام ها:

۱- در کنار نعمت های مادی بهشت، نعمت های معنوی است. لِيَأْسُوهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ...

وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ

۲- سخنان دلنشین، ارمغان بهشتیان است. «الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ»

۳- پیمودن راه خدا، آراستگی ظاهری و باطنی لازم دارد. «أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ - الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ - صِرَاطِ الْحَمِيدِ»

۴- بهترین کامیابی، خوش عاقبتی است. «هُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ»

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ يُصَدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَ الْبَادِ وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾

همانا کسانی که کفر ورزیدند و(مؤمنان را) از راه خدا و مسجدالحرامی که برای همه ی مردم، ساکنان مکه و یا(مسافران) بادیه نشین مساوی قرار دادیم باز می دارند(گرفتار قهر ما خواهند بود) و هر کس در مسجدالحرام اراده انحراف و ظلم کند، ما به او عذاب دردناک می چشانیم.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام ذیل آیه فرمود: هر کس غیر خدا را در مسجد الحرام پرستش کند یا غیر اولیای خدا را متولّی آن مکان مقدّس بگیرد پس او دچار ظلم و الحاد شده است. (۱)

ص: ۳۱

- ۱- عقیده ی فاسد، انسان را به کردار فاسد می کشاند. «كَفَرُوا - يَصُدُّونَ»
 - ۲- گناهان عادی، مقدمه ی گناهان بزرگتر می شوند. «يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ»
 - ۳- مراکز دینی، خاری است در چشم منحرفان. يَصُدُّونَ عَنْ ... الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
 - ۴- قوانین مکه باید از طرف مالک حقیقی تعیین شود. جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً ...
 - ۵- مسجد الحرام، منطقه ای بین المللی است و همچون آسمان ها و اقیانوس ها حق هیچ فرد و کشور و حکومتی نیست. «سَوَاءٌ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ»
 - ۶- کیفر خداوند نسبت به منحرفان، قطعی است و هیچ کافر و ستمگری از عذاب الهی در امان نیست. «وَمَنْ يُرِدْ»
 - ۷- مکان ها یکسان نیستند. وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ ... (مسجد الحرام باید مرکز امنی برای همه باشد).
 - ۸- حساب انحراف عمدی و آگاهانه که به قصد ظلم است، از انحراف ناآگاهانه جداست. «يُضِيئُونَ - وَ مَنْ يُرِدْ» لذا اراده ی الحاد مجازات دارد. «نُذِقُهُ»
 - ۹- توهین به مقدّسات و مراکز مذهبی، استحقاق عذاب دارد. «نُذِقُهُ مِنْ عَذَابٍ»
وَ إِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَ طَهَّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْقَائِمِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ «۲۶»
- و(به یاد آور) آنگاه که مکان کعبه را برای ابراهیم آماده ساختیم (به او گفتیم): هیچ گونه شرکی نسبت به من روا مدار و خانه ی مرا برای طواف کنندگان و قیام کنندگان و رکوع کنندگان و سجده کنندگان پاکیزه دار.

۱- ماجرای کعبه و ابراهیم واقعه ای است که نباید فراموش شود. «وَ إِذْ»

۲- همه ی ما محتاج توفیقات الهی هستیم. «بَوَّأْنَا»

۳- مکان های مقدّس باید در اختیار افراد مقدّس قرار گیرد. «بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ»

۴- مردم دنیا، کعبه را از قدیم می شناختند. «الْبَيْتِ»

۵- هیچ گونه شرکی برای خدا مجاز نیست. «لَا تُشْرِكْ بِى شَيْئًا»

۶- اوّل طهارت درون، بعد پاکی برون. «لَا تُشْرِكْ بِى - طَهَّرْ بَيْتِى»

۷- خدمت به مسجد، افتخاری ابراهیمی است. «طَهَّرْ بَيْتِى»

۸- تنها خودسازی کافی نیست، خدمت به خلق نیز لازم است. «لَا تُشْرِكْ بِى ... طَهَّرْ بَيْتِى لِلطَّائِفِينَ وَ ...»

۹- هر کجا به خدا منسوب باشد مقدّس است و همه باید به آن احترام بگذارند.

«طَهَّرْ بَيْتِى»

۱۰- مرکز عبادت باید پاک باشد. «طَهَّرْ بَيْتِى»

۱۱- نماز و نماز گزار به قدری عزیز است که حتّی ابراهیم باید خادم مکان آن باشد. «طَهَّرْ بَيْتِى لِلطَّائِفِينَ ... وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ»

۱۲- حقّ مسجد الحرام، طواف و قیام و نماز است و از میان اینها طواف، پاداش بیشتری دارد. «لِلطَّائِفِينَ» (این که نام طواف قبل از رکوع آمده شاید اشاره به این باشد که در مسجد الحرام، طواف مهم تر از نماز است)

وَ أَدِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَا تُوكَ رَجَالًا وَ عَلِيَّ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ «۲۷»

و در میان مردم بانگ حج بر آور تا آنان، پیاده و سوار بر مرکب های چابک از هر راه دوری به سراغ تو بیایند.

نکته ها:

کلمه ی «ضامِرٍ» به معنای حیوانی است که پیه بدنش آب شده و گوشت هایش به ماهیچه تبدیل شده و چابک است، مانند حیوانی که بدن سازی شده و برای مسابقات آماده است.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ی ۲۸ نهج البلاغه می فرماید: «اليوم المضمار و غدا السباق» یعنی امروز خود را چابک کنید تا در قیامت بتوانید سبقت بگیرید.

در روایات می خوانیم: حضرت ابراهیم علیه السلام گفت: خداوند! صدای من به گوش کسی نمی رسد. خداوند فرمود: تو فریاد بزن، من به مردم ابلاغ می کنم.

اولین وظیفه ی زائران کعبه، پوشیدن لباس احرام و گفتن «لبيك اللهم ليبيك» است، امام صادق علیه السلام فرمود: این جملات پاسخ دعوت ابراهیم است. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در مدینه در سال دهم دستور داد که مؤذنان با بلندترین صدا مردم را برای حج همراه پیامبر دعوت کنند. (۲)

پیام ها:

۱- فریاد امروز اولیای خدا، در آیندگان اثر خواهد کرد. «أَذِّنْ - يَأْتُوكَ»

۲- انبیا از پیشگامان امر به معروف بوده اند. «وَ أذِّنْ»

۳- حج رفتن، به محضر اولیای خدا رسیدن است. «يَأْتُوكَ» (نفرمود: «يأتوه» آری، در مراسم حج محور رهبر الهی است)

۴- خداوند از غیب و آینده ی تاریخ خبر می دهد. «يَأْتُوكَ - يَأْتِينِ»

۵- اگر انسان بر انجام کاری مکلف شد، باید مقدمات آن را فراهم کند. وَ عَلَيَّ كُلِّ ضَامِرٍ ...

۶- پیاده رفتن به حج برتر از سواره است. («رِجَالًا» قبل از «كُلِّ ضَامِرٍ» آمده است)

۷- اگر در انجام کاری، اراده و عشق باشد، امکانات در مرحله ی بعد قرار می گیرد.

«رِجَالًا وَ عَلَيَّ كُلِّ ضَامِرٍ»

۸- حج، تنها مقصدی است که همیشه واز همه ی مناطق جهان مسافر دارد. «مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ»

ص: ۳۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین؛ علل الشرایع، ص ۴۱۶.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۴، ص ۲۴۵.

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَيْمَتِهِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْفَقِيرِ (۲۸)

(مردم از هر منطقه ای به حج خواهند آمد) تا شاهد منافع گوناگون خویش باشند و در ایام مخصوص حج خدا را یاد کنند، به خاطر چهار پایان زبان بسته ای که رزقشان شده؛ پس از گوشت آنها بخورید و بینوی فقیر را اطعام کنید.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ» ایام تشریق، یعنی روزهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ از ماه ذی الحجه است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «يَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ»، گفتنِ الله اکبر و جملات بعد از آن است که در دعای معروفی بعد از پانزده نماز که اول آن نماز ظهر روز عید قربان است، خوانده می شود. (۲)

امام کاظم علیه السلام در پاسخ شخصی فرمود: اگر پوست قربانی مکه را به سلاخ به عنوان مزد بدهند مانعی ندارد، زیرا آنچه را که خوردنی است باید خود یا فقیر مصرف کند فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا... و پوست خوردنی نیست. (۳)

سیمای حج:

*حج، یک بسیج عمومی و مانور موحدان است.

*حج، چهره ی زیبای عشق و تعبد است.

*حج، زنده نگاه داشتن خاطرات و خدمات پیامبرانی همچون ابراهیم و اسماعیل و محمد است. (درود خداوند بر همه ی آنان باد)

*حج، مرکز اجتماعات بین المللی مسلمانان است.

*حج، مرکز ارتباطها و تبادل اخبار و اطلاعات جهان اسلام است.

ص: ۳۵

۱-۱). تفسیر نورالثقلین؛ معانی الاخبار، ص ۲۹۷.

۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

۳-۳). تفسیر نورالثقلین.

*حج، پشتوانه ی اقتصاد مسلمانان و ایجاد اشتغال برای ده ها هزار مسلمان است.

*حج، بهترین فرصت و زمان برای تبلیغات اسلامی، افشاگری توطئه ها، حمایت از مظلومان، براءت از کفار و ایجاد رعب و وحشت در دل آنان است.

*حج، بهترین فرصت و زمان برای توبه، یاد مرگ و معاد، از همه چیز بریدن و صحرای عرفات و مشعر را دیدن و در انتظار مهدی موعود علیه السلام نشستن است.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید برای به دست آوردن منافع مادی و معنوی حج در صحنه حاضر باشند. «لِيَشْهَدُوا»

۲- منافع حج به قدری مهم است که اگر مردم از دورترین نقاط دنیا هم بیایند، باز ارزش دارد. «فَجَّ عَمِيقٍ - لِيَشْهَدُوا»

۳- انجام فرمان خدا و قصد قربت داشتن در حج، با بهره گیری های گوناگون جنبی منافاتی ندارد. «لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ»

۴- دستورات الهی به سود مردم است. «مَنَافِعَ لَهُمْ» نفرمود: «منافعهم»

۵- در حج، هم منافع دنیوی است و هم اخروی. («مَنَافِعَ» مطلق آمده است و امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «مَنَافِعَ» در آیه، منافع دنیا و آخرت است.) (۱)

۶- فلسفه ی عبادات، یاد خداست. «وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ» (درباره ی فلسفه ی نماز نیز می خوانیم: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» یعنی برای یاد خدا، نماز به یادار)

۷- عنصر زمان، در نیایش و دعا مؤثر است. «فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ» (عبادات اسلامی زمان بندی مخصوصی دارد)

۸- چهار پایان و تسلیم بودن آنها در برابر انسان و قربانی آنها و سودهای دیگری که دارند، از نعمت های الهی است که به بشر داده شده است. «رَزَقَهُمْ»

۹- استفاده از گوشت قربانی برای خود زائران جایز است. «فَكُلُوا» (بر خلاف

ص: ۳۶

عادت های زمان جاهلیت که مصرفش را برای حاجی حرام می دانستند)

۱۰- حضور در حج و رسیدن به منافع آن، باید با فقرزدایی همراه باشد. «وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ»

۱۱- اجتماع اغنیا در حج نباید آنان را از فقرا غافل کند. «أَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ»

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَ لِيُوفُوا نُدُورَهُمْ وَ لِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» ۲۹»

(زائران خانه خدا در روز عید قربان که قربانی کردند) سپس باید آلودگی خود را بر طرف سازند و به نذرهای خود وفا کنند و بر گرد خانه ی کهن و آزاد (کعبه) طواف نمایند.

نکته ها:

کلمه ی «تفث» به معنای چرک، مو، ناخن و شارب است، و «قضاء تفث»، یعنی با گرفتن ناخن و مواز احرام بیرون آید و سپس برای ادامه اعمال حج، دور خانه ی کعبه طواف کنید.

کلمه ی «عتیق» به معنای قدیمی است و عتیقه به اشیای قدیمی گویند.

در روز عید قربان، در سرزمین منا، در کنار مکه برای زائران خانه خدا سه کار واجب است:

۱. پرتاب هفت سنگریزه به جایگاه شیطان که آن را «رمی جمره» می گویند.

۲. ذبح و قربانی که در آیه ی قبل به آن اشاره شد.

۳. تراشیدن سر و یا کوتاه کردن مو و ناخن که در این آیه آمده است.

امام باقر علیه السلام فرمود: کعبه نه ساکنی دارد و نه مالکی، بلکه خانه ای حُر و آزاد است. (۱)

پیام ها:

۱- بهداشت و نظافت، در بعض عبادات مثل نماز، شرط ورود است، و در بعضی دیگر مثل حج، جزء آن و در مواردی مثل قرائت قرآن و اعتکاف شرط کمال آن به حساب می آید. «ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ»

ص: ۳۷

۲- سنت چرک زدایی و رفع آلودگی، یک فرمان حتمی و جدی است، نه یک توصیه. «ثُمَّ لِيَقْضُوا»

۳- آلودگی ها از خود انسان است، «تَفْتَهُمْ» ولی منافع، لطف الهی است که برای انسان قرار داده شد. «مَنَافِعَ لَهُمْ»

۴- برای طواف دور خانه ی مقدّس و آزاد، باید از آلودگی ها و تعهدها آزاد شوید.

«ثُمَّ لِيَقْضُوا - وَ لِيُوفُوا - وَ لِيَطَّوَّفُوا»

۵- انجام نذر، واجب است. «وَ لِيُوفُوا»

۶- سابقه، می تواند یک ارزش باشد. «الْعَتِيقِ»

۷- خانه ی خدا ملک هیچ کس نیست. «الْعَتِيقِ»

ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ (۳۰)

این است (مناسک حج) وهر کس آنچه را خداوند محترم شمرده گرامی بدارد، قطعاً برای او نزد پروردگارش بهتر است، و چهار پایان برای شما حلال شده است، مگر آنچه (حرام بودنش) بر شما خوانده شده باشد پس، از پلیدی بت ها دوری کنید و از کلام باطل اجتناب ورزید.

نکته ها:

برای «قول زور» مصادیق فراوانی ذکر شده است، از جمله: دروغ، گواهی ناحق و غنا، همان گونه که برای «حُرْمَاتِ خُدا» مصادیقی ذکر شده، مانند قانون خدا، کتاب خدا و اهل بیت رسول خدا علیهم السلام که حفظ حرمت همه ی آنها لازم است. (۱)

گواهی دروغ، در ردیف شرک به خدا آمده و قول زور از گناهان کبیره است. (۲)

ص: ۳۸

(۱-۱). تفسیر کنزالدقائق.

(۲-۲). تفسیر نور الثقلین؛ بحار، ج ۴۷، ص ۲۱۶-۲۱۷.

۱- آنچه را خداوند محترم داشته، گرامی بداریم. «وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ» (دستورات الهی را با احترام و عظمت یاد کنیم و در اجرای آنها، با نشاط و حساس باشیم)

۲- احترام به قوانین و مقدسات الهی به نفع خود ماست. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّهِ» و پاداش این احترام نزد خداوند است. «عِنْدَ رَبِّهِ»

۳- اصل در چهارپایان، حلال بودن آنهاست، مگر دلیل خاصی از وحی داشته باشیم. «أُحِلَّتْ - إِلَّا مَا يُتْلَى»

۴- بت پرستی، آلودگی است. «فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ» (مراسم حج و قربانی با شرک و بت پرستی آمیخته بود). «فَاجْتَنِبُوا»

حُفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ «۳۱»

(مراسم حج را انجام دهید) در حالی که همگی خالص برای خدا باشید و هیچ گونه شرکی به خداوند نوزید، و هر کس به خدا شرک ورزد، گویی از آسمان سقوط کرده و پرنده ای در فضا او را می رباید، یا باد او را به مکانی دور پرتاب می کند.

نکته ها:

«حُفَاءَ» جمع حنیف، به معنای کسی است که پیرو دین حق باشد.

«خطف» به معنای ربودن سریع و «سحیق» به معنای دور است.

توحید، به همه چیز ارزش می دهد و شرک، ارزش را از بهترین موجودات سلب می کند.

هُدُودٌ - که به پروردگار جهان، ایمان داشت - به خاطر سوز و علاقه ای که برای هدایت مردم مشرک داشت، به جایی رسید که واسطه هدایت یک منطقه شد ولی انسان به خاطر شرک، طوری سقوط می کند که خوراک پرنده می شود.

مثال های قرآن، در هیچ زمان و مکانی کهنه نمی شود، هم طبیعی است و هم قابل فهم.

«فَكَأَنَّ خَرَ مِنَ السَّمَاءِ»

پیام ها:

۱- قربانی، طواف، وفای به نذر و همه ی اعمال تنها برای خدا باشد. «خُنْفَاءَ لِلَّهِ»

۲- جز خدا به هر قدرتی وصل شویم، پایش سقوط است، حتی ابر قدرت ها.

وَ مَنْ يُشْرِكْ ... خَرَ مِنَ السَّمَاءِ

۳- شرک، از هیچ کس بخشوده نیست. «وَ مَنْ يُشْرِكْ»

۴- توحید و اخلاص، مانند حضور در آسمان است و شرک، همچون سقوط از آسمان و طعمه پرنده گان شدن. «خَرَ مِنَ السَّمَاءِ»

۵- میان جدا شدن از خدا و سقوط کردن و طعمه صیادان شدن، لحظه ای فاصله نیست. «فَتَخَطَّفُهَا» (حرف فاء و کلمه ی «خطف»)

۶- مقدّس ترین کارها (طواف)، در مقدّس ترین مکان ها (مسجد الحرام) و در مقدّس ترین ایام (عید قربان)، اگر با اخلاص همراه نباشد، عاقبتش سقوط است نه رشد. «وَ مَنْ يُشْرِكْ ... خَرَ مِنَ السَّمَاءِ»

۷- اخلاص، انسان را در برابر بادهای و طوفان ها بیمه و نداشتن اخلاص انسان را در مسیر طوفان ها قرار می دهد. «أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ»

۸- شرک، گرچه کم یا در یک لحظه باشد، هیچ سرمایه ای را باقی نمی گذارد. «خَرَ مِنَ السَّمَاءِ - فِي مَكَانٍ سَحِيحٍ»

ذَلِكَ وَ مَنْ يُعْظَمُ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ «۳۲»

این است (دستورات خداوند درباره ی حج) و هر کس شعائر خدا را گرامی بدارد، پس این از تقوای دل هاست.

نکته ها:

قرآن کریم در آیات دیگر، با صراحت دو مورد از مراسم و برنامه های حج را جزء شعائر الهی شمرده است: یکی «صفا و مروه» و دیگر «شتران قربانی»، ولی شعائر الهی در این دو خلاصه نمی شود و تمام عبادت های دسته جمعی از شعائر خداوند است، مانند نماز جمعه و جماعت و همه ی مراسم حج.

تقوا، از حالت های روحی است که از آثار و نشانه ها به وجود آن پی برده می شود، زیرا در کارهای ظاهری، بین گناه و ثواب فرق چندانی نیست، مثلاً: نماز خالصانه با نماز ریاکارانه در ظاهر یکی است و آنچه یکی را ارزشمند و دیگری را ضدارزش می کند، همان روح و باطن کار است که مربوط به قلب هاست. «تَقْوَى الْقُلُوبِ»

پیام ها:

۱- تقوای درونی باید آثار بیرونی هم داشته باشد، هر کس به شعائر بی اعتنا باشد، در حقیقت تقوای قلبی او کم است. «مَنْ يُعَظِّمُ شُعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ»

۲- بزرگداشت ها باید بر اساس تقوا باشد، نه رقابت. «مَنْ يُعَظِّمُ ... تَقْوَى الْقُلُوبِ»

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

در آن (حیوانات قربانی) برای شما تا رسیدن زمان معین (عیید قربان) منافی است، سپس جایگاه آن (قربانی) به سوی آن خانه قدیمی و آزاد (کعبه) است.

نکته ها:

بعضی گمان می کردند همین که شتر یا حیوان دیگری را برای قربانی معین کردند، حق سوار شدن بر آن و شیر دوشیدن از آن را ندارند. این آیه این تفکر را رد می کند.

پیام ها:

۱- در سایه ی تعظیم شعائر، منافع مادی شما نیز تأمین می شود. و «لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ»

۲- در مراسم حج محوریت با کعبه است. وَ لِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ ... مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيُذَكَّرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَيْمَتِهِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾

و(شما تنها امتی نیستید که تکلیف قربانی دارد، زیرا) ما برای هر امتی آئینی قرار دادیم، تا هنگام قربانی نام خدا را بر حیواناتی که خداوند روزی آنان کرده ببرند، خدای شما معبود یکتاست، پس فقط تسلیم او باشید، و به بندگان خالص بشارت ده.

نکته ها:

کلمه «مخبتین» از «خبت» یعنی زمین وسیع و هموار که خالی از فراز و نشیب است و محبت به انسان آرام و مطمئن گفته می شود که از هر گونه پندار شرک دور باشد.

کلمه ی «منسک» یا مصدر، یا اسم زمان و یا اسم مکان است. لذا معنا چنین است: ما برای هر امتی برنامه عبادت یا زمانی را برای قربانی یا مکانی را برای آن قرار دادیم.

پیام ها:

۱- برنامه قربانی، در تمام ادیان آسمانی بوده است. لِكُلِّ أُمَّةٍ ...

۲- هنگام قربانی، نام خدا را باید به زبان آورد. «لِيُذَكَّرُوا»

۳- شیوه ی بندگی خداوند، تنها باید از طریق وحی باشد. «جَعَلْنَا مَنْسَكًا»

۴- خدای ما پروردگار یکتاست. «فَالِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ»، همان خدایی که هم دین ما را تأمین می کند، «جَعَلْنَا مَنْسَكًا» و هم دنیای ما را «رَزَقَهُمْ مِنْ بَيْمَتِهِ الْأَنْعَامِ».

۵- نام خداوند به قدری ارزش دارد که اگر هنگام ذبح حیوان بر زبان جاری شود، گوشت آن حیوان حلال، و گرنه حرام خواهد بود. «لِيُذَكَّرُوا اسْمَ اللَّهِ»

۶- غذای انسان های خداپرست نیز باید رنگ الهی داشته باشد. «لِيُذَكَّرُوا اسْمَ اللَّهِ»

۷- جز برای خدا تسلیم نشوید. «فَلَهُ أَسْلِمُوا»

۸- همین که در تمام ادیان نام خدا بردن مطرح است، پس آفریدگار همه یکی است. زیرا اگر خدای دیگری بود این مراسم به صورت های دیگری نیز

مطرح می شد. «فَاللَّهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» (حرف «فاء» برای نتیجه است یعنی وحدت مکتب، نشانه ی وحدت معبود است).

۹- بشارت های الهی، مخصوص کسانی است که متواضع و تسلیم خدا هستند.

«بَشْرَ الْمُخْبِتِينَ»

الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿۳۵﴾

(مُخْبِتِينَ) کسانی هستند که هر گاه نام خدا برده شود دل هایشان از خوف (خداوند) می لرزد و بر آنچه (از سختی ها) به آنان می رسد مقاومت و برپاکنندگان نمازند و از آنچه به آنان روزی داده ایم انفاق می کنند.

نکته ها:

یاد خدا هم آرام بخش و هم برای اهل ایمان است، خوف آور، همانند کودکی که با یاد والدین، هم آرام می گیرد و هم از آنان پروا می کند و حساب می برد.

پیام ها:

۱- ترس از خدا و پروای درونی، یک ارزش است. «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ»

۲- تقوا، بر همه ی کمالات مقدم است. «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ... وَالصَّابِرِينَ ...»

۳- زیربنای انجام وظیفه بعد از تقوا، مقاومت و صبر است. «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ»

۴- صبری ارزش دارد که در برابر مشکلات دوام بیاورد. «الصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ»

۵- رابطه با خدا، از رابطه با محرومان جدا نیست. «وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ - يُنْفِقُونَ»

۶- بخشش، مخصوص مال نیست، از علم و آبرو و هنر نیز می توان انفاق کرد.

«مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۷- انفاقی ارزش دارد که دائمی باشد. («يُنْفِقُونَ» فعل مضارع نشانه استمرار است)

ص: ۴۳

۸- در انفاق نیز اعتدال و میانه روی لازم است. وَ مِمَّا ...

۹- اموال و دارائی های انسان رزق الهی است. «رَزَقْنَاهُمْ»

وَ الْيَدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَ أَطْعَمُوا الْقَانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاكُمْ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾

و(قربانی کردن) شترهای چاق را برای شما از شعائر الهی قرار دادیم، در آنها برای شما خیر است، پس (هنگام قربانی) نام خدا را بر شتران در حالی که ایستاده اند ببرید، پس چون به پهلو افتادند(و جان دادند) از (گوشت) آنها بخورید و به فقیر قانع و فقیری که روی سؤال ندارد اطعام کنید، بدین گونه حیوانات قربانی را برای شما(رام و) مسخر کردیم، تا شاید شکرگزاری کنید.

نکته ها:

«بدن» جمع «بدنه» است به معنای شتر سالم و فربه، و «صَوَافَّ» حیوانی است که زانوی خود را صاف نگاه داشته است.

جمله ی «وَ جَبَتْ جُنُوبُهَا» یعنی استقرار به پهلو و کنایه از جان دادن حیوان است. «قانع» فقیری است که قانع است و «مُعْتَرَّ» فقیری را گویند که نیازمند است اما حرفی به زبان نمی آورد، ولی به قصد کمک گرفتن از کنار شما عبور می کند. (۱)

در اسلام، هر جا مسأله خوردن مطرح است، در کنارش وظیفه دیگری نیز ذکر شده است:

كُلُوا ... وَ لَا تُسْرِفُوا (۲) بخورید ولی اسراف نکنید.

فَكُلُوا ... وَ أَطْعَمُوا (۳) بخورید و به دیگران بخورانید.

ص: ۴۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۳، ص ۴۹۹.

۲- ۲). اعراف، ۳۱.

۳- ۳). حج، ۳۶.

كُلُوا ... وَاعْمَلُوا (۱) بخورید و عمل صالح انجام دهید.

كُلُوا ... وَاشْكُرُوا (۲) بخورید و سپاس گزارید.

پیام ها:

۱- در بزرگداشت شعائر الهی، سخاوتمندانه خرج کنید. «وَ الْبُدْنَ» (بدن) به معنای شتر چاق است)

۲- عرب جاهلی می پنداشت که از گوشت قربانی نباید استفاده کند. «فَكُلُوا»

۳- در تعظیم شعائر دینی، مهم توجه و عنایت الهی است، خواه نسبت به جماد باشد، خواه نسبت به حیوان. «إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنَ شَعَائِرِ اللَّهِ»، وَ الْبُدْنَ ... مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ

۴- احکام دینی باید از طریق وحی معین شود. «جعلنا»

۵- در شعائر الهی، منافع انسان ها نیز تأمین است. «لَكُمْ» (برخلاف قربانی در راه بت ها و یا ریخت و پاش های مسرفانه)

۶- در مکتب تربیتی اسلام، در تغذیه نیز خدا مطرح است. «فَاذْكُرُوا اللَّهَ»

۷- بهترین روش قربانی شتر، نحر آن در حال ایستاده است. «صَوَافٍ»

۸- تا جان در بدن حیوان هست، مصرف گوشتش ممنوع است. «فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا»

۹- گوشت قربانی باید تقسیم شود. (بین خود و دیگران) «فَكُلُوا - أَطْعَمُوا»

۱۰- به تمام گروه های بی بضاعت رسیدگی کنید. «الْقَانِعَ - الْمُعْتَرَّ»

۱۱- قربانی در مکانی انجام گیرد که محل عبور فقرا باشد. «الْمُعْتَرَّ»

۱۲- رام بودن و مسخر بودن حیوانات، خوردن گوشت قربانی و اطعام به دیگران، ذبح و نحر حیوانات در مراسم حج و اخلاص و رنگ الهی داشتن، نعمت هایی است که باید شکرگزاری شود. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

ص: ۴۵

۱- ۱. مؤمنون، ۵۱.

۲- ۲. سبأ، ۱۵.

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتَكْبُرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

هرگز گوشت و خون حیوانات قربانی، به خداوند نمی رسد، بلکه آنچه از طرف شما به او می رسد تقواست، این گونه خداوند حیوانات را برای شما مسخر نمود، تا خدا را به خاطر آن که شما را هدایت کرده است به بزرگی یاد کنید، و به نیکوکاران بشارت ده.

پیام ها:

۱- خداوند به تکالیفی که انجام می دهیم، نیازی ندارد. «لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا»

۲- در ورای مسائل ظاهری دین، اهداف والاتری وجود دارد. (به ظاهر دستورات دینی بسنده نکنیم، داشتن اخلاص و روح تعبد و تسلیم در برابر فرمان خداوند، باطن احکام الهی است). «وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ»

۳- رابطه ی انسان با خداوند از راه تقواست. «يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ»

۴- خدا را به بزرگی یاد کردن، یک نوع شکر الهی است. «لِتَكْبُرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ»

۵- نعمت هدایت، از نعمت هایی است که برای شکر آن سفارش ویژه ای شده است. «عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ»

۶- اگر لطف خداوند نباشد، همه گمراه خواهیم شد. «هَدَاكُمْ»

۷- حج و مناسک آن جلوه آشکار هدایت است. «عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ»

۸- انجام مناسک حج، انسان را در زمره محسنین قرار می دهد. «وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ»

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

قطعاً خداوند از کسانی که ایمان آورده اند دفاع می کند، بی شک خداوند هیچ خیانتکار ناسپاسی را دوست ندارد.

یکی از وعده ها و سنت های الهی، نصرت و دفاع از مؤمنین است و خداوند این دفاع و حمایت را به عنوان یک حق، بر خود لازم فرموده است: «وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۱) البته معنای دفاع و نصرت الهی، همیشه دفاع و نصرت فوری و کوتاه مدت نیست، بلکه دفاع دراز مدت را نیز شامل می شود، زیرا در آیات دیگر می فرماید: «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» آری، ممکن است در یک درگیری و جنگ، مؤمنین به ظاهر شکست بخورند ولی اهداف و تفکر آنان پیروز شود، چنانکه ابن ملجم، حضرت علی علیه السلام را به شهادت رساند، ولی آیا خداوند او را حمایت کرد یا علی علیه السلام را؟ نام علی، فرزند علی، کتاب علی، مناجات علی، عزت علی، شیعه ی علی و تفکر علی سرانجام به پیروزی رسید.

«خَوَانٍ» و «كُفُورٍ» به معنای کسی است که کفر و خیانت، کار و سیره ی او باشد.

پیام ها:

۱- تحقق وعده ی الهی در دفاع از مؤمنان، حتمی است. «إِنَّ»

۲- مؤمنان، تنها و بی مدافع نیستند. «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- حمایت خداوند، ابدی است. «يُدَافِعُ»

۴- مؤمنان، از حریم خدا دفاع می کنند و خدا از حریم مؤمنان. «يُدَافِعُ»، نه «يُدَافِعُ»

۵- مؤمنان، محبوب خدا هستند. «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ»

۶- عنصری که نصرت و دفاع خدا را جلب می کند، ایمان است. «عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا» «وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۲)

۷- قهر و غضب خداوند، بر اساس معیارهاست. «يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا - لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَانٍ» (دین خداوند امانتی در دست ماست که نباید به آن خیانت شود) «لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَانٍ ...»

۸- همه ی مردم در برابر خداوند یکسانند، «كُلَّ خَوَانٍ» و خیانت از هیچ کس

ص: ۴۷

بخشیده نیست.

۹- بدتر از خیانت، خیانت پیشگی؛ «خَوَانٍ» بدتر از کفر، کفر پیشگی است. «كُفُورٍ»

۱۰- خیانت، زمینه‌ی کفر است. (اَوَّلِ «خَوَانٍ» مطرح شده، بعد «كُفُورٍ»)

۱۱- کسی که ایمان ندارد به خود و خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله خیانت کرده است.

(«خَوَانٍ» در برابر «آمَنُوا» قرار داده شده)

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ لِّظُلْمِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

به کسانی که همواره و مظلومانه مورد تهاجم و قتل عام قرار گرفته اند، اجازه دفاع و جهاد داده شده است و البته خداوند بر یاری آنان قادر است.

نکته ها:

گفته اند: این آیه اولین آیه ای است که به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اجازه جهاد و جنگ مسلحانه داده است، زیرا کار آن حضرت چند مرحله داشت: ۱- دعوت و اصلاح قلبی و خودسازی نیروها.

۲- تشکل و بسیج نیروها. ۳- دفاع یا حمله.

پیام ها:

۱- جهاد، بدون اذن خدا و رسول جایز نیست. «أُذِنَ»

۲- مظلومان، مجازند با دشمنان خود جهاد کنند. «أُذِنَ - بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا»

۳- نصرت خدا، بعد از بپا خاستن و حرکت ماست. «أُذِنَ - إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ لِّظُلْمِهِمْ لَقَدِيرٌ»

۴- به رزمندگان روحیه دهید. «وَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ لِّظُلْمِهِمْ لَقَدِيرٌ»

۵- حق بر باطل پیروز است. «وَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ لِّظُلْمِهِمْ لَقَدِيرٌ»

۶- امداد الهی، تنها جنبه‌ی نظامی ندارد و انواع نصرت‌ها و امدادها را شامل می‌شود. «نَصْرِهِمْ» به طور مطلق مطرح شده است.

۷- نصرت الهی حتمی است. (کلمه «إِنَّ»، «لَقَدِيرٌ»، حرف لام و جمله‌ی اسمیه)

۸- امداد و یاری خداوند نسبت به مؤمنان گسترده است. «قدیر»، نفرمود: «قادر»

ص: ۴۸

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَ لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَّامَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَوَاتٌ وَ
مَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَ لَيُنصَرْنَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾

(مظلومان مورد تهاجم)، کسانی هستند که به ناحق از خانه و کاشانه ی خود رانده شدند (و گناهی نداشتند) جز این که می گفتند: پروردگار ما خدای یکتا است و اگر خداوند (ظلم و تجاوز) بعضی از مردم را به وسیله ی بعضی دیگر دفع نکند، صومعه ها و کنیسه ها و کلیساها و مساجدی که نام خداوند در آنها بسیار برده می شود ویران می گردد، و قطعاً خداوند کسی که (دین) او را یاری کند، یاری می دهد، همانا خداوند نیرومند شکست ناپذیر است.

نکته ها:

کلمه ی «صَوَامِعُ» جمع «صومعه» به معنای دیر و محل عبادت و ریاضت راهبان در بیابان ها و غارهاست. کلمه ی «بِيَعٌ» جمع «بیعه»، محل عبادت مسیحیان است و کلمه ی «صَلَوَاتٌ» جمع «صلاه»، همان کنیسه و محل عبادت یهودیان است.

خرابی مسجد یعنی: محو اتحاد و تشکل، قطع رابطه با امام عادل، فراموشی فقرا، عدم آگاهی از اوضاع و غفلت از خدا و لذا اگر دشمن بتواند، اول این مراکز را قلع و قمع می کند.

لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعٌ ...

پیام ها:

۱- آوارگی از وطن روشن ترین نمونه مظلومیت است. ظَلِمُوا ... الَّذِينَ أُخْرِجُوا

۲- علاقه به وطن، حقّ طبیعی انسان و اخراج از وطن، سلب این حقّ و سبب ظلم است. «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ»

۳- در قرآن، تبعید مفسدین فی الارض حقّ و تبعید مؤمنان ناحقّ است. «بِغَيْرِ حَقٍّ»

۴- دینداری، سختی و ناگواری دارد. أُخْرِجُوا ... إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ

۵- مؤمنان، وسیله ی تحقّق اراده ی الهی اند. «دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ» (دفاع از خداوند است ولی بدست مؤمنین)

۶- برای حفظ مراکز دینی، گاهی باید خون داد. دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ ...

۷- آنچه مهم است، دفاع از حریم مساجد است، خواه با جنگ باشد و خواه با قلم و بیان و یا برنامه های دیگر. دَفَعَ اللَّهُ ...

۸- مهم ترین برنامه ی دشمن، نابودی مراکز دینی بیدار کننده است. «لَهْدَمْتُمْ» (معابد، نشانه ی حضور دین در جامعه است).

۹- نام عبادتگاه مهم نیست، کفّار و متجاوزین با یاد خدا و راه او به هر شکل و در هر کجا که باشد مخالفند. «صَوَامِعُ - بِيْع - صَلَوَاتُ - مَسَاجِدُ»

۱۰- یاد خدا هدف اصلی و روح اعمال در مراکز دینی است. «يُذَكِّرُ فِيهَا اسْمَ اللَّهِ»

۱۱- مساجدی مورد ستایش قرآن است که در آنها از خداوند بسیار یاد شود و به حداقل اکتفا نشود. «كثِيرًا» (در هر مکانی که بیشتر یاد او شود، مقدّس تر است)

۱۲- امداد و نصرت الهی، بعد از حرکت و تلاش ماست. «لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ»

الَّذِينَ إِن مَكَتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ «۴۱»

کسانی که اگر آنان را در زمین به قدرت رسانیم، نماز بر پا می دارند و زکات می دهند و (دیگران را) به خوبی ها دعوت می کنند و از بدی ها باز می دارند؛ و پایان همه ی امور برای خداست.

اگر قدرت و امکانات، در دست افراد صالح باشد، بهره برداری صحیح می کنند و اگر در اختیار ناهلان قرار گیرد سوء استفاده می کنند. بنابراین دنیا و قدرت، برای گروهی نعمت و برای گروهی وسیله ی بدبختی است و قرآن از هر دو نمونه یاد کرده است: اگر مؤمنان به قدرت برسند، به سراغ نماز و زکات و امر به معروف می روند ولی انسان های منحرف و ناهل، اگر قدرتمند شوند کارشان طغیان است، «إِنَّ الْأِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ» (۱) و در راه نابودی منابع اقتصادی و نسل بشر گام بر می دارند، «وَإِذَا تَوَلَّى سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ» (۲) و عاقبت، مردم را به دوزخ می کشانند. «أَتُمَّهٖ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» (۳)

پیام ها:

- ۱- یاری خداوند از طریق احیای دین اوست. «وَلِيُنصِرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ»، الَّذِينَ إِن مَكَّنَّاهُمْ ...
- ۲- امر به معروف و نهی از منکر، به قدرت نیاز دارد. «مَكَّنَّاهُمْ»
- ۳- پیروزی مؤمنان، زمینه ی بندگی و تعاون مالی و فرهنگی را فراهم می کند و غفلت و غرور را از بین می برد. إِن مَكَّنَّاهُمْ ...
- ۴- برای مؤمنان، تمام زمین یکسان است، آنان هر کجا که توان دارند هدف مقدس خود را پیاده می کنند. «فِي الْأَرْضِ»
- ۵- همه ی قدرت ها را از خدا بدانیم. «مَكَّنَّا»
- ۶- اولین ثمره ی حکومت صالحان، نماز و زکات و امر به معروف و نهی از منکر است. إِن مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ ...
- ۷- رابطه با خدا و دستگیری از محرومان و آگاهی دادن به جامعه و جلوگیری از مفاسد، از هم جدا نیست. أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ ...
- ۸- اقامه ی نماز و ادای زکات و امر به معروف و نهی از منکر از وظایف و کارهای

ص: ۵۱

۱- ۱. علق، ۶.

۲- ۲. بقره، ۲۰۵.

۳- ۳. قصص، ۴۱.

قطعی مسئولان حکومت اسلامی است. «اقاموا» نه «یقیمون»

۹- حاکمان مؤمن، هم در فکر ارتقای روحی و رشد امور معنوی هستند و هم به دنبال رفاه و حل مشکلات اقتصادی و فقرزدایی و اصلاح جامعه. اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ... ۱۰- جامعه ای تحت حمایت خداوند است که این چهار ارزش محوری را داشته باشد: نماز، زکات، امر به معروف و نهی از منکر. «وَلْيُنْصِرَنَّ اللَّهُ مَن يَنْصِرُهُ»، «الَّذِينَ إِن مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ اَقَامُوا الصَّلَاةَ»

۱۱- امر و نهی شما، زمانی در جامعه موثر است که اول به وظایف فردی خود عمل کنید. اَقَامُوا الصَّلَاةَ... اَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ

۱۲- اقامه ی نماز، به قدرت و امکانات نیاز دارد. اَقَامُوا الصَّلَاةَ... اَقَامُوا الصَّلَاةَ

۱۳- زکات، همتای ناگسستی نماز است. «اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ» (در ۲۸ آیه ی قرآن، زکات در کنار نماز آمده است).

۱۴- با انجام همه ی وظایف، باز هم به حسن عاقبت خود و نتیجه ی نهایی کارتان مطمئن نشوید و بر خداوند امید و توکل داشته باشید. «وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»

۱۵- امکانات، بیش از چند روزی در دست شما نیست. «وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»

وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عَادٌ وَ ثَمُودٌ ﴿٤٢﴾

و(ای پیامبر!) اگر تو را تکذیب می کنند(نگران مباش، زیرا) قوم نوح و عاد و ثمود نیز که قبل از اینها بودند، انبیا را تکذیب کردند.

وَ قَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَ قَوْمِ لُوطٍ ﴿٤٣﴾

و قوم ابراهیم و لوط(نیز پیامبرشان را تکذیب کردند).

وَ أَصْحَابِ مَدْيَنَ وَ كُذِّبَ مُوسَى فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾

و مردم (منطقه ی) مَدَیْن، انبیای خود را تکذیب کردند، موسی (نیز) مورد تکذیب مردم قرار گرفت، پس به کافران مهلت دادم (و همین که در غفلت غرق شدند) آنان را (با قهر خود) گرفتم، پس چگونه خواهد بود عذابی که برای آنان مجهول و مبهم است (و نمی توانند عمق آن را بفهمند)؟

پیام ها:

۱- تکذیب دشمنان، نباید مانع ادامه ی راه شود. وَ إِنِّ يُكذِّبُوكَ ...

۲- از دشمنی کفار نهراسید. إِنِّ يُكذِّبُوكَ ... (خداوند پیامبر را دلداری می دهد)

۳- تاریخ تکرار می شود. «فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ»

۴- برای عبرت و تربیت، از تاریخ استفاده کنید. «قَبْلَهُمْ»

۵- نوح و ابراهیم و لوط از طرف قوم خود تکذیب شدند. (قوم ابراهیم - قوم لوط - قوم نوح) ولی موسی از طرف قومش تکذیب نشد بلکه از طرف قبطیان تکذیب شد. «كُذِّبَ مُوسَى» و نفرمود: «قوم موسی»

۶- سنت خداوند بر فرستادن انبیاست. (نوح، ابراهیم، موسی، شعیب، و لوط)

۷- خداوند به تبهکاران مهلت می دهد. «فَأَمَلَيْتُ»

۸- تبهکاران، مهلت خداوند را نشانه ی محبت یا غفلت او ندانند. «ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ»

فَكَأَيُّنَ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَ هِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَ بُرٌّ مُعْطَلَةٌ وَ قَصْرٍ مَشِيدٍ «۴۵»

پس چه بسیار از (شهرها و) آبادی هایی که ستمگر بودند و آنها را هلاک کردیم، پس (دیوارهای) آن بر سقف هایش فرو ریخت، (نخست سقف ها ویران شد، و بعد دیوارها و پایه ها بر روی سقف ها سقوط کرد). و چه بسیار چاه (پر آب)، متروکه و چه بسا قصرهای بلند (و محکمی که بی ساکن یا مخروبه شد).

نکته ها:

کلمه «خَاوِيَةٌ» از «خواء» به معنای فرو ریختن و سقوط کردن است و کلمه «مَشِيدٍ» هم به معنای کاخ بلند است و هم کاخ گچ کاری شده.

پیام ها:

۱- قهر خدا بر ستمگران حادثه نیست، یک جریان است. «فَكَأَيُّنَ»

۲- از تاریخ درس بگیرید. فَكَأَيُّنَ مِنْ قَوِيهِ ...

۳- نتیجه ی ظلم، نابودی است. «وَهِيَ ظَالِمَةٌ - أَهْلَكْنَاهَا»

۴- در برابر قهر خدا، نه سقفی می ماند و نه ستونی. «خَاوِيَةٌ عَلَيَّ عُرُوشِهَا»

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ «۴۶»

آیا آنان در زمین سیر نکردند تا دل هایی داشته باشند که با آن حقیقت را درک کنند، یا گوش هایی که با آن حقیقت را بشنوند؟ البته چشم های آنان کور نیست، لکن دل هایی که در سینه دارند نابینا است.

پیام ها:

۱- سفرهای علمی و تجربی، کاری ارزشمند و راهی مطلوب برای گسترش شناخت است. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا»

۲- زمین و زمان، کلاس درس است و کسانی که عبرت نمی گیرند سزاوار توبیخ هستند. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ»

۳- گروهی از مردم، نه از پیامبران بیرونی پند می گیرند و نه از عقل که پیامبر درونی است. «يَعْقِلُونَ بِهَا»

۴- عقل، گوش و چشم از ابزار شناخت است. يَعْقِلُونَ ... آذَانٌ ... ابصار

۵- بدتر از ناینایی چشم، ناینایی دل است که با پند گرفتن بینا نمی شود.

«تَعْمَى الْقُلُوبُ»

آری، اصرار در لجاجت و دشمنی با حق، انسان را مسخ می کند و او را به جایی می رساند که نه با عقل حقیقت را درک می کند و نه با چشم و گوش.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾

و کفار، تعجیل عذاب الهی را از تو می خواهند، در حالی که خداوند هرگز از وعده ی خود تخلف نمی کند و یک روز نزد پروردگارت به منزله ی هزار سال (از سال هایی) است که شما می شمیرید.

نکته ها:

در برابر هشدار انبیا، کفار بارها از آنان می پرسیدند: آن قهر الهی که از آن سخن می گوئید، چه زمانی ما را فرا خواهد گرفت؟ «وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱)، این آیه به آنان پاسخ می دهد که عجله نکنید، وعده ی الهی حتمی است.

پیام ها:

۱- مهلت دادن خدا را نشانه ی غفلت او و رها شدن خود ندانیم. «يَسْتَعْجِلُونَكَ»

۲- درخواست های بیجا و جوسازی ها و سؤال های بی ربط، ما را تحت تأثیر قرار ندهد. «يَسْتَعْجِلُونَكَ»

۳- زمان در نزد ما با نزد خداوند متفاوت است. «وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ»

ص: ۵۵

۱- ۱). این آیه شش مرتبه در قرآن تکرار شده است.

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَوْمٍ مُّذِنُوا لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتَهَا وَإِلَى الْمَصِيرِ «٤٨»

و چه بسیار از (شهرها و) آبادی هایی که به (اهل) آن مهلت دادم در حالی که ستمگر بودند (اما از این مهلت، برای توبه و اصلاح خویش استفاده نکردند و بر کفر خود اصرار ورزیدند). سپس آن (ها) را با قهر خود گرفتم و بازگشت (همه) به سوی من است.

پیام ها:

۱- یکی از سنت های الهی، مهلت دادن به ستمگران است پس عجله ما بیهوده است. «وَكَأَيِّنْ مِنْ قَوْمٍ مُّذِنُوا لَهَا»

۲- ظلم انسان، سبب قهر الهی است. «وَ هِيَ ظَالِمَةٌ - أَخَذْتَهَا»

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ «٤٩»

بگو: ای مردم! همانا من برای شما هشدار دهنده ای روشنگرم.

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ «٥٠»

پس کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند، برایشان آمرزش و رزق نیکو خواهد بود.

وَ الَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ «٥١»

و کسانی که در (انکار و رد) آیات ما تلاش کردند و چنین پنداشتند که می توانند ما را عاجز کنند (و بر ما پیروز شوند) آنان اهل دوزخند.

پیام ها:

۱- پیامبران، از پیش خود سخن نمی گفتند. «قُلْ»

۲- هشدار انبیا به نفع مردم است. «لَكُمْ»

۳- پیامبر، بر مردم تحکم و سیطره و حق اجبار ندارد. «إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۴- نیاز مردم به انذار، بیش از تبشیر است. «أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ»

۵- پیامبر، با مردم به روشنی سخن می گوید. «مُبِينٌ»

۶- ایمان از عمل صالح جدا نیست، (هر دو با هم شرط بهره گیری از پاداش های الهی است). «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ...»

۷- پاداش معنوی، بر پاداش مادی مقدم است. «مَغْفِرَةٌ - رِزْقٌ كَرِيمٌ» ۸- رزقی ارزش دارد که با کرامت و تکریم باشد. «رِزْقٌ كَرِيمٌ»

۹- هیچ کس نمی تواند مانع تحقق اهداف الهی شود، گرچه کافران تلاش می کنند.

«سَعَوْا»

۱۰- کفار، نه حرف تازه دارند و نه منطق، تنها کارشان، تلاش برای خنثی کردن راه حق است. «مُعَاجِزِينَ»

۱۱- دوزخ، برای گروهی از مردم دائمی است. «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

«وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (۵۲)

و پیش از تو هیچ رسول و پیامبری را نفرستادیم، مگر این که هر گاه آرزو می کرد (و برای پیشبرد اهداف الهی خود طرحی می ریخت) شیطان در (طرح و) آرزوی او (مسائلی را) القا می کرد، لکن خداوند هر چه را که شیطان القا می کرد از بین می برد، سپس آیات خود را استحکام می بخشید و خداوند آگاه و حکیم است.

نکته ها:

مردم در برابر وسوسه های شیطان چند دسته اند:

۱- افرادی وسوسه ی شیطان در روحشان کارساز است. «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۱)

۲- بعضی ها شیطان با آنان تماس می گیرد، ولی فوراً متوجه می شوند و او را طرد می کنند.

ص: ۵۷

«مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَدَّكَّرُوا» (۱)

۳- گروهی، شیطان همیشه با آنهاست. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۲)

پیامبران الهی جزء هیچ یک از این سه دسته نیستند، آنان معصومند و شیطان نه قرین آنهاست، نه در روحشان وسوسه می کند و نه با آنان تماس می گیرد، شیطان در طرح و برنامه و آرزوی آنان القائاتی دارد و ناگفته پیداست که حساب طرح پیامبران و برنامه ها و اهدافشان، از حساب شخصی آنان جداست.

پیام ها:

۱- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آخرین پیامبر است. «قَبْلِكَ» (در تمام قرآن درباره ی پیامبر اسلام، کلمه ی بعدک وجود ندارد).

۲- تضاد میان حق و باطل، یک جریان دائمی است. «مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ ...»

۳- همه ی پیامبران در یک سطح نیستند. «رَسُولٍ - نَبِيٍّ» (رسول مسئول تبلیغ گسترده است، ولی نبی در آن حد نیست).

۴- انبیا برای اهداف خود طرح و برنامه دارند. «تَمَنَّى»

۵- شیطان در انبیا اثری ندارد ولی در اهداف آنان وسوسه می کند. «أُمِّيَّتِهِ»

۶- وسوسه های شیطان، بهترین برنامه ها را نیز تهدید می کند. «أُمِّيَّتِهِ»

۷- در تضاد میان حق و باطل، خداوند باطل را محو و حق را تثبیت می کند.

فَيَنْسُخُ اللَّهُ ... ثُمَّ يُحْكِمُ

۸- در پیروزی حق بر باطل عجله نکنید. «ثُمَّ» رمز دراز مدّت است

۹- حق، بدون حمایت خداوند پایدار نیست. «يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ»

۱۰- تضاد حق و باطل و پیروزی حق بر باطل، نقشه ی حکیمانه و عالمانه ی الهی است. «يُحْكِمُ اللَّهُ - عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

ص: ۵۸

۱- ۱. اعراف، ۲۰۱.

۲- ۲. زخرف، ۳۶.

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾

تا(خداوند)القائات شیطان را برای آنان که در دل هایشان بیماری است و (نیز) برای سنگدلان، وسیله ی آزمایش قرار دهد و قطعاً ستمگران در دشمنی طولانی و عمیقی هستند.

پیام ها:

۱- القائات شیطان، وسیله ی آزمایش افراد سنگدل و بیمار دل است. «فِتْنَةً» (بیماری روحی و سنگدلی زمینه ای مناسب برای قرار گرفتن در دام فتنه ها و شیطان است).

۲- با این که سنگدلی، نوعی بیماری روحی است، ولی جداگانه مطرح شده تا اهمیت آن مشخص شود. «وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ»

۳- سنگدلانی که تحت تأثیر القائات شیطان قرار گیرند ستمگرند. «وَإِنَّ الظَّالِمِينَ»

وَلِيُعَلِّمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾

و نیز آگاهان بدانند(وحی کدام است و القائات شیطان کدام، و بدانند) که طرح و آرزوی انبیا حقی است از طرف پروردگار تو، پس به آن ایمان آورند و دل هایشان در برابر آن خاضع گردد و قطعاً خدا کسانی را که ایمان آورده اند به راه مستقیم هدایت می کند.

نکته ها:

القائات شیطان، در برنامه های انبیا و نسخ آنها از طرف خداوند، دو اثر دارد:

۱- وسیله ی آزمایش برای بیمار دلان و سنگدلان است.

۲- خنثی شدن القائات شیطان، سبب نوراتیت دل و ایمان اهل علم و آگاهی است.

۱- علم آن است که به انسان قدرت تشخیص حق از باطل را بدهد. (و تنها محفوظات تقلیدی و سطحی نباشد). و لیعلم انه الحق...

۲- گاهی بهره برداری ها و برداشت های مادی یا معنوی، مربوط به خلق و خوی شخصی افراد است. یک القای شیطانی برای افراد سنگدل فتنه است ولی برای اهل علم، کلید شناخت می شود. «لیعلم»

۳- علم، یک موهبت الهی است که به افراد داده می شود. «أوتوا»

۴- اهل علم نباید سنگدل و بیمار دل باشند. زیرا در این آیه، «أوتُوا الْعِلْمَ» در برابر «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» - که در آیه ی قبل آمده- قرار گرفته است.

۵- علم از اوست «أوتُوا الْعِلْمَ»، حق از اوست «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»، هدایت هم از اوست. «إِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ»

۶- علم، ایمان و خضوع از مراحل تکامل انسان است. «أوتُوا الْعِلْمَ ، فَيُؤْمِنُوا ، فَتُحِبَّتْ»

۷- هر کس گام اول ایمان را برداشت، خداوند او را به گام های بعد هدایت می کند. فَيُؤْمِنُوا ... إِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ

و لَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مَرِيئِهِ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ عَقِيمٍ «۵۵»

و کسانی که کفر ورزیدند همواره از قرآن و نبوت در شک هستند، تا زمانی که قیامت به طور ناگهانی برای آنان فرا رسد، یا عذاب روز عقیم (روزی که بر جبران گذشته قادر نیستند) به سراغشان آید.

۱- اگر شک و تردید، مقدمه ی تحقیق و ایمان شود ارزشمند است؛ اما شک و تردید دائمی پایانش انحراف و عذاب است. «لَا يَزَالُ»

۲- از همه ی مردم انتظار ایمان نداشته باشید، زیرا برای گروهی از آنان هیچ دلیل

و برهانی مؤثر نیست. لَا يَزَالُ ... فِي مِرْيَةٍ

۳- کسی که خط کفر و مبارزه با حق را پذیرفت، در برابر هر حقیقتی با سوء ظن و تردید برخورد می کند. «الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ»

۴- چون مرگ و قیامت ناگهانی است، هرگز غافل نباشیم. «بَعَثَهُ»

۵- بعد از برپایی قیامت، فرصتی نیست که گذشته ی خود را جبران کنیم. «عَقِيمٍ»

الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾

در روز قیامت حکومت برای خداست، او در میان مردم حکم و داوری می کند، پس کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند در باغ های پر نعمت (بهشت) خواهند بود.

پیام ها:

۱- روز قیامت، هیچ کس هیچ قدرتی ندارد، جز با اراده ی او. «الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ»

۲- داوری خداوند بر اساس عملکرد ماست. يَحْكُمُ ... فَالَّذِينَ آمَنُوا ... جَنَّاتٍ

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بآيَاتِنَا فَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥٧﴾

و کسانی که کفر ورزیدند و آیات ما را تکذیب کردند، پس برای آنان عذاب خوار کننده ای است.

پیام ها:

۱- مبنای داوری خداوند در قیامت، کفر و ایمان مردم است. يَحْكُمُ ... فَالَّذِينَ آمَنُوا ... وَ الَّذِينَ كَفَرُوا

۲- کیفر کسی که متکبرانه حق را نپذیرد، عذاب خوار کننده است. وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا ... لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ

وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾

و کسانی که در راه خدا هجرت کنند، سپس کشته شوند یا بمیرند قطعاً خداوند رزق نیکویی به آنان خواهد داد، و همانا خداوند بهترین روزی دهندگان است.

لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾

بی تردید خداوند آنان را در محلی وارد می کند که مورد رضایتشان باشد، همانا خداوند دانا و بردبار است.

پیام ها:

۱- هجرت هدفدار یک ارزش است. «وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا»

۲- مرگ افراد مهاجر همسنگ شهادت است. «قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا» (مرگ یا شهادت مهم نیست، مهم در راه خدا بودن است)

۳- در راه خدا ناکامی نیست، اگر بندگان شایسته ی خداوند از لذت های دنیا محروم شوند به نعمت های بزرگ آخرت می رسند. «لَيَرْزُقَنَّهُمْ»

۴- تحقق وعده های الهی قطعی است. «لَيَرْزُقَنَّهُمْ» (حرف لام و حرف نون)

۵- رزق دنیا گاهی نیکوست و گاهی تلخ، ولی بهشتیان تنها از رزق نیکو برخوردارند. «رِزْقًا حَسَنًا»

۶- رازق واقعی خداست و دیگران واسطه ی رزق هستند. «خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

۷- مسکن و جایگاه دل پذیر از برجسته ترین نمونه های رزق نیکو است. رِزْقًا حَسَنًا ... مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ

ذَلِكَ وَ مَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لِيُنْصَرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾

(آری،) مطلب چنین است، و هر کس به همان مقدار که به او ستم شده مجازات کند، ولی باز هم به او ظلم شود، قطعاً خداوند او را یاری خواهد کرد، البته خداوند بخشایشگر و آمرزنده است.

نکته ها:

در تفسیر نمونه می خوانیم: مشرکان در ماه محرم گفتند: چون مسلمانان جنگ در این ماه را حرام می دانند، ما به آنان هجوم ببریم زیرا آنان از خود دفاعی نمی کنند. لکن این آیه می فرماید: دفاع از خود واجب است، در هر ماهی که باشد.

پیام ها:

۱- دفاع، حقّ طبیعی هر انسانی است. «وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوِقِبَ بِهِ»

۲- عدالت، در همه جا یک ارزش است. «بِمِثْلِ مَا عُوِقِبَ»

۳- یاور مظلومان خداست. «لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ»

۴- یاری مظلوم، همیشه با نابودی ظالم همراه نیست. خداوند مظلوم را یاری می کند، ولی ممکن است ظالم نیز به دلیلی مورد عفو الهی قرار گیرد. «لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ - لَعَفُوْ غَفُوْرٌ»

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ يُوَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾

این (وعده ی نصرت الهی) به خاطر آن است که خداوند (بر هر چیزی قادر است، اوست که) شب را در روز فرو می برد و روز را در شب فرو می برد، البته خداوند شنوا و بیناست.

نکته ها:

در آیه ی قبل خداوند فرمود: «لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ»، ما مظلوم را یاری می کنیم. در این آیه و آیه ی بعد به دلایل و زمینه های نصرت، اشاره کرده و آن عبارت است از:

۱- قدرت خداوند «يُولِجُ اللَّيْلَ» ۲- علم او «سَمِيعٌ بَصِيرٌ» ۳- حق بودن او «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ» ۴- بزرگی و عظمت او «الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ».

پیام ها:

۱- مشت، نمونه ی خروار است. قدرت و علم خدا در تغییر شبانه روز، نشانه ی قدرت او بر نصرت بندگان است. «يُولِجُ اللَّيْلَ»

۲- تغییرات شب و روز تصادفی نیست و تدبیر امور جهان، مدبری حکیم و دانا دارد. يُولِجُ ...

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

این (یاری مظلوم از سوی خداوند) به خاطر آن است که خداوند حق است و هر چه را غیر از او بخوانند، آن باطل است؛ البته خداوند، بلند مرتبه و بزرگ است.

پیام ها:

۱- جا به جایی شب و روز نشانه ای گویا از تدبیر و ربوبیت و یکتائی اوست.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ

۲- هر معبودی جز او موهوم است. بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ ... مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ

۳- خدای متعال معیار حق است، نه چیز دیگر. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ»

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾

آیا ندیدی که خداوند از آسمان، آبی فرو فرستاد، آنگاه زمین سرسبز گشت؟ همانا خداوند دارای لطف و آگاهی است.

پیام ها:

۱- مطالعه در هستی، زمینه ی ایمان به خداست. «أَلَمْ تَرَ»

۲- خداوند در جهان هستی، بر اساس عوامل طبیعی کار می کند. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ»

۳- آثار و برکات طبیعت از اوست. (اگر باران، زمین و طبیعت مرده را سبز و خرم می کند، این هم لطف الهی است). «فَتُصْبِحُ - إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ»

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ «۶۴»

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است مخصوص اوست، و در حقیقت، این خداوند است که بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

وجود انسان، سراسر فقر و به هوا، غذا، مسکن، لباس و چیزهای دیگر محتاج است و اگر چند روزی در شاخه ای از امور خود را بی نیاز بیندارد، دست به طغیان می زند و عوارض و خطراتی به دنبال دارد، مانند: بی تفاوتی، غفلت، استثماری، ولی خداوند «الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»، بی نیاز مطلق و شایسته ی هر گونه ستایش است.

پیام ها:

۱- هستی محتاج و نیازمند است و او تنها بی نیاز. إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ ...

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرؤُوفٌ رَحِيمٌ «۶۵»

آیا ندیدی که خداوند آنچه را در زمین است و نیز کشتی هایی که به امر او در دریا می روند برای شما رام کرده است و آسمان را نگاه داشته تا جز به فرمان او به زمین نیفتد؟ همانا خداوند نسبت به مردم رأفت و رحمت دارد.

مراد از تسخیر موجودات آن است که همه در مسیر کام‌گیری و منافع بشر قرار داده شده، مثلاً خورشید مسخر ماست یعنی از او بهره‌مند می‌شویم.

نام بردن از کشتی در کنار نعمت‌های زمینی به خاطر نقش مهم آن است، همین امروز نیز اگر یک روز کشتی‌ها متوقف شوند، چرخ اقتصاد دنیا فلج می‌شود.

پیام ها:

۱- مطالعه‌ی آفرینش، هم‌ایمان‌آفرین است و هم‌عشق‌آفرین. «أَلَمْ تَرَ»

۲- تسخیر جهان هستی، به اراده‌ی خداست. «أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ»

۳- انسان می‌تواند بر زمین و پدیده‌های آن غالب شود و حق مشروع اوست.

«سَخَّرَ لَكُمْ» (انسان شریف‌ترین پدیده‌های زمین است).

۴- سیر طبیعت، در مسیر اراده‌ی خداوند است. «تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ»

۵- آسمان و اجرام آن ساقط‌شدنی است و خداوند آنها را نگاه داشته است.

«يُمَسِّكُ»

۶- برپائی نظام آفرینش و مصونیت آن از فروپاشی به حفظ دائمی خداوند نیازمند است. «يُمَسِّكُ»

۷- قوانین طبیعی، مانع اراده‌ی الهی نیست. «إِلَّا بِإِذْنِهِ»

۸- دلیل الطاف الهی، رأفت و لطف اوست. «إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ»

رام بودن طبیعت برای انسان، حرکت کشتی در دریا و امتیّت زمین از برخورد کرات آسمانی به آن جلوه‌های رأفت و رحمت

گسترده الهی است. سَخَّرَ لَكُمْ ... تَجْرِي فِي الْبَحْرِ ... يُمَسِّكُ السَّمَاءَ ... لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

۹- همه‌ی مردم مورد لطف خداوند هستند. بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ ...

وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

و او کسی است که شما را زنده کرد، سپس می میراند، بار دیگر زنده می کند؛ البته انسان بسیار ناسپاس است.

پیام ها:

۱- با اینکه مرگ و حیات و گذشته و حال و آینده انسان بدست خداوند است، ولی باز انسان سرکشی و ناسپاسی می کند.
أَحْيَاكُمْ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُونَكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾

برای هر امتی (شریعت و) آیینی قرار داده ایم که عمل کننده به آن باشند، پس نباید در (باره ی) این امر با تو نزاع کنند (که چگونه آیین تازه ای آورده ای؛ مردم را) به راه پروردگارت دعوت کن، همانا تو بر هدایت مستقیم قرار داری.

نکته ها:

چون انسان ها، نیازهای موسمی و اجتماعی و غیر ثابتی دارند، باید علاوه بر دستورات کلی و ثابت، در شرایط مختلف دستورات جدیدی صادر شود، همان گونه که پزشک نسخه های خود را در شرایط گوناگون بیمار تغییر می دهد و در زمان ما مسائل جدید را فقها در چارچوب قوانین کلی و ثابت برای مسلمانان تعیین می نمایند.

بعضی «منسک» را مصدر به معنای «نسک» و قربانی کردن گرفته اند که معنای آیه این می شود: ما برای هر امتی نوعی قربانی قرار دادیم که آنان انجام دهنده آن بودند، بنابراین مشرکان نباید به برنامه قربانی تو بهانه ای بگیرند.

پیام ها:

۱- خداوند، هیچ امتی را بدون مکتب نمی گذارد. «لِكُلِّ أُمَّةٍ»

۲- دین باید از طرف خدا باشد. «جَعَلْنَا»

۳- مردم باید در راه الهی گام بردارند. «هُم نَاسِكُوهُ»

۴- وظیفه ی مبلغ، هدایت امت و استقامت در این راه است. «وَ اذْعِ اِلَيْ رَبِّكَ»

۵- راه درست، راه انبیاست. «اِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى»

۶- در برابر جدال و ستیز و تضعیف مخالفان، تقویت رهبران حق لازم است. فَلَا يَنَازِعُكَ فِي الْاَمْرِ ... اِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ

۷- کسی که مسئول ارشاد دیگران است باید تسلط بر راه حق و مستقیم داشته باشد. «لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ»، «اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ» (۱) (کلمه «علی» رمز تسلط است)

وَ اِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ «۶۸»

و اگر (کفار) با توبه جدال برخاستند، پس به آنان بگو: خداوند به آنچه شما عمل می کنید آگاه تر است.

اللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ «۶۹»

خداوند در روز قیامت، میان شما در مورد آنچه اختلاف می کردید داوری خواهد کرد.

پیام ها:

۱- خداوند پیامبرش را دلداری و آموزش می دهد. «وَ اِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ»

۲- انبیا با آن همه معجزه و منطق، باز گرفتار افراد لجوج بودند. «وَ اِنْ جَادَلُوكَ»

۳- یاد خدا و واگذاری امور به او، بهترین وسیله ی آرامش است. وَ اِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ ...

۴- با افراد لجوج و اهل جدل درگیر نشوید. «وَ اِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ»

۵- در قیامت، داور و حاکم همان خدای متعال است که شاهد و آگاه است. «اللّٰهُ»

ص: ۶۸

أَعْلَمُ - اللَّهُ يَحْكُمُ» (قضاوت کامل در سایه علم کامل است)

۶- ایمان به علم و داوری خداوند، آرامبخش مؤمنان و تهدید کننده ی کافران است. «اللَّهُ أَعْلَمُ - اللَّهُ يَحْكُمُ»

۷- ایمان به قیامت بهترین اهرم برای مهار کردن اختلاف ها و مجادله هاست. «اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ۸- درگیری جبهه حق با باطل سابقه ای بس طولانی دارد. «كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ» (کلمه ی «كُنْتُمْ» همراه با فعل مضارع، نشانه ی سابقه طولانی است)

أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ» (۷۰)

آیا نمی دانی که خداوند آنچه را در زمین و آسمان است می داند؟ همه ی اینها در کتاب (ثبت) است و این بر خداوند آسان است.

پیام ها:

۱- علم خداوند نسبت به تمام هستی یکسان است. «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

۲- علم خداوند در کتابی ثبت است. «فِي كِتَابٍ» (یا اعمالی که شما انجام می دهید که در دو آیه قبل به آن اشاره شد، در کتاب ثبت است)

۳- احاطه ی علمی خداوند بر همه ی امور و ثبت آن در کتابی مخصوص، برای او آسان است. «عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ» (۷۱)

و کافران، غیر از خداوند چیزی را می پرستند که او هیچ گونه دلیلی بر آن نازل نکرده است، و آنها نسبت به آن هیچ گونه اطلاعی ندارند و برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

دیدگاه مشرکان این بود که خداوند به بعضی اشیا و بت ها قدرت تدبیر و تصمیم عطا کرده ولی خودش فوق همه آنهاست، آنان خیال می کردند که جهان تحت تدبیر خدایان (ارباب) است و خدا را «رب الارباب» و خدای خدایان می پنداشتند. این آیه می فرماید: خداوند هیچ گونه اقتداری به هیچ یک از معبودهای خیالی شما نداده و هستی تحت تدبیر خدای یکتاست. «يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا»

شاید مراد از نزول سلطان در آیه، سلطه ی علمی است. یعنی مشرکان به سراغ معبودها و بت هایی می روند که هرگز خداوند دلیل و برهانی از علم و منطق یا وحی به حمایت آنان نفرستاده است.

پیام ها:

۱- انگیزه ی پرستش، یا فرمان الهی است: «يُنَزَّلُ بِهِ سُلْطَانًا»، یا رهنمود عقل و علم است: «لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ» و یا به امید یاری و استمداد اوست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ» و مشرکان هیچ کدام را ندارند.

۲- هر پرستشی که بدون دلیلی از وحی و علم باشد، ظلم است. «وَمَا لِلظَّالِمِينَ»

وَ إِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتُلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأَبْئُتُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكُمْ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ بئسَ الْمَصِيرُ (۷۲)

و هنگامی که آیات روشن ما بر آنان خوانده می شود، در چهره ی کسانی که کفر ورزیدند ترش روئی و خشم را می شناسی (به گونه ای که) نزدیک است به کسانی که آیات ما را بر آنان می خوانند حمله کنند، (به آنان) بگو:

آیا شما را به چیزی بدتر از این خبر دهم؟ آتشی که خداوند به کافران وعده داده است، و چه بد سرانجامی است.

کلمه ی «يَسْطُونَ» از «سطو» به معنای حمله و تهاجم است.

در مبارزه میان کفر و ایمان، لبه تیز حمله های کافران، روی مراکز و شخصیت های معنوی و فرهنگی متمرکز است، آنان گاهی مراکز عبادت را هدف قرار می دهند که در آیه ی ۴۰ همین سوره خواندیم: «لَهَيْدُمَتْ صَوَامِعُ وَبِيْعٌ وَغَايِبٌ بَدَنِبَالٍ حَمَلَةٌ بِه مَبْلَغَانِ وَمَرْوَجَانِ دِيْنٍ يَا مُسْتَمْعِيْنَ اَنَانِ هَسْتَنْدِ. «يَسْطُوْنَ بِالَّذِيْنَ يَتْلُوْنَ»

پیام ها:

۱- کافران همیشه حالت انکار دارند. إِذَا تُلِّيَ ... تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ

۲- خداوند با کافران اتمام حجت می کند. «تُلِّيَ عَلَيْهِمْ»

۳- حجت و استدلال باید روشن باشد. «بَيِّنَاتٍ»

۴- بغض و کینه ی کافران پوشیده نمی ماند. «تَعْرِفُ - يَسْطُونَ»

۵- انکار قلبی و روحی در جسم اثر می گذارد. «فِي وُجُوهِ»

۶- کسی که برهان ندارد، به حمله و یورش تمسک می جوید. «يَسْطُونَ» (توسل به زور نشانه ی عجز در منطق است)

۷- مبلغان یا گروندگان به دین، خود را برای حمله ی مخالفان آماده کنند. «يَسْطُونَ بِالَّذِيْنَ يَتْلُوْنَ»

۸- تبلیغات روشنگر دینی، آتش تندی است به جان کافران. «بَشْرٌ مِّنْ ذَلِكُمْ النَّارُ»

۹- در انذار و تهدید افراد لجوج، از دوزخ یاد کنید. «النَّارُ»

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثْلُ فَاسِيَتِمُعْوَا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَفِئُوهُ مِنْهُ ضَعْفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ «۷۳»

ای مردم! مثلی زده شده است، پس به آن گوش فرا دهید، همانا کسانی که به جای خدای یکتا می خوانید، هرگز نمی توانند مگسی بیافرینند، هر چند

برای این کار اجتماع کنند، و اگر آن مگس چیزی از آنان بریابد، نمی تواند از او بازستاند، طالب و مطلوب هر دو ناتوانند.

﴿مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ (۷۴)

(مشرکان)، خدا را آن گونه که شایسته اوست بزرگ نداشتند، قطعاً خداوند نیرومند و شکست ناپذیر است.

پیام ها:

۱- نحوه خطاب باید با مخاطبان تناسب داشته باشد. ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ - تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ (مشرکان در مرحله ای نیستند که به آنان بهتر از ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾ گفته شود)

۲- در ارشاد و تبلیغ، ابتدا مردم را برای شنیدن آماده کنیم، سپس سخن بگوییم.

﴿ضُرِبَ مَثَلٌ فَاَسْتَمِعُوا لَهُ﴾

۳- در مثال های قرآنی، دقت و توجه کنیم. ﴿فَاَسْتَمِعُوا لَهُ﴾

۴- اگر انسان ها، همه ی توان خود را هم به کار گیرند، نمی توانند موجود زنده ای خلق کنند. ﴿لَنْ يَخْلُقُوا ذَبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ﴾

۵- مخلوقات کوچک را کوچک نشمریم. ﴿إِنْ يَسْأَلُهُمُ الذُّبَابُ﴾

۶- کسی که در برابر یک مگس عاجز است، لایق نیست پرستش شود.

﴿لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ﴾

۷- مشرکان خدا را قبول داشتند، ولی غیر او را نیز می پرستیدند. (قدردانی صحیح از خداوند، یکتا پرستی است). ﴿مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾

۸- انگیزه ی شرک، استمداد از شریک هاست، ولی باید غیر خدا را کنار گذاشت و تنها به سراغ او رفت، که قدرت و عزت مخصوص خداوند است. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾

اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾

خداوند از میان فرشتگان و مردم رسولانی برمی انگیزد، همانا خداوند شنوا و بیناست.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٧٦﴾

آنچه را پیش روی آنها و پشت سر آنهاست می داند و تمام کارها به خدا بازگردانده می شود.

نکته ها:

کلمه «اصطفی» از «صفوه» به معنای خالص و ناب است و برگزیدن ناب نشانه آن است که بعضی از مردم و فرشتگان لیاقت دارند و ناب و خالص هستند.

ابوذر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که تعداد انبیا یکصد و بیست و چهار هزار نفرند که سیصد و سیزده نفرشان رسول بودند. (۱)

فرشتگان خداوند یکسان نیستند؛ هم مقام آنان تفاوت دارد و هم مسئولیت آنان. مقام بعضی مانند جبرئیل و میکائیل و عزرائیل از سایرین برتر است.

پیام ها:

۱- گزینش پیامبر، حق خداست، که خالق و بصیر است. «يَصْطَفِي - بَصِيرٌ» (شاید کلمه سمیع و بصیر رمز آن باشد که ما هر کس را انتخاب می کنیم و مسئولیت می دهیم، بر کارشان نظارت و حمایت داریم)

۲- هر کسی لیاقت و استعداد پیام رسانی الهی ندارد. «مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ»

۳- عالم، محضر خداست. «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»

۴- اکنون که خدا می داند و همه به سوی او می رویم، گناه نکنیم. يَعْلَمُ ... تُرْجَعُ

۵- خداوند آفرینش را طوری آفریده که بازگشت همه ی مسائل به سوی اوست.

ص: ۷۳

«وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

۶- حرکت هستی به سوی خدا، به خواستن یا نخواستن آنها نیازی ندارد. «تُرْجَعُ»

۷- کاروان هستی به سوی هدفی مشخص، روان است. «تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (۷۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! رکوع کنید و سجده نمایید و پروردگارتان را عبادت کنید و کار نیک انجام دهید، باشد که رستگار شوید.

نکته ها:

با اینکه رکوع و سجود از مصادیق عبادت هستند ولی در این آیه نام آن دو در کنار «وَاعْبُدُوا» آمده که نشانه ی اهمیت نماز و این دو رکن نماز است.

برای سعادت انسان دو برنامه مطرح شده و رستگاری او در انجام هر دو نوع عمل است:

الف: برنامه های ثابت مانند رکوع و سجود و عبادت های دیگر. ب: برنامه های متغیر و تابع زمان و مکان که در هر زمان کار خیر مصداق خاصی دارد. آمَنُوا ارْكَعُوا ... وَافْعَلُوا الْخَيْرَ

پیام ها:

۱- کار خیر (و ابتکارات و اختراعات و خدمات)، زمانی مؤثر است که در سایه ی ایمان و بندگی خدا باشد. آمَنُوا ارْكَعُوا ... وَافْعَلُوا الْخَيْرَ

۲- حتی با رکوع و سجود و تعبد و کار خیر، رستگاری خود را قطعی ندانید، زیرا آفت غرور و حبط عمل در کار است. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

۳- فلاح و رستگاری، آخرین مرحله ی تکامل است که بعد از انجام عبادات و کارهای خیر باید امید آن را داشت. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

وَلِجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أَيْكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَ فِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَ تَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ (٧٨)» و در راه خدا جهاد کنید چنان که شایسته جهاد (در راه) اوست، او شما را (بر همه ی اَمت ها) برگزید و در دین (اسلام) هیچ گونه دشواری بر شما قرار نداد، آیین پدرتان ابراهیم (را پیروی کنید)، او که شما را از قبل مسلمان نامید و در این (کتاب نیز مطلب چنین است) تا این پیامبر بر شما گواه باشد و شما بر مردم گواه باشید، پس نماز بر پا دارید و زکات بپردازید و به خدا تمسک جوید، که او مولا و سرپرست شماست، پس چه خوب سرپرستی است و چه خوب یآوری.

نکته ها:

می دانیم که گواه بودن، به علم و عدالت نیاز دارد و همه ی مردم نه عادلند و نه آگاه که بتوانند بر دیگران شاهد باشند، بنابراین، مراد از گواه بودن مسلمانان که در این آیه عنوان شده است، بعضی از آنان هستند که هم به اعمال و رفتار مردم علم دارند و هم امین و عادلند و چنین افرادی همان گونه که در روایات می خوانیم، اهل بیت پیامبر و امامان معصوم علیهم السلام هستند که اعمال و رفتار ما بر آنان عرضه می شود.

خداوند در آغاز این سوره، از زلزله عظیم قیامت و عذاب شدید الهی یاد کرد و در پایان سوره از جهاد و نماز و زکات سخن گفت و یاد آور شد که او برای همه بنندگانش، مولا و سرپرست و یآوری نیکوست، این نکته به ما می آموزد که برای نجات از خطرهای زلزله ی عظیم قیامت و عذاب شدید الهی، بنده ی او باشیم و به او پناه ببریم که «فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ».

نفی «حَرَجٍ» به معنای سخت نبودن احکام الهی نیست، زیرا در همین آیه که می فرماید:

جهاد کنید آن گونه که حق جهاد است. و ناگفته پیداست که جهاد کار بس سختی است. پس مراد از نبودن حرج در دین آن است که اسلام بن بست ندارد. مثلاً در فرمان جهاد افراد بیمار، لنگ، نابینا، سالمند و زنان و کودکان و ناتوانان معافند، ولی دفاع با همه ی سختی آن وظیفه است.

پیام ها:

- ۱- ارزش کارها، به انگیزه و شیوه و مقدار آن بستگی دارد. (جهادی ارزش دارد که با تمام توان در راه خدا باشد) «فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ»
- ۲- هم به مردم شخصیت دهید، «اجْبِبَاكُمْ - أَبِيكُمْ - تَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» و هم سخت گیری نکنید. «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»
- ۳- در وضع قانون، مراعات توان مردم را بکنیم. «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»
- ۴- اسلام، دین آسان و احکام آن انعطاف پذیر است. در زمان ها و مکان های مختلف، شایستگی اجرا شدن را دارد. «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»
- ۵- اسلام آئین ابراهیمی و سابقه بس درخشان دارد. «هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ»
- ۶- پیامبران، پدران امت ها هستند. «أَبِيكُمْ»
- ۷- «مسلمان» نام مبارکی است که از قبل برای ما انتخاب شده است. «مِنْ قَبْلُ»
- ۸- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر اعمال ما گواه است. «لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا»
- ۹- نماز و زکات، تشکر از خداوند است. (باید به شکرانه ی برگزیدگی و سابقه و لیاقت و گواه بودن امت اسلام، نماز به پا داشت. فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ...
- ۱۰- تنها به برگزیده بودن و نام اسلام و مسلمانی تکیه نکنیم، با نماز و زکات و تمسک به خدا، این افتخارات را پاسداری کنیم. «فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»
- ۱۱- مشروعیت ولایت ها و حکومت های بشری در گرو منتهی شدن به ولایت الهی است. «هُوَ مَوْلَاكُمْ»

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

اشاره

این سوره که یکصد و هجده آیه دارد، در مکه نازل شده است.

با توجه به بیان سیمای مؤمنان و آثار و نشانه های ایمان در آیات ابتدایی این سوره، نام «مؤمنون» برای آن انتخاب گردیده است. البته سرگذشت پیامبرانی چون حضرت نوح، هود، موسی و عیسی علیهم السلام و پاسخ اقوام مختلف به دعوت آنان در ادامه آمده است.

در فضیلت تلاوت این سوره، امام صادق علیه السلام می فرماید: تداوم بر تلاوت این سوره خصوصاً در روزهای جمعه، مایه ی سعادت دنیا و آخرت و همنشینی با پیامبران الهی در فردوس برین می گردد. [\(۱\)](#)

ص: ۷۹

به نام خداوند بخشنده مهربان

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾

قطعا مؤمنان رستگار شدند. همان کسانی که در نمازشان خشوع دارند.

نکته ها:

در قرآن، یازده مورد کلمه ی فلاح (رستگاری) با کلمه ی «لَعَلَّ» (شاید) همراه است: «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» لکن در سه مورد بدون این کلمه و به طور حتمی مطرح شده است، یکی در همین سوره و یکی در سوره ی شمس: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» و دیگری در سوره ی اعلی: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى». از مقایسه این سه مورد با یکدیگر، روشن می شود که ایمان و تزکیه دارای جوهر واحدی هستند.

برترین و آخرین هدف تمام برنامه های اسلام، فلاح و رستگاری است. در بسیاری از آیات قرآن از تقوا سخن گفته شده و هدف از احکام دین هم رسیدن به تقواست: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (۱) و آخرین هدف تقوا نیز فلاح است: «وَأَتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۲) جالب است که مهم ترین و آخرین هدف دین اسلام در اولین شعار آن آمده است: «قولوا لا اله الا الله تفلحوا» به یگانگی خداوند ایمان آورید و «لا اله الا الله» بگوئید تا رستگار شوید.

هر شبانه روز، در اذان و اقامه ی نمازهای یومیّه جمله ی «حی علی الفلاح» را بیست بار بر زبان می آوریم و هدف نهائی را با فریاد رسا اعلام می کنیم، تا راه را گم نکنیم.

اسلام می گوید: «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ»، «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» (۳) کسانی رستگارند که ایمان و

ص: ۸۰

۱-۱. بقره، ۱۸۳.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۰.

۳-۳. اعلی، ۱۴.

تزکیه ی نفس داشته باشند، ولی کفر می گوید: «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَمَ» (۱) فرعون می گفت: امروز هر کس زور و برتری دارد رستگار است.

کلمه ی «فلاح» به معنای رستن است، شاید دلیل اینکه به کشاورز، «فلاح» می گویند آن باشد که وسیله ی رستن دانه را فراهم می کند. دانه که در خاک قرار می گیرد با سه عمل خود را نجات می دهد و به فضای باز می رسد: اول آنکه ریشه ی خود را به عمق زمین بند می کند.

دوم اینکه مواد غذایی زمین را جذب می کند. سوم آنکه خاک های مزاحم را دفع می کند.

آری، انسان هم برای رهایی خود و رسیدن به فضای باز توحید و نجات از تاریکی های مادیات و هوسها و طاغوت ها باید مثل دانه همان سه عمل را انجام دهد: اول ریشه ی عقاید خود را از طریق استدلال محکم کند. دوم از امکانات خدادادی آنچه را برای تکامل و رشد معنوی اوست جذب کند. سوم تمام دشمنان و مزاحمان را کنار زند و هر معبودی جز خدا را با کلمه «لا اله» دفع کند تا به فضای باز توحیدی برسد.

شخصی در حال نماز با ریش خود بازی می کرد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر او در دل خشوع داشت، در عمل این گونه نماز نمی خواند. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از خشوع در نماز، فرو نهادن چشم است. (۳)

چه کسانی رستگارند؟

۱. عابدان. «وَ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۴) پروردگارتان را پرستش کنید، شاید رستگار شوید.

۲. آنان که اعمالشان ارزشمند و سنگین است. «فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۵)

۳. دوری کنندگان از بخل. «وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۶) ۴. حزب الله. «أَلَا - إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۷) حزب خدا رستگارند.

۵. اهل ذکر کثیر. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۸) خدایا بسیار یاد کنید تا رستگار شوید.

ص: ۸۱

۱-۱) طه ۶۴

۲-۲) تفسیر کنزالدقائق

۳-۳) بحار ج ۸۱ ص ۲۶۴

۴-۴) حج ۷۷

٥-٥) اعراب ٨

٦-٦) حشر ٩

٧-٧) مجادله، ٢٢.

٨-٨) انفال، ٤٥.

۶. تقوا پیشگان. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۱) ای خردمندان! تقوا پیشه کنید تا رستگار شوید.

۷. مجاهدان. «وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۲) در راه خدا جهاد کنید تا رستگار شوید.

۸. توبه کنندگان. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۳) ای اهل ایمان! همگی توبه کنید تا رستگار شوید.

پیام ها:

۱- رستگاری مؤمنان حتمی است. «قَدْ أَفْلَحَ»

۲- ایمان، شرایط و نشانه هایی دارد. الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ...

۳- نماز، در رأس برنامه های اسلامی است. «فِي صَلَاتِهِمْ»

۴- در نماز، حالت و کیفیت مهم است. «خَاشِعُونَ»

وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (۳) وَ الَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ (۴)

و آنان که از بیهوده روی گردانند. و همان کسانی که زکات می پردازند.

وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (۵) إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (۶)

و آنان که دامان خود را (از گناه) حفظ می کنند. مگر در مورد همسرانشان یا کنیزانی که به دست آورده اند، پس آنان (در آمیزش با این دو گروه) ملامت نمی شوند.

فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (۷)

پس هر کس فراتر از این (همسر و کنیز) طلب کند، پس آنانند که متجاوزند.

ص: ۸۲

۱- ۱. مائده، ۱۰۰.

۲- ۲. مائده، ۳۵.

۳- ۳. نور، ۳۱.

اشاره

«لغو»، به کار و سخن بیهوده می گویند.

دوری و پرهیز از لغو، مخصوص مسلمانان نیست، قرآن درباره ی خوبان اهل کتاب نیز می فرماید: **وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ** ... (۱) اهل کتاب با ایمان، از لغو گریزانند.

«زکات» در لغت، به معنای رشد و نمو و پاکیزگی است و در اصطلاح، یک نوع مالیات شرعی و از ارکان و واجبات دین است. در جامعه اسلامی، پاسداری از نماز و ناموس، بسیار مهم است. در همین چند آیه، نسبت به ناموس با تعبیر «حَافِظُونَ» و درباره نماز با جمله «عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» یاد شده است.

دوری از لغو در دنیا، بهره اش، محفوظ ماندن از لغو در قیامت است. «عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ»، «لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَعْيُنِهِ» (۲)

اعراض از لغو، نباید با بدگویی و تندخویی همراه باشد، زیرا در آیه ی دیگر می فرماید: «وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا» (۳)

در روایات برای لغو، نمونه هایی آمده است از جمله: سخنی که در آن یاد خدا نباشد و یا غنا و لهویات باشد. (۴)

در روایات می خوانیم: جز با زن عقیفه ازدواج نکنید و با کسی که در مال خود او را امین نمی دانید، هم بستر نشوید. (۵)

اهمیت زکات

* زکات، یکی از پنج چیزی است که بنای اسلام بر آن استوار است.

* در قرآن ۳۲ بار کلمه «زکات» و ۳۲ بار واژه «برک» آمده، گویا زکات مساوی با برکت است.

* پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله افرادی را که زکات نمی دادند، از مسجد بیرون کرد.

* حضرت مهدی علیه السلام در انقلاب بزرگ خود، با تارکین زکات می جنگد.

ص: ۸۳

۱-۱. قصص، ۵۲-۵۵.

۲-۲. غاشیه، ۱۱.

۳-۳. فرقان، ۷۲.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

* کسی که زکات ندهد، هنگام مرگش به او گفته می شود: یهودی بمیر یا مسیحی.

* تارک زکات در لحظه ی مرگ از خداوند می خواهد که او را به دنیا باز گرداند تا کار نیک انجام دهد، اما مهلت او پایان یافته است.

* امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مردم زکات بدهند، هیچ فقیری در زمین باقی نمی ماند.

پیام ها:

۱- نشانه ی ایمان، دوری از لغو است. «وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ» (مؤمن باید در تمام کارها و سخنان خود هدف صحیح داشته باشد)

۲- دوری از لغو، به اندازه ای مهم است که بین نماز و زکات ذکر شده است.

«خَاشِعُونَ - مُعْرِضُونَ - لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ»

۳- اهمیت زکات مانند اهمیت نماز است. (در ۲۸ آیه، نماز و زکات در کنار هم آمده است) «فِي صِيَالَتِهِمْ خَاشِعُونَ ، لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ»

۴- اعتقاد به تنهایی کافی نیست، عمل هم لازم است. الْمُؤْمِنُونَ ... فَاعِلُونَ

۵- حیا، شرط ایمان است. «لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ» (آلودگی جنسی، نشانه ی ضعف ایمان است)

۶- شهوت، طغیانگر است و به کنترل و حفاظت نیاز دارد. «حَافِظُونَ»

۷- در ارضای غریزه ی جنسی، محدودیت لازم است ولی ممنوعیت خلاف فطرت است. «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ»

۸- حیا نابجا ممنوع. همین که اسلام، انجام کاری را اجازه داد، همه ی سنت ها و عادت ها و سلیقه های شخصی و مخالف دین، محکوم است. «غَيْرُ مَلُومِينَ»

۹- قانون شکنی، تجاوز به حدودی که خداوند تعیین نموده می باشد. «الْعَادُونَ»

۱۰- به سراغ گناه رفتن نیز گناه است. «ابْتِغَىٰ - الْعَادُونَ»

وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾

و(مؤمنان رستگار) کسانی هستند که امانت ها و پیمان های خود را رعایت می کنند. و آنان بر نمازهای خود مواظبت دارند.

أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

آنان وارثانند. کسانی که بهشت برین را ارث می برند و در آن جاودانه خواهند ماند.

نکته ها:

اشاره

کلمه ی «فردوس» به معنای بوستان، برترین جای بهشت می باشد. (۱) و چون به جای جنت بکار رفته، برای آن ضمیر مؤنث آمده است.

امام صادق علیه السلام در پاسخ از حکم استمناء، آیه ی ۷ را تلاوت فرمودند. (۲)

اهمیت امانت در روایات

* به نماز و روزه و حج مردم ننگرید، به صداقت و امانتداری آنان بنگرید. (۳)

* پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آخرین لحظه های عمر خود به حضرت علی علیه السلام فرمود: «اد الامانه الى البر و الفاجر فيما قل و جل حتى الخيط و المخيط» امانت را به صاحبش برگردان، چه نیکوکار باشد و چه گناهکار، ارزشمند باشد یا ناچیز، اگر چه مقداری نخ باشد و یا پارچه و لباسی دوخته شده. (۴)

* همه ی نعمت های مادی، معنوی و سیاسی، امانت الهی هستند. (امام خمینی قدس سره فرمود:

جمهوری اسلامی امانت الهی است)

ص: ۸۵

۱-۱. تفسیر درالمنثور.

۲-۲. وسائل، ج ۱۸، ص ۵۷۵.

۳-۳. میزان الحکمه و سفینها البحار، واژه «امانت».

۴-۴. بحار، ج ۷۷، ص ۲۷۳.

*قرآن کریم برخی از اهل کتاب را که امانتدار هستند، ستوده است. «وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ» (۱) اگر به برخی از اهل کتاب، مال فراوانی به امانت بسپاری، آن را به تو برمی گرداند.

پیام ها:

۱- مؤمن، متعهد است. «عَهْدِهِمْ رَاعُونَ» خلف وعده، نشانه ی ضعف ایمان است.

۲- مراعات عهد و پیمان لازم است، گرچه در عمل نتوانیم وفا کنیم. «رَاعُونَ» نه «موفون»

۳- در معرّفی سیمای مؤمنان، نماز هم در ابتدا مطرح شد: «فِي صِيْلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» و هم در پایان «عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» این تکرار و تأکید، نشان اهمیّت نماز است.

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾

و همانا ما انسان را از عصاره ای از گل آفریدیم. سپس او را به صورت نطفه در جایگاهی استوار قرار دادیم.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكُ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾

سپس از نطفه، لخته خونی آفریدیم، آن گاه لخته خون را پاره گوشتی ساختیم و پاره گوشت را به صورت استخوان هایی در آوردیم، و استخوان ها را با گوشت پوشانیدیم، سپس آن را آفرینش تازه ای دادیم، پس شایسته ی تکریم و تعظیم است خداوندی که بهترین آفرینندگان است.

ص: ۸۶

نکته ها:

کلمه ی «سَلَالَةٍ» به معنای عصاره و کلمه «عَلَقَه» به معنای خون غلیظ و بسته شده و کلمه «مُضَغَه» به معنای پاره گوشت بدون استخوان است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از «خَلَقًا آخَرَ» دمیده شدن روح در بدن است. (۱)

مراد از «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» به فرموده امام رضا علیه السلام آن است که قدرت آفریدن را خدا به دیگران نیز داده، مثلاً حضرت عیسی از طرف خداوند می آفریند. (۲) «أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ» (۳)

دلایل بهترین خالق بودن خداوند بسیار است از جمله:

الف: خالقیّت او دائمی است.

ب: محدودیّت به اشیاى خاصّی ندارد.

ج: تنوّع در آن نامحدود است.

د: از ساده ترین چیز مهم ترین را می سازد.

ه: مواد اولیه اش از خودش می باشد.

و: در ساختن تقلید نمی کند.

ز: پشیمانی و تردید در او راه ندارد.

ح: بر اساس رحمت می آفریند، و تمام ساخته هایش هدفدار است.

ط: ساخته او با نظام هستی هماهنگ است.

پیام ها:

۱- یاد گذشته ها و ضعف های انسان و توجه به قدرت و لطف خداوند، زمینه ای است برای تقویت ایمان و عبادت بیشتر. «لَقَدْ خَلَقْنَا»

۲- آفرینش انسان در چند مرحله انجام گرفته است. طین - نُطْفَه - عَلَقَه ...

۳- با این که مادر انواع حرکت ها را دارد، ولی رحم او برای فرزند، جایگاهی

١-١. تفسير نورالثقلين.

٢-٢. بحار، ج ٤، ص ١٤٧.

٣-٣. آل عمران، ٤٩.

مطمئن است. «فَرَارٍ مَكِينٍ»

۴- تمام مراحل آفرینش، زیر نظر خداوند است. «خَلَقْنَا - فَكَسَوْنَا - أَنْشَأْنَا»

۵- ارزش انسان به روح اوست. «خَلَقًا آخَرَ»

۶- خودشناسی، مقدمه‌ی خداشناسی است. «نُطْفَةٍ، عَلَقَةٍ، مُضْغَةٍ - فَبَارَكُ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ»

ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

سپس بدون تردید بعد از آن (مراحل) می‌میرید. آن گاه شما روز قیامت برانگیخته می‌شوید.

نکته‌ها:

خداوند در این آیات، مردن را قطعی و حتمی شمرده است، در این جا ذکر کلامی از امیرالمؤمنین علیه السلام مناسب است:

فلو أن احدا يجد الى البقاء سلما او لدفع الموت سبيلا لكان ذلك سليمان بن داود عليه السلام الذى سخر له ملك الجن و الانس، مع النبوه و عظيم الزلفه... رمته قسى الفناء بنبال الموت. (۱)

حضرت فرمود: اگر کسی برای ماندن همیشگی در دنیا چاره‌ای می‌اندیشید یا برای برطرف کردن مرگ راهی می‌یافت، او سلیمان پسر داود علیه السلام بود که بر جن و انس حکومت داشت، علاوه بر آن که پیامبر بود و مقام و منزلتی بزرگ داشت... (با این حال) کمان‌های نیستی با تیرهای مرگ، او را از پای درآوردند (و از جهان هستی رخت بر بست).

آیه‌ی قبل سیر تکامل خلقت انسان را بیان و خداوند به خود تبریک گفت، این دو آیه نیز مراحل نهائی تکامل را پس از مرگ بیان می‌کند.

ص: ۸۸

پیام ها:

- ۱- مرگ نابود شدن نیست، مرحله ای از تکامل است. «ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ»
- ۲- مرگ، سرنوشت قطعی انسان است. ثُمَّ إِنَّكُمْ ... لَمَيِّتُونَ «ان» و حرف «لام» و جمله ی اسمیه همه نشانه ی تأکید است
- ۳- آفرینش انسان، هدفدار است. «ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ»
- ۴- میان مرگ و رستاخیز فاصله طولانی است. «ثُمَّ» نشان فاصله ی طولانی است

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَ مَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ «۱۷»

و همانا ما بالای سر شما هفت راه (هفت آسمان) آفریدیم، و ما از خلق (و جهان هستی) غافل نبوده ایم.

نکته ها:

شاید مراد از کلمه «طَرَائِقَ»، راه عبور فرشتگان و یا راه و مدار حرکت کرات باشد و ممکن است منظور، هفت آسمان باشد که به یکدیگر راه دارند.

آیات قبل، آفرینش انسان را طرح کرد و این آیه آفرینش آسمان ها را.

پیام ها:

- ۱- خداوند، هم خالق است و هم ناظر. (عالم محضر خداست) «وَ مَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ»
 - ۲- آفریدن و تدبیر جهان هستی، مدیریت دائمی لازم دارد. «وَ مَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ»
- وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَاهُ فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لِقَادِرُونَ «۱۸»
- و از آسمان، آبی به اندازه ی (معین) فرو فرستادیم، و آن را در زمین جای دادیم و همانا ما بر بردن آن قادریم.

۱- قدرت خداوند، در دادن و گرفتن نعمت ها یکسان است. «أَنْزَلْنَا - ذَهَابٍ»

۲- قطره های باران، حساب و کتاب دارد. «بِقَدَرٍ» (باران یک پدیده ی طبیعی بی هدف و بی حساب نیست).

۳- ذخیره سازی آب از الطاف الهی و نشانه ی غافل نبودن از خلق است. «وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ وَ أَنْزَلْنَا ... فَأَسْكَنَاهُ»

۴- خداوند بر پدیده ها حاکم است. «وَ إِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ»

۵- فکر نکنیم نعمت ها همیشگی است. «عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لِقَادِرُونَ»

فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ» (۱۹)

پس به وسیله ی آن (آب) برای شما باغ هایی از خرما و انگور پدید آوردیم که در آن باغها برای شما میوه های فراوانی است و از آنها می خورید.

وَ شَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَ صِبْغٍ لِلْأَكْلِينَ» (۲۰)

و (نیز) درختی که از طور سینا می روید، (و روغن و نان خورش برای خوردندگان به بار می آورد.

۱- آب، سرچشمه ی حیات گیاهان و نباتات است. «فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ»

۲- درختان و گیاهان، برای استفاده ی انسان ها آفریده شده اند. (کلمه ی «لَكُمْ» دو بار در آیه ی ۱۹ به کار رفته است).

۳- در میان میوه ها، بعضی مثل خرما و انگور حساب دیگری دارد. «نَخِيلٍ وَ أَعْنَابٍ»

۴- خداوند حکیم، نیازهای مادی انسان را تأمین کرده است. «نَخِيلٍ وَ أَعْنَابٍ»

۵- تولید خداوند بیش از مصرف انسان هاست. «فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ»

۶- آنچه را که خداوند آفریده، مفید و مبارک است. «فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ - تَأْكُلُونَّ - صَبِغٌ» (ولی آن جا که زیان و خرابی است، کار انسان است، چنانکه در آیه ۶۷ سوره نحل می خوانیم: «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا» شما از آن شراب درست می کنید)

۷- هر منطقه ای برای درخت و گیاه مخصوصی مناسب است. «تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ»

۸- بعضی زمین ها از نظر معنوی و مادی مبارکند. (طور سینا محل نزول وحی و محل رویش درختان زیتون است). «مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ»

۹- روغن زیتون، یکی از نعمت های الهی است. «تَبَّتْ بِالذُّهْنِ»

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ «۲۱»

و همانا برای شما در چهارپایان عبرتی است، از آنچه در شکم آنهاست (شیر) به شما می نوشانیم و برای شما در آنها منافع زیادی است و از (گوشت) آنها می خورید.

وَ عَلَيْنَهَا وَعَلَى الْفَلَكَ تَحْمَلُونَ «۲۲»

و بر آنها و بر کشتی ها سوار می شوید.

پیام ها:

۱- چهارپایان برای انسان آفریده شده اند. (در آیه دوبار کلمه «لَكُمْ» آمده است)

۲- حتی حیوانات را ساده ننگریم. «لَعِبْرَةٌ» استخراج آهن از خاک نیاز به صدها کارشناس، متخصص ص و ابزار دارد، ولی خداوند شیر را از دل علف بیرون می کشد و با همین قدرت در قیامت انسان ها را از دل خاک بیرون خواهد کشید. «لَعِبْرَةٌ»

۳- شیر، یکی از نعمت هایی است که قرآن به آن توجه دارد. «نُسْقِيكُمْ»

۴- میوه ها و روغن گیاهی، بر غذاهای حیوانی مقدم است. اول نام «نخیل، اعناب،

زیتون» بعد فرمود: «نُسْقِيكُمْ ، تَأْكُلُونَ»

۵- شیر، گوشت و سواری، قسمتی از منافع حیوانات است. «لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ» به راه افتادن کارخانجات لبنیات، چرم سازی، کنسروسازی، ریسندگی، بافندگی و ایجاد اشتغال و بهره دهی برای میلیون ها انسان، منافع جنبی حیوانات است.

۶- نقش کشتی را در حمل و نقل ساده ننگریم. (صدها فرمول دست به دست هم می دهد تا این امکان فراهم می شود) «عَلَى الْفُلِّكَ تُحْمَلُونَ»

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿۲۳﴾

و همانا نوح را به سوی قومش فرستادیم، پس (به آنها) گفت: ای قوم من! خداوند (یکتا) را پرستید. جز او هیچ خدایی برای شما نیست، آیا پروا نمی کنید؟

نکته ها:

خداوند در آیات قبل، از آفرینش انسان و آنچه در زمینه ی تأمین منافع مادی اوست سخن گفت و در این آیات به تأمین غذای فکری و عقیدتی او می پردازد.

پیام ها:

۱- در تبلیغ دین، مردم را با محبت مورد خطاب قرار دهید. «يَا قَوْمِ»

۲- دعوت به توحید، اولین وظیفه ی انبیاست. (در تبلیغ، به مسائل اصلی توجه کنید) «اعْبُدُوا اللَّهَ»

۳- روح پرستش در باطن انسان وجود دارد، انبیا مورد پرستش را بیان می کنند.

«اعْبُدُوا اللَّهَ - مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴- به سراغ غیر خدا رفتن، بی پروایی است. «أَفَلَا تَتَّقُونَ»

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾

پس اشراف قوم او که کافر شدند، گفتند: این نوح جز انسانی همانند شما نیست، او می خواهد بر شما برتری جوید، اگر خداوند می خواست (برای ما پیامبری بفرستد) قطعاً فرشتگانی می فرستاد. ما این (دعوت نوح) را در میان (تاریخ) پدران قبلی خود نشنیده ایم.

پیام ها:

۱- اشراف، در خط مقدم مخالفان انبیا بودند. «ملا»

۲- حُب ذات، غریزه ای عمیق در انسان هاست. (انسان از این که کسی بر او برتری یابد نگران است) «يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ»

۳- تهمت برتری جویی، وسیله ی تبلیغات کفار است. «يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ»

۴- انسان متکبر، برای خدا هم تکلیف معین می کند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً»

۵- کافران کمال را نقص می پندارند. ما هَذَا إِلَّا بَشْرٌ... لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً (انسان بودن انبیا برای راهنمایی بشر کمال است، اما کفار می گفتند: او نباید بشر باشد)

۶- در برابر منطق صحیح، به تاریخ و تقلید نیاکان و فرهنگ ملی خود تکیه نکنید و مدافع وضع موجود نباشید. «مَا سَمِعْنَا بِهَذَا»

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾

او نیست جز مردی که در او نوعی جنون است، پس تا مدتی دربارہ ی او صبر کنید. (تا از جنون نجات یابد یا بمیرد یا ما تکلیف خود را با او روشن کنیم).

نوح گفت: پروردگارا! مرا در برابر تکذیب آنان یاری فرما.

۱- شنیدن تاریخ گذشتگان، مایه ی تسلی آیندگان است. (ای پیامبر! به انبیای قبل نیز نسبت جنون می دادند) «رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ»

۲- برخی که نمی توانند رشد کنند، مقام بزرگان را پایین می آورند. «رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ»

۳- غرور و لجاجت، سبب می شود که به عاقل ترین مردم نسبت جنون داده شود.

«رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ»

۴- سران کفر، دعوت انبیا را یک حادثه روحی و روانی می پندارند و می گویند:

صبر کنید هیجان ها و ادعاهای او تمام می شود. «فَتَرَبُّوا»

۵- توکل و دعا، بزرگ ترین اهرم در برابر تهمت ها و تحقیرهاست. «قَالَ رَبِّ»

۶- درخواست کمک از خداوند برای پیروزی ایمان بر کفر است، نه پیروزی فرد بر فرد. «انصُرْنِي بِمَا كَذَّبْتَنِي» نفرمود: «انصرنی

علیهم»

فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلَاصِكِ بِأَعْيُنِنَا وَوَحَيْنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ» (۲۷)

پس ما به نوح وحی کردیم: زیر نظر ما (مطابق دستور و آموزش) و وحی ما کشتی بساز. پس همین که فرمان (قهر) ما آمد و (آب از) تنور جوشید، از تمام حیوانات یک جفت (نر و ماده) و (نیز) اهل خود را در کشتی وارد کن، مگر کسی از آنان را که قبلاً درباره او سخن به میان آمده (و وعده هلاکتش داده شده) و درباره ستمگران با من سخن مگو (و نزد من از آنان شفاعت مکن) که قطعاً آنان غرق خواهند شد.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت نوح علیه السلام ۹۵۰ سال مردم را پنهانی و آشکارا به توحید دعوت

کرد، تا آنجا که خداوند با جمله ی «لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) به او فرمود: جز آنها که به تو ایمان آورده اند، دیگر ایمان نخواهند آورد، پس نوح گفت: نسل آنان نیز قابل هدایت نیستند. «وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاَجْرًا كَفَّارًا» (۲) سپس خداوند فرمان ساختن کشتی را داد. (۳)

پیام ها:

۱- دعای انبیا مستجاب می شود. «رَبِّ انصُرْنِي - فَأَوْحِينَا»

۲- صنعت، یک الهام الهی است. «فَأَوْحِينَا - أَنْ اصْنَعِ»

۳- تقاضای نصرت الهی، با تلاش انسان منافاتی ندارد. «اصْنَعِ الْفُلْكَ» انبیا در کنار دعاهاى خود کار هم می کردند.

۴- افراد تحقیر شده را حمایت کنیم. (مردم تو را مجنون می پندارند ولی تو زیر نظر ما هستی) «بِأَعْيُنِنَا»

۵- اگر در تمام کارها مطابق وحی عمل کنیم، موفق می شویم. «اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِينَا»

۶- با اراده ی خدا از تنور آتش، آب می جوشد. «فَارَ التَّنُّورُ» (شاید فوران آب از تنور، نشانه ی زمان حادثه باشد)

۷- نگهدارید نسل حیوانات منقرض شود. «مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ»

۸- حتی همسر و فرزند پیامبر هم اگر نااهل باشند، مورد قهر الهی قرار می گیرند.

«إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ»

۹- شفاعت، همه جا کارساز نیست. «وَلَا تُخَاطِبُنِي» شفاعت انبیا با اذن الهی است. ۱۰- مشرک، ظالم است. «فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۱۱- عاقبت ظلم، هلاکت است. «ظَلَمُوا - مُعْرِقُونَ»

۱۲- گاهی، آبی که مایه ی حیات است، مایه ی هلاک می شود. «مُعْرِقُونَ»

ص: ۹۵

۱- ۱. هود، ۳۶.

۲- ۲. نوح، ۲۷.

۳- ۳. بحار، ج ۱۱، ص ۳۳۱. (این حدیث امام باقر علیه السلام را در مدینه کنار قبر مطهرش نوشتم)

فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلِكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾

پس هنگامی که تو و همراهانت بر کشتی سوار شدید، بگو: حمد و سپاس برای خداوندی است که ما را از گروه ستمگران نجات داد.

پیام ها:

۱- دوری از ستمگران و نجات از سلطه ی آنان، یکی از نعمت های الهی است.

«الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا»

۲- برای هر نعمتی شکری لازم است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا»

۳- بهترین صیغه ی شکر، کلمه مبارکه ی «الْحَمْدُ لِلَّهِ» است.

۴- به خاطر نابودی و هلاکت دیگران خدا را شکر نکنید، بلکه برای نجات خود شکر کنید. «نَجَّانَا» فرمود: «اهلکهم»

۵- کشتی، وسیله ی نجات است ولی نجات کار خداوند است. «نَجَّانَا»

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

و بگو: پروردگارا! مرا با نزولی پر برکت فرود آور که تو بهترین فرود آورندگان.

البته در این داستان نشانه هایی است، و همانا ما آزمایش کنندگانیم. (قوم نوح و دیگران را بارها آزمایش کردیم تا زمینه ی توبه و رشد خود را نشان دهند)

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: رسول خدا صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: هرگاه وارد منزلی شدی آیه (۲۹) را تلاوت کن تا خداوند از خیر آن جا کامیاب کند و شرش را از تو دور سازد. (۱)

ص: ۹۶

حضرت نوح و یاد خدا در هر حال:

□
*در دعوت به توحید. «اعْبُدُوا اللَّهَ» (۱)

*در ساختن کشتی با الهام خداوند. «اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَ وَخِينَا» (۲)

*در سوار شدن، با حمد الهی. فَإِذَا اسْتَوَيْتَ ... فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ (۳)

*در حرکت با نام خدا. «بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا» (۴)

*در توقف، با دعا به درگاه او. «رَبِّ أَنْزِلْنِي» (۵)

پیام ها:

۱- ابتدا خداوند را بر نعمت های گذشته شکر کنیم، سپس از او نعمت جدیدی بخواهیم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي - رَبِّ أَنْزِلْنِي»

۲- در دعا و مناجات، خداوند را با آن نامی بخوانیم که با نیازمان تناسب داشته باشد. «أَنْزِلْنِي - خَيْرِ الْمُنزِلِينَ»

۳- مطالب تاریخی قرآن، آیه ی هدایت و مایه ی رشد است. (نه سرگرمی و خاطره) «لَا يَاتِ»

۴- سنت خداوند، بر آزمایش مردم در هر حال است، و ماجرای نوح نیز یکی از نمونه های آزمایش الهی است. «الْمُتَّبِعِينَ»

ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ «۳۱» فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ «۳۲»

سپس بعد از قوم نوح، نسل دیگری پدید آوردیم. و در میان آنان (نیز) پیامبری از خودشان فرستادیم که (به آنان گفت:) خدا را بپرستید. جز او معبودی برای شما نیست، پس آیا پروا نمی کنید؟

ص: ۹۷

۱- ۱. مؤمنون، ۲۳.

۲- ۲. مؤمنون، ۲۷.

۳- ۳. مؤمنون، ۲۸.

۴- ۴. هود، ۴۱.

۵- ۵. مؤمنون، ۲۹.

۱- خداوند برای هر امتی پیامبری فرستاده است. «قَرْنَا آخَرِينَ فَأَرْسَلْنَا»

۲- پیامبر باید از خود مردم باشد. (تا الگویی عملی و درد آشنا داشته باشند و حجت بر آنان تمام باشد) «مِنْهُمْ»

۳- عبادت خدا همراه با نفی شرک ارزش دارد. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»

۴- گرایش به توحید، به تقوا نیاز دارد. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ... أَفَلَا تَتَّقُونَ»

«وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِيقَاتِهِ الْآخِرَةَ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ» (۳۳)

و اشرافی از قوم آن پیامبر که کفر ورزیدند و دیدار قیامت را تکذیب نمودند و آنان را در دنیا در ناز و نعمت قرار داده بودیم (در پاسخ رسولشان، به مردم) گفتند: این، جر انسانی مثل شما نیست، از هر چه می خورید می خورد، و از هر چه می نوشید می نوشد.

۱- دعوت انبیا بر اساس آزاد سازی مردم از سلطه ی اشراف و ستمگران است و به همین دلیل، اشراف بیش از دیگران با انبیا مخالفت می کنند. «قَالَ الْمَلَأُ»

۲- مخالفان چون جرأت ندارند که منطوق و اصل اصلاحات انبیا را نفی کنند، می گویند: انبیا لایق آن اصلاحات نیستند. «بَشَرٌ مِثْلُكُمْ»

۳- زندگی انبیا، یک زندگی عادی است. «يَأْكُلُ - يَشْرَبُ»

۴- اشراف از مسائل معنوی و علمی غافلند. «يَأْكُلُ - يَشْرَبُ» (امیرالمؤمنین علیه السلام می فرماید: حسادت آنان سبب گفتن این کلمات شد. (۱))

وَلَيْنُ أُطْعَمْتُمْ بَشْرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَلْيَعِدُّكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَ كُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾

و اگر از بشری همانند خودتان اطاعت کنید، قطعاً زیانکارید. آیا (آن پیامبر) به شما وعده می دهد که وقتی مردید و خاک و استخوان هایی (پوسیده) شدید، شما (از قبر) بیرون آورده می شوید؟!

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾

دور است دور، آنچه به شما وعده داده شده است.

نکته ها:

در قرآن، کلمه ی «هَيْهَاتَ» دو بار، آن هم در همین آیه به کار رفته است، که سران کفر وقوع قیامت را بسیار دور می پندارند.

شعارهای کفار:

* پیامبر یک انسان معمولی است. «بَشْرًا»

* بر دیگران امتیازی ندارد. «مِثْلَكُمْ»

* پیروی از پیامبران خسارت است. «لَخَاسِرُونَ»

* قیامت و زندگی دوباره دور است. «هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ» (چون انبیا مکرر و همیشه وعده ی قیامت می دادند، «تُوعَدُونَ» مخالفان هم کلمه «هَيْهَاتَ» را تکرار کردند)

آنچه ذکر شد، برخی از شعارهای لجوجانه یا فریبنده ی کافران و حق ستیزان است. آنان با تبلیغات گسترده، پیروی از پیامبران را خسارت می دانند ولی هدفشان این است که مردم را مطیع خود سازند و با شعار آزادی، ملت ها را به بردگی کشانند.

إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾

جز این زندگی دنیا چیز دیگری نیست، می میریم و زندگی می کنیم و ما (هرگز پس از مرگ) برانگیخته نخواهیم شد.

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾

او جز مردی که بر خدا دروغ می بندد نیست، و ما هرگز به او ایمان نخواهیم آورد.

پیام ها:

۱- افراد مغرور جز راه خود، راه دیگری را تصور نمی کنند. «إِنْ هِيَ»

۲- آخوریین، آخربین نمی شود. إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا ... وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (دنیاگرایان، کوتاه فکراں جامعه هستند)

۳- کفار، خدا را قبول داشتند ولی معاد و نبوت را نمی پذیرفتند. «افترى عَلَى اللَّهِ»

۴- اهل کفر، با شعار «حفظ حریم و قداست الهی» اولیا و وعده های الهی را رد می کنند. «افترى عَلَى اللَّهِ»

۵- گاهی جامعه به قدری سقوط می کند که حامیان واقعی دین به عنوان دروغگو و کافران مغرور به عنوان حامی حریم خدا معرفی می شوند. «افترى عَلَى اللَّهِ»

قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونَ ﴿٣٩﴾

(پیامبرشان) گفت: پروردگارا! مرا در برابر تکذیب های آنان یاری فرما.

قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لِيُضِخَنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَا لَهُمُ غَنَاءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

(خداوند) فرمود: قطعاً به زودی پشیمان خواهند شد. پس (قهر خدا آمد و) بانگ مرگبار که سزاوارش بودند آنان را فراگرفت، و آنان را همچون خاشاکی که بر آب افتد قرار دادیم، پس دور باد گروه ستمگر (از رحمت خدا).

ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ ﴿٤٢﴾

آن گاه بعد از (هلاکت) این گروه، نسل های دیگری پدید آوردیم.

پیام ها:

۱- تکیه گاه انبیا خداست. «رَبِّ»

۲- کلمه ی «رَبِّ» بهترین کلمه برای دعاست. بعد از کلمه ی «اللَّهِ» بیشترین کلمه در قرآن کلمه ی «رَبِّ» است و معمولاً در همه ی دعاها به کار رفته است.

۳- کفار و مجرمان به زودی پشیمان خواهند شد. (وجدان ها، روزی بیدار خواهد شد.) «نَادِمِينَ»

۴- بیان تاریخ و هلاکت اقوام پیشین، برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مایه ی آرامش و برای کفار مکه وسیله ی تهدید است. فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ ...

۵- دعای انبیا مستجاب است. «رَبِّ - فَأَخَذَتْهُمُ»

۶- قهر خدا بر اساس عدل است. «الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ»

۷- مخالفان انبیا، هم شکنجه ی روحی دارند، «نَادِمِينَ» هم شکنجه ی جسمی، «عَثَاءً» و هم در قیامت گرفتارند.

۸- قهر خدا شکننده است. «عَثَاءً»

۹- نفرین بر ستمگران جایز است. «فَبَعْدًا»

۱۰- سنت خداوند، پس از انقراض یک امت، ایجاد امتی دیگر است. «ثُمَّ أَنْشَأْنَا»

(تحوّلات تاریخی، تحت حاکمیت خداوند است)

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّهٖ أَجْلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾

هیچ امتی از اجل (وقت انقراض) خود، نه پیش می افتد و نه پس می ماند.

پیام ها:

۱- هر جامعه و امتی، مهلتی خاص و زمان بندی حکیمانه ای دارد. «مَا تَسْبِقُ ...»

۲- از تأخیر عذاب الهی مغرور نشوید. ﴿مَا تَسْبِقُ ...﴾

۳- برنامه های الهی با هیاهوی افراد لغو نمی شود و نظم الهی بر تحولات تاریخی حاکم است. ﴿مَا تَسْبِقُ ...﴾

۴- تاریخ، سنت های ثابتی دارد. ﴿مَا تَسْبِقُ ...﴾

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا كُلًّا مَّا جَاءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَا لَهُمُ الْآحَادِيثَ فَبَعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

سپس پیامبرانمان را پی در پی (برای هدایت آن امت ها) فرستادیم، هر بار که پیامبر هر امتی به سراغ قومش آمد، مردم او را تکذیب کردند، پس ما نیز آن گروه را هلاک کردیم و گروه دیگری را دنبال آنان آوردیم، و ما آنان را زیانزد مردم قرار دادیم (تا عبرت گیرند) پس قومی که ایمان نمی آورند دور (از رحمت خدا) باد.

نکته ها:

کلمه ی «الْآحَادِيثَ» جمع «احدوثة» به داستان های شگفتی گفته می شود که با آب و تاب نقل و با علاقه شنیده می شود.

پیام ها:

۱- سنت خداوند بر فرستادن انبیا برای امت هاست. «رُسُلَنَا تَتْرًا» (هر اجتماعی رهبر می خواهد. فکر و علم به تنهایی برای بشر کافی نیست، بلکه باید اموری را از طریق وحی بدست آورد)

۲- تمام انبیا مورد تکذیب قرار می گرفتند. «كُلِّ مَّا»

۳- هر امتی برای خود رسولی داشتند. «كُلِّ مَّا جَاءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا»

۴- نتیجه ی تکذیب حق، هلاکت است. «وَ جَعَلْنَا لَهُمُ الْآحَادِيثَ» (از گردنکشان و طاغوتیان، تاریخی بیش نمی ماند)

۵- نفرین کفار جایز است. «فَبَعْدًا» (کلمه «بعدا» مصدری است که همیشه به جای فعل بکار می رود. بنابراین «بُعْدًا»، یعنی «بعدوا بُعْدًا»)

۶- نفرین قرآن، به خاطر کفر کافران است. «لَا يُؤْمِنُونَ»

۷- تحولات تاریخی با اراده اوست. و هلاک امت های سرکش، نمودی از لعن و نفرین اوست. «وَجَعَلْنَا هُمُ الْآخِذِينَ فَبَعْدًا»

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَ أَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ «۴۵» إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا عَالِينَ «۴۶»

سپس موسی و برادرش هارون را با معجزات و دلیلی روشن فرستادیم.

به سوی فرعون و اشراف قوم او، ولی تکبر ورزیدند و آنان مردمی برتری جوی و گردنکش بودند.

نکته ها:

کلمه ی «سُلْطَانٍ» مرادف حجت است، زیرا انسان با داشتن منطق، استدلال و حجت علمی و عقلی، بر قلوب مردم مسلط و پیروز می شود.

پیام ها:

۱- تبلیغ، گاهی باید به صورت چند نفره و اعزام هیأت باشد. «مُوسَىٰ وَ أَخَاهُ»

۲- مبلغ دین باید از پشتیبانی علمی برخوردار باشد. «سُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

۳- برای اصلاح مردم و نظام اجتماعی، اول باید به سراغ افراد مطرح و شاخص جامعه رفت. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ»

۴- اطرافیان طاغوت ها، در قدرت آنان نقش مهمی دارند. «مَلَائِهِ»

فَقَالُوا أَ نُوْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَ قَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ «۴۷»

پس (در پاسخ موسی و هارون) گفتند: آیا ما به دو انسان مانند خودمان ایمان آوریم در حالی که قوم موسی و هارون برده ی ما بودند؟

فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

پس آن دو پیامبر را تکذیب کردند، و از هلاک شدگان گشتند. و همانا ما به موسی کتاب (تورات) دادیم، شاید (مردم به واسطه آن) هدایت شوند.

پیام ها:

۱- موسی و هارون، از نژاد بنی اسرائیل بودند. «وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ» (با توجه به اینکه بنی اسرائیل برده ی فرعونیان قرار گرفته بودند)

۲- متکبران به جای مراعات منطق و معجزه، به جایگاه اجتماعی افراد نظر دارند.

سُلْطَانٍ مُّبِينٍ ... قَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ

۳- نژادپرستی عامل استکبار است. «وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ» (فرعونیان نژاد خود را برتر از بنی اسرائیل می پنداشتند)

۴- منطق انبیا، معجزه و استدلال و منطق طاغوت، استضعاف و دربند کشیدن ملت است. «قَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ»

۵- نتیجه ی تکذیب حق، هلاکت است. «فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ»

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَ آوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَ مَعِينٍ ﴿٥٠﴾

و ما (عیسی) فرزند مریم و مادرش را معجزه قرار دادیم و آن دو را در سرزمینی مرتفع که دارای آرامش و امنیت و آب گوارا بود جای دادیم.

ص: ۱۰۴

کلمه ی «مَعِينٍ» به آبی گفته می شود که روی زمین جاری باشد.

خداوند در این سوره از عیسی و مریم به عنوان یک آیه یاد کرده است، ولی درباره ی شب و روز می فرماید: «جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ» (۱) شب و روز دو آیه هستند و این به خاطر آن است که تولد عیسی بدون پدر، همان زایمان مریم بدون شوهر است.

در اینکه منطقه بلندی که آب جاری داشته و خداوند عیسی و مادرش را در آنجا جای داده، کجاست؟! دو مورد بیان شده است:

الف: مراد از «رَبْوَهُ» کوفه و مراد از «ذَاتِ قَرَارٍ» مسجد کوفه و مراد از «مَعِينٍ» آب فرات است که در کوفه دائماً جاری می باشد. (۲)

ب: مراد دمشق است که از بهترین مناطق شام است. (۳)

پیام ها:

۱- مقام نبوت، برترین مقام هاست. (نام عیسی به خاطر مقام نبوت قبل از مادرش برده شده است). «ابن مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ آيَةً»

۲- پدیده های مهم و حوادث عجیب را وسیله ی شناخت خدا و نشانه ی قدرت غیبی او بدانید. «آيَةً»

۳- آب و امتیت، از مزایای ضروری مسکن و زندگی است. «ذَاتِ قَرَارٍ وَ مَعِينٍ»

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ اعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿۵۱﴾

ای پیامبران! از غذاهای پاکیزه (و پسندیده) بخورید و کار نیکو انجام دهید، همانا من به آنچه انجام می دهید آگاهم.

نکته ها: در قرآن کریم، در کنار «كُلُوا» دستورات دیگری نیز ذکر شده است مانند:

الف: كُلُوا... وَ اشْكُرُوا (۴) بخورید و خدا را شکر کنید.

ص: ۱۰۵

۱- ۱. اسراء، ۱۲.

۲- ۲. بحار، ج ۱۴، ص ۲۳۹.

۳- ۳. تفسیر درالمنثور.

۴- ۴. سبأ، ۱۵.

ب: فَكُلُوا ... وَ أَطْعَمُوا (۱) بخورید و اطعام کنید.

ج: كُلُوا ... وَ لَا تُسْرِفُوا (۲) بخورید و اسراف نکنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ذیل این آیه فرمودند: حضرت عیسی از دستمزد نخ ریسی مادرش مریم تغذیه می کرد. (۳)

امام صادق علیه السلام ذیل این آیه می فرماید: مراد از طیب، حلال بودن است. (۴)

در حدیث می خوانیم: «ان الله لا يقبل عباده من فی جوفه لقمه من حرام» کسی که یک لقمه مال حرام خورده باشد، خداوند عبادت او را نمی پذیرد. (۵)

پیام ها:

۱- انبیا نیز از مواد غذایی و مواهب طبیعی بهره مند می شوند. (توقع نابجا از انبیا ممنوع) «كُلُوا»

۲- برای دعوت مردم به حق، اول به فکر زندگی مادی آنان باشیم. كُلُوا ... وَ اعْمَلُوا

۳- تمام ادیان الهی با رهبانیت، انزوا و ریاضت مخالفند. «كُلُوا» (شاید فرمان بخورید بعد از نام عیسی برای جلوگیری از رهبانیتی باشد که در مسیحیت مطرح است)

۴- در آنچه می خورید، دو اصل مهم را فراموش نکنید: الف: حلال بودن.

ب: طیب و پاکیزه بودن. «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ»

۵- غذا خوردن نیز باید هدفدار باشد، نه بر اساس هوس. «كُلُوا - وَ اعْمَلُوا»

۶- عفت در شکم و تقوا در عمل، مقارن هستند. «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ اعْمَلُوا صَالِحاً»

۷- توفیق عمل صالح، در سایه ی تغذیه حلال و طیب است. «الطَّيِّبَاتِ - صَالِحاً» ۸- تغذیه ی طیب و سالم و عمل صالح، مورد توجه تمام ادیان الهی است. «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ - الطَّيِّبَاتِ - صَالِحاً»

۹- اگر بخورید و عمل صالح انجام ندهید، خداوند حتی به حساب انبیا می رسد.

«إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

ص: ۱۰۶

۲-۲. اعراف، ۳۱.

۳-۳. تفسیر دَرّالمنثور.

۴-۴. بحار، ج ۱۱، ص ۵۸.

۵-۵. تفسیر مراغی.

وَإِنَّ لِهَذِهِ أُمَّتِكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ (۵۲)

و البته این امت شما امت واحدی است، و من پروردگار شما هستم؛ پس، از من پروا کنید.

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (۵۳)

اما مردم کارشان را در میان خود به پراکندگی کشاندند، هر گروهی به راهی رفتند؛ و هر حزب و دسته ای به آنچه نزدشان بود دل خوش کردند.

نکته ها:

کلمه ی «زبر» جمع «زبره» (بر وزن لقمه) به معنای قسمتی از موی پشت سر حیوان است که آن را جمع و از بقیه جدا می کنند؛ سپس این واژه به هر چیزی که مجزای از دیگری است گفته شده است. (۱)

پیام ها:

۱- در جهان بینی دینی و از دیدگاه الهی تمام امت ها در حقیقت یک امت هستند، «أُمَّةً وَاحِدَةً» زیرا:

* اصول دعوت همه ی پیامبران الهی یکی است.

* نیازهای فطری و روحی و جسمی مردم یکی است.

* خالق و پروردگار همه یکی است.

۲- تقوا و حفظ حریم، شایسته ی مقام ربوبی است. «وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ»

۳- ایجاد تفرقه، بلای بزرگی است که سابقه ای طولانی دارد. «فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ» ۴- تفرقه اندازی بی تقوایی است. فَاتَّقُونِ ... فَتَقَطَّعُوا ...

۵- اساس تفرقه، خودخواهی انسان هاست. «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ»

ص: ۱۰۷

فَذَرَهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٥٤﴾ أَلَيْسَ لَكُمْ بِمَالٍ مِمَّا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَيْنَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

پس آنان را تا مدتی (که مرگشان فرا رسد یا به عذاب خدا مبتلا شوند) در ورطه ی جهل و غفلت رها کن. آیا گمان می کنند که آنچه از مال و فرزند به آنان مدد می کنیم (برای این است که) شتاب می کنیم که خیرهایی به آنان برسانیم؟ (هرگز چنین نیست) بلکه آنان نمی فهمند (که مال و فرزند وسیله ی امتحان آنهاست).

نکته ها:

کلمه ی «غمره» به معنای غرقاب و مراد در اینجا غرق شدن اهل مکه در جمود و تعصب بت پرستی است.

پیام ها:

۱- بدترین نوع گمراهی آن است که خدا انسان را به حال خود واگذارد. «فَذَرَهُمْ»

۲- اختلاف و تفرقه، ورطه ی هلاکت و مایه ی قهر و غضب خدا و رسول است.

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ ... فَذَرَهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ

۳- گودال بدبختی انسان را خود او حفر می کند. «غَمَرَتِهِمْ»

۴- منحرفان تفرقه جو، مهلت زیادی ندارند و قهر الهی در انتظارشان است. «حَتَّىٰ حِينٍ»

۵- مرفهین ثروتمند، تحلیل ناروا دارند. رفاه، امکانات و فرزند پسر، سبب فریفته شدن آنان به خود و احساس محبوبیت نزد خدا شده است. يَحْسَبُونَ ...

۶- ارزیابی تنها بر مبنای مال و فرزند، نشانه ی بی شعوری است. «بَلْ لَا يَشْعُرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيِهِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

همانا کسانی که از خوف پروردگارشان بیمناکند، آنان که به آیات پروردگارشان ایمان دارند. و به پروردگارشان شرک نمی ورزند،

نکته ها:

«خَشْيَتٌ» ترسی است که برخاسته از علم و شناخت باشد و «اشفاق» ترسی است که با محبت و احترام آمیخته باشد. خشیت، بیشتر جنبه ی قلبی دارد و اشفاق جنبه ی عملی. آیه می فرماید: مؤمنان و سبقت گیرندگان در خیرات، کسانی هستند که در دل آنان ترس آمیخته با عظمت خدا جای کرده است و در عمل، حریم خدا را حفظ می کنند و حیا دارند.

پیام ها:

۱- ترس از روی آگاهی و توجه به عظمت خداوند، مایه ی رشد است. «مِنْ خَشْيِهِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ»

۲- ایمان آوردن به هر قانونی که خداوند می فرستد و دور شدن از انواع شرک ها، وظیفه ی دائمی ماست. (کلمه ی «يُؤْمِنُونَ» و «لَا يُشْرِكُونَ» فعل مضارع و نشانه ی دوام و استمرار است)

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾

و کسانی که (اموال خود را در راه خدا) می دهند آنچه را دادند، در حالی که دل هایشان ترسان است از این که سرانجام به سوی پروردگارشان باز می گردند.

نکته ها:

«وجل» به معنای اضطراب و نگرانی است.

تکامل معنوی انسان در چند مرحله صورت می پذیرد که در این آیات مطرح شده است:

مرحله ی اول؛ علم و شناختی که مایه ی خشیت شود. «مِنْ خَشْيِهِ رَبِّهِمْ»

مرحله ی دوم؛ ایمان عمیق و دائمی به آنچه درک کرده است. «يُؤْمِنُونَ»

مرحله ی سوم؛ دوری از انواع شرک ها، مخفی و آشکار. «لَا يُشْرِكُونَ»

مرحله ی چهارم؛ انفاق از آنچه خدا عطا نموده است. يُؤْتُونَ ...

مرحله ی پنجم؛ مغرور نشدن و دغدغه داشتن که مبادا کارم ناقص یا عملم مردود یا وظیفه ام چیزی دیگری باشد و در قیامت پاسخ گو نباشم. «قُلُوبُهُمْ وَجِلَّةٌ»

پیام ها:

۱- به انفاق خود مغرور نشویم. يُؤْتُونَ ... وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَّةٌ

۲- ترس مؤمن از خداوند به خاطر حضور او در محضر پروردگار در روز قیامت است. «وَجِلَّةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ»

أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ» (۶۱)

چنین کسانی، در خیرات شتاب می ورزند و همانان هستند که در (رسیدن به) خیرات از یکدیگر پیشی می گیرند.

نکته ها:

در آیه ۵۶ بیان شد که برخی از مردم تنها داشتن مال و فرزند را مایه ی سعادت و نشانه ی سرعت در خیر می دانند، اما این آیه می فرماید: سرعت در خیر، علم و ایمان و اخلاص و انفاق همراه با خوف و خشیت است، نه آنچه آنان می پندارند.

پیام ها:

۱- ترس از خداوند و قیامت، سبب شتاب در کارهای خیر است. مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُسْفِقُونَ ... أُولَئِكَ ...

۲- نشانه ی ایمان واقعی، سرعت دائمی در کارهای خیر است. («يُسَارِعُونَ» فعل مضارع، رمز استمرار است)

۳- سرعت و سبقت در کار خیر، یک ارزش است. «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ»

وَلَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَ لَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

و ما هیچ کس را جز به مقدار توانش تکلیف نمی کنیم، و نزد ما کتابی است که به حق سخن می گوید (و بر کار مردم گواه است) و به آنان هیچ ستمی نمی شود.

نکته ها:

در فقه قاعده ای به نام قاعده ی «نفی عُسر و حرج» وجود دارد، که مبنای آن همین آیه است. یعنی هر گاه تکلیفی موجب سختی غیر قابل تحمل گردید، آن تکلیف ساقط می شود.

پیام ها:

۱- گرچه سبقت و سرعت در کارهای خیر ارزش دارد، ولی افراط ممنوع است.

﴿إِلَّا وُسْعَهَا﴾

۲- تکلیف همه ی انسان ها یکسان نیست. هر کس به مقدار توان جسمی، فکری و مالیش مکلف است و خداوند تکلیف غنی را از فقیر نمی خواهد. ﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

۳- در جهان بینی الهی، هیچ کس گرفتار عقده و احساس حقارت نمی شود، چون بیش از توانش تکلیفی ندارد. ﴿إِلَّا وُسْعَهَا﴾
(آری هر کس توانی دارد و وظیفه ای، پس باید آرامش داشته باشیم)

۴- نظام آفرینش، حساب و کتاب دارد. ﴿وَلَدَيْنَا كِتَابٌ﴾

۵- برخی از شرایط مدیریت در این آیه ذکر شده است، از جمله:

الف: آشنایی به توانایی افراد و واگذاری کار به مقدار توان آنان. ﴿وُسْعَهَا﴾

ب: نظارت دقیق بر کار و وظایف آنان. ﴿كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ﴾

ج: عدالت در تنبیه یا تشویق آنان. ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرِهِ مِنْ هَذَا وَ لَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾

بلکه دل های آنان از این (کتاب) در غفلت و بی خبری است و علاوه بر این کارهایی (ناروا) دارند که انجام می دهند.

نکته ها:

در دو آیه ی قبل، درباره ی فرزندان مخلص فرمود: «هُم لَهَا سَابِقُونَ» در این آیه، درباره ی گروه منحرف می فرماید: «هُم لَهَا عَامِلُونَ»

آری، «هر کس با طینت خود می تند» و «از کوزه همان برون تراود که در اوست».

کلمه ی «بَلْ» در آغاز کلام، برای انتقال مطلب است. در آیات قبل سخن از نیکان بود، در این آیه سخن از کفار است که عملشان غیر از عمل آنان است.

کلمه ی «غَمْرِهِ» به معنای غرقاب و آبی است که تمام انسان را فراگیرد. گویا غفلت همه ی وجود آنان را فرا گرفته است.

پیام ها:

۱- ابتدا روح منحرف می شود، سپس رفتار تغییر می کند. «قُلُوبُهُمْ - لَهُمْ أَعْمَالٌ»

۲- بدتر از رفتار زشت، اصرار و تکرار آن است. «لَهُمْ أَعْمَالٌ - هُمْ لَهَا عَامِلُونَ»

۳- انسان، ابتدا دست به کار خلاف می زند، سپس کار خلاف برای او عادت می شود و او را به خود جذب می کند، یعنی در مسیر عمل و ارتکاب آن قرار می گیرد و پس از ارتکاب گناه، اسیر آن می شود. «لَهُمْ أَعْمَالٌ - هُمْ لَهَا عَامِلُونَ»

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ ﴿٦٤﴾

(جهل و انحراف و کارهای ناپسند آنان همچنان ادامه دارد) تا زمانی که مرفهان (و خوشگذرانان مغرور) را به قهر خود گرفتار سازیم، در این هنگام است که ناله سر می دهند.

لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنصِرُونَ ﴿٦٥﴾

(اما به آنان خطاب می شود): امروز ناله نکنید، قطعاً شما از جانب ما یاری نخواهید شد.

نکته ها:

کلمه ی «يَجْرُؤْنَ» از «جوار» به معنای زوزه ی سگ و شغال و گرگ هنگام صدمه دیدن است و تشبیه ناله ی مرفهان غافل، به زوزه ی سگ، نشانه ی تحقیر و ذلتی است که در برابر بدمستی های دنیوی داشته اند.

پیام ها:

۱- برای گروه مرفه و مغرور، جز عذاب الهی، وسیله ی دیگری برای هشیاری نیست. حَتَّى إِذَا ...

۲- پایان ناز و نعمت های غافلانه، ناله های عاجزانه خواهد بود. «يَجْرُؤْنَ» در پس هر خنده آخر گریه ای است مرد آخرین، مبارک بنده ای است

۳- روز قیامت، روز کیفر است نه التماس. «لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ»

۴- کسانی که با مال و امکانات خود، مردم را یاری نکردند، در قیامت یاری نمی شوند. «لَا تُنصِرُونَ»

قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُنَالِي عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَيَّ أَعْقَابِكُمْ تَنْكِبُونَ ﴿٦٦﴾ مُشْتَكِبِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾

همانا آیات من به طور مداوم بر شما تلاوت می شد ولی شما اعراض کرده، به عقب باز می گشتید. در حالی که نسبت به آن (پیامبر و قرآن) تکبر می ورزیدید و شب ها تا دیروقت بدگویی می کردید.

نکته ها:

«نکوص» به معنای بازگشت به عقب است و «عَلَيَّ أَعْقَابِكُمْ» تأکید آن است.

«سامر» از «سمر» به معنای گفت و گوی شبانه است.

«هجر» به معنای جدایی و «هجر» ناسزا و فحش را گویند که سبب جدایی است.

۱- ارتجاع و اعراض از حق، از اوصاف مرفهان و مستکبران است. «فَكُنْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ»

۲- بی اعتنایی به انبیا، نشانه ی رشد و ترقی نیست، بلکه عامل سقوط و عقب گرد است. دستورات و قوانین الهی، عامل رسیدن به تکامل و اعراض از آنها مایه ی سقوط است. «أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ»

۳- بدتر از عقب گرد و اعراض از حق، آن است که هدف از این عمل، استکبار باشد. «مُشْتَكِبِينَ بِهِ»

۴- کسی که روز منطق ندارد، شب یاوه سرایی می کند. «سَامِرًا تَهْجُرُونَ»

۵- کسی که حرف حساب ندارد، فحش می دهد. «تَهْجُرُونَ»

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

آیا آنها در این گفتار (قرآن) نیندیشیدند، یا مطالبی برای آنان آمده که برای نیاکانشان نیامده است؟ (لذا قبول حرف تازه برای آنان سخت است).

أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمُ بِالْحَقِّ وَ أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾

یا این که پیامبران را نشناختند (و از سوابق او آگاه نیستند) پس برای همین او را انکار می کنند؟ یا می گویند: او جنون دارد؟ (چنین نیست) بلکه او حق را برای آنان آورده اما بیشترشان از پذیرش حق کراهت دارند.

۱- نخستین عامل بدبختی مردم، تعطیل کردن اندیشه و تفکر است. «أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا»

۲- قرآن، کتاب تدبّر و اندیشه است. (نه فقط تلاوت و تجوید و... و هر کس در آن تدبّر کند، حقایق آن را می فهمد) «أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ»

۳- خداوند در تمام دوران ها ندای خود را به مردم رسانده و اساس ادیان آسمانی یکی است. «أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ»

۴- در تبلیغ و دعوت، تمام راه های بهانه جویی را برای مخالفان حق مسدود کنید. «أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ»، «أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا»

۵- پیامبر باید در میان مردم (به خوبی) شناخته شده باشد تا بهانه ای برای انکار نباشد. «أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ»

۶- گرچه انسان در برابر سخن تازه عکس العمل نشان می دهد، ولی نزول وحی تازگی ندارد. «أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ»

۷- دشمنان دین، برای حفظ مرام خود، شخصیت مردان خدا را خدشه دار می کنند. «أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ»

۸- حق باید مطرح شود، اگر چه اکثریت ناراحت شوند. «بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَ أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ»

۹- بعضی کفار، فطرت سالم دارند و حق را می پذیرند. «أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ»

وَ لَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ «۷۱»

و اگر حق، از هوس های آنان پیروی می کرد، قطعاً آسمان ها و زمین و کسانی که در آنها هستند تباه می شدند، ولی ما قرآنی به آنها دادیم که مایه ی یاد (وشرف و حیثیت) آنهاست، اما آنان از این یاد رویگردانند.

نکته ها:

اگر حق، تابع هوس های مردم باشد، نظام هستی فاسد و تباه می شود، زیرا:

۱. هوس های مردم -حتی هوس های یک نفر- در زمان های مختلف، متضاد است.

۲. هوس های مردم، مفسده دارد.

۳. خواسته های مردم، یک بُعدی است و به ابعاد دیگر و آثار دور و نزدیک توجه ندارد.

- ۱- حق، هرگز نباید تابع تمایلات و خواسته های مردم باشد. «وَلَوْ اتَّبَعِ»
- ۲- اشراف کافر، دوست دارند که دین طبق میل آنان باشد. «وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ»
- ۳- حق پرستی با هوا پرستی تضاد دارد. «لَفَسَدَتِ»
- ۴- تمایلات و هوس های بشر، جهان را فاسد می کند. «لَفَسَدَتِ»
- ۵- نظم موجود در جهان، نشانه ی حقایق و حکمت خداوند یکتاست. «وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ ... لَفَسَدَتِ»
- ۶- در آسمان ها، موجودات زنده و با شعور وجود دارد. «مَنْ فِيهِنَّ»
- ۷- قرآن وسیله ی تذکر است. «بِذِكْرِهِمْ»
- ۸- دین، وسیله بیداری و شرف ملت ها و نجات آنان از نابودی است. «بِذِكْرِهِمْ»
- ۹- گاهی انسان از توجه به آنچه سبب عزت و نام نیک اوست اعراض می کند.

«فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ»

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَّاجٌ رَبُّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾

آیا تو از آنها (در برابر دعوت) مزدی خواسته ای؟ با این که پاداش دائمی پروردگارت بهتر، و او بهترین روزی دهندگان است.
وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ الدِّينَ لَإِيُّمُنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَّا كِبُونَ ﴿٧٤﴾ و قطعاً تو مردم را به راه راست دعوت می کنی. و همانا کسانی که به آخرت ایمان نمی آورند، از راه راست منحرفند.

نکته ها:

«خرج» چیزی که مصرف می شود، ولی «خراج» بودجه مستمری است که تعیین می شود.

«نکب» به معنای انحراف و «نکبت»، یعنی دنیا به او پشت کرده و بدبخت شده است. (۱)

روزی الهی چون خیر است، «فَخَرَّاجٌ رَبُّكَ خَيْرٌ» چند مزیت دارد: بی منت، دائمی، زیاد و

مبارک است.

در حدیث می خوانیم: کسانی که به جای اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله سراغ دیگران بروند و رهبری آنان را بپذیرند، از راه راست منحرفند. (۱)

پیام ها:

۱- در تبلیغ دین، نباید از مردم پولی طلب کرد؛ اگر خود آنها دادند حساب جدایی دارد. «أَمْ تَسْأَلُهُمْ»

۲- مردم در برابر پول خواستن مبلغ حساسیت دارند. «أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا»

۳- مردم یک بار خرجی می دهند، ولی خداوند همیشه روزی می دهد. «خرج - خراج» (با توجه به تفاوتی که میان «خرج» و «خراج» بیان شد)

۴- روزی دادن به صورت مستمر، از شئون پروردگار است. «فَخَرَجَ رَبُّكَ»

۵- خداوند ضامن روزی مبلغان دین است. «فَخَرَجَ رَبُّكَ»

۶- واسطه های رزق، شما را نفرینند. «وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

۷- پیامبر، منادی راه درست است. «إِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۸- ایمان به معاد، عامل پایداری در راه راست و عدم ایمان، عامل انحراف است.

«لَا يُؤْمِنُونَ - لَنَا كِبُونَ»

«وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَّجُوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» (۷۵)

و (بر فرض) اگر به آنها رحم کنیم و (رنج و عذاب و) بدبختی های آنان را برطرف سازیم (به جای هوشیاری و شکر) در طغیانشان کوردلانه اصرار می ورزند.

ص: ۱۱۷

نکته ها:

در تفسیر «کنزالدقائق» و «روح البیان» می خوانیم: زمانی در مکه قحطی شد، ابوسفیان از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست دعا کرد، حضرت دست به دعا برداشت و قحطی برطرف گردید، سپس آیه ی فوق نازل شد.

طغیان در افراد مختلف، تفاوت دارد: (۱)

* طغیان عالمان، در علم است که به وسیله ی تفاخر و مباهات جلوه می کند.

* طغیان ثروتمندان در مال است که به وسیله ی بخل خود را نشان می دهد.

* طغیان صالحان در عمل نیک است که به وسیله ی ریا و سُمعه (خودنمایی و شهرت طلبی) نمایان می شود.

* طغیان هواپرستان در پیروی از شهوت ها جلوه می کند.

پیام ها:

۱- رفاه و آسایش، جلوه ی رحمت الهی است. «رَحِمْنَا هُمْ وَ كَشَفْنَا»

۲- خدمت و محبت به افراد بی شخصیت، بی ثمر است. «رَحِمْنَا هُمْ - لِلْجَوَا»

۳- انسان های بی ایمان، از فرصت ها و مهلت ها سوء استفاده می کنند. لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... لِلْجَوَا فِي طُغْيَانِهِمْ

۴- طغیانگری، انسان را سرگردان می کند. «فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

وَ لَقَدْ أَخَذْنَا هُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَاؤُوا لِرَبِّهِمْ وَ مَا يَتَضَرَّعُونَ «۷۶»

و همانا آنان را به عذاب گرفتار کردیم ولی آنان در برابر پروردگارشان نه تواضع کردند و نه تضرع.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: «استکانت» خضوع است و «تضرع» دست ها را به دعا بلند کردن. (۲)

ص: ۱۱۸

۱- ۱). تفسیر روح البیان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

در آیه ی قبل، درباره ی کافران لجوج فرمود: اگر به آنان رحم کنیم، لجاجت می کنند و به راه نمی آیند؛ در این آیه می فرماید: اگر آنان را با قهر خود بگیریم و عذابشان کنیم، باز هم به راه نمی آیند. شاعر می گوید:

بر سیه دل چه سود خواندن و عظ

نرود میخ آهنین بر سنگ

پیام ها:

۱- هدف از قهر الهی در دنیا، بیداری غافلان است. **أَخَذْنَاَهُمْ ... فَمَا اسْتَكَانُوا**

۲- گاهی کافران و گمراهان، در دنیا نیز به کیفرهای الهی مبتلا می شوند. **«أَخَذْنَاَهُمْ»**

۳- کافران لجوج، نه با رحمت خداوند هدایت می شوند و نه با قهر و عذاب الهی.

«فَمَا اسْتَكَانُوا»

۴- بدترین نوع تکبر، استکبار در برابر رب است. **«فَمَا اسْتَكَانُوا لِربِّهِمْ»**

(انسان سنگدل به جایی می رسد که در برابر خدای بزرگ، هرگز خضوع و تضرع و ناله نمی کند)

حَتَّى إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَاباً ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (۷۷)

(نه رحمت در آنان اثر کرد و نه مؤاخذه، ما هم این سنگدلان را رها می کنیم) تا زمانی که دری از عذاب شدید به روی آنان بگشاییم (و چنان گرفتار شوند که) ناگهان در آن (عذاب) مأیوس شوند.

نکته ها:

«مبلس» از ماده ی «ابلاس» به معنای اندوهی است که پس از وقوع حادثه ی تلخ و شدید به انسان دست می دهد و غالباً او را به سکوت و حیرت و یأس می کشاند. (۱)

ص: ۱۱۹

۱- درهای عذاب، ابتدا به روی ما بسته است اما سرسختی و لجاجت ما در برابر حق، سبب می شود که خداوند آن درها را باز کند. «فَتَحْنَاهُنَّ»

۲- خداوند در مراحل تربیت، اصولی را اجرا می کند:

اول: با رحمت و مهربانی رفتار می کند. «وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلْجُورِ»

دوم: با عذاب تنبیهی: «وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكْبَرُوا»

سوم: با عذاب نهایی که مایه ی بیچارگی و درماندگی است. «عَذَابٍ شَدِيدٍ»

۳- کسی که بخواهد با لجاجت، انبیا را به یأس کشاند، گرفتار قهری می شود که خود به یأس کشیده شود. «مُتَلِسُونَ»

۴- در عذاب نهایی، جایی برای توبه و نجات نیست و عذاب شدگان مأیوس می شوند. «مُتَلِسُونَ»

وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ «۷۸» وَ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ «۷۹»

و اوست که برای شما گوش و چشم ها و دل ها آفرید، چه اندک سپاسگزارید. و اوست که شما را در زمین آفرید و به سوی او محشور می شوید.

وَ هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ وَ لَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ «۸۰» و اوست که زنده می کند و می میراند؛ و رفت و آمد شب و روز برای اوست، پس آیا نمی اندیشید؟

۱- راه های شناخت، از بزرگ ترین نعمت های الهی اند. أَنْشَأَ لَكُمْ السَّمْعَ ...

۲- راه شناخت، در محسوسات منحصر نیست، بلکه دل نیز ابزار شناخت است.

«السَّمْعَ وَ الْأَفْئِدَةَ»

۳- شکر مُنعم واجب است و کسی که از نعمت‌ها درست استفاده نکند، ناسپاس و مورد توبیخ است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

۴- یاد نعمت‌های الهی، زمینه‌ی شناخت و شکر است. «تَشْكُرُونَ»

۵- آفرینش انسان، هدفدار است. «ذَرَأَكُمْ - وَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

۶- اندیشه و تعقل، انسان را به توحید می‌رساند. وَ هُوَ الَّذِي ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ

بَيْلٌ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوا إِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا وَ عِظَامًا أَ إِنَّا لَمُبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وَعَدْنَا نَحْنُ وَ آبَاؤُنَا هَذَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾

(کافران هدایت نشدند) بلکه سخنی همانند گفته‌ی پیشینیان گفتند. گفتند:

آیا اگر مردیم و خاک و استخوان‌هایی (پوسیده) شدیم، آیا ما بار دیگر برانگیخته خواهیم شد؟ البتّه این حرف از قبل، به ما و پدران ما وعده داده شده، این (حرف‌ها و وعده‌ها) جز افسانه‌های پیشینیان (چیزی) نیست.

نکته‌ها:

«الْأَسَاطِيرُ» جمع «اسطوره» و به معنای افسانه‌های دروغین است. این کلمه نه بار در قرآن، از زبان کفار در برابر انبیا به کار رفته است.

پیام‌ها:

۱- کفار در انکار معاد حرف تازه‌ای ندارند. «مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ»

۲- کفار، منطوق و استدلال ندارند و تنها حربه‌ی آنان در برابر حقّ، تعجب همراه با انکار است. «أَ إِذَا»

۳- عدم تعقل، ریشه‌ی انکار حقّ است. (توجه به مرگ و حیات و گردش شب و روز، زمینه‌ساز ایمان به معاد می‌شود) يُحْيِي وَ يُمِيتُ ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ ... قَالُوا إِذَا مِتْنَا

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾

(به این كفار) بگو: اگر شما علم دارید، (بگویند) زمین و کسانی که در آن زندگی می کنند از کیست؟ آنان خواهند گفت: برای خداست بگو: پس آیا متذکر نمی شوید؟

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾

بگو: پروردگار آسمان های هفتگانه و پروردگار عرش بزرگ کیست؟ (باز هم) خواهند گفت: برای خداست، بگو: آیا پروا نمی کنید؟

نکته ها:

«رَبُّ» به مالکی گفته می شود که در صدد حفظ و تدبیر ملک خود باشد.

«عرش» مرکز فرماندهی خداوند و غیر از آسمان های هفتگانه است.

پیام ها:

۱- ریشه ی شرک، جهل و غفلت است. لِمَنِ الْأَرْضُ ... إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

۲- یکی از شیوه های تبلیغ، طرح سؤال است. «لِمَنِ الْأَرْضُ» ۳- علم مفید آن است که انسان را خداشناس کند. لِمَنِ الْأَرْضُ ... إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

۴- هر انسان آگاهی می داند که زمین و همه ی کسانی که در آن هستند، بی صاحب و بی حساب نیست. «سَيَقُولُونَ لِلَّهِ»

۵- وجدان، بهترین داور است. «سَيَقُولُونَ لِلَّهِ»

۶- از گفتار و پاسخ خود مردم، سند موعظه و استدلال بگیرد. «قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ»

۷- آسمان های هفتگانه و تمام هستی، تحت تدبیر اوست. رَبُّ السَّمَاوَاتِ ...

° مَنْ بِيَدِهِ مَلَكَوْتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾

بگو: اگر می دانید (بگویید) فرمانروایی همه ی موجودات به دست کیست؟ او که (به همه) پناه می دهد، ولی هیچ کس در برابر او پناه ندارد.

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾

به زودی خواهند گفت: (حکومت بر همه چیز) برای خداست. بگو: پس چگونه (می گویید پیامبر شما را سحر کرده و) شما مسحور او شده اید؟ (ما آنان را سحر نمی کنیم) بلکه حق را برای آنان آوردیم، و قطعاً آنان دروغ می گویند.

نکته ها:

قرآن در سوره ی یس می فرماید: «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكَوْتُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) هر گاه خداوند چیزی را اراده کند، فرمان می دهد و آن، آفریده می شود؛ پس منزّه است خداوندی که ملکوت همه چیز به دست اوست. (بنابراین کلمه ی ملکوت به معنای قدرت مطلقه بر هستی است)

کلمات «يُجِيرُ» و «يُجَارُ» از ریشه ی «جوار» به معنای همسایگی است. از آنجا که یکی از حقوق همسایگی، حمایت از همسایه در برابر سوء قصد دیگران است، لذا این کلمه به معنای پناه دادن و حمایت کردن بکار می رود. (۲)

مراد از حق در آیه «أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ» یا معاد است یا قرآن، یا منطق و استدلال توحیدی.

ص: ۱۲۳

۱- ۱. یس، ۸۲-۸۳.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۱- نحوه ی گفتگو با مخالفان را از قرآن بیاموزیم. «قُلْ»

۲- در شیوه ی تبلیغ، از فطرت های سالم و باورهای صحیح مردم، در راه رشد و هدایت آنان کمک بگیریم. قُلْ مَنْ بِيَدِهِ ...

۳- مالکیت خداوند گسترده و همه جانبه است. «مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ»

۴- پناه دادن خداوند، دائمی، مطلق و انحصاری است. «وَهُوَ يُجِيرُ»

۵- در برابر قهر خداوند، هیچ پناهگاهی نیست. «وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ»

۶- حاکمیت مطلقه خداوند را تنها عالمان در می یابند. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۷- در برابر عقاید انحرافی دیگران، موضع روشنی بگیرید. «بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ»

۸- کارهای خداوند، حق و حکیمانه است. «بِالْحَقِّ»

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ ﴿٩١﴾

خداوند هیچ گونه فرزندی برای خود نگرفته است، و هیچ معبودی با او نیست، (و اگر جز این بود، قطعاً هر خدایی به سوی آفریده ی خود می رفت، و بی تردید بعضی از خدایان بر بعضی دیگر برتری می جست (و با این کار، هستی تباه می شد) خداوند از آنچه (مشرکان) توصیف می کنند منزّه است.

۱- عقیده به هر گونه فرزند برای خداوند ممنوع است. (خواه عیسی را فرزند او بدانیم یا فرشتگان و دیگران را) «مِنْ وَلَدٍ»

۲- هر مخلوقی در سیطره ی خالق است. «لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ»

۳- تعدد مدیریت، مانع موفقیت است. «لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ»

۴- نظام هماهنگ و سامان یافته، نشانه ی یکتایی خداوند است. «إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ»

۵- داشتن فرزند و شریک، نشانه‌ی نیاز و محدودیت است، و لازمه محدودیت، برتری جویی است. «لَذَهَبَ - لَعَلَّ»

۶- تضاد میان قدرت‌ها، عامل فساد و ناپایداری است. «لَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ»

۷- هر گاه تصورات غلط و انحرافی دیگران را بازگو کردیم، برای پاکسازی روح خود و دیگران خداوند را تسبیح کنیم. «سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ»

۸- خدا را از همه‌ی انحراف‌ها و خرافه‌ها دور و منزّه بدانیم. «عَمَّا يَصِفُونَ»

عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ «۹۲»

(اوست که) به غیب و شهود (نہان و آشکار) آگاه است؛ پس از هر چیزی که برای او شریک می‌گیرند برتر است.

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيئِنِي مَا يُوعَدُونَ «۹۳» رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۹۴»

بگو: پروردگارا! اگر آنچه را (از عذاب) که به آنان وعده داده شده (می‌خواهی) به من نشان دهی. پس پروردگارا! مرا در میان قوم ستمگر قرار مده.

نکته‌ها:

امام صادق علیه السلام درباره‌ی جمله «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» فرمود: غیب آن است که واقع نشده و شهادت چیزی است که محقق گشته باشد. (۱)

پیام‌ها:

۱- علم خداوند به همه چیز، رمز بی‌نیازی او از شریک است. «مَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ ...»

عَالِمِ الْغَيْبِ

ص: ۱۲۵

۲- علم خداوند نسبت به غیب و شهود یکسان است. «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ»

۳- آگاهی به غیب مهم تر و مسائل غیبی بیشتر است. (در تمام قرآن، کلمه ی غیب قبل از شهادت آمده است). «عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ»

۴- پیامبر صلی الله علیه و آله امین وحی است. حَتَّى کلمه ی «قُلْ» را نقل می کند.

۵- حضور در میان ظالمان، خطر گرفتاری به عذاب های الهی را در پی دارد. «فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»

وَ اِنَّا عَلٰی اَنْ نُّرِيكَ مَا نَعِدُهُمْ لِقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾

و بدون شک ما می توانیم آنچه را به آنان وعده می دهیم به تو نشان دهیم.

نکته ها:

خداوند در این آیه پیامبرش را دلداری داده است که قدرت دارد گمراهان و کافران را عذاب کند اما به دلایلی عذاب آنان را به تأخیر می اندازد از جمله:

الف: به آنان مهلت می دهد تا توبه کنند.

ب: با آنان اتمام حجت کند.

ج: در آینده افراد مؤمنی از نسل آنان به وجود می آید.

د: به خاطر وجود پیامبر صلی الله علیه و آله که مایه ی رحمت و برکت است.

پیام ها:

۱- تأخیر عذاب، نشانه ی ناتوانی خداوند نیست. «لِقَادِرُونَ»

۲- از اینکه عاقبت کفار را به چشم خود نمی بینید، در قدرت خداوند شک نکنید.

«نُرِيكَ مَا نَعِدُهُمْ لِقَادِرُونَ»

اِدْفَعِ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾

(ای پیامبر!) بدی را به بهترین روش دفع کن. (در مقام انتقام و مقابله به مثل باش) ما به آنچه مخالفان توصیف می کنند آگاه تریم. (می دانیم که مشرکان مرا به گرفتن فرزند و شریک و تو را به سحر و جادو توصیف می کنند)

وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾

و بگو: پروردگارا! من از وسوسه های شیطان ها به تو پناه می برم. و پناه می برم به تو ای پروردگارا! از این که آنان نزد من حاضر شوند.

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تحت تربیت خداوند و مأمور برخورد به بهترین شیوه با بدی های دشمنان است. «ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۲- بدی را می توان با بدی پاسخ داد ولی این، برای رهبر شایسته نیست. «ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۳- ایمان ما به علم خداوند، عامل صبر و حلم در ماست. «نَحْنُ أَعْلَمُ»

۴- پناه دادن از شئون ربوبیت است. «رَبِّ أَعُوذُ بِكَ»

۵- پیامبران نیز باید به خدا پناه ببرند. «قُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ»

۶- پناه بردن به خداوند باید مکرر و جدی باشد. (تکرار «أَعُوذُ»)

۷- تنها پناهگاه مطمئن خداست. «بِكَ»

۸- یکی از راه های نفوذ شیطان، اشاره ها و وسوسه های او نسبت به برخوردهای بد ما با دیگران است. «هَمَزَاتِ»

۹- شیاطین، متعدد و وسوسه های آنان نیز گوناگون است. «هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ»

۱۰- شیطان ها در انبیا نیز طمع دارند. «هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ»

۱۱- بالاتر از وسوسه، حضور شیطان هاست. «أَنْ يَحْضُرُونِ»

۱۲- حضور افراد فاسد و مفسد در جامعه، مقدمه فساد دیگران است. «يَحْضُرُونِ»

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾

(آنها همچنان به توصیف های ناروا و کردارهای زشت خود ادامه می دهند) تا زمانی که مرگ به سراغ یکی از آنان آید، می گوید: پروردگارا! مرا بازگردان.

لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

شاید در آنچه از خود به جای گذاشته ام (از مال و ثروت و...)، کار نیکی انجام دهم. (به او گفته می شود:) هرگز. این گفته سخنی است که (به ظاهر) می گوید (ولی اگر برگردد، به آن عمل نمی کند) و در پی آنان برزخی است تا روزی که برانگیخته شوند.

پیام ها:

۱- غرور و غفلت برای گروهی دائمی است. «حَتَّىٰ إِذَا»

۲- منحرفان روزی بیدار خواهند شد و تقاضای بازگشت به دنیا خواهند کرد، اما آن تقاضا نشدنی است. «رَبِّ ارْجِعُونِ»

۳- ضایع کردن عمر و فرصت، سبب حسرت در هنگام مرگ است. «رَبِّ ارْجِعُونِ»

۴- تقاضای بازگشت از سوی کفار جدی است ولی قول آنان در مورد صالح شدن مشکوک است. «لَعَلِّي أَعْمَلُ»

۵- عمل صالح، زاد و توشه ی بعد از مرگ است. «ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا»

۶- کسانی که مُکنت و امکاناتی دارند، باید بیشتر عمل صالح انجام دهند. «أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ» ای که دستت می رسد کاری بکن پیش از آن کز تو نیاید هیچ کار

۷- دنیا مزرعه ی آخرت است. «أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ»

۸- اقرار کافران به اشتباه، تنها با زبان است و پشتوانه ی قلبی ندارد. «إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا»

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾

پس آن گاه که در صور دمیده شود، در آن روز نه میانشان خویشاوندی است و نه (از حال یکدیگر) سؤال می کنند. پس کسانی که کفه ی اعمالشان سنگین باشد، ایشان همان رستگارانند.

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾

و کسانی که کفه ی اعمالشان سبک باشد، پس آنان کسانی هستند که سرمایه ی وجود خود را از دست داده اند و همیشه در جهنم می مانند.

نکته ها:

سؤال: در بعضی آیات آمده است که در قیامت مردم از یکدیگر سؤال می کنند، «وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ» (۱) و یا اهل بهشت از دوزخیان می پرسند: چه چیز باعث شد که شما به دوزخ در آیدید؟ «مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ» (۲) پس چرا در آیه ی مورد بحث می فرماید:

مردم از یکدیگر سؤال نمی کنند «وَلَا يَتَسَاءَلُونَ» دلیل این تفاوت چیست؟

پاسخ: این دو مطلب با هم منافاتی ندارند؛ در مورد اول که می فرماید: «مردم از همدیگر سؤال می کنند» این مربوط به پس از رسیدگی به حساب و کتاب است و درباره ی اهل بهشت و دوزخ است که مطالبی از یکدیگر می پرسند، ولی آیه ی مورد بحث درباره ی آغاز قیامت و زمان حساب و مرحله ی پیش از ورود مردم به بهشت یا دوزخ است که می فرماید: از یکدیگر سؤال نمی کنند. (۳)

ص: ۱۲۹

۱- ۱. صافات، ۲۷؛ طور، ۲۵.

۲- ۲. مدثر، ۴۲.

۳- ۳. المیزان، ج ۱۵، ص ۶۹.

پیام ها:

۱- آغاز رستاخیز با نفخ صور است. فَإِذَا نُفِخَ ... فَلَا أَنْسَابَ

۲- در قیامت، اسناد افتخار دنیوی محو می شود. «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ»

۳- همه ی عمل های دنیوی حساب و کتاب دارند. «فَمَنْ ثَقُلَتْ - وَ مَنْ خَفَّتْ»

۴- برای هر کاری میزانی است. «مَوَازِينُهُ»

۵- بزرگ ترین خسارت انسان، هدر دادن عمر و استعدادهای خویش است.

«حَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

۶- رستگاران، کسانی هستند که برای قیامت ذخایری داشته باشند. «هُمْ الْمُفْلِحُونَ»

تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ النَّارُ وَ هُمْ فِيهَا كَالِحُونَ «۱۰۴»

آتش، صورت آنها را می سوزاند و آنان در دوزخ چهره ای (زشت و) عبوس دارند. (با لب هایی وارونه و دندان هایی آشکار).

أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ «۱۰۵»

(به آنان گفته می شود:) آیا آیات من بر شما خوانده نمی شد، پس آنها را دروغ می شمردید؟

نکته ها:

«لَفَح» به معنای سوزاندن چهره و «کلح» به معنای برگشتن لب و آشکار شدن دندان هاست.

پیام ها:

۱- آتش هر لحظه و پیوسته صورت های دوزخیان را می سوزاند. «تَلْفَحُ» فعل مضارع و رمز استمرار است

۲- کفار در دوزخ، هم عذاب جسمی دارند، «تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ» و هم توبیخ و عذاب روحی. أَلَمْ تَكُنْ ...

۳- تغییر صورت توسط آتش، مایه ی تحقیر گنهکاران می گردد. «كَالِحُونَ»

۴- عذاب خداوند بعد از اتمام حجّت است. تَلَفَحَ وُجُوهُهُمْ ... أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَى

۵- اصرار بر تکذیب، اساسی ترین رمز رفتن به دوزخ است. «فَكُنْتُمْ بِهَا تُكذَّبُونَ»

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾

گویند: پروردگارا! شقاوت (و بدبختی) ما بر ما چیره شد و گروهی گمراه بودیم. پروردگارا! ما را از دوزخ بیرون آور، اگر بار دیگر (به کفر و گناه) باز گشتیم، قطعاً ستمگریم.

قَالَ اخْسَؤْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾

(خداوند به آنان) گوید: دور شوید و در آتش گم شوید و با من سخن مگویید.

نکته ها:

کلمه ی «خسأ» به معنای دور شدن همراه با توهین است که به سگ گفته می شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: با کسی که شراب می نوشد ننشینید که آنان سگان دوزخند. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: (۱) قَالَ اخْسَؤْا فِيهَا... در حدیثی آمده که صورت دوزخیان بعد از شنیدن «اخْسَؤْا» به صورت قطعه گوشتی در می آید که تنها نفس می کشد. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: دوزخیان به خاطر اعمالشان شقاوت مند شدند. (۳)

پیام ها:

۱- وجدان ها در قیامت بیدار می شوند و مجرمان به گناهان خود ذلیلانه اعتراف می کنند. «غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا»

ص: ۱۳۱

۱- ۱. بحار، ج ۷۶، ص ۱۴۷

۲- ۲. تفسیر درالمنثور.

۳- ۳. توحید صدوق، ص ۳۵۶.

۲- دوری از راه انبیا، مایه ی شقاوت و بدبختی است. «آیاتی تُتْلَى، غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا»

۳- خداوند در قیامت با کوبنده ترین کلمات، با کفار سخن می گوید. «اَحْسُوا فِيهَا وَ لَا تُكَلِّمُونِ»

إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ «۱۰۹»

(آیا شما فراموش کردید که) گروهی از بندگان من می گفتند: پروردگارا! ایمان آوردیم، پس ما را ببخش و بر ما رحم کن و تو بهترین رحم کننده گانی.

پیام ها:

۱- خداوند، زخم زبان منحرفین به مؤمنین را بی پاسخ نمی گذارد. إِنَّهُ كَانَ ...

۲- دعا به درگاه خداوند در دنیا مفید است، كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا ... ولی دعا و التماس در قیامت مفید نیست. رَبَّنَا
أَخْرَجْنَا ... قَالَ اَحْسُوا

۳- بندگان خداوند همواره از کاستی های خود بیمناک بوده و استغفار می کنند.

كَانَ ... يَقُولُونَ رَبَّنَا ...

۴- ایمان مقدمه ی مغفرت و مغفرت، مقدمه ی دریافت رحمت الهی است. «آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا»

۵- سرچشمه ی مهربانی ها خداست. «وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ»

۶- از آداب دعا، تجلیل از خداوند است. «وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ»

فَاتَّخَذُوا لَهُمْ سَخِرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَ كُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ «۱۱۰»

(اما) شما آنان را به مسخره گرفتید تا آن که (با این کار) یاد مرا از خاطرتان بردند و شما به آنان می خندیدید.

بین «سِحْرِيًّا» و «سِحْرِيًّا» تفاوت بسیاری است. اگر در جامعه روابط انسان ها بر اساس همدلی، تعاون و خدمت باشد و همه ی افراد از هنر و ابتکار یکدیگر بهره مند شوند، جامعه رشد می یابد، تقویت می شود و همه ی کارها سامان می یابد که آیه ی شریفه ی «لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سِحْرِيًّا» (۱) این پیام را دارد. اما اگر روابط افراد بر اساس تحقیر، تضعیف و دشنام و دلسردی باشد، چنین جامعه ای فراموشی خدا و سقوط را در پی خواهد داشت و آیه ی مورد بحث این معنا را بازگو می کند.

«فَاتَّخِذُوا لَهُمْ سِحْرِيًّا»

اینکه مؤمنین وسیله ی غفلت کفار قلمداد شده اند، «أَنْسُوَكُمْ ذِكْرِي» شاید به خاطر آن باشد که اگر مؤمنین نبودند، حقیقت حق ستیزی آنان آشکار نمی شد. (۲)

پیام ها:

۱- کیفر توهین کردن، توهین شدن است. (خداوند از مؤمنین حمایت می کند و اهانت به آنان را پاسخ می دهد) «فَاتَّخِذُوا لَهُمْ سِحْرِيًّا - اِحْسُوا فِيهَا»

۲- بی اعتنایی به مراسم دعا و نیایش بندگان خدا، بی اعتنایی خدا را به دنبال دارد.

«سِحْرِيًّا - وَلَا تَكَلِّمُونِ»

۳- مؤمنین همواره در معرض تمسخر کفار هستند. «وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ» ۴- کیفر مسخره کردن مؤمنان، فراموش کردن یاد خداست. «أَنْسُوَكُمْ ذِكْرِي»

۵- خنده ی تحقیرآمیز از گناهان کبیره است. (۳) «وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ» (حساب خنده های معمولی از خنده های مستکبرانانه جداست)

ص: ۱۳۳

۱- ۱. زخرف، ۳۲.

۲- ۲. تفسیر راهنما.

۳- ۳. هر گناهی که وعده عذاب را دنبال داشته باشد، از گناهان کبیره است و چون برای خنده تحقیرآمیز به مؤمنین دوزخ مطرح است، پس گناه کبیره است.

إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾

من امروز به خاطر آن که (مؤمنان در برابر تمسخر و خنده ی شما) صبر کردند، به آنان پاداش دادم که ایشانند رستگاران.

قَالَ كَمْ لَبِئْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمِ فَسْئَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾

(خداوند) از آنان می پرسد: شما در زمین چقدر ماندید؟ می گویند: یک روز یا بخشی از یک روز، پس از شمارشگران پیرس.

قَالَ إِنْ لَبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

می گوید: اگر آگاهی داشتید می دانستید که جز اندکی درنگ نکرده اید.

نکته ها:

کلمه «فوز» به معنای رسیدن به مقصود است.

در قیامت از مردم سؤال می شود: شما چه مدتی در دنیا اقامت داشتید؟ «كَمْ لَبِئْتُمْ» این سؤال چندین بار در قرآن مطرح شده و هرکس طبق پندار خود پاسخی می دهد از جمله:

* ما به مقدار ساعتی از یک روز، در دنیا ماندیم. «سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ» (۱)

* یک شامگاه، یا یک صبح. «عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا» (۲) * یک روز یا قسمتی از یک روز. «يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» (۳)

ممکن است مراد از «كَمْ لَبِئْتُمْ فِي الْأَرْضِ» مدت توقف در قبر و عالم برزخ باشد.

پیام ها:

۱- پاداش صابران، از طرف خود خداوند است. «إِنِّي جَزَيْتُهُمْ» (صبر در برابر اذیت ها، نیش ها و تمسخرها پاداش بزرگی دارد)

ص: ۱۳۴

۱- ۱. احقاف، ۳۵.

۲- ۲. نازعات، ۴۶.

۳- ۳. مومنون، ۱۱۳.

۲- رستگاری در سایه ی استقامت است. «أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ»

۳- در قیامت تنها گروه رستگار صابرانند. (۱) «أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ» صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند بر اثر صبر نوبت ظفر آید.

۴- حسرت بزرگ آن است که انسان برای لذت و راحتی چند روزه، دوزخ و عذاب همیشگی را خریداری کند. «لَبِثْنَا يَوْمًا»

۵- به مهلت روزگار مغرور نشوید، که مدتی بسیار اندک است. «يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ»

۶- همه ی عمر دنیا نسبت به ابدیت اندک است. «يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ»

۷- برخی از فرشتگان، مأمور شمارش و آمار ایام هستند. «فَسُئِلَ الْعَادِّينَ»

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» (۱۱۵)

پس آیا گمان می کنید که ما شما را بیهوده آفریده ایم، و شما به سوی ما بازگردانده نمی شوید؟

نکته ها:

قرآن برای آفرینش انسان اهدافی را بیان کرده است از جمله:

۱. عبادت. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۲) من جن و انس را نیافریدم جز برای این که عبادتم کنند (و از این راه تکامل یابند و به من نزدیک شوند).

۲. آزمایش. «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (۳) (خداوند) مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید، که کدام یک از شما بهتر عمل می کنید.

۳. برای دریافت رحمت الهی. «إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَ لِمَذَلِكِ خَلَقَهُمْ» (۴) مگر کسی که پروردگارت به او رحم کند (و خداوند) برای همین (رحمت) مردم را آفرید.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «رحم الله امرء عرف قدره» خداوند رحمت کند کسی را که ارزش

ص: ۱۳۵

۱- ۱). ضمیر «هم» در کنار «انهم»، اشاره به انحصار رستگاری در آن گروه است.

۲- ۲). ذاریات، ۵۶.

۳- ۳). ملک، ۲.

۴- ۴). هود، ۱۱۹.

و اعتبار خود را بشناسد. (۱) و بداند از کجا آمده، اکنون در کجاست و سپس به کجا می رود.

امام حسین علیه السلام فرمود: «ان الله ما خلق العباد الا ليعرفوه فاذا عرفوه عبده فاذا عبده استغنا بعبادته عن عباده من سواه» خداوند متعال بندگانش را نیافریده است مگر برای این که او را بشناسند، آن گاه که او را شناختند، عبادتش کنند و چون خدا را عبادت کردند، با پرستش و عبادت او از پرستش غیر او بی نیاز شوند. (۲)

حضرت علی علیه السلام فرمود: «الدنيا خلقت لغيرها و لم تخلق لنفسها» (۳) دنیا برای دیگری آفریده شده و برای خود آفریده نشده است. (دنیا وسیله ای است برای رسیدن به آخرت)

آری، کسانی که همه ی هدف های خود را در درون دنیا جستجو می کنند، زمین گرا و زمین گیر می شوند. چنانکه در آیه ی ۱۷۶ سوره اعراف آمده است: «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ» هر دم از عمر گرامی هست گنج بی بدل می رود گنجی چنین هر لحظه بر باد آه آه

پیام ها:

۱- آفرینش انسان، هدفدار است. «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا»

۲- همه ی محاسبات انسان، واقع بینانه نیست. «أَفَحَسِبْتُمْ»

۳- در کار خداوند عبث و بیهودگی راه ندارد. «أَفَحَسِبْتُمْ ... عَبَثًا»

۴- زندگی دنیا بدون آخرت، بیهوده و لغو است. «عَبَثًا» ۵- انسان مسئول و متعهد است. (باید خود را برای پاسخ گویی در قیامت آماده کنیم). «أَفَحَسِبْتُمْ ... لَا تُرْجَعُونَ»

۶- هدف آفرینش انسان، در این جهان خلاصه نمی شود. «أَفَحَسِبْتُمْ ... لَا تُرْجَعُونَ»

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ (۱۱۶)

پس برتر است خداوندی که فرمانروای حق است (از این که شما را بیهوده آفریده باشد) خدایی جز او نیست که پروردگار عرش گرانقدر است.

ص: ۱۳۶

۱- ۱. غررالحکم.

۲- ۲. بحار، ج ۵، ص ۳۱۲.

۳- ۳. نهج البلاغه، حکمت ۴۶۳.

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾

و هر کس با خداوند، معبود دیگری بخواند، هیچ برهانی بر کار خود ندارد، پس قطعاً حساب او نزد پروردگارش خواهد بود، قطعاً کافران رستگار نمی شوند.

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

و بگو: پروردگارا! بیامرزش و رحم کن که تو بهترین رحم کننده گانی.

نکته ها:

در اول این سوره، ذیل آیه ی یک، گروهی از رستگاران را ذکر کردیم، در پایان سوره با توجه به جمله ی «لَا يُفْلِحُ» گروهی از زیانکاران را نیز یاد آور می شویم:

*ستمگران. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» (۱)

*گنهکاران. «لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ» (۲)

*جادوگران. «لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ» (۳)

*کافران. «لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ» (۴) * آنها که به خداوند دروغ می بندند. «إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ» (۵)

پیام ها:

۱- خداوند، کار عبث و بیهوده نمی کند. «فَتَعَالَى اللَّهُ»

۲- حکومت حق، از آن خداست. «الْمَلِكُ الْحَقُّ»

۳- هستی، تحت تربیت و مدیریت الهی است. «رَبُّ الْعَرْشِ» و در جای دیگر می خوانیم: «رَبُّ النَّاسِ»، «رَبُّ الْعَالَمِينَ» و «رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ»

۴- شرک، هر چه باشد محکوم است. «يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا»

ص: ۱۳۷

۱- ۱. انعام، ۱۳۵.

۲- ۲. یونس، ۱۷.

۳- ۳. یونس، ۷۷.

٤-٤. مؤمنون، ١١٧.

٥-٥. يونس، ٦٩.

۵- مشرک منطق ندارد. «لَا بُرْهَانَ لَهُ» (عقائد و رفتار انسان باید بر اساس دلیل و برهان باشد)

۶- پیامبر معصوم نیز به رحمت و مغفرت خداوند نیاز دارد. «قُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ»

۷- در دعا، ستایش از خدا را فراموش نکنیم. «رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ»

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۱۳۸

این سوره شصت و چهار آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

عَلت نام گذاری این سوره به «نور»، آیه ی سی و پنج آن است که خداوند را به عنوان نور آسمان ها و زمین معرّفی می کند.

از آنجا که در این سوره سفارش های بسیار در مورد رعایت عفت و پاکدامنی صورت گرفته، در روایات نسبت به فراگیری و قرائت این سوره توسط زنان، تأکید شده است.

احکام مجازات مردان و زنان زناکار و کسانی که به زنان پاکدامن تهمت زنا بزنند، همچنین ماجرای معروف «افک»، حکم حجاب و رعایت پاکدامنی برای جلوگیری از انحرافات، دیگر موضوعاتی است که این سوره به آنها می پردازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾

(این)سوره ای است که آن را نازل کردیم و(عمل به)آن را واجب کردیم و در آن آیاتی روشن فرستادیم.شاید شما متذکر شوید.

نکته ها:

کلمه ی «سوره»یک نام گذاری از طرف خداوند برای یک مجموعه آیات از قرآن کریم است. سُورَةٌ ... أَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ

پیام ها:

۱- احکام، به دستور خداوند واجب شده است. «فَرَضْنَاهَا»

۲- قرآن،قانون الزامی و اجرایی دین است. «فَرَضْنَاهَا»

۳- آیات قرآن،روشن و قابل فهم است. «فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ» (گرچه درك قسمتی از آیات نیازمند تحقیق و تفسیر است)

۴- انسان به پند و تذکر نیازمند است. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

۵-اصول معارف قرآن در فطرت انسان ریشه دارد و با تذکر، پرده ی غفلت برداشته می شود. «تَذَكَّرُونَ»

ص: ۱۴۲

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لِيَشْهَدَ عَدَاؤُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

هر یک از زن و مرد زناکار را صد تازیانه بزنید. و اگر به خدا و روز قیامت ایمان دارید، در اجرای حکم خدا نسبت به آن دو گرفتار دلسوزی نشوید و هنگام کیفر آن دو، گروهی از مؤمنان حاضر و ناظر باشند.

نکته ها:

احکام زنا بر اساس شرایط افراد متفاوت می شود، در این آیه فقط به یک صورت اشاره شده که اگر مرد یا زن مجردی زنا کند، صد تازیانه می خورد، ولی اگر کسی با داشتن همسر و دسترسی به او، مرتکب زنا شود، رجم و سنگسار می گردد.

مفاسد زنا در قرآن و روایات

قرآن، زنا را کاری زشت می داند و از نزدیک شدن به آن نهی می کند. «وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَةَ» (۱) ترک زنا را نشانه ی بندگان راستین خداوند می شمرد. وَ عِبَادُ الرَّحْمَنِ ... لَا يَزْنُونَ (۲) و دوری از این گناه را شرط بیعت با پیامبر می داند. إِذَا جَاءَكَ ... وَ لَا يَزْنِينَ (۳)

برخی از مفاسد اجتماعی زنا، در یکی از سخنان حضرت رضا علیه السلام چنین عنوان شده است:

۱- ارتکاب قتل به واسطه ی سقط جنین.

۲- بر هم خوردن نظام خانوادگی و خویشاوندی.

۳- ترک تربیت فرزندان.

۴- از بین رفتن موازین ارث. (۴)

*حضرت علی علیه السلام ترک زنا را مایه ی استحکام خانواده و ترک هم جنس بازی را عامل حفظ

ص: ۱۴۳

۱- ۱. اسراء، ۳۲.

۲- ۲. فرقان، ۶۳-۶۸.

۳- ۳. ممتحنه، ۱۲.

۴- ۴. بحار، ج ۷۹، ص ۲۴.

نسل می داند. (۱)

* پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: زنا دارای زیان های دنیوی و اخروی است:

اما در دنیا: از بین رفتن نورانیت و زیبایی انسان، مرگ زودرس و قطع روزی.

اما در آخرت: درماندگی، هنگام حساب قیامت؛ غضب الهی و جهنم همیشگی. (۲)

* از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است: هر گاه زنا زیاد شود، مرگ ناگهانی هم زیاد می شود. (۳)

* زنا نکنید، تا همسران شما نیز به زنا آلوده نشوند. آن گونه که با دیگران رفتار کنید، با شما رفتار خواهد شد. (۴)

از مکافات عمل غافل مشو

گندم از گندم بروید جو ز جو

* چهار چیز است که هر یک از آنها در هر خانه ای باشد، آن خانه، ویرانه است و برکت ندارد:

۱- خیانت. ۲- دزدی. ۳- شرابخواری. ۴- زنا. (۵)

* زنا، از بزرگ ترین گناهان کبیره است. (۶)

* امام صادق علیه السلام فرمود: هر گاه مردم مرتکب چهار گناه شوند، به چهار بلا گرفتار شوند:

۱- زمانی که زنا رواج یابد، زلزله خواهد آمد.

۲- هر گاه مردم زکات نپردازند، چهار پایان به هلاکت می رسند.

۳- هر گاه قضاوت مسئولان قضایی، ظالمانه باشد، باران نخواهد بارید.

۴- زمانی که پیمان شکنی رواج یابد، مشرکان بر مسلمانان غلبه خواهند کرد. (۷)

پیام ها:

۱- آزادی جنسی و روابط نامشروع، در اسلام ممنوع است. [□]الزَّائِنَةُ ... فَاجْلِدُوهَا ...

۲- نقش زنان در ایجاد روابط نامشروع و فراهم آوردن مقدمات آن، از مردان بیشتر است، به همین دلیل کلمه زانیه قبل از کلمه زانی آمده است. [□]«الزَّائِنَةُ وَ

١-١. نهج البلاغه، حكمت ٢٥٢.

٢-٢. بحار، ج ٧٧، ص ٥٨.

٣-٣. بحار، ج ٧٣، ص ٣٧٢.

٤-٤. بحار، ج ٧٦، ص ٢٧.

٥-٥. بحار، ج ٧٦، ص ١٩.

٦-٦. بحار، ج ٧٦، ص ١٩.

٧-٧. بحار، ج ٧٦، ص ٢١.

الزَّانِي» بر خلاف دزدی که نقش مردان بیشتر است و لذا کلمه سارق، بر سارقه مقدم شده است. «السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ» (۱)

۳- تنبیه بدنی زانی، برای تأدیب او و حفظ عفت عمومی لازم است. «فَاجْلِدُوا»

۴- در روابط نامشروع هر دو طرف به یک میزان تنبیه می شوند. (مگر در مواردی که حکم خاصی دارد) «كُلُّ وَاحِدٍ»

۵- حدود کیفر باید از طرف خداوند معین شود. «مِائَةَ جَلْدَةٍ»

۶- در مجازات مجرمان، ترحم و تحت تأثیر عواطف قرار گرفتن، روا نیست. «لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ»

۷- محبت و رأفت باید در مدار شرع باشد. «لَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ»

۸- دین، تنها نماز و روزه نیست؛ اجرای حدود الهی نیز از دین است. «فِي دِينِ اللَّهِ»

۹- صلابت و قاطعیت در اجرای حدود الهی، در سایه ی ایمان به مبدأ و معاد به دست می آید. «إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ»

۱۰- مجازات مجرم، باید مایه عبرت دیگران شود. «وَلْيَشْهَدْ عَذَابُهُمَا»

۱۱- زناکار، علاوه بر شکنجه ی جسمی، از نظر روحی نیز باید زجر ببیند.

وَلْيَشْهَدْ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ ...

۱۲- در مراسم اجرای حدّ الهی، گروهی از مؤمنان حضور داشته باشند. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۳)

مرد زناکار، جز با زن زناکار یا مشرک ازدواج نکند. و زن زناکار جز مرد زناکار یا مشرک را به همسری نگیرد. و این (زناشویی) بر مؤمنان حرام است.

ص: ۱۴۵

این آیه، حال و هوای آیه ی «الْحَيِّثَاتُ لِلْحَيِّثِينَ وَالْحَيِّثُونَ لِلْحَيِّثَاتِ» را دارد که در آیه ۲۶ همین سوره می آید و بیانگر این اصل است که: کبوتر با کبوتر، باز با باز.

در این آیه، زناکار در کنار مشرک قرار گرفته است. «زَانِيَةٌ أَوْ مُشْرِكَةٌ»

علاوه بر تنبیه جسمی و اجتماعی، باید محدودیت های دیگری نیز برای زناکار باشد.

در روایات آمده است که حکم این آیه در باره ی کسانی است که به زنا شهرت دارند. و اگر زناکاری توبه کرد می تواند مانند دیگران با فرد دلخواهش ازدواج کند. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: در این آیه، خداوند زناکار را در برابر مؤمن قرار داده و این نشان می دهد که زناکار در هنگام زنا مؤمن نیست. (۲)

پیام ها:

۱- در ازدواج، کفو بودن، یعنی همسان و هم شأن بودن همسران، یک اصل است.

زیرا زنان و مردان ناپاک، لایق همسران پاک نیستند. «الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً»

۲- افراد فاسد، در جامعه اسلامی از برخی حقوق محرومند. «الَّذِينَ لَا يَنْكِحُونَ إِلَّا زَانِيَةً»

۳- مردان و زنان مؤمن، باید همسران پاک و پاکدامن انتخاب کنند. «حُرِّمَ عَلَيْكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ نَعَمَ لَعْنٌ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۴)

و کسانی که به زنان پاکدامن و شوهردار نسبت زنا می دهند و چهار شاهد نمی آورند، پس هشتاد تازیانه به آنان بزنید و گواهی آنان را هرگز نپذیرید و آنان خود فاسقند.

ص: ۱۴۶

۱- ۱). تفسیر المیزان؛ کافی، ج ۵، ص ۳۵۴.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۳۲.

گرچه در آیات قبل، سخن از کیفر زناکاران به میان آمد، اما اثبات زنا، امری آسان و سهل نیست، بلکه باید چهار نفر عادل به تحقق آن گواهی دهند و اگر کمتر از چهار نفر در دادگاه حاضر شوند، هر کدام هشتاد ضربه شلاق می خورند.

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: چرا برای اثبات قتل دو شاهد لازم است، ولی برای اثبات زنا چهار شاهد؟ حضرت فرمود: با ثابت شدن قتل، یک نفر به کیفر می رسد، اما با اثبات زنا، دو نفر (زن و مرد زناکار). (۱)

در میان تهمت های گوناگون، تهمت زنا حدّ و قانون معین دارد و قرآن با صراحت بر آن تکیه کرده است. «تَمَانِينَ جَلْدَةً»

تهمت به قدری مهم است که در مجازات مجرم، فاصله ی تهمت زنا با خود زنا بیست ضربه شلاق است. «مِائَةَ جَلْدِهِ - تَمَانِينَ جَلْدَةً»

کسی که به دیگران تهمت زنا بزند، شهادت و گواهی اش اعتبار ندارد. «لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً»

پیام ها:

۱- تهمت، به منزله ی پرتاب تیر و هجوم به آبروی مردم است. «يَزْمُونَ»

۲- تهمت زدن به زنان همسر دار و پاکدامن، کیفر سخت تری دارد. «الْمُحْصَنَاتِ»

۳- دفاع از حریم زنان پاکدامن واجب است. يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ... فَاجْلِدُوهُمْ

۴- برای حفظ آبروی مردم، گاهی افراد متعدّد شلاق می خورند. «فَاجْلِدُوهُمْ»

۵- تهمت، هم عقوبت بدنی دارد، «فَاجْلِدُوهُمْ» هم اجتماعی، «لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا» و هم اخروی. «أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

۶- در فسق کسانی که به زنان پاکدامن تهمت می زنند، شک نکنید. «هُمُ الْفَاسِقُونَ»

۷- شرط گواه شدن، عدالت است و گواهی فاسق قبول نیست. لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً ...

هُمُ الْفَاسِقُونَ

ص: ۱۴۷

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

مگر کسانی که پس از آن (تهمت زدن) توبه کنند و در مقام اصلاح (و جبران) برآیند، که قطعاً خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: توبه کسی که آبروی زنان پاکدامن را برده، این است که در محضر مردم گفته خود را تکذیب نماید.

(۱)

پیام ها:

۱- توبه، سبب تجدید حیات دینی و اجتماعی است. إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا... وَأَصْلَحُوا

۲- در دین الهی، حتی گنهکاران به بن بست نمی رسند. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا»

۳- توبه، باید با اصلاح و جبران اشتباه و عمل نیک همراه باشد. تَابُوا... وَأَصْلَحُوا

۴- ناامیدی از مغفرت و رحمت الهی، بی جاست. «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۵- باز بودن راه توبه برای همه، نشانه ی رحمت الهی است. «رَحِيمٌ»

وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾

و کسانی که به همسران خود نسبت زنا دهند، و جز خودشان شاهی نداشته باشند، گواهی هر یک از آنان چنین است که چهار مرتبه به خدا سوگند یاد کند که از راستگویان است.

وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾

و پنجمین بار (بگوید): لعنت خدا بر او اگر از دروغگویان باشد!

ص: ۱۴۸

وَيَذُرُّهَا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾

و عذاب (سنگسار) را از آن زن دفع می کند، اینکه او (در مقام دفاع) چهار بار به خدا قسم بخورد شوهرش (در این نسبتی که به او می دهد) از دروغگویان است.

وَ الْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾

و مرتبه پنجم (بگوید): غضب خدا بر او باد اگر شوهرش از راستگویان باشد.

وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، و اینکه خداوند توبه پذیر و حکیم است. (رسوا می شدید و نظام خانوادگی شما مختل می شد)

نکته ها:

شخصی به نام «هلال بن امیه» با اضطراب بر پیامبر صلی الله علیه و آله وارد شد و عرض کرد: زنم را در حال زنا دیدم، به خدا سوگند راست می گویم. پیامبر صلی الله علیه و آله ناراحت شد. اصحاب آن حضرت نیز هیجان زده شدند که این مرد، هم ناموسش را در چنین حالی دیده است و هم شلاق خواهد خورد، زیرا شاهی ندارد تا سخن خود را ثابت کند. این آیه نازل شد و فرمود: اگر مردی به همسرش نسبت زنا داد و شاهی نداشت، به جای آوردن چهار شاهد، چهار بار بگوید: «اشهد بالله انی لمن الصادقین» خدا را گواه می گیرم که من از راستگویانم. و برای تحکیم و تثبیت ادعای خود یک بار هم این جمله را بگوید: «لعنت الله علی ان کنت من الکاذبین» لعنت خدا بر من اگر از دروغگویان باشم.

البته زن نیز همچون شوهرش حق دارد از خود دفاع کند، زیرا ممکن است مردی با چهار سوگند دروغ، همسر خود را به سنگسار شدن محکوم کند و برای همیشه آبروی او و بستگانش را ببرد. اسلام که حامی حقوق همگان است برای پیشگیری از وقوع این کار، به زن نیز اجازه داده است تا برای اثبات پاکدامنی خود و نجات از سنگسار، چهار بار سوگند یاد

کند و چنین بگوید: «اشهد بالله انه لمن الكاذبين» خدا را گواه می گیرم که همسر من از دروغگویان است. و برای محکم کاری بیشتر بگوید: «غضب الله علی ان کان من الصادقین» قهر و غضب خدا بر من اگر همسر من از راستگویان باشد.

در پنجمین جمله ی مرد، «لعنت خدا» بود و در پنجمین جمله ی زن، «غضب خدا» که از لعنت شدیدتر است، زیرا حساسیت کسی که مورد تهمت قرار گرفته، بیشتر است و برای نجات از سنگسار شدن حاضر است غضب خدا را تحمل کند.

به هر حال، اگر در محضر قاضی و حاکم اسلامی، این ده جمله (پنج جمله از مرد و پنج جمله از زن) گفته شود، در اصطلاح به این کار، «لعان» (یکدیگر را لعن کردن) می گویند.

البته در این مورد مسائل فقهی و حقوقی خاصی مطرح است. قاضی باید زن و شوهر را موعظه نماید و سعی کند لعان واقع نشود و در صورت لزوم اجرا، آن دو را به مکان های مقدّس مانند مسجد ببرد و رو به قبله بنشاند، آن گاه مراسم لعان انجام گیرد.

با اجرای لعان و سوگند خوردن زن و شوهر و گفتن جمله های ذکر شده، اسلام قوانینی را در نظر گرفته است که باید به آنها عمل شود:

۱- این زن و مرد، بدون صیغه ی طلاق، برای همیشه از یکدیگر جدا می شوند و حقّ مراجعه و ازدواج مجدد ندارند.

۲- حدّ از هر دو برداشته می شود، یعنی مرد، هشتاد ضربه شلاق نمی خورد و زن، سنگسار نمی شود.

قرار دادن چهار شاهد یا چهار سوگند، آن هم با لعنت و غضب، برای اثبات زنا، نشانه ی آن است که خداوند با فضل و رحمت خود از طریق این گونه احکام، مانع رسوایی افراد شده و گرنه هر روز خانواده هایی رسوا و قبیله ها و فامیل هایی به تباهی کشیده می شوند.

پیام ها:

۱- حفظ آبرو در اسلام مورد توجه است. «أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ» (قانون چهار سوگند و یک لعنت بر خود، برای کنترل مردم از رسوا کردن یکدیگر است)

۲- در اثبات زنا، همسر، چهار سوگند و یک لعنت، به جای چهار شاهد پذیرفته است. ان لَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ ... فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ

۳- اسلام، حامی حقوق زن است. زن نیز با چهار سوگند می تواند اتهامی را که مرد با چهار سوگند اثبات کرده، از خود دفع کند. أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ ... أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ

۴- اسلام برای پیشگیری از فرو پاشی نظام خانواده، علاوه بر چهار بار خدا را گواه گرفتن، گفتن جمله ی پنجمی را نیز بر هر یک از طرفین واجب کرده است. «وَ الْخَامِسَةُ»

۵- نفرین بر خود، برای رفع اتهام از خود جایز است. «غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا»

۶- اجرای قوانین و دستورات خداوند، به نفع خود مردم است. «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ»

۷- عذر پذیری خداوند، با مصلحت و حکمت همراه است. «تَوَّابٌ حَكِيمٌ»

۸- قوانین کیفری اسلام، احکامی برخاسته از حکمت الهی است. «حَكِيمٌ»

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾

همانا کسانی که آن دروغ بزرگ را (در میان) آوردند، گروهی از خود شما بودند. آن را برای خود شرّ نپندارید، بلکه آن (در نهایت) به نفع شماست.

بر عهده هر کدام از آنان، بدان اندازه از گناه است که مرتکب شده است و برای کسی که بخش بزرگ آن را انجام داده، عذاب بزرگی است.

نکته ها:

کلمه ی «افک» در لغت، به معنای گرایش از حقّ به باطل است. تهمت زدن نیز نوعی پوشاندن حقّ و جلوه دادن باطل است.

برخی مفسّران درباره شأن نزول این آیه گفته اند: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در هر سفری با قید قرعه یکی از همسرانش را همراه می برد. در جنگ «بنی مصطلق» عایشه را برد. وقتی که نبرد پایان یافت و مردم به مدینه بازمی گشتند، عایشه برای تطهیر و یافتن دانه های گردنبند گمشده اش از قافله عقب ماند. یکی از اصحاب که او نیز از قافله دور مانده بود، عایشه را به لشکر رساند. بعضی افراد به عایشه و آن صحابی، تهمت ناروا زدند. این اتهام به گوش مردم

رسید، پیامبر ناراحت شد و عایشه به خانه پدر رفت، تا آن که این آیه نازل شد. (۱)

جمعی دیگر از مفسران و خصوصاً نویسندگان تفسیر «اطیب البیان» با استفاده از روایات متعدّد و مستند نقل می کنند که این آیه درباره ی «ماریه قبطیه» (یکی دیگر از همسران رسول خدا) است، که خداوند به او فرزندی به نام «ابراهیم» داد، ولی پس از ۱۸ ماه از دنیا رفت. عایشه و حفصه گفتند: ای رسول خدا! چرا گریه می کنی؟ ابراهیم فرزند تو نبود، بلکه شخص دیگری غیر از تو با ماریه همبستر شده و ابراهیم متولد شده است. اینجا بود که این آیه نازل شد. علامه جعفر مرتضی در کتاب گرانقدر (حدیث الافک) نیز این بیان را تأیید می کند. در مورد هر دو شأن نزول سؤالاتی مطرح است ولی چون هدف ما در این تفسیر، پیام گیری از متن آیات است، درباره ی شأن نزولها بحث گسترده ای نداریم.

در ماجرای افک چندین گناه نهفته است: دروغ، سوءظن به مؤمن، ایذای مؤمن، تهمت، اهانت، آزردن پیامبر صلی الله علیه و آله، تضعیف خاندان رسالت و شایعه پردازی.

پیام ها:

۱- افراد فاسق، از نسبت دادن زنا، حتی به همسر پیامبر نیز ابایی ندارند. «جَاؤُ بِالْإِفْكِ»

۲- گاهی شایعه سازان، با سازماندهی قبلی و قصد توطئه، شایعه را القا می کنند.

«عُصْبَةٌ» («عُصْبَةٌ» یعنی گروه متشکل و متعصبی که هدفی را دنبال می کند)

۳- مراقب شایعه سازان در میان خود باشید. «مِنْكُمْ»

۴- گاهی در پیش آمدهای تلخ منافی وجود دارد. (مانند روشن شدن چهره ی منافقان، هوشیاری مردم، امدادهای الهی برای مظلوم) «لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُمْ» ۵- امید دادن به مؤمنان در برابر توطئه و تهمت بدخواهان لازم است. «بَلْ هُوَ خَيْرٌ»

۶- کیفرهای الهی، عادلانه و متناسب با اعمال ماست. «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ»

۷- در گناهان دسته جمعی، هر یک از افراد به مقدار سهم خود مجرم است. «لِكُلِّ»

ص: ۱۵۲

إِمْرِي مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ»

۸- انسان زمانی مجرم و مقصر است که با علم و قصد گناه کند. «اِكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ»

۹- گناه هر کس گریبان گیر خود اوست. «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ»

۱۰- مجازات کسی که نقش اصلی را در ارتکاب جرم دارد، بزرگ تر است.

وَ الَّذِي تَوَلَّىٰ كِبْرَهُ ... لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ

لَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ ﴿١٢﴾ لَوْ لَا جَاءُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾

چرا زمانی که تهمت را شنیدید، مردان و زنان با ایمان نسبت به خویش گمان خوب نبردند و نگفتند که این تهمتی بزرگ و آشکار است؟ چرا چهار شاهد بر صحت آن تهمت نیاوردند؟ پس چون گواهان لازم را نیاوردند، آنان نزد خدا همان دروغگویانند.

نکته ها:

خداوند در این آیه، مسلمانان را به خاطر بدگمانی به همسر پیامبر و آسیب پذیری آنان در برابر شایعات، توبیخ می کند.

قرآن گاهی به جای کلمه ی «دیگران» کلمه ی «شما» را به کار برده است تا به مسلمانان بگوید: همه ی شما یکی هستید. مثلاً به جای این که بگوید: به دیگران نیش و طعنه نزنید، می فرماید: «لَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) به خودتان نیش نزنید. و به جای این که بگوید: وقتی که وارد خانه ای شدید به دیگران سلام کنید، می فرماید: «فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ» (۲) به خودتان سلام کنید. در این آیه نیز به جای این که بگوید: به دیگران حسن ظن داشته باشید می فرماید: ظَنُّ ... بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا به خودتان حسن ظن داشته باشید.

ص: ۱۵۳

۱- ۱. حجرات، ۱۱.

۲- ۲. نور، ۶۱.

در قرآن کریم، کلمه ی «لَوْ لَا» در موارد متعددی برای انتقاد و توبیخ به کار رفته است که در این جا چند مورد را ذکر می کنیم:

۱- «لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ رَبِّيُونَ» (۱) چرا علما نهی از منکر نمی کنند؟

۲- «لَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ» (۲) چرا هر شنیده ای را می پذیرید؟

۳- «لَوْ لَا جَاءُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءَ» (۳) چرا برای سخن ناروای خود چهار شاهد نمی آورند؟

۴- «لَوْ لَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ» (۴) چرا از خدا آمرزش نمی خواهید؟

۵- «فَلَوْ لَا إِذْ جَاءَهُمْ بِأَسْنَاءٍ تَضَرَّعُوا» (۵) چرا زمانی که عذاب ما به آنان رسید، تضرع نکردند؟

۶- «فَلَوْ لَا تَشْكُرُونَ» (۶) چرا شکر گزار نیستید؟

۷- «فَلَوْ لَا تُصَدِّقُونَ» (۷) چرا تصدیق نمی کنید؟

۸- «فَلَوْ لَا تَذَكَّرُونَ» (۸) چرا عبرت نمی گیرید؟

۹- «فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ» (۹) چرا از هر فرقه ای دسته ای کوچ نمی کنند تا در دین آگاهی پیدا کنند؟

پیام ها:

۱- دامن زدن به شایعه و پخش آن، ممنوع است. («لَوْ لَا» نشانه توبیخ از سوءظن و پخش شایعات است) ۲- در جامعه ی اسلامی باید روحیه ی حسن ظن حاکم باشد. «ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا» (حسن ظن، یکی از آثار ایمان است).

۳- مؤمنان در برابر آبروی یک «فرد» مسئول هستند. «الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ»

۴- بنی آدم اعضای یکدیگرند. تهمت به هر عضوی از جامعه ی اسلامی، همانند تهمت به دیگر اعضاست. «بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا»

ص: ۱۵۴

۱- ۱. مائده، ۶۳.

۲- ۲. نور، ۱۲.

۳- ۳. نور، ۱۳.

۴- ۴. نمل، ۴۶.

٥-٥. انعام، ٤٣.

٦-٦. واقعہ، ٧٠.

٧-٧. واقعہ، ٥٧.

٨-٨. واقعہ، ٦٢.

٩-٩. توبہ، ١٢٢.

۵- اصل اولیه در عمل مسلمان، صحت است، مگر جرم او با دلیل ثابت شود.

«ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا»

۶- حفظ حریم پیامبر صلی الله علیه و آله و خانواده اش بر هر مؤمنی واجب است. لَوْ لَا ... قَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ

۷- در برابر شنیده های ناروا در مورد مؤمنان، سکوت ممنوع است. لَوْ لَا ... قَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ

۸- جامعه ی ساده دل، زودباور و یاهو گو، توییح می شود. «لَوْ لَا جَاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةٍ»

۹- تهمت اگر ثابت نشود، گوینده ی آن دروغگو محسوب می شود. «هُمْ الْكَاذِبُونَ»

وَ لَوْ لَا فَضَّلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۴)

و اگر فضل و رحمت الهی در دنیا و آخرت بر شما نبود، به سزای آن سخنان که گفتید، قطعاً عذابی بزرگ به شما می رسید.

نکته ها:

کلمه ی «أَفَضْتُمْ» از «أَفَاضَهُ» در موردی به کار می رود که در مسئله ای بسیار گفتگو شود و همه را به خود مشغول سازد و این نشان می دهد که تهمت به همسر پیامبر مسئله ی روز شده و همه به آن مشغول بودند.

پیام ها:

۱- اَمّت اسلامی تحت حمایت و لطف خداست. وَ لَوْ لَا فَضَّلَ اللَّهُ ...

۲- رحمت و لطف خدا، از فضل اوست نه استحقاق ما. «فَضَّلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ»

۳- شایعات به منزله ی گردابی است که برخی در آن غرق می شوند. «أَفَضْتُمْ فِيهِ»

۴- عموم مردم، در معرض پذیرش شایعات و تهمت ها و نزول بلاها هستند. وَ لَوْ لَا ... لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِالْفَوَاحِشِ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

آنگاه که از زبان یکدیگر (تهمت را) می گرفتید و آنچه را به آن علم نداشتید، دهان به دهان می گفتید و این را ساده و کوچک می پنداشتید، در حالی که آن نزد خدا بزرگ است.

نکته ها:

زبان، تنها عضوی است که در طول عمر انسان، از حرف زدن، نه درد می گیرد و نه خسته می شود. شکل و اندازه ی آن کوچک، اما جرم و گناه آن بزرگ است. چه بسیارند کافرانی که با گفتن یک جمله (شهادت به یگانگی خداوند) مسلمان و پاک می شوند و مسلمانانی که با گفتن کفر به خدا، یا انکار احکام دین، کافر و نجس می شوند. زبان، از یک سو می تواند با راستگویی، ذکر و دعا و نصیحت دیگران، صفا بیافریند و از سوی دیگر قادر است با نیش زدن به این و آن، کدورت ایجاد کند. زبان، کلید عقل و چراغ علم و ساده ترین و ارزان ترین وسیله انتقال علوم و تجربیات است. علمای اخلاق درباره ی زبان مطالب بسیاری نوشته اند.

پیام ها:

۱- پذیرش آنچه بر سر زبان هاست، بدون تحقیق محکوم است. «تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ»

۲- سخن باید بر اساس علم باشد. «تَقُولُونَ بِالْفَوَاحِشِ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»

۳- زیر سؤال بردن آبروی مردم را ساده نگیریم. «وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا»

۴- نقل تهمت ها و شایعات از گناهان کبیره است. «وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ»

۵- کوچکی یا بزرگی گناه را خداوند تعیین می کند. «عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ»

۶- همه ی محاسبات انسان واقع بینانه نیست. «تَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ»

وَلَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾

چرا هنگامی که (آن تهمت را) شنیدید، نگفتید: ما را نرسد که در این باره حرفی بزنیم. (پروردگارا) تو منزهی، این بهتانی بزرگ است.

نکته ها:

در سه آیه پی در پی کلمه ی عظیم آمده است؛ یک بار «عِذَابٌ عَظِيمٌ» و دو بار (با دو بیان) «بُهْتَانٌ عَظِيمٌ» تا بگوید گناه بزرگ کیفر بزرگ دارد.

پیام ها:

۱- نهی از منکر واجب است. «وَلَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ» (سخن گفتن برای دفاع از آبروی مسلمان واجب است)

۲- انسان در برابر شنیده ها، مسئول است. «لَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ»

۳- هنگام برخورد با مسائل مهم، «سبحان الله» بگویید. «سُبْحَانَكَ»

۴- در نزد خداوند، دنیا کوچک، ولی بهتان به مسلمان بزرگ است. «بُهْتَانٌ عَظِيمٌ»

يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾

خداوند شما را موعظه می کند که اگر ایمان دارید هرگز امثال این تهمت ها را تکرار نکنید.

وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾

و خداوند برای شما آیات خود را بیان می کند و او دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱- مردم به موعظه نیاز دارند و خداوند بهترین واعظ است. «يَعِظُكُمُ اللَّهُ»

۲- ایمان، شرط تأثیر موعظه است. «يَعِظُكُمُ ... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۳- برای حفظ آبروی مردم و جلوگیری از سوء ظن باید دیگران را موعظه کرد.

﴿يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ﴾

۴- دامن زدن به سوء ظن و افتراء، سبب محو ایمان است. ﴿يَعِظُكُمُ ... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

۵- پشیمانی از گذشته کافی نیست، گناه را نباید تکرار کرد. ﴿تَعُودُوا لِمِثْلِهِ﴾

۶- تکرار نکردن تخلف، نشانه ی ایمان است. ﴿تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

۷- تهمت نزید و عمل مسلمان را حمل بر صحت کنید. ﴿أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ﴾

۸- گناهکاران را به توبه از گناه موعظه کنید. ﴿يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ﴾

۹- سرچشمه دستورات اسلام، علم و حکمت الهی است. ﴿عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

۱۰- احکام الهی براساس علم و حکمت الهی است. وَ يُبَيِّنُ اللَّهُ ... عَلِيمٌ حَكِيمٌ

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُجِبُونَ أَنْ تَشِيَعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ ۱۹ ﴿وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾ ۲۰ ﴿

همانا برای کسانی که دوست دارند زشتی ها در میان اهل ایمان شایع گردد، در دنیا و آخرت عذاب دردناکی است، و خداوند می داند و شما نمی دانید. و اگر فضل و رحمت الهی بر شما نبود و این که خداوند رئوف و مهربان است (شما را سخت کیفر می داد).

نکته ها:

اشاعه ی فحشا، گاهی با زبان و قلم است که عمل زشت مردم را افشا کند و گاهی با تشویق دیگران به گناه و قرار دادن امکانات گناه در اختیار آنان.

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که آن چه را درباره ی مؤمنی بشنود، برای دیگران باز گو کند، جزء مصادیق این آیه است. [\(۱\)](#) در حدیث می خوانیم: کسی که کار زشتی را شایع کند، مانند کسی است که آن را مرتکب

ص: ۱۵۸

پیام ها:

- ۱- ما در برابر خواسته های خود مسئولیم. يُحِبُّونَ ... لَهُمْ عَذَابٌ
- ۲- علاقه به گناه، مقدمه ی گناه است. در راه نهی از منکر، علاقه به منکر را محو کنیم. يُحِبُّونَ ...
- ۳- حتی دوست داشتن بعضی گناهان، گناه کبیره است، مانند ریختن آبروی مؤمن. يُحِبُّونَ ... عَذَابُ أَلِيمٌ
- ۴- کسانی که به دنبال اشاعه فحشا هستند، نظام اسلامی باید آنها را تنبیه کند.

«عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا»

- ۵- چه بسا سرچشمه ی برخی از عذاب های دنیوی که نصیب ما می شود، ریختن آبروی دیگران باشد. «وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! گام های شیطان را پیروی نکنید و هر کس پیرو گام های شیطان شود، همانا که او به فحشا و منکر فرمان می دهد و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، هرگز هیچ یک از شما پاک نمی شد. ولی خداوند هر کس را بخواهد، پاک می سازد و خدا شنوا و داناست.

ص: ۱۵۹

در آیات ۲۰، ۱۴ و ۲۱ سه بار سخن از فضل و رحمت خداوند آمده است تا بگوید اگر لطف او نبود، معلوم نبود وضع شما چگونه باشد!

«خُطُواتٍ» جمع «خطوه» به معنای گام است. قرآن در مورد نحوه ی منحرف کردن شیطان، عبارت «خطوات الشیطان» را به کار برده است تا بگوید: شیطان، گام به گام انسان را به سوی انجام گناهان می کشاند.

در قرآن چند مرتبه از «خُطُواتِ الشَّیْطَانِ» سخن به میان آمده است؛ یک جا می فرماید:

«ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَإِثْمِهِ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطَانِ» (۱) همگی در صلح و آشتی درآید و از گام های شیطان پیروی نکنید. و در جای دیگر می فرماید: «كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطَانِ» (۲) از چیزهای حلال و دلپسند بخورید و مواظب گام های شیطان باشید و از آن پیروی نکنید. در این آیه نیز پیرامون اشاعه ی فحشا نسبت به مؤمنین می فرماید: از گام های شیطان پیروی نکنید.

نمونه گام های شیطان عبارت است از: دوستی با افراد فاسد، شرکت در مجالس آنان، ارتکاب گناهان کوچک، و پس از آن گناهان بزرگ و در نهایت قساوت قلب و بدعاقبتی و پایانی شوم.

پیام ها:

۱- به ایمان خود مغرور نشویم، توجه به هشدارهای پی در پی لازم است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا»

۲- شیطان برای گمراه کردن مؤمنان، تلاش می کند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطَانِ»

۳- سیاست شیطان، نفوذ تدریجی و گام به گام است. «خُطُواتِ الشَّیْطَانِ» (از همان گام اول مواظب باشیم).

ص: ۱۶۰

۱- ۱. بقره، ۲۰۸.

۲- ۲. بقره، ۱۶۸.

۵- با مردم مستدل سخن بگوئیم. خداوند که می فرماید: از شیطان پیروی نکنید، دلیل آن را ذکر می کند: زیرا او به گناه فرمان می دهد. فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ ...

۶- شیطان در آغاز وسوسه می کند و به هر کس از وسوسه او پیروی کند فرمان می دهد. وَ مَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ ... فَإِنَّهُ يَأْمُرُ ...

۷- کار شیطان، با نماز در تضاد است. شیطان به انسان دستور گناه می دهد، «فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ» (اما نماز انسان را از گناه باز می دارد. إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ ... (۱))

۸- تزکیه، بدون توفیق الهی امکان ندارد. وَ لَوْ لَا ... مَا زَكَّيْ ...

۹- انسان، همواره به لطف خداوند نیاز دارد. (تکرار جمله «لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ» در این آیه و آیات قبل)

۱۰- در مسیر زندگی انسان، فریب و فحشا وجود دارد، ولی راه توبه و نجات نیز باز است. «وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ»

۱۱- حتی اولیای خدا به توفیق الهی نیاز دارند. «مَا زَكَّيْ مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ»

۱۲- خداوند حکیم، به مقدار لیاقت و ظرفیت افراد، خیر و سعادت نازل می کند.

«يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ»

۱۳- علم به اینکه خدا همه چیز را می بیند و می شنود، بهترین عامل بازدارنده از فحشا و منکرات است. «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

وَ لَا يَأْتِلِ أَوْلِيَاءَ الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَ السَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أَوْلِيَ الْقُرْبَىٰ وَ الْمَسْكِينِ وَ الْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لِيُغْفُوا وَ لِيُغْفُوا أَوْلَىٰ تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۲)

صاحبان مال و وسعت از شما نباید سوگند بخورند که به نزدیکان و مستمندان و مهاجران در راه خدا چیزی ندهند، بلکه باید عفو و گذشت نمایند و از آنان درگذرند. آیا دوست ندارید که خداوند شما را ببخشد؟ و خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کلمه ی «يَأْتَلِ» از ریشه «الو» به معنای کوتاهی کردن و یا از «الی» به معنای سوگند یاد کردن است، همانند «ایلاء» در مباحث فقهی.

(۱)

«عفو» به معنای بخشیدن است و «صَفَحَ» به معنای نادیده گرفتن که مرحله بالاتر از عفو است. بعضی گفته اند که «صَفَحَ» آن عفوی است که در آن ملامت نباشد.

در آیات قبل از کسانی که تهمت می زنند به شدت انتقاد شد، بعضی از اصحاب سوگند یاد کردند که به افراد تهمت زن هرگز انفاق نکنند، این آیه می فرماید: به خاطر لغزشهای قبل، محرومان را بی نصیب نگذارید. (شأن نزول)

پیام ها:

۱- مرفهین در برابر محرومان مسئول هستند. وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ ...

۲- مهم تر از انفاق، استمرار آن و خسته نشدن از آن و کوتاهی نکردن در آن است.

«وَلَا يَأْتَلِ»

۳- در انفاق، هم از وسعت مالی و هم از امکانات دیگران استفاده کنید. أُولُوا الْفَضْلِ ... وَالسَّعَةِ

۴- در کمک کردن، بستگان اولویت دارند. «أُولَى الْقُرْبَى»

۵- در پیمودن مراحل کمال، بلند همت باشید و به حداقل اکتفا نکنید. ابتدا کلمه ی «عفو» آمده، در مرحله ی بالاتر «صَفَحَ» آمده است. «وَلْيُغْفُوا وَلْيُصْفَحُوا»

۶- کسی که دیگران را ببخشد، به بخشش الهی نزدیکتر است. (عفو و گذشت

ص: ۱۶۲

وسيله ی جلب مغفرت الهی است) «أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ»

۷- هدف از عفو و گذشت دیگران، کسب مغفرت خدا باشد، نه چیز دیگر. «أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ»

۸- در شیوه ی تبلیغ، از احساسات و عواطف مردم کمک بگیریم. «أَلَا تُحِبُّونَ»

۹- رهبران دینی باید مردم را به انفاق و عفو و گذشت تشویق کنند. (تمام آیه)

إِنَّ الَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿۲۳﴾

همانا کسانی که به زنان پاکدامن و با ایمان و بی خیر (از هرگونه آلودگی) و نسبت بد می دهند، در دنیا و آخرت از رحمت الهی دورند و برایشان عذاب بزرگی است.

نکته ها:

با اینکه در قرآن، کافران، پیمان شکنان، قاتلان، طرفداران طاغوت، منافقان، مفسدان، مشرکان، مستکبران، ظالمان، کتمان کنندگان حق و دروغگویان مورد لعنت قرار گرفته اند، ولی لعنت دنیا و آخرت همراه با عذاب عظیم، مخصوص کسانی است که آبروی افراد پاک را می برند.

امام صادق علیه السلام این آیه را گواه بر آن دانستند که نسبت ناروا به زنان پاکدامن و عقیف از گناهان کبیره است. (۱)

پیام ها:

۱- آسیب پذیری زن بیشتر است، باید به افراد آسیب رسان هشدار داد. «يَزُمُونَ الْمُحْصَنَاتِ»

۲- کسی که پاک تراست تهمت به او خطرناکتر است. «الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ»

ص: ۱۶۳

۳- تهمت، علاوه بر عذاب آخرت، در دنیا نیز کیفر دارد. «لَعْنُوا فِي الدُّنْيَا» (شاید نمونه لعنت در دنیا، اجرای حد و رد گواهی او به عنوان فاسق باشد).

۴- حمایت از حقوق زنان پاکدامن، از برنامه های قرآنی است. يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ...

لَعْنُوا

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾

روزی که زبان ها و دست ها و پاهایشان، علیه آنان به آنچه انجام داده اند گواهی می دهند.

نکته ها:

مسأله ی گواهی دادن اعضای بدن در قیامت، بارها در قرآن مطرح شده است. در سوره ی فضیلت می خوانیم: «حَيْتِي إِذَا مَا جَاؤَهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱) هنگامی که به دوزخ رسند، گوش و چشم و پوست بدن آنان به گناہانی که انجام داده اند، گواهی دهند. در سوره ی یس می خوانیم: «الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۲) در آن روز بر دهان کافران مهر خموشی زنیم و دست هایشان با ما سخن گویند و پاهایشان به آنچه کرده اند گواهی دهند.

چون در شهادت، باید در مورد دیگری گواهی داد، پس معلوم می شود جوهر و شخصیت انسان غیر از اعضای بدن اوست که علیه او شهادت می دهند. زیرا شاهد و مشهود باید از هم جدا باشند.

پیام ها:

۱- در دادگاه قیامت، انسان حتی مالک اعضای خود نیست. «تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ»

ص: ۱۶۴

۱- ۱. فضلت، ۲۰.

۲- ۲. یس، ۶۵.

۲- گواهی دادن، به درک و شعور نیاز دارد. بنابراین اعضای بدن آنچه را انجام می دهند درک می کنند، گرچه ما نفهمیم.
«تَشْهَدُ عَلَيْهِمُ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ»

۳- در قیامت، بر تمامی گفتار و رفتار گواه آورده می شود. «بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

يَوْمَئِذٍ يُوفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

در آن روز، خداوند جزای حق آنان را بی کم و کاست خواهد داد و آنان خواهند دانست که خداوند همان حقیقت آشکار است.

نکته ها:

کلمه ی «دین» در آیه، یا به معنای جزاست و یا به معنای شریعت. بنابراین معنای آیه یا چنین است که در قیامت، خداوند جزای مردم را کامل می دهد و یا آنکه شریعت حقّه در آن روز عرضه خواهد شد و همه ی مکتب سازان خیالی خواهند فهمید که خداوند همان معبود حقّ و آشکار است. (۱)

در دنیا بخاطر محدودیت هایی که هست کیفر کامل داده نمی شود. مثلاً اگر خلبانی شهری را بمباران کرد و هزاران نفر را کشت، ما در دنیا چگونه او را کیفر کنیم؟ آیا در قیامت محدودیت نیست و مجرم بارها در دوزخ سوخته و دوباره زنده می شود.

پیام ها:

۱- تنها در قیامت است که کیفرها بطور کامل داده می شود. «يَوْمَئِذٍ يُوفِّيهِمُ»

۲- کیفرهای الهی در قیامت بر اساس شهادت و گواهی و حقّ است. تَشْهَدُ عَلَيْهِمُ ...

يُوفِّيهِمُ اللَّهُ

۳- خداوند از کیفر و پاداش کسی نمی کاهد. «يُوفِّيهِمُ»

۴- در قیامت، وقتی پرده های غفلت، غرور، جهل، تبلیغات کاذب و هوسها کنار

ص: ۱۶۵

می روند، مردم حقیقت را می فهمند. وَ يَعْلَمُونَ ... هُوَ الْحَقُّ

الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۲۶)

زنان پلید، سزاوار مردان پلیدند و مردان پلید، سزاوار زنان پلید. زنان پاک برای مردان پاک و مردان پاک برای زنان پاک. آنان از آنچه درباره ایشان می گویند منزّهند و برای آنان مغفرت و روزی نیکویی است.

نکته ها:

این آیه یک اصل کلی را مطرح می کند که در انتخاب همسر باید دقت کرد و اصل را بر ایمان و پاکدامنی گذاشت، نه زیبایی و ثروت. بنابراین معنای آیه این نیست که اگر مردی یا زنی خوب بود حتماً همسرش نیز خوب بوده و مشمول مغفرت و رزق کریم شود، زیرا قرآن، ملاک ورود در بهشت را ایمان و تقوا و عمل صالح می داند و لذا با اینکه حضرت نوح و لوط، طیب بودند، اما همسرانشان از خبیثات و دوزخی اند.

کلمه ی «طیب» به معنای دلپسند و مطلوب است و در قرآن در توصیف مال، ذریه، فرزند، کلام، شهر، همسر، غذا و رزق، مسکن، درخت و تحیت آمده است و در مقابل آن کلمه ی «خبیث» است که آن هم برای مال، انسان، همسر، سخن، عمل و شجره به عنوان وصف مطرح شده است.

این آیه را چند نوع می توان معنا کرد:

الف: با توجه به آیات قبل که درباره ی تهمت به زنان پاکدامن و ماجرای افک بود و با توجه به جمله ی: «مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ» معنای آیه این باشد که کلمات خبیث، مثل تهمت و افترا، شایسته افراد خبیث و سخنان پاک، شایسته ی افراد پاک است و مردم پلید، سخن زشت می گویند و مردم پاک، سخنان پاک می گویند.

ب: ممکن است مراد آیه بیان یک حکم شرعی باشد که ازدواج پاکان با ناپاکان ممنوع است.

نظیر آیه اوّل همین سوره که فرمود: «الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً» مرد زناکار جز زن زناکار را به همسری نگیرد، همان گونه که روایتی از امام باقر علیه السلام این معنا را تأیید می کند. (۱)

ج: ممکن است مراد آیه همسویی فکری، عقیدتی، اخلاقی و به اصطلاح هم شأن و هم کفو بودن همسر باشد. یعنی هر کس بطور طبیعی به سراغ همفکر خود می رود.

ناریان مر ناریان را جاذبند

نوریان مر نوریان را طالبند

در قرآن، برای رزق اوصافی ذکر شده است از جمله:

«رِزْقًا حَسَنًا» (۲)، روزی نیکو و پاکیزه.

«رِزْقٌ كَرِيمٌ» (۳)، روزی بزرگوارانه و ارجمند.

«وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا» (۴)، از آنچه خدا روزیتان کرده، از حلال و پاکیزه اش بخورید.

«يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۵)، او را از راهی که گمان نمی برد، روزی می دهد.

«يُزْرَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۶) در بهشت، بی حساب روزی داده شوند.

پیام ها:

۱- طبع افراد پلید چنین است که به سراغ پلیدی ها می روند، برخلاف افراد پاک طینت که به سراغ خوبی ها می روند.
الْحَيَاتُ لِلْحَبِيثِينَ ... الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ

۲- بهره گیری از نعمت ها و طیبات، حقّ اهل ایمان است. «وَ الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ»

۳- سالم ماندن نسل های پاک، از توصیه های قرآن است. «وَ الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ»

۴- حمایت از پاکدامن ها لازم است. «أُولَئِكَ مُبَرَّؤُونَ مِمَّا يَقُولُونَ»

۵- معنویات بر مادیات مقدم است. (در قرآن هر جا عبارت «رِزْقٌ كَرِيمٌ» آمده، قبلش عبارت «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» آمده است.)

ص: ۱۶۷

٢-٢. نحل، ٦٧.

٣-٣. انفال، ٤.

٤-٤. مائده، ٨٨.

٥-٥. طلاق، ٣.

٦-٦. غافر، ٤٠.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَيَّ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (٢٧)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خانه هایی که منزل شما نیست، وارد نشوید، مگر آنکه اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام کنید. این به نفع شماست، شاید پند گیرید.

نکته ها:

معنای «استیناس»، اجازه خواستن و اعلام ورود است که به گفته ی روایات می تواند با ذکر خدا باشد و یا با سلام کردن و امثال آن. (١)

شخصی از پیامبر صلی الله علیه و آله پرسید: آیا برای ورود به منزل مادرم اجازه بگیرم؟ فرمود: بله، گفت:

در خانه جز او کسی نیست و جز من خادمی ندارد! حضرت فرمود: آیا دوست داری مادرت را بدون لباس مناسب ببینی؟ گفت نه. فرمود: پس اجازه بگیر.

در روایتی دیگر، پیامبر صلی الله علیه و آله از ورود مردان به خانه زنانی که همسران آنان حضور ندارند نهی فرمود. (٢)

در روایات می خوانیم: اجازه گرفتن برای ورود به خانه دیگران سه مرتبه باشد تا اهل خانه فرصت جمع و جور کردن خود را داشته باشند. و برای نجات غریق و مظلوم و مورد آتش سوزی، اجازه لازم نیست. (٣)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هرگاه می خواست وارد منزلی شود، برای اجازه گرفتن، روبروی در خانه نمی ایستاد تا نگاه مبارکشان به داخل خانه نیفتد. (٤)

پیام ها:

١- اهل ایمان، در امور زندگی باید از وحی الهی دستور بگیرند. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾

ص: ١٦٨

١-١. تفسیر نورالثقلین.

٢-٢. تفسیر نورالثقلین.

٣-٣. تفسیر کبیر فخر رازی.

٤-٤. تفاسیر کبیر و فی ظلال.

۲- امتیت و آزادی برای ساکنین خانه باید حفظ شود. «لَا تَدْخُلُوا» (ورود سرزده به حریم دیگران، حرام است).

۳- از مواضع تهمت دوری کنید. لَا تَدْخُلُوا ... ذَلِكُمْ خَيْرٌ

۴- باز بودن در خانه، دلیل جواز ورود نیست. «لَا تَدْخُلُوا»

۵- مالکیت افراد محترم است. «لَا تَدْخُلُوا»

۶- برخورد مؤمنان با یکدیگر، باید با محبت همراه باشد. «تَسْتَأْنِسُوا وَ تَسَلِّمُوا»

۷- از هر کاری که موجب شکستن حریم حیا و حجاب می شود، دوری کنید.

«تَسْتَأْنِسُوا»

۸- وارد شونده باید سلام کند، هر که باشد. «تُسَلِّمُوا عَلَيَّ أَهْلِيهَا» (سلام کردن لازم نیست از کوچکتر به بزرگتر باشد).

۹- مراعات ادب و حق دیگران، سرچشمه ی سعادت بشر است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۱۰- دستورات الهی را فراموش نکنیم و به یاد داشته باشیم. «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

۱۱- آداب و اخلاق دینی، همان ندای فطرت است، که مورد غفلت قرار گرفته و باید با تذکر بیدار کنیم. «تَذَكَّرُونَ»

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ «۲۸»

پس اگر کسی را در خانه نیافتید، وارد آنجا نشوید تا آنکه (به نحوی) به شما اجازه ورود داده شود و اگر به شما گفته شد که بازگردید، برگردید (و ناراحت نشوید).

این برای پاک ماندن شما بهتر است و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

پیام ها:

۱- ورود به خانه ی دیگران، بدون اجازه ی صاحب خانه، حرام است.

«فلا تدخلوا»

۲- ورود، اجازه ی قطعی می خواهد، «حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ» چنانکه به مجرد پیدا شدن

علائم نارضایتی بازگشتن لازم است. «إِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا»

۳- ورود به خانه مردم نیاز به اذن و اجازه دارد؛ خواه اذن دهنده صاحب خانه و مالک باشد، یا مقام مجاز دیگر نظیر حاکم اسلامی. (جمله «يُؤذَنُ» مجهول آمده تا اصل اذن را ثابت کند و نامی از اذن دهنده نیامده است)

۴- توقّف پشت در خانه ی مردم ممنوع است. «ارْجِعُوا»

۵- پذیرفتن مهمان ناخوانده جایز است. «ارْجِعُوا»

۶- عذر صاحب خانه را بپذیریم و خود را به صاحب خانه تحمیل نکنیم. «ارْجِعُوا فَارْجِعُوا»

۷- صفا، صمیمیت و نداشتن توقع بیجا، از برکات اخلاق اسلامی است. «ارْجِعُوا فَارْجِعُوا»

۸- گاهی خیر انسان در این است که سر او به سنگ بخورد. «ارْجِعُوا - هُوَ أَرْكَى لَكُمْ» (هر برگشتی شکست نیست.)

۹- ملاک در روابط اجتماعی، پاکی و طهارت است. «أَرْكَى لَكُمْ» (اوامر و نواهی خداوند، راه رسیدن به طهارت است.)

۱۰- علم خداوند به عملکرد ما، عامل تشویق و تهدید ماست. «بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ «۲۹»

بر شما گناهی نیست که به مکان های (عمومی) غیر مسکونی که در آن کار و استفاده ای دارید وارد شوید و خداوند به آنچه آشکار و یا کتمان می کنید، آگاه است.

نکته ها:

حساب اماکن عمومی که ساکنان خاصی ندارد، مثل مساجد، هتل ها، کاروانسراها، فروشگاه ها و ادارات که درب آنها به روی همه باز است و مردم از رفت و آمد به آنجا

بهره مند می شوند، از حساب خانه های شخصی جداست و برای ورود به آن مراکز اجازه گرفتن لازم نیست. (۱)

پیام ها:

۱- رفتن به مراکز عمومی بدون داشتن هدفی سودمند، برای ولگردی و پرسه زدن ممنوع است. «تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ»

۲- در ورود به مراکز عمومی، خدا را در نظر بگیریم و بدانیم خداوند افکار و رفتار ما را زیر نظر دارد. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَ مَا تَكْتُمُونَ»

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ» (۳۰)

به مردان مؤمن بگو: چشمان خود را (از نگاه به نامحرم) فروگیرند و دامن خود را حفظ نمایند. این برای پاک ماندن آنان بهتر است. خداوند به آنچه انجام می دهند آگاه است.

نکته ها:

اشاره

کلمه «يَغُضُّوا» از ریشه «غض» به معنای کاستن و پایین آوردن است. چنانکه لقمان به فرزندش می فرماید: «وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ» یعنی صدایت را پایین بیاور و با صدای بلند صحبت نکن.

در اینجا نیز مراد از «غض بصر» بستن چشم نیست، بلکه پایین آوردن نگاه است، به گونه ای که انسان نامحرم را ببیند.

مراد از «فُرُوجٍ» عورتین است که باید آن را از نگاه دیگران پوشاند. البته مراد از حفظ فروج در دیگر آیات قرآن، حفظ از زناست، ولی در این آیه، بر اساس روایات، حفظ از نگاه است.

ص: ۱۷۱

روایاتی درباره ی نگاه:

* حضرت علی علیه السلام فرمود: «لکم اول نظره الی المرئه فلا تتبعوها بنظره اخری و احذروا الفتنه» (۱) نگاه اول مانعی ندارد ولی ادامه ی نگاه اشکال دارد، زیرا سبب فتنه می شود.

* در حدیثی می خوانیم: تمام چشم ها در قیامت گریان است مگر سه چشم: چشمی که از ترس خدا بگرید، چشمی که از گناه بسته شود و چشمی که در راه خدا بیدار بماند. (۲)

* در «صحیح بخاری» می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: جلو راه مردم ننشینید. برخی گفتند:

ما ناچاریم از نشستن. فرمود: پس حق آن را ادا کنید. پرسیدند حق آن چیست؟ فرمود:

«غض البصر و كف الاذی ورد السلام و الامر بالمعروف و النهی عن المنکر» ترک چشم چرانی و مردم آزاری، جواب دادن به سلام دیگران، امر به معروف و نهی از منکر.

* حضرت عیسی علیه السلام فرمود: از نگاه به نامحرم بپرهیزید که بذر شهوت را در دل می نشاند و همین برای دچار شدن انسان به فتنه کافی است. (۳)

* امام علی علیه السلام فرمود: «العین رائد القلب» چشم، دل را بدنبال خود می کشد. «العین مصائد الشیطان» چشم، کمینگاه شیطان است. و چشم پوشی بهترین راه دوری از شهوات است. (۴)

* پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «النظر سهم مسموم من سهام ابلیس فمن ترکها خوفا من الله اعطاه الله ایمانا یجد حلاوه فی قلبه» (۵) نگاه بد، تیری از تیرهای مسموم شیطان است. هر کس از ترس خدا چشم خود را فرو بندد، خداوند به او ایمانی می دهد که از درون، شیرینی آن را احساس می کند.

* پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس چشم خود را از حرام پر کند، در قیامت چشم او از آتش پر خواهد شد مگر اینکه توبه کند. (۶)

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، حفظ نگاه از حرام است. قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا ...

ص: ۱۷۲

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳-۳. تفسیر روح البیان.

٤-٤. غرر الحکم.

٥-٥. بحار، ج ١٠٤، ص ٣٨.

٦-٦. بحار، ٧٦، ص ٣٣٦.

۲- جاذبه های غریزی را باید کنترل کرد. «يُعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ»

۳- گناه را از سرچشمه جلوگیری کنیم و تقوا را از چشم شروع کنیم. «مِنْ أَبْصَارِهِمْ»

۴- چشم پاک، مقدمه ی پاکدامنی است. «يُعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ»

۵- پاکدامنی، برای مردان نیز لازم است. «يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ»

۶- چشم چرانی و بی عفتی، مانع رشد معنوی انسان است. «يُعْضُوا - يَحْفَظُوا - أَزْكَى»

۷- همواره در محضر خدا هستیم. در محضر خدا معصیت نکنیم. يَعْضُوا ... إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَعْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا يَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿۳۱﴾

و به زنان با ایمان بگو: از برخی نگاه ها چشم پوشی کنند و دامن های خود را حفظ نمایند و جز آنچه (به طور طبیعی) ظاهر است، زینت های خود را آشکار نکنند و روسری خود را بر گریبان بیفکنند (تا علاوه بر سر، گردن و سینه ی آنان نیز پوشیده باشد) و زینت خود را ظاهر نکنند جز برای شوهر، یا پدر یا پدرشوهر، یا پسر، یا پسرشوهر (که از همسر دیگر است) یا برادر، یا پسر برادر، یا پسرخواهر، یا زنان (هم کیش)، یا آنچه مالک شده اند (از کنیز و برده)، یا مردان خدمتکار که

تمایل جنسی ندارند، یا کودکانی که (به سن تمیز نرسیده و) بر امور جنسی زنان آگاه نیستند. و پای خود را به گونه ای به زمین نکوبند که آنچه از زیور مخفی دارند آشکار شود. ای مؤمنان! همگی به سوی خدا باز گردید و توبه کنید تا رستگار شوید.

نکته ها:

با اینکه خداوند در قرآن به جزئیات احکام نماز و زکات اشاره نکرده و بیان آنها و بسیاری از مسائل دیگر را به عهده ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گزارده، ولی در بیان مسائل خانوادگی و تربیتی به ریزترین مسائل پرداخته است.

همچون مردان که باید از نگاه آلوده به زنان پرهیزند، زنان نیز نباید از روی شهوت به مردان نامحرم بنگرند، بلکه باید نگاه خود را کنترل کنند و زینت و زیبایی خود را از نامحرم بپوشانند، جز صورت و دست ها که به طور طبیعی ظاهر است و پوشش آنها، موجب مشکلاتی در انجام امور زندگی می شود.

«خمر» جمع «خمار» یعنی روسری و «جیوب» جمع «جیب» به معنای گردن وسینه است.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از آیه ی «يَعْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ» آن است که زنان به عورت زنان دیگر نگاه نکنند و عورت خود را از نگاه دیگران حفظ نمایند. (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تفسیر جمله ی «إِلَّا لِيُعَوَّلَ عَلَيْهِنَّ» فرمود: خداوند آن دسته از زنان را که روی و موی خود را برای شوهر آرایش نمی کنند و نیازهای شوهر را برآورده نمی سازند، لعنت کرده است. (۲)

کلمه «اربه» به معنای حاجت و نیاز است. مراد از «أُولَى الْأَرْبَةِ» خدمتگزاران و ملازمانی هستند که به جهت بالا- بودن سن یا شرایط جسمی و روانی، تمایل به همسر ندارند. (۳)

توبه، گاهی در مورد یک گناه فردی و گاهی برای تغییر دادن یک فرهنگ فاسد عمومی

ص: ۱۷۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۵۲۳.

است، که آیه ظاهراً درباره‌ی نوع دوم است. زیرا در جاهلیت گردن و سینه‌ی زنان باز بود. (۱)

حفظ حجاب و ترک جلوه‌گری، ثمرات بسیاری دارد که برخی از آنها عبارت است از:

آرامش روحی، استحکام پیوند خانوادگی، حفظ نسل، جلوگیری از سوء قصد و تجاوز، پیشگیری از امراض مقاربتی و روانی، پائین آمدن آمار طلاق، خودکشی، فرزندان نامشروع و سقط جنین، از بین رفتن رقابت‌های منفی، حفظ شخصیت و انسانیت زن، و نجات از چشم‌ها و دل‌های هوسبازی که امروز غرب و شرق را در خود فرو برده است.

پیام‌ها:

۱- در لزوم عفت و پاکدامنی و ترک نگاه حرام، بین زن و مرد فرقی نیست.

«يَعُضُّوا - يَعُضُّصْنَ - يَحْفَظُوا - يَحْفَظْنَ»

۲- جلوه‌گری زنان، در جامعه ممنوع است. «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ»

۳- ظاهر بودن قسمت‌هایی از بدن که به طور طبیعی پیداست، (صورت، دست یا پا) مانعی ندارد. «إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا»

۴- در ایم آیه، در میان انواع پوشش‌ها، نام مقنعه و روسری آمده و این دلیل بر اهمیت پوشش سر و گردن و سینه است. «وَلِيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ»

۵- در وضع قانون باید به ضرورت‌ها، واقعیت‌ها و نیازها توجه شود. (اگر پوشاندن صورت و دست‌ها تا مچ، واجب می‌شد، برای عموم زنان مشکل بود) «إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا»

۶- اسلام به نیازهای غریزی انسان پاسخ مثبت می‌دهد. «إِلَّا لِيُعَوَّلَتْ»

۷- پوشیدن هرگونه کفش و لباسی که هنگام راه رفتن، سبب آشکار شدن زیور و زیبایی‌های زن شود، جایز نیست. «وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ»

۸- زن، حق مالکیت دارد. «مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ»

۹- زن، می‌تواند زینت خود را به زنان مسلمان نشان دهد ولی نزد زنان کفار خود

ص: ۱۷۵

را بپوشاند. «نِسَائِهِنَّ» (زیرا ممکن است آنها نزد شوهرانشان یا مردان بیگانه، آنچه را از زن مسلمان دیده اند توصیف کنند).

۱۰- حجاب و پوشش زن به خاطر تمایلات جنسی مردان است. لذا در برابر مردانی که میل به همسر ندارند پوشش لازم نیست. «غَيْرِ أُولَى الْإِرْبَةِ مِنَ الرَّجَالِ»

۱۱- حجاب و پوشش، واجب است. «وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ»

۱۲- هر کاری که زینت زن را آشکار کند یا دیگران را از آن آگاه سازد ممنوع است. «لِيُعْلَمَ مَا يَخْفَيْنَ مِنْ زِينَتِهِنَّ»

۱۳- با حفظ حجاب، حضور زن در جامعه مانعی ندارد. «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ» همان گونه که شرکت زن در نماز جماعت بلامانع است. «وَأَزْكَى مَعَ الرَّائِعِينَ» (۱)

۱۴- مقتضای ایمان، توبه به درگاه خداوند است. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ»

۱۵- راه رستگاری، توبه و بازگشت از مسیرهای انحرافی است. توبوا ... تفلحون

وَ أَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۳۲)

پسران و دختران بی همسر و غلامان و کنیزان شایسته (ازدواج) خود را همسر دهید. اگر تنگدست باشند، خداوند از فضل خود بی نیازشان می گرداند و خداوند، گشایشگر داناست.

نکته ها:

اشاره

«ایامی» جمع «ایم»، بر وزن «قیم»، یعنی کسی که همسر ندارد، خواه مرد باشد یا زن، باکره باشد یا بیوه. بهترین واسطه گری ها، شفاعت و واسطه گری در امر ازدواج است. چنانکه در روایت آمده است: کسی که دیگری را داماد یا عروس کند، در سایه ی عرش خداست. (۲)

ص: ۱۷۶

۱- ۱. آل عمران، ۴۳.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

پدر و مادری که با داشتن امکانات، فرزندشان را همسر نمی دهند، اگر فرزند مرتکب گناه شود، والدین در گناه او شریک هستند. (۱)

ازدواج در اسلام

اسلام ازدواج را امری مقدس می داند، بر خلاف مسیحیت که مجرد بودن را ارزش می داند و لذا پاپ و روحانیون مسیحی نباید ازدواج کنند و جواز ازدواج برای مسیحیان بخاطر جلوگیری از فساد بیشتر و به اصطلاح دفع افسد به فاسد است.

درباره ی ازدواج، روایات بسیاری آمده است که به چند مورد آن اشاره می کنیم:

* امام صادق علیه السلام فرمود: توسعه ی زندگی، در سایه ی ازدواج است.

* کسی که از ترس فقر ازدواج نکند، به خداوند سوءظن برده است.

* دو رکعت نماز کسی که همسر دارد، بهتر از هفتاد رکعت نماز کسی است که همسر ندارد. (۲)

فوائد ازدواج

۱. انس و آرامش

قرآن می فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (۳): از نشانه های خدا آن است که از جنس خودتان همسرانی آفرید تا در نزد آنان آرامش یابید و میان شما مودت و رحمت قرار داد.

یکی از نیازهای بشر انس و الفت است و لذا تنهایی برای او دشوار است و نیاز به کسی دارد که امین و غم خوار و مهربان و رازدار او باشد تا با او انس بگیرد و عشقش را خالصانه نثار او کند. بهترین فردی که می تواند این نیاز را تامین کند همسر است، چه زن و چه شوهر. قرآن از میان فوائد بسیار ازدواج، تنها این مورد را نام برده که معلوم می شود مهم ترین فائده است.

۲. حفظ عفت و مصونیت از گناه

رسول خدا صلی الله علیه و آله در یک روایت فرمود: «من تزوج فقد أحرز نصف دينه» (۴) هر کس ازدواج

ص: ۱۷۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. مجموعه روایات از تفسیر نورالثقلین می باشد.

۳-۳. روم، ۲۱.

۴-۴. کافی، ج ۵، ص ۳۲۸.

کند نیمی از دینش را حفظ کرده است.

و در روایتی دیگر فرمود: «من أحب أن يلقى الله طاهرا مطهرا فليلقاه بزوجه» (۱) هر که دوست دارد در قیامت خدا را پاک و پاکیزه ملاقات کند همسر اختیار کند.

۳. سلامتی جسم و روان

دانشمندان می گویند: ارضای صحیح و به موقع غریزه ی جنسی، برای سلامت جسم و جان یک ضرورت است و ترک آن باعث بیماری های روانی و امراضی از قبیل: ضعف اعصاب، اضطراب، افسردگی، یأس، تشنج، تندخویی، بدبینی، گوشه گیری و گاهی سوء هاضمه و سردرد می شود. (۲)

۴. بقای نسل

بقای نسل بشر در گرو ازدواج و زناشویی است و در اسلام امر تربیت نسل یکی از وظایف والدین شمرده شده که در قیامت مورد بازخواست قرار می گیرد.

۵. استقلال

دختر و پسر، قبل از ازدواج جزئی از خانواده و تابع والدین محسوب می شوند، در حالی که پس از ازدواج، به طور مستقل تصمیم می گیرند و مسئولیت می پذیرند.

۶. امنیت جامعه

اگر بنیاد خانواده مستحکم باشد، از فساد، طغیان، قتل و سرقت، جنایت و تجاوز به عنف و خودکشی تا حدّ زیادی کاسته می شود، چون اکثر این موارد از افرادی سر می زند که از کانون گرم خانواده محرومند. (۳)

دقت در انتخاب همسر

امام صادق علیه السلام فرمود: زن به منزله گلوبندی است که بر گردن می افکنی پس مراقب باش.

در انتخاب همسر احساسات غلبه نکند. عجله نکنید و پس از فکر و مشورت و گفتگو اقدام

ص: ۱۷۸

۱-۱. النوادر راوندی، ص ۱۲.

۲-۲. انتخاب همسر، امینی، ص ۲۶.

۳-۳. انتخاب همسر، ص ۲۹.

کنید. بحش زیادی از اختلافات خانوادگی ریشه اش عدم دقت در انتخاب همسر است. همسر شریک زندگی است و تاثیرش تا پایان عمر و تا قیامت هست.

معمولا ازدواجهای سطحی که با یک برخورد و آشنایی در اتوبوس و یا پارک صورت می گیرد عاقبت خوبی ندارد.

ویژگی های همسر خوب

۱. دین و ایمان

الف. قرآن می فرماید: «وَلَا تُنْكَحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنَ وَ لَأَمَّهُ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ» (۱) و با زنان مشرک ازدواج نکنید مگر آنکه ایمان بیاورند و همان کنیزی با ایمان بهتر از زن آزاد مشرک است هر چند از زیبایی او به شگفت آید و به مشرکان زن ندهید مگر آنکه ایمان بیاورند و همانا برده مؤمن بهتر از آزاد مشرک است هر چند از مال و زیبایی او شگفت زده شوید.

ب. امام صادق علیه السلام فرمود: «إِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ لِحَمَالِهَا أَوْ مَالِهَا وَ كُلٌّ إِلَى ذَلِكَ وَ إِذَا تَزَوَّجَهَا لِدِينِهَا رَزَقَهُ اللَّهُ الْجَمَالَ وَ الْمَالَ» (۲)؛ هنگامی که مرد به خاطر مال و جمال زن با او ازدواج کند، به همان واگذار می شود و هر گاه به خاطر دینش با او ازدواج کند، خداوند مال و جمال را رزق او می سازد.

۲. اخلاق خوب و خوش

امام رضا علیه السلام در جواب یکی از یارانش که نوشته بود قصد ازدواج با کسی را دارم که خوش اخلاق نیست، فرمودند: اگر بد اخلاق است با او ازدواج نکن. (۳)

اخلاق در زندگی باعث شیرینی زندگی و رشد خانواده می شود. اموری همچون:

راستگویی، امانتداری، خوش زبانی، خیرخواهی، گذشت و ایثار، بردباری، وظیفه شناسی، نجابت، کم توقعی، نرم خوئی، و... امتیازات یک انسان است که اسلام به آنها اهمیت داده است.

ص: ۱۷۹

۱- (۱). بقره، ۲۲۱.

۲- (۲). کافی، ج ۵، ص ۳۳۳.

۳- (۳). کافی، ج ۵، ص ۵۶۳.

۳. اصالت خانوادگی

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «أیها الناس ایاکم و خضرء الدمن. قیل یا رسول الله و ما خضرء الدمن؟ قال: المرأه الحسناء فی منبت السوء» (۱)؛ مردم از سبزه هایی که بر زباله می روید پرهیزید. گفتند: یا رسول الله مراد چیست؟ فرمود: زنان زیبارویی که در خانواده ای ناپاک روئیده اند.

۴. سواد و تحصیلات

علم و دانش برای انسان یک کمال و برای همسر یک مزیت است. با فرد باسواد زودتر می شود به تفاهم رسید و برنامه های بهتری برای آینده ریخت. البته هر باسوادی، باتدبیر نیست. متأسفانه مدارس و دانشگاه ها در کشور ما درس زندگی نمی دهند.

۵. سلامت جسم

سلامت جسم از نعمتهای بزرگ الهی و از مزایای یک همسر است. در روایت است با کسانی که بیماریهای مسری دارند ازدواج نکنید. البته ازدواج با اینارگران جانباز، لیاقت و شایستگی و از خودگذشتگی می خواهد.

۶. تناسب سنّی

انسان در سنین مختلف حالات متفاوت دارد. تمایلات جنسی نیز در هر سنّی یکسان نیست، پس باید بین سنّ دختر و پسر تفاوت فاحش نباشد، که زندگی را با مشکلاتی روبرو می کند.

مهریه

۱. مرد برای اثبات صداقت خویش، مهریه را نثار زن می کند و لذا به آن صداق می گویند و پشتوانه زن است در طول زندگی و پس از طلاق یا مرگ همسر.

۲. مقدار مهر در اسلام تعیین نشده، اما در احادیث از مهریه های سنگین مذمت شده و چنین آمده است که مهریه زیاد مایه کینه و عداوت می شود. (۲)

۳. مرد باید سعی کند در اولین فرصت که تمکن پیدا کرد مهریه زن را بپردازد.

ص: ۱۸۰

۱- ۱) کافی ج ۵ ص ۳۳۲

۲- ۲) مکارم الاخلاق ص ۲۳۷.

۴. زن مالک مهر است و هر کاری بخواهد می تواند با آن بکند، بیخشد یا تجارت کند.

۵. در روایات، به مردی که قصد دادن مهریه را نداشته باشد، سارق و زناکار اطلاق شده است. (۱)

جهیزیه

۱. داماد، نه شرعا و نه قانونا حق مطالبه جهاز را ندارد، گرچه مرسوم است که خانواده عروس اسباب و لوازم زندگی را خریداری می کنند.

۲. جهاز برای تامین آسایش دو زوج جوان است، نه فخر فروشی و خودنمایی.

۳. لیست جهاز حضرت فاطمه:

۱- یک پیراهن ۲- یک روسری بزرگ ۳- یک حله سیاه ۴- دو عدد تشک، ۵- یک تختخواب از لیف خرما ۶- چهار عدد بالش ۷- یک حصیر ۸- یک آسیاب دستی ۹- یک کاسه مسی ۱۰- یک مشک چرمی ۱۱- یک طشت لباسشویی ۱۲- یک کاسه شیر ۱۳- یک ظرف آبخوری ۱۴- یک پرده ۱۵- یک آفتابه ۱۶- یک کوزه ۱۷- یک پوست برای فرش ۱۸- دو کوزه سفالین ۱۹- یک عبا

مراسم عقد و عروسی

در اسلام سفارش شده مراسم عقد و عروسی با حضور مردم و همراه با شادی برگزار شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله عقد فاطمه زهرا علیها السلام را در مسجد، در حضور انصار و مهاجرین اجرا کردند و دستور دادند بین حاضرین خرما پخش کنند.

هنگام عروسی حضرت زهرا علیها السلام رسول خدا صلی الله علیه و آله به همسرانش فرمود: فاطمه را آرایش کنید و خوشبو سازید، اطاقش را فرش کنید تا او را به خانه شوهر بفرستیم. (۲)

همچنین به زنان مهاجر و انصار فرمود: فاطمه را تا خانه شوهر همراهی کنید و شادی کنید، لیکن مواظب باشید چیزی نگوئید که خدا بدان راضی نباشد.

ص: ۱۸۱

۱-۱. وسائل، ج ۱۵، ص ۲۱.

۲-۲. بحار، ج ۴۳، ص ۱۳۱.

۱- خانواده و جامعه، مسئول ازدواج افراد بی همسر است. «وَ أَنْكِحُوا»

۲- ازدواج در اسلام، امری مقدّس و مورد تأکید است. «وَ أَنْكِحُوا»

۳- لازم نیست خواستگاری، از طرف خاصی باشد، هر یک از طرفین ازدواج می توانند پیشقدم شوند. «وَ أَنْكِحُوا»

۴- تنها سفارش به ترک نگاه حرام، کافی نیست، برای ازدواج جوانان باید اقدام کرد. «يُعْضُوا ، يَغْضُضْنَ ، أَنْكِحُوا»

۵- زنان بیوه را همسر دهید. «وَ أَنْكِحُوا الْأَيَامِيَّ» («ایامی»، شامل آنان نیز می شود).

۶- داشتن صلاحیت، شرط ازدواج است. «وَ الصَّالِحِينَ» (یعنی باید طرفین صلاحیت اداره زندگی مشترک را داشته باشند).

۷- اقدام جامعه برای عروس و داماد کردن افراد صالح، تشویقی است که جوانان لآبالی و هرزه نیز خود را در مدار صالحان قرار دهند. «وَ الصَّالِحِينَ...» (بنا بر این که مراد از صلاحیت، صلاحیت اخلاقی و مکتبی باشد).

۸- در تأمین نیازهای جنسی، فرقی میان انسان ها نیست. (زن، مرد، غلام و کنیز) «مِنْكُمْ ، عِبَادِكُمْ ، إِمَائِكُمْ»

۹- فقر، نباید مانع اقدام در امر ازدواج شود. «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ...»

۱۰- در صورت فقر، به ازدواج اقدام کنید و بر خدا توکل نمایید. «يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ»

۱۱- فقر، برای عروس و داماد عیب نیست. «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ...»

۱۲- خداوند، تأمین زندگی عروس و داماد را وعده داده است و ازدواج، وسیله وسعت و برکت زندگی است. «يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ»

۱۳- تحقق وعده های الهی از سرچشمه ی فضل بی پایان اوست. «فَضْلِهِ - وَاسِعٌ»

۱۴- رشد و توسعه ای که خداوند نصیب بندگانش می فرماید، بر اساس علم و حکمت اوست. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

وَلَيْسَ تَعْفِيفِ الدِّينِ لَّا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَمَالِ اللَّهِ الَّتِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرَهُوا فَتِيلًا تَكُمُ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِيَبْتِغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْنَهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

و کسانی که (وسیله ی) ازدواج نمی یابند، پاکدامنی و عفت پیشه کنند، تا آن که خداوند از کرم خویش، آنان را بی نیاز نماید. و هر کدام از غلامان و کنیزان شما که خواهان بازخرید و آزادی (تدریجی) خود باشند، اگر در آنان خیر و شایستگی دیدید، تقاضای آنان را بپذیرید و (برای کمک به آزاد شدن آنان) از مالی که خدا به شما داده به آنان بدهید، و کنیزان خود را که تصمیم بر پاکدامنی دارند، به خاطر رسیدن به مال دنیا به فحشا وادار نکنید، و هر کس آنان را مجبور کند، همانا خداوند برای آنان که به اکراه وادار گشته اند، بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

ابتدا باید به هر کس که می تواند سفارش کرد ازدواج کند، سپس به غیر متأهلان سفارش عفت و پاکدامنی نمود. (آیه «وَ أَنْكِحُوا» قبل از آیه «وَلَيْسَ تَعْفِيفِ» آمده است)

چنانکه در روایات آمده است: در جاهلیت، کنیزان را برای کسب درآمد به فحشا وادار می کردند. لذا خداوند می فرماید: به جای آنکه کنیزان را به گناه وادار کنید، زمینه ازدواج آنان را فراهم سازید.

در مورد رفتار با اسیران جنگی، یکی از این چند راه را می توانیم پیش بگیریم:

الف: همه ی اسیران را یکجا آزاد کنیم، که در این صورت، دوباره به جنگ باز می گردند.

ب: همه را بکشیم، که این، امری غیر انسانی است.

ج: اسرا را در منطقه ای گرد آوریم و از بیت المال مسلمانان، مخارج آنان را تأمین کنیم. (در

این طرح، باید بی گناهان هزینه ی مجرمان را بپردازند).

د: آنها را میان مسلمانان تقسیم کنیم تا سیره ی اسلام و مسلمانان را مشاهده کنند و به تدریج تحت تأثیر قرار گیرند و مسلمان شوند، سپس از راه های مختلف، آنها را آزاد کنیم، که این طرح، بهترین است، و طرح اسلام نیز همین است.

بگذریم که نظام جنگ در آن زمان این بود که اسیر جنگی را به عنوان برده مورد استفاده قرار می دادند و اسلام نیز مقابله به مثل می کرد، همان گونه که امروز در دنیا اسیران را در اردوگاه ها قرار می دهند و ما نیز باید قوانین بین المللی جنگ را تا آنجا که منافاتی با مذهب ما نداشته باشد بپذیریم.

پیام ها:

۱- دسترسی نداشتن به همسر، مجوز گناه نیست، صبر و عفت لازم است.

«وَلْيَسْتَعْفِفِ»

۲- هر کجا احساس خطر بیشتر باشد، سفارش مخصوص لازم است. «وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا» (چون افراد غیر متأهل بیشتر از دیگران در معرض فحشا و منکر هستند، خداوند در فرمان به عفت، آنان را مخاطب قرار داده است)

۳- جوانان بخاطر امکانات ازدواج، به سراغ تهیه ی مال از راه حرام نروند و عفت و تقوا از خود نشان دهند. «حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۴- در حفظ عفت و پاکدامنی عمومی، هم باید جوانان خود را حفظ کنند، «وَلْيَسْتَعْفِفِ»، هم خانواده و حکومت قیام کند «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ»، و هم ثروتمندان جامعه به پاخیزند. «وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ»

۵- در قرارداد با زیردستان خود، سند کتبی داشته باشید. «مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ»

۶- اسلام برای آزادی بردگان، طرح های مختلفی دارد. یکی از آنها قرارداد با خرید است. «فَكَاتِبُوهُمْ»

۷- دارایی و اموال را از خود ندانید بلکه از خداست که چند روزی امانت به شما

داده است. «مَالِ اللَّهِ»

۸- ثروتمندان، در قبال ازدواج زبردستان خود، مسئولیت دارند. «وَ آتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ»

۹- بکارگیری زبردستان در امور حرام، ممنوع است. «وَ لَا تُكْرِهُوا قِيَامَكُمْ عَلَى الْبُغَاءِ»

۱۰- دنیاطلبی، سرچشمه ی گناهان است. لَا تُكْرِهُوا ... لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

۱۱- ثروت اندوزی از راه های نامشروع جایز نیست. «لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۱۲- دنیا زودگذر است. «عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (کلمه «عَرَضَ» به معنای عارضی و زودگذر است)

۱۳- ارزشها نباید فدای مال و مادیات شود. لَا تُكْرِهُوا ... لِتَبْتَغُوا

۱۴- حریم کنیزان مانند دختران آزاد است. «لَا تُكْرِهُوا قِيَامَكُمْ عَلَى الْبُغَاءِ»

۱۵- پاکدامنی و عفت برای زن بهترین ارزش است. «إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا»

۱۶- سرچشمه بخشی از گناهان، بزرگترها هستند. لَا تُكْرِهُوا ... أَرَدْنَ تَحَصُّنًا

۱۷- افراد مجبور شده به گناه، مورد عفو قرار می گیرند. «فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِمْ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

وَ لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَ مَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ «۳۴»

همانا ما به سوی شما آیاتی روشنگر فرستادیم و از کسانی که قبل از شما بودند نمونه هایی برجسته و پندی برای پرهیزکاران فرستادیم.

پیام ها:

۱- خداوند با مردم اتمام حجت می کند. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ»

۲- آیات قرآن، نور و روشنگر است. «آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ»

۳- تاریخ گذشتگان، چراغ راه آیندگان است. «مَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ»

۴- قرآن کتاب جامعی است. «آیات - مثلاً - موعظه»

۵- پند پذیری، دلی آماده می خواهد. «موعظه للمتقين»

۶- متقین نیز به موعظه نیازمندند. «موعظه للمتقين»

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿۳۵﴾

خداوند، نور آسمان ها و زمین است. مثل نور او همچون چراغدانی است که در آن چراغی (پرفروغ) باشد. آن چراغ در میان حبابی شیشه ای و آن شیشه همچون ستاره ای تابان و درخشان، چراغ از روغن درخت پر برکت زیتونی بر افروخته شده، که نه شرقی است و نه غربی. (روغنش به قدری صاف و شفاف است) که بدون تماس آتش نزدیک است (شعله ور شود و) روشنی دهد. نوری است بر فراز نور دیگر. هر کس را خداوند بخواهد به نور خویش هدایت می کند، و خداوند برای مردم مثل ها می زند و خداوند به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

«نور» یعنی چیزی که هم خودش روشن است و هم سبب روشنی اشیای دیگر می شود.

در فرهنگ اسلام اموری به عنوان «نور» معرفی شده است: قرآن، علم، عقل، ایمان، هدایت، اسلام، پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام.

«کمشکاه» یعنی چراغدان. «دُرِّيٌّ» به معنای پر نور و پرفروغ است. «زیت» روغن زیتون را گویند که وسیله ی روشنایی بوده است.

اگر درخت زیتون در وسط باغ باشد، که در تمام روز آفتاب بخورد، روغنش بهتر می شود،

ولی اگر در اطراف باغ و مزرعه باشد، یا در وقت صبح آفتاب دارد یا عصر. «زَيْتُونَهُ لَّا شَرْقِيَّهِ وَلَا غَرْبِيَّهِ»

□
«اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» یعنی: خداوند هدایت کننده ی آسمان و زمین است. چون هدایت آفرینش، در آیات دیگر نیز آمده است. «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلَقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۱) و جمله ی «نُورٌ عَلَيَّ نُورٌ» به معنای هدایت های دائمی و پی در پی است و در پایان آیه نیز می فرماید:

□
«يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ»

قرآن در این آیه خداوند را به نور تشبیه نموده است. با مطالعه اجمالی روشن می شود که نور دارای خواص و ویژگی های زیر است:

۱- نور، لطیف ترین موجود در جهان ماده و سرچشمه زیبایی ها و لطافت ها است.

۲- نور، بالا-ترین سرعت را در جهان ماده داراست و با سرعت سیصد هزار کیلومتر در ثانیه می تواند در یک چشم بر هم زدن (یعنی کمتر از یک ثانیه) کره زمین را هفت بار دور بزند، به همین دلیل مسافت های فوق العاده عظیم و سرسام آور نجومی را فقط با سرعت نور می سنجند و واحد سنجش آنها سال نوری است، یعنی مسافتی که نور در یک سال می پیماید.

۳- نور، وسیله تبیین اجسام و مشاهده موجودات است، و بدون آن چیزی را نمی توان دید، بنا بر این هم «ظاهر» است و هم «مظهر» (ظاهر کننده غیر).

۴- نور آفتاب که مهم ترین نور در دنیای ما است پرورش دهنده گلها و گیاهان بلکه رمز بقای همه موجودات زنده است.

۵- تمام انرژی های موجود در محیط (به جز انرژی اتمی) همه از نور آفتاب سرچشمه می گیرد، حرکت بادهای، ریزش باران و جریان نهرها و آبشارها و بالاخره حرکت همه موجودات زنده با کمی دقت به نور آفتاب منتهی می شود.

سرچشمه گرما و حرارت و آنچه بستر موجودات را گرم نگه می دارد همان نور آفتاب است

ص: ۱۸۷

حتی گرمی آتش که از چوب درختان و یا ذغال سنگ و یا نفت و مشتقات آن به دست می آید نیز از گرمی آفتاب است.

۶- نور آفتاب نابود کننده انواع میکروب ها و موجودات موزی است و اگر تابش این نور پر برکت نبود کره زمین، تبدیل به بیمارستان بزرگی می شد که همه ساکنانش با مرگ دست به گریبان بودند.

خلاصه هر چه در این پدیده عجیب عالم یعنی نور می نگریم و دقیق تر می شویم آثار گرانبها و برکات عظیم آن آشکارتر می شود. امّا عجیب است که بشر با این همه پیشرفت علمی از شناخت حقیقت نور که یک امر مادی است عاجز مانده و آن وقت در پی شناخت ذات و حقیقت خداست و چه بسا این نیز یکی از وجوه تشبیه خدا به نور باشد.

حال اگر بخواهیم برای ذات پاک خدا تشبیه و تمثیلی از موجودات حسی انتخاب کنیم (گر چه مقام با عظمت او از هر شبیه و نظیری برتر است) آیا جز از واژه «نور» می توان استفاده کرد؟ همان خدایی که پدید آورنده تمام هستی است، روشنی بخش عالم است، همه موجودات به برکت او زنده اند، و همه مخلوقات بر سر خوان نعمت او هستند که اگر لحظه ای لطف خود را از آنها باز گیرد همگی در ظلمت فنا و نیستی فرو می روند.

جالب اینکه هر موجودی به هر نسبت با او ارتباط دارد به همان اندازه نورانیت کسب می کند:

قرآن نور است، چون کلام او است.

اسلام نور است، چون آئین او است.

پیامبران نورند، چون فرستادگان اویند.

امامان انوار الهی هستند، چون حافظان آئین او بعد از پیامبرانند.

ایمان نور است، چون رمز پیوند با او است.

علم نور است، چون سبب آشنایی با او است. (۱)

ص: ۱۸۸

۱- جهان هستی، فیض خداوند و پرتوی از نور اوست، قوام و بقای آن از اوست.

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ ...

۲- نور خدا هم گسترده است و هم ثابت. (نور درون حباب، هم گسترده است و هم از خاموش شدن محفوظ.) «الْمُضِيءُ بَاطِحٌ فِي زُجَّاجِهِ»

۳- زیتون، درخت مبارکی است. «شَجَرَهُ مُبَارَكٌ زَيْتُونَهُ»

۴- نور خدا از ذات اوست نه از عوامل بیرونی. «يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ»

۵- گرچه خداوند نور آسمان ها و زمین و مایه خلقت و هدایت همه هستی است، اما جایگاه او در زمین، دل های پاک و شفاف افراد مؤمن است که با نور ایمان برافروخته می گردد و هرچه خلوص ایمان بیشتر باشد، تلائم بیشتری دارد. يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ ...

فِي بُيُوتٍ أُذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ «۳۶»

(این نور هدایت) در خانه هایی است که خدا اذن داده رفعت یابند و نام او در آنها ذکر شود. در آنها بامدادان و شامگاهان او را تسبیح گویند.

نکته ها:

در زیارت جامعه خطاب به ائمه معصومین علیهم السلام می خوانیم: جعلکم فی بیوت اذن الله أن ترفع... بنا بر این حرم امامان معصوم علیهم السلام، یکی از مصادیق این آیه است.

کلمه ی «تُرْفَعُ» در آیه به معنای بلندی مکانی نیز می تواند باشد، نظیر آیه ی «إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْحَاعِيلُ» (۱) که حضرت ابراهیم پایه های کعبه را بلند ساخت.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از «بیوت» در این آیه، خانه های انبیا و حکما و امامان معصوم

ص: ۱۸۹

می باشد. (۱) و «ثعلبی» در تفسیر خود نقل می کند: روزی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مشغول تلاوت این آیه بود. ابوبکر برخاست و پرسید: آیا خانه ی فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام از مصادیق این آیه است؟ فرمود: آری، از بهترین مصادیق این آیه است. (۲)

امام کاظم علیه السلام فرمود: مراد از «بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ» در آیه، اوقات نماز است. (۳)

در فرهنگ قرآن، در موارد متعددی به جای نماز، واژه تسیح آمده است، مانند: «وَ سَبَّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ» (۴)، «وَ سَبَّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ» (۵)

پیام ها:

۱- راهیابی به نور هدایت خداوند، با رفت و آمد به مساجد به دست می آید. اللَّهُ نُورٌ ... يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ ... فِي بُيُوتٍ ...

۲- مکان ها یکسان نیستند و بعضی از آنها، بر بعضی دیگر برتری دارند. «فِي بُيُوتٍ أَدْنَى اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ»

۳- مساجد باید از خانه های دیگر بهتر و برتر باشند. «أَنْ تُرْفَعَ»

۴- بزرگی و عظمت، مخصوص خدا و مواردی است که او اجازه می دهد. «أَدْنَى اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ»

۵- اصل در استفاده از مساجد، نماز و ذکر خداست، نه مراسم دیگر. «يُنْذَكِرُ فِيهَا اسْمُهُ»

۶- درهای مسجد باید در اوقات نماز باز باشد و کسی حق ندارد آن را ببندد.

«يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ»

۷- تسیح خداوند، باید هر صبح و شام تکرار شود. يُسَبِّحُ ... بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (عنصر زمان و مکان در عبادت مؤثر است).

ص: ۱۹۰

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر روح المعانی.

۳-۳. بحار، ج ۲۳، ص ۳۲۶.

۴-۴. آل عمران، ۴۱.

۵-۵. ق، ۳۹.

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾

مردانی که هیچ تجارت و معامله ای، آنان را از یاد خدا و برپاداشتن نماز و پرداخت زکات، به خود مشغول نمی سازد، آنها از روزی که در آن، دلها و چشم ها دگرگون می شود، بیمناکند.

نکته ها:

کلمه ی «رِجَالٌ» در این آیه شامل همه ی بندگان خدا می شود، چه مرد و چه زن.

«تجارت»، داد و ستد دائمی برای به دست آوردن سود است، ولی «بَيْعٌ» خرید و فروش مقطعی برای رفع نیازهای زندگی است.

(۱)

در حدیث می خوانیم: مراد از کسانی که در این آیه از آنها یاد شده است، تجاری هستند که با شنیدن صدای اذان، تجارت را رها می کنند و به سوی نماز می روند. (۲)

تجارت، تنها عاملی نیست که انسان را سرگرم می کند و از یاد خدا باز می دارد، عوامل دیگری نیز در قرآن کریم ذکر شده است، از جمله: تکاثر، آرزو، فرزند و دوست بد.

پیام ها:

۱- کسانی که تجارت آنان را غافل نکند، مردان بزرگی هستند. («رِجَالٌ» با تنوین آمده که علامت بزرگی و عظمت است)

۲- اگر ایمان و اراده ی قوی باشد، ابزار و وسائل اثری ندارند. «لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ»

۳- بازار اسلامی، هنگام نماز باید تعطیل شود. «لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ»

۴- حتی کارهای حلال و مباح نباید انسان را از یاد خدا غافل کند، چه رسد به کارهای مکروه و حرام. «لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ»

۵- ترک تجارت، ارزش نیست، بلکه تجارت همراه با یاد خدا و نماز و زکات

ص: ۱۹۱

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

ارزش است. لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ... عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ... (مردان خدا برای زندگی دنیوی تلاش می کنند، ولی از آخرت غافل نیستند).

۶- ایمان به آخرت، دنیا را نزد انسان کوچک می کند. لَا تُلْهِهِمْ... يَخَافُونَ يَوْمًا

۷- با این که نماز ذکر خداست، ولی به خاطر اهمیت، جداگانه مطرح شده است.

«ذِكْرِ اللَّهِ وَ إِقَامِ الصَّلَاةِ»

۸- نماز و زکات، در کنار یکدیگرند و کسانی استحقاق ستایش دارند که اهل هر دو باشند. «إِقَامِ الصَّلَاةِ وَ إِتْيَاءِ الزَّكَاةِ»

۹- دنیا، شما را از آخرت غافل نکند. «يَخَافُونَ يَوْمًا»

۱۰- صحنه های قیامت، چشم ها را خاشع و دلها را منقلب می سازد. «تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصَارُ»

لِيُجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَ يَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ وَ اللَّهُ يَزُقُّ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ «۳۸»

تا خداوند به آنان به نیکوتر از آنچه کرده اند پاداش بدهد و از فضل و رحمت خویش بر پاداششان بیفزاید و خداوند هر کس را بخواهد، بدون حساب روزی می دهد.

پیام ها:

۱- خداوند کم و کاستی های اعمال مردان خدا را جبران کرده و پاداش کامل به آنان می دهد. «لِيُجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا»

۲- پاداش را بیش از عمل بدهید. «وَ يَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ» (در اسلام سفارش شده است که مزد را معین کنید، ولی هنگام پرداخت بیش از آن مقدار بدهید).

۳- اگر از سود دنیا بگذرید، به سود بی حساب آخرت می رسید. لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ - وَ اللَّهُ يَزُقُّ... بِغَيْرِ حِسَابٍ (مراد از رزق بی حساب، پاداشی فراوان و فوق انتظار است).

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيَعِهِ يُحْسِبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَ وَجَدَ اللَّهُ عِنْدَهُ فَوْقَاهُ حِسَابَهُ وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾

اعمال کسانی که کافر شدند همچون سرابی است در بیابان هموار که تشنه، آن را آب می پندارد، تا آن هنگام که به سراغ آن می آید آن را چیزی نمی یابد، و خدا را نزد خویش می یابد که حساب او را بی کم و کاست دهد و خداوند به سرعت به حساب ها می رسد.

نکته ها:

کلمه «قیعه» به معنای زمین مسطح و بزرگ همچون بیابان است و «ظمان» کسی را می گویند که عطشش زیاد باشد. مصدر کلمه «وفی» به معنای ادای کامل و بدون کم و کاست چیزی است.

پیام ها:

۱- شرط قبولی عمل، داشتن ایمان است و سعادت انسان نیز در گرو ایمان است.

«وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ» (کفر سبب حبط و پوچ شدن عمل است)

۲- اعمال کفار فریبنده است. کَسَرَابٍ... (به انگیزه ها بنگرید، نه به جلوه ها و ظاهر تلاش ها.)

۳- در تعلیم و تربیت، استفاده از مثال و تشبیه مؤثر است. أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ...

۴- قیامت، روز بروز حقایق است. «لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَ وَجَدَ اللَّهُ عِنْدَهُ»

۵- انگیزه ی تمام حرکت ها رسیدن به خیر است، لکن تفاوت در واقع بینی و خیال گرایی است. «يَحْسِبُهُ الظَّمَانُ مَاءً»

۶- کفار در قیامت، هیچ سرمایه ای ندارند. «لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا»

۷- علاوه بر عقیده، اعمال انسان در سرنوشت او مؤثر است. لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا... أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ...

۸- در قیامت، رسیدگی به حساب افراد هم کامل و دقیق است و هم سریع. فَوْفَاهُ حِسَابُهُ ... سَرِيعُ الْحِسَابِ (برخلاف حسابرسی های دنیوی که یادقیق و کامل نیست و یا همراه معطلی است).

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَيَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدُهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

یا همچون ظلماتی است در دریای عمیق و متلاطم موجی بزرگ آن را می پوشاند، که روی آن، موج دیگری است و بالای آن ابری، ظلماتی است تو در تو (که کافر در آن ها غرق شده است) هرگاه دست خود را برآورد، آن را نمی بیند و برای هر کس که خداوند نوری قرار ندهد، هیچ نوری برای او نخواهد بود.

نکته ها:

کافر عادی به اسلام نزدیک است و امیدی به بازگشت او هست، مانند کدورت ساده ای که میان دو نفر وجود دارد و کار آن دو به صلح و آشتی نزدیک است. امیّا کافرانی که در راه کفر، تلاش ها و اعمال خلاف بسیاری دارند، برگشت آنان بسیار سخت است. کافری که در عقیده اش اصرار ورزیده و به دنبال کفرش، حقّ را تحقیر و جنگ ها کرده و بودجه ها خرج نموده و افرادی را دور خود گردآورده و به این عنوان معروف شده، بازگشت او به دامن اسلام بسیار سخت و بعید است. زیرا هر تلاش او، موجی از ظلمت بر موج های قبل افزوده و اعمال کفرآلودش، کفر او را محکم تر ساخته و به جای این که راه را برای آنان باز کند، گمراه ترشان می کند و حجابی روی حجاب های قبلی است.

در برابر نور الهی (آیه ۳۵) که «نُورٌ عَلَی نُّورٍ» بود، در این آیه سخن از ظلمت فوق ظلمت است. «ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ»

۱- الگوهای مثبت و منفی، هر دو را باید معرّفی کرد. (الگوی مثبت؛ رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ... و الگوی منفی: وَ الَّذِينَ كَفَرُوا... أَوْ كَظُلُمَاتٍ ...

۲- عمل مؤمن، نور و عمل کافر، ظلمات است. أَعْمَالُهُمْ... كَظُلُمَاتٍ

۳- اعمال خوب کفار، همچون سراب و اعمال بد آنها، همچون ظلمات است.

كَسْرَابٍ... أَوْ كَظُلُمَاتٍ

۴- علم، انسان را از نور وحی بی نیاز نمی کند. اگر نور الهی نباشد، هیچ نوری انسان را نجات نمی دهد. «فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ»

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ» (۴۱)

آیا ندیدی که هر که در آسمان ها و زمین است و پرندگان بال گشوده (در حال پرواز) برای خدا تسبیح می گویند، و هر یک نیایش و تسبیح خود را می دانند؟ و خداوند به آنچه می کنند، دانا است.

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ» (۴۲)

و فرمانروایی آسمان ها و زمین، مخصوص خداست. و بازگشت (همه) به سوی اوست.

نکته ها:

قرآن، بارها مسأله ی تسبیح موجودات و سجده و نماز آنها را با صراحت بیان کرده و فرموده است: شما تسبیح آنها را نمی فهمید. (۱) از این آیات به دست می آید که علم و شعور، مخصوص انسان ها نیست. گرچه بعضی مفسران تسبیح موجودات هستی را تسبیح تکوینی

ص: ۱۹۵

و زبان حال آفرینش دانسته اند، ولی ظاهر آیات بر خلاف این مطلب است.

خداوند، در این آیه چند مرتبه به صورت غیر مستقیم، به انسان هشدار داده است:

الف: موجودات آسمان و زمین و پرندگان در حال تسبیح هستند. چرا انسان غافل است؟!

ب: تسبیح موجودات، آگاهانه است. چرا انسان در نماز حضور قلب ندارد؟!

ج: پرندگان، هنگام پرواز در هوا در حال تسبیح و نمازند، اما برخی انسان ها هنگام پرواز در آسمان، در حال غفلت و مستی به سر می برند!

در روایات می خوانیم: امام صادق علیه السلام هنگامی که صدای گنجشکی را شنید فرمود: این پرنده مشغول دعا و تسبیح است. (۱)

پیام ها:

۱- تنها به خود نیندیشید، به اطراف خود هم بنگرید و در هستی نیز مطالعه و اندیشه کنید. «أَلَمْ تَرَ»

۲- در میان موجودات هستی، پرندگان، آن هم در حال پرواز، توجه خاصی به خدا دارند. «وَ الطَّيْرُ صَافَاتٍ»

۳- همه ی موجودات، شعور دارند و نماز و تسبیح آنها، آگاهانه است. «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ»

۴- نماز، در صورتی ارزش دارد که نماز گزار بداند چه می گوید و چه می کند. «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ»

۵- نماز و تسبیح هر موجودی به صورت خاصی است. «صَلَاتُهُ وَ تَسْبِيحُهُ»

۶- خداوند، بر جزئیات تمام اعمال آگاه است. «عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ»

۷- نظام هستی، هم فرمانروا دارد؛ وَ لِلَّهِ مُلْكُ... و هم هدفدار است. «وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

ص: ۱۹۶

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَیِّحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَ يَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقُهُ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾

آیا ندیدی که خداوند ابرها را به آرامی می راند. سپس بین آنها پیوند برقرار می کند. آن گاه آن را متراکم می سازد. پس می بینی که باران از میان آن بیرون می آید و (همچنین) از آسمان از کوه هایی که در آنجاست، تگرگ فرو می فرستد. پس آن را به هر کس بخواهد می رساند و از هر کس بخواهد باز می دارد. نزدیک است درخشندگی برقش، چشم ها را کور کند.

نکته ها:

«یُزْجِي» به معنای حرکت آهسته همراه با دفع است.

کلمه «رکام» به معنای تراکم و «ودق» به معنای باران است. کلمه ی «سنا» به معنای درخشش است و «سنا برق» یعنی درخشش برق.

اگر کسی با هواپیما بالاتر از ابرها پرواز کند، می بیند که توده های ابر مثل کوه است و این از معجزات قرآن است که ۱۴ قرن قبل فرمود: «يُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ» از کوه ابر، تگرگ می فرستیم.

پیام ها:

۱- دقت در آفرینش، بهترین راه شناخت خدا و مایه ی عشق به اوست. أَلَمْ تَرَ ...

۲- تمام حرکت ها در جهان طبیعت، با قدرت و اراده ی الهی و برای هدفی حکیمانه انجام می گیرد. «يُزْجِي ، يُؤَلِّفُ ، يَجْعَلُهُ»

۳- عوامل طبیعی، مسیر تحقق اراده ی خداست، نه به جای خدا. «يُزْجِي ، يُؤَلِّفُ ، يَجْعَلُهُ ، يُنَزِّلُ»

۴- بارش باران و تگرگ و مفید بودن یا مضر بودن آن به اراده خداست. «فَيَصِيبُ بِهٖ مَن يَشَاءُ وَ يَصْرِفُهُ عَن مَّن يَشَاءُ»

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

خداوند، شب و روز را جا به جا می کند. همانا در این امر برای اهل بصیرت، عبرتی قطعی است.

پیام ها:

۱- تغییرات و آمد و رفت شب و روز، تصادفی نیست، بلکه بر اساس نظامی دقیق استوار است. «يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ»

۲- پدیده های هستی عبرت انگیز است، درباره آن تفکر کنید. «لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ»

۳- کسی که اهل بصیرت باشد، می تواند از همه ی زمانها و مکانها درس بگیرد.

اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ ... لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

۴- تشویق به تدبیر و نهی از سطحی نگری، از سفارشات پی در پی قرآن است.

«لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ»

وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ فَمِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَ مِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَ مِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾

و خداوند هر جنبه ای را از آب آفرید، پس برخی از آنها بر شکم خویش راه می رود و برخی بر دو پا راه می رود و بعضی بر چهار پا راه می رود.

خداوند هر چه بخواهد می آفریند، زیرا خدا بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در این آیه، خداوند به اصناف حیوانات اشاره فرموده است: خزندگان، چرندگان و پرندگان.

تفکر در ساختمان وجودی حیوانات، گامی برای خداشناسی است.

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه درباره ی برخی حیوانات از جمله طاووس و مورچه سخنانی آموزنده گفته است.

این آیه بدنبال آیه قبل است؛ یعنی همان گونه که جابجایی شب و روز برای اهل بصیرت عبرت آموز است، آفرینش همه حیوانات از آب نیز وسیله ی عبرت است.

ممکن است تنوین در کلمه ی «مَاءٍ» به اصطلاح تنوین «تنويع» باشد، یعنی خداوند انواع موجودات را از انواع آبها و مایعات مناسب خود آفرید. (۱)

پیام ها:

۱- همه ی جنبنده ها با اراده ی او آفریده شده اند. «وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ»

۲- اگر انسان در حرکت و رشد معنوی نباشد، در حرکت ظاهری همچون دیگر جنبندگان خواهد بود. «يَمْشِي، يَمْشِي، يَمْشِي»

۳- ماده ی اصلی همه ی جنبنده ها آب است، «مَاءٍ» ولی قدرت نمایی خدا به گونه ای است که از این ماده ی ساده، این همه موجودات متنوع خلق می کند.

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ ... وَ مِنْهُمْ ... وَ مِنْهُمْ ...

لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبِينَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴۶)

به راستی که آیاتی روشنگر نازل کردیم و خداوند هر که را بخواهد به راه مستقیم هدایت می کند.

نکته ها:

در فرق میان کلمات «سبیل» و «طریق» با «صِرَاطٍ» گفته اند که صراط به راهی می گویند که پیمودن آن هموار باشد و هیچ پیچیدگی و دشواری نداشته باشد. (۲)

ص: ۱۹۹

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. فروق اللغه.

۱- خداوند با فرستادن آیات روشن و روشنگر، اتمام حجت کرده است. «أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُّبِينَاتٍ»

۲- آیات الهی وسیله ی هدایت هستند ولی اصل هدایت کار اوست. وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ...

وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۴۷)

و می گویند: ما به خدا و رسول ایمان آوردیم و پیروی نمودیم. اما گروهی از آنان بعد از این اقرار، (به گفته خود) پشت می نمایند و آنان مؤمن واقعی نیستند.

نکته ها:

این آیه و آیات بعد درباره ی منافقان مدینه است که ادعای یاری پیامبر را داشتند، ولی در عمل سرپیچی می کردند.

پیام ها:

۱- به شعارهای زیبا و فریبنده تکیه نکنیم، ایمان و ثبات قدم لازم است. يَقُولُونَ ...

يَتَوَلَّى

۲- پیمان شکن، دین ندارد. «يَقُولُونَ - يَتَوَلَّى - مَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ»

۳- ایمان، از عمل جدا نیست. يَتَوَلَّى ... وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (منافقان در کنار «آمَنَّا»، کلمه ی «أَطَعْنَا» را می آوردند، ولی در عمل بی اعتنا بودند.)

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ (۴۸) وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ (۴۹) و هرگاه به سوی خدا و رسولش خوانده شوند، تا پیامبر میانشان داوری

کند، آن گاه است که گروهی از آنان، روی گردان می شوند. و (لی) اگر حق با آنان (و به سودشان) باشد، با رضایت و تسلیم به سوی پیامبر می آیند.

نکته ها:

قضاوت و داوری رسول خدا صلی الله علیه و آله بر اساس حکم خداست. چنانکه در آیه ۱۰۵ سوره نساء می خوانیم: «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» تا میان مردم به (موجب) آنچه خدا به تو آموخته داوری کنی.

پیام ها:

- ۱- نشانه ی ایمان واقعی، پذیرفتن حکم پیامبر و نشانه ی نفاق، روی گردانی از آن است. إِذَا دُعُوا ... فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ
 - ۲- داوری و قضاوت از شئون انبیا می باشد. «لِيُحْكُمَ بَيْنَهُمْ»
 - ۳- حکم پیامبر، همان حکم خداوند است. («لِيُحْكُمَ» مفرد آمده، نه تشبیه)
 - ۴- در انتقاد، انصاف داشته باشید و همه را نکوید. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ»
 - ۵- قضاوت عادلانه، خوشایند گروهی از مردم نیست. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ»
 - ۶- به هر گرویدن و اظهار علاقه ای تکیه نکنید. وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ... (به سراغ پیامبر می آیند، اما در صورتی که سخن پیامبر به نفع آنها باشد!)
 - ۷- منافق، فرصت طلب است و نان را به نرخ روز می خورد. إِنْ يَكُنْ لَهُمْ ... مُدْعِنِينَ
 - ۸- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حتی برای منافقان، (آنجا که حق با آنان بود) به نفع آنان حکم می کرد. لِيُحْكُمَ بَيْنَهُمْ ... إِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ
- أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿۵۰﴾
- آیا در دل هایشان بیماری است، یا دچار شک شده اند، یا بیم آن دارند که خداوند و پیامبرش حتی از آنان ضایع کنند؟ (نه)، بلکه آنان خود ستمگرند.

نکته ها:

کلمه ی «حیف» به معنای خروج از اعتدال، از روی ظلم و جور است.

پیام ها:

۱- بی ایمانی، یک مرض روحی است. وَ مَا أَوْلِيكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ... أَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

۲- دلیل اعراض از داوری پیامبر سه چیز است: بیماری های روحی، تردید و سوءظن. «أ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ»

۳- شک و سوءظن به خدا، ظلم است. (ظلم به خود و انبیا) «أَوْلِيكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيُحْكَمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا وَ أَوْلِيكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ «۵۱»

(ولی) هنگامی که مؤمنان را به خدا و پیامبرش فراخوانند، تا میانشان داوری کند، سخنشان جز این نیست که می گویند: شنیدیم و اطاعت کردیم، اینان همان رستگارانند.

نکته ها:

چهار آیه ی قبل، برخورد منافقان نسبت به داوری پیامبر اسلام را ترسیم کرد و این آیه برخورد مؤمنان واقعی را مطرح می کند، تا مردم در خود بنگرند که در برابر حکم خداوند از کدام دسته هستند.

پیام ها:

۱- حرف و راه مؤمن در برابر حکم خدا و رسول، همیشه یکی است. «إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ»

۲- تسلیم در برابر حق، شیوه دائمی مؤمنان است. كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ ... سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا

۳- توجه مؤمن به راهی است که دعوت می شود، نه شخصیت دعوت کننده.

«دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ»

۴- آنچه برای مؤمن مهم است، عمل به وظیفه ی الهی و پذیرش حکم خدا و رسول است. (خواه به نفع او باشد یا به ضررش).
﴿لِيُحْكَمَ بَيْنَهُمْ﴾

۵- داوری از شئون انبیا است. ﴿لِيُحْكَمَ بَيْنَهُمْ﴾

۶- آنچه مهم است، شنیدن و عمل کردن است، نه شنیدن تنها. ﴿سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا﴾

۷- اطاعت مؤمنان از پیامبر، براساس تعبد به سخنان و دستورات اوست. (تقدیم «سَمِعْنَا» بر «أَطَعْنَا»)

۸- رسیدن به رستگاری، در سایه ی تسلیم بودن در برابر فرمان خدا و اطاعت از اوست. ﴿سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

۹- دینداری، به هنگام اختلافات و قبول یا ردّ قضاوت های حق، معلوم می شود.

﴿سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا﴾

وَ مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَ اللَّهَ وَ يَتَّقِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿۵۲﴾

و هر که از خداوند و رسولش پیروی کند و از خدا بترسد و از او پروا کند، پس آنان همان رستگارانند.

پیام ها:

۱- سعادت، کاری به نژاد و سن و جنس و قبیله ندارد، هر کس تسلیم خدا باشد، رستگار می شود. مَنْ يُطِيعِ ... هُمُ الْفَائِزُونَ

۲- پیامبر صلی الله علیه و آله معصوم است، زیرا اطاعت از او، بی قید و شرط آمده است. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۳- آنچه ارزش است، خشیت درونی و پروای بیرونی است. «يَخْشَى اللَّهَ وَ يَتَّقُهُ»

۴- اطاعت نباید موجب غرور شود، بلکه روحیه ی خشیت و تقوا لازم دارد.

﴿يُطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَى اللَّهَ﴾

۵- خدا ترسان تقوا پیشه که مطیع خدا و رسولند، حتماً رستگار می شوند.

«فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ»

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلُوبُهُمْ لَأَنْ تَقْسِمُوا طَاعَةً مَعْرُوفَةً إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ «۵۳»

و سخت ترین سوگندها را به نام خدا خوردند، که اگر (برای جبهه و جهاد) دستور دهی، از خانه خارج می شوند. (به آنان) بگو: سوگند نخورید، اطاعت پسندیده (اطاعت در عمل است، نه سوگند به زبان)، همانا خداوند به کارهایی که انجام می دهید آگاه است.

پیام ها:

۱- به هر سوگندی اطمینان نکنید. زیرا منافقان از مقدّسات سوء استفاده می کنند.

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ ...

۲- هر چه درون پوک تر باشد، تظاهر و خودنمایی بیشتر است. «جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ»

۳- مسلمانی، به گفتار نیست، کردار لازم است. «طَاعَةً مَعْرُوفَةً»

۴- با پذیرفتن سوگند منافقان، جلو سوء استفاده آنان را بگیرد. «قُلُوبُهُمْ لَأَنْ تَقْسِمُوا»

۵- منافقان بدانند که خدا به گفتار و رفتار آنها آگاه است. «إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَ عَلَيْنَا مَا حُمِّلْتُمْ وَ إِنْ تَطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَ مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ «۵۴»

بگو: خدا را اطاعت کنید و پیامبر را نیز اطاعت کنید. پس اگر سرپیچی نمایند، (به پیامبر زبانی نمی رسد، زیرا) بر او فقط آن (تکلیفی) است که به عهده اش گذاشته شده و بر شما نیز آن (تکلیفی) است که به عهده ی شما گذاشته شده است. و اگر اطاعتش کنید، هدایت می یابید و پیامبر جز تبلیغ روشن مسئولیتی ندارد.

دستورا پیامبر دو گونه است: یکی دستورات الهی؛ «أَطِيعُوا اللَّهَ» و دیگری دستورات حکومتی؛ «أَطِيعُوا الرَّسُولَ».

در قرآن به مواردی برمی خوریم که دو دستور در کنار یکدیگر ذکر شده است و باید هر دو اجرا شود و عمل کردن به یکی کافی نیست، از جمله:

*ایمان و عمل. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (۱)

*نماز و زکات. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» (۲)

*تشکر از خداوند و والدین. «أَنْ أَشْكُرَ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ» (۳)

*اطاعت از خدا و رسول. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» که در این آیه آمده است.

در قرآن، جمله «وَ إِنْ تَوَلَّوْا» زیاد بکار رفته است و در تمام موارد به پیامبر دلداری می دهد که از بی اعتنائی مردم نسبت به تبلیغ خود دلسرد نشود.

پیام ها:

۱- پیامبر مأمور است که منافقان را نیز به اطاعت فراخواند. قُلْ أَطِيعُوا ...

۲- اطاعت از اوامر و نواهی پیامبر صلی الله علیه و آله مثل اطاعت از دستورات خدا، واجب است. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۳- رهنمودهای پیامبر هماهنگ با فرمان های الهی است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۴- پیروی یا سرپیچی مردم، در ادای وظیفه ی پیامبران اثری ندارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ»

۵- تکلیف هر فردی، مربوط به خود اوست. «عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَ عَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ»

۶- هدایت، در سایه اطاعت است. «إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا»

۷- پیامبران، ابلاغ می کنند نه اجبار. «وَ مَا عَلَي الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ»

ص: ۲۰۵

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسِّرَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسَّيَّرْنَا لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيَسِّرَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾

خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، وعده داده است که حتماً آنان را در زمین جانشین قرار دهد، همان گونه که کسانی پیش از ایشان را جانشین کرد، و قطعاً دینی را که خداوند برای آنان پسندیده است، برای آنان استقرار و اقتدار بخشد و از پی ترسشان امتیت را جایگزین کند، تا (تنها) مرا پرستند و چیزی را برای من شریک نگیرند، و هر کس بعد از این، کفر ورزد پس آنان همان فاسقانند.

نکته ها:

در روایات بسیاری از امام سجاد و امام باقر و امام صادق علیهم السلام می خوانیم: مصداق کامل این آیه، حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام است. (۱) که خداوند وعده داده است در آن روز اهل ایمان بر جهان حکومت کنند.

در قرآن، بارها به حکومت نهایی صالحان تصریح شده است، از جمله:

سه مرتبه فرمود: «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (۲) اسلام بر همه ی ادیان پیروز خواهد شد.

در جای دیگری فرمود: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۳) بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد.

و در جای دیگر می خوانیم: «وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى» (۴) یا «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (۵)

مراد از جانشینی مؤمنان، یا جانشینی از خداست در زمین و یا جایگزینی از اقوام پیشین.

«قرطبی» در تفسیر خود، درباره ی پیروزی کامل اسلام چند حدیث نقل می کند و می گوید:

ص: ۲۰۶

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. توبه، ۳۳؛ فتح، ۲۸ و صف، ۹.

۳-۳. انبیاء، ۱۰۵.

۴-۴. طه، ۱۳۲.

۵-۵. اعراف، ۱۲۸.

در زمین خانه ای نخواهد بود مگر آن که اسلام در آن خانه وارد خواهد شد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آخرین حج خود در مسیر برگشت از مکه (روز هجدهم ذی الحجه) در غدیر خم به فرمان خداوند، حضرت علی علیه السلام را جانشین خود قرار داد، آیه نازل شد امروز من اسلام را به عنوان دین کامل برای شما پسندیدم؛ «رَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا» (۱) در این آیه نیز وعده ی خداوند پیروزی آن دینی است که پسندیده است؛ «دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ» .

بنابراین اسلامی که جهان را خواهد گرفت، اسلام غدیر خم است.

پیام ها:

۱- اسلام، دین آینده ی جهان است. آینده ی تاریخ به سود مؤمنان و شکست سلطه ی کافران است. وَعَدَ اللَّهُ ... لَيَمَكَّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ

۲- به مؤمنان، امید دهید تا فشار و سختی ها، آنها را مأیوس نکند. «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- کلید و رمز لیاقت برای بدست گرفتن حکومت گسترده حق، ایمان و عمل صالح است. «الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۴- دین، از سیاست جدا نیست، بلکه سیاست و حکومت برای حفظ دین است.

لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ ... يَعْبُدُونِي

۵- در بیان وعده های الهی، برای باور کردن مردم، بیان نمونه هایی از تاریخ گذشته مفید است. «كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۶- پیروزی نهایی اهل حق، يك سنت الهی است. «كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۷- هدف از حکومت اهل ایمان، استقرار دین الهی در زمین و رسیدن به توحید و امتیت کامل است. «لَيَمَكَّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمْ - لَيُبَدِّلَنَّهُمْ - لَا يُشْرِكُونَ»

۸- دست خدا را در تحولات تاریخ ببینیم. وَعَدَ اللَّهُ ... لَيَمَكَّنَنَّ لَهُمْ - لَيُبَدِّلَنَّهُمْ

۹- دین اسلام، تنها دین مورد رضایت الهی است. «دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ»

ص: ۲۰۷

۱۰- امتیت واقعی، در سایه ی حکومت دین است. «وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا»

۱۱- امتیت در جامعه ی اسلامی، شرایط مناسبی برای عبادت فراهم می سازد.

«أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي» (هدف نهایی وعده های الهی، عبادت خالصانه خداوند است)

۱۲- عبادت خدا، زمانی کامل است که هیچ گونه شرکی در کنار آن نباشد.

«يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ»

۱۳- در زمان حکومت صالحان نیز، گروهی انحراف خواهند داشت. وَعَدَّ اللَّهُ ...

وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ

وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ مَا لَهُمُ النَّارُ وَ لَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

و نماز را به پا دارید و زکات را پردازید و از پیامبر اطاعت کنید. شاید مورد رحمت قرار گیرید. هرگز گمان میر که کفار، ما را در زمین عاجز و درمانده می کنند. جایگاه آنان آتش است و به راستی که بدسرانجامی است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام با تلاوت آیه ۵۶ فرمود: زکاتِ فطره، مصداق زکات در آیه و واجب است. (۱)

شاید آیه ۵۷ پاسخ سؤالی باشد که با آن همه کفر و نفاق و امکاناتی که مخالفان دارند، چگونه خداوند به مؤمنان وعده حاکمیت بر زمین را می دهد؟ این آیه می فرماید: «لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ» تردید نکن، زیرا مخالفان نمی توانند در هیچ کجای زمین اراده و راه خداوند را مختل و عاجز نمایند. بر خلاف میل و پندار نادرست دشمنان، روزی حکومت امام زمان علیه السلام محقق خواهد شد. (۲)

ص: ۲۰۸

۱- ۱). بحار، ج ۹۳، ص ۱۰۴.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۱- اقامه نماز و ادای زکات، نمونه بارز عمل صالحی است که در حاکمیت مؤمنان انجام می شود. وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا ...
أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ ...

۲- در اسلام، مسائل عبادی «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» و مسائل مالی «آتُوا الزَّكَاةَ» و مسائل سیاسی و حکومتی «أَطِيعُوا الرَّسُولَ» از یکدیگر جدا نیستند.

۳- وعده های الهی (در آیه قبل)، سبب تن پروری نشود! أَقِيمُوا ... آتُوا الزَّكَاةَ ...

۴- شرط رسیدن به رحمت الهی، پیروی از خدا و رسول است. «لَعَلَّكُمْ تَرْحَمُونَ»

۵- کفار، اگر چه ابر قدرت باشند، اما در برابر قدرت خدا شکست خواهند خورد.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ ...

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَ حِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَ مِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَ لَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَ ذَلِكَ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ «۵۸»

ای کسانی که ایمان آورده اید! غلامان و فرزندان که به سن بلوغ و احتلام نرسیده اند، در سه وقت (برای ورود به اتاق) از شما اجازه بگیرند: پیش از نماز صبح و هنگام نیمروز، که لباس از تن بیرون می کنید، و بعد از نماز عشا. این سه وقت، هنگام خلوت شماست، اما در غیر این سه وقت، بر شما و بر آنان گناهی نیست که بدون اذن وارد شوند، زیرا آنان پیوسته با شما در رفت و آمد هستند و بعضی بر بعضی وارد می شوند. خداوند آیات خود را این گونه برای شما بیان می کند و خداوند دانا و حکیم است.

اگر بار دیگر، از ابتدای سوره نگاهی به آیات آن بکنیم، خواهیم دید که سیاست پیشگیری از گناه در احکام الهی نهفته است، مثلاً زن و مرد زناکار را در برابر چشم دیگران تنبیه کنید، (آیه ۱) ازدواج آنان را محدود کنید، (آیه ۳) اگر کسی بدون چهار شاهد نسبت ناروا داد، هشتاد تازیانه بزنید، (آیه ۴) اگر تهمتی را شنیدید برخورد کنید، (آیه ۱۲) هر کس اشاعه فحشا را دوست بدارد، عذاب دردناک خواهد داشت، (آیه ۱۹) بدنبال گام های شیطان نروید، (آیه ۲۱) کسانی که به زنان پاکدامن تهمت بزنند عذاب عظیم خواهند داشت، (آیه ۲۳) پاکان به سراغ ناپاکان نروند، (آیه ۲۶) سرزده به خانه دیگران نروید و اگر گفتند برگردید بپذیرید و برگردید، (آیه ۲۷-۲۸) چشمان خود را از نامحرم پیش کشید و خیره نشوید، (آیه ۳۰-۳۱) زنان زیور خود را نشان ندهند، برای ازدواج افراد بی همسر قیام کنید و از فقر نترسید، (آیه ۳۲) و در این آیه می فرماید: ساعاتی با همسران خلوت کنید که بدانید فرزندان و خادمان منزل سرزده وارد نمی شوند. آری تمام این دستورات برای جلوگیری از فحشا و بلوغ زودرس و حفظ حریم و حیا و آبرو است.

پیام ها:

۱- مسئول آموزش احکام دین به فرزندان، والدین مؤمن هستند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنُكُمْ»

۲- محل خواب والدین، اگر جدا از فرزندان باشد، نیاز به اذن دارد. «لِيَسْتَأْذِنُكُمْ»

۳- کودکی و بردگی، بهانه ای برای شکست حریم دیگران نیست. «لِيَسْتَأْذِنُكُمْ»

۴- مرد باید در طول شبانه روز، اوقاتی را به همسر خود اختصاص دهد. «ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ»

۵- حتی فرزندان نابالغ باید احکام خانواده را بدانند و مراعات کنند. لِيَسْتَأْذِنُكُمْ ...

الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ

۶- اسلام دین زندگی است و از جامعیت کاملی برخوردار است. هم برای مسایل مهم مانند تشکیل حکومت جهانی (که در آیه ۵۵ آمده است) طرح و برنامه

دارد. و هم برای مسائل جزئی مانند ورود کودک به اتاق والدین. لَيْسَتْ أَدْنَىٰكُمْ ...

الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ

۷- کودکان باید پاکدامنی را از محیط خانه بیاموزند. «لَيْسَتْ أَدْنَىٰكُمْ»

۸- تربیت و آموختن آداب اسلامی را قبل از بلوغ کودکان شروع کنیم. «الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ»

۹- لباس کار و لباس بیرون را باید در خانه کنار گذاشت. «تَضَعُونَ لِآبَائِكُمْ»

۱۰- استراحت بعد از ظهر و در میان ساعات کار، مفید و مناسب است. «تَضَعُونَ لِآبَائِكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ»

۱۱- تنظیم وقت، در زندگی مسلمانان باید بر اساس اوقات نماز صورت گیرد.

«قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ - بَعْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ»

۱۲- تمام احکام الهی بر اساس علم و حکمت است. «عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

وَ إِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ «۵۹»

و هر گاه کودکان شما به حد بلوغ رسیدند، پس باید همانند کسانی که قبلاً بالغ شده اند، (در همه وقت) اجازه (ورود) بگیرند. خداوند این گونه آیات خود را برای شما بیان می کند و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «حلم» و «احتلام» به معنای جنب شدن در خواب است که یکی از نشانه های بلوغ می باشد. البته نشانه های بلوغ برای دختران و پسران متفاوت است که در رساله های مراجع تقلید آمده است.

آیه ی قبل، اجازه گرفتن کودکان را به سه زمان مشخص اختصاص داد، اما این آیه زمان مشخصی را اعلام نکرده و فرزندان بالغ، در تمام اوقات باید برای ورود به اتاق والدین، اجازه بگیرند.

برای ریشه کن ساختن یک مفسده اجتماعی مانند اعمال منافی عفت تنها توسل به اجرای حدود و تازیانه کافی نیست، در هیچ یک از مسائل اجتماعی چنین برخوردی نتیجه مطلوب را نخواهد داد، بلکه باید مجموعه ای ترتیب داد از آموزش فکری و فرهنگی آمیخته با آداب اخلاقی و عاطفی، و آموزش های صحیح اسلامی، و ایجاد یک محیط اجتماعی سالم، سپس مجازات را به عنوان یک عامل در کنار این عوامل در نظر گرفت.

به همین دلیل در این سوره نور که در واقع سوره عفت است از مجازات مردان و زنان زناکار شروع می کند، و به مسائل دیگر مانند فراهم آوردن وسائل ازدواج سالم، رعایت حجاب اسلامی، نهی از چشم چرانی، تحریم متهم ساختن افراد به آلودگی ناموسی، و بالاخره اجازه گرفتن فرزندان به هنگام ورود به اطاق پدران و مادران، گسترش می دهد. و این نشان می دهد که اسلام از هیچ یک از ریزه کاری های مربوط به این مسأله غفلت نکرده است.

خدمتکاران و فرزندان بالغ نیز موظفند بدون اجازه وارد نشوند، حتی کودکان نابالغ که مرتباً نزد پدر و مادر هستند نیز آموزش داده شوند که در اوقات استراحت پدر و مادر بدون اجازه وارد نشوند. این یک ادب اسلامی است هر چند متأسفانه امروزه کمتر رعایت می شود و با اینکه قرآن صریحاً آن را در آیات فوق بیان کرده است، در نوشته ها و سخنرانی ها نیز کمتر دیده می شود که پیرامون این حکم اسلامی و فلسفه آن بحث شود، و معلوم نیست به چه دلیل این حکم قطعی قرآن مورد غفلت و بی توجهی قرار گرفته است؟

لازم است پدران و مادران این مسائل را جدی بگیرند، و فرزندان خود را عادت دهند هنگام ورود اجازه بگیرند، و همچنین از کارهایی که سبب تحریک فرزندان می گردد از جمله خوابیدن زن و مرد در اطاقی که بچه های ممیز می خوابند تا آنجا که امکان دارد پرهیز کنند، و بدانند این امور از نظر تربیتی فوق العاده در سرنوشت آنها مؤثر است.

در حدیثی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می خوانیم: «ایاکم و ان یجامع الرجل امراته و الصبی فی المهد ینظر الیهما» (۱) مبادا در حالی که کودکی در گهواره به شما می نگرند آمیزش جنسی کنید. (۲)

ص: ۲۱۲

۱-۱. بحار، ج ۱۰۳، ص ۲۹۵.

۲-۲. تفسیر نمونه.

- ۱- احتلام، نشانه رسیدن به بلوغ شرعی است. وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ... الْحُلْمَ
- ۲- بزرگان و اطرافیان، برای نوجوانان الگو هستند. «كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»
- ۳- با اعمال خود، فرزندان را تربیت کنید. «كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»
- ۴- دستوراتی که خداوند برای حفظ عفت صادر کرده، آگاهانه و حکیمانه است.

«عَلَيْمٌ حَكِيمٌ»

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ يَدَهُنَّ عَنْ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

و بر زنان و انشسته ای که امیدی به ازدواج ندارند، باکی نیست که پوشش خود را زمین گذارند، به شرطی که زینت خود را آشکار نکنند. و عفت و ورزیدن برای آنان بهتر است و خداوند شنوا و آگاه است.

نکته ها:

از آیات قرآن استفاده می شود که حجاب و پوشش بانوان در برابر افراد نامحرم، نباید تحریک کننده و شهوت انگیز باشد، زیرا تنها موارد زیر استثنا شده است:

* «غَيْرِ أُولَى الْأَرْبَابِ» (۱) کسی که شهوتی ندارد.

* «أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ» بچه ای که از شهوت، چیزی نمی داند.

* «لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا» زنان سالخورده ای که امید ازدواج ندارند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «يَضَعْنَ يَدَهُنَّ» فرمودند: مراد کنار گذاشتن روسری و روپوش است نه برهنگی. (۲)

اصل حجاب از احکام ثابت و ضروری اسلام است، ولی نوع پوشش، نباید تمایلات جنسی

ص: ۲۱۳

را تحریک کند، بلکه عامل حفظ عفت و پاکدامنی باشد.

پیام ها:

۱- قوانین اسلام مطابق با واقعیت ها و ضرورت ها و نیازها و توانایی ها است.

باید برای پیرزنی که میل به همسر ندارد و آرایش نمی کند، مسئله را آسان گرفت) وَ الْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا ... أَنْ يَصْغَنَ لِيَابِهِنَّ

۲- برای زنان، چه پیر و چه جوان، نشان دادن آرایش و زینت بدن ممنوع است.

«غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ»

۳- سالخوردگی به تنهایی کافی نیست، بلکه باید بی میلی به ازدواج نیز باشد تا اجازه برداشتن روسری را داشته باشند. الْقَوَاعِدُ ... لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا

۴- حجاب، مایه ی حفظ عفت است. «أَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ»

۵- حجاب، به نفع زنان است. «خَيْرٌ لَهُنَّ»

۶- در کنار آزادی، هشدار لازم است. (اگر از احکام الهی، سوء استفاده شود، خدا شنوا و آگاه است و به حساب متخلفان می رسد). «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ «۶۱»

ص: ۲۱۴

بر نابینا و لنگ و بیمار و بر خودتان ایرادی نیست که بخورید از خانه های خود یا خانه های پدرانانتان یا خانه های مادرائتان یا خانه های برادرانتان یا خانه های خواهرانتان یا خانه های عموهائیتان یا خانه های عمه هاییتان یا خانه های دایی هاییتان یا خانه های خاله هاییتان یا خانه هایی که کلیدهایش را در اختیار دارید، یا خانه های دوستانتان. بر شما باکی نیست که دسته جمعی بخورید یا پراکنده (و تنها)، و چون وارد خانه ای شدید، پس بر یکدیگر سلام کنید، که تحیتی است الهی و مبارک و پسندیده. خداوند آیات خود را این چنین برای شما بیان می کند، شاید که بیندیشید.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام می فرماید: قبل از اسلام، افراد نابینا، لنگ و مریض حق نداشتند با افراد سالم غذا بخورند. این آیه به آنان اجازه داد تا با افراد سالم و دسته جمعی غذا بخورند، یا اگر خواستند جداگانه میل کنند. (۱)

علامه طباطبایی می فرماید: ظاهر آیه چنین است که خداوند برای مؤمنان حقی قرار داده که بتوانند از خانه فرزندان و خویشان و دوستانشان به میزان احتیاج بخورند و مصرف کنند و این اذن، کلی و فراگیر است، لکن ابتدای آیه به سه گروه اشاره کرده که معمولاً نمی توانند غذای خود را تأمین کنند و نیازمند دیگران هستند، اما حکم به این سه گروه اختصاصی ندارد و برای همه مؤمنان است. (۲)

این آیه تنها اجازه استفاده از خانه خویشان نسبی را بیان کرده و نامی از فامیل سببی مثل پدرزن، مادرزن، برادرزن و خواهرزن نبرده است.

این آیه تنها درباره ی غذا خوردن است، ولی تصرفات دیگر مشروط به گرفتن اجازه است.

و خوردن غذا از خانه های یاد شده نیز باید طبیعی و دور از اسراف و تبذیر باشد. (۳)

در موارد ذکر شده در آیه نیز، گاهی قرائن نشان می دهد که این یازده گروه میل ندارند از

ص: ۲۱۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). تفسیر صافی.

غذای خانه آنان بخوریم، مثل آنکه خوردنی را در جای مخصوصی پنهان کرده اند. در چنین مواردی باید دست نگه داریم.

امام باقر علیه السلام فرمود: هنگامی که شخصی وارد خانه می شود و بر اهل آن سلام می کند و آنان جواب دهند، این سلام بر خویشان است. (۱)

خانه ی فرزند در این آیه نیامده است، شاید به خاطر این که این مورد، روشن و مسلم است.

در حدیث می خوانیم: «انت و مالک لایبک» تو و مالت از آن پدرت می باشی.

پیام ها:

۱- دیگران را بر خود مقدم بدانیم، خصوصاً محرومان را. «الْأَعْمَى - الْأَعْرَج - الْمَرِيضِ - أَنْفُسِكُمْ»

۲- روابط خانوادگی و خویشاوندی، در مسائل حقوقی اثر می گذارند. (گرچه غذا ملک صاحبخانه است، ولی اسلام روابط خویشاوندی و عاطفی را در این موارد بر مالکیت افراد غالب نموده است.) «أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ ... بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ»

۳- قرائن عرفی و اطمینان عقلایی برای جواز مصرف از خانه دیگران کافی است.

(مثلاً دادن کلید خانه، نشان رضایت است) «مَلِكْتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ»

۴- در اسلام، حقّ دوست در کنار حقّ فامیل قرار داده شده است. «أَعْمَامِكُمْ ... أَوْ صَدِيقِكُمْ» (از «افلاطون» پرسیدند: برادرت را بیشتر دوست داری یا رفیقت را؟ گفت: برادرم را زمانی که رفیقم باشد.) (۲)

۵- سلام کردن، از آداب ورود به منزل است. «فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا»

۶- سلام، ادبی آسمانی، مبارک و پسندیده است. «تَحِيَّهٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ»

۷- سلام کردن، در خیر و برکت زندگی مؤثر است. «مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ»

۸- اهل خانه به منزله ی جان شما هستند. «فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ»

۹- مرز حقّ و حقوق را باید خداوند تعیین فرماید. «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ» ۱۰- در احکام الهی باید اندیشید. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

ص: ۲۱۶

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲. تفسیر مراعی.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ لِّجَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِيُغْضِ شَأْنِهِمْ فَادْنُ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾

مؤمنان (واقعی) تنها کسانی هستند که به خدا و پیامبرش ایمان آورده و هرگاه با پیامبر بر کاری اجتماع نمایند، بدون اجازه او نمی روند. همانا کسانی که اجازه می گیرند، آنانند که به خدا و پیامبرش ایمان دارند. پس (ای پیامبر!) اگر برای بعضی از کارهای خود از تو اجازه خواستند، به هر کس از آنان که خواستی (و مصلحت بود) اجازه بده و برای آنان از خدا طلب آمرزش کن، که خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

در کتب تفسیر، درباره ی شأن نزول این آیه مطالب گوناگونی ذکر شده است که موارد عمده ی آن را در این جا می آوریم:

۱- این آیه، مربوط به «حنظله» است، که شب عروسی او فرمان حرکت به سوی احد صادر شده بود. او با کسب اجازه از محضر پیامبر صلی الله علیه و آله به خانه رفت و مراسم زفاف را بجا آورد و بدون آن که غسل کند به جبهه رفت و به شهادت رسید. پیامبر فرمود: «فرشتگان او را غسل دادند». خداوند از همان یک شبی که حنظله با همسرش بود، فرزندی به او عطا کرد که ماجرای زندگی او مفصل است. (۱)

۲- این آیه درباره ی منافقین است، که هرگاه با مردم بودند، به نماز می ایستادند و اگر کسی آنان را نمی دید و تنها بودند، از نماز فرار می کردند. (۲)

ص: ۲۱۷

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳- رسول خدا صلی الله علیه و آله گروهی را برای کاری اعزام فرمود، ولی آنان به سراغ کارهای شخصی خود رفتند، و این آیه در باره آنان نازل شد.

۴- این آیه در مورد مسلمانانی است که مشغول کردن خندق بودند و برای سرکشی به خانواده ی خود از پیامبر اجازه می خواستند.

اجازه گرفتن از رهبر، نشانه ی ادب، تسلیم، قانونمندی، عشق به رهبر و نظم و نظام است.

پیام ها:

۱- حضور در کنار رهبری، برای حل مشکلات، نشانه ی ایمان، و ترک آن نشانه ی نفاق یا ضعف ایمان است. **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ... كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ**

۲- در مسائل تشکیلاتی، که بر اساس همفکری و مشورت، تصمیم گرفته می شود، خودمحموری و خودمختاری ممنوع است. **«عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا»**

۳- در زندگی اجتماعی، وجود رهبر و پیروی از او لازم است. **«عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا»**

۴- ایمان باید همراه با تسلیم و اطاعت از رهبری باشد. **«لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ»**

۵- باید نظام اجتماعی و کارهای گروهی را ارج نهیم. **«لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ»**

۶- بعضی مسائل را باید سربسته گفت. **«لِيُغْضِبَ شَأْنِهِمْ»**

۷- رهبری در اسلام، همراه با مصلحت اندیشی و رحمت است. **«فَأَذَنَ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ - وَاسْتَغْفِرَ لَهُمْ»**

۸- تصمیم گیری نهایی با رهبر است. **«لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ»** (پیامبر در مسائل جامعه، بر مردم ولایت دارد).

۹- رهبر باید در اعمال سیاست های خود انعطاف پذیر و واقع بین باشد. **«فَأَذَنَ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرَ لَهُمُ اللَّهُ»**

۱۰- اذن پیامبر، کار را مجاز و حلال می کند ولی نفس رها کردن کارهای عمومی، نیاز به استغفار دارد. **فَأَذَنَ ... وَاسْتَغْفِرَ لَهُمْ**

۱۱- طرح مسائل شخصی در هنگام اشتغال به کارهای عمومی، گرچه با اجازه

باشد، زیبا نیست و باید عذرخواهی کرد. «وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۲- استغفار و دعای پیامبر صلی الله علیه و آله برای دیگران، مستجاب است. «وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۶۳﴾

آن گونه که یکدیگر را صدا می زنید پیامبر را صدا نزنید. خدا می داند چه کسانی از شما مخفیانه و با پنهان شدن پشت سر دیگری از صحنه می گریزد. پس کسانی که از فرمان او سرپیچی می کنند، باید از این که فتنه ای دامشان را بگیرد، یا به عذاب دردناکی گرفتار شوند، بترسند.

نکته ها:

«تسلل»، خارج شدن پنهانی و «لواذ» پنهان شدن پشت سر دیگری است که این کار منافقان بود.

در مورد معنای این آیه، چهار احتمال وجود دارد:

۱- پیامبر را مثل دیگران، به اسم صدا نزنید. در روایت می خوانیم: «یا محمّد»، «یا ابالقاسم» نگوئید، بلکه «یا رسول الله» و «یا نبی الله» بگوئید. (۱) در روایت دیگر آمده است که این آیه درباره ی جانشینان معصوم آن حضرت نیز جریان دارد. (۲)

۲- پیامبر را مثل دیگران، با صدای بلند صدا نزنید. (۳) دعوت پیامبر را مثل دعوت دیگران نشمرید. اگر پیامبر صلی الله علیه و آله شما را به کاری مثل رفتن به جبهه و خواندن نماز دعوت کرد، حتماً اطاعت کنید و دعوت او را ساده نگیرید.

۴- دعای پیامبر را مثل دیگران ندانید، نفرین و دعای پیامبر مستجاب است، مواظب باشید. (۴)

ص: ۲۱۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار، ج ۲۳، ص ۳۰۱.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. تفسیر کبیر فخررازی.

پیام ها:

۱- رهبری الهی، حریم دارد. هم نام او را با احترام ببرید و هم با تمام وجود تسلیم او باشید. لا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ ...

۲- ساده گرفتن پیام های رهبر و بی توجهی به آنها، فتنه و عذاب به دنبال دارد.

فِتْنَةٌ أَوْ ... عَذَابٌ أَلِيمٌ

۳- مخالفت فرمان خدا و رسول، یا فتنه ی دنیوی به دنبال دارد یا کیفر اخروی.

يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ ... فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبُهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُزْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ «۶۴»

آگاه باش! آنچه در آسمان ها و زمین است برای خداست. بی شک آنچه (از افکار و نیتات) را که شما بر آن هستید، می داند و روزی را که به سوی او بازگردانده می شوند، (می داند) پس آنان را به آنچه عمل کرده اند آگاه می کند و خداوند به همه چیز آگاه است.

پیام ها:

۱- خداوند، آگاه به همه ی فکرها و نیت هاست. قَدْ يَعْلَمُ ... فَيُنَبِّئُهُمْ ۲- ایمان به علم خدا، وسیله ی بازدارنده از بدی هاست. يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ ...

فَيُنَبِّئُهُمْ

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره هفتاد و هفت آیه دارد و در مکه نازل شده است.

در آیه ی اول این سوره، از قرآن، به فرقان تعبیر شده است که به معنای جداکننده ی حق از باطل می باشد. لذا این سوره، «فرقان» نام گرفته است.

این سوره شامل آیاتی درباره ی بهانه های مشرکان و پاسخ آنان، سرگذشت اقوام پیشین همچون اصحاب رس، حسرت مردم در قیامت، نشانه های توحید و عظمت خداوند در طبیعت و مقایسه ی مؤمنان با کافران می باشد. اما مهم ترین بخش آیات این سوره درباره ی ویژگی های «عباد الرحمن» یعنی بندگان راستین خداوند می باشد که از آیه ی ۶۳ تا پایان سوره را در بر گرفته است.

امید آن که با تلاوت و تدبیر در این آیات و اصلاح رفتار و کردار خود بر اساس این صفات، زمینه های دریافت الطاف الهی در دنیا و آخرت و ورود به بهشت برین را فراهم سازیم.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

بِبَارِكِ الَّذِي نَزَلَ الْفُرْقَانَ عَلَيَّ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا (۱)

مبارک است آن که قرآن، وسیله ی شناخت حقّ از باطل را بر بنده اش نازل کرد، تا برای جهانیان مایه ی هشدار باشد.

نکته ها:

کلمه «بِبَارِكِ» ممکن است از واژه ی «برک» به معنای ثابت و پایدار باشد، و ممکن است از واژه ی «برکه» به معنای خیر زیاد باشد، یعنی کسی که قرآن را نازل کرد منشأ خیرات بسیار است که نمونه ی برکت و خیر او همین نزول قرآن است. آری چه برکتی بالاتر از قانون الهی که میلیاردها انسان را در طول تاریخ از ظلمات به نور هدایت کرده است.

نزول، اگر در قالب «انزلنا» باشد به معنای فرستادن دفعی و یکجاست، ولی اگر در قالب «نَزَلَ» باشد به معنای فرستادن تدریجی است و قرآن دارای هر دو نزول است؛ یکبار در شب قدر به صورت دفعی بر پیامبر نازل شد، «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» (۱) و بار دیگر به صورت تدریجی و در مدت ۲۳ سال نازل شده است، «نَزَلَ الْفُرْقَانَ» همان گونه که در جای دیگر قرآن می خوانیم: «وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَلْنَاهُ تَنْزِيلًا» (۲) ما قرآن را قطعه قطعه فرستادیم تا بتدریج بر مردم بخوانی.

پیام ها:

۱- قرآن، از سرچشمه ی مبارکی صادر شده است. «بِبَارِكِ الَّذِي نَزَلَ»

۲- هم نظام تکوینی انسان (آفرینش او که به قدرت خدا انجام گرفته) سزاوار

ص: ۲۲۴

۱- (۱). قدر، ۱.

۲- (۲). اسراء، ۱۰۶.

تحسین است، «فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱) و هم نظام تشریحی او (نزول قرآن و تدوین احکام دین). «فَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ»

۳- قرآن به تدریج نازل شده است. «نَزَّلَ»

۴- قرآن، بهترین وسیله ی شناخت حق از باطل است. «الْفُرْقَانَ»

۵- اگر کتب آسمانی و رسالت انبیا نبوده، انسان متحیر و سرگردان بود. «الْفُرْقَانَ»

۶- عبودیت و بندگی، زمینه ی دریافت وحی است. «نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰی عَبْدِهِ»

۷- رسالت پیامبر اسلام جهانی است. «لِلْعَالَمِينَ»

۸- وظیفه ی انبیا هشدار و انداز است. «نَذِيرًا»

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا» (۲)

خداوندی که فرمانروایی آسمان ها و زمین برای اوست، و هیچ فرزندی اختیار نکرده و برای او شریکی در فرمانروایی نیست، و هر چیزی را آفرید و آن گونه که باید اندازه گیری کرد.

نکته ها:

مشرکان و یهود و نصارا، هر کدام به نحوی معتقد بودند که خداوند فرزندی، یا شریکی دارد و قرآن کریم بارها این عقیده ی خرافی را مردود شمرده است، از جمله در همین آیه.

پیام ها:

۱- حکومت و حاکمیت هستی، مخصوص خداست. لَهُ مُلْكٌ... (در هستی یک نظام و یک اراده و مدیریت حاکم است)

۲- حکومت خداوند نسبت به همه ی هستی یکسان است. «السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- خداوند بی نیاز است. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ... لَمْ يَتَّخِذْ (نیاز به فرزند برای جبران

ص: ۲۲۵

کمبودهاست و کسی که حکومت هستی به دست اوست چه کمبودی دارد؟!)

۴- همه ی آفریده ها از سرچشمه ی قدرت واحدی برخاسته اند. «خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ»

۵- تدبیر هستی، به دست خالق هستی است. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ

۶- آفرینش، حساب و کتاب دارد. «فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا»

۷- تدبیر هستی، بسیار دقیق است. «تَقْدِيرًا»

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَ هُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا» (۳)

(مشرکان) به جای او خدایانی گرفتند که هیچ چیز نمی آفرینند، ولی خود آفریده شده اند. (این معبودهای دروغین حتی) مالک هیچ گونه ضرر و نفعی برای خود نیستند و (برای دیگران) اختیار مرگ و حیات و قیامت را ندارند.

پیام ها:

۱- خداگرایی، فطری است و اگر کسی خدای یکتا را رها کند، سراغ خدایان دروغین می رود. «وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً»

۲- با مشرکان نیز مستدل سخن بگویید. لَا يَخْلُقُونَ ... لَا يَمْلِكُونَ حیوان، نفعی را به خود می رساند و شری را از خود دور می کند، اما بت ها بر هیچ یک از این دو قدرت ندارند و از حیوان هم کمترند.

۳- دلیل بندگی انسان، قدرت خداوند بر حل مشکلات و باز شدن گره های اوست و بت ها فاقد این آثارند. «لَا يَمْلِكُونَ»

۴- کسی که از خود ضرری را دفع نکند و برای خود نفعی را جلب نکند، برای دیگران حتماً کاری نخواهد کرد. «لِأَنْفُسِهِمْ»

۵- دفع ضرر، بر جلب منفعت مقدم است. «لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا» که دفع ضرر است بر «وَلَا نَفْعًا» که جلب منفعت است، مقدم شده است.

۶- کار انسان، یا باید با هدف دنیوی همراه باشد، یا با هدف اخروی و بت ها در

هیچ یک کارایی ندارند. «وَلَا حِيَاءَ وَلَا نُشُورًا»

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾

و کسانی که کافر شدند، گفتند: این قرآن جز افترايي که او بر خدا بسته است چیزی نیست و گروه دیگری او را بر این کار یاری کرده اند. پس به راستی (با این سخن) ظلم و دروغی بزرگ را مرتکب شده اند.

نکته ها:

کلمه ی «إِفْكٌ» به معنای دروغ و «زور» به معنای سخن باطل و دروغ است. (۱) در تمام قرآن، تنها این جا کلمه ی «ظلم» و «زور» در کنار هم آمده است، زیرا کفار با تهمت به پیامبر و دروغ خواندن کتاب آسمانی مانع هدایت دیگران می شدند.

پیام ها:

۱- کفار، کفر خود را با دروغ خواندن کتب آسمانی توجیه می کنند. «إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ»

۲- تحقیر کتاب، «إِنَّ هَذَا» و تحقیر پیامبران، «افْتَرَاهُ» شیوه ی کفار است.

۳- عظمت قرآن را مخالفان نیز پذیرفته اند. «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ»

۴- عوام فریبی از طریق تحقیر و تهمت و مانع هدایت دیگران شدن، از بدترین گناهان است. «ظُلْمًا وَ زُورًا»

وَقَالُوا أَأَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمَلَّى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾

و (کفار) گفتند: (قرآن) افسانه های پیشینیان است که او برای خود نسخه ای نوشته و هر صبح و هر شب بر او دیکته می شود.

ص: ۲۲۷

قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً ﴿٦﴾

بگو: (این قرآن را) کسی فرستاد که اسرار را در آسمان ها و زمین می داند، قطعاً او آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کفار، هم به محتوای قرآن اشکال می کردند که نوآوری ندارد، بلکه افسانه های قدیمی است، «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» و هم شخص پیامبر را زیر سؤال می بردند که رونویسی کرده است، «اُكْتَبَهَا» و هم یارانی خیالی برای پیامبر در نظر می گرفتند، «تُمَلِّئُ عَلَيْهِ».

مراد از نوشتن اساطیر، یا این است که آنها معتقد بودند کسانی برای آن حضرت می نوشتند و یا می گفتند: پیامبر سواد دارد و اُمّی بودن او را نفی می کردند.

در این آیه آمده است: «يَعْلَمُ السِّرَّ»، ولی علم خداوند به ظاهر را نفرموده است. آری کسی که اسرار و حقایق پنهان را می داند، آگاهی او بر حقایق آشکار مسلّم است.

پیام ها:

۱- در بیان مطالب مخالفان، امانت را مراعات کنید. «قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

۲- به یاوه گویان پاسخ دهید. «قُلْ»

۳- قرآن، از سرچشمه ی علم بی نهایت است، نه افسانه. «أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ»

۴- قرآن ساخته دست بشر نیست، بلکه فرستاده ی کسی است که به تمام اسرار عالم علم دارد. «أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ ...»

۵- قرآن حاوی دستوراتی اسرار آمیز است. «أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ ...»

۶- علم خداوند نسبت به حقایق پنهان و آشکار، یکسان است. «يَعْلَمُ السِّرَّ»

۷- در آسمان ها اسراری است که دست بشر به آن نمی رسد. «السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ»

۸- راه توبه حتی برای کفّاری که قرآن را افسانه و پیامبر را دروغ پرداز می خوانند، باز است. «إِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً»

۹- بخشش تنها کافی نیست، لطف و رحمت نیز لازم است. «غَفُوراً رَحِيماً»

وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْ لَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا ﴿٧﴾

(کفار) گفتند: این چه پیامبری است که غذا می خورد و در بازارها راه می رود؟ چرا فرشته ای به سوی او نازل نشده است تا همراه او بیم دهنده باشد (و ادعای او را تأیید کند)؟

نکته ها:

کفار از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله انتقاد کردند که چرا غذا می خورد و راه می رود، آیه ی بیستم همین سوره پاسخ می دهد که همه ی پیامبران پیشین نیز غذا می خوردند و در بازارها راه می رفتند.

پیام ها:

۱- برخی از مردم، کمال را عیب و نقص می بینند. «مَا لِهَذَا الرَّسُولِ» (زندگی عادی و حضور در میان مردم، برای رهبر کمال است.)

۲- دعوت به خدا منافاتی با کامیابی از دنیا ندارد. «يَأْكُلُ - يَمْشِي»

۳- رهبر نباید از جامعه جدا باشد. کسی که اهل رفت و آمد با مردم است، بهتر می تواند آنها را ارشاد کند. «يَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ»

۴- انبیا آن چه احتیاج داشتند، شخصاً می خریدند. «يَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ»

أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٨﴾

یا (چرا) به او گنجی عطا نشده، یا چرا برای او باغی نیست تا از (محصولات) آن بخورد (و امرار معاش کند)؟ و ستمگران (به مؤمنان) گفتند: شما جز مرد سحر شده ای را پیروی نمی کنید.

نکته ها:

در آیه ی قبل توقع کفار این بود که پیامبر نباید نیاز جسمی داشته باشد و غذا بخورد و برای رفع احتیاجات خود به میان مردم بیاید، «مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» در این آیه توقع این است که پیامبر باید خود کفا باشد تا به حضور در بازار و میان مردم نیازی نداشته باشد، «يُلْقِي إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ» غافل از آنکه این گونه خود کفائی منفی است، زیرا یک شخص مرفه و استثنائی چگونه می تواند رهبر مردم رنج کشیده باشد.

پیام ها:

۱- مادیگران، حتی به پیامبران از زاویه ی مادیات می نگرند. «يُلْقِي إِلَيْهِ كَنْزٌ»

۲- بهانه جویی در کار انبیا، ظلم است. «وَقَالَ الظَّالِمُونَ»

۳- مستکبر و ستیزه جو، هر لحظه بهانه ای می گیرد و همین که از آن مأیوس شد، بهانه ی دیگری را جایگزین می کند. «يَأْكُلُ يَمْشِي - لَوْ لَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ - أَوْ يُلْقِي إِلَيْهِ كَنْزٌ»

۴- مخالفان انبیا، گاهی آنان را ساحر نامیدند و گاهی مسحور. «رَجُلًا مَسْحُورًا»

أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا «۹»

بنگر که چگونه برای تو مثل ها زدند (و تو را چگونه وصف کردند) پس گمراه شدند؛ در نتیجه نمی توانند راهی (به حقیقت) بیابند.

نکته ها:

ممکن است معنای آیه این باشد: کسانی که با طرح توقعات و بهانه های نابجا مانع ارشاد انبیا می شوند، راه به جایی نمی برند؛ یعنی در هدف موفق نمی شوند. به قول شاعر: عرض خود می بری و زحمت ما می داری.

پیام ها:

۱- بهانه جوئی های دشمن را با دقت بنگرید. «انظرو»

۲- در برابر تضعیف های مخالفان، شما نیز انحرافات آنان را بیان کنید. «ضربوا لك»

۳- تشبیه و تمثیل نابجا، زمینه‌ی انحراف است. «فَضَّلُوا»

۴- رها کردن منطق و معجزه و کمالات پیامبر و رفتن به سراغ مال و مقام و بهانه جویی، گمراهی است. «فَضَّلُوا»

بَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَ يَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾

مبارک است خدایی که اگر اراده کند، بهتر از آنچه آنها توقع دارند، برای تو قرار می دهد، باغ‌هایی که از زیر درختان آن نهرها جریان دارد و قصرهایی را برای تو قرار می دهد.

نکته ها:

در آیات قبل بیان شد که کفار از پیامبر عزیز اسلام، توقع گنج و باغ داشتند، این آیه می فرماید: اگر خدا بخواهد به جای یک باغ، باغ‌هایی را در اختیار پیامبر می گذارد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: اگر خداوند می خواست هنگام مبعوث شدن پیامبران، درهای گنج‌ها و معادن طلا و باغ‌های سرسبز و خرم را به روی آنان بگشاید، چنین می کرد، ولی اگر این کار را می کرد مسأله‌ی آزمایش مردم از میان می رفت و همه‌ی آنان به عشق مال و رفاه گرد انبیا جمع می شدند و تبت‌ها خالص نبود. (۱)

«بَارَكَ» یا از «برک» به معنای ثابت و پایدار است و یا از «برکه» به معنای خیر زیاد. (۲)

پیام ها:

۱- وجود خداوند، ثابت و سرچشمه‌ی برکات است. «بَارَكَ»

۲- زهد و سادگی برای انبیا، شایسته است و زندگی کاخ‌نشینی دور از شأن و زوی انبیا می باشد. «إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ»

ص: ۲۳۱

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۲- ۲. لسان العرب.

۳- فقر و غنا به دست خداست. «إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ»

۴- اراده و خواست خداوند تخلف ناپذیر است. «إِنْ شَاءَ جَعَلَ»

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿۱۱﴾

(نه تنها تورا باور ندارند) بلکه قیامت را انکار کرده اند، و ما برای منکران قیامت آتشی فروزان و سوزان آماده کرده ایم.

نکته ها:

کلمه ی «سعیر» به معنای آتش پر التهاب و سوزان است.

پیام ها:

۱- سرچشمه ی بهانه های کفار، بی اعتقادی به قیامت است. «بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ» (ریشه بهانه جویی کفار که چرا پیامبر گنج و باغ ندارد، تکذیب قیامت است)

۲- تکذیب معاد بسیار خطرناک است. كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ ... كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ

۳- بهشت و دوزخ، از قبل آفریده و آماده شده است. «أَعْتَدْنَا»

۴- گناه بزرگ، عذاب بزرگ به دنبال دارد. «كذب- سعیراً»

إِذَا رَأَوْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيظًا وَ زَفِيرًا ﴿۱۲﴾

چون (دوزخ) از فاصله ی دور آنان را ببیند، خشم و خروشی از آن می شنوند.

وَ إِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿۱۳﴾

و چون به زنجیر بسته شده، در مکانی تنگ از آن انداخته شوند، آنجاست که ناله زنند (و مرگ خود را می خواهند).

نکته ها:

کلمه ی «تغیظ» به معنای اظهار غیظ و شدت خشم است که گاهی با سر و صدا همراه است. «زفیر» صدای نفس کشیدن در حال گرفتگی سینه از شدت غم را گویند. «مُقَرَّنِينَ»

بستن با غل و زنجیر است و «ثبور» به معنای واویلا گفتن است.

دوزخ، آن قدر بزرگ است که روز قیامت اگر از او سؤال کنند: آیا پر شدی؟ می گوید: آیا باز هم هست؟ «هَلِ امْتَلَأْتَ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ» (۱) ولی با همه ی بزرگی دوزخ، خلافکار در آن، مکان تنگی دارد. مانند وجود میخ در دیواری بزرگ که هم بزرگی دیوار حقیقت دارد و هم تنگی مکان میخ.

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: اهل دوزخ مثل میخ در دیوار، در فشارند. (۲)

غفلت از خدا در دنیا و آخرت، تنگنهایی سخت بدنبال دارد، اما در دنیا: «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا» (۳) خداوند سینه او را تنگ قرار می دهد، «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۴) هر کس از یاد من روی بگرداند، قطعاً برای او زندگی تنگی است و در آخرت:

«وَ إِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا» (۵) در جهنم در مکانی تنگ انداخته شوند.

و بر عکس، توجه و ایمان به خدا، هم در دنیا مایه ی گشایش است: «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۶) درهای برکات آسمان و زمین را بر روی آنان می گشاییم. هم در آخرت:

«حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فَتَحَتْ أَبْوَابُهَا» (۷) هنگام ورود به بهشت، درهای آن گشوده می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «مَكَانٍ بَعِيدٍ»، فاصله ی یک سال راه است. (۸)

پیام ها:

- ۱- دوزخ نوعی ادراک و احساس دارد. «رَأَتْهُمْ»
- ۲- معاد جسمانی است. «مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ»
- ۳- دوزخیان با غل و زنجیر بسته می شوند. «مُقَرَّنِينَ»
- ۴- دوزخیان با تحقیر به دوزخ پرتاب می شوند. «أُلْقُوا» و فرمود: «ادخلوا»
- ۵- ناله و فریاد دوزخیان از راه دور به گوش می رسد. «دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا» («هُنَالِكَ»

ص: ۲۳۳

- ٣-٣. انعام، ١٢٥.
- ٤-٤. طه، ١٢٤.
- ٥-٥. فرقان، ١٣.
- ٦-٦. اعراف، ٩٦.
- ٧-٧. زمر، ٧٣.
- ٨-٨. تفسير مجمع البيان.

برای راه دور بکار می رود)

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ تُبُوراً وَاحِداً وَادْعُوا تُبُوراً كَثِيراً» (۱۴)

(به آنان گفته می شود: امروز یک بار درخواست هلاکت نکنید، بلکه بسیار درخواست هلاکت کنید.

قُلْ أَذَلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَ مَصِيراً» (۱۵)

(ای پیامبر!) به مردم بگو: آیا این (ذلت و عذاب) بهتر است یا بهشت جاودانی که به پرهیزکاران وعده داده شده و سزا و سرانجام آنان است؟

پیام ها:

۱- در قیامت، برای کفار فریاد رسی نیست. «وَادْعُوا تُبُوراً كَثِيراً»

۲- بهشت، جاودانی است. «جَنَّةُ الْخُلْدِ»

۳- وعده ی بهشت، قطعی است. «جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ»

لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْداً مَسْئُلاً» (۱۶)

برای اهل بهشت آن چه بخواهند موجود است. آنان برای همیشه در آن جا هستند. (این پاداش) بر پروردگارت وعده ای است واجب.

نکته ها:

خواسته های اهل بهشت، همچون خواسته های خداوند در چهارچوب حکمت است. یعنی همان گونه که «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ» از طرف خداوند در قالب کار حکیمانه است. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ» نیز از سوی مؤمنان در قالب تقاضای حکیمانه است و چنین نیست که مؤمنان بخواهند اهل دوزخ رها شوند، یا درخواست کنند که به درجات انبیا راه یابند، زیرا این گونه تقاضاها حکیمانه نیست.

۱- انسان، تنها در بهشت به همه ی آرزوهای خود می رسد. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ»

۲- در بهشت، هر چه بخواهند هست. «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ» ولی در مورد دوزخیان می خوانیم: «وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ»
(۱) میان اهل دوزخ و آن چه می خواهند حایلی قرار می گیرد.

۳- خدا عمل به وعده های خود را بر خود لازم کرده است. «عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا»

وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ «۱۷»

(و یاد کن) روزی که خداوند مشرکان و آن چه را به جای خدا می پرستیدند (در یک جا) محشور کند، پس (به معبودهای آنان) گوید: آیا شما بندگان مرا گمراه کردید، یا خودشان راه را گم کردند؟

نکته ها:

در قرآن، عوامل گمراهی و انحراف چنین معرفی شده اند:

۱. رفیق بد. «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» (۲)، دوست بد مرا گمراه کرد.

۲. هوی و هوس. «وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۳)، از هوسهای خود پیروی نکن، زیرا تو را از راه خدا منحرف می کند.

۳. دانشمندان منحرف. «يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۴)، مطالبی را با دست خود می نویسند و می گویند این از طرف خداوند است.

۴. رهبران گمراه. «وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنَ قَوْمَهُ» (۵)، فرعون قوم خود را گمراه کرد.

۵. شیطان. «إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ» (۶)، قطعاً شیطان دشمن گمراه کننده آشکاری است.

ص: ۲۳۵

۱- ۱. سبأ، ۵۴.

۲- ۲. فرقان، ۲۹.

۳- ۳. ص، ۲۶.

۴- ۴. بقره، ۷۹.

۵- ۵. طه، ۷۹.

۶. اکثریت گمراه. «وَإِنْ تَطَّعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضَيِّعُكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۱)، اگر از اکثریت کسانی که در زمین هستند پیروی نمایی، تو را از راه خدا منحرف می کنند.

۷. والدین گمراه. «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا... وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ» (۲)، همانا ما والدین خود را بت پرست یافتیم و به آنان اقتدا کردیم.

انگیزه های سؤال یکسان نیست:

الف: گاهی سؤال برای فهمیدن است. «فَسئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» (۳)

ب: گاهی سؤال برای توبیخ دیگران است. «أَأَنْتَ قُلْتِ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلهِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۴) خداوند برای توبیخ طرفداران حضرت عیسی علیه السلام او را مورد عتاب قرار می دهد که آیا تو به مردم گفتی علاوه بر «الله»، من و مادرم را دو خدای دیگر بگیری؟

ج: گاهی سؤال برای توبیخ شخص است. «أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ»

پیام ها:

۱- در قیامت از مشرکان و معبودهای آنان بازخواست می شود. «يَحْشُرُهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ ...»

۲- در قیامت، غیر از انسان موجودات دیگری نیز مبعوث خواهند شد، مانند بت ها. «وَ مَا يَعْبُدُونَ»

۳- در قیامت، همه چیز شعور پیدا می کند و مخاطب قرار می گیرد. «أَأَنْتُمْ»

۴- خداپرستی، در فطرت همه ی انسان ها وجود دارد و انحراف بشر عارضی است. «أَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ... أَمْ هُمْ ضَلُّوا» (کلمه ی «السَّبِيلَ» نیز نشانه ی آن است که راه معهود، همان راه طبیعی و فطری است.)

ص: ۲۳۶

۱-۱. انعام، ۱۱۶.

۲-۲. زخرف، ۲۳.

۳-۳. نحل، ۴۳ و انبیاء، ۷.

۴-۴. مائده، ۱۱۶.

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا» (۱۸)

(معبودها) گویند: خدایا! تو منزهی، مارا نرسد که غیر از تو سرپرستی بگیریم ولی تو آنان و پدرانشان را چنان کامیاب گرداندی که یاد (تو و قرآن) را فراموش کردند و گروهی هلاک و سر در گم شدند.

نکته ها:

کلمه ی «بور» به معنای هلاکت و فساد است. به زمینی که خالی از درخت، گل و گیاه باشد، «بایر» گویند. در این آیه ممکن است جمع «بائر» باشد و ممکن است مصدر باشد، یعنی قومی که سراسر بورند.

کلمه ی «سُبْحَانَكَ» در دو مورد بکار می رود؛ یکی در مورد تعجب و دیگری در مورد برخورد با عقائد و سخنان انحرافی.

عوامل نسیان و غفلت در قرآن متعدد است و برخی از آنها عبارتند از:

الف: مال و ثروت که در این آیه آمده است.

ب: فرزند و خانواده. «لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۱)

ج: تجارت. «لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۲)

د: شیطان، تفرقه، قمار و شراب. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيُصِدِّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ»

(۳)

پیام ها:

۱- در قیامت، معبودهای ساختگی به سخن درمی آیند. «قَالُوا»

۲- هر کجا سخنی از شرک به میان آمد، تسبیح و تنزیه خدا لازم است. «سُبْحَانَكَ»

۳- خداوند نعمت های خود را حتی از منحرفان دریغ نمی دارد. «لَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ»

ص: ۲۳۷

۱- ۱. منافقون، ۹.

۲- ۲. نور، ۳۷.

۳- ۳. مائده، ۲۱.

۴- خطر مال در جایی است که سبب فراموشی خدا شود، نه این که مال مطلقاً بد و خطرناک باشد. مَتَّعْتَهُمْ ... حَتَّى نَسُوا

۵- در خانواده هایی که چند نسل آنها مرفه بوده اند، زمینه ی فراموشی از خدا و قیامت، بیشتر است. «وَ آتَاءَهُمْ»

۶- به مال و جلوه گری های مرفهین نگاه نکنید، همه ی آنان تباه شدنی هستند.

«كَانُوا قَوْمًا بُورًا»

فَقَدْ كَذَّبُواكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمِ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا (۱۹)

(خداوند در آن روز به مشرکان می فرماید:) این معبودها گفته های شما را انکار کردند؟ نه برای برطرف کردن قهر خدا توانی دارید، نه می توانید حمایتی (از کسی) دریافت کنید و هر کس از شما ظلم کرده (و شرک ورزد) عذاب بزرگی به او می چسانیم.

نکته ها:

خداوند در قرآن برای ظلم آثاری بیان کرده است از جمله:

۱- ناکامی. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (۱) خداوند توطئه های ستمگران را به جایی نمی رساند.

۲- محرومیت از الطاف الهی. «أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ» (۲)

۳- عذاب. «أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ» (۳) و نیز آیه ی مورد بحث؛ «نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا»

۴- نپذیرفتن جایگزین برای عذاب. «وَ لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ» (۴)

۵- نپذیرفتن عذر. «لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ» (۵) ولی بدتر از بی فایده بودن عذر، اجازه ندادن برای عذرخواهی است. «وَ لَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۶)

ص: ۲۳۸

۱- (۱). توبه، ۱۹.

۲- (۲). هود، ۱۸.

۳- (۳). شوری، ۴۵.

۴- (۴). زمر، ۴۷.

۵- (۵). روم، ۵۷.

۶- (۶). مرسلات، ۳۶.

پیام ها:

۱- معبودهای خیالی و بت ها، نه تنها یار شما نیستند، بلکه کار شما را نیز تخطئه و تکذیب می کنند. «فَقَدْ كَذَّبُواكُمْ»

۲- انسان مشرک در قیامت از هیچ حمایتی برخوردار نیست و از هر اقدامی برای نجات خود عاجز است. «فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا»

۳- مشرک، ظالم است. (جمله ی «وَمَنْ يَظْلِم» در فضای «وَمَنْ يُشْرِكْ» قرار دارد)

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

و ما پیش از تو هیچ پیامبری نفرستادیم مگر آن که آنان (نیز) غذا می خوردند و در بازارها راه می رفتند، و ما بعضی از شما را وسیله ی آزمایش بعضی دیگر قرار دادیم. آیا صبر و تحمل از خود نشان می دهید؟ و پروردگار تو همواره بیناست.

نکته ها:

در آیه ی هفتم این سوره، بهانه جویی کفار درباره ی زندگی عادی پیامبر اسلام عنوان شد.

خداوند در این آیه می فرماید: همه ی انبیا غذا می خوردند و با مردم و در میان آنان بودند و در بازارها رفت و آمد داشتند.

پیام ها:

۱- فرستادن انبیا، از برنامه ها و سنت های الهی است. «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ» ۲- آشنایی با تاریخ، هم بهانه جویان را خلع سلاح می کند و هم مایه ی تسلی پیامبر اکرم است. «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ ... إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ

۳- تمام انبیا، زندگی مردمی داشتند. لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ ...

۴- مرّی باید با مردم حشر و نشر داشته باشد. «يَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ»

۵- زندگی ساده انبیا، برای مردم آزمایش است. «يَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ - وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً» (آری، اگر پیامبران، زندگی مرفّه و کاخ و طلا داشتند، مردم به خاطر دنیاطلبی، گرد آنان جمع می شدند که چنین گرایشی ارزش نداشت.

ارزش در این است که انسان از فردی در ظاهر عادی، اطاعت کند.)

۶- یکی از وسایل آزمایش مردم، خود مردم اند. «جَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً» گاهی کسی ثروتمند است تا معلوم شود شکر می کند یا طغیان. و کسی فقیر است تا آزمایش شود که آیا صبر می کند یا بر ثروتمند حسد می ورزد.

۷- کلید موفقیت در آزمایش های الهی صبر است. «فِتْنَةٌ أَوْ تَصْبِرُونَ»

۸- فلسفه ی آزمایش های الهی، پرورش انسان هاست. «رَبُّكَ»

۹- در آزمایش های الهی، مسأله ای برای خداوند کشف نمی شود، زیرا او به همه چیز آگاه است. «وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا» (آزمایش های او برای شکوفا شدن خصلت های درونی انسان است، زیرا کیفر و پاداش بر اساس بروز و ظهور خصلت ها است.)

۱۰- علم به این که زیر نظر خداوند هستیم، عامل پیدایش صبر است. «أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا»

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾

و کسانی که به ملاقات ما امید ندارند (و رستاخیز را قبول نمی کنند) گفتند:

چرا فرشتگان بر ما نازل نمی شوند و یا چرا پروردگاران را نمی بینیم؟ قطعاً آنان در نفس خود استکبار ورزیدند و سرکشی بزرگی کردند.

نکته ها:

کلمه ی «عُتُوًّا» به معنای بدترین نوع ظلم است. (۱)

روز قیامت را روز «لقاء» می نامند، چون در آن روز غفلت ها و جهل ها و موانع دیگر کنار می روند و همه ی مردم عظمت خدا را می بینند. «وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ» (۲)

پیام ها:

۱- بی اعتقادی به معاد، مایه ی بهانه گیری در برابر انبیاست. لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا ...

۲- حتی امید به قیامت، برای سازندگی انسان و اطاعت از خداوند کافی است.

لَا يَرْجُونَ ...

۳- روز قیامت، روز ملاقات الطاف یا قهر الهی است. (تا مردم کدام یک را برای خود فراهم کرده باشند). «لِقَاءَنَا»

۴- کفار، فرشتگان را باور داشتند. «لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ»

۵- مادیگرایان، همه ی چیز را مادی می پندارند و به دنبال دیدن خداوند با چشم سر هستند. «نَرَى رَبَّنَا»

۶- سرچشمه ی طغیان و استکبار انسان، بلند پروازی های درونی اوست.

«اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ» (از کوزه همان برون تراود که در اوست).

ص: ۲۴۱

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

(۲-۲). نور، ۲۵.

۷- گناه و تجاوز در جاتی دارد. «عُتُوًّا كَبِيرًا»

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾

روزی که فرشتگان را می بینند، آن روز برای گناهکاران مژده ای نیست، (بلکه روز کیفر آنهاست) و (فرشتگان به مجرمان) می گویند: (بهشت برای شما) حرام و ممنوع است.

نکته ها:

در آیه قبل سخن از مستکبرانی بود که امیدی به قیامت نداشته و توقع نزول فرشتگان را داشتند، در این آیه می فرماید: فرشته بر آنان نازل خواهد شد، اما به جای آنکه حامل نور و وحی باشند، حامل سخت ترین تهدیدات خواهند بود و آن روز به فرموده ی امام باقر علیه السلام روز مرگ آنان است که خداوند به ملک الموت فرمان گرفتن روح کافران را می دهد و او جان آنان را می گیرد و همین که جان به گلویشان رسید، فرشتگان بر صورت و پشت آنها می زنند، سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

کلمه ی «حجر» به معنای بازداشتن است و چون عقل، انسان را از تخلف بازمی دارد به آن «حجر» گفته می شود: «هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِإِذِي حَجْرٍ» (۲) و به منطقه ای که سنگ چینی شده باشد و مردم از رفت و آمد در آن منع شوند، «محجور» گفته می شود. بنابراین «حَجْرًا مَّحْجُورًا» یعنی «منعا منعا».

دیدن خداوند محال است، ولی دیدن فرشته در شرایطی ممکن است. «يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ لِلْمُجْرِمِينَ» چنانکه جای دیگر می خوانیم: در قیامت، فرشتگان به مؤمنان سلام می کنند، (۳) و دوزخیان از فرشته ی مأمور دوزخ استمداد می کنند. (۴)

ص: ۲۴۲

۱-۱. بحار، ج ۸، ص ۳۱۷.

۲-۲. فجر، ۵.

۳-۳. نحل، ۳۲.

۴-۴. غافر، ۴۹.

۱- فرشتگان، در شرایطی خاص دیده می شوند. «يَوْمَ يَرَوْنَ»

۲- مستکبرانی که توقع نزول فرشتگان را بر خود داشتند، هیچ گونه بشارتی از هیچ ناحیه ای دریافت نمی کنند. «لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ»

وَ قَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾

ما به سراغ هر عملی که (به عنوان خیرات) انجام داده اند می رویم و آن را غباری پراکنده می سازیم.

نکته ها:

«هَبَاءً» خاک نرم را گویند و «منثور» یعنی پخش شده. قرآن کریم در جای دیگر عمل کفار را به خاکستری تشبیه کرده است که باد تندی آن را پراکنده سازد. «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ» (۱) و در آیه ای دیگر، کار کفار به سراب تشبیه شده است، که انسان تشنه آن را آب می پندارد. (۲)

در روایات، مصداق کسانی که اعمالشان پوچ می شود، افرادی معرفی شده اند که اهل نماز و روزه اند، ولی از لقمه ی حرام پرهیز ندارند و یا نسبت به علی بن ابی طالب علیهما السلام و شیعیان او کینه و بغض دارند. (۳)

پیام ها:

۱- در قیامت، اعمال انسان تجسم می یابد. «مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً ...»

۲- پوچ شدن بر همه کارهای مجرمین عارض می شود. «مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ ... هَبَاءً»

۳- تباه شدن عمل در برابر چشم انسان، از حسرت های او در قیامت است. «هَبَاءً» پس به کارها و تلاش های خود اطمینان نکنیم، شاید بدعاقبت شویم و اعمالمان بی اثر باشد.

ص: ۲۴۳

۱- ۱. ابراهیم، ۱۸.

۲- ۲. نور، ۳۹.

۳- ۳. تفسیر کنزالدقائق و صافی.

۴- روح کار، انگیزه و نیت کسی است که آن را انجام می دهد و گرنه عمل منهای عقیده و اخلاص، بی نتیجه و پوچ است.
«هَبَاءٌ مَّنْثُورًا»

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِيلًا «۲۴»

در آن روز، اهل بهشت جایگاه خوش و آسایشگاه نیکویی دارند.

نکته ها:

گاهی کلمه ی «خَيْرٌ» و «أَحْسَنُ» به معنای بهتر نیست، زیرا نقطه ی مقابله اصلاً خوب نیست تا این بهتر باشد، نظیر «قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ» (۱) در این آیه نیز کلمه ی «خَيْرٌ» و «أَحْسَنُ» به معنای خوب و نیک است، زیرا آنچه که در آیه ی قبل از آن یاد شد، خوب نبود تا این بهتر باشد.

کلمه ی «مَقِيلٌ» به معنای استراحت نیمروز است، خواه همراه خواب باشد یا نباشد. (۲)

پیام ها:

۱- تشویق و بشارت، در کنار هشدار و انذار ضروری است. «هَبَاءٌ مَّنْثُورًا - خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِيلًا»

و يَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءِ بِالْغَمَامِ وَ نُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا «۲۵»

و روزی که آسمان با ابرها بشکافتد و فرشتگان فرو فرستاده شوند فروشدنی.

الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ وَ كَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا «۲۶»

در آن روز، فرمانروایی بر حق، از آن خدای رحمان است و روزی است که بر کافران سخت و سنگین است.

ص: ۲۴۴

۱-۱. جمعه، ۱۱.

۲-۲. تفسیر المیزان.

چون واسطه ها، عذرخواهی ها، اموال و اولاد، فامیل و مقام، هیچ یک برای نجات کافران کارساز نیست، لذا آن روز بر آنان سنگین است.

ممکن است کلمه ی «بِالْعَمَامِ» به معنای همراه با ابر باشد، یعنی آسمان همراه با ابرها شکافته می شود.

از کلمه ی «نُزِّلَ» استفاده می شود که نزول فرشتگان در روز قیامت، غیر منتظره و نزول خاصی است.

پیام ها:

۱- آسمان در ابتدا دود بوده، «ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ» (۱) و در آینده نیز متلاشی خواهد شد. «تَشَقَّقُ السَّمَاءُ»

۲- جایگاه فرشتگان، آسمان هاست. «نُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ»

۳- مالکیت و حکومت خداوند، واقعی و حقیقی است، نه اعتباری و عارضی و ظالمانه. «الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ»

۴- قیامت روز جلوه ی رحمت الهی است. «الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ ...»

«وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا» (۲۷)

و روزی که ستمکار (مشرک) دو دست خود را (از روی حسرت) به دندان می گزد و می گوید: ای کاش با پیامبر همراه می شدم.

«يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا» (۲۸)

ای وای بر من! کاش فلانی را دوست خود نمی گرفتم.

«لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا» (۲۹)

ص: ۲۴۵

رفیق من بعد از آن که حق از طرف خدا برای من آمد، مرا گمراه ساخت. و شیطان هنگام امید، انسان را رها می کند.

نکته ها:

«خذلان» این است که انسان به حمایت کسی امید داشته باشد، ولی او انسان را رها کند.

به گفته ی روایات، رهبر الهی، مصداق ذکر است و گمراه کردن از ذکر «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» یعنی گمراه شدن از رهبر حق.

(۱)

اسلام برای دوستی و انتخاب دوست، سفارش های زیادی دارد و دوستی با افرادی را تشویق و از دوستی با افرادی نهی کرده است که این موضوع به بحث مستقلی نیاز دارد.

برخی از عنوان های فرعی موضوع «دوست و دوستی» به این شرح است:

راه های شناخت دوست، مرزهای دوستی، ادامه ی دوستی، قطع دوستی، انگیزه های دوستی، آداب معاشرت با دوستان و حقوق دوست، که برای هر یک آیات و روایات بسیاری است و ما به گوشه ای از آنها اشاره می کنیم:

* اگر در شناخت کسی به تردید افتادید، به دوستانش بنگرید که چه افرادی هستند. «فانظروا الی خلطائه» (۲)

* تنهایی، از رفیق بد بهتر است. (۳)

* از پیامبر صلی الله علیه و آله پرسیدند: بهترین دوست کیست؟ فرمود: کسی که دیدارش شما را به یاد خدا بیندازد، و گفتارش به علم شما بیفزاید و کردارش یاد قیامت را در شما زنده کند. (۴)

* حضرت علی علیه السلام فرمود: هنگامی که قدرتت از بین رفت، رفقای واقعی تو از دشمنان شناخته می شوند. (۵) * حضرت علی علیه السلام فرمود: رفیق خوب، بهترین فامیل است. (۶)

* در حدیث آمده است: دوست را در مورد غضب، درهم، دینار و مسافرت آزمایش کن. اگر در

ص: ۲۴۶

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۱۹۷.

۳-۳. بحار، ج ۷۷، ص ۱۷۳.

۴-۴. تفسیر قرطبی.

۵-۵. غرر الحکم.

۶-۶. غرر الحکم.

این آزمایش‌ها موفق شد، دوست خوبی است. (۱)

در شعر شاعران نیز درباره‌ی دوست و دوستی، بسیار سخن به میان آمده و به معاشرت و همنشینی با دوستان خوب بسیار سفارش شده است؛ همنشین تو از تو به باید تا تو را عقل و دین بیفزاید

و از همنشینی با دوستان بد مذمت شده است، رفیق بد به مار خوش خط و خالی تشبیه شده است که زهری کشنده در درون دارد؛ تا توانی می‌گریز از یار بد یار بد بدتر بود از مار بد مار بد تنها تو را بر جان زند یار بد بر جان و بر ایمان زند

یا دوست بد به ابر تیره‌ای تشبیه شده است که خورشید با آن عظمت را می‌پوشاند؛ با بدان منشین که صحبت بد گرچه پاکی تو را پلید کند آفتاب بدین بزرگی را پاره‌ای ابر ناپدید کند

پیام‌ها:

۱- حسرت‌های درونی در اعمال و رفتار انسان مؤثر است. «يَعِضُ الظَّالِمُ» □

۲- رها کردن راه انبیا ظلم است. (ظلم به خود و ظلم به انبیا) «يَعِضُ الظَّالِمُ» □

۳- عذاب قیامت بسیار سخت است. «يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ» (مشرک تنها یک انگشت و یا یک دست خود را گاز نمی‌گیرد، بلکه دو دست خود را گاز می‌گیرد)

۴- در قیامت، وجدان‌ها بیدار می‌شود. «يَعِضُ - يَقُولُ»

۵- پشیمانی، دلیل بر اختیار انسان است و اگر کسی مجبور بود، پشیمانی معنا نداشت. «يَا لَيْتَنِي» □

۶- دوستی‌های نامشروع امروز، فردای خطرناکی دارد. «يَا لَيْتَنِي» دوست در سرنوشت انسان مؤثر است.

۷- ایمان به تنهایی کافی نیست، همراه بودن با انبیا نیز لازم است. «مَعَ الرَّسُولِ»

ص: ۲۴۷

۸- ارتباط با انبیا هر چند اندک باشد، می تواند راه نجات باشد. «سَبِيلًا»

۹- دو دوستی در یک دل جا نمی گیرد. (دوستی پیامبر و دوستی انسان گمراه) اِتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ ... لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا

۱۰- دوستان منحرف، عوامل شیطانند. «فُلَانًا خَلِيلًا - وَ كَانَ الشَّيْطَانُ»

۱۱- نام و شخص افراد مهم نیست، کارایی آنان مهم است. «فُلَانًا - اَضَلَّنِي»

۱۲- نشانه ی دوست بد آن است که انسان را غافل کند. «اَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ»

۱۳- گاهی عواطف دوستی، بر استدلال و منطق غلبه می کند. «اَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَاءَنِي»

۱۴- خداوند با همه ی مردم اتمام حجت می کند. «بَعْدَ اِذْ جَاءَنِي»

وَ قَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿۳۰﴾

پیامبر (در روز قیامت از روی شکایت) می گوید: پروردگارا! قوم من این قرآن را رها کردند.

نکته ها:

این آیه، از گلابیه ی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله سخن می گوید و آن حضرت چون «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» است نفرین نمی کند.

امام رضا علیه السلام فرمود: دلیل آن که در نماز، قرآن می خوانیم آن است که قرآن از مهجوریت خارج شود. (۱)

در روایات آمده است: هر روز پنجاه آیه از قرآن را بخوانید و هدفتان رسیدن به آخر سوره نباشد، آرام بخوانید و دل خود را با تلاوت قرآن تکان دهید و هر گاه فتنه ها همچون شب تاریک به شما هجوم آوردند، به قرآن پناه برید. (۲)

به نظرم رسید اقرار بعضی بزرگان را درباره ی مهجوریت قرآن نقل کنم:

ص: ۲۴۸

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق.

۲- ۲). تفسیر نور الثقلین.

الف: ملاصدرا قدس سره در مقدمه تفسیر سوره واقعه می گوید: بسیار به مطالعه کتب حکما پرداختم تا آنجا که گمان کردم کسی هستم، ولی همین که کمی بصیرتم باز شد، خودم را از علوم واقعی خالی دیدم. در آخر عمر به فکر رفتم که به سراغ تدبیر در قرآن و روایات محمد و آل محمد علیهم السلام بروم. یقین کردم که کارم بی اساس بوده است، زیرا در طول عمرم به جای نور در سایه ایستاده بودم. از غصه جانم آتش گرفت و قلبم شعله کشید، تا رحمت الهی دستم را گرفت و مرا با اسرار قرآن آشنا کرد و شروع به تفسیر و تدبیر در قرآن کردم، در خانه ی وحی را کوبیدم، درها باز شد و پرده ها کنار رفت و دیدم فرشتگان به من می گویند: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوا خَالِدِينَ» . (۱)

ب: فیض کاشانی قدس سره می گوید: کتاب ها و رساله ها نوشتم، تحقیقاتی کردم، ولی در هیچ یک از علوم دوائی برای دردم و آبی برای عطش نیافتم، بر خود ترسیدم و به سوی خدا فرار و انابه کردم تا خداوند مرا از طریق تعمق در قرآن و حدیث هدایت کرد. (۲)

ج: امام خمینی قدس سره در گفتاری از اینکه تمام عمر خود را در راه قرآن صرف نکرده، تأسف می خورد و به حوزه ها و دانشگاه ها سفارش می کند که قرآن و ابعاد گوناگون آن را در همه ی رشته ها، مقصد اعلی قرار دهند تا مبادا در آخر عمر بر ایام جوانی تأسف بخورند. (۳)

«هجر»، جدایی با عمل، بدن، زبان و قلب را شامل می شود. (۴)

رابطه ی میان انسان و کتاب آسمانی، باید دائمی و در تمام زمینه ها باشد، زیرا کلمه ی «هجر» در جایی به کار می رود که میان انسان و آن چیز رابطه باشد. (۵)

بنابراین باید تلاشی همه جانبه داشته باشیم تا قرآن را از مهجوریت در آوریم و آن را در همه ی ابعاد زندگی، محور علمی و عملی خود قرار دهیم تا رضایت پیامبر عزیز اسلام را جلب کنیم.

نخواندن قرآن، ترجیح غیر قرآن بر قرآن، محور قرار ندادن آن، تدبیر نکردن در آن، تعلیم ندادنش به دیگران و عمل نکردن به آن، از مصادیق مهجور کردن قرآن است. حتی کسی

ص: ۲۴۹

۱-۱. مقدمه تفسیر سوره واقعه.

۲-۲. رساله الانصاف.

۳-۳. صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۲۰

۴-۴. مفردات راغب.

۵-۵. التحقيق فی کلمات القرآن.

که قرآن را فرا گیرد ولی آن را کنار گذارد و به آن نگاه نکند و تعهدی نداشته باشد، او نیز قرآن را مهجور کرده است. (۱)

پیام ها:

۱- در قیامت یکی از شاکیان، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. «وَقَالَ الرَّسُولُ»

۲- انتقاد از کسانی است که آگاهانه قرآن را کنار می گذارند. اِتَّخَذُوا... و نفرمود:

«کان عندهم مهجورا»

۳- جمع آوری و تدوین قرآن، در زمان شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله انجام شده و لذا مورد اشاره و خطاب قرار گرفته است. «هَذَا الْقُرْآنُ»

۴- مهجوریت قرآن و گلایه ی پیامبر و مسئولیت ما قطعی است. («قَالَ» فعل ماضی نشانه ی حتمی بودن است)

۵- تلاوت ظاهری کافی نیست، بلکه مهجوریت زدایی لازم است. «مَهْجُورًا»

وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَ كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًّا وَ نَصِيرًا ﴿٣١﴾

و ما این گونه برای هر پیامبری دشمنی از گناهکاران قرار دادیم، و پروردگارت برای راهنمایی و حمایت تو کافی است.

پیام ها:

۱- تضادّ میان حقّ و باطل، در مدار اراده الهی است. «كَذَلِكَ جَعَلْنَا»

۲- ندای حقّ خواهی و حقّ گویی، همیشه مخالف داشته است. «لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا»

۳- با توجه به مشکلات دیگران، خود را تسلی دهید. «لِكُلِّ نَبِيٍّ» ۴- انسان ابتدا به گناه آلوده می شود و کم کم دشمن انبیا می شود. «عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ»

۵- انسان با گناه، از مسیر حقّ جدا می شود. «مِنَ الْمُجْرِمِينَ» (کلمه ی «جرم» به معنای

ص: ۲۵۰

جدا شدن است).

۶- سختی ها و مخالفت ها، انسان را تربیت می کند. «جَعَلْنَا - بِرَبِّكَ»

۷- تنها راه پیروزی بر دشمن، تمسک به هدایت و نصرت الهی است. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا»

۸- در برابر مخالفین، بر خدا توکل کنیم. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا»

۹- پروردگار برای حمایت و هدایت کافی است، دل بستن به دیگران چرا؟ «كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا»

۱۰- انبیا نیز به هدایت الهی نیازمندند. «كَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا»

۱۱- انسان در درگیری های حق و باطل، به دو چیز نیاز دارد: یکی هدایت و دیگری قدرت. «هَادِيًا وَنَصِيرًا»

۱۲- هدایت و نصرت از شئون ربوبیت خداوند است. «بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا»

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَّاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾

و کسانی که کفر ورزیدند، (بهانه ی دیگری آورده و) گفتند: چرا (تمام) قرآن یکجا بر او نازل نشده است؟ (غافل از آن که ما) این گونه (نازل کردیم) تا دل تو را به وسیله ی آن استوار کنیم و آن را به تدریج و آرامی بر تو خواندیم.

نکته ها:

اشاره

بهانه جویان، هر لحظه بهانه ی جدیدی می گرفتند. گاهی می گفتند: چرا به ما وحی نمی شود؟ گاهی می گفتند: چرا فرشته وحی را نمی بینیم؟ چرا پیامبر سرمایه و کاخ و طلا ندارد؟ و گاهی می گفتند: چرا قرآن یکجا نازل نمی شود؟

در حالی که قرآن دارای دو نزول است: یکی نزول دفعی که در شب قدر بر قلب پیامبر نازل شده است و دیگری نزول تدریجی که به مناسبت های مختلف در طول بیست و سه سال

ص: ۲۵۱

نازل شده است.

آثار و دلایل نزول تدریجی قرآن:

۱. نزول تدریجی، عامل ارتباط دائمی و مستمر پیامبر اکرم با سرچشمه ی وحی و مایه ی استواری او در راه است و بیانگر آن است که رسالت یک جرّقه ی مقطعی نیست.
۲. دین زنده و جامع آن است که با حوادث و مناسبت ها ارتباطی نیرومند داشته باشد، و حوادث و مناسبت ها هم به مرور پیدا می شود، نه یکدفعه.
۳. انجام همه ی اوامر و ترک همه ی نواهی یکدفعه برای عموم مردم سخت بود و سبب عُسر و حَرَج می شد.
۴. چون هر سوره و آیه ی قرآن به تنهایی یک معجزه است، بنابراین نزول تدریجی آن به منزله ی چندین معجزه ی پی در پی و هر معجزه ای مایه ی تسلی قلب پیامبر در برابر آزار دشمنان است.
۵. نزول هر آیه به مناسبت نیازی که پیدا می شود با نزول همه ی آیات بدون در نظر گرفتن نیازها، تفاوت بسیار است.
۶. بعضی آیات پاسخ سؤالات مردم است، پس اوّل باید سؤالش مطرح شود تا بعد آیه ای در پاسخ آن نازل شود.
۷. بعضی آیات و احکام برای مدّتی معین نازل شده است، لذا باید آیه ی ناسخ نازل شود.

ترتیل چیست؟

- * پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: ترتیل آن است که قرآن را با بیان روشن بخوانید، (نه مثل شعر، نه مثل نثر)، هنگام برخورد بر لطایف آن توقّف کنید، روح و دل خود را صفا دهید و هدف شما در تلاوت، رسیدن به آخر سوره نباشد. (۱)
- * حضرت علی علیه السلام فرمود: مراد از ترتیل، رعایت موارد وقف و ادای حروف است. (۲) * امام صادق علیه السلام فرمود: ترتیل، یعنی زیبا و آرام خواندن قرآن، مکث کردن در آن و پناه بردن

ص: ۲۵۲

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر کنزالدقائق و منهج الصادقین.

به خداوند در هنگام تلاوت آیات مربوط به آتش و عذاب، و دعا کردن هنگام برخورد با آیات بهشت و درخواست بهشت از خدای مهربان. (۱)

پیام ها:

۱- رهبر باید قلبی مطمئن، استوار و آرام داشته باشد. «لِنُبَيِّنَ بِهٖ فُؤَادَكَ»

۲- نتیجه ی تربیت نبوی آرامش دلهاست، نه تعلیم و کسب اطلاعات. «لِنُبَيِّنَ بِهٖ فُؤَادَكَ»

۳- آموزش و تربیت باید تدریجی باشد. «وَ رَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً»

وَ لَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا» ۳۳

و هیچ مثلی (از بهانه ها و طعنه ها) برای تو نیاورند، مگر آن که پاسخ به حق و بهترین بیان را برای تو آوردیم.

نکته ها:

قرآن کریم در این آیه خطاب به پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: حرف مخالفان، یا باطل است که ما در برابر آن برای تو سخن حق می آوریم و یا حق است که ما سخن بهتر و جامع تر از حق آنان برای تو بازگو می کنیم.

پیام ها:

۱- قرآن، کتاب جامعی است و به همه ی ایرادها پاسخ می دهد. «وَ لَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ ...»

۲- انبیا با مخالفان درگیر بودند و از راه استدلال با آنان رفتار می کردند. «وَ لَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ ...»

۳- خداوند از انبیا دفاع می کند و در برابر سخنان باطل کفار، کلام حق را مطرح

ص: ۲۵۳

می کند. «وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ» و نفرمود: «جئت»

۴- سخن و ادله ی مخالفان استحکام ندارد. «بِمَثَلٍ»

۵- حق بر باطل پیروز است. لَا يَأْتُونَكَ ... إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا

۶- هدف انبیا، استقرار حق است. «جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ»

۷- سخن باید منطقی و حق باشد. «جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ»

۸- علم و سخن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از جانب خداست. جِئْنَاكَ ...

۹- گفتار و اعتراض دیگران را با کلام بهتر جواب دهیم. «وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا»

الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

کسانی که بر صورت هاشان به سوی جهنم محشور می شوند، آنان بدترین مکان را دارند و منحرف ترین راه را می روند.

پیام ها:

۱- تحقیر انبیا، سبب تحقیر خود در قیامت است. «يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ»

۲- گمراه ترین مردم کسانی اند که در برابر انبیا اشکال تراشی می کنند. «أَضَلُّ سَبِيلًا»

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ جَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَ زِيْرًا ﴿٣٥﴾

و همانا به موسی کتاب (تورات) دادیم و برادرش هارون را کمک و همراه او قرار دادیم.

فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾

پس به آن دو گفتیم: (برای اتمام حجّت) به سوی قومی که آیات ما را تکذیب کردند بروید. آنگاه آنان را (به خاطر عنادشان) به سختی قلع و قمع کردیم.

کلمه ی «تدمیر» از «دمار» به معنای هلاکت اعجاب انگیز است. (۱)

شیوه های تبلیغ و تربیت در قرآن متفاوت است؛ در یک جا می فرماید: باید به سراغ منحرفان رفت، «اذْهَبَا» و در جای دیگر می فرماید: باید فرمان داد تا آنان خود حاضر شوند و غرورشان شکسته شود. چنانکه حضرت سلیمان به ملکه ی سبا چنین فرمان داد: «وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ» (۲) یعنی با تسلیم کامل، در برابر ما حاضر شوید.

پیام ها:

۱- تا با کتاب آسمانی انس نگیریم، حقّ تبلیغ به دیگران را نداریم. آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ ... اِذْهَبَا

۲- جانشین انبیا را نیز باید خداوند تعیین کند. جَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ ...

۳- در مسئولیت های بزرگ، به وجود وزیر و همکار نیاز است. «جَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا»

۴- در برخی از دوره ها، انبیا متعدّد بودند، ولی رهبر یکی بود. «هَارُونَ وَزِيرًا»

۵- در تبلیغ، گاهی باید افرادی را اعزام کرد تا با هم تبلیغ کنند. «اذْهَبَا»

۶- اتمام حجّت با گمراهان لازم است. «اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا»

۷- انکار و لجاجت مردم، مانع لطف خداوند نیست. (پیامبر را برای هدایت آنان می فرستد) «اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا»

۸- تکذیب پیامبر، تکذیب خداست. «كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»

۹- نتیجه ی تکذیب حقّ، قلع و قمع شدن است. «فَدَمَّرْنَا هُمْ»

۱۰- نقل تاریخ و سرگذشت کفار قبل و بیان هلاکت آنان، زمینه ای برای هشدار و نهی از منکر کفار امروز است. «فَدَمَّرْنَا هُمْ»

ص: ۲۵۵

۱- ۱). التحقیق فی کلمات القرآن.

۲- ۲). نمل، ۳۱.

وَقَوْمِ نُوحٍ لَّمَّا كَذَبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾

و قوم نوح که پیامبران را تکذیب کردند، غرق نمودیم و آنان را برای مردم (تاریخ) عبرت قرار دادیم و برای ستمکاران عذابی دردناک آماده نمودیم.

پیام ها:

۱- تکذیب یک پیامبر به منزله ی تکذیب همه ی پیامبران است. «وَقَوْمِ نُوحٍ لَّمَّا كَذَبُوا الرُّسُلَ»

۲- تاریخ، درس عبرت است. «جَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً»

۳- سرنوشت انسان ها به دست خودشان است. كَذَّبُوا ... أَغْرَقْنَاهُمْ

۴- تکذیب انبیا، ظلم است. «وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ»

۵- تکذیب انبیا، هم قهر دنیوی دارد، «اغرقنا» هم عذاب اخروی. «عَذَابًا أَلِيمًا»

وَ عَادًا وَ ثَمُودَ وَ أَصْحَابَ الرُّسِّ وَ قُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾

و قوم عاد و ثمود و اصحاب رس و نسل های فراوان میان آنان را (هلاک کردیم).

وَ كَلَّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَ كَلَّا نَبْرُنَا تَنْبِيرًا ﴿٣٩﴾

و برای هر یک نمونه هایی (برای پند گرفتن) آوردیم (و چون عبرت نگرفتند) همه را به سختی نابود کردیم.

نکته ها:

اشاره

«قرون» جمع «قرن»، در اصل به معنای جمعیتی است که در یک زمان با هم زندگی می کنند و به چهل تا صد سال هم یک قرن گفته اند. «تنبیر» از دست دادن بزرگی و سرنگون شدن است، به صورتی که به نابودی و هلاکت کشیده شود. (۱)

ص: ۲۵۶

درباره ی قوم «رس» در تفاسیر مطالب زیادی آمده است از جمله: آنان همان قوم شعیب هستند، یا این که «رس» شهری است در «یمامه»، یا چاهی است در «انطاکیه» یا همان «رود ارس» است و یا غیر آن، ولی در کتاب «عیون اخبار الرضا» می خوانیم:

امام رضا علیه السلام فرمود: شخصی از حضرت علی علیه السلام درباره ی «اصحاب رس» پرسید، امام علیه السلام پاسخ داد: بعد از طوفان نوح، درختی به نام «شاه درخت» غرس شد. مردم (این درخت را مقدّس می دانستند و) در اطرافش دوازده قریه بنا کردند. نام قریه ها به نام ماه های ایرانی بود: فروردین، اردیبهشت، خرداد تا دوازده ماه، آنان هر ماه در یکی از قریه ها جشن و عید می گرفتند، البته در قریه ی اسفند، عیدشان با شکوه تر بود و جمعیت بیشتری جمع می شدند.

در آن مراسم جشن، درختی را آتش می زدند و همین که دودش بالا می رفت به گریه و زاری می افتادند.

خداوند پیامبری برای آنان فرستاد و آنان را ارشاد کرد، او را تکذیب کردند، پیامبرشان نفرین کرد و آن درخت مقدّسشان خشک شد. پس از آن چاه عمیقی حفر کردند و پیامبر خدا را در آن افکندند و او را این گونه به شهادت رساندند. (۱)

و در نهج البلاغه می فرماید: «أین اصحاب مدائن الرس الذین قتلوا الانبیاء»

پیام ها:

۱- سنّت الهی فرستادن رسولان برای هدایت مردم و هلاکت تکذیب کنندگان آنان بوده است. كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَفْنَاهُمْ ... وَ عَادًا وَ ثَمُودَ ...

۲- خداوند با همه ی امت ها اتمام حجّت کرده است. «وَ كَلَّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأُمْتَالَ»

۳- قهر و غضب خداوند بر کفار، یکی از سنّت های الهی است. «وَ كَلَّا تَبَرْنَا تَبِيرًا»

ص: ۲۵۷

وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرْنَا مَطَرًا سَوِيًّا فَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

همانا (مشرکان مکّه به هنگام مسافرت به شام) بر منطقه ای که باران بلا بر آن باریده بود (و سنگباران شده بودند) گذر کردند. آیا آن را نمی دیدند (تا پند گیرند؟) چرا، (منطقه ی قوم لوط را دیدند ولی عبرت نگرفتند، زیرا) آنان به قیامت و رستاخیز امید و ایمانی نداشتند؟

نکته ها:

مراد از قریه ای که باران بلا بر آن باریده، قریه ی قوم لوط است که بارانی از سنگ بر آن بارید، و به فرموده ی امام باقر علیه السلام نام منطقه ی آنان، «سدوم» بوده است. (۱)

پیام ها:

۱- آثار باستانی می تواند وسیله ی عبرت باشد. «أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا» (نقل تاریخ و بیان سرگذشت گمراهان، زمینه ای برای تبلیغ، تربیت و نهی از منکر است.) هر که ناموخت از گذشت روزگار هیچ ناموزد زهیچ آموزگار

۲- گردنکشی در برابر حق و استمرار بر کفر، مانع دریافت حق است. «أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ»

۳- تنها کسانی که نور امید در دل دارند و قیامت را باور دارند، از حوادث و جرقه ها استفاده می کنند. «بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا»

وَ إِذَا رَأَوْكَ إِِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوءًا أَوْ هَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾

و هرگاه (کفار) تو را ببینند، جز به مسخره ات نگیرند، (حرف آنان این است که) آیا این همان کسی است که خداوند او را پیامبر قرار داده است؟

ص: ۲۵۸

پیام ها:

۱- کسی که لجاجت و غرور دارد، حق را نمی پذیرد. «إِلَّا هُزُواً»

۲- تمسخر و تحقیر انبیاء، شیوه ی دائمی کفار است. وَإِذَا رَأَوْكَ ... أَ هَذَا الَّذِي ...

۳- کفار با انکار شخص پیامبر، رسالت را زیر سؤال می بردند. أَ هَذَا الَّذِي بَعَثَ ...

إِنَّ كَادَ لَيُضِلَّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا «۴۲»

اگر ما بر پرستش بت ها مقاومت نمی کردیم، نزدیک بود که (این شخص) ما را از خدایانمان منحرف کند. آن گاه که عذاب را ببینند خواهند دانست که چه کسی گمراه تر است.

پیام ها:

۱- مشرکان به تأثیر سخنان پیامبر اسلام اعتراف دارند. «لَيُضِلَّنَا عَنْ آلِهَتِنَا»

۲- گاهی انسان چنان واژگون فکر می کند که هدایت را گمراهی می پندارد. «لَيُضِلَّنَا عَنْ آلِهَتِنَا»

۳- کسانی که یک خدای با شعور را نپذیرند، چندین بت بی شعور را به عنوان خدا خواهند پذیرفت. «آلِهَتِنَا»

۴- صبر و مقاومت در همه جا ارزش نیست، گاهی یکدندگی و لجاجت است، همچون صبر و مقاومت در گمراهی و انحراف. «صَبَرْنَا»

۵- برنامه های اسلام، انسان های غیر لجوج را جذب می کند و تنها لجوجان محروم می مانند. «لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا»

أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا ﴿٤٣﴾

آیا کسی که هوای نفس خود را معبود خود قرار داده است دیده ای؟ آیا تو می توانی وکیل او باشی (و به دفاع از او برخیزی و او را هدایت کنی)؟

نکته ها:

اشاره

به هر معبودی غیر از حقّ، هوی گفته می شود. (۱)

هوی پرستی از نظر قرآن و روایات:

* هواپرستی، سرچشمه غفلت است. «وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ» (۲)

* هواپرستی، سرچشمه ی کفر است. «مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى» (۳)

* هواپرستی، بدترین انحراف است. «وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ» (۴)

* هواپرستی، مانع قضاوت عادلانه است. «فَأَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ» (۵)

* هواپرستی، سرچشمه ی فساد است. «لَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ» (۶)

* هواپرستی، سرچشمه ی غصّه هاست.

* هواپرست، ایمان ندارد.

* هواپرست، بی عقل است.

* آغاز فتنه ها پیروی از هوسها و ایجاد بدعت ها می باشد.

* هوا و هوسها انسان را کر و کور کرده و قدرت تشخیص حقّ از باطل را می گیرد.

* شجاع ترین مردم کسانی هستند که بر هوس های خود غلبه کنند.

* پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هوی را بدان سبب هوی نامیده اند که صاحب خود را فرو می افکند. (۷)

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. کھف، ۲۸.

۳-۳. طہ، ۱۶.

۴-۴. قصص، ۵۰.

۵-۵. ص، ۲۶.

۶-۶. مؤمنون، ۷۱.

۷-۷. مجموعہ احادیث از میزان الحکمہ می باشد.

۱- ریشه ی بت پرستی، هواپرستی است. «صبرنا علی آلهتنا- اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ»

۲- خداجویی در فطرت هر انسانی وجود دارد، لکن او در مصداق و یافتن حق گرفتار اشتباه می شود. «اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ»

۳- انبیا مسئولیتی در هدایت اجباری هواپرستان ندارند. «أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا» ۴- انسان دارای اختیار است. «أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا»

۵- تربیت و ایمان باید بدون اجبار و اکراه باشد. «أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكَيْلًا»

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا «۴۴»

آیا گمان می کنی که اکثر کفار (حق را) می شنوند و (در آن) می اندیشند؟ آنان جز مانند چهارپایان نیستند، بلکه گمراه ترند. (زیرا ارزش انسان به تعقل و بینش اوست).

نکته ها:

قرآن به هنگام انتقاد از کفار، کلمه ی اکثر را به کار می برد تا حساب آن دسته را که هدایت می شوند از باقی جدا کند.

سؤال: چرا انسان منحرف از چهارپایان بدتر است؟

پاسخ: ۱. حیوان نمی تواند بیش از آنچه که هست رشد کند، ولی انسان می تواند و زمینه و امکانات رشد کاملاً برای او فراهم است.

۲. حیوان عقل ندارد تا خوب و بد را بفهمد و حق و باطل را بشناسد، ولی انسان های منحرف با داشتن عقل، آن را زیر پا گذارده و بر اساس هوس عمل می کنند.

۳. حیوان از یک گزینه ی ثابت پیروی می کند، ولی انسان منحرف از صدها هوی و هوس.

۴. انسان منحرف، هم کج می رود و هم انحراف خود را توجیه می کند.

۵. حیوان، نسبت به کسی که به او محبت کند رام است، ولی انسان منحرف نسبت به خدای

مهربان کفر می ورزد و بسیار ناسپاس است.

۶. حیوانات، تسبیح آگاهانه دارند؛ «كُلُّ قَدِّ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۱) اما انسان های منحرف، اهل ذکر و تسبیح نیستند و از خدا غافل اند. ۷. حیوانات، استحقاق عذاب الهی را ندارند، ولی انسان منحرف به قهر او گرفتار خواهد شد.

در حدیث آمد که یزدان مجید

خلق عالم را سه گونه آفرید

یک گروه را جمله عقل و علم و جود

او فرشته است و نداند جز سجود

یک گروه دیگر از دانش تهی

همچو حیوان از علف در فربهی

این سوم هست آدمی زاد بشر

نیم از او فرشته و نیمی ز خر

آن دو قوم آسوده از جنگ و خراب

وین بشر با دو مخالف در عذاب

یک گروه مستغرق مطلق شده

همچو عیسی با ملک ملحق شده

نقش آدم لیک معنا جبرئیل

رسته از خشم و هوا و قال و قیل

قسم دیگر با خران ملحق شدند

خشم محض و شهوت مطلق شدند (۲)

**** آدمی زاده طرفه معجونی است کز فرشته سرشته وز حیوان گر رود سوی این، شود به از این ور رود سوی آن، شود

پس از آن

۱- انسان برای هدایت خود باید به رهنمودهای پیامبر درونی، (عقل) و پیامبر بیرونی گوش فرا دهد. «أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ»

۲- کفر و نپذیرفتن دعوت انبیاء، بی خردی است. «أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ»

۳- انسان که خلیفه ی خدا می باشد، با نادیده گرفتن فطرت خود از حیوان نیز پست تر می شود. «إِنَّ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا»

ص: ۲۶۲

۱- ۱). نور، ۴۱.

۲- ۲). مولوی.

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ آیا به (قدرت) پروردگارت نمی نگری که چگونه سایه را گسترده است؟ و اگر می خواست آن را ساکن (و ثابت) قرار می داد (تا همیشه شب یا بین الطلوعین باشد) سپس خورشید را دلیل و نمایانگر آن قرار دادیم.

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾

سپس آن سایه را (اندک اندک) به سوی خود جمع می کنیم.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از سایه گسترده در آیه، سایه ی مابین طلوع فجر و طلوع خورشید است. (۱) گرچه بعضی مراد از سایه را سایه ی شب یا بعد از ظهر گرفته اند، ولی با توجه به جمله بعد که می فرماید: «ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا»، سخن امام مورد قبول است.

کیف مد الظل نقش اولیاست

کو دلیل نور خورشید خداست (۲)

اندرین وادی مرو بی این دلیل

لا احب الآفلین گو چون خلیل (۳)

پیام ها:

۱- بهترین راه خداشناسی برای همگان، تفکر در پدیده های هستی است که بر اساس حکمت الهی آفریده شده اند. «أَلَمْ تَرَ»

۲- گردش زمین به دور خود و خورشید تصادفی نیست، حکیمانه و مدبرانه است. «أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ»

۳- انسان غرق در نعمت هاست، ولی با دیده ی عبرت به آنها نمی نگرد. «أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ»

ص: ۲۶۳

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). شهریار نیز می گوید: به علی شناختم من، به خدا قسم خدا را.

۳- ۳). مولوی.

۴- گستردگی و طولانی شدن مدّت سایه به خاطر پرورش و رشد و شکوفایی است. رَبِّكَ ... مَدَّ الظِّلَّ (اگر نور، مستقیم و یا سایه دائمی بود، یا همگی می سوختند و یا منجمد می شدند).

۵- گرچه خداوند قدرت دارد که در طبیعت، تغییر و تحوّل شدید ایجاد کند، ولی خداوند سنّت خود را ترک نمی کند. «وَلَوْ شَاءَ»

۶- تداوم گردش هستی به دست اوست. «وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا»

۷- شناخت سایه با وجود خورشید و نور ممکن است، زیرا هر چیزی با وجود ضدش شناخته می شود. «ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا»

۸- حرکت هستی و عملکرد طبیعت، عمل خداست. «مَدَّ - جَعَلْنَا - قَبَضْنَا»

۹- همان گونه که آفرینش جهان به تدریج و آرامی و در شش مرحله صورت گرفته است، تغییر آن نیز به تدریج خواهد بود. «قَبْضًا يَسِيرًا»

۱۰- گرفتن هیچ چیز برای خدا سخت نیست. «قَبْضًا يَسِيرًا»

وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَ النَّوْمَ سُباتًا وَ جَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا «۴۷»

و او کسی است که شب را برای شما پوشش و خواب را آرام بخش گردانید و روز را زمان برخاستن (و تلاش) شما قرار داد.

نکته ها:

در قرآن کریم از چند چیز به عنوان «لباس» یاد شده است: شب، «جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا» (۱)، همسر؛ «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ» (۲) و تقوا «وَ لِبَاسٌ التَّقْوَى ذَلِكُمْ خَيْرٌ» (۳)

ص: ۲۶۴

۱-۱. فرقان، ۴۷.

۲-۲. بقره، ۱۸۷.

۳-۳. اعراف، ۲۶.

«سبت» یعنی قطع و تعطیل کار به استراحت بعد از تلاش نیز «سبت» می گویند. (۱)

«نشور» از «نشر» به معنای پخش شدن مردم در روز برای کار و تلاش است.

پیام ها:

۱- گردش شب و روز تصادف نیست، اهداف و برنامه های حکیمانه ای در آن نهفته است. «جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَ النَّوْمَ سُبَاتًا»

۲- پدیده ی شب، یک نعمت الهی برای بشر است. «لَكُمْ»

۳- خواب و بیداری خود را با طبیعت هماهنگ کنیم. «اللَّيْلَ لِبَاسًا وَ النَّوْمَ سُبَاتًا» تاریکی و سکوت، در ایجاد آرامش مؤثرند، چنانکه وجود نور در تلاش و جنب و جوش انسان، مؤثر است.

۴- شب، حافظ جسم و سلامتی است، چنانکه لباس، حافظ بدن است. «اللَّيْلَ لِبَاسًا»

۵- گردش شب و روز و آرامش در شب و تلاش در روز، نشانه ی ربوبیت خداوند است. رَبُّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ ... وَ هُوَ الَّذِي ...

وَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا «۴۸»

و او خداوندی است که بادهای را مژده ای پیشاپیش (باران) رحمتش فرستاد و از آسمان، آبی پاکیزه کننده فرو فرستادیم.

لِنُحْيِيَ بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا وَ نُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَ أَنَاسِيَّ كَثِيرًا «۴۹»

تا به وسیله ی آن سرزمین مرده (و پژمرده و خشک) را زنده گردانیم و آن را به چهارپایان و مردمان بسیار از مخلوقات خود بنوشانیم.

ص: ۲۶۵

«طهور» چیزی را گویند که هم در نهایت پاکی است و هم پاک کننده می باشد. کلمه ی «بلد» به معنای سرزمین است، خواه شهر باشد یا روستا و مزرعه، به دلیل آیه ی ۵۸ سوره اعراف که می فرماید: «وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ بِبَاتِنِهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ» سرزمین نیکو با اذن پروردگارش گیاه خود را بیرون می آورد، و روشن است که روئیدن گیاه مخصوص شهر نیست. کلمه ی «اناسی» جمع «انسی» مرادف معنای «انسان» است.

چون معنی «بلد» و «بَلَدَةٌ» یکی است، در توصیف آن فرمود: «مَيْتًا» و نفرمود: «میته»

در استفاده از آب، بیشترین سهم به کشاورزی اختصاص دارد، بعد حیوانات بیشترین استفاده را از آن می برند و سپس انسان ها. به خاطر همین، در آیه ی شریفه ابتدا از کشاورزی و احیای زمین یاد شده است، سپس از حیوانات، آن گاه از انسان.

بادها فواید بسیاری دارند از جمله: هوا را لطیف می کنند، ابرها را انتقال می دهند، حرارت را کم می کنند و گیاهان را بارور می سازند.

پیام ها:

۱- حرکت بادها، به اراده ی خداوند است. «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ»

۲- بادها انواع مختلفی دارند و گاهی با باران ملازمند. أَرْسَلَ الرِّيحَ ... أَنْزَلْنَا ...

۳- نزول باران از ابر با اراده ی خداوند است. «أَنْزَلْنَا»

۴- آب هم پاک است و هم پاک کننده، جسم آدمی و اشیای دیگر را پاک می کند و در وضو و غسل نیز مایه ی پاکی روح انسان است. «طَهُورًا»

۵- زندگی بشر مرهون نباتات و حیوانات است. (زنده شدن زمین و سیرابی چارپایان، قبل از سیراب شدن انسان آمده است)

۶- کارهای خدا از طریق اسباب طبیعی صورت می گیرد. «أَرْسَلَ الرِّيحَ - أَنْزَلْنَا - لِنُحْيِيَ»

وَ لَقَدْ صَرَّفْنَا بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾

و همانا ما آن (آیات قرآن یا ابر و باران) را در میانشان گونه گونه کردیم تا شاید به یاد خدا بیفتند اما اکثر مردم سر باز زدند و ناسپاسی کردند.

نکته ها:

ممکن است مراد از «تصریف» نقل و انتقال باران باشد، یعنی باران را به صورت مکرر و پراکنده فرستادیم، گاهی با قطرات ریز و گاهی با قطرات درشت، گاهی تند و گاهی کند و همه ی این تغییرها و تنوع ها برای تذکر و شکرگزاری است، اما صد حیف که...

و ممکن است مراد از جمله ی «صِرَفْنَا بَيْنَهُمْ» تکرار و بیان نقل های گوناگون آیات قرآن باشد، که این معنا در قرآن زیاد آمده است. «والله العالم»

پیام ها:

۱- یادآوری باید مکرر و متنوع باشد. «صِرَفْنَا»

۲- قرآن، کتاب هدایت است و تکرار و تذکر لازمه ی هدایت. صِرَفْنَا ... لِيَذْكُرُوا

۳- یادآوری نعمت ها، شکر نعمت هاست و غفلت از آنها، کفران آنهاست.

لِيَذْكُرُوا ... كُفُورًا

۴- شاکران نعمت ها، کم هستند. «فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا»

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾

و اگر می خواستیم در هر آبادی، (پیامبر و) هشداردهنده ای برمی انگیزیم (تا کار تو سبک شود، ولی این کار لزومی نداشت).

نکته ها:

این آیه به نوعی بیانگر خاتمیت پیامبر اسلام و جامعیت مکتب اوست، چرا که می فرماید:

در کنار تو هیچ پیامبری در هیچ کجا مبعوث نشده است، زیرا در مکتب و شخصیت تو توان اداره ی کل جامعه هست و نیازی به دیگری نیست. تو دارای چنان مقامی هستی که با وجود تو پرونده ی نبوت خاتمه می یابد.

پیام ها:

۱- گرچه برای هر امتی رهبری لازم است، «وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» (۱) ولی اگر در هر قریه ای یک پیامبر بود، این کار به وحدت رهبری امت ضربه می زد.

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا ...

۲- رسالت امری توقیفی است، نه قراردادی و انتخابی. وَ كُؤْ شِنَا لَبَعَثْنَا ...

ص: ۲۶۷

۱-۱. فاطر، ۲۴.

فَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَ الْجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً «۵۲»

پس، از کافران پیروی نکن و به وسیله ی قرآن (یا ترک پیروی از آنان) با آنان به جهادی بزرگ پرداز.

نکته ها:

برخورد ما با کفار چند مرحله دارد:

اول: عدم اطاعت از آنان. «فَلَا تُطِيعِ»

دوم: مبارزه و جهاد. «وَجَاهِدْهُمْ»

جهاد و مبارزه نیز چند قسم است: جهاد با شمشیر که جهاد اصغر است، جهاد علمی با منطق قرآن و پاسخ دادن به شبهات دشمنان که جهاد کبیر است.

پیام ها:

۱- سازش با کفار ممنوع است. «فَلَا تُطِيعِ» (هرگونه تقاضای انحرافی کفار را با قاطعیت رد کنید)

۲- زمانی می توانید در برابر کفار، مستقل و مقاوم و با صلابت باشید که متمرکز باشید. «لَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيراً - فَلَا تُطِيعِ» یعنی اکنون که رهبری در وجود یک پیامبر متمرکز است، شما نیرومندید، پس سازش نکنید.

۳- پیروی نکردن از کفار کافی نیست، جهاد لازم است، آن هم جهادی بزرگ و همه جانبه. «فَلَا تُطِيعِ ... وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً»

۴- مبارزه ی منفی، یکی از شیوه های مبارزه است. (با ترک اطاعت از کفار، با آنان جهاد کن) «فَلَا تُطِيعِ ... وَ جَاهِدْهُمْ»

۵- قرآن بهترین ابزار جهاد علمی و فرهنگی و نیرومندترین وسیله ی بحث و محاجه با دشمنان اسلام است. «جَاهِدْهُمْ بِهِ»

۶- دشمنان شما برای تهاجم فرهنگی و فکری تلاش ها دارند، شما هم بیکار نباشید. «جَاهِدْهُمْ» طرفینی است.

۷- جهاد علمی و منطقی علیه کفر و شرک، بزرگ ترین جهاد است. «جِهَاداً كَبِيراً»

وَ هُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَ جَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً وَ حِجْراً مَحْجُوراً» (۵۳)

و او خدایی است که دو دریا را به هم پیوست، این یکی شیرین و گوارا و آن دیگری شور و تلخ و میان این دو حایلی قرار داد که همیشه از هم جدا باشند.

نکته ها:

کلمه ی «مَرَجَ» به معنای مخلوط کردن و دو دریا را روان ساختن است تا یکدیگر برسند. (۱) «عَذْبٌ»، یعنی گوارا و «فُرَاتٌ» به آب بسیار گوارا متمایل به شیرین می گویند.

«مِلْحٌ» یعنی شور و «أُجَاجٌ» یعنی آب بسیار شور که متمایل به تلخی باشد.

پیام ها:

۱- خدایی که اجازه نمی دهد آب گوارا و آب شوری که در کنار یکدیگرند با هم مخلوط شوند، چگونه اجازه می دهد حق و باطل و کفر و ایمان، آمیخته شوند؟ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً ... مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ ...

۲- با اراده ی خداوند حتی اگر مایعات در کنار هم باشند با یکدیگر مخلوط نمی شوند. «جَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً»

وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهْرًا وَ كَانَ رَبُّكَ قَدِيراً» (۵۴)

و او کسی است که انسان را از آب آفرید و او را دارای پیوند نسبی و سببی گردانید (و نسل او را از این دو طریق گسترش داد)، و پروردگار تو همواره تواناست.

ص: ۲۶۹

۱-۱) چنانچه در آیه ۱۹ سوره ی الرحمن می خوانیم مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ

مراد از آب در این آیه، نطفه ی انسان است، به دلیل آیه ی: «أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ» (۱) و آیه ی: «خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ» (۲)

«نسب» پیوندی است که از طریق زاد و ولد به وجود می آید، نظیر پیوند پدر و فرزند و برادران با یکدیگر. کلمه ی «صهر» به معنای داماد است و دامادی پیوندی است که بین یک مرد و یک خانواده ی دیگر به وجود می آید، مانند پیوند داماد با بستگان همسرش که در اصطلاح به آن خویشاوندی سببی می گویند.

پیام ها:

۱- هم انسان از آب است، «خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا» هم حیوان، «وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ» (۳) و هم سایر موجودات زنده. «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ» (۴)

۲- همه ی انسان ها از یک ماده آفریده شده اند، «خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا» پس امتیازات و برتری های نژادی پوچ است.

۳- انسان موجود با عظمتی است. «بَشَرًا» (تنوین نشانه عظمت است)

۴- زندگی انسان بر اساس پیوندهای سببی و نسبی شکل می گیرد. «نَسَبًا وَ صِهْرًا»

۵- در این آیه از بستگان نسبی قبل از بستگان سببی سخن به میان آمده است تا رمز اولویت آنان باشد. «نَسَبًا وَ صِهْرًا»

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَ كَانِ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا «۵۵»

و آنان غیر از خداوند چیزهایی را می پرستند که نه سودشان می دهد و نه زیانشان می رساند؛ و کافر همواره در برابر پروردگارش پشتیبان (گمراهان و خطوط انحرافی) است.

ص: ۲۷۰

۱-۱. مرسلات، ۲۰.

۲-۲. طارق، ۶.

۳-۳. نور، ۴۵.

۴-۴. انبیاء، ۳۰.

پیام ها:

۱- عملی ارزشمند است که بدنبال آن جلب منفعت یا دفع ضرری باشد، پرستش غیر خدا ارزشی ندارد. «وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ»

۲- مشرکان، هیچ دلیل و منطقی برای پرستش بت ها ندارند. «لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ»

۳- نفع و ضرر تنها به دست خداست، نه دیگران. «لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ»

۴- مشرکان، کافرند و در کفر پشتیبان یکدیگرند. «كَانَ الْكَافِرُ عَلَى رَبِّهِ ظَهِيْرًا»

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾

و تو را جز مژده رسان و بیم دهنده نفرستادیم.

نکته ها:

در این آیه ی کوتاه، هم به توحید اشاره شده است، «ارسلنا» هم به نبوت، «ک» و هم به معاد، «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا».

چون در آیه قبل سخن از مخالفت کفار و مشرکان و پشتیبانی آنان از یکدیگر بود، شاید این آیه برای دلداری پیامبر صلی الله علیه و آله باشد که نگران مباش، زیرا وظیفه ای جز بشارت و هشدار نداری.

پیام ها:

۱- انبیا ضامن وظیفه ی خود هستند، نه نتیجه. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۲- در ارشاد و تبلیغ، هشدار و مژده در کنار هم کارساز است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۳- انبیا حق اجبار مردم و سیطره بر آنها را ندارند. «إِلَّا مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۴- انسان، به هشدار بیشتر نیاز دارد تا بشارت. (کلمه ی «نذیر» صیغه ی مبالغه و نشانه ی تأکید است) «نَذِيرًا»

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَهِي رَبًّا سَبِيلًا ﴿٥٧﴾

بگو: از شما هیچ گونه مزدی در برابر رسالتم درخواست نمی‌کنم، مگر (این که) کسی بخواهد (با راهنمایی من) به سوی پروردگارش راهی در پیش گیرد.

نکته ها:

قرآن درباره ی پاداش زحمات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله چند نوع تعبیر دارد که در دعای ندبه، همه ی آیات این موضوع در کنار هم آمده است:

* پاداش من بر خداست. «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (١)

* پاداش من محبت اهل بیت من است. «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (٢)

* پاداش من قرار گرفتن شما در خط خداست. «يَتَّخِذَ إِلَهِي رَبًّا سَبِيلًا» (٣)

* پاداشی که خواستم به نفع خود شماست. و «مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ» (٤) زیرا مودت رهبران معصوم کلید و رمز قرار گرفتن در خط خدا می باشد و بهره بردن مردم از انتخاب چنین راهی، به سود خود آنان می باشد، پس سود مادی برای شخص پیامبر در کار نیست.

پیام ها:

۱- رهبری موفق است که بی توقعی خود را به مردم اعلام کند. «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ»

۲- انسان، زمانی به اخلاص می رسد که هیچ گونه پاداش مادی و عنوانی و زبانی نخواهد. «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»

۳- انسان در انتخاب راه و عقیده آزاد است. «مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ»

۴- مزد انبیا این است که مردم خدا را بندگی کنند. «إِلَهِي رَبًّا سَبِيلًا»

ص: ۲۷۲

۱- ۱. سبأ، ۴۷.

۲- ۲. شوری، ۲۳.

۳- ۳. فرقان، ۵۷.

۴- ۴. سبأ، ۴۷.

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَ كَفَىٰ بِهِ بُدُوبِ عِبَادِهِ خَيْرًا ﴿٥٨﴾

و بر(خدای)زنده ای که هرگز نمی میرد توکل کن و به ستایش او تسبیح گوی همین بس که او به گناهان بندگانش آگاهی دقیق دارد.

نکته ها:

واژه ی «تَوَكَّلْ» با مشتقاتش هفتاد بار در قرآن آمده است. توکل به معنای تکیه کردن بر خدا و وکیل گرفتن او در کارها است.

در آیه ی قبل به پیامبر فرمود: به مردم بگو: من مزدی از شما نمی خواهم، گویا در این آیه می فرماید: رهبران دینی که به مال مردم چشم داشتی ندارند، برای زندگی خود باید تنها به خداوند توکل نمایند.

توکل بر خداوند به معنای رها کردن تلاش و کوشش نیست. چنانکه مولوی می گوید:

گفت پیغمبر به آواز بلند

با توکل زانوی اشتر ببند

رمز الکاسب حبیب الله شنو

از توکل در سبب کاهل مشو

رو توکل کن تو با کسب ای عمو

جهد می کن کسب می کن مو به مو

پیام ها:

۱- تکیه ی فانی بر فانی لغو است. «تَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ»

۲- تکیه ی ضعیف بر ضعیف لغو است. تَوَكَّلْ عَلَى ... الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ

۳- تکیه ی جاهل بر جاهل لغو است. تَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي ... خَيْرًا

۴- انبیا نیز به موعظه و تذکر الهی نیاز دارند. «وَتَوَكَّلْ»

۵- حیات ابدی مخصوص خداست. «الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ»

۶- خدایی را وکیل بگیر که برای همیشه زنده است و اگر امروز به دشمن مهلت داد تا شاید از کارشکنی و کفر دست بردارد، فردا فرصت و مهلت دارد تا از او انتقام گیرد. «لَا يَمُوتُ»

ص: ۲۷۳

۷- توکل قلبی باید با تسبیح و حمد عملی همراه باشد. «وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ»

۸- خداوند به کارهای جزئی مردم علم دقیق دارد. «بِذُنُوبِ عِبَادِهِ»

۹- گناهکاران نیز بندگان خدا هستند. «بِذُنُوبِ عِبَادِهِ»

۱۰- ایمان انسان به این که خداوند بر گناهانش آگاه است، بهترین اهرم برای پیدایش تقواست. «بِذُنُوبِ عِبَادِهِ»

۱۱- آگاهی خداوند بر گناهان مردم، علاوه بر اینکه تهدیدی برای کفار است، برای پیامبر نیز تسلی و دلداری می باشد که نگران نباش، ما از کارشکنی های آنان آگاهیم و به حساب کفار لجوج می رسیم. «وَكَفَىٰ بِهِ ذُنُوبًا عِجَابًا خَيْرًا»

الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَسئَلُ بِهِ خَيْرًا» (۵۹)

خدایی که آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست در شش روزگار آفرید. سپس بر عرش (قدرت) استیلا یافت (وبه تدبیر جهان پرداخت).

اوست خدای رحمان، پس از او بخواه که بر همه چیز آگاه است، (یا درباره او از خُبره ای پیرس که می داند).

نکته ها:

درباره آفرینش جهان در شش روز، در قرآن شش مرتبه سخن به میان آمده است. مراد از شش روز، یا شش دوره و مرحله و یا مدّتی برابر شش روز طبیعی می باشد. مولوی می گوید:

با تائی گشت از عالم جدا

تا به شش روز این زمین و چرخ ها

ورنه قادر بود کز کن فیکون

صد زمین و چرخ آوردی برون

این تائی از پی تعظیم توست

صبر کن در کار دیر آی و درست

کلمه ی «عرش» در فرهنگ اسلام، مرکز فرماندهی و تدبیر آفرینش است و مراد از «اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ» همان تسلط و تدبیر الهی است، به دلیل آیه ی ۳ سوره یونس که می فرماید: «ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ»

رحمت الهی بر همه چیز گسترده است:

۱- نظام تکوین و آفرینش جهان، بر اساس رحمت است. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... الرَّحْمَنُ

۲- نظام آفرینش انسان، بر اساس رحمت است. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» (۱)

۳- نظام تشریع و قانون گذاری، بر اساس رحمت است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ» (۲)

۴- نظام قیامت و حسابرسی، بر اساس رحمت است. «كُتِبَ عَلَيَّ نَفْسِي الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ» (۳)

پیام ها:

۱- آفرینش هستی، به تدریج صورت گرفته است. خَلَقَ ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

۲- خداوند هم جهان را آفرید و هم بر آن سلطه ی کامل دارد. خَلَقَ ... ثُمَّ اسْتَوَى

۳- تدبیر هستی بر اساس رحمت الهی است. «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ»

۴- از کسی چیزی بخواهید که اهل رحمت باشد. «الرَّحْمَنُ فَسْئَلُ بِهِ»

۵- سؤال کردن عیب نیست، ندانستن عیب است. «فَسْئَلُ بِهِ خَيْرٌ»

۶- مراجعه به کارشناس در معارف الهی لازم است. «فَسْئَلُ بِهِ خَيْرٌ»

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَ مَا الرَّحْمَنُ أَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَ زَادَهُمْ نُفُورًا «۶۰»

و چون به آنان گفته شود: (خدای) رحمان را سجده کنید، گویند: رحمان چیست؟ آیا به چیزی که تو فرمانمان می دهی سجده کنیم؟ (این دعوت) بر رمیدگی آنان می افزاید.

نکته ها:

در این آیه دو بار کلمه ی «مَا» مطرح شده است که برای جمادات به کار می رود. هدف کفار از این تعبیر، تحقیر ذات مقدس الهی بود. لذا به جای «و من الرحمن» گفتند: «مَا الرَّحْمَنُ» و به جای «لمن تأمرنا» گفتند: «لِمَا تَأْمُرُنَا». کلمه ی «رحمن» رمز رحمت دائمی و بی پایان و از صفات اختصاصی پروردگار است. (۴)

ص: ۲۷۵

٢-٢. الرحمن، ١-٢.

٣-٣. انعام، ١٢.

٤-٤. تفسير اطيح البيان.

پیام ها:

۱- سجده، مظهر یکتاپرستی و روح ادیان توحیدی است. «اسْجُدُوا» (از میان همه ی تکالیف، تنها سخن از سجده به میان آمده است)

۲- در امر به معروف، به دلیل امر خود اشاره کنید. «اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ» (دلیل سجده شما، رحمت گسترده ی خداوند است)

۳- کفر و لجاجت باعث می شود دعوت انبیا نه تنها کارساز نباشد، بلکه مایه ی زدگی و نفرت بیشتر کفار از کلام حقّ شود. «زَادَهُمْ نُفُورًا»

بَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَ جَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾

فرخنده و مبارک است کسی که در آسمان بُرج هایی قرار داد، و در آن، خورشید و ماه تابانی نهاد.

نکته ها:

کلمه ی «بَارَكَ» تنها در قالب ماضی به کار رفته و در این سوره سه بار آمده است. (در آیات یک و ده و همین آیه) و چنانکه گفته شد یا از «برک» به معنای ثابت و پایدار است، یا از «برکه» به معنای خیر زیاد.

به فرموده ی امام باقر علیه السلام، مراد از «بروج» در این آیه ستارگانند. (۱)

«سراج» به معنای خورشید است که نورش از خودش می باشد، چنانکه می خوانیم:

«وَ جَعَلَ الشَّمْسُ سِرَاجًا» (۲) و اگر نورش از بیرون باشد به آن «منیر» گفته می شود. (۳)

پیام ها:

۱- آفرینشِ ستارگان، خورشید و ماه، جلوه ای از برکات الهی است. بَارَكَ الَّذِي ...

ص: ۲۷۶

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲. نوح، ۱۶.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

و اوست که شب و روز را برای هر کس که بخواهد عبرت گیرد یا بخواهد سپاسگزاری نماید، جانشین یکدیگر قرار داد.

نکته ها:

کلمه ی «خِلْفَةً» به معنای جایگزینی دو چیز به جای یکدیگر است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: هر چه از نمازهای نافله ی شب از توفوت شد، می توانی در روز جبران کنی. سپس این آیه را تلاوت فرمود: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ ... (۲)

درس توحید گرفتن از نظام حاکم بر هستی، به اراده ما بستگی دارد. چه بسیارند کسانی که عمر خود را به تحقیق درباره پدیده ای سپری می کنند، ولی چون اراده عبرت گرفتن ندارند، درسی از آن نمی گیرند. این گونه افراد به آئینه فروشی می مانند که همواره در آئینه نگاه می کنند، ولی لباس خود را مرتب نمی کنند، در حالی که ممکن است عابری تنها با یک نگاه با توجه، کجی یقه اش را صاف کند. پس تنها نگاه کافی نیست، اراده ی اصلاح نیز لازم است.

با این سخن، پاسخ این پرسش که چرا بعضی دانشمندان علوم طبیعی با آنکه عمری را در کنکاش در طبیعت گذرانده اند، خداشناس نیستند نیز مشخص شد، چون آنان به قصد شناخت خالق اقدامی نکرده اند. همچون نجاری که نردبان های زیادی ساخته، اما خودش اراده ی بالا رفتن از آن را نداشته است.

پیام ها:

۱- اراده و خواست انسان، زمینه ی رشد اوست. «لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ»

۲- انسان موجودی دارای اختیار است. «لِمَنْ أَرَادَ» ۳- انسان، دارای فطرتی است که با تذکر بیدار می شود. «يَذَّكَّرَ» (تذکر در جایی

ص: ۲۷۷

۱- ۱. مفردات راغب.

۲- ۲. تفسیر کنز الدقائق.

بکار می رود که انسان از درون مطلبی را می دانسته، ولی فراموش کرده است)

۴- هم شناخت، اراده می خواهد و هم عمل و شکر. («أَرَادَ» تکرار شده است)

۵- شب و روز، نعمتی شایسته ی شکر و سپاسگزاری است. «أَرَادَ شُكُورًا»

۶- یاد خدا زمانی ارزش دارد که بر اساس آگاهی و بصیرت باشد. «أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ»

وَ عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿۶۳﴾

و بندگان خدای رحمان کسانی اند که روی زمین بی تکبر راه می روند، و هرگاه جاهلان آنان را طرف خطاب قرار دهند (و سخنان نابخردانه گویند) با ملایمت (و سلامت نفس) پاسخ دهند.

وَ الَّذِينَ يَبْتَئُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَ قِيَامًا ﴿۶۴﴾

و آنان برای پروردگارشان، در حال سجده و قیام شب زنده داری می کنند.

نکته ها:

در این آیات، دوازده صفت از صفات ویژه ی «عِبَادُ الرَّحْمَنِ» بیان شده که بعضی اعتقادی، بعضی اجتماعی و بعضی اخلاقی است.

شاید مراد از «مشی» و حرکت آرام در زمین، تنها نحوه ی راه رفتن نباشد، بلکه شیوه ی زندگی متعادل را هم شامل شود.

«هون» هم به معنای تواضع و مدارا و نرمخویی است و هم به معنای سکینه و وقار.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «هَوْنًا» زندگی کردن بر اساس فطرت و هماهنگی با روحیه ای است که خداوند آفریده است. یعنی بندگان خدا، خود را به تکلف و رنج و تعب نمی اندازند. (۱) کلمه ی «سلام» در این جا به معنای سلام و داع با یاهو ها و برخورد مسالمت آمیز است.

ص: ۲۷۸

چنانکه درباره ی حضرت ابراهیم علیه السلام می خوانیم: همین که عمویش او را طرد کرد و گفت: از من دور شو، ابراهیم گفت: «سَلَامٌ عَلَیْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ» (۱) خدا حافظ، به زودی برای تو از پیشگاه خداوند طلب آمرزش خواهم کرد.

«بیتوته» به معنای شب زنده داری است، خواه تمام شب یا نیمی یا بخشی از آن. چنانکه یکی از اعمال حج، بیتوته ی زائران و حاجیان در شب یازدهم و شب دوازدهم ذی الحجه در سرزمین منی است و فقها مقدار بیتوته در آن مکان را نیمی از شب دانسته اند.

حضرت علی علیه السلام در وصف پارسایان می فرماید: «اما اللیل فصافون اقدامهم» آنان شب ها در حال قیام و شب زنده داری اند، آنان عابدان شب، و شیران روزند. (۲)

پیام ها:

- ۱- بالاترین مدال برای انسان، مدال بندگی خداست. «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ» زیرا انتساب به بی نهایت، انسان را بالا می برد.
- ۲- رفتار هر کس، نشان دهنده ی شخصیت اوست. «عِبَادُ الرَّحْمَنِ ... يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» (بندگان خاص خداوند، مظهر تواضع هستند).
- ۳- اسلام، دین جامعی است که حتی برای چگونه راه رفتن برنامه دارد. «يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا»
- ۴- ایمان و اعتقاد انسان، در رفتار شخصی او مؤثر است. «عِبَادُ الرَّحْمَنِ ... يَمْشُونَ»
- ۵- تواضع، ثمره ی بندگی و نخستین نشانه ی آن است. «هَوْنًا»
- ۶- سرچشمه ی مدارا و نرمخویی بندگان خدا، ایمان است، نه ترس و ضعف آنان. «عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ ...»
- ۷- وقار و نرمی از بارزترین صفات مؤمن است. «يَمْشُونَ ... هَوْنًا»
- ۸- تواضع نسبت به همه ی مردم لازم است. (نسبت به زن و مرد، کوچک و بزرگ، دانا و نادان). «يَمْشُونَ ... هَوْنًا ... قَالُوا سَلَامًا»
- ۹- با جاهلان مقابله به مثل نکنید. «إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا»
- ۱۰- مدارا و حلم و حوصله، از صفات بارز مؤمنان است. «قَالُوا سَلَامًا»

ص: ۲۷۹

۱- ۱. مریم، ۴۶-۴۷.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه همام.

۱۱- تواضع باید هم در عمل باشد، یَمْشُونَ ... هَوْنًا، هم در کلام، «قَالُوا سَلَامًا» و هم در عبادت. «سَجَدًا وَ قِيَامًا»

۱۲- با افراد نادان و فرومایه مجادله نکنید. «قَالُوا سَلَامًا» (آنان سخنی در شأن خود می گویند، ولی شما سخنی عالمانه و کریمانه بگویید)

۱۳- بهترین وقت عبادت، شب است و بین شب و نماز و مناجات، رابطه محکمی است. «يَبْتَئُونَ لِرَبِّهِمْ» (فضای آرام، دوری از ریا، تمرکز فکر، از برکات شب است)

۱۴- شب زنده داری و استمرار و تداوم عبادت، نشانه ی بندگان خاصّ خداوند است. (فعل مضارع «يَبْتَئُونَ» نشانه ی استمرار است)

۱۵- آنچه به عبادت ارزش می دهد، اخلاص است. «لِرَبِّهِمْ»

وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾

آنان که می گویند: پروردگارا! عذاب جهنّم را از ما بازگردان که عذاب آن دامنگیر است.

إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقَامًا ﴿٦٦﴾

به درستی که دوزخ، جایگاه و منزلگاه بدی است.

نکته ها:

کلمه ی «غرام» در اصل به معنای مصیبتی است که انسان در برابر آن راه فرار ندارد و نوعی التزام و تعهد بر دوش او قرار می دهد که در زبان فارسی به آن تاوان می گویند. (۱)

فکر نجات از آتش هم باید از طریق عبادت باشد و هم از طریق دیگر اعمال نیک. حضرت علی علیه السلام آن گاه که اموالی را در راه خدا وقف می کردند، در وقفنامه ی خود می نوشتند: این اموال را وقف کردم، تا بدین وسیله از آتش دوزخ در امان باشم و آتش دوزخ نیز از من دور باشد. (۲)

ص: ۲۸۰

(۱-۱). التحقیق فی کلمات القرآن.

(۲-۲). صافی، ج ۲، ص ۱۰۴.

۱- اگر شب زنده دار هم هستید، مغرور نشوید. وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ ...

۲- یاد معاد از ویژگی های بندگان خاص خداست. «رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ»

۳- بندگان خاص خداوند، بیش از آنکه طمع بهشت داشته باشند، از آتش دوزخ خوف دارند. بَيِّتُونَ ... يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ

وَ الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾

آنان که هرگاه انفاق کنند، نه از حد گذرند و نه تنگ گیرند و میان این دو روش اعتدال دارند.

نکته ها:

کلمه ی «قوام» به معنای حد وسط و کلمه ی «قوام» به معنای وسیله ی قیام است.

امام رضا علیه السلام مقدار هزینه و انفاق معتدل را همان مقدار معروفی دانستند که در سوره بقره آمده: «عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ» (۱) یعنی توانگر در شأن توانمندی خود و تهیدست در حدّ توان خود مطابق عُرف پسندیده و شأن خود بدهد. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: بخشش در راه باطل، اسراف است (گرچه کم باشد) و بخل در راه حق، اقتار است. (۳)

در جای دیگر از قرآن کریم نیز می خوانیم: «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۴) نه دستت را به گردنت غل و زنجیر کن و بخیل باش و نه کاملاً آن را باز بگذار و ولخرجی و اسراف کن.

امام صادق علیه السلام مقداری سنگریزه از زمین برداشت و مشت خود را بست و فرمود: این اقتار (سختگیری و بخل ورزیدن) است، سپس مشت دیگری برداشت و دست خود را چنان گشود که همه ی سنگریزه ها به زمین ریخت، آن گاه فرمود: این اسراف است.

ص: ۲۸۱

۱- ۱. بقره، ۲۳۶.

۲- ۲. کافی، ج ۴، ص ۵۶.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

۴- ۴. اسراء، ۲۹.

بار سوم مشت دیگری برداشت و دست خود را کمی باز کرد به طوری که مقداری از سنگریزه ها ریخت و مقداری در دستش باقی ماند، سپس فرمود: این، قوام و اعتدال و حد وسط است. (۱)

پیام ها:

۱- انفاق برای عباد الرحمن، یک وظیفه و مسأله ی قطعی است. إِذَا أَنْفَقُوا... (در ادبیات عرب «إِذَا» نشان عملی شدن و «لَوْ» نشان عملی نشدن است.)

۲- نماز شب و ترس از جهنم و خوف الهی، باید در کنار رسیدگی به محرومان جامعه باشد. «يَبْتَغُونَ لِرَبِّهِمْ - أَنْفَقُوا»

۳- انسان مالک است، ولی در خرج کردن محدودیت دارد. «لَمْ يُسْرِفُوا»

۴- اسراف جایز نیست، حتی در انفاق. «إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا»

۵- بندگان خاص خداوند، از بخل بدورند. «لَمْ يَقْتَرُوا»

۶- امت میانه و وسط، باید برنامه های معتدل داشته باشد. «وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا»

۷- میانه روی در عبادت و انفاق، ارزش است. «قَوَامًا»

وَ الَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَ لَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَ لَا يَزْنُونَ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا «۶۸»

و(بنندگان خاص خدا) کسانی هستند که با خداوند، خدای دیگری را نمی خوانند و انسانی که خداوند(خونش را) حرام کرده است، جز به حق نمی کشند، و زنا نمی کنند، و هر کس چنین کند عقوبت گناهش را خواهد دید.

نکته ها:

«اثم» گناه و «اثام» کیفر گناه است.

در این آیات در کنار کارهای مثبت بندگان ویژه ی خدا، کارهای منفی که از آن دوری می کنند نیز ذکر شده است.

ص: ۲۸۲

در این آیه شرک، قتل و زنا مطرح شده است که در روایات از بزرگ ترین گناهان شمرده شده اند. (۱)

قتل نفس، از گناهان کبیره است، ولی جمله ی «إِلَّا بِالْحَقِّ» می گوید: قتل، در مواردی لازم و حَقّ است از جمله: ۱. قصاص قاتل. ۲. زنا با محارم. ۳. زنا با زنی که با زنی مسلمان. ۴.

زناکاری که زن را مجبور کند. ۵. زنا با کسی که همسر دارد. ۶. مدعی نبوت. ۷. سب و توهین و دشنام به پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام. ۸. مسلمان ساحر. ۹. مفسد و محارب. ۱۰- مرتد. ۱۱. کسی که بر امام عادل زمان خروج کند. ۱۲. مشرک محارب. (۲)

پیام ها:

۱- خطرناک ترین غریزه ای که انسان را به گناه وادار می کند، غریزه غضب و شهوت است و مؤمن باید بر غرائز خود مسلط باشد. «لَا يَفْتُلُونَ - لَا يَزْنُونَ»

۲- خداوند در برخی از موارد به قتل و کشته شدن بعضی از انسان ها راضی است.

«إِلَّا بِالْحَقِّ» ولی به هیچ عنوان و در هیچ شرایطی رضایت نمی دهد که فردی به شرک و زنا آلوده شود. «لَا يَزْنُونَ»

۳- دستور قرآن در زمینه ی دوری از شرک، زنا و قتل، تنها یک موعظه نیست، قانونی است که تخلف از آن کیفری شدید دارد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا»

۴- کیفرهای الهی استثنا بردار نیست، هر کس تخلف کند کیفر می شود. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا»

ص: ۲۸۳

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق و نمونه.

۲- ۲). سیمای عباد الرحمن در قرآن، کریمی جهرمی.

يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ يُخَلَّدُ فِيهِ مُلَهُنَا» (۶۹)

در روز قیامت عذاب او دوچندان می شود و همیشه به خواری در آن خواهد ماند.

إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» (۷۰)

مگر کسانی که توبه کنند و ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند. پس اینان (کسانی هستند که) خداوند بدی هایشان را به نیکی تبدیل می کند، و خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

چند برابر شدن عذاب مجرمین که در جمله ی «يُضَاعَفُ» آمده است، با عدل الهی مخالفتی ندارد، زیرا عذاب مضاعف در شرایطی است که گناه، آثار شوم و چند برابر داشته باشد. مثلاً زناکار هم گناه می کند و هم دیگری را به گناه وادار می سازد و هم چه بسا از این گناه، فرزند حرامزاده ای به دنیا می آورد که گرایش های منفی دارد. در قتل نفس نیز قاتل، فردی را می کشد، ولی افرادی را داغدار، بی سرپرست و یتیم و جامعه را ناامن می کند. هر یک از این عناوین به تنهایی قابل کیفر است، همان گونه که اگر کسی سنت بدی را در جامعه بنا نهد در طول تاریخ هر کس به آن سنت عمل کند، برای مؤسس آن نیز گناهی ثبت می شود.

از آنجا که به اتفاق همه ی علما و مفسران، زنا به تنهایی سبب جاودانگی در دوزخ نمی شود، بنابراین مسئله ی خلود و جاودانگی در دوزخ تنها برای مشرکانی است که زناکار باشند. آری، عقیده ی حق و باطل و جهان بینی کفر و شرک، در کیفرها تأثیر گذار است.

امام رضا علیه السلام فرمود: به پیامبر صلی الله علیه و آله گفته شد: فلانی انسان بدبختی است، زیرا بسیاری از گناهان را مرتکب شده است. پیامبر فرمود: هرگز چنین نیست که شما می گوئید، بلکه او نجات یافت و به حسن عاقبت رسید و گناهانش از بین رفت و به حسنات تبدیل شد. زیرا او روزی از راهی می گذشت، مؤمنی را دید که عورتش پیدا بود و خود متوجه نبود. (گویا خواب بوده است) این شخص بدن او را پوشاند و برای آن که خجالت نکشد او را با خبر نکرد،

وقتی آن مؤمن متوجه شد، در حق او چنین دعا کرد: خداوند به تو پاداش بسیار عطا کند، آخرت تو را با خیر همراه سازد و در حساب با تو مناقشه و سختگیری نکند. خداوند دعای آن مؤمن را در حق آن شخص، مستجاب فرمود و او خوش عاقبت شد.

وقتی که این مژده ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به آن گناهکار رسید او از همه ی گناهانش توبه کرد و اهل طاعت خدا شد. پس از یک هفته که گروهی از دشمنان اسلام به مدینه حمله کردند، پیامبر صلی الله علیه و آله دستور دفاع داد، آن مرد نیز همراه با مسلمانان دیگر برای دفاع آماده شد و در درگیری با دشمنان به شهادت رسید و عاقبتش به خیر و سعادت ختم گردید.

(۱)

عواملی وجود دارد که کیفر را چند برابر می کند. برخی از آن عوامل به این شرح است:

۱- گاهی داشتن شخصیت اجتماعی، کیفر مجرم را دو برابر می کند. خداوند به زنان پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: «مَنْ يَأْتِ مِنْكُمْ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ» (۲) هر کس از شما همسران پیامبر کار زشت انجام دهید، دو برابر کیفر دارید.

۲- گاهی زمان، گناه را دو برابر می کند. مثل گناه در روز جمعه، چنانکه در روایات آمده است که کار خیر و یا شر در روز جمعه دو برابر سنجیده می شود. (۳)

۳- گاهی گناه کلیدی است، یعنی علاوه بر انحراف شخص، دیگران را نیز منحرف می کند.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا ... يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ (۴)

پیام ها:

۱- کیفرهای قیامت، هم کمی است، «يُخْلِدُ» و هم کیفی. «مُهَانًا»

۲- اسلام، بن بست ندارد. گنهکار نیز راه بازگشت دارد. «إِلَّا مَنْ تَابَ»

۳- در هنگام ارتکاب گناه، ایمان از کف می رود، و هنگام توبه باز می گردد. «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ»

۴- توبه، یک انقلاب همه جانبه است، نه یک حرکت سطحی و لفظی، عمل صالح

ص: ۲۸۵

۱- ۱. بحار، ج ۵، ص ۱۵۵.

۲- ۲. احزاب، ۳۰.

۳- ۳. بحار، ج ۸۹، ص ۲۸۳.

۴- ۴. هود، ۱۹-۲۰.

نشانه ی توبه واقعی است. «تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ»

۵- توبه و ایمان واقعی، کارهای انسان را تغییر می دهد و رفتار ناپسند او را اصلاح می کند. «وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا»

۶- همان گونه که خداوند در آفرینش هستی از خاک و کود، گل می سازد، سیئات انسان ها را به حسنات تبدیل می کند. «يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ»

وَ مَنْ تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

و هر کس توبه کند و کار شایسته انجام دهد، در حقیقت به سوی خدا بازگشتی پسندیده دارد (و پاداش خود را از او می گیرد).

پیام ها:

۱- توبه ی واقعی آن است که با عمل صالح همراه باشد. «تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

۲- توبه کننده، مهمان خداست. «يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ»

وَ الَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَ إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾

و(بندگان خدا) کسانی هستند که در مجلس(گفتار و کردار) باطل حاضر نمی شوند و چون بر لغوی عبور کنند کریمانه بگذرند.

نکته ها:

کلمه «شاهد» دو معنا دارد؛ یکی حضور یافتن است و دیگری خبر و گواهی دادن. در این آیه هر دو معنا را می توان استفاده کرد. یعنی آنان نه در مجالس بد حاضر می شوند و نه بر باطل گواهی می دهند. کلمه ی «زور» به معنای کار باطلی است که در قالب حقّ باشد و در تفاسیر به معنای گواهی باطل، دروغ و غنا آمده است.

در روایتی از امام صادق علیه السلام مراد از «زور» در «لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ» غنا شمرده شده است. (۱)

ص: ۲۸۶

در تفسیر «مجمع البیان» می خوانیم: مرور با کرامت، آن است که هرگاه ناچار شدند نام چیز زشتی را ببرند، با کنایه نام می برند. چنانکه در روایتی از امام باقر علیه السلام می خوانیم: آنان هرگاه خواستند نام عورت را ببرند، با کنایه از آن نام می برند. البته این، یکی از مصادیق رفتار کریمانه است.

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند بر گوش واجب نمود که از شنیدن هرچه حرام است دوری نماید، سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «وَ إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا» (۱)

پیام ها:

- ۱- نه تنها انجام گناه حرام است، بلکه شرکت در جلسه ی گناه و شاهد بودن بر گناه نیز ممنوع است. «لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ»
 - ۲- هر نوع آگاهی و اطلاع و حضور در صحنه ای، ارزش نیست. «لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ» (گاهی انزوا و گوشه گیری از اجتماع، ارزش است)
 - ۳- حاضر نشدن در مجلس گناه و بی اعتنایی به گناهکاران، نوعی نهی از منکر است. «لَا يَشْهَدُونَ ... مَرُّوا كِرَامًا»
 - ۴- شرکت در مجالس فاسد، حتی در بندگان واقعی خدا اثر می کند. «لَا يَشْهَدُونَ»
 - ۵- هرگونه لغو در کلام، عمل و آرزو ممنوع است. «مَرُّوا بِاللَّغْوِ» (بندگان خدا، هدف معقول و مفیدی دارند و عمر خود را صرف امور بیهوده نمی کنند)
 - ۶- در شیوه ی نهی از منکر، همه جا خشونت لازم نیست. «لَا يَشْهَدُونَ ... مَرُّوا»
 - ۷- نگذاریم فکر بد در روح ما مستقر شود. «مَرُّوا كِرَامًا»
- وَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا (۷۳)
- و آنان کسانی هستند که چون به آیات پروردگارشان تذکر داده شوند، کر و کور (چشم و گوش بسته) به سجده نمی افتند (بلکه عمل آنان آگاهانه است).

ص: ۲۸۷

وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَ ذُرِّيَّتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَ اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾

و کسانی اند که می گویند: پروردگارا! به ما از ناحیه ی همسران و فرزندانمان مایه ی روشنی چشم عطا کن و مارا پیشوای پرهیزگاران قرار ده.

نکته ها:

ایمان باید بر اساس آگاهی و بصیرت باشد. در قرآن می خوانیم: «وَ يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا» (۱) یعنی مؤمنان خردمند، ابتدا در آفرینش آسمان ها و زمین فکر می کنند، سپس اقرار می نمایند که پروردگارا! تو اینها را بیهوده نیافریدی. در این آیه نیز می فرماید: مؤمنان، چشم و گوش بسته عبادت نمی کنند.

پیام ها:

۱- تعیّد و بصیرت، از اوصاف عباد الرحمن است. إِذَا ذُكِّرُوا... لَمْ يَخْرُوا عَلَيْهَا ضِعْمًا وَ عُثْيَانًا بندگان رحمن، آگاهانه به سراغ دین می روند.

۲- انسان در برابر همسر و فرزند و نسل خود متعهد است و باید برای عاقبت نیکوی آنها تلاش و دعا کند. رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا...

۳- در تربیت علاوه بر علم و تلاش باید از خدا نیز کمک خواست. رَبَّنَا هَبْ لَنَا...

۴- فرزند صالح، نور چشم است. «قُرَّةَ أَعْيُنٍ»

۵- تشکیل خانواده و داشتن همسر و فرزند و دعا برای بدست آوردن آنها، مورد توجه اسلام است. رَبَّنَا هَبْ لَنَا...

۶- در دست گرفتن مدیریت جامعه، آرزوی عباد الرحمن است، زیرا عهده دار شدن امامت و رهبری متقین، ارزش است. «وَ اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا»

۷- در دعا به حداقل اکتفا نکنید، بلند همت باشید. «وَ اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا» (خدایا ما

ص: ۲۸۸

را در رسیدن به کمال، رهبر متقین قرار ده، نه آنکه تنها از متقین باشیم)

۸- بندگان خدا، وحدت هدف و وحدت کلمه دارند. «إِماماً» و نفرمود: «ائمه».

(ممکن است کلمه «امام» به جای «ائمه»، رمز آن باشد که در جامعه اسلامی رهبر باید یک نفر باشد)

أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾

آنان (بندگان رحمن) به خاطر آن که صبر کردند، غرفه های بهشتی داده می شوند و در آن جا با تحیت و سلام گرم روبرو خواهند شد.

خَالِدِينَ فِيهَا حَسَنَتٌ مُّسْتَقَرًّا وَ مُقَامًا ﴿٧٦﴾

در آن جا، جاودانه هستند. چه نیکو جایگاه و منزلگاهی است.

نکته ها:

«غرفه» به اتاقی گویند که از کف زمین بالاتر باشد و چشم انداز داشته باشد.

پیام ها:

۱- بهشت را به بها دهند، نه بهانه. يُجْزَوْنَ ... بِمَا صَبَرُوا

۲- بنده ی خدا شدن، به صبر و پشتکار نیاز دارد. «بِمَا صَبَرُوا»

قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

بگو: اگر دعای شما نباشد، پروردگار من برای شما وزن و ارزشی قائل نیست (زیرا سابقه ی خوبی ندارید). شما حق را تکذیب کرده اید و به زودی کیفر تکذیبتان دامن شما را خواهد گرفت.

نکته ها:

کلمه ی «عبأ» به معنای وزن و سنگینی است و جمله ی «مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي» یعنی خداوند برای شما وزن و ارزشی قائل نیست، مگر در سایه دعا و عبادت شما.

کلمه ی «دُعَاؤُكُمْ» دو نوع معنا شده است:

الف: دعا کردن شما به درگاه خداوند، که همین ناله ها و تضرع ها و دعاها سبب عنایت خداوند به شماست.

چنانکه در حدیث می خوانیم: کسی که اهل دعا باشد، هلاک نمی شود. (۱) بعد خداوند از گروه مقابل که اهل دعا نیستند شکایت می کند که شما حق را تکذیب کردید و به جای نیایش به سراغ بت ها و هوسها و طاغوت ها رفتید و حق را تکذیب نمودید که کیفرتان را خواهید دید.

ب: دعوت خداوند از مردم، زیرا سنت الهی دعوت از مردم برای پذیرفتن حق و اتمام حجت بر آنان است و اگر این دعوت نباشد؛ «لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ» مردم ارزشی ندارند. آنچه آنان را موجود برتر و ارزشمند می کند، همان پذیرش دعوت خداوند می باشد، ولی شما دعوت الهی را نپذیرفتید و تکذیب نمودید، پس امید خیری در شما نیست و به کیفر عملتان می رسید.

خداوند در یک جا می فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۲) بشر را برای عبادت آفریدم و در این آیه می فرماید: اگر دعای انسان نبوده، او ارزشی نداشت، بنابراین دعا روح و مغز عبادت است. چنانکه در روایت می خوانیم: «الدعاء مخ العباده» (۳)

پیام ها:

۱- تکذیب دین، باعث سقوط ارزش انسان است. قُلْ مَا يَعْْبُؤَا بِكُمْ ... فَقَدْ كَذَّبْتُمْ

۲- دعا وسیله ی تحصیل ارزش هاست. مَا يَعْْبُؤَا بِكُمْ ... لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ

۳- انسان منهای هدایت و عبادت ناچیز است. مَا يَعْْبُؤَا بِكُمْ ... لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ

۴- دعوت به حق، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبِّي لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ»

۵- محور هستی معنویات است. مَا يَعْْبُؤَا بِكُمْ ... لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ زیرا هستی برای انسان آفریده شده است و انسان برای پذیرش حق و عبادت خداوند.

۶- انسان منهای هدایت و عبادت، در حقیقت انبیا و دستورات آنان را تکذیب نموده است. «لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ»
«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۹۰

۱- ۱. کافی، ج ۴، ص ۲۲۸.

۲- ۲. ذاریات، ۵۶.

۳- ۳. غرر الحکم.

این سوره دویست و بیست و هفت آیه دارد که در مکه نازل شده و بعد از سوره ی بقره، دارای بیشترین آیات است. این سوره به خاطر ستایش از شاعران مؤمن و مذمت شاعران بیهوده گوی، که در چهار آیه ی آخر آن آمده، «شعراء» نامیده شده و نام دیگر آن «طسم» است.

سرگذشت پیامبرانی همچون حضرت موسی، ابراهیم، نوح، لوط، صالح، هود و شعیب علیهم السلام، و برخوردهای لجوجانه ی مردم با آنان در این سوره آمده است و در پایان هر داستان می فرماید: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» لذا این آیه هشت بار تکرار شده تا مایه ی دلداری پیامبر اسلام باشد و به او بگوید از لجاجت مردم مکه دلهره نداشته باش، زیرا همه ی انبیا گرفتار چنین مردمی بوده اند.

آری تاریخ، بهترین وسیله برای تقویت روحیه مؤمنین، بالا رفتن بصیرت و صعه ی صدر و آینده نگری در برابر تهدید دشمنان است. لذا رهبران جامعه باید از تاریخ جامعه آگاه باشند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

طسم «۱» تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ «۲»

ط، سین، میم. این است آیات کتاب روشنگر.

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ «۳»

گویی می خواهی به خاطر آن که مشرکان ایمان نمی آورند، خود را به کشتن بدهی.

نکته ها:

درباره ی معنای حروف مقطعه، سخنان بسیاری گفته شده است و شاید بهترین آنها این باشد که خداوند با آوردن این حروف در ابتدای برخی سوره های قرآن (۲۹ سوره)، می خواهد این مطلب را بیان کند که قرآن، معجزه ی جاوید من از همین حروف است، شما هم اگر می توانید از همین حروف الفبای عربی، کتابی همسنگ آن بیاورید. آیه ی اول سوره ی شوری که بعد از حروف مقطعه می فرماید: «كَذَلِكَ يُوحِي» ، این قول را تأیید می کند.

کلمه ی «بَاخِعٌ» به معنای هلاک کننده است.

پیام ها:

۱- یک مکتب جامع باید دارای منطقی قوی، قاطع، مکتوب و روشمند باشد، به گونه ای که همگان به آن دسترسی داشته باشند. «تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ»

۲- قرآن، مقامی بس بلند دارد. «تِلْكَ» («تِلْكَ» اشاره به دور است که مقام بسیار بلند را می رساند)

۳- هر جا به بن بست رسیدید، قرآن روشنگر شماست. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ»

۴- تکرار، یکی از اصول تربیت است. (آیه ی «تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ» در ابتدای سوره های یوسف، قصص و شعراء، بدنبال حروف مقطعه تکرار شده است).

۵- تلاش و سوز، در همه جا کارساز نیست. لَعَلَّكَ بَاخِعٌ ...

۶- دلداری افراد غمگین، کاری است الهی. تِلْكَ آيَاتُ ... لَعَلَّكَ بَاخِعٌ

۷- انبیا برای انجام تکلیف خود، بیش از حد انتظار تلاش می کردند. «لَعَلَّكَ بَاخِعٌ»

۸- یکی از صفات بارز انبیا، سوز است. «بَاخِعٌ نَفْسَكَ» (سوز، نشانه ی عشق به مکتب و امت است).

۹- اگر زمینه ی تأثیر نباشد، از بهترین کتاب و مربی نیز نتیجه و اثری به دست نمی آید. «أَلَا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

إِنْ نَشَأْ نُزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةٌ فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ «۴»

اگر بخواهیم معجزه ای از آسمان بر آنان فروآوریم، تا در برابر آن، گردن هایشان خاضع گردد (وبا اکراه و اجبار مؤمن شوند، اما سنت الهی چنین نیست).

پیام ها:

۱- سنت و قانون خداوند، اختیار و مهلت دادن به مردم است. «إِنْ نَشَأْ»

۲- توجه به قدرت الهی، بهترین وسیله آرامش روح است. لَعَلَّكَ بَاخِعٌ ... إِنْ نَشَأْ

۳- ایمان باید اختیاری و انتخابی باشد نه اجباری. «فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ»

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ «۵»

هیچ تذکر تازه ای از (طرف) خداوند مهربان برایشان نیامد، مگر آن که از آن روی گردان بودند.

فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ الْبُؤْسُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ «۶»

پس آنان تکذیب کردند، و به زودی اخبار (کیفر) آنچه را که به مسخره می گرفتند به آنان خواهد رسید.

در این آیات برای کفار سه خصالت بیان شده است: اعراض، تکذیب، استهزا. آری انسان به تدریج و گام به گام به سقوط کشیده می شود، ابتدا به حق بی اعتنایی و اعراض می کند، سپس آن را تکذیب و آن گاه حق را مسخره می کند. ولی بدترین حالت و صفت انسان، مسخره کردن حق است، لذا در این آیه می فرماید: در آینده، خبرهای مسخره کردن آنان به آنها خواهد رسید. و نمی فرماید: کیفر اعراض و تکذیب به آنان خواهد رسید.

پیام ها:

۱- قرآن به تدریج نازل شده است. ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ ... مُحَدَّثٍ﴾

۲- تذکرات قرآن، یکی از الطاف دائمی خداوند است. ﴿ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ﴾

۳- هیچ تذکری در افراد سنگدل، کارساز نیست. ﴿مِنْ ذِكْرٍ﴾

۴- خداوند با تذکر، تکرار و نوآوری، با کفار اتمام حجت می کند. ﴿ذِكْرٍ ... مُحَدَّثٍ﴾

۵- انسان نباید به سنت های کهن خود آن گونه دلبستگی داشته باشد که هر حرف تازه ای را بشنود با آنکه حق است، باور نکند. ﴿ذِكْرٍ ... مُحَدَّثٍ ... عَنْهُ مُعْرِضِينَ﴾

۶- دین، عامل هوشیاری است، نه تخدیر. ﴿مِنْ ذِكْرٍ﴾

۷- گروهی از مردم به جای پذیرش حق، از قبل راه لجابت را انتخاب کرده اند.

(اعراض و دوری از حق، شیوه دائمی گروهی از مردم است). ﴿كَانُوا﴾

۸- اعراضی که برخاسته از استکبار و تکذیب باشد، خطرناک است. ﴿مُعْرِضِينَ - كَذَّبُوا﴾

۹- بی اعتنایی به خطرها و کیفرهای آینده رمز قهر الهی است. ﴿الْبَاءُ مَا كَانُوا﴾

۱۰- آنان که حق و پیروان آن را مسخره می کنند، کارشان بی پاسخ نخواهد ماند.

﴿م﴾ كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ﴾ (یا در دنیا، یا در هنگام مرگ، یا در برزخ، یا در رجعت و یا در قیامت پاسخ کارهای زشت خود را خواهند دید.)

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾

آیا به زمین نگاه نکردند که از هر نوع (رویدنی) نیکو چقدر رویانندیم؟

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

قطعاً در این (آفرینش نیکو) عبرت و نشانه ای است، ولی بیشترشان ایمان آورنده نیستند. و به راستی پروردگار تو همان نفوذ ناپذیر مهربان است.

نکته ها:

در اواسط قرن هجده میلادی، «لینه» گیاه شناس معروف سوئدی برای اولین بار به کشف مسأله ی زوجیت در بعضی گیاهان موفق شد. او گفت: نر و مادگی در گیاهان نیز هست و برای بارور شدن گیاهان، لقاح لازم است. قرآن کریم قانون زوجیت را شامل گیاهان و غیر گیاهان می داند. (۱)

پیام ها:

۱- مطالعه درباره ی موجودات هستی و زیبایی های آن، بهترین راه خداشناسی است. «أَوَلَمْ يَرَوْا»

۲- قرآن کسانی را که با دید عمیق به جهان نگاه نمی کنند، توبیخ می کند. «أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ»

۳- یکی از نشانه های قدرت خداوند، زوج بودن گیاهان است. «أَنْبَتْنَا ... زَوْجٍ كَرِيمٍ»

۴- در همه ی گیاهان فوایدی هست، گرچه ممکن است فایده ی بعضی برای ما کشف نشده باشد. (۲) «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ»

۵- اگر قابلیت و زمینه ی پذیرش حق در کسی نباشد، از همه ی هستی نیز درس نمی گیرد. «أَوَلَمْ يَرَوْا ... مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ»
مُؤْمِنِينَ

ص: ۲۹۷

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر کبیر فخر رازی.

۶- همه جا اکثریت، نشانه ی حقایق نیست. «مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ»

۷- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تحت عنایت خاص خداوند است. «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» ۸- رحم خداوند بر اساس عجز نیست، او در حالی که شکست ناپذیر است مهربان است و به مخالفان مهلت می دهد تا شاید برگردند و توبه نمایند.

«الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

وَ إِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿۱۰﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ ﴿۱۱﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿۱۲﴾

و (یاد کن) زمانی که پروردگارت موسی را ندا داد که به سوی قوم ستمکار برو. قوم فرعون؛ آیا پروا نمی کنند؟! (موسی) گفت: پروردگارا! می ترسم مرا تکذیب کنند.

نکته ها:

در این سوره، هفت بار این جمله تکرار شده است: «أَلَا تَتَّقُونَ»، «أَلَا يَتَّقُونَ» آری، اگر تقوا نباشد، سخن پیامبران مؤثر نیست.

پیام ها:

۱- تاریخ انبیا نباید فراموش شود. («إِذْ» یعنی یاد کن آن زمان را)

۲- هم هدف و سیره انبیا بهم شباهت دارد و هم برخوردهای مخالفان انبیا یکسان است. بنابراین آشنایی با تاریخ آنان می تواند راهگشای پیامبر اسلام باشد.

«وَ إِذْ نَادَى رَبُّكَ»

۳- فرستادن پیامبران به سوی مردم، از شئون ربوبیت است. «نَادَى رَبُّكَ»

۴- مبارزه با طاغوت، در رأس برنامه های انبیا قرار دارد. «أَنْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۵- در نهی از منکر، گاهی باید به استقبال خطر رفت. «أَنْ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۶- قیام انبیا، بر اساس معیار است، نه کینه و انتقام. «الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۷- فراموش کردن خدا و پیروی از طاغوت، بزرگ ترین ظلم است. «الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۸- برای نهدی از منکر به سراغ سرچشمه های فساد بروید. «قَوْمِ فِرْعَوْنَ»

۹- طاغوت ها، بدون یاری مردم قدرتی ندارند. «قَوْمِ فِرْعَوْنَ»

۱۰- بی تقوایی مردم، زمینه ی رشد طاغوت هاست. «أَلَا يَتَّقُونَ»

۱۱- هدایت مردم، بار سنگینی است که به امداد الهی نیاز دارد. رَبِّ إِنِّي أَخَافُ ...

وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَيَّ هَارُونَ ﴿١٣﴾ وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾

و سینه ام تنگ می گردد و زبانم باز نمی شود، پس هارون را (نیز) رسالت بده (تا مرا یاری کند). و آنان بر (گردن) من (ادعای) گناهی دارند، پس می ترسم مرا بکشند (و این رسالت به پایان نرسد).

قَالَ كَلَّا فَذُهِبًا بِآيَاتِنَا إِنَّآ مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

خداوند فرمود: چنین نیست، پس (تو و هارون) همراه با معجزات ما حرکت کنید که ما با شما و شنونده (گفتگوهایتان) هستیم.

فَأْتَيْنَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٧﴾

به سراغ فرعون بروید و بگویید: ما فرستاده ی پروردگار جهانیانیم. بنی اسرائیل را (آزاد کن و) همراه با ما بفرست.

نکته ها:

مراد از گناه حضرت موسی که در آیه ی ۱۴ آمده، ماجرائی است که در سوره ی قصص آیه ی ۱۴ به آن اشاره شده است: موسی قبل از نبوت وارد شهری شد و دید یکی از طرفدارانش با یکی از (قبطیان) یاران فرعون درگیر شده اند. طرفدار موسی از او کمک

خواست و موسی به حمایت از او مشتی بر قبطی زد که او جان داد.

این ماجرا در منطقه موجی ایجاد کرد که موسی مجبور به فرار شد و این عمل موسی گرچه به قصد کشتن آن شخص نبود، بلکه برای حمایت از مظلومی بود، ولی باعث شد تا موسی نزد فرعونیان چهره ای قاتل پیدا نمود، و هنگامی که موسی به مقام نبوت رسید به خداوند گفت: می ترسم ماجرای کشته شدن آن مرد قبطی مانع کارم شود. (از کلمه ی «کلا» استفاده می شود که عمل موسی قتل عمد نبوده است و گر نه خداوند به قاتل عمدی نمی فرماید:

طوری نیست به تو اطمینان حمایت می دهم.)

پیام ها:

۱- ظرفیت افراد حتی پیامبران محدود است. (جز خداوند، همه کس و همه چیز محدودند). «يَضِيقُ صَدْرِي»

۲- به هنگام پذیرش مسئولیت لازم است انسان نقاط ضعف خود را بیان کند.

«يَضِيقُ صَدْرِي»

۳- صراحت و صداقت، از صفات بارز انبیا است. «يَضِيقُ صَدْرِي»

۴- رهبری، هدایت، تبلیغ و ارشاد، به سعه ی صدر نیاز دارد. «وَ يَضِيقُ صَدْرِي»

۵- در نهی از منکر و مبارزه، گاهی باید چند نفری حرکت کرد. «فَاذْهَبَا»

۶- نقاط ضعف را جبران کنید، ولی از زیر بار مسئولیت، شانه خالی نکنید. «يَضِيقُ صَدْرِي وَ لَا يَنْطَلِقُ لِلسَّانِي فَارْسِلْ إِلَيَّ هَارُونَ» پذیرش یا اعطای مسئولیت های بزرگ با وجود ضعف ها و کمبودهای قابل جبران، مانعی ندارد.

۷- افراد سالم و بی غرض، انسان های شایسته ی دیگر را برای قبول مسئولیت های بزرگ معرفی می کنند. «فَارْسِلْ إِلَيَّ هَارُونَ»

۸- سوابق افراد، در موفقیت آنان مؤثر است. «وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ»

۹- قانون قصاص، سابقه ای بس طولانی دارد. «وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ» (شهادت، آرزوی پیامبران است ولی ترس و نگرانی آنان برای این بود که شاید به اهداف مقدس خود نرسند).

۱۰- مدیریت تبلیغی به چند مسأله ی مهم نیازمند است، از جمله: بررسی اوضاع اجتماعی، آینده نگری و فراهم کردن زمینه های مؤثر تبلیغ. «فَأَخَافُ - لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ - فَأَرْسِلُ إِلَيْهِ هَارُونَ»

۱۱- در بیان حق، نه از کمی طرفداران حق بترسید و نه از زیادی مخالفان حق.

«فَاذْهَبَا»

۱۲- پیشنهاد مفید و مناسب را خدا هم می پذیرد. فَأَرْسِلُ إِلَيْهِ هَارُونَ ... فَاذْهَبَا

۱۳- دلداری و کمک به کسانی که نگرانی دارند، کاری الهی است. «إِنَّا مَعَكُمْ»

۱۴- خداوند پشتیبان انبیا است. «إِنَّا مَعَكُمْ»

۱۵- آگاهی دقیق و لحظه به لحظه در مأموریت های مهم، یک ضرورت است. «إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ»

۱۶- معجزات پیامبران، ابزار ارشاد و هدایت و ره توشه ی آنان برای امت هاست.

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ»

۱۷- خداوند بر جزئیات کارهای ما آگاه است. «مُسْتَمِعُونَ» خداوند همه جا حاضر و ناظر است.

۱۸- برای مبارزه با نظام های تشکیلاتی و فاسد، اول به سراغ سرچشمه ها بروید.

«فَأَيُّهَا فِرْعَوْنُ»

۱۹- در تبلیغ و دعوت دیگران به حق، صراحت و صلابت داشته باشید. «إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۲۰- فرستادن پیامبر برای مردم، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَسُولُ رَبِّ»

۲۱- تمام هستی، نوعی رشد دارند. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۲۲- تمام هستی در تحت تدبیر اوست. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۲۳- همه ی انبیا یک هدف دارند. «إِنَّا رَسُولُ» و نفرمود: «إِنَّا رَسُولًا»

۲۴- در برابر کسی که می گوید: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» (۱) باید گفت: «رَبِّ الْعَالَمِينَ».

۲۵- اگر در یک زمان دو پیامبر مبعوث شوند، رهبری با یکی از آنهاست. «إِنَّا رَسُولُ» □

۲۶- آزاد کردن مردم از اسارت طاغوت ها، در رأس برنامه های انبیا قرار دارد.

«أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ» □

□ قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَ لَبَّثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ «۱۸» وَ فَعَلْتَ فَعَلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ «۱۹» □

(فرعون) گفت: آیا ما تو را در کودکی نیروردیم و سالیانی از عمرت را در نزد ما نماندی؟ و با این حال انجام دادی آن کاری را که انجام دادی (و یکی از افراد ما را با مشت کشتی)، در حالی که تو از ناسپاسانی.

نکته ها:

فرعون با دو جمله، نبوت موسی را زیر سؤال برد: الف: تو نزد ما قاتل هستی و قاتل که پیامبر نمی شود. ب: ما تو را بزرگ کردیم، چگونه الطاف ما را کفران و ناسپاسی می کنی، ناسپاس که پیامبر نمی شود. آیات بعد پاسخ موسی را بیان کرده است.

پیام ها:

۱- منت گذاشتن و به رخ کشیدن، از ویژگی های مستکبران است. «أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا» □

۲- اراده ی الهی، موسی را در دامن فرعون پرورش می دهد. «أَلَمْ نُرَبِّكَ» □

۳- اگر کسی را بزرگ کردیم، یا حرفه ای به او آموختیم، یا در امر ازدواج و مسکن و امثال آن به او کمکی کردیم، نباید با این دلیل و بهانه، سخن حق او را نپذیریم. «أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا» □

۴- اولیای خدا نمک گیر نمی شوند و محیط و جامعه در آنها اثر نمی گذارد. «لَبَّثْتَ

ص: ۳۰۲

فِينَا مِنْ عُمْرِكَ سِتِينَ» (موسی نگفت ما که مدت ها سر سفره ی فرعون بوده ایم یا حال که همه تسلیم او هستند و جامعه بر محور او می چرخد، کمی کوتاه بیائیم و سکوت اختیار کنیم).

۵- حقّ نان و نمک آن نیست که صاحب حقّ را به حال خود رها کنیم و اشتباهات او را هم بپذیریم. (حضرت موسی نان و نمک فرعون را خورده بود، ولی او را به حال خود رها نکرد.) نُزُبِكَ فِينَا... لَبِثْتُ فِينَا

۶- به توقّعات نابجای مستکبران اعتنا نکنیم. ناسپاسی در برابر مستکبر، بد نیست. «وَ أَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ»

قَالَ فَعَلْتَهَا إِذَا وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ «۲۰» فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ «۲۱»

(موسی) گفت: آن (قتل) را زمانی انجام دادم که از سرگشتگان بودم. و چون از شما ترسیدم از نزد شما گریختم، سپس پروردگرم به من حکمت (و دانش) بخشید و مرا از پیامبران قرار داد.

نکته ها:

مراد از «حکم» در آیه؛ یا حکومت و سرپرستی بنی اسرائیل است و یا حکمت و دانش.

در این دو آیه، حضرت موسی علیه السلام ایرادهای فرعون را که در آیه قبل گفتیم، پاسخ می دهد.

چنانکه گذشت حضرت موسی به خاطر طرفداری از یکی از یاران خود، مشتی به مخالف او زد و شخص مخالف با همان ضربه مُرد. این قتل نه از روی عمد بود و نه با آلت قتل انجام گرفت، بلکه یک حادثه ی ناخواسته و یک لغزش عملی بدون سوء نیت بود که قبل از نبوّت موسی آن هم به خاطر طرفداری از یک مظلوم اتّفاق افتاده بود. بنابراین، «ضال» در آیه ی مذکور، یک انحراف عملی بدون قصد است که ضربه ای به عصمت نمی زند و یا به معنای تحیّر است، نظیر آیه ی ۷ سوره ی ضحی: «وَ وَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى».

از امیرالمؤمنین علی علیه السلام پرسیدند: چرا بعد از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حقّ خود را با شمشیر نگرفتید، و چرا همان گونه که با طلحه و زبیر و معاویه جنگ کردید با خلفای پیش از خود جنگ نکردید؟ حضرت فرمود: گاهی سکوت لازم است. مگر ابراهیم به مردم نفرمود: من از

شما کناره می گیرم: «وَأَعْتَرِلَكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۱) مگر هارون نفرمود: «إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَوْا عَفْوَنِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي» (۲) مردم مرا به ضعف کشاندند و نزدیک بود مرا بکشند؟ مگر یوسف نفرمود: «رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ» (۳) پروردگارا! زندان برای من بهتر از استعجابت تقاضای آنهاست؟ مگر پیامبر اکرم در غار نرفت و من جای او نخواهیدم؟ مگر موسی نفرمود: «فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ» همین که ترسیدم فرار کردم، و مگر حضرت لوط علیه السلام در برابر تقاضای گنهکاران نفرمود: «لَعُوَّ أَنْ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ آوِي إِلَيْ رُكْنٍ شَدِيدٍ» (۴) ای کاش قدرتی داشتم (تا شما را از این عمل ننگین باز می داشتم) و یا به جایگاه محکم و امن پناه می بردم (و از شر شما در امان بودم). (۵) بنابراین سایر اولیای خدا نیز گاهی در شرایطی مجبور به سکوت و انزوا می شدند.

پیام ها:

۱- گاهی اقرار، یک ارزش است. «قَالَ فَعَلْتُهَا»

۲- فرار از طاغوت، مقدمه ی دریافت الطاف الهی است. «فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ ... فَوَهَبَ»

۳- انبیا از الطاف خاصّ خداوند برخوردارند. «فَوَهَبَ لِي - وَ جَعَلَنِي» ۴- نبوت، یک جریان در طول تاریخ است، انبیا بسیار قبل از موسی بوده اند پس تعجب فرعون نابجاست. «مِنَ الْمُرْسَلِينَ»

وَ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَيْنِي إِسْرَائِيلَ «۲۲»

و (آیا) این که بنی اسرائیل را بنده ی خود ساخته ای نعمتی است که منتش را بر من می نهی؟ (چرا نباید من در خانه ی پدرم رشد کنم؟)

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ «۲۳»

(فرعون) گفت: پروردگار جهانیان چیست؟

ص: ۳۰۴

۱- ۱. مریم، ۴۸.

۲- ۲. اعراف، ۱۵۰.

۳- ۳. یوسف، ۳۳.

۴- ۴. هود، ۸۳.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

موسی به فرعون گفت: من باید در خانه ی پدرم بزرگ می شدم، چرا پدرم را به بردگی کشاندی که من به اجبار در خانه ی تو بزرگ شوم، آیا این، نعمت است که آن را سپاس گزارم و یا اسارت است؟! گرچه در کاخ تو همه ی وسائل رفاه برای من بود، ولی من از این که بنی اسرائیل گرفتار بودند، ناراحتم.

از قرآن استفاده می شود که فرعون در درون خود، خدا را می شناخت؛ «قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۱) ولی به ظاهر خود را ربّ اعلای مردم می دانست، مثل مدیری که بر افرادی تسلط دارد، ولی در عین حال خود را تحت امر دیگری می داند. (۲)

پیام ها:

۱- تکبر، زشتی ها را نزد انسان زیبا جلوه می دهد. «تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ»

۲- به استکبار و منت های او با صلابت پاسخ دهید. «تِلْكَ نِعْمَةٌ ...»

۳- گاهی مستکبران به خاطر حفظ تاج و تخت، خود را به نادانی می زنند. «وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ»

۴- سؤال مستکبرین، مغرورانه و همراه با تحقیر دیگران است. فرعون گفت: «وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ» و نگفت: «و من رب العالمین» (حرف «ما» در زبان عرب برای جمادات به کار می رود).

قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ «۲۴»

(موسی) گفت: پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آنهاست، اگر باور دارید.

قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ «۲۵»

(فرعون) به اطرافیان خود گفت: آیا نمی شنوید (چه حرف هایی می زند)؟

قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ «۲۶»

(بار دیگر موسی) گفت: او پروردگار شما و پروردگار نیاکان شماست.

قرآن می گوید: دعوی انبیا با مخالفانشان بر سر ربوبیت خداوند یعنی مدیریت و قانونگذاری خداوند و لزوم اطاعت از دستورات اوست و گرنه مخالفان آنان، الله را به عنوان خالق جهان قبول داشتند. سخن کسانی که امروز می گویند: دین از سیاست جداست، همانند سخن کسانی است که می گویند: حساب آفریدن جهان به اراده خداوند از حساب اداره کردن آن جداست. (خداوند خلق کند، ولی ما حکومت کنیم) قرآن و عقل، حق ربوبیت و تکلیف کردن و اطاعت شدن را تنها از کسی می داند که خالق است، نه دیگران. کسی که آفرید می داند چه قانونی وضع کند. «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ» (۱)

بعضی جمله ی «إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ» را این گونه معنا کرده اند که موسی گفت: من می دانم که سؤال شما برای فهمیدن نیست، بلکه برای طفره رفتن است، ولی اگر شما در جستجوی حقیقت باشید، در نظم و نظام هستی فکر کنید، ربوبیت و یکتایی او را خواهید فهمید.

پیام ها:

۱- باید به سؤال های اعتقادی، پاسخ صریح و روشن داد. «قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- تمام هستی یک خدا دارد. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (بر خلاف مشرکان که به خدایان متعدّد عقیده داشتند).

۳- تمام هستی تحت یک تدبیر، نظارت و حرکت تکاملی قرار دارند. «رَبُّ الْعَالَمِينَ»

۴- ذات خداوند قابل شناسایی نیست، باید او را از راه آفریده هایش شناخت و معرفی کرد. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (فرعون از چپستی و چگونگی خداوند سؤال کرد، ولی موسی از آفریده های او پاسخ داد چون ذات قابل شناخت نیست)

۵- هر کسی نمی تواند وحدت تدبیر تمام هستی را درک کند. «إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ» اهل یقین هرگاه به آفرینش آسمان ها و زمین نگاه عمیق کنند، ربوبیت الهی را

ص: ۳۰۶

درک می کنند.

۶- جوسازی، حق پوشی و حرف منطقی دیگران را قطع کردن، ابزار کار طاغوت هاست. «أَلَا تَسْمِعُونَ» (مناظره ی موسی و فرعون علنی بود).

۷- ربوبیت خداوند نسبت به انسان های موجود، انسان های گذشته و آسمان و زمین یکسان است. رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمْ... (تدبیر و نظارت و مدیریت خداوند بر آیات آفاقی (آسمان ها و زمین)، و آیات انفسی (انسان ها) یکسان است).

قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

(فرعون) گفت: قطعاً پیامبرتان که به سوی شما فرستاده شده، سخت دیوانه است. (موسی) گفت: (او) پروردگار مشرق و مغرب و آنچه میان آن دو است می باشد، اگر تعقل کنید.

قَالَ لَيْتَنِ اتَّخَذْتُ إِلَهًا غَيْرِي لِمَ جَعَلْنَكَ مِنَ الْمَشْرُوقِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتِكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَآتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣١﴾

(فرعون) گفت: (ای موسی!) اگر معبودی غیر از من برگزینی قطعاً تو را از زندانیان قرار خواهم داد. (موسی) گفت: (حتی) اگر نشانه ی آشکاری برایت بیاورم (که رسالت مرا اثبات کند)؟ (فرعون) گفت: اگر راست می گویی آن نشانه را بیاور.

نکته ها:

در آیه ی ۲۷ می بینیم که فرعون برای جبران حقارت خود، سخت ترین لحن ها را با زشت ترین نسبت ها در مورد موسی به کار برد. در ادبیات عرب برای تأکید یک مطلب از

ص: ۳۰۷

حروف و کلماتی استفاده می کنند، کلمه ی «إِنَّ» و حرف «لام» در کلمه ی «لَمَجْنُونٌ» و جمله ی اسمیه آوردن، نشانه ی تأکید بر نسبت ناروای اوست.

پیام ها:

۱- طاغوت ها هنگام روبرو شدن با حقّ طفره می روند. (هر بار که موسی استدلال و بیانی داشت، فرعون به جای پاسخ دادن به موسی، چون نگران از دست دادن مردم بود، با آنان حرف می زد.) «قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ - قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ»

۲- مستکبر هرگز حقّ را نمی پذیرد و خود را از مردم جدا می داند. «رَسُولَكُمْ - أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ» یعنی پیامبر شما، نه من.

۳- از قوی ترین حربه های مخالفان انبیا، نسبت ناروای جنون است. «لَمَجْنُونٌ» آری کسی که از استدلال عاجز باشد، دست به تهمت و ناسزاگویی می زند.

۴- از هماهنگی قوانین و نظام ثابتی که بر زمین و آسمان، مشرق و مغرب و بر همه ی موجودات جهان حاکم است، می فهمیم که جهان هستی با مدیریت واحدی اداره می شود. رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ ...

۵- مبلغ و مربی نباید از بحث خسته شود، باید استدلال خود را تکرار کند و سعه ی صدر داشته باشد. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» ، «رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمْ» ، «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ»

۶- تهمت ها، اولیای خدا را از هدف ها منحرف نمی کند. رَسُولَكُمْ ... لَمَجْنُونٌ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

۷- رسیدن به توحید، به تعقل نیاز دارد. (کفر و شرک، محصول بی عقلی است).

«إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ» (اندیشیدن مردم، بزرگ ترین خطر برای مستکبران است).

۸- انبیا مؤدّب سخن می گویند. (فرعون به موسی علیه السلام گفت: «لَمَجْنُونٌ»، اما موسی گفت: اگر بیاندیشید سخن مرا می فهمید.) «إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»

۹- تهدید، حربه ی دیگر طاغوت هاست. «لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ» (رهبران دینی باید آماده ی سختی ها باشند).

۱۰- در نظام طاغوتی، خفقان و خشونت حاکم است و افراد زیادی در زندان به سر می برند. «مِنَ الْمَسْجُونِينَ»

۱۱- آن جا که منطق تأثیر نکرد، معجزه لازم است. «بِشَيْءٍ مُّبِينٍ»

۱۲- آمادگی قلبی، شرط موفقیت و پیروزی بر دشمن است. موسی می دانست که عصا را اژدها می کند و کف دستش نورانی می شود، لذا با قدرت گفت: «جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ»

۱۳- معجزه ی انبیا حقیقت دارد و مردم به خوبی درک می کنند. «مُبِينٍ»

فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿۳۲﴾

پس عصای خود را بیفکند، پس ناگهان آن عصا اژدهایی آشکار شد.

و نَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿۳۳﴾

و دست خود را (از گریانش) بیرون آورد، پس ناگهان آن دست برای تماشاگران سفید و درخشان نمود.

نکته ها:

مراد از کلمه ی «نَزَعَ» در اینجا، بیرون آوردن دست از جیب و گریبان است.

اژدها شدن عصا، ده مرتبه و نورانی شدن دست موسی علیه السلام، پنج مرتبه در قرآن آمده است.

در اولین مرحله ای که موسی عصا را رها کرد به صورت مار کوچکی درآمد، چنانکه در سوره نمل آیه ی ۱۰ آمده: «جَانٌّ وَّلِيٌّ مُّبْدِرًا»، ولی در برابر طاغوت گردنکش، به صورت اژدها درآمد و این شاید به خاطر آن باشد که برای هر مخاطبی باید حرفی زد و عملی انجام داد.

پیام ها:

۱- معجزات انبیا چون وابسته به قدرت الهی است، نیاز به تمرین ندارد و لازم نیست تدریجی باشد. «فَإِذَا هِيَ» (یعنی عصا ناگهان مار شد)

۲- در برابر افراد سرکش باید کاری چشمگیر و کوبنده انجام داد. «ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ»

۳- معجزات انبیا روشن و روشنگر است، نه وهم و خیال. «مبین»

۴- در کنار معجزه ای دلهره آور، دست سفید و نورانی، رمز صفا و محبت است.

«تُعْبَانُ - يَنْضَاءُ»

۵- برای تأثیر کلام حق، از همه ی شیوه های صحیح بیم و امید استفاده کنید.

«تُعْبَانُ - يَنْضَاءُ»

قَالَ لِلْمَلَأِ حَوْلَهُ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَبْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَا تَوَكُّبِكُلِّ سَحَارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾

(فرعون) به اشرافیان اطرافش گفت: همانا این مرد، ساحری کاردان است.

او می خواهد با سحرش شما را از سرزمینتان آواره کند، پس چه رأی و دستور می دهید؟ گفتند: به موسی و برادرش فرصت بده و در تمام شهرها افرادی را برای گردآوری (ساحران) اعزام کن. تا هر ساحر ماهری را نزد تو بیاورند.

فَجَمَعَ السَّحَرَةَ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾

پس ساحران در موعدِ روزی معلوم، گردآوری شدند.

وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾

و به مردم گفته شد: آیا شما نیز جمع می شوید؟

نکته ها:

فرعون با موسی چند نوع برخورد کرد:

الف: تحقیر: «أَلَمْ نُزَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا» آیا ما تو را بزرگ نکردیم.

ب: استهزا: «لَمَجْنُونٌ» تو دیوانه هستی.

ص: ۳۱۰

ج: تهدید: «مِنَ الْمَسْجُونِينَ» تورا زندانی می کنم.

د: تهمت سحر: «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» تو ساحر هستی.

ه: تهمت توطئه: «يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمُ» تو قصد شورش داری.

در آیات مربوط به گفتگوی موسی با فرعون، حرفی از هارون نیست و این به خاطر آن است که موضع رسمی باید از طرف رهبر تعیین شود.

مراد از جمله «فَمَا ذَا تَأْمُرُونَ» فرمان مشورتی است. چون مشاوران نظر خود را در قالب امر و فرمان می گفتند. مانند: «أَرْجَهُ وَ أَخَاهُ» به موسی و برادرش فرصت بده و به زندان نیفکن.

حضرت موسی و فرعون در مورد زمان و مکان مراسم مقابله ی ساحران با موسی، با یکدیگر به توافق رسیدند. «لَمِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ»

از مردم خواسته شد تا در مکان و زمان موعود حاضر شوند، زیرا این حضور و اجتماع باعث می شد تا موسی و هارون احساس تنهایی کنند و ساحران نیرو گیرند و غوغا سالاری تبلیغاتی به راه اندازند.

اطرافیان بی اراده و متملق، حتی در کلمات تقلید می کنند. جمله های «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» و «يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمُ مِنْ أَرْضِكُمْ» در این دو آیه از زبان فرعون است، ولی در سوره ی اعراف آیات ۱۰۹ و ۱۱۰، همین کلمات از زبان اطرافیان اوست و حتی حرفی کم و زیاد نکرده اند.

پیام ها:

۱- طاغوت ها تبلیغات شیطانی خود را با تأکید و قاطعیت بیان می کنند. «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ» («إِنَّ» ، حرف «لام» و جمله ی اسمیه همه نشانه ی تأکید است.)

۲- فرعون برای آن که ساحران را در مبارزه با موسی تشویق و تحریک کند، از موسی به عنوان «ساحر علیم» یاد کرد. «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ»

۳- دروغگو کم حافظه است. فرعون نیانی که به موسی نسبت جنون می دادند؛ «لَمَجْنُونٌ» اکنون او را ساحری ماهر و آگاه می خوانند: «لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ»

۴- وطن دوستی و انگیزه ی مالکیت، از غرائز انسان هاست و فرعون برای تحریک مردم علیه موسی این دو سوژه را بهانه قرار داد و گفت: او شما را

آواره و مالکیت شما را لغو خواهد کرد. «يُخْرِجُكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ»

۵- دروغ، تزویر و عوام فریبی، شیوه ی طاغوت است. (کلمه ی «أَرْضِكُمْ»، برای عوام فریبی و کلمه ی «بِسِحْرِهِ» دروغی واضح بود.)

۶- طاغوت ها هنگام قدرت و تسلط، همه چیز را از آن خود می دانند، «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» (۱) ولی هنگام احساس خطر مردم را به صحنه می کشند. «أَرْضِكُمْ»

۷- طاغوت ها به زیردستان خود نیازمندند و از آنها راه و چاره می طلبند. «فَمَاذَا تَأْمُرُونَ» فرعون می گوید: اگر معبودی غیر از من بگیری تو را زندان می کنم، امروز محتاج اطرافیان است.

۸- زمان فرعون، دوران رواج سحر و جادو بوده است. «سَحَارٍ عَلِيمٍ»

۹- اگر متخصصین، متعهد نباشند در خدمت فرعون ها در می آیند. «يَأْتُوكَ»

۱۰- همایش و سمینار کارشناسان، سابقه ی طولانی دارد. «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَارٍ عَلِيمٍ»

۱۱- طاغوت ها برای رسیدن به اهداف خود، از کارشناسان سوء استفاده می کنند ما چرا استفاده ی خوب نکنیم؟ «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَارٍ عَلِيمٍ»

۱۲- فرعون تمام توان خود را بکار گرفت. «بِكُلِّ سَحَارٍ»

۱۳- زمان و مکان در حرکات تبلیغی مؤثر است. «يَوْمٍ مَعْلُومٍ»

۱۴- برای طاغوت ها جلب افکار عمومی و حضور مردم در صحنه مهم است.

«هل انتم مجتمعون»

لَعَلْنَا نَتَّبِعَ السَّحْرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ «۴۰»

به این امید که اگر ساحران غالب شدند از آنان پیروی کنیم.

فَلَمَّا جَاءَ السَّحْرَةَ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَيْنَ لَنَا لَاجِرٌ إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ «۴۱» قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ «۴۲»

ص: ۳۱۲

پس همین که ساحران (از شهرها به نزد فرعون) آمدند به او گفتند: آیا اگر ما پیروز شویم پاداشی داریم؟ فرعون گفت: آری، در این صورت (علاوه بر پاداش) حتماً شما از مقرّبان دربار خواهید بود.

نکته ها:

موسی و هارون چون ایمان داشتند در یک طرف ایستادند و آرامش داشتند، اما فرعون و همه ی اشراف و ساحران در طرف دیگر قرار گرفتند و دلهره داشتند و این جاست که نقش ایمان و قدرت آن روشن می شود. از سؤال ساحران که پرسیدند: «إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ» تردید آنان استفاده می شود و از تشویق و جایزه بزرگ فرعون؛ «قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ» دلهره ی او استفاده می شود.

شاید شرط گرفتن مزد، نشانه ی تنگ نظری، بخل و خسیس بودن فرعون باشد، زیرا معمولاً مردم با افراد سخاوتمند و دست و دل باز شرط پول نمی گذارند، زیرا می دانند که او خود با معرفت و سخاوتی که دارد همه چیز را در نظر می گیرد.

پیام ها:

۱- فرعون ادّعی خدایی داشت، اما با معجزه ی حضرت موسی کار به جایی رسید که همه تابع ساحران شدند و حرف اوّل و آخر را حرف ساحران غالب دانستند. «لَعَلَّنَا تَتَّبِعَ السَّحْرَةَ»

۲- فرعون با دیدن معجزه ی موسی، به پیروزی ساحران اطمینان نداشت. «إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ» («ان» حرف شرط و نشانه ی شک است)

۳- افراد مادی حتّی در مسایل عقیدتی هم حرف پول می زنند. «فَلَمَّا جَاءَ السَّحْرَهُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَيْنَ لَنَا لَأَجْرًا»

۴- ساحران به فکر خودشان هستند که مزدی بگیرند و کاری به حقّ و باطل بودن آن ندارند. «أَإِنْ لَنَا لَأَجْرًا» شعار انبیا در تمام کارهایشان «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» (۱) بود، ولی ساحران حتّی برای یک حرکت توقع اجر داشتند. «لَنَا لَأَجْرًا»

۵- انسانی که خدایی نیست، به درهم فرعون چشم دارد؛ «لَنَا لَأَجْرًا» ولی همین

ص: ۳۱۳

که خدایی شد، تمام هستی نزد او کوچک است و جانش را به راحتی فدا می کند. چنانکه در آیه ی ۵۰ می خوانیم: «لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

۶- گاهی مقام و اعتبار از مال مهم تر است. «إِنَّكُمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ»

«قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ» (۴۳) «فَأَلْقَوْا حِجَابَهُمْ وَعَصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ» (۴۴)

(روز موعود فرارسید و همه ی ساحران جمع شدند،) موسی به آنان گفت: بیفکنید آنچه را می خواهید بیفکنید. پس (ساحران) ریسمان ها و عصاهای خود را (به زمین) افکندند و گفتند: به عزت فرعون سوگند که قطعاً ما پیروزیم.

پیام ها:

۱- مردان خدا به غلبه ی حق و پوچی سحر ایمان داشته و از موضع قدرت و با آرامش سخن می گویند، نه از روی ضعف و ترس. «أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ»

۲- به مخالفان فرصت دهید تا در راه عقیده و هدف خود تلاش و حرکت کنند، «أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ» ، آنگاه محکم و منطقی پاسخ آنان را بدهید.

۳- کافر از درون متزلزل است و در ظاهر شعار می دهد. ساحران در پیروزی خود شک داشتند و در آیات قبل می گفتند: «إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ» ولی در حضور فرعون، با خود شیرینی و تملق گفتند: «بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ» و به پیروزی تظاهر می کردند و به اصطلاح جنگ روانی راه می انداختند. «إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ»

فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿٤٥﴾

سپس موسی عصایش را افکند، پس ناگهان (اژدهایی شد و) هر چه را به نیرنگ ساخته بودند بلعید.

فَأَلْقَى السَّحْرَةَ سَاجِدِينَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ ﴿٤٨﴾

آنگاه ساحران بی اختیار به سجده درافتادند. گفتند: ما به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم. پروردگار موسی و هارون.

نکته ها:

ساحران همین که اژدها شدن عصا را دیدند فوراً ایمان آوردند. در روایات آمده است:

هنگامی که امام زمان علیه السلام نیز ظهور کند، متخصیصان شرق و غرب به حضرت ایمان خواهند آورد، چون آنان عظمت کار را بهتر از دیگران درک خواهند کرد.

پیام ها:

۱- معجزه امری سریع و برق آساست، نه تدریجی و تدریجی. «فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ»

۲- باطل، در برابر حقّ تاب مقاومت ندارد. «تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ»

۳- سحر و جادو یک دروغ عملی و به دور از حقیقت است. («يَأْفِكُونَ» از «افک» به معنای ساختگی و دروغ است)

۴- افراد آماده، در برابر حقّ طفره نمی روند و تسلیم می شوند. «فَأَلْقَى»

۵- قدر زر زرگر شناسد، قدر گوهر گوهری. (ساحرانی که کارشناس بودند معجزه را از سحر باز شناختند و چنان تحت تأثیر قرار گرفتند که بی اراده به سجده افتادند، با اینکه فرعونیان نیز حضور داشتند، ولی ایمان نیاوردند). «فَأَلْقَى السَّحْرَةَ»

۶- از امتیازات انسان، قدرت تغییر موضع فکری در یک لحظه است. «فَأَلْقَى»

۷- سجده، مظهر حق پرستی و تسلیم است که در طول تاریخ سابقه داشته است.

﴿سَاجِدِينَ﴾

۸- تمام هستی، تحت تدبیر خداوند در یک حرکت تکاملی است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۹- جلو سوء استفاده را باید گرفت. برای این که فرعونیان، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» را به معنای انحرافی تفسیر نکنند، ساحران گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»

۱۰- ساحران، به اصول دین اقرار کردند، توحید: «آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» نبوت: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ» معاد: «إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»

﴿قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لِمَ قَطَعْنَا آيَدِيكُمُ وَ أَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَ لَأَصْلَبُنَّكُمُ أَجْمَعِينَ﴾ (۴۹)

فرعون (که به خشم آمده بود) گفت: آیا قبل از آن که به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟ بی شک او بزرگ شماست که به شما سحر آموخته است. پس به زودی کیفر خود را خواهید دانست. حتماً دست ها و پاهایتان را از چپ و راست قطع خواهم کرد، و همگی شما را به دار خواهم آویخت.

﴿قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ﴾ (۵۰) «إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ» (۵۱)

ساحران گفتند: باکی نیست، ما به سوی پروردگار خود بازمی گردیم. ما امید داریم که پروردگارمان خطاهای ما را ببخشد، چرا که ما نخستین ایمان آورندگان هستیم.

نکته ها:

همین که ساحران معجزه ی موسی را دیدند، به خاک افتادند و سجده کردند، در این جا فرعون برای عوام فریبی به تحلیلی دست زد و گفت: این یک توطئه ی از پیش ساخته است، شما شاگرد موسی بوده اید و این خیمه شب بازی را برای سقوط من به راه انداخته اید. غافل از آن که ساحران در کشور پراکنده بودند و دستشان به موسی نمی رسید تا شاگردش باشند، علاوه بر این که آنان به عزت فرعون سوگند پیروزی خورده بودند.

در بعضی تفاسیر می خوانیم: فرعون دست و پای ساحران را قطع کرد و به درختان خرما

بلند آویخت و حضرت موسی بر آنان می گریست.

پیام ها:

- ۱- در نظام طاغوتی، مردم آزادی عقیده ندارند. «آمَتُّمُ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنَ لَكُمْ»
- ۲- طاغوت ها می خواهند حتی بر افکار مردم مسلط باشند. «قَبْلَ أَنْ أَدْنَ لَكُمْ»
- ۳- دروغگو کم حافظه است. «لَمَجْنُونٌ - عَلَّمَكُمُ السَّحَرَ»
- ۴- بدترین شکنجه ای که قدرت، کارایی و توازن انسان را می گیرد، قطع دست و پا از چپ و راست است. «مِنْ خِلَافٍ»
- ۵- به طاغوت ها اطمینان نکنید، آنان همه را برای خودشان می خواهند. (فرعون که ساعتی پیش وعده داده بود آنان را از مقربان خواهد کرد، اکنون همه را به قتل تهدید می کند). «لَأَصْلَبَنَّكُمْ»
- ۶- یکی از آثار ایمان به معاد، شجاعت در برابر طاغوت هاست. «لَا ضَيْرَ إِنَّا»
- ۷- ایمان به معاد، افق روشن برای آینده است. «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»
- ۸- شهادت در راه خدا، ضرر و هلاکت نیست. «لَا ضَيْرَ إِنَّا»
- ۹- کسی که ایمانش بر اساس شناخت باشد، متزلزل نمی شود. «لَا ضَيْرَ إِنَّا» (ساحران که معجزه را شناختند، در برابر تهدیدات فرعون استقامت کردند).
- ۱۰- هم سحر گناه است و هم در استخدام فرعون ها درآمدن. «حَطَّايَانَا»
- ۱۱- طمع در مادیات، منفی ولی در معنویات، مثبت است. «نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا»
- ۱۲- بخشش، از شئون ربوبیت الهی است. «يَغْفِرُ لَنَا رَبَّنَا»
- ۱۳- آرزوی عفو باید با بازگشت واقعی همراه باشد. «آمَنَا - نَطْمَعُ»
- ۱۴- سابقه و پیشگامی در ایمان، یک فضیلت است. «أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ»
- ۱۵- حسن عاقبت، بزرگ ترین سعادت است. کسانی که تمام عمرشان در انحراف بودند، با جرعه ای در یک لحظه دگرگون شده «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» و از اولین مؤمنان شدند. «كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ»
- ۱۶- توطئه، توطئه گر را رسوا می کند. (فرعون با سرمایه گذاری بسیار، ساحران را

دعوت کرد تا موسی را رسوا کنند، ولی با ایمان آوردن ساحران، فرعون خود رسوا شد). «كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ»

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِيٰ إِنَّكُمْ مَتَّبِعُونَ ﴿٥٢﴾ فَأَرْسَلْنَا فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾

و به موسی وحی کردیم که بندگان مرا شبانه (از مصر) کوچ ده، زیرا شما تعقیب خواهید شد. پس فرعون (از این حرکت آگاه شد و) به شهرها مأمور فرستاد تا مردم را گرد آورند.

نکته ها:

کار حضرت موسی به سه بخش تقسیم می شود:

بخش اول، دعوت فرعون و اظهار معجزه بود.

بخش دوم، گرویدن ساحران به او و فراز و نشیب های گوناگون بود.

بخش سوم، حرکت دادن طرفداران و مؤمنین و تعقیب آنها از سوی فرعون و کفار بود که به عبور مؤمنین از دریا و غرق شدن کفار انجامید.

در کلمه ی «حشر»، معنای برانگیختن و سوق دادن و جمع کردن نهفته است.

بنی اسرائیل برای فرعونیان منافی داشتند که فرعون از مهاجرت آنان جلوگیری می کرد و حضرت موسی مأمور شد تا شبانه آنها را از مصر کوچ دهد.

پیام ها:

۱- بعد از نپذیرفتن استدلال، نوبت قهر الهی است که با فرمان کوچ دادن به موسی شروع و پس از تعقیب فرعونیان، با غرق و هلاکت آنان خاتمه می یابد. «وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ»

۲- تمام حرکات انبیا حتی زمان هجرت، از طریق وحی بوده است. أَوْحَيْنَا ...

۳- برای مبارزه با فرعون، از تاریکی شب نیز استفاده کنید. «أَسْرِ»

۴- یا جامعه فاسد را اصلاح کنیم و یا از آن فاصله گرفته و هجرت کنیم. «أَسْرٍ»

۵- انبیا تنها پند و اندرز نمی دهند، ایجاد نهضت های بزرگ و رهبری آنها از کارهای دیگر آنان است. «أَسْرٍ بَعْبَادِي»

۶- یکی از مراحل نهی از منکر، هجرت از جامعه ی فاسد است. «أَسْرٍ بَعْبَادِي»

۷- خداوند بندگان خود را از مهلکه نجات می دهد. «أَسْرٍ بَعْبَادِي»

۸- طاغوت ها دست به شایعه پراکنی و تبلیغات منفی در شهرها می زنند. «فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ»

إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَ إِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَ إِنَّا لَجَمِيعٌ حَادِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَ كُنُوزٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾

(تبلیغات فرعونیان درباره ی موسی و یارانش این بود:) همانا اینها گروهی اندکند. که نسبت به ما خشم و نفرت دارند. ما همگی آماده ی دفاع هستیم.

لذا آنان را (به گمان تعقیب بنی اسرائیل)، از باغ ها و چشمه ها و گنج ها و جایگاه نیکو (و قصرهای مجلل)، بیرون کردیم.

كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾ فَأَتَّبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾

(تدبیر ما) این چنین بود که (بعد از غرق کردن فرعونیان،) بنی اسرائیل را وارث آنها قرار دهیم. پس هنگام طلوع خورشید، سپاه فرعون به تعقیب آنان برخاستند.

نکته ها:

کلمه ی «شِرْذِمَةٌ» به معنای گروهی محدود است که از اصل جدا شده باشد. فرعون در تبلیغات خود، مخالفان را گروه کوچکی معرفی می کرد. اما در تفاسیر از ابن عباس روایت کرده اند: افرادی که با حضرت موسی حرکت کردند حدود ۶۰۰۰۰۰ نفر بوده اند، و فرعون به

این جمعیت زیاد می گوید: «إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ» (۱)

کلمه ی «حَاذِرُونَ» از «حذر» به معنای وسیله ی دفاعی است، بنابراین «إِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ» یعنی همه ی ما برای انتقام آماده و مسلح هستیم.

فرعونیان در تبلیغات، خود را گروهی متحد می دانستند، «إِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ» ولی بنی اسرائیل را «قَلِيلُونَ» می خواندند، نه «قلیله»، یعنی آنان گروه گروه بوده و با هم متحد و منسجم نیستند و ما خیلی زود آنها را قلع و قمع می کنیم. غافل از آنکه انسجام آنان به قدری است که با یک اشاره و فرمان حضرت موسی، همگی شبانه هجرت کردند.

پیام ها:

۱- طاغوت ها حرکت های مردمی را ناچیز می انگارند. «لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ»

۲- منحرف کردن افکار مردم، شیوه ای طاغوتی است. «لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ»

۳- طاغوت ها بدانند که مورد تنفرند. «وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ»

۴- بغض و خشم نسبت به طاغوت ها و تبری از آنان، لازمه ی ایمان به خداست.

«وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ»

۵- کاخ ها ابدی نیست، ظلم کلید زوال قدرت است. فَأَخْرَجْنَاهُمْ ...

۶- فرعونیان در مصر دارای تمدن بودند. «وَ كُنُوزٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ»

۷- یکی از سنت های الهی، جایگزین کردن مستضعفان به جای مستبکران است.

«كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۸- ثروت ها، کاخ ها و باغ های فرعونیان، به بنی اسرائیل رسید. «اورثنا»

۹- خروج فرعونیان به دنبال بنی اسرائیل، یک تدبیر الهی برای غرق شدن آنان بود. «فَأَخْرَجْنَاهُمْ - فَأَتَّبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ»

ص: ۳۲۰

فَلَمَّا تَرَاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرِكُونَ ﴿٦١﴾

پس زمانی که دو گروه همدیگر را دیدند، یاران موسی گفتند: (ما به دام افتادیم و) آنان به ما دست خواهند یافت.

قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾

(موسی به آنان) گفت: چنین نیست، قطعاً پروردگارم با من است و مرا هدایت خواهد کرد.

نکته ها:

«ترائی» به معنای یکدیگر را دیدن و «جمعان» به معنای دو گروه است.

شاید آوردن «أَصْحَابُ مُوسَى» به جای بنی اسرائیل، رمز آن باشد که حتی یاران نزدیک موسی از اینکه دریا در جلو و سپاه فرعون در تعقیب آنان هستند، دغدغه ها داشتند.

گرچه هر حرکت و قیام و تصمیمی، شناخت و بصیرت لازم دارد، ولی لازم نیست انسان در گام اول نسبت به تمام مراحل آگاهی داشته باشد. چنانکه حضرت موسی تا لحظه ای که دریا را در جلو و دشمن را پشت سر خود دید خبر از برنامه نداشت، اما ایمان به هدایت الهی همواره در او بود. و لذا فرمود: «إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ»

پیام ها:

۱- رهبران آسمانی، در بحران ها دلی آرام دارند و مایه ی آرامش دیگران نیز هستند. «كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي»

۲- به وعده های الهی یقین داشته باشیم. (خداوند در آیه ی ۱۵ این سوره به موسی فرمود: «إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ»، در این آیه موسی به مردم می گوید: خداوند وعده داد و او با ماست). «كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي»

۳- هنگام برخورد با دشمن، (حتی زمانی که در یک طرف دریا و در طرف دیگر سپاه دشمن است)، مأیوس نشوید و به خدا توکل کنید. «إِنَّ مَعِيَ رَبِّي»

۴- پیامبران واسطه‌ی فیض و رحمت خداوند می‌باشند. «إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ» (با توجه به اینکه هدایت پیامبر، واسطه‌ی برای هدایت مردم است)

۵- انبیا تحت حمایت ویژه‌ی خداوند هستند. «إِنَّ مَعِيَ رَبِّي»

۶- هدایت از شئون ربوبیت است. «رَبِّي سَيَهْدِينِ»

فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَ أَرْزَلْنَا ثُمَّ الْآخِرِينَ ﴿٦٤﴾

پس (به دنبال این تلاقی)، به موسی وحی کردیم که عصایت را به دریا بزن. دریا شکافت و هر پاره‌ای مثل کوهی بزرگ گردید. آنگاه گروه دیگر (لشکر فرعون) را به آنجا نزدیک کردیم.

وَ أَنْجَيْنَا مُوسَىٰ وَ مَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَعْرَفْنَا الْآخِرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

و موسی و هر که را با او بود، همگی را (از دریا عبور و) نجات دادیم. سپس گروه دیگر را غرق ساختیم. البته در این ماجرا، عبرت و) نشانه روشنی است و بیشتر آنان ایمان آورنده نبودند. و همانا پروردگارت شکست‌ناپذیر و مهربان است.

نکته‌ها:

کلمه‌ی «انفلاق» به معنای شکافته شدن، «فرق» به معنای قطعه و «طود» به معنای کوه می‌باشد. گویا در اثر شکافته شدن رود بزرگ نیل که همچون دریاست، آب در دو طرف خشکی ایجاد شده چنان روی هم انباشته شد که همانند دو کوه بلند گردید.

پیام‌ها:

۱- کارهای انبیا با اراده‌ی پروردگار و وحی الهی است. فَأَوْحَيْنَا ...

۲- خداوند کارهایی را به دست اولیای خود انجام می دهد تا مردم به آنان توجه کنند و از آنان اطاعت نمایند. «فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ» (آری، طبیعت و مظاهر آن، با اراده ی خداوند در اختیار بندگان خاصّ و مقهور آنان است).

۳- با اراده ی خداوند، یک عصا روزی ازدها می شود و سبب ترس دشمنان می گردد و یک روز کلید رحمت و باز شدن راه برای مؤمنان می شود.

۴- با اراده ی خداوند، یک عصا گاهی سبب جوشیدن آب از سنگ است: «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ» (۱) و گاهی سبب خشک شدن دریا. «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ»

۵- همه ی هستی و فعل و انفعالات آن، با اراده ی خداوند است. «فَأَوْحَيْنَا - أزلْنَا - أَنْجَيْنَا - أَعْرَفْنَا»

۶- نجات و رستگاری در سایه ی همراهی با انبیاست. «أَنْجَيْنَا مُوسَىٰ وَ مَنْ مَعَهُ»

۷- خداوند یاران خود را در سخت ترین شرایط از بن بست نجات می دهد. «أَنْجَيْنَا مُوسَىٰ وَ مَنْ مَعَهُ»

۸- شکافته شدن دریا و غرق شدن فرعونیان، نشانه ی قدرت و قهر الهی و مایه ی پند است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

۹- سنّت الهی در طول تاریخ، یاری حقّ و سرکوب باطل است. «لَآيَةً» آری، نشانه و عبرت بودن یک حادثه، زمانی است که آن حادثه یا مشابه آن در طول تاریخ تکرار شدنی باشد.

۱۰- خداوند با بیان تاریخ گذشتگان، به پیامبر اسلام دلداری و درس صبر می دهد. «مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ»

۱۱- پندپذیران کم هستند. «لَآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ»

۱۲- پیامبر اسلام تحت حمایت ویژه ی خداوند است. «رَبِّكَ» (خطاب به پیامبر است که همان گونه که ما مخالفان موسی را نابود کردیم، با همان عزّت و

ص: ۳۲۳

قدرت می توانیم مخالفان تو را نیز نابود کنیم).

۱۳- کفر مردم، ضرری به عزت خداوند نمی زند. «مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ - إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

۱۴- مرّی، هم باید قدرتمند باشد و هم مهربان. «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

۱۵- مهلتی که خداوند به کفار می دهد از ضعف و ناتوانی نیست، بر اساس مهر و رحمت است تا شاید توبه کنند. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾

(ای پیامبر!) سرگذشت ابراهیم را بر مردم بخوان. آن گاه که به پدرش (عمویش آذر) و قومش گفت: شما چه می پرستید؟ گفتند: بت هایی را می پرستیم که همواره ملازم آنهایم.

قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يُضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾

ابراهیم گفت: آیا هر گاه آنها را می خوانید (یا دعا می کنید) سخن شما را می شنوند؟ یا به شما سود و زیانی می رسانند؟ بت پرستان گفتند: (نه) بلکه پدرانمان را یافتیم که این گونه (پرستش) می کردند.

قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾

ابراهیم گفت: آیا در آنچه می پرستید اندیشه و نگاه (عمیق) کرده اید؟ شما و پدران پیشین شما (دقت کرده اید)؟

نکته ها:

بعد از حضرت موسی که نامش بیش از ۱۳۰ مرتبه در قرآن آمده، نام حضرت ابراهیم،

بیش از دیگر پیامبران در قرآن آمده است.

بر اساس روایات مراد از کلمه ی «أب» در این آیه، آذر عموی ابراهیم است. زیرا امکان ندارد که پدر پیامبری همچون ابراهیم کافر باشد. از نظر لغت نیز به مربی و جدّ و پدر زن نیز «أب» گفته می شود. در آیه ۱۳۳ سوره بقره می خوانیم که فرزندان یعقوب به پدرشان گفتند:

«نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ» با اینکه یعقوب فرزند اسحاق است، در این آیه هم به جدّ (ابراهیم) و هم به عمو (اسماعیل)، «أب» گفته است.

تقلید از اهل علم و دانشمندان، گاهی وسیله ی تکامل و رشد و ترقی است؛ «فَسئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» (۱) و «فَبِهَدَاهُمْ أَقْتَدَهُ...» (۲) ولی از عوام وسیله ی تحجّر و جمود است. «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا» زیرا پابیندی بی چون و چرا به سنت ها و آداب ملی و قومی، سبب تخدیر جامعه و سدّ راه فکر و نوآوری و مانع شناخت حقیقت است.

چون حضرت ابراهیم مورد ستایش همه ی گروه های یهودی و مسیحی است، بیان تاریخ او برای اهل کتاب زمان پیامبر و همچنین مسلمانان، درس آموز خواهد بود.

کلمه ی «رأیتم» از ریشه ی «رأی» و «رؤیت» است. بنابراین «رأیتم» هم شامل دیدن با چشم می شود و هم نگریستن با عقل.

پیام ها:

۱- پیامبر اسلام مأمور حفظ تاریخ انبیای قبل از خود است. «وَآتُلُّ عَلَيْهِمْ»

۲- سرگذشت حضرت ابراهیم علیه السلام مهم و مفید است. («نَبَأًا»، به خبر مهم گویند)

۳- سنت ها و قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است. بنابراین تاریخ دیروز می تواند برای امروز درس باشد. «وَآتُلُّ عَلَيْهِمْ نَبَأًا إِبْرَاهِيمَ»

۴- در نهی از منکر، از خودی ها شروع کنیم. «لِأَيِّهِ»

۵- در نهی از منکر، سن شرط نیست. «قَالَ لِأَيِّهِ»

۶- در نهی از منکر، قدرت شرط نیست. «قَالَ لِأَيِّهِ وَ قَوْمِهِ» (با توجه به اینکه آن

ص: ۳۲۵

۱- ۱. نحل، ۴۳؛ انبیاء، ۷.

۲- ۲. انعام، ۹۰.

زمان حضرت ابراهیم در شرایطی بود که عمویش او را طرد کرد.

۷- در نهی از منکر، از تنهایی نترسید. «قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ»

۸- در دفاع از حق، مراعات فامیل را نکنید. «قَالَ لِأَبِيهِ»

۹- خداوند با بیان این که نزدیک ترین بستگان ابراهیم بت پرست بودند و از او اطاعت نکردند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را دلداری می دهد. «لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ - نَعْبُدُ أَصْنَامًا»

۱۰- در شیوه ی تبلیغ، وجدان ها را با سؤال بیدار کنید. «مَا تَعْبُدُونَ» (با آنکه ابراهیم علیه السلام می دید که آنها چه چیزهایی را می پرستند، ولی برای اینکه آنان را به تفکر وادار کند و وجدانشان را بیدار نماید، از آنان پرسش نمود.)

۱۱- انسان، موجودی است پرستش گر، اگر حق را پرستش نکند به باطل رو خواهد کرد. «مَا تَعْبُدُونَ - نَعْبُدُ أَصْنَامًا»

۱۲- قرآن کریم در نقل تاریخ، نقاط حساس و سازنده را مطرح می کند. «مَا تَعْبُدُونَ» (قرآن در مطالبی که از تاریخ نقل می کند، به تعداد و نام و زمان و مکان اشاره ندارد، بلکه پیام و محتوای عبرت انگیز را بیان می کند.)

۱۳- در نهی از منکر، از منکرات مهم شروع کنید. «مَا تَعْبُدُونَ» (آری مهم ترین منکر، شرک به خداوند است.)

۱۴- هر عبادتی ارزش ندارد، نوع معبود و مقدار شعور مهم است. «نَعْبُدُ أَصْنَامًا»

۱۵- پرستش، یک خواست لحظه ای نیست، بلکه در عمق جان انسان ریشه دارد.

«عَاكِفِينَ»

۱۶- بدتر از انحراف، افتخار به انحراف است. «فَنَظَّلُ لَهُمْ عَاكِفِينَ» «نَظَّلُ» یعنی همیشه بت می پرستیم و «عَاكِفِينَ» یعنی بر پرستش آن ملازم هستیم.)

۱۷- استدلال و منطق، اولین گام تبلیغ است. «هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ - أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ»

۱۸- انگیزه ی پرستش، یا خیررسانی است، یا دفع شر و بت ها هیچ یک را ندارند.

«يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ»

۱۹- با افراد عادی، استدلال روشن و قابل فهم داشته باشید. «هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ»

تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ»

۲۰- در عقاید، تقلید ممنوع است. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا»

۲۱- گاهی آداب و رسوم نیاکان، مانعی بر راه عقل و منطق است. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا»

۲۲- سابقه، دلیل حقایق نیست. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا»

۲۳- بت پرستان نیز بی اثر بودن بت ها را باور دارند، فقط گرفتار نیاکان خود هستند. «بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا»

۲۴- تعصب و قوم گرایی ممنوع است. «وَجَدْنَا آبَاءَنَا»

۲۵- جهل و ساده اندیشی، بستر و زمینه ی انحراف است. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ» (شرك مبنای علمی و برهانی ندارد)

۲۶- تدبیر و تعقل برای انسان، یک ضرورت است. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ»

۲۷- مناظره، بحث و احتجاج، میان افکار گوناگون لازم است. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنتُمْ ...»

فَأِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾

البته این بت ها دشمن من هستند (و من دشمن آنها)، مگر پروردگار جهانیان (که محبوب من است).

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾

همان پروردگاری که مرا آفرید و همو راهنمایم می کند. او که مرا (هنگام گرسنگی) طعام می دهد و (هنگام تشنگی) سیرابم می نماید. و هر گاه بیمار شوم، همو مرا شفا می بخشد. او کسی است که مرا می میراند، سپس زنده ام می کند.

وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

او کسی است که امید دارم روز جزا خطاهای مرا ببخشد.

جز خدایی که ربّ العالمین است، همه ی معبودها دشمن ما می شوند، زیرا بت ها در قیامت به سخن در آمده، علیه بت پرستان شکایت خواهند کرد. چنانکه قرآن می فرماید: «كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِبِعَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا» (۱) روز قیامت بت ها از بت پرستان تنفر می جویند و با آنان ضدّیت دارند و بدین وسیله عداوت آنها روشن می شود. (۲)

خطای انبیا، ترک اولی است، و گرنه خداوند حضرت ابراهیم را با صفاتی مثل برگزیده ستایش نموده است. «إِنَّا أَخْلَصَيْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدار» (۳)

پیام ها:

۱- معبودهای خیالی و دروغین، دشمنان اندیشه، سعادت و تکامل بشریت هستند. عُدُوِّ لِي ...

۲- ابتدا باید به جهان و جهان آفرین توجه کرد و سپس توجه به خویشتن. «رَبِّ الْعَالَمِينَ - خَلَقَنِي»

۳- در شیوه ی تبلیغ، گاهی لازم است خود را به جای دیگران قرار دهیم. «عُدُوِّ لِي» و فرمود: «عُدُوِّ لَكُمْ»

۴- آفرینش انسان از بزرگ ترین الطاف الهی است. «الَّذِي خَلَقَنِي»

۵- کسی حقّ هدایت دارد که آفریده باشد. «خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ» زیرا تدبیر و هدایت از آفرینش جدا نیست.

۶- آفریدن و هدایت کردن، نشانه ی آن است که او ما را دوست دارد، نه بت ها.

«عُدُوِّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ»

۷- هدایت، از شئون ربوبیت است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ - فَهُوَ يَهْدِينِ»

۸- نعمت هدایت (بعد از خلقت)، بزرگ ترین نعمت هاست. «خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ»

۹- آفریدن یک بار است، ولی هدایت در هر لحظه و همیشه است. («خَلَقَنِي» به صورت ماضی و «يَهْدِينِ» به صورت مضارع و استمرار آمده است)

۱۰- سیر شدن و سیراب شدن انسان، کار خداست. آب و نان وسیله است.

«يُطْعِمُنِي»

۱-۱. مریم، ۸۲.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. ص، ۴۶.

۱۱- توجه به نعمت های معنوی، بر توجه به نعمت های مادی مقدم است. ابتدا فرمود: فَهُوَ يَهْدِينِ ...، آنگاه فرمود: يُطْعِمُنِي وَ يَشْفِينِ ...

۱۲- در پیدایش بیماری، خود ما مقصّریم. «مَرَضْتُ» و نفرمود: «أمرضني»

۱۳- شفا از خداست. دارو وسیله است و تأثیر آن نیز به اراده اوست. «فَهُوَ يَشْفِينِ»

۱۴- شفای روح و شفای جسم در کنار هم لازم است. «فَهُوَ يَهْدِينِ - فَهُوَ يَشْفِينِ»

۱۵- در سخن و خطابه، آهنگین بودن کلمات یک ارزش است. «يَهْدِينِ - يَشْفِينِ - يُحْيِينِ»

۱۶- در جهان بینی الهی، مرگ پایان کار نیست، یکی از مراحل زندگی است.

«يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ»

۱۷- همه کاره ی هستی خداست. (توحد افعالی) «يَهْدِينِ - يَشْفِينِ - يُحْيِينِ»

۱۸- مرگ نیز نعمت است. وَ الَّذِي يُمِيتُنِي ... مرگ در ردیف نعمت ها آمده است.

۱۹- هر کجا زمینه شرک وجود دارد، شرک زدایی لازم است. (در نعمت هدایت، اطعام و شفا، سه بار کلمه ی «هو» به کار رفته است، ولی در خلقت و مرگ و حیات، این کلمه به کار نرفته، شاید به این خاطر که خلقت و مرگ را همه به خدا نسبت می دهند و جای شرک نیست، ولی ارشاد و اطعام و شفا به مردم، دارو، پزشک و غذا نسبت داده می شود. لذا قرآن برای زنده نگاه داشتن روحیه توحید، کلمه ی «هو» را بکار برد، یعنی همه ی کارها بدست اوست).

۲۰- یکی از فلسفه های عبادت، تشکر از خداوند است. (ابراهیم به عمو و قوم خود فرمود: ﴿مَا تَعْبُدُونَ﴾ چه چیزی را می پرستید؟ گفتند: بت. حضرت ابراهیم در این آیات، فلسفه ی عبادت خدا را بیان می کند). «خَلَقَنِي - يَهْدِينِ - يُطْعِمُنِي - يَشْفِينِ - يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ»

۲۱- هیچ کس از الطاف الهی بی نیاز نیست. أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ ... در جایی که حضرت ابراهیم خلیل الله خود را نیازمند مغفرت الهی بدانند، تکلیف ما روشن است.

۲۲- عفو الهی، فضل اوست نه استحقاق ما. «أَطْمَعُ» آری، به اعمال خود تکیه

نکنیم، زیرا ابراهیم نیز به عفو الهی چشم دوخته، نه پاداش کار خود.

۲۳- امید و رجا، یک ارزش است. «أَطْمَعُ»

۲۴- ربوبیت خداوند سبب دل بستگی به عفو و مغفرت اوست. رَبِّ الْعَالَمِينَ ... أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي

۲۵- طلب مغفرت، شیوهی انبیاست. «يَغْفِرَ لِي»

۲۶- اگر لطف خاص او نباشد، انسان در هر مرحله ای باشد جایز الخطا است.

«خَطِيئَتِي»

۲۷- جلوهی مبدء و معاد در کلام انبیا آشکار است. خَلَقَنِي ... يَوْمَ الدِّينِ

۲۸- نیازهای مادی و معنوی انسان از آغاز تا پایان زندگی، به دست خداوند است. خَلَقَنِي ... يَوْمَ الدِّينِ

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ «۸۳»

(ابراهیم در ادامه ی سخن خود گفت: پروردگارا! به من حکمت و دانش مرحمت فرما و مرا به صالحان ملحق کن!

نکته ها:

کلمه ی «حکم» می تواند به معنای حکومت و سرپرستی و تدبیر امور باشد و یا به معنای دانش و معرفت. البته «حکم» معنایی برتر از حکمت دارد، زیرا حکمت تنها قدرت تشخیص حق از باطل است و حکم آگاهی همراه با آمادگی برای اجرای حق است.

(۱)

سعادت انسان در چند جمله خلاصه می شود که در دعای حضرت ابراهیم آمده است: الف: شناخت خداوند و معرفت درونی نسبت به او. «هَبْ لِي حُكْمًا»

ب: حضور در جامعه ی صالح. «اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

ج: نام نیک در تاریخ. «لِيَسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»

ص: ۳۳۰

د: رسیدن به بهشت ابدی. «وَرَثَهُ جَنَّه النَّعِيمِ»

پیام ها:

- ۱- انسان برای رسیدن به کمالات باید از خداوند استمداد کند. رَبِّ هَبْ لِي ...
- ۲- استمداد از نام «رَبِّ» در استجاب دعا مؤثر است. «رَبِّ»
- ۳- حکمت و بینش همراه با عمل، هدیه ی الهی است. «هَبْ لِي حُكْمًا»
- ۴- قبل از درخواست جدید از خداوند، از نعمت های قبلی نامی ببرید و از او تشکر کنید. خَلَقَنِي - يَهْدِينِ - يَشْفِينِ - يَسْقِينِ - وَ ... رَبِّ هَبْ لِي
- ۵- اگر حکمت باشد، ولی دوستان انسان ناهل باشند، حکمت کارایی ندارد.
«هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحِقْنِي»
- ۶- اگر دید و بینش و تفکر صحیح بود، رفتار و گفتار و نیت هم صحیح می شود.
(حکمت به معنای دید و فهم و نظر صحیح است). «حُكْمًا»
- ۷- حکمت نظری، به تنهایی مفید و نجات بخش نیست. حکمت باید با عمل همراه باشد. «هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»
- ۸- برخورداری از حکمت و معرفت در درون و زندگی در جامعه ی صالحان و صالح بودن، بالاترین درجه ی سعادت است.
«حُكْمًا وَ اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»
- ۹- حکمت و شناخت و بینش، بر عمل مقدم است. «هَبْ لِي حُكْمًا وَ اَلْحِقْنِي»
- ۱۰- بهترین دعا را از بهترین افراد بیاموزیم. (بهترین افراد، انبیا هستند و یکی از بزرگ ترین انبیا حضرت ابراهیم علیه السلام است که در دعا از خداوند مغفرت، حکمت، نام نیک و حسن عاقبت می خواهد و در آیات دیگر از خداوند، فرزندان خوب و پیروان مسلمان درخواست می کند).
- ۱۱- حکومت خواهی برای انجام احکام الهی، مطلوب است. «هَبْ لِي حُكْمًا» (۱)
- ۱۲- هم انزوا ممنوع است و هم جذب ناهلان شدن. «اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»
- ۱۳- پیش کسوتان صالح را ارج نهیم. «اَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (نفرمود: از صالحین باشم، بلکه فرمود: به آنان ملحق شوم. زیرا مقام سابقین برتر است).

۱۴- جامعه ای ارزش دارد که افرادش صالح باشند. «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

۱۵- انسان به رفیق خوب محتاج است. «وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾

و در میان آیندگان نام نیکی برای من قرار بده.

وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾

و مرا از وارثان بهشت پر نعمت قرار ده.

نکته ها:

در آیه ی ۱۰۸ سوره ی صافات که ماجرای ذبح اسماعیل مطرح شده است می فرماید: «وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ» یعنی قربانی در مراسم حج را یک سنت واجب قرار دادیم و به خاطر تسلیم بودن ابراهیم، نام نیک برای او به جای گذاشتیم و این گونه دعایش را که می گفت: «وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»، مستجاب کردیم.

در آیه ی ۵۰ سوره ی مریم نیز به دنبال نام حضرت ابراهیم و اسحاق و یعقوب می فرماید:

«وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا» ما نام بلند و نیکو برای آنان قرار دادیم

حضرت علی علیه السلام فرمود: نام نیک، از دارایی و سرمایه بهتر است. (۱)

در روایات از لسانِ صدق و یادگار نیک، به وجود مبارک حضرت محمد صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام تعبیر شده است. (۲) بعضی سخن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را که فرمود: «أنا دعوة أبي إبراهيم» یعنی من اثر دعای پدرم ابراهیم هستم. دلیل این نکته دانسته اند. بنابراین مراد از لسانِ صدق در آیندگان، انبیایی از نسل او هستند که مکتب توحیدی را زنده نگاه داشته اند و این آرزو با مقام پیامبری همچون ابراهیم علیه السلام، تناسب بیشتری دارد.

در روایات می خوانیم: هر گاه انسان از دنیا رفت، پرونده ی اعمالش بسته می شود مگر کسی که صدقه ی جاریه ای به جای گذاشته باشد. مانند: وقف یا کتاب مفیدی که از او به جای

ص: ۳۳۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر کنزالدقائق.

مانده باشد و یا فرزند صالحی که برای او دعا کند. (۱)

در روایات آمده است: هر انسانی در بهشت و دوزخ جایگاهی دارد و هنگامی که وارد دوزخ شود، خانه ی بهشتی او را به دیگران می دهند و آنان وارث می شوند. (۲)

پیام ها:

۱- بقای نام مکتب و یادگار نیک را از او بخواهیم. «وَأَجْعَلْ لِي»

۲- ستایشی ارزش دارد که صادقانه باشد، نه از روی تملق. «لِسَانَ صِدْقٍ»

۳- آیندگان را به حساب آوردید و قضاوت آیندگان را در نظر بگیرید. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»

۴- اتفاق نظر یهود و نصارا و مسلمانان بر عظمت ابراهیم، نمونه ی استجابت دعای اوست. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»

۵- انسان های بزرگ، هم محبوبیت دنیوی می خواهند و هم سعادت اخروی.

«لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»

۶- انسان، بعد از مرگ نیز از دعای خیر دیگران و سنت های حسنه ای که بنا نهاده بهره مند می شود. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»

۷- به طرح های کوتاه مدت قناعت نکنیم. «لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ»

۸- نعمت های بهشتی، در برابر اعمال ما موهبتی بی رنج است. «وَرَثَهُ جَنَّهَ النَّعِيمِ» زیرا ارث، به مالی گویند که بدون رنج و تلاش به دست آید.

ص: ۳۳۳

۱- ۱. وسائل، ج ۶، ص ۲۹۳.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین، ج ۲، ص ۳۱.

وَاعْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾

(ابراهیم در ادامه ی دعاهایش گفت: پدرم را ببخش که بی شک او از گمراهان است.

وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

و روزی که همه مبعوث می شوند، مرا خوار مگردان. روزی که مال و فرزندان برای انسان نفعی ندارند. مگر کسی که با روح و قلب پاک به سوی خدا آید.

نکته ها:

مشهور آن است که مراد از پدر، عموی ابراهیم است و به گفته ی قرآن، مؤمن نباید در حق کافر دعا کند. بنابراین اگر حضرت ابراهیم برای عموی کافرش دعا کرد، به خاطر این بود که به او وعده ی دعا داده بود، زیرا هنوز به ایمان آوردن او امید داشت. «سَأَسْأَلُكَ رَبِّي» (۱) لکن همین که یقین کرد او ایمان نمی آورد، از عموی خود تبری جست. «وَمَا كَانَ اسْمُ تَغْفَارٍ إِبرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدِهِ وَعَدِّهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۲)

روح پاک، روحی است که از وابستگی به دنیا و آلودگی به شرک، کفر، نفاق، تکبر و همه ی امراض قلبی پاک باشد و چون خداوند درباره ی منافقان می فرماید: «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» پس قلب سلیم، قلب مؤمن است.

در حدیث می خوانیم: قلب سلیم، قلبی است که در آن شرک نباشد. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در نمازش این دعا را می خواند: «اللهم لا تخزنی یوم القیامه» پروردگارا! مرا در قیامت خوار و رسوا مکن. (۴)

سؤال: در روایات می خوانیم: انفاق مال و صدقه ی جاریه و اولاد صالحی که برای والدین

ص: ۳۳۴

۱-۱. مریم، ۴۷.

۲-۲. توبه، ۱۱۴.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر فرقان.

دعا کنند، برای قیامت انسان مفید هستند، پس رابطه ی آیه ی «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» با این روایات چیست؟

پاسخ: مراد این آیه، مال و فرزندی است که در خط الهی قرار نگیرند.

بنابراین دنیا مانند کلیدی است که با حرکتی درب را قفل و با حرکت دیگری درب را باز می کند. مال حلال در دست افراد صالح، سبب قرب و در دست ناهلان سبب گناه می شود.

مال را کز بهر دین باشی حمول

نعم مال صالح گفت آن رسول

چیست دنیا از خدا غافل شدن

نی قماش و نقره و فرزند و زن

آب در کشتی هلاک کشتی است

آب در بیرون کشتی، پستی است (۱)

پیام ها:

۱- محبت و دعا درباره ی بستگان، همراه با نهی از منکر و انتقاد از اشتباهات آنان باشد. □ قال لأبيه و قوميه ما تعبُدون ... و اغفرو لأبي

۲- بند و بست های دنیوی در قیامت بی اثر است و جز قلب پاک، هیچ چیز کارایی ندارد. □ خطیبتی یوم الدین ... بقلب سلیم

۳- بیم و امید باید در کنار هم باشند. □ «أطمع أن يغفر لی - لا تُخزنی یوم یبعثون»

۴- انسان در هر مرحله ای که باشد نباید از قیامت غافل باشد. □ لا تُخزنی ...

۵- در قیامت، دیگران نیز از عیوب ما آگاه می شوند. □ «لا تُخزنی» زیرا رسوایی در جایی است که دیگران از خصوصیات رفتار و افکار ما آگاه شوند.

۶- خواری و رسوایی، از سخت ترین حالات در قیامت است. □ «لا - تُخزنی» حضرت ابراهیم از میان همه ی مشکلات روز قیامت، رسوا نشدن را مطرح می کند.

۷- در قیامت، تحقیر و خواری و خزیان، بدتر از عذاب دوزخ است. □ «لا تُخزنی» در جای دیگر می خوانیم: □ «إنک من تدخل النار فقد أحرزته» (۲)

۸- آنچه در دنیا ارزش است، در آخرت بی ارزش می شود. «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ»

ص: ۳۳۵

۱-۱. بیان السعاده.

۲-۲. آل عمران، ۱۹۲.

«مال» جلوه ی مسائل مادی و «بنون» (فرزندان) جلوه ی مسائل عاطفی است، یعنی در قیامت مال و فرزند و مقام و شهرت و مدرک و... نجاتبخش نیست.

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾

و (آن روز) بهشت برای پرهیزکاران نزدیک گردد. و آتش برافروخته برای گمراهان نمودار شود. و به آنان گفته شود: کجاست آنچه می پرستیدید؟ به جای خداوند، آیا یاریتان می کنند یا از خود دفاع توانند کرد؟

فَكُتِبَ لَكُمْ فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ ﴿٩٤﴾ وَ جُنُودٌ إِيَّائِهِمْ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾

پس همه ی معبودان و عابدان گمراه به دوزخ سرنگون شوند. و لشکریان ابلیس نیز همگی (به دوزخ افکنده شوند).

نکته ها:

«أُزْلِفَتِ» به معنای نزدیک شدن و «بُرِّزَتِ» از «بروز»، به معنای ظاهر شدن است.

«غاوین» از «غواء» شرّ و جهلی را گویند که از فساد عقیده است. «کب» به معنای از صورت به زمین خوردن و «کبکب» یعنی پی در پی از صورت به زمین خوردن، گویا دوزخیان پی در پی سقوط می کنند و به دوزخ می افتند، نظیر سنگی که از چند پله بیفتد، که در هر پله ای یک بار به زمین می خورد.

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: کسانی که از عدل سخن می گویند، ولی در عمل عادل نیستند، مصداق این آیه هستند: «فَكُتِبَ لَكُمْ فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ» (۱)

صاحب تفسیر اطیب البیان، مراد از نزدیک شدن بهشت و نمودار شدن دوزخ را، باز شدن

ص: ۳۳۶

دربِ بهشت به قبر مؤمن و دربِ دوزخ به قبر کافر می‌داند.

پیام‌ها:

۱- مقام مؤمنِ پرهیزکار، از بهشت بالاتر است. لذا بهشت را برای او حاضر می‌کنند. «أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ» آری، کسی که در دنیا از گناه فاصله گرفت، در قیامت بهشت با آن عظمت را به استقبالش می‌آورند.

۲- وعده‌ی خداوند بر وعید او مقدم است. «أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ - بُرَزَتِ الْجَحِيمُ»

۳- دیدن دوزخ و وسیله‌های عذاب، خود نوعی شکنجه برای دوزخیان است.

«بُرَزَتِ الْجَحِيمُ»

۴- سرزنش، یکی از عذاب‌های روحی قیامت است. «قِيلَ لَهُمْ أَئِنَّ مَا كُنتُمْ ...»

۵- اعتقادات انسان، در سرنوشت او نقش مهمی دارند. «قِيلَ لَهُمْ أَئِنَّ مَا كُنتُمْ»

۶- در قیامت، از عقاید و افکار سؤال می‌شود. «قِيلَ لَهُمْ أَئِنَّ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ»

۷- روحیه‌ی پرستش، در همه‌ی انسان‌ها هست، گرچه در بعضی از آنان به انحراف کشیده می‌شود. «أَئِنَّ مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ»

۸- هم‌معبودهای خیالی به دوزخ می‌روند و هم‌عابدهای گمراه. «هُمُ وَالْغَاوُونَ»

«قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ» (۹۶) «تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (۹۷)

و آنان در دوزخ در حالی که با هم مشاجره می‌کنند، (به معبودهای خود) می‌گویند: به خدا سوگند که همانا ما در گمراهی آشکاری بودیم.

«إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» (۹۸) «وَمَا أَصَلْنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ» (۹۹)

چون شما (بت‌ها و معبودها) را با پروردگار جهانیان برابر می‌دانستیم. و جز تبه‌کاران، ما را گمراه نکردند.

نکته‌ها:

بر خلاف فضای بهشت که تمام آن سلم و سلامت است، فضای دوزخ همیشه پراز ملامت،

خصومت و لعنت است: نفرین رهروان به رهبران فاسد، ملامت گناهکاران نسبت به شیطان، تنفر معبودها از مشرکان و تبری مجرمین از یکدیگر که درباره ی این موارد، آیات فراوانی در قرآن به چشم می خورد.

پیام ها:

- ۱- در میان دوزخیان، جدال و جرّ و بحث و مخاصمه وجود دارد. (مشرکان با معبودهایشان همواره درگیرند). «يَخْتَصِمُونَ»
 - ۲- در قیامت، عشق های نامقدس و غیرالهی، به کینه تبدیل می شود. «يَخْتَصِمُونَ» در سوره زخرف آیه ۶۷ می خوانیم: «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ»
 - ۳- در قیامت، وجدان ها بیدار می شوند. «إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ»
 - ۴- هر کس و هر چیز را در کنار خدا قرار دهیم، شرک و رزیده ایم. «إِذْ نُسَوِّيكُمْ» (به نام خدا و به نام خلق، مصداق «نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» است.
 - ۵- در قیامت، هر کسی تقصیر را به گردن دیگری می اندازد. «وَمَا أَضَلْنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ»
 - ۶- در قیامت مشرکان از رهبران خود شکایت دارند. «وَمَا أَضَلْنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ»
 - فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ «۱۰۰» وَ لَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ «۱۰۱» فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۱۰۲»
- در نتیجه (امروز) برای ما نه شفیعی و وجود دارد و نه حتی یک دوست صمیمی. پس اگر برای ما بازگشتی (به دنیا) بود، از مؤمنان می شدیم.
- إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ «۱۰۳» وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ «۱۰۴»
- حقاً که در این (سرگذشت) درس عبرت و نشانه ای است، ولی بیشترشان ایمان آورنده نبودند. البته، پروردگار تو همان توانای مهربان است.

در تفسیر مجمع البیان، روایاتی نقل شده که امامان معصوم علیهم السلام سوگند یاد کرده اند که شیعیان را شفاعت کنند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مؤمن در آن روز برای اهل بیت خود شفاعت می کند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا قسم، روز قیامت ما شیعیان خود را چنان شفاعت کنیم که صدای منحرفان بلند شود: «فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ» (۲)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: در قیامت قرآن، فامیل مؤمن، پیامبر و اهل بیت علیهم السلام شفاعت می کنند. (۳)

پیام ها:

۱- در قیامت شفاعت قطعی است، اما گروهی از جمله مشرکان از آن بهره مند نمی شوند. إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ... فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ

۲- دوستی با گنهکاران در دنیا، در قیامت حاصلی ندارد. «وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ»

۳- انسان حتی در قیامت به دوست خوب نیازمند است. «وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ»

۴- شرط دریافت شفاعت، ایمان است. «فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ - فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۵- روز قیامت، روز حسرت است. «فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً»

۶- اگر مردم نخواهند و لجاجت کنند، نشانه ی بزرگ الهی نیز برای هدایت آنان کارساز نیست. «لَعَايَهُ وَمَا كَانَ أَكْثَرَهُمْ مُؤْمِنِينَ»

۷- مهربانی در عین قدرت، یک صفت الهی است. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

۸- ای پیامبر! نگران انحراف اکثریت مباش، زیرا تو تحت حمایت مخصوص ما هستی. «وَمَا كَانَ أَكْثَرَهُمْ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

۹- مهلتی که خداوند به منحرفان می دهد به خاطر عجز و ناتوانی نیست، بلکه به خاطر رحمت و لطف است تا شاید برگردند. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

٢-٢. تفسير الميزان.

٣-٣. كنز العمال.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ «۱۰۵»

قوم نوح، انبیا را تکذیب کردند.

إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ «۱۰۶» إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ «۱۰۷» فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ «۱۰۸» وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجَرْتُمُونِ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ «۱۰۹»

زمانی که برادرشان نوح به آنان گفت: آیا (از خدا) پروا نمی کنید؟ همانا من برای شما پیامبری امین هستم. پس، از خداوند پروا کنید و اطاعت نمايید. و من برای این رسالت هیچ مزدی از شما درخواست نمی کنم، پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ «۱۱۰» قَالُوا أَوْ تَزُورُنَا أَتَىٰ لَكَ الْحَدِيثُ «۱۱۱»

پس نسبت به خداوند تقوا پیشه کنید و (دستوراتم را) فرمان ببرید. آنان (به جای ایمان آوردن) گفتند: آیا ما به تو ایمان بیاوریم در حالی که فرومایگان از تو پیروی کرده اند؟

نکته ها:

نام حضرت نوح ۴۳ بار در قرآن آمده است و خداوند حضرت ابراهیم را شیعه ی او دانسته «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ» (۱) و سوره ای به نام نوح در قرآن آمده است. سلام خداوند به نوح، سلام خصوصی است: «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۲) در حالی که خداوند بر حضرت موسی و هارون و ابراهیم علیهم السلام نیز سلام نموده است، ولی جمله ی «فِي الْعَالَمِينَ» را ندارد.

آشنایی با تاریخ انبیا، انسان را شیفته ی آنان می کند و روح صبر و استقامت را در آدمی زنده می سازد.

ص: ۳۴۰

۱-۱. صافات، ۸۳.

۲-۲. صافات، ۷۹.

- ۱- همه ی انبیا دارای هدفی واحد هستند، لذا تکذیب یک پیامبر به منزله تکذیب همه ی پیامبران است. «كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ» (قوم نوح تنها حضرت نوح را تکذیب کردند، ولی قرآن می فرماید: «الْمُرْسَلِينَ» یعنی تمام انبیا)
- ۲- قبیله ها و امت ها را با نام رهبران و شخصیت های آنان می شناسند. «قَوْمُ نُوحٍ»
- ۳- قبل از نوح، پیامبران متعددی بوده اند. «الْمُرْسَلِينَ»
- ۴- در تبلیغ دین، از عواطف استفاده کنید. «أَخُوهُمْ»
- ۵- اخلاق و رفتار انبیا با مردم زمان خود، برادرانه بوده است. «أَخُوهُمْ»
- ۶- اطلاع از فرهنگ، زبان، آداب، رسوم و نقاط ضعف و قوت مردم، برای مبلغ ضروری است. «أَخُوهُمْ» کسی که برادر مردم است، از افکار، آداب و نقاط ضعف و قوت آنان آگاه است.
- ۷- یکی از وظایف برادری دینی، ارشاد برادران دیگر است. «أَخُوهُمْ ... أَلَا تَتَّقُونَ»
- ۸- با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «أَلَا تَتَّقُونَ»
- ۹- پذیرفتن دعوت انبیا و اطاعت از آنان، روحیه ی تقوا لازم دارد. «أَلَا تَتَّقُونَ»
- ۱۰- نبوت، به نفع بشریت و برای نجات انسان هاست. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»
- ۱۱- امین بودن و حسن سابقه و دلسوزی، شرط نفوذ کلام است. «لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»
- ۱۲- شرط اصلی در فرستاده و حامل پیام، امین بودن است. «رَسُولٌ أَمِينٌ»
- ۱۳- بیان کمالات خود، در مواردی لازم است. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»
- ۱۴- دینداری، از اطاعت از رهبری الهی جدا نیست. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا أَرْسَالَ اللَّهِ» آری تبلور تقوا در پیروی از انبیاست.
- ۱۵- دعوت به خود، برای احیای فرمان خدا مانعی ندارد. «أَطِيعُوا اللَّهَ» در کنار «فَاتَّقُوا اللَّهَ» آمده است.
- ۱۶- مبلغ دینی نباید از مردم توقع مادی داشته باشد و از آنان چیزی درخواست نکند. (اخلاص، شرط نفوذ کلام است). «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»
- ۱۷- کسی که بر خدا توکل کند، می تواند از مردم بی نیاز باشد. «مَا أَسْأَلُكُمْ ... إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ»

۱۸- خداوند پاداش مبلغان دینی را بر خود لازم کرده است. [□]إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَيَّ رَبِّ ...

۱۹- رهبر دینی نباید در موضع تهمت دنیاپرستی باشد. «وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»

۲۰- راه های بهانه را ببندید و کارهای معنوی را به تبت اجر و مزد مادی انجام ندهید. «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» در سوره ی قلم آیه ۴۶ نیز می خوانیم: «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

۲۱- ایمان به خدا و تقوای الهی، زمینه ی ایمان به رسول و اطاعت از اوست.

[□]فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا

۲۲- در مسیر تربیت و تکامل، تکرار لازم است. (در این چند آیه، چند بار فرمان تقوا صادر شده است) [□]فَاتَّقُوا اللَّهَ ...

۲۳- اشرافی گری می تواند مانع ایمان آوردن باشد. زیرا مؤمنین در نظر مستکبران، اراذل و فرومایگان هستند. «وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ»

۲۴- بیشتر یاران انبیا، فقرا و گمنامان بودند. «وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ»

۲۵- حرف حق و مکتب حق را نباید به خاطر طرفداران گمنام آن تحقیر کرد. «وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ»

۲۶- تعالیم انبیا، تبعیض های غلط اجتماعی را از بین می برد. «وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ»

[□]قَالَ [□]وَ مَا عَلِمِي [□]بِمَا [□]كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۱۲»

(نوح) گفت: من به عملکرد گذشته (کسانی که شما اراذل می خوانید) آگاهی ندارم. (یا مرا با اعمال گذشته ی آنان کاری نیست).

[□]إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَيَّ رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ «۱۱۳»

حساب آنان جز بر پروردگارم نیست، اگر شما درک کنید.

در اسلام، ما مأمور به ظاهریم و اگر کسی به اسلام گروید حق نداریم بگوییم تو در قلبت ایمان نداری. «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا» (۱)

قرآن، در آیه ای دیگر به پیامبر دستور می دهد: کسانی را که شب و روز برای قرب به خدا او را می خوانند از خود دور مکن. حساب آنان با خداست. نه تو مسئول حساب آنان هستی و نه آنان مسئول حساب تو، و اگر آنان را طرد کنی از ستمگرانی. (۲)

پیام ها:

۱- پیامبران، بدون خواست الهی از اعمال گذشته ی افراد آگاه نیستند. «وَمَا عَلِمِي»

۲- گفتن «نمی دانم»، عیب نیست. «وَمَا عَلِمِي»

۳- بنده شناس خداوند است و حسابگر اوست، ما را چه کار که رد یا قبول کنیم.

وَمَا عَلِمِي ...

۴- تجسس و عیبجویی از زندگی خصوصی افراد، ممنوع است. «وَمَا عَلِمِي ...»

۵- برای قضاوت درباره ی دیگران، ایمان صادقانه و عمل صالح امروز آنان را بنگرید و گذشته ی افراد را به رُخ آنان نکشید. «بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۶- سوابق بد، مانع تغییر و تحوّل و توبه ی مردم نیست. «كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۷- وظیفه ی انبیا، اصلاح مردم و دعوت به توحید است. آنان متولّی حساب و کتاب افراد نیستند. «إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَيَّ رَبِّي»

وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۴) إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۱۱۵)

(امروز که آنان ایمان آورده اند، من طرد کننده ی مؤمنان نیستم. من جز هشدار دهنده ای روشنگر نیستم.)

ص: ۳۴۳

(۱-۱). نساء، ۹۴.

(۲-۲). انعام، ۵۲.

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهَ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ «۱۱۶»

مردم به نوح گفتند: ای نوح! اگر (از دعوت خود) دست برداری قطعاً از سنگسار شدگان خواهی شد.

قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ «۱۱۷» فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۱۱۸»

نوح گفت: پروردگارا! همانا قوم من مرا تکذیب کردند. پس میان من و آنان (داوری کن و) راه روشنی بگشا و مرا و هر کس از مؤمنان را که با من است، (از شرّ این کفار) نجات بده.

نکته ها:

مستکبران حتّی از انبیا نیز توقّع طرد فقرای گمنام با ایمان را داشتند و همه انبیا دست رد به این پیشنهاد می زدند. خداوند در آیه ۲۸ سوره کهف به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور می دهد:

«وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا» خود را با مؤمنانی که هر صبح و شام خالصانه خدا را می خوانند قرار بده و به خاطر رسیدن به زینت های دنیا از آنان چشم پوشی نکن و از غافلان و هواپرستان و متجاوزان پیروی نکن.

جمله ی «مِنَ الْمَرْجُومِينَ» به جای «النرجمنک»، نشان می دهد که قبل از حضرت نوح نیز افرادی را سنگسار نموده بودند.

۱- با پیشنهادات و توقعات نابجای متکبران، قاطعانه برخورد کنید. (طرد فقرای با ایمان جایز نیست، حتی اگر به قیمت ایمان آوردن گروهی دیگر باشد) وَمَا أَنَا بِطَارِدٍ ...

۲- ملاک ارزش، ایمان است، نه جایگاه اجتماعی و اقتصادی. وَمَا أَنَا بِطَارِدٍ ...

۳- جاذبه باید در حدّ اعلی باشد، ولی دافعه تنها در موقع ضرورت لازم است. وَمَا أَنَا بِطَارِدٍ ...

۴- بیم و هشدار و انذار انبیا، بیش از بشارت آنان است. در قرآن جمله ی «إِن أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ» آمده، ولی جمله ی «ان انا الا بشیر» نیامده است.

۵- ترساندن غافل از خطرها، بهترین شیوه ی ارشادی است. «إِن أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ»

۶- یکی از مهم ترین حربه های مخالفان انبیا تهدید است. «مِنَ الْمَرْجُومِينَ»

۷- سنگسار کردن، یکی از قدیمی ترین انواع شکنجه هاست. «مِنَ الْمَرْجُومِينَ»

۸- در برابر تهدیدهای دشمن به خدا متوسّل شویم. «قَالَ رَبِّ»

۹- ناله ی حضرت نوح به خاطر تکذیب مکتب بود، نه تهدید و سنگسار. «رَبِّ إِن قَوْمِي كَذَّبُونِ» و نفرمود: «برجمون»

۱۰- خشونت ناهلان، از عواطف پدری و برادری شما نکاهد. «إِنَّ قَوْمِي»

۱۱- گره گشا خداست. «فَأَفْتَحْ»

۱۲- اوّل برای حلّ مشکلات مردم و جامعه دعا کنید، بعد برای نجات خود.

«فَأَفْتَحْ - نَجِّنِي»

۱۳- با وجود تهدید و خفقان، گروهی از مردم به انبیا ایمان می آوردند. «وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۴- آنچه مهم است، همراهی عملی و مکتبی است، نه فیزیکی و ظاهری. «وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۵- مؤمنین مشمول دعای انبیا هستند. «نَجِّنِي وَ مَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۶- ایمان به تنهایی کافی نیست، پیروی و همراهی لازم است. «وَمَنْ مَعِيَ»

چنانکه در موارد دیگر نیز قرآن می فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۱)

فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ (۱۱۹) ثُمَّ أَعْرَفْنَا بِعُدِّ الْبَاقِينَ (۱۲۰) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۲۱)

پس ما نوح و هر کس از مؤمنان را که در آن کشتی گران بار، با او بود نجات دادیم. سپس باقیمانده گان را غرق کردیم. البته در این (ماجرا) نشانه ی بزرگی است، ولی اکثر مردم ایمان آورنده نیستند.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۲۲)

و قطعاً پروردگارت همان صاحب عزت و مهربان است.

نکته ها:

مراد از گران بار بودن کشتی «الْفُلِّ الْمَشْحُونِ»، این است که آنچه مورد نیاز بود، حضرت نوح در کشتی قرار داده بود. امام باقر علیه السلام فرمود: «الْفُلِّ الْمَشْحُونِ» کشتی مجهز آماده حرکت است. و حضرت علی علیه السلام فرمود: در آن کشتی، نود جایگاه برای چهارپایان ساخته بود. (۲)

پیام ها:

۱- دعای انبیا و مظلومین مستجاب است. «فَأَنْجَيْنَاهُ»

۲- مؤمنین در پرتو انبیا بیمه هستند. «فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ»

۳- جدایی از انبیا سبب هلاکت است. «ثُمَّ أَعْرَفْنَا بِعُدِّ الْبَاقِينَ»

۴- داستان نجات نوح و یارانش و غرق کفار و مخالفان، نمودی از سنت خداوند در یاری حق و سرکوبی باطل است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

۵- اگر به کفار مهلتی می دهد، به خاطر رحمت است نه ناتوانی. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

ص: ۳۴۶

۱- ۱). هود، ۶۶، ۵۸ و ۹۴.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

كَذَّبَتْ عَادُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمُ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ ﴿١٢٦﴾ قوم عاد (نیز همچون قوم نوح) انبیا را تکذیب کردند. آن گاه که برادرشان هود به آنان گفت: آیا (از شرک و انحراف) پروا نمی کنید؟ همانا من برای شما پیامبری امین هستم. پس از خدا پروا کنید و مرا پیروی نمایید.

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢٧﴾

و من برای رسالتم هیچ مزدی از شما نمی خواهم، (زیرا که) مزد من فقط بر عهده ی پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

«عاد»، نام جدّ بزرگ قوم حضرت هود است و آن قوم به نام جدّشان مشهور شده اند. قوم عاد طایفه ای از عرب بودند که در سرزمین خوش آب و هوای «یمن» در منطقه ای به نام «احقاف» در نزدیکی دریا زندگی می کردند. کشورشان آباد بود، مردم شهر نشین بودند و پیامبرشان حضرت هود بود. نامشان در قرآن کریم ۲۴ بار تکرار شده است. همچنین در قرآن، سوره ای به نام احقاف و سوره ای به نام هود داریم.

پیام ها:

۱- چون هدف و محتوای دعوت تمام انبیا یکی است، تکذیب یک پیامبر، به منزله ی تکذیب همه ی پیامبران است. «كَذَّبَتْ عَادُ الْمُرْسَلِينَ»

۲- دعوت پیامبران، برادرانه بود. «أَخُوهُمْ» (حتی کلمه ی «ابوهم» نیاورده تا عمق صفا و تواضع و صداقت را بیان کند).

۳- تقوا، سرلوحه ی دعوت انبیا است. «أَلَا تَتَّقُونَ»

۴- دعوت به تقوا، لازمه ی اخوت و برادری است. «أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ»

۵- رسالت انبیا برای رشد مردم است، نه سلطه بر آنها. «لَكُمْ»

۶- پیامبران، از خود حرفی نداشتند، هر چه می گفتند پیام الهی بود. «رَسُولٌ أَمِينٌ»

۷- لحن همه ی انبیا و شیوه ی تبلیغ و محتوای مطالب و خط فکری آنان مشترک است. (تکرار آیات شاهد این سخن است).

۸- تقوای الهی، زمینه ساز اطاعت از رهبری است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا رُسُلَهُ» پیروی از رهبران الهی، تبلور تقوای الهی است.

۹- اخلاص و بی توقعی، رمز موفقیت است. «وَ مَا أَسْأَلُكُمْ»

۱۰- اخلاص و توکل، لازمه ی تبلیغ است. «إِنْ أَجْرِي ...»

۱۱- کسی که هستی را اداره می کند، زندگی مرا نیز اداره خواهد کرد. «إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۱۲- نظام هستی از عوامل مختلفی تشکیل شده که همه ی آنها تحت یک تدبیر و در حال رشد هستند. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَ تَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾

(هود به مردم گفت:) آیا بر هر تپه ای بنا و قصری بلند از روی هوا و هوس می سازید؟ و کاخ های استوار می گیرید، به امید آنکه جاودانه بمانید؟ و هر گاه کسی را کیفر می دهید، همچون زورگویان کیفر می دهید؟

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا رُسُلَهُ ﴿١٣١﴾

پس، از خداوند پروا کنید و مرا فرمان برید.

نکته ها:

«رِيعٍ» به معنای دامنه ی کوه و تپه است. «مَصَانِعَ» دژ و قصر محکم و بلند را گویند. و کلمه ی «بطش» به معنای گرفتن با قهر و غلبه و قدرت است.

در این آیات، قرآن از اصل ساختمان سازی در دامنه ی کوه و ساختن دژ و داشتن قدرت

انتقاد نمی کند. آنچه مورد انتقاد است، هدف های نامقدس، «تَعْبُثُونَ» و خیال های واهی، «لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» و تجاوز از اعتدال است. «جَبَّارِينَ»

در روایات می خوانیم: یکی از یاران رسول اکرم صلی الله علیه و آله بر بام خانه اش قبه ای ساخته بود.

حضرت از دیدن آن ناراحت شد. صاحب خانه چون چنین دید، قبه را خراب کرد. رسول خدا بار دیگر که قبه را ندید، پرسید: قبه چه شد؟ گفتند: همین که صاحبش دید شما ناراضی هستید آن را خراب کرد. پیامبر فرمود: «ان کل بناء وبال علی صاحبه الا ما لا بد منه» هر ساختمانی که مورد نیاز نباشد، در قیامت وبال صاحبش خواهد بود. (۱)

پیام ها:

۱- سابقه ی بناهای بلند به زمان هود می رسد. «أَتَّبُونَ بِكُلِّ رِيحٍ آيَةً»

۲- حرص، انسان را رها نمی کند. «بِكُلِّ رِيحٍ»

۳- آنچه در چشم دنیاپرستان جلوه دارد، در نظر اولیای خدا خوار است و مردم را به خاطر آن سرزنش می کنند. أَتَّبُونَ ... تَعْبُثُونَ

۴- تمدن و رفاه کاذب، عامل غرور و مانع حق پذیری است. «أَتَّبُونَ»

۵- شروع کار انبیا با انتقاد از وضع نابسامان موجود و بیدار کردن وجدان ها از طریق سؤال است. أَتَّبُونَ بِكُلِّ رِيحٍ ...

۶- کارهای ستمگران، یا برای مطرح کردن خود است «آیة» یا برای بقای خود «تَخْلُدُونَ» یا استثمار و استعمار مردم است. «جَبَّارِينَ»

۷- در هر کاری باید هدفی والا داشت. أَتَّبُونَ ... تَعْبُثُونَ

۸- ثروت، سرمایه و ساختمان های بلند در دست ناهلان، برای ارضای هوا و هوس است. «تَعْبُثُونَ»

۹- انتقاد قرآن از روحیه ی کاخ نشینی و عیاشی است، نه اصل ساختمان. «تَعْبُثُونَ» (تولید، ابتکار، هنر و بکارگیری امکانات و نیروی انسانی و... باید در مسیر

ص: ۳۴۹

نیاز واقعی باشد، نه بیهوده)

۱۰- قصرها و کاخ‌ها، زندگی را جاودانه نمی‌کنند. «تَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» ۱۱- آفات ساختمان، چهار چیز است:

الف: حرص و اسراف. «بِكُلِّ رِيْعٍ»

ب: تفاخر و خودنمایی. «آيَةً»

ج: بلهوسی. «تَعْبَثُونَ»

د: دنیا‌گرایی و غفلت. «لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ»

۱۲- قوانین کیفری باید عادلانه باشد. (قرآن از کیفرهای ظالمانه انتقاد می‌کند) «بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ»

۱۳- دینداری، محور و رهبر و الگو لازم دارد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

۱۴- دینداری، هم پروای قلبی است و هم اطاعت عملی. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

۱۵- بی‌تقوایی عامل همه‌ی مفساد است. حضرت هود پس از انتقاد از فکر و عمل کافران فرمود: «فَاتَّقُوا اللَّهَ ...»

وَ اتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ «۱۳۲» أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَ بَيْنِينَ «۱۳۳» وَ جُنَاتٍ وَ عُيُونٍ «۱۳۴» إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ «۱۳۵» و از خداوندی که می‌داند چقدر کمکتان کرده پروا کنید. او شما را با (بخشیدن) چهار پایان و فرزندان مدد کرده است. و باغ‌ها و چشمه‌سارها (به شما داده است).

اگر کفران کنید) من بر شما از عذاب روز بزرگ می‌ترسم.

«قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَّعْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» «۱۳۶»

(قوم عاد به حضرت هود) گفتند: پند دهی یا از پند دهندگان نباشی، برای ما برابر است (و ما تو را نمی‌پذیریم).

ص: ۳۵۰

حضرت هود مردم را هم به خدا متوجه کرد: «فَاتَّقُوا اللَّهَ» هم به نبوت: «وَأَطِيعُوا» و هم به معاد: «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

مراد از روز بزرگ در این جا، همان قیامت است، گرچه در داستان حضرت شعیب به دنیا نیز روز عظیم گفته شده است. «فَأَخَذَهُمْ عَذَابٌ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» عذاب روز ابر آشبار آنان را گرفت که آن عذاب روز بزرگی بود. (۱)

۱- تقوا بهترین راه تشکر از خداوند است. «وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ»

۲- هر کس خود می داند چقدر مورد لطف خداوند قرار گرفته است. «أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ»

۳- کاخ ها و ساختمان های قوم عاد، با دامداری و باغ ها و چشمه ها همراه بود.

بِكُلِّ رِيحٍ آيَةٌ ... بِأَنْعَامٍ ... جَنَاتٍ وَ عُيُونٍ

۴- اگر آمادگی و قابلیت نباشد، موعظه ی انبیا نیز اثری ندارد. «سَوَاءٌ عَلَيْنَا»

إِنَّ هَذَا إِلَّا خَلْقُ الْأَوَّلِينَ (۱۳۷) وَ مَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ (۱۳۸)

این (دعوت تو یا بت پرستی ما) جز شیوه پیشینیان نیست. و ما عذاب نخواهیم شد.

فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳۹) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۴۰)

پس هود را تکذیب کردند آنگاه ما آنان را هلاک کردیم. البته در این (داستان) بی شک نشانه ی بزرگی است، و (لی) اکثر مردم ایمان آورنده نیستند. و همانا پروردگار تو، همان خداوند عزیز و مهربان است.

نکته ها:

در این که کلمه ی «هَذَا» به چه چیز اشاره دارد، احتمالاتی است:

الف: این ادعای پیامبری تو، چیزی جز تقلید از مدعیان قبلی نبوت نیست.

ب: این خانه های بلند بر روی تپه ها و سایر کارهای ما، شیوه ی نیاکان ماست.

ج: این تکذیب و بت پرستی ما، همان تکذیب و بت پرستی نیاکان ماست.

قرآن، بارها از اکثریت مردم انتقاد کرده است. در این سوره نیز چند بار آیه «وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ» در پایان نقل تاریخ انبیا بیان شده است.

پیام ها:

۱- سابقه و رفتار نیاکان، دلیل حَقَّائیت نیست. «إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ» (در صورتی که مراد از «هَذَا»، رفتار مشرکان باشد)

۲- تقلید نابجا و تعصب، مانع پندپذیری است. سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَعْطَتْ ... إِنَّ هَذَا ...

۳- انحراف نیاکان، زمینه ی انحراف نسل های بعدی است. «إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ»

۴- گاهی بت پرستی و هر رفتار دیگر، جزو جوهره ی انسان می شود. (کلمه ی «خُلُقُ» به معنای روحیه ی ثابت است)

۵- بت پرستان، انحراف خود را با شیوه ی نیاکان توجیه و از خود سلب مسئولیت می کردند. «وَمَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ»

۶- سرنوشت انسان به دست خود اوست. «فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ»

۷- از تکذیب و هلاکت دیگران عبرت بگیرید. «لَا يَهْ»

۸- اکثریت، شما را فریب ندهد. حق را در زیادی جمعیت جستجو نکنید، ملاک شناخت حق و باطل، کمیت نیست. «وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ»

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَ لَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا أَوْسِيَاءَ آلِهِمْ ﴿١٤٤﴾

قوم ثمود (نیز) پیامبران را تکذیب کردند. آنگاه که برادرشان صالح به آنان گفت: آیا (از شرک و انحراف) پروا نمی کنید؟ من برای شما پیامبری امین هستم. پس از خداوند پروا کنید و از من اطاعت نمایید.

وَ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٤٥﴾

و من بر این رسالت هیچ پاداشی از شما نمی خواهم. پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

نکته ها:

در این سوره، داستان چند تن از پیامبران نقل شده، ولی آغاز ماجرای آنان با کلمه ی «كَذَّبَتْ» شروع می شود (۱) و این، به خاطر آن است که در این داستان ها نقطه ی مهم، مسأله ی تکذیب پیامبران از سوی اقوام گذشته و هلاکت آنهاست. آری در نوشتن و گفتن باید مطالب مهم، سرفصل قرار بگیرد.

در بیان تاریخ، باید به نکات مهم توجه شود، نه به مسایلی که دانستن یا ندانستن آنها سود و ضرری ندارد. در این داستان ها، درباره ی تعداد مردم و نام مکان و تاریخ حادثه و جزئیات دیگر، مطلبی بیان نشده است، زیرا آنچه مایه ی عبرت است، نشان دادن جلوه های حق و باطل و بیان پیروزی حق بر باطل است.

پیام ها:

۱- روش دعوت تمام انبیا یکی است. در داستان نوح، هود، صالح، لوط و شعیب، همه ی آنان یک کلام و یک شعار داشتند:

ص: ۳۵۳

۱- ۱). داستان نوح، آیه ی ۱۰۵؛ داستان عاد، آیه ی ۱۲۳؛ داستان صالح، آیه ی ۱۴۱؛ داستان لوط، آیه ی ۱۶۰ و داستان شعیب، آیه ی ۱۷۶.

همه می گفتند: «أَلَا تَتَّقُونَ»

همه می گفتند: «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

همه می گفتند: «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»

همه می گفتند: «مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»

و خلاصه ی پیام همه ی آنان چند چیز بود: برادری، تقوا، پیروی از رهبر، بی توقعی، توکل بر خدا و اطمینان دادن به مردم که ما به نفع شما و امین شما هستیم. (پیام های این چند آیه نیز مانند پیام های آیات قبل است که درباره ی پیامبران دیگر در همین سوره عنوان شد.)

أَتَتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ ﴿١٤٦﴾ فِي جَنَاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾ وَ زُرُوعٍ وَ نَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾ وَ تَنَحُّونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ﴿١٤٩﴾

آیا (فکر می کنید) شما در آنچه در این دنیا دارید، در امن و امان رها خواهید شد؟ در باغ ها و چشمه ها. و کشتزارها و نخل هایی که شکوفه اش لطیف و بر هم نشسته است. (و هیچ مسئولیت و بازگشتی نخواهید داشت؟) و شما (ماهرانه) از کوه ها خانه هایی برای خوشگذرانی می تراشید.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا ﴿١٥٠﴾ وَ لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾

پس، از خدا پروا کنید و مرا پیروی نمایید. و از اسرافکاران فرمان نبرید.

الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَ لَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾

آنان که در زمین فساد می کنند و اهل اصلاح نیستند.

نکته ها:

اگر مردم دنیا تنها به همین جمله ی «لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ» عمل کنند، تمام

حکومت های طاغوتی اسرافکار، سقوط می کنند.

قوم ثمود، هم کشاورزی خوبی داشتند، «فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ» هم تمدن و خانه سازی «مِنَ الْجِبَالِ بَيْوتاً» و هم رفاه و امتیاز. «فَارِهِينَ ... آمِنِينَ»

کلمه ی «طلع» به شکوفه ی خرما گفته می شود که قبل از میوه طلوع می کند و گاهی به نوبه و اولین خرما نیز گفته می شود.

«هَضِيمٌ» به معنای شکوفه ی لطیف و برهم نشسته است. یعنی شکوفه های خرما از انبوهی و پر حاصلی و طراوت برهم سوار شده است.

با اینکه کلمه ی «جَنَّاتٍ» شامل درخت خرما نیز می شود، ولی نام درخت خرما جداگانه برده شده است، که شاید اشاره به اهمیت خرما در میان قوم ثمود بوده است.

کلمه ی «فَارِهِينَ» می تواند از کلمه ی «فره» به معنای شادی باشد که «بَيْوتاً فَارِهِينَ» یعنی در خانه ها سرمست بودند و می تواند از ریشه ی «فراحت» به معنای مهارت باشد که «بَيْوتاً فَارِهِينَ» یعنی با مهارت خانه هایی را از کوهها می تراشیدند.

پیام ها:

۱- به زندگی مرفه دنیا مغرور نشوید. أَتُتْرَكُونَ ... آمِنِينَ رفاه امروز نشانه ی رضای خداوند از شما نیست. (نعمت های مادی پایدار نیست).

۲- توجه به ناپایداری دنیا، وسیله ی تقواست. أَتُتْرَكُونَ ... فَاتَّقُوا اللَّهَ

۳- لازمه ی تقوا، پیروی از انبیا و دوری از اطاعت مسرفان است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا أُمَّرَ الْمُسْرِفِينَ»

۴- امتیاز، اقتصاد و رفاه، اگر با پیروی از رهبر معصوم همراه نباشد زمینه ی فساد خواهد شد. «آمِنِينَ، جَنَّاتٍ، عُيُونٍ، زُرُوعٍ، بَيْوتاً، فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

۵- انسان در برابر نعمت ها رها نیست، بلکه مسئولیت دارد. «جَنَّاتٍ، عُيُونٍ، زُرُوعٍ، بَيْوتاً، لَا تُطِيعُوا أُمَّرَ الْمُسْرِفِينَ»

۶- اسرافکار، صلاحیت رهبری جامعه را ندارد. «لَا تُطِيعُوا أُمَّرَ الْمُسْرِفِينَ»

۷- انبیا در مصرف گرایی مردم حساس بودند. «لَا تُطِيعُوا أُمَّرَ الْمُسْرِفِينَ»

۸- در برابر سرمایه داران اسرافگر، کرنش نکنید. «لَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ»

۹- تولّی و تبرّی باید با هم باشد. «أَطِيعُونَ - لَا تُطِيعُوا»

۱۰- اسراف، فساد است و اسرافکار، مفسد. «الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ»

۱۱- از مرفّهان بی درد، امید اصلاح نداشته باشید که اصلاح تنها در سایه ی مکتب انبیاست. «وَلَا يُضْلِحُونَ»

۱۲- اسرافکاران، کار خود را توجیه می کنند و خود را صالح می دانند. «لَا يُضْلِحُونَ»

قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ «۱۵۳»

(قوم نمود به جای ایمان آوردن به صالح) گفتند: همانا تو از سحر شدگانی.

مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَأْتِ بآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِينَ «۱۵۴»

تو جز بشری مثل ما نیستی. پس اگر از راستگویانی، نشانه (و معجزه) ای بیاور.

پیام ها:

۱- به انبیا دو تهمت می زدند: سحر کننده، «ساحر» و سحر شده. «الْمُسَحَّرِينَ»

۲- بدتر از عصیان، توجیه کردن آن است. در برابر فرمان «أَطِيعُونَ» عصیان خود را توجیه کرده و می گفتند: تو سحر شده ای و قابل پیروی نیستی. «الْمُسَحَّرِينَ»

۳- نبوت و معجزه، متلازمند. «فَأْتِ بآيَةٍ» (معجزه، نشانه ی صداقت انبیاست)

قَالَ هَذِهِ نَافَةٌ لَهَا شَرْبٌ وَ لَكُمْ شَرْبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ «۱۵۵» وَ لَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ «۱۵۶»

صالح (در پاسخ معجزه خواهی مردم) گفت: این ماده شتری است (که با اراده ی خداوند، از درون کوه خارج شد). برای اوست سهمی از آب (یک روز) و برای شما روز دیگری معین شده است. و به آن آسیبی نرسانید که عذاب روز سهمگین، شما را فرا می گیرد.

پس ناقه را کشتند، سپس از کرده ی خود پشیمان شدند.

نکته ها:

دست قدرت خداوند در ارائه ی معجزه باز است، از شکافتن ماه «انْشَقَّ الْقَمَرُ»، تا شکافتن آب «فَانْفَلَقَ» تا شکافتن کوه و بیرون آوردن شتر برای او یکسان است.

با این که ناقه ی صالح را یک نفر از پای در آورد، اما قرآن می فرماید: «فَعَقَرُوها» یعنی گروهی آن را پی کردند، زیرا آن گروه به کار آن یک نفر راضی بودند. چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید: «انما عقر ناقه ثمود رجل واحد فعمهم الله بالعذاب لما عموه بالرضا» (۱)

پیام ها:

۱- معجزه باید به قدری روشن باشد که همه ی مردم در هر سطحی که هستند، اعجاز آن را درک کنند. «هَذِهِ نَاقَةٌ»

۲- توهین به مقدّسات، کیفر بزرگ دارد. «لَا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ» خداوند در سوره اعراف این شتر را به خود نسبت داده است؛ «نَاقَةُ اللَّهِ» (۲)

۳- تقسیم عادلانه ی منابع آب باید طبق فرمان خدا صورت گیرد. «لَهَا شِرْبٌ وَ لَكُمْ»

۴- شتری که رنگ و نشان الهی داشته باشد، بر انسان های عادی مقدّم است. «لَهَا شِرْبٌ وَ لَكُمْ ...»

۵- انسان طاغی، حتی به حیوان بی آزار شیرده رحم نمی کند. «فَعَقَرُوها»

۶- هشدارهای انبیا را جدی بگیریم. «لَا تَمَسُّوها بِسُوءٍ - فَعَقَرُوها فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ»

۷- هر کس که به کار دیگری راضی باشد، در اجر یا گناه کار او شریک است.

«فَعَقَرُوها» با اینکه یک نفر ناقه را کشت.

۸- هر ندامت و توبه ای مقبول نیست. (توبه و ندامت هنگام دیدن عذاب کارساز نیست). «نَادِمِينَ - فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ»

ص: ۳۵۷

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۰۱.

۲- ۲. اعراف، ۷۳.

فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

پس آنان را عذاب فرا گرفت. همانا در این (ماجرای) قطعاً نشانه و درس عبرتی است، و (لی) اکثر آنان ایمان آورنده نیستند. و البته پروردگار تویی شک همان توانای مهربان است.

پیام ها:

۱- وهین به مقدسات الهی به حدی مهم است که گروهی به خاطر کشتن یک حیوان، نابود می شوند. فَعَقَرُوها ... فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ

۲- هم الطاف او نشانه های عبرت هستند و هم قهر و عذابش. «لآیه»

۳- انسان می تواند حتی با دیدن بزرگ ترین نشانه های الهی، در برابر حق عناد ورزد و ایمان نیاورد. «لآیه و مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ»

۴- فرستادن انبیا و معجزه و قهر بر کفار لجوج، از شئون ربوبیت اوست. «رَبِّكَ»

۵- ایمان و کفر مردم، در خداوند اثری ندارد. «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ»

۶- قهر خداوند به خاطر عمل خودماست و گرنه او مهربان است. «لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

كَذَّبَتْ قَوْمَ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمُ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاطِيعُونَ ﴿١٦٣﴾

قوم لوط (نیز) انبیا را تکذیب کردند. زمانی که برادرشان لوط به آنان گفت: آیا (از شرک و انحراف دوری، و از خدا) پروا نمی کنید؟ همانا من برای شما پیامبری امین هستم. پس، از خداوند پروا کنید و مرا اطاعت نمایید.

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾

و من در برابر رسالتم از شما مزدی درخواست نمی کنم. (زیرا) مزد من تنها بر پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

حضرت لوط با حضرت ابراهیم همزمان بودند، ولی در این سوره فاصله ی داستان ابراهیم و لوط حدود یکصد آیه است و این، به خاطر آن است که در نقل های قرآن عبرت ها مهم است، نه تنظیم و سیر تاریخی.

۱- موضوعات اصلی را سرفصل کلام خود قرار دهید. كَذَّبَتْ ثَمُودُ ...

(در آغاز تاریخ تمام انبیا در این سوره، کلمه ی «كَذَّبَتْ» مطرح شده و این به جهت آن است که هدف از نقل تاریخ آن بزرگواران در این سوره، بیان تکذیب مردم لجوج و کيفر الهی آنان است.)

۲- تکذیب یک پیامبر به منزله ی تکذیب همه ی پیامبران است. كَذَّبَتْ ... الْمُرْسَلِينَ (با اینکه هر قومی پیامبر خود را تکذیب می کرد، ولی چون انبیا دارای هدف و برنامه واحدی هستند، تکذیب یکی از آنها به منزله تکذیب همه آنان است)

۳- رابطه ی رهبر آسمانی با مردم، رابطه ی برادری است. «أَخُوهُمْ»

۴- کسی که پروای درونی ندارد، از هر جهت آسیب پذیر است و هیچ حقی را نمی پذیرد. «أَلَا تَتَّقُونَ»

۵- رهبران آسمانی باید به سراغ مردم روند و خود و اهداف خود را به آنان عرضه کنند. «أَلَا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ ...»

۶- تقوا، بستر و زمینه ی حق پذیری و اطاعت از انبیا است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

۷- دینداری، بدون اطاعت از رهبری کامل نیست. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

۸- اگر به مال مردم چشم ندوزیم، سخنان ما بیشتر اثر می کند. «مَا أَسْأَلُكُمْ»

۹- کسی می تواند از مردم بی نیاز باشد که توکلش بر خداوند زیاد باشد. «إِلَّا عَلَيَّ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ «۱۶۵» وَ تَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ «۱۶۶»

آیا از میان مردم جهان، شما به سراغ مردها می روید؟ (و زنان و) همسرانتان را که پروردگارتان برای شما آفریده رها می کنید؟ بلکه شما مردمی تجاوزکارید.

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهَ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾

مردم (به جای پندپذیری) گفتند: ای لوط! اگر (از حرف هایت) دست برداری، قطعاً از اخراج شدگان خواهی بود.

نکته ها:

در این آیات، قوم لوط به عنوان تجاوزگر معرفی شده اند؛ «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ» لکن در آیات دیگر، تعبیرات دیگری نیز درباره ی آنها به کار رفته است، از جمله: «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ» (۱)، «قَوْمٌ سَوْءٌ فَاسِقِينَ» (۲) و «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» (۳)

کسی که مرتکب لواط شود، مجازاتش قتل است. این عمل به قدری زشت است که حتی اگر کسی با حیوانی آمیزش جنسی انجام دهد، گوشت آن حیوان حرام می شود و باید آن را ذبح کرد و سپس لاشه ی آن را سوزاند.

همجنس گرایی، تنها در میان انسان ها دیده می شود. در عالم هستی، هیچ موجود دیگری همجنس گرا نیست.

پیام ها:

۱- در نهی از منکر، باید منکرات رایج در هر گروه و زمان را شناخت و در بازداشتن مردم از آن اصرار نمود. «أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ»

۲- در نهی از منکر، راه های معروف را ارائه دهید. «أَتَأْتُونَ - وَ تَذَرُونَ ... أَرْوَاجِكُمْ»

۳- رها کردن همسر و نادیده گرفتن نیازهای او ممنوع است. «تَذَرُونَ ... أَرْوَاجِكُمْ»

۴- خداوند برای اشباع غرائز بشر، مسیر فطری و طبیعی قرار داده است. «خَلَقَ لَكُمْ»

۵- ادیان آسمانی، انسان را به ازدواج ترغیب می کنند. «خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ»

۶- ازدواج، جلوه ای از ربوبیت الهی و به نفع انسان است. «خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ» ۷- انحرافات جنسی، تجاوز و طغیان است و همجنس گرایی و لواط، تجاوز به حریم ارزشهاست. «عَادُونَ»

ص: ۳۶۰

۱- ۱. اعراف، ۸۱.

۲- ۲. انبیاء، ۷۴.

۳- ۳. نمل، ۵۵.

۸- برای از بین بردن منکر، تکرار نهی از منکر و استقامت لازم است. «لَئِنْ لَمْ تَنْتَه»

۹- در نهی از منکر، خود را برای تهدیدهای دیگران آماده کنید. «لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ»

۱۰- تبعید، شیوه‌ی ستمگران قوم لوط بوده است. «مِنَ الْمُخْرَجِينَ»

قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنِي وَ أَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾

لوط گفت: من مخالف شدید کردار شما هستم. پروردگارا! من و کسان مرا از (شر) آنچه انجام می دهند رهایی بخش.

فَنَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَرْنَا الْآخِرِينَ ﴿١٧٢﴾

پس (دعایش را مستجاب کردیم و) او و تمام خاندانش را نجات دادیم. مگر پیرزنی (زن لوط) که در میان بازماندگان بود. سپس، دیگران را ریشه کن کردیم.

وَ أَفْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾

و بر سر آنان بارانی (از سنگ) فرو فرستادیم. پس چه بد است باران هشدار داده شدگان.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً وَ مَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

البته در این (ماجرا) نشانه‌ای (از قدرت الهی) است، لکن بیشتر مردم ایمان آورنده نیستند. همانا پروردگار تو همان توانای مهربان است.

نکته ها:

کلمه‌ی «قالین» به معنای اظهار نگرانی و مخالفت شدیدی است که از عمق جان باشد.

۱- با کار بد مخالفت کنید، نه با شخص خلافکار. «لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ»

۲- انبیا، در برابر تهدیدها نمی ترسیدند و حرف خود را می زدند. «مِنَ الْقَالِينَ» لوط در برابر تهدید اخراج و تبعید، فرمود: من دشمن کار شما هستم.

۳- تنفر از کار بد، هم باید زبانی باشد و هم عملی. «قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ - رَبِّ نَجِّي» آری نگرانی تنها کافی نیست، باید به فکر رهایی و نجات از مرکز فساد بود.

۴- محیط آلوده برای مردان خدا قابل تحمل نیست؛ اگر از اصلاح محیط مأیوس شدند، حداقل خود را از آنجا نجات می دهند. «نَجِّي»

۵- بزرگان جامعه باید به فکر خاندان و یاران خود باشند. «نَجِّي وَأَهْلِي»

۶- دعای انبیا مستجاب است. «رَبِّ نَجِّي - فَجَّيْنَاهُ»

۷- زن، در انتخاب راه وابسته به شوهر نیست. «إِلَّا عَجُوزًا» (زن لوط راه انحرافی را برگزیده بود)

۸- در ادیان آسمانی، همه ی قوانین و ارزش ها بر اساس ضوابط است نه روابط.

«إِلَّا عَجُوزًا» (زن پیامبر نیز اگر منحرف شد، هلاک می شود، زیرا ملاک و میزان، کفر و ایمان است نه رابطه ها و نسبت ها)

۹- حساب اطرافیان و وابستگان شخصیت ها را، از حساب خود آنان جدا کنید.

«إِلَّا عَجُوزًا» (ممکن است انسان پیامبر و فرستاده خدا باشد، ولی بستگانش در راه حق نباشند. همسر لوط در خانه پیامبر بود، ولی دارای تفکر انحرافی بود.)

۱۰- کیفر گناه برای همه یکسان است، زن لوط در میان نابودشدگان است و امتیاز ویژه ای ندارد. «فِي الْغَابِرِينَ»

۱۱- کیفر کسانی که مسیر ازدواج را به لواط می کشانند، آن است که باران رحمت، باران عذاب شود و آنان را از پای در آورد. «فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ»

۱۲- خداوند قبل از عذاب، هشدار می دهد و اتمام حجت می کند. «الْمُنْذَرِينَ»

۱۳- همین که جامعه از افراد صالح خالی شد، زمینه ی قهر الهی فراهم شده است.

۱۴- طبیعت، در اختیار قدرت الهی است. (همان قدرتی که از آسمان باران نازل می کند، می تواند سنگ نازل کند) وَ أَمَطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا ...

۱۵- تاریخ، مایه ی عبرت است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً»

۱۶- در تربیت، تکرار لازم است. (در این سوره بعد از نقل ماجرای هریک از پیامبران، جمله ی «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً» آمده است).

۱۷- اکثر مردم پند پذیر نیستند. «وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ»

۱۸- قدرت همراه با رحمت ارزش دارد. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ «۱۷۶» إِذْ قَالَ لَهُمُ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ «۱۷۷» إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ «۱۷۸» فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا «۱۷۹»

اصحاب ایکه (نیز) پیامبران را تکذیب کردند. زمانی که شعیب به آنان گفت: آیا از (شرک و انحراف) پروا ندارید؟ همانا من برای شما پیامبری امین هستم. پس، از خدا پروا کنید و من را اطاعت کنید.

وَ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ «۱۸۰»

و من بر این رسالتم هیچ پاداشی از شما درخواست نمی کنم. اجر من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

نکته ها:

«ایکه» به معنای بیشه و جنگل است. بعضی «اصحاب ایکه» را که چهار بار نامشان در قرآن آمده همان اصحاب مدین می دانند و بعضی دیگر آنان را قومی می دانند که در منطقه ای نزدیک مدین زندگی می کردند و هر دو قوم، مخاطب حضرت شعیب بوده اند.

در این سوره، این هفتمین پیامبری است که داستانش نقل شده و در تمام این داستان ها جمله ی «قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ» بود اما در مورد شعیب، کلمه ی «اخوهم» نیامده است. شاید

دلیلش این باشد که شعیب نسبت به مردم غریب بود. (۱)

پیام ها:

۱- همه ی انبیا، هم فکر، هم سخن و همسو بودند. (آیات «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» در همه ی داستان های این سوره تکرار شده و پیام های این آیات، همان پیام های آیات ۱۶۰ تا ۱۶۴ است.)

أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَ زِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾

حقّ پیمانانه را ادا کنید و از کم فروشان نباشید. و با ترازوی درست بسنجید.

وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾

و اجناس مردم را کم ندهید و در زمین به فساد و تبهکاری نکوشید.

نکته ها:

کلمه ی «کیل»، برای مایعات و کلمه ی «قسطاس»، برای وزن ها و کلمه ی «أشياءهم»، برای چیزهای عددی و غیره بکار رفته است.

در این آیات دو امر و دو نهی مشاهده می کنیم که مکمل یکدیگرند. «أَوْفُوا - وَلَا تَكُونُوا» و «زِنُوا - لَا تَبْخَسُوا»

در روایات آمده است: کسانی که عیب جنس خود را به مشتری نگویند، فرشتگان، آنان را لعنت می کنند و کسانی که با مکر و حيله دیگران را فریب دهند، بدترین مردم هستند. (۲)

کم فروشی، یکی از منکرات بزرگ اقتصادی است که همه آفات لقمه حرام را به دنبال دارد. کم فروشی، تنها در داد و ستد نیست، بلکه ممکن است افرادی در تدریس، طبابت، نظارت، مهندسی و شئون دیگر زندگی نیز کم فروشی کنند و چنان که باید حقّ دیگران را ادا نکنند.

ص: ۳۶۴

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۲-۲. غرر الحکم.

۱- پیمانانه و ترازو، سابقه و تاریخی بس طولانی دارد. «أَوْفُوا الْكَيْلَ»

۲- کم فروشی، حرام و مراعات حق الناس واجب است. أَوْفُوا الْكَيْلَ ...

۳- انبیا، بر سلامت نظام اقتصادی جامعه نظارت داشتند. «أَوْفُوا الْكَيْلَ»

۴- ادیان آسمانی بر عدالت اجتماعی و اقتصادی تأکید دارند. «أَوْفُوا - وَ زُنُوا»

۵- میزان سنجش در هر امری باید عادلانه و درست باشد. «بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ»

۶- مراعات حقوق همه ی انسان ها لازم است، نه تنها مؤمنین. «لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ»

۷- کم فروشی، در هر چیزی ممنوع است و مخصوص پیمانانه و ترازو نیست.

«لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ»

۸- کم فروشی، نوعی فساد است و کسانی که به جامعه ضربه ی اقتصادی می زنند مفسد فی الارض هستند. زیرا نابسامانی های اقتصادی، سرچشمه ی از هم پاشیدگی نظام اجتماعی است. «لَا تَعَثُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ»

۹- شناخت انحرافات موجود در جامعه، گام اول در اصلاح جامعه است.

(تمام آیات)

وَ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَ الْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ «۱۸۴» قَالُوا إِنَّ مَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَيَّرِينَ «۱۸۵» وَ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَ إِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ «۱۸۶»

و از خدایی که شما و اقوام پیشین را آفریده پروا کنید. مردم (به جای قبول دعوت شعیب) گفتند: تو قطعاً از سحرشده گانی. و تو جز بشری مثل ما نیستی، و ما تو را از دروغگویان می پنداریم.

نکته ها:

کلمه ی «جبل» به معنای امت و جماعت است، چنانکه آیه ۶۲ سوره یس می فرماید: «وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا» شیطان گروه زیادی از شما را گمراه کرد. چون کلمه ی «جبل» به

معنای کوه و «جبلی» به معنای فطری است، به اقوام و نسل هایی که قدیمی هستند یا خلق و خوی فطری دارند و مثل کوه استوارند، «جبلی» گفته می شود.

پیام ها:

۱- کسی که انسان را آفرید، شایسته ی احترام است و باید از او پروا کرد. «وَ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۲- تقوا و ایمان، مانع فساد اقتصادی است. آنکه شما را آفرید، رزق شما را هم می دهد. «وَ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ» (با توجه به آیات قبل درباره ی کم فروشی)

۳- به آداب و رسوم فاسد نیاکان، تکیه نکنیم که همه مخلوق خدا هستیم و باید مطیع او باشیم. «خَلَقَكُمْ وَ الْجِبَلَةَ الْأُولَى»

۴- تهمت، اهرم کسانی است که منطق ندارند. «قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسْحَرِينَ»

۵- خلافکار، خلاف خود را توجیه می کند. (به جای اقرار به اشتباه و لجاجت خود، انبیا را سحر شده می داند). «أَنْتَ مِنَ الْمُسْحَرِينَ»

فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّيَ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابٌ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾

پس اگر تو از راستگویانی، پاره هایی از آسمان را بر سر ما بیفکن! (شعیب) گفت: پروردگار من به آنچه انجام می دهید آگاه تر است. پس شعیب را تکذیب کردند و عذاب روز ابر (آتشبار) آنان را فرا گرفت. البته آن عذاب روز بزرگ و هولناکی است.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

بی شک در این (ماجرا) نشانه ای (از قدرت الهی) است، ولی اکثر مردم ایمان آورنده نیستند. و البته پروردگارت همان توانای مهربان است.

نکته ها:

کلمه ی «کسف» که چهار بار در قرآن آمده، جمع «کسفه» به معنای قطعه است و در اینجا مراد پاره ای از ابر است. و مراد از «عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ»، یا عذاب در روزی است که مردم از شدت گرما زیر سایبان ها پناه برده بودند، یا روزی که ابری بر سرشان سایه افکنده بود.

در چگونگی عذاب قوم شعیب چند تعبیر آمده است: یک جا می فرماید: با زلزله نابود شدند. (۱) در جای دیگر می فرماید: با صیحه عذاب شدند. (۲) و در اینجا مسأله ی ابر مطرح است. هر سه مطلب، با هم قابل جمع است که از ابر سیاهی رعد و صیحه ای برخیزد و لرزه بر جان آنان بیفتد یا با ایجاد زلزله ای همزمان، نابود شوند؛ و شاید زلزله مربوط به اصحاب مدین و ابر سیاه مربوط به اصحاب ایکه باشد، چون حضرت شعیب بر هر دو قوم مبعوث بود و در سوره ی اعراف، رسالت بر قوم مدین مطرح شده است که آنان با زلزله نابود شدند، ولی در این سوره از رسالت بر اصحاب ایکه یاد شده است.

پیام ها:

۱- خواسته و تقاضای سنگدلان نیز خشن است. «فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ»

۲- با مقاومت رهبران حق، مخالفان از شعارهای تند خود عقب نشینی می کنند.

قوم شعیب اول او را سحر شده و دروغگو خواندند، سپس گفتند: اگر از راستگویانی. «إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ» به «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» تبدیل می شود.

۳- در شیوه ی تبلیغ و ارشاد، لازم نیست بر طبق تمایلات و خواسته های مخالفان عمل شود. «قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ... (آنان سقوط قطعاتی از آسمان را درخواست می کردند، اما پیامبر پاسخ می دهد: خداوند آگاه تر است)

۴- یاد خدا و توکل بر او، بهترین پشتوانه در برابر خرافات است. «قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ...»

۵- سرنوشت ما به دست خود ماست. «فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ...»

۶- خداوند، انبیا را حمایت و مخالفانشان را نابود می کند. «فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ»

۷- حب دنیا و رسیدن به مال، انسان را به سرکشی در برابر انبیا وادار می کند.

١-١. اعراف، ٨٩.

٢-٢. هود، ٩٦.

«لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ - فَكَذَّبُوهُ»

۸- هدف قرآن از نقل تاریخ، عبرت آموزی است، نه داستان سرایی. «لَا يَهْ»

۹- اکثر مردم در خط حق قرار نمی گیرند. «وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ»

۱۰- مربی باید همراه با قدرت، عطوفت نیز داشته باشد. «لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

۱۱- همان خداوندی که شعیب را حمایت و مخالفان او را هلاک کرد، پروردگار تو نیز هست. «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»
(بیان تاریخ امثال حضرت شعیب، هم مایه ی دلداری و تسلی پیامبر است و هم تهدیدی برای کفار و دشمنان)

۱۲- هلاکت مخالفان انبیاء، نمودی از عزت و قدرت الهی است، همان گونه که مهلتی که به آنان داده می شود نمودی از رحمت اوست. «الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

وَإِنَّهُ لَنَزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾

والبته این (قرآن) فرستاده پروردگار جهانیان است. (که جبرئیل) فرشته ی امین الهی آن را فرو آورده است بر دل تو، تا از هشداردهندگان باشی.

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأُولِينَ ﴿١٩٦﴾

(این قرآن) به زبان عربی روشن (نازل شده) و همانا (خبر) آن در کتاب های (آسمانی) پیشین آمده است.

نکته ها:

«زُبُرٍ» از واژه ی «زُبُرٍ» به معنای نوشتن و جمع «زبور» به معنای کتاب است.

قرآن را ساده ننگریم، زیرا:

الف: سرچشمه ی آن، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» است.

ب: واسطه ی آن، «الرُّوحُ الْأَمِينُ» است.

ج: ظرف آن، قلب پاک پیامبر صلی الله علیه و آله «قَلْبِكَ» است.

د: هدف آن، بیداری مردم «الْمُنْذِرِينَ» است.

ه: زبان آن، فصیح و بلیغ «عَرَبِيٌّ مُبِينٌ» است.

و: بشارت آن، در کتاب های پیشینان، «زُبُرِ الْأَوَّلِينَ» است.

حضرت اسماعیل، هود، صالح و شعیب علیهم السلام، به زبان عربی سخن می گفته اند. (۱)

فرشته ی وحی دارای چند نام است: روح الامین، روح القدس، شدید القوی، رسول کریم و جبرئیل. دلیل این که به جبرئیل «روح» گفته شده، یا به خاطر آن است که دین و روح مردم به واسطه ی او زنده شده، یا خودش موجودی روحانی است.

پیام ها:

۱- قرآن وحی الهی است، نه شنیده ها و بافته های پیامبر. «إِنَّهُ لَنْزِيلُ»

۲- قرآن از دنیای غیب به دنیای شهود نازل شده است. «لَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۳- کسی که وحی می فرستد، همانی است که تمام هستی را اداره و تربیت می کند.

(قوانین آسمانی با نظام آفرینش هماهنگ است) «لَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۴- نزول وحی، وسیله ی رشد و از شئون ربوبیت است. «لَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۵- سنت الهی به استخدام واسطه هاست. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ»

۶- وحی الهی بدون کم و کاست نازل شده است. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ»

۷- قلب، مرکز دریافت حقایق است. «عَلَى قَلْبِكَ»

۸- تا از عمق جان چیزی را باور نداشته باشیم، نمی توانیم هشدار جدی بدهیم.

«عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ»

۹- سنت خداوند، فرستادن پیامبران برای انداز و هشدار است. «مِنَ الْمُنْذِرِينَ»

۱۰- درمان غافل، با انداز و هشدار است. «مِنَ الْمُنْذِرِينَ» در قرآن، انداز بیشتر از بشارت آمده است.

۱۱- تبلیغ باید روشن و با زبان مردم باشد. «عَرَبِيٌّ مُبِينٌ»

۱۲- بشارتِ قرآن، در کتب آسمانی پیشین آمده است. «زُبُرِ الْأَوَّلِينَ» چنانکه بشارت آمدن پیامبر اسلام در تورات و انجیل بوده است. «يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ» (۱)

۱۳- در برنامه ریزی و مدیریت، زمینه را برای رشد و هدایت و فعالیت آیندگان فراهم سازید. «زُبُرِ الْأَوَّلِينَ»

۱۴- مضمون و محتوای قرآن، در کتاب های آسمانی پیشین بوده، ولی الفاظ آن بر قلب مبارک رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل شده است. «زُبُرِ الْأَوَّلِينَ»

أَوْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۱۹۷)

آیا این که علمای بنی اسرائیل از آن (قرآن) اطلاع دارند، برای آنان (مشرکان عرب) نشانه ای (بر صحت آن) نیست؟

وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ (۱۹۸)

(بر فرض) اگر ما قرآن را بر بعضی غیر عرب ها نازل می کردیم.

فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ (۱۹۹)

پس او آن را برایشان می خواند، عرب ها به آن ایمان نمی آوردند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: ارزش و فضیلت غیر عرب این است که آنان به سوی قرآنی که به زبان عربی است گرایش پیدا کردند، ولی اگر قرآن به زبان غیر عربی بود، بعضی عرب ها ایمان نمی آوردند. (۲)

ص: ۳۷۰

۱- ۱. اعراف، ۱۷۵.

۲- ۲. تفسیر کنزالدقائق.

۱- عذرِ جاهلِ مقصّر، پذیرفته نیست. «أَوْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ» شما که از علمای خود نمی پرسید، سزاوار توبیخ و سرزنش هستید.

۲- علمای بنی اسرائیل از حَقانیت قرآن آگاه بودند. «يَعْلَمُهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۳- در تبلیغ و تربیت، به احساسات و زبان ملی مخاطب توجه کنید. لَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ...

۴- تعصّب و نژادپرستی، مانع حقّ پذیری است. «لَوْ نَزَّلْنَاهُ - مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ»

۵- تعصّب و ملیت گرایی در قوم عرب زیاد است. لَوْ نَزَّلْنَاهُ ... مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ

كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّىٰ يَرُوا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيهِمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾

ما این گونه قرآن را (با بیانی رسا و روشن) در دل‌های گناهکاران عبور دادیم، (ولی آنان) ایمان نمی آورند، مگر آنکه عذاب دردناک را مشاهده کنند. که ناگهان و در حالی که آگاه نباشند به سراغشان آید.

فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾

پس گویند: آیا به ما مهلتی (برای توبه و جبران) داده خواهد شد؟ آیا نسبت به نزول عذاب ما عجله دارند (که می پرسند قهر خدا چه زمانی است)؟

أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾

آیا دیدی که اگر سال ها هم آنان را (از نعمت های خود) برخوردار کنیم، آنگاه عذاب موعود به آنها خواهد رسید.

نکته ها:

در روایات می خوانیم: رسول خدا صلی الله علیه و آله در خواب دیدند که بنی امیه از منبرش بالا می روند و

مردم را منحرف می‌کنند، چون از خواب برخاستند غمگین بودند، در این وقت جبرئیل این آیات را آورد: «أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ. ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ» (۱)

پیام‌ها:

- ۱- خداوند حتی با کفار اتمام حجت می‌کند و قرآن را بر آنان عرضه می‌کند و بر دلشان عبور می‌دهد. «سَلَكْنَا»
- ۲- اگر قابلیت نباشد، قرآن هم کارساز نیست. «سَلَكْنَا فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»
- ۳- جرم و گناه، زمینه‌ی هدایت را در انسان محو می‌کند. «الْمُجْرِمِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»
- ۴- همان گونه که اگر قرآن به زبان اعجمی نازل می‌گردید، عرب‌های مشرک مکه ایمان نمی‌آوردند، اکنون هم که به زبان عربی روشن نازل و مطالب آن بر دل آنان وارد می‌شود، باز هم ایمان نمی‌آورند. «لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ»
- ۵- ایمان در لحظه‌ی اضطرار سودی ندارد. «لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ»
- ۶- به مهلت دادن خداوند مغرور نشویم، زیرا مرگ و عذاب الهی به صورت ناگهانی می‌آید. «فَيَأْتِيهِمْ بَغْتَةً»
- ۷- مجرم، در لحظه‌ی مرگ تقاضای مهلت دارد. «هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ»
- ۸- روزی وجدان‌های خفته بیدار خواهد شد. «هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ»
- ۹- کسانی که در دیدن عذاب الهی عجله دارند، روزی برای در امان بودن از عذاب، مهلت خواهند خواست. «مُنْظَرُونَ» - يَسْتَعْجِلُونَ»
- ۱۰- مهلت برای سیه‌دلان سودی ندارد. «مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ... جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ»

ص: ۳۷۲

مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾

آنچه برخوردار بودند، در دفع عذاب به کارشان نیاید.

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَىٰ وَ مَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾

وما (مردم) هیچ منطقه ای را هلاک نکردیم، مگر آن که بیم دهندگانی داشتند. تا مایه ی پند و عبرت باشد، و ما ستمکار نبودیم (که بدون هشدار مجازات کنیم).

نکته ها:

خداوند، هر فرد و قوم گمراهی را زمانی هلاک می کند که از قبل به آنان هشدار داده باشد، و گرنه عقوبت بدون هشدار ظلم است و شأن خداوند نیست. قرآن، این حقیقت را در آیات مختلف بیان کرده است:

* «وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ» (۱) ما به آنان ظلم نکردیم.

* «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا» (۲) خداوند اراده ی ظلم نمی کند.

* «فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ» (۳) شأن خداوند ظلم کردن نیست.

* «لَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا» (۴)، «لَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا» (۵) کمترین ستمی به آنها نخواهد شد.

* «لَا يُظْلَمُونَ فِتْيَالًا» (۶) خداوند به اندازه نخ درون هسته خرما و کمتر از آن ظلم نمی کند.

* «لَا يُظْلَمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ» (۷) خداوند به اندازه ی سنگینی ذره ای ستم نمی کند.

پیام ها:

۱- در هنگام قهر الهی، همه ی اسباب کامیابی بی فایده است. «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ»

۲- رفاه مخالفان دین، شما را غمگین نکند که روزی آن را خواهیم گرفت. «مَا

ص: ۳۷۳

۱- ۱. نحل، ۱۱۸.

۲- ۲. غافر، ۳۱.

۳- ۳. عنکبوت، ۴۰.

۴- ۴. نساء، ۱۲۴.

٥-٥) .مریم، ٤٠.

٤-٤) .نساء، ٤٩.

٧-٧) .نساء، ٤٠.

أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ»

۳- قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. تنبیه باید بعد از تذکر باشد. وَمَا أَهْلَكْنَا ...

إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ

۴- در هر امتی اولیای خدا هستند که آنان را هشدار دهند. «مِنْ قَرَبِهِ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ»

۵- وظیفه ی انبیا هشدار است و در قبول یا ردّ مردم مسئولیتی ندارند. «مُنْذِرُونَ»

۶- انسان فطرتاً حقایق را درک می کند، لکن چه بسا غفلت او را فرا می گیرد، و درمان غفلت، تذکر و هشدار است. «مُنْذِرُونَ»

۷- تنبیه قبل از تذکر، ظلم است. «ذِكْرِي وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ»

۸- شأن الهی از ظلم دور است. «وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ»

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ «۲۱۰» وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ «۲۱۱» إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمْعَزُولُونَ «۲۱۲»

و قرآن را شیطان ها نازل نکرده اند. نه سزاوار آنان است (که شیاطین آن را نازل کنند) و نه قدرت بر این کار دارند. بی شک آنها از شنیدن (اخبار آسمانی) برکنارند.

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُكُونَ مِنَ الْمَعَذَّبِينَ «۲۱۳»

پس (ای پیامبر!) با خدا معبود دیگری را نخوان که از عذاب شدگان خواهی شد.

نکته ها:

وحی دو نوع است:

الف: وحی الهی که به وسیله ی روح الامین بر قلب پیامبر صلی الله علیه و آله نازل می شود، که این نوع وحی نه سزاوار جنّ و شیاطین است و نه آنها توان دریافت و ارسال آن را دارند. «وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ»

ب: نوع دیگر وحی، وسوسه ها و الهام های شیطانی است که شیطان ها بر اولیای خود القا

می کنند. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ» (۱)

قرآن از استحکام و مقامی والا- واز قداست و حفاظتی خاص برخوردار است، زیرا آورنده آن روح الامین است، از هرگونه دستبردی محفوظ است، «لَمَعْرُوْلُونَ» گیرنده آن معصوم است، «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۲) و تضمین شده است. «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۳)

مشرکان به پیامبر صلی الله علیه و آله پیشنهاد کردند: اگر تو بت های ما را بخوانی و آنها را محترم بدانی، ما نیز تو را رئیس خود قرار می دهیم. آیه نازل شد که کفار را مأیوس کن. «فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ»

پیام ها:

۱- تهمت ها را قاطعانه پاسخ دهید. «وَمَا تَنْزَلَتْ» مشرکان القای آیات را کار شیاطین می پنداشتند.

۲- قداست وحی، از خباثت شیاطین دور است. «مَا يَتَّبِعِي لَهُمْ»

۳- قدرت جن و شیاطین محدود است. «وَمَا يَسْتَطِيعُونَ»

۴- ورود بیگانگان به مراکز قدسی ممنوع است. «إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْرُوْلُونَ»

۵- اگر قابلیت و پاکی و ظرفیت باشد، فرشته را به نزول و امی دارد. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَىٰ قَلْبِكَ» ولی اگر آمادگی نباشد حتی پرواز به آسمان، با برگشت و محرومیت همراه خواهد بود. «لَمَعْرُوْلُونَ»، «فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ» (۴)

۶- هدف نهایی نزول قرآن، توحید است. «وَمَا تَنْزَلَتْ ... فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ»

۷- خداوند پیامبر را از شرک نهی می کند، تا ما بیاموزیم و گرنه پیامبر لحظه ای به سراغ غیر خدا نرفت. (به در می گویند تا دیوار بشنود). «فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ» ۸- عصمت انبیا، با آزادی و اختیار آنان منافاتی ندارد. (پیامبر معصوم است ولی می تواند به سراغ غیر خدا رود، لذا مورد نهی قرار می گیرد) «فَلَا تَدْعُ»

۹- رهبران توحید باید خود اولین موحدان باشند. «فَلَا تَدْعُ»

ص: ۳۷۵

۱- ۱. انعام، ۱۲۱.

۲- ۲. نجم، ۳.

۳- ۳. حجر، ۹.

۴- ۴. حجر، ۱۸.

۱۰- غیر خدا، هر چیز و هر کس باشد، قابل پرستش نیست. «إِلَهًا آخَرَ»

۱۱- شرک، سبب هلاکت امت های پیشین گردیده است. فَلَا تَدْعُ ... فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ (یعنی از عذاب شدگان قبلی می شوی)

۱۲- به سراغ غیر خدا رفتن، بیچارگی و عذاب به دنبال دارد. «فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ»

۱۳- آیات الهی، به شخصیت های بزرگ نیز هشدار می دهد. «فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذِّبِينَ»

وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ «۲۱۴» وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۲۱۵»

و خویشان نزدیک را هشدار ده. و برای مؤمنانی که از تو پیروی کرده اند، بال خود را بگستر (و متواضع باش).

فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ «۲۱۶» وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ «۲۱۷»

پس اگر سرپیچی کردند بگو: قطعاً من از آنچه انجام می دهید بیزارم. و بر (خدای) عزیز و مهربان توکل کن.

نکته ها:

پس از نزول آیه ۲۱۴، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بستگانش را به مهمانی فراخواند و بعد از پذیرایی، سخن خود را آغاز و آنان را از شرک و بت پرستی نهی فرمود. (۱)

کلمه ی «عشیره»، شاید به خاطر معاشرت بستگان با یکدیگر است که در مورد خویشان بکار می رود.

در نیکی به دیگران (مانند دیدوبازدید، انفاق، وام، ارشاد و امر به معروف) نزدیکان انسان مقدمند. «أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ»

ص: ۳۷۶

گشودن بال، در قرآن درباره ی دو مورد آمده است: یکی پیامبر برای مؤمنین؛ «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ» و دیگری فرزند برای والدین، اما در مورد فرزند کلمه ی «ذل» نیز آمده است. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ» (۱)

در آیه ی «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ» زنان نیز جزو مخاطبان بوده اند. «عَشِيرَتَكَ» شامل زن و مرد است و تفسیر المیزان از طبرانی نقل کرده که پیامبر صلی الله علیه و آله زنان را نیز دعوت کرده بود.

پیام ها:

۱- پیوند خویشاوندی سبب مسئولیت بیشتری می شود. «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ»

۲- در مکتب وحی، همه ی مردم در برابر قانون خدا یکسانند و نزدیکان پیامبر نیز مورد هشدار قرار می گیرند. «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ»

۳- در تبلیغ و نهی از منکر، اول از خود شروع کنید؛ «فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ سِيسَ نَزْدِيكَانَ». «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ»

۴- ارشاد و تبلیغ باید با صراحت باشد. «وَ أَنْذِرْ»

۵- روابط فامیلی نباید مانع نهی از منکر باشد. «وَ أَنْذِرْ»

۶- هشدار به نزدیکان، زمینه ی پذیرش حق را در دیگران تقویت می کند. (مردم می گویند: این حرف ها را به بستگان خود نیز می زند). «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ»

۷- در میان بستگان نیز اولویت مطرح است. «الْأَقْرَبِينَ»

۸- در بین بستگان به خاطر شناخت عمیق و اعتماد، زمینه ی پذیرش حق بیشتر است. «الْأَقْرَبِينَ»

۹- هشدار باید با سوز و محبت همراه باشد. أَنْذِرْ ... وَ اخْفِضْ ۱۰- تواضع در برابر یاران، پیروان و زیردستان، از صفات لازم برای رهبر و مبلغ است. «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ»

۱۱- با مؤمنین تواضع، از مشرکان براثت. «وَ اخْفِضْ - فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ»

ص: ۳۷۷

۱۲- در اهمیت تواضع همین بس که خداوند پیامبر را به آن فرمان می دهد. «وَ اخْفِضْ»

۱۳- لازمه ی ایمان به خداوند، پیروی از پیامبر است. «لِمَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» و نفرمود: «لِلْمُؤْمِنِينَ»

۱۴- مؤمنان، به قدری مقام دارند که رسول الله صلی الله علیه و آله مأمور به فروتنی در برابر آنان می شود. «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۵- ملائک بر خوردها، ایمان و کفر است، نه فامیل بودن. (بستگان را انذار ده ولی نسبت به مؤمنین تواضع کن). «أَنْذِرْ - وَ اخْفِضْ»

۱۶- تواضع، تنها با زبان نیست، فروتنی در عمل نیز لازم است. «جَنَاحَكَ»

۱۷- میزان تولی و تبری، اطاعت از رسول خداست. «اتَّبَعَكَ - عَصَوْكَ»

۱۸- تنفر قلبی از کفر کافی نیست، اعلام قولی لازم است. «فَقُلْ»

۱۹- کسی که بر خداوند توکل دارد می تواند از عملکرد کفار و بی اعتنایی بستگان اعلام براءت و تنفر کند. «بَرِيءٌ - وَ تَوَكَّلْ»

۲۰- به کسی تکیه کنیم که قدرتمند و دوستدار ما باشد. «وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ»

اللَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَ تَقَلُّبِكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾

خدایی که چون (به نماز) برمی خیزی تو را می بیند. و حرکت تو را در میان سجده کنندگان (نیز می بیند). زیرا که اوست شنوا و دانا.

هَلْ أُبْتِكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾

آیا شما را خبر دهم که شیاطین بر چه کسی فرود می آیند؟

تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾

بر هر دروغساز گنه پیشه ای فرود می آیند. (زیرا این افراد) به سخنان شیاطین گوش فرا می دهند و بیشترشان دروغگویند.

نکته ها:

کلمه ی «أَفَاكٍ» به معنای کذاب و دروغساز است.

در مورد قیام پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه ی ۲۱۸، یا مراد قیام برای نماز است، یا قیام برای انذار و تبلیغ. چنانکه امام باقر علیه السلام فرمود: مراد قیام در مسئله ی نبوت است.

احتمال دارد مراد از آیه ی ۲۲۳ این باشد: شیاطینی که بر افراد فاسد نازل می شوند، برای شنیدن اخبار آسمان گوش خود را القا می کنند، گرچه با شهاب رد می شوند.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از جمله ی «تَقَلُّبِكَ فِي السَّاجِدِينَ» آن است که خداوند از جا به جایی تو در اصلاّب نیاکان خداپرست تو آگاه بوده است. (۱)

از آنجاکه مشرکان، نزول وحی را نزول شیاطین بر حضرت می پنداشتند، خداوند با قاطعیت می فرماید: شیاطین بر دروغسازان گنهکار نازل می شوند نه بر پیامبر معصوم. بنابراین دو نوع نزول داریم: یکی نزول وحی از طریق فرشته ای امین «إِنَّهُ لَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ» دیگری نزول شیاطین بر افراد آلوده. «تَنْزَلُ عَلَيَّ كُلُّ أِفَّاكٍ أَثِيمٍ»

پیام ها:

۱- خداوند با یادآوری نظارت خویش، از پیامبرش دلجویی می کند. «يُرَاكَ ...»

۲- انسان در حال نماز مورد توجه خاص خداوند است. «يُرَاكَ حِينَ تَقُومُ»

۳- سجده مهم ترین رکن نماز است. «فِي السَّاجِدِينَ»

۴- بر خدایی تو توکل کنیم که علامه بر داشتن عزت و رحمت، شنوا و آگاه است و حرکت ها و عبادت های ما را می بیند. «تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ - السَّمِيعِ الْعَلِيمِ» ۵- در شیوه ی تبلیغ، با سؤال کردن زمینه ی توجه و شنیدن را در مخاطبین زنده کنیم. «هَلْ أُبَيِّنُكُمْ»

۶- روحیه ها، ظرفیت ها و لیاقت های گوناگون، نزول های گوناگونی را به همراه دارد. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَيَّ قَلْبِكَ - تَنْزَلُ عَلَيَّ كُلُّ أِفَّاكٍ أَثِيمٍ»

ص: ۳۷۹

۷- دریافت کننده ی وحی تنها یک دل است، دل پاک پیامبر «قَلْبِكَ»، ولی دریافت کننده ی وسوسه های شیطانی، هر دل آلوده ای است. «كُلُّ أَفَّاكٍ»

۸- بدتر از گناه، تکرار و عجین شدن آن با خُلق و خوی آدمی است. «أَفَّاكٍ أَثِيمٍ»

۹- نشانه ی گناهکار آلوده آن است که گوش خود را در اختیار هر سخنی می گذارد. «يُلْقُونَ السَّمْعَ»

۱۰- دروغ، سرچشمه ی بسیاری از گناهان و خطرناک تر از آنهاست و لذا قلب دروغ ساز، فرودگاه شیطان می شود. «تَنَزَّلُ عَلَيَّ كُلُّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ»

وَ الشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ﴿٢٢٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾

(پیامبر اسلام شاعر نیست، زیرا) شاعران را گمراهان پیروی می کنند. آیا ندیدی که آنان در هر وادی سرگشته می روند؟ و مطالبی می گویند که به آن عمل نمی کنند؟

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَ انْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

مگر آنان (شاعرانی) که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده و خدا را بسیار یاد می کنند، و پس از آن که مورد ستم قرار گرفتند (به دفاع از خود) یاری می طلبند (و با شعر از مظلومیت خود دفاع می کنند) و کسانی که ظالمنند، به زودی خواهند دانست که به کدام بازگشتگاه باز خواهند گشت.

نکته ها:

کلمه ی «غاوون» از «غی»، ضد رشد است، چنانکه در جای دیگر می فرماید: «قَدْ تَبَيَّنَ

از آنجا که کفار قرآن را ساخته‌ی وهم و خیال، و پیامبر را شاعر می‌دانستند، این آیات آنان را محکوم می‌کند که طرفداران شعرا، گمراهانند ولی طرفداران پیامبر اسلام گمراه نیستند.

شعرا بی‌هدف و سرگشته‌اند و به گفته‌ی خود عمل نمی‌کنند، ولی پیامبر این گونه نیست، هماهنگی میان گفتار و رفتار پیامبر اسلام، نشانه‌ی آن است که او شاعر نیست.

از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نقل شده که به مناسبت آیه‌ی «وَ الشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ» فرمودند: کسانی که فقه را برای غیر دین آموخته باشند، یا عمیق نیاموخته باشند، هم گمراهند و هم دیگران را گمراه می‌کنند و قصه‌سرایان نیز مشمول این سرزنش هستند. (۲)

از اینکه نام شعرای بی‌هدف در کنار دروغ‌سازانی که شیاطین بر آنان نازل می‌شوند، آمده است، شاید بتوان ارتباطی میان شیطان دروغ‌ساز و شاعر بی‌هدف هرزه‌گو کشف نمود.

به گفته‌ی روایات: ذکر کثیر، تسیحات حضرت زهرا علیها السلام، یعنی سی و چهار مرتبه «الله اکبر»، سی و سه مرتبه «الحمد لله» و سی و سه مرتبه «سبحان الله» است.

□
در حدیث آمده است: ذکر خدا تنها با زبان نیست، بلکه یاد خداست به هنگام ترک گناه و انجام عبادت. «ذَكَرُوا اللَّهَ» (۳)

در حدیث می‌خوانیم: سر مبارک امام حسین علیه السلام بالای نیزه این آیه را تلاوت فرمود: وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا... و امام صادق علیه السلام فرمود: مصداق روشن ظلم، ظلم در حق آل محمد علیهم السلام است. (۴)

ص: ۳۸۱

۱-۱. بقره، ۲۵۶.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر کنزالدقائق.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

مطالبی درباره ی شعر و شاعران به مناسبت آیات آخر این سوره بیان می کنیم:

* از تفسیر بیضاوی نقل شده: چون اشعار جاهلیت بیشتر پیرامون خیالات، توصیف زنان زیبا، معاشقه و افتخارات بیهوده یا بدگویی و تعرض به ناموس دیگران بوده این آیات نازل شده است. «وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ»

* تفاوت میان حکیم و شاعر آن است که حکیم ابتدا معانی را در نظر می گیرد و بعد الفاظ را به کار می برد، ولی شاعر ابتدا قالب و الفاظ را در نظر می گیرد، سپس معانی را بیان می کند. (۱)

* در روایات، شعر خوبی که از حقّ طرفداری کند، از جهاد با سر نیزه برتر شمرده شده و مورد ستایش قرار گرفته است. (۲)

* رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بعضی از بیان ها همچون سحر و بعضی از شعرها حکمت است. (۳)

* پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به شاعر متعهدی به نام «حَسَّان» فرمود: روح القدس با توست. (۴)

* پیامبر صلی الله علیه و آله در یکی از سفرها، «حَسَّان» را فراخواند که شعر بخواند. او می خواند و حضرت گوش می دادند. حضرت دستور دادند در مسجد جایگاه خاصی برای «حَسَّان» باشد. (۵)

* امام صادق علیه السلام به یاران خود می فرمود: کودکان خود را با شعر «عبدی» آشنا کنید که او شاعری خوب و مکتبی است. (۶)

* امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس برای حَقَّانیت ما یک بیت شعر بسراید، خداوند در بهشت خانه ای به او عطا می کند. (۷)

* امام صادق علیه السلام فرمود: خواندن شعر برای روزه دار و کسی که در حال احرام یا در منطقه حَرَم است، مکروه می باشد و نیز خواندن شعر در روز یا شب جمعه کراهت دارد. (۸)

* در روایات می خوانیم: راست ترین شعر در زمان جاهلیت این بوده است:

الا کلّ شیء ما خلا الله باطل

و کلّ نعیم لا محاله زائل (۹)

٢-٢) تفسير كنزالدقائق

٣-٣) تفسير المنير

٤-٤) تفسير كنزالدقائق

٥-٥) تفسير روح المعاني

٦-٦) تفسير كنزالدقائق

٧-٧) بحار ج ٧٩ ص ٢٩١.

٨-٨) وسائل ج ٧ ص ١٢١.

٩-٩) تفسير مواهب العلية

یعنی بدانید که هر چیز، جز خداوند باطل است و هر نعمتی دیر یا زود از بین خواهد رفت.

*در روایت آمده است: همین که آیه ی وَ الشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ... نازل شد گروهی از شاعران مسلمان نگران خود شده، نزد پیامبر اکرم آمدند. حضرت فرمود: «ان المؤمن مجاهد بسیفه و لسانه» یعنی مؤمن با شمشیر و زبان خود جهاد می کند. (۱)

پیام ها:

۱- جذب مردم مهم نیست، مهم این است که چه افرادی و به چه هدفی جذب شوند. «يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ»

۲- اسلام با هنر مخالف نیست، با شعر بی هدف مخالف است. «فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ»

۳- اگر شعر همراه با ایمان و تقوا نباشد، خیالات و احساسات شخصی شاعر و تمایلات مردم، هر روز شاعر را به یک وادی می کشاند. «فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ»

۴- آنچه مورد انتقاد است، گمراه کردن مردم و سرگرم نمودن آنان به امور مختلف است. «يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ - فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ» خواه در زمینه ی شعر باشد یا قصه، یا فیلم یا عکس یا تئاتر یا طنز و یا سخنرانی، لکن شعر به خاطر زیبایی و ویژگی های خاصش نافذتر است.

۵- آفت های شعر چند چیز است: پیروی ناهلان، «يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ»، بی هدفی «فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ» و بی عملی. «يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ»

۶- اگر شعر و هنر در کنار ایمان قرار نگیرد، بستری مناسب و مسیری هموار برای حرکت منحرفان خواهد شد. «وَ الشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ - إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا»

۷- یکی از شیوه های امر به معروف و نهی از منکر، معرفی الگوهای حق و باطل است. وَ الشُّعْرَاءُ ... إِلَّا الَّذِينَ

۸- قرآن از شاعری که اهل حرف است نه عمل، انتقاد کرده است. «يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ»

ص: ۳۸۳

۹- انصاف را مراعات کنید. حق خوبان هر صنف و گروه را نادیده نگیرید. شعر و هنر در دست صالحان ارزش است. «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا»

۱۰- ایمان، عمل صالح و یاد خدا، هنرمند و شاعر را از انحراف نجات می دهد.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا ...

۱۱- قرآن شعری را تأیید می کند که از شاعر مؤمن و عامل و ذاکر خدا باشد و در مسیر تحریک مردم برای دفاع از حق به کار گرفته شود. آمَنُوا وَعَمِلُوا ... وَانْتَصَرُوا ...

۱۲- ایمان بر عمل مقدم است و اعمال نیز باید صالح باشد تا کارساز شود. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۱۳- یاد خدا، به زمان و مکان و مقدار، محدود نیست. (در هر زمان، در هر مکان، هر چه بیشتر) «ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۱۴- هر کجا خطر لغزش زیاد است باید یاد خدا نیز زیاد باشد. «ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۱۵- با هنر و شعر، به مقابله ی ستمگران برویم. «وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا»

۱۶- خداوند در کمین ستمگران است. «وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره نود و سه آیه دارد و نام معروف آن به مناسبت آیه ی ۱۸ که درباره ی داستان مورچگان و حضرت سلیمان است، «نمل» می باشد، ولی نام «سلیمان» و «طاسین» نیز بر آن نهاده شده است.

تمام این سوره در مکه-در جریان ها و مناسبت های مختلف-نازل شده و «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» دوبار در آن آمده است؛ یکی در آغاز سوره و دیگری در آیه ی ۳۰ در آغاز نامه ی حضرت سلیمان به ملکه ی سبأ.

مبارزات چهار پیامبر بزرگ الهی، (موسی، سلیمان، صالح و لوط علیهم السلام) با اقوام منحرف زمان خود در این سوره آمده است که مفصل ترین آن، برخورد حضرت سلیمان با ملکه ی سبأ و چگونگی ایمان آوردن او به خدا می باشد.

سخن گفتن پرندگان همچون هدهد و حشراتی چون مورچه، حضور افرادی از جنّ در لشکر و دربار سلیمان و بالاخره آوردن تخت بلقیس از یمن به شام در یک چشم بهم زدن، بخشی دیگر از آیات این سوره را به خود اختصاص داده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ ﴿١﴾

طاسین. آن است آیات قرآن و کتاب روشنگر.

هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾

که (وسیله ی) هدایت و بشارت برای اهل ایمان است. کسانی که نماز بر پامی دارند و زکات می پردازند و تنها ایشانند که به آخرت یقین دارند.

نکته ها:

زکات دو معنا دارد: یکی معنای خاص که زکات معروف است و دیگری معنای عام که کمک به نیازمندان به هر نحو است. در این آیه مراد معنای دوم زکات است، زیرا این سوره در مکه نازل شده و دستور زکات رسمی در مدینه صادر شده است. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

کلمه ی «مُبِينٍ» از «ابانه»، هم به معنای «روشن» به کار می رود که به اصطلاح فعل لازم است و هم به معنای «روشنگر» که فعل متعددی است.

پیام ها:

۱- یکی از سنت های الهی این است که وحی را با برتری و مقامی که دارد در دسترس انسان قرار دهد. «تِلْكَ»

۲- دایره ی ارشاد از طریق گفتن و شنیدن، گسترده تر از نوشتن و خواندن است.

(کلمه ی قرآن قبل از کتاب آمده است) «الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ»

۳- حرکت انبیا فرهنگی و با قرائت و کتابت همراه است. «آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ»

۴- قرآن، کتابی بس بزرگ است. («کتاب»، بدون «الف و لام» و همراه با تنوین نشانه ی عظمت است)

۵- قرآن برای مردم قابل درک است. («کتاب مبین»)

۶- ارشاد و تبلیغ، باید با محتوای روشن و شیوه ای صریح و قاطع همراه باشد.

«تِلْكَ - مُبِينٌ»

۷- هدایت، درجات و مراحل دارد: هدایت ابتدایی: «هُدًى لِلنَّاسِ» هدایت تکمیلی: هُدًى ... لِلْمُؤْمِنِينَ

۸- از امتیازات قرآن، مکتوب بودن: «کتاب» روشن و روشنگر بودن: «مبین» هدایت کردن: «هُدًى» و بشارت دادن است. «بُشْرَى»

۹- رسالت اصلی قرآن، هدایت و بشارت است و توجه قرآن به علوم و مسائل دیگر جنبی است. «هُدًى وَ بُشْرَى»

۱۰- ایمان، کلید هدایت و نجات است. «هُدًى وَ بُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ»

۱۱- در هدایت شدن، قابلیت شرط اصلی است. «لِلْمُؤْمِنِينَ»

۱۲- برای ترویج خوبی ها، از خوبان تجلیل کنیم. الَّذِينَ ...

۱۳- در تجلیل، محور کردار مردم است، نه نام و عنوان آنها. يُقِيمُونَ ... يُؤْتُونَ ...

۱۴- عمل، نشانه ی ایمان است. لِلْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ ...

۱۵- حتّی مؤمنان اهل نماز و زکات برای تداوم کار خود به هدایت الهی نیاز دارند. هُدًى ... لِلْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ ... در قیامت نیز

انسان به مرحله ای از هدایت محتاج است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (۱)

۱۶- نمازی ارزش دارد که با شرایط صحت و کمال انجام گیرد. «يُقِيمُونَ» (معنای اقامه ی نماز، انجام دادن آن با شرایط است)

۱۷- رابطه با خداوند بر رابطه با مردم مقدم است. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

ص: ۳۸۹

(نماز، قبل از زکات آمده است)

۱۸- چون نماز و رابطه با خدا، زمینه ساز سایر کارهای خیر است، نام آن در ابتدا آمده است. «الصَّلَاةُ» □

۱۹- تداوم عمل، به عمل ارزش می دهد. «يُقِيمُونَ - يُؤْتُونَ» (فعل مضارع نشانه ی استمرار و تداوم است)

۲۰- یکی از امتیازات اسلام این است که مسایل الهی و مردمی، معنوی و مادی، این جهانی و آن جهانی را در کنار هم قرار داده است. «الصَّلَاةُ - الزَّكَاةُ» □

۲۱- در تبلیغ، اول کارهایی را مطرح کنید که برای مردم خرج ندارد. (اول نماز، بعد زکات) «الصَّلَاةُ - الزَّكَاةُ» □

۲۲- مؤمن در برابر مسایل اجتماعی و نیاز محرومان و گرسنگان، احساس مسئولیت می کند. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةُ» □

۲۳- هر کجا حساسیت لازم است، کلام را تکرار کنید. (نماز و زکات با یک کلمه «الَّذِينَ» آمده، ولی یقین به معاد با دو بار کلمه ی «هُم» بکار رفته است.)

۲۴- نماز و زکاتی ارزش دارد که با ایمان به معاد همراه باشد. «وَهُم بِالْآخِرَةِ»

۲۵- اهل یقین، تنها گروه خاصی هستند. «هُم بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ» تکرار کلمه ی «هُم» نشانه ی این است که این گروه، گروه خاصی هستند.

۲۶- مؤمنین برنده هستند؛ با نماز خودسازی می کنند و با زکات مشکلات جامعه را حل و با یقین به معاد، آینده ی خود را تأمین می کنند. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةُ ...» □

الزَّكَاةُ ... يُوقِنُونَ □

۲۷- علم، به فراموشی تبدیل می شود ولی یقین، با توجه دائمی همراه است.

«يُوقِنُونَ»

۲۸- گمان و دانستن کافی نیست، باور قلبی و یقین لازم است. «يُوقِنُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴿٤﴾

همانا کسانی که به آخرت ایمان ندارند، کارهای (زشت)شان را زیبا جلوه می دهیم تا (همچنان) سرگشته باشند.

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْآخْسَرُونَ ﴿٥﴾

آنان کسانی هستند که برای ایشان عذاب بد (و دردناک) خواهد بود و آنان در قیامت زیانکارترین افرادند.

نکته ها:

در این آیه و آیه ی ۱۰۸ سوره ی انعام، خوب پنداشتن کارهای زشت، به خداوند نسبت داده شده است. در حالی که قرآن کریم در چند مورد دیگر، این کار را کار شیطان دانسته است.

این به خاطر آن است که خدا نظام هستی را بر اساس علل و اسباب قرار داده و کارهایی را که انجام می شود به هر یک از علل می توان نسبت داد، مثلاً می توان گفت: کلید، در را باز کرد و می توان گفت: دستم در را باز کرد و نیز می توان گفت: خودم در را باز کردم، زیرا کلید در دست و دست در اختیار من است. اینجا نیز شیطان کار زشت را زیبا جلوه می دهد ولی انسان با تکرار کار زشت، به آن خو می گیرد و خو گرفتن به عمل بر اثر تکرار، سنت الهی است.

سیمای زیانکاران

زیانکاران چند نوع هستند: الف: خاسر، ب: لفی خسر، ج: خسران مبین د: اخسرون.

الف: کسی که عمرش تباه شده است. «قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۱)

ب: کسی که اهل ایمان و عمل صالح نباشد. «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» (۲)

ج: کسی که با تزلزل بندگی خدا می کند. «فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَيَّ وَجْهَهُ خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ» (۳)

د: کسانی که منحرفند، و گمان می کنند راه درست می روند. «الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ

ص: ۳۹۱

۱-۱. زمر، ۱۵.

۲-۲. عصر، ۲.

۳-۳. حج، ۱۱.

*در روایات می خوانیم: آخسرون، کسانی هستند که زکات نمی پردازند، بر گناه اصرار می ورزند، قدرت حق گفتن دارند، ولی نمی گویند، ظالم ترین افرادند.

با ضایع کردن دین، دنیای خود را اصلاح می کنند.

پیام ها:

۱- ایمان نداشتن به معاد، زمینه ی جلوه گری زشتی هاست. (انسان بی ایمان، برهنگی را تمدن، تجمل را شخصیت، کلاه برداری را زرنگی، دروغ و ریا را نشانه ی سیاست و استعمار را نشانه قدرت می داند) إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ... زَيْنًا

۲- کج فهمی و سردرگمی افراد بی ایمان، بزرگ ترین کیفر وسیلی خداوند است.

لَا يُؤْمِنُونَ ... فَهُمْ يَعْمَهُونَ

۳- اگر قیامت را باور کنیم، از کارهای بسیاری که به نظر ما زیباست توبه خواهیم کرد. «لَا يُؤْمِنُونَ - زَيْنًا»

۴- کسی که قیامت را آینده ی روشن خود نمی داند، دنیای متغیر، هر لحظه او را دگرگون و سردرگم می کند. «لَا يُؤْمِنُونَ - يَعْمَهُونَ»

۵- کفر به قیامت، عامل بزرگ ترین خسارت هاست. الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... هُمُ الْآخَسِرُونَ

وَ إِنَّكَ لَتَلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ﴿٦﴾

به یقین که تو قرآن را از سوی حکیمی دانا دریافت می کنی.

پیام ها:

۱- دریافت کننده ی وحی، رسول خدا صلی الله علیه و آله است. «وَ إِنَّكَ لَتَلَقَّى الْقُرْآنَ»

۲- قرآن، تبلور علم و حکمت الهی است. «الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ» ۳- علم پیامبر لدنی است. «مِنْ لَدُنِّ»

۴- در نزول و دریافت قرآن، هیچ واسطه‌ی غیر امینی وجود ندارد. «لَتَلَقِيَ الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ»

۵- احکام دین، از سرچشمه‌ی علم الهی است و در هر دستوری، حکمتی نهفته است. «حَكِيمٍ عَلِيمٍ»

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَاءَتِ كُفْمٌ مِنْهَا بَخْبِيرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشَهَابٍ مِّنْ سَمَوَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾

(یاد کن) زمانی که موسی به خانواده‌ی خود گفت: همانا من آتشی احساس کردم (شما در همین مکان توقف کنید)، به زودی برای شما خبری از آن خواهم آورد، یا شعله‌ی آتشی برای شما می‌آورم، باشد که خود را گرم کنید.

فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾

پس همین‌که (موسی) نزد آن آمد، ندا داده شد که هر که در آتش و هر که اطراف آن است برکت داده شد و منزّه است خداوندی که پروردگار جهانیان است.

يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

ای موسی! همانا این منم خدای عزیز حکیم.

نکته ها:

اشاره

در قرآن ۱۳۶ مرتبه نام حضرت موسی و در ۳۴ سوره داستان او ذکر شده و حدود ۹۰۰ آیه درباره‌ی ماجرای بنی اسرائیل است.

حضرت موسی با همسر باردارش از مدین به سوی مصر در حرکت بود. شب و سرما و طوفان بیابان از یک سو و وضع حمل همسرش از سوی دیگر موسی را به تکاپو واداشت؛ آیات مورد بحث به این ماجرا نظر دارد.

ص: ۳۹۳

در میان تمام احتمالات، به نظر می‌رسد که مراد از «مَنْ فِي الدَّارِ» حضرت موسی است که در منطقه آتش بود و مراد از «مَنْ حَوْلَهَا» خانواده او یا پیامبرانی که در ارض مقدسه بوده‌اند.

آتش در قرآن

* ابلیس به آن افتخار کرد. «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ» (۱)

* کافر به آن کیفر می‌شود. «تَصْلِي نَارًا حَامِيَةً» (۲)

* ابراهیم در آن سالم ماند. «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا» (۳)

* موسی به سراغ آن رفت، ولی پیامبر شد. «أَنْشَأْتُ نَارًا ... نُودِي» (۴)

* ذوالقرنین به وسیله آن فلزات را ذوب و سدسازی کرد. «قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا» (۵)

پیام‌ها:

۱- داستان موسی قابل ذکر و مایه‌ی تذکر است و نباید فراموش شود. إِذْ قَالَ ...

۲- گاهی در مسیر کمک به همسر و خانواده، الطاف ویژه‌ای پیدا می‌شود. «آتَيْكُمْ بِشِهَابٍ ... نُودِي»

۳- مرد، مسئول اداره امور زندگی همسر است. «آتَيْكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ»

۴- انبیا زندگی عادی داشتند. «آتَيْكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ»

۵- ما مأمور به ظاهریم، الطاف خفیه کار خداست. «فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِي»

۶- سخن خداوند با موسی، گرفتن پیام رسالت و نمایش معجزات و بعثت سایر انبیا در آن منطقه رمز برکت است. «بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا»

۷- ندهای الهی به پیامبران را وهم و خیال نپنداریم. (در کنار کلمه‌ی «نُودِي»، «سُبْحَانَ اللَّهِ» آمده، یعنی خداوند منزّه است از این که این ندا وهم و خیال و وسوسه باشد). ۸- بعثت انبیا از شئون ربوبیت الهی است. «نُودِي - رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۳۹۴

۱-۱. اعراف، ۱۲.

۲-۲. غاشیه، ۴.

۳-۳. انبیاء، ۶۹.

٨-٧، نمل، ٤-٤.

٩٦، كهف، ٥-٥.

۹- لازمه ی ربوبیت، عزت و حکمت است. رَبِّ الْعَالَمِينَ ... الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

وَ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَى الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾

و عصایت را بیفکن! (موسی عصا را افکند)، پس همین که آن را دید چنان جست و خیز می کند که گویا ماری کوچک است، پشت کنان فرار کرد و به عقب برنگشت.

(ما به او گفتیم: ای موسی! نترس که پیامبران در آستان من نمی ترسند.

إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾

مگر کسی که ستم کند؛ سپس بعد از بدی کار خوبی را جایگزین نماید همانا که من بخشنده ی مهربانم.

نکته ها:

کلمه ی «جَانٌّ» یا به معنای مار کوچک است که در مرحله ی اوّل، عصا به آن صورت درآمد و یا مار بزرگی که مثل مار کوچک سرعت حرکت داشت.

در این که جمله ی «إِلَّا مَنْ ظَلَمَ» به کجا مربوط می شود احتمالاتی است. بهترین آنها این است که در آیه، جمله ای در تقدیر است؛ به این صورت که غیر انبیا ترس دارند، مگر کسانی که ستمی کرده و بعد عمل خوبی انجام دهند که آنان نیز به خاطر غفور و رحیم بودن خدا ترسی ندارند.

ترس دو نوع است: غریزی و معنوی. جمله ی «لَا تَخَفْ» درباره ی خوف غریزی است، ولی خوف معنوی که خوف از مقام الهی است، در آیات دیگر عنوان شده است.

پیام ها:

۱- ندای آسمانی باید با نشانه ای همراه باشد تا اثر کند. نُودَى ... أَلْقِ عَصَاكَ

۲- ابزار معجزه، وسایل عادی است. «عَصَاكَ»

۳- قبل از ارشاد دیگران، باید از علم و تجربه و رشد کافی برخوردار بود. (موسی در این جا معجزه را می بیند تا در کاخ فرعون با قدرت سخن گوید). «رَأَاهَا»

۴- انبیا تحت تربیت پروردگارانند و خداوند آنها را امر و نهی می کند. «لَا تَخَفْ»

۵- کسی که خدا را حاضر بداند و خود را در محضر او ببیند، از غیر خدا نمی ترسد. «لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُزْسَلُونَ»

۶- الخائن خائف. کسی که ظلم کند باید بترسد، مگر آن که گناهش را جبران کند زیرا خداوند بخشنده است. لَا يَخَافُ ... إِلَّا مَنْ ظَلَمَ

۷- تبدیل گناه به خوبی، غیر از محو گناه یا عفو گناه یا انجام خوبی بعد از بدی است؛ مثل آنکه وسایل گناه را در اختیار نیکوکاران قرار دهد. «بَدَّلَ حُسْنًا»

۸- بخشش خداوند، پس از عمل نیک انسان و جبران گناه است. بَدَّلَ حُسْنًا ... فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

وَ أَدْخَلَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾

و دستت را در گریبان کن؛ سفید و درخشان خارج شود، بی آنکه عیبی در آن باشد؛ (این معجزه) در زمره ی معجزات نه گانه به سوی فرعون و قومش (آمده است) که آنان قومی فاسق هستند.

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾

پس چون آیات و معجزات روشنگر ما به سویشان آمد، گفتند: این سحری است آشکار.

نکته ها:

مراد از معجزات نه گانه، معجزاتی است که موسی علیه السلام در برابر فرعون آورده و گرنه حضرت موسی معجزات بیشتری داشته است؛ ضمناً هر معجزه ای را می توان دو معجزه به حساب

آورد، زیرا اژدها شدن عصا یک معجزه است و برگشتن اژدها به عصا، معجزه ای دیگر، لکن قرآن یک طرف را معجزه دانسته است، اما معجزات نه گانه موسی عبارت است از:

۱. «ید بیضاء» (درخشیدن دست).

۲. اژدها شدن عصا.

۳. طوفان کوبنده برای دشمنان.

۴. «جُرَادٌ» (تسلط ملخ بر زراعت ها و درختان).

۵. «قمل» (نوعی آفت نباتی که غلات را نابود می کرد).

۶. «ضفادع» (هجوم قورباغه ها از رود نیل به زندگی مردم).

۷. «دم» (ابتلای عمومی به خون دماغ؛ یا به رنگ خون در آمدن آب رود نیل). (۱)

۸. قحطی و خشکسالی. (۲)

۹. شکافته شدن دریا. (۳)

*معجزات دیگر موسی علیه السلام عبارتند از: فوران دوازده چشمه از سنگ (۴) نزول مَنِّ و سَلْوٰی (۵) (شیره ی مخصوص و لذیذ درختان- مانند گزانگبین- و مرغان مخصوص، شبیه کبوتر).

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» یعنی این سفیدی دست به خاطر بیماری برص و پیسی نبود. (۶)

پیام ها:

۱- قهر و مهر، بیم و امید، در کنار هم لازم است. (دست نورانی در کنار اژدها) جَانُّ ... يَبِيْضَاءُ

۲- برای بعضی، یک استدلال و تذکر و معجزه کافی نیست. «تَسْعَ اٰیَاتٍ»

۳- کافران از یک سو تقاضای معجزه می کردند و از سوی دیگر معجزات را سحر و جادو می خواندند. «قَالُوْا هٰذَا سِحْرٌ مُّبِيْنٌ»

ص: ۳۹۷

۱- ۱. اعراف، ۱۳۳.

۲- ۲. اعراف، ۱۳۰.

٣-٣. بقره، ٥٠.

٤-٤. بقره، ٦٠.

٥-٥. بقره، ٥٧.

٦-٦. تفسير نورالثقلين.

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

و با آن که در دل به آن یقین داشتند، از روی ستم و برتری جویی انکارش کردند، پس بنگر که فرجام تبهکاران چگونه است.

نکته ها:

ابوعمر زبیری از امام صادق علیه السلام انواع کفر را که در قرآن آمده سؤال کرد، امام فرمود: کفر پنج نوع است: یکی از اقسام آن این است که انسان در دل باور و شناخت دارد، ولی باز هم انکار می کند. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ» (۱)

پیام ها:

۱- انکار، زمینه ی افساد است. جَحَدُوا...مفسدین

۲- علم و یقین، اگر با تقوا همراه نباشد کارساز نیست. «وَاسْتَيْقَنَتْهَا - ظُلْمًا وَعُلُوًّا»

۳- بسیاری از کفار در دل ایمان دارند و انگیزه ی انکارشان جهل نیست، بلکه ظلم و برتری جویی است. «ظُلْمًا وَعُلُوًّا»

۴- تاریخ و مطالعه ی آن را وسیله ی عبرت قرار دهید. «فَانظُرْ»

۵- فرجام کار مفسدان، سقوط و تباهی است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ»

وَ لَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾

و به راستی به داوود و سلیمان دانشی (ویژه) عطا کردیم، و آن دو گفتند:

ستایش، مخصوص خداوندی است که ما را بر بسیاری از بندگان مؤمنش برتری بخشید.

ص: ۳۹۸

ممکن است مراد از علمی که به حضرت داود و سلیمان داده شده علم قضاوت باشد، به دلیل آیه ی «وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَ فَضِيلَ الْخِطَابِ» (۱) یعنی ما به داود حکمت و قضاوت مرحمت کردیم. و نیز به دلیل آیه ی «كُلًّا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا» (۲) و شاید هم مراد از علم، علم گفتگو با پرندگان باشد به دلیل آیه ی «عَلَّمْنَاهُ مَطَاقَ الطَّيْرِ» (۳) و شاید علم زره بافی باشد؛ «وَ عَلَّمْنَاهُ صَيْعَةَ لَبُوسٍ» (۴) اما بهتر این است که علم را به طور عام معنا کنیم، یعنی علم اداره ی کشور.

سؤال: چرا خداوند به بعضی از بندگان خود نعمت های ویژه ای عطا می کند؟ آیا این کار با عدالت سازگار است؟

پاسخ: اولاً معنای عدالت این نیست که به همه یکسان بدهیم. آیا معلمی که به هر شاگردی نمره ای می دهد و یا پزشکی که برای هر بیماری دارویی تجویز می کند، ظالم است؟ ثانیاً نعمت های ویژه، مسئولیت های ویژه ای را نیز بدنبال دارد. ثالثاً ما از خدا طلبی نداریم، تا هر چه بخواهیم به ما عطا کند. رابعاً الطاف الهی بر اساس حکمت و شرایطی است که انسان یا جامعه آن را بوجود می آورد. به قول شاعر:

چون چنان بودیم، بودیم آن چنان

چون چنین گشتیم گشتیم این چنین

افرادی با اخلاص، تلاش، علم، تدبیر، صرفه جویی، عدالت و وحدت کلمه، شرایطی را در خود ایجاد می نمایند که زمینه ی دریافت الطاف الهی و نعمت های ویژه می شود.

البته گاهی الطاف ویژه به خاطر پاداش عملی است که والدین انسان داشته اند و خداوند مزد کارشان را به نسل آنان عطا می کند. همان گونه که در داستان موسی و خضر، خداوند آن دو پیامبر را مأمور می کند دیواری را که گنجی زیر آن بود و از آن کودکان یتیمی بود تعمیر کنند تا در آینده از آن گنج استفاده نمایند، زیرا والدین کودکان نیکوکار و صالح بوده اند. «وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا» (۵)

ص: ۳۹۹

۱-۱. ص، ۲۰.

۲-۲. انبیاء، ۷۹.

۳-۳. نمل، ۱۶.

۴-۴. انبیاء، ۸۰.

۵-۵. کهف، ۸۲.

خداوند علوم خاصی را به افراد خاصی داده و در قرآن از آنها یاد کرده است از جمله:

۱. آدم، علوم همه ی اشیا. «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» (۱)

۲. خضر، علوم باطنی و تاویل. (تا موسی شاگردش شود) هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَيَّ أَنْ تُعَلِّمَنِي ... (۲)

۳. یوسف، علم تعبیر خواب. «عَلَّمَنِي رَبِّي» (۳)

۴. داوود، علم زره سازی. «وَعَلَّمَنَا صَنْعَةَ لَبُوسٍ» (۴)

۵. سلیمان، علم زبان پرندگان. «عَلَّمَنَا مَطْلِقَ الطَّيْرِ» (۵)

۶. معاون سلیمان، علمی که با آن تخت سلطنتی را از کشوری به کشور دیگر می آورد. «قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ» (۶)

۷. طالوت، علوم نظامی. «وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (۷)

۸. رسول اکرم و سایر انبیا، علوم غیب. «فَلَا يُظْهِرُ عَلَيَّ غَيْبَهُ أَحَدًا إِلَّا مِنْ أَرَضَيْتِي مِنْ رَسُولٍ» (۸)

پیام ها:

۱- علم انبیا لدنی است و به الهام الهی به آنان عطا شده است. «آتَيْنَا»

۲- احترام و شئون افراد را حفظ کنیم. (اول نام پدر آمده است بعد نام پسر) «دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ»

۳- در میان نعمت های الهی، حساب علم جداست. آتَيْنَا ... عَلِمًا

۴- علم، زمانی ارزش دارد که در اختیار افراد صالح قرار گیرد. «آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا»

۵- بهترین جمله برای شکر الهی، «الْحَمْدُ لِلَّهِ» است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» ۶- علم، یکی از ملاک های برتری است. آتَيْنَا ... عَلِمًا ... فَضَّلْنَا

۷- برخی از بندگان خداوند از داوود و سلیمان هم برترند. «فَضَّلْنَا عَلَيَّ كَثِيرًا»

ص: ۴۰۰

۱- ۱. بقره، ۳۱.

۲- ۲. کهف، ۶۶.

۳- ۳. یوسف، ۳۷.

٤-٤. انبياء، ٨٠.

٥-٥. نمل، ١٦.

٦-٦. نمل، ٤٠.

٧-٧. بقره، ٢٤٧.

٨-٨. جن، ٢٦-٢٧.

۸- در هیچ مقامی خود را برتر از همگان ندانیم. «عَلَى كَثِيرٍ»

و وَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ (۱۶)

و سلیمان وارث داوود شد و گفت: ای مردم! زبان پرندگان به ما تعلیم داده شده، و از هر چیز به ما عطا گردیده؛ قطعاً این (بخشش) همان برتری و امتیاز روشن است.

نکته ها:

مراد از ارث در این آیه، وارث شدن مال و حکومت است نه علم و نبوت؛ زیرا نبوت قابل انتقال نیست و علوم انبیا نیز چون اکتسابی نیست، قابل ارث بردن نیست، بنابراین حدیثی که می گوید: انبیا ارث نمی گذارند- و به استناد این حدیث فدک را از فاطمه ی زهرا علیها السلام گرفتند- با این آیه سازگاری ندارد و باید طرد شود. (حضرت زهرا علیها السلام همین آیه را در دفاع از حق خود برای خلیفه ی اول تلاوت فرمود. (۱) و در «تفسیر نمونه» از «سیره ی حلبی» نقل شده است که ابوبکر تحت تأثیر سخنان فاطمه ی زهرا علیها السلام قرار گرفت و سند فدک را پس داد و گریه کرد، ولی عمر دوباره سند را گرفت و پاره کرد!)

حضرت علی علیه السلام فرمود: من از طرف خداوند زبان پرندگان و تمام جنبنده های زمینی و دریایی را می دانم. (۲)

پیام ها:

۱- ارث در تاریخ، سابقه ای بس طولانی دارد. و وَرِثَ سُلَيْمَانُ ...

۲- علم انبیا الهی است. «عُلِّمْنَا»

۳- نعمت های الهی را ابراز کنید. «عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» در جای دیگر می فرماید:

نعمت پروردگارت را بازگو کن. «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» (۳)

ص: ۴۰۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر کنزالدقائق.

۳- ۳). ضحی، ۱۱.

۴- پرندگان، شعور و قدرت نطق دارند. «مَنْطِقَ الطَّيْرِ»

۵- علم بر همه ی نعمت ها مقدم است. اول «عَلَّمْنَا» بعد «أَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»

۶- علوم و امکانات خود را از خدا بدانیم، نه از خود. «عَلَّمْنَا - أَوْتَيْنَا»

۷- ایمان و توکل، با داشتن امکانات، منافاتی ندارد. «وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»

۸- نعمت ها را از فضل او بدانیم نه از لیاقت خود. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ»

وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (۱۷)

و برای سلیمان، سپاهیان از جن و انس و پرنده گرد آمدند، پس از تشتت و بی نظمی بازداشته می شدند (تا در رکابش باشند).

نکته ها:

کلمه ی «يُوزَعُونَ» از ماده ی «وزع» (بر وزن جمع) به معنای بازداشتن است و هرگاه این تعبیر در مورد لشکر به کار رود به این معناست که برای جلوگیری از پراکندگی نیروها، ابتدای لشکر را نگه می دارند تا بقیه ی افراد به لشکر ملحق شوند.

(۱) «ایزاع» یعنی تقسیم حکیمانه ی نیروها به صورتی که هر یک در جای خود قرار گیرند و در یک خط باشند. (۲)

جن و پرنده که در این آیه ذکر شده، از باب مثال است و گرنه باد و ابر و چیزهای دیگر نیز تحت فرمان سلیمان بود.

قرآن کریم بارها از جن سخن به میان آورده و یکی از سوره های آن به همین نام است. در این جا به چند ویژگی آنها اشاره می کنیم:

* جن، موجودی است باشعور و مخاطب پروردگار قرار می گیرد. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ» (۳)

* بعضی از آنها مؤمن و بعضی کافرند. «وَأَنَا مِمَّنَّ الْمُتَسَلِّمُونَ» (۴)، «وَأَنَا مِمَّنَّ الصَّالِحِينَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ» (۵)

* زن و مرد دارند، زاد و ولد دارند و طبیعتاً شهوت دارند. «لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ أَنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ» (۶)

ص: ۴۰۲

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). التحقیق فی کلمات القرآن.

۳- ۳). انعام، ۱۳۰.

۴- ۴). جن، ۱۴.

٥-٥. جَنّ، ١١.

٦-٦. الرحمن، ٥٦.

* برای سلیمان، غَوَاصِی و بَنَائِی می کردند. (۱) «وَ الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» (۲)

پیام ها:

۱- سلیمان از لشکریانش سان می دید. «وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ»

۲- انسان دارای قدرتی است که می تواند جنّ و پرنده را (به اذن خداوند) تحت فرمان خود درآورد. «وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنْ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّيْرِ»

۳- برخی انبیا حکومت داشتند. «حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ»

۴- جنّ می تواند به انسان کمک کند. «مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ»

۵- ولایت انبیا تنها بر انسان ها نیست. «مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّيْرِ»

۶- نظم، در همه جا ارزشمند است ولی در لشکر و سپاه یک ضرورت و ارزش ویژه است. «فَهُمْ يُوزَعُونَ»

۷- تمرین و آموزش و آماده باش، برای لشکر الهی یک ضرورت است. «وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ ... يُوزَعُونَ»

۸- علم و دانش سلیمان وسیله و مقدمه ی دست یابی به آن همه امکانات و تسخیر نیروها شد. «وَ لَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ ... أُوْتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ ... وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ ...»

حَتَّى إِذَا أَتَوْا عَلَيَّ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَ جُنُودُهُ وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ «۱۸»

(سلیمان با لشکر خود حرکت می کرد) تا به وادی مورچگان رسیدند، مورچه ای گفت: ای مورچگان! به خانه های خود بروید تا سلیمان و لشکریانش شما را ناآگاهانه پایمال نکنند.

ص: ۴۰۳

۱- ۱). برای توضیح بیشتر درباره ی جنّ، بنگرید به سوره ی جنّ و قاموس قرآن، ج ۲، ص ۶۱-۷۳.

۲- ۲). ص، ۳۷.

«نمل» در لغت به معنای حرکت زیاد با پای کوچک است. (۱)

کلمه ی «نَمْلَةٌ» را می توان به خاطر تنوین آن، مورچه ای بزرگ و فرمانده معنا کرد که در این صورت در زندگی مورچگان مدیریت و فرماندهی وجود دارد و می توان تنوین را نشانه ی ناشناسی مورچه معنا کرد که در این صورت پیام آیه این می شود که حتی اگر ناشناسی اخطار دلسوزانه می دهد، به هشدارش توجه کنیم.

پیام ها:

۱- حیوانات، با شعور خود منطقه ای را برای زندگی انتخاب می کنند. «وَادِ النَّمْلِ»

۲- گفتگو و امر ونهی در میان حیوانات نیز وجود دارد. «قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ»

۳- در میان مورچگان، هم فرماندهی و هم اطلاع رسانی و هم فرمان بری وجود دارد. «قَالَتْ نَمْلَةٌ ... أُدْخِلُوا»

۴- حیوانات شعور دارند و مفسد و ضررها را می شناسند و به یکدیگر هشدار می دهند. «اُدْخِلُوا مَسَاكِنَكُمْ»

۵- غریزه دفع ضرر احتمالی، در حیوانات نیز وجود دارد. «اُدْخِلُوا ... لَا يَحْطِمَنَّكُمْ»

۶- کسی که با احساس خطر، همنوع خود را هشدار ندهد از مورچه هم کمتر است. «لَا يَحْطِمَنَّكُمْ»

۷- هنگام راه رفتن دقت کنیم تا مورچگان را پامال نکنیم. «لَا يَحْطِمَنَّكُمْ»

۸- انبیا در امور عادی خود، مثل دیگران زندگی می کردند. «لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ»

۹- فساد رهبر، مقدمه ی فساد مردم است. «لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَ جُنُودُهُ»

۱۰- مورچه، افراد انسان ها، بلکه شغل آنها را هم می شناسد. «سُلَيْمَانُ وَ جُنُودُهُ»

۱۱- اولیای خدا با آگاهی و عمد، حتی به مورچه ای ضرر نمی رسانند. «وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ» مورچگان از عدالت و تقوای

حضرت سلیمان آگاهند و می دانند آن

بزرگوار آگاهانه به مورچه ای نیز ظلم نمی کند.

فَتَبَسَّ بِمِنْ ضَاحِكًا مِّنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾

پس (سلیمان) از سخن این مورچه با تبسمی خندان شد و گفت:

پروردگارا! به من الهام کن (و توفیق ده) که نعمتی که به من و به والدینم بخشیده ای شکر کنم و عمل صالحی که آن را می پسندی انجام دهم و در سایه ی رحمت خود، مرا در زمره ی بندگان شایسته ات وارد کن.

نکته ها:

در آیه ی ۱۶ ذکر شد که حضرت سلیمان علیه السلام گفت: زبان پرندگان را می دانیم، از این آیه معلوم می شود که دانستن زبان پرندگان از باب نمونه بوده است. زیرا آن حضرت کلام و گفتگوی مورچه را هم می دانست.

کلمه ی «ایزاع» بالاتر از توفیق و چیزی شبیه الهام است، نظیر آیه ی «وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ» (۱) یعنی ما انجام کارهای خیر را به انبیا الهام کردیم. (۲)

کار صالح به تنهایی کافی نیست، ورود در گروه صالحان مهم است، زیرا:

* گاهی کار، صالح است، ولی فرد از نظر نفسانی صالح نیست و گرفتار ریا، سُمعه، غرور، عُجب و حبط می شود.

* گاهی کار صالح است، ولی عاقبت انحرافی پیش می آید و شخص عاقبت به خیر نمی شود.

* گاهی کار صالح است، ولی یک نوع تک روی در آن است و شخص حاضر نیست با بندگان خدا همراه باشد. أَعْمَلَ صَالِحًا ... فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

ص: ۴۰۵

۱-۱. انبیاء، ۷۳.

۲-۲. تفسیر المیزان.

- ۱- یکی از اصول و شرایط رهبری و مدیریت، سعه ی صدر است. حضرت سلیمان جمله ی «لَا يَشْعُرُونَ» را آن هم از مورچه ای می شنود، ولی به روی خود نمی آورد و لبخند می زند. «فَتَبَسَّ»
- ۲- انتقاد و حرف حق را از هر کس بشنوید و از آن استقبال کنید. (سلیمان سخن مورچه را پسندید) «فَتَبَسَّ» انتقادپذیری، یک ارزش است.
- ۳- خداوند اولیای خود را تحت تربیت مخصوص خود قرار می دهد. «وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ - فَتَبَسَّ» خداوند، سلیمان را با آن مقام و سلطنتش گرفتار حرف یک مورچه می کند تا بدین وسیله در وجود او تعادل برقرار کند.
- ۴- زمانی باید شاد و خندان باشیم که حتی مورچه ها به عدالت ما امیدوار باشند.
«وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ - فَتَبَسَّ»
- ۵- خنده ی انبیا، تبسم است نه قهقهه. سلیمان در حالی که خنده اش گرفته بود، تبسم کرد. «فَتَبَسَّ ضَاحِكًا»
- ۶- سلیمان سخنان مورچه را فهمید و به زیردستان خود توجه کرد. «مِنْ قَوْلِهَا»
- ۷- دعا، مخصوص هنگام اضطرار نیست؛ انبیا در اوج عظمت و قدرت دعا می کردند. «رَبِّ»
- ۸- توفیق شکرگزاری را از خدا بخواهیم. «رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ»
- ۹- انسان در برابر نعمت هایی که تاکنون به او رسیده باید شکر کند و در برابر مسئولیت آینده باید به فکر عمل صالح و جلب رضای خدا و ملحق شدن به نیکان باشد. أَشْكُرُ - أَعْمَلُ صَالِحًا ...
- ۱۰- فرزندان، هم باید در مقابل نعمت هایی که خداوند به آنان داده شکر کنند و هم در مقابل نعمت هایی که به والدین آنان داده است. «عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ»
- ۱۱- شکر خدا تنها با زبان نیست، عمل صالح و استفاده ی صحیح از نعمت ها نیز شکر الهی است. أَشْكُرُ ... أَعْمَلُ صَالِحًا
- ۱۲- سلیمان با آن که لشکریان فراوان و حاکمیت قوی دارد و زبان حیوانات را نیز می داند، باز به فکر عمل صالح است نه به دنبال لذت و توسعه ی قدرت و

افتخار. «أَعْمَلُ لِلصَّالِحِ»

۱۳- دعا و تلاش حاکمان باید برای انجام کار خوب باشد. «أَعْمَلُ لِلصَّالِحِ»

۱۴- کار، به شرطی نیک است که خداپسند باشد. «صَالِحاً تَرْضَاهُ»

۱۵- کار نیکی ارزش دارد که رضای خدا را جلب کند، نه فقط رضای مردم را.

«صَالِحاً تَرْضَاهُ»

۱۶- عالی ترین مقصد در حکومت صالحان، رضای خداست. «تَرْضَاهُ»

۱۷- انبیا نیز به امداد الهی نیاز دارند. أَوْزِعْنِي ... أَدْخِلْنِي

۱۸- زندگی در جامعه صالح ارزش است، نه زندگی در میان مردم ناصالح، آن هم به خاطر رفاه یا درآمد و لذت. أَدْخِلْنِي ...
فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

۱۹- برخورداری از امکانات، و قدرت امروز خود را نشانه ی رسیدن به رحمت الهی ندانید و برای رشد و تعالی خود دعا کنید. «وَأَدْخِلْنِي»

۲۰- امکانات انسان، نتیجه ی کار او نیست بلکه از رحمت الهی سرچشمه می گیرد. «بِرَحْمَتِكَ»

۲۱- هر کس، در هر شرایطی باید به رحمت الهی متوسل شود، حتی پیامبران. «بِرَحْمَتِكَ»

۲۲- تکروی، ممنوع. «وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ»

وَ تَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ «۲۰»

و(سلیمان) جویای حال پرندگان شد و(هدهد را ندید)، گفت: مرا چه شده که هدهد را نمی بینم؟(آیا حضور دارد و من نمی بینم) یا از غایبان است.

لَأَعَذِّبَنَّ عَذَاباً شَدِيداً أَوْ لَأَذْبَحَهُ أَوْ لِيَأْتِنِي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ «۲۱»

قطعاً او را کیفری سخت خواهم داد یا او را ذبح می کنم، مگر آن که(برای غیبت خود)دلیل روشنی(و عذر موجهی)برای من بیاورد.

فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾

پس دیری نپایید که (هدهد آمد و) گفت: از چیزی آگاهی یافتم که تو (با همه ی عزّت و شوکتی که داری) از آن آگاه نشده ای و برای تو از (منطقه ی) سبا گزارشی مهم و درست آورده ام.

نکته ها:

بعضی گفته اند: مراد از هدهد در این جا، هدهد خاصّی است؛ و دلیل خود را الف و لام در «الْهُدُودُ» و قدرت انسان شناسی و مکتب شناسی او دانسته اند که توضیح این مطلب را در آیات بعد خواهیم خواند. (۱)

ابوحنیفه از امام صادق علیه السلام سؤال کرد: چرا حضرت سلیمان از میان پرندگان تنها سراغ هدهد را گرفت؟ امام فرمودند: زیرا او آب را در درون زمین می بیند، همان گونه که ما روغن را در ظرف بلورین می بینیم. (۲)

بعضی برای عذاب هدهد نمونه هایی را ذکر کرده اند از جمله: جدا کردن او از جفتش، کندن پره های او، در معرض آفتاب قرار دادن، طرد کردن او از دربار سلیمان یا قرار دادن او با دشمن در یک قفس. (۳)

پیام ها:

۱- تَفَقَّدَ از زیر دست، بازدید از کار آنان و جست و جو از احوالشان، از اصول اسلامی، اخلاقی، اجتماعی، تربیتی و مدیریتی است. «تَفَقَّدَ»

۲- مسایل بزرگ، شما را از مسایل کوچک باز ندارد. «تَفَقَّدَ الطَّيْرَ»

۳- زود قضاوت نکرده و نیروهای تحت امر خود را متهم نکنیم؛ شاید مشکلی در

ص: ۴۰۸

۱- ۱). تفاسیر فرقان و فی ظلال.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳). تفاسیر روح البیان و کنز الدقائق.

میان باشد که ندانیم. «مَا لِي لَا أَرَى الْهُدَى»

۴- تیزبینی و دقت و تسلط، شرط لازم برای رهبری است. «مَا لِي لَا أَرَى الْهُدَى»

۵- حاکم و قاضی باید شرایط خاصی داشته باشد از جمله:

الف: محبت و دقت. «تَفَقَّدَ الطَّيْرَ»

ب: تواضع. «مَا لِي لَا أَرَى الْهُدَى»

ج: صلابت در برابر متخلف. «لَأَعَذِّبَهُ أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ»

د: فرصت دادن به متهم. «لِيَأْتِيَنِي»

۶- نظارت دقیق بر حضور و غیاب نیروها، در کارهای تشکیلاتی یک ضرورت است، همان گونه که تخلف بی دلیل از مقررات و ترک کردن پست خود، گناه نابخشودنی است. «أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ»

۷- تنبیه حیوان متخلف، مانعی ندارد. «لَأَعَذِّبَهُ»

۸- حیوان، تنبیه را درک می کند. «لَأَعَذِّبَهُ»

۹- وقتی که غیبت از سوی یک پرنده این همه تهدید لازم داشته باشد، پس ما با آن همه غیبت ها و عدم حضورها چه تکلیفی داریم؟ «لَأَعَذِّبَهُ»

۱۰- انبیا، هم قانون می آورند و هم اجرا می کنند. «لَأَعَذِّبَهُ»

۱۱- برای مجازات متخلفان، باید کیفرهای متعددی قرار داد تا در اجرای قانون، به بن بست نرسیم. «لَأَعَذِّبَهُ أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ»

۱۲- قاطعیت و عذرپذیری، همراه یکدیگر لازم است. «لَأَعَذِّبَهُ - لِيَأْتِيَنِي»

۱۳- در مدیریت و تشکیلات، سهل انگاری ممنوع. «لَأَعَذِّبَهُ - لِمَأَذْبَحَنَّهُ - لِيَأْتِيَنِي» (وجود حرف «لام» در سه جمله، نشانه ی قاطعیت است)

۱۴- برای حفظ نظام و گرفتن زهر چشم از متخلفان، مانعی ندارد که برای یک تخلف کوچک، جریمه ی سنگینی قرار دهیم. «عَذَابًا شَدِيدًا»

۱۵- راه دفاع را به روی متهم نبندید. «أَوْ لِيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

۱۶- حیوانات، شعوری دارند که می توانند برای کارهای خود استدلال و توجیه

ص: ۴۰۹

داشته باشند. «لَيَأْتِيَنَّ بِسُلْطَانٍ»

۱۷- با وجود منطق و استدلال، حتی سلیمان در برابر هدهد تسلیم می شود.

«لَيَأْتِيَنَّ بِسُلْطَانٍ»

۱۸- در یک تشکیلات، برای هر کار و مأموریتی، حکم و مجوزی لازم است.

«بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

۱۹- آن را که حساب پاک است، از محاسبه چه باک است. «فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ»

۲۰- حیوان می تواند به چیزی برسد که انسان نرسیده باشد. «أَخَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ»

۲۱- سیروسیاحت، کلید کسب اطلاعات جدید است. «احط»

۲۲- آزادی بیان، یکی از ویژگی های حکومت صالحان است. «أَخَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ»

۲۳- علم و دانایی، به سن و جنس و شکل ربطی ندارد. «أَخَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ»

۲۴- انبیا نیز تحت تربیت الهی هستند. سلیمانی که می گفت: «أَوْتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» به من همه چیز داده شده، پرنده ای به او می گوید: من چیزی می دانم که تو هم نمی دانی. «أَخَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ»

۲۵- در حکومت انبیا، تملق و ترس وجود ندارد. «أَخَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ»

۲۶- بزرگان و مسئولان حکومت نباید منبع اطلاعات خود را در افراد یا گروه های خاصی منحصر کنند. (هدهد برای سلطان گزارش دارد) «أَخَطْتُ - جِثْكَ»

۲۷- در گزارش ها، اخبار قطعی و تأیید شده را بگویند. «بِتَبَيُّنٍ يَقِينٍ»

۲۸- وجود افراد یا سازمانی برای خبرگیری از خارج از منطقه ی حکومتی لازم است. (البته نه برای جاسوسی، بلکه برای دعوت و ارشاد یا آمادگی دفاعی) «مِنْ سَبَائِلِ»

۲۹- آنچه در خبر مهم است، قطعی بودن آن است؛ خبرنگار بزرگ باشد یا کوچک، انسان باشد یا حیوان. «بِتَبَيُّنٍ يَقِينٍ»

۳۰- مسئولان حکومت، تنها بر خبرهای قطعی تکیه کنند. «بِتَبَيُّنٍ يَقِينٍ»

إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾

(هدهد توضیح داد:) همانا من زنی را یافتم (به نام بلقیس) که بر مردم سلطنت می کرد و از همه چیز (دنیا) برخوردار بود و تخت بزرگی داشت.

وَجَدْتُهُمْ وَ قَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾

آن زن و قومش را چنین یافتم که به جای خدا برای خورشید سجده می کنند و شیطان اعمالشان را در نظرشان آراسته، پس آنان را از راه (حق) بازداشته و آنان هدایت نمی شوند.

پیام ها:

۱- برخی حیوانات شناخت بالایی دارند. «إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً» هدهد مفاهیمی چون زن و مرد، تاج و تخت، حکومت و مالکیت، توحید و شرک، خورشید و سجده، شیطان و تزئین های او، حق و باطل، هدایت و ضلالت را می شناسد.

۲- گوش دادن به سخنان دیگران، نشانه ی ادب و یکی از شرایط مدیریت است؛ گرچه گوینده ی سخن، حیوان باشد. «إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً»

۳- زن می تواند حکومت کند؛ «تَمْلِكُهُمْ» ولی حکومت زن بر جامعه، حتی برای یک پرنده هم عجیب است. «وَجَدْتُ امْرَأَةً - وَجَدْتُهُمْ وَ قَوْمَهَا»

۴- حکومت حضرت سلیمان، در ابتدا جهانی نبوده است. «امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ»

۵- تشکیل نظام و حکومت، سابقه ی تاریخی دارد. «تَمْلِكُهُمْ»

۶- عوامل انحراف عبارتند از:

الف: رهبر گمراه. «وَجَدْتُهُمْ وَ قَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ»

ب: زرق و برق. «يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ»

ج: امکانات و رفاه. «أُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»

د: شیطان و تزئین های او. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ»

۷- برخورداری از نعمت های الهی، نشانه ی قرب یا بُعد نیست. (خداوند هم به سلیمان می دهد و هم به زنی کافر. در آیات قبل سلیمان گفت: «أوتينا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» به ما همه چیز داده شده؛ درباره ی بلقیس نیز می خوانیم: «وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» به او نیز همه چیز داده شده است).

۸- نعمت های خداوند در دست صالحان، فضل مبین و آشکار است؛ «أوتينا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ» ولی در دست دیگران تاج و تخت و عرش عظیم می شود. «أُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَ لَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ»

۹- انسان از نظر فطرت، پرستشگر است؛ اگر حق را نپرستد به سراغ باطل می رود. وَجَدْنَهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ ...

۱۰- مردم، دینی را می پذیرند که حاکمان و پیشوایانشان پذیرفته باشند. «الناس على دين ملوكهم» «وَجَدْنَهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ»

۱۱- هر مشکلی را به اهلش بگویید. (گزارش انحراف و شرک را باید به سلیمان گفت). «يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ»

۱۲- سابقه ی خورشیدپرستی، هم در زمان ابراهیم علیه السلام بوده است؛ «هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ» (۱) و هم در زمان سلیمان علیه السلام. «يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ»

۱۳- بهترین وسیله ی انحراف مردم، تزئین کارهای زشت آنهاست. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ»

۱۴- گذشته ی بد افراد، نشانه ی انحراف قطعی آنها در آینده نیست. (بلقیس و قوم او منحرف بودند ولی بعداً هدایت شدند). «لَا يَهْتَدُونَ»

۱۵- در گزارش ها، اصل خبر را بگویید و تحلیل و برداشت را به اهلش واگذار کنید. إِنِّي وَجَدْتُ ... فَهَمَّ لَا يَهْتَدُونَ (آنچه همداد گزارش داد صحیح بود، ولی آن جا که تحلیل کرد خلاف گفت، زیرا آنها هدایت شدند).

ص: ۴۱۲

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ «۲۵»

(جلوه دادن شیطان، اعمال مردم را برای آن است) که آنان سجده نکنند برای خداوندی که چیزهای ناپیدای آسمان ها و زمین را بیرون می آورد (و آشکار می کند) و عملکرد نهان و آشکار شمارا می داند.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ «۲۶»

خداوندی که معبودی جز او نیست (و) پروردگار عرش بزرگ است.

نکته ها:

کلمه ی «خبء» به معنای پوشیده و پنهان است. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «المرء مخبوء تحت لسانه» (۱) ارزش و شخصیت انسان در زیر زبانش مخفی است.

تا مرد سخن نگفته باشد

عیب و هنرش نهفته باشد

نمونه ی بیرون آوردن مخفی ها در آسمان ها و زمین؛ رویش گیاهان و بارش باران است.

خوشه در درون دانه مخفی است و قدرت الهی، آن را از دل دانه بیرون می آورد. همه ی چیزهایی که از قوه به فعلیت در می آیند مصداق همین آیه ی «يُخْرِجُ الْخَبَاءَ» هستند.

پیام ها:

۱- هدف شیطان از تزئین بدی های مردم آن است که آنان برای خدا سجده نکنند.

«رَبِّنَا لَهُمُ الشَّيْطَانُ - أَلَّا يَسْجُدُوا»

۲- کسی که در برابر خدا سجده نکند، حیوان هم از او انتقاد می کند. «أَلَّا يَسْجُدُوا»

۳- سجده، مظهر خداپرستی است. «أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ»

۴- عوامل طبیعی، ابزار و وسایل قدرت نمایی خدا هستند. «يُخْرِجُ الْخَبَاءَ» گرچه آب، خاک و نور نقش دارند، ولی بیرون آورنده حقیقی اوست.

۵- عالم محضر خداست. «يَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ» بر او علم يك ذره پوشيده نيست كه پنهان و پيدا به نزدش يكي است

۶- از دلايل سجده ي ما، قدرت او، «يُخْرِجُ الْخَبَاءَ» علم او، «يَعْلَمُ» يكتايي او، «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» و ربوبيت و عظمت اوست. «رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ»

قَالَ سَنَنْظُرُ أَمْ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

(سليمان بعد از شنيدن گزارش هدهد) گفت: به زودي خواهيم ديد كه آيا (در گزارشت) راست گفتي يا از دروغگوياني؟

إِذْ هَبَّ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقَاهُ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

اين نامه ي مرا ببر و به سوي آنها بيفكن؛ آن گاه از آنان روي برتاب، پس بنگر چه جوابي مي دهند.

نکته ها:

نامه نگاري و مكاتبه پيامبران با كفار و مشركان، سابقه اي طولاني دارد و سيره ي پيامبر اسلام صلي الله عليه و آله نيز بود. آن حضرت نامه هايي به سران كشورهاي ايران و روم فرستادند.

فرستادن پيام و رايزن فرهنگي و سفير و مأمور، و پيش قدم شدن در اين مسايل، به خاطر رسيدن به اهداف ارشادي و فرهنگي، از سيره ي پيامبران است.

پيام ها:

۱- زودباوري ممنوع؛ ردّ كردن حرف ديگران نيز بدون دليل ممنوع. «سَنَنْظُرُ»

(در مورد مسايل مهم، به يك گزارش اعتماد نكنيد.)

۲- ادعا و تبليغات ديگران، ما را از تحقيق باز ندارد. (هدهد ادعا كرد: خبر من يقيني است، ولي سليمان گفت: ما بايد بررسي كنيم) «سَنَنْظُرُ»

۳- تحقيق كردن، مخصوص گزارش هاي شخص فاسق نيست؛ بلکه هنگام شك نيز تحقيق و بررسي لازم است. «سَنَنْظُرُ»

۴- نه تصدیق، نه تکذیب، بلکه تحقیق. «سَنَنْظُرُ أَمْ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ»

۵- نقاط مثبت را قبل از نقاط منفی بازگو کنید. أَمْ صَدَقْتَ أَمْ ...

۶- با یک راستگویی در گروه صادقین قرار نمی گیریم، ولی با یک دروغ جزو دروغگویان می شویم. («صَدَقْتَ» به صورت فعل ولی «کاذبین» به صورت اسم فاعل آن هم با کلمه ی «كُنْتَ» آمده است).

۷- پرندگان نیز در اختیار اجرای اوامر خدا و اولیای او قرار دارند. «اَذْهَبْ بِكِتَابِي»

۸- قلم، یکی از مهم ترین ابزار هدایت و ارشاد است. «اَذْهَبْ بِكِتَابِي»

۹- برای ارشاد و هدایت دیگران و برقراری ارتباط صحیح و مفید با آنان، پیش قدم باشیم. «اَذْهَبْ بِكِتَابِي»

۱۰- در گزینش افراد برای انجام مأموریت ها، هر کس شناخت و احساس بیشتری دارد اولویت خواهد داشت. «اَذْهَبْ»

۱۱- برای رسیدن به اهداف الهی، نامه نوشتن مرد به زن مانعی ندارد. «بِكِتَابِي»

۱۲- در زمینه مسایل عقیدتی، بعد از شنیدن گزارش های تلخ، باید عکس العمل فوری و غیرت دینی از خود نشان داد. «اَذْهَبْ بِكِتَابِي»

۱۳- در انتقال مطالب و مفاهیم، امین باشیم. «بِكِتَابِي هَذَا»

۱۴- شناسایی مخفیانه و دور از چشم، عمیق ترین نوع شناخت هاست. «ثُمَّ تَوَلَّ»

۱۵- با حکومت ها و سیستم های سیاسی و پیچیده، نمی توان ساده برخورد کرد.

«فَأَلَقَهُ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ»

۱۶- قدرت طراحی و برنامه ریزی، از شرایط مدیریت است. «اَذْهَبْ بِكِتَابِي - ثُمَّ تَوَلَّ»

۱۷- به دیگران فرصت تفکر دهیم. «فَأَنْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ»

۱۸- شرط توفیق در ارشاد و امر به معروف، شناسایی حالت ها و روحیه ی دیگران است. «فَأَنْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ»

۱۹- شناسایی فرد کافی نیست؛ نظام و دست اندرکاران را باید به حساب آورد.

«إِلَيْهِمْ - عَنْهُمْ - يَرْجِعُونَ»

۲۰- حالت های دشمن را زیر نظر داشته باشید. «فَأَنْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ»

قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيْ كِتَابٍ كَرِيمٍ ﴿٢٩﴾

(چون هدهد نامه را نزد بلقیس افکند، او به شگفت آمد و) گفت: ای اشراف (و بزرگان کشور)! نامه ای پرارزش به سوی من افکنده شد.

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾

نامه از سلیمان است و (مضمون آن) این است: به نام خداوند بخشنده مهربان.

أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأُتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾

بر من برتری نجوید. نزد من آید و تسلیم (حق و مطیع من) باشید.

نکته ها:

در این که چرا بلقیس به نامه سلیمان، «كِتَابٌ كَرِيمٌ» گفته است، دلایلی نقل شده از جمله:

الف: به خاطر جمله ی مبارکه ی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ».

ب: ممههور بودن نامه به مهر سلیمان.

ج: محتوای ارشادی نامه.

د: به دلیل مقام سلیمان؛ و شاید هم به خاطر همه ی این موارد باشد.

پیام ها:

۱- بلقیس، داری اطرافیان و مشاورانی بود که اخبار و حوادث را با آنان در میان می گذاشت. «يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ»

۲- سواد برای زن، یک ارزش است. «أُلْقِيَ إِلَيْ كِتَابٌ كَرِيمٌ»

۳- بلقیس، تیزهوش و دارای قدرت شناخت بالایی بود. «كِتَابٌ كَرِيمٌ»

۴- ارشاد و تبلیغ را با مهربانی و رحمت آغاز کنیم. «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۵- حتی در نوشتن چند کلمه، جمله ی بسم الله الرحمن الرحيم را به صورت کامل بنویسیم، نه خلاصه. «إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

الرَّحِيمِ»

۶- برتری جویی در برابر انبیا، برتری جویی در برابر خداوند است. «أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ»

۷- دوری از تکبر و برتری جویی، زمینه‌ی تسلیم حقّ شدن است. «أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ»

۸- نامه‌ها را ساده و خلاصه بنویسیم. القاب را حذف و اهداف را روشن نماییم.

از لعن و توهین دوری کنیم. رحمت و صلابت را در کنار هم مطرح نماییم.

بِسْمِ اللَّهِ ... أَلَّا تَعْلُوا ... وَ أَتُونِي

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾

(بلقیس) گفت: ای بزرگان! در کارم نظر دهید که بی حضور شما (تاکنون) کاری را فیصله نداده‌ام.

قَالُوا نَحْنُ أَوْلَا قُوَّةٍ وَ أَوْلَا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَ الْأَمْرُ إِلَيْكَ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾

(اشراف) گفتند: ما سخت نیرومند و دلاوریم (و نباید در برابر یک نامه از موضع ضعف برخورد کنیم)، ولی اختیار کار با توست، نظر خود را بیان فرما تا ببینیم چه دستور می دهی؟ (و ما با قدرت انجام دهیم).

نکته ها:

کلمه‌ی «فتوی» و «فتی» از یک ریشه است. «شاب» به هر جوانی گفته می شود، ولی «فتی» به جوانی گفته می شود که مدبّر، شجاع، عاقل و با صلابت باشد. «فتوی» نیز به معنای حرف عاقلانه، پخته و کامل است.

پیام ها:

۱- بلقیس، به اطرافیان خود بها می داد و با آنان مشورت می کرد. «مَا كُنْتُ قَاطِعَةً

۲- گاهی قدرت و امکانات، مانع پذیرفتن حق می شود. «نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةً وَ أَوْلُوا بَأْسًا» (قدرت و مقام، مشاوران بلقیس را مغرور کرده بود).

۳- در مسایل حکومتی، باید حرف آخر را یک نفر بزند. «وَ الْأَمْرُ إِلَيْكَ» (دیگران نظر می دهند ولی حق تصمیم گیری با یک نفر است). «فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ»

۴- بلقیس، فرمانده نیروهای مسلح زمان خود بود. «نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةً وَ أَوْلُوا بَأْسًا شَدِيدًا وَ الْأَمْرُ إِلَيْكَ»

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَ جَعَلُوا أَعْرَآهَهَا أَذِلَّةً وَ كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ» (۳۴)

(بلقیس) گفت: بی شک، هرگاه پادشاهان به منطقه ی آبادی وارد شوند (و هجوم برند)، آن جا را به تباهی می کشند و عزیزان آن جا را ذلیل می کنند و این، سیره ی همیشگی آنان است.

پیام ها:

۱- اعتراف به روحيات و خصلت های پادشاهان، نشانه ی شهامت بلقیس است.

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ ...

۲- بلقیس هم دغدغه ی شکست از سلیمان و هم دلبستگی به آبادی کشور خود داشت. «أَفْسَدُوهَا وَ جَعَلُوا أَعْرَآهَهَا أَذِلَّةً»

۳- تنها به قدرت خود تکیه نکنید؛ دیگران را نیز به حساب آورید. (اطرافیان بلقیس می گفتند: «نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةً وَ أَوْلُوا بَأْسًا شَدِيدًا»، ولی بلقیس هشدار داد که قدرت سلیمان را کم نپندارید). قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ ...

۴- شیوه ی حکومت های غیر الهی، ایجاد فساد و ذلت در بین منطقه و مردم است. «كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ»

۵- آفت حکومت و قدرت، سلطه طلبی، جنگ افروزی و ویرانگری است.

الْمُلُوكَ ... أَفْسَدُوهَا وَ جَعَلُوا أَعْرَہَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً

وَ إِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾

و همانا من (جنگ را صلاح نمی بینم)، هدیه ای با ارزش به سویشان می فرستم، پس چشم براهم تا ببینم فرستادگان من با چه خبری برمی گردند. (شاید با قبول هدایا از سوی سلیمان، ما هم درامان باشیم)

پیام ها:

۱- زن، ذاتاً جنگجو نیست. «إِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ»

۲- حرکت هایی که انگیزه ی مادی داشته باشد، با رسیدن به مادیات آرام می گیرد.

«بِهَدِيَّةٍ» (خصلت پادشاهان، فریفتگی آنان در برابر هدایا است)

۳- هدیه، گاهی در واقع رشوه و حقّ السکوت است. «بِهَدِيَّةٍ»

۴- دشمنان نیز ما را با فرستادن هدایا آزمایش می کنند. «مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ»

۵- طاغوت ها و پادشاهان، می دانستند که انبیا هدف مادی ندارند ولی با این حال برای جذب و آرام کردن آنان تلاش می کردند. «مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ»

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمِدُّونَ بِمَالٍ فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾

چون (پیک حامل هدایا) نزد سلیمان آمد، سلیمان گفت: آیا مرا با مالی ناچیز مدد می کنید؟ پس (بدانید) آنچه خداوند به من داده بهتر است از آنچه به شما داده است، (من با هدیه ی شما شاد نمی شوم) بلکه شما هستید که به هدیه ی خودتان خوشحالید.

إِرْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَ لَنَخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَ هُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾

(سلیمان به پیک بلقیس) گفت: به سوی آنان برگرد، پس ما حتماً لشکریانی بر آنان وارد می کنیم که برای آنان تاب مقابله نیست و ما حتماً آنان را از منطقه، ذلیلانه آواره می کنیم در حالی که خواری را احساس خواهند کرد.

۱- انگیزه ی اولیای خدا مادیات نیست. «أَتُمِدُّونَنِ» (مردان خدا خود را با پول معامله نمی کنند، زیرا آنان امیر دنیا هستند نه اسیر آن).

۲- مردان خدا، تیزبین و هوشیار و قاطعند. انگیزه های فاسد را در پشت هدایا می بینند و می گریزند و صاحبان آن انگیزه ها را توبیخ و سرزنش می کنند.

«أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ»

۳- هدایا را به نحو احسن بپذیرید و پاسخ دهید. «إِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّهِ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» (۱) اما نه در مواردی که هدیه جنبه ی رشوه دارد. «أَتُمِدُّونَنِ»

۴- کافر، همه را به کیش خود پندارد. «أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ»

۵- مال دنیا چیزی نیست. «بِمَالٍ» به اصطلاح ادبی، تنوین برای تحقیر است.

۶- مردان خدا نعمت ها را از او می دانند. «فَمَا آتَانِي اللَّهُ»

۷- گاهی بیان قدرت خود، لازم است. «فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَاكُمْ»

۸- بهترین اهرم برای طرد مال حرام، توجه به الطاف الهی است. «أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَاكُمْ»

۹- اولیای خدا با الطاف الهی به آرامش می رسند. «فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَاكُمْ» و مردم مادی با مادیات. «بَلْ أَنْتُمْ بِهِدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ»

۱۰- علم و حکمت، بهتر از مال است. «فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَاكُمْ» ۱۱- بعد از منطق، نوبت قدرت نمایی است. «فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ»

۱۲- در برابر کسانی که تنها به قدرت متکی هستند، با صلابت سخن بگویید.

«فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ»

۱۳- جهاد، در ادیان قبل نیز مطرح بوده است. «فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ»

۱۴- تبلیغ و ارشاد، بدون هجرت و قدرت کارساز نیست. «فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ»

۱۵- کسی که از مادیات بگذرد، می تواند با قدرت سخن بگوید و از حق دفاع کند. «ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ»

۱۶- رهبر باید از قوای مسلح خود اطمینان کافی داشته باشد. «بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا»

۱۷- قدرت نظامی اهل حق باید بیش از قدرت اهل باطل باشد. «بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ»

۱۸- تحقیر و به ذلت کشاندن حکومت های کفر و شرک جایز است. «أَذَلَّهُ وَ هُمْ صَاغِرُونَ»

قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُوا أَيُّكُمْ يَا تُبَيُّنِي بَعْرَشَهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ «۳۸»

(سلیمان) گفت: ای بزرگان! کدام یک از شما تخت او (بلقیس، ملکه ی سبا) را-قبل از آن که آنان به حال تسلیم نزد من آیند- برای من می آورد؟

قَالَ عَفْرِيْتُ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ «۳۹»

عفریتی از جن (که دارای قدرت و زیرکی خاصی بود به سلیمان) گفت: من آن را نزد تو می آورم پیش از آن که از جای خود برخیزی، و من قطعاً بر این کار هم قدرت دارم و هم مورد اعتمادم.

نکته ها:

در کلمه ی «عَفْرِيْتُ»، معنای شدت و قدرت نهفته است.

پس از بازگشت فرستادگان بلقیس، همراه با هدیه های خود و آگاهی ملکه ی سبا از این که سلیمان یک پادشاه نیست؛ ملکه تصمیم گرفت شخصاً نزد سلیمان آید تا اوضاع را از نزدیک ببیند. سلیمان از حرکت بلقیس آگاه شد و خود را برای قدرت نمایی آماده کرد.

پیام ها:

۱- اطرافیان سلیمان، دارای قدرت فوق العاده یا خارق العاده بودند. «أَيُّكُمْ»

۲- میدان را برای رقابت صحیح باز گزارید. «أَيُّكُمْ»

۳- در شرایط مناسب از توانایی دیگران استفاده کنید. «أَيُّكُمْ يَا تُبَيُّنِي»

۴- ملاک، لیاقت و توانایی است، نه جنسیت. «أَيُّكُمْ يَأْتِينِي» با این که در میان اطرافیان سلیمان، جن و پرنده و انسان، همه بودند ولی ملاک برتری، قدرت آوردن تخت است نه جنسیت آورنده ی آن.

۵- اگر تخت و تاج را از انسان بگیریم، تسلیم شدن او آسان است. «يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا»

۶- قرآن مسأله ی طی الارض (۱) را می پذیرد. يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ ...

۷- قدرت نمایی باید با مخاطب تناسب داشته باشد. «بِعَرْشِهَا»

۸- برای ارشاد و هدایت دیگران، از امکانات خود آنان استفاده کنید. «بِعَرْشِهَا»

۹- پیروز کسی است که قبل از دشمن اقدام کند. «قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي»

۱۰- کارهای فوق العاده باید با هدف عالی همراه باشد. «يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا - يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ»

۱۱- حضرت سلیمان علم غیب داشت. «يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ»

۱۲- در یک نظام و حکومت موفق، باید از همه ی نیروها در جای خود استفاده کرد. «قَالَ عَفْرِيْتُ مِنَ الْجِنِّ»

۱۳- جن می تواند به انسان کمک کند. «قَالَ عَفْرِيْتُ مِنَ الْجِنِّ»

۱۴- لیاقت های خود را به دیگران اعلام کنید. «أَنَا آتِيكَ»

۱۵- سرعت، قدرت و امانت، شرط انجام کارهای بزرگ است. «قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ - لَقَوِيَّ أَمِينٌ»

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رآه مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَ أَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾

ص: ۴۲۲

۱- ۱). «طی الارض»، نوعی معجزه و کرامت است، که به جای پیمودن و طی کردن مسافتی طولانی، زمین در زیر پای وی پیچیده گردد و در مدتی دک به مقصد رسد. (فرهنگ معین)

کسی (به نام آصف بن برخیا) که به بخشی از کتاب (الهی) آگاهی داشت (به سلیمان) گفت: من آن (تخت) را قبل از آن که پلک چشمم بهم بخورد نزد تو می آورم. (سلیمان پذیرفت و او تخت را آورد.) همین که (سلیمان) آن (تخت) را نزد خود مستقر دید، (به جای غرور و تکبر) گفت: این (توانایی وزیر من که مقداری از علم کتاب و اسم اعظم را می داند)، از لطف پروردگار من است، تا مرا (با این نعمت ها) بیازماید که آیا شکر گزارم یا کفران می کنم؟ و هر کس شکر کند، قطعاً به سود خویش شکر ورزیده و هر کس کفران نماید (به ضرر خویش گام نهاده، زیرا) پروردگار من (از شکر مردم) بی نیاز و کریم است. (بی نیازی و کرامت، برای خداوند ذاتی است و هرگز وابسته به شکر یا کفران کسی نیست).

قَالَ نَكُرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرُ أَ تَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾

(سلیمان) گفت: تخت (ملکه) را برایش ناشناس گردانید، تا ببینم آیا پی می برد یا از کسانی است که پی نمی برند؟

نکته ها:

اشاره

کسی که مقداری از علم کتاب را می دانست، «آصف بن برخیا» وزیر حضرت سلیمان و خواهر زاده ی او بود، چنانکه از امام هادی علیه السلام نیز نقل شده است. (۱) و امام باقر علیه السلام فرمودند: اسم اعظم الهی هفتاد و سه حرف است که آصف بن برخیا تنها با دانستن یک حرف چنین قدرت نمایی کرد. (۲) در این که منظور از علم کتاب چیست؟ گفته اند: مراد از آن، یا آگاهی از کتب آسمانی یا لوح محفوظ و یا اسم اعظم است.

سؤال: «آصف بن برخیا» چگونه تخت را بدون اجازه ی صاحبش حرکت داد و در آن تصرف کرد؟

ص: ۴۲۳

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۲۳۰.

پاسخ: این کار به خاطر ولایت انبیا بر اموال مردم و اهمیّت ارشاد بلقیس و مردم او بوده است.

کفر چند نوع است: یکی انکار خدا و یکی کفران نعمت ها.

شکر خداوند، اقسامی دارد: شکر با زبان، با قلب و با عمل.

فضایل امیر مؤمنان و اهل بیت علیهم السلام

*در آیه ی مورد بحث می فرماید: کسی که بخشی از علم کتاب را داشت، گفت: ای سلیمان! قبل از به هم زدن پلک چشم، من تخت ملکه ی سبأ را از کشورش در این جا حاضر می کنم.

امّا در آیه ی آخر سوره ی رعد، خداوند به پیامبرش می فرماید: کفّار، رسالت تو را قبول ندارند، به آنان بگو کافی است که خداوند و کسی که تمام علم کتاب را دارد، میان من و شما گواه باشد. در روایات می خوانیم: مراد از کسی که تمام علم کتاب را دارد، علی بن ابی طالب علیهما السلام است. اگر کسی که بخشی از علم کتاب را می داند تخت بلقیس را در یک آن حاضر می کند، پس کسی که تمام علم کتاب را می داند، در تمام عمر چه قدرتی دارد؟

*امام صادق علیه السلام می فرماید: آگاهی کسی که بخشی از علم را داشت، نسبت به علم علی علیه السلام، مثل مقدار آبی است که بر بال یک مگس باشد نسبت به دریا. (۱)

*در روایات می خوانیم: امام صادق علیه السلام به سینه ی مبارکش اشاره کرد و فرمود: «و عندنا و الله علم الكتاب كله» به خدا سوگند تمام علم کتاب نزد ما موجود است. (۲)

*در روایات بسیاری می خوانیم که امامان معصوم علیهم السلام خارج از قید زمان و مکان در مناطقی حاضر می شدند، مثلاً: امام جواد علیه السلام، در لحظه ی شهادت پدرش از مدینه به طوس رفت.

امام کاظم علیه السلام، از زندان بغداد بیرون آمد و در مدینه حاضر شد.

امام سجاد علیه السلام، در زمان اسارت، به کربلا رفت و بدن پدرش امام حسین علیه السلام، را دفن نمود.

امام حسین علیه السلام، قبل از شهادت، قبضه ی خاکی از کربلا برداشت و در مدینه به ام السّلمه داد. (۳) بنابراین طیّ الارض و حرکت برق آسا برای امامان سابقه دارد.

ص: ۴۲۴

۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

۱- در کابینه ی سلیمان، دانشمندترین چهره ها وجود داشتند. «عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ»

۲- انسان می تواند بر طبیعت و قوانین طبیعی حاکم شود. «أَنَا آتِيكَ»

۳- قدرت انسان می تواند از جنّ بیشتر باشد. عَفْرِيْتُ مِنَ الْجِنِّ - الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ ...

۴- در مواردی باید قدرت خود را اظهار کرد. «أَنَا آتِيكَ»

۵- علم منشأ قدرت است. با قدرت علمی می توان به جای شنیدن صدا و دیدن تصویر، خود اشیا و موجودات را جا به جا کرد. (در انسان، استعدادها، توانایی ها و اسراری است که تاکنون کشف نشده است). «أَنَا آتِيكَ» توانا بود هر که دانا بود ز دانش دل پیر بُرنا بود

۶- در واگذاری مأموریت ها، مسارعه (سرعت عمل) یک امتیاز است. همان گونه که در فروش، مزایده و در خرید، مناقصه، عامل رقابت و ارزش است. «أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ»

۷- مدعیان علم و قدرت، باید عملاً حرف خود را اثبات کنند. «فَلَمَّا رَأَهُ مُسْتَقِرًّا»

۸- اولیای خدا نعمت را از او می دانند. «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي»

۹- نعمت های الهی را حقّ خود ندانیم. «فَضْلٍ رَبِّي»

۱۰- به علم و قدرت خود مغرور نشویم. «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي»

۱۱- نعمت های الهی را به زبان آوریم. «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي»

۱۲- دادن یا گرفتن نعمت ها برای رشد دادن ماست. «رَبِّي»

۱۳- نعمت های الهی وسیله ی بندگی و آزمایشند، نه کامیابی و لذت جویی.

«لِيُبْلُوَنِي أَمْ أَشْكُرُ»

۱۴- انبیا نیز آزمایش می شوند. «لِيُبْلُوَنِي»

۱۵- انسان، مختار است، نه مجبور. مَنْ شَكَرَ ... وَ مَنْ كَفَرَ

۱۶- انسان در گرو عمل خویش است. «وَ مَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ»

۱۷- خداوند به شکر ما نیاز ندارد. مَنْ شَكَرَ ... وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّيَ غَنِيٌّ كَرِيمٌ

ص: ۴۲۵

نعمت های الهی برخاسته از فضل و لطف بی پایان اوست و حتی اگر ما ناسپاسی کنیم، او به مقتضای ربوبیت خود به ما لطف می کند.

شکر نعمت، نعمت افزون کند

کفر نعمت از کفت بیرون کند

۱۸- در شیوه ی دعوت، تملق ممنوع است. «وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ»

۱۹- دارایی و سخاوت در کنار هم، ارزش است. «غَنِيٌّ كَرِيمٌ»

۲۰- اولیای خدا بر اموال مردم ولایت دارند. «نَكْرُوا لَهَا»

۲۱- گاهی برای آزمایش هوش، تغییر و تحوّل جایز است. نَكْرُوا لَهَا ... نَنْظُرُ أَ تَهْتَدِي

فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَ هَكَذَا عَزَّشِكِ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَ كُنَّا مُسْلِمِينَ «۴۲»

پس هنگامی که (بلقیس) آمد، به او گفته شد: آیا تخت تو این گونه است؟ گفت: گویا خود آن است، و پیش از این، به ما علم (به حقایق سلیمان) داده شده و ما فرمان بردار بوده ایم.

وَ صَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ «۴۳»

آنچه (آن زن) به جای خدا می پرستید، او را (از تسلیم شدن در برابر حق) بازداشته بود، و او از قوم کافران بود، (ولی بعد از کفر، ایمان آورد).

نکته ها:

جمله ی «وَ أُوتِينَا الْعِلْمَ» ظاهراً ادامه ی کلام بلقیس است (که در ترجمه آورده ایم) و ممکن است سخن سلیمان و اطرافیان او باشد که گفته باشند: به ما، قبل از بلقیس علم داده شده و قبل از او مسلمان بودیم. (۱)

ص: ۴۲۶

سؤال: بلقیس که از حقایق سلیمان اطلاع پیدا کرده بود، چرا زودتر تسلیم نشد؟

پاسخ: جامعه و محیط شرک مانع خطشکنی و تسلیم او شده بود، چنانکه قرآن فرمود:

«وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ»

پیام ها:

۱- در برخوردهای ابتدایی، حرف آخر را اول نزنید. «أَهْكَذَا - كَأَنَّهُ هُوَ» (نفرمود:

«هذا عرشك» و او هم نگفت: «أَنَّهُ هُوَ».)

۲- مکتبی ارزش دارد که بر اساس علم باشد. «وَأَوْتَيْنَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ»

۳- محیط، جامعه و عقائد خرافی، مانع از ایمان واقعی است. «وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ»

۴- سوء سابقه، دلیل داشتن آینده ی بد نیست. «إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ»

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّيْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَتْ إِنَّهُ صَيْرُوحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ
أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ «۴۴»

به او (بلقیس) گفته شد: وارد قصر شو! پس چون آن را دید، پنداشت برکه آبی است، (برای عبور) جامه از ساق پایش برگرفت،
(تا تر نشود. سلیمان به او) گفت: (این جا آبی نیست)، بلکه قصری از شیشه و بلور صیقلی است. (ملکه ی سبا) گفت: پروردگارا!
من به خودم ظلم کردم و (اکنون) همراه سلیمان، در برابر پروردگار جهانیان سر تسلیم فرود آورده ام.

نکته ها:

کلمه ی «صَيْرُوحٌ»، به معنای فضا یا قصر بزرگ است. «لُجَّةً» یعنی متلاطم و متراکم، و «مُمَرَّدٌ» به معنای صاف است.

- ۱- مقام رسالت، با جلال و شکوه و حکومت منافاتی ندارد. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ»
 - ۲- در ارشاد و تبلیغ، هر کس را باید به شیوه ای هدایت کرد. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ» با مرفهان، جوری برخورد نکنیم که خیال کنند ایمان به معنای فقر است.
 - ۳- امکانات مادی باید در خدمت تبلیغ دین قرار گیرد. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ»
با اهداف سلیمان گونه می توان از صنعت و امکانات مادی، برای ارشاد و هدایت دیگران کمک گرفت.
 - ۴- از مهمانان کافر با حُسن خلق پذیرایی کنید. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ»
 - ۵- شأن افراد را در پذیرایی ها حفظ کنید. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ»
 - ۶- گاهی انسان می بیند، اما اشتباه تشخیص می دهد. (خطای چشم) «حَسِبْتُهُ لُجَّةً»
 - ۷- کاخ نشینان کافر را در برابر صنعت و ابتکار و هنر و زیبایی های نظام خود، به کرنش وادارید. «صَرَخَ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ»
 - ۸- سابقه ی آینه کاری و استفاده از شیشه در معماری، به زمان حضرت سلیمان بر می گردد. «صَرَخَ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ»
 - ۹- پذیرفتن حق، نشانه ی حریت است نه ضعف. «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي»
 - ۱۰- وابستگی و دلبستگی به غیر خدا و پرستش غیر او- هر کس و هر چه باشد - ظلم است. «ظَلَمْتُ نَفْسِي»
 - ۱۱- توبه ی واقعی آن است که گذشته ها را با اقرار جبران کنیم و راه آینده را با چراغ هدایت الهی طی کنیم. «ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ أَسَلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ»
 - ۱۲- داشتن نام و نان و عنوان و اطرافیان، شمارا در اقرار به حق و تغییر عقیده اسیر نکند. «ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ أَسَلَمْتُ»
 - ۱۳- تکامل، مراحلی دارد:
- مرحله ی نخست: خروج از ظلمت،
- و مرحله ی بعد: ورود در نور است. «ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ أَسَلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ»

۱۴- روح ایمان، همان تسلیم است. هم سلیمان در دعوتنامه ی خود به آن اشاره دارد: «وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ» و هم ملکه ی سبا در پایان کار می گوید: «أَسَلَمْتُ»

۱۵- ایمان، تسلیم شدن در برابر خالق هستی است، نه در برابر خلق، گرچه سلیمان باشد. «أَسَلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ»

۱۶- زن در انتخاب عقیده و اظهار آن مستقل است. «أَسَلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ»

۱۷- ایمان به تنهایی کافی نیست، با اولیا و انبیا همراه بودن انسان را بیمه می کند.

«أَسَلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ»

۱۸- در برابر پیوندهای سیاسی، اقتصادی، نظامی و خانوادگی، پیوندهای الهی و مقدّس نیز یافت می شود. «مَعَ سُلَيْمَانَ»

۱۹- زر و زیور افراد وارسته را سیراب نمی کند، گمشده ی آنان دستیابی به سرچشمه ی هستی است. «أَسَلَمْتُ ... لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۲۰- هدف حکومت انبیا، دعوت به سوی خداوند است، نه کشورگشایی. ملکه ی سبا نیز این حقیقت را فهمید، لذا در پایان سخنش گفت: «أَسَلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾

و به راستی به سوی قوم ثمود، برادرشان (حضرت) صالح را فرستادیم که (او به مردم گفت:) خداوند را بپرستید. پس آن گاه مردم به دو گروه متخاصم تقسیم شدند.

قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾

صالح گفت: ای قوم من! چرا پیش از نیکی شتابزده خواهان بدی هستید؟ چرا از خداوند آمرزش نمی خواهید تا مشمول رحمت گردید؟

حضرت صالح، مردم را از عذاب الهی می ترسانید و به آنان هشدار می داد، ولی آنان می گفتند: «يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» (۱) آن عذابی که وعده می دهی بر ما بیاور. در این آیه، صالح می گوید: چرا شما به جای خیر، سراغ شر را می گیرید؟ همان گونه که کفار از حضرت هود علیه السلام و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز تعجیل در عقوبت را می خواستند.

امام باقر علیه السلام فرمود: گروهی دعوت حضرت صالح را تصدیق و گروهی تکذیب نمودند. (۲)

با اینکه تمام انبیا با مردم برخورد عاطفی و برادرانه داشته اند، ولی از اینکه کلمه ی «أَخَاهُمْ» تنها برای بعضی از آنان بکار رفته است، شاید بتوان استفاده کرد که بعضی از انبیا علاوه بر برخورد عطفانه فامیل قوم خود نیز بوده اند.

پیام ها:

۱- برخورد انبیا با مردم، برادرانه بوده است. «أَخَاهُمْ»

۲- دعوت به توحید، سرلوحه ی دعوت انبیاست. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ»

۳- انتظار نداشته باشید همه ی مردم منطق شمارا پذیرند. «فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ»

۴- نزاع میان حق و باطل دائمی است. «يَخْتَصِمُونَ»

۵- راه توبه را برای بازگشت مجرمان باز بگذارید. «لَوْ لَا تَسْتَغْفِرُونَ»

۶- انبیا دلسوز مردمند. يَا قَوْمِ ... لَوْ لَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهُ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

۷- استغفار، زمینه ی جذب رحمت الهی است. «تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهُ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ (۴۷)

(مردم به صالح) گفتند: ما به تو و همراهانت فال بد زده ایم (وقحطی موجود به خاطر وجود شماست. صالح) گفت: فال (وسر نوشت نیک و بد) شما نزد خداست، بلکه شما گروهی هستید که مورد آزمایش قرار گرفته اید.

وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ (۴۸)

و در آن شهر نه دسته (و گروه) بودند که در آن سرزمین فساد می کردند و اهل اصلاح نبودند.

نکته ها:

کلمه ی «رَهْطٍ» به دسته ای گفته می شود که میانشان رابطه ی گرمی باشد. (۱)

کلمه ی «تَطِيرُ» از «طير» به معنای پرنده است. مردم عرب هنگام سفر، پرنده ای را رها می کردند که اگر به سمت راست می پرید (این کار را به فال نیک می گرفتند) و سفر می کردند و اگر به سمت چپ می پرید (فال بد می زدند) و سفر را تعطیل می کردند. (۲)

در اسلام، فال بد زدن (به نام طیره) شرک دانسته شده است. فال بد، رها کردن دلایل اصلی و رفتن به سراغ خرافات است.

فال بد زدن به انبیا، در قرآن مکرر آمده است: فرعونیان بدبختی ها را از موسی می دانستند؛ «يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى» (۳) به حضرت عیسی می گفتند: «إِنَّا تَطَّيَّرْنَا بِكُمْ» (۴) در این آیه نیز می فرماید: به صالح گفتند: «أَطَّيَّرْنَا بِكَ»

جمله ی «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ» را چند نوع معنا کرده اند:

الف: شما توسط عوامل خدعه گر فریب خورده اید که این گونه مقاومت می کنید. (بنا بر اینکه «فتنه» به معنای فریب و خدعه باشد)

ب: شما با حوادث تلخ آزمایش می شوید. (اگر مراد از فتنه، امتحان و آزمایش باشد)

ج: شما به خاطر لجاجت کيفر می شوید. (بنا بر اینکه مراد از فتنه، عذاب باشد)

پیام ها:

۱- پیامبر اسلام و مسلمانان بدانند که انبیای گذشته و یارانشان چگونه تحقیر می شدند، پس سختی ها را تحمل کنند. «قَالُوا أَطَّيَّرْنَا»

ص: ۴۳۱

۱-۱. التحقیق فی کلمات القرآن.

۲-۲. تفسیر کشاف.

۳-۳. اعراف، ۱۳۱.

۴-۴. یس، ۱۸.

۲- فال زدن، تاریخی بس طولانی دارد. (کسی که به خدا و حکمت الهی ایمان نداشته باشد، به خرافات روی می آورد).
«اطَّيْرُنَا»

۳- در نظامی که علم و ادب و منطق و وحی، حاکم نباشد، چهره هایی که مایه ی برکت هستند مایه ی بدبختی معرفی می شوند. «اطَّيْرُنَا بِكَ»

۴- حضور انبیا، به معنای محو مشکلات طبیعی و روزمره نیست. «اطَّيْرُنَا بِكَ»

۵- تلخی ها و ناگواری ها، هر یک دلایل حکیمانه ای دارد که خداوند قرار داده است. «طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ»

۶- برخورد با انبیا، یک آزمایش الهی است. «تُفْتَنُونَ»

قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾

(آن گروه مفسد) گفتند: به خداوند سوگند یاد کنید (و هم قسم شوید) که بر او و خانواده اش شبیخون می زنیم، سپس به ولی او خواهیم گفت: ما در محل قتل کسانش حاضر نبودیم (تا چه رسد به اینکه آنان را کشته باشیم)، و ما قطعاً راست می گوییم.

نکته ها:

«نبیتنه»، از واژه ی «تبییت»، به معنای سوء قصد و هجوم شبانه است.

در اسلام، سوگندی ارزش دارد و وفای به آن لازم است که نسبت به انجام کاری ارزشمند یا ترک کاری ناپسند صورت گیرد، لذا اگر شخصی سوگند یاد کرد که به مظلومی ضربه ای بزند یا از ظالمی حمایتی کند، این سوگند ارزش شرعی و قانونی ندارد.

این آیه، مارا به یاد هم سوگند شدن کفار مکه می اندازد که تصمیم گرفتند شبیخون بزنند و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را در بستر خواب شهید کنند، ولی پیامبر اکرم، حضرت علی علیه السلام را به جای خود خواباند و توطئه ی دشمن خنثی شد.

۱- گفته های مخفیانه، بعد از قرن ها کشف می شود. «قَالُوا تَقَاسَمُوا»

۲- دشمن، از مقدّسات دینی سوء استفاده می کند. «تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ»

۳- مجرم ترین افراد- که قاتلان انبیا هستند- در دل، خدا را قبول دارند و با نام او شرارت های خود را سر و سامان می دهند. «تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ»

۴- افراد یا گروه های باطل، برای اهداف مشترک خود، متحد و هم قسم می شوند.

«تَقَاسَمُوا»

۵- در تاریخ، عبرت های زیادی است. (سوگند به نام خدا برای قتل پیامبر خدا!) «تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَكَيْتَنَّهُ» (همچنان که خوارج در خانه ی خدا و در ماه خدا، ولی خدا را در حال عبادت خدا، به نیت تقرب به خدا در لیالی قدر و سحر نوزدهم رمضان ضربت زدند و شهید کردند).

۶- استفاده از تاریکی شب، برای انجام توطئه ها، تاریخی طولانی دارد. «لَكَيْتَنَّهُ»

۷- انبیا و یاورانشان، در معرض سخت ترین توطئه ها بوده اند. «لَكَيْتَنَّهُ وَ أَهْلَهُ»

۸- قساوت بشر، حد و مرزی ندارد. (پیامبر کشی، قتل بستگان پیامبر و شیخون زدن). «لَكَيْتَنَّهُ وَ أَهْلَهُ»

۹- قصاص، قانون عقلی و در تمام ادیان آسمانی نیز بوده است. «لَتَقُولَنَّ لَوْ لِيَّ»

۱۰- مجرم، با ظاهرسازی و توجیه، بر گناه خود سرپوش می گذارد. «مَا شَهِدْنَا»

۱۱- به همه ی کسانی که ادعای صداقت دارند و شعار صداقت می دهند، اطمینان نکنید. «لَتَقُولَنَّ ... إِنَّا لَصَادِقُونَ»

۱۲- صداقت را حتی قاتلان انبیا، یک شرف و ارزش می دانند. «إِنَّا لَصَادِقُونَ»

وَ مَكَرُوا مَكْرًا وَ مَكَرْنَا مَكْرًا وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾

و(آن نه گروه مفسد)دست به تدبیر بزرگی زدند و ما نیز به تدبیر بزرگی دست زدیم،ولی آنها نمی فهمیدند.

فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَا دَمَرْنَاهُمْ وَ قَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾

پس بنگر که پایان تدبیر آنان(و شیخون به صالح و کسانش)به کجا انجامید،ما آنان و قومشان همگی را هلاک کردیم.

نکته ها:

هلاکت قوم ثمود با چند تعبیر در قرآن آمده است:

الف:زلزله. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» (١)

ب:صاعقه. «فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ» (٢)

ج:صیحه. «وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ» (٣)

البته هیچ مانعی ندارد که هر سه عذاب،در یک زمان واقع شده باشد.

یکی از نمونه های مکر الهی،همان مهلت و نعمت دادن به گناهکاران است،تا آنان سرگرم شوند و همین که پیمانهای آنان پر شد،ناگهان به قهر الهی گرفتار شوند.

پیام ها:

۱- کیفرهای الهی،با جرم انسان متناسب است. «مَكَرُوا - مَكَرْنَا»

۲- کسانیکه علیه اولیای خدا توطئه می کنند،طرف آنها خداست. «مَكَرُوا مَكْرًا وَ مَكَرْنَا مَكْرًا» ۳- در برابر نقشه های کفار شما نیز باید اهل تدبیر و نقشه باشید. «مَكَرُوا مَكْرًا وَ مَكَرْنَا مَكْرًا»

۴- خداوند تدبیر مردم را می داند،اما مردم تدبیر او را نمی دانند. «وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

ص: ۴۳۴

۱- ۱. اعراف، ۷۸.

۲- ۲. ذاریات، ۴۴.

۳- ۳. هود، ۶۷.

۵-چوب خدا صدا ندارد. مَكْرُتًا... وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ

۶- تاریخ، بر قانون و سنت معینی استوار است و دقت در آن، برای دوران های دیگر سودمند است. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ»

۷- سنت الهی بر پیروزی حق بنا نهاده شده است. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ»

۸-زود قضاوت نکنید؛ از توفیقاتی که به خاطر مکر، نصیب بعضی ها می شود، فریب نخورید، بلکه به عاقبت آنان توجه کنید. «عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ»

۹- آماده باش دشمنان برای ارتکاب جنایت، سبب قهر الهی است، گرچه آنان به اهداف پلید خود نرسند. (دشمنان، هم قسم شدند تا پیامبر را بکشند و در کمین هم نشستند، ولی حضرت را نکشتند، لکن خودشان هلاک شدند). «دَمَّرْنَا هُمْ»

۱۰- پیروی از مفسدان، عقوبت دارد. «دَمَّرْنَا هُمْ وَ قَوْمَهُمْ»

فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ «۵۲»

پس این خانه های آنهاست که به خاطر ظلمی که کردند ویران و خالی شده است، و قطعاً در این (کیفر، عبرت و) نشانه روشنی است برای اهل علم و آگاهی.

وَ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ «۵۳»

و مؤمنان و کسانی را که اهل پروا بودند، (از مهلکه) نجات دادیم.

نکته ها:

کلمه ی «خَاوِيَةً»، هم به معنای سقوط، فنا و ویرانی است، و هم به معنای خالی شدن از ساکنان می باشد.

پیام ها:

۱- آثار باستانی عبرت آموز باید برای آیندگان حفظ شود. «فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ»

۲- عقوبت، مخصوص آخرت نیست، گاهی ستمگران، در دنیا به عقوبت

می رسند. «فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً»

۳- عبرت ها و نشانه ها، به تنهایی کافی نیست؛ انگیزه ی عبرت آموزی در انسان ها لازم است. «لَأَيَّ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

۴- سرنوشت انسان، در گرو اعمال اوست. «خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا - أَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۵- قهر الهی، تر و خشک را با هم نمی سوزاند، لذا افراد متقی استثنا می شوند و نجات می یابند. «وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ»

۶- آثار ایمان و تقوا، مخصوص آخرت نیست؛ اهل تقوا، در دنیا نیز نتیجه ی کار خود را می بینند. «وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ»

۷- ایمانی کارساز است که با تقوای دائمی همراه باشد. «آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ»

وَلَوْ طَآءُ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾

و(نیز) لوط را(فرستادیم) که به قومش گفت: آیا این کار بسیار زشت را در حالی که به زشتی آن آگاهید، انجام می دهید؟

أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾

آیا شما با بودن زنان، برای غریزه ی شهوت به سراغ مردان می روید؟ بلکه شما مردمی(نادان و)جهالت پیشه اید.

نکته ها:

قوم لوط در برابر چشم یکدیگر و در جلسه ی علنی، لواط می کردند. در آیه ی ۲۹ عنکبوت می خوانیم: «وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمْ الْمُنْكَرَ» یعنی شما در انجمن و جلسه ی علنی، منکر انجام می دهید. در این آیه نیز می فرماید: «وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ» یعنی در برابر چشم یکدیگر و یا با بصیرت و آگاهی گناه می کنید.

لواط از گناهان کبیره است، زیرا در آیات بعد آمده است که عذاب الهی را به دنبال دارد.

در آیات دیگر قرآن کریم آمده است: همسر برای آرامش، تربیت نسل و تعاون در زندگی،

است، ولی در این جا تنها مسأله ی شهوت را بیان کرده است، زیرا قوم لوط هدفی جز شهوت نداشتند. «شَهْوَةٌ مِنْ دُونِ النَّسَاءِ»

پیام ها:

- ۱- پیامبران و رهبران مصلح جامعه با گناهان شایع زمان خود به شدت مبارزه می کنند. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ»
- ۲- با سؤال انتقادی، وجدان ها را بیدار کنید. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ»
- ۳- یکی از وظایف انبیا، مبارزه با منکرات است. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ»
- ۴- حرمت لواط، مخصوص اسلام نیست. «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ»
- ۵- گناه علنی و آگاهانه، زشتی، کیفر و انتقاد بیشتری دارد. «وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ»
- ۶- زشتی لواط بر همه روشن است. «وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ»
- ۷- در نهی از منکر، به سراغ منکرات علنی بروید. «وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ»
- ۸- دفع شهوت باید از طریق مشروع باشد. أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً ...
- ۹- انحراف از مسیر طبیعی و شرعی در امور جنسی، جهل و حماقت است. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ»
- ۱۰- هم جنس گرایی، برخاسته از بی فرهنگی است. علم و دانشی که انسان را از گناه باز ندارد، جهل است. لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ ...
أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْتَهَرُونَ ﴿٥٦﴾

ولی پاسخ قومش جز این نبود که گفتند: خاندان لوط را از شهرتان بیرون کنید، زیرا آنان مردمی هستند که پاکیزگی می جویند.

پیام ها:

۱- مجرمان، چون منطق ندارند، در برابر انبیا به زور متوسل می شوند. «أَخْرِجُوا»

۲- در محیط آلوده، پاکدامنی جرم است. أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ ... إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْتَهَرُونَ

۳- نهی از منکر، گاهی تاوان تبعید شدن دارد. «أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ»

۴- در برابر گناه، سکوت ممنوع است، لا اقل فضا را بر گناهکار تنگ کنیم.

«أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ»

۵- آزادی برای گناه، تفکر قوم لوط است. «أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ»

۶- سابقه ی تبعید مردان خدا، به زمان ابراهیم و لوط باز می گردد. «أَخْرِجُوا»

۷- چون فطرت گناهکار پاک است، لذا خود را مجرم و دیگران را پاک می بیند.

«إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْتَهَرُونَ»

۸- محیط، انسان را به گناه مجبور نمی کند زیرا در زمان شیوع فحشا نیز گروهی پاک زندگی می کنند. «أَنَاسٌ يَنْتَهَرُونَ»

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاَهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾

پس ما لوط و خانواده اش را نجات دادیم، جز زنش را که (به خاطر انحراف) مقدر کرده بودیم از بازماندگان (و هلاک شدگان در آن شهر) باشد.

وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَنَسَاءً مَطَرُ الْمُنذَرِينَ ﴿٥٨﴾

سپس بارانی (از سنگ) بر سر آنها باریدیم (و همگی زیر آن دفن شدند) و چه بد است باران انداز شدگان.

نکته ها:

کلمه ی «غابرین» به معنای بازماندگان و هلاک شدگان است، این کلمه هفت بار در قرآن به کار رفته و تمام هفت مورد درباره ی همسر لوط است.

مراد از باران، گِل سخت است، به دلیل آیه ی «وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ» (۱)

خداوند بارها نجات مؤمنان و خوش عاقبتی متقین را وعده داده و تحقق آن را در تاریخ انبیا و امت ها بیان کرده است، از جمله:

الف: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا» (۲) ما قطعاً پیامبران و کسانی را که ایمان آورده اند یاری خواهیم کرد.

ب: «حَقًّا عَلَيْنَا نَجْحِ الْمُؤْمِنِينَ» (۳) بر ما لازم است که اهل ایمان را نجات دهیم.

پیام ها:

۱- ثمره ی تقوا و پاکدامنی در دنیا، نجات از قهر الهی است. «فَأَنْجَيْنَاهُ»

۲- نجات الهی از طریق اسباب طبیعی است. (لوط به امر خدا از منطقه خارج شد تا نجات پیدا کند). «فَأَنْجَيْنَاهُ»

۳- رهبران الهی، تحت حمایت خداوند هستند. «فَأَنْجَيْنَاهُ»

۴- زن در انتخاب عقیده، مستقل است و نظام خانوادگی، محیط زندگی و وابستگی اقتصادی به شوهر، او را در انتخاب عقیده و عمل مجبور نمی کند.

«إِلَّا أَمْرًا تَهُ»

۵- وابستگی، عامل نجات نیست؛ شایستگی لازم است. «إِلَّا أَمْرًا تَهُ»

ص: ۴۳۹

۱- ۱. حجر، ۷۴.

۲- ۲. غافر، ۵۱.

۳- ۳. یونس، ۱۰۳.

۶- در کيفر و مجازات متخلفان، تحت تأثير روابط قرار نغيريد. «إِلَّا امْرَأَتَهُ»

۷- در برخوردها، حساب هر كسى را جداگانه بررسى كنيم؛ انحراف همسر، به پاكى شوهر ضررى نمى زند. فَأَنْجِنَاهُ... إِلَّا امْرَأَتَهُ (همسر پيامبر مى تواند دوزخى باشد)

۸- گاهى همسر، عامل نفوذى مخالفان است. (هرگاه زمينه اى براى لواط پيدا مى شد، مثلاً اگر مهمانان زيبا صورتى به خانه ي حضرت لوط مى آمدند، اين زن مردم را خبر مى كرد و به گناه ديگران راضى بود). «إِلَّا امْرَأَتَهُ»

۹- مقدرات الهى، به عمل كرد خود انسان بستگى دارد. «قَدَرْنَا هَا»

۱۰- كسانى كه با لواط توليد نسل را قطع مى كنند، با سنگباران شدن، نسل خودشان قطع مى شود. «أَمْطَرْنَا»

۱۱- تغيير مسير ازدواج، به هم جنس بازى، و تغيير قانون خلقت، سبب تغيير باران رحمت به باران عذاب مى شود. «فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ»

۱۲- عقاب هاى الهى، بعد از اتمام حجت است. «مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ»

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ آلَهُ خَيْرٌ مَّا يُشْرِكُونَ (۵۹)

بگو: سپاس براى خداست و سلام بر آن بندگانش، كه آنان را برگزيد. آيا خدا بهتر است يا آنچه را كه شريك قرار مى دهند؟

پيام ها:

۱- مجازات مجرمان و نجات مؤمنان، از الطاف الهى است و بايد شكر آن را به جاى آورد. «فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ - قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۲- شيوه ي شكر را بايد از خدا بياموزيم. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۳- ستايش بندگان خدا و سلام بر آنان، در کنار ستايش خدا مطرح است.

«الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ»

۴- به یاد خدا باشیم، «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ» تا خدا هم یاد ما را زنده بخرد. «سَلَامٌ عَلَيَّ عِبَادِهِ»

۵- یاد اولیای خدا را فراموش نکنید. «سَلَامٌ عَلَيَّ عِبَادِهِ»

۶- اولیای خدا زنده اند و سلام ما را دریافت می کنند. «سَلَامٌ عَلَيَّ عِبَادِهِ»

۷- دل به خدا بسپاریم و بنده ی او شویم تا سلام خدا و رسول را دریافت کنیم.

«سَلَامٌ عَلَيَّ عِبَادِهِ»

۸- بندگی انسان، معیار گزینش الهی است. «عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى»

۹- با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «اللَّهُ خَيْرٌ أَمَا يُشْرِكُونَ»

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَلِيمٍ
هُم قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾

کیست که آسمان ها و زمین را آفرید؟ و از آسمان برای شما آب فرستاد، پس به وسیله ی آن، باغ هایی بهجت انگیز رویانید؛ کار شما نبود که درختانش را برویانید، آیا معبودی با خداست؟ (نه) بلکه آنان قومی منحرفند.

نکته ها:

«حَدَائِقَ»، جمع «حدیقه»، به معنای باغی است که دیوار داشته باشد، نظیر حدقه ی چشم.

پیام ها:

۱- تفکر در آفرینش، بهترین راه وصول به خداست. «أَمَّنْ خَلَقَ»

۲- هر درخت و گیاهی که می روید، زیر نظر خداوند و با اراده ی اوست. «فَأَنْبَتْنَا»

۳- اعمال قدرت الهی، از طریق اسباب عادی است. «فَأَنْبَتْنَا بِهِ»

۴- زیبایی دل انگیز، یک ارزش است. «ذَاتَ بَهْجَةٍ»

۵- طوری سخن بگوییم که همه بفهمند. (خواص و اسرار گیاهان را همه

نمی فهمند، ولی شادابی و زیبایی سبزه و گل ها را همه درک می کنند. «حَدَائِقُ ذَاتَ بَهْجَةٍ»

۶- وقتی به قدرت خدا پی می بریم که به ناتوانی خود-حتی برای رویاندن یک درخت-پی ببریم. «مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنبِتُوا»

۷- با سؤال های پیام دار، وجدان ها را بیدار کنیم. «أَمْ مَنْ خَلَقَ ... أَلِإِلَهِ مَعَ اللَّهِ»

۸- جلوی شبهات را بگیرید. آفرینش آسمان ها و زمین، مدعی ندارد، ولی کشت و زرع، مدعی دارد. بعضی می گویند: ما منطقه را سبز و آباد کردیم. و لذا خداوند می فرماید: «مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنبِتُوا شَجَرَهَا» و در جای دیگر می فرماید:

«أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» (۱) آیا شما کشت و زراعت می کنید یا ما؟

۹- توحید، راه مستقیم و شرک، راه انحرافی است. «يَعْدِلُونَ»

«أَمْ مَنْ جَعَلَ الْمَازِضَ قَرَارًا وَ جَعَلَ خِلَافَهَا أَهْلًا رَأً وَ جَعَلَ لَهَا رُؤَسَى وَ جَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَلِإِلَهِ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۶۱)

کیست که زمین را قرار گاهی ساخت و در آن، رودها قرار داد، و برای آن، کوه ها را (مانند لنگر) ثابت و پابرجا قرار داد و میان دو دریا (شور و شیرین) مانعی قرار داد (که مخلوط نشوند). آیا معبودی با خداست؟ (نه) بلکه اکثر آنان نمی دانند.

«أَمْ مَنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ وَ يَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَلِإِلَهِ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ» (۶۲)

کیست که هر گاه در مانده ای او را بخواند، اجابت نماید و بدی و ناخوشی را برطرف کند، و شما را جانشینان (خود در) زمین قرار دهد؟ آیا با خداوند معبودی است؟ چه کم پند می پذیرید.

ص: ۴۴۲

در روایات و تفاسیر ندیدم که درباره ی تلاوت آیه ی ۶۲ برای استجاب دعا نقشی باشد، لکن مردم به خاطر تناسب محتوای آیه تبرکاً آن را می خوانند و مانعی ندارد.

مناجات با خدای سبحان و راز و نیاز با او کاری پسندیده و لازم است، دعا به درگاه او و درخواست حل مشکلات خصوصاً هنگام درماندگی، برای همگان ضروری است.

این نیاز مریمی بوده است و درد

کان چنان طفلی سخن آغاز کرد

هر کجا دردی دوا آن جا بود

هر کجا فقری نوا آن جا بود

هر کجا مشکل جواب آن جا رود

هر کجا پستی است آب آن جا رود

پیش حقّ یک ناله از روی نیاز

به که عمری در سجود و در نماز

زور را بگذار زاری را بگیر

رحم سوی زاری آید ای فقیر (۱)

در روایات می خوانیم: نمونه ی مضطرّ واقعی، امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) است و بدترین سوء «وَايَكْشِفُ السُّوءَ»^۱، سلطه ی کفار است که در زمان آن حضرت برطرف می شود و نمونه ی «يَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءً» حکومت صالحان در آن زمان است. (۲)

هر جا که دعای ما مستجاب نشود، دلیلی دارد، همچون:

الف: دعای ما، طلب خیر نبوده و ما گمان می کردیم خیر است. (زیرا دعا، یعنی طلب خیر)

ب: نحوه ی درخواست، جدی و همراه با درماندگی نبوده است.

ج: در دعا اخلاص نداشته ایم، یعنی اگر به درگاه خداوند رو کرده ایم، به دیگران نیز چشم امید داشته ایم.

البته گاهی به جای استجابت آنچه می خواهیم، خداوند حکیم مشابه آن را به ما می دهد و گاهی به جای خواسته ی ما، که نزد خداوند به مصلحت ما نیست، خداوند بلائی از ما دور می کند و گاهی به جای برآوردن حاجت در دنیا، در قیامت جبران می کند و گاهی به جای لطف به ما، به نسل ما لطف می کند که همه ی این مطالب در روایات آمده است.

ص: ۴۴۳

۱-۱). مولوی.

۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

اجابتِ مضطرّ، کاری الهی است ولی سنّت الهی را تغییر نمی دهد. مثلاً سنّت خداوند آن است که مردم به نحوی باید از دنیا بروند و همه ی انسان ها در لحظه ی احتضار، مضطرّند و اگر خداوند به همه جواب مثبت دهد، باید قانون مرگ را لغو کند.

ریشه ی ایمان به خدا

ریشه ی ایمان به خدا، عقل و فطرت است؛ لکن مادّیون می گویند: ریشه ی ایمان به خدا ترس است. یعنی انسان چون خود را در برابر حوادث عاجز می بیند، هنگام بروز حادثه ای تلخ، قدرتی را در ذهن خود تصوّر می کند و به آن پناه می برد.

مادّیون با این محاسبه، ایمان را زاییده ی ترس می دانند؛ اما اشتباه آنان این است که تفاوت رفتن به سوی خدا را با اصل ایمان به خدا نمی فهمند. مثلاً ما هنگام دیدن سگ و احساس خطر، سراغ سنگ می رویم. اما آیا می توان گفت: پیدایش سنگ به خاطر سگ است؟ همچنین ما هنگام اضطراب و ترس رو به خدا می رویم، آیا می توان گفت: اصل ایمان به خدا زاییده ی ترس است؟

علاوه بر آنکه اگر سرچشمه ی ایمان ترس باشد، باید هر کس ترسو تر است، مؤمن تر باشد.

در حالی که مؤمنان واقعی، شجاع ترین افراد زمان خود بوده اند و باید انسان در لحظاتی که احساس ترس ندارد، ایمانی هم نداشته باشد، در حالی که ما در لحظه هایی که ترس نداریم خدا را به دلیل عقل و فطرت قبول داریم. در حقیقت ترس و اضطراب، پرده ی غفلت را کنار می زند و ما را متوجّه خدا می کند و لذا منکران خدا هر گاه در هواپیما یا کشتی نشسته باشند و خبر سقوط یا غرق شدن را بشنوند و یقین کنند که هیچ قدرتی به فریادشان نمی رسد؛ از عمق جان به یک قدرت نجاتبخش امید دارند. آنها در آن هنگام به یک نقطه و به یک قدرت غیبی دل می بندند که آن نقطه، همان خدای متعال است.

پیام ها:

۱- از راه های شناخت خدا و یکتایی او، توجّه به یک قدرت نجاتبخش و بریدن از قدرت ها و وسایل دیگر در هنگام اضطراب است. «أَمَّنْ يُجِيبُ»

ص: ۴۴۴

۲- شرط استجاب دعا، قطع امید از دیگران و اخلاص در دعاست. «يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ»

۳- آنان که با سکوت، از خداوند حاجتی می خواهند، خداوند از حالشان با خبر است ولی دوست دارد بندگانش حاجت خود را به زبان آورند. «إِذَا دَعَا»

۴- انسان بر طبیعت حکومت دارد. «يَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ»

۵- آیا در حال اضطرار، به قدرت های مادی توجه می کنید؟! «أَأِلَهُ مَعَ اللَّهِ»

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُزِيلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَلَيْهَ مَعِ اللَّهُ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾

کیست که شما را در تاریکی های خشکی و دریا (به وسیله ی ستارگان) هدایت می کند، و کیست که بادهای پیشاپیش (باران) رحمتش به عنوان بشارت می فرستد، آیا معبودی با خداست؟ خداوند برتر است از آن چه برای او شریک قرار می دهند.

نکته ها:

شاید مراد از هدایت در تاریکی های دریا و خشکی، هدایت از طریق ستارگان باشد. زیرا در جای دیگر می خوانیم: «وَالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ» (۱)

پیام ها:

۱- بهترین راه خداشناسی، توجه کردن به مشکلات و بن بست های زندگی و پیدا شدن راه حل و روزنه های امید به لطف خداوند است. «أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ - مَنْ يُزِيلُ»

۲- حرکت بادهای با تدبیر اوست. «يُزِيلُ الرِّيحَ»

۳- اگر وجدان خود را قاضی کنیم، در می یابیم که جز او خدایی نیست. «أَأِلَهُ مَعَ اللَّهِ»

۴- هر گونه شرک، محکوم است. «عَمَّا»

۵- قرار دادن شریک برای خداوند، توهین به مقام اوست. «تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ»

ص: ۴۴۵

أَمْ مَنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ أ إِلَهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾

کیست که آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را (در قیامت) باز می گرداند و کیست که شما را از آسمان و زمین روزی می دهد؟ آیا با خداوند معبودی هست؟ بگو: اگر راست می گوید برهانتان را بیاورید.

نکته ها:

از آیه ی ۶۰ تا این آیه، پنج مرتبه پی در پی، جمله ی «أ إِلَهٌ مَعَ اللَّهِ» آمده است که برای باطل کردن شرک و نفی خدایان دروغین می باشد.

روزی انسان، گاهی مثل نور، هوا و باران، از آسمان است و گاهی مثل سبزی و میوه از زمین و گاهی از حیوانات است که آنها نیز با واسطه، از زمین استفاده و رشد می کنند و گاهی از معادن است که آنها نیز از زمین هستند. (۱)

از نظر قرآن هیچ آفریده ای محو نمی شود بلکه از نظر ماست که مفقود می شود. (۲) معاد، بر گرداندن معدوم نیست تا بعضی خیال کنند کاری محال است، بلکه رجوع موجودات به شکل اول است، بعد از تغییری که در شکل آنها به وجود آمده است.

آیات تکراری قرآن، با نوآوری همراه است: از آیه ی ۶۰ تا ۶۴، جمله ی «أ إِلَهٌ مَعَ اللَّهِ» تکرار شده، لکن هر بار با یک جمله ی تازه همراه است:

* در آیه ی ۶۰ می خوانیم: «بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ» مشرکان انحراف دارند.

* در آیه ی ۶۱ می خوانیم: «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» انحرافشان به خاطر جهل است.

* در آیه ی ۶۲ می خوانیم: «قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ» و حالا که جاهلند، کمتر متذکر می شوند.

* در آیه ی ۶۳ می خوانیم: «تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» خداوند از شرک آنان منزّه است.

* در آیه ی ۶۴ می خوانیم: «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» این ها بی دلیل به سراغ شرک رفته اند.

ص: ۴۴۶

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). تفسیر المیزان.

۱- همان قدرتی که در آغاز آفرید، باز هم می تواند آن را برگرداند. «يَبْدُوا - يُعِيدُهُ»

۲- معاد، جسمانی است. «يُعِيدُهُ»

۳- با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «أَمَّنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ - مَنْ يَزُكُّكُمْ - أَلِلَّهِ»

۴- مخالفان شما اگر برهان دارند بپذیرید. «قُلْ هَاتُوا»

۵- اسلام، دین برهان است و از مخالفان خود هم برهان می طلبد. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ «۶۵»

بگو: جز خداوند، هیچ کس در آسمان ها و زمین، غیب نمی داند و کسی نمی داند چه زمانی برانگیخته خواهد شد.

بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ «۶۶»

بلکه علم مشرکان در قیامت به کمال خواهد رسید، بلکه آنان (امروز) درباره ی آن (آخرت) در شک هستند، بلکه نسبت به (چگونگی) وقوع آن کورند.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاءُنَا أَوْ إِنَّا لَمُخْرَجُونَ «۶۷»

و کسانی که کفر ورزیدند، گفتند: آیا هر گاه ما و پدرانمان (بعد از مرگ) خاک شدیم، آیا حتماً (زنده از گور) بیرون آورده می شویم؟

لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ «۶۸»

در حقیقت به ما و نیاکانمان از قبل، این وعده داده شده، (لکن) این وعده جز افسانه های پیشینیان چیز دیگری نیست.

غیب، چند نوع است: نوعی از آن را خداوند به انبیا می آموزد، «تَلَمَّكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۱) ولی نوعی دیگر نظیر علم به زمان وقوع قیامت، مخصوص ذات مقدس اوست.

کلمه ی «مَنْ» برای موجودات باشعور است، بنابراین چه بسا در آسمان ها علاوه بر فرشتگان موجودات باشعوری باشند که در قیامت همچون انسان ها مبعوث شوند.

جمله ی «بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ» نظیر جمله «كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ» (۲) است.

کلمه ی «ادَّارَكَ» از «تدارک» به معنای پیوستن و ملحق شدن اجزا می باشد. یعنی مشرکان در دنیا گرفتار تشتت فکرند، ولی در آخرت اطلاعات آنها بهم پیوسته و به علم می رسند، البته دیگر چه سود!

کلمه «أَسَاطِيرُ» جمع «اسطوره» به معنای افسانه است. کافران به پیامبران تهمت می زدند که آنچه درباره ی قیامت می گویند، مطالب بی اساسی است که برای سرگرمی بیان می شود.

پیام ها:

۱- انکار معاد، کفر است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- اگر حقیقتی را ما نپذیرفتیم، دلیل آن نیست که واقع نمی شود یا وجود ندارد.

«أَ إِذَا كُنَّا»

۳- تکرار سؤال، همراه با ناباوری، نشانه ی انکار است. «أَ إِذَا - أَ إِنَّا»

۴- یکی از کارهای دشمنان، ایجاد شک در مسایل عقیدتی است. «أَ إِنَّا لَمُخْرَجُونَ»

۵- قدیمی بودن حرف، نشانه ی ضعف آن نیست. «لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا ... مِنْ قَبْلُ»

۶- همه ی انبیا وعده ی معاد می دادند. «لَقَدْ وَعَدْنَا هَذَا نَحْنُ وَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ»

۷- خلافکار، دنبال یافتن شریک جرم است. «نَحْنُ وَ آبَاؤُنَا»

۸- افسانه خواندن سخنان انبیا، یکی از حربه های کافران است. «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

(١-١). هود، ٤٩.

(٢-٢). نأ، ٤-٥.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ لِعَاقِبَةِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾

بگو: در زمین بگردید پس بنگرید که فرجام گنه پیشگان چگونه بوده است.

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

و بر (انحراف و عواقب شوم) آنان اندوه مخور و از آنچه مکر (و توطئه) می کنند، دلتنگ مباش.

نکته ها:

قرآن بارها با جمله ی «سیرُوا» یا «أَفَلَمْ يَسِيرُوا» مردم را برای سیر در زمین تشویق کرده و در اکثر موارد برای انذار و هشدار و عبرت گرفتن از زندگی مجرمان بوده است.

پیام ها:

۱- بازدید از آثار بجا مانده از ستمگران تاریخ، یکی از ابزار رشد و تربیت است.

سیرُوا ... فَانظُرُوا

۲- تاریخ بشر، اصول، قانون و سنتی دارد که بر اساس آن اصول، عبرت های گذشته می تواند برای امروز درس باشد. سیرُوا ... فَانظُرُوا

۳- سفرها باید هدفدار باشد. سیرُوا ... فَانظُرُوا

۴- حفظ آثار گذشتگان، برای پندگیری آیندگان لازم است. «فانظُرُوا»

۵- مناطقی که با قهر خدا قلع و قمع شده، مناطق ملی است و بازدید از آنها باید برای همگان بدون مانع باشد. سیرُوا ... فَانظُرُوا

۶- مجرمان، بد عاقبت هستند. «عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ» (جرم پی در پی، سبب کفر و تکذیب می شود).

۷- گناه، کیفر دنیوی و اخروی دارد. (مشت نمونه خروار است، قهر دنیوی را ببینید تا به قهر اخروی پی ببرید). «عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ»

۸- وقتی که عاقبت مجرمان، قلع و قمع شدن است، چرا برای لجاجت و عناد

آنان محزون باشیم؟ «لَا تَحْزَنُ»

۹- پیامبر حتی برای هدایت دشمنان مکار دلسوز بود. لَا تَحْزَنُ عَلَيْهِمْ ... يَمْكُرُونَ

۱۰- پیامبران، تحت حمایت الهی هستند. «لَا تَحْزَنُ - لَا تَكُنْ» خداوند پیامبرش را تسلی می دهد.

غم مخور زان رو که غمخوارت منم

وز همه بدها نگهدارت منم

از تو گر اغیار برتابند روی

این جهان و آن جهان یارت منم

۱۱- توان و ظرفیت انسان ها حتی انبیا، محدود است. «فِي ضَيْقٍ» نگرانی پیامبر اسلام از مؤثر واقع شدن حيله ی کفار و بی اثر ماندن تبلیغ خودش بود که خداوند به او اطمینان و تسلی می دهد. «لَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ»

۱۲- دشمنان اسلام، دائماً مشغول حيله و توطئه هستند. «يَمْكُرُونَ»

و يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾

و می گویند: اگر راست می گوید، این وعده (عذاب دنیا یا قیامت) کی خواهد بود؟

قُلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدْفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾

بگو: چه بسا بخشی از آن عذابی را که با شتاب می خواهید، در پی شما باشد (و به شما برسد و خود خبر نداشته باشید).

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

و البته پروردگار تو بر (این) مردم دارای بخشش است و لکن بیشترشان شکرگزار نیستند.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾

و البته پروردگار، آنچه را در سینه هاشان پنهان دارند و آنچه را آشکار می نمایند، (به خوبی) می داند.

نکته ها:

هنگامی که انبیا مردم را در مورد قیامت یا قهر خداوند هشدار می دادند، مردم زمان وقوع قیامت را می خواستند ولی از آن جا که زمان قیامت را جز خدا کسی نمی داند، انبیا پاسخ نمی دادند و تنها نسبت به اصل قهر الهی به مردم هشدار می دادند، نه زمان آن.

آنچه در سینه هاست؛ «مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ» قبل از کارهای علنی؛ «مَا يُعْلِنُونَ» آمده و این می تواند به چند دلیل باشد:

الف: افکار و نیت های درونی، انگیزه ی کارهای بیرونی است و لذا مقدم شده است.

ب: دانستن باطن افراد مهم تر از دانستن ظاهر آنان است.

ج: علم خداوند به اهداف و افکار باطنی، برای منکران معاد تهدید بیشتری دارد.

پیام ها:

۱- کفار برای مشاهده ی عذاب، شتابی همراه با مسخره دارند. «مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

۲- ندانستن جزئیات یک حقیقت، دلیل بر انکار اصل آن نیست. (اگر زمان وقوع قیامت را نمی دانیم، اصل آن را تکذیب نکنیم). «مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدِ»

۳- ریشه ی سؤال از زمان وقوع قیامت، شک در نبوت است. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

۴- پاسخ دادن به هر سؤالی لازم نیست. (کفار از پیامبر می خواستند وقت عذاب را معین کند، ولی آن حضرت تعیین نمی کردند). «عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ»

۵- عجله ی مردم در نزول عذاب بر کافران، حکمت خدا را تغییر نمی دهد. «عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ ... الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ»

۶- دنیا جای کیفر کامل نیست. «بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ»

۷- کیفرهای الهی دارای نظام و زمان بندی و مرحله به مرحله است. «رَدِفَ لَكُمْ»

۸- بیم و امید، در کنار هم سازنده است. «رَدِفَ لَكُمْ ... إِنَّ رَبَّكَ لَدُوٌّ فَضْلٍ»

۹- در پی بودن قهر الهی نسبت به کفار حتمی نیست، آنان می توانند با توبه و تغییر موضع، نجات یابند. «عَسَىٰ ...» («عَسَىٰ» به معنای بازبودن راه بازگشت است)

۱۰- چشیدن گوشه ای از عذاب دنیوی می تواند وسیله ی هوشیاری و توبه و

نوعی فضل الهی باشد. «رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ»

۱۱- تأخیر در کیفر، یکی از شیوه های تربیت و نشانه ی لطف الهی و فرصتی برای توبه است. «إِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ»

۱۲- اکثریت ناسپاس، مسیر لطف خدا را تغییر نمی دهد. لَذُو فَضْلٍ ... أَكْثَرُهُمْ لَا يَشْكُرُونَ

۱۳- در علم خدا شك نکنید. «إِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ»

۱۴- وقتی که خداوند همه چیز را می داند، گناه و نفاق برای چه؟ «لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ» مخفی یا علنی بودن امور، در علم خداوند تأثیری ندارد.

۱۵- ربوبیت خداوند، مستلزم آگاهی کامل اوست. «رَبَّكَ لَيَعْلَمُ»

۱۶- علم خداوند به نهان و آشکار، ضامن عمل به وعده های اوست، پس عجله نکنید. مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ ... تَسْتَعْجِلُونَ ... إِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ ...

وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ (۷۵)

و هیچ (موجود) پنهانی در آسمان و زمین نیست، مگر این که در کتابی روشن (نزد خداوند ثبت) است.

نکته ها:

حرف (تاء) در کلمه ی «غَائِبَةٍ»، یا برای مبالغه است، نظیر علامه، یعنی چیزهایی که خیلی سرّی و مخفی است و یا برای تأنیث است به اعتبار آنکه کلمه ی «غَائِبَةٍ» صفت برای کلمه ی «أَشْيَاءَ» یا «خِصَال» باشد، که محذوفند. (۱)

غیب آسمان ها و زمین، تمام کارهای مخفی بشر، نیت ها، وقوع قیامت، زمان نزول رحمت یا عذاب و اسرار دیگر را شامل می شود.

شاید مراد از «كِتَابٍ مُّبِينٍ»، لوح محفوظ و علم بی پایان خدا باشد.

ص: ۴۵۲

پیام ها:

۱- چه بسیار اموری که حواس بشری از ادراک آنها عاجز است. «غَائِبِهِ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

۲- تمام هستی، زیر نظر خداوند است و حساب و کتاب دارد. وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ ... إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾

همانا این قرآن، بیشتر آنچه را بنی اسرائیل در آن اختلاف دارند، (به طور صحیح) بر آنان حکایت می کند.

نکته ها:

از این آیه معلوم می شود که تورات وانجیل در عصر پیامبر صلی الله علیه و آله قادر به حل اختلافات اهل کتاب نبوده و تنها قرآن، که حاکم بر کتب آسمانی پیشین است، قدرت حل اختلافات را دارد.

پیام ها:

۱- حل اختلافات فکری و ریشه دار، آن هم به دست پیامبری که درس نخوانده و مکتب نرفته، نشانه ی اعجاز و حقایق قرآن است. إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ ...

نگار من که به مکتب نرفت و خط نوشت

به غمزه مسأله آموز صد مدرّس شد

۲- یکی از برکات قرآن، حل اختلافات است. إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ ... يَخْتَلِفُونَ

۳- اختلاف از مردم است، و گرنه مکاتب الهی اختلاف ندارند. «هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ»

وَإِنَّهُ لَهْدَىٰ وَرَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

و البته که آن (قرآن) برای اهل ایمان، مایه ی رحمت و هدایت است.

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾

بدون شک، پروردگار تو با حکم خود میانشان داوری خواهد کرد و او صاحب قدرت و آگاه است.

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾

پس بر خداوند توکل کن (و بدان) که تو بر حق آشکار هستی.

پیام ها:

۱- رفع اختلاف، نمونه ی روشن هدایت و رحمت الهی است. لَهْدَىٰ وَرَحْمَةً ... إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي

۲- ایمان، سبب دریافت رحمت الهی است. «رَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ»

۳- خداوند پیامبرش را دلداری می دهد. «إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي»

۴- قضاوت، از شئون ربوبیت الهی است. «إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي»

۵- حکم های الهی، مخصوص ذات مقدّس اوست، زیرا جهل و ترس و غرائز و حوادث در او اثر ندارد و صد در صد عادلانه است. «بِحُكْمِهِ»

۶- در قضاوت، علاوه بر عدالت، علم و قدرت نیز شرط است. «يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ»

۷- توکل بر خداوند، یکی از شرایط موفقیت رهبر است. «فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»

۸- توجه به حقایق راه و تلقین آن، انسان را در برابر حوادث زودگذر بیمه می کند. «إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ»

۹- مخالفان پیامبر، بهانه جویی می کردند، و گرنه راه او ابهامی نداشت. «إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ»

۱۰- توکل بر خداوند تنها در مسیر حق معنا و ثمر دارد، نه در مسیر باطل. «فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ»

۱۱- رهبر باید به حقایق راهش ایمان داشته باشد. «إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ»

إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿۸۰﴾

بی شک، نمی توانی دعوت خود را به گوش مردگان برسانی، و نمی توانی کران را آنگاه که روی برمی گردانند و پشت می کنند، فراخوانی (و حقیقت را به آنان بفهمانی).

وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمَىٰ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿۸۱﴾

تو هدایت کننده کوران از گمراهیشان نیستی؛ تو فقط می توانی سخن خود را به گوش کسانی برسانی که به آیات ما ایمان آورده اند و در برابر حق تسلیم هستند.

نکته ها:

اشاره

مرگ و حیات در فرهنگ قرآن، هم به مرگ و حیات طبیعی و مادی گفته می شود و هم به مرگ و حیات معنوی.

قرآن، کسانی را که تحت تأثیر کلام حق قرار نمی گیرند، مرده می داند «إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ» چنانکه مکرر می فرماید: شهدا را مرده ندانید، آنان زنده و شادمانند و به یکدیگر نوید می دهند و از رزق الهی کامیابند. بنابراین، زنده های سنگدل و لجوج، مرده اند، و شهیدان که از دنیا رفته اند، زنده اند. بهتر است مسئله را کمی باز و روشن کنیم:

ص: ۴۵۵

حیات، دارای مراحل است:

۱. حیات نباتی. قرآن می فرماید: «يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱) خداوند زمین را بعد از مرگ به وسیله ی باران زنده می کند.
۲. حیات حیوانی. قرآن می فرماید: «يُحْيِيكُمْ» (۲) ما به شما حیات دادیم.
۳. حیات روحی. «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا» (۳) تا افراد زنده را هشدار دهی. یعنی کسانی که عقل و فطرت سالم دارند و نیز می فرماید: دعوت انبیا برای حیات شماس، «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۴)
۴. حیات سیاسی و اجتماعی. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَصِ حِكْمٌ» (۵) اگر با اجرای حکم قصاص، عدالت برقرار کردید، جامعه زنده است (وگرنه جامعه ی مرده ای دارید).
۵. حیات اخروی. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ مَتَّ لِحَيَاتِكُمْ» (۶) ای کاش برای حیات و زندگی حقیقی در آخرت چیزی می فرستادم و ذخیره ای می اندوختم.

پاسخ یک اشکال

در تفسیر نمونه (۷) می خوانیم: فرقه ی وهابیان، آیه ی «إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى» را دستاویز تفکر انحرافی خود قرار داده، می گویند: پیامبر اکرم از دنیا رفته و هیچ سخنی را نمی شنود، بنابراین معنا ندارد که ما پیامبر را زیارت کنیم و خطاب به او مطالبی را بیان کنیم.

پاسخ فرقه ی مذکور این است که آیه در مقام یک تشبیه اجمالی است؛ نظیر تشبیه قلب سنگدلان به سنگ در تأثیر ناپذیری، قُلُوبُكُمْ ... كَالْحِجَارَةِ (۸) نه اینکه قلب آنان در همه چیز مثل سنگ است، زیرا قرآن، حیات برزخی را درباره ی شهدا پذیرفته و نسبت به آن، روایاتی از شیعه و سنی نقل شده است:

۱. محمّد بن عبدالوّهّاب در کتاب الهدیه السنیه، ص ۴۱، می گوید: پیامبر بعد از وفاتش دارای حیات برزخی، برتر از حیات شهداست و سلام کسانی را که به او سلام می دهند می شنود.

ص: ۴۵۶

۱-۱. عنکبوت، ۵۰.

۲-۲. جائیه، ۲۶.

۳-۳. یس، ۷۰.

۴-۴. انفال، ۲۴.

٥-٥. بقره، ١٧٩.

٦-٦. فجر، ٢٤.

٧-٧. تفسير نمونه، ج ١٥، ص ٥٤٣.

٨-٨. بقره، ٧٤.

۲. روایات فراوانی در کتب شیعه و اهل سنت، در این زمینه آمده است که پیامبر و امامان علیهم السلام سخن کسانی را که بر آنها از دور و نزدیک، سلام می دهند می شنوند و پاسخ می دهند و حتی اعمال مردم بر آنان عرضه می شود. (۱)

۳. ما خود شاهد هزاران نمونه از توسلاتی هستیم که عین سخن و درخواست افراد متوسل، لباس عمل پوشیده است.

۴. در صحیح بخاری می خوانیم: رسول خدا صلی الله علیه و آله با کفار هلاک شده ی جنگ بدر گفتگو می کرد و همین که مورد سؤال عمر قرار گرفت، فرمود: «و الذی نفس محمد بیده ما انتم باسمع» به خدایی که جانم در دست اوست، شما از آنان شنواتر نیستید. (۲)

۵. حضرت علی علیه السلام در پایان جنگ جمل فرمود: لاشه ی کعب بن سور را بنشانند، سپس به او که هلاک شده بود فرمود: وای بر تو که علم و دانش، تو را سودی نبخشید و شیطان تو را گمراه کرد و به دوزخ فرستاد. (۳)

پیام ها:

۱- کار کوردلان را به خداوند واگذار کن. فَتَوَكَّلْ ... إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى

۲- اگر شنونده سنگدل باشد، سخن حق از گوینده ی پاک و شایسته نیز در او اثری ندارد. آری، لامپ سوخته با اتصال به هیچ برقی روشن نمی شود. «إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ - إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى» بر سیه دل چه سود خواندن و عظم نرود میخ آهنین در سنگ

۳- بی اثر بودن تبلیغ پیامبران، به خاطر ابهام در کار نیست، بلکه به خاطر کوردلی منکران است. «إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ - إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى»

۴- ایمان به منزله ی روح در کالبد است. کسانی که با دیدن معجزه و شنیدن منطق، ایمان نمی آورند، لاشه ای بی روح و مرده هستند. «إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى» آری

ص: ۴۵۷

۱- ۱. کشف الارتیاب، ص ۱۰۹.

۲- ۲. صحیح بخاری، ج ۵، ص ۹۷.

۳- ۳. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱، ص ۲۴۸.

حَقِّ شَنَوَى وَ حَقِّ پَذِيرَى، نشانه ی سلامت روح است.

۵- اگر انسان به یقین برسد، اعراض مردم در او اثری ندارد. «إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ - وَلَوْ أُمَّدْبِرِينَ»

۶- افراد کر می توانند با اشاره چیزی بفهمند، ولی افراد شنوا که به حقیقت پشت کرده و از اهل حَقِّ دور شده اند، اشارات را هم نمی فهمند. «وَلَوْ أُمَّدْبِرِينَ»

۷- بدتر از اعراض، تداوم اعراض است. «وَلَوْ أُمَّدْبِرِينَ»

وَ إِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ «۸۲»

و هرگاه سخن (و وعده ی عذاب الهی) بر مردم حتمی شود، جنبنده ای را برای آنان از زمین بیرون آوریم تا با مردم سخن گوید، که همانا مردم آیات ما را باور نمی کردند.

نکته ها:

اشاره

این آیه ظاهراً به جریان قبل از قیامت مربوط است که هرگاه قهر خداوند بر مردم حتمی شد، خدای متعال، با قدرت خود موجود زنده ای را از زمین بیرون می آورد، تا با مردم سخن گوید، و سخنش این است که: مردم ایمان نمی آورند.

گرچه کلمه ی دابّه به غیر انسان گفته می شود ولی بارها در قرآن، این کلمه در جایی به کار رفته که شامل انسان نیز می شود و از آن جا که دابّه باید در موقعیتی باشد که حرفش نسبت به همه ی کفار یک سند باشد، باید گفت: مراد از دابّه یک شخصیت مهم است که در روایات، به علی بن ابی طالب علیهما السلام تفسیر شده است.

شاید هر یک از اولیای خدا که در آخر الزمان قیام و حرکت فوق العاده ای انجام دهند و حَقِّ و باطل و مؤمن و کافر را از هم جدا سازند، نیز مشمول این آیه باشند. «و الله العالم»

ص: ۴۵۸

در آیه، قرائنی است که نشان می دهد این دابه موجود بسیار مهمی است، زیرا:

۱. در آستانه ی قهر الهی ظاهر می شود. «إِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ» اقتضای سخنان مهم آن است که از سرچشمه های مهم صادر شود.

۲. به نحو استثنایی پیدا می شود. «أَخْرَجْنَا ... مِنَ الْأَرْضِ»

۳. حرف می زند، «تُكَلِّمُهُمْ» قضاوت می کند و از آینده مردم خبر می دهد. «أَنَّ النَّاسَ كَانُوا ...»

۴. حرف او همچون صوراسرافیل، آخرین سخن است. «إِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ»

۵. کلمه ی دابه، با تنوین، نشانه ی عظمت و بزرگی این موجود است.

۶. آیه ی بعد، مربوط به رجعت است که اولیای خدا قبل از قیامت زنده می شوند.

۷. آیه نمی گوید: «بآیات الله» بلکه می گوید: «بِآيَاتِنَا» گویا نشانه های او همان نشانه های خداوند است.

جمع بندی میان این قرائن که در ظاهر آیه است و روایات متعددی که در تفاسیر آمده است، ما را به این حقیقت می رساند که بگوییم: مراد از «دابه من الارض»، حضرت علی علیه السلام است.

اوست که لایق است حرف آخر را بگوید و بر پیشانی بعضی، مهر عدم ایمان بزند و از آینده شوم گمراهان خبر دهد.

دو سؤال:

۱. آیا کلمه ی دابه، مخصوص جنبنده های غیر انسانی نیست؟

پاسخ: خیر، در قرآن بارها کلمه ی دابه به کار رفته که شامل انسان نیز می شود، نظیر «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (۱)

۲. آیا اطلاق کلمه ی جنبنده بر حضرت علی علیه السلام توهین به آن حضرت نیست؟

پاسخ: هرگز؛ همان گونه که اطلاق کلمه ی «بشر» بر پیامبر توهین نیست، و اطلاق کلمات «شیء، عالم، نور و وجود» بر خداوند جایز است، لکن فرق است میان علم، نور و وجود

خداوند با سایرین.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾

و(یاد کن) روزی که از هر امتی گروهی از کسانی که آیات ما را انکار می کنند محشور می کنیم، پس آنان از پراکنده شدن منع می شوند.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءُ قَالَ أَ كَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَ لَمْ تَحِيطُوا بِهَا عِلْمًا أَمْ آذًا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

چون گرد آیند،(خداوند) می فرماید: آیا آیات مرا دروغ انگاشتید و حال آن که به آنها احاطه ی علمی نداشتید، آیا شما(در طول حیات جز تکذیب) چه می کردید؟

نکته ها:

با توجه به اینکه در قیامت همه ی مردم محشور می شوند، «وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نَجِدْ مِنْهُمْ أَحَدًا» (۱) و آیه ی مورد بحث(۸۳ نمل) می فرماید: از هر امتی تنها گروهی را محشور می کنیم، روشن می شود که این آیه مربوط به قیامت نیست، بلکه مربوط به رجعت است که قبل از قیامت گروهی زنده می شوند.

در قرآن برای زنده شدن در دنیا، نمونه هایی آمده است، از جمله در سوره ی بقره می خوانیم: خداوند به گروهی فرمان مردن داد، سپس آنان را زنده کرد؛ «فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ» (۲) یا در جای دیگر می فرماید: ما شما را بعد از مرگ در همین دنیا زنده کردیم؛ «بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ» (۳) و به حضرت عیسی علیه السلام می فرماید: تو با اذن من مرده ها را زنده از قبرها خارج می کنی؛ «إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي» (۴) و درباره ی یکی از اولیای خدا می فرماید: او را برای صد سال میراندیم و بعد از این مدت او را زنده کردیم؛ «فَأَمَّا تَهُ اللَّهُ

ص: ۴۶۰

۱- ۱. کهف، ۴۷.

۲- ۲. بقره، ۲۴۳.

۳- ۳. بقره، ۵۶.

۴- ۴. مائده، ۱۱۰.

همچنین در روایات بسیاری نیز وارد شده است که قبل از قیامت، افرادی که در ایمان یا کفر برجستگی دارند، به اراده ی خداوند زنده می شوند و با حاکمیت اهل حق، برای مدتی زندگی می کنند و سردمداران کفر، کیفر می شوند.

پیام ها:

- ۱- حشر عمومی مردم، در قیامت است ولی حشر گروهی از کفار ویژه در همین دنیا است. «و یَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا»
- ۲- تضاد میان ایمان و کفر، در همه ی امت ها بوده است. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ»
- ۳- حشر قبل از قیامت، مخصوص کافر مطلق است. «مِمَّنْ يُكَذِّبُ بآيَاتِنَا» (در روایات نیز آمده است: رجعت، مخصوص مؤمنان و کافران درجه یک است)
- ۴- بدون آگاهی، چیزی را تکذیب نکنید. «أَكْذَبْتُمْ بآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا» (عقائد باید بر اساس دلیل قطعی باشد)
- ۵- عملکرد انسان ها بازتاب عقائد و افکار آنان است. (اول تکذیب، بعد کارهای خلاف). «أَكْذَبْتُمْ - أَمَا ذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»
- ۶- کفار ویژه بعد از زنده شدن در دنیا همچنان تحت کنترل هستند تا محاکمه آنان آغاز شود. «يُوزَعُونَ حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُا»
- ۷- کفار در دوران رجعت (زنده شدن در این دنیا)، هم نسبت به عقائد تویخ می شوند و هم نسبت به رفتار خود. «أَكْذَبْتُمْ - أَمَا ذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

۸- همه باید در محضر خدا پاسخگو باشند. «أَكْذَبْتُمْ بآيَاتِي - أَمَا ذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

و وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾

و به خاطر ظلمی که کردند، حکم (عذاب) بر آنان مقرر گردید، پس آنها حرفی نمی زنند (و سخنی ندارند که بگویند).

أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لَيْسَكُنَا فِيهِ وَ النَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

آیا ندیدند که ما شب را قرار دادیم تا در آن آرام گیرند و روز را روشنی بخش ساختیم؟ (تا در آن برای معاش خود تلاش کنند) حتماً در این امر برای کسانی که ایمان دارند عبرت هایی است.

نکته ها:

اشاره

نقش تاریکی شب، در آرامش اعصاب و روشنی روز در فعالیت وجود انسان یکی از مسایل علمی ثابت شده ی امروز است.

(۱)

طرح مسأله ی خواب و بیداری، بعد از مسأله رجعت و معاد، شاید دارای این پیام باشد که از رجعت و معاد تعجب نکنید، زیرا این دو مثل خواب و بیداری است.

شب، نمونه ی رحمت خدا بر مردم و نشانه ی حکمت و قدرت الهی است و نادیده گرفتن نقش شب، نمونه ای از تکذیب جاهلانیه ای است که در آیه قبل مطرح شده بود.

وسایل آرامش

در قرآن برخی امور به عنوان وسیله ی آرامش و سکینه معرفی شده اند، از جمله:

۱. یاد خدا. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲)

۲. امداد غیبی. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۳)

۳. آثار و اشیای مقدس. «أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ» (۴)

ص: ۴۶۲

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. رعد، ۲۸.

۳-۳. فتح، ۴.

۴-۴. بقره، ۲۴۸.

۴. تشویق اولیای الهی. «إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ» (۱)

۵. سرپناه و خانه. «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا» (۲)

۶. همسر. «خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا» (۳) ۷. شب. «أَنَا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا» (۴)

گفتنی است که نزول قرآن، معراج پیامبر، وقت دعا و مناجات در هنگام شب است؛ گرچه برخی منحرفان، از نعمت شب و تاریکی آن سوء استفاده کرده و گناهای مرتکب می شوند.

*عصر حاضر، آرامش را در جای دیگری جستجو می کند و لذا به نتیجه هم نرسیده است، امروز دنیا به تکنولوژی، اسلحه، ثروت، قدرت و روابط دیپلماسی دل بسته و به خاطر از دست دادن معنویت، رنگ آرامش را نمی بیند. بسیاری از افرادی که به مواد مخدر، شراب و شهوت و... آلوده شده اند و غرق گناهند؛ برای دریافت حقیقت، کافی است که به آمار جنایات در دنیا مراجعه کنیم.

پیام ها:

۱- عذاب ستمگران قطعی است. «وَقَعَ»

۲- وعده ی عذاب های الهی، قبلاً به ستمگران گفته شده است. «الْقَوْلُ»

۳- عامل بدبختی های انسان، خود اوست. «بِمَا ظَلَمُوا»

۴- تکذیب و تمرد از هشدارهای جدی انبیا ظلم به خود است. «بِمَا ظَلَمُوا»

۵- در قیامت، ستمگر حرفی برای گفتن ندارد. «لَا يَنْطِقُونَ»

۶- کسانی که از آمد و رفت شب و روز درس عبرت نگیرند، مورد انتقادند.

بیشترین انتقادهای قرآن از کسانی است که زندگی غافلانه دارند. «أَلَمْ يَرَوْا»

۷- نظام آفرینش با نیازهای بشر هماهنگ است و این هماهنگی نشانه ی وجود مدبری حکیم و یکتاست. «لِيَسْكُنُوا»

ص: ۴۶۳

۱- ۱. توبه، ۱۰۳.

۲- ۲. نحل، ۸۰.

۳- ۳. روم، ۲۱.

۸- در برنامه ی زندگی، شب را مخصوص استراحت قرار دهید. «لَيْسَ كُنُوزًا فِيهِ»

۹- نقش ایمان و تفکر دینی آن است که هستی را معنادار و هدفدار و نشانه ی قدرت و حکمت می داند. «لَيْسَ كُنُوزًا - مُبْصِرًا - لآيَاتٍ»

۱۰- استراحت باید مقدمه ی کار و تلاش باشد. «لَيْسَ كُنُوزًا - مُبْصِرًا» روشنی روز، برای کار است، چنانکه در آیه ی ۱۲ سوره ی اسراء می فرماید: «مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا» تا فضل پروردگارتان را بجوید (و به تلاش و کار پردازید).

۱۱- تنها اهل ایمان از آیات الهی عبرت می گیرند. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوَّهٍ دَاخِرِينَ ﴿۸۷﴾

و(یاد کن) روزی که در صور دمیده شود، پس هر که در آسمان ها و هر که در زمین است به هراس افتد، مگر آن کس که خدا بخواهد و همگی خاضعانه نزد او آیند.

نکته ها:

کلمه ی «دخور» به معنای ذلت و کوچکی است.

در قرآن از دو «نفخ صور» سخن به میان آمده است: یکی نفخه ای که سبب مرگ همه می شود و دیگری نفخه ای که سبب حیات و حضور می گردد. در آیه ی ۶۸ زمر می خوانیم:

«وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِّخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ فِيهَا مُنظَرُونَ» در صور «اسرافیل» دمیده شود و همه ی موجودات آسمانی و زمینی می میرند، مگر کسانی که خدا بخواهد، سپس بار دیگر در صور دمیده شود، ناگهان تمام خلایق برخیزند و در انتظار (حساب و جزا) باشند.

مراد از نفخه در این آیه، یا نفخه ی اول است، به دلیل کلمه ی «فزع» و یا نفخه ی دوم، به دلیل «أَتَوَّهٍ» و یا هر دو نفخه، به دلیل هر دو کلمه. «والله العالم»

در روایات می خوانیم: مسئول دمیدن در صور، فرشته ای به نام اسرافیل است. در دعای

امّ داوود می خوانیم: «اللهم صل علی اسرافیل حامل عرشک و صاحب الصور» (۱)

گروهی که از وحشت و هراس آغاز قیامت درامانند، «إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» در دو آیه بعد معرّفی شده اند: «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمْنُونَ» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ» (۲) ناله ی بزرگ آن روز، آنان را محزون نمی کند.

پیام ها:

۱- فروپاشی نظام هستی، مرگ انسان ها و شروع قیامت، با ایجاد صدایی مهیب (دمیده شدن در صور) صورت می گیرد. «يُنْفَخُ فِي الصُّورِ»

۲- در آسمان ها موجودات زنده و مسئول وجود دارند و این موجودات، حشر و قیامت نیز دارند. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ - كُلُّ أَتْوَةٍ دَاخِرِينَ»

۳- در قیامت همه از درون احساس کوچکی می کنند. «دَاخِرِينَ»

وَ تَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَ هِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ «۸۸»

و کوه ها را می بینی و می پنداری که بی حرکتند، در حالی که آنها همچون ابر در حرکتند. (این) صنعت (ماهرانه) خداست که هر چیزی را با دقت ساخته است، او به هر چه انجام می دهد آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «صُنِعَ» از صنعت، به کاری گفته می شود که بر اساس علم، دقت و مهارت باشد.

اولین کسانی که حرکت زمین را کشف کردند، گاليله ی ایتالیایی و کپرنیک لهستانی بوده اند که در اواخر قرن ۱۶ و اوائل قرن ۱۷ میلادی می زیسته اند. گاليله تحت فشار کلیسا، در ظاهر از گفته ی خود توبه کرد. اما قرآن هزار سال قبل از گاليله در آیات زیادی از حرکت زمین خبر داده است. (۳)

ص: ۴۶۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). انبیاء، ۱۰۳.

۳- ۳). تفسیر نمونه.

البته بعضی مفسران، حرکت کوه ها را کنایه از متلاشی شدن آنها بعد از نفخه ی صور می دانند که در آیه ی قبل آمده بود و بر اساس این معنا، پیام های دیگری را از آیه ی شریفه استفاده کرده اند. (۱)

پیام ها:

۱- عالم در حرکت است. حتی کوه هایی که به نظر ساکن می آیند حرکت دارند.

«تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَ هِيَ تَمْرٌ»

۲- خبر دادن از حرکت کوه ها، از معجزات علمی قرآن است. «تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ»

۳- حرکت کوه ها، از حرکت زمین جدا نیست، پس زمین نیز حرکت می کند. «تَمْرٌ»

۴- حرکت کوه ها، مثل حرکت ابرها سریع است. «مَرَّ السَّحَابِ» و آرامش زمین با وجود حرکت آن، از آیات الهی است.

۵- حرکت کوه ها، نشانه ی قدرت حکیمانه ی الهی است. «صُنِعَ اللَّهُ»

۶- در بینش الهی، هر چیزی در جای خود متقن و محکم است. «أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ»

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَ هُمْ مِنْ فِرْعَ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ ﴿٨٩﴾

هر کس کار نیکی بیاورد، پس برای او (پاداشی) بهتر از عملش خواهد بود، و آنان از هراس آن روز ایمن هستند.

وَ مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وَ جُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

و هر کس که کار بدی بیاورد، پس به رو در آتش (دوزخ) سرنگون شوند، (به آنان گفته شود): آیا جز آنچه می کردید سزا داده می شوید؟

ص: ۴۶۶

کلمه ی «کبت» به معنای سرنگون شدن است.

لذت ها، طغیان ها و تندروی هایی که در اثر گناه در دنیا پیدا می شود، در قیامت با سوختن در آتش، به ذلت و خواری تبدیل خواهد شد.

یکی از برکات قرآن آن است که راه را برای رشد و سعادت همگان باز کرده و فرموده است:

هر کس کار نیکی انجام دهد، پاداشی بهتر از آن به او عطا می شود؛ بدون این که سنّ و نژاد و جنسیت در کار باشد. نیکی را نیز مطلق بیان کرده «الحسنه» تا تمام نیکی ها را شامل شود، قبول رهبری حقّ، راه حقّ، کلام حقّ، شغل حقّ، انتخاب حقّ و... که در روایات به بعضی از این نمونه ها اشاره شده است، لکن هر کار نیکی از هر کسی که باشد، اگر با ریا، غرور، عجب و گناه از بین نرود و سالم به مقصد برسد، پاداش مضاعف دارد. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ»

در دو آیه قبل خواندیم که بعد از نفخه ی صور همه در هراسند، جز آن کس را که خداوند بخواهد. در این آیات می فرماید: خداوند کسانی را از هراس و فزع در امان قرار می دهد که نیکی را با خود به صحنه ی قیامت بیاورند.

۱- علم خداوند به کارهای نیک ما، عامل تشویق به انجام نیکی ها است. «إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ»

۲- مهم تر از انجام کار نیک در دنیا، بردن آن به صحنه ی قیامت است. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا»

۳- آینده در گرو اعمال ماست. مَنْ جَاءَ ... فَلَهُ ... (هر عملی عکس العملی دارد).

۴- نیکی ها را قبل از منکرات مطرح کنیم. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ»، سپس «مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ»

۵- برای رشد خوبی ها، تشویق خوبان ضروری است. «مَنْ جَاءَ - فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا»

۶- تشویق و تهدید، در کنار هم موثرند. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ - مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ»

۷- پاداش های الهی برتر از کار ماست. (پاداش بعضی کارها دو برابر است،

«الضَّعْفِ» (۱) بعضی چند برابر «أَضْعَافًا» (۲) بعضی ده برابر «فَلَهُ عَشْرٌ» (۳) تا هفتصد برابر و بیشتر، که «خَيْرٌ مِنْهَا» همه ی آنها را شامل می شود. ۸- نیکوکاری، عامل نجات در قیامت است. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ - مِنْ فِرْعَ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ»

۹- بهتر بودن پاداش های الهی مطلق است، هم از نظر زمانی ابدی است و هم از نظر مقدار، چند برابر عمل ماست. «خَيْرٌ مِنْهَا»

۱۰- بالاتر از عذاب، خواری انسان است. «فَكَبْتُ وَجُوهُهُمْ»

۱۱- کیفرهای الهی بازتاب اعمال و تجسیم عملکرد ماست. آری کسانی که بعد از شنیدن حق، روی خود را از آن بر می گردانند، در آن روز با صورت به دوزخ می افتند. «هَلْ تُجْرَوْنَ»

۱۲- پاداش های الهی، چند برابر است؛ «خَيْرٌ مِنْهَا» ولی کیفرهای او یک برابر و عادلانه است. «مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

۱۳- معاد جسمانی است. «وَجُوهُهُمْ»

۱۴- اعمال انسان در قیامت مجسم شده و انسان را گرفتار می کند. «هَلْ تُجْرَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ «۹۱»

(ای پیامبر! بگو): فقط مأمورم که پروردگار این شهری که خداوند آن را محترم شمرده پرستش کنم، و همه چیز تنها برای اوست و مأمورم که از اهل تسلیم و طاعت باشم.

نکته ها:

روزی که مکه به دست مسلمانان فتح شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد کعبه شدند و بت ها را

ص: ۴۶۸

۱- ۱. سبأ، ۳۷.

۲- ۲. بقره، ۲۴۵.

۳- ۳. انعام، ۱۶۰.

شکستند و آنگاه در آستانه ی در کعبه فرمودند: «ان الله قد حرم مکه» خداوند از روز اوّل تا قیامت مکه را محترم شمرده است.

(۱)

پیام ها:

۱- پیامبر، تحت فرمان الهی است. «أُمرْتُ - وَ أُمرْتُ»

۲- مبلّغ باید صلابت و قاطعیت خود را به مردم اعلام کند و بگوید: شما ایمان بیاورید یا نیاورید، من راه خود را ادامه خواهم داد. «أُمرْتُ - وَ أُمرْتُ»

۳- هیچ کس در هیچ شرایطی از عبادت بی نیاز نیست، حتی پیامبر. «أُمرْتُ أَنْ أُعْبَدَ»

۴- عبادت باید به امر الهی باشد، نه ساخته و بافته ی انسان. «أُمرْتُ أَنْ أُعْبَدَ»

۵- کسانی حقّ دارند مردم را به عبادت دعوت کنند که خود پیشگام باشند. «أُمرْتُ»

۶- بندگی باید با تسلیم قلبی همراه باشد. «أُعْبَدَ - مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۷- فلسفه ی بندگی خدا، ربوبیت و مالکیت اوست. «أُعْبَدَ رَبَّ - وَ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ»

۸- هم خود را به کمال برسانید و هم به کاملین ملحق شوید. «أُعْبَدَ - مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۹- همه چیز تحت تربیت اوست. «رَبِّ هَذِهِ الْبُلْدَةِ»

۱۰- مکه، احترام و جایگاه خاصّی دارد «حَرَمُهَا»

وَ أَنْ أتلُوا الْقُرْآنَ فَمَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنذِرِينَ (۹۲)

و(همچنین مأمورم) قرآن(را بر مردم) تلاوت کنم. پس هر کس هدایت را بپذیرد تنها به سود خود پذیرفته و هر کس گمراه شود، پس بگو: (من مسئول نیستم، زیرا) من فقط هشداردهنده ام.

ص: ۴۶۹

آغاز این سوره درباره ی اهمیت قرآن بود؛ پایان آن نیز از قرآن کریم بحث می کند.

قرآن درباره ی تلاوت خودش می فرماید: «وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا» (۱) ای پیامبر! ما بر سه چیز گواهیم:

الف: بر تمام کارهای تو.

ب: بر تلاوت قرآن تو.

ج: بر تمام کارهایی که شما مردم انجام می دهید.

یعنی تمام شئون و کارهای پیامبر و تمام کارهای مردم در یک سو و تلاوت قرآن آن حضرت در سوی دیگر قرار گرفته و این نشانه ی اهمیت بسیار زیاد تلاوت قرآن است.

پیام ها:

۱- آورنده ی قرآن، باید خود نیز اهل تلاوت باشد. «أَتْلُوا الْقُرْآنَ»

۲- مهم ترین مأموریت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بعد از توحید، تلاوت آیات الهی بر مردم است. «أَتْلُوا الْقُرْآنَ»

۳- محور تبلیغ باید قرآن باشد. «أَنْ أَتْلُوا الْقُرْآنَ فَمَنْ اهْتَدَى ...»

۴- وظیفه ی مبلغ، رساندن حقایق به مردم است، پذیرش یا عدم پذیرش، مربوط به خود آنهاست. «أَنْ أَتْلُوا الْقُرْآنَ فَمَنْ اهْتَدَى ... وَ مَنْ ضَلَّ»

۵- تلاوت قرآن، مقدمه ی هدایت است. «أَتْلُوا الْقُرْآنَ فَمَنْ اهْتَدَى»

۶- سود و زیان ایمان یا کفر مردم، به خود آنها برمی گردد. «لِنَفْسِهِ»

۷- پیامبر مسئول گمراه شدگان نیست. «فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنذِرِينَ»

ص: ۴۷۰

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيَّرِكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

وبگو: ستایش برای خداست. به زودی آیاتش را به شما نشان خواهد داد و آن را خواهید شناخت. و پروردگارت از آنچه انجام می دهد غافل نیست.

نکته ها:

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾، بهترین جمله برای ستایش الهی است که هم بارها پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به گفتن آن مأمور شده و هم در سوره ی حمد همه ی مسلمانان، هر روز باید آن را تکرار کنند.

سعدی درباره ی غفلت انسان از عاقبت کارش می گوید:

کنون باید ای خفته بیدار بود

چو مرگ اندر آید ز خوابت چه شود

تو غافل در اندیشه ی سود و مال

که سرمایه ی عمر شد پایمال

کنون کوش کاب از کمر در گذشت

نه وقتی که سیلاب از سرگذشت

سکندر که بر عالمی حکم داشت

در آن دم که بگذشت عالم گذاشت

میسر نبودش کز و عالمی

ستانند و مهلت دهندش دمی

پیام ها:

۱- رسالت الهی، لطفی است که باید برای آن شکر کرد. إِنَّمَا أُمِرْتُ ... وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ

۲- آنچه تاکنون از آیات الهی دیده اید، گوشه ای از آنهاست؛ آیات دیگری نیز در آینده به شما نشان خواهد داد. «سَيَّرِكُمْ آيَاتِهِ»

۳- مهلت های الهی را نشانه ی غفلت خداوند نگیرید. «وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ»

۴- نظارت دائمی خداوند، از شئون ربوبیت اوست. «وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ»

۵- انسان در برابر اعمال خویش مسئول است. «وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

۶- از کفر و شرک مخالفان نگران نباش. «وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ»

ص: ۴۷۱

جلد هفتم

اشاره

ص: ۱

اشاره

سخن ناشر

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان‌ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت مفاهیم قرآنی

هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.
۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنتر آمده است.
۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:
 - الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.
 - ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.
 - ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.
 - د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.
 - ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.
 - و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.
۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:
 - الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه‌ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه‌ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی، که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته‌ها و پیام‌ها نمی‌گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می‌توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره‌گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.ir مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:

□
سید جواد بهشتی، محمود متوسل، رحمت الله جعفری و حسن دهشیری

که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته‌اند صمیمانه تشکر می‌گردد.

و همچنین اعلام می‌داریم: با همه‌ی تلاش‌هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی‌هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

«الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا و نبينا محمد و آله الطاهرين»

در دنیای امروز، دشمنان بشریت با پیشرفته ترین ابزار، از زمین و آسمان، عقاید و فرهنگ و اخلاق و ایمان ما را مورد تهاجم قرار داده، از هیچ گونه توطئه و تحریف و القای شبهه دست بر نمی دارند. فتنه ها مانند ابرهای تاریک سایه افکنده و نیاز انسان به کشتی مطمئن از هر زمان بیشتر شده است.

اگر انسان به راهنما نیاز دارد، کتاب آسمانی امام و راهنماست. (۱)

اگر انسان به معلم و مربی نیاز دارد، قرآن بهترین هدایت کننده است. (۲)

اگر جامعه به قانون و عدالت نیاز دارد، قرآن کتاب عدل و قانون است. (۳)

اگر انسان به منطق و برهان نیاز دارد، چه برهانی از قرآن قوی تر؟ (۴)

اگر انسان به تذکر و موعظه نیاز دارد، قرآن وسیله ی تذکر و موعظه است. (۵)

اگر انسان برای امراض روحی همچون: حسد، تکبر، غرور، حرص، بخل، خودخواهی و ریا دارویی لازم دارد، قرآن بهترین داروی شفابخش است. (۶)

مهم ترین مشکل بشر امروز، انواع دلهره ها و اضطراب و دغدغه هاست و تنها وسیله ی آرام بخش، یاد خداست و قرآن بهترین یاد اوست. (۷)

ص: ۸

۱-۱. «ان القرآن امام من الله». بحار، ج ۶۵، ص ۳۹۳.

۲-۲. «هدی للمتقين» بقره، ۲.

۳-۳. «و ان القرآن... حکم عدل». بحار، ج ۲۲، ص ۳۱۵.

۴-۴. «قد جائکم برهان من ربکم». نساء، ۱۷۴.

۵-۵. «قد جائتکم موعظه من ربکم». یونس، ۵۷.

۶-۶. «و نزل من القرآن ما هو شفاء و رحمه». اسراء، ۸۲.

۷-۷. «نحن نزلنا الذکر». حجر، ۹ «الا بذكر الله تطمئن القلوب». رعد، ۲۸.

اگر انسان به امید نیاز دارد، قرآن سراسر امید است. قرآن می فرماید: خداوند یونس را در زیر آب، نوح را در روی آب و یوسف را در قعر چاه و در کنار آب حفظ کرد.

او می تواند از یک ضربه ی عصا که به رود نیل زده می شود، خشکی ظاهر کند و همین عصا در جای دیگر به سنگ بخورد و دوازده چشمه ی آب جاری سازد.

او می تواند فرعون را در آب و قارون را در خاک غرق و نابود کند؛ اما ابراهیم را در میان آتش سالم نگاه دارد؛ شاید به همین جهت باشد که برای تدبّر نکردن در قرآن توییحی است که برای ندانستن علوم دیگر نیست. (۱)

قرآنی که نه تنها در هر سوره و آیه و کلمه ی آن بلکه در هر حرف آن نکته هاست.

از امام صادق سؤال می کنند: چرا شما به هنگام وضو به جای تمام سر، قسمتی از سر را مسح می کنید؟ امام می فرماید: به خاطر حرف «با» در آیه «وَ امْسُحُوا بِرُؤُوسِكُمْ». (۲)

آری، باید در تمام حروف و کلمات قرآن دقت و نکاتی را استخراج کرد.

هر تفسیری با شیوه ای نگاشته شده و می شود؛ بعضی به نکات ادبی توجه بیشتری کرده اند، نظیر تفسیر کشاف؛ بعضی بیشتر توجه خود را در این قرار داده اند که به مناسبت هر کلمه انواع احتمالات را طرح کنند؛ نظیر تفسیر کبیر فخر رازی. بعضی بیشتر به نقل آرای سایر مفسران پرداخته اند، نظیر تفسیر قرطبی؛ بعضی به مسایل اجتماعی عنایت بیشتری داشته اند، نظیر تفسیر فی ظلال و المنار؛ بعضی تنها روایاتی را در ذیل هر آیه آورده اند، نظیر تفاسیر؛ صافی، برهان، نورالثقلین و کنزالدقائق؛ بعضی بیشتر عنایت خود را به کار برده اند تا آیات قرآن را به کمک آیات دیگر تفسیر کنند، مانند: تفسیر المیزان؛ بعضی به مسایل طبیعی که در قرآن مطرح شده، توجه خاصی داشته اند، مانند: تفسیر طنطاوی و بعضی بیشتر همت خود را به شرح آیات و طرح مباحث مربوط گذاشته اند، مانند: تفسیر نمونه.

اما در این تفسیر، از نقل اقوالی که تنها برای اهل فن مفید است و همچنین مناقشات ادبی

ص: ۹

۱-۱). «أفلا يتدبرون القرآن أم على قلب أفعالها». محمد، ۲۴

۲-۲). مائده، ۶.

که برای عموم فایده ای ندارد، دوری شده و در عوض سعی گردیده نکات کاربردی که برای فکر یا عمل مردم در زندگی روزمره مفید است، استخراج گردد.

خوانندگان محترمی که تحصیلات خوبی دارند، اگر در نکات و پیام های این تفسیر دقت کنند، شاید مطالب جدیدی به فکرشان برسد که به ذهن نویسنده نیامده است. اگر آن نکات را برای ما ارسال کنند. ضمن تشکر از آنان، در چاپ های بعدی با علامت خاص درج می نمایم.

آری؛ به فرموده حضرت علی، قرآن دریایی است که عمق ندارد: «بحرا لا یدرک قعره» (۱) همان گونه که آب مایه ی حیات است و سرچشمه ی همه آب ها، آب دریاست: سرچشمه ی همه ی حقایق نیز وحی الهی است. همان گونه که غواصان به عمق دریا می روند و لؤلؤ و مرجان بیرون می آورند، دانشمندان نیز با تعمق در قرآن، مفاهیم بلندی را استخراج می کنند.

بدون آشنایی با شنا، پا گذاشتن به دریا خطرناک است، بدون آشنایی با شیوه ی برداشت از قرآن نیز ورود در تفسیر قرآن خطرناک است. هر کس به قدر ظرف خود از دریا بهره می برد.

هر کس نیز به قدر ظرفیت خود از دریای بیکران قرآن استفاده می کند.

به امید روزی که تفسیر قرآن بیش از سایر دروس در حوزه ها مطرح باشد.

به امید روزی که تفسیر قرآن در دانشگاه ها جایگاه خاص خود را باز یابد.

به امید روزی که در مساجد و منابر و خطبه ها، محوریت قرآن به چشم بخورد.

به امید روزی که تلاوت قرآن تنها جهت افتتاح مراسم نباشد، بلکه مقدمه ای برای فهم آن باشد. قرآن می فرماید: «هنگام مستی به نماز نزدیک نشوید تا بفهمید چه می گوید». (۲)

آری؛ قرائت عبور گاه است، نه توقف گاه.

بحمد الله در سایه ی نظام جمهوری اسلامی، گام های خوبی برای قرآن برداشته شده و در حوزه های علمیه نیز تفسیر قرآن رشد چشمگیری داشته است؛ ولی باید این رشد آن گونه توسعه و تعمیق پیدا کند که اساس عقاید، اخلاق، اقتصاد، سیاست، روابط فردی، اجتماعی، خانوادگی و سایر امور زندگی ما باشد و تنها به چاپ نفیس و جلد زیبا و کاشی کاری و بوسیدن و استخاره کردن و سوگند یاد کردن و به سرگرفتن قرآن در شب های قدر و هنگام سفر اکتفا نکنیم. محسن قرائتی

شهریور ۸۲

ص: ۱۰

١-١. نهج البلاغه، خطبه ١٩٨.

٢-٢. نساء، ٤٣.

این سوره هشتاد و هشت آیه دارد و قبل از هجرت، در مکه نازل شده است.

به مناسبت ورود کلمه «قصص» در آیه ی ۲۵، این سوره نیز «قصص» نام گرفته است که به معنای «بیان سرگذشت» می باشد.

آیات ۳ تا ۴۶ این سوره بطور مفصل به ماجرای حضرت موسی و فرعون و آیات انتهایی آن نیز به داستان قارون می پردازد و به سرنوشت صابران نیکوکار و فاسدان گناهکار اشاره می فرماید.

اگر چه در سی و چهار سوره از سوره های قرآن کریم به نحوی از ماجرای حضرت موسی و فرعون سخن رفته ولی تنها در این سوره است که به تمام زوایای زندگی آن حضرت از تولد، کودکی، جوانی تا ازدواج، نبوت و دعوت به یکتاپرستی توجه شده است. (۱)

ص: ۱۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

طسم «۱» تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ «۲»

طا، سین، میم. اینها آیات کتاب روشنگر است.

تَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبِيٍّ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۳»

ما بخشی از سرگذشت موسی و فرعون را برای (آگاهی) گروهی که ایمان می آورند، به درستی بر تو می خوانیم.

پیام ها:

۱- قرآن، معجزه ی ابدی اسلام، از همین حروف الفبای عربی تشکیل شده است، اگر آن را کلام بشر می دانید شما نیز مثل آن را بیاورید. «طسم ، تِلْكَ آيَاتُ»

۲- قرآن، کتاب روشن، شفاف و همه فهم است. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ»

۳- بیان سرگذشت پیشینیان، نشانه ی قانونمند بودن سنت های الهی در تاریخ است. اگر تاریخ، حساب و کتاب و قانون نداشت، ما نمی توانستیم از آن برای زندگی امروز خود استفاده کنیم. تَتْلُوا ... مِنْ نَبِيٍّ مُوسَىٰ ... لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

۴- در نقل تاریخ، به فرازهای مهم و عبرت آموز توجه کنیم. («نَبِيٍّ» به خبر مهم گفته می شود)

۵- مبارزه پیامبران با طاغوت ها و ستمگران، الگوی مؤمنان است. نَبِيٍّ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ ... لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

۶- داستان های قرآن، خرافه، خیالی و گزافه نیست. «نَبِيًّا مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ»

۷- هدف قرآن از بیان داستان، هدایت مؤمنان است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

۸- اولین شرط هدایت، قابلیت است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَهُ مِنْهُمْ يُدَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾

همانا فرعون در سرزمین (مصر) سرکشی کرده و مردم آنجا را فرقه فرقه نموده است، گروهی از آنان را به زبونی و ناتوانی کشانده، پسرانشان را سر می برد و زنانشان را (برای کنیزی) زنده نگه می دارد.

به راستی که او از تبهکاران است.

نکته ها:

کلمه ی «شیع» جمع «شيعه»، در اصل به معنای دنباله روی و تبعیت است ولی از آنجا که در یک گروه، معمولاً بعضی از بعضی دیگر پیروی می کنند، به معنای گروه نیز می آید.

کلمه ی «نساء» به معنای زنان است، ولی شاید در این آیه مراد دختران باشند، زیرا در برابر پسران قرار گرفته اند.

کلمه ی «فِرْعَوْنَ» نام شخص نیست، بلکه عنوان پادشاهان مصر بوده است. چنانکه «کسری» عنوان پادشاهان ایران و «قیصر» عنوان پادشاهان روم بوده است. (۱)

پیام ها:

۱- شناخت اوضاع و احوال جوامع در هنگام ظهور و بعثت پیامبران، امری لازم است. إِنَّ فِرْعَوْنَ ...

۲- در شناخت نظام ها، اشخاص مهم نیستند، بلکه عملکردها اهمیت دارند. «إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ» (نام «فرعون» به خاطر عملکرد استکباری و متجاوزانه اوست)

ص: ۱۵

۳- تکبر و گردنکشی، زمینه ی فساد و گناه است. عَلَا فِي الْأَرْضِ ... يَسْتَضَعِفُ ...

يُذَبِّحُ ...

۴- تفرقه اندازی، بارزترین اهرم سلطه مستکبران بر مردم است. «جَعَلَ أَهْلَهَا شِيعًا» (تا وقتی مردم اتحاد و همبستگی داشته باشند، طاغوت ها قدرتی ندارند و نمی توانند کاری از پیش ببرند.)

۵- تفرقه، مقدمه ی ذلت پذیری است. ابتدا مردم گروه گروه و متفرق می شوند سپس به استضعاف کشیده می شوند. «شِيعًا يَسْتَضَعِفُ»

۶- اعمال خلاف کارگزاران، به پای حاکم نیز حساب می شود. در این آیات تمام جنایات یاران فرعون، به شخص او نیز نسبت داده شد. «جَعَلَ ، يَسْتَضَعِفُ ، يُذَبِّحُ»

۷- خداوند، مسأله تفرقه افکنی را قبل از قتل و کشتار ذکر فرموده است. شاید به خاطر آن که تفرقه زمینه ی کشتن و یا مهم تر از کشتن است. شِيعًا ... يُذَبِّحُ

۸- سیاست گذار و دستوردهنده نیز عامل و فاعل جرم شناخته می شود. إِنَّ فِرْعَوْنَ ... يَسْتَضَعِفُ ، يُذَبِّحُ ، يَسْتَحْيِي

۹- تفرقه افکنان مفسدند. «كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ»

آری هر جامعه که حاکمش متکبر، مردمش متفرق، نیروهای فعالش مورد تهدید و منافعش در کام طبقه مرفه باشد، جامعه ای فرعون و طاغوتی است.

و تُرِيدُ أَنْ تَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعَفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَ نَجَعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ «۵»

و ما اراده کرده ایم بر کسانی که در زمین به ضعف و زبونی کشیده شدند، منت گذاریم و آنان را پیشوایان و وارثان(روی زمین) قرار دهیم.

نکته ها:

کلمه ی «منت» در این جا به معنای نعمت بزرگ و با ارزش است، نه منت زبانی که بازگو کردن نعمت به قصد تحقیر دیگران باشد و مسلماً کار زشت و ناپسندی است.

شکی نیست که هرگاه اراده‌ی الهی بر تحقق امری تعلق گیرد، آن مسئله قطعاً عملی خواهد شد و هیچ مانعی نمی‌تواند سدّ راه آن گردد، قرآن می‌فرماید: «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۱) همانا فرمان اوست که هرگاه چیزی را اراده کند که باشد، پس آن چیز خواهد بود و محقق خواهد شد.

با این که همه نعمت‌ها از جانب خداوند است و بندگان در هر نعمتی رهین منت او هستند، لیکن او در خصوص چند نعمت، تعبیر به منت فرموده که طبعاً از اهمیت بالای آنها حکایت دارد، از جمله:

الف: نعمت اسلام. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ» (۲)

ب: نعمت نبوت. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا» (۳)

ج: نعمت هدایت. «بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ» (۴)

د: نعمت حاکمیت مؤمنان. «وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ ...»

در روایات بسیار، حضرت مهدی علیه السلام و حکومت آن بزرگوار در آخرالزمان مصداق اتم این آیه معرفی شده است. (۵)

مسئله حاکمیت مستضعفان بر زمین، با عبارات و بیان‌های مختلفی در قرآن آمده است:

الف: «وَعِدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسِّرَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ» (۶) خداوند به کسانی که ایمان آورده و کار شایسته انجام داده‌اند، وعده‌ی خلافت در زمین را داده است.

ب: «وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونََ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا ... ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ» (۷) بعد از آنکه اقوام ستمگر پیشین را هلاک کردیم... شما را جانشینان زمین قرار دادیم.

ج: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (۸) بندگان صالح، وارث زمین می‌شوند.

د: «وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا» (۹) ما مستضعفان را وارث شرق و غرب زمین گردانیدیم.

ص: ۱۷

۱-۱. یس، ۸۲.

۲-۲. نساء، ۹۴.

۳-۳. آل عمران، ۱۶۴.

۴-۴. حجرات، ۱۷.

۵-۵. تفسیر کنزالدقایق.

٦-٦. نور، ٥٥.

٧-٧. يونس، ١٣ و ١٤.

٨-٨. انبياء، ١٠٥.

٩-٩. اعراف، ١٣٧.

ه: «لَنْهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ. وَ لَنْسَكِنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ» (۱) ما ستمگران را نابود و بعد از آن شما را ساکن زمین می گردانیم.

مراد از مستضعفان در این آیه، با توجه به مجهول بودن فعل «اَسْتُضِعِفُوا»، کسانی هستند که خود در این امر نقش نداشته و استکبار آنها را به استضعاف کشیده باشد.

پیام ها:

۱- حکومت جهانی مستضعفان و حمایت از مظلومان تاریخ، اراده و خواست الهی است. «تُرِيدُ»

۲- در حکومت خودکامه طاغوتی، نیروهای کارآمد به ضعف کشانده می شوند.

«اَسْتُضِعِفُوا»

۳- آینده از آن مستضعفان است. نَجْعَلُهُمْ أُمَّةً ...

۴- امامت، همچون بعثت، نعمت ویژه ای است که خداوند بر مردم مَّت می نهد.

در مورد بعثت پیامبر می فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا» (۲) در این جا می فرماید: نَمَنَّ ... نَجْعَلُهُمْ أُمَّةً

وَنُؤَمِّنُ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نُرِي فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ جُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ» (۶)

و به آنان (مستضعفان) در زمین، قدرت و تمکن بخشیم، و از ناحیه آنان به فرعون و (وزیرش) هامان و سپاهیانشان آنچه را که از آن بیمناک بودند نشان دهیم.

پیام ها:

۱- مستضعفان مأیوس نشوند که خداوند به آنان نیز قدرت می دهد. «وَنُؤَمِّنُ لَهُمْ»

۲- اگر چه کیفر اصلی طاغوت ها در جهان دیگر است، ولی در دنیا نیز از قهر الهی در امان نخواهند بود. نُرِي ... مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ

ص: ۱۸

۱- ۱. ابراهیم، ۱۳-۱۴.

۲- ۲. آل عمران، ۱۶۴.

۳- خداوند، کافران را به دست مؤمنان، ذلیل و خوار می گرداند. نُرَى ... مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ

۴- دشمن هر قدر بزرگ باشد، از مؤمنان هراس و وحشت دارد. «مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ»

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَ جَاعِلُوهُ مِنْ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾

و ما به مادر موسی الهام کردیم که او را شیر بده، پس هرگاه (از فرعونیان) براو بیمناک شدی، او را (در جعبه ای گذاشته و) به دریا بیفکن و (از این فرمان) مترس و (از دوریش) غمگین مباش، (زیرا) ما او را به تو بازمی گردانیم و او را از پیامبران قرار می دهیم.

فَالْتَفَتَهُ آلَ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ جُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ ﴿٨﴾

پس (مادر موسی چنان کرد، چیزی نگذشت که) فرعونیان، او را (دیدند و از آب) برگرفتند تا سرانجام، دشمن و مایه اندوهشان گردد. همانا فرعون و هامان و سپاهیانسان خطاکار بودند.

نکته ها:

به فرعون گفته شده بود که امسال کودکی به دنیا می آید که اگر بزرگ شود تو را سرنگون می کند. او دستور داد تمام نوزادانی را که به دنیا می آیند بکشند؛ اما همین که موسی به دنیا آمد، خداوند به مادرش الهام کرد که او را شیر دهد، آنگاه در صندوقی گذارده و به دریا اندازد.

در این آیه نسبت به مادر حضرت موسی، دو امر، دو نهی و دو بشارت آمده است: دو امر:

«أَرْضِعِيهِ - أَلْقَاهُ»، دو نهی: «لَا تَخَافِي - لَا تَحْزَنِي»، دو بشارت: «رَادُّوهُ - جَاعِلُوهُ»

کلمه «خوف»، در مورد احتمال خطر و کلمه «حزن» در مورد نگرانی قطعی بکار می رود. (۱)

مراد از دریا در این آیه، رود عظیم نیل در کشور مصر است که به جهت بزرگی و عظمت، دریا خوانده شده و کاخ فرعون در ساحل آن بنا شده بود.

وقتی خداوند بخواهد، دشمن انسان نیز مأمن و ملجأ او می شود. «فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ» (عدو شود سبب خیر، گر خدا خواهد). گر نگهدار من آن است که من می دانم شیشه را در بغل سنگ نگه می دارد.

پیام ها:

۱- در اضطراب ها و بن بست ها، خداوند بهترین هادی و حامی مؤمنان است. «أَوْحَيْنَا»

۲- زن نیز می تواند مورد الهام الهی قرار گیرد. «أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أُمَّ مُوسَى»

۳- نزول امدادهای غیبی با بهره گیری از امکانات مادی منافاتی ندارد. شیردادن و در صندوق گذاردن، منافاتی با توکل ندارد. «أَرْضِعِيهِ»

۴- در هیچ شرایطی نباید شیر مادر را از فرزند دریغ داشت. «أَرْضِعِيهِ»

۵- در دستورهای الهی اسراری نهفته است که شاید در نظر ابتدایی، معقول نیاید.

«فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ»

۶- در راه اجرای فرامین الهی، نه از چیزی بترسیم و نه نسبت به مسئله ای نگران باشیم. «لَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي» (مادر موسی دو نگرانی داشت: یکی ترس از کشته شدن فرزند و دیگری غم فراق او، که خداوند هر دو را همان گونه که در آیات بعد خواهیم خواند به نحو احسن جبران فرمود).

۷- آنچه در راه خداوند داده شود، به بهترین وجه باز می گردد. «الْقَاهُ - رَادُّوهُ، جَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ» (مادر موسی به فرمان خداوند فرزندش را رها کرد، خداوند هم او را برگرداند و هم به مقام نبوت رساند). ۸- خداوند، اخباری از غیب را در اختیار افرادی که بخواهد قرار می دهد.

ص: ۲۰

۹- فرعون واسطه نجات موسی از دریا شد، و سرانجام به دست او در همان دریا غرق گردید. «فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيُكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا» (آری، خدا می تواند نوزاد بی دست و پا را در دریا حفظ کند، ولی انسان صاحب دست و پا را غرق سازد)

۱۰- خواست انسان در مقابل اراده ی الهی بی اثر است. «لِيُكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا»

فرعون گمان کرد که هدیه ای برای او رسیده است؛ اما خداوند اراده فرموده بود که دشمنش را در دامان او پیوراند.

۱۱- فرعون و وزیر و لشکریانش طرح دادند و عمل کردند، ولی تدبیر خداوند همه ی آنها را خنثی کرد. «كَانُوا خَاطِئِينَ»

۱۲- طراح، مشاور، آمر و مباشر، همگی به نوعی در جرم شریکند. «كَانُوا خَاطِئِينَ»

﴿وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ ۹»

و(چون) همسر فرعون(احساس کرد که آنان قصد کشتن کودک را دارند خطاب به فرعون) گفت: او را نکشید(که او) روشنی چشم من و توست.

شاید به ما سودی برساند یا او را به فرزندی بگیریم، ولی آنها نمی فهمیدند(که چه کسی را در آغوش خویش می پروراند).

نکته ها:

در زندگی حضرت موسی، چند زن، نقش محوری و اساسی داشته اند: مادر موسی، خواهر موسی، زن فرعون و همسر موسی، در این آیه نقش زن فرعون در جلوگیری از قتل او بیان شده است.

پیام ها:

۱- زنان، در امور اجتماعی دارای نقشی مؤثرند. «قَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ»

(زن فرعون، رأی فرعون را تغییر داد و شوکت، سلطنت و ثروت فرعون هیچ یک مانع او نشد)

۲- با طرح پیشنهادات صحیح و سریع، از القای طرح های انحرافی جلوگیری کنیم. قبل از آنکه فرعون تصمیم خود را ابراز کند، همسرش راه درست برخورد با مسئله را القا نمود. «قَالَتْ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتْ عَيْنٌ لِي وَ لَكَ لَا تَقْتُلُوهُ»

۳- در بیان پیشنهادات از کلمات عاطفی و دلنشین استفاده کنیم. «قُرَّتْ عَيْنٌ لِي وَ لَكَ»

۴- دل های همه به دست خداست. او می تواند سخت ترین دل ها همچون دل فرعون را نیز نرم سازد. «قُرَّتْ عَيْنٌ لِي وَ لَكَ»

۵- در برخورد با منکرات، ابتدا از راه عاطفه وارد شویم و سپس به امر و نهی پردازیم. «قُرَّتْ عَيْنٌ لِي وَ لَكَ لَا تَقْتُلُوهُ»

۶- از نهی از منکر زبانی، غفلت نورزیم که بسیار کارساز است. «لَا تَقْتُلُوهُ» (زن فرعون با گفتن «لَا تَقْتُلُوهُ» از کشته شدن موسی جلوگیری کرد، چنانکه یکی از برادران یوسف با گفتن «لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ» از کشته شدن یوسف جلوگیری کرد).

۷- طاغوت ها از ابتدایی ترین عواطف انسانی نیز بی بهره اند و نیاز به تذکر دارند.

«لَا تَقْتُلُوهُ»

۸- فوائد امر و نهی را بگوییم تا مردم آسان تر بپذیرند. «لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا»

۹- در نظام طاغوتی، ملاک وضع یا لغو قوانین، هوس ها و منافع شخصی طاغوت هاست. (قانون قتل عام نوزادان پسر، بر اساس منافع شخصی فرعون وضع شد و باز بر پایه ی امید به منافع آینده در مورد نوزاد آب آورده (حضرت موسی) همین قانون لغو گردید.) «لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا»

۱۰- برخی انسان ها در ظاهر بسیار بلند پروازند، ولی در باطن اسیر نیازهای درونی خویش هستند. فرعون که ادعا می کرد: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ» سرانجام می پذیرد که ممکن است یک نوزاد آب آورده برای او سودمند واقع شود.

«عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا»

۱۱- فرعون از فرزند پسر محروم بود. لذا با پذیرش نوزاد از آب آورده، به حقارت و عجز خود بیشتر پی برد. «تَتَّخِذُهُ وِلْدًا»

۱۲- گاه ایجاد علاقه و محبت میان افراد بر اساس یک خط غیبی است که خود طرفین نیز از آن غافلند. «وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

وَ أَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۱۰»

ودل مادر موسی (از هر چیز، جز فکر فرزند) تهی شد (و) اگر قلب او را استوار نساخته بودیم تا از ایمان آورندگان (به وعده ی ما باقی) بماند، همانا نزدیک بود که (به واسطه جزع و فزع) آن (راز) را افشا کند.

وَ قَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصَّرَتْ بِهِ عَنْ جُنْبٍ وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ «۱۱»

(مادر موسی) به خواهر او گفت: (صندوق حامل موسی را) دنبال کن پس او از دور وی را زیر نظر داشت، در حالی که (دشمنان) متوجه نبودند (که آنکه او را تعقیب می کند خواهر موسی است و از این تعقیب، چه هدفی دارد).

نکته ها:

تفسیر المیزان، آیه ی «وَ أَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا» را با توجه به سیاق و ظاهر آیات قبل و بعد، چنین معنا نموده اند: دلِ مادر موسی به واسطه ی وحی الهی آرام گرفت و دیگر خوف و ترسی نداشت و اگر آن وعده ی الهی نبود، مادر موسی به سبب شدت اضطراب، آن راز را افشا می کرد.

مادر موسی بعد از آنکه فرزندش را در صندوقی گذارده و در دریا انداخت، به خواهر موسی مأموریت داد تا مخفیانه این جریان را پیگیری کند. او نیز به دور از چشم مأموران حکومتی، صندوق را دنبال کرد تا این که از دریا نجات یافت و در دامان همسر فرعون قرار گرفت. او همچنان موسی را زیر نظر داشت تا این که متوجه شد درباریان فرعون به دنبال دایگانی

برای شیردادن به کودک هستند؛ اما موسی هیچ سینه ای را نمی پذیرد، سرانجام خواهر موسی با طرح پیشنهاد دایگی مادرش و پذیرش دربار، مأموریتش خاتمه یافت.

پیام ها:

۱- افشای اسرار از نشانه های سستی و ضعف ایمان است. «لَتَبْدِي بِهِ لَوْ لَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا»

۲- آرامش دل ها به دست خداست. «رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا»

۳- از نشانه های ایمان، آرامش خاطر و دل آرام است. رَبَطْنَا... لَتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

۴- آنچه در نظر الهی مهم است، ایمان است و زن و مرد تفاوتی ندارند. «لَتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» در صورتی که باید می فرمود: «مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ»

۵- زنان و دختران نیز باید از تدبیرهای لازم در مسائل اجتماعی برخوردار باشند.

«قَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ»

۶- در امور حساسیت برانگیز، کارها را به دیگران واگذار کنیم. «لِأُخْتِهِ» در ماجرای موسی علیه السلام حساسیت بر روی مادر بیشتر بود و امکان داشت که مطلب افشا گردد.

۷- توکل به خدا به معنای بی تفاوتی در مسائل نیست. با این که مادر موسی زن باایمانی بود، ولی باز هم دخترش را برای تعقیب ماجرا فرستاد. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ، قَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ»

۸- در برخورد با نظام های طاغوتی و خفقان آور، تعقیب و مراقبت امری ضروری است. «قُصِّيهِ»

۹- برای حفظ اسرار، عادی سازی در رفتار یک امر لازم است. «عَنْ جُنُبٍ» (خواهر موسی از دور صندوق برادر را زیر نظر داشت، تا این مراقبت بسیار عادی باشد و سبب حساسیت و تحریک دشمن نشود).

۱۰- مؤمن، مأموریت خود را به دور از توجه دشمن به انجام می رساند. «وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

وَ حَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾

و ما(به دهان گرفتن سینه ی) زنان شیرده را از پیش بر او ممنوع کردیم، پس (خواهر موسی که مأموران را در جستجوی دایه دید) گفت: آیا می خواهید شما را بر خانواده ای راهنمایی کنم که سرپرستی او را برای شما بپذیرند و برای او خیرخواه باشند؟

نکته ها:

«مراضع» جمع «مرضع»، یعنی زنان شیرده و دایه.

پیام ها:

۱- اگر خداوند نخواهد، تشکیلات عریض و طویلی همچون دستگاه فرعون نیز از تأمین غذای یک کودک عاجز می ماند. «حَرَّمْنَا»

۲- ابتدایی ترین کارها مثل مکیدن نوزاد نیز با اراده ی الهی است و اگر او نخواهد، اتفاق نخواهد افتاد. «حَرَّمْنَا»

۳- رضاع و سپردن نوزاد به دایه برای شیردادن، سابقه ای تاریخی و طولانی دارد.

«الْمَرَاضِعَ»

۴- وقتی سر انسان متکبر به سنگ خورد، راهنمایی و پیشنهاد دیگران، حتی یک فرد ناشناس را نیز به راحتی می پذیرد. «فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ»

۵- پیشنهادات خود را در رابطه با چیزی که حساسیت برانگیز است، به طور عادی مطرح کنیم. «هَلْ أَدُلُّكُمْ»

۶- در برابر دشمن باید زیرک بود. (خواهر موسی، نامی از مادر به میان نیاورد و نگفت: «علی امه»، بلکه آن را به صورت ناشناس ذکر کرد.) «عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ»

۷- نیازمندی های نوزاد، منحصر در غذا نیست، بلکه او به خانواده و کانون محبت نیز احتیاج دارد؛ لذا خواهر موسی سخن از سرپرستی همه جانبه کرد، نه تنها

۸- پیش نهادهای خود را به گونه ای مطرح کنیم که مخاطب، آن را به نفع خود بداند. «يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ»

۹- کفالتی ارزشمند است که با خیرخواهی و محبت همراه باشد. «يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ نَاصِحُونَ»

فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَ لَتَعْلَمَنَّ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ۚ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿۱۳﴾

پس ما (این گونه) او را به مادرش باز گردانیدیم تا روشنی چشم او باشد و غم نخورد و بداند که همانا وعده الهی حق است، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

گاهی اوقات عناوین برای انسان، مزاحم و مانعند. مثلاً در این ماجرا مادر موسی پذیرفت که به عنوان دایه فرزندش را شیر دهد؛ زیرا عنوان مادر، سبب قتل فرزند و آزار مادر می شد.

پیام ها:

۱- وعده های الهی تخلف ندارد. در آیه ی هفتم خداوند وعده داد که نوزاد را به مادر برگرداند و در این آیه می خوانیم که او را برگرداند. «إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ - فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ»

۲- نوزاد، نور چشم مادر است. «كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا»

۳- برای اهل حق، اهداف مهم است، نه عناوین. «فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ» سرانجام، فرزند به آغوش مادر بازگشت گرچه این بار، مادر به عنوان دایه استخدام شد؛ ولی عنوان مهم نیست، برگشتن نوزاد مهم است.

۴- مادر به واسطه ی ارتباط عمیق با فرزند، بیشترین نقش را در زندگی او دارد.

«إِلَىٰ أُمِّهِ» (در این جا نامی از پدر موسی به میان نیامده است.)

۵- عاقبت، سختی ها بسر آمده و فراق به وصال خواهد انجامید. «فَرَدَدْنَاَهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا» (پس از مدّت ها نگرانی و غم، سرانجام خداوند، موسی را به مادر بازگرداند. «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»)

۶- اگر خداوند بخواهد، یک فرد، مایه ی امید و نور چشم دو گروه مخالف (خاندان فرعون و خاندان موسی) می شود. «قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ - تَقَرَّ عَيْنُهَا»

۷- انبساط و شادی، حزن و اندوه، در بینایی انسان تأثیر دارد. «تَقَرَّ عَيْنُهَا» چنانکه در آیه ی ۸۴ سوره ی یوسف، می خوانیم: دوری حضرت یوسف، باعث نابینایی حضرت یعقوب گردید. «وَ ابْصُرْتُ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ»

۸- ایمان به خداوند دارای مراحل و درجاتی است. مادر موسی بانویی مؤمنه بود، «رَبَطْنَا عَلَيَّ قَلْبَهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» اما یک مؤمن نیز باید به مرحله ی یقین و علم عمیق برسد. «لَتَعْلَمَنَّ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۹- فلسفه و دلیل بعضی حوادث، درک حقایق و وعده های الهی است. «لَتَعْلَمَنَّ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۱۰- اکثر مردم ظاهرین هستند و درکی از اسرار حکیمانه و نقشه های مدبرانه ی خداوند ندارند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ «۱۴»

چون موسی نیرومند شد و کامل گردید، به او حکمت و دانش عطا کردیم و ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

نکته ها:

«أشد» از «شدت»، به معنی نیرومند شدن و «استوی» از «استواء» به معنای کمال خلقت و اعتدال آن است.

عبارت «حُكْمًا وَ عِلْمًا» سه مرتبه در قرآن مجید آمده که در همه موارد، حکم بر علم مقدم

شده است. «حکم» به معنای فهم درست و قدرت بر داوری صحیح و «علم» به معنای داشتن آگاهی و اطلاعات است.

پیام ها:

۱- اولین شرط پذیرش مسئولیت، بلوغ جسمانی است. «وَلَمَّا بَلَغَ»

۲- بلوغ واقعی، تنها به رشد جسمی و نیروی جنسی نیست، بلکه به کمال فکر و عقل نیز وابسته است. «وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى»

۳- وعده های الهی، تخلف ناپذیر است. «جَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ - وَ لَمَّا بَلَغَ ... آتَيْنَاهُ»

۴- نزول الطاف الهی، شرایط مناسب می خواهد. «وَلَمَّا بَلَغَ ... آتَيْنَاهُ»

۵- حکمت بر علم مقدم است. «حُكْمًا وَ عِلْمًا»

۶- لطف به نیکوکاران، سنت الهی است. «وَ كَذَلِكَ»

۷- پاداش نیکوکاران، منحصر به آخرت نیست. «وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» (بهره مند شدن موسی علیه السلام از حکمت و دانش، پاداش الهی در برابر احسان اوست).

وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَ هَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتِغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ «۱۵»

و موسی وارد شهر شد، در حالی که مردم (از ورودش) بی خبر بودند، پس در آنجا به دو مرد برخورد که با یکدیگر نزاع می کردند، این یکی از طرفدارانش و آن (دیگری) از دشمنانش بود. پس آن که از پیروان موسی بود، از او در برابر دشمنش یاری خواست. پس موسی (به حمایت از دوست خود) مشتت بر او زد که کار او را ساخت (و با همان مشت کشته شد)، موسی (از این پیشامد تکانی خورد و) گفت: این از کار شیطان بود، همانا او دشمن گمراه کننده ی آشکاری است.

ظاهراً حضرت موسی قبل از نبوتش، بیرون از شهر زندگی می کرده است و این یا به خاطر حرکات انقلابی او بوده که در آنجا بسر می برده و یا به خاطر این که کاخ فرعون که موسی علیه السلام در آن زندگی می کرده، خارج از شهر قرار داشته است.

سؤال: اگر پیامبران خدا معصومند، پس مشت زدن و آدم کشتن موسی علیه السلام چه توجیهی دارد و چگونه تفسیر می شود؟

پاسخ: کلمه ی «هذا» در جمله ی «هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» به نزاع و ستیز آن دو مرد اشاره دارد نه به عمل حضرت موسی، یعنی ایجاد این درگیری کار شیطان است.

حضرت موسی قصد کشتن آن مرد را نداشت و فقط به خاطر دفاع از یک مؤمنی دست به این کار زد. از این روی خداوند از قتل او انتقاد نکرده و در جای دیگر می فرماید: «وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ» (۱) تو یکی از فرعونیان را به قتل رساندی و دچار غم و اندوه شدی و ما تورا از غم نجات دادیم.

پیام ها:

۱- مصلحان جامعه باید گاهی به صورت ناشناس و غیر رسمی، بدون نام و عنوان در میان مردم حاضر شوند. «دَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَيَّ حِينَ غَفَلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا»

۲- حضرت موسی قبل از نبوت نیز دارای یار و پیرو بود. «مِنْ شِيعَتِهِ»

۳- گرچه موسی بزرگ شده ی کاخ فرعون بود، ولی مردم مستضعف به خاطر تفکر و منش، او را حامی و رهبر خود می دانستند. «فَاسْتَعَاثَهُ»

۴- دفاع و حمایت از مظلومان، شیوه ی اولیای الهی است. «فَوَكَرَهُ مُوسَى»

۵- انبیا، افرادی با غیرت، جوانمرد، مظلوم نواز و ظلم ستیز بوده اند. «فَاسْتَعَاثَهُ ...»

فَوَكَرَهُ مُوسَى

۶- مردان خدا در صورت لزوم با دشمن درگیر می شدند و از زور بازو بهره

می بردند. «فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ»

﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ (۱۶)

(موسی) گفت: پروردگارا! همانا من به خویشتم ستم کرده ام، پس مرا ببخش، پس (خداوند) او را آمرزید به درستی که او آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

سؤال: جمله ی «ظَلَمْتُ نَفْسِي» به خودم ظلم کردم، از زبان کسی که به پیامبری می رسد چه معنایی دارد؟

پاسخ: مراد از ظلم به خود در اینجا، گرفتار شدن به آثار اجتماعی قتل غیر عمد است، نه گناه، تا با مقام عصمت منافات داشته باشد. زیرا خداوند، موسی را مخلص می داند؛ «إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا» (۱) و کسی که به این درجه نائل گردید دیگر گناه نمی کند، زیرا شیطان اقرار کرده که قدرت نفوذ در مخلصین را ندارد. «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغَوِّيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ. إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ» (۲)

پیام ها:

۱- در دعا، خداوند را با کلمه مبارکه ی «رَبِّ» بخوانیم. ﴿قَالَ رَبِّ﴾

۲- هر چند کار خلاف، عمدی نباشد ولی نباید از آثار طبیعی و وضعی آن غافل بود. «ظَلَمْتُ نَفْسِي» (حضرت موسی به قصد نجات یک مؤمن وارد صحنه شد و ناخواسته مرتکب قتل گردید و در واقع گناهکار به حساب نمی آمد؛ اما این عمل، کار او را دشوار کرد و این یک آفت بود.)

۳- افراد صالح حتی در برابر کجی های غیر عمدی نیز بلافاصله استغفار می کنند و از تبعات آن دوری می گزینند. «فَاغْفِرْ لِي» (حضرت موسی با استغفار خود چند چیز را از خداوند درخواست کرد، هم محو آثار اجتماعی کار خود را، هم برطرف شدن نگرانی از آینده را و هم دفع

ص: ۳۰:

۱-۱. مریم، ۵۱.

۲-۲. ص، ۸۲-۸۳.

توطئه های انتقام جویانه ی فرعونیان را.)

۴- دعای انبیا مستجاب است. «فَعَفَّرَ لَهُ»

قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾

(سپس موسی) گفت: پروردگارا! به خاطر (قدرت و) نعمتی که بر من ارزانی داشتی، پس هرگز پشتیبان تبهکاران نخواهم بود.

نکته ها:

شاید مراد از نعمت در جمله ی «أَنْعَمْتَ عَلَيَّ»، غفران و بخشش الهی باشد.

پیام ها:

۱- قدرت جسمی، از نعمت های الهی است. «بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ» (موسی قدرتی داشت که با یک مشت توانست کافری را از پا در آورد.)

۲- شکر نعمت های الهی، دوری از ستم به دیگران است. «بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ» شکرانه ی بازوی توانا بگرفتن دست ناتوان است

۳- همکاری با گنهکاران نیز گناه است. «فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ»

(به گفته ی روایات، راضی بودن به گناه دیگران هم گناه بحساب می آید.)

فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفاً يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِحُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾

(ولی از آن پس، موسی به سبب این قتل) در شهر نگران و ترسان گردید (و هر لحظه انتظار حادثه ای را می کشید) پس ناگهان (مشاهده کرد) همان کسی که دیروز از او یاری طلبیده بود، با فریاد از او کمک می خواهد!، موسی به او گفت: بدرستی که تو در گمراهی آشکاری هستی!.

۱- هر ترسی مذموم نیست، ترس از نرسیدن به اهداف خود و یا دستیابی دشمن به آرزوهایش، ترس پسندیده است. «خَائِفًا يَتَرَقَّبُ»

۲- از بازتاب کارها و تصمیمات خود مراقبت کنیم. «يَتَرَقَّبُ»

۳- با وجود آنکه موسی در کاخ فرعون زندگی می کرد، ولی با مردم رابطه داشت و در میان آنان به شخصی مصلح شهرت یافته بود. «يَشْتَصِرُخُهُ»

۴- اگر در جایی وظیفه تقیه است و باید به خاطر مصالحی اهداف مکتوم بماند، نباید هر روز دست به تحرک و آشوبی زد و عدم رعایت این موضوع، گناه محسوب می شود. «إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُّبِينٌ»

۵- خودی های بی توجه را باید توبیخ کرد و نباید به خاطر حزب و گروه، خلاف آنان را نادیده گرفت. «إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُّبِينٌ»

فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَنْ تَمْتَلِنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾

پس چون (موسی) خواست به آن کسی که دشمن هر دوی آنها بود حمله کند (و با او درگیر شود، او) گفت: ای موسی! آیا تصمیم گرفته ای که مرا (هم) به قتل برسانی، همان گونه که دیروز (نیز) انسانی را کشتی؟! تو جز زورگویی در روی زمین هدفی نداری و نمی خواهی که از مصلحان باشی.

نکته ها:

کلمه ی «بطش» به معنای خشم همراه با شدت و قدرت است.

پیام ها:

۱- انتقاد از خلاف دوستان، نباید سبب رها کردن و حمایت نکردن از حق آنان

شود. (با این که حضرت موسی در آیه ی قبل با جمله ی «إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُبِينٌ» از یار خود انتقاد کرد؛ ولی باز هم تصمیم به حمایت از او گرفت) «أَرَادَ أَنْ يَنْطِشَ»

۲- در همه جا موعظه کارساز و کافی نیست، گاهی زور و قدرت لازم است. «أَرَادَ أَنْ يَنْطِشَ»

(«وقار» به معنای وارفتگی و بی حالی نیست، حضرت موسی دو روز پی در پی درگیری خیابانی داشت.)

۳- در نظام استکباری، فرعون که نوزادان معصوم را عمداً به قتل می رساند، خدا خوانده می شود! ولی موسی که بدون قصد قتل به دشمن کافر ضربه ای وارد می کند و منجر به مرگ او می شود، جبار معرّفی می شود!! «تَكُونُ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ»

وَ جَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ «۲۰»

(در این هنگام) مردی از دورترین نقطه شهر (که مرکز استقرار فرعونیان بود) شتابان (به سوی او) آمد و گفت: ای موسی! همانا سران قوم در مورد تو مشورت می کنند تا تو را بکشند، پس (فوراً از اینجا) خارج شو، همانا که من از خیرخواهان و دلسوزان تو هستم.

فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۲۱»

پس (موسی) از شهر خارج شد در حالی که نگران و ترسان بود. گفت:

پروردگارا! مرا از (دست) این گروه ستمگر نجات ده.

نکته ها:

مراد از کلمه ی «رَجُلٌ» در این آیه، همان «مؤمن آل فرعون» است که سوره ی «مؤمن» (غافر) به نام او ست. او ایمان خود را کتمان و در لباس تقیه به موسی کمک می کرد.

۱- حضرت موسی در دربار فرعون، عامل نفوذی و طرفدار داشت. «جَاءَ رَجُلٌ»

۲- کمک به ظالم در هر شکلی حرام است؛ ولی ورود و نفوذ در دستگاه برای کمک به اهل ایمان کاری پسندیده است. «جَاءَ رَجُلٌ» (حضور علی ابن یقطین یکی از یاران امام کاظم علیه السلام در دستگاه ظلم بنی عباس نیز از همین باب بود.)

۳- طاغوت ها برای امتیت و آسایش بیشتر خود، در میان مردم و مرکز شهر زندگی نمی کنند. «أَقْصَى الْمَدِينَةِ»

۴- در حفظ جان رهبران و نخبگان جامعه، نهایت تلاش خود را بکار ببریم.

«يَسْعَى»

۵- گاه، خبررسانی به موقع و سوز و سرعت در کار، سرنوشت یک ملت را عوض می کند. «يَسْعَى» (چه بسا که اگر این مرد، اخبار را به موسی علیه السلام نمی رساند و آن حضرت از شهر بیرون نمی رفت، به دست مأموران فرعون کشته می شد.)

۶- یک انسان انقلابی مثل موسی، جبهه ی کفر و مهره های آن را به اضطراب و تکاپو می اندازد. «إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ»

۷- اطرافیان طاغوت ها نیز در جرم آنها شریک هستند. «يَأْتَمِرُونَ بِكَ»

۸- افشای توطئه ها و طرح های خائنانه واجب است. «يَأْتَمِرُونَ بِكَ»

۹- مصلحان جامعه باید همواره آمادگی هجرت و آوارگی را داشته باشند.

«فَخَرَجَ»

۱۰- به هشدارهای دلسوزانه بها دهیم و نصیحت دیگران را بپذیریم. «فَأَخْرَجَ - فَخَرَجَ»

۱۱- شجاعت، به معنای در دسترس دشمن قرار گرفتن نیست. «فَخَرَجَ»

۱۲- زندگی انبیا غالباً با آوارگی و سختی همراه بوده است. «فَخَرَجَ»

۱۳- سعی و همت خود را بکار ببریم؛ ولی نتیجه را از خداوند بخواهیم. «فَخَرَجَ -

۱۴- دعا باید با تلاش و حرکت همراه باشد. «فَخَرَجَ مِنْهَا - قَالَ رَبِّ نَجِّنِي»

۱۵- رهبران الهی، در همه حالات از خداوند استمداد می کنند. «رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»، «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي» (۱)، «رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ» (۲) و «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۳)

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تَلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ (۲۲)

و چون (موسی) به سوی مدین روی نهاد، گفت: امید است که پروردگارم مرا به راه راست هدایت فرماید.

نکته ها:

«مَدْيَنَ» شهری در جنوب شام و شمال حجاز، و نزدیک تبوک است که در آن زمان از قلمرو حکومت فرعون، بیرون بوده است.

پیام ها:

۱- تحرک، هجرت و بکارگیری تاکتیک های متفاوت از لوازم یک انقلاب است.

«وَلَمَّا تَوَجَّهَ»

۲- اوّل حرکت کنیم، سپس دعا کنیم و امیدوار باشیم. «وَلَمَّا تَوَجَّهَ ... قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي

۳- امیدواری، در همه ی حالات پسندیده است. «عَسَىٰ رَبِّي»

۴- فراز و نشیب ها، یک سنت الهی در راه تربیت انسان هاست. «وَلَمَّا تَوَجَّهَ ... قَالَ عَسَىٰ رَبِّي

۵- کار خود را با استمداد از پروردگار آغاز کنیم. «وَلَمَّا تَوَجَّهَ ... قَالَ عَسَىٰ رَبِّي ...

ص: ۳۵

۱- ۱. قصص، ۱۶.

۲- ۲. قصص، ۱۷.

۳- ۳. قصص، ۲۴.

۶- در محیطهای طاغوت زده که زمینه ی انحراف و تصمیمات نابخردانه فراهم است، از خداوند، هدایت بجوییم. «يَهْدِينِي سَوَاءَ السَّبِيلِ»

وَ لَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَشْقُونَ وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَشْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرُّعَاءَ وَ أَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾

و چون موسی به (چاه) آب مدین رسید، گروهی از مردم را در اطراف آن دید که به سیراب کردن (چهار پایان خویش) مشغولند و در کنار آنان به دو زن برخورد که مراقب بودند (تا گوسفندانشان با گوسفندان دیگر مخلوط نشوند. پس موسی جلو رفته و به آنان) گفت: منظور شما (از این کناره گیری) چیست؟ گفتند: ما (برای پرهیز از اختلاط با مردان، گوسفندان خود را) آب نمی دهیم تا این که همه ی چوپانان خارج شوند و (حضور ما در این جا برای آن است که) پدر ما پیرمردی کهنسال است.

فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾

پس (موسی گوسفندانشان را) برای آنان آب داد، سپس رو به سوی سایه آورد و گفت: پروردگارا! همانا من به هر خیری که تو برایم بفرستی نیازمندم.

نکته ها:

«تَذُودَانِ» از ماده «ذود» به معنای منع کردن و جلو گیری کردن است.

در این آیه، کلمه «وَجَدَ» دو مرتبه تکرار شده که نشانه ی دو نگاه جداگانه است، در حالی که اگر مردان و زنان در کنار هم بودند با یک نگاه دیده می شدند.

۱- از حیا و ضعف زنان، سوء استفاده نکنیم. اگر قانون و حمایتی در کار نباشد، بسیاری از مردان، حقوق زنان را نادیده می‌گیرند. اُمَّهُ ... يَسْقُونَ وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ

۲- حریم میان زن و مرد یک ارزش است که دختران شعیب آن را مراعات می‌کردند. «وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ»

۳- دختران پیامبر خدا چوپانی می‌کنند، ولی هرگز تن به ذلت و گدایی نمی‌دهند.

«امْرَأَتَيْنِ تَدُودَانِ»

۴- چوپانی، شغل بسیاری از انبیای الهی بوده است. «وَ اَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» اگر پدر ما پیر نبود، خودش چوپانی می‌کرد.

۵- مشکلات شخصی، ما را از حمایت دیگران باز ندارد. «قَالَ مَا خَطْبُكُمْ» (موسی علیه السلام که جانش در خطر و در حال فرار بود، از کمک و حمایت دیگران دست برنداشت.)

۶- حمایت از زنان یک ارزش انسانی است. «مَا خَطْبُكُمْ»

۷- گفتگوی مرد با زن در صورت لزوم مانعی ندارد. «مَا خَطْبُكُمْ»

۸- سعی کنیم در حرف زدن با نامحرم، خلاصه سخن بگوییم. «مَا خَطْبُكُمْ»

۹- نسبت به آنچه در اطراف ما می‌گذرد، بی تفاوت نباشیم. «مَا خَطْبُكُمْ»

۱۰- کار زن در خارج از منزل اشکالی ندارد، به شرط آنکه:

الف: زن در محیط کار، تنها نباشد. «امْرَأَتَيْنِ»

ب: با مردان اختلاطی نداشته باشد. «مِنْ دُونِهِمْ - لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرَّعَاءُ»

ج: مردی که توان کار داشته باشد، در خانواده نباشد. «اَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ»

۱۱- اگر در موضعی غیر عادی قرار داریم، از خود دفع شبهه کنیم. «وَ اَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ»

۱۲- وقتی پدر و نان آور خانواده از کار می‌افتد، همه ی فرزندان حتی دختران نیز

۱۳- در کمک به دیگران، شرطی قرار ندهیم و سریع اقدام کنیم. «فَسَقَى لَهُمَا»

حضرت موسی همین که دلیل منطقی آن دو زن را شنید، بدون هیچ گونه پرسش و درخواستی، بی درنگ به رفع خواسته آنان پرداخت.

۱۴- خدمت به مردم را خالصانه انجام دهیم و حل مشکلات خود را از خداوند بخواهیم. «فَسَقَى لَهُمَا - رَبِّ إِنِّي» (موسی گوسفندان آن دو دختر را سیراب کرد، ولی برای رفع گرسنگی خود به جای استمداد از آنان، از خدا کمک طلبید.)

۱۵- همه چیز را از خداوند درخواست نماییم. «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ»

۱۶- در دعا، برای خداوند تکلیف و مصداق معین نکنیم. «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (حضرت موسی با این که گرسنه بود؛ ولی از خدا، مصداقی از نان و غذا طلب نکرد.)

فَجَاءَتْهُ إِخِدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرٌ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتُ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۲۵»

پس (چیزی نگذشت که) یکی از آن دو (زن) در حالی که با حیا و عفت راه می رفت به نزد او آمد و گفت: همانا پدرم از شما دعوت می کند تا مزد این که برای ما آب دادی به تو پردازد. پس همین که موسی به نزد آن پدر پیر (حضرت شعیب) آمد و سرگذشت خود را برای او بازگو کرد، او گفت:

نترس، تو از (دست) گروه ستمگران نجات یافتی.

پیام ها:

۱- پاداش انسان ها را سریع و بلافاصله پردازیم. «فَجَاءَتْهُ»

۲- رفت و آمد زن در بیرون خانه باید براساس حیا و عفت باشد. «تَمْشِي عَلَى

اِسْتَحْيَاءِ» (حیا، از برجسته ترین کمالات زن در قرآن می باشد).

۳- در دعوت، مرد از مرد و زن از زن دعوت کند. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ»

۴- بدون دعوت، خود را میهمان نکنیم. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ»

۵- کسی که از دامن طاغوت بگریزد، به خانه ی پیامبر خدا میهمان می شود. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ»

۶- غریب نوازی، از صفات بارز پیامبران الهی است. «يَدْعُوكَ»

۷- برای خدمات مردم، ارزش قائل شویم. «لِيَجْزِيَكُ»

۸- قصد قربت، با قدردانی دیگران منافاتی ندارد. «أَجْرٌ مَّا سَيَقِيْتُ» (حضرت موسی کار را برای رضای خدا انجام داد؛ ولی حضرت شعیب با پرداخت مزد از زحمات او تقدیر کرد).

۹- حوادث را برای اهل خبره، تفسیر و تحلیل و بازگو کنیم. «قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ»

۱۰- عاقبت اهل ایمان، نجات و رستگاری است. «نَجْوَتْ»

۱۱- دعای انبیا، مستجاب است. «نَجْوَتْ» حضرت موسی دیروز دعا کرد: «رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (۱)، امروز می شنود: «لَا تَخَفْ نَجْوَتْ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»

۱۲- با اولیای خدا بودن، یک نوع ایمنی و احساس امتیت است. «نَجْوَتْ»

قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ «۲۶»

یکی از آن دو (دختر، خطاب به پدر) گفت: ای پدر! او را استخدام کن، زیرا بهترین کسی که (می توانی) استخدام کنی، شخص توانا و امین است.

نکته ها:

امام رضا علیه السلام فرمود: «حضرت شعیب از دخترش پرسید: چگونه امانت داری این جوان را

ص: ۳۹

فهمیدی که او را امین می خوانی؟ گفت: وقتی دعوت شما را به او ابلاغ کردم، به من گفت: از پشت سر من، مرا راهنمایی کن». (۱) تا مبدا به قامت من چشم بدوزد.

پیام ها:

۱- دختران نیز در خانواده بر اساس منطق و حکمت، حق پیشنهاد دارند و فرقی با دیگران ندارند. «قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ»

۲- روابط حسنه میان والدین و فرزندان و آزادی بیان در خانواده، یک ارزش است. «يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ»

۳- همه ی اعضای خانه پیشنهاد بدهند؛ ولی تصمیم نهایی با سرپرست خانواده است. «اسْتَأْجِرْهُ»

۴- زنان عقیفه به دنبال آنند تا کمتر از منزل خارج شوند. «اسْتَأْجِرْهُ» (برای کارهای سخت خارج از منزل، از مرد استفاده شود).

۵- کار، عار نیست، اولیای خدا نیز کار می کرده اند. «اسْتَأْجِرْهُ»

۶- در گزینش ها، به بهترین ها توجه کنیم. «خَيْرٌ مِّنْ اسْتَأْجِرْت»

۷- برای استخدام، دو عنصر توانایی (تخصّص) و امانتداری (تعهد)، لازم است.

«الْقَوِيُّ الْأَمِينُ»

۸- توانایی ها و امانتداری ها را باید در شرایط عادی و بدون توجه طرف، شناسایی و احراز کرد. «الْقَوِيُّ الْأَمِينُ»

(غالب افراد با تصنع، تملق و ریاکاری، واقعیت خود را می پوشانند؛ اما حضرت موسی در یک صحنه ی طبیعی، با یک کار حمایتی و برخورد عقیفانه، خود را نشان داد.)

ص: ۴۰

* خداوند از مردم، عمران و آبادی زمین را خواسته که بدون کار و تلاش محقق نمی شود.

«هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (۱)

* در سراسر قرآن بر عمل صالح که دارای معنای بسیار گسترده ای است، تکیه شده است.

* انبیای الهی، کشاورز، چوپان، خیاط و نجار بوده اند.

* کار در اسلام عبادت و به منزله ی جهاد است. (۲)

* دعای بیکار مستجاب نمی شود.

* کار وسیله ی تربیت جسم و روح، پرکردن ایام فراغت، مانع فساد و فتنه، عامل رشد و نبوغ و ابتکار، توسعه ی اقتصادی، عزت و خودکفائی و کمک به دیگران می باشد.

* قرآن می فرماید: ما زمین را برای شما رام قرار دادیم، پس از پشت آن بالا روید و از رزق آن بخورید. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ» (۳)

* اسلام برای کار بازویی احترام ویژه ای قائل شده است و مراعات حق کارگر و تحصیل رضای او و پرداخت سریع مزد او و اضافه پرداخت بر مقدار تعیین شده و احترام به او همه و همه مورد سفارش اسلام است. همان گونه که برای کشاورزی سفارش نموده تا آنجا که سیراب کردن درخت، پاداش سیراب کردن مؤمن دارد.

* حضرت علی علیه السلام به استاندارش سفارش می کند که کشاورزان مورد ستم قرار نگیرند و در گرفتن مالیات مراعات آنان را بکن.

* کارهای فکری نیز از ارزش بالایی برخوردار است تا آنجا که یک ساعت فکر مفید از ساعت ها عبادت بهتر است.

* کم کاری و سهل انگاری در کار، مورد انتقاد است تا آنجا که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند دوست دارد هرکس کاری انجام می دهد آن را به نحو احسن انجام دهد.

* قرآن می فرماید: هرگاه از کار مهمی فارغ شدی به کار مهم دیگری پرداز. «فَإِذَا فَرَغْتَ

٢-٢. وسائل، ج ١٢، ص ٤٣.

٣-٣. ملك، ١٥.

بنابراین بیکاری، ممنوع.

آری، بیکاری مایه ی خستگی، تبلی، فرسودگی، فرصتی برای نفوذ شیطان، ایجاد فتنه و گسترش گناه می باشد.

*البته اسلام برای کار، ساعت و مرز قرار داده و به کسانی که در ایام تعطیل کار می کنند، لقب متجاوز داده است. (۲)

*امام رضا علیه السلام فرمود: مؤمن باید ساعات خود را بر چهار بخش تقسیم کند: ساعتی برای کار، ساعتی برای عبادت، ساعتی برای لذت و ساعتی برای دوستان و رسیدگی به امور اجتماعی که در غیر این صورت انسان به صورت عصری حریص در آمده و مورد تمام انتقادهایی که درباره ی حرص است قرار می گیرد.

*اسلام توجه خاصی به کیفیت کار دارد، نه به مقدار و کمیت آن. (۳)

*به هر حال اسلام به کار اهمیت داده تا آنجا که در حدیث می خوانیم: خداوند بنده پر خواب و انسان بیکار را دشمن دارد.

(۴) امام باقر علیه السلام فرمود: «کسی که در کار دنیایش تنبل باشد، در کار آخرتش تنبل تر است». (۵)

*در حدیث می خوانیم: شخص فقیر و بیکاری نزد پیامبر آمد و تقاضای کمک کرد. حضرت فرمود: آیا کسی در منزل تبری دارد؟ یک نفر گفت: بله، او تبر را آورد و پیامبر چوبی که در کنارش بود، دسته ی آن تبر قرار داد و به آن شخص بیکار تحویل داد و فرمود: این ابزار کار؛ اما تلاش با خودت.

از این حرکت چند نکته استفاده می شود:

۱. انبیا در فکر زندگی مردم نیز هستند.

۲. ضعیف ترین فرد جامعه می تواند با شخص اول جامعه ملاقات کند.

۳. جامعه نیاز به تعاون و همکاری دارد. تبر از یک نفر و چوب آن از دیگری، هماهنگی و سازندگی و تبر سازی از شخص پیامبر.

ص: ۴۲

۱- ۱). انشراح، ۷.

۲- ۲). «الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» بقره، ۶۵.

۳- ۳). «إِيَّاكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» هود، ۷.

٤-٤. وسائل، ج ١٢، ص ٣٧.

٥-٥. وسائل، ج ١٢، ص ٣٧.

۴. برای مبارزه با فقر، باید ابزار تولید را در اختیار نیروهای فعال جامعه قرار داد.

قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِخِدَى ابْنَتِي هَاتِنِ عَلِيَّ أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾

(حضرت شعیب به موسی) گفت: من قصد دارم تا یکی از این دو دخترم را به همسری تو درآورم بر این (شرط) که هشت سال برای من کار کنی و اگر (این مدت را) به ده سال تمام کردی، پس (بسته به خواست و محبت) از ناحیه توست و من نمی خواهم که بر تو سخت گیرم، بزودی به خواست خداوند، مرا از صالحان خواهی یافت.

نکته ها:

ما می توانیم تمام کارهای خود را رنگ الهی دهیم، چنانکه قرآن می فرماید: «صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» (۱) مثلاً هرگاه صورت خود را می شویم، قصد وضو نماییم، هرگاه می نشینیم مثل پیامبر صلی الله علیه و آله روبرو قبله نشینیم، به جای مدرک و مقام، برای رضای خداوند درس بخوانیم، لباسی که برای همسر می خریم، به مناسبت اعیاد مذهبی همچون عید غدیر یا تولد حضرت زهرا علیها السلام باشد، هدیه ای که برای فرزند خود می خریم به مناسبت کسب یک کمال معنوی باشد، همان گونه که در این آیه به جای هشت سال فرمود: به اندازه ی هشت حج.

پیام ها:

اشاره

۱- اگر کاری بر اساس جوانمردی و ضعیف نوازی انجام شود، علاوه بر اجر معنوی، پاداش دنیوی نیز بدنبال دارد. «قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ» (حضرت موسی که تا ساعاتی پیش حتی بر جان خود ایمن نبود، اینک علاوه بر امتیّت

ص: ۴۳

جانمی، صاحب زن و زندگی و کار می شود.)

۲- سنت های خوب ازدواج (همچون حضور در منزل دختر و گفتگو با حضور پدرش) را از انبیا بیاموزیم. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ - إِنْ أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ»

۳- شناخت داماد پیش از اقدام به ازدواج، امری ضروری است. «فَلَمَّا جَاءَهُ وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصِصَ - قَالَ إِنْ أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ» (موسی سرگذشت خود را صادقانه به شعیب گفت و او به موسی اطمینان پیدا کرد، آنگاه پیشنهاد دامادی او را برای دخترش مطرح نمود.)

۴- اگر از امین بودن، توانایی و علاقه مندی به کار جوان مطمئن شدیم «الْقَوِيُّ الْأَمِينُ» نداشتن امکانات و مسکن را مانع ازدواج قرار ندهیم. «أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ»

۵- پیشنهاد ازدواج از جانب پدر دختر مانعی ندارد. «إِنْ أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ»

۶- رعایت نوبت میان دختران، و ازدواج دختر بزرگتر قبل از کوچکتر، همه جا ضروری نیست. «إِخْدَى ابْنَتِي» (حضرت شعیب به حضرت موسی گفت:

می خواهم یکی از این دو دخترم را به ازدواج تو در آورم و شرط نکرد که دختر اول باشد یا دوم.)

۷- پدر نباید در امر ازدواج میان دختران، تفاوت بگذارد. «إِخْدَى ابْنَتِي هَاتَيْنِ»

۸- دختر و پسر هنگام خواستگاری، می توانند در برابر یکدیگر قرار بگیرند.

«هَاتَيْنِ»

۹- غریزه ی جنسی را جدی بگیریم. حتی در خانه ی نبوت، برای سلامت محیط خانه و کار، ابتدا به امر ازدواج اقدام و سپس به استخدام توجه می شود. «أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ - عَلِيٌّ أَنْ تَأْجُرَنِي»

۱۰- ازدواج، با مهریه همراه است. «عَلِيٌّ أَنْ تَأْجُرَنِي»

۱۱- لازم نیست مهریه مال و ثروت باشد. حضرت شعیب به موسی گفت: دخترم را به ازدواج تو در می آورم به شرط آن که هشت سال برای من کار کنی. «عَلِيٌّ أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَجٍ» (البته در شریعت اسلام می بایست به فتاوی مراجع تقلید

۱۲- زمان بندی قراردادها را بر اساس زمان عبادات و امور معنوی قرار دهیم.

«تَمَانِي حَجِّ» (به جای هشت سال، فرمود: هشت حج)

۱۳- یکی از راه های ترویج معروف، بزرگداشت اوقات معنوی و «ایام الله» است.

«تَمَانِي حَجِّ»

۱۴- مقام نبوت، مانع از صحبت پیرامون مقدار مهریه و مال الاجاره نیست. «تَمَانِي حَجِّ»

۱۵- مراسم حج، در ادیان گذشته نیز سابقه داشته است. «حَجِّ»

۱۶- هنگام صحبت برای مهریه، پدر عروس، حدّ اقل مورد قبول را انتخاب کند و پذیرش بیشتر را به اختیار داماد بگذارد. «فَإِنْ أَتَمَّمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ» حضرت شعیب به موسی گفت: اگر هشت سال را به ده سال برسانی اختیار با شماست.

۱۷- در میزان مهریه، داماد را در تنگنا قرار ندهید. «فَمِنْ عِنْدِكَ»

۱۸- پدر عروس در امر ازدواج سخت گیری نکند و در پرداخت مهریه، توان داماد را در نظر بگیرد. «مَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ»

۱۹- کسانی که به کارگران و زیردستان خود سخت گیری می کنند، انسان هایی ناصالح هستند. «سَيَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْ الصَّالِحِينَ»

۲۰- داماد باید از ناحیه ی بستگان جدید، آرامش خاطر داشته باشد. «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

۲۱- بدون استمداد از خدا و گفتن انشاء الله، برای آینده وعده ای ندهیم. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ»

۲۲- اعتماد متقابل داماد و خانواده ی عروس لازم است. «سَتَجِدُنِي ... مِنَ الصَّالِحِينَ»

در روایات می خوانیم: ازدواج سبب حفظ نیمی از دین است. دو رکعت نماز کسی که همسر دارد از هفتاد رکعت نماز افراد غیر متأهل بهتر است. خواب افراد متأهل از روزه شب زنده دار غیر متأهل، بهتر است. (۱)

آری بر خلاف کسانی که ازدواج را عامل فقر می پندارند، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: ازدواج روزی را بیشتر می کند.

همچنین فرمودند: «کسی که از ترس تنگدستی ازدواج را ترک کند، از ما نیست و به خدا سوءظن برده است». (۲)

در روایات می خوانیم: «کسی که برای ازدواج برادران دینی خود اقدامی کند، در روز قیامت مورد لطف خاص خداوند قرار می گیرد». (۳)

قرآن نسبت به تشکیل خانواده و اقدام برای ازدواج، دستور اکید داده (۴) و سفارش کرده که از فقر نترسید، اگر تنگ دست باشید، خداوند از فضل و کرم خود، شما را بی نیاز خواهد کرد. (۵)

ازدواج وسیله آرامش است. (۶) در ازدواج فامیل ها به هم نزدیک شده و دل ها مهربان می شود و زمینه تربیت نسل پاک و روحیه تعاون فراهم می شود. (۷)

در روایات می خوانیم: «برای ازدواج عجله کنید و دختری که وقت ازدواج او فرا رسیده، مثل میوه ای رسیده است که اگر از درخت جدا نشود فاسد می شود». (۸)

انتخاب همسر

معیار انتخاب همسر در نزد مردم معمولاً چند چیز است: ثروت، زیبایی، حسب و نسب.

ولی در حدیث می خوانیم: «علیک بذات الدین» تو در انتخاب همسر، محور را عقیده و تفکر و بینش او قرار ده. (۹) در حدیث دیگر می خوانیم: چه بسا زیبایی که سبب هلاکت و

ص: ۴۶

۱-۱. میزان الحکمه.

۲-۲. میزان الحکمه.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۳۳۱.

۴-۴. نور، ۳۲.

۵-۵. نور، ۳۲.

٦-٦. روم، ٢١.

٧-٧. ميزان الحكمة.

٨-٨. ميزان الحكمة.

٩-٩. كنز العمال، ح ٤٦٦٠٢.

ثروت که سبب طغیان باشد. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «هرگاه کسی به خواستگاری دختر شما آمد که دین و امانت داری او را پسندید، جواب رد ندهید و گرنه به فتنه و فساد بزرگی مبتلا می شوید». (۲)

امام حسن علیه السلام به کسی که برای ازدواج دخترش مشورت می کرد فرمود: «داماد با تقوا انتخاب کن که اگر دختری را دوست داشته باشد گرامیش می دارد و اگر دوستش نداشته باشد، به خاطر تقوایی که دارد به او ظلم نمی کند». (۳)

در روایات می خوانیم: «به افرادی که اهل مشروبات الکلی هستند و افراد بد اخلاق و کسانی که خط فکری سالمی ندارند و در خانوادهای فاسد رشد کرده اند، دختر ندهید». (۴)

ناگفته نماند که ازدواج دو نوع است: دائم و موقت که برای هر دو در قرآن و روایات اسلامی توصیه ها و دستورات خاصی آمده است، متأسفانه ازدواج دائم، به خاطر برخی آداب و رسوم بی منطق و بهانه گیری بعضی بستگان و توقعات خانواده عروس و داماد و آرزوهای دور و دراز، به صورت یک معیاً و گردنه ی صعب العبور در آمده است و ازدواج موقت نیز آن گونه زشت و ناپسند شمرده شده که فحشا جای آن را گرفته است.

قَالَ ذَلِكْ بَيْنِي وَ بَيْنِكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ فَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلِيمٌ مَا نَقُولُ وَ كَيْلٌ «۲۸»

(موسی پیشنهاد شعیب را پذیرفت و) گفت: این (قرارداد) بین من و تو (برقرار شد، البته) هر کدام از دو مدت را که به انجام رساندم، پس ستمی بر من نخواهد بود، و خداوند بر آنچه ما می گوئیم (گواه و) وکیل است.

نکته ها: عبارت «أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ فَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ» دو گونه معنا شده است؛ یکی این که مهریه

ص: ۴۷

۱-۱. میزان الحکمه.

۲-۲. بحار، ج ۱۰۳، ص ۳۷۲.

۳-۳. مکارم الاخلاق، ج ۱، ص ۴۴۶.

۴-۴. میزان الحکمه.

دختر خواه هشت سال باشد و خواه ده سال، هیچ یک بر من ستم نیست و معنای دیگر این که بعد از پایان هر یک از این دو مدت، اگر خواستم از نزد شما بروم نباید مانعی در کار باشد.

من همین مدت قرارداد را می مانم و بعد از آن اختیار با خودم می باشد.

پیام ها:

۱- در عقد ازدواج (به خلاف طلاق)، حضور شهود لازم نیست. «بَيْنِي وَ بَيْنِكَ»

۲- در قراردادها برای خود، اختیاراتی در نظر بگیریم و دست خود را در محورهایی بازگذاریم. «أَيُّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ»

۳- ایمان به خداوند، سلامت قراردادها را بیمه و تضمین می کند. «وَاللَّهُ عَلَيَّ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ»

فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَىٰ الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾

پس چون موسی، مدت (قرارداد خود با شعیب) را به پایان رساند و با خانواده اش رهسپار گردید، از سوی (کوه) طور آتشی را دید. به خانواده اش گفت: (همین جا) بمانید، همانا من آتشی دیده ام، (می روم تا) شاید از آن خبری بیابم یا مقداری آتش برایتان بیاورم تا (با آن) گرم شوید.

نکته ها:

«آنَسْتُ» به معنای مشاهده کردنی است که در آن انس و آرامش باشد. «جَذْوَةٍ» به معنای قطعه و کلمه ی «تَصْطَلُونَ» از ریشه «صلی» به معنای گرم شدن با آتش است.

تمام خطاب های حضرت موسی به همسرش، با ضمیر جمع آمده است. «امْكُثُوا - آتِيكُمْ - لَعَلَّكُمْ - تَصْطَلُونَ» شاید به خاطر آن که حضرت در آن ده سالی که با همسرش زندگی می کرده، صاحب فرزند یا فرزندان شده است.

از جملات «سَارَ بِأَهْلِهِ»، «آتَيْكُمْ مِنْهَا بِخَيْرٍ» و «لَعَلَّكُمْ تَضِلُّونَ» در این آیه و از جمله ی «أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى» در آیه ی ۱۰ سوره ی طه استفاده می شود که حضرت موسی در شب حرکت کرده است، شبی سرد و ظلمانی که در این میان راه را نیز گم کرده بود.

پیام ها:

۱- مؤمن، به شرط و قرارداد خود، وفادار است. «قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ»

۲- زن و فرزند نباید مانع حرکت، هجرت و انجام مسئولیت ها شوند، چنانکه مرد هم نباید آنها را رها کند، بلکه باید در کنار و همراه یکدیگر باشند. «سَارَ بِأَهْلِهِ»

۳- در جایی که اطمینان خاطر نداریم، خانواده خود را نبریم. «امْكُثُوا» دیدن آتش، به قرینه جمله ی «إِنِّي أَنشَيْتُ نَارًا» مخصوص حضرت موسی بوده و برای آن حضرت مبهم بوده است، لذا از خانواده اش خواست که در همانجا منتظر بمانند تا خود تنها به نزد آتش رود و برگردد.

۴- هر کجا که به تحقق قول خود مطمئن نیستیم، وعده ی قطعی ندهیم. «لَعَلِّي آتَيْكُمْ - لَعَلَّكُمْ تَضِلُّونَ» (کلمه ی «لعل» به معنای شاید است، یعنی شاید خبری بیاورم یا شاید قطعه آتشی برای گرم شدن بیاورم).

۵- مرد، مسئول رفع نیازمندی های همسر و خانواده خود است. «لَعَلَّكُمْ تَضِلُّونَ»

۶- برای رسیدن به مقامات عالی عرفان، لازم نیست با زن و فرزند متارکه کنیم، بلکه می توان بطور عادی و طبیعی و ساده زندگی کرد و به بالاترین درجات عرفان نیز رسید. «سَارَ بِأَهْلِهِ ... قَالَ لِأَهْلِهِ ... لَعَلَّكُمْ تَضِلُّونَ»

فَلَمَّا آتَاهَا نُودِي مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۳۰)

پس همین که (موسی) به نزد آن (آتش) آمد، (ناگهان) از جانب راست آن درّه، در آن منطقه مبارک و خجسته از (میان) یک درخت، ندا داده شد که ای موسی! همانا من، الله، پروردگار جهانیان هستم.

کلمه ی «شَاطِئٍ» به معنای جانب و ساحل، کلمه ی «وادی» به معنای رودخانه و درّه است.

«بقعه» به قطعه زمینی اطلاق می شود که با زمین های همجوارش تفاوت داشته باشد. (۱)

دست خداوند در شیوه ی وحی باز است. خداوند می تواند به دل ها الهام کند، یا این که بر انسان ها فرشته نازل نماید و یا حتی از درون درختی ایجاد صوت نموده با پیامبر برگزیده اش سخن بگوید.

چنانکه در سوره شوری می فرماید: «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا» (۲) خداوند با هیچ بشری سخن نمی گوید مگر از طریق وحی یا از پشت حجاب یا این که فرشته ای بفرستد.

پیام ها:

۱- بعضی مکان ها دارای قداست هستند. «الْبُقْعَةُ الْمُبَارَكَةُ»

۲- در جایی که زمینه ی تعجب وجود دارد، باید تأکید بیشتری کرد. (موسی که بری اولین بار صدایی از درخت می شنود، تعجب می کند و لذا کلام خداوند با «إِنِّي وَاَنَا» همراه تأکید آمده است.) «إِنِّي أَنَا»

۳- خداوند برای اجرای اراده ی خود، فکرها و دیدها را در مسیر خاصی قرار می دهد. موسی در پی به دست آوردن آتشی برای پیدا کردن راه و گرم شدن خانواده اش، به آن سوی کشیده شد؛ ولی هدف خداوند چیز دیگری بود. «إِنِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ... إِنِّي أَنَا اللَّهُ»

وَ أَنْ أَلْقِي عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَتْهَا نُهَتْ رَأْسَهَا وَجِئَتْ بِهَا جَانٌّ وَلِي مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ «۳۱»

ص: ۵۰

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. شوری، ۵۱.

و(از تو می خواهم) این که عصایت را بیفکنی! پس چون(موسی عصا را انداخت ناگهان) مشاهده کرد که آن(عصا)چنان جست و خیز می کند که گویا ماری چالاک و کوچک است، پشت کنان فرار کرد و به عقب(هم)نگاه نکرد!(به او ندا رسید که)ای موسی! پیش بیا و ترس، همانا تو درامان هستی.

پیام ها:

۱- خداوند از هر چیزی می تواند معجزه ای بیافریند. اَلْقِ عَصَاكَ ... كَانَتْهَا جَانًّا

۲- برای انجام مأموریت های بزرگ، باید برنامه را قبلاً تمرین و تکرار کرد. «اَلْقِ عَصَاكَ» (حضرت موسی می بایست ابتدا خود، معجزه را ببیند تا بتواند آن را در برابر دیگران تکرار نماید).

۳- انبیا در جنبه ی بشری، همچون سایر انسان ها نسبت به اموری، دغدغه و ترس داشته اند. «لَا تَخَفْ»

اُسْمٰلِكُمْ يَدِكُمْ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاَضْمُمُ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَاَمْلَاةٍ اِنَّهُمْ كَانُوْا قَوْمًا فٰسِقِيْنَ ﴿۳۲﴾

(ای موسی! اکنون) دستت را در گریبان فرو ببر (خواهی دید که) بدون هیچ بیماری، و نقص و عیبی، سفید و درخشان بیرون خواهد آمد، و برای رهایی از (تعجب و) ترس، بازوی خود را جمع کن، پس این (دو معجزه، دو دلیل روشن و) دو برهان از طرف پروردگارت به سوی فرعون و اشراف اطراف اوست، به درستی که آنان گروهی فاسق بوده اند.

قَالَ رَبِّ اِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُوْنِ ﴿۳۳﴾

(موسی) گفت: پروردگارا! همانا من یکی از آنها(فرعونیان) را کشته ام، پس می ترسم که مرا(به قصاص او) به قتل رسانند.

جمله ی «وَأَضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ» یا به معنای آن است که به هنگام ترس و وحشت، دست هایت را بر روی سینه و یا زیر بغل بگذار (بر خلاف بعضی که وقتی می ترسند، دست ها را بالا می برند) و یا به معنای کمر همت بستن و مصمم شدن و پیش رفتن است. (۱)

در تورات آمده است: وقتی موسی دست در گریبان برد، دستش مرض پیسی گرفت و مانند برف سفید شد، (۲) ولی قرآن سفیدی دست موسی را از بیماری نمی داند، بلکه آن را نشانه ی قدرت الهی می داند که در مقام ارائه ی برهان، راه را بر هر گونه شبهه و انحراف ببندد.

«بَيْضَاءٌ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ»

پیام ها:

۱- همراه با نمود قهر، نمودی از لطف نیز ضروری است. «تَهَيَّئْ كَأَنَّهَا - تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ» (در کنار مار ترسان، دست درخشان لازم است)

۲- معجزات الهی، نقصان و عوارض سوئی ندارد. «مِنْ غَيْرِ سُوءٍ»

۳- ارشاد و دعوت باید پشتوانه ی منطقی و الهی داشته باشد. «بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ»

۴- مار شدن عصا و سفید شدن دست، نشانه ای از تشویق و تنبیه، انذار و بشارت است که دو عنصر اساسی در زمینه تربیت است. «بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ»

۵- برای اصلاح جامعه، باید ابتدا به سراغ ریشه ها و سرچشمه های فسق و فساد رفت. «إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ»

۶- قانون قصاص، سابقه ای طولانی دارد. «قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ»

۷- در پذیرش مسئولیت، موانع را مطرح و ارزیابی کنیم. «فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ»

ص: ۵۲

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تورات، سفر خروج، باب ۴، جمله ۶.

وَ أَخِي هَارُونَ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلَهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾

و برادرم هارون را که در بیان از من شیواتر است برای یاری ام با من بفرست تا مرا تصدیق کند، همانا می ترسم که (فرعونیان) مرا تکذیب کنند.

قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَ نَجْعَلُ لَكَ سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكَ مَا بِآيَاتِنَا أَنْتُمْ وَمَنِ اتَّبَعَكُمْ الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

(خداوند) فرمود: (نگران مباش) ما بازوی تو را به واسطه (همراهی) برادرت محکم خواهیم کرد و برای شما، برتری و سلطه قرار خواهیم داد، پس به برکت آیات (و نشانه های) ما بر شما دست نخواهند یافت (و) شما و هر کس پیروی تان کند، پیروز خواهید بود.

نکته ها:

هارون (که در لغت، به معنای کوه نشین یا قاصد است) برادر بزرگ حضرت موسی، از انبیای بنی اسرائیل بوده و در قرآن از او ستایش شده است.

حضرت موسی در انجام مأموریتش از دو چیز می ترسید، یکی قصاص قتل، «انی فَأَخَافُ أَنْ يُقْتُلُونِ» و دیگری تکذیب حق، «إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ»

در واگذاری مسئولیت های سنگین، باید به همه ی ابعاد شخص، توجه کرد. گرچه حضرت هارون از نظر سن و سخن، از حضرت موسی بزرگ تر و خوش بیان تر بود، ولی حضرت موسی به خاطر صفات و لیاقت های دیگری که داشت، در این مأموریت مسئول و مأمور شد. هر چند هارون نیز پیامبر الهی بود.

در شیوه ی تبلیغ، ارشاد، امر به معروف و نهی از منکر، گاهی باید افراد دو نفری یا بیشتر اقدام کنند. «فَأَرْسَلَهُ مَعِيَ»

در امر به معروف و نهی از منکر، محور اصلی اثر کردن است؛ اگر با اشاره اثر می کند باید

اشاره کرد، اگر فریاد اثر می کند باید فریاد زد. اگر با طومار و راهپیمایی و تحصن و اعتصاب و تجمع، یا تهدید و تشویق، باید همان راه را طی کرد و به هر نحو ممکن، قلباً و لساناً و عملاً جلو مفاسد را گرفت، حتی اگر با تکرار اثر می کند باید امر ونهی را تکرار کرد.

پیام ها:

۱- اقرار به کمالات دیگران، خود یک کمال و ارزش است. «هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي» حضرت موسی با این که پیامبر اولوالعزم بود، به کمال برادرش اقرار کرد.

۲- بیان روان، از عوامل مؤثر در جذب افراد و تبلیغ موفق است. «هُوَ أَفْصَحُ»

۳- برای ارشاد و دعوت به حق، از بهترین ها استفاده کنیم. «هُوَ أَفْصَحُ»

۴- هر نیرویی را در جای خود بکار بگیریم. «هُوَ أَفْصَحُ» (هارون دارای بیانی شیوا بود و در این مأموریت تبلیغی، سخن رسا نقش اساسی داشت، لذا حضرت موسی از خداوند همراهی او را درخواست کرد.)

۵- لازم نیست که مسئولان، در همه ی کمالات، برترین باشند، بلکه باید من حیث المجموع لایق باشند. «هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي» (با این که مسئول اصلی موسی بود، ولی در بعضی جهات هارون قوی تر بود.)

۶- گاهی برای رفع مشکلات، بایستی خود اقدام به پیشنهاد و ارائه راهکار به مسئول مربوطه نمود. أَخِي هَارُونُ ... فَأَرْسَلَهُ

۷- دغدغه ی برنامه ریزی و آینده نگری، با ترس و وحشت متفاوت است. «إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذَّبُونِ»

۸- در یک رسالت الهی، نفر دوم را نیز باید خداوند تعیین فرماید. «سَيَنْشُدُ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ» همان گونه که ما معتقدیم جانشین پیامبر را نیز باید خدا تعیین کند.

۹- ایمان و حمایت بستگان، در پشت گرمی مبلغ و تأثیرگذاری او در دیگران، بسیار مؤثر است. «أَخِي - يُصَدِّقُنِي»

۱۰- دعا و درخواست انبیا مستجاب است. «فَأَرْسَلَهُ مَعِيَ - سَيَنْشُدُ عَضُدَكَ» حضرت موسی از خداوند درخواست کرد تا برادرش هارون را همراه و یاور

او قرار دهد و خداوند آن را اجابت کرد.

۱۱- بهترین نوع برادری، برادری در تأیید حق و بازوی یکدیگر بودن در مسیر خداوند است. «سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ»

۱۲- پیروزی انبیا، در سایه ی آیات الهی محقق می شود. «فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا»

۱۳- حتی انبیا به امید و اطمینان خاطر نیاز دارند. خداوند به موسی و هارون و پیروانشان وعده ی پیروزی داد و آنان را امیدوار کرد. «أَنْتُمْ وَمَنِ اتَّبَعَكُمْ الْغَالِبُونَ»

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرَىٰ وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾

پس هنگامی که موسی با (معجزات و) آیات روشن ما به سراغ آنان آمد، گفتند: این چیزی جز سحر ساختگی نیست و ما چنین چیزی را در (میان) نیاکان خود نشنیده ایم.

پیام ها:

۱- تهمت، بزرگ ترین حربه ی مستکبران علیه مصلحان است. «ما هذا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرَىٰ»

۲- تعالیم پیامبران الهی، تابع آداب و رسوم گذشتگان نیست. «ما سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا»

۳- در پذیرش عقاید، منطق و برهان ملاک است، نه سیره ی پدران. «ما سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا» (پیشینه نداشتن یک تفکر، دلیل نادرستی آن نیست)

۴- برخی انسان ها، منطق روشن را فدای گذشته تاریک می کنند. «جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ - مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ»

وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾

و موسی (در پاسخ تکذیب فرعونیان) گفت: پروردگار من به کسانی که از جانب او آمده اند، آگاه تر است و (می داند) سرانجام (نیک) آخرت برای چه کسانی است. به درستی که ستمکاران رستگار نخواهند شد.

نکته ها:

در آیه قبل آمد که فرعونیان با گستاخی کامل، معجزات الهی را سحر معرفی کرده و اظهار نمودند که ما در تاریخ نیاکانمان چنین حرف هایی نشنیده ایم، در این آیه حضرت موسی به کنایه به آنان می فرماید: شما دروغ می گوید، زیرا قبل از من، کسانی چون حضرت یوسف چراغ هدایت نیاکان شما را در دست داشته و دین ابراهیم را ترویج می کرده اند.

پیام ها:

۱- در برابر تکذیب کفار که معجزات را سحر می خوانند، باید به خدا توکل کرد.

مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ ... رَبِّي أَعْلَمُ ...

۲- ادعاهای پوچ را با شعارهای الهی خنثی سازیم. مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ ... رَبِّي أَعْلَمُ

۳- خدا هیچ مردمی را بی راهبر و راهنما نگذاشته است. «رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ»

۴- هدایت یافتگان، خوش عاقبتند. «لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ»

۵- توجه به معاد، در رأس برنامه های انبیا بوده است. وَقَالَ مُوسَى ... مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ

۶- کسانی که انبیا را ساحر می نامند، ستمگرانی بد عاقبت اند. «لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانَ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٣٨﴾

و فرعون گفت: ای بزرگان قوم! (اگرچه) من جز خودم معبودی برای شما نمی شناسم (اما برای تحقیق بیشتر) ای هامان! برای من آتشی بر گل بیفروز (و آجر تهیه کن) پس برجی بلند برای من بساز، شاید (به واسطه ی بالا رفتن از آن) به خدای موسی دست یابم. و همانا من او را از دروغگویان می پندارم.

نکته ها:

کلمه ی «صرح» به معنای ساختمان بلند است. این آیه نشان می دهد که در مصر قدیم، هم کوره های آجرپزی بوده و هم قدرت بر ساختن برج داشتند.

پیام ها:

۱- روحیه ی استکباری، مانع پذیرش حق است. فرعون گفت: جز خودم هیچ خدایی برای شما نمی شناسم. «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي»

۲- مستکبران، عقاید و افکار خود را به دیگران تحمیل می کنند. «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي»

۳- شعار مستکبران این است: هر چه را من نمی شناسم، پس وجود ندارد. «مَا عَلِمْتُ ...»

۴- توقع دیدن خداوند با چشم ظاهری، تفکر فرعونی است. «أَطَّلِعُ إِلَيْهِ إِلَهٍ مُوسَى»

۵- قدرت نمایی، عوام فریبی با ژست تحقیق و بررسی، و منحرف کردن افکار عمومی، از شیوه های مستکبران است. فَأَوْقَدْ لِي يَا هَامَانُ ...

۶- مستکبران، خود را محور همه چیز می دانند. (فرعون به هر مناسبتی خود را مطرح می کرد) «مَا عَلِمْتُ - غَيْرِي - فَأَوْقَدْ لِي - فَاجْعَلْ لِي - لَعَلِّي أَطَّلِعُ - إِنِّي لَأَظُنُّهُ»

وَ اسْتَكْبَرَ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾

او (فرعون) و سپاهیانش به ناحق در زمین تکبر ورزیدند و پنداشتند که آنان به سوی ما بازگردانده نمی شوند.

*در طول تاریخ، افراد مغرور و متکبری بوده اند که خودشان را محور و مرکز همه چیز می پنداشتند. در این سوره فرعون می گوید: «مَا عَلَّمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» من جز خودم برای شما معبودی سراغ ندارم و هنگامی که ساحران به موسی ایمان آوردند گفت: «آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آدَنْ لَكُمْ» آیا بدون اجازه ی من به موسی ایمان آورده اید.

فرعون توقع دارد که هیچ کس بدون اجازه ی او، هیچ عقیده ای نداشته باشد. امروز نیز فرعون ها، ابرقدرت هایی هستند که می خواهند خود را محور فرهنگ، سیاست، اقتصاد و صاحب اختیار جهان بدانند.

*مستکبران گاهی برای قدرت نمایی، فرد یا گروه یا کشوری را نابود می کنند یا مورد لطف قرار می دهند. نظیر نمرود که به حضرت ابراهیم گفت: «أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ» (۱) حیات و مرگ این مردم به دست من است، هر که را بخواهم می کشم و هر که را بخواهم از زندان آزاد می کنم.

*مستکبران، گاهی زرق و برق و جلوه های مادی را به رخ مردم می کشند، همان گونه که فرعون می گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَ هَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي» (۲) آیا حکومت مصر از آن من نیست؟ آیا نمی بینید که این نهرها از زیر کاخ من جاری است؟

*مستکبران، گاهی با ارباب، مردم را به تسلیم و اداری می کنند. فرعون به ساحرانی که به موسی ایمان آوردند گفت: «لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَزْجِلُكُمْ مِنْ خِلَافِ» (۳) من دست و پای شما را بر خلاف یکدیگر قطع می کنم.

*مستکبران، گاهی با مانور و خودنمایی، مردم ساده لوح را فریفته ی خود می کنند. قارون به گونه ای در کوچه و بازار راه می رفت که مردم دنیاپرست، آه از دل کشیده و می گفتند: ای کاش برای ما نیز آنچه برای قارون است وجود داشت. (۴)

*مستکبران، گاهی با تطمیع می خواهند مغزها و فکرها را بخرند. چنانکه فرعون به ساحران گفت: اگر آبروی موسی را بریزید، من به شما پاداش بزرگی می دهم و شما را از مقرّبان

۱-۱. بقره، ۲۵۸.

۲-۲. زخرف، ۵۱.

۳-۳. اعراف، ۱۲۴.

۴-۴. قصص، ۷۹.

دربارم قرار می دهم. (۱)

*مستکبران، گاهی با سفرهای خود دل ها را متزلزل می کنند. قرآن می فرماید: گردش کفار در شهرها تورا مغرور نکند. (۲)

*مستکبران گاهی با تحقیر دیگران جنگ روانی به راه می اندازند و به طرفداران انبیا نسبت های ناروا می دهند و آنان را اراذل و اوباش می خوانند. (۳)

*مستکبران، گاهی با ایجاد ساختمان های بلند و رفیع، دلربایی می کنند. فرعون به وزیرش هامان گفت: برجی برای من بساز تا از آن بالا روم و خدای موسی را بینم! (۴)

واقعاً قرآن چقدر زنده است که خلق و خوی و رفتار و کردار زشت مستکبران را به گونه ای ترسیم کرده که با زمان ما نیز قابل تطبیق است.

پیام ها:

۱- مردم از دین حاکمان پیروی می کنند. «اَشْتَكِبَرُ هُوَ وَ جُنُودُهُ»

۲- معیار ستایش ها و انتقادهای قرآن، حق است. «بِغَيْرِ الْحَقِّ»

۳- غفلت از گذرا بودن دنیا و گمان به جاودانگی، زمینه ساز خوی استکباری است. «وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ»

۴- عدم اعتقاد و توجه به معاد و حساب، زمینه ی شکل گیری استکبار است.

«لَا يُرْجَعُونَ»

فَأَخَذْنَاهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَاَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ «۴۰»

پس ما (نیز) او و لشگریانش را (با قهر خود) گرفتیم و به دریا افکندیم. پس بنگر که پایان کار ستمگران چگونه است.

ص: ۵۹

۱- ۱. اعراف، ۱۱۴.

۲- ۲. آل عمران، ۱۹۶.

۳- ۳. شعراء، ۱۱۱.

۴- ۴. غافر، ۳۶.

در این آیه فرعون و لشکرش به چیز بی ارزشی که از زمین بر گرفته و به دریا پرتاب شود، تشبیه شده اند. این تحقیر برای آن است که تمام قدرت ها در برابر قدرت و قهر الهی ناچیزند.

«نبد»، یعنی دور انداختن اشیای بی ارزش و بی مقدار است.

پیام ها:

۱- کیفرهای الهی، اختصاص به آخرت ندارد. (فرعون در همین دنیا غرق شد) «فَأَخَذْنَاهُ»

۲- یاران فرد ستمکار، در سرنوشت او سهیم و شریکند. «فَأَخَذْنَاهُ وَ جُنُودَهُ»

۳- سرانجام مستکبران، ذلت و قهر است. «فَتَبَدَّنَاهُمْ»

۴- برای ریشه کنی فساد، باید هر چیزی که آلوده باشد از بین برود. «فَتَبَدَّنَاهُمْ فِي الْيَوْمِ»

۵- به حوادث تاریخی به دیده ی عبرت بنگریم. «فَانظُرْ»

۶- ستمگران، سرنوشت مشترکی دارند. «عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ» (به جای عاقبت فرعون فرمود: عاقبت همه ستمگران چنین است)

۷- مهم عاقبت کار است، نه جلوه های زود گذر آن. «فَانظُرْ ... عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ»

وَ جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصَرُونَ» (۴۱)

و آنان (فرعونیان) را پیشوایانی قرار دادیم که به آتش (دوزخ) دعوت می کنند و (البته در) روز قیامت، یاری نخواهند شد.

وَ أَتَّبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ» (۴۲)

و در این دنیا، لعنتی بدرقه ی آنان کردیم و روز قیامت، آنان از زشت چهره گان خواهند بود.

قرآن مجید همچنان که در مورد پیشوایان هدایت و نور، کلمه ی «أئِمَّةً» را بکار برده است، «وَ جَعَلْنَا لَهُمْ أئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» (۱) این کلمه را بر جلوداران ضلالت و نار نیز اطلاق فرموده است، «وَ جَعَلْنَا لَهُمْ أئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» و از این رو است که در قیامت، هر کس با رهبری که در دنیا انتخاب کرده به دادگاه عدل الهی احضار می شود. «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَّتِهِمْ» (۲) فرعون نیز به عنوان یکی از همین پیشوایان در آن روز قومش را به دوزخ وارد می کند.

«يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأُورَدَهُمُ النَّارَ» (۳)

پیام ها:

- ۱- روحیه ی استکباری، انسان را رهبر دوزخیان می سازد. وَ جَعَلْنَا لَهُمْ أئِمَّةً ...
- ۲- نقش حکومت ها را در شکل دهی ساختار فرهنگی و عقیدتی جامعه نمی توان نادیده گرفت. «أئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ»
- ۳- تبلیغات مستکبران، در واقع دعوت به دوزخ است. «يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ»
- ۴- مستکبرانی که امروز به عِدّه و عُدّه دل خوش دارند، در قیامت، بی کس و یاور خواهند بود. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصِرُونَ»
- ۵- کیفرهای الهی، مخصوص آخرت نیست. «وَ أَتَّبَعْنَا لَهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا»
- ۶- لعنت و نفرین مردم، تبلور قهر الهی است. «أَتَّبَعْنَا لَهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً» چنانکه دعای خیر مردم و نام نیک، نشانه ی لطف خداوند است. «وَ اجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ» (۴)
- ۷- نفرین بر ظالم حتی بعد از نابودی او لازم است. أَتَّبَعْنَا لَهُمْ ... لَعْنَةً
- ۸- زشت کاری های دنیوی، به زشت روئی های اخروی می انجامد. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ»

ص: ۶۱

۱- ۱. انبیاء، ۷۳.

۲- ۲. اسراء، ۷۱.

۳- ۳. هود، ۹۸.

۴- ۴. شعراء، ۸۴.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بِصَائِرٍ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

و به تحقیق بعد از آنکه نسل های نخستین را نابود ساختیم، به موسی کتاب (آسمانی تورات را) عطا کردیم (تا وسیله ای) برای بصیرت مردم و هدایت و رحمت باشد، شاید که آنان پند گیرند.

نکته ها:

کلمه «بصائر» جمع «بصیرت» به معنای بینش و آگاهی و کلمه ی «أبصار» جمع «بصر» به معنای چشم است.

پیام ها:

۱- با شکست طاغوت، زمینه برای صالحان فراهم می گردد. «آتینا موسی الكتاب من بعد ما أهلكنا»

۲- پایان کار مستکبران، هلاکت و نابودی است. «أهلكنا القرون الأولى»

۳- دینداری باید بر اساس بصیرت باشد. «بصائر»

۴- ارسال کتب و رسل، بر اساس رحمت الهی است. للناس ... رحمة

۵- کتب آسمانی، عامل بصیرت و هدایت است. «بصائر للناس و هدی»

۶- تا انسان بصیرت پیدا نکند، هدایت نمی شود و تا هدایت نشود، لطف و رحمت الهی را دریافت نمی کند. «بصائر للناس و هدی و رحمة»

۷- دین، جزو فطرت انسان هاست و کتب آسمانی آن فطرت را غبارزدایی می کنند. «یتذکرون»

۸- با وجود کتب آسمانی و پیامبران، باز هم گروهی از انسان ها هدایت را نمی پذیرند. «لعلهم یتذکرون»

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغُرُبَىٰ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٤٤﴾

و هنگامی که فرمان (نبوت) را به موسی دادیم، تو در جانب غربی (کوه طور) حضور نداشتی و از شاهدان نبودی.

نکته ها:

با مطالعه ی تاریخ گذشتگان، می توان با آنان زندگی کرد، هر چند درمیانشان حضور فیزیکی نداشت. حضرت علی علیه السلام به فرزندش امام حسن علیه السلام می فرماید: من گرچه عمر پیشینیان را نداشته ام اما بخاطر مطالعه، تفکر و دقت در زندگانی و آثار آنان، گویی یکی از آنان شده و با آنان زندگی کرده ام. (۱)

عبارت «مَا كُنْتَ» چهار مرتبه در این آیه و آیات بعد تکرار گردیده که بر غیبی بودن اخبار تاریخی قرآن تأکید دارد.

پیام ها:

۱- نقل ماجرای نبوت حضرت موسی با همه ی ریزه کاری های آن، از زبان پیامبری که در آن زمان ها حضور نداشته، نشانه ی حقایق و اعجاز قرآن است. وَمَا كُنْتَ ... وَمَا كُنْتَ ...

۲- برخی داستان های قرآن، از اخبار غیبی است، نه از نقل شاهدان عینی. وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ ...

۳- بخش غربی کوه طور، محل نزول تورات بوده است. «بِجَانِبِ الْغُرُبَىٰ»

ص: ۶۳

وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًّا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾

ولی ما (اقوامی را) در اعصار مختلف خلق کردیم، پس زمان های طولانی بر آنها گذشت (و آثار انبیا از دل هایشان محو شد، پس تو را با کتاب آسمانی به سوی مردم فرستادیم)، و تو در میان اهل مدین اقامت نداشته ای تا (از وضع آنان آگاه باشی و بتوانی) آیات ما را (پیرامون مردم مدین) بر آنان (مردم مکه) بخوانی، لیکن سنت ما این است که افرادی را برای هدایت می فرستیم.

نکته ها:

کلمه ی «ثاوياً» از ماده ی «ثوی» و به معنای مقیم می باشد، چنانکه کلمه ی «مثوی» از همین ماده، به معنای جایگاه و قرارگاه است.

پیام ها:

۱- مردم در هر عصر و زمانی به معارف الهی نیازمندند. مَا كُنْتَ ... تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا

۲- گذشت زمان، آثار انبیای گذشته را کم رنگ و زمینه را برای آمدن پیامبر اسلام فراهم کرده است. فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ ... كُنَّا مُرْسِلِينَ

۳- بعثت پیامبران، سنت خداوند است. «كُنَّا مُرْسِلِينَ»

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِنْ رَحِمَهُ مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا آتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾

و آنگاه که ما (موسی را) ندا دادیم، تو در کنار کوه طور نبودی، لیکن (این وحی و اطلاع از اخبار گذشتگان) رحمتی است از جانب پروردگارت تا تو (به واسطه ی آن) قومی را که پیش از تو هشدار دهنده ای برایشان نیامده بود، هشدار دهی، شاید آنان متذکر شوند.

۱- انبیا بدون اتصال به عالم وحی، همچون سایر مردم اخبار غیبی را نمی دانند.

مَا كُنْتَ ...

۲- مقایسه (بین جهل و علم، عجز و قدرت، فقر و غنا، نقص و کمال)، کلید خودشناسی و خداخواهی است. مَا كُنْتَ ... لَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ

۳- خاطرات قرآنی، همگی از سرچشمه وحی است. «مَا كُنْتَ ... إِذْ نَادَيْنَا»

۴- بیان داستان های حقیقی و عبرت آموز قرآن، وسیله ای برای تربیت و هشدار است. «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ»

۵- انذار خلق، جلوه ای از رحمت خداست. «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ»

۶- برای هدایت افراد غافل، انذار و هشدار، کارسازتر است. «لِتُنذِرَ - مِنْ نَذِيرٍ» (با این که رسالت پیامبران در قالب مجموعه ای از بشارات و اندازهاست، ولی از آنجا که انذار اثر بیشتری در روحهای غفلت زده دارد، در قرآن توجه بیشتری به مسأله ی انذار شده است.)

۷- مردم در انتخاب راه و عقیده آزادند و اجباری در پذیرش دعوت پیامبران ندارند. لِتُنذِرَ ... لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

۸- انسان ها، به واسطه ی فطرت، مسائلی را در ضمیر خویش می دانند، ولی برای جلوگیری از فراموشی، باید آنها را تذکر داد. «يَتَذَكَّرُونَ»

وَ لَوْ لَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۴۷»

و اگر نبود این که هر گاه مصیبتی در اثر عملکردشان به آنان برسد، می گویند: پروردگارا! (ما که نمی دانستیم) چرا برای ما پیامبری نفرستادی تا آیات تو را پیروی کنیم و از ایمان آورندگان باشیم، (ما هرگز پیامبری به سوی آنان نمی فرستادیم).

آیه ی قبل هدف آمدن انبیا را انذار و هشدار دانست، این آیه هدف دیگر بعثت را که اتمام حجّت و بستن راه بهانه و عذر است بیان می کند.

مفهوم آیه این است که کفّار می گویند: بدبختی و مصیبت ما به خاطر عمل فاسدی است که به سبب نداشتن پیامبر مرتکب شده ایم، اگر پیامبر می داشتیم گرفتار نمی شدیم، خداوند در پاسخ می فرماید: ما برای اتمام حجّت بر آنها پیامبرانی فرستادیم.

پیام ها:

۱- بسیاری از مصائب و حوادث تلخ، مولود عملکرد خودماست. «تُصِيبُهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ» آری اعمال نیک و بد، در همین دنیا نیز اثر خود را می گذارند.

۲- ایمان به خدا و پیروی از انبیا، رمز نجات از مصیبت هاست. «تُصِيبُهُمْ مُصِيبَةٌ - لَوْ لَا أَرْسَلْتَ»

۳- عقل، علم و فطرت، به تنهایی کافی و کارساز نیست، بلکه وحی نیز لازم است.

«لَوْ لَا أَرْسَلْتَ»

۴- عقاب بدون بیان، قبیح است. «لَوْ لَا أَرْسَلْتَ» (بعثت انبیا یک اتمام حجّت است تا کسی نگوید: ما که خبر نداشتیم و ندانسته مرتکب خلاف شده ایم).

۵- پیروی و اطاعت، نشانه ی ایمان واقعی است. «فَتَتَّبِعْ آيَاتِكَ وَتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ أَوْ لَمَّا يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَ قَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾

پس هر گاه از جانب ما (آیات) حقّ برای آنان آمد، گفتند: چرا آنچه (به این پیامبر) داده شده، شبیه آن چه به موسی داده شده نیست؟ (چرا معجزاتی مثل تبدیل عصا به اژدها و یا نزول دفعی کتاب، مثل تورات که قابل مشاهده باشد ندارد؟! اما) مگر (همین کافران لجوج و بهانه گیر) به آنچه

قبلاً به موسی داده شده بود، کفر نورزیدند؟ (مگر آنها نبودند که) گفتند:

(این دو کتاب تورات و قرآن) سحرهایی هستند که پشتیبان یکدیگرند و (نیز) گفتند: همانا ما به همه ی آنها کافریم؟!

نکته ها:

در این که جمله ی «سِحْرَانِ تَظَاهَرَا» اشاره به کدام دو چیز است، احتمالات زیادی داده شده که با توجه به آیه ی بعد معلوم می شود مراد، قرآن و تورات است.

پیام ها:

۱- رسالت پیامبر و قرآن، حق است. «لَوْ لَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا - فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ»

۲- منکرین حق، بجای توجه به حقیقت، تنها به مقایسه های بی اساس و باطل نظر دارند. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ - لَوْ لَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ»

۳- افراد متحجر، حاضر به پذیرش حرف جدید و منطقی نیستند. «لَوْ لَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى»

۴- سحر و ساحری، شایع ترین تهمت است که به انبیا زده می شود. «سِحْرَانِ» (منکرین بهانه جو اظهار می نمودند که این قرآن و آن تورات، دو کتاب سحرند که از یکدیگر پشتیبانی می کنند.)

۵- دشمنان، منطقی و کلام حق را خدشه دار می کنند تا راه را برای انکار خود باز کنند. «سِحْرَانِ ... إِنَّا بِكُلِّ كَافِرٍ وَّ

قُلْ فَاتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» ۴۹»

(ای پیامبر! به آنان) بگو: (اکنون که منکر هر دو کتاب هستید) اگر راست می گوئید، شما کتابی از جانب خداوند بیاورید که از این دو (کتاب تورات و قرآن) هدایت بخش تر باشد تا من از آن پیروی کنم.

۱- باید به یاوه سرایی منکران، جواب مناسب داد. قُلْ ...

۲- برای اثبات حق، گاهی باید روش تحدی و مبارزه طلبی و مناظره را انتخاب کرد. قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ ...

۳- انتقاد به تنهایی کافی نیست، باید همراه آن طرح و پیشنهاد داد. سِحْرَانِ تَظَاهَرَا ... فَأْتُوا بِكِتَابٍ

۴- از جمله امتیازات انبیاء، تحدی و مبارزه طلبی در آوردن کتاب یا معجزه است.

«فَأْتُوا بِكِتَابٍ - أَهْدِي»

۵- تورات اصلی و قرآن، بهترین کتاب های آسمانی برای هدایت بشر می باشند.

فَأْتُوا بِكِتَابٍ ... أَهْدِي مِنْهُمَا

۶- در مقابل کفر و انکار باید پیروان ادیان الهی حامی یکدیگر باشند. «أَهْدِي مِنْهُمَا» و نفرمود: «أهدی منی» آری، در برابر دشمن مشترکی که به همه ی کتب آسمانی کافر است و شعار «إِنَّا بِكُلِّ كَافِرٍ وَّ ن» سر می دهد، قرآن، از تورات حمایت کرده و آن را در کنار خویش قرار می دهد.

۷- رهبران دینی باید بهترین سخن و منطقی ترین شیوه را در مقابل مخالفان ارائه دهند. فَأْتُوا بِكِتَابٍ ... أَهْدِي مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ

۸- ملاک و معیار در انتخاب، تبعیت از بهترین هاست. «أَهْدِي مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ»

۹- در گزینش مربی، دوست و کتاب، هدایت بخش بودن، معیار است. «أَهْدِي مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ»

۱۰- انسان از آوردن کتابی برتر از قرآن و تورات اصلی عاجز است. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمِنْ أَضَلِّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بغير هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾

پس اگر (خواسته و پیشنهاد) تو را نپذیرفتند، بدان که آنان پیرو هوس های نفسانی خویش اند و کیست گمراه تر از آن کس که بدون (پذیرش حق و توجه به) هدایت و رهنمون الهی، از هوس خود پیروی نماید؟ همانا خداوند، قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

برای انسان سه دشمن معنوی شمرده اند: جلوه های دنیوی، تمایلات نفسانی و وسوسه های شیطانی. در این میان، دنیا و جلوه های آن همچون کلیدی است که با حرکت به یک سوی، در را باز می کند و با حرکت به سوی دیگر می بندد، یعنی هم می توان از آن بهره ی خوب گرفت و هم می توان آن را در راه بد بکار برد. وسوسه های شیطانی نیز - اگر چه نقش آفرین هستند ولی - انسان را به گناه مجبور نمی کنند، مضافاً بر این که، شیطان در دل اولیای خدا راه نفوذ و تسلطی ندارد؛ اما دشمن دوم که از همه کارسازتر است، هواها و تمایلات نفسانی است که خطرناک ترین دشمن انسان بشمار می رود. (۱)

پیام ها:

۱- گاه هواپرستی (با تبلیغات، توجیهات، مغالطه کاری و طرفداری اکثریت) چنان جلوه می کند که شناخت آن، بصیرت و دقت لازم دارد. «فَاعْلَمْ»

۲- آنجا که هدایت پذیری نباشد، هواپرستی حاکم است. لَمْ يَسْتَجِيبُوا ... يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ

۳- منکران حق و هواپرستان، گمراه ترین مردم هستند. «مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ»

ص: ۶۹

۴- هدایت واقعی، هدایتی است که از علم و حکمت بی نهایت سرچشمه گرفته باشد. «هُدًى مِّنَ اللَّهِ»

۵- هواپرستی ظلم است و هواپرستان از هدایت الهی به دورند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾

وما پیوسته برای آنان سخن گفتیم (و آیات قرآن را برایشان نازل کردیم) شاید که پند گیرند و متذکر شوند.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

(برخی از) آنان که پیش از این (قرآن) کتابشان دادیم، همان ها به آن (قرآن) ایمان می آورند.

نکته ها:

کلمه «وَصَّلْنَا» از «وَصَلَّ» به معنای ارتباط دادن و متصل کردن است. مراد از این اتصال یا پی در پی بودن تذکرات است و یا هماهنگی و هم سوئی مطالبی که ارائه می شود.

از سنّت های خداوند، هدایت انسان هاست که لحظه ای قطع نمی شود؛ «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱) و از طریق آیات الهی، انبیا و اوصیا علیهم السلام و علمای دین، تداوم می یابد؛ «وَصَّلْنَا لَهُمْ» و چنانچه منطقه ای به این هدایت الهی دسترسی نداشت، می بایست گروهی از آن منطقه کوچ کرده و با تفقه در دین، مردم را از آن بهره مند سازند. (۲)

پیام ها:

۱- در تربیت باید تذکرات، تدریجی، گام به گام، مکرر و متنوع باشد. «وَصَّلْنَا» (آری با یک یا دو تذکر مختصر نباید انتظار اصلاح و تربیت داشت)

ص: ۷۰

۱- ۱. لیل، ۱۲.

۲- ۲. توبه، ۱۲۲.

۲- آیات قرآن دارای یک نوع همسویی و پیوستگی است. «وَصَلِّنا لَهُمُ الْقَوْلَ»

۳- همه ی آیات الهی، کتب آسمانی و رهبران دینی، یک حرف و هدف را دنبال می کنند. «وَصَلِّنا لَهُمُ الْقَوْلَ»

۴- انسان، موجودی فراموشکار است و نیاز به تذکر دارد. «يَتَذَكَّرُونَ»

۵- اهل کتاب واقعی، کسانی هستند که با دیدن اسلام، ایمان می آورند. الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ ... بِهِ يُؤْمِنُونَ

وَ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ «۵۳»

و زمانی که (قرآن) بر آنان تلاوت شود، گویند: ما به آن ایمان آوردیم، همانا آن، حقی است از طرف پروردگار ما (و) ما پیش از این (نیز) اهل تسلیم بوده ایم.

أُولَئِكَ يُؤْتُونَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَ يَدْرُونَ بِالْحَسَنَةِ الَّتِي وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ «۵۴»

آنان به خاطر صبرشان، دو برابر پاداش داده می شوند. و (آنانند که) بدی ها را با نیکی دفع می کنند و از آنچه روزی آنان کرده ایم (به دیگران) انفاق می نمایند.

پیام ها:

۱- طالبان حق، به دنبال حق هستند و توجهی به این که چه کسی، از چه نژادی و با چه زبانی آن را می گوید ندارند. إِذَا يُتْلَى ... قَالُوا آمَنَّا («يُتْلَى» به صورت مجهول، یعنی گوینده مطرح نیست).

۲- اگر روح پاک باشد، با شنیدن حق ایمان می آورد. يُتْلَى ... آمَنَّا (به عکس، اگر زمینه فراهم نباشد، با تلاوت پیوسته هم امیدی به ایمان نیست).

۳- ایمانی ارزش دارد که بر اساس معرفت و شناخت حق باشد. «آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ»

۴- شرایط وزمینه های افراد، در دریافت الطاف الهی متفاوتند. «يُؤْتُونَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا»

۵- پذیرش حق، نیازمند صبر در مقابل انواع انتقادات و مشکلات است. «قَالُوا آمَنَّا ... يُؤْتُونَ أَجْرَهُمْ ... بِمَا صَبَرُوا»

۶- گذشت از بدی های دیگران و انفاق به آنان در صورتی ارزش دارد که خصلت و خوی انسان باشد. «يَدْرُونَ - يُنْفِقُونَ» (فعل مضارع نشانه دوام و استمرار است).

آری، مؤمنانی مورد ستایش اند که دارای پشتکار، گذشت و اهل بخشش باشند.

۷- اگر بدانیم که رزق از طرف خداست، انفاق برای ما آسان می شود. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

۸- مورد انفاق تنها مال نیست، از علم، توان و آبرو نیز می توان انفاق کرد. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

وَ إِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَ قَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ «۵۵»

و هرگاه (سخن) لغوی را بشنوند، از آن روی برگردانند و گویند: اعمال ما برای ما و کارهای شما برای شما باشد، سلام (وداع ما) بر شما باد، ما به سراغ جاهلان نمی رویم.

نکته ها:

در آیه ی قبل خداوند به کسانی که در راه او صبر کنند و بدی ها را با خوبی پاسخ دهند و از اموالشان در راه خدا بخشند، پاداشِ دو برابر وعده داد، این آیه به یکی از نمونه های صبر و برخورد های خوب، اشاره می فرماید.

«لغو» یعنی امر بیهوده که هم در کلام و هم در عمل قابل بروز است و مؤمنان به اعراض از آن سفارش شده اند. از جمله ویژگی های بهشت آن است که لغو و بیهودگی در آنجا نیست.

«مُدارا»، کوتاه آمدن از موضع قدرت است، نظیر پدری که دست کودکش را در دست دارد و قدرت بر تند رفتن دارد، ولی آهسته راه می رود؛ امّا «مُداهنه»، کوتاه آمدن از موضع ضعف است. نظیر بسیاری از رؤسای کشورها که به خاطر نداشتن شجاعت، در اختیار ابرقدرت ها قرار دارند. انبیا و اولیای الهی با مردم مدارا می کنند؛ امّا در برابر کفر مداهنه نمی ورزند.

پیام ها:

۱- مؤمن واقعی کسی است که نه تنها به مجلس لغو نمی رود و به سخن لغو گوش نمی دهد، بلکه اگر کلام بیهوده ای هم شنید، عکس العمل نشان می دهد. «وَ إِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ»

۲- یکی از نمونه های صبر، بی اعتنایی به لغو و اعراض از آن است. «صَبَرُوا - أَعْرَضُوا عَنْهُ»

۳- اعراض از لغو در گفتن، شنیدن، دیدن و معاشرت، کمالی است که در همه ی ادیان الهی از آن ستایش شده است. «سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ» (آیه فوق در توصیف گروهی از اهل کتاب است).

۴- از شیوه های عمومی و ساده ی نهی از منکر، اعراض از منکر است. سَمِعُوا ...

أَعْرَضُوا عَنْهُ (لغو را با لغو پاسخ نگوئیم).

۵- انسان در برابر آنچه می شنود، مسئول است. سَمِعُوا ... أَعْرَضُوا

۶- قاطعیت، صلابت و عدم سازش، نشان ایمان راسخ است. «لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ»

۷- سود و زیان عمل هر کس به خود او برمی گردد. «لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ»

۸- اعراض، باید کریمانه باشد. أَعْرَضُوا ... سَلَامٌ عَلَيْكُمْ

۹- اعراض باید همراه هشدار به اهل لغو باشد. أَعْرَضُوا ... لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ

ص: ۷۳

۱۰- لغو، میوه ی جهل و بیهوده گو، جاهل است. «لَا تَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ»

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ «۵۶»

(ای پیامبر!) همانا تو نمی توانی هر که را دوست داری هدایت کنی (و به مقصد برسانی)، بلکه این خداوند است که هر کس را بخواهد هدایت می کند و او به ره یافتگان آگاه تر است.

نکته ها:

مضمون این آیه که در مقام دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، در آیات دیگر و با بیانات و تعابیر مختلف تکرار شده است، از جمله در سوره ی یوسف می خوانیم: «وَمَا أَكْثَرُ الدَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ» (۱)، ای پیامبر! هر چند به هدایت آنان حریص باشی، باز اکثر مردم ایمان نمی آورند، یا در سوره ی بقره آمده است: «لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» (۲) هدایت پذیری مردم بر عهده ی تو نیست و خداوند، هر که را بخواهد، هدایت می فرماید.

در جلد پنجم تفسیر درالمنثور (از تفاسیر اهل سنت) روایاتی به این مضمون نقل شده است که در آستانه ی فوت ابوطالب، پدر حضرت علی علیهما السلام، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نزد او حاضر شد و اسلام را بر او عرضه فرمود؛ اما او نپذیرفت و این آیه نازل شد!!

ما با قطع نظر از این که شأن نزول آیه چیست و آیا اصلاً ارتباطی با پدر بزرگوار امیرالمؤمنین علی علیه السلام دارد یا خیر، (که با اندک تأملی، عدم این ارتباط ثابت می شود، زیرا آیه در ادامه ی بحث پیرامون گروهی از مؤمنان اهل کتاب در مقابل مشرکان مکه است) کمی به بحث پیرامون این روایات و ایمان حضرت ابوطالب می پردازیم.

علامه ی امینی، صاحب کتاب گرانقدر «الغدیر» در جلد هشتم این کتاب از صفحه ی ۱۹ به بعد با نقد و ردّ تمامی این روایات مجعول و با استناد به منابع تاریخی، معتقد است که

ص: ۷۴

۱- ۱. یوسف، ۱۰۳.

۲- ۲. بقره، ۲۷۲.

راویان این گونه روایات، در زمان فوت حضرت ابوطالب یا اطفالی شیرخوار بودند و یا همچون ابوهریره، هنوز اسلام نیاورده بودند.

همچنین ایشان از صفحه ۳۳۰ تا ۴۱۰ همان جلد، به دلایل مؤمن بودن حضرت ابوطالب می پردازد و صدها شعر از خود آن حضرت، ده ها خاطره و چهل حدیث از اهل بیت پیامبر ذکر می کند که حاکی از ایمان او به خداوند و رسول الله صلی الله علیه و آله است. بعضی از این دلایل عبارتند از:

۱. سخنان پیامبر و ائمه معصومین علیهم السلام پیرامون ایمان او.

۲. حزن و اندوه پیامبر صلی الله علیه و آله در فوت او.

۳. دعای پیامبر صلی الله علیه و آله بالای منبر، به ابوطالب و تشییع جنازه ی او.

۴. حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله که من شفیع والدین و عمویم ابوطالب در قیامت هستم.

۵. وصیت نامه او مبنی بر حمایت بنی هاشم از پیامبر اسلام.

۶. سفارش او به همسر و فرزندش جعفر، برای حمایت از پیامبر صلی الله علیه و آله و توجه به اسلام و نماز.

۷. حمایت های بیدریغ او از پیامبر که در شب های خطرناک، جای خواب آن حضرت را با جای خواب فرزندش علی علیه السلام عوض می کرد و فرزندش را در معرض خطر قرار می داد.

۸. زندگی فاطمه بنت اسد با ابوطالب که در اسلام او شکی نیست، زیرا اگر ابوطالب مسلمان نبود، نباید زن مسلمان همسرش باشد.

۹. اشعار فراوان او که از اقرارش به اسلام حکایت دارد.

البته نباید فراموش کرد که تنها گناه نابخشودنی او این است که پدر علی علیه السلام است! و دشمنان آن حضرت چه بودجه هایی را در راه ضربه زدن به آن حضرت هزینه کردند و روایاتی را جعل نمودند و برای این که میان ابوطالب پدر حضرت علی علیهما السلام و ابوسفیان پدر معاویه تعادلی برقرار کنند، سابقه ی شرک را تهمت زدند.

پیام ها:

۱- وظیفه ی انبیا ابلاغ پیام های الهی و ارائه ی راه است. پذیرفتن یا عدم پذیرش مردم ربطی به آن بزرگواران ندارد. «إِنَّكَ لَا تَهْدِي»

۲- پیامبران، برای هدایت منحرفان سوز و شور داشتند. «مَنْ أَحْبَبْتَ»

۳- هدایت، کار خداوند است که فقط شامل دلهای پاک و آماده می شود. «وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي»

۴- خواست خداوند بر اساس حکمت و علم اوست. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ»

وَقَالُوا إِنَّا تَتَّبِعُ الْهُدَىٰ مَعَكَ نَتَّخِطُفُ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

و(کفار مکه) گفتند: اگر ما با(قبول برنامه های) تو، هدایت را بپذیریم، (بزودی) از سرزمینمان آواره خواهیم شد. (بگو): آیا ما آنان را در حرم امنی قرار ندادیم که بهره های هر چیزی به عنوان روزی از جانب ما به سوی آن سرازیر می شود؟ ولی بیشتر آنان نمی دانند!

نکته ها:

گروهی از مشرکان مکه به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله اظهار نمودند که اگر ما هدایت را به همراه تو بپذیرا شویم، به سرعت از خانه و کاشانه خود رانده و آواره، و از زندگی و هستی خویش ساقط و درمانده می گردیم.

خداوند با سه پاسخ بهانه ی آنان را رد می فرماید:

پاسخ اول که در همین آیه مورد اشاره قرار گرفته است این که؛ همان خدایی که مکه را پایگاه امن و محلّ جلب و سرازیر شدن روزی فراوان برای شما قرار داد، باز می تواند آن را تداوم بخشد. (در این جواب دلگرمی و بشارت است)

پاسخ دوم که در آیه ی بعد آمده است این که؛ بر فرض به خاطر حفظ رفاه و منافع خود، ایمان نیاورید، قهر خدا را چه خواهید کرد؟ (در این جواب انذار و هشدار است)

پاسخ سوم که در آیه ی ۶۰ همین سوره مطرح شده است این که؛ مگر مال و متاع دنیا چقدر ارزش دارد که به واسطه ی آن ایمان نمی آورید بدانید آنچه در نزد خداست، بهتر و پایدارتر

است. پس عدم ایمان شما هیچ وجه و توجیهی ندارد.

پیام ها:

۱- دین، تنها عقیده نیست، بلکه برنامه های عملی نیز دارد. «تَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ»

۲- حساسیت دشمنان تنها نسبت به راه حق و مسیر الهی نیست که آنها، هم به راه حق و هم به رهبری حق اعتراض دارند. «إِنْ تَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ»

۳- ایمان آوردن، تنها به آگاهی داشتن نیست، بلکه به جرأت هم نیاز دارد. «إِنْ تَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفُ» (آری، گروهی حقایق اسلام را می فهمند، ولی بخاطر حفظ منافع شخصی از آن سرباز می زنند).

۴- انسان، وطن دوست است. «مِنْ أَرْضِنَا»

۵- ترس از دست دادن نعمت ها را با یاد الطاف الهی دفع کنیم. «أَوْ لَمْ نُمْكِنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا» (آری یاد نعمت ها، عامل توکل و رفع نگرانی هاست).

۶- بهبود، رونق و رشد اقتصادی در گرو امتیث و آرامش اجتماعی است. «آمِنًا يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ»

۷- امتیث و رزق، دو نعمت تضمین شده ی حرم الهی (مکه) است. «آمِنًا يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ»

۸- برتری ایمان بر رفاه و آسایش، برای اکثر مردم پنهان است. «وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا فِتْلَكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَ كُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ «۵۸»

و چه بسیار مناطقی که ما (آنها را) به خاطر طغیان در زندگی، هلاک کردیم، این خانه های آنهاست که بعد از آنان جز اندکی (از انسان ها در آن) سکونت نکردند و ما وارث آنان هستیم.

کلمه ی «بطر» به معنای طغیان و سرمستی بر اثر فزونی ثروت و رفاه است.

در آیه ی قبل خواندیم که گروهی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفتند: اگر ما به تو ایمان بیاوریم، کفار مکه ما را آواره خواهند کرد، و خداوند فرمود: همان قدرتی که مکه را محل امن و رزق فراوان برای شما قرار داد، بعد از ایمان نیز می تواند نعمت هایش را برای شما حفظ نماید. در این آیه خداوند می فرماید: فراموش نکنید که ما بسیاری از شهرها را که سرمست از نعمت ها و غرق در رفاه بودند نابود کردیم، شما نیز که به خاطر حفظ رفاه و اموال خود ایمان نمی آورید، با قهر الهی چه می کنید؟!

منظور از «فَتِلْكَ مَسَاكِينُهُمْ»، مساکن مخروبه ی قوم عاد در منطقه احقاف (میان یمن و شام)، یا قوم ثمود در منطقه سَیدوم است که مردم حجاز در مسافرت های تجاری از کنار آنها عبور می کردند و با چشم خود می دیدند.

پیام ها:

۱- گاه ثروت و رفاه نه تنها مایه ی سعادت نیست که باعث غرور، طغیان و هلاکت است. كَمْ أَهْلَكْنَا ... بَطَرْتُ مَعِيشَتَهَا

۲- سرنوشت افراد و جوامع، در گرو اعمال خود آنهاست. كَمْ أَهْلَكْنَا ... بَطَرْتُ مَعِيشَتَهَا

۳- سنت الهی، هلاکت مرفهان بی ایمان است. «أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِيْبِهِ بَطَرْتُ»

۴- خرابه ها و بقایای تمدن های گذشته، بهترین پندآموز نسل های بعدی است.

«فَتِلْكَ مَسَاكِينُهُمْ» (از جمله برنامه های تربیتی، بازدید از همین اماکن است).

۵- مرفهان، اموال خود را رها کرده و خواهند رفت. پس هدایت و سعادت ابدی را با رفاه زودگذر دنیوی معامله نکنیم. «نَحْنُ الْوَارِثِينَ»

وَ مَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَّهَاتِ رُسُلًا يَلُؤْنَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَ مَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَى إِلَّا وَ أَهْلُهَا ظَالِمُونَ «۵۹»

و پروردگارت قریه ها(و شهرها)را نابود نمی کند، مگر این که در میان آنان پیامبری برانگیزد، که آیات ما را بر آنان تلاوت کند. و ما هیچ آبادی را هلاک نکردیم مگر آنکه اهل آن ظالم بودند.

پیام ها:

۱- از مهم ترین وظایف انبیا، تلاوت آیات الهی بر مردم است. «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ»

۲- مکه، امّ القرای اسلام است. «يَبْعَثُ فِي أُمَّهَاتِ رُسُلًا»

۳- جوامع ستمگر در معرض قهر الهی هستند. رَبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَىٰ ...

۴- تا اتمام حجت نشود، قهری از جانب خدا نازل نمی شود. «مَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمَّهَاتِ رُسُلًا»

۵- قهر الهی، یکی از شیوه های تربیتی خداوند است. (هلاکت به دنبال کلمه ی «رَبُّكَ» آمده است) «رَبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَىٰ»

۶- محل های تبلیغی باید در مراکز و کانون های اصلی اجتماعات و شهرها باشد.

«يَبْعَثُ فِي أُمَّهَاتِ رُسُلًا» (آیه، مبین نقش مکان در تبلیغ است.)

۷- پاسخ مثبت ندادن به دعوت انبیا، ظلم است. يَتْلُوا عَلَيْهِمْ ... وَ أَهْلَهَا ظَالِمُونَ

۸- هلاکت ستمگران در دنیا، سنت و برنامه ی الهی است. مُهْلِكِ الْقُرَىٰ ... أَهْلَهَا ظَالِمُونَ

وَ مَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ زِينَتِهَا وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَىٰ أَفَلَا تَعْقِلُونَ «۶۰»

و آنچه به شما داده شده، بهره ی زندگی دنیا و زینت آن است (که فانی و زودگذر است)، در حالی که آنچه نزد خداست، بهتر و پایدارتر است. پس آیا نمی اندیشید؟!

نکته ها:

در واقع این سومین جوابی است که خداوند در پاسخ بهانه جویی کفار مکه (که اگر ما ایمان

بیاوریم، زندگانی ما مختل می شود) می دهد، که آنچه به گمان خام خود از رهگذر عدم ایمان به دست می آورید، متاع و کالای بی ارزش و فانی زندگی محدود دنیا است، در حالی که آنچه نزد خداست، بهتر و ماندگارتر است.

پیام ها:

اشاره

- ۱- ثروت و دارایی خود را محصول تلاش و زرنگی خویش نپنداریم که هر چه هست از خداوند است. ﴿مَا أُوتِيتُمْ﴾
- ۲- نعمت های دنیوی، محدود است؛ ﴿مِنْ شَيْءٍ﴾ ولی پاداش الهی، نامحدود و غیر قابل تصور است. ﴿مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى﴾
- ۳- اگر به خاطر پذیرش ایمان، دنیا را از دست بدهید، به نعمت های بی انتها و بی زوال دست خواهید یافت. ﴿مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى﴾
- ۴- هر کس باقی را فدای فانی، و بهره ی ناب را با لذات آمیخته با مشکلات عوض کند، در حقیقت عاقل نیست. ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

نگاهی به دنیا از منظر قرآن

در قرآن مجید، از دنیا و زندگانی دنیا با تعبیرات مختلفی یاد گردیده و انسان ها را از اقبال به آن و اغفال در برابر آن برحذر داشته است، از جمله:

- * دنیا، عارضی است. ﴿عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ (۱)
- * دنیا، بازیچه است. ﴿وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ﴾ (۲)
- * دنیا، اندک و ناچیز است. ﴿فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ (۳)
- * زندگی دنیا، مایه ی غرور و اغفال است. ﴿وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾ (۴)
- * زندگی دنیا، برای کفار جلوه دارد. ﴿زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ (۵)
- * مال و فرزند، جلوه های دنیا هستند. ﴿الْمَالُ وَ الْبُنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ (۶)

ص: ۸۰

۱- ۱. نساء، ۹۴.

۲- ۲. انعام، ۳۲.

٣-٣. توبه، ٣٨.

٤-٤. آل عمران، ١٨٥.

٥-٥. بقره، ٢١٢.

٦-٦. كهف، ٤٦.

* دنیا، غنچه ای است که برای هیچ کس گل نمی شود. «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱)

* چرا آخرت را به دنیا می فروشید؟ «اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» (۲)

* چرا به دنیای فانی و محدود، راضی می شوید؟ «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۳)

* چرا به دنیای کوچک و زودگذر شاد می گردید؟ «فَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۴)

* چرا دنیا را به آخرت ترجیح می دهید؟ «يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ» (۵)

* چرا به دنیاداران خیره می شوید؟ «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ» (۶)

* چرا فقط به دنیا فکر می کنید؟ «لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۷)

* آیا دنیاگرایان نمی دانند که جایگاهشان دوزخ است؟ «وَ آثَرُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا. فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» (۸)

البته این همه هشدار به خاطر کنترل مردم دنیاگراست و آنچه در آیات و روایات انتقاد شده، از دنیاپرستی، آخرت فروشی، غافل شدن، سرمست شدن و حق فقرا را ندادن است، ولی اگر افرادی در چهارچوب عدل و انصاف سراغ دنیا بروند و از کمالات دیگر و آخرت غافل نشوند و حق محرومان را ادا کنند و در تحصیل دنیا یا مصرف آن ظلم نکنند، این گونه مال و دنیا فضل و رحمت الهی است.

أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَافِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ «۶۱»

پس آیا کسی که به او وعده ای نیکو داده ایم و او آن را خواهد دید، مانند کسی است که او را از بهره ی زندگی دنیا بهره مند ساختیم (و) سپس او در روز قیامت از احضار شدگان (برای حساب و جزا) خواهد بود؟!

ص: ۸۱

۱-۱. طه، ۱۳۱.

۲-۲. بقره، ۸۶.

۳-۳. توبه، ۳۸.

۴-۴. رعد، ۲۶.

۵-۵. ابراهیم، ۳.

۶-۶. حجر، ۸۸.

۷-۷. نجم، ۲۹.

۸-۸. نازعات، ۳۸ و ۳۹.

این آیه در ادامه ی آیات قبل، پیرامون کسانی است که به خاطر حفظ زندگانی دنیا، بر کفر باقی ماندند.

وعدۀ ای که در این آیه به آن اشاره گردیده، همان وعدۀ ای است که در آیات مختلف قرآن به اهل ایمان و عمل صالح داده شده است، از جمله آیه ی نهم سوره ی مائده: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ».

مخالفان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در صدر اسلام، افراد مرفّه و کامیاب بوده اند.

پیام ها:

۱- وعدۀ های الهی و پاداش های اخروی، هم بزرگ است و هم نیکو. «وَعِيدًا حَسِينًا» (کلمه «وَعِيدًا» که با تنوین آمده، اشاره به بزرگی امر و کلمه «حَسِينًا» نشان از نیکویی دارد).

۲- وعدۀ های الهی، قطعی و مسلّم است. وَعِيدًا... فَهُوَ لَا فِيهِ

۳- شیوه ی مقایسه، از بهترین اسلوب های تبلیغ و تربیت است. أَفَمَنْ وَعِيدًا... كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ (کسانی که وعدۀ های الهی را دریافت می کنند، قابل مقایسه با دیگران نیستند)

۴- توفیق بهره گیری از متاع دنیا نیز به دست خداست. «مَتَّعْنَاهُ»

۵- کامیابی دنیوی، نشانه ی آسودگی اخروی نیست. مَتَّعْنَاهُ... مِنَ الْمُحْضَرِينَ

۶- بهره مندی های دنیوی، حساب و کتاب دارد. مَتَّعْنَاهُ... مِنَ الْمُحْضَرِينَ

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «فی حلالها حساب و فی حرامها عقاب» (۱) در حلال دنیا حساب و در حرام آن عقاب است.

۷- کامیابی غافلانه، احضار ذلیلانه ی اخروی در پی دارد. «مِنَ الْمُحْضَرِينَ» آری در لذتی که پایانش آتش است، خیری نیست.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾

و روزی که (خداوند) آنها را ندا می دهد، پس می گوید: کجايند آن شريکاني که برای من می پنداشتيد؟

قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾

آن (شريکان و) کساني که حکم عذاب بر آنان محقق گشته، می گویند:

پروردگارا! اينان کساني هستند که ما گمراه کرده ایم. همان گونه که خود گمراه بوديم، آنها را (نيز) گمراه نموديم، (اما اينک از آنان) به سوی تو بيزاری می جويم. (اينان در واقع) ما را نمی پرستيدند (بلکه به دنبال هواپرستی و هوسرانی خود بودند).

وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾

و (در اين هنگام به مشرکان) گفته می شود: (اکنون آن) معبودانی را که شریک خدا می پنداشتيد بخوانيد، پس آنها را می خوانند؛ اما جوابی به آنها نمی دهند و (در اين حال) عذاب الهی را می بينند (که آنان را در برمی گيرد، پس آرزو می کنند) ای کاش، هدايت يافته بودند.

نکته ها:

با بر پايی قيامت، صحنه های عجيب و گوناگونی اتفاق می افتد که اين آيات به بعضی از آنها اشاره می فرمايد؛ یکی از صحنه ها، سوالات توبيخ آميز خداوند، از مشرکان است.

صحنه ی ديگر، اظهار تنفر و بيزاری معبودها از کساني است که آنها را می پرستيدند و صحنه ی سوم، ملامت منحرفان از شيطان است که شيطان هم در جواب می گويد: مرا

سرزنش نکنید، بلکه خودتان را ملامت نمایید؛ «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) در قیامت، هر کس گناه خود را به گردن دیگری می اندازد، ولی از طرف مقابل هم جواب می شنود که: «بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَٰغِينَ» (۲) گناه را به گردن ما نیاندازید، بلکه شما خودتان اهل طغیان بودید.

بعضی از معبودها همچون حضرت عیسی و فرشتگان الهی، تقصیری ندارند؛ اما کسانی نظیر شیاطین، طاغوت ها دانشمندی که سبب بدعت و انحراف در دین گشته اند، مقصّرند و عذاب خداوند در مورد آنان قطعی است.

پیام ها:

۱- صحنه های قیامت را فراموش نکنیم. وَ يَوْمَ ...

۲- دادگاه قیامت، علنی و حضوری است. «أَيْنَ شُرَكَائِي»

۳- کاری نکنیم که در قیامت، از پاسخ گویی آن، در مانده و عاجز باشیم. «أَيْنَ شُرَكَائِي»

۴- شرک و تکیه بر هر چه غیر خداست، گمان، خیال و سراب است. «تَزْعُمُونَ»

۵- معبودهای عزیز دنیوی، ذلیلان و محکومان اخروی اند. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ»

۶- هر کس دیگران را به جای خداوند به سوی خویش بخواند، عذاب الهی برایش حتمی است. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ»

۷- پرستش غیر خدا، یک فریب است. «أَعْوَيْنَا» ۸- فریب خوردگان، به دنبال فریب دیگران نیز هستند. «أَعْوَيْنَاهُمْ كَمَا عَوَيْنَا»

۹- انسان ها در انتخاب راه آزادند و می توانند راه های انحرافی را نیز برگزینند.

«عَوَيْنَا»

۱۰- معبودهای غیر خدایی، روزی از عابدان خود متنفر خواهند بود. «تَبَرَّأْنَا»

۱۱- حقیقت شرک، هوی پرستی است. «مَا كَانُوا إِلَّا نَارًا يَعْْبُدُونَ»

ص: ۸۴

۱- ۱. ابراهیم، ۲۲.

۲- ۲. صافات، ۳۰.

۱۲- معبودهای دروغین، به ناله های شما در وقت نیاز پاسخی نخواهند داد.

«فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا» دل بستن به غیر خدا در دنیا، مایه ی محروم شدن از یاری او در قیامت است.

۱۳- قیامت، روز حسرت است. «لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ»

وَ يَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ «۶۵»

و(به یاد آورید) روزی که(خداوند) آنها را ندا می دهد، پس می گوید: به پیامبران(و فرستادگان من) چه پاسخی دادید؟

فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ «۶۶»

پس در آن روز، همه ی اخبار(و پاسخ هایی که می توان از دیگران گرفت) بر آنان پوشیده می ماند، و آنان از یکدیگر سؤالی نمی کنند.

فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ «۶۷»

اما هر کس(در این دنیا) توبه کند و ایمان بیاورد و کار شایسته ای انجام دهد، پس امید است که از رستگاران باشد.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سؤال از توحید بود؛ «أَيْنَ شُرَكَائِي - اُدْعُوا شُرَكَاءَ كُمْ» و در این آیات به مسأله ی نبوت اشاره گردیده است. «مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ»

پیام ها:

۱- همه در برابر دعوت پیامبران مسئولیم. «مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ»

۲- در قیامت، راه های دریافت خبر، بسته و همه متحیر و درمانده اند. «فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ»

۳- در قیامت، مردم نمی توانند با همفکری و مشورت و با سؤال از یکدیگر، جوابی برای دادگاه عدل الهی آماده کنند. «فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ»

۴- در اسلام، بن بست وجود ندارد. راه بازگشت و توبه برای همگان باز است.
«مَنْ تَابَ»

۵- توبه، تنها پشیمانی قلبی نیست، ایمان واقعی و عمل صالح می خواهد.
«تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

۶- توفیق توبه با تمام شرایط و قبول و تداوم آن برای کسی تضمین نشده است، از این روی باید انسان همیشه در حال خوف و رجا باشد. (کلمه ی «عسی» به معنای امید است، یعنی با توبه و ایمان و عمل صالح، امید رستگاری هست.)

وَ رَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ يَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ «۶۸»

و پروردگارت آنچه را بخواهد می آفریند و آنچه را بخواهد برمی گزیند، برای آنان (در برابر خداوند) حق انتخابی نیست، منزّه است خدا و برتر است از آنچه (برای او) شرک می ورزند.

وَ رَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَ مَا يُعْلِنُونَ «۶۹»

و پروردگار تو آنچه را دل های آنان پنهان می دارند و آنچه را آشکار می سازند، می داند.

وَ هُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَ الْآخِرَةِ وَ لَهُ الْحُكْمُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ «۷۰»

او الله است، معبودی جز او نیست، ستایش در دنیا و آخرت (و آغاز و فرجام) مخصوص اوست، حاکمیت تنها از آن اوست و به سوی او بازگردانده می شوید.

۱- قدرت مطلقه، از آن خداوند است. «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ»

۲- تکوین (آفرینش هستی) و تشریح (قانون زندگی) به دست خداوند است.

«يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ»

۳- انتخاب رهبر آسمانی به دست خداست، نه مردم. «وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ»

۴- کسی حق قانون گذاری دارد که آفریدگار هستی باشد. يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ... لَهُ الْحُكْمُ

۵- کسی که در برابر قانون خدا، قانون بشری را بپذیرد، در حقیقت برای خدا شریک پذیرفته است. «مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ»

۶- چون معبودی جز او نیست، پس ستایش ها مخصوص اوست. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ»

۷- آفرینش و گزینش، کار خداوند است؛ ولی او کار باطل نمی کند. «سُبْحَانَ اللَّهِ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بَضِيئًا أَمْ فَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾

بگو: آیا اندیشیده اید که اگر خدا شب را تا روز رستاخیز پایدار بدارد، کدام خدایی غیر از «الله» برای شما روشنی خواهد آورد؟ پس آیا نمی شنوید؟

نکته ها:

کلمه ی «سرمد» به معنای دائم و همیشگی است.

جمله ی «أَمْ فَلَا تَسْمَعُونَ» ، با محتوای آیه که پیرامون شب است تناسب دارد؛ زیرا قدرت شنیدن انسان در شب، همچنان محفوظ است، هر چند چشمان او چیزی نبیند، چنانکه در آیه ی بعد که بحث در ارتباط با روز است، جمله ی «أَمْ فَلَا تُبْصِرُونَ» آمده است.

از جمله راه های شناخت خداوند، اندیشه ی پیرامون زوال یا تغییر نعمت هاست؛ البته جابجایی و توالی شب و روز، یکی از بزرگ ترین نعمت ها و آیات الهی است.

۱- شیوه ی احتجاج با مخالفان را از خداوند بیاموزیم. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ»

۲- بهترین نشانه های خداشناسی آن است که برای همه کس، در همه جا و در همه وقت، قابل دسترسی باشد. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ»

۳- یکی از شیوه های قرآن، طرح پرسش های بیدار کننده است. **إِنْ جَعَلَ اللَّهُ ...**

۴- حرکت زمین و ایجاد شب و روز، با اراده ی الهی است. **جَعَلَ ... اللَّيْلَ سَرْمَدًا**

۵- طبیعت، زیباترین تابلو و کتاب معرفت الهی است. «اللَّيْلَ - بَضِيَاءٍ»

۶- در عقاید نباید تقلید کرد. «أَرَأَيْتُمْ - أَفَلَا تَسْمَعُونَ»

۷- در تبلیغ، از وجدان مخاطبین استمداد بطلبیم. **أَرَأَيْتُمْ ... مَنْ إِلَهٍ ... أَفَلَا تَسْمَعُونَ**

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِاللَّيْلِ تَسْكُونُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ» (۷۲)

(و) بگونه من خبر دهید که اگر خداوند، روز شما را تا روز رستاخیز جاودان بدارد، کدام خدایی غیر از «الله» برای شما شب خواهد آورد تا در آن آرامش (و آسایش) یابید؟ پس آیا نمی نگرید؟

۱- نظام حاکم بر هستی، از طرف خداوند است و اگر بخواهد آن را به نظام دیگری تبدیل می کند. **إِنْ جَعَلَ اللَّهُ ...**

۲- قدرت خداوند نسبت به همه ی پدیده ها یکسان است. **جَعَلَ ... اللَّيْلَ سَرْمَدًا ، جَعَلَ ... النَّهَارَ سَرْمَدًا**

۳- شب برای آسایش است و انسان نیازمند آسایش. «تَسْكُونُونَ فِيهِ»

۴- افراد بی بصیرت، قابل توبیخ و سرزنش هستند. «أَفَلَا تُبْصِرُونَ»

۵- شرک، معلول نداشتن بصیرت است. **مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ ... أَفَلَا تُبْصِرُونَ**

وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَشْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

و از رحمت اوست که برای شما شب و روز را قرار داد تا در آن آرامش یابید و از فضل او (روزی خود را) بجوید، و باشد که شکر گزایید.

نکته ها:

در آیات قرآن، همیشه شب بر روز مقدم است. شاید از آن جهت که تاریکی شب، ذاتی زمین و از خود آن است، ولی روشنی روز، از خورشید است که بر زمین عارض می شود.

پیام ها:

۱- منشأ خلقت و اعطای نعمت، نیاز او، یا طلب ما نیست، بلکه بخشندگی و رحمانیت اوست. «وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ»

۲- آرامش شب، مقدمه ی تلاش روز است. «لِتَشْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا»

۳- خداوند، بخشنده است؛ ولی انسان باید تلاش کند. مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ ... لِتَبْتَغُوا

۴- شب برای آسایش و روز برای کار و فعالیت است. «لِتَشْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»

۵- آنچه به دست آوریم از فضل اوست، به زرنگی خود ننازیم. «مِنْ فَضْلِهِ»

۶- نعمت های مادی باید مقدمه ی شکر و کسب مراتب معنوی باشد. لِتَشْكُنُوا ...

لِتَبْتَغُوا ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۷- دنیا اگر وسیله ی رشد، قرب و شکر به درگاه الهی باشد، منفور و مذموم نیست. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

وَ يَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾

و (باز به خاطر آورید) روزی را که (خداوند) آنها را ندا می دهد، پس می گوید: کجا ایند آن (همتایان و) شریکانی که برای من می پنداشتید؟!

این آیه، شبیه آیه ی ۶۲ همین سوره است که قبلاً گذشت.

پیام ها:

۱- صحنه ی حضور مشرکان در قیامت، صحنه ای قابل یادآوری است. وَ يَوْمَ يَنَادِيهِمْ ...

۲- آنان که برای خداوند، شریکی قائلند، خود را برای پاسخگویی آماده نمایند.

«أَيُّنَ شُرَكَائِي» (انسان مسئول اندیشه و گرایش خود است)

۳- قیامت، روز ظهور پوچی معبودان و درماندگی مشرکان است. «أَيُّنَ شُرَكَائِي»

۴- تمام معبودان در بی اثری و همه مشرکان در بی جوابی یکسانند. «أَيُّنَ شُرَكَائِي»

۵- قاضی دادگاه قیامت، ذات مقدس خداوند است. «أَيُّنَ شُرَكَائِي»

۶- برای غیر خداوند، در قیامت، هیچ قدرتی نیست. «أَيُّنَ شُرَكَائِي»

۷- خداوند شریک ندارد، آنچه را شریک او می شمردند، پندار و توهمی بیش نیست. «كُنتُمْ تَزْعُمُونَ»

وَ نَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ» (۷۵)

و(در آن روز) از هر امتی، گواهی بیرون می آوریم، پس (به مشرکان) می گوئیم:

دلیل خود را (بر شرک) بیاورید! پس می فهمند که حق، مخصوص خداست و هر چه به دروغ می بافتند، از (دست) آنان رفته و محو شده است.

نکته ها:

مواقف قیامت، متعدد است، در یک موقف بر لب های انسان مهر خورده و اعضا و جوارح دیگر به شهادت می پردازند؛ «شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصَارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ» (۱) در موقعی دیگر،

انسان می تواند سخن بگوید؛ «وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ مَسْئُولُونَ» (۱) در یک جا سخنی با انسان گفته نمی شود؛ «لَا يَكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» (۲) ولی در جای دیگر، خداوند می فرماید: «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

گرچه بعضی احتمال داده اند که مراد آیه این باشد که خداوند از هر گروه مشرک، یکی از افراد برجسته را به عنوان شاهد و سخنگو بیرون می کشد و از او می پرسد: برهان شرک شما چیست؟ ولی با توجه به روایتی که در ذیل آیه از امام باقر علیه السلام آمده است (۳) مراد این است که در هر عصر و زمانی، انسان معصومی (پیامبر یا وصی پیامبر) که به اعمال مردم آگاه باشد، وجود دارد تا در قیامت به عنوان گواه رفتار مردم، شاهد قرار گیرد.

پیام ها:

۱- در قیامت، گواهان از خود ائمت ها برمی خیزند. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا»

۲- محاکمات روز قیامت، علنی و حضوری است. «شَهِيدًا فُقُلْنَا»

۳- عقاید و افکار خود را بر اساس برهان و دلیل محکم تنظیم کنیم. زیرا شرک برهانی ندارد و در آخرت بهانه، خریداری ندارد. «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۴- مشرکان، منطق و برهان ندارند. «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۵- هر نوع کتمان حقایق، فقط در دنیا است، در آخرت با کنار رفتن پرده ها، حق و حقیقت، ظاهر و متجلی می شود. «فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ»

۶- اگر چه مجرمین در قیامت به فکر انکار هستند، ولی حضور گواه، آنان را به بن بست می کشاند. شَهِيدًا ... فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ

۷- باطل، رفتنی است. «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

ص: ۹۱

۱- ۱. صافات، ۲۴.

۲- ۲. بقره، ۱۷۴.

۳- ۳. تفسیر المیزان، ج ۱۶، ص ۲۰.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءَ بِالْعُصْبِ بِهِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾

همانا قارون از قوم موسی بود و بر آنان ستم نمود، با آن که ما آنقدر از گنج ها (و صندوق جواهرات) به او داده بودیم که حمل کلیدهایش بر گروه نیرومند نیز سنگین بود. روزی قومهش به او گفتند: مغرورانه شادی مکن، به درستی که خداوند شادمانان مغرور را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان حدیثی نقل شده که قارون پسرخاله ی حضرت موسی و انسانی دانشمند بود و در خواندن تورات، مهارت بی نظیری داشت. او ابتدا از یاران موسی علیه السلام و از جمله گروه هفتاد نفری ملازم آن حضرت برای اعزام به کوه طور و مناجات در آنجا بود؛ اما به واسطه بدست آوردن ثروت بی حساب، علم مخالفت برداشت و سرانجام مورد خشم و قهر الهی واقع گردید.

حضرت موسی در طول دوران مبارزه اش با سه محور اصلی فساد و طغیان، درگیر بود: یکی محور قدرت و زور که فرعون، سردمدار آن بود. دیگری اهرم ثروت و زر که قارون، مظهر آن بشمار می رفت، و سومی عامل فریب و تزویر که سامری رهبری آن را به عهده داشت. به عبارت دیگر، حضرت موسی با مثلث شوم زور، زر و تزویر، دست به گریبان بود.

پیام ها:

۱- ذکر نمونه های تاریخی، مایه ی عبرت آیندگان است. إِنَّ قَارُونَ ...

۲- سابقه ی خوب، دلیل بر آینده خوب و یا چشم پوشی از انحرافات امروز نیست. «كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى»

۳- فامیل پیامبر بودن، به تنهایی عامل موفقیت و نجات نیست. «كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى»

۴- وجود بستگان منحرف، نباید از مقام افراد صالح و مصلح بکاهد. «إِنَّ قَارُونَ»

كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى

۵- ثروت بدون حساب، وسیله ی قدرت و قدرت، عاملی برای تجاوزگری و عیاشی است. «الْكُنُوزِ - فَبَغَى عَلَيْهِمْ - لَا تَفْرَحْ»

۶- ثروت، ما را مغرور و سرمست نسازد. «لَا تَفْرَحْ»

۷- نهی از منکر در مقابل سرمایه داران؛ حتی بر طبقه محروم نیز لازم است. «قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ»

۸- افراد سرمست، از محبت الهی محرومند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ» (آری؛ ثروت و دارایی نشانه ی محبوبیت نزد خداوند نیست.)

وَ ابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَ لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَ أَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَ لَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (۷۷)

و(ای قارون!) در آنچه خداوند به تو داده است، سرای آخرت را جستجو نما و(در عین حال) بهره ات را نیز از این دنیا فراموش مکن و همان گونه که خداوند به تو احسان کرده است، تو نیز(از این ثروت به دیگران) احسان نما و بدنبال فساد در زمین مباش که خداوند، فسادگران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام در تفسیر جمله ی «لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا» فرمود: «یعنی از سلامتی، قوت، فراغت، جوانی و شادابی خود برای آخرت استفاده کن». (۱)

در این آیه به چند دستور و رهنمود تربیتی اشاره شده است:

الف: توجه داشتن به آخرت، همراه با بهره مندی از دنیا.

ب: احسان به دیگران با توجه به الطاف خداوند به انسان.

ص: ۹۳

ج: دوری از فساد با توجه به «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ»

پیام ها:

۱- دنیا مزرعه ی آخرت است. «وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ» (به قارون گفته شد: از این امکانات سرای آخرت را دنبال کن.)

۲- دارایی ثروتمندان، از آن خداست. «آتَاكَ اللَّهُ»

۳- آخرت را باید با جدیت دنبال نمود، هر چند دنیا را نیز نباید فراموش کرد.

«ابْتَغِ - لَا تَنْسَ»

۴- مال و ثروت می تواند وسیله ی سعادت اخروی گردد. «وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ»

۵- موعظه ی ثروتمندان، کار پسندیده ای است. و ابْتَغِ ...

۶- هر کس به سهم و نصیب خود اکتفا کند و باقی را صرف آخرت نماید. و ابْتَغِ ...

وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ ...

۷- در موعظه، به نیازهای طبیعی هم توجه داشته باشیم. «لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ»

۸- ثروت بی حد، بهره مندی بی حساب را دنبال ندارد. نصیب هر کس محدود و مشخص است. «نَصِيبَكَ»

۹- آخرت طلبی از طریق احسان به دیگران است. و ابْتَغِ ... وَ أَحْسِنْ

۱۰- برای دعوت دیگران به احسان، یادآوری احسان الهی در حق آنان کارساز است. «أَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ»

۱۱- سرمایه داران بی ایمان، در معرض فساد هستند. «لَا تَبْغِ الْفُسَادَ»

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَى عِلْمٍ عِنْدِي أَوْ لَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَكْثَرُ جَمْعًا وَ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

(قارون در جواب) گفت: همانا این (ثروت فراوان) به واسطه دانشی که نزد من است، به من داده شده، آیا او نمی دانست که خداوند، قبل از او از میان نسل ها، کسانی را که از او نیرومندتر و مال اندوزتر بودند، هلاک کرده است؟ (در آن هنگام حتی) از گناهان مجرمان (هم) سؤالی نمی شود؟!

نکته ها:

سؤال: با این که در آیات بسیاری از قرآن می خوانیم که سؤال قیامت از همه کس؛ «فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۱)، از همه چیز؛ «وَلَنَسْئَلَنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (۲)، از همه حال؛ «إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ» (۳) و از همه جا؛ «إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ» (۴) خواهد بود، پس چرا در این آیه آمده است: «لَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ»؟!

پاسخ: آیاتی که دلالت بر سؤال دارد، مربوط به قیامت است؛ ولی آیه اخیر، اشاره به زمان نزول قهر الهی در دنیا است که در آن هنگام دیگر مهلتی برای سؤال و جواب وجود ندارد.

پیام ها:

۱- غرور علمی، گاهی آنچنان انسان را خودمحور می سازد که دیگر نقش هیچ کس یا هیچ چیز را قبول ندارد. «إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلِيٍّ عِلْمٍ عِنْدِي»

۲- به علم خود نازیدن، اخلاق قارونی است. «عَلِيٍّ عِلْمٍ عِنْدِي»

۳- ثروت و قدرت را احسان الهی بدانیم، نه محصول علم و تلاش خود. (مردم می گفتند: این خداوند است که به تو ثروت داده است، قارون می گفت: خودم بر اساس علم، آن را پیدا نموده ام.) «أَحْسَنَ اللَّهُ - عَلِيٍّ عِلْمٍ عِنْدِي»

۴- آشنایی با تاریخ، بهترین درس عبرت است. أَوْ لَمْ يَعْلَمْ ... مِنْ قَبْلِهِ

۵- قلع و قمع گردنکشان، از سنت های خداوندی است. (قدرت و ثروت، مانع

ص: ۹۵

۱- ۱. اعراف، ۶.

۲- ۲. نحل، ۹۳.

۳- ۳. بقره، ۲۸۴.

۴- ۴. لقمان، ۱۶.

نزول قهر الهی نیست.) «أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ»

۶- قدرت و ثروت، سعادت آفرین نیست. أَهْلَكَ ... أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَكْثَرُ جَمْعاً

۷- دست بالای دست بسیار است. «مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ»

۸- هشدار! اگر قهر الهی فرا رسد، دیگر فرصتی برای سؤال و جواب و چون و چرا نخواهد بود. «لَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ»

فَخَرَجَ عَلَيَّ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾

(روزی قارون) با تمام تجمل خود در میان قومش ظاهر شد، (با دیدن این صحنه) آنان که خواهان زندگانی دنیا بودند (آهی کشیده و) گفتند: ای کاش مثل آنچه به قارون داده شده، برای ما نیز بود. براستی که او بهره‌ی بزرگی (از نعمت‌ها) دارد.

پیام‌ها:

۱- قدرت و ثروت در دست انسان‌های غافل، سبب فخرفروشی، خودنمایی و تجمل‌گرایی است. «فَخَرَجَ عَلَيَّ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ»

۲- به رخ کشیدن ثروت، صفتی قارونی است. «فَخَرَجَ عَلَيَّ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ»

۳- قارون صفتان، خود را برتر از دیگران می‌دانند. «عَلَيَّ قَوْمِهِ»

۴- اشرافی‌گری حاکمان، می‌تواند فرهنگ مردم را تغییر دهد. عَلَيَّ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ...

يَا لَيْتَ لَنَا ...

۵- ظواهر زیبای دنیا، دامی برای جذب و انحراف کوتاه‌فکران است. «قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

۶- آرزوی قارون شدن، آرزوی دنیاپرستان کم‌خرد است. يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا ...

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ تَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾

و(اما) کسانی که علم و آگاهی (واقعی) به آنان داده شده بود، گفتند: وای بر شما! پاداش الهی برای کسانی که ایمان آورند و کار شایسته انجام دهند (از این مال و ثروت)، بهتر است، و(البته) جز صابران، آن(پاداش) را دریافت نخواهند کرد.

نکته ها:

قارون، خود را عالم و کسب ثروت را به واسطه ی علم خود می دانست؛ «أُوتِيْتُهُ عَلَيَّ عِلْمٍ عِنْدِي» اَمّا خداوند در این آیه می فرماید: علم حقیقی با مال اندوزی سازگار نیست.

پیام ها:

۱- دلباختگان دنیا سزاوار سرزنش و نکوهش اند. «وَيَلَكُمْ»

۲- خداوند از فرزندگان بنی اسرائیل به خاطر برخورد با دلباختگان دنیا ستایش می کند. «قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ...»

۳- علم واقعی، انسان را به سوی آخرت و تقوی و عمل صالح سوق می دهد.

«قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ تَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ»

۴- عالم آگاه کسی است که زرق و برق دنیا او را مجذوب نسازد و دنیاگرایان را تحقیر کند. «قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ تَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ»

۵- علما باید مردم را از عشق به دنیا برحذر دارند. «قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ تَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ»

۶- اگر چیزی را از کسی منع می کنیم، در صورت لزوم و توان، بهتر از آن را به او عرضه نماییم. «تَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ»

۷- ایمان و عمل صالح، زمانی سعادت آفرین است که انسان بر آن پایدار باشد.

«آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ»

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِيهِ أَنْ يُنْصِرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾

پس ما، او و خانه اش را به زمین فرو بردیم و هیچ گروهی نبود که او را در برابر قهر خداوند یاری کند و خودش نیز نمی توانست از خویش دفاع نماید.

نکته ها:

انسان می تواند در دو قوس حرکت کند: قوس صعودی که به معراج رسد و قوس نزولی که به زمین فرو رود.

پیام ها:

۱- نتیجه ظلم، هلاکت است. فَبَغَى عَلَيْهِمْ ... فَخَسَفْنَا بِهِ

۲- زمین، گاهی مأمور قهر خداوند است. «فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ»

۳- سرانجام ثروت اندوزی، بخل، غرور و هلاکت است. «فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ»

۴- ثروت، وسیله ی نجات نیست. «مَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ»

وَ أَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيُكَانُّ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ يَقْدِرُ لَوْ لَا أَنْ مِنَ اللَّهِ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَ يُكَانُّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

و همان کسانی که موقعیت دیروز او (قارون) را آرزو می کردند (با دیدن صحنه هلاکت او) می گفتند: وای! (بر ما) گویا خداوند، (رزق و) روزی را بر هر کس از بندگانش که بخواهد، گشاده و یا تنگ می گرداند، (و) اگر خداوند بر ما منت ننهاده بود، هر آینه ما را نیز (با او) به قعر زمین برده بود، وای! گویی کافران، رستگار نمی شوند.

۱- در برخورد با مسائل، زود قضاوت نکنیم. (آنان که دیروز حسرت می خوردند ای کاش مثل قارون بودند، امروز می گویند: چه خوب شد که ما مثل او نبودیم) تَمَنُّوا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ - وَيَكَّانَهُ ...

۲- هرگز نخواهیم که مانند ثروتمندان مغرور و غافل باشیم. تَمَنُّوا مَكَانَهُ ... وَيَكَّانَهُ

۳- به جای تمنای ثروت دیگران، به داده های الهی قانع باشیم. تَمَنُّوا مَكَانَهُ ... يَبْسُطُ الرِّزْقَ ... وَ يَقْدِرُ

۴- همه آرزوها، به صلاح نیست. «تَمَنُّوا مَكَانَهُ»

۵- گاه، مستجاب نشدن دعا و برآورده نگردیدن آرزو، بزرگ ترین لطف و منت الهی بر انسان است. تَمَنُّوا مَكَانَهُ ... مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا

۶- حوادث، سبب بیداری فطرت ها و تغییر پندارها و خواسته های غلط است.

«لَوْ لَا أَنْ مِنَ اللَّهِ عَلَيْنَا»

۷- ثروتی که انسان، آن را از جانب خدا و برای او نداند، او را به کفر می رساند.

«لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ»

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ «۸۳»

(ما، نجات و سعادت در) آن سرای آخرت را (تنها) برای کسانی قرار می دهیم که خواستار برتری و فساد در زمین نباشند و سرانجام، (رستگاری) از آن پرهیزکاران است.

نکته ها:

این آیه به منزله قطعنامه داستان قارون است که هر گونه ثروت اندوزی و برتری جویی، مایه ی هلاکت در دنیا و شقاوت در آخرت می شود. بر اساس روایات، حضرت علی علیه السلام، این

آیه را برای تاجران بازار تلاوت می فرمود. (۱) امام خمینی قدس سره بنیانگذار جمهوری اسلامی نیز در پایان درس اخلاقشان برای طلاب و فضلالی حوزه ی علمیّه ی قم به آن عنایت داشتند.

در حدیث می خوانیم که اگر کسی به واسطه بهتر بودن بند کفشش بر دیگری خود را برتر ببیند، جزو کسانی است که اراده ی علوّ در زمین دارند.

چه بسیارند کسانی که در تهیه مسکن، مرکب، لباس، کلام، ازدواج و نام گذاری فرزند، کاری می کنند که در جامعه نمودی داشته باشند و مردم متوجّه آنان شوند که به فرموده روایت، این افراد اراده برتری در زمین دارند و از بهشت محرومند.

پیام ها:

۱- سرای آخرت بس عظیم است. (کلمه ی «تِلْكَ» برای بیان عظمت است)

۲- هر گونه برتری طلبی، ممنوع است. «لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا»

۳- منشأ فساد، برتری جویی است. «لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا ... وَ لَا فُسَادًا»

۴- پرهیزکار کسی است که اراده ی تفاخر و برتری بر دیگران ندارد. «لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا ... وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»

«مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَ مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۸۴)

هر کس نیکی آورد، برای او (پاداشی) بهتر از آن خواهد بود، و هر کس بدی آورد، پس کسانی که کارهای ناروا انجام دهند، جز (به اندازه) آنچه کرده اند، مجازات نمی شوند.

پیام ها:

۱- کار نیک، مطلوب و پسندیده است، از هر کس و به هر مقدار که باشد. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ»

ص: ۱۰۰

۲- مهم تر از انجام کار نیک، به سلامت رساندن آن به صحنه ی قیامت است. «لِجَاءِ بِالْحَسَنَةِ» (چه بسیارند کسانی که کارهای خوبی انجام می دهند، ولی به واسطه گناه، ممت گذاشتن، عجب و یا تحقیر دیگران، آن را از بین می برند و نمی توانند کار خوب خود را به قیامت برسانند.)

۳- انسان ها در انتخاب راه زندگی خود آزادند. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ - مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ»

۴- حتی در گفتار، سخن خویش را از خوبی ها آغاز کنیم. (ابتدا کلمه «الحسنه» آمده، سپس «السيئه»)

۵- در نظام سراسر لطف الهی، پاداش نیکی ها بیشتر از خود نیکی هاست هر چند به مرحله عمل نرسد و در حالت اندیشه و طرح باقی بماند، ولی کیفر کار بد به اندازه کار بد و به شرطی است که از درجه ی فکر و اندیشه بگذرد و لباس عمل بپوشد. «عَمَلُوا السَّيِّئَاتِ»

۶- کار نیک دیگران را فراموش نکنیم، حتی اگر یک عمل ساده باشد، «الحسنه» ولی بدکاران را وقتی جزا دهیم که بر کار بد خود اصرار داشته باشند. «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۷- خداوند پاداش نیکی ها را با فضل خود می دهد، ولی در کیفر بدکاران با عدل خویش رفتار می کند. فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا - فَلَا يُجْزَى ... إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَيَّ مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ «۸۵»

همانا آن کس که قرآن را (بر تو نازل و عمل به آن را) بر تو واجب کرد، قطعاً تو را به وعده گاه (و زادگاهت) باز خواهد گردانید. بگو: پروردگارم آگاه تر است که چه کسی هدایت آورده و چه کسی در گمراهی آشکار است.

نکته ها:

در آیه هفتم گذشت که خدا به مادر موسی الهام فرمود که فرزندت را به دریا بینداز و نگران

مباش که ما او را به تو باز خواهیم گرداند، «فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ - إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ»

در این آیه نیز خدا به پیامبر اسلام وعده می دهد که او را به زادگاهش باز گرداند. «لَرَادُّكَ إِلَيَّ مَعَادٍ» آری، همان قدرتی که موسی را به مادر برگرداند، تو را نیز (بعد از هجرت) به مکه برخواهد گرداند.

در این که «مَعَادٍ» اشاره به چه معنایی دارد و مصداق آن چیست، نظرات متفاوتی ارائه شده است؛ بعضی آن را «مکه» زادگاه پیامبر صلی الله علیه و آله و این آیه را یک خبر غیبی دانسته اند، که ای پیامبر! روزی همین مکه به دست تو فتح خواهد شد و به آن بازخواهی گشت. عده ای نیز آن را مقام محمود پیامبر (مقام شفاعت)، و جمعی هم آن را به قیامت و بهشت، معنا و تفسیر کرده اند.

اما روایات، مراد از معاد در این آیه را رجعت پیامبر اسلام به دنیا می دانند.

از عقاید قطعی ما که از آیات و روایات بسیاری بر می آید، «رَجَعْتَ» است. یعنی این که خداوند گروهی از اولیای خود را قبل از قیامت به دنیا برخواهد گرداند.

پیام ها:

۱- ابلاغ قرآن سبب تمرد کفار و هجرت پیامبر شد؛ اما خدای قرآن دوباره پیامبر را به زادگاهش برخواهد گرداند. «لَرَادُّكَ إِلَيَّ مَعَادٍ»

۲- تلاوت، تبلیغ و عمل به قرآن، قبل از هر کس بر خود پیامبر واجب است.

«فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ»

۳- تعبیر به فریضه بودن قرآن، نشانه ی اهمیت و جایگاه والای آن است. «فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ»

۴- در مقام بیان نیز ابتدا از نقاط مثبت شروع کنیم. «مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى - مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ»

وَمَا كُنْتُمْ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَىٰ إِلَيْكُمُ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ فَلَا تَكُونُوا ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

و تو امید نداشتی که (این) کتاب (آسمانی) به تو القا گردد، (و این نزول نبود)، مگر رحمتی از سوی پروردگارت، پس (به شکرانه ی آن) هرگز پشتیبان کافران مباش.

نکته ها:

دو شباهت میان حضرت موسی علیه السلام و محمد صلی الله علیه و آله در آیات این سوره به چشم می خورد:

۱. حضرت موسی به امید به دست آوردن آتش، به سوی آن رفت و به نور رسید، فَلَمَّا آتَاهَا نُودِيَ... (آیه ی ۳۰)، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز به قصد عبادت به غار حرا رفت که با وحی آسمانی آشنا شد. مَا كُنْتُمْ تَرْجُوا أَنْ...

۲. در آیه هفده حضرت موسی اظهار داشت: «رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ» پروردگارا! به خاطر لطفی که به من کردی من هرگز یاور تبهکاران نخواهم بود. در این آیه نیز خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: يُلْقَىٰ إِلَيْكَ الْكِتَابُ... فَلَا تَكُونُوا ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ به خاطر کتاب آسمانی که به تو القا شده، هرگز یاور کافران مباش.

پیام ها:

۱- حتی انبیا با آن پاکی روح و کمال عبودیت، توقع دریافت وحی نداشته اند، وحی، رحمت الهی بوده است. مَا كُنْتُمْ تَرْجُوا... إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ

۲- بعثت پیامبران و نزول کتب آسمانی، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- برائت و پرهیز از پشتیبانی کافران به قدری مهم است که شکرانه ی نزول وحی قرار گرفته است. يُلْقَىٰ إِلَيْكُمُ الْكِتَابُ... فَلَا تَكُونُوا...

۴- هرگونه حمایت از کفر و پشتیبانی از جرم ممنوع است. «فَلَا تَكُونُوا ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ»

وَلَا يَصُدُّنَكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾

و (به هوش باش) پس از آنکه آیات الهی به سوی تو نازل گردید، (وسوسه ها و تهدیدات کفار) تو را (از تبلیغ و عمل به آن) باز ندارد و (همچنان دیگران را) به سوی پروردگارت دعوت کن و هرگز از مشرکان مباش.

نکته ها:

بعثت، مراحلی دارد:

الف: گرفتن وحی. «يُلْقَىٰ إِلَيْكَ الْكِتَابُ»

ب: براءت از کفار. «فَلَا تُكُونَنَّ ظَهِيرًا»

ج: صلابت در کار. «لَا يَصُدُّنَكَ»

د: دعوت دیگران. «ادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ»

ه: اخلاص در عقیده و عمل. «لَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

توجه به توحید و نفی شرک و کفر آنچنان مهم است که خداوند در این آیات بارها پیامبر صلی الله علیه و آله را بر آن هشدار می دهد. غالب جملات پیرامون این مسئله در آیات اخیر، با نون تأکید ثقیله و با لحن مبالغه آمده است. «لَا تَكُونَنَّ - لَا يَصُدُّنَكَ - لَا تَكُونَنَّ»

پیام ها:

۱- کوتاه آمدن در ابلاغ وحی، نوعی تقویت کفر است. «فَلَا تُكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ وَلَا يَصُدُّنَكَ»

۲- دشمنان حتی برای شخص پیامبر صلی الله علیه و آله نیز نقشه دارند. «لَا يَصُدُّنَكَ»

۳- رهبران آسمانی نیز به تذکرات الهی نیازمندند. «لَا يَصُدُّنَكَ»

۴- رسالت باید همراه عزت و قاطعیت باشد. «لَا يَصُدُّنَكَ ... بَعْدَ إِذْ أَنْزَلَتْ»

۵- علم و آگاهی، مسئولیت را سنگین تر می کند. «بَعْدَ إِذْ أَنْزَلَتْ إِلَيْكَ»

۶- کسی در دعوت به حق موفق می شود که قاطع و نفوذناپذیر باشد. «لَا يَصُدُّنَكَ ...»

۷- دعوت باید خالصانه باشد و هیچ مسئله ای را جز رضای خداوند در نظر نگیرد. «ادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَ لَا تُكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» آری کسی که به خاطر ملاحظه دیگران دعوت به خدا نکند، در مدار شرک قرار گرفته است.

۸- دعوت باید به سوی خدا باشد، نه خود. «ادْعُ إِلَى رَبِّكَ»

۹- شرک زدایی و مبارزه با کفر، سرلوحه ی فعالیت پیامبران و از تأکیدات بسیار جدی خداوند است. «لَا تُكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» (۸۸)

و(هرگز) معبود دیگری را با «الله» مخوان که معبودی جز او نیست. همه چیز جز وجه او نابود است، حکم (و حاکمیت، تنها) از آن اوست، و همه به سوی او بازگردانده می شوید.

نکته ها:

فرقه ی «وهابیت» اظهار می نمایند که هر کس، غیر خدا را بخواند، مشرک می شود؛ زیرا خداوند فرموده است: «فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» (۱)، بنابراین کسانی که در توسل، اولیای خدا را صدا می زنند، مشرکند! اما این آیه توضیح می دهد که مشرک، کسی است که غیر خدا را به عنوان خدای دیگر بخواند: «لَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ» و ناگفته پیداست که شیعیان هیچ مقامی را به عنوان خدا صدا نمی زنند، بلکه به عنوان کسی که نزد خداوند آبرو دارد صدا می زنند، آن هم آبرویی که از طرف خداوند به او داده شده است، نظیر انبیا و اولیای الهی، نه هر شفیع و آبرومند موهومی. زیرا بت پرستان نیز در دنیای خیال خود، برای بت ها آبرویی تصور می کردند.

ص: ۱۰۵

در این آیه، شرک زدایی با عبارات مختلفی بیان شده است؛

الف: خدای دیگری را با «الله» بخوانید.

ب: معبودی جز الله نیست.

ج: همه چیز جز او نابود شدنی است.

د: حاکمیت، تنها از آن اوست.

ه: تنها به سوی او باز می گردید.

پادشاه کشور سعودی هر سال روز عید قربان علمای فرقه های اسلامی را میهمان می کند.

در یکی از سالها علامه سید شرف الدین جبل عاملی (از علمای برجسته لبنانی) به مهمانی دعوت می شود. علامه همین که وارد جلسه شد، قرآنی را که جلد چرمی داشت به شاه هدیه کرد. شاه آن را گرفت و بوسید. علامه گفت: تو مشرک هستی! شاه ناراحت شد که چرا چنین تهمت می زنی؟ علامه گفت: چون شما چرمی را بوسیدی که پوست حیوان است و احترام به پوست حیوان شرک است!

شاه گفت: من هر پوستی را نمی بوسم، کفش من از چرم و پوست حیوان است؛ ولی هرگز آن را نمی بوسم، این قطعه چرم، جلد قرآن قرار گرفته است.

علامه فرمود: «ما نیز هر آهنی را نمی بوسیم، آهنی را می بوسیم که صندوق یا ضریح و دژ و پنجره ی قبر پیامبر یا امامان معصوم علیهم السلام باشد».

آری، شرک آن است که ما کسی یا چیزی را در برابر خدا علم کنیم و برای او قدرتی مستقل قائل شویم، در حالی که شیعه قدرت اولیای خدا را مستقل نمی داند، بلکه قدرتی وابسته به قدرت الهی می داند و اگر گنبد و بارگاهی می سازد به خاطر آن است که به مردم اعلام کند در این جا مرد توحید دفن شده است. کسی که در اینجا دفن شده در راه خدا شهید گشته و فدا و فای توحید شده است. پس گنبد و بارگاه، یعنی مرکزی که زیر آن فریاد توحید بلند است، نه مرکزی در برابر مسجد.

امام رضا علیه السلام فرمودند: «وجه الله» پیامبر خدا و حجّت های او در زمین هستند که به وسیله

آنان به خدا، دین و معرفت او توجّه می شود. (۱) در دعای ندبه درباره امام زمان علیه السلام می خوانیم: «أین وجه الله الذی یؤتی» و نیز می خوانیم: «أین وجه الذی یتوجه الیاء»

پیام ها:

۱- موحد واقعی کسی است که از همه ی معبودها، ابرقدرت ها، ایسم ها و طاغوت ها آزاد باشد. «لَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ»
۲- به آنچه رفتنی است، دل نبندیم و خود را اسیر آنها نسازیم. «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» چنانکه حضرت ابراهیم فرمود: «لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ» (۲)

۳- حاکمیت، مخصوص خداوند است. «لَهُ الْحُكْمُ»

۴- معبود واقعی چند شرط دارد:

الف: فناپذیر نباشد. «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ»

ب: بر هستی فرمانروا باشد. «لَهُ الْحُكْمُ»

ج: فرجام همه به دست او باشد. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

۵- مرگ، نابودی نیست، بازگشت به مبدأ است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

پروردگارا! مزه ی تلاوت، تدبّر و پندگیری از قرآن را به ما بچشان.

پروردگارا! چراغ دل ما را به نور قرآن روشن و وجود ما را روشنی بخش قرار ده.

پروردگارا! رفتار و گفتار ما را برخاسته از قرآن و سیره و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت معصومش علیهم السلام قرار بده.

آمین ربّ العالمین

ص: ۱۰۷

۱- ۱. توحید صدوق، ص ۱۱۷.

۲- ۲. انعام، ۷۶.

اشاره

این سوره در مکه نازل گردیده و شصت و نه آیه دارد. نام برخی از سوره های قرآن همچون بقره، فیل، نمل و نحل، برگرفته از نام حیواناتی است که در این سوره ها به گونه ای مطرح شده اند.

در آیه ۴۱ این سوره، بنای شرک همچون خانه ی عنکبوت سست و ناپایدار شمرده شده و لذا این سوره به عنکبوت نام گرفته است.

این سوره درباره ی چند موضوع، مطالبی را بیان می کند از جمله: ایمان، تکلیف بشر، آزمایش الهی، تاریخ برخی انبیا، نهی از مجادله ی غیر نیکو و تکیه بر غیر خدا.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

الم «۱» أَحْسِبَ النَّاسَ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ «۲»

الف، لام، میم. آیا مردم پنداشتند که چون گفتند: ایمان آوردیم، رها می شوند و دیگر مورد آزمایش قرار نمی گیرند؟!

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ «۳»

در حالی که بدون تردید کسانی را که پیش از ایشان بودند آزمودیم تا خداوند کسانی را که راست گفتند معلوم دارد و دروغگویان را (نیز) معلوم نماید.

نکته ها:

کلمه ی «فتنه» به معنای گداختن طلا برای جدا کردن ناخالصی های آن است و چون در حوادث و سختی ها، جوهره ی انسان از شعارهای دروغین جدا می شود، حوادث و آزمایش ها را «فتنه» می گویند.

پیام ها:

۱- ایمان، تنها با زبان و شعار نیست، بلکه همراه با آزمایش است. أَحْسِبَ ... هُمْ لَا يُفْتَنُونَ (ادعا کافی نیست، باید عملکرد را دید و قضاوت کرد.) سعدیا گرچه سخندان و نصیحت گویی زعمل کار برآید به سخندانی نیست

۲- آزمایش، یک سنت الهی در طول تاریخ است. «وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۳- حوادث را تصادف نپنداریم؛ همه اسباب آزمایش ماست. «فَتَنًا»

۴- آشنایی با تاریخ و حوادث پیشینیان، مردم را برای پذیرش حوادث آماده می کند. «مِنْ قَبْلِهِمْ»

۵- دلیل آزمایش های الهی، عینی و محقق شدن علم ازلی خداوند و جدا شدن مؤمنان واقعی و شکوفا شدن استعداد های درونی و به فعلیت رسیدن آنهاست. فَلَيَعْلَمَنَّ ... الَّذِينَ صَدَقُوا وَ ... الْكَاذِبِينَ

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ «۴»

آیا کسانی که کارهای بد انجام می دهند، پنداشته اند که بر ما پیشی خواهند گرفت (و از کیفر ما خواهند گریخت)؟ چه بد داوری می کنند.

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ «۵»

آن کس که به دیدار خداوند امید دارد(می داند که) بی شک اجلی که خداوند تعیین کرده آمدنی است؛ و اوست شنوای دانا.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام فرمودند: «مراد از «لِقَاءَ اللَّهِ»^{□ □}، روز قیامت است». (۱)

پیام ها:

۱- ارتکاب گناه و تکرار آن، در بینش انسان تأثیر گذارده و او را خیاللباف می کند.

«أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ»

۲- خیال پردازی ها را با یاد مرگ و معاد درمان کنیم. هم مؤمنانی که در بوته ی آزمایشند و هم خلافکاران بدانند که فرصت ها تمام شدنی است و مهر و قهر

ص: ۱۱۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و توحید صدوق، ص ۲۶۷.

الهی به سراغشان خواهد آمد. أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا ... أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ ... مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ ...

۳- نه مدعیان ایمان، از امتحان الهی رها می شوند و نه خلافکاران، از انتقام الهی.

«يَسْبِقُونَا» (خلافکاران، خیال می کنند دست خدا به آنان نمی رسد).

۴- باید تفکرات و پندارهای باطل را محکوم کرد. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

۵- خداوند، هم گفتار ما در اظهار ایمان را می شنود و هم پندار و روحيات ما را می داند. «وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿۶﴾

وهرکس تلاش کند پس برای خود می کوشد، زیرا خداوند از جهانیان بی نیاز است.

نکته ها:

مراد از جهاد در این آیه، تنها جهاد با شمشیر و با دشمنان نیست، بلکه مراد هرگونه تلاش و کوشش است؛ خواه این تلاش در راه خودسازی و به اصطلاح جهاد با نفس باشد یا مبارزه با وسوسه های شیطان و یا با دشمنان خارجی.

پیام ها:

۱- خداوند به تلاش ما نیاز ندارد. «وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ» من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

۲- برای تشویق مردم به تلاش های مثبت، از گرایش های درونی و فطری، همچون حبّ نفس استفاده کنیم. (انسان فطرتاً به دنبال سود و منافع خویش است) «وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ»

۳- بی نیازی خداوند، واقعی و حتمی است. (بر خلاف اظهار بی نیازی ما که در عین نیاز است.) «إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

۴- خداوند، هم از انسان ها بی نیاز است و هم از فرشتگان و هم دیگر موجودات.

«لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، قطعاً لغزش های آنان را می پوشانیم، و بی شک بهتر از آنچه عمل می کرده اند پاداششان می دهیم.

نکته ها:

از بهترین نمونه های جهاد که در آیه ی قبل خواندیم، ایمان و عمل صالح است که در این آیه عنوان شده است.

پیام ها:

۱- انسان برای دریافت پاداش های الهی، به ایمان و عمل صالح، هر دو نیازمند است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- مؤمنان از لغزش و گناه به دور نیستند. وَالَّذِينَ آمَنُوا... لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ

۳- پاداش الهی، تنها عفو گناهان گذشته نیست، بلکه دریافت بهترین پاداش نیز هست. «لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ»

۴- دریافت پاداش پس از پاک شدن از گناهان است. لَنُكَفِّرَنَّ... لَنَجْزِيَنَّهُمْ

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسِينًا وَإِنْ جَاهِدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مِمَّا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

و به انسان سفارش کردیم که به پدر و مادر خود نیکی کند، و اگر آن دو کوشیدند تا چیزی را که بدان علم نداری شریک من سازی، از ایشان اطاعت مکن، سرانجام شما به سوی من است، پس شما را از (حقیقت) آنچه انجام می دادید آگاه خواهم ساخت.

۱- نیکی به والدین یک امر انسانی است، نه فقط ایمانی. «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ»

۲- احسان و نیکی به والدین، بدون قید و شرط است. «حُسْنًا» (شرط نژادی، سنی، منطقه ای، علمی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ایمانی ندارد، حتی اگر کافر و مشرک باشند، باید احسان کرد.)

۳- والدین منحرف برای انحراف فرزندان، کوشش می کنند. «جَاهِدَاكَ»

۴- از احترام دیگران، سوء استفاده نکنیم. (والدین نباید به خاطر احترام گزارای فرزندان، آنان را به شرک دعوت کنند.) «وَإِنْ جَاهِدَاكَ»

۵- فرزندان، باید قدرت انتخاب تفکر صحیح را داشته باشند. «جَاهِدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي ...

فَلَا تُطِعُهُمَا

۶- شرک، برهان و استدلال علمی ندارد. «مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ»

۷- در مسأله توحید و شرک، با هیچ کس کنار نیایم و سازش نکنیم. «فَلَا تُطِعُهُمَا»

۸- احسان به والدین، مطلق و همیشگی است؛ اما اطاعت از والدین، مشروط به آن است که انسان را از خدا دور نکنند. «فَلَا تُطِعُهُمَا»

۹- ایمان به معاد، ضامن اجرای توصیه های الهی است. «وَصَّيْنَا ... إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ»

۱۰- خداوند به همه ی کارهای انسان آگاه است. «فَأُتِبْتُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ» ۹

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، بی شک آنان را در زمره ی شایستگان در می آوریم.

نکته ها:

مراد از مؤمنان در این آیه، با توجه به آیه ی گذشته، فرزندان هستند که تحت سلطه ی والدین، به شرک دعوت می شوند، که اگر مقاومت کنند و برای حفظ ایمان خود از خانه و منطقه آواره شوند، هرچند دوری از پدر و مادر برای آنان سخت است؛ اما خداوند در عوض،

در روز قیامت آنان را در زمره ی صالحان وارد خواهد کرد. (۱)

در دو آیه ی قبل بیان شد که پاداش ایمان و عمل صالح، پوشیده شدن گناهان و دریافت جزای نیکوست. در این آیه می فرماید: کسانی که اهل ایمان و عمل صالح باشند، در زمره ی افراد صالح نیز قرار می گیرند. در آیه ی دیگر می خوانیم: ملحق شدن به صالحان، از جمله دعا‌های حضرت ابراهیم و حضرت یوسف است. «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۲)

پیام ها:

۱- ایمان از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا»

۲- صرف کار نیک، انسان را در زمره ی نیکوکاران قرار نمی دهد. کار نیکی که از ایمان به خدا برخیزد ارزشمند است. آمَنُوا ... لِنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ «۱۰»

و برخی از مردم (به زبان) می گویند: به خداوند ایمان آورده ایم، پس هرگاه در راه خدا آزار ببینند، اذیت و آزار مردم را به عنوان عذاب خداوند قرار می دهند، و اگر از جانب پروردگارت یاری و پیروزی رسد، با تأکید می گویند: ما با شما بودیم. آیا (نمی دانند که هیچ کس از) خدا به آنچه در دل‌های جهانیان می گذرد، آگاه تر نیست؟

نکته ها:

ظاهراً مراد از «الْعَالَمِينَ» هر موجود باشعور از جن، ملک و انسان است. (۳)

در اولین آیه ی این سوره خواندیم که گمان نکنید بدون آزمایش، اظهار ایمان شما را می پذیریم. أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا ... این آیه یکی از نمونه های آزمایش را بیان می کند.

ص: ۱۱۷

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. یوسف، ۱۰۱ و شعراء، ۸۳.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۱- اظهار ایمان برخی از مردم، زبانی است، نه قلبی. «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا»

۲- گاهی ایمان، اذیت و آزار مردم را بدنبال دارد که باید تحمل کرد. «آمَنَّا - أُوذِيَ فِي اللَّهِ»

۳- مؤمن، مقاوم است. «وَلَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا» (۱) ولی منافق، ناپایدار است.

فَإِذَا أُوذِيَ ... جَعَلَ ...

۴- ایمان واقعی در هنگام سختی ها روشن می شود. «فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: «فی تقلب الاحوال علم جواهر الرجال» (۲) در فراز و نشیب ها و حالات گوناگون، جوهره ی انسان آشکار می شود.

۵- منافق، فرصت طلب است و به هنگام پیروزی خود را مؤمن می داند، و در گرفتن مزایا، اصرار می ورزد. «لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ»

۶- تظاهر و نمان کاری سودی ندارد، خداوند از درون همه آگاه است. «أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ»

وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ «۱۱»

و قطعاً خدا کسانی را که ایمان آورده می شناسد، و منافقان را (نیز) می شناسد.

نکته ها:

در آیه ی قبل ذکر شد که منافقان با تأکید، همگامی خود را با مؤمنان و توده ی مردم بیان می کردند، «إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ»، در این آیه، خداوند نیز با تأکید می فرماید: من همه را می شناسم.

«وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ»

با این که خداوند به درون همه آگاه است و مؤمن و منافق را می شناسد؛ اما با فتنه و آزمایش آنان را از یکدیگر تمییز می دهد. (۳)

ص: ۱۱۸

۱- ۱. ابراهیم، ۱۲.

۲- ۲. نهج البلاغه، حکمت ۲۱۷.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۱- ایمان به علم الهی، عامل دست برداشتن از نفاق است. «وَلْيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ»

۲- مؤمنان واقعی و دروغین را تنها خدا می شناسد. «وَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لْيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ»

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَ لْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَ مَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» (۱۲)

و کسانی که کافر شده اند، به کسانی که ایمان آوردند گفتند: شما راه ما را پیروی کنید، (اگر گناهی داشته باشد) ما گناهان شما را بر عهده می گیریم. در حالی که چیزی از گناهانشان را عهده دار نیستند؛ قطعاً آنان دروغگویانند.

نکته ها:

منحرفان برای دعوت و تشویق دیگران به کار خلاف می گویند: اگر این کار گناهی دارد به گردن ما. در حالی که هیچ کس نمی تواند گناه دیگری را به عهده بگیرد. «وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَ مَا هُمْ بِحَامِلِينَ»

شاید بتوان گفت: کفار که علاقه دارند مردم از ایمانشان دست بردارند. «وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا» (۱)، کار خود را در چند مرحله انجام می دهند:

الف: با آزار مؤمنان، مانع ایمان آوردن آنان می شوند. «يُضِدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۲)

ب: جنگ به راه می اندازند. «لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا» (۳)

ج: می گویند: شما لااقل در عمل پیرو ما باشید. «اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا» که اگر چنین نمودید، دیگر آزار و اذیتی نمی شوید و ما تمام مسئولیت ارتداد شما را بر عهده می گیریم. «وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ»

د: اگر به هیچ یک از کارهای فوق موفق نشدند، دوست دارند حداقل با آنان مدهانه و

ص: ۱۱۹

۱- ۱. بقره، ۱۰۹.

۲- ۲. حج، ۲۵ و اعراف، ۴۵.

۳- ۳. بقره، ۲۱۷.

سازش کنید. «وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُ فَيُدْهِنُونَ» (۱)

پیام ها:

۱- دشمنان، از شما دست بر نمی دارند و اهداف خود را تبلیغ می کنند. (مسلمانان هم گرفتار شکنجه و آزار جسمی کفار بودند، «فِتْنَةُ النَّاسِ» و هم مورد تهاجم فرهنگی، تبلیغاتی و روانی آنان.) «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا»

۲- ارتداد و بازگشت به کفر، گناه بزرگی است که کفار ادعا می کنند جبران می کنند.

«وَلْنُحْمِلَ خَطَايَاكُمْ»

۳- در جهان بینی اسلام، هیچ کس بار کسی را به دوش نمی کشد. «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» (۲) ولی در تفکر دیگران چنین نیست. «وَلْنُحْمِلَ خَطَايَاكُمْ» (هنوز کلیسا، گناهان دیگران را می خرد!)

۴- وعده های کفار و شیطان، تو خالی و بی اساس است. «وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ» (شیطان نیز به انسان دستور می دهد کفر ورزد، ولی بعد از کفر ورزیدن، او را رها می کند. «إِذْ قَالَ لِلنَّاسِ اكْفُرُوا فَلَمَّا كَفَرُوا قَالِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ» (۳))

«وَلْيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيَسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتُرُونَ» (۱۳)

بی شک آنان هم بار (خطای) خودشان و (هم) بارهای دیگر را با بار خود بر دوش خواهند کشید، و مسلماً در روز قیامت از آنچه به دروغ می بافتند بازخواست خواهند شد.

نکته ها:

سؤال: چگونه در آیه قبل فرمود: کسی بار گناه دیگری را حمل نمی کند و در این آیه می فرماید: گمراه کنندگان، بار گناه دیگری را حمل می کنند؟!

ص: ۱۲۰

۱-۱. قلم، ۹.

۲-۲. انعام، ۱۶۴.

۳-۳. حشر، ۱۶.

پاسخ: آیه اول در جواب کفّاری بود که به مسلمانان می گفتند: شما از ما پیروی کنید، گناه شما به گردن ما و شما هیچ مسئولیتی ندارید، خداوند فرمود: این چنین نیست و هر کس مسئول گناهان خود است؛ اما این آیه می فرماید: فرد اغفال شده مسئول کار خود است؛ ولی اغفال کننده علاوه بر مسئولیت کار خود، مسئول گناهان اغفال شدگان نیز هست، بدون آنکه چیزی از گناه اغفال شده کم شود.

در تفاسیر درّالمنثور و نمونه روایات متعددی آمده است که هر کس در کار خوب یا بدی راه را برای دیگران باز کند، علاوه بر پاداش یا کیفری که به هریک از عمل کنندگان و پویندگان آن راه می دهند، پاداش یا کیفری نیز به راهنما، مؤسس و پایه گذار آن می دهند.

پیام ها:

۱- منحرف کنندگان، بار منحرف شدگان را نیز بر دوش می کشند. «أَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ»

۲- منحرف کردن دیگران، بار سنگینی را بر دوش انسان می گذارد. «أَثْقَالًا»

۳- بار گناه سنگین است. «أَثْقَالُهُمْ»

۴- دروغ بستن بستن به خدا و پیامبر، روش کفار است. «كَانُوا يَفْتَرُونَ»

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾

و به راستی نوح را به سوی قومش فرستادیم، پس در میان آنان، هزار سال به استثنای پنجاه سال درنگ کرد، (ولی جز اندکی از مردم به سخن او گوش ندادند) پس طوفان (قهر خداوند) آنان را در حالی که ستمگر بودند فرا گرفت.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

پس او و سرنشینان کشتی را نجات دادیم و آن (ماجرا) را برای جهانیان، نشانه‌ی (عبرت) قرار دادیم.

در آغاز سوره خواندیم که خدای متعال فرمود: مردم و مدعیان ایمان رها نیستند، همه را مورد آزمون قرار می دهیم. از این آیه به بعد داستان حضرت نوح، ابراهیم، لوط، شعیب، هود، صالح و موسی علیهم السلام را می خوانیم و با نمونه هایی از آزمایش امت های پیشین آشنا می شویم.

تنها پیامبری که مدت رسالتش در قرآن بیان شده، حضرت نوح است. نهصد و پنجاه سال، مدت رسالت حضرت نوح تا زمان طوفان است؛ اما مدت زندگی آن حضرت و پیامبری آن حضرت پس از طوفان، بیان نشده است.

پیام ها:

۱- در شیوه ی تبلیغ، سزاوار است ابتدا کلیات گفته شود و بعد تفصیل مطالب و نمونه ها بیان گردد. در آیات قبل خواندیم: «وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» و اکنون به تفصیل بیان می کند. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا»

۲- آشنایی با تاریخ اقوام گذشته، مورد توجه قرآن است. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا» (بیان تاریخ انبیای پیشین، تسلی بخش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است).

۳- انبیا، در میان مردم بودند. «فِيهِمْ» (اگر پیامبری از مردم قهر کند، تنبیه می شود).

چنانکه در مورد حضرت یونس می خوانیم: «فَالْتَقَمَهُ الْخُوتُ» (۱) پس از دوری از مردم، نهنگی او را بلعید).

۴- قرآن، با بیان عمر طولانی انسان، آن را محال نمی داند. «أَلْفَ سَنَةٍ ...»

۵- اگر قابلیت و آمادگی پذیرش نباشد، هزار سال تبلیغ هم اثری ندارد. «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا»

۶- در تربیت و تبلیغ، صبر و پایداری لازم است. «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا» این آیه پایداری نوح علیه السلام و سرسختی مردم را نشان دهد.

۷- آمار را دقیق نقل کنیم. «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا»

ص: ۱۲۲

۸- بی توجهی به پیام انبیا، ظلم است و ظلم، کلید قهر الهی است. «فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَ هُمْ ظَالِمُونَ»

۹- پیامبران و پیروان آنها، از قهر الهی در امانند. «فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ»

۱۰- طول عمر نوح، ساختن کشتی و زیر آب رفتن همه ی زمین، به امر خداوند بوده است. «أَرْسَلْنَا... أَلْفَ سَنَةٍ... فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ»

۱۱- یاری الهی به معنای ترک کوشش و تلاش نیست. حضرت نوح و یاران او کشتی را ساختند. «السَّفِينَةِ»

۱۲- بعضی از افراد و حوادث، فوق زمان و مکانند. «آيَةٌ لِلْعَالَمِينَ»

وَ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۶)

و(یاد کن) ابراهیم را آنگاه که به قومش گفت: خدا را پرستید و از او پروا کنید، اگر بدانید این (کار) برای شما بهتر است.

نکته ها:

حضرت ابراهیم علیه السلام، دومین پیامبر اولوالعزم است که پس از نوح علیه السلام مبعوث شده است.

پیام ها:

۱- توحید و تقوا، سرلوحه ی برنامه ی انبیاست. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ»

۲- عبادت بدون تقوا کارساز نیست. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ»

۳- دستیابی به خیر، در گرو خداپرستی و تقواست. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ»

۴- کسانی که به جای توحید و تقوا به سراغ غیر خدا و فساد می روند، در حقیقت جاهلند. (عالم بی تقوا، جاهل است). «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۵- با علم و پیشرفت آن، می توان به مصالح تعبّد و تقوا دست یافت. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾

همانا شما به جای خدا بت هایی را می پرستید و دروغی را می سازید، همانا کسانی که به جای خدا پرستش می کنید، مالک رزق شما نیستند، پس روزی را نزد خدا جستجو کنید و او را پرستید و برای او شکر نمایید که به سوی او بازگردانده می شوید.

نکته ها:

در آیه قبل حضرت ابراهیم مردم را به عبادت و اطاعت خدا دعوت کرد و در این آیه عبادت غیر خدا را مردود و بی نتیجه می داند و در پایان آیه بار دیگر بر عبادت خدا تأکید می کند.

شرک و بت پرستی، هیچ برهان و منطقی ندارد، زیرا:

اولاً: بت ها، جماداتی بیش نیستند. «أَوْثَانًا»

ثانیاً: خود بت پرستان، سازنده ی آنهایند. «تَخْلُقُونَ»

ثالثاً: هیچ گونه نفعی برای مشرکان و بت پرستان ندارند. «لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ»

در این آیه، حضرت ابراهیم سه بار مشرکان را مخاطب قرار داد، و این نشانه ی گفتگوی مستقیم با منحرفان است. «تَعْبُدُونَ - تَخْلُقُونَ - تَعْبُدُونَ»

پیام ها:

۱- کسانی که راه کج می روند، کار خود را توجیه می کنند. «تَخْلُقُونَ إِفْكًا»

۲- از انگیزه های پرستش غیر خدا، رسیدن به نان و نواست. «لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا»

۳- غیر خدا، توان روزی دادن ندارند، نه آنکه می توانند ولی نمی دهند. «لَا يَمْلِكُونَ» فرمود: «لا یرزقونکم»

۴- در ارشاد و تبلیغ، پس از آنکه باطل بودن فکری را ثابت کردید، راه حق را نشان دهید. «لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ»

۵- تا مردم از غیر خدا مأیوس نشوند، به سراغ خدا نمی روند. لَا يَمْلِكُونَ ... فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ

۶- خدا رازق است، ولی انسان نیز باید تلاش کند. «فَابْتَغُوا»

۷- ابتدا باید نیازهای مادی و رفاهی را حل کرد، سپس مردم را ارشاد نمود.

□
«فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرَّزْقَ وَاعْبُدُوهُ»

□
۸- سرچشمه ی رزق، نزد خداست. «عِنْدَ اللَّهِ الرَّزْقَ»

□
۹- عبادت کسی شایسته است که قدرت دست اوست. «عِنْدَ اللَّهِ الرَّزْقَ وَاعْبُدُوهُ»

۱۰- ضامن اجرای اوامر الهی، قیامت است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

□
وَإِنْ تَكْذَبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَّمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ «۱۸»

و اگر (مرا) تکذیب کنید (تعجب ندارد)، زیرا امت های پیش از شما (نیز پیامبران را) تکذیب کردند و بر پیامبر (خدا) جز تبلیغ روشن (مسئولیتی) نیست.

□
□
□
أَوْ لَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ «۱۹»

آیا ندیده اند که خداوند چگونه آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را باز می گرداند؟ البتّه این (کار) بر خداوند آسان است.

نکته ها:

در این دو آیه به سه اصل مشترک در میان ادیان اشاره شده است:

□
الف: توحید. «يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ»

ب: نبوت. «وَ مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ»

ج: معاد. «ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۱- همه ی انبیا مخالفانی داشته اند. پس از مخالفت دشمنان هراسی نداشته باشیم.

كَذَّبَ أُمَمٌ ...

۲- حوادث تاریخی، مشابه و قابل تکرار است. «أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۳- آشنایی با تاریخ، برای انسان یک نوع تسلی خاطر است. «كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۴- تکذیب مخالفان، نباید مانع تبلیغ شود. وَمَا عَلَى الرَّسُولِ ...

۵- مردم، در انتخاب عقیده آزادند و پیامبر نمی تواند آنان را مجبور کند. وَإِنْ تُكَذَّبُوا ... مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ من آنچه شرط بلاغ است با تو بگفتم تو خواه از سختم پند گیر و خواه ملال

۶- ارشاد و تبلیغ، باید روشن و گویا باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۷- با طرح سؤال، فطرت غافلان را بیدار کنیم. أَوْ لَمْ يَرَوْا ...

۸- اسلام دین اندیشه است و از همه ی مردم برای اندیشیدن دعوت کرده است.

أَوْ لَمْ يَرَوْا ...

۹- جهان آفرینش مظهر قدرت نمایی خداوند در ایجاد حیات و مرگ پدیده ها است. «يُبْدِيُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۱۰- آفرینش، حادث و ناپایدار است و سرانجام به سوی خداوند برمی گردند.

«يُبْدِيُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۱۱- اعتقاد به مبدأ، سبب اعتقاد به معاد و بی خبری از قدرت خداوند، مایه ی انکار معاد است. «يُبْدِيُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۱۲- آفریدن، میراندن و دوباره زنده کردن، کار دائمی خداوند است. «يُبْدِيُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (فعل مضارع، نشانه ی استمرار و دوام است.)

۱۳- آفرینش اولیه و باز آفرینی در قیامت، برای خداوند آسان است، تنها یک اراده می خواهد. «إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

بگو: در زمین بگردید، پس بنگرید که (خداوند) چگونه آفرینش را آغاز کرده است؟ سپس (همان) خدا نشأه ی آخرت (قیامت) را ایجاد می کند، همانا خداوند بر هر کاری بسیار توانا است.

پیام ها:

۱- جهانگردی، سیر و سفر، مطالعه ی طبیعت و گردش های هدفدار، یک وظیفه و ارزش است. «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا»

۲- گردش در طبیعت، می تواند انسان را به فکر وادارد. قُلْ سِيرُوا ... فَانظُرُوا

۳- با مطالعه ی دقیق در آفرینش، شک و تردید خود را بر طرف کرده و خدا را بهتر می توانیم بشناسیم. فَانظُرُوا ...

۴- بهترین دلیل معاد، قدرت نمایی خداوند در پدید آوردن موجودات در نخستین مرتبه است. «كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ»

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾

(خداوند)، هر که را بخواهد عذاب و هر که را بخواهد رحمت می کند، و به سوی او بازگردانده می شوید.

وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾

و شما هرگز نمی توانید خدا را عاجز کنید، نه در زمین و نه در آسمان، و برای شما جز خداوند، ولی و یاور نیست.

نکته ها:

شیوه ی تربیتی قرآن چنان است که هر گاه مهر و قهر خداوند را بیان می کند، ابتدا از مهر و رحمت و سپس از قهر و عذاب سخن می گوید، ولی چون این آیه، دنباله ی تکذیب کفار است، ابتدا درباره ی عذاب و سپس درباره ی رحمت سخن گفته است.

در قرآن کریم، هر جا که جمله ی «مَنْ يَشَاءُ» و سخن از اراده و خواست خداوند آمده است، مشیت با توجه به حکمت و عدل است، زیرا اراده ی الهی بدون حکمت نیست.

در مجمع البیان می خوانیم: «وَلِيٌّ» کسی است که بدون درخواست، کمک کند و «نَصِيرٍ» کسی است که با درخواست فرد، او را یاری نماید و کفار از هر دو محرومند.

پیام ها:

۱- دشمنان دین، با هر گونه تدبیر و تلاش و توطئه ای نمی توانند بر اراده ی الهی چیره شوند و از مدار قهر او خارج گردند. «وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

۲- برای شرک زدایی، باید انواع موهومات را نفی کرد. «مَا أَنْتُمْ - وَلَا فِي السَّمَاءِ - وَلَا نَصِيرٍ» به کفار و دشمنان دین می فرماید: نه شما به تنهایی کارائی دارید، «مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ» و نه از دیگران کاری ساخته است. «مَا لَكُمْ ... مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَ لِقَائِهِ أُوتِيكَ يَتَسَوَّاءُ مِنْ رَحْمَتِي وَ أُوتِيكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ «۲۳»

و کسانی که به آیات خداوند و لقای او کفر ورزیدند، آنان از رحمت من مأیوس هستند و آنانند که برایشان عذابی دردناک خواهد بود.

پیام ها:

۱- تنها گروهی که از رحمت گسترده ی الهی مأیوس و محرومند، کفار هستند.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أُوتِيكَ يَتَسَوَّاءُ مِنْ رَحْمَتِي وَ أُوتِيكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ «۲۳»

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾

پس پاسخ قوم او (ابراهیم) جز این نبود که گفتند: او را بکشید یا بسوزانید.

ولی خداوند او را از آتش نجات داد. همانا در این (نجات بخشی الهی) برای گروهی که ایمان می آورند، نشانه هایی (از قدرت خداوند) است.

نکته ها:

کافران و نمرودیان، برای مبارزه با آئین حق ابراهیمی، تصمیم گرفتند او را به قتل برسانند، لذا با تهیه ی آتش وسیعی و پرتاب نمودن حضرت ابراهیم در آن، قصد خود را عملی کردند؛ اما خداوند با گلستان نمودن آن آتش، حضرت را نجات داد. «فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ»

پیام ها:

۱- کافران، منطق ندارند، منطق آنان، اعدام و شکنجه است. «اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ»

۲- کفار، ممکن است اختلاف روش داشته باشند، ولی در هدف اختلافی ندارند.

«اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ»

۳- پیامبران تحت حمایت الهی قرار دارند. «فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ»

۴- اراده ی خداوند، بر همه ی اراده ها، ابزارها و اسباب و قوانین جهان غالب است. «اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ»

۵- پیروزی یک مؤمن بر تمام کفار، خنثی شدن سخت ترین توطئه ها و گلستان شدن آتش؛ هر کدام یک آیت و نشانه از آیات الهی است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ»

۶- عبرت از تاریخ، به فطرتی سالم و روحی پاک نیازمند است. «لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» آری، ایمان در بصیرت و روشن بینی انسان، تأثیر گذار است.

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

و(ابراهیم) گفت: شما به جای خدا بت هایی را اختیار کرده اید که مایه ی پیوند شما در زندگی دنیاست؛ اما روز قیامت، بعضی از شما بعضی دیگر را انکار و برخی از شما برخی دیگر را لعنت خواهد کرد، و جایگاه شما (در) آتش است و برای شما یاورانی نخواهد بود.

نکته ها:

در میان قبایل بت پرست، بت ها محور بودند و هر قبیله ای بت مخصوص داشت، مثلاً:

قریش بتی به نام «عُزَّى»، قبیله ی سقیف، بت «لات» داشت و اوس و خزرج «مناه» داشتند. این بت ها وسیله ی پیوند بت پرستان با نیاکانشان بود.

در آیه ی هفده خواندیم که ابراهیم علیه السلام قبل از تهدید به آتش، به قوم خود فرمود: «إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا» شما به جای خدا به پرستش بت ها رو آورده اید، پس از نجات از آتش، با قاطعیت و صراحت بیشتری فرمود: «إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا»، بنابراین در آتش انداختن ابراهیم علیه السلام، در تبلیغ و هدف او تأثیری نداشت و آن حضرت مردم را رها نکرد.

امام صادق علیه السلام به یکی از یاران خود فرمود: هیچ گروهی به رهبری اقتدا نمی کنند، مگر آن که در روز قیامت، میان آن رهبر و پیروانش، لعنت رد و بدل خواهد شد، جز شما که در خط اهل بیت پیامبر علیهم السلام هستید.

«أَنَّهُ لَيْسَ مِنْ قَوْمِ اتَّمَّوْا بِأَمَامِ فِي الدُّنْيَا إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَلْعَنُهُمْ وَيَلْعَنُونَهُ إِلَّا أَنْتُمْ...»

(۱)

گاهی باید به طرح ها و عملکرد دشمن، کوبنده تر پاسخ داد؛ در آیه ی قبل خواندیم که کفار، طرح دادند تا ابراهیم را در آتش بیندازند، «حَرْقُوهُ» و خداوند به آنان پاسخ می دهد: جایگاه ابدی شما آتش است. «مَأْوَاكُمُ النَّارُ» آری، گاهی کلوخ انداز را پاداش سنگ است.

ص: ۱۳۰

پیام ها:

۱- پیوندهای عاطفی، تأثیر فراوانی در باورها و عقائد انسان دارد. إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ ...

أَوْثَانًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ

۲- دوستی های غیرالهی، موسمی و مقطعی بوده و سرانجام به دشمنی و لعنت تبدیل خواهد شد. مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ... يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا

۳- در انتخاب راه، آینده نگر باشیم. مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ ... مَا وَالَكُمْ النَّارُ

۴- دوستی های غیرالهی، در قیامت هیچ گونه کارایی ندارد. «مَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۶)

پس لوط به او (ابراهیم) ایمان آورد، و گفت: همانا من به سوی پروردگارم روی آورده ام که او عزیز و حکیم است.

نکته ها:

اکثر مفسران گفته اند: مراد از «مهاجر»، حضرت ابراهیم است، چنانکه در آیه دیگر حضرت فرمودند: «إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّدِينَ» (۱) و بعضی گفته اند: مراد حضرت لوط است.

پیام ها:

۱- انبیا به یکدیگر ایمان دارند. «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ» البتّه این نشان غربت و تنهایی حضرت ابراهیم نیز می باشد.

۲- گاهی در یک زمان چند پیامبر بوده؛ ولی امامت و رهبری بر عهده ی یکی از آنان بوده است. «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ»

۳- ایمان حضرت لوط، نوعی اعلام حمایت و تقویت حضرت ابراهیم بود.

«فَأَمَّنَ لَهُ» و نفرمود: «آمن به»

۴- هجرت هدفدار، وسیله ی رشد و تربیت است. «إِلَىٰ رَبِّي»

ص: ۱۳۱

۵- مردان خدا، به زمین و زمان و هیچ فرد و گروهی وابستگی ندارند. «إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي»

۶- با یاد الطاف الهی، روحیه ی هجرت را در خود تقویت کنیم. «مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (اتصال به خدای عزیز، غربت ها را جبران می کند).

وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَ جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَ آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾

و اسحاق و یعقوب را به او (ابراهیم) عطا کردیم، و در میان فرزندانش پیامبری و کتاب را قرار دادیم، و پاداش او را در دنیا عطا کردیم و قطعاً او در آخرت از شایستگان است.

نکته ها:

کلمه ی «أجر»، در مورد پاداش های دنیوی و اخروی، هر دو به کار می رود، ولی کلمه ی «اجرت»، تنها در مورد پاداش های دنیوی است. (۱)

پاداش آن همه خلوص و تلاش و هجرت حضرت ابراهیم علیه السلام، موهبت های چهارگانه ای است که این آیه بیان می کند:

اول: فرزندان پاک.

دوم: مقام نبوت در نسل و دودمان.

سوم: نام نیکو در دنیا.

چهارم: عزت در آخرت.

توضیح: یعقوب، یوسف، هارون، موسی، سلیمان، زکریا، یحیی و عیسی علیهم السلام، همه از نسل حضرت اسحاق بودند و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از ذریه ی اسماعیل است؛ بنابراین، پیامبران

ص: ۱۳۲

اولوالعزم بعد از حضرت ابراهیم، همه از نسل او بودند.

نجات از آتش نمرودیان، جذب دل ها به سوی مکه و تجدید خاطرات ابراهیم در مراسم حج، از گمنامی (۱) به شیخ الانبیا رسیدن و داشتن ذریه ی طیبه، همه از مصادیق الطاف الهی در دنیا است که به ابراهیم علیه السلام عطا شده است. «وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا»

صالح بودن و در زمره ی صالحان قرار گرفتن، مقامی است که انبیا آرزوی آن را داشته اند:

یوسف علیه السلام از خدا می خواهد: «وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۲)

سلیمان علیه السلام دعا می کند: «وَ أَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ» (۳)

شعیب علیه السلام به موسی علیه السلام می گوید: «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۴)

ابراهیم علیه السلام به خداوند عرض کرد: «وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۵)

و در اینجا خداوند درباره ی حضرت ابراهیم می فرماید: «وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ»

پیام ها:

۱- فرزند صالح، موهبتی الهی است. «وَ وَهَبْنَا لَهُ»

۲- پاداش کار برای خداوند را به مردم اعلام کنیم تا برای دیگران انگیزه شود.

«وَ وَهَبْنَا لَهُ»

۳- زیربنای دریافت الطاف الهی، اخلاص است. مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي - وَهَبْنَا ... جَعَلْنَا ...

۴- نوه ی انسان مانند فرزند، از موهبت های الهی است. «إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ» (با توجه به این که یعقوب فرزند اسحاق است) «وَ مِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ» (۶)

۵- پاداش خدمت ها و نیکی های خالصانه ی پدر، در نسل او منعکس می شود.

«جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ» البته لیاقت ذریه هم شرط است. «قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۷)

ص: ۱۳۳

٢-٢. يوسف، ١٠١.

٣-٣. نمل، ١٩.

٤-٤. قصص، ٢٧.

٥-٥. شعراء، ٨٣.

٦-٦. هود، ٧١.

٧-٧. بقره، ١٢٤.

۶- پاداش هجرت کنندگان، محدود نیست. مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي - وَهَيْئًا ... جَعَلْنَا ... آتَيْنَاهُ ...

۷- هیچ پیامبری هم به اندازه ی حضرت ابراهیم، ذریه و نسلش زیاد نشد. وَ جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ ...

۸- رهبران دینی، باید از طرف خداوند منصوب شوند. جَعَلْنَا ... الْنُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ

۹- دنیا و آخرت قابل جمع است. «آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ»

وَ لُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ «۲۸»

و(یاد کن) لوط را آنگاه که به قوم خود گفت: همانا شما به کاری زشت می پردازید که هیچ یک از مردم جهان در آن کار بر شما پیشی نگرفته است.

نکته ها:

کلمه ی «فاحشه» به معنای عمل یا سخنی است که زشتی آن آشکار و روشن باشد. از آنجا که عمل زشت لواط و همجنس گرایی در میان قوم حضرت لوط رواج داشت، قرآن از آن به فاحشه تعبیر کرده است.

پیام ها:

۱- رهبران دینی، باید به مفاسد، ناهنجاری ها و خطرهای عمومی جامعه توجه کنند و در رفع آنها بکوشند. (حضرت لوط، در مورد گناه مشهور زمان خود هشدار داد.) قَالَ ... لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ

۲- هر ابتکاری ارزش ندارد. (نوآوری گناه، ضد ارزش است.) «مَا سَبَقَكُمْ بِهَا»

أَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ «۲۹»

شما به سراغ مردها می روید و راه (طبیعی زناشویی) را قطع می کنید و در مجالس خود (آشکارا و بی پرده) اعمال ناپسند انجام می دهید؟ پس قومش پاسخی ندادند جز این که گفتند: اگر تو (در ادعای پیامبری) از راستگویانی، عذاب خدا را برای ما بیاور.

قَالَ رَبُّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾

(لوط) گفت: پروردگارا! مرا بر قوم (فاسد و) تبهکار پیروز گردان.

نکته ها:

کلمه ی «نادی» به معنای مجلس عمومی است. در تفاسیر می خوانیم که قوم لوط از نظر ادب و اخلاق کاملاً سقوط کرده، در فساد و تباهی غرق بودند؛ به گونه ای که در مجالس عمومی، به یکدیگر سخن زشت می گفتند، قمار بازی می کردند، در حضور جمع برهنه می شدند، به رهگذران سنگ پرتاب می کردند و در حضور مردم، از خود باد معده خارج می کردند، با مسافران لواط نموده و اموالشان را می گرفتند.

درخواست عذاب، از زبان اقوام سایر انبیا نیز بیان شده است؛ قوم نوح و عاد گفتند: «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» (۱)، قوم ثمود از حضرت صالح خواستند: «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» (۲)، همچنین در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی گفتند: «أَتِنَّا بِعَذَابٍ» (۳)

ممکن است مراد از «قطع سیبل» در آیه، بستن راه بر روی مردم برای غارت اموال آنها و یا لواط با آنان باشد.

پیام ها:

۱- با وجود راه طبیعی و شرعی ازدواج برای ارضای غریزه شهوت، لواط و همجنس بازی، شگفت آور است. «أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ»

۲- شیوع فساد، مانع نهی از منکر نیست. «أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ»

ص: ۱۳۵

۱- ۱. هود، ۳۲.

۲- ۲. اعراف، ۷۰.

۳- ۳. انفال، ۳۲.

۳- فساد اخلاقی، انسان را به فساد عقیدتی می کشاند. (غرق شدن در گناه و نادیده گرفتن ارزش های اخلاقی، باعث شک در نبوت حضرت لوط شد.) «لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ - إِيْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ»

۴- خداوند برای ارضای غریزه ی جنسی، راه قرار داده و انسان را در بن بست نگذاشته است. «السَّبِيلَ»

۵- گناه علنی، از زشت ترین گناهان است. «فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ»

۶- امتیت و عفت عمومی، باید محترم و محفوظ بماند. «فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ»

۷- عاقبت گناه علنی، رسوایی همیشگی است. (قوم لوط مدتی کوتاه، گناه علنی داشتند؛ اما ده ها قرن بدنام شدند.) «فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ ...»

۸- صداقت و راستگویی حتی در دید منحرفان نیز کار خوبی است. «إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ»

۹- لواط، منکر و فاحشه است، «الْمُنْكَرُ - لَتَأْتُونَ الفَاحِشَةَ» و لواط کننده، مفسد فی الارض است. «رَبِّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ»

۱۰- تنها بودن، مانع نهی از منکر نیست. حضرت لوط با آنکه تنها بود؛ اما در مقابل انحراف و منحرفان ایستاد و از خداوند استمداد نمود. «رَبِّ انصُرْنِي»

۱۱- همواره باید در فکر غلبه بر مفسدان باشیم، نه آنکه حکومت آنان را بپذیریم.

«رَبِّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ»

وَ لَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبَشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ «۳۱»

و چون فرستادگان ما (که از فرشتگان بودند)، برای ابراهیم مژده ی (تولد فرزند) آوردند، گفتند: ما نابود کننده ی اهل این منطقه هستیم، زیرا مردم آن ستمگرند.

دعای حضرت لوط، برای پیروزی بر مفسدان مستجاب شد و خداوند فرشتگان عذاب را بر آنان نازل کرد.

منطقه ی قوم لوط، به نام «سدوم» و نزدیک منطقه ی حضرت ابراهیم بود.

حضرت ابراهیم و همسرش ساره در حدود صد سال داشتند که خداوند به آنان بشارت تولد اسحاق را داد. (۱)

امام سجّاد علیه السلام در صحیفه ی سجادیّه، گروه هایی از فرشتگان را نام می برد که هر یک مسئولیت خاصی دارند، ولی فرشتگانی که بر حضرت ابراهیم وارد شدند، چند هدف داشتند؛ هم مأمور بشارت فرزند به حضرت ابراهیم بودند، هم مأمور اعلان عذاب قوم لوط و هم مجریان عذاب الهی.

پیام ها:

۱- سلسله مراتب باید مراعات شود. (فرشتگانی که مأمور بودند تا قوم لوط را هلاک کنند، باید در آغاز، حضرت ابراهیم را که پیامبری اولوالعزم و صاحب شریعت بود در جریان بگذارند و سپس حضرت لوط را که مبلغ دین ابراهیم علیه السلام بود.)
«جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ»

۲- دعای بندگان صالح خدا، مستجاب می شود. رَبِّ انصُرْنِي ... إِنْأَمْهَلَكُوا

۳- فرشتگان، مأموران قهر و مهر الهی هستند. جَاءَتْ رُسُلْنَا ... بِالْبَشَرِ ... إِنْأَمْهَلَكُوا

۴- گناه لواط، از سوی یک جمعیت شهوت ران و منحرف انجام می شد، ولی همین که قهر خدا آمد، همه ی اهل منطقه هلاک شدند، شاید به خاطر سکوت نابجا، به همه ی آنان لقب ظالم داده شد. «إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ»

۵- ظلم، مایه ی هلاکت است. إِنْأَمْهَلَكُوا ... ظَالِمِينَ

ص: ۱۳۷

قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٢﴾

(ابراهیم) گفت: در این منطقه لوط است، فرشتگان گفتند: (نترس) ما به کسانی که در این جا هستند آگاه تریم؛ قطعاً او (لوط) و خاندانش را نجات می دهیم، جز همسرش که از باقی ماندگان (در قهر ما) است.

نکته ها:

از جمع این آیه و آیه ی ۳۶ سوره ی ذاریات که می فرماید: «فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» ما جز یک خانواده ی با ایمان، هیچ کس را مؤمن نیافتیم، استفاده می شود که تنها حضرت لوط و فرزندان مؤمن بودند و حتی همسر او گرفتار عذاب شد.

از آیه ی ۷۴ سوره ی هود استفاده می شود که حضرت ابراهیم از خداوند تقاضا کرد که قهر الهی بر قوم لوط نازل نشود؛ اما این درخواست مورد قبول واقع نشد و پاسخ آمد: از این امر صرف نظر کن. يُجَادِلْنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ... يَا اِبْرَاهِيمُ اَعْرِضْ عَن هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ (۱)

پیام ها:

۱- وجود اولیای الهی در جامعه، مانع نزول قهر الهی است. «إِنَّ فِيهَا لُوطًا»

۲- انبیا و پیروانشان، از قهر الهی در امانند. «لَنَنْجِيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ»

۳- فرشتگان، یکایک افراد را می شناسند. «نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا»

۴- گاهی مردان حق، در نهایت غربت بوده اند. (تنها فرزندان لوط به پدرشان ایمان داشتند!) «لَنَنْجِيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ»

۵- فرزندان، هنگام تضاد فکری میان والدین، می توانند راه حق را انتخاب کنند.

«وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ» (فرزندان لوط، راه پدر را بر راه مادر ترجیح دادند)

۶- زن، شخصیتی مستقل دارد و می تواند تحت تأثیر مرد یا نظام اقتصادی و

ص: ۱۳۸

۷- وابستگی رمز نجات نیست؛ وابستگی رمز نجات است. «لَنْ نَجِيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ» (همسر لوط، به او وابسته بود؛ امّا خود وابسته نبود).

۸- عنوان اجتماعی مهم نیست؛ ایمان و عملکرد معیار است. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» (همسر پیامبر بودن به تنهایی ارزش نیست، همراهی و تبعیت از او ارزش است)

۹- همسران پیامبران، معصوم نیستند. «إِلَّا امْرَأَتَهُ» (حتی از میان زنان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، تنها بعضی مورد الطاف ویژه ی الهی بودند. چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا» (۱))

وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَ ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَ قَالُوا لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنْجُوكَ وَ أَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (۳۳)

و هنگامی که فرستادگان ما نزد لوط آمدند، از آمدنشان بد حال شد و دستش (از حمایت آنان در برابر بدکاران) کوتاه گردید؛ (فرشتگان) گفتند:

ترس و غمگین مباش، ما تو و خانواده ات را نجات می دهیم، مگر همسرت که از باقی ماندگان (در عذاب) است.

نکته ها:

کلمه ی «سَيِّئًا» به معنای بدحال شدن است. بدحال شدن حضرت لوط ممکن است به خاطر ترس از تعرّض بدکاران به فرشتگان میهمان در خانه ی او باشد و یا به خاطر اطلاع از نزول قهر و عذاب الهی بر قومش.

«ذراع» به قسمتی از دست (از آرنج تا انگشتان) گفته می شود. تنگ شدن ذراع، کنایه از ناتوانی و فروماندگی است، زیرا کسی که آرنجش کوتاه باشد، نسبت به انجام بسیاری از

ص: ۱۳۹

کارها ناتوان است. به هر کس که به نحوی از پا می افتد و کاری دستش نیست می گویند:

«ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا». (۱)

«لَا تَخَفْ» درباره ی نگرانی از حوادث و سختی ها یا تلخی های احتمالی در آینده است. و «لَا تَحْزَنْ» اندوه و غم به خاطر امور گذشته مربوط می شود.

پیام ها:

- ۱- در جامعه ی فاسد، مردان خدا در تنگنا قرار می گیرند و حتی در مورد حفظ مهمان و ذریه ی خود نیز نگرانند. «سَيِّءَ بِهِمْ»
- ۲- شیوع فساد، نباید ما را بی تفاوت کند. «سَيِّءَ بِهِمْ وَ ضَاقَ بِهِمْ» (غیرت دینی لازمه ی ایمان است). «سَيِّءَ بِهِمْ»
- ۳- بسیاری از نگرانی ها، به خاطر بی خبری از آینده است. «ضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَ قَالُوا لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ»
- ۴- نگرانی درونی، در چهره اثر می گذارد. فرشتگان با دیدن آثار نگرانی از سیمای حضرت لوط، به او گفتند: «لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ»

۵- مؤمنان را با وعده های حق و آرام بخش، از دلهره و اضطراب نجات دهیم.

«لَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنْجُوكَ»

۶- در بیان حقایق، ابتدا نقاط مثبت را بگوییم. «إِنَّا مُنْجُوكَ»

۷- خداوند، اولیای خود را حفظ می کند. «إِنَّا مُنْجُوكَ»

۸- پیوند خانوادگی، انسان را نجات نمی دهد، ایمان و عمل صالح کلید نجات است. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۹- زن، دارای شخصیتی مستقل است و می تواند در برابر نظام فرهنگی و اقتصادی خانواده یا جامعه مقاومت کند. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ»

۱۰- راهنمای فساد نیز مفسد است. «إِلَّا أَمْرًا تَكَّ» (همسر لوط به افراد فاسد اطلاع

ص: ۱۴۰

می داد که مهمان آمده، شما برای گناه به سراغش بروید.)

إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَىٰ أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾

همانا ما بر اهل این منطقه به خاطر فسقی که داشتند، عذابی از آسمان فرو خواهیم ریخت.

وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

و از آن منطقه (غضب شده) نشانه ی روشنی (و درس عبرتی)، برای کسانی که می اندیشند باقی گذاشتیم.

نکته ها:

مراد از «قریه»، منطقه ی «سدوم» است که قوم لوط در آن جا می زیستند و جمعیت کثیری داشته است.

«فسق» به معنای خروج از طاعت است که روشن ترین نمونه آن شرک و کفر می باشد.

پیام ها:

۱- از آسمان، هم رحمت الهی (مانند باران و وحی) نازل می شود و هم قهر و عذاب الهی. «رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ»

۲- عملکرد انسان، در طبیعت تأثیرگذار است. همان گونه که عمل خوب، باعث نزول نعمت و رحمت می شود، «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۱) به عکس، گناهان، نعمت ها را تبدیل به عذاب می کند.

«رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ»

۳- تکرار گناه و اصرار بر آن، سبب نزول قهر الهی است. «كَانُوا يَفْسُقُونَ»

ص: ۱۴۱

۴- گاهی لازم است آثار گذشته و خرابه های باستانی را حفظ کنیم و به سراغ تعمیر و بازسازی نرویم. تَرَکْنَا ... آیه

۵- آشنایی با فلسفه ی تاریخ و شناخت اقوام گذشته، مورد توجه قرآن است.

«آیة بَيْنَهُ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

۶- از خرابه ها نیز می توان درس گرفت. آیه ... لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

۷- عبرت گرفتن، به دقت و تعقل نیاز دارد. افراد غافل با دید سطحی نمی توانند حقایق را درک کرده و عبرت بگیرند. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

۸- تعقل و اندیشه، شرط هدایت و عبرت گیری است. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

وَ إِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ ارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ لَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾

و به سوی (مردم) مدین، برادرشان شعیب را (به رسالت فرستادیم)؛ پس گفت: ای قوم من! خدا را بپرستید، و به روز قیامت امیدوار باشید، و در زمین (فتنه انگیزی و) فساد نکنید.

نکته ها:

«مَدْيَنَ» شهری است در جنوب غربی اردن و اکنون به «معان» معروف است.

کلمه ی «تَعْنُوا» از «عنى» به معنای ایجاد فساد است.

حضرت شعیب، مسئول راهنمایی دو قبیله بود:

الف: اصحاب مدین که با صیحه ی آسمانی هلاک شدند.

ب: اصحاب ایکه، که به عذاب «یوم الظلّه»، سایبانی از ابر صاعقه خیز گرفتار شدند. (۱)

ص: ۱۴۲

پیام ها:

۱- انبیا که پدران فکری و ایمانی و اخلاقی مردمند، با آنان برادرانه رفتار می کنند.

«أَخَاهُمْ سُعِيًّا»

۲- در دعوت به سوی خداوند، عواطف را فراموش نکنیم. «يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ» (ای قوم من!)

۳- توحید و معاد، سرلوحه ی دعوت انبیاست. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ»

۴- بندگی خدا و ایمان به مبدأ و معاد، زمینه ی دوری از فساد است. «اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ لَا تَعْتُوا»

۵- انسان ها معصوم نیستند و گاهی گرفتار لغزش و گناه می شوند؛ آنچه خطرناک تر است، فساد آگاهانه، مغرضانه و مصرّانه است. لَا تَعْتُوا ... مُفْسِدِينَ

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾

پس شعیب را تکذیب کردند و (به این سبب) زلزله آنان را فرا گرفت، و بامدادان در خانه های خود به رو در افتاده (و مرده) بودند.

نکته ها:

کلمه ی «رجفه» به معنای لرزش زمین است. «اراجیف» اخبار و سخنانی است که سبب تزلزل عقیده و روحیه ی مردم می شود و «مُرجفون» به کسانی گویند که چنین مطالبی را بگویند یا بنویسند.

«جَاثِمِينَ» به معنای نشستن روی زانوست؛ گویا عذاب شدگان، با زلزله از خواب بیدار شدند و به حالت نیم خیز بودند که اجل به آنان مهلت نداد.

پیام ها:

۱- تکذیب انبیا، زمینه ی قهر الهی است. «فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ»

۲- انسانی که قدرت فرار از قهر خدا را ندارد، چگونه حق را تکذیب می کند؟ فَكَذَّبُوهُ ... فَأَصْبَحُوا ... جَاثِمِينَ

وَعَادًا وَثَمُودَ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِينِهِمْ وَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالُهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾

و(قوم) عاد و ثمود را نیز(هلاک کردیم)؛ و بی شک(بعضی) از خانه های مسکونی(مخروبه ی) آنان برای شما آشکار است؛ و شیطان اعمالشان را برای آنان زینت داد، پس آنان را از راه(خدا) باز داشت، در حالی که(برای شناخت حق و باطل) بصیرت داشتند.

پیام ها:

۱- حفظ برخی آثار تاریخی، برای عبرت مردم لازم است. «تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِينِهِمْ»

۲- زشتی های خود را خوب دیدن، دام شیطان است. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (غرور و خود بزرگ بینی و افتخار به ثروت و قدرت، جلوه هایی از ترسین شیطانی است).

۳- تبلیغات و توجیهات مسموم فرهنگی، یکی از عوامل انحراف از حق است.

زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ ... فَصَدَّهُمْ

۴- انسان فطرتاً زینت و زیبایی را دوست دارد و شیطان از این گرایش درونی، سوء استفاده می کند. زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ ... فَصَدَّهُمْ

۵- انسان های بصیر و آگاه نیز در معرض اغفال شیطانند. زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ ... وَ كَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ

۶- خداوند هیچ قومی را بدون دلیل و بینه، عذاب نمی کند. عَادًا وَ ثَمُودَ ... وَ كَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ

۷- مردم از طریق فطرت، عقل و ارشاد انبیا آگاه می شوند، «كَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ» ولی شیطان هم بیکار نیست. زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ ... فَصَدَّهُمْ

وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ﴿٣٩﴾

و قارون و فرعون و هامان را (نیز هلاک کردیم)؛ و به راستی موسی همراه دلایل روشن (و معجزات) به سوی آنان آمد، ولی (آنان در زمین تکبر و سرکشی کردند، و با این همه) نتوانستند (بر خدا) پیشی گیرند (و از عذاب الهی فرار کنند).

پیام ها:

۱- عاقبت استکبار، نابودی است و سرنوشت شوم آنان، درس عبرت است. وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ ...

۲- سنت خداوند، اتمام حجت و سپس مؤاخذه است. «جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ»

۳- جلوه های استکبار مختلف است؛ قارون مظهر مال پرستی بود و فرعون و هامان مظهر قدرت پرستی، ولی همه ی آنان در طغیان، سرکشی و لجاجت با حق مشترک بودند. «وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ - فَاسْتَكْبَرُوا»

۴- زر و زور، در برابر قدرت خداوند عاجز و بی اثر است. «وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ»

فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذُنُوبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

پس هر یک (از آنان) را به (جرم) گناهش گرفتار (عذاب) کردیم، پس بر بعضی از آنان باد شدید ریگ افشان فرستادیم، و بعضی از آنان را صیحه ی آسمانی (و بانگ مرگبار) فرا گرفت، و برخی را در زمین فرو بردیم، و بعضی دیگر را غرق کردیم؛ و چنان نبود که خداوند بر آنان ستم کند، بلکه خودشان بر خود ستم کردند.

کلمه ی «حاصب» به معنای طوفان همراه با سنگریزه یا تگرگ و «خسف» به معنای فرو رفتن در زمین است.

قوم عاد با طوفان، قوم ثمود با صیحه ی آسمانی، قارون با فرو رفتن در زمین و فرعون و هامان با غرق شدن در آب به هلاکت رسیدند. آری، گاهی کیفر الهی از مسیر همین عوامل طبیعی است.

پیام ها:

۱- در شیوه ی تبلیغ، بعد از بیان مطالب و نمونه ها، جمع بندی و فهرست گویی، مفید و مؤثر است. فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ ...

۲- کیفر هر قومی متناسب با گناه آن قوم است. «فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ»

۳- تمام کیفرها به قیامت واگذار نشده است. (برخی اقوام در همین دنیا به کیفر گرفتار شده اند). فَكُلًّا أَخَذْنَا ...

۴- از مهلت دادن خدا مغرور نشویم که عاقبت گناه، کیفر است. «فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ»

۵- دست خداوند برای انواع عذاب باز است. «حَاصِبًا - خَسَفْنَا - أَغْرَقْنَا»

۶- قهر الهی، عادلانه است. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ»

۷- سرنوشت هر کس در گرو اعمال خود اوست. «كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

۸- تکبر در برابر حق، ظلم به خویشان است. «كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

۹- زشت تر از ظلم، استمرار ظلم است. «كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

مَثَلِ کسانی که غیر خدا را سرپرست خود برگزیدند، همانند مَثَلِ عنكبوت است که (برای خود) خانه ای ساخته؛ و البته سست ترین خانه ها خانه ی عنكبوت است اگر می دانستند.

به مناسبت این آیه، این سوره، عنکبوت نام گرفته است.

از افلاطون نقل شده که مگس حریص ترین حشره است که برای معاش خود روی ترشی، شیرینی، آلودگی و زخم می نشیند؛ ولی عنکبوت در گوشه ای می تند و قناعت دارد، جالب این است که خداوند فعال ترین و حریص ترین حیوان را طعمه گوشه گیرترین حیوان قرار می دهد، مگس با پای خود به سراغ عنکبوت می رود و او با تارهای خود مگس را شکار می کند.

پیام ها:

۱- استفاده از مثل، یکی از بهترین شیوه ها در تعلیم و تربیت است، مَثَلُ الَّذِينَ ...

و بهترین مثال ها، مثالی است که در همه ی زمان ها و مکان ها و برای همه ی اقشار مردم ملموس باشد. «كَمَثَلِ الْعُنكَبُوتِ»

۲- بنای شرک، مانند خانه ی عنکبوت سست و بی اساس است. مَثَلُ الَّذِينَ ... كَمَثَلِ الْعُنكَبُوتِ ...

۳- عنکبوت، در اماکن متروکه خانه می سازد؛ شرک نیز در روح های دور از خدا جا گرفته و تأثیر می گذارد. «دُونِ اللَّهِ - كَمَثَلِ الْعُنكَبُوتِ»

۴- خانه ی عنکبوت، تنها اسم خانه را دارد؛ غیر خدا نیز اسم هایی بیش نیستند.

«دُونِ اللَّهِ - أَوْهَنَ الْبُيُوتِ»

۵- عنکبوت، در عالم خود خیال می کند که خانه دارد و خانه اش در برابر حوادث مقاوم است؛ مشرک نیز به چنین توهمی دچار است. «أَوْهَنَ الْبُيُوتِ»

۶- ولایت الهی، بنیانی مرصوص و بنایی آهنین دارد، «كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ مَرْصُوصٌ» (۱) اما ولایت غیر خدا، بسیار سست است. «أَوْهَنَ الْبُيُوتِ»

۷- گاهی انگیزه ها، خیالات و دوستی ها، مانع فهمیدن حق است. «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» (چنانکه می گویند: «حب الشيء يعمي و يصم»)، برخی علاقه ها انسان را

ص: ۱۴۷

کور و کر می کند.)

۸- مشرکان از سر جهل و بی خبری به سراغ غیر خدا می روند. «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾

همانا خدا آنچه را غیر از او می خوانند، هر چه باشد می داند، او عزیز و حکیم است.

وَ تِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَصْرِبِهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

و این مثل ها را برای مردم می زنیم؛ اما جز دانشمندان و آگاهان، کسی آن را درک نمی کند.

پیام ها:

۱- گرایش های غیر الهی انسان، زیر نظر خداست، خود را برای پاسخگویی آماده کنیم. إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ ...

۲- تشبیه شرک به تار عنکبوت، برخاسته از علم خداوند است. كَمَثَلِ الْعُنْكَبُوتِ ...

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ ...

۳- به جای تکیه بر غیر خدا که مانند خانه ی عنکبوت سست و بی اساس است، به خداوند قوی و شکست ناپذیر توکل کنیم. «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۴- توجه ما به دیگران، به خداوند ضرری نمی رساند. «وَهُوَ الْعَزِيزُ»

۵- عزت خداوند همراه با حکمت است. (نه این که یک قدرت و صلابت بی منطق و حکمت باشد.) «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۶- مثل های قرآن، عمیق است و باید علاوه بر عموم مردم، دانشمندان نیز در عمق آن بیاندیشند. «نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ»

۷- خداوند برای دریافت نکات دقیق قرآن، مردم را به تحصیل علم تشویق می کند. «وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ»

خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾

خداوند آسمان ها و زمین را به حق آفرید، همانا در این آفرینش، برای اهل ایمان نشانه ی قطعی است.

نکته ها:

غیر از خدا، هر کس و هر چیز مانند خانه عنکبوت، سست، ناپایدار و فانی است؛ اما خداوند:

هم عالم است. «يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ» (آیه قبل)

هم عزیز و حکیم است. «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

هم آفریدگار هستی است. خَلَقَ اللَّهُ ...

پیام ها:

۱- آفرینش جهان، هدفدار است؛ «بِالْحَقِّ» نگاه ما به جهان نیز باید هدفدار باشد.

«لَآيَةً»

۲- مادیون در پدیده ها متوقف می شوند، ولی خداپرستان از پدیده ها عبور می کنند و به شناخت خدا می رسند. «لَآيَةً»

۳- ایمان، از شرایط درک حقایق هستی است. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ»

أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

آنچه را از کتاب (آسمانی قرآن) به تو وحی شده تلاوت کن و نماز را به پادار، که همانا نماز (انسان را) از فحشا و منکر باز می دارد و البته یاد خدا بزرگ تر است و خداوند آنچه را انجام می دهید می داند.

نکته ها:

در این آیه خداوند به پیامبرش دستور تلاوت قرآن و نماز را در کنار هم داده و این به خاطر آن است که قرآن و نماز دو منبع نیروبخش می باشند. خداوند که به پیامبرش از یک

مسئولیت سنگین خبر می دهد، «إِنَّا سَيُنْفِقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا» (۱) به او می فرماید: برای انجام این مسئولیت سنگین، از دو منبع نیروبخش کمک بگیر:

یکی تلاوت قرآن. «وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا» (۲)

و دیگری نماز شب. «إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيْلًا» (۳)

البته علاوه بر این آیه، نماز و قرآن، بارها در کنار هم آمده است؛ از جمله: «يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۴) و «يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۵)

برای جمله «لَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ» چند معنا بیان شده است:

الف: نماز، بزرگ ترین ذکر الهی است. به دلیل آیه ی «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدِكْرِي» (۶) که نماز را ذکر خداوند می داند.

ب: یاد خدا (و حضور قلب)، بالاتر از ظاهر نماز است.

ج: یاد خدا برای انسان از همه کارها برتر است.

د: یاد خدا، برای جلوگیری از فحشا و منکر بالاتر از هر اهرم دیگر است.

ه: یاد خدا از شما، بزرگتر از یاد شما از خدا است. (البته این معنا با توجه به روایات در ذیل آیه «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» (۷) برداشت شده است. (۸))

به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفته شد: فلانی هم نماز می خواند و هم خلاف می کند، فرمود: «ان صلاته تنهاه یوما» (۹) بالاخره نماز او روزی نجاتش خواهد داد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کسی دوست دارد قبولی یا ردّ نمازش را بداند، ببیند نمازش او را از فحشا و منکر باز داشته است یا نه. سپس امام علیه السلام فرمود: «فبقدر ما منعه قبلت منه» (۱۰) به اندازه ای که نماز، انسان را از منکرات باز می دارد، به همان اندازه قبول می شود.

ص: ۱۵۰

۱-۱. مزمل، ۵.

۲-۲. مزمل، ۴.

۳-۳. مزمل، ۶.

۴-۴. فاطر، ۲۹.

٥-٥. اعراف، ١٧٠.

٦-٦. طه، ١٤.

٧-٧. بقره، ١٥٢.

٨-٨. تفسير نورالثقلين.

٩-٩. تفسير مجمع البيان.

١٠-١٠. تفسير مجمع البيان.

۱- تنها آشنایی با مفاهیم، تلاوت و آموزش قرآن کافی نیست، بلکه عمل لازم است. «اتْلُ - أَقِمِ»

۲- قرآن و نماز، در رأس برنامه های تربیتی است. «اتْلُ - أَقِمِ»

۳- رابطه پیامبر با مردم از طریق تلاوت آیات قرآن و ابلاغ اوامر خداوند به آنان و رابطه او با خدا از طریق عبادت و نماز است. «اتْلُ - أَقِمِ»

۴- در تبلیغ و ارشاد، حکمت و آثار دستورها دینی را بیان کنیم. «أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ»

۵- در پیشگاه خداوند، نماز از عظمت و جایگاه خاصی برخوردار است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ» (تکرار کلمه ی «صلاه»)

۶- نقش اصلاحی نماز در فرد و جامعه حدسی و پیشنهادی نیست، بلکه قطعی است. «إِنَّ الصَّلَاةَ» (کلمه ی «ان» و جمله ی اسمیه)

۷- اگر نماز انسان، او را از فحشا و منکر باز نداشت، باید در قبولی نماز خود شک کند. «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى»

۸- گسترش کارهای نیک و معروف، به طور طبیعی مانع رشد منکر است.

«الصَّلَاةُ تَنْهَى»

۹- علم خداوند، ضامن اجرای صحیح دستورهای اوست. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ»

۱۰- در نماز، انواع راز و رمزها، هنرها و سلیقه ها نهفته است. «مَا تَصْنَعُونَ»

نماز و بازدارندگی از منکرات

سؤال: چگونه نماز فرد و جامعه را از فحشا و منکر باز می دارد؟

پاسخ: ۱. ریشه ی تمام منکرات غفلت است و خداوند در آیه ۱۷۹ سوره ی اعراف، انسان غافل را از حیوان بدتر شمرده است. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّيْلٌ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» و نماز چون یاد خدا و بهترین وسیله ی غفلت زدایی است، پس زمینه ی منکرات را از بین می برد.

۲. اقامه ی نماز و داشتن رنگ الهی، مانع گرفتن رنگ شیطانی است. چنانکه کسی که لباس

سفید پوشد، حاضر نیست در جای کثیف و آلوده بنشیند.

۳. در کنار نماز، معمولاً توصیه به زکات شده است، که فرد را از منکر بخل و بی تفاوتی در برابر محرومان و جامعه را از منکر فقر که زمینه ی رویکرد به منکرات است، رها می سازد.

۴. نماز، دارای احکام و دستوراتی است که رعایت هر یک از آنها انسان را از بسیاری گناهان باز می دارد، مثلاً:

* شرط حلال بودن مکان و لباس نماز گزار، انسان را از تجاوز به حقوق دیگران باز می دارد.

* رعایت شرط پاک بودن آب وضو، مکان، لباس و بدن نماز گزار، انسان را از آلودگی و بی مبالاتی دور می کند.

* شرط اخلاص، انسان را از منکر شرک، ریا و سُمعه باز می دارد.

* شرط قبله، انسان را از منکر بی هدفی و به هر سو توجّه کردن باز می دارد.

* رکوع و سجده، انسان را از منکر تکبر باز می دارد.

* توجّه به پوشش مناسب در نماز، انسان را از منکر برهنگی و بی حیایی حفظ می کند.

* توجّه به عدالت امام جماعت، سبب دوری افراد از فسق و خلاف می شود.

* نماز جماعت، انسان را از گوشه گیری نابجا نجات می دهد.

* احکام و شرایط نماز جماعت، بسیاری از ارزش ها را زنده می کند از جمله: مردمی بودن، جلو نیافتادن از رهبر، عقب نماندن از جامعه، سکوت در برابر سخن حقّ امام جماعت، نظم و انضباط، ارزش گذاری نسبت به انسان های با تقوا، دوری از تفرقه، دوری از گرایش های مذموم نژادی، اقلیمی، سیاسی و حضور در صحنه که ترک هر یک از آنها، منکر است.

* لزوم تلاوت سوره حمد در هر نماز، رابطه ی انسان را با آفریننده ی جهان، «رَبِّ الْعَالَمِينَ»، با تشکر، تعبّد و خضوع در برابر او، «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» با توکل و استمداد از او، «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»، با توجّه و یادآوری معاد، «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» با رهبران معصوم و اولیای الهی، «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»، با برائت از رهبران فاسد، «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ» و رابطه ی انسان را با دیگر مردم جامعه «نَعْبُدُ وَنَسْتَعِينُ» بیان می کند که غفلت از هر یک از آنها منکر، یا زمینه ساز منکری بزرگ است.

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

و با اهل کتاب جز با بهترین شیوه مجادله نکنید، مگر ستمگران از آنان، و (به آنان) بگویید: ما به آنچه (از سوی خدا) بر ما و شما نازل شده ایمان داریم، و خدای ما و خدای شما یکی است و ما تسلیم او هستیم.

نکته ها:

«جدال» در لغت به معنای به هم تائیدن است. به گفتگوهای دو نفر که با هم درگیری لفظی پیدا می کنند تا بر یکدیگر پیروز شوند، جدال می گویند.

«جدال احسن» به گفتگویی گفته می شود که همراه آن طعنه، استهزا، ناسزا و اهانت نباشد، بلکه بر اساس استدلال و محبت و با انگیزه های اصلاحی باشد. از کلمه ی «قُولُوا» بعد از سفارش به جدال احسن، استفاده می شود که این لحن آیه، خود نمونه ی جدال احسن است.

امام صادق علیه السلام نمونه جدال احسن را آیات آخر سوره ی یس معرفی فرمودند که شخصی استخوان پوسیده ای را پودر کرد و گفت: «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ» کیست این را زنده کند؟! قرآن پاسخ داد که «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ» همان که اول به آن روح داد بعد هم آن را زنده می کند. (۱)

پیام ها:

۱- گفتگو با غیر مسلمان نیز باید با بهترین شیوه باشد. «لَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۲- جدالی مورد پذیرش است که محتوای آن و شیوه و الفاظش احسن باشد.

۳- تبادل نظر و گفتگوی صحیح میان مکتب ها، فرهنگ ها و امت ها مورد قبول اسلام است. «بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

۴- مخاطبان خود را بشناسیم و با هر دسته به نوعی مناسب برخورد کنیم. زیرا برای ستمگران، منطق، گفتگو و نرمش کارساز نیست. «إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۵- همه ی مخالفان اسلام، ستمگر نیستند. «إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ»

۶- در گفتگوها، قبل از اظهار عقیده و نظر، آنچه را که مورد اتفاق است مطرح کنیم. «إِلَهُنَّ وَ إِلَهُكُمْ وَاحِدٌ»

۷- ایمان به تنهایی کافی نیست، تسلیم و اطاعت نیز لازم است. آمَنَّا ... نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

وَ كَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ «۴۷»

و این گونه، کتاب را بر تو نازل کردیم. پس (بعضی از) کسانی که کتاب آسمانی به ایشان دادیم به آن (قرآن) ایمان می آورند، و از این (مشرکان نیز) کسانی به آن ایمان می آورند و جز کافران (کسی) آیات ما را انکار نمی کند.

نکته ها:

«جحد»، نفی چیزی است که دل می پذیرد و یا پذیرش چیزی که دل نفی می کند.

پیام ها:

۱- قرآن، پیروان همه ی ادیان پیشین را به اسلام دعوت می کند. «فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ»

۲- هدایت گری الهی حتمی و لازم است، گرچه همه ی مردم هدایت پذیر نباشند.

«أَنْزَلْنَا - وَ مِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ»

۳- کسانی که با قرآن آشنا می شوند ولی آن را نمی پذیرند، گرفتار نوعی کفرند. «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ»

وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَارْتَابَ الْمُضِلُّونَ ﴿٤٨﴾

و توقبل از (نزول) این (قرآن) هیچ کتابی نمی خواندی، و با دست خود آن (قرآن) را نمی نویسی، مبادا آنان که در صدد ابطال (سخنان) تو هستند، شک و تردید کنند.

پیام ها:

۱- به خواندن و نوشتن خود مغرور نشویم، گاهی به اراده ی الهی، یک فرد امّی و درس نخوانده، فرهنگ بشریت را عوض می کند. «وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا» نگار من که به مکتب نرفت و خط نوشت به غمزه مسأله آموز صد مدرس شد.

۲- یکی از دلایل حقایق قرآن، امّی بودن پیامبر اسلام است. «وَمَا تَخُطُّهُ...»

۳- هوشیاری و جلوگیری از سوءاستفاده و بهانه تراشی مخالفان لازم است. «إِذَا لَارْتَابَ الْمُضِلُّونَ»

۴- نزول قرآن بر پیامبر امّی که خواندن و نوشتن نمی داند، از راههای اتمام حجّت خداوند بر مردم است. «إِذَا لَارْتَابَ الْمُضِلُّونَ»

۵- رها کردن حقّ و به سراغ زمینه های شک و تردید رفتن، نشانه ی بیماری و انگیزه های ناصحیح انسان است. «لَارْتَابَ الْمُضِلُّونَ»

بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

بلکه آن (قرآن) آیاتی است روشن که در سینه های کسانی که به آنان معرفت داده شده جای دارد؛ و جز ستمگران آیات ما را انکار نمی کنند.

از مقایسه ی آیه ی ۴۷ که تنها کافران را منکر آیات الهی می داند، «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ» و این آیه که تنها ظالمان را منکر آیات می داند، «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ» می توان استفاده نمود که کفر، نوعی ظلم و یا بالعکس است.

حدود بیست حدیث در کتب تفسیری وارد شده که مراد از «أوتوا العِلْمَ»، در این آیه امامان معصوم علیهم السلام هستند.

۱- گرچه بعضی آیات قرآن متشابه است، ولی مجموعه ی آیات آن، روشن و روشنگر است. «آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ»

۲- نشانه ی علم واقعی، پذیرش آیات روشن الهی است. «فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ»

۳- گرچه انسان برای رسیدن به مقصود، مأمور به تلاش و کوشش است، لیکن علم، هدیه ی الهی است. «أوتوا العِلْمَ»

۴- آیات قرآن، بر دل اهل علم می نشیند و این گروه هستند که حقایق آن را با تمام وجود درک می کنند. «الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ»

۵- نمونه ی روشن ظلم، ظلم فرهنگی و انکار نابجا است. «وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ»

۶- آنچه را که انسان می فهمد، اگر انکار کند، نوعی ظلم است. «إِلَّا الظَّالِمُونَ»

وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾

و گفتند: چرا بر او از طرف پروردگارش معجزاتی (مانند عصای موسی) نازل نمی شود؟ بگو: معجزات تنها نزد خداست (و به فرمان او نازل می شود نه میل دیگران)؛ و من فقط هشدار دهنده ای آشکار هستم.

نکته ها:

مردم از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله معجزات مادی می خواستند (مانند عصای موسی، ید بیضا و...) غافل از آن که معجزه هر عصری باید متناسب با همان عصر باشد، لذا معجزه ی خاتم انبیا از جنس سخن و کلام است. به راستی با وجود معجزه ای همچون قرآن، تقاضای معجزه ی دیگر ناسپاسی نیست؟

پیام ها:

۱- بهانه جویی افراد لجوج، تمام شدنی نیست. (با دیدن انواع معجزه، باز هم معجزه ی دیگری می خواهند.) «لَوْ لَا أَنْزَلَ»

۲- پیامبر در برابر بهانه جویان مقاومت می کرد و به آنان پاسخ می داد، زیرا معجزه کاری حکیمانه و الهی است نه بازیچه ی بهانه جویان. «قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ»

۳- هشدار و انداز، به دلیل غفلت زدایی، قوی تر و مؤثرتر از بشارت و امید است.

«إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ» و نفرمود: «انما انا بشیر»

۴- هشدار انبیا، صریح و شفاف است. (نه با کنایه و ابهام و تعریض) «مُبِينٌ»

أَوْ لَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرًا لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿۵۱﴾

آیا (این معجزه) برای آنان کافی نیست که ما کتاب (آسمانی) را بر تو نازل کردیم تا پیوسته بر آنان تلاوت شود؟ همانا در این کتاب، برای گروهی که ایمان آورند، رحمت و تذکری قطعی است.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که کافران، از پیامبر صلی الله علیه و آله معجزه هایی شبیه معجزه ی حضرت موسی و عیسی درخواست می کردند؛ این آیه، پاسخ آنهاست.

پیام ها:

- ۱- قرآن، کتابی جامع و کامل است و همه ی نیازهای معنوی را به نوعی پاسخ داده و تأمین می کند. «أَوْ لَمْ يَكْفِهِمْ»
 - ۲- هم پیامبر خدا، «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۱) است و هم کتابش. («رَحْمَةً» نکره و با تنوین آمده، که نشانه ی بزرگی و عظمت آن است)
 - ۳- قرآن، مایه ی رحمت و دوری از غفلت است. «لَرَحْمَةً وَ ذِكْرًا»
 - ۴- شرط دریافت رحمت و پذیرش تذکرات الهی، ایمان است. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»
- قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَ كَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ «۵۲»
- بگو: همین بس که خداوند میان من و شما گواه است؛ آنچه را در آسمان ها و زمین است می داند؛ و کسانی که (به جای پیروی از حق)، به باطل ایمان آوردند و به خدا کفر ورزیدند، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

این آیه، موجب تسلی خاطر برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و تهدیدی برای بهانه جویان لجوج و سرسخت است، زیرا خداوند بر آنچه میان پیامبر و کافران می گذرد، گواه است و به حساب همه چیز می رسد.

پیام ها:

۱- اگر استدلال با مخالف سودی نداشت، بحث را قطع کنید و او را به خدا واگذارید. «قُلْ كَفَىٰ»

۲- خداوند با نزول قرآن و بشارت آمدن پیامبر اسلام در کتاب های آسمانی

ص: ۱۵۸

پیشین، صداقت پیامبر را تأیید کرده و بر آن گواهی می دهد. «شهِيداً»

۳- خداوند، به همه چیز آگاه است، پس لجاجت و بهانه تراشی چرا؟! يَغْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...

۴- رها کردن ایمان و معنویت و دل‌بستگی به غیر او، قدم گذاردن در راه کفر، باطل، پوچی و انحراف می باشد که سرانجامش خسارت واقعی است. آمَنُوا بِالْبَاطِلِ ... هُمُ الْخَاسِرُونَ

۵- کافران، زیانکاران واقعی اند. «كَفَرُوا بِاللَّهِ أَوْلِيكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَ لَوْ لَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَ لِيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ «۵۳»

آنان با عجله از تو عذاب (الهی را) می خواهند و اگر مهلت معین (برای آنان مقرر) نبود، قطعاً عذاب به سراغشان می آمد، (ولی بدانند) عذاب ناگهانی به سراغشان خواهد آمد در حالی که از آن غافلند.

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ «۵۴»

آنان از تو عذاب فوری می خواهند و حال آن که جهنم بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

در قرآن چندین بار آمده است: کفّاری که به عذاب الهی تهدید می شدند، به خاطر ناباوری یا استهزا، پیوسته از پیامبرشان عذاب فوری تقاضا می کردند؛ از این عجله ی کفّار در همه ی موارد انتقاد شده است.

در تأخیر عذاب و قهر الهی برکاتی است از جمله:

الف: فرصتی است برای توبه.

ب: پیدایش فرزندان صالح از پدران منحرف.

ج: آزمایش مردم در دینداری و مقاومت.

پیام ها:

۱- لطف یا قهر الهی، حکیمانه، حساب شده و دارای برنامه است و با عجله ی این و آن تغییر نمی کند. «يَسْتَعْجِلُونَكَ»

۲- سقوط فکری انسان به قدری است که حاضر است هلاک شود، ولی حق را نپذیرد. «يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ»

۳- امور این عالم، دارای زمان بندی های حساب شده و معین است. «أَجَلٌ مُّسَمًّى»

۴- قهر ناگهانی خداوند برای آمادگی دایمی ماست. «بُعْتَهُ»

۵- قهر الهی قابل پیش بینی نیست. «لَا يَشْعُرُونَ»

۶- گرچه کفار به خاطر ناباوری یا استهزاء، عذاب فوری را از پیامبر توقع دارند، ولی بدانند احاطه ی دوزخ بر کافران قطعی است. «لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ»

يَوْمَ يَغْشَاهُمْ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَ يَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ «۵۵»

روزی (فرا رسد) که عذاب از بالای سرشان و از زیر پاهایشان آنان را فرا گیرد؛ (در آن روز خداوند) می فرماید: بچشید (جزای) کارهایی را که (در دنیا) انجام داده اید.

پیام ها:

۱- عذاب دوزخ، فراگیر است. فَوْقِهِمْ ... تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ

۲- عذاب دوزخ، تجسم عملکرد خود ماست. «ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

۳- انسان مسئول سرنوشت خود است. «مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

۴- عذاب فراگیر دوزخ، به خاطر تداوم اعمال ناروای ماست. «مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ «۵۶»

ای بندگانِ با ایمانِ من! همانا زمین من وسیع است، پس تنها مرا پرستید.

اسلام هجرت را برای گروهی از مردم واجب کرده است. کسانی که در مناطق کفر و طاغوت زده زندگی می کنند و گرفتار ستم و خفقانند و رشد و نجات خود را در هجرت می یابند باید هجرت کنند؛ لیکن در برابر این وظیفه، وسوسه هایی از درون و بیرون به انسان القا می شود که در آیات بعد پاسخ این وسوسه ها داده شده است از جمله:

*خطر مرگ. انسان می گوید: اگر هجرت کنم، ممکن است مرگ به سراغم بیاید. آیه ی بعد می گوید: هر کجا باشید مرگ را می چشید.

*دل کردن از مسکن؛ که برای انسان سخت است و وسوسه می شود که هجرت نکند، آیه ۵۸ پاسخ می دهد که به جای مسکن دنیا به هجرت کنندگان، غرفه های بهشتی پاداش می دهیم.

*سختی های هجرت؛ که گاهی مانع هجرت اهل ایمان است. در آیه ی ۵۹ می فرماید: این وسوسه را باید با صبر و توکل بر خداوند از بین برد.

*تأمین معاش. کسی که به فکر هجرت است، ممکن است بگوید: هجرت، مرا از درآمد و روزی محروم می کند. در آیه ۶۰ پاسخ می دهد: روزی دهنده خداست و حتی به موجوداتی که قدرت حمل روزی خود را ندارند روزی می دهد، چه رسد به مهاجرانی که اهل کار و تلاشند.

هجرت، زمینه ی پیدایش اخلاص است. کسانی که هجرت نمی کنند و خود را وابسته به فرد، حزب، منطقه، قبیله، امکانات و توقّعات این و آن می دانند، خواه ناخواه مسائل منطقه ای، نژادی، قبیله ای، تنگ نظری های برخاسته از حسادت ها و رقابت های منفی خودی ها و بیگانگان، انسان را از اخلاص خارج می کند، و هجرت به مناطقی که مسائل فوق در آن نیست، بهترین زمینه برای پیدایش اخلاص است.

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمودند: از حاکم فاسق پیروی نکنید و اگر ترسیدید که آنان سبب فتنه و انحراف در دین شما شوند، هجرت کنید. «لا تطیعوا اهل الفسق من الملوک فان خفتموهم ان یفتنکم عن دینکم فان ارضی واسع» (۱)

ص: ۱۶۱

۱- سختی ها و تلخی های هجرت را با ندای محبت آمیز الهی تحمل کنیم که خداوند به این مؤمنان، عنایت خاص دارد. «یا عِبَادِی»

۲- در انتخاب مسکن، محور را توفیق عبادت قرار دهیم. «إِنَّ أَرْضِیْ وَاسِعَةٌ فَاِیَّایَ فَاَعْبُدُونِ»

۳- بندگی خدا باید مستمر باشد. یا عِبَادِی ... فَاَعْبُدُونِ (شما که بنده هستید، باز هم بندگی کنید تا به درجات والاتری برسید.)

۴- هجرتی ارزش دارد که در سایه ی ایمان باشد. «الَّذِیْنَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِیْ وَاسِعَةٌ»

۵- سیر و سفر باید هدفدار باشد. «إِنَّ أَرْضِیْ وَاسِعَةٌ فَاِیَّایَ فَاَعْبُدُونِ»

۶- برای حفظ دین و نجات از طاغوت ها هجرت کنیم. «أَرْضِیْ وَاسِعَةٌ فَاِیَّایَ فَاَعْبُدُونِ»

۷- کنده شدن از زمین، مقدمه ی کنده شدن از انواع وابستگی ها و دل بستن به خداست. «وَاسِعَةٌ فَاِیَّایَ»

۸- کسانی که به خاطر وابستگی به مکان یا منطقه ای، منحرف می شوند، عذرشان پذیرفته نیست، زیرا همواره در زمین، فضایی مناسب برای انجام تکالیف دینی هست. «أَرْضِیْ وَاسِعَةٌ فَاِیَّایَ فَاَعْبُدُونِ»

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿۵۷﴾

هر نفسی، چشنده ی مرگ است؛ سپس به سوی ما باز گردانده می شوید.

نکته ها:

شاید این آیه در ارتباط با آیه قبل باشد که اگر در هجرت مرگ انسان فرارسد، در آن صورت تکلیف چیست؟

این آیه پاسخ می دهد، آنجا که هجرت لازم است از مرگ نترسید، زیرا مرگ سرنوشت حتمی همه است؛ ولی پایان کار نیست، به سوی ما می آید و ما پاداش هجرت و مرگ در

راه هجرت را به شما عطا خواهیم کرد و ستمکارانی را که شما را مجبور به هجرت کردند کیفر خواهیم داد، گرچه رسیدن به آن پاداش و کیفر طول بکشد. (کلمه ی «ثُمَّ»، بیانگر مدّت زمان طولانی است).

پیام ها:

۱- مرگ، استثنا ندارد و برای همه است. «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»

۲- مرگ، امری وجودی است، نه عدمی. «ذَائِقَةُ الْمَوْتِ - تُزْجَعُونَ»

۳- مرگ، پایان کار نیست، بازگشت به مبدأ است. «إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ»

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعَمَ أَجْرٍ الْعَامِلِينَ «۵۸»

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام دادند، قطعاً آنان را در غرفه هایی از بهشت جای می دهیم که نهرها از زیر آنها جاری است؛ همیشه در آنجا خواهند بود؛ چه خوب است پاداش عمل کنندگان.

نکته ها:

شاید این آیه به آیه ی ۵۶ اشاره دارد که هجرت را یک نمونه ی روشن از عمل صالح می شمرد؛ یعنی کسانی که از مسکن خود در دنیا به خاطر اهداف مقدّس هجرت کنند، خداوند مسکن آخرت آنان را تأمین می کند.

کلمه ی «تَبَوَّءَ» به معنای دادن مسکن دائمی است و «غرفه» به محلّ بلندی گفته می شود که بر اطراف، اشراف داشته باشد.

«الصَّالِحَاتِ»، جمع است که با الف و لام آمده، یعنی همه گونه کارهای نیک انجام دهد.

پیام ها:

۱- کارهای شایسته، در کنار ایمان ارزشمند است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- شرط دستیابی به بهشت، ایمان و عمل صالح است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- خداوند، بهشت را برای مؤمنان ضمانت کرده است. («لَتَبَوُّنَّهُمْ» با لام و نون تأکید آمده که نشان قطعی بودن است.)

۴- غرفه های بهشت، بسیار عالی است. («غُرَفًا» نکره و همراه با تنوین، نشانه ی عظمت و بزرگی است)

۵- نهرهای بهشتی دائماً در جریان است. («تَجْرِي» فعل مضارع، نشانه ی دوام و استمرار است)

۶- اساس دستیابی به بهشت و نعمت های بهشتی، عمل است. «نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾

(مؤمنان صالح) کسانی هستند که (در برابر مشکلات) صبر (و استقامت) کرده و بر پروردگارشان توکل می کنند.

وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾

و چه بسا جنبنده ای که نمی تواند روزی خود را تأمین کند، خداست که به او و به شما روزی می دهد و اوست شنوای دانا.

نکته ها:

کلمه ی «تَحْمِلُ» از ریشه ی «حماله»، به معنای کفالت و برعهده گرفتن است و ممکن است مراد از حمل رزق، ذخیره سازی برای آینده باشد.

در آیه ی ۵۶ به هجرت سفارش شد، در این آیه می فرماید: مهاجران در راه خدا نگران رزق و معاش خود نباشند، خدایی که به انبوه جنبنده های ناتوان رزق و روزی می دهد، رزق شما را هم خواهد داد.

۱- صبر و توکل، دو نمونه ی روشن از عمل صالح است. **عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ... الَّذِينَ صَبَرُوا وَ ... يَتَوَكَّلُونَ**

۲- ربوبیت خداوند، زمینه ی توکل بر اوست. **«عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»**

۳- فشارهای روحی و مشکلات زندگی از موانع راه نیکوکاران است، که باید با صبر و توکل آنها را برطرف کرد. **«صَبَرُوا - يَتَوَكَّلُونَ»**

۴- رمز موفقیت و سعادت در چهار چیز است:

الف: ایمان و انگیزه. **«آمَنُوا»**

ب: کار و کوشش. **«عَمِلُوا»**

ج: استمرار و استقامت. **«صَبَرُوا»**

د: توکل بر خدا، در برابر وسوسه ها و نگرانی ها. **«عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»**

۵- توکل بر خداوند، باید همراه بکارگیری تمام توان و استقامت درونی باشد.

(**«صَبَرُوا»**) خبر از گذشته است که آنان تمام توان خود را قبلاً به کار گرفته اند و **«يَتَوَكَّلُونَ»** خبر از آینده می دهد، یعنی در برابر خطرات و حوادث آینده و پیش بینی نشده، بر خداوند توکل می نمایند.)

۶- برای تقویت ایمان و توکل بر خداوند، به الطاف الهی نسبت به موجودات دیگر توجه کنیم. **«وَ كَأَيُّنْ مِنْ دَابَّةٍ»**

۷- رزق و روزی به زرنگی نیست. **«لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ»**

۸- برای خداوند، رزق دادن به جنبنده های ناتوان و انسان های سالم و کاردان، یکسان است. **«يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ»**

۹- علم و آگاهی خداوند ضامن تأمین روزی موجودات است. **«السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»**

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لِيَقُولَنَّ اللَّهُ فَاَنى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾

و اگر از آنان (مشرکان) سؤال کنی: چه کسی آسمان ها و زمین را آفرید و خورشید و ماه را تسخیر کرد؟ حتماً خواهند گفت: خدا. پس، (از راه حق) به کجا منحرف می شوند؟

نکته ها:

«افک» به معنای باز گرداندن چیزی از صورت واقعی آن است، یعنی آگاهانه حقیقت را دگرگون می کنند.

مراد از تسخیر خورشید و ماه، تسخیر آنها در مدارى است که برای ما مفید باشد. (۱)

پیام ها:

۱- با طرح سؤال در مورد مبدأ هستی، هم وجدان ها را بیدار کنیم و هم میزان ایمان و عقیده ی مردم را بهتر بشناسیم. «وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ»

۲- در مباحث اعتقادی، از نمونه های روشن و ملموس استفاده کنیم. (آسمان، زمین، خورشید و ماه) السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ...

۳- مشرکان، خالق هستی را «خدا» می دانستند و برای چیزهای دیگر در سرنوشت خود، نقش قائل بودند. «لِيَقُولَنَّ اللَّهُ»

۴- گرایش به حق، فطری است و انحراف مشرکان خلاف فطرت و به خاطر القائات بیرونی است. «يُؤْفَكُونَ» به صورت مجهول آمده که به معنای به انحراف کشیده شدن است، گویا القای خارجی آنان را به انحراف می کشد.

ص: ۱۶۶

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ يَقْدِرُ لَهُ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾

خداوند برای هر کس از بندگانش که بخواهد روزی را می گسترده و یا تنگ می کند، همانا خداوند به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

کم یا زیاد کردن روزی افراد به وسیله ی خداوند، عالمانه و حکیمانه و بر اساس معیارهای پیدا و ناپیدا است. در حدیث می خوانیم: مصلحت بعضی از بندگان خدا گسترش روزی است و اگر در تنگنای معیشت قرار گیرند، فاسد می شوند و بر عکس این گروه، صلاح گروهی دیگر در تنگنا بودن است که اگر در توسعه واقع شوند، به فساد کشیده می شوند. (۱)

پیام ها:

۱- کم یا زیاد شدن رزق و روزی، تصادفی نیست. اللَّهُ يَبْسُطُ ... وَ يَقْدِرُ

۲- وظیفه ی ما کار و تلاش است؛ اما میزان در آمد و رزق در اختیار ما نیست.

اللَّهُ يَبْسُطُ

۳- خواست و مشیت الهی، آگاهانه و عالمانه است. لِمَنْ يَشَاءُ ... بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

و اگر از آنان (مشرکان) بپرسی: چه کسی از آسمان، آبی فرستاد که به وسیله ی آن زمین را بعد از مرگش زنده کرد؟ حتماً خواهند گفت: خدا. بگو:

ستایش مخصوص خداست؛ اما بیشتر آنان نمی اندیشند.

ص: ۱۶۷

ممکن است حمد پیامبر اسلام برای اتمام حجت بر کفار باشد، یعنی اکنون که با زبان اقرار به خالقیت الله دارید، خدا را شکر که حجت بر شما تمام است.

۱- طرح سؤال، وسیله ای برای نزدیک کردن افکار، فرهنگ ها و عقائد گوناگون است. «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ»

۲- منحرفان را به حال خود رها نکنیم، با شیوه های مختلف فرهنگی به سراغشان برویم. «سَأَلْتَهُمْ»

۳- آب، مایه ی حیات زمین است. «فَأَخْلَا بِهِ الْأَرْضَ»

۴- زمین بدون گیاه مرده است. «بَعْدَ مَوْتِهَا»

۵- روش هدایت قرآن، استفاده از رخدادهای طبیعی و محسوس است. (آغاز فصل بهار با نزول باران) «فَأَخْلَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا»

۶- خداشناسی فطری است و اگر غبارهای گناه و انحراف، از روی فطرت منحرفان زدوده شود، اعترافات روشن آنها را خواهید یافت. «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ - لَيَقُولُنَّ اللَّهُ»

۷- یکی از نعمت های بزرگی که باید شکر آن را به جا آوریم، نور ایمان و فطرت است. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۸- نور فطرت، زمانی انسان را نجات می دهد که با تعقل رشد کند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۹- در قضاوت ها، نظر به اقلیت و اکثریت نداشته باشیم، چه بسا اقلیت بر حق و اکثریت بر باطل باشند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۱۰- انجام کارها بدون فکر و اندیشه، موجب سرزنش است. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

وَ مَا لَهُذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾

این زندگی دنیا چیزی جز سرگرمی و بازیچه نیست و اگر بدانند، زندگی حقیقی، همان سرای آخرت است.

نکته ها:

«لَهْوٌ» به سرگرمی هایی گفته می شود که انسان را از هدف اصلی و مسائل اساسی باز می دارد؛ «لَعِبٌ» انجام کاری مثل بازی است که قصدی در آن نیست. (۱)

«هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا» رمز تحقیر دنیاست، همان گونه که «لَهِيَ الْحَيَوَانُ» رمز عظمت آخرت.

سؤال: با این که قرآن، خود به کار و تلاش برای آباد کردن زمین و سیر و سفر و بهره مند شدن از طبیعت، همسر، زیبایی ها، خوراکی ها و کسب درآمد، سفارش نموده است، پس چگونه در این آیه می فرماید: دنیا جز لهو و لعب نیست؟

پاسخ: کامیابی هایی که برای رسیدن به اهداف مقدّس و با روش و ابزار مقدّس و در محدوده ی قانون و با رعایت سایر شرایط باشد، همه ی آنها مزرعه ی آخرت است و آنچه در این آیه تحقیر و مذمّت شده و لهو و لعب معرّفی شده، مواردی است که هدف مقدّسی در کنار آن نباشد و با موازین دینی و قانونی مخالف باشد.

پیام ها:

۱- آفرینش دنیا، هدفدار و حکیمانه است، لیکن غفلت از آخرت، دنیا پرستی و غرق شدن در آن، سفیهانه است. «لَهْوٌ وَ لَعِبٌ»

۲- همه جا سکوت در برابر دلخوشی های مردم جایز نیست، گاهی باید با نهیب و فریاد، به غافلان هشدار داد. «لَهْوٌ وَ لَعِبٌ»

۳- در شیوه ی تبلیغ، هرگاه امر زشتی را نفی می کنید، جایگزین خوبی به او ارائه

ص: ۱۶۹

دهید. «إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ»

۴- حیات واقعی، حیات آخرت است. «الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ»

۵- مردم، حقیقت آخرت را نمی دانند و گرنه به دنیا دل نمی بستند. «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِكِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ «۶۵»

پس هنگامی که بر کشتی سوار شوند (و خطر را احساس کنند)، خدا را با اخلاص می خوانند (و غیر او را فراموش می کنند) پس همین که (خداوند) آنان را به سوی خشکی رساند و نجات داد، باز ناگاه به شرک بر می گردند.

نکته ها:

سؤال: مادّیون در تحلیل خود، برای ریشه ی ایمان، مسأله ی ترس را مطرح می کنند و می گویند: سرچشمه ی مذهب ترس است. انسانی که بترسد، در کودکی به مادر و در بزرگسالی به قدرتی موهوم به نام خدا پناه می برد. آیا این آیه که می گوید: بعضی مردم، هنگام احساس خطر و غرق شدن، خدا را می خوانند، نظریه ی آنان را تأیید نمی کند؟

پاسخ: این آیه می فرماید: توجّه به خدا به هنگام ترس است، نه آنکه اصل وجود خدا، مولود ترس است. مثلاً ما به هنگام دیدن سگ و احساس خطر، رو به سنگ می رویم؛ اما این، بدان معنا نیست که اصل سنگ به خاطر سگ به وجود آمده باشد. وجود قدرتی لایزال در هستی، امری فطری است که به هنگام حوادث، مورد توجّه انسان واقع می شود.

پیام ها:

۱- ترس، غبارهای غفلت را برطرف و فطرت خداجویی را بیدار می کند. فَإِذَا رَكِبُوا ... دَعَوْا اللَّهَ ...

۲- ایمان نباید موسمی و مقطعی باشد. فَلَمَّا نَجَّاهُمْ ... يُشْرِكُونَ

۳- زمین و زمان، مثال های قرآن را کهنه نمی کند. کشتی سواری در طول تاریخ بشر بوده است. فَإِذَا رَكَبُوا فِي الْفُلِكِ ...

۴- مهم تر از اخلاص، حفظ آن است. «مُخْلِصِينَ - إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ»

۵- دعای خالصانه، مستجاب است. دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ ... فَلَمَّا نَجَّاهُمْ (پس از دعا، حرف «فاء» در «فلما»، نشانه ی استجاب دعا می باشد)

۶- نجات از مشکلات و حوادث، راهی است برای شکر نه شرک. «إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ»

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَ لِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

(بگذار) تا به آنچه به آنان داده ایم ناسپاسی کنند و (از لذت های زودگذر زندگی) کامیاب شوند؛ اما به زودی خواهند فهمید.

نکته ها:

مراد از «لِيَكْفُرُوا» کفران نعمت است، زیرا در کنار «آتَيْنَاهُمْ» یعنی نعمت دادن، آمده است.

پیام ها:

۱- شرک، نوعی ناسپاسی و کفران نعمت است. «لِيَكْفُرُوا»

۲- در دنیا راه کامیابی به روی افراد صالح و ناصالح باز است. «آتَيْنَاهُمْ»

۳- به کامیابی های همراه با کفر و کفران دلخوش نشوید که پایان شومی دارد.

لِيَكْفُرُوا ... وَ لِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ ...

۴- در تربیت، تهدید هم لازم است. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَ يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبَالِغِ الْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾

آیا ندیدند که ما حرمی امن قرار دادیم و حال آن که مردم از اطرافشان ربوده می شدند؟! پس آیا به باطل ایمان می آورند و به نعمت خداوند کفر می ورزند؟

پیام ها:

۱- یکی از راه های دعوت مردم به خدا، توجه دادن آنان به نعمت های الهی است.

«أَوْ لَمْ يَرَوْا»

۲- یادآوری نأمنی های پیرامون انسان، امتیت را در نزد او ارزشمند می کند.

«يَتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ»

۳- امتیت، زمینه و بستر عبادت است؛ (۱) ولی گروهی قدر آن را نمی دانند و به سوی کفر می روند. حَرَمًا آمِنًا ... أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ «۶۸»

و کیست ستمکارتر از کسی که بر خدا دروغ بنهد یا هنگامی که حق به سراغش آمد آن را تکذیب کند؟ آیا برای کافران، در دوزخ جایگاهی نیست؟

پیام ها:

۱- وحی را باید بدون کم و زیاد پذیرفت. اضافه کردن هر چیزی به دین، افترا و بدترین ظلم است. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى»

۲- بدترین ظلم، ظلم فرهنگی است که به تسلیم شدن انسان در برابر حقّ ضربه وارد می کند. «مِمَّنِ افْتَرَى - أَوْ كَذَّبَ»

۳- عذاب الهی بعد از اتمام حجّت است. كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ ...

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ «۶۹»

و کسانی که در راه ما (تلاش و) جهاد کردند، راه های (قرب به) خود را به آنان نشان خواهیم داد و همانا خداوند با نیکوکاران است.

ص: ۱۷۲

۱- برای رسیدن به هدایت ویژه ی الهی، تلاش لازم است و باید گام اوّل را خود انسان بردارد. «جَاهِدُوا - لَنْهَدِيَنَّهُمْ»، چنانکه در جای دیگر می فرماید: «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (۱)

۲- گاهی، یک گام و یک لحظه تلاش خالصانه، هدایت و نجات ابدی را به دنبال دارد. «جَاهِدُوا» به صورت ماضی و «لَنْهَدِيَنَّهُمْ» به صورت مضارع و مستمر آمده است.

۳- در مدیریت و رهبری، لازم نیست تمام ابعاد کار از روز اوّل روشن باشد، همین که گامی الهی بر داشته شد، در وسط راه، هدایت های غیبی می آید.

«جَاهِدُوا - لَنْهَدِيَنَّهُمْ»

۴- آنچه به تلاش ها ارزش می دهد، خلوص است. «فِينَا»

۵- راه های وصول به قرب الهی، محدودیتی ندارد. «سُبُلَنَا»

۶- به وعده های خداوند اطمینان داشته باشیم. «لَنْهَدِيَنَّهُمْ» (حرف لام و نون تأکید، نشانه های تأکید است)

۷- نشانه ی نیکو کار بودن، تلاش در راه حقّ و اخلاص است. «جَاهِدُوا فِينَا - لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ»

۸- همراه بودن خدای بزرگ با بنده ای ضعیف، یعنی رسیدن انسان به همه چیز.

«إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» چنانکه در دعای عرفه ی امام حسین علیه السلام می خوانیم: «ما ذا فقد من وجدك و ما ذا وجد من فقدك» هر که تو را یافت، چه کمبودی دارد و هر که تو را از دست داد، چه دارد؟

۹- خداوند، هم راه قرب را به ما نشان می دهد و هم تا رسیدن به مقصد، دست ما را می گیرد. لَنْهَدِيَنَّهُمْ ... لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ «الحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۷۳

این سوره شصت آیه دارد و در مکه نازل شده است.

همانند بسیاری از سوره های مکی، موضوع اصلی این سوره، مبدأ و معاد و گفتگوهای اهل ایمان و کفر در این زمینه است.

این سوره با پیشگویی پیروزی رومیان بر ایرانیان در جنگ آغاز می شود و به همین مناسبت، سوره «روم» نام گرفته است.

بخش عمده آیات این سوره، به ذکر نعمت های الهی در آسمان و زمین و نظام زوجیت در گیاهان و حیوانات، آفرینش انسان از خاک و پیوند زن و مرد، تلاش در روز و خواب در شب، بارش باران و وزش باد و حیات زمین پس از مرگ می پردازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الم «۱» غَلَبَتِ الرُّومُ «۲»

الف، لام، میم. رومیان مغلوب (ایرانیان) شدند.

فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ «۳»

(این شکست) در نزدیک ترین سرزمین (رخ داد) ولی آنان بعد از مغلوب شدن، در آینده ی نزدیکی پیروز خواهند شد.

فِي بضعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ وَ يَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ «۴»

(این پیروزی) در چند سال (آینده خواهد بود)، قبل از پیروزی و شکست و بعد از آن، کار تنها به دست خداست و در آن روز (پیروزی)، مؤمنان خوشحال خواهند شد.

بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ «۵»

خداوند هر کس را بخواهد، به یاری خود یاری می کند، و او قدرتمند و نفوذ ناپذیر مهربان است.

کلمه ی «بِضْعٍ» به معنای قطعه است، چنانکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «فاطمه بضعه منی» (۱) فاطمه پاره ی تن من است. گاهی مراد از «بِضْعٍ»، قطعه ای از زمان (بین سه تا نه سال) است.

سؤال: پیروزی سپاه روم بر ایرانیان، چه ربطی به مسلمانان دارد که قرآن می فرماید:

«يَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ»

پاسخ: پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نامه ای به پادشاهان ایران و روم نوشت و آن دو را به دین مبین اسلام دعوت کرد. خسرو پرویز، شاه ایران نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله را پاره کرد، ولی قیصر روم به نامه پیامبر احترام گزارد. مسلمانان دوست داشتند رومیان - که به نامه پیامبر احترام کردند - پیروز شوند، ولی آنان شکست خوردند و مسلمانان از این حادثه ناراحت شدند. خداوند با نزول این آیات به مسلمانان بشارت داد که اگر چه رومیان شکست خوردند، ولی در آینده نزدیک پیروز خواهند شد و آن پیروزی، سبب شادی مؤمنان خواهد شد. (۲)

آری، جامعه ی ایمانی نباید تنها به درون خود بنگرد، بلکه باید نسبت به حوادث تلخ و شیرین سایر ملل نیز عکس العمل نشان دهد.

پیام ها:

۱- یکی از نشانه های اعجاز قرآن، پیشگویی های صادقانه و محقق آن است.

(رومیان، از ایرانیان شکست خوردند، ولی قرآن پیشگویی می کند که چند سال دیگر رومیان غالب خواهند شد و چنان شد.)
«غَلَبَتْ - سَيَغْلِبُونَ»

۲- با یک شکست، مأیوس نشوید. «غَلَبَتْ - سَيَغْلِبُونَ»

۳- در پیروزی ها و شکست ها، محوریت توحید فراموش نشود. «لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ»

۴- هم پیروزی را از او بدانیم و هم ساز و برگ نظامی را. «بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ»

ص: ۱۷۹

۱- ۱. وسائل، ج ۲۰، ص ۶۷.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۵- دلیل نصرت الهی، عزت و رحمت اوست. یَنْصُرُ ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ

وَ عَدَّ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

(این پیروزی) وعده ی الهی است. خداوند از وعده اش تخلف نمی کند؛ ولی بیشتر مردم نمی دانند.

پیام ها:

۱- از تحقق وعده های الهی برای دعوت مردم به ایمان، استفاده کنید. «وَ عَدَّ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ»

۲- سرچشمه تخلف از وعده ها، یا عجز است یا جهل و یا پشیمانی، که خداوند از آنها منزّه است. «لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ»

۳- خلف وعده زشت است، ولی خلف وعید، نوعی رحمت است. «لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ»

۴- اکثر مردم در وفا کردن خداوند به وعده هایش تردید دارند. «لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

۵- اکثریت ملاک نیست؛ دانش، ایمان و تعهد مهم است. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾

(مردم) فقط ظاهری از زندگی دنیا را می شناسند، و آنان از آخرت غافلند.

پیام ها:

۱- کوتاه بینی، سطحی نگری و توجه نکردن به ماورای مادیات، نوعی جهل است.

لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا ...

۲- انسان باید ژرف نگر و عمیق باشد، نه ظاهربین و غافل. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا ... وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

۳- دنیا بد نیست، غفلت از آخرت بد است. «عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ»

۴- علم به ظواهر دنیای مادی بدون توجه به آخرت، مورد انتقاد است. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا ... عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

۵- دنیا ظاهر و باطنی دارد و آخرت، باطن دنیاست. «ظَاهِرًا - عَنِ الْآخِرَةِ»

۶- توجه به ظواهر دنیا، سبب غفلت از آخرت است. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا ... هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿۸﴾

آیا آنان در وجود خودشان فکر نکردند؟ خداوند آسمان ها و زمین و آنچه را که میان آن دو است، جز بر اساس حق و زمان بندی معین نیافریده است، و بی شک بسیاری از مردم به لقای پروردگارشان (در قیامت) کفر می ورزند.

پیام ها:

۱- تفکر، داروی بیماری غفلت است. «هُم غَافِلُونَ أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا»

۲- تفکر، زمانی مفید و سازنده است که دور از هیاهو و تأثیرات منفی و بر اساس عقل و فطرت باشد. «فِي أَنْفُسِهِمْ»

۳- آفرینش، هم هدفدار است و هم زمان بندی دارد. خَلَقَ ... بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى

۴- دنیا، مدت زمانی بیش نیست. «أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۵- نتیجه ی فکر سالم، ایمان به حقیقت و هدفداری هستی و آخرت است و نتیجه ی بی فکری، کفر و انکار معاد است. «يَتَفَكَّرُوا - لَكَافِرُونَ»

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضِ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا
عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

آیا در زمین سیر نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که قبل از آنان بودند چگونه بود؟ آنها نیرومندتر از اینان بودند و زمین را
زیور کردند و بیش از آنچه اینان آباد کردند، آن را آباد ساختند، و پیامبران شان همراه با (معجزه و) دلایل روشن به سراغشان
آمدند، (اما آنها انکار کردند و به قهر خدا گرفتار شدند) پس خداوند به آنان ستم نکرد، بلکه آنها بر خود ستم کردند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره ی معنای «أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ» فرمودند: «مراد تدبّر و سیر در تاریخ اقوام گذشته در قرآن
است». (۱)

درباره ی لزوم آشنایی با تاریخ و تدبّر در آن، حضرت علی علیه السلام خطاب به فرزندش می فرماید: گرچه عمر زیادی
ندارم، ولی با تاریخ گذشتگان چنان آشنا هستم که گویی عمر تاریخ را دارم. (۲)

پیام ها:

۱- مطالعه ی تاریخ، سیر و سفر و استفاده از تجربه ی دیگران، از راه های شناخت، و ترک آن مورد توبیخ است. «أَوَلَمْ
يَسِيرُوا»

۲- آگاهی از تاریخ و فلسفه ی آن و آشنایی با سرنوشت اقوام پیشین، انسان را از ظاهری نجات می دهد. «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا - أ
وَلَمْ يَسِيرُوا»

۳- تحولات تاریخی بر اساس قوانین ثابت است که می توان از گذشته، برای

ص: ۱۸۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). نهج البلاغه، نامه ی ۳۱.

امروز و فردا درس گرفت. «فَيَنْظُرُوا»

۴- سیر و سفر باید عامل توجّه و به دور از غفلت باشد. «فَيَنْظُرُوا»

۵- به سرنوشت و عاقبت اقوام گذشته بنگرید، نه به جلوه های روزمره ی آنان.

كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ ...

۶- قبل از اسلام، تمدّن و قدرت های بزرگی پدیدار شده و نابود شده اند. «مِنْ قَبْلِهِمْ»

۷- اگر خدا غضب کند، هیچ قومی با هیچ قدرتی تاب مقاومت ندارد. «كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً»

۸- توجّه به هلاکت و نابودی قدرت های بزرگ، عامل بازدارنده ی غرور است.

«كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً»

۹- سعادت و خوشبختی تنها در قدرت و آبادانی نیست، بلکه در ایمان و پیروی از انبیاست. أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ... وَ عَمَرُوهَا أَكْثَرَ
مِمَّا عَمَرُوهَا ... كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

۱۰- فریفتگی به قدرت و ثروت، از موانع ایمان به انبیا است. عَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ ...

۱۱- در تبلیغ و تربیت، از شیوه ها و استدلال های روشن استفاده کنیم. جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ ...

۱۲- خداوند، عادل و مهربان است؛ عامل اصلی هلاکت اقوام پیشین، خود آنان هستند. «فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا
أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

۱۳- سرپیچی از دستورهای انبیا، ظلم به نفس و در پی دارنده ی عذاب است.

«أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أُسُوا السُّوَايَ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَ كَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤْنَ «۱۰»

سپس عاقبت کسانی که کارهای بد مرتکب شدند، این شد که آیات خدا را تکذیب کردند و همواره آن را به مسخره می گرفتند.

پیام ها:

۱- تکذیب کنندگان و مسخره کنندگان، هیچ بهره ای از کارشان جز عذاب سوء ندارند. «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَصَاؤُا السُّوَاِ - كَذَّبُوا - يَسْتَهْزِؤْنَ»

۲- سقوط انسان، مراحلی دارد: ابتدا گناه، «أَصَاؤُا السُّوَاِ» سپس تکذیب، «كَذَّبُوا» و آنگاه استهزا. «يَسْتَهْزِؤْنَ»
اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿۱۱﴾

خداوند آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را تجدید می کند، آنگاه به سوی او باز گردانده می شوید.

و يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿۱۲﴾

و روزی که قیامت بر پا می شود، تبهکاران نومید و غمگین می شوند.

و لَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءٌ وَ كَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ ﴿۱۳﴾

و برای آنان از شریکانی (که برای خدا قرار داده اند) شفیعیانی نخواهد بود، و آنان (در آن روز) به شریکان خود کافر می شوند.

نکته ها:

کلمه ی «يُبْلِسُ» از «ابلاس» به معنای غم و اندوهی است که ناشی از شدت یأس باشد.

واژه ی «ابلیس» نیز از همین ریشه است.

پیام ها:

۱- در بحث و استدلال، از امور محسوس، برای مسائل معقول شاهد بیاوریم.

«يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» آفرینش نخستین، دلیل قدرت بر آفرینش دیگری است.

۲- بازگشت به سوی خدا و حضور در قیامت، اجباری است. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

۳- به سرمستی امروز تبهکاران ننگرید که روز غم انگیزی در پیش دارند. يَوْمَ ...

۴- به شفاعت های خیالی، دل نبندیم. لَمْ يَكُنْ ... شُفَعَاءُ

۵- در قیامت، عشق های کاذب به کدورت، کفر و تنفر تبدیل می شود. «كَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ»

و يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُومِتِدِ يَنْفَرُقُونَ «۱۴»

و روزی که قیامت بر پا می شود، در آن روز (مردم) از هم جدا می شوند.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضِهِ يُحْبَرُونَ «۱۵»

پس کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام دادند، پس آنان در باغی (از بهشت) شادمان خواهند بود.

نکته ها:

«رَوْضِهِ» ، به باغی گفته می شود که آب و درخت فراوان دارد.

کلمه «يُحْبَرُونَ» از «حبر» ، به معنای حالت سروری است که آثار آن در چهره نمایان شود.

پیام ها:

۱- در قیامت، پاکان از ناپاکان جدا می شوند. «يَنْفَرُقُونَ» (قیامت از یک سو «يَوْمَ الْجَمْعِ» (۱) روز گردهمایی است و از سوی دیگر «يَوْمَ الْفَصْلِ» (۲)، روز جدایی.)

۲- قیامت روز پایان پیوندها و دوستی های غیر الهی است. «يَنْفَرُقُونَ»

۳- ایمان همراه با عمل و کارهای خوب ارزشمند است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۴- ایمان و انگیزه، مهم تر از عمل است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۵- شرط رستگاری و ورود به بهشت، ایمان و عمل صالح است. «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضِهِ يُحْبَرُونَ»

ص: ۱۸۵

۱- ۱. شوری، ۷.

۲- ۲. صافات، ۲۱.

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُخَضَّرُونَ ﴿١٦﴾

و اما کسانی که کفر ورزیدند و آیات ما و دیدار آخرت را تکذیب کردند، پس احضارشدگان در عذابند.

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾

پس خدا را تنزیه کنید به هنگامی که وارد شب می شوید و هنگامی که به صبح درمی آیید.

و لَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ عَشِيًّا وَ حِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾

و حمد و ستایش در آسمان ها و زمین و هنگام شب و هنگامی که ظهر می کنید، مخصوص اوست.

نکته ها:

بعضی معتقدند این آیات به اوقات نمازهای پنجگانه در صبح و ظهر و شام اشاره دارد.

ممکن است جمله ی «فَسُبْحَانَ اللَّهِ» و جمله ی «لَهُ الْحَمْدُ»، فرمان به تسبیح و حمد باشد که در قالب خبر آمده است.

پیام ها:

۱- با بیان سرنوشت خوبان و بدان، دیگران را به خوبی ها تشویق و از بدی ها پرهیز دهیم. فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا ... وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا ...

۲- تکذیب آیات و قیامت، از کفر و عناد انسان سرچشمه می گیرد. «الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ»

۳- سرنوشت انسان، در گرو عملکرد خود اوست. كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا ... فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ

۴- در اوقات پنجگانه ی نماز، ذات مقدّس الهی نیز سبحان الله گفته است.

۵- بعضی زمان ها، برای ذکر خداوند مناسب تر است. «حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ»

۶- تنزیه خداوند و پاک دانستن او از عیب ها، بر ستایش او تقدّم دارد. «فَسُبْحَانَ اللَّهِ - لَهُ الْحَمْدُ»

۷- تسبیح و حمد، در همه ی مکان ها (آسمان ها و زمین) و همه ی زمان ها یک ارزش است. «تُمْسُونَ - تُصْبِحُونَ - السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

زنده را از مرده بیرون می آورد، و مرده را (نیز) از زنده بیرون می کشد، و زمین را بعد از مرگش زنده می کند، و شما نیز (روز قیامت) این گونه بیرون آورده می شوید.

نکته ها:

برای خارج شدن مرده از زنده و زنده از مرده، مصادیق و نمونه های زیادی در تفاسیر بیان شده است، از جمله: ایجاد انسان از نطفه و ایجاد نطفه از انسان. فرزند مؤمن از والدین کافر و بالعکس، که همه ی اینها نشانه ی قدرت مطلقه ی خداوند در جهان و توانایی او در برپایی قیامت و حشر موجودات است.

پیام ها:

۱- در معاد شک نکنید، زیرا کار خداوند میراندن و برانگیختن است. (با ارائه ی نمونه ها، ابهامات و تردیدها را از بین ببرید).
يُحْيِي الْأَرْضَ ... كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ

وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْشُرُونَ ﴿٢٠﴾

و از نشانه های الهی آن است که شما را از خاکی (پست) آفرید، پس (به صورت) بشری به هر سوی پراکنده شدید.

در قرآن، یازده مورد تعبیر «وَمِنْ آيَاتِهِ» به کار رفته که هفت موردش در این سوره است.

در آیه ی قبل، خروج مرده از زنده و بالعکس به طور کلی و سربسته مطرح شد و این آیه نمونه ی آن مطلب کلی است.

پیام ها:

۱- بهترین راه خداشناسی، تفکر در آفرینش است. و مِنْ آيَاتِهِ ...

۲- نشانه های الهی قابل شمارش نیست، آنچه گفته می شود اندکی از بسیار است.

«مِنْ آيَاتِهِ»

۳- در میان آفریده ها، انسان بارزترین آنهاست. (آیاتی که درباره ی نشانه های قدرت الهی است، از انسان شروع می شود.)

«مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ»

۴- خودشناسی، مقدمه ی خداشناسی است. «مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ»

۵- منشأ وجودی همه ی انسان ها خاک است. (تفاخرهای بی ارزش را کنار بگذاریم.) «مِنْ تُرَابٍ»

۶- در خاک، حس و حرکت نیست، ولی در انسان هست و این، نشانه ی قدرت و عظمت پروردگار است. خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ...

تَنْشُرُونَ

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ «۲۱»

و از نشانه های او آن است که از جنس خودتان همسرانی برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و میان شما و همسرانتان علاقه ی شدید و رحمت قرار داد؛ بی شک در این (نعمت الهی)، برای گروهی که می اندیشند نشانه های قطعی است.

یاد خداوند مایه ی آرامش دل و روح است، «بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱) و همسر مایه ی آرامش جسم و روان. «أَزْوَاجًا لَتَشْكُنُوا إِلَيْهَا» (۲)

پیام ها:

۱- آفرینش، هدفدار است. «خَلَقَ لَكُمْ»

۲- زن و مرد از یک جنس هستند. (بر خلاف پاره ای عقاید خرافی و تحقیرآمیز که زن را موجودی پست تر یا از جنس دیگر می پندارند). «مِنْ أَنْفُسِكُمْ»

۳- همسر باید عامل آرامش باشد نه مایه ی تشنج و اضطراب. «لَتَشْكُنُوا إِلَيْهَا»

۴- هدف از ازدواج، تنها ارضای غریزه ی جنسی نیست، بلکه رسیدن به یک آرامش جسمی و روانی است. «لَتَشْكُنُوا إِلَيْهَا»

۵- نقش همسر، آرام بخشی است. «لَتَشْكُنُوا إِلَيْهَا»

۶- محبت، هدیه ای الهی است که با مال و مقام و زیبایی به دست نمی آید. «جَعَلَ» (مودت و رحمت، هدیه ی خدا به عروس و داماد است).

۷- هر کس با هر عملی که آرامش و مودت و رحمت خانواده را خدشه دار کند، از مدار الهی خارج و در خط شیطان است. جَعَلَ بَيْنَكُمْ ...

۸- رابطه ی زن و مرد، باید بر اساس مودت و رحمت باشد. «مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» (مودت و رحمت، عامل بقا و تداوم آرامش در زندگی مشترک است).

۹- مودت و رحمت، هر دو با هم کارساز است. (مودت بدون رحمت و خدمت، به سردی کشیده می شود و رحمت بدون مودت نیز دوام ندارد). «مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً»

۱۰- تنها اهل فکر می توانند به نقش سازنده ی ازدواج پی ببرند. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

ص: ۱۸۹

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. روم، ۲۱.

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَالاَلْوَانِكُمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لآيَاتٍ لِّلْعٰلَمِيْنَ ﴿٢٢﴾

و از نشانه های الهی، آفرینش آسمان ها و زمین، و تفاوت زبان ها و رنگ های شماست؛ همانا در این امر برای دانشمندان نشانه هایی قطعی است.

پیام ها:

۱- آفرینش آسمان ها و زمین، از نشانه های قدرت بی پایان الهی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- تفاوت نژادها و زبان ها، راهی برای خداشناسی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ ... اِخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَالاَلْوَانِكُمْ»

۳- هر زبانی برای خود ارزش و اصالت دارد و تغییر آن نه کمال است و نه لازم.

(هیچ کس حق ندارد نژادها و زبان های دیگر را تحقیر نماید.) «وَمِنْ آيَاتِهِ ...»

اِخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَالاَلْوَانِكُمْ

۴- یکسان بودن شکل و رنگ همه ی انسان ها با ابتکار و نوآوری و بدیع بودن خداوند سازگار نیست. «وَمِنْ آيَاتِهِ اِخْتِلافُ اَلْسِنَتِكُمْ ...»

۵- انسان عالم و فهمیده، از اختلاف رنگ ها و زبان ها به معرفت الهی می رسد ولی جاهل، رنگ و زبان را وسیله ی تحقیر و تفاخر قرار می دهد. «لِّلْعٰلَمِيْنَ»

وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾

و از نشانه های الهی، خوابیدن شما در شب و روز، و تلاش شما در کسب فضل پروردگار است؛ همانا در این امر برای گروهی که (حقایق را) می شنوند نشانه هایی قطعی است.

۱- نعمت های الهی را ساده ننگیریم؛ خواب نیز یک نعمت بزرگ است. «وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ»

۲- خواب، مقدمه ی تلاش است. مَنَامُكُمْ ... وَ اِتِّغَاؤُكُمْ

۳- کار و تلاش برای کسب معاش، امری پسندیده و نشانه ای الهی است. وَ مِنْ آيَاتِهِ ... اِتِّغَاؤُكُمْ

۴- اصل خواب برای شب است و خواب در روز، برای استراحت جزئی است.

«مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ»

۵- فضل الهی گسترده است ولی تلاش ما برای کسب آن لازم است. «اِتِّغَاؤُكُمْ»

۶- نعمت هایی که دریافت می کنیم، به خاطر استحقاق نیست، بلکه لطف و فضل الهی است. «مِنْ فَضْلِهِ»

وَ مِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمْ الْبُرْقَ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ «۲۴»

و از نشانه های الهی آن است که برق (آسمان) را که مایه ی بیم و امید است به شما نشان می دهد و از آسمان، آبی می فرستد که زمین را بعد از مردنش زنده می کند، همانا در این امر برای گروهی که می اندیشند نشانه هایی قطعی است.

نکته ها:

در این آیه و آیات قبل، چهار تعبیر به چشم می خورد: «يَتَفَكَّرُونَ» ، «لِلْعَالَمِينَ» ، «يَسْمَعُونَ» و «يَعْقِلُونَ».

برای عملی شدن این چهار تعبیر، چهار مرحله ی طبیعی بیان شده است:

۱. انسان در آغاز، فکر می کند. «يَتَفَكَّرُونَ»

۲. سپس می فهمد و عالم می شود. «لِلْعَالَمِينَ»

۳. کسی که آگاه شد، حرف ها را با دقت گوش می دهد و نکته سنجی می کند. «يَسْمَعُونَ»

۴. در اثر شنیدن عمیق، به تعقل و اندیشیدن می رسد. «يَعْقِلُونَ»

پیام ها:

۱- بیم و امید، در کنار هم سازنده است. «خَوْفًا وَ طَمَعًا»

۲- برق آسمان، بارش و سبز شدن زمین تصادفی نیست، بلکه بر اساس یک برنامه ی دقیق و حساب شده است. الْبُرْقَ ... يُنَزَّلُ ...

فَیْحِی

۳- نظام آفرینش، بر اساس اسباب و علل پایه ریزی شده است. «فَیْحِی بِهِ»

۴- پائیز و بهار، ریزش و رویش گیاهان، از نشانه های قدرت خداوند در آفرینش است. «فَیْحِی بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْنِهَا»

۵- خداشناسی باید بر اساس علم و فکر و تعقل باشد. «لَا يَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

و از نشانه های الهی آن است که آسمان و زمین به فرمان او بر پاست؛ پس هرگاه شما را از زمین فرا خواند، ناگهان (از قبر) بیرون می آید (و در صحنه ی قیامت حاضر شوید).

نکته ها:

در این آیات، هم آفرینش انسان از خاک، نشانه ی قدرت الهی شمرده شد، «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» هم مرگ و خروج انسان از قبر. «مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ»

خداوند در این آیه و پنج آیه ی قبل، پانزده مرتبه مردم را مخاطب قرار داده و نعمت های خود را بر شمرده که این، یکی از شیوه های تبلیغ است.

۱- استواری نظام آفرینش، نه تصادفی است و نه به دست دیگران، به اراده الهی است. تَقُومَ ... بِأَمْرِهِ

۲- پیدایش معاد، با اراده و دعوت خداوند انجام می گیرد. «دَعَاكُمْ دَعْوَةً»

۳- دعوت پیامبر خدا، مرده را زنده می کند، «ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَا تَيْبِكَ سَيِّغِيًّا» (۱) تا چه رسد به دعوت الهی. «دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ»

۴- ایمان به مبدأ، مقدمه ی ایمان به معاد است. کسی که نظام هستی را بر پا کرد، شما را نیز پس از مرگ زنده می کند. تَقُومَ السَّمَاءُ ... إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ

۵- معاد، جسمانی است. مِنَ الْأَرْضِ ... تَخْرُجُونَ

۶- پیدایش معاد، دفعی است نه تدریجی. «إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ»

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَهُ قَائِتُونَ» (۲۶)

و هر که در آسمان ها و زمین است از آن اوست، همه برای او فرمانبردارند.

وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (۲۷)

و او کسی است که آفرینش را آغاز می کند، سپس آن را (باز می گرداند و) تجدید می کند و این کار برای او (از آفرینش نخستین) آسان تر است، و قدرت برتر در آسمان ها و زمین مخصوص اوست؛ و او غلبه ناپذیر و دانا به حقایق امور است.

نکته ها:

مراد از «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» یا فرشتگانی هستند که مطیع فرمان خدایند و یا موجوداتِ صاحبِ شعور دیگری که هنوز برای بشر شناخته نیست.

ص: ۱۹۳

۱- در جهان بینی الهی، همه ی هستی آگاهانه و خاضعانه، تسلیم و سرسپرده ی خدای متعال هستند. «كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ»

۲- خداوند در همه چیز یکتاست:

در مالکیت: «لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ»

در عبادت: «كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ»

در خالقیت: «هُوَ الَّذِي يَبْدُؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»

در کمالات: «وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى»

۳- توجه به آفرینش ابتدایی، کلید آشنایی با معاد است. «يَبْدُؤُا - ثُمَّ يُعِيدُهُ»

۴- مطابق فهم مردم سخن بگویید. (با این که برای خداوند هیچ کاری سخت تر و یا آسان تر از کار دیگر نیست ولی باز هم کلمه ی «أَهْوَنُ» به کار رفته است.)

۵- صفات خداوند از تصوّر و قلم و بیان انسان، برتر است. «وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى»

۶- هیچ کس و هیچ چیز را با خداوند مقایسه نکنید. «وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى»

۷- مقتضای حکمت و قدرت الهی، پیدایش معاد است. «ثُمَّ يُعِيدُهُ ... هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَإِن لَّكُمْ مِنْكُمْ مِنْ مَلَكٍ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

خداوند برای شما، مثالی از خودتان زده است (و آن این که) آیا در آنچه ما روزی شما کردیم، از بردگانتان شریکانی را می پذیرید، تا آنان در رزق، مساوی (و شریک) شما باشند؟ و آیا همان طور که از یکدیگر می ترسید از بردگانتان می ترسید؟! (شما که در یک لقمه ی نان، حاضر نیستید با زیردستان خود شریک باشید، چگونه بت های بی روح را شریک خدا می دانید؟! ما آیات خود را برای گروهی که می اندیشند، این گونه شرح می دهیم.

۱- استفاده از مثال، از روش های تبلیغ و تربیت است. «ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا»

۲- آنچه برای خود نمی پسندیم، برای دیگران هم نپسندیم. هَلْ لَكُمْ ... مِنْ شُرَكَاءِ

۳- وجدان خود را قاضی کنید و بیاندیشید؛

شما که انسان های مشابه اما زبردست خود را شریک خود نمی دانید، چگونه غیر مشابه خدا را شریک او می دانید؟!

شما که برای یک لحظه شریک را تحمل نمی کنید، چگونه برای خداوند شریک دائمی می پذیرید؟!

شما که شریک در بهره گیری از رزق را قبول نمی کنید، چگونه شریک در آفرینش را برای او می پذیرید؟!

شما که از دخالت افراد مشابه خود بیمناکید، چگونه سنگ و چوب را در کار خدا دخالت می دهید؟!

شما که مالک حقیقی نیستید، حاضر به شریک شدن نیستید، چگونه سنگ و چوب را شریک آفریدگار و مالک حقیقی قرار می دهید؟

۴- شریک داشتن، سبب دلهره است. شُرَكَاءَ ... تَخَافُونَهُمْ

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ «۲۹»

آری، کسانی که ظلم کردند، بدون آگاهی، از هوس های خود پیروی نمودند. پس کسی را که خدا گمراهش کرد، چه کسی می تواند هدایت کند؟ برای آنان هیچ گونه یآوری نیست.

۱- مشرکان تعقل نمی کنند و به خود ظلم می کنند. «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۲- مشرک، برای شرک خود برهان علمی ندارد و سرچشمه ی انحرافش

هوس های درونی است. اَتَّبِعْ ... أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ

۳- شرک، ظلم به خود است. «اَتَّبِعِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ»

۴- تمایلات انسان، متنوع است. «أَهْوَاءَهُمْ»

۵- خداوند کسانی را گمراه می کند که به جای پیروی از علم و عقل، پیرو هوس های خود باشند. اَتَّبِعْ ... أَهْوَاءَهُمْ ... أَضَلَّ اللَّهُ

۶- مشخصات مشرک چند چیز است:

ستمگری: «ظَلَمُوا»

بی منطقی: «بِغَيْرِ عِلْمٍ»

گمراهی: «أَضَلَّ اللَّهُ»

بی یابوری: «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

۷- ستمگران هواپرست، روزی غریب و تنها خواهند ماند. اَتَّبِعْ ... أَهْوَاءَهُمْ ... مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

فَمَا قَوْمٌ وَجَّهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۳۰)

پس با گرایش به حقّ به این دین روی بیاور، (این) فطرت الهی است که خداوند مردم را بر اساس آن آفریده است، برای آفرینش الهی دگرگونی نیست، این است دین پایدار، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

در آیات قبل خواندیم که همه ی هستی در برابر خدا فروتن است، «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» و آغاز و انجام هستی و مثل اعلی و عزّت و حکمت از اوست، و شرک چیزی جز خیال و ظلم نیست، این آیه می فرماید: پس روی خود را خالصانه متوجه دین کن.

فطرت در لغت به معنای خلقت و شکافتن پرده ی عدم و آفرینش یک موجود است. گویا

خداوند انسان را به گونه ای آفریده که به حق تمایل دارد و از باطل بیزار است. درست همانند علاقه ی مادر به فرزند که امری تعلیمی نیست، بلکه فطری و غریزی است.

در روایات، جمله ی «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ» به اقامه ی نماز و توجه به قبله و اسلام، اخلاص و توحید معنا شده است. (۱)

پیام ها:

۱- رهبر دینی جامعه، باید ابتدا حق گرایي کامل خود را تثبیت کند، بعد به ارشاد دیگران پردازد. «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ»

۲- انسان ذاتاً دین گرا و طرفدار حق است. «لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا»

۳- بر خلاف تصوّر گروهی که می گویند: انسان مثل ظرفی خالی است که با آداب و رسوم و افکار حق یا باطل پر می شود و نظام های سیاسی و اقتصادی و اجتماعی به او رنگ می دهند، خداوند شناخت حق و حق گرایي را به ودیعت نهاده است. فِطْرَتَ اللَّهِ ...

۴- معنای فطری بودن دین، بی نیازی از تلاش در راه اقامه ی آن نیست. فَأَقِمْ ...

فِطْرَتَ اللَّهِ

۵- انحراف، یک عارضه است؛ زیرا گرایش به دین حق، در نهاد هر انسانی نهفته است. «فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا»

۶- دین فطری، ثابت و پایدار است. فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ... ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

۷- تکوین و تشریح با یکدیگر هماهنگ است. فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ... ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

۸- حرکت در مسیر دین، حرکت در مسیر فطرت است. فَأَقِمْ ... فِطْرَتَ اللَّهِ

۹- امور فطری انسان کم و زیاد می شود؛ اما به کلی محو نمی شود. «لَا تَبْدِيلَ لِمَ خَلَقَ اللَّهُ»

ص: ۱۹۷

۱۰- گرایش های حق طلبانه ای که در درون انسان نهفته شده، با تغییر مکان و زمان عوض نمی شود. «لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ»

۱۱- هر گونه گرایش سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نژادی و اقلیمی که در درون انسان سرچشمه ای نداشته باشد، پایدار نیست. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»

۱۲- اسلام، تنها دین پایدار است. «ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»

مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ لَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ «۳۱»

(شما نیز بر اساس همان فطرت)، به سوی او روی آورید و از او پروا کنید و نماز را بر پا کنید و از مشرکان نباشید.

مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شِيعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ «۳۲»

از کسانی که دین خود را جدا و پراکنده کردند و به دسته ها و فرقه ها تقسیم شدند؛ و هر گروهی به آنچه نزد آنهاست شادمانند.

نکته ها:

کلمه ی «مُنِيبِينَ» از «انابه»، به معنای رجوع مکرر و مداوم است.

در آیه ی قبل، به شخص پیامبر فرمود: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ» در این آیه به همه ی مردم دستور انابه و بازگشت به سوی خدا می دهد. «مُنِيبِينَ إِلَيْهِ»

پیام ها:

۱- گرایش فطری و درونی به دین را با مناجات و انابه و تقوا و نماز شکوفا نمایید. مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ...

۲- تقوا و نماز، همسوی فطرت است. فَطَرْتَ اللَّهُ ... وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ

۳- توبه و انابه، باید با کناره گیری از گناه و انجام واجبات همراه باشد. مُنِيبِينَ ... وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ

۴- در سایه ی توبه و تقوا و نماز، قدرت فاصله گرفتن از شرک و تفرقه را پیدا می کنید. مُبَيِّنَ إِلَيْهِ ... وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

۵- اگر عبادت فردی، با کناره گیری از تفرقه های مذهبی همراه نباشد، کارساز نیست. لَا تَكُونُوا ... مِنَ الَّذِينَ فَزَعُوا

۶- اقامه ی نماز، تجلی روح تقوا در انسان است. «وَأَتَّقُوا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۷- شرک، تنها پرستیدن خورشید و ماه و بت نیست؛ هر کس که عامل تفرقه در دین خدا شود، مشرک است. «مِنَ الْمُشْرِكِينَ مِنَ الَّذِينَ فَزَعُوا دِينَهُمْ»

۸- مشرکان در صدد تفرقه ی دینی مردم هستند. الْمُشْرِكِينَ ... الَّذِينَ فَزَعُوا دِينَهُمْ

۹- جنجال ها و تفرقه های دینی، مانع شکوفایی فطرت و روح توبه و تقوا و نماز است. «فَزَعُوا دِينَهُمْ»

۱۰- گاهی گروه گرایی و دلخوشی به آنچه که داریم، ما را از حق گرایی دور می کند. «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ»

وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُبَيِّنِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا أَذَقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿۳۳﴾

و هرگاه زبانی به مردم رسد، توبه کنان پروردگار خود را می خوانند و به سوی او باز می گردند؛ اما چون خداوند از طرف خود رحمتی به آنان بچشاند، گروهی از آنان به پروردگارشان شرک می ورزند.

پیام ها:

۱- ضررها از خود ماست، ولی رحمت ها از خداوند است. «مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ - مِنْهُ رَحْمَةٌ»

۲- گروهی از مردم تنها در حال سختی و مصیبت خدا را می خوانند، در حالی که مؤمن باید در همه حال خدا را بخواند. «ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُبَيِّنِينَ»

۳- نشانه ی فطری بودن گرایش به خدا آن است که هرگاه سختی ها و فشارها،

غبار غفلت را بر طرف کند، انسان به سوی او توجّه می کند. فِطْرَتَ اللَّهِ ... إِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ

۴- انسان، کم ظرفیت و ضعیف است، با اندکی زیان ناله می کند و با چشیدن رحمت غافل می شود. ضُرٌّ دَعَوْا - رَحْمَةً ... يُشْرِكُونَ

۵- رفاه، زمینه ی غفلت است. أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً ... يُشْرِكُونَ

۶- گروهی از انسان ها ناسپاس اند. (همین که رحمتی می چشند، به جای شکر، شرک می ورزند). أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً ... يُشْرِكُونَ

۷- دعای مضطرّ مستجاب می شود. ضُرٌّ دَعَوْا ... أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً

۸- زندگی بشر، آمیزه ای از تلخی ها و شیرینی هاست. ضُرٌّ ... رَحْمَةً

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

تا سرانجام درباره ی آنچه به ایشان بخشیده ایم کفران پیشه کنند، پس کام بگیرد که به زودی خواهید دانست (نتیجه ی کفر و کفران چیست).

أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾

آیا ما بر ایشان حجّت و دلیل محکمی نازل کرده ایم؟ دلیلی که درباره ی شرک آنان سخنی بگوید (آن را موجه بدانند)؟!!

پیام ها:

۱- شرک، گامی به سوی کفر و ناسپاسی است. «يُشْرِكُونَ لِيَكْفُرُوا» بازگشت به سوی شرک، نوعی کفران نعمت است.

۲- یکی از برنامه ها و سنت های الهی، مهلت دادن به منحرفان است. «فَتَمَتَّعُوا»

۳- در ارشاد و تربیت، گاهی تهدید و توبیخ لازم است. «فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ» چندین چراغ دارد و بیراهه می رود بگذار تا بیفتد و بیند سزای خویش

۴- در کنار تندترین تهدیدها، از منطق غافل نشویم. «فَتَمَتُّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا»

۵- عقیده ای درباره ی خداوند، حق و پذیرفتنی است که مورد تأیید خداوند باشد. «أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا»

۶- نه شرک دلیلی دارد و نه مشرک منطقی. «أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا»

۷- دلیل و استدلال باید گویا و روشن باشد. «سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ»

۸- توجه به غیر خدا ممکن است برای هر کسی پیش بیاید، ولی استمرار آن خطرناک است. «كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ»

وَ إِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾

و هر گاه به مردم رحمتی چشانیم، به آن شاد شوند و اگر به خاطر دستاورد گذشته (و اعمال بد) آنها، ناگواری (و مصیبتی) به آنان رسد، ناگهان مأیوس می شوند.

پیام ها:

۱- انسان، شخصیتی تأثیرپذیر و انفعالی دارد. فَرِحُوا ... يَقْنَطُونَ

۲- رحمت از خداست و ناگواری ها از عملکرد خود ما. «أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً - سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ»

۳- انسان دور از خدا، پوک و کم ظرفیت است؛ با اندکی نعمت، مست می شود و با کمی تلخی و غم، به بن بست می رسد.

(۱) رَحْمَةً فَرِحُوا - سَيِّئَةٌ ... يَقْنَطُونَ در صورتی که خداوند از مردم تحمل و ظرفیتی را می خواهد که از دست رفتن نعمت ها آنان را نگران و به دست آوردن نعمت ها آنان را سرعت نکند.

ص: ۲۰۱

۱- ۱). تنوین در کلمات «رحمه و سیئه»، بر قلت و کمی دلالت می کند.

﴿لِكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾ (۱)

۴- برخورداری از رحمت، قطعی است، ولی مبتلا شدن به ناگواری قطعی نیست.

إِذَا... إِنَّ... (برای برخورداری از رحمت، کلمه ی «اذا» بکاررفته که به معنای انجام قطعی است، ولی برای گرفتار شدن، کلمه ی «ان» بکار رفته که به معنای غیر قطعی بودن است.)

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿۳۷﴾

آیا ندیدند که خداوند برای هر کس بخواهد (طبق حکمت)، روزی را گسترش می دهد و (یا) تنگ می سازد؟ البتّه در این (توسعه و ضیق) برای کسانی که ایمان می آورند نشانه هایی قطعی است.

نکته ها:

کلمه ی «يَقْدِرُ» از «قدر»، هم به معنای اندازه گیری است و هم به معنای سخت گیری؛ امّا در اینجا چون در کنار «يَبْسُطُ» آمده، مراد تنگی و سختی است.

پیام ها:

۱- توجّه به این که رزق به دست خداست، انسان را از یأس و ناامیدی باز می دارد.

«يَقْنَطُونَ أَوْ لَمْ يَرَوْا»

۲- انسان باید برای کسب معاش تلاش کند، ولی بداند که تقدیر معیشت به دست خداست. «اللَّهُ يَبْسُطُ - يَقْدِرُ»

۳- در همه ی قرآن توسعه ی روزی، قبل از تنگی آن مطرح شده است و این نشانه ی رحمت گسترده ی اوست. «يَبْسُطُ - يَقْدِرُ»

۴- توسعه ی روزی را به خاطر زرنگی خود ندانیم. «أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ»

ص: ۲۰۲

۵- اگر توسعه و تنگی روزی به دست اوست، این همه حرص چرا؟ أَنْ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ ... وَ يَقْدِرُ

۶- تنها اهل ایمان از دقت در روزی رسانی خداوند، درس و عبرت می گیرند.

(ولی افراد غافل همه چیز را سطحی می پندارند.) «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾

(اکنون که دانستی توسعه ی رزق به دست خداست،) پس حقّ خویشاوند و تنگدست و در راه مانده را ادا کن. این (انفاق) برای کسانی که خواهان خشنودی خدا هستند بهتر است، و آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

در روایات آمده است: همین که این آیه نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فدک را به حضرت زهرا علیها السلام بخشیدند. (۱)

گرچه خطاب آیه به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، ولی تمام مردم مخاطب آن می باشند.

مراد از «وَجْهَ اللَّهِ»، نیت خالصانه در انفاق است، همان گونه که در مورد انفاق اهل بیت علیهم السلام می خوانیم: «إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ» (۲)

پیام ها:

۱- مالک اموال خداوند است، موارد مصرف مال را هم باید خداوند مشخص کند. «فَاتِ»

۲- در انفاق و کمک، خویشان بر دیگران مقدمند. ذَا الْقُرْبَىٰ ... وَالْمِسْكِينَ ...

۳- بستگان بر انسان و دارایی انسان حقّ و حقوقی دارند. «حَقَّهُ» آری، خویشاوندی، زمینه ی پیدایش حقوق است.

ص: ۲۰۳

۱- ۱). تفاسیر مجمع البیان و نورالثقلین.

۲- ۲). انسان، ۹.

۴- فرمان دینی با عواطف طبیعی هماهنگ است. دستور رسیدگی به بستگان فقیر همان خواسته عاطفی انسان است. فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ ...

۵- محرومان در مال اغنیا حق دارند و در پرداخت حَقشان نباید بر آنان مَنّت گزارد. «حَقَّهُ»

۶- اسلام، حامی مستضعفان و حاکم اسلامی مسئول فقرزدایی از جامعه ی مسلمانان است. (بنابر این که پیامبر به عنوان حاکم اسلامی مخاطب واقع شده باشد. فَاتِ ... وَ الْمَسْكِينِ ...

۷- حتی ثروتمندانی که موقتاً گرفتار بی پولی می شوند، باید حمایت شوند. «وَ ابْنِ السَّبِيلِ»

۸- ادای حقوق دیگران ارزش است، نه جمع دارایی و ثروت. «ذَلِكَ خَيْرٌ»

۹- ثروت می تواند وسیله ای برای تقرب به خداوند قرار گیرد. فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ ...

يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ

۱۰- امتیاز انفاق اسلامی بر انفاق دیگران، قصد قربت است. «يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ»

۱۱- امر به نیکی، باید با تشویق همراه باشد. ذَلِكَ خَيْرٌ ... هُمْ الْمُفْلِحُونَ

۱۲- رستگاری در گرو عمل خالصانه است. «يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَ أَوْلِيكَ هُمْ الْمُفْلِحُونَ»

وَ مَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبَاً لِيَرْبُوهَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوهَا عِنْدَ اللَّهِ وَ مَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ «۳۹»

و آنچه شما به رسم ربا دادید که بر اموال مردم (رباخوار) افزوده شود، پس نزد خداوند فزونی نخواهد یافت، و آنچه را به عنوان زکات می پردازید و رضای خدا را می طلبید پس آنان (که چنین کنند پاداشی) چند برابر دارند.

پیام ها:

۱- مقدار و کمیت پول مهم نیست، انگیزه و هدف پرداخت مهم است. مِنْ رِبَاً ...

مِنْ زَكَاةٍ

ص: ۲۰۴

۲- رشدی که از ربا حاصل می شود، کاذب و ظاهری است، نه واقعی و نزد خداوند. «فَلَا يَزُؤُوا عِنْدَ اللَّهِ»

۳- امتیاز اسلام در آن است که علاوه بر فقرزدایی از محرومان، رشد معنوی پرداخت کنندگان را نیز در نظر دارد. «تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ»

۴- توجه به اخلاص، مسأله ای جدی است و باید با تأکید بیان شود، زیرا کار و تلاش بدون انگیزه ی الهی، ارزشی ندارد. «تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ» («وَجْهَ اللَّهِ» در این آیه و آیه قبل تکرار شده است.)

۵- پرداخت خالصانه ی زکات، موجب ازدیاد و رشد است. «زَكَاهِ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ»

۶- مؤمن باید در تشخیص سود و زیان، دنیا و آخرت، فرد و جامعه و جسم و روح را با هم به حساب آورد. (گرچه در دید مادی، پرداخت زکات، مایه ی کمبود مال است، ولی با توجه به فقرزدایی از جامعه، دل کندن از دنیا و ذخیره شدن برای آخرت، به سود زکات دهنده است.) «فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ»

۷- اخلاص، مقام انسان را بالا می برد و به نقطه ی برتر می رساند. (با توجه به خطاب «تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ» باید بگوید: «أنتم المضعفون» ولی می فرماید: «فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ» ، گویا آنان به یک نقطه ی اوج رسیده اند.)

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ «۴۰»

خداوند کسی است که شما را آفرید، سپس به شما روزی داد، آنگاه شما را می میراند، سپس زنده می کند؛ آیا از شریک هایی که شما برای خدا گرفته اید کسی هست که ذره ای از این کارها را انجام دهد؟ او منزّه و برتر است از آنچه شریکش قرار می دهند.

در این آیه به چهار صفت الهی اشاره شده که هر یک به تنهایی برای تسلیم و تعبد انسان کافی است، آفرینش انسان، دلیل مستقّلی بر لزوم بندگی انسان است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» (۱) روزی دادن خداوند به ما، دلیل بر لزوم بندگی ماست. «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْعَالَمِ . الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ» (۲) میراندن و زنده کردن نیز هر یک به تنهایی، دلیل لزوم تعبد و تسلیم انسان در برابر پروردگار متعال است. «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ»

پیام ها:

۱- مرگ و زندگی، گذشته، حال و آینده و رزق و روزی ما به دست خداست.

«خَلَقَكُمْ ، رَزَقَكُمْ ، يُمِيتُكُمْ ، يُحْيِيكُمْ»

۲- کارهای گذشته، دلیل بر قدرت خداوند بر کارهای آینده است. (آفریدن، روزی دادن و میراندن، نشانه ی قدرت خدا بر زنده کردن انسان پس از مرگ است.) «خَلَقَكُمْ - رَزَقَكُمْ - يُمِيتُكُمْ - يُحْيِيكُمْ»

۳- روش مقایسه در تعلیم و تبلیغ، از بهترین روش هاست. «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ...

هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ

۴- با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ ...

۵- قدرت های غیر الهی استقلالی از خود ندارند، نه تنها از انجام کارهای بزرگ بلکه از آفریدن کوچک ترین موجود نیز عاجزند. «مِنْ شَيْءٍ»

۶- هیچ یک از وسایل، اسباب، مقدمات و شرایط آفرینش را شریک خدا نپنداریم. «سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ»

۷- شرک، توهین به مقام پروردگار است و انسان باید او را منزّه و برتر از هر گونه شریک بداند. «سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى»

ص: ۲۰۶

۱- ۱. بقره، ۲۱.

۲- ۲. قریش، ۳-۴.

۸- شرک، با هر نام و آرم و شکلی که باشد باطل و محکوم است. «عَمَّا يُشْرِكُونَ»

ظَهَرَ الْفُسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

به خاطر کارهایی که مردم انجام داده اند، فساد در خشکی و دریا آشکار شده است، تا (خداوند) کیفر بعضی اعمالشان را به آنان بچشاند، شاید (به سوی حق) بازگردند.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: «حیات جنبندگان در خشکی و دریا وابسته به باران است که اگر باران نبارد، در خشکی و دریا فساد می شود و همین که گناهان انسان زیاد شد، باران نازل نمی شود». (۱)

در آیه ی ۳۰ سوره ی شوری می خوانیم: «مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» هر مصیبتی به شما رسد به خاطر عملکرد شماست، ولی بدانید که خداوند به خاطر رحمت و لطفش از بسیاری گناهانتان می گذرد. (اگر بخواهد کیفر همه ی کارهای شما را بدهد، احدی روی زمین باقی نمی ماند.) برخی سختی ها و تلخی های دنیوی، گوشه ای از کیفر گناهان انسان است.

پیام ها:

۱- شرک، سبب فساد و تباهی در زمین است. «عَمَّا يُشْرِكُونَ - ظَهَرَ الْفُسَادُ»

۲- اعمال انسان، در طبیعت اثر می گذارد. اعمال ناروای انسان، مانع از سودبخشی آب و خاک و عامل بروز پدیده های ناگوار است. «ظَهَرَ الْفُسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ»

۳- فساد محیط زیست، به خاطر عملکرد انسان است. ظَهَرَ الْفُسَادُ ... بِمَا كَسَبَتْ ...

ص: ۲۰۷

۴- همه ی کيفرها به قيامت واگذار نمی شود، بلکه بعضی کيفرها در همین دنيا تحقّق می يابد. «لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي»

۵- آنجا که هدف هشدار و اصلاح است، گاهی اندکی تنبيه کافی است. «لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۶- هدف از چشاندن کيفر بعضی گناهان، توبه و بازگشت است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (بايد از بلاها درس گرفت).

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانُوا أَكْثَرَهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

بگو: در زمين سير كنيد پس بنگريد عاقبت کسانی که قبل از شما (زندگی می کردند و) بیشترشان مشرک بودند چگونه بود.

پیام ها:

۱- جهانگردی هدفدار، مورد سفارش اسلام است. قُلْ سِيرُوا ...

۲- حفظ آثار عبرت انگیز برای آیندگان، لازم است. «سیروا - فانظروا»

۳- تاریخ از منابع شناخت است. مطالعه ی تاریخ و بهره گیری از حوادث گذشته، چراغ راه آینده است. «فانظروا»

۴- سنت ها و قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است. (با مطالعه ی علل حوادث دیروز، می توان راه امروز را شناسایی کرد). «فانظروا»

۵- یک جامعه با اکثریت منحرف، به قهر الهی مبتلا خواهد شد، گرچه تعدادی خوبان هم در آن باشند. «أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ» (هرگاه در منطقه ای اکثریت مردم فاسد شدند، جهاد و یا هجرت از آن جا لازم است).

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يُصَدِّعُونَ «۴۳»

(حال که دانستی فرجام شرک هلاکت است)، پس به دین استوار ایمان بیاور، پیش از آن که روزی بیاید که برای آن برگشتی از (قهر) خدا ممکن نیست، در آن روز مردم از هم جدا (و دسته دسته) می شوند.

نکته ها:

«يُصَدِّعُونَ» از «صدع»، به معنای شکستن و پراکندن است. در این جا مراد روزی است که مردم مؤمن از افراد منحرف جدا می شوند و هر یک به سویی می روند.

پیام ها:

۱- هم دین باید محکم، استوار و منطقی باشد و هم دیندار، جدی و عاشق.

فَأَقِمْ ... لِلدِّينِ الْقَيِّمِ

۲- توجه به دین باید در متن کارها و با تمام وجود باشد، نه در حاشیه و با کراهت.

«فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ»

۳- دین اسلام، بر پا دارنده ی همه ی مصالح فردی و اجتماعی است. «لِلدِّينِ الْقَيِّمِ»

۴- از فرصت ها استفاده کنیم. فَأَقِمْ ... قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ

۵- اگر به خطرات قیامت توجه کنیم، دینداری ما جدی می شود. فَأَقِمْ ... قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ ...

۶- رویکرد تمام عیار به دین، سبب نجات در قیامت می شود. فَأَقِمْ وَجْهَكَ ... قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ ...

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ «۴۴»

هر کس کفر ورزد، کفرش به زیان اوست و کسانی که کار شایسته انجام دهند (سعادت ابدی را) برای خودشان آماده می کنند.

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

تا (خداوند) کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، از فضل خویش پاداش دهد؛ (و کافران را محروم کند، زیرا) او کافران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در آیه ی قبل فرمود: در قیامت، مردم پراکنده و در گروه های مختلف از هم جدا می شوند، این آیه، جدایی مذکور را توضیح می دهد که هر یک از اهل ایمان و کفر به پاداش و کیفر خود می رسند.

«يَمْهَدُونَ» از «مهد»، به معنای محلی است که برای استراحت آماده شده و در اینجا به معنای زمینه سازی و آماده سازی است.

پیام ها:

۱- انسان، دارای اختیار است و ایمان و کفر را خود انتخاب می کند. «مَنْ كَفَرَ - مَنْ عَمِلَ»

۲- تشویق و تنبیه هر دو لازم است. «فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ - فَلِأَنْفُسِهِمْ»

۳- کفر و ایمان مردم، در خداوند اثری ندارد. «فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ - فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ» گر جمله ی کاینات کافر گردند بر دامن کبریا نشیند گرد

۴- ایمان و عمل صالح، شما را مغرور نکند، زیرا که دریافت هر نعمتی از فضل خداست. لِيَجْزِيَ ... مِنْ فَضْلِهِ

۵- کفر به تنهایی سبب بدبختی است، گرچه کار خلافی نکند، ولی ایمان به تنهایی کافی نیست، بلکه نیازمند عمل صالح است. «مَنْ كَفَرَ - آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۶- در قیامت، فضل الهی شامل حال کسانی است که اهل ایمان و عمل صالح باشند، نه دیگران. «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ»

۷- برای رفتن به بهشت، ایمان تنها کافی نیست، بلکه اعمال صالح نیز لازم است.

«آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَّاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَ لِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ لِيَجْزِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ وَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾

و از نشانه های الهی این است که بادهای را می فرستد، تا مژده (باران) دهند و بخشی از رحمتش را به شما بچشانند و کشتی ها به فرمانش حرکت کنند، و شما از فضل او (روزی) بجوید، شاید شکرگزاری کنید.

نکته ها:

کلمه ی «ریح» در مورد بادهای تند و مضرّ و کلمه ی «ریاح» درباره ی بادهای مفید به کار می رود. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده که گاهی هنگام وزیدن باد می فرمود: «اللهم اجعلها رياحا و لا تجعله ريحا» پروردگارا! این باد را سودمند قرار ده و آن را زیانبار مکن. (۱)

برخی از فواید وزش باد عبارت است از: انتقال ابرها و فشردن آنها در یکدیگر، تعدیل گرما و سرما، تصفیه ی هوا و جا به جا کردن هوای سالم، رساندن اکسیژن به انسان ها و کربن به گیاهان، تلقیح و بارور کردن گیاهان، حرکت کشتی ها، تولید برق، پراکنده ساختن بذرها به اطراف و....

پیام ها:

۱- هیچ چیز تصادفی روی نمی دهد، حتی وزش بادهای نیز با اراده ی خداوند حکیم است. «يُرْسِلَ الرِّيَّاحَ»

۲- آنچه از برکات باد دریافت می کنیم، بخشی از آیات و رحمت های اوست.

مِنْ آيَاتِهِ ... مِنْ رَحْمَتِهِ

۳- حرکت کشتی در دریا به دست خداست، نه ناخدا! «لِيَجْزِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ» این

ص: ۲۱۱

خداوند است که با وضع قوانین طبیعت، زمینه حرکت کشتی روی آب را فراهم ساخته است.

۴- تلاش برای روزی حلال، سفارش قرآن است. «لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»

۵- باد نیز نعمتی است که شکر می طلبد، گرچه ما توجه نداریم. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَأَنْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرُمْ وَأَوْ كَانَتْ عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

و البته ما پیش از تو پیامبرانی را به سوی قومشان فرستادیم، پس آنان دلایل روشن برای مردم آوردند، (برخی ایمان آوردند و بعضی کفر ورزیدند) پس، از کسانی که مرتکب جرم شدند انتقام گرفتیم، و (مؤمنان را یاری کردیم که) یاری مؤمنان حقی است بر عهده ی ما.

نکته ها:

در این آیه چهار برنامه و سنت الهی مطرح شده است:

الف: سنت فرستادن پیامبر.

ب: سنت معجزه داشتن انبیا.

ج: کیفر مجرمان.

د: نصرت مؤمنان

مسأله ی نصرت مؤمنان، در قرآن مکرر مطرح شده است از جمله:

الف: اگر شما خدا را یاری کنید، او نیز شما را یاری می کند. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (۱)

ب: کسانی که در راه ما تلاش و مجاهده کنند، ما راه های خود را به آنان نشان خواهیم داد.

«وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۲)

ج: ما قطعاً پیامبران و مؤمنان را یاری خواهیم کرد. «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا» (۳)

ص: ۲۱۲

۱- ۱. محمد، ۷.

۲- ۲. عنکبوت، ۶۹.

د:عاقبت و سرانجام نیک، از آن متقین و پرهیزکاران است. «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (۱)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خاتم انبیاست و بعد از او پیامبری نیست، لذا کلمه ی «مِنْ قَبْلِكَ» مکرر در قرآن آمده، ولی کلمه ی «مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ، عامل تسلی است. «مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا - فَأَنْتَقِمْنَا - نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ»

۲- ابتدا کار فرهنگی و ارشاد، سپس برخورد با مجرمان. «فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَأَنْتَقِمْنَا»

۳- مخالفان انبیا، مجرمانی محکوم و مغلوب هستند. «فَأَنْتَقِمْنَا - أَجْرُمُوا»

۴- انتقام از مجرم، یکی از مصادیق نصرت مؤمنان است. «فَأَنْتَقِمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا - نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ»

۵- پیروزی مؤمنان، وعده ی قطعی خداوند است. (گرچه در ظاهر شهید شوند ولی به هدفشان می رسند). «كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا»

۶- گرچه انسان از خدا طلبی ندارد، ولی خداوند یاری مؤمنان را بر خود لازم کرده است. «حَقًّا عَلَيْنَا»

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُنِيرُ سَآءِبًا فَيُبْسِطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَ يَجْعَلُهُ كَسِفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ «۴۸»

خداوند کسی است که بادهای را می فرستد و ابری برمی انگیزد و آن را در آسمان، هر گونه بخواهد می گستراند و آن را بخش بخش می کند، پس می بینی که باران از لابلای آن (ابر) بیرون می آید. پس هرگاه آن (باران) رابه هر کس از بندگانش که بخواهد برساند، به ناگاه آنان شادمان گردند.

ص: ۲۱۳

نکته ها:

کلمه ی «کسف» جمع «کسفه» به معنای قطعه و مراد از آن پاره های ابر است.
«ودق» هم به ذرات کوچک گفته می شود و مراد از آن در اینجا قطرات باران است.

پیام ها:

۱- تحولات طبیعی، نشانه ی قدرت، حکمت و تدبیر خداست. \square اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ ...

۲- اراده ی الهی از طریق اسباب طبیعی محقق می شود. «يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتَثِيرُ سَحَابًا» \square

۳- برای تشکیل ابرها، بادهای متعددی از جناح های سرد و گرم نقش دارند.

(«الرِّيَّاحُ»، به صورت جمع آمده است.)

۴- از فوائد باد، زمینه سازی برای نزول باران است. \square يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ ... فَتَرَى الْوُدْقَ

۵- حرکت ابرها و بارش باران ها، با اراده و خواست خداست. «كَيْفَ يَشَاءُ» \square

وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنْزَلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ «۴۹» \square

و هر چند پیش از آن که (باران) بر آنان نازل شود، (آری)، پیش از آن نومید بودند.

فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُعْجِزٍ لِمُعْجِزَاتِ اللَّهِ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ «۵۰» \square

پس به آثار رحمت خدا بنگر که چگونه زمین را بعد از مرگش زنده می کند.

همانا خداست زنده کننده ی مردگان و او بر هر چیزی قدرت دارد.

پیام ها:

۱- سختی ها و نومیدی ها، لذت نعمت ها را چند برابر می کند. \square يَسْتَبْشِرُونَ - وَإِنْ كَانُوا ... لَمُبْلِسِينَ آب کم جو تشنگی آور به دست تا که جوشد آبت از بالا و پست

۲- باران، رحمت الهی است. «فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ» \square

۳- بارش باران و حیات مجدد زمین، نشانه ای از برپایی قیامت است. «يُحْيِي الْأَرْضَ - لَمُعْجِزَاتِ اللَّهِ» صحنه ی مرگ و حیات، هر لحظه جلو چشم ماست، «إِنَّ ذَلِكَ لَمُعْجِزَاتِ اللَّهِ» و مشت نمونه ی خروار است. «إِنَّ ذَلِكَ لَمُعْجِزَاتِ اللَّهِ» \square

وَ لَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾

و اگر بادی (آفت زا) بفرستیم، و (مردم زمین سرسبز) را زرد شده ببینند، بعد از آن کفر خواهند ورزید.

فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾

(دل‌های اینان مرده است) پس تو نمی توانی مردگان را شنوا کنی، و این دعوت را به گوش کران آنگاه که پشت کنان روی می گردانند، برسانی.

پیام ها:

۱- بادهای مهلک و آفت زا، بی ضابطه و تصادفی نیست. «أَرْسَلْنَا رِيحًا»

۲- بادهای مخرب، نسبت به بادهای مفید کم هستند. «أَرْسَلْنَا رِيحًا» (در حالی که درباره ی بادهای مفید فرمود: «يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ»
(

۳- گاهی انسان با یک حادثه ی تلخ، از مدار توحید خارج می شود و در مدار کفر و شرک قرار می گیرد. «لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ» (گاهی یک باد زیانبار، حال شادی، «يَسْتَبْشِرُونَ» را به حال ناکامی، «يَكْفُرُونَ» تبدیل می کند).

۴- در ارشاد و تبلیغ، کامل بودن مرشد و شیوه ی ارشاد و محتوای آن، کافی نیست؛ قابلیت طرف نیز لازم است. «فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ»

۵- ناشنوا، گاهی با نگاه به حرکت لب ها مطالبی را می فهمد، ولی مصیبت آنجاست که هم گوش ناشنوا باشد و هم انسان به گوینده پشت کند که در این حال اشاره را هم نمی فهمد. این، مثل کسانی است که به حق پشت کنند.

«وَلَا تَسْمِعُ الصَّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ»

۶- اعراض از حق، وقتی خطرناک است که پشت کردن به حق، با عنایت و لجاجت باشد و شیوه ی دائمی افراد قرار گیرد.
«مُدْبِرِينَ»

وَمَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمِّيِّ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تَسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿۵۳﴾

و تو هدایت کننده ی کوران از گمراهیشان نیستی، تنها کسانی سخت را به گوش می گیرند که به آیات ما ایمان دارند و اهل تسلیم هستند.

پیام ها:

۱- وظیفه ی پیامبران، ارشاد مردم است، نه اجبار آنان به پذیرش هدایت. «مَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمِّيِّ»

۲- پذیرش مردم، محدود است. «إِنْ تَسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ»

۳- داشتن روحیه ی تسلیم در برابر حق، زمینه ساز دریافت های معنوی است. «إِنْ تَسْمِعُ إِلَّا ... مُسْلِمُونَ» زمین شوره سنبل بر نیارد در آن تخم عمل ضایع مگردان

۴- ایمان به تنهایی کافی نیست، تسلیم لازم است. «مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ»

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ﴿۵۴﴾

خداست که شما را از ناتوانی آفرید، سپس بعد از ناتوانی، قوتی بخشید، آنگاه بعد از توانایی و قوت، ضعف و پیری قرار داد؛ او هر چه بخواهد می آفریند، و اوست دانای توانا.

۱- انسان در آغاز خلقت، سراسر ضعف است. «خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ»

۲- توجه کردن به آغاز تولد، مایه‌ی تذکر و تشکر است. خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ...

۳- از ضعف و پیری گلایه نکنید که برنامه‌ی حکیمانه‌ی خداوند است. اَللَّهُ ... □

جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا

۴- مراحل ضعف و قدرت انسان، با یک برنامه‌ریزی حکیمانه طراح‌ی شده است. (تکرار «جَعَلَ»)

۵- آغاز و پایان انسان ضعف است، در چند روزی که توان و قدرت داریم قدردانی کنیم. (یک قوت میان دو ضعف) «ضَعْفٍ -

قُوَّةً - ضَعْفًا» ضعف دوران کودکی به قوت تغییر می‌کند، ولی ضعف دوم باقی می‌ماند، زیرا کلمه‌ی «شَيْبَةً» در کنار «ضَعْفٍ» نشان آن است که این ضعف همراه پیری و ثابت است)

۶- کسی که میان دو ضعف قرار گرفته، نباید به چند روز قوت مغرور شود.

«ضَعْفٍ - قُوَّةً - ضَعْفًا»

۷- اگر اهل نظر باشیم، همه‌ی هستی کتاب مطالعه است. (باد و باران و حیات زمین، دوران کودکی و جوانی و پیری انسان.)

«مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَ شَيْبَةً»

۸- ضعف مخلوق، نشان ضعف خالق نیست. «وَ هُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ»

وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ «۵۵» □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □

و روزی که قیامت بر پا شود، مجرمان سوگند یاد می‌کنند که جز ساعتی درنگ نکرده‌اند، (آنان در دنیا نیز) این گونه (از حق) گردانده می‌شدند.

«ساعه»، به جزئی از زمان گفته می‌شود، اگر به روز قیامت «ساعه» گفته می‌شود یا به

خاطر سرعت در بر پایی قیامت است و یا سرعت در رسیدگی به اعمال. (۱)

پیام ها:

۱- کسی که در دنیا به سوگند دروغ عادت کرد، در قیامت نیز آن را به کار می برد.

«يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ»

۲- مجرمان در قیامت عذر و بهانه می آورند که در دنیا فرصت برای ایمان آوردن نداشتند، «مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ»

۳- کج فکری و کج روی مجرمان، دائمی است. «كَانُوا يُؤْفَكُونَ»

۴- دروغ، سبب انواع کجی ها و انحرافات است. «كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ» یعنی با این گونه دروغ ها پیوسته به انحراف کشیده شدند.

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ «۵۶»

و کسانی که علم و ایمان به آنان داده شده، (به مجرمان) می گویند: قطعاً شما (به موجب آنچه) در کتاب خداست تا روز رستاخیز (در برزخ) مانده اید، پس این، روز رستاخیز است، ولی شما نمی دانستید (که قیامت حق است).

نکته ها:

این آیه پاسخ اهل ایمان، در برابر گفتار مجرمان در آیه ی قبل را مطرح می کند. آنها از دوران کوتاه عمر خود در دنیا و یا مدّت اندک برزخ می گویند؛ اما اهل ایمان پاسخ می دهند که شما مطابق آنچه خداوند برای دوره ی دنیا و برزخ افراد معین کرده، زندگی کرده اید و بی جهت برای کفر خود، عذر تراشی نکنید.

ظاهراً علّت تقدّم علم بر ایمان به خاطر آن باشد که علم پایه و اساس ایمان است.

ص: ۲۱۸

پیام ها:

۱- در قیامت، میان مجرمان و مؤمنان گفتگوهاست. [□] وَقَالَ الَّذِينَ ...

۲- علم و ایمان، حتی در قیامت آثار مثبت خود را نشان می دهد. «أَوْتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ» (عالمان مؤمن، در قیامت نیز شبیهه زدایی می کنند).

۳- علم و ایمان، دو هدیه الهی است که به افراد عطا می شود. «أَوْتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ»

۴- علم و ایمان خود را توفیقی الهی بدانیم و مغرور نشویم. «أَوْتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ»

۵- مدت دوره ی دنیا یا برزخ، از پیش محاسبه و نوشته شده است. «فِي كِتَابِ اللَّهِ» [□]

فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ» (۵۷) [□]

پس در چنین روزی، پوزش کسانی که ستم کردند سودی ندارد، و توبه ی آنان نیز پذیرفته نمی شود.

نکته ها:

«يُسْتَعْتَبُونَ» از واژه ی «عتبه» به معنای ناراحتی است و هرگاه در قالب استعتاب قرار گیرد، به معنای توبه و از بین رفتن ناراحتی و بدی است.

گرچه در قیامت به مجرمان اجازه ی معذرت خواهی داده نمی شود، «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۱) اما اگر بر فرض هم معذرت خواهی کنند، پوزش آنان سودی ندارد. «لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ» [□]

پیام ها:

۱- سرنوشت انسان و چگونگی حضور او در قیامت، در گرو عملکرد خود اوست. فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا ... [□]

۲- ظلم، سبب محرومیت از عنایت خداوند است. فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا ... [□]

۳- توبه و عذرخواهی تنها در دنیا کارساز است و در قیامت هیچ کارایی ندارد.

ص: ۲۱۹

«فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ»

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾

و به راستی در این قرآن، برای مردم از هر گونه مثلی آوردیم و اگر برای آنان نشانه و معجزه ای بیاوری، کافران حتماً خواهند گفت: شما جز بر باطل نیستید. (و این ها سحر و جادوست).

پیام ها:

۱- همه ی مردم مخاطب قرآن هستند. «وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ»

۲- قرآن، کتاب ارشاد و هدایت است و مثال، از بهترین شیوه های فهماندن حقایق، لذا خداوند برای زمینه های مختلف مثال آورده است. ضَرَبْنَا ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

۳- مطالب قرآن، سبب اتمام حجت است و کسی که حق را بفهمد و حجت بر او روشن شود، دیگر عذرش پذیرفته نیست. فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ ...
وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ ...

۴- کافران لجوج، هیچ گونه دلیل و نشانه ای را نمی پذیرند. «بِآيَةٍ»

۵- باید اهداف و سخنان کفار و دشمنان را پیش بینی کرد. «لَيَقُولَنَّ»

۶- عناد و سرسختی کفار، باید برای ما درس باشد و در راه حق، مقاوم تر باشیم.

﴿إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ﴾

۷- انسانی که در مدار کفر و لجاجت قرار گیرد، باطل را حق می بیند و حق را باطل. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ»

۸- کافران، چون استدلال ندارند، حق را تحقیر می کنند. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ»

۹- کافران، نه تنها حق را نمی پذیرند، بلکه نسبت باطل هم به آن می دهند. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ»

۱۰- کافران نه تنها پیامبر اسلام، بلکه تمام انبیا یا تمام مومنان را بر باطل می دانند.

(با آنکه آورنده ی معجزه تنها شخص پیامبر اسلام است؛ اَمَّا كَفَّارٌ بِكَارِ بَرْدِنِ جَمْعِ «انتم» گویا تمام انبیا و یا مؤمنان را باطل می دانند.)

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾

این گونه، خداوند بر دل های کسانی که معرفت ندارند، مهر می زند.

نکته ها:

مراد از «لَا يَعْلَمُونَ»، افرادی هستند که نمی خواهند بدانند، همان گونه که در آیه ی قبل خواندیم: هرگاه پیامبر نشانه و معجزه ای می آورد، آنها با لجاجت، نسبت بطلان می دادند.

آری، افرادی که خود را به جهل و نادانی می زنند، مورد قهر الهی قرار می گیرند، نه افراد ناآگاه و بی غرض.

پیام ها:

۱- کیفر لجاجت، از دست دادن هدایت است. إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطَلُونَ كَذَلِكَ يَطْبَعُ ...

۲- مهر زدن بر دلِ ناهلان، یک سنت الهی است. «كَذَلِكَ يَطْبَعُ»

۳- زمینه ی سنگدلی را خود انسان، در خود به وجود می آورد. «لَا يَعْلَمُونَ»

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

پس صبر پیشه کن که همانا وعده ی خداوند (درباره ی نصرت تو) حق است، و کسانی که (به راه حق) یقین ندارند تو را به سبک سری وادار نکنند.

نکته ها:

سوره ی روم با پیش بینی پیروزی شروع شد و با وعده الهی به نصرت گروه حق پایان یافت.

پیام ها:

۱- رهبران دینی باید صبور باشند. «فَاصْبِرْ»

۲- ایمان به وعده های الهی، عامل صبوری است. «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۳- جوسازی افراد بی دین، نباید در تصمیم گیری ما اثر کند. لَا يَسْتَخِفُّكَ ...

۴- اگر لطف و هشدار و تعلیم الهی نباشد، انبیا نیز آسیب پذیرند. لَا يَسْتَخِفُّكَ

۵- یکی از طرفندهای دشمنان، سبک کردن رهبر است. لَا يَسْتَخِفُّكَ

۶- کسانی به فکر تضعیف و تحقیر رهبر هستند که به راه حقّ یقین ندارند. «الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ»

۷- کسی که صبر نکند، خفیف می شود. فَاصْبِرْ ... لَا يَسْتَخِفُّكَ

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره، از سوره های مکی است و به مناسبت نام لقمان، که در تمام قرآن تنها دوبار، آن هم در این سوره آمده، لقمان نامیده شده است. ششمین سوره از سوره های هفتگانه «لامات» است که با حروف مقطعه ی «الم» آغاز شده است.

محتوای سوره ی لقمان را می توان در این موارد خلاصه نمود:

- ۱- بیان عظمت و اهمیت قرآن در هدایت بشر.
- ۲- تقسیم انسان ها به نیکوکار و مستکبر و بیان سرنوشت آنان.
- ۳- بیان برخی معجزات علمی قرآن از قبیل قانون جاذبه و زوجیت گیاهان.
- ۴- نصایح و موعظه های حکیمانه ی لقمان به فرزندش.
- ۵- دلایل ایمان به مبدأ و معاد.
- ۶- بیان علوم اختصاصی خداوند، مانند: زمان مرگ و برپایی قیامت.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الم ﴿١﴾ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

الف، لام، میم. این، آیات کتاب سراسر حکمت است.

هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ

که (مایه ی) هدایت و رحمت، برای نیکوکاران است.

الَّذِينَ يُتِمُّونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

آنان که نماز به پا می دارند و زکات می پردازند و تنها آنان به آخرت یقین دارند.

نکته ها:

از مجموع بیست و نه سوره قرآن که با حروف مقطعه آغاز می شود، در بیست و چهار مورد، پس از آن حروف، عظمت قرآن مطرح شده، شاید بیانگر آن است که قرآن از همین حروف الفبا که در اختیار شماست تألیف یافته، ولی هیچ کس از شما نمی تواند همانند آن را بیاورد.

عموم نویسندگان، کتاب خود را خالی از نقص ندیده و به خاطر نقص ها و اشکالات کتابشان، از خواننده عذرخواهی می کنند و از پیشنهادها و انتقادهای استقبال می کنند؛ تنها خداوند است که درباره ی کتاب خود با صراحت می فرماید: «الْكِتَابِ الْحَكِيمِ» تمام آیاتش، محکم و بر اساس حکمت است. کتابی استوار و خلل ناپذیر که هیچ نقص و عیبی در آن راه ندارد.

نماز، جامع همه ی کمالات معنوی است مانند: طهارت، تلاوت قرآن، اقرار به توحید و

نبوت و ولایت، ذکر و دعا، سلام، قیام، رکوع، سجود و توجه به حق؛ و زکات جبران همه ی کاستی های مادی است.

در قرآن، مفهوم «زکات»، گسترده تر از آن است که در فقه آمده، زیرا علاوه بر زکاتِ فقهی، عموم کمک های مالی را شامل می شود.

خداوند در یک جا، قرآن را مایه ی هدایت متقین می خواند، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۱) و در جای دیگر آن را مایه ی هدایت و بشارت مؤمنان می داند، «هُدًى وَ بُشْرًى لِّلْمُؤْمِنِينَ» (۲) و در این سوره، قرآن را مایه ی هدایت و رحمت برای نیکوکاران می شمرد، «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ» پس قرآن مراحل سه گانه ی تکامل را در بردارد، مایه ی هدایت، بشارت و رحمت است. (۳)

پیام ها:

۱- ارشاد و هدایت، باید بر اساس حکمت باشد. «آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ هُدًى»

۲- قرآن، عین هدایت و رحمت است و در این زمینه هیچ گونه نقص و نارسایی ندارد. «هُدًى وَ رَحْمَةً» (کلمه های «هُدًى» و «رَحْمَةً» در قالب مصدری آمده که نشان مبالغه می باشد. (۴))

۳- ارشاد و هدایت، باید همراه رحمت و محبت باشد. «هُدًى وَ رَحْمَةً»

۴- نیکوکاران، آمادگی پذیرش حق را دارند. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ»

۵- نماز و زکات، از یکدیگر جدا شدنی نیستند. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۶- اقامه ی نماز و پرداخت زکات باید سیره ی دائمی باشد. («يُقِيمُونَ» و «يُؤْتُونَ» ، در قالب مضارع آمده که نشان استمرار است)

۷- چون اسلام دین جامعی است، تکلیف های آن نیز جامع و همه جانبه است.

ص: ۲۲۷

۱- ۱. بقره، ۲.

۲- ۲. نمل، ۲.

۳- ۳. تفسیر نمونه، ذیل آیه.

۴- ۴. گاهی می گویند: فلانی شیرین سخن است و گاهی می گویند: فلانی شکر است که این تعبیر بیانگر آن است که تمام وجود و حرکات و کلام و نگاهش یکپارچه شیرین است.

تکلیف بدنی: «نماز»، مالی: «زکات» و قلبی: «یقین». «الصَّلَاةُ ، الزَّكَاةُ ، يُؤْتُونَ»

۸- ارتباط با خدا (اقامه ی نماز) و ارتباط با مردم (پرداختن زکات)، همراه با ایمان به قیامت ارزشمند است. «وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُؤْتُونَ»

۹- نیکوکار کسی است که هم به مسائل اقتصادی توجه دارد و هم به مسائل معنوی. لِلْمُحْسِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ ... يُؤْتُونَ

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۵)

آنان بر هدایتی از پروردگارشان هستند و هم آنانند رستگاران.

نکته ها:

از این آیه استفاده می شود که رستگاری بر اساس توفیق و هدایت پروردگار حاصل می شود، که البته آن نیز در سایه ی تلاش و مجاهده، به انسان داده می شود، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (۱) آنان که در راه ما تلاش و مجاهده کردند، ما راه را به آنان نشان دادیم و همانا خداوند با نیکوکاران است.

پیام ها:

۱- نیکوکاران از هدایت های الهی برخوردارند. «أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ»

۲- هدایت، از شئون ربوبیت است. «هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ»

۳- توفیق کارهای خیر، لطف خداوند است. لِلْمُحْسِنِينَ ... هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ

۴- اقامه نماز و پرداخت زکات، زمینه ی بهره گیری از هدایت قرآن را فراهم می سازد. الَّذِينَ يُقِيمُونَ ... وَيُؤْتُونَ ... أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى

۵- رستگاری، مخصوص کسانی است که اهل نماز، زکات و یقین به آخرت باشند. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

ص: ۲۲۸

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَتَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٦﴾

و برخی از مردم، خریدار سخنان بیهوده و سرگرم کننده اند، تا بی هیچ علمی، (دیگران را) از راه خدا گمراه کنند و آن را به مسخره گیرند؛ آنان برایشان عذابی خوار کننده است.

نکته ها:

کلمه ی «لَهْوٌ»، به معنای چیزی است که انسان را از هدف مهم بازدارد. «لَهْوُ الْحَدِيثِ»، به سخن بیهوده ای گویند که انسان را از حقّ باز دارد، نظیر حکایات خرافی و داستان هایی که انسان را به فساد و گناه می کشاند. این انحراف گاهی به خاطر محتوای سخن است و گاهی به خاطر اسباب و ملازمات آن از قبیل آهنگ و امور همراه آن. (۱)

شخصی به نام نضرین حارث که از حجاز به ایران سفر می کرد، افسانه های ایرانی-مانند افسانه ی رستم و اسفندیار و سرگذشت پادشاهان-را آموخته و برای مردم عرب بازگو می کرد و می گفت: اگر محمّد برای شما داستان عاد و ثمود می گوید، من نیز قصّه ها و اخبار عجم را بازگو می کنم. این آیه نازل شد و کار او را شیوه ای انحرافی دانست.

برخی مفسّران در شأن نزول این آیه گفته اند: افرادی کنیزهای خواننده را می خریدند تا برایشان بخوانند و از این طریق مردم را از شنیدن قرآن توسط پیامبر باز می داشتند، که آیه ی فوق، در مدّت چنین افرادی نازل شد. (۲)

این آیه به یکی از مهم ترین عوامل گمراه کننده که سخن باطل است اشاره نموده است. در آیات دیگر قرآن، به برخی دیگر از عوامل گمراهی مردم اشاره شده که عبارتند از:

الف: طاغوت، که گاهی با تحقیر «فَأَسَدٍ تَخَفَّ قَوْمَهُ» (۳) و گاهی با تهدید مردم را منحرف می کند. «لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ» (۴)

ص: ۲۲۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. زخرف، ۵۴.

۴-۴. شعراء، ۲۹.

ب: شیطان، که با وسوسه هایش انسان را گمراه می کند. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ» (۱)

ج: عالم و هنرمند منحرف که با استفاده از دانش و هنرش دیگران را منحرف می سازد. «وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ» (۲)

د: صاحبان قدرت و ثروت، که با استفاده از قدرت و ثروت، مردم را از حقّ بازمی دارند. «إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبْرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا» (۳)

ه: گویندگان و خوانندگان که مردم را سرگرم کرده و آنان را از حقّ و حقیقت باز می دارند.

«يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

پیام ها:

اشاره

۱- سرمایه گذاری برای مبارزه و تهاجم فرهنگی علیه حقّ، سابقه ای طولانی دارد.

«وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ»

۲- هر آنچه در مقابل حکمت قرار گیرد، لهو و مانع رسیدن به کمال است.

«الْكِتَابِ الْحَكِيمِ - لَهْوَ الْحَدِيثِ» (تعجب از افرادی است که حکمت رایگان پیامبر معصوم را رها کرده و بدنبال خرید لهو از افراد لایابالی می باشند).

۳- ابزار مخالفان راه خدا، منطق و حکمت نیست، سخنان لهو و بی پایه است.

«مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- خرید وسایل لهو و اموری که انسان را از کمال باز می دارد، نشانه ی جهالت و نادانی است. يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ ... بَغَيْرِ عِلْمٍ

۵- تناسب کیفر با عمل، نشانه ی عدالت است. آنها که حقّ را با تمسخر اهانت می کنند، عذابشان اهانت آور و ذلت بار است. يَتَّخِذُهَا هُزُوًا ... لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ

ص: ۲۳۰

از دیدگاه اسلام، آهنگ‌هایی که متناسب با مجالس فسق و فجور و گناه باشد و قوای شهوانی را تحریک نماید، حرام است، ولی اگر آهنگی مفسد فوق را نداشت، مشهور فقها می‌گویند: شنیدن آن مجاز است.

امام باقر علیه السلام فرمود: غنا، از جمله گناهانی است که خداوند برای آن وعده‌ی آتش داده است، سپس این آیه را تلاوت فرمود: **وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ ... (۱)** بنا بر این غنا، از گناهان کبیره است، زیرا گناه کبیره به گناهی گفته می‌شود که در قرآن به آن وعده‌ی عذاب داده شده است.

در سوره‌ی حج می‌خوانیم: **«وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ» (۲)** از سخن باطل دوری کنید. امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از «قول زور» آوازه خوانی و غناست». (۳)

از امام صادق و امام رضا علیهم السلام نیز نقل شده که یکی از مصادیق «لهو الحدیث» در سوره‌ی لقمان، غنا می‌باشد.

در روایات می‌خوانیم: (۴)

* غنا، روح نفاق را پرورش می‌دهد و فقر و بدبختی می‌آورد.

* زنان آوازه خوان و کسی که به آنها مزد می‌دهد و کسی که آن پول را مصرف می‌کند، مورد لعنت قرار گرفته‌اند، همان گونه که آموزش زنان خواننده حرام است.

* خانه‌ای که در آن غنا باشد، از مرگ و مصیبت دردناک در امان نیست، دعا در آن به اجابت نمی‌رسد و فرشتگان وارد آن نمی‌شوند. (۵)

ص: ۲۳۱

۱-۱. کافی، ج ۶، ص ۴۳۱.

۲-۲. حج، ۳۰.

۳-۳. «زور» به معنای باطل، دروغ و انحراف از حق است و غنا، یکی از مصادیق باطل است.

۴-۴. این روایات در ابواب حرمت غنا در مکاسب محرّمه و کتب روایی آمده است.

۵-۵. میزان الحکمه.

۱. ترویج فساد اخلاق و دور شدن از روح تقوا و روی آوردن به شهوات و گناهان، تا آنجا که یکی از سران بنی امیه (با آن همه آلودگی) اعتراف می کند: غنا، حیا را کم و شهوت را زیاد می کند، شخصیت را درهم می شکند و همان کاری را می کند که شراب می کند.

برخی انسان ها از راه نوشیدن شراب و یا مصرف مواد مخدر خود را وارد دنیای بی خیالی و بی تفاوتی کنند، برخی هم از طریق شنیدن سخنان باطل و شهوت انگیز یک آوازه خوان، غیرت خود را نادیده می گیرند و در دنیای بی تفاوتی به سر می برند.

۲. غفلت از خدا، غفلت از وظیفه، غفلت از محرومان، غفلت از آینده، غفلت از امکانات و استعدادها، غفلت از دشمنان، غفلت از نفس و شیطان. انسان امروز با آن همه پیشرفت در علم و تکنولوژی، در آتشی که از غفلت او سرچشمه می گیرد، می سوزد.

آری، غفلت از خدا، انسان را تا مرز حیوانیت، بلکه پائین تر از آن پیش می برد. «**أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّغَهُمُ الضَّلُّ أَوْلِيَّكَ هُمُ الْغَافِلُونَ**» (۱)

امروزه استعمارگران برای سرگرم کردن و تخدیر نسل جوان، از همه ی امکانات از جمله ترویج آهنگ های مبتذل، از طریق انواع وسائل و امواج، برای اهداف استعماری خود سود می جویند.

۳. آثار زیانبار آهنگ های تحریک آمیز و مبتذل بر اعصاب، بر کسی پوشیده نیست. در کتاب تأثیر موسیقی بر روان و اعصاب، نکات مهمی از پایان زندگی و فرجام بد نوازندگان آلات موسیقی و گرفتاری آنها به انواع بیماری های روانی و سکتة های ناگهانی و بیماری های قلبی و عروقی و تحریکات نامطلوب ذکر شده که برای اهل نظر قابل توجه و تأمل است. (۲)

خواننده ی عزیز!

خداوند، جهان را برای بشر و بشر را برای تکامل و رشد و قرب معنوی آفرید. او جهان آفرینش را مسخر ما نمود و فرشتگان را به تدبیر امور ما وادار کرد. انبیا و اولیا را برای هدایت

ص: ۲۳۲

۱-۱. اعراف، ۱۷۹.

۲-۲. تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۱۹-۲۷.

ما فرستاد و آنان تا سرحد مرگ و شهادت پیش رفتند. فرشتگان را برای آدم به سجده و داشت، روح الهی را در انسان دمید و بهترین صورت و سیرت را به انسان عطا کرد، قابلیت رشد تا بی نهایت را در او به ودیعه گذاشت، او را با عقل، فطرت، و انواع استعدادها مجهز نمود و تنها در آفرینش او، به خود آفرین گفت. «فَلْيَبَارِكْ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱)

آیا این گل سرسبد هستی، با آن همه امتیازات مادی و معنوی، باید خود را در اختیار هر کسی قرار دهد؟ امام کاظم علیه السلام فرمود: به هر صدایی گوش فرا دهی، برده ی او هستی. آیا حیف نیست ما برده یک خواننده ی کذائی باشیم؟!

آیا شما حاضرید هر صدایی را روی نوار کاست ضبط کنید؟ پس چگونه ما هر صدایی را روی نوار مغزمان ضبط می کنیم؟ عمر، فکر و مغز، امانت هایی است که خداوند به ما داده تا در راهی که خودش مشخص کرده صرف کنیم و اگر هر یک از این امانت ها را در غیر راه خدا صرف کنیم به آن امانت خیانت کرده ایم و در قیامت باید پاسخگو باشیم.

قرآن با صراحت در سوره ی اسراء می فرماید: «إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُلاً» (۲) گوش و چشم و دل همگی مورد سؤال قرار می گیرند. آری انسان باید نگهبان چشم و گوش و دل خود باشد و اجازه ندهد هر ندایی وارد آن شود. در حدیث می خوانیم: دل، حرم خداست، نگذارید غیر خدا وارد آن شود. (۳)

اسلام، برای برطرف کردن خستگی و ایجاد نشاط، راه های مناسب و سالمی را به ما ارائه کرده است؛ ما را به سیر و سفر، ورزش و شنا، کارهای متنوع و مفید، دید و بازدید، گفتگوهای علمی و انتقال تجربه، رابطه با فرهیختگان و مهم تر از همه ارتباط با آفریدگار هستی و یاد او که تنها آرام بخش دل هاست، سفارش کرده است. چرا خود را سرگرم لذت هایی کنیم که پایانش، لذت و آتش باشد. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «لا خیر فی لذه من بعدها النار» (۴)، در لذت هایی که پایانش دوزخ است خیری نیست. «من تلذذ لمعاصی الله اورثه الله ذلاً» (۵) هر کس با گناه و از طریق آن لذت جویی کند، خداوند او را خوار و ذلیل می نماید.

ص: ۲۳۳

۱-۱. مؤمنون، ۱۴.

۲-۲. اسراء، ۳۶.

۳-۳. بحار، ج ۶۷، ص ۲۵.

۴-۴. دیوان امام علی علیه السلام، ص ۲۰۴.

۵-۵. غرر الحکم، ۳۵۶۵.

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّرَهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾

و هرگاه آیات ما بر او خوانده شود، مستکبرانه روی برگرداند، چنان که گویی آن را نشنیده، گویا در گوش های او سنگینی است، پس او را به عذابی دردناک بشارت ده.

نکته ها:

کلمه ی «وقر» به معنای سنگینی است. به افراد با شخصیت و سنگین نیز باوقار می گویند.

از این آیه استفاده می شود که افراد متکبر، حتی حاضر به شنیدن سخن حق نمی باشند. چه رسد به آنکه آن را بشنوند و در آن اندیشه کنند و اگر منطقی نبود نپذیرند.

پیام ها:

۱- شنیدن سخنان لهو و باطل، آمادگی پذیرش حق را از انسان سلب می کند. لَهْوُ الْحَدِيثِ ... وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا

۲- برخی افراد، از هر زبانی آیات الهی را بشنوند، باز هم زیر بار نمی روند. «وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا» گوش اگر گوش تو و ناله اگر ناله ی من آنچه البته به جایی نرسد فریاد است

۳- روحیه ی استکباری، مانع پذیرش حق و حقیقت است. «وَ لِيَ مُسْتَكْبِرًا»

۴- گوش ندادن به سخن حق، نشانه ی استکبار است. «مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا»

۵- آن که طالب سخنان باطل باشد، آمادگی شنیدن قرآن را ندارد. يَشْتَرِي لَهْوُ الْحَدِيثِ ... إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ... لَمْ يَسْمَعْهَا

۶- مستکبران، سزاوار تحقیر هستند. «كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا»

۷- یکی از شیوه های تبلیغی و تربیتی قرآن، استفاده از مثال و تمثیل است. كَأَنَّ ...

كَأَنَّ ...

۸- کسی که حق را نمی پذیرد، مثل کسی است که هر دو گوش او سنگین باشد.

«كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿۸﴾

همانا کسانی که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده اند، برای آنان باغ های پر نعمت (بهشت) است.

خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۹﴾

در آن جاودانه اند، وعده ی الهی حق است و اوست شکست ناپذیر حکیم.

نکته ها:

در آیات قبل بیان شد که برخی با سخنان لغو و بیهوده، می کوشند تا پیروان حق را گمراه کنند، آنان با داشتن روحیه ی استکباری و گوش ندادن به آیات آسمانی، مؤمنان را به تمسخر می گیرند. خداوند متعال در این آیه، مؤمنان را با بشارت به نعمت های بهشت دلداری می دهد.

پیام ها:

۱- بهشت، مخصوص اهل ایمان و عمل صالح است. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ ...

۲- تحقیر و تمسخر مستکبران، با وعده ها و بشارت های الهی برای مؤمنان واقعی جبران می شود. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ... لَهُمْ جَنَّاتٌ

...

۳- ایمان همراه با عمل صالح، شرط بهره گیری از الطاف الهی است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ»

۴- تکبر و اعراض مخالفان، زودگذر است ولی پاداش اهل ایمان ابدی است.

خَالِدِينَ فِيهَا»

۵- وعده ها و پاداش های الهی را باور کنیم و جدی بگیریم. «وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا»

۶- قدرت و حکمت الهی، پشتوانه ی وعده هایش می باشد. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۷- قدرت و عزت خداوند، بر پایه ی حکمت او عملی می شود. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (آری، امروزه عملکرد بسیاری از قدرتمندان، حکیمانه نیست.)

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ بَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾

(خداوند)، آسمان ها را بدون ستونی که آن را ببینید آفرید، و در زمین کوه هایی بیفکند که زمین شما را نلرزاند، و در آن از هر جنبنده ای منتشر ساخت؛ و از آسمان، آبی فرو فرستادیم پس در زمین (انواع گوناگونی) از جفت های (گیاهان) نیکو و پر ارزش رویاندیم.

نکته ها:

گرچه به هر موجودی می توان از چند زاویه نگریست، ولی معمولاً هر چیزی در یک جهت و از یک زاویه، اهمیت و برجستگی ویژه ای دارد.

در این آیه، ویژگی مهم آسمان ها و کرات، معلق بودن آنها و پایه های نامرئی آنهاست.

خصوصیت مهم کوه ها، ثبات و جلوگیری از لرزش زمین است. جهت مهم حیوانات، تنوع و گستردگی آنها در زمین، و ویژگی مهم گیاهان، زوجیت و پر ارزش بودن آنها است.

در این آیه، به چند نمونه از اعجاز علمی قرآن در زمانی که بشر حتی تصور و گمان آن را نیز نداشت، اشاره شده است:

یکی اشاره به ستون ها و اهرم های نامرئی برای استقرار کرات و اجرام آسمانی. یعنی قوه ی جاذبه و نیروی گریز از مرکز، دو قدرتی که رمز گردش کرات در مدار خود هستند.

اعجاز دیگر، اشاره به محافظت زمین از لرزش، به وسیله ی استقرار کوه ها و همچنین اشاره به قانون زوجیت در گیاهان می باشد.

۱- ندیدن، دلیل نبودن نیست. (آسمان ها ستون دارد، گرچه ما آن را نمی بینیم) «بَغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوُنَهَا»

۲- قبل از هر چیز، استقرار و آرامش لازمه ی زندگی است. «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ»

۳- نظام حاکم بر زمین، به خاطر انسان است. «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ»

۴- آب، نعمتی بس بزرگ و با اهمیّت است. آب، مایه ی رویش و پرورش بسیاری از موجودات است. («مَاءٌ»، نکره و با تنوین آمده که نشانه عظمت است.)

۵- به گیاهان و سبزی ها و محیط زیست، کریمانه بنگریم که خداوند کریم، در قرآن کریم، آنها را کریم خوانده است. «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ»

«هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (۱۱)

این آفرینش خداست، پس به من نشان دهید که (معبودان) غیر او چه آفریده اند؟ آری، ستمگران (مشرک) در گمراهی آشکارند.

۱- در بحث و گفتگو، از نمونه های عینی استفاده کنیم. «هَذَا»

۲- ابتدا راه حق را بیان کنید و سپس از مخالفان حق، انتقاد یا با آنان مبارزه کنیم.

«هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا»

۳- یکی از راه های خداشناسی، مقایسه میان قدرت او و قدرت دیگران است.

«هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ»

۴- تنها به ادعا گوش ندهیم، دلیل و سند و نمونه بخواهیم. «فَأَرُونِي»

۵- سرسختی و لجاجت در برابر حق، ظلم است. «بَلِ الظَّالِمُونَ» (این همه آثار را می بینند، ولی باز هم با خدا و راه حق دشمنی دارند).

۶- کسانی که به سراغ غیر خدا می روند، هم گمراهند و هم ظالم. «بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ

۷- انحراف شرک، بر کسی پوشیده نیست. «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

وَ لَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ» (۱۲)

و ما به لقمان حکمت دادیم، که شکر خدا را به جای آور و هر کس شکر کند، همانا برای خویش شکر کرده؛ و هر کس کفران کند (بداند به خدا زیان نمی رساند، زیرا) بی تردید خداوند بی نیاز و ستوده است.

پیام ها:

۱- حکمت، عطای خداوند است، نه کسب کردنی. (گرچه مقدمات آن قابل کسب است.) «وَ لَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ»

۲- نعمت ویژه، شکر ویژه می طلبد. آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ ... اشْكُرْ لِلَّهِ چنانکه خداوند در برابر اعطای نعمت ویژه ی کوثر به پیامبر اسلام، از او شکر ویژه می خواهد.

«إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ. فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَ انْحَرْ» (۱)

۳- اولین فرمان به حضرت موسی بعد از نبوت، فرمان نماز و اولین فرمان بعد از دادن حکمت به لقمان، فرمان شکر گزاری است. «أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ»

۴- شکر نعمت های خداوند، به سود خود انسان است. «وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (۲)

ص: ۲۳۸

۱- ۱. کوثر، ۱-۲.

۲- ۲. ابراهیم، ۷.

در تفسیر المیزان بحثی درباره ی جناب لقمان آمده است که بخشی از آن را نقل می کنیم:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: لقمان، پیامبر نبود، ولی بنده ای بود که بسیار فکر می کرد و به خداوند ایمان واقعی داشت. خدا را دوست داشت و خداوند نیز او را دوست می داشت و به او حکمت عطا کرد.

امام صادق علیه السلام می فرمایند: لقمان، حکمت را به خاطر مال و جمال و فامیل دریافت نکرده بود، بلکه او مردی پرهیزکار، تیزبین، باحیا و دلسوز بود. اگر دو نفر با هم درگیر می شدند و خصومتی پیدا می کردند، میان آنها آشتی برقرار می کرد.

لقمان با دانشمندان زیاد می نشست. او با هوای نفس خود مبارزه می کرد و... (۱)

او دارای عمری طولانی، معاصر حضرت داود و از بستگان حضرت ایوب بود. او میان حکیم شدن یا حاکم شدن معخیر شد و حکمت را انتخاب کرد.

از لقمان پرسیدند: چگونه به این مقام رسیدی؟ گفت: «به خاطر امانت داری، صداقت و سکوت درباره ی آنچه به من مربوط نبود». (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «لقمان نسبت به رهبر آسمانی زمان خود معرفت داشت». (۳)

گرچه خداوند به او کتاب آسمانی نداد، ولی همتای آن یعنی حکمت را به او آموخت.

روزی مولای لقمان از او خواست تا بهترین عضو گوسفند را برایش بیاورد. لقمان زبان گوسفند را آورد. روز دیگر گفت: بدترین عضو آن را بیاور. لقمان باز هم زبان گوسفند را آورد.

چون مولایش دلیل این کار را پرسید، لقمان گفت: اگر زبان در راه حق حرکت کند و سخن بگوید، بهترین عضو بدن است و گرنه بدترین عضو خواهد بود. (۴)

در عظمت لقمان همین بس که خدا و رسول او و امامان معصوم علیهم السلام پندهای او را برای دیگران نقل کرده اند.

ص: ۲۳۹

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر کشف.

*اگر در کودکی خود را ادب کنی، در بزرگی از آن بهره مند می شوی.

*از کسالت و تبلی پرهیز، بخشی از عمرت را برای آموزش قرار بده و با افراد لجوج، گفتگو و جدل نکن.

*با فقها مجادله مکن، با فاسق رفیق مشو، فاسق را به برادری مگیر و با افراد متهم، همنشین مشو.

*تنها از خدا بترس و به او امیدوار باش. بیم و امید نسبت به خدا در قلب تو یکسان باشد.

*بر دنیا تکیه نکن و دل مبند و دنیا را به منزله ی پلی در نظر بگیر.

*بدان که در قیامت از تو درباره ی چهار چیز می پرسند: از جوانی که در چه راهی صرف کردی، از عمرت که در چه فنا کردی، از مال و دارایی ات که از چه راهی بدست آوردی و آن را در چه راهی مصرف کردی.

*به آنچه در دست مردم است چشم مدوز و با همه ی مردم با حسن خلق برخورد کن.

*با همسفران زیاد مشورت کن و توشه ی سفر خود را بین آنها تقسیم کن.

*اگر با تو مشورت کردند، دلسوزی خود را خالصانه به آنها اعلام کن. اگر از تو کمک و قرضی درخواست کردند، مساعدت کن و به سخن کسی که سنّ او بیشتر از توست، گوش فراده.

*نمازت را در اوّل وقت بخوان، نماز را حتّی در سخت ترین شرایط به جماعت بخوان. (۱)

*اگر در نماز بودی، قلب خود را حفظ کن.

*اگر در حال غذا خوردن بودی، حلق خود را حفظ کن.

*اگر در میان مردم هستی، زبان خود را حفظ کن.

*هرگز خدا و مرگ را فراموش مکن؛ امّا احسانی که به مردم می کنی یا بدی که دیگران در حقّ تو می کنند فراموش کن.

(۲)

حکمت، بینشی است که در سایه ی معرفت الهی پدید آید و بر اساس فکر در اسرار هستی و رسیدن به حق، نور و تقوا می توان به آن دست یافت.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «حکمت، همان فهم، معرفت و شناخت عمیق است، شناختی که انسان را به بندگی خدا و رهبر آسمانی وا دارد و از گناهان بزرگ دور سازد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: رأس حکمت، طاعت خداوند است. (۱) راغب در معنای این واژه می گوید: «حکمت، رسیدن به حق به واسطه علم و عقل است». (۲)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «من سرای حکمت هستم و علی در گاه آن، هر کس طالب حکمت است باید از این راه وارد شود.» «انا دار الحکمه و علی بابها فمن اراد الحکمه فلیأت الباب» (۳) در روایات متعدّد، اهل بیت علیهم السلام دروازه و کلید حکمت معرفی شده اند. (۴)

ارزش حکمت

یکی از وظایف انبیا، آموزش کتاب و حکمت است. «و یُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (۵)

حکمت، همتای کتاب آسمانی است، و به هر کس حکمت عطا شود، خیر کثیر داده شده است. «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا» (۶)

به گفته ی روایات؛ حکمت، همچون نوری است که در جان قرار می گیرد و آثار آن در گفتار و رفتار انسان پیدا می شود. (۷)

حکمت، بینش و بصیرتی است که اگر در فقیر باشد، او را در جامعه از ثروتمند محبوب تر می کند و اگر در صغیر باشد، او را بر بزرگسالان برتری می بخشد. (۸)

حکمت، گمشده ی مؤمن است (۹) و در فراگیری آن به قدری سفارش شده است که فرموده اند: همان گونه که لؤلؤ قیمتی را از میان زباله بر می دارید، حکمت را حتی اگر از

ص: ۲۴۱

۱-۱. امالی صدوق، ص ۴۸۷.

۲-۲. مفردات.

۳-۳. العمده، ص ۲۹۵.

۴-۴. بحار، ج ۲۳، ص ۲۴۴.

٥-٥. بقره، ١٢٩؛ آل عمران، ١٦٤ و جمعه، ٢.

٦-٦. بقره، ٢٦٩.

٧-٧. بحار، ج ١٤، ص ٣١٦.

٨-٨. بحار، ج ٦٧، ص ٤٥٨.

٩-٩. نهج البلاغه، حكمت ٨٠.

دشمنان بود فرا گیرید. (۱)

فرد حکیم در مسائل سطحی و زودگذر توقف ندارد، توجه او به عاقبت و نتیجه‌ی امور است. نه نزاعی با بالا دست خود دارد و نه زیردستان را تحقیر می‌کند، سخنی بدون علم و آگاهی نمی‌گوید و در گفتار و رفتارش تناقضی یافت نمی‌شود.

نعمت‌های الهی را ضایع نمی‌کند و به سراغ بیهوده‌ها نمی‌رود، مردم را مثل خود دوست دارد و هر چه را برای خود بخواند برای آنان می‌خواند و هرگز با مردم حيله نمی‌کند.

حکمت چگونه به دست می‌آید؟

حکمت، هدیه‌ای است که خداوند به مخلصین عنایت می‌فرماید. در روایات متعدّد می‌خوانیم: «من اخلص لله اربعین صباحا ظهرت ینابيع الحکمه من قلبه علی لسانه»، هر کس چهل شبانه روز کارهایش خالصانه باشد، خداوند چشمه‌های حکمت را از دل او به زبانش جاری می‌سازد. (۲)

در حدیث دیگری می‌خوانیم: کسی که در دنیا زاهد باشد و زرق و برق‌ها او را فریب ندهد، خداوند حکمت را در جانش مستقر می‌کند. (۳) حفظ زبان، کنترل شکم و شهوت، امانتداری، تواضع و رها کردن مسائل غیر مفید، زمینه‌های پیدایش حکمت است. (۴)

نمونه‌های حکمت

خداوند در سوره‌ی اسراء از آیه ۲۲ تا آیه ۳۸ دستورهایی داده و در پایان می‌فرماید: این اوامر و نواهی حکمت‌هایی است که پروردگارت به تو وحی کرده است، آن دستورها عبارتند از:

یکتاپرستی و دوری از شرک، احسان و احترام به والدین به خصوص در هنگام پیری، گفتار کریمانه و تواضع همراه با محبت، دعای خیر به آنان، پرداخت حق الهی به اولیای خدا، فقرا و در راه ماندگان، پرهیز از اسراف و ولخرجی، میانه‌روی در مصرف، پرهیز از نسل‌کشی و عمل نامشروع جنسی، دوری از تصرف در مال یتیم، ادای حق مردم و دوری از کم‌فروشی، پیروی

ص: ۲۴۲

۱-۱. بحار، ج ۲، ص ۹۷ و ۹۹.

۲-۲. جامع الاخبار صدوق، ص ۹۴.

۳-۳. بحار، ج ۷۳، ص ۴۸.

۴-۴. میزان الحکمه

نکردن از چیزی که به آن هیچ علم و آگاهی نداری و دوری از راه رفتن متکبرانه.

سپس می فرماید: «ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمِ» این سفارش ها نمونه های حکمت الهی است.

وَ إِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿۱۳﴾

و(یاد کن) زمانی که لقمان به پسرش در حال موعظه ی او گفت: فرزندم! چیزی را همتای خدا قرار نده، زیرا که شرک (به خدا)، قطعاً ستمی بزرگ است.

نکته ها:

موعظه، یکی از راه های دعوت به حق است و هیچ کس از آن بی نیاز نیست. یکی از نام های قرآن، موعظه است. «قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ» (۱) و در کتاب های حدیث، فصلی مخصوص موعظ به چشم می خورد.

در برخی روایات آمده است: گاهی پیامبر صلی الله علیه و آله به جبرئیل می فرمود: «مرا موعظه کن». (۲)

حضرت علی علیه السلام نیز گاهی به بعضی از یارانش می فرمود: «مرا موعظه کن، زیرا در شنیدن اثری است که در دانستن نیست». (۳)

پیام ها:

۱- شیوه های تربیت فرزند را از بزرگان بیاموزیم. «وَ إِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ»

۲- در موعظه باید ابتدا، ذهن و حواس شنونده را به خود متوجه کنیم. «يَا بُنَيَّ»

۳- موعظه باید بر اساس حکمت باشد. وَ لَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ ... وَ هُوَ يَعِظُهُ

۴- فرزند، به نصیحت نیاز دارد. از فرزندانمان غافل نشویم. «قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ»

۵- در تبلیغ، ابتدا از نزدیکان خود شروع کنیم. «قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ»

ص: ۲۴۳

۱- ۱. یونس، ۵۷.

۲- ۲. موعظ صدوق، ص ۹۲.

۳- ۳. ده گفتار، شهید مطهری، ص ۲۲۴.

۶- از بهترین راه های تربیت صحیح فرزند، گفتگوی صمیمی با اوست. «وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ»

۷- از رسالت های پدر نسبت به فرزند، موعظه است. «قَالَ لَقَمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ»

۸- با نوجوان باید با زبان موعظه سخن گفت، نه سرزنش. «وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ»

۹- موعظه باید با محبت و عاطفه همراه باشد. «يَا بُنَيَّ»

۱۰- یکی از شرایط تأثیر موعظه، احترام و شخصیت دادن به طرف مقابل است.

«يَا بُنَيَّ»

۱۱- در ارشاد و موعظه، مسایل اصلی را در اولویت قرار دهیم. «يَعِظُهُ ... لَا تُشْرِكْ»

۱۲- مهم ترین و محوری ترین بعد حکمت، توحید است. «آتَيْنَا لَقَمَانَ الْحِكْمَةَ ... قَالَ ...»

لَا تُشْرِكْ

۱۳- شرک، بزرگ ترین خطر و اصلی ترین مسئله است، در نزد خداوند، همه ی دنیا متاع قلیل است، «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» (۱)، ولی شرک ظلم عظیم است. «لَظَلَمَ عَظِيمٌ» یعنی اگر همه ی دنیا را به کسی بدهند که مشرک شود، نباید بپذیرد.

۱۴- مواعظ خود را با دلیل و منطق بیان کنیم. «لَا تُشْرِكْ ... إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ»

معنای شرک

شرک، معنای وسیع و گسترده ای دارد که بارزترین آن شرک به معنای بت پرستی است و این نوع شرک، به فتوای فقها موجب خروج از جرگه ی دین و سبب ارتداد انسان می شود.

شرک معانی دیگری نیز دارد: اطاعت بی چون و چرا از غیر خدا و یا پیروی از هوای نفس که قرآن می فرماید: «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (۲) و همانا فرستادیم در هر امتی رسولی، که خدا را عبادت کنید و از طاغوت اجتناب کنید. یا می خوانیم: «أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ» (۳) آیا ندیدی کسی که هوای نفس خود را خدای خود قرار داده است.

ص: ۲۴۴

۱- (۱). نساء، ۷۷.

۲- (۲). نحل، ۳۶.

در قرآن بیش از ۱۰۰ مرتبه عبارت «دُونِ اللَّهِ» و «دُونِهِ» آمده است، یعنی اطاعت و پرستش غیر خدا شرک است. مؤمنان نیز در مواردی که به غیر از فرمان الهی و معیارهای الهی عمل می کنند، از مدار توحید خارج می شوند. «وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ» (۱) یعنی اکثر مؤمنان، مشرک نیز هستند و تکیه گاه های غیر الهی دارند.

در روایت آمده است که این گونه شرک، از حرکت مورچه در شب تاریک بر سنگ سیاه پوشیده تر است.

بنابراین شرک، تنها بت پرستی نیست، بلکه وابستگی به هر قدرت، مقام، مال، مدرک، قبیله و هر امری که در جهت خدا نباشد، شرک است.

آثار شرک

۱. حبط عمل:

شرک، کارهای خوب انسان را از بین می برد، همان گونه که آتش، درختان سبز یک جنگل را از بین می برد. قرآن، خطاب به پیامبر می فرماید: «لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۲) اگر مشرک شوی، تمام اعمالت نابود می شود.

۲. اضطراب و نگرانی:

هدف یک فرد خداپرست و موحد، راضی کردن خدای یکتاست که زود راضی می شود؛ اما کسی که به جای خدا در فکر راضی کردن دیگران باشد، دائماً گرفتار اضطراب و نگرانی است.

زیرا تعداد مردم زیاد است و هر کدام هم خواسته ها و توقعات گوناگونی دارند.

حضرت یوسف علیه السلام در زندان به دوستان مشرک خود فرمود: «أَرْبَابٌ مُتَّفِقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۳)، آیا چند سرپرست و ارباب بهتر است یا یک خدای واحد.

قرآن می فرماید: مثال کسی که از خدا جدا شود، مثال کسی است که از آسمان پرتاب شود و طعمه ی انواع پرندگان قرار گیرد و هر ذره ی او به مکان دوری پرتاب شود. «وَمَنْ يُشْرِكْ

ص: ۲۴۵

۱-۱. یوسف، ۱۰۶.

۲-۲. زمر، ۶۵.

۳-۳. یوسف، ۳۹.

بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَطَّفَهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَى بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ»

(۱)

آری، توحید و بندگی خالص خداوند، قلعه‌ی محکمی است که انسان را از هدر رفتن، به هر کس دل بستن، دور هر کس چرخیدن، به هر کس امید داشتن، تملُّق و ستایش از هر کس و ترسیدن از هر کس، حفظ می‌کند. در حدیث می‌خوانیم: «کلمه لا اله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی» (۲)، توحید قلعه و دژ محکمی است که هر کس در آن وارد شود، از عذاب خداوند در امان خواهد بود.

۳. اختلاف و تفرقه:

در جامعه‌ی توحیدی، محور همه چیز خداوند است، رهبر، قانون و راه را خدا تعیین می‌کند و همه دور همان محور می‌چرخند، ولی در جامعه‌ی شرک آلود، به جای خدای واحد، طاغوت‌ها، سلیقه‌ها و راه‌های متعدّد وجود دارد و مردم را دچار اختلاف و تفرقه می‌نماید.

قرآن می‌فرماید: «لَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ. مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ» (۳) از مشرکان نباشید، از کسانی که (به خاطر سلیقه‌های شخصی و نظریات از پیش ساخته)، عامل تفرقه می‌شوند.

۴. خواری و ذلت در قیامت:

قرآن می‌فرماید: «لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا» (۴) با خدای واحد، معبود دیگری قرار ندهید که با ملامت به دوزخ پرتاب خواهید شد.

نشانه‌های شرک

یکی از نشانه‌های شرک، بهانه‌گیری در برابر قانون الهی است. قرآن به بعضی از آنها اشاره نموده، می‌فرماید:

* آیا هرگاه پیامبر قانونی آورد که با سلیقه‌ی شما هماهنگ نبود، تکبر می‌ورزید؟ «أَفَكُلَّمَا

ص: ۲۴۶

۱-۱. حج، ۳۱.

۲-۲. بحار، ج ۴۹، ص ۱۲۷.

۳-۳. روم، ۳۱ و ۳۲.

۴-۴. اسراء، ۳۹. زمانی شاه ایران با تکیه بر ابرقدرت‌ها مردم ایران رای سرکوب می‌کرد، ولی چیزی نگذشت که گریه‌کنان و با ذلت گریخت و این است معنای آیه که می‌فرماید: به سراغ غیر خدا رفتن عاقبتی جز سرافکنندگی ندارد.

جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ» (۱)

*همین که فرمان جهاد می رسید، می گفتند: چرا به ما دستور جنگ و جهاد دادید؟ «لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ» (۲)

*هنگامی که غذا برای گروهی از بنی اسرائیل رسید، گفتند: چرا این غذا؟ «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ» (۳)

*هرگاه خداوند مثالی می زد، می گفتند: چرا این مثال؟ «مَا ذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا» (۴)

نشانه ی دیگر شرک، برتری دادن فامیل، مال، مقام و... بر اجرای دستور خداست. در آیه ۲۴ سوره توبه می خوانیم: اگر پدران، فرزندان، برادران، همسران، فامیل، ثروت، تجارت و مسکن نزد شما از خدا و رسول و جهاد در راه او محبوب تر باشد، منتظر قهر خدا باشید.

شرک به قدری خطرناک است که با وجود آن که قرآن چهار مرتبه در کنار توحید، به احسانِ والدین سفارش کرده؛ اما اگر والدین فرزند خود را به غیر خدا فراخوانند، قرآن می فرماید: نباید از آنها اطاعت کرد. (۵)

انگیزه های شرک

مردم، یا به خاطر قدرت به سراغ کسی می روند که قرآن می فرماید: تمام مردم حتی قدرت آفریدن یک مگس را ندارند، «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ» (۶)

یا به خاطر لقمه نانی به سراغ این و آن می روند، که قرآن می فرماید: «لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا» (۷)

یا به خاطر رسیدن به عزت به سراغ کسی می روند که قرآن می فرماید: «فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۸)

یا به خاطر نجات از مشکلات، دور کسی جمع می شوند که قرآن می فرماید: «فَلَا يَمْلِكُونَ

ص: ۲۴۷

۱-۱. بقره، ۸۷.

۲-۲. نساء، ۷۷.

۳-۳. بقره، ۶۱.

۴-۴. بقره، ۲۶.

۵-۵. عنکبوت، ۸ و لقمان، ۱۵.

۶-۶. حج، ۷۳.

۷-۷. عنکبوت، ۱۷.

۸-۸. نساء، ۱۳۹.

و در جای دیگر می فرماید: کسانی که به جای خدا به سراغشان می روید، بندگانی مثل خودتان هستند: «عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ» (۲) چرا شما بهترین آفریننده را رها می کنید و به دیگران توجه دارید؟ «تَدْرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ» (۳)

مبارزه با شرک

اولین پیام و هدف تمام انبیا، مبارزه با شرک و دعوت به بندگی خالصانه خداوند است. «وَ لَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (۴)

تمام گناهان، مورد عفو قرار می گیرد، جز شرک. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» (۵) انبیا مأمور بودند با صراحت کامل از انواع شرک ها براثت جویند. (۶) شریک قرار دادن برای خداوند مردود است، گرچه درصد آن بسیار کم باشد. اگر ۹۹٪ کار برای خداوند و تنها یک درصد آن برای غیر خدا باشد، تمام کار باطل است. چنانکه قرآن می فرماید: «وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا» (۷)

نه تنها بت ها و طاغوت ها، بلکه انبیا و اولیای الهی نیز نباید شریک خداوند قرار گیرند.

خداوند به حضرت عیسی می فرماید: آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را شریک خدا قرار دهید. «أَأَنْتَ قُلْتَ لِلذَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۸) شریک دانستن برای خداوند، افتراء، تهمت و گناه بزرگ است. «وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا» (۹)

شرک، به قدری منفور است که خداوند می فرماید: پیامبر و مؤمنان حق ندارند برای مشرکان، حتی اگر از خویشاوندانشان باشند، استغفار نمایند. «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَ لَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ» (۱۰)

اسلام، با استدلال و منطق به مبارزه با شرک می پردازد و می فرماید: غیر خدا چه آفریده

ص: ۲۴۸

۱- ۱. اسراء، ۵۶.

۲- ۲. اعراف، ۱۹۴.

۳- ۳. صافات، ۱۲۵.

۴- ۴. نحل، ۳۶.

۵- ۵. نساء، ۴۸ و ۱۱۶.

۶- ۶. هود، ۵۴.

٧-٧. نساء، ٣٦.

٨-٨. مائده، ١١٦.

٩-٩. نساء، ٤٨.

١٠-١٠. توبه، ١١٣.

که شما به آن دل بسته اید؟! ﴿مَّا ذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ﴾ (۱) مرگ و حیات شما به دست کیست؟ عزت و ذلت شما به دست کیست؟

آری، رها کردن خداوندی که قدرت و علم بی نهایت دارد و به سراغ افراد و اشیائی رفتن که هیچ کاری به دستشان نیست، بزرگ ترین ظلم به انسانیت است. اسیر جماد و انسان شدن و تکیه به صنعت کردن و کمک از عاجز خواستن خردمندانه نیست. یکی از اهداف نقل داستان ها و تاریخ گذشتگان در قرآن، ریشه کن کردن رگه های شرک است.

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَيَّ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَ لِيُوالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿١٤﴾

و ما انسان را درباره ی پدر و مادرش سفارش کردیم، مادرش او را حمل کرد، در حالی که هر روز ناتوان تر می شد، (و شیر دادن) و از شیر گرفتنش در دو سال است، (به او سفارش کردیم که) برای من و پدر و مادرت سپاس گزار، که بازگشت (همه) فقط به سوی من است.

نکته ها:

کلمه ی «وهن» ، به معنای ضعف جسمانی است، چنانکه «توهین» به معنای تضعیف شخصیت است.

دایره ی احسان، گسترده تر از انفاق است. احسان، شامل هر نوع محبت و خدمت می شود، ولی انفاق معمولاً در کمک های مالی به کار می رود. در قرآن کریم، احسان به والدین در کنار توحید مطرح شده است. «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۲)

در آیه مورد بحث، ابتدا درباره ی نیکی به والدین سفارش شده، سپس به دوران بارداری مادر اشاره کرده تا وجدان اخلاقی انسان را تحریک و بیدار کند و به او تذکر دهد که گذشته ها را فراموش نکند. همواره به یاد داشته باشد که مادرش او را حمل کرد و از شیر ی

ص: ۲۴۹

۱- (۱). فاطر، ۴۰.

۲- (۲). اسراء، ۲۳.

جانش به او داد و به خاطر آسایش او از خواب و خوراک خود صرف نظر کرد که هیچ کس حاضر نبود چنین زحمت هایی را تحمیل کند. چون حقّ مادر بیشتر در معرض تضییع است و یا حقّ او بیش از پدر است، خداوند سفارش مخصوص نموده است.

والدین و فرزندان، حقوق متقابل دارند، در آیه ی قبل موعظه پدر نسبت به فرزند مطرح شد، و در این آیه احسان و سپاس فرزند نسبت به والدین.

پیام ها:

- ۱- از سخن حقّ پیروی کنیم، چه موعظه ی بنده ی خدا باشد، «لَقَمَانُ» و چه وصیت خداوند سبحان. «وَصَّيْنَا»
- ۲- همه ی انسان ها، در هر رتبه و شرایطی که باشند مدیون والدین هستند. «وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ» («الْإِنْسَانَ» ، شامل همه ی مردم می شود)
- ۳- احترام والدین، حقّی است انسانی نه فقط اسلامی، حقّی والدین کافر را باید احسان نمود. «وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ»
- ۴- آن که زحمت بیشتری می کشد، باید به صورت ویژه تقدیر شود و نامش جداگانه برده شود. «بِوَالِدَيْهِ - أُمَّهُ»
- ۵- در فرمان های عمومی، باید استدلال نیز عام باشد. (چون مخاطب، همه انسان ها هستند، بارداری مادران مطرح است که مربوط به همه ی مردم است و هر انسانی مادر دارد). «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ»
- ۶- به بهانه آن که کاری، وظیفه ی طبیعی فردی است، نباید از سپاس و احسان او، شانه خالی کنیم. (بارداری، امری طبیعی است، ولی ما مسئولیت داریم که به مادر احترام گذاریم و از زحمات او قدردانی کنیم). «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ»
- ۷- یادی از گذشته ها کنیم تا روحیه ی شکرگزاری در ما زنده شود. «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ»
- ۸- دوران بارداری و شیردادن، از عوامل پدیدآورنده ی حقوق مادر بر فرزند و مهم ترین دوران شکل گیری شخصیت فرزند است. «حَمَلَتْهُ أُمُّهُ ... وَفِصَالُهُ»
- ۹- جدا کردن کودک از شیر می تواند در خلال دو سال باشد و واجب نیست بعد

از پایان دو سال باشد. (کلمه ی «فصال»، به معنای بازگرفتن کودک از شیر است و «فِي السَّامِيْنَ»، نشان آن است که در لابلای دو سال نیز می توان کودک را از شیر گرفت، گرچه بهتر است دو سال تمام شود).

۱۰- تحمّل سختی در راه انجام وظیفه، سرچشمه ی پیدایش حقوق فوق العاده است. کسانی که با وجود ضعف و خستگی بار مسئولیتی را بر دوش می کشند، حقّ بیشتری بر انسان دارند. «وَهَذَا عَلَيَّ وَهْنٌ»

۱۱- سپاسگزاری از والدین، از جایگاه والایی نزد خداوند برخوردار است. «أَنْ اشْكُرْ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ» بعد از شکر خداوند، تشکر از والدین مطرح است.

۱۲- سرانجام همه ی ما به سوی خداست، پس از ناسپاسی نسبت به والدین بترسیم. «إِلَيَّ الْمَصِيرُ»

۱۳- ایمان به رستاخیز، انگیزه ی عمل صالح از جمله احسان به والدین است.

«إِلَيَّ الْمَصِيرُ»

۱۴- حقّ خداوند، بر حقّ والدین مقدم است. «أَنْ اشْكُرْ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ» تشکر و احسان به والدین، ما را از خداوند غافل نکند.

در پایان پیام های این آیه، به طور گذرا به دو بحث احسان به والدین و شکر خداوند، اشاره اجمالی داریم:

احسان به والدین

در آیه های ۸۳ سوره ی بقره، ۳۶ سوره ی نساء، ۱۵۱ سوره ی انعام و ۲۳ سوره ی اسراء در رابطه با احسان به والدین سفارش شده، ولی در سوره ی لقمان، احسان به والدین به صورت وصیت الهی مطرح شده است.

در موارد متعددی از قرآن، تشکر از والدین در کنار تشکر از خدا مطرح شده و در بعضی موارد نیز به زحمات طاقت فرسای مادر اشاره شده است.

جایگاه والدین به قدری بلند است که در آیه ی بعد می فرماید: اگر والدین تلاش کردند تو را به سوی شرک گرایش دهند، از آنان اطاعت نکن، ولی باز هم رفتار نیکوی خود را با آنان قطع

نکن. یعنی حتی در مواردی که نباید از آنان اطاعت کرد، نباید آنها را ترک کرد.

آری، احترام به والدین از حقوق انسانی است، نه از حقوق اسلامی، از حقوق دائمی است، نه از حقوق موسمی و موقت.

در روایات می خوانیم که احسان به والدین در همه حال لازم است، خوب باشند یا بد، زنده باشند یا مرده.

پیامبر را دیدند که از خواهر رضاعی خود بیش از برادر رضاعی اش احترام می گیرد، دلیل آن را پرسیدند، حضرت فرمود: «چون این خواهر بیشتر به والدینش احترام می گذارد». (۱)

در قرآن می خوانیم که حضرت یحیی و حضرت عیسی علیهما السلام هر دو مأمور بودند به مادران خویش احترام گذارند. (۲)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «بعد از نماز اول وقت، کاری بهتر از احترام به والدین نیست». (۳)

در کربلا، پدری را شهید کردند و فرزندش به یاری امام برخاست. امام حسین علیه السلام به فرزند فرمود: «برگرد، زیرا مادرت داغ شوهر دیده و شاید تحمل داغ تو را نداشته باشد. جوان گفت:

مادرم مرا به میدان فرستاده است». (۴)

گستره ی معنای والدین

در فرهنگ اسلام، به رهبر آسمانی، معلم و مربی و پدرِ همسر نیز پدر گفته می شود.

در روزهای پایانی عمر پیامبر که حضرت در بستر بیماری بودند، به علی علیه السلام فرمودند: به میان مردم برو و با صدای بلند بگو:

لعنت خدا بر هر کس که عاق والدین باشد،

لعنت خدا بر هر برده ای که از مولایش بگریزد،

لعنت خدا بر هر کسی که حقّ اجیر و کارگر را ندهد.

حضرت علی علیه السلام آمد و در میان مردم این جملات را گفت و برگشت. بعضی از اصحاب این

ص: ۲۵۲

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۶۱.

۲-۲. مریم، ۱۴ و ۳۲.

٣-٣. ميزان الحكمة.

٤-٤. اعيان الشيعة، ج ١، ص ٦٠٧.

پیام را ساده پنداشتند و پرسیدند: ما درباره ی احترام به والدین و مولا و اجیر قبلاً این گونه سخنان را شنیده بودیم، این پیام تازه ای نبود که پیامبر از بستر بیماری برای ما بفرستد.

حضرت که متوجه شد مردم عمق پیام او را درک نکرده اند، بار دیگر علی علیه السلام را فرستاد و فرمود: به مردم بگو:

مُرادم از عاقّ والدین، عاق کردن رهبر آسمانی است. یا علی! من و تو پدر این امت هستیم و کسی که از ما اطاعت نکند عاقّ ما می شود.

من و تو مولای این مردم هستیم و کسانی که از ما فرار کنند، مورد قهر خدا هستند.

من و تو برای هدایت این مردم اجیر شده ایم و کسانی که حقّ اجیر را ندهند، مورد لعنت خدا هستند.

در این ماجرا ملاحظه می فرمایید که گرچه احسان و اطاعت از والدین یک معنای معروف و رسمی دارد، ولی در فرهنگ اسلام مسأله از این گسترده تر است.

شکر خداوند

خداوند، نیازی به عبادت و تشکر ما ندارد و قرآن، بارها به این حقیقت اشاره نموده و فرموده است: خداوند از شما بی نیاز است. (۱) ولی توجه ما به او، مایه ی عزّت و رشد خود ماست، همان گونه که خورشید نیازی به ما ندارد، این ما هستیم که اگر منازل خود را رو به خورشید بسازیم، از نور و روشنایی آن استفاده می کنیم.

یکی از ستایش هایی که خداوند در قرآن از انبیا دارد، داشتن روحیه ی شکرگزاری است.

مثلاً درباره ی حضرت نوح با آن همه صبر و استقامتی که در برابر بی وفایی همسر، فرزند و مردم متحمل شد، خداوند از شکر او یاد کرده و او را شاکر می نامد. «كَانَ عَبْدًا شَكُورًا» (۲)

بارها خداوند از ناسپاسی اکثر مردم شکایت کرده است.

البته توفیق شکر خداوند را باید از خدا خواست، همان گونه که حضرت سلیمان از او چنین

ص: ۲۵۳

۱- ۱). نمل، ۴۰؛ لقمان، ۱۲ و زمر، ۷.

۲- ۲). اسراء، ۳.

درخواست کرد: «رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ» (۱) ما غالباً تنها به نعمت هایی که هر روز با آنها سر و کار داریم توجه می کنیم و از بسیاری نعمت ها غافل هستیم، از جمله آنچه از طریق نیاکان و وراثت به ما رسیده و یا هزاران بلا که در هر آن از ما دور می شود و یا نعمت های معنوی، مانند ایمان به خدا و اولیای او، یا تنفر از کفر و فسق و گناه که خداوند در قرآن از آن چنین یاد کرده است: «حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ» (۲)

علاوه بر آنچه بیان کردیم، بخشی از دعاهای معصومین نیز توجه به نعمت های الهی و شکر و سپاس آنهاست، تا روح شکرگزاری را در انسان زنده و تقویت کند.

شکر الهی، گاهی با زبان و گفتار است و گاهی با عمل و رفتار.

در حدیث می خوانیم: هرگاه نعمتی از نعمت های الهی را یاد کردید، به شکرانه ی آن صورت بر زمین گذارده و سجده کنید و حتی اگر سوار بر اسب هستید، پیاده شده و این کار را انجام دهید و اگر نمی توانید، صورت خود را بر بلندی زین اسب قرار دهید و اگر این کار را هم نمی توانید، صورت را بر کف دست قرار داده و خدا را شکر کنید. (۳)

نمونه های شکر عملی

۱. نماز، بهترین نمونه ی شکر خداوند است. خداوند به پیامبرش می فرماید: به شکرانه ی این که ما به تو «کوثر» و خیر کثیر دادیم، نماز بر پا کن. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ. فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ» (۴)

۲. روزه؛ چنانکه پیامبران الهی به شکرانه نعمت های خداوند، روزه می گرفتند. (۵) ۳. خدمت به مردم. قرآن می فرماید: اگر بی سواد ی از باسوادی درخواست نوشتن کرد، سر باز نزنند و به شکرانه سواد، نامه ی او را بنویسد. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ» (۶) در

ص: ۲۵۴

۱-۱) نمل ۱۹ «اورعنی» یعنی به من الهام و عشق و علاقه نسبت به شکر هایت مرحمت فرما)

۲-۲) حجرات ۷

۳-۳) کافی باب الشکر حدیث ۲۵.

۴-۴) کوثر ۱

۵-۵) وسائل ج ۱۰ ص ۴۴۶

۶-۶) بقره ۲۸۲.

اینجا نامه نوشتن که خدمت به مردم است، نوعی شکر نعمت سواد دانسته شده است.

۴. قناعت. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «کن قنعا تکن اشکر الناس» (۱) قانع باش تا شاکرترین مردم باشی.

۵. یتیم نوازی. خداوند به پیامبرش می فرماید: به شکرانه ی این که یتیم بودی و ما به تو مأوا دادیم، پس یتیم را از خود مران. «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ» (۲)

۶. کمک به محرومان و نیازمندان. خداوند به پیامبرش می فرماید: به شکرانه ی این که نیازمند بودی و ما تو را غنی کردیم، فقیری را که به سراغت آمده از خود مران. «وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ» (۳)

۷. تشکر از مردم. خداوند به پیامبرش می فرماید: برای تشکر و تشویق زکات دهندگان، بر آنان درود بفرست، زیرا درود تو، آرام بخش آنان است. «وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ» (۴)

تشکر از مردم تشکر از خداوند است، همان گونه که در روایت آمده است: کسی که از مخلوق تشکر نکند، از خداوند شکرگزاری نکرده است. «من لم يشكر المنعم من المخلوقين لم يشكر الله» (۵)

تلخی ها هم تشکر می خواهد

قرآن می فرماید: «عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ» (۶) چه بسیار چیزهایی که شما دوست ندارید، ولی در حقیقت به نفع شماست و چه بسیار چیزهایی که شما دوست دارید، ولی به ضرر شماست.

اگر بدانیم؛ دیگران مشکلات بیشتری دارند.

اگر بدانیم؛ مشکلات، توجه ما را به خداوند بیشتر می کند.

اگر بدانیم؛ مشکلات، غرور ما را می شکنند و سنگدلی ما را برطرف می کند.

ص: ۲۵۵

۱-۱. مستدرک، ج ۱۱، ح ۱۲۶۷۶.

۲-۲. ضحی، ۹.

۳-۳. ضحی، ۱۰.

۴-۴. توبه، ۱۰۳.

۵-۵. عیون الاخبار، ج ۲، ص ۲۴.

۶-۶. بقره، ۲۱۶.

اگر بدانیم؛ مشکلات، ما را به یاد دردمندان می اندازد.

اگر بدانیم؛ مشکلات، ما را به فکر دفاع و ابتکار می اندازد.

اگر بدانیم؛ مشکلات، ارزش نعمت های گذشته را به ما یادآوری می کند.

اگر بدانیم؛ مشکلات، کفاره ی گناهان است.

اگر بدانیم؛ مشکلات، سبب دریافت پاداش های اخروی است.

اگر بدانیم؛ مشکلات، هشدار و زنگ بیدارباش قیامت است.

اگر بدانیم؛ مشکلات، سبب شناسایی صبر خود و یا سبب شناسایی دوستان واقعی است.

و اگر بدانیم؛ ممکن بود مشکلات بیشتر یا سخت تری برای ما پیش آید، خواهیم دانست که تلخی های ظاهری نیز در جای خود شیرین است.

آری، برای کودک، خرما شیرین و پیاز و فلفل تند و ناخوشایند است؛ اما برای والدین که رشد و بینش بیشتری دارند، ترش و شیرین هر دو خوشایند است.

حضرت علی علیه السلام در جنگ احد فرمود: شرکت در جبهه از مواردی است که باید شکر آن را انجام داد. «و لکن من مواطن البشرى و الشکر» (۱) و دختر او حضرت زینب علیها السلام در پاسخ جنایتکاران بنی امیه فرمود: در کربلا جز زیبایی ندیدم. «ما رأیت الا جمیلا» (۲)

به یکی از اولیای خدا گفته شد حقّ تشکر از خداوند را بجا آور. او گفت: من از تشکر و سپاس او ناتوانم. خطاب آمد: بهترین شکر همین است که اقرار کنی من توان شکر او را ندارم.

سعدی گوید:

از دست و زبان که برآید

کز عهده شکرش به درآید

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدا آورد

١-١. نهج البلاغه، خطبه ١٥٦.

٢-٢. بحار، ج ٤٥، ص ١١٦.

وَإِنْ لِّجَاهِدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مِمَّا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

و اگر آن دو (پدر و مادر) تلاش کردند چیزی را که بدان علم نداریم، شریک من سازی، از آنان فرمان مبر، ولی با آنان در دنیا به نیکی رفتار کن، و راه کسی را پیروی کن که به سوی من باز آمده است، پس بازگشت شما به سوی من است، من شما را به آنچه عمل می کردید آگاه خواهم ساخت.

نکته ها:

در قرآن، سه نوع اطاعت داریم:

۱. اطاعت مطلق نسبت به خداوند، پیامبر و اولی الامر. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (۱)

۲. عدم اطاعت مطلق از کافران، منافقان، مفسدان، گناهکاران، ظالمان و... «وَ لَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَ الْمُنَافِقِينَ» (۲)، «لَا تُطِيعُ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا» (۳)، «لَا تَتَّبِعِ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ» (۴)

۳. اطاعت مشروط نسبت به والدین؛ یعنی اگر دستورهای مفید یا مباح دادند، لازم است پیروی کنیم؛ اما اگر تلاش کردند فرزند را به غیر خدا فراخوانند نباید اطاعت کرد.

پیام ها:

۱- انسان به طور فطری گرایش توحیدی دارد و دیگران برای مشرک کردن او تلاش می کنند. «جَاهِدَاكَ»

۲- در کنار بیان کلیات، به تبصره ها نیز توجه داشته باشیم. (در کنار سفارش به اطاعت از والدین «وَصَيِّئَا الْإِنْسَانِ»، به انحرافات احتمالی والدین نیز توجه شده

ص: ۲۵۷

۱- ۱. نساء، ۵۹.

۲- ۲. احزاب، ۱.

۳- ۳. انسان، ۲۴.

۴- ۴. ص، ۲۶.

است). «لِجَاهِدِكَ عَلَيَّ أَنْ تُشْرِكَ»

۳- شرک، هیچ گونه منطق علمی ندارد. «لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ»

۴- تقلید کورکورانه ممنوع است. «مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا»

۵- حقّ خدا، بر هر حقّی از جمله حقّ والدین، مقدم است. «فَلَا تُطِعْهُمَا»

۶- هرگاه الگویی را از کسی می گیریم، الگوی مناسب دیگری را جایگزین آن کنیم. «فَلَا تُطِعْهُمَا - وَ اتَّبِعْ»

۷- در موارد انحرافی، اطاعت از والدین لازم نیست، ولی زندگی عادی را باید حفظ کرد. «فَلَا تُطِعْهُمَا وَ صَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا»

۸- همزیستی مسالمت آمیز با غیر مسلمانان، بدون تبعیت از فرهنگ آنان جایز است. «فَلَا تُطِعْهُمَا وَ صَاحِبُهُمَا ... مَعْرُوفًا»

۹- کار خوب و معروف در هیچ حالی نباید ترک شود. «صَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا»

۱۰- تا آخر عمر باید با والدین به نیکی رفتار کرد. (حتّی با والدین مشرک) «صَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا»

۱۱- انسان های خدایی، شایسته الگو شدن هستند. «وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ»

۱۲- گاهی در انتخاب عقیده و رفتار در خانواده، تفکیک لازم است؛ در زندگی دنیوی همراه با والدین، ولی در پیروی کردن، راه پاکان و صالحان. «وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ»

۱۳- ایمان به معاد، ضامن اصلاح امور و اطاعت انسان از راه خداست. «إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ»

۱۴- قیامت عرصه ی حضور انسان ها در محضر الهی است. «إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ»

يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾

ای فرزندم! اگر (عمل تو) همسنگ دانه ی خردلی باشد و در دل تخته سنگی یا در آسمان ها یا در زمین نهفته باشد، خداوند آن را (در قیامت برای حساب) می آورد، زیرا که خداوند دقیق و آگاه است.

نکته ها:

«خَرْدَلٍ» گیاهی است با دانه های سیاه رنگ و بسیار کوچک که دانه های آن در کوچکی و حقارت ضرب المثل است.

پیام ها:

۱- توجه دادن فرزند به علم و قدرت الهی، نشانه ی حکمت است. آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ ... يَا بُنَيَّ ...

۲- در موعظه، برای هر توصیه ای نام مخاطب را تکرار کنیم. (تکرار «یا بُنَيَّ» در این سوره و تکرار «یا اَبْت» در سوره ی مریم آیات ۴۰ تا ۴۵).

۳- ایمان انسان به حضور عملش در قیامت، سرچشمه ی اصلاح اوست. إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ ... يَأْتِ بِهَا اللَّهُ

۴- در یک ارزیابی و نظارت کامل، باید کوچک ترین کارها نیز مورد توجه قرار گیرد. «مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ»

۵- کوچک، «خَرْدَلٍ» سفتی، «صِخْرَهُ» دوری و ناپیدایی، «السَّمَاوَاتِ ، الْأَرْضِ»، در علم الهی و قدرت احضار عمل اثری ندارد. «يَأْتِ بِهَا اللَّهُ»

۶- خداوند به همه چیز آگاه و بر همه چیز تواناست. يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ... لَطِيفٌ خَبِيرٌ

۷- اعمال انسان، در این جهان از بین نمی رود. «يَأْتِ بِهَا اللَّهُ»

۸- حسابرسی خداوند دقیق است، زیرا او لطیف است. «لَطِيفٌ خَبِيرٌ»

﴿يَا بَنِي إِدْرِيسَ اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۖ وَاصْبِرُوا عَلَىٰ مَا أَصَابَكُم مِّنَ الْأُمُورِ ۗ﴾ (۱۷)

فرزندم! نماز را برپا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن و بر آنچه از سختی ها به تو می رسد مقاومت کن که این (صبر) از امور واجب و مهم است.

نکته ها:

مراد از «عزم» در اینجا، یا عزم و اراده ی قطعی خداوند بر انجام این امور است و یا لزوم عزم و تصمیم جدی انسان بر انجام آنها.

با این که در قرآن، ۲۸ مورد در کنار نماز از زکات یاد شده؛ اما در این جا کنار نماز امر به معروف ذکر شده است. شاید به خاطر آن که در این آیه مورد خطاب فرزند است و فرزندان معمولاً ثروتی ندارند که زکات بپردازند. «أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ»

حضرت علی علیه السلام می فرماید: در مشقت و سختی هایی که در راه امر به معروف و نهی از منکر به تو می رسد، صبر کن.

(۱)

صبر، گاهی در برابر مصیبت است، «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ» (۲) گاهی در برابر انجام وظیفه، «وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ» (و گاهی در برابر گناه، چنانکه یوسف در زندان گفت: رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ ... پروردگارا! زندان نزد من بهتر از ارتکاب گناهی است که مرا به آن می خوانند، تا آنجا که فرمود: «إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۳)

پیام ها:

۱- یکی از وظایف والدین نسبت به فرزندان، سفارش به نماز است. «يَا بَنِي إِدْرِيسَ اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۖ وَاصْبِرُوا عَلَىٰ مَا أَصَابَكُم مِّنَ الْأُمُورِ ۗ» (۱۷)

۲- پاکسازی درونی را با دوری از شرک و بازسازی روحی را با نماز آغاز کنیم.

لَا تُشْرِكْ ... أَقِمِ الصَّلَاةَ

ص: ۲۶۰

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. بقره، ۱۵۶-۱۵۵.

۳-۳. یوسف، ۹۰.

۳- وجوب امر به معروف و نماز، مخصوص دین اسلام نیست. (قبل از اسلام نیز، لقمان سفارش به نماز کرده است) «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ»

۴- فرزندان خود را از طریق سفارش به نماز، مؤمن و خدایی، و از طریق سفارش به امر به معروف و نهی از منکر، افرادی مسئول و اجتماعی تربیت کنیم. «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ»

۵- آگاهی فرزندان خود را به قدری بالا ببریم که معروف ها و منکرها را بشناسند تا بتوانند امر و نهی کنند. «يَا بُنَيَّ - وَ أْمُرْ - وَ أَنَّهُ»

۶- بعد از توجه به مبدأ و معاد، مهم ترین عمل، نماز است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ»

۷- کسی که می خواهد در جامعه امر و نهی کند و قهراً با هوس های مردم درگیر شود، باید به وسیله ی نماز خودسازی و خود را از ایمان سیراب کند. «أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ»

۸- فرزندان خود را آمر به معروف و ناهی از منکر بار آوریم. وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ ...

۹- امر به معروف، همیشه قبل از نهی از منکر است. «وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ» رشد معروف ها در جامعه، مانع بروز بسیاری از منکرات می گردد.

۱۰- در مسیر حق بودن کافی نیست، لازم است دیگران را نیز به مسیر حق دعوت کنیم. «وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ» چنانکه در سوره عصر می خوانیم: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ»

۱۱- در تبلیغ دین و اجرای فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر، باید صبر و سعه ی صدر داشته باشیم. «وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ» نهی از منکر، با تلخی ها و نیش زدن های گناهکاران همراه است، مبادا عقب نشینی کنیم.

۱۲- پدر حکیم، رسیدن سختی به فرزندش را می پذیرد و فرمان صبر می دهد، ولی ضربه به مکتبش را که سکوت در برابر فساد باشد، هرگز. «وَ أَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ»

۱۳- امر به معروف و نهی از منکر از مسایل مهم است و صبر در برابر آنچه در این

راه به انسان می رسد ارزش دارد. «إِنَّ ذَلِكُمْ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»

سیمایی از نماز

به مناسبت سفارش به نماز و امر به معروف در این آیه، اکنون به توضیح مختصری پیرامون این دو فریضه می پردازیم:

*نماز، ساده ترین، عمیق ترین و زیباترین رابطه ی انسان با خداوند است که در تمام ادیان آسمانی بوده است.

*نماز، تنها عبادتی است که سفارش شده قبل از آن، خوش صداترین افراد بر بالای بلندی رفته و با صدای بلند، شعار «حی علی الصلاه، حی علی الفلاح، حی علی خیر العمل» را سر دهند، با اذان خود سکوت را بشکنند و یک دوره اندیشه های ناب اسلامی را اعلام و غافلان را بیدار کنند.

*نماز به قدری مهم است که حضرت ابراهیم علیه السلام هدف خود را از اسکان زن و فرزندش در صحرای بی آب و گیاه مکه، اقامه ی نماز معرفی می کند، نه انجام مراسم حج.

*امام حسین علیه السلام ظهر عاشورا برای اقامه ی دو رکعت نماز، سینه ی خود را سپر تیرهای دشمن قرار داد.

*قرآن، به حضرت ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام دستور می دهد که مسجد الحرام را برای نمازگزاران آماده و تطهیر نمایند. آری، نماز به قدری مهم است که زکریا و مریم و ابراهیم و اسماعیل علیهم السلام خادم مسجد و محل برپایی نماز بوده اند.

*نماز، کلید قبولی تمام اعمال است و امیرالمؤمنین علیه السلام به استنادارش می فرماید: بهترین وقت خود را برای نماز قرار بده و آگاه باش که تمام کارهای تو در پرتو نمازت قبول می شود. (۱)

*نماز، یاد خداست و یاد خدا، تنها آرام بخش دلهاست.

*نماز، در بیشتر سوره های قرآن، از بزرگ ترین سوره (بقره) تا کوچک ترین آن (کوثر) مطرح است.

ص: ۲۶۲

*نماز، از هنگام تولد در زایشگاه که در گوش نوزاد اذان و اقامه می گویند تا پس از مرگ که در گورستان بر مرده نماز می خوانند، جلوه می کند.

*هم برای حوادث زمینی مانند زلزله و بادهای ترس آور آمده و هم برای حوادث آسمانی مانند خسوف و کسوف، نماز آیات واجب گشته و حتی برای طلب باران، نماز باران آمده است.

*نماز، انسان را از انجام بسیاری منکرات و زشتی ها باز می دارد. (۱)

در نماز، تمام کمالات به چشم می خورد که ما چند نمونه از آن را بیان می کنیم:

*نظافت و بهداشت را در مسواک زدن، وضو، غسل و پاک بودن بدن و لباس می بینیم.

*جرات، جسارت و فریاد زدن را از اذان می آموزیم.

*حضور در صحنه را از اجتماع در مساجد یاد می گیریم.

*توجه به عدالت را در انتخاب امام جماعت عادل می یابیم.

*توجه به ارزشها و کمالات را از کسانی که در صف اول می ایستند، به دست می آوریم.

*جهت گیری مستقل را در قبله احساس می کنیم. آری، یهودیان به سوی و مسیحیان به سوی دیگر مراسم عبادی خود را انجام می دهند و مسلمانان باید مستقل باشند و لذا به فرمان قرآن، کعبه، قبله ی مستقل مسلمانان می شود، تا استقلال در جهت گیری آنان حفظ شود.

*مراعات حقوق دیگران را در این می بینیم که حتی یک نخ غصبی، نباید در لباس نماز گزار باشد.

*توجه به سیاست را آنجا احساس می کنیم که در روایات می خوانیم: نمازی که همراه با پذیرش ولایت امام معصوم نباشد، قبول نیست.

*توجه به نظم را در صف های منظم نماز جماعت و توجه به شهدا را در تربت کربلا و توجه به بهداشت محیط را در سفارش هایی که برای پاکی و نظافت مسجد و مسجدی ها داده شده است، می بینیم.

*توجه به خدا را در تمام نماز، توجه به معاد را در «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»، توجه به انتخاب راه

ص: ۲۶۳

را در «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»، انتخاب همراهان خوب را در «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»، پرهیز از منحرفان و غضب شدگان را در «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ»، توجه به نبوت و اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله را در تشهد و توجه به پاکان و صالحان را در «السلام علينا و علی عباد الله الصالحین» می بینیم.

* توجه به تغذیه ی سالم را آنجا می بینیم که در حدیث آمده است: اگر کسی مشروبات الکلی مصرف کند، تا چهل روز نمازش قبول نیست.

* آراستگی ظاهر را آنجا می بینیم که سفارش کرده اند از بهترین لباس، عطر و زینت در نماز استفاده کنیم و حتی زنها وسایل زینتی خود را در نماز همراه داشته باشند.

* توجه به همسر را آنجا می بینیم که در حدیث می خوانیم: اگر میان زن و شوهری کدورت باشد و یا یکدیگر را بیازارند و بد زبانی کنند، نماز هیچ کدام پذیرفته نیست.

اینها گوشه ای از آثار و توجهاتی بود که در ضمن نماز به آن متذکر می شویم. امام خمینی قدس سره فرمود: «نماز، کارخانه ی انسان سازی است».

امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف، یعنی سفارش به خوبی ها و نهی از منکر، یعنی بازداشتن از بدی ها.

انجام این دو امر مهم نیاز به سنّ خاصی ندارد، زیرا لقمان به فرزندش می گوید: **يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ ...**

امر به معروف، نشانه ی عشق به مکتب، عشق به مردم، علاقه به سلامتی جامعه و نشانه ی آزادی بیان، غیرت دینی، ارتباط دوستانه بین مردم و نشانه ی فطرت بیدار و نظارت عمومی و حضور در صحنه است.

امر به معروف و نهی از منکر، سبب تشویق نیکوکاران، آگاه کردن افراد جاهل، هشدار برای جلوگیری از خلاف و ایجاد نوعی انضباط اجتماعی است. قرآن می فرماید: شما مسلمانان بهترین امت هستید، زیرا امر به معروف و نهی از منکر می کنید. (۱)

ص: ۲۶۴

حضرت علی علیه السلام می فرماید: امر به معروف و نهی از منکر، مصلحت عامه است. (۱) چنانکه در حدیث دیگر می خوانیم: کسی که جلوی منکر را نگیرد، مانند کسی است که مجروحی را در جاده رها کند تا بمیرد. (۲)

پیامبرانی همچون حضرت داود و حضرت عیسی علیهما السلام به کسانی که نهی از منکر نمی کنند، لعنت فرستاده اند. (۳)

قیام امام حسین علیه السلام برای امر به معروف و نهی از منکر بود. «انما خرجت لطلب الاصلاح فی امه جدی ارید ان آمر بالمعروف و انهی عن المنکر» (۴)

در حدیث می خوانیم: به واسطه ی امر به معروف و نهی از منکر، تمام واجبات به پا داشته می شود. (۵)

قرآن می فرماید: اگر در مجلسی به آیات الهی توهین می شود، جلسه را به عنوان اعتراض ترک کنید تا مسیر بحث عوض شود. (۶)

انسان باید هم در دل از انجام گناه ناراحت باشد، هم با زبان، آن را نهی کند و هم با اعمال قدرت و قانون، مانع انجام آن شود.

اگر کسی را به کار خوبی دعوت کردیم، در پاداش کارهای خوب او نیز شریک هستیم، ولی اگر در برابر فساد، انحراف و گناه ساکت نشستیم، به تدریج فساد رشد می کند و افراد فاسد و مفسد بر مردم حاکم خواهند شد.

سکوت و بی تفاوتی در مقابل گناه، سبب می شود که گناه کردن عادی شود، گنهکار جرأت پیدا کند، ما سنگدل شویم، شیطان راضی گردد و خدا بر ما غضب نماید.

امر به معروف و نهی از منکر، دو وظیفه ی الهی است و توهماتی از این قبیل که: گناه دیگران کاری به ما ندارد، آزادی مردم را سلب نکنیم، من اهل ترس و خجالت هستم، با یک گل که بهار نمی شود، عیسی به دین خود موسی به دین خود، ما را در یک قبر قرار

ص: ۲۶۵

۱-۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲.

۲-۲. کنز العمال، ج ۳، ص ۱۷۰.

۳-۳. مائده، ۷۸.

۴-۴. بحار، ج ۴۴، ص ۳۲۸.

۵-۵. کافی، ج ۵، ص ۵۵.

۶-۶. نساء، ۱۴۰ و انعام، ۶۷.

نمی دهند، دیگران هستند، من چرا امر به معروف کنم؟ با نهی از منکر، دوستان یا مشتریان خود را از دست می دهم، و امثال آن، نمی توانند این تکلیف را از دوش ما بردارند. البته امر به معروف و نهی از منکر باید آگاهانه، دلسوزانه، عاقلانه و حتی المقذور مخفیانه باشد.

گاهی باید خودمان بگوییم، ولی آنجا که حرف ما اثر ندارد، وظیفه ساقط نمی شود، بلکه باید از دیگران بخواهیم که آنان بگویند.

حتی اگر برای مدت کوتاهی می توان جلوی فساد را گرفت، باید گرفت و اگر با تکرار می توان به نتیجه رسید، باید تکرار کرد.

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾

و روی خود را از مردم (به تکبر) بر مگردان، و در زمین مغرورانه راه مرو، زیرا خداوند هیچ متکبر فخر فروشی را دوست ندارد.

نکته ها:

«تصعیر»، نوعی بیماری است که شتر به آن گرفتار می شود و گردنش کج می شود. لقمان به فرزندش می گوید: تو بر اساس تکبر مثل شتر بیمار، گردنت را با مردم کج نکن.

«مرح»، به معنای شادی زیاد است که در اثر مال و مقام به دست می آید.

«مُخْتَالٍ» به کسی گویند که بر اساس خیال و توهم خود را برتر می داند، و «فَخُورٍ» به معنای فخر فروش است.

تکبر، هم توهین به مردم است، هم زمینه ساز رشد کدورت های جدید و هم تحریک کننده ی کینه های درونی قدیم.

در حدیث می خوانیم: هر کس با تکبر در زمین راه رود، زمین و هر موجودی که زیر و روی آن است، او را لعنت می کنند. (۱)

ص: ۲۶۶

- ۱- با مردم، چه مسلمان و چه غیر مسلمان، با خوشرویی رفتار کنیم. «لَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ»
- ۲- تکبر ممنوع است، حتی در راه رفتن. «لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا»
- ۳- از عامل خشنودی خداوند برای تشویق و از ناخشنودی او برای ترک زشتی ها و گناهان استفاده کنیم. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ»
- ۴- به موهومات، خیالات و بلندپروازی ها خود را گرفتار نسازیم. «مُخْتَالٍ»
- ۵- بر مردم فخر فروشی نکنیم. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ»

تواضع

در این آیه لقمان به فرزندش می گوید: در زمین متکبرانه راه نرو «لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا» و در سوره ی فرقان، اولین نشانه ی بندگان خوب خدا، حرکت متواضعانه ی آنهاست. «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا» (۱)

یکی از اسرار نماز که در سجده ی آن بلندترین نقطه بدن را (حداقل در هر شبانه روز ۳۴ مرتبه در هفده رکعت نماز واجب) روی خاک می گزاریم، دوری از تکبر، غرور و تواضع در برابر خداوند است.

گرچه تواضع در برابر تمام انسان ها لازم است؛ اما در برابر والدین، استاد و مؤمنان لازم تر است. تواضع در برابر مؤمنان، از نشانه های برجسته ی اهل ایمان است. «أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (۲)

بر خلاف تقاضای متکبران که پیشنهاد دور کردن فقرا را از انبیا داشتند، آن بزرگواران می فرمودند: ما هرگز آنان را طرد نمی کنیم. «وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا» (۳) انسان ضعیف و ناتوانی که از خاک و نطفه آفریده شده، و در آینده نیز مرداری بیش نخواهد بود، چرا تکبر می کند؟!

ص: ۲۶۷

۱- ۱) فرقان ۶۳

۲- ۲) مائده ۵۴

۳- ۳) هود ۲۹

مگر علم محدود او با فراموشی آسیب پذیر نیست؟!

مگر زیبایی، قدرت، شهرت و ثروت او، زوال پذیر نیست؟!

مگر بیماری، فقر و مرگ را در جامعه ندیده است؟!

مگر توانایی های او نابود شدنی نیست؟!

پس برای چه تکبر می کند؟! قرآن می فرماید: متکبرانه راه نروید که زمین سوارخ نمی شود، گردن کشی نکنید که از کوه ها بلندتر نمی شوید. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا» (۱)

نمونه هایی از تواضع اولیای الهی

۱. شخص اول آفرینش که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، آنگونه می نشست که هیچ امتیازی بر دیگران نداشت و افرادی که وارد مجلس می شدند و حضرت را نمی شناختند، می پرسیدند:

کدام یک از شما پیامبر است؟ «ایکم رسول الله» (۲)

۲. در سفری که برای تهیه غذا هر کس کاری را به عهده گرفت، پیامبر نیز کاری را به عهده گرفت و فرمود: «جمع کردن هیزم با من». (۳)

۳. همین که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دیدند برای نشستن بعضی فرش نیست، عبای خود را دادند تا چند نفری روی عبای حضرت بنشینند. (۴)

پوشیدن لباس ساده، سوار شدن بر الاغ برهنه، شیر دوشیدن، هم نشینی با بردگان، سلام کردن به اطفال، وصله کردن کفش و لباس، پذیرفتن دعوت مردم، جارو کردن منزل، دست دادن به تمام افراد و سبک نشمردن غذا از سیره های حضرت بود. (۵)

۴. برخی شیعیان خواستند به احترام امام صادق علیه السلام حَمَام را خلوت و به اصطلاح قُرُق کنند، حضرت اجازه نداد و فرمود: «لا حاجة لی فی ذلک المؤمن اخف من ذلک» نیازی به این کار نیست، زندگی مؤمن ساده تر از این تشریفات است. (۶)

ص: ۲۶۸

۱-۱. اسراء، ۳۷.

۲-۲. بحار، ج ۴۷، ص ۴۷.

۳-۳. بحار، ج ۴۷، سیره پیامبر.

۴-۴. بحار، ج ۱۶، ص ۲۳۵.

۵-۵. بحار، ج ۱۶، ص ۱۵۵ و بحار، ج ۷۳، ص ۲۰۸.

۵. هر چه اصرار کردند که سفره ی امام رضا علیه السلام از سفره غلامان جدا باشد، آن حضرت نپذیرفت. (۱)

۶. شخصی در حمام، امام رضا علیه السلام را شناخت و از او خواست تا او را کیسه بکشد، حضرت بدون معرفی خود و با کمال وقار تقاضای او را قبول کرد. همین که آن شخص حضرت را شناخت، شروع به عذرخواهی کرد، حضرت او را دلداری دادند.

(۲)

از نشانه های تواضع، پذیرفتن پیشنهاد و انتقاد دیگران و نشستن در پایین تر از جایی است که در شأن اوست.

وَ اقْصِدْ فِي مَشِيكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ «۱۹»

و در راه رفتن (و رفتارت)، میانه رو باش و از صدایت بکاه، زیرا که ناخوش ترین صداها، آواز خران است.

نکته ها:

امام حسن علیه السلام می فرماید: تند راه رفتن، ارزش مؤمن را کم می کند. (۳)

در حدیث می خوانیم: در دعوت مردم به سوی خداوند و تلاوت قرآن، بلند کردن صدا اشکال ندارد. (۴)

در سفارش های لقمان، نه امر، سه نهی و هفت دلیل برای این امر و نهی ها آمده است:

نه امر: ۱. نیکی به والدین. ۲. تشکر از خدا و والدین. ۳. مصاحبت همراه با نیکی به والدین.

۴. پیروی از راه مؤمنان و تائبان. ۵. برپا داشتن نماز. ۶. امر به معروف. ۷. نهی از منکر.

۸. اعتدال در حرکت. ۹. پایین آوردن صدا در سخن گفتن. و اما سه نهی: ۱. نهی از شرک. ۲. نهی از روی گردانی از مردم. ۳. نهی از راه رفتن با تکبر.

ص: ۲۶۹

۱-۱). کودک، فلسفی، ج ۲، ص ۴۵۷.

۲-۲). بحار، ج ۴۹، ص ۹۹.

۳-۳). تفسیر نورالثقلین.

۴-۴). تفسیر نورالثقلین.

و اما هفت دلیل:

۱. چون شکرگزاری انسان به نفع خود اوست، پس شکر گزار باشید. «وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ»
۲. چون شرک، ظلم بزرگی است، پس شرک نوزید. «إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ»
۳. چون بازگشت همه به سوی اوست و باید پاسخگو باشید، پس به والدین احترام بگذارید.
«إِلَى الْمَصِيرِ»، «إِلَى مَرْجِعِكُمْ»
۴. چون خداوند بر همه چیز آگاه است، پس مواظب اعمال خود باشید. «إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ»
۵. چون شکیبایی از کارهای با اهمیت است، پس صابر باشید. «إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»
۶. چون خداوند متکبران را دوست ندارد، پس تکبر نوزید. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ»
۷. چون بدترین صداها، صدای بلند خران است، پس صدای خود را بلند نکنید. «إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ»

پیام ها:

- ۱- اسلام، دین جامعی است و حتی برای راه رفتن دستور و برنامه دارد. «وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ»
- ۲- در آیین الهی، عقاید و اخلاق در کنار هم مطرح است. لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ ... وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ
- ۳- میانه روی، دوری از افراط و تفریط، و متانت در راه رفتن، سفارش قرآن است.
«وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ»
- ۴- نه فقط در راه رفتن، بلکه در همه ی کارها میانه روی را مراعات کنیم. «وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ»
- ۵- صدای خود را کوتاه کنیم، از فریاد بیهوده بپرهیزیم و بیانی نرم و آرام داشته باشیم. «وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ»
- ۶- فریاد کشیدن و بلند کردن صدا، امری ناپسند و نکوهیده است. «وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ»

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمِمَّا فِي الْأَرْضِ وَاسْتَبَعَّ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿٢٠﴾

آیا ندیدید که خداوند آنچه را در آسمان ها و آنچه را در زمین است برای شما مسخر کرده، و نعمت های ظاهری و باطنی خود را بر شما سرازیر کرده است، ولی بعضی از مردم بدون هیچ دانش و هدایتی و بدون هیچ کتاب روشنگری، درباره ی خداوند به جدال و ستیز می پردازند.

نکته ها:

«اسباغ» به معنای گسترانیدن و توسعه دادن است.

در این آیه به دو گونه نعمت اشاره شده است، نعمت ظاهری مانند: سلامتی، روزی، زیبایی و امثال اینها و نعمت باطنی مانند: ایمان، معرفت، اطمینان، حسن خلق، امداد غیبی، علم، فطرت، ولایت و....

شاید بتوان گفت: مراد از علم در آیه، استدلال عقلی و مراد از هدایت، هدایت های فطری و مراد از کتاب، وحی الهی است، که برخی افراد بدون استناد به هیچ یک از عقل، فطرت و وحی، درباره ی خدا سخن می گویند و اظهار نظر می کنند.

پیام ها:

۱- بی توجهی به آفریده ها و نقش آنها در زندگی بشر، سبب سرزنش و توبیخ است. «أَلَمْ تَرَوْا» سعدی می گوید:

این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود

هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار

۲- تمام آفریده ها هدفدار و به خاطر بهره گیری انسان است. «سَخَّرَ لَكُمْ»

۳- انسان قادر است آنچه را در آسمان و زمین است، به تسخیر خود در آورد.

«سَخَّرَ لَكُمْ»

ص: ۲۷۱

۴- نعمت های الهی، هم گسترده و فراوان است، «أَسْبَغَ» هم در دسترس بندگان، «عَلَيْكُمْ» و هم متنوع. «ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً»

۵- نباید از نعمت های باطنی خداوند غفلت کنیم و به آنها بی توجه باشیم. أَلَمْ تَرَوْا... بَاطِنَةً

۶- علی رغم گستردگی و فراوانی نعمت ها، انسان درباره ی خدا مجادله می کند و این نوعی کفران نعمت است. أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ... يُجَادِلُ فِي اللَّهِ

۷- جدال منطقی نیکوست، «وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱) ولی جدالی که بدون پشتوانه ی علمی و به دور از هدایت الهی و مخالف با کتاب خدا باشد، بی ارزش است. (۲) «يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ»

۸- در جهان بینی الهی، عقل، فطرت و وحی، منابع معتبر شناخت هستند، نه غیر آن. «عِلْمٌ، هُدًى، كِتَابٌ مُنِيرٌ»

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ (۲۱)

و هر گاه به آنان گفته شود: آنچه را خدا نازل کرده پیروی کنید. گویند:

بلکه ما آنچه را پدرانمان را بر آن یافته ایم پیروی خواهیم کرد. آیا اگر شیطان آنان را به عذاب فروزان فرا خواند (باز هم باید از او تبعیت کنند)؟!

نکته ها:

کلمه ی «قِيلَ»، نشانه ی شدت تعصب کافران است، یعنی هر حرف حقی از هر گوینده ای باشد، آنان لجاجت می کنند و نمی پذیرند و کاری به گوینده ندارند. «قِيلَ لَهُمْ»

ص: ۲۷۲

۱- ۱. نحل، ۱۲۵.

۲- ۲. ملاصدرا در کتاب اسفار خود می گوید: «تبا لفسفه تخالف الكتاب و السنه»، نابود باد آن فلسفه ای که با کتاب و سنت مخالفت کند.

۱- نمونه ی جدال ناروا، تعصب بر افکار باطل نیاکان است. يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ ... قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا

۲- پیروی از وحی و آنچه از جانب خداوند است، لازم است. «اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۳- با دعوت منحرفان به حق، با آنان اتمام حجت کنیم. «قِيلَ لَهُمْ»

۴- برای انسان دو راه وجود دارد: الف: راه خدا، «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» ب: راه شیطان.

«الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ»

۵- عقاید نیاکان، در سرنوشت نسل آینده مؤثر است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

۶- تقلید و تعصب کورکورانه ممنوع. وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ... أَوْ لَوْ كَانَ (تعصب ناروای خویشاوندی، از موانع حق پذیری و رشد اندیشه است)

۷- محیط، جامعه و تاریخ، در انتخاب راه مؤثر است. «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

(انسان باید با نور علم، عقل و وحی، حرکت کند تا هر کجا در محیط، جامعه و تاریخ، انحراف دید، از آن پرهیز کند.)

۸- منطق حق، اصل است، نه ملی گرایی و عقاید و رفتار نیاکان. أَوْ لَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ ...

۹- شیطان به طور مستمر، انسان را به باطل می خواند. «كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ»

۱۰- هر راهی جز وحی، بیراهه است و به عذاب دوزخ منتهی می شود. «يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ»

۱۱- سرانجام پیروی از افکار پوچ نیاکان، دوزخ است. «عَذَابِ السَّعِيرِ»

وَ مَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾

و هر کس روی خود را (به حقیقت) به سوی خدا کند، در حالی که نیکوکار باشد، پس بی تردید به دستگیره (و رشته ی) محکمی چنگ زده، و پایان همه ی کارها به سوی اوست.

در قرآن یکصد و چهل مرتبه، کلماتی از ریشه ی «سلم» بکار رفته و واژه هایی همچون سلام، اسلام و مسلم از این ماده است.

در آیه قبل خواندیم که گروهی از مردم به نیاکان منحرف خود دل بسته و به آنان رومی کنند؛ در این آیه می خوانیم: نیاکان و پاکان، به خدای متعال دل می بندند و به سوی او رو می کنند.

در آیه قبل، دعوت شیطان از مردم و کشاندن آنان به سوی دوزخ مطرح شد؛ این آیه راه نجات از وسوسه های شیطان را تسلیم خدا شدن و انجام کار نیک می داند.

تسلیم غیر خدا بودن، بردگی و اسارت است، ولی تسلیم خدا بودن، آزادی و رشد است.

چنانکه قرآن می فرماید: «فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا» (۱) راستی اگر تمام هستی تسلیم خدایند، چرا ما نباید تسلیم او باشیم؟! قرآن می فرماید: «أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) آیا به سراغ غیر خدا می روید در حالی که هر کس در آسمان ها و زمین است، تسلیم اوست.

خداوند، فرمان تسلیم بشر را صادر فرموده است، «فَلَهُ أَسْلِمُوا» (۳) پیامبر نیز باید تسلیم خدا باشد، «أَمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ» (۴) در این آیه نیز می فرماید: «وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ» هر نیکوکاری که خالصانه جهت گیری الهی داشته باشد، به ریسمان محکمی چنگ زده است. در آیه ای دیگر می خوانیم: «مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» (۵) نیکوکاری که خالصانه، تسلیم خدا باشد، پاداشی تضمین شده دارد. یا می خوانیم: «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ» (۶) چه کسی بهتر است از آنکه خود را تسلیم خدا کرده است.

انسان برای نجات و پیروزی خود، تکیه گاه های متعددی انتخاب می کند و به ریسمان های گوناگونی چنگ می زند، مانند: قدرت، ثروت، مقام، فامیل، دوست، نسب و... ولی همه ی این طناب ها روزی پاره می شوند و این تکیه گاه ها کارایی خود را از دست می دهند. تنها چیزی

ص: ۲۷۴

۱-۱. جن، ۱۴.

۲-۲. آل عمران، ۸۳.

۳-۳. حج، ۳۴.

۴-۴. انعام، ۱۴.

۵-۵. بقره، ۱۱۲.

۶-۶. نساء، ۱۲۵.

که پایدار، ماندگار و عامل نجات است، چنگ زدن به ریسمان محکم الهی و تسلیم بودن در برابر او و انجام اعمال صالح است. در روایات می خوانیم: رهبران معصوم و اهل بیت پیامبر علیهم السلام و علاقه و موَدّت آنان، ریسمان محکم الهی و عروه الوثقی می باشند. «نحن العروه الوثقی» (۱)، «العروه الوثقی الموده لآل محمد» (۲)

پیام ها:

۱- تسلیم خدا شدن، یک امر اختیاری است و اکراه و اجباری وجود ندارد. «مَنْ يُسَلِّمِ وَجْهَهُ»

۲- تسلیم خدا بودن، باید با عمل همراه باشد. يُسَلِّمُ ... وَ هُوَ مُحْسِنٌ

۳- نیکوکار بودن، به تنهایی کافی نیست، اخلاص در عمل هم لازم است. يُسَلِّمُ وَجْهَهُ ... وَ هُوَ مُحْسِنٌ

۴- معنویات را با تمثیل و تشبیه به محسوسات و مادیات بیان کنیم. (عمل خالصانه، به ریسمانی محکم تشبیه شده است). «عروه الوثقی»

۵- با توجه به معاد و تفکر درباره ی آینده، راه خود را انتخاب کنیم. «وَ إِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»

۶- آفرینش، همه به یک سوی و یک هدف روانه است. «وَ إِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»

وَ مَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ إِيَّا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ «۲۳»

(ای پیامبر!) هر کس کفر ورزید، کفرش تو را محزون نکند، بازگشت آنان تنها به سوی ماست، پس ما آنان را به عملکردشان آگاه خواهیم کرد، قطعاً خداوند به آنچه در سینه هاست آگاه است.

ص: ۲۷۵

۱- ۱. بحار، ج ۲۶، ص ۲۶۰.

۲- ۲. بحار، ج ۲۴، ص ۸۵.

نَمَتَّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضَظَّرُهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾

آنان را (در دنیا) اندکی بهره مند می سازیم، سپس به عذاب سختی گرفتارشان خواهیم ساخت.

نکته ها:

در آیه ی ۲۳، از محزون شدن پیامبر صلی الله علیه و آله به خاطر کفر گروهی از مردم نهی شده است و این می تواند به چند دلیل باشد:

الف: آنان آنقدر ارزش ندارند که تو برای آنان محزون شوی.

ب: اندوه برای کفر آنان، تو را از کارهای دیگر باز می دارد.

ج: کفر آنان به تو آسیبی نمی رساند.

د: تو در تبلیغ و موعظه ی آنان کوتاهی نکردی تا نگران باشی.

ه: چون کفار به سوی ما باز می گردند و راهی برای فرار ندارند، جای حزن و اندوه نیست.

از مقدم شدن کلمه ی «إِلَيْنَا» بر کلمه ی «مَرْجِعُهُمْ»، استفاده می شود تنها مرجع اوست و از کلمه ی «مرجع» نیز استفاده می شود که مبدأ هم اوست، زیرا «مرجع»، یعنی رجوع به آن چیزی که در آغاز بوده است. به علاوه «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ» جمله ی اسمیه و نشانه ی قطعی و حتمی بودن معاد است.

پیام ها:

۱- مقایسه میان افراد نیک و بد، یکی از راه های شناخت و انتخاب است. مَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ ... وَ مَنْ كَفَرَ مَتَاعَ كَفْرٍ وَ دِينَ بِي مَشْتَرِي نَيْسَتِ گروهی این، گروهی آن پسندند

۲- پیامبر، دلسوز همه بود و حتی از انحراف و کفر مخالفان نیز رنج می برد.

﴿فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ﴾

۳- انبیا، به تسلی و دلداری الهی نیاز دارند. ﴿فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ﴾

۴- مسئولیت رهبران دینی، ارشاد مردم است، نه وصول نتیجه. ﴿وَ مَنْ كَفَرَ فَلَا

۵- کفر مردم، در سرنوشت خودشان مؤثر است. «فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ إِلَّا نَا مَرْجِعُهُمْ»

۶- کفار شاد نباشند، زیرا سرانجام گذر پوست به دباغ خانه می افتد. «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ»

۷- مرجع و مبدأ انسان ها، تنها خداوند است. «إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ»

۸- دو چیز باعث سعه ی صدر و رفع نگرانی مؤمنان از انحراف دیگران می شود:

یکی توجه به علم خداوند و دیگری توجه به معاد. «فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ إِلَّا نَا مَرْجِعُهُمْ ... عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» (حال که دانستیم خداوند همه چیز را می داند و بازگشت همه به سوی اوست، پس جای هیچ نگرانی نیست.)

۹- در قیامت، انسان با گزارش عملکرد خود روبروست. «فَتَنْبِئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا»

۱۰- نیت ها و انگیزه هایی را که در دل داشتیم، خداوند می داند و در قیامت ظاهر می کند. «فَتَنْبِئُهُمْ ... إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۱۱- توجه به رسوایی روز قیامت، می تواند مانع لجاجت و پافشاری بر کفر باشد.

«فَتَنْبِئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا»

۱۲- نعمت های دنیوی، ما را نفریبند که در برابر نعمت های اخروی اندک و ناچیز است. «نُمتَّعُهُمْ قَلِيلًا»

۱۳- ارزش کارها را با توجه به عاقبت آنها محاسبه کنیم. «نُمتَّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ»

۱۴- کفر امروز کافران، انتخابی است، «وَمَنْ كَفَرَ» ولی به دوزخ رفتن فردای آنان اجباری است. «نَضْطَرُّهُمْ»

۱۵- رفاه مادی، نشانه ی سعادت نیست. «نُمتَّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ»

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ «۲۵»

و اگر از آنان سؤال کنی: چه کسی آسمان ها و زمین را آفریده است؟ حتماً خواهند گفت: خدا. بگو: ستایش از آن خداست، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

شبیبه این تعبیر، در موارد دیگر قرآن نیز آمده است، از جمله آیات: ۶۱ و ۶۳ عنکبوت، ۳۸ زمر و ۹ زخرف که نشان می دهد مشرکان، منکر خالقیت خدا نبودند و انحرافشان در شریک قرار دادن بت ها به هنگام عبادت و آرزوی شفاعت از آنان بود، و «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى» (۱) در حالی که خود، آنها را از سنگ و چوب تراشیده بودند.

امام باقر علیه السلام، پاسخ مشرکان در این آیه را نشان فطری بودن توحید دانستند. (۲)

پیام ها:

۱- خالق بودن خداوند، بر مشرکان نیز پوشیده نیست. وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ ...

لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

۲- مشرکان به انحراف خود اقرار ضمنی دارند. لَيْنُ سَأَلْتَهُمْ ... لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

۳- همه ی آفریده ها از آن اوست، پس تنها او را ستایش کنیم. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۴- سپاس خداوند را به زبان آوریم. «قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۵- انحراف مشرکان معمولاً برخاسته از جهل آنان است. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ «۲۶»

آنچه در آسمان ها و زمین است از آن خداست، همانا خداوند بی نیاز و ستوده است.

ص: ۲۷۸

(۱- ۱). زمر، ۳.

(۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ذیل آیه و توحید صدوق، ص ۳۳۰.

پیام ها:

۱- خداوند، نه در آفریدن و نه در اداره عالم، نیازمند کسی نیست. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ...

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... هُوَ الْغَنِيُّ

۲- تنها خداوند، خالق و مالک آفریده هاست، «لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» و تنها اوست که بی نیاز و سزاوار ستایش است. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»

۳- سفارش به حمد و ستایش خداوند در آیه ی قبل، به خاطر نیاز او نیست. قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ... هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

وَ لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَ الْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفَدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ «۲۷»

و اگر آنچه درخت در زمین است، قلم شوند، و دریا و از پس آن هفت دریا به کمک آیند، (و مرکب شوند تا کلمات خدا را بنویسند)، کلمات خدا به پایان نرسد، همانا خداوند شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

در آیه ۱۰۹ سوره ی کهف نیز می خوانیم: «قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَ لَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مِدَادًا» بگو: اگر دریا برای نوشتن کلمات پروردگرم مرکب شود، دریا پایان می گیرد، پیش از آن که کلمات پروردگرم تمام شود، هر چند همانند آن (دریای اول) را کمک قرار دهیم.

شاید مراد از «سَبْعَةُ أَبْحُرٍ»، کثرت باشد و عدد خصوصیتی نداشته باشد. یعنی اگر آب همه ی دریاها هم مرکب شود، باز هم نمی توانند همه ی نعمت های الهی را بنویسند.

پیام ها:

۱- مکتب انبیاء، انسان را از ساده نگری و محدود بینی بریده و به بی نهایت مرتبط می کند. وَ لَوْ أَنَّ مَا ... مَا نَفَدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ

کلمه الله چیست؟

۱. نعمت های خداوند. قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَدَ الْبَحْرُ ... (۱)

۲. سنت های الهی. «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ. إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۲) و «وَلَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَضْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ» (۳)

۳. آفریده های ویژه ی خداوند. «إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ» (۴)

۴. حوادثی که انسان با آنها آزمایش می شود. «وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ» (۵)

۵. آیات الهی. درباره ی حضرت مریم می خوانیم: «وَ صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا» (۶)

۶. اسباب پیروزی حق بر باطل. «وَأُيْرَدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ» (۷)، «وَأَيُّمِخُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ» (۸)

از جمع مطالب گذشته به دست می آید که مراد از «کلمه» تنها لفظ نیست، بلکه مراد سنت ها، مخلوقات، اراده و الطاف الهی است که در آفرینش جلوه می کند.

بنابراین، اگر همه ی درختان قلم و همه ی دریاها مرکب شوند، نمی توانند کلمات الهی را بنویسند، یعنی نمی توانند آفریده های خدا، الطاف الهی و سنت هایی را که در طول تاریخ برای انسان ها و همه ی موجودات وجود داشته است بنویسند. «والله العالم»

در روایت می خوانیم: امام کاظم علیه السلام فرمود: «مصدق کلمات الله ما هستیم که فضایل ما قابل ادراک و شماره نیست.» (۹)

آری، اولیای خدا از طرف ذات مقدس او واسطه ی فیض هستند و هر لطف و کمالی، از طریق آن بزرگواران به دیگران می رسد.

ص: ۲۸۰

۱-۱. کهف، ۱۰۹.

۲-۲. صافات، ۱۷۱-۱۷۲.

۳-۳. شوری، ۲۱.

۴-۴. نساء، ۱۷۱.

۵-۵. بقره، ۱۲۴.

٦-٦. تحریم، ١٢.

٧-٧. انفال، ٧.

٨-٨. شوری، ٢٤.

٩-٩. تفسیر نورالثقلین، ذیل آیه.

لَمَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

آفرینش و رستاخیز (همه ی) شما (نزد خدا چیزی) جز مانند (آفریدن و زنده کردن) یک تن نیست، همانا خداوند شنوا و بیناست.

نکته ها:

ریشه ی تشکیک و تردید در اصل معاد؛ گاهی طول زمان است که چگونه مردگان پس از گذشت زمان طولانی، دوباره زنده می شوند، گاهی خود مردگان است که چگونه استخوان های پوسیده، پراکنده و درهم آمیخته، از هم تفکیک می شوند و گاهی آگاهی از رفتار، کردار و افکار است که پس از آفرینش مجدد مردگان، چگونه به حساب این همه انسان رسیدگی خواهد شد؟

خداوند در این آیه با یک جمله، پاسخ همه ی این شبهات را می دهد که زنده کردن همه ی شما با آفرینش یک نفر یکسان است و زمان در آن تأثیری ندارد. او زمزمه های شما را می شنود و می بیند و تمام رفتار و کردارتان را می داند و به حساب همه می رسد.

پیام ها:

۱- در علم و قدرت الهی، کمیت و جمعیت، زمان و مکان، نهان و آشکار، تأثیری ندارد. ﴿لَمَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُؤَيِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَيِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾

آیا ندیدی که خداوند، پیوسته شب را در روز، و روز را در شب داخل می کند، و خورشید و ماه را تسخیر کرده، هر یک تا زمان معینی در حرکت اند؟ همانا خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

کوتاه و بلند شدن شب و روز، آن هم به تدریج، در پرورش موجوداتی که به تاریکی یا روشنایی بیشتری نیاز دارند، نقش مهمی دارد.

در این آیه از کوتاه و بلند شدن شب و روز و تسخیر خورشید و ماه به وسیله ی خداوند، سخن گفته شده، سپس به حرکت هر یک، برای مدّتی معیّن اشاره شده و آنگاه در آخر آیه آمده است: خداوند به آنچه شما انسان ها انجام می دهید آگاه است، یعنی هدف همه ی هستی و تحولات گوناگون در نظام آفرینش، عمل انسان هاست، پس باید کاری کنیم که رضای خدا در آن باشد.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا توانی به کف آری و به غفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

بیشتر خطاب های قرآن به پیامبر صلی الله علیه و آله، تنها به شخص آن حضرت نیست، بلکه عموم مردم را شامل می شود. مثلاً به پیامبر می فرماید: «اگر هریک از پدر یا مادر یا هر دوی آنان نزد تو به پیری رسند، به آنان اف نگو و از آنها اظهار دلتنگی مکن» (۱)، در حالی که می دانیم پیامبر، پدر و مادر خود را در کودکی از دست داده و آنان زنده نبودند تا نزد حضرت به پیری برسند.

در این آیه نیز گرچه خطاب «أَلَمْ تَرَ» به پیامبر اسلام است، ولی آخر آیه که می فرماید: «أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» نشان می دهد که آیه عموم مردم را شامل می شود.

پیام ها:

۱- از راههای شناخت خداوند، مطالعه در طبیعت و اسرار هستی است. أَلَمْ تَرَ ...

۲- کم و زیاد شدن طول شب و روز را تصادفی نپنداریم، بلکه کاری الهی و با طرح و برنامه است. يُوَلِّجُ ...

۳- خورشید نیز حرکت دارد. «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ كُلٌّ يَجْرِي»

۴- حرکات اجرام، زمان بندی شده است. «كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۵- تغییرات شب و روز و تسخیر خورشید و ماه، در جهت بهره‌وری و استفاده‌ی انسان است. «أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ» (اعمال و رفتار انسان‌ها نیز باید مفید و هدفمند باشد).

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

این همه، دلیل بر آن است که خداوند، حقّ، و آنچه غیر از او می‌خوانند باطل است، و همانا خداوند بلند مرتبه و بزرگ است.

نکته‌ها:

از آیه‌ی ۲۴ تا آیه ۳۰، ده صفت از صفات الهی مطرح شده است: غنی، حمید، عزیز، حکیم، سمیع، بصیر، خبیر، حقّ، علیّ، کبیر و در هر آیه به نکته‌ای اشاره شده است، مثلاً- در آیه ۲۵، خالقیت خداوند مطرح شده، خَلَقَ السَّمَاوَاتِ... در آیه ۲۷، به نعمت‌های الهی اشاره شده، «مَا نَفَعَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ» و در آیه ۲۸، قدرت مطلقه‌ی پروردگار در مبدأ و معاد انسان بیان شده است. «مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعُنْكُمْ»

تنها خداوند و آنچه از جانب او و یا وابسته به او باشد، حقّ است و هر چه غیر از او و یا وابسته به غیر او باشد، باطل و ناپایدار است.

پیام‌ها:

۱- منشأ همه‌ی افعال و صفات خداوند در آفرینش، ثابت و پایدار بودن اوست.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ

۲- حقّ و باطل، ملاک انتخاب است، نه تقلید، تبلیغ، تطمیع و یا تهدید. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ»

۳- در بیان حقیقت، صراحت و قاطعیت داشته باشیم. (در این آیه، سه مرتبه کلمه‌ی «أَنَّ» به کار رفته که نشانه‌ی تأکید است.)

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾

آیا نمی بینی که کشتی ها در سایه ی نعمت خداوند در دریا حرکت می کنند، تا خداوند بخشی از آیات قدرت خود را به شما نشان دهد؟ همانا در این (حرکت کشتی ها) برای مردم شکیبا و سپاس گزار، نشانه هایی است.

نکته ها:

حرکت کشتی در دریا، نتیجه ی مجموعه ای از نعمت های الهی است، از جمله: حرکت باد، وزن مخصوص و قوانین فشار آب که سبب شناور شدن اجسام روی آن می شود.

علاوه بر این، دریاها راه طبیعی بی خرج و عمومی هستند که همه ی بخش های زمین را به یکدیگر ارتباط می دهند و هنوز هم با پیشرفت های بشر در صنعت هوایی، بیشترین کالاها از طریق کشتی حمل می شود.

در قرآن، صبر و شکر، در موارد متعددی کنار هم آمده اند و شاید رمزش این باشد که مسائلی که در اطراف انسان می گذرد، یا طبق مراد است که جای شکر دارد و یا خلاف میل انسان است که جای صبر دارد، پس انسان دائماً باید یا در حال صبر باشد، یا در حال شکر و گرنه در حال کفران و غفلت خواهد بود.

پیام ها:

۱- علاوه بر آیات آسمانی، به آیات زمینی نیز توجه کنیم. (در آیات قبل به آسمان، و ماه و خورشید اشاره کرد، در این آیه به زمین، دریا و کشتی) أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ ...

۲- در دعوت به خدا و بیان نعمت ها، تبلیغ و ارشاد، از مسائل طبیعی و در دسترس مردم استفاده کنیم. أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ ...

۳- به آفریده ها ساده ننگریم، «أَلَمْ تَرَ» آفریده ها، آیات الهی هستند. لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ ...

۴- حرکت کشتی در آب، از نعمت های پر رمز و راز الهی است. «تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ»

۵- اگر می خواهیم نشانه های زیادتری از قدرت نمایی خدا را درک کنیم و بهره های فراوان تری از نعمت های الهی ببریم، باید حوصله ی بیشتری از خود نشان دهیم. («صَبْرًا»، یعنی صبر زیاد) و باید سعی کنیم از داده ها بهترین استفاده را ببریم و همواره سپاس گزار باشیم. («شُكْرًا»، یعنی شکر زیاد)

وَ إِذَا غَشِيَٰهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلْمِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَ مِمَّنَّ بِأَيَاتِنَا إِلَّا كُفَّارًا كَقُورٍ ﴿٣٢﴾

و هرگاه موجی (خروشان در دریا) همچون ابرهای آسمان) آنان را بپوشاند، خدا را با طاعتی خالصانه می خوانند، پس چون خداوند آنان را به خشکی (رساند و) نجات دهد، بعضی راه اعتدال پیش گیرند (و بعضی راه انحراف)، و جز پیمان شکنان ناسپاس، آیات ما را انکار نمی کنند.

نکته ها:

«ظلم» جمع «ظلمه» به معنای ابری است که سایه می افکند و غالباً در مواردی بکار می رود که موضوع ناخوشایندی در کار باشد. «مُقْتَصِدٌ» به معنای اعتدال در کار، و وفای به عهد و پیمان است.

کلمه ی «حَتَّارٌ» صیغه ی مبالغه، به معنای بسیار پیمان شکن است، چون مشرکان و گنهکاران، مکرر در گرفتاری ها رو به سوی خدا می آورند و عهد و پیمان می بندند؛ اما پس از فرونشستن حوادث، باز پیمان شکنی می کنند، خداوند آنان را «حَتَّارٌ» نامیده است.

ایمان گروهی از مردم، دائمی و پایدار است، ولی ایمان گروهی مقطعی و موسمی است، یعنی فقط هنگامی که اسباب و وسایل مادی قطع شود، این گروه متوجه خدا می شوند. مثل برق اضطراری که وقتی همه ی برق ها خاموش شد، سراغ آن می روند.

۱- انسان به طور فطری خدانشناس است، لیکن وسایل و اسباب مادی همچون پرده ای روی فطرت را می پوشانند و بروز حوادث و خطرهای این پرده را کنار می زند. **عَشِيهِمْ ... دَعُوا اللَّهَ**

۲- رفاه مادی، عامل غفلت است، ولی خطرهای و تنگناها، عامل توجه، تضرع، خلوص و غرورزدایی. **إِذَا عَشِيَهُمْ ... دَعُوا اللَّهَ ...**

۳- قطع امید از اسباب عادی، یکی از راه های رسیدن به اخلاص است. **«مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ»**

۴- برای اولیای خدا، غفلت عارضی است، **«إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا»** (۱) ولی برای گروهی، اخلاص عارضی است. **إِذَا عَشِيَهُمْ ... مُخْلِصِينَ**

۵- دعای خالصانه در مظان اجابت است. **دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ ... نَجَاهُمْ**

۶- انسان دارای اختیار و اراده است. **«فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ»** (بعضی پس از رهایی از مشکلات، بر راه حق باقی می ماند، ولی بعضی به راه انحراف و شرک بر می گردند، و این نمایان گر آزادی اراده و اختیار بشر است)

۷- لازمه ی ایمان، اعتدال است. (به جای آنکه بفرماید: «فمنهم مؤمن»، فرمود: **«فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ»**)

۸- پیمان شکنی و ناسپاسی، انسان را به کفر می کشاند. **«وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ»**

اخلاص آن است که کاری صد در صد برای خدا باشد. تا آنجا که حتی اگر یک درصد و یا کمتر از آن هم برای غیر خدا باشد، عبادت باطل و یا مورد اشکال است.

* اگر مکان نماز را برای غیر خدا انتخاب کنیم، مثلاً در جایی بایستیم که مردم ما را ببینند و یا دورین ما را نشان دهد.

* اگر زمان عبادت را برای غیر خدا انتخاب کنیم، مثلاً نماز را در اول وقت بخوانیم تا توجه مردم را به خود جلب کنیم.

* اگر شکل و قیافه ای که در آن نماز می خوانیم، برای غیر خدا باشد، مثلاً عبایی به دوش بگیریم، گردنی کج کنیم، در صدای خود تغییری بدهیم و هدفی جز رضای خدا داشته باشیم، در همه ی این موارد، نماز باطل است و به خاطر ریاکاری، گناه هم کرده ایم.

به بیانی دیگر، اخلاص آن است که تمایلات و خواسته های نفسانی، طاغوت ها و گرایش های سیاسی و خواسته های این و آن را در نظر نگیریم، بلکه انگیزه ی ما تنها یک چیز باشد و آن اطاعت از فرمان خدا و انجام وظیفه.

براستی رسیدن به اخلاص جز با امداد الهی امکان ندارد. قرآن در آیه ۳۲ سوره لقمان می فرماید: هنگامی که موجی همچون ابرها آنان را فراگیرد، خدا را خالصانه می خوانند؛ اما زمانی که آنان را به خشکی نجات داد، (تنها) بعضی راه اعتدال را پیش می گیرند (و به ایمان خود وفادار می مانند).

راه های کسب اخلاص

۱. توجه به علم و قدرت خداوند.

اگر بدانیم تمام عزت ها، قدرت ها، رزق و روزی ها به دست اوست، هرگز برای کسب عزت، قدرت و روزی به سراغ غیر او نمی رویم.

اگر توجه داشته باشیم که با اراده ی خداوند، موجودات خلق می شوند و با اراده ی او، همه چیز محو می شود. اگر بدانیم او هم سبب ساز است هم سبب سوز، یعنی درخت خشک را سبب خرمای تازه برای حضرت مریم قرار می دهد و آتشی را که سبب سوزاندن است، برای

حضرت ابراهیم گلستان می کند، به غیر او متوسل نمی شویم.

صدها آیه و داستان در قرآن، مردم را به قدرت نمایی خداوند دعوت کرده تا شاید مردم دست از غیر او بکشند و خالصانه به سوی او بروند.

۲. توجه به برکات اخلاص.

انسان مخلص تنها یک هدف دارد و آن رضای خداست و کسی که هدفش تنها رضای خدا باشد، نظری به تشویق این و آن ندارد، از ملامت ها نمی ترسد، از تنهایی هراسی ندارد، در راهش عقب نشینی نمی کند، هرگز پشیمان نمی شود، به خاطر بی اعتنائی مردم، عقده ای نمی شود، یأس در او راه ندارد، در پیمودن راه حقّ کاری به اکثریت و اقلیت ندارد.

قرآن می فرماید: رزمندگان مخلص باکی ندارند که دشمن خدا را بکشند، یا در راه خدا شهید شوند. امام حسین علیه السلام در آستانه ی سفر به کربلا فرمود: ما به کربلا می رویم، خواه شهید شویم، خواه پیروز، هدف انجام تکلیف است.

۳. توجه به الطاف خدا.

راه دیگری که ما را به اخلاص نزدیک می کند یادی از الطاف خداوند است. فراموش نکنیم که ما نبودیم، از خاک و مواد غذایی نطفه ای ساخته شد و در تاریکی های رحم مادر قرار گرفت، مراحل تکاملی را یکی پس از دیگری طی کرد و به صورت انسان کامل به دنیا آمد. در آن زمان هیچ چیز نمی دانست و تنها یک هنر داشت و آن مکیدن شیر مادر. غذایی کامل که تمام نیازهای بدن را تأمین می کند، شیر مادر همراه با مهر مادری، مادری که بیست و چهار ساعته در خدمت او بود. آیا هیچ وجدان بیداری اجازه می دهد که بعد از رسیدن به آن همه نعمت، قدرت و آگاهی، سرسپرده ی دیگران شود؟ چرا خود را به دیگرانی که نه حقّی بر ما دارند و نه لطفی به ما کرده اند بفروشیم؟!

۴. توجه به خواست خدا.

اگر بدانیم که دلهای مردم به دست خداست و او مقلب القلوب است، کار را برای خدا انجام می دهیم و هر کجا نیاز به حمایت های مردمی داشتیم، از خدا می خواهیم که محبت و محبوبیت و جایگاه لازم را در دل مردم و افکار عمومی نصیب ما بگرداند.

ص: ۲۸۸

حضرت ابراهیم در بیابان های گرم و سوزان حجاز، پایه های کعبه را بالا برد و از خداوند خواست دل های مردم به سوی ذریه اش متمایل گردد. هزاران سال از این ماجرا می گذرد و هر سال میلیون ها نفر عاشقانه، پر هیجان تر از پروانه، دور آن خانه طواف می کنند.

چه بسیار افرادی که برای راضی کردن مردم خود را به آب و آتش می زنند، ولی باز هم مردم آنان را دوست ندارند، و چه بسا افرادی که بدون چشم داشت از مردم، مادیات، نام، نان و مقام، دل به خدا می سپارند و خالصانه به تکلیف خود عمل می کنند؛ اما در چشم مردم نیز از عظمت و کراماتی ویژه برخوردارند، بنابراین، هدف باید رضای خدا باشد و رضای مردم را نیز از خدا بخواهیم.

۵. توجه به بقای کار.

کار که برای خدا شد، باقی و پا برجا می ماند، چون رنگ خدا به خود گرفته و کار اگر برای خدا نباشد، تاریخ مصرفش دیر یا زود تمام می شود. قرآن می فرماید: «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ» (۱) و هیچ عاقلی باقی را بر فانی ترجیح نمی دهد و با آن معامله نمی کند.

۶. مقایسه ی پاداش ها.

در پاداش مردم، انواع محدودیت ها وجود دارد، مثلاً اگر مردم بخواهند پاداش یک پیامبر را بدهند، بهترین لباس، غذا و مسکن را در اختیار او قرار می دهند، در حالی که تمامی این نعمت ها محدودیت دارد و برای افراد نااهل نیز پیدا می شود. نااهلان هم می توانند از انواع زینت ها، کاخ، باغ و مرکب های مجلل شخصی استفاده کنند.

اما اگر کار برای خدا شد، پاداشی بی نهایت در انتظار است، پاداش های مادی و معنوی.

در اینجا نیز اگر درست فکر کنیم، عقل به ما اجازه نمی دهد که پاداش های بی نهایت و جامع را با پاداش های محدود بشری عوض کنیم.

ص: ۲۸۹

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ لِجَارٍ عَنِّ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ» (۳۳)

ای مردم! از پروردگارتان پروا کنید و بترسید از روزی که هیچ پدری مسئولیت (اعمال) فرزندش را نمی پذیرد و هیچ فرزندی به جای پدرش قبول مسئولیت نمی کند، قطعاً وعده ی خداوند حَقّ است، پس زندگی دنیا شما را نفریبد و (شیطان) فریبکار، شما را نسبت به خدا فریب ندهد.

نکته ها:

عبارت «لا- یجْزی» ،هم به معنای جزا و کیفر و پاداش است و هم به معنای کفایت و تکفّل، که در اینجا مراد معنای دوم است. «غرور»، صیغه ی مبالغه، به معنای بسیار فریبنده است که مصداق روشن آن شیطان است و به هر چیز یا کسی گفته می شود که انسان را می فریبد.

پیام ها:

- ۱- همه باید از خدا پروا داشته باشیم و از انواع انحرافات عقیدتی، اخلاقی و عملی بپرهیزیم. «بَا إِلَيْهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ»
- ۲- بهترین زاد و توشه برای روزی که حتّی پدر و فرزند به داد یکدیگر نمی رسند، تقواست. اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ احْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ ...
- ۳- خطر قیامت جدّی است، لذا هشدارهای پی در پی لازم است. (دو بار امر و دو بار نهی در آیه آمده است: «اتَّقُوا - احْشَوْا - فَلَا تَغُرَّنَّكُم - لَا يَغُرَّنَّكُم»)

۴- روز قیامت، روز بزرگی است. (کلمه ی «یومًا»، نکره و با تنوین آمده، نشانه ی عظمت و بزرگی است.) «احْشَوْا يَوْمًا»

۵- در قیامت، هر کس گرفتار عمل خویش است و عهده دار کار دیگری نیست.

لَا يَجْزِي ... شَيْئًا

۶- آنچه انسان را از قیامت غافل می کند، دنیا و شیطان فریبنده است. «فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ»

۷- حَسَبٌ وَ نَسَبٌ، در قیامت کارایی ندارد. «لَا يَجْزِي وَالِدٌ - وَلَا مَوْلُودٌ» (وقتی پدر و فرزند به فریاد یکدیگر نمی رسند، حساب دیگران روشن است)

۸- ترس از قیامت، مانع فریفتگی انسان به زندگی دنیا است. اِحْشُوا يَوْمًا ... وَلَا يُعَزِّنُكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ

۹- شیطان در بعضی اوقات، حتی در مقدس ترین امور برای فریب افراد استفاده می کند. «وَلَا يُعَزِّنُكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ»

قیامت، روز تنهایی

خداوند، حکیم است و خدای حکیم، ساخته ی خود را نابود نمی کند. دنیا، خانه ای است که مهندسش آن را خراب می کند تا، بنای بهتری بسازد. بنا بر روایات؛ مرگ، تغییر لباس، تغییر منزل و مقدمه ای برای تکامل و زندگی ابدی است.

به علاوه عدالتِ خداوند، وجود قیامت را برای انسان ضروری می کند، زیرا ما خوبان و بدانی را می بینیم که در دنیا به پاداش و کیفر نمی رسند، بنابراین خداوند عادل باید سرای دیگری را برای آن پاداش و کیفر آنها قرار دهد.

گرچه گاه و بیگاه کیفر و پاداشهایی در دنیا مشاهده می شود، ولی جایگاه بسیاری از اعمال تنها قیامت است، زیرا در بعضی موارد امکان آن در دنیا وجود ندارد. مثلاً کسی که در راه خدا شهید شده، در دنیا حضور ندارد تا پاداش بگیرد و یا کسی که افراد زیادی را کشته، در دنیا امکان تحمل بیش از یک کیفر را ندارد.

علاوه بر آنکه رنج و کیفر خلافتکار در دنیا به تمام بستگان بی تقصیرش نیز سرایت می کند، پس باید پاداش و کیفر در جایی باشد که به دیگران سرایت نکند.

جمع شدن ذرات پخش شده ی مردگان نیز کار محالی نیست. همان گونه که ذرات چربی پخش شده در مَشْکِ دُوغ، در اثر تکانِ مَشْکِ، یکجا جمع می شود، خداوند نیز با تکان شدید زمین، اجزای همه ی مردگان را یکجا جمع می کند. «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا. وَأَخْرَجَتِ

بگذریم که خود ما نیز از یک تک سلول آفریده شده ایم که این سلول نیز از ذرات خاکی است که تبدیل به گندم، برنج، سبزی و... شده و به صورت غذای والدین و سپس نطفه و سرانجام به شکل انسانی کامل در آمده است.

آنچه در این آیه مورد توجه قرار گرفته، صحنه ی دلخراشی است که پدر نمی تواند کاری برای فرزند خود انجام دهد. در موارد دیگر قرآن، صحنه هایی مطرح شده که اگر آن آیات را یکجا بنگریم غربت، ذلت و وحشت انسان را درک خواهیم کرد:

در آن روز، نه مال به فریاد انسان کافر می رسد و نه فرزند. «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بُنُونَ» (۲)

در آن روز، دوستان صمیمی کفار از حال یکدیگر نمی پرسند. «وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا» (۳)

در آن روز، پشیمانی و عذرخواهی برای کافر سودی ندارد. «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَدِرُونَ» (۴)

در آن روز، نسبت ها و آشنایی ها برای کافر سودی ندارند. «فَلَا أُنسَبُ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ» (۵)

در آن روز، وسیله ها و سبب ها برای کافر از کار می افتد. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۶)

به هر حال، آن روز، روز غربت و تنهایی انسان است.

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْضِ الْحَاقِمِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۳۴)

بی گمان آگاهی از زمان (برپایی قیامت) مخصوص خداست، و اوست که باران را نازل می کند، و آنچه را در رحم هاست می داند، و هیچ کس نمی داند که فردا چه به دست می آورد، و هیچ کس نمی داند که در چه سرزمینی می میرد، همانا خداوند علیم و خبیر است.

٥-٥. مؤمنون، ١٠١.

٦-٦. بقره، ١٦٦.

علم به زمان وقوع مرگ و قیامت، مخصوص خداست. اگر انسان ها بدانند که مرگ آنها دور است و قیامت به این زودی برپا نمی شود، مغرور شده و بیشتر به گناه آلوده می شوند و اگر بدانند که قیامت به زودی برپا می شود، وحشت کرده و دست از کار و فعالیت بر می دارند، بنابراین ما که زمان مرگ و قیامت را نمی دانیم باید همواره آماده باشیم.

علم به نوزادن در رحم مادران، مخصوص خداست. گرچه دستگاه ها و آزمایش های علمی امروز نشان می دهند که جنین پسر است یا دختر؛ اما علم خداوند ازلی و نامحدود است؛ علاوه بر این، علم به «مَا فِي الْأَرْحَامِ» تنها مربوط به پسر یا دختر بودن جنین نیست، بلکه استعدادها، حالات، روحیات، و صدها دانستنی دیگر را نیز شامل می شود که با هیچ دستگاه و آزمایش و امکانات بشری، قابل دست یابی نیست.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «عرفت الله بفسخ العزائم و حل العقود» (۱)، خدا را با شکسته شدن اراده ها و تغییر تصمیم ها شناختم.

حضرت علی علیه السلام ذیل آیه فرمودند: «من قدم الی قدم» (۲)، یعنی انسان یک گام که بر می دارد، از گام آینده ی خود خیر ندارد.

پیام ها:

۱- علم بشر محدود است و قابل مقایسه با علم بی نهایت خداوند نیست. یَعْلَمُ ...

مَا تَدْرِي نَفْسٌ

۲- برنامه ریزی، تدبیر و تنظیم امور لازم است؛ اما قدرتی مافوق در کار است که انسان نمی داند فردا چه می شود. «وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا»

۳- هیچ کس به زمان و مکان مرگ خویش آگاه نیست. «وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ» (اگر در روایات می خوانیم که فلان ولی خدا، مکان یا زمان فوت یا شهادت خود را می دانست، آگاهی و علمی است که از طرف خداوند به او

ص: ۲۹۳

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۵۰.

۲- ۲. من لایحضر، ج ۱، ص ۱۳۹.

عطا شده است، وگرنه به طور استقلالی هیچ کس خیر ندارد.)

۴- به گفته ی کاهنان، فال بینان، کف بینان و پیشگویان در مورد آینده ی خود اعتماد نکنیم. «وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا»

۵- انسانی که نه از مرگ خود خبر دارد، نه از موقعیت فردای خود، چرا مغرور است؟ «مَا تَدْرِي نَفْسٌ ...»

۶- انسان باید همواره آماده ی حضور در صحنه و پاسخ گویی باشد. «وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ»

پروردگار!

قرآن را نور ما، قانون ما، امید ما، منطق ما، مایه ی تعقل و تفکر ما، موعظه ی ما، شفای ما، آرامش ما و نجات ما قرار بده.

آمین ربّ العالمین

«والحمد لله ربّ العالمین»

ص: ۲۹۴

این سوره، سی ایه دارد و در مکه نازل شده است.

این سوره یکی از ۲۹ سوره ای است که با حروف مقطعه آغاز و پس از آن از قرآن تجلیل شده است.

یکی از چهار سوره ای است که در آن آیه سجده ی واجب آمده است. طبق حدیثی که در مجمع البیان آمده رسول اکرم صلی الله علیه و آله هر شب قبل از خواب این سوره را با سوره ی مُلک تلاوت می فرمود.

همانند دیگر سوره های مکی، در این سوره نیز مباحث گسترده ای در مورد مبدأ و معاد و سرانجام کافران آمده است تا موجب تقویت ایمان مؤمنان و پایداری آنان در برابر فشار دشمنان گردد.

در آیه ۱۵، از رکوع و سجده به هنگام شب که مردم در خواب هستند، به عنوان ویژگی مؤمنان راستین یاد شده و قرائت این آیه نیز سجده واجب دارد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الم ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

الف، لام، میم. نازل کردن این کتاب که شکی در آن نیست، از سوی پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

در مورد حروف مقطعه، در آغاز سوره بقره به تفصیل سخن گفتیم؛ اما طبق بعضی روایات، حروف مقطعه از متشابهاتی است که علم آن مخصوص خدا و اولیای اوست. (۱)

سؤال: با توجه به شک و تردید و نسبت افترا و کذبی که مخالفان قرآن اظهار می داشتند و بعضی آیات نیز به آن اشاره می کند، چگونه این آیه می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ»؟

پاسخ: آیه می فرماید: در حَقَّائِیت قرآن و فرامین و معارف آن هیچ شک و شبهه ای راه ندارد، نه آنکه کسی در آن شک و تردید نکرده است. لذا در همان آیه ۲۳ سوره ی بقره می فرماید:

«وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ» هر گاه در شک هستید، سوره ای مانند یکی از سوره های قرآن بیاورید. به قول نویسنده ی تفسیر فی ظلال القرآن:

گل مصنوعی، گل طبیعی نمی شود، زیرا گل طبیعی به خودی خود گواه است که شکی در طبیعی بودن آن نیست.

ص: ۲۹۸

قرآن در این که از طرف خداوند است، بارها تأکید کرده، از جمله:

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱)

«تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ» (۲)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (۳)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» (۴)

«تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۵)

«تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ» (۶)

«تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى» (۷)

آری، کسی قرآن را نازل کرد که تمام هستی از اوست، بر همه چیز سلطه دارد، عزیز، رحیم، حکیم، علیم و حمید است.

پیام ها:

۱- قرآن در همان عصر نزول به صورت کتاب در آمده است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ»

۲- در حَقَّائِیت قرآن شکی راه ندارد، زیرا از سوی پروردگار جهانیان است.

«لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۳- ربوبیت خداوند، مقتضی فرستادن کتابی متقن و خلل ناپذیر است. تَنْزِيلٌ ... مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

۴- کتاب تشریح، با نظام تکوین هماهنگ است. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

۵- نزول کتاب برای رشد و کمال است، آن هم رشد و تربیت همه ی هستی. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۲۹۹

(۱-۱). شعراء، ۱۹۲.

(۲-۲). یس، ۵.

(۳-۳). زمر، ۱.

٤-٤. غافر، ٢.

٥-٥. فصلت، ٢.

٦-٦. فصلت، ٤٢.

٧-٧. طه، ٤.

أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾

آیا می گویند: (پیامبر) قرآن را به دروغ ساخته؟ بلکه آن همان حقّ منحصر به فرد است که از طرف پروردگارت می باشد تا قومی را که قبل از تو هیچ هشدار دهنده ای برایشان نیامده بود بترسانی، تا شاید هدایت یابند.

نکته ها:

«نَذِيرٍ» از «انذار» به ترساندن همراه با آگاهی گفته می شود، که همان هشدار است.

سؤال: با این که قرآن می فرماید: «وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ» (۱) هیچ امتی بدون پیامبر نبوده است، پس چگونه این آیه می فرماید: قبل از تو هیچ پیامبری برای مردم مکه نیامده بود؟

پاسخ: ۱. تا قبل از اسلام، ساکنان جزیره العرب و مردم مکه متشکل نشده و به صورت امت در نیامده بودند و پراکنده و متفرق زندگی می کردند.

۲. منظور آن است که قبل از تو پیامبر بزرگی که دعوت رسمی و علنی داشته باشد نیامده است، نه آنکه هیچ هشدار دهنده ای نیامده باشد.

پیام ها:

۱- نقل شبهات دینی و سخنان باطل، برای ردّ آن مانعی ندارد. «أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءُ»

۲- تکذیب قرآن، شیوه ی دائمی کفار است. «أَمْ يَقُولُونَ» ولی شما حقّ را بگویید و از هدایتشان مأیوس نشوید. «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»

۳- کفار، منطق ندارند و از حربه ی تهمت استفاده می کنند. «افْتِرَاءُ»

۴- در برابر تلاش مخالفان برای تضعیف حقّ، باید حقّ و پیروان حقّ را تقویت کرد. «بَلْ هُوَ الْحَقُّ»

ص: ۳۰۰

۵- سرچشمه ی حق، خداست. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۶- خداوند به شخص رسول اکرم صلی الله علیه و آله عنایت خاص دارد. «رَبُّكَ»

۷- از اهداف اصلی بعثت انبیا، انداز مردم است. «لِتُنذِرَ»

۸- آشنایی با گذشته ی مخاطبان، برای مبلّغ لازم است. «لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۹- انداز، برای هدایت است. «لِتُنذِرَ - لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»

۱۰- کتاب و پیامبر برای هدایت انسان کافی نیستند، این خود انسان است که باید زمینه و استعداد هدایت را در خود به وجود آورده و آن را انتخاب و اختیار کند. «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾

خداوند کسی است که آسمان ها و زمین و آنچه را میان آن دو است، در شش روز آفرید، سپس بر عرش استیلا یافت؛ برای شما جز او هیچ یاور و شفاعت کننده ای نیست، آیا متذکر نمی شوید (و پند نمی گیرید؟)

نکته ها:

در زبان عربی برای «روز» دو واژه به کار می رود: یکی «نهار» و یکی «یوم». اولی به معنای روز در مقابل شب است و دومی به مجموع روز و شب و دوره ای از شب ها و روزها نیز گفته می شود.

با آنکه خداوند می توانست آسمان و زمین را در یک لحظه بیافریند؛ اما او اراده کرده است که آفرینش موجودات به شکل تدریجی صورت گیرد. این آیه می فرماید: آفرینش آسمان ها و زمین در طی شش دوره صورت گرفته است.

۱- برای محو شرک، باید از قدرت لایزال الهی و آفرینش آسمان ها و زمین سخن گفت. «خَلَقَ - اِسْتَوَى - مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ»

۲- آفرینش و مدیریت هستی، از یکدیگر جدا نیست. «خَلَقَ - اِسْتَوَى»

۳- عرش، مرکز تدبیر و اداره ی جهان است. «اِسْتَوَى عَلَی الْعَرْشِ»

۴- یکی از راه های انذار این است که تکیه گاه ها و دل بستگی های مادی و غیر الهی، میان تهی و بی اثر معرفی شوند. لِتُنذِرَ ... مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ

۵- یکی از راه های انذار، یادآوری نعمت هاست. خَلَقَ ... أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار

۶- انسان در فطرت خود حقایقی را می یابد، لیکن باید با تذکر و یادآوری، او را غفلت زدایی نمود. «تَتَذَكَّرُونَ»

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يُعْرِجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾

(خداوند) امر (این جهان) را از آسمان به سوی زمین تدبیر می کند، سپس در روزی که مقدار آن هزار سال از سال هایی است که می شمردید، (نظام این عالم برچیده می شود و) به سوی او بالا می رود.

نکته ها:

سؤال: در آیه ۴ سوره ی معارج می خوانیم: ملائکه و روح در روزی که مقدار آن پنجاه هزار سال است، به سوی او عروج می کنند؛ این آیه می فرماید: مقدار آن روز، هزار سال است؟

پاسخ: الف: در حدیث می خوانیم: قیامت پنجاه موقف دارد و هر موقفی معادل هزار سال

دنیوی است و آیه ی مورد بحث تنها به یک موقف اشاره دارد. (۱)

ب: این آیه، در مورد عروج امر است و آن آیه، عروج ملائکه را می گوید؛ شاید عروج امر در روزی باشد که هزار سال است و قیامت نیست، ولی عروج فرشتگان در روز قیامت باشد که پنجاه هزار سال است.

پیام ها:

۱- مرکز مدیریت زمین آسمان است، برنامه ها از آن جا نازل می شود و به آن جا عروج می کند. **يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ... يَعْزُجُ إِلَيْهِ**

۲- توحید در ربوبیت، از توحید در خالقیت جدا نیست. **خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ - يُدَبِّرُ الْأَمْرَ**

۳- تدبیر الهی، دائمی است، نه مقطعی. **يُدَبِّرُ الْأَمْرَ**

۴- همان گونه که در آفرینش، همه چیز از او و به سوی اوست، **إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** تدبیر امور نیز از او و به سوی اوست. **مِنَ السَّمَاءِ - ثُمَّ يَعْزُجُ**

ذَلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۶)

اوست (خداوندی) که از پنهان و آشکار آگاه، (و) شکست ناپذیر و مهربان است.

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ (۷)

کسی که هر چه را آفرید نیکو آفرید، و آفرینش انسان را از گل آغاز کرد.

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (۸)

سپس (بقای) نسل او را از عصاره ای از آب پست و بی مقدار مقرر فرمود.

ص: ۳۰۳

ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

سپس (اندام) او را موزون ساخت و از روح خویش در وی دمید، و برای شما گوش و چشم ها و دل ها قرار داد، (ولی) اندکی از شما سپاس می گزارید.

نکته ها:

کلمه ی «سوی» از «تسواه»، به معنای ایجاد تعادل و تناسب و دوری از هر گونه افراط و تفریط است.

حقایق جهان برای ما دو گونه است: پیدا و نا پیدا؛ اما نزد خدا چیزی غایب و پنهان نیست.

پیام ها:

۱- قوانین حاکم بر جهان، براساس علم بی پایان الهی است. **يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ... عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ** (آری، تدبیر و اداره هر مجموعه ای به آگاهی از آن نیاز دارد).

۲- علم الهی، نسبت به پیدا و پنهان یکسان است. **«عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ»**

۳- قدرت الهی با مهر همراه است. **«الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»**

۴- همه ی آفریده ها نیکوست. **«أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ»** (حتی زهر در بدن مار یک ارزش است، درست مثل آب دهان که در دهان انسان نعمت است؛ اما اگر خارج شود، به هر کجا بیفتد یک اهانت است).

۵- همه چیز آفریده ی خداست. **«كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ»**

۶- ذکر جداگانه ی انسان، در کنار همه ی هستی، نشانه ی اهمیّت و ارزش ویژه ی انسان است. **«كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ - خَلَقَ الْإِنْسَانَ»**

۷- آنچه نطفه می شود، تنها یک سلول و اسپرم بیش نیست. **«سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ»**

۸- هنرمند، خداوند است که قطره ای آب ناچیز و پست، موجودی شریف و ارزشمند می سازد. **خَلَقَ ... مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ**

۹- آفرینش حضرت آدم با آفرینش بنی آدم متفاوت است. **«يَدَأُ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ»** (آفرینش حضرت آدم از خاک بود، ولی

نسل او از نطفه و آب آفریده شدند.)

۱۰- دریافت کمالات الهی، به آمادگی و تعادل نیاز دارد. (اَوَّلُ اِنْدَامِ مَوْزُونٍ، سپس دمیده شدن روح الهی) «ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ»

۱۱- از نشانه های شرافت انسان، دمیده شدن روح الهی در اوست. «مِنْ رُوحِهِ»

۱۲- آفرینش انسان اولیه تدریجی بوده است. «بَدَأَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ ... ثُمَّ سَوَّاهُ»

۱۳- وسعت دایره دید انسان بیش از گوش اوست. (انسان در یک لحظه نمی تواند دو صدا را مجزاً از هم بشنود، ولی می تواند چند چیز را با هم تماشا کند، به علاوه انسان از راه گوش تنها صدای اشیای و افراد را می شنود، ولی از راه چشم، موقعیت، رنگ، حجم، حرکت و سکون را می بیند.) («السَّمْعُ» مفرد و «الْاَبْصَارُ» جمع آمده است.)

۱۴- در میان اعضای بدن، آنچه وسیله ی شناخت و معرفت است، مهم تر است.

(لذا تنها نام گوش و چشم و دل برده شده است.) («السَّمْعُ وَ الْاَبْصَارُ وَ الْاَفْئِدَةُ»

۱۵- توجه به دوران های پیدایش انسان، راهی به سوی خودشناسی و خداشناسی و شکرگزاری است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

۱۶- انسان باید شکر گزار باشد، و گرنه سزاوار توبیخ است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

«وَ قَالُوا اِذَا ضَلَلْنَا فِي الْاَرْضِ اَنَا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ» (۱۰)

و گفتند: آیا همین که (پس از مرگ) در زمین (دفن و پوسیده و) گم شدیم، آیا آفرینش جدیدی خواهیم یافت؟ آری، آنان به ملاقات پروردگارشان کافرند.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که خداوند وسیله ی درک و فهم (چشم، گوش و دل) را به شما داد و سپس گلايه کرد که شما کم شکر می کنید. این آیه یکی از نمونه های ناسپاسی را بیان می کند که انسان با دیدن این همه قدرت نمایی خداوند، باز هم در برپایی قیامت تردید کنند.

۱- با نقل شبهات مخالفان و پاسخ قاطع به آنها، مؤمنان را بیمه و واکسینه کنیم.

□
قالوا ...

۲- آنچه مورد تردید منکران قیامت قرار می گرفت، معاد جسمانی بود. ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ ...

۳- شک و تردید خود را با دلایل روشن برطرف کنید و نگذارید به تخریب کشیده شود. أَ إِذَا ... بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ □

۴- کفار نیز تحت تدبیر ربوبیت خداوند هستند. «بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ» □

□
قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿۱۱﴾

بگو: فرشته‌ی مرگ که بر شما گمارده شده، جانتان را می گیرد، سپس به سوی پروردگارتان برگردانده می شوید.

نکته ها:

کلمه‌ی «توفی» به معنای باز پس گرفتن کامل چیزی است. با توجه به این که بدن مرده پس از مرگ در جای خود باقی می ماند، پس مراد از گرفتن به طور کامل، گرفتن روح است که حقیقت انسان است، او اگر رفت، انسان به طور کامل رفته است. بنابراین روح دارای اصالت و استقلال بوده و باقی است و در قیامت همین روح با ملحق شدن دوباره به جسم، برانگیخته خواهد شد.

قرآن درباره‌ی شیوه‌ی قبض روح، سه تعبیر دارد:

الف: در یک جا می فرماید: فرشتگان، جان و روح آدمی را می گیرند. «تَتَوَفَّاهُم الْمَلَائِكَةُ» (۱) □

ب: در آیه‌ی مورد بحث، مأمور قبض روح را فرشته‌ی ای به نام ملک الموت معرفی کرده است.

ج: در آیه‌ی ۴۲ سوره زمر این کار را به خداوند نسبت می دهد. «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ» □

ص: ۳۰۶

در جمع این سه آیه شاید بتوان گفت: فرشتگان، روح را می گیرند و آن را به ملک الموت تحویل می دهند و او به خدای متعال تحویل می دهد. چنانکه امام صادق علیه السلام در پاسخ این سؤال که در اطراف جهان افراد زیادی در آن واحد می میرند، چگونه ملک الموت در یک لحظه در همه جا حضور دارد؟ فرمودند: «او یارانی از فرشتگان دارد که روح مردم را از اطراف می گیرند، سپس ملک الموت ارواح را از فرشتگان تحویل می گیرد». (۱)

شاید هم درجات مردم سبب تفاوت قبض روح آنان می شود به این معنا که مردم عادی را فرشتگان و مردم با تقوا را ملک الموت و اولیای خدا را خداوند قبض روح می کند.

پیام ها:

۱- شبهات را بدون پاسخ نگذارید. قَالُوا ... قُلْ ...

۲- حقیقت انسان روح اوست، همین که روح قبض شد گویا انسان قبض شده است. «يَتَوَفَّاكُم»

۳- فرشتگان از انجام مأموریت، شانه خالی نمی کنند. «مَلَكِ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ»

۴- مرگ انسان و دفن او، گامی برای زنده شدن اوست، همان گونه که دفن بذر گامی برای سبز شدن است. «ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ»

۵- همان خدایی که جان ها را می گیرد، روزی با یک اراده، همه انسان ها را به سوی خود برمی گرداند. «تُرْجَعُونَ»

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ (۱۲)

و(چه صحنه ی دلخراشی است) اگر ببینی مجرمان را هنگامی که نزد پروردگارشان سرهای خود را به زیر افکنده(می گویند): پروردگارا! دیدیم و شنیدیم (آنچه را وعده کرده بودی)، پس ما را(به دنیا) بازگردان تا

ص: ۳۰۷

کار نیکو انجام دهیم، همانا ما به یقین رسیدیم.

نکته ها:

گرچه در این آیه، مجرمان تقاضای بازگشت به دنیا و انجام عمل صالح دارند؛ امّا چنانکه در آیه ۲۸ سوره ی انعام می خوانیم: آنها اگر به دنیا نیز برگردند باز تخلف می کنند. «وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

پیام ها:

۱- سرکشی امروز مجرمان، سرافکنندگی فردای قیامت را در پیش دارد، و این مایه ی تسلی پیامبر و مؤمنان است. «وَلَوْ تَرَىٰ»

۲- قیامت، روز سرافکنندگی و شرمندگی مجرمان است. «الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ»

۳- روز قیامت، روز اقرار است. «رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا»

۴- روز قیامت، روز کشف حقایق و باز شدن چشم ها و گوش هاست. (کسانی که چشم و گوش خود را بردیدن و شنیدن حق بسته بودند، در آن روز می گویند:

«أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا»

۵- آنچه در قیامت سبب نجات است، تنها عمل صالح است که جای آن دنیا است.

«فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا»

۶- دلیل جرم و گناه، باور نداشتن قیامت است. (آن جا می گویند: «إِنَّا مُوقِنُونَ» ولی چه سود؟)

«وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى وَ لَكِنَّ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» (۱۳)

و اگر می خواستیم هر کس را (به اجبار) به هدایت می رساندیم ولی (می خواهیم که هر کس خود راه خود را انتخاب کند). ولی (کافران بدانند

که) اراده قطعی من چنین است که دوزخ را (از افراد بی ایمان و گنهکار) از جن و انس پر خواهم کرد.

پیام ها:

۱- کارهای الهی با مشیت و اراده اوست. وَ لَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا ...

۲- پذیرفتن هدایت، باید اختیاری باشد نه اجباری. وَ لَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا ...

۳- مردم متفاوتند و هر شخصی هدایتی مخصوص خود دارد. «كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا»

۴- رحمت گسترده ی الهی، مانع قهر او نیست. «لَأَمْلَأَنَّ»

۵- جنّ مانند انسان، مورد تکلیف و مهر و قهر الهی است. «مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ»

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ «۱۴»

پس به خاطر آن که ملاقات چنین روزی را فراموش کردید (عذاب را) بچشید، ما (نیز) شمارا به دست فراموشی سپردیم، و عذاب دائمی را بچشید، به خاطر آنچه انجام می دادید.

نکته ها:

در دو آیه قبل، مجرمان تقاضای برگشت به دنیا را داشتند، شاید این آیه پاسخ ردی به درخواست آنان باشد.

نسبت فراموشی و نسیان به خداوند معنا ندارد، بنابراین، مراد از «نَسِيتُمْ» آن است که برخورد ما با شما فراموش کنندگان قیامت، برخورد کسی است که شما را به دست فراموشی سپرده است.

پیام ها:

۱- دلیل کیفر را به مجرمان تفهیم کنید. «فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ»

۲- کیفرهای الهی، عادلانه و مماثل است. «نَسِيتُمْ - نَسِينَا»

۳- یاد معاد، کلید نجات است و غفلت از آن، مایه ی گرفتاری است. ﴿بِمَا نَسِيتُمْ﴾

۴- سرچشمه ی اعمال فاسد، غفلت از معاد است. ﴿نَسِيتُمْ - كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

۵- استمرار عمل بد، موجب استمرار در عذاب دوزخ است. ﴿عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

۶- هر یک از موضع گیری ها و عملکردها، کیفی متناسب با خود دارد. (تکرار «فَلذُوقُوا»، نشان آن است که فراموش کردن قیامت، عذابی دارد و عملکرد انسان، عذابی دیگر).

﴿إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾ (۱۵)

تنها کسانی به آیات ما ایمان دارند که هرگاه این آیات به آنان یادآوری شود به شکل سجده رُخ بر خاک نهند و با ستایش پروردگارشان تسبیح گویند، و آنان تکبر نمی ورزند.

نکته ها:

در چهار سوره ی قرآن، به آیاتی می رسمیم که واجب است هنگام تلاوت آنها سجده کنیم.

این سوره ها عبارتند از: فصّیلت، نجم، علق و سجده که در اصطلاح به سوره های عزائم نامگذاری شده اند. طبق مکتب اهل بیت علیهم السلام، خواندن این چهار سوره در نماز بعد از حمد جایز نیست و کسانی که جنب یا حائض هستند نباید حتی یک آیه از این چهار سوره را تلاوت نمایند.

پیام ها:

۱- سجده عاشقانه و تسبیح و ستایش خداوند، نشانه ی مؤمن است. ﴿إِنَّمَا يُؤْمِنُ﴾

۲- قرآن در شیوه ی تبلیغ و ارشاد خود، در کنار ترسیم چهره ی مجرمان، نشانه های مؤمنان را نیز بیان می کند. ﴿الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا ...﴾

۳- تعلق نگرفتن هدایت خدا به گروهی از مردم، به خاطر تکبر خود آنهاست. لَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هِدَايَا... إِنَّمَا يُؤْمِنُ...
الَّذِينَ... هُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

۴- آیات الهی، با فطرت و خرد بشر هماهنگ است و تنها به تذکر نیاز دارد. إِذَا ذُكِّرُوا...

۵- سجده های مؤمنان، مخصوص هنگام نماز نیست. إِذَا ذُكِّرُوا... خَرُّوا

۶- در عبادت، هم زمان مطرح است، «إِذَا» هم زمینه، «ذُكِّرُوا» هم عمل. «خَرُّوا»

۷- سجده باید عاشقانه باشد. «خَرُّوا سُجَّدًا» گویا با تمام وجود به خاک می افتند.

۸- بهترین ذکر در حال سجده، تسبیح همراه با ستایش است. «سُجَّدًا وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ»

۹- سجده ای ارزش دارد که به دنبالش غرور و تکبر نباشد. خَرُّوا سُجَّدًا... وَ هُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ «۱۶»

(مؤمنان، به هنگام شب،) پهلوهایشان از بسترها دور می ماند(و) پروردگارش را از روی بیم و امید می خوانند، و از آنچه به آنان روزی داده ایم انفاق می کنند.

پیام ها:

۱- سحر خیزی و دل کندن از رختخواب، یکی دیگر از نشانه های مؤمنان است.

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ...

۲- عبادت هایی که با نوعی ریاضت و خفا همراه باشد ارزش بیشتری دارد.

«تَتَجَافَى»

۳- مؤمن، نه مأیوس است، نه مغرور، هم بیم دارد، هم امید. «يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَ طَمَعًا»

۴- تواضع، سحرخیزی و انفاق، خصلت دایمی مؤمنان است. «لَا يَسْتَكْبِرُونَ - يَدْعُونَ - يُنْفِقُونَ» (همه با صیغه ی مضارع آمده است).

۵- رابطه ی شبانه با خداوند، باید با رسیدگی به محرومان همراه باشد. «يَدْعُونَ - يُنْفِقُونَ»

۶- مورد انفاق، تنها مال نیست، بلکه شامل علم و آبرو و دیگر سرمایه های انسان نیز می شود. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۷)

هیچ کس نمی داند چه پاداش مهمی که مایه ی روشنی چشم هاست برای آنان نهفته است، این پاداش کارهایی است که انجام می دادند.

نکته ها:

قرآن در مورد میزان پاداش های الهی چند تعبیر دارد. یک جا «ضِعْفٌ» (۱) به معنای دو برابر، یک جا «أَضْعَافًا» (۲) به معنای چند برابر یک جا «عَشْرُ أَمْثَالِهَا» (۳) به معنای ده برابر و در جای دیگر تشبیه به دانه ای که هفت خوشه برآورد و در هر خوشه صد دانه باشد، یعنی هفتصد برابر؛ (۴) ولی این آیه فراتر از عدد و رقم را بازگو می کند و می فرماید: هیچ کس از پاداش این گروه از مؤمنان، که اهل نماز شب و انفاق هستند، آگاه نیست.

امام صادق علیه السلام فرمود: «ثواب هر کار نیکی در قرآن بیان شده است، مگر نماز شب؛ که جز خداوند کسی پاداش آن را نمی داند. سپس این آیه را تلاوت فرمود». (۵)

ص: ۳۱۲

۱- ۱. اعراف، ۳۸.

۲- ۲. بقره، ۲۴۵.

۳- ۳. انعام، ۱۶۰.

۴- ۴. بقره، ۲۶۱.

۵- ۵. تفاسیر مجمع البیان والمیزان.

- ۱- سحرخیزی، نماز شب، کمک به محرومان، بالاترین پاداش ها را دارد. «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ»
- ۲- برخی پاداش های الهی، برای ما قابل درک نیست. «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ»
- ۳- در شیوه ی تربیت، گاهی باید نوع و مقدار تشویق و پاداش مخفی باشد. «مَا أُخْفِيَ لَهُمْ»
- ۴- عبادت مخفی، پاداش های مخفی دارد. تَتَجَافَى... أُخْفِيَ لَهُمْ
- ۵- برای دریافت پاداش بی حساب، سختی سحرخیزی را بر خود هموار کنیم.
«تَتَجَافَى - أُخْفِيَ لَهُمْ»

۶- سعدیا گرچه سخندان و نصیحت گویی؛ به عمل کار برآید به سخندانی نیست.
«بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ «۱۸»

پس آیا کسی که مؤمن است مثل کسی است که فاسق است؟ (هرگز چنین نیست، این دو گروه) مساوی نیستند.

- ۱- در بیان حق، با طرح سؤال، از وجدان مردم کمک بگیرید. أَفَمَنْ كَانَ ...
- ۲- شیوه ی مقایسه، یکی از بهترین شیوه های آموزشی است. أَفَمَنْ كَانَ ... كَمَنْ كَانَ
- ۳- تنها کفار، مخالف مؤمنان نیستند، افراد فاسق نیز در جبهه ی مخالف قرار دارند. مُؤْمِنًا ... فَاسِقًا
- ۴- از مردم سؤال کنید، لیکن نظر حق خود را نیز اعلام کنید. «لَا يَسْتَوُونَ»
أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۹»

امّا کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند، پس برای پذیرایی از آنها جایگاهی از باغ‌ها (ی بهشت فراهم) است، به خاطر آنچه انجام می دادند.

وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَا لَهُمْ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنتُمْ بِهَا تُكذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

و اما کسانی که (از مدار ایمان خارج و) فاسق شدند، پس جایگاهشان آتش است، هر گاه اراده کنند که از آن بیرون آیند، در آن باز گردانده می شوند و به آنان گفته می شود: بچشید عذاب آتشی را که همواره تکذیبش می کردید.

نکته ها:

در آیه ۱۸ به طور سربسته فرمود: آیا مؤمن و فاسق یکسانند؟ در این آیات به تفصیل سرنوشت هر دو گروه را بیان می کند.

پیام ها:

۱- ایمان از عمل جدا نیست. آمَنُوا وَ عَمِلُوا ...

۲- مؤمن باید تمام کارهایش پسندیده باشد. «الضَّالِّحَاتِ»

۳- باغ های بهشتی، برای پذیرایی از مؤمنان است. «نَزْلًا»

۴- فاسق منکر قیامت همیشه در دوزخ خواهد ماند. كُلَّمَا أَرَادُوا ... أُعِيدُوا

۵- شکنجه ی جسمی دوزخیان، با تحقیر روحی آنان همراه است. «أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا»

وَلَنَذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَذْنِ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾

و البته ما غیر از آن عذاب بزرگ تر (در قیامت) از عذاب نزدیک (در این

دنیا) به آنان می چشاییم، تا شاید به سوی خدا باز گردند.

نکته ها:

عذاب دنیا، هم نزدیک است و هم کوچک. عذاب آخرت، هم دور است و هم بزرگ. طبق قاعده، باید در برابر کلمه ی «ادنی» کلمه ی «بعد» به کار رود ولی نمی توان گفت: قهر خدا دور است، لذا به جای کلمه ی «بعد» و صف «اکبر» آمده است؛ از طرف دیگر امکان داشت به جای کلمه ی «ادنی» کلمه ی «اصغر» بیاید تا با کلمه ی «اکبر» مناسب باشد ولی نمی توان قهر خدا را کوچک شمرد، لذا در یک جا کلمه ی «ادنی» به کار رفته و در یک جا کلمه «اکبر».

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «مراد از «الْعَذَابِ الْأَذْنَى» مصیبت ها، بیماری ها و رنج هایی است که انسان در دنیا به آن گرفتار می شود». (۱)

پیام ها:

۱- یکی از سنت های الهی، گرفتار کردن گنهکار برای توبه است. وَ لَنَذِيقَنَّهْمُ ...

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

۲- در تربیت، همیشه و همه جا، محبت کارساز نیست، گاهی برخورد تند و قهر لازم است. «الْعَذَابِ الْأَذْنَى»

۳- عذاب آخرت از همه ی عذاب های دنیوی بزرگ تر است. «الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ»

۴- تلخی های دنیوی باید زنگ بیدار باش و زمینه ی توبه قرار گیرد. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (راه بازگشت برای خلافکاران نیز باز است.)

۵- تلخی های دنیوی، با عدل الهی، منافاتی ندارد، زیرا بر اساس حکمت و برای اصلاح مردم است. وَ لَنَذِيقَنَّهْمُ ... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

۶- در تربیت، احتمال تأثیر کافی است و یقین لازم نیست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۷- با چشیدن عذاب های دنیوی، باز هم بازگشت خلافکاران از گناهان خود اجباری نیست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

ص: ۳۱۵

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

و کیست ستمکارتر از کسی که به آیات پروردگارش تذکر داده شود، ولی از آنها اعراض نماید؟ البته ما از تبهکاران انتقام می‌گیریم.

نکته‌ها:

در آیه ی ۱۵ خواندیم که هرگاه مؤمنان به آیات الهی تذکر داده شوند، بی‌درنگ به سجده می‌افتند؛ در برابر این گروه، کسانی هستند که این آیه می‌فرماید هنگام تذکر نسبت به آیات خداوند بی‌توجهی و اعراض می‌نمایند.

پیام‌ها:

۱- اعراض از تذکرات الهی، بالاترین ظلم به خود و جامعه است. «وَمَنْ أَظْلَمُ»

۲- خداوند، مؤمن و غیر مؤمن را هر کدام به نحوی تذکر می‌دهد. «ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا»، «ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ»

۳- بی‌اعتنایی گنهکار به تذکر، بدتر از گناه است. «ذُكِّرَ - أَعْرَضَ - أَظْلَمُ»

۴- رحمان و رحیم بودن خداوند، با قهر او منافاتی ندارد. «إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ»

۵- اعراض از آیات الهی جرم است و مجرم در معرض انتقام الهی قرار دارد.

«مُنتَقِمُونَ»

۶- تذکر و محبت کافی نیست، در مورد مجرمان، تنبیه و شدت عمل لازم است.

«مُنتَقِمُونَ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٢٣﴾

و همانا ما به موسی کتاب (آسمانی تورات) دادیم، پس در لقای او (با خدا و دریافت آیات الهی) شک نداشته باش، ما آن (کتاب) را برای بنی اسرائیل

نکته ها:

در این که مراد از جمله ی «فَلَا تَكُنْ فِي مَرْيَةِ مِنْ لِقَائِهِ» چیست، چند احتمال داده شده است، از جمله:

الف: در ملاقات حضرت موسی با خداوند و دریافت وحی شک نکن.

ب: در لقای قرآن و وحی شک نکن. (که مؤید آیه ۳ این سوره است)

ج: در لقای قیامت شک نکن. (که مؤید آیه ۱۰ و ۱۴ این سوره است)

پیام ها:

۱- رسالت پیامبر اسلام و نزول کتاب آسمانی، امر بی سابقه ای نبوده است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ»

۲- آگاهی از تاریخ انبیا، مایه تسلی و اطمینان خاطر است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى ...

فَلَا تَكُنْ

۳- درباره رهبر آسمانی، نباید هیچ گونه شک و تردیدی وجود داشته باشد.

«فَلَا تَكُنْ فِي مَرْيَةِ»

۴- تورات، برای هدایت بنی اسرائیل بوده است، نه جهانیان. «هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ»

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ (۲۴)

و از میان بنی اسرائیل پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما (مردم را) هدایت کنند؛ چون آنان، هم صبر کردند و هم به آیات ما یقین داشتند.

پیام ها:

۱- تعیین رهبری، از حقوق الهی است. جَعَلْنَا ... أَئِمَّةً

۲- محتوا، شیوه و محدوده ی هدایت را خداوند تعیین می کند. «يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا» (به)

۳- یقین و صبر، دو شرط لازم برای رهبری است. (رهبر باید به هدف یقین داشته باشد و تا آخرین مرحله مقاومت کند). صَبِرُوا ... يُوقُونَ

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ «۲۵»

همانا پروردگار تو میان مردم در قیامت در آنچه اختلاف داشتند داوری خواهد کرد.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند افراد لایق را رهبر و امام قرار می دهد. در این آیه می خوانیم: خداوند اختلافات مردم را در قیامت فیصله خواهد داد. شاید مراد از اختلاف، اختلاف در مسئله ی رهبری باشد و این که چرا با رهبران تعیین شده ی الهی لجاجت و مجادله کردند تا خداوند در قیامت به حسابشان برسد و این نوعی تهدید برای کسانی است که در برابر رهبران تعیین شده از طرف خداوند پرچم مخالفت بلند کردند.

پیام ها:

۱- فیصله دادن به اختلافات، از شئون ربوبی در قیامت است. «رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ»

۲- تمام اختلافات، در قیامت فیصله خواهد یافت. «يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۳- اختلافات دینی در دنیا حل نشدنی است. «يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۴- انسان ها در طول تاریخ، همواره اختلاف داشته اند. «كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

۵- رهبران دینی هرگز نسبت به کار خود و هدایت مردم دلسرد نشوند، زیرا اختلافات همیشه بوده است. «فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ «۲۶»

ص: ۳۱۸

آیا برایشان روشن نشده که ما قبيله های بسیاری را قبل از ایشان هلاک کردیم؟ با این که این ها در خانه های آن هلاک شدگان رفت و آمد دارند؛ البته در این (هلاکت ها و جایگزین شدن ها، عبرت ها و) نشانه هایی است، آیا نمی شنوند؟

نکته ها:

«قرون» جمع «قرن» به معنای قوم و ملتی است که در یک زمان زندگی می کرده اند.

در این آیه که مسأله ی هلاکت اقوام پیشین بیان شده و به تاریخ مربوط است باید پیام آن را با شنیدن دریافت کرد، لذا در پایان آیه می خوانیم: «أَفَلَا يَسْمَعُونَ» ولی در آیه ی بعد که سخن از سبز شدن زمین های بی گیاه است، پیام آیه را با دیدن دریافت می کنیم، لذا در پایان آیه می خوانیم: «أَفَلَا يُبْصِرُونَ»

پیام ها:

۱- مردم مکه از انقراض اقوام پیشین آگاه بودند و آثار به جای مانده از آنان در گذرگاه آنان بود، ولی عبرت نمی گرفتند. «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ»

۲- تحولات تاریخ، قانون مند است. (هلاکت اقوام پیشین از یک سو و سفارش به عبرت گرفتن دیگران از سوی دیگر، نشان دهنده ی آن است که حوادث تاریخی، تصادفی نیست، بلکه رمز و رازی دارد که باید به آن پی برد). «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ»

۳- سقوط قبایل سرکش، از بهترین مایه های هدایت آیندگان است. «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۴- قبایل سرکش و هلاک شده در تاریخ بسیارند. «كَمْ أَهْلَكْنَا ... مِنَ الْقُرُونِ»

۵- بازدید از آثار باستانی و آثار به جای مانده از اقوام پیشین مورد سفارش اسلام است؛ اما به شرط آنکه همراه پند و عبرت باشد، نه از روی غفلت. «أَوْ لَمْ يَهْدِ»

لَهُمْ - يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ»

۶- بهترین صحنه های عبرت آموز، آن جاست که خود انسان حضور دارد. «يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ»

۷- حفظ آثار باستانی نیاکان، برای عبرت آیندگان لازم است. «مَسَاكِينِهِمْ»

۸- عوامل عزت و ذلت اقوام گذشته را بررسی کنید و از آن درس عبرت بگیرید.

«إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً»

۹- سقوط ملّت ها و تمدن ها، جلوه ای از آیات الهی است. إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ ...

۱۰- اگر گوش شنوا باشد، خرابه های خاموش نیز برای ما پیام دارند.

«أَفَلَا يَسْمَعُونَ»

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرْزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ» (۲۷)

آیا ندیدند که ما آب را به سوی زمین بی گیاه می رانیم، پس به وسیله ی آن گیاهان را می رویانیم تا چهار پایانشان و خودشان از آن بخورند؟ پس آیا نمی بینند؟

نکته ها:

کلمه ی «جرز» به زمین کویری گفته می شود که ریشه ی گیاه در آن قطع شده باشد. (۱)

در آیه ی قبل، هلاکت سرکشان نشانه ی قدرت الهی شمرده شد و در این آیه آبادی زمین.

پیام ها:

۱- شیوه ی تربیتی قرآن آن است که از تحولات طبیعی برای هدایت مردم استفاده می کند. أَوْ لَمْ يَرَوْا ...

۲- حرکت ابرهای پر آب و بارش باران در مناطق دور از دریا تصادفی نیست،

ص: ۳۲۰

بلکه با اراده ی حکیمانه ی خداوند است. «أَنَا نَسُوقُ الْمَاءَ»

۳- زمین با آب حاصلخیز می شود «فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا» اما برخی دل ها با آن همه آیات عبرت آموز حاصلخیز نمی شود! «أَوْ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ»

۴- در بهره گیری مادی، حیوانات بر انسان ها مقدمند. «أَنْعَامُهُمْ وَ أَنْفُسُهُمْ» (حیوانات بیشتر می خورند، راحت تر می خورند، پختن و شستن و پوست کندن نیز ندارند!)

۵- اگر انسان بصیرت نداشته باشد، چه بهتر که نامش بعد از چهار پایان برده شود. «أَنْعَامُهُمْ وَ أَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ»

۶- از نظام بارش باران و رویش گیاهان، ساده نگذرید. «أَفَلَا يُبْصِرُونَ»

و يَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ «۲۸»

و کفار می پرسند: اگر راست می گوید، این پیروزی (شما) چه زمانی است؟

قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيْمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ «۲۹»

بگو: (بدانید که در) روز پیروزی، ایمان آوردن کسانی که کفر ورزیدند به حالشان سودی نخواهد داشت، و به آنان مهلت داده نخواهد شد.

فَأَعْرَضَ عَنْهُمْ وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظَرُونَ «۳۰»

پس، از آنان دوری کن و منتظر باش، که آنان نیز منتظرند.

نکته ها:

خداوند در آیات قبل فرمود: ما از مجرمان انتقام می گیریم و آنان را به کیفر می رسانیم. کفار به عنوان استهزا می پرسند: روز پیروزی شما مؤمنان و انتقام از ما چه روزی است؟ خداوند به این عمل و سخن آنان نیز پاسخ می دهد.

- ۱- به گفته های مخالفان دیگران پاسخ دهیم. يَقُولُونَ ... قُلْ
 - ۲- ایمان، در لحظه ی اضطرار سودی ندارد. لَا يَنْفَعُ ... إِيْمَانُهُمْ
 - ۳- گرچه مهلت دادن، از سنت های الهی است، «أَمْهَلُهُمْ رُؤِيْدًا» (۱) لیکن آن هم حدّ و مرزی دارد. «وَلَا هُمْ يُنْتَظَرُونَ»
 - ۴- بعد از استدلال و هشدار، آخرین مرحله، اعراض از منحرفان است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»
 - ۵- گذر زمان، مسایل و اختلافات میان پیروان حقّ و باطل را روشن می کند.
- «وَأَنْتَظِرُ»
- ۶- رهبر باید به آینده خوش بین و دلگرم باشد. «وَأَنْتَظِرُ»
 - ۷- کفّار همواره در انتظار شکست مسلمانان می باشند. «إِنَّهُمْ مُنْتَظَرُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۳۲۲

این سوره در مدینه نازل شده و هفتاد و سه آیه دارد.

یهودیان مدینه، مشرکان مکه و منافقان پنهان در میان مسلمانان، در سال پنجم هجری برای جنگ با مسلمانان متحد شدند و پیامبر و یارانش در برابر هجوم آنان، در اطراف مدینه خندق کردند.

این جنگ از آن جهت که توسط گروه های مختلف برنامه ریزی شد، جنگ احزاب، و از آن جهت که مسلمانان برای دفاع از خود، خندق کردند، به جنگ خندق معروف شد.

در مجموع، هفده آیه از این سوره درباره ی جنگ احزاب است و چون در آیات ۲۰ و ۲۲، سه بار کلمه ی احزاب به کار رفته، لذا این سوره، «احزاب» نام گرفته است.

علاوه بر جنگ احزاب، مسائلی در مورد ظهار و طلاق جاهلی، احکام پسرخواندگی، موضوع حجاب و توجه به معاد در این سوره مطرح شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾

ای پیامبر! از خداوند پروا کن و از کافران و منافقان اطاعت مکن که خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «أَيُّهَا» به دنبال حرف ندای «يَا» برای آن است که غیر از مخاطب، دیگران نیز متوجه باشند؛ وقتی گفته می شود: «یا رسول الله» مخاطب، تنها پیامبر است، ولی «یا ایها الرسول» یعنی: ای مردم! من پیامبر را صدا می زنم. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر اسلام، در پیشگاه خداوند مقام خاصی دارد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ» (در قرآن سایر انبیا با نام خوانده شده اند؛ یا ابراهیم! یا نوح! یا موسی! یا یحیی! ولی «یا محمد» در قرآن نیامده است.)

۲- حتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز، به موعظه ی الهی نیازمند است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ»

۳- دستور به پیامبر، در حقیقت دستور به پیروان است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ»

۴- با احیای معروف، جلو منکر را بگیریم. (اول، اطاعت از خدا، بعد دوری از کافران و منافقان) «اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ»

ص: ۳۲۶

۵- پیروی از کافران و منافقان، بی تقوایی است. «اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ»

۶- کفار و منافقان در نظر دارند به هر نحو ممکن نظر رهبران دینی را به خود جلب کنند. «لَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ»

۷- زمانی می توان با انحراف ها و پیشنهادهای سازشکارانه مبارزه کرد که ایمان و تقوا قوی باشد. «اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ»

۸- کافران و منافقان در یک خط هستند. «الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ»

۹- اطاعت از خدای علیم و حکیم توجیه دارد، «عَلِيمًا حَكِيمًا» ولی پیروی از کافران و منافقان بی علم و حکمت چه توجیهی دارد؟ اتَّقِ اللَّهَ ... عَلِيمًا حَكِيمًا

۱۰- سرچشمه ی دستورهای خداوند مبنی بر ترک اطاعت از کفار و منافقین، علم و حکمت اوست. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

وَ اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿۲﴾

و از آنچه از سوی پروردگارت به تو وحی می شود پیروی کن که خداوند به آنچه انجام می دهد آگاه است.

پیام ها:

۱- هرگاه راه انحرافی را می بندید، راه روشنی را باز بگذارید. «لَا تُطِعِ - وَ اتَّبِعْ»

۲- راه رسیدن به تقوا، تنها پیروی از وحی است. (در آیه ی قبل فرمود: «اتَّقِ اللَّهَ»، در این آیه می فرماید: «اتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ»)

۳- وحی، از شئون ربوبیت خداوند است. «مِنْ رَبِّكَ» (پیروی از وحی، وسیله ی رشد و تربیت شماس است.) «رَبِّكَ»

۴- ایمان به علم الهی، قوی ترین اهرم برای پیروی از وحی است. وَ اتَّبِعْ ... إِنَّ اللَّهَ ... خَبِيرًا

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٣﴾

و بر خداوند توکل کن، و همین بس که خداوند وکیل و نگهبان (تو) است.

مَّا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمْ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَمُ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ﴿٤﴾

خداوند برای هیچ مردی در درونش دو دل قرار نداده است؛ و هرگز همسرانی را که مورد «ظهار» قرار می دهید مادران شما قرار نداده؛ (و نیز) فرزند خوانده های شما را پسر (واقعی) شما قرار نداده است. این (قرار دادن همسر به منزله ی مادر و فرزند خوانده به منزله ی فرزند) سخنی است که شما به زبان می گوید، و خداوند حق می گوید و اوست که به راه (راست) هدایت می کند.

نکته ها:

«ادعیاء» جمع «دعی»، به معنای ادعا و نسبت فرزند و یا چیزی دیگر به دیگران است.

«ظهار» یعنی آنکه مردی به همسرش بگوید: تو همچون مادرم بر من حرام هستی. این کار که در زمان جاهلیت به عنوان نوعی طلاق رسم بوده، حرام است و کفاره دارد. برای توضیح بیشتر به کتاب های فقهی مراجعه کنید.

قرآن، احساسات و عواطف و گرایش های درونی را به قلب انسان نسبت می دهد.

پیام ها:

۱- پیروی نکردن از کافران و منافقان و پیروی از وحی، مشکلاتی دارد که راه مبارزه با آن توکل به خداست. «لَا تُطِيعِ - وَاتَّبِعِ - وَتَوَكَّلْ»

۲- سعی کنیم دلیل دستورها را بیان کنیم. «تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ - كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» (کسی که خدا دارد چه ندارد؟)

۳- گرایش های قلبی و فطری انسان، یک چیز بیشتر نیست و هر چه انسان بر خلاف آن بگوید یا عمل کند، نفاق شخصی اوست نه اراده ی الهی. و «مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ»

۴- در یک دل، دو دوستی متضاد جمع نمی شود. «مِنْ قَلْبَيْنِ» (دوستی و پیروی از وحی، با ولایت و پیروی از کافران و منافقان سازگار نیست).

۵- رابطه ی پدر و مادر با فرزند، یک رابطه ی حقیقی و طبیعی است نه تشریفاتی و قراردادی. (نه همسر، مثل مادر می شود، «مَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ» و نه فرزند خوانده، فرزند می شود. «مَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ»)

۶- یکی از وظایف انبیا، زدودن خرافات از جامعه است. «مَا جَعَلَ ... ذَلِكَ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ»

۷- معیار حق و باطل، وحی الهی است، نه رسم و رسوم و آداب و عادات اجتماعی. «ذَلِكَ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ»

أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَ مَوَالِيكُمْ وَ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَ لَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً» (۵)

آنان (پسر خواندگان) را به نام پدرانشان بخوانید، که این نزد خداوند عادلانه تر است، پس اگر پدرانشان را نمی شناسید، آنان برادران دینی و موالی شما هستند؛ و در آنچه (پیش از این) خطا کردید (و پسر خواندگان را فرزند خود دانستید) گناهی بر شما نیست، ولی در آنچه دل هایتان قصد و عمد داشته (مسئولید) و خداوند آمرزنده ی مهربان است.

پیام ها:

۱- رابطه ی نسبی افراد را با پدران واقعی شان حفظ کنیم. «ادْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ» (در

شناسنامه ی افراد باید نام پدرشان باشد.)

۲- با افرادی که پدرشان شناخته شده نیست، محترمانه، عاطفی و برادرانه رفتار کنیم. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ» (افرادی در جنگ ها اسیر و سپس مسلمان می شدند، ولی مسلمانان پدر آنان را نمی شناختند.)

۳- «برادر دینی»، یک اصطلاح قرآنی است. «فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»

۴- برده های آزاد شده ای را که پدرشان معلوم نیست، دوست و مولی بخوانید. «وَ مَوَالِيكُمْ»

۵- قصد، نیت و آگاهی، در ارتکاب جرم مؤثر است. «أَخْطَأْتُمْ - تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ»

۶- تغییر آگاهانه ی شناسنامه ها و نسبت ها جرم است. «وَ لَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ»

۷- به حساب نیاوردن گناهان غیر عمد و خطایی، برخاسته از آمرزندگی و مهربانی خداوند است. لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ ... وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

۸- مغفرت خداوند همراه با مهربانی و شفقت است. «غَفُورًا رَحِيمًا»

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا «۶»

پیامبر به مؤمنان از خودشان سزاوارتر است، و همسران او (در حرمت نکاح مانند) مادران مؤمنان محسوب می شوند، و در کتاب خداوند، خویشاوندان (نسبی) بعضی نسبت به بعضی از مؤمنان و مهاجران (که قبلاً بر اساس ایمان و هجرت ارث می بردند، در ارث بردن) اولویت دارند، مگر آن که بخواهید نسبت به دوستانتان نیکی کنید (و سهمی از اموال خود را در قالب وصیت به آنان بدهید)؛ این (حکم) در کتاب (الهی) نوشته شده است.

در تفسیر مجمع البیان می خوانیم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله میان مسلمانان (انصار و مهاجرین) عقد اخوت برقرار کرده بود، به گونه ای که مثل برادر حقیقی از یکدیگر ارث می بردند، زیرا مهاجران در آغاز، از وطن و اموال و بستگان خود دور شده بودند و عقد اخوت، این موارد را جبران می کرد تا آنکه آیه نازل شد و چنین ارثی را لغو کرد و فرمود: ملاک ارث بردن، خویشاوندی است.

هنگامی که فرمان پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد حرکت برای جنگ تبوک صادر شد، بعضی گفتند: ما باید از والدین خود اجازه بگیریم. این جمله نازل شد که «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ» (۱).

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز غدیر خم که به فرمان خداوند، حضرت علی علیه السلام را به جانشینی خود منصوب فرمود، قبل از معرفی و نصب آن حضرت، جمله ی «أ لست اولى بكم من انفسكم» را بیان فرمودند و از آنان اقرار گرفتند که آیا طبق آیه قرآن، من از شما حتی نسبت به خودتان اولویت ندارم؟! همه گفتند: بله.

آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «من كنت مولاة فهذا علی مولاة» (۲).

اولویت پیامبر بر مؤمنان، در مسایل حکومتی و فردی و تمام امور است. «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ» چنانکه در آیه ی ۳۶ همین سوره می خوانیم: برای هیچ زن و مرد با ایمانی در برابر قضاوت پیامبر حق انتخاب و اختیاری نیست. «مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ» در روایات بسیاری آمده است: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این اولویت را برای امامان معصوم علیهم السلام نیز قائل بودند. (۳)

در حدیث می خوانیم: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

«والذی نفسی بیده لا یؤمن احدکم حتی اکون احب الیه من نفسه و ماله و ولده و الناس اجمعین» سوگند به خدایی که جانم در دست اوست، ایمان هیچ یک از شما کامل نیست، مگر این که مرا از جان و مال و فرزند و از همه ی مردم بیشتر دوست داشته باشد. (۴)

ص: ۳۳۱

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. بحار، ج ۲۱، ص ۳۸۷.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر نمونه به نقل از فی ظلال.

۱- پیامبر، بر تمام مؤمنان ولایت کامل دارد و ولایت آن حضرت بر مردم، از ولایت خودشان بر امورشان برتر است. «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ» (در جامعه اسلامی، باید دین سالاری باشد).

۲- لازمه ی ایمان به خداوند، پذیرش ولایت رسول خداست. «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ»

۳- احترام همسران پیامبر لازم است. «أَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ» (حتی پس از رحلت پیامبر، کسی حق ندارد با همسران پیامبر ازدواج کند).

۴- قرار گرفتن همسران پیامبر به منزله ی مادر، سبب ارث بردن آنان از مردم نمی شود. «وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ»

۵- خویشاوندی و پیوندهای خانوادگی، اولویت آور است. «أُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ»

۶- قوانین ثابت ارث، مانع رسیدگی به وضعیت دوستان محروم نشود. «إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَيَّ أُولِيَاءِكُمْ مَعْرُوفًا»

۷- اولویت خویشاوندان در ارث، بعد از عمل به وصیت است. «وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ... إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا...» (آری، اگر فردی وصیت کرد که بخشی از مال او صرف دوستانش شود، اول باید به وصیت عمل شود و سپس تقسیم شود).

۸- احکام و مسایل حقوقی را در امور خانوادگی جدی بگیریم. «فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا»

۹- ثبت و ضبط امور، کاری الهی است. «فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا»

وَ إِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَ مِنْكَ وَ مِنْ نُوحٍ وَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَىٰ وَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ أَخَذْنَا مِنْهُمُ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾

(و به یاد آور) هنگامی که ما از پیامبران پیمان گرفتیم، (همچنین) از تو و از نوح و ابراهیم و موسی و عیسی فرزند مریم، و از همه ی آنان پیمانی استوار گرفتیم (که در ادای مسئولیت و دعوت کوتاهی نکنند).

نکته ها:

از میان پیامبران، پنج نفر اولوا العزم یعنی دارای کتاب و شریعت بوده و از جایگاه خاصی نزد خداوند برخوردار بوده اند، این آیه آنان را به خصوص نام برده است.

البته پیامبر اسلام قبل از بقیه بیان شده، که دالّ بر عظمتی دیگر است، (۱) چنانکه از مادر حضرت عیسی نام برده شده که بیانگر موقعیت ویژه حضرت مریم و تولّد معجزه آسای آن حضرت است.

پیام ها:

۱- برای آماده سازی روحی و تربیتی، آشنایی با تاریخ و سنت های الهی لازم است. (اگر ما از تو میثاق می گیریم، سنت و برنامه ی ما این است که از همه ی انبیا پیمان گرفته ایم.) «أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ»

۲- اگر پیامبر اولی بر مردم است، مسئولیت و پیمان سختی نیز بر عهده ی اوست.

«أَخَذْنَا - مِيثَاقَهُمْ وَ مِنْكَ» هر کس مقام برتری دارد، وظیفه اش سخت تر است.

(خداوند از همه ی انبیا میثاق گرفت ولی از پیامبران اولوا العزم، میثاق غلیظ گرفت.) «مِيثَاقًا غَلِيظًا»

لِيَسْئَلَ الصّٰدِقِيْنَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَ اَعَدَّ لِلْكَٰفِرِيْنَ عَذَابًا اَلِيْمًا» (۸)

(خداوند از پیامبران پیمان محکم گرفت) تا راستگويان را از صداقتشان (در ايمان و عمل صالح)، بازخواست کند؛ و برای کافران عذابی دردناک آماده کرده است.

نکته ها:

شاید مراد از صادقین، انبیا باشند، یعنی خداوند از آنان پیمان گرفت تا در قیامت طبق همان پیمان و اقرار بازخواست کند و شاید مراد این باشد که خداوند از انبیا در ابلاغ وحی

ص: ۳۳۳

الهی به مردم پیمان سخت گرفت تا بشود از صداقت یا کفر مردم بازخواست کرد.

در قرآن، صادقان جایگاه خاصی دارند که با تعبیر «صِدْقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» ، (۱) «أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ» (۲) و «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (۳) از آنان یاد شده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «در صورتی که راستگو از راستی اش سؤال می شود که به چه انگیزه ای بوده و بر طبق آن جزا داده می شود، پس حال دروغگو چگونه خواهد بود؟!» (۴)

در این آیه به جای آنکه در مقابل کافرین، مؤمنان قرار گیرد، صادقین آمده است. یعنی لازمه ی تفکیک ناپذیر ایمان، صداقت است.

پیام ها:

۱- پیمان گرفتن های الهی، هدفدار است و هدف، تفکیک صادقان از کافران است. «لَيَسْئَلَنَّ الصَّادِقِينَ - أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! نعمت خدا را بر خود به یاد آورید، آن گاه که (دشمنان شما در قالب) لشکریانی به سراغتان آمدند، ولی ما (برای دفاع از شما) تند بادی (سخت) و لشکریانی که آنها را نمی دیدید بر آنان فرستادیم، (و بدین وسیله دشمنان را قلع و قمع کردیم)، و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

ص: ۳۳۴

۱- ۱. احزاب، ۲۳.

۲- ۲. حجرات، ۱۵.

۳- ۳. توبه، ۱۱۹.

۴- ۴. تفاسیر مجمع البیان و برهان.

این آیه و شانزده آیه پس از آن، به جنگ احزاب مربوط است که در سال پنجم هجری واقع شد. در این جنگ که یهودیان و مشرکان و منافقان قصد کودتا و تصرف مدینه را داشتند، مسلمانان با پیشنهاد سلمان فارسی و موافقت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اطراف مدینه را خندق کردند و در برابر دشمن استقامت کردند. در حفر خندق نیز، اولین کلنگ را خود رسول الله به زمین زد و هر بار که بر اثر اصابت کلنگ به سنگ برقی می جهید، پیامبر پیروزی اسلام بر منطقه ای از جهان را بشارت می داد. خداوند در این نبرد به وسیله ی وزش باد و نزول فرشتگان مسلمانان را یاری کرد.

پیام ها:

۱- شرط دریافت امدادهای الهی، ایمان و تلاش است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ﴾ (مسلمانان آماده ی دفاع شدند، خندق کردند و سپس یاری شدند).

۲- یاد نعمت ها، مورد سفارش خداوند است. «اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ» یاد امدادهای الهی، روحیه ی رزمندگان را بالا می برد.

۳- انسان در معرض فراموشی نعمت است و به تذکر نیاز دارد. «اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ»

۴- پاسخ جنود را باید با جنود داد. ﴿جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ - فَأَرْسَلْنَا ... جُنُودًا﴾

۵- پیروزی ها را از خدا بدانیم. (۱) ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ﴾

۶- با اراده خداوند بادهای هم سرباز می شوند. «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا»

۷- فرشتگان، هم به مؤمنان دعا می کنند و هم آنان را بشارت و امداد می دهند.

﴿فَأَرْسَلْنَا - جُنُودًا﴾

۸- اگر خداوند ببیند که ما به وظیفه ی خود عمل می کنیم، امدادهای خود را بر ما نازل می کند. «كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا»

إِذْ جَاءُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا» (۱۰)

آن گاه که دشمنان از بالا- و پایین (شهر) شما به سراغتان آمدند (و مدینه را محاصره کردند)، و آن گاه که چشم ها (از ترس) خیره شده بود و جان ها به حنجره ها رسیده بود، و به خداوند گمان های (بدی) می بردید.

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا» (۱۱)

آن جا بود که مؤمنان آزمایش شدند و به لرزه ی سختی دچار شدند.

پیام ها:

۱- زمانی مزه ی الطاف الهی را می چشید که صحنه های تلخ را نزد خود مجسم کنید. «إِذْ جَاءُكُمْ - إِذْ زَاغَتِ»

۲- مسلمانان باید مراقب تمام مرزهای کشور خود باشند. «فَوْقَكُمْ - أَسْفَلَ مِنْكُمْ»

۳- حالت های روحی در جسم اثر می گذارد. (ترسیدن سبب می شود که چشم و دل کار عادی خود را از دست بدهند، خیره شدن چشم و تند شدن ضربان قلب نمونه آن است). «زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ»

۴- بعضی مؤمنان، به هنگام بروز پیش آمدهای سخت به قدرت خداوند سوءظن می برند. «تَظُنُّونَ بِاللَّهِ»

۵- مؤمن در معرض ابتلا و آزمایش است. «ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ»

۶- جنگ، ترس، وحشت و شرایط سخت، وسیله آزمایش اند. «هُنَالِكَ ابْتُلِيَ»

۷- در سختی ها، انسان ها شناخته و صف ها جدا می شوند. «هُنَالِكَ ابْتُلِيَ» (در میدان های جنگ، از حضور روشنفکرانها و منافقان خبری نبود).

۸- استواری انسان، در گرو استواری روحیه ی اوست. (اگر روح ضربه دید انسان متزلزل می شود). «زُلْزِلُوا»

وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ﴿۱۲﴾ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا ﴿۱۲﴾

و آن گاه که منافقان و کسانی که در روحشان بیماری (شک و تردید) بود، گفتند: خدا و پیامبرش جز وعده های فریبنده به ما ندادند.

پیام ها:

۱- تلاش های تبلیغاتی منافقان دائمی است. «يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ»

۲- مایوس کردن رزمندگان و تضعیف روحیه ی آنان، نشانه ی انحراف و نفاق است. «مَا وَعَدَنَا اللَّهُ ...»

۳- در میان یاران پیامبر، برخی دچار شک و تردید و برخی دچار نفاق و دورویی بودند. «مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا»

وَإِذْ قَالَتِ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿۱۳﴾

و آن گاه که گروهی از آنان گفتند: ای مردم مدینه! (در صحنه جنگ) برای شما جای ماندن نیست، پس برگردید. و گروهی از آنان از پیامبر اجازه (بازگشت) می خواستند (و) می گفتند: همانا خانه های ما بی حفاظ است. در حالی که بی حفاظ نبود و آنان جز فرار (از جنگ) قصد دیگری نداشتند.

پیام ها:

۱- گروهی از منافقان با شایعه پراکنی، «قَالَتِ طَائِفَةٌ ... لَا مُقَامَ لَكُمْ و گروهی با فرار از جبهه، «يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ» در صدد تضعیف روحیه مؤمنان بودند.

۲- از تبلیغات منافقان برای دلسرد کردن رزمندگان، غافل نباشیم. «لَا مُقَامَ لَكُمْ»

۳- فرمانده جنگ، شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بود. «يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ»

۴- قوای مسلح باید به قدری منظم باشد که هیچ کس حق خروج از لشکر را بدون مرخصی نداشته باشد. «يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ النَّبِيَّ»

۵- آرامش و امتیّت فکری و خانوادگی برای رزمنده به قدری ضروری است که منافقان، دغدغه آن را بهانه ترک جبهه خود قرار دادند. «إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ»

۶- کسی که از خانه و زندگی دل نکند، نمی تواند موفق باشد. «إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ»

۷- منافق، ترسو و بهانه گیر است. (به خاطر نداشتن شهامت، به جای موضع گیری صریح، بهانه گیری می کند). «بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ»

۸- دشمن از مذهب، علیه مذهب استفاده می کند. (بهانه ی منافقان «حفظ ناموس» بود که یک دستور مذهبی است). «بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ»

۹- وحی، افکار پلید منافقان را آشکار و آنان را رسوا می کند. «وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا»

وَلَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَأْتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا «۱۴»

و(آن منافقان و بیمار دلان چنان بودند که) اگر (دشمنان) از اطراف مدینه بر آنان وارد می شدند و از آنان تقاضای فتنه گری می کردند، به سرعت می پذیرفتند، و جز مدت کمی درنگ نمی کردند.

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤَلُّونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا «۱۵»

در حالی که آنان پیش از این با خداوند پیمان بسته بودند که (به دشمن) پشت نکنند؛ و پیمان الهی بازخواست شدنی است.

نکته ها:

فرار نکردن از جبهه و جنگ، «لَا يُؤَلُّونَ الْأَدْبَارَ» از شروط ایمان به خدا و پیامبر است؛

خداوند می فرماید: این عهد مورد بازخواست و سؤال واقع خواهد شد. «كَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا»

پیام ها:

۱- دشمن برای ایجاد فتنه از منافقان داخلی کمک می گیرد. «سُئِلُوا الْفِتْنَةَ»

۲- منافقان به راحتی از حقّ برگشته، به دشمن رو می کنند و فتنه به پا می نمایند.

«لَا تَوْهَا»

۳- پذیرش درخواست کافران به صورت عجولانه و بی تفکر، نشانه ی بی هویتی است. سئلوا ... مَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا

۴- پیمان بستن مهم نیست، وفاداری مهم است. عَاهَدُوا اللَّهَ ... لَا يُؤْلُونَ الْأَدْبَارَ

۵- پیمان خداوند را سرسری نگیریم که قطعاً مورد سؤال و توبیخ قرار می گیریم.

«كَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا»

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا «۱۶»

بگو: اگر از مرگ یا کشته شدن فرار کنید، این فرار هرگز برای شما سودی ندارد و (بر فرض که سودتان دهد) در آن صورت جز بهره اندکی نخواهید برد.

پیام ها:

۱- از مقدرات حتمی خداوند، نظیر مرگ نمی توان فرار کرد. لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ ... مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ

۲- به خاطر کامیابی زودگذر، سعادت ابدی را از دست ندهید. «لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا»

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا» (۱۷)

بگو: اگر خداوند برای شما رنجی یا رحمتی اراده کند، کیست که شما را در برابر (اراده) خداوند مصون بدارد؟ در حالی که آنان غیر از خداوند برای خود نه کارسازی می یابند و نه یاری دهنده ای.

نکته ها:

اراده خداوند در مورد بروز گرفتاری و سختی برای انسان بدین معناست که انسان با اختیار خود و انجام اعمال ناشایست (مانند فرار از جنگ)، خود را به سمت آتش قهر الهی می کشاند و چون تمام کارها به اراده ی الهی صورت می گیرد، این گرفتاری ها به خداوند نسبت داده می شود.

پیام ها:

۱- وجدان ها را با طرح سؤال بیدار کنید. قُلْ مَنْ ... يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ

۲- رحمت و عذاب، تلخی و شیرینی، در مدار اراده ی خداوند به انسان می رسد.

«أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا - أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً» (البته اراده ی سوء یا رحمت خداوند، با توجه به حکمت است.)

قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا» (۱۸)

بدون شك خداوند کسانی از شما که مردم را (از جبهه و جهاد) باز می داشتند و کسانی را که به برادران خود می گفتند: به سوی ما بیاید (و خود را به کشتن ندهید) به خوبی می شناسد؛ (آنان ضعیف و ترسو هستند) و جز اندکی به جبهه نمی روند.

«معوق» به معنای باز دارنده و «بأس» به معنای سختی و میدان کارزار و جهاد است.

در قرآن به انواع برادری اشاره شده است:

الف: برادری طبیعی که از طریق والدین می باشد.

ب: برادری دینی که به واسطه ی هم کیشی حاصل می شود «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۱)

ج: برادری سیاسی و حزبی که در این آیه به آن اشاره شده است.

د: برادری رفتاری که به واسطه ی پیروی حاصل می شود. چنانکه مبدّرین، برادران شیطان معرفی شده اند. «إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» (۲)

مراد از جمله «الْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ»، دعوت منافقان از مسلمانان ضعیف الایمان برای ترک جبهه است.

پیام ها:

۱- خداوند به تمام حرکات و تبلیغات سوء دشمنان، آگاه است. «يَعْلَمُ اللَّهُ»

۲- منافقان بزدل که خود از جبهه فرار می کنند، مانع حضور دیگران در جبهه می شوند. الْمُعْوِقِينَ ... الْقَائِلِينَ

۳- هر گونه دلسرد کردن رزمندگان، نزد خداوند گناه است. يَعْلَمُ اللَّهُ ... الْقَائِلِينَ ...

هَلُمَّ إِلَيْنَا

۴- جبهه رفتن مهم نیست، جبهه ماندن مهم است. «لَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا»

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنظَرُونَ إِلَيْكَ تَتَدَوَّرُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (۱۹)

ص: ۳۴۱

۱- ۱. حجرات، ۱۰.

۲- ۲. اسراء، ۲۷.

در حالی آنان بر یاری شما بخیل هستند، که هرگاه (لحظات) بیم (و جنگ) پیش آید، آنان را می بینی چنان به تو می نگرند که چشمانشان (در حدقه) می چرخد، همچون کسی که مرگ او را فرا گرفته، پس همین که ترس از میان رفت، زبان های تند و خشن (خود را) بر شما می گشایند، در حالی که نسبت به خیر (مال و غنیمت) بخیل هستند، آنان ایمان (واقعی) ندارند و خداوند اعمالشان را محو نموده؛ و این کار بر خداوند آسان است.

نکته ها:

کلمه ی «أَشِحَّةٌ» جمع «شحیح» از «شح» به معنای بخلی است که همراه با حرص باشد.

«سَيَلْقَوُكُمْ» از «سَلِقَ»، به معنای مغلوب کردن و شکست دادن است، یعنی می خواهند با تبلیغات و زخم زبان خود مسلمانان را مغلوب کنند و شکست دهند. «حِدَادٍ» جمع «حدید» به معنای تیز و خشن است.

پیام ها:

۱- منافقان، هرگز خیرخواه شما نیستند؛ به هنگام خطر از کمک و حضور در جبهه بخل می ورزند، «أَشِحَّةٌ عَلَيْكُمْ» و پس از برطرف شدن خطر، به جمع غنائم حریص هستند. «أَشِحَّةٌ عَلَى الْخَيْرِ»

۲- منافقان، تلخی ها را از جانب پیامبر و مسلمانان می بینند. فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ ...

يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ

۳- منافقان در شرایط بحرانی تعادل خود را از دست می دهند. فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ ...

تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ

۴- حالات روحی، در چهره ی انسان اثر می گذارد. «تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ»

۵- منافقان، کم کار و پرگو هستند. هنگام جنگ و سختی ترسوترین مردم و هنگام آرامش طلبکارترین مردم هستند. «أَشِحَّةٌ عَلَيْكُمْ - أَشِحَّةٌ عَلَى الْخَيْرِ»

۶- ترس، بخل، زخم زبان و توقع نابجا از نشانه های بارز منافقان است. «أَشِحَّةٌ -

تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ - بِاللِّسْنَةِ حَدَادٍ»

۷- حبط اعمال گناهکاران، حکیمانه و بر اساس عملکرد خود انسان است. «لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ»

۸- نفاق، عامل حبط و تباه شدن اعمال است. «فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ»

۹- رفتار منافقان، (بخل، زخم زبان و دلسرد کردن مردم از حضور در جبهه و...) نمی تواند مشکلی برای اراده خداوند به وجود آورد. «كَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا»

يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْتَأْذِنُ بَدُونَ لَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا» (۲۰)

(آنها به قدری وحشت زده شده اند که) می پندارند احزاب (مشرك و يهود مهاجم) هنوز پراکنده نشده اند و اگر (بار دیگر) دسته های دشمن (به سراغ مسلمانان) آید، دوست دارند کاش میان اعراب بادیه نشین بودند (و درگیر جنگ نمی شدند) و تنها از اخبار (مربوط به) شما جويا می شدند و این افراد اگر در میان شما بودند جز اندکی نمی جنگیدند.

نکته ها:

به عرب شهر نشین «عربی» و به عرب بادیه نشین «اعرابی» گویند. کلمه ی «بَادُونَ» جمع «بادی» است و به کسی گفته می شود که در بادیه و بیابان ساکن باشد.

پیام ها:

۱- افراد ترسو و سست ایمان، همواره دشمن را قوی تر از مسلمانان تصور می کنند. (منافقان گمان می کردند تا احزاب یهود و مشرك مدینه را فتح نکنند پراکنده نخواهند شد). «يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا»

۲- خود باختگی، قدرت فهم واقعیات را از انسان می گیرد. يَحْسَبُونَ ... لَمْ يَذْهَبُوا

۳- افراد سست ایمان، زندگی در جوامع دور از فرهنگ را بر زندگی در جامعه ی دینی، ترجیح می دهند. «يُودُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ»

۴- افراد سست ایمان به جای حضور در صحنه جامعه، به خواندن روزنامه ها و شنیدن اخبار رادیوها سرگرمند. «يَشْتَلُونَ عَنِ الْبَائِكُمْ»

۵- افراد سست ایمان، اهل نبرد و استقامت نیستند. «مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلاً»

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً» (۲۱)

همانا برای شما در (سیره ی) رسول خدا الگو و سرمشقی نیکوست، (البته) برای کسانی که به خدا و روز قیامت امید دارند و خدا را بسیار یاد می کنند.

نکته ها:

«أُسْوَةٌ» در مورد تأسی و پیروی کردن از دیگران در کارهای خوب به کار می رود. در قرآن دوبار این کلمه درباره ی دو پیامبر عظیم الشان آمده است: یکی درباره حضرت ابراهیم علیه السلام و دیگری درباره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله. جالب آن که اسوه بودن حضرت ابراهیم در برائت از شرک و مشرکان است و اسوه بودن پیامبر اسلام در آیات مربوط به ایستادگی در برابر دشمن مطرح شده است.

نقش پیامبر در جنگ احزاب، الگوی فرماندهان است: هدایت لشکر، امید دادن، خندق کردن، شعار حماسی دادن، به دشمن نزدیک بودن و استقامت نمودن. حضرت علی علیه السلام فرمود: در هنگامه ی نبرد، خود را در پناه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار می دادیم و آن حضرت از همه ی ما به دشمن نزدیک تر بود. «اتقینا برسول الله صلی الله علیه و آله فلم یکن منا اقرب الی العدو منه» (۱)

این آیه در میان آیات جنگ احزاب است؛ اما الگو بودن پیامبر، اختصاص به مورد جنگ

ص: ۳۴۴

ندارد و پیامبر در همه ی زمینه ها، بهترین الگو برای مؤمنان است.

پیام ها:

۱- در الگو بودن پیامبر شک نکنید. «لَقَدْ»

۲- الگو بودن پیامبر، دائمی است. «كَانَ»

۳- گفتار، رفتار و سکوت معنادار پیامبر حجت است. «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

۴- معرفی الگو، یکی از شیوه های تربیت است. «لَكُمْ - أُسْوَةٌ»

۵- باید الگوی خوب معرفی کنیم، تا مردم به سراغ الگوهای بدلی نروند. «رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ»

۶- بهترین شیوه ی تبلیغ، دعوت عملی است. «أُسْوَةٌ»

۷- کسانی می توانند پیامبر اکرم را الگو قرار دهند که قلبشان سرشار از ایمان و یاد خدا باشد. لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ ...

۸- الگوها هر چه عزیز باشند؛ اما نباید انسان خدا را فراموش کند. «رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ - ذَكَرَ اللَّهُ كَثِيرًا»

وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾

و همین که مؤمنان دسته های لشکر دشمن را دیدند، گفتند: این همان است که خدا و رسولش به ما وعده داده، و خدا و رسولش راست گفتند. و (دیدن لشکر مهاجم) جز بر ایمان و تسلیم آنان نیفزود.

نکته ها:

در آیه ی ۱۲ خواندیم که منافقان و بیمار دلان وعده های پیامبر را فریب نامیدند، ولی در این آیه مؤمنان، این وعده ها را واقعی و صادق می دانند.

در دو آیه قبل بیان شد که گروهی از افراد سست ایمان آرزو داشتند هنگام حمله ی دشمن، در مناطق دور از جبهه بودند، ولی در این آیه می فرماید: مؤمنان با دیدن دشمن، به ایمان و تسلیمشان در برابر خدا افزوده می شود.

پیام ها:

- ۱- ایمان عامل قدرت است. رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا ...
- ۲- منافقان، دشمنی را که حضور ندارد، حاضر می پندارند؛ «يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا» ولی مؤمنان، دشمنان موجود و مهاجم را ناچیز می شمرند. وَ لَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ ... هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ
- ۳- هجوم دشمنان متحد، برای مؤمن غیر منتظره نیست. «هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ»
- ۴- سخن رسول خدا، همان سخن خداست. «وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ»
- ۵- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مسلمانان را از وقوع جنگ احزاب باخبر نموده بود. «هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ»
- ۶- مؤمنان، تحقق وعده های خدا و رسولش را حتمی می دانند. «وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ - صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ»
- ۷- جبهه و جنگ برای مؤمن، بستر رشد و ترقی است. «مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَ تَسْلِيمًا»
- ۸- مؤمنان، از تعداد و تشکل دشمنان نمی ترسند. «مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا»
- ۹- ایمان و تسلیم دارای درجات و مراتبی است. «مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَ تَسْلِيمًا»
- ۱۰- تحقق یافتن وعده های خدا و رسول، بر ایمان مؤمنان می افزاید. وَ لَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ ... مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَ تَسْلِيمًا

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

از میان مؤمنان مردانی هستند که آنچه را با خداوند پیمان بسته بودند صادقانه وفا کردند (و خود را آماده ی جهاد نمودند)، برخی از آنان پیمانشان را عمل کردند (و به شهادت رسیدند) و بعضی دیگر در انتظار (شهادت) هستند، و هرگز عقیده و پیمان خود را تغییر ندادند.

نکته ها:

کلمه ی «نحب» دارای معانی زیادی است ولی در این جا به معنای نذر و عهد و پیمانی است که چه بسا انجام آن منجر به مرگ یا خطر بزرگی شود.

در برابر گروهی که خواهان زندگی در رفاه بودند، «يُودُوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ» (۱) گروهی در انتظار شهادتند. «وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ»

امام حسین علیه السلام در کربلا هنگام وداع با اصحابش و گاهی بالای سر شهدا این آیه را تلاوت می فرمود. (۲)

پیام ها:

۱- همه ی اصحاب پیامبر و مؤمنان در یک درجه نیستند. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۲- نقل کمالات دیگران یکی از راه های تربیت است. «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ ...»

۳- دفاع از حق تا مرز شهادت، نشانه ی صداقت در ایمان است. «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ»

۴- تعهد، لازم الاجرا و عمل به آن نشانه صداقت است. «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا»

۵- بزرگداشت شهدا، پیام و درسی قرآنی است. «فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ»

۶- انتظار شهادت نیز یک ارزش است. «وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ» آمادگی برای لقای

ص: ۳۴۷

۱- ۱. احزاب، ۲۰.

۲- ۲. تفسیر کنزالدقائق.

خداوند، از صفات مؤمنان است.

۷- باب شهادت باز است. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ»

۸- شهادت برخی مؤمنان، عامل عقب نشینی یا دلسردی دیگر مؤمنان نمی شود.

(مؤمن با این که شهادت دوستان و عزیزان خود را می بیند، باز خود در انتظار شهادت است) «وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ»

۹- مؤمنان واقعی پایبند عهد و پیمان خود با خدا هستند و هیچ چیز حتی شهادت دوستان و عزیزان، روحیه آنان را تغییر نمی دهد. «وَمَا بَدَلُوا تَبْدِيلًا»

لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنْ اللَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾

تا خداوند صادقان را به خاطر صداقتشان پاداش دهد، و منافقان را اگر بخواهد عذاب کند یا (اگر توبه کنند) لطف خود را بر آنان باز گرداند زیرا که خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

کلمه توبه اگر با حرف «الی» بیاید، منظور توبه بندگان به درگاه خداوند است و اگر با «علی» بیاید، منظور توجه و لطف خداوند به بندگان است. «يَتُوبَ عَلَيْهِمْ»

پیام ها:

۱- حوادث تلخ و سخت هدفدار است، تا استعدادها شکوفا شود و انسان با کوشش و تلاش به پاداش برسد. «لِيَجْزِيَ»

۲- با پاداش دادن به راستگویان، دیگران را به صداقت تشویق کنیم. «لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ»

۳- نجات در راستگویی است. لِيَجْزِيَ ... بِصِدْقِهِمْ

۴- دریافت پاداش بر اساس صداقت در عمل است. «بِصِدْقِهِمْ»

۵- بشارت، قبل از انذار است. «لِيَجْزِيَ - يُعَذَّبَ»

۶- هیچ عملی بدون پاداش نیست. (نه صدق صادقین و نه نفاق منافقین) «لِيَجْزِيَ - يُعَذَّبَ»

۷- لطف خداوند، از منافقان نیز دور نیست، به شرط آنکه خود بخواند. «أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ»

۸- توبه پذیری خداوند، با لطف او همراه است. «غَفُورًا رَحِيمًا»

وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْفِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾

و خداوند کسانی را که کفر ورزیدند با دلی پر از خشم برگرداند، بدون آن که هیچ خیری (پیروزی و غنیمتی) به دست آورند، و خداوند مؤمنان را از جنگ بی نیاز ساخت (و آنان را پیروز کرد)، و خداوند، توانای شکست ناپذیر است.

نکته ها:

در جنگ احزاب، همین که حضرت علی علیه السلام «عمرین عبود»، پهلوان نامی عرب را که از خندق گذشت به قتل رساند، آنها حساب کار خود را کرده، باز گشتند.

پیام ها:

۱- از همبستگی دشمنان نهراسیم. «رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا» با این که در جنگ احزاب، سه گروه مشرکان، یهودیان و منافقان علیه مسلمانان متحد شدند، ولی بدون دست یابی به پیروزی و غنائم سرگشته برگشتند.

۲- فراز و نشیب جنگ ها از تحت اراده الهی خارج نیست. «رَدَّ اللَّهُ - كَفَى اللَّهُ»

۳- در جنگ احزاب (خندق)، امدادهای غیبی در کار بود. «رَدَّ اللَّهُ - كَفَى اللَّهُ»

۴- گاهی باید از نگاه مخالف سخن گفت. «لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا» پیروزی بر اسلام و

گرفتن غنایم، از دیدگاه کفار خیر بود.

۵- هدف جنگ های دشمن، رسیدن به پیروزی یا کسب غنائم، کشور گشایی و یا حفظ منافع خود است. «لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا» ولی هدف جنگ های اسلامی، «إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ» (۱) است یعنی: یا انجام وظیفه ی دینی و دعوت و ارشاد ناآگاهان و رفع موانع گسترش حق و یا رسیدن به شهادت و لقای حق.

۶- سرچشمه ی عزت و قدرت مسلمانان، خداست. «كَفَى اللَّهُ - كَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا»

وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَّاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقًا» (۲۶)

و خداوند کسانی از اهل کتاب (یهودیان) را که از مشرکان عرب پشتیبانی می کردند، از برج و قلعه های مرتفعشان پایین کشید و در دل های آنان ترس و وحشت افکند، (که در نتیجه شما مسلمانان) گروهی (از آنان) را کشتید و گروهی را اسیر کردید.

وَ أَوْزَكُكُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِيَارَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ وَ أَرْضًا لَمْ تَطُوهَا وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيًّا كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا» (۲۷)

و سرزمین آنان و خانه ها و اموالشان و (نیز) زمینی را که در آن گام ننهاده بودید در اختیار شما گذاشت، و خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

«صیاصی» جمع «صیصه» به معنای قلعه های محکم است و به هر وسیله ی دفاعی مثل شاخ گاو و شاخک های پای خروس نیز گفته می شود.

این آیه اشاره به غزوه ی بنی قریظه دارد یهود بنی قریظه در جنگ احزاب به خیال

ص: ۳۵۰

پیروزی، پیمان خود را با مسلمانان شکستند و در قالب ستون پنجم دشمن به مشرکان مکه در جنگ احزاب کمک کردند ولی با رسوایی، شکست خوردند و تسلیم شدند.

در مدینه سه طایفه یهودی بودند به نام های: «بنی قینقاع» «بنی نضیر» و «بنی قریظه» که هر سه با مسلمانان پیمان داشتند. در سال دوم بنی قینقاع پیمان شکنی کرده، با مسلمانان جنگ نمودند و شکست خوردند و از مدینه خارج شده، به سوی شام رفتند. در سال چهارم، بنی نضیر جنگیدند و شکست خوردند و به سوی شام رفتند و خیبر و مدینه را خالی کردند. در سال پنجم بنی قریظه پیمان خود را شکستند و با مشرکان همکاری نمودند که با شکست احزاب دلهره ای بر آنان حاکم شد. مسلمانان بعد از پیروزی بر احزاب، قلعه های آنان را محاصره کردند و پس از ۲۵ روز آنها را از مدینه بیرون راندند و برای همیشه مدینه از پلید طوایف یهود پیمان شکن پاک شد. (۱)

جنگ با بنی قریظه برکاتی داشت از جمله:

الف: آخرین گروه یهود برای همیشه از مدینه خارج شدند.

ب: اموال فراوانی از دشمن نصیب مسلمانان شد.

ج: جایگاه مسلمانان تثبیت و روشن شد که هر کس با آنان پیمان شکنی کند بدبخت می شود.

پیام ها:

۱- از نیروهای نفوذی و ستون پنجم دشمن نباید غافل شد. «وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ»

۲- همزیستی مسالمت آمیز با اهل کتاب، تا زمانی است که آنان یاور مخالفان نباشند. «وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»

۳- پیروزی از جانب خداوند است. «وَ أَنْزَلَ»

۴- قلعه های محکم و بلند دشمن، فتح شدنی است. «وَ أَنْزَلَ ... مِنْ صِيَاصِيهِمْ»

۵- اهل کتاب یهود با آن که با مسلمانان مرز مشترک خداپرستی و ایمان به معاد

ص: ۳۵۱

داشتند ولی به حمایت مشرکان برخاستند. «ظَاهِرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»

۶- تنها به دشمن رو در رو فکر نکنید، بلکه متوجه حامیان آنان نیز باشید.

□
«ظَاهِرُوهُمْ»

۷- یکی از امدادهای غیبی خداوند در جنگ ها، ایجاد رعب در دل دشمنان است.

«قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ»

۸- روحیه رزمنده در شکست یا پیروزی جبهه نقش اصلی را دارد. فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ ... تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزُوجَكُ إِن كُنْتَن تَرِدُنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتَّعَنَّ وَ أَسْرَحُكَنَّ سَرَّاحًا جَمِيلًا (۲۸)

ای پیامبر! به همسران بگو: اگر شما زندگی دنیا و زینت (و زرق و برق) آن را می خواهید، بیایید تا شما را (با پرداخت مهرتان) بهره مند سازم و به وجهی نیکو (بدون قهر و خشونت) رهایتان کنم.

نکته ها:

به دنبال کسب غنائم جنگی به وسیله ی مسلمانان، همسران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به توسعه ی زندگی رو آوردند و از آن حضرت وسایل و امکانات رفاهی طلب کردند. رسول خدا با خواسته آنان مخالفت کرد و به مدت یک ماه از آنان فاصله گرفت تا آیات مورد بحث نازل شد.

پیام ها:

۱- زندگی رهبر مسلمانان باید ساده باشد. (موقعیت دینی و اجتماعی، برای انسان وظیفه ی خاصی به وجود می آورد). إِن كُنْتَن تَرِدُنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... أَسْرَحُكَنَّ

۲- رهبر مسلمانان نباید تحت تأثیر تقاضاهای نابجای همسرش قرار گیرد. «قُلْ لَأَزُوجَكُ»

۳- رشد درآمد بیت المال، نباید توقع بستگان رهبر را بالا ببرد. «قُلْ لَأَزُوجَكُ»

۴- نه تنها رهبر جامعه اسلامی، بلکه وابستگان او نیز تحت نظر و توجه مردم قرار دارند. «قُلْ لَأَزُوًّا جَكَ»

۵- مسئولیت های الهی، فوق مسئولیت های خانوادگی است. (گاهی به خاطر قداست رهبری، باید از مسایل عاطفی و خانوادگی گذشت). «قُلْ لَأَزُوًّا جَكَ»

۶- زن آزاد است؛ می تواند با زندگی ساده، ولی همراه با سعادت بماند و می تواند راه دیگری را انتخاب کند. «إِنْ كُنْتُمْ تُرِدْنَ ... أَسْرَحُكُنَّ»

۷- در برابر تقاضای نابجای همسر، نظر قطعی خود را صریح و روشن اعلام کنید. «إِنْ كُنْتُمْ تُرِدْنَ» (با قاطعیت ولی همراه با مهربانی و عدالت، توقعات بی جا را از بین ببرید).

۸- هنگام دسترسی به بیت المال و غنائم، با برخورد قاطع با خانواده و نزدیکان جلو توقع و انتظارات بی مورد دیگران را بگیریم. «إِنْ كُنْتُمْ ... فَتَعَالَيْنَ أُمَتُّكُنَّ»

۹- اگر زنی زندگی ساده و سالم را تحمیل نکرد، با رعایت عدالت و انصاف طلاقش دهید و به ادامه ی زندگی مجبورش نکنید. «إِنْ كُنْتُمْ ... أُمْتُّكُنَّ وَأَسْرَحُكُنَّ»

۱۰- خطر دنیا گرایی، حتی خاندان نبوت را تهدید می کند. «إِنْ كُنْتُمْ تُرِدْنَ ...»

۱۱- کامیابی از زر و زیور دنیا حرام نیست، لیکن در شأن خاندان نبوت نیست.

«فَتَعَالَيْنَ أُمْتُّكُنَّ»

۱۲- اگر مجبور به طلاق شدید، راه جدایی را با نیکویی و عدالت طی کنید.

«أَسْرَحُكُنَّ سَرَّاحًا جَمِيلًا»

وَ إِنْ كُنْتُمْ تُرِدْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الدَّارَ الآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا «۲۹»

و اگر خدا و رسولش و سرای آخرت را می خواهید، پس (بدانید که) قطعاً خداوند برای نیکوکاران از شما پاداش بزرگی را آماده کرده است.

۱- دنیا طلبی و آخرت طلبی با هم جمع نمی شود. تُرْذَنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... تُرْذَنَ اللَّهُ ...

البته لذت بردن و استفاده حلال از نعمت ها، منافاتی با آخرت خواهی ندارد.

۲- انسان باید میان دلبستگی به دنیای فانی و آخرت باقی، باید یکی را انتخاب کند. وَإِنْ كُنْتُمْ ...

۳- قناعت و زهد و سادگی به تنهایی عامل نجات نیست، عمل نیک هم لازم است. تُرْذَنَ اللَّهُ وَ رَسُولَهُ وَ الدَّارَ الْآخِرَةَ ...
لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ

۴- وعده های الهی را قطعی بگیریم. «أَعَدَّ»

۵- خداوند ساده زیستی را برای خانواده رهبران دینی، امری نیک و حسن می داند. «أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ»

۶- همسر پیامبر بودن کمال نیست، نیکوکار بودن لازم است. «لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ»

۷- همه ی زنان پیامبر یکسان نبودند. «لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ»

۸- کسانی که از دنیای قلیل بگذرند، به اجر عظیم خواهند رسید. «أَجْرًا عَظِيمًا»

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَ كَانَ ذَلِكُمْ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

ای همسران پیامبر! هر کس از شما کار زشت (و گناهی) آشکار مرتکب شود، عذابش دو چندان خواهد بود و این (کار) برای خدا آسان است.

نکته ها:

آیاتی که با زنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخن می گوید، از طریق مقام رسالت است نه آن که مستقیماً به خود آنان خطاب و وحی شود، بر خلاف حضرت مریم که به خودش خطاب می شد. «يَا مَرْيَمُ» (۱)

ص: ۳۵۴

گناهان دو دسته اند: کبیره و صغیره. سرچشمه ی این تقسیم آیه مبارکه ی «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۱) است، یعنی اگر شما از گناهان بزرگ دوری کنید ما سیئات و گناهان کوچک شما را می بخشیم. لیکن در مواردی گناه صغیره حکم گناه کبیره پیدا می کند، نظیر گناه در زمان خاص مانند ماه رمضان که جرم و مجازات آن بیشتر است. یا گناه در مکان خاص، تکرار گناه و اصرار بر آن، گناه همراه با شادی، گناه آشکارا و گناه افراد برجسته و الگو نظیر همسران پیامبر. به هر حال مسایل جنبی می تواند در گناه و کیفر آن اثر بگذارد.

در روایات آمده است که گناه بزرگان، حساب دیگری دارد، حتی اگر از انبیا یک «ترک اولی» سرزند تنبیه می شوند؛ در حدیثی معروف آمده است: «یغفر للجاهل سبعون ذنبا قبل أن یغفر للعالم ذنب واحد» (۲) هفتاد گناه جاهل بخشیده می شود، قبل از آن که یک گناه عالم بخشیده شود.

پیام ها:

۱- در کیفر و پاداش، حساب و نسب اثری ندارد و هر متخلفی باید مجازات شود.

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ ...

۲- همسری پیامبر، مستلزم عصمت نیست. «مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ» (آری در خانه پیامبر بودن انسان را بیمه نمی کند، این مکتب است که انسان را بیمه می کند).

۳- حساب خلاف های علنی، از گناهان پنهان جداست. «مُبَيَّنَةٌ»

۴- عمل زشت به خودی خود، کیفر به دنبال دارد. «يُضَاعَفُ» و فرمود: «نضاعف» ۵- شدت و ضعف کیفر و پاداش بر اساس آثار فردی و اجتماعی عمل است.

نِسَاءَ النَّبِيِّ ... ضِعْفَيْنِ

۶- کسانی که چهره ی دینی و اجتماعی دارند و کارشان برای دیگران سرمشق است، اگر گناه کنند، کیفرشان بیش از دیگران است. نِسَاءَ النَّبِيِّ ... ضِعْفَيْنِ

ص: ۳۵۵

۱- ۱. نساء، ۳۱.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۴۷.

۷- خانواده و بستگان مسئولان نظام اسلامی باید بدانند که اگر مرتکب خلافی شدند، نه تنها آزاد نمی شوند، بلکه چند برابر دیگران مجازات می بینند. \square يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ ... الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ \square

۸- اگر کیفر بستگان متخلف یک مسئول چند برابر است، کیفر خود مسئول متخلف چه میزان است؟ \square نِسَاءَ النَّبِيِّ ... الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ (قرآن در مورد کیفر تخلف خود پیامبر می فرماید: لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ... لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (۱) اگر سخن ناروایی را به ما نسبت دهد، رگ های گردن او را قطع می کنیم.

۹- کیفر متخلفان بر خداوند آسان است. \square «عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا»

ص: ۳۵۶

وَمَنْ يَقْنُتْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿۳۱﴾

و هر کس از شما نیز که در برابر خدا و رسولش فروتنی کند و عمل صالح انجام دهد، پاداش او را دو بار خواهیم داد و برایش روزی کریمانه و پر ارزشی فراهم کرده ایم.

نکته ها:

«قنوت» به معنای اطاعت همراه با خضوع و ادب و کرنش است.

شخصی به امام سجّاد علیه السلام عرض کرد: «انکم اهل بیت مغفور لکم» - شما اهل بیت پیامبر، بخشیده شده اید. امام علیه السلام خشمگین شد و فرمود: «در مورد ما همان آیاتی جریان دارد که درباره ی زنان پیامبر جاری است؛ اگر ما گناه کنیم، مجازاتمان دو برابر و اگر نیکوکار باشیم پاداشمان دو برابر است، آن گاه حضرت این آیه و آیه ی قبل را تلاوت فرمود».

(۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: ضربت علی علیه السلام (و از پای در آوردن عمرو بن عبدود) در روز نبرد خندق، از عبادت جنّ و انس برتر است. «ضربه علی یوم الخندق افضل من عبادة الثقلین» (۲)

پیام ها:

۱- تشویق و تهدید در کنار هم مؤثر است. «مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ - وَمَنْ يَقْنُتْ»

۲- اطاعتی ارزش دارد که بر اساس معرفت و عشق، و همراه با فروتنی باشد.

يَقْنُتْ ... لِلَّهِ وَرَسُولِهِ

۳- هم باید دستورهای خدا را اطاعت کنیم و هم دستورهای رسول خدا را.

يَقْنُتْ ... لِلَّهِ وَرَسُولِهِ

۴- انجام یک عمل صالح کافی نیست، استمرار آن لازم است. «تَعْمَلْ صَالِحًا»

ص: ۳۵۷

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق.

۲- ۲). الغدير، ج ۷، ص ۲۰۶.

۵- همسر پیامبر بودن کافی نیست، عمل لازم است. «تَعْمَلُ لِلصَّالِحِ»

۶- کوچکی یا بزرگی عمل مهم نیست، صالح بودن آن شرط است. «صَالِحاً» نکره آمده است.

۷- خداوند برای تشویق ما بندگان، پاداش را به خود نسبت می دهد. «نُؤْتِيهَا - أَعْتَدْنَا»

۸- اجر و پاداش بر اساس موقعیت و آثار فردی و اجتماعی عمل، متفاوت می شود. «نُؤْتِيهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ»

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿۳۲﴾

ای همسران پیامبر! شما مثل یکی از زنان (عادی) نیستید. اگر تقوا پیشه اید پس به نرمی و کرشمه سخن نگویید تا (مبادا) آن که در دلش بیماری است طمع پیدا کند، و نیکو و شایسته سخن بگویید.

پیام ها:

۱- حساب خانواده ی رهبران دینی از سایرین جداست و باید بیش از دیگران مراقب رفتار خود باشند. «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ» (موقعیت اجتماعی، محدودیت آور است).

۲- وقتی به زنان پیامبر که بیشترشان پیر و سالخورده بوده و زندگی ساده ای داشتند هشدار داده می شود که با کرشمه و ناز سخن نگویند، زنان جوان و زیبا باید حساب کار خود را بکنند. «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ ... فَلَا تَخْضَعْنَ ...»

۳- با کرشمه سخن گفتن زن، بی تقوایی است. «إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ»

۴- قرآن برای سخن گفتن نیز آدابی بیان می کند. «فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ»

۵- تنها طمع بیمار دلان، برای آنکه زن خود را کنترل کند، گرچه تصمیم جدی نداشته باشند. «فَلَا تَخْضَعْنَ ... فَيَطْمَعَ»

۶- افراد آلوده، از مقدّسات نیز دست طمع بر نمی دارند. **يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ ... فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ**

۷- نباید گفتار و رفتار زن تحریک کننده باشد. **«فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ»**

۸- در جامعه ی نبوی نیز همه ی افراد سالم نیستند. **«فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ»**

۹- نباید کاری کنیم که حتّی یک نفر دچار گناه و فساد شود. **«الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ»** و فرمود: **«الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ»**

۱۰- چشم چرانی و هوسبازی یک بیماری روحی است. **«فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ»**

۱۱- گرچه کسی که بیمار دل است مشکل دارد، **«فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ»** اما من نباید کاری کنم که او را تحریک کند. **فَلَا تَخْضَعَنَّ ... فَيَطْمَعُ**

۱۲- طوری سخن بگویند که هم محتوا خوب باشد **«قَوْلًا مَعْرُوفًا»** و هم شیوه، سالم باشد. **«فَلَا تَخْضَعَنَّ بِالْقَوْلِ»**

چند اصل مهم در نهی از منکر (با توجه به آیه)

۱. از موقعیت خانوادگی افراد کمک بگیریم. **«يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ»**

۲. از موقعیت اجتماعی افراد استفاده کنیم. **«لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ»**

۳. القابی را به کار ببریم که محبوب همه است. **«إِنْ اتَّقَيْتُنَّ»**

۴. از ساده ترین کار شروع کنیم. **«فَلَا تَخْضَعَنَّ بِالْقَوْلِ»**

۵. از بزرگان و خودی ها شروع کنیم. **«يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ»**

۶. از سرچشمه ی گناهان نهی کنیم. **«فَلَا تَخْضَعَنَّ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعُ»**

۷. از رفتارها و انحرافات کوچک غافل نباشیم. **«فَلَا تَخْضَعَنَّ بِالْقَوْلِ»**

۸. عوارض و پیامدهای فساد و انحراف را بیان کنیم. **«فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ»**

۹. امر به معروف و نهی از منکر در کنار هم باشد. **«فَلَا تَخْضَعَنَّ - قُلْنَ»**

۱۰. حتّی برای جلوگیری از یک منکر از یک فرد اقدام کنیم. **«فَيَطْمَعُ الَّذِي»** فرمود: **«فَيَطْمَعُ الَّذِينَ»**

۱۱. با هوس و آرزوی گناه هم باید مبارزه کرد تا چه رسد به خود گناه. **«فَيَطْمَعُ»**

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾

و در خانه های خود قرار گیرید و همچون دوران جاهلیت نخستین، با خود آرایی ظاهر نشوید (و زینت های خود را آشکار نکنید)، و نماز را بر پا دارید و زکات بدهید، و از خدا و رسولش اطاعت کنید؛ همانا خداوند اراده کرده است که پلیدی (گناه) را از شما اهل بیت (پیامبر) دور کند و کاملاً شما را پاک سازد.

نکته ها:

«قَرْنَ» از «وقار» یا «قرار» است، و نتیجه ی هر دو معنا یکی است. یعنی برای خودنمایی از خانه های خود خارج نشوید.

«تَبَرَّجَ» از «برج» به معنای خودنمایی است، همان گونه که برج در میان ساختمان های دیگر جلوه ی خاصی دارد.

جاهلیت اولی نشان دهنده ی ظهور جاهلیت اخروی است که ما امروز شاهد آنیم. در حدیث نیز آمده است: «ستکون الجاهلیه الاخری» (۱) به زودی جاهلیت دیگری فرا می رسد.

اگر در جاهلیت آن روز دختر را زنده به گور می کردند، امروز با سقط جنین، هم دختر را نابود می کنند، هم پسر را.

اگر در جاهلیت آن روز قتل و آدم کشی وجود داشت، امروز در جنگ های بزرگ و جهانی کشتارهای میلیونی انجام می گیرد.

جاهلیت آن روز مدرسه نبود و جنایت انجام می گرفت، امروز با وجود هزاران دانشگاه، مهم ترین حقوق انسان ها پایمال می شود.

در جاهلیت آن روز فساد و زنا جرم بود؛ اما امروز در مترقی ترین کشورهای جهان همجنس

ص: ۳۶۰

مطالبی درباره ی آیه ی تطهیر

﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾

* کلمه ی «إِنَّمَا» نشانه ی این است که آیه ی شریفه درباره ی یک موهبت استثنایی در مورد اهل بیت علیهم السلام سخن می گوید.

* مراد از «يُرِيدُ»، اراده ی تکوینی است، زیرا اراده ی تشریحی خداوند، پاکی همه ی مردم است نه تنها اهل بیت پیامبر اکرم علیهم السلام.

* مراد از «رِجْس» هر گونه ناپاکی ظاهری و باطنی است. (۲)

* مراد از «أَهْلَ الْبَيْتِ» همه ی خاندان پیامبر نیست، بلکه برخی افراد آن است که نام آنان در روایات شیعه و سنی آمده است. این گروه عبارتند از: علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام.

سؤال: دلیل این انحصار چیست؟ و چرا این بخش از آیه درباره ی زنان پیامبر یا تمام خاندان آن حضرت نیست؟

پاسخ: ۱. روایاتی از خود همسران پیامبر حتی از عایشه و ام سلمه نقل شده که آنان از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند: آیا ما هم جزء اهل بیت هستیم؟ پیامبر فرمود: خیر.

۲. در روایات متعددی می خوانیم: پیامبر عبایی بر سر این پنج نفر کشید (که یکی از آنان خود حضرت بود) و فرمود: این ها اهل بیت من هستند و اجازه ی ورود دیگران را نداد.

۳. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای این که اختصاص اهل بیت را به پنج نفر ثابت کند، مدت شش ماه (و به گفته ی بعضی روایات هشت یا نه ماه) به هنگام نماز صبح از کنار خانه ی فاطمه علیها السلام می گذشت و می فرمود: «الصلاة يا اهل البيت انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت و يطهركم تطهيرا»

در کتاب احقاق الحق بیش از هفتاد حدیث از منابع معروف اهل سنت درباره اختصاص آیه

ص: ۳۶۱

۱-۱. درباره ی جاهلیت معاصر، کتابی به نام «جاهلیت قرن بیستم» از سید قطب و کتاب دیگری به نام «سیمای تمدن غرب» از سید مجتبی موسوی لاری نوشته شده که تاکنون به چند زبان ترجمه شده است.

۲-۲. تفسیر برهان.

شریفه به پنج نفر ذکر شده و در کتاب شواهد التنزیل که از کتب معروف اهل سنت است بیش از یکصد و سی روایت در همین زمینه آمده است. (۱)

به هر حال این آیه شامل زنان پیامبر نمی شود زیرا:

آنها گاهی مرتکب گناه می شدند. در سوره ی تحریم می خوانیم: پیامبر رازی را به بعضی از همسرانش فرمودند و او امانت داری نکرد و به دیگری گفت. قرآن این عمل را گناه نامیده، فرمود: «إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا» (۲)

عایشه که همسر پیامبر بود، جنگ جمل را علیه حضرت علی علیه السلام به راه انداخت و سپس پشیمان شد، با آنکه در این جنگ عده بسیاری از مسلمانان کشته شدند؟

چند سؤال

۱. آیا «يُطَهَّرُكُمْ» به معنای آن نیست که اهل بیت علیهم السلام آلودگی داشته اند و خداوند آنان را تطهیر کرده است؟

پاسخ: شرط تطهیر آلودگی نیست، زیرا قرآن درباره ی حوریان بهشتی کلمه «مطهره» را به کار برده در حالی که هیچ گونه آلودگی ندارند. به عبارت دیگر «يُطَهَّرُكُمْ» به معنای پاک نگه داشتن است نه پاک کردن از آلودگی قبلی.

۲. اگر اهل بیت تنها پنج نفرند، چرا این آیه در میان جملاتی قرار گرفته که مربوط به زنان پیامبر است؟

پاسخ: الف: جمله ی «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ...» به صورت جداگانه نازل شده ولی هنگام جمع آوری قرآن در این جا قرار گرفته است.

ب: به گفته ی تفسیر مجمع البیان، رسم فصیحان و شاعران و ادیبان عرب این بوده که در لابلای مطالب معمولی حرف جدید و مهمی مطرح می کنند تا تأثیرش بیشتر باشد. چنانکه در میان اخبار صدا و سیما، اگر گوینده یک مرتبه بگوید: به خبری که هم اکنون به دستم رسید توجه فرمایید، این گونه سخن گفتن یک شوک روانی و تبلیغاتی ایجاد می کند. نظیر

ص: ۳۶۲

۱-۱. تفاسیر نورالثقلین و نمونه.

۲-۲. تحریم، ۴.

این آیه را در آیه ی سؤم سوره ی مائده خواندیم که مطلب مربوط به ولایت و امامت و کمال دین و تمام نعمت و یأس کفار و رضای الهی، در کنار احکام مربوط به گوشت خوک و خون، نازل شده و این گونه جا سازی ها رمز حفظ قرآن از دستبرد ناهلان است. درست همان گونه که گاهی زنان هنگام خروج از خانه زیور آلات خود را در لابلای پنبه های متکا قرار می دهند. با این که طلا و پنبه رابطه ای ندارند ولی برای محفوظ ماندن از دستبرد ناهلان این کار انجام می گیرد.

ج: در میان سفارش هایی که به زنان پیامبر می کند، یک مرتبه می فرماید: خدا اراده ی مخصوص بر عصمت اهل بیت دارد، یعنی ای زنان پیامبر! شما در خانه ای هستید که معصومین علیهم السلام هستند و حتماً باید تقوا را بیشتر مراعات کنید.

د: در مورد اهل بیت ضمیر جمع مذکر به کار رفته که نشان غالب بودن مردان است، به خلاف جملات مربوط به زنان پیامبر که در آنها از ضمیر جمع مؤنث استفاده شده است.

«يُؤْتِكُنَّ ، أَفْمَنَ - عَنْكُم ، يُطَهِّرُكُمْ»

گرچه این آیه خطاب به زنان پیامبر است ولی قطعاً مراد همه ی زنان مسلمان هستند که باید به این دستورها عمل کنند.

پیام ها:

۱- جایگاه زن یا خانه است یا بیرون خانه بدون خود نمایی. «فَوَنَ - لَا تَبْرَجْنَ»

۲- ارتجاع و عقب گرد به دوران جاهلی ممنوع است. «لَا تَبْرَجْنَ تَبْرَجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى»

۳- خودنمایی نشانه ی تمدن نیست، نشانه ی جاهلیت است. «تَبْرَجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى»

۴- نماز و زکات دو عنصر ناگسستنی و متلازم یکدیگرند. «الصَّلَاةَ وَ ... الزَّكَاةَ»

۵- اطاعت از رسول در کنار اطاعت از خدا واجب است. «أَطِيعَنَ اللَّهَ»

۶- گناه، پلیدی روح است و خاندان نبوت باید از این پلیدی دور باشند. «لِيُذْهَبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ»

وَ اذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾

و آنچه که از آیات خدا و حکمت در خانه هایتان تلاوت می شود یاد کنید؛ همانا خداوند (نسبت به شما) دارای لطف و (از کارهای شما) آگاه است.

نکته ها:

برای کلمه ی «ذکر» دو معنا بیان کرده اند: یکی به خاطر سپردن و دیگری به زبان آوردن.

بنابراین «وَ اذْكُرْنَ» یا به این معناست که ای زنان پیامبر! به خاطر داشته باشید و فراموش نکنید که وحی الهی در خانه شما نازل می شود و یا به این معناست که آنچه از کتاب خدا در خانه شما تلاوت می شود و شما فرا می گیرید، برای سایرین بیان کنید.

پیام ها:

۱- تلاوت قرآن در منزل و تکرار آن توسط اهل خانه، سفارش قرآن است.

وَ اذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ ... مِنْ آيَاتِ اللَّهِ

۲- به جای فرهنگ ابتدال فرهنگ الهی را دنبال کنید. لَا تَبْرَجْنَ ... وَ اذْكُرْنَ

۳- قرار گرفتن زن در خانه و پرهیز از جلوه گری، به معنای عقب ماندن از علم و حکمت نیست. قَرْنَ ... لَا تَبْرَجْنَ ... وَ اذْكُرْنَ ... آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ

۴- خانواده ی نبوت در انجام اعمال نیک سزاوارترند «فِي بُيُوتِكُنَّ» (زندگی در خانه ی وحی تکلیف آور است).

۵- استقرار زن در خانه، نهی از خودنمایی، انجام نماز و زکات و ذکر آیات، ناشی از لطف خداوند بر زنان و آگاهی از مصالح و مفاسد است. «لَطِيفًا خَبِيرًا»

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَائِضِينَ وَالْخَائِضَاتِ وَالْمُتَصِدِّقِينَ وَالْمُتَصِدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

همانا مردان مسلمان و زنان مسلمان، و مردان با ایمان و زنان با ایمان، و مردان مطیع خدا و زنان مطیع خدا، و مردان راستگو و زنان راستگو، و مردان شکبیا و زنان شکبیا، و مردان فروتن و زنان فروتن، و مردان انفاق گر و زنان انفاق گر، و مردان روزه دار و زنان روزه دار، و مردان پاکدامن و زنان پاکدامن، و مردانی که خدا را بسیار یاد می کنند و زنانی که بسیار به یاد خدا هستند، خداوند برای (همه ی) آنان آمرزش و پاداشی گرانقدر و بزرگ آماده کرده است.

نکته ها:

به دنبال دستورهایی که برای همسران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفته شد، این آیه ده کمال برای عموم زنان و مردان در مسایل اعتقادی، اخلاقی و عملی، بر شمرده است.

زمانی ارزش این آیه روشن می شود که به تبعیضاتی که عرب و عجم میان زن و مرد قائل بودند بنگریم و تاریخ دلخراش زن را مطالعه کنیم.

تفاوت میان زن و مرد در جسم است. روح، زن و مرد ندارد و همه ی کمالات بشری مربوط به روح اوست نه جسم او. لذا همه کمالاتی که در این آیه آمده، به صورت یکسان میان مرد و زن مطرح شده است.

پیام ها:

۱- انسان زمانی کامل می شود که همه ی کمالات را در خود داشته باشد نه فقط

بعضی را. إِنَّ الْمُسْلِمِينَ ...

۲- نشانه‌ی جامعیت اسلام آن است که کمال را در همه‌ی ابعاد اعتقادی، اخلاقی، عملی، فردی و اجتماعی انسان مطرح می‌کند. إِنَّ الْمُسْلِمِينَ ...

۳- با تجلیل از خوبان، دیگران را به انجام خوبی‌ها تشویق کنیم. إِنَّ الْمُسْلِمِينَ ...

۴- رشد انسان، مرحله‌ای و گام به گام است. (ابتدا اسلام با زبان، سپس ایمان با دل، سپس اطاعت، صداقت، صبر و... إِنَّ الْمُسْلِمِينَ ... الْمُؤْمِنِينَ ... الصَّابِرِينَ ...

۵- انسان کامل، علاوه بر اقرار به زبان (اسلام) و باور قلبی (ایمان)، باید شکم و شهوت و زبان خود را کنترل کند.

* کنترل شکم با روزه. «الصَّائِمِينَ»

* کنترل زبان با صداقت. «الصَّادِقِينَ»

* کنترل شهوت با دوری از حرام. «وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ»

* مبارزه با غرور، با داشتن تواضع. «الْقَانِتِينَ»

* غفلت زدایی با ذکر و یاد خدا. «وَالذَّاكِرِينَ»

* مقاومت در برابر نیش‌ها و نوش‌ها با نیروی صبر. «وَالصَّابِرِينَ»

* غافل نماندن از محرومان با انفاق. «وَالْمُتَصَدِّقِينَ»

۶- اسلام هم به کمیت توجه دارد، هم به کیفیت. (در مورد مقدار می‌فرماید:

«وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا» و در مورد کیفیت می‌فرماید: «وَالْقَانِتِينَ» که اطاعت همراه با فروتنی است.)

۷- زن، حق مالکیت و بخشش مالی دارد. «الْمُتَصَدِّقَاتِ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ»

۸- همه‌ی توفیقات خود را از خدا بدانیم. (ذکر خدا در پایان کمالات آمده است.) «وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا»

۹- زن و مرد، در رشد کمالات معنوی و انسانی و دریافت پاداش یکسانند. إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ ... أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ

۱۰- عمل نیک، کلید بخشش الهی است. «أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً»

۱۱- ابتدا بخشش الهی، سپس دریافت پاداش الهی. «مَغْفِرَةً وَ أَجْرًا عَظِيمًا»

وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا (۳۶)

و هیچ مرد و زن با ایمانی حق ندارند هنگامی که خدا و رسولش امری را مقرر کنند، از سوی خود امر دیگری را اختیار کنند و هر کس خدا و رسولش را نافرمانی نماید، پس بدون شک به گمراهی آشکاری گرفتار شده است.

نکته ها:

اگر مسلمانان تسلیم این آیه بودند، پس از آن که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم به فرمان خداوند علی علیه السلام را به جانشینی خود و رهبری امت اسلام معرفی کرد و فرمود: «من كنت مولا فلهذا علي مولا» دیگری را بر علی علیه السلام ترجیح نمی دادند.

این آیه زمینه ساز آیه ی بعد است که به پیامبر می فرماید: تو باید سنت های غلط را بشکنی و مردم حق ندارند در برابر خواست خداوند اعمال سلیقه کنند.

این که آیه ی شریفه می فرماید: انسان در برابر فرمان خدا و رسول اختیاری ندارد، نباید برای کسی مایه تعجب باشد زیرا این کار، درست مانند این است که پزشک با قاطعیت به بیمار خود بگوید: تو حق نداری غیر از آنچه من دستور داده ام غذا یا داروی مصرف کنی.

خداوند نیز ما را از انتخاب آزاد، طبق میل شخصی در برابر فرامین الهی منع کرده است، زیرا او راه سعادت ما را بهتر از ما می داند.

در روایت می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: یا عباد الله انتم كالمرضى و رب العالمين كالطبيب... الا فسلموا لله امره تكونوا من الفائزين (۱) ای بندگان خدا! شما همچون بیمار و

ص: ۳۶۷

خدا مانند طیب است، مصلحت مریض در نسخه طیب است نه آنچه بیمار تمایل دارد، پس تسلیم امر خدا باشید تا رستگار شوید.

در نظام حکومت دینی، خدا محوری بر دموکراسی و مردم سالاری حاکم است، زیرا نظر مردم مادامی ارزش دارد که مخالف حکم خدا نباشد.

پیام ها:

۱- سنّ و سواد و نژاد و قدرت و ثروت و شهرت و قبیله و طرفدار و سازمان های بین المللی، هیچکدام سبب ایجاد حقّ در برابر قانون الهی نمی شود. «مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ»

۲- نشانه ی ایمان، تعبد در برابر خدا و رسول است. «مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ ...»

۳- در تسلیم و تعبد، زن و مرد تفاوتی ندارند. «لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ»

۴- هر کس در برابر قانون خدا و سنّت پیامبر، قانونی بیاورد، در ایمان خود شک کند. «مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ»

۵- دستورهای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، همچون دستورهای خداوند واجب الاجراست.

«إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ»

۶- خدا و رسول بر امور مردم ولایت کامل دارند. «قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا»

۷- اجتهاد در برابر نصّ، ممنوع است. (آن جا که حکم الهی روشن است، هیچ کس حقّ اظهار نظر ندارد). «مَا كَانَ - لَهُمُ الْخِيَرَةُ»

۸- آزادی انسان در چارچوب قوانین الهی است. «مَا كَانَ - لَهُمُ الْخِيَرَةُ»

۹- عقل باید تابع وحی و سلیقه باید تابع وظیفه باشد. «مَا كَانَ - لَهُمُ الْخِيَرَةُ»

۱۰- هر انتخاب و نظریه ای که مخالف قانون و قضاوت خدا و رسول باشد، معصیت و انحراف آشکار است. وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ ... ضَلَالًا مُّبِينًا

وَ إِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ وَ تُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَ تَخْشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطْرًا زَوَّجْنَا كَهَا لَكِنِّي لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطْرًا وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾

و(به یاد آر) زمانی که به(زید بن حارثه)، کسی که خداوند بر او نعمت (اسلام و ایمان) داده بود و تو(نیز) به او نعمت(آزادی) داده بودی می گفتی: همسرت را نگاه دار(و او را طلاق نده) و از خدا پروا کن و در دلت چیزی را پنهان می داشتی که خداوند آن را آشکار می کند و از مردم می ترسیدی در حالی که خداوند سزاوارتر است که از او بترسی. پس چون دوران کامیابی زید از همسرش پایان یافت(و از او جدا شد)، ما او را به همسری تو در آوردیم تا در مورد ازدواج مؤمنان با زنان پسر خوانده هایشان هنگامی که طلاق گیرند مشکلی نباشد، و فرمان خداوند انجام شدنی است.

نکته ها:

«ادعیاء» جمع «دعی» به معنای پسر خوانده است. «وطر» به معنای نیاز و حاجت است.

به گفته ی اکثر مفسران و مورخان، این آیه مربوط به زید بن حارثه است. او برده ای بود که خدیجه به پیامبر اسلام بخشید و حضرت آزادش نمود. قبیله ی زید او را از خود راندند و پیامبر زید را فرزند خوانده ی خود قرار داد. بعد از ظهور اسلام، زید به آیین محمد صلی الله علیه و آله گروید و از مسلمانان ممتاز و فرمانده لشکر در جنگ موته شد و در همان جنگ به شهادت رسید.

پیامبر از دختر عمه اش زینب- که زنی سرشناس و از نوه های عبدالمطلب بود- برای زید خواستگاری کرد. در آغاز، زینب خیال کرد حضرت او را برای خودش خواستگاری می کند.

اما بعد که فهمید برای زید است ناراحت شد، زیرا تا آن زمان هیچ زن آزادی(تا چه رسد به

زنان سرشناس) همسر برده نمی شد. (گرچه برده ای آزاد و پسر خوانده ی پیامبر و از مسلمانان ممتاز باشد).

پس از ازدواج، ناسازگاری بین آنان آغاز شد و زید تصمیم گرفت زینب را طلاق دهد. بارها نزد پیامبر رفت ولی آن حضرت به او می فرمود: همسرت را نگاه دار و طلاق نده، «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ». به هر حال زید او را طلاق داد و دو ضربه ی روحی و اجتماعی بر زینب وارد شد، یکی همسر زید شدن که جامعه ی آن روز این کار را نمی پسندید، دوم طلاق گرفتن.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به امر خداوند مأمور شد تا دو سنت جاهلی را بشکند.

الف: گرفتن همسر پسر خوانده که در جاهلیت مانند گرفتن همسر فرزند ناروا بود.

ب: گرفتن همسر برده ی خود که این هم در آن زمان، زشت و ناروا بود.

پیامبر اکرم زینب را به ازدواج خود در آورد و به مردم اطعامی داد که برای هیچ یک از همسران دیگرش نداد. چون در این آیه جمله ی «زَوْجِنَا كَهَا» آمده، یعنی ما زینب را به ازدواج تو در آوردیم تا عادات و رسوم جاهلی را با عمل تو بشکنیم؛ زینب نیز بر سایر همسران پیامبر مباحثات می کرد که ازدواج شما به خواست پیامبر اکرم بوده ولی ازدواج من به فرمان خداوند متعال بوده است.

سؤال: مراد از جمله ی «تُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ» که خداوند به پیامبر اکرم می فرماید:

تو در دل، مسأله ای را پنهان داشتی که خدا آن را آشکار می کند؛ چیست؟

پاسخ: امام رضا علیه السلام در پاسخ سؤالات مأمون پیرامون عصمت انبیا فرمود: خداوند نام همسران پیامبر را به آن حضرت آموخته بود و در میان آنان نام زینب دختر جحش نیز بود؛ حضرت دید او همسر زید است و چگونه زن زید همسر او خواهد شد؟ این معنا در دل حضرت بود که با حکم خداوند به ازدواج پیامبر با زینب، حکمت آن آشکار شد. (۱) بنابراین پیامبر هرگز کاری خلاف عصمت و مقام نبوت انجام نداده و از قبل علاقه ای به هیچ زنی نداشت تا چه رسد به همسر زید، پسر خوانده خود! نعوذ بالله.

ص: ۳۷۰

اوامر دو گونه است: مولوی، که باید عمل نمود و ارشادی که عمل کردنش به سود انسان است. در این جا امر پیامبر اکرم، که به زید فرمود: «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ» همسرت را نگاه دار، ارشادی بود و گرنه کسی که خداوند با جمله ی «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ» از او ستایش کرد، خلاف فرمان حضرت عمل نمی کرد. در آیه ی قبل نیز خواندیم: «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تصمیم و رغبتی برای ازدواج با زینب نداشت، لذا سفارش او به زید، حفظ همسرش بوده نه طلاق او. «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ ... زَوْجَنَا كَمَا

با توجه به دو آیه ی بعد که می فرماید: مبلغان واقعی از هیچ کس جز خدا نمی ترسند، «وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» مراد از ترس پیامبر در این آیه «وَتَخْشَى النَّاسَ»، ترس از جوسازی هایی بود که به اهداف حضرت ضربه می زد زیرا ممکن بود مردم بگویند: پیامبر با همسر یک برده یا با همسر فرزند خوانده اش ازدواج کرده است.

پیام ها:

۱- انبیا، مرجع رسیدگی به مسایل مردم بودند. (زید بن حارثه بارها طلاق همسرش را به حضرت اعلام کرد ولی پیامبر همواره می فرمود: صبر کن.) «وَإِذْ تَقُولُ»

۲- خدا و رسول، ولی نعمت ما هستند. «أَنْعَمَ اللَّهُ - أَنْعَمْتَ»

۳- در بیان نعمت ها، ابتدا نعمت های معنوی و الهی را نام ببرید، سپس نعمت های مادی و دنیوی، «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ»؛ که مراد هدایت زید و اسلام آوردن اوست، «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ»؛ که مراد آزاد کردن زید از بردگی است.

۴- اسلام و آزادی دو نعمت بزرگ است. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ»؛ (توفیق مسلمان شدن.

«أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ»؛ (آزاد کردن برده)

۵- اگر خواستید به جای نام، صفتی از کسی ذکر کنید، بهترین صفاتش را نام ببرید. «لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ»

۶- هرگاه همسری نزد شما شکایت کرد فوراً پیشنهاد جدایی ندهید. «أَمْسِكْ عَلَيْكَ

زَوْجِكَ» (اسلام طرفدار تحکیم بنیاد خانواده است).

۷- در امر به معروف از اهرم عاطفه و تقوا استفاده کنید. «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ»

۸- تقوا سبب تحکیم پیوند خانوادگی است. «أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ»

۹- ولی نعمت بودن، ایجاد حق امر و نهی می کند. «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ»

۱۰- لازمه ی قاطعیت و صلابت آن است که با افکار فاسد و منحرف، گرچه افکار عمومی باشد مبارزه کنیم. «وَ تَخَشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ»

۱۱- در شکستن عادت های غلط اجتماعی، از هیاهوی مردم نترسید. «تَخَشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ»

۱۲- در اجرای فرمان خدا منتظر تأیید مجامع بین المللی نباشید. «تَخَشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ»

۱۳- همه ی طلاق ها و جدایی ها دلیل سرکشی و ناشزه بودن زن نیست. (بی علاقگی زن به شوهر نباید دلیل عدم تمکین او باشد). «فَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَ طَرَأُ»

۱۴- زناشویی از نیازهای مهم انسان است. «وَ طَرَأُ» یعنی نیاز مهم و اساسی.

۱۵- مسائل زناشویی را با کنایه بگویید. «فَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَ طَرَأُ»

۱۶- رهبران دینی جامعه باید در شکستن سنت های باطل پیشقدم باشند. «لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ» (هموار کردن راه حق برای دیگران یک ارزش است)

۱۷- زنان بیوه محترم هستند و ازدواج با آنان کسر شأن نیست. «زَوْجَنَا كَهَا» خداوند می فرماید: این ازدواج را ما مقرر کردیم.

۱۸- پای بندی به آداب و رسوم غیر الهی، زندگی را فلج می کند. «لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ»

۱۹- ازدواج با همسر فرزند خوانده بعد از طلاق او جایز است. «إِذَا فَضُوا مِنْهُنَّ وَ طَرَأُ» (فرزند خواندگی در اسلام بوده است).

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾

بر پیامبر در (انجام) آنچه خداوند برای او تعیین کرده هیچ سختی و محذوری نیست، چنان که خداوند درباره ی انبیای قبلی نیز این سنت را قرار داده بود (که آداب و رسوم جاهلی و بی اساس را بشکنند)، و فرمان خدا همواره سنجیده و اندازه گیری شده است.

نکته ها:

این آیه به منزله قطعنامه ی آیه قبل است که رهبر دینی باید خط شکن باشد و از ملامت ها نترسد و منتظر رضایت این و آن نباشد.

امام رضا علیه السلام فرمود: «چون خداوند می دانست که منافقان ازدواج پیامبر را با همسر زید که پسرخوانده حضرت بود، دستاویز عیب جویی او قرار خواهند داد، این آیه را نازل کرد». (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر نباید در انجام فرمان خدا به جو سازی ها و مانع تراشی ها اعتنا کند. مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ ...

۲- پیامبر، ممکن است وظایف و دستوره های اختصاصی نیز داشته باشد. «فَرَضَ اللَّهُ لَهُ»

۳- همه ی انبیا، خط شکن، و با افکار منحرف عمومی در گیر بوده اند. «مِنْ قَبْلُ»

۴- سنت خدا در شکستن سنت های غلط است. «سُنَّةَ اللَّهِ»

۵- فرمان های الهی، حساب شده و لازم الاجراست. «أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا»

ص: ۳۷۳

الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾

کسانی که پیام های الهی را ابلاغ می کنند و از خدا می ترسند، و از هیچ کس جز خدا بیم ندارند، و خداوند برای حسابرسی کافی است.

نکته ها:

در این آیه سخن از قاطعیت و شهامت مبلّغ در ابلاغ دستوره های الهی به مردم است، ولی باید بدانیم که در مواردی مدارا، نرمش و سکوت برای جذب قلوب لازم است.

خشیت غیر از خوف است، خشیت تأثر قلبی است که از عظمت امری ناشی می شود، ولی خوف انتظار وقوع امر ناپسندی است که موجب پرهیز از آن می شود. انبیا هیچ گونه خشیتی از غیر خدا ندارند، زیرا تنها خداوند را بزرگ می بینند.

پیام ها:

۱- موفقیت در تبلیغ، شرایطی دارد:

الف: تداوم تبلیغ. «يُبَلِّغُونَ»

ب: تقوا در عمل. «يَخْشَوْنَهُ»

ج: شهامت و قاطعیت. «وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ»

د: توکل به خدا. «وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا»

۲- همیشه تبلیغ با سخنرانی نیست، گاهی باید با عمل، حکم خدا را روشن ساخت. (در دو آیه قبل فرمود: زن زید را بگیر تا خرافه ای را از میان برداری، آنگاه در این آیه می فرماید: «الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ»

۳- مبلّغان الهی، همواره دشمنان سرسخت و تهدیدکننده دارند. «لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا»

۴- خدا ترسی مقدمه ی شجاعت و شهامت است. «يَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا»

۵- مبلّغان الهی بدانند که حساب صبر و تحمل آنان با خداست. «كَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا»

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾

محمد صلی الله علیه و آله، پدر هیچ یک از مردان شما نبوده و نیست، بلکه رسول خدا و خاتم پیامبران است؛ و خداوند به همه چیز آگاه است.

نکته ها:

در این آیه هم کلمه «رسول» و هم کلمه «نبی» آمده است. «رسول» صاحب کتاب و «نبی» خبر دهنده است، یا آنکه «رسول» پیام آور و «نبی» انجام دهنده رسالت است. (۱)

«خَاتَمٌ» به معنای نگین انگشتر است که در قدیم با حک کردن نام خود بر روی آن، پایان نامه ها و دستورها را با آن مهر می کردند. خاتم و در اینجا کنایه از آخرین پیامبر بودن است.

گرچه در قرآن آیات فراوانی بیانگر جهان شمولی و جاودانگی آیین حضرت محمد صلی الله علیه و آله است، مانند: «لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا» (۲)، «لَأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ» (۳)، «كَذَافَةٌ لِلنَّاسِ» (۴) و در روایات، حدیث متواتر «لا نبی بعدی» و حدیث معروف «حلال محمد حلال ابد الی یوم القیامه» (۵) و ده ها حدیث دیگر بر این مطلب تأکید کرده اند، ولی این آیه روشن ترین دلیل بر خاتمیت پیامبر اسلام است.

این آیه تنها آیه ای است که هم نام پیامبر و هم رسالت پیامبر را در قالب دو عنوان ذکر کرده است: «مُحَمَّدٌ»، «رَسُولَ اللَّهِ»، «خَاتَمَ النَّبِيِّينَ»

چند سؤال

۱. چرا پس از اسلام انسان ها به پیامبر جدید نیاز ندارند؟

پاسخ: دلیل اصلی تجدید نبوت ها و آمدن پیامبران جدید، دو چیز بوده است: یکی تحریف دین سابق، به گونه ای که از کتاب خدا و تعالیم پیامبر پیشین امور بسیاری تحریف شده باشد و دیگری تکامل بشر در طول تاریخ که مقتضی نزول قوانین جامع تر و کامل تر بود.

ص: ۳۷۵

۱-۱. معجم الفروق اللغویه.

۲-۲. فرقان، ۱.

۳-۳. انعام، ۱۹.

۴-۴. سبأ، ۲۸.

۵-۵. کافی، ج ۱، ص ۵۸.

اما پس از پیامبر اسلام، این دو امر واقع نشده است. زیرا اولاً قرآن، بدون آنکه کلمه ای از آن تحریف شود، در میان مردم باقی است و ثانیاً جامع ترین و کامل ترین قوانین در آن مطرح شده و بر اساس علم خداوند، تا روز قیامت هیچ نیازی برای بشر نیست، مگر آنکه حکمش در اسلام بیان شده است.

۲. چگونه نیازهای متغیر انسان با خاتمیت دین سازگار است؟

پاسخ: انسان در مراحل تحصیلی خود تا درجه ی اجتهاد و دکتری به استاد نیاز دارد، پس از آن به مرحله ای می رسد که می تواند بدون استاد، نیازهای خود را از مطالبی که آموخته به دست آورد. باب اجتهاد باز است و می توان قوانین مورد نیاز را از قواعد کلی استنباط کرد. البته بر اساس اصولی که فقها برای استخراج احکام تدوین نموده اند.

۳. چرا رابطه بشر با عالم غیب قطع شد؟

پاسخ: وحی نازل نمی شود ولی رابطه با غیب همچنان باقی است، امام معصوم علیه السلام حضور دارد و فرشتگان الهی بر او نازل می شوند، (۱) امدادهای غیبی به انسان های شایسته می رسد؛ حتی افراد عادی اگر متقی باشند نور الهی پیدا می کنند و خداوند راه حق را به نحوی به آنان نشان می دهد. اِتَّقُوا اللَّهَ ... يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا (۲)

پیام ها:

۱- پسرخوانده هرگز پسر نیست و پدرخوانده نیز پدر نیست تا ازدواج او با همسر مطلقه ی پسرخوانده اش جایز نباشد. «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ»

۲- حکم مادری همسران پیامبر برای مردم، (که در آیه ۶ مطرح شد) دلیل حکم پدری آن حضرت نیست. «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ ...»

۳- خاتمیت پیامبر اسلام، بر اساس علم و حکمت الهی است. «خَاتَمَ النَّبِيِّينَ - اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

ص: ۳۷۶

۱- ۱). بنگرید به اصول کافی بحث امامت.

۲- ۲). حدید، ۲۸.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! خدا را بسیار یاد کنید.

وَسَبِّحْهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾

و او را در هر صبح و شام تسبیح نمایید (و به پاکی بستایید).

نکته ها:

یاد خداوند تنها با زبان و گفتار نیست، بلکه در هر فکر، کار و حرکتی رضایت خداوند را در نظر داشتن است.

قرآن برای ذکر خدا آثار و برکاتی بیان کرده و یکی از دلایل نماز را ذکر خدا دانسته است، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدِكْرِي» (۱) یاد خدا تنها وسیله آرامش دل هاست. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲) و روح آرام و نفس مطمئن به پرواز در می آید و به حق می رسد. «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ. اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ» (۳) و اعراض از ذکر خدا زندگی نکبت باری را به همراه دارد «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۴)

گفته اند: تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام نمونه ای از ذکر کثیر است. (۵)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس زبان ذاکر داشته باشد، خیر دنیا و آخرت به او عطا شده است. و امام صادق علیه السلام فرمود: هر چیزی حدی دارد جز ذکر خدا.

در حدیث می خوانیم: قلب و روح، مثل آهن زنگ می زند و ذکر خدا وسیله ی روشنی و جلای آن است.

در روایات آمده است: ذکر خدا تنها با زبان نیست، ذکر واقعی آن است که هنگام حلال و حرام یاد خدا کنیم و از گناه دست برداریم. (۶)

ص: ۳۷۷

۱-۱. طه، ۱۴.

۲-۲. رعد، ۲۸.

۳-۳. فجر، ۲۷-۲۸.

۴-۴. طه، ۱۲۴.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۵۰۰.

۶-۶. میزان الحکمه و سفینة البحار (ذکر).

پیام ها:

۱- خطاب زیبا و محرمانه، وسیله ی جذب مردم و زمینه ی پذیرش آنان است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾

۲- یاد خداوند، زمانی در انسان مؤثر است که مستمر و بسیار باشد. ﴿اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾

۳- بهترین ذکر خدا، تسبیح و تنزیه اوست. ﴿اذْكُرُوا اللَّهَ ... وَ سَبِّحُوهُ﴾

۴- آغاز و پایان روز را با تسبیح و یاد خدا بگذرانیم. ﴿سَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ كَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾

او کسی است که بر شما درود می فرستد و فرشتگان او (نیز بر شما درود می فرستند) تا شما را از تاریکی ها (کفر، شرک، جهل، تفرقه و خرافات) به سوی نور (ایمان، تقوا، علم و وحدت) در آورند و او به مؤمنان مهربان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل فرمود: خدا را بسیار یاد کنید. در این آیه می فرماید: خداوند بر شما صلوات می فرستد؛ گویا صلوات خدا ذکر کثیر شماست، مثل آیه ی «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱)

پیام ها:

۱- راه دعوت مردم به دین، درود و رحمت است. يُصَلِّي عَلَيْكُمْ ... لِيُخْرِجَكُم

۲- فرشتگان، هم بر مؤمنان درود می فرستند، «يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم» و هم برای آنان استغفار می کنند. «وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲)

۳- انسان در خارج شدن از ظلمات، به امداد الهی نیاز دارد و عقل و علم بشر کافی نیست. هُوَ الَّذِي يُصَلِّي ... لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ

ص: ۳۷۸

۱- ۱. بقره، ۱۵۲.

۲- ۲. غافر، ۷.

۴- تاریکی ها، متعدد است. «الظُّلُمَاتِ» تاریکی جهل، شرک، تفرقه، غفلت و خرافات.

۵- ایمان به خداوند و حقایق الهی، نور راه انسان است. «إِلَى النُّورِ وَ كَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ»

۶- ایمان، کلید دریافت رحمت ویژه ی الهی است. «بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا»

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴿۴۴﴾

تَحِيَّتِ آنان در روزی که خدا را ملاقات کنند سلام است؛ و خداوند برای آنان پاداشی نیکو فراهم کرده است.

نکته ها:

کلمه ی «تَحِيَّتِ» از «حیات»، به معنای دعا کردن برای سلامتی و حیات دیگران است.

مراد از «يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ»، «روز ملاقات»، روز رستاخیز است که با کنار رفتن پرده ها، انسان به مقام شهود باطنی و دید قلبی می رسد، گویا خدا را ملاقات می کند. (۱)

سلام، هم از طرف خداست. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲)

هم از سوی فرشتگان است. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۳)

هم نشانه ی سلامتی است. «ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ» (۴)

هم سخن رسمی بهشتیان است. «قِيلَ سَلَامًا سَلَامًا» (۵)

پیام ها:

۱- سلام، درود بهشتی و بهشتیان است. تَحِيَّتُهُمْ ... سَلَامٌ

۲- پاداش های الهی، هم بزرگوارانه است، هم بزرگ و گرانقدر. «أَجْرًا كَرِيمًا»، «أَجْرًا عَظِيمًا» (۶)

ص: ۳۷۹

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). یس، ۵۸.

۳- ۳). رعد، ۲۴.

۴- ۴). حجر، ۴۶.

۵- ۵). و افعه، ۲۶.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾

ای پیامبر! همانا ما تو را گواه (بر مردم) و بشارت دهنده و بیم دهنده فرستادیم.

وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرًّا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾

و (نیز) دعوت کننده به سوی خدا به فرمان او و چراغی تابان (قرار دادیم).

نکته ها:

در این دو آیه، نقش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در جامعه بیان شده است.

او مردم را به سوی خدا دعوت می کند و شیوه ی او در این دعوت، بشارت و انذار است، اما نه فقط با زبان، بلکه عمل او نیز حجت بر مردم و الگویی برای آنان است.

پیام ها:

۱- باید نقش و مسئولیت افراد را به آنان و جامعه اعلام کرد. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ ...

۲- در برابر نیش ها و آزار دشمن، تجلیل لازم است. أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَ ...

(در آیه ی بعد می خوانیم: «وَدَعَّ أَدَاهُمْ»)

۳- پیامبر بر اعمال مردم گواه است. «شاهدًا»

۴- کسی می تواند بشارت و هشدار دهد که بر اعمال و رفتار مردم شاهد و در صحنه حاضر باشد. «شاهدًا و مُبَشِّرًا»

۵- در تبلیغ و تربیت، بشارت و انذار هر دو لازم است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۶- بشارت و انذار، وسیله ی دعوت انبیاست. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا وَ دَاعِيًا»

۷- انبیا مردم را به سوی خدا دعوت می کنند، نه خود. «دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ»

۸- انبیا نیز در برابر خداوند از خود استقلالی ندارند و موفقیت و دعوت آنان با اذن الهی است. «بِإِذْنِهِ»

۹- پیامبر در جامعه، چراغ هدایتی است که نور آن سبب رشد، حرکت و تشخیص

است. «سِرَّاجاً مُنِيرًا»

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴿٤٧﴾

و به مؤمنان بشارت ده که برای آنان از سوی خداوند بخششی بزرگ است.

وَ لَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ الْمُتَافِقِينَ وَ دَعْ أَذَاهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

و کافران و منافقان را اطاعت مکن، و به آزارشان اعتنا مکن، و بر خدا توکل نما که خداوند برای وکالت کافی است.

نکته ها:

بی اعتنایی به آزار و اذیت دشمنان به معنای سستی و کوتاهی در برخورد با آنان نیست، بلکه به معنای توکل و امیدواری به رحمت الهی، دلسرد نشدن از برخوردهای آنان است.

پیامبر، از جانب خداوند مأمور می شود تا به مؤمنان بشارت دهد که لطف و فضل ویژه او شامل حال آنان می شود و این خود بزرگ ترین لطف خداست.

این آیه، وَ بَشِّرِ... مصداق و نمونه ی آیه ی قبل است که فرمود: «مُبَشِّرًا».

پیام ها:

۱- ایمان، شرط دریافت الطاف ویژه ی الهی است. «بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ»

۲- رهبر باید به مؤمنان بشارت دهد. «بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- رفتار خدا با مؤمنان بر اساس فضل است. «مِنَ اللَّهِ فَضْلًا» البته تفضلات الهی بر بندگان، دارای درجات و مراتبی است. «فَضْلًا كَبِيرًا»

۴- کسی که به سرچشمه ی قدرت حق دلگرم شد، می تواند از منحرفان جدا شود.

مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا - وَ لَا تُطِعِ ...

۵- بی اعتنایی به کار شکنی های کفار و منافقان و مقاومت در برابر خواسته های آنان، به توکل نیاز دارد. «لَا تُطِعِ - دَعْ أَذَاهُمْ - تَوَكَّلْ»

۶- کفار و منافقان در یک خط هستند. «وَلَا تُطْعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ» کار هر دو آزار دادن مؤمنان است. «أَذَاهُمْ»

۷- در شرایطی، رهبر باید فقط ارشاد کند و به فکر مقابله به مثل و انتقام از مخالفان نباشد. «دَعِ أَذَاهُمْ»

۸- به خداوند توکل کنیم، زیرا او وکیل لایق و با کفایتی است. «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

﴿إِنَّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا فَمَنْعُوهُنَّ وَسَرَخُوهُنَّ سِرًّا جَمِيلًا﴾ (۴۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه زنان با ایمان را به همسری گرفتید و پیش از آن که با آنان آمیزش کنید طلاقشان دادید، عده ای برای شما به عهده آنان نیست تا حسابش را نگهدارید، پس آنها را (با پرداخت مهریه و هدیه ی مناسبی) بهره مند سازید و به طرز شایسته ای رهایشان کنید.

نکته ها:

مراد از «نکاح»، عقد ازدواج و مراد از «تماس» آمیزش جنسی و مراد از «سِرًّا جَمِيلًا» طلاق بدون خصومت و خشونت است.

«عِدَّةٍ» به مدتی گویند که زنان پس از طلاق، باید تا پایان آن صبر کنند و همسر دیگری نگیرند. عده ی طلاق زن، سه مرتبه حیض شدن و پاک شدن و عده ی وفات شوهرش چهار ماه و ده روز است.

چند گروه از زنان به عده نیاز ندارند: یک گروه کسانی هستند که پس از عقد، تماس جنسی نداشته اند، گروه دیگر، زنان یائسه اند که از بچه دار شدن مأیوس اند. (زنان ۵۰ و ۶۰ ساله)

در آیه ی ۲۳۶ سوره بقره نیز خواندیم که هدیه مرد به همسر مطلقه ی قبل از آمیزش، باید به قدر معروف و توانایی باشد. «عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدْرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ»

امام باقر علیه السلام فرمود: این گونه زنان (طلاق داده شده) با وحشت و غصه و شماتت دیگران

به خانه ی پدر بر می گردند و لذا باید به مقداری که توان دارید، با هدیه دل آنان را آرام کنید.

﴿فَمَتَّوْهُنَّ وَ سَرَّحُوهُنَّ﴾

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، عمل به دستورهای خداوند است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمْ ...﴾

۲- اختیار طلاق، با مرد است. «طلقتم» مگر مواردی که در شرع مشخص شده است.

۳- مهم ترین شرط ازدواج، ایمان است. آمَنُوا ... نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ

۴- طلاق، نشانه ی شکست دینی نیست. «الْمُؤْمِنَاتِ - طَلَّقْتُمُوهُنَّ»

۵- عده، حق مرد بر زن است تا اگر خواست رجوع کند، اما در طلاق قبل از تماس، مرد حق رجوع ندارد. ﴿فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَةٍ﴾

۶- ضربه های روحی باید جبران شود. در طلاق پس از عقد، روحیه زن خرد می شود که با پرداخت مهریه ای مناسب، بخشی از آن جبران می شود.

﴿فَمَتَّوْهُنَّ﴾

۷- جدایی و طلاق به معنای کینه و خشونت نیست. «سَرَّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا»

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا أَخْلَدْتَ لِمَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَ بَنَاتِ عَمَّكَ وَ بَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَ بَنَاتِ خَالَكَ وَ بَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لِمَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (۵۰)

ای پیامبر! ما برای تو همسرانی را که مهرشان را پرداخته ای حلال کردیم و همچنین کنیزانی را که (به عنوان غنایم جنگی) خداوند بر تو ارزانی

داشته و مالک شدی (بر تو حلال کردیم) و نیز (ازدواج با) دختران عمویت و دختران عمّه هایت و دختران دایی و دختران خاله هایت را که با تو هجرت کرده اند، (برای تو حلال کردیم)، و زن با ایمانی که خود را به پیامبر ببخشد (و مهریه ای از حضرت نخواهد) اگر پیامبر بخواهد می تواند او را به عقد خویش در آورد؛ (این قانون عقد بدون مهریه) مخصوص توست نه دیگر مؤمنان؛ همانا می دانیم که برای مؤمنان درباره ی همسران و کنیزانشان چه حکمی کرده ایم، (این برای آن است که) تا برای تو مشکلی نباشد، و خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

﴿أَفَاءٌ﴾ از «فِیء» به اموالی گفته می شود که بدون جنگ به دست مسلمانان می رسد. در عرب کلمات «عم» و «خال» به صورت جنس به کار می رود و همه ی عموها و دایی ها را شامل شود، ولی «عمه» و «خاله» به صورت جمع می آید. «عَمَاتِکَ»، «خَالَاتِکَ»

در اسلام سه نوع نکاح وجود دارد:

الف: نکاح با مهریه (خواه دایم یا موقت).

ب: نکاح از طریق مالک شدن کنیز.

ج: نکاح بدون مهریه، که زنی خود را به مردی ببخشد.

نوع اول و دوم برای عموم است و نوع سوم تنها برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بوده است. روزی عایشه گفت: یا رسول الله! خداوند هوای تو را دارد. پیامبر فرمود: «و انک ان اطعت الله سارع فی هواک» (۱) تو نیز اگر مطیع خدا باشی، امتیازاتی به تو می دهد.

بر پیامبر جهاد یک تنه واجب بود. «لَا تُکَلَّفُ إِلَّا نَفْسَکَ وَ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) بر پیامبر نماز شب واجب بود و... اکنون یک امتیاز مادی در برابر آن همه سختی (۳) چیزی نیست.

ص: ۳۸۴

۱- ۱. بحار، ج ۲۲، ص ۱۸۰.

۲- ۲. نساء، ۸۴.

۳- ۳. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هیچ پیامبری چنان که من اذیت شده ام آزار ندیده است. «ما اوذی نبی مثل ما اوذیت»

سؤال: چرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زنان متعدّد داشت؟

پاسخ: اولاً: در ازدواج های رسول خدا صلی الله علیه و آله مسأله شهوت محور نبوده است، زیرا پیامبر عزیز اسلام از ۲۵ سالگی تا ۵۳ سالگی فقط با خدیجه زنده گی کرد، زنی که هنگام ازدواج سنّش پانزده سال از حضرت بیشتر بود و پیامبر تا او را داشت با دیگری ازدواج نکرد.

ثانیاً: تمام قبایل علیه حضرت بودند و پیامبر باید با طرحی دقیق این وحدت نامقدس را می شکست و بهترین و ساده ترین و ارزان ترین و طبیعی ترین راه این بود که پیامبر داماد قبایل مختلف شود و مردم طبق رسوم آن زمان حمایت داماد را بر خود لازم می دانستند و پیامبر بدین وسیله می توانست مشکلات راه تبلیغ دین را هموار کند.

ثالثاً: بعضی ازدواج ها برای مبارزه با آداب و رسوم غلط بود. نظیر ازدواج پیامبر با زینب دختر عمّه اش که در آیه ی ۳۷ همین سوره گذشت.

رابعاً: پیامبر بعضی زنان را تنها عقد نمود و با آنان همبستر نشد و از بعضی قبایل تنها خواستگاری نمود و عقد هم نکرد و همین رفتارها وسیله ی ارتباط می شد.

خامساً: اگر هدف مسأله ی جنسی بود باید از این همه همسر فرزندان بسیاری می داشت.

سادساً: عایشه بسیار کوچک بود که به عقد پیامبر درآمد و مدت ها گذشت تا توانست همسر واقعی حضرت باشد. اگر هدف مسایل جنسی باشد انسان با بچه ازدواج نمی کند.

سابعاً: ما نباید پیامبر را با خود مقایسه کنیم؛ ما با داشتن یک همسر از بسیاری توفیقات باز می مانیم، ولی پیامبر اکرم با داشتن چند همسر چنان غرق در عرفان و مناجات و تبلیغ بود که خداوند به حضرت خطاب می کند: چرا این قدر به خاطر هدایت مردم حرص می خوری «فَلَعَلَّكَ بِمَنْعِ نَفْسِكَ» (۱) چرا خود را به مشقت می اندازی، «لِتَشْقَى» (۲) چرا حلال هایی را بر خود حرام می کنی، لِمَ تُحَرِّمُ... آری، نسیم تند معرفت، خیمه ی وجودی پیامبر را چنان بلند می کرد که این همه زن، نمی توانست آن را از پرواز باز دارد.

به هر حال، ازدواج های مجدد پیامبر بعد از سنّ ۵۳ سالگی بوده است، آن هم با زنان بیوه و

ص: ۳۸۵

۱-۱. شعراء، ۳.

۲-۲. طه، ۲.

متروکه یا داغدیده، با تمایل کامل آنان به ازدواج و اجرای عدالت از سوی پیامبر و آموختن درس عملی برای اداره چند همسر و انتخاب زندگی ساده و بی توجهی به خواسته های تجمل گرایانه ی برخی همسران. علاوه بر همه ی این ها در آن زمان داشتن چند همسر هیچ عیبی نبوده است و گاهی همسر اول به خواستگاری همسر دوم می رفت و ده ها نکته ی دیگر که باید در آنها دقت نمود.

پیام ها:

- ۱- تعیین حلال و حرام به دست خداست. «إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ» (حتی پیامبر در مسایل فردی تابع قانون الهی است).
 - ۲- مهریه برای زن لازم و پرداخت آن از سوی مرد واجب است. «آتَيْتَ أَجُورَهُنَّ»
 - ۳- غرایز جنسی را جدی بگیرید، حتی کنیزان باید کامیاب باشند. «مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ»
 - ۴- اسلام برای شخص پیامبر، تکالیف و همچنین امتیازات خاص قرار داده است. «خَالِصَهُ لَكَ»
 - ۵- تعیین زنانی که می توان با آنان ازدواج کرد، از سوی خداوند است. «فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ»
 - ۶- خداوند دوست ندارد پیامبر در تنگنا قرار گیرد. «لَكَيْلًا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ»
- تُرْجَى مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَ تُؤْوَى إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَ مَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَ يَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾

از همسرانت هر کدام را خواستی می توانی (نوبت او را) مؤخر داری و هر که را خواهی نزد خود جای دهی، و بر تو باکی نیست هر کدام را که (برای مدتی) ترک کرده ای دوباره طلب کنی؛ این (حکم) برای آن که چشمانشان روشن شود و ناراحت نشوند و همه ی آنان به آنچه در اختیارشان می گذاری راضی باشند مناسب تر است، و خداوند آنچه را در دل های شماست می داند، و خداوند دانا و بردبار است.

نکته ها:

کلمه «تُرْجِي» از «ارجاء» به معنای تأخیر انداختن و «تُؤْوِي» از «مأوی» به معنای مکان دادن است. این دو کلمه کنایه از طلاق و نگهداری یا تأخیر و تقدّم در همبستری است.

اجرای عدالت در میان همسران واجب است، ولیکن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دلیل مشکلات فراوان و جهاد با دشمنان و تلاش برای جامعه، از طرف خداوند مجاز بود که موعد همسران خود را تغییر دهد، به جای این که هر شب در منزل یکی از آنان باشد، چند شب پیاپی در یک جا بماند، بعد چند شب دیگر منزل دیگری باشد. (۱) البته بعضی مفسران این آیه را درباره ی اختیار پیامبر در کم و زیاد کردن نفقه همسران یا رد کردن تقاضای زنان هبه ای و بعد پذیرفتن آنها و یا طلاق اولیه و رجوع ثانوی تفسیر کرده اند.

پیام ها:

۱- برای افرادی که مسئولیت های سنگین دارند باید اختیاراتی ویژه گذاشت.

«تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ» (کسانی که عدالت و تقوا و عملکردشان برای همه روشن است، می توانند در همان چهار چوب عدل و تقوا در زندگی خود تغییراتی ایجاد کنند. چنانکه همسران پیامبر صلی الله علیه و آله به موضع و تصمیم عادلانه آن حضرت درباره تأخیر و تقدّم هم خوابگی با هر یک از آنان اطمینان خاطر داشتند).

۲- اختیارات پیامبر، به معنای نادیده گرفتن حق همسران نیست. «تَقَرَّرَ اعْيُنَهُنَّ - لا

ص: ۳۸۷

۳- چشم همسر به دو چیز روشن می شود: یکی نداشتن غم و دیگری رضایت قلبی. «تَقَرَّرَ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَنَّ وَلَا يَرْضَيْنَنَّ»

۴- راضی کردن همسر نباید مخصوص روزهای اول زندگی باشد، بلکه باید همواره چنین باشد. «وَأَرْضَيْنَنَّ»

۵- جلب رضایت صد در صد چند همسر، محال عادی است، ولی باید چنان برنامه ریزی کرد که به این امر نزدیک باشد. اَدْنَىٰ أَنْ ... يَرْضَيْنَنَّ

۶- مرد باید در صد راضی کردن تمام همسران خود باشد. «كُلُّهُنَّ»

۷- احکام الهی برای برقراری عدالت و حفظ حقوق خانواده است، گرچه در دلها توقع چیز دیگری باشد. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ»

۸- احکام خانواده در اسلام، از سرچشمه ی علم الهی است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا»

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدِ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا كُلُّ شَيْءٍ رَقِيبًا ۝۵۲»

از این پس، هیچ زنی بر تو حلال نیست، و نباید (همسرانت را رها کنی و) همسر دیگری به جای آنان بگیری، هر چند زیبایی آنان تو را به شگفت آورد، مگر کنیزانی که مالک آنها می شوی؛ و خداوند بر هر چیزی مراقب است.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از طرف برخی قبایل تحت فشار بود تا همسری از آنان بگیرد و آنان افتخار کنند که رسول خدا داماد آنهاست. پیامبر طبق مصالحی زنانی را به ازدواج خویش در آورد اما این آیه تداوم این کار را منع فرمود.

۱- در قرآن، احکام ثابت و متغیر وجود دارد. «لَا يَحِلُّ .. مِنْ بَعْدُ» آری، عنصر زمان، می تواند در اجرای احکام مؤثر باشد.

۲- تعدد همسر حتی برای پیامبر محدودیت دارد. «لَا يَحِلُّ .. مِنْ بَعْدُ»

۳- خداوند مراقب کسانی است که به خاطر زیبایی زنی را جایگزین همسر اول خود می نمایند. «رَقِيبًا»

۴- پیامبر موظف است حلال و حرام کار خود را از خداوند بگیرد. «لَا يَحِلُّ لَكَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعَمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذَى النَّبِيَّ فَيَسْخَرُ مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْخَرُ مِنْكُمْ إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا زُوجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خانه پیامبر وارد نشوید مگر آن که به شما اجازه داده شود برای خوردن غذا، (به شرط آن که قبل از موعد نیایید) و در انتظار وقت غذا نباشید؛ ولی هرگاه دعوت شدید پس داخل شوید، و وقتی غذا خوردید پراکنده شوید، و (بعد از خوردن غذا) به گفتگو نپردازید؛ همانا این (گفتگوهای پس از غذا) پیامبر را آزار می دهد، اما او از شما شرم می کند (و چیزی نمی گوید) ولی خداوند از (گفتن) حق شرم ندارد. و هرگاه از همسران پیامبر چیزی از وسایل زندگی (به عنوان عاریت) خواستید از پشت پرده بخواهید؛ این رفتار برای دل های شما و

دل های آنان به پاکی و پاکدامنی است و شما حق ندارید که رسول خدا را آزار دهید و با همسران او پس از رحلتش ازدواج کنید که این کار نزد خداوند (گناهی) بزرگ است.

نکته ها:

اجازه گرفتن برای ورود به خانه ی دیگران، مخصوص خانه ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیست، همان گونه که در سوره ی نور می خوانیم: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا» (۱)

در این آیه قسمت هایی از آداب مهمانی مطرح شده، و در آیات دیگر بخش های دیگری از آن آمده است:

* هنگام ورود، سلام کنید. «فَسَلِّمُوا» (۲)

* اگر جواب رد دادند ناراحت نشوید و برگردید. «إِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا» (۳)

* نوع پذیرایی به خصوص اگر دعوت کرده اید، خوب باشد. و «جَاءَ بِعَجَلٍ حَنِيدٍ» (۴)

* سفره را نزد مهمان ببرید، نه آنکه مهمان را به محل پذیرایی ببرید. «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ» (۵)

در روایات نیز دهها نکته و دستور پیرامون آن وارد شده است.

«إِنَاءٌ» به معنای پخته شدن غذاست و «غَيْرَ نَاطِرِينَ إِنَاءً» یعنی مهمان زودتر از وقت پذیرایی نیاید تا منتظر پخته شدن غذا بماند.

خانه ی پیامبر، اتاق های متعدد داشته و هر یک از همسران در اتاقی زندگی می کردند.

«بُيُوتَ النَّبِيِّ»

خطاب هایی که در این آیه درباره زنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است، در حقیقت مربوط به همه ی زنان مسلمان است، به دلیل «أَطَهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ» که خداوند درباره ی هر زن و مردی پاکدلی را می خواهد.

چون خطر سوء استفاده از همسران پیامبر، مهم تر از حق شخصی آنهاست، باید بعد از

ص: ۳۹۰

۱-۱. نور، ۲۷.

۲-۲. نور، ۶۱.

۳-۳. نور، ۲۸.

۴-۴. هود، ۶۹.

پیامبر حق ازدواج با دیگران از آنان سلب شود. «وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ»

پیام ها:

۱- ایمان، مستلزم رعایت ادب و آداب اجتماعی است. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا ...

۲- حق آرامش در مسکن برای همگان محترم است، خصوصاً برای رسول خدا صلی الله علیه و آله. «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ»

۳- بهتر آن است که مهمانی در منزل باشد. (نه در مهمانسرا و هتل) بُيُوتَ النَّبِيِّ ...

إِلَى طَعَامٍ

۴- صاحب خانه حق دارد به کسی اذن ورود ندهد. «إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ»

۵- اجازه برای ورود به خانه دیگران، به هر صورت کافی است و لازم نیست خود او شخصاً اجازه بدهد. («يُؤْذَنَ» به صورت مجهول آمده، یعنی اجازه صاحبخانه از هر طریقی حاصل شود).

۶- پذیرایی از مهمان، از سیره ی پیامبر اکرم است. إِلَى طَعَامٍ ... دُعَيْتُمْ

۷- اصل مهمانی مهم است، نه نوع غذا. إِلَى طَعَامٍ ... دُعَيْتُمْ

۸- دین جامع آن است که هم برای مسایل جزئی همچون پذیرایی از مهمان و هم بزرگ ترین مسایل رحکومتی برنامه داشته باشد. يُؤْذَنَ لَكُمْ - غَيْرِ نَاطِرِينَ - فَاتُّشِرُوا ...

۹- بی دعوت به مهمانی نروید. «إِذَا دُعَيْتُمْ»

۱۰- در اسلام، مردم عادی می توانند به خانه اول شخصیت دینی رفت و آمد کرده و حتی مهمان شوند. بُيُوتَ النَّبِيِّ ... دُعَيْتُمْ

۱۱- از آداب مهمانی آن است که بعد از خوردن غذا خانه را ترک کنید. «فَآتُّشِرُوا» و منزل میزبان را محلّ گفت و شنود قرار ندهید. «وَلَا مُشْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ»

۱۲- اذیت کردن میزبان ممنوع است. «يُؤْذَى النَّبِيُّ» (گرچه با بردن فرزندان و یا همراهان باشد. تحقیر غذا و ناچیز شمردن آن نیز مصداق اذیت میزبان است).

۱۳- پیامبر، از اتلاف وقت در گفتگوهای بی مورد رنج می برد. «لَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثِ إِنْ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ»

۱۴- رنجاندن لازم نیست ظاهری و جسمی باشد، فشار اخلاقی و روحی نیز نوعی آزار دادن است. «ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي»

۱۵- صاحبخانه را در بن بست و رودر بایستی قرار ندهید. «فَيْسْتَحْيِي مِنْكُمْ»

۱۶- سکوتی که بر اساس حیا و رودر بایستی باشد، علامت رضایت نیست.

«فَيْسْتَحْيِي مِنْكُمْ»

۱۷- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شخص با حیایی بود. «فَيْسْتَحْيِي مِنْكُمْ»

۱۸- اگر به دلیلی شخصی از روی حیا سکوت کرد، دیگران سکوت را بشکنند و حق را بیان کنند و بار خجالت را از دوش او بردارند. «وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ»

۱۹- ارتباط با دیگران و داد و ستد زنان، با حفظ حجاب مانعی ندارد. «فَسئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ»

۲۰- زنان پیامبر محصور نبوده و با بیرون از منزل در ارتباط بودند. (۱) «فَسئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ»

۲۱- در استدلال بر لزوم حجاب زن، دلیلی بیاورید که مورد اتفاق همه باشد.

«ذَلِكُمْ أَطَهَّرُ لِقُلُوبِكُمْ»

۲۲- در نحوه ی ارتباط زنان و مردان، باید محور کارها تقوا و پاکدلی باشد. «أَطَهَّرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ»

۲۳- نگاه نامحرمان به یکدیگر، در دل آنان تأثیر گذار است. «فَسئَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطَهَّرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ» ز دست دیده و دل هر دو فریاد هر آنچه دیده بیند دل کند یاد

۲۴- حجاب به نفع زن و مرد هر دو است. «أَطَهَّرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ»

۲۵- رابطه با نامحرم بدون حفظ حجاب، سبب رنجاندن رسول اکرم صلی الله علیه و آله است.

«وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ»

۲۶- آزار پیامبر از گناهان کبیره است. «كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا»

إِنْ تُبْذُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفَوُهَا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۵۴)

اگر چیزی را آشکار نمایید یا پنهانش کنید پس بی شک خداوند به هر چیزی داناست.

۱- خداوند، نه تنها به اعمال ما، بلکه به همه چیز آگاه است. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

۲- علم خداوند به پنهان و آشکار امور یکسان است. «كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

۳- اگر بدانیم همه چیز برای او روشن است، ریا و نفاق چرا؟ «بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

۴- حفظ حجاب ظاهری و برقرای رابطه ی پنهانی، نشانه ی بی ایمانی به علم خداست. تُبَدُّوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ ... عَلِيمًا

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءَ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءَ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَ أَتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا بِكُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا «۵۵»

بر زنان، (نداشتن حجاب) در مورد پدرانشان و پسرانشان و برادرانشان و پسران برادرانشان و پسران خواهرشان و دیگر زنان مسلمان و کنیزانشان گناهی نیست، و تقوای الهی پیشه کنید زیرا خداوند بر هر چیزی گواه است.

ص: ۳۹۲

۱- ۱). شاید امروزه کسانی باشند که اگر یک لیوان آب از همسرشان بخواهی ناراحت می شوند که چرا با خانم من سخن گفتید، ولی قرآن می فرماید: با حفظ حجاب از زنان پیامبر نیز می توان چیزی درخواست نمود.

این آیه کسانی را که به واسطه ی نسبی به زن محرم هستند نام برده، امّیا محرمانِ سببی همچون داماد و برادر رضاعی و نیز کودکانی که به سنّ تکلیف نرسیده و مسایل شهوانی را درک نمی کنند، بر زنان محرم هستند. (۱)

گرچه بعضی این آیه را مربوط به زنان پیامبر دانسته اند، ولی به نظر می رسد که آیه مربوط به تمام زنان باشد.

پیام ها:

۱- در اسلام سختی و حرج نیست، بستگان درجه ی اوّل که دائماً در خانواده رفت و آمد می کنند، با یکدیگر محرمند. لا جُنَاحَ ...

۲- میان زنان مسلمان، حجاب لازم نیست، ولی نزد زنان غیر مسلمان حجاب لازم است. «نِسَائِهِنَّ»

۳- محرم بودن، به معنای بی مبالاتی و بی تقوایی نیست. لا جُنَاحَ عَلَیْهِنَّ ... وَ اتَّقِينَ اللَّهَ

۴- گواه بودن خدا بر اعمال انسان، بهترین عامل و اهرم رعایت تقواست. «وَ اتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَی كُلِّ شَيْءٍ شَهِيداً»

إِنَّ اللَّهَ وَ مَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِیماً» (۵۶)

همانا خداوند و فرشتگان او بر پیامبر درود می فرستند؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! شما (نیز) بر او درود فرستید و به او سلام کنید سلامی همراه با تسلیم.

ص: ۳۹۴

در کتاب های ششگانه ی اهل سنت روایاتی آمده که از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: چگونه صلوات بفرستیم؟ فرمود: بگویید: «اللهم صل علی محمد و آل محمد»

در صحیح بخاری (۱) (باب چگونگی صلوات بر پیامبر) وقتی این حدیث را نقل می کند، در همان نقل حدیث، کلمه ی «آل محمد» را حذف کرده، چنین می نویسد: از محمد «صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» پرسیدند: چگونه صلوات بفرستیم؟ فرمود: بگویید: «اللهم صل علی محمد و علی آل محمد»!؟

در کنار نام پیامبر، ذکر صلوات مهم است. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «هر که در کتاب و نوشته ای بر من صلوات فرستد تا آن صلوات در آن نوشته باقی است، برای او پاداش خواهد بود». (۲)

در حدیث می خوانیم: «هر کس بر حضرت محمد صلی الله علیه و آله یک صلوات فرستد، خداوند ده صلوات بر او می فرستد و ده لغزش او را می پوشاند». (۳)

صلوات، کلید استجاب دعا و سبب سنگین شدن میزان مؤمن در قیامت می شود.

خداوند در قرآن به پیامبرش می فرماید: به زکات دهندگان صلوات فرست، خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً ... صَلِّ عَلَيْهِمْ (۴)، در این آیه به مردم سفارش می کند که بر پیامبر صلوات فرستاده شود. آری، در اسلام رابطه مردم و رهبر، رابطه صلوات و درود است همان گونه که در آیه ۵۴ سوره انعام خدا به پیامبرش دستور می دهد به کسانی که به ملاقات می آیند سلام کن. «إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

امام صادق علیه السلام فرمود: «درود خداوند به معنای رحمت، درود ملائکه به معنای به پاکی یاد کردن و درود مردم به معنای دعاست». (۵)

پیام ها:

۱- هر گاه خواستید دیگران را به کار خیری دعوت کنید، اول خود و دست

ص: ۳۹۵

۱- ۱). صحیح بخاری، حدیث ۵۸۸۰.

۲- ۲). تفسیر روح البیان.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

۴- ۴). توبه، ۱۰۳.

۵- ۵). تفسیر نورالثقلین.

اندر کاران شروع کنید. (خداوند برای فرمان صلوات به مردم، اول از صلوات خود و فرشتگان نام می برد.) «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ»

۲- صلوات خدا و فرشتگان دایمی است. «يُصَلُّونَ»

۳- صلوات بر پیامبر، لازمه ایمان و از وظائف مؤمنان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا»

۴- درود لفظی کافی نیست، تسلیم عملی نیز لازم است. «صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا»

۵- رابطه ی مردم و رهبر در حکومت الهی، صلوات و سلام است. (علاقه ی قلبی کافی نیست، اظهار علاقه لازم است.) «صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا»

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾

همانا کسانی که خدا و رسولش را آزار می دهند، خداوند در دنیا و آخرت آنان را لعنت می کند، و برای آنان عذاب خوار کننده ای آماده کرده است.

نکته ها:

آزار خداوند، یعنی انجام کاری بر خلاف خواست و رضای او که به جای جلب رحمت الهی، غضب و لعنت خداوند را به دنبال دارد.

شاید مراد از اذیت خدا، اذیت بندگان خدا باشد، نظیر قرض دادن به بنده که قرض دادن به خداست، و مراد از اذیت کردن پیامبر صلی الله علیه و آله تکذیب و تهمت و برخورد بی ادبانه با آن حضرت و اذیت کردن اهل بیت اوست، همان گونه که در چند روایت آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «فاطمه بضعه منی فمن اغضبها اغضبنی» (۱) فاطمه پاره ی تن من است، هر که او را خشمگین سازد مرا به خشم آورده است.

ص: ۳۹۶

پیام ها:

۱- بنده ی مخلص به جایی می رسد که رنجاندن او، رنجاندن خدا می شود.

﴿يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾

۲- بخشی از کیفر توهین و تحقیر و آزار و اذیت اهل ایمان، در همین دنیا ظاهر می شود. ﴿لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا﴾

۳- چون هدف ایذا کننده اهانت است، کیفر او نیز اهانت در آخرت است. ﴿عَذَابًا مُهِينًا﴾

﴿وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا﴾ (۵۸)

و کسانی که مردان و زنان با ایمان را بدون آن که کاری کرده باشند آزار می دهند بدون شک بهتان و گناه روشنی را بر دوش کشیده اند.

نکته ها:

در ضررهای جسمی، قصاص و مقابله به مثل جایز است، «وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ» (۱) ولی در ضربه های روحی و آبرویی دستور مقابله به مثل نداریم. قرآن نمی فرماید که اگر کسی به شما تهمت زد، شما هم به او بهتان بزنید، بلکه به گناهکار هشدار می دهد و در صورت لزوم به دستور حاکم شرع حد می خورد.

شاید بتوان از جمله «بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا» استفاده کرد که آزارِ مسلمان خلافکار در چهار چوب قانون الهی مانعی ندارد.

پیام ها:

۱- اصرار بر گناه به زشتی و کیفر آن می افزاید. («يُؤْذُونَ» نشانه استمرار و اصرار بر اذیت است).

ص: ۳۹۷

۲- آبروی زن و مرد مؤمن، محترم و لطمه زدن به آن گناه بزرگی است. (حفظ آبرو به زن یا مرد بودن ربطی ندارد.) «الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»

۳- گناهی تنبیه دارد که انسان با علم و عمد مرتکب شود. «اِكْتَسَبُوا»

۴- گناه، بار انسان را سنگین می کند. «اِخْتَمَلُوا»

۵- مهم ترین اذیت، زخم زبان و تهمت است. «يُؤْذُونَ - بُهْتَانًا»

۶- آزار و اذیت دیگران به هر شکلی که باشد، از جمله گناهانی است که خشم الهی را بدنبال دارد. يُؤْذُونَ ... إِنَّمَّا مُبِينًا

﴿أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذِينَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (۵۹)

ای پیامبر! به همسران و دخترانت و زنان مؤمنان بگو: روسری های بلند بر خود بیفکنند، این (عمل) مناسب تر است، تا (به عفت و پاکدامنی) شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند، و خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

اشاره

«جلابیب» جمع «جلباب»، به معنای مقنعه ای است که سر و گردن را بپوشاند، (۱) و یا پارچه بلندی که تمام بدن و سر و گردن را می پوشاند. (۲)

در آیات گذشته سخن از اذیت و آزار مؤمنان به دست منافقان بود. این آیه می فرماید: برای آنکه زنان مؤمن مورد آزار افراد هرزه قرار نگیرند، به گونه ای خود را بپوشانند که زمینه ای برای بی حرمتی آنان فراهم نشود.

بر اساس این آیه، نوعی روسری مورد استفاده ی زنان آن زمان بوده، لیکن زنان در پوشاندن خود از نامحرم دقت نمی کرده اند. لذا سفارش این آیه، نزدیک کردن جلباب به خود

ص: ۳۹۸

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

است، نه اصل جلباب که امری مرسوم بوده است.

این آیه که فرمان حجاب می دهد، با تهدید مطرح نشده بلکه فلسفه ی حجاب را چنین تبیین می کند: زنان و دختران، اگر بخواهند از متلک ها، تهمت ها، تهاجم ها و تهدیدهای افراد آلوده و هرزه در امان باشند باید خود را بپوشانند.

آفات بی حجابی

۱. رونق گرفتن چشم چرانی و هوسبازی.

۲. توسعه ی فساد و فحشا.

۳. سوء قصد و تجاوز به عنف.

۴. بارداری های نامشروع و سقط جنین.

۵. پیدایش امراض روانی و مقاربتی.

۶. خودکشی و فرار از خانه در اثر آبروریزی.

۷. بی مهری مردان چشم چران نسبت به همسران خود.

۸. بالا رفتن آمار طلاق و تضعیف روابط خانوادگی.

۹. رقابت در تجمّلات.

۱۰. ایجاد دلهره برای خانواده های پاکدامن.

پیام ها:

۱- در امر به معروف، اول از خودی ها شروع کنیم سپس دیگران. «قُلْ لِّأَزْوَاجِكُمْ وَ بَنَاتِكُمْ وَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ»

۲- در احکام الهی، تفاوتی میان همسران و دختران پیامبر با دیگر زنان نیست.

«لِّأَزْوَاجِكُمْ وَ بَنَاتِكُمْ وَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- پوشیدن لباسی که معرّف شخصیت زن برای تأمین عفت و آبرو باشد، لازم است. «يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَنْنَ»

۴- بهانه به دست بیمار دلان و مزاحمان عفت عمومی ندهید. (در آیات قبل

هشدار به اذیت کنندگان بود، در این آیه تکلیف اذیت شونده‌گان را مطرح می‌کند. «يُعْرِفَنَّ فَلَا يُؤْذَيْنَ»

۵- رفت و آمد زنان در خارج از منزل، با حفظ عفت عمومی مانعی ندارد. «يُعْرِفَنَّ فَلَا يُؤْذَيْنَ»

۶- در امر به معروف و نهی از منکر، دلیل امر و نهی خود را بیان کنید. «فَلَا يُؤْذَيْنَ»

۷- نوع لباس مردم در جامعه، می‌تواند معرف شخصیت، مکتب و هدف آنها باشد. «يُعْرِفَنَّ فَلَا يُؤْذَيْنَ»

۸- سرچشمه‌ی بسیاری از مزاحمت‌های هوسبازان نسبت به زنان و دختران، نوع لباس خود آنهاست. «يُعْرِفَنَّ فَلَا يُؤْذَيْنَ»

۹- زنان با حجاب باید با حضور خود در صحنه، جو عمومی عفاف و پاکدامنی را حفظ کنند و فرصت مانور را از هوسبازان بگیرند. «يُعْرِفَنَّ فَلَا يُؤْذَيْنَ»

۱۰- بد حجابی‌های گذشته قابل عفو است. «عَفُوراً رَحِيماً»

۱۱- مغفرت خداوند همراه با رحمت اوست. «كَانَ اللَّهُ عَفُوراً رَحِيماً»

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلاً ﴿٦٠﴾

اگر منافقان و کسانی که در دل‌هایشان بیماری است و آنان که در مدینه شایعه‌پراکنی می‌کنند (از کارشان) دست بردارند، حتماً تو را بر ضد آنان می‌شورانیم، آنگاه جز مدت کوتاهی نمی‌توانند در کنار تو در این شهر بمانند.

نکته‌ها:

«مرجفون» از «ارجاف»، به کسانی گفته می‌شود که با شایعه‌سازی، در جامعه‌ی اسلامی دلهره ایجاد می‌کنند. کسانی که به جبهه نمی‌رفتند، اما در شهر شایعه می‌کردند که مسلمانان شکست خوردند و کفار پیروز شدند یا پیامبر اسلام شهید شد، آنان با این اقدام زشت سبب

نگرانی مردم می شدند.

«لَنْغَرِيَنَّكَ» از «اغراء» به معنای چسباندن و کنایه از تسلط همه جانبه است.

این آیه را اگر در ادامه آیه قبل ببینیم، مراد آن است که منافقان و بیمار دلان مدینه مزاحم زنان مؤمن بودند که خداوند در آیه قبل به زنان دستور پوشش کامل داد و در این آیه به این بیمار دلان هشدار می دهد و ممکن است این آیه مستقل باشد، و مراد این باشد که با توطئه گرانی که با جنگ سرد و شایعه سازی، ایجاد دلهره می کنند برخورد کرده و آنها را قلع و قمع نمایید.

با آن که تندترین تهدیدها در این آیه آمده و جامعه ی اسلامی همواره بزرگ ترین ضربه ها را از شایعه سازان خورده است، اما متأسفانه در کتب فقهی کمتر به این موضوع توجه شده و حتی یکی از مجتهدان که سال ها قاضی بود می گفت: من ۵۴ کتاب فقهی را گشتم و تحت عنوان «ارجاف» بابتی را نیافتم.

جمله ی آخر این آیه لَنْغَرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ... را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: چنان تو را بر آنان می شورانیم که همگی قلع و قمع شوند و جز مدت کمی نتوانند در کنار تو بمانند.

ب: چنان آنان را تار و مار می کنیم که جز تعداد کمی از آنان در مجاورت تو باقی نمانند.

پیام ها:

۱- قبل از برخورد با متخلفان، اتمام حجت کنید. لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ ... لَنْغَرِيَنَّكَ

۲- سعه ی صدر حدّ و اندازه دارد. «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ» همیشه تساهل و تسامح جوابگو نیست.

۳- بیمار دلان در کنار منافقانند. «الْمُنَافِقُونَ - الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ»

۴- قیام مسلمانان، بر اساس انتقام یا هوس نیست، بلکه با اراده و فرمان خداست.

«لَنْغَرِيَنَّكَ»

۵- امت وفادار باید در رهبر ذوب شود و یکی شوند. «لَنْغَرِيَنَّكَ» به جای «لنغرینکم»

۶- اوّل کسی که باید در برابر به مخاطره اندازان امتیت جامعه قیام کند، رهبر اسلامی است. «لَنْغَرِيَنَّكَ بِهِمْ»

۷- اسلام چنان به امتیت جامعه اهمیت می دهد که فرمان اخراج کسانی را که در میان مردم دلهره و ناامنی ایجاد می کنند، صادر نموده است. «لَنْغَرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ»

۸- دشمنان را باید از شورش و اقدام انقلابی مسلمانان ترسانند. «لَنْغَرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ»

مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثَقِفُوا أَخْدُوا وَقْتُلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾

آنان لعنت شد گانند، هر کجا یافت شوند باید دستگیر شده و به سختی کشته شوند.

سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

این سنت خداوند درباره ی کسانی است که پیش از این بوده اند (و این فتنه انگیزی ها و دلهره ها را در جامعه به وجود می آوردند) و هرگز برای سنت خداوند تغییری نخواهی یافت.

نکته ها:

«ثَقِفُوا» از «ثقافه» به معنای دست یافتن و چیره شدن دقیق و ماهرانه است، لذا به علم و فرهنگ، ثقافه گفته می شود.

بعضی مفسران تمام این سخت گیری ها را در مورد اذیت کننده مؤمن که در آیات قبل بود می دانند، ولی به نظر می رسد این همه تهدید و اعلام مهدورالدم بودن برای کسانی است که قصد اخلاص در امتیت جامعه و شکست نظام را دارند، نه تنها مزاحمان ناموس مردم.

۱- «مرگ بر منافق» یک شعار قرآنی است. اَلْمُنَافِقُونَ ... مَلْعُونِينَ

۲- اجرای حکم خدا در مورد فتنه انگیزانِ حَقّ ستیز، به زمان و مکان و مرز محدود نیست. «أَيُّمَّا تُفُؤُوا أُخِذُوا»

۳- برای فتنه انگیزان و اخلال گران امتیت جامعه، هیچ جایی نباید محل امن باشد.

«أَيُّمَّا تُفُؤُوا أُخِذُوا»

۴- فرار فتنه انگیزان، نباید مانع برخورد شما شود. «أَيُّمَّا تُفُؤُوا أُخِذُوا»

۵- در دستگیری دشمنان، همه مردم باید بسیج شوند. «أَيُّمَّا تُفُؤُوا أُخِذُوا»

۶- آنان که امتیت مردم را به هم می زنند، امتیت جانی ندارند. «أُخِذُوا وَ قُتِلُوا»

۷- گاهی باید توطئه ی شوم دشمن را که در قالب جنگ سرد است با جنگ گرم پاسخ داد. «مرجفون - قتلوا»

۸- کسانی که از ایجاد فتنه و دلهره دست بر نمی دارند، باید با شدت و ذلت کشته شوند. «قُتِلُوا تَقْتِيلًا»

□

۹- جهاد علیه فتنه گران، یک سنت الهی در همه ی ادیان بوده است. «سُنَّةَ اللَّهِ»

۱۰- در شیوه ی تبلیغ، احکام سخت و سنگین را با سابقه ی آن در طول تاریخ گره بزنید. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» (۱)، وَ كَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ ... (۲)، قُتِلُوا تَقْتِيلًا سُنَّةَ اللَّهِ ... مِنْ قَبْلُ

۱۱- مقام انسانیت و ارزش امتیت در همه ی ادیان الهی به قدری است که سخت ترین مجازات ها در مورد کسانی که از این راه به جامعه ضربه می زند اعمال می شود. قُتِلُوا - سُنَّةَ اللَّهِ ... مِنْ قَبْلُ

□

۱۲- قانون اعدام فتنه انگیزان و اخلال گران، تبدیل ناپذیر است. «وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»

ص: ۴۰۳

۱- ۱). بقره، ۱۸۳.

۲- ۲). آل عمران، ۱۴۶.

يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾

مردم پیوسته از زمان وقوع قیامت از تو می پرسند، بگو: علم آن تنها نزد خداست و تو چه می دانی؟ شاید قیامت نزدیک باشد.

نکته ها:

انگیزه های سؤال متعدد است:

* گاهی سؤال، برای آزمایش کردن است. مانند سؤالات امتحانی.

* گاهی سؤال، از روی استهزا است. مانند پرسش قدرتمند متکبر از ضعیف.

* گاهی سؤال، از روی تعجب است. مانند پرسش انسان ترسو از انسان شجاع.

* گاهی سؤال، برای به بن بست کشاندن است. مانند پرسش باز پرس از مجرم.

* گاهی سؤال، برای به انحراف کشیدن است. مانند پرسش استاد منحرف از شاگرد.

* گاهی سؤال، برای ایجاد شک در دیگران است. مانند پرسش منحرفان.

* گاهی سؤال، برای رفع نگرانی است. پرسش مادر از فرزند.

* گاهی سؤال، برای دانستن است. مانند پرسش جاهل از عالم.

* گاهی سؤال، برای توییح است. مانند پرسش معلم از دلیل تنبلی شاگرد.

در این آیه نیز، سؤال از زمان قیامت می تواند انگیزه های متفاوتی داشته باشد.

کلمه ی «قریب» برای مذکر و مؤنث به کار می رود. «لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا» و فرمود:

«قریب»، نظیر جمله ی «إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (۱)

پایان آیه نوعی دلجویی از پیامبر است که از بهانه های کفار خسته مباش که به زودی به حسابشان رسیدگی می شود. «تَكُونُ قَرِيبًا»

ص: ۴۰۴

۱- با این که خداوند انبیا را از غیب آگاه می کند، «فَلَا يُظْهِرُ عَلٰی غَيْبِهِ اَحَدًا اِلَّا مَنْ ارْتَضٰی مِنْ رَسُوْلٍ» (۱) لیکن آگاهی انبیا نیز محدود است. «عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ»

۲- نه لازم است همه چیز را بدانیم و نه لازم است به هر سؤالی پاسخ دهیم.

«عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ»

۳- ندانستن زمان وقوع قیامت، به ایمان و یقین به اصل آن، ضرری نمی زند.

«عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ»

۴- برخی علوم مخصوص خداست. «عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ»

۵- هر ندانستنی عیب نیست. «وَمَا يُدْرِيكَ» (بلکه اگر زمان وقوع قیامت را بدانیم تعادل خود را از دست می دهیم).

۶- در تربیت باید افراد را میان بیم و امید نگاه داشت. «لَعَلَّ»

۷- برای وقوع قیامت هر لحظه باید آماده باشیم. «لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُوْنُ قَرِيْبًا»

اِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ الْكٰفِرِيْنَ وَاَعَدَّ لَهُمْ سَعِيْرًا ﴿۶۴﴾

همانا خداوند کافران را لعنت کرده (و از لطف خود دور نموده) و برای آنان آتش فروزانی فراهم کرده است.

خٰلِدِيْنَ فِيْهَا اَبَدًا لَا يَجِدُوْنَ وِلِيًّا وَا لَا نَصِيْرًا ﴿۶۵﴾

آنان برای همیشه در آن می مانند و دوست و یاورى (برای خود) نمی یابند.

۱- قهر الهی نسبت به کافران قطعی است. «أَعَدَّ» دوزخ هم اکنون موجود است.

۲- کافران نه مولایی دارند که آنان را از ورود به دوزخ حفظ کند و نه یاورى که

آنان را نجات دهد. «لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

۳- بت ها و طاغوت ها در قیامت بی اثرند. «لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

۴- کافران در قیامت به هرسو چشم می دوزند، اما چه سود! لَا يَجِدُونَ ...

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ ﴿٦٦﴾

روزی که صورت های آنان در آتش گردانده می شود، (با حسرت) می گویند: ای کاش! خدا را اطاعت می کردیم و پیرو رسول (او) بودیم.

نکته ها:

ممکن است معنای آیه این باشد که صورت های کافران در اثر حرارت آتش، به رنگ های مختلفی در می آید.

پیام ها:

۱- کافران در قیامت، نه تنها ولی و نصیری ندارند، بلکه اختیار صورت خود را نیز ندارند. «تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ»

۲- معاد جسمانی است. «تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ»

۳- غافلان در قیامت بیدار می شوند. «يَا لَيْتَنَا»

۴- ندامت، در قیامت سودی ندارد. «يَا لَيْتَنَا»

۵- اطاعت از خدا و رسول آرزوی دوزخیان خواهد بود. «يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ»

۶- اطاعت از خدا به همراه اطاعت از رسول کارساز است. «أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ»

۷- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله علاوه بر ابلاغ فرمان الهی، خود نیز دستورهایی را برای مردم صادر می کرد. «أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ»

۸- تنها راه نجات، اطاعت از خدا و رسول است. «يَا لَيْتِنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ»

وَ قَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَ كُبُرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾

و گویند: پروردگارا! همانا ما سران و بزرگانمان را اطاعت کردیم، پس آنان ما را از راه به در بردند.

نکته ها:

«ساده» جمع «سید» به رؤسا و سران یک جامعه گفته می شود و «کبراء» جمع «کبیر» به بزرگان سنی و ریش سفیدان اطلاق می شود. معمولاً این دو گروه نقش مهمی در آداب و رسوم و رفتار مردم دارند.

پیام ها:

- ۱- کسانی که در دنیا حتی یکبار «رَبَّنَا» نگفتند، در قیامت همراه با ناله و پشیمانی خواهند گفت: «رَبَّنَا»
- ۲- مجرمان اشتباهات خود را توجیه می کنند و به گردن دیگران می اندازند. «إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا»
- ۳- تقلید کورکورانه از پدران و بزرگان جامعه، مایه ی پشیمانی است. «إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَ كُبُرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا»
- ۴- کافران در قیامت به انحراف خود اقرار می کنند؛ ولی چه سود. «فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا»

رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنُومُ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

پروردگارا! آنان را عذاب دو چندان ده و به لعنتی بزرگ لعنت کن.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! مانند کسانی نباشید که موسی را آزار دادند، پس خداوند او را از آنچه (در باره اش به افترا) می گفتند، تبرئه فرمود و او نزد خداوند آبرومند بود.

نکته ها:

در آیه ی ۵۷ مسأله ی ایذای پیامبر مطرح شد، در این آیه تأکید می کند که شما مثل بنی اسرائیل نباشید که موسی را اذیت کردند.

مراد از تهمت می که در مورد حضرت موسی مطرح شده، یا نسبتِ نقص جسمی است، یا نسبتِ قتل و یا سحر و جنون که شناخت موضوع آن در فهم آیه نقشی ندارد.

لعنت بزرگ، شاید همان لعنت آیه ۱۶۱ سوره ی بقره باشد که می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» کسانی که کافر شدند و در حال کفر از دنیا رفتند، لعنت خداوند و فرشتگان و همه ی مردم بر آنها خواهد بود.

پیام ها:

۱- تنها دعایی که از دوزخیان مستجاب می شود، دعا برای عذاب است. (۱) «رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ» چون در آیه ی دیگر می فرماید: «لِكُلِّ ضِعْفٌ» (۲)

۲- گاهی رهبران الهی، از طرف مؤمنان هدف تهمت و اذیت قرار می گیرند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا»

۳- لازمه ی ایمان، دوری از تهمت است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا ...»

ص: ۴۰۸

۱- ۱). تفسیر طیب البیان.

۲- ۲). اعراف، ۳۷.

۴- از بی اثر ماندن تهمت به اولیای خدا درس بگیرید و تهمت نزنید. «فَبَرَّأَهُ اللَّهُ»

۵- خداوند دامن انبیای خود را از تهمت های دشمنان پاک می کند. فَبَرَّأَهُ اللَّهُ ...

۶- تبرئه ی مردان خدا از تهمت کافی نیست، باید از آنان تجلیل شود. «فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا»

۷- تبرئه از تهمت و داشتن وجاهت، شرط موفقیت در رهبری است. «فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا»

۸- کسی را که به مأموریتی می فرستید و مسئولیتی به او می دهید، باید از او حمایت کنید. «فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! تقوای الهی پیشه کنید و سخن (حق) و استوار گوید.

يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَ يُغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾

تا خداوند کارهای شما را اصلاح کند و گناهانتان را بیامرزد؛ و هر کس خدا و رسولش را اطاعت کند، بدون شک به رستگاری بزرگی دست یافته است.

نکته ها:

«قول سدید» سخنی است که در آن سستی و لغو و دروغ و نفاق نباشد. سخنی که همچون سدّی محکم، جلو شک و شبهه و فساد را بگیرد.

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، داشتن تقواست، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» و لازمه ی تقوا سخن استوار است. «اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا»

۲- انسان مؤمن شایستگی تقوا و قول سدید را دارد. «الَّذِينَ آمَنُوا - اتَّقُوا - قُولُوا»

۳- نشانه‌ی ایمان، هم ظاهری است، «قَوْلًا سَدِيدًا» و هم باطنی. «اتَّقُوا اللَّهَ»

۴- سخن سدید تنها به الفاظ آن نیست، بلکه به محتوای آن است، در واقع این فکر و اندیشه است که باید محکم و استوار باشد. «قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا»

۵- هر شنیده‌ای قابل بازگو کردن نیست. «قَوْلًا سَدِيدًا»

۶- اگر انسان در رفتار و کردار تقوا را مراعات کند، باقی مسائل را خداوند حل می‌کند. «يُضِلِّحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ» (نظیر آیه ۳۱ سوره نساء که می‌فرماید:

«إِنْ تَجْتَبِئُوا بِكِبَائِرِمَا تَنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ»، اگر از گناهان بزرگی که از آن نهی می‌شوید دوری کنید، گناهان کوچک شما را می‌پوشانیم.)

۷- کلید رستگاری، پیروی از خدا و رسول است. «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا»

«إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا» (۷۲)

همانا ما امانت (الهی) را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه کردیم، پس، از حمل آن سر باز زدند و از آن ترسیدند، ولی انسان آن را بر دوش گرفت، اما او بس ستمکار و نادان است.

نکته‌ها:

در حدیث می‌خوانیم: هنگامی که وقت نماز فرا می‌رسید، لرزه بر اندام حضرت علی علیه السلام می‌افتاد و می‌فرمود: وقت نماز است، نماز همان امانت الهی است که کوه‌ها و آسمان‌ها از تحمل آن سر باز زدند. (۱) در زیارت جامعه کبیره خطاب به اهل بیت علیهم السلام می‌خوانیم: «انتم الامانه المحفوظه» شما آن امانت حفظ شده هستید.

بین حمل و تحمیل فرق است. انسان امانت الهی را پذیرفت و آن را حمل کرد، نه آنکه بر

ص: ۴۱۰

او تحمیل شده باشد.

شاید این آیه واقعیت‌هایی را در مورد انسان بیان می‌کند که هنوز عقل بشر به آن نرسیده است. اما آنچه از ظواهر آیه فهمیده می‌شود این است که خداوند ویژگی‌ها و امتیازات خاصی به بشر داده که هیچ‌یک از موجودات در آسمان و زمین آن را ندارند و این امتیازات امانت الهی است و برای انسان مسئولیت آور است، اما بسیاری از انسان‌ها در این امانت خیانت کرده و از آن در مسیر خلاف خواست خداوند بهره می‌برند.

عقل و اراده که باید در مسیر شناخت حق و انتخاب آن به کار رود تا مایه‌ی رشد و کمال بشر شود، راههای باطل به کار گرفته شده و منجر به گسترش ظلم و ستم گشته است، تا آنجا که رفتار بشر جاهلانه و نابخردانه شمرده می‌شود.

پیام‌ها:

۱- انسان، برتر از آسمان‌ها و زمین است. انسان، امین خدا در هستی است. **إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... فَأَيُّنَ ... وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ**

۲- هستی شعور دارد. **عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ ...**

۳- نعمت‌های الهی به انسان (عقل، اراده، فطرت، هدایت پیامبران و...) امانت الهی است. در امانت خیانت نکنیم که از بزرگ‌ترین ظلم‌ها است. **إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ ... ظُلُومًا**

۴- آنچه انسان پذیرفت ولی آسمان و زمین نپذیرفتند، چیزی غیر از قنوت و تسبیح و سجده بود، زیرا تسبیح و قنوت را زمین و آسمان‌ها به راحتی پذیرفته‌اند. «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (۱)، «كُلُّ لَّهُ قَانُتُونَ» (۲)

ص: ۴۱۱

۱- (۱). اسراء، ۴۴.

۲- (۲). روم، ۲۶.

لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً ﴿٧٣﴾

تا خداوند مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را (به علت ضایع کردن امانت) عذاب کند، و لطف خود را بر مردان و زنان با ایمان برگرداند (و توبه ی آنان را بپذیرد) که خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

توبه خداوند بر بندگان، به معنای برخوردار کردن آنان از عنایت های ویژه است که با حرف «عَلَى» می آید، «يَتُوبَ اللَّهُ عَلَى» و توبه بندگان، بازگشتن به سوی خدا و رو کردن به سوی اوست که همراه با «إِلَى» می آید.

پیام ها:

۱- امانت الهی مسئولیت آور است. آنکه امانت را حفظ کند، مشمول رحمت و آنکه با کفر و شرک، خیانت کند، کیفر می بیند.
لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ ... وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

۲- منافق، در ردیف مشرک است. الْمُنَافِقِينَ ... الْمُشْرِكِينَ

۳- زن و مرد در صعود به کمالات یا سقوط در پستی ها، یکسانند. «الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ، الْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ، الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»

۴- گرچه خداوند مشرکان و منافقان را کیفر می دهد، اما اصل در برخورد او با انسان ها، مغفرت و رحمت است. لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ ... كَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً

«و الحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و پنجاه و چهار آیه دارد. به مناسبت سرگذشت قوم سبأ که در این سوره بیان شده، «سبأ» نام گرفته و همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر مباحث آن در مورد مسائل اعتقادی و خصوصاً مبدأ و معاد است.

البته در ضمن داستان حضرت سلیمان و برخورد او با قوم سبأ، به گوشه ای از نعمت های الهی و سرنوشت شاکران و کافران اشاره شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١﴾

ستایش مخصوص خدایی است که آن چه در آسمان ها و آن چه در زمین است ملک اوست و در آخرت (نیز) حمد و ستایش تنها برای اوست و اوست حکیم آگاه.

نکته ها:

در قرآن پنج سوره با جمله ی «الْحَمْدُ لِلَّهِ» شروع می شود.

این آیه مالکیت مطلق و بی قید و شرط خداوند را بیان می کند، «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» و آیه ی بعد علم مطلق الهی را «يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ»، تا در آیه سوم به منکران معاد بگوید:

ما می توانیم قیامت را برای کیفر و پاداش برقرار کنیم.

فخر رازی می گوید: علمی که به عمل متصل باشد حکمت است و به کسی که عواقب و اسرار امور را بداند خبیر گویند. (۱)

پیام ها:

۱- چگونگی حمد خدا را از خدا بیاموزیم. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي ...

۲- ستایش ها باید در برابر کمال و قدرت و مالکیت و آگاهی و حکمت باشد.

ص: ۴۱۶

۱-۱. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳- در دنیا غیر خداوند نیز ستایش می شود، ولی در آخرت ستایش مخصوص اوست. «وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ»

۴- ستایش او در حصار زمان و شرایط خاصی نیست. «وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ» بهشتیان می گویند: «وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱)

۵- مالکیت الهی، هم گسترده است، هم حکیمانه و هم آگاهانه. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ - هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ»

۶- گردش نظام هستی در دنیا و آخرت، بر اساس حکمت الهی است. لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... وَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَ مَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَ مَا يَعْرُجُ فِيهَا وَ هُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ» (۲)

آن چه در زمین فرو می رود و آن چه از آن خارج می شود و آن چه از آسمان نازل می شود و آن چه در آن بالا می رود (همه را) می داند و اوست مهربان آمرزنده.

نکته ها:

پس از ذکر کلیات، بیان نمونه ها لازم است. بعد از کلمه خبیر که کلی بود، خداوند نمونه های علم خود را نقل می کند. وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ ... مصداق «يَلِجُ فِي الْأَرْضِ»، ورود دانه در خاک و مصداق «يَخْرُجُ مِنْهَا»، خروج گیاه از خاک و مصداق «يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ»، نزول باران از آسمان و مصداق «مَا يَعْرُجُ فِيهَا»، پرواز پرندگان در آسمان است.

در تمام قرآن، چهل و نه مرتبه کلمه ی «غفور» و «رحیم» با هم بیان شده که در تمام موارد اول «غفور» آمده بعد «رحیم» مگر در این آیه؛ شاید به خاطر آن که در همه ی موارد

ص: ۴۱۷

نظر به عملکرد انسان هاست که باید اول بخشیده شوند و سپس رحمت الهی را دریافت کنند، ولی در این آیه، اصل توجه به علم و لطف و رحمت الهی است و مغفرت نسبت به عملکرد انسان به طور ضمنی در کلمه «يَعْرُجُ» مطرح است. «الرَّحِيمُ الْغُفُورُ»

پیام ها:

۱- خداوند، تنها مالک هستی نیست، بلکه به تمام جزئیات آن نیز آگاهی دارد.

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ ...

۲- در نظام آفرینش، اشیا در رفت و آمد و حرکت اند. «يَلِجُ ، يَخْرُجُ ، يَنْزِلُ ، يَعْرُجُ»

۳- نشانه ی رحمت او نزول باران از آسمان، «يَنْزِلُ» و نشانه ی غفران او پوشاندن اعمال زشت انسان است. «الرَّحِيمُ الْغُفُورُ»

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿٣﴾

و کسانی که کافر شدند گفتند: قیامت برای ما نخواهد آمد. بگو: چرا، به پروردگaram که آگاه از غیب و نهان است سوگند که به سراغ شما نیز خواهد آمد. به میزان ذره ای در آسمان ها و در زمین از خدا پوشیده نیست، نه کوچک تر از آن و نه بزرگتر از آن، نیست جز آن که در کتاب روشن (الهی ثبت) است.

پیام ها:

۱- نقل کلمات کفرآمیز برای نقد و ابطال آن مانعی ندارد. «قَالَ - قُلْ»

۲- با طرح نظریات مخالفان و رد آنها، مؤمنان را بیمه کنید. «قَالَ - قُلْ»

۳- منکران معاد فقط ادعا می کنند و بر انکار آن دلیلی ندارند. «لَا تَأْتِيَنَا السَّاعَةُ»

۴- پاسخ مطالب کفرآمیز باید محکم باشد. لَا تَأْتِيَنَا السَّاعَةُ ... بَلَىٰ وَرَبِّي ...

۵- احاطه علمی خداوند بر همه چیز پشتوانه تحقق قیامت است. «لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ»

۶- زمان وقوع قیامت از امور غیبی است. «عَالِمِ الْغَيْبِ»

۷- دادگاه رستاخیز، بر اساس علم بی پایان الهی است. «عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ»

۸- کوچکی و بزرگی اشیا در علم خدا اثر ندارد. «لَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ» (چنانکه دیدن یک میخ کوچک یا برج بلند برای چشم یکسان است و این گونه نیست که نگاه به برج فشار اضافه ای به چشم وارد کند، علم خداوند به اشیا ی کوچک و بزرگ نیز برای او یکسان است).

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

تا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند پاداش دهد؛ آنانند که برایشان آمرزش و روزی نیکو مقرر است.

نکته ها:

«رزق کریم» رزقی است که با وسعت و کرامت و عزت همراه باشد، نه با مت و ترحم.

پیام ها:

۱- رستاخیز برای دریافت پاداش هاست. «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا»

۲- کسی می تواند پاداش و کیفر واقعی را بدهد که از همه چیز آگاه باشد. «عَالِمِ الْغَيْبِ ... لِيَجْزِيَ»

۳- رحمت خدا بر غضبش مقدم است. (در این آیه پاداش و در آیه ی بعد کیفر مطرح شده است). «لِيَجْزِيَ - لَهُمْ عَذَابٌ»

۴- جز ایمان و عمل صالح، راهی برای دریافت پاداش نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ»

۵- بخشودگی، مقدمه‌ی دریافت نعمت هاست. «مَغْفِرَةٌ»

۶- رزق اخروی بسیار وسیع و بزرگ و کریمانه است. «رِزْقٌ كَرِيمٌ»

۷- پاداش های الهی، هم معنوی است، «مَغْفِرَةٌ» و هم مادی. «رِزْقٌ كَرِيمٌ»

وَ الَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزِ أَلِيمٍ ﴿۵﴾

و کسانی که در (انکار و محو) آیات ما تلاش کردند که ما را درمانده کنند، آنانند که برایشان عذابی (سخت) از عقوبتی دردناک است.

نکته ها:

دشمنانی که مقدمات را هدف قرار می دهند، «آیَاتِنَا» و هدفشان به عجز کشاندن و شکست اهداف الهی است؛ خداوند نیز آنان را عذاب می دهد، عذابش از رجز است و عذابی دردناک است.

پیام ها:

۱- دشمنان به شدت در تلاشند، شما هم غافل نباشید. «سَعَوْا فِي آيَاتِنَا»

۲- سرکشی انسان تا آنجاست که می خواهد آیات الهی را خشی و مانع کارائی و تأثیر آن شود. «مُعَاجِزِينَ»

۳- پاداش مؤمنان نیکوکار از خداست، «لِيُجْزِيَ» ولی کیفر بدکاران نتیجه‌ی عمل خود آنهاست. «لَهُمْ عَذَابٌ»

۴- تهدید و تشویق باید در کنار هم باشد. لَهُمْ مَغْفِرَةٌ ... لَهُمْ عَذَابٌ

وَ يَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَ يَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿۶﴾

و کسانی که به آنان علم داده شده، آن چه را از جانب پروردگارت به تو نازل شده حق می بیند که به راه خدای عزیز ستوده هدایت می کند.

پیام ها:

۱- علم به انسان دید و بینش می دهد. «وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ»

۲- در نقل تاریخ گذشته، عملکرد همه ی گروه ها را بیان کنیم، چه مؤمنان و چه کافران. «سَعَوْا فِي آيَاتِنَا - وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ»

۳- دانشمندان، علم خود را از خدا بدانند. «أُوتُوا الْعِلْمَ»

۴- نشانه ی علم واقعی دریافتن حقایق قرآن و پذیرفتن آن است. بدون علم و معرفت، حق شناسی ممکن نیست. «أُوتُوا الْعِلْمَ - هُوَ الْحَقُّ»

۵- عالم حقیقی، آن چه را از سوی خدا نازل شده می پذیرد. «الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ»

۶- نزول وحی، از شئون ربوبیت خداوند است. «أَنْزَلَ ... مِنْ رَبِّكَ»

۷- میزان حق، وحی و قرآن است. «أَنْزَلَ إِلَيْكَ ... هُوَ الْحَقُّ»

۸- راه انبیا راه عزت و شرف است. «صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

۹- راه الهی شکست ناپذیر و سعی مخالفان بیهوده است. «سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ ...»

صِرَاطِ الْعَزِيزِ

۱۰- قدرتمندان دنیا معمولاً محبوب نیستند ولی خداوند قدرتمند محبوب و مورد ستایش است. «الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُبْبِئُكُمْ إِذَا مُرِّقْتُمْ كُلَّ مُمْرِقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾

و کسانی که کفر ورزیدند، (به استهزا) گفتند: آیا شما را به مردی راهنمایی کنیم که به شما خیر می دهد هر گاه (در قبرها) کاملاً متلاشی شدید (بار دیگر) در آفرینش تازه ای (زنده) خواهید شد؟

۱- کفار، بر ضدّ دین و مقدّسات تبلیغ می کنند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ولی جز تحقیر و تمسخر، هیچ برهانی ندارند. «هَلْ نَدُلُّكُمْ»

۲- کفار، شخصیت ها و مقدّسات دینی را تحقیر می کنند تا زمینه ی دور شدن مردم را فراهم آورند. «عَلَى رَجُلٍ»

أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ «۸»

آیا او (دانسته) بر خدا دروغی بسته یا جنونی در اوست؟ (نه، چنین نیست) بلکه کسانی که به آخرت ایمان ندارند در عذاب و گمراهی دوری (از نجات و حق) هستند.

۱- برخی کفار خدا را قبول دارند و با این که معاد را قبول ندارند، دروغ بستن به خدا را بد می دانند. «أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۲- کافران، همه ی راه های انحرافی را می روند ولی ایمان نمی آورند. «أَفْتَرَى - أَمْ بِهِ جِنَّةٌ - لَا يُؤْمِنُونَ»

۳- بی ایمانی به آخرت، نوعی عذاب است، هم در دنیا و هم در آخرت. (نگرانی از پوچی، ترس از مرگ و هدر رفتن تلاش ها، بزرگ ترین عذاب دنیوی است.) «فِي الْعَذَابِ»

۴- کسی که قیامت را نپذیرد، هیچ راهی برای نجاتش نیست. «الضَّلَالِ الْبَعِيدِ»

أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ نَشْأَ نَحْسِفَ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نَسِيطُ عَلَيْهِمْ كَيْفَ نَشَاءُ مِنَ السَّمَاءِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ «۹»

آیا به آن چه از آسمان و زمین، پیش رو و پشت سرشان است نگاه نکردند؟ اگر بخواهیم آنان را در زمین فرو می بریم یا قطعه هایی از (سنگ های) آسمان را بر سرشان فرود می آوریم، همانا در این (تهدید) برای هر بنده ی توبه کاری عبرت قطعی است.

پیام ها:

۱- برای ایمان به معاد و دیگر امور غیبی، از محسوسات کمک بگیرید. فکر در عظمت جهان هستی، سرچشمه ی ایمان به معاد است. در آیه ی قبل فرمود:

«لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ» در این آیه می فرماید: أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيْنَ يَدَيْهِمْ أَنَّمَا جَاءَهُمْ مِنَ الْعَذَابِ آفَافًا يَوْمًا يُغْمَرُونَ بِهِ مَوَاطِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْآرْضِ وَنَحِيفًا ۗ لَئِن لَّمْ يَظْهَرِ لَهُمْ الْآيَاتُ فَذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْآخِرَةِ لَئِيَّا تَتَذَكَّرُونَ ﴿۱۰۰﴾

۲- دست خداوند برای هر گونه تغییری در نظام هستی باز است. «إِن نَّشَأْ»

۳- در کنار منطق، تهدید هم لازم است. «أَفَلَمْ يَرَوْا - نَخِيفُ بِهِمُ الْأَرْضَ»

۴- تفکر درباره ی هستی، سرچشمه ی بندگی و انابه به درگاه خداوند است. أَفَلَمْ يَرَوْا ... عَجِدُ مُنِيبٍ

و لَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَآلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ ﴿۱۰۰﴾

و همانا داوود را از سوی خود فضیلتی دادیم (و گفتیم: ای کوه ها! با او (در تسیح خدا) هم نوا شوید و (ای) پرندگان! (همراهی کنید) و آهن را برای او نرم کردیم.

نکته ها:

شاید توبه و ناله ی کوه ها با داوود، همان تسیح آنها باشد. «إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ» (۱)

ص: ۴۲۳

خداوند به حضرت داوود علیه السلام دوازده فضیلت داده است:

۱. علم الهی. «وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا» (۱)

۲. نبوت و رسالت. «آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ» (۲)

۳. کتاب آسمانی. «آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» (۳)

۴. خلافت. «يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ» (۴)

۵. استواری حکومت. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ» (۵)

۶. امکانات فراوان. «أَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» (۶)

۷. حکمت. «آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَضَلَ الْخِطَابِ» (۷)

۸. قضاوت. «فَأَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» (۸)

۹. نرم شدن آهن در دست او. «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ»

۱۰. فهمیدن سخن پرندگان. «عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» (۹)

۱۱. هم صدایی کوه ها و پرندگان با او. «يَا جِبَالُ أَوْبِي مَعَهُ وَ الطَّيْرِ»

۱۲. فرزندى مثل سليمان. «وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ» (۱۰)

در حدیث می خوانیم که خداوند به داوود فرمود: «تو بنده خوبی هستی اگر از بیت المال مصرف نکنی! او چهل روز گریه کرد تا خداوند آهن را بدست او نرم و مشغول زره بافی شد و هر روز یک زره به قیمت هزار درهم می بافت و تا سیصد و شصت زره بافت». (۱۱)

پیام ها:

۱- خداوند، به بندگان برگزیده ی خود، عطایای ویژه ای می دهد. «وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا»

ص: ۴۲۴

۱- ۱. نمل، ۱۵.

۲- ۲. بقره، ۲۵۱.

۳-۳. اسراء، ۵۵.

۴-۴. ص، ۲۶.

۵-۵. ص، ۲۰.

۶-۶. نمل، ۱۶.

۷-۷. ص، ۲۰.

۸-۸. ص، ۲۶.

۹-۹. نمل، ۱۶.

۱۰-۱۰. ص، ۳۰.

۱۱-۱۱. کافی، ج ۵، ص ۷۴ و تفسیر نورالثقلین، ج ۳، ص ۴۴۶ به نقل از تفسیر راهنما.

۲- هستی، شعور دارد و مورد خطاب الهی قرار می گیرد. «يَا جِبَالُ أَوِّبِي»

۳- مناجات موجودات، امری حقیقی است، نه مجازی. «أَوِّبِي مَعَهُ»

۴- دنیا و آخرت قابل جمع است. (نبوت و تصرف در هستی برای داوود جمع شد). «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ»

۵- اولیای خدا، ولایت تکوینی و قدرت بر تصرف در هستی دارند. «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ»

۶- استفاده از طبیعت ارزش است. فَضْلًا ... وَ أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ

۷- کسی که دل خود را برای خدا نرم کند، خداوند هم آهن را برای او نرم می کند.

أَوِّبِي ... أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ

۸- ذوب آهن، سابقه ی دیرینه ای دارد. «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ»

۹- اولیای خدا با صنعت ارتباط داشتند. «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ»

أَنْ أَعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَ قَدَّرُ فِي السَّرْدِ وَ أَعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (۱۱)

(و گفتیم: زره های کامل و فراخ بساز و بافت آن را درست اندازه گیری کن.

و کار شایسته انجام دهید، همانا من به آن چه عمل می کنید بینا هستم.

نکته ها:

«سَابِغَاتٍ» جمع سابغ، به معنای زره کامل و فراخ است.

کلمه ی «سرد» به معنای بافتن است. «وَ قَدَّرُ فِي السَّرْدِ» یعنی در بافتن زره متناسب و به اندازه، دقت کن.

پیام ها:

۱- صنعت باید با مدیریت افراد صالح و به نفع مردم باشد. «أَنْ أَعْمَلْ سَابِغَاتٍ»

۲- تولیدات مردان خدا باید کامل باشد. «أَنْ أَعْمَلْ سَابِغَاتٍ»

۳- صنعت باید با دقت و کیفیت همراه باشد. «قَدَّرَ فِي السَّرْدِ»

۴- صنایع نظامی باید برای عمل صالح باشد، (نه کشور گشایی و ظلم و ستم). «أَنْ أَعْمَلَ سَابِغَاتٍ ... وَ أَعْمَلُوا صَالِحًا»

۵- صنعت آهنگری و ساخت ابزار فلزی، سابقه ای بس طولانی دارد. «أَنْ أَعْمَلَ سَابِغَاتٍ ...»

۶- ایمان به علم خداوند، انگیزه انجام عمل صالح است. «وَ أَعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

وَ لِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَ رَوْحُهَا شَهْرٌ وَ أَسِيلًا لَهُ عَيْنَ الْقَطْرِ وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ مَنْ يَزِغُ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ «۱۲»

و برای سلیمان باد را (رام و مسخر کردیم) که صبحگاهان مسیر یک ماه را می پیمود و عصرگاهان مسیر یک ماه را، و برای او چشمه ی مس (گداخته) را روان ساختیم و گروهی از جن پیش روی او به اذن پروردگارش کار می کردند؛ و هر یک از آنان که از فرمان ما سرپیچی می کرد او را از عذاب فروزان می چشانیدیم.

نکته ها:

«غدو» به معنای حرکت در طرف صبح و «رواح»، حرکت از ظهر به بعد است و مراد از کلمه «عین» ظرفی است که در آن مس ذوب می شود.

خداوند به حضرت سلیمان نیز همچون پدرش داوود الطاف ویژه ای عطا کرده است.

به گفته ی قرآن، جن موجودی است مکلف، عاقل، انتخابگر، قدرتمند و تلاشگر.

در سوره ی «ص» می خوانیم: اجته برای سلیمان بنایی و غواصی می کردند. (۱)

ص: ۴۲۶

تسخیر باد به دست حضرت سلیمان، یعنی استفاده از آن در حرکت ابرها، حرکت کشتی ها، تلقیح گیاهان، تلطیف هوا و غیر آن. «وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ»

کتاب تورات (تحریف شده)، حضرت سلیمان را پادشاهی جبار، بتخانه ساز و تسلیم هوس های زنان معزّفی کرده، که این بر خلاف قرآن است. (۱)

پیام ها:

۱- انبیا، بر جهان هستی و عالم تکوین ولایت دارند. «وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ»

۲- برای تسخیر طبیعت، تنها به تحلیل های طبیعی اکتفا نکنید. (حرکت باد با اراده ی خدا در اختیار ولی خدا قرار گرفت.) «وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ»

۳- قدرت خداوند نسبت به همه چیز یکسان است. (برای حضرت داود آهن و برای حضرت سلیمان هوا را تسخیر کرد.) «وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ»

۴- خداوند به داود قدرت ذوب آهن و به سلیمان ذوب مس را داده بود. «وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ» (صنعت مسگری در زمان حضرت سلیمان)

۵- انسان می تواند جنّ را تسخیر خود کند. «وَمِنَ الْجِنَّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ»

۶- جنّ با اراده و فرمان الهی، مأمور انجام کارهای انسان می شود. «مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ»

۷- مدیریت به قدرت و صلابت نیاز دارد. «وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا ... نُذِقْهُ»

۸- جنّ اختیار دارد و می تواند از فرمان الهی سر باز زند، «وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا» و در این صورت کیفر می شود. «نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ»

ص: ۴۲۷

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَ تَمَاثِيلَ وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَ قُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

جئیان، هر چه را که سلیمان می خواست از محراب و تماثل و ظروف بزرگ مانند حوضچه و دیگ های ثابت برایش می ساختند. ای خاندان داوود! شکر (این همه نعمت را) بجا آورید. اما اندکی از بندگان من سپاسگزارند.

نکته ها:

اشاره

«مَحَارِبٍ» جمع «محراب» یا به معنای محل عبادت است و یا به معنای محلّ حرب و جنگ، زیرا بر بالای قصرها، جایگاه مخصوصی برای دفاع ساخته می شد. (۱)

«تَمَاثِيلَ» جمع تماثل به معنای مجسمه است. شاید مراد ساخت اشیای زینتی همانند اشیای طبیعی باشد. چنانکه در روایتی از امام باقر علیه السلام آمده است، مراد از تماثل، مجسمه ی درختان و گیاهان است، نه انسان و حیوان. (۲) «جِفَانٍ» جمع «جفیه»، ظرف های بسیار بزرگ را گویند که مثل حوض است. «جَوَابٍ» جمع «جایبه»، به معنای حوض است. «قُدُورٍ» جمع «قدر» به معنای دیگ است. «راسیات» جمع «راسیه» به معنای ثابت است.

بسیاری از مردم شکر می کنند و شاکر هستند، اما شکور کم است، یعنی کسی که همواره شکر گزار باشد. «قَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ»

سلیمان و نعمت ها

۱. در برابر نعمت ها، از خداوند توفیق شکر گزاری خواست. «رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ» (۳)

۲. نعمت ها را وسیله ی آزمایش می دانست. «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ» (۴)

۳. جذب هدایای بیگانگان نشد. «أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ» (۵)

۴. از فهم علمی مخصوص برخوردار بود. «فَقَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ» (۶)

ص: ۴۲۸

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. احقاف، ۱۵.

۴-۴. نمل، ۴۰.

٥-٥. نمل، ٣٦.

٦-٦. انبياء، ٧٩.

۵. با زبان پرندگان آشنا بود. «عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» (۱)

۶. از لشکریانش سان می دید. «وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ» (۲)

۷. پرندگان در خدمت او بودند. «وَ تَفَقَّدَ الطَّيْرَ» (۳)

۸. از همه ی امکانات برای تبلیغ دین استفاده می کرد. (فرستادن نامه به وسیله ی پرنده) «أَذْهَبَ بِكِتَابِي هَذَا» (۴)

۹. دست اندرکاران او، طی الارض داشتند. «قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكَ مِنْكَ» (۵)

۱۰. حکومت بی نظیر داشت. «هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ» (۶)

۱۱. به حسن عاقبت و مقام والا نزد خداوند رسید. «وَ إِنَّا لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَ حُسْنِ مَّآبٍ» (۷)

۱۲. جنّ در خدمت او بود. «وَ الشَّيَاطِينِ كُلِّ بِنَاءٍ وَ عَوَاصٍ» (۸)

پیام ها:

۱- جنّ، موجودی است هنرمند و صنعتگر. يَعْمَلُونَ لَهُ ... مَحَارِبٍ وَ تَمَائِيلَ

۲- کارگر باید زیر نظر کارفرما باشد. «يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ»

۳- به معنویات، قبل از مادیات توجه کنید. «مَحَارِبٍ» قبل از «تَمَائِيلَ» آمده است.

۴- مسگری و ریخته گری، سابقه ای بس طولانی دارد. (تهیه ظروف از مس گداخته در زمان حضرت سلیمان بوده است).
«جِفَانٍ»

۵- امکانات باید زمینه ی سپاسگزاری از خداوند باشد. «اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا»

۶- شکر، تنها با زبان نیست بلکه یک عمل است. اِعْمَلُوا ... شُكْرًا

ص: ۴۲۹

۱-۱. نمل، ۱۶.

۲-۲. نمل، ۱۷.

۳-۳. نمل، ۲۰.

۴-۴. نمل، ۲۸.

۵-۵. نمل، ۴۰.

٦-٦. ص. ٣٥.

٧-٧. ص. ٢٥.

٨-٨. ص. ٣٧.

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَن لَّو كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

پس چون مرگ را بر سلیمان مقرر داشتیم، کسی جنیان را از مرگ او آگاه نساخت مگر جنبنده ی زمین (موریانه) که عصایش را (به تدریج) می خورد، پس چون سلیمان به زمین افتاد جنیان دریافتند که اگر غیب می دانستند، در آن عذاب خوار کننده (کارهای سخت) نمی ماندند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «فلو ان احدا يجد الى البقاء سلما او الى دفع الموت سيلا لكان ذلك سليمان ابن داود الذي سخر له ملك الجن و الانس مع النبوه و عظيم الزلفه» (۱)

اگر کسی برای ماندن و بقا راهی داشت و می توانست از مرگ در امان بماند، همانا سلیمان بود که جن و انس در تسخیر او بودند و مقام نبوت را دارا بود و قرب و منزلتی بزرگ داشت.

«منسأه» به معنای عصاره و به گفته روایات مراد از «الْعَذَابِ الْمُهِينِ» کارهای سختی بود که جنیان انجام می دادند. (۲)

پیام ها:

۱- زمان مرگ، به دست خداست. «قَضَيْنَا»

۲- مرگ، حتی به سراغ کسانی که نبوت و سلطنت را یکجا دارند می رود. «قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ»

۳- حیوانات، مأموران خدا هستند. دَلَّهُمْ ... دَابَّةُ الْأَرْضِ

۴- جن، غیب نمی داند. (با افتادن سلیمان به زمین، هم خود جن فهمید که غیب نمی داند و هم مردم فهمیدند که ادعای جن مبنی بر آگاهی از غیب بیهوده

ص: ۴۳۰

۱- (۱). نهج البلاغه، خطبه ۱۸۲.

۲- (۲). تفسیر مجمع البیان.

است). تَبَيَّنَتْ ... لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبِ ...

۵- جنیان دارای احساس عزت و ذلت و گریز از کار سخت هستند. «مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ»

حیوانات مأمور خدا هستند

۱. تگه ای از بدن گاو، مقتول را زنده می کند و او قاتل خود را معرفی می کند. (در ماجرای گاو بنی اسرائیل) «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً» (۱)

۲. عنكبوت، پیامبر را در غار حفظ می کند. «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ» (۲)

۳. کلاغ، معلم بشر می شود. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا» (۳)

۴. هدهد، مأمور رساندن نامه سلیمان به بلقیس می شود. «أَذْهَبَ بِكِتَابِي هَذَا» (۴)

۵. ابابیل، مأمور سرکوبی فیل سواران می شود. «وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ» (۵)

۶. اژدها، وسیله ی حقانیت موسی می شود. «هِيَ تَجَانُّ مِيقَاتِ» (۶)

۷. نهنگ، مأمور تنبیه یونس می شود. «فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ» (۷)

۸. موریا نه وسیله ی کشف مرگ سلیمان می شود. «تَأْكُلُ مِنْسَاتَهُ» (۸)

۹. سگ اصحاب کهف مأمور نگهبانی می شود. «وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ» (۹)

۱۰. چهار پرنده سبب اطمینان ابراهیم می شود. «فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ» (۱۰)

۱۱. الاغ، سبب یقین عزیز به معاد می شود. «وَ انظُرْ إِلَى حِمَارِكَ» (۱۱)

۱۲. شتر، گاو و گوسفند در حج، شعائر الهی می شوند. «وَ الْبُؤَدُ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ» (۱۲)

۱۳. حیوان، وسیله ی خداشناسی می شود. «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ» (۱۳)

ص: ۴۳۱

۱- ۱. بقره، ۶۳-۷۳.

۲- ۲. توبه، ۴۰.

۳- ۳. مائده، ۳۱.

٢٨-٤. نمل، ٢٨.

٣-٥. فيل، ٣.

١٠٧-٦. اعراف، ١٠٧.

١٤٢-٧. صافات، ١٤٢.

١٤-٨. سبأ، ١٤.

١٨-٩. كهف، ١٨.

٢٦٠-١٠. بقره، ٢٦٠.

٢٥٩-١١. بقره، ٢٥٩.

٣٦-١٢. حج، ٣٦.

١٧-١٣. غاشيه، ١٧.

۱۴. حیوان، وسیله ی آزمایش انسان می شود. «تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ» (۱)

۱۵. حیوان، معجزه الهی می شود. «هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ» (۲)

۱۶. حیوان، وسیله ی قهر الهی می شود. «الْجُرَادُ وَالْقُمَّلُ وَالضَّفَادِعُ» (۳)

در قرآن چندین سوره به نام حیوانات است: بقره، انعام، نحل، نمل، عنکبوت و فیل.

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلَدَهُ طَيِّبَهُ وَرَبُّ غَفُورٌ (۱۵)

همانا برای قوم سبأ در محل سکونتشان نشانه ای (از قدرت و رحمت الهی) بود: دو باغ و بوستان از راست و چپ. از روزی پروردگارتان بخورید و برای او شکر گزار باشید (که) شهری پاک و پروردگاری آمرزنده (دارید).

نکته ها:

«سبأ» نام سرزمین حاصلخیز یمن است. سبأ نام شخصیت بزرگ منطقه بوده که روی آن سرزمین گذاشته اند.

مردم در رسیدن به تمدن و بهره گیری از نعمت های الهی دو نوع برخورد دارند:

برخی مانند سلیمان علیه السلام با داشتن آن همه قدرت، از خداوند توفیق شکرگزاری می خواهد.

«أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ»

گروهی مانند قوم سبأ که با داشتن شهری پاکیزه و دلنشین کفران ورزیدند.

در قرآن هر کجا فرمان خوردن آمده، در کنارش مسئولیتی آمده است:

كُلُوا ... وَاشْكُرُوا (۴) فَكُلُوا ... أَطْعَمُوا (۵)

ص: ۴۳۲

۱-۱. مائده، ۹۴.

۲-۲. اعراف، ۷۳.

۳-۳. اعراف، ۱۳۳.

۴-۴. بقره، ۱۷۲.

۵-۵. حج، ۲۸.

كُلُوا... وَاعْمَلُوا صَالِحًا (۱)

كُلُوا... لَا تَشْرَبُوا (۲)

پیام ها:

۱- سرگذشت کشور سبأ عبرت انگیز است. لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ... آیه

۲- سرسبزی باغ های منطقه ی سبأ، استثنایی بوده است. «آیه»

۳- یکی از آیات الهی، زیبایی های طبیعی است. آیه جَتَانِ...

۴- منطقه ی سبأ از هر گونه کمبود، آفات، نا امنی، فحشا و قحطی پاک بود. «بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ»

۵- در برابر نعمت های الهی باید شاکر بود، ولی انسان هرگز حق شکر را ادا نمی کند و خداوند او را می بخشد. وَ اشْكُرُوا لَهُ... رَبِّ غَفُورٌ

۶- در انتخاب مسکن، به عنصر آبادانی، پاکی و پاکیزگی شهر توجه کنید.

مَسْكَنِهِمْ... بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ

۷- روزی دادن و آمرزیدن از شئون ربوبیت است. رِزْقِ رَبِّكُمْ... رَبِّ غَفُورٌ

فَاعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِنِ اُكُلِ الْخَمْطِ وَ اَثَلٍ وَ شَيْءٍ مِّنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ «۱۶»

پس (به جای شکر، از خداوند) روی گردانند، و ما بر آنان سیل ویرانگر عَرِم را فرستادیم و دو باغستان (پر محصول) آنان را به دو باغ با میوه های تلخ و شورگز و اندکی از درخت سدر تبدیل نمودیم.

نکته ها:

کلمه ی «عرم» یا به معنای خشونت است و «سَيْلَ الْعَرِمِ» به معنای سیل بنیان کن، یا به معنای سد است یعنی سیلی که از شکسته شدن سد به راه افتاد.

ص: ۴۳۳

۱- ۱. مؤمنون، ۵۱.

۲- ۲. اعراف، ۳۱.

«أَكَلٍ» به معنای «مأکول» و خوراکی است.

«خَمِطٍ» گیاه تلخ را گویند و «أَثَلٍ» درخت گز و خاردار است.

در قرآن بارها از اعراض مردم سخن به میان آمده است:

گاهی اعراض از ذکر خدا. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي» (۱)

گاهی اعراض از آیات خدا. «وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا» (۲)

گاهی اعراض از نعمت های خدا. (همین آیه) و آیه «إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ» (۳)

و گاهی اعراض از پیامبر خدا. «هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ. أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ» (۴)

پیام ها:

۱- اعراض و ناسپاسی، قهر الهی را بدنبال دارد. «فَاعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا» شکر نعمت نعمت افزون کند کفر نعمت از کفت بیرون کند

۲- سیل، زلزله، طوفان و رعد و برق، تصادفی نیست. فَأَرْسَلْنَا ... سَيْلَ الْعَرِمِ

۳- طبیعت، مأمور قهر الهی می شود. «سَيْلَ الْعَرِمِ»

۴- نعمت ها، گاهی اضافه می شود، «فِي كُلِّ سُؤْلِهِ مِائَةٌ حَبَّةٍ» (۵)

گاهی کم می شود، «نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ» (۶)

و گاهی تبدیل می شود. بَدَّلْنَا هُمْ ...

ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَ هَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ» (۱۷)

این (کیفر) را به خاطر کفرانشان به آنان جزا دادیم و آیا جز ناسپاسان را کیفر می دهیم؟

ص: ۴۳۴

۱- ۱. طه، ۱۲۴.

۲- ۲. قمر، ۲.

۳- ۳. اسراء، ۸۳.

۴-۴. ص، ۶۷-۶۸.

۵-۵. بقره، ۲۶۱.

۶-۶. همان، ۱۵۵.

۱- سرچشمه ی بدبختی ها، عملکرد منفی خود ماست. «ذَلِكْ جَزَاؤُهُمْ بِمَا كَفَرُوا»

۲- کیفی های الهی، یک سنت و قانون برای تبهکاران است و به قوم سبأ اختصاص ندارد. «هَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ»

۳- آن چه قهر الهی را به دنبال دارد، اصرار در کفر و استمرار آن است. «هَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ»

وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقَرْيَاتِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَ قَدَرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَ أَيَّامًا آمِنِينَ «۱۸»

و میان آنان و مناطقی که در آن برکت قرار داده بودیم، آبادی هایی آشکار بود (که به هم وصل و نزدیک بود) و سفر در میان قریه ها را به طور متناسب مقوّر کرده بودیم (و به آنان گفتیم): در این مناطق شب ها و روزها در حال امن سفر کنید.

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَ مَرَفْنَا لَهُمْ كُلَّ مُمْزِقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ «۱۹»

پس (به ناسپاسی) گفتند: پروردگارا! میان سفرهای ما فاصله بیانداز و بر خویشتن ستم کردند، پس ما آنان را موضوع داستان هایی (برای عبرت دیگران) قرار دادیم و آنان را به کلی پراکنده و متلاشی کردیم، همانا در این (ناسپاسی آنان و قهر ما) نشانه هایی (از عبرت) برای هر صبر کننده و شکرگزاری وجود دارد.

نکته ها:

«أَحَادِيثَ» جمع «احدوثة» به معنای خبری است که مردم یا برای سرگرمی و یا به عنوان مثال برای یکدیگر نقل می کنند.

خداوند به قوم سبأ چند نعمت ویژه داده بود:

الف: مناطق پر برکت و حاصلخیز. «بَارَكْنَا فِيهَا»

ب: خانه ها و مناطق مسکونی نزدیک به هم و قابل رؤیت. «قُرَى ظَاهِرَةٌ»

ج: آسان بودن سفر، به گونه ای که شب و روز امکان رفت و آمد بود. «سَيَرُوا فِيهَا لَيْلِيَ وَ أَيْامًا»

د: نعمت امتیت. «أَمْنِينَ»

داستان قوم سبأ

چنانکه از این آیات و برخی روایات استفاده می شود، قوم سبأ، جمعیتی بودند که در جنوب جزیره عربستان زندگی می کردند و تمدنی عالی و درخشان داشتند.

این منطقه رودخانه مهمی نداشت و آب باران در دشت به هدر می رفت، لذا مردم به فکر افتادند که سدّ بزرگی بسازند و آب را پشت آن ذخیره کنند. در انتهای یکی از درّه ها، در کنار شهر «مَارِب» سدّ خاکی عظیمی ساختند که به همین نام مشهور شد.

آب خروجی از این سدّ باعث آبادانی دو طرف رودی شد که از پای سدّ جاری بود و روستاهای بسیاری با باغستان ها و کشتزارهای زیبا در دو طرف آن پدیدار گشت. فاصله این روستاها با یکدیگر بسیار کم و تقریباً به هم متصل بود و وفور نعمت همراه با امتیت، محیطی مرفّه را برای زندگی آماده ساخته بود، اما آنها خدا را به فراموشی سپردند، به فخر فروشی پرداختند و به اختلافات طبقاتی دامن زدند. اغنیا مایل نبودند که افراد کم درآمد، همانند آنان و یا همراه آنان در رفت و آمد میان این مناطق باشند و می خواستند این امتیاز برای آنان باشد.

چنانکه در تاریخ آمده است موش های صحرائی به دیواره این سدّ خاکی حمله کردند و آن را از درون سست کردند، چنانکه با جاری شدن یک سیلاب عظیم، دیواره سدّ شکست و سیل عظیمی جاری شد که تمدن عظیم سبأ را در زیر گِل و لای مدفون ساخت. سیلی که به قول قرآن، از آن سرزمین آباد، جز درختان تلخ «أَرَاك» و شور «گَز» و اندکی درختان «سدر»

چیزی به جای نگذاشت. (۱) «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِحَنَّتَيْهِمْ جِنَّتَيْنِ ذَوَاتِنِ أَكْلِ خَمَطٍ وَاتِّلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ»

پیام ها:

۱- قوم سبأ به خداوند معتقد بودند و در دعا از کلمه ربنا استفاده کردند. «رَبَّنَا بَاعِدْ»

۲- ناسپاسی، ظلم به خویش است. «بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ»

۳- متلاشی و تارومار شدن قوم سبأ قصه مجالس و ضرب المثل میان مردم شد.

«فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ»

۴- ناسپاسی، سبب فروپاشی زندگی انسان می شود. «كُلُّ مُمَزَّقٍ»

۵- افراد و ملت هایی می توانند از تاریخ عبرت بگیرند و پایدار بمانند که بسیار بردبار و سپاسگزار باشند. «لَا يَأْتِي لِكُلِّ صَيْبٍ شَكُورٌ»

و لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۰) و البتة ابليس گمان خود را (که می گفت: من اولاد آدم را گمراه می کنم) بر آنان تحقق یافته دید، پس همگی از او پیروی کردند، جز گروه اندکی از مؤمنان.

پیام ها:

۱- کفران نعمت، راه نفوذ و موفقیت ابليس است. رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا... وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ

۲- ابليس به موفقیت خود در انحراف کشاندن مردم یقین ندارد. «ظَنَّهُ»

ص: ۴۳۷

۱- ۱). تفسیر نمونه.

وَ مَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ وَ رَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾

و ابلیس هیچ گونه تسلط و غلبه ای بر آنان (که از او پیروی کردند) نداشت.

(کار او تنها وسوسه است) تا معلوم کنیم کسی را که به آخرت ایمان دارد (و در برابر وسوسه های او مقاومت می کند) از کسی که نسبت به آخرت در تردید است، و پروردگارت بر همه چیز نگهبان است.

نکته ها:

با توجه به این که خداوند به هر چیز عالم و حافظ و مراقب و گواه است، مراد از جمله ی لِنَعْلَمَ... متمایز ساختن و مشخص کردن است، یعنی تا بر انسان و دیگران معلوم کنیم که مؤمن کیست و کافر کیست، یا جدا کنیم پیروان ابلیس را از مؤمنان.

پیام ها:

۱- شیطان نمی تواند انسان را مجبور کند و پیروی مردم از ابلیس بر اساس اختیار و تصمیم خود آنان است. «وَ مَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

۲- ایمان به قیامت، سدّی است در برابر شیطان. «لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ»

۳- فلسفه ی وجود شیطان و وسوسه های او، ایجاد چند راه پیش روی انسان و قدرت انتخاب و آزمایش اوست. «إِلَّا لِنَعْلَمَ...»

۴- انسان با تردید و تزلزل، راه سلطه ی شیطان را بر روی خود باز می کند. «وَ مَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ ... مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ»

۵- انسان در انتخاب راه و عمل، اختیار دارد. «مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ»

۶- در علم خداوند، نسیان و سهو راه ندارد. «حَفِيظٌ»

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهَا مِنْ شَرِكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ
مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾

بگو: کسانی را که جز خدا (شریک و معبود خود) پنداشته اید بخوانید (تا حاجتی از شما بر آورند)، آنان به میزان ذره ای مالک چیزی در آسمان و زمین نیستند، و برای شریک ها (ی خیالی شما) در (اداره ی) زمین و آسمان هیچ گونه مشارکتی نیست و از طرف آنان هیچ گونه پشتیبانی برای خداوند نیست.

پیام ها:

۱- غیر خدا، خیالی بیش نیست. ﴿زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾

۲- مشرک، منطق ندارد. ﴿زَعَمْتُمْ﴾

۳- غیر خدا، نه مالک آسمان ها و زمین هستند، نه شریک و یاور خداوند. ﴿لَا يَمْلِكُونَ - مِنْ شَرِكٍ - مِنْ ظَهِيرٍ﴾

﴿وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ﴾ ﴿٢٣﴾

و شفاعت نزد خداوند سودی ندارد، مگر برای آن کس که او اجازه دهد.

(انتظار اذن شفاعت، ادامه دارد) تا زمانی که هراس و اضطراب از دل های آنان بر طرف شود، (مجرمان) از آنان پرسند: پروردگار شما چه گفت؟ پاسخ می دهند: حق گفت؛ و او بلند مرتبه و بزرگ است.

نکته ها:

کلمه ی «فُزِعَ» هر گاه با حرف «عَنْ» همراه باشد به معنای بر داشته شدن ناله است، (۱)

ص: ۴۳۹

ولی اگر بدون آن باشد به معنای به ناله در آوردن است.

جمله «إِلَّا لِمَنْ أَدِنَ لَهُ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: شفاعت نزد خدا سودی ندارد، مگر شفاعت انبیا و اولیا و شفاعت کنندگانی که از طرف خداوند اجازه ی شفاعت داشته باشند.

ب: شفاعت نزد خدا سودی ندارد، مگر برای آن دسته از گناهکارانی که خدا اجازه ی شفاعت برای آنان را به اولیا بدهد.

در تفسیر اطیب البیان، آیه ی مورد بحث چنین معنا شده است: در قیامت جز برای افرادی که خداوند اجازه دهد، شفاعت سودی ندارد و مجرمان در آن روز وحشت زده اند و ناله ها دارند تا آن که صدایشان خاموش شود و ناله و فرغ از دل های آنان برخیزد. فرشتگان یا مؤمنان از این مجرمان می پرسند: پروردگار شما در دنیا به شما چه گفت؟ می گویند: گفت، ولی ما گوش ندادیم.

پیام ها:

۱- معبودهای خیالی، اجازه ی شفاعت پیروان خود را ندارند. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ»

۲- شفاعت به این معنا نیست که شفاعت کنندگان از خداوند مهربان ترند، زیرا خداوند است که به شفاعت کنندگان اجازه ی شفاعت می دهد. «لِمَنْ أَدِنَ لَهُ»

۳- شفاعت، کاری مستقل در برابر اراده ی حتمی او نیست، بلکه در راستای اراده ی خداست. «أَدِنَ لَهُ»

۴- در قیامت هم امکان شفاعت هست، ولی با اذن الهی. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَدِنَ لَهُ»

۵- اذنی که خداوند به افراد می دهد تا شفاعت کنند یا شفاعت شوند بر اساس حق است، یعنی شفاعت کنندگان به خاطر قرب الهی به آن مقام می رسند و شفاعت شوندگان به خاطر حفظ ارتباط با راه خدا لایق دریافت شفاعت می شوند. «قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ»

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَ إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلِيْ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾

(ای پیامبر! به مشرکان) بگو: کیست که از آسمان ها و زمین به شما روزی می دهد؟ بگو: خدا؛ و البته (یکی از) ما یا شما بر (طریق) هدایت یا در گمراهی آشکار هستیم.

پیام ها:

- ۱- در تربیت و تعلیم، با استفاده از شیوه ی سؤال، وجدان مخاطبان را بیدار کنیم و فکرها را به کار اندازیم. قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ ...
- ۲- یکی از عوامل پرستش، توجه به روزی دهنده است، فکر کنید چه کسی به شما روزی می دهد؟ «مَنْ يَرْزُقُكُمْ»
- ۳- روزی آسمان، نور و حرارت و باران و باد و ابر است و روزی زمین، همه ی میوه ها و برکات زمین است. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»
- ۴- تمام آسمان ها در رزق و روزی ما مؤثرند. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ»
- ۵- در بحث و گفتگو و جدال نیکو با دیگران، انصاف را مراعات و با آنان مدارا کنیم. «إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ»
- ۶- هدایت یافتگان، همچون کسانی که بر بالای مرکب و کوه قرار گرفته اند، دید و بینش وسیعی دارند، «لَعَلِيْ هُدًى» ولی گمراهان، همچون کسانی هستند که در ته درّه یا در عمق دریا گرفتار شده و مورد احاطه ی عوامل انحراف هستند. «فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

قُلْ لَا تَسْأَلُونَ عَمَّا أُجْرِمْنَا وَلَا نَسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾

بگو: (شما) از آن چه ما مرتکب شده ایم باز خواست نخواهید شد، و ما (نیز) از آن چه شما انجام می دهید باز خواست نخواهیم شد.

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾

بگو: پروردگار ما، ما و شما را (در قیامت) گرد می آورد، سپس بین ما و شما به حق داوری خواهد کرد و اوست داور دانا.

نکته ها:

کلمه ی «فتح» به معنای برطرف کردن پیچیدگی است، خواه در ظاهر باشد مثل باز کردن قفل و خواه در باطن مثل خاتمه دادن به نزاع. (۱)

«فتح» یکی از اسمای حسناى خداوند است. (۲)

پیام ها:

۱- اصرار انبیا بر هدایت مردم، از روی دلسوزی است نه به خاطر آن که جبران گناه مردم بر عهده ی انبیا باشد و یا بالعکس.
قُلْ لَا تَسْأَلُونَ عَمَّا أُجْرِمْنَا

۲- تواضع و ادب وسیله ی موفقیت است. (کار خود را «جرم» و کار دیگران را «عمل» معرفی می کند). «أَجْرِمْنَا - تَعْمَلُونَ»

۳- اگر ارشاد شما در دنیا مؤثر واقع نشد، نگران نباشید زیرا در قیامت به حساب همه رسیدگی خواهد شد. «قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا»

۴- روز قیامت، هم یوم الجمع است، (روز گرد آمدن همه ی مردم) «يَجْمَعُ بَيْنَنَا» و هم یوم الفصل. (روز جدایی مجرمان از نیکان) «ثُمَّ يَفْتَحُ»

۵- داوری در قیامت بر اساس حق است. «يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ»

۶- توجه به معاد، انسان را در موضع گیری ها و عملکردها حفظ می کند. «يَفْتَحُ بَيْنَنَا»

ص: ۴۴۲

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

بِالْحَقِّ» (پرونده ی همه ی حيله ها و نفاق ها و زدوبندها و پیچیدگی های سیاسی و اجتماعی و...، روزی باز می شود و مورد بازخواست قرار می گیرد).

۷- کسی جز خداوند، نه توان باز کردن پیچیدگی ها را دارد و نه از همه ی آنها آگاه است. «هُوَ الْفَاتِحُ الْعَلِيمُ»

قُلْ أَرُونِي الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۷)

بگو: کسانی را که به عنوان شریک به خداوند ملحق کرده اید به من نشان دهید. هرگز چنین نیست، بلکه اوست خدای نفوذناپذیر حکیم.

نکته ها:

در این آیه و آیات قبل، شیوه ی تدریجی و گام به گام و مدارا در گفتگو با مخالفان را بیان می کند، از جمله:

اولاً: در آیه ۲۴ دعوت به تفکر می کند. «چه کسی از آسمان و زمین به شما رزق می دهد؟»، «مَنْ يَزُوقُكَم مِّنَ السَّمَاءِ آوَاتٍ وَ الْأَرْضِ» پس فکر کنید.

ثانیاً: با انصاف برخورد کنیم و بگوییم: «یا ما یا شما یکی بر حق است»، «إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ» در بحث، طرف خود را فوراً و با قاطعیت محکوم نکنیم.

ثالثاً: در آیه ی ۲۵ می فرماید: هر کس پاسخگوی فکر و عملکرد خویش است. اصرار ما باید از روی دلسوزی باشد.

رابعاً: در آیه ی ۲۶ می فرماید: در بحث ها، به قیامت اشاره کنیم که روز ظهور حق است. يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ ...

خامساً: در بحث و گفتگو، از طرف مقابل دلیل و سند بخواهیم. «به من نشان دهید بت هایی که به عنوان شریک او می دانید چه کرده اند». (همین آیه)

۱- سؤال همراه با توییح، وسیله ای است برای بیدار کردن وجدان های خفته. «قُلْ أَرُونِي»

۲- هیچ یک از معبودها (چه حضرت عیسی، چه فرشتگان، چه بت ها) خودشان را شریک خدا نمی دانند؛ این شما هستید که آنها را به عنوان شریک به او ملحق می کنید. «الْحَقُّم بِهِ شُرَكَاء»

۳- عزت و نفوذ ناپذیری خداوند، مانع از هر گونه الحاق معبودهای خیالی و ساختگی به اوست. «هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۸)

و ما تو را به عنوان پیامبری مژده دهنده و بیم دهنده نفرستادیم جز برای همه ی مردم، ولی بیش تر مردم نمی دانند.

نکته ها:

کلمه ی «كَافَّةً» یا به معنای جمیع است، یعنی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای همه ی مردم پیامبر است، که این معنا با آیات و روایات دیگر نیز تأیید می شود و یا به معنای باز دارنده است، یعنی پیامبر، مردم را از کفر و شرک و گناه باز می دارد و حرف تا در کلمه «كَافَّةً» برای تأکید باشد که از این دو معنا، اولی بهتر است. (۱)

پیام ها:

۱- رسالت پیامبر اسلام جهانی است. أَرْسَلْنَاكَ ... كَافَّةً لِلنَّاسِ

۲- مهم ترین نقش انبیا در هدایت مردم، هشدار و بشارت است. مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا ...

بَشِيرًا وَنَذِيرًا

ص: ۴۴۴

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾

و آنان (با تمسخر) می گویند: اگر راست می گویند، این وعده (قیامت) چه وقت خواهد بود؟

قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

بگو: برای شماست وعده روزی که نه (می توانید) ساعتی از آن تأخیر کنید و نه پیشی بگیرید.

نکته ها:

در آیات متعدّد می خوانیم: زمان قیامت را جز خداوند، احدی نمی داند و این از حکمت های الهی است تا انسان همیشه در حال آماده باش به سر برد، علاوه بر این، ندانستن جزئیات، مانع ایمان به کلیات نیست. مثلاً: شما از صدای زنگ خانه علم پیدا می کنید که شخصی پشت در است، گرچه جزئیات آن شخص را نمی دانید که زن است یا مرد، سنّ و سوادش چگونه است، ندانستن این خصوصیات ضرری به علم و ایمان شما که شخصی زنگ خانه را زد وارد نمی کند. آری، ما به قیامت علم داریم گرچه زمان آن را ندانیم.

در آیه ۱۵ سوره ی طه می خوانیم: «إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكْبَادٌ أُخْفِيهَا» قیامت، قطعاً آمدنی است ولی من زمانش را بر شما مخفی کرده ام.

پیام ها:

۱- لازم نیست پاسخ هر سؤالی را بدانیم. سؤال کردند که قیامت چه زمانی است؟ «مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ» بگو: زمانش را نمی دانم. «مِيعَادُ يَوْمٍ»

۲- قیامت روز بسیار مهمی است. (کلمه «يَوْمٍ» نکره همراه با تنوین، نشانه عظمت و بزرگی است.)

۳- زمان وقوع قیامت قابل تغییر نیست. «لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ»

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾

و کسانی که کافر شدند گفتند: ما نه به این قرآن و نه به آن (کتابی) که پیش از آن بوده است، هرگز ایمان نخواهیم آورد. (و تعجب می کنی) اگر بینی وقتی که ستمگران (مشرک) در پیشگاه پروردگارشان بازداشت شده اند در حالی که بعضی با بعض دیگر جدل و گفتگو می کنند (و گناه خود را به گردن یکدیگر می اندازند). کسانی که ضعیف نگاه داشته شده اند (زیر دستان) به مستکبران می گویند: اگر شما نبودید، حتماً ما مؤمن بودیم.

پیام ها:

- ۱- کفار به خاطر لجاجت، هرگز حاضر به ایمان آوردن نیستند. «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ»
- ۲- کفار در واقع هیچ یک از کتب آسمانی را قبول نداشتند. «لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ»
- ۳- ایمان به کتب آسمانی قبل از قرآن نیز مورد سفارش پیامبر اسلام بود و کفار این سفارش را نادیده می گرفتند. «وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ»
- ۴- دادگاه قیامت بسیار سخت است. «وَلَوْ تَرَىٰ»
- ۵- مشرکان به خود ستم می کنند. «إِذِ الظَّالِمُونَ»
- ۶- سروکار مشرکان با خداست. «مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ»
- ۷- ترسیم صحنه های سخت قیامت، بهترین وسیله ی تربیت است. «مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ»
- ۸- مستضعفانی که پیرو مستکبرانند نیز مورد مؤاخذه قرار خواهند گرفت. «يَقُولُ»

الَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا»

۹- صحنه ی قیامت، صحنه ی گفتگو و جدال است. يَقُولُ الَّذِينَ ...

۱۰- در قیامت، مجرمان در پی توجیه گناه خود، به بزرگان خود می گویند: اگر شما نبودید ما این همه گناه نمی کردیم. «لَوْلَا أَنْتُمْ»

۱۱- در قیامت، ایمان عامل نجات است. «لَكِنَّا مُؤْمِنِينَ»

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتَضَعُوا أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ ﴿۳۲﴾

(اما) کسانی که استکبار ورزیدند به مستضعفان گویند: آیا ما شما را از هدایتی که به سراغتان آمد باز داشتیم؟ بلکه شما خود گناهکار بودید.

پیام ها:

۱- جامعه ی فاسد و افراد مستکبر، انسان را مجبور به انحراف نمی کند. أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ ... بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ

۲- در روز قیامت، مستکبران نیز می فهمند که راه انبیا حقّ بوده است. «صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ»

۳- حقّ به همه می رسد و هر کس خود باید آن را بپذیرد. «جَاءَكُمْ»

۴- در قیامت نمی توان گناه خود را به گردن دیگران انداخت. «بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ»

۵- بالاترین رسوایی آن است که مجرمان بزرگ به انسان های زیر دست لقب مجرم بدهند. «بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ»

وَقَالَ الَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُعْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾

و زيردستان به مستکبران گویند: بلکه (ما یه ی گمراهی ما) نیرنگ شب و روز (شما بود)، آن گاه که ما را فرمان می دادید به خدا کفر ورزیم و برای او همتیانی قرار دهیم. و همین که عذاب را مشاهده کردند پشیمانی خود را پنهان نمودند. و ما در گردن کسانی که کفر ورزیدند غل ها قرار دادیم، آیا جز آن چه عمل می کردند جزا داده می شوند؟

نکته ها:

در این آیه می خوانیم که مجرمان ندامت خود را پنهان می کنند، در حالی که در آیات و روایات دیگر آمده که آنان ندامت خود را آشکار می کنند. این تفاوت به خاطر آن است که مواقف قیامت متفاوت است.

گرچه به گفته راغب در مفردات خود، «أَسْرُوا النَّدَامَةَ»، هم به معنای اظهار ندامت است و هم به معنای مخفی کردن ندامت، ولی با توجه به حدیثی که از امام صادق علیه السلام وارد شده، مراد همان مخفی کردن ندامت است. امام صادق علیه السلام در پاسخ این سؤال که نگاه داشتن ندامت در دل برای چیست؟ فرمود برای آنکه از سرزنش دیگران دور بماند. (۱)

پیام ها:

- ۱- مستکبران، تلاش شبانه روزی دارند. «بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ»
- ۲- پیشوایان کفر، بر اساس مکر و تدبیر فرمان می دهند. مَكْرُ اللَّيْلِ ... إِذْ تَأْمُرُونَنَا
- ۳- انحراف فکری و فرهنگی جامعه، نتیجه ی کار مداوم دشمنان مستکبر است.

ص: ۴۴۸

«مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَ»

۴- برخورد مستکبران با زیردستان خود، برخورد امر و نهی است، نه دعوت و ارشاد. «تَأْمُرُونَ أَنْ نَكْفُرَ»

۵- پشیمانی در قیامت سودی ندارد. أَسْرُوا النَّدَامَةَ ... جَعَلْنَا الْأَغْلَالَ

۶- عذاب های الهی با عملکرد کفار متناسب است. «هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (۳۴)

و ما در هیچ دیاری هشدار دهنده ای نفرستادیم مگر آن که افراد خوشگذر آنان گفتند: حتماً ما به آن چه بدان فرستاده شده اید کافریم.

وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۳۵)

و گفتند: ما از جهت اموال و اولاد بیش تریم (و این نشانه لطف خداوند به ماست) و ما عذاب نمی شویم.

پیام ها:

۱- مخالفت با پیامبر اسلام تازگی ندارد، با پیامبران دیگر نیز مخالفت می کردند.

(خداوند پیامبرش را دلداری می دهد). «وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا»

۲- مرفهان بی درد، در صف اول دشمنان انبیا بوده اند. «قَالَ مُتْرَفُوهَا»

۳- رفاه طلبی، انسان را بی تفاوت و سنگدل نموده و به استکبار می کشاند. قَالَ مُتْرَفُوهَا ... كَافِرُونَ

۴- مخالفت با پیامبران، مخالفت با پیام آنهاست، نه با شخص آنان. «بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ»

۵- حرکت انبیا منافع سرمایه داران را به خطر می اندازد. مُتْرَفُوهَا ... كَافِرُونَ

۶- کفار بی نیازی در دنیا را سبب بی نیازی در آخرت می پنداشتند. أَكْثَرُ أَمْوَالًا ... وَمَا نَحْنُ بِمُعَدِّيْنَ

۷- سرمایه داران به مال و فرزند خود می نازند. «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا»

۸- ثروتمندان، خود را تافته ی جدا بافته می دانند. «مَا نَحْنُ بِمُعَدِّيْنَ»

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

بگو: همانا پروردگار من برای هر که بخواهد روزی را گشایش می دهد یا تنگ می گرداند ولی بیش تر مردم نمی دانند. (که این گشایش ها و تنگی ها بیانگر میزان علاقه خداوند به آنان نیست).

پیام ها:

۱- پیامبر باید عقائد انحرافی مردم را اصلاح کند تا گمان نکنند نعمت های خداوند همیشه نشانه مهر و لطف اوست. قُلْ إِنَّ رَبِّي ...

۲- دادن و گرفتن نعمت، نشانه ی مهر یا قهر الهی نیست. (ممکن است از مؤمن بگیرد و به کافر بدهد). «إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ»

۳- دادن و گرفتن روزی، از شئون ربوبیت است. «إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ»

۴- مردم عامل رزق را واسطه ها، تدبیرها و کار خود می دانند و از خداوند غافلند «وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

۵- در جامعه ی دینی نگاه به اقتصاد نیز باید جنبه معنوی و الهی داشته باشد.

قَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا ... قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ

وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جِزَاءٌ الضَّعِيفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ ﴿٣٧﴾

و اموال و فرزندان آن گونه (فضیلتی) نیست که شما را به پیشگاه ما نزدیک گرداند، مگر کسانی که ایمان آورده و کار شایسته انجام داده اند.

پس آنانند که برایشان دو برابر آن چه عمل کردند پاداش است و آنانند که در غرفه ها و طبقات (بهشتی) آسوده خاطرند.

نکته ها:

خداوند، ایمان و عمل صالح و انفاق و اخلاص را وسیله ی قرب به خود قرار داده است، ولی گروهی مال و فرزند و نژاد را عامل قرب و سعادت می پندارند.

در آیه ۱۵ سوره ی تغابن می خوانیم: «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ» همانا اموال و فرزندان، وسیله ی آزمایش شما هستند و خداست که نزد او پاداش بزرگ است. البته ذکر مال و فرزند، از باب مثال است و گرنه جز ایمان و عمل صالح هر چه باشد وسیله ی قرب نخواهد بود.

کسانی که به مال و فرزند زیاد افتخار می کنند بدانند که کثرت مال و فرزند همیشه نشانه ی گشایش رزق نیست، بلکه گاهی خداوند افرادی را با سرمایه عذاب می دهد. «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» (۱)

پیام ها:

۱- به تبلیغات و تفکرات غلط دشمنان پاسخ دهید. کفار (در آیه ۳۵) می گفتند: ما با داشتن اموال و فرزندان بیشتر، عذاب نمی شویم. «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ»، این آیه پاسخ می دهد: که مال و فرزند سبب در امان ماندن از

ص: ۴۵۱

عذاب نیست. وَ مَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ ...

۲- قرب به خدا، همیشه برای انسان یک هدف بوده اما گاهی انسان برای رسیدن به آن راه ها و وسایل نادرستی را انتخاب کرده است، نظیر بت پرستی. «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى» (۱)، وَ مَا أَمْوَالُكُمْ ... عِنْدَنَا زُلْفَى

۳- داشتن مال و فرزند و سایر امکانات، نشانه ی رشد و کمال نیست، بلکه بهره گیری صحیح از آنها کمال است. وَ مَا أَمْوَالُكُمْ ... إِلَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا (آری، اگر مال و فرزند در راستای ایمان و عمل صالح باشد، وسیله ی قرب است). وَ مَا أَمْوَالُكُمْ ... إِلَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ

۴- گرچه پاداش دو برابر داده می شود ولی باز هم در برابر عمل است. «جَزَاءُ الضَّعْفِ بِمَا عَمِلُوا»

۵- در انتخاب مسکن علاوه بر امتیّت، ویژگی های دیگر را هم در نظر بگیرید:

داشتن غرفه و طبقه ی بالا، چشم انداز بهتر، نور بیش تر، هوای لطیف تر. «فِي الْعُرُفَاتِ آمُنُونَ»

۶- در بهشت، هیچ گونه بیماری، ترس، اندوه و اضطرابی وجود ندارد. «آمُنُونَ»

وَ الَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ» (۳۸)

و کسانی که به قصد به ستوه آوردن (و محو و ابطال آیات) ما تلاش می کنند، اینان در عذاب (الهی) احضار می شوند.

پیام ها:

۱- سرمایه دارانی که همواره ثروت خود را برای ساقط کردن و ناتوان جلوه دادن حقّ به کار می برند کیفر خواهند شد. (با توجه به آیه ی قبل و این آیه). «يَسْعَوْنَ»

ص: ۴۵۲

۲- دشمن برای از بین بردن حق، همواره تلاش می کند. «يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا»

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَ هُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ «۳۹»

بگو: بدون شک، پروردگارم برای هر کس از بندگانش که بخواهد روزی را گشایش می دهد، و یا برای او تنگ (و محدود) می گرداند و هر چه را (در راه او) انفاق کردید پس او (عوضش را) جایگزین می کند و او بهترین روزی دهندگان است.

نکته ها:

شخصی از امام صادق علیه السلام پرسید: اگر خداوند جای آنچه را انفاق شده پر می کند، پس چرا من هر چه انفاق می کنم جایگزینش نمی رسد؟! حضرت فرمود: «اگر مال حلال باشد و برای مصرف حلال انفاق شود حتماً جبران می شود». (۱)

علاوه بر این ممکن است جبران آن در آخرت باشد یا از طریق دفع بلا یا رسیدن عوض آن به نسل بعدی در همین دنیا و یا از طریق غیر مال جبران شود.

کلمه «يَقْدِرُ» از «قدر» هم به معنای اندازه گیری است و هم به معنای سخت گیری. (۲) ولی در اینجا به قرینه کلمه «يَبْسُطُ» به معنای سخت گیری است.

در آیه ۳۶ نیز مسأله ی گشایش و تنگی رزق مطرح شد لیکن مخاطب آن کفار و مخاطب این آیه مؤمنان هستند.

تاجری که می بیند سرمایه اش در معرض تلف شدن است، حاضر است جنس خود را ارزان یا نسیه بفروشد و اگر مشتری خوبی برایش پیدا شد و نفروخت، کم عقل است. عمر ما هم سرمایه ای است که در معرض تلف شدن است و خداوند آن را به بهای گران می خرد، معامله

ص: ۴۵۳

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۲، ص ۴۸۶.

۲- ۲). مفردات راغب.

نکردن با خدا کم عقلی است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «هر شب منادی ندا می دهد:

«هب للمنفق خلفاً و هب للمسك تلفاً» (خدایا!) به انفاق کننده عوض و پاداش بده و ثروت خسیس و بخیل را تلف کن». (۱)

خداوند بهترین رازق است. «خَيْرُ الرَّازِقِينَ» چون:

الف: همه چیز به دست اوست و می تواند ببخشد.

ب: بخل ندارد.

ج: به همه می بخشد.

د: بخشش او، بی منت و بی توقع است.

ه: دائمی است.

و: نیازها را می داند.

ز: چیزهایی می بخشد که دیگران توان بخشیدن آن را ندارند.

پیام ها:

۱- تفاوت رزق بدست او و سبب تربیت و تکامل انسان است. (مقتضای ربوبیت خداوند قبض و بسط رزق ها است). رَبِّي يَبْسُطُ ... وَ يَقْدِرُ

۲- انفاق مهم است نه مقدار آن. «مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ»

۳- انفاق، تنها با مال نیست بلکه از هر نعمتی که خدا به انسان داده می توان انفاق کرد. «مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ»

۴- یقین به پرداخت عوض، عامل سخاوت است. «مَا أَنْفَقْتُمْ ... فَهُوَ يُخْلِفُهُ»

۵- یکی از دلایل اختلاف رزق، امتحان افراد است. «يَبْسُطُ ، يَقْدِرُ ، مَا أَنْفَقْتُمْ»

۶- انفاق ها جبران می شود. «فَهُوَ يُخْلِفُهُ» و خداوند ضامن جبران است. «فَهُوَ يُخْلِفُهُ»

۷- انفاق ها به بهترین صورت جبران می شود. «خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

١-١). تفسير مجمع البيان.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾

و(به یاد آور) روزی که خداوند همه را محشور می کند، سپس به فرشتگان می گوید: آیا این ها شما را می پرستیدند؟

پیام ها:

۱- روز قیامت، عابدها و معبودهای خیالی یکجا حاضر می شوند. «يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا»

۲- در دوره ای از تاریخ، فرشتگان مورد پرستش بودند و چه بسا برخی بت ها تمثال فرشتگان بودند. لِلْمَلَائِكَةِ ... إِيَّاكُمْ ...
يَعْبُدُونَ

۳- خداوند در قیامت علاوه بر توبیخ مشرکان، از معبودها می پرسد: آیا شما مردم را به شرک فرا خواندید؟ تا ثابت شود خود معبودها نیز این کار را محکوم می کنند. «يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهَؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ» چنانکه به عیسی علیه السلام می فرماید: «أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمِّي إِلَهَيْنِ» (۱) آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را به عنوان خدا بگیرید؟

قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَرَبُّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾

فرشتگان گویند: خدایا! تو منزهی، تو سرپرست مایی، نه آنها، بلکه آنان جن را می پرستیدند، (و) بیش ترشان به آنان ایمان داشتند.

نکته ها:

برخی از مشرکان، فرشتگان را به امید دریافت خیرات می پرستیدند ولی اکثر آنان جن را به خاطر امان از شرور می پرستیدند.

(۲)

ص: ۴۵۵

۱- ۱. مائده، ۱۱۶.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

شاید مراد از جنّ در این آیه، شیطان باشد، یعنی آنها به جای پرستش فرشتگان، از شیطان پیروی می کردند.

پیام ها:

۱- ادب سخن گفتن با خداوند را از فرشتگان بیاموزیم. «سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَوَلِيِّنَا»

۲- تولی نسبت به خداوند و تبری از غیر خداوند در کنار یکدیگر است. «أَنْتَ وَوَلِيِّنَا مِنْ دُونِهِمْ»

فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفَعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ «۴۲»

پس امروز برخی از شما برای یکدیگر مالک سود و زیانی نیست، و به کسانی که ستم کردند می گوئیم: بچشید عذاب آتشی را که آن را دروغ می شمردید.

پیام ها:

۱- در قیامت، حکومت و مالکیت تنها مخصوص خداوند است. (هیچ یک از معبودها-جنّ و فرشته و دیگران-هیچ قدرتی ندارند؛ نه معبود می تواند برای عابد کاری کند و نه عابد برای معبود). «فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ»

۲- به سراغ غیر خدا رفتن، ظلم به خویش است. «نَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا»

۳- آن چه قهر بزرگ خداوند را به دنبال دارد، تکذیب دائمی و مغرضانه است.

«كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ»

وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانُوا يَعْبُدُونَ قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ مُّفْتَرٍ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنَّ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ «۴۳»

ص: ۴۵۶

و هرگاه آیات روشن ما بر آنان خوانده شود گویند: جز این نیست که این مرد می خواهد شما را از آن چه پدرانتان می پرستیدند باز دارد. و گویند:

این قرآن جز دروغی بافته شده نیست. و کسانی که کفر ورزیدند، همین که حقّ به سراغشان آمد، گفتند: این، جز یک جادو و سحر روشن چیز دیگری نیست.

نکته ها:

کلمه «بَيِّنَاتٍ» جمع «بینه» به دلیلی گفته می شود که حقّ بودن آن روشن است. و کلمه «إِفْكَ» به چیزی گفته می شود که وارونه شده و از صورت اصلی خود برگشته است.

پیام ها:

۱- آیات الهی، روشن است و انکار کفار به خاطر لجابت آنهاست. «بَيِّنَاتٍ»

۲- شیوه ی انکار کفار عبارت است از:

الف: تحقیر رهبر. «مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ»

ب: تهمت. «بُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ»

ج: تکیه بر روش پدران و پیشینیان خود. «يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ»

۳- کفار، با طرح خط فکری و عملی نیاکان گمراه، دیگران را تحریک می کردند تا در برابر انبیا بایستند. «بُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانُوا يَعْبُدُونَ آبَاؤُكُمْ»

۴- تقلید کورکورانه مانع پیشرفت انسان است. «يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ»

۵- کفار، هم با پیام مخالفند و هم با پیام آور. «مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ - مَا هَذَا إِلَّا إِفْكَ»

۶- کفار، برای موفقیت خود، از هر نوع تبلیغ و تأکید منفی استفاده می کنند. «مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ - مَا هَذَا إِلَّا إِفْكَ - إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ»

۷- یکی از موانع شناخت، کفر است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ ... إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ»

وَ مَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَ مَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ ﴿٤٤﴾

و ما به آنان (مشرکان عرب) کتاب های آسمانی نداده بودیم که آن را بخوانند و بیاموزند و بیم دهنده ای به سوی آنان نفرستاده ایم.

نکته ها:

مفهوم آیه این است که: ما قبل از تو کتاب و پیامبری به مشرکان مکه نداده ایم که آنان با استناد به آن، حقی یا باطل بودن تو را تشخیص دهند. تکذیب آنان تنها بر اساس جهل و لجاجت و پیروی از هوس های خود و نیاکان خویش است.

پیام ها:

۱- اثبات یا نفی هر مطلبی باید مستند به علم و وحی باشد و موضع گیری بدون آن هوسی بیش نیست. وَ مَا آتَيْنَاهُمْ ...

۲- کتب آسمانی برای تدریس و آموزش است. «كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا»

وَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ مَا بَلَّغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

و کسانی که پیش از آنان بودند، (پیامبران را) تکذیب کردند، در حالی که (کافران قوم تو) به یک دهم آن چه (از قدرت و امکانات) به گذشتگان داده بودیم نرسیده اند، پس آنان پیامبران مرا تکذیب کردند، پس (بین) چگونه بود کیفر و عقوبت من (نسبت به آنان).

نکته ها:

نظیر این آیه را در آیه ۲۱ سوره ی غافر می خوانیم که می فرماید: «أَوْ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَارًا» آیا در زمین نگشتند و سیر نکردند تا ببینند عاقبت پیشینیانی که قدرت و آثارشان بیش تر بود چه شد؟

در آیه ۹ سوره ی روم نیز می خوانیم: ... كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ أَثَارُوا الْأَرْضَ وَ عَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا قَدْرَتِ آبَادِ كَرْدَنِ
پیشینیان بیش تر بود، ولی به خاطر تکذیب پیامبران الهی نابود شدند.

آری، تمدن و قدرت ها و ثروت ها و تحولات همیشه در حال پیشرفت نیست بلکه گاهی امکانات و قدرت گذشتگان بیشتر
بوده است.

پیام ها:

۱- آگاهی از تاریخ، مشکلات بزرگ را کوچک جلوه می دهد و تحمل آنها را آسان می کند. كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ...
فَكَذَّبُوا رُسُلِي

۲- گاهی باید دشمن را تحقیر کرد. وَ مَا بَلَّغُوا مِعْشَارَ ...

۳- کفار با تکیه به قدرت و ثروت خود، حق را انکار می کردند و خداوند فرمود:

ثروت شما نسبت به دیگران یک دهم است. وَ مَا بَلَّغُوا مِعْشَارَ ...

۴- جمعیت ها و تمدن های بزرگ، به خاطر تکذیب انبیا نابود شدند. (مشرکان مکه چیزی نیستند نگران نباش.) «فَكَذَّبُوا رُسُلِي
فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

۵- سنت الهی درباره ی همه ی اقوام یکسان است. «فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

۶- در تربیت و ارشاد، گاهی باید از اهرم تهدید (آن هم تهدید مبهم) استفاده کرد.

«فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

قُلْ إِنَّمَا أَعْطُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَشِيًّا وَ فِرَادَىٰ ثُمَّ تَتَفَكَّرُونَ مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ
شَدِيدٍ «۴۶» بگو: من شما را به یک سخن پند می دهم؛ برای خدا قیام کنید، دو نفر دو نفر و یک نفر یک نفر، پس بیاندیشید (تا
بیند) که هیچ گونه جنونی در هم سخن شما (پیامبر) نیست، او برای شما از عذاب سختی که در پیش است جز هشدار دهنده ای
نیست.

۱- یکی از وظایف انبیا، موعظه مردم است. «أَعْظَمُكُمْ»

۲- تنها به حرف اکتفا نکنید، باید به پا خواست. «تَقُومُوا»

۳- آن چه مهم است قیام خالصانه برای خداست، تعداد و نفرات نقش اصلی را ندارد. «تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلَ خِزْفَةٍ»

۴- قیام سه عنصر لازم دارد:

خلوص، «لِلَّهِ» رهبر، «بِصَاحِبِكُمْ» فکر و برنامه. «تَتَفَكَّرُوا»

حرکت ها و انقلاب هایی که برای خدا نباشد و برخاسته از عقده ها و هوس ها و برای کسب ثروت باشد به جایی نمی رسد. اگر انقلاب همراه با فکر و برنامه جامع نباشد و یا رهبر الهی همراه و مصاحب با انقلابیون نباشد به نتیجه ای نمی رسد و بقا و برکاتی نخواهد داشت.

۵- پیامبر، کوچک ترین نقطه ضعف روحی ندارد. او سال ها در میان شما زندگی کرده و همه او را به عقل و درایت می شناسید و نسبت جنون به او ناشی از بی فکری است. «تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ»

۶- رهبر الهی، هم نشین و هم سخن با مردم است. «بِصَاحِبِكُمْ»

۷- خداوند حامی پیامبران است و تهمت ها را از آنان دفع می کند. «مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ»

۸- با این که کار پیامبران بشارت و هشدار است، اما هشدار بیش تر مورد توجه قرآن است، زیرا افراد غافل به هشدار نیاز بیش تری دارند. «إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ»

۹- هشدار انبیا به سود مردم است. «نَذِيرٌ لَّكُمْ»

۱۰- عذاب، پیش روی شماس است، اگر در راه خدا قیام نکنید، هم در دنیا گرفتار می شوید و هم قیامت دور نیست. «بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ»

قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾

بگو: هر مزدی که از شما خواستم پس آن به نفع شماست، مزد من جز بر خدا نیست و او بر هر چیزی گواه است.

نکته ها:

بارها در قرآن این سخن به میان آمده که انبیا از مردم مزد و پاداشی نمی خواستند، در سوره ی شعرا از آیه ۱۰۰ تا ۱۸۰ این مطلب از قول پیامبران مختلف تکرار شده است، اما پیامبر اسلام در دو مورد تقاضای اجر و مزد کرده است: یک بار فرمود: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ» (۱) من مزدی جز مودتِ اهل بیتم از شما نمی خواهم. و بار دیگر در آیه ۵۷ سوره ی فرقان فرمود: «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَيَّ رَبِّهِ سَبِيلًا» من برای رسالتم از شما مزدی نمی خواهم، جز آن که می خواهد راهی به سوی خدا انتخاب کند.

آیه مورد بحث، جمع بین آیات فوق است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خواهد اعلام کند: اگر من از شما مزدی درخواست می کنم و می گویم اهل بیتم را دوست بدارید، به خاطر آن است که فایده ی این مزد به خود شما بر می گردد. «فَهُوَ لَكُمْ» زیرا کسی که به اهل بیت معصوم پیامبر اکرم علیهم السلام علاقه مند باشد از آنان پیروی می کند و هر کس از رهبران معصوم پیروی کند از راه خدا پیروی کرده است. «إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَيَّ رَبِّهِ سَبِيلًا»، پس فایده این مزد به خود ما برمی گردد مثل معلمی که به شاگردش بگوید من مزدی از شما نمی خواهم جز آنکه درس مرا خوب بخوانید که فایده این امر به خود شاگرد بر می گردد.

پیام ها:

۱- مبلغان الهی، باید بی توقعی خود را به مردم اعلام نمایند. (در سه آیه ای که

ص: ۴۶۱

۱- ۱). شوری، ۲۳.

مربوط به مزد رسالت است، با کلمه ی «قُلْ» پیامبر مأمور به اظهار آن می شود.

قُلْ ... إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ

۲- آن چه زشت است سؤال و درخواست مزد است، ولی اگر خود مردم با عشق و بدون اکراه هدیه ای به مبلغ دین دادند حساب دیگری دارد. می فرماید: «مَا سَأَلْتُكُمْ» و نمی فرماید: نمی گیرم.

۳- شرط تأثیر سخن آن است که مردم، رهبر را دلسوز و مخلص بدانند. «إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (اگر رهبر از مردم توقع مادی داشته باشد، جامعه او را تحمیل نمی کند: «أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ» (۱) آیا از مردم مزدی طلب می کنی که پرداخت آن بر آنان سنگین است؟)

۴- انتخاب راه خدا و مودت اهل بیت علیهم السلام که مزد رسالت است، در حقیقت به نفع خود مردم است نه پیامبر اکرم. «فَهُوَ لَكُمْ»

۵- کسی که خدا را ناظر و شاهد اعمال خود بداند به غیر او امیدی ندارد. «إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلِيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

۶- برای برطرف شدن سوء ظن ها، خدا را بر صداقت خود گواه بگیریم. «إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلِيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَٰمُ الْعُيُوبِ «۴۸»

بگو: همانا پروردگارم که به نهان ها بسیار آگاه است حق را (بر دل ها) می افکند.

پیام ها:

۱- تحقق حق و نابودی باطل، از شئون ربوبیت خداست. «إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ»

۲- حق باید بر باطل هجوم برد و آن را نابود کند. («يَقْذِفُ» به معنای پرتاب و تهاجم است.)

ص: ۴۶۲

۳- پیروزی حق بر باطل از سنت های الهی است. «إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ»

۴- احقاق حق و ابطال باطل به اطلاعات وسیعی نیاز دارد. «عَلَامُ الْغُيُوبِ»

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَ مَا يُبْدِيُ الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ «۴۹»

بگو: حق آمد و باطل (کاری از آن ساخته نیست) نمی تواند آغازگر چیزی باشد و نه تجدید کننده آن.

قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ «۵۰»

بگو: اگر من گمراه شده باشم به زیان خود گمراه شده ام، و اگر هدایت یافته باشم پس به (برکت) چیزی است که پروردگارم به من وحی می کند، همانا اوست شنوای نزدیک.

نکته ها:

ابن مسعود که یکی از اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است می گوید: در مکه ۳۶۰ بت بود که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه یکی را پس از دیگری به زمین می انداخت و این آیه ی شریفه را می خواند: قُلْ جَاءَ الْحَقُّ ... (۱)

سؤال: با آمدن قرآن و پیامبر حق، چرا باز هم باطل پا برجاست؟

پاسخ: حاکمیت منطقی و علمی، غیر از حاکمیت عملی و اجرایی است، آن چه مربوط به خداست، فرستادن حق است و آن چه مربوط به ماست عمل و اجرای حق است که چنین نکردیم. آری، سلامتی بیمار، به نسخه ی صحیح و مصرف دارو وابسته است که یکی وظیفه ی پزشک است و دیگری وظیفه ی بیمار.

ص: ۴۶۳

۱- حق بر باطل پیروز است. «جَاءَ الْحَقُّ وَ مَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ»

۲- قرآن از غیب و آینده خبر می دهد. «وَ مَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَ مَا يُعِيدُ»

۳- بدون وحی الهی، حتی پیامبر نیز در معرض انحراف است. «إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي وَإِنْ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي»

۴- خطرات و آثار شوم انحراف، به خود انسان باز می گردد. «أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي»

۵- خداوند، هم وحی می فرستد و هم بر ابلاغ آن نظارت دارد. «فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ»

وَ لَوْ تَرَى إِذْ فَزَعُوا فَلَا قُوَّةَ وَ أَخَذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ» (۵۱)

و اگر ببینی وقتی که کافران (از عذاب سخت) فزع کنند و راه گریزی در کار نیست، و از مکانی نزدیک دستگیر شوند (تعجب خواهی کرد).

وَ قَالُوا آمَنَّا بِهِ وَ أَنَّى لَهُمُ التَّنَاطُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ» (۵۲)

(و در آن حال) گویند: به او ایمان آوردیم و کجا این دست یابی به ایمان از راه دور (که توان بر انجام عمل صالحی ندارند) به سودشان خواهد بود.

نکته ها:

در این آیات تا آخر سوره، سیمایی از وضع دلخراش جان دادن مشرکان ترسیم شده است.

کلمه ی «تناوش» از «نوش» به معنای گرفتن چیزی به آسانی است.

در تفاسیر شیعه و سنی روایاتی آمده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله این آیات را به خروج سفیانی به هنگام قیام حضرت مهدی علیه السلام تفسیر کرده اند که خداوند از نزدیک ترین مکان، آنان را نابود می کند.

مراد از «مکان قَرِيبٌ» دنیا و «مکان بَعِيدٌ» آخرت است.

۱- جزع و فزع و استمداد مشرکان، مشکلی از آنان حل نمی کند. «فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ» مشرکان پناهگاهی ندارند.

۲- هر کافری در لحظه ی احساس خطر ایمان می آورد ولی چه سود. (ایمان انتخابی ارزش دارد نه اضطراری). «أُخِذُوا مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ - قَالُوا آمَنَّا»

۳- مرگ هر جا که آمد فوراً انسان را می گیرد. «مَكَانٍ قَرِيبٍ»

۴- عقوبت مشرکان از همین دنیا آغاز می شود. «مَكَانٍ قَرِيبٍ»

۵- برگشت به دنیا و جبران گذشته ها راهی دور و ناممکن است. «مَكَانٍ بَعِيدٍ»

وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَيَقْدِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾

در حالی که پیش از این به آن کفر ورزیدند و از دور دست ها تیر در تاریکی می انداختند. (و به پیامبر اسلام تهمت ها می زدند).

وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ ﴿٥٤﴾

(سرانجام) میان آنان و آن چه می خواستند جدایی افتاد، همان گونه که از دیر باز با امثال ایشان چنین شد، زیرا آنان در شک و تردید سختی بودند.

۱- کسانی که دیروز به پیامبر و قرآن تهمت می زدند، امروز که در تنگنا قرار گرفته اند ایمان می آورند ولی چه سود؟ «وَقَدْ كَفَرُوا - وَيَقْدِفُونَ»

۲- کفار از پیامبر و قرآن، شناخت روشنی نداشتند؛ تهمت های آنان مانند تیر انداختن در تاریکی و پرتاب از راه دور بود. «يَقْدِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ»

«و الحمد لله رب العالمين»

این سوره در مکه نازل شده و چهل و پنج آیه دارد.

«فاطر» یکی از صفات خداوند است که به معنای آفریننده می باشد. نام این سوره از آیه اول آن گرفته شده که خداوند را به عنوان «فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» معرفی می نماید.

همانند دیگر سوره های مکی، سخن از مبدأ و معاد و مبارزه با شرک، محور اصلی مباحث این سوره را تشکیل می دهد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولَىٰ أَجْنِحَةٍ مَّثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

ستایش، مخصوص خداوندی است که آفریدگار آسمان ها و زمین است؛ فرشتگان را که دارای بال های (قدرت) دو تا دو تا و سه تا سه تا و چهار تا چهار تا هستند، رسولانی قرار داد. او هر چه را بخواهد در آفرینش می افزاید، البته خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

«فَاطِرٍ» به معنای آفریدن ابتکاری است و «أَجْنِحَةٍ» از «جناح» به معنای بال و کنایه از قدرت است. در زبان فارسی نیز می گوئیم: فلانی پروبالش سوخته یا شکسته، کنایه از این که قدرتی ندارد.

پیام ها:

۱- ستایش باید بر اساس ارزش و لیاقت باشد. (اگر قرآن می فرماید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ» به دلیل آن است که او فاطر، جاعل و قدیر است.)

۲- با آن که خداوند قدرت دارد، لیکن نظام آفرینش را بر اساس اسباب و مسببات قرار داده است. «جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا»

ص: ۴۶۹

۳- نقش و قدرت فرشتگان متفاوت است. «أُولَىٰ أُجْنِحِهِ مِثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ»

۴- دست خداوند در آفرینش باز است و جهان در حال توسعه و گسترش می باشد. «يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ»

۵- آفرینش جهان، امری بدیع و ابتکاری است. «فَاطَرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

سیمای فرشتگان در قرآن

قرآن کریم درباره ی فرشتگان مطالبی دارد از جمله:

۱. فرشتگان، بندگان گرامی خداوند هستند. «بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ» (۱)

۲. مطیع خداوند هستند. «لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» (۲) «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۳)

۳. تدبیر و تقسیم امور بر عهده ی آنهاست. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (۴) «فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا» (۵)

۴. مراقب الفاظ و سخن انسانند. «مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» (۶)

۵. کاتب اعمالند. «وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ» (۷)

۶. بشارت دهنده به رزمندگان در جنگ هستند. «بِجُنُودٍ لَّهُمْ تَرَوَاهَا» (۸)

۷. بشارت دهنده در مورد فرزنددار شدن هستند. «إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ» (۹)

۸. بشارت دهنده به مؤمنان در لحظه ی مرگ هستند. «أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (۱۰)

۹. مأمور عذاب مجرمان هستند. «لَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ» (۱۱)

۱۰. محافظ انسان هستند. «يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً» (۱۲)

۱۱. دعاگوی مؤمنانند. «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۱۳) «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» (۱۴)

۱۲. شفاعت می کنند. «وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يُأَذَّنَ

ص: ۴۷۰

۱- ۱. انبیاء، ۲۶.

۲- ۲. انبیاء، ۲۷.

۳- ۳. تحریم، ۶.

- ٤-٤. نازعات، ٥.
- ٥-٥. ذاریات، ٤.
- ٦-٦. ق، ١٨.
- ٧-٧. زخرف، ٨٠.
- ٨-٨. توبه، ٤٠.
- ٩-٩. مریم، ٧.
- ١٠-١٠. فصلت، ٣٠.
- ١١-١١. هود، ٧٧.
- ١٢-١٢. انعام، ٦١.
- ١٣-١٣. غافر، ٧٠.
- ١٤-١٤. شوری، ٥.

(۱)

۱۳. لعن کننده ی کفارند. «أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ» (۲)

۱۴. امدادگر جبهه ها هستند. «يُمَدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ» (۳) بَلَىٰ إِنَّ تَصِيْبِرُوا وَتَتَّقُوا ... يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلاَفٍ (۴)

۱۵. مجرمان را لحظه ی مرگ تنبیه می کنند. «تَوَفَّيْتُهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوْهُهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ» (۵)

۱۶. از بهشتیان استقبال می کنند. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۶)

۱۷. مسئول عذاب دوزخ هستند. «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ» (۷)

۱۸. مسئول قبض روح هستند. «تَوَفَّيْتُهُ رُسُلَنَا» (۸)

۱۹. دارای درجاتی هستند. «مَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ» (۹)

۲۰. مسئول نزول وحی هستند. «يُنزِلُ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ» (۱۰)

۲۱. گاهی به صورت انسان در می آیند. «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا» (۱۱)

۲۲. از عبادت خسته نمی شوند. «يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَ هُمْ لَا يَسْأَمُونَ» (۱۲)

۲۳. با غیر انبیا نیز تماس و گفتگو دارند. «إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا» (۱۳)

۲۴. بعضی فرشتگان برگزیده اند. «اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ» (۱۴)

۲۵. ایمان به فرشتگان لازم است. «وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ» (۱۵)

«وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا» (۱۶)

ص: ۴۷۱

۱-۱. نجم، ۲۶.

۲-۲. بقره، ۱۶۱.

۳-۳. آل عمران، ۱۲۶.

- ٤-٤. آل عمران، ١٢٥.
- ٥-٥. محمد، ٢٧.
- ٦-٦. زمر، ٧٣.
- ٧-٧. مدثر، ٣١.
- ٨-٨. انعام، ٦١.
- ٩-٩. صافات، ١٦٤.
- ١٠-١٠. نحل، ٢.
- ١١-١١. مريم، ١٧.
- ١٢-١٢. فصلت، ٣٨.
- ١٣-١٣. مريم، ١٩.
- ١٤-١٤. حج، ٧٥.
- ١٥-١٥. بقره، ٢٨٥.
- ١٦-١٦. نساء، ١٣٦.

مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

هر رحمتی را که خداوند (به روی) مردم بگشاید، بازدارنده ای برای آن نیست، و هر چه را خداوند دریغ دارد، پس غیر او فرستنده ای برای آن نیست، و اوست عزیز و حکیم.

پیام ها:

۱- در دنیا همه مردم از رحمت الهی برخوردارند. «يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ»

۲- رحمت الهی قبل از قهر اوست. (کلمه ی «يَفْتَحِ» قبل از «يُمْسِكُ» آمده است.)

۳- دادن ها و گرفتن های خداوند، همراه با حکمت است. «يَفْتَحِ - يُمْسِكُ - الْحَكِيمُ»

۴- نعمت های الهی، دارای خزیننی است که گوشه ای از آن به روی انسان باز می شود. «يَفْتَحِ - مُرْسِلَ»

۵- چشمداشت به غیر خدا بیهوده است، اگر او نخواهد هیچ قدرتی کارائی ندارد. «فَلَا مُمْسِكَ - فَلَا مُرْسِلَ»

۶- اراده ی خداوند خلل ناپذیر است. «مَا يَفْتَحِ ... فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ»

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَانِي تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

ای مردم! نعمت هایی را که خداوند به شما عطا کرده یاد کنید، آیا جز خداوند، آفریدگاری است که از آسمان و زمین به شما روزی دهد؟ جز او معبودی نیست.

پس چگونه از حقّ به سوی باطل بازگردانده می شوید.

پیام ها:

۱- همه را به اندیشه در نعمت های الهی دعوت کنیم. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- بهترین راه شناخت خداوند، توجه به نعمت های اوست. «اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

۳- سؤال، کلید بیدار کردن و هشدار دادن است. هَلْ مِنْ خَالِقٍ ...

۴- هم آغاز و پیدایش هستی از اوست و هم بقا و تداوم آن. «خَالِقٍ - يَرْزُقُكُمْ»

۵- رازق اوست، ولی از طریق اسباب طبیعی رزق می دهد. «يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»

۶- قبل از هشدار، توبیخ معنا ندارد. هَلْ مِنْ خَالِقٍ ... فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ

۷- هر راهی غیر توحید، بی راهه است. «فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ»

۸- مبادا رزق خدا را بخوریم و به غیر او رو کنیم. «يَرْزُقُكُمْ - فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ»

۹- فطرت انسان خداگر است، عوامل بیرونی، اسباب انحراف او می شود.

«تُؤْفَكُونَ»

وَ إِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤﴾

و اگر تو را تکذیب می کنند (نگران مباش زیرا) پیامبران پیش از تو (نیز) تکذیب شده اند، و همه ی کارها به سوی خداوند بازمی گردد.

پیام ها:

۱- همه ی انبیا مخالف داشته اند و تکذیب حق، شیوه ی دائمی کفار است. «كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- تاریخ تکرار می شود. يُكَذِّبُوكَ ... كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ

۳- کفار با شخص کاری ندارند، با راه و هدف مخالفند هر کس ندای حق سر دهد مورد تکذیب قرار می گیرد. «يُكَذِّبُوكَ - مِنْ قَبْلِكَ»

۴- تاریخ، بهترین مایه ی تسلّی در برابر مشکلات است. «كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ»

۵- تکذیب مردم، ضربه ای به حَقّانیت وحی نمی زند، تکذیب شدگان پیش از تو همان فرستادگان ما بودند. «كُذِّبَتْ رُسُلٌ»

۶- توجه به معاد، انسان را در برابر حوادث تلخ مقاوم می کند. يُكَذِّبُوكَ ... إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

۷- مخالفان حق بدانند که لجاجت های آنان فراموش و رها نمی شود. «تُرَجَّحُ الْأُمُورُ»

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ ﴿٥﴾

ای مردم! وعده ی خداوندی حق است؛ پس زندگی دنیا شما را فریب ندهد و مبادا (شیطان) فریبکار شما را فریب دهد و به (کرم) خدا مغرور سازد.

نکته ها:

«غرور» به کسی گفته می شود که بسیار فریبکار باشد و به دلیل آیه ی بعد مراد از آن در این جا شیطان است.

شاید مراد از مغرور شدن به خدا در جمله «لَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ» این باشد که شیطان، انسان را به عفو و بخشش خدا مغرور سازد و یا از طریق تحریف، بدعت و سهل انگاری نسبت به احکام و قانون الهی، به تکرار گناه و ادا کند.

آغاز این سوره درباره ی توحید بود، آیه ی قبل درباره ی نبوت و این آیه درباره ی معاد است.

مانند این آیه در سوره ی لقمان آیه ۳۳ نیز آمده است.

پیام ها:

۱- گروهی با زندگی مادی و دنیوی فریب می خورند، اما گروهی زرق و برق دنیا آنان را گول نمی زند، بلکه شیطان فریبکار منحرفشان می نماید. «لَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ»

۲- برای تربیت، باید هشدارها تکرار شود. «فَلَا تَغُرَّنَّكُم - وَلَا يَغُرَّنَّكُم»

۳- ایمان به معاد، بهترین وسیله ی بازدارنده از فریب دنیا است. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

۴- وعده های الهی حق است، ولی وعده های شیطان پوچ و فریبنده. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿٦﴾

بی گمان، شیطان دشمن شما است، پس شما نیز او را دشمن بگیرید؛ جز این نیست که او دار و دسته ی خود را فرا می خواند تا از اصحاب دوزخ باشند.

نکته ها:

کلمه «سعیر» به معنای آتش برافروخته، یکی از نام های دوزخ است.

سابقه ی دشمنی شیطان با بشر دیرینه است:

پدرمان آدم را از بهشت بیرون کرد. «كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم» (۱)

او دشمنی است که دیده نمی شود. «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ» (۲)

او دشمن قسم خورده است. فَبِعِزَّتِكَ ... (۳)

از هر سو به انسان حمله می کند. مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ ... (۴)

وسیله ی او برای انحراف مردم، وعده ی فقر و امر به فحشاست. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ» (۵)

او جز با دوزخی کردن مردم راضی نمی شود. «يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ»

امام صادق علیه السلام فرمود: «اگر شیطان دشمن است، پس غفلت از او چرا؟» (۶)

پیام ها:

۱- اگر دشمنی شیطان را جدی نگیریم، فریب خواهیم خورد. «عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا»

۲- از برنامه ها و تشکل های دشمن آگاه باشیم. الشَّيْطَانُ ... يَدْعُوا حِزْبَهُ

۳- شیطان برای انحراف مردم کمک می گیرد، ما برای دعوت دیگران به حق چه می کنیم؟ الشَّيْطَانُ ... يَدْعُوا حِزْبَهُ

ص: ۴۷۵

۱- ۱. اعراف، ۲۷.

۲- ۲. اعراف، ۲۷.

۳- ۳. ص، ۸۲.

٤-٤. اعراف، ١٧.

٥-٥. بقره، ٢٦٨.

٦-٦. تفسير نورالثقلين.

الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾

کسانی که کفر ورزیدند، برایشان عذابی سخت است، و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ خواهد بود.

پیام ها:

- ۱- برای انجام یا ترک فرمان های الهی، حساب و کتابی در کار است. \square کَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ ... آمَنُوا ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ
- ۲- برای حفظ روحیه ی خوف و رجا، باید وعده و وعید در کنار هم باشد. \square «عَذَابٌ شَدِيدٌ - أَجْرٌ كَبِيرٌ»
- ۳- عاقبت اندیشی و توجه به پایان کار، در تربیت مؤثر است. \square «لَهُمْ عَذَابٌ - لَهُمْ مَغْفِرَةٌ»
- ۴- برای عذاب شدن، کفر کافی است، «كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ» ولی برای رسیدن به پاداش، علاوه بر ایمان، کار نیک نیاز است. \square «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ»
- ۵- تا گناهان آمرزیده نشود، زمینه برای ورود به بهشت و دریافت پاداش فراهم نمی شود. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ»
- ۶- ابتدا اتمام حجت، سپس تهدید به کیفر. (آیات قبل اتمام حجت بود و این آیه اعلام کیفر و پاداش.)

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسِينًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسِرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (۸)

پس آیا کسی که عمل بدش برای او آراسته شده و آن را نیکو می بیند، (مانند کسی است که هدایت یافته است). پس بدون شک خداوند هر که را بخواهد (و سزاوار بداند) گمراه می کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) هدایت می نماید، پس مگذار به خاطر حسرت بر آنان جانت از دست برود، زیرا خداوند به آن چه انجام می دهند آگاهی کامل دارد.

نکته ها:

کسی که رفتار بد انسان را زیبا نشان می دهد و به جای انتقاد، تملق می گوید، شیطان است، زیرا در آیه دیگر می خوانیم: «زَيِّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۱)

بی پاسخ گذاشتن سؤالات توییحی، نشانه ی تهدید و تحقیر خلافکاران است. خداوند برای توییح بدکاران، سؤالی را طرح و آن را بی پاسخ می گذارد. می فرماید: آیا خلافتکاری که بد رفتاری خود را خوب می بیند... ولی جواب این جمله را نمی دهد.

امام کاظم علیه السلام فرمود: «خوب دیدن بدی ها، مقدمه ی عجب است». (۲)

پیام ها:

۱- زیبا دوستی جزء فطرت انسان است، تا آنجا که شیطان نیز بدی ها را زیبا نشان می دهد تا انسان را بر انجام آن وادار کند. «سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسِينًا»

۲- خوب پنداشتن بدی ها، زمینه ی گمراهی است. زُيِّنَ لَهُ ... يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ

۳- انسان ابتدا گناه را توجیه و سپس به انجام آن اقدام می کند. (تزیین بدی ها، همان توجیه خلافتکاری ها است). «زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ»

ص: ۴۷۷

۱- ۱. انفال، ۴۸.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۳۱۳.

۴- مؤمن، واقع بین، خودشناس و بصیر است ولی کافر، شخص پنداری، فریب خورده، خودپسند است. (آیه قبل، سخن از کفار و مؤمنان و این آیه سخن از واقع بینی و پندارینی است). الَّذِينَ كَفَرُوا ... زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ

۵- خوبی ها و بدی ها را باید با معیار الهی سنجید نه با پندار این و آن. «سُوءَ عَمَلِهِ فَرَّآهُ حَسَنًا»

۶- کج فهمی و خوب پنداشتن بدی ها، مانع پند پذیری و توبه و تکامل و رشد است. «زَيْنَ لَهُ - يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ»

۷- گرچه هدایت و ضلالت از خداست، لیکن بر اساس عملکرد انسان صورت می گیرد. کفار راه انحرافی را لجوجانه انتخاب می کنند، خداوند هم بر گمراهی آنان می افزاید. «يَهْدِي - يُضِلُّ - بِمَا يَصْنَعُونَ»

۸- پیامبر برای هدایت مردم حرص می خورد و سوز داشت. «فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ»

۹- تأسف و حسرت، باید حد و مرز داشته باشد. «فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ»

۱۰- توجه به این که عملکرد خلافاکاران زیر نظر خداوند است، حسرت ما را کم می کند. «فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ»

وَ اللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُبْرِئُ سَحَابًا مُسْفِنًا إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾

و خداوند است که بادهای را فرستاد تا ابر را برانگیزاند، پس آن را به سوی سرزمینی مرده راندیم، و به وسیله ی آن زمین را بعد از مردنش زنده نمودیم. رستاخیز نیز چنین است.

نکته ها:

چنانکه با اراده ی خداوند، حرکت ابر و باد و ریزش باران، زمین مرده را زنده کرده و گیاهان سر از خاک بر می آورند، با اراده ای دیگر و وقوع زلزله ای عظیم، مردگان از خاک بر می خیزند و زنده می شوند.

پیام ها:

۱- وزش بادهای، حرگت ابرها و ریزش باران ها، تصادفی نیست، با اراده الهی است. \square اللَّهُ ... أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتَثِيرُ ... فَسُقْنَاهُ \square

۲- در هستی، برنامه و نظم و تدبیر حاکم است. \square أَرْسَلَ ... فَتَثِيرُ ... فَسُقْنَاهُ ... فَأَحْيَيْنَا \square

۳- برای فهم غیب، از شهود استفاده کنید. «كَذَلِكَ النُّشُورُ» \square

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَ
مَكْرُهُمْ أُولَئِكَ هُوَ يُبَوِّرُهُ ﴿۱۰﴾ \square

هر کس خواهان عزت است، پس عزت، همه از آن اوست (و به هر که بخواهد می دهد). تنها سخن (و عقیده ی) پاک به سوی او بالا می رود، و کار شایسته آن را بالا می برد، و کسانی که برای انجام بدی ها نقشه می کشند، برایشان عذاب سختی است و نیرنگ آنان است که تباه می شود.

نکته ها:

«الْكَلِمُ الطَّيِّبُ» همان شهادت به توحید و رسالت و ولایت است که در روایات مصادیق آن، اذکاری چون لا اله الا الله و سبحان الله و... مطرح شده است.

«يُبَوِّرُهُ» از «بوار» و «بائر» به معنای کسادی زیاد و هلاکت است.

برای این آیه ی شریفه معانی دیگری نیز قابل بیان است:

۱- کلام نیکو به سوی خدا بالا می رود، ولی عمل صالح به آن رفعت و درجه می بخشد.

۲- سخن نیکو هم خودش بالا می رود و هم کارهای خوب را بالا می کشد.

كُفَّارًا، يَا عِزَّتْ رَا دَر دِلْبَسْتَكِي بَه اَشْيَاي مَادِّي مِي جَوِينْد، «وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً \square

و یا آن را از وابستگی به این و آن طلب می کنند. «أَيَّتَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ» (۲)

و حال آنکه عزت تنها نزد خداوند است. «فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا»

پیام ها:

۱- عزت واقعی، نزد خداست، نه پیش مردم. «فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا»

۲- عزت واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح است. «فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا ... أَلَكَلِمِ الطَّيِّبِ وَالْعَمَلِ الصَّالِحِ»

۳- میان عقیده با عمل رابطه ی تنگاتنگ است و در یکدیگر اثر می گذارند. «الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ»

۴- راه مؤمنان که عزت را از طریق ایمان و عمل صالح می جویند، راه رشد و تکامل است. «يُضِيْعُهُ - يَرْفَعُهُ» و راه دیگران که عزت را از طریق فریب و نیرنگ می خواهند محو و هلاکت است. «يَبْتُورُ»

۵- هیچ کس با نیرنگ و گناه به عزت نمی رسد. «يَبْتُورُ»

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۱۱)

خداوند، شما را از خاک و سپس از نطفه آفرید؛ آن گاه شما را زوج یکدیگر قرار داد، و هیچ ماده ای جز با علم او باردار نشود و نزاید، و هیچ کس عمر طولانی داده نشود و یا از عمرش کاسته نشود، مگر آن که در کتاب (علم خدا ثبت گردیده) است؛ قطعاً این امر بر خداوند آسان است.

ص: ۴۸۰

(۱-۱). مریم، ۸۱.

(۲-۲). نساء، ۱۳۹.

کلمه ی «مُعَمَّرٌ» به صاحبان عمر طولانی گفته می شود. «عُمر» از عمران و آبادی است و چون انسان در ایام زنده بودن توان آباد کردن دارد، به مدّت حیات او عمر گفته می شود.

در روایات، صدقه و صله ی رحم و احسان به والدین، سبب طول عمر و قطع رحم و جسارت به والدین سبب کوتاهی عمر معرّفی شده است. (۱)

پیام ها:

۱- به منشأ آفرینش خود توجه کنید تا هم به قدرت خداوند پی ببرید و هم گرفتار غفلت و غرور و تکبر نشوید. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ»

۲- هم حضرت آدم از خاک است و هم انسان های موجود از نطفه ای که سرچشمه اش خاک است. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ»

۳- عناصر اصلی وجود انسان، خاک و آب است. «تُرَابٍ ، نُطْفَةٍ»

۴- آفرینش زوج برای انسان، از الطاف الهی است. «جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا»

۵- خداوند نسبت به تمام حالات موجود، پیش از تولّد و پیدایش آن آگاه است.

«وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ»

۶- انسان عمر معینی دارد ولی به دلایلی گاهی از آن کاسته می شود. «لَا يُنْقَصُ مِنْ عُمْرِهِ»

۷- تمام لحظه های عمر انسان حساب و کتاب دارد. «فِي كِتَابٍ»

۸- آفریدن انسان از خاک و نطفه و علم به لحظه های عمر انسان، بر خداوند آسان است. «عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

«وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٍ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَ مِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حَلِيَّهُ تَلْبَسُونَهَا وَ تَرَى الْفَلَكَ فِيهِ مَوَآخِرَ لَتَبْتُّعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (۱۲)

دو دریا یکسان نیستند: این یکی شیرین، لطیف (و نوشیدنش گواراست، و آن یکی، شور و تلخ است، ولی شما از هر دو گوشت تازه می خورید و زیور (و مروارید) بیرون می آورید و می پوشید. کشتی ها را در آن می بینی که امواج را می شکافند تا از فضل او (روزی) طلبید و شاید شکر گزار باشید.

نکته ها:

«عَذْبٌ» به معنای شیرین، «فَرَاتٌ» به معنای لطیف، «سَائِغٌ» به معنای گوارا و «مَوَاحِرٌ» جمع «مَأْخَرَه» به معنای شکافنده است.

زندگی افراد؛

گاهی شیرین است و گاهی تلخ.

گاهی همراه شهرت است و گاهی همراه گمنامی.

گاهی همراه غناست، گاهی همراه فقر.

گاهی با سلامتی است و گاهی با بیماری.

لیکن اگر انسان، صیاد، غواص و ناخدای خوبی باشد، در همه ی شرایط متضاد می تواند موفق باشد. وَ مِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ ... وَ تَشْتَرُونَ

بهره گیری از ماهی و استخراج مواد زینتی و کشتیرانی، برکاتی است که با تلاش انسان همراه است و گرنه برکات دریا بسیار است، از جمله: تشکیل ابرها از بخار دریا، تصفیه هوا، پرورش انواع موجودات آبی.

پیام ها:

۱- اول از شیرینی ها بگویید. (با آن که اکثر دریاها آب شور و تلخ دارند ولی در بیان قرآن اول آب شیرین ذکر شده است).
«هَذَا عَذْبٌ - هَذَا مِلْحٌ»

۲- خام خواری و تحریم گوشت، مورد قبول اسلام نیست. «تَأْكُلُونَ لَحْمًا»

۳- دریا، بستر خوراک، پوشاک و مرکب انسان است. «تَأْكُلُونَ - تَلْبَسُونَهَا - تَرَى الْفُلُكَ»

۴- در تغذیه باید به سراغ گوشت تازه رفت. «لَحْمًا طَرِيًّا»

۵- انسان به زیبایی گرایش فطری دارد و بهره بردن از زینت مورد قبول اسلام است. «تَسْتَخْرِجُونَ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا»

۶- نعمت های الهی فضل اوست. ما از او طلبی نداریم. «مِنْ فَضْلِهِ»

۷- رزق و فضل الهی در سایه تلاش و کوشش خود انسان بدست می آید. «لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»

۸- توجه به نعمت، زمینه ی شکوفا شدن روح شکرگزاری است. «تَشْكُرُونَ»

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ يُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾

شب را در روز فرو می برد و روز را در شب داخل می کند. (از یکی می کاهد و به دیگری می افزاید). و خورشید و ماه را رام و مسخر نمود، هر یک از آنها برای مدتی معین در حرکتند. این است خداوند پروردگار شما، فرمانروایی مخصوص اوست. و کسانی که به جای او می خوانید مالک پوست هسته ی خرمائی نیستند.

نکته ها:

شب و روز به تدریج جای خود را به دیگری می دهند تا از آثار زیانبار انتقال تاریکی به روشنایی و بالعکس جلوگیری شود.

پیام ها:

۱- کوتاه و بلند شدن شب و روز و یا انتقال تدریجی هر یک به دیگری تصادفی نیست. «يُولِجُ»

۲- طبیعت مسخر خداست. سَخَّرَ الشَّمْسَ ...

۳- حرکات ماه و خورشید، زمان بندی و پایانی دارد. «يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى»

۴- از توجه به آفرینش منظم و هدفدار و زمان بندی شده، توحید خود را تقویت کنید. «ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ»

۵- در شیوه ی تبلیغ، ابتدا چهره ی حق را تبیین کنید، بعد با چهره باطل مقایسه نمایید. «ذَلِكُمْ اللَّهُ - وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ»

۶- دعا و طلب باید از مقام برتر باشد؛ بت ها نه برتر از شما هستند و نه مالک سود و زیانی. «مَا يَمْلِكُونَ»

۷- انسان، به کجا می رود؟ قدرت مطلقه الهی «لَهُ الْمُلْكُ» را رها کرده، به سراغ موجوداتی می رود که هیچ قدرتی ندارند. «مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ»

۸- در شیوه ی تبلیغ، از مثال هایی استفاده کنید که همه ی مردم در همه ی زمان ها و مکان ها آن را بفهمند. «قِطْمِيرٍ»

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَ لَا يُبْنِيكَ مِنْ خَبِيرٍ (۱۴)

اگر آن(بت)ها را بخوانید، دعای شما را نمی شنوند و اگر بشنوند پاسخی به شما ندهند، و روز قیامت شرک شما را انکار خواهند کرد، و هیچ کس مانند(خداوند) خبیر، تو را(به حقیقت کارها) آگاه نکند.

نکته ها:

فرقه ای از مسلمانان(وهابیون) برای تأیید عقاید خود مبنی بر جایز نبودن توسل به پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام به این آیه استدلال می کنند، غافل از آن که این آیات درباره ی توسل به بت هاست نه اولیای الهی که خداوند حتی پس از مرگ آنان نیز با آنها سخن می گوید. در آیات متعددی از قرآن خداوند به انبیا سلام کرده از جمله: «سَلَامٌ عَلَيَّ إِبْرَاهِيمَ» (۱)، «سَلَامٌ»

ص: ۴۸۴

(۱)

و راستی اگر آنان سلام خدا را نشنوند پس سلام چه معنایی دارد؟! گویا حیات برزخی که شهدا دارند مورد قبول این گروه نیست!

در روایات زیادی آمده است که پیامبر اسلام با مردگان سخن گفته، از جمله: در سر چاه بدر به کشتگان کفار که در چاه افتاده بودند آنگونه گفتگو کرد که مورد اعتراض قرار گرفت که چگونه با مرده حرف می زنی، ولی فرمود: «شما از آنان شنواتر نیستید». (۲)

پیام ها:

۱- برای شرک زدایی، از هیچ استدلالی دریغ نکنید.

«مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ» (آیه قبل)

«لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ» سخن و ناله شما را نمی شنوند.

«مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ» بر فرض بشنوند پاسخ نمی دهند.

«يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ» در قیامت حتی معبودها از مشرکان متنفر خواهند بود.

۲- بشر به جایی می رسد که دعوت خدای شنوای پاسخ دهنده «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» را رها کرده، به سراغ جمادات کرو کور و بی خاصیت می رود. «إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا ... مَا اسْتَجَابُوا»

۳- معبودهای پوشالی، در قیامت از مشرکان برائت می جویند. «يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ» و می گویند: شما ما را پرستش نمی کردید بلکه بنده خیالات و هوس های خود بودید. «وَقَالَ شُرَكَائُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِينَانَا تَعْبُدُونَ» (۳)

۴- شرک نه در دنیا سود می دهد، «مَا اسْتَجَابُوا» و نه در آخرت. «يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ»

۵- خبرهای مهم را از اهل خبره بگیرید. «وَلَا يُبَيِّنُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ»

۶- اخبار قیامت را جز از طریق وحی نمی توان دریافت. «وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ ... لَا يُبَيِّنُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ»

ص: ۴۸۵

۲-۲. برای اطلاع بیشتر، به کتاب معاد مؤلف مراجعه فرمایید.

۳-۳. یونس، ۲۸.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ «۱۵»

ای مردم! این شماست که به خداوند نیاز دارید و (تنها) خداوند، بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

دعوت خدا از مردم، نشانه ی نیاز او به مردم نیست. همان گونه که اگر گفتیم مردم خانه های خود را رو به خورشید بسازند، این دعوت نشانه ی نیاز خورشید به ما نیست، بلکه نشانه ی نیاز ما به نور است. «أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ»

یکی از راه های مبارزه با غرور و تکبر، دعوت انسان به درگاه خداست تا انسان به ضعف و جهل و فقر و نیاز خود پی ببرد. «أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ»

پیام ها:

۱- هیچ کس از خدا بی نیاز نیست. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- همه ی موجودات فقیرند، لیکن چون انسان ادعا و سرکشی می کند باید مهار شود. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۳- نقش واسطه ها و وسایل و علل را قبول داریم، اما تمام اسباب و علل نیز در تأثیر گذاری به او محتاجند. «هُوَ الْغَنِيُّ»

۴- غنی واقعی و مطلق و کامل، تنها اوست. «وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ»

۵- معمولاً اغنیا، محبوب نیستند و در تیررس جسارت ها، حسادت ها، رقابت ها و سرقت ها هستند اما خداوند، غنی حمید است. «وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»

۶- خداوند غنای خود را در راه رفع نیاز و نفع مخلوقات به کار می برد و لذا مورد ستایش است. «الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»

إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٦﴾

اگر بخواهد شما را می برد و آفریده ی جدیدی می آورد.

وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بَعْزٍ ﴿١٧﴾

و این کار بر خداوند سخت نیست.

نکته ها:

در آیه ۱۳۳ سوره ی انعام مشابه آیه ۱۶ را خواندیم که می فرمود: «وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مِمَّا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ» پروردگار تو بی نیاز و صاحب رحمت است، اگر بخواهد شما را می برد و بعد از شما هر که را بخواهد جایگزین می کند، همان گونه که شما را جایگزین پیشینیان قرار داد.

پیام ها:

- ۱- اگر انسان زیر پای خود را سست و خطرناک بداند، آرام تر می رود. «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ»
- ۲- از نشانه های فقر انسان، امکان نابود شدن اوست. أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ ... يُدْهِبْكُمْ
- ۳- بیان قدرت الهی، راهی برای دعوت مردم و تهدیدی برای سرکشان است. «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ»
- ۴- قدرت الهی در بردن و آوردن مخلوقات یکسان است. «يُدْهِبْكُمْ - يَأْتِ»
- ۵- دست خداوند در آفرینش باز است و قدرت او بن بست ندارد. «يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ»
- ۶- مدیر باید جلو غرور و انحصارطلبی زبردستان خود را بگیرد. «يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ»
- ۷- قدرت الهی را جدی بگیریم. «وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بَعْزٍ»

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ حِمْلِهَا لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ ۗ إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ ۗ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ ۗ وَمَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

و هیچ فردی بار (گناه) دیگری را بر دوش نکشد، و اگر سنگین باری برای حمل بارش، حتی از نزدیکان خود دعوتی کند، چیزی از بارش حمل نشود (و کسی به او رحم نکند). تو تنها کسانی را که در نهان از پروردگارشان می ترسند و نماز به پا می دارند هشدار می دهی، و هر کس (از گناه) پاک شود، پس این پاکی به نفع خود اوست و بازگشت (همه) تنها به سوی خداوند است.

نکته ها:

کلمه ی «وِزْرًا» به معنای سنگینی و بار است. «مُثْقَلَةٌ» یعنی سنگین بار. «حمل» بار پشت و «حمل» بار شکم را گویند. (۱)

در قرآن می خوانیم که گروهی برای اغفال و فریب دیگران می گویند: «اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَ لَنَحْمِلَ خَطَايَاكُمْ» (۲) ما گناه شما را به دوش می گیریم این آیه جواب آنها را می دهد.

سؤال: آیا می توان به استناد این آیه که در قیامت بار هر کس به دوش خود اوست و ضربه ای به دیگری نمی زند، بگوئیم پس ما کاری به گناهکاران نداشته باشیم زیرا بار گناهشان به دوش خودشان است و به ما کاری ندارد؟

پاسخ: این آیه، توجیه سکوت در برابر منکرات نیست زیرا خود سکوت، گناهی است بر گردن افراد ساکت. وظیفه ما امر به معروف و نهی از منکر است ولی اگر گوش ندادند گناهشان به دوش ما نیست.

گرچه هر کس تنها مسئول کار خویش است، اما اگر کسی راه و سنت غلطی را در جامعه

ص: ۴۸۸

۱- ۱). تفسیر نمونه، به نقل از مفردات راغب.

۲- ۲). عنکبوت، ۱۲.

پایه گزاری کرد علاوه بر منحرفان، این سنت گزار نیز مسئول است زیرا راهنمای انحراف و گناه، شریک در انحراف و گناه است.

پیام ها:

۱- بر اساس عدالت، هر کس باید بار خودش را بر دوش کشد. لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ ...

۲- گناه خود را به گردن نیاکان، دوستان و محیط نیا نندازیم. «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ»

۳- حساب و کتاب هر کس در قیامت، جداگانه است. «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ»

۴- گناه، بار است. «وَزِرٌ - مُثْقَلَةٌ»

۵- در قیامت روابط خویشاوندی در قیامت هیچ تأثیری در سرنوشت انسان ندارد و بستگان باری از دوش انسان بر نمی دارند. «وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ»

۶- خشیت و نماز به انسان قابلیت پذیرش می دهد. إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ ...

۷- تزکیه از طریق تقوا و نماز به دست می آید. «يَخْشَوْنَ - أَقَامُوا الصَّلَاةَ - تَزَكَّى»

۸- تزکیه ی انسان، به سود خود اوست. «لِنَفْسِهِ»

۹- ممکن است سود تزکیه را در دنیا دریافت نکنید ولی در آخرت قطعاً دریافت می کنید. «إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

۱۰- هستی، هدفمند و دارای حرکت تکاملی است. «إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

وَمَا يَشْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَابْصِيرُ (۱۹)

(کافر و مؤمن یکسان نیستند چنانکه نابینا و بینا یکسان نیستند.)

وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ (۲۰)

تاریکی و روشنایی (نیز یکسان نیستند).

پیام ها:

۱- مقایسه خوبی ها و بدی ها و کمالات و کمبودها، یکی از بهترین راه های آموزش و تعلیم است. «وَمَا يَشْتَوِي الْأَعْمَىٰ ...»

۲- راه حقّ یکی بیش نیست. «النُّور» به صورت مفرد آمده و لی راه های انحرافی زیاد است. «الظُّلُمَاتُ»

و لَا الظُّلُّ وَ لَا الحَرُورُ» (۲۱)

و سایه و گرمای آفتاب (یکسان نیستند).

وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَ لَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَ مَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ (۲۲) إِنَّ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ (۲۳)

و زندگان و مردگان یکسان نیستند. همانا خداوند (حقّ را) به هر کس که بخواهد می شنواند و تو هرگز نمی توانی به کسانی که در گورها هستند (حقّ را) بشنوانی. تو جز بیم دهنده ای (بیش) نیستی.

نکته ها:

کلمه «ظل» به معنای سایه و کلمه «حرور» به معنای باد داغ و سوزان است.

در این آیات، مؤمن و کافر به چهار چیز تشبیه شده اند که نتیجه این چهار مقایسه و تشبیه آن است که مؤمن از نظر شخصیت و سرنوشت با کافر یکسان نیست.

مؤمن به بینا و کافر به نابینا.

مؤمن به نور و کافر به تاریکی.

مؤمن به سایه آرام بخش و کافر به باد سوزان و داغ.

مؤمن به زنده و کافر به مرده.

مؤمن، رو به رشد و حرکت است، زیرا هم چشم حقیقت بین، هم نور دارد، هم نفس پاک و هم دل زنده. اما کافر حاضر نیست حقیقت را ببیند و به خاطر سنگدلی، آن را نمی پذیرد و به دلیل ظلمات جهل و تعصب و تحجّر در راه حقّ حرکت نمی کند.

پیام ها:

۱- مؤمنان، مردمی زنده دل و برخوردار از حیات حقیقی هستند. ایمان به فرد و جامعه حیات می بخشد و کفر عامل مرگ فرد و جامعه است. «مَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ»

۲- رسالت پیامبر هشدار است نه اجبار «مَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ»

۳- شرط اثرگذاری تبلیغ آمادگی مردم است و گرنه تبلیغ پیامبر نیز بی اثر خواهد بود. «مَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ»

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ «۲۴» همانا ما تو را به حقّ برای بشارت و هشدار فرستادیم و هیچ امتی نبوده مگر آن که در آن هشدار دهنده ای گذشته است.

پیام ها:

۱- خداوند حقّ است و نظام تربیتی از طریق انبیا را هم بر اساس حقّ قرار داده است. «أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ»

۲- بیم و امید در کنار هم کارساز است. «بَشِيرًا وَنَذِيرًا»

۳- با این که وظیفه ی انبیا بشارت و انذار است، اما به دلیل غفلت مردم، هشدار انبیا بیش تر بوده است. «إِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ»

۴- هرگز زمین از حجت الهی خالی نبوده است. «إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ»

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ «۲۵»

و اگر تو را تکذیب می کنند (نگران مباش، زیرا) بدون شک کفّاری که پیش از آنان بودند نیز (انبیا را) تکذیب نمودند، پیامبرانشان همراه با معجزه ها و دلایل آشکار و نوشته ها و کتاب روشنگر به سراغشان آمدند (اما آنان ایمان نیاوردند).

ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾

سپس کسانی را که کفر ورزیدند (به مؤاخذه و مجازات) گرفتم، پس کیفر من چگونه است؟

نکته ها:

«زبر» جمع «زبور» به معنای کتاب هایی است که از نوعی برجستگی برخوردار باشد.

پیام ها:

۱- آشنایی با مشکلات دیگران، مایه ی تسلی انسان است. «إِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ»

۲- انبیا، بهترین ابزار هدایت را با خود داشتند. «البینات - الزبر - الكتاب»

۳- تکذیب انبیا از روی عمد و لجاجت و با علم و آگاهی از محتوای دعوت آنان بوده است. كَذَّبَ الَّذِينَ ... جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالزُّبُرِ وَ بِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ

۴- قهر خداوند، بعد از اتمام حجت است. جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ ... ثُمَّ أَخَذْتُ

۵- بیان قهر و قدرت خداوند در کیفر کفار، مایه ی تسلی مؤمنان و پیروان حق است. «ثُمَّ أَخَذْتُ»

۶- قهر خداوند، گاهی در دنیا است. «ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (کفار گمان نکنند رها و مورد غفلت هستند).

۷- کفر، عامل هلاکت است. «أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۸- مانور قدرت، لازم است. عذاب کافران، هراس انگیز و شگفت انگیز بوده است. «فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

۹- از سرنوشت جوامع کفرپیشه عبرت بگیرید. «فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيْضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾

آیا ندیده ای که خداوند از آسمان، آبی فرو فرستاد، پس به واسطه ی آن میوه هایی رنگارنگ (از زمین) بیرون آوردیم. و از بعضی کوه ها (رگه ها و) راه های سفید و سرخ، به رنگ های گوناگون و کاملاً سیاه (بیرون آوردیم).

نکته ها:

«جُدَدٌ»، جمع «جده» و «جاده» به معنای راه است، «بَيْضٌ» جمع «أبيض» به معنای سفید، «حُمْرٌ» جمع «أحمر» به معنای سرخ و «سُودٌ» جمع «أسود» به معنای سیاه است.

«غَرَابِيبٌ» به معنای سیاه پر رنگ است و شاید دلیل آن که عرب ها به کلاغ، غراب می گویند چون رنگش سیاه است.

گرچه در این آیات، سه رنگ سفید و سرخ و سیاه کوه ها را ذکر کرده است ولی با تعبیر «مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا» اشاره می کند که کوه ها منحصر در این سه رنگ نیستند.

پیام ها:

۱- با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «أَلَمْ تَرَ»

۲- خطاب به پیامبر در حقیقت خطاب به همه مردم است. «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ»

۳- خداوند، نظام هستی را بر اساس علت و معلول قرار داده است. سبب روئیدن گیاه، آب است. «فَأَخْرَجْنَا بِهِ»

۴- خداوند از آب بی رنگ و زمین یک رنگ، میوه های رنگارنگ می آفریند.

«ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا»

۵- خطوط و رگه های رنگارنگ در کوه ها تصادفی نیست. «جُدَدٌ بَيْضٌ وَحُمْرٌ - غَرَابِيبُ سُودٌ»

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

و همچنین از مردم و جنبنده ها و چهار پایان به رنگ های گوناگون (آفریدیم)؛ از میان بندگان او تنها دانشمندان (ربانی) خشیت الهی دارند، بی شک خداوند، عزیز و آمرزنده است.

نکته ها:

«أنعام» جمع «نعم» به معنای شتر است ولی به گاو و گوسفند نیز گفته می شود. گرچه کلمه «دواب» به به معنای جنبنده است شامل آنها می شود ولی بدلیل اهمیت و نیاز شدید انسان به این سه حیوان نامشان جدا آمده است.

«خَشِيْتُ» ترس همراه با تعظیم و برخاسته از علم و آگاهی است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «عالم، کسی است که رفتارش، گفتارش را تصدیق کند و گرنه عالم نیست». (۱)

این آیه می فرماید: علم سبب خشیت الهی است و آیه ۲۸ همین سوره می فرماید: خشیت الهی، سبب پندپذیری از انبیا است. پس نتیجه می گیریم که علم باید سبب هشدارپذیری شود. بنابراین اگر دیدیم که دانشمندان پندپذیر نیستند ولی عوام هشدار پذیرند، باید بگوئیم علمی که در قرآن مطرح است غیر از اصطلاح روز است، بلکه مراد از علم دریافت حقیقت و داشتن نورانیت و بصیرت و حکمت است و دانشمندان بی تقوی، در آئینه ی قرآن جا هلند؛ جهل به عظمت پروردگار، جهل به رسالت و تکلیف در دنیا، جهل به هدف آفرینش، جهل به سرنوشت و قیامت.

در کنار حرم امام رضا علیه السلام خدمت علامه ی طباطبایی قدس سره رسیدم و عرض کردم: من در سال های اول تحصیل همین که مشغول نماز می شدم، حالت گریه و خشوع داشتم، ولی اکنون که با سواد شده ام در نماز غافلم، پس آیه «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» چه

ص: ۴۹۴

می گوید؟ ایشان فرمود: علمی که شما دارید، یک سری اطلاعات و محفوظات است، اگر علم واقعی بود، عبودیت تو بیش تر می شد.

پیام ها:

- ۱- اختلاف رنگ انسان ها و حیوانات، یکی از نشانه های قدرت و عظمت الهی است. وَمِنَ النَّاسِ ... مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ
 - ۲- در امور جسمی و مادی، انسان در ردیف دیگر موجودات است. «وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَ الْأَنْعَامِ»
 - ۳- علم و آگاهی بر اسرار هستی، زمینه ی رسیدن به خشیت الهی است. إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ ... الْعُلَمَاءُ
 - ۴- دانشمندان بی تقوا، به علم واقعی نرسیده اند. «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ»
 - ۵- اهل عبادت بسیار است، اما تنها عالمان به مقام خشیت می رسند. «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ»
- إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾

همانا کسانی که کتاب خدا را تلاوت می کنند و نماز بر پا می دارند و از آن چه ما روزیشان کرده ایم، پنهان و آشکار انفاق می کنند، به تجارتي دل بسته اند که هرگز زوال نمی پذیرد.

نکته ها:

در آیه قبل سخن از این بود که تنها علما خشیت الهی دارند، گویا این آیه سیمای علمای واقعی را شرح می دهد که آنان: اُنس با قرآن دارند. نماز به پا می دارند و انفاق آنان خالصانه است زیرا هم علنی انفاق می کنند و هم پنهانی و اگر ریاکار بودند تنها علنی انفاق می کردند.

«تَبُورَ» از «بوار» به معنای کسادی شدید در تجارت است. از آنجا که این امر موجب فساد

و نابودی است به هلاکت هم بوار گفته می شود.

در آیه قبل «يَخْشَى اللَّهَ» مطرح شد و در این آیه «يَرْجُونَ»؛ آری، مردان خدا میان خوف و رجا هستند. (۱)

در قرآن بارها نماز و قرآن، در کنار هم مطرح شده اند:

«يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۲) کتاب خداوند را تلاوت می کنند و نماز به پا می دارند.

«يُمْسِكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۳) به کتاب آسمانی تمسک می کنند و نماز به پا می دارند.

«أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ» (۴) آنچه از کتاب به سوی تو وحی شده تلاوت کن و نماز به پا دار.

امتیازات تجارت با خدا

۱- آنچه از سرمایه داریم، (سلامتی، علم، عمر، آبرو، مال و...) از اوست پس به خود او بفروشیم. آری، اگر فرزندی زمین و مصالح و پولی از پدر گرفت و منزلی ساخت بعد افرادی خریدار منزلش شدند که یکی از آنان همان پدر بود، عقل و وجدان می گوید خانه را به پدر بفروشد، زیرا خود فرزند و تمام دارایی هایش از اوست و فروش به بیگانه جوانمردی نیست.

۲- خداوند به بهای بهشت ابدی می خرد، ولی دیگران هر چه بخرند، ضرر و خسارت است، چون ارزان می خرند و زود گذر است.

۳- خداوند کم را می پذیرد، «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ» ولی دیگران کم را نمی پذیرند.

۴- خداوند، از روی عفو و اغماض، عیب جنس را می پوشاند و با همان نواقص می خرد. در دعای بعد از نماز می خوانیم: خداوند! اگر در رکوع و سجود نماز خلل و نقصی است نادیده بگیر و نماز را قبول فرما. در دعای ماه رجب می خوانیم: «خَابَ الْوَافِدُونَ عَلَى غَيْرِكَ وَ خَسِرَ الْمُتَعَرِّضُونَ إِلَّا لَكَ» (۵) یعنی باختند کسانی که در خانه غیر تو آمدند و خسارت کردند

ص: ۴۹۶

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. فاطر، ۲۹.

۳-۳. اعراف، ۱۷۰.

۴-۴. عنکبوت، ۴۵.

۵-۵. مفاتیح الجنان.

کسانی که به سراغ دیگران رفتند.

پیام ها:

۱- تلاوت قرآن (گرچه مستحب است)، اما قبل از واجبات آمده است. **يَتْلُونَ ...**

أَقَامُوا ... أَنْفَقُوا

۲- فکر و فرهنگ، مقدمه ی عمل است. **«يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ - أَقَامُوا الصَّلَاةَ»**

۳- کسی که عاشقانه مکتب را بپذیرد، نماز و انفاقش قطعی است. (تلاوت کتاب به صورت مضارع آمده که نشانه تداوم عمل و علاقه به تلاوت است، **«يَتْلُونَ»** ولی نماز و انفاق به صورت ماضی آمده که نشانه قطعی بودن انجام آن است.) **«أَقَامُوا - أَنْفَقُوا»**

۴- نماز، باید با رسیدگی به محرومان همراه باشد. **«أَقَامُوا - أَنْفَقُوا»**

۵- دارائی های انسان، داده الهی است. **«رَزَقْنَاهُمْ»**

۶- اگر توجه داشته باشیم که دارائی های ما از خداوند است، در انفاق، بخل نمی ورزیم. **«أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»**

۷- بخشی از داده ها انفاق شود، باقی برای خودتان است. **«مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»** (کلمه «من» به معنای بعضی است)

۸- مورد انفاق، تنها مال نیست بلکه از علم و آبرو و قدرت نیز باید به مردم کمک کرد. **«مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»**

۹- انفاق، هم سری باشد هم آشکارا. (در انفاق پنهان، خلوص آدمی رشد می کند و در انفاق آشکار، مردم تشویق می شوند.) **«سِرًّا وَ عَلَانِيَةً»** البته انفاق مخفیانه برتری دارد، لذا نام آن قبل از انفاق علنی برده شده است. **«سِرًّا وَ عَلَانِيَةً»**

۱۰- امید به رستگاری، باید با فکر و عمل و انفاق همراه باشد و گرنه امید بدون کار، پنداری بیش است. **«يَتْلُونَ ، أَقَامُوا ، أَنْفَقُوا ، يَرْجُونَ»**

۱۱- با داشتن علم و خشیت الهی (که در آیه قبل بود) و با تلاوت قرآن و اقامه نماز و کمک به محرومان، باز هم خود را مستحق ندانید، تنها امیدوار باشید.

۱۲- در معامله با خدا، حتی یک درصد زیان نیست. «تِجَارَةٌ لَّنْ تَبُورَ»

۱۳- گمان نکنید با انفاق، مال شما تمام می شود. «تِجَارَةٌ لَّنْ تَبُورَ»

۱۴- در فرهنگ اسلام، دنیا بازار است و انسان فروشنده و نعمت های الهی، سرمایه و انتخاب مشتری با انسان است. او می تواند با خدا معامله کند و می تواند غیر خدا را انتخاب کند.

لِيُوفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ» (۳۰)

خداوند پاداش آنان را به طور کامل عطا کند و از فضل خویش به آنان بیفزاید، چرا که خداوند آمرزنده و سپاسگزار است.

نکته ها:

در تمام کلمات این آیه، فضل و لطف الهی می درخشد:

پاداش به طور کامل. «لِيُوفِّيَهُمْ»

با این که سرمایه و توفیق عمل از اوست، باز هم نام پاداش بر آن نهاده است. «أُجُورَهُمْ»

زیاد شدن الطاف و پاداش ها از سوی خداوند. «يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ»

پیام ها:

۱- عمل برای دریافت اجر الهی، ضروری به اخلاص نمی زند. «لِيُوفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ»

۲- خداوند هم مزد می دهد، هم اضافه می دهد. «لِيُوفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ»

۳- اجر کامل برخاسته از شکور بودن خداوند است. «لِيُوفِّيَهُمْ ... شَكُورٌ»

۴- خداوند از تلاش ها قدردانی کرده و لغزش ها را می پوشاند، ما نیز در برابر خدمات دیگران قدرشناس باشیم و از لغزش های آنان بگذریم. «إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ»

وَ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾

و آن چه از کتاب به سوی تو وحی کردیم، همان حق است که تصدیق کننده ی کتاب های پیش از آن است؛ قطعاً خداوند نسبت به بندگانش خبیر و بینا است.

پیام ها:

۱- در قرآن، سخن باطل، خرافه، گزافه و بی منطق وجود ندارد. «هُوَ الْحَقُّ»

۲- میزان حَقَّائیت هر کلام و کتابی، قرآن است. «هُوَ الْحَقُّ»

۳- کتب آسمانی، مؤید یکدیگرند. «مُصَدِّقًا»

۴- خداوند هم به نیاز بشر به وحی آگاه است، و هم به لیاقت پیامبر برای دریافت وحی. («لَخَبِيرٌ آگاه از باطن و «بَصِيرٌ» آگاه از ظاهر است.») «بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ»

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُأْتِنَ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾

آنگاه این کتاب (قرآن) را به گروهی از بندگانمان که (آنان را) برگزیدیم به میراث دادیم، پس برخی از بندگان ما (در عمل به کتاب) بر خود ستمکارند و بعضی میانه رو و برخی با اذن الهی نسبت به کارهای خیر سبقت گیرند، که این همان فضل بزرگ الهی است.

نکته ها:

در مورد این آیه ی شریفه، آن چه را از میان اقوال متعدّد انتخاب کردم و با روایات نیز سازگار است، این است که خداوند می فرماید: قرآن را به برگزیدگان از بندگانم پس از پیامبر، که همان امامان معصوم علیهم السلام از ذرّیه ی حضرت فاطمه علیها السلام باشند به میراث دادیم و دلیل آن

که علوم قرآن را به برگزیدگان دادیم این است که بعضی از بندگان، ظالم و برخی میانه رو و بعضی که به گفته ی روایات، اهل بیت پیامبرند در همه ی کارهای خیر سبقت می گیرند و تنها این گروه سوّم برگزیده اند، نه همه.

در روایات متعدّد می خوانیم که ائمه معصومین علیهم السلام فرموده اند: «بندگان برگزیده ی خدا که وارث کتابند، ما اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله هستیم». (۱)

پیام ها:

۱- قرآن، به تنهایی کافی نیست، حامی و مجری لازم دارد. «أَوْزُنْنَا الْكِتَابَ»

۲- کسی حقّ انتخاب و اعطای مسئولیت های دینی را دارد که به حال بندگان آگاهی عمیق داشته باشد. «إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ - ثُمَّ أَوْزَنَّا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا»

۳- دلیل محروم شدن از انوار قرآن، خود ما هستیم. «فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ - وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ»

۴- شرط دریافت میراث قرآن، سبقت در همه ی کارهای خیر است نه انجام بعضی. «بِالْخَيْرَاتِ»

۵- انتخاب خداوند، حکیمانه است. کسانی وارث علوم قرآنند که در خیرات سبقت گیرند. «سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ»

۶- ظلم، از سوی خود انسان است، «ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ» ولی توفیق سبقت در خوبی ها، به اذن خداست. «سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ»

۷- میراث بردن از قرآن، فضل بزرگ الهی است. «ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ»

ص: ۵۰۰

جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤًا وَ لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾

(پاداش الهی و آن فضل بزرگ)، باغ هایی همیشه سرسبز است که به آنها وارد خواهند شد، و در آنها با دستبندهایی از طلا و مروارید زینت می شوند و لباس آنان در آن جا (از) ابریشم است.

نکته ها:

کلمه ی «أَسَاوِرَ» جمع «سوار»، معرب «دستواره» از کلمات فارسی است که وارد زبان عربی شده است. (۱)

پیام ها:

۱- تكثر و تنوع نعمت ها، يك ارزش است. «جَنَّاتٌ» □

۲- از عنصر تشويق غافل نشویم. «جَنَّاتٌ عَدْنٍ - يُحَلَّوْنَ» □

۳- پاداش محرومیت موقت، کامیابی دائمی است. (اگر طلا و ابریشم، در چند روز دنیا بر مردان حرام شد، در بهشت، از آن بهره مند می شوند.) يُحَلَّوْنَ ... مِنْ ذَهَبٍ ...

۴- معاد، جسمانی است. (طلا و لؤلؤ مربوط به زینت بدن مادی است.) «أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ» □

وَ قَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾ □

و گویند: سپاس برای خداوندی است که اندوه را از ما زدود، همانا پروردگار ما آمرزنده و سپاسگزار است.

ص: ۵۰۱

پیام ها:

۱- شعار اهل بهشت، ستایش خداست. «وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۲- در فضای بهشت، غم و غصه نیست. «أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ»

۳- در بهشت، در کنار نعمت های مادی (در آیه ی قبل) آرامش روحی مطرح است. «أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ»

۴- بهشت، به خاطر مغفرت و سپاس گزاری خداوند، به بهشتیان می رسد. «إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ»

۵- پوشاندن لغزش ها و قدردانی از بندگان شایسته از شئون ربوبیت است. «إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ»

۶- اهل بهشت، دارای برجستگی هایی هستند که خداوند قدردان و سپاسگزار آنان است. «لَغَفُورٌ شَكُورٌ»

الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾

خداوندی که ما را از فضل خویش در سرای ابدی جای داد که در آن جا هیچ رنجی به ما نمی رسد و درماندگی به سراغ ما نمی آید.

نکته ها:

«نَصَبٌ» به معنای تعب و رنج و «لُغُوبٌ» به معنای عجز و ناتوانی است و گاهی در افسردگی بکار می رود.

در کشورهای مترقی و خانواده های مرفه، آسایش پیدا می شود ولی آرامش کمیاب است، امّا اهل بهشت هم در آسایش کاملند و هم از غم ها و تحیرها دور.

پیام ها:

۱- بهشت، ابدی است. «دَارَ الْمُقَامَةِ»

۲- بهشتیان، نعمت‌ها را از فضل خدا می‌دانند، نه از عمل خود. «مِنْ فَضْلِهِ»

۳- رنج و غم با بهشتیان حتی تماس ندارد. «لَا يَمَسُّنَا»

۴- طول عمر بیش از حد در دنیا، خستگی آور است ولی در بهشت نه خستگی وجود دارد و نه غم. «لَا يَمَسُّنَا ... نَصَبٌ ... لُغُوبٌ»

۵- آسایش و آرامش بهشت، حتمی است. (جمله ی «لَا يَمَسُّنَا» تکرار شده است)

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَافِرٍ ﴿٣٦﴾

و کسانی که کفر ورزیدند، برایشان آتش دوزخ است، نه بر آنها حکم می‌شود که بمیرند و نه از عذاب دوزخ تخفیفی برایشان هست؛ ما این گونه هر ناسپاسی را کیفر می‌دهیم.

نکته ها:

در کنار وعده های بهشت، وعیدهای دوزخ بیان می‌شود تا میان بیم و امید تعادل باشد.

اهل دوزخ دو تقاضا دارند، یک بار می‌گویند: «لِيُقْضَىٰ عَلَيْنَا رَبُّكَ» (۱) خدا ما را مرگ دهد تا راحت شویم. خداوند می‌فرماید: «لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا» در دوزخ مرگی در کار نیست که دوزخیان بمیرند و از عذاب نجات یابند؛ بار دیگر می‌خواهند لااقل تخفیفی به آنان داده شود: «يُخَفَّفُ عَذَابًا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ» (۲) این آیه می‌فرماید: «لَا يُخَفَّفُ» تخفیفی در کار نیست.

پیام ها:

۱- کسی که از کافر بودن، به کفور بودن رسید و تمام درهای سعادت را به روی خود بست، تمام درهای نجات نیز به روی او بسته خواهد شد؛ در آن جا نه مرگ است و نه تخفیف. «فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ»

۲- کفر، نوعی کفران نعمت است. الَّذِينَ كَفَرُوا ... كُلَّ كَافِرٍ

ص: ۵۰۳

۱- (۱). زخرف، ۷۷.

۲- (۲). غافر، ۴۹.

۳- فرد مهم نیست، خصلت مهم است. «كُلَّ كَفُورٍ»

وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوْ لَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ فَذُوقُوا
فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾

و آن کفار در دوزخ ناله می زنند (و می گویند): پروردگارا! ما را خارج کن تا عمل صالحی انجام دهیم، غیر از آنچه که قبلاً انجام می دادیم. (در پاسخ به آنان گفته می شود): آیا ما به شما چندان عمر ندادیم که در آن هر کس که بنای تذکر دارد متذکر شود و (عبرت گیرد؟ به علاوه) هشدار دهنده به سراغتان آمد (ولی شما توجهی نکردید)، پس اینک بچشید، پس برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

«صراخ» به معنای فریاد و ناله ای است که با درخواست کمک همراه باشد.

در دو آیه ی قبل، عنوان شد که اهل بهشت آسایش و آرامش دارند؛ در این آیه می فرماید:

اهل دوزخ می سوزند و ناله می کنند و تقاضای کمک دارند.

پیام ها:

۱- به هر تقاضا و ناله ای نباید اعتنا کرد، درخواست مجرم قابل پذیرش نیست.

«رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (خداوند می فرماید: «وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ» اگر برگردند، باز همان خلافکاری های خود را دارند.)

۲- آن چه انسان را دوزخی می کند، اعمال ناصالح است. «أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا»

۳- همه ی سرکشان، روزی به عجز و انابه خواهند افتاد. رَبَّنَا أَخْرِجْنَا ...

۴- آخرت محل جبران از دست داده ها نیست. أَوْ لَمْ نُعَمِّرْكُمْ ...

۵- بسیاری افراد در دنیا خیال می کنند کارشان صالح است، اما در روز قیامت

می فهمند که صالح نبوده و لذا می گویند: پروردگارا! اگر از دوزخ نجات یابیم، عمل صالحی (نه مثل صالح نماهای قبلی) انجام خواهیم داد. «غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ»

۶- خداوند به همه ی مردم به مقداری که حجت بر آنان تمام شود، عمر داده است. «أَوْ لَمْ نَعْمَرْكُمْ مَا يُتَذَكَّرُ فِيهِ»

۷- از دست دادن فرصت ها، موجب ظلم به خویش است. «أَوْ لَمْ نَعْمَرْكُمْ ... فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ»

۸- هدف از عمر، هوشیاری است و انسان غافل گویا عمر نکرده است. «أَوْ لَمْ نَعْمَرْكُمْ مَا يُتَذَكَّرُ»

۹- تذکر لحظه ای کارساز نیست، زیرا هر مجرمی برای یک لحظه متذکر می شود؛ تذکر باید استمرار داشته باشد. «يَتَذَكَّرُ فِيهِ»

۱۰- تا نذیر نباشد، قهر الهی نیست. «لَجَاءُكُمْ النَّذِيرُ فَذُوقُوا»

۱۱- کسی که به هشدارهای انبیا توجه نکند ظالم است. «لَجَاءُكُمْ النَّذِيرُ ... فَمَا لِلظَّالِمِينَ»

۱۲- برای کفار، شفاعت، دعا و ناله هیچ یک کارساز نیست. «مِنْ نَصِيرٍ»

إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿۳۸﴾

همانا خداوند به غیب آسمان ها و زمین آگاه است، بدون شک او به راز دل ها داناست.

نکته ها:

در آیات گذشته خواندیم که: خداوند افرادی را برای میراث قرآن برگزید، افرادی را به بهشت می برد و افرادی را به دوزخ؛ این آیه می فرماید: زیرا او همه چیز را می داند و از نهان و آشکار و از درون و بیرون آگاه است.

۱- کسانی که فرصت های دنیا را از دست داده و عمل صالحی انجام نداده اند و در آخرت ناله می زنند که ما را از دوزخ نجات بده تا عمل صالح انجام دهیم، در سخن خود صداقت ندارند. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۲- ایمان به این که خداوند همه چیز را می داند بهترین بازدارنده انسان از خلاف است. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

او کسی است که شما را در زمین جانشینان (پیشینیان) قرار داد؛ پس هر کس کفر ورزد بر ضررش خواهد بود و کافران را کفرشان جز دشمنی و خشم نزد پروردگارشان نمی افزاید، و کافران را کفرشان جز خسارت نمی افزاید.

نکته ها:

مراد از خلیفه بودن انسان در این آیه، یکی از سه امر است: جانشینی ملت ها از ملت ها، جانشینی فرزندان آدم از انسان های پیش از خلقت آدم، جانشینی انسان از خداوند

«مقت» به معنای غضب شدید است که در قرآن در مورد چهار چیز بکار رفته است:

۱. کفر. لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ ... إِلَّا مَقْتًا

۲. زنا. «إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ مَقْتًا» (۱)

۳. گفتن و عمل نکردن. «كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ» (۲)

۴. سخن بی منطق. «يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ» (۳)

ص: ۵۰۶

۱- ۱. نساء، ۲۲.

۲- ۲. صف، ۳.

۳- ۳. غافر، ۳۵.

۱- جانشینی انسان در زمین باید عامل شکر باشد نه کفر. جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ ... فَمَنْ كَفَرَ (شما نیز رفتنی هستید و دیگران جانشین شما خواهند شد، در این چند روز دنیا کفر نورزید).

۲- کفر انسان به ضرر خود اوست و ضربه ای به خدا نمی زند. «فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ»

۳- کفار، کفر خود را به گردن نیاکان یا جامعه نیاندازند. «فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ»

۴- خطرات و آثار کفر محدود نیست و هر لحظه گسترش می یابد. لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ .. إِلَّا مَقْتًا ... إِلَّا خَسَارًا

۵- کفر به خودی خود، عامل خسارت است، گرچه کافر عمل فاسدی انجام ندهد. «لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا»

۶- بیان خطرات گناه، عاملی برای بازداشتن گناهکار است. «مَقْتًا - خَسَارًا»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَ كُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْهُ بَلْ إِنَّ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾

بگو: آیا شریکان خویش را که به جای خداوند می خوانید دیده اید؟ به من نشان دهید که چه چیزی را از زمین آفریده اند، یا برای آنان در (آفرینش) آسمان ها مشارکتی است؟ یا به آنان کتابی داده ایم که ایشان، دلیل و حجتی از آن بر شرک خود دارند؟ (نه، هیچ کدام نیست)، بلکه ستمکاران تنها بر اساس وعده ای (دروغی) که بعضی شان به بعضی دیگر (در مورد شفاعت) می دهند یکدیگر را فریب می دهند.

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور به گفتگو با مخالفان بود. «قُلْ»

۲- با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «أَرَأَيْتُمْ - أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا»

۳- اسلام دین منطق است. «أَرَأَيْتُمْ - أَرُونِي - فَهَمَّ عَلَىٰ يَتِيهِ»

۴- تحدی و مبارزه طلبی، تنها در کتاب تشریح نیست که می فرماید: «فَأَتُوا بِسُورِهِ» بلکه در مورد آفرینش و کتاب تکوین نیز هست. «أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا»

۵- مشرکان، هیچ منطقی ندارند. نه عقلی «مَا ذَا خَلَقُوا» و نه نقلی «أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا»

۶- هر جا منطق و بینه نباشد، فریب است. «إِنْ يَعُدُّ ... إِلَّا غُرُورًا»

۷- مشرکان ظالمند. «يَعِدُّ الظَّالِمُونَ» وعده ی ظالمان، فریب و شعارهای آنان فریبنده است. «إِلَّا غُرُورًا»

۸- شرک بر تبلیغات و وعده های فریبکارانه استوار است. «إِنْ يَعِدُّ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا»

۹- فریب از هر کس می تواند باشد. «بَعْضُهُمْ بَعْضًا» گاهی افراد ضعیف و عادی با تملق و چاپلوسی افراد بالاتر را به انحراف می کشانند و گاهی افراد قوی با تهدید و تطمیع و وعده ها و شعارهای دروغین مردم را به اطاعت بی چون و چرای خود وادار می کنند. «يَعِدُّ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا»

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

همانا خداوند آسمان ها و زمین را از زوال (و سقوط و خروج از مدار) نگاه می دارد، و اگر زوال پذیرند (و از مدار خارج شوند) احدی جز او نمی تواند آنها را نگاه دارد؛ البته او بردبار و آمرزنده است.

نکته ها:

میان نگاهداری و حفاظت خداوند از نظام هستی و حلم او رابطه است، همان گونه که میان عقاید و اعمال ما و فروپاشی نظام هستی رابطه است. در این آیه به مورد اول اشاره دارد و آیه با جمله ی «حَلِيمًا غَفُورًا» پایان یافته است. امّا در سوره ی مریم، آیات ۸۸ تا ۹۰

می خوانیم: «وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا» مشرکان گفتند: خداوند فرزندی اختیار کرده است، نزدیک است که آسمان ها و زمین و کوه ها از این سخن زشت درهم ریزد و فروپاشد.

خداوند هم آسمان ها و زمین با عظمت را نگاه می دارد «يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» و هم پرنده ی کوچک در هوا را «مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ» (۱)

در روایات می خوانیم: خداوند به واسطه ی اولیای خود، آسمان و زمین را حفظ می کند که اگر نباشند، نظام هستی به هم می ریزد. (۲)

پیام ها:

۱- جایگاه آسمان ها و زمین و حرکت و مدار آنها با اراده ی خداوند است و اوست که هر لحظه آنها را حفظ می کند. «إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ»

۲- پدیده ها، هم در پدید آمدن و هم در بقا نیازمند قدرت و لطف خداوند هستند.

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ ...

۳- نظم حاکم بر هستی، از سوی خداست، نه امری تصادفی. «إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ ...»

۴- ابدیت مخصوص اوست و هستی قابل زوال است. «زَالَتَا»

۵- اگر حلم الهی نباشد، کرات آسمانی بر سر خلافاکاران فرو می ریزد. «يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ - كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا» (هنگام برپایی قیامت، خورشید و ماه و ستارگان و زمین دگرگون و درهم ریخته می شود، بنابراین اگر در دنیا از فروپاشی آنها جلوگیری می شود به خاطر حلم اوست).

۶- خداوندی که با قدرت هستی را نگاه داشته، اگر به کفار مهلتی می دهد به خاطر حلم است نه عجز. «كَانَ حَلِيمًا»

ص: ۵۰۹

۱- ۱. ملک، ۱۹.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِيحَادِي الْأَمَمِ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَّا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾

و(مشرکان) با سخت ترین سوگندها، به خدا سوگند یاد کردند که اگر هشدار دهنده ای به سراغشان بیاید از هر یک از امت های دیگر هدایت یافته تر شوند؛ پس همین که هشدار دهنده ای برایشان آمد، جز نفرت (از حق) چیزی بر آنان نیفزود.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم: مشرکان وقتی شنیدند که هرگاه پیامبری برای یهودیان می آمد آنها لجاجت می کردند؛ سوگند یاد کردند و گفتند: ما چنین نیستیم، اگر پیامبری برای ما بیاید بدون لجاجت تسلیم او را می پذیریم، و از دیگر امت ها زودتر و بهتر هدایت خواهیم شد ولی همین که پیامبر به سراغشان آمد جز نفرت چیزی از خود نشان ندادند.

خدا نکند کسانی که در انتظار حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) به سر می برند و می گویند: اگر بیاید ما چنین و چنان خواهیم کرد، هنگامی که تشریف بیاورند در برابرش جبهه بگیرند.

پیام ها:

۱- مشرکان، خدا را قبول داشتند و او را مقدس می شمردند و به او سوگند یاد می کردند. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ» □

۲- به هر سوگندی نمی توان اعتماد کرد. «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ - فَلَمَّا جَاءَهُمْ ...» □ □

۳- به عمل کار بر آید، به سخنانی نیست. ادعا زیاد ولی عمل کم است. «أَقْسَمُوا - إِلَّا نُفُورًا» □

۴- برای هدایت مردم، بشارت و انذار هر دو لازم است، لیکن برای جامعه ی منحرف انذار مهم تر است. (کلمه ی «نَذِيرٌ» دو بار آمده است)

إِسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَ مَكْرَ السَّيِّئِ وَ لَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾

(نفرت آنان از حق) به خاطر استکبار در زمین و نیرنگ بدشان بود، و نیرنگ بد جز اهلش را فرا نگیرد، پس آیا آنان جز سنت (خداوند را در مورد قلع و قمع) پیشینیان انتظار دارند؟ با آنکه برای سنت و قانون الهی هرگز جایگزینی نخواهی یافت، و هرگز برای سنت الهی تغییری نخواهی یافت.

نکته ها:

«تبدیل» یعنی چیزی را بدل چیز دیگر قرار دادن، مثل تیمم بدل از غسل، ولی «تحویل» به معنای تصرف در زمان یا مکان یا شکل و قالب یک چیز است بدون آنکه چیزی را جایگزین آن کنیم.

اگر پزشک، شربتی را به بیمار داد و او به جای آنکه بخورد، شربت را دور ریخت و به پزشک گفت: آن را نوشیدم، گمان می کند که سر پزشک کلاه گذاشته و به او کلک زده است، در حالی که بیمار خودش را فریب داده است، نه پزشک را. «لَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ»

پیام ها:

۱- سرچشمه ی فرار و نفرت از راه انبیا یا استکبار است یا حيله. (شاید استکبار از سوی کفار و حيله از سوی منافقان باشد و شاید استکبار بستر حيله گری خود مستکبر باشد). اِسْتِكْبَارًا ... وَ مَكْرَ السَّيِّئِ

۲- نتیجه حيله به خود انسان برمی گردد (عقوبت و کيفر تکبر و حيله به دیگری منتقل نمی شود). «لَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ» بد مکن که بد افتی چه مکن که خود افتی

۳- خداوند در جامعه قانون ها و سنت های ثابتی را مقرر کرده است که در تمام اقوام و ملت ها جریان دارد، نظیر سنت آزمایش، سنت امداد مؤمنان و سنت

کیفر حیلہ گران و مستکبران. آری، خوشبختی و بدبختی و عزت یا سقوط جامعه، در گرو پیروی از سنت های الهی یا ترک آنهاست. فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ... تَحْوِيلًا

۴- تاریخ دارای نظام و قانون ثابت است. (با نگاه به گوشه ای از تاریخ می توان قانون گوشه ی دیگر تاریخ را به دست آورد). «فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»

أَوْ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ كَانُوا اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَ لَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا» (۴۴)

آیا در زمین سیر نکردند تا ببینند که سرانجام کسانی که قبل از ایشان بودند و قدرتشان بیش از آنان بود چه شد؟ و هیچ چیز در آسمان ها و زمین نیست که خداوند را به عجز در آورد (و از حیطة ی قدرت او خارج باشد). البته او بس آگاه و تواناست.

نکته ها:

به دنبال آیه گذشته، این آیه بیانی است برای آشنا شدن با سنت های الهی در تاریخ و این که نتیجه و پایان استکبار چیست.

پیام ها:

۱- اسلام طرفدار سیر و سفر برای کسب تجربه است. «أَوْ لَمْ يَسِيرُوا»

۲- سیر و سفر باید جهت دار باشد. «يَسِيرُوا فَيَنْظُرُوا»

۳- تاریخ پیشینیان، از منابع شناخت سنت های حاکم بر جوامع است. (گذشته، چراغ راه آینده است). «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۴- بازدید از آثار باستانی تمدن ها، مورد سفارش است. «أَوْ لَمْ يَسِيرُوا ...»

۵- به جلوه های کاذب مستکبران توجه نکنید، عاقبت آنان را ببینید. «عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ»

كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً»

۶- به قدرت خود مغرور نشوید که افراد قوی تر از شما قلع و قمع شده اند. «كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً»

۷- هیچ چیز بر اراده و قدرت خداوند غالب نیست. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ»

۸- خداوند هم مستکبران را می شناسد و هم توان بر خورد با آنان را دارد. «عَلِيمًا قَدِيرًا»

وَ لَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَ لَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

و اگر خداوند مردم را به سزای آن چه انجام داده اند مؤاخذه نماید، هیچ جنبنده ای روی زمین باقی نمی ماند، ولی (سنت خداوند بر آن است که) مردم را تا مدتی معین مهلت دهد (تا خود را اصلاح نمایند)، پس همین که مدتشان به سر آمد (آنان را مؤاخذه می کند) و همانا خداوند به (احوال) بندگان خود بیناست (و هر کس را به مقتضای کردارش جزا می دهد).

نکته ها:

امام سجّاد علیه السلام در مناجات خود می گوید: «کان جزائی فی اول ما عصیتک النار» (۱) خداوند جزای من در اولین گناهی که کردم آتش بود و هر چه زنده مانده ام لطف و مهلت تو نسبت به من است که شاید من توبه کنم.

پیام ها:

۱- گر حکم شود که مست گیرند در شهر هر آن که هست گیرند. وَ لَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ ... مَا تَرَكَ ... مِنْ دَابَّةٍ

ص: ۵۱۳

۲- گناهی کیفر دارد که با علم و عمد انجام گیرد. **يُؤَاخِذُ... بِمَا كَسَبُوا**

۳- فلسفه تأخیر کیفر مردم از دنیا به قیامت، بقای نسل بشر و تداوم حیات در کره زمین است. مردم اگر با گناه هلاک شوند بشری باقی نخواهد ماند و نسل منقرض خواهد شد **«مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ»**

۴- خداوند، صبور و اهل عفو و مغفرت و مهلت دادن است و مردم را فوری در دنیا به جرم عملکرد بد آنان مجازات نمی کند. **«يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۵- مرگ و میرها و فرصت ها و مهلت ها، با اراده ی الهی و دارای نظم و حساب و کتاب است. **«يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۶- مدت عمر انسان، از پیش تعیین شده است. **«أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۷- مهلت خداوند به بندگان گناه کار و تأخیر مجازات آنان تا قیامت از سنت ها و برنامه های الهی است. **«يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»**

۸- مهلت دادن خداوند به گناه کاران کاری عالمانه است. **«بِعِلَادِهِ بَصِيرًا»**

ده ها میلیون نفر سال ها بعد از گناه توفیق توبه پیدا کرده اند و خلافتکاری خود را اصلاح نموده اند که اگر خداوند کیفر آنان را فوری می داد همه دوزخی می شدند.

«و الحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و هشتاد و سه آیه دارد و به نام اولین آیه اش که از حروف مقطعه است، نامگذاری شده است.

مطالب این سوره بر محور عقاید است و تعلیم آن به فرزندان و هدیه کردن ثواب قرائت آن به مردگان سفارش شده است.

این سوره با گواهی خداوند به رسالت پیامبر اسلام آغاز و با بیان رسالت سه تن از پیامبران الهی ادامه می یابد.

در بخشی از این سوره، به برخی از آیات عظمت پروردگار در هستی به عنوان نشانه های توحید اشاره شده و در بخش دیگر، مسائل مربوط به معاد، سؤال و جواب در دادگاه قیامت و ویژگی های بهشت و دوزخ مطرح شده است.

در روایات از سوره یس به عنوان «قلب قرآن» یاد شده است. (۱)

ص: ۵۱۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

یس «۱» وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ «۲»

یا، سین. سوگند به قرآن (محکم و) حکمت آموز.

إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ «۳» عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ «۴»

که همانا تو از پیامبرانی. بر راه راست هستی.

نکته ها:

به گفته ی روایات، یس نام مبارک پیامبر صلی الله علیه و آله است. (۱)

کلمه «حکیم» هم می تواند به معنای ذوالحکمه باشد و هم به معنای محکم، نظیر آیه اول سوره هود که می فرماید: «أُحْكِمْتُ آيَاتُهُ» یعنی آیات قرآن محکم است.

راه مستقیم، راهی نیست که پس از پیمودن تمام آن به مقصد برسیم، بلکه به هر مقدار که برویم به بخشی از مقصد رسیده ایم. مانند تحصیل علم که به هر مقدار پیش برویم، به همان میزان به علم دست یافته ایم.

در برابر انواع تهمت ها که به پیامبر، شاعر، کاهن، ساحر و مجنون می گفتند، خداوند حکیم سوگند به قرآن حکمت آمیز بر رسالت پیامبر تأکید می کند.

پیام ها:

۱- در قرآن باطل راه ندارد و تمام آن محکم و استوار است. «وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ»

ص: ۵۱۸

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- سوگند به قرآن آنهم از سوی خداوند، بیانگر عظمت و قداست آن است. «وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ»

۳- در برابر هجوم تهمت ها و تضعیف های ناروا، حمایت های صحیح و همه جانبه ضرورت دارد. «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۴- مردان خدا در طول تاریخ تنها نیستند و در کنار سایر فرستادگان الهی هستند.

«لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۵- راه پیامبر همان راه خداست. «إِنَّ رَبِّي عَلِيٌّ صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱)، «إِنَّكَ ... عَلِيٌّ صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (راه مستقیم، راه خدا و رسول اوست).

۶- برای موفقیت سه چیز لازم است: الف: برنامه مدون «قرآن حکیم» ب: مجری و رهبر آگاه «لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» ج: راه روشن. «صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۷- اساس عقیده باید محکم باشد. (خدای حکیم، قرآن حکیم و پیامبر آموزگار حکمت). «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ» (۵)

قرآن از جانب خداوند قادر مهربان نازل شده است.

لِيُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ» (۶)

تا به مردم آن چه را به نیاکانشان هشدار داده شده تو نیز هشدار دهی، پس آنان غافلند.

پیام ها:

۱- خداوند نسبت به مخالفان، عزیز و نسبت به اولیای خود رحیم است. «الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ»

ص: ۵۱۹

۲- سرچشمه ی نزول قرآن، قدرت و رحمت است و کسی که به آن تمسک کند به عزّت و رحمت می رسد. «تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ»

۳- انذار، هدف بعثت انبیا است. «لِتُنذِرَ»

۴- انذار یک سنّت الهی است «مَا أَنْذَرَ آبَاؤُهُمْ» (گرچه با وجود آن باز هم مردم غافل بمانند).

۵- اساس و پایه تبلیغ و انذار باید تعالیم قرآن باشد. «تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ لِتُنذِرَ»

۶- حتّی هشدارهای قرآن برخاسته از رحمت و مهر خداست. «الرَّحِيمِ لِتُنذِرَ»

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰی أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾

به یقین فرمان (عذاب) بر بیشتر آنان سزاوار گشته است پس ایشان ایمان نمی آورند.

إِنَّا جَعَلْنَا فِيْ أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُّقْمَحُونَ ﴿٨﴾

به راستی که ما در گردن های آنان غل هایی قرار دادیم، که تا چانه شان را می پوشاند در نتیجه سرهای آنان بالا مانده است (و نمی توانند اطراف و پیش پای خود را ببینند).

نکته ها:

«اذقان» جمع «ذقن» به معنای چانه و «مُّقْمَحُونَ» از «قمح البعیر» به معنای سر بالا کردن شتر است. یعنی همان گونه که به شتر آب عرضه می شود ولی او سر خود را بالا می برد، به این مردم نا اهل نیز حقّ ارائه می شود، امّا آنان سر خود را بالا گرفت و در برابر حقّ سر تعظیم فرود نمی آورند.

مراد از زدن غل بر گردن آنان، یا کیفر آخرت آنهاست، نظیر آیه ی «إِذِ الْأَغْلَالُ فِيْ أَعْنَاقِهِمْ» (۱) و یا مراد وجود عقاید خرافی است که همچون غل های سنگین بر گردنشان

ص: ۵۲۰

است، نظیر آیه ۱۵۷ اعراف که می فرماید: «يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ» که از وظایف انبیا برداشتن خرافاتی است که همچون غل های سنگین آنان را به بند کشیده است. آری، انبیا می خواهند غل ها را بردارند ولی خود مردم نمی خواهند.

مراد از «الْقَوْلُ» به قرینه آیه ۱۳ سوره سجده که فرمود: «وَ لَكِنَّ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»، فرمان خداوند در مورد عذاب پیروان شیطان است.

پیام ها:

۱- اکثر مردم غافل، به حق گرایش ندارند. «فَهُمْ غَافِلُونَ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَيَّ أَكْثَرِهِمْ»

۲- مخالفت اکثریت، نباید مبلغ و رهبر را دلسرد کند. أَكْثَرِهِمْ ... لَا يُؤْمِنُونَ

۳- غفلت، زمینه ی کفر است. «فَهُمْ غَافِلُونَ - فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۴- گرچه خداوند بر گردن کافران غل هایی می نهد، ولی زمینه ی آن را خودشان فراهم کرده اند. «لَا يُؤْمِنُونَ إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا»

وَ جَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ «۹»

و پیش روی آنان حائل و سدّی و پشت سرشان نیز حائل و سدّی قرار دادیم، و به طور فراگیر آنان را پوشاندیم، پس هیچ چیز را نمی بینند.

نکته ها:

با این که قرآن استوار و حکمت آموز است و رسالت پیامبر قطعی است و راه دین مستقیم است و خداوند قوی و مهربان است، لیکن چون اکثر مردم، غافل، بی ایمان و گرفتار خرافاتند، از هر سو بروند به سدّی محکم و بن بست برخورد می کنند.

سیمای افراد لجوج در این آیه بسیار دقیق و جالب ترسیم شده است:

اولاً: غافل هستند، «فَهُمْ غَافِلُونَ» و در نتیجه ایمان نمی آورند. «فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

ثانیاً: خرافات آنان را گرفتار کرده است. «فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا» و همچون شتر چموش از پذیرفتن حق سر باز می زنند. «فَهُمْ مُقَمَّرُونَ» از پیش و پس در محاصره هستند، «سَدًّا» و بر چشمان آنان پرده ای آویخته شده و نمی بینند.

شاید مراد از «مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا» آرزوهای طولانی انسان برای آینده و مراد از «مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا» غفلت از خلافتکاری های گذشته باشد که آن آرزوها و غفلت ها دو مانع بزرگ برای دیدن حق است.

در این آیات، دو کیفر در برابر دو انحراف بزرگ قرار گرفته است. «فَهُمْ غَافِلُونَ - فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»، «جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا - جَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا»

پیام ها:

۱- صدها چراغ دارد و بی راهه می رود، بگذار تا بیفتد و بیند سزای خویش. «وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا»

۲- غافلان بی ایمان، نه از گذشته ی کفار عبرت می گیرند، «خَلْفِهِمْ» و نه از معجزه و استدلالی که پیش روی آنان است. «مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ»

۳- کافر در بن بست است. «سَدًّا»

۴- در تبلیغ، معقولات را با محسوسات تشبیه کنیم. «سَدًّا»

وَ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰)

بر آنان تفاوتی نمی کند که آنان را بیم دهی یا بیم ندهی، ایمان نمی آورند.

إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذُّكْرَ وَ خَشِيَ الرَّحْمَنَ الْعَلِيمَ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ (۱۱)

تنها کسی را (می توانی) هشدار دهی که از ذکر (قرآن) پیروی کند و در درون و نهان از خدای رحمان بترسد، پس او را به آمرزش و پاداشی پر ارزش بشارت ده.

مراد از «الذِّكْرُ» با توجه به آیات دیگر، قرآن است. چنانکه در آیه ۹ سوره ی حجر می خوانیم: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»

گروهی از کفار و مشرکان هرگز قابل هدایت نیستند و هشدار پیامبر در مورد آنان بی اثر است. اما کفار: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» (۱) اما مشرکان: «سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ» (۲)

مراد از «خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ» یا ترس از خدا در درون است. یا ترس از خدا در مکان های پنهان از چشم مردم و یا ترس از خداوند نسبت به دادگاه قیامت که از امور غیبی است.

هرگاه انسان در برابر شخصیتی بزرگ قرار گیرد، هیبت و شوکت او باعث می شود که به انسان حالی دست دهد که به آن خشیت گویند و این با حالت خوف و ترسی که ناشی از کیفر و عذاب باشد، متفاوت است.

پیام ها:

۱- بر سیه دل چه سود خواندن و عظمی و عظمی در سنگ. سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ...

۲- حساب اتمام حجت، از حساب تأثیرگزاری سخن و تأثیرپذیری مردم جداست. (با این که در مورد گروهی، احتمال تأثیر نیست ولی باید پیامبر با آنان اتمام حجت کند و هشدار دهد). سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ...

۳- قرآن، مایه ی ذکر است و پیروی از آن، وسیله ی یادآوری فراموش شده ها و بیدارگری فطرت خفته انسان است. «اتَّبِعِ الذِّكْرَ»

۴- رحمت گسترده ی الهی، نباید موجب بی پروایی ما شود. «خَشِيَ الرَّحْمَنَ»

۵- نشانه ی ایمان و خشیت واقعی، پروا داشتن در نهان است. «بِالْغَيْبِ»

۶- بیم و امید در کنار هم لازم است. در جمله «خَشِيَ الرَّحْمَنَ» هم خشیت است و هم رحمت.

ص: ۵۲۳

۱- ۱. بقره، ۶.

۲- ۲. اعراف، ۱۹۳.

۷- ترس از خدا در خلوت و درون مهم است نه در ظاهر و حضور در برابر مردم.

«خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ»

۸- وظیفه انبیا هم انداز و هشدار است، **إِنَّمَا تُنذِرُ**... هم امید و بشارت. «فَبَشِّرْهُ»

۹- کسی بشارت بهشت را دریافت می کند که هشدار پیامبران او را متذکر کرده باشد. **تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ ... فَبَشِّرْهُ ...**

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ (۱۲)

همانا ما مردگان را زنده می کنیم و آن چه را از پیش فرستاده اند و آثارشان را می نویسیم و هر چیزی را در (کتاب و) پیشوایی روشن برشمرده ایم.

نکته ها:

آنچه از انسان سر می زند، در پرونده عمل او ثبت می شود و در قیامت به شکل کتابی در اختیار او قرار می گیرد. این کتاب ها سه نوع است:

الف: کتاب شخصی. «**اقْرَأْ كِتَابَكَ**» (۱)

ب: کتاب امت ها. «**كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا**» (۲)

ج: کتاب جامع. «**كُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ**»، «**فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ**» (۳)

کلمه «امام»، هم به کتاب گفته شده، «**وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا**» (۴) و هم به اشخاص، «**إِنِّي جَاعِلُكَ لِلدَّاسِ إِمَامًا**» (۵) در روایات، حضرت علی بن ابی طالب علیهما السلام به عنوان یکی از مصادیق «امام مبین» معرفی شده که همه ی علوم در نزد اوست. (۶)

بیشتر مفسران مراد از «**إِمَامٍ مُّبِينٍ**» را لوح محفوظ دانسته اند که در قرآن به آن «**أُمُّ الْكِتَابِ**» (۷) گفته شده است و از آن جایی که این کتاب حاوی تمام دانش ها است و همه چیز

ص: ۵۲۴

۱- ۱. اسراء، ۱۴.

۲- ۲. جاثیه، ۲۸.

۳- ۳. بروج، ۲۲.

۴- ۴. هود، ۱۷.

٥-٥. بقره، ١٢٤.

٦-٦. تفسير نورالثقلين.

٧-٧. زخرف، ٤.

و همه کس تابع مقدراتی است که در آن نوشته شده، به آن «امام» گفته اند. (۱)

پیام ها:

۱- در برابر عقاید انحرافی و انکار آمیز کافران، با صراحت و قاطعیت سخن بگویید. «إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي»

۲- همه مردگان در قیامت زنده می شوند. «نُحْيِي الْمَوْتِي»

۳- پرونده ی عمل انسان، حتی پس از مرگ او تا قیامت باز است. نَكْتُبُ ... وَ آثَارَهُمْ

۴- نه فقط اعمال، بلکه همه آثار آن نیز ثبت می شود و در حساب قیامت لحاظ می گردد. «نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَ آثَارَهُمْ» (خواه آثار خیر نظیر وقف و صدقه جاریه و آموختن علم به مردم و... یا آثار شرّ مثل تأسیس مراکز فحشا.)

۵- سروکار ما در قیامت با خداست. «إِنَّا ، نَحْنُ ، نُحْيِي ، نَكْتُبُ ، أَحْصَيْنَاهُ»

۶- انسان، تنها ضامن اعمال خود نیست، بلکه مسئول پیامدهای آن نیز هست. «وَ آثَارَهُمْ»

۷- دستگاه محاسباتی خداوند دقیق است. «كُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ»

۸- دادگاه الهی، پیش روی همه روشن است. «أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ»

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ «۱۳»

برای آنها اصحاب قریه را مثال بزن که فرستادگان خدا به سوی آنها آمدند.

نکته ها:

از این آیه تا هفده آیه ی دیگر سرگذشت تعدادی از انبیا نقل شده که مأمور هدایت مردم منطقه ی خود بودند.

در تفاسیر گفته اند که مراد از قریه در این آیه، منطقه انطاکیه است که از شهرهای قدیم روم

ص: ۵۲۵

بوده و هم اکنون جزو خاک ترکیه و از شهرهای تجاری آن می باشد. از مجموع این هجده آیه بر می آید که مردم این شهر بت پرست بودند و پیامبران برای دعوت آنها به توحید و مبارزه با شرک آمده بودند.

پیام ها:

۱- تاریخ گذشتگان، بهترین درس برای آیندگان است. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ»

۲- مربی و مبلغ باید با تاریخ آشنا باشد. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ»

۳- بر جامعه، اصول و قوانین ثابتی حاکم است که سرنوشت انسان ها و جوامع را بر اساس آن می توان تعیین نمود. آری، سنت های الهی ثابت است و با تفاوت اقوام، افراد، زمان و مکان، تفاوتی نمی کند. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا»

۴- بهترین مثال، مثال های واقعی و عینی است نه تخیلی. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا»

۵- در بیان داستان، عبرت ها مهم است، نام قریه، نژاد، زبان و تعداد افراد مهم نیست. «أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ»

۶- انبیا به سراغ مردم می رفتند و منتظر نبودند تا مردم به سراغ آنان بیایند. «جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ»

إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ ﴿١٤﴾

آن گاه که دو نفر (از پیامبران خود) را به سوی آنان فرستادیم، پس تکذیبشان کردند، سپس با شخص سوّمی (آن دو را) تأیید کردیم، پس گفتند: همانا ما (از طرف خدا) به سوی شما فرستاده شده ایم.

قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَمَا أَنزَلَ الرَّحْمَنُ مِن شَيْءٍ إِن أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾

کفار گفتند: شما جز بشری مثل ما نیستید و خدای رحمان چیزی (بر شما) نازل نکرده است، شما جز دروغ نمی گوید.

قَالُوا رَبَّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾

پیامبران گفتند: پروردگار ما می داند که ما به سوی شما فرستاده شده ایم.

وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾

و بر ما، جز تبلیغ آشکار و روشن، وظیفه ی دیگری نیست.

نکته ها:

برخی انسان ها به وجود خدا اعتقاد دارند، ولی مسأله ی نبوت را نمی پذیرند و می گویند خداوند به ما عقل داده و نیازی به وحی نداریم. این اعتقاد ناشی از عدم شناخت صحیح خداست، چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ بَشَرًا مِنْ شَيْءٍ» (۱)

پیام ها:

۱- گاهی باید دعوت به حق و امر به معروف به صورت گروهی باشد. اَرْسَلْنَا ...

اِثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ

۲- لجابت، درد بی درمان است. (حتی انبیا را تکذیب کردند). «فَكَذَّبُوهُمَا»

۳- با تکذیب دشمن، دست از کار و هدف نکشید، نفرات خود را تقویت کنید.

«فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ»

۴- گاهی چند پیامبر، هم زمان به سوی یک قوم اعزام می شدند. اِثْنَيْنِ ... بِثَالِثٍ

۵- تعداد مبلغان، به نیاز جامعه بستگی دارد. «اَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اِثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ»

۶- در مدیریت، وقتی کسی را به مأموریتی می فرستید رهایش نکنید و او را تأیید

ص: ۵۲۷

و تقویت کنید. «فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ»

۷- کثرت افراد لایق، سبب عزت است. «فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ»

۸- عزت و ذلت به دست خداست، گرچه فرد یا چیزی واسطه شود. «فَعَزَّزْنَا»

۹- در مدیریت، همیشه نیروی ذخیره داشته باشید. «بِثَالِثٍ»

۱۰- کفار تمام کمالات را نادیده و همه چیز را با دید ظاهری می نگرند. «بَشَرٌ مِثْلُنَا»

۱۱- بعضی، تکلیف و امر و نهی را مخالف رحمت الهی می دانند و گمان می کنند معنای رحمت، آزادی بی قید و شرط و رها بودن انسان است. «مَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ»

۱۲- در برابر انکارهای پی در پی دشمن، دل خود را با یاد خدا آرامش دهید.

رَبُّنَا يَعْلَمُ ...

۱۳- وظیفه ی انبیا، روشنگری و تبلیغ آگاهی بخش است و ضامن نتیجه نیستند.

«وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ»

قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ «۱۸»

(کفار به انبیا) گفتند: ما (حضور) شما را به فال بد گرفته ایم (وجود شما شوم است و مایه ی بدبختی ما) و اگر از حرفتان دست بر ندارید قطعاً شما را طرد خواهیم کرد و از طرف ما عذاب دردناکی به شما خواهد رسید.

قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَلْأَنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ «۱۹»

(انبیا در پاسخ) گفتند: شومی شما از خود شماست، آیا اگر پند داده شدید (باید فال بد بزنید)؟ بلکه شما قومی اسرافکارید.

فال بد یکی از خرافاتی است که در قدیم بوده و امروزه نیز در شرق و غرب هست و هر منطقه و قومی به چیزی فال بد می زنند. اسلام آن را شرک دانسته و با جمله «الطیره شرک» (۱) بر آن خط بطلان کشیده و کفارهی آن را توکل بر خداوند دانسته است. «کفاره الطیره التوکل» (۲)

فال بد آثار شومی دارد، از جمله: سوء ظن به افراد، رکود در کارها، تلقین شکست و احساس حقارت. بدترین آن، فال بد به مقدسات و اولیای الهی است.

پیام ها:

- ۱- در برابر هر سخن انحرافی باید پاسخی روشن عرضه داشت. «قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ، قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ»
- ۲- تکذیب «فَكَذَّبُوهُمَا»، تحقیر «تَطَيَّرْنَا بِكُمْ» و تهدید «لَنَرْجُمَنَّكُمْ» از حربه های کفار است.
- ۳- فالگیری و فال زدن، از آداب و رسوم جاهلی است. «تَطَيَّرْنَا بِكُمْ»
- ۴- کسی که منطقی ندارد به خرافات متوسل می شود. «تَطَيَّرْنَا بِكُمْ»
- ۵- انحراف فکری مقدمه ی انحراف عملی است. «تَطَيَّرْنَا بِكُمْ ... لَنَرْجُمَنَّكُمْ»
- ۶- کفر، مایه سنگدلی و جسارت به انبیا است. «لَنَرْجُمَنَّكُمْ»
- ۷- کفار که در برابر منطقی و روش پیامبران منطقی ندارند، پس از تکذیب، دست به تهدید می زنند. «لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَ ...»
- ۸- کار انبیا، غفلت زدایی و توجه دادن مردم به فطرت سالم است. «ذُكِّرْتُمْ»
- ۹- یکی از جلوه های اسراف، سرکشی و طغیان است. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ»
- ۱۰- ریشه ی بدبختی ها طغیان و اسراف است، نه ایمان به خدا و پیامبران. «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ»

ص: ۵۲۹

(۱-۱). بحار، ج ۵۵، ص ۳۲۲.

(۲-۲). کافی، ج ۸، ص ۱۹۸.

وَ لَجَاءٍ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٠﴾

و از دورترین منطقه شهر، مردی با شتاب آمد (و) گفت: ای قوم من! از این انبیا پیروی کنید.

اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْئَلُكُمْ أَجْرًا وَ هُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾

از کسانی که پاداشی درخواست نمی کنند و خود هدایت یافته اند پیروی کنید.

پیام ها:

۱- دور بودن از شهر، نشانه دوری از فرهنگ نیست. «وَ لَجَاءٍ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ»

۲- حمایت از حق، مرز و منطقه ندارد. «لَجَاءٍ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ»

۳- گاهی یک تنه باید حرکت کرد و فریاد کشید. «لَجَاءٍ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: در راه حق از اندک بودن پیروان نهراسید. (۱)

۴- برای حمایت از حق، مسافت طولانی نباید مانع باشد. «أَقْصَا الْمَدِينَةِ»

۵- طرفداری از حق، انگیزه و سوز لازم دارد نه نشان و عنوان. «رَجُلٌ»

۶- حمایت از حق، باید با شدت، سرعت، منطق و عاطفه همراه باشد. «يَسْعَى - يَا قَوْمِ - هُمْ مُهْتَدُونَ»

۷- شکستن سکوت و فریاد زدن در محیطهای انحرافی، برای حمایت از رهبری حق مورد ستایش خداوند است. «قَالَ يَا قَوْمِ»

۸- اخلاص در تبلیغ، شرط جذب مردم است. «اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْئَلُكُمْ أَجْرًا» منادیان حق نباید از مردم مزدی بخواهند.

۹- هادیان باید خود مهتدی باشند. اتَّبِعُوا ... مُهْتَدُونَ

ص: ۵۳۰

وَ مَا لِي لَا أُعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾

چه شده است مرا که نپرستم آنکه مرا آفریده است و همگی به سوی او بازگشت داده می شوید.

أَأَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِي عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾

آیا به جای او خدایانی را برگزینم که اگر خداوند رحمان اراده ی گزندی به من نماید، شفاعت آنها کمترین سودی برای من ندارد و مرا نمی رهانند؟

إِنِّي إِذَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾ إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ ﴿٢٥﴾

در این صورت من در گمراهی آشکاری خواهم بود. (ای مردم! بدانید) من به پروردگارتان ایمان آوردم، پس (شما نیز سخن مرا) بشنوید (و ایمان آورید).

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

(سرانجام او را شهید کردند) به او گفته شد: به بهشت وارد شو. گفت: ای کاش قوم من می دانستند.

بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾

که پروردگارم مرا بخشید و از گرامی داشتگان قرارم داد.

نکته ها:

بر اساس آنچه در تفسیر مجمع البیان آمده است، ماجرا مربوط به زمان حضرت عیسی است که دو تن از حواریین خود را برای دعوت مردم به شهر انطاکیه فرستاد و آنها در بین راه به حبیب نخیار برخوردند و او با معجزه ای که این دو تن نشان دادند، ایمان آورد.

آن دو به شهر وارد شدند، ولی مردم سخن آنها را نپذیرفتند و تکذیبشان کردند. حضرت مسیح، «شمعون» بزرگ ترین حواری خود را به کمک آنها فرستاد و او توانست با به دست آوردن دل پادشاه، نظر او را به دست آورد و اکثر مردم به خدا ایمان آوردند.

البته این روایت که در دیگر کتب تفسیری نیز آمده است، از دو جهت با متن قرآن سازگار نیست: زیرا اولاً- ظاهر آیات قرآن، فرستادن پیامبر از سوی خدا برای این قوم است، نه یاران یک پیامبر و ثانیاً اگر اکثر مردم ایمان می آوردند که عذاب بر آنها نازل نمی شد. (۱)

بر اساس روایات، فردی که برای حمایت از فرستادگان الهی به شهر انطاکیه آمد، حبیب نجار بود که از او به «صاحب یس» نیز تعبیر شده و در ردیف مؤمن آل فرعون که به حمایت حضرت موسی برخاست، شمرده شده است. (۲)

امروزه شهر انطاکیه که میان حلب و اسکندریه واقع است و جزو خاک ترکیه می باشد، پس از «بیت المقدس» دومین شهر مورد توجه مسیحیان است.

پیام ها:

۱- کسانی که در برابر آفریدگار خود بندگی نکنند در دادگاه وجدان محکومند. «وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ»

۲- یکی از راه های دعوت دیگران، بیان اعتقادات منطقی خود است. «مَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي ...»

۳- توجه به مبدا و معاد سرچشمه ی بندگی است. «فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

۴- مقایسه، از بهترین راههای آموزش است. خدا مرا آفریده، ولی بت ها برایم ذره ای فایده ندارند. «فَطَرَنِي - لَا - تُغْنِي عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ»

۵- سختی هایی را که انسان می بیند، با اراده خداوند و در مدار رحمت اوست.

«إِنْ يُرْذَنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ»

۶- برای توجه به خداوند، کافی است شرایط سخت و فوق العاده را در پیش خود

ص: ۵۳۲

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). تفاسیر مجمع البیان و نورالثقلین.

مجسم سازیم. «إِنَّ يُرْدِنِ الرَّحْمَنُ بَصْرًا»

۷- برای جریحه دار نکردن عواطف مردم، از خود مثال بزیم. «إِنَّ يُرْدِنِ الرَّحْمَنُ بَصْرًا...»

۸- بهترین راه دعوت، دعوت عملی است. «إِنِّي آمَنْتُ»

۹- شهادت در راه حمایت از رهبر آسمانی و امر به معروف سابقه ای بس طولانی دارد. «قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ»

۱۰- میان شهادت و بهشت فاصله ای نیست. «قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ»

۱۱- مردان خدا حتی بعد از مرگ و شهادت نیز در فکر زنده ها هستند. «يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ»

۱۲- حیات و بهشت برزخی قبل از بهشت موعود است. «قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ»

۱۳- شهادت سبب مغفرت است. «بِمَا عَفَرَ لِي»

وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ مَا كُنَّا مُنْزِلِينَ «۲۸»

و ما بعد از (شهادت آن مرد خدا) هیچ لشگری از آسمان برای هلاک قوم او نفرستادیم و اصولاً سنت ما قبل از این هم چنین نبود (که برای عذاب اهل زمین سپاهی از آسمان بفرستیم).

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ «۲۹»

تنها یک صیحه (آسمانی، صیحه ای تکان دهنده و مرگبار که) ناگهان همگی خاموش شدند.

نکته ها:

در آیات قبل ماجرای مردی بیان شد که به تنهایی به حمایت از پیامبران الهی قیام کرد و فریاد زد و در این راه شهید شد. این آیه در مقام بیان هلاکت کفار سرسختی است که انبیا را تکذیب کردند و این مرد خدا را کشتند.

«خامد» از «خمود» یعنی خاموش شدن شعله آتش و در اینجا مراد هلاکت و مردن است.

پیام ها:

۱- فرشتگان مأموران قهر یا مهر الهی هستند و فرود آمدن یا نیامدن آنها به امر خداوند است. مَا أَنْزَلْنَا ... جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ

۲- قهر الهی ناگهانی است، غافل نباشیم. «صَيْحَةً وَاحِدَةً»

۳- گاهی بخاطر ریختن خون یک مؤمن بی گناه و یک مجاهد و مبلغ دینی، مردم یک منطقه نابود می شوند. «هُم خَامِدُونَ»

۴- ابر قدرت هایی که دیروز می گفتند: «لَنُرْجِمَنَّكُمْ وَ لَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ» امروز با یک صیحه نابود شدند. «هُم خَامِدُونَ»

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٠﴾

ای دریغ بر بندگان! که هیچ پیامبری بر آنان نیامد مگر آن که او را به استهزا گرفتند.

پیام ها:

۱- انسانی که با موضع گیری حق، می تواند فریادگر حق باشد و با پیروی از انبیا سعادت‌مند شود، «جَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ» چگونه با لجاجت خود را مورد قهر قرار می دهد؟ يَا حَسْرَةً ...

۲- لجاجت، کور کردن زمینه های رشد و قرب و مقدمه ی حسرت هاست. «يَا حَسْرَةً»

۳- آگاهی از حوادث تلخ تاریخ، انسان را بیمه می کند. يَا حَسْرَةً ... مَا يَأْتِيهِمْ

۴- استهزای انبیا، شیوه دائمی کفار در طول تاریخ بوده است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

۵- تمام انبیا مورد استهزا قرار گرفتند. «مِنْ رَسُولٍ» (پس مبلغان دینی در انتظار زخم زبان دیگران باشند).

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾

آیا ندیدند چه بسیار نسل هایی را که قبل از آنان هلاک کردیم و آنان به سوی این کفار بر نمی گردند؟

وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٍ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

و نیستند آنان مگر این که همگان نزد ما حاضر می شوند.

نکته ها:

کلمه ی «قرن» به گفته تفسیر نمونه، هم به زمان طولانی گفته می شود و هم به مردمی که در یک زمان زندگی می کنند.

پیام ها:

- ۱- کسانی که در تاریخ تحقیق نکنند و از سرنوشت گذشتگان عبرت نگیرند، مورد انتقاد قرار می گیرند. «أَلَمْ يَرَوْا»
 - ۲- سنت های الهی در تاریخ ثابت است و سرنوشت ها به یکدیگر شباهت دارد و دیدن یک صحنه می تواند الگوی صحنه های دیگر باشد. «أَلَمْ يَرَوْا ...»
 - ۳- نقل تاریخ، سبب تهدید مجرمان و تسلی پویندگان راه حق است. «أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا»
 - ۴- نتیجه ی استهزای انبیا هلاکت است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ... أَهْلَكْنَا»
 - ۵- بعد از قهر الهی راهی برای برگشت و جبران نیست، فرصت ها را از دست ندهیم. «أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ»
 - ۶- هلاکت کفار پایان کارشان نیست، بلکه آغاز عذاب آنهاست. «لَدَيْنَا مٌحْضَرُونَ»
 - ۷- تمام مردم در قیامت یکجا حاضر می شوند. «كُلٌّ ... جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ»
- وَ آيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿۳۳﴾

و زمین مرده که ما آن را زنده کردیم و دانه ای از آن خارج ساختیم که از آن می خورند، برای آنان نشانه ای است (بر امکان معاد).

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که همه ی مردم در قیامت زنده شده، نزد خداوند حاضر خواهند شد؛ این آیه دلیل معاد و زنده شدن را بیان می کند.

پیام ها:

- ۱- هر دانه و گیاهی که از زمین می روید، همچون مرده ای است که در قیامت از گور بر می خیزد. «وَ آيَةٌ لَهُمْ»

۲- برای اثبات حَقَائِیت سخن خود به نمونه ها استدلال کنیم. «وَ آیه لَهُمْ»

۳- بهترین دلیل برای عموم مردم، آن است که دائمی، عمومی، غیر قابل انکار، ساده و همه جایی باشد. «وَ آیه لَهُمُ الْأَرْضُ»

۴- بهترین راه ایمان به معاد، دقت در آفریده هاست. «الْأَرْضُ الْمَیْتَةُ أَحْیِنَاهَا»

۵- بخش عمده ای از غذای انسان را دانه های گیاهی تشکیل می دهد که دقت در آنها راهی برای خداشناسی است. وَ آیه ...
حَبًّا فَمِنْهُ یَأْكُلُونَ

وَ جَعَلْنَا فِيهَا جَنَاتٍ مِّنْ نَّخِيلٍ وَ أَعْنَابٍ وَ فَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾

و در آن، باغ هایی از درختان خرما و انگور قرار دادیم و در آن چشمه ها شکافته و روان ساختیم.

لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَ مَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾

تا از میوه ی آن و آن چه دستانشان به عمل آورده است، بخورند، پس چرا سپاسگزاری نمی کنند؟

نکته ها:

در قرآن از میان میوه ها نام انگور و خرما بیش تر به کار رفته و این یا به خاطر نقش غذایی این دو میوه است و یا به خاطر در دسترس بودن آنها یا تنوع گونه های آنها یا بهره گیری از خشک و تر آن دو و یا جهات دیگر.

دو کلمه «نَخِيلٍ» و «أَعْنَابٍ» به صورت جمع بکار رفته است، زیرا هر یک از خرما و انگور دارای انواع زیادی هستند.

پیام ها:

۱- در تغذیه نقش اول با حبوبات و دانه هاست و سپس میوه ها. أَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا ...

جَعَلْنَا فِيهَا جَنَاتٍ

۲- وظیفه انسان در برابر نعمت ها، معرفت و شکر است. (خداوند زمین مرده را

زنده می کند و گیاهان و میوه ها را در دسترس قرار می دهد تا انسان بخورد و شکر کند.) لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ ... أَفَلَا يَشْكُرُونَ

۳- تولید فرآورده های مختلف از میوه ها، مورد پذیرش قرآن است. «وَمَا عَمَلَتْهُ أُنْدِيهِمْ»

۴- بیان نعمت ها، سبب ایجاد روح شکرگزاری در انسان است. «أَفَلَا يَشْكُرُونَ»

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ «۳۶»

منزه است خدایی که تمام زوج ها را آفرید، از آن چه زمین می رویاند و از خود مردم و از آن چه نمی دانند.

نکته ها:

یکی از معجزات علمی قرآن، بیان قانون زوجیت در همه چیز است، گیاهان، انسان ها و آن چه که مردم در آن زمان نمی دانستند و امروز می دانند. در عصر نزول قرآن، مردم با زوجیت در نخل خرما آشنا بودند، اما امروزه مشخص شده که مسأله ی زوجیت در عالم گیاهان عمومیت دارد.

پیام ها:

۱- تشکر ما نشانه ی رشد ما است، او نیازی به شکر و شراس ما ندارد. «أَفَلَا يَشْكُرُونَ سُبْحَانَ الَّذِي»

۲- قانون زوجیت در مخلوقات را به ذات الهی سرایت ندهید، او یکتا و بی نظیر است. «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ»

۳- آفریدن ها و آفریده ها، نشانه ی قدرت، اراده و حکمت اوست، نه نشانه ی نیاز و وابستگی او. «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ»

۴- پیدایش دانه و میوه، از طریق قانون زوجیت است. مِنْ ثَمَرِهِ ... خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا

۵- انسان در مسائل جسمی و جنسی در ردیف دیگر موجودات است. «مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ»

۶- در هستی موجوداتی است که نحوه زوجیت آنها برای بشر ناشناخته است.

خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا ... مِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾

و نشانه ای (دیگر) برای آنان شب است که ما روز را (مانند پوست) از آن بر می کنیم، پس در تاریکی فرو می روند.

وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكُمْ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾

و خورشید به (سوی) قرارگاه خود روان است، آن نظام تقدیر خداوند عزیز داناست.

وَ الْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾

و برای ماه نیز منزلگاه هایی معین کرده ایم، تا همچون شاخه کهنه ی خرما برگردد.

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَ لَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

نه خورشید را سزااست که به ماه رسد و نه شب را سزد که بر روز پیشی گیرد هر کدام در سپهر و مدار معینی شناورند.

نکته ها:

«عرجون» به آن قسمت از خوشه ی خرما گفته می شود که به درخت وصل است و پس از گذشت زمان به شکل قوس در می آید.

از این آیات برهان نظم استفاده می شود که یکی از برهان های اثبات وجود خداوند است.

توجه دادن مردم به حرکت خورشید و ماه و پیدایش شب و روز، تغییراتی که در ماه دیده می شود، شناور بودن کرات در آسمان، مدار کرات، عدم اصطکاک کرات و اندازه گیری های دقیق، عالمانه و حکیمانه، نشانه ی توجه اسلام به علم هیئت و ایجاد بستری مناسب برای تحقیقات دانشمندان در طول تاریخ بوده است.

پیام ها:

۱- شب، از نشانه های قدرت و حکمت الهی است. «آیة لَهُمُ اللَّيْلُ»

۲- یک برنامه ثابت در طول تاریخ، آن هم بدون خلل نشانه ی وجود حسابگری حکیم و علیم است. «ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

۳- پیدایش شب و روز تصادفی نیست، کار خداست. «نَسَلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ»

۴- مدار حرکت خورشید و ماه طوری طراحی شده که هرگز به یکدیگر برخورد نمی کنند و در ایجاد شب و روز خللی وارد نمی شود. «لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ»

۵- بر خلاف نظریه ثابت بودن خورشید، قرآن خورشید را دارای حرکت می داند، آن هم حرکت جهت دار. «تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا»

۶- در نظم حاکم بر هستی احدی نمی تواند اخلال کند. تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ ...

۷- تشبیهات قرآن کهنه شدنی نیست. حرکت ماه به حرکت خوشه خرما تشبیه شده است. «عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ»

۸- همه ی کرات در مدار خود در حرکتند. «كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»

۹- حرکت کرات در مدار خود با سرعت است. («يَسْبَحُونَ» یعنی شنای سریع)

وَ آيَةُ لَهُمْ أَنَا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَ خَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾

و نشانه ای (دیگر) برای آنان، آن است که ما فرزندانمان را در کشتی های پر از بار سوار کردیم. و برای آنان مرکب های دیگری مانند همان، (از قبیل اسب و شتر...) آفریدیم.

وَ إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيحَ لَهُمْ وَ لَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾

و اگر بخواهیم آنان را غرق می کنیم، به گونه ای که نه فریادرسی برایشان باشد و نه (از دریا) نجات داده شوند.

إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَ مَتَاعًا ۗ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٤٤﴾

مگر آنکه بار دیگر رحمت ما شامل حالشان شود و تا مدتی (دیگر از زندگی) برخوردار باشند.

نکته ها:

بهره گیری از کشتی ها و حیوانات، بارها در قرآن به عنوان نعمت های الهی مطرح شده است، ولی در این آیه به عنوان وسیله ای برای حمل فرزندان آمده تا انسان با عقل و عاطفه نعمت الهی را درک کند. «حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ»

همین امروز نیز اگر کشتی های نفت کش و حمل گندم و مواد غذایی در اقیانوس ها به حرکت در نیایند، زندگی بشر فلج می شود. علاوه بر آنکه حمل و نقل از طریق دریا، ارزان ترین راه برای انتقال کالاهای حجیم و سنگین است.

پیام ها:

۱- این خداوند است که آب را به گونه ای قرار داده که انسان می تواند با ساخت کشتی بر روی آن حرکت کند و این از نشانه های قدرت الهی است. وَ آيَةُ ...

أَنَا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِكِ»

۲- مرکب و وسیله نقلیه که از ضروریات زندگی بشر است، یک نعمت ویژه و نشانه ای از لطف و تدبیر الهی است. «خَلَقْنَا لَهُمْ
مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ»

۳- دست خدا در قهر و غضب باز است. به خود مغرور نشویم. «إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ»

۴- اگر قهر خدا سرازیر شود احدی فریادرس نیست. پس نباید احساس امتیّت صد در صد داشته باشیم. «إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا
صَرِيخَ لَهُمْ»

۵- هرگز نجات خود را در سایه ی عوامل مادی نپنداریم. «رَحْمَةً مِنَّا»

۶- هر کس اجلی دارد و زندگی ما محدود است. «مَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ»

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَ مَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ «۴۵»

و هرگاه به آنان گفته شود از (مجازات دنیا) که پیش روی شماست و از (مجازات آخرت) که به دنبال شماست پروا کنید تا
شاید مورد رحمت قرار گیرید (اعراض می کنند).

وَ مَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ «۴۶»

و هیچ نشانه ای از نشانه های پروردگارشان برای آنان نمی آید مگر آن که از آنها روی گردانند.

نکته ها:

در آیات قبل به نعمت های الهی اشاره شد که اگر دقت کنند همه آنها نشانه ای از قدرت و حکمت و لطف اوست. در این
آیات می فرماید: لجاجت آنان به قدری است که نه از نشانه ها درس می گیرند و نه به موعظه ها گوش می دهند که به آنها
گفته می شود: از انجام کارهایی که عقوبت دنیا و عذاب آخرت را به دنبال دارد بپرهیزید، تا خداوند گذشته شما را ببخشد و
شما را مورد لطف خود قرار دهد.

۱- با امر به معروف و حجت را بر افراد تمام کنید. «قِيلَ لَهُمْ اتَّقُوا»

۲- تقوا، رمز دریافت رحمت الهی است. اتَّقُوا ... لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

۳- برای اتمام حجت، انواع استدلال ها را مطرح کنید. «آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ»

۴- نشانه های خدا بسیار است، اما پذیرش مردم اندک است. آيَاتِ رَبِّهِمْ ... عَنْهَا مُعْرِضُونَ

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ نُنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ «۴۷»

و هرگاه به آنان گفته شود: از آن چه خداوند روزی شما کرده بخشش کنید، کسانی که کفر ورزیدند به کسانی که ایمان آورده اند می گویند: آیا به کسانی غذا دهیم که اگر خداوند می خواست خودش به آنها غذا می داد؟ شما در گمراهی آشکاری هستید.

نکته ها:

افرادی که بینش صحیح ندارند یا می خواهند از زیر بار مسئولیت شانه خالی کنند، تمام انحرافات و عملکرد زشت خود را به گردن دیگران می اندازند:

۱. گاهی می گویند: مقصّر خداست، اگر او نمی خواست ما مشرک نبودیم: «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (۱)، «لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاَهُمْ» (۲)

۲. گاهی می گویند: مقصّر جامعه است، اگر این بزرگان نبودند، ما مؤمن بودیم. «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۳)

۳. گاهی می گویند: مقصّر نیاکان ما هستند. «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا» (۴)

ص: ۵۴۳

۱-۱. انعام، ۱۴۸.

۲-۲. زخرف، ۲۰.

۳-۳. سبأ، ۳۱.

۴-۴. زخرف، ۲۲.

در این آیه نیز می گویند: اگر لازم بود خدا خودش به فقرا روزی می داد. غافل از آن که خداوند مسئولیت سیر کردن فقرا را به دوش اغنیا گذاشته است.

سؤال: چرا خداوند خود فقرا را رزق نمی دهد و به مردم دستور انفاق می دهد؟!

پاسخ: رشد انسان، در سایه ی گذشت و ایثار و سخاوت و نوع دوستی و دلسوزی و صرفه جویی و الفت و تعاون و محبت و تفقد است. اگر همه ی مردم از امکانات یکسان برخوردار باشند، نه زمینه ای برای بروز این کمالات باقی می ماند و نه بستری برای صبر و زهد و قناعت محرومان.

پیام ها:

۱- توجه به این که «آن چه داریم رزق الهی است نه ملک ما» بخشش را آسان می کند. «أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ»

۲- کفر، سبب خود داری از انفاق است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَ نُطْعِمُ

۳- کافر، رازق بودن خدا را مسخره می کند. «لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ»

۴- انفاق، نشانه ایمان است. (زیرا ترک انفاق از ویژگی های کفار شمرده شده است). «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَ نُطْعِمُ ...

۵- کار انسان به جایی می رسد که کفر و بخل را راه درست و ایمان و انفاق را انحراف می شمرد. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

(کفار) می گویند: اگر راست می گوئید، این وعده (قیامت) چه وقت فرا می رسد؟

مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾

آنان جز یک صیحه (مرگبار) را انتظار نمی کشند که آنان را فرا خواهد گرفت، در حالی که به مخاصمه و جدال سرگرمند.

فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَهُ وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

پس در آن حال، نه توان وصیتی دارند و نه می توانند به سوی خانواده هایشان باز گردند.

پیام ها:

- ۱- کفار، دلیلی بر انکار قیامت ندارند و تنها با طرح این سؤال که قیامت چه زمانی است، آن را به استهزا می گیرند. «مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»
- ۲- معین نبودن زمان امری، دلیل بر واقع نشدن آن نیست. «مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدِ»
- ۳- قیامت، وعده الهی است. «هَذَا الْوَعْدِ»
- ۴- کفار، انبیا و مؤمنان را دروغگو می پندارند. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»
- ۵- قیامت خبر نمی کند، این همه غفلت و استهزا چرا؟ «صَيِّحَةً وَاحِدَةً»
- ۶- قیامت که بیاید، نه زبان تاب سخن دارد و نه پا توان فرار. «فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَهُ وَلَا ... يَرْجِعُونَ»
- ۷- برپایی قیامت پس از یک صیحه مرگبار است. «صَيِّحَةً وَاحِدَةً»
- ۸- پایان دنیا و آغاز قیامت در حالی خواهد بود که مردم سرگرم جدال و کشمکش روزانه اند. «تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ»
- ۹- وابستگی ها و دل بستگی ها در دنیا، کارساز است. با قیام قیامت، همه بندها گسسته می شود. «وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ»

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾

و در صور دمیده شود، پس ناگاه آنان از گورها (برخاسته،) شتابان به سوی پروردگارشان می آیند.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾

گویند: وای بر ما، چه کسی ما را از خوابگاهمان برانگیخت؟ این همان است که خدای رحمان وعده داد و پیامبران راست گفتند.

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُخَضَّرُونَ ﴿٥٣﴾

(آری،) جز یک بانگ نبود که ناگهان همگی نزد ما احضار شدند.

نکته ها:

در قرآن، دو بار دمیدن در صور مطرح شده است؛ یکی برای انقراض دنیا و دیگری برای برپایی قیامت.

مراد از نفخ صور در این آیه، دمیده شدن در صور برای بار دوم و زنده شدن مردگان است.

«اجداث» جمع «جدث» به معنای قبر است. «يَنْسِلُونَ» از «نسلان» به معنای رفتن با سرعت و کلمه «مرقد» اسم مکان از «رقاد» به معنای محلّ استراحت و مراد از آن در اینجا قبر است.

امام باقر علیه السلام می فرماید: جمله «هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ»، کلام فرشتگان به اهل قیامت است. (۱)

ص: ۵۴۶

۱- آغاز قیامت با صوتی است که از دمیده شدن در صور شنیده می شود. «نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ»

۲- معاد جسمانی است و بدن ها از همین قبرها خارج می شوند. مِنَ الْأَجْدَاثِ ...

يُنْسَلُونَ ... بَعَثْنَا مِنْ مَرَاقِدِنَا

۳- زنده شدن انسان ها در قیامت بسیار سریع و با آسانی خواهد بود. نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ ...

۴- حرکت شتابان، نشانه ی اضطراب و هیجان مردم در قیامت است. «يُنْسَلُونَ»

۵- قیامت، روز حسرت کفار است. «يَا وَيْلَنَا»

۶- قیامت، صحنه ی بیداری و اقرار و اعتراف است. «هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ»

۷- برپایی قیامت و حسابرسی، لازمه رحمان بودن خداست. «هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ»

۸- در قیامت همه مردم در یک جا حاضر می شوند. «جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ»

۹- حضور در قیامت با اختیار نیست. «مُحْضَرُونَ»

فَالْيَوْمَ لَا تَظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ «۵۴»

پس در چنین روزی بر هیچ کس ستمی نمی شود، و جز آن چه عمل کردید جزایی داده نمی شوید.

نکته ها:

این آیه بیانگر تجسم عمل در قیامت است، زیرا می فرماید: جزای شما چیزی نیست جز عمل خود شما. «مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» اما اگر می فرمود: «بما کنتم تعملون» بدین معنا بود که به خاطر اعمالی که انجام داده اید، کیفر یا پاداش داده می شوید.

۱- خداوند عادل است و قیامت روز ظهور و جلوه ی عدل الهی است. «فَالْيَوْمَ لَا تُظَلَمُ نَفْسٌ» (سخت ترین عذاب ها نیز عادلانه است). «لَا تُظَلَمُ نَفْسٌ»

۲- کیفر و پاداش در قیامت، بر اساس عملکرد ما در دنیا است. «مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾

بی شک اهل بهشت در آن روز به خوشی مشغولند.

هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأُرَائِكِ مُتَّكِنُونَ ﴿٥٦﴾

آنان و همسرانشان در زیر سایه ها بر تخت های زینتی تکیه می زنند.

لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَ لَهُمْ مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾

در آن جا (هر گونه) میوه برای آنان مهیا است و هر آن چه بخواهند برایشان موجود است. سلام، سخن پروردگار مهربان به آنان است.

نکته ها:

«شُغْلٍ» به معنای امری است که انسان را به خود مشغول کند. «فَاكِهُونَ» از «فکاهه» به معنای سخن مسرت آمیز است.

«ارائک» جمع «اریکه» به معنای تخت مزین در حجله عروس است.

در بهشت از هر سو سلام است؛

خداوند به آنان سلام می کند: «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ»

فرشتگان سلام می کنند: «وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۱)

اهل بهشت نیز به یکدیگر سلام می کنند. «تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ» (۲)

ص: ۵۴۸

- ۱- در بهشت، بیکار نیست. «فِي شُغْلٍ» («شُغْلٍ» که با تنوین و به اصطلاح نکره آمده به معنای مشغله ای است که کنه و عمق آن ناشناخته و وصف ناپذیر است.)
- ۲- در بهشت، غم و اندوه نیست. «فَاكْهُونَ»
- ۳- در بهشت، زندگی بدون مرگ، سلامتی بی مرض، جوانی بی پیری، عزت بی ذلت، نعمت بی محنت، بقا بی فنا، خشنودی بی خشم و انس بی وحشت است. «فِي شُغْلٍ فَاكْهُونَ»
- ۴- در بهشت، تنهایی نیست. «هُمَّ وَ اَزْوَاجُهُمْ»
- ۵- مسکن بهشتی آرامش بخش است. «فِي ظِلَالٍ عَلٰی الْاَرَائِكِ»
- ۶- نشستن بر تخت و صندلی، به نشستن روی زمین برتری دارد. «عَلٰی الْاَرَائِكِ مُتَّكِونَ»
- ۷- در بهشت بهترین تغذیه است. «لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ» (فاکبه به صورت نکره آمده تا علامت آن باشد که با میوه های آن چنانی پذیرایی می شوند).
- ۸- در بهشت محدودیت نیست. «وَ لَهُمْ مَا يَدْعُونَ» («يَدْعُونَ» به معنای آن است که هر چه می خواهی بخواه و تمنا کن.)
- ۹- معاد جسمانی است. (کلمات میوه و همسر و تخت نشانه ی آن است که در قیامت با همین جسم زندگی خواهیم کرد).
- ۱۰- در بهشت رضا و سلامی با عظمت از خدا دریافت می شود. «سَلَامٌ قَوْلًا ...»
- ۱۱- دریافت سلام الهی، آرزو و خواسته بهشتیان است. «وَ لَهُمْ مَا يَدْعُونَ سَلَامٌ ...»

وَ اٰمَنَّا بِهَا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمَجْرُمُونَ ﴿٥٩﴾

و(گفته می شود) ای گناهکاران و مجرمین! امروز(از نیکوکاران) جدا شوید.

أَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٦٠﴾ وَ اَنْ اَعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾

ای فرزندان آدم! مگر با شما پیمان نبستم که شیطان را اطاعت نکنید که همانا او برای شما دشمنی آشکار است. و تنها مرا بپرستید، که راه مستقیم همین است.

وَ لَقَدْ اَصَلَّ مِنْكُمْ جِبَلًا كَثِيرًا اَ فَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾

اما شیطان گروه زیادی از شما را گمراه کرد، پس چرا تعقل نمی کردید؟

نکته ها:

جدایی گناهکاران از نیکوکاران طبق قانون عدل الهی است، که فرمود: مؤمن و کافر یکسان نیستند: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ» (۱) شاید هم مراد از جدا شدن، جدایی مجرمین از یکدیگر و تنها شدن و به درد فراق گرفتار شدن باشد، همچون زندان انفرادی در دنیا که مجرمان را از یکدیگر جدا می کند.

«جِبَلًا كَثِيرًا» به جمعیت زیادی گفته می شود که همچون کوه عظمت داشته باشد. (۲)

مراد از عبادت شیطان، اطاعت شیطان است، چنانکه در حدیث می خوانیم: «من اطاع رجلا فی معصیه فقد عبده» (۳) هر کس در گناه از کسی اطاعت کند، بندگی او را کرده است.

پیام ها:

۱- قیامت روز فیصله و جدایی است. «وَ اٰمَنَّا بِهَا الْيَوْمَ»

۲- خداوند(از طریق انبیا، عقل و فطرت) از انسان پیمان گرفته است. «أَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ»

ص: ۵۵۰

۱- ۱. سجده، ۱۸.

۲- ۲. مفردات راغب.

۳- ۳. وسائل، ج ۱۸، ص ۷۹.

۳- شیطان پدر شما را فریب داد و شما فرزندان کسی هستید که اطاعت شیطان کرد. **يَا بَنِي آدَمَ ... لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ**

۴- انسان، از دو حال خارج نیست، یا بنده خداست یا بنده شیطان. **لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ ... أَعْبُدُونِي**

۵- دشمن بودن شیطان آشکار است. (فکری که سنگ و چوب را به جای خدا برای انسان جلوه می دهد در انحراف آن هیچ گونه ابهامی نیست.) **«عَدُوٌّ مُّبِينٌ»**

۶- راه مستقیم که هر شبانه روز در نماز از خدا می خواهیم، همان اطاعت از او و عبادت اوست. **«أَعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»**

۷- از سرنوشت فریب خوردگان عبرت بگیرید. **أَضَلَّ ... جِبَلًا كَثِيرًا أَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ**

۸- اندیشه در سرنوشت تلخ قربانیان فریب شیطان، راه نجات از وسوسه ها و دام های اوست. **«أَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ»**

هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾

این همان جهنمی است که به شما وعده داده می شد.

إِضْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

امروز وارد آن شوید و به خاطر کفری که داشتید، به آتش آن بسوزید.

نکته ها:

«إِضْلَوْهَا» از «صلی» به معنای آتش افروختن و در آتش وارد گشتن و ملازم آن بودن است.

پیام ها:

۱- خداوند بارها وعده جهنم داد، ولی کافران باور نکردند. **«تُوعَدُونَ - تَكْفُرُونَ»**

۲- خداوند بر دوزخیان اتمام حجت نموده و پیوسته خطر دوزخ را به آنان ابلاغ کرده است. **«كُنْتُمْ تُوعَدُونَ»**

۳- ورود کفار به دوزخ با تحقیر همراه است. (فرمان «اضلوه‌ها» برای تحقیر و اهانت است).

۴- کفار و دوزخیان هرگز از آتش جدا نخواهند شد. «اضلوه‌ها الیوم»

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾

امروز بر دهانشان مهر می‌نهم و دست‌هایشان با ما سخن می‌گویند و پاهایشان به آن چه کسب کرده‌اند گواهی می‌دهند.

نکته‌ها:

ذکر نام دست و پا از باب نمونه است، زیرا در آیات دیگر می‌خوانیم که گوش و چشم و دل نیز مورد سؤال قرار می‌گیرند (۱) و حتی پوست گواهی می‌دهد. (۲) به هر حال هر عضوی به آن چه عمل کرده گواهی می‌دهد.

پیام‌ها:

۱- خداوند، سبب سوز و سبب ساز است. دهانی را که وسیله سخن گفتن است می‌بندد و دست و پا را وسیله‌ی سخن گفتن قرار می‌دهد. نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَ... أَرْجُلُهُمْ

۲- معاد، جسمانی است. «تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ»

۳- در قیامت اعضای بدن، تابع اراده انسان نیست. «تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ»

۴- قوی‌ترین گواه در دادگاه، اقرار و اعتراف عامل جرم است. «تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ»

۵- اعضای بدن دارای نوعی درک و شعورند که می‌توانند در قیامت شهادت دهند. «تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ»

ص: ۵۵۲

۱- ۱. اسراء، ۳۶.

۲- ۲. سجده، ۲۰.

وَ لَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾

و اگر بخواهیم فروغ دید گانشان را محو می کنیم، پس آنگاه که در راه سبقت می گیرند، چگونه خواهند دید؟

وَ لَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾

و اگر بخواهیم آنان را در جای خود مسخ می کنیم (و به مجسمه هایی بی روح مبدل می سازیم)، به گونه ای که نه بتوانند به راه خود ادامه دهند و نه بر گردند.

نکته ها:

اگر این دو را ادامه آیات قبل در مورد عذاب کفار در قیامت بدانیم، بیانگر ناتوانی کفار در جستجوی راه بهشت و حیرت و سرگردانی آنها در صحرای محشر است. اما اکثر مفسران این دو را مربوط به کیفر دنیوی کفار دانسته و آن را نوعی تهدید در از دست دادن قوه بینایی و یافتن راه خانه و کسب و کار دانسته اند. (۱)

پیام ها:

۱- فکر نکنید آن چه دارید باید داشته باشید یا جاودانه خواهید داشت، از قهر و غضب الهی و تغییر نعمت ها غافل نباشید. «لَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا»

۲- علاج واقعه را قبل از وقوع باید کرد. قبل از نزول عذاب باید از لجاجت دست برداشت. «لَوْ نَشَاءُ ... لَوْ نَشَاءُ ...»

۳- هر مکانی می تواند ظرف قهر خدا باشد. «عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ»

ص: ۵۵۳

۴- قهر خدا که آمد احدی توان تحمل ندارد. فَمَا اسْتَطَاعُوا ...

۵- سنت خداوند، آزاد گذاشتن انسان ها است تا از راه دیدن و شنیدن حقایق ایمان بیاورند، نه آنکه از طریق قهر و اجبار و فشار ایمان آورند. «لَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ» (حرف «لَوْ» نشانه آن است که سنت خداوند، مسخ و زمین گیر کردن مردم نیست.)

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَ فَلَآ يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

و هر که را طول عمر دهیم، او را در آفرینش واژگونه می کنیم. (حافظه اش به فراموشی سپرده می شود، قدرتش به ضعف می گراید و قامتش خم می گردد) آیا تعقل نمی کنند؟

نکته ها:

در آیات قبل خداوند فرمود: اگر بخواهیم چشم را نابینا و قیافه ها را دگرگون می کنیم؛ این آیه نمونه ای از این دگرگونی را در مورد سالمندان بیان می کند.

«نُنَكِّسُهُ» از «تنکیس» به معنای واژگون کردن و مراد از آن بازگشت انسان به حالت کودکی است. علمش به جهل و فراموشی تبدیل می شود، قدرتش رو به ضعف می رود و سعه ی صدرش به زود رنجی می رسد، حساسیتش زیاد و اشکش روان می شود.

پیام ها:

۱- عمر به دست خداست. «نُعَمِّرُهُ»

۲- سنت خداوند بر آن است که پیری همراه با شکستگی باشد. «نُعَمِّرُهُ نُنَكِّسُهُ» گرچه آثار عمر طولانی به دست خداست. آن جا که خداوند اراده کند، افرادی مثل نوح و مهدی علیهما السلام عمر طولانی می کنند و شکسته هم نمی شوند.

۴- انسان هم باید به فکر از دست رفتن نعمت ها باشد. «لَطَمَسْنَا، مَسَخْنَا» و هم به فکر ضعیف شدن آنها. «نُنَكِّسُهُ فِي الْخَلْقِ أَ فَلَآ يَعْقِلُونَ»

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ ﴿٦٩﴾

و ما به او (پیامبر) شعر نیاموختیم و سزاوار او نیز نیست، آن (چه به او آموختیم) جز مایه ی ذکر و قرآن روشن نیست.

نکته ها:

یکی از تهمت هایی که به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می زدند، علاوه بر ساحر و مجنون و کاهن بودن، تهمت شاعر بودن بود، در حالی که:

شعر بر خاسته از تخیل است، بر خلاف وحی.

شعر بر خاسته از عواطف و احساسات است، بر خلاف وحی.

شعر آمیخته با اغراق است، بر خلاف وحی.

گرچه قرآن دارای جملات موزون و مقطع همچون شعر است، اما عنصر اصلی شعر که تخیل است، در قرآن راهی ندارد.

قرآن، جز ذکر نیست. «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ» ذکر قدرت و قهر خدا، یاد الطاف و نعمت های او، یاد عفو و مغفرت او، یاد سنت ها و قوانین او، یاد انبیا و اوصیا و اولیای او، یاد از تاریخ های پر عبرت، یاد از عوامل عزّت و سقوط امت ها، یاد از نیکوکاران و هدایت شدگان، یاد از تبه کاران و کافران و فاسقان و مجرمان و ستمگران و عاقبت آنان، یاد از اخلاص ها، ایثارها، شجاعت ها، انفاق ها، صبرها و پایان نیک آن، یاد از قتل ها، شکنجه ها، اذیت ها، تهمت ها، تحقیرها، حقّ کشی ها و به استضعاف کشیدن ها و عاقبت شوم مستکبران، یاد از اوامر و نواهی و مواعظ و حکمت ها، یاد از آفریده های آسمانی و زمینی و دریایی، یاد از آینده تاریخ و پیروزی حکومت حقّ و پر شدن جهان از عدل و داد و محکومیت ظلم و ستم، یاد از برزخ و معاد و حوادث قبل از قیامت و چگونگی صحنه های قیامت و خطرات دوزخ و نعمت های بهشتی.

آری، تمام قرآن به نحوی تذکر و یادآوری است. «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ»

۱- در قرآن، سخن از نفی ارزش شعر نیست، بلکه سخن از نفی شعر از پیامبر است. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ»

۲- خداوند از تهمت به انبیا دفاع می کند. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ»

۳- ندانستن شعر به ارشاد مبلّغ ضرری نمی زند. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ»

۴- رشدهای نابجا و فضاهای فرهنگی غلط شما را متزلزل نکند. (در زمان پیامبر مسأله شعر جایگاهی بیش از متعارف داشت و شعر و شاعری در رأس امور بود. این آیه ابّتهت آن را شکست.) «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ»

۵- طبع شعر از سوی خداوند است. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ»

۶- معلّم، پیامبر خداست. «عَلَّمْنَاهُ»

۷- هر علمی برای هر کس سزاوار نیست. «وَمَا يَتَّبِعِي لَه»

۸- تا از تخیلات و موهومات شاعرانه تخلیه نشویم، روح ما ظرف معارف الهی قرار نمی گیرد. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ ... إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ»

۹- قرآن، مایه ی تذکّر و یادآوری است. «إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ»

۱۰- قرآن، کلامی روشن و قابل فهم و استدلال است. «قُرْآنٌ مُّبِينٌ»

لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقِّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ (۷۰)

(این قرآن برای آن است که) تا هر کس زنده (دل) است، هشدارش دهد و (حجّت را بر کافران تمام کند) و گفتار خدا درباره آنان محقق گردد.

نکته ها:

حیات چند نوع است:

۱. حیات نباتی. «يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱) خداوند زمین را (با رویاندن گیاهان) زنده

ص: ۵۵۶

می کند.

۲. حیات حیوانی. «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ» (۱) شما مرده بودید پس او شما را زنده کرد.

۳. حیات فکری. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۲) پیامبر شما را به چیزی دعوت می کند که (دل های مرده) شما را زنده می کند.

۴. حیات اجتماعی. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۳) حیات (سیاسی و اجتماعی شما که در سایه امتیت بدست می آید) در قصاص و انتقام به حق است.

۵. حیات قلبی و روحی. «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا» (آیه مورد بحث) قرآن افرادی را که دارای دل های زنده و روح های پاک و آماده اند هشدار می دهد.

آری، مؤمنان انسان های زنده دل و برخوردار از حیات واقعی و معقول و کافران همچون مردگان محروم از حیات واقعی هستند.

بر اساس روایات، منظور از «حَيًّا» انسان عاقل است. (۴)

مسئله قهر حتمی خداوند بر کافران که در این آیه با جمله «يَحِقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ» آمده، در سوره ی زمر آیه ی ۷۱ نیز مطرح است: «وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ»

هشدارهای قرآن از سرچشمه علم الهی است. هشدارهای قرآن متنوع، معروف و حکیمانه است. هشدارهای قرآن همراه با بشارت و شیوه های ابتکاری است. هشدارهای قرآن همراه با نمونه های عینی در زمین و زمان است.

انذار دهنده در این آیه، «لِيُنذِرَ» هم می تواند قرآن باشد، هم می تواند پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله باشد که در آیه قبل مطرح بود.

پیام ها:

۱- هشدارهای قرآن، مایه ی تذکر و تنبیه است. «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ ... لِيُنذِرَ»

۲- نشانه ی زنده دلی، پذیرش هشدارهای قرآن است. «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا»

ص: ۵۵۷

۱- ۱. بقره، ۲۸.

۲- ۲. انفال، ۲۴.

۳- ۳. بقره، ۱۷۹.

۳- هدایت پذیری از قرآن، در انحصار قوم و نژاد خاصی نیست. «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا»

۴- هدف از وحی و بعثت انبیا بیداری و هوشیاری زنده دلان و اتمام حجت با مرده دلان است. «وَيَحِقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ»

۵- در سنگدلان حتی کلام خداوند اثر ندارد. «مَنْ كَانَ حَيًّا»

۶- کفار و کسانی که حق را نپذیرند مردگانی بیش نیستند. (در برابر «مَنْ كَانَ حَيًّا» ، «الْكَافِرِينَ» آمده است.

۷- وعده قهر الهی برای کافران، کلام قطعی خداست. «يَحِقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ»

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾

آیا ندیدند که ما از آن چه با قدرت خود به عمل آوردیم برای آنان چهارپایانی آفریدیم که آنان مالک آن هستند؟

پیام ها:

۱- انسان می تواند برای شناخت قدرت خدا، از توجه به موجوداتی که در دسترس اوست کمک بگیرد. أَوْ لَمْ يَرَوْا ...

۲- آفرینش چهارپایان (همچون گاو و گوسفند و شتر و...) برای انسان است.

«خَلَقْنَا لَهُمْ»

۳- در تولید گیاهان و میوه ها، انسان نقشی داشت، «لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ» (۱) ولی در آفرینش چهارپایان انسان نقشی ندارد. «عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا»

۴- آفرینش خداوند ابتکاری است نه تقلیدی. «عَمِلَتْ أَيْدِينَا»

۵- از خورشید و گیاه و دریا غیر انسان نیز بهره مند می شود ولی از چهارپایان تنها

ص: ۵۵۸

انسان استفاده می کند. خَلَقْنَا لَهُمْ ... فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ

۶- از نشانه های لطف خداوند همین بس که انسان در پیدایش حیوانات نقشی ندارد، ولی به راحتی مالک آنها می شود.

أَيُّدِينَا ... فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ

۷- اصل مالکیت، مورد قبول اسلام است. «فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ»

وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ (۷۲)

و چهارپایان را برای آنان رام کردیم، از برخی سواری می گیرند و از برخی تغذیه می کنند.

و لَهُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ وَ مَشَارِبٌ أَفَلَا يَشْكُرُونَ (۷۳)

و در آنها بهره های دیگری نیز (از قبیل پشم و کرک) و نوشیدنی ها برای مردم است. پس چرا (با این حال) سپاس نمی گزارند؟!

پیام ها:

۱- اگر گاو و گوسفند وحشی بودند، دنیای لابیات با همه ی منافع ی که دارد به روی انسان بسته می شد. ذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ ... وَ مِنْهَا يَأْكُلُونَ

۲- اگر همه ی حیوانات وحشی بودند، بسیاری از سفرها انجام نمی گرفت.

«ذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ»

۳- هم زمین رام و ذلول است، و «الْأَرْضُ ذَلُولًا» (۱) و هم حیوانات، «ذَلَّلْنَاهَا» امّا انسان که به هر دو محتاج است، طاغی است.

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَاطِغِي» (۲)

۴- هر چیزی برای هدفی آفریده شده است. «فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ»

۵- خام خواری مورد مدح اسلام نیست و در مورد مصرف گوشت سفارش شده است. «وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ»

ص: ۵۵۹

۱- ۱. ملک، ۱۵.

۲- ۲. علق، ۶.

۶- شیر، نعمت ویژه ای است که باید برای آن شکر کرد. (با این که شیر جزو منافع حیوانات است، ولی نام آن به خصوص برده شده «مَشَارِبٌ» تا نشانه ویژگی آن باشد. «وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ وَمَشَارِبٌ»)

۷- شکر باید بر اساس فهم و معرفت باشد. «أَوْ لَمْ يَرَوْا... أَفَلَا يَشْكُرُونَ»

«وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ» (۷۴)

و به جای خداوند (یگانه) خدایانی را (به پرستش) گرفتند، به این امید که یاری شوند.

«لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَ هُمْ لَهُمْ جُنُودٌ مُخَضَّرُونَ» (۷۵)

(در حالی که آن خدایان، توان یاری آنان را ندارند و اینها (در قیامت) به عنوان لشکر بت ها احضار می شوند.

«فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنْ أَنْعَلِمَ مَا يَسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ» (۷۶)

پس سخنان مشرکان تو را محزون نکند، ما آن چه را پنهان می دارند و آن چه را آشکار می کنند می دانیم.

نکته ها:

لباس انسان از حیوانات است. از پشم، صنعت قالی و پتو و کارخانجات نساجی به راه می افتد. کفش انسان از پوست حیوانات است. برای استفاده از پوست حیوانات کارخانجات چرم سازی به راه می افتد و کیف و کفش و کلاه و... تولید می شود. غذای انسان از شیر و گوشت حیوانات است. «وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ»

نقش حیوانات در کشاورزی بسیار مهم است. از قبیل: شخم زدن، آب کشی، کود طبیعی، مصرف علف های هرز، حمل بار و محصولات و کوبیدن خرمن از منافع حیوانات برای بشر است. «فِيهَا مَنَافِعٌ وَمَشَارِبٌ»

۱- شرک و بت پرستی، کفران نعمت های الهی است. «أَفَلَا يَشْكُرُونَ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً»

۲- انگیزه ی بت پرستان، بر اساس خیال ها و موهومات است. «وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ»

۳- در گفتگو با منحرفین، سرچشمه ی عقاید آنان را نشانه بگیرید. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ»

۴- کیفر کسی که به جای مطالعه در نعمت ها و شکر الهی به سراغ بت ها برود، احضار برای ورود به دوزخ است. «مُخْضَرُونَ»

۵- انبیا نیز به تقویت روحیه نیاز دارند و خداوند به آنان دلداری می دهد. «فَلَا يَحْزُنُكَ»

۶- هر کس هدف بلند دارد مورد انواع تهاجم قرار می گیرد. «فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ»

۷- توجه به علم و آگاهی خداوند، بهترین وسیله آرامش برای مؤمن و تهدید برای منحرف است. «نَعْلَمُ»

۸- دشمنان در پنهان و آشکار توطئه ها می کنند. «يُسِرُّونَ ، يُعْلِنُونَ»

أَوْ لَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾

آیا انسان ندید (و نیاندیشید) که ما او را از نطفه ای (بی مقدار) آفریدیم؟ پس اینک ستیزه جویی آشکار شده است.

وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾

و برای ما مثلی آورد و آفرینش خود را فراموش کرد؛ گفت: چه کسی این استخوان ها را در حالی که پوسیده است زنده خواهد کرد؟

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

(به او) بگو: همان کسی که بار اول آن را آفرید، (بار دیگر) آن را زنده خواهد کرد و او بر هر آفریده ای آگاه است.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ ﴿٨٠﴾

(اوست) آن که برای شما از درخت سبز، آتش آفرید پس هر گاه بخواهید از آن آتش می آفرزید.

نکته ها:

یکی از مشرکان، قطعه استخوان پوسیده ای را در برابر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله کرد و بر زمین ریخت و گفت: چه کسی این استخوان های پوسیده را زنده می کند؟ این آیات در پاسخ این شبهه و سؤال نازل شد. (۱)

مقصود از درخت در این آیه، دو نوع چوب آتش زنه به نام مَرخ و عَفار است که عرب ها با زدن یکی به دیگری جرقه تولید می کردند، درست مانند کبریت های امروزی. (۲)

تهیه آتش از درخت سبز، مثالی است که عوام می فهمند و دانشمندان نیز به خاطر ذخیره شدن انرژی در درخت، راه علمی آن را به دست می آورند. «مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا»

پیام ها:

۱- اگر انسان به یاد ضعف و حقارت خود باشد، هرگز گردنکشی نمی کند. «أَوْ لَمْ يَرَ الْإِنْسَانَ»

۲- توجه به آفرینش انسان از نطفه، ایمان به معاد را در انسان تقویت می کند. «مِنْ نُطْفَةٍ»

۳- بدتر از اصل خصومت، آن است که خصومت شدید و آشکارا باشد. «خَصِيمٌ مُّبِينٌ»

ص: ۵۶۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر راهنما.

۴- ستیزه جوئی انسان با خدا، دور از انتظار و شگفت آور است. «فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ» (کلمه «اذا» برای کار غیر منتظره به کار می رود).

۵- نقل و بیان افکار باطل برای پاسخگویی به آن مانعی ندارد. «ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا»

۶- ریشه ی بسیاری از اشکالات در مورد قدرت خداوند، توجه نکردن به نمونه های مشابه و فراموش کردن سوابق است. «وَنَسِيَ خَلْقَهُ»

۷- منکران معاد برهان ندارند، هر چه هست استبعاد است. «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ؟»

۸- آزادی در اسلام به قدری است که منکران خدا و معاد با کمال شهامت در برابر رهبر مسلمانان با صراحت حرف خود را می زنند. «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ»

۹- سؤال مانعی ندارد، آن چه بد است انگیزه های لجوجانه و مغرورانه است. «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ»

۱۰- ریشه ی بعضی از اشکالات عقیدتی، مقایسه میان قدرت انسان با خداوند است. «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ»

۱۱- شبهات عقیدتی باید پاسخ داده شود، گرچه القای شبهه از یک نفر باشد.

قَالَ ... قُلْ

۱۲- معاد جسمانی است. «يُحْيِي الْعِظَامَ»

۱۳- معاد به دو چیز نیاز دارد: یکی قدرت خدا در آفریدن دوباره انسان ها و دیگری علم او به عملکرد مردم. این آیه به هر دو اشاره می کند؛ «أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ» نشانه ی قدرت او و «هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» نشانه ی علم اوست.

۱۴- خداوند جمع میان اضداد می کند، آب و آتش که با یکدیگر سازگاری ندارند. «مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا»

أَوْ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾

آیا کسی که آسمان ها و زمین را آفرید، توانا نیست که مثل آنها را بیافریند؟ آری، (می تواند) و او آفریدگار بسیار داناست.

نکته ها:

انسان مرکب از جسم و روح است؛ جسم انسان با مرگ متلاشی می شود و در حال حیات نیز دائماً در حال تغییر است، ولی روح و شخصیت انسان ثابت است. در قیامت روح انسان همان روح دنیوی است، ولی جسم انسان در قالبی مشابه قالب جسم دنیوی او می باشد.

«يَخْلُقُ مِثْلَهُمْ»

پیام ها:

۱- گاهی باید سؤال را با سؤال جواب داد. مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ ... أَوْ لَيْسَ الَّذِي ...

۲- سؤال راهی است برای بیدار کردن وجدان ها. أَوْ لَيْسَ الَّذِي ...

۳- در گفتگو با منکران، از مسائل کوچک آغاز کنیم تا به مسایل بزرگ برسیم.

(مثال اول نطفه بود، مثال بعد درخت سبز و مثال سوم آفرینش آسمان ها.) «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ»

۴- چون که صد آمد نود هم پیش ماست. کسی که آسمان ها و زمین را آفرید می تواند انسان ها را هم می آفریند. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... بِقَادِرٍ

۵- کار او خلق کردن است، چه در دنیا و چه در قیامت. «هُوَ الْخَلَّاقُ»

۶- دلیل معاد، علاوه بر حکمت و عدالت الهی، داشتن قدرت و علم او بر اعمال انسان هاست. «هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ»

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

چون چیزی را اراده کند، فرمانش این است که بگوید: «باش» پس بی درنگ موجود می شود.

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

پس منزّه است کسی که حاکمیت و مالکیت همه چیزی به دست اوست و به سوی او باز گردانده می شوید.

نکته ها:

از آن جا که ایمان به معاد باید بسیار جدی و قوی باشد، هر گونه شبهه زدایی از آن باید طوری انجام گیرد که ذره ای خلل در ذهن باقی نماند. خداوند در پاسخ کسی که استخوان پوسیده ای را خورد کرد و به زمین ریخت، چندین جواب داد که آخرین آن این آیه است. إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا ...

تحقق فرمان و اراده ی الهی زمان نمی خواهد، به اصطلاح مثل یک چشم به هم زدن است. «وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَفِ بِالْبَصْرِ»

(۱)

خداوند حتی نیاز به گفتن کلمه «کُن» ندارد، زیرا این خود نیاز است و در شأن او نیست، بنابراین مراد از کلمه «کُن» همان اراده و حکم اوست. به فرموده ی حضرت علی علیه السلام «لا بصوت يقرع ولا بندا يسمع» (۲).

پیام ها:

۱- برای خداوند، آفرینش همه اشیا یکسان است. «إِذَا أَرَادَ شَيْئًا»

۲- خداوند در آفرینش هستی، نه وسیله می خواهد نه کمک و نه کسی که موانع را بر طرف کند. «كُنْ فَيَكُونُ»

۳- میان اراده ی خدا و انجام کار فاصله ای نیست. «كُنْ فَيَكُونُ»

ص: ۵۶۵

۱- ۱. قمر، ۵۰.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۶.

۴- چگونه خدا را در برپایی قیامت عاجز می دانید؟ او از هر عجز و ناتوانی منزّه است. «فَسُبْحَانَ الَّذِي»

۵- هم سرچشمه ی هستی به دست اوست و هم بازگشت همه چیز به سوی اوست. «بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

«و الحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۶۶

جلد هشتم

اشاره

ص: ۱

اشاره

سخن ناشر

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت مفاهیم قرآنی

هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنتر آمده است.

۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه‌ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه‌ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی، که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته‌ها و پیام‌ها نمی‌گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می‌توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره‌گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.ir مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:

□
حسن دهشیری، رحمت الله جعفری و محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته‌اند صمیمانه تشکر می‌گردد.

و همچنین اعلام می‌داریم: با همه‌ی تلاش‌هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی‌هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ارزش انسان به عقل، فکر، ایمان، اخلاص، علم، عمل، رشد و انتخاب احسن اوست. اما برای هر یک از این کمالات آفاتی است که اگر آفریدگار هستی، انسان را به حال خود رها کند و دست او را از طریق وحی و نبوت در دست پیامبران نگذارد، گرفتار انواع انحرافات خواهد شد.

شیطنت های خود را عقل می پندارد، فکر خود را در موارد غیر لازم به کار می برد. باورهای او انحرافی خواهد بود و به جای حقّ به انواع باطل ها ایمان خواهد آورد. در عمل، به جای راه مستقیم، گرفتار انواع راههای انحرافی خواهد شد و به جای تحصیل علم مفید، به سراغ دانستنی های غیر مفید و مضرّ خواهد رفت.

به جای رشد و کمال، هر روز بر آمار مفساد و آلودگی های او اضافه خواهد شد و به جای انتخاب احسن در گزینش دوست، همسر، شغل و سایر امور شخصی، اجتماعی و سیاسی، به دنبال هوس های خود یا دیگران خواهد رفت و عاقبت سر از حسرت و خسارت در خواهد آورد. پیشرفت های صنعتی و تکنولوژی و توسعه ی مراکز علمی و دانشگاهی و ارتباطات ماهواره ای و اینترنتی و بالا رفتن آمار محققان و دانشمندان در رشته های مختلف، هیچ یک برای بشر امتیّت، صداقت، امانت، وفاداری، جوانمردی، شهامت، ایثار و امثال آن را به ارمغان نیاورده است.

چه بسیار افرادی که انواع تلفن های ثابت و سیار دارند، امّا با هم رفیق صمیمی نیستند. ابزار ارتباط هست امّا خود ارتباط نیست. انواع ماشین ها هست، ولی دید و بازدیدها سالیانه شده است. چه بسیارند افرادی که روز به روز بر تحصیلاتشان اضافه می شود ولی بر سوز و عشق و خدمت آنها به دیگران اضافه نمی گردد. حتّی از یک سلام کردن به دیگران دریغ می ورزند.

در سطح بین المللی نیز مسئله این گونه است. الآن که این سطرها را می نویسم، اسرائیل حدود نیم قرن است که فلسطین را اشغال کرده و آمریکا افغانستان و عراق را به اشغال خود در آورده و حقوق مردم را زیر پا گذاشته ولی دهها هزار حقوقدان به فکر تحقیق در مسائل حقوقی و یا تربیت حقوقدانان دیگر هستند.

هر روز که از عمر جهان می گذرد نیاز بشر به وحی و نبوّت و کتاب آسمانی بیشتر می شود. کتابی که کرامت واقعی را به انسان عطا می کند.

کتابی که در آن هیچ انحرافی نیست. «غَيْرِ ذِي عِوَجٍ» (۱)

کتابی که یکسره نور است. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا» (۲) نوری که هرگز خاموش نشود و انسان را از ظلمات جهل، شرک و تفرقه نجات دهد.

کتابی که بر علم و تزکیه انسان بیافزاید. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ» (۳)

کتابی که هیچ اختلاف و تناقضی در آن راه ندارد. «وَلَوْ كَانْ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (۴)

کتابی که از سرچشمه ی عزّت، حکمت و رحمت است و هیچ باطلی در آن راه نیافته است. «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ» (۵)

کتابی که هم تاریخ گذشته و هم آینده روشن را ترسیم می کند. هم بشارت می دهد و هم هشدار. «لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ بُشِّرِ لِلْمُحْسِنِينَ» (۶)

ص: ۹

۱-۱. زممر، ۲۸.

۲-۲. نساء، ۱۷۴.

۳-۳. جمعه، ۲.

۴-۴. نساء، ۸۲.

۵-۵. فصلت، ۴۲.

۶-۶. احقاف، ۱۲.

کتابی که سراسر شفای دردهای روحی، اجتماعی، خانوادگی، سیاسی و اقتصادی است.

کتابی که ریسمان محکم میان خلق و خالق است و خداوند وعده ی حفظ آن را از هر گونه تحریف داده است. «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۱)

آری، در این دریای علوم، تنها کشتی قرآن از هر خطری بیمه شده است. پس تلاش کنیم تا با این کشتی، راه سعادت ابدی را در میان امواج بلاها طی کنیم.

خداوند را شاکرم که جلد دهم تفسیر نور در پایان سال ۱۳۸۲ آماده چاپ شد و از جلدهای اول تا نهم آن استقبال خوبی صورت گرفت. کتاب سال شدن این تفسیر در سال ۷۶ از یکسو و استقبال مردمی از سوی دیگر ما را بر آن داشت که بخش بیشتری از عمر خود را صرف انجام این تفسیر کنیم. البته این اقبال و استقبال نشانه ی بی عیب بودن و نقص نداشتن نیست، همان گونه که نشان قبول شدن به درگاه خداوند نیست. لذا از شما خواننده عزیز می خواهم تا با راهنمایی خود نقص ما را برطرف و با دعای خود قبول آن را از خداوند بخواهید.

لطف خاص دیگر خداوند اینکه در آخرین مرحله ای که این تفسیر آماده چاپ می شد، تفسیر راهنما از چاپ بیرون آمد و آن نیز مثل تفاسیر المیزان، مجمع البیان، نمونه، نورالثقلین، اطیب البیان، مراغی، فخر رازی و سایر تفاسیر، مورد مطالعه قرار گرفت و از آن استفاده کردم.

در خاتمه از کسانی که مرا در تألیف این تفسیر و چاپ و تصحیح و نشر آن کمک کرده اند سپاسگزارم و پیشاپیش از افرادی که انتقاد یا پیشنهادهای سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته باشند تشکر می کنم.

محسن قرائتی

۱۳۸۲/۱۲/۲۰

ص: ۱۰

این سوره با یکصد و هشتاد و دو آیه در مکه نازل شده است.

نام این سوره، از آیه اول آن برگرفته شده که با سوگند به «صافات»، گروهی از فرشتگان که در انجام فرمان الهی در صف هستند، آغاز می شود، همچنین آیه ۱۶۵ که در آن کلمه «الصافون» آمده است.

مشابه این سوره از نظر نام، سوره «صف» است که اشاره به صفوف محکم رزمندگان در صحنه های جنگ دارد.

این سوره، نخستین سوره از قرآن کریم است که با سوگند آغاز می شود.

همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر آیات این سوره نیز درباره ی مبدأ و معاد و با تذکر و انداز همراه است.

همچنین به تاریخ پیامبرانی همچون نوح، ابراهیم، اسحاق، موسی، هارون، الیاس، لوط و یونس، اشاره شده و در این میان زندگی حضرت ابراهیم مشروح تر آمده است.

عقاید باطل مشرکان در مورد رابطه خداوند با جنّ یا فرشتگان به شدت محکوم شده و پیروزی نهایی حقّ بر کفر و شرک و نفاق مطرح گردیده است.

بر قرائت سوره صافات در روزهای جمعه تأکید شده و تلاوت آن، موجب گشایش در رزق و بیمه شدن مال و فرزندان از شیطان می شود. (۱)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

«۱» وَ الصَّافَّاتِ صَفًّا «۲» فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا «۳» فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا

سوگند به صف بستگان (در صفوفی منظم) صف بستنی. پس باز می دارند (از معاصی و وسوسه ها) باز داشتنی. همانان که پی در پی ذکر خدا (کتاب آسمانی) را تلاوت می کنند.

«۴» إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ «۵» رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ رَبُّ الْمَشَارِقِ

بی شک که معبود شما یکتاست. پروردگار آسمان ها و زمین و آن چه میان آن دو است و پروردگار مشرق ها (و مغرب ها).

نکته ها:

این سوره با سه سوگند خداوند آغاز شده است. گرچه خداوند نیازی به سوگند ندارد و مؤمنان بدون سوگند سخن او را می پذیرند، اما سوگند، نشانه اهمیت و عظمت مورد سوگند و توجه دادن به آن است. لذا خداوند به امور مختلف سوگند خورده است.

مراد از «صافّات»، «زاجرات» و «تالیات»، فرشتگانی هستند که در صفوفی منظم اوامر الهی را اجرا می کنند، مردم را از وسوسه باز می دارند و پیوسته به یاد خدا هستند. البته گروهی گفته اند: مراد، رزمندگان هستند که در صف های منظم از حریم حق دفاع می کنند و

ص: ۱۴

با تلاوت آیات الهی و یاد خدا روحیه و نیرو می گیرند.

کلمه «زاجرات» هم می تواند از «زجر» به معنای باز داشتن باشد که مراد باز داشتن از وسوسه ها و گناهان است و هم می تواند از «زجره» به معنای فریاد باشد، یعنی سوگند به فریادگران تاریخ.

پیام ها:

۱- در زندگی، به نظم های هدفدار ارج نهیم. (در دو سوره «صافات» و «صف»، سخن از نظم و انضباط است و به آن سوگند یاد شده است.) «وَ الصَّافَاتِ صَفًّا»

۲- نظم، وحدت، قدرت، همفکری و همکاری که در صف متجلی است، از نشانه های کارگزاران الهی است. «وَ الصَّافَاتِ صَفًّا»

۳- وجود عوامل بازدارنده از گناه و ناهی از منکر، در جامعه لازم است.

فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا

۴- انرژی گرفتن از یاد خدا از طریق تلاوت قرآن «فالتالیاتِ ذِکْرًا» و دفاع از حریم حق «فَالزَّاجِرَاتِ» همراه با نظم و آماده باش، «وَ الصَّافَاتِ صَفًّا» ضرورت یک نظام الهی است.

۵- انجام هر کاری باید با کیفیتی عالی همراه باشد. بهترین نظم، «صَفًّا» بهترین قدرت، «زَجْرًا» و بهترین یاد خدا. «ذِکْرًا»

۶- شعار توحید را هم محکم بگوییم، هم زیبا و هم قبل از هر چیز دیگر. (در این آیات ابتدا سوگند با آهنگ زیبایی مطرح شده و سپس:) «إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ»

۷- برای هر چیزی سوگند یاد نکنیم. (معمولاً سوگندهای قرآن برای مسائل اساسی و مهم مانند مبدأ و معاد است)

در سوره ی ذاریات بعد از چند سوگند می فرماید: «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ» (۱) قطعاً آنچه وعده داده شده اید محقق شدنی است.

در سوره مرسلات نیز پس از چند سوگند، سخن از قیامت است آنجا که

ص: ۱۵

می فرماید: «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٍ» (۱)

و در این جا بعد از چند سوگند، سخن از توحید است و می فرماید: «إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ» (آری در برابر کسانی که به شدت یابند شرک هستند باید سوگندهای پی در پی یاد کرد).

۸- مشرکان میان الوهیت و ربوبیت خداوند تفاوت قائل بودند، لذا این آیه بر یکی بودن این دو تأکید می کند. «إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۹- همه ی هستی تحت تربیت و رشد الهی است. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۱۰- برای هر چیزی ربّی نپندارید، زیرا که پروردگار همه ی هستی یکی بیش نیست. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۱۱- از نشانه ها و دلایل توحید، هماهنگی میان زمین و آسمان و دیگر مخلوقات جهان هستی است. «إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ...»

۱۲- زمین، کروی شکل است. (کلمه ی «مشارق» و تفاوت در طلوع و غروب ها، نشانه ی کروی بودن زمین است)

۱۳- خورشید و نور آن، نقش مؤثری در زندگی انسان دارد. (با آنکه خورشید جزو آسمان هاست و در «رَبُّ السَّمَاوَاتِ» نهفته است، ولی نام بردن اختصاصی از مشارق، نشانه اهمیت ویژه طلوع خورشید است). «وَرَبُّ الْمَشَارِقِ»

إِنَّا زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ «۶» وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ «۷»

ما آسمان زیرین را به زیور ستارگان آراستیم. و (آن را) از هر شیطان متمرد و سرکشی محفوظ داشتیم.

ص: ۱۶

«مَارِدٍ» به چیزی گفته می شود که هیچ خیر و برکتی ندارد و خبیث است، مثلاً به درخت بی برگ، شجر امرد گفته می شود.

۱- تزئین آسمان ها، پرتوی از ربوبیت الهی است. رَبُّ السَّمَاوَاتِ ... إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ

۲- گرایش به زینت و زیبایی، از تمایلات فطری انسان است و قرآن آن را مورد تأیید قرار داده است. «زَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا»

۳- زینت و زیبایی یک اصل است. آفریده های الهی همه زیباست. «زَيْنَا السَّمَاءِ»

۴- در عالم بالا- اسراری است که شیاطین به فکر دستبرد زدن به آن ها هستند، ولی قادر به انجام آن نیستند. «حِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ»

۵- جنّ و شیاطین جنّی قدرت دستیابی به غیب را دارند، اما از آن منع شده اند.

«حِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ»

لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ وَيُقَذِفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾

آن ها نمی توانند به (اسرار)عالم بالا گوش فرا دهند و از هر سو به آنها (شهاب) پرتاب می شود.

دُحُورًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

تا رانده شوند و برای آن ها عذابی پاینده است. مگر شیطانی (به آسمان بالا رود و) به سرعت خبری را برآید که شهاب و شراره ای نافذ او را دنبال (و نابود) کند.

«قذِفَ» به معنای پرتاب چیزی به نقطه ای دور و «مَلَأَ اَعْلَى» اشاره به جایگاه والای فرشتگان است.

«دُحُورًا» به معنای راندن با قهر و به نحو ذلت و خواری، «وَاصِبٌ» به معنای دائم است، «خطفه» به معنای ربودن با سرعت، «ثاقِبٌ» به معنای نافذ و سوراخ کننده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: در شب معراج فرشته ای را دیدم که مأمور تعقیب ربایندگان اخبار بود و هفتاد هزار فرشته تحت فرمان او بود که هر کدام از آنها هفتاد هزار فرشته دیگر را تحت فرمان داشتند. (۱)

پیام ها:

۱- اطلاعات و اخبار اهل زمین در اختیار فرشتگان عالم بالا قرار دارد که در آن با یکدیگر گفتگو می کنند و شیاطین می توانند گفتگوی آنان را بشنوند. لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذِفُونَ ...

۲- استراق سمع، کاری شیطانی است و باید با آن مقابله کرد. «حِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ لَا يَسْمَعُونَ»

۳- سپاه خدا همه جا حضور دارد. «يُقَذِفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ»

۴- با شیاطین جامعه باید برخورد انقلابی شود. «يُقَذِفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ»

۵- شیاطین موجوداتی مکلف و مورد کیفر و بازخواست خداوند هستند. «وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ»

۶- بر حفظ اسرار، اصرار داشته باشید. حِفْظًا ... يُقَذِفُونَ ... دُحُورًا ... فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ

۷- مطلع شدن شیاطین از اسرار بالا- به قدری پرایشان مهم است که با آنکه از هر سو مورد هدف قرار می گیرند باز هم به صورت دزدانه به استراق سمع دست می زنند. «إِلَّا مَنْ خَطَفَ الْخَطْفَةَ»

ص: ۱۸

۸- شهاب ها و سنگ های آسمانی مأموران الهی هستند که با هدف پرتاب می شوند نه تصادفی و بی هدف. «فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ»

۹- شیاطین پیش از استفاده از اخبار غیبی آسمان، نابود می شوند. «ثَاقِبٌ»

۱۰- شیاطین موجوداتی قابل رؤیت و هدف گیری هستند. «فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ»

فَاسْتَفْتِهِمْ أَ هُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ «۱۱» بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ «۱۲»

پس از آنان نظر بخواه که آفرینش آنان سخت تر است یا کسانی که ما(در آسمان ها و زمین) آفریدیم؟ ما آنان را از گلی چسبنده آفریدیم، بلکه تو(از افکار آنان) تعجب می کنی و آنان(تو را) مسخره می کنند.

وَ إِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ «۱۳» وَ إِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ «۱۴» وَ قَالُوا إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ «۱۵»

و هرگاه اندرز داده شوند پند نمی گیرند. و هرگاه معجزه ای بینند، یکدیگر را به مسخره کردن دعوت می کنند و می گویند: این جز جادویی آشکار نیست.

پیام ها:

۱- مقایسه و سؤال، راهی برای به فکر واداشتن افراد است. «فَاسْتَفْتِهِمْ» (آفرینش انسان کجا و حفاظت از آسمان های پهناور کجا؟)

۲- افراد مغرور و مسخره کننده را با یادآوری منشأ آفرینش خود تعدیل کنید.

«طِينٍ لَازِبٍ»

۳- نصیحت اشرف مریبان برای افراد سنگدل مؤثر نیست. «ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ»

۴- فاسد بودن، زمینه ی به فساد کشاندن دیگران می شود. «يَسْتَسْخِرُونَ»

۵- گاهی دشمن به جای قبول حق و منطق، مسخره می کند. «يَسْتَسْخِرُونَ»

۶- گاهی دشمن در تبلیغات خود سعی می کند با اصرار و اطمینان سخن بگوید.

«إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

۷- مخالفان به اثرگزاری خارق العاده قرآن اقرار دارند. (مشرکان قرآن را سحر می دانستند و سحر به کار خارق العاده گفته می شود).

۸- تمسخر و به بازی گرفتن مقدّسات، مقدّمه کفر و انکار حقایق است.

يَسْتَسْخِرُونَ وَقَالُوا ... سِحْرٌ مُّبِينٌ

أَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾

(می گویند: آیا چون مردیم و خاک و استخوان (پوسیده) شدیم آیا (دوباره) برانگیخته خواهیم شد؟!)

أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾

و آیا پدران گذشته ی ما نیز (زنده خواهند شد)؟ بگو: آری (همه زنده می شوید) در حالی که خوار و کوچک خواهید بود.

فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٩﴾

همانا قیامت با یک صیحه است، پس آن گاه آنان (صحنه قیامت را) خواهند دید.

نکته ها:

«داخر» به معنای ذلت و حقارت و «زَجْرَةٌ» به معنای صیحه و بانگ بزرگ است.

بیمار دلان در گسترش شبهات تلاش می کنند. با این که یک سؤال کافی بود، سه سؤال پی در پی طرح کردند. «أَ إِذَا - أَ إِنَّا - أَوْ أَبَاؤُنَا»

پیام ها:

۱- منکران معاد منطق و استدلال صحیحی ندارند و به جای استدلال فقط استبعاد می کنند. أَ إِذَا ...

۲- مشرکان، زنده شدن نیاکان را بعیدتر از زنده شدن خود می پنداشتند. اِنَّا ... اُوَّابًا وُنَا

۳- سؤالات و شبهات گرچه با لجاجت و سوء نیت همراه باشد ولی باید با صراحت جواب داده شود. «قُلْ نَعَمْ»

۴- خاک شدن انسان، مانعی برای زنده شدن دوباره ی او نیست. «قُلْ نَعَمْ»

۵- انکار لجوجانه معاد سبب خواری در قیامت است. «وَ اَنْتُمْ دَاخِرُونَ»

۶- پیدایش قیامت با صوت و صیحه است. «فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ»

۷- پیدایش قیامت دفعی است نه تدریجی. «زَجْرَةٌ وَاِحِدَةٌ»

۸- ایجاد قیامت برای خداوند آسان است. «فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاِحِدَةٌ»

۹- مشرکان، در قیامت بُهت زده به حال زار خود نظاره گرند. «فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ»

وَ قَالُوا يَا وَيْلَنَا هَذَا يَوْمُ الدِّينِ «۲۰» هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكذِّبُونَ «۲۱»

و گویند: وای بر ما این روز جزاست. (به آنها گفته می شود): این همان روز جدایی (حق از باطل) است که دائماً آن را تکذیب می کردید.

أَحْشَرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَ مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ «۲۲»

(خداوند به فرشتگان دستور می دهد: ستمکاران و هم ردیفان آنان و آن چه را به جای خداوند می پرستیدند (در یک جا) گرد آورید.

مَنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ «۲۳» وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ «۲۴»

پس همه را به راه دوزخ راهنمایی کنید. آنان را متوقف کنید، زیرا که آنان مورد سؤال و بازخواست هستند.

«ازواج» هم می تواند به معنای همفکران باشد و هم به معنای همسران مشرک باشد.

در روایات شیعه و سنی آمده که از مصادیق سؤال در آیه ی «وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» سؤال از ولایت و رهبری علی بن ابی طالب علیهما السلام است. (۱)

در روایات آمده است که در قیامت از چند چیز سؤال می شود: رهبری امام معصوم علیهم السلام عمر و جوانی، درآمد و خرج و مصرف و رسیدگی به فقرا و بدعت ها. (۲)

پیام ها:

۱- انکار معاد سبب حسرت کفار خواهد بود. «يَا وَيْلَنَا»

۲- قیامت، روز حسرت و اقرار منکران است. «يَا وَيْلَنَا... ولی این حسرت ها سودی ندارد و فرمان هدایت به دوزخ صادر خواهد شد. «فَاهْدُوهُمْ»

۳- در قیامت علاوه بر دوزخ، تحقیر و انتقاد و شکنجه ی روحی نیز هست. «هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ» (در همین قسمت نیز می خوانیم: «فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ» با اینکه واژه هدایت برای راهنمایی به کار خیر است ولی به عنوان مسخره و تحقیر برای دوزخ بکار می رود).

۴- کفار به کیفر می نگرند، «يَوْمُ الدِّينِ» ولی خداوند به داوری می نگرد. «هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ»

۵- بدتر از تکذیب حق، تداوم تکذیب است. «كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ»

۶- تکذیب معاد، ظلم به خویشان است. تُكَذِّبُونَ... الَّذِينَ ظَلَمُوا... همان گونه که شرک ظلم بزرگ است. (آری، بزرگ ترین مشخصه دوزخیان ظلم است)

۷- فرشتگان، دست اندر کار جمع آوری و روانه کردن مشرکان به دوزخند. به فرشتگان خطاب می شود: «احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۸- هر کس با همفکر و محبوب خویش محشور و همراه می شود. «ظَلَمُوا وَ»

ص: ۲۲

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). کافی، ج ۲، ص ۱۳۴؛ وسائل، ج ۴، ص ۱۲۴.

أَزْوَاجُهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ»

۹- معبودهای باطل نه تنها گره گشا نیستند بلکه خود نیز گرفتارند. «وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ»

۱۰- برای بدبختی انسان همین بس که با بت های بی جان محشور شود. أَحْشُرُوا ...

وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ

۱۱- کسی که هدایت الهی را در دنیا نپذیرد، در قیامت به دوزخ هدایت می شود.

فَأَهْدُوهُمْ»

۱۲- پایان شرک و کفر دوزخ است. «فَأَهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ»

۱۳- با این که پایان راه و سرنوشت منکران معاد، دوزخ است. «فَأَهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ» لیکن از نعمت ها و تکالیف نیز بازپرسی می شوند. «مَسْئُولُونَ»

مَا لَكُمْ لَا تَنصَرُونَ» (۲۵) بَلْ هُمْ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ» (۲۶)

(به آنان گفته می شود:) چه شد که امروز یکدیگر را یاری نمی کنید؟ (آری، نمی توانید یکدیگر را یاری کنید،) بلکه آنان امروز کاملاً تسلیم (قدرت خداوند) هستند.

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ» (۲۷)

و بعضی از آنان به بعضی دیگر روی کرده و از یکدیگر می پرسند.

قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ» (۲۸) قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۲۹)

(پیروان به رهبران) گویند: بی شک شما بودید که از روی قهر و غلبه (برای گرایش ما به کفر و شرک) به سراغ ما می آمدید. (گروه دیگر در پاسخ) گویند: (این چنین نیست) بلکه شما خود اهل ایمان نبودید.

«مُسْتَسْلِمُونَ» از باب استفعال یا برای مبالغه در تسلیم و به معنای تسلیم کامل است، یا به این معناست که مشرکان به جای حمایت، یکدیگر را تسلیم قهر الهی می کنند.

«یمین» یا از «یمن» به معنای خیر و برکت است، یعنی شما از در خیرخواهی به سراغ ما آمدید و ما را منحرف کردید و یا کنایه از قدرت و قهر است، زیرا دست راست رمز قدرت است.

در آیات متعددی از قرآن، گفتگوی دوزخیان با یکدیگر و دوزخیان با شیطان و با مؤمنان و با فرشتگان و با خداوند که در آن ها انواع استمدادها برای رهایی مطرح شده، آمده است ولی در همه ی موارد پاسخ منفی می شنوند و در برخی موارد تقصیر را به گردن یکدیگر می اندازند و می گویند: اگر شما نبودید ما ایمان داشتیم «لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» ولی پاسخ می شنوند که چنین نیست، بلکه شما خود ایمان آورنده نبودید. «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱- در قیامت، مجرمان نمی توانند هیچ یاری و کمکی به یکدیگر بکنند. «مَا لَكُمْ لَا تَنصُرُونَ»

۲- گردنکشان، در قیامت تسلیم خواهند شد. «بَلْ هُمْ الیَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ»

۳- مجرمین در قیامت خود را تبرئه و گناه خود را به گردن دیگران می اندازند.

«تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ»

۴- استفاده از قدرت (۱) یا تظاهر به خیرخواهی (۲) از شیوه های پیشوایان کفر و شرک برای اغفال دیگران است. «تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ»

۵- در روز قیامت، هیچ کس حاضر نیست جرم دیگران را به عهده گیرد. «لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ»

۱- ۱. اگر کلمه «یمین» رای نشانه دست راست و قدرت بگیریم.

۲- ۲. اگر کلمه «یمین» رای از «یمن» به معنای خیر و برکات بدانیم.

وَ مَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَٰغِيْنَ ﴿٣٠﴾

و ما را بر شما سلطه و غلبه ای نبود بلکه شما خود گروهی سرکش بودید.

فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذٰئِقُونَ ﴿٣١﴾

پس وعده (عذاب) پروردگارمان بر ما محقق شد و بدون شک ما چشندگان عذابیم.

فَأَعْوَبْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غٰوِيْنَ ﴿٣٢﴾ فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾

پس ما شما را گمراه کردیم (اما نه با قهر) زیرا که ما خود نیز منحرف بودیم. پس آنان در آن روز، در عذاب الهی مشترکند.

پیام ها:

۱- پیشوایان کفر، هم به گمراهی خود اعتراف می کنند و هم مسئولیت اغفال و گمراه کردن پیروان خود را می پذیرند. «فَأَعْوَبْنَاكُمْ» ولی مسئولیت قهر و غلبه و سلطه را نمی پذیرند. «مَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ»

۲- زمینه و عامل انحراف، از درون منحرفان است نه بر اثر فشار بیرون. «كُنْتُمْ قَوْمًا طَٰغِيْنَ»

۳- بالاخره پیشوایان شرک در روز قیامت به توحید و ربوبیت الهی اعتراف می کنند. «قَوْلُ رَبِّنَا»

۴- در دنیا وعده و وعید خداوند به گوش سران شرک رسیده است و از روی تعمد منکر شده اند. «قَوْلُ رَبِّنَا»

۵- انسان موجودی آزاد از جبر اجتماعی و فرهنگی است. «بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَٰغِيْنَ»

۶- گمراه بودن، زمینه ی گمراه کردن است. «فَأَعْوَبْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غٰوِيْنَ»

۷- خداوند در عذاب پیشوایان و پیروان کفر عادل است. «فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ»

۸- مردم عادی هم در پدید آمدن نظام و یا افراد فاسد و هم در رشد و تقویت و

بقای ظلم آنان مؤثرند. زیرا اگر سهم یا اثری نداشته باشند در عذاب شریک نمی بودند. «فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ»

إِنَّا كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾

همانا ما با مجرمان این گونه رفتار می کنیم.

إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾

آنان که هر گاه برایشان «لا اله الا الله» گفته می شد، تکبر می ورزیدند.

وَيَقُولُونَ إِنَّا لَنَارِكُوا آلِهَتَنَا لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾

و می گفتند: آیا ما به خاطر شاعری دیوانه خدایانمان را رها کنیم؟ (هرگز چنین نیست) بلکه او حق آورده و انبیا (پیشین) را تصدیق نموده است.

إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ ﴿٣٨﴾

شما (نیز به خاطر این روحیه ی استکباری و تهمت ها و لجاجت ها) عذاب دردناک الهی را خواهید چشید.

پیام ها:

۱- سنت عدل الهی نسبت به مجازات مجرمان یکسان است. «إِنَّا كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ»

۲- ریشه ی عذاب، جرم انسان هاست. «نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ»

۳- نشانه ی مجرم، داشتن روحیه ی استکباری در برابر توحید است. «يَسْتَكْبِرُونَ»

۴- پیامبران، مردم را به سوی خدا می خواندند نه خود. «قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»

۵- تهمت و تحقیر دیگران و تعصب بر عقاید خرافی، نشانه استکبار است.

يَسْتَكْبِرُونَ وَيَقُولُونَ ... لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ

۶- تکبر، فکر انسان را واژگون می کند. (عاقل ترین مردم را دیوانه و بت های سنگی را خدا می پندارد). «آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ»

۷- تهمت ها را باید پاسخ داد. «بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ»

۸- سخنان پیامبر اسلام و شعار لا اله الا الله جاذبه شدیدی در فطرت ها ایجاد می کرد. (تهمت شاعر به خاطر جذابیت سخنان حضرت بود). «لِشَاعِرٍ»

۹- مشرکان معبودهای متعددی داشتند. «آلِهَتِنَا»

۱۰- تعالیم همه انبیا یکی است و تمام انبیا به توحید و حق دعوت می کردند و پیامبر اسلام نیز آنان را تصدیق می کرد. «وَ صَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ»

۱۱- هم خود اهل حق باشید و هم حقانیت دیگران را تصدیق کنید. «جَاءَ بِالْحَقِّ وَ صَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ»

۱۲- کیفر کسانی که از روی آگاهی، قرآن را شعر و پیامبر را مجنون می خواندند، عذاب دردناک است. «الْعَذَابِ الْأَلِيمِ»

وَ مَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ ﴿٤٠﴾

و جز آن چه انجام داده اید، کیفر نمی بینید. مگر بندگان خالص شده ی خدا (که از کیفر بر کنارند).

أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّغْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهِ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾

آنانند که برایشان رزق معلوم است. انواع میوه ها و آنان مورد احترامند.

فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾

در باغ های پر نعمت (بهشت). بر تخت هایی در برابر یکدیگر (تکیه زده اند).

«مخلص» به افرادی گفته می شود که از انواع شرک و ریا و نفاق دوری می کنند و خود را بنده ی خدا قرار می دهند، اما «مخلص» به افرادی گفته می شود که به خاطر کمالاتی که دارند خداوند آنان را خالص کرده و برمی گزیند.

پیام ها:

۱- کیفرهای الهی عادلانه است. «وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» (آری عذاب دردناک قیامت تجسم همان رفتار شرک آلود و استکباری در دنیاست).

۲- در کنار تهدید، بشارت لازم است. «إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

۳- آنچه سبب برگزیدگی انسان نزد خداوند می شود، بندگی است. «إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

۴- پاداش متناسب و برابر برای خلافکاران است، اما پاداش بندگان برگزیده خدا فراتر از عملکردشان است. «وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ إِلَّا اللَّهُ»

۵- در بهشت، کامیابی مادی و معنوی در کنار هم قرار دارند. «فَوَاكِهُ ... مُكْرَمُونَ»

۶- دیدار اولیای خداوند، یکی از لذت های معنوی بهشت است. «سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ»

۷- در تقابل های دنیوی گاهی خصومت است، ولی در تقابل های اخروی بزم خوش و لذت است. «عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ»

۸- کامیابی بهشتیان همه جانبه است:

الف) برگزیدگی خدا «مخلصین» (برگزیدگان خدا از مقامی بس والا برخوردارند. «أُولَئِكَ» برای اشاره به دور و نشانه مقام والای آنان است).

ب) رزق «مَعْلُومٌ» که به فرموده امام باقر علیه السلام خدمت گزاران بهشتی آن را می دانند و آن را برای اولیای خدا قبل از آنکه درخواست کنند می آورند. (۱)

ج) مادی و معنوی بودن رزق. «فَوَاكِهُ وَهُمْ مُكْرَمُونَ»

د) جایگاهی نیکو. «جَنَّاتِ النَّعِيمِ»

ه) حضور در جمع دوستان بهشتی همراه با انس و محبت و بزم خوش.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿٤٥﴾ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ ﴿٤٦﴾

و از نهر جاری (جامی از شراب) بر آنان می گردانند شرابی سفید رنگ و لذت بخش برای نوشندگان.

لَا فِيهَا عُوقُولٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴿٤٧﴾

(شرابی که) نه مایه ی فساد عقل است و نه آنان از نوشیدن آن مست می شوند.

وَ عِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ ﴿٤٨﴾ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾

و نزدشان همسرانی است درشت چشم که چشم از غیر فرو بندند. گویی (از شدت سفیدی) تخم مرغانی هستند پوشیده و پنهان.

نکته ها:

«قدح» ظرف خالی است که هرگاه پر شود به آن «کأس» گویند و گاهی کلمه كأس گفته می شود ولی مراد شراب است نه ظرف آن.

کلمه «مَعِينٍ» به آب زاللی گفته می شود که جاری باشد.

«عُوقُولٌ» به معنای فساد پنهانی است. «يُنْزَفُونَ» به معنای محو شدن تدریجی عقل است.

«طرف» به معنای پلک چشم است و «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ» کنایه از آن است که همسران بهشتی نسبت به دیگران چشم خود را فرو می نشانند و یا با چشم نیمه باز که جاذبه خاصی دارد نگاه می کنند و شاید مراد آن باشد که زنان بهشتی به قدری زیبا هستند که چشم شوهر را تنها در اختیار خود می گیرند، یعنی در اثر زیبایی، شوهرانشان تنها به آنان چشم دوخته اند.

کلمه «عِينٌ» جمع «عیناء» به معنای چشمان درشت و زیبا و مشکی است.

کلمه «بَيْضٌ» جمع «بیضه» به معنای تخم شتر مرغ است که رنگ آن سفید و درخشانده و

کمی متمایل به زردی است که حیوان آن را زیر پر خود می پوشاند تا غبار آلود نشود. عرب، زنان زیبا را به آن تشبیه می کند.

(۱)

پیام ها:

۱- لذت های جسمی مربوط به شکم و شهوت، در قیامت نیز خواهد بود. «فَوَاكِهُ ، بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ، قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

۲- کامیابی در بهشت محدود به جهت خاصی نیست، بلکه نعمت ها از هر سو گرد بهشتیان چرخانده می شود. «يُطَافُ»

۳- رنگ سفید از رنگ های بهشتی است که نشانه ی روشنی، زیبایی، بهداشت و رنگی دلنواز است. «بَيْضَاءَ ، بَيْضُ»

۴- لذت های بهشتی، بدون عوارض پنهانی و آشکار است. شراب بهشتی لذیذ است، اما مستی و دیگر عوارض شراب دنیوی را ندارد. «لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لَا فِيهَا عَمَلٌ ...»

۵- چشم از غیر دوختن، از ویژگی های زنان بهشتی است. «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

۶- زنان بهشتی، هم زیبا و دلربا هستند، هم پاک و عقیف و پوشیده. «عَيْنٌ ، بَيْضٌ مَكْنُونٌ»

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ «۵۰» قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ «۵۱» يَقُولُ أَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ «۵۲»

پس بعضی از آنان بر بعضی روی کرده و از یکدیگر سؤال می کنند. یکی از آنان گوید: مرا در دنیا همنشینی بود. که پیوسته می گفت: آیا تو از باورداران گان (قیامت) هستی؟

ص: ۳۰

أَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَ إِنَّا لَمَدِينُونَ ﴿٥٣﴾

آیا هرگاه مردیم و خاک و استخوان شدیم (دوباره زنده شده و) جزا داده خواهیم شد؟

نکته ها:

یکی از نام های قیامت، «يَوْمِ الدِّينِ» است و «لَمَدِينُونَ» از دین به معنای جزاست.

پیام ها:

۱- در بهشت خاطرات دنیا فراموش نمی شود. «كَانَ لِي قَرِينٌ»

۲- در بزم های بهشتی که بر تخت ها و رویاروی یکدیگر قرار گرفته اند به پرسش و گفتگو از هم نشینان دنیوی می پردازند. «كَانَ لِي قَرِينٌ»

۳- همنشینی در دنیا با کفار، با حفظ معتقدات دینی جایز است. «كَانَ لِي قَرِينٌ»

۴- نقل انکارها و سرزنش های مخالفان، جزء گفتگوهای بهشتیان است. فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ... يَقُولُ أَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ

۵- کفار هیچ گونه دلیلی بر نبود معاد ندارند، آنچه دارند استبعاد و تعجب است.

أَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ...

قَالَ هَلْ أُنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٥٥﴾

گوید: آیا شما (بهشتیان) می توانید (بر حال او) اطلاع یابید؟ پس از حال او اطلاع می یابد، پس او را در میان دوزخ می بیند.

قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدَتْ لَتُرْدِينَ ﴿٥٦﴾ وَ لَوْ لَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾

(فرد بهشتی به دوزخی) گوید: به خدا سوگند نزدیک بود که مرا به نابودی کشانی.

و اگر نعمت (و لطف) پروردگارم نبود، قطعاً از احضار شدگان (در دوزخ) بودم.

کلمه ی «تردین» از «ارداء» به معنای سقوط از بلندی است که با نابودی همراه باشد.

پیام ها:

۱- بهشتیان از حال دوزخیان اطلاع می گیرند. «فَاطَّلَعِ»

۲- منکران قیامت در وسط دوزخند. «سَوَاءِ الْجَحِيمِ»

۳- بهشتیان می توانند با دوستان دوزخی خود گفتگو کنند. قَالَ ...

۴- مواظب خطر دوستان ناباب باشیم. «كِدَّتْ لَتُرْدِينَ»

۵- افراد فاسد برای فاسد کردن دیگران تلاش ها می کنند. «كِدَّتْ لَتُرْدِينَ»

۶- اگر یک لحظه لطف خدا قطع شود، سقوط انسان حتمی است. لَوْ لَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ ...

۷- بعضی از بندگان مخلص، ممکن است تالاب پرتگاه بروند، اما لطف خداوند آنان را نجات می دهد. «لَوْ لَا نِعْمَةُ رَبِّي»

۸- تأثیر نپذیرفتن از دوستان فاسد، یک نعمت الهی است. «لَوْ لَا نِعْمَةُ رَبِّي»

۹- اهل بهشت خود را مستحق نمی دانند بلکه بهشتی شدن خود را مدیون لطف و نعمت الهی می دانند. «لَوْ لَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُخْضَرِّينَ»

أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ ﴿٥٨﴾ إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَىٰ وَ مَا نَحْنُ بِمُعَدِّينَ ﴿٥٩﴾

(سپس از روی سرزنش به آن منکر جهنمی یا از شدت شادی به یاران بهشتی خود گوید): آیا ما دیگر نمی میریم؟ مگر همان مرگ اولی (دنیا که گذشت) و ما دیگر عذابی نخواهیم شد؟

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

قطعاً این (نعمت های ابدی) دستگاری بزرگی است (که نصیب ما شده).

باید اهل عمل برای چنین جایگاهی کار کنند.

۱- اهل بهشت چنان شادند که گویا نعمت های بهشت را باور نمی کنند و از جاودانگی نعمت ها تعجب می کنند. «أَفَمَا نَحْنُ بِمَمِّيَّينَ»

۲- در بهشت مرگ و نیستی راه ندارد. «إِلَّا مَوْتَنَا الْأُولَى» بر خلاف جهنم، که مجرمان در اثر عذاب می میرند و دوباره زنده می شوند.

۳- مؤمنان گنهکار، ابتدا به جهنم می روند و سپس به بهشت. زیرا عذاب پس از بهشت معنا ندارد. «وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ»

۴- سالم ماندن انسان در محیطهای فاسد، کاری ممکن ولی مشکل است. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

۵- نجات از دوستان بد در دنیا و عذاب دوزخ در آخرت، رستگاری بزرگ است.

«لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

۶- الگوهای صحیح را به مردم معرفی کنیم. «لِمِثْلِ هَذَا»

۷- عمل برای رسیدن به نعمت های بهشتی، منافاتی با اخلاص ندارد. «لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ»

۸- کارهای انسان در دنیا باید برای رسیدن به هدفی عالی و رستگاری بزرگ باشد و گرنه حسرت و خسارت است. «لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ»

۹- ایمان به تنهایی کافی نیست، عمل لازم است. «فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ»

«أَذَلِكَ خَيْرٌ نَزْلًا أَمْ شَجَرَةُ الزُّقُومِ» (۶۲) «إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ» (۶۳) «إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ» (۶۴)

آیا آن (نعمت های بهشتی) برای پذیرایی بهتر است یا درخت زقوم؟ همانا ما درخت زقوم را وسیله ی شکنجه و درد و رنج ستمگران (کافران) قرار داده ایم. همانا این درخت از عمق دوزخ می روید.

«نزل» به پذیرایی از مهمان، هنگام نزول و ورود گفته می شود.

«زقوم» گیاه زهرداری است که در بادیه ها می روید و اگر برگش کنده شود از جای آن شیره ای بیرون می آید که به هر جای بدن برسد ورم می کند. در سوره ی دخان آیه ی ۴۳ می فرماید: «إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامٌ الْأَثِيمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلِي الْحَمِيمِ» زقوم، خوراک گناهکاران است که مثل فلز گداخته در درون آنان جوشان است، همچون جوشیدن آب داغ.

پیام ها:

۱- نمونه های لطف یا قهر الهی را با یکدیگر مقایسه کنیم تا بهتر عمل کنیم.

فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ، أَدْلِكَ خَيْرٌ ... أَمْ شَجَرَةُ الزُّقُومِ

۲- انسان فطرتاً طالب خیر و دنبال بهترین هاست. دَلِكْ خَيْرٌ ... أَمْ

۳- اهل بهشت مهمان خدا هستند. «نُزُلًا»

۴- ستمگرانی که در دنیا دل ها را می سوزانند، در قیامت با طعامی سوزان پذیرایی خواهند شد. «فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ»

۵- با اراده ی الهی، در قعر آتش درخت می روید. «شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ»

طَلَعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ «۶۵» فَإِنَّهُمْ لَا يَكُلُونَ مِنْهَا فَمَا لَوْ أَنَّ مِنْهَا الْبُطُونَ «۶۶»

خوشه ها و شکوفه ی آن مانند سرهای شیاطین است. پس دوزخیان از آن می خورند و شکم ها را از آن پر می کنند.

ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ «۶۷» ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ «۶۸»

سپس بر روی آن (غذا) مخلوطی از آب جوشان و سوزنده برای آنان خواهد بود. پس باز گشت آنان به سوی دوزخ است.

کلمه ی «طلع» به معنای شکوفه ی خرماست، گویی هنگام طلوع میوه است. کلمه ی «شوب» به معنای مخلوط و آمیخته است. به نوشیدنی بعد از غذا از آن جهت که در معده با غذا مخلوط می شود، شوب می گویند.

چون «شیطان» در فرهنگ مسلمانان به موجودی زشت و بد ذات و خبیث گفته می شود، در این آیه می فرماید: شکوفه های درخت زقوم که باید زیبا و دلربا باشد، گویا سرهای شیطان است، همان گونه که در فرهنگ مردم فرشته مظهر خوبی و کرامت است تا آن جا که زنان مصر در ستایش یوسف گفتند: «إِنَّ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ» (۱)

پیام ها:

۱- دوزخیان نیز همچون بهشتیان، خوردنی و آشامیدنی دارند، اما نه تنها لذیذ و دلپسند نیست بلکه بد شکل و بد مزه و آزار دهنده است. كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ ... لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ

۲- برای دوری از غذاهای دوزخی نه راه فراری است و نه راه طفره. لَأَكُلُونَ ...

فَمَا لُونُ

۳- دوزخیان به قدری گرسنه هستند که از بدترین غذا شکم خود را پر می کنند.

فَمَا لُونُ مِنْهَا الْبُطُونَ

۴- عذاب های قیامت مقطعی نیست، بلکه دوزخ قرارگاه ابدی است. «ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ» (شاید دوزخیان را برای خوراندن و نوشاندن زقوم و حمیم به جایی می برند و دوباره آنها را به محلّ اول برمی گردانند.)

ص: ۳۵

إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾

آنان پدران خویش را گمراه یافتند. اما با این حال، در پی آنان شتابان می‌دوند.

وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأُولِينَ ﴿٧١﴾ وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنذِرِينَ ﴿٧٢﴾

بی‌گمان قبل از آنان، اکثر پیشینیان (نیز) گمراه شدند. و قطعاً ما در میانشان بیم‌دهندگان فرستادیم.

فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذِرِينَ ﴿٧٣﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

پس (اینک) بنگر که سرانجام هشدار داده شدگان چگونه بود. (که همه آنان هلاک شدند) به استثنای بندگان خالص شده خدا.

نکته ها:

«يُهْرَعُونَ» به معنای بردن با شتاب است. در این آیه خداوند از کسانی که بی تأمل و با سرعت به سراغ افکار نیاکان می‌روند، انتقاد کرده است.

یکی از ویژگی‌های دوزخیان، تقلید کورکورانه از پدران و اجداد است؛ در حالی که تقلید در اعتقادات جایز نیست و عقائد انسان باید بر استدلال و عقل پایه‌ریزی شود.

پیام ها:

۱- تقلید کورکورانه و پیروی از نیاکان در افکار و رفتار نادرست، تحت هر عنوان که باشد، پذیرفتنی نیست. أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ... عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ

۲- بدترین نوع تقلید آن است که با علم و آگاهی از انحراف، از منحرفان تقلید کنیم. «أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ»

۳- عقائد باطل نیاکان بر نسل آینده اثرگذار است. «أَبَاءَهُمْ ضَالِّينَ»

۴- خودباختگی در برابر آداب و رسوم باطل نیاکان، ممنوع است. («يُهْرَعُونَ» به معنای کشانده شدن قهری و بدون اختیار است.)

۵- میراث فرهنگی نیاکان، همه جا و همیشه قابل ستایش نیست. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ»

۶- در فضای انحراف، مهم ترین وظیفه هشدار است. خداوند در میان امت های گمراه، هشدار دهندگانی فرستاده است. ضَلَّ قَبْلَهُمْ ... أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنذِرِينَ

۷- خداوند اتمام حجت می کند. «أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنذِرِينَ»

۸- اکثریت فاسد جامعه، دلیل بر رها کردن افراد مستعد هدایت نیست. ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ ... أَرْسَلْنَا فِيهِمْ

۹- تاریخی را مطالعه کنیم که مایه ی رشد و عبرت باشد. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ» ما مأمور به تأمل و اندیشه در سرنوشت کافران لجوج و متعصب هستیم.

۱۰- با وجود اکثریت فاسد، می توان بنده خدا بود و در جامعه ی فاسد هضم نشد.

إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ

۱۱- عبادت خدا سبب دریافت الطاف ویژه است. «عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

۱۲- اخلاص در عبادت، مایه ی نجات از بدعاقبتی است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

۱۳- تنها بندگان خالص الهی هشدارهای انبیا را جدی می گیرند. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَ نَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾

و همانا نوح، ما را (به فریاد رسی) ندا داد، (و ندای او را اجابت کردیم) پس چه خوب پاسخ دهنده ای هستیم. و او و کسانش را از اندوه بزرگ رهانیدیم.

وَ جَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾

و (تنها) نسل او را باقی گذاشتیم. و در میان آیندگان برای او (مدح و ثنا) به جا گذاشتیم. در میان جهانیان بر نوح سلام باد.

إِنَّا كَذَلِكْ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخِرِينَ ﴿٨٢﴾

همانا ما نیکوکاران را این گونه پاداش می دهیم. به راستی که او از بندگان مؤمن ما بود. سپس دیگران را غرق کردیم.

نکته ها:

در قرآن، بارها درباره ی حضرت نوح که الگو و اسوه ی مقاومت است و تاریخ آن حضرت برای پیامبر اسلام سبب دلگرمی و آرامش بوده، سخن به میان آمده است. این پیامبر الهی ویژگی هایی داشت از جمله:

الف) اولین پیامبر اولوالعزم است که به عنوان شیخ الانبیا نامیده شده است.

ب) تنها پیامبری است که مدت رسالتش در قرآن مطرح شده است.

ج) سلام خداوند به نوح ویژگی خاصی دارد و عبارت «فِي الْعَالَمِينَ» به آن اضافه شده است.

د) پیامبری است که حتی فرزند و همسرش با او مخالف بودند و به او ایمان نیاوردند.

کلمه ی «آخر» در زبان عربی به معنای پایان و «آخرین» به معنای آیندگان است. امّا «آخر» به معنای دیگر و «آخرین» به معنای دیگران است.

فرق میان تاریخی که قرآن بیان می کند با سایر کتب تاریخ آن است که قرآن بعد از نقل یک ماجرای واقعی، سنت های الهی در مورد آن را بیان می نماید. «كَذَلِكْ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

شاید مراد از ندای حضرت نوح در این آیه، همان آیه ۲۶ سوره ی مؤمنون باشد که گفت:

«رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَدُّتُنِي خدایا در برابر تکذیب آنان مرا یاری کن.

خداوند، «فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ» است، یعنی آنچه را به صلاح بنده باشد اجابت می کند، نه آنچه را بنده معین کرده است. لذا گاهی خواسته ای داری و خداوند چیز دیگری جایگزین آن می کند.

گاهی خواسته ات را با تأخیر اجابت می کند و گاهی اصلاً خواسته ات را نمی دهد، چنانکه نوح، نجات فرزندش را خواست ولی اجابت نشد.

مقصود از بلا و اندوه بزرگ «الْكَرْبِ الْعَظِيمِ» یا طوفان و غرق است و یا آزار مردم. آری،

رسالت و تبلیغ دینی مشکلات و اندوه هایی در پی دارد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از بقا در آیه «جَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمْ الْبَاقِينَ» بقای دین و کتاب و نبوت در عقب و نسل نوح است. (۱)

پیام ها:

۱- مردان خدا به بن بست نمی رسند و هنگامی که کار بر آنان سخت شود با دعا و استمداد از قدرت غنی خداوند مشکل خود را حل می کنند. «نَادَانَا نُوحٌ»

۲- با این که خداوند از درون همه آگاه است اما برای گفتن و خواستن و دعا کردن آثار خاصی است. «نَادَانَا» (آری ندا و دعا و اظهار حاجت به درگاه خداوند اجابت الهی را در پی دارد).

۳- اگر کسی از سر اخلاص خدا را بخواند، دعایش مستجاب خواهد شد.

نَادَانَا ... فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ

۴- استجاب دعا، همراه با حکمت و رحمت و بدون منت است. «فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ»

۵- نوح هلاکت کفار و سلامت سفر با کشتی را برای خود و یارانش از خداوند درخواست کرد، لکن خدا نام نیک، بقای نسل و سلام ابدی خود را نثار او کرد و شاید این معنای «فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ» باشد یعنی بیش از آنچه تو خواستی دادیم.

۶- خداوند نوح را در آب حفظ کرد و ابراهیم را در آتش. «نَجَّيْنَاهُ» (آب و آتش در برابر اراده ی خدا چیزی نیستند).

۷- نسبت و قومیت همه جا سبب اهل بودن نیست. (این آیه می فرماید: ما اهل نوح را نجات دادیم در حالی که می دانیم خداوند فرزندش را غرق کرد).

بنابراین مراد از اهل، همفکران و پیروان او هستند نه تنها بستگانش. «أَهْلُهُ»

۸- انقراض یا بقای هر نسلی به دست خداست. «جَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمْ الْبَاقِينَ»

۹- نسل بشر امروز، از حضرت نوح و همراهان او هستند. «هُمُ الْبَاقِينَ»

ص: ۳۹

۱۰- اولیای خدا زنده اند و سلام ها را دریافت می کنند. «سَلَامٌ عَلٰی نُوحٍ فِي الْعَالَمِيْنَ»

۱۱- عامل بقای نام نیک در میان مردم و سلام از سوی خداوند، نیکو کاری است.

«نَجْرِي الْمُحْسِنِيْنَ»

۱۲- پاداش الهی در مورد نیکوکاران، یک جریان و سنت است نه یک حادثه و جرقه. «كَذٰلِكَ نَجْرِيْ»

۱۳- خداوند پاداش نیکوکاران را در دنیا نیز می دهد. «اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْرِي الْمُحْسِنِيْنَ»

۱۴- سلام به انبیا و اولیای در گذشته، کار خدایی است. «سَلَامٌ عَلٰی نُوحٍ فِي الْعَالَمِيْنَ»

۱۵- نیکوکارانی به درجات الهی می رسند که کارشان برخاسته از ایمان باشد نه برای نام و شهرت. «نَجْرِي الْمُحْسِنِيْنَ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِيْنَ»

۱۶- اگر احسان و نیکوکاری با ایمان و عبودیت همراه باشد، نزد خداوند ارزش بیشتری دارد. «اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْرِي الْمُحْسِنِيْنَ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِيْنَ»

۱۷- هنگام نزول عذاب در دنیا، تنها مؤمنان نجات می یابند و دیگران کیفر می شوند، چه کافر باشد و چه بی تفاوت. آیه می فرماید: «اَغْرَقْنَا الْاٰخِرِيْنَ» و نمی فرماید: «اغرقتنا الکافرین»

وَ اِنَّ مِنْ شِيْعَتِهٖ لِاِبْرٰهِيْمَ ﴿۸۳﴾ اِذْ جَاءَ رَبُّهٗ بِقَلْبٍ سَلِيْمٍ ﴿۸۴﴾

و بی گمان، ابراهیم از پیروان نوح بود. آن گاه که با دلی سلیم و سالم (از هر عیب) به پیشگاه پروردگارش آمد.

اِذْ قَالَ لِاَبِيْهِ وَ قَوْمِهٖ مَاذَا تَعْبُدُوْنَ ﴿۸۵﴾ اَفَاِفْكَآ اِلٰهَةٌ دُوْنَ اللّٰهِ تُرِيْدُوْنَ ﴿۸۶﴾ فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴿۸۷﴾

آن گاه که به پدر (سرپرست) و قوم خویش گفت: این (بت ها) چیست که می پرستید؟ آیا به دروغ معبودهای دیگری غیر از خداوند می خواهید. پس گمان شما به پروردگار جهانیان چیست (که غیر او را می پرستید)؟

کلمه «شِيعَةَ» به معنای گروهی است که تابع رئیس خود باشند.

امام صادق علیه السلام فرمود: قلب سلیم قلبی است که جز به خدای تعالی به چیزی وابسته نباشد. (۱) آری، شرک یکی از بیماری های قلبی است.

حضرت ابراهیم در میان انبیا و پیغمبری ها داشت از جمله:

(الف) با این که یک نفر بود اما قرآن او را یک امت می داند. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً وَاحِدَةً» (۲)

(ب) علاوه بر نبوت، امام مردم شد. «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۳)

(ج) انبیایی مثل حضرت موسی و عیسی و محمد علیهم السلام از نسل او هستند.

(د) مراسم حج از یادگارهای اوست.

(ه) بر ملکوت و باطن آسمان ها دست یافت. «نُرِيَ إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۴)

(و) در قرآن القاب ویژه ای برای او ذکر شده است، مانند: صدیق، اوّاه، حلیم، خلیل، خنیف، قانت و دارای قلب سلیم.

پیام ها:

۱- بعد منزل نبود در سفر روحانی. (با این که فاصله حضرت ابراهیم تا حضرت نوح را تا چند هزار سال گفته اند، لیکن در قرآن ابراهیم، شیعه و پیرو نوح معرفی شده و نوح پیشتاز حرکت توحیدی است.) «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ»

۲- راه همه انبیا یکی است و انبیا برای یکدیگر الگو و مقتدا هستند و عنصر زمان و مکان در اصول و مبانی ادیان آسمانی اثر ندارد. «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ» (در جای دیگر نیز قرآن خطاب به پیامبر اسلام می فرماید: «فَبِهَدَاهُمْ أَقْتَدِهِ» (۵) به هدایت پیامبران پیشین، اقتدا کن.)

۳- بر خلاف ادعای مخالفان شیعه، کلمه شیعه اختراع یاران حضرت علی علیه السلام

ص: ۴۱

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. نحل، ۱۲۰.

۳-۳. بقره، ۱۲۴.

۴-۴. انعام، ۷۵.

نیست. «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ»

۴- بعضی از وظایف انبیا از این قرار است: الف) پیوند با پیامبران پیشین «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ» ب) تسلیم در برابر خدا «جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» ج) نجات جامعه از انواع شرک. «إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ»

۵- ابتدا درون خود را پاک کنید، سپس به پاک کردن جامعه پردازید. (لازمه موفقیت رهبران دینی، داشتن قلب سلیم است) «جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ»

۶- قلب سلیم شرط تقرّب به خدا و بار یافتن به درگاه اوست. «جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»

۷- کسی شیعه واقعی و پیرو راستین پیامبران است که از قلبی سلیم و پاک برخوردار باشد. «وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لِابْرَاهِيمَ إِذْ جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»

۸- صراحت، شهادت و عدم ملاحظات قومی و نسبی، نشانه‌ی ایمان راسخ است. ابراهیم آئین پدر را محکوم کرد. «قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ»

۹- مردان خدا در محیط فاسد هضم نمی‌شوند بلکه محیط را عوض می‌کنند.

«قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ»

۱۰- در نهی از منکر سن شرط نیست. «لِأَبِيهِ» عدد شرط نیست. «لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ»

۱۱- در نهی از منکر، از خودی‌ها شروع کنیم. «لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ»

۱۲- در نهی از منکر، از منکرات اصلی همچون شرک شروع کنیم. «مَاذَا تَعْبُدُونَ»

۱۳- سر لوحه‌ی مبارزه انبیا با شرک است. «قَالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ»

۱۴- در نهی از منکر، از وجدان خلافکار نیز اقرار بگیریم. «مَاذَا تَعْبُدُونَ»

۱۵- در نهی از منکر، احتمال تأثیر فوری و کامل شرط نیست، شاید بعداً اثر کند، شاید کم‌کم اثر کند و شاید... قال... ماذا تَعْبُدُونَ

۱۶- بت پرستی یک نوع دروغ است. «أَفْكَأَ آلِهَةً»

۱۷- نه تنها پرستش، بلکه اراده‌ی پرستش غیر خدا هم زشت است. «تَعْبُدُونَ ، تُرِيدُونَ»

۱۸- هستی در سایه ربوبیت خداوند، اداره می‌شود. «بِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

فَنظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ «۸۸» فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ «۸۹»

پس نگاه خاصی به ستارگان کرد و گفت: من بیمارم (و نمی توانم در مراسم عید شما شرکت کنم).

فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ «۹۰» فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهِتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ «۹۱» مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ «۹۲»

پس مردم از او روی گردانده برگشتند. پس پنهانی به سراغ خدایان آنان (در بت خانه) رفت و (با تمسخر) گفت: چرا غذا نمی خورید؟ شما را چه شده، چرا سخن نمی گوید؟

نکته ها:

اهل بابل، محل زندگی حضرت ابراهیم علیه السلام، هر سال جشن مخصوصی داشتند و غذاهایی را آماده می کردند که در بت خانه قرار می دادند تا متبرک شود، سپس دستجمعی به بیرون شهر می رفتند و پس از خوشگذرانی، در پایان روز برای صرف غذا به بت خانه باز می گشتند.

شب پیش از جشن، از ابراهیم نیز دعوت کردند که همراه آنان در مراسم شرکت کند، امّا حضرت ابراهیم که منتظر فرصتی برای درهم کوبیدن بت ها و ایجاد شوک بر مردم بود، مطابق آداب و رسوم و اعتقاد مردم بابل که ستارگان را در سرنوشت خود مؤثر می دانستند، نگاهی به ستارگان کرد و چنین وانمود کرد که اوضاع کواکب، نوعی بیماری را در صورت خروج او از شهر نشان می دهد. لذا مردم نیز قانع شده و از اصرار خود دست برداشتند.

روشن است که حضرت ابراهیم، خود چنین اعتقادی به نقش ستارگان نداشته و برای قانع کردن مردم از شیوه ی مورد قبول خودشان استفاده کرده است. چنانکه برای دعوت آنان به خداپرستی، ابتدا همچون آنها نشان می دهد که ستاره پرست شده است و سپس از این عقیده، تبری می جوید. (۱)

ص: ۴۳

۱- در تبلیغ، باید با هر گروهی با زبان خودشان سخن گفت. (برای گروهی که به تأثیر ستارگان عقیده دارند، باید با نگاه و دید آن ها حرف زد.) «فَنظَرَ نَظْرَهُ فِي النُّجُومِ فَقَالَ»

۲- برای دعوت مردم به راه حق و مبارزه با باطل، طرح های ابتکاری و انقلابی لازم است. (حضرت ابراهیم از رفتن به همراه مردم به خارج شهر خودداری کرد و طرح خود را که شکستن بت ها بود انجام داد.) «فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ»

۳- مؤمن باید زیرک و تیزبین باشد و از فرصت ها استفاده بکند. فَنظَرَ ... فَقَالَ

۴- انبیا از طرف خداوند یک طرح دراز مدّت دارند که در فرصت مناسب اجرا می کنند. (در آیه ۵۷ سوره ی انبیا می خوانیم: ابراهیم به مردم هشدار داد که در غیاب شما نقشه ای برای بت های شما می کشم. «تَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ» آن وعده با چنین برنامه ریزی عملی شد.)

۵- رهبران دینی جامعه، باید در برابر جریان های فکری انحرافی، به صورت فعّال عمل کنند نه انفعالی و با یک نقشه حساب شده، دشمن را در برابر عمل انجام شده قرار دهند. فَنظَرَ ... فَقَالَ ... فَرَاغَ

۶- خام کردن دشمن برای ضربه زدن به او، نیاز به شناخت آداب و رسوم و عقائد او دارد. فَنظَرَ ... فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ

۷- منطق انبیا برای نفی بت پرستی، بسیار روشن و فطری و عقلی است. «أَلَا تَأْكُلُونَ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ»

فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ «۹۳» فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ «۹۴»

پس (دور از چشم مردم) به سراغ بت ها رفت و با قدرت ضربه محکمی بر

آنها فرود آورد(و خردشان کرد). پس مردم شتابان به سوی او روی آوردند(و اعتراض کردند).

قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

(ابراهیم) گفت: آیا آن چه را خود می تراشید می پرستید؟ در حالی که خداوند شما و آن چه را انجام می دهید(و می سازید) آفریده است.

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُيُوتًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾

گفتند: برای(کیفر) او بنیانی به پا کنید(همچون کوره) پس او را در آتش بیفکنید.

فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾

پس خواستند برای(نابودی) ابراهیم به او نیرنگی زنند، ولی ما آنان را زبردست و مغلوب قرار دادیم(و نقشه ی آن ها را نقش بر آب کردیم).

نکته ها:

«راغ» به معنای رفتن به سوی چیزی دور از چشم مردم است. «يَزْفُونَ» به معنای حرکت با سرعت و شتاب است و «زفاف»، مراسم بردن عروس است همراه با نشاط و هیجان.

چون ابراهیم سوگند یاد کرده بود که برای بت ها تدبیری بیندیشد، «تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَانَكُمْ» (۱) همین که دید استدلال و موعظه اثر نکرد، به آن سوگند عمل کرد و یک تنه همه ی بت ها را شکست. «فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ»

خداوند نیز ابراهیم را به وفاداری ستود. «إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى» (۲)

پیام ها:

۱- همه ی برنامه ها نباید روشن و علنی باشد، گاهی باید دور از چشم مخالفان عملی انجام شود. «فَرَاغَ»

۲- نهی از منکر مراحلی دارد: اگر مرحله ی اول که گفتگو است اثر نکرد مرحله ی بعد اقدام عملی است. «فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ...»

ص: ۴۵

۱- ۱. انبیاء، ۵۷.

۲- ۲. نجم، ۳۷.

۳- مبارزه با باطل و اصلاح جامعه، قدرت لازم دارد. «ضَرْبًا بِالْيَمِينِ»

۴- هر هنری ارزش ندارد. (در ساخت بت ها، مجسمه سازها هنرنمایی هایی کرده بودند، اما حضرت ابراهیم آن ها را قلع و قمع کرد. آری، ابهت باطل باید شکسته شود گرچه برای آن باطل هزینه ها و هنرهایی بکار گرفته شده باشد.

ظاهر شرک و خرافات قداست ندارند). «ضَرْبًا بِالْيَمِينِ»

۵- هم منطبق لازم است، هم قدرت. ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ... أَتَعْبُدُونَ

۶- همه چیز باید فدای توحید و تفکر توحیدی شود. (امام حسین علیه السلام فدا می شود تا طاغوت بر مردم حاکم نباشد؛ تمام زحمات و حتی جان انبیا فدای توحید شد، در این جا نیز ابراهیم دست به یک عمل خطرناک زد تا بت پرستی را برچیند). فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ... قَالُوا ابْتُوا لَهُ بُنْيَانًا

۷- انتظار نداشته باشید که دشمنان سیلی خورده آرام بنشینند. بت پرستان با شتاب به سراغ ابراهیم آمدند. «فَأَقْبِلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ»

۸- حبس و دستگیری، مانع تبلیغ پیامبران نمی شود. (ابراهیم را گرفتند و پرسیدند:

چرا بت ها را شکستی؟ او شروع به تبلیغ توحید کرد:) «أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ»

۹- ساخته دست انسان سزاوار پرستش انسان نیست. «أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ»

۱۰- ساخته های دست انسان نیز در حقیقت آفریده خداست. «خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ»

۱۱- بت پرستی منطقی و استدلال صحیحی ندارد و لذا مشرکان به زور متوسل می شوند. «فَالْقُوَّةُ فِي الْجَحِيمِ»

۱۲- تعصب و تحجر به جایی می رسد که پیامبر معصومی چون ابراهیم که بیان و معجزه و علم دارد به خاطر مشتی سنگ و چوب و جماد محکوم به سوختن می شود. «فَالْقُوَّةُ فِي الْجَحِيمِ»

۱۳- اگر ما به وظیفه خود عمل کنیم، خداوند خود پاسخ نقشه های دشمن را می دهد. «فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ»

۱۴- اراده خداوند حاکم بر عوامل طبیعی است. «فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ»

وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾

و(ابراهیم) گفت: من به سوی پروردگرم رهسپارم، او مرا راهنمایی خواهد کرد.

رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾

پروردگارا! (فرزندی) از گروه صالحان به من ببخش. پس ما او را به نوجوانی بردبار مژده دادیم.

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَيَجْعَلُنِي إِِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْ الصَّابِرِينَ ﴿١٠٢﴾

پس چون نوجوان در کار و کوشش به پای او رسید، پدر گفت: ای فرزندم! همانا در خواب (چنین) می بینم که تو را ذبح می کنم پس بنگر که چه می بینی و نظرت چیست؟ فرزند گفت: ای پدر! آن چه را مأمور شده ای انجام ده که به زودی اگر خدا بخواهد مرا از صبر کنندگان خواهی یافت.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: مراد حضرت ابراهیم از رفتن به سوی خدا، توجّه به خداوند از طریق عبادت و تلاش است. (۱) آری، ارزش هر حرکت به مقصدی است که به سوی آن انجام می شود. «ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي»

در سوره ی شعراء آیه ۸۳، حضرت ابراهیم از خداوند می خواهد که خودش به صالحان ملحق شود و در این آیه فرزند صالح می خواهد.

در میان تمام انبیاء، تنها ابراهیم و اسماعیل به حلم توصیف شده اند. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ» (۲)، «بِغُلَامٍ حَلِيمٍ»

ص: ۴۷

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. توبه، ۱۱۴.

در قرآن خواب های متعددی نقل شده که تعبیر شدن آن ها در بیداری، نشانه ی استقلال روح و رابطه ی آن با امور غیبی است، از جمله:

الف) خواب حضرت یوسف که یازده ستاره با ماه و خورشید بر او سجده می کنند.

ب) خواب حاکم مصر که هفت گاو لاغر، هفت گاو فربه را می خورند.

ج) خواب زندانیان مصر که یوسف آن را برایشان تعبیر کرد.

د) خواب پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله که مسلمانان وارد مسجد الحرام می شوند.

ه) خواب حضرت ابراهیم که فرزندش را ذبح می کند.

پیام ها:

۱- مردان الهی به بن بست نمی رسند و با توکل و توجه به خداوند راه را پیدا می کنند. «ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ»

۲- ربوبیت خداوند سبب راه گشایی اوست. «رَبِّي سَيَهْدِينِ»

۳- در راه خدا گام برداریم و به الطاف او مطمئن باشیم. «سَيَهْدِينِ» (از تو حرکت از خدا برکت)

۴- اولاد صالح، هبه ی الهی و یکی از دعاها ی انبیاست. «هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ»

۵- آن چه باید در فرزند محور باشد، صالح بودن است نه امور دیگر. «هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ»

۶- فرزند صالح، بهترین یاور در مسیر حرکت خانواده به سوی خداست. «ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي ... رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ»

۷- از نشانه های فرزند خوب، کمک به پدر در کار و تلاش است. «مَعَهُ السَّعْيُ»

۸- حساب خواب انبیا از خواب های دیگران جداست، به خصوص آن جا که رؤیا تکرار شود. «أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ» (رؤیای انبیا، سیمایی از وحی است. در روایت نیز آمده است: «رؤیا الانبیاء وحی» (۱))

ص: ۴۸

۹- در خانواده گفتگوی پدر با فرزندان، عاطفی و محترمانه باشد. «يَا بَنِيَّ ، يَا أَبَتِ»

۱۰- در راه خدا، باید از همه ی دلبستگی ها حتی دلبستگی به فرزند دست کشید.

فرزندی که حدود یک قرن در انتظارش بوده و با دعا و تضرع او را از خداوند گرفته است، اکنون که رشد کرده و بازویی برای پدر پیرش شده است باید با دست خودش او را ذبح کند) «أَنِّي أَذْبَحُكَ ...»

۱۱- برای رشد و شخصیت دادن به فرزندان خود با آنان مشورت کنید و از آنان نظر بخواهید. «فَانظُرْ مَا ذَا تَرَى»

۱۲- نظرخواهی از مردم، برای دریافت میزان آمادگی آنان، حتی در کارهای روشن و مسلم مفید است. (ابراهیم در مأموریت خود شک نداشت اما باز هم مسئله را با اسماعیل طرح کرد) «فَانظُرْ مَا ذَا تَرَى»

۱۳- مؤمن، تسلیم خداست و در برابر دستورات او بهانه نمی گیرد. «يَا أَبَتِ أَفَعَلَ مَا تُؤْمَرُ» در حالی که اسماعیل می توانست به پدر بگوید:

الف) این خواب است نه بیداری.

ب) کشتن فرزند حرام است.

ج) امر، دلالت بر فوریت نمی کند، صبر کن.

د) امر ارشادی است نه مولوی، توصیه است نه واجب.

۱۴- کوچک ترها، بزرگ ترها را به انجام کارهای الهی تشویق و دلگرم نمایند. «يَا أَبَتِ أَفَعَلَ مَا تُؤْمَرُ»

۱۵- برای انجام کارها، انگیزه ها را بالا ببریم. (اسماعیل نمی گوید: «اذبحنی، اقتلنی» تا برای پدر سخت باشد، بلکه می گوید: «أَفَعَلَ مَا تُؤْمَرُ» فرمان الهی است که به تو ابلاغ شده انجام بده.)

۱۶- عمل به وظیفه، صبر و پایداری می خواهد و صبر را باید از خداوند خواست.

«سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ»

۱۷- صبر و شکیبایی از ویژگی های صالحان است. «الصَّالِحِينَ - مِنَ الصَّابِرِينَ»

۱۸- صبر اسماعیل همان وعده خداوند به حلم اوست. «بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ... مِنَ الصَّابِرِينَ»

۱۹- کمالات خود را از خدا بدانیم نه از خود. «إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ»

۲۰- در کارها «ان شاء الله» بگوییم. «سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ»

فَلَمَّا أَشْلَمَا وَ تَلَّهَ لِلْجَبِينِ «۱۰۳» وَ نَادَيْتَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ «۱۰۴»

پس چون هر دو تسلیم (فرمان ما) شدند و ابراهیم، گونه ی فرزند را بر خاک نهاد (تا ذبحش کند)، او را ندا دادیم که ای ابراهیم!

قَدْ صَدَقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ «۱۰۵»

حقاً که رؤیایت را تحقق بخشیدی (و امر ما را اطاعت کردی)، همانا ما نیکوکاران را این گونه پاداش می دهیم (و نیت عمل خیر آنان را به جای عمل قبول می کنیم).

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ «۱۰۶»

همانا این همان آزمایش آشکار بود.

نکته ها:

اشاره

«تَلَّهَ» یعنی او را بر خاک خواباند. «جبین» به معنای یک طرف صورت و پیشانی است.

پس از آنکه پدر و پسر، (ابراهیم و اسماعیل) هر دو آمادگی خود را برای انجام فرمان الهی اعلام کردند و ابراهیم فرزندش را به صورت خواباند، ندا آمد که ما سربریدن اسماعیل را نمی خواستیم، ولی بریدن تو را از فرزند در راه خدا می خواستیم که نشان دادی.

اهمیت انگیزه و نیت

در فرهنگ قرآن و مکتب اهل بیت علیهم السلام به انگیزه و نیت عمل بهای اصلی داده شده است. تا آنجا که نیت مؤمن برای انجام کار خیر با ارزش تر از عمل او شمرده شده است. «نیه المؤمن خیر من عمله» (۱) از بسیاری کارهای انجام نشده، به خاطر انگیزه های مثبت ستایش شده و

از بسیاری کارهای انجام گرفته، به خاطر انگیزه های منفی انتقاد شده است.

اکنون چند نمونه از کارهایی که انجام نگرفته اما مورد ستایش و پاداش واقع شده است را ذکر می کنیم:

* از اقدام حضرت ابراهیم برای قربانی کردن فرزند. «قَدْ صَدَقْتَ الرَّؤْيَا»

* اوئیس قرنی برای دیدار پیامبر صلی الله علیه و آله به مدینه رفت و با آن که به دیدار حضرت موفق نشد اما زیارتش قبول شد، در مقابل، افرادی در کنار حضرت بودند و او را آزار می دادند.

* گروهی از یاران پیامبر وسیله ی رفتن به جبهه نداشتند لذا ناراحت و گریان بودند. (۱)

* افرادی که خدا بدی های آنان را به خوبی تبدیل می کند. «يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۲)

* کسانی که چون با محبت اهل بیت علیهم السلام از دنیا رفتند پاداش شهید دریافت می کنند. «من مات على حب آل محمد مات شهيدا» (۳)

* گروهی که پاداش چند برابر به آنان عطا می شود. «أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً»

اما کارهای نیکی که مورد انتقاد واقع شده است:

* کارهایی که با نیت فاسد و همراه با ریا و عجب باشد. الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ ... فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (۴)

* کاری خیری که در کنارش یک عمل فاسد انجام گرفته، مانند صدقه ای که در کنارش منت باشد. «لَا تُبْطَلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى» (۵)

* کارهای کسانی که قرآن در مورد آنان می فرماید: آنان خیال می کنند ارزشی دارند و کارشان خوب است. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا» (۶)

پیام ها:

۱- کاری مورد ستایش است که همراه با تسلیم و رضایت باشد. «أَسْلَمَا وَ تَلَّهُ»

۲- در رسیدن به کمالات معنوی، یک نوجوان هم می تواند خود را به مرز اولیای

ص: ۵۱

۱- ۱. توبه، ۹۲.

۲- ۲. فرقان، ۷۰.

٣-٣. بحار، ج ٢٣، ص ٢٣٣.

٤-٤. ماعون، ٤.

٥-٥. بقره، ٢٦٤.

٦-٦. كهف، ١٠٤.

پیر برساند. «أَسْلَمَا»

۳- نشانه ی تسلیم بودن واقعی عمل فوری است. فَلَمَّا أَسْلَمَا وَ تَلَّهُ ...

۴- صبر بر طاعت، انسان را تسلیم فرمان خدا می سازد. مِنَ الصَّابِرِينَ ... أَسْلَمَا وَ تَلَّهُ

۵- دستورات الهی گاهی برای آزمایش است. (ما می خواستیم تو دل بکنی نه آن که خون اسماعیل ریخته شود). «قَدْ صَدَّقَتْ الرُّؤْيَا»

۶- مهم تر از عمل، تصمیم بر عمل و تسلیم بودن است. «قَدْ صَدَّقَتْ الرُّؤْيَا»

۷- الطاف الهی، قانونمند است نه گزافه و بی حساب. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» (هر کس مثل ابراهیم و اسماعیل تسلیم خدا باشد، پاداش ها و الطاف الهی را دریافت خواهد کرد).

۸- دست کشیدن از فرزند، از سخت ترین آزمایش های الهی است. (درجه ایمان و اخلاص ابراهیم و اسماعیل در این امتحان، روشن شد). «الْبَلَاءُ الْمُبِينُ»

وَ فَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾ وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٠٨﴾

و ما قربانی بزرگی را فدای او کردیم و در میان آیندگان برای او (نام نیک) به جا گذاشتیم.

سَلَامٌ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ ﴿١٠٩﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾

درود و سلام بر ابراهیم. ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم (که برای آنان مدح و ثنا به جا می گذاریم). همانا او از بندگان مؤمن ماست.

وَ بَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾

و او را به اسحاق که پیامبری از شایستگان بود مژده دادیم.

وَ بَارَكْنَا عَلَيْهِ وَ عَلٰى اِسْحَاقَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ مُبِينٌ ﴿١١٣﴾

و بر ابراهیم و اسحاق برکت و خیر بسیار عطا کردیم و از نسل آن دو (برخی) نیکوکار و (برخی) آشکارا به خود ستمکار بودند.

نکته ها:

کلمات «فداء» و «فدیه» به معنای پیش مرگ شدن و بلا گردان شدن و باز خرید است.

خداوند وعده داد که نام نیک ابراهیم در تاریخ بماند «و تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ». تمام مناسک حج، از طواف کعبه تا نمازی که پشت مقام ابراهیم خوانده می شود و پیدا شدن انبیایی از نسل او همه و همه نمونه هایی از یاد خیر او در تاریخ است.

پیام ها:

۱- در فرهنگ دینی، ذبح حیوان برای دفع خطر مؤثر است. «وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ»

۲- قربانی کردن، از سنت های ابراهیمی است. «بِذَبْحٍ عَظِيمٍ»

۳- یک جرقه ی خالص، به یک جریان بزرگ تاریخی تبدیل می شود. «بِذَبْحٍ عَظِيمٍ» همه ساله صدها هزار گوسفند و گاو و شتر در قربانگاه اسماعیل به یاد او ذبح و قربانی می شود.

۴- بقای نام نیک، از الطاف الهی به مردان خداست. «و تَرَكْنَا ...»

۵- معامله با خدا سود ابدی دارد. «و تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ»

۶- خداوند به انبیا سلام می کند. «سَلَامٌ عَلَيَّ اِبْرَاهِيمَ»، «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۱)، «سَلَامٌ عَلَيَّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ» (۲) البته درباره ی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله هم خدا و هم فرشتگان صلوات می فرستند و هم به مؤمنان دستور صلوات و سلام می دهد:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ ... (۳)

۷- پاداش دادن به نیکوکاران، سنت و برنامه خداوند است. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۸- ابراهیم، الگو و نمونه نیکوکاران است. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۹- ابراهیم دارای ذریه ای مبارک است. در دعا می خوانیم: خداوندا! همان گونه که

ص: ۵۳

۱- ۱. صافات، ۷۹.

۲- ۲. صافات، ۱۲۰.

به او برکت دادی بر محمد و آل محمد نیز برکت بده. «بَارَكْنَا عَلَيْهِ وَ عَلِيَّ إِسْحَاقَ»

۱۰- ایمان و احسان از یکدیگر جدا نیست. الْمُحْسِنِينَ ... الْمُؤْمِنِينَ

۱۱- ارزش فرزند به صالح بودن اوست. «وَ بَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ»

۱۲- ناهل شدن فرزند حتی از خاندان پیامبران امکان دارد. وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا ... ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ ... آری پیوند نسبی سبب قطعی شدن هدایت یا گمراهی فرزندان نیست. (ممکن است پدر پیامبر و فرزندش منحرف باشد).

وَ لَقَدْ مَنَّا عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ ﴿١١٤﴾ وَ نَجَّيْنَاهُمَا وَ قَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾ وَ نَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٦﴾

و به راستی ما بر موسی و هارون منت نهادیم. و آن دو و قومشان را از اندوه بزرگ نجات دادیم. و آنان را یاری کردیم، پس غالب آمدند (و پیروز شدند).

وَ آتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾ وَ هَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١١٨﴾ وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْآخِرِينَ ﴿١١٩﴾

و به آن دو کتاب روشنگر دادیم. و آن دو را به راه راست هدایت کردیم.

و برای آن دو در میان آیندگان (نام نیک) باقی گذاشتیم.

پیام ها:

۱- یاد الطاف الهی به پیامبران پیشین، سبب آرامش و دلگرمی و دلداری پیامبر اسلام و مسلمانان در شرایط سخت مکه است. «وَ لَقَدْ مَنَّا»

۲- برطرف شدن فشارهای روحی از بزرگ ترین نعمت های الهی است. «مَنَّا ...»

نَجَّيْنَاهُمَا ... مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ

۳- مردان خدا زمانی از نگرانی راحت می شوند که قومشان نیز راحت باشند. «وَ نَجَّيْنَاهُمَا وَ قَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ»

۴- کسی که مورد لطف و نصرت خداوند قرار گیرد، قطعاً پیروز خواهد شد.

«نَصْرَتَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ»

۵- اول نجات از طاغوت، سپس دعوت به کتاب و راه خدا. «نَجَّيْنَاهُمَا ... آتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ وَ هَدَيْنَاهُمَا

۶- پیام ها و مضامین تورات و دیگر کتب آسمانی، بسیار روشن و قابل فهم همگان است. «الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ»

۷- سخنان و نوشته های مربوط به تبلیغ دین، باید روشن و روشنگر باشد.

«الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ»

۸- حتی انبیا به راهنمایی خداوند نیازمندند. «هَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۹- نام نیک، یکی از پاداش های الهی در دنیا است. «تَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْآخِرِينَ» در این سوره از حضرت نوح در آیه ۷۸ و از ابراهیم علیه السلام در آیه ۱۰۷ و از موسی و هارون علیهما السلام در آیه ۱۱۹ با بقای نام نیک، تجلیل شده است.

سَلَامٌ عَلَيَّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ ﴿١٢٠﴾ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾

سلام بر موسی و هارون. ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم. همانا آن دو از بندگان مؤمن ما بودند.

نکته ها:

در این سوره هر کجا فرمود: برای انبیا نام نیک باقی گذاشتیم، به سه عنصر اشاره کرده است: ۱. احسان ۲. ایمان ۳. عبادت. «إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱- مردان خدا زنده اند و سلام ها را دریافت می کنند. سَلَامٌ عَلَيَّ ...

۲- در احترام به دیگران، سلسله مراتب حفظ شود. (اول سلام بر موسی بعد هارون)

۳- سلام بزرگ تر به کوچک تر مطلوب است. (خدا به مخلوق خود سلام می کند).

۴- تبلیغ دین و تبیین معارف الهی، نوعی احسان است. مُوسَى وَ هَارُونَ ... الْمُحْسِنِينَ

۵- موسی و هارون، از الگوها و نمونه های نیکوکاران هستند. «نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۶- الطاف الهی به نیکوکاران، یک سنت و جریان است. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۷- تشویق افراد نیکوکار لازمه مدیریت و سنت الهی است. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۸- ایمان و احسان از یکدیگر جدا نیستند. «الْمُحْسِنِينَ - الْمُؤْمِنِينَ»

۹- راه دریافت الطاف الهی، ایمان به او و بندگی اوست. «مَنْ عِبَادَنَا الْمُؤْمِنِينَ»

وَ إِنَّ إِيَّاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ﴿١٢٥﴾

و به راستی ایاس از فرستادگان ما بود. آن گاه که به قوم خود گفت: آیا (از خدا) پروا نمی کنید؟ آیا (بت) بعل را می خوانید و بهترین آفریدگار را رها می کنید؟

اللَّهُ رَبُّكُمْ وَ رَبَّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ ﴿١٢٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٢٨﴾

خدایی که پروردگار شما و پروردگار پدران نخستین شماست؟! پس او را تکذیب کردند و بدون شک آنان (در دوزخ) احضار خواهند شد. به جز بندگان برگزیده ی خدا.

وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٢٩﴾

و برای او در میان آیندگان (نام نیک) بر جای گذاشتیم.

نکته ها:

کلمه ی «بعل» به شوهر گفته می شود. بت پرستان به برخی بت های خود که آن ها را برتر از خود می دانستند، بعل می گفتند.

۱- نام و یاد پیامبران و زحماتشان را فراموش نکنیم و از تاریخ زندگی و شیوه ی برخورد آنان با مخالفان و موافقانشان درس بگیریم. «إِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۲- بعثت پیامبران یک سنت الهی است. «لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۳- سرلوحه دعوت انبیا و اساس همه ی کمالات، تقوا و پرواست. «أَلَا تَتَّقُونَ»

۴- کسی که پروا داشته باشد، عقاید بی منطق را رها می کند. «أَلَا تَتَّقُونَ أَوْ تَدْعُونَ بَعْلًا»

۵- مقایسه میان بت و خدا، هر وجدان خفته ای را بیدار می کند. «أَوْ تَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ»

۶- بر هستی، نظام احسن حاکم است. «أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ»

۷- پرستش، سزاوار بهترین آفریننده هاست. «تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ»

۸- عبودیت خالصانه سبب نجات از بازخواست و عذاب الهی در قیامت است.

«فَأَنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

«سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ» (۱۳۰) «إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» (۱۳۱) «إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ» (۱۳۲)

سلام و درود بر الیاس. ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم. همانا او از بندگان مؤمن ماست.

نکته ها:

مراد از «إِلِ يَاسِينَ» همان «الیاس» است که در چند آیه قبل سخن درباره او بود و این دو کلمه نام یک فرد است، مانند «سینا» و «سینین» که نام یک سرزمین است. بهترین دلیل بر این مطلب آن است که اولاً در آیات بعد، ضمیر مفرد درباره او به کار می رود: «إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا» و ثانیاً تشابه و تکرار این آیات در مورد پیامبران قبلی یعنی حضرت نوح، ابراهیم، موسی و هارون، نشان می دهد که مراد از «إِلِ يَاسِينَ» در «سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ»، همان «الیاس» در «إِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» می باشد.

روایاتی که «إِلْ يَا سَيِّدِ» را «آل یاسین» قرائت کرده و مراد از آن را خاندان پیامبر اسلام دانسته، اکثراً از اهل بیت علیهم السلام نیست و مورد اعتماد نمی باشد.

تکرار آیه ی «إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» در این سوره برای تشویق به هم‌رنگ شدن با انبیاست که از آنان به محسن یاد شده است.

پیام ها:

۱- سلام کردن به پیامبران و اولیا و بزرگان را از خدا بیاموزیم. «سَلَامٌ عَلَيَّ إِذَا يَأْسِينُ»

۲- لطف و عنایت نسبت به نیکوکاران، سنت خداست و همواره جریان دارد.

«كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

۳- ملاک دریافت سلام از طرف خداوند، احسان همراه با ایمان و بندگی است.

سَلَامٌ عَلَيَّ ... الْمُحْسِنِينَ ... عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ

۴- هر کس مانند الیاس از مبلغان دینی باشد، از محسنان و دریافت کنندگان پاداش های الهی می باشد. إِیَّاسَ لَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ ... سَلَامٌ عَلَيَّ إِذَا يَأْسِينُ ... الْمُحْسِنِينَ

وَإِنْ لَوْطًا لَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ «۱۳۳» إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ «۱۳۴»

و همانا لوط یکی از فرستادگان است. آن گاه که او و همه ی خانواده اش را (از قهر خود) نجات دادیم.

إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ «۱۳۵» ثُمَّ دَمَرْنَا الْآخِرِينَ «۱۳۶»

جز پیرزنی که در میان باقیماندهگان (جزء هلاک شدگان) بود. سپس باقی را نابود کردیم.

وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ «۱۳۷» وَ بِاللَّيْلِ أَفْلا تَعْقِلُونَ «۱۳۸»

و همانا شما صبحگاهان بر آثار آنان می گذرید. (و نیز) شامگاهان؛ پس آیا عقل خود را بکار نمی گیرید.

کلمه ی «غابر» به معنای واپس مانده است، چنانکه «غبار» نیز باقیمانده خاک است.

«عجوز» به پیرزنی گویند که از کار و تلاش عاجز باشد.

کلمه ی «دَمْرَنًا» از «تدمیر» به معنای هلاک کردن است.

منطقه ی ویران شده ی قوم لوط، در صدر اسلام در مسیر حجاز و شام بود که قافله ها و کاروانیان هر صبح و شام از کنار آن عبور می کردند.

روان شناسان غیر مذهبی برای ساخته شدن شخصیت انسان، عواملی را نام می برند که انسان به طور جبری تحت تأثیر آن ها ساخته می شود، از جمله می گویند: «نظام اجتماعی یا اقتصادی، سازنده ی انسان است».

اما اسلام محور سازندگی را اراده ی خود انسان می داند نه شرایط بیرونی حاکم بر او، چنانکه زن فرعون بر سر سفره ی فرعون می نشست و در کاخ زندگی می کرد لیکن ذره ای تحت تأثیر او قرار نگرفت و بالعکس زن لوط و نوح در خانه ی این دو پیامبر زندگی کردند اما راه دیگری رفتند.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ پر درد و رنج انبیا، سبب تسلی پیامبر و پایداری مؤمنان است.

«وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۲- خداوند هر کس را در جای خود کیفر و پاداش می دهد. نَجِّينَاهُ ... إِلَّا عَجُوزًا

۳- وابستگی فیزیکی سبب نجات نیست، وابستگی فکری لازم است. «إِلَّا عَجُوزًا»

۴- حساب انبیا از حساب همسرانشان جداست. نَجِّينَاهُ ... إِلَّا عَجُوزًا

۵- اهل بیت انبیا، پیروان فکری و عملی آن بزرگوارانند نه خانواده ی آنان. «نَجِّينَاهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ إِلَّا عَجُوزًا»

۶- اگر رشد معنوی در کار نباشد، همسر پیامبر با دیگر افراد ذره ای فرق ندارد.

«فِي الْغَابِرِينَ»

۷- نجات و هلاکت به دست خداست. «نَجَّيْنَاهُ - دَمَرْنَا»

۸- از کنار ویرانه ها و آثار باستانی، ساده و بی توجه نگذریم. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۹- سرگذشت قوم لوط، مایه ی عبرت برای همگان است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٩﴾ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾

و همانا یونس از فرستادگان است. آن گاه که (از قوم خود) فرار کرد (و) به سوی کشتی پر (از بار و مسافر شتافت. کشتی به خطر افتاد و بنا شد بر اساس قرعه، افرادی به دریا افکنده شوند). پس یونس با مسافران کشتی قرعه انداخت و از بازندگان شد.

فَالْتَقَمَهُ الْخُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾

پس (او را به دریا افکندند و) ماهی بزرگی او را بلعید. او خود را سرزنش می کرد (و در شکم ماهی به تسبیح خداوند پرداخت). پس اگر از تسبیح گویان نبود، تا روز قیامت در شکم ماهی می ماند.

نکته ها:

عبد «آبق»، برده فراری را گویند که بدون اجازه مالکش فرار کند. حضرت یونس بدون اجازه خداوند، قومش را ترک کرد و سر به بیابان گذاشت.

«ساهم» از «سهم» به معنای قرعه کشی است، گویند: نهنگی مانع حرکت کشتی شد و دیدند که اگر یکی فدا نشود، خطر همه ی مسافران را تهدید می کند. لذا با قرعه کشی، یونس را به دهان نهنگ انداختند تا خطر برطرف شود.

«مدحضین» از «ادحاض» به معنای لغزاندن و در این مورد کنایه از شکست و مغلوبیت در امر قرعه کشی است.

«حوت» به ماهی گفته می شود، خواه بزرگ و خواه کوچک، ولی بیشتر در مورد ماهی بزرگ بکار می رود.

اگر خداوند دستور خروج و دوری از مردم را به پیامبرش بدهد، دوری کردن یک ارزش است، همان گونه که به لوط فرمود: **فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ ... (۱) ولی اگر بدون اجازه خداوند، چنین حرکتی شد، ضد ارزش و فرار حساب می شود.** «أَبَقَ»

داستان باید کوتاه، متنوع و مفید باشد. در این سوره برای داستان هر پیامبری چند آیه بیش تر نیامده است.

یونس به خاطر کم صبوری، از قوم خود فرار کرد و لذا الگوی پیامبران بعدی قرار نگرفت و خداوند به پیامبر اسلام می فرماید: مثل یونس مباش «لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ». (۲) در این سوره نیز داستانش در آخر بیان شد.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ انبیا، برای امروز ما درس است. «وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ»

۲- قرعه کشی میان افراد، امری مشروع و با سابقه است. «فَسَاهَمَ»

۳- حیوانات، گاهی برای انجام یک کار، از طرف خداوند مأمور می شوند.

«فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ»

۴- فرار از مسئولیت راه گشا نیست. (یونس از میان قومش رفت ولی وضعش بدتر شد). «فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَ هُوَ مُلِيمٌ»

۵- برخی مشکلات ما در زندگی، ناشی از کوتاهی در انجام مسئولیت است. أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ ... فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ

۶- گاهی اولتیماتوم لازم است. فَلَوْ لَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ...

۷- تغییر شرایط، ما را از خدا جدا نکند. «مِنَ الْمُسَبِّحِينَ»

۸- تسبیح خداوند، عامل نجات از گرفتاری ها است. حضرت یونس در شکم

ص: ۶۱

۱- ۱. هود، ۸۱.

۲- ۲. قلم، ۴۸.

ماهی می گفت: «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» (۱)، «كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ»

۹- سابقه ی درخشان، یکی از عوامل نجات است. (فرعون و یونس هر دو در دل آب اقرار کردند، لیکن فرعون غرق و یونس آزاد شد، چون او بد سابقه و این خوش سابقه بود). «الْمُرْسَلِينَ - الْمُسَبِّحِينَ»

۱۰- با اراده ی خداوند، انسان می تواند در شکم ماهی تا قیامت زنده بماند. «لَلْبَيْتِ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُنْعَثُونَ» پس عمر طولانی همانند عمر حضرت مهدی از هر استبعادی به دور است.

فَتَبَدَّلْنَا بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ (۱۴۵) وَ أَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ (۱۴۶) وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (۱۴۷)

پس او را در حالی که بیمار بود به زمین خشکی افکندیم. و بر او بته ای از کدو رویاندیم. و او را (پس از بهبودی) به سوی یکصد هزار نفر بلکه یا بیش تر فرستادیم.

فَأَمَّنُوا فَمَرَّعْتَهُمْ إِلَىٰ حِينٍ (۱۴۸)

پس ایمان آوردند و تا مدتی آنان را کامیاب و بهره مند کردیم.

نکته ها:

«نبذ» به معنای پرتاب و افکندن و «عراء» به معنای سرزمین بی گیاه است.

کلمه ی «شجر» هم به درخت گفته می شود و هم به بوته. «يَقْطِينٍ» به معنای کدو است که برگ آن مایه ی درمان کوفتگی و حشره زدایی است.

عدد در قرآن، گاهی مورد توجه خاص است، نظیر آیه ی «وَلِيَالٍ عَشْرٍ» (۲) که مراد ده شب است نه کم تر و نه بیش تر.

ص: ۶۲

۱- ۱. انبیاء، ۸۷.

۲- ۲. فجر، ۲.

گاهی مراد از عدد، کثرت است. نظیر آیه ی: «لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفٌ سَنَةً» (۱) بعضی یهودیان علاقه دارند هزار سال عمر کنند که مراد از هزار، کثرت است.

گاهی نیز عدد در قرآن به صورت تقریبی به کار رفته است، نظیر آیه ی مورد بحث که می فرماید: قوم یونس صد هزار یا بیش تر بودند. «مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ»

در حدیثی از امام باقر علیه السلام می خوانیم که حضرت یونس چند روزی در شکم ماهی محبوس بود، موهای او ریخته و پوست بدنش نازک شده بود. بعد از خروج از شکم ماهی، بته ی کدو را می مکید و از سایه آن استفاده می کرد. (۲)

خداوند چهار پیامبر را حفظ کرد: موسی و یوسف را کنار آب، نوح را روی آب و یونس را زیر آب. «فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ ... فَتَبَدَّنَا»

پیام ها:

۱- ملامت، نباید مانع محبت باشد. یونس ملامت و تنبیه شد، ولی باز هم مورد عنایات ویژه خداوند قرار گرفت. وَ هُوَ مُلِيمٌ ، أَنْبِتْنَا ، أَرْسَلْنَا ...

۲- از داروهای گیاهی غافل نشویم. «شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ»

۳- رویاندن کدو در زمین خالی از گیاه «العراء» از نشانه های قدرت و امداد الهی است. أَنْبِتْنَا ... شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ

۴- در مدیریت، به جای دفع نیروها آن ها را بازسازی کنیم و دوباره به کار گیریم.

«وَ أَرْسَلْنَا إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ»

۵- محدوده ی بعثت انبیا به انتخاب و فرمان خداست. (بعضی بر همه ی مردم مبعوث می شوند و بعضی بر یک منطقه خاص).

«وَ أَرْسَلْنَا إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ»

۶- دعا و تسبیح یونس علیه السلام سبب برخورداری از لطف و امداد خداوند شد. مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ... أَنْبِتْنَا عَلَيْهِ ...

۷- فرار، دلیل برنگشتن نمی شود. یونس فرار کرده بود اما به همان قوم خود

ص: ۶۳

۱- ۱. بقره، ۹۶.

۲- ۲. تفاسیر قمی و نورالثقلین.

بازگشت و رسالت خود را ارائه داد. (آری گاهی انسان قهر می کند، استعفا می دهد یا همسرش را طلاق می دهد ولی همین که دید مصلحت در برگشتن است باید برگردد.) أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ ... أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مَائِهِ أَلْفٍ

۸- توبه از گذشته زمینه ی کامیابی در آینده است. قوم یونس توبه کردند و خداوند قهر خود را باز گرفت و آنان را کامیاب ساخت. «فَأْمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ»

فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبُتُونَ» (۱۴۹)

(می گویند: ملائکه دختران خدا هستند) پس از آنان سؤال کن: آیا دختران برای پروردگارت و پسران برای آنان است؟!)

أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ» (۱۵۰) أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِبْنِهِمْ لَيَقُولُونَ» (۱۵۱) «وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» (۱۵۲)

یا ما فرشتگان را زن آفریدیم و آنان ناظر بودند؟! آگاه باشید که آنان از سر تهمت می گویند: «خدا فرزند آورده!» و البته آنان دروغگویند.

أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ» (۱۵۳) «مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» (۱۵۴) «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» (۱۵۵) «أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُبِينٌ» (۱۵۶)

آیا خداوند دختران را بر پسران برگزیده است؟ شما را چه شده است؟ چگونه داوری می کنید؟ پس آیا پند نمی گیرید؟ آیا برای شما (در این عقاید باطل) دلیل روشنی است؟

فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱۵۷)

پس اگر راست می گویند کتاب (و سند)تان را بیاورید.

۱- سؤال از وجدان، کلید تفکر و تنبه مردم است. «فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ»

۲- برخی عقاید به قدری بی منطق و پوک است که لحظه ای فکر کردن برای دریافت بی اعتباری آن ها کافی است. «أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ»

۳- فرشتگان را زن پنداشتن، مورد بازخواست الهی است. «أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا»

۴- کسی که آگاهی ندارد، حق اظهار نظر ندارد. «وَهُمْ شَاهِدُونَ»

۵- عقاید مشرکان، ساختگی و دروغ است. «مِنْ إِنْفِكِهِمْ لَيَقُولُونَ»

۶- عقاید خرافی دیگران را به مردم نگوییم تا ارزش هدایت الهی را بهتر بدانند.

لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهُ ...

۷- آنان که مسیح را فرزند خدا می دانند، همانند مشرکانی هستند که فرشتگان را فرزند خدا می پنداشتند. «لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهُ»

۸- فرزند دختر و پسر یکسانند و هیچ یک بر دیگری برتری ندارند. «أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ»

۹- انسان به جایی می رسد که بر اساس یک عقیده ی باطل، دختر را بد و پسر را خوب می داند و آنگاه دختران را برای خدا و پسران را از آن خود می داند.

«أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ»

۱۰- عقاید یا باید بر اساس عقل باشد، «كَيْفَ تَحْكُمُونَ» یا بر اساس فطرت. «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» (تذکر، یادآوری چیزی است که در فطرت آدمی باشد و یا بر اساس سند و نقل. «أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُّبِينٌ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ»)

۱۱- کتاب های آسمانی، حجّت و مبنای داوری در مورد خدا هستند و در هیچ یک از این کتب سخنی از فرزند داشتن خدا نیست. «فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ»

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّهٖ نَسَبًا ۚ لَقَدْ عَلِمْتِ الْجِنَّهٗ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ ﴿١٥٩﴾

و(گفتند:خدا از جنیان همسر گرفته است و) میان خدا و جنّ نسبتی قائل شدند،در حالی که جنیان به خوبی می دانند آنها(برای حساب پس دادن) احضار خواهند شد.خداوند از آن چه آنان می گویند،منزه است.

إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ ﴿١٦٠﴾

جز بندگان برگزیده خدا(که او را به شایستگی توصیف می کنند وسعادت یابند).

نکته ها:

در اینکه مراد از نسبت خداوند با جن چیست،دو نظریه است:یکی آنکه جن شریک خداوند است،همان گونه که در آیه صد سوره انعام می خوانیم: «وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ» دیگر آنکه خداوند از جن همسرانی گرفته که از آنان فرزندانی چون ملائکه به وجود آمده اند.

پیام ها:

۱- انسانی که از منطق و برهان جدا شد،هر خرافه و تهمتی را به هر کس بخواهد نسبت می دهد تا آنجا که برای خداوند همسری از جنس جنّ می پندارد.

جَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّهٖ ...

۲- جن موجودی است عاقل و مکلف و به معاد و حضور در پیشگاه عدل الهی برای بازپرسی معتقد است. «عَلِمَتِ الْجِنَّهٗ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ»

۳- همه در پیشگاه خدا بازجویی خواهند شد و خداوند با هیچ کس فامیل نیست.

اگر جن با خداوند نسبت می داشت برای کیفر و حساب نزد خدا احضار نمی شد. «إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ»

۴- هر کجا سخنی خرافه در مورد خداوند پیش آمد،با کلمه «سُبْحَانَ اللَّهِ» ذات الهی را منزه دارید. وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ ... سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ

۵- هر کجا سخنی از گمراهان و منحرفان پیش آمد، حسابِ بندگان پاک را جدا کنید. (در این سوره بارها جمله ی «إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ» تکرار شده است).

۶- تمامی انسان ها به جز بندگان برگزیده خداوند از توصیف شایسته ی او ناتوانند. «سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ»

فَأَنكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ﴿١٦٢﴾ إِلَّا مَنْ هُوَ صَالٍ الْجَحِيمِ ﴿١٦٣﴾

همانا شما (بت پرستان) و آنچه می پرستید، نمی توانید (خلق را) بر ضد خدا گمراه کنید. مگر کسی که خودش (با اراده و اختیار) به دنبال دوزخ باشد.

نکته ها:

کلمه «فاتن» از «فتنه» به معنای اغواگر و فریب دهنده است.

آئین شرک و بت پرستی در برابر توحید ناتوان است و اگر امروز طرفدارانی دارد، در آینده نزدیک به بن بست خواهد رسید.

کلمه ی «صَالٍ» از «صالی» کسی است که از روی اختیار و انتخاب ملازم چیزی باشد.

پیام ها:

۱- خداوند، انسان را آزاد آفرید و اوست که راه خود را انتخاب می کند و بت پرستان و بت هایشان قدرت اجبار ندارند. «مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ»

۲- تنها افراد بد طینت و حق گریز، از مشرکان و بت ها متأثر می شوند. (مشرکان و بت ها نمی توانند مردم را فریب دهند و در برابر توحید قیام کنند مگر کسانی که با اختیار راه انحرافی شرک را برگزینند). «إِلَّا مَنْ هُوَ صَالٍ الْجَحِيمِ»

وَ مَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُونَ ﴿١٦٥﴾

فرشتگان گویند: و هیچ کس از ما نیست مگر آن که برای او (مرتبه و) جایگاهی معین است. و این ما هستیم که (برای اطاعت فرمان خداوند) صف کشیده ایم.

وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾

و این مائیم که تسبیح گوی (خداوند) هستیم.

نکته ها:

ممکن است مراد از «مقام معلوم» در اینجا، مقام مخلصین باشد که در آیات قبل آمده بود:

﴿إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ﴾ (۱) یعنی برای هر یک از بندگان مخلص و برگزیده خداوند، مقام و منزلت معینی است. همان گونه که برخی روایات، مصداق آیه را امامان معصوم و اوصیای الهی دانسته اند. (۲)

پیام ها:

۱- در دنیای فرشتگان، برای هر یک، مقام و منزلت و مسئولیت خاص و سلسله مراتب وجود دارد. «مَقَامٌ مَّعْلُومٌ»

۲- فرشتگان فرزندان خدا نیستند، بلکه مأموران الهی هستند که برای انجام فرمان خدا با نظم و انضباط صف کشیده اند. «الصَّافُونَ»

ص: ۶۸

۱- ۱. صافات، ۱۶۰.

۲- ۲. تفاسیر نورالثقلین و راهنما.

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ «۱۶۷» لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأُولِينَ «۱۶۸» لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ «۱۶۹»

(مشرکان) پیوسته و با تأکید می گفتند. اگر پندنامه ای از نوع (کتاب های) پیشینان نزد ما بود، ما نیز حتماً از بندگان برگزیده ی خدا بودیم.

فَكْفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ «۱۷۰»

(ولی همین که قرآن برای آنان آمد) پس به آن کفر ورزیدند و به زودی (نتیجه ی کفر خود را) خواهند دانست.

نکته ها:

از امام باقر علیه السلام نقل شده که مشرکان مکه و کفار قریش به یهود و نصاری نفرین می کردند که چگونه پیامبران خود را تکذیب کردند و می گفتند: به خدا قسم اگر یکی از کتاب های آسمانی پیشین نزد ما بود ما به آن ایمان می آوردیم. اما همین که حضرت محمد صلی الله علیه و آله مبعوث شد به او کفر ورزیدند. (۱)

شاید معنای آیه این باشد که مشرکان پیوسته می گفتند اگر ما خبری از موحدان قبلی داشتیم که آنان در سعادت و خوشی هستند، ما نیز اهل توحید می شدیم. پس این گونه طفره رفته و کافر شدند.

پیام ها:

۱- ادعا بسیار است و مدعیان فراوان. هنگام عمل، مؤمن از کافر شناخته می شود.

لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ... لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ ... فَكَفَرُوا بِهِ

۲- در برابر منطق و استدلال نباید تاریخ گذشته را بهانه کرد. لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأُولِينَ ...

ص: ۶۹

۳- به فکر عاقبت کار باشیم که غفلت از آینده، موجب کفر و انکار است. «فَكْفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾

و بی شک فرمان ما برای بندگانی که به رسالت فرستاده شده اند از پیش معین شده است.

إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُنُدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾

همانا ایشانند که پیروزند. و همانا سپاه ماست که پیروز است.

نکته ها:

در این سوره به داستان پیامبرانی چون نوح، ابراهیم، موسی، هارون، الیاس، لوط و یونس اشاره شد. این آیه به منزله ی قطعنامه و پایان کار آن بزرگواران است که مایه ی تسلی خاطر پیامبر و دلگرمی مسلمانان می باشد.

سؤال: با آنکه خداوند وعده نصرت و پیروزی مردان خدا را داده است، پس چرا گاهی شاهد شکست آنان هستیم؟

پاسخ: اولاً- آن وعده های الهی محقق شده و امروز عدد پیروان ادیان آسمانی بسیار بیشتر از پیروان مکاتب بشری است. مخالفان انبیا از میان رفته اند و نام و نشانی از آنها نیست. اما نام پیامبران زنده است و مکان های منسوب به آنها، مورد احترام مردم. محبوبیت و قداست آنها نزد مردم با هیچ یک از دانشمندان و هنرمندان و نویسندگان و شاعران و سیاستمداران تاریخ قابل مقایسه نیست.

ثانیاً؛ شکست های آنان، همواره ناشی از کوتاهی و سستی پیروانشان در انجام مسئولیت ها بوده است، نه عدم نصرت و امداد الهی. چنانکه شکست مسلمانان در جنگ احد، ناشی از سستی و اختلاف و نافرمانی آنان بود.

ثالثاً؛ پیروزی علمی و منطقی و عقلی را فراموش نکنیم.

رابعاً؛ هلاکت و قهر الهی درباره مخالفان را از یاد نبریم.

خامساً؛ عمر جهان تمام نشده و با آمدن و ظهور حضرت مهدی تمام اهداف حق عملی خواهد شد.

پیام ها:

۱- یاری شدن انبیا، سنت الهی است. «سَبَقَتْ كَلِمَتَنَا»

۲- آینده بشر با پیروزی انبیا و شکست دشمنان آنان است. «لَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتَنَا»

۳- عبودیت و بندگی خدا، شرط رسیدن اولیا به مقام رسالت بوده است. «لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ»

۴- پیروزی پیامبران و مکتب آنان بر دیگر مکاتب حتمی است. «إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (حرف «ان» و حرف «لام» و جمله اسمیه، نشانه ی حتمی بودن است)

۵- بندگی خدا، زمینه ی دریافت نصرت الهی است. «لِعِبَادِنَا ... الْمَنْصُورُونَ»

۶- پیامبران و پیروان آنان لشکر خدا هستند و لشکر خدا قطعاً در همه صحنه ها پیروز است. «إِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ»

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿١٧٤﴾ وَ أَبْصَرُوهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ أَ فَعِذَابِنَا يُسْتَعْجَلُونَ ﴿١٧٦﴾

پس تا مدتی (معین از کفار) روی بگردان. (عناد و لجاجت) آنان را بنگر، پس به زودی (کیفر عنادشان را) خواهند دید. پس آیا نسبت به نزول عذاب ما عجله دارند؟

فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾

پس هر گاه (عذاب ما) به آستانه آنان فرود آید، اخطار شدگان چه بد صبحگاهی خواهند داشت.

وَ تَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿١٧٨﴾ وَ أَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾

و تا مدتی از آنان روی بگردان. و بنگر، پس به زودی خواهند دید (که عاقبتشان چه می شود).

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾ وَ سَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿١٨١﴾ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٢﴾

پاک و منزّه است پروردگار تو، پروردگار عزیز، از آن چه درباره ی او (می پندارند و) توصیف می کنند. و سلام بر همه ی فرستادگان و سپاس و ستایش برای خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

پیام ها:

۱- مربّی و رهبر، گاهی باید به عنوان تهدید و اعتراض، به مردم لجوج و گمراه پشت کند. «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ»

۲- کسی که وعده های خداوند پشتوانه ی پیروزی اوست، باید از موضع قدرت برخوردار کند. «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ»

۳- اعتراض و قهر باید منطقی، الهی و موقت باشد. (نه انتقامی، نفسانی و دائمی).

حَتَّىٰ حِينٍ

۴- در برابر ناباوری کافران نسبت به تهدیدهای الهی، تکرار لازم است. دستور فتوّل عَنْهُمْ ... وَ أَبْصِرْ دوبار تکرار شده است.

۵- ابتدا هشدار و تذکر و اتمام حجت، سپس قهر و عذاب. «فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ» در حالی است که قبلاً انذار شده اند. «الْمُنذِرِينَ»

۶- خداوند در همین دنیا، طعم تلخ شکست را به معاندان خواهد چشاند و شما مؤمنان، عاقبت آنان را مشاهده خواهید کرد. «وَ أَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ»

۷- تمام عزّت ها از آن خداست. «رَبِّ الْعِزَّةِ»

۸- نسبت های مشرکان به خداوند و توصیف های آنان از او با مقام عزّت و ربوبیت خداوند سازگار نیست. «سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ»

□
۹- خداوند، سرچشمه تمام کمالات و زیبایی هاست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

□
۱۰- تنها خداوند شایسته ستایش است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۱۱- خداوند مالک و مدبّر تمام هستی است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۱۲- تمام هستی به سوی کمال و رشد است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

□
۱۳- جهان آفرینش، جلوه و مظهر ربوبیت خداوند و ربوبیت خداوند مقتضی حمد و ستایش است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

«و الحمد لله رب العالمين»

این سوره در مکه نازل شده و هشتاد و هشت آیه دارد.

نام این سوره برگرفته از آیه اول آن و یکی از حروف مقطعه قرآنی است.

آیات این سوره همچون سوره صافات، بیانگر استمرار جریان بعثت در طول تاریخ و برخورد مشرکان و کافران با عقیده به توحید و معاد است.

در سوره صافات، نام پیامبرانی چون نوح، ابراهیم، لوط، موسی، هارون، الیاس و یونس مطرح شد، این سوره به تاریخ زندگی داود، سلیمان و ایوب، بیشتر پرداخته است.

بخش پایانی سوره، ماجرای آفرینش انسان، سجده فرشتگان بر آدم و نافرمانی شیطان را بیان می کند تا مؤمنان به کرامت ذاتی انسان نزد خداوند پی برده و از پیروی شیطان دوری کنند.

به نام خداوند بخشنده مهربان

ص وَ الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ ﴿١﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزِّهِ وَ شِقَاقٍ ﴿٢﴾

صاد، به قرآن پندآموز سوگند. آری، کسانی که کفر ورزیدند، در سرکشی سخت و مخالفت شدیدی هستند.

كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَ لَاتٍ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

چه بسیار اقوام پیش از اینان که (به خاطر کفر و نفاق) هلاکشان کردیم، پس فریاد زدند، لیکن (چه سود) که زمان، زمان، زمان فرار نبود.

نکته ها:

کلمه ی «عِزَّهُ» و «عزیز» به معنای نفوذ ناپذیری است. صلابت و نفوذ ناپذیری، گاهی بجاست، نظیر ان لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ... و گاهی نابجاست که به معنای سرسختی و یکدندگی و لجاجت است. گاهی سرچشمه عزت، علم و قدرت و کمالات است، نظیر عزتی که برای خدا و رسول و مؤمنان گفته می شود ولی گاهی سرچشمه عزت، تکبر و غرور و تعصیب و خودپسندی است، نظیر آیه مورد بحث. «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزِّهِ وَ شِقَاقٍ»

کلمه ی «شِقَاقٍ» به معنای اختلاف و مخالفت شدیدی است که به جدایی بیانجامد. «قَرْنٍ» به مردمی گفته می شود که مقارن یکدیگر و در یک زمان زندگی می کنند.

کلمه ی «لَاتٍ» مرکب از دو حرف است، «لا» که به معنای نفی است و حرف «ت» که برای مبالغه و تأکید است، نظیر حرف تاء در علامه. «لَاتٍ» در نفی زمان به کار می رود، یعنی:

زمان، زمان چنین کاری نیست. کلمه ی «مَنَاصٍ» از «نوص» به معنای پناهگاه است. (۱)

حرف «ص» از حروف مقطعه است که در حدیث می خوانیم این حروف از متشابهاتی است که خداوند علم آن را مخصوص خود قرار داده است. (۲)

مراد از ندای کفّار در «نادوا» اعلام پشیمانی آنان از کرده های پیشین است که دیگر سودی به حال آنان ندارد. چنانکه در آیه ۱۴ سوره انبیاء سخن آنان را چنین بیان می کند که می گویند: «يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» ای وای بر ما، ما از ستمگران بودیم.

قرآن، ذکر است. «ذِي الذِّكْرِ»

ذکر مبارک است. «هَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ» (۳)

برای همه ی جهانیان ذکر است. «ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ» (۴)

در دسترس همگان است. «لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ» (۵)

پیام ها:

۱- سوگند خداوند به قرآن، نشانه عظمت این کتاب و حقانیت پیامبر است. «وَ الْقُرْآنِ»

۲- قرآن، فطرت های خفته را بیدار و دانسته های فراموش شده را یادآوری می کند. «ذِي الذِّكْرِ»

۳- با این که مطالب متفاوت و متنوع بسیاری در قرآن آمده است، ولی خط اصلی در همه ی آنها هدایت مردم و تذکر به آنان است. «ذِي الذِّكْرِ»

۴- عظمت قرآن به ذکر بودن آن است. «الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ» همان گونه که ارزش

ص: ۷۹

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. انبیاء، ۵۰.

۴-۴. ص، ۸۷.

۵-۵. قمر، ۱۷.

عالم به غافل نبودن اوست. «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» (۱) و نفرمود: «فَسْئَلُوا أَهْلَ الْعِلْمِ»

۵- انسان اختیار دارد و در انتخاب راه آزاد است. قرآن برای تذکر و هدایت انسان نازل شده لیکن برخی راه کفر را انتخاب می کنند. «ذِي الذِّكْرِ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۶- کفر کافران، ناشی از عناد و لجاجت آنان است نه قصور قرآن در بیان حق. «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزِّهِ وَ شِقَاقِ»

۷- از حوادث تاریخ درس بگیریم. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۸- همه ی غرورها، زمانی خواهد شکست و به ناله و فریاد تبدیل خواهد شد.

«فَتَادُوا»

۹- در برابر قهر خدا پناهی نیست. «وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ»

۱۰- توبه و ناله تا قبل از وقوع قهر کارساز است. «وَلَاتِ حِينَ مَنَاصٍ»

وَ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ «۴»

و تعجب کردند که هشدار دهنده ای از خودشان به سراغشان آمده و کافران گفتند: این، جادوگری دروغگو است.

پیام ها:

۱- مخالفان، نقطه ی قوت پیامبر را نقطه ی ضعف او می پندارند. (از مردم بودن، نقطه ی قوت است ولی کفار از همین امر شگفت زده می شدند). عَجِبُوا ...

مُنْذِرٌ مِنْهُمْ

۲- مهم ترین وظیفه ی انبیا هشدار است. «مُنْذِرٌ مِنْهُمْ»

۳- پیامبر، باید از جنس خود مردم باشد تا همان نیازها و احساسات را داشته باشد و بتواند الگو و رهبر مردم باشد. «مِنْهُمْ»

۴- غرور و سرسختی نابجا، سبب می شود که انسان هر چه را مطابق تمایلاتش نباشد تکذیب کند. فِي عِزِّهِ وَ شِقَاقِ ..

وَ قَالَ الْكَافِرُونَ ...

۵- کفار به جای پیروی از منطق، تهمت می زدند. «سَاحِرٌ كَذَّابٌ»

أَجْعَلِ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ» (۵)

آیا او به جای معبودهای متعدّد، یک معبود قرار داده است؟ البتّه که این، چیزی بسیار عجیب است!

وَ انْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَ اضْبُرُوا عَلَيَّ آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ» (۶)

سردمداران کفر، (سخن پیامبر) را رها کردند (و به دیگران نیز گفتند): بروید و بر پرستش خدایان خود پایدار بمانید که این مقاومت شما چیز مطلوبی است.

مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ» (۷)

ما این مطالب را در آیین اخیر (نیاکان یا آیین مسیحیت) نشنیده ایم، این آیین جز آیینی ساختگی نیست.

نکته ها:

«عُجَابٌ» به چیز بسیار عجیب گویند. «انطلاق» به معنای رفتنی است که با جدایی از فردی همراه باشد. «اخْتِلَاقٌ» به معنای ساختگی بودن چیزی است که سابقه نداشته باشد، یعنی اینها را از خود بافته و پرداخته و خلق کرده است.

«ملا» به گروهی گویند که نام و عنوان آنها چشم گیر و چشم پرکن باشد.

مراد کفار از «الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ» دین حضرت مسیح است که آخرین دین آسمانی قبل از اسلام بوده، زیرا آنان قائل به تثلیث بوده اند.

ممکن است مراد از «إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ» این باشد که این دعوت به توحید، همان سیادت و آقایی است که خواست و مراد پیامبر است و اگر نظام بت پرستی برچیده شود رهبر موحدین پیامبر خواهد شد که اراده او همین است. او با دعوت به توحید به فکر آقائی بر شماس است. (۱)

ص: ۸۱

- ۱- اولین اقدام پیامبر، نفی معبودهای دروغین و اثبات خدای یکتاست. «جَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا»
- ۲- کفار هم در توحید گرفتار بودند، «أَجْعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا» هم در نبوت، «عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ» - آیه ی قبل - و هم در معاد. «أَنَا لَمَبْعُوثُونَ» (۱)
- ۳- برای اکثر مردم، دست برداشتن از عقاید دیرینه و توجه به افکار جدید سخت و شگفت آور است. «أَجْعَلَ - لَشَيْءٌ عَجَابٌ»
- ۴- گاهی باطل چنان اوج و قدرت می گیرد که سخن حق سخنی عجیب و غیر قابل قبول می شود. «هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ»
- ۵- سردمداران کفر، برای نفوذ کلام خود، اول خودشان به انحراف می روند و بعد به دیگران سفارش رفتن می کنند. انْطَلَقَ الْمَلَأُ ... أَنْ امْشُوا
- ۶- در میان کفار، گروهی عامل انحراف و سرسختی دیگران هستند. «وَ انْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَ اضْبُرُوا»
- ۷- کفار را از گفتار و رفتارشان بشناسیم:
- الف) شبهه افکنی و فتنه جویی. أَجْعَلَ الْآلِهَةَ ... لَشَيْءٌ عَجَابٌ - عَجِبُوا
- ب) دور کردن مردم از اجتماعات حق. «امْشُوا»
- ج) به جای دعوت به تفکر، دعوت به تعصب و مقاومت. «اضْبُرُوا»
- د) تکیه بر آیین نیاکان یا طرح آیین دیگران در برابر اسلام. «مَا سَمِعْنَا بِهَذَا»
- ۸- کفار برای دعوت دیگران از گرایش های آنان سوء استفاده می کنند. «اضْبُرُوا عَلَيَّ آلِهَتِكُمْ»
- ۹- هر نوع پایداری و صبری پسندیده نیست. «اضْبُرُوا عَلَيَّ آلِهَتِكُمْ» چنانکه هر نوع

نوآوری محکوم نیست تا گفته شود. بِهَذَا ... اخْتِلاَقُ

۱۰- پیامبران، صبر را در راه خدا قرار می دهند. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ» و کفار، صبر را در راه بت ها. «اصْبِرُوا عَلٰی آلِهَتِكُمْ»

۱۱- سردمداران کفر، پایداری بر انحراف را تبلیغ و ترویج می کنند. «إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ»

أَأُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَدُوقُوا عَذَابِ «۸»

آیا از میان همه ی ما، قرآن بر او نازل شده است؟ (این حرف ها بهانه ای بیش نیست) بلکه آنان نسبت به قرآن، در شک هستند. آری، آنان هنوز عذاب مرا نچشیده اند.

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ «۹»

مگر گنجینه های رحمت پروردگار عزیز و بخشنده ی تو در اختیار آنان است (تا وحی بر افرادی که آنان می خواهند نازل شود)؟

أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ «۱۰»

یا حکومت آسمان ها و زمین و آن چه میان آنهاست، از ایشان است؟ پس به وسیله ی امکاناتی که دارند بالا روند (و رشته کار را بدست گیرند و از نزول وحی بر کسی که ما می خواهیم جلوگیری کنند).

جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ «۱۱»

آنان لشکر کوچکی از احزاب شکست خورده اند (که از حقیقت دورند و بهانه می گیرند).

یکی از نام های قرآن کریم، «ذکر» است. در آغاز این سوره قرآن به ذکر توصیف شد، «الْقُرْآنُ ذِي الذِّكْرِ» در این آیه هم نزول قرآن بر پیامبر، نزول ذکر شمرده شده، «أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ» در آیه ی ۴۸ نیز می خوانیم: «هَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ» در آخر سوره نیز آمده است:

«إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ».

شک دو گونه است: طبیعی و تعمّیدی. در شک طبیعی انسان به دنبال فهم حقیقت است، امّا هنوز به علم نرسیده است. این شک، امری مثبت و لازمه ی فکر بشری است.

امّا گاهی انسان چیزی را می داند، ولی خود را به شک می زند و تجاهل می کند و دیگران را به شک می اندازد تا حقیقت آشکار نگردد. (۱)

مراد قرآن از اینکه می فرماید: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي» شک نوع دوم است.

حرفِ «ما» در «جُنْدُ مَا» برای تحقیر است، یعنی لشگری ناچیز و کوچک.

پیام ها:

۱- شک برخی کفار در رسالت پیامبر اسلام، برخاسته از شک در اصل امکان نزول وحی است. «أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ ... بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي»

۲- برخی کسانی که روی احکام دین بهانه می گیرند، در حقیقت اصل دین را قبول ندارند. «أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ ...»

۳- ریشه ی برخی انکارها، حجاب معاصرت و حسادت است. (چرا او پیامبر شد و ما نشدیم) «أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا»

۴- کسانی که رهبر و مکتب الهی را تحقیر می کنند باید تحقیر شوند. در پاسخ کسانی که می گویند: «أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا» چطور شد که او پیامبر شد، قرآن می فرماید: شما چه کاره اید، مگر خزینه های رحمت خدا دست شماست یا حکومت آسمان ها به دست شماست، شما یک گروه شکست خورده ای

بیش نیستند. اُمِّ عِنْدَهُمْ ... اُمِّ لَهُمْ ...

۵- شک، اگر طبیعی باشد قهر و عذابی را در پی ندارد، مگر در صورتی که می توانسته آن را برطرف کند و یقین حاصل کند و در این امر کوتاهی نکرده باشد، لیکن اگر تشکیک بر خاسته از غرور و تحقیر و تضعیف دیگران باشد، تهدید و قهر و عذاب به دنبال دارد. «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِ بَلٍ لَمَّا يَدُوقُوا عَذَابٍ»

۶- کافران، تا عذاب نشوند و آتش را به چشم خود نینند، ایمان نمی آورند! (زیرا حس گرا هستند و فقط آنچه را به چشم می بینند می پذیرند).

۷- بعثت پیامبران برای هدایت مردم، جلوه ای از رحمت و عزت و بخشندگی الهی است. «اُمِّ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ»

۸- خداوند در مورد تربیت مردم، بخشنده است «الْوَهَّابِ» ولی نسبت به تمایلات نامعقول و نامشروع مردم نفوذ ناپذیر است. «الْعَزِيزِ»

۹- انتخاب رهبر و قانون باید به دست خدایی باشد که هم نظام هستی به دست اوست، «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْاَرْضِ» هم نظام تربیتی مردم از اوست، «رَبِّكَ» و هم رحمت او بی نهایت است. «خَزَائِنُ رَحْمَةِ» (لذا مردم حق ندارند بگویند چرا در میان ما او پیامبر شد و دیگری نشد).

۱۰- عالم بالا، اسباب تدبیر عالم پایین است. «فَلْيَرْتَقُوا فِي الْاَسْبَابِ»

۱۱- گرچه دشمنان، ارتش و تشکیلاتی دارند، اما در مقابل حق، نه عددی هستند، «جُنْدٌ مَا» نه قدرتی دارند، «مَهْزُومٌ» و نه حزب و گروهشان منحصر به فرد است. «من احزاب»

۱۲- احزاب غیر الهی محکوم به شکست و انقراضند. «مَهْزُومٌ مِنَ الْاَحْزَابِ»

۱۳- خداوند از غیب و آینده ی کفار خبر می دهد. (همین مکه که محل چنین ایراداتی بر نبوت پیامبر است، روزی شاهد شکست آنان در فتح مکه خواهد بود.) «مَهْزُومٌ مِنَ الْاَحْزَابِ»

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾

پیش از این کفار (مکه نیز)، قوم نوح و عاد و فرعون صاحب قدرت، انبیا را تکذیب کردند.

وَ تَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾

(همان گونه که) قوم تمود و لوط و اصحاب بیشه (که قوم حضرت شعیب بودند) آنان نیز احزابی بودند (که انبیا را تکذیب کردند).

إِنْ كُلُّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابٌ ﴿١٤﴾

هر یک از این گروهها، رسولان را تکذیب کردند و عذاب الهی در مورد آنان تحقق یافت.

وَمَا يَنْظُرُ هَؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَّا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

گویا این کفار جز صیحه ای هلاکت بار که به دنبالش بازگشتی برای آنان نیست، انتظار ندارند.

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطْنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾

(و لذا با تمسخر و غرور) گفتند: «پروردگارا! سهم ما را (از عذاب) هرچه زودتر قبل از روز قیامت به ما بده».

نکته ها:

«ذُو الْأَوْتَادِ» صاحب میخ ها، کنایه از تثبیت قدرت است. «فَوَاقٍ» به معنای رجوع است.

همچنین فرصت دادن میان دوشیدن شیر حیوان برای رجوع شیر مجدد به پستان است.

«أَيْكَةٍ» به معنای درخت و «أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ» یعنی مردمانی که در سرزمینی پر آب و درخت زندگی می کردند.

در این چند آیه به سرنوشت شوم امت های شش نفر از انبیای قبل از اسلام اشاره شده

است تا هم کفار زمان پیامبر اسلام عبرت بگیرند و هم پیامبر و مؤمنان بدانند که تکذیب انبیا سابقه دیرینه دارد و چیز جدیدی نیست.

قوم نوح در آب غرق شدند، «فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ» (۱) خداوند آنان را با طوفانی موج ساز در دریا گرفتار کرد.

قوم عاد که حضرت هود را تکذیب کردند به وسیله ی تند بادی سخت از پای درآمدند، «فَأَهْلَكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ» (۲) با بادی پر صدا، سرد و طغیانگر هلاک شدند.

قوم فرعون در امواج نیل هلاک شدند، «أَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ» (۳) ما آل فرعون را غرق کردیم.

قوم ثمود که حضرت صالح را تکذیب کردند با صیحه ای آسمانی نابود شدند، «إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُخْتَطِرِ» (۴) با صیحه ای آنگونه نابودشان کردیم که به صورتی که مانند خار و خاشاک خرد شده در آغل چهار پایان است در آمدند.

قوم لوط با زلزله و سنگ های آسمانی، «إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا» (۵) ما با فرستادن سنگ هلاکشان کردیم.

اصحاب ایکه که حضرت شعیب را تکذیب کردند با صاعقه به هلاکت رسیدند. «فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ» (۶) ما از آنان انتقام گرفتیم.

پیام ها:

۱- بیان تاریخ پر عبرت گذشتگان، نمونه ای روشن از ذکر بودن قرآن است که در آیه ی اول خواندیم: «وَ الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ» ، كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ ...

۲- طاغوت های زمان، به هنگام عجز در مقابل منطق، به آزار و شکنجه اقدام می کنند. «فِرْعَوْنُ ذُو الْأُوْتَادِ»

۳- قوم عاد و فرعون و نوح و ثمود و لوط گروه هایی متشکل و بی نظیر بودند.

«أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ» (کلمه «حزب» به گروه متشکل و منسجم و همسو گفته

ص: ۸۷

۱-۱. عنكبوت، ۱۴.

۲-۲. حاقه، ۶.

۳-۳. بقره، ۵۰.

۴-۴. قمر، ۳۱.

۵-۵. قمر، ۵۴.

۶-۶. حجر، ۷۹.

می شود و کلمه «أُولَئِكَ» که در آن نوعی انحصار است اشاره به این است که اینها قومی بی نظیر بوده اند.

۴- تکذیب یک پیامبر به منزله تکذیب همه پیامبران است. «إِنْ كُلُّ إِلَّا كَذَّبَ الرَّسُلَ»

۵- صیحه و صاعقه، یکی از عذاب های دنیوی خداوند است. «صَيْحَةً وَاحِدَةً»

۶- اگر عذاب بیاید اجازه بازگشت به کافران داده نخواهد شد. «مَا لَهَا مِنْ قَوَاقٍ»

۷- تکذیب پیامبران، سنت همیشگی معاندان در طول تاریخ بوده است. «إِنْ كُلُّ إِلَّا كَذَّبَ الرَّسُلَ»

۸- کافران، تهدیدهای الهی را به تمسخر و استهزا می گیرند. «عَجَلْنَا قَطَنًا»

۹- غرور و لجاجت، انسان را وادار می کند که به استقبال خطر رود. «عَجَلْنَا قَطَنًا»

۱۰- قیامت، روز حسابرسی است. «يَوْمِ الْحِسَابِ»

إِصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿١٧﴾

(ای پیامبر!) بر آن چه می گویند شکیبا باش و بنده ی ما داود را یاد کن که صاحب قدرت بود، اما با این حال، همواره روی به سوی درگاه ما داشت.

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ ﴿١٨﴾

همانا ما کوه ها را رام کردیم در شامگاهان و بامدادان، همراه او تسبیح گویند.

وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ ﴿١٩﴾

و پرندگان را (نیز) گرد آورده (و تسخیر او کردیم) تا همگی به داود رجوع کنند (و در ذکر خدا با او هماهنگ گردند).

وَ شَدَدْنَا مُلْكَهُ وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَ فَضَّلَ الْخِطَابَ ﴿٢٠﴾

و فرمانروایی و حکومت او را استوار داشتیم و به او حکمت و داوری عادلانه و فیصله بخش دادیم.

در این سوره به تاریخ نه نفر از انبیا اشاره شده که سرگذشت سه نفر به تفصیل و شش نفر به اجمال مطرح شده است. اولین نفر حضرت داود است که با ده کمال ستایش شده است.

در این آیات، برای حضرت داود ده کمال مطرح شده است:

الف) الگوی صبر برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله. «اصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ»

ب) بندگی خداوند. «عَبَدْنَا»

ج) بازگشت به خدا و انابه های پی در پی. «اِنَّهُ اَوَّابٌ»

د) قدرت داشتن. «اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ»

ه) تسخیر کوه ها و هم نوایی آنها با او. «يُسَبِّحُنَّ مَعَهُ»

و) عرضه ی پرندگان بر او. «وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً»

ز) هم نوایی آنها در انابه با او. «كُلُّ لَهٗ اَوَّابٌ»

ح) حاکمیت و حکومت. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ»

ط) حکمت الهی. «اَاتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ»

ی) داوری حق و فیصله دادن به اختلافات. «فَضَلَ الْخِطَابِ»

در قرآن، در چندین آیه از پرندگان سخن به میان آمده است، از جمله:

الف) ماجرای حضرت ابراهیم و زنده شدن چهار پرنده. «فَخَذَ اَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ» (۱) که پرندگان وسیله آشنایی با توحید و معادشناسی قرار می گیرند.

ب) یکی از معجزات حضرت عیسی ساختن مجسمه ای از یک پرنده بود که با دمیده شدن نفَس حضرت حیات گرفت. «اَنِّي اَخْلَقْتُ لَكُمْ مِّنَ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فِيْهِ فَيَكُوْنُ طِيْرًا» (۲)

ج) در این آیه پرندگان هم نوا با داود می شوند. «وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً»

د) هدهد که برای سلیمان خبر آورد و نامه رسانی کرد. «اَذْهَبْ بِكِتَابِيْ هٰذَا فَاَلْقِهٖ اِلَيْهِمْ» (۳)

ه) پرندگان منطق دارند و انبیا آن را می دانند. «عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ» (۴)

ص: ۸۹

۱-۱. بقره، ۲۶۰.

۲-۲. مائده، ۱۱۰.

۳-۳. نمل، ۲۸.

۴-۴. نمل، ۱۶.

و) پرنده گانی که وسیله ی نابودی دشمنان می شوند. «وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ» (۱)

ز) پرنده گان، تسبیح و نماز آگاهانه دارند. «كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۲)

مراد از حکمت، معارف محکم، یقینی و غیر قابل تردید است، بر خلاف علم که همواره در معرض خطا و تردید است.

پیام ها:

۱- لازمه ی رهبری، سعه ی صدر و صبر در مقابل سخنان تلخ دیگران است.

«اصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ»

۲- یاد تاریخ گذشتگان، عامل صبر در برابر سختی ها و مشکلات است.

إِصْبِرْ ... وَ اذْكُرْ

۳- استهزا و تبلیغات سوء کار همیشگی مخالفان است. «اصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ» (فعل مضارع رمز استمرار است).

۴- استهزا و تبلیغات دشمن بسیار سخت و شدید است. (زیرا پیامبری را که سعه صدر و حلم دارد خسته و محتاج به صبر می کند). اِصْبِرْ عَلَيَّ ...

۵- انبیا نیز به مواعظ الهی نیازمندند. اِصْبِرْ ...

۶- نقش الگوها در تربیت فراموش نشود. «وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ»

۷- سرچشمه ی قدرت بر صبر، عبودیت و سرسپردگی به خداست. «عَبْدَنَا دَاوُدَ»

۸- قدرت در دست فرعون سبب استبداد است، «وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ» ولی در دست مردان خدا همراه با تضرع و بندگی است. «دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ»

۹- توبه و انابه ی صاحبان قدرت، سزاوار ستایش است. «ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ»

۱۰- توبه و انابه ای ارزشمند است که مختصر و لحظه ای نباشد. «أَوَّابٌ» حضرت

ص: ۹۰

۱- ۱. فیل، ۳.

۲- ۲. نور، ۴۱.

داود بسیار انابه می کرد و در همه امور زندگی به خداوند روی می آورد و این توجه دائمی سبب قدرت او بود. «ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ»

۱۱- انسان در اثر تکامل معنوی می تواند طبیعت را با خود همراه کند. «سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ»

۱۲- یک عمل انقلابی داود(که در آیه ۲۵۱ سوره بقره آمده است وَ قَتَلَ دَاوُدُ الْجَالُوتَ ...) آن همه الطاف الهی را به دنبال داشت. «سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ ... شَدَدْنَا مُلْكَهُ وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ»

۱۳- بهترین زمان برای یاد خدا شامگاهان و صبحگاهان است. «بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ»

۱۴- شرط دریافت الطاف خداوند عبودیت است. «عَبَدْنَا - ذَا الْأَيْدِ - آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ»

۱۵- کافران هر چه می خواهند لجاجت کنند و سر تعظیم در برابر خدا فرود نیاورند، اما بدانند هستی در حال تسبیح خداست. «يُسَبِّحُنَّ»

۱۶- کوه ها نوعی شعور دارند «مَعَهُ يُسَبِّحُنَّ» و حیوانات زمان را می شناسند. «مَعَهُ يُسَبِّحُنَّ بِالْعَشِيِّ ...»

۱۷- محور تسبیح حیوانات و جمادات هستی، تسبیح اولیای خداست. «مَعَهُ يُسَبِّحُنَّ ... كُلُّ لَّهُ أَوَّابٌ»

۱۸- پرندگان دارای نوعی شعور نسبت به خداوند و هستی هستند. «وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلُّ لَّهُ أَوَّابٌ»

۱۹- حکومت باید بر اساس حکمت و عدالت باشد. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَ فَضَّلَ الْخِطَابَ»

۲۰- حضرت داود، از پیامبرانی است که نبوت و سلطنت را با یکدیگر داشته است. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ - وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ»

۲۱- دین از سیاست جدا نیست و برخی انبیا حکومت داشته اند. «ذَا الْأَيْدِ - شَدَدْنَا مُلْكَهُ - فَضَّلَ الْخِطَابَ»

۲۲- ما نیز باید حکومت مردان خدا را تقویت کنیم. جمله «شَدَدْنَا مُلْكَهُ» رمز آن است که شما نیز ملک و حکومت اولیای الهی به او را تقویت کنید.

۲۳- رهبران جامعه باید شرایطی داشته باشند. ارتباط دائمی با خداوند «إِنَّهُ أَوَّابٌ»

قدرت، «شَدَدْنَا مُلْكَهُ» حکمت، «وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ» و توانایی بر فیصله دادن بخاطر منطق قوی. «فَصَلَ الْخُطَابِ»

وَ هَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَضَمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ «۲۱»

و آیا ماجرای آن دادخواهان که از دیوار محراب (داود) بالا رفتند به تو رسیده است؟

إِذْ دَخَلُوا عَلَيَّ دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصِمَانِ بَغِي بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاخُكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَ اهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ «۲۲»

آن گاه که (ناگهانی) بر او وارد شدند و او از (مشاهده ی) آنان به هراس افتاد. شاکیان گفتند: نترس، ما دو نفر درگیر شده ایم و یکی از ما بر دیگری تعدی نموده است، پس بین ما به حق داوری کن و ستم روا مدار و ما را به راه راست راهنمایی فرما.

نکته ها:

«خصم» به معنای نزاع و درگیری است و به هر یک از طرفین دعوا نیز گفته می شود.

کلمه ی «سور» به معنای دیوار بلند است و «تَسَوَّرُوا» به معنای بالا رفتن از دیوار است.

کلمه ی «محراب» به دو معناست؛ گاهی به معنای بالای مجلس و بهترین جای منزل است که بزرگان می نشینند و گاهی به معنای محلّ عبادت و جایگاه امام جماعت است.

«شطط» به معنای تجاوز و افراط و زیاده روی و ستم است.

امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند دو فرشته را (در قیافه دو دادخواه) نزد داود فرستاد و آن دو از در بر او وارد نشدند بلکه از دیوار محراب بالا رفته و ناگهان نزد او آمدند. (۱)

ص: ۹۲

شاید بتوان از این ماجرا استفاده کرد که برای آزمایش یا آموزش، فضاسازی و فیلم سازی و تغییر فیافه و ایجاد صحنه های هیجانی، دوست یا دشمنی فرضی، تغییر لباس و صدا و کارهای هنری جایز باشد والله العالم.

در آیات پیشین، قرآن کمالات بسیاری را برای حضرت داود بیان نمود که آخرین آنها، فصل الخطاب، یعنی قضاوت قاطعانه بود.

در این آیات به صحنه ای اشاره می کند که خداوند برای داود پیش آورد تا او را آزمایش کند و در نهایت آموزش دهد که چگونه داوری کند. در این صحنه که بر اساس برخی روایات، توسط برخی فرشتگان انجام شده است، دو نفر به گونه ای غیر منتظره بر داود وارد می شوند، چنانکه او گمان می برد قصد سوئی نسبت به او دارند، اما می گویند: ای داود نترس، ما دو نفر شاکی هستیم که میان ما اختلاف شده و از تو داوری می خواهیم.

فرشته بودن این دو نفر را این نکته تقویت می کند که در داستان حضرت ابراهیم و حضرت لوط نیز، فرشتگان به گونه ای بر آنان ظاهر شدند که این دو پیامبر ترسیدند و سپس فرشتگان گفتند: نترسید.

در قضاوت، عدالت جایگاه محوری دارد، لذا در این آیات، با سه عبارت مختلف، بر عدالت در قضاوت تأکید شده است: «فَأَحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ»، «لَا تُشِطُّطُ»، «أَهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ»

پیام ها:

- ۱- قبل از بیان سخن، در مخاطبین انگیزه ی شنیدن ایجاد کنیم. «هَلْ أَتَاكَ نَبَأٌ»
- ۲- خداوند، پیامبر را به مطالعه تاریخ گذشته دعوت می کند. «هَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَضَمِ»
- ۳- صحنه های هیجانی و غوغایی و دلهره آور، زمینه ی عجله و دست پاچگی در قضاوت است. «تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ - فَفَزِعَ»
- ۴- قضاوت در محراب عبادت، ارزش و قداست آن را بیش تر می کند. (سکوی

قضاوت حضرت علی علیه السلام در مسجد کوفه بود و محل قضاوت حضرت داود در محراب). «تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ»

۵- ترس و دلهره طبیعی به سراغ موحدین نیز می آید و با توحید منافاتی ندارد.

«فَفَزَعَ»

۶- پیامبران نیز به حکم بشر بودن، از امور غیر منتظره، وحشت می کنند. «فَفَزَعَ»

۷- برای قضاوت، باید طرفین دعوا در دادگاه حاضر باشند. «خَضَمَانٍ»

۸- انبیا، مرجع و ملجأ مردم بوده اند. دَخَلُوا عَلَيَّ دَاوُدَ ... خَضَمَانٍ بَغِي ...

۹- تذکر به قاضی در لحظه ی قضاوت، وسیله ای است برای مصونیت او از اشتباه. «فَاخُكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَ اهْدِنَا»

۱۰- طرفین دعوا، باید خواهان اجرای حق باشند، نه حفظ منافع خود. «فَاخُكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ»

۱۱- رهبران و داوران جامعه الهی باید نصیحت پذیر و حق شنو باشند. «فَاخُكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ»

۱۲- اجرای عدالت در جامعه، عامل هدایت مردم به راه مستقیم و دوری از افراط و تفریط می شود. «اهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ»

إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً وَ لِي نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَ عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ (۲۳)

این برادر من است که برای او نود و نه میش و برای من تنها یک میش است، اما (با آن همه سرمایه به من) می گوید: آن یک میش را هم به من واگذار و در گفتگو بر من غلبه نموده است.

نکته ها:

جمله ی «أَكْفِلْنِيهَا» یعنی کفالت آن را به من واگذار و این کنایه از بخشش و هدیه است و «عَزَّنِي» از عزت به معنای غلبه است.

ص: ۹۴

۱- نزاع، به معنای نفی برادری نیست. «حَضْمَانِ بَغِيٍّ»، «إِنَّ هَذَا أَحِيٌّ»

۲- انسان، حریص و زیاده طلب است و هرگز از مال دنیا سیر نمی شود. «أَكْفَلْنِيهَا» (بر خلاف نظریه برخی فلاسفه که آزادی در رسیدن به شهوات و غرایز را وسیله آرامش می دانند و می گویند: انسان همین که سیر شد آرام می شود).

۳- کسانی که قصد تصاحب حق دیگران را دارند، مقدمات حقوقی و استدلالی کار خود را هم برای دادگاه آماده می کنند. «عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ»

۴- چه بسا مظلومی که نتواند حق خود را درست بیان کند و در سخن، از ظالم کم بیاورد. پس قاضی باید بدنبال کشف حقیقت باشد و فریب خوش زبانی متهم را نخورد. «عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ»

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالٍ نَعَجْتِكَ إِلَىٰ بِعَاجِهِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ﴿٢٤﴾

(داود) گفت: حقا که او با درخواست افزودن میش تو به میش های خودش به تو ستم کرده است و البته بسیاری از شریکان، بعضی بر بعضی ستم می کنند، مگر کسانی که ایمان آورده و عمل شایسته انجام می دهند و آنان کم هستند و داود متوجه شد که ما او را (با این صحنه و طرح نزاع) آزمایش کردیم، پس، (از قضاوت خود قبل از شنیدن سخن طرف مقابل پشیمان شد و) از پروردگارش آمرزش خواست و به رکوع در افتاد و توبه و انابه کرد.

فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٢٥﴾

پس ما آن (قضاوت عجولانه) را بر او بخشیدیم و البته برای او در نزد ما مقام قرب و عاقبت نیک است.

ماجرای قضاوت حضرت داود در تورات کنونی نیز آمده است، اما متفاوت از آنچه در قرآن آمده است که با مقام انبیا نمی سازد و کذب و دروغی بیش نیست.

در فصل ۱۲ تورات کتاب اشموئیل می خوانیم: کسی نزد مشاور داود آمد و گفت: در شهری دو نفر بودند که یکی غنی و دیگری فقیر، غنی گوسفند و گاو بسیار داشت و فقیر تنها یک بزّه ی کوچک داشت. مسافر غریبی نزد شخص غنی آمد، او بخل کرد و از مال خودش خرج نکرد، بلکه بزّه ی مرد فقیر را ذبح کرد تا از مسافر غریب پذیرایی کند، اکنون فتوای داود چیست؟

داود عصبانی شد و گفت: کسی که این کار را کرده مستحقّ قتل است، او باید چهار گوسفند به جای یک گوسفند بدهد. سؤال کننده گفت: ای داود! آن مرد تویی! داود فهمید که مرادش از طرح سؤال این بود که تو که همسر داشتی چرا همسر همسایه ات را با توطئه تصاحب کردی؟ لذا داود ناراحت شد و توبه کرد!!

پیام ها:

۱- قضاوت، نباید عجولانه و بر اساس شنیدن سخن یکی از طرفین باشد.

(حضرت داود با شنیدن سخن یک نفر از طرفین دعوا قضاوت کرد و فرمود:

«لَقَدْ ظَلَمَكَ» و به همین دلیل از خداوند عذر خواست).

۲- افزون طلبی ظلم است گرچه انسان موفق به افزودن نشود. «ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجَتِكَ إِلَىٰ بَعَاجِهِ»

۳- انسان می تواند مالک اموال زیاد باشد. حضرت داود از داشتن ۹۹ میش انتقاد نکرد، بلکه از افزون طلبی ظالمانه برادر انتقاد کرد). «لَقَدْ ظَلَمَكَ ...»

۴- در انتخاب همکار و شریک باید محور کار، ایمان و عمل صالح باشد و گرنه خطر کلاهبرداری و تجاوز به حقوق شرکاء در پیش است. «كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي ... إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا»

۵- ایمان و عمل صالح در کنار هم کارسازند. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۶- شرکت، بستری برای لغزش و ضایع کردن حقّ شریک است. «كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي»

۷- اقتصاد سالم در سایه ی ایمان و عمل صالح است. لَيَبْغِي ... إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

۸- کسانی که حقّ دیگران را مراعات کنند بسیار کمند. «قَلِيلٌ مَّا هُمْ»

۹- آزمایش حتّی برای پیامبران الهی مطرح است. «أَتَمَّا فَتَّانُهُ»

۱۰- سفارش به ایمان و عمل صالح و مراعات حقوق مردم بهترین رهنمود است.

(از حضرت داود رهنمود خواستند: «اهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ» حضرت فرمود:

كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي ... إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا ...

۱۱- انبیا به خاطر ساده ترین لغزش، بهترین نوع انابه و توبه را از خود نشان می دادند. (ترک اولای حضرت داود این بود که قبل از شنیدن سخن هر دو طرف قضاوت کرد). «فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَ خَرَّ رَاكِعًا وَ أَنَابَ»

۱۲- توبه ی فوری ارزش زیادی دارد. «فَاسْتَغْفَرَ» (حرف فاء)

۱۳- ربوبیت الهی زمینه درخواست آمرزش است. «فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ»

۱۴- حقوق مردم به قدری مهم است که عجله در داوری حتّی اگر از پیامبر معصوم سرزند باید همراه با استغفار باشد. «فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ»

۱۵- رکوع در نماز، قبل از اسلام نیز بوده است. «خَرَّ رَاكِعًا»

۱۶- توبه باید هم ظاهری باشد و هم درونی و عمقی. «خَرَّ رَاكِعًا وَ أَنَابَ»

۱۷- توبه ی فوری، پذیرش فوری را به دنبال دارد. «فَاسْتَغْفَرَ ... فَغَفَرْنَا لَهُ»

۱۸- توبه، غیر از جبران گذشته، آینده را نیز تأمین می کند. «فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَ حُسْنَ مَآبٍ»

۱۹- مقام معنوی، آن گاه ارزش دارد که همراه با حسن عاقبت و تأمین آینده باشد.

«لَزُلْفَى وَ حُسْنَ مَآبٍ»

۲۰- گاهی دنیا و آخرت برای یک نفر جمع می شود. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ - سَخَّرْنَا الْجِبَالَ»

مَعَهُ - عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ»

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

ای داود! همانا ما تو را در زمین جانشین قرار دادیم، پس میان مردم به حق داوری کن و از هواها و هوس ها پیروی نکن که تو را از راه خدا منحرف می کند. البته کسانی که از راه خدا منحرف می شوند برایشان عذاب سختی است به خاطر آن که روز قیامت را فراموش کردند.

پیام ها:

۱- خداوند تدبیر امور بندگانش را به انبیا سپرده است. «يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً»

۲- تدبیر امور مردم، حق خداست که به هر کس بخواهد واگذار می کند. «إِنَّا جَعَلْنَاكَ»

۳- دین از سیاست جدا نیست. «يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً»

۴- حکومت بر مردم، نعمت بزرگی است که شکر آن، اجرای عدالت در میان مردم است. جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً ... فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ

۵- محور قضاوت باید حق باشد. «فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ»

۶- رهبران و داوران جامعه باید از هوای نفس دور باشند. خَلِيفَةً ... فَاحْكُم ... لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ

۷- در مدیریت حتی المقدور نیروها را حفظ کنید. (خداوند به خاطر یک ترک اولی، اولیای خود را از گردونه ی اجتماع خارج نمی کند). فَاسْتَغْفِرَ رَبَّهُ ...

فَعَفَوْنَا ... يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ

۸- قضاوت از شئون حکومت است و باید الهی باشد. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ - إِنَّا جَعَلْنَاكَ

۹- حکومت دینی، سابقه ای بس طولانی دارد. «شَدَدْنَا مُلْكَهُ - جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً - فَاحْكُمَ»

۱۰- رفتار خلیفه ی خدا باید پرتوی از افعال الهی باشد. «وَ اللَّهُ يَفْضِي بِالْحَقِّ» (۱)، «فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ»

۱۱- هر چه در برابر حق قرار گیرد، هوی و هوس است. «فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَ لَا تَتَّبِعِ الْهَوَى»

۱۲- خطر قضاوت، دوری از حق و توجه به هواهای نفسانی است. فَاحْكُم ...

بِالْحَقِّ وَ لَا تَتَّبِعِ الْهَوَى

۱۳- همه انسان ها حتی انبیا در معرض دام هوس هستند که از طریق هشدارهای الهی مصون می مانند. «لَا تَتَّبِعِ الْهَوَى»

۱۴- هوی پرستی ممنوع است، خواه تمایلات فردی و شخصی باشد یا گروهی و حزبی. «لَا تَتَّبِعِ الْهَوَى»

۱۵- هوی پرستی با انحراف مساوی است. «لَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ»

۱۶- خطرات گام به گام پیش می آید (گام اول هوی پرستی، گام دوم انحراف از راه خدا، گام سوم فراموش کردن حساب و قیامت و در نتیجه عذاب شدید).

لَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ ... لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

۱۷- ایمان به معاد کافی نیست، باید انسان یاد معاد باشد. (در مورد بعضی افراد قرآن می فرماید: «لَا يُؤْمِنُ يَوْمَ الْحِسَابِ»
(۲) ایمان به معاد ندارد ولی در این آیه می خوانیم: ایمان هست ولی معاد را فراموش می کند. «نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ»

۱۸- هوی پرستی و فراموش کردن روز قیامت، خطراتی است که حاکمان جامعه را تهدید می کند. جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً ... لَا تَتَّبِعِ الْهَوَى ... نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكُمْ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾

و ما آسمان و زمین و آن چه را میان آنهاست بیهوده نیافریدیم، این، پندار کسانی است که کفر ورزیدند، پس وای از آتش (دوزخ) بر کسانی که کافر شدند!

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾

آیا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند همانند فسادگران در زمین قرار می دهیم، یا اهل تقوا را مانند فاجران قرار می دهیم؟

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، آفرینش هدفدار است. مَا خَلَقْنَا... بَاطِلًا. و در بینش غیر الهی، آفرینش بی هدف است. «ذَلِكُمْ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- چون نظام هستی بر اساس حق است پس داوری نیز باید بر اساس حق باشد تا نظام قانون با نظام آفرینش همسو باشند. فَاحْكُم... بِالْحَقِّ... وَ مَا خَلَقْنَا... بَاطِلًا

۳- در تمام هستی، هیچ ذره ای بیهوده خلق نشده است. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا»

۴- کفار برای اعتقادات خود دلیل ندارند بلکه تکیه گاهشان ظن و گمان است.

ظَنُّ الَّذِينَ ...

۵- چون آفرینش هدفدار است، هرگز رها نمی شود و تا روز قیامت و رسیدن مؤمن و مفسد به پاداش و کیفر ادامه دارد. وَ مَا خَلَقْنَا... بَاطِلًا... فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ

۶- دلیل معاد، حکمت و عدالت الهی است. حکمت: هیچ چیزی بیهوده خلق نشده است. امّا عدالت: آیا ما فحّار و متّقین را یکسان قرار می دهیم؟ «مَا»

ص: ۱۰۰

خَلَقْنَا ... بَاطِلًا - أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ

۷- تقوا، کناره گیری و گوشه نشینی نیست، بلکه به میدان آمدن و کار کردن است، البته کار نیک. الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ... الْمُتَّقِينَ

۸- فساد، تنها قتل و جنایت نیست، بلکه گناه نوعی فساد است. كَالْمُفْسِدِينَ ...

كَالْفُجَّارِ

۹- اگر کسی صالحان و مفسدان را به یک چشم بنگرد، گویا هستی را باطل شمرده است. أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا ... كَالْمُفْسِدِينَ

كِتَابٍ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ «۲۹»

(این) کتاب مبارکی است که به سوی تو فرو فرستادیم تا در آیات آن تدبّر کنند و خردمندان پند گیرند.

نکته ها:

«مُبَارَكٌ» به چیزی گفته می شود که فایده و خیر آن، رشد و فزونی زیاد و ثابت داشته باشد.

قرآن از منبع مبارک است. «مُبَارَكٌ الَّذِي» در شب مبارک نازل شده است. «فِي لَيْلِهِ مُبَارَكٌ» در مکان مبارک نازل شده «بِكَلِمَةٍ مُبَارَكَةٍ» و خودش نیز مبارک است. «كِتَابٌ ... مُبَارَكٌ»

سیمای قرآن در این آیه ترسیم شده است:

الف) متن آن نوشته شده است. «كِتَابٌ»

ب) از سرچشمه ی وحی و علم بی نهایت الهی است. «أَنْزَلْنَاهُ»

ج) گیرنده ی آن شخص معصوم است. «إِلَيْكَ»

د) محتوایش پر برکت است. «مُبَارَكٌ»

ه) هدف از نزول، تدبّر در آن است. «لِيَدَّبَّرُوا»

و) علم و آگاهی به نکات و معارف آن، مقدمه ی حرکت معنوی و قرب به خداست. «لِيَتَذَكَّرَ»

ز) کسانی این توفیق را خواهند داشت که خردمند باشند. «أُولُو الْأَلْبَابِ»

* کسی که در آیات قرآن تدبیر نکند سزاوار تحقیر الهی است. «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۱)

* عالم ربانی کسی است که سروکارش با تحصیل و تدریس قرآن باشد... کُونُوا رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ (۲)

* کتاب آسمانی را باید با جدیت گرفت. «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» (۳)

* کسانی که قرآن را مهجور کردند، در قیامت مورد شکایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قرار می گیرند. «وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» (۴)

* امام سجّاد علیه السلام فرمود: اگر قرآن داشته باشم و تنها باشم احساس غربت نمی کنم. «لو مات من بين المشرق و المغرب لما استوحشت بعد ان يكون القرآن معي» (۵)

* حضرت علی علیه السلام فرمود: قرآن دریایی است که هیچ کس به قعر آن نمی رسد. «بحرا لا یدرک قعره» (۶)

* امام خمینی قدس سره به شدت تأسف می خورد که چرا تمام عمر خود را صرف تدبیر در قرآن نکرده است، (۷) همان گونه که مرحوم ملاصدرا در تفسیر سوره ی واقعه این تأسف را دارد.

پیام ها:

۱- قرآن، مبارک است. (تلاوت، تدبیر، تاریخ، استدلال، داستان، الگوهای، معارف، اخبار غیبی، تشبیهات، اوامر و نواهی آن، همه و همه پر از راز و رمز است). کِتَابٌ ... مُبَارَكٌ

۲- گرچه قرآن، مبارک است، امّا برای تدبیر است، نه فقط تبرک جستن به ظاهر آن. (برای حفظ منزل، مسافر و عروس از خطرات) کِتَابٌ ... مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا

ص: ۱۰۲

۱- ۱. محمد، ۲۴.

۲- ۲. آل عمران، ۷۹.

۳- ۳. مریم، ۱۲.

۴- ۴. فرقان، ۳۰.

۵- ۵. کافی، ج ۲، ص ۶۰۲.

۶- ۶. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸.

۳- تدبیر در قرآن مقدمه‌ی تذکر است و گرنه چه بسا انسان اسرار و لطایف علمی قرآن را درک کند ولی مایه‌ی غرورش شود. «لِيَذَّبَرُوا - لِيَتَذَكَّرَ»

۴- تدبیر باید در همه‌ی آیات قرآن باشد نه تنها در آیات الاحکام. «لِيَذَّبَرُوا آيَاتِهِ»

۵- شرط تدبیر و بهره‌گیری و پندپذیری، عقل و خرد است. لِيَذَّبَرُوا... وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ

۶- کسانی که از قرآن متذکر نمی‌شوند، بی‌خردند. «لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ»

۷- قرآن، مطابق عقل و خرد است، لذا اهل خرد با تدبیر در آن به احکام و رموزش پی می‌برند. «لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ» (در قرآن، امری مخالف عقل یافت نمی‌شود)

۸- معارف قرآن پایان‌ناپذیر است. این که به همه‌دستور تدبیر می‌دهد نشان آن است که هر کس تدبیر کند به نکته‌ی تازه‌ای می‌رسد و اگر علما و دانشمندان گذشته همه‌ی اسرار قرآن را فهمیده باشند، تدبیر ما لغو است. «لِيَذَّبَرُوا آيَاتِهِ»

وَ وَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿٣٠﴾

و ما به داود سلیمان را بخشیدیم، او بنده‌ی خوبی بود، زیرا که بسیار به درگاه ما روی می‌آورد.

إِذْ عَرَضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِيَاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾

آن گاه که عصر گاهان اسبان چابک تندرو بر سلیمان عرضه شد (و او مشغول سان دیدن بود).

فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾

پس سلیمان گفت: من این اسبان را به خاطر پروردگارم (و برای جهاد با کفار) دوست دارم. (سان دیدن ادامه داشت) تا آنکه اسبان از دیدگان او پنهان شدند.

(پس دستور داد) اسبان را نزد من بازگردانید (تا بار دیگر آنها را ببینم) پس شروع کرد (به نوازش کردن اسبان و) تا ساق ها و گردن های اسبان را دست می کشید.

نکته ها:

«صافنات» جمع «صافنه» به اسبی گفته می شود که هنگام ایستادن یکی از دست های خود را کمی بلند می کند و نوک سم را به زمین می گذارد که این امر، نشانه ی چابکی اوست.

«جیاد» یا جمع «جواد» به معنای اسب تندرو است یا جمع «جید» یعنی نفیس و ارزشمند.

کلمه ی «خیر» در مورد اموال دنیا نیز به کار می رود که در اینجا مراد از آن، اسبان هستند.

ترکیب «حُبِّ الْخَيْرِ» به معنای دوست داشتن چیزی است که به انسان خیر می رساند.

چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (۱)

یک توضیح و بررسی

در مورد این آیات، دو تفسیر کاملاً متفاوت بیان شده است که مطابق آنچه ما گفتیم:

روزی حضرت سلیمان به هنگام عصر از اسبان تیزرو که برای جهاد آماده کرده بود سان می دید، نظیر سان دیدنی که در آیه ۱۷ سوره ی نمل می خوانیم: «وَ حَشِيْرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنَّ وَ الْاِنْسِ» علاقه ی سلیمان به اسبان، جهت اهداف رزمی و برای خدا بود و لذا فرمود:

سرچشمه ی علاقه من یاد خداست. «أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَن ذِكْرِ رَبِّي» نگاه سلیمان هم چنان ادامه داشت تا اسب ها از دیدگان سلیمان پنهان شدند. او دستور داد بار دیگر اسبان را برگردانید و رژه را تکرار کنید. در سان دوّم، سلیمان دستی بر گردن و ساق اسبان کشید و بدین وسیله از مریبان نیز قدردانی کرد.

این تفسیر، هم با ظاهر آیه سازگار است و هم فخر رازی و سید مرتضی آن را نقل کرده اند و از بیان مرحوم علامه مجلسی در جلد ۱۴ بحار، ص ۱۰۴ نیز استفاده می شود. بر اساس این

ص: ۱۰۴

تفسیر مراد از جمله «تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ» دور شدن اسبان از محل سان و دیدگان حضرت سلیمان و مراد از جمله ی «رُدُّوْهَا عَلَیَّ» تقاضای تکرار سان است.

اما در بعضی تفاسیر می خوانیم: سلیمان آن چنان در تماشای اسبان غرق شد که خورشید غروب کرد و نماز عصرش از دست رفت. لذا ناراحت شد و دستور داد خورشید برگردد و مشغول وضو شد و سر و گردن و پاهایش را مسح کرد.

در این معنا اشکالاتی است، از جمله:

۱. نامی از خورشید در آیه نیست تا مراد از «تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ» غروب آن و مراد از «رُدُّوْهَا عَلَیَّ» بازگشت آن باشد.

۲. پیامبری که خداوند او را در آیه ی قبل با جمله ی «نِعْمَ الْعَبْدُ» و «أَوَّابٌ» ستایش می کند، چگونه در آیه ی بعد فردی غافل از نماز معرفی می نماید؟!

۳. دستور برگشتن خورشید با لحنی آمرانه «رُدُّوْهَا عَلَیَّ» چه توجیهی دارد؟ اگر نمازی که ترک شده واجب بوده که با شأن پیامبر سازگار نیست و اگر نماز نافله و مستحبی بوده، برگشت خورشید برای نماز نافله چه توجیهی دارد؟

این تفسیر در برخی روایات نیز آمده است، اما روایات یاد شده سند صحیحی ندارند و با اصول عقلی که می گوید: باید انبیا معصوم باشند سازگار نیست، لذا بهتر است فهم این روایات را به اهلش واگذاریم. (۱)

پیام ها:

۱- فرزند، هدیه ای الهی است. «وَهَبْنَا»

۲- محور ستایش خداوند از انسان، بندگی اوست. «نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ»

۳- شرایط تلخ و شیرین در اولیای خدا اثری ندارد. (جمله ی «نِعْمَ الْعَبْدُ» هم برای حضرت داود و سلیمان آمده است که تمام امکانات برایشان فراهم بود و هم برای حضرت ایوب که تمام حوادث تلخ بر سر راهش قرار گرفته بود.)

ص: ۱۰۵

۴- توجّه و رجوع به خداوند باید دایمی باشد. «أَوَابٌ»

۵- سان دیدن از امکانات و نیروهای رزمی، کاری پسندیده است. «عُرِضَ عَلَيْهِ ...»

۶- رهبر باید شخصاً از نیروها سان ببیند و آگاهی از کمیت و کیفیت نیروها و امکانات، شرط رهبری است. «عُرِضَ عَلَيْهِ»

۷- بالاترین مقام از حیوانات بازدید می کند و این، هم پیام مدیریتی دارد و هم پیام تواضع. «عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ»

۸- مراسم رژه و سان دیدن، لازمه ی نیروهای رزمنده است. «عُرِضَ عَلَيْهِ ...»

چنانکه در جای دیگر فرمود: لشکریان سلیمان در برابر او رژه رفتند. «جُنُودُهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ» (۱)

۹- محبت و علاقه به اموال و امکانات اگر هدفدار و متعادل باشد مانعی ندارد.

«أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنِ ذِكْرِ رَبِّي» حضرت سلیمان در این آیه می فرماید: علاقه ی من به اسبان از سر عشق به خداست. (زیرا هر چه لشکر توحید مجهزتر باشد، سبب عزت بیشتری است).

۱۰- اسبان رزمی، مورد علاقه پیامبران الهی بوده است. «أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ» چنانکه قرآن نیز به نفس اسبان قسم یاد کرده است. «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا»

۱۱- گاهی لازم است بازدید تکرار شود. «رُدُّوْهَا عَلَيَّ»

۱۲- حیوانات مسح و دست کشیدن انسان ها را احساس می کنند. «فَطَفِقَ مَسْحًا»

۱۳- ترخّم بر حیوانات و نوازش آنها کار انبیاست. «فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْتَاقِ»

۱۴- سان دیدن باید با ملاطفت همراه باشد. «عُرِضَ عَلَيْهِ - فَطَفِقَ مَسْحًا»

ص: ۱۰۶

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَ أَلْقَيْنَا عَلَيَّ كُرْسِيَهُ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ ﴿٣٤﴾

و به راستی ما سلیمان را آزمودیم و بر تخت او جسدی افکندیم پس به درگاه خدا انابه و توبه کرد.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾

و گفت: پروردگارا! مرا بیامرز و به من فرمانروایی و ملکی عطا کن که پس از من سزاوار هیچ کس نباشد، همانا تو بسیار بخشنده ای.

نکته ها:

در این آیات سخن از آزمایش سخت حضرت سلیمان است. اما در اینکه این آزمایش چه بوده، چند نظر است:

الف) سلیمان چندین همسر داشت و آرزو داشت فرزندان زیاد و برومندی نصیبش شود که بازوی او در اداره کشور باشند، اما از خداوند غافل شد و «ان شاء الله» نگفت، لذا هیچ فرزندی برای او تولد نیافت جز فرزندی ناقص الخلقه که همچون جسدی بی روح آن را بر تخت او افکند.

ب) خداوند، خود سلیمان را به بیماری سختی گرفتار کرد که همچون جسدی بی روح روی تخت افتاده بود سپس او را به حالت اول برگرداند و شفا داد. (با توجه به اینکه «اناب» به معنای برگشتن است).

ج) خداوند، جنازه فرزندش را که بسیار مورد علاقه او بود به روی تختش انداخت.

پیام ها:

۱- همه ی مردم حتی انبیا آزمایش می شوند. «فَتَنَّا سُلَيْمَانَ»

۲- آزمایش وسیله ی صیقلی شدن روح و قرب به خداست. «فَتَنَّا ... ثُمَّ أَنَابَ»

۳- انحصار قدرت در افراد معصوم و الهی، سبب استبداد و انحراف نمی شود.

«هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ»

۴- اول خود را با توبه و انابه پاک کنیم و ظرف روح را شستشو دهیم، سپس از خداوند حکومت و قدرت بخواهیم. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي»

۵- استغفار قبل از دعا، سبب استجاب دعاست. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي مُلْكًا»

۶- برخی انبیا به سراغ قدرت و حکومت می رفتند. «هَبْ لِي مُلْكًا»

۷- قدرت انبیا با زور و کودتا نیست، از طریق الطاف الهی است. «هَبْ لِي مُلْكًا»

۸- لازمه ی کسب معنویت و انابه و تضرع، انزوا و گوشه گیری نیست. ثُمَّ أَنَابَ ...

هَبْ لِي مُلْكًا

۹- عدم دخالت در سیاست قداست آفرین است. «هَبْ لِي مُلْكًا»

۱۰- از خداوند تنها رفع مشکل و شفای مرض را نخواهید بلکه علاوه بر جبران و اصلاح گذشته، کسب قدرت و نجات امت را نیز درخواست کنید. ثُمَّ أَنَابَ ... هَبْ لِي مُلْكًا

۱۱- همت بلند حضرت سلیمان، سبب درخواست های بلند او از خداوند می شود. «مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ»

۱۲- در دعا و مناجات، صفات و نام هایی را درباره ی خداوند ذکر کنید که با دعا تناسب داشته باشد. «هَبْ لِي - أَنْتَ الْوَهَّابُ»

۱۳- بخشش گسترده و پی در پی مخصوص خداوند است. «إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ»

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُحَاءً حَيْثُ أَصَابَ (۳۶)

پس ما باد را مسخر او ساختیم که به فرمان او هر کجا می خواهد به نرمی و آرامی حرکت کند.

وَ السَّيِّطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ (۳۷) وَ آخِرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (۳۸)

و جن های سرکش را (مسخر او ساختیم) هر بنا و غواصی از آنها را. و گروه دیگری از جن ها که در غل و زنجیر (و تحت سلطه ی او) بودند.

هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾

(گفتیم:) این بخشش بی حساب ماست، به هر کس می خواهی ببخش یا امساک کن.

وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٤٠﴾

و برای او نزد ما مقامی شایسته و سرانجامی نیک است.

نکته ها:

کلمه ی «رُخَاءٌ» به معنای آسانی است. این باد، تخت سلیمان را بلند و آرام به هر کجا که او اراده می کرد فرو می نشاند.

مراد از «الشَّيَاطِينِ» یا شیاطین جنی است که مسخر سلیمان شدند با آنکه طبیعتشان تمرد و سرکشی است و یا اعم از انسان های سرکش و جنیان متمرد است، زیرا کلمه شیطان با این مفهوم وسیع نیز در قرآن آمده است. «شَّيَاطِينِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ» (۱)

خداوند به اعجاز خود، همه نیروهای طبیعی، انسانی و جنی را تحت سلطه ی سلیمان قرار داد. گروهی در خشکی آنچه را او می خواست می ساختند، «بِنَاءٍ» و گروهی نیازهای حکومت او را در دریا بر آورده می کردند. «غَوَاصٍ»

مراد از هَذَا عَطَاؤُنَا ... بِغَيْرِ حِسَابٍ عطای بی حساب الهی به پیامبران است که مورد محاسبه و مؤاخذه قرار نمی گیرد.

خداوند در این آیات به الطافی که به حضرت سلیمان داشته اشاره دارد، از جمله: تسخیر باد و بهره گیری از نیروی جن و مهار کردن نیروهای مخرب و تفویض اختیار و مقام قرب الهی و آینده ای درخشان.

این نعمت ها گوشه ای از حکومت نمونه ای است که او درخواست کرده بود. آری، یک

ص: ۱۰۹

حکومت نمونه باید از نیروهای مخرب درامان باشد، «مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ» باید مشکل ارتباط سریع و حمل و نقل را حل کند، «فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ» از تخصص ها استفاده کند، «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» قدرت تصمیم داشته باشد، «فَأَمْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ» دستش باز باشد، «بِغَيْرِ حِسَابٍ» و در عین حال آینده ی معنویّت او تأمین باشد. «عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَ حُسْنِ مَّآبٍ»

حکومت لغزشگاهی برای انحراف و بد عاقبت شدن است و لذا حضرت یوسف در چاه و زندان نگفت: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» لیکن همین که به حکومت رسید از خداوند حسن عاقبت و مسلمان مردن را درخواست کرد، «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ أَنْتَ وَ لِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) و حضرت سلیمان نیز خوش عاقبت شد. «حُسْنِ مَّآبٍ»

پیام ها:

۱- خداوند دعای صالحان را مستجاب می کند. هَبْ لِي مُلْكًا ... فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ

۲- اجابت پروردگار، نشانه ی روا بودن درخواستِ سلیمان مبنی بر حکومت بی نظیر است. هَبْ لِي مُلْكًا ... فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ

۳- با اراده ی خداوند، طبیعت هم می تواند مفید باشد و هم مضر. «بِرِيحٍ صَرْصَرٍ» (۲)، «فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ»

۴- انبیا دارای ولایت تکوینی هستند. تَجْرِي بِأَمْرِهِ ... حَيْثُ أَصَابَ

۵- در برابر حکومت حضرت سلیمان، هنوز صنعت دنیا بسیار عقب مانده است.

«فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ - وَ الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

۶- جنیان می توانند به سود انسان کار کنند. «الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

۷- از نیروهای متمرّد نیز می توان با مدیریت صحیح بهره برداری کرد. «الشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

۸- جن، دارای عقل و شعور و تخصص است. «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

ص: ۱۱۰

۱- ۱. یوسف، ۱۰۱.

۲- ۲. حاقه، ۶.

۹- انسان علاوه بر قدرت تسلط بر انسان های دیگر و طبیعت، قدرت تسلط بر جن و شیاطین را نیز دارد. «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

۱۰- دریا یکی از منابع ثروت و قدرت است. «وَ الشَّيَاطِينِ كُلِّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

۱۱- در مدیریت برای اجرای طرح های مهم، باید همه ی نیروها را بسیج کرد.

«كُلِّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

۱۲- استفاده از تخصص بیگانگان و غیر مؤمنان مانعی ندارد. «الشَّيَاطِينِ كُلِّ بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ»

۱۳- در حکومت الهی نیز زندان ضروری است. از اینکه بعضی جنیان بناء و غواص بودند و بعضی در قید و بند، معلوم می شود که این دسته اگر آزاد بودند در حکومت سلیمان علیه السلام اخلاص ایجاد می کردند. «مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ»

۱۴- در حکومت های الهی، قدرت و اختیارات، از طرف خداوند به حاکم تفویض می شود. «فَسَيَخْرُجُنَا - هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ»

۱۵- در میان عطا و منع، تقدم با بخشش است. («فَإْمْنُنْ» قبل از «أَمْسِكْ» است)

۱۶- حکومتی الهی است که در آن امتیت، صنعت، مدیریت و امکانات طبیعی همراه با مقام معنوی باشد. «فَسَيَخْرُجُنَا - بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ - وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى»

۱۷- توسعه ی مادی «بِنَاءٍ وَ غَوَاصٍ» با مقام قرب الهی منافاتی ندارد. «ثُمَّ أَنَابَ - قَالَ رَبِّ اغْفِرْ - إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى»

۱۸- اکثر حکومت ها در آغاز کار خود چراغ سبز نشان می دهند و محبوبیت نسبی دارند ولی به تدریج از محبوبیت و قدرت آنها کاسته می شود، لیکن حکومت سلیمان خوش عاقبت بود. «حُسْنِ مَآبٍ»

وَ اذْكَرْ عَبْدَنَا اَيُّوبَ اِذْ نَادَى رَبَّهُ اَنْنِي مَسْنِي الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَ عَذَابٍ ﴿٤١﴾

و بنده ی ما ایوب را یاد کن، آن گاه که پروردگارش را ندا داد که: شیطان مرا به رنج و عذاب افکنده است.

اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَ شَرَابٌ ﴿٤٢﴾

(به او گفتیم: پای خود را بر زمین بزن (تا از زیر پای تو چشمه ای جاری کنیم) این چشمه ی آبی خنک برای شستشو و نوشیدن است.

نکته ها:

«نصب» به معنای رنج و سختی است، «رکض» کوبیدن پا بر زمین است و «مُغْتَسَلٌ» به آب یا محل شستن گویند.

چنانکه در روایات آمده است: حضرت ایوب دارای اموال و فرزندان و امکانات بسیار بود و همواره خدا را سپاس می گفت. شیطان به خداوند عرضه داشت که اگر ایوب را شاکر می بینی به خاطر نعمت فراوانی است که به او داده ای، اگر این نعمت ها از او گرفته شود او بنده ی شکرگزاری نخواهد بود.

خداوند به شیطان اجازه داد بر دنیای ایوب مسلط شود. او ابتدا اموال و گوسفندان و زراعت های ایوب را دچار آفت و بلا کرد امّا تأثیری در ایوب نگذاشت. سپس بر بدن ایوب سلطه یافت و او چنان بیمار گشت که از شدت درد و رنجوری اسیر بستر گردید، امّا با این حال از مقام شکر او چیزی کاسته نشد.

چون ایوب از این امتحان سخت الهی به خوبی پیروز برآمد، خداوند دوباره نعمت های خود را به او بازگرداند و سلامت جسمش را بازیافت. (۱)

خداوند برای بازگرداندن سلامتی به جسم ایوب، به او فرمان می دهد که با کوبیدن پا بر

ص: ۱۱۲

زمین، به قدرت الهی چشمه ای از آب جاری سازد و با شستشوی بدن خود در آن آب، جسمش را از هر بیماری پاک گرداند.

تحمل سختی از سوی انبیا برکاتی دارد، از جمله:

الف) مردم درباره آنان گرفتار غلّو نمی شوند.

ب) آنان مقام ویژه ای در اثر صبر، دریافت می نمایند.

ج) اگر الگوها و بزرگان نیز سختی ببینند، فقرا و ضعفا و بیماران تحقیر نمی شوند.

د) مردم، راه برخورد با مشکلات را از آنان می آموزند.

بر اساس روایات، برخی مردم گمان کردند که حضرت ایوب، گناهی را مرتکب شده که گرفتار چنین بلایی شده است و لذا او را شتمت می کردند. در حالی که بلا برای اولیا مایه ی رشد و کسب درجه است. (۱)

در این سوره، داستان متفاوت دو پیامبر الهی مطرح شده است: یکی حضرت سلیمان، پیامبری که بالاترین قدرت و امکانات را داشت. دیگری حضرت ایوب، پیامبری که سخت ترین تلخی ها را برای مدّتی طولانی چشید.

اما قرآن هر دو پیامبر را با عبارت «نِعْمَ الْعَبْدُ» ستایش می کند. زیرا رفاه و رنج، هیچکدام نتوانست آنها را از مدار بندگی خدا خارج سازد.

آری، غَوَاص و صَيَّاد ماهر چه در دریای شور و چه در دریای شیرین کار خود را به بهترین وجه انجام می دهد و شوری و شیرین آب در صیادی و غَوَاصی او اثری ندارد.

پیام ها:

۱- تاریخ مردان بزرگ نباید فراموش شود. تاریخ انبیا حتی برای پیامبر اسلام سازنده است زیرا آشنائی با مشکلات دیگران مایه تقویت صبر و شکیبایی است. «وَ اذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ»

۲- ایوب بنده حقیقی خداوند بود. «عَبْدَنَا»

ص: ۱۱۳

۳- شکوه کردن از مشکلات، نزد خدا مانعی ندارد. «نَادِي رَبِّهِ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ»

۴- شیطان بر روح و اعتقاد اولیای خدا سلطه ای ندارد اما می تواند در مورد جسم آنان، نقش ایذایی داشته باشد. «مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ»

۵- رنج ها و مصیبت ها میدانی مناسب برای وسوسه شیاطین است. «بِنُصْبٍ» (بنابراین معنی که: شیطان به سبب رنج ها با من تماس می گیرد.)

۶- دعا جلوه ای از عبودیت است. «عَبَدْنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ»

۷- برای رفع گرفتاری ها و مشکلات، دعا کنیم. «نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ»

۸- دعای انبیا مستجاب می شود و به دنبال سختی ها گشایش است. «ازْكَضْ بِرِجْلِكَ»

۹- همه جا چشیدن سختی ها نشانه ی دوری از خدا نیست. (گاهی اولیای خدا سخت ترین شرایط را تحمل می کنند، در حالی که با زدن پا بر زمین چشمه ی آب خنک برایشان جاری می شود.) «هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ»

۱۰- شستشو با آب سرد برای سلامتی نقش مهمی دارد. «مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَ شَرَابٌ» (آب شستشو نیز باید تمیز و قابل آشامیدن باشد.)

۱۱- طبیعت مسخر خداوند است و خداوند آن را مسخر اولیای خود می کند.

«ازْكَضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَ شَرَابٌ»

وَ وَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَ ذِكْرَى لِلْأُولَى الْأَلْبَابِ «۴۳»

و ما بر اساس رحمت خویش خانواده اش را (که در اثر بیماری سخت و طولانی، از او جدا شده بودند) به او بخشیده و برگرداندیم و همانند آنها را به آنان افزودیم (و بستگانش را توسعه دادیم) تا برای خردمندان پندی باشد.

وَ خُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاضْرِبْ بِهِ وَ لَا تَحْنُتْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ «۴۴»

و او را از بن بست تعهدی که کرده بود نجات دادیم. او سوگند یاد کرده بود که به خاطر تخلف همسرش ضربه ای شلاق به او بزند لیکن چون همسرش وفادار بود به او گفتیم: دسته ای از شاخه های نازک گیاه به دست خود بگیر و با آن بزَن تا (بدن همسرت آزرده نشود) و سوگند را مشکن. ما ایوب را صابر یافتیم، چه بنده ی خوبی که بسیار توبه و انابه دارد.

نکته ها:

«ضغاث» به دسته ای از شاخه ها و چوب های نازک گویند. «حَنَثٌ» به معنای شکستن عهد و سوگند است.

چنانکه در روایات آمده است: همسر ایوب، زنی فداکار بود که در تمام دوران بیماری او را رها نکرد و از او پرستاری نمود. روزی شیطان در شکل یک انسان بر او ظاهر شد و گفت:

من همسرت را درمان می کنم به شرط آنکه بپذیرد من عامل بهبودی اش بوده ام.

وقتی این پیشنهاد را به ایوب گفت، او بر آشفت و گفت: تو فریب شیطان را خورده ای و چنین امری را پذیرفته ای، آنگاه سوگند یاد کرد که همسرش را تنبیه کند.

پیام ها:

۱- در سختی ها، هرگز از رحمت خدا مأیوس نشوید. وَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ ... رَحْمَةً مِنَّا

۲- خاندان گسترده یک نعمت الهی است. «وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ»

۳- گشایش ها لطف الهی است نه امتیاز و استحقاق ما. «رَحْمَةً مِنَّا»

۴- تنها خردمندان از فراز و نشیب ها، درس عبرت می گیرند. «ذُكْرَىٰ لِلْأُولَىٰ الْأَبَابِ»

۵- راه تخفیف کیفرها را باید از خداوند فراگیریم. «خُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا»

۶- حتی حسن سابقه و فداکاری و از خاندان نبوت بودن، مانع عمل به قانون نیست. «فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ»

۷- در شرایط سخت، به سراغ حل مسأله بروید ولی قانون شکنی نکنید. «فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ»

۸- حرمت عهد و سوگند را حفظ کنیم. «لَا تَحْنُثُ»

۹- صبر تلخ است ولیکن عاقبت میوه ی شیرین دهد. «وَهَبْنَا لَهُ - وَجَدْنَاهُ صَابِرًا»

۱۰- انابه و تضرع به درگاه خداوند سرچشمه ی صبر است. «صَابِرًا - إِنَّهُ أَوَّابٌ»

وَ اذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرَاهِيمَ وَ اسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ اُولٰٓئِذِى وَ الْاَبْصَارِ ﴿٤٥﴾

و بندگان ما ابراهیم و اسحاق و یعقوب را که دارای قوت و بصیرت بودند یاد کن.

اِنَّا اَخْلَصْنَاھُمْ بِخَالِصِهٖ ذِكْرٰى الدَّارِ ﴿٤٦﴾

همانا ما آنان را با خلوص ویژه ای که یادآور سرای قیامت بود خالص کردیم.

وَ اِنَّھُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفٰٓیْنَ الْاٰخِیَارِ ﴿٤٧﴾

و آنان در پیشگاه ما از برگزیدگان و نیکانند.

وَ اذْكُرْ اِسْمَاعِیْلَ وَ الْیَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ وَ كُلُّ مِّنَ الْاٰخِیَارِ ﴿٤٨﴾

و اسماعیل و یسع و ذوالکفل را که همه از نیکانند، یاد کن.

نکته ها:

در این آیات نام شش نفر از انبیا (ابراهیم، اسحاق، یعقوب، اسماعیل، یسع و ذوالکفل) آمده و برای آنان شش صفت ذکر شده است: بندگی خدا، قدرت، بصیرت، خلوص، برگزیدگی و نیکی.

«مصطفین» جمع «مصطفی» به معنای برگزیده است. «اخیار» جمع «خیر» به معنای اهل خیر و نیکی است.

«الیسع» که نام او دو بار در قرآن آمده یکی از پیامبران الهی است.

در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است که این پیامبر همانند حضرت عیسی مرده زنده می کرد.

امام جواد علیه السلام در پاسخ عبدالعظیم حسنی فرمود: ذوالکفل بعد از سلیمان جزء ۳۱۳ نفر از

پیامبران مرسل و برجسته بود که مثل داود قضاوت می کرد و جز برای خدا خشم نکرد. (۱)

پیام ها:

- ۱- تاریخ پاکان و پیامبران و بزرگان را زنده نگاه داریم. «وَ اذْكُرْ عِبَادَنَا»
- ۲- سرچشمه ی همه ی کمالات پیامبران، عبودیت است. «عِبَادَنَا» قبل از کمالات دیگر ذکر شده است.
- ۳- رهبر باید دارای قدرت و بصیرت باشد. «أُولَى الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ»
- ۴- نشانه ی لطف خاص خداوند به بنده اش آن است که او همواره یاد قیامت باشد. «أَخْلَصْنَاَهُمْ ... ذِكْرَى الدَّارِ»
- ۵- آخرت اندیشی و دوری از دنیاطلبی از خصوصیات رهبران الهی است. «إِنَّا أَخْلَصْنَاَهُمْ بِخَالِصِهِ ذِكْرَى الدَّارِ»
- ۶- یاد قیامت، مایه نزدیک شدن انسان به اخلاص است. «أَخْلَصْنَاَهُمْ ... ذِكْرَى الدَّارِ»
- ۷- آخرت اندیشی به انسان بصیرت می دهد. «أُولَى الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ ... إِنَّا أَخْلَصْنَاَهُمْ ...»
- ۸- بالاترین ارزش، آبرو داشتن نزد خداست. «عِنْدَنَا لِمَنِ الْمُصْطَفَيْنَ»
- ۹- کسی که بنده ی خالص و نیک خدا باشد، خداوند نام او را گرامی می دارد.
(شما به فکر نام نیک نباشید) وَ اذْكُرْ - وَ اذْكُرْ ...
- ۱۰- یکی از راه های دعوت به خیر، تجلیل از اهل خیر است. وَ اذْكُرْ ...

ص: ۱۱۷

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٤٩﴾

این یاد(ما در دنیا از آنان) است و البته برای پرهیزکاران بازگشتگاهی نیکو(در قیامت) خواهد بود.

جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُمْتَحَنَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ ﴿٥٠﴾ مُتَّكِنِينَ فِيهَا يُدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾

باغ های جاودانه ای که درهایش به روی آنان گشوده است. در آن جا(بر تخت ها) تکیه می زنند(و میوه های فراوان و نوشیدنی در آن جا طلب می کنند).

وَ عِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ الْأَثْرَابُ ﴿٥٢﴾ هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ ﴿٥٤﴾

و در کنارشان همسرانی است که به شوهرانشان چشم دوخته و هم سالند. این است آن چه برای روز حساب به شما وعده داده می شود. این رزق ماست که برای آن پایانی نیست.

پیام ها:

۱- نقل تاریخ نباید سرگرمی باشد بلکه باید هدفدار و وسیله ی هوشیاری باشد.

وَ اذْكُرْ ... هَذَا ذِكْرٌ

۲- ذکر، ابعاد مختلفی دارد: قرآن ذکر است، «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۱) نماز ذکر است، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۲) تاریخ بزرگان نیز ذکر است. «هَذَا ذِكْرٌ» (تاریخ بزرگان وسیله یادآوری و درس آموزی است).

۳- تقوا وسیله ی خوش عاقبتی است. «لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنِ مَآبٍ» (کلمه «مآب» به معنای مرجع و بازگشت است).

ص: ۱۱۸

۱-۱. حجر، ۹.

۲-۲. طه، ۱۴.

۴- برای جذب مردم، به کلی گویی اکتفا نکنید. (تنها به «لُحْسَنَ مَآبٍ» اکتفا نشده، بلکه به دنبال آن آمده است: جَنَّاتٍ عِدْنٍ ...)

۵- شناخت تاریخ گذشته و توجه به جاذبه های آینده، در گرایش مردم به حق مؤثرند. وَ اذْكُرْ ... لُحْسَنَ مَآبٍ جَنَّاتٍ عِدْنٍ

۶- انواع نعمت در بهشت جمع است. تعدد باغ ها «جَنَّاتٍ» ابدیت «عِدْنٍ» سهل الوصول بودن «مُفْتَحَةً لَهُمْ الْأَبْوَابُ» وفور و کثرت «بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ»

۷- نشانه همسر خوب آن است که به غیر شوهر چشم ندوزد. «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

۸- نعمت های بهشتی، هم حساب و کتاب دارد «لِيَوْمِ الْحِسَابِ» و هم دائمی است.

«مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ»

۹- معاد، جسمانی است. (تکیه کردن بر تخت، خوردن میوه، نوشیدن شراب و داشتن همسر، همه و همه نشانه آن است که معاد جسمانی است). «مُتَّكِنِينَ ، بِفَاكِهَةٍ ، شَرَابٍ ، قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

«هَذَا وَ إِنَّ لِلطَّاغِيْنَ لَشَرَّ مَا بٍ» (۵۵) «جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبئْسَ الْمِهَادُ» (۵۶)

این (پاداش بهشتیان) و البته برای طغیانگران بازگشت گاه بدی است.

دوزخی که در آن وارد می شوند، چه بد آرامگاهی است.

«هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَ غَسَاقٌ» (۵۷) «وَ آخِرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ» (۵۸)

این آب داغ و چرکابی است که باید آن را بچشند. و (جز این ها) کیفیهای دیگری از همان نوع برای آنان است.

«هَذَا فَوْجٌ مُفْتَحِمٌ مَعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ» (۵۹)

(به سران دوزخی گفته می شود): این ها گروهی (از پیروان شما) هستند که همراه شما وارد می شوند، (آنها می گویند): خوش آمدی برای آنان نیست، زیرا که آنان وارد دوزخ شدند.

قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَيَسِّرْ لَنَا الْقَرَارَ ﴿٦٠﴾

(آنان به رهبران و پیش کسوتان خود) گویند: بلکه خوش آمد بر شما مباد که شما این عذاب را برای ما پیش فرستادید، پس چه جایگاه بدی است.

قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هَذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ ﴿٦١﴾

گویند: «پروردگارا! هر کس این عذاب را برای ما فراهم ساخته، پس در آتش عذاب او دو برابر بیفز».

نکته ها:

«مهاد» از «مهد» به معنای جایگاه و آرامگاه است.

«حَمِيمٌ» یعنی آب جوشان و «عَسَاقٌ» یعنی چرکابی که از پوست دوزخیان می چکد.

«مُقْتَحِمٌ» ورود در کار ترسناک را گویند.

«شکل» به معنای مثل و مانند و «أَزْوَاجٌ» به معنای انواع است. یعنی انواع دیگری از همین گونه عذاب دارند.

پیام ها:

۱- سرلوحه ی خوبی ها، تقوا و سرلوحه ی بدی ها، طغیان و سرکشی است. «إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ - إِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ»

۲- طغیان عامل بد عاقبتی است. «لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ»

۳- عذاب های دوزخ متنوع و گوناگون است. «وَأَخْرَجْنَا مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجًا»

۴- در قیامت پیروان فساد، از پیشگامان خود تنفر دارند. «أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا»

۵- انسان، دوزخ خود را از پیش می فرستد. «قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا»

۶- دعوت دیگران به گناه، سبب سلب مسئولیت از گناهکار نیست. با این که می گویند: «أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا» شما این عذاب را برای ما فراهم کردید، ولی خودشان نیز در دوزخ گرفتارند.

۷- در نظام تربیتی اسلام، تشویق و تهدید در کنار هم است. (آیاتِ پاداشِ متقین و کیفرِ طاغین)

۸- کسانی که در دنیا و در مدار ایمان، به یکدیگر دعا نکنند، در آخرت و در دوزخ به یکدیگر نفرین خواهند کرد. «رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا»

۹- تنها دعایی که از دوزخیان مستجاب می شود، دعای افزودن عذاب برای پیش کسوتان کفر است. «فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا» «لِكُلِّ ضِعْفٍ» (۱)

۱۰- ردّ و بدل کردن ناسزا یکی از برخوردهای دوزخیان است. (گروهی می گویند: «لَا مَرْحَبًا بِكُمْ» ولی جواب می شنوند: «بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ»)

وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ «۶۲»

و گویند: چرا مردانی را که ما آنان را از اشرار می شمردیم (در این جا) نمی بینیم؟

أَتَخَذْنَا هُمْ سِحْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ الْأَبْصَارُ «۶۳»

آیا ما (به ناحق) آنان را به مسخره می گرفتیم (و امروز اهل بهشتند، یا آنکه در جهنم هستند) و چشمان ما به آنها نمی افتد.

إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ «۶۴»

همانا مجادله ی اهل آتش یک واقعیت است.

نکته ها:

در روایات معتبر آمده است که: گروهی از شیعیان نزد اهل بیت علیهم السلام شکایت کردند که گروهی ما را رافضی می خوانند و از مشرکان و کفار بدتر می دانند. امام علیه السلام سوگند یاد کردند که شما مشمول شفاعت ما می شوید و آنان در دوزخ سراغ شما را خواهند گرفت، سپس این آیه را تلاوت کردند: «وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ». (۲)

ص: ۱۲۱

۱- ۱. اعراف، ۳۹.

۲- ۲. تفاسیر اطیب البیان، نورالثقلین و کنزالدقائق.

در قیامت، هر کس دنبال شریک جرم می‌گردد که گناهِش را به دوش او بیندازد:

بعضی گویند: جامعه ما را منحرف کرد. «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱)

بعضی گویند: دوست بد ما را منحرف کرد. «لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ» (۲)

بعضی گویند: شریک، ما را منحرف کرد. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» (۳)

بعضی گویند: بزرگان فاسد ما را منحرف کرده‌اند. «أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا» (۴)

بعضی گویند: شیطان ما را منحرف کرد. «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» (۵)

پیام‌ها:

۱- برخی کسانی که در دنیا از بدان محسوب شده، تحقیر می‌شوند، در بهشت کامیاب خواهند بود. «لَا تَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنْ الْأَشْرَارِ»

۲- در دوزخ، افراد یکدیگر را می‌شناسند و هوش و حواس دارند. «مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا»

۳- زود قضاوت نکنیم، شاید افراد به ظاهر پست امروز، عالی مقام‌های قیامت باشند. «نَعُدُّهُمْ مِنْ الْأَشْرَارِ»

۴- قیامت روز اقرار است. «أَتَّخَذْنَا هُمْ سِخْرِيًّا»

۵- بهشتیان در مجلس انس بر تخت‌ها تکیه زده‌اند ولی دوزخیان با یکدیگر جزو بحث دارند. «مَتَكَبِّرِينَ فِيهَا»، «إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ»

ص: ۱۲۲

۱- ۱. سبأ، ۳۱.

۲- ۲. فرقان، ۲۹.

۳- ۳. زخرف، ۶۷.

۴- ۴. احزاب، ۶۷.

۵- ۵. ابراهیم، ۲۲.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ وَمَا مِنِّي إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾

بگو: من فقط بیم دهنده ام و هیچ معبودی جز خداوند یکتای قهار و مقتدر نیست.

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾

پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است، نفوذناپذیر و بسیار آمرزنده.

قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ ﴿٦٧﴾ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِي مِن عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾

بگو: او خبر بزرگی است، که شما از او رویگردانید. برای من نسبت به عالم بالا- هیچ آگاهی نبود، آن گاه که (درباره او با یکدیگر) مجادله می کردند.

إِن يُوْحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٠﴾

به من چیزی وحی نمی شود مگر از آن رو که من هشدار دهنده ای آشکارم.

نکته ها:

«قهار» به معنای قدرت قاهره ای است که همه ی قدرت ها، مقهور و محکوم او هستند.

در روایات می خوانیم که: «نَبَأٌ عَظِيمٌ» علی بن ابی طالب است و خود حضرت فرمود: «انا النبا العظيم» (۱) چنانکه در دعای ندبه نیز خطاب به حضرت مهدی علیه السلام می گوئیم: «یا بن النبأ العظيم»

این معنا با ضمیر «هُوَ» که در مورد انسان به کار می رود، نه اشیاء، سازگارتر است.

مراد از «ملا- اعلی» همان «افق اعلی» است که در سوره ی نجم می خوانیم: «وَهُوَ بِالْمَأْفِقِ الْأَعْلَىٰ» و هدف معراج، بالا بردن سطح علمی پیامبر بود. «لَتُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا»

بنابراین شاید آیات مذکور این مطلب را دنبال می کنند که:

ای پیامبر! به مردم بگو: علی بن ابیطالب خبر بزرگی است که برخی از شما مسلمانان از او

ص: ۱۲۳

اعراض می کنید(و به سراغ دیگری می روید).

من از عالم بالا بی خبر بودم آنگاه که مردم بر ولایت او مخاصمه می کردند ولی در سفر معراج، امامت علی بن ابیطالب مطرح و تثبیت شد و فکر نکنید امامت او نظر شخصی من است، هر چه هست وحی الهی است.

البته این معنا با استمداد از روایات متعدّد و رهنمود تفسیر اطیب البیان استفاده شد ولی تفاسیر دیگر این آیه را مقدمه ی آیات بعد در مورد آفرینش آدم دانسته اند.

پیام ها:

۱- وظیفه و جایگاه پیامبر باید به مردم اعلام شود. «قُلْ»

۲- جایی که غفلت همه را فرا گرفته، باید از زاویه ی انذار سخن گفت. «إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ»

۳- انسان با خطرها و آسیب هایی روبرو است که بواسطه انذار انبیا می تواند رهائی یابد. «أَنَا مُنذِرٌ»

۴- نقش هشدار و انذار در تربیت، بیش از نقش بشارت است. «أَنَا مُنذِرٌ»

۵- انذار، زمانی مؤثر است که از سرچشمه ی قدرت باشد. «أَنَا مُنذِرٌ - الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ»

۶- اقتدار، در سایه ی وحدت است. «الوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (در قرآن شش مورد کلمه ی قهار آمده که در کنار همه ی آنها کلمه ی واحد است).

۷- همه هستی تحت یک مدیریت و اراده است. «الوَاحِدُ الْقَهَّارُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۸- خداوند تمام هستی را پرورش می دهد و همه را رو به کمال می برد. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا»

۹- مربی باید هم قدرت داشته باشد و هم رحمت. رَبُّ ... الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ

۱۰- اقبال یا اعراض مردم نشانه ی حَقَّائِیت یا بطلان امری نیست. «هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ»

۱۱- در تبلیغ و هدایت مردم از روش های روشن و بدون ابهام استفاده کنید.

«نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّن طِينٍ ﴿٧١﴾

آن گاه که پروردگارت به فرشتگان گفت: همانا من آفریننده ی بشری از گِل هستم.

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾

پس همین که او را نظام بخشیدم و از روح خود در او دمیدم، سجده کنان برای او به خاک افتید.

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾

پس فرشتگان همه با هم سجده کردند. مگر ابلیس که تکبر ورزید و از کافران بود.

نکته ها:

«سَوَّيْتُهُ» از «استواء» به معنای اعتدال و استواری در آفرینش است.

ممکن است جمله «إِذْ قَالَ» مربوط به جمله «تَحِيمُونَ» در آیات قبل باشد، یعنی من از ملائع اعلی آنگاه که فرشتگان بر سر آفرینش انسان با خداوند مجادله می کردند آگاه نبودم.

چنانکه در آیه ۳۰ سوره بقره خواندیم که خداوند به فرشتگان فرمود: من در زمین خلیفه قرار می دهم، آنان گفتند: انسان موجود مفسد و خونریز است، از آفریدنش صرف نظر کن و ما تو را با حمد خود ستایش و تسبیح می کنیم.

ماجرای خلقت انسان و سجده فرشتگان بر او، در سوره های بقره، اعراف، حجر، اسراء و کهف آمده و تکرار این داستان بیانگر تعصب و نژادپرستی ابلیس و حسادت بر انسان و خطر تکبر و عدم توبه و عذرخواهی است که در طول تاریخ، همه ی انسان ها به نحوی با آن درگیر هستند.

از سوی دیگر برای توجّه دادن انسان به مقام انسانیّت است، انسانی که مسجود فرشتگان است باید هشیار باشد که ارزش خود را هدر ندهد.

مراد از «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» آن نیست که چیزی از خدا جدا شده و به انسان ملحق شده باشد، بلکه منظور بیان منشأ و ریشه ی روح انسان است که از عالم بالاست، نه عالم خاکی.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که فرمود: خداوند آدم را آفرید و ما اهل بیت را در نسل او قرار داد و به خاطر کرامت ما فرمان سجده صادر کرد، پس مسجود قرار گرفتن آدم، برای خداوند عبودیت بود و برای آدم احترام، زیرا ما در صلب او بودیم! (۱)

پیام ها:

۱- انسان تنها موجودی است که خداوند قبل از خلقت، آفریدن او را به فرشتگان اعلام کرد. «قَالَ رَبُّكَ»

۲- آفرینش فرشتگان، قبل از انسان بوده است. (زیرا خداوند قبل از انسان با فرشتگان گفتگو داشته است). «قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ»

۳- منشأ وجودی انسان، آب و خاک است. «خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ»

۴- روح، پس از جسم آفریده شده است. «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»

۵- روح، از بدن مستقل و جداست. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»

۶- فرشتگان به خاطر نفخه ی الهی، به آدم سجده کردند ولی برخی انسان ها حتّی به خاطر ذات حقّ برای خدا سجده نمی کنند. مِنْ رُوحِي ... لَهُ سَاجِدِينَ

۷- انسان دارای دو بعد مادی و معنوی است. «مِنْ طِينٍ - مِنْ رُوحِي»

۸- الطاف الهی، زمینه ی مستعدّ لازم دارد. تا به ظرفیت های مادی پرداخته نشود وظیفه روح الهی در آن ممکن نیست. «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»

۹- روح، در بدن همه ی جانداران هست ولی تعبیر «رُوحِي» مخصوص انسان است که از شرافت ویژه ای برخوردار است. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»

ص: ۱۲۶

۱۰- روح پدیده ای لطیف است. (کلمه نفع و دمیدن بیانگر لطافت روح است)

۱۱- فرشتگان مثل انسان مورد امر و نهی قرار می گیرند. «فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ»

۱۲- سجده بر انسان، به خاطر بعد روحی اوست نه جسمی او. «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا»

۱۳- سجده بر آدم، چون به فرمان خداست، بندگی خداست نه بندگی آدم. «فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» (سجده مظهر بزرگداشت و کرامت و قبول خلافت انسان است نه پرستش او).

۱۴- لیاقت از سابقه مهم تر است. (سابقه ی فرشتگان بیش از آدم بود ولی چون لیاقت انسان بیش تر بود آنها به او سجده کردند.) «لَهُ سَاجِدِينَ»

۱۵- فرشتگان تسلیم خدایند. «فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ»

۱۶- عبادت دسته جمعی با شکوه تر است. همه ی فرشتگان سجده کردند، «كُلُّهُمْ» آن هم دسته جمعی. «أَجْمَعُونَ»

۱۷- در میان خوبان بودن مهم نیست، از خوبان بودن مهم است. «فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ - إِلَّا إِبْلِيسَ»

۱۸- تکبر، مانع تعبد و تسلیم است. «إِسْتَكْبَرَ وَكَانَ ...»

۱۹- ابلیس از اوّل کافر بود ولیکن ترک سجده کفر او را کشف کرد. «كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ»

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ ﴿٧٥﴾

(خداوند) فرمود: «ای ابلیس! چه چیز تو را مانع شد که برای موجودی که به دستان قدرت خویش خلق کردم سجده کنی؟ تکبر کردی یا از بلند مرتبه گانی؟!»

قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿٧٦﴾

ابلیس گفت: «من از او بهترم، مرا از آتش آفریدی و او را از گل»

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٧٧﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ ﴿٧٨﴾

خداوند فرمود: «پس از این درگاه بیرون شو که تو رانده شده ای. و همانا لعنت من تا روز رستاخیز بر تو خواهد بود.»

نکته ها:

مراد از «عالین» به گفته پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی هستند که از فرشته ها برترند و از مقام و مرحله و مکان دیگری سرچشمه می گیرند. (۱) شاید مراد پیامبر همان باشد که در زیارت جامعه خطاب به اهل بیت علیهم السلام می خوانیم: «خلقکم الله انوارا فجعلکم بعرضه محدقین حتی من علینا بکم فجعلکم فی بیوت اذن الله ان یرفع و ینزک» یعنی خداوند شما را نورهایی در عرش قرار داد، آنگاه برای دسترسی بشر به هدایت، شما را در مناطقی از زمین قرار داد، تا محل ندای توحید باشید. والله العالم.

مراد از دو دست در آیه به گفته امام صادق علیه السلام دست قدرت و حکمت است و گرنه خداوند جسم نیست تا دست ظاهری داشته باشد. (۲)

ص: ۱۲۸

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. تفسیر اطیب البیان.

۱- از خلافکار توضیح بخواهید و خلاف ها را ریشه یابی کنید. «يَا اِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ» (به مجرم فرصت حرف زدن بدهید).

۲- اصل، گرایش و پذیرش حق است، هر کجا خلاف آن را دیدید مانعی پیدا شده است. «مَا مَنَعَكَ»

۳- آفرینش انسان با توجه خاص خداوند بوده است. «خَلَقْتُ بِيَدَيَّ»

۴- اجتهاد در برابر نصّ کار ابلیس است. فَفَعُّوا لَهُ سَاجِدِينَ ... اَنَا خَيْرٌ

۵- ایمان به خداوند و خالق بودن او کافی نیست بلکه اطاعت و تسلیم در برابر او لازم است. (ابلیس خالق بودن را قبول داشت ولی تسلیم و اطاعت نداشت).

«خَلَقْتَنِي»

۶- مقایسه های ظنی نمی تواند سرچشمه ی ارزیابی درست شود. (ابلیس خود را با انسان مقایسه کرد و نتیجه گیری نمود). اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ - خَلَقْتَنِي ...

۷- نژاد پرستی، تفکر شیطانی است. «مِنْ نَارٍ - مِنْ طِينٍ»

۸- تعصّب مانع شناخت حقیقت است. (ابلیس نژاد آتشی خود را می بیند ولی نفخه ی الهی انسان را نمی بیند). «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ»

۹- شرافت به کسب کمالات است نه ماده و عنصر اولی که گفته شود انسان از گل و ابلیس از آتش است. مِنْ نَارٍ - مِنْ طِينٍ ... فَاخْرُجْ

۱۰- در مدیریت، اخراج فرد متمرّد از قانون لازم است. «فَاخْرُجْ مِنْهَا»

۱۱- نتیجه ی تکبر و حسادت، محرومیت است. «فَاخْرُجْ»

۱۲- عناصر نامطلوب باید از جامعه طرد شوند. (در قرآن شش مرتبه کلمه ی رجیم آمده که همه ی آنها در مورد ابلیس است). فَاخْرُجْ ... فَاِنَّكَ رَجِيمٌ

۱۳- تحقیر شیطان، هم مکانی بود «فَاخْرُجْ» هم مقامی. «لَعْنَتِي»

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾

ابلیس گفت: «پروردگارا! پس مرا تا روزی که (خلایق) برانگیخته (و زنده) می شوند مهلت ده».

قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٨٠﴾ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾

(خداوند) فرمود: تو از مهلت یافتگانی، تا روز و زمانی معین.

قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٢﴾

ابلیس گفت: به عزت تو سوگند که همه (ی مردم) را گمراه خواهم کرد.

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾

مگر بندگان تو آنان که خالص شده اند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: دلیل مهلت دادن خداوند به ابلیس پر شدن پیمانہ و تکمیل آزمایش او بود. (۱)

پیام ها:

۱- ابلیس بخاطر تکبر عفو نخواست، بلکه مهلت برای انتقام خواست. فَأَنْظِرْنِي ...

لَأُغْوِيَنَّهُمْ

۲- ابلیس با تمام تکبر و کفر از بیان درخواست خود مأیوس نشد. «رَبِّ فَأَنْظِرْنِي»

۳- عمر به دست خداست. «رَبِّ فَأَنْظِرْنِي»

۴- در دعا گفتن «رَبِّ» مؤثر است. هم اولیای خدا و هم ابلیس در دعاهای خود این کلمه را بکار برده اند. «رَبِّ فَأَنْظِرْنِي»

ص: ۱۳۰

۵- ابلیس، هم معاد را می دانست «إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ» هم توحید را می دانست «رَبِّ» هم نبوت را می دانست. «عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ» پس مشکل او ندانستن اصول دین نبود بلکه تکبر و لجابت بود.

۶- خداوند دعای بدترین خلق خود را نیز اجابت می کند. رَبِّ فَأَنْظِرْنِي ... فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ

۷- غیر از ابلیس بعضی دیگر نیز عمر طولانی دارند. «مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

۸- هر طول عمری نشانه مهر و محبت خدا و عامل خوشبختی نیست. «مِنَ الْمُنْظَرِينَ»

۹- سنت خداوند آن است که مرگ را به همه بچشانند و لذا طول عمر ابلیس تا قیامت تضمین نشد بلکه تا روز خاصی اجابت شد. «إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ»

۱۰- خطر و سوسه های ابلیس جدی است. (او سوگند یاد کرده که همه را به نحوی گمراه کند). «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ»

۱۱- گاهی یک گناه، مقدمه ی گناهان بزرگتری می شود. (گناه سجده نکردن بر آدم، مقدمه ای برای گناه اغفال مردم می شود). «لَأُغْوِيَنَّهُمْ»

۱۲- اخلاص در عبودیت، شرط مصونیت از دام های ابلیس است. «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ»

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ «۸۴» لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّن تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ «۸۵»

(خداوند) فرمود: به حق سوگند و حق می گویم: که جهنم را از تو و تمام کسانی که از تو پیروی کنند پر خواهم کرد.

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ «۸۶»

(ای پیامبر! به مردم) بگو: من از شما (به خاطر رسالتم) هیچ پاداشی طلب نمی کنم و من اهل تکلف نیستم.

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۸۷) وَ لَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ (۸۸)

او جز تذکری برای جهانیان نیست. و خبرش را پس از مدتی خواهید دانست.

نکته ها:

رابطه میان گوینده و گفتار چهار نوع است:

الف) هم گوینده باطل است، هم سخن باطل است.

ب) گوینده بر باطل است، ولی سخن حقی می گوید.

ج) گوینده بر حق است ولی حرفش باطل است.

د) هم گوینده حق است و هم کلام او حق است.

خداوند، هم خودش حق است و هم سخنش حق است. «قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ»

در آغاز این سوره، سخن از ذکر به میان آمد، «ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ» در پایان سوره نیز از ذکر این گونه یاد شده است: «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

مراد از تکلف که پیامبر آن را از خود نفی می کند، آن است که من سخنانم روشن و منطقی است و چیزی را بر شما تحمیل نمی کنم. «مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ»

چنانکه در ذیل آیه ۶۷ این سوره: «قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ» گفتیم، بر اساس روایات مراد از «نَبَأٌ عَظِيمٌ» خبر ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام است که آیه پایانی سوره نیز همانند آنجا، از ضمیر «هو» استفاده کرده و می فرماید: این خبر پس از مدتی آشکار گشته و از آن آگاه می شوید. «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ وَ لَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ»

جالب آنکه در آیات دیگر نیز مزد رسالت پیامبر، مودت اهل بیت ذکر شده و در این آیات نیز پس از نفی مزد مادی بر رسالت، به این امر توجه شده است.

پیام ها:

۱- خداوند جز حق نمی گوید. (مقدم شدن کلمه ی «حق» بر «اقول» نشانه ی آن است که او جز حق نمی گوید). «وَ الْحَقُّ أَقُولُ»

۲- در برابر تأکید اهل باطل، شما نیز با جدیت سخن بگویید. شیطان گفت:

لَا غُورِيْنَهُمْ... خداوند فرمود: «لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ»

۳- در قیامت، رهبران کفر و پیروانشان در یک جا جمع خواهند شد. «جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ»

۴- شیطان جسم دارد زیرا پر شدن جهنم در صورتی است که ابلیس دارای جسم باشد. «لَأَمْلَأَنَّ»

۵- مبلغ باید بی توقعی خود را به مردم اعلام کند. «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»

۶- شرط توفیق در تبلیغ، توقع نداشتن از مردم است. «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ»

۷- پیامبران، نه تنها توقع مادی، بلکه هیچ گونه انتظاری از مردم نداشتند. «مِنْ أَجْرٍ»

۸- یکی از شرایط توفیق در تبلیغ، نداشتن تکلف است. (مؤمن، در عمل و سخن و معاشرت، خود و دیگران را به زحمت نمی اندازد). «مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ» تصنع و تکلف و ظاهر سازی عملی ناپسند و مذموم است.

۹- کسی می تواند جهان را آزاد کند که خود گرفتار قیود و عادات و رسوم ساختگی نباشد. «مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

۱۰- رسالت قرآن جهانی و فرا ملیتی است. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

۱۱- قرآن کتاب بیداری و هشیاری است. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

۱۲- انسان بدون قرآن در معرض انواع غفلت ها و نسیان هاست. «إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

۱۳- بشر در آینده از اخبار مهم قرآن (پیرامون تحقق وعده ها و پیروزی متقین و صالحین) آگاه خواهد شد. «لَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره هفتاد و پنج آیه دارد و در مکه نازل شده است و همچون دیگر سوره های مکی، بیشتر مطالب آن در مورد خدا و قیامت است.

«زمر» به معنای گروه و جماعت است و نام گذاری این سوره بدین کلمه، از آن جهت است که دوزخیان و بهشتیان به صورت گروه گروه وارد دوزخ یا بهشت می شوند، چنانکه در آیات ۷۱ و ۷۳ به این مطلب اشاره شده است.

توحید در خالقیت، ربوبیت و عبادت و خصوصاً اخلاص در عبادت و بندگی، بیش از همه در این سوره مورد توجه و تأکید قرار گرفته است.

حضور مردم در دادگاه قیامت و داوری خداوند بر اساس پرونده اعمال و گواهی شاهدان و سوق دادن گنهکاران به دوزخ و پاکان به بهشت، از مطالبی است که به تفصیل در این سوره آمده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

نزول (تدریجی) کتاب (بر تو) از جانب خداوند عزیز حکیم است.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿٢﴾

همانا ما این کتاب (آسمانی) را به سوی تو به حق نازل کردیم، پس خدا را در حالی که دین خود را برای او خالص نموده ای عبادت کن.

نکته ها:

«تَنْزِيلُ» به معنای نزول تدریجی و «انزال» به معنای نزول دفعی و یک باره است. در این آیات به هر دو نوع نزول قرآن اشاره شده است.

واژه «عزت» ۸۸ مرتبه در قرآن آمده است که ۴۶ مرتبه آن در کنار حکمت است. «الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» آری عزت زمانی دائمی است که همراه با حکمت باشد. عزیز واقعی تنها اوست زیرا خالق و مقتدر است، غیب و شهود را می داند و قبض و بسط رزق بدست اوست.

در حدیث می خوانیم: هر کس عزت دنیا و آخرت می خواهد مطیع خدای عزیز باشد. «فمن اراد عز الدارين فليطع العزيز» (۱)

تکرار کلمه کتاب در دو آیه پی در پی که یک بار می فرماید: «کتاب از سوی خدای عزیز است» و بار دیگر می فرماید: «کتاب حق است»، رمز آن است که راه عزت فرد و جامعه

ص: ۱۳۸

اتصال به خدای عزیز و مکتب حقّ است و اطاعت از هر کس جز خدا و پیروی از هر دینی جز مکتب وحی، آغاز یا فرجامی ذلّت بار خواهد داشت. غیر از خدای عزیز همه محدود و فانی هستند و جز مکتب وحی همه مکاتب یا محدود نگرند یا خرافی یا سخت گیر یا غیر فطری. آری، مکتب ساخته دست انسان وابسته نمی تواند جامعه عزیز بسازد و لذا در آیه سوم می فرماید: دین خالص مخصوص خداست.

گرچه خطاب عبادت خالصانه، متوجه پیامبر است ولی در حقیقت این خطاب، همه ی مردم را شامل می شود.

«دین» در لغت به معنای جزاء، آئین، ملت، عبادت و اطاعت بکار می رود (۱) ولی در اینجا به معنای عبادت مراد است، زیرا سخن از عبادت است. «فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ»

پیام ها:

۱- قدر کتاب آسمانی را بدانیم، زیرا که از طرف خداوند حکیم نازل شده و جلوه عزّت و حکمت اوست. «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۲- بر خلاف عزّت طاغوت ها که همراه با استبداد است، عزّت الهی همراه با حکمت است. «الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۳- چون خداوند عزیز و شکست ناپذیر است، سخن او نیز در برابر تمام مکتب ها و سخن ها پیروز و شکست ناپذیر است. «الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۴- قرآن، عزّت آفرین و حکمت آموز است. «الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۵- گرچه قرآن، به تدریج در مدّت ۲۳ سال نازل شد، «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ» اما در آغاز بعثت یک باره و یکپارچه بر قلب مبارک پیامبر نازل شده است. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ»

۶- قرآن، همچون خداوند حقّ و ثابت است. «بِالْحَقِّ» (قرآن، سراسر حقّ و از هر گونه خیال پردازی و سخن نادرست به دور است). «بِالْحَقِّ»

۷- دلیل و فلسفه نزول قرآن، ارائه حقّ به مردم است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... بِالْحَقِّ»

ص: ۱۳۹

۸- عبادت باید در بستر حق باشد. «بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ» (راه سعادت، قرار گرفتن در محور مکتب، عبادت و اخلاص است).

۹- همان گونه که هدف تکوین و آفرینش، عبادت است «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱)، هدف تشریح و نزول کتاب نیز عبادت است. «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ ...

فَاعْبُدِ اللَّهَ

۱۰- نزول کتاب نعمتی است که سزاوار شکر الهی است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... فَاعْبُدِ

۱۱- دینداری باید از هوس ها، خیال ها و خرافات دور باشد. «مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ»

۱۲- در عبادات، قصد قربت لازم است. «فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا»

«إِلَّا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ» (۳)

آگاه باشید که دین خالص مخصوص خداوند است و کسانی که به جای خداوند معبودهایی را برگزیدند (و در توجیه کار خود گفتند: ما آنها را نمی پرستیم مگر برای آن که ما را هر چه بیش تر به خدا نزدیک کنند، همانا خداوند درباره ی آن چه آنان بر سر آن اختلاف می کنند، میانشان داوری خواهد کرد. البته خداوند کسی را که دروغگوی کفران پیشه است هدایت نمی کند.

نکته ها:

در آیه ی قبل به شخص پیامبر فرمود: «فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا» در این آیه به همه ی مردم می فرماید: تمام عبادت ها باید برای خداوند باشد. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ»

شخصی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفت: ما اموال خود را به فقرا می دهیم تا نام ما به نیکی برده شود. حضرت فرمود: خداوند تنها کار خالص را می پذیرد و سپس این آیه را تلاوت فرمود:

ص: ۱۴۰

برای بت پرستی ریشه‌هایی گفته‌اند، از جمله:

الف) برای احترام به بزرگان، مجسمه‌ی آنان را می‌ساختند و با گذشت زمان این مجسمه‌ها به صورت مستقل پرستش می‌شد.

ب) بت پرستان گمان می‌کردند انسان نمی‌تواند مستقیماً با خدا ارتباط برقرار کند و نیاز به واسطه‌های مقدّس دارد، لذا برای مقدّسین تمثالی می‌ساختند که به مرور زمان این سمبل‌ها به صورت بت در آمد.

پیام‌ها:

۱- در شیوه‌ی تبلیغ، مخاطب را حسّاس کنید. (کلمه «أَلَّا» یعنی آگاه باش که مسئله مهمی است)

۲- تمام مکاتب بشری با خرافات و هوس‌ها آلوده هستند و دین خالص، تنها از آن خداست. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ»

۳- ارزش دین به خالص بودن آن است و گرنه هوس‌ها و خرافات آن را مسخ می‌کند. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ»

۴- منحرفان، انحرافات خود را توجیه می‌کنند. بت پرستان می‌گویند: ما بت‌ها را می‌پرستیم زیرا نمی‌توانیم بدون واسطه به خدا نزدیک شویم. «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا»

۵- خداجویی، امری نهفته در وجود انسان حتی مشرکان است. «لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى»

۶- در پیشگاه الهی بعضی واسطه‌ها مورد قبول و سفارش خداوند است. «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» (۲) ولی بعضی وسیله‌ها مثل بت مورد قبول نیست. «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى»

ص: ۱۴۱

۱-۱. تفسیر درّالمنثور.

۲-۲. مائده، ۳۵.

۷- بت پرستان مکه خدا را قبول داشتند و بت ها را واسطه قرب به او می پنداشتند.

﴿إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾

۸- مشرکان به شفاعت عقیده داشتند لکن شفیع خود را بت ها می پنداشتند. ﴿إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾

۹- قرب به خدا محبوب همه است. ﴿لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾

۱۰- قیامت روز پایان اختلافات است. یَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا ... يَخْتَلِفُونَ

۱۱- بستر هدایت الهی را باید انسان در خود فراهم کند و دروغ و کفران، انسان را از قابلیت هدایت می اندازد. ﴿لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ﴾

۱۲- دروغ می تواند مقدمه انحراف دائمی شود. ﴿كَاذِبٌ كَفَّارٌ﴾

۱۳- تقرب آفرینی بت ها عقیده ای است بس دروغ. ﴿كَاذِبٌ﴾

۱۴- بت ها نزد بت پرستان به مانند موجودات عاقل و فهیم بودند. ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا ... كَلِمَةً هُمْ﴾ برای افراد با شعور بکار می رود.

﴿لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَأَصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ﴾ (۴)

اگر خداوند اراده کرده بود (برای خود) فرزندی بگیرد قطعاً از آن چه می آفریند، آن چه را می خواست بر می گزید. او منزّه است (از این که فرزندی داشته باشد) او خداوند یگانه ی پیروز است.

پیام ها:

۱- خداوند نه فرزند واقعی دارد ﴿لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ﴾، نه فرزند خوانده. ﴿لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا﴾

۲- اگر خداوند فرزندی بخواهد از میان بهترین ها انتخاب می کند نه از سنگ و چوب. ﴿أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَأَصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ﴾

۳- فرزندخواهی نشانه ی نیاز است و او منزّه است. ﴿سُبْحَانَهُ﴾

۴- اگر فرزند حقیقی باشد نشانه‌ی جسم بودن، تجزیه پذیری، شبیه داشتن و همسر داشتن خداست، در حالی که او واحد است. او تجزیه پذیر نیست و همسر و شبیه ندارد. «وَ هُوَ الْوَاحِدُ»

۵- اگر فرزند انتخابی باشد، فرزندگیری نشانه‌ی نیاز جسمی یا انس روحی است، در حالی که او قهار است. «هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ»

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكْوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكْوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ وَ سَيَخِرُّ الشَّمْسُ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى
أَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْعَفَّارُ «۵»

او آسمان‌ها و زمین را به حق آفرید. شب را بر روز و روز را بر شب در می پیچد و خورشید و ماه را رام ساخت. هر یک تا مدتی معین در حرکتند، بدانید که او عزیز و بسیار آمرزنده است.

پیام‌ها:

۱- آفرینش هستی امری تصادفی نیست. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ»

۲- هم نظام تشریح حق است «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» (۱) هم نظام تکوین. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ»

۳- او هم خالق است «خَلَقَ» هم مدبّر است. «يُكْوِّرُ»

۴- خورشید و ماه دائماً در حرکتند. «كُلٌّ يَجْرِي»

۵- حرکات کرات آسمانی زمان بندی دارد. «لِلْأَجَلِ»

۶- زمان بندی حرکات، حساب شده و معین است. «مُسَمًّى»

۷- آیه قبل با کلمه‌ی «قهار» پایان یافت و این آیه با کلمه‌ی «غفار»، تا بیم و امید در کنار هم باشند.

ص: ۱۴۳

۸- عفو خدا بر اساس عجز و ضعف نیست بلکه با وجود قدرت می بخشد.

﴿الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ﴾

۹- آفرینش آسمان ها و زمین و حرکات ماه و خورشید و در هم پیچیده شدن شب و روز جلوه ای از عزت الهی است. «خَلَقَ ، سَخَّرَ ، يُكْوِّرُ ، هُوَ الْعَزِيزُ»

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقْكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظِلْمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآتَى تَصْرُفُونَ ﴿٦﴾

او شما را از یک نفس آفرید، سپس جفتش را از همان نفس قرار داد و برای شما (از خزانه قدرت خود) از چهار پایان هشت زوج (نر و ماده ی گوسفند و بز و گاو و شتر) نازل کرد. او شما را در شکم های مادراتان و در تاریکی های سه گانه (گوشت و پوست و خون) آفرینشی پس از آفرینشی (دیگر در مراحل گوناگون) می آفریند. این است خدایی که پروردگار شماست، حکومت برای اوست، جز او هیچ معبودی نیست، پس چگونه به بی راهه می روید؟

نکته ها:

مراد از «ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» در این جا به دلیل آیه ی ۱۴۳ و ۱۴۴ سوره ی انعام که می فرماید:

«مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ» ، «وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ» نر و ماده از چهار نوع حیوان است: گوسفند، بز، شتر و گاو.

مراد از «أَنْزَلَ» نزول مکانی نیست، بلکه نعمتی است که از مقام برتر به مقام پایین تر داده می شود. یا به معنای پذیرایی است، نظیر آیه ی «نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۱) و یا به جهت آن

ص: ۱۴۴

است که سرچشمه ی حیات حیوانات، آبی است که از بالا نازل می شود و خزینه ی همه ی نعمت ها بالاست. «إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۱) هیچ چیزی نیست مگر آن که خزینه ی آن نزد ماست و ما جز به مقدار معین نازل نمی کنیم.

مراد از «ظلمات سه گانه» به گفته ی امام حسین علیه السلام در دعای عرفه، گوشت و پوست و خون است. «ثم اسكتني في ظلمات ثلاث بين لحم و جلد و دم»

پیام ها:

۱- جنس همه ی انسان ها، از مرد و زن و از سفید و سیاه، یکی است. «نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

۲- گرچه مرد و زن از نظر جسمی تفاوت هایی دارند، اما روح آنها یکی است.

«نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

۳- زوجیت نعمتی است علاوه بر خلقت که خداوند به انسان عطا کرده است.

خَلَقَكُمْ ... ثُمَّ جَعَلَ ... زَوْجَهَا

۴- انسان برای بقای نوع، به همسر نیازمند است. خَلَقَكُمْ ... ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا

۵- شکم و شهوت، نیازهای اولیه انسان هستند که خداوند به آنها توجه نموده است. جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ ... الْأَنْعَامَ

۶- در میان انواع حیوانات، چهار حیوان (گوسفند، بز، گاو و شتر) نقش ویژه ای در خوراک انسان دارند. «تَمَائِيَةَ أَرْوَاحٍ»

۷- آفرینش انسان در چند مرحله انجام می گیرد. «خَلَقًا مِنْ بَعِيدٍ خَلْقٍ» (در آیه ی ۱۲ و ۱۳ سوره ی مؤمنون از این مراحل به «نُطْفَةٍ ، عَلَقَةٍ ، مُضْغَةٍ» یاد شده است.)

۸- انسان در تاریکی فلج است ولی خداوند در تاریکی های متراکم فعال است.

«يَخْلُقُكُمْ .. فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ»

ص: ۱۴۵

۹- نعمت های زندگی را از خدا بدانیم که او هم خالق است و هم مالک، هم رب است و هم معبود. خَلَقَكُمْ ... رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ
لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ
مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

اگر کفران کنید، پس (بدانید) خداوند از شما بی نیاز است و برای بندگانش کفران را نمی پسندد. و اگر شکر گزار باشید آن را برای شما می پسندد و هیچ گناهکاری بار (گناه) دیگری را بر نمی دارد، سپس بازگشت شما به سوی پروردگارتان است، پس شما را به آن چه عمل می کردید خبر خواهد داد، همانا او به آن چه در سینه هاست بس آگاه است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نعمت های خداوند در آفرینش انسان و رزق مادی او مطرح شد، در این آیه سخن از وظیفه ی انسان در شکرگزاری از این نعمت هاست.

مراد از کفر در این آیه، کفران نعمت است، به دلیل آن که در مقابل آن، از تشکر سخن به میان آمده است.

خداوند ما را بیش از خودمان دوست دارد، او کفران و ناسپاسی را برای ما نمی پسندد ولی ما برای خود می پسندیم.

چون در آیه مطرح شده که هر کس مسئول کار خویش است و محل رسیدگی به امور قیامت است، آیه با جمله ی «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» پایان پذیرفت تا بگوید: داور آن روز همه ی چیزها را می داند.

پیام ها:

۱- فرمان عبادت، نشانه ی نیاز خداوند به ما نیست. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ»

(همان گونه که دستور خانه سازی رو به خورشید، نشانه ی نیاز خورشید به ما نیست. خداوند نه تنها به ما، بلکه به هیچ چیزی نیاز ندارد چنانکه در جای

دیگر می فرماید: «فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (۱).

۲- کفر و انحراف خود را به مشیت و اراده ی الهی نسبت ندهید. (برخی کفار و مشرکان، راه خود را خواست خداوند می دانستند). «لَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ»

۳- خداوند منحرفان را نیز بنده ی خود می داند. «لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ»

۴- شکر، کلید رضایت خداست. «إِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ»

۵- در شیوه ی دعوت، گام به گام پیش رویم. گام اول فرمود: او بی نیاز است، گام دوم فرمود: او به کفر شما راضی نیست، گام سوم فرمود: ایمان و شکر شما به سود شماست و در پایان فرمود: اگر سرکشی کنید به حسابتان می رسد. «غَنِيٌّ عَنْكُمْ - لَا يَرْضَىٰ - فَيَبِيئُكُمْ»

۶- خداوند عادل است و هر کس جزای کار خودش را می بیند. «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ»

۷- هر کس مسئول کار خویش است و نمی توان گناه کسی را به دوش دیگری انداخت. «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ»

۸- در تهدید کسانی که گناهشان قطعی نیست، راه عفو را باز گذارید. (کلمه ی «ینبئکم» می فرماید: از عملکردتان خبر می دهد و نمی فرماید: به عملکردتان کیفر می دهد).

۹- مقدار پاداش و کیفر به عملکرد خود ما بستگی دارد. «بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

۱۰- دقت در پاداش و کیفر، به علم دقیق الهی مربوط است. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۱۱- علم الهی، هم عمیق است، هم گسترده، هم به ظاهر است، هم به باطن.

«بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۱۲- خداوند نیت ها و انگیزه های اعمال را می داند. «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

ص: ۱۴۷

وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ ۗ مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَ جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

و هرگاه به انسان آسیبی رسد پروردگارش را می خواند در حالی که (با توبه) به سوی او بازگشته است. اما همین که خداوند از جانب خویش نعمت بزرگی به او دهد آن چه را (به خاطر رفع آن) قبلاً خدا را می خواند، فراموش می کند و برای خداوند همتیانی قرار می دهد تا (خود و دیگران را) از راه او منحرف سازد. بگو: «مدّت کمی را با کفر خود کامیاب باش که تو بدون شک از دوزخیانی».

نکته ها:

«ضُرٌّ» به معنای هر گونه آسیب و ضرر است. «خَوَّلَهُ» به معنای عطای بزرگ است.

«منیب» یا از «نوبه» است، یعنی انسان نوبت به نوبت به خدا توجّه می کند، یا از «ناب» به معنای انقطاع است، یعنی انسان در بست به او توجّه می کند که ظاهراً همین معنای دوم مراد است.

در آیات قبل، خداشناسی از طریق آفریده ها مطرح بود و در این آیه توجّه به خدا از طریق فطرت و درون مطرح است.

پیام ها:

۱- قرآن از توجّه های موسمی و موضعی انسان که به هنگام اضطراب پیش می آید و بعد فراموش می شود، انتقاد می کند. «إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا»

۲- انسان کم ظرفیت است و در اولین برخورد با سختی ها، فریاد می زند. «مَسَّ»

۳- مشکلات، عامل بیداری و بازگشت به فطرت است. «ضُرٌّ دَعَا» (گرفتاری ها انسان را به توبه و دعا وادار می کند).

۴- دعای خالصانه سبب برطرف شدن ناگواری هاست. مُنِيبًا إِلَيْهِ ... خَوَّلَهُ نِعْمَةً

۵- ضررها از او نیست، ولی نعمت ها از اوست. «نِعْمَةٌ مِنْهُ»

۶- رفاه، مایه ی غفلت و فراموشی است. «نِعْمَةٌ - نَسِيٌّ»

۷- انسان های کم ظرفیت به هنگام رفاه، مشکلات قبلی خود را فراموش می کنند.

«نَسِيٌّ مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ»

۸- غفلت از یاد خدا، مایه ی شرک است و کسی که بخاطر رفاه خدا را فراموش کرد، به سراغ غیر او می رود. نَسِيٌّ ... جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا

۹- شرک انسان، گسترده است و هر روز به چیزی دل می بندد. «أَنْدَادًا»

۱۰- توجه انسان به غیر خدا، دیگران را نیز به اشتباه و گمراهی می اندازد.

«لِيُضِلَّ»

۱۱- انحراف انسان گام به گام است. اول: نسیان «نَسِيٌّ» دوم: شرک «جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا» سوم: منحرف کردن دیگران «لِيُضِلَّ»

۱۲- هر کامیابی نشانه ی محبوبیت نیست. «تَمَتَّعَ بِكُفْرِكَ»

۱۳- مشرک کافر است. جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا ... تَمَتَّعَ بِكُفْرِكَ

۱۴- کامیابی های دنیا نسبت به آخرت کم است. تَمَتَّعَ ... قَلِيلًا

۱۵- مجازات کفران و کفر، قرین شدن با دوزخیان است. «إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ»

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَدِينُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ «۹»

آیا (چنین کسی بهتر است یا) آن کس که در طول شب در حال سجده و قیام به اطاعت مشغول است (و) از آخرت می ترسد و به رحمت پروردگارش امید دارد؟ بگو: «آیا کسانی که می دانند و کسانی که نمی دانند یکسانند؟» تنها خردمندان متذکر می شوند (و پند می پذیرند).

در کنار آیه قبل که سیمای اصحاب آتش را بیان کرد، در این آیه سیمایی از صفات مؤمنان را بیان می فرماید. در آیه قبل فرمود: گروهی تنها به هنگام مصیبت به خداوند توجه دارند و هنگام رفاه او را فراموش می کنند ولی در این آیه می فرماید: مؤمنان همواره یاد خدا هستند، چه در رفاه و چه در سختی.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از قنوت در شب «قَانِتٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ» ، قیام برای نماز شب است. (۱)

پیام ها:

۱- شب بهترین بستر عبادت است. «قَانِتٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ»

۲- نشانه ی علم، عبودیت است. «سَاجِدًا وَقَائِمًا ... الَّذِينَ يَعْلَمُونَ» (علم و عبادت باید با هم باشند. آری شب زنده داران عابد و آخرت جوین امیدوار به رحمت الهی عالمان واقعی هستند. «قَانِتٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ ... يَحْذَرُ الْآخِرَةَ ... يَعْلَمُونَ»

۳- عبادتی ارزش دارد که تداوم داشته باشد. («سَاجِدًا وَقَائِمًا» به صورت اسم فاعل آمده که نشانه استمرار است).

۴- مردان خدا، هم از آخرت بیم دارند و هم به رحمت الهی امیدوارند. «يَحْذَرُ ، يَرْجُوا»

۵- ترس ما به خاطر عمل خود ماست «يَحْذَرُ الْآخِرَةَ» ولی امید ما به فضل و رحمت اوست. «يَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ»

۶- یکی از روش های تربیت، مقایسه خوبی ها و بدی ها و خوبان و بدان است.

«أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ» ، «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

۷- پند پذیری نشانه عقل سلیم است. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ»

ص: ۱۵۰

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (۱۰)

بگو: «ای بندگان من که ایمان آورده اید! از پروردگارتان پروا کنید. برای کسانی که در این دنیا نیکی کرده اند نیکی است، و زمین خدا بزرگ است، (پس اگر در منطقه ای برای حفظ ایمان و تقوا و کار نیک در فشارید، هجرت نمایید). همانا صابران پاداش خود را بی حساب به طور کامل دریافت می دارند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: برای گروهی در قیامت پرونده ای گشوده نمی شود و آنان بدون سؤال و جواب به بهشت می روند، سپس حضرت این آیه را تلاوت فرمود. «إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۱)

پیام ها:

۱- در دعوت دیگران به کار نیک، به مخاطب کرامت دهید. «يَا عِبَادِ»

۲- ایمان به تنهایی کافی نیست و باید همراه تقوا و دوری از گناه باشد. «آمَنُوا - اتَّقُوا»

۳- کار نیکی ارزش دارد که از اهل ایمان و تقوا باشد. آمَنُوا اتَّقُوا ... أَحْسَنُوا

۴- خداوند، در کارهای نیک مقابله به مثل می کند. لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا ... حَسَنَةٌ (چنانکه در آیات دیگر نیز می فرماید: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ» (۲) اگر نیکی کنید به خودتان نیکی کرده اید. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ» (۳) آیا پاداش احسان جز احسان است.)

۵- گاهی حفظ تقوا مستلزم هجرت است. آمَنُوا اتَّقُوا ... أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ

ص: ۱۵۱

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲. اسراء، ۷.

۳- ۳. الرحمن، ۶۰.

۶- هجرت، مقدمه ی دریافت الطاف الهی است. اَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةٌ ... أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

۷- هجرت، صبر و مقاومت لازم دارد. «اَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ»

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللّهُ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ «۱۱»

بگو: «همانا من مأمورم که خدا را بپرستم در حالی که دین را برای او خالص و پیراسته گردانیده ام.

وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ «۱۲»

و فرمان یافته ام که اولین مسلمان باشم».

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ «۱۳»

بگو: «البته اگر نسبت به پروردگارم عصیان ورزم، از عذاب روز بزرگ بیم دارم».

پیام ها:

۱- با اعلام خدامحوری، مشرکان را از آرزوی نفوذ در اندیشه و مکتب خود مأیوس کنید. «قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ»

۲- پیامبر از پیش خود چیزی نمی گوید و کاری نمی کند. «أُمِرْتُ ... أُمِرْتُ»

۳- رهبر باید در کمالات پیشگام باشد. «أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ»

۴- پیامبر صلی الله علیه و آله در انجام عبادت خالصانه و دیگر وظایفش، یک تنه عمل می کرد، چه دیگران همراهی می کردند و چه مخالفت. «أُمِرْتُ - مُخْلِصًا - أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ»

۵- در دادگاه عدل الهی، انبیا با سایرین فرقی ندارند. «إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

۶- ایمان به عذاب قیامت قوی ترین عامل باز دارنده از گناه است. «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

قُلِ اللَّهُ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي ﴿١٤﴾

بگو: «من تنها خدا را می پرستم در حالی که دینم را برای او خالص کرده ام.»

فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا ذَلِكُمْ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١٥﴾

پس شما جز او هر چه را می خواهید پرستید». بگو: «همانا زیانکاران (واقعی) کسانی هستند که سرمایه ی وجودی خویش و بستگانشان را در قیامت از کف داده باشند، آگاه باش، این همان زیان آشکار است.»

نکته ها:

«خسارت»، از دست دادن اصل سرمایه است. بیخ فروشی که مشتری نداشته، نه تنها سود نبرده بلکه اصل سرمایه اش آب شده است. خسرانِ نفس، به معنای هلاکت آن است، به گونه ای که استعدادها از دست برود.

کلمه ی «خسارت»، سه مرتبه در این آیه تکرار شده است تا انسان را نسبت به خسارتِ نفس در قیامت بیدار کند.

به سراغ غیر خدا رفتن، هرچه باشد و هرکه باشد خودفروشی و خسارت است. انسان باید در معامله یا سود کند یا ضرر نکند و یا لااقل ضرر کمی بدهد ولی مشرکان، آخرت را می بازند و لذا خسران آنان مبین و آشکار است، به علاوه خسارتِ نفس، در آخرت قابل جبران نیست.

پیام ها:

۱- موضع خود را در برابر کفار با صراحت اعلام کنید. «قُلِ»

۲- یکتا پرستی برجسته ترین سخن انبیاست. «قُلِ اللَّهُ أَعْبُدُ»

۳- انبیا فرامین الهی را با جان و دل اجرا می کردند. (در چند آیه ی قبل خواندیم:

«إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا» و در این آیه می فرماید: «قُلِ اللَّهُ أَعْبُدُ مُخْلِصًا»)

۴- از ابتدای این سوره تاکنون ۴ بار از اخلاص سخن به میان آمده و این به خاطر

آن است که در طول تاریخ بزرگ ترین آفت برای دین، اضافه شدن خرافات و سلیقه ها و تحریف ها بوده است. «مُخْلِصاً لَهُ دِينِي»

۵- در اجرای قوانین دینی، از پذیرفتن هر گونه تغییر و تحوّل و تسلیم شدن در برابر سلیقه های دیگران خودداری کنیم. «مُخْلِصاً لَهُ دِينِي»

۶- در شیوه ی تبلیغ، گاهی تهدید و قهر لازم است. «فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ» (چنانکه در جای دیگر می فرماید: «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ» (۱) هر گونه می خواهید عمل کنید).

۷- رهبر باید بداند همه ی مردم تسلیم او نخواهند شد. «فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ»

۸- از خدا که جدا شدیم، به هر چه وصل شویم فرقی ندارد. «مَا شِئْتُمْ»

۹- خود باختگی، بزرگ ترین خسارت هاست. «إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

۱۰- انسان مسئول خانواده ی خویش است. «وَأَهْلِيهِمْ»

۱۱- سود و زیان واقعی در قیامت است. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۱۲- برای کسانی که دیر باورند، سخن حق را تکرار کنیم. «أَلَا ذَلِكُمْ هُوَ الْخُسْرَانُ ...»

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ (۱۶)

برای زیانکاران از بالای سرشان لایه هائی از آتش و از زیر پایشان نیز لایه هائی (از آتش) است. این عذاب است که خداوند بندگان را به آن می ترساند. پس ای بندگان من! از من پروا کنید.

پیام ها:

۱- کیفر کسانی که خدا را رها کرده و به سراغ غیر او رفته و گرفتار خسران شدند، احاطه ی آتش از بالا و پایین و هر سو است. «مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ ...»

۲- شرک در دنیا، قهر در آخرت را به دنبال دارد. «مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ»

ص: ۱۵۴

۳- دوزخ پر از آتش و تاریکی است. ظُلِّلَ مِنَ النَّارِ ...

۴- هشدارهای الهی بر اساس مهر اوست. «يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ»

۵- تقوی سبب رهائی از آتش دوزخ است. ظُلِّلَ مِنَ النَّارِ ... فَاتَّقُونِ

۶- ایمان به خطرهای قیامت سبب تقوی است. ظُلِّلَ مِنَ النَّارِ ... فَاتَّقُونِ

وَ الَّذِينَ اجْتَنَّبُوا الطَّاعُونَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنْبَأُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَى فَبَشِّرْ عِبَادِ (۱۷)

و کسانی که از عبادت و بندگی طاغوت ها(و قدرت های ضد الهی)دوری نموده و به سوی خدا بازگشتند بر آنان مژده باد، پس بندگان مرا بشارت ده.

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ (۱۸)

آنان که سخن را با دقت می شنوند و بهترین آن را پیروی می کنند، آنانند که خداوند هدایتشان نموده و آنانند همان خردمندان.

نکته ها:

«طاغوت» به کسی گفته می شود که اهل طغیان و تجاوز باشد. «اجتناب» یعنی چیزی را در یک جانب و خود را در جانب دیگر قرار دادن. مراد از انابه به سوی خدا و اجتناب از طاغوت، همان است که در آیه الکرسی می خوانیم: «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ» (۱)

مراد از عبادت طاغوت، اطاعت از ستمگران و طاغیان است. زیرا در حدیثی در تفسیر مجمع البیان می خوانیم: «من اطاع جبارا فقد عبده» اطاعت از ستمگر، پرستش اوست.

در آیه ۱۸ می فرماید: بشارت ده به کسانی که از احسن پیروی می کنند و در جای دیگر سخن احسن را دعوت به خدا می داند، «أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ» (۲) و بهترین

ص: ۱۵۵

۱- ۱. بقره، ۲۵۶.

۲- ۲. فصلت، ۳۳.

دعوت کننده را رسول خدا می داند. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» (۱) بنابراین باید از احسن گفته ها پیروی کرد که دعوت به خداست و بهترین دعوت به خدا، دعوت پیامبر اوست، پس پیروی از احسن، یعنی پیروی از وحی و دعوت های رسول خدا صلی الله علیه و آله.

پیام ها:

۱- از اوصاف مؤمنان و بندگان خالص خدا پرهیز از طاغوت هاست. اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ ... فَبَشِّرْ عِبَادِ

۲- اجتناب از طاغوت، مقدمه توجّه به خداست. «اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ - أَنَابُوا إِلَى اللَّهِ»

۳- شرط توبه، دوری از طاغوت است و اطاعت از طاغوت مانع انابه و توبه است.

«اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ - أَنَابُوا إِلَى اللَّهِ»

۴- برکات انتخاب احسن نامحدود است. (کلمه «بشر» مطلق است تا شامل انواع بشارت بشود).

۵- کسانی حق شنیدن هر سخنی را دارند که به کلام توجّه کنند و دچار شخصیت زدگی گوینده نشوند. «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ»

۶- انسان باید تحمل شنیدن سخنان دیگران را داشته باشد و دارای سعه صدر باشد. «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ ...»

۷- اسلام از طرح شدن سخنان دیگران دلهره ای ندارد. «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ»

۸- عقل، حجت باطنی است و تقلید کورکورانه ممنوع است. «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ»

۹- انتخاب احسن مورد توجّه قرآن است. «فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ»

۱۰- کسانی حق شنیدن هر سخنی را دارند که از نظر علمی و منطقی قدرت

ص: ۱۵۶

تشخیص احسن را داشته باشند. یَسْتَمِعُونَ ... فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ

۱۱- سخنی که حُسن و خوبی ندارد، شایسته استماع و شنیدن نیست. «یَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ»

۱۲- به خوب بودن قانع نباشیم، بهتر بودن را دنبال کنیم. «فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ»

۱۳- انتخاب احسن بدون توفیق الهی ممکن نیست. «أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ»

۱۴- هدایت الهی را تنها کسانی دریافت می کنند که برای دست یابی به حقیقت وقت بگذارند و سخنان را گوش دهند.
«أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ»

۱۵- کسانی که چشم و گوش بسته مکتبی را می پذیرند، در حقیقت عاقل نیستند.

«أُولُوا الْأَلْبَابِ»

۱۶- تنها راه مطمئن انتخاب آگاهانه است. فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ... أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنقِذُ مَنْ فِي النَّارِ (۱۹)

پس آیا کسی را که حکم عذاب بر او حتمی شده است (می توانی هدایت کنی؟) آیا تو می توانی کسی را که در آتش است رهایی بخشی؟

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَّ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ (۲۰)

ولی کسانی که از پروردگارش پروا دارند، برایشان غرفه هایی (در بهشت) است که بالای آن غرفه ها، غرفه های دیگری بنا شده و از زیر آنها نهرها جاری است، (این)، وعده ی الهی است و خداوند در وعده اش خلاف نمی کند.

نکته ها:

«غُرَفٌ» جمع «غرفه» به معنای آبی است که از محل خود بالا رود یا بنایی است که در طبقه ی بالا ساخته شود.

پیامبر اسلام برای هدایت افراد لجوج دلسوزی بسیاری داشت، لذا خداوند می فرماید: بیش از این خود را به رنج مینداز زیرا که سنت خداوند درباره این گروه عذاب قطعی است و نجاتشان در اختیار تو نیست.

ص: ۱۵۷

۱- برخی انسان ها با عناد و لجاجت خود، روزنه های عفو الهی را می بندند. «حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ»

۲- انحراف، در حقیقت آتش است. «تَنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ»

۳- بیم و امید باید در کنار هم باشند. در آیه ۱۶ خواندیم: «لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ» یعنی لایه هایی از آتش بالای سر دوزخیان است و در این آیه می خوانیم: «لَهُمْ عُرْفٌ مِنْ فَوْقِهَا عُرْفٌ» یعنی برای اهل تقوی غرفه هائی است که بالای آنها غرفه های دیگر است.

۴- در بشارت و وعده های الهی خلافتی نیست، ولی در هشدار و وعیدهای خدا شاید عفو و لطفی پیش آید و به آنها عمل نشود. «وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ»

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَيَلَكَهٗ يَنْبِيعٌ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيْجُ فَنَرَاهُ مُضْفَرًا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرًا لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾

آیا ندیده ای که خداوند از آسمان آبی فرو فرستاد، پس آن را به صورت چشمه هایی در زمین راه داد، سپس با آن، زراعتی که رنگ های گوناگونی دارد بیرون می آورد، آن گاه آن کشت (و زراعت) با هیجان رشد می کند (تا آن که می خشکد) پس آن را زرد می بینی، سپس آن را به صورت کاه و خاشاک در می آورد، همانا در این (تغییر و تحوّل) برای خردمندان پند و یادآوری است (که بدانند دنیا ناپایدار است).

نکته ها:

«سلک» از «سلوک» به معنای دخول و نفوذ است و «یَنْبِيعٌ» جمع «ینبوع» به معنای چشمه است.

«یَهِيْجُ» از هیجان به معنای حرکت تند و با جوش و خروش است. این کلمه هر گاه به کشت

و نبات نسبت داده شود به معنای آغاز خشک شدن است.

«حطام» به معنای خرده های گیاه خشک شده و کاه است، «الْبَاب» جمع «لب» به معنای مغز و عقل است.

پیام ها:

۱- از کنار پدیده های طبیعت غافلانه نگذریم. «أَلَمْ تَرَ»

۲- یکی از راه های خداشناسی دقت در پدیده هاست. «أَلَمْ تَرَ»

۳- باران آسمان منبع چشمه سارها و آب های زیر زمینی است. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنْبِيعًا»

۴- عوامل طبیعی بستر و مجرای اراده خداوند است. (رویاندن گیاهان کار خداست ولی از طریق آب). «يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا»

۵- رنگ های گوناگون گیاهان، میوه ها و گلها که از یک آب و خاک می روید نشانه ی قدرت خداست. «زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ»

۶- آفرینش همه ی پدیده ها به اراده ی الهی است. «فَسَلَكَهُ - يُخْرِجُ - يَجْعَلُهُ»

۷- کسانی که به سرچشمه ی هستی و هدف آن نمی اندیشند، بی خردند. «لَذِكْرِي لَأُولَى الْأَبَابِ»

۸- پندپذیری، نشانه ی عقل است. «لَذِكْرِي لَأُولَى الْأَبَابِ»

۹- مؤمن، خردمند و کافر، لجوج و بی خرد است. «لَذِكْرِي لَأُولَى الْأَبَابِ»

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٢﴾

آیا کسی که خداوند سینه اش را برای (پذیرش) اسلام گشاده است، پس او از طرف خداوند بر (فراز مرکبی از) نور است (مثل کسی است که در تنگنای تعصب و لجاجت و غرور است؟ نه) پس وای بر آنان که از سنگدلی یاد خدا نمی کنند. آنان در گمراهی آشکارند.

برای درمان قساوت قلب در روایات آمده است که چون پیامبر صلی الله علیه و آله این آیه را تلاوت فرمود، از حضرت پرسیدند: نشانه ی ورود نور در دل چیست؟ فرمود: «التجافی عن دار الغرور و الانابه الی دار الخلود و الاستعداد للموت» (۱) دل نبستن به سرای پر فریب دنیا و توجه به سرای جاودان آخرت و آمادگی برای مرگ پیش از فرار رسیدن آن.

پیام ها:

۱- مقتضای ربوبیت الهی هدایت افراد حق پذیر و دارای سعه ی صدر است. «فَهُوَ عَلِيٌّ نُورٌ مِنْ رَبِّهِ»

۲- دین باوری و تسلیم بودن در برابر حق، به روحی بلند نیاز دارد که هدیه ای الهی است. «شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»

۳- کسی که شرح صدر دارد، با نور الهی حق و باطل را تشخیص می دهد. «فَهُوَ عَلِيٌّ نُورٌ مِنْ رَبِّهِ»

۴- قساوت قلب، مانع تابش نور الهی بر قلب است. «الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» (به جای تنگدلی که مناسبت بیش تری با سعه ی صدر دارد به سنگدلی تعبیر نمود، زیرا ظرف تنگ کمی نفوذپذیر است ولی سنگدلی هرگز نفوذپذیر نیست).

۵- اهل تسلیم، همگی یک هدف و یک راه دارند ولی منحرفان هر کدام هدفی دارند. (کلمه «صدر» به صورت مفرد و «قُلُوبُهُمْ» به صورت جمع آمده است)

۶- نور دل و سعه ی صدر از خداست. «شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلِيٌّ نُورٌ مِنْ رَبِّهِ» ولی گمراهی را خود انسان به وجود می آورد. «لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ»

ص: ۱۶۰

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّشَابِهًا مَّثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۲۳)

خداوند بهترین سخن را در قالب کتابی نازل کرد (که آیاتش) متشابه (و مشابه یکدیگر است). از (تلاوت آیات) آن پوست کسانی که از پروردگارشان می ترسند به لرزه می افتد، سپس (با ایمان و انس) به یاد خدا پوست ها و دل های آنان نرم و آرام می شود، این است هدایت خداوند که هر که را بخواهد به آن هدایت می کند و هر که را خداوند (به خاطر فسق و فسادش) گمراه نماید، پس هیچ هدایت کننده ای برای او نیست.

نکته ها:

«حدیث» به معنای سخن و گفتار است و مراد از حدیث در این آیه، قرآن است و «احسن الحدیث» بودن قرآن به خاطر جامعیت، حقیقت، استواری، فصاحت و بلاغت قرآن است.

خود کلمه ی «متشابه» نیز متشابه است، یعنی چند معنا دارد. یک معنای آن چند پهلو بودن برخی آیات قرآن است، در برابر آیات محکم و روشن، که در این معنا متشابه، صفت بعضی آیات است. «هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَ أُخْرُ مُّشَابِهَاتٌ» (۱) لکن متشابه در این آیه به معنای شباهت آیات به یکدیگر است که بنابراین صفت تمام آیات است.

«مثنائی» جمع مثنی به معنای گرایش است، یعنی آیات قرآن به یکدیگر گرایش دارند و بعضی آیات، بعضی دیگر را تفسیر می کنند و به تعبیری دیگر یک مفهوم را در قالب الفاظی متفاوت تکرار می کنند.

ص: ۱۶۱

۱- قرآن، بهترین گفتارهاست. «أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (زیرا صادق ترین سخن هاست، «وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا» (۱) و حرف آخر و فصل الخطاب است. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ» (۲))

۲- تمام آیات قرآن به یکدیگر شباهت دارند و هیچ ناهماهنگی و تضادی در آنها نیست. «مُتَشَابِهًا»

۳- خدا ترسی، در ظاهر جسم و بدن مؤمنان نمایان است و صورت آنان بیانگر سیرت آنان است. «تَقَشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ»

۴- مؤمن، با شنیدن آیات عذاب خوف دارد، «تَقَشَعْرُ» و با شنیدن آیات رحمت امیدوار می شود. «ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ»

۵- قرآن، کتاب هدایت الهی است. «كِتَابًا ... ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ»

۶- خداوند، اسباب هدایت را برای همه فراهم کرده است، اما تنها گروهی این هدایت را می پذیرند. «ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ ... يَهْدِي ... يُضِلُّ»

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ» (۲۴)

پس آیا کسی که (با ایمان و عمل صالح) روی خود را از عذاب بد روز قیامت دور می سازد (مثل کسی است که از قهر الهی در قیامت غافل است)؟ و (در آن روز) به ستمگران گفته می شود: «بچشید آن چه را کسب کرده اید.»

ص: ۱۶۲

۱- ۱. نساء، ۸۷.

۲- ۲. اعراف، ۱۸۵.

كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾

کسانی که پیش از این کفار بودند (نیز پیامبران را) تکذیب کردند پس از طریقی که توجه نداشتند عذاب به سراغشان آمد.

فَأَذَاتَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

پس خداوند خواری و رسوایی در زندگی دنیا را به آنان چشاند و قطعاً عذاب آخرت بزرگ تر است اگر معرفت داشتند.

نکته ها:

کلمه «وجه» در «بِوَجْهِهِ» به معنای صورت است ولی شاید در این آیه به معنای طریقه و راه باشد، نظیر آیه «وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُوَلِّيٰهَا» (۱) که به معنای صورت نیست. یعنی هر کس با وجهه و امکانات و قدرتی که دارد راه خود را از بدی ها جدا کرده و از خود رفع خطر کند.

پیام ها:

۱- نتیجه ی تقوای الهی در این جهان، دور ماندن از قهر الهی در قیامت است.

«يَتَّقِي بِوَجْهِهِ»

۲- یکی از شکنجه های مجرمان، شنیدن سخنان تحقیرآمیز است. «قِيلَ لِلظَّالِمِينَ»

۳- آن چه انسان را در قیامت گرفتار می کند گناهایی است که آگاهانه انجام داده است. «تَكْسِبُونَ»

۴- تاریخ پر عبرت کفار و طاغوت های گذشته، درس عبرتی برای آیندگان است.

«مِنْ قَبْلِهِمْ»

۵- دست خداوند در کیفر مجرمان باز است و می تواند از راه های پیش بینی نشده آنان را عذاب کند. «مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ»

ص: ۱۶۳

۶- همه ی کيفرها به قیامت موکول نمی شود. «الْخِزْيَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۷- عذاب قیامت، سخت تر و مداوم تر است. «لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ»

۸- کفار و تکذیب کنندگان سختی قیامت را نمی دانند که چنین عمل می کنند. «لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» (۲۷)

قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» (۲۸)

و همانا ما در این قرآن (برای هدایت مردم) از هر مثالی آوردیم، تا شاید متذکر شوند.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَ رَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۲۹)

قرآنی عربی (و فصیح)، بی هیچ کجی، شاید مردم پرهیزکار شوند.

پیام ها:

۱- آن چه مهم است راهنمایی و تذکر دادن به انسان هاست، خواه با استدلال باشد یا با مثل. «ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ»

۲- تأثیر مثال در عموم مردم، از استدلال بیش تر است. «لِلنَّاسِ»

۳- هر نوع مثالی که در رابطه با تذکر به انسان و غفلت زدایی از اوست، در قرآن آمده است. «كُلِّ مَثَلٍ - يَتَذَكَّرُونَ»

۴- انسان دارای فطرت پاک و باورهای درونی است، ولی از آنها غافل می شود و غفلت زدایی، ضروری است. «يَتَذَكَّرُونَ»

۵- تکرار کلمه ی قرآن در دو آیه پی در پی، رمز آن است که قرآن کتابی خواندنی، پندآموز و نجات بخش است. «هَذَا الْقُرْآنِ ... قُرْآنًا عَرَبِيًّا»

۶- با توجه به آیه ی بیست و سوم، که قرآن را احسن الحدیث نامید، معلوم می شود یکی از نشانه های بهترین سخن، داشتن مثال روشنگر و به دور از انحراف است. «كُلِّ مَثَلٍ - قُرْآنًا عَرَبِيًّا - غَيْرَ ذِي عِوَجٍ»

۷- هر نوشته ای قابل تغییر و نیازمند تکامل است و دیر یا زود اشکالات آن ظاهر می شود (و لذا همه نویسندگان عالی مقام در مقدمه ی کتابشان از نقاط ضعف عذر خواهی می نمایند) مگر قرآن که کامل و بی اشکال است. «عَبْرَ ذِي عَوجٍ»

۸- تقوا، در گرو توجه و تذکر دائمی است. لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ... لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

۹- در تلاش های فرهنگی و دینی احتمال اثر کافی است و لازم نیست به تأثیر کار یقین صد در صد داشته باشیم. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ» (۳۰)

خداوند (برای توحید و شرک) مثلی زده است: بنده ای که چند مالک ناسازگار در مالکیت او شریک باشند (و دستورات متضاد به او بدهند) و بنده ای که تنها مطیع یک نفر است (و فقط از او دستور می گیرد) آیا این دو در مثل یکسانند؟ حمد و ستایش مخصوص خداوند است، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

نکته ها:

در آیات قبل فرمود: ما در قرآن از هر مثالی آورده ایم تا مردم متذکر شوند، این آیه یکی از بهترین مثال هایی که سیمای مشرکان سرگردان را نشان می دهد مطرح می نماید.

مثال این آیه نظیر مثالی است که حضرت یوسف برای مشرکان زندانی مطرح کرد و گفت:

«أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۱) آیا پذیرش اربابان متعدد بهتر است یا تسلیم بودن در برابر خدای یکتا؟

«مُتَشَاكِسُونَ» به معنای شریک های بد اخلاقی است که همیشه با یکدیگر مشاجره دارند.

ص: ۱۶۵

۱- موحد تنها در فکر رضایت خدای یگانه است، ولی مشرک هر لحظه به فکر راضی کردن چند نفر است. «فِيهِ شُرَكَاءٌ - سَلَمًا لِرَجُلٍ»

۲- در مباحث دینی، مثال زدن در مورد خدا مانعی ندارد، چنانکه در این آیه تسلیم بودن در برابر خدا، به تسلیم بودن بنده در برابر مولایش تشبیه شده است. «سَلَمًا لِرَجُلٍ»

۳- جز خدا و راه خدا، همه افراد و راهها به تضاد و تراحم می انجامد، زیرا خواسته ها و سلیقه ها بسیار متفاوت است. «شُرَكَاءٌ مُتَشَاكِسُونَ»

۴- یکی از موارد لزوم شکر، روشن شدن حقایق است. «هَلْ يَسْتَوِيَانِ - الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۵- تفاوت آرامش مؤمن و تحیر مشرک، نزد عقل و فطرت روشن است. «هَلْ يَسْتَوِيَانِ»

۶- اکثر مردم از آفات شرک ناآگاهند. «بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

بدون شک تو خواهی مُرد و آنان (نیز) مردنی هستند.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

سپس شما روز قیامت نزد پروردگارتان به مخاصمه و جدال خواهید پرداخت.

نکته ها:

یک نمونه از مخاصمه ی مردم در قیامت: مستضعفان گمراه به مستکبران می گویند: «لَوْ لَا - أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱) اگر شما نبودید ما ایمان می آوردیم. رهبران کفر، به گمراهان می گویند:

«قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۲) شما خود اهل ایمان نبودید. و نیز می گویند: «أَنْحَرُ»

ص: ۱۶۶

۱- ۱. سبأ، ۳۱.

۲- ۲. صافات، ۲۹.

آیا ما شما را از هدایت باز داشتیم؟

پیام ها:

۱- محبوبیت افراد، مانع اجرای سنت های الهی که یکی از آنها مرگ است نمی شود. «إِنَّكَ مَيِّتٌ»

۲- پیامبران در زندگی عادی مثل دیگرانند. «إِنَّكَ مَيِّتٌ»

۳- با عزیزان نیز با صراحت صحبت کنید. «إِنَّكَ مَيِّتٌ»

۴- برای بیان پیام های تلخ و تند، اول از خودی ها شروع کنید. «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ»

۵- در قیامت مراحل مختلفی است:

در یک مرحله، مردم با هم مخاصمه می کنند. «تَخْتَصِمُونَ»

در مرحله دیگر خطاب می رسد: «لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ» (۲) نزد من مخاصمه نکنید.

و در مرحله ی دیگر بر لب ها مهر می خورد. «نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ» (۳)

ص: ۱۶۷

۱- ۱. سبأ، ۳۲.

۲- ۲. ق، ۲۸.

۳- ۳. یس، ۶۵.

«۳۲» فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَبَ بِالصَّدَقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ

پس کیست ظالم تر از کسی که بر خداوند دروغ بست و چون سخن راست برایش آمد، تکذیب نمود؟ آیا برای کافران در دوزخ جایگاهی نیست؟

نکته ها:

مراد از «صدق» در آیه شریفه، سخن خداوند است که بر پیامبر وحی گشته و به صورت قرآن به مردم عرضه شده است. کلمه «مَثْوًى» از «ثواء» به معنای محل اقامت دائمی است.

پیام ها:

۱- ظلم به فکر و فرهنگ جامعه، بدترین ظلم هاست. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ»

۲- کافران بدون هیچ درنگ و تأملی، در همان لحظه که حرف حق را می شنیدند آن را تکذیب می کردند. كَذَبَ ... إِذْ جَاءَهُ

۳- در شیوه ی تبلیغ، با سؤال وجدان ها را بیدار کنید. «فَمَنْ أَظْلَمُ - أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ»

وَ الَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ «۳۳»

و کسی که سخن راست آورد و آن را تصدیق کرد، آنانند همان تقوایپیشه گان.

لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ «۳۴» هر چه بخواهند برای آنان نزد پروردگارشان فراهم است، این است پاداش نیکوکاران.

صدق و راستی دارای ابعادی است:

صدق در گفتار: «جَاءَ بِالصِّدْقِ» (آیه ی مورد بحث)

صدق در وعده: «إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ» (۱)

صدق در عهد: «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» (۲)

صدق در عمل: «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» (۳)

و کسی که در همه ی مراحل، صداقت لازم را داشته باشد «صِدِّيق» نامیده می شود.

پیام ها:

۱- مبلغ دین، آن گاه مورد ستایش است که خود نیز به آن چه می گوید عمل کند.

«جَاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَقَ بِهِ»

۲- تبلیغ دین، مخصوص پیامبر نیست. «جَاءَ بِالصِّدْقِ ... أُولَئِكَ» (کلمه ی «أُولَئِكَ» آمده نه «هو»). چنانکه در جای دیگر می فرماید: «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي» (۴) من و هر کس از من تبعیت کند، با بینایی به سوی خدا می خوانم.

۳- یکی از نشانه های متقین، تبلیغ پیام الهی است. «جَاءَ بِالصِّدْقِ ... الْمُتَّقُونَ»

۴- وسیله ی دریافت نعمت ها در بهشت، اراده و خواست بهشتیان است. «لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ»

۵- الطاف الهی در بهشت محدودیت ندارد. «لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ»

۶- متقین همان نیکوکاران هستند. «هُمُ الْمُتَّقُونَ - الْمُحْسِنِينَ»

ص: ۱۶۹

۱- ۱. مریم، ۵۴.

۲- ۲. احزاب، ۲۳.

۳- ۳. بقره، ۱۷۷.

۴- ۴. یوسف، ۱۰۸.

لِيَكْفَرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾

تا خداوند (در سایه ی ایمان و صداقت آنان) بدترین کاری که مرتکب شده اند از آنها بپوشاند و آنان را به بهترین اعمالی که انجام می دادند پاداش دهد.

پیام ها:

۱- یکی از پاداش های مبلغان دین، عفو الهی و گذشت از لغزش های آنان است.

جَاءَ بِالصَّدَقِ وَ صَدَّقَ بِهِ ... لِيَكْفَرَ اللَّهُ عَنْهُمْ

۲- مقام تقوا و احسان، با صدور بعضی کارهای زشت منافاتی ندارد. (ضمیر «عَنْهُمْ» به همان متّقین و محسنین در آیه قبل بر می گردد). «لِيَكْفَرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا»

۳- از لطف الهی همین بس که بدترین گناهان را می پوشاند و به نحو احسن پاداش می دهد. «لِيَكْفَرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ - يَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ»

۴- پاک شدن از گناه و آثار آن، مقدمه ی دریافت الطاف الهی است. (اول «لِيَكْفَرَ» بعد «يَجْزِيَهُمْ»)

۵- خداوند پاداش متّقین و محسنین را به بهای بهترین کارشان می دهد. (کار متوسط آنان را نیز پاداش بهترین کار می دهد). بِأَحْسَنِ الَّذِي ...

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٦﴾

آیا خداوند برای بنده اش کافی نیست؟ و مردم تو را از غیر خدا می ترسانند و هر که را خدا گمراه کند پس هیچ راهنمایی برای او نخواهد بود.

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾

و هر که را خداوند هدایت کند، پس هیچ گمراه کننده ای برای او نیست، آیا خداوند، نفوذناپذیر و صاحب انتقام نیست.

نکته ها:

بت پرستان به پیامبر اسلام می گفتند: اگر بت های ما را تحقیر کنی، به تو بلا و آزار می رسد. این آیه نازل شد و به حضرت دلداری داد که: «أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ»

قرآن، با تعبیرهای گوناگونی مصونیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را از انواع توطئه ها مطرح کرده است: نظیر آیه ی «وَاللَّهُ يَعِصُكَ مِنَ النَّاسِ» (۱) و «إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ» (۲) چنانکه خداوند نوح را از غرق شدن و ابراهیم را از آتش و موسی را از خطر فرعون و عیسی را از به دار آویخته شدن حفظ کرد.

وظیفه ی ما در هر شرایطی بندگی خداست. در حدیث می خوانیم: «من أصبح و همومه هم واحد، كفاه الله هموم الدنيا و الآخرة» (۳) کسی که همه ی تلاش و همتش بندگی خدا باشد، خداوند خواسته های دنیا و آخرتش را برآورده می کند.

پیام ها:

۱- اگر انسان بنده ی خدا شد، بیمه می شود و خداوند امور او را کفایت و کفالت می کند. «أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ»

۲- در برابر تهدیدهای دشمنان، با یاد امداد و تکفل الهی، خود را آرام کنیم.

«أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَ يُخَوِّفُونَكَ»

۳- ابزار کافران، ایجاد محیط رعب و وحشت است. «يُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ»

۴- هدایت و ضلالت به دست خداست، «يُضِلُّ اللَّهُ - يَهْدِي اللَّهُ» لکن مقدمات دریافت هدایت یا محروم شدن از آن، به دست انسان است. چنانکه در آیات

ص: ۱۷۱

۱- ۱. مائده، ۶۷.

۲- ۲. حجر، ۹۵.

۳- ۳. تفسیر روح البیان.

دیگر می خوانیم: «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ» (۱) و «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَابٌ» (۲)

۵- از کمی تعداد و امکانات نترسید، از این بترسید که از مدار بندگی خدا بیرون روید، که اگر بنده ی او باشید هیچ قدرتی شما را نمی شکند. «فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ»

۶- انسان موجودی است که در سنگدلی به جایی می رسد که هیچ راهنمایی در او مؤثر نیست. «فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ» و در ایمان به جایی می رسد که هیچ حادثه ای او را منحرف نمی کند. «فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ»

۷- گمراه شدن انسان از سوی خداوند بی مقدمه نیست، کیفر عملکرد خود انسان است. «ذِي انْتِقَامٍ»

۸- حمایت خداوند گاهی در قالب تکفل بنده است و گاهی در قالب انتقام از مخالفان. «ذِي انْتِقَامٍ»

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ» (۳۸)

و اگر (از مشرکان) سؤال کنی: «چه کسی آسمان ها و زمین را آفرید؟» قطعاً خواهند گفت: «خدا» بگو: «پس آیا در آن چه از غیر خدا می خوانید نظر و اندیشه کرده اید؟! (راستی) اگر خداوند نسبت به من ضرری را اراده کند آیا این بت ها می توانند آن ضرر را برطرف کنند، یا (اگر) خداوند برای من لطف و رحمتی را بخواهد، آیا آنها می توانند مانع آن رحمت شوند؟» بگو: «خداوند برای من کافی است. اهل توکل تنها بر او توکل می نمایند.»

ص: ۱۷۲

۱- ۱. شوری، ۱۳.

۲- ۲. غافر، ۲۸.

در قرآن بارها از اعتقاد مشرکان به خالق بودن خداوند سخن به میان آمده است. علاوه بر آیه ی مورد بحث، بنگرید به: سوره ی عنکبوت، آیات ۶۱ تا ۶۳ و سوره ی لقمان آیه ی ۲۴ و سوره ی زخرف آیات ۹ و ۸۷.

کلمه ی «ضر» در برابر رحمت، به معنای هر گونه گرفتاری است.

ضمیر «هُنَّ» برای مؤنث است و در این جا برای بت ها به کار رفته، زیرا عرب ها بت های بزرگ را به نام مؤنث می خواندند. نظیر: «لَاتٌ»، «مَنَاةٌ»، «عزى»

پیام ها:

۱- بت پرستان خالقیت خداوند را قبول داشتند. (لکن برای بت ها نقش ربوبیت و شفاعت را قائل بودند). «لَيَقُولَنَّ اللَّهُ»

۲- بت ها هیچ نقشی در برابر اراده ی خداوند ندارند. «هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ - هَلْ هُنَّ مُمَسِكَاتُ»

۳- کسی لایق پرستش است که قدرت رساندن سود و دفع زیان را داشته باشد.

«هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ - هَلْ هُنَّ مُمَسِكَاتُ»

۴- دفع ضرر مهم تر از جلب منفعت است. («كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ» قبل از «مُمَسِكَاتُ رَحْمَتِهِ» آمده است).

۵- توکل تنها بر خداوند جایز است. (کلمه ی «عَلَيْهِ» قبل از «يَتَوَكَّلُ» آمده که بیانگر انحصار است).

۶- خداوند از هر جهت پیامبرش را تکفل و کفایت می کند. «حَسْبِيَ اللَّهُ» (کلمه «حَسْبِيَ» مطلق آمده که شامل همه چیز می شود).

قُلْ لِيَ قَوْمٍ اَعْمَلُوا عَلٰی مَكَانَتِكُمْ اِنِّیْ لَعَامِلٌ فَاَسُوْفَ تَعْلَمُوْنَ ﴿۳۹﴾

مَنْ یَّاتِیْهِ عَذَابٌ یُّخْزِیْهِ وَ یَحِلُّ عَلَیْهِ عَذَابٌ مُّقِیْمٌ ﴿۴۰﴾

بگو: «ای قوم من! شما بر اساس موضع (و مقام یا قدرت) خود عمل کنید، من نیز (به وظیفه ی خود) عمل می کنم، پس در آینده ی نزدیکی خواهید دانست که عذاب خوار کننده (دنیا) به سراغ چه کسی خواهد آمد و عذاب پایدار (قیامت) بر او نازل خواهد شد.»

نکته ها:

از جمله ی «فَاَسُوْفَ تَعْلَمُوْنَ» استفاده می شود که فرمان «اعْمَلُوا» نشانه تهدید و برای توییح است نه ترخیص و اجازه.

«مکانت» به معنای مقام و منزلت است که در امور غیر حسی به کار می رود، همان گونه که کلمه ی «مکان» در مورد محسوسات به کار می رود. البته ممکن است از «مكنت» به معنای توانایی و قدرت باشد.

مراد از «عَذَابٌ یُّخْزِیْهِ» عذاب دنیا و مراد از «عَذَابٌ مُّقِیْمٌ» عذاب آخرت است. (۱)

پیام ها:

۱- رهبر باید در عین محبت برخورد قاطع داشته باشد. («یا قَوْمِ» نشانه محبت و «فَاَسُوْفَ تَعْلَمُوْنَ» نشانه قاطعیّت است).

۲- ایمان و توکل بر خداوند پشتوانه موضع گیری در برابر دشمنان است. حَسْبِیَ اللّٰهُ عَلَیْهِ یَتَوَكَّلُ ... فَاَسُوْفَ تَعْلَمُوْنَ

۳- هر کس در گرو کار خویش است. «اعْمَلُوا - اِنِّیْ عَامِلٌ»

۴- رهبران الهی ذره ای عقب نشینی نداشتند و کفار را از سازش مأیوس می کردند. «اِنِّیْ عَامِلٌ»

ص: ۱۷۴

إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٤١﴾

همانا ما برای (هدایت) مردم کتاب (آسمانی قرآن) را به حق بر تو نازل کردیم، پس هر که هدایت را پذیرفت به سود خود اوست و هر که گمراه شد، پس بی شک بر ضرر نفس خویش (قیام کرد و) گمراهی را برگزید و تو وکیل بر مردم نیستی (تا با اجبار آنان را هدایت کنی).

نکته ها:

بر خلاف کسانی که گمان می کنند مطالبی بر پیامبر اسلام القا می شد و آن حضرت آن مطالب را با عبارات خود به مردم القا می کرد، قرآن، عین کلمات کتاب را، نازل شده از غیب می داند. «إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ»

پیام ها:

۱- قرآن در زمان پیامبر به صورت کتاب بوده است. «أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ»

۲- نزول کتاب برای همه مردم است. «لِلنَّاسِ»

۳- هم مطالب قرآن سراپا حق است و هیچ گونه تحریف و باطلی در آن راه نیافته است و هم نزول چنین کتابی، لازم و سزاوار و حق است. «بِالْحَقِّ»

۴- انسان در انتخاب راه آزاد است. «فَمَنِ اهْتَدَىٰ - مَنْ ضَلَّ»

۵- خدا و رسول به ایمان ما نیازی ندارند. «فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ ...»

۶- وظیفه ی پیامبر ابلاغ است، نه اجبار. (حتی انبیا حقّ تحمیل عقیده ندارند). «وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

۷- هدایت واقعی و کامل تنها در سایه کتاب آسمانی است. «إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ ...»

فَمَنِ اهْتَدَىٰ

۸- خداوند پیامبرش را در برابر سرسختی کفار، دلداری و تسلی می دهد. «وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

خداوند است که جان‌ها را به هنگام مرگشان به طور کامل می‌گیرد، و (جان) آن را که نمرده است در هنگام خواب (می‌گیرد)، پس آن را که مرگ بر او قطعی شده نگاه می‌دارد و جان‌های دیگر را (که مرگش فرا نرسیده) برای مدتی معین (به جسم آنان) باز می‌گرداند. بی‌شک در این (گرفتن و دادن روح هنگام خواب و بیداری)، برای گروهی که فکر می‌کنند نشانه‌هایی بزرگ (از قدرت خدا) وجود دارد.

نکته‌ها:

«يَتَوَفَّى» از «وفی» به معنای دریافت کامل امری است و در مورد مرگ به معنای گرفتن جان به طور کامل است.

سؤال: در آیه ی ۶۱ سوره ی انعام می‌فرماید: «تَوَفَّيْتَهُ رُسُلُنَا» فرشتگان ما جان را می‌گیرند و در آیه ی ۱۱ سوره ی سجده می‌فرماید: «يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ» ملک الموت جان شما را می‌گیرد و این آیه می‌فرماید: خدا جان‌ها را می‌گیرد، کدام صحیح است؟

پاسخ: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند برای عزرائیل «مَلَكُ الْمَوْتِ» یاورانی از فرشتگان قرار داده است که جان مردم را می‌گیرند و تحویل او می‌دهند و او جان‌ها را با آنچه شخصاً قبض کرده به خدا تحویل می‌دهد. (۱)

در حدیث می‌خوانیم: به هنگام خواب روح در بدن می‌ماند ولی نفس به آسمان می‌رود و رابطه میان نفس و روح مثل رابطه خورشید و شعاع خورشید است. اگر خدا بخواهد و مرگش رسیده باشد روح نیز از بدن جدا و به نفس می‌پیوندد و گرنه نفس از آسمان نازل و به روح ملحق می‌شود. (۲)

ص: ۱۷۶

۱-۱. بحار، ج ۶، ص ۱۴۴.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

سؤال: هنگام مرگ که روح از بدن جدا می شود کجا می رود؟

پاسخ: هنگام مرگ، روح به بدنی مثل همین بدن که نامش قالب مثالی است ملحق و در برزخ با آن بدن، کامیاب یا عذاب می شود و در خواب نیز، روح با همان بدن سبک و قالب مثالی رؤیا می بیند و به اطراف می رود.

جسم انسان در حکم یک اتمییل و روح در حکم راننده ی آن است؛

گاهی هم ماشین روشن است و هم راننده پشت فرمان، که این، حالت بیداری است.

گاهی ماشین روشن است ولی راننده پیاده می شود و می رود که این حالت خواب است. زیرا قلب و معده و کلیه کار می کنند ولی روح جدا می شود و به یَدنی مشابه ملحق شده و به اطراف می رود. این همان بدنی است که ما در رؤیاهای خود با آن سیر و سفر می کنیم و قالب مثالی نام گذاری شده و به قدری سبک و چابک است که بدون واسطه می تواند در آسمان ها پرواز و در اقیانوس ها شنا و در یک لحظه به اطراف دنیا برود.

گاهی هم ماشین خاموش و هم راننده جدا می شود که این حالت مرگ است. (۱)

در سخنان پیشوایان دینی نیز مرگ و قیامت، به خواب و بیداری مثال زده شده است. در حدیث می خوانیم: «کما تنومون تموتون» همان گونه که می خوابید می میرید و همان گونه که بیدار می شوید زنده می گردید.

لقمان حکیم به فرزندش می گفت: اگر قدرت داشتی خواب و بیداری را از خود دور کنی خواهی توانست مرگ و معاد را هم از خود دور نمایی! (۲)

پیام ها:

۱- جسم و روح، دو حقیقت مستقل هستند و به هنگام مرگ یا خواب از هم جدا می شوند و روح پس از مرگ باقی می ماند.
«اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ»

ص: ۱۷۷

۱- ۱. اینجانب در کتاب معاد در بحث برزخ در این زمینه مطالبی آورده ام.

۲- ۲. تفسیر مخزن العرفان.

۲- مرگ و خواب، برادر یکدیگرند. «حِينَ مَوْتِهَا - فِي مَنَامِهَا»

۳- اگر بدانیم که هر شب جان می دهیم، از غرور و غفلت و گناه فاصله می گیریم.

«وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا»

۴- مرگ و حیات ما به دست خداست. اللَّهُ يَتَوَفَّى - قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ - يُرْسِلُ ...

۵- هیچ کس برای همیشه زنده نمی ماند. «يُرْسِلُ الْأَخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۶- خواب و بیداری برای همه ی انسان هاست، ولی تنها اهل فکر از آن درس می گیرند. «لَا يَأْتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلُوبًا أَوْ لَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾

آیا مشرکان به جای خدا (بت ها را) شفیعان گرفته اند؟! بگو: «آیا اگر مالک هیچ چیز نباشند و قدرت تعقل نداشته باشند (باز هم شفیع شما خواهند بود)؟»

نکته ها:

شفیع باید برای شفاعت، از جانب خدا اجازه داشته باشد، «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» اما بت ها چه اجازه ای دارند؟
شفیع باید محبوب و مورد رضای خدا باشد و بت ها نه محبوبند و نه مورد رضایت الهی.

در آیه ۱۸ سوره ی یونس می خوانیم که مشرکان می گویند: «هُؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» این بت ها شفیعان ما هستند و در آیه ۳ همین سوره خواندیم که می گویند: «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى» پرستش بت ها به خاطر آن است که بت ها ما را به خدا نزدیک کنند و شفیعان ما باشند. این آیه می فرماید: چگونه از موجوداتی که نه عقل دارند و نه قدرت، انتظار کمک دارید؟! «كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ»

ما که به امامان معصوم علیهم السلام متوسل می شویم و از آنان استمداد و شفاعت می طلبیم به خاطر آن است که فهم و درک آنان را از آیات و روایاتی که حیات برزخی را برای اولیای خدا ثابت می کند فهمیده ایم و قدرت آن بزرگواران را از دیدن هزاران نمونه ی عملی در استجاب دعا و معجزات و کرامات باور کرده ایم.

پیام ها:

۱- برخی مشرکان، بت ها را خدا نمی دانستند، بلکه شفیع و واسطه ی درگاه خدا می شمردند. «اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ»

۲- واسطه ی میان انسان و خدا باید نیاز را بفهمد و قدرت کمک کردن داشته باشد که بت ها هیچ کدام را ندارد. «لَا يَمْلِكُونَ - لَا يَعْقِلُونَ»

قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

(ای پیامبر! به آنان) بگو: «تمام شفاعت ها (در دنیا و آخرت) برای خداست، برای اوست حکومت و فرمانروائی آسمان ها و زمین، سپس به سوی او برگردانده می شوید.»

نکته ها:

سؤال: مگر مهر و محبت دیگران بیش از خداوند است که خداوند اراده ی عذاب کند ولی شفاعت کنندگان مانند دایه ی مهربان تر از مادر شفاعت نمایند؟

پاسخ: این آیه می فرماید: همه ی شفاعت ها مخصوص خداست و اگر پیامبر و امامی شفاعت و دلسوزی و مهربانی می کند، سرچشمه ی همه ی لطف ها و مهرها از ذات مقدس او و به اذن اوست، «مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ» (۱) و مسیر آن لطف ها از طریق اولیای الهی است.

قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا

پیام ها:

۱- روش تربیتی قرآن، آن است که تمام انگیزه های فاسد را از بین ببرد و همه ی انگیزه ها را در خداجویی متمرکز کند. لذا به کسانی که اطراف این و آن می روند تا عزیز شوند می فرماید: «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۲) تمام عزت ها از آن

ص: ۱۷۹

۱- ۱. یونس، ۱۰.

۲- ۲. یونس، ۶۵.

خداست، چرا گرد دیگری می گردید؟! به کسانی که اطراف این و آن می روند تا قدرتی پیدا کنند، می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۱) به کسانی که اطراف این و آن می روند تا آنان برایشان واسطه ای باشند، می فرماید: «قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاً»

۲- هستی و همه ی عوامل دخیل در آن به دست خداست. لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ ... لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ

وَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَخْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ إِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ «۴۵»

و هرگاه خداوند به تنهایی یاد شود، دل های کسانی که به آخرت ایمان ندارند متنفر می شود، ولی هرگاه از غیر او یاد شود، بی درنگ شادمان می شوند.

نکته ها:

گرچه مخاطبان این آیه کسانی هستند که به آخرت ایمان ندارند، امّا در میان مسلمین نیز افرادی هستند که از اسلام ناب نگرانی و تنفر دارند، همین که می گوئیم: «قصاص، قانون الهی است» چهره شان درهم می شود، ولی همین که می گوئیم: «حقوق بین الملل» لبخند می زنند. هرگاه به نماز می ایستند که تنها مخاطبش خداست؛ روح او متنفر است، ولی هرگاه سخنرانی یا تدریس می کند که مخاطبش غیر خداست با تمام توجه و نشاط سخن می گوید.

در آیه ۴۶ سوره ی اسراء نیز مشابه این آیه آمده است: «وَ إِذَا ذُكِرَتَ رَبِّكَ فِي الْقُرْآنِ وَخْدَهُ وَلَوْ أَعْلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا» هنگامی که پروردگارت را در قرآن به یگانگی یاد می کنی، آنها پشت می کنند و از تو روی بر می گردانند.

پیام ها:

ص: ۱۸۰

۱- مقدار باور و ایمان خود را نسبت به آخرت، از طریق تنفر یا توجه خود نسبت به احکام خداوند بیازماییم. اِشْمَازَتْ ... يَسْتَبْشِرُونَ

۲- میان توحید و معاد رابطه‌ی تنگاتنگی است. ذَكَرَ اللَّهُ ... اِشْمَازَتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ

۳- ذکر خدا که مایه‌ی آرامش دل هاست، برای گروهی مایه‌ی آزار و اذیت است.

«اِشْمَازَتْ»

قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾

بگو: «خداوند! ای آفریدگار آسمان و زمین! و ای دانای غیب و شهود! تویی که در میان بندگان در آن چه همواره اختلاف می‌کنند، داوری خواهی کرد.»

پیام‌ها:

۱- مبلغان دین و رهبران الهی که در برابر کفار سرسخت قرار می‌گیرند، باید همواره با یاد خدا از او استمداد بگیرند. «قُلِ اللَّهُمَّ»

۲- در برابر افرادی که به غیر خدا دل سپرده‌اند و از بردن نام خدا تنفر دارند، به خدا توجه کنیم. «قُلِ اللَّهُمَّ»

۳- آغاز و پایان هستی از اوست، چرا بعضی به غیر او دلشاندند؟ «مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ - فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۴- داوری خداوند در قیامت، بر اساس علم او به آشکار و نهان است. «عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ... تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ»

۵- آفرینش آسمان‌ها مهم‌تر از آفرینش زمین است. (همیشه نام آسمان قبل از نام زمین برده شده است). «السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۶- علم خداوند به غیب و شهود یکسان است. «عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ»

۷- مردم با همه‌ی اختلافاتی که دارند بنده‌ی او هستند. «عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

۸- اختلاف میان مشرکان و موحدان همیشه خواهد بود. «كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ يُبَدِّئُهُمْ مِنَ اللَّهِ لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾

و کسانی که ستم کرده اند اگر تمام آن چه را که در زمین است و مانند آن را با آن مالک باشند، در روز قیامت برای نجات از عذاب سخت الهی همه ی آن را فدیة خواهند داد (ولی چه سود؛ در آن روز) برای آن ستمگران از سوی خداوند چیزهایی روشن و ظاهر می شود که هرگز در محاسباتشان پیش بینی نمی کردند.

نکته ها:

در قیامت، برای مؤمنان سحرخیز پاداش هایی ظاهر خواهد شد که احدی بر آن آگاه نیست، «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مِمَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (۱) و برای ستمکاران نیز مسایلی ظاهر می شود که هرگز فکرش را نمی کردند. «و يُبَدِّئُهُمْ مِنَ اللَّهِ لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ» و در آن روز به انسان گفته می شود: تو غافل بودی و امروز پرده را برداشته ایم و تیزبین شده ای. (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت هیچ کس صاحب مال و ثروتی برای نجات خود نیست. «لَوْ»

۲- در دادگاه الهی، هیچ چیز مانع محکومیت مجرمان نیست. تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ - لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ...

۳- غریزه ی حبّ ذات بر حبّ مال غالب است. مِمَّا فِي الْأَرْضِ ... لَافْتَدَوْا بِهِ

۴- اگر امروز برای یک درهم خلاف می کنیم، بدانیم که فردا دو برابر تمام سرمایه های زمین هم برای نجات ما کارساز نیست. «و مِثْلَهُ مَعَهُ»

۵- داوری خداوند همراه با ظاهر کردن لغزش ها برای خود انسان است، تا جایی

ص: ۱۸۲

۱- (۱). سجده، ۱۷.

۲- (۲). ق، ۲۲.

برای انکار نباشد. تَحَكَّمُ بَيْنَ عِبَادِكَ ... وَ بَدَأَ لَهُمْ

۶- محاسبات انسان، جامع و واقع گرا نیست. «بَدَأَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ»

وَ بَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ حَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ «۴۸»

و(در آن روز) برای آنان بدی آن چه(در دنیا) کسب کرده اند روشن خواهد شد و آن عذابی که به مسخره می گرفتند آنان را فرا خواهد گرفت.

پیام ها:

۱- روز قیامت، روز کشف و ظهور است و تمام اسرار آشکار می شود. «بَدَأَ لَهُمْ»

۲- ظاهر شدن جرم در برابر مجرم، اولین شکنجه ی روحی اوست. «بَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا»

۳- با قدرت الهی، اول آن چه در محاسبات ستمگران نبود کشف می شود، سپس آن چه خود بد می شمردند. بَدَأَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا ... بَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ

۴- خلاف، زمانی جرم می شود که همراه با ستم، استهزا، تعمد و استمرار باشد.

«ظَلَمُوا - كَسَبُوا - كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

۵- قهر الهی تمام وجود ستمگران را می گیرد. «حَقَّ بِهِمْ»

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا حَوَّلْنَا نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهَا عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ «۴۹»

پس چون سختی و ضرری به انسان رسد ما را می خواند، سپس همین که از جانب خود نعمتی به او عطا کنیم گوید: «بر اساس علم و تدبیرم نعمت ها به من داده شده» (چنین نیست) بلکه آن نعمت وسیله ی آزمایش است، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

در قرآن بارها از این مطلب سخن به میان آمده است که انسان هنگام خطر به خداوند رو می کند ولی همین که از خطر رهایی یافت، خدا را فراموش می کند که این نشانه ناسپاسی انسان است.

پیام ها:

۱- انسان موجودی آسیب پذیر است. «مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ»

۲- انسان به قدری عاجز است که به مجرد رسیدن خطر فریاد می زند. «مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانًا»

۳- تلخی ها، نتیجه ی عملکرد انسان و مایه ی آزمایش است، ولی نعمت ها لطف الهی است. مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ ... خَوْلَانَهُ نِعْمَةً
مِنَّا

۴- فشارها و حوادث انسان را به ناتوانی خود معترف و فطرت خداجویی را در انسان بیدار و شکوفا می کنند. «فَبِإِذَا مَسَّ
الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانًا»

۵- نیایش خالصانه سبب جلب رحمت خداست. دَعَانًا ... خَوْلَانَهُ نِعْمَةً

۶- رفاه و آسودگی، بستر غفلت و غرور است. خَوْلَانَهُ نِعْمَةً ... إِنَّمَا أُوتِيْتَهُ عَلَىٰ عِلْمٍ

۷- انسان، موجودی ناسپاس است. خَوْلَانَهُ نِعْمَةً ... إِنَّمَا أُوتِيْتَهُ عَلَىٰ عِلْمٍ

۸- آنچه مورد انتقاد است نادیده گرفتن لطف خداست، نه آنکه علم و دانش در رشد و توسعه زندگی بی اثر است. «قَالَ إِنَّمَا
أُوتِيْتَهُ»

۹- بیشتر مردم نمی دانند که نعمت ها و تلخی ها وسیله آزمایش هستند تا سپاسگزار و ناسپاس از هم شناخته شوند. «بَلْ هِيَ
فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» ۵۰

به راستی کسانی که قبل از آنان بودند (نیز) این سخن را گفتند، ولی آن چه را (در دنیا) کسب می کردند کاری برایشان نکرد.

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مِمَّا كَسَبُوا وَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيَصِيبُهُمْ سَيِّئَاتٌ مِمَّا كَسَبُوا وَ مَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥١﴾

پس (نتیجه) اعمال بدی که مرتکب شده بودند به آنان رسید و کسانی از اینان (کافران مکه) که ستم کردند به زودی بدی آن چه را انجام داده اند به ایشان خواهد رسید و آنان نمی توانند ما را در مانده کنند (و از ما بگریزند).

نکته ها:

آیه ۵۰ به طور کلی می فرماید: آنچه مجرمان در دنیا کسب کرده اند، در قیامت به کارشان نمی آید. در آیات دیگر قرآن مصادیق آن چه کسب کرده اند بیان شده است، از جمله:

﴿لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ﴾ (۱) هرگز اموالشان کارساز نیست.

﴿مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ﴾ (۲) هرگز جمعیتشان کارساز نیست.

﴿لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ﴾ (۳) هرگز تدبیرشان کارساز نیست.

قارون نیز سرمایه ی خود را نتیجه ی دانش و تفکر و سیاست اقتصادی خود می دانست و می گفت: ﴿إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي﴾ (۴) لذا قرآن در این آیه می فرماید: ﴿قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ این سخن تازگی ندارد.

پیام ها:

۱- از نمونه های تاریخی برای هدایت و تربیت بهره گیریم. ﴿قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾

۲- تاریخ، بهترین گواه است که مال و ثروت به هنگام قهر الهی، نه در دنیا انسان را نجات می دهد و نه در آخرت. ﴿فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ (وقتی قارون به زمین فرو رفت، هیچ گروهی نتوانست او را نجات دهد). (۵)

ص: ۱۸۵

۱- ۱. آل عمران، ۱۰.

۲- ۲. اعراف، ۴۸.

۳- ۳. طور، ۴۶.

۴- ۴. قصص، ۷۸.

۵- ۵. قصص، ۸۱.

۳- سنت های الهی قانونمند است و زمان و مکان در آن اثری ندارد. نسبت به گذشتگان: «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا» و نسبت به آیندگان: «سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا»

۴- اسباب نجات در قیامت، اموری غیر از ثروت و قدرت است. «فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

۵- سرنوشت انسان به دست خود اوست. «فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا»

۶- مجرمان از دور کردن قهر خداوند نسبت خود عاجزند. «سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَ مَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ»

أَوْ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

آیا (هنوز) ندانسته اند که خداوند روزی را برای هر که بخواهد گسترده یا تنگ می سازد؟! البته در این امر برای کسانی که ایمان می آورند نشانه هایی (از حکمت و قدرت الهی) است.

نکته ها:

در آیه ۴۹ خواندیم که انسان نعمت های الهی را به علم و تخصص خود نسبت می دهد.

این آیه می فرماید: این نسبت بخاطر ناآگاهی انسان است.

در روایات می خوانیم: گاهی خداوند رزق افراد تیز هوش را تنگ و رزق افراد کم هوش را زیاد قرار می دهد تا ثابت کند همه ی چیزها با زرنگی نیست! (۱)

پیام ها:

۱- گرچه سعی و تلاش و دانش بشری، شرط لازم برای کسب رزق است، ولی شرط کافی و علت نهایی نیست. «أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ» (به امکانات و

ص: ۱۸۶

توانایی ها و اطلاعات خود تکیه نکنیم که قدرت دیگری در کار است).

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾

بگو: «ای بندگان من که بر نفس خویش اسراف (و ستم) کرده اید! از رحمت خداوند مأیوس نشوید، همانا خداوند همه ی گناهان را می بخشد، زیرا که او بسیار آمرزنده و مهربان است.»

نکته ها:

آیات قبل تهدیدی برای افراد مغرور بود و این آیه به گناهکاران پشیمان بشارت می دهد.

در تمام کلمات این آیه لطف و مهر الهی نهفته است:

۱. پیام بشارت را رسول خدا صریحاً اعلام کند. «قُلْ»

۲. خداوند انسان را مخاطب قرار داده است. «يَا»

۳. خداوند همه را بنده ی خود و لایق دریافت رحمتش دانسته است. «عِبَادِيَ»

۴. گناهکاران بر خود ستم کرده اند و به خدا ضرری نرسانده اند. «أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ»

۵. یأس از رحمت، حرام است. «لَا تَقْنَطُوا»

۶. رحمت او محدود نیست. «رَّحْمَةِ اللَّهِ» («رَّحْمَةِ اللَّهِ» به جای «رحمتی» رمز جامعیت رحمت است، چون لفظ «اللَّهِ» جامع ترین اسم اوست).

۷. وعده ی رحمت قطعی است. «إِنَّ اللَّهَ»

۸. کار خداوند بخشش دائمی است. «يَغْفِرُ»

۹. خداوند همه ی گناهان را می بخشد. «الذُّنُوبَ»

۱۰. خداوند بر بخشش همه ی گناهان تأکید دارد. «جَمِيعًا»

۱۱. خدا بسیار بخشنده و رحیم است. «إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»

خداوند با این همه رأفت و مهربانی اعلام می کند که تهدیدهای آیات قبل، برای تربیت انسان هاست نه انتقام و کینه.

در فرهنگ قرآن، اسراف معنای وسیعی دارد که علاوه بر اسراف در مال، شامل اسراف در نفس و جان نیز می شود. بدین معنی که انسان در بهره گیری از استعدادها و ظرفیت های وجودی خود از حد اعتدال خارج شده و دچار افراط و تفریط گردد.

مراد قرآن از اینکه می فرماید: خداوند همه گناهان را می بخشد، آن نیست که انسان گناه کند و بگوید خدا می آمرزد، بلکه مراد آن است که همه گناهان هر قدر هم بزرگ باشند قابل آمرزش است و نباید از رحمت الهی مأیوس بود و طبیعتاً راه دریافت آمرزش الهی، توبه و جبران گناه است که در آیه بعد آمده است.

پیام ها:

۱- قوانین و احکام الهی در حد اعتدال است و نافرمانی مردم، تجاوز از حد اعتدال است. «أَسْرَفُوا عَلٰی أَنْفُسِهِمْ»

۲- در بخشش الهی نوع گناه و مقدار آن تفاوتی ندارد. «الذُّنُوبَ جَمِيعًا»

۳- یأس از رحمت الهی جایز نیست. «لَا تَقْنَطُوا»

۴- آمرزش گناه اقتضای رحمت خداوند است. «رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ»

۵- امید به مغفرت زمینه آمرزش است. «لَا تَقْنَطُوا ... إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ»

۶- این خداوند است که همه لغزش ها را می بخشد. «إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ» به جای «انه الغفور»

وَ أَنْبِئُوا إِلٰهِي رَبَّكُمْ وَ اسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ «۵۴»

و پیش از آن که عذاب به سراغ شما آید و دیگر یاری نشوید، به سوی پروردگارتان باز گردید (و توبه کنید) و تسلیم او شوید.

نکته ها:

آیه ی قبل، از رحمت و مغفرت الهی خبر داد تا زمینه را برای بازگشت مردم فراهم کند و

این آیه فرمان توبه و انابه می دهد و برای آن که ضرورت توبه و بازگشت را بیان کند خطر عذاب را مطرح کرده است.

پیام ها:

۱- توبه، شرط بهره مند شدن از آمرزش الهی است. **يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ... اَنِيبُوا**

۲- توبه باید همراه با تسلیم باشد و گرنه نفاق است. **«اَنِيبُوا - اَسْلِمُوا»**

۳- مغفرت الهی، مشروط به تسلیم شدن و پیروی از دستورات الهی است. **«اَسْلِمُوا»**

۴- فرصت ها را غنیمت شمريم که توبه پیش از آمدن عذاب پذیرفته می شود.

«مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ»

۵- جز بازگشت به درگاه خدا هیچ راهی برای نجات و رسیدن به نصرت الهی در کار نیست. **«ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ»**

وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ بَعَثَهُ وَ أَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ «۵۵»

و از بهترین آنچه از پروردگارتان به سوی شما نازل شده است پیروی کنید، پیش از آن که عذاب، ناگهانی و در حالی که از آن بی خبرید به سراغ شما آید.

نکته ها:

خداوند تمام کارهای خود را به احسن وجه انجام داده است: هر چه را آفریده به بهترین وجه آفریده است. **«أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (۱)**، **«أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ» (۲)**، **«فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۳)** داستان های او بهترین است. **«أَحْسَنَ الْقَصَصِ» (۴)** حکم او بهترین است. **«وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا» (۵)**

از ما نیز خواسته است؛ کارمان به نحو احسن باشد. از بهترین سخن پیروی کنیم. **«فَيَتَّبِعُونَ»**

ص: ۱۸۹

۱-۱. سجده، ۷.

۲-۲. مؤمنون، ۱۴.

۳-۳. تین، ۴.

۴-۴. یوسف، ۳.

۵-۵. مائده، ۵۰.

بهترین سخن را بگوییم. «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۲) بدی را با بهترین شیوه پاسخ دهیم. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۳) پاسخ احترام مردم را بهتر بدهیم. «فَحْيُوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا» (۴) با مال یتیم به بهترین وجه برخورد کنیم. «لَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۵) با مردم با بهترین شیوه جدال و گفتگو کنیم. «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۶)

پیام ها:

۱- در شیوه ی تبلیغ، فلسفه ی دعوت نیز گفته شود. (از قرآن پیروی کنید، برای آن که بهترین راه و از طرف پروردگار است).
إِتَّبِعُوا أَحْسَنَ ... رَبِّكُمْ

۲- انابه و تسلیم به تنهایی کافی نیست، عمل لازم است. «أَنِيبُوا - أَسْلِمُوا - إِتَّبِعُوا»

۳- چون عمر و ظرفیت انسان محدود و دستورات کمال بخش بسیار است، قهراً باید انتخاب احسن در کار باشد. «أَحْسَنَ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ»

۴- قرآن جامع ترین و کامل ترین نازلله های خداوند برای انسان است. أَحْسَنَ مَا أَنْزَلَ ...

۵- دستورات الهی وسیله ی رشد و تربیت انسان است. «أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ»

۶- علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد. (توبه، پیش از آمدن عذاب) «قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ»

۷- قهر الهی خبر نمی کند. «بَعُتَّةً»

۸- قهر الهی فوق محاسبات بشری است. «وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ»

ص: ۱۹۰

۱-۱. زمر، ۱۸.

۲-۲. اسراء، ۵۳.

۳-۳. فصلت، ۳۴.

۴-۴. نساء، ۸۴.

۵-۵. اسراء، ۳۴.

۶-۶. نحل، ۱۲۵.

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ ﴿٥٦﴾

تا مبادا (در قیامت) کسی بگوید: «دریغا بر من بر آن چه در (کاری که) جهت الهی (داشته) کوتاهی کرده ام و همانا من از مسخره کنندگان (آیات او) بودم.»

نکته ها:

«حسرات» به معنای پشیمانی شدید و «تفریط» به معنای کوتاهی کردن و «جَنْبِ» به معنای جهت و ناحیه است.

در روایات می خوانیم که: امامان معصوم علیهم السلام «جَنْبِ اللَّهِ» هستند و در بیش از ده حدیث آمده که کوتاهی در جنب الله، حمایت نکردن از امیرالمؤمنین علیه السلام است. (۱)

امام باقر علیه السلام می فرماید: شدیدترین حسرت در قیامت برای علمایی است که به علم خود عمل نکردند.

پیام ها:

۱- قیامت، روز حسرت است. «يَا حَسْرَتِي»

۲- ترک انابه و تسلیم و پیروی از وحی، کوتاهی کردن است. «فَرَّطْتُ»

۳- از آن چه در کنار خداست باید پیروی کرد. «جَنْبِ اللَّهِ» (کتاب خدا، اولیای خدا، پیامبر خدا)

۴- نتیجه ی تمسخر حق در دنیا، تحقیر خویش در قیامت است. «يَا حَسْرَتِي - السَّاخِرِينَ»

۵- قیامت، روز اقرار و اعتراف است. «فَرَّطْتُ - كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ»

۶- ریشه ی کوتاهی ها، سبک شمردن دستورات الهی و بدتر از آن مسخره کردن

ص: ۱۹۱

آنهاست. «لِمَنِ السَّخِرِينَ»

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾

یا آن که (از شدت اندوه) بگوید: «اگر خداوند هدایتم کرده بود، از پرهیزکاران بودم».

أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

یا هنگامی که عذاب را ببیند بگوید: «ای کاش برای من بازگشتی بود تا از نیکوکاران می شدم».

نکته ها:

گرچه در آیه ۵۷، مجرم می خواهد بگوید: خدا مرا هدایت نکرد که به چنین راهی رفتم، ولی در آیه ۵۹ پاسخ می شنود که ما تو را هدایت کردیم و اتمام حجت نمودیم، ولی تو خود اهل تکذیب و استکبار بودی.

پیام ها:

۱- مجرم در قیامت، به دنبال تبرئه ی خود است. «لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي»

۲- انسان برای نجات و رستگاری به هدایت الهی نیاز دارد. «أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»

۳- نشانه پذیرش هدایت الهی، تقوا و پارسایی است. «لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»

۴- در قیامت، ارزش تقوی روشن می شود. «لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»

۵- در قیامت گنهکاران به حال متقین غبطه می خورند.... لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

۶- راه پیشگیری از گناه، توجه دادن به صحنه های خطرناک قیامت است. أَوْ تَقُولَ ... أَوْ تَقُولَ

۷- تقوی و احسان دو وسیله نجات بخش هستند. لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ... فَأَكُونَ مِنَ

۸- آرزوی گنهکاران در قیامت، بازگشت به دنیا برای احسان (به خود و دیگران) است. «لَوْ أَنَّ لِي كَرْهًا فَأَكُونُ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»

۹- بازگشت به دنیا محال است. لَوْ أَنَّ لِي كَرْهًا... (کلمه «لَوْ» در موردی بکار می رود که انجام آن محال باشد).

بَلَىٰ قَدْ جَاءَ ثُكَّ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكٰفِرِينَ ﴿٥٩﴾

آری، آیات من به سراغ تو آمد، اما آنها را تکذیب کردی و تکبر ورزیدی و از کافران شدی.

نکته ها:

مجرم در قیامت چند سخن دارد:

۱. اقرار به کوتاهی. «فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ»

۲. اقرار به مسخره کردن. «لَمِنَ السَّٰخِرِينَ»

۳. آرزوی هدایت. «لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي»

۴. آرزوی بازگشت به دنیا. «لَوْ أَنَّ لِي كَرْهًا»

خداوند اقرارهای او را می پذیرد اما سخن سوم او را در این آیه پاسخ می دهد که ما تو را هدایت کردیم تو خود نپذیرفتی و سخن چهارم او را در جای دیگر پاسخ می دهد که اگر آنان به دنیا برگردند باز هم خلافتکارند. «لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا» (۱)

پیام ها:

۱- خداوند بدون اتمام حجت، کسی را عذاب نمی کند. «بَلَىٰ قَدْ جَاءَ ثُكَّ آيَاتِي»

۲- تکذیب فوری و بدون تأمل، حاکی از روحیه تکبر و لجاجت است. «فَكَذَّبْتَ»

ص: ۱۹۳

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾

و روز قیامت کسانی را که بر خدا دروغ بستند رو سیاه می بینی، آیا در دوزخ جایگاهی برای متکبران نیست؟

نکته ها:

دروغ بستن به خداوند نمونه های بسیار دارد، از جمله:

الف) برای خداوند شریک قرار دادن.

ب) خدا را به چیزی شبیه کردن.

ج) فرشتگان را فرزند خدا دانستن.

د) کار زشت خود را به خداوند نسبت دادن.

ه) ادّعی خدایی یا پیامبری کردن.

و) تحریف و بدعت در قوانین الهی.

در روایات می خوانیم: اگر شخصی حدیثی را جعل کند و به امامان معصوم علیهم السلام نسبت دهد در حقیقت به خداوند دروغ بسته است، زیرا سخن اهل بیت علیهم السلام از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سخن پیامبر از خداست. (۱)

پیام ها:

۱- کسانی که وجهه ی نورانی خداوند را با دروغ تاریک می کنند، کیفرشان آن است که صورت خودشان در قیامت سیاه شود. «كَذَّبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ»

۲- گرچه سیاهی طبیعی عیب نیست، (نظیر سیاهی مو و چشم) امّا سیاهی عارضی نشانه ی حقارت و ذلّت است. «وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ»

۳- روسیاهی واقعی و سیاهی دل در قیامت ظاهر می شود. «وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ»

ص: ۱۹۴

۴- انگیزه ی دروغ بستن به خداوند تکبر است. كَذَّبُوا عَلَى اللَّهِ ... لِلْمُتَكَبِّرِينَ

وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ «۶۱»

و خداوند کسانی را که تقوا پیشه کرده اند، همراه با کامیابی شان نجات می دهد، در حالی که هیچ بدی به آنان نرسد و ایشان اندوهگین نشوند.

نکته ها:

در آیه ی قبل سخن از روسیاهی کسانی که به خدا دروغ می بندند و دوزخیان بود و در این آیه سخن از رستگاری متقین است.

پیام ها:

۱- تقوا وسیله نجات و رستگاری است. «وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ»

۲- هیچ گونه بدی بیرونی به متقین نزدیک نمی شود. «لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ»

۳- متقین هیچ گونه اندوه درونی ندارند. «وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ «۶۲»

خداوند آفریدگار هر چیزی است و اوست که بر هر چیز نگهبان (و حافظ و ناظر) است.

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ «۶۳»

کلیدهای آسمان ها و زمین برای اوست و کسانی که به آیات الهی کفر ورزیدند آنان همان زیان کارانند.

مشركان، خالق بودن خدا را قبول داشتند، چنانكه در آيه ۳۸ همين سوره خوانديم كه اگر از آنان سؤال كنى آفريدگار آسمان ها و زمين كيست؟ خواهند گفت: خدا. ولى نظارت و حفاظت را به بت ها نيز نسبت مى دادند.

۱- موحد واقعى كسى است كه به تمام ابعاد توحيد معتقد باشد:

توحيد در خالقيت. «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ»

توحيد در ربوبيت. «عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ»

توحيد در عبادت. آيه ي بعد: «أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ ...»

۲- همه ي هستى، در آفرينش و بقاء، محتاج او هستند. «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ»

۳- خداوند آفريدگار هستى است و باز هم مى تواند خلق كند. «خَالِقٌ ... لَهُ مَقَالِيدُ»

۴- كفر منكران، به خدا ضررى نمى زند، زيرا او مالك آسمان ها و زمين است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا ... أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾

بگو: «اى نادانان! آيا مرا فرمان مى دهيد كه جز خدا بپرستم؟»

وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ لَئِن أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾

و قطعاً به تو و به كسانى كه (از پيامبران) پيش از تو بوده اند وحى شده است كه: «اگر شرك ورزى بدون شك عمل تو تباه مى شود و قطعاً از زيانكاران خواهى شد.»

شُرکِ بعد از توحید، عبادات را محو می کند. در این آیه، شرک و در آیه ی ۲۱۷ سوره ی بقره ارتداد سبب حبط عمل معرّفی شده است. «وَمَنْ يَزِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

گرچه مخاطب اولیه در این آیات، شخص پیامبر است، اما همه مردم در این امور با پیامبر شریکند و خطاب خداوند به پیامبر از جهت اهمیت موضوع است که حتی اگر پیامبر هم لحظه ای شرک ورزد اعمالش تباه خواهد شد و زیان خواهد کرد و یا از باب به در می گوید تا دیوار بشنود.

پیام ها:

۱- جهل، سرچشمه ی انحرافات است. أَفَعَيَّرَ اللَّهُ ... أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ

۲- هرگز در برابر خواسته های نابخردان تسلیم نشویم. تَأْمُرُونِي ... أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ

۳- عبادت باید بر اساس معرفت معبود باشد. أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ ... أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ

۴- نابخردان، در صدد به انحراف کشاندن دیگران، حتی انبیا هستند. تَأْمُرُونِي ...

أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ

۵- پیامبر اسلام آخرین پیامبر آسمانی است. «الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ» (در قرآن هرگز «من بعدک» نیامده است).

۶- شرک، از هیچ کس قابل اغماض نیست. «لَيْسَ أَشْرُكَتَ»

۷- عصمت انبیا مانع امر و نهی و تشویق و تهدید الهی نیست. «لَيْسَ أَشْرُكَتَ»

۸- خطر شرک بسیار جدی است. (سه بار حرف لام مفتوحه که نشانه ی تأکید است تکرار شده). «لَيْسَ - لَيَحْبَطَنَّ - لَتَكُونَنَّ»

بَلِ اللّٰهِ فَاعْبُدْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٦﴾

بلکه تنها خدا را پرستش کن و از سپاس گزاران باش.

وَ مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَہُ وَ تَعَالٰی عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

و خدا را آن گونه که حقّ اوست قدردانی نکردند (و او را نشناختند)، در حالی که روز قیامت زمین یکسره در قبضه ی قدرت اوست و آسمان ها به دست قدرت او در هم پیچیده اند. او منزّه است و از آن چه شریک او قرار می دهند، برتر است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «یمن» دست قدرت خداست. (۱)

فرمان های خداوند دو نوع است:

۱. دستور مولوی که خداوند به عنوان مولا- صادر می کند و عقل را به اسرار آن راهی نیست، نظیر فرمان طواف در مکه. «وَ لِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۲)

۲. دستور ارشادی، که عقل نیز راز و رمز آن را درک می کند و حکم خداوند، ارشاد به حکم عقل است، نظیر جمله «كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» زیرا تشکر در برابر ولی نعمت را عقل حکم می کند.

پیام ها:

۱- یکتا پرستی راه نجات از خسارت است. «لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ بَلِ اللّٰهِ فَاعْبُدْ»

۲- بهترین راه تشکر از خداوند عبادت است. «فَاعْبُدْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ»

۳- توحید، نشانه ی شناخت درست و قدرشناسی است و شرک، برخاسته از عدم شناخت و قدردانی است. «وَ مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ»

۴- آسمان و زمین در برابر قدرت الهی ناچیزند. «قَبْضَتُهُ - مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ»

ص: ۱۹۸

۱- ۱). توحید صدوق، ص ۱۶۱.

۲- ۲). حج، ۲۹.

۵- برای شناخت بهتر خداوند، باید به قدرت و احاطه ی مطلقه ی او توجه کنیم.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا ... وَالسَّمَاوَاتُ ...

۶- به سراغ دیگران نرویم، که همه چیز تنها به دست خداست. وَالْأَرْضُ ... وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ ... سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِي يَوْمٍ يُنظَرُونَ (۶۸)

و در صور دمیده شود، پس هر که در آسمان ها و هر که در زمین است، بی هوش شده (و می میرد)، مگر آن که را خدا بخواهد؛ سپس بار دیگر در آن دمیده شود، پس ناگاه آنان (زنده شده،) به پا خیزند و (به اطراف) نظر می کنند.

نکته ها:

طبق صریح این آیه، پایان عمر دنیا و آغاز رستاخیز، از طریق نفخه است. این نفخه گاهی به صورت دمیده شدن در صور و شیپور: «نُقِرَ فِي الذُّقُورِ» (۱) و گاهی با تعبیر «القارعه» (۲) به معنای کوبنده و گاهی با تعبیر «الصَّاحَةُ» (۳) به معنای صدای هول انگیز و گاهی با تعبیر «صَيْحَةً» (۴) آمده است.

به هم ریختن نظام هستی و نابودی طبیعت از طریق ایجاد صدای وحشتناک، برای کسانی که در جبهه صدای موج انفجار یا شکسته شدن دیوار صوتی را شنیده اند باور کردنی است.

روایات، مسئول دمیدن در صور را فرشته ای به نام اسرافیل دانسته اند. (۵)

تمام انسان ها به هنگام نفخه ی صور می میرند، پس مراد از استثنا در جمله ی «إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» بیان قدرت الهی است. یعنی دست خداوند بسته نیست و در آن زمان که همه می میرند اگر خدا بخواهد، افرادی را زنده نگاه می دارد. چنانکه در بعضی روایات نام جبرئیل

ص: ۱۹۹

۱- ۱. مدثر، ۸.

۲- ۲. قارعه، ۱.

۳- ۳. عبس، ۲۳.

۴- ۴. یس، ۵۳.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

و اسرافیل و میکائیل یا شهدا به عنوان کسانی که زنده می مانند آمده است. (۱)

پیام ها:

- ۱- مرگ و رستاخیز همه ی انسان ها، برای خداوند آسان و همچون دمیدن در شیپور است. «نُفِخَ - فَصَعِقَ»
 - ۲- وقوع قیامت را قطعی بدانید. (با آنکه قیامت در آینده واقع می شود، اما افعال مربوط به آن، به صورت ماضی به کار رفته که نشانه ی قطعیت آن است.) «نُفِخَ - فَصَعِقَ - نُفِخَ»
 - ۳- رستاخیز، تنها مربوط به انسان ها و ساکنان زمین نیست. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ»
 - ۴- میان نفخه ی اول و دوم قیامت، زمانی طولانی است. نُفِخَ ... ثُمَّ نُفِخَ
 - ۵- رستاخیز، ناگهانی و دفعی است. «فَإِذَا هُمْ» نشانه ی ناگهانی بودن است.
- وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۶۹)
- (در آن روز) زمین به نور پروردگارش روشن گردد و نامه ی اعمال را در میان نهند و پیامبران و شاهدان را حاضر سازند و میان آنان به حقّ داوری شود، در حالی که بر آنان ستم نمی رود.

نکته ها:

مراد از «نور رب»، یا نور حقّ و عدالت است که خداوند در آن روز زمین را با آن نورانی می کند یا مراد نوری است غیر از نور خورشید و ماه که خداوند در آن روز می آفریند. البته مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان می فرماید: مراد از «نور رب» کشف اسرار و حقایق در قیامت است، سپس برای تأیید نظر خود آیه ی ۲۲ سوره ی ق را گواه می گیرد:

ص: ۲۰۰

«لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَ كَ»

در تفسیر اطیب البیان می خوانیم: چون در قیامت نور خورشید و ماه گرفته می شود، مراد از «نور رب» نوری است که از مؤمنان بر می خیزد. سپس این آیه را به عنوان شاهد ذکر می کند: «يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» (۱)

پیام ها:

۱- ارائه ی نامه ی اعمال و احضار انبیا و گواهان و داوری به حق در قیامت، از امور قطعی است. (کلمات «قُضِيَ»، «وُضِعَ» و «جِيءَ» در قالب ماضی مجهول آمده است).

۲- در قیامت گواهان متعددی در کار است. (انبیا، امامان، فرشتگان، اعضای بدن، زمین، زمان و...). «الْكِتَابُ - بِالنَّبِيِّينَ - الشُّهَدَاءِ»

۳- تمام رفتار و کردار انسان در دنیا تحت نظارت گروهی شاهد و گواه قرار دارد زیرا شرط گواهی دادن در قیامت، حضور و نظارت بر اعمال در دنیا است. «وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ»

۴- گرچه در قیامت انبیا نیز مورد سؤال قرار می گیرند «وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۲) ولی احضار انبیا در این آیه، به دلیل آنکه در کنار کتاب و شهداء قرار گرفته، برای گواهی بر اعمال امت خودشان است. «وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ»

۵- قضاوت و داوری خداوند بر پایه مستندات پرونده اعمال و گواهی پیامبران و شاهدان است. «وُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ»

ص: ۲۰۱

۱- ۱. حدید، ۱۳؛ تحریم، ۸.

۲- ۲. اعراف، ۶.

وُفِيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

و به هر کس (نتیجه ی) آن چه انجام داده به تمامی داده شود و خداوند به آن چه انجام می دهند آگاه تر است.

وَ سَبِّحِ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فَتَحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَىٰ وَ لَكِن حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾

و کسانی که کافر شدند گروه گروه به سوی جهنم رانده شوند، تا چون به نزدیک آن رسند درهای دوزخ گشوده شود و نگهبانان آن به ایشان گویند: «آیا از میان شما پیامبرانی به سراغ شما نیامدند تا آیات پروردگارتان را بر شما تلاوت کنند و شما را از دیدار امروزتان هشدار دهند؟» گویند: «چرا»، (آنان آمدند ولی ما گوش ندادیم) لکن فرمان عذاب بر کافران قطعی است.

قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبئسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾

به آنان گفته شود: «از درهای دوزخ وارد شوید که جاودانه در آن خواهید بود، پس چه بد است منزلگاه متکبران».

نکته ها:

«سَبِّحَ» از «سوق» به معنای راندن به جلو است و به بازار که سوق می گویند برای آن است که جاذبه های بازار، انسان را به آنجا سوق می دهد.

کلمه ی «زمر» به معنای جماعت و گروه است و نام گذاری این سوره، بر اساس این آیه ۷۱ و

دوزخیان را فرشتگان به سوی دوزخ می کشانند. «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ» (۲)

پیام ها:

۱- در کیفر و پاداش الهی کم و کاستی نیست. («وُفِّيَتْ» به معنای وفای کامل است)

۲- در قیامت احدی از کیفر و پاداش مستثنی نیست. «كُلُّ نَفْسٍ»

۳- خدا از هر کس بهتری می داند احضار شاهد و گواه برای برقراری نظام دادگاه است نه تحصیل علم برای خداوند. «أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ»

۴- کشاندن مجرمان به سوی دوزخ، تحقیری است جدای از کیفرهای دیگر.

«سِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- درهای دوزخ بسته است و همین که دوزخیان به آن می رسند ناگهان باز می شود که این خود وحشت آور است. «جَاؤَهَا فَتَبَحَّتْ أَبْوَابُهَا»

۶- دوزخ درهای متعددی دارد. «أَبْوَابُهَا» (در آیه ۴۴ سوره ی حجر نیز می خوانیم: «لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ»)

۷- در قیامت، فرشتگان با دوزخیان گفتگوی مستقیم دارند. «قَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا»

۸- دوزخ، مأموران مخصوص دارد. «خَزَنَتُهَا»

۹- با مجرمان اتمام حجت شده است. «يَأْتِيَكُمْ رَسُولٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ»

۱۰- انبیا علاوه بر بیان آیات الهی، مردم را هشدار می دادند. يَتْلُونَ ... يُنذِرُونَكُمْ

۱۱- قیامت، روز اعتراف و اقرار است. «قَالُوا بَلَىٰ»

۱۲- دلیل محقق شدن عذاب، کفر مردم است. حَقَّتْ ... عَلَى الْكَافِرِينَ

۱۳- ریشه ی کفر، تکبر است. الْكَافِرِينَ ... الْمَتَكَبِّرِينَ

وَ سَيَقُ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاؤَهُمْ أَقْبَلُوا مِنْكُمْ وَأَقْبَلْتُمْ عَلَيْهِمْ سَلَامًا وَ قَالَتْ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَيْسَ لَكُم مِّنْ رَسُولٍ مِّمَّنْ جَاءَكُم بِالْحَقِّ خَالِدِينَ فِيهَا (۷۳)

و کسانی که از پروردگارشان پروا داشتند گروه گروه به سوی بهشت سوق داده شوند تا چون به نزد آن رسند، در حالی که درهای بهشت گشوده شده است و نگهبانان بهشت به آنان گویند: «سلام بر شما پاک و پسندیده بودید، پس داخل شوید در حالی که در آن جاودانه خواهید بود».

نکته ها:

در آیه ی ۷۱ خواندیم: همین که دوزخیان به دوزخ می رسند درها باز می شود «جَاؤَهَا فُتِحَتْ» ولی در این آیه می فرماید: «وَ فُتِحَتْ» یعنی بهشتیان به بهشت می رسند در حالی که قبلاً درها برایشان باز شده است.

در کتاب خصال از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که بهشت هشت در دارد و هر دری مخصوص گروهی است. یک در برای انبیا و صدیقان، یکی برای شهدا و صالحان و پنج در برای شیعیان من و یک در برای مسلمانانی که کینه ی مرا ندارند.

(۱)

سؤال: با آنکه عمر و اعمال نیک و بد انسان در دنیا محدود است، چرا کیفر و پاداش قیامت نامحدود است که قرآن می فرماید: دوزخیان و بهشتیان جاودانه در آتش یا بهشت خواهند بود.

پاسخ: اولاً- جاودانگی در بهشت، از باب لطف خداوند است و منافاتی با عدل ندارد. ثانیاً جاودانگی در دوزخ برای همه دوزخیان نیست بلکه بسیاری از مجرمان پس از دیدن کیفر اعمالشان و پاک شدن از گناه، وارد بهشت می شوند. ثالثاً مدت کیفر بستگی به میزان سبکی یا سنگینی جرم دارد، نه زمان انجام جرم. چه بسا کسی که در یک لحظه اقدام به قتل کسی کرده و حتی موفق نشده، اما دادگاه برای او حبس ابد مقرر می کند. آیا مجازات کبریت زدن

ص: ۲۰۴

به یک بشکه بنزین یا یک کشتی بنزین یکسان است؟ آری، آن که تمام عمر نافرمانی خالق هستی و خدای بزرگ را کرده است، برای همیشه در عذاب خواهد بود.

پیام ها:

۱- راه ورود به بهشت، پاکی و پارسایی است. «سَيَقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ»

۲- بهشت نیز درهای متعددی دارد. «أَبْوَابُهَا»

۳- «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» درود فرشتگان به بهشتیان است که در دنیا نیز این گونه سلام سفارش شده است.

۴- شرط ورود به بهشت پاکی است که یا از اول بوده و یا در اثر توبه پیدا شده است. «طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا»

«وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ وَ أَوْرَثْنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُ مِنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ» (۷۴)

و(بهشتیان) گویند: «سپاس خداوندی را که به وعده ای که به ما داد وفا کرد و زمین را میراث ما قرار داد. تا از بهشت هر جای را که بخواهیم برمی گزینیم.» پس چه نیکوست پاداش اهل عمل.

نکته ها:

مراد از «أَرْض» در این آیه، سرزمین بهشت است.

پیام ها:

۱- گفتن «الحمد لله» پس از دریافت نعمت، شیوه ی بهشتیان است. «قَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۲- حق انتخاب مسکن، یکی از نعمت ها و امتیازات بهشتی است. «نَتَّبِعُ مِنْ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ»

۳- هر کس می تواند با عمل نیک به دریافت پاداش های الهی برسد. «أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

۴- بهشت را به بها دهند، نه بهانه. «أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

وَ تَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٥﴾

و فرشتگان را می بینی که گرد عرش حلقه زده اند، در حالی که همراه با ستایش پروردگارشان تسبیح می گویند و میان آنان به حق داوری گردد و گفته می شود: «سپاس خداوندی را که پروردگار جهانیان است.»

نکته ها:

«حَافِينَ» از «حَف» به معنای احاطه است و «عرش» پایگاه قدرت و اراده ی الهی است.

پیام ها:

۱- فرشتگان برای اولیای خدا قابل رؤیت اند. «تَرَى الْمَلَائِكَةَ»

۲- عرش جایگاه فرشتگان است. «حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ»

۳- فرشتگان برای اجرای فرامین الهی آماده هستند. «حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ»

۴- فرشتگان دائماً به تسبیح مشغولند. «يُسَبِّحُونَ»

۵- حمد و تسبیح، با هم مقرونند. «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ»

۶- فرشتگان، همانند انسان ها، تحت تربیت خداوند هستند. «رَبِّهِمْ»

۷- داوری خدا در قیامت بر اساس حق و عدل است. «قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ» (در دنیا بر اساس حق عمل کنیم چون با حق سنجیده خواهیم شد). «قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ»

۸- حمد و ستایش سزاوار کسی است که تمام هستی را رشد می دهد. «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره هشتاد و پنج آیه دارد و مکی است.

نام این سوره «غافر» از آیه سوم گرفته شده است که خداوند را «غَافِرِ الذُّنُوبِ» بخشنده گناهان معرفی می کند. نام دیگر این سوره، «مؤمن» است، به جهت شخصی که در دستگاه فرعون بود و ایمان خود را کتمان می کرد تا بتواند به موسی کمک کند. ماجرای این فرد که به «مؤمن آل فرعون» معروف گشته در آیات ۲۸ به بعد این سوره آمده است.

محتوای این سوره علاوه بر داستان موسی، نوح و عاد و ثمود، معارف توحید و معاد و حکمت الهی است و حدود بیست آیه درباره ی مؤمن آل فرعون است که در جای دیگر قرآن نیامده است.

در قرآن هفت سوره ی پی در پی با آیه ی «حم» آغاز می شود که این سوره، اولین آنهاست و بقیه عبارتند از: فصلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف و گاهی «حوامیم» گفته می شوند.

در روایات، خواندن سوره های «حوامیم» در نماز شب سفارش شده و از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده که «حوامیم» مغز قرآن است.

در حدیث می خوانیم: «حوامیم» تاج قرآن و گل های خوشبوی آن است و خداوند قاری این سوره ها و همسایگان و بستگان و دوستان او را مورد لطف قرار می دهد و عرش و کرسی برای او استغفار می کنند. (۱)

ص: ۲۰۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

حم «۱» تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ «۲»

ح،میم. نزول کتاب از طرف خداوند عزیز علیم است.

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهٌ الْمَصِيرُ «۳»

آمرزنده ی گناه، پذیرنده ی توبه، سخت کیفر و صاحب عطای فراوان. هیچ معبودی جز او نیست. بازگشت (همه) به سوی اوست.

نکته ها:

اشاره

بر اساس برخی روایات، حروف مقطعه تأویلی دارد که جز خداوند کسی نمی داند. (۱) اما بر اساس برخی دیگر از روایات، (با توجه به آیات بعد از این حروف که مربوط به نزول قرآن است) خداوند با مخالفانش احتجاج می کند که من قرآن را از همین حروف الفبا که در اختیار شماست، تألیف کردم، شما نیز اگر می توانید مثل آن را بیاورید.

ص: ۲۱۰

«ذِي الطَّوْلِ» دو معنا دارد: صاحب فضل و عطا که رمز مهر الهی است و صاحب قدرت که رمز قهر الهی است.

آیاتی که با «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ» آغاز گشته، نام خدا را همراه با اوصافی ذکر کرده است از جمله:

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (۱)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» (۲)

«تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۳)

«تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ» (۴)

«تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ» (۵)

«تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۶)

بنابراین، سرچشمه ی وحی، صاحب قدرت، حکمت، رحمت، ربوبیت و شایسته ی حمد و ستایش است.

مغفرت در قرآن

در قرآن کریم عواملی برای مغفرت بیان شده است از جمله:

ایمان. «آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا» (۷)

تقوی. «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۸)

پیروی از انبیا. «فَاتَّبِعُونِي ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۹)

عفو و گذشت از مردم. «وَلْيَغْفُوا ... يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ» (۱۰)

انفاق به مردم. «إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۱۱)

جهاد. «تُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۱۲)

عبادت. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۱۳)

ص: ۲۱۱

- ٢-٢. غافر، ٢.
٣-٣. فصلت، ٣.
٤-٤. يس، ٥.
٥-٥. فصلت، ٤٢.
٦-٦. واقعه، ٨٠.
٧-٧. طه، ٧٣.
٨-٨. انفال، ٢٩.
٩-٩. آل عمران، ٣١.
١٠-١٠. نور، ٢٢.
١١-١١. تغابن، ١٧.
١٢-١٢. صف، ١١-١٢.
١٣-١٣. نوح، ٣-٤.

پرهیز از گناهان کبیره. إِنَّ تَجْتَبُوا كَبَائِرَ ... نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ (۱)

دعا و استغفار و انابه خود انسان. ظَلَمْتُ نَفْسِي ... فَغَفَرَ لَهُ (۲)

دعای اولیای خدا برای انسان. يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ... (۳)

پیام ها:

۱- شیوه ی نو در بیان مطلب، انگیزه ای برای شنیدن است. «حم تَنْزِيلُ»

۲- قرآن به تدریج نازل شده است. («تَنْزِيلُ» به معنای نزول تدریجی است).

۳- عظمت گوینده، نباید مانع نزول سخن در سطح فهم مخاطب شود. (خداوند عزیز، سخن خود را نازل می کند.) تَنْزِيلُ ... مِنْ
اللَّهِ الْعَزِيزِ

۴- سخن خداوند عزیز نیز عزیز و نفوذناپذیر است و هیچ منطقی آن را نمی شکند. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... الْعَزِيزِ

۵- قرآن، جلوه ی عزّت و علم خداوند است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

۶- قرآن، وسیله ی عزّت مسلمانان و آگاهی آنان است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

۷- نزول کتاب و بیان مغفرت و هشدار الهی، همه در مسیر کمال انسان و رسیدن به خداست. «تَنْزِيلُ - غَافِرٍ - شَدِيدٍ - إِلَيْهِ
الْمَصِيرُ»

۸- نزول کتاب برای شناخت مبدأ و معاد است. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ

۹- برخورداری از الطاف الهی، در سایه ی کتاب آسمانی است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ - غَافِرِ الذَّنْبِ»

۱۰- هم کتاب و قانون لازم است، هم حسابرسی، هم بخشش یا مجازات در

ص: ۲۱۲

۱- ۱. نساء، ۳۱.

۲- ۲. قصص، ۱۶.

۳- ۳. یوسف، ۹۷.

جای خود. «تَنْزِيلُ - غَافِرِ الذَّنْبِ - شَدِيدِ الْعِقَابِ»

۱۱- بخشش از سوی افراد قدرتمند و پیروز، زیباست. (عفو با بزرگان است).

«الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ»

۱۲- هیچ کس نمی تواند مانع نزول وحی شود، زیرا او نفوذناپذیر است، «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ» و می داند بر چه کسی نازل کند. «الْعَلِيمِ»

۱۳- مسیری که اسلام معرفی می کند از خدا و به سوی خداست. «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ ...»

إِلَيْهِ الْمَصِيرُ

۱۴- رحمت خداوند بر غضبش سبقت دارد. «غَافِرِ الذَّنْبِ ... شَدِيدِ الْعِقَابِ»

۱۵- گناه، گاهی به وسیله ی عمل صالح بخشیده می شود. «غَافِرِ الذَّنْبِ» (نظیر آیه ی «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ الشَّرَّاتِ» (۱)) و گاهی از طریق توبه. «قَابِلِ التَّوْبِ»

۱۶- مؤمن باید بین خوف و رجا باشد، زیرا خداوند هم آمرزنده است و هم کیفر دهنده. «غَافِرِ الذَّنْبِ ... شَدِيدِ الْعِقَابِ»

۱۷- مهر و قهر الهی را باید در کنار هم دید، تا نه یأس پیش آید و نه غرور. «غَافِرِ الذَّنْبِ ... شَدِيدِ الْعِقَابِ»

۱۸- عذاب الهی به خاطر عملکرد خود ماست و گرنه خداوند پیوسته لطف دارد.

«شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ»

۱۹- لطف خدا دائمی است. «ذِي الطُّوْلِ»

«مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْزُوكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ» (۴)

جز کسانی که کفر ورزیدند کسی در آیات خداوند جدال و ستیزه نمی کند پس تحرّک آنان در شهرها تو را نفریبند.

نکته ها:

«جدل» در لغت به معنای تاباندن طناب است و در اصطلاح به گفتگوهایی که طرفین

ص: ۲۱۳

می خواهند یکدیگر را در پیچ و تاب های بحث شکست دهند، گفته می شود.

جدال و گفتگو

جدال دو نوع است:

الف) جدال نیکو که سیره ی انبیاست و نوعی گفتگو و تلاش برای ارشاد مردم است. چنانکه کفار به حضرت نوح می گفتند: تو برای ارشاد ما بسیار جدل و تلاش می کنی. «يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا» (۱)

ب) جدال باطل که به منظور محو یا کم رنگ کردن حق، انواع طرح های انحرافی و باطل را به میان می آورد. «وَجَادِلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» (۲)

در مسائل علمی و عقیدتی باید از جدل پرهیز کرد مگر با روش نیکو؛

«وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۳)

«جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۴)

نمونه هایی از جدال نیکو

* حضرت ابراهیم علیه السلام نمرود را به خداپرستی دعوت کرد و فرمود: خدایی را پرستش کن که مرگ و حیات به دست اوست. نمرود گفت: مرگ و حیات در دست من نیز هست. می توانم دستور اعدام دهم یا یک اعدامی را آزاد کنم.

ابراهیم فرمود: خداوند نظام را آن گونه طراحی کرده که طلوع خورشید از مشرق است، تو خورشید را از مغرب ظاهر کن، نمرود مبهوت شد. (۵)

* قرآن کریم بارها در گفتگو با مخالفان اظهار داشته که اگر کتابی مثل من یا ده سوره مثل سوره های من یا یک سوره مثل من بیاورید، من دعوت خود را پس می گیرم. حتی به آنان فرموده که از هر کس می خواهید برای همکاری دعوت کنید ولی بدانید که هرگز حتی یک سوره مثل قرآن نخواهید آورد. (۶)

ص: ۲۱۴

۱-۱. هود، ۳۲.

۲-۲. غافر، ۵.

۳-۳. عنکبوت، ۴۶.

۴-۴. نحل، ۱۲۵.

۵-۵. مضمون آیه ۲۵۸ بقره.

٦-٦. مضمون آیه ٣٨ یونس و آیات ٢٢ و ٢٣ بقره.

جدال باطل با تحریک شیطان است. «إِنَّ الشَّيْطَانَ لِيُؤْخَذَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ» (۱)

مفاسد جدال:

۱. سبب گمراهی است. «ما ضل قوم بعد هدى كانوا عليه الا اوتوا الجدل» (۲) هیچ گروه هدایت شده ای منحرف نشدند مگر به خاطر جدال های ناروا.

۲. سبب قهر الهی است. «من جادل فى خصومه بغير علم لم يزل فى سخط الله حتى ينزع» (۳) هر کس بدون آگاهی در موارد نزاع به جدل پردازد، در قهر الهی است مگر آنکه از جدال دست بردارد.

۳. مایه ی پشیمانی است. «ایاک و اللجاجه فان اولها جهل و آخرها الندامه» (۴) از لجاجت که زمینه جدال است دوری کن که آغازش نادانی و پایانش پشیمانی است.

روش گفتگو و جدال نیکو

۱. از رقیب، دلیل بخواهد. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» (۵)

۲. از اول خود را برتر نبیند. «إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (۶)

۳. آن چه را حق است بپذیرد گرچه به دلیل مصلحت آن را رد کند. «فِيهِمَا إِتْمَ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا أَكْبَرُ» (۷)

۴. به رقیب، فرصت فکر کردن بدهد. «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ» (۸)

۵. ادب و متانت را رعایت کند. «لَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا» (۹)

۶. منصف باشد و همه را به یک چشم نبیند. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ» (۱۰)

۷. سخن منطقی بگوید. «قَوْلًا سَدِيدًا» (۱۱)

۸. سخن نرم بگوید. «قَوْلًا لَيِّنًا» (۱۲)

ص: ۲۱۵

۱-۱) انعام ۱۲۱

۲-۲) نهج الفصاحه حدیث ۲۶۴۸.

۳-۳) همان حدیث ۲۸۶۵.

۴-۴) همان حدیث ۱۰۰۸.

۵-۵) بقره ۱۱۱

۶-۶) سباء ۲۴

۷-۷) بقره ۲۱۹

۸-۸) توبه ۶

۹-۹) انعام، ۱۰۸.

۱۰-۱۰) آل عمران، ۲۳.

۱۱-۱۱) احزاب، ۷۰.

۱۲-۱۲) طه، ۴۴.

۱- مجادله با حق، عاملی جز کفر ندارد. مَا يُجَادِلُ ... إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا

۲- توقع نداشته باشید که سخن حق شما را همه بپذیرند. «يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ»

۳- شیوه کفار، جدال به باطل است. («مَا يُجَادِلُ» فعل مضارع، نشانه دوام است).

۴- انبیا نیز به تذکر و موعظه نیاز دارند. فَلَا يَغْرُوكَ ...

۵- مرعوب کفار نشوید و در موضع انفعالی قرار نگیرید. «فَلَا يَغْرُوكَ تَقَلُّبُهُمْ»

۶- تحرکات کفار، مهلتی است که خداوند به آنان داده تا پیمانہ ی آنها به سر آید، نگران نباشید. «فَلَا يَغْرُوكَ»

۷- کفار در تلاشند، غفلت نکنید. «تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ» (مانورهای نظامی، کنفرانس های سیاسی، سفرهای دوره ای و قراردادهای بین المللی که از سوی سران استکبار برگزار می شود، از مصادیق «تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ» است).

۸- رهبر جامعه ی اسلامی باید از تحرکات کفار آگاه باشد. «تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ»

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾

پیش از این (کفار مکه) نیز قوم نوح و احزابی که بعدشان آمدند (پیامبران شان را) تکذیب کردند و هر امتی تصمیم گرفت تا پیامبرش را به عقوبت بگیرد و به وسیله ی باطل مجادله کردند تا حق را نابود نمایند، پس آنان را (به قهر خود) گرفتم، پس (بنگر که) کیفر من چگونه بوده است.

در آیه ی ۱۲ سوره ی «ص»، نام احزاب و اقوام پس از حضرت نوح چنین بیان شده است:

«كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ وَثَمُودٌ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ»

پیام ها:

۱- آگاهی از مشکلات دیگران، رمز تسلی و پایداری است. كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ ...

۲- تشکّل احزاب و تعدّد آنها نشانه ی حقیقت نیست. كَذَّبَتْ ... الْأَحْزَابُ

۳- برنامه ی احزاب مخالف انبیا عبارت است از:

تکذیب. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ»

توطئه. «هَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ»

تبلیغات سوء. «جَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ»

۴- زندگی در آغاز تاریخ، قبیله ای بوده ولی به تدریج تشکیلاتی شده است. «قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ»

۵- مخالفان انبیا گاهی طاغوت ها بوده اند، «فرعون» گاهی قبایل، «قومهم» و گاهی تشکّل ها. «احزاب»

۶- خداوند حامی پیامبران است. كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمٌ ... فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ

۷- همه ی مخالفان، در مبارزه با رهبران آسمانی یک هدف مشترک داشتند. «هَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ»

۸- مخالفان، به کمتر از قتل رهبر آسمانی «لِيَأْخُذُوهُ» و نابود کردن حقّ، «لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ» قانع نیستند.

۹- سر و کار مخالفان با خداست. «فَأَخَذَتْهُمُ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ» چراغی را که ایزد بر فرزند هر آن کس پف کند ریشش

بسوزد

۱۰- کیفرهای الهی، گاهی در دنیا صورت می گیرد. «فَأَخَذَتْهُمُ»

وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾

و بدین گونه (که احزاب در دنیا عقوبت شدند) وعده عذاب پروردگارت درباره ی کسانی که کفر ورزیدند قطعی شد که آنان اهل دوزخند.

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾

کسانی که عرش (خدا) را حمل می کنند و آنان که اطراف آن هستند، پروردگارشان را با سپاس و ستایش تسبیح کرده (و به پاکی یاد می کنند) و به او ایمان دارند و برای کسانی که ایمان آورده اند (از خداوند) آمرزش می خواهند (ومی گویند): پروردگارا! رحمت و علم تو همه چیز را فرا گرفته است، پس کسانی را که توبه کرده و راه تو را پیروی کرده اند بیامرزش و آنان را از عذاب دوزخ حفظ کن.

نکته ها:

در آیات قبل خواندیم که مردم در برابر دعوت انبیا دو دسته شدند و لذا گروهی مورد مغفرت قرار می گیرند و گروهی با قهر الهی رو به رو هستند. این آیه دعای فرشتگان و حمایت آنان را از گروه اول بیان می کند.

عرش چیست؟

در قرآن بیست مرتبه به عرش خدا اشاره شده است. در لغت، «عرش»، تخت پایه بلند و «کرسی» تخت پایه کوتاه است. وقتی می خوانیم: «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» کرسی او هستی را در بر گرفته، پس عرش او چگونه است؟

عرش یا کنایه از مرکز قدرت الهی است و یا مرکز صدور احکام الهی و مراد از «حاملان

عرش» فرشتگانی هستند که تعدادشان هشت نفر معرفی شده است. «يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ» (۱)

گفتنی است که حقیقت عرش برای ما روشن نیست ولی از مجموع آیات شاید بتوان این مسأله را دریافت که جهان هستی دارای یک مرکز است و خداوند بر آن مرکز احاطه ی کامل دارد. «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» و اجرای اراده ی الهی از طریق فرشتگانی است که در اطراف این مرکز فرماندهی هستند.

امام صادق علیه السلام فرمود: عرش، همان علم است که خداوند پیامبرانش را از آن آگاه کرده است. «العرش هو العلم الذي اطلع الله عليه انبيائه و رسله» (۲)

در کنار کلمه عرش آیاتی مطرح است که در جمع بندی آنها انسان به مرکز فرماندهی می رسد نظیر:

اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ

يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ ... لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ (۳)

«يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (۴)

... يُفَصِّلُ الْآيَاتِ (۵)

«يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا» (۶)

گردش شب و روز و تدبیر امور و تفصیل آیات و آگاهی از تمامی ذرات هستی و آنچه از آسمان نازل می شود و آنچه به آسمان بالا می رود، رمز آن است که تمام این امور در عرش الهی واقع می شود.

مرحوم علامه طباطبایی می فرماید: عرش، حقیقتی از حقایق و امری از امور خارجی و مرکز تدبیر امور جهان است. (۷)

امام صادق علیه السلام فرمود: عرش و کرسی، از بزرگ ترین درهای عالم غیب هستند.

«العرش و

ص: ۲۱۹

۱-۱. حاقه، ۷.

۲-۲. معانی الاخبار، ص ۲۹.

۳-۳. اعراف، ۵۴.

۴-۴. یونس، ۳.

۵-۵. رعد، ۲.

٤-٦. حديد، ٤.

٧-٧. تفسير الميزان.

مراد از عرش، تخت جسمی نیست، زیرا تخت روی آب بند نمی شود. «وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ» (۱) بلکه مراد آن است که روزی که هنوز زمین و آسمان نبود و جهان یکسره آب بود، قلمرو فرماندهی خداوند بر آب بود و پس از پیدایش آسمان ها و زمین ستاد فرماندهی جهان هستی به آسمان ها منتقل شد.

پیام ها:

۱- قهر خداوند بر کفار یکی از سنت های الهی است. «كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۲- کیفر الهی گزاف نیست بلکه بر اساس عدل و حق است. «حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۳- مجازات و کیفر مجرمان از شئون ربوبیت است. «حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۴- عامل نابودی گذشتگان کفر بوده است. «حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- مؤمنان باید به خود بنازند که مقربان درگاه الهی همواره به آنان دعا می کنند.

«يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ .. وَ يَسْتَغْفِرُونَ»

۶- اسلام، فکر انسان را از خوراک و پوشاک و مسکن، به عرش و فرشته و تسبیح و تحمید بالا- می برد. «يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ - يُسَبِّحُونَ»

۷- بی نهایت، تنها خداست، حتی عرش الهی محدودیت دارد. «حَوْلَهُ»

۸- حمد و تسبیح، بارها در قرآن در کنار هم ذکر شده است و در ذکر رکوع و سجود قرین یکدیگرند. «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ»

۹- آداب دعا این است: ابتدا تسبیح و تحمید، «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ» سپس تجلیل و توصیف، «وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةٌ وَعِلْمًا» آن گاه دعا. «فَاعْفِرْ»

۱۰- سنگینی مسئولیت، شما را از تسبیح و تحمید خدا و یاد نیازمندان باز ندارد.

فرشتگان حامل عرش، هم به یاد خدا هستند، «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ» و هم محتاجان را دعا می کنند. «يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

ص: ۲۲۰

۱۱- در دعا سنخیت لازم است. فرشتگان اهل ایمان برای مؤمنان دعا می کنند.

يُؤْمِنُونَ ... يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا

۱۲- ایمان، رشته اتصال و ارتباط میان عالم ملک با عالم ملکوت است. «يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۳- استغفار کسانی در حق دیگران مؤثر است که خود اهل ایمان باشند. «يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۴- میان فرشتگان و انسان رابطه است. (امام سجاده علیه السلام در صحیفه ی سجادیه به گروه هایی از فرشتگان دعا و درود می فرستد و) فرشتگان حامل عرش در این آیه به انسان ها درود می فرستند. «يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۵- دعا به دیگران، یک ارزش پسندیده و شناخته شده ی قرآنی است. «وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۶- کسانی مشمول دعای فرشتگانند که اهل ایمان و عمل باشند. آمَنُوا ... اتَّبِعُوا

۱۷- توبه به تنهایی کافی نیست، پیروی عملی لازم است. «تَابُوا وَ اتَّبَعُوا»

۱۸- راه نجات، در پیروی از راه خداست. «وَ اتَّبِعُوا سَبِيلَكَ وَ قِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ»

رَبَّنَا وَ اَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَ اَزْوَاجِهِمْ وَ ذُرِّيَّتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ «۸»

پروردگارا! و آنان را با هر کس از پدران و همسران و فرزندانشان که صلاحیت دارند به باغ های اقامتی که به ایشان وعده داده ای وارد کن؛ همانا تو همان خدای عزیز و حکیمی.

نکته ها:

در مورد با هم بودن اعضای یک خانواده که همه بهشتی باشند، در جای دیگر قرآن نیز

ص: ۲۲۱

می خوانیم: «الْحَقُّنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ» (۱) نسل مؤمن را در بهشت به نیاکانشان ملحق می کنیم.

انبیا و فرشتگان دعاهای خود را با «رَبَّنَا» و «رَبِّ» آغاز می کردند:

دعای حضرت آدم: «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» (۲)

دعای حضرت نوح: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ» (۳)

دعای حضرت ابراهیم: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا» (۴)

دعای حضرت یوسف: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ» (۵)

دعای حضرت موسی: «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» (۶)

دعای حضرت سلیمان: «رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ» (۷)

دعای حضرت عیسی: «رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً» (۸)

دعای حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله: «رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ» (۹)

دعای مؤمنان: «رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» (۱۰)

دعای فرشتگان در این آیه که می گویند: «رَبَّنَا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ»

پیام ها:

۱- مشمول دعای اولیای خدا شدن، صلاحیت لازم دارد. اَدْخِلْهُمْ ... وَ مَنْ صَلَحَ

۲- نجات از دوزخ کافی نیست؛ ورود به بهشت ارزش دارد. «فِيهِمْ عَذَابُ الْجَحِيمِ - اَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ»

۳- اول پاکی از بدی ها، سپس دریافت کمالات. «فِيهِمْ - اَدْخِلْهُمْ»

ص: ۲۲۲

۱-۱. طور، ۲۱.

۲-۲. اعراف، ۲۳.

۳-۳. نوح، ۲۸.

۴-۴. بقره، ۱۲۶-۱۲۸.

٥-٥. يوسف، ١٠١.

٦-٦. قصص، ٢٤.

٧-٧. نمل، ١٩.

٨-٨. مائدة، ١١٤.

٩-٩. مؤمنون، ٩٧.

١٠-١٠. آل عمران، ١٩١-١٩٤.

۴- ورود به بهشت، صلاحیت می خواهد. أَذْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ ... وَ مَنْ صَلَحَ

۵- رابطه بدون لیاقت و صلاحیت ارزش ندارد ولی در کنار ضابطه ارزش افزوده دارد. (صلاحیت داشتن ضابطه و قانون است و ملحق شدن به بستگان رابطه است.) «مَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ»

۶- خداوند، قدرت بر اعطا دارد ولی عطای او حکیمانه است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۷- همجواری و همزیستی بستگان یک نعمت الهی است. أَذْخِلُهُمْ .. وَ مَنْ صَلَحَ ...

۸- عزت مخصوص خداست. «إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ»

وَ فِيهِمُ السَّيِّئَاتِ وَ مَنْ تَقِيَ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۹»

(پروردگارا!) آنان را از بدی ها (و کیفر اعمالشان) حفظ کن و هر کس را در آن روز از بدی ها حفظ کنی، پس مشمول رحمت ساخته ای؛ و این همان رستگاری بزرگ است.

نکته ها:

پیام ها:

۱- پاک بودن، هم به همت و اراده ی انسان نیاز دارد، «نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ» (۱) و هم به دور بودن از افراد و مشاغل و مکان ها و افراد بد، «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» (۲)، «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ» (۳) و هم به لطف و امداد الهی. «وَ فِيهِمُ السَّيِّئَاتِ»

۲- رحمت الهی، تنها کامیابی مادی نیست، بیمه شدن از گناهان، یکی از آنهاست.

«وَ مَنْ تَقِيَ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ»

۳- رستگاری بزرگ، در صورتی است که انسان از آفات معنوی و مادی، هر دو دور باشد. «السَّيِّئَاتِ». (هم آفات معنوی سیئه است. «مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً» (۴) و هم آفات مادی. «وَ إِنْ تُصَبَّ بِكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا» (۵) چنانکه حسنه، هم مصداق دنیوی دارد و هم اخروی. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً» (۶))

ص: ۲۲۳

۱- ۱. نازعات، ۴۰.

۲- ۲. مائده، ۴۲.

۳- ۳. نساء، ۱۴۰.

۴- ۴. بقره، ۸۱.

۵-۵. آل عمران، ۱۲۰.

۶-۶. بقره، ۲۰۱.

۴- توفیق مصونیت از گناه را باید از خدا خواست. «وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ»

۵- رستگاری را هنر خود ندانیم بلکه لطف و رحمت او بدانیم. «فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

۶- رستگاری، در رفاه دنیوی نیست بلکه در تقواست. مَنْ تَقِيَ السَّيِّئَاتِ ... ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ ﴿۱۰﴾

همانا کسانی که کفر ورزیدند (در دوزخ) ندا می شوند: «قطعاً خشم خداوند (نسبت به شما) بزرگ تر از خشم شما نسبت به خودتان است، زیرا شما به ایمان دعوت می شدید، ولی کفر می ورزیدید.»

نکته ها:

در قرآن دو بار کلمه ی «يَنَادُونَ» به کار رفته که هر دو برای دوزخیان و تحقیر آنان است.

یکی این آیه و دیگری آیه ۴۴ سوره ی فصلت. «يَنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ»

در آیات قبل دعای فرشتگان برای مؤمنان مطرح شد و این آیه از قهر الهی در مورد کفار سخن می گوید. در آنجا سخن از رحمت گسترده الهی بود «وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةٌ» و در این جا سخن از قهر بزرگ است. «لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ» آری هم رحمت او بزرگ است و هم غضبش.

پیام ها:

۱- در دوزخ علاوه بر آتش، شکنجه های روحی و تحقیر نیز هست. «يَنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ»

۲- اگر امروز کفر ورزیم، فردا علیه خود غضب می کنیم. «مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ»

۳- خداوند اتمام حجت می کند. «إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ»

۴- منشأ کیفر دوزخیان، کفر است. «فَتَكْفُرُونَ»

قَالُوا رَبَّنَا أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ وَأَخْيَبْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾

کفار گویند: «پروردگارا! ما را دو بار میراندی و دو بار زنده کردی. اینک به گناهان خود اعتراف کردیم؛ پس آیا برای بیرون رفتن (از دوزخ) راهی هست؟»

نکته ها:

مراد از دو بار مردن، ظاهراً مرگ در پایان عمر و مرگ در پایان برزخ است و مراد از دو بار زنده شدن، زنده شدن در برزخ و زنده شدن در قیامت است. گرچه بعضی گفته اند: مراد از دو مرگ، یکی زمان قبل از پیدایش انسان و یکی پایان عمر اوست و مراد از دو بار زنده شدن زمان پیدایش انسان در دنیا و زمان قیامت است و دلیل حرف خود را آیه ی «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» (۱) آورده اند، لیکن آنچه گفتیم بهتر است، زیرا در آیه میراندن مطرح است نه مرده بودن قبل از تولد.

آرزوی جانسوز دوزخیان برای بازگشت به دنیا بارها در قرآن مطرح شده است:

گاهی می گویند: آیا راه بازگشتی وجود دارد؟ گاهی آرزو می کنند کاش به دنیا باز می گشتند و نیکوکار می شدند و گاهی عاجزانه می گویند: پروردگارا! ما را به دنیا بازگردان تا عمل صالح انجام دهیم. آیات ذیل، این حقایق را بیان می کند:

«هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ» (۲) آیا راهی برای بازگشت هست؟

«لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (۳) ای کاش عمری دیگر بود تا از نیکوکاران می شدم.

«رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ» (۴) پروردگارا! ما را از اینجا خارج کن، اگر دوباره بازگشتیم ستمکاریم.

«رَبِّ ارْجِعُونِي لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا» (۵) پروردگارا! مرا بازگردان تا عمل نیک انجام دهم.

«فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا» (۶) ما را بازگردان تا کار نیک انجام دهیم.

ص: ۲۲۵

۱-۱. بقره، ۲۸.

۲-۲. شوری، ۴۴.

۳-۳. زمر، ۵۸.

۴-۴. مؤمنون، ۱۰۷.

۵-۵. مؤمنون، ۱۰۰.

۶-۶. سجده، ۱۲.

۱- تکرار کلمه ی «اٰتْنٰتِنِ» در کنار آرزوی خروج از آتش، نشانه ی آن است که کافران می گویند: پروردگارا! تو ما را بارها زنده کرده ای و میرانده ای، یک بار دیگر نیز ما را زنده کن و نجات ده. «اٰمَنَّا اٰتْنٰتِنِ وَ اٰحْيَيْتَنَا اٰتْنٰتِنِ»

۲- کفار، روزی به قدرت الهی ایمان خواهند آورد. کسانی که می گفتند: «مَا يُهْلِكُنَا اِلَّا الدَّهْرُ» (۱) امروز می گویند: «اٰمَنَّا اٰتْنٰتِنِ وَ اٰحْيَيْتَنَا اٰتْنٰتِنِ»

۳- در دادگاه های دنیوی، گاهی اعتراف زمینه ی تخفیف مجازات است، اما در آخرت چنین نیست. «فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ اِلٰی خُرُوجٍ مِنْ سَبِيْلٍ»

۴- اگر توبه قبل از مرگ و به موقع باشد، دعای فرشتگان و لطف خدا را در پی دارد فَاعْفِرْ لِلَّذِيْنَ تَابُوْا... ولی اگر به هنگام مرگ یا پس از آن باشد، بی اثر است و مجرم پاسخ مثبتی دریافت نمی کند. «فَهَلْ اِلٰی خُرُوجٍ مِنْ سَبِيْلٍ»

۵- عجز و نیاز دوزخیان به قدری است که برای نجات خود به لحظه ای خروج از دوزخ قانعند. «فَهَلْ اِلٰی خُرُوجٍ مِنْ سَبِيْلٍ»

ذٰلِكُمْ بِاَنَّهُ اِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَخَدَّهٖ كَفَرْتُمْ وَاِنْ يُشْرَكْ بِهٖ تُؤْمِنُوْا فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيْرِ (۱۲)

این (عذاب) برای آن است که هرگاه خداوند به یگانگی خوانده می شد، کفر می ورزیدید، ولی هرگاه برای او شریکی مطرح می شد باور می کردید، پس (امروز) حکم برای خداوند بلند مرتبه (و) بزرگ است.

بسیارند کسانی که مؤمن خالص نیستند و در کنار اسلام و ایمان، به قدرت ها نیز دل بسته اند؛ در گفتار و اعمال خود، ضمن پذیرفتن اسلام به جلب رضای این و آن و مراعات قوانین شرق و غرب توجه دارند و در مجالس کفار، نوعی ضعف و حقارت و تنهایی و خجالت بر آنان سایه می افکند و گاهی کار به آن جا می رسد که به خاطر حضور در یک جلسه ی رسمی نماز نمی خوانند.

پیام ها:

۱- به هنگام مجازات مجرمان، دلیل سقوط آنها و علت قهر خود را بیان کنید.

ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا ...

۲- کفر، دلیل عذاب دائمی است. فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيلٍ ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ ... كَفَرْتُمْ

۳- شرک، کفر است. «دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ»

۴- داوری در قیامت از آن خداوند است. «فَالْحُكْمُ لِلَّهِ»

۵- هرگز موجوداتی را که شریک او می دانید قابل مقایسه با او نیستند، زیرا او «الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ» است.

۶- فکر نکنید شرک به خدا ضرری می زند. إِنَّ الشُّرْكَ ... فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ

هُوَ الَّذِي يُرِيكُم آيَاتِهِ وَيُنَزِّل لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَن يُنِيبُ «۱۳»

اوست آن که آیات خود را به شما نشان می دهد و از آسمان برای شما روزی نازل می کند، ولی جز آن که به درگاه خدا انابه دارد، متذکر نمی شود.

فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ «۱۴»

پس خدا را بخوانید در حالی که دین خود را برای او پیراسته کرده اید، هر چند کافران را ناخوش آید.

نکته ها:

آیات قبل، از شرک و کیفر آن سخن گفت و این آیه مردم را به توحید دعوت می کند.

در این آیه می فرماید: تنها اهل انابه متذکر می شوند و در آیه ی ۱۹ سوره ی رعد فرمود:

تنها خردمندان متذکر می شوند: «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ» بنابراین، خردمندان واقعی همان انابه کنندگانند و انابه کنندگان واقعی همان خردمندانند. آری، اشک باید بر اساس معرفت باشد. «تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۱)

در قرآن سه بار جمله ی «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» و دوبار جمله ی «وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ» و «وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ» به چشم می خورد و این نشان آن است که ما در راه خود نباید به فکر جلب رضایت کافران و مشرکان و مجرمان باشیم و به خاطر بد آمدن آنها، از انجام وظیفه ی خود دست بکشیم.

پیام ها:

- ۱- هستی، پر از نشانه های توحید است، چرا به سراغ دیگران برویم. وَإِنْ يُشْرِكْ بِهِ تُؤْمِنُوا ... هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ
- ۲- خداوند پیوسته از طریق نشان دادن آیات خود و نزول باران، مردم را به قدرت و حکمت و علم خود متوجه می سازد و اتمام حجت می کند. يُرِيكُمْ آيَاتِهِ ... يُنَزَّلُ
- ۳- سرچشمه ی رزق، آسمان است. خورشید و ابر و جو، تأمین کننده نور و گرما و باران و اکسیژن مورد نیاز برای حیات هستند. «مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا»
- ۴- اول زمینه را آماده و سپس دعوت کنید. يُرِيكُمْ آيَاتِهِ ... فَادْعُوا اللَّهَ
- ۵- اول شناخت، سپس عمل. يُرِيكُمْ آيَاتِهِ ... فَادْعُوا ...
- ۶- دعا و اظهار نیاز خالصانه ی شما، سبب رشد شماسست، نه بزرگی خدا. اَلْعَلِيُّ الْكَبِيرِ هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ ... فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ
- ۷- وسایل مهم نیست، تصمیم و اراده مهم است. (آیات الهی وسیله ی معرفت هستند، اما اگر انسان کوردل نخواهد، نمی فهمد. آری حالت انابه زمینه ساز درک آیات الهی و تأثیر پذیری است.) «وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ»

ص: ۲۲۸

۸-هیچ گونه نظریه و قانون و سلیقه و تمایل و عادات و رسوم و رفتار نیاکان و دیگران و هیچ گونه تهدید و تبلیغ و تطمیع، نباید در آیین توحیدی شما اثر کند. «مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ»

۹- تنها خداوند شایسته دعا و نیایش است. «فَادْعُوا اللَّهَ»

۱۰- اخلاص، شرط قبول شدن دعا است. «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ»

۱۱- به فکر راضی کردن کفار و دگراندیشان نباشیم. «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ «۱۵»

او دارای درجات رفیع (و) صاحب عرش است، (و) از طرف خود فرشته ی وحی (روح الامین) را بر هر کس از بندگانش که بخواهد می فرستد تا مردم را از روز ملاقات (و قیامت) بترساند.

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ «۱۶»

روزی که مردم ظاهر و آشکارند و هیچ چیز از آنان بر خداوند پنهان نیست. (در آن روز ندا آید:) امروز حکومت برای کیست؟ (و پاسخ آید:) برای خداوند یکتای قهار.

نکته ها:

رفعت و بزرگی دو نوع است:

الف) مکانی، نظیر آیه ی «يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ» (۱) که بالا بردن پایه های کعبه، مکانی است.

ب) مقامی، نظیر يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا ... دَرَجَاتٍ (۲)

ص: ۲۲۹

۱-۱. بقره، ۱۲۷.

۲-۲. مجادله، ۵۸.

«رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ» را دو گونه می توان معنا کرد:

یکی آنکه خداوند دارای درجات و منزلت بلند و برترین مقام است،

دیگر آنکه خداوند درجات مردم را بر حسب لیاقت آنان بالا می برد، نظیر آیه «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» و آیه «رَفَعَ بَعْضَ كُمْ فَوْقَ بَعْضٍ» (۱) که به معنای آن است که خداوند بعضی را بر بعضی به خاطر عملکردی که دارند برتری می دهد.

مراد از روح، یا خود وحی است که سبب حیات معنوی جامعه می شود و یا فرشته ی مأمور وحی. در موارد دیگر می خوانیم: «وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا» (۲) و «يُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا» (۳)

از اینکه قرآن و وحی به روح نامگذاری شده است، «يُلْقِي الرُّوحَ» معلوم می شود که وحی سبب حیات مردم است و پیامبران مردم را برای حیات معنوی دعوت می کنند. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: روز قیامت روز ملاقات اهل آسمان ها با اهل زمین است. (۵)

فرستنده ی وحی، خداوند صاحب عرش است.

گیرنده ی وحی، بندگان خالصی هستند که خدای حکیم بر می گزیند. «مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ»

هدف و موضوع وحی، هشدار است. «لِيُنذِرَ»

واسطه ی وحی، فرشته ای مخصوص است. «يُلْقِي الرُّوحَ»

در روایات می خوانیم: سؤال «لِمَنِ الْمُلْكُ» از سوی خداوند و پاسخ «لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» از سوی انبیا و اولیای الهی است. (۶) بروز و ظهور مردم در قیامت و حضور آنان در پیشگاه الهی به صورتی که هیچ نقطه ی ابهامی برای قضاوت عادلانه باقی نگذارد، به خاطر اموری است:

الف) هموار شدن زمین و حذف کوه ها. «قَاعًا صَفْصَفًا» (۷)

ص: ۲۳۰

۱- ۱) انعام ۱۶۵

۲- ۲) شوری ۵۲

۳- ۳) نحل ۲

۴- ۴) انفال ۲۴

۵- ۵) تفسیر نورالتقلین

٦-٦) تفسير الميزان

٧-٧) طه ١٠٦

ب) خروج همه از قبرها. «وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ» (۱)، «وَ أُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا» (۲)

ج) گشوده شدن نامه ی اعمال. «وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ» (۳)

د) تجسم اعمال. «يَنْظُرُ الْمَرْءٌ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ» (۴)

ه) کشف مسایل مخفی. «بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ» (۵)

و) گواهی اعضای بدن. «تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ» (۶)

پیام ها:

۱- خداوند، انسان های لایق را به کمال می رساند. «رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ»

۲- اخلاص، زمینه ی ارتقای درجه است. مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ... رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ

۳- اعطای درجات از سوی حاکم مطلق جهان ارزش دارد. «رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ»

۴- نزول وحی توسط فرشته ی مخصوص، با اراده ی خداست. «مِنْ أَمْرِهِ»

۵- گزینش پیامبران برای دریافت وحی وابسته به اراده اوست. «مَنْ يَشَاءُ»

۶- شرط دریافت وحی، بندگی خداست. «مِنْ عِبَادِهِ»

۷- وظیفه اصلی پیامبران، انذار است. «لِيُنذِرَ»

۸- قیامت روز ملاقات است. «يَوْمَ التَّلَاقِ» (ملاقات با پروردگار. «مُلَاقُوا رَبَّهُمْ» (۷))

۹- آشنا شدن مردم با معاد و باور داشتن آن از اهداف نزول وحی است. يُلْقَى الرُّوحَ ... لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ

ص: ۲۳۱

۱- ۲. انفطار، ۴.

۲- ۳. زلزله، ۲.

۳- ۴. تکویر، ۱۰.

۴- ۵. نباء، ۴۰.

۵- ۶. انعام، ۲۸.

۶- ۷. یس، ۶۵.

۱۰- روز قیامت تمام اسرار و حقایق مردم کشف می شود و جایی برای انکار باقی نمی ماند. «هُم بَارِزُونَ»

۱۱- در قیامت، نژاد و زبان و قبیله و مقام و سرمایه و همه ی چیزها محو می شود و تنها انسانیت مطرح است. «هُم بَارِزُونَ»

۱۲- در قیامت قدرت و علم و قهاریت خداوند برای همه ملموس است و همه به آن اعتراف می کنند.... لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

۱۳- قدرت، در سایه ی وحدت است. «الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ»

الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ «۱۷»

امروز، هر کس در برابر کاری که کسب کرده است پاداش داده می شود؛ امروز هیچ ظلمی نیست؛ همانا خداوند به حساب ها زود می رسد.

نکته ها:

در آیه ی قبل و این آیه، شش نکته درباره ی قیامت مطرح شده است:

الف) حضور همه ی مردم. «هُم بَارِزُونَ»

ب) کشف همه ی اعمال و افکار. «لَا يَخْفَى عَلَيَّ شَيْءٌ»

ج) جلوه ی قدرت حق. «لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ»

د) رسیدن هر کس به جزای خویش. «تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ»

ه) عدالت مطلق. «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ»

و) سرعت حساب. «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

قیامت روز بسیار مهمی است. در این آیه و آیه ی قبل چهار بار کلمه ی «یوم» آمده است؛ «يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ»، «لِمَنِ الْمُلْكُ»، «الْيَوْمَ تُجْزَى»، «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ»

ظلم جلوه هایی دارد:

الف) نادیده گرفتن زحمات افراد.

ب) کم دادن پاداش.

ج) کیفر مجرم بیش از حقش.

و در قیامت هیچ یک از این ها نیست و به کسی ظلم نمی شود. «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ»

در روایات می خوانیم که مراد از جمله ی «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ» آن است که در قیامت تقاص مظلوم را از ظالم خواهیم گرفت. (۱)

طولانی شدن دوره ی دادرسی در دنیا یا به خاطر انکار مجرم و پوشاندن جرم است، که در قیامت، زمین و زمان و اعضای بدن و فرشتگان و نامه های اعمال همه گواهند و جایی برای انکار و مخفی نمودن جرم نیست.

یا به خاطر دفاع مجرم از خود است، که آن روز همه به خلاف های خود اعتراف دارند و دفاعی ندارند.

یا به خاطر احضار افراد و پرونده هاست، که همه حاضرند و پرونده ها باز است.

یا به خاطر تأمل قاضی و تجدید نظر است، که چیزی بر خداوند پوشیده نیست.

یا به خاطر ظرفیت نداشتن زندان هاست که در آن روز، جهنم پر نمی شود.

یا به خاطر کارشکنی هایی است که طرفداران مجرم در دادگاه دارند که در آن جا شفیع و یآوری وجود ندارد.

بنابراین در قیامت خداوند به حساب ها زود رسیدگی می کند. «إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ»

پیام ها:

۱- در قیامت هیچ کس از حساب و کتاب مستثنی نیست. تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ ...

۲- کیفر و پاداش بر اساس عملکرد است. تُجْزَى ... بِمَا كَسَبَتْ

۳- خلاف هایی کیفر دارد که همراه آگاهی و عمد باشد. «كَسَبَتْ»

۴- معمولاً قدرت های تک محور ستمگرند، اما خداوند با این که یگانه قدرت قهار است ولی ظلم نمی کند. (قَهَارِيَّتْ او همراه عدالت است). الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ... لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ

۵- معمولاً ازدحام و شلوغی دادگاه، یا زمینه ی کند شدن کار قضاوت می شود که

ص: ۲۳۳

او «سَرِيْعُ الْحِسَابِ» است و یا حقوق مردم به درستی ایفا نمی شود که «لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ» در آن روز ظلمی وجود ندارد.

وَ أَنْذَرَهُمْ يَوْمَ الْأَرْزَاقِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾

(ای پیامبر!) مردم را از روز نزدیک (قیامت) هشدار ده، آن گاه که (از شدت وحشت) جان ها به گلوگاه رسد، در حالی که اندوه خویش فرو می برند، (در آن روز) برای ستمکاران هیچ دوست دلسوز و هیچ شفاعت گری که سخنش پذیرفته باشد وجود ندارد.

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾

خداوند از خیانت چشم ها و آن چه دل ها مخفی می کنند، آگاه است.

نکته ها:

«أَرْزَقَهُ» به معنای نزدیک شونده است و مراد از روزِ نزدیک، روز قیامت است. چنانکه در جای دیگر نیز می فرماید: «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَ يُرَآهُ قَرِيبًا» (۱)

«كَاطْمِينَ» از «كظم» به معنای بستن در مشك است و «كاظم» به کسی گویند که از درون ناراحت است ولی لب فرو می بندد و خشم و ناراحتی خود را کنترل می کند.

نگاه به نامحرم، نگاه تحقیر آمیز به دیگران و نگاه برای تشویق به فساد، از نمونه های خیانت چشم است.

از امام صادق علیه السلام درباره آیه «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ» پرسیدند، حضرت فرمود: مراد نگاه های زیر چشمی است. «ينظر الى الشيء و كانه لا ينظر فذلك خائنه الاعين» (۲)

امام کاظم علیه السلام فرمود: هیچ مؤمنی نیست که بعد از گناه ناراحت نشود و اگر ناراحت نشد

ص: ۲۳۴

۱-۱. معارج، ۶-۷.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

مؤمن نیست و شفاعت برای او نیست و او ظالم است. سپس این آیه «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ» را تلاوت فرمودند.

(۱)

پیام ها:

۱- مرگ و قیامت نزدیک است، خود را آماده کنیم. «يَوْمَ الْآزِفَةِ»

۲- مجرم در قیامت، نه می میرد و نه راحت می شود. «إِذِ الْقُلُوبِ لَمَدَى الْحَنَاجِرِ» (در جای دیگر می خوانیم: «وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ» (۲) از هر سو مرگ به سراغش می آید ولی نمی میرد).

۳- در قیامت، وجود مجرمان مملو از حسرت و اندوه است ولی نمی توانند اظهار کنند. «كَاطْمِينَ»

۴- مجرم در قیامت تنها است. (نه دوست صمیمی دارد و نه واسطه ی صاحب نفوذ). «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ»

۵- ارزش ها بر اساس انگیزه هاست. یک نگاه با انگیزه های متفاوت می تواند عبادت باشد و یا خیانت باشد. «خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ»

۶- ایمان به اینکه خداوند باطن همه چیز را می داند انسان را از ظلم باز می دارد.

مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ ... يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ

۷- علم خداوند تنها به ظاهر نیست، او باطن را هم می داند. «خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ»

ص: ۲۳۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). ابراهیم، ۱۷.

وَ اللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ «۲۰»

و خداوند به حقّ داوری می کند و معبودهایی که جز او می خوانند هیچ حکمی نمی کنند. همانا خداوند اوست شنوای بینا.

پیام ها:

۱- داوری به حقّ از شئون الهی است. «وَ اللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ»

۲- لازمه ی داوری، آگاهی است. يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ ... وَ اللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ

۳- داور به حقّ باید بینا و شنوا باشد. يَقْضِي ... هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

۴- معبودهای غیر خدایی یا قدرت داوری ندارند و یا به حقّ داوری نمی کنند.

«وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ»

۵- شنوا و بینای حقیقی فقط اوست. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

أَوْ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَ مَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ «۲۱»

آیا در زمین سیر نکردند تا بنگرند عاقبت کسانی که پیش از آنان بودند و قوت و آثارشان در زمین سخت تر و نیرومندتر از اینان بوده چگونه بوده است؟ پس خداوند آنان را به خاطر گناهانشان (به قهر خود) گرفت و در برابر (قهر) خداوند برای آنان هیچ مدافعی نبود.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از قضاوت به حقّ بود؛ در این آیه می فرماید: نمونه ی داوری به حقّ، قهر الهی نسبت به مجرمان تاریخ است.

۱- سیر و سفر و گردش گری باید هدفدار باشد. «أَوْ لَمْ يَسِيرُوا - فَيَنْظُرُوا»

۲- تجربه و علم، به سیر و سفر نیاز دارد. «يَسِيرُوا - فَيَنْظُرُوا»

۳- از منابع شناخت و معرفت، تاریخ است. أَوْ لَمْ يَسِيرُوا ...

۴- دلیل مخالفت کفار با پیامبر اسلام فریفتگی آنان نسبت به قدرت خویش بوده است. لذا قرآن می فرماید: ما مقتدرتر از شما را نبود کردیم. «أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً»

۵- حفظ آثار باستانی، برای عبرت آیندگان لازم است. «فَيَنْظُرُوا - آثَارًا فِي الْأَرْضِ»

۶- از تاریخ عبرت بگیریم. كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ ...

۷- امروز را نبینیم، عاقبت را بینیم. عَاقِبَةُ ...

۸- به قدرت و آثار خود نبالیم. «كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَارًا»

۹- قدرت های طاغوتی، مانع قهر الهی نیست. أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ

۱۰- قدرت و امکانات ملاک رستگاری نیست. أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ

۱۱- گناه، عامل قهر الهی است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ» (زوال تمدن ها و سقوط ملت ها، کیفر گناه و کفر آنان است)

۱۲- با آمدن قهر الهی، هیچ گونه دفاعی از هیچ منبعی مؤثر نیست. «مِنْ وَقِي»

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ «۲۲»

این (قهر الهی) به خاطر آن بود که پیامبرانشان همراه با دلائل روشن به سراغ آنان می آمدند، ولی آنان کفر ورزیدند، پس خداوند آنان را به قهر خود گرفت. همانا او قوی و سخت کیفر است.

۱- فرستادن انبیا یک سنت الهی در تاریخ است. كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ ...

۲- انبیا به سراغ مردم می رفتند، نه آنکه منتظر باشند مردم به سراغ آنان بیایند.

«تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ»

۳- تا خداوند اتمام حجت نکند قوم یا فردی را مؤاخذه نمی کند. تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ ...

فَكَفَرُوا ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ

۴- همه ی انبیا معجزه داشته اند و در دلیل و اعجاز آنان هیچ نقطه ابهامی نبوده است. «تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۵- کفر و سرکشی زمینه سقوط و فروپاشی تمدن هاست. فَكَفَرُوا ... فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ

۶- سرکوبی و نابود کردن کفار برای خداوند آسان است. «إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ «۲۳»

و همانا ما موسی را همراه با معجزات و منطق روشن فرستادیم.

إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ قَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ «۲۴»

به سوی فرعون و هامان و قارون، پس گفتند: «او ساحری دروغگوست».

فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَ اسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ وَ مَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ «۲۵»

پس چون موسی از طرف ما همراه با حقّ به سراغ آنان آمد، گفتند: «پسران کسانی را که با موسی ایمان آورده اند، بکشید و زنانشان را زنده نگهدارید». (غافل از آن که) طرح و نیرنگ کافران جز در گمراهی و تباهی نیست.

نکته ها:

در آیات قبل خواندیم که چرا در زمین سیر نمی کنند تا عاقبت ستمکاران را مشاهده کنند و عبرت بگیرند. در این آیه به عنوان نمونه، سرکوب فرعون و هامان و قارون را مطرح می کند.

با این که قرآن ماجرای موسی و فرعون را بارها تکرار کرده است، لیکن در هر مورد گوشه ی تازه ای از ماجرا را به ما نشان می دهد. در این سوره به نقش مفید و مؤثر کسی

اشاره شده که در دربار فرعون بود ولی ایمانش را کتمان می کرد و در قالب تقیه نقش مهمی ایفا کرد.

بعد از بیان کلی قرآن در مورد آمدن انبیا و کفر مردم، این آیات نمونه ای روشن از آن را در ماجرای حضرت موسی و مخالفانش بیان می فرماید.

کلمات «آیات» و «سُلْطَانٍ» هر کدام به تنهایی در مواردی آمده است ولی هر کجا این دو کلمه با هم باشند در مورد موسی و فرعون است. یعنی حضرت موسی هم معجزاتی ارائه داد و هم با دلیل و برهان با فرعون سخن گفت.

پیام ها:

- ۱- راه یافتن و نفوذ در مراکز قدرت، برای تبلیغ دین و دفاع از حق لازم است. وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ ... إِلَيْنَا فِرْعَوْنَ
- ۲- پیامبران، در برابر طاغوت ها دو سلاح مهم داشتند: یکی معجزه «بِآيَاتِنَا» و دیگری منطق روشن. «سُلْطَانٍ مُّبِينٍ»
- ۳- مبنای گرایش مردم متفاوت است، گروهی با معجزه ایمان می آورند و گروهی با منطق. انبیا هر دو را داشته اند. «بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

۴- سرلوحه ی رسالت انبیا مبارزه با رهبران فساد و کفر است؛

خواه در قالب زور و حکومت و قدرت سیاسی، «فِرْعَوْنَ»

یا در قالب تدبیر و تدارک و شیطنت و قدرت فرهنگی، «هَامَانَ»

یا در قالب سرمایه و ثروت و قدرت اقتصادی «قَارُونَ»

۵- محتوای دعوت انبیا مبارزه با استکبار است. أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ ... إِلَيْنَا فِرْعَوْنَ وَ ...

۶- انبیا شهادت داشتند و در برابر همه ی قدرت ها می ایستادند. «إِلَيْنَا فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ قَارُونَ»

۷- الگوهای فساد را به مردم معرفی کنید. «فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ قَارُونَ»

۸- مخالفان انبیا، معجزه را سحر و پیامبران را دروغگو می خواندند. «فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ قَارُونَ فَقَالُوا سِحْرٌ كَذَابٌ»

۹- گوهر دین، حق و حقیقت است. «جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ»

۱۰- انسان در شناخت راه حق به وحی و نبوت و لطف الهی نیاز دارد. «بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا»

۱۱- مخالفان انبیا هم با زبان ترور شخصیت می کنند. «فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ» و هم عملاً بر ضد آنان قیام می کنند. «أَقْتُلُوا...»

۱۲- کشتن و شهید کردن طرفداران حق شیوه‌ی همه مستکبران تاریخ است.

أَقْتُلُوا...^{مُتَّعِدُونَ}

۱۳- گرچه دشمن از ایمان مردم به انبیا ناراحت است ولی آنچه او را عصبانی می کند همراهی عملی مردم با انبیاست. «آمَنُوا مَعَهُ»

۱۴- دشمن، جوانان و زنان را هدف می گیرد. «أَقْتُلُوا أَبْنَاءَ... وَ اسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ»

۱۵- کافران کید می کنند امّا به مقصود خود نمی رسند و نقشه‌ی آنان نقش بر آب می شود. «وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»

۱۶- خداوند با نقل خنثی کردن توطئه‌های فرعون‌ی به پیامبر و مؤمنان دل‌داری می دهد. «وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»

«وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفُسَادَ» (۲۶)

و فرعون گفت: «مرا بگذارید تا موسی را بکشم و او پروردگارش را به یاری طلبد (تا نجاتش دهد) همانا من می ترسم که دین شما را تغییر دهد یا در این سرزمین فساد بر پا کند».

نکته ها:

در آیه قبل سخن از کشتن جوانان بنی اسرائیل بود که گویا این کار در نزد فرعون کافی نبود و کانون اصلی خطر در نظر فرعون خود موسی بود. لذا در این آیه موضوع کشتن موسی را مطرح می کند.

ص: ۲۴۰

کشتن موسی بازتاب دشواری در افکار عمومی داشت و لذا فرعون با مشاوران و درباریانش به مشورت و رایزنی پرداخت. این که فرعون می گوید: «ذُرُونِي» مرا رها کنید، نشانه آن است که مشاوران به قتل موسی تن در نمی دادند.

پیام ها:

۱- منطلق طاغوت ها، کشتن رهبران حق است. «قَالَ فِرْعَوْنُ ذُرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى»

۲- شیوه ی مستکبران، یا تکذیب است «فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ» یا تهدید است «ذُرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى» و یا تحقیر. «وَلْيُذْعِ رَبُّهُ»

۳- حکومت فرعون، حکومتی استبدادی و خودکامه و بی قانون بود. «أَقْتُلْ مُوسَى»

۴- مجرم، جنایت خود را توجیه می کند. (فرعون، ترس از تغییر دین مردم را دلیل قتل او می داند). «أَقْتُلْ ... إِنِّي أَخَافُ»

۵- طاغوت ها، خود را دوستدار مردم نشان می دهند. «إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ»

۶- طاغوت ها هر کجا حکومت خود را در خطر بینند خود را حامی مردم، طرفدار دین و اصلاح طلب معرفی می کنند. «إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ ... الْفُسَادَ»

۷- دین در قرائت فرعون، به معنای تسلیم در برابر طاغوت است. «يُبَدِّلُ دِينَكُمْ»

۸- برقراری آرامش و امنیت، دستاویز طاغوت ها برای سرکوب حرکت های دینی و اصلاحی است. «أَقْتُلْ مُوسَى ... أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ ... الْفُسَادَ»

۹- طاغوت ها، مصلحان تاریخ را مفسد معرفی می کنند. «يُظْهِرُ فِي الْأَرْضِ الْفُسَادَ»

۱۰- طاغوت ها بقای خود را در حفظ وضع موجود می دانند و با هر حرکت اصلاحی مخالفت می کنند. «إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ»

۱۱- انبیا در مسائل سیاسی و اجتماعی دخالت می کردند و لذا مورد اذیت و آزار طاغوت ها قرار می گرفتند. «يُبَدِّلُ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفُسَادَ»

وَقَالَ مُوسَىٰ إِنَّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

و موسی گفت: «من به پروردگار خود و پروردگار شما از (شر) هر متکبری که به روز حساب ایمان ندارد پناه می برم».

نکته ها:

موسی با گفتن «عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ» ضمن اعلام پناهندگی خود به خدا، به مردم گفت:

فرعون خدای شما نیست.

ضرب المثل «هر کجا نمک خوردی نمکدان نشکن» همه جا درست نیست، زیرا موسی سال ها سرسفره ی فرعون بود ولی چون فرعون حق را نپذیرفت، عاقبت به قهر الهی گرفتارش کرد.

پیام ها:

۱- در برابر تهدیدهای دشمن به خدا پناه ببریم. «إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي»

۲- به کسی پناه ببریم که امور همه ی ما به دست اوست و همه تحت ربوبیت او هستیم. «بِرَبِّي»

۳- شخص فرعون مهم نیست، خصلت فرعونی مهم است که تکبر باشد و باید از آن به خدا پناه برد. «كُلُّ مُتَكَبِّرٍ»

۴- انبیا شجاع بودند. موسی در برابر تهدید قتل به فرعون گفت: تو متکبر هستی.

«مُتَكَبِّرٍ»

۵- ایمان نداشتن به حساب و کتاب، انسان را متکبر می کند. «مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ»

ص: ۲۴۲

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ» (۲۸)

و مردی با ایمان از آل فرعون که ایمان خود را پنهان می داشت گفت: «آیا می خواهید مردی را که می گوید: پروردگار من خداوند است بکشید؟! در حالی که او از طرف پروردگارتان با دلایل روشن نزد شما آمده است، اگر او دروغگو باشد دروغش به زیان خود اوست ولی اگر راستگو باشد، بعضی از آنچه را به شما وعده می دهد به شما خواهد رسید، همانا خداوند کسی را که اسرافکار (و) بسیار دروغگو است هدایت نمی کند.

نکته ها:

داستان مؤمن آل فرعون تنها در این سوره مطرح شده است. او شخصی از بستگان فرعون بود که مخفیانه به حضرت موسی ایمان آورده بود، ولی ایمان خود را پنهان می کرد تا به موقع به نفع موسی سخن بگوید، یا برای او کاری انجام دهد.

این شخص غیر از همسر فرعون و غیر از آن شخصی است که با سرعت از نقطه ی دور شهر خود را به موسی رساند و خبر توطئه ی دستگیریش را به او داد.

فخررازی و مراغی در تفاسیر خود می گویند: او از درباریان و رئیس پلیس فرعون بود.

بر اساس حدیثی که شیخ صدوق در امالی و فخر رازی در تفسیر خود آورده است، صدیقون سه نفرند: حبیب نجار (مؤمن آل یس)، مؤمن آل فرعون و علی بن ابی طالب که برترین آنان است.

مؤمن آل فرعون، به جای القاب بزرگ در مورد موسی، او را مردی ناشناس خواند و گفت:

«رَجُلًا» تا فرعون به ایمان او پی نبرد.

«اسراف» به هر نوع تجاوز از حد گفته می شود، خواه تجاوز در مصرف باشد و خواه تجاوز

کسی که دلایل و معجزات انبیا را نادیده بگیرد، مسرف است.

در متون اسلامی ابوطالب پدر حضرت علی علیهما السلام در چگونگی ایمانش به مؤمن آل فرعون تشبیه شده است. (۱)

پیام ها:

۱- یکی از جلوه های امداد الهی که در اثر پناه بردن به او حاصل می شود، پیدا شدن طرفداران در میان مخالفان است. عُدْتُ بِرَبِّي ... قَالَ رَجُلٌ

۲- خاطره ی مجادلات و استدلال های تاریخی را زنده نگاه دارید. (قرآن شیوه ی جدال مؤمن آل فرعون را بیان می کند). وَ قَالَ رَجُلٌ ...

۳- در نقل تاریخ به عناصر اصلی توجه کنیم، نه نام ها و القاب. «رَجُلٌ مُؤْمِنٌ»

۴- کار کردن در دستگاه ظلم، برای انجام مأموریتی مهم تر مانعی ندارد. «رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ»

۵- نظام و تشکیلات و جامعه و محیط فاسد، دلیل اجبار انسان بر ارتکاب جرم نیست. (در نظام فرعونی نیز افراد مؤمن پیدا می شوند). «وَ قَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ»

۶- گاهی تقیه و کتمان عقیده برای انجام کارهای مهم و رسیدن به اهداف بالاتر لازم است. «يَكْتُمُ الْإِيمَانَةَ»

۷- برکات نهی از منکر تا آن جاست که پیامبری را از کشته شدن نجات می دهد و او نیز جامعه ای را نجات می دهد. «أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا»

۸- مؤمن، بی تفاوت نیست؛ حامی مظلوم است و علیه ظالم فریاد می کشد.

«أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا»

۹- وجدان های خفته را از طریق سؤال بیدار کنید. أَتَقْتُلُونَ ...

۱۰- در نظام طاغوتی، تبلیغ نام خداوند نیز جرم است. «أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ»

۱۱- مؤمن با منطق دفاع می کند. «جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ ... أَتَقْتُلُونَ ...»

۱۲- در شیوه ی تبلیغ، تعصب را کنار بگذاریم. (مؤمن آل فرعون گفت: موسی یا راست می گوید یا دروغ، اگر راست گوید که آنچه وعده می دهد پیش خواهد آمد و اگر دروغ گوید، به عهده ی خودش.) «إِنْ يَكُ كَاذِبًا ... وَإِنْ يَكُ صَادِقًا»

۱۳- زیان دروغ به خود دروغگو برمی گردد. «إِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ»

۱۴- اسراف و تکذیب، دو مانع برای هدایت هستند. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ»

«يَا قَوْمِ لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۲۹)

(آن مرد با ایمان در ادامه ی سخن خود گفت:) ای قوم من! امروز حکومت برای شماست که در این سرزمین غلبه دارید، ولی اگر (قهر خدا) به سراغ ما آید پس چه کسی ما را یاری خواهد کرد؟ فرعون گفت: «من جز آن چه را که تشخیص می دهم راه دیگری به شما ارائه نمی دهم و من جز راه رشد، شما را هدایت نمی کنم.»

پیام ها:

۱- مؤمن، دلسوز مردم است. (تعبیر «يَا قَوْمِ» شش مرتبه در آیات ۲۹ تا ۴۱ تکرار شده است)

۲- در شیوه ی تبلیغ از عنصر عاطفه کمک بگیریم. «يَا قَوْمِ»

۳- نشانه ی مؤمن حتی در رژیم کفر تلاش و حضور در صحنه است، نه انزوا و گوشه گیری. «يَكُنْكُمْ إِيْمَانَهُ ... يَا قَوْمِ ...»

۴- به قدرت خود تکیه نکنیم که امروز به دست ماست. «لَكُمْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ»

۵- در نظام فرعونى، ایمان ها پنهان است و طغیان ها جلوه دارند. «يَكْتُمُ إِيمَانَهُ - ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ»

۶- برای افراد سرمست از قدرت هشدار لازم است. «فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ»

۷- بی توجهی به دعوت انبیا، قهر الهی را به دنبال دارد. «فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا»

۸- برای هشدار دادن، بیان احتمال خطر کافی است. «بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا»

۹- در شیوه ی تبلیغ و هشدار به مردم، خود را نیز در معرض خطر تصور کنید.

«جَاءَنَا» به جای «جاءکم».

۱۰- طاغوت ها به هشدارها توجه نمی کنند. «يَا قَوْمِ... قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ...»

۱۱- «مَنْ» گفتن های پی در پی، از نشانه های طاغوت است. «أَهْدِيكُمْ ، أُرِيكُمْ ، مَا أَرَى»

۱۲- طاغوت ها جز برای خود، برای هیچ کس حق اظهار نظر قایل نیستند. «مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى»

۱۳- طاغوت ها مدعی هدایت مردم به راه درست و صلاح جامعه هستند. «مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ»

۱۴- انسان فطرتاً خواهان سعادت و رشد و هدایت است و طاغوت ها نیز از همین انگیزه ی فطری سوء استفاده می کنند. «إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ»

۱۵- طاغوت ها از مذهب علیه مذهب استفاده می کنند. (فرعون کلمه ی «رشاد» را که بار مکتبی دارد به کار می بُرد).

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾

و کسی که ایمان آورده بود گفت: «ای قوم! من از روزی مثل روز (هلاک) آن احزاب بر شما می ترسم.

مِثْلَ ذَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾

(از سرنوشتی) مانند سرنوشت قوم نوح (که به طوفان) و قوم عاد (که به باد سخت و سرد و مسموم) و قوم ثمود (که به صاعقه گرفتار شدند) و کسانی که پس از آنها آمدند؛ و خداوند بر بندگان اراده ی ظلم نمی کند.

نکته ها:

مراد از اقوام هلاک شده بعد از قوم نوح و عاد و ثمود که در آیه ۳۱ به آنان اشاره شده، قوم لوط و اصحاب ایکه (قوم شعیب) هستند که در آیه ۱۳ سوره ص مطرح شده اند.

در برابر فرعون که به فریب می گفت: «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ» مؤمن آل فرعون نیز گفت: «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ» من بر عاقبت شما می ترسم.

پیام ها:

۱- به خاطر سخنان مخالفان، از تبلیغ و ارشاد دست برندارید. قَالَ فِرْعَوْنُ ... قَالَ الَّذِي آمَنَ

۲- تنها بودن، در ترک امر به معروف و نهی از منکر عذر نیست. «قَالَ الَّذِي آمَنَ»

۳- تبلیغ از ضروریات ایمان است. «قَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ»

۴- مبلغ باید سوز داشته باشد. «يَا قَوْمِ»

۵- مبلغ باید از تاریخ آگاه باشد. «مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ»

۶- در شیوه ی تبلیغ گاهی باید کلی سخن گفت و گاهی باید نمونه ها و مصادیق آن را بیان کرد. مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ مِثْلَ ذَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَ ...

۷- خطر بزرگ آن است که انکار حق در انسان، به صورت یک عادت و خصلت در آید. «دَابِّ»

۸- قهر خداوند، مخصوص قیامت نیست؛ امت هایی در همین دنیا عذاب شده اند. «مِثْلَ دَابِّ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَ ثَمُودَ»

۹- از سنت های خداوند، نابود کردن طاغیان است. «قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ»

۱۰- در شیوه ی تبلیغ، هر کجا کیفری مطرح می شود برای این که به خشونت متهم نشوید، دلیل کیفر را بیان کنید. نُوحٍ وَعَادٍ وَ ثَمُودَ ... وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ نابودی آنان بر اساس عدل بوده است.

۱۱- قهر خداوند به خاطر عملکرد خود ما و بر اساس عدل و حکمت است. «وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ»

۱۲- خداوند حتی اراده ظلم نسبت به بندگانش نمی کند. «مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ»

۱۳- بدترین ظلم آن است که انسان به زیر دست خود ظلم کند. «ظُلْمًا لِلْعِبَادِ»

وَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾

ای قوم من! همانا من از روزی که یکدیگر را به فریاد بخوانید بر شما بیمناکم.

يَوْمَ تُولُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

روزی که (از موقف حساب) روی می گردانید (و) فرار می کنید، (امّا) برای شما هیچ گونه پناهگاه و نگهدارنده ای در برابر عذاب الهی نیست؛ و هر که را خداوند (بر اثر اعمالش) گمراه کند (و به حال خود واگذارد)، هیچ هدایت کننده ای برای او نیست.

«تناد» از «نداء» به معنای یکدیگر را صدا زدن است.

روز قیامت ناله ها و فریادها بلند است؛

مؤمن فریاد می زند بیاید نامه ی مرا بخوانید. «هَأْوُمُ أَفْرُوا كِتَابِيَهٗ» (۱)

کافر، فریادکنان، حسرت خود را با کلمات «يَا لَيْتَنِي» (۲) و «يَا وَيْلَتِي» (۳) اظهار می کند.

بهشتیان اهل دوزخ را ندا می کنند که چرا به دوزخ رفتید؟ «مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ» (۴)

و دوزخیان از بهشتیان استمداد می کنند که از آن چه خداوند رزق شما کرده به ما نیز برسانید. به هر حال نداها از هر سو بلند است.

مراد از گمراه کردن مجرمان توسط خداوند، واگذار کردن آنان به حال خود است، نه آنکه آنان را از راه درست منحرف کند و گمراه سازد. درست همانند فرزندی که مورد قهر پدر قرار گرفته و از راهنمایی او بی بهره می شود و این امر موجب بدبختی و هلاکت او می گردد.

پیام ها:

۱- در شیوه ی تبلیغ، توقع نداشته باشیم که با اولین تذکر به نتیجه برسیم، بلکه تکرار لازم است. («يَا قَوْمِ» تکرار شد).

۲- در شیوه ی تبلیغ، عواطف را از یاد نبریم. «يَا قَوْمِ»

۳- در شیوه ی تبلیغ، از اهرم انداز بیشتر استفاده کنیم. («إِنِّي أَخَافُ» تکرار شد)

۴- در شیوه ی تبلیغ، هم قهر خداوند در دنیا را یادآوری کنیم. قَوْمِ نُوحٍ وَ عَادٍ ... و هم قهر الهی در قیامت را. «مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ»

۵- فرار در قیامت هیچ اثری ندارد. تُؤَلُّونَ ... مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ

۶- هدایت و ضلالت به دست خداست، گرچه مقدمات آن به دست انسان است.

«مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ»

١-١. حاﻗه، ١٩.

٢-٢. نبأ، ٤٠.

٣-٣. فرقان، ٢٨.

٤-٤. مدثر، ٤٢.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلِ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنَ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ ﴿٣٤﴾

همانا یوسف پیش از این با دلایل روشن نزد شما آمد، اما شما همواره از آن چه برایتان آورده بود در شک بودید، تا آن گاه که یوسف از دنیا رفت، گفتید: «خداوند پس از او هرگز پیامبری نخواهد فرستاد». این گونه، خداوند هر افراترگر تردید کننده ای را گمراه می سازد.

نکته ها:

مؤمن آل فرعون برای هدایت و بیداری مردم، ابتدا تاریخ پیشینیان آنان را مطرح کرد و فرمود: مبادا آن بلائی که به قوم نوح و عاد و ثمود رسید، به شما نیز برسد. سپس سابقه خود بنی اسرائیل را به رخ آنان کشید که شما در باره ی یوسف چنین و چنان کردید.

به هر نوع تجاوز از حد، «اسراف» گفته می شود و مراد از «مُسْرِفٌ» در این آیه، کسی است که در مخالفت با حق پافشاری و اصرار می کند. (۱)

پیام ها:

۱- رفتار نیاکان در گرایش ها یا لجاجت های نسل آنان مؤثر است. مؤمن آل فرعون گفت: اگر امروز به موسی ایمان نمی آورید راه دوری نرفته اید شما به یوسف هم ایمان نیاوردید. «جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ»

۲- یوسف معجزات فراوان داشته است. «بِالْبَيِّنَاتِ»

۳- شک، اگر مقدمه ی تحقیق و حرکت شود ارزش دارد ولی اگر سبب رکود و سوء ظن شود یک آفت است. «فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ»

۴- شک، یک حالت طبیعی است، ولی تشکیک بی مورد ناپسند است. «فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ»

ص: ۲۵۰

شَكَ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ»

۵- مرگ برای همه است، حتی پیامبران. «حَتَّى إِذَا هَلَكَ»

۶- عقیده به ختم نبوت بعد از یوسف سبب شد که برخی از بنی اسرائیل، بعثت حضرت موسی را نپذیرند. «قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا»

۷- رضایت ما از جرم دیگران، ما را نیز شریک جرم می کند. (یوسف چهارصد سال قبل از موسی زندگی می کرده ولی چون نسل های بعدی به کفر نیاکانشان راضی بودند خداوند آنان را مخاطب قرار داده است). (۱) «قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ»

۸- خاتمیت پیامبر با خداست، نه خواست مردم. «قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا»

۹- خداوند مردم را بدون حجت و راهنما نمی گذارد. (انتقاد آیه از کسانی است که بدون دلیل می گویند: لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ ... رَسُولًا).

۱۰- سنت خداوند آن است که کسانی را که در مخالفت با حق پافشاری می کنند به حال خود رهاشان کند. «كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ»

۱۱- کسی که راه انبیا را نپذیرد و حرکت نکند، استعدادها و لیاقت ها و الطافی را که حق دریافت داشته به هدر داده است. «مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ»

۱۲- سقوط انسان مرحله ای است: در یک مرحله تشکیک می کند، «مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ» ولی در مرحله ی دیگر تکذیب. «مُسْرِفٌ كَذَّابٌ» (۲)

۱۳- فیض خداوند عام است، این افرادند که به خاطر روحیات و عملکرد بد، خود را محروم می کنند. «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ»

ص: ۲۵۱

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان.

۲- ۲). غافر، ۲۸.

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ
جَبَّارٍ» (۳۵)

کسانی که درباره ی آیات خداوند به ستیز و مجادله می پردازند، بدون آن که هیچ دلیلی برایشان آمده باشد، (این کار) نزد خداوند و نزد کسانی که ایمان آورده اند خشم بزرگی را به دنبال دارد. این گونه، خدا بر دل هر متکبر جباری مهر می نهد.

نکته ها:

«سُلْطَانٍ» به معنای حجت و برهان و «مقت» به معنای خشم و غضب شدید است.

این آیه، تفسیری است برای آیاتی که می فرماید: خداوند بر دل ها مهر می زند چون در این جا می فرماید: مهر خداوند بر دل های متکبران جبار است. يَطْبَعُ اللَّهُ ...

پیام ها:

۱- جدال از سر جهل و بی فکری و بی دلیلی، سبب تردید و تشکیک و محروم شدن از هدایت الهی می گردد. «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ»

۲- جدال نیز شیوه و اخلاق مخصوص به خود دارد و جدال بی دلیل مردود است. يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ ...

۳- انبیا دلایل روشن دارند، «جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» ولی مخالفان دلیل ندارند. «بِغَيْرِ سُلْطَانٍ»

۴- دلیل و برهان موجب نوعی سلطه و حکومت بر دیگران می شود. «بِغَيْرِ سُلْطَانٍ»

۵- ستیزه گران بی دلیل، از محبوبیت نزد خدا و مردم، محروم هستند. «مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا»

۶- قهر خداوند، قانونمند است. «كَذَلِكَ»

۷- تکبر نابجا انسان را از دریافت الطاف الهی محروم می کند. «يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ»

۸- در نظامی که حاکمش فرعون متکبر و جبار است، در ارشاد مردم باید کلماتی آورده شود که آنان مصداقش را پیدا کنند.
«يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ»

۹- دلیل انکار رسالت حضرت موسی (که در آیه ی قبل آمده بود) به خاطر روحیه ی تکبر بود. «مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ»

۱۰- مؤمنان باید در برابر ستیزه جویان و مجادله گران بی منطق موضع گیری کنند و از آنان برائت جویند و خشم خودشان را اعلام نمایند. يُجَادِلُونَ ... بَعِيرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبْرٌ مَقْتًا ... عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا

وَ قَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ إِنِّي لِي صَرِحًا لَعَلِّي أَبْلُغَ الْأَسْبَابَ «۳۶»

و فرعون گفت: ای هامان! برای من بنای بلندی بساز، شاید به وسایلی دست یابم.

أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَ كَذَلِكَ زَيْنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءِ عَمَلِهِ وَ صَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَ مَا كِيدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ «۳۷»

وسایلی که سبب (صعود به) آسمان ها باشد، تا از خدای موسی اطلاع یابم، همانا من او را دروغگو می پندارم. و این گونه برای فرعون کار زشتش زیبا جلوه داده شد و از راه حق بازماند و توطئه ی فرعون جز به نابودی و زیان نمی انجامد.

نکته ها:

«صرح» به معنای بنای بلندی است که از دور نمایان باشد و «تصریح» نیز به سخنی گویند که روشن باشد. «تَبَابٍ» استمرار در خسارت است، چنانکه «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ» یعنی هلاکت ممتد و نابودی مطلق برای ابولهب باد.

موعظه های مؤمن آل فرعون مفید واقع شد. فرعونی که شعار «أَقْتُلْ مُوسَى» سر می داد و می گفت من موسی را می کشم و هیچ کس جز نظر من نباید نظری دهد، «مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا

أرى» پس از تلاش های مؤمن آل فرعون به جای کشتن موسی به فکر ساختن برج برای یافتن خدای موسی افتاد.

پیام ها:

۱- طاغوت ها همین که در میدان منطق می بازند، به کارهای جنجالی دست می زنند. اِبْنِ لِي صَرَحًا... (هدف از ساختن برج و رصدخانه، جنجال بود زیرا آخر آیه می فرماید: «كَيْدُ فِرْعَوْنَ»)

۲- دنیاگرایان همه چیز را مادی می پندارند. (فرعون، خدا را در آسمان ها و راه خداشناسی را تنها از راه حس و دیدن می پنداشت) «فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ»

۳- شیوه ی طاغوت ها، مردم فریبی و قدرت نمایی است. «اِبْنِ لِي صَرَحًا»

۴- تبلیغ و دعوت، بی اثر نیست. (فرعون در آغاز تصمیم به قتل موسی گرفت.

«ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَىٰ» اما با سخنان مؤمن آل فرعون، از قطع به گمان رسید.

«لَأُظِنَّهُ كَاذِبًا»

۵- کافر همه را به کیش خود پندارد. (چون فرعون خودش ادعای دروغ داشت و می گفت: من خدای شما هستم. «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ» موسی را نیز دروغگو می پنداشت). «لَأُظِنَّهُ كَاذِبًا»

۶- یکی از شیوه های شیطان، تزئین بدی ها برای انسان است. «زَيْنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءِ عَمَلِهِ»

۷- هر کس بدی خود را زیبا دید در ارزیابی منحرف می شود، به فکر تغییر روش نمی افتد و از راه حق محروم می شود. زَيْنَ ... وَ صَدَّ عَنِ السَّبِيلِ

۸- نگران نباشید، توطئه طاغوت ها عاقبت ندارد و جز به زیان آنها نمی انجامد.

«إِلَّا فِي تَبَابٍ»

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾

و کسی که (از قوم فرعون به موسی) ایمان آورده بود گفت: «ای قوم من! از من پیروی کنید، تا شما را به راه درست هدایت کنم.»

يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾

ای قوم من! همانا این زندگی دنیا کالایی (ناچیز) است و همانا آخرت، آن سرای پایدار است.

پیام ها:

۱- گاهی باید تقیه را شکست و عقیده ی خود را ابراز کرد. (مؤمن آل فرعون که تا مدتی ایمان خود را پنهان می کرد، تقیه را شکست، در برابر فرعون موضع گرفت و به مردم گفت: از من پیروی کنید.) «وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ»

۲- وظیفه ی مؤمن، دعوت دیگران است. «وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ»

۳- در دعوت مردم، گاهی باید یک تنه به پاخواست و منتظر دیگران نبود. «قَالَ الَّذِي آمَنَ»

۴- تبلیغ دین در فضای خفقان طاغوتی، به قدری ارزش دارد که خداوند آن را در قرآن بازگو می کند و یاد و خاطره اش را گرامی می دارد. «وَقَالَ الَّذِي آمَنَ ...»

۵- پیروی از سخن مؤمن، پیروی از خدا و رسول است. «اتَّبِعُونِ»

۶- در شیوه ی تبلیغ، دشمن را خلع سلاح و شعارهای زیبای او را شکار کنید.

(در آیه ی ۲۹ خواندیم که فرعون می گفت: «مَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ» من جز به راه رشد، شما را هدایت نمی کنم. در این آیه می خوانیم که مؤمن آل فرعون نیز می گوید: «أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ» (آری، رسیدن به رشد و سعادت آرمان همه انسان هاست که مستکبران از این آرمان سوء استفاده می کنند و مؤمنان باید از این نیاز فطری، به شکل درست استفاده کنند. «اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ»

۷- رشد، در تشخیص جایگاه دنیا از آخرت است. سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا ...

۸- ایمان به ناپایداری دنیا و پایداری قیامت، زمینه‌ی سعادت و رشد است.

سَبِيلَ الرِّشَادِ ... الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَتَاعٌ

۹- دنیا، جز وسیله‌ای برای کامیابی موقت نیست. «متاع» (این کلمه به چیزی گفته می‌شود که از آن بهره کم برده می‌شود).

۱۰- با مقایسه ارزش دنیا و آخرت، حقایق را بهتر درک می‌کنیم. «متاع» ... دَارُ الْقَرَارِ

۱۱- زرق و برق دنیا زودگذر است به جهان ابدی فکر کنیم. «متاع» - دَارُ الْقَرَارِ

۱۲- در شیوه تبلیغ، به خواسته‌های طبیعی و فطری مردم توجه داشته باشیم.

(زندگی جاودانه خواسته طبیعی و فطری انسان است و مؤمن آل فرعون رسیدن به این خواسته را در گرو پیروی از راه حق معرفی می‌کند.) يَا قَوْمِ ...

الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

هر کس کار بدی انجام دهد، جز به همان مقدار کیفر داده نمی‌شود و هر کس از مرد یا زن که مؤمن باشد و کار شایسته‌ای انجام دهد، پس اینانند که داخل بهشت می‌شوند و در آن جا بی حساب روزی داده می‌شوند.

پیام‌ها:

۱- کیفر و پاداش، بر اساس عمل است (نه خیال و آرزو). «مَنْ عَمِلَ»

۲- خداوند عادل است و کیفرش بیش از مقدار جرم نیست. «مِثْلَهَا»

۳- انسان، مختار آفریده شده است. مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً ... مَنْ عَمِلَ صَالِحًا

۴- کار خوب و بد بی پاداش نیست؛ چه بزرگ باشد و چه کوچک. «سَيِّئَةً - صَالِحًا»

۵- مقایسه میان عمل خوب و بد و پاداش و کیفر، بهترین روش شناخت است.

۶- کار خوب به جنسیت انسان (زن یا مرد بودن) ربطی ندارد. «مَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى»

۷- برای ایجاد انگیزه در کارهای شایسته، تشویق لازم است. مَنْ عَمِلَ صَالِحاً ...

فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

۸- زن و مرد در پیمودن راه تکامل و دریافت الطاف الهی یکسانند. «مَنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى»

۹- ایمان و عمل همراه یکدیگر کار سازند و هر یک از آنها به تنهایی نجات بخش نیست. «عَمِلَ - وَ هُوَ مُؤْمِنٌ»

۱۰- ایمان شرط قبولی عمل است. عَمِلَ ... وَ هُوَ مُؤْمِنٌ

۱۱- ورود به بهشت، ایمان لازم دارد. «وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»

۱۲- پاداش خداوند بی حساب است. (رحمت خدا بر غضبش سبقت دارد).

«بِغَيْرِ حِسَابٍ» (مراد از «بِغَيْرِ حِسَابٍ» فراوانی پاداش است، نه بی حساب و کتاب بودن آن).

وَ يَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاهِ وَ تَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾

(مؤمن آل فرعون گفت: ای قوم! مرا چه می شود که شما را به رهایی (از آتش) می خوانم و شما مرا به دوزخ فرا می خوانید؟!)

تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ أَشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَ أَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾

مرا دعوت می کنید تا به خدا کفر ورزم و چیزی را که به (حقیقت) آن علم ندارم شریک او گردانم (در حالی که) من شما را به سوی (خداوند) عزیز غفار دعوت می کنم.

مؤمن آل فرعون، کم کم پرده ی تقیه را کنار زده و دعوت به سوی خداوند را هر لحظه شفاف تر می نماید.

از آیه ی ۲۹ تا این جا چند مرتبه تعبیر «يَا قَوْمِ» آمده که نشان دهنده ی سوز و اصرار مؤمن آل فرعون برای هدایت مردم حتی در رژیم فرعونى است.

در این دو آیه دو بار جمله ی «أَدْعُوكُمْ» و دو بار جمله ی «تَدْعُونِنِي» آمده که همه با فعل مضارع است و این، نشانه ی تداوم و استمرار دعوت از دو جبهه ی حقّ و باطل است.

پیام ها:

۱- اگر سوز و ایمان و استقامت باشد؛ انسان یک تنه در برابر انبوه منحرفان قیام کرده، فریاد می زند. «أَدْعُوكُمْ»

۲- تضاد و تزاخم میان حقّ و باطل همواره بوده است. «أَدْعُوكُمْ - تَدْعُونِنِي»

۳- کثرت دعوت کنندگان به باطل، در دعوت یک تنه ی شما اثر نگذارد.

(«تَدْعُونِنِي» جمع است و «أَدْعُوكُمْ» مفرد).

۴- نظام های فاسد، در فکر انحراف مؤمنان هستند. «تَدْعُونِنِي»

۵- راه حقّ به نجات و راه باطل به دوزخ می انجامد. «إِلَى النَّجَاهِ - إِلَى النَّارِ»

۶- در دعوت به حقّ، تنها سیراغ مردم عادى نروید بلکه سیراغ منادیان کفر و شرک نیز بروید. «أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاهِ وَ تَدْعُونِنِي إِلَى النَّارِ تَدْعُونِنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ أَشْرِكَ»

۷- مشرک، منطق و برهان ندارد. «أَشْرِكُ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ»

۸- برای جذب افراد منحرف از بهترین تعبیرات استفاده کنید. (این که فرمود: مرا چه شد، «مَا لِي» و فرمود: «ما لکم» شما را چه می شود و همچنین تعبیر به نجات، عزیز و غفّار، برای جذب منحرفان به راه رشد و سعادت است).

۹- توبه و بازگشت از کفر و شرک، مورد پذیرش است. «أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ»

۱۰- مغفرت خداوند به خاطر ناتوانی و عجز نیست بلکه در عین قدرت، بخشنده است. «الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ»

لَا جَزْمَ أَنْمَا تَدْعُونِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنْ مَرَدُّنَا إِلَى اللَّهِ وَ أَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾

قطعاً آن چه مرا به آن دعوت می کنید، در دنیا و آخرت در خور دعوت نیست، در حالی که بازگشت ما به سوی خداست و مسرفان همدم آتشند.

نکته ها:

«جَزْمَ» به معنای قطع کردن و چیدن میوه است و «لَا جَزْمَ» یعنی: قطع نشدنی و پیوسته، همواره چنین است و جز این نیست.

این آیه نیز ادامه سخنان هدایت گرانه مؤمن آل فرعون است.

جمله «لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ» را چند نوع می توان معنا کرد:

الف) بت ها و طاغوت ها توان اجابت هیچ دعائی را ندارند.

ب) بت ها و طاغوت ها پیام دعوت برای هدایت یا نجات بشر ندارند.

ج) بت ها و طاغوت ها ارزش دعوت ما را ندارند.

پیام ها:

۱- در مسایل عقیدتی، ایمان و قاطعیت لازم است. «لَا جَزْمَ»

۲- در امر به معروف و نهی از منکر با دلیل سخن بگوییم. (بت ها نمی توانند مردم را به خود دعوت نمایند). «لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ»

۳- اسراف تنها در مال نیست، بلکه هدر دادن استعدادها و نیروهای انسانی به خاطر پابندی به بت هایی که جمادی بیش نیستند نیز اسراف است. «أَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ»

ص: ۲۵۹

فَسْتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفَوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾

پس به زودی آن چه را برای شما می گویم متذکر خواهید شد و من کارم را به خدا واگذار می کنم زیرا که او به (احوال) بندگان بیناست.

فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَّا مَكَّرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾

پس خداوند او را از بدی های آن چه نیرنگ نمودند حفظ کرد و عذاب سختی آل فرعون را فراگرفت.

نکته ها:

«تفویض»، واگذار کردن کارها به خداست و این حالت بالاتر از توکل است. چون در وکالت، موکل می تواند بر کار وکیل نظارت کند، ولی در تفویض همه ی کارها را به خدا می سپاریم. (۱) البته تفویض و سپردن کارها به خدا که شعار مؤمن آل فرعون بود، بعد از بکار بردن تمام تلاش خود در راه نجات موسی از قتل و بیدار کردن و هشدار دادن و تبلیغ کردن بود. این گونه تفویض است که انواع حمایت های الهی را به دنبال دارد. «فَوَقَاهُ اللَّهُ»

از این دو آیه استفاده می شود که آل فرعون، این مؤمن را تهدید می کردند و برای او حيله ها می اندیشیدند، ولی خداوند او را از همه ی توطئه ها و خطرهای حفظ کرد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: فرعونیان مؤمن آل فرعون را کشتند و مراد از «فَوَقَاهُ اللَّهُ» این است که خداوند دین او را حفظ کرد. (۲)

پیام ها:

۱- مبلغ باید امیدوار باشد و آینده را روشن ببیند. فَسْتَذْكُرُونَ ...

۲- در تبلیغ، گاهی باید تهدید کرد. «فَسْتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ» (در آینده با قهر الهی از غفلت بیرون خواهید آمد).

ص: ۲۶۰

۱- (۱). تفسیر نمونه.

۲- (۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- مبلغ باید به اهداف خود یقین داشته باشد. «فَسْتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ»

۴- در برابر تهدیدها و توطئه‌ها «مَكْرُوا» باید به خدا پناه برد. «أَفَوْضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ»

۵- مبلغ باید تکیه گاه معنوی داشته باشد. «أَفَوْضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ»

۶- کارها را به کسی بسپاریم که به حال ما آگاهی کامل داشته باشد. «بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ»

۷- توکل بر خداوند و تفویض کارها به او، پاسخ سریع الهی را به دنبال دارد.

فَوْقَاهُ اللَّهُ

۸- اگر خداوند اراده کند، یک نفر مؤمن را در میان یک رژیم فاسد و حيله گر حفظ و یاری می کند. «فَوْقَاهُ اللَّهُ»

۹- با لطف خداوند، هم جان و ایمان افراد مؤمن از توطئه‌ها حفظ می شود و هم توطئه گران نابود می شوند. فَوْقَاهُ اللَّهُ ... وَ حَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ

۱۰- همراهی و همدمی با ستمگران، انسان را در کیفر آنها شریک می کنند. «وَ حَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ»

۱۱- عذاب های الهی درجات دارد. «سُوءَ الْعَذَابِ»

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

آتش هر صبح و شام بر آن عرضه می شود و روزی که رستاخیز برپا شود، (گویند:) «آل فرعون را در سخت ترین عذاب وارد کنید».

نکته ها:

مجرمان، پس از مرگ و ورود به عالم برزخ، هر صبح و شام به آتش که جایگاه آینده ی آنان است عرضه می شوند و دلهره ای سخت پیدا می کنند و این حالت همواره هست تا روز قیامت که رسماً داخل دوزخ می شوند. (۱)

ص: ۲۶۱

پیام ها:

۱- میان مرگ و قیامت، دورانی است که گنهکار جایگاه خود را در آتش می بیند.

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا ...

۲- مجرم هر صبح و شام در برزخ شکنجه می شود. النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا ...

۳- عذاب های الهی متفاوت است. (در آیه ی قبل «سوء العذاب» بود و در این آیه «أشد العذاب»).

وَ إِذْ يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَدُونَ عَنَا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾

و(یاد کن) آن گاه که در آتش به محاجه (و آوردن دلیل) می پردازند، پس زبردستان به کسانی که تکبر ورزیدند، گویند: «همانا ما پیرو شما بودیم، آیا (امروز) شما می توانید حتی بخشی از آتش را از ما دور کنید؟»

نکته ها:

واژه ی «احتجاج»، هر کجا در قرآن آمده از طرف افراد منحرف بوده است. «وَ إِذْ يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ»

در آیات قبل سخن از قهر خداوند نسبت به آل فرعون بود، این آیات گفتگوی مستکبران و فرعون های تاریخ را با اطرافیان و یاوران متملق آنان در دوزخ بیان می کند. آری احساس حقارت و خود کم بینی افرادی را به جمع شدن دور طاغوت ها وادار می کند ولی این امر از نظر عقل و منطق و وحی پذیرفته نیست. نظیر آنکه گاهی مشکلات زندگی افرادی را به خلافتکاری وادار می کند در حالی که باید با صبر و زهد و تلاش مشکلات را حل کرد، نه با دست زدن به خلاف.

پیام ها:

ص: ۲۶۲

۱- یاد گفتگوهای دوزخیان، عامل هشیاری و بیداری است. «إِذْ»

۲- خصومت و محاجه ی دوزخیان با یکدیگر استمرار دارد. «يَتَحَاوُونَ»

۳- آتش دوزخ با همه ی سنگینی و دردناکی، نیروی درک و فهم انسان را محو نمی کند. «يَتَحَاوُونَ»

۴- دوزخیان با یکدیگر احتجاجات و استمدادها دارند. «يَتَحَاوُونَ فِي النَّارِ»

۵- مشکلات دنیوی مجوز سرسپردگی به طاغوت نیست، بلکه این سرسپردگی انسان را به دوزخ خواهد کشاند. فِي النَّارِ فَيَقُولُ الصُّعْفَاءُ ...

۶- در دوزخ مجرمان یکدیگر را می شناسند، دنیا را به یاد می آورند و قدرت سخن گفتن دارند. «يَتَحَاوُونَ - فَيَقُولُ»

۷- سرانجام تقلیدها و تبعیت های نابجا دوزخ است. «إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا»

۸- خطر آن جا است که انسان با تمام وجود پیرو باطل باشد. «تبع» (یعنی یک پارچه پیرو بودیم، بر خلاف «تابع»)

۹- پیروی از باطل مشکل آفرین است؛ توجه کنیم به دنبال چه کسی حرکت می کنیم. «إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا»

۱۰- مجرم در قیامت از بی کسی، به مجرم دیگر پناه می برد. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتُونَ عَنَّا»

۱۱- مجرم از ناچاری به تخفیف بخشی از عذاب قانع است. «نَصِيبًا مِنَ النَّارِ»

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾

کسانی که تکبر می ورزیدند (در پاسخ) گویند: «ما همگی در آتش هستیم، زیرا خداوند میان بندگانش (به عدالت) داوری کرده است.»

وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَتِهِمْ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾

و کسانی که در دوزخند، به نگهبانان دوزخ گویند: «از پروردگارتان بخواهید که یک روز از عذاب ما بکاهد.»

- ۱- در قیامت پاسخ استمدادها برای کافران منفی است و هیچ کس بار دیگری را حمل نمی کند. (کسی که خودش در آتش است چگونه می تواند دیگری را نجات دهد). «إِنَّا كُلُّ فِيهَا»
- ۲- روزی مستکبران عاجزانه به ذلت خود اقرار خواهند نمود. «إِنَّا كُلُّ فِيهَا»
- ۳- مال و مقام، مانع ورود به دوزخ نیست. «الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلُّ فِيهَا»
- ۴- داوری خداوند، چون و چرا ندارد. «قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ» (حاکمان مستکبر امروز، محکومان فردا).
۵- در آیه ی ۴۴ خواندیم: «إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ» در این جا می خوانیم: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ» یعنی داور کسی است که خودش همه چیز را دیده است.
- ۶- در آیه ی قبل فرمود: ضعفاً از مستکبران استمداد می کنند، در این آیه می فرماید: همه با هم از نگهبان دوزخ استمداد می کنند. «قَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ»
- ۷- در قیامت، انسان فرشتگان را می بیند و با آنان گفتگو می کند. (نگهبانان دوزخ، فرشتگان هستند). «وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ»
- ۸- دوزخ مأمورانی دارد. «لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ»
- ۹- کار کافر به جایی می رسد که به مأمور عذاب خود پناه می برد. «قَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ»
- ۱۰- تخفیف در عذاب فقط به دست خداست. «ادْعُوا رَبَّكُمْ»
- ۱۱- دوزخیان از نجات ابدی مأیوسند و به حداقل تخفیف، در کمیت و کیفیت عذاب قانعند. «يُخَفَّفُ - يَوْمًا»
- ۱۲- عذاب دوزخ، نه تعطیل بردار است و نه تخفیف بردار. «يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ»

قَالُوا أَوْ لَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَىٰ قَالُوا فَاذْعُوا وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

(نگهبانان دوزخ در پاسخ) گویند: «آیا چنین نبود که پیامبران معجزاتی برای شما آوردند؟» می گویند: «چرا» گویند: «پس دعا کنید (و خدا را بخوانید)» ولی دعای کافران در تباهی است.

نکته ها:

کسانی که هنگام دیدن قهر خداوند ایمان می آورند، سودی نمی برند. «فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا» (۱)

توبه در لحظه ی مرگ نیز سودی ندارد. فرعون در لحظه غرق شدن توبه کرد ولی به او خطاب شد حالا توبه می کنی در حالی که قبلا معصیت کردی: «الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ» (۲) دعا و ناله در دوزخ نیز بی ثمر است. «وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»

پیام ها:

۱- قهر و عذاب الهی، بعد از اتمام حجت است. «أَوْ لَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ»

۲- آمدن انبیا یک سنت دائمی از طرف پروردگار است. «تَكُ تَأْتِيكُمْ»

۳- مبلغ باید به سراغ مردم برود. «تَأْتِيكُمْ»

۴- همه ی انبیا معجزه داشتند. «رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۵- قیامت روز اعتراف است. «قَالُوا بَلَىٰ»

۶- دعای کافر در دوزخ به جایی نمی رسد. «وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ»

ص: ۲۶۵

۱- ۱. غافر، ۸۵.

۲- ۲. یونس، ۹۱.

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ ﴿٥١﴾

همانا ما پیامبران خود و کسانی را که ایمان آورده اند، هم در زندگی دنیا و هم روزی که گواهان (برای گواهی دادن) به پا می خیزند یاری می کنیم.

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ وَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

(همان) روزی که عذرخواهی ستمگران سودشان ندهد، لعن و نفرین برای آنان است و جایگاهشان سرای بد.

نکته ها:

در آیات قبل خواندیم که: مؤمن آل فرعون ابتدا ایمان خود را کتمان می کرد و سپس در رژیم طاغوتی فرعون یک تنه مردم را ارشاد کرد و آل فرعون برای بازگرداندن او از عقیده اش تلاش ها کردند، اما خداوند دین او را حفظ کرد.

این آیه که آخرین قسمت آن ماجراست می فرماید: فکر نکنید حمایت ما تنها مخصوص او بود بلکه سنت ما حمایت از انبیا و همه ی مؤمنان است، گرچه در سختی باشند.

در کتاب معاد، نام گواهان قیامت را از قرآن و روایات آورده ام. فهرست شاهدان چنین است: خداوند، انبیا، امامان، فرشتگان، زمین، زمان، اعضای بدن که همه ی این ها بر گفتار و کردار ما گواهی می دهند.

در قیامت، مواقف و صحنه های مختلفی وجود دارد؛ در یک صحنه به ستمگران اجازه ی معذرت خواهی داده نمی شود، «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۱) و در این آیه می فرماید: اگر هم عذرخواهی کنند، معذرت خواهی سودی ندارد. «لَا يَنْفَعُ»

ص: ۲۶۶

در قرآن سخن از نصرت الهی درباره ی انبیا و مؤمنان بسیار است و ما گوشه ای از آن را می آوریم تا مصداقی باشد بر این آیه که می فرماید: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» و آیه ی «إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

* نصرت نوح علیه السلام: «فَنَجِّينَاهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ» (۱) ما او و کسانی را که با او در کشتی بودند نجات دادیم.

* نصرت ابراهیم علیه السلام: «يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا» (۲) ای آتش! بر ابراهیم سرد و سلامت باش.

* نصرت لوط علیه السلام: «إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ» (۳) ما او و بستگانش (جز همسرش) را نجات دادیم.

* نصرت یوسف علیه السلام: «وَ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ» (۴) و ما این گونه برای یوسف در زمین مکتت قرار دادیم که هر جای آن را که می خواهد برگزیند.

* نصرت شعیب علیه السلام: «نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۵) ما شعیب و مؤمنان همراه او را نجات دادیم.

* نصرت صالح علیه السلام: «نَجَّيْنَا صَالِحًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۶) ما صالح و مؤمنان همراه او را نجات دادیم.

* نصرت هود علیه السلام: «نَجَّيْنَا هُودًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» (۷) ما هود و مؤمنان همراه او را نجات دادیم.

* نصرت یونس علیه السلام: «وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ» (۸) ما یونس را از غم نجات دادیم.

* نصرت موسی علیه السلام: «وَ أَنْجَيْنَا مُوسَى وَ مَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ» (۹) ما موسی و کسانی را که با او بودند نجات دادیم.

ص: ۲۶۷

۱-۱. یونس، ۷۳.

۲-۲. انبیاء، ۶۹.

۳-۳. صافات، ۱۳۴.

۴-۴. یوسف، ۵۶.

۵-۵. هود، ۹۴.

۶-۶. هود، ۶۶.

۷-۷. هود، ۵۸.

۸-۸. انبیاء، ۸۸.

۹-۹. شعراء، ۶۵.

* نصرت عیسی علیه السلام: «إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَ رَافِعُكَ إِلَيَّ» (۱) من تو را می گیرم و به سوی خود بالا می برم.

* نصرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا» (۲) همانا ما برای تو پیروزی آشکاری گشودیم.

* نصرت مؤمنان: «وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ» (۳) همانا خداوند شما را در جنگ بدر در حالی که ذلیل بودید یاری کرد.

* «ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (۴) خداوند آرامش خود را بر پیامبرش و مؤمنین نازل کرد.

* «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُذْذَبُوا بِإِيمَانٍ» (۵) اوست که آرامش را در دل های مؤمنان نازل کرد تا ایمانشان زیاد شود.

در سوره ی انبیا درباره ی دعای حضرت نوح و یونس و زکریا و ایوب می خوانیم: همین که خدا را ندا کردند، دعایشان مستجاب شد: «فَاسْتَجَبْنَا» (۶) و در سوره ی شوری آیه ۲۶ می خوانیم: «وَيَسِّرْ لَنَا أَمْوَالَنَا وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ» خداوند دعای کسانی را که اهل ایمان و عمل صالحند مستجاب می فرماید.

ص: ۲۶۸

۱-۱. آل عمران، ۵۵.

۲-۲. فتح، ۱.

۳-۳. آل عمران، ۱۲۳.

۴-۴. توبه، ۲۶.

۵-۵. فتح، ۴.

۶-۶. انبیاء، ۸۸، ۸۴، ۷۶ و ۹۰.

نصرت الهی در مورد پیامبران و مؤمنان به صورت های مختلف جلوه می کند:

گاهی با ایجاد الفت و گرایش دل ها «وَلِيُزِبَطَ عَلَي قُلُوبِكُمْ» (۱)، «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۲)

گاهی با استجاب دعا، «فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ» (۳)، «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَي الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا» (۴)

گاهی با معجزه و استدلال، «أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ» (۵)

گاهی با عطای حکومت، «آتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا» (۶)

گاهی با غلبه در جنگ، و «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ» (۷)

گاهی با سکینه و آرامش قلب، «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُودٍ لَمْ تَرَوْهَا» (۸)

گاهی با هلاکت دشمن یا انتقام از او، «فَاعْرَفْنَاهُمْ» (۹)

گاهی با امدادهای غیبی و نزول فرشتگان، «أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ» (۱۰)

گاهی با ایجاد رعب در دل دشمن، «وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ» (۱۱)

گاهی با گسترش فکر و فرهنگ و پیروان، «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (۱۲)

گاهی با نجات از خطرها، «فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ» (۱۳)

و گاهی با خنثی کردن حيله ها و خدعه ها، «وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» (۱۴)

پیام ها:

۱- نصرت انبیا و مؤمنان از سنت های الهی است. (پیروزی حق بر باطل از وعده های الهی است). «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا»

۲- در نصرت الهی شك نکنیم. «إِنَّا لَنَنْصُرُ» («إِنَّا» و حرف لام نشانه تأکید است)

۳- با وعده های قطعی الهی، به مؤمنان انگیزه و امید و تسلی دهیم. «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا ...»

۴- نصرت الهی در همه ی جوانب است، در خنثی شدن توطئه های دشمنان، در زیاد شدن طرفداران و... «لَنَنْصُرُ» مطلق آمده است.

- ١-١. انعام، ١١.
- ٢-٢. ابراهيم، ٢٧.
- ٣-٣. يوسف.
- ٤-٤. نوح، ٢٦.
- ٥-٥. حديد، ٢٥.
- ٦-٦. نساء، ٥٤.
- ٧-٧. توبه، ٢٥.
- ٨-٨. توبه، ٤٠.
- ٩-٩. اعراف، ١٣٦.
- ١٠-١٠. آل عمران، ١٢٤.
- ١١-١١. حشر، ٢.
- ١٢-١٢. صف، ٩.
- ١٣-١٣. عنكبوت، ١٥.
- ١٤-١٤. انفال، ١٨.

۵- بشارت و هشدار در کنار هم سازنده است. لَنْ نُنْصُرَ رُسُلَنَا ... لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ

۶- ایمان، به انسان ارزش داده و او را در کنار انبیا قرار می دهد و مشمول نصرت الهی می کند. «رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا»

۷- سختی ها و شکنجه های دنیا بیش از چند ساعت و چند روز نیست. در همین دنیا نیز طرفداران حق پیروزند. (۱) «لَنْ نُنْصُرَ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا»

۸- انسان همواره محتاج نصرت الهی است و هرگز از لطف او بی نیاز نیست. «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ»

۹- نصرت الهی دائمی است. «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ»

۱۰- گرچه گواه بودن خداوند به تنهایی کافی است، ولی هر چه تعداد گواهان بیشتر باشد مؤمنان سرفرازتر و متخلفان شرمنده تر می شوند. «يَقُومُ الْأَشْهَادُ»

۱۱- در قیامت، گواهان بسیارند. «الْأَشْهَادُ»

۱۲- کسانی که ایمان ندارند، ستمگرند. «الظَّالِمِينَ» در برابر «الَّذِينَ آمَنُوا» است

۱۳- در قیامت هم عذاب روحی است «لَهُمُ اللَّعْنَةُ» و هم جسمی. «سُوءَ الدَّارِ»

ص: ۲۷۰

۱- ۱). اکنون که تفسیر این آیه را می نویسم، دهه ی فجر انقلاب اسلامی و روز ۱۴ بهمن ۱۳۷۸ است. شایسته است از یک نمونه از نصرت الهی نسبت به قیام فقیهی مجاهد و مخلص به نام امام خمینی قدس سره یاد کنم. او در سال ۱۳۴۲ در رژیم طاغوتی پهلوی قیام کرد. مدت پانزده سال به ترکیه و عراق تبعید شد و یارانش گرفتار حبس و شکنجه و تبعید شدند. برخی به شهادت رسیدند ولی بالاخره خداوند او را یاری نمود. شاه ایران گریه کنان فرار کرد و نظام شاهنشاهی دو هزار و پانصد ساله سقوط کرد و امام خمینی به اهداف خود رسید. به گفته ی سید قطب در تفسیر فی ظلال، رژیم بنی امیه بدن حسین علیه السلام را قطعه قطعه کرد ولی امام به اهدافش رسید. امروز میلیون ها نفر افتخار دارند که از نسل حسین علیه السلام هستند و یک نفر افتخار نمی کند که از نسل یزید است. پیام ها و سخنان امام حسین علیه السلام در همه جا منتشر است. هر سال، هزاران زائر مشتاق به زیارت مرقد مطهرش می روند. راه حسین علیه السلام و جلسات آن حضرت همه جا را فرا گرفته است تا آن جا که در هندوستان رهبر هندوها که مسلمان هم نبود در روز عاشورا، پابرنه در مراسم عزاداری شیعیان وارد شد و گفت: حسین به ما آموخت که اگر قطعه قطعه می شوید زیر بار ظلم نروید. من فیلم این صحنه را در عاشورایی که در هند بودم دیدم.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ وَأَوْزَنَّا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ ﴿٥٣﴾

و همانا ما به موسی هدایت دادیم و به بنی اسرائیل کتاب آسمانی (تورات) را به میراث دادیم.

هُدًى وَ ذِكْرٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٥٤﴾

(که) مایه ی هدایت و تذکر برای خردمندان است.

نکته ها:

در آیات قبل سخن از نصرت انبیا و مؤمنان بود، در اینجا گویا نمونه ی «رُسُلِنَا» را موسی و نمونه ی «الَّذِينَ آمَنُوا» را بنی اسرائیل بیان کرده است.

«الباب» جمع «لب» به معنای عقل و خرد خالص است.

پیام ها:

۱- هدایت، هدیه ای از سوی خداوند است. «ایتاء» به معنای «عطا» است. «آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ»

۲- هادی باید قبلاً هدایت یافته باشد. «آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ»

۳- همه مردم حتی انبیا به هدایت الهی نیاز دارند. «آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ»

۴- هدایت، اگر بخواهد ماندگار شود باید مکتوب شود و رمز جاودانگی ادیان الهی، کتب آسمانی است. «آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَىٰ وَ أَوْزَنَّا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ»

۵- هدایت اگر همراه با تذکر نباشد، به فراموشی سپرده می شود. «هُدًى وَ ذِكْرٍ»

۶- درک معارف آسمانی، به خرد و تقوا نیاز دارد. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۱)، «هُدًى وَ ذِكْرٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

۷- عقل، انسان را از وحی بی نیاز نمی کند، بلکه هر دو مکمل یکدیگرند. «هُدًى وَ ذِكْرٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

ص: ۲۷۱

۸- عناصر سعادت چند چیز است: الف) لطف و هدایت الهی. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ» ب) رهبری معصوم. «مُوسَىٰ» ج) قانون آسمانی. «الْكِتَابِ» د) تذکر و دوری از غفلت. «ذِكْرِي» ه) عقل و خرد ناب و خالص. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

۹- بیداری و پندآموزی نشانه عقل سلیم و خرد ناب است. «ذِكْرِي لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

۱۰- معارف کتب آسمانی مطابق عقل و خرد است. «ذِكْرِي لِأُولَى الْأَلْبَابِ»

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿۵۵﴾

پس صبر و شکیبایی پیشه کن که وعده های خداوند حق است و برای گناهت استغفار کن و شامگاهان و بامدادان، سپاسگزارانه پروردگارت را تسبیح کن.

نکته ها:

دلایل عقلی و نقلی گواه بر آن است که انبیا معصومند، زیرا اگر معصوم نبودند پیروی و اطاعت مطلق و بی چون و چرا از آنان واجب نبود و اطاعت از آنان مشروط می شد، همان گونه که اطاعت از والدین مشروط به آن است که فرزند را به شرک و انحراف دعوت نکنند.

این از یک سو؛ از سوی دیگر دلیل نیاز ما به پیامبر و امام آن است که ما را از انحراف باز دارد و اگر او نیز اهل خلاف باشد، حجت خدا بر ما کامل نیست در حالی که قرآن می فرماید:

و «فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ» (۱)

به هر حال رسولی که خداوند می فرماید: «اطاعت او اطاعت من و تبعیت از او تبعیت از من و اذیت او اذیت من است» باید معصوم باشد. بنابراین در مواردی مثل این آیه که سخن از گناه پیامبر به میان آمده است، باید بگوییم: مراد از گناه، ترک اولی است، یعنی کار برتر را رها کرده نه کار واجب را.

ص: ۲۷۲

به چند مثال توجه کنید: اگر در مجلسی که افراد محترمی نشسته اند کسی بخواهد به دلیل درد پائی که دارد پای خود را دراز کند از همه حضار عذرخواهی می کند. اگر گوینده تلویزیون سرفه ای کند از بینندگان معذرت خواهی می کند. اگر صاحب خانه غذای درجه یک تهیه نکند از مهمان عذرخواهی می کند، در حالی که همه می دانیم پا دراز کردن مریض و سرفه کردن گوینده و تهیه غذای متوسط گناه ندارد ولی چون انسان خود را در محضر بینندگان و بزرگان می داند یا غذای خود را در شأن مهمان نمی داند یا احساس می کند باید تلاش بیشتری می کرد عذرخواهی می کند. پس هر عذرخواهی نشانه خلافکاری نیست، بلکه گاهی از باب ادب و توجه به حضور در محضر بزرگان است.

عصمت و استغفار پیامبران

اگر شما با یک چراغ کم نور وارد سالن بزرگی شوید، تنها اجسام بزرگ را خواهید دید ولی اگر با یک نورافکن قوی وارد شوید یک هسته ی خرما یا کوچک تر از آن را هم خواهید دید.

اگر نور ایمان در انسان کم باشد، انسان تنها گناهان بزرگ را می بیند ولی اگر نور ایمان در وجودش بیشتر باشد لغزش های کوچک را نیز خواهد دید و از آنها دوری خواهد کرد.

پیامبران الهی به دلیل داشتن ایمان کامل و تقوای بالا از گناهان کوچک نیز دوری می کردند. به همین جهت می گوئیم آنان معصوم بودند.

گاهی خطاب آیات قرآن به شخص پیامبر است ولی مراد دیگرانند. در آیه ۲۳ سوره ی اسراء خداوند به پیامبرش خطاب می کند: «إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ» اگر یکی از والدین یا هر دو به پیری رسیدند به آنان اف نگو. در حالی که همه می دانیم پیامبر عزیز اسلام والدین خود را در کودکی از دست داده بود و جایی برای خطاب «عِنْدَكَ الْكِبَرَ» باقی نمی ماند، بنابراین خطاب «عِنْدَكَ» به امت اوست. در آیه ی مورد بحث نیز که می فرماید: «وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ» گرچه پیامبر صلی الله علیه و آله مورد خطاب قرار گرفته است ولی مخاطب اصلی گناهکاران امت پیامبر هستند که باید برای گناهان خود استغفار کنند و اگر هم مخاطب، شخص پیامبر باشد، منظور این است که برای گناهان امت آمرزش بخواه.

در قرآن کریم، آیاتی از استغفار پیامبران سخن می گوید، در این جا برخی از آنها را ذکر می کنیم:

* استغفار حضرت آدم: «رَبِّنا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنا» (۱) پروردگارا! ما به خویش ستم کردیم و اگر ما را نیامرزی از زیانکاران خواهیم بود.

* استغفار حضرت موسی: «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي» (۲) پروردگارا! به خود ظلم کردم، پس مرا ببخش.

* استغفار حضرت سلیمان: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي مُلْكًا» (۳) پروردگارا! مرا بیامرز و حکومت بی نظیری به من مرحمت کن.

* استغفار حضرت نوح: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ» (۴) پروردگارا! من و والدین مرا بیامرز.

* استغفار حضرت داود: «وَ ظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ» (۵) داود متوجه شد که ما او را آزمایش کردیم پس از پروردگارش عذرخواهی کرد.

* استغفار حضرت یونس: «سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» (۶) یونس (در شکم ماهی) گفت:

خداوندا تو منزهی من از ستمکارانم.

* استغفار حضرت محمد صلی الله علیه و آله «وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ» (۷) برای گناهت استغفار کن.

پیام ها:

۱- با توجه به وعده ی خداوند در مورد نصرت پیامبران، إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا... این آیه می فرماید: مقاومت کن. «فَاصْبِرْ»

۲- انگیزه صبر، رسیدن به وعده های الهی است. «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۳- پیامبر نیز مأمور به استغفار است. «وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ»

ص: ۲۷۴

۱- ۱. اعراف، ۲۳.

۲- ۲. قصص، ۱۶.

۳- ۳. ص، ۳۵.

۴- ۴. نوح، ۲۸.

۵- ۵. ص، ۲۴.

۶- ۶. انبیاء، ۸۷.

۴- تنزیه خداوند اگر همراه با ستایش او باشد، ارزش بیشتری دارد. «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۵- در دعا و عبادت، عنصر زمان نقش دارد. سَبِّحْ ... بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

(چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (۱)، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ» (۲))

۶- تسبیح و حمد، زمانی وسیله ی رشد و تربیت و سبب تقویت توحید است که هر صبح و شام و دائمی باشد نه لحظه ای. «بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ»

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۵۶)

همانا کسانی که در آیات خداوند بدون حجتی که برایشان آمده باشد به مجادله برمی خیزند، در سینه هایشان جز خود بزرگ بینی نیست که به آن نخواهند رسید، (و از مجادله خود نتیجه نخواهند گرفت) پس به خداوند پناه ببر که بی شک او شنوای بیناست.

نکته ها:

اسلام به نیت و روحیه و انگیزه و آن چه در دل می گذرد بهای اصلی را می دهد و به همین دلیل بهترین کار اگر همراه با اخلاص نباشد، بی ارزش و باطل است. در سوره ی عبس با ده آیه ی پی در پی از کسی که برای یک نفر نابینا چهره ی خود را عبوس کرد انتقاد می کند. (در حالی که برای نابینا اخم یا لبخند تفاوتی ندارد چون هیچ یک را نمی بیند) ولی قرآن به دلیل آن که ریشه ی عبوس کردن تحقیر است، به شدت از آن انتقاد می کند.

آری، اسلام بیش از توجه به ظاهر، به باطن و قلب توجه دارد. در این آیه نیز سخن از

ص: ۲۷۵

۱- ۱. آل عمران، ۱۷.

۲- ۲. اسراء، ۷۸.

بزرگ بینی و تکبری است که در قلب متکبران است.

پیام ها:

۱- از کوزه همان برون تراود که در اوست. سرچشمه ی جدال های بی منطق، تکبر درونی است. يُجَادِلُونَ ... فِي صُدُورِهِمْ ... كِبْرٌ

۲- انگیزه ی مجادله با حق، خود بزرگ بینی است نه منطق. «بَغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ»

۳- انسان اگر از خود مراقبت نکند، تکبر تمام وجودش را می گیرد به نحوی که در دل او جز تکبر هیچ چیز دیگر نیست. «إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ»

۴- کسی که بر اساس تکبر، لجاجت می کند و منطق ندارد به هدف خود که ریاست و سروری است نمی رسد. «مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ» افتادگی آموز اگر طالب فیضی هرگز نخورد آب زمینی که بلند است

۵- معاشرت با متکبر، دارویی جز پناه بردن به خدا ندارد. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»

۶- به کسی پناه ببریم که می شنود و می بیند (و قهراً توان یاری و خنثی کردن توطئه ها را دارد). «إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

لَخَلَقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ «۵۷»

قطعا آفرینش آسمان ها و زمین از آفرینش مردم بزرگ تر است ولی بیشتر مردم نمی دانند.

پیام ها:

۱- اگر به عظمت هستی بنگریم هرگز خود را بزرگ نمی بینیم. إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ ... لَخَلَقُ السَّمَاوَاتِ ...

۲- افراد متکبر را باید شکست. «لَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ» برای چه تکبر می کنی!؟

۳- نگاهی که در آن عبرت نباشد جهل است. لَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... لَا يَعْلَمُونَ

۴- ریشه ی تکبر، جهل و غفلت است. «وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

وَ مَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ الْبَصِيرُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ لَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ «۵۸»

نابینا و بینا یکسان نیستند و کسانی هم که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، با (مردم) بدکار برابر نیستند؛ چه کم متذکر می شوید.

پیام ها:

۱- تکبر، بزرگ ترین مانع حق بینی و حق پذیری است. (متکبر مانند کور است).

«مَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ الْبَصِيرُ»

۲- ایمان و بینش، بر عمل مقدم است. آمَنُوا وَ عَمِلُوا ...

۳- آن چه محور است، علم و تذکر است نه آمار و ارقام. أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ...

قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ

۴- انسان بی اعتنا به حقایق کور است. الْأَعْمَىٰ ... قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ

۵- توده ی مردم نمی دانند و گروه بینا و پندپذیر، اندک هستند. أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ... قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ

۶- در آیه ی قبل خواندیم که: «اکثر مردم نمی دانند» در این آیه فرمود: «افراد کمی متذکر می شوند و پند می پذیرند» پس دانستن مهم نیست، هوشیار بودن مهم است. «قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ»

إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

همانا قیامت آمدنی است؛ شکی در آن نیست، ولی اکثر مردم ایمان نمی آورند.

نکته ها:

چون قیامت، ناگهانی و به سرعت برپا می شود، نام آن «السَّاعَةُ» گذاشته شده و هر کجا با الف و لام بیاید، به معنای قیامت است ولی بدون الف و لام به معنای زمان است، خواه زمان کم، مانند «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ» (۱) یعنی برای لحظه ای، مرگ آنان عقب یا جلو نمی افتد و خواه مطلق زمان، نظیر «فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ» (۲)

گرچه در مورد قیامت، برخی انسان ها استبعاد و تشکیک کرده اند، ولی با توجه به حکمت و عدالت و قدرت و علم الهی، سزاوار نیست در مورد آن شک کرد. «لَا رَيْبَ فِيهَا»

پیام ها:

۱- در برابر اصرار بعضی که می پرسند: «زمان قیامت چه وقت است؟» قرآن هرگز زمان آن را مطرح نمی کند، آن چه هست اصل وقوع قیامت است. «إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ»

۲- یاد قیامت، بهترین وسیله ی تذکر و غفلت زدایی است. «قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ - إِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ»

۳- در برابر تشکیک کافران در مورد قیامت، شما با قاطعیت پیام حق را بگویید.

«لَا رَيْبَ فِيهَا»

۴- شک مردم در وقوع قیامت، ناشی از جهل آنان به علم و قدرت خداست. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

ص: ۲۷۸

۱- ۱. اعراف، ۳۴.

۲- ۲. توبه، ۱۱۷.

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ لَآخِرِينَ ﴿٦٠﴾

و پروردگارتان گفت: «مرا بخوانید تا برای شما اجابت کنم. همانا کسانی که از عبادت من سر باز زده و تکبر می ورزند به زودی با سرافکنندگی به جهنم وارد می شوند».

نکته ها:

سؤال: با این که خداوند وعده ی استجاب داده است، «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» چرا برخی دعاهای ما مستجاب نمی شود؟

پاسخ: الف) بعضی اعمال نظیر گناه و ظلم و خوردن لقمه ی حرام و عفو نکردن کسانی که از ما عذرخواهی می کنند، مانع استجاب دعا می شود.

ب) گاهی مستجاب شدن دعای ما نظام آفرینش را به هم می ریزد، نظیر دانش آموزی که در امتحان جغرافیا در پاسخ این سؤال که آیا سطح دریاها بالاتر است یا کوه ها؟ چون به اشتباه نوشته بود «سطح دریاها بالاتر است!» از خداوند خواسته بود که این دو را جا به جا کند تا او نمره ی قبولی بگیرد!

به هر حال خداوند همان گونه که قادر است، حکیم نیز هست.

ج) گاهی آن دعا مستجاب نمی شود، ولی مشابه آن مستجاب می شود.

د) گاهی اثر دعا در آینده ی خود انسان یا خانواده و نسل او یا در قیامت نتیجه می دهد و فوری مستجاب نمی شود.

هر دعایی که مستجاب نشود در حقیقت دعا نیست، چون دعا به معنای طلب خیر است و بسیاری از خواسته های ما شر است نه خیر.

۱. دعا همراه ایمان و عمل صالح باشد. «يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (۱)

۲. با اخلاص باشد. «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» (۲)

۳. با تضرع و مخفیانه باشد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً» (۳)

۴. با بیم و امید باشد. «وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا» (۴)

۵. در ساعاتی خاص باشد. «يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاهِ وَالْعَشِيِّ» (۵)

پیام ها:

۱- گفتگو با خداوند، کلید رشد و تربیت انسان است. «قَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي»

۲- میان دعای انسان و ربوبیت خداوند، رابطه ای تنگاتنگ است. (اکثر دعاها در قرآن همراه «رَبَّنَا» آمده است). «رَبُّكُمْ ادْعُونِي»

۳- خداوند، از ما خواسته که به درگاه او دعا کنیم. «قَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي»

۴- در دعا فقط خدا را بخوانیم، نه خدا و دیگران را در کنار هم. «ادْعُونِي»

۵- خداوند نیازهای ما را می داند، ولی دستور دعا نشانه ی آن است که درخواست ما آثاری دارد. «ادْعُونِي»

۶- بین دعا و استجاب هیچ فاصله ای نیست. «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ» (حتی حرف «فاء» یا «ثم» نیامده است. اگر می فرمود: «فاستجب» یعنی بعد از مدّت کمی مستجاب می کنم و اگر می فرمود: «ثم استجب» یعنی بعد از مدّت طولانی).

۷- در دعا و اجابت واسطه ای در کار نیست. «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ»

۸- استجاب دعا وعده الهی است. «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ»

۹- اگر دعایی مستجاب نشد لابد به سود ما نبوده است، چون فرمود: «أَسْتَجِبْ لَكُمْ» آنچه را به نفع شما باشد مستجاب می کنم.

ص: ۲۸۰

۳-۳. اعراف، ۵۵.

۴-۴. اعراف، ۵۶.

۵-۵. انعام، ۵۲.

۱۰- دعا نکردن، نشانه ی تکبر است. «يَسْتَكْبِرُونَ»

۱۱- دعا، درمان تکبر است. «يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي»

۱۲- دعا، خود عبادت است. «يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي»

۱۳- دعا عبادتی مخصوص و الهی است. «عِبَادَتِي»

۱۴- مجازات خداوند عادلانه و متناسب با نوع رفتار و کردار آدمی است. استکبار امروز، سرافکنندگی فردا را به دنبال دارد. «يَسْتَكْبِرُونَ - دَاخِرِينَ»

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾

خداوند کسی است که شب را برای شما قرار داد تا در آن آرام گیرید و روز را روشنی بخش ساخت؛ همانا خداوند نسبت به مردم لطف بسیار دارد ولی بیشتر مردم شکرگزاری نمی کنند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، به دعا و عبادت دعوت شدیم، در این آیه، خداوند گوشه ای از نعمت های خود را بیان می کند تا روح معرفت و عشق و پرستش و دعا را در ما زنده کند.

در قرآن چند چیز وسیله ی آرامش معرفی شده است که نمونه هایی از آن را می آوریم:

الف) یاد خدا. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱) آگاه باشید تنها با یاد خدا دلها آرام می گیرد.

ب) دعای پیامبر صلی الله علیه و آله. «إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ» (۲) درود و دعای تو برای مردم آرام بخش است.

ج) امدادهای غیبی. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۳) او کسی است که آرامش را در دل های مؤمنان نازل کرد.

د) همسر. «لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (۴) خداوند برای شما همسر قرار داد تا به نزد او آرامش یابید.

ص: ۲۸۱

۱-۱. رعد، ۲۸.

۲-۲. توبه، ۱۰۳.

۳-۳. فتح، ۴.

۴-۴. روم، ۲۱.

ه) خانه. «اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا» (۱) کسی که برای شما از خانه هایتان محل آرامش قرار داد.

و) شب، که زمانی مناسب برای آرمیدن و آسایش است. «جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ»

پیام ها:

۱- عبادت و دعا به درگاه کسی رواست که آفریننده شب و روز و تأمین کننده نیازهای ماست. اُدْعُونِي ... اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ ...

۲- شب برای آرامش و روز برای نشاط و تلاش است. «اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا»

۳- استراحت مقدمه ی کار است. («لِتَسْكُنُوا» قبل از و «النَّهَارَ مُبْصِرَةً» آمده است).

۴- شب و روز در کنار هم نعمت است. «اللَّيْلَ - النَّهَارَ»

۵- فضل خداوند در دنیا شامل مؤمن و کافر می شود. «لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ»

۶- کسی از خداوند طلبی ندارد، آن چه می دهد لطف اوست. «لَذُو فَضْلٍ»

۷- نشانه ی فضل او آن است که با این که می داند اکثر مردم ناسپاسند، باز هم لطف خود را دریغ نمی کند. «لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

۸- اکثریت، نشانه ی حقایق نیست. «أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

۹- خداوند منتظر شکر و سپاس ما نیست. ما وظیفه داریم او را سپاس گوئیم.

«لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

۱۰- شب و روز دو نعمتی است که سزاوار شکر هستند. جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ ... وَالنَّهَارَ ...

وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

ص: ۲۸۲

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآَنِي تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾

این است خداوندی که پروردگار شما و آفریدگار هر چیز است، معبودی جز او نیست، پس چگونه (از راه حق) بازگردانده می شوید؟

كَذَلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾

این گونه، کسانی که به آیات خداوند کفر ورزیدند به بیراهه کشیده می شوند.

نکته ها:

«افک» به معنای انحراف از راه حق است. به دروغ نیز «افک» گویند، چون بر خلاف حق است. «جحد» انکار چیزی است که آن را در دل باور داریم و یا اثبات چیزی است که آن را در دل باور نداریم. (۱)

پیام ها:

۱- اول حق را نشان دهید، بعد انتقاد کنید. ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ ... فَآَنِي تُؤْفَكُونَ

۲- کسی که به سرچشمه ی هستی دل نسیپارد، منحرف می شود. «رَبُّكُمْ - تُؤْفَكُونَ»

۳- کسی سزاوار پرستش است که بر مردم ربوبیت دارد و آفریدگار همه چیز است. رَبُّكُمْ خَالِقٌ ... لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

۴- صنعت گران و تولیدکنندگان، با ابزار و امکانات خداوند خلاقیت خود را بروز می دهند. پس خالق حقیقی همه چیز اوست. «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ»

۵- جز راه خدا و اعتقاد به ربوبیت او و یکتایی او، هر راهی برویم به بی راهه رفته ایم. «فَآَنِي تُؤْفَكُونَ»

۶- منحرفان گمراه و مغرور را تحقیر کنید تا فکر نکنند افراد برتری هستند.

كَذَلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ ...

۷- انکار حق، مقدمه ی انحراف است. تُؤْفَكُونَ ... كَانُوا ... يَجْحَدُونَ

ص: ۲۸۳

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمُ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُم فَبَارِكُوا لَهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٤﴾

خداوند کسی است که زمین را محل استقرار شما و آسمان را سر پناه قرار داد و شما را نقش بندی کرد، پس صورت های شما را نیکو نمود و از پاکیزه ها به شما روزی داد، این است خدایی که پروردگار شماست، پس بر برکت و بلند مرتبه است خدایی که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

چند آیه قبل سخن از نعمت های زمانی نظیر شب و روز بود، این آیه نعمت های مکانی نظیر زمین و آسمان را مطرح می کند. برای خدانشناسی، هم توجه به آیات آفاقی و طبیعی لازم است. الْأَرْضَ ... وَالسَّمَاءَ و هم آیات انفسی. صَوَّرَكُم ... رَزَقَكُم ... در مورد خلقت انسان و اعطای روح به او، خداوند به خود تبریک گفته و فرمود: «فَبَارِكُوا لِلَّهِ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ» در این آیه نیز که موضوع آفرینش نیکوی انسان مطرح شد، خداوند به خود تبریک گفته و می فرماید: «فَبَارِكُوا لِلَّهِ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

پیام ها:

- ۱- زمین در آغاز مضطرب و متزلزل بوده است، خداوند آن را برای سکونت بشر آرام ساخته است. «جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا»
 - ۲- آفرینش، هدفدار است. «لَكُمُ الْأَرْضَ»
 - ۳- زمین با همه ی حرکاتی که دارد آرام است. «قَرَارًا»
 - ۴- در میان موجودات، خداوند بهترین صورت را به انسان عطا کرده است.
- «صَوَّرَكُمُ فَأَحْسَنَ صُورَكُمُ»
- ۵- زیبایی چهره، یکی از نعمت های الهی است. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمُ»

۶- آنچه خداوند رزق ما قرار داده است، طیبیات و چیزهای دلپسند و پاکیزه است و اگر انسان از غیر طیبیات استفاده کند، سوء انتخاب و لجاجت خود اوست.

«رَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ»

۷- اندام زیبا و رزق طیب جلوه‌ی ربوبیت الهی است. فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَ رَزَقَكُمْ ...

ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ

۸- آرامش زمین و بنای آسمان و آفرینش شما و روزی دادن با طیبیات، همه و همه برای رشد دادن شما است. «ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ»

۹- وجود خداوند، مایه‌ی برکت و رحمت است. «فَبَارِكْ لِلَّهِ»

۱۰- تمام هستی تحت تربیت خداوند، به سوی کمال در حرکتند. «رَبُّ الْعَالَمِينَ»

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ «۶۵»

اوست زنده‌ای که جز او معبودی نیست، پس او را در حالی که دین را برای او خالص نموده‌اید بخوانید. سپاس برای خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

پیام‌ها:

۱- حیات واقعی از آن خداست. «هُوَ الْحَيُّ» (حیات دیگران، محدود و فانی و وابسته است).

۲- اول شناخت و معرفت سپس دعا و پرستش. فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ ... رَزَقَكُمْ ... هُوَ الْحَيُّ ...

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ... فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ

۳- معبود باید زنده باشد. «هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۴- اگر جز او معبودی نیست، پس تنها او را پرستش کنیم. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ»

۵- از آداب دعا ستایش پروردگار است. فَادْعُوهُ ... الْحَمْدُ لِلَّهِ ...

۶- میان دعا و ربوبیت، رابطه‌ی تنگاتنگ است. فَادْعُوهُ ... رَبُّ الْعَالَمِينَ

۷- ربوبیت خداوند سبب ستایش اوست. (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

۸- هستی رو به کمال است. (رَبِّ الْعَالَمِينَ)

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي وَأُمِرْتُ أَنْ أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٦﴾

بگو: «من نهی شده‌ام از این که آنان را که شما جز خداوند می‌خوانید پرستش کنم، (آن هم) زمانی که از طرف پروردگارم دلایل روشنی برایم آمده است و فرمان یافته‌ام که تسلیم پروردگار جهانیان باشم».

نکته‌ها:

این آیه و دو آیه‌ی قبل آن با کلمه‌ی مبارکه «رَبِّ الْعَالَمِينَ» ختم شده است. آیه ۶۴ بعد از اثبات ذات خداوند، فرمود: «رَبُّ الْعَالَمِينَ» آیه ۶۵ بعد از توحید و اخلاص فرمود: «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و این آیه بعد از نفی هر گونه شرک، «رَبِّ الْعَالَمِينَ» را مطرح کرده است. آری، سیر طبیعی و منطقی خداشناسی آن است که اول او را بشناسیم سپس به یکتائی او ایمان آوریم و آنگاه هر چه مانع یکتائی و توحید است از خود دور کنیم.

پیام‌ها:

۱- دشمنان خود را مأیوس کنید. «قُلْ إِنِّي نُهِيتُ»

۲- وحی، بدون کم و کاست برای مردم بیان می‌شد. «قُلْ إِنِّي نُهِيتُ»

۳- دلیل و بینه محور است نه توقع مردم و محیط. (با وجود دلائل روشن جایی برای تسلیم شدن در برابر شرک باقی نمی‌ماند). «جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ»

۴- امر و نهی الهی بر اساس منطق و استدلال است. نُهِيتُ ... لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ

۵- موضع‌گیری‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر اساس وحی است. «نُهِيتُ - أُمِرْتُ»

۶- تولی و تبری باید در کنار هم باشد. (تا انواع شرک را از خود دور نکنیم،

یکتاپرست واقعی نمی شویم). نَهَيْتُ أَنْ أُعْبَدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ ... وَ أَمَرْتُ أَنْ أُسَلِّمَ

۷- تسلیم شدن در برابر کسی سزاوار است که پروردگار جهانیان است. «أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

۸- عبادت واقعی، تسلیم خدا بودن است. («أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ» به جای «اعبد لرب العالمین» آمده است).

۹- تسلیم خدا بودن، سبب رشد انسان است. «أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

هِيَ الْوَالِدِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِيَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِيَكُونُوا شُيُوخًا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلٍ وَ لِيَبْلُغُوا أَجَلًا مُسَمًّى وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

او کسی است که شما را از خاک آفرید، سپس از نطفه ای، سپس از علقه ای (خون بسته شده)، سپس شما را به صورت نوزادی (از رحم ها) بیرون می آورد، سپس (رشدتان می دهد) تا به کمال قوت خود برسید (و) آنگاه تا پیر شوید، و بعضی از شما پیش از رسیدن به پیری می میرد (ولی بعضی از شما زنده می ماند) تا به سرآمدی که معین است، برسید و باشد که تعقل کنید.

نکته ها:

خداوند در این آیه، آفرینش، زندگی و مرگ انسان را در هفت مرحله بیان کرده است.

آفرینش انسان از خاک، به دو صورت معنا شده است:

الف) انسان اولی از خاک آفریده شده است.

ب) انسان های موجود از نطفه و نطفه از غذا و غذا از مواد غذایی خاک ریشه می گیرند.

در آیات قبل به دعا و معرفت و اخلاص و شکر و تسلیم اشاره شده است. این آیه به منزله ی زمینه سازی برای رسیدن به آن مراحل است.

- ۱- آغاز خلقت بشر از خاک است نه حیوانات تکامل یافته. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ»
 - ۲- قدرت الهی از خاک بی جان، انسان جاندار می سازد. «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ»
 - ۳- قدرت الهی، از خاک، انسان متفکر می سازد. «مِنْ تُرَابٍ - تَعْقِلُونَ»
 - ۴- مراحل خلقت به صورت تدریجی صورت می گیرد. ثُمَّ ... ثُمَّ ... ثُمَّ
 - ۵- آفرینش انسان از خاک و نطفه به دست خداست، اما این ما هستیم که باید با تلاش، خود را به جایی برسانیم. «ثُمَّ لَتَبْلُغُوا»
 - ۶- زندگی انسان مراحل تکامل را طی می کند. «تُرَابٍ - طِفْلاً - شَبُوحًا - يَتَوَفَّى» □
 - ۷- گرفتن جان به دست خداست. «يَتَوَفَّى» □
 - ۸- مرگ نابودی نیست؛ گرفتن روح از جسم است. «يَتَوَفَّى» □
 - ۹- تکامل انسان، محدودیت ندارد. (با توجه به این که مقدار رشد در آیه معین نشده، هر کس می تواند به مراحل از قدرت و شدت برسد.) «لَتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ»
 - ۱۰- میزان عمر هر کس از قبل تعیین شده است. «أَجَلًا مُّسَمًّى»
 - ۱۱- بهترین بستر تعقل، آفرینش خود انسان است. مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ... لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ فَإِذَا قُضِيَ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۶۸)
- او کسی است که زنده می کند و می میراند، و چون به وجود چیزی حکم کند، فقط به آن می گوید: «باش» پس بی درنگ موجود می شود.

نکته ها:

در قرآن، هشت مرتبه جمله ی «كُنْ فَيَكُونُ» آمده که رمز قدرت مطلقه الهی است.

مراد از قول الهی در این آیه، اراده ی تکوینی خداوند بر وجود امری است، نه آنکه نیاز به سخن گفتن باشد. «فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»

پیام ها:

۱- میراندن و زنده کردن تنها به دست اوست. «هُوَ الَّذِي»

۲- قدرت او نسبت به زنده کردن و میراندن یکسان است. «يُحْيِي وَ يُمِيتُ»

۳- قدرت خدا مطلق است و هیچ امری از تحت قدرت خداوند خارج نیست.

(کلمه «أَمْرًا» به معنای هر امری است).

۴- اراده ی خداوند حتمی و قطعی است و شکست ندارد. «كُنْ فَيَكُونُ»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنِّي يُضْرَفُونَ ﴿٦٩﴾

آیا کسانی را که در آیات خداوند مجادله و ستیز می کنند ندیدی که چگونه (از حق) منصرف می شوند؟

الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَ بِمَا أُرْسِلْنَا بِهِ رُسُلْنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾

کسانی که کتاب خدا و آن چه را که پیامبرانمان را به آن فرستادیم تکذیب کرده اند، پس به زودی (نتیجه ی کار خود را) خواهند دانست.

نکته ها:

در این سوره سه بار سخن از جدال نابجا مطرح شده است:

الف) در آیه ی ۳۵، گناهی بزرگ و سبب مُهر خوردن بر دل معرفی شده است.

ب) در آیه ی ۵۶، انگیزه ی جدال را تکبری می داند که در سینه ی مجادله کنندگان است.

ج) در این آیه، انحراف و بی راهه رفتن جدال کنندگان آمده است. (۱)

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ اقوام لجوج گذشته، وسیله ی عبرت و مایه ی آرامش برای اقوام امروز است. «أَلَمْ تَرَ»

ص: ۲۸۹

۲- جدال در آیات قرآن، بی راهه رفتن است. يُجَادِلُونَ ... يُضْرَفُونَ

۳- در شیوه ی تبلیغ، هشدار نیز جایگاه مثبتی دارد. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ» (۷۱)

آن گاه که غل ها در گردن هایشان باشد و با زنجیرها کشیده می شوند.

فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ» (۷۲)

در آب جوشان و سپس در آتش سوزانده می شوند.

نکته ها:

«أغلال» جمع «غل» به معنای آویز و طوقی است که به نشانه ی ذلت بر گردن کسی نهند.

«سلاسل» جمع «سلسله» به معنای زنجیر و «يُسْحَبُونَ» به معنای کشیده شدن روی زمین است. «يُسْجَرُونَ» به معنای برافروخته کردن آتش است.

آن چه سبب هشدار و تربیت و پیدا شدن تقوا است، ترسیم سیمای قیامت و انواع عذاب هایی است که از طریق وحی بیان شده است و ایمان فلسفی که انسان تنها از طریق عدالت و حکمت، آن هم به طور کلی به قیامت معتقد باشد، این آثار را نخواهد داشت.

همان گونه که اثبات خدا از طریق نفی دور و تسلسل سبب تقوا و تلاش نمی شود، گرچه این مباحث عقلی در جای خود کارایی دارند.

در این آیه انواع عذاب برای کافران مطرح شده است:

الف) شکنجه ی جسمی در غل و زنجیر. الْأَغْلَالُ ...

ب) شیوه ی بردن به دوزخ که با تحقیر است. «يُسْحَبُونَ»

ج) اول در آب داغ، سپس در آتش دوزخ. «فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ»

د) آتش برافروخته ی دوزخ که هرگز سردی و تخفیف ندارد. «يُسْجَرُونَ»

ه) سؤال از شرکای خیالی که مایه ی شرمندگی آنان است. «قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ»

۱- افراد لجوج به هنگام دیدن عذاب، به انحراف خود پی می برند. فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ إِذِ الْأَغْلَالُ ...

۲- جدال و تکذیب حق، انسان را گرفتار انواع عذاب ها می کند. يُجَادِلُونَ ... كَذَّبُوا ...

إِذِ الْأَغْلَالُ

۳- بزرگی طلبی و تکبر انسان، در روزگاری به ذلت تبدیل خواهد شد. (گردن کشی ها و طغیان ها و غرورها و شرک ورزی ها بی پاسخ نخواهد ماند).

الْأَغْلَالُ ... يُسْحَبُونَ ...

ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾

سپس به آنان گفته می شود: «آن چه (برای خدا) شریک قرار می دادید کجا هستند؟

مَنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾

(آنها) که جز خدا پرستش می کردید؟! گویند: «از نزد ما گم شده اند، بلکه ما در دنیا چیزی را پرستش نمی کردیم». این گونه خداوند کافران را گمراه می کند.

۱- قیامت روز کشف حقایق و بی اثر بودن شرک است. «ضَلُّوا عَنَّا»

۲- غیر خدا محو شدنی است. «ضَلُّوا عَنَّا»

۳- حوادث قیامت، مشرکان را به صورتی پریشان می کند که یک بار می گویند:

معبودهای ما محو شدند و بار دیگر می گویند: ما اصلاً معبودی را پرستش نمی کردیم. ضَلُّوا عَنَّا ... لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا

۴- خداوند بدون جهت کسی را گمراه نمی کند. (ضلالت الهی کیفر کفر کافران است). «يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ»

ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾

این (عذاب) به خاطر آن است که در زمین به ناحق شادی می کردید و در ناز و سرمستی به سر می بردید.

أَدْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبئسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾

از درهای دوزخ وارد شوید که جاودانه در آنید و چه بد است جایگاه متکبران.

نکته ها:

«فرح» به شادی طبیعی و «مرح» به شادی بیش از حد است گویند که سبب غرور و سرمستی شود.

«مَثْوًى» به معنای اقامت همراه با استمرار است، یعنی جایگاه همیشگی و ابدی.

اسلام و تفریح

اسلام دین فطرت است و با تفریح و شادی کردن که خواسته ی غریزی انسان است، مخالفتی ندارد، آن چه مورد انتقاد است تفریحات و شادی های نابجاست که قرآن مواردی از آن را بیان می فرماید:

* شادی عدّه ای که به خاطر اینکه به جبهه نمی رفتند شاد بودند. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ» (۱)

* شادی به خاطر کامیابی های دنیوی و همراه با غفلت از آخرت. «فَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۲)

* شادی به خاطر کسب ثروت. به قارون گفته شد: «لَا تَفْرَحْ»

* شادی به خاطر سختی هایی که به مؤمنان می رسد. «إِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا» (۳)

* شادی به خاطر داشتن علم. «فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ» (۴)

ص: ۲۹۲

۱- ۱. توبه، ۸۱.

۲- ۲. رعد، ۲۶.

۳- ۳. آل عمران، ۱۲۰.

۴- ۴. غافر، ۸۳.

اما اگر شادی بر اساس حق و لطف الهی و خدمت به مردم و رسیدن به کمالات باشد، نه تنها بد که یک ارزش است. «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا» (۱)

پیام ها:

۱- دلایل کیفر و قهر الهی را باید گفت، تا مجرم طلبکار نشود و دیگران نیز متنبه شوند. «ذَلِكُمْ بِمَا كُنتُمْ»

۲- سرمستی و تفریح نابجا، سبب قهر الهی است. «كُنتُمْ تَفْرَحُونَ»

۳- تفریح باید بر اساس حق و به مقدار غافل نشدن و در مدار توحید باشد.

تَفْرَحُونَ ... بَغَيْرِ الْحَقِّ

۴- شادکامی های نابجای امروز که بر اساس تجاوز و تصاحب و قتل و غارت و به مسخره گرفتن ارزش ها و مقدسات است، روزگاری به غل و زنجیر و رفتن به دوزخ همراه با تحقیر و ذلت تبدیل خواهد شد. «ذَلِكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَفْرَحُونَ ... بَغَيْرِ الْحَقِّ»

۵- شادی اگر بر حق باشد، پسندیده است ولی اگر بر اساس باطل باشد مورد انتقاد است. تَفْرَحُونَ ... بَغَيْرِ الْحَقِّ

۶- درهای دوزخ متعدد است. «ادْخُلُوا أَبْوَابَ»

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَأِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ» (۷۷)

پس (ای پیامبر!) صبر کن که وعده ی خداوند حق است. پس هر گاه بخشی از آن چه را به آنان وعده داده ایم به تو نشان دهیم، یا (پیش از آن) تو را از دنیا ببریم، (در هر صورت) به سوی ما بازمی گردند (و عذاب را می چشند).

ص: ۲۹۳

در این سوره ضمن این که سه بار از مجادله و ستیز کفار سخن به میان آمده است، (۱) خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: پس صبر کن که وعده ی خدا حق است.

هم تهدید دشمنان لازم است و هم تسلی دوستان. آیات قبل برای تهدید کفار ستیزه جو بود و این آیه برای تسلی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و مؤمنان.

رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله با مردم

تمام برخوردهای پیامبر با مردم، طبق فرمان خداوند بوده است، نه سلیقه ی شخصی و این برخوردها در موارد گوناگون و با افراد مختلف، متفاوت بوده است. آیاتی را که در این زمینه وجود دارد می توان به دو دسته تقسیم کرد:

دسته ی اول: آیاتی که درباره ی رفتار و برخورد آرام با مردم سخن می گوید.

دسته ی دوم: آیاتی که در مورد برخوردهای تند با منحرفان و ناهالان نازل شده است.

در این جا از هر دو مورد، آیاتی را به عنوان نمونه ذکر می کنیم:

دسته ی اول: آیات مربوط به برخوردهای آرام و مثبت پیامبر با مردم.

«فَأَصْبِرْ» (آیه ی مورد بحث).

«وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) بال و پر خود را برای مؤمنانی که از تو پیروی می کنند، بگستر.

«وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ» (۳) بر آنان درود فرست (و دعا کن) زیرا دعای تو، مایه ی آرامش آنان است.

«ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ» (۴) با حکمت و اندرز نیکو، مردم را به سوی پروردگارت دعوت نما.

«فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شاورهُمْ» (۵) آنها را ببخش و برای آنها آمرزش بخواه و با

ص: ۲۹۴

۱-۱. غافر، ۵۶، ۳۵ و ۶۱.

۲-۲. شعراء، ۲۱۵.

۳-۳. توبه، ۱۰۳.

۴-۴. نحل، ۱۲۵.

۵-۵. آل عمران، ۱۵۹.

آنان مشورت کن.

«اذْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (۱) بدی را با نیکی دفع کن.

«تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ» (۲) بیایید به سوی کلام و سخنی که میان ما و شما یکسان است.

«فَبَايَعُوهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ» (۳) با آنها بیعت کن و برای آنها (از درگاه خداوند) طلب آمرزش نما.

«قُلْ أذنُ خَيْرٍ لَكُمْ» (۴) بگو گوش دادن او به نفع شما است.

«إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۵) هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند به آنها بگو سلام بر شما.

«لَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ» (۶) اگر خشن و سنگدل بودی از اطراف تو پراکنده می شدند.

«وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا» (۷) اگر (دشمنان) به صلح تمایل داشتند (تو نیز) تمایل نشان بده.

«بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا» (۸) مؤمنان را بشارت ده که برای آنها از سوی خداوند فضل و پاداش بزرگی است.

دسته ی دوم: آیات مربوط به رفتار قاطعانه با ناهلانی که قابل هدایت نیستند.

«فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۹) از آنها روی بگردان.

«فَلَا تَطْعِ الْمُكَذِّبِينَ وَذُؤَا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» (۱۰) از تکذیب کنندگان اطاعت مکن که آنها دوست دارند نرمش نشان دهی تا نرمش نشان دهند. (نرمشی توأم با انحراف از مسیر حق)

«جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُتَنَفِّقِينَ وَ أَغْلُظْ عَلَيْهِمْ» (۱۱) با کافران و منافقان ستیز کن و بر آنان سخت گیری.

ص: ۲۹۵

۱-۱. فصلت، ۳۴.

۲-۲. آل عمران، ۶۴.

۳-۳. ممتحنه، ۱۲.

۴-۴. توبه، ۶۱.

۵-۵. انعام، ۵۳.

۶-۶. آل عمران، ۱۵۹.

۷-۷. انفال، ۶۱.

۸-۸. احزاب، ۴۷.

۹-۹. سجده، ۳۰.

۱۰-۱۰. قلم، ۸-۹.

۱۱-۱۱. توبه، ۷۳.

«هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُهُمْ» (۱) آنان دشمنان تو هستند، از آنها برحذر باش.

«لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِبَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا» (۲) اگر منافقین و آنها که در دل‌هایشان بیماری است و (همچنین) آنها که اخبار دروغ و شایعات بی اساس در مدینه پخش می کنند دست از کار خود بردارند تو را بر ضد آنها می شورانیم و جز مدت کوتاهی نمی توانند در کنار تو در این شهر بمانند.

«لَا تَصِلْ عَلَيَّ أَحَدٌ مِنْهُمْ مَاتَ أَيْدَاءً وَلَا تَقْعَمْ عَلَيَّ قَبْرِهِ» (۳) بر مرده ی هیچ یک از منافقان نماز مگزار (و برای دعا و استغفار) برابرش نیست.

«ذَرُهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ» (۴) آنها را در گفتگوهای لجاجت آمیزشان به حال خود رها کن تا بازی کنند.

«لَا تَقُمْ فِيهِ» (۵) در آن (مسجد ضرار) هرگز (برای نماز) نایست.

«لَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَ الْمُنَافِقِينَ وَ دَعْ أَذَاهُمْ» (۶) از کافران و منافقان اطاعت مکن و به آزارهای آنها اعتنا مکن.

پیام ها:

۱- یاد قدرت الهی نسبت به تنبیه و کیفر مجرمان، عامل امید و صبر است. «فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ فَاصْبِرْ»

۲- تأخیر در کیفر مجرمان، نباید سبب شک و تردید شود. «فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۳- حق بودن وعده های الهی، مایه ی صبر و آرامش است. «فَاصْبِرْ» زیرا «إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۴- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در انتظار کیفر کفار در دنیاست، ولی خداوند طبق حکمت کار می کند و انتظارات پیامبر حکمت او را به هم نمی زند. «فَأَمَّا نُرْيِيكَ .. أَوْ نَتُوفِّيَنَّكَ»

۵- صبر در برابر ناملايمات، حدی ندارد و تا پایان عمر باید صبر کرد. فَاصْبِرْ ...

ص: ۲۹۶

۱- ۱). منافقون، ۴.

۲- ۲). احزاب، ۶۰.

۳- ۳). توبه، ۸۴.

۴- ۴). انعام، ۹۱.

۵- ۵). توبه، ۱۰۸.

۶- ۶). احزاب، ۴۸.

فَأَمَّا ... نَتَوَفِّيَنَّكَ»

۶- خداوند در کیفر مجرمان عجله ندارد. فَأَمَّا تُرِيَنَّكَ ... أَوْ نَتَوَفِّيَنَّكَ

۷- در دنیا ممکن نیست مجرمان مجازات کامل شوند؛ سرای دیگری لازم است.

«بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ»

۸- کارهای الهی زمان بندی دارد و هر یک در زمان خود واقع می شود. تُرِيَنَّكَ ...

أَوْ نَتَوَفِّيَنَّكَ

۹- مرگ نابودی نیست، تحویل و تحوّل است. «نَتَوَفِّيَنَّكَ»

۱۰- مرگ برای همه است، حتی برای پیامبران. «نَتَوَفِّيَنَّكَ»

۱۱- هیچ کس از دست قدرت خداوند فرار نخواهد کرد. «فَالَيْنَا يُرْجَعُونَ»

۱۲- احضار افراد در قیامت اجباری است. «يُرْجَعُونَ»

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ (۷۸)

و همانا ما پیش از تو پیامبرانی فرستادیم. داستان بعضی از آنان را برای تو بازگو کردیم و (داستان) بعضی دیگر را برای تو نقل نکردیم و هیچ پیامبری نمی تواند معجزه ای جز به فرمان خدا بیاورد، پس چون فرمان خدا آمد (و قیامت برپا شد)، به حقّ داوری خواهد شد و باطل گرایان در آن جا زیانکارند.

نکته ها:

بر اساس روایات، تعداد انبیا یکصد و بیست و چهار هزار نفر است، ولی در قرآن تنها نام بیست و شش نفر از انبیا آمده است:

آدم، نوح، ادریس، صالح، هود، ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یوسف، لوط، یعقوب، موسی، هارون، شعیب، زکریا، یحیی، عیسی، داود، سلیمان، الیاس، الیسع، ذالکفل، ایوب، یونس،

ص: ۲۹۷

یکی از راه های تربیت و ارشاد، بیان تاریخ گذشتگان و الگوهای مثبت است و قرآن بارها این روش را به کار برده است.

پیام ها:

- ۱- پیامبر اسلام خاتم انبیاست. («مَنْ قَبْلَكَ» بارها در قرآن آمده است در حالی که یک بار «من بعدک» نیامده است).
- ۲- آشنایی با تاریخ انبیا مایه ی تسلّی پیامبر اکرم و عامل صبر است. فَاصْبِرْ ... مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ
- ۳- قصه هایی باید مورد تلاوت و تدبر قرار گیرد که حقّ باشد و هدف از آن نیز ترویج حقّ باشد. «مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ»
- ۴- قصه گویی را سبک نشمریم. قرآن چندین قصه تعریف کرده است. «قَصَصْنَا»
- ۵- کسی می تواند تاریخ انبیا را نقل کند که خود آنان را فرستاده باشد. «قَصَصْنَا - لَمْ نَقْصُصْ»
- ۶- قرآن کتاب تاریخ نیست و گرنه قصه ی همه ی انبیا را بازگو می کرد. «مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ»
- ۷- در بیان تاریخ، عبرت ها مهم است نه آمارها. «مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ»
- ۸- از ذکر نشدن نام خود ناراحت نشویم، نام بسیاری از انبیا نیز برده نشده است.
«مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ»
- ۹- معجزات انبیا طبق اذن الهی است نه توقع و هوس مردم. «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»
- ۱۰- کسانی که در برابر تاریخ و معجزات انبیا بی تفاوتند، خسارت می بینند.
قَصَصْنَا ... يَا تَبٰی بَايَهٗ ... خَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ
- ۱۱- قضاوت نهایی میان انبیا و مخالفان، مربوط به جهان آخرت است. «فَإِذَا جَاءَ»

۱۲- قیامت روز داوری خداوند و شرمندگی باطل گرایان است. «قُضِيَ بِالْحَقِّ وَ خَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ»

۱۳- خسارت واقعی، خسارت قیامت است. «خَسِرَ هُنَالِكَ»

۱۴- بدتر از اهل باطل، کسانی هستند که علاوه بر رفتن در راه باطل، هدفشان ابطال و خنثی کردن تلاش انبیا است. «الْمُبْطِلُونَ»

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ «۷۹»

خداوند است که برای شما چهار پایان را قرار داد تا از آنها سواری بگیرید و از آنها بخورید.

وَ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعٌ وَ لِيَتَّبِعُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَ عَلَيْهَا وَ عَلَى الْفُلْكِ تَحْمَلُونَ «۸۰»

و برای شما در چهار پایان منافع (دیگری نیز) هست؛ و سوار بر آنها به نیازی که در دل دارید برسید و بر آنها و بر کشتی‌ها حمل می‌شوید.

وَ يُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَيَّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ «۸۱»

و خداوند (پیوسته) آیات خود را به شما نشان می‌دهد، پس کدام یک از آیات الهی را انکار می‌کنید؟

نکته‌ها:

بهترین راه برای ایجاد و تقویت معرفت و شکرگزاری، توجه به نعمت‌های الهی است و برای این کار بهترین نعمت‌ها آنهایی هستند که در هر زمان و مکان برای عموم مردم قابل دیدن و بهره‌برداری باشند.

«أنعام» جمع «نعم» در اصل به معنای شتر است ولی به مجموع گاو و شتر و گوسفند گفته

نیز می شود.

منافع چهار پایان در تأمین سواری و تغذیه خلاصه نمی شود؛ پوست و روده و پشم و کرک و شیر آنها و شخم زدن از دیگر منافع است. حتی از فضولات آنها برای کود طبیعی یا وسیله ی ایجاد حرارت استفاده می شود. هم چنین نقش حیوانات در ایجاد کارخانه های پشم و نخ ریزی و چرم سازی و لبنیات چشم گیر است.

پیام ها:

۱- در آفرینش هستی، انسان محور است. جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ ... وَ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعَ

۲- اگر چهار پایان رام نبودند زندگی بشر فلج بود. با این که قدرتشان از ما بیشتر است ولی خداوند آنها را برای ما رام کرد. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ لَتَرْكَبُوا»

۳- اسلام به مسأله ی تغذیه و بهره گیری از گوشت برخی چهار پایان سفارش کرده و خام خواری مورد ستایش اسلام نیست. «وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ»

۴- برکات چهار پایان در آن چه ما بهره گیری می کنیم منحصر نیست. (کلمه ی «مَنَافِعَ» نکره آمده است).

۵- انسان به حیوان محتاج است «لَتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ» (ولی حیوان به انسان محتاج نیست).

۶- امکان حمل و نقل دریایی با کشتی، یکی دیگر از نعمت های الهی است. «وَ عَلَيْهَا وَ عَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ»

۷- در جهان بینی الهی، همه ی بهره گیری ها و نعمت ها، مقدمه ی شناخت و بندگی است. «آيَاتِ اللَّهِ»

۸- انسان ناسپاس است؛ از نعمت ها بهره می برد ولی صاحب نعمت را انکار می کند. «فَأَيُّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ»

۹- نشانه های معرفت خدا در معرض دید همه است. «فَأَيُّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ»

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ لِلْعَاقِبَةِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَ أَشَدَّ قُوَّةً وَ آثَاراً فِي الْأَرْضِ فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۸۲)

پس آیا در زمین سیر نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که پیش از آنان بوده اند چه شد (و چگونه نابود شدند؟ آنان) تعدادشان از اینان بیشتر و قدرت و آثارشان در زمین سخت تر (و فزون تر) بود، اما آن چه را به دست آورده بودند به کارشان نیامد.

پیام ها:

۱- جهانگردی هدفدار مورد ستایش است. أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا

۲- یکی از انتقادهای قرآن هجرت نکردن برای کسب تجربه و عبرت و معارف است. أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا

۳- تاریخ، از منابع معرفت و شناخت حقایق است. فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ ... مِنْ قَبْلِهِمْ

۴- مخالفت کفار با پیامبر به خاطر مغرور شدن به قدرت و جمعیت بود، لذا قرآن می فرماید: ما قوی تر از آنان را نابود کردیم.
كَانُوا أَكْثَرَ ... وَ أَشَدَّ

۵- از عوامل سقوط و زوال تمدن ها، مخالفت با انبیا و ترک سنت های الهی است.

أَفَلَمْ يَسِيرُوا ...

۶- هر تمدن و پیشرفتی ملاک رستگاری و سعادت نیست. قُوَّةً وَ آثَاراً فِي الْأَرْضِ فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ ...

۷- حفظ آثار اقوام گذشته، برای عبرت آیندگان لازم است. «فَيَنْظُرُوا»

۸- در محاسبات خود امروز افراد و جوامع را نبینیم، عاقبت بین باشیم. كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ ...

۹- جمعیت و قدرت، مانع قهر الهی نیست. «أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَ أَشَدَّ قُوَّةً»

۱۰- تمدن بشری دائماً رو به پیشرفت نیست، برخی اقوام گذشته متمدن تر بودند.

«فَلَيْهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا»

۱۱- هر چه به دست آوریم در برابر قهر الهی پوچ است. «فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ «۸۳»

پس چون پیامبران‌شان همراه با معجزات به سراغشان آمدند به آن مقدار علمی که نزدشان بود خوشحال شدند (و حاضر نشدند منطق انبیا را بپذیرند) و آن چه (از قهر الهی) که به تمسخر می گرفتند، آنان را فرا گرفت.

فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدَّةً وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ «۸۴»

پس چون عذاب ما را دیدند گفتند: «به خداوند یکتا ایمان آوردیم و به آن چه (از قبل) شرک می ورزیدیم کافر شدیم».

نکته ها:

در طول تاریخ بشر، افرادی به خاطر علمی که سبب تمدن و پیشرفت و کسب ثروت است و یا به خاطر آگاهی هایی که از اقوام و نیاکان درباره عقائد خود دارند خود را از وحی و انبیا بی نیاز می پندارند. آری انسان های کم ظرفیت همین که چند کلمه ای فراگرفتند یا مدرک و مقامی به دست آوردند مغرور می شوند.

در قرآن سه مرتبه جمله ی «نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ» آمده که به معنای علم داشتن به گوشه ای از کتاب است و در هر سه مورد افرادی گرفتار انحراف شده اند چون از علم کافی برخوردار نبودند بلکه نصیبی از علم داشتند؛

یک جا می فرماید: کسانی که نصیبی از علم دارند به حق پشت می کنند. (۱)

در جای دیگر می فرماید: آنان به جای حق گمراهی را خریدند. (۲)

و در آیه ای دیگر می فرماید: این گروه به جای ایمان به خدا و رسول به بت و طاغوت ایمان می آورند. (۳)

به هر حال علم کم، انسان را در معرض غرور و خود باختگی و دین فروشی قرار می دهد. در این آیه نیز می فرماید: علم اندک مانع حق پذیری است. «فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ»

قرآن برای علم سه مرحله بیان کرده است:

الف) علم مفید که سبب رشد معنوی انسان باشد، همان گونه که موسی به خضر علیهما السلام گفت: آیا اجازه می دهی من همسفر تو باشم تا از آنچه می دانی و سبب رشد من است به من بیاموزی. (۴)

ب) علم بی فایده، نظیر علم به عدد اصحاب کهف که آیا سه نفر بودند یا پنج نفر یا هفت نفر، زیرا مهم تصمیم آنان برای حفظ دینشان بود. (۵)

ج) علم مضر، نظیر علم سحر و جادو برای جدایی میان زن و مرد. (۶)

پیام ها:

۱- فرستادن پیامبران برای اتمام حجت یکی از سنت های الهی است. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ»

۲- انبیا به سراغ مردم می رفتند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ»

۳- غرور علمی، مانع حق پذیری است. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ»

۴- علوم و تجربه های بشری نمی تواند جایگزین تعالیم الهی شود و انسان را از

ص: ۳۰۳

۱- ۱. آل عمران، ۲۳.

۲- ۲. نساء، ۴۴.

۳- ۳. نساء، ۵۱.

۴- ۴. کهف، ۶۶.

۵- ۵. کهف، ۲۲.

۶- ۶. بقره، ۱۰۲.

انبیا بی نیاز کند. \square جَاءَتْهُمْ ... بِالْبَيِّنَاتِ ... عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

۵- انبیا برای دانشمندان نیز حجت هستند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ»

۶- قهر و عذاب الهی بعد از اتمام حجت است. \square جَاءَتْهُمْ ... بِالْبَيِّنَاتِ ... حَقَّ بِهِمْ ...

۷- همه ی انبیا معجزه داشتند. «جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ»

۸- راه فراری برای کافران در قیامت وجود ندارد. («حَقَّ بِهِمْ»)

۹- مغرور شدن به علم خود، سبب تحقیر و استهزای وعده های الهی است.

عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ ... يَسْتَهْزِؤْنَ

۱۰- اگر شادی، انسان را از پیمودن راه تکامل بازدارد ارزش ندارد. فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ ... يَسْتَهْزِؤْنَ

۱۱- یکی از سنت های خداوند حمایت از پیامبران با نزول قهر و عذاب بر کافران است. «حَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

۱۲- قهر خدا به خاطر عملکرد خود انسان هاست. «حَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

۱۳- استهزای امروز سبب قهر فراگیر فرداست. «وَحَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

۱۴- کارهای ناشایست در صورتی به قهر الهی تبدیل می شود که دائمی باشد.

«كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

۱۵- منطق مخالفان در برابر برهان و معجزه انبیا، تمسخر و استهزا است. رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ ... يَسْتَهْزِؤْنَ

۱۶- ایمان در حال اضطراب ارزش ندارد، گرچه واقعی باشد. «فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا»

۱۷- گروهی تا قهر الهی را نبینند ایمان نمی آورند. «فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا»

۱۸- شرک، پایه و اساس ندارد. مشرکان نیز به شرک خود کافر می شوند. «كَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ»

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

امّا پس از آن که قهر ما را دیدند، دیگر ایمانشان برایشان سودی نداشت. این سنت الهی است که در میان بندگان جاری است. و در این جا کافران زیانکارند.

نکته ها:

در زمان متوکل عباسی مردی نصرانی با زنی مسلمان زنا کرد. همین که خواستند حدّ جاری کنند آن مرد مسلمان شد. یحیی بن اکثم گفت: ایمان او مشکل را حل کرد و حدّ لازم نیست. بین آنان گفتگو شد؛ متوکل به امام هادی علیه السلام نامه نوشت و مسأله را مطرح کرد.

امام فرمود: «یضرب حتی یموت» چون مردی کافر به زنی مسلمان تجاوز کرده، مجازات او قتل است. علما به جواب امام ایراد گرفتند و گفتند: در قرآن و سنت چنین فتوایی نیست. بار دیگر متوکل به امام هادی علیه السلام نامه نوشت و دلیل و سند خواست.

امام در پاسخ با استناد به این آیه فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ ... فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ نوشتند: چون آن مرد نصرانی پس از محکومیت و هنگام مجازات ایمان آورده، ایمانش بی فایده است و حدّ از او ساقط نمی شود. (۱)

پیام ها:

۱- اضطراها فطرت را شکوفا می کند و کفار را به سراغ ایمان می آورد ولی ایمان اضطراری ارزشی ندارد. «فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ»

۲- ایمان باید اختیاری باشد نه از روی اضطرار و ناچاری. «فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ»

۳- نقل سرنوشت کفار، برای آیندگان عبرت است. قَالُوا آمَنَّا ... فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ

۴- کیفرها و پاداش های الهی، قانونمند است. رَأَوْا بَأْسَنَا ... سُنَّتَ اللَّهِ ...

۵- کارساز نبودن ایمان اضطراری، از سنت های الهی است. سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي ...

ص: ۳۰۵

(سنت خداوند در همه افراد و جوامع یکسان است. «وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» (۱))

۶- لحظه‌ی مرگ، خسارت انسان جلوه می‌کند. «خَسِرَ هُنَالِكَ»

۷- ایمان اضطراری که فرصت عمل برای انسان باقی نمی‌گذارد خسارت است.

قَالُوا آمَنَّا ... خَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ

۸- در هفت آیه‌ی قبل خواندیم: «خَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ» و در این جا می‌خوانیم:

«خَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ» معلوم می‌شود که کافران اهل باطل هستند و اهل باطل، کافران.

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۳۰۶

اشاره

این سوره مکی است و پنجاه و چهار آیه دارد. نام این سوره برگرفته از آیه ی سوم است و آن را «حَمَّ سَجْدَه» نیز می گویند، چون با «حم» شروع می شود و در میان چهار سوره ای که سجده ی واجب دارد اولین سوره است.

آیات این سوره درباره ی رستاخیز، تاریخ اقوام پیشین، عظمت قرآن و نشانه های قدرت خداوند در هستی می باشد.

در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله هر شب، قبل از خواب سوره ی تبارک و حم سجده را تلاوت می فرمودند. (۱)

ص: ۳۰۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

حم ﴿۱﴾ تَنْزِيلٌ مِّنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿۲﴾

ح، میم. (این قرآن) از طرف خداوند بخشنده ی مهربان نازل شده است.

كِتَابٌ فَضَّلْتَ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿۳﴾

کتابی که آیات آن به روشنی بیان شده است، قرآنی عربی، برای مردمی که می دانند.

بَشِيرًا وَ نَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿۴﴾

(کتابی) بشارت دهنده و هشدار دهنده؛ پس (با این حال) بسیاری از مردم روی گردان شدند و (ندای قرآن را) نمی شنوند.

نکته ها:

کلمه «انزلنا» به معنای نزول دفعی و کلمه «تَنْزِيلٌ» به معنای نزول تدریجی است و شاید برای جمع میان دو تعبیر «انزلنا» و «تَنْزِيلٌ» بتوان گفت که مفاهیم و محتوای قرآن یکدفعه در شب قدر بر قلب مبارک پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نازل شده، ولی الفاظ و قالب ها به تدریج نازل شده است. (۱)

ص: ۳۱۰

هر کجا سخن از نزول قرآن است، نشانه ای از تربیت، قاطعیت، عزت، حکمت و رحمت در کار است.

«تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۱)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ» (۲)

«تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (۳)

«تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۴)

«تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ» (۵)

پیام ها:

۱- قرآن به تدریج در صحنه های گوناگون نازل گشته است. «تَنْزِيلٌ»

۲- قرآن، نزول تدریجی آن و هدف از نزول آن، برخاسته از رحمت گسترده و ابدی اوست. «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳- قرآن در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به صورت کتابی موجود بوده است. «كِتَابٌ»

۴- تجلیل از یک شخص یا کتاب، گاهی ضروری است. («فُصِّلَتْ، آيَاتُهُ، عَرَبِيًّا، نَذِيرًا، بَشِيرًا» صفات قرآن است.)

۵- قرآن از هر چیزی که در هدایت و رشد مردم مؤثر است (مانند اوامر و نواهی، قصه ها و عبرت ها، استدلال ها، مثل ها، بیان نعمت ها، آینده ی بشر، حوادث قیامت، بیان عوامل عزت و سقوط و...) به تفصیل و قاطعانه و شفاف و بدون ابهام سخن گفته است. «فُصِّلَتْ آيَاتُهُ»

۶- نه تنها محتوا بلکه الفاظ قرآن از خداست. تَنْزِيلٌ ... قُرْآنًا عَرَبِيًّا

ص: ۳۱۱

۱- ۱. واقعه، ۸۰ و حاقه، ۴۳.

۲- ۲. سجده، ۲.

۳- ۳. جائیه، ۲ و احقاف، ۲.

۴- ۴. فصلت، ۲.

۵- ۵. فصلت، ۴۲.

۷- تفصیل و شیوایی قرآن را کسانی درک می کنند که به زبان عربی آشنا باشند.

«قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (شاید مراد از «يَعْلَمُونَ» علم به زبان عربی باشد)

۸- قرآن برای همه ی مردم نازل شده «هُدًى لِّلنَّاسِ» (۱) لکن تنها اهل علم و تقوا از آن بهره مند می شوند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» - هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ»

۹- علم، تنها خواندن و نوشتن نیست، بلکه فهم حقیقت است. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (با توجه به این که بسیاری از هدایت یافتگان صدر اسلام قدرت خواندن و نوشتن نداشتند).

۱۰- بیم و امید در کنار هم لازم است. «بَشِيرًا وَ نَذِيرًا»

۱۱- اکثریت، دلیل حقایق نیست. «فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ»

۱۲- دلیل اعراض مردم از قرآن، جهل آنان است. لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ... فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ

وَ قَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَ فِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَ مِنْ بَيْنِنَا وَ بَيْنَكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ» (۵)

و گفتند: «دل های ما از آن چه ما را به سوی آن دعوت می کنی در پوشش و پرده است و در گوش های ما سنگینی است، و میان ما و تو حجابی است، پس تو (کار خود را) انجام ده، ما نیز (کار خود را) انجام می دهیم.»

نکته ها:

«أَكِنَّةٍ» جمع «کنان» به معنای پارچه ای است که چیزی را در آن می پیچند. (۲)

«وَقْرٌ» به معنای سنگینی در گوش است.

کفار در برابر پیامبر و قرآن، پنج موضع گیری سخت داشتند:

الف: اعراض و دوری کردن. «فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ» (در آیه ی قبل)

ب) آماده نبودن قلبی برای پذیرش حق. «قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ»

ج) گوش ندادن به پیام ها. «فِي آذَانِنَا وَقْرٌ»

د) اعلام وجود مانع. (یعنی حجاب خودبینی و دنیاپرستی و...) «بَيْنِنَا وَ بَيْنَكَ حِجَابٌ»

١-١) انعام، ٩١.

٢-٢) مفردات راغب.

ه) پافشاری بر راه خود. «فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ»

پیام ها:

۱- کار خداوند لطف کردن و نزول وحی از سرچشمه ی رحمت است. «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» اما شیوه ی کفّار لجاجت و اعراض است. «قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّهِ»

۲- اگر دل تحت یک پوشش باشد قابل هشدار است، اما چند پوشش کار را محال می کند. («أَكِنَّهِ» به صورت جمع آمده است).

۳- اگر مخاطب آماده نباشد وحی و رحمت الهی و کتاب آسمانی و بشیر و نذیر بودن سودی نخواهد داشت. (با توجه به آیه ی قبل و این آیه).

۴- شرط اول پذیرش حق، شنیدن سخن حق است که معاندان خود را از آن محروم می کنند. «فِي آذَانِنَا وَقُرْ»

۵- موسی به دین خود، عیسی به دین خود، سخن کسانی است که حجاب تعصب ها و لجاجت ها، بر دل آنها پرده افکنده است. «مِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ»

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهُ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ ﴿٦﴾

(ای پیامبر! به مردم) بگو: «همانا من بشری هستم مثل شما؛ (با این تفاوت که) به من وحی می شود که قطعاً خدای شما یکتا است. پس بدون انحراف به سوی او رو کنید و از او آمرزش بخواهید و وای بر مشرکان.

الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾

کسانی که زکات نمی پردازند و آنان همان هایی هستند که به آخرت کافرند.

با توجه به این که حکم زکات در سال دوم هجری در مدینه نازل شده و این سوره مکی است، مراد از زکات در این آیه کمک مالی است.

در احادیث می خوانیم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سوگند یاد فرمود: نپرداختن زکات خیانت و شرک است (۱) و هر کس به مقدار قیراطی زکات ندهد، نه مؤمن کامل و نه مسلمان کامل است و نه کرامت دارد، و هر کس زکات ندهد یا یهودی می میرد و یا نصرانی. (۲)

در فرهنگ قرآن، بی اعتنایی به پاره ای از دستورات الهی به منزله ی کفر و شرک است.

درباره ی ترک حج می خوانیم: **وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ... (۳)** بر هر کسی که توان رفتن به حج دارد، واجب است و هر کس کافر شود در کافی آمده است: قلت فمن لم يحج منا فقد كفر فقال: لا، لكن من قال: ليس هذا هكذا فقد كفر. (۴) طبق این روایت ترک حج کفر نیست، بلکه انکار وجوب حج کفر است.

درباره ی ترک نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ما بين المسلم و بين الكافر الا ان يترك الصلاه الفريضة متعمدا» (۵) مسلمانی که عمداً نماز واجب را ترک کند مثل کافر است.

و در این آیه درباره ی ترک زکات می خوانیم: «وَيَلِّ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» ترک زکات مانند شرک است.

زکات، بودجه ی حکومت اسلامی است و نپرداختن آن به معنای به رسمیت نشناختن نظام توحیدی است که همتای شرک است.

پیام ها:

۱- در برابر سخت ترین لجاجت ها، از هدف عقب نشینی نکنید. (مشرکان تقاضای انجام تهدیدها را داشتند «فَاعْمَلْ إِنَّا عَامِلُونَ» خداوند دستور می دهد که به آنان بگو من مسئول کیفر و مجازات و انجام تهدیدات نیستم، فقط

ص: ۳۱۴

۱- ۱. بحار، ج ۹۶، ص ۲۹.

۲- ۲. میزان الحکمه، ماده زکاه.

۳- ۳. آل عمران، ۹۷.

۴- ۴. تفسیر برهان.

۵- ۵. بحار، ج ۷۷، ص ۵۸.

مستول ابلاغ وحی هستم. قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ ...

۲- توحید، سرلوحه ی دعوت انبیاست. «أَتَمَّا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ»

۳- خداوند یکتا است، در راه او پایداری کنید. «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ»

۴- آینده را با پایداری در راه توحید، و گذشته را با استغفار و عذرخواهی از درگاه حق جبران کنید. «فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَ اسْتَغْفِرُوهُ»

۵- پرداختن زکات و بی اعتنایی به فقرا، بین شرک و کفر قرار گرفته و پر خطر است. «وَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

۶- کفر به معاد، سبب نپرداختن زکات می شود. «لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»

۷- سرچشمه ی پرداختن زکات یا دنیاپرستی است که نوعی شرک است و یا باور نداشتن قیامت که کفر است. «مشرکین - کافرون»

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۸)

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام می دهند برایشان پاداش دائمی (و بی منت) است.

قُلْ أَأَنتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَ تَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۹)

بگو: آیا شما به کسی که زمین را در دو روز آفریده است کفر می ورزید و برای او همتیانی قرار می دهید؟ اوست پروردگار جهانیان.

نکته ها:

«مَمْنُونٍ» به معنای قطع شده یا مورد منت است.

در آیه ی پنجم خواندیم که کفار با پنج عبارت گوناگون، لجاجت خود را مطرح کردند و گفتند: دل های ما در پرده و گوش هایمان سنگین است و... در این آیه، خداوند به پیامبرش

می فرماید: به اظهارات سنگدلانه ی آنها توجه نکن و با سؤال و استدلال به کار خود ادامه بده. «قُلْ أَإِنكُمْ لَتَكْفُرُونَ»

مراد از آفرینش کره زمین در دو روز، دو مرحله و دوره است، قبل از آفرینش زمین و آسمان و پیدایش شب و روز و ماه و سال، روز معنا نداشته که بگوییم خداوند زمین را در دو روز آفریده است.

قدرت خداوند همراه با حکمت او اعمال می شود. با این که خداوند می تواند با یک اراده آسمان ها و زمین و آن چه را که میان آنهاست خلق کند و بارها با جمله ی «كُنْ فَيَكُونُ» از این قدرت سخن به میان آورده است، ولی آفرینش آسمان ها و زمین را در چند مرحله و دوران قرار داده و این نشان آن است که اعمال قدرت باید همراه با مصلحت باشد و مصلحت آفرینش در چند مرحله بوده است.

سؤال:

در هفت مورد، قرآن می فرماید: آفرینش در شش روز بوده است، چهار مورد درباره ی آفرینش زمین و آسمان (۱) و سه مورد درباره ی آفرینش زمین و آسمان و آنچه میان آنهاست. (۲) البته از سه آیه ی دوم می توان فهمید که آیات اول نیز مربوط به آفرینش آسمان ها و زمین و آنچه میان آنهاست می باشد. در این جا سؤالی مطرح است و آن این که در این آیه می فرماید: زمین در دو روز آفریده شده و در آیه ی ۱۲ می فرماید: آسمان ها نیز در دو روز آفریده شدند. در آیه ی ۱۰ می فرماید: روزی شما در چهار روز تقدیر شد که جمعاً هشت روز می شود و با آیات شش روزه منافات دارد.

پاسخ:

آفرینش غیر از تقدیر روزی است و لذا جمع کردن این دو با یکدیگر که هشت روز می شود، درست نیست بلکه این آیات فقط به چهار روز از مجموع شش روز آفرینش اشاره کرده و دو

ص: ۳۱۶

۱- ۱. اعراف، ۵۴، یونس، ۳، هود، ۷ و حدید، ۴.

۲- ۲. فرقان، ۵۹، سجده، ۴ و ق، ۳۸.

روز دیگر مربوط به آفرینش میان آسمان ها و زمین است و یا امور دیگر که این آیات از بیان آن ساکت است.

پیام ها:

۱- در کنار تهدید کافران، ستایش از خوبان لازم است. وَیْلٌ لِّلْمُشْرِكِیْنَ ... إِنَّ الَّذِیْنَ آمَنُوا ...

۲- ایمان و عمل نیکو از هم جدا نیست. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- ایمان قبل از عمل است. («آمَنُوا» قبل از «عَمِلُوا» آمده است).

۴- کسانی که در دنیا عمل بی منت انجام می دهند، در بهشت پاداش بی منت دریافت می نمایند. «لَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ»

۵- خدای بزرگ برای آن همه نعمت های ابدی در بهشت منت نمی گذارد. (چه زشت است که ما به خاطر یک احسان کوچک و موقت منت بگذاریم). «أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ»

۶- بهترین راه دعوت کفار، بیان لطف خداوند است. لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِی خَلَقَ ...

۷- آفرینش کره زمین به تدریج و طی دو دوران اتفاق افتاده است. «خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنٍ»

۸- چگونه برای خداوند شریک قائل می شوید، در حالی که او در آفرینش زمین شریک نداشته است. «خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنٍ وَ تَجْعَلُونَ لَهُ أَهْدَادًا»

۹- آفریدگار، همان پروردگار یکتاست. خَلَقَ ... رَبُّ الْعَالَمِیْنَ

وَجَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ﴿١٠﴾

و در زمین کوه هایی را بر فرازش قرار داد و در آن خیر فراوان نهاد، و در چهار روز رزق و روزی اهل زمین را مقدر کرد که برای تمام نیازمندان کافی است.

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ انثَبِي طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ﴿١١﴾

سپس به (آسمان) در حالی که دود بود توجه کرد، پس به آن و زمین فرمود: با رغبت یا کراهت بیایید (و شکل بگیرید) گفتند: فرمانبردار آمدیم (و شکل گرفتیم).

نکته ها:

«رِوَاسِيَ» جمع «راسیه» به معنای کوههای استوار است. «سَوَاءً» به معنای برابر است و «سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ» به معنای آن است که قوت ها برابر نیازهاست.

«طَوْعًا» به معنای رغبت و «كَرْهًا» به معنای بی رغبتی است.

عبارت «اسْتَوَىٰ» هر گاه در کنار حرف «علی» قرار گیرد، به معنای سلطه و حکومت است، مانند آیه ی «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ» (۱) ولی هر گاه در کنار حرف «إِلَى» قرار گیرد، به معنای توجه و قصد است مانند همین آیه. (۲)

آفرینش، مراحل تکاملی دارد:

اول) خلق شدن. «خَلَقَ الْأَرْضَ»

دوم) استقرار و تثبیت. «جَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيَ»

سوم) تزریق منافع در زمین. «بَارَكَ فِيهَا»

چهارم) تأمین نیازهای همگان. «سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ»

ص: ۳۱۸

۱- ۱. طه، ۵.

۲- ۲. مفردات راغب.

زمین و کوه ها مایه ی برکت هستند. برخی از فواید و برکات زمین عبارت است از: تأمین مواد غذایی، پیدایش گیاهان، تصفیه ی آب، دفن مردارها و زباله ها، یک دانه گرفتن و چند خوشه دادن، زباله را گرفتن و آب زلال دادن و در کوهها نیز برکاتی است از قبیل انواع معادن، حفظ برف ها، تأمین سنگ های ساختمانی، حفظ لرزش های زمین و کنترل طوفان ها و بادهای، علامت و راهنمایی برای مسافران و....

بعضی «أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ» را اشاره به چهار فصل گرفته و گفته اند تغییر فصل ها در تأمین روزی موجودات زمین مؤثرند.

سؤال: اگر روزی برای همه هست، این همه گرسنه چرا؟

پاسخ: در سوره ی ابراهیم آیات ۳۲ تا ۳۴ خداوند می فرماید: ما باران فرستادیم و میوه ها رویاندیم تا رزق شما باشد. کشتی ها، نهرها، خورشید و ماه و شب و روز را مسخر شما کردیم و هر چه خواستید دادیم و اگر نعمت های الهی را بشمارید نمی توانید حسابش را بکنید، لکن مدیریت های ناقص و توزیع های ناعادلانه و اسراف و تبذیرها و کارهای ظالمانه، این بدبختی ها را برای شما آورده است و در پایان می فرماید: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ»

پیام ها:

۱- پیدایش کوهها امری تصادفی نیست، بلکه با برنامه بوده است. «جَعَلَ فِيهَا رِوَاْسِيَّ»

۲- تقدیر رزق و قرار دادن برکت در زمین از شئون ربوبیت است. «رَبُّ الْعَالَمِينَ - بَارَكَ فِيهَا - قَدَّرَ فِيهَا»

۳- خداوند برای همه ی موجوداتی که در زمین زندگی می کنند بر اساس حکمت و به مقدار لازم، روزی قرار داده است. «قَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا»

۴- تقدیر روزی ها قبل از آفرینش ما بوده است. «قَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ» ما نبودیم و تقاضامان نبود لطف تو ناگفته ی ما می شنود

۵- همه ی موجودات زمینی برای تأمین نیازهای خود حقّ برابر و یکسان دارند.

«سَوَاءٌ لِّلسَّائِلِينَ»

۶- برای رسیدن به روزی، باید تلاش کرد. (کلمه «لِلسَّائِلِينَ» نشانه‌ی درخواست است و درخواست واقعی همراه تلاش و تکاپو است).

۷- آسمان‌ها در آغاز به صورت دود و گاز بوده است. «وَهِيَ دُخَانٌ»

۸- در چند آیه‌ی قبل خواندیم که کفار به رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌گفتند: دل‌های ما در پرده‌هایی از حجاب و گوش‌های ما سنگین است ولی این آیه می‌فرماید:

آسمان‌ها و زمین فرمان خدا را می‌شنوند و خاضعانه اطاعت می‌کنند. «أَتَيْنَا طَائِعِينَ»

۹- هستی شعور دارد و مخاطب قرار می‌گیرد. «أَتَيْنَا طَائِعِينَ»

فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرًا ۚ وَزَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ۗ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿١٢﴾

پس آن‌ها را (که به صورت دود بود)، در دو روز در قالب هفت آسمان درآورد و در هر آسمانی امرش را وحی کرد؛ ما آسمان دنیا را به ستارگان زینت دادیم و آن را وسیله‌ی حفظ (آسمان‌ها) قرار دادیم؛ این است تقدیر خدای توانا و دانا.

نکته‌ها:

گرچه خداوند می‌توانست با یک اراده همه چیز را خلق کند، لکن حکمت او اقتضا می‌کرد که آسمان‌ها را در دو مرحله و دوران خلق نماید.

در این آیه، سخن از ستارگان با چند عنوان مطرح شده است:

زینت آسمان. «زینة»

حفاظت از آسمان. «حِفْظًا»

چراغ آسمان. «بِمَصَابِيحَ»

در سوره‌ی صافات می‌خوانیم: «إِنَّا زَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ

مَا رِدِّ لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ»

(۱)

ما آسمان نزدیک (پایین) را با ستارگان آراستیم تا آن را از هر شیطان خبیثی حفظ کنیم، آنها نمی توانند به (سخنان) فرشتگان عالم بالا گوش دهند. زیرا که از هر سو هدف قرار می گیرند و به عقب رانده می شوند و برای آنها عذاب همیشگی است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اهل بیت من برای ساکنان زمین وسیله ای امان هستند همان گونه که ستارگان برای آسمان ها مایه ای امانند. (۲)

پیام ها:

۱- خداوند آسمان را هفت طبقه قرار داده است. «فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ»

۲- در نزد قدرت خداوند، آفرینش زمین با آفرینش آسمان های هفت گانه تفاوتی نمی کند. هر دو را در دو مرحله آفریده است. «فَقَضَاهُنَّ ... فِي يَوْمَيْنِ»

۳- با این که در هر آسمانی امر و ویژگی خاصی وجود دارد، اما همه به یک سرچشمه وصل است. «أَوْحَىٰ ...»

۴- برنامه های هر آسمانی از آسمان دیگر جدا است. («أَمْرَهَا» یعنی اموری که مربوط به همان آسمان است)

۵- هر چه ستاره دیده ایم و آن چه که بعداً کشف می شود، زینت های آسمان پایینی است و ما از آسمان های دیگر خبری نداریم. «زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ»

۶- ستارگان، عامل حفاظت آسمان ها هستند. «حِفْظًا»

۷- مقدرات الهی در دسترس هیچ کس قرار نمی گیرد. «تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ»

۸- هستی، تبلور علم و قدرت الهی است. «ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

۹- مقدرات الهی حکیمانه و عادلانه است. «ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

ص: ۳۲۱

۱- ۱. صفات، ۶-۹.

۲- ۲. تفسیر کنز الدقائق.

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ ﴿١٣﴾

پس اگر روی گرداندند بگو: «من شما را از صاعقه ای همچون صاعقه ی قوم عاد و ثمود می ترسانم.

إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾

آن گاه که فرستادگان (ما) از پیش رو و از پشت سر به سراغشان آمدند (و گفتند: «جز خداوند را نپرستید» (امّا آنان در پاسخ) گفتند: «اگر پروردگار ما می خواست (پیامبری بفرستد) قطعاً فرشتگانی را می فرستاد، پس ما به آن چه شما به آن فرستاده شده اید کافریم.»

نکته ها:

یکی از بهانه های کفار و مشرکان در برابر پیامبران این بوده که می گفتند: اگر خداوند می خواست ما را هدایت کند، یکی از فرشتگان را به عنوان پیامبر برای ما می فرستاد، نه آنکه انسانی همانند خودمان را پیامبر ما قرار دهد.

در حالی که پیامبر باید از جنس خود ما باشد تا بتواند الگوی زندگی ما باشد و نیازهای ما را درک کند.

پیام ها:

۱- رهبران الهی باید انحراف مردم را پیش بینی کنند و در فکر درمان آن باشند.

«فَإِنْ أَعْرَضُوا»

۲- برای اصلاح متکبر، انذار ضروری است. «أَنْذَرْتُكُمْ»

۳- انبیا هر بشارت و اندازی که داشتند از طرف خداوند بود. «فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ»

۴- همه ی کیفرها در آخرت نیست. مِثْلَ صَاعِقَةٍ عَادٍ ...

۵- تاریخ دارای سنت های ثابتی است. صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةٍ عَادٍ ...

۶- قهر الهی بعد از اتمام حجت است. «إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ»

۷- پیامبران و مبلغان دینی باید در جامعه حضور فعال داشته و از هر سو تلاش نمایند. «إِذْ جَاءَتْهُمْ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ»

۸- آمدن پیامبران پی در پی، نشانه‌ی عنایت خداوند به ارشاد مردم است. مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ ...

۹- سرلوحه‌ی وظایف انبیا، دعوت به توحید است. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۱۰- هر مستکبری برای انحراف خود، بهانه و توجیهی می تراشد. لَوْ شَاءَ رَبَّنَا ...

۱۱- مخالفت با انبیا سرسختانه بوده است. (در جمله «فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» انواع تأکیدات به کار رفته است).

۱۲- مخالفت کفار، با مکتب الهی است نه با شخص پیامبر. «بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ»

فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ» (۱۵)

پس قوم عاد به ناحق در زمین تکبر ورزیدند و گفتند: «کیست که از ما قدرتمندتر باشد؟» آیا ندیدند که همان خداوندی که آنان را آفرید قوی تر از آنهاست؟ و پیوسته به آیات ما کفر ورزیدند.

نکته ها:

قوم عاد که در جنوب جزیره العرب زندگی می کردند، افرادی نیرومند و جنگجو بودند و قلعه های محکم و ساختمان های بلندی داشتند و این ها سبب غرور و استکبار آنان شد. (۱)

قدرت و قوت را اگر از خدا بدانیم و برای اهداف الهی بخواهیم ارزش دارد.

حضرت لوط برای بازداشتن مردم از فساد، آرزوی قوت از خدا را داشت. «لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ

ص: ۳۲۳

اسلام به مردم سفارش می کند که هر گونه قدرت را برای ارباب دشمنان خدا آماده کنید. «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» (۲) اما اگر قدرت وسیله ی غرور و تکبر شد به سرنوشت عاد گرفتار می شویم.

پیام ها:

۱- در نقل تاریخ، تنها به آنچه مایه ی عبرت است، توجه کنیم. (قرآن درباره ی قوم عاد، از تعداد آنان و شهر و قبیله آنان سخنی نگفته است). فَأَمَّا عَادٌ ...

۲- استکبار، مایه ی هلاکت است. صَاعِقَهُ عَادٌ ... فَاسْتَكْبَرُوا

۳- تکبر انسان ضعیف در برابر خداوند قهار کاملاً نابجاست. فَاسْتَكْبَرُوا ... بِغَيْرِ الْحَقِّ

۴- انگیزه ی تکبر، مغرور شدن به قدرت و نداشتن رقیب است. «مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً»

۵- داروی مبارزه با خود برترینی، توجه به قدرت الهی است. مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً ...

الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ

۶- قدرت، نشانه ی حقایق نیست. مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً ...

۷- نگاهی به آفرینش خود و ضعف های دوران جنین و کودکی، و نیازمندی امروز تکبر را برطرف می کند. «الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ»

۸- آن چه کفار را به هلاکت می رساند، استمرار در کفر و لجابت است. «كَانُوا - يَجْحَدُونَ»

ص: ۳۲۴

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ لِنَدِيَقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَ هُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴿١٦﴾

پس ما بادی سرد و توفنده و مسموم کننده را در ایامی نحس بر آنان فرستادیم تا عذاب خوار کننده ای را در همین دنیا به آنان بچشانیم، و قطعاً عذاب آخرت رسوا کننده تر است و آنان یاری نخواهند شد.

نکته ها:

در سوره ی «حاقه» از آیه ی ۶ به بعد درباره ی قوم عاد چنین می خوانیم: قوم عاد توسط بادی سرد و مسموم کننده که هفت شب و هشت روز بر آنان وزید هلاک شدند و همچون تنه ی درخت خرما به زمین افتادند.

پیام ها:

۱- عوامل طبیعت، مأموران اجرای فرمان خداوند هستند. «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا»

۲- علت عذاب الهی، عملکرد خود مردم است. «كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ - فَأَرْسَلْنَا»

۳- با اراده ی خداوند نقش سازنده ی باد، به نقش سوزنده تبدیل می شود. «رِيحًا صَرْصَرًا»

۴- قهر الهی، گاهی در یک لحظه قومی را نابود می کند و گاهی به تدریج و در چند شبانه روز. «فِي أَيَّامٍ»

۵- حوادث خوب و بد که در طول روز یا شب اتفاق می افتد، آن روزها و شب ها را به مبارک و نحس تقسیم می کند. «أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ»

۶- تلخی های دنیا نسبت به آخرت در حدّ چشیدن است. «لِنَدِيَقَهُمْ»

۷- عاقبت استکبار، خواری است. «فَاسْتَكْبَرُوا ... عَذَابَ الْخِزْيِ»

۸- کسانی که با شعار «إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ» (۱) انبیا را تحقیر می کردند، در دنیا و

ص: ۳۲۵

آخرت خوار می شوند. «الْحَزِي - أَخْزِي»

وَ أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾

و اما قوم ثمود، آنان را هدایت کردیم ولی کوردلی را بر هدایت ترجیح دادند پس به کیفر آن چه کسب می کردند صاعقه عذاب خفت بار آنان را فرو گرفت.

وَ نَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

و(از عاد و ثمود) ما آنان را که ایمان آوردند و تقوا پیشه بودند نجات دادیم.

نکته ها:

پیامبر قوم ثمود حضرت صالح بود. آنان در میان مدینه و شام(وادی القری) زندگی می کردند و امکانات کشاورزی و توان جسمی بالایی داشتند.

بعضی آیات، هلاکت قوم ثمود را با صاعقه و بعضی با زلزله بیان کرده است که می تواند با هم باشد. «صَاعِقَةُ الْعَذَابِ»

پیام ها:

۱- تاریخ، بهترین درس عبرت است. وَ أَمَّا ثَمُودُ ...

۲- سنت خداوند، هدایت مردم است. «فَهَدَيْنَاهُمْ»

۳- کفر برخی انسان ها، بدون تأمل، بدون دلیل و فوری است. فَاسْتَحَبُّوا ...

(حرف «فاء» نشانه ی عجله در کفر است.)

۴- انسان، آزاد و انتخابگر است. فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى ...

۵- کفر، کوردلی است. «الْعَمَى»

۶- کفر سریع، قهر سریع را به همراه دارد. فَاسْتَحَبُّوا ... فَأَخَذَتْهُمْ

۷- خداوند قبل از عذاب، اتمام حجت می کند. فَهَدَيْنَاهُمْ ... فَأَخَذَتْهُمْ

۸- خوار کردن انبیا خواری قیامت را به دنبال دارد. «الْعَذَابِ الْهُونِ»

۹- بدتر از غفلت و کفر، استمرار آن است. کَانُوا ...

۱۰- قهر یا لطف خداوند، نتیجه ی عملکرد خود انسان است. «يَكْسِبُونَ»

۱۱- رمز نجات، ایمان و تقوا است. «وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ»

۱۲- ایمان، نیاز به تجدید ندارد، ولی تقوا در هر لحظه و نسبت به هر فکر، عمل، سخن و تصمیمی مطرح است. («آمَنُوا» ماضی ولی «يَتَّقُونَ» مضارع آمده است)

وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾

و(یاد کن) روزی را که دشمنان خدا جمع گشته و به سوی دوزخ آورده می شوند و آنان را از پراکندگی باز می دارند.

حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاؤُهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾

تا چون به دوزخ رسند، گوش و چشمان و پوستشان به آن چه انجام می دادند گواهی می دهد.

نکته ها:

«يُوزَعُونَ» به معنای حبس شدن است. یعنی اولین نفر را حبس و نگاهداری می کنند تا آخرین نفر برسد، سپس به سوی دوزخ روانه و تقسیم می شوند.

پیام ها:

۱- بازگویی صحنه های قیامت، عامل انذار و تربیت است. (قرآن، پیامبر را مأمور می کند تا چنین روزی را به یاد مردم بیاندازد) و يَوْمَ ...

۲- کسانی به سوی دوزخ روانه می شوند که دشمنی آنان با خدا و دین ثابت شده باشد. «يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ»

۳- انسان با کفر و لجابت، دشمن خدا می شود. «أَعْدَاءُ اللَّهِ»

۴- کفار علاوه بر چشیدن عذاب دنیوی، به عذاب دوزخ نیز گرفتار می شوند.

يُحْشَرُ ... إِلَى النَّارِ

۵- دوزخیان از پراکنده شدن و فرار در مسیر حرکت به طرف دوزخ بازداشته می شوند. «يُوزَعُونَ»

۶- اعضای بدن از عملکرد انسان آگاهند. زیرا تا آگاه نباشند نمی توانند در قیامت گواهی دهند. شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ ...

۷- معاد جسمانی است. «سَمْعُهُمْ وَ أَبْصَارُهُمْ»

وَ قَالُوا لِيُجْلِدِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ «۲۱»

و دوزخیان به پوستشان گویند: «چرا علیه ما گواهی دادید؟» گویند:

«خدایی که همه چیز را به نطق آورده ما را نیز به سخن آورد، او که نخستین بار شما را آفرید و فقط به سوی او برگردانده می شوید».

نکته ها:

در قیامت، گواهان متعدّد هستند، از جمله: خداوند، انبیا، زمین، زمان، فرشتگان، اعضای بدن و... که برای هر کدام، آیه و حدیث آمده است.

روز محشر هر نهران پیدا شود

هم ز خود هر مجرمی رسوا شود

دست گوید من چنان دزدیده ام

لب بگوید من چنان بوسیده ام

چشم گوید غمزه کردستم حرام

گوش هم بشنیده ام سوء الکلام

هستی نوعی نطق دارد. «أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ» خداوند درباره ی دوزخ می فرماید: «تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ» (۱) جهنم می گوید: آیا باز هم مجرم داری؟ و درباره ی زمین و آسمان می فرماید:

«قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۲) ما با رغبت به سوی تو می آییم.

١-١. ق، ٣٠.

٢-٢. فصلت، ١١.

نطق آب و نطق خاک و نطق گل

هست محسوس حواس اهل دل

جمله ذرات زمین و آسمان

با تو می گویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هُشیم

با شما نامحرمان ما خامشیم

پیام ها:

۱- قیامت صحنه ی جدال و ستیز انسان با خود است. «وَقَالُوا لِيُجْلُوْدِهِمْ»

۲- شاید رسوایی گناهانی که انسان با پوست بدن انجام داده بیشتر است. («وَقَالُوا لِيُجْلُوْدِهِمْ» و نفرمود: قالوا لا بصائرهم و...)

۳- گواهی اعضای بدن در قیامت، همواره علیه انسان است و هرگز به نفع انسان نیست. (در قرآن هر کجا سخن از گواهی اعضاست مربوط به گناهان است).

«لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا»

۴- کفار اصل گناه را می پذیرند ولی از گواهی اعضای بدن خود ناراحت می شوند. «لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا»

۵- گواهی دادن و نطق کردن، نشانه ی علم اعضای انسان به عملکرد اوست.

«أَنْطَقَنَا اللَّهُ»

۶- آن که قدرت آفریدن دارد، قدرت به سخن در آوردن نیز دارد. «أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ خَلَقَكُمْ»

۷- آفرینش آغازین، بهترین دلیل بر امکان معاد است. «خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَشِيرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَ لَا أَبْصَارُكُمْ وَ لَا جُلُودُكُمْ وَ لَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ «۲۲»

(بر فرض) شما گمان می کردید که خداوند بسیاری از عمکردتان را نمی داند، ولی (نسبت به اعضای بدنتان که وسیله ی گناه شما بودند) نمی توانستید چیزی را پنهان کنید که گوش و چشم ها و پوستتان بر ضد شما گواهی دهد.

وَ ذَلِكَ ظَنُّكُمْ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ «۲۳»

و این گمان (فاسد) شما نسبت به پروردگارتان بود که شما را به هلاکت انداخت و از زیانکاران شدید.

پیام ها:

۱- مجرمان از گواهی اعضای بدن غافلند و لذا بر گناه جرات دارند. وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَشِيرُونَ ...

۲- گواه بودن اعضای بدن در دنیا و گواهی آنها در قیامت، قابل کتمان و تردید نیست. گرچه مجرمان از این مسئله غافلند. وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَشِيرُونَ ...

۳- ایمان به این که ما در محضر خدا هستیم مهم ترین عامل هدایت و رشد انسان است. «ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ»

۴- با استدلال و استمداد از خداوند، باید عقاید خود را محکم و شفاف کنیم و از هر گونه سوءظن نسبت به خدا دوری کنیم. «ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ»

۵- سوء ظن نسبت به کسی که تحت ربوبیت او هستیم بسیار زشت است. «ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ»

۶- بینش غلط در مورد خداوند، سرچشمه ی خسارت و سقوط انسان است.

ظَنَنْتُمْ ... أَرْدَاكُمْ

۷- ظَنُّوا وَ كَمَانَ فِي مَسَائِلِ الْعَقْدِ ارْزُشْ نَدَارِد. «ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ»

فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالْتَأَرْ مَثْوَى لَهُمْ وَإِنْ يَسْتَعْجِلُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾

پس اگر صبر کنند (چه سود که) دوزخ جایگاهشان است، و اگر تقاضای عفو کنند، از بخشودگان نیستند.

نکته ها:

«مَثْوَى» به معنای قرارگاه دائمی است و «يَسْتَعْجِلُوا» از «استيعاب» به معنای درخواست رضایت و عذرخواهی است.

پیام ها:

۱- صبر یا فریاد برای کفار دوزخی اثری ندارد. «يَصْبِرُوا - يَسْتَعْجِلُوا»

۲- توبه و طلب عفو، تنها در دنیا کارساز است. «فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ»

۳- در قیامت، گروهی از مردم مورد عفو قرار می گیرند و گروهی قرار نمی گیرند.

«فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ»

وَ قَيَضْنَا لَهُمْ قُرْءَاءً فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ وَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَ الْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

و ما برای آنان همنشینانی گماشتیم، که از پیش رو و پشت سرشان (کارهای خلافشان را) برایشان زیبا جلوه دادند و فرمان عذابی که قبل از آنان گروه هایی از جن و انس را فرا گرفته بود بر آنان نیز ثابت شد، همانا که آنان زیانکارانند.

ص: ۳۳۱

﴿قَيْضَنَا﴾ به معنای احاطه و پوشش است. به پوسته ی بالای تخم مرغ قیض گفته می شود.

﴿قُرْنَاءُ﴾ جمع قرین به معنای همنشین است.

پیام ها:

۱- دوستان فاسد، فکر و شخصیت انسان را می پوشانند. ﴿قَيْضَنَا لَهُمْ قُرْنَاءُ﴾

۲- دوست و همنشین بد، یکی از کیفرهای الهی است. ﴿قَيْضَنَا لَهُمْ قُرْنَاءُ﴾

۳- دوست بد، همچون شیطان، زشتی های انسان را زیبا جلوه می دهد. ﴿زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾ (۱)، ﴿فَزَيَّنُوا لَهُمْ﴾

۴- منحرفان از خواسته های طبیعی و غریزی انسان سوء استفاده می کنند. (انسان فطرتاً زیبایی و خوبی را دوست دارد، اغفالگران از این امر سوء استفاده کرده و کارهای بد را زیبا و خوب جلوه می دهند تا انسان به راحتی آن را بپذیرد). ﴿فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ﴾

۵- نتیجه ی زیبا دیدن گناهان گذشته آن است که انسان از گناهانش توبه نکند.

﴿مَا خَلْفَهُمْ﴾ و نتیجه ی خوب دیدن اعمال امروز این است که انسان به رفتار انحرافی خود دلگرم باشد. ﴿فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ﴾

۶- انسان گام به گام سقوط می کند: ابتدا دوستان فاسد زشتی ها را برایش زیبا جلوه می دهند، سپس مستحق قهر الهی می شود. ﴿حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ﴾

۷- تهدید و تنبیه و کیفر، یک سنت دائمی خداوند است. ﴿حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾

۸- جن موجودی است مکلف و انتخابگر که همچون انسان گرفتار قهر الهی و مرگ و میر می شود. ﴿خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ﴾

۹- دوست بد، مایه ی زیان آدمی است. لَهُمْ قُرْنَاءٌ ... إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

و کسانی که کفر ورزیدند گفتند: «به این قرآن گوش ندهید و در (هنگام تلاوت) آن، (سخن) لغو و باطل بیافکنید تا شاید پیروز شوید.»

فَلَنَدِينَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾

پس قطعاً به آنان که کفر ورزیدند عذاب سختی می چشانیم و حتماً آنان را به بدترین کاری که انجام می دادند کیفر خواهیم داد.

ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾

سزای دشمنان خدا همین است که برایشان به خاطر انکار دائمی آیات ما، آتشی باشد که همیشه در آن جا بمانند.

نکته ها:

جمله ی «وَالْغَوْا فِيهِ» یعنی با هر کلام یا عمل لغوی مانند سوت کشیدن، کف زدن، جار و جنجال، افسانه بافی، ایجاد تردید و سؤالات نابجا مسیر حق را منحرف کنید.

پیام ها:

۱- تبلیغات سوء علیه دین، همیشه بوده است. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا»

۲- کسانی که حرف منطقی ندارند، مردم را از شنیدن حرف منطقی دیگران نیز منع می کنند. لَا تَسْمَعُوا ...

۳- شنیدن قرآن، دارای جاذبه و اثر بخشی خاص است که دشمنان از آن هراس دارند. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ»

۴- پیامبر اسلام همواره به تبلیغ مشغول بود و کفار از این صحنه ها رنج می بردند.

﴿لَا تَسْمَعُوا﴾

۵- دشمن، هم مردم را از شنیدن قرآن منع می کند و هم برای مبارزه با آن از طریق هوچیگری و هیاهو تلاش می کند. لا تَسْمَعُوا ... وَ الْغَوَا

۶- ابزار کار کفار، یاهو سرایی است. «وَ الْغَوَا فِيهِ»

۷- ایجاد پارازیت در کلام حق کار کفار است. «وَ الْغَوَا فِيهِ»

۸- دشمن حتی با احتمال پیروزی دست به کار می شود. «لَعَلَّكُمْ»

۹- دشمن همیشه به یاران خود نوید پیروزی می دهد. «تَغْلِبُونَ»

۱۰- کیفر کسانی که علیه قرآن تبلیغات سوء می کنند و مردم را از شنیدن آن باز می دارند و به کار لغو دستور می دهند، بسیار سخت است. (حرف لام در اول جمله های «فَلَنَذِيْقَنَّ وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ» و حرف نون در آخر آنها و کلمه ی «شدید» نشانه ی سخت ترین نوع عذاب است).

۱۱- هوچیگری و مانع تراشی کفار، از کفرشان بدتر و مبنای کیفر آنان است.

لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَشْوَأَ الَّذِي ...

۱۲- دشمن قرآن، دشمن خداست. «ذَلِكَ جَزَاءُ أَغْدَاءِ اللَّهِ»

۱۳- کیفر انکار آگاهانه و دائمی، دوزخ ابدی است. «لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ»

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ أُضْلَلْنَا مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ «۲۹»

و کسانی که کفر ورزیدند گفتند: «پروردگارا! آن جن و انسی که ما را گمراه کردند به ما نشان ده تا آنها را زیر قدم هایمان بگذاریم (و لگد مالشان کنیم) تا از پست ترین افراد باشند.»

۱- کفار در قیامت خواهان شناسایی عاملان گمراهی خویش برای انتقام از آنان هستند. «رَبَّنَا أَرِنَا»

۲- کفر، ضلالت و گمراهی است. قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَضَلَّانَا

۳- کفار در قیامت، جرم خود را به گردن دیگران می اندازند. «أَضَلَّانَا»

۴- جن و انس در انحراف بشر نقش دارند. «أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ»

۵- رهبران گمراه کننده ای که در دنیا روی دست و چشم دیگران قرار داشتند، پیروانشان در قیامت، آرزوی زیر پا گذاشتن آنان را خواهند داشت. «نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَفْدَانِنَا»

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿۳۰﴾

همانا کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداست، پس (بر این عقیده) مقاومت نمودند، فرشتگان بر آنان نازل می شوند (و می گویند): «نترسید و غمگین مباشید و بشارت باد بر شما به بهشتی که پی در پی وعده داده می شدید.

نکته ها:

نمونه ی روشن نزول فرشتگان بر مؤمنان را در سوره ی آل عمران آیه ی ۱۲۵ می خوانیم که می فرماید: «بَلِّغْهُمْ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَمْ يُلَاقُوا اللَّهَ وَلَا آتَاكَ الْكِتَابَ وَالَّذِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ إِيمَانٌ وَأُولَئِكَ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ وَلَهُمْ حَقٌّ حَتِيمٌ» (بلای آن را بگو تا آنکه بگویند: «بَلِّغْهُمْ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَمْ يُلَاقُوا اللَّهَ وَلَا آتَاكَ الْكِتَابَ وَالَّذِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ إِيمَانٌ وَأُولَئِكَ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ وَلَهُمْ حَقٌّ حَتِيمٌ»)

مشابه این آیه را نیز در سوره ی احقاف، آیه ی ۱۳ و ۱۴ می خوانیم: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (پروردگار ما «الله» است) و سپس استقامت کردند پس نه

خوفی بر آنهاست و نه اندوهی، آنان اصحاب بهشت هستند که به پاداش عملکردشان برای همیشه در آن جا هستند. (۱)

پیام ها:

۱- آن چه ایمان را بارور می کند و به نتیجه می رساند، مقاومت است و گرنه چه بسیار مؤمنانی که بد عاقبت شدند. «قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا»

۲- استقامت، در کنار ایمان ارزش است و گرنه کفار نیز بر باطل خود استقامت دارند. «قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا»

۳- خالق بودن خدا را بسیاری قبول دارند ولی در تدبیر امور پای دیگران را به میان می آورند؛ مهم آن است که انسان در ربوبیت خداوند مقاومت کند یعنی هیچ قانون و برنامه ای را از غیر خدا نپذیرد. «رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا»

۴- استقامتی ارزشمند است که طولانی باشد. «ثُمَّ اسْتَقَامُوا» (کلمه «ثُمَّ» برای زمان و فاصله های دور است)

۵- انسان در اثر ایمان و مقاومت، فرشتگان را به خود جلب می کند. «تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ»

۶- فرشتگان بر غیر پیامبران نیز نازل می شوند. «تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ»

۷- بر مؤمنان مقاوم فرشتگان نازل می شوند. «تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» و بر گناهکاران، شیاطین. «هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ نَزَّلُ الشَّيَاطِينُ نَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ» (۲)

۸- مقاومت در راه حق، هم خوف از آینده را برطرف می کند. «أَلَّا تَخَافُوا» و هم

ص: ۳۳۶

۱- ۱). اکنون که تفسیر این آیه را می نویسم، شب هفتم تیرماه سال ۱۳۷۹ و نوزدهمین سالگرد هفتاد و دو تن از شهدای جمهوری اسلامی است که در حادثه ی انفجار منافقین در تهران یکجا شهید شدند. آنان جمعی از علما و اسلام شناسان و مجتهدان و قضات و نمایندگان مجلس شورای اسلامی و از بهترین چهره های انقلابی و مخلص بودند که در راه خدا پایداری کردند و جان خود را در این راه دادند. سلام خدا بر آنان و همه ی شهیدان.

۲- ۲). شعراء، ۲۲۱.

حزن و اندوه نسبت به گذشته را. «لَا تَحْزَنُوا»

۹- بالاترین هدیه ی آسمانی که فرشتگان برای مؤمنان مقاوم می آورند، آرامش روحی و روانی است. «أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَ أَبْشُرُوا»

نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ لَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَ لَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ» (۳۱)

ما(فرشتگان) در دنیا و آخرت دوستان شمایم؛ و برای شماست (در بهشت) هر چیزی که تمایل داشته باشید و برای شماست در آن جا هر چه را درخواست کنید.

نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ» (۳۲)

(همه ی این ها) پذیرایی مقدماتی از جانب خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

«نزل» به چیزی گفته می شود که برای پذیرایی از مهمان به هنگام ورود و نزول، آماده می کنند.

پیام ها:

۱- مؤمن مقاوم، دوستان آسمانی دارد. «نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۲- توجه به حمایت و پشتیبانی فرشتگان، دلهره مؤمنان را برطرف می کند.

«أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا .. نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ»

۳- تمام خواسته های انسان در بهشت قابل دسترسی و تأمین است. «و لَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي ...»

۴- در بهشت، هم لذت های مادی تأمین می شود «تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ» و هم درخواست های معنوی. «مَا تَدَّعُونَ» در جای دیگر نیز می فرماید: «دَعُواهُمْ»

فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ ... وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ» (۱)

۵- همه ی لذت های بهشت، گوشه ای از لطف الهی است. «نُزُلًا»

۶- الطاف الهی برخاسته از بخشش و لطف اوست. (نه طلب انسان) «نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ»

وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَ عَمِلَ صَالِحًا وَ قَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (۳۳)

و کیست خوش سخن تر از کسی که (مردم را) به سوی خداوند دعوت کند و (خود نیز) عمل شایسته انجام دهد و بگوید: «من از مسلمانان هستم»؟

نکته ها:

خداوند در آیه ی ۱۸ سوره ی زمر به مردم سفارش کرد که سخنان را گوش دهید و از احسن آن پیروی کنید؛ این آیه سخن احسن را دعوت الی الله می داند، بنابراین وظیفه ی مردم آن است که از میان گویندگان دنبال کسی باشند که روحش تسلیم خدا و عملش صالح و دعوتش به راه خدا باشد.

پیام ها:

۱- تبلیغ دین، بهترین سخن است و بهترین سخنگوی هستی انبیا هستند. وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا ...

۲- بهترین سخن آن نیست که علمی تر و خوش آهنگ تر باشد بلکه آن است که مردم را به خدا دعوت کند و با هدف باشد. «دَعَا إِلَى اللَّهِ»

۳- سخنی ارزش دارد که گوینده ی آن اهل عمل باشد. «دَعَا إِلَى اللَّهِ وَ عَمِلَ صَالِحًا»

ص: ۳۳۸

(گویندگان بی عمل به شدت توبیخ می شوند. «لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (۱)، «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (۲))

۴- دعوتی ارزش دارد که علاوه بر عمل، نشاط تسلیم و رضا را به همراه داشته باشد. «إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

وَلَا تَشْتَوِي الْحَسَنَةَ وَلَا السَّيِّئَةَ ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ» (۳۴)

و نیکی با بدی یکسان نیست؛ (بدی دیگران را) با شیوه ی بهتر (که نیکی است) دفع کن، که این هنگام آن کس که میان تو و او دشمنی است همچون دوست گرم می شود (و عداوتش نسبت به تو تمام می شود).

نکته ها:

در برابر کسانی که مردم را به خدا دعوت می کنند افراد بی تفاوت و نااهل و بدرفتاری پیدا می شوند که اگر مبلغ دین، با اخلاق خوش و سعه ی صدر با آنان برخورد نکنند توفیقی حاصل نمی شود. این آیه سفارش می کند که بدی ها را با خوبی پاسخ بده و اهل انتقام نباش؛ همان گونه که در دعای مکارم الاخلاق، امام زین العابدین علیه السلام از خداوند می خواهد که به او توفیق دهد که در برابر غیبت مردم از او، نیکی مردم را بگوید و از بدی آنان بگذرد و هر کس با او قطع رابطه کرد با او معاشرت کند. بارها در سیره ی پیامبر اکرم و اهل بیت معصوم آن حضرت نمونه هایی از این برخوردها را می خوانیم که سرسخت ترین مخالفان را به طرفدار آنان تبدیل کرده است.

مردم چند دسته اند:

کسی که دوست خود را حفظ می کند.

کسی که دوست خود را نسبت به خود بی تفاوت می کند.

کسی که دوست خود را به دشمن تبدیل می کند.

کسی که دشمن را به دوست تبدیل می کند.

ص: ۳۳۹

۱-۱. صف، ۲.

۲-۲. بقره، ۴۴.

مخالفان به چند دسته تقسیم می شوند که باید با هر کدام به نحوی عمل کرد:

* گاهی افرادی به خاطر جهل و نادانی در برابر حق قرار می گیرند و دشمنی می کنند که این آیه دستور محبت و برخورد احسن می دهد.

در آیات دیگر نیز در این باره آمده است:

۱- و هنگامی که نادانان ایشان را (به سخنی ناروا) مخاطب سازند، سخنی مسالمت آمیز یا سلام گویند. «وَ إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا» (۱)

۲- و چون بر بیهوده و ناپسند بگذرند، با بزرگواری بگذرند. «وَ إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا» (۲)

* گاهی مخالفت افراد بر اساس شک و تردید است که باید با آنان از طریق استدلال و برطرف کردن شبهات برخورد کرد.

شک در مورد خداوند. أَ فِي اللَّهِ شَكٌّ ... (۳)

شک و تردید در مورد قیامت و رستاخیز. «إِنْ كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ» (۴)

تردید در مورد نزول وحی و کتب آسمانی بر پیامبر. «إِنْ كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَيَّ عَبْدِنَا» (۵)

* گاهی مخالفت بر اساس حسادت است که باید با اغماض برخورد کرد.

برادران یوسف اعتراف به حسادت و خطای خود کردند، که با وعده آمرزش حضرت یوسف روبرو شدند. «إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ... لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ» (۶)

هابیل، در مقابل حسادت برادرش قابیل گفت: اگر تو قصد کشتن من را داری، من (هرگز) دست به چنین کاری نمی زنم. «لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ» (۷)

* گاهی مخالفت به خاطر حفظ موقعیت و رفاه و کامیابی های مادی است. در این موارد اتمام حجت کافی است و آیات «ذَرُّهُمْ» (۸) (آنان را به حال خود واگذار) و «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۹) (از

- ٣-٣. ابراهيم، ١٠.
- ٤-٤. حج، ٥.
- ٥-٥. بقره، ٢٣.
- ٦-٦. يوسف، ٩١-٩٢.
- ٧-٧. مائده، ٢٨.
- ٨-٨. انعام، ٩١ و حجر، ٣.
- ٩-٩. مائده، ٤٢، نساء، ٦٣ و ٨١.

آنان رویگردان و دوری کن (مطرح است).

* گاهی مخالفت، در قالب کارشکنی و هجو و تضعیف ایمان مردم است که برخورد با این گروه را آیات ذیل در قالب برخورد شدید با آنان و قطع رابطه و دستگیری و گاهی اعدام مشخص می کند:

«وَاعْلَظْ عَلَيْهِمْ» (۱) با سختی و شدت با کفار برخورد کن.

«إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَعْبُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» (۲) و چون بشنوید که به آیات خدا کفر می ورزند و آنان را به مسخره می گیرند، نباید با آنان بنشینید تا به گفتاری دیگر پردازند.

«لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ» (۳) یهود و نصاری را دوست و سرپرست خود نسازید.

«أُخِذُوا وَقُتِلُوا تَقْتِيلًا» (۴) کفار را بگیرید و به شدت به قتل رسانید.

* گاهی دشمنی آنان با دست بردن به اسلحه و مبارزه ی مسلحانه است که قرآن می فرماید:

فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ ... (۵) همان گونه آنان بر شما تعدی کردند باید با آنان مقابله به مثل کنید.

بعضی در تفسیر آیه ی ۴۰ سوره ی شوری «وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا» گفته اند: مراد این است که اگر بدی کسی را با بدی پاسخ داد شما هم مثل او هستی، چنانکه در آیه ی ۴۳ همان سوره می فرماید: «وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» و کسی که تحمل بدی مردم را داشته باشد و از آنان بگذرد، این از تصمیمات شایسته است.

پیام ها:

ص: ۳۴۱

۱-۱. توبه، ۷۳.

۲-۲. نساء، ۱۴۰.

۳-۳. مائده، ۵۱.

۴-۴. احزاب، ۶۱.

۵-۵. بقره، ۱۹۴.

۱- یکی از راههای دعوت الی الله آن است که تنش زدایی نماییم و بدی دیگران را با نیکی دفع کنیم. وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ ... اِدْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ

۲- فکر نکنید مرور زمان مسایل را کهنه می کند و همه چیز فراموش می شود.

(برخوردهای مثبت و منفی هرگز یکسان نیست، و آثار آن در عمق روح افراد باقی می ماند. «لَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ»

۳- یک نمونه ی عملی دعوت به سوی خدا (که در آیه ی قبل آمده بود) دفع بدی های مردم با برخوردهای خوب است. «ادْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ»

۴- در برخورد با مخالفان، اخلاق نیک کافی نیست، تهاجم اخلاقی لازم است «ادْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (دفع بدی های دشمن با روش نیکو کافی نیست، بلکه به نیکوترین روش ها و برترین رفتارهای اخلاقی نیاز است).

از محبت خارها گل می شود

از محبت سرکه ها مل می شود

۵- کیمیای واقعی، آن نیست که مس را طلا کند، بلکه برخوردی است که دشمنی را به محبت تبدیل نماید. «ادْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (روز فتح مکه شعار بعضی از مسلمانان «انتقام، انتقام» بود ولی پیامبر اکرم فرمود: امروز روز انتقام نیست بلکه روز رحمت و مرحمت است).

۶- سعه ی صدر شرط توفیق در تبلیغ است. اِدْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ - ... كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

۷- توجه به نتیجه ی کار، انگیزه ی انسان را بالا می برد. (اگر بدانیم که نتیجه ی برخورد خوب، تبدیل دشمن به دوست است، انگیزه ی این کار در ما زیاد می شود. اِدْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ - ... كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

۸- در رفتارهای شایسته، اگر دشمن دوست نشود لاقلاً حیا و شرمندگی در او به وجود می آید و او را به رفتار دوستانه وادار می کند. «كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ»

۹- ارزش دوست به گرمی اوست. «وَلِيٌّ حَمِيمٌ»

وَ مَا يُلَاقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ مَا يُلَاقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾

و این (خصلت و برخورد نیکو) را جز کسانی که اهل صبر و شکیبایی هستند دریافت نمی کنند، و این را جز کسی که دارای بهره ی بزرگی (از کمالات باشد) نخواهد یافت.

نکته ها:

بهره و حظ بزرگ، از دیدگاه دنیا طلبان برای قارون است. «إِنَّهُ لَمَذُوقٌ حَظٌّ عَظِيمٌ» (۱) ولی از دیدگاه قرآن بهره و حظ بزرگ برای افرادی است که کرامت نفس و سعه ی صدر داشته باشند. «وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ»

پیام ها:

۱- رفتار نیکو با ناهلان و تحمل مخالفان، مخصوص کسانی است که قبلاً خودسازی کرده و تمرین داشته باشند. «وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا...» (ماضی بودن «صَبَرُوا» نشانه آن است که این افراد از قبل خودسازی کرده اند).

۲- رسیدن به قله صبر، کار آسانی نیست. (کلمه ی «يُلْقَاهَا» تکرار شده است)

۳- انتقام و مقابله به مثل در برخورد های اخلاقی، نشانه ی کم صبری است. اِذْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ... «وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا»

۴- تنها صابران هستند که حظ عظیم دارند. إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا... إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ «۳۶»

و اگر انگیزه و وسوسه ای از طرف شیطان تو را تحریک کند (که بدی را با بدی جواب دهید) پس به خداوند پناه ببر که او خود شنوای آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «نَزْغٌ» به معنای ورود در کاری به قصد فساد است و به وسوسه ی شیطان و تحریک او نیز نزغ گفته می شود.

در این آیه و سه آیه ی قبل، چهار نکته برای منادیان راه خدا مطرح شده است: (۲)

در آیه ی ۳۲ می فرماید: بهترین سخن، دعوت به سوی خداست، مشروط بر آن که دعوت

ص: ۳۴۳

۱- ۱. قصص، ۷۹.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

کننده، خود اهل عمل و تسلیم فرمان خدا باشد.

در آیه ی بعد می فرماید: اگر در مسیر دعوت با مخالفان روبرو شدی با بهترین شیوه برخورد کن تا او را تغییر دهی، یا به گونه ای عمل کن که گویا همان مخالف، دوست صمیمی تو است و هیچ به روی خود نیاور.

در آیه ی بعد فرمود: این نادیده گرفتن عداوت ها و دشمنی ها نیاز به صبر دارد و مخصوص کسانی است که بهره ی بزرگی از کرامت و لطف خدا را دریافت کرده باشند.

در این آیه می فرماید: اگر شیطان تو را وسوسه کرد که با دشمن برخورد خشن داشته باش به خدا پناه ببر.

وسوسه ی شیطان «نَزْعُ»، راه ها و ابزار و انواعی دارد:

گاهی از طریق ترساندن است. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ» (۱)

گاهی از طریق زیبا جلوه دادن است. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۲)

گاهی از طریق وعده های تو خالی است. «يَعِدُهُمْ وَيُمْنِيهِمْ» (۳)

گاهی از طریق دشمنی و کینه است. «يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ» (۴)

پیام ها:

۱- برانگیختن حس انتقام جویی در انسان، از شگردهای شیطانی است، ولی پاسخ دادن بدی ها با نیکی، از سفارشات الهی است. اِدْفَعِ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ ... اِمَّا يَنْزَغَنَّكَ

۲- از وسوسه ی شیطان، هیچ کس حتی پیامبر در امان نیست. «وَ اِمَّا يَنْزَغَنَّكَ»

۳- وسوسه ی شیطان دائمی است. («يَنْزَغَنَّكَ» فعل مضارع و رمز استمرار است).

۴- هر عنصری که وسوسه گر باشد شیطانی است. «مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ»

۵- صبر نکنید که شیطان مسلط شود، با پیدا شدن کوچک ترین وسوسه به خدا

ص: ۳۴۴

۱- ۱. بقره، ۲۶۸.

۲- ۲. نمل، ۲۴.

۳- ۳. نساء، ۱۲۰.

پناه ببرد. «مِنَ الشَّيْطَانِ نَزُغٌ»

۶- داروی وسوسه ی شیطان، پناهندگی به خدا و توبه است. «وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ .. فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»

۷- استعاذه از ابزارهای عصمت انبیا است. فَاسْتَعِذْ ...

۸- به کسی باید پناه برد که جامع همه ی کمالات و شنوا و آگاه باشد. «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ» (کلمه «الله» به معنای ذات مقدس است که تمام کمالات را داشته باشد)

۹- با این که خدا می داند ولی ما باید ضعف و پناهندگی خود را با زبان و دل اظهار کنیم. فَاسْتَعِذْ ... السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

۱۰- پناه خواستن از خداوند بی پاسخ نمی ماند. «السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

۱۱- تنها خداوند شنوا و دانای مطلق است. «إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

وَ مِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَ لَا لِلْقَمَرِ وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ «۳۷»

و از نشانه های (قدرت) او شب و روز و خورشید و ماه است، نه برای خورشید سجده کنید و نه برای ماه (بلکه) برای خداوندی که آنها را آفریده سجده کنید، اگر تنها او را می پرستید.

نکته ها:

خداوند هستی را آفرید، «خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) و بر آن ولایت کامل دارد، «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ» (۲) و همه ی هستی لشکر او هستند. «لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۳)

همه مطیع اویند، «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» (۴) و همه نشانه ی قدرت، حکمت و رحمت او هستند.

وَ مِنْ آيَاتِهِ ... و بازگشت همه به سوی اوست. «إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ» (۵)

ص: ۳۴۵

۱- (۱). زمر، ۶۲.

۲- (۲). آل عمران، ۱۸۹.

۳- (۳). فتح، ۴.

۴- (۴). بقره، ۱۱۶.

۵- (۵). نجم، ۴۲.

در آیه ی ۳۲ بهترین کلام را دعوت به سوی خدا معرفی کرده است و این آیه، راه دعوت الی الله را بیان می کند. در ضمن این آیه سجده واجب دارد.

شب و روز از آیات الهی و نشانه های قدرت خداوند هستند: آرامش شب و پیاپی بودن آن با روز، زمان بندی و کم و زیاد شدن آن دو و تناسب آنها با خواب و آرامش انسان. برکات روز از جمله: رشد نباتات و حیوانات و تبخیر آب ها و به دنبال آن پیدایش ابرها و باران و ثمر دادن درختان و ذخیره شدن انرژی و پدید آمدن حرکت و سیر و سفر و سهمی که زمین در حرکت خود از آن دارد و فاصله ی خورشید با زمین و فضای اطراف زمین که کنترل کننده ی حرارت خورشید است هم چنین وجود ماه که چراغ شب و تقویم طبیعی و عمومی برای همگان است و نیز حرکات ماه در منزلگاه های مختلف و نقش آن در جزر و مد دریاها همه و همه از آیات پروردگار و از نشانه های قدرت اوست.

پیام ها:

۱- شب و روز، از نشانه های قدرت و حکمت و رحمت الهی است. وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ ...

۲- طبیعت بهترین کلاس خداشناسی است. وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ ...

۳- حتی پر ثمرترین موجودات هستی قابل پرستش نیستند. «لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ»

۴- در تربیت افراد، ضمن این که از راه های خطا جلوگیری می کنید، راه های صحیح را نیز با استدلال بیان کنید. لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ ... وَاسْجُدُوا لِلَّهِ ...

۵- اگر خورشید با آن عظمت سزاوار پرستش نیست، تکلیف این بت های کوچک و بی اثر روشن است. «لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ»

۶- خالق هستی، سزاوار پرستش است. مخلوق نمی تواند معبود باشد. «خَلَقَهُنَّ»

۷- توحید در خالقیت، دلیل توحید در عبادت است. خَلَقَهُنَّ ... إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ ﴿٣٨﴾

و اگر (گروهی از مردم از عبادت خداوند) تکبر ورزیدند، پس (باکی نیست زیرا) کسانی (از فرشتگان) که نزد پروردگارت هستند شب و روز برای او تسبیح می گویند و خسته نمی شوند.

پیام ها:

□
۱- سرپیچی از سجده و عبادت، نمونه بارز استکبار است. وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ ... فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا

۲- تکبر مانع بندگی است. وَ اسْجُدُوا ... فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا ...

۳- با عرضه کردن الگوهای برتر، غرور متکبران را بشکنید. اگر انسان های متکبر سجده نمی کنند مهم نیست، زیرا فرشتگان بدون خستگی سجده می کنند.

«فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ»

۴- خداوند پیامبرش را در برابر مستکبران دلداری می دهد. «فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ»

۵- اگر همه ی انسان ها نیز عبادت الهی را ترک کنند فرشتگان و جهان هستی تسلیم خدا هستند. «فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ» کی شود دریا ز پوز سگ نجس کی شود خورشید از پف منطمس گر جمله ی کائنات کافر گردند بر دامن کبریايش ننشیند گرد

۶- تسبیح، کار فرشتگان است و تسبیح گویان زمینی، شبیه فرشتگان هستند.

«يُسَبِّحُونَ لَهُ»

□
۷- تسبیح، قله ی عبادت است. (در آیه قبل سخن از عبادت بود، در این آیه سخن از تسبیح است) «إِنِّيَأْتُهُ تَعْبُدُونَ ... يُسَبِّحُونَ لَهُ»

۸- شب و روز، وسیله شناخت خدا و عبادت او هستند نه آنکه خود پرستش شوند. يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ ...

۹- عبادت در شب، مورد تأکید بیشتری است. نام شب قبل از روز آمده است).

«بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ»

۱۰- فرشتگان شبانه روز، تسبیح گو هستند. (کلمه «يُسَبِّحُونَ» نشانه استمرار است به علاوه کلمه شب و روز نیز نشانه دوام است).

۱۱- فرشتگان در تسبیح خداوند اخلاص دارند، يُسَبِّحُونَ لَهُ... و نفرمود:

«يُسَبِّحُونَهُ» پس ما نیز اخلاص داشته باشیم.

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتِ إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۹)

و از آیات خداوند آن است که زمین را پژمرده (و بی جان) می بینی پس همین که (از آسمان) آب را بر آن فرو فرستادیم به جنبش در آمد و نمو کرد، البته همان کسی که (زمین مرده را) زنده کرد، قطعاً زنده کننده ی مردگان است؛ بدون شک او بر هر کاری قادر است.

نکته ها:

در سوره ی حج، از زمین با تعبیر «هَامِدَةٌ» به معنای خشک یاد شده است، تَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ وَ أَنْبَتَتْ... وَ أَنَّه يُحْيِي الْمَوْتِ وَ أَنَّه عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) ولی در این جا می فرماید: «خَاشِعَةً»؛ شاید کلمه ی خشوع در این آیه نوعی طعنه به مستکبران باشد که در آیه ی قبل از آنها یاد شد.

پیام ها:

۱- زمین نرم با نزول باران رشد می کند ولی دل های سنگ با نزول آیات تغییر نمی کند. «تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً» و این، هشدار است به مستکبران و ملحدان

ص: ۳۴۸

که آنها از زمین پست ترند.

۲- خداوند کار خود را از طریق عوامل طبیعی انجام می دهد. أَنْزَلْنَا ...

۳- «مشت نمونه ی خروار است». کسی که زمین مرده را زنده می کند، می تواند در قیامت مردگان را زنده کند. «لَمُحِي الْمَوْتِي»

۴- دلیل انکار معاد، غفلت از قدرت الهی است. «إِنَّهُ عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۴۰)

همانا کسانی که در آیات ما به انحراف می روند بر ما پوشیده نیستند، پس آیا کسی که در آتش افکنده می شود بهتر است یا کسی که در روز قیامت در آرامش حاضر می شود؟ شما هر چه می خواهید انجام دهید، قطعاً خداوند به آن چه عمل می کنید، بینا است.

نکته ها:

کلمه ی «الحاد» از «لحد» به معنای حفره ای است که به یک سو انحراف داشته باشد.

«ملحد» به معنای منحرف از حق است.

پیام ها:

۱- سنّت خداوند مهلت دادن است. با این که کار منحرفان بر خداوند پوشیده نیست ولی آنان را به حال خود رها کرده تا به انحراف خود ادامه دهند.

يُلْحِدُونَ ... لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا

۲- منحرفان، به دوزخ پرتاب می شوند. «يُلْقَى فِي النَّارِ»

۳- بهشتیان در آرامش و شکوه به سوی بهشت می آیند، ولی دوزخیان با اجبار به دوزخ پرتاب می شوند. «يُلْقَى فِي النَّارِ - يَأْتِي آمِنًا»

ص: ۳۴۹

۴- مهم ترین هدیه ی الهی به مؤمنان، امتیت است. «يَأْتِي آمِنًا»

۵- همه جا رها کردن و آزادی دادن به نفع انسان نیست. «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ»

۶- نظارت خداوند، بزرگ ترین تهدید برای منحرفان و مایه ی دلداری برای اهل ایمان است. در این آیه دوبار به نظارت خداوند اشاره شده است. «لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا - إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّ لَهُمْ لَكِتَابًا عَزِيزًا ﴿٤١﴾

البته کسانی که به قرآن چون به سراغشان آمد کفر ورزیدند (به کیفر خود می رسند) در حالی که قرآن کتابی نفوذ ناپذیر است.

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾

هیچ گونه باطلی از پیش رو و از پشت سر در آن راه ندارد، (این قرآن) از طرف خداوند فرزانه و ستوده نازل شده است.

مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ ﴿٤٣﴾

(ای پیامبر!) به تو گفته نمی شود جز آن چه به پیامبران قبل از تو نیز گفته شده، همانا پروردگار تو صاحب آمرزشی بزرگ و کیفری دردناک است.

نکته ها:

آیه ۴۳ را دو گونه می توان معنا کرد: یکی آنکه هر مطلبی که از طریق وحی به تو گفته می شود، همان مطالبی است که به انبیا قبلی نیز گفته شده است. دیگر آنکه مخالفان هر سخن ناروایی به تو می گویند، حرف تازه ای نیست بلکه همان کلماتی است که به انبیا قبلی نیز با کمال جسارت می گفتند.

در تفسیر شریف مجمع البیان در مورد عزیز بودن قرآن این معانی آمده است:

(الف) کسی مثل آن را نمی تواند بیاورد.

(ب) خداوند با حفظ آن از تحریف، آن را گرامی داشته است.

(ج) محکم ترین تعبیّرات را دارد.

(د) سزاوار است مردم آن را عزیز بدانند.

عنوان «عَزِيزٌ» در میان کتب آسمانی، مخصوص قرآن است. «وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ»

امام صادق و امام باقر علیهما السلام فرمودند: در خبرهایی که قرآن درباره ی گذشته و در پیشگویی هایی که درباره ی آینده نقل کرده سخن باطلی وجود ندارد. (۱)

در حدیث دیگری از امام باقر علیه السلام می خوانیم که نه در کتب آسمانی قبل مثل تورات و انجیل و زبور مطلبی است که قرآن را باطل کند و نه در آینده کتابی نوشته خواهد شد که قرآن را شکست دهد. (۲) «مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ»

پیام ها:

۱- قرآن، مایه ی ذکر و یادآوری است. «كَفَرُوا بِالذِّكْرِ» (آنچه را که انسان دچار غفلت و فراموشی می شود، به یاد انسان می اندازد)

۲- کفر گروهی از مردم، سبب شکست کتاب آسمانی نمی شود. «لَكِتَابٌ عَزِيزٌ»

۳- قرآن از آینده خود خبر می دهد. عزّت قرآن و تحریف نشدن آن در طول تاریخ با وجود آن همه دشمن، یک خبر غیبی است. «عَزِيزٌ - لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ»

۴- هیچ گونه باطلی در قرآن نیست. (نه دروغ، نه تضاد، نه تحریف و نه...). «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ»

۵- همه ی توطئه های گذشته و آینده در راه مبارزه با قرآن بی تأثیر است. عَزِيزٌ ...

□
لَا يَأْتِيهِ ...

۶- تفسیرهای باطل، برداشت برخی انسان ها از قرآن است، ولی خود قرآن

١-١) تفسير نورالثقلين.

٢-٢) تفاسير نورالثقلين و قمى.

همچنان استوار است. «تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ»

۷- قرآن که از طرف خداوند حکیم است، حکیمانه و استوار است. (محتوی، الفاظ، شیوه ی نزول و نیز تأثیر آن محکم و استوار است). «تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ»

۸- خداوند حکیم است. تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ... قرآن نیز حکیم است. «يَس وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ» (۱) و پیامبر آموزگار حکمت است. «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (۲)

۹- قرآن، جلوه ی حکمت الهی و دلیل شایستگی خداوند برای حمد است.

«حَكِيمٌ حَمِيدٌ»

۱۰- حتی انبیا به دلداری نیاز دارند و این آیه نوعی دلداری به پیامبر است. «مَا يُقَالُ لَكَ»

۱۱- عکس العمل مخالفان در برابر انبیا یکسان است. «مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا ...»

۱۲- رهبران دینی باید تحمل ناسزاگویی های مخالفان را داشته باشند. «مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ ...»

۱۳- راه توبه همواره باز است. «لَذُو مَغْفِرَةٍ»

۱۴- توجه به رحمت و عقاب خداوند زمینه ساز توبه انسان است. «لَذُو مَغْفِرَةٍ وَ ذُو عِقَابٍ»

۱۵- هشدار و امید باید در کنار هم باشد. لَذُو مَغْفِرَةٍ ... ذُو عِقَابٍ

۱۶- رحمت خداوند بر غضبش پیشی دارد. (اول مغفرت مطرح شده بعد عقاب)

۱۷- بخشش و تنبیه از شئون ربوبیت است. «إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَ ذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ»

ص: ۳۵۲

۱-۱. یس، ۱-۲.

۲-۲. آل عمران، ۱۶۴.

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا لَمْ نُصَلِّتْ آيَاتُهُ ۗ أَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقُرْ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾

و اگر ما قرآن را عجمی قرار داده بودیم حتماً می گفتند: «چرا آیات آن باز و روشن نشده (و با تعجب می پرسیدند) آیا (قرآن) عجمی و (مخاطب آن پیامبر و مردم) عربی؟!» بگو: «این قرآن برای کسانی که ایمان آوردند هدایت و شفایی است، و کسانی که ایمان نمی آورند در گوش هایشان سنگینی است و قرآن برای آنان مایه کوری است، (گویی) آنان از راه دور ندا می شوند. (ولی صدا را نمی شنوند).

نکته ها:

کلمه ی «أَعْجَمِيٌّ» از «عجمه» به معنای نارسا و نامفهوم است. از آنجا که زبان های غیر عربی برای عرب ها نا مفهوم بوده است، لذا به زبان های غیر عربی، عجمی می گفتند.

پیام ها:

۱- دشمن هرگز از بهانه جویی دست بر نمی دارد؛ اگر قرآن عربی باشد می گوید:

گوش ما سنگین است «فِي آذَانِهِمْ وَقُرْ» و اگر عجمی باشد می گوید: چرا روشن نیست. «لَوْلَا لَمْ نُصَلِّتْ آيَاتُهُ»

۲- شرط بهره مندی از هدایت و شفای قرآن ایمان است. «لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَ شِفَاءً»

۳- قرآن، درمان بیماری های اخلاقی، خانوادگی، اجتماعی و... است. «شِفَاءً»

۴- کسی که در برابر خورشید قرآن، چشم خود را ببندد گویا کور است. «وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى»

۵- برای اثر پذیری، آمادگی لازم است. کسی که ظرف روحش رو به بالا و سرباز باشد حتی یک قطره باران را از آسمان جذب می کند، ولی کسی که ظرف

روحش بسته و رو به پایین باشد، حتی اگر در دریای معرفت فرو رود چیزی را جذب نمی کند. خداوند به کسانی که کنار رسول خدا صلی الله علیه و آله هستند ولی آمادگی پذیرش ندارند می فرماید: گویا از مکانی دور مورد خطاب واقع می شوند. «يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ «۴۵»

و البته ما به موسی کتاب (آسمانی تورات) دادیم، پس در آن اختلاف شد و اگر نبود سنت سابق پروردگارت (در مورد مهلت دادن به مردم)، قطعاً میانشان داوری شده بود (و هر اختلاف کننده ای به کیفر خود رسیده بود)، و البته آنان درباره ی قرآن نیز در شکی همراه با سوء ظن هستند.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ انبیا، مایه ی دلداری پیامبر و مسلمانان است. و لَقَدْ آتَيْنَا ...

۲- تورات، مورد اختلاف و تحریف قرار گرفته است. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ»

۳- مهلت دادن به گناهکاران، از شئون ربوبیت است تا شاید مردم توبه کنند و به رشد برسند. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۴- سنت خداوند، مهلت دادن به گناهکاران است و اگر چنین نبود پرونده ی عمر هر کس با اولین انحراف بسته می شد. لَوْ لَا كَلِمَةٌ ... لَقَضِيَ بَيْنَهُمْ

۵- شك باید مقدمه ی تحقیق و سؤال و رسیدن به یقین باشد، نه وسیله ی بهانه جویی و سوء ظن. «لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ»

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَ مَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

هر کس کار شایسته ای انجام دهد، پس به سود خود اوست، و هر کس بدی کند پس بر علیه خویش عمل کرده است، و پروردگار تو به مردم ستم نمی کند.

نکته ها:

چون ظلم کوچک نیز از سوی خدای بزرگ، به منزله ی ظلم زیاد است، لذا کلمه ی «ظلام» به کار رفته است که به معنای بسیار ظلم کننده می باشد.

ریشه ی حوادث تلخ و شیرین را در عملکرد خود جستجو کنید. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا» و به دیگران نسبت ندهید:

به خدا نسبت ندهید. چنانکه قرآن می فرماید: همین که انسان را پروردگارش آزمایش و اکرام نماید، گوید: پروردگارم مرا گرامی داشته و در شرایط دیگر گوید: پروردگارم مرا خوار کرد. رَبِّي أَكْرَمَنِ ... رَبِّي أَهْلَانِ أَمَّا قرآن پاسخ می دهد: چنین نیست بلکه خواری شما به خاطر آن است که به یتیم و مسکین رسیدگی نکردید. «كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» (۱)

به مردم نسبت ندهید. چنانکه در قیامت مستضعفان به مستکبران می گویند: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۲) شما مقصّرید، اگر شما نبودید، ما ایمان می آوردیم.

به نیاکان منسوب نسازید. هنگامی که به منحرفان گفته می شود از آنچه خداوند نازل کرده پیروی کنید گویند: «نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا» (۳) ما از آنچه پدرانمان را بر آن یافته ایم پیروی می کنیم.

به انبیا نسبت ندهید. چنانکه کفار انبیا را مقصّر می دانستند و به آنان می گفتند: «إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ» (۴) ما وجود شما را شوم می دانیم و تمام بدبختی های ما از سوی شماست.

به والدین منسوب ندانید. همان گونه که قرآن انسان را دارای اختیار دانسته و حدودی را

ص: ۳۵۵

۱-۱. فجر، ۱۵-۲۰.

۲-۲. سبأ، ۳۱.

۳-۳. لقمان، ۲۱.

۴-۴. یس، ۱۸.

برای اطاعت از والدین مقرر کرده و می فرماید: «وَإِنْ لِّجَاهٍ لِّدَاكَ لِيُشْرِكَ بِي مِمَّا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا» (۱) اگر پدر و مادرت تلاش کردند که بدون علم به سراغ غیر خدا روی، هرگز از آنان اطاعت مکن.

به معبودها نسبت ندهید. چنانکه قرآن می فرماید: «لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئاً وَ لَا يَضُرُّكُمْ» (۲) این بت ها هیچ سود و زیانی به شما نمی رسانند.

به جنسیت و مرد و زن بودن نسبت ندهید. زیرا قرآن می فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحاً» (۳) یعنی اصل عمل است، از هر کس که صورت پذیرد.

به شیطان نسبت ندهید. چنانکه شیطان می گوید: مرا مقصّر ندانید و ملامت نکنید، بلکه خودتان را سرزنش کنید، «دَعَوْتُكُمْ فَأَسْتَجَبْتُمْ» (۴) این شما هستید که دعوت مرا با آزادی و آگاهی پذیرفتید.

به رفیق نسبت ندهید. چنانکه در قیامت منحرفان رو به یکدیگر کرده و می گویند: شما بودید که با سوگند و قدرت (به عنوان خیر و صلاح) به سراغ ما می آمدید، ولی آنان پاسخ می دهند: «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۵) بلکه خود شما اهل ایمان نبودید.

به محیط نسبت ندهید. همان گونه که زن فرعون در محیط طاغوت و ترس و ثروت بود، اما جذب هیچ یک نشد. «امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ» (۶)، فرشتگان نیز به هنگام قبض روح بعضی که محیط را مقصّر می دانند می گویند: «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَابْتِغَاءً» (۷) آیا زمین خداوند بزرگ نبود، چرا هجرت نکردید و در استضعاف باقی ماندید؟

ص: ۳۵۶

۱-۱. لقمان، ۱۵.

۲-۲. انبیاء، ۶۶.

۳-۳. فصلت، ۴۶.

۴-۴. ابراهیم، ۲۲.

۵-۵. صافات، ۲۸.

۶-۶. تحریم، ۱۱.

۷-۷. نساء، ۹۷.

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِيَ قَالُوا أَدْنَاكَ مَا مَنَا مِنْ شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾

آگاهی به زمان وقوع قیامت تنها به خداوند باز می‌گردد، و هیچ میوه ای از غلاف خود خارج نمی‌شود و هیچ ماده ای باردار نمی‌شود و بار نمی‌گذارد مگر به علم او، و روزی که (خداوند) آنان را ندا کند: شرکای من (که می‌پنداشتید) کجا هستید؟ گویند: «با بانگ رسا به تو می‌گوییم: هیچ گواهی (بر گفتار و عقیده ی خود) نداریم.»

نکته ها:

«اکمام» جمع «کم» به معنای چیزی است که روی میوه را می‌پوشاند. «کم» آستین را گویند که دست را می‌پوشاند و «کمه» چیزی است که سر را می‌پوشاند، مثل عرقچین.

«أَدْنَاكَ» از «ایذان»، به معنای اعلام است.

در شأن نزول این آیه آمده است که مردم از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسیدند: قیامت چه زمانی است؟ این آیه نازل شد و پاسخ داد: علم آن مخصوص خداوند است.

دانستنی‌ها چند نوع است: بعضی را همه ی مردم می‌توانند بدانند، بعضی را خداوند به انبیا و اولیای خود یاد می‌دهد و بعضی را مخصوص خود قرار داده که در دعا می‌خوانیم: «و اسئلك بكل اسم اصطفيته من علمك لنفسك و استأثرت به فی علم الغیب عندك» (۱) «خداوندا! به حق آن علمی که مخصوص تو است» و علم به زمان قیامت از نوع سوم است.

ص: ۳۵۷

ندای سلام به بهشتیان: «نَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۱)

ندای بهشتیان به دوزخیان که ما وعده های خدا را یافتیم شما چطور؟ «وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا» (۲)

ندای دوزخیان برای دریافت آب و غیر آب. «نَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ» (۳)

ندای خداوند به مشرکان که شرکای من کجا هستند. «يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِي» (۴)

ندای منافقان به مؤمنان که ما در دنیا با هم بودیم، از ما دستگیری کنید. «يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ» (۵)

پیام ها:

۱- در تربیت، بیم و امید لازم است و این زمانی است که انسان هنگام وقوع قیامت را نداند. «إِلَيْهِ يُرْدُ عِلْمُ السَّاعَةِ»

۲- خداوند به مسایل جزئی هستی نیز آگاه است. «أَكْمَامِهَا»

۳- علم خداوند تنها مربوط به جنسیت جنین نیست، بلکه به تمام خصوصیات جنین است. «وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَ...»

۴- به سراغ معبودی رویم که بتوانیم پاسخگو باشیم. «أَيْنَ شُرَكَائِي»

۵- مشرکان بارها مورد بازخواست قرار می گیرند و عجز خود و معبودهایشان را اعلام می کنند. «آذْنَاكَ»

۶- یکی از عذاب های روحی در قیامت، شرمندگی در گفتن پاسخ است. «آذْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ»

ص: ۳۵۸

۱-۱. اعراف، ۴۶.

۲-۲. اعراف، ۴۴.

۳-۳. اعراف، ۵۰.

۴-۴. قصص، ۶۲.

۵-۵. حدید، ۱۴.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَ ظُنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ «۴۸»

و هر چه را که از پیش همواره می خواندند، از نزد آنان محو شود، و می فهمند که برایشان هیچ راه فراری نیست.

لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَ إِنِ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُوسِّ قَنُوطٌ «۴۹»

انسان منحرف از دعای خیر خسته نمی شود و هرگاه شری به او رسد پس بسیار مأیوس و نومید می شود.

نکته ها:

«مَحِيصٍ» به معنای گریز یا محل گریز است. بعضی کلمه ی «یوسِّ» و «قَنُوطٌ» را مرادف هم گرفته اند، ولی فخر رازی می گوید: یأس، نومیدی در درون است و قنوط، اظهار نومیدی به دیگران است.

شاید مراد از خیر در آیه ثروت دنیا باشد چنان که در جای دیگر می خوانیم: اگر کسی از دنیا رفت و خیری بر جا گذاشت، چنین و چنان کنید. «إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ» (۱)

پیام ها:

۱- در صحنه قیامت، جلوه حق به گونه ای است که همه معبودهای باطل رنگ می بازند و محو می گردند و پوچی آنها برای مشرکان نیز روشن می شود. «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ»

۲- مشرک در قیامت، گذشته ی خود را باطل و آینده ی خود را در بن بست می بیند. ضَلَّ ... مِنْ قَبْلُ ... مِنْ مَحِيصٍ

۳- انسان از طلب خیر، سیر و خسته نمی شود و به خاطر حرص و آز و افزون خواهی که جزو سرشت اوست، همه ی چیزهای خوب را برای خود می خواهد. «لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ»

ص: ۳۵۹

۴- انسان منحرف، کم ظرفیت است و در اولین برخورد با سختی ها خود را در بن بست می پندارد. «فَيُؤْسُ قَنُوطٌ»

وَلَيْتُنَّ أَذْفَنَاءَ رَحْمَةٍ مِّنَّا مِنْ بَعِيدٍ ضَرَّاءَ مَسْتَهٍ لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْبَانِي
فَلْيَتَّبِعَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَ لَئِن يَفْقَهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ «۵۰»

و اگر بعد از سختی ای که به انسان رسیده از طرف خود رحمتی به او بچشانیم حتماً می گوید: «این رحمت، حق من است» (و چنان مغرور می شود که می گوید): گمان نمی کنم قیامتی بر پا شود و اگر هم به سوی پروردگارم بازگردانده شوم حتماً برای من نزد او بهترین (منزلت) خواهد بود. پس ما کسانی را که کفر ورزیدند، حتماً به آن چه انجام داده اند آگاه خواهیم کرد، و قطعاً از عذاب سخت به آنان خواهیم چشاند.

نکته ها:

دنیاگرایی عامل غفلت و گاهی انکار معاد است. در سوره ی کهف آیه ی ۳۵ می خوانیم که شخصی وارد باغ و بستان خود شد و همین که سرسبزی آن را دید گفت: این باغ از بین رفتنی نیست «مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا» و قیامتی هم در کار نیست «مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» و اگر مرا در قیامت برگردانند، بهتر از این باغ و بستان خواهند داد لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا... در این آیه نیز می خوانیم: برخی افراد همین که به رحمتی می رسند قیامت را منکر می شوند و می گویند: بر فرض اگر قیامتی باشد، بهترین ها از ما خواهد بود.

پیام ها:

۱- انسان منحرف کم ظرفیت و مغرور است و در اولین مرحله رسیدن به نعمت بد مستی می کند. لَئِن أَدْفَنَاهُ رَحْمَةً ... لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي (چنانکه در اولین برخورد با

شَرِّ از درون مایوس می شود «فَيُؤْسُ قَنُوطٌ» و فریاد می زند. «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا» (۱)

۲- انسان، از خداوند طلبی ندارد و به هر نعمتی برسد از لطف اوست. «رَحْمَةً مِنَّا»

۳- سرچشمه ی رحمت از اوست «رَحْمَةً مِنَّا» ولی سرچشمه ی سختی ها عملکرد و خصلت های خود انسان است. «ضُرَاءَ مَسْتَه» و نفرمود: «ضراء منا»

۴- تلخ و شیرینی دنیا اندک است؛ در حدّ چشیدن و لمس کردن. «أَذْفَنَاهُ - مَسْتَه»

۵- انسان کافر خودخواه است و کامیابی ها را حقّ قطعی خود می پندارد. «هَذَا لِي» (چنانکه قارون می گفت: سرمایه ام به خاطر علمی است که نزد من است.

«عَلِي عِلْمٍ عِنْدِي» (۲)

۶- رفاه و نعمت، نشانه ی لیاقت و استحقاق و عاقبت به خیری نیست. (قرآن در این آیه از کسی که خود را لایق می داند انتقاد می کند). «هَذَا لِي»

۷- هر چه انسان به خودش توجه کند، از مبدأ و معاد غافل می شود. «هَذَا لِي وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً»

۸- کمترین نعمت، برخی انسان ها را به باطل می کشاند تا آنجا که می گوید: نعمت حقّ من است. «هَذَا لِي» قیامت نیست. «وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً» بر فرض که قیامت باشد، بهترین ها برای من است. «إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَى»

۹- کفار برای خود منطق و استدلال ندارند و عقیده آنان بر اساس گمان است. «وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ»

۱۰- شک و تردید در قیامت، نشانه کفر است. «وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً ... الَّذِينَ كَفَرُوا»

۱۱- در قیامت حقیقت و باطن اعمال برای انسان کشف می شود. «فَلَنَبْشُرَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا»

۱۲- در قیامت ابتدا جرم خلافکار به او فهمانده می شود، سپس عذاب می شود.

ص: ۳۶۱

۱- ۱. معارج، ۲۰.

۲- ۲. قصص، ۷۸.

۱۳- کسی که پندار غلط خود را محکم و با قاطعیت می گوید، باید پاسخ محکم و با قاطعیت دریافت کند. پاسخ «إِنَّ لِي عِنْدَهُ لِلْحُسْنَى» جمله ی «فَلَنَنْبِتَنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» و «لَنَذِيْقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ»

وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ «۵۱»

و هر گاه به انسان کافر نعمتی بخشیم، روی گرداند و خود را کنار کشد و هر گاه شری به او رسد پس دعایی طولانی کند.

نکته ها:

کلمه ی «نَأَى» به معنای دور شدن است؛ و هر گاه با واژه «جانب» بکار رود، کنایه از تکبر و غرور است. «نَأَى بِجَانِبِهِ» یعنی به خاطر نعمت و رفاه مغرور شد و متکبرانه خود را کنار کشید. کلمه ی «عَرِيضٍ» به معنای پهن و کنایه از دعای زیاد است.

سؤال: در آیه ۴۹ خواندیم: «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسُفًا» همین که شری به انسان رسید دچار یأس می شود ولی در این آیه می فرماید: «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ» همین که شری به انسان رسد، دعایی طولانی دارد، سؤال این است که چگونه انسان مأیوس دعا می کند؟

پاسخ: مفسران به این پرسش، پاسخ های متفاوتی داده اند:

در تفسیر روح البیان چنین آمده است: بعضی مردم به هنگام گرفتاری مأیوس می شوند و بعضی دیگر دعا می کنند.

برخی در پاسخ این سؤال گفته اند: انسان از اسباب عادّی مأیوس می شود ولی از خدا درخواست می کند. ولی لحن آیه توییح است و یأس از اسباب عادّی و توجه به خدا کار نیکویی است و توییح ندارد.

در تفسیر نمونه آمده است که انسان ابتدا دعا می کند ولی کم کم مأیوس می شود و این دعا و یأس در دو مرحله است.

شاید بتوان گفت که مراد از دعا، استمداد از خداوند نیست، بلکه همان یأس است که به صورت جزع و جیغ و ناله اظهار می کند و هر دو آیه یک مسأله را مطرح می کند لکن در یک جا می فرماید: مأیوس است و در جای دیگر می فرماید: به خاطر یأس جیغ و داد می زند، نظیر آیه ی «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا»

پیام ها:

- ۱- رفاه یا سختی در میدان زندگی برای بروز و ظهور خصلت های آدمی و آفات روحی اوست. إِذَا أَنْعَمْنَا ... وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ
 - ۲- رفاه، مایه ی غفلت است. أَنْعَمْنَا ... أَعْرَضَ
 - ۳- نعمت ها از خداست «أَنْعَمْنَا» ولی حوادث تلخ نتیجه عملکرد یا خصلت های بد خود انسان است. «مَسَّهُ الشَّرُّ» (شرّ به خدا نسبت داده نشده است)
 - ۴- انسان تربیت نشده کم ظرفیت است. «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ»
 - ۵- مشکلات و تنگناهای زندگی در مقابل نعمت های اعطا شده از سوی خداوند به او اندک است. (برای نعمت کلمه «أَنْعَمْنَا» آمده، ولی برای شرّ کلمه «مَسَّهُ» آمده که به معنای تماس ساده است).
- قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ «۵۲»
- بگو: به من «خبر دهید که اگر قرآن از جانب خداوند باشد سپس شما به آن کفر ورزیدید، کیست گمراه تر از آن که در مخالفت شدید با قرآن باشد؟»

پیام ها:

- ۱- خداوند راه گفتگو با افراد لجوج را به پیامبرش می آموزد. قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ ...
- ۲- انسان عاقل، از ضررهای احتمالی نیز دوری می کند. (اگر قرآن از طرف خدا باشد، آنان که کفر ورزیدند چه خواهند کرد؟) إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ... مَنْ أَضَلُّ ...

۳- ریشه ی کفر، عناد و لجاجت و مخالفت با حق است. كَفَرْتُمْ ... شِقَاقٍ بَعِيدٍ

سُنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَو لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾

ما در آینده نزدیکی آیات خود را در اطراف جهان و در درون جانشان به آنان نشان خواهیم داد، تا برایشان روشن شود که قطعاً او حق است، آیا کافی نیست که پروردگارت بر هر چیزی گواه است؟

أَلَا إِنَّهُمْ فِي مَرْيَةِ مَنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَّا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ ﴿٥٤﴾

آگاه باش که مردم از ملاقات پروردگارشان (در قیامت) در شکی عمیق هستند. آگاه باش که او به هر چیزی احاطه دارد.

نکته ها:

خداشناسی مرحله‌ی دارد: گاهی از آثار پی به مؤثر می‌بریم. «آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ» و گاهی خودش را می‌یابیم و واسطه‌ها را کنار می‌زنیم. «أَو لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» همان گونه که خودش شاهد بر یکتایی خود است. «شَهَدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (۱) کی رفته ای ز دل که تمنا کنم تو را کی گشته ای نهفته که پیدا کنم تو را با صد هزار جلوه برون آمدی که من با صد هزار دیده تماشا کنم تو را

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه می‌گوید: متی غبت حتی تحتاح الی دلیل یدل علیک... عمیت عین لا تراک آیا برای غیر تو نمودی است که برای تو نیست، تو کی غائب بودی تا به دلیل نیاز داشته باشی کور باد چشمی که تو را نبیند.

چرا در معاد شک می‌کنیم؟ آیا او نمی‌داند که چه کرده ایم تا کیفر و پاداش دهد؟ «أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» یا نمی‌تواند دوباره خلق کند؟ «أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» آری، هدف این

ص: ۳۶۴

تشکیک ها باز کردن راه برای فسق و فجور است. «بُرِيدُ الْإِنْسَانِ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ» (۱)

پیام ها:

۱- جلوه های قدرت و حکمت خدا تمام شدنی نیست. «سُنُرِيهِمْ» (یعنی علاوه بر آیاتی که در دسترس است، در آینده نیز آیاتی را به آنان نشان خواهیم داد).

۲- پیشرفت علوم، گامی است برای خداشناسی. «سُنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ»

۳- تمام هستی، کلاس خداشناسی است. «فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ»

۴- خداشناسی با توجه به نزدیک ترین موجود (خود انسان) تا دورترین نقطه ی هستی ممکن است. «فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ»

۵- خداوند با همه اتمام حجّت می کند. «سُنُرِيهِمْ آيَاتِنَا ... حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ»

۶- خداشناسی باید با دریافت و باور همراه باشد. «يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ»

۷- تنها معبود حقّ، اوست. «أَنَّهُ الْحَقُّ»

۸- با سؤال، فطرت های خفته را بیدار کنید. أَوْ لَمْ يَكْفِ ...

۹- ذات مقدّس خدا شاهد و گواه بر خود اوست. «أَنَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»، چنانکه اولیای خدا چنین می گفتند: «یا من دل بذاته علی ذاته» (آفتاب آمد دلیل آفتاب)

۱۰- اگر ایمان به خداوند قطعی شود، ایمان به معاد که جلوه ای از قدرت و حکمت و عدالت خداست ثابت می شود. «أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ ...»

«والحمد لله ربّ العالمین»

ص: ۳۶۵

اشاره

این سوره پنجاه و سه آیه دارد و در مکه نازل شده است. به جهت آیه ۳۸ که به مسأله شوری اشاره دارد نام آن «شوری» می باشد.

این سوره به مباحث اصول دین از قبیل توحید، معاد و نبوت و همچنین مباحث اخلاقی و اجتماعی پرداخته است.

در میان ۲۹ سوره ای که با حروف مقطعه آغاز شده، طولانی تری حروف مقطعه در این سوره آمده است و جالب آنکه این سوره، مشکل معنای حروف مقطعه را حل کرده است زیرا در ادامه این حروف می فرماید: «كَذَلِكَ يُوحِي» یعنی وحی از همین حروف الفبای زبان عربی است که در اختیار همه ی شماست، اگر می توانید شما هم مثل آن را بیاورید.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

حم ﴿۱﴾ عسق ﴿۲﴾ كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۳﴾

حا، میم، عین، سین، قاف. اینگونه خداوند عزیز حکیم به تو و کسانی که قبل از تو بوده اند وحی می کند.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿۴﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن اوست و او بلند مرتبه و بزرگ است.

نکته ها:

در قرآن کریم کلمه «قَبْلِكَ» خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زیاد استعمال شده است، یعنی پیش از تو پیامبرانی آمده اند، اما در هیچ جا «بعدک» نیامده است و این نشان دهنده خاتمیت پیامبر اسلام می باشد.

با اینکه پیامبر اسلام خاتم انبیاست، اما نامش قبل از دیگران آمده و این نشان عظمت والای اوست.

عزّت، قدرت، حکمت و عظمت الهی همه و همه در وحی الهی تبلور یافته است، لذا نباید وحی و کلام الهی را ساده انگاشت.

پیامبران بزرگوار، به سرچشمه عزّت و قدرت و عظمت الهی متصل هستند، پس هر کس با آنان در افتد، نابود خواهد شد.

یکی از دلایل اعجاز قرآن این است که از حروف و کلمات عمومی و عادی، جملات و ترکیب‌هایی ساخته که احدی مشابه آن را نمی‌تواند بیاورد.

پیام‌ها:

۱- وقتی می‌خواهید مطلبی را عنوان کنید برای شنوندگان خود حساسیت و جاذبه ایجاد کنید. «حم. عسق»

۲- شیوه و محتوای وحی به انبیا، مشابه یکدیگر است. «كَذَلِكَ»

۳- یکی از سنت‌های الهی وحی است. «كَذَلِكَ يُوحِي ...»

۴- همه انبیا به یک سرچشمه متصل‌اند و از یک منبع، وحی دریافت می‌کنند.

«كَذَلِكَ يُوحِي»

۵- وحی از سرچشمه عزت است، با آن در نیفتید که نابود می‌شوید. «يُوحِي ...»

الْعَزِيزُ

۶- وحی از سوی خدای عزیز و حکیم است و اطاعت از آن، به شما عزت و استواری می‌دهد. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۷- نزول وحی بر اساس حکمت است، لذا به هر کس وحی نمی‌شود. «يُوحِي ...»

الْحَكِيمُ

۸- وحی از سرچشمه حکمت است و لذا مطالب آن ماندگار است و خدشه بردار نیست. «يُوحِي ... الْحَكِيمُ»

۹- عزت خداوند آمیخته با حکمت و کاردانی اوست. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۱۰- نظام تشریح (وحی و هدایت) حق کسی است که نظام تکوین (آسمان‌ها و زمین) در اختیار اوست. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ ...»

۱۱- وحی برای رشد ماست و گرنه او کاملاً بی‌نیاز است. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ»

۱۲- مالکیت حقیقی از آن خداست، دیگران خیال مالکیت می‌کنند. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...»

۱۳- مالکیت مطلق خداوند بر جهان هستی، پشتوانه عزت و حکمت اوست.

الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرُونَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ «۵»

نزدیک است که آسمان ها (از عظمت وحی) از فرازشان بشکافند در حالی که فرشتگان همراه با سپاس، پروردگارشان را تسبیح می کنند و برای کسانی که در زمین هستند آمرزش می طلبند. آگاه باش که فقط خداوند، بسیار بخشنده و مهربان.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيفٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ «۶»

و کسانی که به جای او سرورانی را به پرستش گرفته اند خداوند مراقب آنان است و تو بر (ایمان آوردن آنان) وکیل نیستی (تا با اجبار وادارشان کنی).

نکته ها:

وحی چیست که از عظمت آن نزدیک است آسمان ها بشکافند، آسمان هایی که طبقه طبقه هستند، «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا» (۱) محکم هستند، «سَبْعًا شِدَادًا» (۲) و در محکمی نمونه و ضرب المثل هستند. «أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا» (۳) آسمان هایی که هزاران کهکشان در بردارند و هر کهکشان منظومه ها و هر منظومه کراتی که بعضی میلیون ها برابر زمین هستند و عقل و علم بشری تاکنون به نزدیک ترین آنها نیز احاطه پیدا نکرده است. این است عظمت وحی.

در سوره مبارکه مریم آمده است: «تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرُونَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ»

ص: ۳۷۲

۱- ۱. ملک، ۳.

۲- ۲. نبأ، ۱۲.

۳- ۳. نازعات، ۲۷.

مشركان برای خداوند فرزندی می پنداشتند، نزدیک است به خاطر این عقیده فاسد آسمان ها متلاشی شود.

فرشتگان علاوه بر آنکه تدبیر نظام هستی را بر عهده دارند، برای انسان ها نیز دعا می کنند، فرشتگانی که هرگز معصیت نمی کنند «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» (۲) برای افراد گناهکار دعا و استغفار می کنند. آری، پاکان باید به فکر دیگران نیز باشند. البته استغفار فرشتگان پرتوی از لطف الهی بر بندگان است چون آنها جز دستور خدا کاری نمی کنند.

بر اساس این آیه فرشتگان برای تمام اهل زمین دعا می کنند. «يَسْتَتَعْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» بر اساس آیه ۷ سوره مبارکه غافر فرشتگان برای مؤمنان دعا می کنند. «وَيَسْتَتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» و جالب اینکه این استغفار به شرطی کارآیی دارد که مؤمنان خود نیز استغفار کنند.

«فَاعْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ»

در عفو خدا شک نکنیم. در جمله «أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» چند نوع تأکید آمده است.

(«أَلَا» ، «إِنَّ» ، «هُوَ» ، جمله اسمیه، قالب «غفور» به جای «غافر» و الف و لام در «الْغُفُورُ»)

خداوند با مردم اتمام حجت کرده است، وحی را سنت خویش قرار داده و پیامبر را واسطه وحی، ولی مردم باز هم به سراغ دیگران می روند. «مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ»

در قرآن و روایات معمولاً حمد و ستایش در کنار تسیح مطرح است. «يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ» ، «سبحان ربی الاعلی و بحمده»

پیام ها:

۱- آسمان ها از وحی متأثرند، چگونه بعضی انسان ها اثر نمی پذیرند. یوحی ...

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرُونَ

۲- یکی از آداب دعا و استغفار این است که ابتدا ستایش خداوند را بجا آوریم.

يُسَبِّحُونَ ... يَسْتَعْفِرُونَ

۳- دعای فرشتگان مستجاب است. ... يَسْتَعْفِرُونَ ... إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (آری،

١-١) مريم، ٩٠-٩١.

٢-٢) تحریم، ٦.

دعا در حق دیگران دارای تأثیر است)

۴- هیچ مسئولیت و کاری (حتی تدبیر امور هستی) نباید مانع دعا و استغفار شود.

(فرشتگانی که تدبیر امور هستی را به عهده دارند، دائماً مشغول تسبیح خداوند و دعا برای انسان ها هستند). **يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ ... يَسْتَغْفِرُونَ**

۵- استغفار دو لطف قطعی را به دنبال دارد: مغفرت و رحمت. **يَسْتَغْفِرُونَ ... الْغَفُورُ الرَّحِيمُ**

۶- چون وحی از بالا نازل می شود و آسمان ها مسیر آن است «**سَبَّعَ طَرَائِقَ**» (۱) از هر آسمانی که عبور می کند نزدیک است شکافته شود. «**يَنْفُطَرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ**»

۷- شرک با همه ابعادش محکوم است. «**اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ**»

۸- مشرکان بدانند که خداوند عقاید و اعمالشان را برای کیفر حفظ می کند. «**اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ**»

۹- عدم پذیرش مردم نباید سبب دلسردی شود، پیامبر باید به وظیفه خود عمل کند. «**وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ**»

۱۰- وظیفه پیامبر، ابلاغ وحی است، اگر مردم به سراغ دیگران رفتند پیامبر وظیفه ای ندارد. «**مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ**»

۱۱- پیامبر به هدایت مردم اشتیاق و اهتمام فراوان داشت. «**مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ**»

۱۲- پیامبر مسئول ارشاد مردم است، نه اجبار آنان به پذیرش. «**مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ**»

ص: ۳۷۴

(۱- ۱). مؤمنون، ۱۷.

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ﴿٧﴾

و بدین سان قرآنی عربی را به تو وحی کردیم تا مردم مکه و کسانی را که اطراف آن هستند هشدار دهی و از روز جمع (قیامت) که شکی در آن نیست بیم دهی گروهی در بهشت و گروهی در آتش سوزانند.

نکته ها:

بر اساس روایات مراد از امّ القری، مکه است. در برخی روایات می خوانیم: اولین نقطه ای که سر از آب بیرون آورد مکه بود، لذا آن را «مادر آبادی ها» خوانده اند.

یکی از اسامی قیامت «یَوْمَ الْجُمُعِ» است، روزی که همه مردم یک جا جمع می شوند، روزی که جسم با روح، عمل با انسان، ظالم با مظلوم و کیفر و پاداش با عامل آن جمع می شود.

در آیه ی قبل خطاب به پیامبر فرمود: تو وکیل مردم نیستی، در این آیه می فرماید:

وظیفه ی تو هشدار و انداز است.

سؤال: با اینکه قرآن کریم بارها تردید و تعجب کفار را درباره معاد نقل کرده است پس چرا می فرماید: شکی در آن نیست. □
«لَا رَيْبَ فِيهِ»؟

پاسخ: در قرآن یازده بار جمله «لَا رَيْبَ فِيهِ» درباره معاد و چهار بار درباره ی قرآن و یک بار درباره اجل آمده است، یعنی با دیدن نمونه های رستاخیز در طبیعت و پدید آمدن بهار و پاییز و آفرینش خودتان سزاوار نیست در امکان زنده شدن دوباره مردگان شک و تردید کنید. نه آنکه هیچ کس شک نمی کند بلکه نباید شک شود.

پیام ها:

۱- همان گونه که انبیای پیشین به زبان قوم خود سخن می گفتند، قرآن نیز به زبان عربی وحی شده است. □
وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا ... □

۲- الفاظ قرآن به همین صورت که هست بر پیامبر نازل شده است. □
«أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا»

۳- قرآن، به زبان عربی است و ترجمه آن به هر زبانی که باشد حکم قرآن را ندارد. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا» (چون فهم بشر نمی تواند حقایق عبارات و الفاظ قرآن را به صورت کامل درک کند و ترجمه بر اساس فهم شخص مترجم است).

۴- هدف اصلی از دریافت های الهی بازدهی آن است. «أَوْحَيْنَا ... لِنُنذِرَ»

۵- کسی که دیگران را هشدار می دهد، باید خود آگاهی و بینش لازم را داشته باشد. «أَوْحَيْنَا ... لِنُنذِرَ»

۶- در شیوه ی تبلیغ ابتدا مخاطبین و نیازهای آنان را بشناسیم. (اولین نیاز جامعه جاهلی، هشدار بود). «لِنُنذِرَ»

۷- در تبلیغ به اولویّت های منطقه ای، مکانی و استراتژی توجه شود. (به نقاط مرکزی و محوری اولویّت دهید). «أُمُّ الْقُرَىٰ وَ مَنْ حَوْلَهَا»

۸- تبلیغ باید از خود و اطرافیان خود آغاز شود. «لِنُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ»

۹- دعوت پیامبر اسلام تدریجی و دارای مراحل متعدّد بوده است. «لِنُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَ مَنْ حَوْلَهَا»

۱۰- در میان موارد انذار، مسأله معاد نقش ویژه ای دارد. «وَ تُنذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ»

۱۱- فصاحت قرآن در انذار مردم نقش مهمی دارد. «عَرَبِيًّا لِنُنذِرَ» (بنا بر اینکه مراد از کلمه «عربی» فصاحت باشد)

۱۲- قیامت با آنکه روز جمع است، روز فصل و تفکیک نیز هست. «فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ»

«وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَ الظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَ لَا نَصِيرٍ» (۸)

و اگر خدا می خواست مردم را اّمّت یگانه قرار می داد (ولی سنّت خدا بر دادن اختیار به مردم است) و هر کس را که بخواهد در رحمت خود وارد می کند و برای ستمگران هیچ سرپرست و یآوری (در آن روز) نیست.

أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

آیا به جای خداوند سرپرستان دیگری گرفته اند، با آنکه تنها خدا سرپرست (واقعی) است و اوست که مردگان را زنده می کند و اوست که بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

خداوند حکیم است و همه کارهایش حکیمانه است، اگر چه فکر انسان به حکمت کارهای او نرسد. بنابراین در مواردی که قرآن می فرماید: هر که را خدا بخواهد عزیز یا ذلیل می کند، معنایش این است: کسانی که از طریق ایمان و عمل صالح، لیاقت دریافت عزت و هدایت را پیدا کنند خداوند آنها را در مسیر رحمت و هدایت خود قرار می دهد، اما کسانی که با کفر و نفاق و لجاجت زمینه سعادت را در خود کور کنند خداوند برای آنان کاری نمی کند.

اگر شما وارد منزل شدید و دیدید دزد در خانه است، فوراً در را به روی او قفل می کنید تا پلیس را خبر کنید. در این صحنه گرچه شما در را به روی او بسته اید، ولی سارق خودش اسباب بسته شدن در را فراهم کرده است. خداوند نیز دلهایی را مهر می زند، گروهی را گمراه یا ذلیل می کند، ولی این قهر الهی به خاطر سوء عقیده و عمل خود آنها است.

کلمه «ولی» مفرد و کلمه «أولیا» جمع آمده است، زیرا خداپرستان تنها ولایت خدا را می پذیرند ولی کسانی که از خدا جدا شوند هر لحظه یک سرپرست دارند.

پیام ها:

۱- سنت خداوند بر این است که انسان ها را آزاد بگذارد تا راه خود را انتخاب نمایند و گرنه می توانست همه را اجباراً در راه حق قرار دهد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ»

۲- منحرفین از راه حق، در حقیقت به خود ظلم می کنند. «وَ الظَّالِمُونَ»

۳- ظالم از هر نوع کمکی در قیامت محروم است. «مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ» نه کمک از مقام برتر «مِنْ وَلِيٍّ» و نه کمک از زیر دست و دوستان. «وَلَا نَصِيرٍ»

۴- نظرات و افکار انحرافی را پاسخ دهید. اَمْ اتَّخَذُوا - فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ ...

۵- پذیرش غیر خدا، قابل سرزنش و توبیخ است. «اَمْ اتَّخَذُوا»

۶- ادعا باید همراه با دلیل باشد. «فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَ هُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَ هُوَ عَلِيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۷- هر گونه ولایت و سرپرستی که در راستای ولایت الهی نباشد، نامشروع و باطل است. «فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ»

۸- ولایت خداوند مطلق، گسترده و ابدی است. «هُوَ الْوَلِيُّ»

۹- ولایت، حق کسی است که قدرت داشته باشد. هُوَ الْوَلِيُّ ... وَ هُوَ عَلِيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ اِلَى اللّٰهِ ذَلِكُمْ اللّٰهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ اِلَيْهِ اُنِيبُ «۱۰»

و هر چه را در آن اختلاف دارید پس حکمش با خداست، این است خدایی که پروردگار من است. تنها بر او توکل کرده ام و تنها به سوی او انابه می کنم.

نکته ها:

تا وقتی که انسان هست اختلاف نظر نیز هست و تا اختلاف نظر هست مراجعه به قانون الهی و دین لازم است. پس نمی توان ادعا کرد که به دین نیازی نیست.

در این آیه، کلمه ی «تَوَكَّلْتُ» در قالب ماضی و کلمه «اُنِيبُ» در قالب مضارع ذکر شده که شاید بتوان گفت: توکل برخاسته از ایمانی ثابت ولی انابه در هر روز و هر لحظه لازم است.

کلمه «عَلَيْهِ» و «اِلَيْهِ» مقدم بر «تَوَكَّلْتُ» و «اُنِيبُ» آمده است، یعنی نه بر دیگری توکل کنید و نه به دیگران مراجعه نمایید.

پیام ها:

۱- دین، تنها پاسخ گوی مسائل اخلاقی و اعتقادی نیست، بلکه در هر چه از مسائل سیاسی، اقتصادی و... اختلاف دارید دین پاسخگوست. «وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ

۲- در اسلام بن بست وجود ندارد. وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ ... فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ

۳- حل اختلاف از شئون ربوبیت است. «ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبِّي»

۴- به هنگام اختلاف به خدا رجوع کنید و بر او توکل و انابه نمایید و هر حکمی صادر کرد از انجام آن نگران نباشید. فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ... عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ

۵- توکل و انابه نتیجه ایمان به ربوبیت خداست. «اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ»

فَأَطِرُّ السَّمَاوَاتِ وَالْمَآرِضِ جَعَلْ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» (۱۱)

آفریننده آسمان ها و زمین، برای شما از خودتان همسرانی قرار داد و از چهار پایان نیز جفت هایی، به این وسیله شما را کثیر می کند. او را هیچ مانندی نیست و او شنوا و بیناست.

نکته ها:

کلمه ی «فَأَطِرُّ» یعنی آفرینش چیزی که قبلاً مشابه نداشته است. البته «فطر» در لغت به معنای شکافتن و جدا کردن است و این تعبیر شاید اشاره به این باشد که زمین و آسمان در آغاز توده ای واحد و متراکم بوده است که در اثر انفجار شکافته شده و کرات تفکیک شده اند.

والله العالم

خداوند را نمی شود با هیچ چیز شبیه و همتا دانست. او «حی» است اما حیاتش از حیات همه ی موجودات زنده جداست. در بند ۷۱ دعای جوشن کبیر می خوانیم:

«یا حیا قبل کل حی، یا حیا بعد کل حی، یا حی الذی لیس کمثله حی، یا حی الذی لا یشاکله حی، یا حی الذی لا یحتاج الی حی، یا حی الذی یمیت کل حی، یا حیا لم یرث الحیاة من حی، یا حی الذی یرزق کل حی، یا حی الذی یحیی الموتی، یا حی و یا قیوم لا تأخذه سنه و لا نوم»

اگر تنها به صفت حیات خداوند توجه کنیم می بینیم خداوند قبل از هر زنده و بعد از هر زنده

است، زنده ای است که شریک در حیات ندارد، محتاج به زنده ای دیگر نیست و همه ی زنده ها را می میراند.

پیام ها:

۱- آفرینش آسمان ها و زمین کاملاً ابداعی و ابتکاری است. ﴿فَاطِرٌ﴾

۲- هدف از زوجیت بقای نسل است. ﴿يَذُرُّكُمْ﴾ به معنای تکثیر است که بعد از کلمه «ازواج» آمده است)

۳- خداوند از داشتن همسر منزّه است. (در انسان و حیوان، زوجیت هست، ولی خداوند همسر ندارد) «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ»

۴- با اینکه هیچ چیز مثل خدا نیست لکن او با همه پیوند دارد، شنوا و بیناست و همه ی آفریده ها را زیر نظر دارد. «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

۵- دیدن و شنیدن خداوند با سایر دیدن ها و شنیدن ها متفاوت است. «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿۱۲﴾

کلیدهای آسمان ها و زمین برای اوست، برای هر که بخواهد رزق را توسعه می دهد و یا تنگ می گیرد، همانا او به هر چیز آگاه است (و توسعه و تضییق او بر اساس علم و حکمت است).

نکته ها:

﴿مَقَالِيدُ﴾ جمع «مقلید» به معنای کلید است. کلید وسیله بستن و باز کردن است و کسی که کلید زمین و آسمان را دارد می تواند رزق را باز کرده یا ببندد.

کلیدهای هستی گاهی عوامل مادی است که واسطه فیض می شوند، نظیر باران که وسیله

زنده شدن خاک و زمین می گردد، «فَأَخْلِيَا بِهِ الْأَرْضَ» (۱) گاهی نیز اسمای الهی است که نمونه آن را در دعای سمات می خوانیم: اسئلك باسمك الذی اذا دعیت به علی مغالق ابواب السماء للفتح بالرحمه انفتحت... خداوندا! تو را به آن اسمی می خوانم که اگر بر درهای بسته ی آسمان ها خوانده شود، با رحمت تو گشوده می شود.

توسعه یا تنگی رزق نشانه ی مهر یا قهر الهی نیست، زیرا قرآن می فرماید: «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا» (۲) سرمایه و فرزند کفار سبب شگفتی تو نشود زیرا که خداوند اراده کرده آنان را با همین امکانات در همین دنیا عذاب کند.

اگر چه توسعه یا تنگی رزق و معیشت در دست خداست لیکن انسان نباید از تلاش باز ایستد. قرآن فرمان می دهد: «وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» (۳) به سراغ فضل الهی بروید و برای کسب مال تلاش کنید.

رزق همیشه مادی نیست، چرا که در دعا می خوانیم: «اللهم ارزقنی توفاق الطاعه و بعد المعصیه» خداوندا! توفیق بندگی خودت و دوری از گناه را روزی من کن.

قرآن کلیدهای توسعه را به ما آموخته و می فرماید:

«لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (۴) اگر شکر کنید، شما را با دادن روزی زیاد می کند.

«اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ... يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً» (۵) از پروردگارتان استغفار کنید، او برای شما

ص: ۳۸۱

۱- ۱. بقره، ۱۶۴.

۲- ۲. توبه، ۵۵.

۳- ۳. جمعه، ۱۰.

۴- ۴. ابراهیم، ۷.

۵- ۵. هود، ۵۲.

باران می فرستد.

«وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۱) هر که نسبت به خدا پروا داشته باشد، او را از بن بست نجات داده و از راهی که محاسبه نمی کند، روزی می دهد.

پیام ها:

۱- عوامل مؤثر در هستی، تنها به دست خداست. «لَهُ مَقَالِيدُ»

۲- توسعه و تنگی رزق تصادفی نیست، به دست خدای حکیم است. يَبْسُطُ الرِّزْقَ ... وَ يَقْدِرُ

۳- توسعه ی رزق به زرنگی بستگی ندارد به دست خداست. «لِمَنْ يَشَاءُ»

۴- تقسیم رزق توسط خداوند، عالمانه است. «إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ (۱۳)

از (احکام) دین آنچه را به نوح سفارش کرد، برای شما (نیز) مقرر داشت و آنچه به سوی تو وحی کردیم و آنچه ابراهیم و موسی و عیسی را بدان سفارش نمودیم آن بود که دین را به پا دارید و در آن دچار تفرقه نشوید، آنچه مردم را بدان دعوت می کنی بر مشرکان سنگین است. خداوند هر که را بخواهد به سوی خویش بر می گزیند و هر که را به درگاه او رو آورد به سوی خویش هدایت می کند.

نکته ها:

در این آیه، نام هر پنج پیامبر اولوا العزم آمده است: نوح، ابراهیم، موسی، عیسی علیهم السلام و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله.

محور دعوت انبیا یکی بوده است و همه آن بزرگواران مردم را به توحید و معاد، تقوی و عدالت، نماز و روزه، احسان به والدین و رسیدگی به محرومان دعوت می کردند.

«شَرَعَ» از «شَرِيعَه» به معنای راهی است که مردم را به ساحل رودخانه های بزرگ می رساند، مانند شریعه ی علقمه برای رسیدن به آب رود فرات. از آنجا که احکام دین، راه رسیدن به کمالات است، به آن شریعت گفته می شود.

در قرآن، کلمه «ادیان» نداریم، چون دین الهی یکی بیش نیست.

ص: ۳۸۲

۱- خداوند براساس علم بی پایان خود، شریعت‌ها را برای مردم قرار داد. إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ شَرَعَ لَكُمْ ...

۲- دین و شریعت در راستای منافع انسان است. «شَرَعَ لَكُمْ»

۳- نوح، اولین پیامبری است که دارای شریعت جامع بوده است. «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا»

۴- اسلام دین جامع است و تعالیم همه‌ی پیامبران پیشین را در بردارد. مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا ... وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى

۵- وحدت واقعی در سایه دین الهی امکان دارد. «أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا»

۶- مانع اقامه دین و اجرای احکام آن اختلافات دینی است. «أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا»

۷- وحدت مؤمنان برای مشرکان سخت است. لَا تَتَفَرَّقُوا ... كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ

۸- مشرکان را به حقّ دعوت کنید گرچه بر ایشان سنگین است. «كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ»

۹- نبوّت، منصبی الهی است و خداوند افرادی را که لایق می‌داند برمی‌گزیند.

«يَجْتَبِي إِلَيْهِ»

۱۰- خداوند، انبیا را قبل از آنکه رهبر مردم شوند برای بندگی خویش برمی‌گزیند. «اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ»

۱۱- انسان با اعمال خویش زمینه دریافت الطاف الهی را به وجود می‌آورد.

«يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ»

وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْثًا بَيْنَهُمْ وَ لَوْ لَا كَلِمَةُ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَيَّ أَجَلَ مُسَيَّمِي لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١٤﴾

و(از دور پیامبران) پراکنده نشدند مگر پس از آنکه علم(به حقایق آنان) برایشان حاصل شد، به خاطر روحیه کینه و حسادت که میانشان بود، و اگر سنت سابق خداوند(در مورد مهلت دادن به کفار) تا زمانی معین نبود، میان آنان حکم می شد (و اهل باطل هلاک می گشتند) و همانا کسانی که پس از آنان کتاب آسمانی را به میراث بردند، درباره ی آن دچار شک و تردید هستند.

نکته ها:

در این آیه یک بار «جاءهم العلم» آمده و یک بار «اورثوا الكتاب» یعنی با آنکه حق را می دانند و وارث کتاب آسمانی هستند باز هم راه تفرقه می پیمایند.

شک، گذرگاه خوبی است ولی توقف گاه خوبی نیست. آن شکی که به طور طبیعی پیدا شود و مقدمه تحقیق و بررسی گردد، ارزش دارد، ولی اگر شک برخاسته از لجابت و سوء ظن و سبب رکود و بی اعتنائی شود، ضد ارزش است.

پیام ها:

۱- با وجود سفارش پیامبران به وحدت باز هم مردم اختلاف کردند. لا تفرقوا ... و ما تفرقوا ...

۲- بیشتر تفرقه هایی که در دین پدید آمده است از جانب عالمان و دانشمندان است. تفرقوا ... من بعد ما جاءهم العلم

۳- سرچشمه اکثر تفرقه ها حسادت و ظلم و فزون طلبی است. و ما تفرقوا إلا ...

بَعْثًا بَيْنَهُمْ

۴- دلیل مهلت های الهی ربوبیت اوست تا هر کس در سایه آزادی و فرصت، جوهره خود را نشان دهد. «سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ»

۵- مهلت دادن یکی از سنت های الهی است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۶- مهلت های الهی تا زمان معینی است. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۷- شکی که همراه با سوءظن باشد، شک مخرب است. «لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مِرْيَبٌ»

فَلذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ «۱۵»

پس (ای پیامبر) به خاطر آن (که اهل کتاب دچار شک و تردید یا عناد و لجاجت با تو هستند، آنان را به راه حق) دعوت کن و بر آن پایداری نما آن گونه که فرمان یافته ای و خواسته های آنان را پیروی مکن و (به آنان) بگو:

به هر کتابی که خدا نازل کرده است ایمان دارم و فرمان یافته ام تا میان شما به عدالت حکم کنم. خداوند، پروردگار ما و شماست. اعمال ما برای ما و اعمال شما برای شماست (و هیچ کدام مسئول کارهای دیگری نیستیم) هیچ حجتی میان ما و شما (ناگفته) نمانده است. خداوند (در قیامت) میان ما جمع خواهد کرد و بازگشت همه به سوی اوست.

نکته ها:

عدالت ورزی، حاصل یک سری باورها و اعتقادات است: شناخت راه حق و وصایای انبیای الهی، کنار زدن هوس ها، ایمان به حضور در دادگاه الهی و دریافت پاداش متناسب با عمل.

در این آیه فرمان عدالت در کنار همه این باورها آمده است.

پیام ها:

۱- در برابر تفرقه های برخاسته از فزون طلبی، باید در راه دین، استوار بود.

«فَلذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمْ»

۲- تبلیغ دین همراه با مشکلاتی است که باید تحمل نمود. «فَادْعُ وَ اسْتَقِم»

۳- استقامتی ارزشمند است که بر اساس حق و وظیفه باشد و گرنه حاصلی جز لجاجت ندارد. «وَ اسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ»

۴- آنچه که مخالف فرمان خداست، پیروی از هوس های مردم است. «كَمَا أُمِرْتَ وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ»

۵- پیروی از هوس های مردم آفتِ دعوت به راه حق است. «وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ»

۶- رهبر الهی باید به اصول دعوت خود پایبند باشد و در برابر خواسته های نامشروع مردم تسلیم نشود. «قُلْ آمَنْتُ بِمَا ...»

۷- اسلام، تمامی کتب آسمانی را می پذیرد. «آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ»

۸- عدالت خواهی خواست همه ادیان الهی است. «لِأَعْدِلَ بَيْنَكُم»

۹- انبیا باید حاکم و با نفوذ باشند تا بتوانند عدالت را در جامعه پیاده کنند. «لِأَعْدِلَ بَيْنَكُم»

۱۰- بیان مشترکات بهترین زمینه دعوت است. «اللَّهُ رَبُّنَا وَ رَبُّكُمْ»

وَ الَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ «۱۶»

و کسانی که درباره خداوند پس از آنکه دعوت او را پذیرفته اند به جدال (می پردازند) دلیلشان نزد پروردگارش باطل و بی پایه است و بر آنهاست خشم الهی و برایشان عذاب سختی است.

نکته ها:

«محاجه» از «حج» به معنای قصد است و به آن نوع گفتگویی گفته می شود که قصد گوینده اثبات یا ابطال چیزی باشد.

هنگامی که راه روشنی برای شما ثابت شد به خاطر شک و وسوسه از آن دست بردارید و هنگامی که به کسی ایمان پیدا کردید با شایعه او را رها نکنید. وقتی که یک راه و رسم و یا

عادت و سنتی نیکو و منطقی در جامعه تثبیت شده آن را به جدل نکشید.

پیام ها:

۱- بعد از آنکه از راه عقل و فطرت خدا را شناختید مجادله نکنید. «يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتَجِيبَ لَهُ»

۲- شرک فاقد اعتبار است و مشرکان منطقی ندارند. «حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ»

۳- تلاش برای به تردید انداختن مؤمنان، موجب خشم و عذاب الهی است.

يُحَاجُّونَ ... عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذَابٌ

اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾

خداست آنکه کتاب آسمانی و میزان را به حق نازل کرد و چه می دانی شاید قیامت نزدیک باشد.

نکته ها:

یکی از نام های قیامت «السَّاعَةَ» است، زیرا ناگهانی و غیر مترقبه فرا می رسد.

پیام ها:

۱- در قرآن کریم باطل راهی ندارد. «أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ»

۲- قرآن حقیقتی بس والا دارد که برای سعادت ما آفریده شده است. «أَنْزَلَ الْكِتَابَ»

۳- قرآن، میزان و وسیله ی تشخیص حق از باطل است. «الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ»

۴- پیامبر اکرم نیز از زمان و ساعت قیامت بی خبر است. «وَمَا يُدْرِيكَ»

۵- به آرزوهای موهوم و طولانی که موجب تأخیر توبه و عمل صالح است گرفتار نشوید که شاید قیامت نزدیک باشد. «لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ»

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ
بَعِيدٍ (۱۸)

کسانی که ایمان به قیامت ندارند (نسبت به وقوع آن) شتاب می ورزند، ولی کسانی که به آن ایمان دارند از آن می ترسند و می دانند که قیامت حق است، بدانید محققا کسانی که درباره قیامت به جدال می پردازند در گمراهی دوری هستند.

نکته ها:

اگر افراد گم شده، نزدیک باشند، امیدی به پیدا شدن و نجاتشان هست، ولی اگر دور باشند، پیدا شدنشان سخت یا محال است.
«لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ»

کفار و مشرکان همواره در برابر هشدارهای انبیا نسبت به قیامت شتاب زدگی داشتند و می گفتند: «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ» زمان این تهدیدها چه وقت است، چرا عملی نمی شود.

گرچه در بسیاری کارها از عجله انتقاد شده است لکن در مواردی نظیر اقامه نماز، دفن میت، ازدواج در جوانی، پرداخت بدهی، توبه و پذیرایی از مهمان، عجله مورد سفارش است.

«يُمَارُونَ» به معنای اصرار در تردید است و «مشفق» از «شفقت» به معنای هراس همراه با مراقبت است.

حق، صفتی است که در قرآن برای امور مختلفی آمده است:

خداوند. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ» (۱) پیامبر. «أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ» (۲)

قرآن. «أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» (۳) دعوت. «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ» (۴)

معاد. «يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ» سنجش. «وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ» (۵)

ص: ۳۸۸

۱-۱. لقمان، ۳۰.

۲-۲. بقره، ۱۱۹.

۳-۳. شوری، ۱۷.

۴-۴. رعد، ۱۴.

۵-۵. اعراف، ۸.

۱- شتاب زدگی ما، در تدبیر الهی نقشی ندارد و نارواست. «يَسْتَعْجِلُ»

۲- بیان دو دیدگاه و مقایسه میان آنها عامل رشد و انتخاب بهتر است. «لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا»

۳- ایمان باید بر اساس علم باشد. وَالَّذِينَ آمَنُوا ... يَعْلَمُونَ ...

۴- ایمان به معاد سبب ایجاد خوف از آن می شود. (زیرا قیامت محل بروز حوادث هولناک است). «آمَنُوا مُشْفِقُونَ»

۵- علم و ایمان و خوف در کنار هم مفیدند، اگر یکی از آنها نباشد کارساز نیست (چنانچه ابلیس و بلعم باعورا و فرعون علم داشتند اما ایمان و خوف نداشتند). «وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ»

۶- اصل شک در معاد گمراهی است و ایجاد شک و اصرار بر آن در دیگران گمراهی دور است. «ضَلَالٌ بَعِيدٌ»

۷- توقف و تداوم در جدال مورد انتقاد است. «يَمَارُونَ فِي السَّاعَةِ»

اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿١٩﴾

خداوند نسبت به بندگانش با مهر و لطف رفتار می کند، هر که را بخواهد (و صلاح بداند) روزی می دهد و اوست توانای غالب.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴿٢٠﴾

آن که کشت آخرت بخواهد برای او در کشتش می افزاییم و آن که کشت دنیا بخواهد از آن به او می دهیم و در آخرت هیچ نصیبی ندارد.

نکته ها:

در معنای لطف، نرمی و دقت نهفته است. خداوند لطیف است یعنی به دقایق امور احاطه

دارد و هر کاری را، به سهولت و آسانی انجام می دهد. (۱)

اراده آخرت نشانه‌ی: وسعت دید، دل‌کندن از دنیا، ایمان به وعده‌های الهی، رنگ بقا دادن به فانی‌ها و در یک جمله نشانه عقل و انتخاب احسن است.

در آیه ۲۰، انسان به کشاورز، عمل او به کشت، نیت او به بذر و دنیا و آخرت، به مزرعه و محل برداشت تشبیه شده است.

آخرت از دنیا مهم تر است زیرا:

۱. برای آخرت خواهان توسعه و رشد است. «نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ»

۲. آخرت خواهان از دنیا بهره کمی می برند ولی دنیاخواهان هیچ بهره‌ای از آخرت ندارند. «مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ»

۳. آخرت خواهان به همه اهداف خود می رسند. «نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ» ولی دنیاخواهان تنها به گوشه‌ای از اهداف خود می رسند. «نُؤْتِيهِ مِنْهَا»

پیام‌ها:

۱- بر خلاف مخلوقات که لطیف آنها قوی نیست و قوی آنها لطیف نیست، خداوند هم لطیف است و هم قوی. لَطِيفٌ ... الْقَوِيُّ

۲- قدرت خداوند هرگز شکست نمی پذیرد. «الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ»

۳- رزق الهی برخاسته از لطف خداست. «لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ»

۴- قدرت و لطف خدا ضامن روزی رسانی به مردم است. لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ ... وَ هُوَ الْقَوِيُّ

۵- انسان در انتخاب راه آزاد است. مَنْ كَانَ يُرِيدُ ... مَنْ كَانَ يُرِيدُ ...

۶- ارزش کار انسان وابسته به اهداف دور و نزدیک و نیت اوست. «يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ - يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا»

۷- همه داده‌ها از خداست. «نَزِدْ لَهُ - نُؤْتِيهِ مِنْهَا» و عطای خدا متناسب با نیت و

ص: ۳۹۰

انتخاب انسان است. مَنْ كَانَ يُرِيدُ ... مَنْ كَانَ يُرِيدُ

۸- نقش انسان تنها در انتخاب و تصمیم است، مقدار کامیابی مربوط به اراده خداست. «تَزِدُّهُ - نُؤْتِهِ مِنْهَا»

۹- هدف قرار دادن دنیا سبب محرومیت کامل از آخرت است. یرث حرث الدنيا...

مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَ لَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ «۲۱»

آیا خدایان باطل مشرکان، احکامی از دین که خداوند به آن اذن نداده برای مشرکان قرار داده اند و اگر فرمان قطعی (خداوند مبنی بر مهلت دادن به منحرفان) نبود قطعاً میان مشرکان (به هلاکت) حکم می شد و همانا ستمکاران برایشان عذابی دردناک است.

نکته ها:

امام علی علیه السلام به فرزندش می فرماید: «لو كان لربك شريك لأنتك رسله» (۱) اگر پروردگارت شریکی می داشت پیامبرانی از جانب او نزد تو می آمدند. این آیه همان معنا را می فرماید: آیا شرکایی که برای خدا می پندارید مکتب و آیینی به شما عرضه کرده اند؟

امام زین العابدین علیه السلام درباره ی مهلت های الهی می فرماید: «كان جزائی منك في اول ما عصيتك النار» (۲) خدایا کیفر من در اولین معصیت دوزخ بود (ولی تو به من مهلت دادی).

پیام ها:

۱- انسان نیازمند قانون است و این نیاز را خدا می تواند برآورده سازد، نه دیگران.

«أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ»

۲- شریعت بر حقّ تنها با اذن الهی محقق می شود و بدون اذن او هیچ چیز جنبه

ص: ۳۹۱

۱- ۱). نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲- ۲). صحیفه سجّادیه، دعای ۱۶.

شرعی و الهی ندارد. ﴿مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ﴾

۳- بدعت در دین و تشریح قوانین خارج از اذن خدا شرک به اوست. ﴿شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ﴾

۴- سنت قطعی خداوند آن است که همه ی مردم مهلتی برای نشان دادن جوهره خود داشته باشند. ﴿وَلَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَضْلِ﴾

۵- مهلت دادن به منحرفین یک لطف الهی است تا شاید به فکر توبه یا ایمان بیفتند و اگر این لطف نبود انسان با اولین گناه خود به کیفر نابودی می رسید.

﴿لَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَضْلِ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ﴾

۶- شرک ظلم است و مشرک ظالم. أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ ... إِنَّ الظَّالِمِينَ

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَ هُوَ وَقَعَ بِهِمْ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿۲۲﴾

ستمکاران را خواهی دید که از آنچه انجام داده اند هراسانند در حالی که (کیفر) آن به آنان خواهد رسید و کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند در باغ های بهشت هستند، برای آنان نزد پروردگارشان هر چه را بخواهند (فراهم است). این است آن فضل بزرگ.

نکته ها:

«رَوْضَتِهِ» به محلی گفته می شود که دارای آب و درخت فراوان باشد.

پیام ها:

۱- عملکرد بد انسان ارمغانی به جز دوزخ برای او ندارد. «مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا»

۲- ترس از عذاب در روز قیامت هیچ سودی ندارد. مُشْفِقِينَ ... وَ هُوَ وَقَعَ بِهِمْ

۳- در بهشت لذات مادی و معنوی همراه یکدیگرند. رَوْضَاتِ ... عِنْدَ رَبِّهِمْ

۴- محرومیت های دنیوی و اجتناب از محرمات در روزگاری جبران خواهد شد.

«مَا يَشَاؤُنَ» (تمام خواسته های مادی و معنوی مؤمنان در بهشت فراهم است)

۵- با اینکه بهشتیان اهل ایمان و کارهای نیکو هستند لکن آن همه نعمت ها به خاطر فضل الهی است نه سزای کارشان.
«الْفُضْلُ الْكَبِيرُ»

۶- از خدای کبیر جز فضل کبیر انتظاری نیست. «هُوَ الْفُضْلُ الْكَبِيرُ»

ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿۲۳﴾

این (فضل بزرگ) چیزی است که خداوند به بندگانش، آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند بشارت می دهد. (ای پیامبر! به مردم) بگو: من از شما بر این (رسالت خود) هیچ مزدی جز مودت نزدیکانم را نمی خواهم و هر کس کار نیکی انجام دهد، برای او در نیکویی آن می افزایم. همانا خداوند بسیار آمرزنده و قدردان است.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که پاداش مؤمنان نیکوکار، باغ های بهشتی و رسیدن به تمام خواسته ها و فضل بزرگ پروردگار است. در این آیه سخن از پاداش کسی است که با هدایت خود صدها میلیون نفر را به این باغ ها و خواسته ها رسانده است، یعنی پیامبر اسلام.

اگر هدیه یک شاخه گل تشکر و پاداش لازم دارد، نجات بشریت چه پاداشی خواهد داشت.

با نگاهی به قرآن می بینیم که شعار تمام انبیا این بود که ما جز از پروردگارمان پاداشی نمی خواهیم. در سوره شعراء از آیه ۱۰۹ تا آیه ۱۲۷، سخن حضرت نوح، هود، صالح، لوط و شعیب علیهم السلام و در سوره سبأ آیه ۴۷، سخن پیامبر اسلام چنین است: مزد و پاداش من تنها بر خداوند است. «إِنْ أُجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ»

البته شکی نیست که مراد انبیا این بود که ما پاداش مادی نمی خواهیم، ولی اطاعت کردن و

هدایت شدن شما را می خواهیم، زیرا همه آنان پس از آنکه در سوره شعراء درخواست مزد را منتفی دانستند، به مردم سفارش تقوا و اطاعت از خداوند می کردند. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» پس انبیا پاداش مادی نمی خواهند، ولی مزد معنوی و هدایت مردم را خواهند که این مزد در واقع به نفع خود مردم است، نظیر اینکه استادی به شاگردش بگوید: من از تو مزدی نمی خواهم و پاداش من تنها یک چیز است و آن اینکه تو درس بخوانی که در واقع این پاداش برای شاگرد است.

مزد رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله چیست؟ پیامبر اسلام نیز از مردم درخواست مزد مادی نداشت، ولی چندین مرتبه از طرف خداوند با کلمه «قُلْ» مأمور شد تا مزد معنوی را که به نفع خود مردم است، از مردم تقاضا کند. «قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرِ فَهُوَ لَكُمْ» (۱)

این مزد معنوی نیز در دو تعبیر آمده است. یک بار می فرماید: من هیچ مزدی نمی خواهم جز آنکه هر که خواست راه خدا را انتخاب کند، «إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا» (۲) و یک بار در آیه مورد بحث که می فرماید: «لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ» بنابراین مزد رسالت دو چیز است: یکی انتخاب راه خدا و دیگری مودت قریبی. جالب آنکه در هر دو تعبیر کلمه «إِلَّا» مطرح شده است، یعنی مزد من تنها همین مورد است.

با کمی تأمل می فهمیم که باید راه خدا و مودت اهل بیت یکی باشد، زیرا اگر دو تا باشد، تناقض است، یعنی نمی توان گفت: من فقط تابستان ها مطالعه می کنم و بار دیگر گفت: من فقط زمستان ها مطالعه می کنم. زیرا محصور باید یک چیز باشد.

پیامبر اسلام از طرف خداوند یک بار مأمور می شود که به مردم بگوید: مزد من تنها انتخاب راه خداست و بار دیگر مأمور می شود که بگوید: مزد من فقط مودت قریبی است. در واقع باید این دو درخواست یکی باشد. یعنی راه خدا همان مودت قریبی باشد.

از طرفی مودت با دو چیز ملازم است: یکی شناخت و معرفت، زیرا تا انسان کسی را نشناسد نمی تواند به او عشق بورزد. دوم اطاعت، زیرا مودت بدون اطاعت نوعی تظاهر و ریاکاری و

ص: ۳۹۴

۱-۱. سبأ، ۴۷.

۲-۲. فرقان، ۵۷.

دروغ و تملق است. پس کسانی که دستورات خود را از غیر اهل بیت پیامبر علیهم السلام می گیرند، راه خدا را پیش نگرفته اند. این از دیدگاه قرآن.

امّا از نظر عقل. پاداش باید همسنگ و هموزن عمل باشد. رسالت، جز امامت که ادامه آن است هم وزنی ندارد، مزد رسالت ادامه هدایت است، مزد یک معصوم، سپردن کار به معصوم دیگر است. مزد عادل آن است که زحمات او را به عادل دیگر بسپاریم.

عقل می گوید: تا لطف هست باید تشکر نیز باشد و اگر امروز لطف پیامبر شامل حال ما شده و ما به اسلام هدایت شده ایم باید مزد رسالتش را پردازیم و اگر مزد رسالت، مودت قریبی است، امروز هم باید قریبایی باشد تا نسبت به او مودت و اطاعت داشته باشیم. آری، امروز هم باید نسبت به حضرت مهدی علیه السلام مودت داشته و نسبت به او مطیع باشیم. مگر می شود بگوییم مسلمانان صدر اسلام مأمور بودند مزد رسالت را پردازند و نسبت به قریبی مودت داشته باشند، ولی مسلمانان امروز یا این وظیفه را ندارند و یا قریبایی نیست تا به او مودت بورزند و مزد رسالت را پردازند. البته مودت حضرت مهدی علیه السلام در زمان غیبت، عمل به پیام های او و رفتن در راه کسانی است که ما را به آنان سپرده است، یعنی فقهای عادل و بی هوا و هوس.

عقل انسان از اینکه مودت قریبی پاداش پیامبری قرار گرفته که صدها میلیون نفر را به هدایت و سعادت و فضل کبیر الهی رسانده می فهمد که قریبی و کسانی که مورد مودت هستند، برترین افراد بشر و معصومند. زیرا هرگز مودت گنهکار پاداش پیامبر معصوم قرار نمی گیرد. نمی توان باور کرد که مودت افرادی گنهکار بر مسلمانان جهان در طول تاریخ واجب باشد و هیچ فرقه ای از مسلمانان (غیر از شیعه) رهبران خود را معصوم نمی داند و هیچ فرد یا گروهی تا کنون نه برای امامان معصوم گناهی نقل کرده و نه برای آن بزرگواران استادی نام برده است.

عقل می گوید: گذاشتن دست بشر در دست غیر معصوم نه تنها ظلم به انسانیت است، بلکه ظلم به تمام هستی است. زیرا هستی برای انسان آفریده شده (تمام آیات «خَلَقَ لَكُمْ»، «سَخَّرَ لَكُمْ» و «مَتَاعاً لَكُمْ» نشانه ی آن است که هستی برای انسان است) و انسان برای

تکامل واقعی و معنوی و خدایی شدن و آیا سپردن این انسان با آن اهداف والا- به رهبران غیر معصوم، ظلم به او و ظلم به هستی نیست؟

اگر در روایات، رهبر معصوم و ولایت او زیر بنا و پایه و اساس دین شناخته شده است، بنی الاسلام علی خمس...الولایه (۱) و اگر حضرت علی علیه السلام تقسیم کننده مردم میان بهشت و دوزخ معرفی شده است، «قسیم الجنة و النار» (۲) و اگر نماز بی ولایت پذیرفته نمی شود، (۳) و اگر مودت اهل بیت حسنه است، (۴) و اگر زیارت و توسل به آنان سفارش شده، همه به خاطر همان جوهر کیمیایی مودت است.

زمخشری و فخررازی که از بزرگان اهل سنت هستند، در تفاسیر خود آورده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

«من مات علی حب آل محمد مات شهیداً» هر که با دوستی آل محمد از دنیا برود، شهید است.

«من مات علی حب آل محمد مات تائباً» هر که با دوستی آل محمد از دنیا برود، توبه کننده است.

«من مات علی حب آل محمد مات مستکمل الايمان» هر که با دوستی آل محمد از دنیا برود، با ایمان کامل از دنیا رفته است.

«من مات علی حب آل محمد مات علی السنه و الجماعه» هر که با دوستی آل محمد از دنیا برود، طبق سنت و سیره پیامبر از دنیا رفته است.

حال این سؤال پیش می آید که آیا مودت بدون اطاعت، می تواند هم وزن شهادت، مغفرت و ایمان کامل قرار گیرد؟

در همین تفاسیر ذیل این آیه حدیثی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمده است که:

«ألا- و من مات علی بغض آل محمد جاء یوم القیامه مکتوب بین عینیه آیس من رحمه الله»، آگاه باشید، هر که با کینه و بغض آل محمد بمیرد، روز قیامت می آید در حالی که میان دو

ص: ۳۹۶

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲-۲. بحار، ج ۷، ص ۱۸۶.

۳-۳. بحار، ج ۲۷، ص ۱۶۷.

۴-۴. بحار، ج ۴۳، ص ۳۶۲.

چشم او نوشته شده: او از رحمت خداوند مأیوس و محروم است.

«ألا و من مات علی بغض آل محمد مات کافراً» آگاه باشید، هر که با بغض آل محمد بمیرد، کافر مرده است.

«ألا و من مات علی بغض آل محمد لم یشم رائحه الجنة» هر که با بغض آل محمد بمیرد، بوی بهشت را استشمام نمی کند.

فخر رازی در تفسیر خود آورده است: همین که آیه موذت نازل شد از پیامبر اکرم پرسیدند:

قربی چه کسانی هستند که موذت آنها بر ما واجب است؟

حضرت فرمودند: علی و فاطمه و فرزندان، سپس اضافه می کند که حضرت فرمودند:

«فاطمه بضعه منی یؤذینی ما یؤذیها» فاطمه پاره تن من است هر کس او را اذیت کند مرا اذیت کرده و کیفر کسانی که رسول خدا را اذیت کنند، در قرآن چنین آمده است. «إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا» (۱)

در حدیث می خوانیم که امام حسن علیه السلام در ذیل جمله ی «وَمَنْ يَفْتَرِفْ حَسِيْنَةَ نَزِدْ لَهُ فِيْهَا حُسَيْنًا» فرمود: «اقتراف الحسنه مودتنا اهل البيت» (۲) کسب نیکی، موذت ما اهل بیت است.

پیام ها:

۱- بشارت خداوند بس بزرگ و عظیم است. «رَوْضَاتِ الْجَنَاتِ - مَا يَشَاؤُنَ - الْفَضْلُ الْكَبِيْرُ - ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ»

۲- نشانه بنده خدا ایمان و عمل صالح است. «عِبَادَةُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- رمز دریافت آن همه نعمت و بشارت، بندگی خدا و ایمان و نیکوکاری است.

عِبَادَةُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا ...

۴- مودت قربی مصداق روشن ایمان و عمل صالح است. يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَةَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ ... إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى

۵- درخواست مزد از زبان خود سنگین است، لذا پیامبر مأمور می شود از طرف

ص: ۳۹۷

۱- ۱. احزاب، ۵۷.

۲- ۲. تفاسیر نمونه و صافی.

خداوند مزد خود را به مردم اعلام کند. قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ ...

۶- مودت بدون معرفت امکان ندارد. (پس مزد رسالت قبل از هر چیز شناخت اهل بیت پیامبر است سپس مودت آنان) «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» □

۷- مودت بدون اطاعت، ریا و تملق است. (پس مودت قریبی یعنی اطاعت از آنان) «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» □

۸- قریبی معصومند. زیرا مودت گناهکار نمی تواند مزد رسالت قرار گیرد. «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» □

۹- مودتی که قهراً همراه با معرفت و اطاعت است تنها در اهل بیت مستقر است.

(کلمه «فی» رمز آن است که جایگاه مودت تنها اهل بیت است.) «فِي الْقُرْبَى» □

۱۰- مودت فی القربی، راهی برای کسب خوبی هاست. «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَمَنْ يَتَرَفَّ حَسَنَةً» □

۱۱- مودت اهل بیت علیهم السلام، برجسته ترین حسنه است. «الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَمَنْ يَتَرَفَّ حَسَنَةً» □

۱۲- مودت قریبی حسنه است. «مَنْ يَتَرَفَّ حَسَنَةً» □

۱۳- مودت قریبی سبب دریافت پاداش بیشتر است. «نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا» □

۱۴- دوستی اهل بیت پیامبر، زمینه ی دریافت مغفرت است. «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى ...» □

□
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ

۱۵- خداوند قدردان کسانی است که به وظیفه خود در مودت اهل بیت عمل می کنند. «إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ» □

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَاءِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمُحِ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحَقِّقُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۲۴)

آیا می گویند (که محمد) بر خدا دروغی بسته است، پس اگر خدا بخواهد بر قلب تو مهر می نهد. خداوند باطل را محو و حق را با کلمات خویش استوار می سازد همانا او به راز سینه ها آگاه است.

نکته ها:

همان گونه که منحرفین در مسئله رسالت می گفتند: پیامبر بشری مثل ماست و ادعای رسالتش افترا بر خداست، در مسئله امامت نیز چنین نسبتی را دادند.

این آیه می فرماید: اگر پیامبر بر خدا افترا ببندد ما بر او غضب کرده و بر دل او مهر می زنیم، نظیر آنجا که می فرماید: «لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ» (۱) اگر سخنی را به دروغ به ما نسبت دهد، شاهرگش را می زنیم. «بِذَاتِ الصُّدُورِ» یعنی افکاری که سینه ها را تصاحب کرده است.

پیام ها:

۱- بعضی که نمی خواستند مودت اهل بیت را رسالت شمرند گفتند: پیامبر به خدا دروغ بسته که می گوید مزد رسالتم مودت قریبی است. «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى»

۲- برای روشنگری باید شبهات را طرح و پاسخ داد. «أَمْ يَقُولُونَ ... فَإِنْ يَشَاءِ اللَّهُ»

۳- افترا از هیچ کس پذیرفته نیست. «يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ» (اگر پیامبر کوچک ترین دروغ بر خدا می بست، کذب وی فاش و از نعمت دریافت وحی محروم می شد).

۴- مهر نهادن بر دل بزرگ ترین عذاب الهی است، چون کیفر بزرگ ترین گناه می باشد. «افْتَرَى ... يَخْتِمْ»

۵- قلب مرکز دریافت وحی است. «يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ» (همان گونه که جای دیگر

ص: ۳۹۹

می فرماید: وحی بر قلب تو نازل شد. «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ» (۱)

۶- سَتَّ خِدَاوَنَد بَر مَحُو بَاطِل و پایداری حَقَّ است. يَمْحُ اللَّهُ ... يُحِقُّ الْحَقَّ

۷- خدایوند پیامبرش را با وعده نابودی باطل و پیروزی حَقَّ دلداری می دهد.

يَقُولُونَ افْتَرَى ... يَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَ يُحِقُّ الْحَقَّ

۸- پیامبر نه تنها به خدا افترا نبسته بلکه فکر افترا هم ننموده است. زیرا خدا به اسرار نهفته سینه ها آگاهی کامل دارد. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

وَ هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَ يَغْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ وَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ» (۲۵)

و اوست که توبه را از بندگانش می پذیرد و از گناهان در می گذرد و هر چه را انجام می دهید می داند.

پیام ها:

۱- پذیرش توبه گناهکاران و عفو آنان تنها در اختیار خداوند است. «وَ هُوَ الَّذِي»

۲- در اسلام بن بست وجود ندارد و راه بازگشت همواره باز است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ»

۳- خداوند تمام گناهان را می بخشد. «يَغْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ» (کلمه «سیئات» جمع همراه الف و لام است یعنی همه گناهان)

۴- خداوند با وعده عفو، منحرفان را به توبه تشویق می کند. يَقْبَلُ التَّوْبَةَ ... يَغْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ

۵- توبه باید همراه تغییر در رفتار و گفتار باشد و گرنه نوعی تظاهر و ریاکاری است که خدا می داند. «وَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ»

ص: ۴۰۰

وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾

و(دعای) کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند اجابت می کند و از فضل خویش بر آنان می افزاید و برای کافران عذابی شدید است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام درباره ی این آیه فرمود: دعای مؤمن درباره برادر دینی اش مستجاب است، زیرا خداوند می فرماید به خاطر علاقه ای که به برادر دینی خود داری آنچه خواستی به تو و به کسی که برایش دعا کرده ای می دهم. (۱)

در روایتی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: مراد از جمله «يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» حق شفاعت مؤمنان درباره ی کسانی است که گرچه اهل دوزخند ولی به مؤمنان خدمتی کرده اند. (۲)

پیام ها:

۱- خداوند دعای مؤمنان نیکوکار را می پذیرد. «وَيَسْتَجِيبُ»

۲- شرط استجابت دعا، ایمان و عمل صالح است. «يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- پاداش افزون و بیش از انتظار، نمودی از فضل الهی است. «وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ»

۴- تهدید و تشویق در کنار هم لازم است. «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ - يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ - يَسْتَجِيبُ - يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ - وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ»

ص: ۴۰۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفاسیر مجمع البیان و نورالثقلین.

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنزِّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ (۲۷)

و اگر خداوند برای بندگانش رزق را توسعه می داد در زمین طغیان می کردند و لکن آنچه را می خواهد به اندازه ای (معین) نازل می کند. زیرا که او به بندگانش آگاه و بیناست.

نکته ها:

در آیه قبل خداوند وعده استجابت به مؤمنان داد، حال این سؤال مطرح می شود که چرا برخی دعاهای مؤمنان برای توسعه رزق مستجاب نمی شود؟

در پاسخ باید گفت: استجابت دعا در چارچوب حکمت الهی است. گاهی توسعه رزق عامل غفلت از خدا و موجب طغیان و تجاوز است و چه بسیارند کسانی که ثروت سبب هلاکت آنان شده است.

سؤال دیگر اینکه: اگر توسعه رزق سبب طغیان است، پس چرا به گروهی توسعه داد و طغیان هم کردند؟

در پاسخ می گوئیم: برنامه ها و سنت های الهی متعدد و دارای مراحل است. همان گونه که کنترل رزق برای جلوگیری از فساد یک سنت عمومی است، توسعه رزق و مهلت دادن به مرفهان نیز یک سنت است که برای آزمایش بکار می رود. پس قانون عمومی و کلی، کنترل رزق است ولی گاهی برای آزمایش مردم توسعه ای داده می شود. (۱)

ناگفته نماند که گاهی کمبود رزق بدلیل تن پروری انسان است که حسابش جداگانه است.

پیام ها:

۱- همان گونه که عطاهای الهی لطف است، گاهی محرومیت ها نیز لطف است.

﴿لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا﴾

ص: ۴۰۲

۲- فضل الهی بر اساس مصلحت و حکمت تقسیم می شود نه بر اساس تمایلات انسان. وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ ...

۳- روابط اجتماعی سالم در گرو زندگی معتدل و در حد نیاز است. لَوْ بَسَطَ ...

لَبَعُوا

۴- مؤمنان نباید به خاطر تنگنای معیشت به خداوند سوءظن داشته باشند. «وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ»

۵- رفاه بیش از حد زمینه ی طغیان است. لَوْ بَسَطَ ... لَبَعُوا

۶- مشیت الهی بر اساس حکمت است. «مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ»

۷- رزق مردم حساب و کتاب دارد. «يُنزِّلُ بِقَدَرٍ»

وَ هُوَ الَّذِي يُنزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَ يَنشُرُ رَحْمَتَهُ وَ هُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ «۲۸»

و اوست که پس از ناامیدی مردم باران می فرستد و رحمت خویش را گسترش می دهد و اوست سرور ستوده.

وَ مِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَ هُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ «۲۹»

و از نشانه های قدرت او آفرینش آسمان ها و زمین است و جنندگان که در آن دو پراکنده اند و او هر گاه بخواهد بر گردآوری آنها تواناست.

نکته ها:

«غیث» به باران مفید گفته می شود. اما «مطر» به هر نوع باران گفته می شود (خواه مفید و خواه مضر). چنانکه می فرماید: «أَمْطَرْتُ

مَطَرُ السَّوَاءِ» (۱)

ص: ۴۰۳

«قَنُوطٌ» به معنای یأس و «بَثٌّ» به معنای پراکنده کردن است.

پیام ها:

۱- در نومیادی بسی امید است، پایان شب سیه سپید است. «يُنزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَطُّوا»

۲- تنها پناهگاه انسان در مشکلات و ناامیدی ها خداست. وَ هُوَ الَّذِي ... مِنْ بَعْدِ مَا قَطُّوا

۳- باران، نمودی از رحمت الهی است. يُنزِلُ الْغَيْثَ ... وَ يَنْشُرُ رَحْمَتَهُ

۴- کمی باران در مواردی برای جلوگیری از طغیان انسان هاست. وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا ... يُنزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَطُّوا

۵- ولایت پسندیده و دائمی، تنها به خداوند اختصاص دارد. «وَ هُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ»

۶- آفرینش آسمان ها و زمین و جنبه ها، گوشه ای از آیات الهی است. «مِنْ آيَاتِهِ»

۷- قدرت خداوند در آفرینش ابتدایی، نشانه قدرت او بر برپایی قیامت است.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... وَ هُوَ عَلِيٌّ جَمِيعُهُمْ ... قَدِيرٌ

۸- در آسمان ها نیز موجودات زنده است. «بَثٌّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ»

۹- پراکندگی حیوانات در مناطق مختلف زمین، یکی از نعمت هاست. (اگر همه گوسفندها در یک منطقه و همه گاوها در جای دیگر بودند زندگی برای انسان بسیار سخت و گران بود). «بَثٌّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ»

۱۰- تعیین زمان قیامت تنها در اختیار اوست. «إِذَا يَشَاءُ»

وَ مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ «۳۰»

و آنچه از مصیبت به شما رسد پس به خاطر دست آورد خودتان است و

او از بسیاری (گناهانتان) در می گذرد.

وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٣١﴾

و شما نمی توانید (خدا) را در زمین به عجز آورید (و از سلطه او خارج شوید) و برای شما از غیر خداوند هیچ سرپرست و یآوری نیست.

نکته ها:

سؤال: اگر مصیبت ها به خاطر عملکرد خود ماست، پس مصائب اولیای خداوند چه توجیهی دارد؟

پاسخ: برنامه ها و سنت های الهی متعدّد است، یکی از سنت ها چشاندن مزه تلخ عملکرد به انسان گناهکار است که در این آیه آمده است ولی یکی دیگر از سنت های الهی رشد مردم در لابلای حوادث و آزمایش های پی در پی است. لذا حوادث تلخ که برای معصومین رخ می دهد برای رشد معنوی و دریافت درجه و الگو بودن آنان برای دیگران است. در حدیث می خوانیم: «البلاء للظالم ادب و للمؤمن امتحان و للاولیاء درجه» (۱) حوادث تلخ برای ظالم وسیله ادب و برای مؤمن وسیله آزمایش و برای اولیای الهی وسیله قرب بیشتر است.

مشابه این آیه، آیه ۴۱ سوره روم است که می فرماید: «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» به خاطر عملکرد مردم، در دریا و خشکی فساد پدید آمد که گوشه ای از عملکردشان را بچشند.

پیام ها:

۱- میان رفتار انسان و حوادث تلخ و شیرین زندگی رابطه است. مَا أَصَابَكُمْ ... فَمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ

۲- مشکلات انسان، تنها عکس العمل بخشی از خلاف های اوست، نه تمام آن.

زیرا خداوند از بسیاری خطاهای انسان در می گذرد. «وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ»

ص: ۴۰۵

۳- مصیبت‌ها جنبه هشدار می‌دهد و اگر انتقامی بود عفو در کار نبود. «وَيَغْفُوا عَنْ كَثِيرٍ»

۴- دود جنایات بشر به چشم خودش می‌رود و به خداوند ضربه ای نمی‌زند. «وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

۵- انسان‌ها نمی‌توانند همه عوامل را تحت سلطه خود بگیرند و از آثار گناهانشان بگریزند. «وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

۶- انگیزه بسیاری خلاف‌ها بدست آوردن یاور و حامی است، در حالی که یاور حقیقی خداست. «وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٣٢﴾

و از نشانه‌های (قدرت) او (حرکت) کشتی‌ها است در دریا که همچون علائمی برجسته‌اند.

إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣٣﴾

اگر بخواهد باد را متوقف می‌کند پس کشتی‌ها بر پشت آب راکد می‌مانند.

همانا در این امر برای هر صبر پیشه‌سپاسگزار، نشانه‌هایی (از قدرت خدا) وجود دارد.

نکته‌ها:

«الْجَوَارِ» جمع «جاریه» به معنای کشتی در حال جریان و حرکت است و مراد از «كَالْأَعْلَامِ» یا کشتی‌های بزرگ و غول‌پیکر است و یا کوه‌های یخی در حال جریان.

از نقش باد در طبیعت نباید غافل بود. تنفس موجودات زنده، حرکت کشتی‌ها، انتقال ابرها، بارور شدن گیاهان و تعدیل سرما و گرما همه در گرو جریان باد است و امروزه باد از منابع انرژی به شمار می‌رود.

در قرآن کریم چهار مرتبه کلمه «صَبَّارٌ» بکار رفته که به دنبال تمام آنها کلمه «شَكُورٌ» آمده است و این نشانه آن است که صبر و شکر در کنار هم نقش ویژه ای دارند. در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است که ایمان دوشاخه دارد یک شاخه صبر و شاخه دیگر شکر است. (۱)

پیام ها:

۱- تناسب میان آب دریا و کشتی از نظر وزن و حجم، از نشانه های قدرت الهی است. «وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ» (فرو نرفتن کشتی های غول پیکر در اعماق دریاها، به خاطر تفاوت هایی است که خدا میان اجسام و اجرام نهاده است).

۲- زمانی قدر نعمت شناخته می شود که از دست برود. «إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ»

۳- آنچه را ما یک نشانه و آیه می بینیم در نزد محققان بر حوصله چندین نشانه است. «لَا آيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ»

۴- طبیعت و مظاهر آن چون آب و باد، برای کسانی آیه و نشانه است که بر سختی های دنیا صابر و بر رفاه آن شاکر باشند. «لَا آيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ»

أَوْ يُوبِقُهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَ يَغْفُ عَنْ كَثِيرٍ» (۳۴)

یا (کشتی ها را) به خاطر آنچه (صاحبانشان) انجام داده اند نابود می کند و یا از بسیاری در می گذرد (و غرقشان نمی کند).

وَيَعْلَمُ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ» (۳۵)

و کسانی که در آیات ما مجادله می کنند بدانند که برایشان راه گریزی نیست.

نکته ها:

«يُوبِقُهُنَّ» از «ایباق» به معنای هلاک کردن و در اینجا کنایه از غرق کردن است. «مَحِيصٍ» از «حیص» به معنی راه بازگشت و نجات است.

ص: ۴۰۷

منحرفین به جای فکر کردن، در آیات خدا جدال می کنند، در آیات قبل فرمود: «لَا يَاتِي لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ» در این آیه می فرماید: «يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا»

پیام ها:

- ۱- هرگز خود را در امان ندانیم، خداوند می تواند ما را در دریا و خشکی به خاطر عملکردمان هلاک کند. «أَوْ يُوبِقَهُنَّ»
 - ۲- تنها بعضی گناهان برای هلاک ما کافی است. يُوبِقَهُنَّ ... وَ يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ
 - ۳- لطف خداوند بر قهرش غالب است. «يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ»
 - ۴- عقوبت و عفو بدست خداست. «يُوبِقَهُنَّ - يَعْفُ»
 - ۵- کسانی که به جای توجه به قدرت الهی، امور طبیعت را تفسیر و تحلیل مادی می کنند، به هنگام فرارسیدن قهر الهی گریزی نخواهند داشت. يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا ... مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ
 - ۶- کافران لجوج، از عفو الهی محرومند. وَ يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ... مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ
- فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾
- آنچه به شما داده شده بهره زندگی دنیاست و آنچه نزد خداست برای کسانی که ایمان آورده و به پروردگارشان توکل می کنند، بهتر و باقی تر است.

نکته ها:

در آیه قبل سخن از جدال بود، گویا این آیه می فرماید: سرچشمه ی جدال دل بستگی به زندگی دنیاست که متاع زودگذری بیش نیست.

پیام ها:

- ۱- آنچه داریم هنر ما نیست بلکه لطف اوست که به ما داده است. «أُوتِيتُمْ»
- ۲- آنچه در اختیار ماست چیزی نیست که به آن دل خوش کنیم. همه هستی

ناچیز است. ﴿فَمَا أُوتِيتُمْ... فَامْتَأَعِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾

۳- خدایی که دنیا و آخرت برای اوست، تنها آخرت را از آن خود دانسته است.

﴿مَا عِنْدَ اللَّهِ﴾

۴- آنچه را مؤمن در دنیا از دست می دهد، خداوند بهترش را به او در قیامت می دهد. ﴿مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾

۵- دنیا به همه داده می شود. ﴿أُوتِيتُمْ﴾

۶- آخرت مخصوص مؤمنان متوکل است. ﴿لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾

۷- دنیا زودگذر است و آخرت پایدار. ﴿مَا عِنْدَ اللَّهِ... أَبْقَى﴾

۸- توکل، پیشه دائمی مؤمن است. ﴿يَتَوَكَّلُونَ﴾

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿۳۷﴾

و کسانی که از گناهان کبیره و زشتی ها پرهیز می کنند و چون خشم و غضب کنند، می بخشند.

نکته ها:

در آیه قبل سخن از ایمان و توکل بود که هر دو مربوط به قلب است. در این آیه به روش های عملی مؤمنان می پردازد.

گناهان کبیره چیست؟

امام خمینی قدس سره در تحریر الوسيله در شرایط امام جماعت می فرماید: امام جماعت باید از گناهان کبیره پرهیز کند و آن هر گناهی است که در قرآن وعده عذاب بر آن داده شده، یا شدیداً با آن برخورد شده، یا دلیلی داشته باشیم که هم وزن یا بدتر از گناهان کبیره شناخته شده، یا عقل آن را کبیره بداند، یا در افکار عمومی مؤمنان کبیره شمرده شود، یا دلیل خاصی بر کبیره بودن آن داشته باشیم.

سپس نمونه هایی را می شمرد از جمله: یاس از رحمت خدا، نسبت دروغ به خدا و رسول،

قتل، نسبت ناروا به زن شوهردار، فرار از جنگ، عاق والدین، قطع رحم، سحر، زنا، لواط، خوردن مال یتیم، کتمان حق، گواهی باطل، پیمان شکنی، شراب خوری، تجاوز در وصیت، رباخواری، قمار، کم فروشی، خوردن گوشت مردار و خوک، کمک به ظالم و تکیه بر او، اسراف و تبذیر، حبس حقوق مردم، دروغ، تکبر، خیانت، غیبت، سخن چینی، سبک شمردن حج، ترک نماز، منع زکات، اصرار بر گناهان صغیره، سرگرمی به لهو و لعب.

پیام ها:

۱- شرط پر خورداری از نعمت های برتر و پایدارتر، علاوه بر ایمان و توکل، دوری از گناهان و کنترل شهوات و غضب است. وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ وَ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ ...

۲- اولین گام اصلاحات، پاک سازی است، سپس خودسازی و جامعه سازی.

«يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ»

۳- منشأ بسیاری از گناهان شهوت و غضب است، اول دوری از شهوت را مطرح کرد بعد دوری از غضب را. يَجْتَنِبُونَ ... الْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا

۴- با تقوای الهی و اجتناب از گناهان رابطه خود را با خدا و با عفو در هنگام غضب رابطه خود را با مردم محکم کنیم. يَجْتَنِبُونَ ... يَغْفِرُونَ

۵- کمالات زمانی ارزش بیشتری دارد که سیره و روش انسان شود. يَجْتَنِبُونَ ...

يَغْفِرُونَ (قالب مضارع، نشانه دوام است.)

۶- مؤمن بر نفس خود تسلط دارد. يَجْتَنِبُونَ ... يَغْفِرُونَ

۷- غضب یک گزینه است لکن کنترل آن لازم است. «غَضِبُوا»

۸- مؤمنان به هنگام غضب خودشان عفو می کنند، نه به خاطر وساطت دیگران.

«هُمْ يَغْفِرُونَ»

وَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَ اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ اَمَرَهُمْ سُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٨﴾

و کسانی که دعوت پروردگارشان را اجابت کرده و نماز را بر پا داشته و کارشان با مشورت میانشان انجام می گیرد و از آنچه روزیشان داده ایم انفاق می کنند.

وَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾

و کسانی که هر گاه به آنان ستمی رسد (تسلیم نمی شوند و) یاری می طلبند.

نکته ها:

طلحه و زبیر به حضرت علی علیه السلام گفتند: ما به شرطی با تو هستیم که در هر کار با ما مشورت کنی، زیرا حساب ما از دیگران جداست، حضرت فرمودند: «نظرت فی کتاب الله و سنه رسوله فامضیت ما دلانی علیه و اتبعته و لم احتج الی آرائکما فیه و لا رأی غیرکما و لو وقع حکم لیس فی کتاب الله بیانہ و لا فی السنه برهانہ و احتیج الی المشاوره فیه لشاورتکما فیه» (۱) من در کتاب خدا و سنت رسول او نگاه می کنم هر چه بود پیروی می کنم و نیازی به رأی و مشورت شما و دیگران ندارم ولی هر گاه امری بود که در کتاب و سنت برهانی بر آن نداشتم و نیاز به مشورت بود با شما مشورت خواهم کرد.

در آیه ۳۸، نظام شوری برای اداره امور جامعه مورد تأکید قرار گرفته و به همین جهت این سوره شوری نام گرفته است. ما نیز به همین مناسبت، بخشی از روایات در باب مشورت و شوری را در اینجا می آوریم. (۲)

«شاور العلماء الصالحین» با دانشمندان و ارسته مشورت کن.

«و اجعل مشورتک من یخاف الله» در مشورت خود کسانی را قرار ده که خدا ترس باشند.

«شاور المتقین الذین یؤثرون الآخره علی الدنیا» با اهل تقوی که معاد را بر معاش ترجیح

ص: ۴۱۱

۱- ۱. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۷، ص ۴۱.

۲- ۲. بحار، ج ۷۲، ص ۱۰۵.

می دهند مشورت نما.

«خیر من شاورت ذوی النهی و العلم و اولوا التجارب و الحزم» با عقلایی که دارای علم و تجربه هستند مشورت کن.

«لا تدخلن فی مشورتک بخيلا و لا جباناً و لا حريصاً» با افراد بخیل و ترسو و حریص مشورت مکن.

«رأى الرجل على قدر تجربته» ارزش هر رأی به مقدار تجربه صاحب رأی است.

«أن يكون حراً متديناً صديقا و ان تطلعه على سرک» با افرادی مشورت کن که راستگو باشند و وابستگی نداشته باشند و او را بر راز خود آگاه کن تا بتواند رأی جامع و کامل ارائه دهد.

«مشاوره العاقل الناصح رشد و یمن و توفاق من الله» در مشورت با عاقل خیرخواه رشد و برکت و توفیق الهی است.

شاور فی امورک من فیه خمس خصال... در کارهای خود با کسی مشورت کن که در او پنج خصلت باشد: عقل، علم، تجربه، خیرخواهی و تقوا.

سؤال: چرا در نامه ۳۱ نهج البلاغه از مشورت با زنان نهی شده است؟

پاسخ: مشورت تابع جنسیت نیست، بلکه تابع معیار و ملاک است. امام علی علیه السلام می فرماید:

«فان رأیهن الی افن»، چون زن عاطفی و احساساتی است، معمولاً رأی و نظر او استدلالی نیست. لذا در حدیث دیگری می فرماید: هرگاه تجربه ای از عقل و کمال یک زن داشتید، با او مشورت کنید. بنابراین دلیل نهی از مشورت با زنان، سستی رأی بوده است و هرگاه مردی نیز این گونه باشد نباید مورد مشورت قرار گیرد.

سؤال: با اینکه قرآن می فرماید: اکثر مردم اهل اندیشه نیستند، «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ» (۱)، «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۲)، بسیاری از آنان فاسقند، «أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ» (۳) و بسیاری در برابر حق تسلیم نیستند، «أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ» (۴) پس سفارش به مشورت برای چیست؟

پاسخ: قرآن اکثریت مردمی را در نظر دارد که گرفتار شرک و فساد و هوس هستند و هرگز

ص: ۴۱۲

۱-۱. مائده، ۱۰۳.

۲-۲. انعام، ۳۷.

۳-۳. توبه، ۸.

۴-۴. مؤمنون، ۷۰.

مرادش «اکثر المتقین» و «اکثر المؤمنین» نیست.

فواید مشورت:

- احتمال خطا را کم می کند.
- استعدادها را شکوفا می کند.
- مانع استبداد می شود.
- مانع حسادت دیگران است. اگر با مشورت کامیاب شدیم چون دیگران رشد ما را در اثر فکر و مشورت خودشان می دانند نسبت به ما حسادت نمی ورزند. فرزندی که رشد می کند هرگز پدرش به او حسادت نمی ورزد، چون رشد او را بازتابی از رشد خود می داند.

- امداد الهی را به دنبال دارد، در فرهنگ دینی ماست که «ید الله مع الجماعه»

- استفاده از آرای دیگران طرح را پخته و جامع می کند. «من شاور الرجال شارك فی عقولها»

- مشورت نوعی احترام به مردم است، ممکن است در مشورت حرف تازه ای به دست نیاید ولی احترام به شخصیت مردم است.

- وسیله شناخت دیگران است. تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد با مشورت می توان درجه علمی و فکری و تعهد و برنامه ریزی افراد را شناخت.

سؤال: آیا مشورت پیامبر با مردم جنبه ظاهری داشت؟

پاسخ: هرگز، زیرا اگر مشورت می فرمود و خلاف آن را انجام می داد نه تنها به امت احترام نگذاشته بود، بلکه به نوعی روح آنان را جریحه دار می کرد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در جنگ های بدر، احد، خندق، حدیبیه، جنگ با بنی قریظه و بنی نظیر و فتح مکه و جنگ تبوک با مسلمانان مشورت فرمود.

مشورت در مسائلی است که مربوط به مردم باشد، ولی در اموری که مربوط به خداوند است نظیر بعثت، امامت و عبادت، جای مشورت نیست. نماز پیمان الهی است، «الصلاه عهد الله» عهد خدا را باید انجام داد و نیازی به مشورت ندارد. امامت و رهبری امت نیز عهد الهی است، زیرا همین که حضرت ابراهیم از خداوند درخواست کرد که نسل او رهبر جامعه شود، خداوند فرمود: رهبری و امامت پیمان و عهد من است و سپردن آن مربوط به

گزینش من است نه دعای تو و اگر از شخصی ظلمی سرزند لا ینق رهبری نیست، «لَا يَنْتَظِرُ الْظَّالِمِينَ» پس در رهبری امت، باید تسلیم او باشیم، چنانکه قرآن می فرماید: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» امامت به انتخاب من است.

اسلام دین جامع و کامل است و در همه امور پرداخته است:

- در مسائل اعتقادی: «آمَنُوا وَ يَتَوَكَّلُونَ»

- در مسائل اخلاقی: «يَجْتَنِبُونَ ، يَغْفِرُونَ»

- در مسائل اجتماعی: «شُورَى بَيْنَهُمْ»

- در مسائل عبادی: «أَقَامُوا الصَّلَاةَ»

- در مسائل اقتصادی: «يُنْفِقُونَ»

- در مسائل سیاسی و نظامی: «يَنْتَصِرُونَ»

جالب است این صفات در قالب فعل مضارع آمده که نشان استمرار است.

پیام ها:

۱- شیفتگان نماز و انفاق، از نعمت های برتر و ابدی قیامت برخوردارند. مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى ... وَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا ...

۲- توجه به ربوبیت خداوند سبب شیفتگی انسان نسبت به انجام دستورات است. «اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ»

۳- اجابت دعوت خدا، باید با عمل باشد نه ادعا. اسْتَجَابُوا ... أَقَامُوا

۴- غرائز را کنترل و موانع را برطرف کنیم تا راه بندگی خدا باز شود. «يَجْتَنِبُونَ - يَغْفِرُونَ - اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ»

۵- مؤمن استبداد ندارد، اهل انزوا نیست و به رأی دیگران احترام می گذارد. «وَ أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ»

۶- آنچه مورد سفارش است، اقامه نماز است نه فقط خواندن نماز. (یعنی انجام باشکوه نماز با تمام شرایط) «أَقَامُوا الصَّلَاةَ»

۷- حساب نماز از سایر عبادات جداست. (با اینکه نماز جزو امور موجب

استجاب رب است، ولی نام آن جداگانه آمده است.) «اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ»

۸- شوری و مشورت، مربوط به امور اجتماعی مردم است، نه احکام و دستورات دینی. «أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ»

۹- از بیگانگان نظریه نخواهید. «بَيْنَهُمْ»

۱۰- انفاق مخصوص مال نیست بلکه از علم و آبرو و قدرت نیز باید به دیگران کمک کرد. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۱۱- انفاق کننده بداند آنچه دارد از خودش نیست، رزق خداست. «رَزَقْنَاهُمْ»

۱۲- نماز، تکبر، مشورت، استبداد را و انفاق، بخل را در جامعه محو می کند.

«الصَّلَاةُ، شُورَى، يُتَّقُونَ»

۱۳- دفاع لازم است گرچه با استمداد از مؤمنان باشد و سکوت و ظلم پذیری ممنوع است. «يَنْتَصِرُونَ»

۱۴- در برابر خودی ها گذشت و بخشش و در برابر ستمکاران، استمداد و دفاع لازم است. «يَغْفِرُونَ - يَنْتَصِرُونَ»

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ «۴۰»

و جزای بدی بدیی مانند آن است، پس هر که عفو کند و اصلاح نماید پس پاداش او بر خداست همانا او ستمکاران را دوست ندارد.

وَلَمَنْ آتَتْصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ «۴۱»

و کسانی که بعد از ظلم دیدنشان (برای رفع آن) یاری می طلبند بر آنان راه (نکوهشی) نیست.

در قرآن کریم دوبار عبارت «فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» آمده است: یک بار در سوره ی نساء آیه ۱۰۰ که مربوط به مهاجرین مخلص است و یک بار در این آیه که مربوط به عفو از بدی های مردم است، پس معلوم می شود پاداش عفو و اصلاح هم وزن پاداش مهاجرت الی الله است.

قانون مماثلت در اسلام: از آنجا که قوانین اسلام طبق عقل و فطرت و عدل است، در امور مختلف برابری را با صراحت مطرح کرده است که ما چند نمونه را در اینجا بیان می کنیم:

* «فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ» (۱) هر کس به شما تعدی و تجاوز کرد، به مانند آن بر او تعدی کنید.

* «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (۲)، و برای زنان همانند وظایفی که بر دوش آنها است، حقوق شایسته ای قرار داده شده است.

* «وَمَنْ قَتَلَ مِنْكُمْ مَتَعَمداً فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ» (۳)، هر کس از شما به عمد شکاری را در حال احرام بکشد کیفر و کفاره اش کشتن نظیر آن حیوان از چهار پایان است.

* «وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ» (۴) و هر گاه خواستید مجازات کنید تنها به مقداری که بر شما تعدی شده کیفر دهید.

نمونه مماثلت در سنت های الهی:

* «مَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ» (۵) دشمنان نقشه کشیدند و خداوند چاره جویی کرد.

* «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ» (۶) منافقین می خواهند خدا را فریب دهند در حالی که او آنها را فریب می دهد.

* «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ اللَّهِ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» (۷) می گویند: ما (آنها) را مسخره می کنیم، خداوند آنها را مسخره می کند.

* «نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ» (۸) خدا را فراموش کردند و خدا نیز آنان را به فراموشی گرفتار کرد.

ص: ۴۱۶

۱-۱. بقره، ۱۴۹.

۲-۲. بقره، ۲۲۸.

۳-۳. مائده، ۹۰.

۴-۴. نحل، ۱۲۶.

۵-۵. آل عمران، ۵۴.

۶-۶. نساء، ۱۴۲.

٧-٧. بقره، ١٤-١٥.

٨-٨. حشر، ١٩.

* «فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ» (۱) هنگامی که آنها از حق منحرف شدند، خداوند قلوبشان را منحرف ساخت.

* «وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا» (۲) هرگاه برگردید، ما بازمی گردیم.

* «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ» (۳) کسانی که نیکی کردند، پاداش نیک و زیاده بر آن دارند.

* «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ» (۴) خداوند از آنها خشنود و آنها از او خشنود خواهند بود.

* آنان که در دنیا می گفتند: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۵) برای ما تفاوت نمی کند که ما را انذار کنی یا نکنی، (بیهوده خود را خسته نکن) در قیامت می گویند: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَمْ جَزَعْنَا أَمْ صَبَرْنَا» (۶) چه بی تابی کنیم و چه شکیبایی، تفاوتی برای ما ندارد.

* «مَنْ كَانَ فِي هَادِيَةِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ» (۷) آنها که در این جهان (از دیدن چهره حق) نابینا بودند، در آنجا نیز نابینا هستند.

* «فَاذْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ» (۸) به یاد من باشید تا به یاد شما باشم.

* اگر خداوند به ما دستور می دهد: «صَلُّوا عَلَيْهِ وَاسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» (۹) بر پیامبر درود فرستید و سلام گویند و تسلیم فرمانش باشید، در مقابل به پیامبر دستور می دهد: «وَصَلِّ عَلَيْهِمْ» (۱۰) به آنها که زکات می پردازند درود بفرست.

پیام ها:

ص: ۴۱۷

۱-۱. صف، ۵.

۲-۲. اسراء، ۸.

۳-۳. یونس، ۲۶.

۴-۴. مائده، ۱۱۹.

۵-۵. شعراء، ۱۳۶.

۶-۶. ابراهیم، ۲۱.

۷-۷. اسراء، ۷۲.

۸-۸. بقره، ۱۵۲.

۹-۹. احزاب، ۵۶.

۱۰-۱۰. توبه، ۱۰۳.

۱- انتقام عادلانه در مقابل خشونت جایز است. «وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا»

۲- عفو و اصلاح از کسی که قدرت انتقام دارد، پاداش بزرگی در پی خواهد داشت. «فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ»

۳- قصاص و مجازات باید مطابق جنایت باشد (نه متفاوت با آن که موجب افراط و تفریط شود). «جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا»

۴- مقدمه و بستر اصلاح گذشت است، در شرایط انتقام و کیفر، اصلاح زمینه ای ندارد. «فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ»

۵- عفو از بدی دیگران کافی نیست باید او را اصلاح کرد. «عَفَا وَأَصْلَحَ»

۶- تنها برخورد قانونی کافی نیست، بلکه اخلاق و عاطفه نیز لازم است. «سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا» قانون است و «عَفَا وَأَصْلَحَ» عاطفه و اخلاق است.

۷- دریافت الطاف الهی مشروط به عفو و اصلاح است نه انتقام. «فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ»

۸- در انتقام پاداش نیست ولی در عفو پاداش است. «فَمَنْ عَفَا... فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ»

۹- تشویق به عفو و اصلاح، برای دفاع از ظالم نیست. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ»

۱۰- ظالم محبوب خدا نیست خواه ابتدائاً ظلم کند یا در انتقام پا را از حق فراتر گذارد. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ»

۱۱- انتقام برای کسی است که قدرت دارد، ولی هر کس توان ندارد حق اوست که از دیگران استمداد طلبد. «لَمَنْ ائْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ»

۱۲- قصاص قبل از جنایت نارواست. «بَعْدَ ظُلْمِهِ...»

۱۳- انتقام از ستمگر، حق مشروع انسان است که نه در دنیا مورد سرزنش است و در آخرت عقاب دارد. «وَلَمَنْ ائْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ»

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيُغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ «۴۲»

همانا نکوهش فقط بر کسانی است که به مردم ستم می کنند و در زمین به ناحق طغیان می کنند، آنانند که برایشان عذاب دردناکی است.

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ «۴۳»

و البته کسی که صبر نماید (و مجرم را ببخشد) همانا این از کارهای استوار است.

قرآن کریم در آیه ۹۱ سوره توبه می فرماید: «مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ» بر نیکوکاران هیچ راه نکوهشی نیست. در آیه قبل نیز خواندیم که بر مظلوم حرجی نیست، اکنون می فرماید: نکوهش بر ستمگران است.

به نظر می رسد «ظلم»، مربوط به اشرار است گرچه افراد عادی و فقیر باشند ولی «بغی» مربوط به توطئه گران و استعمارگران است.

پیام ها:

۱- تجاوز به حقوق مردم (حتی غیر مسلمان و در هر شکل) ناروا و سزاوار پیگیری و مؤاخذه است. «إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ»

۲- ظلمی را باید افشا کرد که رنگ فتنه و فساد و جنبه اجتماعی داشته باشد.

«يُظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ»

۳- گرچه وظیفه مردم در دنیا استمداد و افشاگری است ولی خداوند هم به حساب ظالمان خواهد رسید. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۴- گذشت از ظالم کار ساده ای نیست، اراده و تصمیم استوار لازم دارد. «لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»

۵- خویشتن داری و گذشت (به جای انتقام) مورد سفارش قرآن است. «وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»

۶- کسانی اهل گذشت هستند که صبور باشند. (کلمه «صبر» قبل از کلمه «مغفرت» آمده است) «لَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ»

۷- صبر و گذشت، بستر صفات برجسته انسان است. «وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»

۸- اسلام دین جامعی است که هم حق مظلوم را به رسمیت شناخته است و هم راه را برای عفو و گذشت باز گذاشته است. لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ... وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ

وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَليٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَ تَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأُوا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلِي مَرَدٌّ مِنْ سَبِيلِ ﴿٤٤﴾

و هر که را خدا گمراه کند (و به گمراهی خویش واگذارد) پس بعد از آن برای او هیچ یآوری نیست و ستمگران را هنگامی که عذاب الهی را دیدند مشاهده می کنی که می گویند: آیا راهی برای بازگشت (به دنیا) وجود ندارد؟

نکته ها:

اگر چه در آیاتی از قرآن، گمراهی گمراهان به خداوند نسبت داده شده، لکن آیات دیگر این نسبت را تفسیر می کند و می فرماید:

﴿يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ﴾ (١)، خداوند، اهل طغیان و اسراف را گمراه می کند.

﴿وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾ (٢)، خداوند، فاسقان را گمراه می کند.

﴿وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ﴾ (٣)، خداوند، ظالمان را گمراه می کند.

﴿يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ﴾ (٤)، خداوند، کافران را گمراه می کند.

به عبارت دیگر گمراهی ابتدایی نداریم، ولی گمراهی کیفری داریم که خداوند به کیفر اسراف و کفر و فسق افرادی، آنان را به وادی گمراهی می کشاند.

پیام ها:

١- تجاوز به حقوق مردم سبب محرومیت از هدایت و افتادن در گرداب گمراهی و سرگردانی و حسرت است. يَظْلُمُونَ النَّاسَ وَ يَتَّبِعُونَ فِي الْأَرْضِ ... وَ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ ... هَلْ إِلِي مَرَدٌّ مِنْ سَبِيلِ

٢- ظالمان و منحرفان بدانند که هیچ فرد و قدرتی آنان را نجات نخواهد داد. ﴿فَمَا لَهُ مِنْ وَليٍّ﴾

ص: ٤٢٠

١- ١. غافر، ٣٤.

٢- ٢. بقره، ٢٦.

٣- ٣. ابراهیم، ٢٧.

٤- ٤. غافر، ٧٤.

۳- آگاهی از اخبار قیامت، تنها از طریق وحی ممکن است. «تَرَى الظَّالِمِينَ»

۴- بر خلاف بهشتیان که هر چه می خواهند دریافت می کنند، «لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ» (۱) دوزخیان به هیچ آرزویی نمی رسند. «هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ»

وَ تَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الدُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفِ حَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُّقِيمٍ» (۴۵)

و آنان را می بینی که بر آتش عرضه می شوند در حالی که از شدت ذلت خاشعند و از گوشه چشم پنهانی می نگرند. و کسانی که ایمان آورده اند گویند: همانا زیانکاران کسانی هستند که خود و خانواده شان را در قیامت باختند. بدانید که همانا ستمگران در عذابی پایدارند.

وَ مَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فََمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ» (۴۶)

و برای آنان جز خداوند هیچ یآوری که یاریشان کند نخواهد بود و هر کس را که خداوند گمراه کند پس برای او هیچ راه (نجاتی) نیست.

نکته ها:

در دو آیه قبل، مطالبی راجع به گمراه شدن ظالمان توسط خداوند بیان شد، این آیه دارای تهدیدات بیشتری است، از جمله آنکه در آنجا فرمود: «فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ» هیچ فردی نیست که او را یاری کند، در این آیه می فرماید: «مَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءٍ» هیچ گروهی نیست که آنان یاری کند.

ص: ۴۲۱

۱- مستکبران امروز، ذلیلان فردا هستند. **تَرَاهُمْ ... خَاشِعِينَ مِنَ الدُّلِّ**

۲- وحشت قیامت، قدرت دیدن را از مجرم می گیرد. «يُنظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ»

۳- ممکن است انسان زیانکار باشد، ولی فرزندانش به خاطر آنکه به کمالات رسیده اند، او را نجات دهند. زیانکار حقیقی کسی است که نه خودش نجات یافته و نه از فرزندانش خیری دیده است. «الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ»

۴- زیانکار واقعی کسی است که هم سرمایه اش (هستی و عمرش) را از دست داده «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ»، هم امکان جبران و برگشت ندارد. «يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۵- اهل ایمان در روز قیامت، عزیز و سربلند هستند به گونه ای که می توانند ستمگران را سرزنش کنند. **قَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ ...** (شاید مؤمنانی که این سخن را به ستمگران می گویند، همان مظلومانی باشند که در دنیا از دست آنان ستم کشیده اند.)

۶- بیان اوضاع قیامت، برای بیدار شدن است. «**أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ**» (کلمه «**أَلَا**» برای آگاهی و تنبیه است)

اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَأٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ (۴۷)

پیش از آنکه روزی فرا رسد که از جانب خداوند بازگشتی برایش نباشد، پروردگارتان را اجابت کنید. در آن روز برای شما هیچ پناهگاهی نیست و شما را هیچ قدرت انکار نیست.

نکته ها:

در اینکه مراد از «**يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ**» چیست؟ دو احتمال وجود دارد:

الف: گناهکار بازگشتی به دنیا ندارد.

ب: آن روز قطعی است و قابل تجدید نظر نیست.

۱- آنچه انسان را از خسارت حفظ می کند پیروی از انبیاست. (در آیات قبل سخن از خاسرین بود، در این آیه می فرماید: درمانش اطاعت خداوند است.

«اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ»

۲- اجابت دستورات خدا، سبب پرورش ماست پس سخن مربی را گوش کنیم.

«اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ»

۳- ربوبیت خداوند نسبت به انسان، مقتضی پاسخگویی به دعوت اوست.

«اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ»

۴- علاج واقعه را قبل از وقوع باید کرد. (فرصت ها و امکانات را از دست ندهیم) «مَنْ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ»

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾

پس اگر روی گردانند (غمگین مباش) ما ترا بر آنان نگهبان نفرستادیم، (تا به اجبار آنان را به ایمان واداری)، جز رساندن پیام، مسئولیتی بر تو نیست و البته هرگاه از جانب خود رحمتی به انسان بچشانیم به آن شاد شده (و از ما غافل می شود) و اگر به خاطر دست آورد کارشان بلایی به آنان رسد، (نعمت ها را فراموش می کنند)، همانا انسان ناسپاس است.

نکته ها:

همیشه اعراض مردم به خاطر عملکرد مسئولین و رهبران نیست، حتی اگر پیامبر معصوم هم تبلیغ کند گروهی اعراض می کنند.

۱- رهبر جامعه باید اعراض از دین مردم را پیش بینی کند. «فَإِنْ أَعْرَضُوا»

۲- مسئولیت پیامبر، ابلاغ رسالت است نه اجبار مردم به پذیرش. «فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ»

۳- نعمت ها از خداست، پس نباید ما را از خدا غافل کند. «أَذَقْنَا ... مِنْ رَحْمَةٍ»

۴- ابلاغ دین بر پیامبر واجب است گرچه عده ای نپذیرند. «إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ»

۵- لذت های دنیا، جز به مقدار چشیدن نیست. «أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ رَحْمَةٍ»

۶- رحمت هر چه باشد از جانب خداست. «مِنْ رَحْمَةٍ»

۷- انسان موجودی کم ظرفیت است. «أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ رَحْمَةٍ ... فَرِحَ بِهَا»

۸- رحمت ها از جانب خداست ولی مصیبت ها بازتاب عمل انسان است. «مِنْ رَحْمَةٍ ... سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ»

۹- در تلخی ها نیز باید یاد خدا باشیم و گرنه مورد ملامت و سرزنش قرار می گیریم. «تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ»

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنْ شَاءَ الذُّكُورَ ﴿٤٩﴾

فرمان روایی آسمان ها و زمین مخصوص خداست، هر چه بخواهد می آفریند، به هر که بخواهد دختران بخشد و به هر که بخواهد پسران بخشد.

أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَّا نَا وَ يَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

یا (در یک رحم) پسران و دختران را در کنار هم قرار دهد و هر که را بخواهد نازا گرداند، همانا اوست دانای توانا.

از آنجا که اعراب جاهلی پسر را برتر از دختر می دانستند، خداوند در این آیه درباره آفرینش

هر دو کلمه «يَهَبُ» را به کار برد تا بفهماند پسر و دختر، هر دو هدیه ی الهی هستند و کلمه «ذکور» را با حروف «ال» آورد تا بگوید: آن پسرانی که شما به آن دل خوشید، آنان نیز هدیه الهی هستند.

مراد از «يُزَوِّجُهُمْ» آن است که خداوند گاهی پسر و دختر را توأم با یکدیگر عطا می کند. (۱)

پیام ها:

۱- کفر و ناسپاسی مردم، اثری در حاکمیت خداوند ندارد. فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ...

۲- فرزند، هدیه ی الهی است. «يَهَبُ»

۳- پسر یا دختر بودن فرزند را به او واگذار کنیم او بهتر می داند. يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَّا ... عَلِيمٌ قَدِيرٌ

۴- نمونه فرمانروایی مطلق خداوند این است که به هر کس هر نوع فرزندی که بخواهد می دهد. لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ

۵- ناخرسندی از داشتن فرزند دختر یا پسر، کفران نعمت الهی و هدیه اوست.

فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ ... يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ ...

۶- خداوند همواره در حال آفرینش است. يَهَبُ ... يَخْلُقُ ... يَشَاءُ (فعل مضارع، نشانه ی استمرار است).

۷- فرزند دادن یا عقیم ساختن انسان، نمودی از علم و قدرت خداوند است.

يَهَبُ ... إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ

۸- عقیم بودن، دلیل عدم قدرت خدا نیست. عَقِيمًا ... قَدِيرٌ

ص: ۴۲۵

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآذُنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾

و هیچ بشری را نسزد که خداوند با او سخن گوید مگر از طریق وحی (که بر قلب او نازل می شود) یا از پس پرده و حجاب یا آنکه فرستاده ای (به نام فرشته) فرستد، پس به اذن او هر چه بخواهد وحی کند. همانا او والا مرتبه و با حکمت است.

نکته ها:

نزول وحی بر پیامبران سه راه دارد:

الف: القای مستقیم به قلب پیامبر.

ب: شنیدن از ورای حجاب مثل درخت.

ج: از طریق فرشته ی حامل وحی (جبرئیل).

پیام ها:

۱- وحی از طرف خداست نه خواست بشر. مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ ...

۲- بشر می تواند مورد سخن خداوند قرار گیرد. «يُكَلِّمَهُ اللَّهُ»

۳- محتوی و میزان وحی به دست خداست. «مَا يَشَاءُ»

۴- وحی از مقام بالا و بر اساس حکمت است. «إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ»

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾

و بدین گونه ما روحی (به نام قرآن) را از فرمان خود به تو وحی کردیم و تو نه کتاب را می دانستی چیست و نه ایمان را، ولی ما آن را نوری قرار دادیم که هر که از بندگانمان را بخواهیم به وسیله آن هدایت کنیم و همانا تو (مردم را) به راه راست هدایت می کنی.

صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ (۵۳)

راه خداوندی که آنچه در آسمان ها و زمین است برای اوست. بدانید که همه امور به سوی او باز می گردد.

نکته ها:

این سوره با آیه وحی شروع شد، «حم ، عسق ، كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ» و با آیه وحی پایان می پذیرد. «وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ»

مراد از «روح» در این آیه را بعضی روح الامین گرفته اند و بعضی فرشته ای بالاتر از سایر فرشتگان که همراه آنهاست، نظیر «تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَ الرُّوحِ فِيهَا» (۱) و گروهی قرآن دانسته اند که به نظر این معنا بهتر است.

روح مایه حیات و زندگی است و قرآن رمز حیات معنوی انسان است. همان گونه که جسم بدون روح متلاشی و متعفن می شود، جامعه ی بدون کتاب و قرآن در معرض متلاشی شدن است. آن گونه که حقیقت روح درک نشدنی است، حقیقت قرآن نیز درک ناشدنی است و آن طور که روح کهنه نمی شود قرآن نیز کهنه شدنی نیست.

امام علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «لقد قرن الله به صلى الله عليه و آله من لدن كان فطيما اعظم ملائکته یسئلک به طریق المکارم و محاسن الاخلاق ليله و نهاره» (۲) همانا خداوند از لحظه از شیر گرفتن پیامبر، یکی از بزرگ ترین فرشتگان خود را همراه او گرداند تا راه مکارم و محاسن اخلاق را شب و روز به او تعلیم دهد. بنابراین مراد از جمله «وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» رها بودن و گمراه بودن و بی ایمان بودن پیامبر، قبل از بعثت نیست، بلکه مراد آن است که پیامبر از جزئیات و محتویات آئین خبر نداشت.

برای حرکت معنوی انسان اموری لازم است از جمله: راه، «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» راهنما، «إِنَّكَ لَتَهْدِي» نور، «وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا» نقشه، «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا» و هدف و

ص: ۴۲۷

۱-۱. قدر، ۴.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

پیام ها:

- ۱- وحی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله استمرار وحی به انبیای پیشین است. «وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ»
 - ۲- سه نوع وحی که در آیه قبل آمده بود برای پیامبر اسلام بوده است. «وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ»
 - ۳- پیامبر اسلام امی و درس نخوانده بود. «مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ»
 - ۴- حتی پیامبران بدون هدایت الهی راهی از پیش نمی برند. «مَا كُنْتَ تَدْرِي ...»
 - ۵- صفا و صداقت نشانه نبوت است. رهبران عادی حاضر نیستند سابقه ی خود را این گونه برای مردم مطرح کنند. «مَا كُنْتَ تَدْرِي ...»
 - ۶- گرچه هدایت به دست خداست «مَنْ نَشَاءُ» لکن بستر هدایت، روح بندگی و دوری از تکبر است. «عِبَادِنَا»
 - ۷- کسی که می خواهد دیگران را هدایت کند باید خود بر راه حق مسلط باشد.
 - ۸- «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱)، «إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»
 - ۸- قرآن و رسول وسیله هدایتند. نُوراً نَهْدِي بِهِ ... إِنَّكَ لَتَهْدِي
 - ۹- ملاک، لیاقت فعلی افراد است، گرچه در گذشته دست آنها خالی باشد. «مَا كُنْتَ تَدْرِي ... إِنَّكَ لَتَهْدِي»
 - ۱۰- تکامل حتی برای انبیا نیز هست. «مَا كُنْتَ تَدْرِي ... إِنَّكَ لَتَهْدِي»
 - ۱۱- اگر لطف خدا شامل حال انسانی شود، ناآگاه دیروز معلم امروز می شود. «مَا كُنْتَ تَدْرِي ... إِنَّكَ لَتَهْدِي»
 - ۱۲- قرآن به تنهایی کافی نیست، با اینکه قرآن نور هدایت است نُوراً نَهْدِي بِهِ ...
- لکن باز هم نیاز به رسول است. «إِنَّكَ لَتَهْدِي»

۱۳- راه راست همان راه خداست. (مکاتب غیر الهی از تعیین راه درست برای بشر عاجزند.) «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي»

۱۴- راه کسی را بپیمائیم که فرمانروای هستی باشد. صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...

۱۵- اهل ایمان دلشاد باشند و اهل لجاجت و کفر هشدار یابند که پایان کار آنها با خداست. «إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ»

۱۶- حرکت جهان هستی، هدفدار و تکاملی است. «إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ»

«والحمد لله رب العالمين»

سیمای سوره زخرف

اشاره

این سوره هشتاد و نه آیه دارد و به جز آیه ی ۴۵، بقیه آیات آن در مکه نازل شده است.

نام این سوره از آیه ۳۵ گرفته شده که در آن کلمه «زخرف» بکار رفته است.

زخرف به معنای طلا و نقره و زینت می باشد.

عمده مطالب این سوره درباره ی قرآن و نبوت، عکس العمل مخالفان انبیا، دلایل توحید و مبارزه با شرک و بیان بخشی از تاریخ انبیا و صحنه های معاد است.

نکته جالب توجه آنکه هفت سوره پی در پی قرآن با حروف مقطعه «حم» آغاز می شود. سوره های غافر، فصلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف که حوامیم سبعة یا سوره های آل حم گفته می شوند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

حم «۱» وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ «۲» إِنْ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ «۳»

ح،میم. به کتاب روشنگر سوگند. همانا ما آن را قرآنی عربی قرار دادیم باشد که در آن تعقل کنید.

وَ إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلَىٰ حَكِيمٍ «۴»

و همانا آن در امّ الکتاب (لوح محفوظ) است که نزد ما بلند مرتبه و حکمت آمیز و استوار است.

نکته ها:

ویژگی های قرآن به عنوان یک کتاب آسمانی، آن است که:

روشن و روشنگر است. «مبین»

از سرچشمه علم الهی است. «فِي أُمِّ الْكِتَابِ»

جایگاه معنوی دارد. «لَدَيْنَا»

لفظ و محتوای آن بلند مرتبه و بلند پایه است. «علی»

محتوای آن حکمت آمیز و استوار است. «حَكِيمٍ»

کلمه ی «قرآن» از ریشه ی «قرأ» به معنای کتاب خواندنی است.

کلمه ی «عربی» از «عرب» به معنای واضح و آشکار است. زبان عربی، یعنی زبان گویا و

پیام ها:

۱- میان حروف مقطعه و نزول قرآن رابطه است. این کتاب از همین حروف الفبا تألیف یافته است. «حم و الْكِتَابِ»

۲- قرآن، مقدّس و قابل سوگند است. «الْكِتَابِ»

۳- سوگند به غیر خداوند نیز جایز است. «و الْكِتَابِ»

۴- گرچه بعضی از آیات قرآن متشابه است، ولی بیشتر آیات آن شفاف، روشن قابل فهم است. «الْكِتَابِ الْمُبِينِ»

۵- قرآن، بر عربی بودن زبان خود تأکید دارد. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا»

۶- انتخاب راه خدا، باید از طریق تعقل باشد نه تعبد. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا ... تَعْقِلُونَ»

۷- وظیفه ما تبلیغ دین است گرچه در اثر پذیری مردم تردید است. «قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۸- همه ی کتب آسمانی به یک کتاب واحد که مادر همه ی کتاب هاست باز می گردد. «إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ»

۹- حقیقت قرآن در لوح محفوظ و نزد خداوند است. «فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا»

۱۰- هر کس اهل تعقل باشد، حتماً از قرآن بهره مند خواهد شد. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۱۱- دست بشر به همه معارف بلند قرآن نخواهد رسید. «لَعَلِّي»

۱۲- گذشت زمان و پیشرفت علوم بشری، از استحکام قرآن نمی کاهد. «حَكِيمٌ»

أَفَنْضَبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ ﴿٥﴾

آیا به خاطر آنکه شما گروهی اسرافکارید ما ذکر(قرآن) را از شما باز گردانیم.

وَ كَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيِّ فِي الْأَوَّلِينَ ﴿٦﴾

و چه بسیار پیامبری که در میان پیشینیان فرستادیم.

وَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ﴿٧﴾

و هیچ پیامبری به سراغشان نمی آمد مگر آنکه او را مسخره می کردند.

فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَ مَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾

پس ما کسانی را که از نظر قدرت سخت تر از این اسرافکاران بودند هلاک کردیم و سرنوشت پیشینیان تکرار شد.

نکته ها:

«صفح» به معنای روی گرداندن است و «بطش» به معنای گرفتن همراه با قدرت و شدت.

در فرهنگ قرآن، اسراف به هر کاری که موجب به هدر رفتن نعمت های الهی گردد گفته می شود. لذا در این آیات، افراد بی اعتنا به کتاب آسمانی، مسرف خوانده شده اند.

پیام ها:

۱- وجود چند مزاحم نباید مانع ارائه خیر شود. أَ فَضْرِبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ ...

۲- قرآن وسیله ی بیداری است. «الذِّكْرُ»

۳- بی اعتنایی به تذکرات الهی، نمونه ای از اسراف است. «كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ»

۴- فرستادن انبیا یکی از سنت های الهی است. كَمْ أَرْسَلْنَا ... فِي الْأَوَّلِينَ

۵- همه انبیا گرفتار استهزای مخالفان بودند و هر پیامبری، باید از وضع پیامبران قبلی آگاه باشد تا به خاطر استهزای گروهی دست از کار خود برندارند. «مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

۶- انبیا به سراغ مردم می رفتند. «يَأْتِيهِمْ»

۷- آشنایی با مشکلات دیگران سبب تسلی دل و نوعی آمادگی روحی است. «مَا يَأْتِيهِمْ ... إِلَّا ... يَسْتَهْزِؤْنَ»

۸- استهزاء، شیوه ی دائمی مخالفان انبیا بوده است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

۹- ابتدا اتمام حجت، سپس مجازات معاندان. يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ ... فَأَهْلَكْنَا ...

۱۰- استهزای مردان خدا، سبب هلاکت و نابودی است. «يَسْتَهْزِؤْنَ فَأَهْلِكُنَا»

۱۱- از افراد لایقی که برای مأموریتی اعزام می کنید، حمایت کنید. «يَسْتَهْزِؤْنَ - فَأَهْلِكُنَا»

۱۲- هیبت ابرقدرت ها را بشکنید. «فَأَهْلِكُنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا»

۱۳- قدرت مردم مانع قهر الهی نیست. «فَأَهْلِكُنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا»

۱۴- تاریخ و حوادث آن قانونمند و دارای سنت و اصول مخصوص به خود است. «مَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ»

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ «۹»

و اگر از آنان سؤال کنی چه کسی آسمان ها و زمین را آفرید؟ قطعاً خواهند گفت: آنها را (خداوند) قادر دانا آفریده است.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَ جَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ «۱۰»

همان که زمین را برای شما محل آسایش قرار داد و در آن برای شما راه هایی قرار داد تا شاید راه یابید.

نکته ها:

مشركان آفریدگار را خدا می دانستند ولی در پرستش، بت ها را می پرستیدند.

اگر قطعات زمین توسط کوه های بلند و درّه های عمیق از هم جدا شده بود زندگی انسان فلج می شد. لذا امکان برقراری راههای ارتباطی در زمین، یکی از نعمت های الهی است.

پیام ها:

۱- تحقیر و استهزای کفار مانع دعوت آنان به حق نیست. «يَسْتَهْزِؤْنَ - لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ»

۲- گرچه غرور و جهل و تقلید نیاکان بر فکر انسان سایه می اندازد ولی فطرت با تمام وجود، علم و قدرت خدا را درک می کند. لَيَقُولُنَّ ... الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

۳- برای شکوفا کردن فطرت خداشناسی، نعمت‌ها را به یاد بیاوریم. لَيَقُولُنَّ ...

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ

۴- زمین به خودی خود قابل سکونت نبود، خداوند آن را برای انسان مهار و آماده کرد. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا»

۵- هدف از آفریده‌ها بهره‌گیری انسان است. جَعَلَ لَكُمْ ... جَعَلَ لَكُمْ

۶- وجود راه، یکی از نعمت‌های بزرگ الهی است. «جَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا»

۷- اگر گردش‌گری بر اساس غفلت باشد، نه عبرت، رشد معنوی در آن نخواهد بود. «جَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

۸- سیر و سفر و مشاهده بخش‌هایی از زمین یکی از وسایل هدایت است. «سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

وَ الَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾

و آن کس که از آسمان به اندازه‌ای معین، آبی فرو فرستاد، پس به واسطه‌ی آن، سرزمین مرده را زنده کردیم، شما نیز این گونه (از قبرها) خارج می‌شوید.

وَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَ الْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾

و همان کسی که همه‌ی جفت‌ها را آفرید و برای شما کشتی‌ها و چهارپایان قرار داد که بر آنها سوار شوید.

نکته‌ها:

در آیه‌ی قبل سخن از توحید بود، در این آیه اشاره‌ای به معاد شده است.

کلمه «قدر» یا به معنای اندازه است، یا به معنای تقدیر و برنامه. یعنی باران را به اندازه

معین فرستاد یا باران را طبق برنامه فرستاد. (۱)

ظاهراً مراد از «الْأَزْوَاجِ»، گیاهان است. زیرا این کلمه پس از نزول باران و حیات زمین مطرح شده است و بر اساس آیات دیگر قرآن، قانون زوجیت در آنها برقرار است. «أَزْوَاجًا مِنْ ثَبَاتٍ شَتَّى» (۲)

در آیات قبل، سخن از راه بود و در این آیات، سخن از وسیله ی سیر و سفر در خشکی و دریا. چهارپایانی چون اسب و استر و شتر یا کشتی های کوچک و بزرگ.

پیام ها:

۱- تمام قطرات باران، حساب و کتاب دارد. «نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ»

۲- به اندازه باریدن باران، نعمتی بس بزرگ است. «بِقَدَرٍ»

۳- خداوند کارها را به وسیله ی اسبابی که خود آفریده انجام می دهد. (باران را سبب حیات زمین قرار داده است) «فَأَنْشَرْنَا بِهٖ بَلَدَةً مَّيْتًا»

۴- آب سرچشمه حیات است. «فَأَنْشَرْنَا بِهٖ بَلَدَةً مَّيْتًا»

۵- فصل بهار و رویش گیاهان نمونه ای از رستاخیز است. «كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ»

۶- زنده شدن انسان ها در قیامت اجباری است. «تُخْرَجُونَ»

۷- زوجیت مخصوص انسان یا حیوان نیست. «خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا»

۸- صنعت انسان با الهام الهی و با استفاده از قوانینی است که او در آفرینش، به ودیعه گذارده است. «جَعَلْنَا لَكُمْ مِنَ الْقُلُوبِ»

۹- چه مرکب های طبیعی چون حیوانات و چه مرکب های صنعتی همچون کشتی ها، هر دو از نعمت های الهی هستند. جَعَلْنَا لَكُمْ... مَا تَرْكَبُونَ

ص: ۴۳۹

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). طه، ۵۳.

لِتَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾

تا بر پشت آنها قرار گیرید و آنگاه که بر آن استقرار یافتید نعمت پروردگارتان را یاد کنید و بگویید منزه است آن که این مرکب را برای ما رام کرد و ما بر آن توانا نبودیم.

وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

و همانا ما به سوی پروردگارمان باز خواهیم گشت.

پیام ها:

- ۱- بهره گیری از نعمت ها باید همراه یاد خدا و تشکر از او باشد(نه سبب غرور و غفلت). لِتَسْتَوُوا ... ثُمَّ تَذْكُرُوا
- ۲- نعمت ها و تناسب آنها با نیازها، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «نِعْمَةَ رَبِّكُمْ»
- ۳- راه شکر را از خدا بیاموزیم. تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ ... وَتَقُولُوا ...
- ۴- تسبیح الهی نمونه حمد و ذکر الهی است. تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ ... سُبْحَانَ الَّذِي
- ۵- رام بودن زمین و مرکب حیوانی برای انسان، از نعمت های بزرگ الهی است.

«سَخَّرَ لَنَا هَذَا»

۶- اگر خداوند حیوانات را رام نمی ساخت، انسان ز بهره گیری آن عاجز بود. «مَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ»

۷- اعتراف به عجز، خود نمونه ای از شکر است. «وَ مَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ»

۸- به هنگام سوار شدن بر مرکب برای سفر، خدا را سپاس گوئیم و به یاد سفر نهایی باشیم. تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا ... إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾

(مشركان گفتند: ملائکه دختران خدايند) و برای او از بندگانش جزئی قرار دادند. همانا انسان، کفران پیشه آشکار است.

أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمْ بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾

آیا از آنچه می آفریند دخترانی برگرفته و برای شما پسران را برگزیده است.

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾

در حالی که هرگاه یکی از آن مشركان را به آنچه برای خداوند رحمن پسندیده است مژده دهند چهره اش سیاه گردد و اندوه خود را فرو برد.

نکته ها:

مراد از «عِبَادِهِ» فرشتگان است که مشركان آنها را از جنس دختر می دانستند و مراد از «جُزْءًا» آن است که مشركان، فرشتگان را همچون فرزند، جزئی از خدا می پنداشتند.

پیام ها:

۱- نقل عقاید خرافی اگر همراه با پاسخ باشد مانعی ندارد. جَعَلُوا لَهُ ...

۲- شریک دانستن مخلوق در کارهای خالق، ناسپاسی آشکار است. جَعَلُوا لَهُ ...

لَكَفُورٌ مُّبِينٌ

۳- در گفتگوها می توان بر اساس عقاید خود مردم، با آنان جدال کرد. أَمْ اتَّخَذَ ...

۴- دختر پنداشتن فرشتگان که معمولاً در نقاشی ها و تصاویر نیز دیده می شود، نوعی خرافه ی شرک آلود است. «أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ»

۵- چه زشت است که انسان، دختر را برای خود ننگ بداند ولی فرزندان خدا را دختر بشمارد. «ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا»

۶- آنان که به واسطه ی شنیدن تولد فرزند دختر، اندوهگین می شوند و گمان دارند که پسر برتر از دختر است، دچار خرافه ای شرک آلودند. إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ ... وَجْهَهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ

۷- حالات روانی انسان، در جسم او اثر می گذارد. «ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدًّا»

أَوْ مَنْ يُنشَأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ «۱۸»

آیا کسی را که در زیور پرورش یافته و در مجادله بیانش غیر روشن است (شایسته نسبت دادن به خداست؟)

وَ جَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاءً أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ «۱۹»

و فرشتگان را که خود بندگان (خدای) رحمان هستند، مؤنث پنداشتند. آیا شاهد آفرینش آنها بوده اند؟ گواهی آنان (بر آن همه خرافات) به زودی نوشته می شود و بازخواست خواهند شد.

نکته ها:

در آیه ۹ خواندیم که مشرکان، خالقِ هستی را خداوندِ عزیزِ علیم می دانستند، این آیه می فرماید: شما که خالق را عزیزِ علیم می دانید چرا برای او دختران را قرار می دهید که در زینت و زیور پرورش می یابند و در گفتگوها، عواطف و احساساتشان غالب است. در حالی که لازمه ی عزیز بودن، صلابت و قاطعیت و لازمه ی علم، استدلال و منطق است، نه رفتار عاطفی و احساسی.

پیام ها:

۱- زینت طلبی و زیور گرایی، برای زنان و دختران امری طبیعی است. «يُنشَأُ فِي الْحِلْيَةِ»

۲- زن از جهت عاطفه و احساسات قوی تر از مرد و از جهت برخورد و مجادله

ضعیف تر است. «وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ»

۳- فرشتگان، مخلوق خدا و بندگان او هستند، نه فرزندان. «عِبَادُ الرَّحْمَنِ»

۴- بر خلاف انسان، فرشتگان زن و مرد ندارند. «جَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ... إِنَاثًا»

۵- آنچه را که خود ندیده ایم، گواهی ندهیم. «أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ»

۶- همه گواهی ها و گفته ها در نزد خداوند ثبت می شود. «سُتُكْتُبُ شَهَادَتَهُمْ»

۷- انسان در برابر عقاید خود مسئول است. «يُسْأَلُونَ»

۸- عقاید خرافی را باید به شدت کوبید. «أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ - أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتُبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ»

«وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ» (۲۰)

و(مشرکان در توجیه خلاف خود) گفتند: اگر (خدای) رحمن می خواست، ما آنها را نمی پرستیدیم. برای آنان نسبت به این گفتار هیچ گونه آگاهی (و دلیل علمی) نیست و ایشان جز از روی حدس و گمان سخنی نمی گویند.

نکته ها:

«يَخْرُصُونَ» از «خرص» به معنای سخنی است که بر اساس حدس و گمان باشد.

قرآن در سوره ی نحل آیه ۳۵ و انعام آیه ۱۴۸، نیز از قول مشرکان این معنا را بازگو می کند که می گفتند: اگر خدا نمی خواست ما مشرک نبودیم.

پیام ها:

۱- خلفاکاران در صدد توجیه کار خود هستند و خواست خدا را دستاویز قرار می دهند. «وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ»

۲- مهلت دادن خدا را نشانه رضایت او نپنداریم. «لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ»

۳- فرشتگان مورد پرستش مشرکان بودند. «عَبَدْنَاهُمْ»

۴- سخن بدون علم (به خصوص در مسائل اعتقادی) محکوم است. «مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ»

۵- هر فرد و جامعه ای از علم تهی شود به سراغ توهمات و حدسیات می رود.

«إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ»

أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ (۲۱)

آیا پیش از این به آنان کتابی دادیم که ایشان به آن تمسک می جویند.

بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّهٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ (۲۲)

(چنین نیست) بلکه گویند: ما پدران خود را بر آیینی یافتیم و با پیروی از آنان هدایت یافته ایم.

پیام ها:

۱- شرک و خرافه نه پایگاه عقلی دارد، «مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ» و نه از کتب آسمانی تکیه گاه نقلی. «أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا»

۲- ریشه ی شرک و خرافه، تقلید کورکورانه است. «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّهٍ»

۳- پیروی از آداب و رسوم و عقاید نیاکان اگر مستند به عقل و کتاب آسمانی نباشد محکوم است. «إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّهٍ»

۴- گذشتگان و نیاکان که سنت های غلط را پایه گذاری کرده اند، مسئول نسل های بعد نیز هستند. «إِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ»

۵- گسترش آداب و رسوم ملی، گاهی انسان بی منطق را به صورت انسانی هدایت یافته نشان می دهد. «إِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ»

۶- ملی گرایی، تقلید کورکورانه و تعصب جاهلی را گسترش می دهد. «إِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ»

وَ كَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَوْمِهِ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّهٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾

و بدین گونه ما در هیچ شهر و دیاری پیش از تو هشدار دهنده ای نفرستادیم مگر آنکه ثروتمندان مغرورشان گفتند: ما پدران خود را بر آیینی یافتیم و از آثار آنان پیروی می کنیم.

نکته ها:

«مترف» از «ترفه» به معنای نعمت فراوان است و به کسی گویند که نعمت ها او را مغرور و سرمست کرده باشد.

در آیه قبل خواندیم که عوام مردم گمان می کنند که راه و روش نیاکان درست است و برای رسیدن به هدایت، از آنها پیروی می کنند. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ» اما این آیه می فرماید:

برای مترفین، رفاه و ثروت مطرح است، نه رسیدن به هدایت و لذا پیروی از آداب و رسوم نیاکان برای هدایت نیست. «عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ»

در قرآن هرگز کلمه «بعداک» برای پیامبر اسلام به کار نرفته بلکه «قبلک» بکار رفته و این نشانه آنست که پیامبر اسلام آخرین فرستاده الهی است.

پیام ها:

۱- تکیه بر روش نیاکان، سنت منحرفان تاریخ بوده است. «وَ كَذَلِكَ»

۲- انبیا، مخالفانی از طبقه مرفه داشته اند که بهانه های همگون و مشابهی می گرفتند. «مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ... إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا»

۳- توجه به مشکلات پیشینیان سبب آرامش انسان می شود. «مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ...»

۴- مهم ترین نقش انبیا هشدار است. «مِنْ نَذِيرٍ»

۵- سرمستی از ثروت و رفاه هم موجب طغیان است و هم زمینه ی تقلید و تعصب های نابجا. «قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا ... عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ»

۶- افکار پیشینیان قابل بازنگری و بررسی است و اقتدای مطلق و بی چون و چرا

به آنان، معنا ندارد. «إِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُتَقِدُونَ»

قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءُكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾

(پیامبرشان) گفت: آیا اگر آئینی هدایت بخش تر از آنچه پدرانتان را بر آن یافتید برایتان بیاورم (حاضرید دست از راه نیاکان بردارید) گفتند: ما به آنچه بدان فرستاده شده اید کافریم.

فَأَنْتَقِمْنَا مِنْهُمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ﴿٢٥﴾

پس ما از آنان انتقام گرفتیم و بنگر که فرجام تکذیب کنندگان چگونه است.

پیام ها:

- ۱- در نهی از منکر ابتدا باید معروف بهتری را عرضه کرد و سپس تقاضای ترک منکر را نمود. «جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ»
- ۲- یکی از راههای معرفتی مکتب، مقایسه میان تعالیم مکاتب است. «جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ» (انبیا در دعوت خود عقل و خرد را مطرح می کردند و مخالفان تقلید و قومیت گرایی را)
- ۳- هدایت برتر ملاک انتخاب است، نه چیز دیگر. «جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ»
- ۴- با اینکه می دانیم در بت پرستی هدایتی نیست تا دعوت به توحید هدایت برتر باشد، اما جدال نیکو اقتضا می کند که برای دعوت به حق با مخالفان مماشات کرد. «بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ»
- ۵- لجاجت که آمد، قدرت تشخیص برتر را می گیرد. بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ ... كَافِرُونَ
- ۶- تحجّر و تعصّب، سبب نادیده گرفتن حقایق است. «بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ»
- ۷- پایان کفر و لجاجت نابودی است. «فَأَنْتَقِمْنَا مِنْهُمْ»
- ۸- کیفر الهی، پس از اتمام حجّت است. جِئْتُمْ بِأَهْدَىٰ ... إِنَّا ... كَافِرُونَ فَأَنْتَقِمْنَا

۹- انتقام و خشونت در جای خود با رحمت و رأفت الهی منافاتی ندارد. «فَأَنْتَقِمْنَا مِنْهُمْ»

۱۰- از حوادث تلخ تاریخ عبرت بگیریم. فَأَنْظُرْ ... عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ

۱۱- پایان کار ملائک است، نه جلوه های زودگذر. «عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ»

وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ لِاَبِيهِ وَ قَوْمِهِ اِنِّىۤ اِبْرَءٌۭ مِّمَّا تَعْبُدُونَ ﴿۲۶﴾

و(به یاد آور) زمانی که ابراهیم به پدر(عمویش آزر) و قوم خود گفت:

همانا من از آنچه شما می پرستید بیزارم.

إِلَّا الَّذِى فَطَرَنِىۤ اِنَّهُۥ سَيَهْدِينِ ﴿۲۷﴾

مگر(پرستش) کسی که مرا پدید آورد که البته او هدایتم خواهد کرد.

وَ جَعَلَهَا كَلِمَةًۭ بَاقِيَةًۭ فِىۤ عَقِبِهِۦ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿۲۸﴾

و آن(کلمه توحید) را در میان نسلش کلمه ماندنی قرار داد. باشد که آنان (به توحید) باز گردند.

نکته ها:

در آیات قبل منطق بت پرستان پیروی از نیاکان بود، این آیات می فرماید: ابراهیم با راه سرپرست خود که عمویش بود، به شدت مخالفت کرد.

در اینکه فاعل «جعل» در «وَ جَعَلَهَا كَلِمَةًۭ بَاقِيَةًۭ» کیست، دو احتمال وجود دارد: خداوند یا ابراهیم. هم می توان گفت خدا به پاس ایمان ابراهیم، توحید را در نسل او زنده نگاه داشت و هم می توان گفت ابراهیم فریاد توحید و براءت از شرک را در نسل خود به یادگار گذاشت.

حضرت علی علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله از نسل ابراهیم است و ما اهل بیت نیز از نسل ابراهیم و محمد هستیم. (۱)

ص: ۴۴۷

۱- یاد بزرگان و کلمات و حرکات و موضع گیری های قاطع آنان را فراموش نکنیم. «وَ إِذْ قَالَ»

۲- وابستگی قومی و قبیله ای و حزبی نباید در عقیده و تفکر ما اثر منفی داشته باشد. «قَالَ اِبْرَاهِيمُ لِاَبِيهِ وَ قَوْمِهِ»

۳- انسان در برابر بستگان مسئولیت ویژه دارد و هدایت آنان در اولویت است.

«قَالَ اِبْرَاهِيمُ لِاَبِيهِ»

۴- برائت از شرک یک شعار توحیدی است. «اِنِّىۤ اِنِّىۤ بِرَاءٌۢ مِّمَّا تَعْبُدُوْنَ»

۵- آنکه آفرید هدایت هم خواهد کرد. فَطَرْنِى ... سَيَهْدِينِ

۶- تمام مردم حتی انبیا به هدایت الهی نیازمندند. «سَيَهْدِينِ»

۷- ایمان آغازین کافی نیست، هدایت الهی باید تداوم داشته باشد. «سَيَهْدِينِ»

۸- فریاد توحید در تاریخ می ماند، گرچه مخاطب آن روز گوش ندهد. «كَلِمَةًۢ بَاقِيَةًۢ فِىۤ عَقِبِهِ»

۹- خداوند حافظ و نگاهبان آئین توحید در تاریخ است. «جَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً»

۱۰- نسل حضرت ابراهیم پرچمدار توحید در طول تاریخ است. «جَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةًۢ فِىۤ عَقِبِهِ»

۱۱- عملکرد پدران در سرنوشت نسل مؤثر است. «جَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً»

بَلْ مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَ اَبَاءَهُمْ حَتَّىۤ جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَ رَسُوْلٌ مُّبِيْنٌ ﴿٢٩﴾

(من نه تنها مشرکان را هلاک نکردم) بلکه آنان و پدرانشان را کامیاب کردم تا آن که حق (قرآن) و پیامبری آشکار به سراغشان آمد.

وَ لَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوْا هٰذَا سِحْرٌ وَّاِنَّا بِهٖۤ كٰفِرُوْنَ ﴿٣٠﴾

و چون حقّ به سراغشان آمد، گفتند: این سحر است و ما به آن کفر می ورزیم.

وَقَالُوا لَوْلَا نَزَلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَيَّ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرِيبِينَ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾

و گفتند: چرا این قرآن بر مردی بزرگ (از نظر جاه و مال) از دو قریه (مکه و طائف) نازل نشده است.

نکته ها:

بعضی کفار توقع نابجا داشتند و می گفتند: چون فلانی ثروتمند است پس وحی باید به او نازل می شد، در حالی که برتری مادی دلیل برتری معنوی نیست.

مکه و طائف دو شهر مهم اعراب حجاز در عصر بعثت بود.

پیام ها:

۱- سنت خداوند کامیاب کردن مؤمن و کافر و مهلت دادن به همه ی مردم است.

مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَ آبَاءَهُمْ

۲- برای اتمام حجت هم کتاب لازم است و هم رهبر. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَ رَسُولٌ مُّبِينٌ»

۳- قرآن دارای، سخن سراسر حقّ و حقیقت است. «جَاءَهُمُ الْحَقُّ»

۴- تبلیغ دین و رسالت باید روشن و رسا باشد. «رَسُولٌ مُّبِينٌ»

۵- تأثیر قرآن بر جان و دل کفار به حدی بود که آن را سحر و جادو می خواندند.

هَذَا سِحْرٌ

۶- انسان ذاتاً توجیه گر است. کفار تهمت سحر می زدند تا کفر خود را توجیه کنند. «هَذَا سِحْرٌ وَ إِنَّا بِهِ كَافِرُونَ»

۷- بهانه گیران هر لحظه حرفی می زنند، یک بار می گویند: قرآن سحر است و یک بار می گویند: چرا قرآن به فلانی نازل نشد. هَذَا سِحْرٌ ... لَوْلَا نَزَلَ

۸- بزرگی، نزد عده ای از مردم داشتن مال و عنوان است. رَجُلٍ ... عَظِيمٍ

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسِمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

آیا آنان رحمت پروردگارت (در مورد تعیین پیامبر) را (میان خود) تقسیم می کنند در حالی که ما معیشت آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده ایم (تا چه رسد به اعطای مقام والای نبوت) و درجات بعضی انسان ها را بر برخی دیگر برتری دادیم تا برخی از آنان برخی دیگر را به خدمت گیرند و رحمت پروردگار تو از آنچه آنان می اندوزند بهتر است.

نکته ها:

برتری یافتن برخی انسان ها بر دیگران دو گونه است:

- یکی برتری در ساختار جسمی، فکری و استعدادهاست که این امر سبب احساس نیاز به یکدیگر و خدمت به همدیگر است و بدین وسیله جامعه تشکیل می شود. انسان در این برتری نقشی ندارد. «رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ»

- نوع دیگر، برتری است که خداوند بر اساس تلاش انسان عطا می کند، نظیر آیه: «يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (۱) که خداوند کسانی را که به سراغ علم و ایمان رفتند برتری می دهد.

وقتی معیشت انسان ها در دست خداست، چگونه بعضی انتظار دارند مقام نبوت با آنان باشد و آنها تصمیم بگیرند که وحی بر چه کسی نازل شود؟

تفاوت هایی که میان مردم است باید سبب پیوستگی و تعاون و استخدام بعضی توسط بعضی باشد، نه سبب استثمار و فخر فروشی و تحقیر دیگران. «سُخْرِيًّا» یعنی گروهی از انسان ها گروه دیگر را به کار گیرد و آنها را استخدام کند.

ص: ۴۵۰

۱- انسان باید قدر و جایگاه خود را بداند و پا را از گلیم خود درازتر نکند.

(انتخاب پیامبر در حوزه اراده الهی است، نه توقع و انتظار مردم) «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ»

۲- نبوت، رحمت خاص الهی است. «رَحْمَهُ رَبِّكَ»

۳- کسی از خداوند طلبی ندارد هر چه هست لطف و رحمت اوست. «رَحْمَهُ رَبِّكَ»

۴- رزق فقط به دست خداست. «نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ»

۵- برتری های جسمی و فکری سبب غرورتان نگردد زیرا همه از خداست.

«نَحْنُ قَسَمْنَا - رَفَعْنَا»

۶- اندیشه جامعه بی طبقه، خیالی بیش نیست. (خدای حکیم خود تفاوت هایی قرار داده تا مردم به یکدیگر احساس نیاز کنند و با کمک به یکدیگر در سایه اجتماع رشد کنند). «رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ»

۷- اجیر شدن و اجیر گرفتن و استخدام بعضی انسان ها توسط بعضی دیگر، امری مجاز و مشروع است. «لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا»

۸- جامعه ی پایدار و اقتصاد سالم، وابسته به تعاون و بهره گیری از توان نیروهای مختلف انسانی است. «لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا»

۹- رحمت، از شئون ربوبیت است. «رَحْمَهُ رَبِّكَ»

۱۰- وحی و رسالت را با مادیات مقایسه نکنیم. «رَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ»

۱۱- برتری های مادی، شما را از رحمت الهی غافل نکند. «وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ»

وَلَوْ لَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُوتِيَهُمْ سُقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾

و اگر نبود که مردم یکسره و یک دست (کافر) می شدند، برای خانه های کسانی که به خدای رحمن کفر می ورزند، سقف هایی از نقره قرار می دادیم و نیز نردبان هایی که بر آنها بالا روند.

نکته ها:

زرق و برق دنیا به قدری بی ارزش است که خداوند در این آیه می فرماید: ما حاضریم دنیا را در حد وفور به کفار بدهیم ولی چون عقل مردم در چشم آنهاست، اگر به کفار بدهیم همه به سوی کفر گرایش پیدا می کنند.

نه فقط همسان بودن همه ی انسان ها در مسائل اقتصادی و معیشتی مورد اراده ی خداوند نیست، بلکه در مسائل اعتقادی هم نباید امور به سمتی برود که حق انتخاب از افراد گرفته و گمان کنیم اگر همه ی مردم جهان یک فکر و یک عقیده شوند، به مطلوب رسیده ایم.

پیام ها:

۱- در دادن و پس گرفتن نعمت ها باید ظرفیت جامعه مراعات بشود. لَوْ لَا ...

لَجَعَلْنَا ...

۲- امت واحده ای ارزش دارد که بر اساس ایمان باشد نه کفر. «لَوْ لَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً»

۳- ثروت، نشانه ی عزت در نزد خداوند نیست. «لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُوتِيَهُمْ سُقْفًا مِنْ فِضَّةٍ»

وَلِيُوتِيَهُمْ أَبْوَابًا وَ سُرُرًا عَلَيْهَا يَتَكُونَ ﴿٣٤﴾

و برای خانه هایشان درب های متعدد و تخت هایی که بر آنها تکیه زنند (قرار می دادیم).

و زُخْرَفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

و هر گونه زینتی (برای آنان فراهم می کردیم) ولی اینها همه جز وسیله کامیابی زندگی دنیا نیست، در حالی که آخرت نزد پروردگارت مخصوص اهل تقواست.

پیام ها:

۱- در دید کفار ارزش به زینت و زیور و در دید متقین، ارزش به سعادت اخروی است. وَ لِيُؤْتِيَهُمْ أَجْرًا... وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ

۲- متقین به جای آنکه در فکر زینت و زیور خانه های خود در دنیا باشند، در فکر آخرتند که همه اینها را خداوند خود فراهم کرده است. لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُؤْتِيَهُمْ سُقْفًا مِنْ فِضِّهِ... وَ زُخْرَفًا... وَالْآخِرَةُ... لِلْمُتَّقِينَ

۳- جوار پروردگار و فیض حضور با هیچ چیز قابل مقایسه نیست. «عِنْدَ رَبِّكَ»

وَ مَنْ يَعِشْ عَنِ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُفِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾

و هر که از یاد خدای رحمن روی گردان شود شیطانی بر او می گماریم که همراه و دمساز وی گردد.

وَ إِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾

و آنها (شیاطین) مردم را از راه (حق) باز می دارند ولی گمان می کنند که هدایت یافته اند.

نکته ها:

آیات قبل، سخن از کفار و غرق شدن در مادیات بود، این آیه یکی از آثار غوطه ور شدن در زر و زیور را بیان می کند.

«يَعِشُ» از «عشو» به معنای آفتی در چشم است که سبب ضعف دید می گردد. این کلمه هرگاه با حرف «عن» همراه باشد به معنای اعراض کردن است.

سیاست شیطان گام به گام است: «خُطُواتٍ» (۱)

مرحله اول القای وسوسه است. «فَوَسَّوَسَ إِلَيْهِ» (۲)

در مرحله دوم تماس می گیرد. «مَسَّهُمْ طَائِفٌ» (۳)

مرحله سوم در قلب فرو می رود. «فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۴)

مرحله چهارم در روح می ماند. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۵)

مرحله پنجم انسان را عضو حزب خود قرار می دهد. «حِزْبُ الشَّيْطَانِ» (۶)

مرحله ششم سرپرست انسان می شود. «وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا» (۷)

مرحله هفتم انسان خود یک شیطان می شود. «شَيْطَانِ الْإِنْسِ وَ ...» (۸)

امام علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: شیطان در روح انسان تخم گذاری می کند. «فباض و فرخ فی صدورهم» (۹)

آثار اعراض از یاد خدا

۱. باز ماندن از راه خیر. «لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ»

۲. انحراف فکری که خیال می کند هدایت یافته است. «يَحْسِبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ»

۳. دیگر موعظه پذیر نیست. «وَ إِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذَكَّرُونَ» (۱۰)

۴. توبه نمی کند چون خود را کج نمی داند.

۵. زندگی نکبت بار دارد. «وَ مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۱۱)

۶. کسی که در دنیا از دیدن حق کور است، «يَعِشُ» در آخرت نیز کور محسور می شود. «مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي

الْآخِرَةِ أَعْمَى» (۱۲)

- ١-١. بقره، ١٦٨.
- ٢-٢. طه، ١٢٠.
- ٣-٣. اعراف، ٢٠١.
- ٤-٤. ناس، ٥.
- ٥-٥. زخرف، ٣٦.
- ٦-٦. مجادله، ١٩.
- ٧-٧. نساء، ١١٩.
- ٨-٨. انعام، ١١٢.
- ٩-٩. نهج البلاغه، خطبه ٧.
- ١٠-١٠. صافات، ١٣.
- ١١-١١. طه، ١٢٤.
- ١٢-١٢. اسراء، ٧٢.

شیطان همراه، ممکن است از دوستان ناباب یا همسر و فرزند یا شریک فاسد باشد. به همین دلیل کلمه شیطان نکره ذکر شده است تا شامل هر نوع شیطانی شود.

نماز، ذکر رحمن است، «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَذَكَّرَ» (۱) قرآن، ذکر رحمن است، «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۲) پس هر کس از نماز و قرآن اعراض کند دچار سلطه شیطان همراه می شود.

«فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ»

پیام ها:

۱- سلطه شیطان در اثر اعمال خود ماست. وَ مَنْ يَعِشْ ... نُقِيضْ

۲- دل یا جای رحمن است یا شیطان. «وَ مَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا»

۳- کیفر روی گردانی از سرچشمه رحمت، بندگی شیطان سلطه گر است. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ»

۴- تلاش شیطان برای بازداشتن انسان از راه حق جدی است. «إِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ»

۵- بدتر از انحراف عملی، انحراف فکری است. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ»

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ (۳۸)

(همراه بودن شیطان ادامه دارد) تا زمانی که (مجرم در قیامت) نزد ما آید (و به شیطان همدم خود) گوید: ای کاش میان من و تو فاصله مشرق و مغرب بود، چه بد همنشینی بودی.

ص: ۴۵۵

۱- ۱. طه، ۱۴.

۲- ۲. حجر، ۹.

وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ» (۳۹)

(ولی به آنان گفته می شود) امروز (آرزوی دوری از شیاطین) برای شما سودی ندارد چرا که ظلم کردید، شما (با شیاطین) در عذاب مشترکید.

نکته ها:

مجرمان در قیامت آرزو می کنند که لااقل در جهنم از شیاطین دور باشند، ولی قرآن می فرماید: آنها در عذاب هم با شیاطین شریکند و از هم جدا نمی شوند.

پیام ها:

۱- ندامت ها در دنیا می تواند ثمربخش باشد ولی در آخرت جز حسرت سودی ندارد. [□] يَا لَيْتَ ...

۲- روز قیامت که پرده ها کنار می رود بسیاری محبوب ها منفور و پندارها باطل می شوند. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ حَتَّى إِذَا [□] [□] جَاءَنَا»

۳- در قیامت، شیاطین با آدمیان محشور می شوند. «يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ»

۴- هم نشینان دنیا، هم نشینان قیامت خواهند بود. فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ... فَبِئْسَ الْقَرِينُ

۵- قرین بودن با شیطان در روز قیامت خود نوعی عذاب است. «فَبِئْسَ الْقَرِينُ»

۶- اعراض از ذکر خدا که زمینه سلطه شیطان است، ظلم به خویش و انبیاست.

«إِذْ ظَلَمْتُمْ»

۷- برخلاف زندان دنیا که سختی زندان عمومی کمتر از انفرادی است، در قیامت عمومی بودن عذاب هیچ سودی ندارد. لَنْ يَنْفَعَكُمْ ... أَنْكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْىَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (۴۰)

(ای پیامبر!) آیا تو می توانی سخن خود را به گوش کران برسانی یا کوران و کسانی را که در گمراهی آشکارند هدایت کنی؟

نکته ها:

سخن حق تنها در زنده دلان خدا ترس مؤثر است نه دیگران. در قرآن می خوانیم: «لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا» (۱)، تا به هر زنده دلی هشدار دهد، «إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذُّكْرَ وَحَشِيَ

(۱)

تنها کسانی را هشدار می دهد که پیرو ذکر بوده و خداترس می باشند.

پیام ها:

۱- اگر زمینه پذیرش نباشد حتی سخن رسول خدا اثری نخواهد داشت. «أَفَأَنْتَ»

۲- پیامبر برای هدایت مردم سوز داشت. «أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ ... أَوْ تَهْدِي

۳- قرین شدن شیطان سبب کوری و کوری باطنی می گردد. «الضُّمَّ - الْعُمَى»

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ» (۴۱)

پس هر گاه تو را از (میان آنان) ببریم، از آنان انتقام خواهیم گرفت.

أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِم مُّقْتَدِرُونَ» (۴۲)

یا (اگر زنده باشی) عذابی را که به آنان وعده داده ایم به تو نشان می دهیم، پس بدون شک ما بر نابودی آنان مقتدریم.

نکته ها:

مراد از انتقام الهی، همان کیفر عادلانه اوست، نه کینه و عقده که معمولاً ریشه ی انتقام های بشری است.

پیام ها:

۱- مرگ و حیات هر انسان، از جمله پیامبران به دست خداست. «فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ»

۲- کیفر کافران، یک سنت الهی است. «فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ»

۳- کفار گمان نکنند تا پیامبر هست عذاب نمی شوند یا چون پیامبر از دنیا برود دیگر عذابی در کار نیست. «فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ ... أَوْ نُرِيَنَّكَ

ص: ۴۵۷

۴- زمان نزول قهر خدا بدست او و حکیمانه است، خواه در زمان پیامبر باشد یا بعد از وفات او. نَبْذَهَبَنَّ ... أَوْ نُرِيَنَّكَ ... فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُّقْتَدِرُونَ

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٣﴾

پس آنچه را به تو وحی شده محکم بگیر، همانا تو بر راه مستقیم هستی.

وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ ﴿٤٤﴾

و همانا قرآن برای تو و قومت وسیله یادآوری (و عظمت) است و به زودی (درباره آن) از شما سؤال خواهد شد.

نکته ها:

برای کلمه «ذکر» دو معنا ذکر شده است: یکی تذکر و یادآوری و دیگری یاد، عظمت و آوازه نیک. یعنی این قرآن، سبب تذکر و غفلت زدایی یا سبب یاد تو در تاریخ است و به تو و امت تو عظمت می دهد.

پیام ها:

۱- کوردلی و سنگدلی مردم نباید در پیامبر اثر کند. «فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي»

۲- کسی که در راه مستقیم و متصل به وحی است، باید در کار خود جدی و با نشاط باشد. «فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ»

۳- به خاطر عدم پذیرش مردم، در حقایق راه خود شک نکنیم. «إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۴- پیامبر، معصوم است. «إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

وَ سَأَلْنَا مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَ جَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

و از رسولانی که قبل از تو فرستاده ایم (از طریق پیروان یا کتابشان) سؤال کن، آیا غیر از خداوند رحمان، معبودان دیگری برای پرستش مردم قرار داده ایم؟

نکته ها:

در آیات قبل بارها کلمه «رحمن» به کار رفته است، شاید اشاره به آن باشد که رها کردن سرچشمه رحمت و به سراغ غیر او رفتن شرط انصاف نیست.

پیام ها:

۱- همه به تذکر نیازمندیم. «لَذِكْرُ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ»

۲- اول تذکر به خود بعد مردم. «لَذِكْرُ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ»

۳- همه در برابر قرآن مسئولیم. «وَ سَوْفَ تُسْأَلُونَ»

۴- توحید اصل مشترک همه ادیان است و پیامبر اسلام استمرار دعوت پیامبران قبلی است. «وَ سُئِلَ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ»

۵- پیامبر اسلام بر همه ی پیامبران قبلی اشراف دارد. «وَ سُئِلَ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا»

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٦﴾

و همانا ما موسی را همراه با آیات (و معجزات) خود به سوی فرعون و اشراف قومش فرستادیم پس گفت: همانا من فرستاده پروردگار عالمیانم.

فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾

پس چون موسی با آیات ما به سراغ آنان آمد، آنان به آن (آیات و معجزات) خندیدند.

نکته ها:

در قرآن، ماجرای موسی و فرعون و بنی اسرائیل تکرار شده است و این بخاطر آنست که سرنوشت موسی و قومش با سرنوشت پیامبر اسلام و مردم مکه شباهت دارد، فرعون بهانه می آورد که موسی فقیر است و من تخت و تاج دارم، سران کفار مکه نیز پیامبر اسلام را

فقیر و یتیم و خودشان را دارای مال و مقام می دانستند.

پیام ها:

۱- انبیا علاوه بر کمالات شخصی باید معجزه داشته باشند. «مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا»

۲- در شرایط قبیله ای باید به سراغ اقوام رفت. «قَالَ لِقَوْمِهِ» ولی در شرایط حکومتی باید به سراغ حکومت رفت. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ» (در شیوه تبلیغ ابتدا باید به سراغ موانع و اصلاح عناصری رفت که تغییر آنها سبب تغییر جامعه است).

۳- طاغوت ها به تنهایی قدرتی ندارند، این اطرافیان هستند که به طاغوت ها زور می دهند. «فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ»

۴- خنده و تمسخر نشانه پوکی و سبک سری و هوچی گری مخالفان است. «إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ»

وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَ أَخَذْنَا هُم بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ «۴۸»

و ما هیچ معجزه ای به فرعونیان نشان نمی دادیم، مگر آنکه از معجزه دیگر بزرگتر بود و ما آنان را به عذاب گرفتیم تا شاید باز گردند.

وَ قَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّا لَمُهْتَدُونَ «۴۹»

و(به موسی) گفتند: ای ساحر، پروردگارت را به آنچه نزد تو عهد کرده است برای ما بخوان(تا عذاب را از ما بردارد که در آن صورت) قطعاً هدایت تو را خواهیم پذیرفت.

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ «۵۰»

ولی همین که(به دعای موسی) عذاب را از آنان برطرف کردیم، همان دم همگی پیمان شکستند(و ایمان نیاوردند).

در سوره ی اعراف آیه ۱۳۵ نیز می فرماید: همین که ما از آنان قهر خود را برگرفتیم، آنان پیمان تسلیمی که بسته بودند، شکستند. «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْعُوقُوبَةِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ»

پیام ها:

- ۱- برای روحیه های لجوج استدلال و معجزه ی پی در پی لازم است. «وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا»
- ۲- معجزات پی در پی، نشانه ی عنایت خداوند به هدایت مردم است. «آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا»
- ۳- اول اتمام حجت بعد مجازات. نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ ... أَخَذْنَا هُمْ
- ۴- در شیوه تبلیغ باید ابتدا مرحله های عادی را طی کرد بعد مرحله بالاتر را. «هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا»
- ۵- قهر الهی در دنیا برای توجه و بازگشت مردم است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»
- ۶- افراد پست حتی در حال گرفتاری و فشار، دست از تحقیر دیگران بر نمی دارند. «يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ»
- ۷- مجرمین در عمق روح خود، اولیای خدا را مستجاب الدعوه می دانند. «ادْعُ لَنَا رَبَّكَ»
- ۸- نبوت یک عهد الهی است. «عَهْدَ عِنْدَكَ»
- ۹- انسان به هنگام گرفتاری تعهد می دهد «إِنَّا لَمُهْتَدُونَ» ولی بعد از حل مشکل پیمان شکن است. «يَنْكُثُونَ»
- ۱۰- به هنگام احساس خطر فطرت خداشناسی در انسان بیدار می شود. «إِنَّا لَمُهْتَدُونَ»

وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾

و فرعون در میان قوم خود ندا داد و گفت: ای قوم من! آیا حکومت مصر از آن من نیست و این نهرها از زیر (کاخ) من جاری نیست؟ آیا (عظمت مرا) مشاهده نمی کنید.

أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴿٥٢﴾

بلکه من از این کسی که بی مقدار است و نمی تواند روشن سخن بگوید بهترم.

نکته ها:

جمله ی «أَنَا خَيْرٌ» در قرآن، یک بار از ابلیس صادر شده است و بار دیگر از فرعون.

دشمن، کوچک ترین نقطه ی ضعف را بزرگ جلوه می دهد. بیان حضرت موسی کمی سنگین بود، خودش فرمود: برادرم افصح از من است، «وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي» (۱) ولی فرعون این مسئله را بزرگ می کند و می گوید: «لَا يَكَادُ يُبِينُ» موسی نمی تواند روشن سخن بگوید.

در این آیات، ترس، تفاخر، استبداد، عجب، عقیده باطل، تکیه بر ثروت و استفاده از زرق و برق که از ویژگی های طاغوت است، به خوبی دیده می شود.

پیام ها:

۱- طاغوت ها به هنگام خطر دست به تبلیغات می زنند. «وَنَادَى فِرْعَوْنُ»

۲- فرعون از احساسات مردم سوء استفاده می کرد. «يَا قَوْمِ»

۳- طاغوت چون منطق ندارد، به کاخ و مال خود تکیه می کند. «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ»

۴- طاغوت ها از مردم می خواهند که عقلشان در چشمشان باشد. «أَفَلَا تُبْصِرُونَ»

۵- خودمحوری از ویژگی های بارز طاغوت است. «أَلَيْسَ لِي - أَمْ أَنَا خَيْرٌ»

ص: ۴۶۲

۶- استخفاف دیگران، از ویژگی های طاغوت است. «هُوَ مَهِينٌ - لَا يَكَادُ يُبِينُ»

۷- پست شمردن دیگران به خاطر لباس و ظاهری ساده، رفتاری فرعونى است.

«هُوَ مَهِينٌ»

فَلَوْ لَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾

(اگر موسى حق است) پس چرا دستبندهایی از طلا بر او نیاویخته، یا (برای تصدیق رسالتش)، با او فرشتگانی همراه نشده اند.

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾

پس فرعون قوم خود را سبک شمرد و آنان او را اطاعت کردند زیرا آنان قومی فاسق بودند.

فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾

پس چون ما را به خشم آوردند، از آنان انتقام گرفتیم و همه آنان را غرق کردیم.

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ ﴿٥٦﴾

پس آنان را پیشگامانی (بد) و عبرتی برای آیندگان قرار دادیم.

نکته ها:

«أَسْوِرَةٌ» جمع «سوار» به معنای دستبند است.

حکومت حاکمان بر مردم در نظام باطل، بر اساس استخفاف و تحقیر مردم است ولی اطاعت مردم در نظام حق، یا بر اساس انتخاب احسن است، «يَشِيدَتِمُعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۱) آن هم همراه با محبت، «لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ» (۲) اگر تو خشن و سنگدل بودی، از تو دور می شدند.

ص: ۴۶۳

۱-۱. زمر، ۱۸.

۲-۲. آل عمران، ۱۵۹.

از امام صادق علیه السلام درباره ی تفسیر کلمه «آسِفُ فُونًا» سؤال شد. حضرت فرمود: خداوند مثل ما انسان ها تأسف ندارد، ولی اولیایی دارد که تأسف یا رضایت آنان، خشم و رضایت او را به همراه دارد. (۱)

گذشته را «سلف» و آینده را «خلف» گویند و به آنچه نمونه است «مثل» گویند. به افرادی که به عنوان نمونه نظیر ضرب المثل ها بر سر زبان ها جاری هستند، مثل گفته می شود.

﴿فَجَعَلْنَا هُمْ سَلْفًا وَ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ﴾

پیام ها:

۱- کسی که منطوق ندارد به ثروت و زینت تکیه می کند و داشتن آنها را نشانه حقّ و نداشتن آن را نشانه باطل می پندارد. «فَلَوْ لَا أَلْقَى عَلَيْهِ»

۲- زینت کردن مردان به طلا، کار فرعونى است. «أَلْقَى عَلَيْهِ أُسُورَهُ مِنْ ذَهَبٍ»

۳- تضعیف رهبر الهی و القای شبهه کار فرعونیان است. «أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ ...»

۴- اطاعت در نظام فاسد بر اساس تحقیر مردم است. «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ»

۵- خود باختگی و تهی شدن از هویت سبب تسلیم شدن در برابر طاغوت ها است. «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ»

۶- سرسپردگی و اطاعت کورکورانه، ریشه در فقر فرهنگی، کوتاه فکری و سطحی نگری انسان ها دارد. «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ»

۷- جامعه ای که از خط الهی خارج شد، خود را باور نمی کند و خفت پذیر می شود. «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ ... إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ»
(«فسق» به معنای خارج شدن از مدار حقّ است)

۸- کسی که به نهر آب افتخار می کرد، «و هَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي» در همان نهر غرق شد. «فَأَغْرَقْنَاهُمْ»

۹- گاهی کیفرها علاوه بر قیامت در دنیا نیز صورت می گیرد. «فَأَغْرَقْنَاهُمْ»

ص: ۴۶۴

۱۰- در مدار فسق و طغیان، آمر و مأمور با هم هلاک می شوند. «أَجْمَعِينَ»

۱۱- خشم و انتقام خداوند از انسان، به خاطر عملکرد خود اوست. فَأَطَاعُوهُ ...

آسَفُونَا ... إِنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ

۱۲- به گواهی تاریخ، نابود کردن قدرت های جبار، سنت حتمی الهی است.

«فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ»

۱۳- حوادث گذشتگان برای آیندگان درس عبرت است. فَأَعْرِفْتَاهُمْ ... فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُونَ «۵۷»

و همین که (از سوی بت پرستان) درباره عیسی بن مریم مثالی زده شد (که اگر معبودان غیر خدا هیزم دوزخند پس عیسی نیز که معبود است دوزخی است) ناگهان قوم تو در پی آن فریاد تمسخر برداشتند.

وَقَالُوا آلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ «۵۸»

و گفتند: آیا خدایان ما بهترند یا او؟ (اگر عیسی که از معبودهای ما بهتر است در جهنم باشد، به جهنم رفتن ما و معبودهایمان چندان مهم نیست.) این مثال را برای تو جز از راه جدل نزدند بلکه آنان قومی جدل پیشه اند.

نکته ها:

هنگامی که آیه ۹۸ سوره ی انبیاء نازل شد که «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ» بت پرستان، همراه با بت ها و معبودان، هیزم جهنم قرار خواهند گرفت، شخصی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: اگر چنین است عیسی و عزیز نیز معبود نصاری و یهود هستند و طبق این آیه عیسی و عزیز هیزم جهنم خواهند بود و اگر عیسی در دوزخ است ما و بت ها آن جهنم را می پذیریم. کفار هلله کردند و خندیدند. پیامبر فرمود: از انسان ها معبودانی به

دوزخ می روند که بخواهند معبود باشند، نظیر فرعون ولی عیسی و عزیر هرگز حاضر به معبود شدن نبودند. به علاوه در ادامه ی همان سوره، حساب این افراد برجسته از حساب بت ها جدا شده است، چنانکه می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» این بندگان خدا (که حاضر نبودند معبود قرار گیرند) و از طرف ما وعده نیک به آنان داده شده از دوزخ دورند. به هر حال مشرکان عیسی را مثل زدند و خندیدند و فکر کردند پیامبر جوایی ندارد ولی تشبیه عیسی به بت ها، جدلی بیش نیست.

اصرار قرآن بر اینکه حضرت عیسی را فرزند مریم معرفی کند، برای جلوگیری از غلو و فرزند خدا دانستن اوست.

تنها نامی که از زنان در قرآن آمده، نام مریم است. باقی زنان با نام بیان نشده اند، همچون مادر موسی «أُمُّ مُوسَىٰ» (۱)، خواهر موسی «لَأُخْتِهِ» (۲)، همسر عمران «امْرَأَتُ عِمْرَانَ» (۳)، همسر فرعون «امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ» (۴)، همسر عزیز مصر «امْرَأَتُ الْعَزِيزِ» (۵)، همسر لوط «امْرَأَتُ لُوطٍ» (۶)، همسر ابولهب «امْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ» (۷)، همسران پیامبر «نِسَاءَ النَّبِيِّ» (۸)، همسر نوح «امْرَأَتُ نُوحٍ» (۹) و خانمی که بافندگی می کرد. «كَالَّتِي نَقَصَتْ وَرَثَتَهَا» (۱۰).

پیام ها:

۱- افراط و تفریط در عقاید، به جایی می رسد که گروهی عیسی را در حدّ خدایی بالا ببرند و گروهی او را همردیف بت های سنگی سازند. «ضَرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا»

۲- کفار از هوچیگری هر صحنه ای که وسیله ضربه زدن به پیامبر قرار گیرد، استقبال می کنند. «إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ» (همین که شخصی گفت: اگر معبودها دوزخی هستند پس عیسی هم دوزخی است، با هلهله خندیدند.)

۳- جدال نیکو ارزش است، ولی جدال خصمانه محکوم است. «بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ»

ص: ۴۶۶

۱-۱. قصص، ۷.

۲-۲. قصص، ۱۱.

۳-۳. آل عمران، ۳۵.

۴-۴. قصص، ۹.

۵-۵. یوسف، ۳۰.

۶-۶. تحریم، ۱۰.

۷-۷. تبت، ۲.

۸-۸. احزاب، ۳۰.

۹-۹. تحریم، ۱۰.

۱۰-۱۰. نحل، ۹۹.

إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾

عیسی جز بنده ای نیست که ما بر او نعمت دادیم و او را برای بنی اسرائیل الگو و نمونه قرار دادیم.

وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُقُونَ ﴿٦٠﴾

و اگر بخواهیم به جای شما در زمین فرشتگانی را قرار می دهیم تا جانشین شما شوند.

نکته ها:

دفاع از شخصیت های معصوم لازم است و نباید آن بزرگواران دست آویز اهداف سوء قرار گیرند. مشرکان حضرت عیسی را مثال زدند که معبود گروهی است و به گفته قرآن عابد و معبود غیر الهی دوزخی است، پس عیسی دوزخی می باشد، ولی قرآن در این آیه از عیسی تجلیل می کند.

پیام ها:

۱- عیسی معبود نیست، بلکه عبد مخلص خداست. «إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ»

۲- عبودیت سبب دریافت الطاف الهی است. «عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ»

۳- گرچه عیسی پیامبر اولوالعزم بود و برای همه مردم زمان خود معبود شد اما مخاطبان اولیه اش بنی اسرائیل بودند. «مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ»

۴- خداوند نیازی به عبادت مردم ندارد. اگر می خواست فرشتگانی به جای مردم قرار می داد که دائماً در اطاعت باشند. «لَوْ نَشَاءُ»

وَ إِنَّهُ لَعَلَّمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرَنَّ بِهَا وَ اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾

و همانا عیسی (چون مرده زنده می کرد) مایه علم و آگاهی به قیامت است.

پس در قیامت شک نکنید و از من پیروی کنید که این راه مستقیم است.

وَ لَا يَصُدُّكُمْ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٦٢﴾

و شیطان شما را (از راه خدا) باز ندارد، همانا او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

در مقابل مشرکان که حضرت عیسی را مثلی برای معبودان غیر خدایی می شمردند، این آیه می فرماید: حضرت عیسی، خود یکی از علائم قیامت است. تولدش از مادری بدون همسر، نشانه قدرت خدا بر آفریدن مجدد انسان ها در قیامت است، چنانکه او در همین دنیا مردگان را زنده می کرد و در پایان عمر جهان از آسمان نازل می شود که مقدمه قیامت است.

پیام ها:

۱- وجود اولیای خدا، نشانه ای از قیامت و یادآور آن است. «لَعَلَّمٌ لِلسَّاعَةِ»

۲- با دیدن نشانه های قدرت الهی تردید در امکان زنده شدن مردگان سزاوار نیست. «فَلَا تَمْتَرَنَّ»

۳- رهبران معصوم بر راه مستقیم هستند و پیروی از آنان نیز راه مستقیم است.

«اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۴- انسان به طور فطری دنبال راه است که خداوند آن را نشان می دهد. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۵- تردید نابجا مایه ی دور افتادن از راه مستقیم است. «فَلَا تَمْتَرَنَّ... وَ اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۶- انسان برای حرکت در راه مستقیم، به الگو نیاز دارد. «وَ اتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۷- راه مستقیم یک راه بیش نیست. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۸- شیطان در کمین رهروان راه مستقیم است. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ - وَلَا يَصُدُّكُمْ الشَّيْطَانُ»

۹- با توجه به سابقه شیطان در فریفتن آدم و حوا، دشمنی او بر کسی مخفی نیست. «عَدُوٌّ مُبِينٌ»

۱۰- شناخت و سوسه های شیطان نیازی به تأمل و تعقل ندارد، زیرا فطرت انسان به راحتی انحراف را می فهمد. «عَدُوٌّ مُبِينٌ»

وَ لَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَ لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ (۶۳)

و چون عیسی همراه با دلایل روشن (و معجزات) آمد، گفت: همانا من برای شما حکمت آورده ام (و آمده ام) تا بعضی از آنچه در آن اختلاف می کنید برای شما بیان کنم. پس از خداوند پروا و مرا اطاعت کنید.

نکته ها:

از دلایل بعثت انبیا می توان موارد زیر را نام برد:

۱. بینش دادن به مردم. «حکمت»

۲. روشنگری در مسائل اختلافی. «لِأُبَيِّنَ»

۳. دعوت به تقوا. «فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۴. معرفی الگوی حق. «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ»

سستی و تزلزل در کار خدا نیست، زیرا که او حکیم است، کتابش حکیم است و منطق پیامبرانش حکمت است.

در تقوای الهی، ایمان به خدا، انجام واجبات و ترک محرمات نهفته است و در پیروی از پیامبر، پذیرش اصل نبوت و سنت آن بزرگوار مطرح است.

۱- پیامبران همراه با دلایل روشن و قانع کننده و خردپذیر و غیر قابل خدشه و معجزات متعدد آمده اند. **جاء عیسیٰ بِالْبَيِّنَاتِ ... بِالْحِكْمَةِ ...**

۲- حرکت انبیا یک حرکت فرهنگی و فکری است نه کودتایی. **«جئتکم بِالْحِكْمَةِ»**

۳- رفع اختلافات دینی، از اهداف انبیاست. **لِأَيِّنَ لَكُمْ ... تَخْتَلِفُونَ فِيهِ**

۴- تقوا و اطاعت از رهبران الهی، تضمین کننده وحدت اجتماعی است. **«لِأَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»**

إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۴)

همانا خداوند همان پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را پرستید که این راه مستقیم است.

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابٍ يَوْمَ أَلِيمٍ (۶۵)

پس از میان مردم گروه‌هایی اختلاف نمودند، پس وای بر کسانی که ظلم کردند از عذاب روز دردناک.

نکته ها:

حضرت عیسیٰ علیه السلام وظیفه داشت که پاره‌ای از اختلافات را حل کند، ولی همین که دعوت خود را شروع کرد، درباره خود او نیز اختلافات جدیدی رخ داد. **لِأَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ ... فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ**

پیام ها:

۱- اصلی‌ترین پیام حضرت عیسیٰ، دعوت مردم به یکتاپرستی است. **«إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ»**

۲- نظارت و تدبیر امور تنها از آن خداست. **«إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي»**

۳- پرستش مخصوص کسی است که امور به دست اوست. **«رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوهُ»**

۴- پرستش هر چیز و هر کس جز خداوند، بیراهه رفتن است. «فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۵- بندگی خداوند و پیروی از رهبر آسمانی یک حقیقت است. «وَ أَطِيعُونَ ... هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱)، «فَاعْبُدُوهُ ... هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

۶- اختلاف، مایه ی دوری از راه مستقیم است. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ - فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ»

۷- ایجاد تفرقه و اختلاف بعد از روشنگری انبیا ظلم است. «فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ ...»

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ» (۶۶)

آیا جز قیامت را انتظار می برند که ناگهان به سراغشان آید در حالی که بی خبراند.

الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (۶۷)

دوستان (امروز)، در آن روز با یکدیگر دشمن اند، جز اهل تقوا.

نکته ها:

حال کسانی که بر اساس غیر تقوا، دوستانی انتخاب کرده اند، در قیامت چنین است:

- پشیمانی و حسرت که چرا با او دوست شدم. «يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا» (۲) وای بر من! ای کاش فلانی را دوست خود بر نمی گزیدم.

- دوستان هیچ نقشی برای کمک به یکدیگر ندارند. «وَلَا يَسْتَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا» (۳)

- دوستان، دشمن یکدیگر می شوند. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» (آیه مورد بحث)

- به یکدیگر لعنت خواهند کرد. «كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا» (۴)

- از یکدیگر فرار می کنند. «يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمَّهِ وَ أَبِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ» (۵)

ص: ۴۷۱

۱- ۱. زخرف، ۶۱.

۲- ۲. فرقان، ۲۸.

٣-٣. معارج، ١٠.

٤-٤. اعراف، ٣٨.

٥-٥. عبس، ٣٤-٣٦.

- گناهان خود را به گردن یکدیگر می اندازند. «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱)

- از یکدیگر برائت دارند. «يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ» (۲)

پیام ها:

۱- وقوع قیامت ناگهانی است و زمان آن بر کسی معلوم نیست. «بَعَثَهُ وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ»

۲- تمام دوستی هایی که بر اساس تقوا نباشد، به دشمنی تبدیل می شود.

الْأَخِلَاءُ ... عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ «۶۸»

(خداوند به آنان می گوید: ای بندگان من! امروز نه ترسی بر شماست و نه غمگین می شوید.

الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَ كَانُوا مُسْلِمِينَ «۶۹» اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أزْوَاجِكُمْ تُخْبِرُونَ «۷۰»

آنان که به آیات ما ایمان آورده و همواره تسلیم (حق) هستند. شما و همسران تان در حالی که شادمانید به بهشت داخل شوید.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوَابٍ وَ فِيهَا مَا تَشْتَهُهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلذُّ الْأَعْيُنُ وَ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ «۷۱»

ظرف ها و جام هایی از طلا بر آنان چرخانده می شود و آنچه را که نفس میل داشته باشد و چشم (از دیدنش) لذت ببرد در بهشت موجود است و

ص: ۴۷۲

۱- ۱. سبأ، ۳۱.

۲- ۲. زخرف، ۳۸.

شما در آنجا جاودانه هستید.

نکته ها:

«تَجْبُرُونَ» از «حبره» به معنای حال پسندیده است که به صورت شادمانی بر چهره نمودار می شود، «صحاف» جمع «صحفه» به ظرف های بزرگ گفته می شود. «أَكْوَابٍ» جمع «کوب» به جامی گفته می شود که دسته ندارد.

یکی از لذت های چشم، ملاقات اولیای الهی است که انسان در دنیا موقف به دیدار آنان نشده است.

نعمت های بهشتی اقسام مزایا را دارا هستند:

۱. همه ی سلیقه ها و چشم ها را اشباع می کند. «تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلذُّ الْأَعْيُنُ»

۲. تنوع دارند. «بِصِحَافٍ - أَكْوَابٍ»

۳. زیبا هستند. «ذَهَبٍ»

۴. مطابق میل هستند. «تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ»

۵. چشم از دیدن آن خسته نمی شود «تَلذُّ الْأَعْيُنُ»

از اینکه قرآن فرمان می دهد شما و همسرانتان وارد بهشت شوید، معلوم می شود که مراد، همسران دنیوی آنان است، زیرا حورالعین بیرون از بهشت نیستند تا فرمان ورود به آنان داده شود. (۱)

پیام ها:

۱- بندگی خداوند رمز بیمه شدن از هراس ها و خطرها در قیامت است. يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ ...

۲- اول آرامش سپس دریافت نعمت های بهشتی. لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ ... ادْخُلُوا الْجَنَّةَ

۳- ایمان به تنهایی کافی نیست، باید تسلیم کامل باشیم. آمَنُوا ... وَ كَانُوا مُسْلِمِينَ

۴- همسران با ایمان دنیوی، در آخرت نیز همراهند. ادْخُلُوا ... أَنْتُمْ وَ أَزْوَاجُكُمْ

۵- لذت چشم در قیامت، به گونه ای است که با دیگر خواسته های بهشتیان

ص: ۴۷۳

برابری می کند. «تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ»

۶- رسیدن به تمام خواسته ها، فقط در بهشت امکان پذیر است. «فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ»

۷- غرائز و کشش های درونی انسان تا قیامت همراه انسان است. «فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ ...»

وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (۷۲)

و این است بهشتی که به خاطر عملکردتان به میراث برده اید.

لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ» (۷۳)

در آنجا برای شما میوه فراوانی است که از آنها می خورید.

نکته ها:

به گفته روایات، خداوند برای هر انسانی مکانی در دوزخ و جایگاهی در بهشت قرار داده است. اهل بهشت جایگاه بهشتی دوزخیان را به ارث می برند و دوزخیان جایگاه دوزخی بهشتیان را. (۱)

مسئله ی ارث بردن بهشت در آیات گوناگونی مطرح شده است: «أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ» (۲)

پیام ها:

۱- بهشت در برابر عمل نیک پایدار است. «بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

۲- تعدد و تنوع میوه ها، یکی از نعمت های بهشت است. «فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ»

۳- لذت های بهشت، همانند لذت های دنیا، با غرائز بشری هماهنگی دارد. «مِنْهَا تَأْكُلُونَ»

ص: ۴۷۴

۱- ۱). تفسیر مراعی و مجمع البیان.

۲- ۲). مؤمنون، ۱۰ و ۱۱.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفْتَرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾

بدون شك مجرمان در عذاب دوزخ جاودانه اند. عذاب از آنان کاهش نمی یابد و آنان در آنجا (حزنی همراه با) یأس دارند.

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾

و ما به آنان ستم نکردیم و لکن آنان خود ستمگر بوده اند.

نکته ها:

«مُبْلِسُونَ» از «ابلاس» به معنای اندوهی است که همراه با یأس باشد. شاید کلمه «ابلیس» نیز به خاطر یأس شیطان از رحمت خدا بر او اطلاق شده است.

جاودانگی، تخفیف ناپذیری و یأس و اندوه از نشانه های دوزخ است.

پیام ها:

۱- در تربیت، هشدار و بشارت باید در کنار هم باشد. «تِلْكَ الْجَنَّةُ - الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ»

۲- عامل ورود در دوزخ، عملکرد خود انسان است. «إِنَّ الْمُجْرِمِينَ»

۳- کیفرهای خداوند عادلانه است. «وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ»

۴- ظلم پیوسته، عذاب پیوسته دارد. خَالِدُونَ ... كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ

وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ ﴿٧٧﴾

و فریاد می کشند که ای مالک (دوزخ! بگو): پروردگارت علیه ما حکم (مرگ) صادر کند. او می گوید: شما ماندنی هستید (و مرگ در کار نیست).

نکته ها:

دوزخیان در قیامت از هر کسی استمداد می کنند:

- گاهی از مؤمنان. «انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ» ای بهشتیان! به ما نگاهی کنید تا از شما

کسب نور کنیم.

- گاهی از رهبران ستمگر. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتُونَ» آیا شما ما را از قهر خدا نجات می دهید؟

- گاهی از مأموران دوزخ. (نظیر همین آیه)

دوزخیان آرزوی نابودی می کنند اما برآورده نمی شود. چنانکه در جای دیگر می خوانیم:

«لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا» (۱) بر آنان حکم مرگ نمی شود تا بمیرند.

پیام ها:

۱- کار انسان به جایی می رسد که از مأمور دوزخ استمداد می کند. «يَا مَالِكُ»

۲- آرزوی دوزخیان مرگ و نابودی است. «لِيُقْضَىٰ عَلَيْنَا»

۳- دوزخیان در عذاب ماندگارند. «إِنَّكُمْ مَا كُتُونَ»

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ» (۷۸)

همانا ما حق را برای شما آوردیم ولی اکثر شما نسبت به آن کراهت داشتید.

أَمْ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْبُرْهَانُ بِالْحَقِّ فَاثْبَاتُ الْكُفْرِ أَذْهَبَ عَنْهَا فَأَنزَلْنَا أَسْفَلَ سَافِلِينَ» (۷۹)

بلکه آنان تصمیم قطعی (بر نپذیرفتن حق) گرفتند، (اگر چنین است) پس ما نیز تصمیم گرفته ایم (و کیدشان را بی اثر می گذاریم).

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ» (۸۰)

آیا آنان گمان می کنند که ما اسرار پنهانی و سخنان در گوشی آنان را نمی شنویم. چرا و فرستادگان ما نزد آنان حضور داشته (و همه چیز را) ثبت می کنند.

ص: ۴۷۶

«ابرام» به معنای تاییدن و محکم کردن و در اینجا به معنای تصمیم جدی بر توطئه علیه پیامبر صلی الله علیه و آله و نپذیرفتن آیین اوست.

پیام ها:

- ۱- عذاب الهی بعد از اتمام حجت است. «إِنَّكُمْ مَا كُتِبَ لَكُمْ ، لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ»
 - ۲- حق پذیر کم است. «جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ»
 - ۳- مبدأ حق، خداست و ملاک کيفر و پاداش نیز، پذیرش و عدم پذیرش حق است. «جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ ... لِلْحَقِّ كَارِهُونَ»
 - ۴- تا از ما تصمیمی و عملی سر نزند خداوند کيفر نمی دهد، کيفر الهی متناسب با عملکرد ماست. «أَبْرُمُوا - مُبْرِمُونَ»
 - ۵- منکران انبیا بدانند که با خدا طرفند. «أَبْرُمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ»
 - ۶- کافران تنها بر اساس حدس و گمان حرکت می کنند. «أَمْ يَحْسَبُونَ»
 - ۷- مخالفان خدا را شناختند که گمان می کنند خدا از پنهان آنها بی خبر است. «أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ»
 - ۸- هر کلامی توسط فرشتگان ثبت و نوشته می شود. «رُسُلَنَا ... يَكْتُبُونَ»
- قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ «۸۱»

(ای پیامبر! به آنان) بگو: اگر برای خداوند رحمن فرزندی بود پس من اولین پرستنده بودم (و به آن فرزند احترام می گذارم).

سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ «۸۲»

منزه است پروردگار آسمان ها و زمین، پروردگار عرش، از آنچه او را توصیف می کنند.

پیام ها:

۱- در گفتگو با مخالفان مدارا و ممایشات کنیم. «إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وِلْدٌ» این جمله به خاطر کوتاه آمدن در گفتگو است و گرنه خداوند فرزند ندارد و باید جمله ی «لو كانوا» بکار رود.

۲- هر گاه در سخنی احتمال نقص برای خداوند بود مناسب است او را تنزیه کنیم. «إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وِلْدٌ ... سُبْحَانَ

۳- پروردگار هستی چه نیازی به فرزند دارد. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ»

فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ ﴿٨٣﴾

پس (این یاوه سراها را) به حال خود واگذار تا (در باطل) فرو روند و سرگرم باشند تا روزی را که وعده داده شده اند ملاقات نمایند.

وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌُ وَ فِي الْأَرْضِ إِلَهٌُ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾

و اوست آنکه در آسمان ها پرستش می شود و در زمین نیز پرستش می شود و اوست حکیم دانا.

نکته ها:

آنجا که استدلال و هشدار اثر نکند باید طرف مقابل را به حال خود رها کرد، مانند آنکه پزشک دلسوز، به هنگام یأس، مریض را به حال خود رها می کند.

پیام ها:

۱- یکی از سنت های الهی مهلت دادن به ناهلان و رها کردن آنان به حال خود بعد از اتمام حجّت است. فَذَرَهُمْ ...

۲- عقاید و افکار و کردار ناروا، منجلابی است که افراد را در خود غرق می کند.

«يَخُوضُوا»

۳- هر تحقیق و پژوهشی ارزش ندارد. گاهی انسان در عین تحقیق، بازیگر است.

«يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا»

۴- آنچه در مدار حق و منطبق نباشد نوعی بازی است. «يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا»

۵- یاهو سرایان روز تلخی در پیش دارند. «يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ»

۶- کفر مردم در عظمت و عزت خداوند اثری ندارد. فَذَرَهُمْ ... وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلَهٌ

۷- توحید و یکتاپرستی محور اصلی اختلاف پیامبر با مشرکان بود. (تکرار کلمه «اله» نشان آن است) «فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلَهٌ»

۸- حکمت و علم مطلق، مخصوص خداست. «وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ»

۹- کسی سزاوار پرستش است که دارای علم و حکمت بی نهایت باشد. إِلَهٌ ... هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ

۱۰- حکمت غیر از علم است. چه بسیار عالمانی که اهل حکمت نیستند، دانش دارند اما بینش ندارند. خداوند هم علیم است و هم حکیم. «وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ»

وَ تَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ «۸۵»

بلند مرتبه است، آن که حکومت آسمان ها و زمین و آنچه میان آنهاست برای اوست و آگاهی از قیامت مخصوص اوست و به سوی او باز گردانده می شوید.

نکته ها:

«تَبَارَكَ» از «برکات» به معنای تعالی است، یعنی خداوند بلند مرتبه است.

در قرآن، نه مرتبه خداوند با عبارت «تَبَارَكَ» توصیف شده است.

در این آیه و آیه قبل هشت کمال برای خداوند مطرح است تا اعتقاد به فرزند داشتن و سایر آنچه به ناحق درباره ی خداوند توصیف می کنند برطرف شود.

۱- حاکمیت خداوند یگانه بر نظام هستی، پاینده و زوال ناپذیر است. «بَارَكَ الَّذِي لَهٗ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ»

۲- خداوند از هر گونه نقص منزّه و در برابر هر گونه کمال مبارک است. سُبْحَانَ ...

بَارَكَ ...

۳- در برابر کج فهمی دیگران باید از مقدّسات تجلیل کرد. بَارَكَ الَّذِي لَهٗ ...

۴- خداوند هم مبدأ است و هم مقصد. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ ... إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

۵- جز خدا هیچ کس از زمان وقوع قیامت آگاه نیست. «وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ»

۶- احضار مردم در قیامت هم عمومی است و هم اجباری. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

وَ لَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ «۸۶»

کسانی را که جز او می خوانند مالک هیچ گونه شفاعتی نیستند مگر کسانی که شهادت به حقّ داده اند (مثل حضرت عیسی و فرشتگان که بدون رضای خودشان معبود قرار گرفته اند) و آنان خود می دانند (که مورد شفاعت کجاست).

۱- اصل شفاعت مورد قبول است، اما شفاعت های موهومی مردود است. لَا يَمْلِكُ ... الشَّفَاعَةَ

۲- اصلاح را باید از سرچشمه آغاز کرد. سرچشمه ی شرک، امید به شفاعت معبودهاست که باید مردم را از چنین خیالی مأیوس نمود. «لَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ»

۳- کسی حقّ شفاعت دارد که به حقّ معترف و گواه باشد. «شَهِدَ بِالْحَقِّ»

۴- آنان که حقّ شفاعت دارند برای هر کس و هر مورد، شفاعت نمی کنند، خود

می دانند که مورد شفاعت کجاست. «وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

۵- گواهی و شهادت زمانی ارزش دارد که بر اساس علم باشد. «شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿۸۷﴾

و اگر از مشرکان سؤال کنی چه کسی آنان را آفریده است، قطعاً خواهند گفت: خدا. پس چگونه به انحراف کشانده می شوند.

نکته ها:

«يُؤْفَكُونَ» از «افک» به معنای روی گرداندن و انحراف از مسیر طبیعی است.

پیام ها:

۱- مشرکان مکه، خالقیت خدا را قبول داشتند ولی در ربوبیت و تدبیر و کارگشایی و شفاعت، گرفتار شرک بودند و دیگران را دخیل می دانستند. «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ»

۲- توحید، امری فطری و شرک، انحراف از فطرت انسانی است. «فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ»

وَ قِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿۸۸﴾

و سخن رسول ما این است: ای پروردگارا! همانا اینان قومی هستند که ایمان نمی آورند.

نکته ها:

«قِيلَ» مثل «قوله» مصدر و به معنای گفتار است.

پیام ها:

۱- پیامبران در برابر افراد لجوج به خدا پناهنده می شوند. «يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ»

۲- مبلغان دینی توقع پذیرش حق را از همه مردم نداشته باشند. «هُؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ»

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» ۸۹

(اکنون که از هدایتشان نا امید شده ای) پس از آنان روی گردان و بگو:

بدرود. در آینده خواهند فهمید (که کیفرشان چیست؟)

نکته ها:

در فرهنگ عرب، دو موقع سلام می کنند؛ یکی هنگام ورود و ملاقات و دیگری هنگام خروج و خداحافظی. چنانکه در پایان هر نماز می گوئیم: «السلام علیکم و رحمه الله و برکاته». مراد از سلام در این آیه نیز سلام خداحافظی و متارکه است. در فارسی نیز یک درود داریم و یک بدرود.

پیام ها:

۱- مشرکان لجوج را به حال خویش رها کنید و با آنان منازعه نکنید. «فَاصْفَحْ عَنْهُمْ»

۲- حتی با مشرکان، زندگی همراه مسالمت لازم است. فَاصْفَحْ ... وَقُلْ سَلَامٌ (کمترین انتظار دین از بشر همزیستی مسالمت آمیز اجتماعی است)

۳- پیامبر اسلام تمام کارهای خویش را به فرمان خداوند انجام می داد. «فَاصْفَحْ عَنْهُمْ»

۴- خداوند مخالفان پیامبران را به کیفر سختی هشدار داده است. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»

«والحمد لله رب العالمین»

اشاره

این سوره که پنجاه و نه آیه دارد، در مکه نازل گردیده و پنجمین سوره ای است که با حروف مقطعه (حم) آغاز می شود.

کلمه «دخان» به معنای دود، دو بار در قرآن آمده است، یک بار که مربوط به آغاز جهان است در سوره فصّلت آمده و یک بار که به پایان جهان اشاره دارد در آیه ده همین سوره آمده است.

بیشتر مطالب این سوره در بیان عظمت قرآن و نزول آن در شب قدر و مباحثی درباره توحید و سرنوشت کفار و همچنین ماجرای حضرت موسی و بنی اسرائیل و فرعون و بیهوده نبودن آفرینش و خلقت آسمان و زمین می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

حم «۱» وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ «۲»

ح، میم. به کتاب روشنگر سوگند.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ «۳»

ما آن را در شبی مبارک و فرخنده نازل کردیم، ما همواره انذار کننده بودیم.

نکته ها:

کلمه «مبارک» از «برکات» به معنای خیر پایدار و ضد آن کلمه «شوم» است.

مراد از شب مبارک، همان شب قدر است که در ماه مبارک رمضان قرار دارد. «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» (۱)

برای حروف مقطعه معانی زیادی گفته اند که شاید بهترین وجه آن باشد که قرآن، این معجزه بزرگ الهی از همین حروف است، چنانکه در سوره شوری بعد از حروف (حم عسق) می فرماید: «كَذَلِكَ يُوحِي» ما بدین گونه وحی می کنیم. البته در بعضی روایات آمده که در این حروف رمز و رازی است که جز خدا کسی نمی داند. (۲)

کلمه ی «مبین» از «ابانه» به معنای روشن و روشنگر است. یکی از ظلم هایی که به قرآن شد این بود که برخی بزرگان گفتند: قرآن، قطعی الصدور و ظنی الدلاله است. صدور قرآن از جانب خدا یقینی است، ولی دلالت های قرآن شفاف و روشن نیست و مفاهیم آن ظنی

ص: ۴۸۶

۱-۱. بقره، ۱۸۵.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۳۰.

است. اما این یک اجتهاد نابجا در برابر صریح قرآن است، زیرا قرآن بارها فرموده که من نور هستم، روشن‌گرم و روشن‌کننده
مرز بین حق و باطل هستم، چنانکه در این آیات می‌فرماید: «الْكِتَابِ الْمُبِينِ»

البته در قرآن به آیاتی متشابه که دارای چند معناست، برخورد می‌کنیم، لکن آن آیات نیز در سایه سایر آیات روشن می‌شود.

قرآن از همه جهت مبارک است:

الف) از جهت نازل کننده. «تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ» (۱)

ب) خود قرآن مبارک است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ» (۲)

ج) از جهت زمان نزول. «فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ»

سؤال: اگر نزول قرآن در شب قدر بوده است، پس نزول آیات در ۲۳ سال رسالت پیامبر به چه معناست؟

پاسخ: قرآن در شب قدر یک باره و یک جا بر قلب پیامبر و بار دیگر و به تدریج در طول بیست و سه سال نازل شد. همان
گونه که یک بار چمدان لباسی را یکجا به شخصی می‌دهید و در مرحله بعد درب آن را گشوده و لباسها را جداگانه به او
نشان می‌دهید و یا کتاب شعر حافظ را یک جا به شما هدیه می‌کنند و در هر مناسبت، چند بیت از آن را برای شما می
خوانند.

در این آیه، زمان نزول قرآن مبارک شمرده شده و در آیات دیگر زمان نزول عذاب، نحس خوانده شده است، «إِيَّامٍ نَحَسَاتٍ»
(۳) اصولاً - مبارک یا منحوس بودن زمان یا به خاطر حوادث تلخ و شیرینی است که در آنها واقع می‌شود و یا در خود زمان
خصوصیتی است که بر ما پوشیده است، چنانکه در قرآن از استغفار در سحرها ستایش شده که معلوم می‌شود در عنصر زمان
خصوصیتی است که ما نمی‌دانیم.

ص: ۴۸۷

۱-۱. فرقان، ۱.

۲-۲. ص، ۲۹.

۳-۳. فصلت، ۱۶.

پیام ها:

۱- قرآن در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان کتاب مقدّس مطرح بود. (خداوند به آن سوگند یاد می کند) «وَ الْكِتَابِ»

۲- قرآن برای دست یابی انسان به نور از جایگاهی بلند نازل شده است. «أَنْزَلْنَاهُ»

۳- زمان ها متفاوتند و بعضی بر بعضی دیگر قداست و برتری دارند. «لَيْلَهُ مُبَارَكَةٌ»

۴- برای مسائل معنوی، شب زمان مناسب تری است. «لَيْلَهُ مُبَارَكَةٌ»

۵- سَنَّتْ خداوند، فرستادن هشدار دهنده است. «كُنَّا مُنذِرِينَ»

۶- برای مردم غافل انداز و هشدار مفیدتر از بشارت است. «مُنذِرِينَ»

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾

در آن (شب مبارک) هر امر مهمی بر طبق حکمت الهی تفصیل و تبیین می شود.

پیام ها:

۱- شب قدر در هر سال تکرار می شود. «يُفْرَقُ» (فعل مضارع، نشانه استمرار است)

۲- مقدرات شب قدر نسبت به مسائل کلیدی و اساسی است. «كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» یعنی هر کار استوار و ریشه ای.

۳- شب قدر، شب سرنوشت است. «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ»

أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٥﴾

(نزول قرآن در شب قدر و فیصله امور در آن شب، امری (و اراده ای) است از طرف ما، همانا ما فرستنده (همه انبیا) هستیم.

رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦﴾

(نزول کتاب و فرستادن انبیا) از طرف پروردگارت رحمت بزرگی است، همانا او خود شنوای داناست.

هم خداوند سرچشمه رحمت است، «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» هم پیامبر مایه ی رحمت است، «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» (۱) و هم قرآن، کتاب رحمت است. «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ»

در عظمت قرآن همین بس که:

در شب مبارک قدر نازل شده است. «فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ»

کتابی است روشنگر و برای هشدار. «الْمُبِين»

رحمتی است از طرف خداوند. «رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ»

پیام ها:

۱- نزول قرآن، مسئله بسیار مهمی در نزد خداوند است. «أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا»

۲- در نزول قرآن به هیچ وجه دست دیگران در کار نبوده است. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ... أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا»

۳- تمام مسائل شب قدر زیر نظر خداست. «أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا»

۴- یکی از سنت های الهی فرستادن کتب آسمانی و انبیاست. «إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ»

۵- نزول کتاب به تنهایی کافی نیست، بلکه نیاز به بیان کننده دارد. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ... إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ»

۶- هدف از نزول کتاب، همراه با پیامبر هشدار دهنده، تربیت و رحمت است.

«رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ»

۷- به سراغ افراد یا قوانین دیگر نرویم که آگاه و دانای واقعی و دائمی فقط اوست و نزول کتاب و ارسال پیامبران و مقدرات شب قدر، همه بر اساس علم او به نیاز ماست. «إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

ص: ۴۸۹

رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٧﴾

پروردگار آسمان ها و زمین و آنچه میان آنهاست، اگر اهل یقین باشید.

پیام ها:

۱- هستی تحت یک ربوبیت و مدیریت است. رَبِّكَ ... رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا

۲- قرآن را ساده نگیریم که فرستنده آن پروردگار آسمان ها و زمین و همه ی پدیده هاست. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ... رَبِّ السَّمَاوَاتِ ...

۳- کسی می تواند نظام را به خوبی اداره کند که علم کامل به حقایق داشته باشد.

«إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۴- دقت در آفرینش و اداره و هدایت و تکامل هستی زمینه پیدا کردن یقین می شود. رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ ﴿٨﴾

هیچ معبودی جز او نیست، اوست که زنده می کند و می میراند و پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شماست.

پیام ها:

۱- معبود باید کسی باشد که قدرت بر میراندن و زنده کردن داشته باشد. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ»

۲- زنده کردن و میراندن کار دائمی خدا است. («يُحْيِي وَيُمِيتُ» به صورت فعل مضارع آمده که نشانه ی استمرار است.)

۳- ربوبیت خداوند بر هستی، دلیل آن است که جز خداوند معبودی نیست.

(آری، او از نظر جغرافیا، آسمان ها و زمین را تحت ربوبیت خود دارد. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» و از نظر تاریخ، شما و نیاکانتان را تحت ربوبیت

قرار داده است. «رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ»

۴- جامعه بشری در حال رشد است. «رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ»

۵- مرگ و حیات، در جهت رشد و تکامل است. (جمله ی «يُحْيِي وَ يُمِيتُ» میان دو کلمه ی «رَبُّ» قرار گرفته است)

۶- شرک نیاکان نیز محکوم است، زیرا خداوند پروردگار نیاکان شما نیز هست.

«رَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ»

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾

(کافران این را باور ندارند)، بلکه آنان در شکی (عمیق و پیوسته با حقایق) بازی می کنند. پس منتظر روزی باش که آسمان دود نمایانی را با خود می آورد. (دودی که) همه مردم را فرا می گیرد. این است عذاب دردناک.

نکته ها:

در قرآن دو بار کلمه «فَارْتَقِبْ» به کار رفته که هر دو بار در این سوره است. این تعبیر تهدیدی برای کافران و نوعی دلداری به پیامبر صلی الله علیه و آله است.

گرچه بعضی ظهور دود را کنایه از قحطی و بدبختی در دنیا گرفته اند، ولی ظاهراً مراد از دود همان دودی است که در آستانه قیامت یا خود قیامت پیدا می شود.

پیام ها:

۱- شک باید زمینه ی بررسی و مقدمه تحقیق و یقین باشد، نه بستر غفلت و بطالت. شک پایدار مورد انتقاد و توبیخ است. «فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ»

۲- در دلایل توحید ابهام و پیچیدگی نیست و ریشه ی شک کافران، لجاجتی است که در درون خود آنان است. «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ»

۳- منکران وحی، منطق و برهانی ندارند و تلاش و زندگی آنان حرکتی بازیگرانه

است. «فِي شَكِّ يَلْعَبُونَ»

۴- بعد از استدلال نوبت تهدید است. رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... فَارْتَقِبْ ...

۵- آسمان ها در آینده به صورت دود و گاز خواهد شد. تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ ...

رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

(مردم می گویند) پروردگارا این عذاب را از ما دفع کن، ما ایمان می آوریم.

أَنِّي لَهُمُ الذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾

این بیداری برای آنان چه سود؟ در حالی که پیامبری روشنگر به سراغشان آمد. (ولی اعتنا نکردند)

پیام ها:

۱- آنان که دین را به بازی گرفته اند، روزی از غفلت و تردید بیرون آمده و به التماس خواهند افتاد. يَلْعَبُونَ ... رَبَّنَا اكْشِفْ

۲- توبه به هنگام دیدن عذاب اثری ندارد. رَبَّنَا ... أَنِّي لَهُمُ الذِّكْرَىٰ

۳- قهر خداوند پس از اتمام حجت است. هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ... وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ ...

۴- هم کتاب خدا روشنگر است، «وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ» (۱) هم رسول او. «رَسُولٌ مُّبِينٌ»

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلِّمٌ مَّجْنُونٌ ﴿١٤﴾

سپس از او روی گرداندند و گفتند: او جن زده ای است که تعلیمش داده اند.

إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾

البته ما برای مدت کمی بر طرف کننده عذاب هستیم (لکن) شما دوباره از سر گیرنده هستید.

ص: ۴۹۲

روزی که ما با قدرتی بزرگ (شما را) خواهیم گرفت، همانا که انتقام گیرنده ایم.

نکته ها:

انتقام خداوند از ظالمان برای تشفی خاطر نیست، بلکه به خاطر اجرای عدالت است.

کلمه ی «بطش» به معنای گرفتن با صولت و هیبت و شدت است و بعضی مراد از گرفتن با شدت را شکست مشرکان در جنگ بدر دانسته اند.

پیام ها:

۱- خلافکار برای کار خود توجیه تراشی می کند. تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا ...

۲- لجاجت، هم انسان را در عمل منحرف می کند «تَوَلَّوْا» و هم در گفتار. «مُعَلِّمٌ مَّجْنُونٌ»

۳- مشرکان، تعالیم انبیا را برگرفته از تعالیم جنیان می دانستند. «قَالُوا مُعَلِّمٌ مَّجْنُونٌ»

۴- خداوند بارها ناله ها را پاسخ و خطرها را برطرف کرده است. «إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ»

۵- گنهگار، هرگاه قهر الهی را مشاهده کند می گوید: ایمان آوردم. «إِنَّا مُؤْمِنُونَ» ولی همین که خطر بر طرف شد بر می گردد. «إِنَّكُمْ عَائِدُونَ»

۶- انسان فراموشکار است، چند روزی از قهر خدا نگذشته باز به خلافکاری بر می گردد. «قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ»

۷- خداوند سرچشمه رحمت است، ولی در مواردی قهر سخت دارد. کسانی که وحی را به بازی بگیرند، گرفتار قهر شدید خواهند شد. «الْبَطِشَةَ الْكُبْرَىٰ»

۸- خداوند حامی انبیاست. از کسانی که پیامبر را جن زده و تعلیم دیده خواندند، انتقام می گیرد. «إِنَّا مُنتَقِمُونَ»

وَ لَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَ لَجَّاءُ هُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾

و همانا ما قبل از این کفار، قوم فرعون را آزمودیم و پیامبر با کرامتی به سراغشان آمد.

أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾

(موسی به آنان گفت: بنی اسرائیل، این) بندگان خدا را به من واگذارید (تا آزادشان کرده و از استعمارشان نجات دهم) همانا من برای شما پیامبری امین هستم.

نکته ها:

کلمه «فتنه» در اصل به معنای قرار دادن طلا- در کوره آتش است، تا از ناخالصی ها تصفیه شود، سپس برای هر نوع آزمایش سختی که جوهره ی انسان را نشان دهد بکار رفته است.

پیام ها:

۱- آمدن انبیا برای مردم نوعی آزمایش است تا مشخص شود چه کسانی حق را می پذیرند و چه کسانی لجاجت می کنند. وَ لَقَدْ فَتَنَّا ... لَجَّاءُ هُمْ رَسُولٌ (شاید مراد این باشد که آزاد سازی مردم و ترک بهره کشی و تحقیر یکی از آزمایشات الهی نسبت به فرعونیان است.)

۲- آزمایش الهی سنتی مستمر و حتمی است. لَقَدْ فَتَنَّا ...

۳- عبرت های تاریخ، هم دلداری برای پیامبر است و هم تهدید برای کفار. «قَبْلَهُمْ»

۴- کسی را که خداوند انتخاب می کند، باید از قبل لیاقت و شایستگی لازم را داشته باشد. «كَرِيمٌ»

۵- نجات مستضعفان از دست ستمگران، از وظایف انبیاست. «أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ» (آری استعمار و بهره کشی از طبقه محروم، بزرگ ترین فساد اجتماعی و اقتصادی است که مبارزه با آن در رأس وظیفه انبیاست.)

۶- دست بندگان خدا باید در دست اولیاء خدا باشد. «أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ»

۷- مردم بنده خدایند، چرا فرعون آنان را به بندگی می کشاند. «أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ»

۸- رهبری انبیا در راستای منافع بشر است. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»

۹- در مواردی انسان باید کمالات خود را مطرح کند. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»

۱۰- رمز موفقیت در جامعه جلب اعتماد مردم است. «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»

۱۱- امانت داری در گرفتن وحی و رساندن آن از صفات ضروری انبیاست.

«رَسُولٌ أَمِينٌ»

۱۲- درخواست رهایی بنی اسرائیل از سوی موسی به خاطر وظیفه رسالت اوست نه به خاطر حمایت از قوم و قبیله خود. «أَدُّوا

إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»

وَ أَنْ لَا تَغْلُوا عَلَيَّ اللَّهُ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ «۱۹»

و اینکه بر خداوند برتری نجوید، همانا من برهانی آشکار برای شما آورده ام.

وَ إِنِّي عَذْتُ رَبِّي وَ رَبِّكُمْ أَنْ تَزْجُمُونِ «۲۰» وَ إِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَرِلُونِ «۲۱»

و از اینکه مرا متهم (یا سنگسار) کنید، به پروردگار خود و پروردگار شما پناه می برم. و اگر به من ایمان نمی آورید پس (لااقل) از من کناره بگیرید.

فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ هُوَ لَاقَوْمٌ مُّجْرِمُونَ «۲۲»

پس (چون از پذیرش دعوتش مأیوس شد) پروردگارش را خواند و (گفت:) آنان قومی گنه پیشه هستند.

پیام ها:

۱- مخالفت با انبیا و بهره کشی ظالمانه از مردم، برتری جویی بر خداست. (موسی به مخالفان خود که مردم را استثمار می کردند فرمود: بر خدا برتری نجوید.) «أَنْ لَا تَغْلُوا عَلَيَّ اللَّهُ»

۲- همه ی هستی در برابر خداوند تواضع دارد. «كَلِّ لَهٗ قَانِتُونَ» (۱) این انسان است که به او سفارش می شود که برای خدا تکبر نکن. اَنْ لَا تَعْلُوا ...

۳- برای تبلیغ علاوه بر کمالات روحی کریم ... اَمِينٌ که در آیه قبل آمد، منطق و استدلال نیز لازم است. «بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ» (کسی که معجزه و دلیل روشن دارد، جرأت برخورد با فرعون ها را پیدا می کند.) اَدُّوا اِلَيَّ عِبَادَ اللّٰهِ ... بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

۴- اگر لجاجت در میان باشد، حتی جان و آبروی انبیایی که کریم، امین و همراه با منطق و استدلال هستند در خطر است. «اَنْ تَزْجُمُونَ»

۵- تهمت و شکنجه نباید مانع کار شود. اِنِّي عُدْتُ ... اَنْ تَزْجُمُونَ (مراد از رجم، یا تهمت زدن است و یا پرتاب سنگ)

۶- در شیوه ی تبلیغ مقابله به مثل مفید است. (در برابر فرعون که می گوید: من ربّ شما هستم موسی مکرر فرمود:) «بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ»

۷- تا انسان به خدا تکیه نکند و او را پناه خود نداند، نمی تواند در برابر ستمگران مقاومت کند. «اِنِّي عُدْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ»

۸- ایمان به پیامبر، ایمان به خداست. «اِنْ لَمْ تُؤْمِنُوْا لِيْ» به جای «ان لم تؤمنوا بالله» آمده است.

۹- گاهی گوشه گیری و عزلت لازم است. «فَاعْتَرَلُونِ» (یکی از موارد نهی از منکر فاصله گرفتن از مجرمان است.)

۱۰- موسی با داشتن معجزه خواهان درگیری با مخالفان نیست، بلکه برنامه او پیشبرد اهداف با منطق است نه درگیری. «فَاعْتَرَلُونِ»

۱۱- بعد از طی چندین مرحله ی دعوت و هدایت، نفرین جایز است. فَدَعَا ...

۱۲- اگر گناه و فساد در انسان رسوخ کرد، دیگر دعوت انبیا اثری نخواهد داشت.

«اَنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ»

ص: ۴۹۶

فَأَسْرِ بِعَبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبِعُونَ ﴿٢٣﴾

پس (به او گفتیم): بندگان مرا شبانه کوچ بده، زیرا که شما تحت تعقیب (فرعونیان) هستید.

وَ أَتْرِكِ الْبَحْرَ رَهَوًّا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾

و دریا را آرام پشت سر بگذار (و توقع نداشته باش که بعد از عبور شما آبها روی هم ریخته شود، آنگاه که لشکر فرعون وارد شود، آب ها روی هم ریخته خواهد شد). زیرا آنان غرق شدگانند.

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَ زُرُوعٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾ وَ نَعْمَ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾

چه بسیار از باغ ها و چشمه ها و کشت ها و جایگاه های عالی و نعمت هایی که در آنها کامیاب بودند به جا گذاشتند (و رفتند).

كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاها قَوْمًا آخِرِينَ ﴿٢٨﴾

و ما این گونه (همه را از آنان گرفتیم و) آنها را به قوم دیگر به میراث دادیم.

نکته ها:

«اسر» از «اسراء» به معنای کوچ دادن در شب است. «رهو» به معنای راه باز و آرام و گسترده است.

«نعمت» (با کسر نون) وسیله کامیابی است، ولی «نعمت» (با فتح نون) به معنای خود کامیابی است. (۱)

کلمه ی «فَاكِهِينَ» از «فاکِهه» به معنای بهره گیری از میوه، یا از «فکاهه» به معنای مسرور بودن است.

ص: ۴۹۷

رود نیل به قدری عظیم است که قرآن از آن به دریا تعبیر کرده است.

پیام ها:

۱- برخی دعاها، فوری مستجاب می شود. فَدَعَا ... فَأَسْرَ (حرف «ف» نشانه سرعت است)

۲- دعا باید همراه با تلاش باشد. فَدَعَا ... فَأَسْرَ

۳- زمان در برنامه ریزی نقش دارد. «لَيْلًا»

۴- فرار شبانه بنی اسرائیل به رهبری موسی نوعی مبارزه بی صدا بود که فرعون تحمل آن را نداشت و لشگری به تعقیب آنان فرستاد. «إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ»

۵- از سرزمین کفری که نمی توانید به اهداف خود برسید، هجرت کنید. «فَأَسْرَ»

۶- خداوند به یاران خود اطمینان و آرامش می دهد. «وَأَتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا»

۷- هر راه بازی نشانه لطف الهی نیست، خداوند راه دریا را باز گذاشت تا فرعونیان وارد شوند و غرق شوند. «وَأَتْرُكِ الْبَحْرَ ... إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّغْرَقُونَ»

۸- در بسیج فرعون علیه موسی، ثروتمندان که صاحب باغها و خانه های مجلل بودند نیز حضور داشتند. «كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ»

۹- امکانات مادی در برابر قهر خداوند، نجات بخش نیست. كَمْ تَرَكُوا ...

۱۰- سنت خداوند، انقراض و هلاکت اقوام ستمگر و روی کار آمدن قومی دیگر است. «كَذَلِكَ وَ أَوْرَثْنَاها»

۱۱- کامیابی های دنیا زود گذر است. كَمْ تَرَكُوا ... نَعْمَه كَانُوا فِيهَا فَكَيْهِنَ

۱۲- غرق شدن در عیاشی، انسان را در صف مخالفان حق قرار می دهد. «كَانُوا فِيهَا فَكَيْهِنَ»

۱۳- ثروت، مایه ی سعادت نیست، بلکه گاهی مایه ی هلاکت است. جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ وَ زُرُوعٍ ... أَوْرَثْنَاها قَوْمًا آخِرِينَ

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ ﴿٢٩﴾

پس نه آسمان و زمین بر آنان گریست و نه به آنان مهلتی داده شد.

نکته ها:

برخی مفسران گفته اند: گریه نکردن آسمان و زمین، کنایه از این است که هلاکت فرعونیان هیچ خلأیی در کار جهان پیش نیاورد. اما ظاهر آیه خبر از نوعی احساس و شعور برای هستی دارد که قرآن از آن به گریه تعبیر کرده است.

پیام ها:

۱- زمین و آسمان، شعور و شناخت و احساس دارند. «فَمَا بَكَتْ»

۲- آنجا که اراده خدا باشد، همه هستی هماهنگ می شود. «السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ»

۳- مهلت دادن خداوند شرایطی دارد، گاهی چنان پیمانه گناه لبریز می شود که هیچ گونه مهلتی داده نمی شود. «وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ»

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾

و همانا ما بنی اسرائیل را از آن عذاب خوار کننده نجات دادیم.

مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

از(عذاب)فرعون که مردی بزرگ طلب و از اسرافکاران بود.

وَلَقَدْ اخْتَرْنَا لَهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾

و همانا ما آنان را به خاطر علم بر جهانیان(هم زمان خود) برگزیدیم.

وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُّبِينٌ ﴿٣٣﴾

و از نشانه های قدرت خود، آنچه را که در آن آزمایش آشکار بود به آنان دادیم.(اما چه سود)

با توجه به اینکه خداوند در آیه ای دیگر، بهترین امت ها را مسلمانان معرفی کرده است، «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» (۱) بنابراین مراد از برتری داشتن یهودیان بر جهانیان در این آیات، برتری بر مردم زمان خودشان است که به خاطر پیروی از کتاب خدا به آن دست یافتند با برتری در بعضی از ویژگی ها مانند شکافته شدن دریا و نزول من و سلوی و....

۱- تحولات تاریخی همه در دست خداوند است. «وَلَقَدْ نَجَّيْنَا»

۲- خداوند با یادآوری نجات بخشی مؤمنان گذشته، پیامبر و مسلمانان را دلداری می دهد. «نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۳- زندگی تحت حکومت طاغوت، عذابی است خوار کننده. «نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ مِنْ فِرْعَوْنَ»

۴- رمز هلاکت انسان ها، خلق و خو و عملکرد آنان است. «كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ»

۵- برنامه های خداوند بر اساس علم است. «اخْتَرْنَا لَهُمْ عَلِيًّا عِلْمًا»

۶- داده های الهی، وسیله ی آزمایشند. آتیناهم ... ما فيه بلؤا مبین

إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ «۳۴» إِنَّ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ «۳۵»

البته این مشرکان (زمان تو) پیوسته می گویند: غیر از این مرگ اول ما (چیز دیگری در کار) نیست و ما بار دیگر زنده نخواهیم شد.

فَأْتُوا بَابَنَا إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ «۳۶»

پس اگر شما (پیامبران) راستگو هستید، پدران (مرده) ما را باز آورید.

أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾

آیا مشرکان مکه (از نظر موقعیت) بهترند یا قوم تبع و دیگرانی که قبل از آنان بودند. ما آنان را به خاطر آنکه قومی تبه‌کار بودند هلاک کردیم. (پس چرا اینها عبرت نمی‌گیرند).

نکته ها:

در اینکه قوم «تُبَّعٍ» چه کسانی هستند نظرهای مختلفی است از جمله:

الف) پادشاهان یمن که چون مردم تابع آنان بودند به نام تبع خوانده شدند.

ب) پادشاهانی که یکی پس از دیگری روی کار آمدند. (یعنی یکی تابع دیگری بود)

ج) تبع نام شخصی است که خودش خوب بود ولی پیروانش بد بودند.

در قرآن عواملی سبب هلاکت و گرفتاری به قهر الهی شمرده شده است از جمله:

فسق، مکر، کفر، تکذیب، ظلم، استکبار، طغیان و گناه.

چنانکه می‌فرماید: «فَأَهْلِكُوا بِالطَّاعِيَةِ» (۱) به خاطر طغیان نابود شدند، و یا «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ» (۲) به خاطر گناهانشان آنان را گرفتار کردیم.

برای افراد لجوج، معجزه آوردن بی‌اثر است، کسی که با قاطعیت می‌گوید: پس از مرگ خبری نیست و این گونه پیش‌داوری دارد و بالحن «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» سخن می‌گوید لجوج است.

پیام ها:

۱- بازگو کردن عقاید باطل و خرافات دیگران اگر اثر منفی نداشته باشد مانعی ندارد. لَيَقُولُونَ ...

۲- ایمان به معاد، مرز ایمان و شرک است. (مشرکان، خالقیت خدا را قبول

ص: ۵۰۱

۱- ۱. حاقه، ۵.

۲- ۲. آل عمران، ۱۱.

داشتند، اما قیامت را نمی پذیرفتند. «وَمَا نَحْنُ بِمُنشِرِينَ»

۳- انتخاب معجزه با خداست، نه با مردم. «فَأْتُوا بِآيَاتِنَا»

۴- تاریخ، بهترین درس عبرت است. «قَوْمٌ تُبْعِ»

۵- جرم و گناه وسیله هلاکت است. «أَهْلَكْنَاهُمْ... كَانُوا مُجْرِمِينَ»

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ «۳۸»

و ما آسمان ها و زمین و آنچه را بین آنهاست به بازی نیافریدیم.

مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ «۳۹»

ما جز بر اساس حق آسمان و زمین را نیافریدیم، ولی اکثر مشرکان نمی دانند.

نکته ها:

«لعب» به کار بی هدف، بی برنامه و بی نتیجه می گویند، درست مثل بازی های کودکانه.

این دو آیه به منزله ی مقدمه ای برای آیات بعد در مورد قیامت است، گویا اشاره به این دارد که اگر قیامت نباشد، آفرینش بی هدف است، زیرا هستی برای بشر آفریده شد و اگر بشر با مرگ پوچ شود، هستی نیز پوچ و بیهوده، لذا می فرماید: ما آسمان ها و زمین را بی هدف نیافریدیم، بلکه هدفی بر حق داشتیم.

پیام ها:

۱- هستی هدفدار است، پس ما نباید بی هدف باشیم. «وَمَا خَلَقْنَا... لِأَعْيُنٍ»

۲- هدف هستی جز حق نیست، اگر هدف از خلقت چیزی را درک نکردیم مشکل در فهم و محدودیت ماست. «إِلَّا بِالْحَقِّ»

۳- فرد حکیم در کار خود منتظر قضاوت و داوری مردم نیست. «إِلَّا بِالْحَقِّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

۴- علم واقعی، پی بردن به حقایق و حکمت کارهای الهی است. «إِلَّا بِالْحَقِّ... لَا يَعْلَمُونَ»

إِنَّ يَوْمَ الْفَضْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ «۴۰»

همانا روز جدا سازی (حق از باطل) وعده گاه همه آنهاست.

يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ «۴۱»

روزی که هیچ دوستی از دوست خود حمایتی نمی کند و آنان (از هیچ سوی دیگر نیز) یاری نمی شوند.

إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ «۴۲»

جز کسی که خداوند او را مورد رحمت قرار دهد، همانا او عزیز و رحیم است.

نکته ها:

چون آفرینش هدفی بر حق دارد، پس قیامت باید باشد، خدای حکیم که هستی را بر اساس حق آفرید، گل سر سبد هستی را با مرگ رها نمی کند.

کلمه ی «مَوْلَى» به معنای دوست، سرپرست، خدمت گزار و بنده بکار می رود.

پیام ها:

۱- قیامت روز فاصله حق از باطل و نیکان از بدان است. «يَوْمَ الْفَضْلِ»

۲- حضور در قیامت استثنا بردار نیست. «أَجْمَعِينَ»

۳- در قیامت همه علاقه ها بی اثرند جز شفاعت. لَا يُغْنِي مَوْلَى ... إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ

۴- در قیامت هیچ نوع کمکی در کار نیست. «شَيْئًا»

۵- در قیامت نه فرد به فرد کمک می کند «مَوْلَى عَنْ مَوْلَى» نه گروه به گروه. «وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ»

۶- در قیامت، با آنکه همه جمعند و انسان در جمع است، اما تنهاست. أَجْمَعِينَ ... لَا هُمْ يُنصَرُونَ

۷- تنها خداست که قدرت او همراه با رحمت است، نسبت به کفار عزیز و نسبت به مؤمنان رحیم است. «إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ «۴۳» طَعَامُ الْأَثِيمِ «۴۴» كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ «۴۵» كَغَلِيِّ الْحَمِيمِ «۴۶»

(میوه) همانا درخت زقوم، غذای گناهکاران است. همچون مس آب کرده در شکم آنها می جوشد. همچون جوشش آب داغ.

خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ «۴۷» ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ «۴۸»

(به مأموران دوزخ گفته می شود) گنه کار را بگیرید و او را به وسط آتش شعله ور بکشید. سپس از آب سوزان بر سرش بریزید.

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ «۴۹» إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ «۵۰»

(به او گفته می شود) بچش که تو همان هستی که به گمان خود عزیز و کریم بودی. این همان است که همواره در آن تردید داشتید.

نکته ها:

«زقوم» نوعی غذای ناخوشایند در دوزخ است. در سوره ی صافات آیه ۶۳ نیز این گونه آمده است: شَجَرَةُ الزُّقُومِ ... إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ درخت یا گیاهی است که از دوزخ می روید، آری همان گونه که انسان مجرم در دوزخ همیشه می ماند، درخت هم به اراده ی خدا باقی می ماند.

«أثیم» به کسی گویند که بر گناه پایدار باشد.

«مهل» به معنای فلز یا مس ذوب شده یا آلوده است.

«فَاعْتَلُوهُ» به معنای کشاندن همراه با قهر و خشونت است.

پیام ها:

۱- معاد، جسمانی است. (مسئله ی طعام و آب جوش، نشانه ی جسمانی بودن

معاد است.) طَعَامٌ ... فِي الْبُطُونِ

۲- گناه سبب عذاب و قهر الهی است. «طَعَامُ الْأَثِيمِ»

۳- عذاب قیامت هم جسمی است و هم روحی. (عذاب جسمی موادّ جوشان و عذاب روحی، شنیدن تحقیر و تمسخر به اینکه شما بودید که در دنیا تنها برای خود عزّت و کرامت قائل بودید.) «ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ»

۴- دوزخیان از درون و بیرون می سوزند. يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ... صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٥٣﴾

به راستی پرهیزگاران در جایگاهی امن هستند. در میان باغ ها و (کنار) چشمه سارها. لباس های ابریشم نازک و ضخیم می پوشند در حالی که در برابر هم (بر تخت ها) جای گرفته اند.

كَذَلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٥٤﴾

این گونه (ما پاداش می دهیم) و آنان را به حورالعین (زنان سیمین تن و فراخ چشم) تزویج می کنیم.

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ ﴿٥٥﴾

در آن باغ ها هر میوه را (که بخواهند) با آسودگی می طلبند.

نکته ها:

«سُندُسٍ» پارچه ابریشمی نازک است و «إِسْتَبْرَقٍ» پارچه ابریشمی ضخیم.

«حور» جمع «حوراء» به زنانی گفته می شود که چشم مشکوی و بدن سفید داشته باشند و کلمه ی «عین» جمع «عیناء» به معنای فراخ چشم است.

ص: ۵۰۵

بزرگ ترین نعمت، امتیّت است، زیرا «مَقَامِ أَمِينٍ» قبل از سایر نعمت ها مطرح شده است.

البته امتیّت در بهشت یک امتیّت جامع است، نه ترس از مرگ، نه رقیب، نه حسود، نه زوال و انقراض.

آرامش در بهشت، هم نسبت به اصل جایگاه است «مَقَامِ أَمِينٍ» و هم نسبت به خوراکی ها.

«بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ» در دنیا گاهی بهره گیری از چند میوه، سبب امراض گوناگون می شود.

پیام ها:

۱- عامل بهره گیری از نعمت های بهشتی تقواست. إِنَّ الْمُتَّقِينَ ...

۲- خوف و تقوای امروز سبب امتیّت فرداست. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامِ أَمِينٍ»

۳- در کنار بیم باید امید مطرح باشد. شَجَرَةَ الزُّقُومِ ... فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ

۴- در بهشت، نعمت ها متعدد و متنوع است. «جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ»

۵- چشم پوشیدن از لباس های فاخر و ابریشمی در چند روز دنیا سبب کامیابی ابدی در روز دیگر است. «يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ»

۶- برهنگی، هیچ کجا ارزش نیست، حتی در بهشت. «يَلْبَسُونَ»

۷- تقابل در فضای تقوا، یک ارزش است. آنچه سبب تشدید فتنه هاست تقابل افراد بی تقواست. إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... مُتَقَابِلِينَ

۸- بهشتیان جلسات انس و دوستانه دارند. «مُتَقَابِلِينَ»

۹- در بهشت اعراض و پشت کردن در کار نیست. «مُتَقَابِلِينَ»

۱۰- واسطه ازدواج در بهشت خداست. «زَوْجَانَهُمْ بِحُورٍ عِينٍ»

«لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَ وَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ» (۵۶) فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۵۷)

در بهشت جز مرگ نخستین (که پشت سر گذاشته اند) مرگی نخواهند چشید و خداوند آنان را از عذاب سوزان حفظ نموده است. (اینها همه) بخششی است از طرف پروردگارت، این است همان کامیابی بزرگ.

۱- حفاظت در دنیا سبب حفاظت در آخرت است. کسی که در دنیا با تقوا خود را حفظ کرد، در آخرت خداوند او را از دوزخ حفظ می کند. إِنَّ الْمُتَّقِينَ ... وَ وَقَاهُمْ ...

۲- بهشت جاودانه است و بهشتیان از دغدغه مرگ در امانند. لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ ...

۳- هیچ کس از خداوند طلبی ندارد، هر چه هست فضل اوست. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ»

۴- تمام کامیابی های بهشتیان در سایه لطف خداوند است، اگر رهنمود و سوز و خلوص پیامبر نبود، متقین در کار نبودند تا به بهشت برسند. «فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ»

۵- سعادت واقعی در سایه ی تقوا و نجات از دوزخ است. وَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ...

ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ «۵۸»

جز این نیست که ما قرآن را به زبان تو آسان گردانیدیم تا شاید متذکر شوند.

فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ «۵۹»

پس منتظر باش که آنان نیز منتظرند. (تو منتظر پیروزی و آنان منتظر سرنوشت شوم خود).

نکته ها:

توجه خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تا آنجا است که نام برخی اعضای بدن او نیز در قرآن مطرح شده است:

- صورت. «وَجْهَكَ» در قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ ... (۱)

- چشم. «عَيْنَيْكَ» در «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (۲)

ص: ۵۰۷

۱- ۱. بقره، ۱۴۴.

۲- ۲. حجر، ۸۸.

- زبان. «بِلِسَانِكَ» در «فَاتِمَا يَسْرِنَاهُ بِلِسَانِكَ» (۱)

- کمر. «ظَهْرَكَ» در «أَنْقَضَ ظَهْرَكَ» (۲)

- دست. «يَدَكَ» در «لَا تَجْعَلُ يَدَكَ مَغْلُولَةً» (۳)

- جان. «لَعْمُرَكَ» در «لَعْمُرَكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ» (۴)

- گردن. «عُنُقِكَ» در «لَا تَجْعَلُ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ» (۵)

- دل. «فؤَادَكَ» در «لِنُنَبِّتَ بِهِ فؤَادَكَ» (۶)

- سینه. «صَدْرَكَ» در «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» (۷)

این سوره با تجلیل از قرآن شروع شد و با تذکر به قرآن پایان می پذیرد.

پیام ها:

۱- نعمت بیان و نرمی آن از خداست. «يَسْرِنَاهُ بِلِسَانِكَ»

۲- هدف از نزول قرآن تذکر مردم است. «يَسْرِنَاهُ ... لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

۳- معارف قرآن مطابق فطرت است. (انسان از درون حقایقی را درک می کند، ولی به خاطر عواملی فراموش می کند که در این صورت به تذکر نیاز دارد.) «يَتَذَكَّرُونَ»

۴- خداوند با فرستادن قرآن به مردم اتمام حجت کرده است، اگر نپذیرند منتظر قهر خدا باشند. «فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ»

۵- دوستان خود را دلگرم و دشمنان را تهدید کنید. «فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۰۸

۱-۱. مریم، ۹۷.

۲-۲. انشراح، ۳.

۳-۳. اسراء، ۲۹.

۴-۴. حجر، ۷۲.

۵-۵. اسراء، ۲۹.

٦-٦. فرقان، ٣٢.

٧-٧. انشراح، ١.

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و سی و هفت آیه دارد.

نام این سوره به مناسبت آیه ۲۸ آن انتخاب گردیده و جاثیه به حالت کسی گویند که به زانو در آمده باشد.

در اولین آیه و آخرین آیه این سوره، خداوند با دو صفت عزیز و حکیم توصیف شده است.

اغلب مطالب این سوره درباره ی عظمت قرآن، دلایل توحید، پاسخ به مادیون، سرگذشت بعضی از اقوام پیشین، هشدار به گمراهان، دعوت به عفو و گذشت و اشاراتی نسبت به صحنه های قیامت است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

حم ﴿۱﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿۲﴾

ح، میم. نزول کتاب از طرف خداوند عزت مند حکیم است.

إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿۳﴾

همانا در آسمان ها و زمین برای مؤمنان نشانه هایی است.

نکته ها:

خداوند، حکیم است، «الْحَكِيمِ» کتابش نیز حکیم است، «يس وَ الْقُرْآنِ الْحَكِيمِ» (۱) پیامبرش نیز معلم حکمت است. «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (۲)

کتاب خدا و آفرینش او در پیش چشم همه است، لیکن از کتابش تنها متقین بهره می گیرند «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» (۳) و از آفرینش تنها مؤمنان به یاد خدا می افتند. «لآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱- قرآن، از همین حروف الفبا که در اختیار همه است تألیف یافته و به تدریج نازل شده است. «حم ، تَنْزِيلُ الْكِتَابِ»

۲- فرستادن کتاب و قانون از بزرگ ترین نعمت های الهی است. لذا قبل از نعمت آسمان ها و زمین نام آن آمده است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ»

ص: ۵۱۲

۱- ۱. یس، ۱-۲.

۲- ۲. بقره، ۱۲۹.

۳- ۳. بقره، ۲.

۳- در شیوه ی تبلیغ باید اول جایگاه قرآن روشن شود، سپس از تذکرات و دستورات آن پیروی شود. تَنْزِيلُ ... الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

□
۴- قرآن هم اصالت دارد، «مِنَ اللّٰهِ» هم مصوتیت. «الْعَزِيزِ»

۵- نظام تشریح و تکوین از یک مبدأ هستند و با یکدیگر هماهنگ اند. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ ...

۶- مطالعه در طبیعت برای خداشناسی، مورد تشویق قرآن است. «إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ»

۷- نه فقط آیات قرآن، بلکه صفحات کتاب طبیعت، برای مؤمنان آیه و نشانه است. «السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ»

وَ فِي خَلْقِكُمْ وَ مَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّهِ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

و در آفرینش شما و آنچه از جنبه ها که (در هستی) پراکنده نموده، برای اهل یقین، نشانه هایی (از قدرت الهی) است.

وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

و شب و روز که در پی یکدیگرند و آنچه از روزی که خداوند از آسمان فرو فرستاده و زمین را به واسطه ی آن بعد از پژمردگی اش سبز و زنده نموده است و گردش بادهای، برای کسانی که تعقل کنند نشانه هایی (از قدرت الهی) است.

نکته ها:

آیات ۳ تا ۵ که نشانه های آفرینش را مطرح می کند، در پایان هر کدام از آیات، یک دسته مورد خطاب قرار گرفته اند؛ یک بار اهل ایمان، یک بار اهل یقین و بار دیگر اهل تعقل، شاید بدان جهت که راه ایمان از راه عقل جدا نیست و هر دو انسان را به یقین می رساند.

البته در آفرینش انسان و جنندگان مسئله دقیق تر و گسترده تر است و دقت و تأمل در آن سبب یقین می شود.

تنظیم گردش زمین و پی در پی آمدن شب و روز یکی دیگر از نشانه های قدرت و حکمت الهی است، اگر این گردش نبود یا کند و یا تند بود زندگی فلج می شد، لذا زمانی اهمیت این نعمت ها روشن تر می شود که از انسان گرفته شود.

باد و باران و شب و روز، نقش مهمی در حیات موجودات زمینی دارند که در یک آیه در کنار هم مطرح شده اند.

آفرینش یک مسئله است و اداره کردن و روزی دادن مسئله دیگر، روزی هر آفریده ای از ابتدای آفرینش تنظیم شده است.

خداوند، کتاب را برای زنده شدن دل ها و باران را برای زنده شدن گل ها نازل کرده است.

مراد از اختلاف شب و روز یا پیدا شدن یکی خلف دیگری است و یا تفاوت ساعات شب و روز است که گاهی روز بلند و شب کوتاه و گاهی برعکس است.

در باد سه نعمت مهم وجود دارد: جا به جا کردن ابرها، تلقیح گیاهان و تصفیه ی هوا.

در تمام قرآن، هرگاه سخن از آفرینش شب و روز است، نام شب مقدم است. «اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ»

پیام ها:

۱- همه هستی کتاب شناخت خداوند است. آسمان، انسان و جانوران، همه ما را به یک هدف می رساند. «وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ»

۲- یکی از نعمت های الهی پراکنده بودن جنبنده هاست که در غیر این صورت زندگی انسان فلج می شد. «يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ»

۳- آفرینش آسمان ها و زمین یک طرف، آفرینش تمام جنبنده ها یک طرف و آفرینش انسان نیز یک طرف. «خَلَقَكُمْ وَمَا يَبُثُّ» (نام انسان قبل از سایر جنبنده ها و به صورت جداگانه برده شده که نشانه اهمیت است)

۴- مطالعه در نظام هستی راه رسیدن به یقین است. «لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ»

۵- آسمان، منشأ رزق بشر است. «مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ»

۶- زمین، مرگ و حیات دارد و همواره (با پائیز و بهار) تکرار می شود. «فَأَخْلَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا»

۷- حرکت بادها، امری تصادفی نیست، بلکه بر اساس برنامه الهی است. «تَضْرِيْفِ الرِّيحِ»

۸- کتاب هستی، پر است از آیات گوناگون، که درک آن نیاز به تفکر و اندیشه دارد. «آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبَأَىٰ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَ آيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

این ها آیات الهی است که ما آنها را به حق بر تو تلاوت می کنیم، پس بعد از خدا و آیات او به چه سخنی ایمان می آورند.

پیام ها:

۱- اسباب شناخت را در برابر مردم قرار دهیم تا حجت بر آنان کامل شود. «تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ»

۲- قرآن، با همین الفاظ بر پیامبر نازل شده است. «نَتْلُوهَا عَلَيْكَ»

۳- کسی که بناست مردم را بسازد باید ابتدا خودش ساخته شود. «نَتْلُوهَا عَلَيْكَ»

۴- آیات الهی بر اساس حق است، سخن سست، خرافه و مبالغه و خیال و... در آن راه ندارد. «بِالْحَقِّ»

۵- اختیار انسان باعث می شود که با وجود راه الهی، راه دیگری برود. فَبَأَىٰ حَدِيثٍ ... يُؤْمِنُونَ

۶- انحراف انسان بعد از آن همه آیات و تلاوت های بر حق قابل تعجب و توییخ است. «فَبَأَىٰ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَ آيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ»

۷- آنان که آیات الهی را می شنوند ولی هدایت نمی شوند، مشکلی در درون

دارند، نه آنکه آیات خداوند، باطل یا مبهم باشد. تَلُّوْهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ... فَبِأَيِّ حَدِيثٍ ... يُؤْمِنُونَ

وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾

وای بر هر کافر دروغ پرداز گناه پیشه.

يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾

(کافر گناهکاری که) آیات خدا را که پیوسته بر او تلاوت می شود، می شنود ولی همچون کسی که آنها را نشنیده متکبرانه (بر انحراف خود) اصرار می ورزد، پس او را به عذابی سخت بشارت ده.

وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩﴾

و هر گاه از آیات ما چیزی فهمد آن را به مسخره می گیرد، آنانند که برایشان عذاب خفّ باری است.

نکته ها:

«أَفَّاكٍ» از «افک» به معنای کسی است که بسیار دروغ می گوید. «أَثِيمٍ» از «اثم» به کسی گفته می شود که بسیار گناهکار است.

«وَيْلٌ» که نفرینی است به معنای «هلاک باد»، ۲۷ بار در قرآن آمده است.

این واژه در موارد مختلف و متعددی در قرآن بکار رفته است؛

هم در مورد خائنان فرهنگی بکار رفته است، آنان که با دست خود مطالبی می نویسند و به خداوند نسبت می دهند، «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۱)

ص: ۵۱۶

هم در مورد ظالمان اقتصادی همچون کم فروشان، «وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّينَ» (۱)

هم در مورد منحرفان اعتقادی مثل کافران، «وَيْلٌ لِّلْكَافِرِينَ» (۲) و مشرکان. «وَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ» (۳)

و هم در مورد کسانی که اولیای الهی و حقایق را مسخره می کنند. «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ» (۴)

کیفر الهی با جرم مناسب است، کیفر کسی که سخن پیامبر را می شنود ولی گویا نشنیده و با این عمل دل پیامبر را به درد می آورد عذاب الیم است و کیفر کسی که با مسخره توهین می کند، عذاب مهین است.

واژه بشارت در مورد خبر خوش به کار می رود، امّا خداوند در این آیات، وعده ی عذاب را برای کافران، بشارت خوانده است. گویا بهترین خبر برای معاندان، خبر عذاب است.

پیام ها:

۱- سخن حق را باید به گوش همه رساند حتی گنهکاران. أَفَايَكِ أَتَيْمٌ ... تَتَلَى عَلَيْهِ

۲- اول تبلیغ، بعد تهدید. قرآن به کسی «هلاک باد» می گوید که اول آیات خود را به گوش او رسانده است. يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ ... كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا ... بِعَذَابِ أَلِيمٍ

۳- بدتر از بی اعتنایی به حق، اصرار بر آن و روحیه استکبار است. «يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا»

۴- علامت تکبر، بی اعتنایی به سخن حق است. «مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا»

۵- ریشه ی عیب جویی و تمسخر در بسیاری از موارد، نداشتن اطلاعات جامع و کافی است. «وَ إِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا» آری، اگر شناخت ها عمیق و گسترده شد، مسخره ها محو می شود.

۶- چون در مسخره اهانت است، کیفر مسخره کنندگان نیز عذاب خوار کننده است. هُزُوًا ... عَذَابٌ مُّهِينٌ

ص: ۵۱۷

۱- ۱. مطففین، ۱.

۲- ۲. ابراهیم، ۲.

۳- ۳. فصلت، ۶.

۴- ۴. همزه، ۱.

مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمَ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾

جهنم پیش روی آنان است و آنچه را به دست آورده اند و آنچه را از غیر خدا، اولیای خود گرفته اند، ذره ای آنان را بی نیاز نمی کند و برای آنان عذاب بزرگی است.

نکته ها:

«وراء» هم به معنای پشت سر است و هم به معنای پیش رو. در این آیه «وراء» به معنای پیش رو است، چنانکه در سوره کهف آیه ۷۹ می خوانیم: «وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِيْنَةٍ غَصْبًا» خضر به موسی گفت: من کشتی را سوراخ کردم زیرا پیش روی آنان پادشاه ستمگری است که کشتی های سالم را به زور مصادره می کند و من کشتی را سوراخ کردم تا معیوب شده و مصادره نکنند.

در سوره مؤمنون آیه ۱۰۰ نیز می خوانیم: همین که مرگ به سراغشان بیاید، گویند:

پروردگارا ما را برگردان تا عمل صالحی انجام دهیم. پاسخ می شنوند هرگز. سپس می فرماید: «مِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ» این افراد بعد از مرگ برزخ را در پیش روی خود دارند تا زمان قیامت که مبعوث شوند. در اینجا نیز کلمه «وراء» به معنای پیش رو است.

در این آیه و آیات قبل انواع عذاب ها مطرح شده است:

«بِعَذَابٍ أَلِيمٍ»، «عَذَابٌ مُّهِينٌ» و «عَذَابٌ عَظِيمٌ»

پیام ها:

۱- مشرکان در قیامت تنها و بی پناهند. «لَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا»

۲- تکیه گاه مستکبران یا داشته های آنان است یا دوستانشان که هیچ یک در قیامت کارائی ندارند. «لَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ»

۳- قرآن، خواری و خفت مسخره کنندگان و حرمت شکنان را در دنیا پیشگویی می کند. «اتَّخَذُوا هُزُوءًا أَوْلِيَاءَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمَ» (از اینکه عذاب مهین در

کنار جهنم آمده ظاهراً مراد خفت و خواری در دنیا است.)

۴- اسباب و اموال دنیوی، در قیامت کارائی ندارد. «لَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئاً»

۵- توجه به دوزخ می تواند بهترین عامل باز دارنده از تکبر و اصرار بر گناه باشد.

أَئِمْ - بصیر... لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٍ «۱۱»

این (قرآن) مایه ی هدایت است و کسانی که به آیات پروردگارشان کفر ورزیدند برایشان عذابی دردناک از هول و اضطراب است.

نکته ها:

«رِجْزٍ» به معنای رجس و آلودگی است، یعنی کفار به وسیله موادی آلوده و نفرت انگیز عذاب می شوند.

پیام ها:

۱- قرآن، یکپارچه هدایت است: فرامین و نواهی آن، داستان ها و تشبیهات آن.

«هَذَا هُدًى»

۲- عذاب الهی بعد از اتمام حجت است. هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا ...

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ «۱۲»

خداوند کسی است که دریا را برای شما رام کرد تا به فرمان او کشتی ها در آن جریان پیدا کنند و تا از فضل او جستجو کنید و شاید شکرگزاری کنید.

پیام ها:

۱- کارهای خداوند هدفدار، حکیمانه و در راستای بهره گیری انسان است. «سَخَّرَ لَكُمْ ، لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَ لِيَتَّبِعُوا - لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

۲- منافع مادی باید مقدمه رابطه الهی باشد. لَتَجْرِي ... لَتَبْتَغُوا ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۳- تسخیر دریاها و تأثیر عوامل طبیعی تحت اراده خداست. «بِأَمْرِهِ»

۴- تلاش برای معیشت زندگی و رفاه یک ارزش است. «لَتَبْتَغُوا»

۵- گرچه فضل و رحمت از خداوند است، ولی انسان نیز باید برای بدست آوردن آن در تکاپو و تلاش باشد. «لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»

۶- انسان از خداوند طلبی ندارد هر چه هست لطف اوست. «مِنْ فَضْلِهِ»

۷- توجه به نعمت‌ها، روحیه‌ی شکر را در انسان زنده می‌کند. سَخَّرَ لَكُمْ ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۸- اقیانوس‌ها برای انسان رام هستند، شاید انسان هم برای خدا رام شود. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

۹- انسان، آزاد و صاحب اختیار است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (کلمه‌ی «لعل» به معنای شاید، نشانه تردید خداوند نیست، بلکه نشانه اختیار انسان است که می‌تواند شاکر باشد و یا ناسپاس)

وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿۱۳﴾

و آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، همه از اوست که برای شما رام نمود، همانا در این تسخیر برای کسانی که فکر کنند، قطعاً نشانه‌هایی است.

پیام‌ها:

۱- تمام هستی در راستای بهره‌گیری انسان است. سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...

۲- با حاکم شدن بر هستی، مغرور نشویم که هرچه هست از اوست. «جَمِيعًا مِنْهُ»

۳- هماهنگی اجزای هستی در جهت واحد، نشانه‌ی یکتایی آفریدگار است.

«جَمِيعًا مِنْهُ»

۴- فکر کردن در نعمت‌های الهی نوعی تشکر از اوست. تَشْكُرُونَ ... لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

۵- خداوند انسان را به تفکر دعوت و تشویق کرده است. «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»

۶- در تسخیر هستی برای انسان، نشانه های زیادی برای اهل فکر وجود دارد.

«لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (شاید رابطه تفکر و تسخیر این باشد که در انسان قدرتی نهفته که می تواند تمام مظاهر طبیعت را به نفع خود تصرف کند و این قدرت با اندیشه بکار می افتد).

۷- هم احساس را شکوفا کنید و هم اندیشه را رشد دهید. «تَشْكُرُونَ - يَتَفَكَّرُونَ»

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ «۱۴»

(ای پیامبر!) به کسانی که ایمان آورده اند، بگو: از کسانی که به (روز رستاخیز که یکی از ایام الله است) امید ندارند، درگذرند (و آنان را به خدا واگذارند) تا خداوند (در آن روز) هر قومی را به آنچه انجام می دادند جزا دهد.

نکته ها:

مراد از ایام الله روزهای تاریخی است که در آن تحولات بزرگی از قهر خداوند نسبت به ستمگران یا مهر الهی نسبت به مؤمنان صورت می گیرد.

مسلمانان مکه گرفتار دشمنی و آزار مشرکان مکه بودند، به فکر مقابله به مثل افتادند اما خداوند پیامبرش را فرمان داد که به مسلمانان بگوید عجله نکنید که هنوز شما قوی نیستید و آنان را به من واگذار کنید.

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور است تا شیوه برخورد با کفار را به مؤمنان آموزش دهد.

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا ...

۲- لازمه ی ایمان، گذشت و بزرگواری است. «لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا»

۳- رسیدن به اهداف بلند دینی، نیاز به صبر و پرهیز از شتابزدگی دارد. «لِلَّذِينَ

۴- ایمان به آنکه کفار گرفتار کيفر الهی هستند، زمینه گذشت و صبر را در انسان شکوفا می کند. يَغْفِرُوا ... لِيَجْزِيَ قَوْمًا ...

۵- عقیده در عمل مؤثر است، چون کفار امیدی به قیامت ندارند به سراغ کسب کارهای بد می روند. لَا يَزُجُونَ ... يَكْسِبُونَ

۶- انسان گرفتار عمل خویش است. لِيَجْزِيَ ... بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

۷- کيفر برای کارهای زشتی است که انسان آگاهانه به سراغ آن می رود. «بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

۸- آنچه سبب قهر الهی است، استمرار و اصرار بر انحراف و خلاف است. «كَانُوا يَكْسِبُونَ»

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلِيَّ رَبُّكُمْ تُرْجَعُونَ» (۱۵)

هر کس کار شایسته ای انجام دهد، پس به سود خود اوست و هر کس عمل بدی مرتکب شود، پس به زیان خود اوست، سپس به سوی پروردگارتان بازگشت داده می شوید.

نکته ها:

قرآن بارها با بیانات گوناگون به این اصل اشاره فرموده است که نتیجه عمل به خود انسان بر می گردد، چنانکه می فرماید:

«وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ» (۱) هر کس شکر کند، پس برای خویش شکر کرده و هر کس کفران ورزد به زیان خویش است.

«فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا» (۲) هر کس هدایت پذیرفت، به نفع خود

ص: ۵۲۲

۱-۱. لقمان، ۱۲.

۲-۲. زمر، ۴۱.

اوست و هر کس گمراه شد، به ضرر خود اوست.

پیام ها:

۱- نظام کیفر و پاداش الهی عادلانه و بر اساس عملکرد نیک و بد خود انسان است. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... وَ مَنْ أَسَاءَ

۲- خداوند، به کار خیر انسان نیازی ندارد. «عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ»

۳- انسان ها در برابر قانون الهی مساوی هستند. (انسان، هر که باشد و عمل، هر چه باشد، مورد کیفر و پاداش قرار می گیرد.) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا

۴- خدا انسان را آزاد آفریده است. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... مَنْ أَسَاءَ

۵- دلیل معاد، عدل الهی است. مَنْ عَمِلَ صَالِحًا ... مَنْ أَسَاءَ ... إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ

۶- معاد، امیدی به صالحان و هشدار به خلافکاران است. «إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ»

۷- قیامت قهری است و به اختیار انسان نیست. «تُرْجَعُونَ»

۸- پاداش و کیفر الهی، اقتضای ربوبیت اوست. «إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ»

وَ لَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَ الْحُكْمَ وَ النَّبُوَّةَ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ «۱۶»

و همانا ما به بنی اسرائیل کتاب (آسمانی تورات) و حکومت و نبوت دادیم و از (خوردنی های) پاکیزه و دلپسند روزی کردیم و آنان را بر اهل زمانه برتری دادیم.

نکته ها:

از آنجا که «رَزَقْنَاهُمْ» بعد از «آتَيْنَاهُمْ» آمده است می فهمیم که رزق دلپسند در کنار قانون و رهبر و حکومت الهی معنا دارد و گرنه درآمدهای خارج از قانون الهی گرچه زیاد باشد طیب نخواهد بود.

بنی اسرائیل نتوانستند الطاف الهی را که در این آیه از آنها سخن رفته، برای خود حفظ کنند

و لذا عظمت و عزّت آنها به خاطر نافرمانی و خلافکاری به ذلّت و لعنت تبدیل شد. «لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ» (۱)

پیام ها:

۱- برتری جامعه، وابسته به فرهنگ و اقتصاد برگرفته از قانون الهی است. آتینا ...

الْكِتَابَ ... رَزَقْنَاهُمْ ... فَضَّلْنَاهُمْ

۲- هر چه داریم از خداست، پس نباید مغرور شویم. آتینا ... رَزَقْنَاهُمْ ... فَضَّلْنَاهُمْ

۳- نعمت های معنوی در اولویت قرار دارند. در این آیه کتاب، حکم و نبوت قبل از رزق و روزی مطرح شده است. آتینا ... رَزَقْنَاهُمْ

۴- حکومت دینی سابقه طولانی دارد. «الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ»

۵- فرهنگی کامل است که قانونش الهی، رهبرش معصوم و قضاوت و حکومتش عادلانه باشد. «الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ»

وَ آتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْثًا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَفْضِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ» (۱۷)

و به آنان دلایل روشنی نسبت به امر (دین) دادیم، پس اختلاف نکردند مگر پس از آنکه حقیقت برایشان حاصل شد (و این اختلاف) از روی حسادت و برتری جویی بود که میان آنان وجود داشت. همانا خداوند در قیامت درباره آنچه پیوسته اختلاف می کنند، میانشان داوری خواهد کرد.

نکته ها:

با معجزات حضرت موسی، حقایقتش بر مردم روشن شد و با نشانه هایی از پیامبر اسلام که در تورات و انجیل به طور روشن آمده بود، حقایقت پیامبر برای مردم روشن شد. «آتَيْنَاهُمْ

ص: ۵۲۴

پیام ها:

۱- خداوند حجّت را بر مردم تمام می کند. «وَ آتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ»

۲- بالاترین نوع کفران، اختلاف در حقّ است. با اینکه خدا به آنها برتری و غلبه بر دشمن داد، «آتَيْنَا - رَزَقْنَاهُمْ - فَضَّلْنَاهُمْ» اما به جای شکر اختلاف کردند. «فَمَا اخْتَلَفُوا»

۳- توبیخ قرآن از گذشتگان، عبرتی است برای آیندگان. آتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ ... اخْتَلَفُوا ...

بَغِيًّا بَيْنَهُمْ

۴- علم به تنهایی نجات بخش نیست، چه بسیارند کسانی که می دانند ولی به خاطر حسادت اختلاف می کنند. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ»

۵- اختلاف بعد از علم، بغی و ظلم است. «بَغِيًّا»

۶- روز قیامت روز حل اختلافات است. «يَقْضَى بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيْعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾

سپس تو را بر شریعتی از امر (دین) قرار دادیم، پس آن را پیروی کن و از خواسته های جاهلان پیروی نکن.

نکته ها:

«شَرِيْعَةٍ» راهی است برای وصول به آب، در کنار رودخانه های بزرگ که دسترسی مستقیم به آب ممکن نیست. از آنجا که احکام دین راهی است برای رسیدن به حیات واقعی، به آن نیز شریعت گفته شده است.

۱- تعیین شریعت که راه دینداری است، به دست خداست. «جَعَلْنَاكَ عَلٰی شَرِيْعَةٍ»

۲- کسی که مسئول هدایت و ارشاد دیگران است، باید نسبت به راه خود بصیرت و تسلط کامل داشته باشد. «عَلٰی شَرِيْعَةٍ» (یعنی پیامبر تسلط بر راه و شریعت دارد).

۳- رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در ادامه ی رسالت حضرت موسی است. (در دو آیه قبل، سخن از نبوت و حکمت و کتاب آسمانی بنی اسرائیل بود.) «ثُمَّ جَعَلْنَاكَ»

۴- روح ادیان یکی است، گرچه در برنامه های عبادی تفاوت هایی هست.

(کلمه ی «شَرِيْعَةٍ» به صورت نکره آمده که نشانه وجود راههای متعدد است ولی کلمه ی «الْأَمْرُ» معرفه آمده یعنی تمام راهها به امری یگانه باز می گردد.) «شَرِيْعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ»

۵- پیدایش تحریف و اختلاف، زمینه ی آمدن پیامبر جدید است. (آیه ی قبل سخن از اختلافات بنی اسرائیل بود، در این آیه سخن از بعثت پیامبر اسلام) اِخْتَلَفُوا ... ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰی شَرِيْعَةٍ

۶- پیامبر نیز باید همچون سایر مردم از شریعت پیروی کند. «عَلٰی شَرِيْعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا»

۷- راه، اگر راه خدا نباشد، راه هوس های خود یا دیگران است. شَرِيْعَةٍ ... فَاتَّبِعْهَا وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ ...

۸- رهبر باید با صلابت باشد و تحت فشار عناصر ناآگاه و پیشنهادات جاهلانه قرار نگیرد. «وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

۹- هوس های مردم به قدری جلوه دارد که پیامبر را نیز در معرض خطر قرار می دهد. «وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

۱۰- علم و جهل در تمایلات انسان اثر دارد. «أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

۱۱- علم و دانش، انسان را به پیروی از شریعت الهی سوق می دهد. چنانکه پیروی از غرائز و هوی و هوس نشانه جهالت و نادانی است. شَرِيْعَةٍ ... فَاتَّبِعْهَا وَ لَا تَتَّبِعْ ... الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾

آنان هرگز در برابر خداوند از تو دفاع نخواهند کرد و البته ستمگران یاور یکدیگرند و خداوند یار افراد با تقواست.

هَذَا بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

این (کتاب) برای مردم، وسیله ی بصیرت و هدایت و برای اهل یقین، مایه ی رحمت است.

نکته ها:

خداوند بصیر است. «كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا» (۱) رسول خدا نیز بصیر است. «أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ» (۲) قرآن نیز کتاب بصیرت است. «هَذَا بَصَائِرٌ»

شاید معنای آیه با توجه به آیه ی قبل چنین باشد: ای پیامبر! پیرو شریعتی باش که از طرف خداست و از هوسهای جاهلان پیروی نکن. زیرا در برابر شریعت و قانون و وحی الهی، جاهلان طرح و برنامه ای که بتواند تو را از قانون و راه خدا بی نیاز کند ندارند.

پیام ها:

۱- پیروی از مردم ناآگاه هیچ خطری را به هنگام قهر خداوند دور نخواهد کرد.

(انگیزه ی پیروی از خواسته های مردم، چشم داشتن به حمایت آنان در مشکلات است که قرآن این خیال را از ریشه می خشکاند.) «إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»

۲- سنخیت افراد نسبت به یکدیگر، وسیله ی جذب آنان به یکدیگر است.

«الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۳- پیروی از هوسهای جاهلان به منزله ی پذیرش ولایت آنان و در مدار ظالمان

ص: ۵۲۷

۱- ۱. احزاب، ۹.

۲- ۲. یوسف، ۱۰۸.

قرار گرفتن است. لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ... وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ

۴- از هوس های مردم دوری کن و نگران تنهایی نباش. «وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ»

۵- تقوا سبب دریافت امدادها و حمایت های الهی است. «وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ»

۶- از نشانه های تقوا دوری از هوس های مردم است. «وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ»

۷- اهل تقوا، از ظلم و ظلم پذیری دورند. «وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ»

۸- دینداری باید بر اساس بصیرت باشد. «هَذَا بَصَائِرُ»

۹- قرآن در تمام زمینه های فکری، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، خانوادگی و... وسیله بصیرت است. («بَصَائِرُ» به صورت جمع آمده است)

۱۰- بسیاری از مطالب را فقط از راه وحی می توان شناخت و عقل و تجربه به آن راه ندارد. «هَذَا بَصَائِرُ»

۱۱- بصیرت آفرینی قرآن برای همه ی مردم است. «بَصَائِرُ لِلنَّاسِ» گرچه بهره گیری از آن بصیرت فقط برای اهل یقین است. «هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ»

۱۲- قرآن یک کتاب جامع است. (هم راه حق را نشان می دهد، «بَصَائِرُ» هم انسان را به سوی آن می برد، «هُدًى» و هم انسان را با آن کامیاب می کند. «رَحْمَةً»)

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۲۱)

آیا کسانی که مرتکب کارهای بد شدند گمان کردند که ما آنان را همچون کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند قرار خواهیم داد و حیات و مرگشان یکسان است؟ چه بد داوری می کنند.

نکته ها:

«اجتراح» از «جرح» به معنای آسیبی است که بر بدن وارد می شود. از آنجا که گناه روح انسان را جریحه دار می کند، درباره ی کسانی که خلافکارند، «اجترَحُوا» بکار رفته است.

در قرآن، استفاده از روش مقایسه زیاد به چشم می خورد از جمله:

آیا مؤمن با فاسق یکسان است. «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا» (۱)

آیا عالم با جاهل یکسان است. «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (۲)

آیا کسانی که قبل از فتح مکه و در زمان غربت برای اسلام خرج کردند با کسانی که بعد از فتح مکه کمک مالی کردند یکسانند. «لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ...» (۳)

در این آیه نیز می خوانیم: آیا خلفاکاران با مؤمنان نیکوکار یکسانند. «الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ ... كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

مؤمن و کافر

در مقایسه ی میان مؤمن و کافر می بینیم که مؤمن با یاد خدا آرام، به داده خدا راضی، به آینده امیدوار، راهش روشن و مرگ را کوچ کردن به منزلی بزرگتر می داند ولی کافر هر روز به گرد طاغوتی می چرخد و هر لحظه محکوم هوس های خود یا دیگران است، آینده را تاریک و مرگ را فنا می داند.

لذا قرآن برای روشننگری هر چه بیشتر روش مقایسه را مطرح می کند، تا تمام وجدان ها در هر سطحی مسئله را درک کنند:

مؤمنان ایمانشان زیاد می شود، «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» (۴) ولی کفار کفرشان بیشتر می شود.

«زَادُوا كُفْرًا» (۵)

سرپرست مؤمن خداست، «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا» ولی سرپرست دیگران طاغوت ها هستند. «أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ» (۶)

خداوند بر دل مؤمن آرامش نازل می کند، «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۷) ولی بر دل کفار ترس و وحشت می افکند. «سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (۸)

افراد با ایمان پیرو حق هستند، «الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ» ولی کفار پیرو باطلند. «الَّذِينَ

ص: ۵۲۹

۱-۱. سجده، ۱۸.

۲-۲. زمر، ۹.

۳-۳. حدید، ۱۰.

۴-۴. انفال، ۲.

٥-٥. آل عمران، ٩٠.

٦-٦. بقره، ٢٥٧.

٧-٧. فتح، ٤.

٨-٨. انفال، ١٢.

آینده مؤمن محبوبیت است، «سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (۲) ولی آینده کافر حقارت و ذلت است. «تَرَهَقُهُمْ ذِلَّةٌ» (۳)

اهل ایمان به هنگام جان دادن سلام فرشتگان را دریافت می کنند، «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۴) ولی ستمگران با قهر فرشتگان روبرو می شوند. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ» (۵)

جهاد اهل ایمان در راه خداست، «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ولی جنگ و ستیز کفار در راه طاغوت است. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ» (۶)

پادشاه اهل ایمان محفوظ است، «لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا» (۷) ولی تلاش دیگران محو می شود. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» (۸)

مؤمن امکانات و دارایی خود را از خدا می داند، «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي» (۹) ولی کافر هرچه دارد از علم و هنر و تلاش خود می پندارد. «إِنَّمَا أُوتِيْتَهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي» (۱۰)

کارهای مؤمن پایدار است، «فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ» (۱۱) ولی کارهای کفار از بین می رود. «أَضَلَّ أَعْمَالُهُمْ» (۱۲)

مؤمن از هیچ کس نمی ترسد، «لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا» (۱۳) ولی دیگران ترس دارند. «يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ» (۱۴)

بر اهل ایمان فرشته نازل می شود، «تَنْزِيلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» (۱۵) ولی بر دیگران شیاطین.

«تَنْزِيلُ الشَّيَاطِينِ» (۱۶)

۱-۱. محمد، ۳.

۲-۲. مریم، ۹۶.

۳-۳. یونس، ۲۷.

۴-۴. نحل، ۳۲.

۵-۵. نحل، ۲۸.

۶-۶. نساء، ۷۶.

۷-۷. کهف، ۳۰.

۸-۸. بقره، ۲۱۷.

۹-۹. نمل، ۴۰.

١٠-١٠. قصص، ٧٨.

١١-١١. محمد، ٤.

١٢-١٢. محمد، ١.

١٣-١٣. احزاب، ٣٩.

١٤-١٤. نساء، ٧٧.

١٥-١٥. فصلت، ٣٠.

١٦-١٦. شعراء، ٢٢١.

اهل ایمان امیدوارند، «يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۱) ولی کفار مأیوسند. «إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ» (۲)

و در یک کلام راه حق، راه برترین است، «كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا» و راه کفر پست ترین است.

«كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى» (۳)

آیا با این همه تابلوهای شفاف قرآنی، جایی برای شک و تردید باقی می ماند؟

آری، در دین هیچ شکئی نیست، «لَا رَيْبَ فِيهِ» (۴) اما آنان در خود وسوسه ایجاد می کنند.

«فِي رَبِّهِمْ يَتَرَدَّدُونَ» (۵)

پیام ها:

۱- خداوند عادل است و در نزد او بد کار و نیکوکار یکسان نیستند. اَمْ حَسِبَ ...

۲- ریشه ی بسیاری از انحرافات، پندارهای موهوم است. اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ ...

۳- گناه، خطر است ولی بیشترین خطر برای کسانی است که به سراغ گناه می روند. «اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ» (در کلمه «اجتراح» طلب و خواستن نهفته است)

۴- خلافکاران نیز در فطرت خویش مایلند که هم ردیف نیکوکاران باشند. اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ ...

۵- هم ایمان و عمل صالح و هم گناه در زندگی و مرگ انسان ها نقش دارند.

«سَوَاءٌ مَخِيَاهُمْ وَ مِمَّا تُهْمُ»

۶- داوری بر اساس خیال و پندار محکوم است. اَمْ حَسِبَ ... سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

وَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ لِيُجْزِيَ كُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ» (۲۲)

و خداوند آسمان ها و زمین را به حق آفرید تا هر کس به موجب آنچه کسب نموده است پاداش داده شود و آنان مورد ستم قرار نخواهند گرفت.

ص: ۵۳۱

۱- ۱. اسراء، ۹.

۲- ۲. روم، ۳۶.

٣-٣. توبه، ٤٠.

٤-٤. بقره، ٢.

٥-٥. توبه، ٤٥.

این آیه به منزله ی دلیل آیه قبل است؛ در آیه قبل خواندیم که خلافکاران گمان می کنند که ما آنان را مثل مؤمنان قرار می دهیم. این آیه آن را خیال باطلی دانسته و می فرماید: مگر نمی دانند آسمان ها و زمین بر اساس حق آفریده شده و در یک نظام حق، خوبان و بدان یکسان نیستند.

آری، لازمه ی حق بودن خلقت، عدالت در مجازات است.

حق به چیزی گویند که بر اساس حکمت و منطق باشد. خلقت بر اساس حق، یعنی آفرینش بر اساس برنامه و هدف.

دلیل معاد حکمت و عدل الهی است که در این آیه به هر دو اشاره شده است.

امّا حکمت: اگر انسان با مرگ به نیستی رود، آفرینش بیهوده خواهد بود در حالی که آفرینش بر اساس حق و حکیمانه و هدفدار است، کدام کوزه گر حاضر است کوزه هایش را پس از ساختن بیهوده بشکند و مگر می شود آفرینش با مرگ محو شود؟

امّا عدالت: کیفر هر کس بدون آنکه به او ظلم شود داده می شود. آری، اگر کیفر داده نشود و یا بیش از حد داده شود، ظلم است.

پیام ها:

۱- نظام هستی بر اساس حق بنا شده است، بنابراین با انسان هم بر طبق حق رفتار می شود. خَلَقَ ... بِالْحَقِّ ... لِيُتَجَرَّيَ

۲- برپایی قیامت و کیفر و پاداش عادلانه، لازمه ی آفرینش است. (حرف «واو» در «وَلِيُتَجَرَّيَ» نشانه آن است که آفرینش، اهدافی را دنبال می کند که یکی از آنها کیفر و پاداش است.)

۳- نظام دنیا و آخرت، بر اساس حق و عدل است. خَلَقَ ... بِالْحَقِّ ... وَ لِيُتَجَرَّيَ ... وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ

۴- مبنای جزا، عمل است، نه أمل و آرزو. لِيُتَجَرَّيَ ... بِمَا كَسَبَتْ

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾

پس آیا دیدی کسی را که هوای خویش را معبود خود قرار داده و خداوند او را با وجود آگاهی به بیراهه گذاشت و بر گوش و قلبش مهر زد و بر چشمش پرده ای نهاد. پس بعد از خدا کیست که او را هدایت کند، پس آیا پند نمی گیرید؟

نکته ها:

قرآن درباره ی دو گروه تعبیر «خَتَمَ اللَّهُ» آورده است: یکی کفار که می فرماید: «خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَ عَلَىٰ سَمْعِهِمْ» (۱) و دیگری هواپرستان که می فرماید: «خَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ»

مراد از هوی پرستی نادیده گرفتن وظیفه و پیروی از غریزه است.

هوی پرستی ابزار شناخت را از کار می اندازد، نه چشم حقیقت را می بیند و نه گوش حق را می شنود و نه دل درک صحیح دارد.

یکی از عوامل هوی پرستی، گرایش به مادیات است. چنانکه در جای دیگر می خوانیم:

«أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ» (۲)

هوا پرستی اساس محنت هاست: «الهوی اس المحن» (۳) هوسها مرکب فتنه هاست.

«انما بدء وقوع الفتن اهواء تتبع» (۴) سرچشمه ی فتنه ها، پیروی از هوس هاست.

هوی پرستی مانع عدالت است. «فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا» (۵)

سبب انحراف از راه خداست. «وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۶)

سبب سقوط انسان است. «وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى» (۷)

و در این آیه می خوانیم که هوی پرستی سبب مهر خوردن بر گوش و دل است. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ

ص: ۵۳۳

۱- ۱. بقره، ۷.

۲- ۲. اعراف، ۱۷۶.

۳- ۳. غرر الحکم.

٤-٤. كافي، ج ١، ص ٥٤.

٥-٥. نساء، ١٣٥.

٦-٦. ص، ٢٦.

٧-٧. طه، ١٦.

پیام ها:

- ۱- هوی پرستی نوعی شرک و هوی پرست سزاوار توبیخ است. «أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ»
 - ۲- با اینکه هوس ها در درون است ولی بازتاب هوا پرستی در اعمال انسان هویداست. «أَفَرَأَيْتَ»
 - ۳- انسان ذاتاً موجودی پرستش گر است امّا در انتخاب معبود منحرف می شود و به جای خدا به سراغ هوس ها می رود. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ»
 - ۴- کیفر کسی که خدا را رها کرده و به دنبال تمایلات نفسانی خود باشد آن است که خداوند او را گمراه نماید. «أَضَلَّهُ اللَّهُ»
 - ۵- اگر هوی پرستی حاکم شد، علم از کار آبی می افتد. هوا پرستی حتّی دانشمندان را منحرف می کند. «وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَيَّ عِلْمٍ»
 - ۶- گمراهی و کوردلی، کیفر الهی برای هوی پرستان است. «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ ... أَضَلَّهُ اللَّهُ ... خَتَمَ عَلَيَّ سَمْعِيهِ وَ قَلْبِيهِ»
 - ۷- هوی پرستی، سبب مسدود شدن درهای هدایت به روی انسان است. «مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ ... فَمَنْ يَهْدِيهِ»
 - ۸- جز هدایت الهی، هر راهی به ضلالت می انجامد. «فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ»
- وَ قَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيَا وَ مَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ «۲۴»
- و گفتند: جز همین زندگی دنیایی، زندگی دیگری نیست، می میریم و زنده می شویم (یک گروه می رویم و یک گروه می آییم) و ما را چیزی جز طبیعت و روزگار نابود نمی کند، در حالی که هیچ گونه علمی بر این ادعا ندارند.
- آنان جز گروهی خیالباف نیستند.

«دهر» به معنای گذر زمان دنیا است، گویا مادیون معتقدند که گذر عمر، مایه ی مرگ و هلاکت انسان است. (۱)

پیام ها:

۱- هوی پرستی، چنان چشم و دل انسان را کور می کند که قیامت را منکر می شود و زندگی را در حیات کوتاه دنیا محصور می داند. اِتَّخَذَ اِلَهَهُ هَوَاهُ ... حَيَاتِنَا الدُّنْيَا

۲- منکران معاد برای انکار خود، منطق و علم ندارند. «مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ»

۳- در عقاید، پندار و گمان بی ارزش است، عقاید باید بر اساس علم باشد. «اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ»

وَ اِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا اِنَّا بَايْتُنَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ «۲۵»

و هرگاه آیات روشن ما (درباره معاد) بر آنان تلاوت گردد، دلیل و حجتی ندارند، مگر آنکه گویند: اگر راست می گوید پدران ما را (زنده کنید و) بیاورید.

قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلَيْ يَوْمِ النُّبُوَاةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ «۲۶»

بگو: خداست که شما را زنده می کند و سپس می میراند و آنگاه برای روز قیامتی که شکی در آن نیست همه را جمع می نماید ولی اکثر مردم نمی دانند.

نکته ها:

نظام آفرینش برنامه و قانونی دارد که خداوند حکیم آن را بر هستی حاکم ساخته و نفی آن نشانه ی جهل و نادانی است.

ص: ۵۳۵

۱- آیات قرآن، روشن و روشنگر است. «آيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ»

۲- کافران، به جای اندیشه در آیات خدا، آبا و اجداد خود را طلب می کنند. تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا ... اِتُّوا بِآبَائِنَا

۳- هرگاه سخن منکران را نقل کردید، پاسخ آن را هم بیان کنید. وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ ... قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ

۴- نشانه های قدرت و حکمت و عدالت خداوند، به قدری روشن و بین است که دلیلی برای شک در قیامت باقی نمی گذارد. «لَا رَيْبَ فِيهِ»

۵- حیات نخستین آدمیان، نشان امکان قیامت است. يُحْيِيكُمْ ... ثُمَّ يُمِيتُكُمْ

۶- تقاضای زنده کردن نیاکان در دنیا بر اساس جهل و ناآگاهی است. «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

۷- تردید در معاد، برخاسته از جهل انسان است. «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُومِنُدِ يَخْسِرُ الْمُبْطِلُونَ «۲۷»

حکومت و فرمانروایی آسمان ها و زمین مخصوص خداست و روزی که رستاخیز بر پا شود، آن روز یاوه سرایان زیانکارند.

۱- زنده کردن و میراندن برای خداوند آسان است، زیرا هستی به دست اوست.

يُحْيِيكُمْ ... ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ... لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ...

۲- زیان های دنیوی ناچیز است، خسارت روز قیامت مهم است. «يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُومِنُدِ يَخْسِرُ الْمُبْطِلُونَ»

۳- آنان که قیامت را باطل می شمردند، در قیامت زیانکارند. «يَوْمَئِذٍ يَخْسِرُ الْمُبْطِلُونَ»

و تَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ لِّجَائِئِهِۦ كُلِّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

(در روز رستاخیز) هر امتی را به زانو در آمده می بینی، در حالی که هر امتی به سوی کتابش (برای دادرسی) فراخوانده شده است. امروز آنچه را عمل می کردید دریافت خواهید کرد.

نکته ها:

«جَائِئِهِ» به معنای نشستن روی زانو، به هنگام ترس و وحشت یا فروتنی و تسلیم است.

قرآن برای انسان در قیامت سه نوع کتاب معرفی کرده است: (۱)

الف) برای هر فرد کتابی است که کارهای شخصی او در آن ثبت است. «و كُتِبَ لِلْإِنْسَانِ أَلْحَقُّ بِمَا ظَنَّنَهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَشُورًا» (۲) ما عمل هر انسانی را به گردنش می آویزیم و روز قیامت آن را به صورت کتابی در برابرش می گشاییم و به او خطاب می شود کتاب خود را بخوان. «اقْرَأْ كِتَابَكَ» (۳)

ب) برای هر امتی نیز کتابی است که امور اجتماعی در آن ثبت است، چنانکه در این آیه می فرماید: «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا»

ج) تمام امت ها نیز یک کتاب دارند که همه چیز و همه کس در آن ثبت است. «و وُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ» (۴)

پیام ها:

۱- هول و هراس قیامت همه را زمین گیر می کند. «كُلُّ أُمَّةٍ لِّجَائِئِهِ»

۲- معاد جسمانی است. «جَائِئِهِ»

۳- نظام هستی حساب و کتاب و ثبت و ضبط دارد و کار قیامت بر اساس پرونده

ص: ۵۳۷

۱- ۱. تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۳۴۸.

۲- ۲. اسراء، ۱۳.

۳- ۳. اسراء، ۱۴.

۴- ۴. كهف، ۴۹.

و گواه است. «تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا»

۴- جزای هر شخصی در قیامت، بر اساس عملکرد او در دنیا است. «الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾

این است کتاب ما که به حق درباره شما سخن می گوید، همانا ما آنچه را انجام می دادید نسخه برداری و ثبت می کردیم.

نکته ها:

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هنگامی که انسان در قلب خود خدا را یاد کند، خداوند آن را در کتابی ثبت می کند و به فرشتگان یادآوری می کند. آنان می گویند: ما خبر نداریم. خداوند می فرماید: من یاد قلبی او را هم ثبت می کنم. (۱)

در دعای کمیل نیز می خوانیم: «و الشاهد لما خفی عنهم» پروردگارا! تو بر آنچه از فرشتگان مخفی است آگاهی.

پیام ها:

۱- در قیامت چیزی پشت پرده نیست، همه چیز حاضر است. «هَذَا»

۲- در قیامت همه چیز مکتوب است. «کتاب»

۳- پرونده اعمال انسان، دقیق و مطابق با واقع و بی نیاز از شرح و تفسیر است.

«يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ»

۴- دلیل دقت و حقایق کتاب اعمال انسان آن است که خداوند خود ثبت کرده است. «إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ»

۵- ایمان به ثبت دقیق اعمال می تواند بهترین بازدارنده انسان از خلافتکاری

ص: ۵۳۸

۱- ۱). تفسیر برهان.

باشد. «كُنَّا نَسْتَسْخِ»

۶- عمل انسان، همان گونه که واقع شده ثبت می شود، نه بر اساس قرائن و شواهد و آثار. «عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ «۳۰»

پس کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، پروردگارشان آنان را در رحمت خویش داخل می کند، این است آن رستگاری آشکار.

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ «۳۱»

و اما کسانی که کفر ورزیدند (به آنان گفته می شود) مگر آیات من بر شما خوانده نشد، پس استکبار ورزیدید و گروهی مجرم بودید.

نکته ها:

«فوز» به معنای پیروزی و دست یابی به خیر همراه با سلامت و رسیدن به آرزو است.

کلمه ی «فوز» در قرآن، همراه با کلمات «مبین»، «عظیم» و «کبیر» آمده است.

در این آیه به جای «یدخلون فی الجنة» فرمود: «فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ» یعنی اهل ایمان و عمل در مدار لطف و رحمت خاص الهی هستند.

در کنار ایمان، عمل صالح مطرح است ولی در کنار کفر، کار خیری نیست.

در زبان عربی، کلمات جمع اگر با الف و لام بیاید، به معنای تمام افراد است. مانند کلمه «مساجد» که به معنای مسجدها می باشد، ولی کلمه ی «المساجد» به معنای تمام مسجدها است. معمولاً در قرآن در کنار ایمان، سخن از عمل صالح است، آن هم در قالب «الصالحات» یعنی تمام کارهای مؤمن باید نیک باشد.

۱- رستگار کسی است که همراه ایمان، عمل صالح داشته باشد و عمل صالح او گسترده و جامع باشد. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- دریافت رحمت الهی بدون ایمان و عمل صالح ممکن نیست. فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا ... فِي رَحْمَتِهِ

۳- کيفر و پاداش از شئون ربوبیت است. «فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ»

۴- بهشت و نعمت های آن جلوه ای از رحمت الهی است. «فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ»

۵- رستگار کسی است که خوش عاقبت باشد. «ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ»

۶- انسان به طور طبیعی خواهان رستگاری است، این قرآن است که رستگاری حقیقی انسان را نشان می دهد. «ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ»

۷- ریشه کفر تکبر است. كَفَرُوا ... فَاسْتَكْبَرْتُمْ

۸- استکبار فوری نشانه لجاجت است. «تُتَلَّىٰ عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ»

۹- ریشه ی جرم و گناه، کفر و تکبر است. كَفَرُوا ... فَاسْتَكْبَرْتُمْ ... مُجْرِمِينَ

وَ إِذْ قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنَّ نَظْنَ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُحْسِنِينَ» (۳۲)

و هرگاه گفته شد که وعده الهی حق است و در قیامتی که (در پیش است) شکی نیست، گفتید: ما نمی دانیم قیامت چیست، ما آن را جز گمانی نمی پنداریم و ما به سراغ باور کردن آن نیستیم.

وَ بَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ» (۳۳)

و بدی های اعمالشان برایشان روشن شد و آنچه را به مسخره می گرفتند، فراگیرشان شد.

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنسَاكُمْ كَمَا نَسَيْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَ مَا ءَاوَاكُمْ اَلنَّارُ وَ مَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾

و به آنان گفته شود: امروز ما شما را به فراموشی می سپاریم، همان گونه که شما دیدار امروزتان را به فراموشی سپردید، جایگاه شما آتش است و برای شما هیچ یابوری نیست.

نکته ها:

نشانه ی کافر، تشکیک و نشانه ی مؤمن، سؤال، پیگیری و به یقین رسیدن است.

گاهی یک خلاف کوچک، زیان های بسیاری دارد. مثلاً شخصی با خاموش کردن چراغ یک سالن، در ظاهر یک عمل خلاف انجام می دهد، ولی این عمل، سیئاتی را به دنبال دارد، افرادی در اثر تاریکی دچار ترس و وحشت می شوند، افرادی کفش و لباس خویش را گم می کنند، گروهی دیگران را پایمال می کنند، افرادی به ستون ها می خورند. چه بسا در تاریکی سرقت ها و منکرات دیگری انجام گیرد، تمام این امور، آثار و عوارض سوء یک عمل است، لذا در قیامت به حساب همه عوارض گناه رسیدگی می شود.

مراد از فراموش کردن خداوند آن است که در قیامت با افراد غافل از قیامت، همچون افراد فراموش شده برخورد می شود و خداوند آنان را به حال خود وامی گذارد و گر نه خداوند هرگز هیچ کس و هیچ چیز را فراموش نمی کند. «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۱)

پیام ها:

۱- قیامت، روز بروز و ظهور امور پنهان است. «وَبَدَأْ لَهُمْ»

۲- در قیامت علاوه بر اعمال، عوارض و آثار و مفاصدی که بر اعمال بار است دامنگیر انسان می شود. «سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا»

۳- کیفر الهی، متناسب با رفتار آدمی است. همان چیزی که مسخره می کردند

ص: ۵۴۱

دامنشان را می گیرد. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

۴- استهزا، شیوه ی مستکبران است. فَاسْتَكْبَرْتُمْ ... كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

۵- هر کس معاد را فراموش کند، در قیامت فراموش می شود. «نَسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ»

۶- ایمان به معاد کافی نیست، یاد معاد لازم است. «نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ»

ذَلِكُمْ بِأَنكُم اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَ عَرَّيْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَاَلْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ» (۳۵)

این به خاطر آن است که شما آیات خدا را مسخره گرفتید و زندگی دنیا مغرورتان کرد. پس امروز نه از آتش دوزخ خارج می شوند و نه از آنان خواسته می شود که رضایت خدا را بخواهند.

نکته ها:

۶ «استعتاب» به معنای درخواست چیزی است که رنج و غم را برطرف کند، نظیر عذرخواهی.

در این چند آیه ای که گذشت جلوه ای از دادگاه قیامت ترسیم شده است:

۱. همه در قیامت جمع می شوند. «يَجْمَعُكُمْ»

۲. باطل گرایان در آن روز خسارت خود را می بینند. «يَخْسِرُ الْمُبْطِلُونَ»

۳. هر امتی به سوی کتابش خوانده می شود. «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا»

۴. کتاب، گواه بر رفتار است. «هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ»

۵. مردم دو دسته شده، گروهی در رحمت و گروهی اهل دوزخند.

۶. به دوزخیان دلایل کیفر تفهیم می شود. فَاسْتَكْبَرْتُمْ ... اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ

۷. کیفر متناسب با جرم است. «نَسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا»

۸. عوارض و آثار سوء گناهان دامنگیر می شود و راه خروج و عذرخواهی بسته است.

مهم ترین عامل بدبختی، مغرور شدن به دنیا و تمسخر و تشکیک است.

پیام ها:

۱- دلیل کیفر را به مجرم بگویند. ذَلِكُمْ بِأَنْكُمُ ...

۲- به زندگی دنیا، دلشاد و مغرور و سرمست شدن، انسان را به استهزای حقایق می کشاند. «اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا»

۳- از دنیا انتقاد نشده، بلکه از مغرور شدن به آن انتقاد شده است. «عَرَّيْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

۴- برای کسانی که مکتب آسمانی را تحقیر و استهزا کنند نه راه نجات است و نه راه عذرخواهی و عذرپذیری. لَا يُخْرَجُونَ ...
لَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾

پس سپاس و ستایش مخصوص خداوند است، پروردگار آسمان ها و پروردگار زمین، پروردگار جهانیان.

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

و بزرگی در آسمان ها و زمین مخصوص اوست و اوست خدای عزیز و حکیم.

نکته ها:

در آغاز سوره که سخن از نزول قرآن و نعمت ها بود، خداوند، عزیز و حکیم معرفی شده بود، «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» و در پایان نیز که سخن از کیفر مسخره کنندگان است، تعبیر عزیز و حکیم آمده است. شاید اشاره به این باشد که نعمت ها، کیفرها، مهرها و قهرها همه برخاسته از قدرت و حکمت الهی است.

پیام ها:

۱- تنها خداوند، شایسته ی بزرگی و حمد و ستایش است. «فَلِلَّهِ الْحَمْدُ»

۲- پروردگار آسمان ها و زمین و همه هستی، همان خدای یکتاست. «فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ ... رَبِّ ... رَبِّ»

۳- آسمان ها و زمین و همه چیز تحت تربیت الهی و رو به رشد است. رَبِّ السَّمَاوَاتِ ...

۴- عزّت و قدرت خداوند همراه با حکمت و کاردانی اوست. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۴۴

جلد نهم

اشاره

ص: ۱

اشاره

سخن ناشر

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان‌ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت‌الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که خود نیز می‌تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به

نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام‌های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می‌دهند.

البته در برخی موارد نیز برداشت‌های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می‌دهند.

نوشته‌های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می‌گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می‌گردد:

۱- متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲- ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه‌های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پرناتز آمده است.

۳- نکته‌ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه‌ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به‌سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه‌هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن‌تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش‌ها و پاسخ‌گویی به آنها.

۴- پیام‌ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه‌ی عصرها و برای همه نسل‌هاست. البته مستند برداشت‌های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می‌باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرگب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵- پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.net مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:

□
حسن دهشیری و رحمت الله جعفری و محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

ص: ۷

شاید بتوان گفت یکی از معجزات قرآن جامعیت آن است، زیرا کتاب های دیگر تنها يك موضوع را دنبال می کنند و جامع الاطراف نیستند. در کتاب های پزشکی خبری از تاریخ نیست و در کتب تاریخ خبری از ریاضی نیست.

اما قرآن، تنها کتاب آسمانی تحریف نشده ای است که داستان و برهان، بشارت و هشدار، رحمت و حکمت، برکت و عزت، علم و بصیرت، احکام و اخلاق، هدایت و ضلالت، راه و چاه، گذشته و آینده، درد و درمان، قهر و مهر، طبیعت و ماورای طبیعت، سیاست و دیانت و مسائل روح و جسم را در هم آمیخته است.

همان کتابی که می گوید: «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» (۱) می فرماید: «أَقِيمُوا الْوَزْنَ» (۲). در کنار فرمان جهاد، دستور دوری از تجاوز صادر کرده است. در کنار نگاه به شتر، نگاه به آسمان را مطرح کرده است. در کنار توازن در آسمان «وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ» (۳) به مسئله توازن در زمین اشاره کرده است. «أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ» (۴).

توحید قرآن به قدری ناب است که خداوند را از هر گونه شرک و ظلم و جهل و عجز و

ص: ۸

۱-۱. بقره، ۴۳.

۲-۲. الزّحمن، ۹.

۳-۳. بقره، ۴۳.

۴-۴. الزّحمن، ۸.

داشتن همسر و فرزند منزّه می داند. نبوّت قرآن، پیامبران را الگوهای پاک و معصوم و به دور از هوی و هوس و اشرافی گری و خودمحوری، همراه با موعظه و برهان و پیشگامی در آنچه به دیگران می گویند، معرفی می کند.

قرآن، برای رشد و تربیت انسان ها و جوامع بشری، از یک سو به نیت ها، شیوه ها، ابزارها، نیازها، الگوها، فرصت ها، نیروها، امکانات، تجربه ها، ابتکارات، مشارکت ها، مشورت ها، ظرفیت ها، اولویت ها و بایدها و نبایدها توجه کرده است و از سوی دیگر به آفات و آسیب ها از قبیل حسادت ها، رقابت ها، وسوسه ها، تک روئی ها، خودباختگی ها، باج دادن ها، تشویق های نابجا، اسراف ها و تجمل گرایی ها، تملق ها و سازش ها، تأخیرها و تعجیل ها، اعتمادهای نابجا و سوءظن ها، فتنه ها و سم پاشی ها و شایعات و صدها آسیب دیگر اشاره کرده است.

اکنون که نگارش تفسیر این کتاب بزرگ را تمام کرده ام، به اینجا رسیده ام که مزه قرآن را نه به ما چشانند و نه خود چشیدیم و نه ما به دیگران چشانیم.

قرآنی که در سخن معصومین چنین معرفی شده است: (۱) میزان شناسایی روایات است. اگر حدیثی شنیدیم که با قرآن مخالف بود باید آن را به دیوار بزیم. قرآن، سیمای تاریخ گذشته و چشم انداز جهان آینده را برای ما ترسیم می کند. کسی که علم را از غیر قرآن جستجو کند خداوند گمراهش می کند. نه در خیرخواهی قرآن غش است و نه در هدایتش انحرافی، واسطه ای امین و ریسمانی محکم است، پس هرگاه فتنه ها به شما هجوم آورد، به سراغ قرآن بروید که راه نجات در آن است. شما را به خدا، شما را به خدا، نگذارید دیگران در عمل به قرآن بر شما سبقت گیرند. قرآن را امام و رهبر خود قرار دهید. برتری قرآن بر سایر کتب مثل برتری خداوند بر سایر مخلوقات است. قرآن را زیبا بخوانید که راست ترین داستان ها در آن است و از آن شفا بخواهید که شفای امراض در آن است. هر کتابی کهنه می شود جز قرآن که همواره تازگی دارد و برای همه عصرها و نسل ها است.

ص: ۹

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر زندگی سعادت‌مندانه و مرگ شهادت گونه و نجات در قیامت را می‌خواهید به سراغ قرآن روید که آن، کلام خدای رحمن و حرز از وساوس شیطان و ثقل در میزان خوبی‌ها است.

اگر در امور و علوم دیگر پژوهش و تحقیق نکنیم، مورد توبیخ قرار نمی‌گیریم ولی تدبر نکردن در قرآن، توبیخ خداوند را به دنبال دارد. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۱)

امروزه تحقیق و ابتکار در دنیا بسیار است و ارتباطات، دنیا را یک پارچه کرده است، سیاستمدار و حقوقدان و دانشمند فزونی یافته است، اما آیا انسانیت نیز رشد کرده است؟

اتوبان‌ها گسترده ولی حوصله‌ها کم، وسایل ارتباطی بسیار، ولی روابط انسانی منقطع و کدورت‌ها جای صفا و صمیمیت را گرفته است. درآمدها زیاد، اما آرامش کم، علم پیشرفت کرده ولی آمار فساد و جنایت کم نشده است. علوم سیاسی به جای استقلال و آزادی، شیوه‌های جدید استثمار و استعمار را برای بشر به ارمغان آورده است.

آری اگر انسان دست خود را از دست انبیا در آورد و به جای وحی تابع هوس‌های خود یا دیگران شود و از قرآن که ذکر الهی است، اعراض کند، حتماً زندگی سخت و نکبت‌باری خواهد داشت. «مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲)

خداوندا! جز با لطف و اراده تو نمی‌توانیم راه نجات را پیدا کنیم. تو را به قرآن و هر که را در آن ستایش کرده‌ای، لحظه‌ای میان ما و قرآن و همتای آن اهل بیت پیامبر علیهم السلام جدایی میانداز.

محسن قرائتی

۸۴/۶/۱۷

ص: ۱۰

۱- ۱) محمد ۲۴

۲- ۲) طه ۱۲۴.

این سوره که در ابتدای جزء بیست و ششم قرآن قرار گرفته، سی و پنج آیه دارد و در مکه نازل شده است.

«احقاف» به معنای شن های روان است که بر اثر باد روی هم انباشته می شود.

به سرزمین قوم عاد، به خاطر آنکه شن زار و ریگستان بود، احقاف می گفتند.

نام گذاری این سوره به «احقاف»، بر اساس آیه ۲۱، در بیان ماجرای حضرت هود و قوم عاد است.

این سوره، آخرین سوره از سوره های هفتگانه ای است که با حروف مقطعه ی «حم» شروع شده و در تمامی آنها بعد از این حروف، سخن از نزول قرآن و اهمیت آن است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: هر کس سوره احقاف را در هر شب جمعه قرائت کند، در دنیا از ترس و هراس دنیوی ایمن باشد و در آخرت نیز ترسی ندارد. (۱)

ص: ۱۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

حم «۱» تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ «۲»

حا، میم. نزول (این) کتاب، از جانب خداوند عزیز حکیم است.

مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُعْرِضُونَ «۳»

ما آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست، جز بر اساس حق و زمان بندی مشخص نیافریدیم، و (لی) کسانی که کفر ورزیدند، از آنچه بدان هشدار داده شده اند، روی گردانند.

نکته ها:

سرآغاز هفت سوره ی غافر، فصّیلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف، حروف مقطعه ی «حم» است که به «حوامیم سبعة» معروف است.

از تکرار آیه حم ، تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... در چند سوره پشت سر هم، می توان فهمید که مسائل مهم و اساسی را باید تکرار کرد.

عزّت، از اوصاف و کمالاتی است که هم برای خدا آمده، «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ»، هم برای کتاب خدا، «إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ» (۱) هم برای پیامبر خدا و مؤمنان به خدا آمده است. «ان لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۲)

آفرینش هستی، حکیمانه و بر اساس حقّ است. اگر در هستی با چیزی برخورد کردیم که

ص: ۱۴

۱-۱. فصلت، ۴۱.

۲-۲. منافقون، ۸.

اسرار وجودی آن را نفهمیدیم، به آفریدگار آن خدشه ای وارد نیست، بلکه مشکل محدودیت علمی ما می باشد، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ، مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۱)

با کمی دقت در آیاتی که پس از حروف مقطعه «حم» آمده، نتیجه می گیریم که قرآن:

از سرچشمه علم و عزت خداوند است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» (۲)

از سرچشمه رحمت و محبت اوست. «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۳)

از سرچشمه قدرت و حکمت اوست. كَذَلِكَ يُوحَىٰ ... اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴)

کتابی روشن و روشنگر و مایه ی اندیشه و تعقل است. الْكِتَابِ الْمُبِينِ ... قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۵)

کتابی مبارک و مایه ی برکت است. «وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ» (۶)

یکی از عوامل اساسی انحراف انسان، عدم توجه به محدود بودن و فانی بودن دنیا و توهم جاودانه بودن خود است، لذا انسان به فرموده قرآن به راهها و روشهای گوناگونی برای جاودانه ماندن خود دست می زند:

گاهی برای بقای خود به جمع مال و ثروت و شمار و حساب و کتاب آن می پردازد و توفیق هیچ انفاقی ندارد. «الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ. يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ» (۷)

گاهی برای جاودانگی خود بناهایی محکم می سازد. «وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» (۸)

گاهی برای همیشگی خود به زورگویی و لشکرکشی و قدرت طلبی روی می آورد. «وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُزْجَعُونَ» (۹)

گاهی به پندار خود، در صدد مقابله با مرگ و قهر الهی برمی آید. «وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ» (۱۰)

ص: ۱۵

۱-۱. دخان، ۳۸-۳۹.

۲-۲. غافر، ۲.

۳-۳. فصلت، ۲.

۴-۴. شوری، ۳.

۵-۵. زخرف، ۲-۳.

۶-۶. انعام، ۱۵۵.

٧-٧. هُمَزَه، ٢-٣.

٨-٨. شعراء، ١٢٩.

٩-٩. قصص، ٣٩.

١٠-١٠. حشر، ٢.

غافل از آنکه محدودیت عمر، حقیقتی است که در مورد همه جریان دارد. «أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّسَيَّدَةٍ» (۱) و قرآن همواره خطر غفلت را به انسان تذکر داده است. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى»

پیام ها:

۱- نزول قرآن، تنها از جانب خداوند عزیز و حکیم مقدر است و از عهده بشر خارج است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۲- برنامه های قرآن، هر چند آسمانی و متعالی است، اما در حد فکر و توان محدود بشر، نازل شده است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ»

۳- چون نزول قرآن از سوی خداوندی است که سرچشمه عزت و حکمت است، لذا برنامه ها و دستورات آن فرد و جامعه را به سوی عزت و استواری سوق می دهد. «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۴- عزت و قدرت خداوند، آمیخته با حکمت و کاردانی است. «اللَّهُ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۵- نظام هدفدار، بدون برنامه نمی شود. تکوین و تشریح، بر اساس حق و حکمت است. «الْكِتَابِ ... الْحَكِيمِ - خَلَقْنَا ... بِالْحَقِّ»

۶- در نظام آفرینش، کژی، انحراف، سستی، پستی، نادرستی و بیهودگی جایی ندارد. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ»

۷- آسمان ها و زمین و تمام هستی، زمان و فرجامی حساب شده و سنجیده دارند و اتفاقی و بی حساب نیستند. «خَلَقْنَا ... بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۸- لازمه ی حَقّانیت آفرینش، وجود جهانی پس از آن است. (اگر معاد نباشد، بسیاری از نابرابری ها و بی عدالتی ها جبران نشده و موجه نخواهد بود.) «مَا»

ص: ۱۶

خَلَقْنَا ... إِلَّا بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۹- تمام پدیده ها از آغاز تا پایان، حساب شده و زیر نظر هستند. «أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۱۰- توجّه به محدودیت دنیا و ناپایداری نعمت ها و پدیده ها، زمینه حق گرایى و دل نبستن به دنیا و هشدارى برای انسان است. «أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۱۱- نظام تکوین و تشریح برای هدایت و کمال انسان است، با این حال، برخی ناسپاسی کرده و کفر می ورزند. «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أَنْذَرُوا مُعْرِضُونَ»

۱۲- تمام هستی در مسیر حق حرکت می کند و این انسان است که می تواند با انتخاب مسیری ناحق، منحرف شود. «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أَنْذَرُوا مُعْرِضُونَ»

۱۳- در نظام تعلیم و تربیت و تبلیغ، هشدار و تهدید لازم است. «أَنْذَرُوا»

۱۴- اعراض از حق، نشانه ی اراده و اختیار انسان است. «مُعْرِضُونَ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَا ذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَهُ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾

بگو: آیا آنچه را به جای خداوند می خوانید، دیده اید؟ به من نشان دهید که چه چیزی را از زمین آفریده اند، یا در (آفرینش) آسمان ها چه مشارکتی داشته اند؟ اگر راستگو هستید، کتابی پیش از این (قرآن) یا نشانه ای علمی (بر ادعای خود) برای من بیاورید.

نکته ها:

«أَثَارَهُ» به معنای آثار باقیمانده و نشانه های وجود چیزی است.

مشرکان نیز قبول داشتند که آفریدگار آسمان ها و زمین خداوند است. «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» (۱) لذا خداوند آنها را توبیخ می کند که چرا به سراغ بت ها و دیگران می روند و به جای خدا، آنها را می پرستند و از آنان کمک می خواهند.

منطق توحید به قدری قوی و مستدل است که می توان با آن به مجادله با مشرکان

ص: ۱۷

پرداخت و آنان را محکوم کرد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از «کتاب» در این آیه، تورات و انجیل و مراد از «علم»، سخنان جانشینان انبیاست. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر در تمام شئون رسالت، حتی شیوه ی مجادله با مخالفان، گوش به فرمان خداوند است. قُلْ ...

۲- در تبلیغ و ارشاد، می توان با سؤال و پرسش، فطرت دیگران را بیدار کرد و آنان را به تفکر و اندیشه واداشت. أَرَأَيْتُمْ ... مَا
ذَا خَلَقُوا

۳- استقامت و پایداری، شرط اساسی تبلیغ است، حتی پس از اعراض کفار دست از تبلیغ برندارید. مُعْرِضُونَ قُلْ أَرَأَيْتُمْ ...

۴- در پذیرش اعتقادات، به گفته دیگران اکتفا نکنید، آنچه را خود دیده اید و فهمیده اید، قبول کنید. أَرَأَيْتُمْ ... أَرُونِي

۵- موجودی صلاحیت استمداد و خوانده شدن دارد که قدرت آفرینش داشته باشد. ریشه ی توحید در عبادت، توحید در خالقیت است. مَا تَدْعُونَ ... مَاذَا خَلَقُوا

۶- بت ها و معبودهای خیالی، از هر جهت عاجزند؛ نه نقشی در آفرینش زمین دارند، «مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ» و نه سهمی در برپایی آسمان ها. «أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ»

۷- در مجادله و گفتگو با مخالفان، باید روی مشترکات تکیه کرد. (مشرکان، خالقیت خدا را قبول داشتند.) «أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ»

۸- کتاب های آسمانی قبل از قرآن، شایسته احترام و اعتماد می باشند. «أَتُنُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا»

ص: ۱۸

۹- در مجادله و استدلال، دلیل یا باید فطری و شهودی باشد، «أَرَأَيْتُمْ» یا نقلی، «بِکتابٍ» یا عقلی، «أَثَرِهِ مِنْ عِلْمٍ» و شرک هیچ دلیلی ندارد.

۱۰- طرح هر ادعا و پذیرش آن، باید منطقی و بر اساس علم و استدلال باشد.

إِثْنُونِي بِكِتَابٍ ... أَوْ أَثَرِهِ مِنْ عِلْمٍ

۱۱- یادها و یادگارها، آثار گذشتگان و میراث فرهنگی، آنجایی ارزش دارد که نشانه ای از علم و رشد در آنها باشد. «أَثَرِهِ مِنْ عِلْمٍ»

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿۵﴾

و کیست گمراه تر از کسی که به جای خداوند، کسانی را می خواند که تا روز قیامت پاسخش را نمی دهند و حتی از خواننده شدن خود بی خبرند.

وَ إِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَ كَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿۶﴾

و آنگاه که مردم محشور شوند، آنها دشمن شان خواهند بود و عبادتشان را انکار خواهند کرد.

نکته ها:

بالاترین گمراهی، انحراف در شناخت است و کسی که خدای علیم و قدیر و سمیع و بصیر را رها کرده و به سراغ غیر او می رود، گرفتار چنین گمراهی شده است، زیرا غیر خدا توان انجام هیچ کاری را ندارد.

مشابه آیه ۵، آیه ۲۹ سوره یونس است که می فرماید: معبودهای مشرکان در قیامت به آنها می گویند: «فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ إِنَّ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ» خداوند میان ما و شما گواه است که ما از عبادت شما بی خبر بودیم.

چقدر تفاوت است میان معبودی که دعا را می شنود و مستجاب می کند، «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ»

و معبودی که هرگز نمی شنود و پاسخ نمی دهد. «مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ» و یا اگر بشنود، توان پاسخگویی ندارد! «إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ» (۲)

تفاوت نقش خدا و غیر خدا در زندگی انسان

الف: نقش خدا در زندگی انسان

۱. آفریدگارِ اوست. «خَلَقَ الْإِنْسَانَ» (۳)

۲. پروردگارِ او و همه جهانیان است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۴)

۳. او را بسیار دوست دارد. «بِالنَّاسِ لَرُؤْفٌ» (۵)

۴. دعای او را می شنود. «سَمِيعُ الدُّعَاءِ» (۶)

۵. فریادرسِ اوست. «يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ» (۷)

۶. او را به خوبی راهنمایی می کند. «الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۸)

۷. او را حمایت و سرپرستی می کند. «وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» (۹)

۸. به او رشد و تکامل می دهد. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» (۱۰)

۹. به او آرامش و اطمینان می دهد. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱۱)

۱۰. به او آموزش می دهد. «الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» (۱۲)

۱۱. به او وسعت و فزونی می دهد. «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (۱۳)

۱۲. بیماریش را شفا می دهد. «وَ إِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ» (۱۴)

۱۳. امید آینده ی اوست. «وَ الَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ» (۱۵)

- ١-١) غافر ٦٠
- ٢-٢) فاطر ١٤
- ٣-٣) الرحمن ٣
- ٤-٤) حمد ٢
- ٥-٥) بقره ١٤٣
- ٦-٦) آل عمران ٣٨
- ٧-٧) نمل ٦٢
- ٨-٨) عنكبوت ٦٩
- ٩-٩) اعراف ١٩٦
- ١٠-١٠) جن ٢
- ١١-١١) رعد ٢٨
- ١٢-١٢) علق ٤
- ١٣-١٣) ابراهيم ٧
- ١٤-١٤) شعراء ٨٠
- ١٥-١٥) شعراء ٨٢

ب: نقش غیر خدا در زندگی انسان

۱. قدرتی در آفرینش ندارند. «لَنْ يَخْلُقُوا ذَبَابًا» (۱)

۲. از خواسته های انسان بی خبرند. «وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ» (۲)

۳. دعای او را نمی شنوند. «لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ» (۳)

۴. توان پاسخگویی ندارند. «يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ» (احقاف، ۵)

۵. دشمن انسان اند. «كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً» (احقاف، ۶)

۶. در برابر حوادث ناتوان اند. «فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ» (۴)

۷. نه قدرت نفع رسانی دارند و نه از ضرر جلوگیری می کنند. «مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ» (۵)

و خلاصه به قول حضرت یوسف علیه السلام: «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۶) آیا خدایان پراکنده و گوناگون بهترند یا خدای یگانه مقتدر؟

پیام ها:

۱- انحرافات فکری و اعتقادی، بالاترین انحرافات بشر است. «مَنْ أَضَلُّ»

۲- هر راهی غیر از راه خداوند، گمراهی است. «مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۳- مردم، برای دنیا سراغ غیر خدا می روند، در حالی که آنها نه تنها در دنیا کمکی نمی کنند، بلکه در قیامت هم دشمن می شوند. «لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ ... كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً»

۴- پیوندهای غیر الهی و شرک آلود دنیوی، به عناد و روابط خصمانه در قیامت تبدیل خواهد شد. «إِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً»

۵- درخواست از دیگران، اگر به جای خداوند باشد، نوعی عبادت و پرستش است که با توحید سازگار نیست. «دُعَائِهِمْ ... بِعِبَادَتِهِمْ»

۶- معبودهای خیالی، از عبادت مریدانشان در دنیا، غافل و در قیامت آن را انکار می کنند. «عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ، بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ»

- ١-١. حج، ٧٣.
- ٢-٢. احقاف، ٥.
- ٣-٣. فاطر، ١٤.
- ٤-٤. اسراء، ٥٦.
- ٥-٥. يونس، ١٨.
- ٦-٦. يوسف، ٣٩.

وَ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾

و هرگاه آیات روشنگر ما بر آنان خوانده شود، کسانی که کفر ورزیدند، در باره حقی که برایشان آمده، گویند: این سحر آشکار است.

نکته ها:

کلمه «مُبِينٌ»، بیانگر تأثیر فوق العاده کلام و معجزات انبیاست، تا آنجا که مردم آن را همچون سحر و جادو می پندارند.

منکران، هنگام شنیدن آیات قرآن، گفتارها و برخوردهای گوناگونی داشتند، از جمله:

۱. اینها را قبلاً شنیده ایم، اگر بخواهیم مثل آن را می گوئیم. «إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۱)

۲. آیاتی که بت ها را نفی و طرد می کند، حذف یا تغییر بده تا قرآن را بپذیریم. «أَنْتَ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدُّهُ» (۲)

۳. مهم، ثروت و دارایی است نه چیز دیگر. قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا (۳)

۴. متکبرانه پشت می کردند. «قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تُنكصُونَ» (۴)

۵. آن را تکذیب می کردند. «أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ بِهَا تُكذِّبُونَ» (۵)

۶. خود را به کری و ناشنوایی می زدند. «إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلِيٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا» (۶)

۷. آن را افترا و بدعت می دانستند. «قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤَكُمْ وَقَالُوا مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ مُّفْتَرَىٰ»

(۷)

۸. مخالفت و برخوردی بدون دلیل و تعصبی غلط داشتند. «مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتَّبُوا بآبَائِنَا» (۸)

ص: ۲۲

۱-۱. انفال، ۳۱.

۲-۲. یونس، ۱۵.

۳-۳. مریم، ۷۳.

۴-۴. مؤمنون، ۶۶.

۵-۵. مؤمنون، ۱۰۵.

۶-۶. لقمان، ۷.

۷-۷. سبأ، ۴۳.

۹. ادعا می کردند که آیات قرآن افسانه است و واقعیت ندارد. «إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۱)

۱۰. پیام و پیامبر خدا را، جادو و جادوگر می نامیدند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ» (احقاف، ۷)

پیام ها:

۱- اگر روح لجاجت غالب شد، نشانه های روشن هم انکار می گردد. «وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- آیات قرآن کریم، روشن و روشنگر است. «آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ»

۳- معجزات انبیا، برای تیره دلان، غیر قابل باور، ولی جالب توجه و غیر عادی بود. «هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ (۸)

یا این که می گویند: (آنچه را پیامبر آورده) افتراست. بگو: اگر من آن را بافته و دروغ (به خدا) بسته باشم، (در آن هنگام) شما در برابر قهر خداوند نمی توانید از من دفاع کنید. خداوند به آنچه در آن وارد می شوید (و به گفتگو و جدال می پردازید) آگاه تر است. برای گواه بودن میان من و شما خداوند کافی است و اوست بسیار آمرزنده و مهربان.

نکته ها:

ص: ۲۳

«تَفِيضُونَ» از «افاضه» به معنای ورود و داخل شدن و طغیان و سرازیر شدن است.

اگر کسی به دروغ ادّعی پیامبری کند، بر خداست که او را رسوا کند و هیچ کس نمی تواند مانع رسوایی او شود و در برابر خداوند از او دفاع کند.

پیام ها:

۱- لجاجت و بی تقوایی، سبب انواع برخوردهای متضاد و گفته های متناقض می شود. (در آیه قبل، قرآن را سحر و در این آیه پیامبر را دروغ باف می خوانند). هَذَا سِحْرٌ ... إِفْرَاهُ

۲- شبهات را بی پاسخ نگذارید و پاسخ دهید. يَقُولُونَ ... قُلْ

۳- افترا بر خداوند، کیفر و هلاکتی در پی دارد که هیچ چیز نمی تواند مانع آن شود. «إِنْ أَفْتَرَيْتَهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»

۴- دشمن هر حرفی می زند با انگیزه فساد است. يَقُولُونَ إِفْرَاهُ ... تَفِيضُونَ فِيهِ

۵- ایمان به حضور خداوند، هم می تواند بهترین وسیله خودداری از خلاف باشد و هم می تواند پشتوانه و امید اهل ایمان باشد. «كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا»

۶- در تربیت، راه اعتدال را پیمائیم و بیم و امید را در کنار هم مطرح کنیم. هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ ... وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

۷- صلابت در کنار محبت ارزش دارد. فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ ... وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

۸- حتی برای کفار و منکران رسالت نیز راه توبه باز است. هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ ... وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفَعَّلُ بِي وَلَا بَكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ «۹»

بگو: من در میان پیامبران، بی سابقه نیستم و نمی دانم با من و شما چگونه عمل خواهد شد و جز آنچه به من وحی می شود از چیز دیگری پیروی نمی کنم و من جز هشدار دهنده ای آشکار نیستم.

«بدع» به معنای پدیده نوظهور و بی سابقه است. مخالفان به گونه ای با پیامبر برخورد می کردند که گویا تا به حال هیچ پیامبری نیامده و این امری نوظهور است.

پیامبر، آنچه را از غیب آماده و مطلع است که خداوند به او عطا کند، «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۱) و بدون عطا و وحی و تعلیم الهی، هیچ کس از غیب و آینده خبر ندارد.

چنانکه قرآن می فرماید: «فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» (۲)

پیامبر، در سخن جز وحی نمی گوید، «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (۳) و در عمل جز از وحی پیروی نمی کند، «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ» بنابراین کلام و سیره پیامبر برای مردم حجت و الگو است.

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور پاسخ گویی به شبهات است. قُلْ ...

۲- رهبران الهی، حتی در شیوه دفاع از حقایق خود، طبق دستور خدا عمل می کنند. قُلْ مَا كُنْتُ ...

۳- بعثت پیامبران و رسالت آنان، یک جریان مستمر در طول تاریخ بوده است.

«مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ»

۴- باید شبهات را با منطق و مدارا پاسخ داد. مخالفان می گفتند: سِحْرٌ مُّبِينٌ ...

إِفْتِرَاءٌ وَلِي پیامبر می فرمود: كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا ... مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ

۵- چون مردم در برابر مسائل جدید و نوظهور حساسیت نشان می دهند، بیان سابقه و تاریخ گذشته لازم است. «قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ»

۶- لازمه ی رسالت، دانستن همه چیز نیست. «مَا أَدْرِي»

۷- رهبر باید با مردم صادقانه سخن بگوید. «وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ»

۸- در بیان مشترکات، اول از خود شروع کنید بعد دیگران. «مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ»

(١-١). هود، ٤٩.

(٢-٢). جن، ٢٦-٢٧.

(٣-٣). نجم، ٣-٤.

۹- وظیفه پیامبر، اجبار مردم به ایمان آوردن نیست، وظیفه او هشدار و اعلام خطر است. ﴿مَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾

۱۰- برای مردم غافل، هشدار دادن از امید دادن لازم تر است. ﴿مَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنَ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَيَّ مِثْلَهُ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ (۱۰)

بگو: اگر (این قرآن) از نزد خدا باشد و شما به آن کفر ورزید، در حالی که گواهی از بنی اسرائیل، بر همانند آن (یعنی تورات) گواهی داده و ایمان آورده، ولی شما (همچنان) تکبر ورزیده اید، آیا (عاقبت کار را) دیده اید؟ همانا خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

غرورزدایی در بسیاری از موارد، لازم است. چنانکه قرآن در جایی خطاب به مؤمنان می فرماید: هر کس از شما از دین خود برگردد، خداوند دیگرانی را که از شما بهترند خواهد آورد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِيَ اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ (۱) و در جای دیگر خطاب به زنان پیامبر می فرماید: بهانه گیری نکنید، اگر پیامبر شما را طلاق دهد، بهتر از شما نصیب او می شود. ﴿عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُدْلِكَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ﴾ (۲)

در این آیه نیز خطاب به مشرکان مکه می فرماید: پیش از شما، بنی اسرائیل بر حقیقت تورات گواهی دادند و به آن ایمان آورده اند، اگر شما کفر ورزید و از پذیرش آن سر باز زنید، به قرآن ضربه ای نمی خورد، شما به فکر عاقبت کار خودتان باشید.

اکثر مفسران گفته اند که مراد از «شاهد» در «شَهِدَ شَاهِدٌ»، دانشمند معروف یهود، عبدالله بن سلام می باشد که در جمع یهودیان به حقیقت اسلام و پیامبر اسلام شهادت داد.

ص: ۲۶

۱- ۱. مائده، ۵۴.

۲- ۲. تحریم، ۵.

۱- انسان باید گاهی در روش و موضع گیری های خود اندیشه کند، اگر مغرورانه ندای حقی را نپذیرفته است، برای استکبار خود چه پاسخی خواهد داشت.

«أَرَأَيْتُمْ»

۲- در گفتگو با مخالفان، بر عقاید خود تعصب نشان ندهید تا زمینه برای بحث آزاد فراهم شود. با آنکه پیامبر یقین دارد که قرآن از سوی خداست، باز هم می فرماید: «إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۳- از افرادی که در محیط انحرافی، خطشکن هستند، تجلیل کنیم. «وَشَهَدُ شَاهِدًا»

۴- ریشه کفر، استکبار است. «فَأَمَّنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ» (بجای «كَفَرْتُمْ» می فرماید:

«اسْتَكْبَرْتُمْ»)

۵- ایجاد رقابت سالم میان افراد و گروه ها در جهت رشد، یک ارزش است.

«فَأَمَّنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ» (آنان ایمان آوردند، شما تکبر ورزیدید)

۶- استکبار در برابر وحی و قرآن، ظلم است. «اسْتَكْبَرْتُمْ... الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۷- ظلم، مانع بصیرت و سبب محروم شدن از الطاف الهی است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

«وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِيَّاكُمْ قَدِيمٌ» (۱۱)

و کسانی که کفر ورزیدند، درباره کسانی که ایمان آورده اند، گویند: اگر (اسلام) خوب بود، آنان در پذیرفتن آن بر ما سبقت نمی گرفتند. و چون خود هدایت نیافتند، به زودی خواهند گفت: این دروغی سابقه دار است.

نکته ها:

کفار گمان می کنند تنها آنان می فهمند و اگر امر مفید و خوبی وجود داشته باشد، پیش از دیگران به آن دست می یابند. و چون آنان ایمان نیاورده اند، لابد، ایمان امر خوبی نیست!

پس از آنکه پیامبر فرمود: «مَا كُنْتُ بَدْعًا مِنَ الرُّسُلِ» رسالت، چیز جدیدی نیست و من پیامبری نوظهور نیستم، دشمنان، دست به تخریب اصل نبوت زدند و گفتند: «هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ» این دروغی قدیمی و نیرنگی کهن است.

پیام ها:

۱- کفار، خود را زیرک تر از مسلمانان می پندارند. «لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ»

۲- تبلیغات تحقیرآمیز علیه اسلام و مسلمانان همیشه بوده است. «لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا ...»

۳- در هدایت قرآن شکی نیست، ولی افراد لجوج و متکبر آن را نمی پذیرند.

«وَ إِذْ لَمْ يَهْتَدُوا»

۴- دشمن، همیشه از یک راه وارد نمی شود و یک حرف و منطق ندارد. گاهی می گوید: اسلام ارزشی ندارد و گرنه ما قبل از همه می پذیرفتیم، «لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا» و گاهی می گوید: این مطالب، دروغ کهن و سابقه داری بیش نیست.

«فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ»

۵- گاهی باید مرّبی، افراد تحت تربیت خود را با آشنا کردن به انواع ادعاها و گرایش ها و سخنان یاوه و مسموم و دادن پاسخ به آنها، بیمه کند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... فَسَيَقُولُونَ ...»

۶- رهبر و مردم باید یاوه سرایی های مخالفان را پیش بینی کنند. «فَسَيَقُولُونَ»

۷- مخالفان به قدری لجوجند که هم محتوای قرآن را دروغ می پندارند و هم تاریخ مصرف گذشته می دانند. «هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ»

۸- این که قرآن مربوط به زمان پیامبر بوده و به درد امروز نمی خورد، شبهه و حرف جدیدی نیست، مخالفان مدعی فکر و اندیشه در زمان پیامبر نیز، این شبهات و حرف های بی اساس را می گفتند. «هَذَا ... قَدِيمٌ»

۹- زشت بودن افترا و دروغ بافی، امری فطری است. حتی کفار برای شکستن اسلام، آن را افک و افترا می نامیدند. «إِفْكٌ قَدِيمٌ»

وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّسَانِ عَزَبِيَّا لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾

و پیش از قرآن، کتاب موسی امام و رحمت بود و این کتاب که به زبان عربی است، تصدیق کننده (کتاب های آسمانی) است تا به ظالمان هشدار دهد و برای نیکوکاران بشارت باشد.

نکته ها:

در آیه ی ۹، از قول پیامبر صلی الله علیه و آله خواندیم که فرمود: پیامبری من، نوظهور و بی سابقه نیست، این آیه همان مطلب را دنبال می کند و می فرماید: قبل از قرآن، کتاب موسی، امام بود.

البته قبل از قرآن، انجیل کتاب حضرت عیسی مطرح بوده و شاید علت این که از تورات نام برده شده، این است که بیشتر مخالفان پیامبر در مدینه، یهودیان بودند. علاوه بر آنکه شریعت حضرت عیسی، استمرار شریعت حضرت موسی بوده و انجیل، مکمل تورات است.

در قرآن، حضرت ابراهیم به عنوان امام مطرح شده، «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۱) و کتاب حضرت موسی، امام دانسته شده، «كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً» و سیره و روش پیامبر اسلام الگو معرفی شده است، «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۲) مؤمنان نیز از خداوند پیشوایی اهل تقوا را خواهانند. «وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا» (۳)

آیه ی ۹، پیامبر را «نَذِيرًا» خواند و این آیه، قرآن را «نذیر» می خواند. لِيُنذِرَ الَّذِينَ ...

همان گونه که خداوند، پیامبر را بشیر نامیده، «رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» (۴) و این آیه، قرآن را نیز بشیر می نامد. «بُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ»

پیام ها:

۱- فرستادن کتاب آسمانی، از سنت های الهی است. «وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى»

ص: ۲۹

۱- ۱. بقره، ۱۲۴.

۲- ۲. احزاب، ۲۱.

۳- ۳. فرقان، ۷۴.

۴- ۴. نساء، ۱۶۵.

۲- مردم نیاز به الگو و راهبر دارند و کتاب های آسمانی که جلوه ای از رحمت الهی می باشند، امام مردم هستند. «كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَ رَحْمَةً»

۳- بر خلاف حکومت سلاطین که غالباً با سلطه و ضلالت همراه است، امامت دینی، آمیخته با هدایت و رحمت است. «إِمَامًا وَ رَحْمَةً»

۴- در تجلیل از حاضران، قبلی ها را فراموش نکنید. وَ مِنْ قَبْلِهِ ... وَ هَذَا كِتَابٌ ...

۵- هماهنگی و همسویی میان کتب آسمانی، دلیلی بر حقانیت آنهاست. وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ ... وَ هَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ

۶- در برابر تخریب و تهمت، تجلیل و تأیید لازم است. هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ ... هَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ

۷- قرآن با تصدیق کتب آسمانی پیشین، حق بزرگی بر آنان دارد. «مُصَدِّقٌ»

۸- کتاب آسمانی، وسیله ی هشدار ستمگران و بشارت نیکوکاران است. لِيُنذِرَ ...

وَ بُشْرَىٰ

۹- پذیرش کتاب آسمانی، احسان و انکار آن، ظلم به خویشان است. ظَلَمُوا ... لِلْمُحْسِنِينَ

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۳)

همانا کسانی که گفتند: پروردگار ما تنها خداست، سپس (بر ایمان و گفته خود) پایداری کردند، هیچ بیمی بر آنان نیست و اندوهگین نخواهند شد.

أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴)

آنان به خاطر آنچه (از کارهای نیک) انجام می دادند، اهل بهشتند و در آن جاودانه خواهند ماند.

مراد از گفتن «رَبُّنَا اللَّهُ»[□]، تنها لفظ نیست، بلکه انتخاب راه حق و پایداری بر آن است. در واقع مهم تر از اظهار ایمان و اقرار به توحید، استقامت و پایداری بر آن است. «ثُمَّ اسْتَقَامُوا»[□]

«خَوْفٌ» ترس و هراس نسبت به آینده است و «حزن» مربوط به گذشته است.

سخن حق، باید اظهار شود، «قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ»[□] استمرار و پایداری بر آن باشد، «ثُمَّ اسْتَقَامُوا»[□] و همراه با عمل باشد. «بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»[□]

انسان به طور طبیعی، خواهان آرامش و رفاه و زندگانی جاوید است و خداوند، راه رسیدن به تمام این خواسته ها را در گرو ایمان و عمل صالح پایدار می داند.

پایداری بر حق مشکل است، ولی با پاداش بزرگی مثل بهشت پر نعمت و دور از حزن و اندوه، آسان می شود. لذا باید کارهای سخت را با پاداش های بزرگ جبران کرد.

پیام ها:

۱- به موقعیت فعلی خود مغرور نشویم و صِرفِ اظهار ایمان را کافی ندانیم، بلکه استقامت بر آن و سرانجام و آینده را در نظر بگیریم. «قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا» (چنانکه حضرت یوسف پس از نجات از سختی ها و رسیدن به عزیزی مصر، فرمود: «تَوَفَّيْنِي مُسْلِمًا وَالْحَقِّنِي بِالصَّالِحِينَ»[□] (۱) خدایا! مرا مسلمان بمیران و با نیکان محشور گردان)

۲- ایمان به خدا، خوف از دیگران را از بین می برد. رَبُّنَا اللَّهُ ... فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ[□]

۳- تنها کسانی از گذشته خود پشیمان نمی شوند که همواره در راه خدا حرکت می کنند. رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا ... لَا هُمْ يَحْزَنُونَ[□]

۴- جزای استواری ایمان و استمرار نیکی ها، جاودانه بودن در بهشت و نعمت های بهشتی است. اسْتَقَامُوا ... خَالِدِينَ فِيهَا[□]

۵- بهشت، پاداش اهل عمل است، نه اهل سخن. «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»[□]

وَصَيَّنَّا الْإِنْسَانَ بِالْإِحْسَانِ إِحْسَانًا حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كَرْهًا وَوَضَعْتُهُ كَرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتِكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾

و ما انسان را سفارش کردیم که به والدین خود نیکی کند، مادرش او را با سختی حمل کرد و با سختی به دنیا آورد و دوران حمل تا از شیر گرفتنش سی ماه (به طول کشد)، تا آنگاه که به رشد کامل رسد و چهل ساله شود، گوید: پروردگارا! مرا توفیق ده تا نعمتی را که بر من و بر پدر و مادر من لطف کردی، شکرگزاری کنم و عمل شایسته ای انجام دهم که تو آن را بیسندی و فرزندانم را برای من صالح و شایسته گردان، همانا من به سوی تو بازگشته و از تسلیم شدگانم.

نکته ها:

«کره» به معنای سختی درونی و «کره»، سختی از بیرون است. (۱) «أَوْزِعْنِي» به معنای ایجاد علاقه و عشق برای انجام کاری است که به آن توفیق الهی گویند.

احسان به والدین، از جایگاه ویژه ای نزد خداوند برخوردار است. در قرآن، پنج بار کلمه «وَصَيَّنَّا» بکار رفته که سه بار آن مربوط به والدین است. (۲)

در این آیه به دوران جنینی و نوزادی انسان تا سن چهل سالگی اشاره شده و این سن، اوج کمال جسمی انسان شمرده شده است. «بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً»

از این آیه معلوم می شود که کوتاه ترین مدت حاملگی، شش ماه است، چون دو سال شیردهی، اگر از سی ماه که در آیه آمده است کم شود، حداقل مدت حمل شش ماه می شود.

«وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا»

ص: ۳۲

۱- ۱). مفردات راغب.

۲- ۲). عنكبوت، آیه ۸، لقمان، آیه ۱۴ و همین آیه.

مادر به دلیل دشواری دوران بارداری و زایمان و شیردهی، حق ویژه ای بر فرزند داشته و باید نسبت به او بیشتر احسان کرد، چنانچه در روایات تأکید بیشتری در مورد احسان به مادر شده است و پیامبر اکرم در روایتی سه بار سفارش به نیکی به مادر کرد و آنگاه سفارش به نیکی به پدر. (۱)

پیام ها:

- ۱- سفارش احسان به والدین، در طول تاریخ و تمام ادیان بوده است. («وَصَّيْنَا» در قالب ماضی آمده است)
- ۲- احسان به والدین، از حقوق انسانی است که هر پدر و مادری بر گردن فرزندشان دارند. «وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ» (نفرمود: «وصینا الذین آمنوا»)
- ۳- در احسان به والدین، مسلمان بودن آنان شرط نیست. «وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ»
- ۴- استحکام بنیاد خانواده و حفظ جایگاه والدین، مورد توجه خاص خداوند است. «وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا»
- ۵- نه تنها انفاق و امداد و احترام، بلکه هر نوع نیکی نسبت به والدین لازم است.
(«إِحْسَانًا» به صورت نکره آمده که شامل هر نوع احسانی شود.)
- ۶- احسان به والدین باید پیوسته و برجسته باشد، نه به مقدار ضرورت و مقطعی.
(تنوین در «إِحْسَانًا» نشانه ی عظمت و برجستگی است.)
- ۷- توجه به سفارش اکید خداوند به زحمات گذشته والدین، احسان و خدمت کردن به آنان را عاشقانه و جدی تر می کند.
وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ ... حَمَلَتْهُ أُمُّهُ
- ۸- کمال احسان به والدین، در آن است که بی واسطه انجام گیرد. «بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا» (حرف «ب» در «بِوَالِدَيْهِ» نشانه آن است که احسان به والدین با دست خود باشد.)
- ۹- یاد رنج و زحمت های مادران، در برانگیختن عاطفه فرزندان مؤثر است.

ص: ۳۳

حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كُرْهًا ... كُرْهًا ...

۱۰- حق مادر بیش از پدر است. پس از کلمه «والدین»، سخن از رنجهای مادر است. حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كُرْهًا ...

۱۱- تمام دستورات و اوامر و نواهی دینی، دلیل و فلسفه دارند. (گرچه دلیل بعضی از آنها مانند احسان به والدین، بیان شده است). وَصَّيْنَا ... حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كُرْهًا ...

۱۲- چهل سالگی قله توانمندی و رشد انسان است. «بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً»

۱۳- شکر الهی، به استمداد و توفیق خداوند نیاز دارد. «أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ»

۱۴- بخشی از نعمت های انسان، به واسطه والدین و نیاکان است. «أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ»

۱۵- بلوغ جسمی و کمال عقلی، بستر بلوغ معنوی است. بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبُّ ...

۱۶- تشکر فرزند از نعمت هایی که خداوند به والدین او داده، وظیفه و نوعی احسان به والدین است. أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... عَلَىٰ وَالِدَيَّ

۱۷- بهترین راه تشکر از نعمت های خداوند، انجام کار نیک است.

أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... أَعْمَلُ صَالِحًا

۱۸- ارزش عمل صالح به آن است که پیوسته و دائمی باشد. «أَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا» (فعل مضارع «اعمل»، نشانه دوام و استمرار است)

۱۹- عمل صالحی ارزشمند است که خالصانه بوده و مورد قبول و رضای خدا قرار گیرد. «أَعْمَلُ صَالِحًا تَرْضَاهُ»

۲۰- فرزند و نسل صالح، افتخاری برای والدین است. «أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي»

۲۱- بهترین دعا آن است که انسان، هم به والدین و هم به فرزندان توجه داشته باشد. عَلَىٰ وَالِدَيَّ ... أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي

۲۲- در برابر ناسپاسی هایی که نسبت به خدا و والدین داشته ایم، توبه و جبران

کنیم. وَ عَلَيَّ وَالِدَيَّ ... إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ

۲۳- تسلیم فرمان خدا زیستن و مسلمان مردن، دعای پاکان و صالحان است. «إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَ نَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَ عَدَّ الصَّدَقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ «۱۶»

آنانند کسانی که بهترین آنچه را انجام داده اند، از آنان می پذیریم و از بدی هایشان در می گذریم، در حالی که در زمره بهشتیانند. (این بهشت، همان) وعده راستی است که همواره به آنان وعده داده می شدند.

نکته ها:

قبولی اعمال دارای مراتبی است:

الف) قبول عادی. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۱) خداوند فقط از اهل تقوا می پذیرد.

ب) قبول نیکو. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ» (۲) خداوند، مریم را به خوبی پذیرفت.

ج) قبول احسن. «نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا» و در دعا می خوانیم: خدایا به بهترین نوع از ما قبول کن. «فتقبله منا باحسن قبولك» (۳)

اگر کارهای انسان مورد قبول حق واقع نشود، حتی ساختن خانه خدا کعبه هم بی فایده است. هنگامی که حضرت ابراهیم پایه های کعبه را بالا می برد، به خود و کار خود مباحثات نکرد، بلکه گفت: «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» (۴) خداوند! از ما پذیرا باش.

اعمال انسان، انواع و اقسامی دارد: واجب، حرام، مستحب، مکروه و مباح. در قیامت، خداوند در میان این پنج نوع عمل، بهترین ها را که واجبات و مستحبات باشد، از مؤمنان می پذیرد و از بدی های آنان، چه مکروهات و چه محرمات در می گذرد و مباحات، مشمول

ص: ۳۵

۱-۱. مائده، ۲۷.

۲-۲. آل عمران، ۳۷.

۳-۳. کافی، ج ۴، ص ۱۶۵.

۴-۴. بقره، ۱۲۷.

کسی از وعده ی خود تخلف می کند که یا هنگام وعده دادن توجه نداشته و عجولانه قول داده و یا پس از آن، ناتوان و پشیمان شده است و استناد هیچ یک از این نقایص و اوصاف درباره خداوند عالم، قادر و توانا صحیح نیست.

پیام ها:

۱- ارزش هر عمل، به قبول شدن آن است. **أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ ...**

۲- احسان به والدین و تشکر از خداوند، زمینه قبولی اعمال صالح انسان است.

بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا ... أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ

۳- در بارگاه الهی، گناهکار تائب هم مورد پذیرش قرار می گیرد. **أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ ... وَ نَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ**

۴- احسان به والدین و شکر الهی، زمینه پذیرش نیکی ها و برخورداری از عفو الهی است. **إِحْسَانًا ... أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... وَ نَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ**

۵- احسان به والدین و شکر الهی، کلید بهشت است. **إِحْسَانًا ... أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ**

۶- وعده های الهی تخلف ناپذیر است. **«وَعَدَ الصَّادِقُ»**

۷- انبیا و جانشینان آنان، همواره پیام ها و وعده های الهی را به گوش مردم می رسانند. **«كَانُوا يُوعَدُونَ»**

وَ الَّذِي قَالَ لِبِوَالِدَيْهِ أَفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَا نِي أَنْ أُخْرَجَ وَ قَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَ هُمَا يَسْتَتَغِيثَانِ اللَّهُ وَ بِلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ «۱۷»

ص: ۳۶

و آنکه به والدین خود گفت: اُفُّ بر شما! آیا به من وعده می دهید که (پس از مرگ از گور) خارج گردم، در حالی که نسل های بسیاری پیش از من گذشته اند (و هرگز زنده نشده اند)؟ ولی والدین او، خدا را به فریادرسی می خوانند (و به او می گویند): وای بر تو! ایمان بیاور! قطعاً وعده خداوند حق است، اما او می گفت: این (وعده ها) جز افسانه پیشینیان نیست.

أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾

آنان کسانی هستند که در میان اقوام کافری از جن و انس که پیش از آنان بودند، عذاب خدا بر آنان قطعی شده است، حتماً آنان زیانکارانند.

نکته ها:

«اُفُّ» به معنای اعلام بی زاری و ابراز ناخشنودی و نوعی توهین و تحقیر و بی ادبی است.

در آیه قبل، آثار احسان به والدین و ایمان به خدا و شکر نعمت های الهی که همان بهشت جاودان است، مطرح شد، در این آیه چهره ی فرزند ناهل و سرانجام شوم و خسارت بار او ترسیم می شود تا شیوه سخن و رفتار و عاقبت دو نوع فرزند، با یکدیگر مقایسه شود.

مقصود از حشر مردم در جهان آخرت، محسور شدن همه مردم در یک زمان و مکان است، نه آنکه هر چند صباحی گروهی از مردگان در این دنیا زنده شوند که این فرزند ناهل به والدین خود می گوید: چرا گروه های قبلی زنده نشده اند؟

کسی که ایمان به معاد ندارد، هستی و استعدادها و نعمت های خود را با بهای ناچیز و اهداف زود گذر معامله می کند و در قیامت دست خالی مانده و سرمایه اش هدر رفته و اهل حسرت و خسارت است.

پیام ها:

۱- فرزند ناهل به والدین خود بدگویی و بی ادبی می کند: «اُفُّ لَكُمْ» ولی والدین

با ایمان و دلسوزی، برای هدایت فرزند خود، هم از خدا استمداد می کنند و هم او را به خوبی ها امر و از بدی ها نهی می کنند.
«يَسْتَعِينَانِ اللَّهَ وَيَلْتَكِ آمِنْ»

۲- معمولاً منکر معاد، نه استدلال دارد نه ادب. «أَفْ لَكُمْ أ تَعِدَانِي»

۳- فرزند، آزاد و مستقل و مسئول اعمال خویش است. أ تَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ ... وَيَلْتَكِ آمِنْ

۴- والدین در قبال ارشاد و هدایت فرزندان خود مسئول هستند، گرچه پاسخ مثبت نگیرند. أ تَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ ... وَيَلْتَكِ آمِنْ

۵- والدین، در کنار رشد و تغذیه جسمی فرزند، مسئول رشد معنوی او نیز هستند. حَمَلْتَهُ ... بَلَغَ أَشُدَّهُ ... هُمَا يَسْتَعِينَانِ ... وَيَلْتَكِ آمِنْ

۶- والدین، با یادآوری معاد و عاقبت اندیشی، فرزندان خود را تربیت کنند. «آمِنْ إِنْ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

۷- ایمان نداشتن به معاد، سبب بی تعهدی فرزند حتی در برابر والدین می شود.

أَفْ لَكُمْ ... مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

۸- منکران معاد، مؤمنان را مرتجع و متحجر می دانند و خود را نواندیش. «مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

۹- کفر به معاد و بدگویی و بی ادبی گستاخی در برابر والدین، عذاب قطعی را به دنبال دارد. قَالَ لِوَالِدَيْهِ أَفْ ... أَوْلَيْتَكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ

۱۰- لجابت فرزندان در کفر، مانع استجابت دعای والدین در حق آنان می شود.

وَهُمَا يَسْتَعِينَانِ اللَّهَ ... حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ

۱۱- سنت خداوند نسبت به همه منحرفان یکسان است. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۱۲- کفر و انکار معاد، در میان جن و انس سابقه طولانی دارد. «أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ»

۱۳- جن نیز موجودی مثل انسان؛ دارای تکلیف، تمدن، مرگ و میر، حساب و

کتاب و دریافت کیفر و پاداش است. أَمَمٍ ... مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ

۱۴- انکار معاد و انحراف فکری، خسارت سنگین در پی دارد. «إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ»

۱۵- گستاخی در برابر والدین، حتی با گفتن کوچکترین حرفی، جرمی بزرگ و مورد نکوهش قرآن و مایه ی خسارت انسان است. أَفْ لَكُمَا ... كَانُوا خَاسِرِينَ

وَ لِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَ لِيُؤْفِقَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَ هُمْ لَا يُظَلِّمُونَ» ۱۹

و برای هر یک (از جن و انس، گذشتگان و آیندگان)، از آنچه انجام داده اند، درجاتی (از سعادت و شقاوت) است (که به آن خواهند رسید) و (خداوند) جزای کارهایشان را کامل بدهد و آنان مورد ستم قرار نمی گیرند.

نکته ها:

«لِيُؤْفِقَهُمْ» از «وفی» به معنای دریافت کامل است. یعنی کیفر و پاداش و درجات افراد در قیامت به طور کامل داده می شود.

در دنیا، امکان کیفر و پاداش کامل و تمام وجود ندارد، زیرا این دنیا هم بسیار کوچک و محدود است و هم آثار و تبعات جزای دنیوی به دیگران سرایت می کند و موجب اذیت و آزار آنان می شود. برای پیامبرانی که میلیون ها انسان را از جهل، شرک، تفرقه، فساد و انواع انحرافات نجات داده اند، چه پاداشی داریم؛ بهترین نعمت های دنیا از قبیل خوردنی ها، پوشیدنی ها و وسایل رفاهی هم که باشد، چیزی نیست، زیرا برای طاغوت ها نیز وجود دارد.

چنانکه برای مجرمان و جلادانی که هزاران نفر را کشته یا مجروح کرده اند، چه مجازاتی داریم جز آنکه آنان را اعدام کنیم که کیفری بسیار ناچیز و ناعادلانه است.

پیام ها:

۱- سعادت و شقاوت درجات و مراتبی دارد که انسان با عملش به آن می رسد.

«لِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا»

۲- ملاک تعیین درجه و رتبه در قیامت، عمل است. «لِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا»

۳- یکی از اهداف برپایی قیامت، رسیدگی به اعمال مردم است. «وَ لِيُؤْفِقَهُمْ أَعْمَالَهُمْ»

۴- قیامت، پاداشی برای مؤمنان و کیفری برای تبهکاران است. «لِيُؤْفِيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ»

۵- با گذشت زمان، اعمال انسان محو و نابود نمی شود و در قیامت به طور کامل مجسم می گردد. «لِيُؤْفِيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ» و بدون کوچکترین نقصی پاداش و جزا داده می شود. «وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَدْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (۲۰)

و (یاد کن) روزی که کافران بر آتش عرضه شوند. (به آنان گفته شود): شما در زندگی دنیا، نعمت های دل پسندتان را تلف کردید و از آنها کامیاب شدید (و برای امروزتان چیزی ذخیره نکردید)، پس امروز به خاطر استکبار ناحقی که در زمین داشتید و پیوسته مرتکب گناه می شدید، به عذاب خوار کننده کیفر داده می شوید.

نکته ها:

از دست دادن امکانات و نعمت ها و حسرت خوردن بر آنها، از لحظه مرگ آغاز می شود.

حضرت علی علیه السلام درباره چگونگی جان دادن می فرماید: انسان در آخرین لحظات زندگی فکر می کند که با عمرش چه کرده و چگونه روزگار گذرانیده است. «یفکر فیم افنی عمره و فیم اذهب دهره» (۱)

در قرآن، آیاتی این حالت را ترسیم می کند و می فرماید: انسان به هنگام مرگ می گوید: «مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ. هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيهِ» (۲) ثروتم برای من مفید واقع نشد، توان و قدرتم از دست رفت.

در این آیه نیز به انسان ها گفته می شود: طیبات را از دست دادید و ذخیره ای نکردید.

در قیامت، گاهی مجرمان بر دوزخ عرضه می شوند، «يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ» و

ص: ۴۰

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹.

۲- ۲. حاقه، ۲۸-۲۹.

گاهی دوزخ را بر آنان عرضه می کنند. «وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ» (۱) و در مرحله ای دیگر مجرمان را در آن پرتاب می کنند. «خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ» (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت انواع شکنجه های جسمی و روحی و روانی برای مجرمان است.

«يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَدْهَبْتُمْ» (عذاب مجرمان، همراه با توییح و سرزنش و تحقیر آنان است).

۲- استفاده از نعمت ها و طیبات برای انسان حلال است، «أَجَلٌ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» (۳) لیکن مصرف آنها در راه هوس ها، خسارت است. «أَدْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ»

۳- کیفر تکبر در دنیا، خواری و ذلت در قیامت است. «عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ»

۴- گردنکشی و استکبار، مقدمه فسق و خروج از مدار حق است. تَسْتَكْبِرُونَ ...

تَفْسُقُونَ

۵- تکبر درونی، سبب عملکرد بد بیرونی است. تَسْتَكْبِرُونَ ... تَفْسُقُونَ

وَ اذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنِّيْ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» (۲۱)

و سرگذشت برادر قوم عاد (حضرت هود) را یاد کن، آنگاه که قومش را در منطقه احقاف هشدار داد. در حالی که پیش از او و پس از او هشدار دهندگانی آمده بودند.

(او به مردم گفت:) جز خدا را نپرستید که من از عذاب روز بزرگ بر شما می ترسم.

نکته ها:

«احقاف» از «حقف» به معنای شن روان، نام منطقه ای شن زار و رمل خیز در جنوب

ص: ۴۱

۱-۱. کهف، ۱۰۰.

۲-۲. حاقه، ۳۰-۳۱.

۳-۳. مائده، ۴.

عربستان بین یمن، عمان و عدن است که محل سکونت قوم عاد بوده است. (۱)

تعبیر به برادر که در مورد پیامبرانی همچون صالح و شعیب و هود آمده است. (۲) حضرت هود «أَخَا عَادٍ»، یا به خاطر وابستگی فامیلی این پیامبران با قوم خود بوده و یا به خاطر انگیزه و سوز برادرانه پیامبران برای هدایت مردم است.

در تفسیر نورالثقلین می خوانیم: در زمان معتصم عباسی، برای دسترسی به آب، چاهی را در منطقه بطائنه عراق حفر کردند. با آنکه چاه عمیقی کردند اما به آب نرسید و آن را رها کردند. در زمان متوکل باز به حفر چاه پرداختند تا به تخته سنگی سخت رسیدند. هنگامی که آن را شکستند، ناگهان باد سردی وزید و عده ای را هلاک کرد. این حادثه عجیب را از امام هادی علیه السلام سؤال کردند، آن حضرت فرمود: آنجا سرزمین احقاف و قوم مشرک هود بوده که با وزیدن باد سردی به هلاکت رسیدند.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ گذشتگان و یادآوری حوادث مهم تاریخی، مایه ی درس و عبرت است. وَ اذْکُرْ ...

۲- انبیا با مردم برخورد برادرانه داشتند. «أَخَا عَادٍ»

۳- در بیان تاریخ، مقدمات بیهوده را حذف و راز و رمز حرکت ها و رشدها و سقوطها را مطرح کنیم. وَ اذْکُرْ ... اِذْ اَنْذَرَ ...

۴- شیوه انبیا در برابر منحرفان، هشدار است. «اِذْ اَنْذَرَ»

۵- اولین مخاطب انبیا، اطرافیان و قوم خودشان بودند. «قَوْمَهُ»

ص: ۴۲

۱- ۱). التحقیق فی کلمات القرآن.

۲- ۲). هود، ۸۴، ۶۱، ۵۰.

۶- شرایط سخت جغرافیایی و محیطی، مانع کار انبیا نبوده است. «بِالْأَحْقَافِ»

۷- از سنت های خداوند، فرستادن پیامبران متعدد بوده است. «خَلَّتِ النَّذْرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ»

۸- سرلوحه ی کار انبیا، دعوت به یکتاپرستی است. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۹- بهترین راه دعوت، تذکر به پیامد اعمال و آینده نگری است. «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

«قَالُوا أَجِئْنَا لِنَتُفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» (۲۲)

(قوم عاد به حضرت هود) گفتند: آیا به سراغ ما آمده ای تا ما را از خدایانمان برگردانی؟ پس اگر از راستگویانی، آنچه را وعده می دهی برای ما بیاور.

«قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَ أُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَ لَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ» (۲۳)

هود گفت: علم (به زمان وقوع قیامت) تنها نزد خداست و من آنچه را بدان فرستاده شده ام به شما ابلاغ می کنم، ولی (متأسفانه) شما را گروهی جاهل می بینم.

پیام ها:

۱- پیامبران منتظر مراجعه مردم نبودند؛ خود به سراغ آنان می رفتند و معمولاً با استقبال آنها مواجه نمی شدند. «أَجِئْنَا»

۲- گاهی شرک و بت پرستی، چنان حق جلوه می کند که توحید و یکتاپرستی، انحراف محسوب می شود. «لِنَتُفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا»

۳- علم به همه حقایق تکوینی، مخصوص خداوند است. «إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ»

۴- پیامبران نیز محدودیت علمی داشته و به آن اقرار کرده اند. «إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ» (گاهی اقرار به نمی دانم لازم است).

۵- وظیفه انبیا، ابلاغ رسالت الهی است. «أُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ»

۶- درخواست نابجای نزول عذاب، به جای تفکر در سخن حق، نشانه جهل و نادانی است. «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا ... أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ»

فَلَمَّا رَأَوْهُ غَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا غَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٤﴾

پس چون آن توده ی ابر را دیدند که به سمت سرزمین آنان روی آورده است، گفتند: این ابر باران زاست، (هود گفت: چنین نیست) بلکه آن عذابی است که به شتاب خواستارش بودید. بادی که در آن عذابی دردناک نهفته است.

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾

(آن باد) به فرمان پروردگارش همه چیز را در هم می کوبد. پس صبح کردند در حالی که چیزی جز خانه هایشان دیده نمی شد، اینگونه، تبهکاران را جزا می دهیم.

نکته ها:

مراد از «غَارِضٌ» توده ابری است که در آسمان پیدا شود و گستردگی آن تمام افق را پوشاند. «أَوْدِيَّةٌ» جمع «وادی» به معنای درّه و سرزمین محل سکونت است.

«تُدَمِّرُ» از «تدمیر» به معنای هلاک و نابود کردن است.

قوم عاد که با بی آبی و خشکسالی شدیدی روبرو شده و مدت ها منتظر باران بودند، ابتدا با دیدن توده ابر خوشحال شدند، ولی بعد فهمیدند که این ابر نعمت نیست، بلکه ابر نقت و همان عذابی است که خواهانش بودند و برای آمدنش عجله می کردند.

پیام ها:

۱- نزول قهر خداوند، پس از اتمام حجت است. اُبَلِّغُكُمْ ... رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ

۲- برخی ابرها، باران زا نیستند، بلکه سبب وزش طوفان های سخت و هولناک می شوند. مشرکان با دیدن ابرها گفتند: «هَذَا غَارِضٌ مُّمْطِرُنَا» اما حضرت هود فرمود: بَلْ هُوَ ... رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ

۳- طبیعت، هم مسیر لطف خداست، «أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ» (۱) و هم می تواند وسیله قهر خداوند باشد. «رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۴- عذاب الیم، مخصوص آخرت نیست، در دنیا نیز ممکن است، رخ دهد. «رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۵- اگر قهر خدا فرارسد، هیچ چیز مانع آن نیست. «تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ»

۶- حرکت ابر و بادهای نیز تصادفی نیست، بلکه با فرمان الهی است. «بِأَمْرِ رَبِّهَا»

۷- آثار بجا مانده از مجرمان، نمایشگاه عبرت است. «لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ»

۸- قلع و قمع مجرمان، سنت الهی است. «كَذَلِكَ»

۹- عامل هلاکت مردم، رفتار خودشان است. «نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ»

وَلَقَدْ مَكَّنَّا لَهُمْ فِيهَا مَكَانًا فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَ أَبْصَارًا وَ أَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَ لَا أَبْصَارُهُمْ وَ لَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ حَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ» (۲۶)

و همانا به قوم عاد چنان امکاناتی دادیم که به شما (اهل مکه) ندادیم و به آنان گوش و چشم و دل دادیم، ولی گوش و چشم و دل آنان به حالشان سودی نبخشید، زیرا پیوسته آیات خدا را انکار می کردند و (بالاخره) عذابی که آن را به مسخره می گرفتند، آنان را فراگرفت.

پیام ها:

۱- گرچه تلاش انسان لازمی به دست آوردن امکانات است، اما همه آنها از آن خداوند است. «وَلَقَدْ مَكَّنَّا لَهُمْ»

۲- وقتی ابر قدرت ها فرو می پاشند، دیگران باید حساب کار خود را بکنند. «تُدَمِّرُ»

ص: ۴۵

كُلِّ شَيْءٍ ... وَ لَقَدْ مَكَّنَاهُمْ»

۳- همه جا امکانات و دارایی، مایه ی رشد نیست. مَكَّنَاهُمْ ... فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ

۴- اگر اراده انسان بر پندپذیری نباشد، نه امکانات مادی و نه توانایی های جسمی، هیچ کدام کارساز نیست. فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ ... إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ

۵- دارایی ها امکانات مادی، به شرطی ارزشمند است که در اختیار انسان صالح باشد و گرنه همان امکانات، اسباب آزار و عذاب انسان می گردد. مَكَّنَاهُمْ ... فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ ... إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ

۶- انکار و استهزای کفار، سبب نابودی آنان می شود. كَانُوا يَجْحَدُونَ ... كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

۷- کیفیهای خداوند با نوع عمل و رفتار انسان تناسب دارد. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ وَ صَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾

و همانا آبادی هایی را که در اطراف شما (اهل مکه) بود، نابود کردیم و آیات خود را گونه گونه بیان کردیم تا شاید (از راه باطل خود) باز گردند.

پیام ها:

۱- هلاکت و قهر الهی، پس از اتمام حجت است. أَهْلَكْنَا ... صَرَّفْنَا

۲- تاریخ اقوام نزدیک به خود را مطالعه کنیم که اثر گذاری بیشتری دارد. «مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ»

۳- در تبلیغ باید تنوع باشد. «صَرَّفْنَا الْآيَاتِ»

۴- رشد انسان در سایه رجوع به فطرت و راه خداست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

فَلَوْ لَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكُمْ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ» (۲۸)

پس چرا معبودانی که به جای خداوند برای تقرب برگزیده بودند، آنان را یاری نکردند؟ بلکه از نزد آنان محو شدند و این بود (سرانجام) دروغ و انحراف آنان و آنچه دروغ می یافتند.

پیام ها:

۱- باید از ناتوانی و بی خاصیتی معبودان غیر الهی عبرت گرفت. «فَلَوْ لَا نَصَرَهُمْ»

۲- تمایل به قرب الهی، فطری است و حتی بت پرستان، بت ها را وسیله تقرب به خدا می دانستند. «قُرْبَانًا آلِهَةً»

۳- به کسی تکیه کنیم که در روز نیاز و سختی، حاضر و فعال باشد، نه غایب و بی اثر. «بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ»

۴- یاری رسانی بت ها، خیالی دروغین و بی اساس و موهوم است. «ذَلِكُمْ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

وَ إِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ» (۲۹)

و آنگاه که گروهی از جن را به سوی تو روانه ساختیم تا قرآن را بشنوند، پس چون نزد آن حاضر شدند، گفتند: خاموش باشید! (و گوش فرا دهید) پس چون (شنیدن آیات) به انجام رسید، به سوی قوم خود باز گشتند تا آنان را هشدار دهند.

نکته ها:

آشنایی با قرآن، بینش و افق دید خردمندان را باز و وسیع می کند. قرآن می گوید: موجود صاحب شعور و اراده تنها انسان نیست، بلکه موجود دیگری مثل جن، با داشتن همان

شرایط، توان بیشتری دارند.

شاید در این آیه تعریضی به انسان های مشرک و منحرف باشد که خود را عقل کل می دانند که اگر شما با شنیدن این همه آیات ایمان نیاوردید، اما جنیان با شنیدن چند آیه، هم ایمان آوردند و هم مبلغ آن شدند.

پیام ها:

۱- آنجا که خداوند اراده کند، مسیر حرکت ها عوض می شود. «صَرَفْنَا»

۲- جن همانند انسان دارای عقل و تکلیف و مسئولیت و قدرت انتخاب و ارشاد همنوع خود است. يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ ...

۳- جن نیز می فهمد که به هنگام استماع قرآن، باید سکوت کرد. يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ ... قَالُوا أَنْصِتُوا

۴- پس از شناخت حق، حرکت لازم است. يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ ... وَلَوْ إِِلَى قَوْمِهِمْ

۵- در تبلیغ باید از آشنایان و نزدیکان شروع کرد. «إِلَى قَوْمِهِمْ»

۶- هر جا استعداد و آمادگی باشد، چند آیه و چند تذکر کارساز است. يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ ... وَلَوْ إِِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ

۷- جن نیز دارای زندگی اجتماعی است. نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ ... وَلَوْ إِِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ

قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾

گفتند: ای قوم ما! همانا ما (آیات) کتابی را شنیدیم که بعد از موسی نازل شده و کتاب های پیش از خود را تصدیق می کند. مردم را به سوی حق و به سوی راه راست هدایت می نماید.

پیام ها:

۱- پیامبر انسان ها، پیامبر جنیان نیز هست و گروهی از جن، مأمور تبلیغ دین و

آیین پیامبران در میان جامعه خود هستند. قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا ...

۲- جنیان، از تاریخ انبیا و کتب آسمانی آگاه هستند. «كِتَابًا أَنْزَلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى»

۳- جنیان، از محتوای کتاب های آسمانی آگاه هستند. «مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»

۴- هماهنگی میان کتب آسمانی، نشانه حقایق آنهاست. «مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»

۵- جنیان با شنیدن چند آیه، حق را فهمیدند ولی انسان هایی همچون ابوجهل و ابولهب، عمری با پیامبر بودند و نخواستند حق را بفهمند. «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ»

۶- راه حق، راه مستقیم است. راهی بر اساس اعتدال و دور از هرگونه افراط و تفریط. «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَ إِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ»

يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ يُغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُجْزِئَكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ «۳۱»

ای قوم ما! دعوت گر الهی را اجابت کنید و به او ایمان آورید تا خداوند از گناهانتان بر شما ببخشد و از عذاب دردناک امانتان دهد.

نکته ها:

در قرآن، ایمان، استغفار، قرض الحسنه و تقوا، از عوامل جلب مغفرت الهی است.

در این آیه به تمام اصول عقاید اسلامی اشاره شده است: توحید: «آمِنُوا بِهِ»، نبوت:

«دَاعِيَ اللَّهِ» و معاد: «يُجْزِئَكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ»

پیام ها:

۱- در تبلیغ دین، از عنصر عاطفه و پیوندهای اجتماعی بهره بگیریم. «يَا قَوْمَنَا» دوبار تکرار شده است.

۲- انبیا مردم را به خدا دعوت می کنند، نه به سوی خود. «دَاعِيَ اللَّهِ»

۳- در تبلیغ و امر به معروف، آثار اعمال را بیان کنیم. أَجِيبُوا ... يُغْفِرْ لَكُمْ

۴- ایمان، بعضی گناهان مانند کفر و شرک را برطرف می کند، اما برخی گناهان

مانند تضييع حق مردم، حساب ديگري دارد. «مِنْ ذُنُوبِكُمْ» (كلمه «من»، يعنى بخشى از گناهانتان بخشیده مى شود).

۵- جنّ نیز همانند انسان مکلف است و در صورت نافرمانی، گنهگار محسوب شده و مورد قهر و کيفر قرار مى گيرد. ذُنُوبِكُمْ ... عَذَابٍ أَلِيمٍ

وَ مَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ «۳۲»

و هر که دعوت گر الهی را پاسخ نگوید، پس نمی تواند (عوامل قهر الهی) در زمین را عاجز کند و جز خداوند هیچ گونه یاورى نخواهد داشت، آنان در گمراهی آشکارند.

پیام ها:

۱- جن، دارای قدرت انتخاب و اختیار است. أَجِيبُوا ... وَ مَنْ لَا يُجِبْ

۲- تشويق و تهديد بايد در کنار هم باشد. يَغْفِرْ لَكُمْ ... فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ

۳- کفر، انسان را در بن بست قرار مى دهد، نه خود مى تواند فرار کند، فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ ... نه کسی مى تواند او را رها سازد. «لَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ»

۴- هر راهی به جز راه خدا، گمراهی آشکار است. مَنْ لَا يُجِبْ ... فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ لَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ «۳۳»

آیا نمی نگرند خدایی که آسمان ها و زمین را آفریده و در آفرینش آنها درنمانده، می تواند مردگان را زنده کند، آری، او بر هر کاری بسیار تواناست.

نکته ها:

«لَمْ يَعْيَ» از «عی» به معنای ناتوانی است.

اگر این آیه را ادامه سخن جنیان بدانیم، معلوم می شود که بحث انکار معاد در میان آنان نیز وجود دارد.

پیام ها:

۱- برای امکان معاد، به قدرت نمایی خداوند در هستی بنگریم. أَوْ لَمْ يَرَوْا... إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

۲- قدرت خداوند، مطلق و نامحدود است. «وَلَمْ يَعِيَ بِخَلْقِهِنَّ»

۳- آیا منکران معاد، زنده کردن مردگان را از آفرینش آسمان ها و زمین سخت تر می بینند که آن را نمی پذیرند؟ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ... بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾

و روزی که کافران بر آتش عرضه شوند (به آنان گفته شود): آیا این (جهنم) حق نیست؟ گویند: به پروردگارمان سوگند که چنین است.

(خداوند به آنان) گوید: پس به خاطر کفرتان، عذاب را بچشید.

نکته ها:

در آیه ۲۰ نیز مسئله عرضه کفار بر آتش بیان شد. در آنجا توییح شدند: «أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا» که شما نعمت هایتان را در دنیا از دست دادید و ذخیره ای بر نداشتید، ولی در این آیه از آنها سؤال می شود: «أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ» آیا قیامت حق نبود؟

پیام ها:

۱- در قیامت عذاب جسمی و روحی و روانی، در کنار هم است. يُعْرَضُ... أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ

۲- کافران در قیامت به ربوبیت خدا و حقانیت قیامت اعتراف می کنند. «بَلَىٰ وَرَبَّنَا»

۳- در قیامت، اقرار و اعتراف به حقیقت سودی ندارد. قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا... فَذُوقُوا...

«۳۵» فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرُونَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ

پس (ای پیامبر!) صبر کن همان گونه که پیامبران اولوا العزم صبر کردند و برای (عذاب) آنان شتاب نکن. روزی که آنچه را وعده داده شده اند بنگرند، گویی جز ساعتی از روز (در دنیا) نمانده اند. (این) ابلاغی است (برای همگان)، پس آیا جز گروه بدکار هلاک می گردند؟

نکته ها:

«عزم»، هم به معنای اراده و تصمیم است و هم به معنای عزمه و شریعت و مراد از «أُولُو الْعَزْمِ»، پیامبران صاحب شریعت است. پیامبران اولوا العزم عبارتند از: ۱. حضرت نوح ۲. حضرت ابراهیم ۳. حضرت موسی ۴. حضرت عیسی ۵. حضرت محمد که در آیه ۷ سوره احزاب و ۱۳ سوره شوری آمده است. «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى»

قرآن درباره صبر انبیا آیات فراوانی را ذکر فرموده است، از جمله:

«وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا»

(۱)

همانا پیامبران قبل از تو، مورد آزار و تکذیب واقع شدند، ولی صبر کردند تا نصرت الهی فرارسید.

آیه ای دیگر، تمام پیامبران را از صابران می داند. «كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۲)

پیام ها:

۱- لجاجت و اذیت و آزار کفار نسبت به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به قدری بود که پیامبر به دلداری و تسلی و سفارش خداوند نیاز دارد. فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ ...

۲- توجه به کیفر کفار، زمینه ساز صبر و استقامت مؤمنان است. «وَيَوْمَ يُعْرَضُ

ص: ۵۲

۱- ۱. انعام، ۳۴.

۲- ۲. انبیاء، ۸۵.

الَّذِينَ كَفَرُوا ... فَاصْبِرْ»

۳- انسان نیاز به الگو دارد و الگوها در رشد و سازندگی او نقشی مؤثر دارند.

«فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ»

۴- همه ی انبیا در یک درجه نیستند، «أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ» و صبر همه ی آنها یکسان نبوده است. «كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ»

۵- پیامبر اسلام نیز از انبیای اولوا العزم است و گرنه تکلیف به صبری همچون صبر آن پیامبران، بر حضرت روا نبود. «فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ»

۶- لجاجت و سرسختی کافران به قدری بود که صاحب «خُلِقَ عَظِيمٌ» و «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» را به درخواست عذاب وادار می کرد. (هر چند به این درخواست تصریح نشده است.) «لَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ»

۷- رهبر باید سعه صدر داشته باشد. فَاصْبِرْ ... وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ

۸- سنّت خداوند بر مهلت دادن به مردم است. «وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ»

۹- عمر دنیا در مقایسه با آخرت، همچون ساعتی از یک روز است. «لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ»

۱۰- قرآن، بهترین وسیله تبلیغ، بلکه عین بلاغ و اوج آن است. «بِالْبَلَاغِ»

۱۱- فسق، سبب تباهی و مایه هلاکت فرد و جامعه است. «فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ»

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره سی و هشت آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه دوم آن است که نام پیامبر عزیز اسلام حضرت محمد صلی الله علیه و آله در آن ذکر شده است.

جنگ و جهاد با دشمنان اسلام، مهم ترین موضوعی است که در این سوره مطرح شده و لذا برخی آن را سوره «قتال» نامیده اند.

عمده مطالب سوره درباره ی مؤمنان و کفار و مقایسه میان وضع آن دو گروه در دنیا و آخرت و نگاهی به عملکرد منافقانی که در مدینه کارهای تخریبی داشتند، می باشد. به علاوه، مسائلی پیرامون اسارت و آزادی اسرای جنگی، دعوت به انفاق و نهی از مداهنه و سازش نابجا با دشمن در آن مطرح شده است.

در حدیث می خوانیم: هر کس می خواهد حال ما اهل بیت و دشمنان ما را بنگرد، سوره محمد را تلاوت کند. [\(۱\)](#)

همچنین روایت شده است که پیامبر اکرم در نماز مغرب، این سوره را می خواندند. [\(۲\)](#)

ص: ۵۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر مراغی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» ۱

کسانی که کفر ورزیدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، (خداوند) اعمالشان را تباه گردانید.

نکته ها:

در میان یکصد و چهارده سوره قرآن کریم، در یازده سوره، اولین آیه درباره تهدید یا توبیخ است که به جز سوره احزاب بقیه در مورد دشمنان اسلام است.

۱. سوره انعام.... ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ... اما کافران برای پروردگارشان شریک قرار می دهند.

۲. سوره توبه. «بِرَاءةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» خداوند و رسول او از کفار برائت دارند.

۳. سوره احزاب. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ» ای پیامبر! از خداوند پروا کن و از کفار و منافقان پیروی نکن.

۴. سوره محمد. «الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

۵. سوره ممتحنه. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ» ای اهل ایمان! دشمن من و دشمن خودتان را سرپرست خود قرار ندهید.

۶. سوره منافقون. إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ... هرگاه منافقین نزد تو آمدند....

۷. سوره معارج. «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ» یکی از منافقان و دشمنان تقاضای عذاب کرد.

۸. سوره بینه. «لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ»

کفار از اهل کتاب و مشرکان، از کفر و شرک خود دست بردار نیستند، مگر آن که برایشان شاهد و بینه بیاید.

۹. سوره فیل. «أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ» آیا ندیدی که پروردگارت با سپاه فیل چه کرد؟

۱۰. سوره کافرون. «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ» ای پیامبر! به کافران بگو.

۱۱. سوره مسد. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ» دستان ابولهب بریده باد.

عبارت «صَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف) به معنای اعراض کردن، یعنی خودشان از راه خدا اعراض کردند.

ب) به معنای ممانعت کردن، یعنی مردم را از راه خدا بازداشتند. (۱)

عبارت «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» را نیز دو گونه می توان معنا کرد:

الف. خداوند اعمال خوب کفار و مشرکان، مانند صدقه و انفاق به فقرا را به دلیل کفر و منحرف کردن مردم، باطل و بی اثر می کند، به گونه ای که در آخرت در پرونده آنان خبری از این چیزها نیست.

ب. خداوند، تلاش های آنان برای از بین بردن اسلام و شکست مسلمانان را بی اثر می سازد تا به مقصد و هدف نائل نشوند.

اعمال کفار همه تباه است. «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» این تباهی اعمال کفار با چند تعبیر در قرآن کریم آمده است:

- «كَرَّمَادٍ اِشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ» (۲)، اعمال کافران چون خاکستری است که در روزی طوفانی، بادی سخت بر آن بوزد.

- «فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» (۳) اعمال کفار محو می شود.

- «كَسْرَابٍ بَقِيَعِهِ» (۴) اعمال کفار همچون سرابی است که تشنگان، آن را آب می پندارند.

ص: ۵۹

۱-۱. تفسیر مخزن العرفان.

۲-۲. ابراهیم، ۱۸.

۳-۳. کهف، ۱۰۵.

۴-۴. نور، ۳۹.

۱- در روانشناسی تبلیغ، گاهی باید بی مقدمه سخن گفت. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الَّذِیْنَ كَفَرُوا ...

۲- معمولاً هر انحرافی انحراف دیگر را به دنبال دارد، بعضی ابتدا کفر می ورزند و آنگاه مانع ایمان دیگران می شوند. «كَفَرُوا وَ صَدُّوا»

۳- تلاش کفار ناکام می شود، کوشش آنان عاقبت ندارد و مردم دیر یا زود حقیقت را خواهند فهمید. صَدُّوا ... أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ

۴- راه خدا دشمن دارد و دشمنان بیکار نمی نشینند و در صدد انحراف دیگرانند.

«صَدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللّٰهِ»

۵- تباہ کردن اعمال، نوعی کیفر الهی برای کفار است. كَفَرُوا ... أَضَلَّ

وَ الَّذِیْنَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَیْ مُحَمَّدٍ وَ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ أَصْلَحَ بِأَلْحَمِّهِمْ «۲»

و کسانی که (به خدا) ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند و به آنچه بر محمد نازل شده که حق است و از جانب پروردگارشان است، ایمان آورده اند، خداوند بدی های آنان را پوشاند و کارشان را به سامان رساند.

نکته ها:

کلمه «بال» یا به معنای کار و حالات و شئون است و یا به معنای روح و قلب.

تکرار جمله «آمَنُوا»، نشانه آن است که باید ایمان به وحی و دستورات پیامبر هم وزن ایمان به خدا باشد همچنین خداشناسی و جهان بینی صحیح و رفتارهای خوب به تنهایی نجات بخش نیست، بلکه ایمان به رسالت پیامبر اسلام و شریعت او نیز لازم است.

مراد از «عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ» انجام تمام کارهای صالح نیست، زیرا انجام تمام آنها برای انسان ممکن نیست. چنانکه مراد این نیست که تمام کارهای مؤمنان صالح است، زیرا به

دنبال آن می فرماید: «كَفَرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» بدی های آنان را جبران می کنیم. (۱) بلکه مراد انجام کارهای نیک در هر زمینه ای به مقدار توان و در حد امکان است.

مراد از «بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ»، وحی الهی است که هم شامل قرآن می شود و هم شامل سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله. چنانکه در قرآن می خوانیم: «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۲) سخنان او از روی هوا و هوس نیست.

همان گونه که تکلیف نماز و روزه بر پیامبر نازل شد، دستور تعیین جانشین نیز در حجهالوداع نازل شد. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ ...» (۳) بنابراین بشارت در این آیه مخصوص کسانی است که به تمام آنچه بر پیامبر نازل شده (نه فقط به بخشی از آن)، ایمان داشته باشند.

پیام ها:

- ۱- ایمان، درجات و مراحل دارد و امری کمال پذیر است. آمَنُوا ... وَ آمَنُوا
- ۲- ایمان و عمل، از یکدیگر جدا نمی شوند. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ آمَنُوا»
- ۳- ایمانی ارزش دارد که به اطاعت کامل از دستورات الهی بیانجامد. «بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ»
- ۴- پیروی از دستورات انبیا، طبق ملاک و معیار حق است. «وَ هُوَ الْحَقُّ»
- ۵- احکام و شریعت دین، برای رشد و تربیت انسان است. نُزِّلَ ... مِنْ رَبِّهِمْ (به

ص: ۶۱

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان.

۲- ۲). تحریم، ۳.

۳- ۳). مائده، ۶۷.

عبارت دیگر، ربوبیت الهی اقتضا می کند که برای رشد و تربیت بندگان، برنامه ای حقیقی و به دور از انحراف فرو فرستاده شود.

۶- معیار حق و حقیقت، مطابقت با وحی و دستورات خداست. «هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»

۷- پیامبر اسلام از پیش خود حرفی نمی زند، آنچه می گوید وحی است. نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ ... مِنْ رَبِّهِمْ

۸- برای دریافت الطاف الهی، ایمان به تنهایی کافی نیست، بلکه عمل صالح و پیروی از رسول خدا نیز لازم است. آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ ... كَفَرَ عَنْهُمْ ... وَأَصْلَحَ بِالْهَمِّ

۹- ایمان و عمل صالح، گذشته ها را جبران و آینده را بیمه می کند. كَفَرَ ... أَصْلَحَ

۱۰- کفر، سبب تباهی عمل، و ایمان و عمل صالح، سبب اصلاح عمل می گردد.

الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ - الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ... أَصْلَحَ بِالْهَمِّ

۱۱- گناهان و بدی ها مانع اصلاح انسان است، ابتدا باید آنها برطرف شود تا زمینه اصلاح فراهم گردد. «كَفَرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بِالْهَمِّ»

۱۲- خداوند با تهدید کفار «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» و بشارت به مؤمنان «أَصْلَحَ بِالْهَمِّ»، از پیامبر و اهل ایمان دلجویی می کند.

ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ»

این (دو گونه سرانجام) به خاطر آن است که کسانی که کفر ورزیدند، از باطل پیروی کردند و کسانی که ایمان آوردند، از همان حقی که از طرف پروردگارش (نازل شده) است پیروی نمودند. این گونه خداوند برای (بیداری) مردم، مثال حالشان را بیان می کند.

نکته ها:

مقایسه و تفکیک میان سرانجام کافران و مؤمنان، یکی از شیوه های تربیتی قرآن است که در این چند آیه مکرر بیان شده است.

در این آیه، ایمان و کفر بر اساس حق و باطل از یکدیگر جدا شده اند که بیانگر منطق قرآن در برخورد با مخالفان است.

پیام ها:

۱- سرنوشت و عاقبت خوب یا بد انسان، تابع افکار و اعمال اوست. «أَضَلَّ

أَعْمَالُهُمْ ... أَصْلَحَ بِاللَّهُمْ - ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ...

۲- باطل گرایی، زمینه گرایش به کفر است. «الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ»

۳- هر راهی که در مقابل حق قرار گیرد، باطل و بی اساس است و میان حق و باطل، راه سومی وجود ندارد. اتَّبِعُوا الْبَاطِلَ ... اتَّبِعُوا الْحَقَّ

۴- باطل، از ناحیه انسان است و به خدا نسبتی ندارد ولی حق از سوی خداوند است و حقایق آسمانی پوچ نیستند. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»

۵- مصداق بارز و روشن حق، قرآن است. «اتَّبِعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ» (در آیه قبل خواندیم: «بِمَا نَزَّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»)

۶- استفاده از مثال و بیان عوامل سعادت و شقاوت انسان در قالب تمثیل، از اصول تربیتی قرآن است. ذَلِكَ بِأَنَّ ... كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثَخْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدَ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بَعْضًا وَالَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ» (۴)

پس هر گاه با کسانی که کافر شدند (در میدان جنگ) روبرو شدید، گردن هایشان را بزنید تا آن که آنان را از پا در آورید (و چون در دست شما اسیر شوند) پس آنان را سخت ببندید (تا فرار نکنند) سپس، یا بر آنان منت نهید (و آزادشان کنید) و یا با گرفتن فدیة و عوض، رهایشان کنید تا جنگ بار سنگین خود را بر زمین نهد. این است (دستور خداوند) و اگر خداوند اراده می کرد، (از طریق صاعقه و زلزله و دیگر بلاها) از آن کفار انتقام می کشید، ولی خدا (فرمان جنگ داد) تا برخی از شما را به وسیله برخی دیگر بیازماید و کسانی که در راه خدا کشته شدند، هرگز خداوند اعمالشان را از بین نمی برد.

«أَتَّخِذْتُمُوهُمْ» از «تخن» به معنای غلبه کامل و زمین گیر کردن دشمن است. «وثاق»، وسیله بستن مثل طناب است.

فلسفه جهاد در اسلام، چند امر است:

(الف) برای دفاع از خود یا دیگر مظلومان. «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا» (۱)، «كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً» (۲)

(ب) به جهت برانداختن فساد و فتنه. «قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً» (۳)

(ج) برای حفظ مراکز توحیدی. «لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ» (۴)

(د) برای دفاع از احکام و حدود الهی. «قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ» (۵)

این آیه مربوط به میدان نبرد است، یعنی در صحنه ی جنگ که کافران در برابر شما ایستاده اند و قصد از میان برداشتن شما را دارند، شما با قاطعیت و صلابت بجنگید و آنان را بکشید و پس از غلبه کامل بر آنان و اطمینان از درهم شکستن قوای دشمن، اسیر بگیرید و پس از پایان جنگ، هرگونه که رهبر اسلامی مصلحت دانست، جنگ، در قبال گرفتن عوض یا بدون آن، اسیران را آزاد کنید.

لذا برخی که گمان کرده اند آیه می گوید: هر کافری را هر کجا یافتید بکشید، به واژه «حرب» به معنای جنگ و مسئله اسارت که در جنگ پیش می آید، توجهی نکرده اند.

از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال شد که شهید در راه خدا کیست؟ آیا کسی که با انگیزه به رخ کشیدن شجاعت خود و یا به خاطر تعصبات خانوادگی و قومی و یا از روی ریا و خودنمایی جنگیده و جان خود را از دست داده، شهید است؟

حضرت فرمودند: «من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله» (۶) شهید، کسی است که برای اعتلای راه خدا جنگیده باشد.

۱-۱. حج، ۳۹.

۲-۲. توبه، ۳۶.

۳-۳. بقره، ۱۹۳.

۴-۴. حج، ۴۰.

۵-۵. توبه، ۲۹.

- ۱- از میان کافران، تنها آنان را که در برابر شما به جنگ ایستاده اند، از میان بردارید. «فَإِذَا لَقِيتُمْ»
- ۲- رزمنده مسلمان باید آماده، آموزش دیده و شجاع باشد. «فَضْرَبَ الرَّقَابِ»
- ۳- هدف اصلی در حمله به دشمن، نقاط کلیدی و حساس باشد. «الرَّقَابِ»
- ۴- تا دشمن از پای در نیامده و زمین گیر نشده، به فکر اسیر گرفتن و جمع غنائم نباشید. «حَتَّى إِذَا أَثَخْتُمُوهُمْ»
- ۵- در هنگام نبرد محکم کاری کنید تا دشمن سوء استفاده نکند و اسیران فرار نکنند. «فَشُدُّوا الْوُثَاقَ»
- ۶- در جبهه باید اختیاراتی به فرمانده تفویض شود. «فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً»
- ۷- هدف از جهاد، جلوگیری از ظلم و یا از بین بردن ظلم و ستم است و لذا عفو و بخشش اسیران از سفارش های اسلام است. «فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً»
- ۸- در جهاد اسلامی، هم قدرت لازم است، «فَضْرَبَ الرَّقَابِ» و هم عطوفت و مهربانی. «فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً»
- ۹- آزاد کردن اسیران، بدون گرفتن عوض، بر آزاد کردن با عوض مقدم است. «فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً»
- ۱۰- جنگ و جهاد، یکی از زمینه های آزمایش الهی است. «لِيَبْلُؤَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ»
- ۱۱- جهاد در اسلام، برای حفظ دین خداست، نه کشورگشایی، استعمار، تهدید، رقابت، انتقام، حسادت و.... «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»
- ۱۲- گرچه در جنگ بعضی شهید می شوند ولی خداوند اهدافشان را به ثمر می رساند و زحمات آنان هرگز تباہ نمی شود. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ»
- ۱۳- جنگ، میدان آزمایش الهی و کفار، وسیله آزمایش و شهدا، پیروزمندان این آزمایشند. «لِيَبْلُؤَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَ الَّذِينَ قَاتَلُوا ... فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ»

سَيَهْدِيهِمْ وَيُضِلِّحُ بِاللَّهِمْ» (۵)

خداوند، به زودی آنان را (به سوی مقامات والا) هدایت می کند و حال و کارشان را نیکو می گرداند.

و يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ» (۶)

و در بهشتی که برای آنان توصیف کرده، وارد می سازد.

پیام ها:

۱- هدایت الهی، دائمی است و حتی پس از مرگ و شهادت نیز ادامه دارد. قُتِلُوا ...

سَيَهْدِيهِمْ

۲- هنگام رفتن به جبهه و جهاد، نگران زندگی فردی و خانوادگی خود نباشید.

«يُضِلِّحُ بِاللَّهِمْ»

۳- شهادت در راه خدا، همه ی نابسامانی های انسان را جبران می کند؛ لغزش ها بخشیده و عیب ها نادیده گرفته می شود.

«يُضِلِّحُ بِاللَّهِمْ»

۴- مدیریت کارهای شهید را ذات مقدس خداوند بر عهده دارد. سَيَهْدِيهِمْ ...

يُضِلِّحُ ...

۵- تشویق ها و پاداش های بزرگ، بهترین وسیله برای ایجاد انگیزه در کارهای سخت است. فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ... سَيَهْدِيهِمْ ...

يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ

۶- شناخت قبلی از پاداش، لذت و شوق انسان را به هنگام دریافت آن بیشتر می کند. «الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ» (۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر خدا را یاری کنید، شما را یاری می کند و گام هایتان را استوار می سازد.

انسان، موجودی محدود است و نصرت و یاری او از راه خدا نیز محدود؛ ولی خداوند بی نهایت است و نصرت او برخاسته از قدرت نامحدود.

خداوند چند چیز را در گرو چند چیز بر خود لازم کرده است:

- توجه و یادکردش را در گرو یادکرد انسان. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱)

- نصرت و یاریش را در گرو یاری انسان. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

- برکت و ازدیاد را در گرو سپاسگزاری انسان. «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (۲)

- وفای به عهدش را در گرو وفاداری انسان. «أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۴)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: اگر خدا را یاری کنید، خداوند شما را یاری می کند و گام های شما را استوار می سازد... خداوند از روی خواری و ناچاری از شما نصرت و یاری نمی خواهد...

او از شما یاری خواسته در حالی که خود عزیز و حکیم است و سپاهیان آسمان ها و زمین به فرمان او هستند. نصرت خواهی و استقراض الهی برای آن است که شما را بیازماید و بهترین عامل به نیکی ها را مشخص سازد. (۵)

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، اقدام عملی در جهت نشر و گسترش دین الهی است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ ...»

۲- جهاد با کفار محارب، یکی از مصادیق یاری دین خداوند است. «فَضْرَبَ الرَّقَابِ ... إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ ...»

۳- پاداش و کیفر الهی، با عملکرد انسان همگون است. «تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

۴- هر کس با فکر، زبان و عمل خویش، دین اسلام را یاری کند، خداوند نیز او را حمایت می کند. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

ص: ۶۷

۱- ۱. بقره، ۱۵۲.

۲- ۲. ابراهیم، ۷.

۳- ۳. تفسیر کشف الاسرار.

۴- ۴. بقره، ۴۰.

۵- ۵. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳.

۵- دریافت الطاف الهی، به تلاش انسان بستگی دارد. «إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (انتظار نصرت خداوند بدون تلاش و کوشش، توقعی نابجاست).

۶- در میان امدادهای الهی، ثابت قدم بودن، برجسته ترین آنهاست. (بعد از نصرت الهی نام پایداری آمده است.) «يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ»

۷- پاداش های الهی بیش از عملکرد ما است. «إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ»

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» (۸)

و کسانی که کفر ورزیدند، بر آنان نگون ساری باد و (خداوند) اعمالشان را نابود گردانید.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ» (۹)

این (هلاکت) به خاطر آن است که آنچه را خداوند نازل کرده، ناخوش داشتند، پس (خداوند) کارهایشان را تباه (و بی ارزش) نمود.

نکته ها:

کلمه «تعس» به معنای لغزیدن، سقوط کردن و به رو افتادن است.

یکی از بهترین راه های تربیت، روش مقایسه است. در آیات قبل نسبت به مؤمنان شهید فرمود: «فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ» در این آیه نسبت به کفار می فرماید: «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» این مقایسه، نویدی برای مؤمنان مجاهد است. همچنین در مورد مؤمنان فرمود: «يُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ» خداوند گام هایشان را استوار می سازد و این آیه در مورد کافران می فرماید:

«فَتَعَسَا لَهُمْ» آنها در لغزشگاه ها و پرتگاه ها سقوط می کنند.

پیام ها:

۱- نفرین بر کفار لجوج رواست. فَتَعَسَا لَهُمْ... (چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «ثَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»)

۲- کفر، مایه ی تباهی و نابودی است. كَفَرُوا ... أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ

۳- کراهت از دستورهای الهی، نشانه ی نوعی کفر در وجود انسان است. وَالَّذِينَ كَفَرُوا ... كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ

۴- کیفرهای الهی، به میزان کفر و کراهت انسان است. كَفَرُوا ... ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ ...

۵- کراهت از قرآن و اعراض از آن، موجب حبط و تباهی اعمال خیر می شود.

كَرِهُوا ... فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

۶- انگیزه و نشاط، به کارها ارزش می دهد. کسی که نسبت به فرمان های خداوند ناراضی است، کارهایش ارزشی ندارد.

كَرِهُوا ... فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا (۱۰)

پس آیا در زمین سیر نکردند، تا بنگرند سرانجام کسانی که قبل از آنان بودند چگونه بود؟ خداوند آنان را هلاک کرد و برای این کافران نیز همانند آن کیفرها خواهد بود.

نکته ها:

«دَمَّرَ» از «تدمیر» به معنای نابودی، هلاکت و زیر و رو کردن است و آنگاه که در کنار آن، «علی» قرار گیرد، شدت را می رساند.

در قرآن نابودی و هلاکت مردم، بر اساس عملکرد و خلق و خوی آنان است:

- گروهی به خاطر طغیان هلاک شدند. «فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ» (۱)

- برخی به خاطر لجابت و انکار. تَدَمَّرُ كُلُّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا ... إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ (۲)

- عدّه ای به دلیل مکر و حيله. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مُكْرِهِمْ أَنَا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ» (۳)

ص: ۶۹

۱- ۱. حاقّه، ۵.

۲- ۲. احقاف، ۲۵.

۳- ۳. نمل، ۵۱.

- گروهی به خاطر گناه. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ» (۱)

- برخی به خاطر ظلم و ستم. «أَهْلَكْنَاهُمْ لِمَا ظَلَمُوا» (۲)

پیام ها:

۱- افراد غافل که از هلاکت گذشتگان عبرت نمی گیرند، قابل توبیخ و سرزنش هستند. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا»

۲- سیر و سیاحت و جهانگردی باید هدفدار و برای بررسی تاریخ ملت ها و عامل عبرت و رشد باشد. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا»

۳- مطالعه تاریخ و شناخت سرنوشت ملت ها، در جهان بینی و ایمان انسان نقش دارد. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا»

۴- جلوه های رفاه مهم نیست، پایان و عاقبت کار مهم است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبُهُ»

۵- کارهای خداوند حکیمانه و قانونمند است. «دَمَّرَ اللَّهُ ... وَ لِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا»

۶- اراده خداوند بر تاریخ و طاغوت ها، غالب و حاکم است. «دَمَّرَ اللَّهُ ...»

۷- قهر الهی در انحصار یک یا چند نمونه نیست، او می تواند به شکل های گوناگون قهر خود را نشان دهد. «لِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا»

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ (۱۱)

این (کیفر کافران) به خاطر آن است که خداوند، یاور کسانی است که ایمان آورده اند و همانا کافران یآوری ندارند.

نکته ها:

مراد از «مولی»، دوست و یاور است و گرنه همه ی هستی تحت ولایت خدا می باشد و در این جهت، تفاوتی میان مؤمن و کافر نمی باشد.

ص: ۷۰

۱- ۱. انفال، ۵۴.

۲- ۲. کهف، ۵۹.

مؤمنانی که در این دنیا به ظاهر بی یار و یاور بوده و تکیه گاهشان فقط خدا بود، روز قیامت خداوند یاور آنان است. «اللَّهُ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا» چنانکه در دنیا نیز چنین است: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا» (۱) اما کافران که در دنیا دوستان و یاورانی داشته اند، «وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ لَهُمُ الطَّاغُوتُ» (۲) در قیامت مشخص می شود که اینان یاور واقعی آنها نیستند. «وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ»

پیام ها:

۱- ایمان، وسیله جلب حمایت های الهی و کفر، عامل از دست دادن آنهاست.

«اللَّهُ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ»

۲- در روز قیامت، هیچ یک از حامیان کفار و مشرکان، کارساز نیستند. «وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ»

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ» (۱۲)

همانا خداوند کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، به باغ هایی (از بهشت) که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است داخل می کند. و کسانی که کفر ورزیدند (از زندگی دنیا) بهره می گیرند و همانند که چهارپایان می خورند (و سرانجام)، آتش جایگاه آنهاست.

نکته ها:

در این آیه، خوردن کفار به خوردن چهارپایان تشبیه شده است و این شباهت می تواند از چند جهت باشد، از جمله:

الف) تمام همّت حیوانات رسیدن به غذاست. چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید: «همها علفها» (۳) هم و غم حیوانات رسیدن به خوراک است. کفار نیز جز کامیابی اراده ای ندارند.

ص: ۷۱

۱- ۱. بقره، ۲۵۶.

۲- ۲. بقره، ۲۵۶.

۳- ۳. نهج البلاغه، نامه ۴۵.

(۱)

ب) چهارپایان غافلند، کفار نیز از قیامت و مسئولیت غافلند. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» (۲)

ج) حیوانات، سرچشمه غذا را که از حلال است یا حرام نمی دانند. بعضی انسان ها نیز فکر حلال و حرام نیستند و به گفته قرآن همین که به ارث و مال بی زحمتی رسیدند، بدون توجه به حقوق دیگران در آن تصرف می کنند. «وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا»

(۳)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: کسی که تمام توانش را در راه شکمش قرار داده، ارزشش همان چیزی است که از او خارج می شود. (۴)

پیام ها:

۱- وارد ساختن مؤمنان به بهشت، جلوه ای از ولایت الهی است. بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا ... إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ

۲- اهل ایمان و عمل صالح در مقامی هستند که خداوند خود عهده دار وارد ساختن آنان به بهشت است. إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ ...

۳- ملاک، پایان کار است و گرنه بهره گیری های مادی، کم و بیش برای همه هست.

جَنَّاتٍ تَجْرِي ... يَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ

۴- برای تشویق به حق، از تمایلات طبیعی مردم استفاده کنید. (انسان به طور طبیعی از باغ و نهر لذت می برد) «جَنَّاتٍ تَجْرِي»

۵- بهره گیری و کامیابی در چهارچوب مقررات الهی جایز است. (آنچه مورد انتقاد قرآن است، کامیابی های حیوان گونه است) «يَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ»

۶- شکم پرستی، برجسته ترین نفسانیات انسان است، زیرا مقام، مال و شهوت،

ص: ۷۲

۱- ۱. نجم، ۲۹.

۲- ۲. اعراف، ۱۷۹.

۳- ۳. فجر، ۱۹.

۴- ۴. غرر الحکم.

هر چند صباحی به سراغ انسان می آید، ولی شکم دائماً مزاحم است. (قرآن در کنار عنوان کامیابی، نام خوردن را جداگانه آورده است.) «يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ»

۷- زندگی کفار، از نظر ماهیت حیوانی است و از نظر پایان و فرجام، دوزخی.

«كَلِمًا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ»

۸- در ارزیابی ها، عاقبت کار را هم به حساب آورید. «النَّارُ مَثْوًى لَهُمْ»

وَكَأَيُّنَ مِنْ قَوْمِهِ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَوْمِكَ الَّتِي أَخْرَجْتِكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ» (۱۳)

و چه بسیار (مردم) شهرها که از (مردم) شهری که تو را بیرون کردند، نیرومندتر بودند، ما آنان را هلاک کردیم و برای آنان هیچ یابوری نبود.

نکته ها:

انبیا علاوه بر شنیدن تهمت هایی از قبیل شاعر، کاهن، ساحر و مجنون، به انواع خطرات نیز تهدید شده اند، مانند:

الف) قتل. «إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يَتَمَرَّضُونَ بِكَ لِيُقْتَلُوكَ» (۱) جمعیت برای کشتن تو به مشورت نشسته اند.

ب) شکنجه. «لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ» (۲) به نوح گفتند: تو از سنگسار شدگانی.

ج) تبعید و اخراج. «لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ» (۳) ای شعیب! ما تو را تبعید خواهیم کرد.

د) زندان. «لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ» (۴) ای موسی! ما تو را از زندانیان قرار خواهیم داد.

این آیه به پیامبر دلداری می دهد که ما همه آن اقوام پیشین را هلاک کردیم با آنکه از مردم مکه بسیار قوی تر بودند.

گرچه پیامبر اسلام با اراده خود هجرت کرد، ولی چون کفار مکه شرایط سختی را برای آن حضرت به وجود آورد که باعث تصمیم پیامبر به هجرت شد، لذا خداوند، خروج حضرت را

ص: ۷۳

۱-۱. قصص، ۲۰.

۲-۲. شعراء، ۱۱۶.

۳-۳. اعراف، ۸۸.

۴-۴. شعراء، ۲۹.

به مردم مکه نسبت می دهد. «أَخْرَجْتَك»

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ، انگیزه ای برای مقاومت در برابر ناملازمات است. «وَ كَأَيُّن»

۲- اقوام ستمگری که در تاریخ هلاک شده اند، زیادند. وَ كَأَيُّن مِنْ قَوْمِهِ ... أَهْلَكْنَاهُمْ

۳- از قدرت های غیر الهی نترسید که همه در برابر قدرت الهی هیچ اند. أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَزَيْتِكَ ... أَهْلَكْنَاهُمْ

۴- کفار، گاهی علاوه بر عذاب اخروی، «النَّارُ مَثْوًى لَهُمْ» عذاب دنیوی هم دارند.

«أَهْلَكْنَاهُمْ»

۵- عاقبت ابرقدرت های ظالم، هلاکت و نابودی است. أَشَدُّ قُوَّةً ... أَهْلَكْنَاهُمْ ...

۶- چه بسا فشارها و سختی ها که عامل حرکت و برکت می شود. أَخْرَجْتَك ...

(گرچه خداوند از عکس العمل مردم مکه در برابر دعوت پیامبر که باعث هجرت پیامبر شد انتقاد کرده، اما این هجرت برکاتی را در پی داشت.)

۷- مصلحان و مبلغان دینی باید آمادگی کامل برای هر گونه اذیت و آزاری را از جانب مخالفان داشته باشند. «أَخْرَجْتَك»

۸- در برابر قهر الهی هیچ یآوری نیست. «فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ»

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾

پس آیا کسی که بر دلیل روشنی از طرف پروردگارش است، همچون کسی است که بدی کردارش در نظرش آراسته شده و از هوس هایش پیروی کرده است؟

نکته ها:

«بَيْنَهُ» در اصل به چیزی می گویند که میان دو چیز فاصله و جدایی ایجاد می کند به

گونه ای که دیگر هیچ گونه ربط و اتصالی با هم نداشته باشند. به همین خاطر به دلیل روشن و آشکاری که حق را از باطل جدا می کند «بینه» می گویند. (۱)

پیامبر با منطق و بینه به سراغ مردم می آید، ولی مردم با خوب پنداشتن راه خود و پیروی از هوس های خویش با او برخورد می کنند.

رسالت پیامبر اسلام همراه با بینه است. آن حضرت از جانب خداوند مأمور است و از پیش خود حرفی ندارد و بر این امر تأکید می ورزد. «إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي» (۲)

پیام ها:

۱- تکیه گاه مؤمن، دلیل و برهان است، «بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي» اما کفار به پندار و هوس خویش تکیه دارند. «زُيِّنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ»

۲- خودمحوری، نقطه مقابل خدامحوری است. کسی که در برابر دلیل و استدلال تواضع نکند، پیرو هوس های خود و دیگران خواهد شد. «بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي ... اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ»

۳- انسان فطرتاً با بدی مخالف است و هر کجا می خواهد دست به کار زشتی بزند، ابتدا آن را رنگ و لعاب زیبایی می زند. «زُيِّنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ»

۴- مقتضای ربوبیت، نشان دادن دلایل روشن است. «بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي»

۵- بعضی از کارها دارای قبح ذاتی است. یعنی ذات و حقیقت آن عوض نمی شود گرچه زیباسازی و تقلب صورت بگیرد. «زُيِّنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ»

۶- انسان برای رسیدن به خواسته های نفسانی، کارهای زشت را به گونه ای توجیه می کند که انجام آن زیبا و پسندیده باشد. «زُيِّنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ وَ اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ»

ص: ۷۵

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). انعام، ۵۷.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ» (۱۵)

وصف بهشتی که اهل پروا به آن وعده داده شده اند، (چنین است): در آن نهرهایی است از آبی که بدبو شدنی نیست و نهرهایی از شیر که مزه آن دگرگونی ندارد و نهرهایی از شراب که برای نوشندگان لذت بخش است و نهرهایی از عسل مصفاً و ناب. و برای آنان در آنجا هرگونه میوه ای موجود است و نیز آمرزشی از طرف پروردگارشان. (آیا اینان) همانند کسانی هستند که در آتش جاودانه اند و آبی جوشان، نوشانده می شوند، که اندرونشان را متلاشی می کند.

نکته ها:

آنچه به اجمال در مورد بهشت در آیه دوازده مطرح شد «جَنَّاتٍ تَجْرِي» ، مشروح آن در این آیه بیان شده است. فِيهَا أَنْهَارٌ ... وَأَنْهَارٌ ... وَأَنْهَارٌ

انواع نهرهای بهشتی در این آیه مطرح شده، لیکن برای گروه خاصی در بهشت چشمه ای ویژه وجود دارد. «عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ» (۱) چشمه ای که تنها مقربان از آن می نوشند.

برای هر چیزی کمالی است، کمال آب، بو نداشتن و کمال شیر، تغییر نکردن مزه آن و کمال نوشیدنی ها، لذیذ بودن و کمال عسل، خالص بودن آن است.

با توجه به تکرار کلمه «انهار» می توان فهمید که هر یک از شیر و عسل و شراب و آب، دارای چندین نهر است.

امام حسین علیه السلام فرمود: مغفرتی که در بهشت نصیب اهل بهشت می شود، بهترین نعمت برای آنان است و آنگاه به آیه ۷۲ سوره توبه استناد کردند. (۲) «وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ»

ص: ۷۶

۱- ۱. مطفین، ۲۸.

۲- ۲. بحار، ج ۸، ص ۱۴۰.

ممکن است مراد از مغفرت در بهشت، زدودن یاد لغزشها از خاطر بهشتیان باشد تا به یاد لغزشهای دنیوی خود نیفتند و خاطرشان ملول نگردد. (۱)

پیام ها:

۱- در برابر جلوه ها و زینت های دنیوی که وسیله ی ارتکاب برخی گناهان می گردد، با بیان جلوه ها و زیبایی ها و کامیابی های بهشت، مردم را به حق دعوت کنید. **مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ...**

۲- کسانی که به خاطر تقوا، از کامیابی های زودگذر و نامشروع پروا می کنند، به کامیابی پایدار خواهند رسید. **«وُعِدَ الْمُتَّقُونَ»**

۳- امیددادن به سرانجامی نیکو، عامل گرایش به حق و تقواست. **«وُعِدَ الْمُتَّقُونَ»**

۴- تعدد و تنوع طلبی، خواست طبیعی بشر است. **أَنْهَارٌ ... أَنْهَارٌ**

۵- در بهشت، در کنار نعمت های مادی و جسمانی، نعمت های معنوی و روحی نیز هست. **أَنْهَارٌ ... مَغْفِرَةٌ ...**

۶- نعمت های بهشتی از هر گونه آفت و نقص و تغییر به دورند. **غَيْرِ آسِنٍ ... لَمْ يَنْغَيِّرْ طَعْمُهُ ... مُصَفًّى**

۷- آب و هوای بهشت، نعمت ها را متغیر و مسموم و بد بو نمی کند. **لَمْ يَنْغَيِّرْ ...**

۸- نعمت هایی را که بهشتیان دریافت می کنند، در سایه مغفرت پروردگار است.

«مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۹- در بهشت انواع میوه ها، به مقدار وفور وجود دارد. **«كُلِّ الثَّمَرَاتِ»**

۱۰- در دوزخ، آب جوشان را با زور و ذلت به کفار می نوشانند. **«سُقُوا»**

۱۱- تشویق و تهدید در کنار هم سازنده است. **أَنْهَارٌ ... مَاءٌ حَمِيمًا**

۱۲- معاد، جسمانی است. (شیر و عسل، نشانه کامیابی جسمانی است، چنانکه قطعه قطعه شدن اندرون کفار بر آن دلالت دارد).

«فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ»

ص: ۷۷

۱۳- حساب جسم و بدن انسان در قیامت، با جسم و بدن او در دنیا فرق می کند.

و مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنفأُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٦﴾

و گروهی از آنان، کسانی هستند که (در ظاهر) به تو گوش می سپارند، اما همین که از نزد تو بیرون روند، به صاحبان علم و دانش گویند: او هم اکنون چه گفت؟ آنان کسانی هستند که خداوند بر دل‌هایشان مهر نهاده و از هوای نفسشان پیروی کرده اند.

نکته ها:

پس از بیان وضعیت مؤمنان و کافران، این آیه به شیوه برخورد منافقان با گفتار پیامبر که برگرفته از وحی آسمان بود اشاره کرده و خطاب به پیامبر می فرماید: کافرانی که در ظاهر مسلمان هستند، در مجالس تو شرکت می کنند و به قرآن گوش می دهند، اما چون به حقیقت تو و کتاب تو ایمان ندارند، قادر به درک و پذیرش آن نیستند و لذا هرگاه به پیروانت که نسبت به سخنان تو علم دارند می رسند، با تحقیر و تمسخر می گویند: این چه سخنانی است که این مرد می گوید؟!

اما ای پیامبر! گمان نکنی که سخنان تو قابل درک نیست، بلکه روحیه عناد و لجابت آنها باعث گردیده که خداوند بر دل آنها مهر نهد و آنان قدرت درک حقیقت را نداشته باشند و فقط تابع هوا و هوس های خویش باشند.

از این که جمله ی «وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ» پس از عبارت «طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ» آمده است می توان استفاده کرد که اگر انسان فهم، بینش و عقل خود را رها کند، تحت فرمان هوا و هوس و شهوت قرار می گیرد. (۱)

ص: ۷۸

۱- حضور هر قشری از مردم حتی کافران و منافقان، نزد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آزاد بود. «مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ»

۲- شناخت و افشای حرکات مرموز مخالفان، برای مردم لازم است. «و مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ...»

۳- منافقان در فکر تشکیک و تفرقه در میان خواص اهل حق هستند. يَسْتَمِعُ ...

قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ

۴- سؤال، اگر بر اساس تخریب و تضعیف و سست کردن ایمان و یا تحقیر و استهزا باشد، قابل توبیخ است. «مَاذَا قَالَ أَنْفًا»

۵- وحی الهی و سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله، علمی و عالم پرور بود. «أُوتُوا الْعِلْمَ»

۶- تشکیک در میان مسلمانان، نوعی تهاجم فرهنگی است. «مَاذَا قَالَ أَنْفًا»

۷- انسان، با انگیزه و عمل فاسد و هواپرستی، زمینه مهر شدن دل خود را فراهم می کند و قابلیت فهم وحی و معارف الهی را از دست می دهد. «أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ»

۸- به انبوه حاضران و مستمعین مغرور نشویم که چه بسا پذیرای حق نیستند.

و مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ... طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

۹- مسخره نمودن وحی و قرآن، موجب کدورت قلب شده و انسان را از درک حقایق باز می دارد. «مَاذَا قَالَ أَنْفًا ... طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ»

۱۰- اگر بر دلی مهر خورد، سخنان رسول خدا نیز در او کارساز نخواهد بود.

طَبَعَ اللَّهُ

۱۱- قلب و روح آدمی، فطرتاً حق پذیر است. عواملی سبب بسته شدن و مهر خوردن بر آن می شود. (کلمه «طَبَعَ»، معمولاً در مواردی بکار می رود که ابتدا

راه باز بوده و سپس بسته شده است)

۱۲- کسی که برای تضعیف پیامبر اقدام کند، در حقیقت با خدا طرف شده است.

يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ... مَا ذَا قَالَ أَنْفَاءً ... طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

۱۳- هوس ها و خواهش های بی پایه بشر متعدد است. «اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ»

۱۴- هواپرستی با خداپرستی سازگار نیست. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ»

وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَ اتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ» (۱۷)

و کسانی که هدایت یافته اند، خداوند هدایتشان را بیفزاید و روح پرهیزگاری به آنان عطا کند.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که گروهی با اینکه سخنان حق و آیات قرآن را از پیامبر می شنیدند، اما حاضر به پذیرش آن نبودند. این آیه می فرماید: گروهی با شنیدن همان آیات و سخنان، رشد یافته و وسعت روحی و معنوی پیدا می کنند.

عباراتی مانند «زَادَهُمْ هُدًى» و «زِدْنِي عِلْمًا» (۱) صرفاً فزونی هدایت یا علم را بیان نمی کند، بلکه بیانگر رشد و بالندگی روحی و فزونی ظرفیت آن کسی است که از این هدایت یا علم برخوردار می شود.

چند چیز باعث ازدیاد هدایت مؤمنان می شود:

الف) آیات و معارفی که خداوند نازل می کند.

ب) سخنان و حکمت های پیامبر.

ج) صبر و تحمل آنان در برابر استهزای منافقان. (۲)

پیام ها:

۱- پذیرش هدایت از طرف انسان، زمینه ساز فزونی هدایت از طرف خداوند است. «اهْتَدُوا زَادَهُمْ»

۲- هدایت، مراحل و مراتبی دارد. «زَادَهُمْ هُدًى»

ص: ۸۰

۳- هدایت پذیری، ظرفیت روحی انسان را توسعه می دهد. «زَادَهُمْ» (و نفرمود:

«زاد هدایتهم»)

۴- یک گام از طرف انسان، چند گام از طرف خدا را به دنبال دارد. «اهْتَدَوْا» از طرف انسان، زَادَهُمْ ... وَ اتَاهُمْ از طرف خدا.

۵- هدایت واقعی آن است که انسان را به تقوا برساند. اِهْتَدَوْا ... اتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ

۶- تقوا، هدیه و پاداش الهی برای هدایت پذیران است. «اتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ»

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ «۱۸»

پس آیا (کفار برای ایمان آوردن) قیامت را انتظار دارند، که ناگهان به سراغشان آید، در حالی که نشانه های آن آمده است؟
پس آنگاه که (رستاخیز) به سراغشان آید متذکر شدن آنان چه سودی برایشان خواهد داشت؟!

نکته ها:

«أشراط» جمع «شرط» به معنای نشانه و علامت است و مراد از «فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا» در این آیه، بر اساس روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله، بعثت آن بزرگوار است. (۱) زیرا آخرین رسول و کتاب الهی بر مردم نازل و حجت خداوند بر مردم، کامل گشته است. پس هر گونه گناه، فساد، کفر و انکار، ظهور قیامت را نزدیک می سازد.

گرچه معمولاً کلمه «السَّاعَةَ» در مورد قیامت بکار می رود ولی مانعی ندارد که مراد، زمان نزول قهر الهی و هلاکت مردم در همین دنیا باشد که مقدمه عذاب قیامت است.

ابن عباس نقل می کند که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در حجّه الوداع در حالی که نزدیک ترین افراد به آن حضرت، سلمان فارسی بود فرمود: آیا به شما خبر دهم از نشانه های قیامت؟ آنگاه فرمود: «اضاعه الصلوات و اتباع الشهوات و الميل الى الاهواء و تعظيم أصحاب المال و

ص: ۸۱

بیع الدین بالدنیا» (۱) بی توجهی به نماز و پیروی از هوسها و احترام به ثروتمندان و فروختن دین به دنیا.

در برخی روایات، بیش از صد علامت برای نشانه های برپایی قیامت برشمرده اند. (۲)

پیام ها:

۱- کفار سنگدل با مشاهده تمام دلائل، باز ایمان نمی آورند و منتظر سپری شدن آخرین مهلت اند. «فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ»

۲- برپایی قیامت و به هلاکت رسیدن کفار، ناگهانی و غافلگیرانه است. «بَغْتَةً»

۳- قیامت، نشانه ها و مقدماتی دارد. «فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا»

۴- فکر نکنید که همیشه راه توبه باز است و مجالی برای بازگشت وجود دارد.

«فَأْتِي لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ»

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مُتَوَاكُمُ «۱۹»

پس بدان که هیچ معبودی جز الله نیست و برای گناه خود و برای مردان و زنان با ایمان استغفار کن و خداوند، رفت و آمد و آرمیدن شما را می داند (و به تمام حالات شما آگاه است).

نکته ها:

«متقلب»، مصدر میمی به معنای انقلاب و انتقال و جابجایی و «متوی» نیز مصدر میمی به معنای محل استقرار و آرامش است.

در آیه ۵۵ سوره غافر نیز همین جمله «وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ» آمده است که با توجه به اینکه همه انبیا معصوم و به دور از گناه می باشند، این استغفار و طلب بخشش، برای یکی از این چند امر است:

ص: ۸۲

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر برهان.

الف) استغفار یک عبادت است، گرچه گناهی در کار نباشد.

ب) استغفار از ترک اولی، یعنی کارهایی که گناه نبوده، ولی بهتر بود که شخصی همچون پیامبر انجام نمی داد.

ج) برای آنکه استغفار از گناه، برای مردم یک سنت و روش شود.

د) استغفار، سبب علو درجات پیامبر می شود.

ه) مراد، استغفار برای گناهانی است که مردم نسبت به پیامبر مرتکب شده اند.

و) استغفار همیشه از تقصیر نیست، بلکه گاهی از قصور است. بنده وقتی عزت و عظمت خداوند و حقارت و ذلت خود را می

بیند، استغفار و طلب بخشش می کند. (۱)

بعضی از مفسران گفته اند که «ذنب» همیشه به معنای عصیان و گناه نیست، بلکه به معنای «ذنب فعل» و تبعات افعال و رفتار نیز می باشد. بنا بر این معنا، «ذنب» پیامبر، همان تبعات دعوت پیامبر به سوی خداوند است که رسیدن بدی و شر از جانب مخالفان است، مانند هتک حرمت، قتل و آزار و اذیت. هرچه دعوت الهی سنگین تر باشد، ذنب و تبعات آن نیز مشکل تر خواهد بود و استغفار بیشتری را می طلبد و استغفار از آن به این معنا است که از خدای متعال بخواهیم ما را از شر مخالفان حفظ کند. (۲)

در قرآن، از پیامبران دیگر همچون حضرت داود، موسی و ابراهیم علیهم السلام نیز استغفار نقل شده است.

استغفار بزرگان برای عموم مردم نیز بارها در قرآن مطرح شده است، نظیر استغفار حضرت ابراهیم برای پدر و مادر و مؤمنان (۳) و حتی عمویش (۴) و استغفار حضرت یعقوب برای فرزندانش، (۵) استغفار حضرت موسی برای برادرش (۶) و استغفار فرشتگان برای مردم (۷) در این آیه استغفار پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای مؤمنان و مؤمنات که این خود نوعی شفاعت است.

ص: ۸۳

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، کبیر فخر رازی و المیزان.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. ابراهیم، ۴۱.

۴-۴. شعراء، ۸۶.

۵-۵. یوسف، ۹۸.

۶-۶. اعراف، ۱۵۱.

۷-۷. شوری، ۵ و غافر، ۷.

- ۱- اکنون که دیدی مؤمنان را پاداش و کافران را کیفر می دهیم، پس بدان که همه کاره خداست. «فَاعْلَمْ»
- ۲- ایمان و توحید باید آگاهانه باشد. «فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» (تقلید در اصول عقائد جایز نیست).
- ۳- در نظام الهی، اولیای خداوند واسطه های دریافت لطف و مغفرت الهی برای مردم هستند. با اینکه خداوند قادر است بدون دعای پیامبر مردم را ببخشد، اما به آن حضرت فرمان دعا و استغفار می دهد. اِسْتَعْفِرُ ... لِلْمُؤْمِنِينَ
- ۴- رهبر باید نسبت به مردم دلسوز باشد. اِسْتَعْفِرُ ... لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ
- ۵- زنان و مردان، هر دو مشمول دعای پیامبرند و ملاک دعای پیامبر، مؤمن بودن است نه جنسیت. «لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ»
- ۶- تنها به استغفار پیامبر تکیه نکنید، بلکه خودتان نیز خدا را حاضر و از گناه در محضر او حیا کنید. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مُتَوَاكُمُ»
- ۷- اصلاح خود باید قبل از اصلاح دیگران باشد. وَ اِسْتَعْفِرُ لِدُنْيِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ ...
- ۸- همه ی مردم حتی رسولان الهی نیازمند لطف خداوند هستند. وَ اِسْتَعْفِرُ لِدُنْيِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ ... (عظمت و بزرگی خالق، ضعف و کوچکی مخلوق و درخواست چشم پوشی از کوتاهی ها)
- ۹- خداوند، خواهان عفو و بخشش مردم است و لذا به پیامبرش فرمان می دهد تا برای مردم استغفار کند و واسطه شود. وَ اِسْتَعْفِرُ لِدُنْيِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ ...
- ۱۰- احاطه علمی خداوند بر تمام حالات انسان، سبب نگرانی از عقوبت لغزشها و موجب روی آوردن به استغفار می شود. اِسْتَعْفِرُ ... اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مُتَوَاكُمُ
- ۱۱- علم خداوند محدودیت ندارد و هیچ چیز از دید او دور نمی ماند. (حرکت یا سکون ما برای خدا فرقی ندارد). «يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مُتَوَاكُمُ»

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ ﴿٢٠﴾

و کسانی که ایمان آورده اند می گویند: چرا سوره ای (برای جهاد) نازل نمی شود؟ پس هنگامی که سوره ای محکم و روشن نازل می گردد که در آن نامی از جنگ رفته است، بیماردلان را می بینی که به تو نگاه می کنند مانند نگاه کردن کسی که از (سکرات) مرگ بی هوش شده است، پس همان مرگ برایشان سزاوارتر است.

نکته ها:

واژه «سُورَةٌ» یک اصطلاح قرآنی است که مجموعه ای از آیات در آن جای دارد، نه آنکه بعداً وضع کرده باشند. مراد از «سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ»، سوره ای است که آیات آن محکم و روشن باشد، نه متشابه و مبهم.

مراد از کسانی که در قلوبشان مرض است، در این آیه، منافقان نیستند، زیرا منافقان جزو مؤمنان نیستند و آیه درباره ی مؤمنان است. (۱) بنابراین گاهی ایمان وجود دارد ولی قلب از سلامت کامل برخوردار نیست.

پیام ها:

- ۱- گروهی از مؤمنان در انتظار فرمان جهادند و این آمادگی خود را پیوسته به زبان می آورند. يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا ...
- ۲- مؤمنان، روش زندگی خود را در تمام ابعاد، بر پایه دستورات الهی قرار می دهند. «يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ»
- ۳- فرمان جهاد باید بر اساس وحی و دستورات الهی باشد. «لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ»
- ۴- جهاد در جایی است که دلایل لزوم آن، محکم و روشن باشد. «سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ»

ص: ۸۵

۵- جنگ و جهاد هدف اصلی فرمان های الهی نیست، بلکه یکی از احکام است.

«ذِكْرُ فِيهَا الْقِتَالُ»

۶- فرمان جهاد، میدان آزمایش افراد است. ذِكْرُ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ ...

۷- با توجه به نوع نگاه و دید و نظر افراد، می توان آنان را ارزیابی کرد. رَأَيْتَ ...

يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ

۸- ترس از جهاد، نشانه بیمار دلی است و افراد سست ایمان با فرمان جهاد، مرگ خود را با چشم می بینند همان گونه که در حال احتضار، انسان مرگ را می بیند.

«فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ»

۹- شعار مرگ و مرده باد و تبری از دیگران، ریشه قرآنی دارد. «فَأُولَئِكَ لَهُمْ»

طَاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ» (۲۱)

فرمانبرداری و سخن سنجیده (شایسته و بایسته آنان است) پس هنگامی که امر (کارزار) قطعی شد (از رفتن به جهاد سر باز می زنند) اگر به خدا راست گویند (و صادقانه جهاد کنند)، قطعاً برایشان بهتر است.

نکته ها:

مراد از «طَاعَةٌ»، یک پارچه اطاعت کردن است. عبارت «عَزَمَ الْأَمْرُ» به معنای پیدا شدن وضعی است که عزم و اراده ای نافذ می خواهد و بعضی آن را به معنای شدت و سخت شدن جنگ دانسته اند.

افراد سست ایمان، به دلیل ترس از جهاد، علاوه بر نافرمانی و شانه خالی کردن از جهاد، دست به توجیه و دلیل تراشی و سخنان نامربوط می زنند. قرآن در آیات متعدّد به بهانه های آنان اشاره کرده است، از جمله این که می گفتند:

- طاق و توان جنگیدن نداریم. «لَا طَاقَةَ لَنَا» (۱)

ص: ۸۶

- خانواده ما امتیّت ندارد و خانه هایمان بی حفاظ و بی پوشش است. «بَيُّوتُنَا عَوْرَةٌ» (۱)

- هوا گرم است. «لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ» (۲)

- اگر شرکت کنیم، مرتکب گناه می شویم. در جنگ تبوک بهانه آوردند که نگاه ما به دختران رومی سبب فتنه می شود، بنابراین ما به جبهه نمی آییم. «وَلَا تَفْتِنِي» اما قرآن همین فرار از جنگ را فتنه دانست. «أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا» (۳)

- اکنون زمان مناسبی برای جنگ نیست، بهتر است به تأخیر افتد. «لَوْ لَا أَخَّرْنَا» (۴)

- می ترسیم گرفتار بلا و ضرر شویم. «نَخْشِي أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ» (۵)

در این آیه می فرماید: اگر به هنگام فرمان جهاد، به جای این قبیل بهانه ها، اطاعت کنید و سخنی نیک بگویید، بهتر است. «طَاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ»

پیام ها:

۱- مؤمن، در برابر فرمان الهی جهاد، سراپا فرمانبردار است. «طَاعَةٌ»

۲- گفتار و کردار، هر دو باید صحیح و بجا باشد. «طَاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ»

۳- در باره فرامین الهی، به نیکی و پسندیده سخن بگویید. «وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ»

۴- جهاد و دفاع، از نظر عقل و فطرت پسندیده است. «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ»

۵- ریشه ی ترس از جهاد، آن است که صادقانه عمل نمی کنیم. «فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ»

۶- فرمان خداوند بر جهاد، به نفع انسان است، (نه خدا). «لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ»

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ (۲۲)

پس (ای بیمار دلانِ سست ایمان!) اگر (از جهاد) روی گردانید، جز این از شما انتظار نمی رود که در زمین فساد کنید و پیوندهای خویشاوندی را قطع کنید.

ص: ۸۷

۱- ۱. احزاب، ۱۳.

۲- ۲. توبه، ۸۱.

۳- ۳. توبه، ۴۹.

٤-٤. نساء، ٧٧.

٥-٥. مائدة، ٥٢.

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾

آنانند کسانی که خداوند از رحمت خویش دور و (گوششان را) کر و چشم هایشان را کور ساخته است (نه حقی می شنوند و نه حقی می بینند).

نکته ها:

مفسران، «تَوَلَّيْتُمْ» را دو گونه معنا کرده اند:

الف) اعراض و پشت کردن به جبهه و سرگرم شدن به خلافتکاری و قطع صله رحم.

ب) ولایت بر مردم را به دست گرفتن و سپس قلع و قمع دیگران.

اما معنای دوم با سیاق آیات سازگار نیست. (۱)

آیه خطاب به افراد سست ایمان که به خاطر حفظ جان از شرکت در جهاد اعراض می کنند، می فرماید: گمان نکنید که با ترک جهاد محفوظ می مانید، زیرا با فرار خود از جنگ، زمینه گسترش فساد و قتل را فراهم می سازید که دامان شما را نیز می گیرد و همچون دوران جاهلیت، حتی کشتن فرزند را برای شما مباح می سازد.

پیام ها:

۱- اعراض از دین و دستورات قرآن، زمینه ساز فساد و تباهی است. إِنَّ تَوَلَّيْتُمْ ...

تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ ...

۲- ترک صله رحم و روابط خویشاوندی، گناهی است در ردیف فساد در زمین.

«تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ»

۳- اگر فساد گسترش یابد، انسان حتی به بستگان خود نیز رحم نمی کند. «تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ»

۴- فراریان از جنگ، فسادگران و قاطعان رحم، مورد نفرین خداوند هستند.

تَوَلَّيْتُمْ ... تُفْسِدُوا ... تَقَطَّعُوا ... أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ

ص: ۸۸

۵- محرومیت از رحمت الهی، نتیجه عملکرد خود ماست. تُفْسِدُوا ... تُقَطِّعُوا ...

لَعَنَهُمُ اللَّهُ

۶- بهره نگرستن از امکانات، همانند محرومیت از آنها است. (گوش دارد ولی حق شنو نیست، چشم دارد ولی حقیقت بین نیست) لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ ...

۷- بزرگ ترین محرومیت معنوی، محرومیت از شناخت حقیقت است. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ»

۸- استفاده نامشروع و نامتعارف و غیر مفید از استعدادهای خدادادی، نشانه ی دور شدن از رحمت الهی است. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ»

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَفْئَالُهَا ﴿٢٤﴾

آیا در قرآن تدبّر و تأمل نمی کنند یا بر دل‌هایشان قفل‌ها خورده است.

نکته ها:

این آیه، در ادامه آیه قبل، تدبّر نکردن در قرآن را ناشی از کوری و کری نسبت به حقایق می داند که در اثر لعنت الهی، انسان به آن گرفتار گردد.

در سوره «ص» آیه ۲۹ نیز به مسئله تدبّر در قرآن سفارش شده است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ» قرآن کتاب مبارکی است که ما آن را به سوی تو نازل کردیم تا در آیاتش تدبّر شود و خردمندان پند گیرند.

پیام ها:

۱- قرآن، تنها برای تلاوت و رعایت تجوید نیست، کتاب اندیشه و تدبّر است و تلاوت باید مقدمه تدبّر گردد. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ»

۲- همه مأمور به تدبّر در قرآن هستند و تدبّر، اختصاص به گروه خاصی ندارد.

«أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ»

۳- کسانی که تدبّر در قرآن را رها کرده و با قرآن برخوردی سطحی دارند، مورد توبیخ خداوند قرار می گیرند. «أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَفْئَالُهَا»

۴- شرط بهره‌وری از مفاهیم عالی وحی و قرآن، سعه صدر و داشتن قلبی باز و سالم و تدبّر در آن است.... اَمْ عَلَي قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا

۵- یکی از راههای شناخت، راه دل و قلب است. «اَمْ عَلَي قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا»

۶- نشانه عقل و قلب سالم، تدبّر در آیات قرآن است. (کل آیه)

اِنَّ الَّذِيْنَ ارْتَدُّوا عَلَي اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمَلِيَ لَهُمْ «۲۵»

همانا کسانی که پس از آن که راه هدایت برایشان روشن شد به آن پشت کردند، شیطان (رفتار بدشان را) برایشان آراسته و آنان را با آرزوهای طولانی فریفته است.

نکته‌ها:

«سَوَّلَ لَهُمْ» یا به معنای زیباسازی زشتی‌ها و وارونه‌نمایاندن واقعیات است و یا به معنای «تسهیل» و آسان‌سازی است، یعنی شیطان راه انحراف را برای انسان آسان جلوه می‌دهد.

«اَمَلِيَ» یا به معنای مهلت دادن و یا به معنای امداد و یاری رساندن است.

کارهای سراسر شرّ شیطان در قرآن عبارتند از: وسوسه (۱)، امر به فحشا و زشتی‌ها (۲)، زینت دادن کارهای زشت (۳)، ایجاد ترس و وحشت (۴) و دشمنی (۵)، وعده فقر و تهیدستی (۶)، بدقولی و خلف وعده (۷)، اسراف (۸) و بازداشتن از یاد خدا (۹)، اختلاف و تفرقه (۱۰)، تمرد و نافرمانی (۱۱)، ایجاد شک و تردید (۱۲)، شرک و انحراف (۱۳) و آرزوهای طولانی و دراز (۱۴).

البته قرآن راه درمان و فرار انسان از شیطان را در دو چیز معرفی می‌کند: یکی آن که به دید

ص: ۹۰

۱-۱. ناس، ۴ و ۵.

۲-۲. نور، ۲۱.

۳-۳. انفال، ۴۸ و انعام، ۴۳.

۴-۴. آل عمران، ۱۷۵.

۵-۵. مائده، ۹۱.

۶-۶. بقره، ۲۶۸.

۷-۷. ابراهیم، ۲۷.

۸-۸. اسراء، ۲۷.

٩-٩. نساء، ٦٠.

١٠-١٠. اسراء، ٥٣ و طه، ٢٠.

١١-١١. مريم، ٤٤.

١٢-١٢. حج، ٣.

١٣-١٣. نمل، ٢٤؛ قصص، ١٥.

١٤-١٤. محمد، ٢٥.

دشمن به او بنگرد، «إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا» (۱) دیگر آن که در برابر شرور شیطان، به خداوند پناه ببرد. «وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ» (۲) و گرنه شیطان خارجی، «الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ» و شیطان درونی، «وَكَذَلِكَ سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي» (۳) انسان را به هلاکت و نابودی می رسانند.

پیام ها:

۱- توجه و گوش سپردن به وسوسه های شیطان، از آفات ایمان است و سرانجامی جز ارتداد و بد عاقبت شدن ندارد. «إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُوا»

۲- ارتداد و بازگشت از حق بعد از روشن شدن آن، عملی ارتجاعی و قابل سرزنش است. «ارْتَدُّوا عَلَيَّ أَذْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ ...»

۳- راه حق، روشن و واضح است و آگاهی و درک آن مسئولیت آور. «مَنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى»

۴- اگر با جلوه ها و وسوسه ها به جدیت مبارزه نکنیم، آگاهی و علم به تنهایی کاری از پیش نمی برد. «تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ»

۵- زیبا جلوه دادن بدی ها و آرزوهای طولانی، ابزار کار شیطان است. (هر کس زشتی ها را زیبا جلوه دهد، شیطان صفت است) «الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَآمَلَى لَهُمْ»

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ «۲۶»

این، به خاطر آن است که (بیماردلان مرتد) به کسانی که از دستورات الهی ناخشنود بودند، گفتند: ما در بعضی امور از شما اطاعت خواهیم کرد، در حالی که خداوند پنهان کاری آنان را می داند.

ص: ۹۱

۱-۱. فاطر، ۶.

۲-۲. اعراف، ۲۰۰.

۳-۳. طه، ۹۶.

منافق، برای حفظ خود به دنبال افراد مخالف می گردد و اگر در تمام جهات با او قدر مشترک نداشت، به همان مقدار که وجوه مشترک دارند، همکاری و بلکه اطاعت می کند.

منافقان مدینه نیز با یهودیان مخالف پیامبر، چنین برخوردی داشتند. (۱)

شاید مراد از «لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ» کافرانی باشند که در اوایل سوره نامشان برده شد و فرمود: الَّذِينَ كَفَرُوا ... كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ (۲)

پیام ها:

۱- افراد ناراضی، آسیب پذیر و در تیررس توطئه های مخالفان هستند. قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا ... سَنُطِيعُكُمْ

۲- افراد منافق به کسانی که از احکام الهی ناراحت و ناراضی هستند، وعده پشتیبانی و حمایت و حتی اطاعت می دهند. «سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ»

۳- منافقان با کفار و دشمنان اسلام همدست می باشند. «سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ»

۴- نشانه ی ارتداد، همدلی با ناراضیان و کفار است. اِزْتَدُّوا ... سَنُطِيعُكُمْ

۵- پیروی از منحرفان حتی در بعضی امور، قابل سرزنش و توبیخ است.

«سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ»

۶- بعضی برای حفظ مصالح و منافع خود، منافقانه عمل می کنند. در برخی امور، همراه مؤمنان و در برخی همراه کافران می شوند که مورد سرزنش اند. (گاهی به نعل و گاهی به میخ می زنند) «سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ»

۷- قرارهای منافقان و ناراضیان علنی نیست، بلکه نامحسوس و مخفیانه است.

«وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ»

۸- منافقان به هوش آیند که خداوند از کارهای مخفی آنان آگاه است و ممکن است هر لحظه آنان را رسوا کند. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ»

۹- اگر انسان باور داشته باشد که خداوند تمام کارهای مخفی و اسرار او را می داند، توطئه چینی را کنار گذارده و با مردم شفاف برخورد می کند. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ»

فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾

پس (حال آنان) چگونه خواهد بود، آنگاه که فرشتگان جانشان را باز گیرند، در حالی که به صورت و پشت آنان می کوبند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

این (نوع جان گرفتن) به خاطر آن است که آنان از آنچه خداوند را به خشم می آورد، پیروی کرده و خشنودی خدا را خوش نداشتند، پس خداوند نیز اعمالشان را تباه کرد.

نکته ها:

«توفی» به معنای بازگرفتن کامل چیزی است که به انسان داده اند. این واژه در قرآن، در مورد مرگ به کار می رود، زیرا مرگ در حقیقت، بازگرفتن روح خدا دادی از جسم است.

در آیه ۵۰ سوره انفال نیز، مشابه این آیه برای چگونگی جان دادن کفار آمده است.

شاید عذاب مرتدان از ناحیه صورت: «يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ»، تجسم اقبال و رو آوردن به سخط الهی است «اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ» و عذاب از ناحیه پشت: «أَدْبَارَهُمْ»، تجسم ادبار، پشت کردن و ناپسند شمردن رضوان الهی است. «وَ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ»

پیام ها:

۱- آنان که دیگران را در برابر حق به مقاومت دعوت می کنند، با ذلت و عذاب جان خواهند داد. فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ ...

۲- مرگ، نابودی نیست، بلکه گرفتن کامل روح و جان توسط فرشتگان است.

«تَوَفَّتْهُمُ»

ص: ۹۳

۳- کیفر منافقان مرتد، از لحظه جان دادن آغاز می شود. «تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۴- توجه به عمر محدود دنیا و خط پایانی توطئه ها و گرفتار شدن به عذاب، می تواند انسان را از توطئه بازدارد. فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ ... يَضْرِبُونَ ...

۵- دشمنی با وحی و قرآن، موجب خشم خداوند و بطلان اعمال انسان می شود.

ذَلِكَ ... فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

۶- گرچه کافران در انتخاب راه و روش خود مختارند، «اتَّبِعُوا، كَرِهُوا» اما چاره ای جز پذیرش آثار و پیامدهای آن ندارند. «فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ»

۷- گاهی انسان نیکی ها و آنچه را کاشته است، خود به آتش کشیده و نابود می کند. اتَّبِعُوا ... كَرِهُوا ... فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

۸- حرکت در مسیری که رضای الهی در آن نیست، بیهوده گرایی و قابل توبیخ است. اتَّبِعُوا ... كَرِهُوا ... فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ» (۲۹)

آیا کسانی که در دل هایشان بیماری (نفاق و کفر) است، پنداشته اند که خداوند هیچ وقت کینه ها و حسادتشان را آشکار نخواهد کرد؟

وَ لَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ» (۳۰)

و اگر بخواهیم آنان را به تو می نمایانیم، آنگاه ایشان را به سیمایشان می شناسی و در شیوه و آهنگ کلامشان نیز آنان را خواهی شناخت و خداوند (ظاهر و باطن) کارهایتان را می داند.

نکته ها:

«ضغن» به معنای کینه شدید است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: هر کس چیزی را به راز در دل نگه دارد، در لابلای سخنان و

در چهره اش نمایان می شود. (۱)

هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در غدیر خم، حضرت علی علیه السلام را به جانشینی خود منصوب کرد، بعضی گفتند: محمد در بالا بردن بازوی پسر عمویش (از تعصب فامیلی و فامیل مداری) کوتاهی نمی کند. آنگاه این آیات نازل شد.

(۲)

پیام ها:

۱- سوء استفاده از ستاریت خداوند عملی منافقانه و بیمار دلی است. «أَمْ حَسِبَ»

۲- رسوایی گنهکاران مخصوص قیامت نیست، بلکه در دنیا نیز امکان رسوائی هست. أَمْ ... أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ

۳- با افشاگری، منافقان را رسوا و خواب خوش را از آنان بگیریم. وَ لَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ ...

۴- حسادت و کینه، از عوامل بروز بیماری نفاق و دورویی است. فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ... أَضْغَانَهُمْ

۵- خلق و خوی درونی انسان، در قیافه و چهره تأثیر گذار است و سیمای انسان تا حدود زیادی بیانگر سیرت اوست. «فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ»

۶- نه فقط اصل سخن، بلکه لحن سخن نیز باید مؤدبانه باشد. بی ادبی منافقان در سخن گفتن، نفاق درونی آنان را آشکار می سازد. «لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ»

وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ وَ نَبْلُوَنَّكُمْ أَمْثَلًا

ما قطعاً شما را می آزماییم تا از میان شما مجاهدان و صابران را نشان دهیم و اخبار (و اعمالتان) را آزمایش خواهیم کرد.

ص: ۹۵

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۶.

۲- ۲. تفسیر برهان.

«ابتلاء»، گاهی به معنای آزمایش افراد برای کشف حقیقت است، مانند: «إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ» (۱) و گاهی به معنای ایجاد زمینه های مختلف برای بروز حالات درونی است، مانند این آیه. (۲) «نَبَلُّوا أَخْبَارَكُمْ»

جمله «حَتَّىٰ نَعْلَمَ» به معنای «معلوم داریم» از ماده «علم» به معنای نشانه و علامت است نه از ماده «علم» در برابر جهل. یعنی آزمایش های الهی، علامت شناسایی آنان است.

در آیه قبل خواندیم که خداوند عملکرد ما را می داند، «وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ» و برای علم و آگاهی خود نیاز به آزمایش ندارد. بنابراین آزمایش برای آن است که مردم کاری انجام دهند و بر اساس آن استحقاق پاداش یا کیفر را پیدا نمایند. همان گونه که ما شغل افراد را می دانیم، ولی بر اساس دانستن شغل به آنان مزد نمی دهیم، بلکه باید از آنان کاری انجام پذیرد تا استحقاق دریافت مزد را داشته باشند.

تفکیک انسان ها از یکدیگر مراحل دارد: در مرحله اول، انسان ها با کفر و ایمان جداسازی می شود و در مرحله دوم، اهل ایمان با جهاد و فرار از جهاد تفکیک می یابند و در مرحله سوم، جهادگران با صبر و مقاومت بیشتر. بنابراین آزمایش های الهی یکی پس از دیگری ادامه دارد.

از آیه ۱۶ تا اینجا، بارها سخن از منافقان و بیماردلان به میان آمد و سیمایی از آنان ترسیم شد که به جمع بندی آن اشاره می کنیم:

۱. تحقیر گفته های پیامبر. «مَاذَا قَالَ آتِفًا» (آیه ۱۶)

۲. ترس از فرمان جهاد. «ذَكَرَ فِيهَا الْقِتَالَ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ» (آیه ۲۰)

۳. فساد در زمین و قطع رحم. «تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ» (آیه ۲۲)

۴. ارتداد و برگشت از حق. «ارْتَدُّوا عَلَيَّ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ» (آیه ۲۵)

ص: ۹۶

۱- ۱. بقره، ۱۲۴.

۲- ۲. مفردات راغب.

۵. به وعده های شیطان فریفته می شوند. «الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَىٰ لَهُمْ» (آیه ۲۵)

۶. توطئه گری و اعلام همکاری با سایر مخالفان. «سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ» (آیه ۲۶)

۷. پیروی از کارهایی که سبب خشم الهی است. «اتَّبِعُوا مَا أَسْحَطَ اللَّهُ» (آیه ۲۸)

۸. ناخشنودی از کارهایی که سبب رضای الهی است. «كِرِهُوا رِضْوَانَهُ» (آیه ۲۸)

۹. کینه توزی. «أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ» (آیه ۲۹)

در برابر این همه خیانت، خداوند نیز آنان را با مهر زدن بر دلها، لعنت و دوری از رحمت خویش، عذاب و ضربه به صورت و پشت هنگام جان دادن و تباه و حبط شدن اعمالشان تهدید می نماید.

پیام ها:

۱- آزمایش مردم، امری حتمی و همگانی و یکی از سنت های الهی است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ» (حرف لام و نون تأکید، نشانه قطعی بودن آن است)

۲- یکی از بسترهای آزمایش و شناسایی انسان ها، میدان جنگ است. منافقان در جبهه رسوا می شوند. «حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ»

۳- در جهاد، صبر و استقامت نقش بسیار مهمی دارد. «الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ»

۴- ادعاهای و سخنان انسان، در صحنه عمل مورد آزمون الهی قرار می گیرند. «نَبْلُوا أَخْبَارَكُمْ»

۵- معیار ارزیابی الهی، موفقیت در آزمون های عملی است. «نَبْلُوا أَخْبَارَكُمْ»

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ شَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَ سَيَحِطُّ أَعْمَالَهُمْ» (۳۲)

همانا کسانی که کفر ورزیدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند و بعد از آنکه برایشان راه هدایت روشن شد، با پیامبر مخالفت کردند، هرگز به خداوند گزند نرسانند و زود باشد که خداوند اعمالشان را تباه سازد.

بازداشتن مردم از راه خدا، در قالب های متعددی می تواند صورت گیرد از جمله: تحریف قانون الهی، بدعت گذاری در دین، ایجاد شک در باورهای مردم، (نظیر «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ» (۱)، از کجا می دانید که صالح پیامبر است؟)، تضعیف رهبران الهی (نظیر گفتن شاعر، کاهن، ساحر و مجنون به پیامبران)، تهدید مردم برای جلوگیری از ایمان آوردن، سرگرم کردن مردم به مسائل لغو و غیر ضروری، ایجاد جنگ و جدال، وضع قوانین دست و پاگیر برای جلوگیری از کارهای الهی، در رأس قرار گرفتن ناهلان در امور دینی و ایجاد شایعه برای افراد لایق.

انسان گاهی به جای حق پذیری و اقدام در مسیر رشد و کمال خود، با حق به ستیز برخاسته و خود را به صورت بدترین عنصر در می آورد:

- با خدا، دشمنی و لجاجت می کند. كَفَرُوا ... بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ

- با پیامبر، مخالفت و سرسختی دارد. «شَاقُّوا الرَّسُولَ»

- با مردم، دشمنی کرده و مانع حق پذیری آنان می شود. صَدُّوا عَنْ ...

- با خود دشمنی کرده و باعث نابوی و هلاکت خویش می شود. «سَيُحِبُّ أَعْمَالَهُمْ»

پیام ها:

۱- کفر، سرچشمه ی ظلم به خود، جامعه و پیامبران است. كَفَرُوا ... صَدُّوا ... شَاقُّوا الرَّسُولَ

۲- خداوند با ارائه راههای هدایت و کمال، با مردم اتمام حجت می کند. «تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى» (شناخت حق، تکلیف و مسئولیت انسان را بیشتر می کند)

۳- کفر و تلاش منحرفان هیچ گونه لطمه ای به خداوند نمی زند. «لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ»

۴- عناد و لجاجت بعد از آگاه شدن، سبب تباه شدن اعمال است. «سَيُحِبُّ أَعْمَالَهُمْ»

ص: ۹۸

لَا أُيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ (۳۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! خدا را اطاعت کنید و از رسول (نیز) پیروی نمایید و کارهایتان را باطل نسازید.

نکته ها:

در آیات و روایات، برخی اعمال و گفتارها سبب بطلان اعمال معرفی شده اند، از جمله:

۱. منت گذاشتن و آزار دادن نیازمندان، که پاداش انفاق را محو می کند. «لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَ الْأَذَى» (۱)

۲. بی ادبی نسبت به رهبران الهی، «لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ... أَنْ تَحْطِطَ أَعْمَالُكُمْ» (۲) صدای خود را بر صدای پیامبر برتر قرار ندهید تا کارهایتان تباه نشود.

۳. عجب و حسد. «الهی عبدنی لک و لا تفسد عبادتی بالعجب» (۳) چنانکه امام صادق علیه السلام فرمودند: «ان الحسد يأكل الايمان كما تأكل النار الحطب» (۴) حسد نیکی ها را نابود می کند همان گونه که آتش هیزم را می سوزاند.

۴. شرک به خدا. «لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۵) اگر شرک ورزی قطعاً عمل تو را تباه می کند.

۵. ریا که گونه ای از شرک است. الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ ... (۶)

در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس یک «سبحان الله» بگوید، درختی در بهشت برای او کاشته می شود. شخصی گفت: پس ما (که همواره به این ذکر مشغولیم) درختان بسیار زیادی در آنجا داریم! حضرت آیه فوق را تلاوت کرده و فرمودند: مواظب باشید آتشی پس از آن نفرستید تا آنها را بسوزاند. (۷)

ص: ۹۹

۱-۱. بقره، ۲۶۴.

۲-۲. حجرات، ۲.

۳-۳. دعای مکارم الاخلاق.

۴-۴. کافی، ج ۲، ص ۳۰۶.

۵-۵. زمر، ۶۵.

۶-۶. نساء، ۳۸.

۷-۷. تفسیر نورالثقلین.

در مورد معنای عبارت «لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ» با توجه به صدر آیه، سه وجه می توان ذکر کرد:

الف) ایمان خود را حفظ کنید و مشرک نشوید که اعمالتان باطل می شود. زیرا شرک اعمال را تباه می کند. «لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۱)

ب) با ترک اطاعت از رسول خدا، اعمالتان را تباه نسازید.

ج) با منت گذاشتن به پیامبر، اعمال خود را تباه نکنید. چنانکه خداوند می فرماید: «يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِلَّا سِلْمًا مَكْمًا» (۲)

پیام ها:

۱- گرچه مخاطب قرآن، مؤمنان هستند، اما ذکر این عنوان در آغاز برخی آیات، بیانگر شخصیت دادن و تکریم آنان است. یا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ ...

۲- اولویت ها و سلسله مراتب را مراعات کنیم. در اینجا نام خداوند قبل از پیامبر آمده است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۳- لازمه ی ایمان، تسلیم بودن و اطاعت از فرامین خدا و رسول است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۴- دستورات دین، دو نوع است: دستورات ثابت که از طرف خداوند است.

«أَطِيعُوا اللَّهَ» و دستورات متغیر که به مقتضای ضرورت ها و نیازها از طرف حاکم اسلامی صادر می شود. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۵- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله معصوم است. فرمان اطاعت از پیامبر بدون هیچ قید و شرطی، نشانه عصمت او و واجب الاتباع بودن اوست. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۶- مؤمنان، به ایمان خود مغرور نشوند که اعمالشان در معرض خطر است.

الَّذِينَ آمَنُوا ... لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ

ص: ۱۰۰

۱- ۱. زمر، ۶۵.

۲- ۲. حجرات، ۱۷.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

همانا کسانی که کفر ورزیدند و (مردم را) از راه خدا باز داشتند، سپس در حال کفر از دنیا رفتند، پس خداوند هرگز آنان را نخواهد بخشید.

نکته ها:

این آیه در میان دو آیه قرار گرفته که خطاب به مؤمنان است و لذا خطر ارتداد مؤمنان را که به کفر آنان بیانجامد گوشزد می کند. خطری که بسیار بدفرجام است.

با اینکه خداوند همه گناهان را می بخشد، «إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا» (۱) و راه توبه برای همه و همیشه و نسبت به هر گناه تا لحظه مرگ باز است، امّا آنان که در حال کفر از دنیا بروند و یا مرتد شده و باز نگردند و یا منافقان، مشمول مغفرت نمی گردند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ» (۲)، «فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ»

پیام ها:

۱- کفر، مایه ی بطلان اعمال گذشته انسان در دوره ایمان می گردد. لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ ... الَّذِينَ كَفَرُوا

۲- هنگام مردن مهم این است که انسان مؤمن بمیرد یا کافر. كَفَرُوا ... مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ

۳- کفر و عناد، عامل بازداشتن دیگران از نیکی ها و خوبی ها می گردد. «كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- آمرزش الهی تا قبل از دیدن علائم مرگ امکان پذیر است. «مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ»

ص: ۱۰۱

۱- (۱). زمر، ۵۳.

۲- (۲). نساء، ۴۸.

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتَرَكُمُ أَعْمَالِكُمْ» (۳۵)

پس سستی نورزید، تا به سازش دعوت کنید، با اینکه شما برترید و خداوند با شماست و هرگز چیزی از (پاداش) اعمالتان را کم نمی کند.

نکته ها:

جمله «يَتَرَكُمُ» از «وتر» به معنای نقصان و کاهش است.

سؤال: قرآن در یک جا می فرماید: «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا» (۱) اگر دشمن آغوش خود را برای صلح باز کرد، شما نیز بال خود را بگشایید و پیشنهاد صلح را بپذیرید، اما این آیه از صلح انتقاد کرده و می فرماید: «فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ» پس تکلیف چیست و باید به کدام آیه عمل کرد؟

پاسخ: هر آیه نظر به یک جنبه ای دارد، سازش بر اساس ترس و سستی و رعب زدگی ناپسند است، زیرا آرزو و علاقه دشمنان همین است، «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» (۲) اما مدارا که از موضع قدرت و ترحم بر ضعیف است، پسندیده می باشد. چنانکه آهسته رفتن گاهی بر اساس ضعف جسمی است و گاهی برای همراهی با کودکان و سالمندان که توان تند رفتن ندارند. اسلام می فرماید: شما از نظر روحیه، قدرت و امکانات باید در مرحله عالی باشید و در آن حال اگر دشمن تقاضای صلح کرد بپذیرید.

مراد از معیت و همراهی خداوند با مؤمنان «وَاللَّهُ مَعَكُمْ»، معیت عمومی خداوند، که فرموده است: «هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۳) نیست، بلکه معیت خاص است که در اینجا به معنای عزت و نصرت و هدایت ویژه الهی نسبت به مجاهدان راه اوست. (۴) چنانکه در آیات دیگر نیز به این همراهی خاص اشاره شده است: «إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (۵)

هنگامی که خداوند متعال خطاب به مؤمنان فرمود: «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ» امکان داشت که

ص: ۱۰۲

۱- ۱. انفال، ۶۱.

۲- ۲. قلم، ۹.

۳- ۳. حدید، ۴.

۴- ۴. تفسیر فرقان.

۵- ۵. عنکبوت، ۶۹.

برخی مؤمنان با دیدن کمی نفرات خودی و کثرت نفرات و تجهیزات و قدرت دشمن دچار تردید و دودلی شوند، لذا خداوند بلافاصله فرمود: «وَاللَّهُ مَعَكُمْ» . (۱)

پیام ها:

۱- مؤمن، نباید به خود سستی راه دهد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... فَلَا تَهِنُوا

۲- صلابت و استحکام جبهه داخلی، شرط اساسی پیروزی است. فَلَا تَهِنُوا ...

۳- پیشنهاد صلح و سازش، از جانب جبهه ایمان مطرح نمی گردد. «فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ» (ولی اگر دشمنان پیشنهاد دادند و به مصلحت بود پذیرفته می شود. «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا»)

۴- به مسلمانان روحیه بدهید و ارزش آنان را به خودشان تذکر دهید. «وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ»

۵- امدادهای الهی همواره با مؤمنان مجاهد است. «وَاللَّهُ مَعَكُمْ»

۶- خداوند، پاداش مجاهدان را تضمین نموده است. «وَلَنْ يَتْرُكَنَّ أَعْمَالَكُمْ»

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَ لَهُوَ وَ إِنْ تَوَمَّنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَ لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالَكُمْ» (۳۶)

زندگی دنیوی، تنها بازیچه و سرگرمی است و اگر ایمان آورید و پروا پیشه کنید، خداوند به شما پاداش می دهد و همه اموالتان را نمی خواهد.

نکته ها:

«لَعِبٌّ» کاری است که انگیزه واهی دارد و «لَهُوَ» کاری است که انگیزه عاقلانه ندارد.

در آیه قبل، از سستی و سازش با کفار نهی شد، این آیه گویا به عامل مهم سستی که علاقه به دنیاست اشاره می کند و می فرماید: دنیا شما را نفریبند.

یوسف علیه السلام در نزد پدر، فرزندی عزیز؛ در دید برادران، رقیب؛ در دید کاروانیان که او را از چاه

ص: ۱۰۳

بیرون آوردند، برده؛ در دید زلیخا، معشوق و در دید زندانیان خوابگذار است. دنیا نیز در دید اکثر مردم، وسیله‌ی سرگرمی و کامیابی است، ولی در نگاه مؤمنان؛ کلاس خداشناسی و همه چیز آن آیات الهی و بازار تجارت عمل صالح و مزرعه آخرت و کسب فضیلت است.

آفرینش الهی بر اساس لهو و لعب نیست، «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعِينًا» (۱) بلکه این انسان است که به خاطر عدم استفاده صحیح، آن را لهو و لعب و وسیله زینت و تفاخر و تکاثر قرار می‌دهد.

پیام‌ها:

۱- دلدادگی به دنیا و دنیاطلبی، از عوامل اساسی سستی و ضعف مؤمنان است.

فَلَا تَهِنُوا ... إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا

۲- دنیا منهای ایمان و تقوا، بازیچه است. «لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِن تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا»

۳- تقوا از آثار ایمان و مرحله‌ای بالاتر است. «تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا»

۴- ایمان و تقوا دو عاملی است که دنیای انسان را از پوچی خارج می‌کند. «لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِن تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ»

۵- ایمان و تقوا، منافاتی با داشتن ثروت ندارد. «تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا ... لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالُكُمْ»

۶- فرمان انفاق، اطعام، زکات، خمس و صدقه، برای رشد ماست، نه پرداخت مزد هدایت. «لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالُكُمْ»

إِنْ يَسْئَلُكُمْوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبَخَّلُوا وَ يُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ» (۳۷)

اگر خداوند همه اموالتان را بخواهد و به آن اصرار ورزد، بخل می‌ورزید و (به سبب همین بخل)، کینه‌های شما را آشکار می‌سازد.

نکته‌ها:

«یحفکم» از «احفاء» به معنای اصرار در مطالبه و سؤال است و «أضغان» جمع «ضغن» به

ص: ۱۰۴

معنای کینه شدید است.

دل بستگی برخی انسان ها به مال دنیا به قدری است که حتی اگر خداوند هم از آنان چیزی را مطالبه کند، کینه او را به دل می گیرند.

پیام ها:

۱- خصلت های انسان، در برخورد با اوامر و نواهی الهی هویدا می شود.

إِنْ يَسْئَلْكُمْ هَا... تَبَخَّلُوا

۲- دل بستگی شدید به دنیا و بخل ورزیدن، مورد انتقاد و سرزنش است.

إِنْ يَسْئَلْكُمْ هَا... تَبَخَّلُوا

۳- خداوند انسان را به امور حرجی و مشقت آور فرمان نداده است. «فَيُحْفِكُمْ» (قوانین و فرمان های الهی متناسب با استعداد و توان ذاتی انسان هاست، ما نیز قوانین را آنگونه قرار ندهیم که مردم موضع خصمانه بگیرند).

۴- صفا یا کینه دوستان، به هنگام سخاوت و بخل کشف می شود. «يُخْرِجُ أَضْغَانَكُمْ»

هَذَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَدْعُونَ لِنُفُوقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّهُ يَبْخُلُ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

آگاه باشید! این شماست که برای انفاق در راه خدا دعوت می شوید، پس بعضی از شما بخل می ورزند و هر کس بخل ورزد، فقط نسبت به خود بخل می ورزد و خداوند غنی و بی نیاز است و شما باید نیازمندان و اگر روی بگردانید، قومی غیر شما را جانشین شما می کند که آنان مثل شما (سست ایمان و بخیل) نباشند.

نکته ها:

سؤال: در دو آیه قبل فرمود: «لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالَكُمْ» ما از اموال شما چیزی نمی خواهیم، در حالی که این آیه مردم را دعوت به انفاق کرده و از آنان چیزی می خواهد، این چند آیه را

چگونه در کنار هم جمع نماییم؟

پاسخ: مراد از «لَا يَشِيئُ لَكُمْ أَمْوَالَكُمْ» آن است که ما در قبال هدایت و ایمانتان چیزی از شما نمی خواهیم و یا برای خودمان نیازی به شما نداریم، ولی دعوت به انفاق در این آیه، برای ایجاد عدالت اجتماعی، وحدت، نوع دوستی، برطرف کردن کدورت ها، کینه ها و تبعیض هایی است که اگر برطرف نشود، تفاوت طبقاتی به صورت یک عقده و انفجار و انتقام در می آید و دعوت به انفاق برای حفظ نظام زندگی خود انسان ها است. لذا خداوند می فرماید: هر کس بخل ورزد، به ضرر خودش خواهد بود و خداوند از هر جهت غنی و بی نیاز است.

در تفاسیر می خوانیم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ کسی که پرسید: آن قوم دیگر که بخل نمی ورزند کیانند؟ حضرت دستی به شانه سلمان زدند و فرمودند: منظور، قوم سلمان (مردم ایران) است، سوگند به آن کس که جانم به دست اوست، اگر ایمان به ثریا بسته باشد، گروهی از فارسیان آن را به چنگ می آورند. (۱)

در شیوه تربیت باید مراحل طی شود:

الف) هشدار به مخاطب. «هَا أَنْتُمْ»

ب) درخواست و دعوت. تُدْعُونَ ...

ج) توجیه و استدلال. «مَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنِ نَفْسِهِ»

د) تکرار و قاطعیت. «وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ»

ه) اتمام حجّت و تهدید. «وَ إِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ ...»

پیام ها:

۱- در تبلیغ، گاهی باید مخاطب را برای شنیدن حساس کرد. «هَا أَنْتُمْ ...»

۲- تا می توانید با دست خود انفاق کنید که وارثان کاری نخواهند کرد. «لِتُنْفِقُوا»

۳- آنچه مورد دعوت الهی است، کار خالصانه است. «لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- مردم را باید به انفاق و کمک به دیگران دعوت کرد، اما باید آزادشان گذاشت

ص: ۱۰۶

تا با فکر و انتخاب خود گامی بردارند. «فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ»

۵- کسی که بخل می ورزد، گمان می کند مردم را از مال خود محروم کرده، در حالی که خودش را از محبوبیت و عزت و قرب الهی محروم کرده است.

«فَأَيُّكُمْ يَبْخُلُ عَنْ نَفْسِهِ»

۶- بخل مربوط به روحیه افراد است و لازمه ی آن ثروتمند بودن نیست، چه بسیارند افرادی که سرمایه دارند و بخل ندارند. «فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ»

۷- دعوت به انفاق، نشانه ی نیاز خداوند نیست. «وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ»

۸- در تبلیغ، مخاطبین را مغرور نکنیم. تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا ... أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ (در کنار دعوت به انفاق، بی نیازی خدا و فقر و نیازمندی انسان را یادآور می شود)

۹- در تبلیغ و دعوت، از تملق مردم پرهیز شود و کرامت احکام الهی حفظ گردد.

تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا ... وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ

۱۰- احکام خداوند تعطیل نمی شود، گرچه شما آن را انجام ندهید. «إِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ»

۱۱- همان گونه که تاریخ گذشته درس عبرت است، آینده نگری نیز می تواند سازنده باشد. «يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ»

۱۲- ترک انفاق به قدری خطر دارد که ممکن است خداوند ملت یا رژیمی را قلع و قمع کند. «وَ إِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ ...»

۱۳- برای تربیت و ترغیب، گاهی باید از اهرم تهدید استفاده کرد. «وَ إِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ»

۱۴- زمین، هرگز از افراد صالح خالی نخواهد ماند. «يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ» (سنت الهی آن است که زمین خالی از حجت نباشد).

۱۵- آنچه برای خداوند مطرح است بندگان مطیع است، من و شما ندارد. «قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ» (دین الهی برای بقا و استمرار خود، وابسته به هیچ گروه و قوم خاصی نیست). «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره بیست و نه آیه دارد و در سال ششم هجری بعد از ماجرای صلح حدیبیه، در مدینه نازل شده است.

عمده مطالب این سوره در مورد بشارت فتح مکه و مسائل مربوط به صلح حدیبیه، بیعت رضوان، کارشکنی منافقان و کسانی که از جهاد تخلف کردند و در پایان سیمایی از یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾

همانا ما گشایش آشکاری را برای تو پیش آوردیم.

لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾

تا خداوند برای تو گناه پیش و پس (از هجرت را که کفار مکه به تو نسبت می دهند) ببخشد و نعمتش را بر تو تمام کند و تو را به راه راست هدایت نماید.

وَ يُنْصِرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

و خداوند تو را با پیروزی شکست ناپذیری یاری نماید.

نکته ها:

در این که مراد از «فتح مبین» در آیه اول سوره فتح چیست، میان مفسران اختلاف است؛ گروهی مانند آلوسی، ابوالفتوح، علامه طباطبایی و فیض کاشانی، آن را مربوط به صلح حدیبیه می دانند و گروه دیگری مانند شیخ طوسی، زمخشری و فخر رازی، آن را مربوط به فتح مکه دانسته اند و هر دو گروه به روایاتی استناد کرده اند.

صلح حدیبیه از آن جهت مهم است که سرآغاز فتح مکه و پیروزی های مهم پس از آن بوده است، علاوه بر آنکه تا آن روز مشرکان تنها به نابودی مسلمانان می اندیشیدند و برای آنان جایگاهی قائل نبودند، اما با پذیرش صلح، در حقیقت مسلمانان را پذیرفتند که این در واقع

پیروزی بزرگی در صحنه سیاسی اجتماعی بود.

فتح مبین از آن جهت بود که در سال ششم، یک هزار و چهارصد نفر همراه حضرت بودند ولی بعد از دو سال، ده هزار نفر در فتح مکه با پیامبر همراه بودند.

در نظام هدایت الهی، ابهامی وجود ندارد و همه روشن و روشنگر می باشند، از جمله:

فرستاده اش روشنگر است. «رَسُولٌ مُّبِينٌ» (۱)

قرآتش روشن و روشنگر است. «قُرْآنٍ مُّبِينٍ» (۲)

با زبانی روشن و واضح بیان شده است. «هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ» (۳)

هشدارهایش نیز بدون ابهام است. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ» (۴)

حتی جنگ و صلحش نیز روشن است. «فَتْحًا مُّبِينًا»

پس هر گروهی در برابر این همه شفافیت مخالفت کند، گمراهی او نیز بسیار روشن است.

«وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا»

(۵)

در این آیات، شش مرتبه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مورد خطاب واقع شده است، فَتَحْنَا لَكَ ... لِيُغْفَرَ لَكَ ، ذَنْبِكَ ، عَلَيْكَ ، يَهْدِيكَ ، يُنْصِرُكَ که بیانگر جایگاه ویژه پیامبر اسلام نزد خداوند است.

کلمه «ذنب» به معنای دنباله و آثار و پیامدهای هر چیز است و بیشتر در مورد گناه و پیامدهای سوء آن بکار می رود.

شکی نیست که هر حرکت حق طلبانه، برای منحرفان خوشایند نیست و آن ندا را گناه می شمردند و بر ضدّ منادیان آن، انواع مشکلات، نگرانی ها، آزار و شکنجه ها، نسبت های ناروا، توطئه ها، اختلافات و شایعات را به راه می اندازند، امام رضا علیه السلام فرمودند: گناه هیچ کس نزد مشرکان، بیشتر از گناه پیامبر نبود، زیرا پیامبر با بت پرستی مبارزه می کرد و حال آنکه مشرکان تا قبل از فتح مکه ۳۶۰ بت داشتند، اما با فتح مکه و پیروزی قدرتمند پیامبر و مسلمانان، تمام اشتباهات پوشانده ماند.

(۶)

خداوند در سال دوم هجری که قبله تغییر کرد و سال ششم که صلح حدیبیه به وقوع

- ١-١. دخان، ١٣.
- ٢-٢. حجر، ١.
- ٣-٣. نحل، ١٠٣.
- ٤-٤. اعراف، ١٨٤.
- ٥-٥. احزاب، ٣٦.
- ٦-٦. تفسير نورالثقلين.

پیوست و سال هشتم که مکه فتح گردید، وعده تمام کردن نعمت را در آینده می دهد می فرماید: «يَتِمُّ نِعْمَتُهُ»، اما در حجّه الوداع به آن وعده ها جامه عمل پوشاند و با اعلام نصب حضرت علی علیه السلام به امامت، نعمت را تمام کرد و فرمود: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» (۱)

ماجرای صلح حدیبیه

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در ماه ذی القعدة سال ششم هجرت، به قصد سفر حج به سوی مکه حرکت کرد و مسلمانان را به شرکت در این سفر، تشویق نمود و سرانجام با جمعیت یک هزار و چهارصد نفری، با لباس احرام به سوی مکه حرکت کردند. خبر به مشرکان مکه رسید و در نزدیکی مکه (روستای حدیبیه) راه را بر مسلمانان بستند و مانع ورود آنان به مکه شدند.

در این ماجرا، نمایندگان از دو طرف برای گفتگو رفت و آمد کردند، نماینده مشرکان هنگامی که دید مسلمانان چنان شیفته پیامبرند که قطرات آب وضوی پیامبر را برای تبرک برمی دارند، به مشرکان گفت: با این عشق و علاقه ای که مردم به محمد دارند، نمی توانید آنها را از او جدا کنید.

عثمان به عنوان سفیر مسلمانان برای مذاکره به مکه رفت، اما شایع شد که او را در مکه به قتل رسانده اند. پیامبر صلی الله علیه و آله برای آماده باش مسلمانان، در زیر درختی با یارانش تجدید بیعت کرد که این بیعت، بیعت رضوان نام گرفت.

پس از چند روز، عثمان به سلامت برگشت و با حضور نمایندگان دو طرف، صلح نامه ای در چند ماده تهیه و توسط حضرت علی علیه السلام نوشته شد و به امضای طرفین رسید. از جمله این که دو گروه متعهد شدند:

تا ده سال، جنگی میان آنان صورت نگیرد.

مسلمانان از همانجا برگردند و سال آینده به مدت سه روز برای عمره به مکه بیایند.

به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله شترانی را که برای حج آورده بودند، در همانجا قربانی کردند و سرهای

ص: ۱۱۳

خود را تراشیده و از احرام خارج شدند و به مدینه بازگشتند.

گرچه مسلمانان به حج نرفتند، ولی این صلح نامه و مفاد آن که تعطیل شدن جنگ به مدت ده سال و آزاد شدن مراسم عمره بود، برای مسلمانان پیروزی آشکاری به حساب می آمد.

زیرا پایانی بر خصومت و رزی آشکار مشرکان و گشودن راهی برای تبلیغ دین و تجدید قوای مسلمانان بود و زمینه ساز فتح مکه گشت.

پیام ها:

۱- پیروزی همیشه در سایه جنگ و جهاد نیست. **إِنَّا فَتَحْنَا**... (خداوند صلح حدیبیه یا فتح مکه را پیروزی نامیده است).

۲- موفقیت و پیروزی خود را در سایه لطف خدا بدانیم، نه نتیجه فکر، طرح، تدبیر و قدرت خود. **إِنَّا فَتَحْنَا**...

۳- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مورد عنایت مخصوص خداست. **فَتَحْنَا لَكَ ... لِيُغْفِرَ لَكَ** ...

يَهْدِيكَ ... يُنْصِرُكَ (مخاطب شخص پیامبر است)

۴- همه چیز به دست خداست. **«فَتَحْنَا ، لِيُغْفِرَ ، يُتِمَّ ، يَهْدِيكَ ، يُنْصِرُكَ»** (تا خدا اراده نکند، هیچ چیزی تحقق پیدا نمی کند).

۵- پیروزی بر دشمن، هدف نهایی نیست، بلکه مقدمه ای برای دریافت نعمت های دیگر است. **«فَتَحْنَا ، لِيُغْفِرَ ، وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ»**

۶- اگر برای خدا کار کنیم، خداوند خود پاسخ دشمنان ما را می دهد و دهان آنان را می بندد. **«لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ»**

۷- حتی پیامبر هم با هدایت و توفیق الهی به راه مستقیم می رود. **«يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»**

۸- آنچه خداوند مرحمت می کند، برجسته ترین، روشن ترین و بهترین هاست.

پیروزی آشکار، نعمت تمام، هدایت به راه مستقیم و نصرتش غالب است.

«فَتَحْنَا مُبِينًا ، يُتِمُّ نِعْمَتَهُ ، يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ، نَصْرًا عَزِيزًا»

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزِدُّوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾

اوست که آرامش را به دل های مؤمنان نازل کرد، تا ایمانی بر ایمانشان بیفزایند و لشکریان آسمان ها و زمین برای خداست و خداوند، دانای حکیم است.

نکته ها:

«سکینه» به معنای سکون و آرامش است و خداوند این حالت را به هر کس عنایت کند، نتایج بسیاری را برای او در پی دارد، از جمله: از ملامت ها نمی هراسد، توکل دارد، اگر چیزی را از دست بدهد غمناک نمی شود و اگر چیزی را به دست آورد طغیان و نافرمانی نمی کند.

استقبال یا بی اعتنایی مردم، شهرت یا گمنامی و فقر و غنا در او اثری ندارد.

همان گونه که القای ترس بر دل کفار یکی از امدادهای الهی است، «سَيُنْفِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (۱) آرامش نیز نعمتی الهی است که بر قلوب مؤمنان وارد می کند. «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱- آرامش روحی تنها در سایه الطاف الهی است و هیچ فرد یا چیز دیگری نمی تواند به انسان آرامش دهد. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ»

۲- دریافت الطاف الهی، لیاقت می خواهد. أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ ...

۳- ظرف آرامش، دل مؤمن و وسیله آرامش یاد خداست. أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ ... (چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲))

۴- ایمان، درجاتی دارد و قابل کم یا زیاد شدن است. «لِيَزِدُّوا إِيمَانًا»

۵- یک مرحله از ایمان، مقدمه رسیدن به آرامش و مرحله دیگر ایمان آرامش

ص: ۱۱۵

۱- ۱. آل عمران، ۱۵۱.

۲- ۲. رعد، ۲۸.

است. «لِيُزِدُوا إِيمَانًا» (ابتداء، ایمانی لازم است تا خداوند آرامش را بر دل نازل کند «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» و نتیجه آرامش، بالارفتن ظرفیت و زیاد شدن ایمان است).

۶- توجّه به جنود الهی در زمین و آسمان، وسیله آرامش است. أَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ

۷- همه هستی، لشکریان خداوند هستند. «لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۸- الطاف الهی و یاری رسانی خداوند، عالمانه و حکیمانه است. «وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

لِيَدْخُلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ يُكَفِّرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ كَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا» (۵)

تا خداوند مردان و زنان با ایمان را، به باغ‌هایی (از بهشت) که نهرهایی از زیر (درختان) آن جاری است، داخل کند، در حالی که جاودانه در آن باشند و گناهانشان را می‌پوشاند و این نزد خداوند، رستگاری و کامیابی بزرگی است.

نکته‌ها:

کلمه «فوز» که در قرآن همراه کلمات «کبیر، مبین و عظیم» آمده، به معنای رسیدن به خیر و سعادت است.

در آیه اول و دوم، خداوند چهار نعمت به پیامبرش عطا فرمود و در آیه چهارم و پنجم، چهار نعمت و لطفی که خداوند به مؤمنان عطا کرده، بیان شده است.

نعمت‌های پیامبرش عبارت بودند از: پیروزی آشکار، مغفرت، اتمام نعمت و هدایت پیامبر و نصرت او در سایه فتح مبین. اما نعمت‌هایی که به مؤمنان عطا فرمود: سکینه و آرامش، زیاد

شدن ایمان، داخل شدن به بهشت و پوشاندن بدی ها. (۱)

بهشت جای طهارت و پاکی است و کوچک ترین آلودگی در آن راه ندارد. ابتدا باید لغزشهای بهشتیان تطهیر شود، آنگاه وارد بهشت شوند. لِيُدْخَلَ ... يُكْفَرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمُ الْبَتَّه مَمَكْن است مراد از تکفیر، بخشش گناهان نباشد بلکه پوشاندن گناهان از ذهن خود بهشتیان باشد تا آنان در بهشت با یادآوری گناهان خویش شرمنده و مکدر نشوند.

پیام ها:

۱- نزول آرامش الهی، سبب افزوده شدن ایمان و زمینه ورود به بهشت است.

أَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... لِيُزَادُوا إِيمَانًا ... لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ

۲- زنان همراه و همفکر، در کنار مردان به فوز و رستگاری می رسند. «لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ» (گرچه فتح مبین به دست مردان صورت گرفت، ولی زنان همفکر آنان که به وظیفه خود عمل نمایند و از شرکت مردان و فرزندان خود در جبهه و جهاد راضی باشند، در پاداش ها در کنار مردان هستند).

۳- معنای ایمان، آن نیست که هیچ لغزشی از انسان سر نزنند. الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ...

يُكْفَرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمُ

۴- مؤمنان، با مغفرت و چشم پوشی خداوند از لغزشهای آنان، شایسته ورود به بهشت می شوند (نه اعمال خود). لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ ... يُكْفَرُ عَنْهُمْ

۵- سعادت و رستگاری بزرگ و واقعی مؤمن آن است که در دنیا دلی آرام داشته و در آخرت بهشتی باشد. أَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... لِيُدْخَلَ ... فَوْزًا عَظِيمًا (سعادت کامل و ارزشمند است که هم در دنیا باشد و هم در آخرت).

ص: ۱۱۷

و يُعَذَّبُ الْمُنَافِقِينَ وَ الْمُنَافِقَاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمُ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾

و مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را که به خداوند گمان بد دارند،(و می گویند خداوند پیامبرش را یاری نخواهد کرد)، عذاب کند، بدی بر آنها احاطه کرده است، خداوند بر آنان غضب کرده و از رحمت خود دورشان ساخته و برایشان جهنم را آماده کرده است که بد سرانجامی است.

وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾

و لشکریان آسمان ها و زمین برای خداوند است و خدا شکست ناپذیر حکیم است.

نکته ها:

﴿دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾ به معنای حادثه ی تلخ و فراگیر است. (۱)

پس از بیان الطاف چهارگانه خداوند بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و همچنین بر مؤمنان در آیات قبل، در این آیه، چند تهدید برای منافقان و مشرکان بیان شده است.

در این آیه، نام منافق قبل از مشرک آمده، گویا نفاق از شرک و منافق از مشرک بدتر است.

ممکن است مراد از عذاب منافقان و مشرکان، عذاب آخرت نباشد، بلکه عذاب و تنگناهای خط نفاق و شرک باشد که پس از صلح حدیبیه و فتح مکه گریبانگیر آنان می شود.

در حدیث می خوانیم: خداوند هیچ بنده ای را پس از توبه و استغفار، عذاب نمی کند مگر به خاطر سوء ظنّ به خدا و امیدوار نبودن به او. آنگاه امام این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

عبارت ﴿لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ﴾ یکبار برای لطف به مؤمنان در آیه ۴ آمد و یکبار نیز در این آیه برای قهر و عذاب آمده است.

اما آنجا که خداوند لشکریانی برای خیر رسانی به مؤمنان می فرستد، خود را با کلمه «عَلِيمًا

ص: ۱۱۸

(۱-۱). مفردات راغب.

(۲-۲). بحار، ج ۶۷، ص ۳۹۹.

حَكِيمًا» توصیف فرموده، ولی آنجا که لشکریان را برای قهر و عذاب می فرستد، خود را با «عَزِيزًا حَكِيمًا» ستوده است، و این به خاطر آن است که به مؤمنان بگوید: تمام کارهای شما را می دانم و به مخالفان بگوید: سر و کار شما با قدرتی شکست ناپذیر است. ولی در هر دو حال، کار ما حکیمانه است نه از روی انتقام و کینه و عقده و امثال آن.

پیام ها:

۱- تشویق خوبان و تهدید منحرفان، در کنار هم لازم است. لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ ... وَ يُعَذَّبَ الْمُتَفِيقِينَ ...

۲- ممکن است حادثه ای برای عده ای مفید و برای دیگران عذاب باشد. فتح مبین برای مؤمنان لطف الهی و برای دیگران عذاب بود. لِيُغْفَرَ ... لِيُدْخَلَ ... يُعَذَّبَ

۳- زنان، در کسب فضایل یا رذایل، مانند مردانند. الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ ... الْمُتَفِيقِينَ وَ الْمُتَفِيقَاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكَاتِ

۴- سوء ظنّ به خدا، کار منافقان و مشرکان است و گرنه مؤمنان، امید و عشق و توکل به خدا دارند. «الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ»

۵- منافقان و مشرکان، در شیطنت و انحراف، همفکر و همراه یکدیگرند.

«الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ»

۶- مؤمن به خاطر ایمانش، در سکینه و آرامش است، ولی مشرک و منافق به دلیل انحراف و سوء ظنّ به خدا، گرفتار اضطراب و ناآرامی هستند. «دَائِرَةُ السَّوْءِ»

۷- منافق و مشرک، در دنیا و آخرت از رحمت الهی به دور هستند. «غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا»

۸- خداوند، کار خود را از طریق اسباب و علل انجام می دهد. لِلَّهِ جُنُودٌ ...

۹- خداوند هم برای لطف به مؤمنان لشکریان فراوان دارد و هم برای نزول قهر بر غضب شدگان. لِلَّهِ جُنُودٌ ...

۱۰- مانور قدرت الهی، برای ایجاد تقوا و عشق، کارساز است. «لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا» (۸)

همانا ما تو را گواه (بر اعمال) و بشارت دهنده و بیم دهنده فرستادیم.

□
لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا» (۹)

تا به خدا و رسولش ایمان آورید و او را یاری کنید و بزرگش بدارید و خداوند را بامدادان و شامگاهان، تسبیح گوید.

نکته ها:

«تُعَزِّرُوهُ» از «تعزیر» به معنای بازداشتن است و مقصود آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله را از هرگونه اذیت و آزار حفظ کنید.

ممکن است مراد از «شاهد» ارائه یک الگوی کامل باشد. وقتی گفته می شود پیامبر شاهد است، یعنی او نمونه یک انسان کامل و تمام عیار است.

جمله های «تُعَزِّرُوهُ» و «تُوَقِّرُوهُ» ممکن است مربوطه به خدا باشد و امکان دارد مربوط به پیامبر باشد که البتّه تکریم پیامبر، تکریم خداوند است.

پیام ها:

۱- پیامبر در همه حال ناظر و گواه بر اعمال ماست. «شاهدًا» (در قالب نکره و مطلق آمده است)

۲- وظیفه پیامبر، نظارت بر اعمال و بیم و بشارت است. «شاهدًا و مُبَشِّرًا و نَذِيرًا» و وظیفه مردم، دفاع از حریم الهی و پیامبر خدا و تکریم اوست. «لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ»

۳- از اصول تربیت و هدایت الهی، معرفی الگو در کنار بشارت و هشدار است.

□
«شاهدًا و مُبَشِّرًا و نَذِيرًا»

۴- بشارت و هشدار، تشویق و تنبیه، دو نیاز ضروری بشر برای رهیابی و انتخاب

راه صحیح است. «مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۵- لازمه ی ایمان، حمایت و حراست از حریم دین و رسول خداست. «تَعَزُّوهُ»

۶- یاری و حراست از پیامبر، باید همراه تعظیم و تکریم و برخاسته از عشق و معرفت باشد. «تَوْقَرُوهُ»

۷- همواره باید یاد خدا باشیم و آغاز روز و پایان آن بهترین وقت ذکر و دعاست.

«تُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً»

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسِيئَةٌ
أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

همانا کسانی که با تو بیعت می کنند، در واقع با خدا بیعت می کنند، دست خداوند بالای دست آنهاست، پس هر کس پیمان شکنی کند، به زیان خود پیمان می شکند و هر کس به آنچه با خداوند عهد بسته وفا کند، خداوند به زودی پاداش بزرگی به او خواهد داد.

نکته ها:

«بیعت» به معنای پیمان و تعهد است. کسی که با دیگری بیعت می کند، گویا مال و جان خود را برای اهداف او در معرض بیع و فروش قرار می دهد. (۱) چنانکه جابر بن عبد الله انصاری می گوید: ما در آن روز بیعت رضوان زیر درخت با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تا مرز جانبازی و عدم فرار، بیعت بستیم.

برای بیان لطف به وفاداران، در این آیه دو تعبیر آمده است: یکی «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» و دیگری «أَجْرًا عَظِيمًا» ولی برای بیان قهر نسبت به پیمان شکنان، یک تعبیر آمده است.

«يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ»

ص: ۱۲۱

۱- ایمان به پیامبر و نصرت و تکریم او باید به صورت یک تعهد و جریان همیشگی باشد، نه برنامه ای موقت و موسمی. **تُعَزُّوهُ وَ تُؤَقِّرُوهُ ... إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ**، (قالب مضارع، نشان دوام و استمرار است)

۲- بیعت گرفتن از مردم، منافاتی با توحید و توکل ندارد. «**يُبَايِعُونَكَ**»

۳- عمل و تصمیم پیامبر، همان اراده و خواست خداوند است و پیامبر به چیزی جز اراده الهی اقدام نمی کند. «**الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ** **إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ**»

۴- بیعت با پیامبر، بیعت با خداست. **يُبَايِعُونَكَ ... يُبَايِعُونَ اللَّهَ**

۵- رهبر مسلمانان باید در شرایط بحرانی بر وفاداری مردم تأکید ورزیده و از آنان مجدداً پیمان بگیرد. (از قرائن و شأن نزول آیه استفاده می شود که پیامبر اسلام در شرایط بحرانی قبل از صلح حدیبیه، از مردم بیعت گرفت.) (۱)

۶- حمایت رهبری الهی، حمایت خداوند را در پی دارد. **يُبَايِعُونَكَ ... يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ**

۷- به بیعت و حمایت مردم مغرور نشوید که قدرت خدا، بالاتر از هر قدرتی است. «**يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ**»

۸- خداوند به حمایت کسی نیازی ندارد، پس، از پیمان شکنی پرهیزید که با خدایی طرف هستید که فوق قدرت هاست. **يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ ...**

۹- پیمان شکنی، خودشکنی است. «**فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ**»

۱۰- عاقبت خوبان و بدان را برای مردم بیان کنید تا خود با مقایسه انتخاب کنند.

فَمَنْ نَكَثَ ... وَ مَنْ أَوْفَىٰ ...

ص: ۱۲۲

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَ أَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرُوا لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾

به زودی بادیه نشینان بازمانده از جنگ و جهاد گریزان، (برای توجیه خلاف خود) به تو خواهند گفت: اموال و خانواده هایمان ما را مشغول و سرگرم ساخت (و نتوانستیم تو را همراهی کنیم). پس برای ما (از خداوند) طلب آمرزش کن. آنان به زبان چیزی می گویند که در دل هایشان نیست. (به آنان) بگو: اگر خداوند برای شما زبانی اراده کند، یا برای شما سودی بخواند، کیست که در برابر خداوند از شما دفاع کند، بلکه خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

«اعراب» به بادیه نشینان جامعه گریز و دور از فرهنگ گفته می شود. شکی نیست که اینان در مقابل شهر نشینان نیستند، بلکه کسی که از فرمان پیامبر سرپیچی کند، به نوعی از فرهنگ و تمدن به دور است.

کسانی که به جبهه نمی روند، با بهانه هایی فرار خود را توجیه می کنند:

گاهی می گویند: هوا گرم است. «لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ» (۱)

گاهی می گویند: تعداد دشمن زیاد و توان ما کم است. «لَا طَاقَةَ لَنَا» (۲)

گاهی می گویند: خانه های ما در و دیوار و حفاظی ندارد و ما نگرانیم. «إِنَّ بَيْوتَنَا عَوْرَةٌ» (۳)

گاهی می گویند: می ترسیم با نگاه به دختران رومی (در جنگ تبوک)، گرفتار فتنه و گناه شویم. پس ما را با فرمان شرکت در جنگ، به فتنه نیانداز. «لَا تَفْتِنِي ...» (۴)

گاهی می گویند: اموال و دارایی و خانواده، ما را گرفتار کرده و مانع حضور ما در جنگ شده

ص: ۱۲۳

۱-۱. توبه، ۸۱.

۲-۲. بقره، ۲۴۹.

۳-۳. احزاب، ۱۳.

۴-۴. توبه، ۴۹.

است. «شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَ أَهْلُونَا»

معمولاً جهاد گریزان، ترس را در قالب احتیاط، حرص و طمع را در قالب تأمین آینده، ضعف نفس را با شرم و حیا، سستی و بی‌عرضگی را در قالب زهد و ضعف و ناتوانی خود را به قضا و قدر الهی و رضایت به خواست خدا توجیه می‌کنند.

پیام‌ها:

- ۱- یکی از عوامل سستی در جهاد، ضعف فرهنگی و پائین بودن فرهنگ مردم است. «الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ»
- ۲- رهبر باید آینده نگر بوده و سخنان و تحرکات مخالفان و منافقان را پیش بینی کرده و جوابی آماده داشته باشد. سَيَقُولُ ... قُلْ ...
- ۳- متخلفان و نافرمانان، کار خود را توجیه می‌کنند. «شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا»
- ۴- توجه و وابستگی به مسائل اقتصادی و خانوادگی، گروهی را از انجام فرمان الهی و جهاد باز می‌دارد. «شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَ أَهْلُونَا»
- ۵- تخلف از جهاد، گناه است. «فَاسْتَغْفِرُوا لَنَا»
- ۶- دعا و شفاعت پیامبر در حق دیگران، مستجاب و مورد قبول است. لذا مردم، به پیامبر توسل می‌جستند. «فَاسْتَغْفِرُوا لَنَا»
- ۷- گاهی افشاگری، لازم است. «يَقُولُونَ بِاللَّيْسِ فِي قُلُوبِهِمْ»
- ۸- فرار از جهاد، سبب بیمه شدن مال و جان از خطر نیست. «فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا»
- ۹- دفاع از مکتب واجب است، گرچه متحمل ضرر و زیان شویم. «أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا»
- ۱۰- گویا منافقان و جهاد گریزان، نمی‌دانند که خداوند همه چیز آنان را می‌داند و گرنه این همه نفاق از خود نشان نمی‌دادند. «بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَلِكُمْ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَّتُمْ ظَنَّ السَّوِّءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا» (۱۲)

بلکه (نافرمانی و فرار شما به خاطر آن بود که) گمان کردید پیامبر و مؤمنان هرگز (به سلامت) به خانواده های خود باز نخواهند گشت و این در دل های شما آراسته شد و گمان بد کردید و (این گونه) مردمی بدبخت شدید.

وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنِ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا» (۱۳)

و هر کس به خدا و پیامبرش ایمان نداشته باشد، پس ما برای کافران آتش شعله ور آماده کرده ایم.

نکته ها:

کلمه «بور» به معنای ورشکستگی، رسوایی و هلاکت است.

فطرت انسان، کارهایی را بد و زشت می داند ولی شیطان و نفس، آنها را نزد انسان زیبا جلوه می دهند، تا انسان مرتکب آن شود.

جهاد گریزان، خیال کردند که مسلمانان شکست خورده و همه کشته خواهند شد، لذا ترس، بخل، محرومیت و رسوایی را بر خود خریدند.

پیام ها:

۱- خداوند به افکار درونی مردم آگاه است و روزی از آنها پرده برمی دارد.

«بَلْ ظَنَنْتُمْ»

۲- بسیاری از محاسبات و تحلیل ها که انسان را آشفته یا شیفته کرده، واقعیت ندارد. «بَلْ ظَنَنْتُمْ»

۳- گاهی سوء ظن و افکار انحرافی چنان در انسان تأثیر می گذارد که او را به یقین و سرانجام نافرمانی می کشاند. «بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ»

۴- ترس از شکست، از عوامل فرار از جهاد است. بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ ...

۵- توجه بیش از حد به خانواده، عامل فرار از جهاد است. لَنْ يَنْقَلِبَ ... إِلَىٰ أَهْلِهِمْ أَبَدًا

۶- توجه به خانواده، گاهی چنان در نزد انسان جلوه و ارزش پیدا می کند که فرد حاضر می شود خدا و رسولش را به خاطر آنها رها کند. «زَيْنَ ذَلِكِ فِي قُلُوبِكُمْ»

۷- سوء ظن و پندارها و محاسبات نابجا، دل انسان را بایر و شخصیت او را تباه می کند. «ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَ كُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا»

۸- نافرمانی از فرامین رسول خدا، نشان نداشتن ایمان واقعی و یا زمینه بی ایمانی است. «مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ»

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ يَعْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۴)

حکومت آسمان ها و زمین برای خداوند است، هر که را بخواهد (و شایسته بداند) می بخشد و هر که را بخواهد (و سزاوار بداند) عذاب می کند و خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در مواردی که قرآن می فرماید: «خداوند هر کس را بخواهد می بخشد و هر کس را بخواهد عذاب می کند»، با توجه به این که خداوند هم عادل است و هم حکیم، مراد آن است که در موارد لطف و بخشش، انسان خود را لایق دریافت بخشش الهی کرده و در موارد قهر و عذاب، انسان خود را از قابلیت انداخته است.

پیام ها:

۱- بخشش حق کسی است که قدرت مطلقه دارد. لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... يَعْفِرُ

۲- لطف خداوند بر قهرش غلبه دارد. «يَعْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ»، («يَعْفِرُ» قبل از «يُعَذِّبُ» آمده است)

۳- خوف و رجا و بیم و امید در کنار هم لازم است. يَغْفِرُ ... يُعَذِّبُ

۴- راه توبه، برای همه باز است. «كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا»

۵- خداوند علاوه بر بخشش گذشته، با رحمت خود، آینده انسان را نیز تأمین می کند. يَغْفِرُ ... غَفُورًا رَحِيمًا

۶- بخشش و آمرزش خداوند، از روی لطف و مهربانی و رحمت است، نه از روی نیاز و چشمداشت. «غَفُورًا رَحِيمًا»

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمٍ لِتَأْخُذُوا فِيهَا ذُرُوءًا تَتَّبِعُكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵)

آنگاه که شما به سوی غنایم (خیر) حرکت کردید تا آنها را برگزید، متخلفان (از حدیبیه) می گویند، بگذارید به دنبال شما بیاییم، آنان می خواهند کلام خدا را (که فرموده است: غیر از اصحاب حدیبیه در خیر شرکت نکنند)، تغییر دهند. (به آنان) بگو: شما هرگز نباید دنبال ما بیایید، این گونه خداوند (درباره شما) از قبل گفته است. پس آنان بزودی می گویند که شما نسبت به ما حسد می برید (و نمی خواهید ما نیز از غنایم بهره ای ببریم. چنین نیست)، ولی آنان جز اندکی نمی فهمند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که خداوند به پیامبرش دستور داد: کسانی حق دارند در جبهه خیر شرکت کنند که در حدیبیه حضور داشته اند. ولی متخلفان حدیبیه می خواستند این دستور را تغییر دهند و با این که در حدیبیه حضور نداشتند، تصمیم گرفتند برای جبران تخلف گذشته خود و یا به خاطر این که در خیر غنایم زیادی به دست می آمد، حضور داشته باشند، نزول این آیه ماهیت آنان را برملا می کند. (۱)

ص: ۱۲۷

آیات ۱۲ و ۱۳ دلیل عدم شرکت در حدیبیه را سوء ظن به خدا و ضعف ایمان مطرح کرد.

افرادی که در حدیبیه حضور نداشتند، می خواستند با شرکت در خیر نشان دهند که ایمان دارند و سوءظنی در کار نیست و سخن خداوند در مورد آنان صادق نیست.

پیام ها:

۱- جبران شکست ها و تقویت روحیه ی مؤمنان لازم است. خداوند مشکلات حدیبیه را با غنائم خیر جبران می کند. «انْطَلَقْتُمْ إِلَيَّ مَغَانِمَ» (به جای «انطلقتم الی الجهاد»)

۲- گروهی فرصت طلب، به هنگام تقسیم غنائم اعلام وجود می کنند. «مَغَانِمَ لِنَأْخُذُوهَا ذُرُونا نَتَّبِعُكُمْ»

۳- تغییر و تبدیل سخن و فرمان خداوند، یکی از خواسته های متخلفان است.

«يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ»

۴- برای رزمندگان باید حساب ویژه ای باز کرد و مخالفان را طرد نمود. «قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا»

۵- کلام خود را مستند به کلام خدا کنید. قُلْ ... كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ

۶- از تهدید و تهمت نباید ترسید. «فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا»

۷- شیوه رفتار و شعار دشمن، تابع شرایط است و مدام در حال تغییر است. ابتدا قصد تغییر کلام الله را دارد، ولی همین که موفق نمی شود، تغییر موضع داده و به مؤمنان نسبت حسادت می دهد. «فَسَيَقُولُونَ ... ذُرُونا نَتَّبِعُكُمْ ... فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا»

۸- کسانی که سطحی نگرند، در تحلیل و تفسیر آثار رفتارهای ناشایست خود، به انحراف کشیده شده و به جای این که دلیل از دست دادن الطاف الهی را سوء سابقه خود بدانند، آن را حسادت مؤمنان می دانند. «بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا»

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سِتْدَعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولَىٰ بِأْسِ شَدِيدٍ تَقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾

به بادیه نشینان متخلف بگو: به زودی (برای جنگ) با گروهی سرسخت و جنگجو دعوت خواهید شد که با آنان بجنگید تا اسلام آورند، پس اگر اطاعت کنید (و دعوت را قبول) کنید، خداوند پاداشی نیک به شما خواهد داد و اگر سرپیچی کنید، همان گونه که پیش از این نافرمانی کردید، شما را به عذابی دردناک عذاب خواهد کرد.

پیام ها:

۱- راه بحث و گفتگو را بر مخالفان و متخلفان باز بگذارید. «قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ»

۲- یکی از جلوه های اعجاز قرآن در زمان نزول، خبر دادن از آینده است.

«سِتْدَعُونَ»

۳- راه بازگشت و جبران را برای متخلفان باز بگذاریم و آنان را برای همیشه بایکوت نکنیم. «سِتْدَعُونَ إِلَى قَوْمٍ»

۴- دشمن را ساده و ناتوان ننگرید. «أُولَىٰ بِأْسِ شَدِيدٍ»

۵- رزمندگان باید آگاهانه بجنگند و دشمن و ساز و برگ او را از قبل شناسایی کرده باشند. «أُولَىٰ بِأْسِ شَدِيدٍ»

۶- دشمنی ها را در بیان حقایق نادیده بگیریم. «أُولَىٰ بِأْسِ شَدِيدٍ»

۷- توان و قدرت دشمن، مانع انجام تکلیف و وظیفه نیست. «أُولَىٰ بِأْسِ ...»

تَقَاتِلُونَهُمْ

۸- مسلمانان باید از نظر قدرت نظامی در حدی باشند که دشمن زورمند را به اسلام آوردن وادار کنند. «تَقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ»

۹- در میدان جنگ، درون و باطن افراد بر ملا شده و صداقت ها و ریاکاری ها

آشکار می شوند. تُطِيعُوا ... تَتَوَلَّوْا

۱۰- نیکی ها و خیرات، بدی های گذشته را محو می کند، قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ ... فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا

۱۱- در تبلیغ و تربیت، تشویق و پاداش را بر تهدید و توبیخ مقدم بدارید. عبارت «أَجْرًا حَسَنًا» قبل از «عَذَابًا أَلِيمًا» آمده است.

۱۲- تشویق و تنبیه در کنار هم لازم است. أَجْرًا حَسَنًا ... عَذَابًا أَلِيمًا

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يَعْذِبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۷)

بر نابینا گناهی نیست و بر لنگ گناهی نیست و بر بیمار گناهی نیست، (که به جهاد نروند) و هر کس خدا و رسولش را پیروی کند، (خداوند) او را در باغ هایی (بهشتی) که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است، داخل می کند و هر کس سرپیچی کند، او را به عذابی دردناک، عذاب خواهد کرد.

نکته ها:

معیار معافیت و مرز عذر در ترک جبهه، نابینایی و ناتوانی در راه رفتن و بیماری و ناسلامتی است، نه کوتاه بودن قد و امثال آن.

گرچه برای گروهی، جبهه رفتن واجب نیست، اما خیرخواهی برای رزمندگان لازم است، چنانکه خداوند در سوره توبه آیه ۹۱ می فرماید: لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى ... حَرْجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ

پیام ها:

۱- قانون گذار باید به تمام جوانب قانون توجه کند و برای موارد خاص (مانند افراد نابینا و علیل و بیمار) قانون ویژه وضع کند. لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ ...

ص: ۱۳۰

۲- معلولین، احساس حقارت نکنند، هیچ گناه و تقصیری بر آنان نیست. (کلمه «حَرْجٌ» به اصطلاح ادبی، نکره در سیاق نفی است که از آن معنای عام استفاده می شود.) لَيْسَ عَلَيَّ الْأَعْمَى ... عَلَيَّ الْأَعْرَجُ حَرْجٌ

۳- تکالیف الهی، به مقدار قدرت و توان است. لَيْسَ عَلَيَّ الْأَعْمَى ... حَرْجٌ

۴- افراد معذور، از بهشت محروم نمی شوند، به شرط آنکه در حدّ توان، مطیع باشند. لَيْسَ عَلَيَّ الْأَعْمَى ... مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ ...

۵- پیامبر معصوم است، زیرا اطاعت او قرین اطاعت خداست. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۶- ملائک اصلی ورود به بهشت، اطاعت است، گرچه شفاعت هم گاهی کارساز است. مَنْ يُطِيعِ ... يُدْخِلُهُ جَنَّاتٍ

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾

همانا خداوند از مؤمنان راضی شد، آنگاه که (در حدیبیه) زیر آن درخت با تو بیعت کردند، پس خداوند آنچه را در دل هایشان (از ایمان و صداقت) بود، دانست، بنابراین آرامش را بر آنان نازل کرد و پیروزی نزدیکی را پاداش آنان قرار داد.

وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾

و غنائم بسیاری که به چنگ خواهند آورد، و خداوند عزیز و حکیم است.

نکته ها:

رسم چنین بوده که پس از آنکه قرارداد و معامله ای صورت می گرفت، دو طرف قرارداد و معامله با یکدیگر دست می دادند که به آن بیعت می گفتند، امّا پس از آن به هر نوع توافق و تعهد و پذیرش پیمانی که با دست دادن اعلان موافقت می شود، بیعت گفته شده است.

بیعت، یک تعهد شرعی است که وفای به آن لازم و شکستن آن حرام است و عقاب دارد.

بیعت مردم با پیامبر و امام، منافاتی با تعیین و نصب آنان از سوی خدا ندارد. زیرا خداوند، پیامبر یا امام را تعیین می کند و مردم برای اعلام اطاعت خود، با او بیعت می کنند.

مراد از «الشَّجَرَه» درختی است در منطقه حَـدِیْبِیَّه که مردم پای آن درخت با پیامبر بیعت کردند و این بیعت، به دلیل اعلام رضایت خداوند از بیعت کنندگان «رَضِیَ اللهُ»، «بیعت رضوان» نام گرفت.

پیام ها:

- ۱- ایمانی مورد رضایت خداوند است که همراه با وفاداری نسبت به پیامبرش باشد. «لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ»
- ۲- دین از سیاست جدا نیست. رضایت خداوند از مؤمنانی است که در مسائل اجتماعی و سیاسی با پیامبرشان بیعت نمایند. رَضِيَ اللهُ ... إِذْ يُبَايِعُونَكَ
- ۳- برای ثبت حوادث مهم، نام بردن از نشانه لازم است. «يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ»
- ۴- الطاف الهی، مخصوص کسانی است که برخورد هایشان از سر اخلاص و صداقت باشد. فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ ... فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ
- ۵- آرامش، هدیه ای الهی است که از طرف خدا، تنها بر مؤمنان نازل می شود. «فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ»
- ۶- نیت خالص و صادقانه، منافاتی با کامیابی های مادی ندارد. فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ ... وَ مَغَانِمَ كَثِيرَةً
- ۷- وفاداری نسبت به فرستاده الهی، رمز دریافت الطاف دنیوی و اخروی است. رَضِيَ اللهُ ... فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... وَ مَغَانِمَ كَثِيرَةً
- ۸- نعمت های معنوی، بالاتر از نعمت های مادی است. ابتدا فرمود: «رَضِيَ اللهُ - فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ» و سپس فرمود: «وَ مَغَانِمَ كَثِيرَةً»
- ۹- یک حرکت خالصانه از انسان، الطاف متعدّد الهی را در پی دارد. يُبَايِعُونَكَ - فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... وَ أَنَابَهُمْ ... وَ مَغَانِمَ

۱۰- آرامش، مقدمه پیروزی است. فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... وَ أَثَابَهُمْ فَتْحًا

۱۱- پیروزی ها را از لطف خداوند بدانیم. «أَثَابَهُمْ فَتْحًا» چنانکه در آیه اول این سوره خواندیم: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ»

۱۲- اگر جهت رضای خداوند تلاش کنیم و با وفاداری به پیامبرش خود را مستعد و لایق سازیم، وعده های خداوند حکیمانه و بر اعطای وعده ها، قادر است. «كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا»

وَعِدْكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَلَ لَكُمْ هَذِهِ وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَ لَتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ يَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾

خداوند، غنیمت های بسیاری به شما وعده داده است که آنها را خواهید گرفت، پس این (غنایم خیبر) را زودتر برای شما فراهم ساخت و دست مردم را از (تعرض بر) شما بازداشت، تا برای مؤمنان نشانه (و عبرتی) باشد و شما را به راهی راست، هدایت کند.

نکته ها:

در دو آیه قبل، به کسانی که با پیامبر بیعت کردند، وعده «فتح قریب» داد که به گفته برخی مفسران، همچون طبری، شیخ طوسی، زمخشری، مراغی و طبرسی، مراد فتح خیبر است.

قلعه خیبر در حدود دویست کیلومتری مدینه بود با حصارهای بلند و حدود ده هزار نفر یهودی در آن زندگی می کردند و اطرافش کشاورزی داشتند. این قلعه ی بسیار محکم، در سنگین و عجیبی داشت که چهل نفر آن را حرکت می دادند.

از آنجایی که خیبر پایگاه دشمنان و لانه جاسوسی مخالفان اسلام شده بود، یک ماه پس از صلح حدیبیه، مسلمانان به سراغ آنجا رفتند. ابتدا فرماندهی مسلمانان را کسانی به عهده داشتند که نتوانستند کاری را از پیش ببرند، تا آنکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: فردا پرچم را به دست کسی خواهم داد که خدا و رسولش از او راضی هستند و او را دوست دارند و روز بعد پرچم را به دست امام علی علیه السلام داد.

راهیابی به صراط مستقیم، بزرگترین نعمت و تفضل الهی است و خداوند همواره انسان را به آن سفارش کرده است و تمام مسلمانان و مؤمنان نیز باید در شبانه روز در حال نماز و مناجات از خداوند هدایت به آن راه را در خواست کنند. با این که خداوند به پیامبر اسلام می فرماید: «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ، عَلِيٌّ صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱) تو از پیامبران و در راه مستقیم می باشی؛ باز هم آن حضرت، مأمور است که در نمازهای خود از خداوند هدایت به راه مستقیم را بخواهد و بگوید: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

با توجه به این که نمازهای نافله نیز بر پیامبر واجب بود و از ۵۱ رکعت نماز واجب و مستحب، در ۴۴ رکعت آن باید سوره حمد تلاوت و این درخواست مطرح شود، آنهم از جانب رسول خدایی که راه و عمل او از طرف خدا بیمه و تأمین شده، نشان دهنده خطر انحراف و لغزش در همه حالات انسان است.

پیام ها:

- ۱- در جنگ و جهاد، کسب غنیمت از دشمن، امری مجاز و از وعده های الهی است. «وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً»
- ۲- گسترش و توسعه اقتصادی مسلمانان، نعمت و موهبتی الهی است و سبب ایجاد انگیزه می شود. «وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً»
- ۳- آنچه مسلمانان در امثال خیبر، به عنوان غنایم به دست می آوردند، تمام وعده های الهی نیست. «فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ»
- ۴- عجله، در بعضی جاها پسندیده است. «فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ»
- ۵- غنایم، آنگاه گواراست که همراه با امتیّت باشد. «كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ»
- ۶- دست کشیدن دشمن از شما، یک نعمت الهی است. «كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ»
- ۷- حوادث و برخوردها را تلخ نپندارید، بلکه هر یک در جای خود نشانه قدرت نمایی خداوند است. «لِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۱۳۴

۸- غنیمت، امتیت و هدایت، پاداش مؤمنان است. مَغَانِمٌ ... كَفَّ أَيْدِي ... يَهْدِيكُمْ

۹- مال و ثروت، لغزشگاهی خطرناک است و لطف الهی زمانی است که ثروت همراه با هدایت باشد. مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ ... يَهْدِيكُمْ

۱۰- درخواست هدایت به راه مستقیم، همواره لازم است، حتی بعد از بیعت با رسول خدا و پیروزی و کسب غنایم و رضای خداوند. «و يَهْدِيكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

و(غنایم) دیگری(نصیبتان می کند) که شما بر آنها قدرت ندارید، ولی خداوند بر آنها احاطه دارد و خداوند بر هر چیزی توانمند است.

نکته ها:

قرآن بارها فرموده است: همراه سختی، آسانی است. «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (۱) «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» (۲) «فَسَيُسِّرُهُ لِلْعُسْرَى» (۳) سال های اول بعثت که همراه انواع تهمت ها، شکنجه ها و توطئه ها بود و سال های اول هجرت که جنگ ها، کشته ها و مجروحان زیادی به همراه داشت، سالهای سخت و طاقت فرسایی بود، اما سال های آخر عمر پیامبر، آسایش و پیروزی و عزت بود، چنانکه این سوره تاکنون به آن اشاره کرده است:

«فَتَحًّا قَرِيبًا»، «يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا»، «أَتَابَهُمْ فَتَحًا قَرِيبًا»، «مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ» و «وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا».

پیام ها:

۱- وعده دست یابی به غنایم در آینده، بر اساس علم و قدرت الهی است.

وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ ...

ص: ۱۳۵

۱- ۱. شرح، ۵ و ۶.

۲- ۲. طلاق، ۷.

۳- ۳. لیل، ۱۰.

۲- به دست آوردن غنایم را به زرنگی خود نیندارید. «وَ أُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا»

۳- در کنار موفقیت‌ها، از ضعف‌های خود غافل نشویم. (در آیات قبل خواندیم:

فَتَحَّا قَرِيبًا ... مَغَانِمَ كَثِيرَةً وَ فِي هَذِهِ آيَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢﴾ «لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا»)

۴- به وعده‌های خدا ایمان داشته باشیم. وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ... قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا

۵- آیات قرآن، بستری برای توکل به خدا و تربیت انسان‌های موحد است.

وَعَدَكُمْ ... فَعَجَلْ ... كَفَّ ... يَهْدِيكُمْ ... أَحَاطَ اللَّهُ ... وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيًّا كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا

۶- به وعده کسی باید تکیه کرد که پشتوانه قوی داشته باشد. «وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيًّا كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا»

وَ لَوْ قَاتَلَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَذْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾

و اگر کسانی که کفر ورزیدند با شما کارزار کنند، (توان مبارزه با شما را ندارند و) عقب نشینی و پشت کرده و آنگاه هیچ سرپرست و یابوری نخواهند یافت.

نکته ها:

اگر این آیات را مربوط به ادامه ماجرای صلح حدیبیه بدانیم، معنای آیه چنین می‌شود که صلح حدیبیه بر اساس ناتوانی و ضعف رزمی شما نبود، بلکه به خاطر مصلحت نظام بود، شما در حدیبیه نیز اگر دست به جنگ می‌زدید، پیروز بودید و دشمنان فرار می‌کردند.

در قیامت مشخص می‌شود که کافران هیچ ندارند و کسی ولایت و نصرت آنها را نمی‌پذیرد، اما در مقابل مؤمنان همه چیز دارند، گرچه در دنیا چیزی نداشته‌اند.

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه به خداوند می‌گوید: «ما ذا فقد من وجدك و ما ذا وجد من فقدك» هر کس تو را دارد چه ندارد و هر کس تو را ندارد چه دارد؟

پیام ها:

۱- مسلمانان ضعیف، به عزتی رسیدند که دشمنان، تاب درگیری با آنان را

نداشتند. وَ لَوْ قَاتَلَكُمُ... لَوَلُّوا

۲- هر کس خدا ندارد، هیچ یآوری ندارد. «لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» (۲۳)

(این پیروزی شما و ترس و شکست کفار،) سنت خداوند است که از پیش جاری بوده است و هرگز برای سنت های خداوند، تغییر و تبدیلی نخواهی یافت.

نکته ها:

این آیه نظیر آیه ۲۱ سوره مجادله است که می فرماید: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَيْنَ أَنَا وَ رُسُلِي» خداوند این گونه مقرر داشته که ما و پیامبرانمان قطعاً پیروزیم.

تاریخ و حوادث تاریخی، قانون مند بوده و عواملی باعث رشد یا رکود، عزت یا ذلت و فقر یا غنای آن می شود و سنت خداوند، پیروزی حق بر باطل است.

پیام ها:

۱- حوادث تاریخی، جرقه و تصادف نیست، بلکه یک جریان و قانون جاری و از پیش برنامه ریزی شده است. «سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ»

۲- سنت ها و قوانین الهی، فراتر از زمان و مکان و عقل محدود بشری است و بر اساس آزمون و خطا نیست، لذا جامع و بدون تغییر است. «لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»

۳- قوانین الهی، در طول زمان کهنه و ناکارآمد نمی شود. «لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»

وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا» (۲۴)

و او کسی است که بعد از آنکه شما را (در حدیبیه) بر آنان پیروز ساخت، در درون مکه (نیز) دست آنان را از شما و دست شما را از آنان کوتاه کرد و خداوند به هر کاری که می کنید بیناست.

ظاهراً مقصود از دست کشیدن هر دو طرف از جنگ، همان صلح حدیبیه است. زیرا مشرکان مکه خود را آماده ی جنگ کرده بودند و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز از مسلمانان، بیعت وفاداری گرفته بود و هر دو طرف، دشمن سرسخت یکدیگر بودند.

در صلح حدیبیه، خداوند از یک سو دست تجاوز مشرکان را قطع کرد و از سوی دیگر مؤمنان را از کشتن مشرکان بازداشت که این نیز به دو دلیل، در آن تاریخ نعمت بود: یکی حفظ قداست حرم و مکه که نباید به دست مسلمانان هتک و ضایع شود و دیگری آتش بس ده ساله ای بود که در قرارداد صلح آمد، و در این مدت، جمع بسیاری به مسلمانان پیوستند، و به خاطر آنکه مسلمانان کسی از آنان را نکشته بودند، در سال بعد، عمره دسته جمعی انجام دادند و سال بعد با شکوه و هیبت هرچه تمام تر، مکه را فتح کردند، که تمام اینها از برکات آن صلح بود.

اگر در حدیبیه، جنگ و درگیری رخ می داد و نفراتی از مشرکان کشته شده بودند، راه صلح، آتش بس و راه عمره در سال های بعد و راه حفظ و قداست مکه و شاید راه فتح مکه در آینده بسته شده بود، به همین دلیل، صلح حدیبیه را فتح مبین و راه گشای نفوذ با عزت اسلام و زمینه ساز رشد سریع اسلام دانسته اند.

۱- سنّت خداوند در مورد لطف به مؤمنان، قطعی و حتمی است. «وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ»

۲- تمام پیروزی ها و پیشرفت ها، به تدبیر و اراده الهی است. وَهُوَ الَّذِي ...

۳- امنیت و در امان ماندن از دشمن، آنهم در میان دشمن، نعمتی بزرگ است.

«بِطْنِ مَكَّةَ»

۴- گاهی صلح، نشانه پیروزی است. «مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَ كُمْ عَلَيْهِمْ»

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْأَهْدَىٰ مَعَكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَجَلَّهُ وَ لَوْلَا رِجَالُ الْمُؤْمِنِينَ وَ نِسَاءُ الْمُؤْمِنَاتِ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوَّهُمْ فَتَصِيبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بَغَيْرِ عِلْمٍ لِيَدْخُلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» (۲۵)

آنان کسانی هستند که کفر ورزیدند و شما را از مسجد الحرام و قربانی های نگاه داشته شده را از رسیدن به محل قربانگاه باز داشتند و اگر مردان و زنان با ایمانی (در مکه) نبودند که (به خاطر فرمان حمله) آنان را نشناخته پایمال کنید و ناآگاهانه از سوی مسلمانان، کشته شده و به شما ضرر برسد (ما فرمان جنگ و حمله به مکه و مبارزه با این کفار را صادر می کردیم، ولی این فرمان را ندادیم) تا خداوند هر کس را بخواهد، در رحمت خود داخل کند. اگر (مؤمنان و مشرکان) از هم جدا بودند، قطعاً کسانی از اهل مکه را که کفر ورزیدند، به عذابی دردناک عذاب می کردیم.

نکته ها:

«معکوف»، به معنای ممنوع و محبوس است، «الْأَهْدَىٰ مَعَكُوفًا» یعنی حیوانی که برای قربانی مشخص شده را محبوس می کنند تا به قربانگاه برسد. معتکف نیز به کسی گفته می شود که برای هدف مقدسی، خود را به نوعی محبوس و پایبند مکان یا چیزی می کند.

«مَعْرَةٌ» به معنای ضرر و زیان است و «تَزَيَّلُوا» به معنای تفکیک و جداسازی است.

دلیل پذیرش صلح حدیبیه این بود که اگر خداوند برای نابود کردن کفاری که مانع شما و رسیدن قربانی شما به قربانگاه شدند، فرمان حمله می داد، شما به مکه هجوم برده و مسلمانان بی دفاعی که در آن جا مقیم بودند و شما آنان را نمی شناختید، در زیر هجوم و حمله شما، خونشان به ناحق ریخته می شد و در این صورت شما گرفتار خونبها می شدید، پس یکی از دلایل صلح حدیبیه، حفظ خون مسلمانان مقیم در مکه بود.

امام حسن علیه السلام در مورد دلیل پذیرش صلح با معاویه این چنین فرمود:

«فَأَنِّي تَرَكْتُهُ لَصَلَاحٍ»

ص: ۱۳۹

الأُمَّة وحقن دمائها» (۱) من جنگ را رها کردم به خاطر مصلحت امت و حفظ خون آنان.

حساب مسلمانان مستضعف که شما ناشناخته آنان را بکشید، از حساب مسلمانانی که آگاهانه خود را در جبهه ی کفر و سپر کفار قرار داده اند جداست، در بخش اول آیه می فرماید:

نباید حمله کرد، اما در بخش دوم، کشتن مسلمانانی که خود را سپر کفر قرار داده اند، جایز دانسته است.

پیام ها:

۱- مشرکان مکه با آن همه کفر و عناد، به صلح با مسلمانان تن دادند. كَفَّ أَيْدِيَهُمْ ...

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

۲- قربانی در مناسک حج، جایگاه ویژه ای دارد. (یکی از جرم های کفار، جلوگیری از رسیدن قربانی به قربانگاه ذکر شده است). «وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ»

۳- فلسفه جنگ یا صلح خود را برای پیروان بیان کنید. «لَوْ لَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ» (فرمان های الهی دارای دلیل و فلسفه است و دلیل صلح حدیثیه این بود که مسلمانان ناشناخته کشته نشوند).

۴- رعایت مسئله اهم و مهم، یک قانون عقلی، شرعی و عرفی است. لَوْ لَا رِجَالٌ ...

(آری، در شرایطی حفظ خون مسلمانان، مهم تر از حمله به کفار است).

۵- خون مسلمان محترم است و مرد و زن ندارد. «رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَ نِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ»

۶- آسیب رساندن به مسلمانان حتی از روی ناآگاهی، مسئولیت و بازخواست دارد. لَوْ لَا رِجَالٌ ... لَمْ تَعْلَمُوهُمْ

۷- خداوند، خواهان دور ماندن ساحت مؤمنان از هر لکه ننگ و بدنامی است.

«فَتَّصِيكُم مِّنْهُمْ مَعْرَةً»

۸- رهبری جامعه اسلامی باید همه جوانب و آثار و عوارض فرمان خود را

ص: ۱۴۰

محاسبه کند. «لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوَّهُمْ فِتْصِيكُم مِّنْهُمْ مَّعْرَةٌ» تا ناخواسته به بی گناهی آسیبی نرسد.

۹- بهانه به دست دشمن ندهید. «فَتَصِّبْكُمْ مِنْهُمْ مَّعْرَةٌ بَعِيرٍ عَلِيمٍ» اگر فرمان حمله به مکه صادر می شد و مسلمانان ناشناخته کشته می شدند، دشمنان این حرکت را وسیله تبلیغات خود قرار می دادند و می گفتند مسلمانان به خودشان نیز رحم نمی کنند.

۱۰- گاهی صلح، زمینه ساز گسترش اسلام می شود. «وَلَوْلَا رِجَالٌ ... لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ»

۱۱- کفار، مستحق عذاب حتمی الهی هستند. «لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ»

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمُ الْتَّقْوَىٰ وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» ۲۶

آنگاه که کافران، تعصب (آن هم) تعصب جاهلیت را (نسبت به شما) در قلب های خود جا داده بودند. پس خداوند آرامش خود را بر پیامبرش و بر مؤمنان نازل کرد (و آنان برای صلح آماده شدند) و خداوند آنان را به حقیقت تقوا ملزم ساخت که به آن سزاوارتر و اهل آن بودند و خداوند به همه چیز آگاه است.

نکته ها:

«حمیت» به معنای گرمی و داغی است و به خشم و تعصب شدید نیز اطلاق می شود.

تعصب اگر بر اساس جهالت باشد، نکوهیده ولی اگر بر اساس غیرت دینی و پافشاری بر حق و منطق باشد نیکوست.

در ماجرای صلح حدیبیه، حضرت علی علیه السلام به فرمان پیامبر صلی الله علیه و آله صلح نامه را با «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آغاز کردند، مشرکان گفتند که ما قبول نداریم و حضرت، آن را به

«بِسْمِكَ اللَّهُمَّ» تغییر دادند، سپس مشرکان از کلمه «رسول الله» ایراد گرفتند که باید حذف شود. بار دیگر پیامبر صلی الله علیه و آله این تغییر را با آرامش پذیرفت و لقب «رسول الله» را حذف کردند، این نمونه حمیت مشرکان و نزول سکینه بر پیامبر و یارانش بود.

اسلام، با فرهنگ جاهلیت به هر نوعی که باشد مبارزه می کند؛ «ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةَ» (۱)، «تَبَرَّجَ الْجَاهِلِيَّةَ» (۲) و «حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ»

دل انسان، هم مرکز ارتباط با خدا و رشد فضایل است و هم بستر گسترش مفساد:

رشد معنوی: «تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ» (۳)، «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۴) و «فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» (۵)

گسترش منفی: «سَيُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (۶)، «يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ» (۷) و «اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» (۸)

در حدیث می خوانیم که مراد از «كَلِمَةَ التَّقْوَى» ایمان است. (۹)

پیام ها:

۱- تعصب جاهلیت، عامل بستن راه مسجد بر مؤمنان است. صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ... فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ

۲- آنچه انسان را در برابر تعصب های جاهلی حفظ می کند، سکینه و آرامش است. حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ ... فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ

۳- مفساد اخلاقی، در بستر کفر رشد و نمو می کند و ایمان به خدا مانع رشد غرایز منفی است. الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ

...

۴- تعصب و ایستادگی، اگر همراه با استدلال و منطق باشد، ارزش دارد، آنچه مورد انتقاد است، خشم و تعصب برخاسته از جاهلیت است. «حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ»

ص: ۱۴۲

۱-۱. آل عمران، ۱۵۴.

۲-۲. احزاب، ۳۳.

۳-۳. رعد، ۲۸.

۴-۴. فتح، ۴.

۵-۵. آل عمران، ۱۰۳.

۶-۶. آل عمران، ۱۵۱.

۷-۷. اعراف، ۱۰۱.

٨-٨. زمر، ٤٥.

٩-٩. تفسير نورالثقلين.

۵- در مقابل رفتار جاهلانه نباید مقابله به مثل کرد. حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ ... فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ

۶- خداوند مؤمنان را در برابر کینه ها و تعصب ها، تنها نمی گذارد. حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ ...

فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ

۷- آرامش و سکینه را با مال و مقام و تعداد نفرات، نمی توان تحصیل کرد، بلکه هدیه الهی است. «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ»

۸- همین که خدا و رسول، صلح را در حدیبیه از هجوم و جهاد بهتر دانستند، مؤمنان باید به آن ملترم و پایبند باشند. «الزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى»

۹- تقوایی ارزش دارد که دائمی باشد نه موسمی. «الزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى»

۱۰- برای دریافت الطاف الهی، باید اهلیت و لیاقت توسط خود افراد بوجود آید.

«كَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا»

۱۱- انتخاب ها و اولویت ها، با شعار و توقع نیست، بلکه باید آگاهانه و عالمانه باشد. «كَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسِهِمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾

همانا خداوند، آن رؤیا را برای پیامبرش به حق تحقق بخشید. شما مسلمانان ان شاء الله آسوده خاطر، در حالی که (موی) سرهای خود را تراشیده و تقصیر (و مو و ناخن) کرده اید کوتاه کرده اید و از هیچ کس ترس و وحشتی ندارید، به مسجد الحرام داخل خواهید شد. خداوند چیزی را دانست که شما نمی دانستید، پس غیر از این، پیروزی نزدیکی (در خیر) برای شما قرار داد.

نکته ها:

در سال ششم هجری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در خواب دیدند که مسلمانان، آسوده خاطر وارد مسجد الحرام شده، در حالی که سرهای خود را تراشیده و موی و ناخن کوتاه کرده اند،

ص: ۱۴۳

مراسم عمره انجام دادند. مسلمانان پس از شنیدن این خواب بسیار خوشحال و امیدوار شدند. پس از مدتی پیامبر همراه مسلمانان به قصد انجام مراسم حج حرکت کرده و تا پشت دروازه های مکه در حدیبیه رفتند. کفار از ماجرا آگاه شده و راه را بر آنان بستند و تصمیم بر کشتار مسلمانان گرفتند. پیامبر صلی الله علیه و آله از مسلمانان همراه خود بیعت و پیمان وفاداری گرفتند، اما سرانجام به امر خداوند با دشمنان صلح و صلح نامه ای را امضا کردند، زیرا در این هجوم، بعضی از مسلمانان مقیم مکه که ناشناخته بودند، به ناحق کشته می شدند و مسلمانان ناخواسته گرفتار پرداخت دیه و زخم زبان کفار شده و بسیاری در آتش فتنه می سوختند، در این صلح برکاتی بود و در این مدت گروه زیادی به اسلام ملحق شدند.

اما بعضی مسلمانان نگران بودند که چرا خواب پیامبر صلی الله علیه و آله تعبیر نشد؟ حضرت صلی الله علیه و آله فرمود:

لازم نیست این خواب در این سال تعبیر و محقق شود. به هر حال پیامبر و همراهان به مدینه بازگشتند و طبق قرارداد صلحنامه، در سال بعد سه روز مکه را خالی کردند و مسلمانان با آسودگی خاطر اعمال عمره را با شکوه فراوان انجام دادند. البته پس از مدتی کفار پیمان شکستند و مسلمانان در سال هشتم هجری مکه را بدون خونریزی فتح کردند.

آیات ۱۱، ۱۵، ۱۶ با جملات «سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ» و «سَيَتَذَعُونَ» از آینده خبر داد، همان گونه که این خواب نیز از آینده خبر می دهد.

«فَتَحَّ قَرِيبٌ»، می تواند فتح خیبر یا مکه باشد و می تواند صلح حدیبیه باشد که در حقیقت برای مسلمانان یک پیروزی به حساب می آمد.

در حدیث می خوانیم که حضرت علی صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند تراشیدن سر را مقدم بر کوتاه کردن مو ذکر کرد، بنابراین تراشیدن از کوتاه کردن بهتر است. (۱)

پیام ها:

۱- خواب انبیا، از خواب هایی است که حتماً محقق می شود. «لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ»

ص: ۱۴۴

۲- ورود حتمی مسلمانان به مسجد الحرام در حال آرامش، یک پیشگویی بود که به تحقق پیوست و از جلوه های اعجاز قرآن بوده است. «لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ»

۳- با این که رؤیا از پیامبر است، اما در خبر دادن از هر امری که در آینده واقع می شود، گفتن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» لازم است.

۴- تراشیدن سر و کوتاه کردن مو و ناخن، از اعمال حج و عمره است. مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَ مَقْصِرِينَ ...

۵- امتیّت ظاهری کافی نیست، آرامش درونی نیز لازم است. «آمِنِينَ - لَا تَخَافُونَ»

۶- انسان، از تمام آثار و برکات، یا خطرات و عوارض تصمیم های خود آگاه نیست و باید مطیع فرمان خدا باشد. مسلمانان به فکر ورود به مکه بودند ولی خداوند می داند آثار و برکات صلح، بیشتر و بهتر است. «فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا»

۷- چه بسا صلحی که مقدمه پیروزی باشد. «فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا»

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَ دِينَ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا «۲۸»

او کسی است که پیامبرش را همراه با هدایت و دین حق فرستاد، تا آن را بر همه ادیان پیروز کند و کافی است که خداوند گواه این موضوع باشد.

نکته ها:

وعده پیروزی اسلام بر همه ادیان، بارها در قرآن تکرار شده است. این پیروزی، هم می تواند از جهت علمی، منطقی و غلبه در استدلال باشد، که همیشه چنین بوده، و هم اشاره به آینده تاریخ باشد که اسلام جهان را فراخواهد گرفت و وارثان زمین، بندگان صالح خواهند بود، چنانکه قدرت اسلام در نیم قرن اول هجری، بخش بزرگی از زمین را فراگرفت.

آینده تاریخ از نظر ما بسیار روشن و قطعی است و با ظهور حضرت مهدی علیه السلام آخرین امام معصوم از اهل بیت پیامبر، دنیا پر از عدل و داد خواهد شد.

۱- غلبه حق بر باطل، آرمانی است که تنها خداوند می تواند آن را محقق سازد.

«هُوَ الَّذِي»

۲- رمز پیروزی اسلام، هدایت الهی و حقایق راه است. «أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ»

۳- در شرایط سخت، نوید و امید دادن لازم است. (زمانی که کفار مکه به مسلمانان اجازه ورود به مسجد الحرام را نمی دهند، خداوند نوید پیروزی بر تمام جهان را می دهد که شما نه تنها بر مشرکان مکه بلکه بر تمام ادیان جهان، غالب خواهید شد.) «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۴- تمام ادیان گذشته، برای برهه ای از زمان بوده است. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۵- قرآن از آینده تاریخ و جهانی شدن اسلام خبر می دهد. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۶- پذیرش مردم مهم نیست، گواه بودن خداوند کافی است. «كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا»

۷- اگر به الوهیت او ایمان دارید، به وعده های او نیز اعتماد کنید. «كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا»

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكْعًا سِجْدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيِّمَاهُمْ فِي
وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكُمْ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ
يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا «۲۹»

محمد، رسول خداست و کسانی که با او هستند، بر کفار، سخت و در میان خودشان مهربانند. آنان را پیوسته در رکوع و سجود می بینی، که فضل و رضوان را از خدا می جویند، نشانه آنان در رخسارشان از اثر سجود نمایان است. این

است وصف ایشان در تورات و وصف آنان در انجیل، مانند زراعتی است که جوانه را از زمین خارج کرده، پس آن را نیرو داده تا سخت شود و بر ساقه ی خود بایستد، آن گونه که کشاورزان را به شگفتی و شادی وامی دارد. تا خداوند به واسطه مؤمنان کفار را به خشم آورد، ولی خداوند به کسانی از کفار که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام دهند، وعده آمرزش و پاداشی بزرگ داده است.

نکته ها:

«رکع» جمع «رکع» به معنای رکوع کننده و «سجد» جمع «ساجد» به معنای سجده کننده است. این دو کلمه برای کسانی به کار می رود که بسیار اهل سجده و رکوع و نماز باشند و بر آن مداومت کنند.

«سوق» به معنای ساق پا و ساقه گیاه، «شطأ» به معنای جوانه گیاه، «آزر» به معنای تقویت و کمک و «فَأَشْتَتَغْلَطُ» از غلظت به معنای سفت و محکم شدن می باشد.

در آغاز سوره، پیامبر صلی الله علیه و آله مورد خطاب بود، «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ» در پایان سوره نیز محور آن، رسول خدا است. «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»

در این آیه، شیوه ی ارتباطات یک مؤمن ترسیم شده است:

رابطه با بیگانگان. «أَشِدَّاءُ» شدت و سختی.

با خودی ها. «رُحَمَاءُ» محبت و مهربانی.

با خداوند. «رُكَّعًا سُجَّدًا» عبودیت و بندگی.

با خود. «يَتَّبِعُونَ» تلاش و کوشش و امید به فضل خدا.

تشبیه جامعه اسلامی به مزرعه کشاورزی، قابل دقت است زیرا:

الف. کشت، از درون زمین است، عقیده نیز از درون انسان است.

ب. کشت، در محیط مناسب رشد می کند، جامعه اسلامی هم نیاز به زمینه های مناسب دارد.

ج. کشت، دارای رشد طبیعی و تدریجی و اصیل و ثابت است، رشد امت اسلامی نیز مراحل و ثبوت و اصالت دارد.

در نوشتن صلح نامه حدیبیه، همین که حضرت علی علیه السلام نوشتند: محمد رسول الله، نماینده

کفار اصرار کرد که این کلمه باید حذف شود، امام علی علیه السلام از حذف لقب «رسول الله» ناراحت بود ولی خداوند به جای آن در متن قرآن فرمود: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»

یاران پیامبر، در جستجوی دنیا و آخرتند، «فضل» به نعمت ها و امکانات مادی، و «رضوان» به نعمت ها و امور معنوی گفته می شود. شاید هم مقصود این باشد که یاران پیامبر برای کار خود ارزشی قائل نیستند، بلکه به فضل او دل بسته اند نه به اعمال خود.

این آیه، هم به نشانه های ظاهری مؤمن اشاره کرده که خضوع و خشوع در گفتار و رفتار است، «سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ» و هم به استواری و ریشه دار بودن عقیده در دل و جان مؤمن که همواره در حال رشد و گسترش است. كَزَّرِعِ أَخْرَجَ شَطَأَهُ ...

در انجیل متی می خوانیم: بار دیگر مثلی برای ایشان زد و گفت: ملکوت آسمان مثل دانه خردلی است که شخصی گرفته در مزرعه خویش بکارد. هر چند دانه خردل از سایر دانه ها کوچکتر است، ولی چون نمو کند، بزرگ ترین بقول (سبزیجات) و درختی می شود چنان که مرغان هوا در شاخه هایش آشیانه می گیرند. (۱)

امام صادق علیه السلام در بیان آیه «سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ»، فرمودند: مراد آثار شب زنده داری است. «هو السهر فی الصلاه» (۲)

اسلام دین جامع است؛ در خط سیاسی «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ» و در اخلاق اجتماعی، «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» و در بعد معنوی «تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا» است.

پیام ها:

۱- وعده های الهی شفاف است. (آن پیامبری که مکتبش بر تمام ادیان غالب می شود، محمد رسول الله است.) أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى ... مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ...

۲- جهانی شدن مکتب اسلام، به رهبری الهی و یارانی صادق نیازمند است.

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ... مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ الَّذِينَ مَعَهُ

۳- یکی از ابزار و شیوه های تربیت، معرفی الگوهاست. «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»

ص: ۱۴۸

۱- ۱). انجیل متی، باب ۱۳، شماره ۳۱ و ۳۲.

۲- ۲). من لایحضر، ج ۱، ص ۲۲۹.

۴- ایمان به رسول خدا، «آمنوا به» گام اول است، مهم ترین گام، همراهی با رسول است. «وَالَّذِينَ مَعَهُ»

۵- مسلمانان باید در برابر دشمن؛ خشونت، قاطعیت، صلابت و شدت داشته و در برابر دیگر مؤمنان؛ رأفت، مودت، رحمت و عطف، مهر و احساسات داشته باشند. «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»

۶- بی تفاوتی ممنوع، مسلمان باید مظهر حب و بغض باشد. «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»

۷- ملاک مهر و قهر، ایمان و کفر است، نه قوم و قبیله و مال و ثروت. «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»

۸- عبادت، برای یاران پیامبر یک سیره دائمی است، نه یک عمل موسمی. «تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا»

۹- در جامعه اسلامی، باید نماز ظهور و بروز داشته باشد، نه مخفی و پنهان.

«تَرَاهُمْ»

۱۰- رکوع و سجود در نماز، دارای محوریت است. «رُكَّعًا سُجَّدًا»

۱۱- عبادتی مورد ستایش است که همراه با کثرت و مداومت باشد. «رُكَّعًا سُجَّدًا»

۱۲- بخش هایی از تورات و انجیل فعلی، دست نخورده و تحریف نشده است، لذا قرآن در مواردی به آنها استناد می کند.

ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ ... الْأَنْجِيلِ

۱۳- در کتب آسمانی قبل نیز پیش گویی هایی بوده است. در تورات و انجیل، سیمای یاران پیامبر اسلام مطرح شده است.

ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ ... الْأَنْجِيلِ

۱۴- مثال های کتب آسمانی، طبیعی، همه جایی، همه فهم، در دسترس و قابل تجربه است. كَزَرْعٍ أَخْرَجَ ...

۱۵- رشدی پایدار است که طبیعی، مستقل و تدریجی باشد. كَزَرْعٍ أَخْرَجَ ...

۱۶- جامعه اسلامی باید خود کفا، مستحکم و مستقل باشد تا روی پای خود بایستد. «فَاسْتَوِيَ عَلَى سُوقِهِ»

۱۷- دین از سیاست جدا نیست. در کنار رکوع و سجود، موضع گیری های قاطع و دشمن شکن لازم است. رُكْعًا سَيِّدًا ...
لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ

۱۸- رشد کمی و کیفی مسلمانان، کفار را عصبانی می کند. أَخْرَجَ شَطَأَهُ فَأَزْرَهُ ...
لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ

۱۹- رکوع و سجود و همگامی با رسول خدا کافی نیست، باید تمام آن امور برخاسته از ایمان و عمل صالح باشد تا اجر عظیم دریافت شود. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرًا عَظِيمًا»

۲۰- پاداش مؤمنان راستین در وهم ننگجد. «أَجْرًا عَظِيمًا»

۲۱- دفع ضرر، مقدم بر کسب منفعت است. (اول «مَغْفِرَةٌ» بعد «اجر عظیم»)

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره در مدینه نازل شده و دارای هجده آیه است.

«حجرات» جمع «حجره» است و چون در آیه چهارم این سوره درباره حجره های خانه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخن به میان آمده، این سوره حجرات نامیده شده است.

در این سوره که به سوره آداب نیز شهرت دارد، موضوع های اخلاقی و اجتماعی مهمی مطرح شده که به برخی از آنها اشاره می شود:

۱. آداب برخورد با پیامبر صلی الله علیه و آله و پیشی نگرفتن بر آن حضرت.

۲. دوری از مسخره کردن، نام بد نهادن، سوءظن، تجسس و غیبت.

۳. برقراری روابط اجتماعی بر اساس اخوت و برادری، اصلاح ذات البین، بسیج عمومی بر ضد یاغی، میانجی گری عادلانه و دوری از شایعه پراکنی.

۴. ارزش گذاری افراد جامعه بر اساس درجات ایمان و تقوای آنان و دوری نمودن از کفر، فسق و گناه.

۵. پیروی از پیامبر الهی از روی عشق و آگاهی و دوری از هر گونه منت گذاری به واسطه ی پذیرش اسلام و عمل به دستورات آن.

در این سوره کوتاه، پنج بار خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» تکرار شده است که بیانگر جایگاه مسائل اخلاقی و روابط اجتماعی در اسلام می باشد و به خوبی نشان می دهد که نحوه ی رفتار مسلمانان با یکدیگر و با رهبران خود، مورد توجه شارع مقدس بوده است.

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در هیچ کاری) بر (حکم) خدا و پیامبر او پیشی نگیرید و از خداوند پروا کنید، که خداوند شنوا و دانا است.

نکته ها:

سه سوره ی مائده، حجرات و ممتحنه که درباره مسائل حکومتی و اجتماعی است، با جمله ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع شده است.

در آغاز سوره ی مائده می خوانیم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» ای کسانی که ایمان آورده اید! به پیمان های خود وفادار باشید و در سوره ی ممتحنه می خوانیم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخِذُوا عَٰدُوِيَ وَعَٰدُوَكُمْ أَوْلِيَاءَ» ای کسانی که ایمان آورده اید! دشمن من و دشمن خود را سرپرست خود قرار ندهید و در این سوره می خوانیم: ای کسانی که ایمان آورده اید! بر حکم خدا و رسول پیشی نگیرید.

این آیه می خواهد مؤمنان را همچون فرشتگان تربیت کند، زیرا قرآن درباره ی آنها می فرماید: در سخن بر خدا سبقت نمی گیرند و تنها طبق دستور او عمل می کنند.

«لَا يَشْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ»

(١)

قرآن، موارد تقدّم و پیشی گرفتن بر پیامبر را بیان نکرده است تا شامل نهی از انواع پیش

ص: ۱۵۴

افتادن ها در امور عقیدتی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیر آن در گفتار و کردار گردد.

خداوند از تقدّم بر رهبر جامعه اسلامی به شدّت نهی نموده است، زیرا کسی که در کارهایش از خدا و پیامبر پیشی می گیرد، در مدیریت نظام اسلامی خلل وارد کرده و جامعه را به هرج و مرج می کشاند و در حقیقت نظام قانون گذاری را بازیچه تمایلات خود قرار می دهد.

عمل به این آیه، جلوی بسیاری از خطاها را می گیرد. زیرا گاهی خواسته ی مردم، پیروی انسان از حدس و تخمین یا میل به ابتکار و نوآوری و یا قضاوت عجولانه و یا گمان آزاداندیشی، انسان را وادار به گفتن، نوشتن و یا گرفتن تصمیماتی می کند که ناخودآگاه از خواسته ی خدا و رسول جلو می افتد. همان گونه که گروهی به گمان عبادت، قاطعیت، انقلابی بودن و زهد و ساده زیستی، از خدا و رسول پیشی گرفتند و به قول معروف کاسه ی داغ تر از آش شدند.

پذیرش و عمل به آن دسته از آداب و عادات و رسوم اجتماعی و یا مقررات و قوانین بشری که ریشه در قرآن و حدیث ندارد و برخاسته از عقل و فطرت نیست، نوعی پیش افتادن از خدا و رسول است.

نمونه های پیش افتادن

به چند نمونه تاریخی از پیشی گرفتن بر پیامبر که در تفاسیر و روایات آمده، توجه کنیم:

۱. در عید قربان، گروهی قبل از پیامبر صلی الله علیه و آله قربانی کردند، به آنان گفته شد: «[لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ](#)» (۱)

۲. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی را برای تبلیغ نزد کفار فرستاد. کفار نمایندگان پیامبر را کشتند و تنها سه نفر توانستند فرار کنند. این سه نفر در مسیر بازگشت دو نفر از کفار قبیله ی بنی عامر را به انتقام کشته شدن دوستان خود کشتند، در حالی که آن دو نفر بی تقصیر بودند. قرآن آنان را به خاطر این عمل خودسرانه توبیخ کرد که چرا بدون دستور پیامبر دست به این عمل زدید؟ (۲) «[لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ](#)»

ص: ۱۵۵

۱-۱. تفسیر کشاف.

۲-۲. تفسیر کشاف.

۳. قوم بنی تمیم از پیامبر صلی الله علیه و آله امیر و حاکم خواستند. خلیفه ی اوّل و دوّم هر کدام شخصی را پیشنهاد کردند و با هم مشاجره می کردند که کاندیدای من بهتر است، آیه نازل شد:

لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ... وَلَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ (۱)

۴. امام معصوم علیه السلام به شخصی فرمود: این دعا را بخوان: لا اله الا الله... تا آنجا که می فرماید: «یحیی و یمیت». شنونده از پیش خود جمله ای اضافه کرد و گفت: «و یمیت و یحیی» حضرت فرمودند: جمله ی تو صحیح است، اما آنچه من می گویم بگو و سپس آیه ی «لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ» را برای او تلاوت فرمودند. (۲)

۵. بعضی اصحاب پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خواب و خوراک و آمیزش با همسر را بر خود حرام کردند.

حضرت ناراحت شده و مردم را جمع کرده و فرمودند: من خودم غذا می خورم، می خوابم و با همسرم زندگی می کنم. راه و روش و سیره ی زندگی من این است، پس هر کس از این راه پیروی نکند، از من نیست. «فمن رغب عن سنتی فلیس منی» (۳)

۶. با این که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ازدواج موقت را شرعی و قانونی اعلام فرمودند، اما خلیفه ی دوم آن را حرام کرد. این خود، نوعی پیش افتادن از پیامبر صلی الله علیه و آله است که در این آیه از آن نهی شده است. «لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ»

۷. در سال هشتم هجری که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای فتح مکه از مدینه حرکت کردند، بعضی از مسلمانان در این سفر روزه خود را افطار نکردند، با این که می دانستند مسافر روزه ندارد و می دیدند که پیامبر صلی الله علیه و آله افطار کرده است. اینها در واقع از پیامبر صلی الله علیه و آله پیشی گرفتند.

پیام ها:

۱- پیش از درخواست و دستور به کاری، باید ابتدا زمینه های روانی پذیرش را در مخاطب ایجاد کرد. جمله ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» به مؤمنان شخصیت می دهد و

ص: ۱۵۶

۱- ۱. صحیح بخاری، ج ۳، ص ۱۲۳.

۲- ۲. خصال صدوق، ج ۲، ص ۶۲.

۳- ۳. وسائل، ج ۲۳، ص ۲۴۴.

رابطه ی آنان با خدا را که زمینه ی انجام دستور است، بیان می کند.

۲- از آنجا که فرمان پیش نیفتادن از خدا و رسول، فرمان ادب است، خود این آیه نیز مخاطب را با ادب ویژه صدا می زند. یا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ...

۳- حرام کردن حلال خداوند و یا حلال کردن حرام ها، نوعی پیشی گرفتن بر خدا و رسول است. لا تُقَدِّمُوا ...

۴- هر گونه بدعت و جعل قانون در برابر قانون الهی ممنوع است. لا تُقَدِّمُوا ...

۵- سرچشمه ی قانون و رفتار ما باید قرآن و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله باشد. «لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۶- حکم رسول، حکم خداست و بی احترامی به او بی احترامی به خداست. «لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۷- پیشی گرفتن از خدا و رسول، بی تقوایی است. لا تُقَدِّمُوا ... وَ اتَّقُوا

۸- برای انجام تکالیف، دو اهرم ایمان و تقوا لازم است. آمَنُوا ... وَ اتَّقُوا

۹- التزام عملی باید همراه با تقوای درونی باشد. لا تُقَدِّمُوا ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ

۱۰- کسانی که به خاطر سلیقه های شخصی یا آداب اجتماعی، بر خدا و رسولش پیشی می گیرند، از ایمان و تقوا دور شده اند. لا تُقَدِّمُوا ... وَ اتَّقُوا

۱۱- تندروری های خود را توجیه نکنیم. لا تُقَدِّمُوا ... إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

۱۲- ایمان به حضور و آگاهی خداوند، زمینه پرهیز و خداترسی می گردد. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿۲﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در گفتگو با پیامبر) صدایتان را بلندتر از صدای پیامبر نکنید و آن گونه که با یکدیگر بلند گفت و گو می کنید، با پیامبر بلند سخن مگویید! مبادا (به خاطر این بی ادبی)، اعمالتان نابود شود و شما آگاه نشوید.

در آیه ی قبل، از پیشی گرفتن بر رسول خدا و دستورات الهی در عمل نهی شد و در این آیه، از بلند کردن صدا در حضور پیامبر در گفتار و سخن گفتن. در آیه ی ۶۳ سوره ی نور نیز سفارش شده که پیامبر را مانند خود صدا نزنید، بلکه با احترام و مؤدبانه نام ببرید.

حفظ عمل، مهم تر از خود عمل است. اعمال ما گاهی از اول خراب است، چون با قصد ریا و خودنمایی شروع می شود، گاهی در وسط کار به خاطر عجب و غرور از بین می رود و گاهی در پایان کار به خاطر بعضی از اعمال حبط می شود. به همین جهت قرآن می فرماید: هر کسی عمل خود را تا قیامت بیاورد و از آفات بیمه کند، ده برابر پاداش داده می شود: «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا» (۱) و نمی فرماید: هر کس عملی را انجام دهد، ده برابر پاداش دارد. زیرا میان انجام عمل در دنیا و تحویل آن در قیامت، فاصله ی زیادی است.

چنانکه در روایتی رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: برای هر ذکری، درختی در بهشت کاشته می شود، شخصی گفت: پس ما در بهشت درختان زیادی داریم! حضرت فرمود: بله، ولی گاهی گناه و اعمالی از شما سر می زند که آن درختان را می سوزاند. سپس آیه فوق را تلاوت فرمود. (۲)

قرآن، حبط اعمال را، یک جا برای کفر و شرک آورده و یک جا برای بی ادبی در محضر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، پس کیفر بی احترامی به پیامبر، هم وزن کیفر کفر و شرک است.

یکی از یاران پیامبر که در حضور پیامبر بلند سخن گفته بود، هنگامی که شنید صدای بلند او سبب از بین رفتن و نابودی کارهای خوب او می شود، بسیار ناراحت شد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: صدای بلند تو برای خطابه و سخنرانی بود و حساب تو از دیگران جداست. (۳)

در جمله ی «أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ»، این نکته نهفته است که برخی اعمال آثار وضعی دارد و آن آثار وابسته به دانستن یا ندانستن ما نیست.

اگر انسان مایعی سمی بخورد مسموم می شود، گرچه گمان کند آب است. اگر به سیم برق دست بزنیم، دچار برق گرفتگی می شویم، گرچه گمان کنیم برق ندارد. برخی گناهان، سبب

ص: ۱۵۸

۱-۱. انعام، ۱۶۰.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۱۸۶.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

پیدایش قحطی، زلزله، کوتاه شدن عمر، ذلت و خواری می شود، گرچه خود انسان از عامل پیدایش این آثار خیری نداشته باشد.

گرچه بلند کردن صدا در مقابل پیامبر بی ادبی به پیامبر صلی الله علیه و آله است که به خاطر مقام والای آن حضرت، سبب حبط اعمال می شود، ولی قرآن به ما سفارش کرده که نسبت به همه ی مردم ادب را رعایت کنیم و آرام سخن بگوییم. چنانکه لقمان علیه السلام به فرزندش می گوید:

«وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ» صدای خود را فرو گیر و آرام سخن بگو. سپس صداهای بلند را به صدای الاغ تشبیه کرده است: «إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ» (۱)

مسئله ی صدای بلند و آلودگی صوتی، امروزه یکی از مشکلات جامعه ی بشری است که گاهی به اسم عروسی، گاهی به اسم عزا، گاهی در مسجد و گاهی در کوچه و خیابان و زمین ورزش، آرامش را از مردم سلب می کند.

نمونه های بی ادبی به پیامبر

الف: پیامبر اسلام در آستانه ی رحلت، تقاضای قلم و کاغذی کرد و فرمود: می خواهم چیزی بگویم و بنویسید که بعد از آن هرگز گمراه نشوید! در میان حاضران خلیفه ی دوم گفت:

بیماری پیامبر شدید شده و سخنانش بی ارزش است، شما قرآن دارید و نیازی به نوشتن نیست. سر و صدا به موافقت و مخالفت بلند شد. حضرت فرمود: برخیزید و بروید. (۲)

مرحوم علامه سید شرف الدین، صاحب کتاب المراجعات، می فرماید: گرچه قلم و کاغذ نیاوردند و چیزی نوشته نشد، ولی می توان خط نانوشته را خواند. زیرا با بررسی روایات خواهیم دید که پیامبر این مطلب را بارها بیان فرموده است که من از میان شما می روم و دو چیز گرانها را به جا می گذارم که اگر به آن دو تمسک کنید، هرگز گمراه نشوید و آن دو، قرآن و اهل بیت من هستند. «انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتُم بهما لن تضلوا کتاب الله و عترتی اهل بیتی» (۳)

ص: ۱۵۹

۱-۱. لقمان، ۱۹.

۲-۲. صحیح مسلم، ج ۳، ص ۱۲۵۹.

۳-۳. وسائل، ج ۲۷، ص ۳۳.

پس در اینجا نیز مراد آن حضرت تمسک به قرآن و اهل بیت بوده است.

ب: هنگامی که امام حسن مجتبی علیه السلام شهید شد و خواستند او را در کنار قبر جدش رسول خدا صلی الله علیه و آله دفن کنند، عایشه جلوگیری کرد و این امر باعث بلند شدن سر و صدای مردم شد. امام حسین علیه السلام با تلاوت آیه **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ اتَّقَاؤِهِ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ** ... مردم را امر به سکوت کرد و فرمود: احترام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از مرگ حضرت نیز همچون زمان حیات او لازم است. (۱)

مقدّسات در اسلام

در تمام دنیا با وجود عقائد مختلف، به بزرگان خود احترام خاصّ می گزارند. شهرها، خیابان ها، دانشگاه ها، فرودگاه ها، مدارس و مؤسسات را به نام آنان نام گذاری می کنند. در اسلام نیز برخی افراد و حتّی برخی گیاهان و جمادات قدّاست دارند.

در اسلام ریشه ی قدّاست و کرامت هر چیزی، وابستگی آن به ذات مقدّس خداوند است و هر چه این وابستگی بیشتر باشد، قدّاست هم بیشتر است و ما باید احترام ویژه ی آن را حفظ کنیم. اما مقدّسات:

۱. خداوند سرچشمه قدّس است و مشرکان که دیگران را با خدا یکسان می پندارند، در قیامت به انحراف خود اقرار خواهند کرد و به معبودهای خیالی خود خواهند گفت: رمز بدبختی ما این است که شما را با پروردگار جهانیان یکسان می پنداشتیم. **«إِذْ نُسَوِّدُكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ»** (۲)

در قرآن از تسبیح و تنزیه خداوند زیاد سخن به میان آمده است، یعنی ما باید برای خدا آن احترام و قدّاستی را بپذیریم که هیچ گونه عیب و نقصی برای او تصوّر نشود. نه تنها ذات او، بلکه نام او نیز باید منزّه باشد. **«سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى»** (۳)

۲. کتاب خدا نیز احترام و قدّاست ویژه ای دارد. وقتی خداوند قرآن را عظیم می داند، (۴) پس ما باید آن را تعظیم کنیم، وقتی قرآن را کریم می داند، (۵) ما باید آن را تکریم کنیم، و چون قرآن را مجید می داند، (۶) ما باید آن را تمجید کنیم.

ص: ۱۶۰

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. شعراء، ۹۸.

۳-۳. اعلی، ۱.

۴-۴. حجر، ۸۷.

۵-۵. واقعه، ۷۷.

۶-۶. ق، ۱.

۳. رهبران الهی، تمام انبیا و جانشینان بر حق آن بزرگواران به خصوص حضرت محمد صلی الله علیه و آله و اهل بیت او، دارای مقام مخصوصی هستند که در این سوره پاره ای از آداب برخورد با آن حضرت بیان شده است: بر آنان پیشی نگیریم، بلندتر از آنان صحبت نکنیم و در آیات دیگر، فرمان صلوات بر پیامبر داده شده است. (۱)

البته باید به این نکته توجه کنیم که پس از رحلت پیامبر نیز، زیارت آن حضرت (۲) و زیارت و احترام جانشینان و ذریه آن بزرگوار و تمام کسانی که به گونه ای به آن حضرت نسبت دارند، به خصوص علمای ربّانی و فقهای عادل و مراجع تقلید که به فرموده ی روایات، جانشینان پیامبرند، بر ما لازم است. چنانکه در حدیث می خوانیم: کسی که سخن فقیه عادل را رد کند، مثل کسی است که سخن اهل بیت پیامبر علیهم السلام را رد کرده و کسی که سخن آنان را رد کند، مثل کسی است که سخن خدا را رد کرده باشد. (۳)

نه تنها شخص پیامبران، بلکه آنچه مربوط به آنان است، قداست و کرامت دارد. در قرآن می خوانیم: صندوقی که موسی علیه السلام در زمان نوزادیش در آن نهاده و به دریا انداخته شده بود و پس از آن یادگارهای موسی و آل موسی در آن نگهداری می شد، به قدری مقدّس بود که فرشتگان آن را حمل می کردند و باعث پیروزی بر دشمنان می شد. (۴)

۴. در اسلام، والدین از کرامت و قداست خاصی برخوردارند. در قرآن پنج مرتبه بعد از سفارش به یکتاپرستی، احسان به پدر و مادر مطرح شده (۵) و تشکر از آنان، در کنار تشکر از خداوند آمده است. (۶)

احترام والدین تا آنجا است که نگاه همراه با محبت به والدین عبادت است و به ما سفارش

ص: ۱۶۱

۱-۱. احزاب، ۵۶.

۲-۲. در کتب متعدّد مانند کتاب تبرک الصحابه نوشته آیه الله احمدی میانجی صدها نمونه از احترام اصحاب پیامبر به رسول خدا صلی الله علیه و آله در زمان حیات و بعد از رحلت ایشان ذکر شده است.

۳-۳. بحار، ج ۲۷، ص ۲۳۸.

۴-۴. بقره، ۲۴۸.

۵-۵. بقره، ۸۳؛ نساء، ۳۶؛ انعام، ۱۵۱؛ اسراء، ۲۳؛ احقاف، ۱۵.

۶-۶. لقمان، ۱۴.

شده صدای خود را بلندتر از صدای آنها قرار ندهید، سفری که سبب اذیت آنان می شود، حرام است و باید در آن سفر نماز را کامل خواند.

۵. در اسلام، بعضی زمان ها مثل شب قدر، بعضی مکان ها مثل مسجد، بعضی سنگ ها مثل حجرالاسود، بعضی آبها مثل زمزم، بعضی خاک ها مثل تربت امام حسین علیه السلام، بعضی لباسها مثل لباس احرام، مقدس شمرده شده است و باید برای آنها احترام خاصی قائل شد.

در قرآن می خوانیم: حضرت موسی به احترام وادی مقدس، هنگام ورود به آنجا کفش خود را بیرون آورد. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى» (۱)

مسجد الحرام مکان مقدسی است که مشرک، حق ورود به آنجا را ندارد. «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» (۲)
محل عبادت و مساجد مقدس است و هنگامی که به مسجد می روید، زیبا و پاکیزه بروید.

«خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»

(۳)

و فرد جنب و ناپاک، حق توقف در مسجد را ندارد. «وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ» (۴)

مسجد به قدری عزیز است که افرادی مثل حضرت ابراهیم، اسماعیل، زکریا و مریم علیهم السلام مسئول تطهیر آن بوده اند. «طَهِّرْ بَيْتِي» (۵) حتی مادر مریم که خیال می کرد فرزندش پسر است، نذر کرد او را خادم مسجد الاقصی قرار دهد. «إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا» (۶)

۶. انسان با ایمان نیز دارای قداست و کرامت است، تا آنجا که آبروی مؤمن از کعبه بیشتر است و آزار و غیبت او حرام و دفاع از حق او واجب و حتی بعد از مرگ نیز نبش قبر او حرام است.

پیام ها:

۱- برای آموزش ادب به دیگران، ما نیز باید آنان را مؤدبانه صدا بزیم. (در این آیه خداوند مؤمنان را با جمله ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» صدا زده است.)

۲- سفارش به احترام بزرگان، از زبان دیگران زیبا است. (در این آیه پیامبر

ص: ۱۶۲

٢-٢. توبه، ٢٨.

٣-٣. اعراف، ٣١.

٤-٤. نساء، ٤٣.

٥-٥. بقره، ١٢٥.

٦-٦. آل عمران، ٣٥.

نمی فرماید: بلندتر از من سخن نگویند، این خداوند است که سفارش می کند بلندتر از پیامبر صحبت نکنید. «لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ»

۳- مقام و موقعیت افراد، در عمل آنان اثر دارد. (جسارت مؤمن نسبت به پیامبر، کیفر سنگینی دارد.) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا ... أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ»

۴- گاهی انسان ندانسته تیشه به ریشه خود می زند. «تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿۳﴾

همانا کسانی که نزد پیامبر (از روی ادب و احترام) صدایشان را پایین می آورند، آنان کسانی هستند که خداوند دل‌هایشان را برای (پذیرش) تقوا آزمایش (و آماده) کرده و آمرزش و پاداش بزرگ مخصوص آنها است.

نکته ها:

«غض» به معنای پایین آوردن و کوتاه کردن است. این واژه در قرآن، هم در مورد کوتاه کردن صدا به کار رفته و هم در مورد کوتاه کردن نگاه؛ چنانکه در مورد نگاه به نامحرمان، قرآن می فرماید: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّونَ مِنْ أَبْصَارِهِمْ» (۱)

اگر ادب در کلام لازم است، در رفتار و کردار، به طریق اولی لازم است.

آهسته سخن گفتن، نشانه ی ادب، تواضع، وقار و آرامش انسان است.

قرآن در این آیه می فرماید: خداوند دل‌های افراد را آزمایش می کند، تا میزان پاکی و تقوای درون آنها را آشکار سازد. زیرا چه بسیار افراد ریاکارانه اظهار ادب و تواضع می کنند، ولی در درون متکبرند.

پاداش های الهی معمولاً با صفات «کریم»، «عظیم»، «کبیر» و «غَیْرُ مَمْنُونٍ» (پیوسته) همراه است و این بخاطر آن است که سرچشمه این پاداش ها، رحمت و لطف بی نهایت خدا است.

ص: ۱۶۳

این آیه ادب سخن گفتن با رسول خدا را بیان می کند، در اینجا مناسب است به دستوراتی که اسلام برای نوع سخن و گوینده و چگونگی بیان او دارد، اشاره کنیم:

۱. سخن باید واقعی و حقیقی باشد. «بِتَابِعِينَ» (۱)
۲. گفتار بایستی دل پسند باشد. «الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ» (۲)
۳. سخن باید رسا و شفاف باشد. «قَوْلًا بَلِيغًا» (۳)
۴. بعضی از گفتار باید نرم بیان شود. «قَوْلًا لَيِّنًا» (۴)
۵. سخن باید بزرگوارانه بیان شود. «قَوْلًا كَرِيمًا» (۵)
۶. سخنی باشد که پذیرش و عمل آن آسان باشد. «قَوْلًا مَيْسُورًا» (۶)
۷. در گفتار هیچ گونه لغو و باطلی نباشد. «اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ» (۷)، «عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ» (۸)
۸. گفتار باید همراه با کردار باشد و گرنه قابل سرزنش است. «لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (۹)

پیام ها:

- ۱- هم خلافکار را توبیخ کنیم و هم درستکار را تشویق. (در آیه ی قبل کسانی که در محضر پیامبر صلی الله علیه و آله بلند صحبت کردند توبیخ شدند، و در این آیه و آیات بعد، افراد مؤدب تشویق می شوند.) إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ ...
- ۲- ادب های مقطعی و لحظه ای، نشان دهنده ی عمق تقوا نیست. «يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ» (فعل مضارع، نشانه ی استمرار و تداوم است)
- ۳- در قرآن هر جا «مَغْفِرَةٌ» و «أَجْرٌ» آمده، ابتدا سخن از مغفرت است. زیرا تا از گناه پاک نشویم، نمی توانیم الطاف الهی را دریافت کنیم. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ»
- ۴- لازمه ی ایمان و تقوا، عصمت از گناه نیست، چه بسا افراد مؤمن متقی که

ص: ۱۶۴

٣-٣. نساء، ٦٣.

٤-٤. طه، ٤٤.

٥-٥. اسراء، ٢٣.

٦-٦. اسراء، ٢٨.

٧-٧. حج، ٣٠.

٨-٨. مؤمنون، ٣.

٩-٩. صف، ٢.

گرفتار لغزش و گناه می شوند اما به زودی جبران می کنند. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ»

إِنَّ الَّذِينَ يَتَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

همانا کسانی که از پشت حجره ها تو را می خوانند، اکثرشان تعقل نمی کنند.

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

و اگر صبر کنند تا به سوی آنان خارج شوی، قطعاً برایشان بهتر است و خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

اسلام، برای آداب اجتماعی اهمیت ویژه ای قائل است. در این سوره به بخشی از آن آداب اشاره شده و لذا به سوره آداب مشهور شده است.

گرچه مسئله ی صدا زدن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از پشت دیوار و پنجره، امروز دیگر مطرح نیست، ولی درس و قانونی که از این ماجرا به دست می آید، برای ما کارساز است. در تفسیر روح المعانی می خوانیم که ابن عباس به خانه ی استادش می رفت، ولی در خانه را نمی زد و صبر می کرد تا خود استاد بیرون بیاید. از او پرسیدند: چرا در نمی زنی؟ و او در پاسخ این آیه را تلاوت می کرد: «وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ» اگر مردم صبر کنند تا تو از خانه خارج شوی برای آنان بهتر است.

اتاق های خانه پیامبر صلی الله علیه و آله به تعداد همسران او بود و هریک از آنان، حجره ای مستقل داشت. این اتاق ها بسیار ساده و بی آرایش بود و متأسفانه در زمان ولید بن عبدالملک خراب و جزو مسجد قرار داده شد. (۱) ای کاش این حجره ها به حال خود باقی می ماند تا مردم جهان این سادگی را می دیدند و عبرت می گرفتند!

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «لا عقل لمن لا أدب له» (۲)، کسی که ادب ندارد، در واقع عاقل نیست.

ص: ۱۶۵

۱-۱. تفسیر روح المعانی از کتاب طبقات ابن سعد.

۲-۲. غررالحکم.

۱- معمولاً بی ادبی نشانه ی بی خردی است. الَّذِينَ يَتَادُونَكَ ... لَا يَعْقِلُونَ

۲- بی ادبی نسبت به رهبران آسمانی، قابل توبیخ و سرزنش است. الَّذِينَ يَتَادُونَكَ ... لَا يَعْقِلُونَ

۳- خانه و خانواده، حریم دارد و دیگران حق مزاحمت برای آن ندارند، حتی با صدا زدن آنان از بیرون خانه. «يَتَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۴- حساب افرادی که بر اساس عادت بلند سخن می گویند،(نه بر اساس اهانت و تحقیر)، از افراد بی ادب و مغرض جداست. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۵- به برنامه ها و اوقات فراغت دیگران احترام بگذاریم. پیامبر نیز به آرامش و استراحت نیاز دارد و نباید مردم هر لحظه مزاحم او شوند. لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا ...

۶- مسئولیت های اجتماعی، نباید مانع رسیدگی به امور خانوادگی آنان شود.

«صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ»

۷- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زمان هایی را برای ملاقات با مردم قرار داده بود و نیازی به فریاد از کوچه نبود. «صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ»

۸- در برابر افراد بی ادب و بی خرد، از باب رحمت، گذشت و مهربانی وارد شویم و آنان را مأیوس نکنیم. خداوند ضمن سرزنش کسانی که پیامبر را با فریاد صدا می زدند، مغفرت و رحمت خود را مطرح می کند تا یکسره مأیوس نشوند و فرصت تغییر رفتار داشته باشند. لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا ... وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بَنِي فِئْتَيْنُوا أَنْ تَصِيبُوا قَوْمًا بَٰجِهَالِهِ فَتَضْبِحُوا عَلَيَّ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ «۶»

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر فاسقی برای شما خبری مهم آورد تحقیق کنید، مبادا(از روی زودباوری و شتاب زدگی تصمیم بگیرید و) ناآگاهانه به گروهی آسیب رسانید، سپس از کرده ی خود پشیمان شوید.

بر اساس روایات متعدّد از طرق شیعه و سنی، این آیه درباره ولید بن عقبه نازل شده است.

زیرا پیامبر او را برای جمع آوری زکات از قبیله بنی مصطلق اعزام داشت، امّا از آنجا که میان او و این قبیله در دوران جاهلیت، خصومتی شدید بود، هنگامی که اهل قبیله به استقبال او می آمدند، گمان کرد که به قصد کشتن او آمده اند. لذا جلوتر رفت و نزد پیامبر بازگشت و خبر داد که مردم از پرداخت زکات خودداری کرده اند. پیامبر از این خبر ناراحت شد و تصمیم گرفت آنان را گوشمالی دهد. آیه فوق نازل شد و در مورد خبر فاسق دستور تحقیق داد.

روشن است که فسق ولید بن عقبه، از ابتدا روشن نبود و گرنه پیامبر شخص فاسق را به عنوان نماینده خود جهت دریافت زکات اعزام نمی کرد، بلکه پس از دروغی که ولید در مورد سرباز زدن قبیله بنی المصطلق از پرداخت زکات گفت، این آیه فسق او را آشکار ساخت تا پیامبر و مؤمنان بر اساس خبر او عمل نکنند.

امام حسین علیه السلام در احتجاجی که با ولید بن عقبه داشت فرمود: به خدا سوگند من تو را در دشمنی ات با علی بن ابی طالب علیهما السلام ملامت نمی کنم، زیرا خداوند، علی را مؤمن و تو را فاسق خوانده است. سپس آیه فوق را تلاوت کردند.

(۱)

سؤال: در این آیه دستور تحقیق و بررسی آمده، ولی در آیه ی ۱۲ همین سوره، تجسس، حرام شمرده شده است، آیا می شود تحقیق و تفحص، هم حرام باشد و هم واجب؟

پاسخ: آنجا که تجسس حرام است، درباره ی رفتار شخصی مردم است که ربطی به زندگی اجتماعی ندارد، ولی آنجا که واجب است، موردی است که به جامعه مربوط است و می خواهیم بر اساس آن، اقدام و عملی انجام دهیم که اگر به خاطر احترام فرد، تحقیق و بررسی نکنیم ممکن است جامعه در معرض فتنه و آشوب قرار گیرد.

ص: ۱۶۷

«فسق» در لغت به معنای خارج شدن است و در اصطلاح قرآنی، به خارج شدن از راه مستقیم گفته می شود. این کلمه در برابر عدالت به کار می رود و فاسق به کسی گویند که مرتکب گناه کبیره ای شود و توبه نکند.

واژه «فسق»، در قالب های گوناگون، پنجاه و چهار بار در قرآن آمده و در موضوعات و مصادیق مختلفی به کار رفته است از جمله:

۱. در مورد انحراف های فرعون و قوم او: «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ» (۱)

۲. در مورد افراد چند چهره و منافق: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (۲)

۳. در مورد آزار دهندگان به انبیا و سرکشان از دستورات آنان: «قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا ...

الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ

(۳)

۴. در مورد کسانی که طبق قانون الهی داوری و قضاوت نمی کنند: «وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (۴)

۵. در مورد حيله گران...: «بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ» (۵)

۶. در مورد کسانی که وظیفه ی مهم امر به معروف و نهی از منکر را رها می کنند: «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا ... بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ» (۶)

۷. در مورد کسانی که خانه، تجارت، فامیل و مادیات را بر جهاد در راه خدا ترجیح می دهند:

«إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ ... أَحَبَّ ... وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ» (۷)

۸. در مورد گناهان علنی و انحرافات جنسی و شهوت رانی های ناروا. (قرآن به قوم لوط که گناه را در مجالس علنی و بی پروا انجام می دادند، لقب فاسق داده است) «رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ» (۸)

۹. در مورد بهره گیری از غذاهای حرام: «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ ... ذَلِكُمْ فَسْقٌ» (۹)

ص: ۱۶۸

٣-٣. مائده، ٢٤-٢٦.

٤-٤. مائده، ٤٧.

٥-٥. اعراف، ١٦٣.

٦-٦. اعراف، ١٦٥.

٧-٧. توبه، ٢٤.

٨-٨. عنكبوت، ٣٤.

٩-٩. مائده، ٣.

۱۰. در مورد تهمت زدن به زنان پاکدامن: يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ... أَوْلِيكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۱)

تحقیق، داوری دردهای اجتماعی

در طول تاریخ، انبیا با مردم و اجتماعاتی روبرو بوده اند که به انواع بیماری های اجتماعی و اخلاقی مبتلا بوده اند و حتی امروز با آن همه پیشرفت های مهمی که در زندگی بشر شده است، هنوز آن بیماری ها به قوت خود باقی است. بیماری هایی همچون:

تقلید کورکورانه از نیاکان و پیروی از عادات و آداب و رسوم خرافی.

پیروی از خیالات، شایعات، پیشگویی ها و رؤیاهای بی اساس.

داوری و موضع گیری بدون علم، ستایش یا انتقاد بدون علم و نوشتن و گفتن بدون علم.

داوری شفافبخش برای همه آن بیماری ها، تحقیق و بررسی است که در این آیه آمده است.

اگر جامعه اهل دقت و تحقیق و بررسی باشد، همه ی این آفات و بلاهای اجتماعی یکسره درمان می شود.

مشابه این آیه، آیه ۹۴ سوره نساء است که می فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ ای مؤمنان! هرگاه در راه خدا گام بر می دارید و سفر می کنید، تحقیق و بررسی کنید و به کسی که اظهار ایمان می کند نگوئید تو مؤمن نیستی و بخاطر به دست آوردن غنائم بی گناهی را نکشید. زیرا نزد خداوند غنائم فراوانی است.

چنانکه در تاریخ آمده است: پس از جنگ خیبر، پیامبر صلی الله علیه و آله شخصی به نام اسامه بن زید را همراه گروهی از مسلمانان به سوی یهودیانی که در یکی از روستاهای فدک بودند فرستاد تا آنان را به اسلام یا قبول شرایط ذمه و تحت الحمایه بودن دعوت نماید، یکی از یهودیان (به نام مرداس) با شنیدن خبر، اموال و خانواده خود را در پناه کوهی قرار داد و با گفتن «لا اله

ص: ۱۶۹

إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللَّهِ» به استقبال مسلمانان آمد. اُسامه به گمان این که او از ترس، اسلام آورده و اسلام او واقعی نیست، او را کشت. رسول خدا پس از اطلاع، به شدت ناراحت شدند و آیه فوق نازل شد.

خبر در اسلام

اسلام درباره ی چگونگی سخن و نقل خبر تأکیدهای فراوانی کرده است از جمله:

الف) قرآن از کسانی که هر خبری را می شنوند و نسنجیده آن را نشر می دهند، به شدت انتقاد کرده و می فرماید: خبر را به اهل استنباط عرضه کنید و اگر حَقَّائِیت آن ثابت شد، آنگاه آن را پخش کنید. (۱)

ب) قرآن برای کسانی که با پخش اخبار دروغ، در جامعه دغدغه ایجاد می کنند، کیفری سخت معین فرموده است. (۲)

ج) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در سال آخر عمر شریف خود در سفر حج فرمودند: کسانی که خبرهای دروغی از من نقل می کنند، زیادند و در آینده زیادتر خواهند شد، هر کس آگاهانه به من نسبت دروغ بدهد، جایگاهش دوزخ است و هر چه از من شنیدید، به قرآن و سنت من عرضه کنید، پس اگر موافق آن دو بود بپذیرید و گرنه رد کنید. (۳)

د) امام صادق علیه السلام به کسی که خبرهای دروغی را به پدرش امام باقر علیه السلام نسبت می داد، لعنت کردند و فرمودند: هر چه از ما شنیدید، اگر شاهد و گواهی از قرآن یا سایر سخنان ما بر آن پیدا کردید، بپذیرید و گرنه نپذیرید. (۴)

ه) امام رضا علیه السلام فرمودند: سند سخنان ما، قرآن و سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله است. (۵)

و) یکی از مهم ترین علوم اسلامی، علم رجال است که برای شناخت خبر صحیح از غیر صحیح، افرادی را که حدیث نقل می کنند، مورد ارزیابی و بررسی قرار می دهد.

ص: ۱۷۰

۱- ۱. نساء، ۸۳.

۲- ۲. احزاب، ۶۰.

۳- ۳. بحار، ج ۲، ص ۲۲۵.

۴- ۴. بحار، ج ۲، ص ۲۵۰.

۵- ۵. بحار، ج ۲، ص ۲۵۰.

۱- افراد مؤمن باید اهل تحقیق و بررسی باشند، نه افرادی زودباور و سطحی نگر.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... فَتَبَيَّنُوا

۲- همه ی اصحاب پیامبر عادل نبوده اند، بلکه در میان آنان افراد فاسق و منافق نیز بوده اند. «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ»

۳- افشاگری و رسوا کردن افرادی که کارشان سبب فتنه است، مانعی ندارد.

«إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ»

۴- زمینه فتنه دو چیز است: تلاش فاسق، زودباوری مؤمن. «الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ ... فَتَبَيَّنُوا»

۵- اصل در اسلام، اعتماد به مردم است، اما حساب کسی که فسق او بر همه روشن شد، از افراد عادی جداست. «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ ... فَتَبَيَّنُوا»

۶- افراد فاسق، در صدد ترویج اخبار دروغ و نوعی شایعه پراکنی هستند. «جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ»

۷- ایمان، با خوش باوری سازگار نیست. «آمَنُوا ... فَتَبَيَّنُوا»

۸- تحقیق و بررسی را به تأخیر نیندازید. «فَتَبَيَّنُوا» (حرف «فاء» نشانه ی اقدام سریع است)

۹- گاهی فاسق راست می گوید، بنابراین نباید همه جا سخن او را تکذیب کرد، بلکه باید تحقیق شود. «فَتَبَيَّنُوا»

۱۰- جامعه اسلامی، در معرض تهاجم خبری است و مردم باید هوشیار باشند.

إِنْ جَاءَكُمْ ... فَتَبَيَّنُوا

۱۱- در مدیریت، باید علاج واقعه را قبل از وقوع کرد. ابتدا تحقیق و سپس اقدام کنیم. «فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ»

۱۲- بیان فلسفه و رمز و راز احکام الهی، انگیزه ی مردم را برای انجام دستورات زیاد می کند. (فلسفه تحقیق، دوری از ایجاد

فتنه است.) «فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا»

۱۳- یکی از اهداف خبرگزاری های فاسق، ایجاد فتنه و بهم زدن امتیت نظام است. «أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ»

۱۴- اقدام بر اساس یک گزارش بررسی نشده، می تواند جامعه ای را به نابودی بکشاند. «أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا»

۱۵- اقدام عجولانه و بدون بررسی و تحقیق، نوعی جهالت است. «بِجَهَالَةٍ»

۱۶- عمل به دستورات الهی، مانع پشیمانی است. تحقیق کنیم تا مبدا پشیمان شویم. فَتَبَيَّنُوا... نَادِمِينَ

۱۷- پایان کار نسنجیده، پشیمانی است. «نَادِمِينَ»

وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِضْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾

و بدانید که در میان شما رسول خداست که (شما باید از او پیروی کنید و) اگر او در بسیاری از امور پیرو شما باشد، قطعاً به سختی و مشقت خواهید افتاد، ولی خدا ایمان را محبوب شما قرار داده و در دلهایتان آن را زینت بخشیده است و کفر، فسق و گناه را مورد تنفر شما قرار داده است. آنها همان رشد یافتگان هستند.

فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٨﴾

(این علاقه به ایمان و تنفر از کفر، فضل و نعمتی بزرگ از طرف خداوند است و خداوند آگاه و حکیم است.)

نکته ها:

در ذیل آیه قبل خواندیم که ولید بن عقبه به دروغ، خبر مخالفت مردم با پرداخت زکات را به پیامبر صلی الله علیه و آله داد. مردم آماده هجوم شدند که آیه نازل شد: هرگاه فاسقی خبری آورد تحقیق کنید. این آیه می فرماید: اصولاً مردم باید تابع پیغمبر باشند، نه آنکه رهبر الهی تابع

هیجان های ناپخته ی برخاسته از گزارشات افراد فاسق قرار گیرد.

در روایات می خوانیم: اگر اهل ایمان نزد شما محبوب بودند، در راه خیر هستید و اگر به گنهکاران علاقمند بودید، در شما خیری نیست. (۱)

بر اساس روایات، یکی از مصادیق ایمان در جمله ی «حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ»، محبت علی ابن ابی طالب علیهما السلام و مراد از کفر و فسوق و عصیان، دشمنی با اهل بیت پیامبر علیهم السلام است. (۲)

در حدیث می خوانیم: کسانی که علاقه به معنویات و تنفر از گناه را نعمت نمی دانند، نعمت های الهی را کفران کرده، عملشان کم و تلاشهای آنان نابود است. (۳)

رسیدن به رشد و کمال، هدیه ی الهی به انبیاست؛ «آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ» (۴) و وظیفه ی آنها رشد دادن دیگران می باشد؛ «يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۵) آنان نیز خود به دنبال رشد بوده اند، چنانکه حضرت موسی در بیابان ها به دنبال حضرت خضر می رود تا از طریق علم او به رشد برسد؛ «هَلْ أَتَبِعَكَ عَلِيٌّ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا» (۶)

ایمان زمینه ی رشد، «وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ» (۷) و کتب آسمانی وسیله ی رشد هستند، «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» (۸). در این آیه نیز مؤمنان واقعی اهل رشد معرفی شده اند. «أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ» به هر حال مراد از رشد در قرآن، رشد معنوی است، و این کوه فکری است که انسان رشد را تنها در کامیابی های دنیوی بداند.

در مدیریت و سیاست گذاری جامعه، اگر تصمیم گیرنده معصوم یا عادل نباشد، از استبدادی سر در می آورد که در آن رشدی نیست، «وَمَا أَمْرٌ فَرَعِيٌّ بَرَشِيدٍ» (۹) ولی اگر تصمیم گیرنده معصوم یا عادل باشد، زمینه ی رشد فراهم است. «أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ»

پیام ها:

۱- اگر می خواهیم پیشمان نشویم باید به تعالیم انبیا مراجعه کنیم. (در آیه ی قبل،

ص: ۱۷۳

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۲۶.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۲۶.

۳-۳. بحار، ج ۷۴، ص ۱۵۸.

۴-۴. انبیاء، ۵۱.

۵-۵. غافر، ۳۸.

۶-۶. کهف، ۶۶.

٧-٧. بقره، ١٨٦.

٨-٨. جن، ٢.

٩-٩. هود، ٩٧.

سخن از ندامت و پشیمانی بود و این آیه می فرماید: به پیامبر مراجعه کنید تا از کارهای ندامت آور بیمه شوید. «تَادِمِينَ - وَ اعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ»

۲- حضور پیامبر و رهبران الهی، امتیاز خاصی برای جامعه است. «فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ» □

۳- رهبر باید در دسترس مردم باشد. «أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ» □

۴- توقع مشورت کردن پیغمبر با مردم مانعی ندارد، اما اطاعت پیامبر از مردم انتظاری نابجاست. لَوْ يُطِيعُكُمْ ... لَعَنْتُمْ ...

۵- مشکلات جوامع به خاطر دوری از مکتب انبیا و عمل به سلیقه ها و هوسهای شخصی است. لَوْ يُطِيعُكُمْ ... لَعَنْتُمْ ...

۶- رهبر جامعه اسلامی باید استقلال رأی داشته باشد. لَوْ يُطِيعُكُمْ ... لَعَنْتُمْ ...

۸- دشمن نیز همین نوع مشکلات را که برخاسته از سستی رأی رهبر است می خواهد، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: وَدُوا مَا عَنْتُمْ ... (۱)

۷- در مواردی که حکمی از طرف خدا و رسول نیست، مشورت با مردم و پیروی از آنها مانعی ندارد. «فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأُمْرِ»

۸- گرایش به مذهب، امری فطری است که خداوند در انسان به ودیعه گذاشته است. حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ ...

۹- ایمان، امری قلبی است که با جبر و تحمیل سازگار نیست. «حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ»

۱۰- ایمان، زینت دلهاست. «وَ زَيَّنَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ» همان گونه که کوه ها، دریاها، معادن، گل ها، آبشارها و همه ی آنچه روی زمین است، زینت زمین است. «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا» (۲) (آری، زینت انسان، کمالات معنوی است و جلوه های مادی، زینت زمین هستند.)

۱۱- تولی و تبری باید در کنار هم باشد، اگر اهل ایمان را دوست داریم باید از اهل کفر، فسق و عصیان نیز بیزار باشیم. حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ ... كَرَاهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ ...

ص: ۱۷۴

۱- ۱. آل عمران، ۱۱۸.

۲- ۲. کهف، ۷.

۱۲- انکار قلبی و انگیزه‌ی فاسد، مقدمه‌ی طغیان است. ابتدا فرمود: «الْكَفْرَ» و سپس «الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ»

۱۳- آفات ایمان؛ کفر، فسوق و عصیان است. حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ ... كَرَّةَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ

۱۴- تنفر از بدی‌ها، امری فطری است، كَرَّةَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ ... و این تنفر، مایه‌ی رشد انسان است. «أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ»

۱۵- کسانی که از کفر، فسق و عصیان تنفر ندارند، رشد ندارند. كَرَّةَ ... أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

۱۶- از نعمت‌های بزرگ الهی، علاقه به ایمان و بیزاری از کفر، فسق و عصیان است. حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ ... كَرَّةَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ
... فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً

۱۷- فضل خداوند، بر اساس علم و حکمت اوست، نه بدون ملاک و گزافه.

فَضْلًا ... وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

وَ إِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاصِلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَعَثَ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَ أَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ «۹»

و اگر دو گروه از مؤمنان به نزاع و جنگ پرداختند، پس میان آنان صلح و آشتی برقرار کنید. سپس اگر یکی از دو گروه بر دیگری تجاوز کرد، با متجاوز بجنگید تا به فرمان خداوند باز گردد. پس اگر متجاوز باز گشت (و دست از تجاوز برداشت)، میان آن دو گروه به عدالت صلح برقرار کنید و عدالت ورزید که خداوند عدالت پیشگان را دوست دارد.

گرچه اقتضای ایمان، دوری از نزاع و برخورد میان مؤمنان است، اما مؤمنان، معصوم نیستند که خطایی از آنها سرزنند و چه بسا گفتن جمله ای یا انجام کاری، موجب بروز درگیری میان آنان گردد. بنابراین باید آماده بود تا در صورت بروز چنین برخوردهایی، ضمن خاموش کردن آتش فتنه، حقّ مظلوم پایمال نشود و چنان با ظالم برخورد شود که دیگر تجاوزی تکرار نگردد.

در حدیث می خوانیم: برادر دینی خود را خواه ظالم باشد یا مظلوم، یاری کن. اگر مظلوم است، در گرفتن حقّ و اگر ظالم است، در جلوگیری از ظلم. (۱)

این آیه، آیه ای است که برای تلاوتش دو دست قطع شد. در ماجرای جنگ جمل، هر چند حضرت علی علیه السلام مخالفان را از برپا کردن جنگ نهی فرمود، اما طرفداران عایشه گوش ندادند و حضرت به خداوند شکایت کرد که مردم نافرمانی می کنند. آنگاه قرآن را به دست گرفت و فرمود: کیست که آیه وَ إِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ... را برای مردم بخواند؟

شخصی به نام مسلم مجاشعی گفت: من این آیه را با صدای بلند می خوانم. امام فرمود:

دستان تو را قطع و تو را شهید خواهند کرد. گفت: «هذا قليل في ذات الله» شهادت من در راه خدا چیزی نیست. آنگاه قرآن را به دست گرفت و در برابر لشکر عایشه ایستاد و مردم را به ایمان به خدا دعوت کرد تا شاید خونی ریخته نشود و جنگی صورت نگیرد، اما آنان بر او حمله کردند و دست راست او را قطع کردند، قرآن را به دست چپ گرفت، دست چپ او را نیز جدا کردند، قرآن را به دندان گرفت، سرانجام این تلاوت کننده قرآن را به شهادت رساندند.

حضرت علی علیه السلام بعد از شهادت او دستور حمله داد. (۲)

آری، ابتدا باید با استناد به قرآن، اتمام حجت نمود و سپس شجاعانه تا آخرین نفس در راه هدف مبارزه کرد.

ص: ۱۷۶

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۱۲.

۲-۲. بحار، ج ۳۲، ص ۱۷۵.

در این آیه، سه بار سخن از برقراری صلح و اصلاح میان مردم بر اساس عدالت به میان آمده است: «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

اصولاً، آفرینش بر اساس حق و عدل است. «بالعدل قامت السموات» (۱) و بعثت انبیا برای آن بوده است که مردم به عدالت قیام کنند. «لِيُقِيمُوا النَّاسَ بِالْقِسْطِ» (۲)

در جوامع امروزی، تحقق عدالت ملازم قانون مداری و بی عدالتی مرادف قانون گریزی است. اما کدام قانون؟ قانونی که ساخته دست بشری همچون خودماست؟ قانونی که هر روز در حال تغییر و تحول است؟ قانونی که در آن منافع افراد و احزاب نهفته و برخاسته از افکار ناپخته و اطلاعات محدود و تحت تأثیر تهدیدها، تطمیع ها و هوسهای خود و دیگران وضع شده است؟ قانونی که قانون گذارش انواع قانون گریزی ها دارد و خود به آن عمل نمی کند؟

آیا این قوانین می تواند برای انسان قداست و کرامت داشته باشد و برای جامعه، عدالت و امتیت را به ارمغان آورد؟

آنچه می تواند صلح و عدالت را در جامعه حاکم سازد و از هر گونه خطا و نقص به دور باشد، قوانین الهی است که توسط پیامبران به بشر عرضه شده است. قوانینی که خالق انسان بر پایه ی علم و حکمت و لطف بی نهایت وضع کرده و آورنده ی آن اولین عامل به آن است.

پیام ها:

۱- ایجاد نزاع و درگیری میان مؤمنان، یک جرعه است نه یک جریان، موقتی است نه دائمی. «اقتتلوا» نشان از پدید آمدن نزاع است، نه دوام آن و گرنه می فرمود: «یقتتلون»

۲- مسلمانان در برابر یکدیگر مسئولند و بی تفاوتی در برابر درگیری ها پذیرفته نیست. «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا»

۳- برای آشتی دادن و برقراری صلح میان مسلمانان، باید با سرعت و بدون تأخیر

ص: ۱۷۷

۱- ۱. بحار، ج ۳۳، ص ۴۹۳.

۲- ۲. حدید، ۲۵.

قیام کنیم. (حرف فاء در «فَأَصْلِحُوا» نشانه ی سرعت است)

۴- اگر یکی از دو گروه در گیر، یاغی گری کرد، اَمّت اسلامی باید بر ضدّ او بسیج شود. فَإِنْ بَعَثَ ... فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي

۵- برای برقراری اَمّیت و عدالت، حتّی اگر لازم شد باید مسلمانان یاغی کشته شوند. آری، خون یاغی ارزش ندارد. فَإِنْ بَعَثَ ... فَقَاتِلُوا ...

۶- در برابر خشونت باید خشونت به خرج داد. فَإِنْ بَعَثَ ... فَقَاتِلُوا

۷- در سرکوب یاغی، طفره نرویم و مسامحه نکنیم. «فَقَاتِلُوا» (حرف «فاء» علامت تسریع است)

۸- جنگ و قتال در اسلام، هدف مقدّس دارد. «حَتَّى تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ»

۹- مدّت مبارزه تا زمان رسیدن به هدف است، «حَتَّى تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ» و ساعت، ماه و تاریخ خاصی ندارد. مثل مدّت مراجعه بیمار به پزشک و مصرف دارو است که تا زمان سلامتی باید ادامه یابد.

۱۰- در مبارزات اسلامی، هدفهای شخصی، قومی، حزبی، یا انتقام، خودنمایی و گرفتن زهر چشم از دیگران مطرح نیست، بلکه هدف، برگشتن یاغی به راه خداست. «حَتَّى تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ»

۱۱- در مرحله ی درگیری که متجاوز معلوم نیست، باید تلاش برای خاموش کردن اصل فتنه و ایجاد صلح باشد، «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا» ولی در مرحله ی بعد که متجاوز و یاغی شناخته شد، صلح باید در سمت و سوی دفاع از مظلوم و گرفتن حقّ او از ظالم باشد. «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ»

۱۲- وظیفه مسلمانان در شرایط مختلف تفاوت دارد؛ گاهی اصلاح است و گاهی جنگ. (در این آیه، هم کلمه «اصلحوا» دو بار آمده است و هم کلمه «قاتلوا»)

۱۳- هر کجا طوفان غرائز و غضب و لغزشگاه خطرناکی بود، سفارشات پی در پی لازم است. بِالْعَدْلِ، أَقْسَطُوا ... يُجِبُّ الْمُقْسِطِينَ

۱۴- صلحی ارزش دارد که حقّ به صاحبش برسد، و گرنه سازش ذلّت بار،

مرگ آفرین و تحمیلی است. اصلحوا... و اقسطوا

۱۵- هر کجا تحمّل مشکلات لازم است، از اهرم محبّت استفاده کنید. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» □

۱۶- صلح دادن دو طرف جنگ بدون برقراری عدالت، محبوب خداوند نیست.

□
«إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

□
إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ «۱۰»

همانا مؤمنان با یکدیگر برادرند، پس میان برادران خود، (در صورت اختلاف و نزاع) صلح و آشتی برقرار کنید و از خدا پروا کنید تا مورد رحمت قرار گیرید.

نکته ها:

این آیه، رابطه ی مؤمنان با یکدیگر را همچون رابطه ی دو برادر دانسته که در این تعبیر نکاتی نهفته است، از جمله:

الف) دوستی دو برادر، عمیق و پایدار است.

ب) دوستی دو برادر، متقابل است، نه یک سویه.

ج) دوستی دو برادر، بر اساس فطرت و طبیعت است، نه جاذبه های مادی و دنیوی.

د) دو برادر در برابر بیگانه، یگانه اند و بازوی یکدیگر.

ه) اصل و ریشه دو برادر یکی است.

و) توجه به برادری مایه ی گذشت و چشم پوشی است.

ز) در شادی او شاد و در غم او غمگین است.

امروزه برای اظهار علاقه، کلمات رفیق، دوست، هم شهری و هم وطن بکار می رود، اما اسلام کلمه برادر را بکار برده که عمیق ترین واژه هاست.

ابوبکر با عمر، عثمان با عبدالرحمن، سلمان با ابوذر، طلحه با زبیر، مصعب با ابویوب انصاری، حمزه با زید بن حارثه، ابودرداء با بلال، جعفر طیار با معاذ بن جبل، مقداد با عمار، عایشه با حفصه، ام سلمه با صفیه و شخص پیامبر صلی الله علیه و آله با علی علیه السلام عقد اخوت بستند. (۱)

□
در جنگ احد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور داد دو نفر از شهدا، به نام های عبدالله بن عمر و عمر بن جموح را که میانشان برادری برقرار شده بود، در یک قبر دفن کنند. (۲)

برادری نسبی، روزی گسسته خواهد شد، «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۳) ولی برادری دینی حتی در قیامت پایدار است. «إِخْوَانًا عَلَيَّ شُرُرٌ مُتَقَابِلِينَ» (۴)

دوستی و برادری باید تنها برای خدا باشد. اگر کسی با دیگری بخاطر دنیا دوست شود، به آنچه انتظار دارد نمی رسد و در قیامت نیز دشمن یکدیگر می شوند. (۵) قرآن می فرماید: در قیامت، دوستان با هم دشمن می گردند جز متقین. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (۶)

آنچه مهم تر از گرفتن برادر است، حفظ برادری است. در روایات از کسانی که برادران دینی خود را رها می کنند به شدت انتقاد شده و سفارش شده است که اگر برادران از تو فاصله گرفتند، تو با آنان رفت و آمد داشته باش. «صل من قطعك» (۷)

امام صادق علیه السلام فرمود: مؤمن برادر مؤمن است، مانند یک جسد که اگر بخشی از آن بیمار گردد، همه ی بدن ناراحت است. (۸)

حقوق برادری

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مسلمان بر برادر مسلمانش سی حق دارد که هر یک باید آن حقوق را ادا کنند، از جمله:

۱. عفو و مهربانی به او، ۲. پنهان کردن اسرار او، ۳. جبران اشتباهات او، ۴. قبول عذر او، ۵. دفاع در برابر بدخواهان او، ۶. خیرخواهی نسبت به او، ۷. عمل به وعده هایی که به او داده، ۸. عیادت به هنگام بیماری او، ۹. تشییع جنازه او، ۱۰. پذیرفتن دعوت و هدیه ی او، ۱۱. پاداش دادن به هدایای او، ۱۲. تشکر از خدمات او، ۱۳. کوشش در یاری رسانی به او، ۱۴. حفظ ناموس او، ۱۵. برآوردن حاجت او، ۱۶. واسطه گری برای حل مشکلاتش،

ص: ۱۸۱

۱- ۱. بحار، ج ۳۸، ص ۳۳۵.

۲- ۲. شرح ابن الحدید، ج ۱۴، ص ۲۱۴؛ بحار، ج ۲۰، ص ۱۲۱.

۳- ۳. مؤمنون، ۱۰۱.

۴- ۴. حجر، ۴۷.

٥-٥. بحار، ج ٧٤، ص ١٦٧.

٦-٦. زخرف، ٦٧.

٧-٧. بحار، ج ٧٨، ص ٧١.

٨-٨. کافی، ج ٢، ص ١٣٣.

۱۷. گمشده اش را راهنمایی کند، ۱۸. به عطسه او تهنیت گوید، ۱۹. سلامش را پاسخ دهد، ۲۰. به سخن و گفته ی او احترام گذارد، ۲۱. هدیه ی او را خوب تهیه کند، ۲۲. سوگندش را بپذیرد، ۲۳. دوست او را دوست بدارد و با او دشمنی نکند، ۲۴. او را در حوادث تنها نگذارد، ۲۵. هر چه را برای خود می خواهد برای او نیز بخواهد و... (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بعد از تلاوت آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» فرمودند: خون مسلمانان با هم برابر است و اگر یکی از آنان به کسی پناه یا امان داد، دیگران باید به آن تعهد پایبند باشند و همه در برابر دشمن مشترک، بسیج شوند. «و هم ید علی من سواهم» (۲)

صلح و آشتی در قرآن

در قرآن، واژه های صلح، «و الصُّلْحُ خَيْرٌ» (۳)، اصلاح، «و أَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ» (۴)، تألیف قلوب، «فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» (۵) و سلّم، «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً» (۶) نشان دهنده ی توجه اسلام به صلح و صفا و زندگی مسالمت آمیز و شیرین است.

از نعمت های الهی که خداوند در قرآن مطرح کرده است، الفت میان دل های مسلمانان است. چنانکه خداوند خطاب به مسلمانان می فرماید: «كُنْتُمْ أَغْيَاءً فَآلَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» (۷) به یاد آورید که شما قبل از اسلام با یکدیگر دشمن بودید، پس خداوند میان دل های شما الفت برقرار کرد. چنانکه میان قبیله ی اوس و خزرج یکصد و بیست سال درگیری و فتنه بود و اسلام میان آنان صلح برقرار کرد.

اصلاح و آشتی دادن، سبب دریافت بخشودگی و رحمت از جانب خداوند شمرده شده است. «إِنْ تَصْلِحُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً» (۸) و هر کس واسطه گری خوبی میان مسلمانان انجام دهد، پاداش در شأن دریافت خواهد کرد. «مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا» (۹)

اسلام برای اصلاح میان مردم، احکام ویژه ای قرار داده است، از جمله:

ص: ۱۸۲

۱-۱. بحار، ج ۷۴، ص ۲۳۶.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. نساء، ۱۲۸.

۴-۴. انفال، ۱.

۵-۵. آل عمران، ۱۰۳.

۶-۶. بقره، ۲۰۸.

۷-۷. آل عمران، ۱۰۳.

۸-۸. نساء، ۱۲۹.

۹-۹. نساء، ۸۵.

۱. دروغ که از گناهان کبیره است، اگر برای آشتی و اصلاح گفته شود، جرم و گناهی ندارد. «لا کذب علی المصلح» (۱)

۲. نجوا و درگوشی سخن گفتن که از اعمال شیطان و مورد نهی است، (۲) اگر برای اصلاح و آشتی دادن باشد، منعی ندارد. «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ» (۳)

۳. با این که عمل به سوگند، واجب و شکستن آن حرام است، اما اگر کسی سوگند یاد کند که دست به اصلاح و آشتی دادن میان دو نفر نزند، اسلام شکستن این سوگند را مجاز می داند.

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ... تُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ (۴)

۴. با این که عمل به وصیت، واجب و ترک آن حرام است، اما اگر عمل به وصیت، میان افرادی فتنه و کدورت می آورد، اسلام اجازه می دهد که وصیت ترک شود تا میان مردم صلح و صفا حاکم باشد. «فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ» (۵)

پیام ها:

۱- رابطه برادری، در گرو ایمان است. (مسائل اقتصادی، سیاسی، نژادی، جغرافیایی، تاریخی و... نمی تواند در مردم روح برادری به وجود آورد.) «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» جانِ گرگان و سگان از هم جداست متحد، جان های شیران خداست

۲- برادری بر اساس ایمان، مشروط به سن، شغل، سواد و درآمد نیست. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»

۳- هیچ کس، خود را برتر از دیگران نداند. «إِخْوَةٌ» (آری، میان والدین و فرزند برتری است، ولی میان برادران، برابری است.)

۴- برای برقراری صلح و آشتی، از کلمات محبت آمیز و انگیزه آور استفاده کنیم.

ص: ۱۸۳

۱- ۱. بحار، ج ۶۹، ص ۲۴۲.

۲- ۲. مجادله، ۱۰.

۳- ۳. نساء، ۱۱۴.

۴- ۴. بقره، ۲۲۴.

۵- ۵. بقره، ۱۸۲.

۵- جلوگیری از نزاع و اقدام برای اصلاح و برقراری صلح، وظیفه‌ی همه است، نه گروهی خاص. «فَأَصْلِحُوا»

۶- اصلاح کننده نیز خود را برادر طرفین درگیر بداند. «فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ»

۷- اصلاح و آشتی دادن، آفاتی دارد که باید مراقب بود. «فَأَصْلِحُوا ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ

۸- صلح و صفا، مقدمه‌ی نزول رحمت الهی است. «فَأَصْلِحُوا ... تُرْحَمُونَ»

۹- جامعه بی تقوا، از دریافت رحمت الهی محروم است. «اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! مبادا گروهی (از شما) گروهی دیگر را مسخره کند، چه بسا که مسخره شدگان بهتر از مسخره کنندگان باشند و زنان نیز، زنان دیگر را مسخره نکنند، شاید که آنان بهتر از اینان باشند و در میان خودتان عیب جویی نکنید و یکدیگر را با لقب های بد نخوانید.

(زیرا) فسق (و بدنام بودن) پس از ایمان، بد رسمی است، (و سزاوار شما نیست). و هر کس (از این اعمال) توبه نکند، پس آنان همان ستمگرانند.

نکته ها:

«لمز» عیب جویی در روبرو و «همز» عیب جویی در پشت سر است (۱) و «تنابز» نام بردن و صدازدن دیگران با لقب بد است. (۲)

در آیه ی قبل، مسئله ی برادری میان مؤمنان مطرح شد و در این آیه اموری مطرح می شود

ص: ۱۸۴

۱- ۱). کتاب العین.

۲- ۲). لسان العرب.

که برادری را از بین می برد. همچنین در آیات قبل سخن از صلح و اصلاح بود، در این آیه به بعضی عوامل و ریشه های فتنه و درگیری که مسخره کردن، تحقیر کردن و بدنام بردن است اشاره می کند.

آری، یکی از برکات عمل به دستورات اسلام، سالم سازی محیط و جلوگیری از درگیری های اجتماعی است.

شاید بتوان گفت که عنوان تمسخر و تحقیر که در این آیه مطرح شده، از باب نمونه است و هر سخن یا حرکتی که اخوت و برادری اسلامی را خدشه دار کند، ممنوع است.

با آنکه زنان در واژه «قوم» داخل بودند، اما ذکر آنان به صورت جداگانه، بیانگر خطر بیشتر تمسخر و تحقیر در میان آنان است.

تمسخر و استهزای دیگران

استهزا و مسخره کردن، در ظاهر یک گناه، ولی در باطن چند گناه است؛ گناهانی مانند:

تحقیر، خوار کردن، کشف عیوب، اختلاف افکنی، غیبت، کینه، فتنه، تحریک، انتقام و طعنه به دیگران در آن نهفته است.

ریشه های تمسخر

۱. گاهی مسخره کردن برخاسته از ثروت است که قرآن می فرماید: «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ، الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَ عَدَدَةً» (۱) وای بر کسی که به خاطر ثروتی که اندوخته است، در پیش رو یا پشت سر، از دیگران عیب جوئی می کند.

۲. گاهی ریشه ی استهزا، علم و مدرک تحصیلی است که قرآن درباره این گروه می فرماید:

«فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

(۲)

آنان به علمی که دارند شادند و کیفر آنچه را مسخره می کردند، ایشان را فرا گرفت.

۳. گاهی ریشه ی مسخره، توانایی جسمی است. کفار می گفتند: «مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً» (۳) کیست که قدرت و توانایی او از ما بیشتر باشد؟

ص: ۱۸۵

۱-۱. همزه، ۱-۲.

۲-۲. غافر، ۸۳.

۳-۳. فصلت، ۱۵.

۴. گاهی انگیزه ی مسخره کردن دیگران، عناوین و القاب دهان پر کن اجتماعی است. کفار فقرایی را که همراه انبیا بودند تحقیر می کردند و می گفتند: «مَا تَرَاكَ أَتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا أَنْ يُكْفِرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَاصْطَبَقُوا السَّيْئَاتِ» (۱) ما پیروان تو را جز افراد اراذل نمی بینیم.

۵. گاهی به بهانه تفریح و سرگرمی، دیگران به تمسخر گرفته می شوند.

۶. گاهی طمع به مال و مقام، سبب انتقاد همراه با تمسخر از دیگران می شود. گروهی، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره ی زکات عیب جوایی می کردند، قرآن می فرماید: «وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَشِيخُطُونَ» (۲) ریشه ی این انتقاد طمع است، اگر از همان زکات به خود آنان بدهی راضی می شوند، ولی اگر ندهی همچنان عصبانی شده و عیب جوایی می نمایند.

۷. گاهی ریشه ی مسخره، جهل و نادانی است. هنگامی که حضرت موسی برای حل اختلاف و درگیری دستور کشتن گاو را داد، بنی اسرائیل گفتند: آیا ما را مسخره می کنی؟ موسی علیه السلام گفت: «أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ» (۳) به خدا پناه می برم که از جاهلان باشم. یعنی مسخره برخاسته از جهل و نادانی است و من جاهل نیستم.

۸. گاهی سرچشمه تمسخر، ریاکاری و بهانه گیری و شخصیت شکنی است. «يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ» (۴)

یکی از کارهای مبارک رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از بعثت تغییر نام افراد و مناطقی بود که دارای نام زشت بودند. (۵) زیرا نام بد، وسیله ای برای تمسخر و تحقیر است.

عقیل، برادر حضرت علی علیه السلام بر معاویه وارد شد، معاویه برای تحقیر او گفت: درود بر کسی که عمویش ابولهب، لعنت شده ی خداوند است و خواند: «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ» عقیل فوری پاسخ داد: درود بر کسی که عمه ی او چنین است و خواند: «وَأُمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ» (زن ابولهب، دختر عمه ی معاویه بود). (۶)

ص: ۱۸۶

۱-۱. هود، ۲۷.

۲-۲. توبه، ۵۸.

۳-۳. بقره، ۶۷.

۴-۴. توبه، ۷۹.

۵-۵. اسد الغابه، ج ۳، ص ۷۶ و ج ۴، ص ۳۶۲.

۶-۶. بحار، ج ۴۲، ص ۱۱۲؛ الغارات، ج ۲، ص ۳۸۰.

- ۱- ایمان، با مسخره کردن بندگان خدا سازگار نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُوا»
- ۲- کسی که مردم را از توهین به دیگران باز می دارد نباید در شیوه ی سخنش توهین باشد. «لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ» (نفرمود: «لا تسخروا» یعنی شما که مسخره کننده هستید).
- ۳- مسخره، کلید فتنه، کینه و دشمنی است. «لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ...» (بعد از بیان برادری و صلح و آشتی در آیات قبل، از مسخره کردن نهی شده است)
- ۴- در شیوه ی تبلیغ، آنجا که مسئله ای مهم است یا مخاطبان متنوع هستند، باید مطالب تکرار شود. «قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ ... وَ لَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ»
- ۵- ریشه ی مسخره کردن، احساس خود برتری است که قرآن این ریشه را می خشکاند و می فرماید: نباید خود را بهتر از دیگران بدانید، شاید او بهتر از شما باشد. «عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا»
- ۶- ما از باطن و سرانجام مردم آگاه نیستیم، پس نباید ظاهربین، سطحی نگر و امروزین باشیم. «عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا ...»
- ۷- عیب جوئی از مردم، در حقیقت عیب جوئی از خود است. «وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ»
- ۸- نقل عیب دیگران، عامل کشف عیوب خود است. «وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ»
- ۹- بد صدا زدن، یک طرفه باقی نمی ماند، دیر یا زود مسئله به دو طرف کشیده می شود. «لَا تَنَابَرُوا بِاللِّقَابِ» («تَنَابَرُوا» برای کار طرفینی است)
- ۱۰- مسخره کردن و بدنام بردن، گناه است و توبه لازم دارد. «وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (البته توبه تنها به زبان نیست، بلکه توبه ی تحقیر کردن، تکریم نمودن است).
- ۱۱- مسخره، تجاوز به حریم افراد است و اگر مسخره کننده توبه نکند، ظالم

است. «فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! از بسیاری گمان ها دوری کنید، زیرا بعضی گمان ها گناه است. و (در کار دیگران) تجسس نکنید و بعضی از شما دیگری را غیبت نکنند، آیا هیچ یک از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده خود را بخورد؟ (هرگز) بلکه آن را ناپسند می دانید و از خدا پروا کنید، همانا خداوند بسیار توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

در ادامه آیه قبل، این آیه نیز به عواملی چون سوءظن، تجسس و غیبت، که صلح و اخوت میان مؤمنان را به هم می زند اشاره می کند.

در قرآن، به حسن ظن سفارش شده و از گمان بد نسبت به دیگران نهی گردیده است. در سوره ی نور می خوانیم: «لَوْ لَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَأَنفُسِهِمْ خَيْرًا» (۱) چرا در باره ی شنیده های خود نسبت به مردان و زنان با ایمان، حسن ظن ندارید؟

همان گونه که آیه ی نهم این سوره، برای امتیت و حفظ جان مردم، همه ی مسلمانان را مسئول مبارزه با یاغی و تجاوزگر دانست، این آیه نیز برای حفظ آبروی مردم، سوءظن، تجسس و غیبت را حرام کرده است.

امروزه حقوق دانان جهان، از حقوق بشر حرف می زنند، ولی اسلام به مسائلی از قبیل تمسخر، تحقیر، تجسس و غیبت توجه دارد که حقوق دانان از آن غافلند.

هیچ گناهی مثل غیبت به درندگی بی رحمانه تشبیه نشده است. آری، حتی حیوانات درنده هم نسبت به هم جنس خود تعرض نمی کند.

ص: ۱۸۸

سوء ظن اقسامی دارد که بعضی پسندیده و برخی ناپسند است:

۱. سوء ظن به خدا، چنانکه در حدیث می خوانیم: کسی که از ترس خرج و مخارج زندگی ازدواج نمی کند، در حقیقت به خدا سوء ظن دارد؛ گویا خیال می کند اگر تنها باشد خدا قادر است رزق او را بدهد، ولی اگر همسر داشته باشد، خدا قدرت ندارد. این سوء ظن، مورد نهی است.

۲. سوء ظن به مردم، که در این آیه از آن نهی شده است.

۳. سوء ظن به خود، که مورد ستایش است. زیرا انسان نباید به خود حسن ظن داشته باشد و همه کارهای خود را بی عیب بیندارد. حضرت علی علیه السلام در برشمردن صفات متقین در خطبه همام می فرماید: یکی از کمالات افراد باتقوا آن است که نسبت به خودشان سوء ظن دارند.

آری، افرادی که خود را بی عیب می دانند، در حقیقت نور علم و ایمانشان کم است و با نور کم، انسان چیزی نمی بیند. اگر شما با یک چراغ قوه وارد سالی بزرگ شوید، جز اشیای بزرگ چیزی را نمی بینید، ولی اگر با نور قوی مانند پرژکتور وارد سالن شدید، حتی اگر چوب کبریت یا سنجاقی در سالن باشد می توانید آن را ببینید.

افرادی که نور ایمانشان کم است، جز گناهان بزرگ چیزی به نظرشان نمی آید و لذا گاهی می گویند: ما که کسی را نکشته ایم! از دیوار خانه ای که بالا نرفته ایم! و گناه را تنها این قبیل کارها می پندارند، اما اگر نور ایمان زیاد باشد، تمام لغزش های ریز خود را نیز می بینند و به درگاه خدا ناله و استغفار می کنند.

اگر کسی نسبت به خود خوش بین شد، هرگز ترقی نمی کند. او مثل کسی است که دائماً به پشت سر خود و به راههای طی شده نگاه می کند و به آن مغرور می شود، ولی اگر به جلو نگاه کند و راههای نرفته را ببیند، خواهد دانست که نرفته ها چند برابر راههای رفته است!

توجه به این نکته لازم است که معنای حسن ظن؛ سادگی، زودباوری، سطحی نگری و غفلت از توطئه ها و شیطنت ها نیست. اُمت اسلامی هرگز نباید به خاطر حسن ظن های نابجا، دچار غفلت شده و در دام صیادان قرار گیرد.

غیبت آن است که انسان در غیاب شخصی چیزی بگوید که مردم از آن خبر نداشته باشند و اگر آن شخص بشنود، ناراحت شود. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: دست از سر مرده ها بردارید و بدی های آنان را بازگو نکنید، کسی که مُرد، خوبی هایش را بیان کند. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: غیبت کننده اگر توبه کند، آخرین کسی است که وارد بهشت می شود و اگر توبه نکند، اولین کسی است که به دوزخ برده می شود. (۳)

امام رضا علیه السلام از امام سجاد علیه السلام نقل می کند که هر کس از ریختن آبروی مسلمانان خود را حفظ کند، خداوند در قیامت لغزشهای او را نادیده می گیرد. (۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس زن یا مردی را غیبت کند، تا چهل روز نماز و روزه اش پذیرفته نمی شود. (۵)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: در قیامت هنگامی که نامه ی اعمال انسان به دست او داده می شود، عده ای می گویند: چرا کارهای خوب ما در آن ثبت نشده است؟ به آنها گفته می شود: خداوند، نه چیزی را کم و نه چیزی را فراموش می کند، بلکه کارهای خوب شما به خاطر غیبتی که کرده اید از بین رفته است. در مقابل افراد دیگری، کارهای نیک فراوانی در نامه ی عمل خود می بینند و گمان می کنند که این پرونده از آنان نیست، به آنها می گویند: به واسطه ی غیبت شدن، نیکی های کسی که شما را غیبت کرده، برای شما ثبت شده است. (۶)

سؤال: چرا در روایات کیفر یک لحظه غیبت کردن، محور نابودی عبادات چند ساله ی انسان بیان شده است؟ آیا این نوع کیفر عادلانه است؟

پاسخ: همان گونه که غیبت کننده در یک لحظه، آبرویی را که مؤمن سال ها به دست آمده می ریزد، خداوند هم عباداتی را که او سال ها بدست آورده از بین می برد. بنابراین محو

ص: ۱۹۰

۱-۱. وسائل، ج ۸، ص ۶۰۰ و ۶۰۴.

۲-۲. نهج الفصاحه، حدیث ۲۶۴.

۳-۳. مستدرک، ج ۹، ص ۱۱۷.

۴-۴. بحار، ج ۷۲، ص ۲۵۶.

۵-۵. بحار، ج ۷۲، ص ۲۵۸.

عبادات چندساله، یک کیفر عادلانه است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در آخرین سفر خود به مکه فرمودند: خون و مال و آبروی مسلمان، محترم است، همان گونه که این ماه ذی الحجّه و این ایام حج محترم است. (۱)

در روایات، نام غیبت کننده در کنار کسی آمده که دائماً شراب می خورد. «تحرم الجنه علی المغتاب و مدمن الخمر» (۲) کسی که غیبت می کند و شراب می نوشد، از بهشت محروم است.

بر اساس روایات، کسی که عیوب برادر دینی خود را پی گیری (و برای دیگران نقل) کند، خداوند زشتی های او را آشکار می کند. (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: یک درهم ربا، از سی و شش زنا بدتر است و بزرگ ترین ربا، معامله با آبروی مسلمان است. (۴)

در حدیث می خوانیم: نشستن در مسجد به انتظار نماز جماعت، عبادت است البتّه مادامی که منجر به غیبت نشود. (۵)

پیامبر صلی الله علیه و آله در آخرین خطبه خود در مدینه فرمودند: اگر کسی غیبت کند، روزه ی او باطل است. (۶) یعنی از برکات و آثار معنوی که یک روزه دار برخوردار است، محروم می شود.

اگر از بدن انسان زنده قطعه ای جدا شود، امکان پر شدن جای آن هست، ولی اگر از مرده چیزی کنده شود، جای آن همچنان خالی می ماند. غیبت، بردن آبروی مردم است و آبرو که رفت دیگر جبران نمی شود. «لَحْمٌ أَخِيهِ مَيْتًا»

جبران غیبت

برای جبران غیبت هایی که در گذشته مرتکب شده ایم، در صورتی که غیبت شونده زنده و در قید حیات است؛ اگر به او بگوییم که ما غیبت تو را کرده ایم ناراحت می شود، به گفته بعضی مراجع تقلید (۷)، نباید به او گفت، بلکه باید بین خود و خداوند توبه کرد و اگر امکان دسترسی

ص: ۱۹۱

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۹، ص ۶۲.

۲- ۲. بحار، ج ۷۲، ص ۲۶۰.

۳- ۳. معجّه البیضاء، ج ۵، ص ۲۵۲ از سنن ابی داود ج ۲، ص ۵۶۸.

۴- ۴. بحار، ج ۷۲، ص ۲۲۲.

۵- ۵. کافی، ج ۲، ص ۳۵۷.

۶- ۶. معجّه البیضاء، ج ۵، ص ۲۵۴.

۷-۷). از حضرت آیه‌الله گلپایگانی قدس سره پرسیدم: آیا لازم است به دیگران بگوییم که ما غیبت شما را کرده ایم تا ما را حلال کنند؟ فرمود: نه، زیرا او ناراحت می‌شود و ناراحت کردن مسلمان، خود گناه دیگری است. پس جبران غیبت، استغفار است و حلالیت خواستن در همه جا لازم نیست.

به شنوندگان غیبت است، به گونه ای با ذکر خیر و تکریم آن فرد، تحقیر گذشته را جبران کنیم و اگر غیبت شونده ناراحت نمی شود، از خود او حلائیت بخواهیم؛ اما اگر غیبت شونده از دنیا رفته است، باید توبه کرده و از درگاه خداوند عذرخواهی کنیم که البته خداوند توبه پذیر و بخشنده است.

شیخ طوسی در شرح تجرید، بر اساس حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: اگر غیبت شونده، غیبت را شنیده است، جبران آن به این است که نزد او برویم و عذرخواهی کرده و حلائیت بخواهیم، اما اگر نشنیده است، باید هرگاه یادی از غیبت شونده کردیم، برای او استغفار نماییم. «ان کفارہ الغیبه ان تستغفر لمن اغتبه کما ذکرته» (۱)

موارد جواز غیبت

در مواردی، غیبت کردن جایز است که به بعضی از آنها اشاره می کنیم:

۱. در مقام مشورت در کارهای مهم؛ یعنی اگر شخصی درباره ی دیگری در مورد ازدواج و گزینش و مسئولیت دادن و... مشورت خواست، ما می توانیم عیب های آن فرد را به مشورت کننده بگوییم.

۲. برای ردّ سخن و عقیده ی باطل اشخاصی که دارای چنین اعتقاداتی هستند، نقل سخن و عیب سخن آنها جایز است، تا مبادا مردم دنباله رو آنها شوند.

۳. برای گواهی دادن نزد قاضی، باید حقیقت را گفت گرچه غیبت باشد.

۴. برای اظهار مظلومیت، بیان کردن ظلم ظالم مانعی ندارد.

۵. کسی که بدون حیا و آشکارا گناه می کند، غیبت او مانعی ندارد ندارد.

۶. برای ردّ ادعاهای پوچ، غیبت مانعی ندارد. کسی که می گوید: من مجتهدم، دکترم، سیدم، و ما می دانیم که او اهل این صفات نیست، جایز است به مردم آگاهی دهیم تا فریب نخورند.

ص: ۱۹۲

وظیفه شنونده، گوش ندادن به غیبت و دفاع از مؤمن است. در حدیث می خوانیم: «الساکت شریک القائل» (۱) کسی که غیبت را بشنود و سکوت کند، شریک جرم گوینده است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس غیبتی را بشنود و آن را ردّ کند، خداوند هزار باب شرّ را در دنیا و آخرت بر او می بندد، ولی اگر ساکت بود و گوش داد، گناه گوینده نیز برای او ثبت می شود. و اگر بتواند غیبت شنونده را یاری کند، ولی یاری نکند، در دو دنیا خوار و ذلیل می شود. (۲)

در روایتی، غیبت کردن؛ کفر و شنیدن و راضی بودن به آن، شرک دانسته شده است. (۳)

در آیه ی ۳۶ سوره اسراء می خوانیم: «إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصِيرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» هر یک از گوش و چشم و دل انسان، در قیامت مورد بازخواست قرار می گیرند.

بنابراین ما حق شنیدن هر حرفی را نداریم.

پیام ها:

۱- ایمان، تعهد آور است و باید از یک سری افکار و اعمال دوری نماید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا... (ایمان، با سوء ظن و تجسس و غیبت سازگار نیست.)

۲- برای دوری از گناهان حتمی، باید از گناهان احتمالی اجتناب کنیم. (بنابراین از آنجایی که برخی گمان ها گناه است، باید از بسیاری گمان ها، دوری کنیم.) «اجْتَنِبُوا كَثِيرًا... إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

۳- در جامعه ی ایمانی، اصل بر اعتماد، کرامت و براءت انسان ها است. «إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ»

۴- برای جلوگیری از غیبت باید زمینه های غیبت را مسدود کرد. (راه ورود به غیبت، اول سوء ظن و سپس پیگیری و تجسس است، لذا قرآن به همان ترتیب نهی کرده است.) «اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ... لَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ

۵- گناه، گرچه در ظاهر شیرین و دلنشین است، ولی در دید باطنی و ملکوتی،

ص: ۱۹۳

۱- ۱. غررالحکم.

۲- ۲. وسائل، ج ۸، ص ۶۰۶.

۳- ۳. بحار، ج ۷۲، ص ۲۲۶.

خباثت و تنفر آور است. «يَأْكُلُ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا» (باطن غیبت، خوردن گوشت مرده است و درباره هیچ گناهی این نوع تعبیر بکار نرفته است).

۶- از شیوه های تبلیغ و تربیت، استفاده از مثال و تمثیل است. «أُحِبُّ أَحَدُكُمْ ...»

۷- در شیوه نهی از منکر، از تعبیرات عاطفی استفاده کنیم. «لَا يَغْتَبُ ... أُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ»

۸- غیبت و بدگویی از دیگران حرام است، از هر سنّ و نژاد و مقامی که باشد. «لَا يَغْتَبُ ...» («أَحَدُكُمْ» شامل کوچک و بزرگ، مشهور و گمنام، عالم و جاهل، زن و مرد و... می شود).

۹- مردم باایمان، برادر و هم خون یکدیگرند. «لَحْمَ أَخِيهِ»

۱۰- همان گونه که مرده قدرت دفاع از خود را ندارد، شخصی که مورد غیبت قرار گرفته است، چون حاضر نیست، قدرت دفاع ندارد. «مَيْتًا»

۱۱- غیبت کردن، نوعی دزدگی است. «يَأْكُلُ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا»

۱۲- غیبت، با تقوا سازگاری ندارد. «لَا يَغْتَبُ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۱۳- تقوا، انسان را به سوی توبه سوق می دهد. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ»

۱۴- در اسلام بن بست وجود ندارد، با توبه می توان گناه گذشته را جبران کرد.

«لَا يَغْتَبُ ... إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ»

۱۵- عذرپذیری خداوند، همراه با رحمت است. «تَوَّابٌ رَحِيمٌ»

۱۶- توبه پذیری خداوند، جلوه ای از رحمت اوست. «تَوَّابٌ رَحِيمٌ»

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» (۱۳)

ای مردم! ما شما را از مرد و زن آفریدیم و شما را تیره ها و قبیله ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید، همانا گرامی ترین شما نزد خدا، با تقواترین شماست، همانا خدا دانای خبیر است.

بعضی مفسران این آیه را مرتبط با آیات قبل دانسته و گفته اند: چون مسخره و غیبت کردن، برخاسته از روحیه ی خودبرتربینی و تحقیر دیگران است، این آیه می فرماید: ملاک برتری و کرامت، تقواست، نه جنس و نژاد.

در این آیه به سه اصل مهم اشاره شده است: اصل مساوات در آفرینش زن و مرد، اصل تفاوت در ویژگی های بشری و اصل این که تقوا ملاک برتری است. البته در آیات دیگر قرآن، ملاک هایی از قبیل علم، سابقه، امانت، توانایی و هجرت نیز به چشم می خورد.

پیام ها:

۱- مرد یا زن بودن، یا از فلان قبیله و قوم بودن، ملاک افتخار نیست که اینها کار خداوند است. «خَلَقْنَا، جَعَلْنَا»

۲- تفاوت هایی که در شکل و قیافه و نژاد انسان ها دیده می شود، حکیمانه و برای شناسائی یکدیگر است، نه برای تفاخر. «لِتَعَارَفُوا»

۳- کرامت در نزد مردم زود گذر است، کسب کرامت در نزد خداوند مهم است.

«أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ»

۴- قرآن، تمام تبعیض های نژادی، حزبی، قومی، قبیله ای، اقلیمی، اقتصادی، فکری، فرهنگی، اجتماعی و نظامی را مردود می شمارد و ملاک فضیلت را تقوا می داند. «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»

۵- برتری جویی، در فطرت انسان است و اسلام مسیر این خواسته ی فطری را تقوا قرار داده است. «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»

۶- ادعای تقوا و تظاهر به آن نکنیم که خدا همه را خوب می شناسد. «عَلِيمٌ خَبِيرٌ»

«قَالَتِ الْمَأْرِبَةُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۱۴)

آن اعراب بادیه نشین گفتند: ما ایمان آورده ایم، به آنان بگو: شما هنوز ایمان نیاورده اید، بلکه بگوئید: اسلام آورده ایم و هنوز ایمان در دل‌های شما وارد نشده است و اگر خدا و رسولش را اطاعت کنید، خداوند ذره ای از اعمال شما کم نمی کند. همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

مراد از اعراب، بادیه نشینانند که بعضی آنان مؤمن بودند، چنانکه در سوره ی توبه از آنان تجلیل شده است: «وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» (۱)، ولی بعضی از آنان خود را بالاتر از آنچه بودند می پنداشتند و ادعای ایمان می کردند، در حالی که یک تازه مسلمانی بیش نبودند.

تفاوت اسلام با ایمان

۱. تفاوت در عمق.

اسلام، رنگ ظاهری است، ولی ایمان تمسک قلبی است. امام صادق صلی الله علیه و آله به مناسبت آیه ی «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» (۲) فرمود: رنگ الهی اسلام است، و در تفسیر آیه ی «فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ» (۳) فرمود: تمسک به ریسمان محکم الهی، همان ایمان است. (۴)

۲. تفاوت در انگیزه.

گاهی انگیزه ی اسلام آوردن، حفظ یا رسیدن به منافع مادی است، ولی انگیزه ی ایمان حتماً معنوی است. امام صادق علیه السلام فرمودند: با اسلام آوردن، خون انسان حفظ می شود و ازدواج با مسلمانان حلال می شود، ولی پاداش اخروی بر اساس ایمان قلبی است. (۵)

۳. تفاوت در عمل.

اظهار اسلام، بدون عمل ممکن است، ولی ایمان باید همراه عمل باشد، چنانکه در حدیث می خوانیم: «الایمان اقرار و عمل و الاسلام اقرار بلاعمل» (۶) بنابراین در ایمان، اسلام نهفته

ص: ۱۹۶

۱- ۱. توبه، ۹۹.

۲- ۲. بقره، ۱۳۸.

۳- ۳. بقره، ۲۵۶.

۴- ۴. کافی، ج ۲، ص ۱۴.

۵- ۵. کافی، ج ۲، ص ۲۴.

است، ولی در اسلام ایمان نهفته نیست.

در حدیث دیگری، اسلام، به مسجد الحرام و ایمان به کعبه تشبیه شده که در وسط مسجد الحرام قرار گرفته است. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: ایمان، چیزی است که در قلب مستقر می شود و انسان به وسیله آن به خدا می رسد و عمل، آن باور قلبی را تصدیق می کند. ولی اسلام چیزی است که در گفتار و رفتار ظاهر می گردد، گرچه در قلب جای نگرفته باشد. (۲)

۴. تفاوت در رتبه.

در حدیث می خوانیم: ایمان، بالاتر از اسلام و تقوا، بالاتر از ایمان و یقین، بالاتر از تقوا است و در میان مردم چیزی کمیاب تر از یقین نیست. (۳)

پیام ها:

۱- به هر ادعا و شعاری گوش ندهیم. «وَقَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا»

۲- ادعاهای نابجا را مهار کنیم. «قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوْا»

۳- هر کس حریم خود را حفظ کند و بیش از آنچه هست خود را مطرح نکند.

«قُولُوا اَسْلَمْنَا»

۴- اسلام، امری ظاهری است، ولی ایمان، به دل مربوط است. «فِي قُلُوْبِكُمْ»

۵- با مدعیان کمال باید به گونه ای سخن گفت که از رسیدن به کمال ناامید نشوند.

«وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِي قُلُوْبِكُمْ»

۶- راه رسیدن به ایمان، اطاعت عملی است، نه ادعای زبانی. «لَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ ... وَ اِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهُ ...»

۷- اطاعت از پیامبر صلی الله علیه و آله در کنار اطاعت از خدا آمده است و این نشانه ی عصمت

ص: ۱۹۷

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۵۲.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۲۶.

۳- ۳. کافی، ج ۲، ص ۵۱.

پیامبر است که باید او را بدون چون و چرا اطاعت کرد. «إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۸- خداوند، عادل است و ذرّه ای از پاداش عمل انسان را کم نمی کند. (مدیریت صحیح آن است که ذرّه ای از حقوق دیگران کم گذاشته نشود.) «لَا يَلْتَكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا»

۹- اطاعت از خدا و رسول، زمینه دریافت بخشش و رحمت الهی است.

تُطِيعُوا ... إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَدْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ «۱۵»

مؤمنان، تنها کسانی هستند که به خدا و رسولش ایمان آورده و دچار تردید نشدند و با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد کردند. اینانند که (در ادعای ایمان) راستگویند.

سیمای مؤمن واقعی

چهار آیه ی قرآن با جمله «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ» شروع شده که ترسیم سیمای مؤمن واقعی است:

۱. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» (۱) مؤمنان واقعی کسانی هستند که هر گاه نام خداوند برده شود، دل‌هایشان می لرزد و همین که آیات الهی بر آنان تلاوت شود، ظرفیت آنان به ایمان افزوده می گردد و تنها بر خدا تکیه می کنند.

۲. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ ...» (۲) مؤمنان واقعی کسانی هستند که به خدا و رسولش ایمان دارند و هر گاه در یک کار دسته جمعی با پیامبر هستند، بدون اجازه ی حضرت از صحنه خارج نمی شوند.

۳ و ۴. در همین سوره مطرح شده است؛ یک بار در آیه دهم، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ...» و بار دیگر در همین آیه.

اگر این چهار آیه را در کنار هم بگذاریم، سیمای مؤمنان صادق و واقعی را کشف می کنیم.

ص: ۱۹۸

۱- ۱. انفال، ۲.

۲- ۲. نور، ۶۲.

همانان که قرآن درباره شان فرموده است: «أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا» (۱) و «أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ» بنابراین مؤمنان واقعی کسانی هستند که:

۱. دل‌های آنان به یاد خدا بتپد، نه با مال و مقام و.... «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ»

۲. دائماً در حال حرکت و تکامل هستند و توقّفی در کارشان نیست و در برابر هر پیام الهی؛ متعهد، عاشق و عامل هستند. «وَ إِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۳. تنها تکیه گاه آنان ایمان به خداست، نه قراردادهای و وابستگی های به شرق و غرب و....

«عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»

۴. در نظام اجتماعی، پیرو رهبر الهی هستند و بدون دستور او حرکتی نمی کنند و نسبت به او وفادارند. «إِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ»

۵. خود را برتر از دیگران ندانند و با همه به چشم برادری نگاه کنند. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»

۶. ایمان آنان پایدار است. ایمانشان بر اساس علم، عقل و فطرت است و به خاطر عمل به آنچه می دانند، به درجه ی یقین رسیده اند و تبلیغات و حوادث تلخ و شیرین آنان را دلسرد و دچار تردید نمی کند. «ثُمَّ لَمْ يَزْتَابُوا»

۷. هر کجا لازم باشد، با مال و جان از مکتب دفاع می کنند. «وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

پیام ها:

۱- قرآن، هم ملاک و معیار کمال را بیان می کند، «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» و هم الگوهای کامل را نشان می دهد. إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ...

۲- ایمان به پیامبر، در کنار ایمان به خداوند لازم است. «آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۳- نشانه ی ایمان واقعی، پایداری و عدم تردید در آن است. «ثُمَّ لَمْ يَزْتَابُوا»

۴- ایمان، امری باطنی است که از راه عمل شناخته می شود. إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ...

جَاهِدُوا ...

۵- ایمان بدون جهاد، شعاری بیش نیست. جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ... (کمال

ایمان به گذشت از جان و مال است.)

۶- در فرهنگ اسلام، جهاد مالی و جانی، باید در راه خدا باشد. **جَاهِدُوا ... فِي سَبِيلِ اللَّهِ**

قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۶)

بگو: آیا شما، خدا را از دین و ایمان خود آگاه می کنید، در حالی که خداوند آنچه را در آسمان ها و آنچه را در زمین است می داند و خداوند به هر چیزی دانا است!؟

نکته ها:

گروهی با سوگند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفتند که ایمان ما صادقانه است. این آیه نازل شد که نیاز به سوگند نیست، خداوند به همه چیز آگاه است.

عرضه ی عقائد خود به اولیای خدا، اگر برای ارزیابی و اصلاح و یا کسب اطمینان باشد، بسیار پسندیده است، چنانکه حضرت عبدالعظیم حسنی عقائد خود را به امام هادی علیه السلام عرضه کرد. اما اگر عرضه ی عقائد ریاکارانه باشد، جای سرزنش و توبیخ است.

پیام ها:

۱- تظاهر نزد پیامبر صلی الله علیه و آله در حقیقت تظاهر نزد خداست. با این که این گروه نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله تظاهر کردند، ولی قرآن می فرماید: **أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ ...**

۲- در برابر خداوندی که همه چیز را می داند، ادعا و تظاهر نداشته باشیم.

أَتَعْلَمُونَ ... وَاللَّهُ يَعْلَمُ ...

۳- خداوند، هم به وجود اشیا آگاه است وهم خصوصیات هر چیزی را می داند.

يَعْلَمُ ... وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۷)

آنان بر تو منت می گذارند که اسلام آورده اند. بگو: اسلام آوردنتان را بر من منت ننهید، بلکه این خداوند است که بر شما منت دارد که شما را به سوی ایمان هدایت کرد، اگر راست می گوید.

نکته ها:

بعضی از مسلمانان مثل طائفه ی بنی اسد، اسلام آوردن خود را منتی بر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می دانستند و می گفتند: ما با آغوش باز به اسلام روی آوردیم و تو باید قدرشناس ما باشی.

این آیه آنان را از این عمل نهی فرمود.

خداوند در این آیه، نعمت ایمان و در آیه ی ۱۶۴ سوره آل عمران، فرستادن انبیا و در آیه ی ۵ سوره قصص، وارث کردن مستضعفان را منت خود بر مردم شمرده است و این نشان می دهد که مهم ترین نعمت ها، نعمت هدایت الهی، رهبری معصوم و حکومت حق می باشد.

پیام ها:

۱- هدایت شدن به اسلام و پذیرش اسلام، نعمت بزرگ الهی و منتی از جانب خداست. «بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ» □

۲- خداوند به اسلام و ایمان و عبادت ما احتیاج و نیازی ندارد. «لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ» □

۳- نشانه ی ایمان صادقانه، خود را منت دار خداوند دانستن است، نه منت گذاشتن بر او. «لَا تَمُنُّوا ... بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ ... إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (مسلمان واقعی خود را طلبکار خدا نمی داند).

۴- منت نهادن بر پیامبر، در حقیقت منت گذاردن بر خداست. (خداوند پاسخ منت بر پیامبرش را آنگونه می دهد که گویا منت بر او گذاشته اند). «يَمُنُّونَ عَلَيْكَ ... بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ ...»

۵- شما اسلام آوردن خود را منت می گذارید، «يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا» در حالی که خداوند شما را به مرحله ی ایمان هدایت فرموده است. «هَذَا كُمْ لِلْإِيمَانِ» □

۶- مقصد نهایی تکامل انسان، ایمان است، «هَذَا كُمْ لِلْإِيمَانِ» نه تظاهر به اسلام، زیرا

منافقان نیز در ظاهر چنین می باشند.

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

همانا خداوند نهان آسمان ها و زمین را می داند و خداوند به آنچه عمل می کنید بیناست.

پیام ها:

۱- در آسمان ها و زمین، اسرار نهفته و نامکشوف بسیاری است. «إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- انگیزه های پنهان بشر، گاهی به مراتب پیچیده تر از غیب آسمان ها و زمین است. (در مورد آسمان ها، واژه «يَعْلَمُ» به کار رفته و در مورد عمل انسان ها، واژه «بَصِيرٌ» آمده است.)

۳- در مدار توحید، ارزشها بر اساس تظاهر، منت و شعار نیست، بلکه بر اساس اخلاص قلبی است که آگاهی بر آن مخصوص خداست. «إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (خداوندی که غیب و پنهان هستی را می داند، چگونه ایمان درونی ما را نمی داند؟)

۴- اگر انسان به علم و بصیرت خداوند ایمان داشته باشد، در رفتار و گفتار خود دقت می کند. «وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (اگر بدانیم از روزنه ای فیلم ما را می گیرند و یا صدای ما را ضبط می کنند، در کلمات و حرکات خود دقت بیشتری می کنیم.)

۵- علم خداوند همراه با بصیرت او است. علم او، اجمالی، سطحی، یک جانبه، قابل تردید و موقت نیست. «إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ... وَاللَّهُ بَصِيرٌ ...»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره چهل و پنج آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام این سوره از ابتدای آن که حرف مقطعه «ق» می باشد، گرفته شده است.

محور اصلی آن، همانند دیگر سوره های مکی، مسئله معاد و بیان فرجام اقوام گذشته و افراد نیک و بد است.

سوره با استبعاد و انکار مخالفان نسبت به زنده شدن دوباره انسان آغاز می گردد و با استناد قرآن به نمونه های معاد در طبیعت و آفرینش ادامه می یابد.

شیوه جان دادن انسان به هنگام مرگ و حوادث تکان دهنده پایان جهان که سرآغازی است بر جهان دیگر، مقدمه ای است برای بیان گوشه ای از حوادث قیامت و ویژگی های بهشت و دوزخ.

و آنچه در این میان انسان را از خطرات حفظ می کند، یاد خدا و توجه به کلام اوست که در این سوره به آن سفارش شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ﴿١﴾

قاف، سوگند به قرآن با عظمت، (که نبوت تو و وقوع قیامت حق است).

بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾

بلکه از آمدن پیامبری هشدار دهنده از میان خودشان در شگفت شدند، پس کافران گفتند: این (سخنان که از قیامت خبر می دهد) چیز عجیبی است!

نکته ها:

این سوره یکی از ۲۹ سوره ای است که با حروف مقطعه آغاز گردیده و چنانکه بارها گفته ایم، این حروف بیانگر عظمت و اعجاز قرآن است که از همین حروف الفبا تشکیل یافته و لذا بلافاصله پس از آن به قرآن سوگند یاد شده است. «ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ»

درباره ی پیامبر و آنچه بر او نازل شده و دستورات او، دو نوع تعجب در قرآن ذکر شده است: یکی مثبت و دیگری منفی. تعجب مثبت از گروهی جن بود که مطالب عالی قرآن آنان را به تعجب واداشت و گفتند: «سَيَجْعَلُنَا قُرْآنًا عَجَبًا» (۱) تعجب منفی از کفار است که در چند مورد می باشد:

از این که شخصی مثل خود آنان پیامبر شده است. «بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ»

از دعوت او به یکتاپرستی. «أَجْعَلِ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ» (۲)

ص: ۲۰۶

۱-۱. جن، ۱.

۲-۲. ص، ۵.

از گفتار او درباره حسابرسی و برپایی قیامت. «أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ» (۱)

از زنده شدن مجدد. «وَإِنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا أَوْ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ» (۲)

پیام ها:

۱- سوگند به قرآن بسیار مهم است، چون دارای مجد و عظمت است.

«وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ»

۲- اگر مجد و عظمت می خواهید، به قرآن صاحب مجد و شرافت روی بیاورید.

«وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ»

۳- اگر قرآن، مجید و کریم است، ما نیز باید آن را تمجید و تکریم کنیم.

«وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ»، «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ» (۳)

۴- معروف ها و کمال ها، در دید نابخردان منکر و ناپسند جلوه می کند. هم جنس بودن و از میان مردم بودن پیامبران، یک کار پسندیده و حکیمانه است ولی کفار آن را ناپسند دانسته و تعجب می کردند. «عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ»

۵- از نقاط مهم رسالت انبیا، هشدار دادن و انداز مردم است. «مُنْذِرٌ مِنْهُمْ»

۶- انکار عملکرد حکیمانه ی خداوند نسبت به ارسال پیامبران، کفر است. «عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ ... فَقَالَ الْكَافِرُونَ»

۷- منطق کفار در طول تاریخ، استبعاد و تعجب از رسالت پیامبران بوده است.

«فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ» (آری، کفار دلیلی بر نفی نبوت و قیامت ندارند، تنها کارشان تعجب از هشدارهای انبیا به خصوص در مورد قیامت است.)

أَ إِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ» (۳)

آیا هنگامی که مردیم و خاک شدیم (دوباره زنده می شویم؟) این بازگشتی

ص: ۲۰۷

دور (از عقل و انتظار) است.

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ﴿٤﴾

بدون شک هر چه را زمین از آنان می کاهد، می دانیم و نزد ما کتابی است که (همه چیز را در خود) حفظ می کند.

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ ﴿٥﴾

بلکه سخن حق را چون به سراغشان آمد، تکذیب کردند، پس در کار (نبوت و معاد) سردرگم و آشفته هستند.

نکته ها:

مراد کفار از «رَجَعُ بَعِيدٌ»، بعید بودن از نظر عقل و عادت است. یعنی بازگشت دوباره انسان، از جهت عقل و عادت، امری بعید است. بنابراین آنها دلیلی بر انکار معاد ندارند و تنها استبعاد می کنند.

«مَرِيحٍ» به معنای اختلاط و آشفته‌گی است. چنانکه قرآن در مورد اختلاط آب های دو دریا می فرماید: «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ» (۱) کلمه «مَرِيحٍ» در قرآن تنها یکبار بکار رفته آن هم در قالب صفت مشبیه که حاکی از تداوم تحیر و سردرگمی کفار است.

پیام ها:

۱- توجه به معاد و حیات پس از مرگ، محور هشدار انبیا است. جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ ...

ذَلِكَ رَجَعُ بَعِيدٌ

۲- به سؤالات و شبهات اعتقادی پاسخ دهید. تعجب کفار، ناشی از متلاشی شدن جسد انسان در زمین است که قرآن پاسخ می دهد: ما این فرسایش را می دانیم.

أَ إِذَا مِتْنَا ... قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ

۳- تمام تحولات و تغییرات مادی حساب و کتاب داشته و زیر نظر خداست. «قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ»

ص: ۲۰۸

۴- زمین، خاصیت فرسایش دهندگی دارد. «تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ»

۵- علم خداوند به ذرات هستی، منافاتی با ثبت و ضبط امور ندارد. عَلِمْنَا... وَ عِنْدَنَا كِتَابٌ (مثل آن که شما به کسی بگویید: من خودم می دانم و در ضمن اسناد و مدارک هم نشان بدهی.)

۶- خداوند، نسبت به کفار نیز اتمام حجت می کند. «كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ»

۷- ریشه اضطراب و سردرگمی، تکذیب حق و کفر است، همان گونه که ریشه آرامش، توجه به قرآن و یاد خداست. بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ... فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ

۸- کسی که ایمان ثابت و محکمی ندارد، هر لحظه سخنی می گوید و مضطرب است. (گاهی پیامبر را ساحر و کاهن و گاهی مجنون و شاگرد دیگران می خواندند.) «فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ»

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَ زَيَّنَّاهَا وَ مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ «۶»

پس آیا به آسمان بالای سرشان نگاه نکرده اند که چگونه آن را بنا کردیم و (با ستارگان) زینت دادیم و آن را هیچ شکاف و خللی نیست؟

وَ الْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَ أَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ «۷» تَبَصَّرَهُ وَ ذَكَرَى لِكُلِّ عِبْدٍ مُنِيبٍ «۸»

و زمین را بگستردهایم و کوه های استوار در آن افکنده ایم و از هر نوع گیاه با طراوت در آن رویانده ایم. تا برای هر بنده ای که (به سوی حق)، روی می آورد، مایه ی بینش و پند باشد.

نکته ها:

«رَوَاسِيَ» جمع «راسیه» به معنای محکم و استوار است.

بیان زوجیت گیاهان، یکی از معجزه های علمی قرآن است. «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ»

ریشه تعجب و بعید شمردن معاد، چند چیز است:

الف) مرده ای که پوسید و خاکش پراکنده شد، چه کسی می داند کجاست؟

ب) بر فرض ذرات پراکنده شناخته شوند، با چه قدرتی جمع می شوند؟

در پاسخ شبهه اول در آیه ۴ خواندیم: ما همه ذرات خاک را می دانیم و می شناسیم. «عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ»

در پاسخ شبهه دوم در این آیات می فرماید: ما قدرت جمع کردن آن ذرات را داریم و نمونه قدرت ما را در آسمان ها و زمین مشاهده می کنید که چگونه آسمان ها را برافراشته و زینت داده ایم به گونه ای که هیچ گونه رخنه و کاستی در آن نیست.

در اسلام تعقل، تفکر، بصیرت و معرفت، گام اول است و مناجات، گریه، انابه و عبادت گام بعدی. «تَبَصَّرَهُ وَ ذَكَرَى» اول بصیرت بعد تذکر. در جای دیگر می فرماید: يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا تُسَبِّحَانَكَ ... (۱) یعنی ابتدا تفکر و تعقل می کنند، آنگاه به ربوبیت خداوند اقرار می کنند.

قرآن در ستایش از خردمندان می فرماید: «أَعْيَنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۲) اشک آنان برخاسته از فکر، معرفت و بصیرت است، نه بر اساس عادت و احساسات.

پیام ها:

۱- طبیعت، کلاس خداشناسی است. أَ فَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ ...

۲- با بیان نمونه ها، مردم را دعوت کنید. (برای امکان معاد، به قدرت نمایی خداوند در آسمان و زمین نظر کنید.) «أَفَلَمْ يَنْظُرُوا»

۳- کسانی که در هستی نمی اندیشند و معاد را بعید می شمارند، قابل سرزنش اند.

«أَفَلَمْ يَنْظُرُوا»

۴- در کرات آسمانی، نظم و قانون حاکم است. كَيْفَ بَنَيْنَاهَا ... مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ

۵- زمین، کوه های استوار دارد. «الْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ»

ص: ۲۱۰

۱- ۱). آل عمران، ۱۹۱.

۲- ۲). مائده، ۸۳.

۶- استحکام و زیبایی، ویژگی آفریده های خداوند در آسمان و زمین است. ﴿مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ، زينا السماء، أَلْقَيْنَا ... رَوَايَ، زَوْجٍ بَهِيحٍ﴾

۷- رویش گیاهان زنده از دل خاک مرده، نمودی از رستاخیز دوباره انسان است.

﴿ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ... وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيحٍ﴾

۸- نگاه به گیاهان و مناظر طبیعی، عاملی برای ایجاد نشاط و سرور است. ﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا ... مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيحٍ﴾

۹- آن قدر نمونه های قدرت خداوند را نظر کنید، تا ذره ای شبهه باقی نماند. ﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا ... بَنَيْنَا، زينا، مددنا، أَلْقَيْنَا، أَنْبَتْنَا﴾

۱۰- ارزان ترین، عمومی ترین، نزدیک ترین، سالم ترین، بادوام ترین، هدفدارترین و جامع ترین نشاطها، نگاه در آفریده های الهی است. «بَهِيحٍ»

۱۱- در مکتب انبیا، نگاه باید مقدمه بصیرت، فهمیدن، هوشیاری و پند گرفتن باشد. «يَنْظُرُوا - تَبْصِرَةً - ذِكْرِي»

۱۲- راه بازگشت، بر روی همه باز است. «لِكُلِّ عِبْدٍ مُنِيبٍ»

۱۳- اگر انسان، دلی برای فهمیدن داشته باشد، تمام هستی (آسمان و زمین) برای او کلاس معرفت است. «تَبْصِرَةً وَ ذِكْرِي لِكُلِّ عِبْدٍ مُنِيبٍ»

۱۴- در مکتب انبیا، زیبایی ها و سرورها، وسیله غفلت نیست، بلکه وسیله رشد و قرب است. زینا... زَوْجٍ بَهِيحٍ ... تَبْصِرَةً وَ ذِكْرِي لِكُلِّ عِبْدٍ مُنِيبٍ

۱۵- تواضع، زمینه فهمیدن و غرور، باعث محرومیت است. «تَبْصِرَةً وَ ذِكْرِي لِكُلِّ عِبْدٍ»

۱۶- زاری و انابه به درگاه خداوند، لازمه عبودیت است. «عَبْدٍ مُنِيبٍ»

﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَ حَبَّ الْحَصِيدِ ۙ ۹﴾ وَ النَّخْلَ بِأَسْقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿۱۰﴾

و از آسمان، آبی پر برکت نازل کردیم، پس به وسیله آن باغ ها و دانه های دروشدنی رویاندیم. و نیز درختان بلند خرما با خوشه های پر و برهم چیده.

رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾

تا رزق بندگان باشد و به باران، زمین مرده را زنده کردیم، خروج (از گور نیز) این گونه است.

نکته ها:

«حصید» به معنای درو شده، «بِاسْقَاتٍ» به معنای بلندقامت، «طَلَعُ» شکوفه ای است که تازه به خرما تبدیل شده، «نَضِيدٌ» به معنای متراکم و برهم چیده شده است.

از بهترین و لذت بخش ترین حالات کشاورز، هنگام رسیدن و درو کردن محصول است.

«حَبُّ الْحَصِيدِ»

در این آیات، برای تبیین معاد، از نزول باران و رویش گیاهان استفاده شده است.

امام باقر علیه السلام درباره «نَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ» از پیامبر اکرم فرمودند: هیچ آبی در زمین نیست مگر آنکه با آب آسمان مخلوط گشته است. (۱)

حضرت علی علیه السلام هنگام بارش باران، آب باران را بر سر و روی خود می ریختند و می فرمودند: این برکتی از آسمان است که هیچ دست و ظرفی به آن برخورد نکرده است. (۲)

پیام ها:

۱- باریدن باران، اگرچه از طریق عوامل طبیعی است، اما با اراده خداست. «نَزَّلْنَا»

۲- باران، وسیله حیات و برکت زمین است. نابودی آفات، رویش گیاهان، لطافت هوا و جاری شدن چشمه ها، از خیرات و برکات باران است. «مُبَارَكًا»

۳- در میان میوه ها، خرما حساب دیگری دارد. (درخت خرما جداگانه نام برده شده است) جَنَّاتٍ ... وَ النَّخْلِ

۴- پیدایش محصولات کشاورزی، حکیمانه و هدفدار است. «رِزْقًا لِلْعِبَادِ»

۵- رزق انسان باید زمینه ی بندگی او باشد. «رِزْقًا لِلْعِبَادِ»

ص: ۲۱۲

۱- ۱. کافی، ج ۶، ص ۳۸۷.

۲- ۲. بحار، ج ۵۹، ص ۲۷۰.

۶- برای بیان معقولات، از محسوسات استفاده کنیم. أَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا ... كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

۷- نگاهی به قدرت خدا، مسئله زنده شدن مردگان را برای انسان آسان می کند.

بَيْنَنَا، زِينَا، مَدَدْنَا، أَلْقَيْنَا، أَنْبَتْنَا، نَزَّلْنَا، فَأَنْبَتْنَا، أَحْيَيْنَا ... كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

۸- کارهای الهی از جامعیت ویژه ای برخوردار است؛ خداوند، صنعت و حکمت و معرفت و هدایت را بهم درآمیخته است. (بلندی نخل و زیبایی شکوفه هایش، نشانه صنعت و هنر الهی است. رزق بودن میوه ها، نشانه حکمت الهی و از زمین مرده این همه سرسبزی و محصول پدید آوردن، زمینه هدایت و معرفت انسان به قدرت الهی بر رستاخیز است.) بِاسْفَاتٍ ...

نَضِيدٌ ... رِزْقًا ... كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَ ثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَ فِرْعَوْنُ وَ إِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾

پیش از اینان، قوم نوح و اصحاب رس و قوم ثمود، (پیامبرانشان را) تکذیب کردند. و (نیز قوم) عاد و فرعون و برادران (قبیله ای) لوط.

وَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَ قَوْمِ تُبُعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

و اصحاب ایکه (قوم شعیب) و قوم تبع (پادشاهان یمن) همگی پیامبران را تکذیب کردند، پس وعده عذاب من، بر آنان قطعی شد (و ناپود شدند).

نکته ها:

نام «اصحاب الرِّسِّ» در این سوره و در سوره فرقان آیه ۳۸ آمده است. «اصحاب رس» در یمامه زندگی می کردند و پیامبری به نام حنظله داشتند که پیامبرشان را تکذیب کرده، او را در چاه انداختند. چون «رِسِّ» به معنای چاه می باشد آن قوم را اصحاب رس نامیدند. برخی

آنان را قومی می دانند که درخت صنوبر را معبود خود قرار داده و آن را می پرستیدند. (۱) امام صادق علیه السلام در مورد عتّ عذاب اصحاب رسّ فرمودند: زنانشان به زنان اکتفا می کردند (و همجنس باز بودند). (۲)

قوم ثمود، قوم حضرت صالح علیه السلام و قوم عاد، قوم حضرت هود علیه السلام است.

«ایکه» به معنای بیشه زار و جایی است که درختان درهم آمده دارد. اصحاب ایکه، یک گروه از قوم حضرت شعیب بودند که در بیشه زارها زندگی می کردند. در سوره حجر و شعراء از آنان نام برده شده است.

«تُبّع» لقب پادشاهان یمن است و قوم تُبّع، به گروهی از مردم یمن گفته شده که پیرو پادشاهان خود بوده اند. نام آنان در سوره دخان آیه ۳۷ نیز آمده است.

در حدیث می خوانیم که پادشاه یمن (تُبّع) به دو قبیله اوس و خزرج گفت: شما در همین یشرب بمانید تا پیامبر اسلام مبعوث شود و من هم اگر آن پیامبر را درک کنم، به او خدمت می کنم و با او همراه می شوم. (۳)

از آنجا که قوم حضرت لوط، همگی از اقوام و خویشان او بودند، لذا قرآن در مورد آنان به «اخوان لوط» تعبیر کرده است. (۴) البته قرآن، پیامبران را برادران مردم می داند و شاید از این جهت نیز به قوم لوط، برادران او اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ و مشکلات انبیا، مایه ی دلداری پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است. «كُلُّ

ص: ۲۱۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۵، ص ۵۵۱.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

۴- ۴). تفسیر مجمع البیان.

۲- تضادّ میان حق و باطل، در طول تاریخ وجود داشته است. «كُلُّ كَذَّبَ الرَّسُلَ»

۳- خداوند با فرستادن انبیا، اتمام حجت می کند و اگر مردم لجاجت کردند و نپذیرفتند، کیفر می کند. كَذَّبَ الرَّسُلَ ... فَحَقَّ وَعِيدٌ

۴- کیفر برخی اقوام لجوج، در دنیا بوده است. «فَحَقَّ وَعِيدٌ»

۵- تاریخ و سرنوشت اقوام پیشین، درس عبرتی برای آیندگان است. كُلُّ كَذَّبَ الرَّسُلَ ... فَحَقَّ وَعِيدٌ

۶- تکذیب هر یک از پیامبران، عذاب و قهر الهی را به دنبال دارد. «كُلُّ كَذَّبَ الرَّسُلَ»

أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۵)

مگر در آفرینش نخستین عاجزیم (تا از باز آفریدن شما در رستاخیز ناتوان باشیم)، بلکه آنان از آفرینش جدید در اشتباه و تردیدند.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَ نَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (۱۶)

و همانا ما انسان را آفریده ایم و هر چه را که نفسش او را وسوسه می کند می دانیم و ما از شریان و رگ گردن به او نزدیک تریم (و بر او مسلطیم).

نکته ها:

کلمه «عینا» از «عی» به معنای عجز و ناتوانی، «لبس» به معنای خلط و اشتباه و مشتبه شدن است.

«وسوسه» در لغت به معنای صدای آهسته است و در اصطلاح، کنایه از افکار ناپسندی است که بر فکر و دل انسان می گذرد.

کلمه «ورید» از ریشه ی «ورود» به معنای رفتن به سراغ آب است. از آنجا که این رگ، شاهراه گردش خون میان قلب و دیگر اعضای بدن است، آن را «ورید» گفته اند.

برای ارشاد منحرفان، از هر شیوه صحیحی باید استفاده کرد. در آیات قبل نمونه هایی از قدرت خداوند در هستی و نمونه هایی از سرنوشت شوم کسانی که تکذیب می کردند، بیان شد. این آیات، وجدان و عقل مردم را مخاطب قرار داده که مگر ما در آفرینش اول عاجز

شدیم تا از آفرینش دوم بازمانیم.

مشابه جمله ی «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»، این آیه است: «أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ» (۱) خداوند میان انسان و قلب او حایل می شود.

سرچشمه ی وسوسه، سه چیز است:

الف) نفس و خواهش های نفسانی. «تُوسِسُ بِهِ نَفْسُهُ»

ب) شیطان. «فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ» (۲)

ج) بعضی انسان ها و جنیان. «الَّذِي يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ» (۳)

علم خداوند به امور ما به دو علت است:

الف) چون آفریدگار ماست و خالق، مخلوق خود را می شناسد: «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ» (۴)،

«وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلِمُ مَا تُوسِسُ بِهِ نَفْسُهُ»

ب) چون بر ما احاطه دارد. نَعَلِمُ ... وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

لذا علم خدا دقیق، گسترده و بی واسطه است.

ریشه ی شک در معاد دو چیز است:

یکی این که خدا از کجا می داند هر کس چه کرده و ذرات او در کجاست؟

دیگر این که از کجا می تواند دوباره بیافریند؟

این آیه به هر دو جواب می دهد:

او می تواند، چون قبلاً انسان را آفریده است. «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ»

او می داند، چون وسوسه های نادیدنی را هم می داند. «نَعَلِمُ مَا تُوسِسُ بِهِ نَفْسُهُ»

پیام ها:

۱- آفرینش هر موجود، گواه بر قدرت آفریدگار بر آفرینش مجدد آن است. اگر آفریدن اول ممکن بود، خلقت دوباره نیز ممکن است. «أَفَعَيَّبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ»

١-١. انفال، ٢٤.

٢-٢. اعراف، ٢٠.

٣-٣. ناس، ٥ و ٦.

٤-٤. ملك، ١٤.

۲- در گفتگو با مخالف، کوتاه ترین و رساترین کلمات را بکار ببرید. «أَفَعَيَّبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ» (ممکن شمردن یکی و محال شمردن دیگری تناقض است)

۳- کافران، دلیلی بر انکار معاد ندارند، تنها شک و تردید است. «بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ»

۴- اگر می خواهید عقیده ای سالم داشته باشید باید وسوسه ها را از خود دور کرده و نفس خود را اصلاح کنید. (انکار قیامت به خاطر آن است که خود را از وسوسه ها پاک نکرده اید). «بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ ... وَ نَعَلِمُ مَا تُؤَسُّوسُ بِهِ نَفْسُهُ»

۵- علم و احاطه ی خداوند به بشر، در طول حیات اوست. «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ» (۱۷)

(یاد کن) آنگاه که دو فرشته (ملازم انسان) از راست و چپ، (به مراقبت) نشسته (اعمال آدمی را) دریافت می کنند.

مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» (۱۸)

(انسان) هیچ سخنی به زبان نمی آورد، مگر آنکه در کنارش (فرشته ای) نگهبان حاضر و آماده (ثبت) است.

وَ جَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ» (۱۹)

و بی هوشی مرگ به راستی فرا رسد (و به انسان گفته شود): این همان است که همواره از آن می گریختی.

وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ» (۲۰)

و در صور (رستاخیز) دمیده شود، این است روز تحقق وعده عذاب.

تعبیر «قَعِيدٌ» کنایه از آن است که دو فرشته همواره با انسانند و در کمین او نشسته اند، نه آنکه دو فرشته در سمت راست و چپ انسان نشسته باشند.

«رَقِيبٌ» به معنای مراقب و ناظر، «عَتِيدٌ» به معنای آماده به خدمت، «سَيِّكْرَةٌ» حالتی است که هوش و عقل از انسان زایل شود و «تَحِيدٌ» به معنای عدول و فرار کردن است.

وحشت و اضطراب انسان در هنگام مرگ به قدری است که قرآن از آن به «سکره الموت» تعبیر نموده است، چنانکه در قیامت نیز، هول دادگاه الهی، انسان را دچار چنان حالتی می سازد که به تعبیر قرآن: «تَرَى النَّاسَ سُكَارَى» (۱) مردم را همچون افراد مست، عقل پریده و بی اراده می بینی.

در میان اعضای بدن، زیر نظر بودن زبان مطرح شده است، شاید به خاطر آن که عمل زبان، از همه ی اعضا بیشتر، آسان تر، عمومی تر، عمیق تر، دائمی تر و پر حادثه تر است.

توجه به زیر نظر بودن انسان و ثبت کلیه اعمال او و توجه به لحظه مرگ و حضور در قیامت، هشدار بزرگ و زمینه ساز تقوای الهی است.

توجه به تعدد ناظران و شاهدان، در نحوه ی عملکرد انسان مؤثر است و هر چه شاهد و ناظر بیشتر باشد، انگیزه برای کار نیک و دوری از گناه بیشتر می شود. عَنِ الْيَمِينِ ... عَنِ الشَّمَالِ ... رَقِيبٌ عَتِيدٌ

پیام ها:

۱- با این که خداوند متعال، خود شاهد بر اعمال و افکار انسان است، اما تشکیلات الهی حساب و کتاب دارد و فرشتگانی دائماً مشغول ثبت اعمال هستند. «إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِيَانِ»

۲- میان فرشتگان، تقسیم کار وجود دارد. (بر اساس روایات، فرشته یمین کارهای خیر را می نویسد و فرشته شمال، کارهای بد و شر را. (۲) «الْمُتَلَقِيَانِ عَنِ»

ص: ۲۱۸

۱- ۱. حج، ۲.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- انسان، نه فقط در برابر کردار، بلکه در برابر گفتار خود مسئول است و مورد محاسبه قرار می گیرد. «مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ»

۴- نظارتی دارای اعتبار و ارزش است که همه چیز را به طور کامل زیر نظر داشته باشد. عَنِ الْيَمِينِ ... عَنِ الشَّمَالِ ... رَقِيبٌ عَتِيدٌ

۵- انسان در لحظه مرگ، حالت عادی خود را از دست می دهد. «سَكْرَةُ الْمَوْتِ»

۶- سكرات مرگ برای همه حتمی است. «سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ»

۷- گریز از مرگ، ویژگی طبیعی انسان است. «كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدٌ»

وَ جَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ «۲۱» لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ «۲۲»

و هر کس (به صحنه قیامت) می آید، با او دو فرشته است که یکی او را به جلو سوق می دهد و دیگری گواه اوست. (به او گفته می شود): همانا از این صحنه در غفلتی (عمیق) بودی، پس پرده (غفلت) تو را کنار زدیم و امروز چشمت تیزبین شده است.

وَ قَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَىٰ عَتِيدٍ «۲۳»

(فرشته) همراه او گوید: اینک (نامه اعمال او) نزد من آماده است.

أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ «۲۴» مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ «۲۵»

(خداوند به دو فرشته سائق و شهید خطاب می کند): هر کفرپیشه لجوج را به دوزخ افکنید. (آن که) سخت مانع خیر است و متجاوز و شبهه افکن.

الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ «۲۶»

آنکه با خداوند یکتا، معبود دیگری قرارداد، پس او را در عذاب سخت بیفکنید.

نکته ها:

در قیامت، مراحل طبیعی یک دادگاه طی می شود تا حکم صادر شود: ابتدا حضور شاهد «سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ»، پس از آن، محاکمه و تفهیم جرم، «كُنْتُ فِي غَفْلَةٍ» و سپس صدور حکم.

«الْفِيَا فِي جَهَنَّمَ»

«عَتِيدٌ» اشاره به نظم و ضبط دقیق فرشتگان دارد و «عَتِيدٌ» به معنای لجوج و عنود است، «مَنَاعٌ» از «منع» به معنای بخیل، شدت بخل و منع را بیان می کند و «مُرِيْبٌ» به کسی گویند که دیگران را به شک می اندازد، آن هم شکی همراه با بدبینی.

واژه «كَفَّارٌ» بیانگر اوج و عمق کفر در وجود یک انسان است که طبیعتاً از عناد و لجاجتی سخت حکایت دارد. کفری که او را از هر چیزی باز می دارد، به ستم و تجاوز می کشاند و در دیگران نیز نسبت به حَقَائِيتِ راه خدا تردید ایجاد می کند. طبیعی است که پایان کار چنین فردی، دوزخ و عذاب سخت است.

مردم در برابر کار خیر، چند گروه هستند:

گروهی کارشان خیر است و در کار خیر سبقت می گیرند. «فَاسْتَبَقُوا الْخَيْرَاتِ» (۱)

گروهی سرچشمه خیر هستند و دیگران را به آن دعوت می کنند. «يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ» (۲)

«مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ» اما گروهی به شدت مانع خیر هستند.

میان جرم انسان و کیفر الهی، تناسب وجود دارد. کسی که مرتکب کفر و عناد و منع خیر و تجاوز، شبهه افکنی و شرک شود، باید عذابش شدید باشد. «فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ»

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: مراد از «قَرِيْنُهُ» فرشته ای است که شاهد بر اوست. (۳)

دو فرشته ی مأمور پرتاب مجرمان به جهنم، یا رقیب و عتید هستند و یا سائق و شهید.

پیام ها:

۱- هر یک از انسان ها در قیامت حاضر شده و همچون دادگاه دنیوی، همراه با فرشته ای مراقب است که او را تحت نظر دارد.
«وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ»

۱-۱. بقره، ۱۴۸.

۲-۲. آل عمران، ۱۰۴.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۲- در قیامت، نه توان فرار و نه توان انکار است. «مَعَهَا سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ»

۳- وظیفه و مسئولیت هر فرشته ای، معین است. «سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ»

۴- غفلت انسان، عمیق و فراگیر است. «فِي غَفْلَةٍ» (تنوین نشانه اهمیت و) (سیاق) «فِي» نشانه احاطه و فراگیر بودن آن است)

۵- دنیا و جلوه های آن، به روی انسان پرده غفلت می اندازد. «غَفْلَةٍ ... غِطَاءَ كَ»

۶- انسان با اعمال خویش، برای خود پرده های غفلت بوجود می آورد. «غِطَاءَ كَ»

۷- دنیا، دار غفلت و آخرت، سرای هوشیاری است. «كُنْتُ فِي غَفْلَةٍ ... فَبَصُرَكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ»

۸- پرده هایی که انسان با رفتار خود برای خویش به وجود می آورد، حجاب حق بینی او می شود و روزی که پرده ها کنار رود، دید او واقعی می شود.

«غِطَاءَ كَ ... فَبَصُرَكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ»

۹- انسان غافل، در دنیا سطحی نگر است و دید عمیق ندارد ولی روز قیامت چشمش باز و تیزبین می شود. «فِي غَفْلَةٍ ... الْيَوْمَ حَدِيدٌ»

۱۰- فرمان انداختن به دوزخ، بیانگر حقارت و ذلت دوزخیان است. «الْفِيَاءُ»

۱۱- ملاک در قیامت، عملکرد انسان است، از هر جنس و نژاد و قبیله ای که باشد.

«كُلَّ كَفَّارٍ»

۱۲- آنچه سبب دوزخی شدن است، کفر و انکار لجوجانه است نه جاهلان.

«كَفَّارٍ عَنِيدٍ»

۱۳- کفر و شرک، سرچشمه ارتکاب مفسد است. «كَفَّارٍ ... مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ»

۱۴- احکام دادگاه الهی به قدری محکم و حکیمانه است که تجدید نظر ندارد.

«الْفِيَاءُ فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ... فَأَلْفِيَاءُهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ»

۱۵- دوزخ، دارای درکات و طبقات مختلفی از عذاب است. «الْفِيَاءُ فِي جَهَنَّمَ ... فَأَلْفِيَاءُهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ»

قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَمْتَهُ وَ لَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾

(شیطان،) هم نشین او گوید: پروردگارا! من او را به طغیان وادار نکردم، بلکه او خودش در گمراهی عمیق و دور بود.

قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُمْ إِلَيَّ بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

(خداوند فرماید:): نزد من با یکدیگر مشاجره نکنید، من پیش از این وعده عذاب را به شما داده بودم. فرمان (افکندن کافر در دوزخ) نزد من تغییر نمی یابد و من هرگز به بندگانم، ستم نکنم.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾

روزی که به دوزخ گوئیم: آیا پر شدی؟ و او گوید: آیا بیش از این هم هست؟

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: منظور از «قرین» در این آیه، شیطان است. (۱) آری، در جای دیگر نیز می خوانیم: شیطان، قرین بعضی از خلافاکاران می گردد. (۲) «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۳)

یکی از عوامل دوزخی شدن انسان، دوست و هم نشین بد است، چنانکه قرآن در این آیات، از شیطان به عنوان هم نشینی که انسان را به دوزخ می افکند نام برده است. یکی از ناله های دوزخیان در قیامت، اظهار ندامت از گرفتن دوستان بد در دنیا است، چنانکه قرآن سخن آنان را چنین بیان می فرماید: «يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا» (۴) ای کاش! فلانی را به دوستی نمی گرفتم.

در قیامت، میان مجرمان با یکدیگر، و مجرمان با رهبران فاسد، و مجرمان با شیطان،

ص: ۲۲۲

۱- ۱. بحار، ج ۵، ص ۳۲۳.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. زخرف، ۳۶.

۴- ۴. فرقان، ۲۸.

گفتگوهایی است و هر کدام تلاش می کنند که گناه خود را به گردن دیگری بیاورند. در قرآن، صحنه هایی از این مشاجرات نقل شده است، از جمله:

گاهی به یکدیگر می گویند: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱) اگر شما نبودید، قطعاً ما مؤمن بودیم، ولی پاسخ می شنوند: «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۲) هرگز چنین نیست، بلکه شما خودتان ایمان آور نبودید.

در صحنه و موقفی دیگر به رهبران فاسد می گویند: «كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا» (۳) ما تابع شما بودیم و بدبخت شدیم، آیا می توانید امروز گرهی از کار ما باز کنید.

و در صحنه ای، شیطان را ملامت می کنند و او می گوید: «فَلَا تَلُمُونِي وَ لَوْ مَوَا أَنْفُسَكُمْ ...» (۴)

مرا سرزنش نکنید، خودتان را سرزنش کنید، من کاری جز دعوت نداشتم، شما خودتان دعوت مرا پذیرفتید.

این آیه نیز سخنی از ابلیس است که می گوید: پروردگارا من آنان را به طغیان و انداشتم.

جهنم همواره می گوید: «هل من مزید»، چنانکه جهنمیان نیز در دنیاپرستی و مال و مقام و خوردن اموال مردم سیری نداشته و «هل من مزید» می گفتند.

پیام ها:

۱- دوست و رفیق بد، انسان را به کجا می کشاند؛ انسانی که می توانست با ابرار هم نشین باشد، همراه و هم نشین شیطان گردیده است. «قَرِينُهُ»

۲- ابلیس، به ربوبیت خدا معترف است. «قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا»

۳- به هوش باشیم که ابلیس در قیامت از خود سلب مسئولیت می کند و از منحرفان تبری می جوید. «مَا أَطَعْتُهُ»

۴- ابلیس کار خود را تنها در محدوده دعوت و وسوسه می داند، نه اجبار مردم.

«مَا أَطَعْتُهُ»

ص: ۲۲۳

۱- ۱. سبأ، ۳۱.

۲- ۲. صافات، ۲۹.

۳- ۳. ابراهیم، ۲۱.

۴- ۴. ابراهیم، ۲۲.

۵- کار انسان به جایی می رسد که شیطان او را گمراه می شمرد. قَالَ قَرِينُهُ ... فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ

۶- دوزخیان در قیامت با ابلیس جدال و تخاصم دارند. «لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ»

۷- به جای جدال و مخاصمه با شیطان در قیامت که سودی ندارد، در دنیا به ستیز با او برخیزیم. «لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ»

۸- قهر خدا، بعد از اتمام حجت است. أَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ ... قَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ

۹- گفتگوها و جرّ و بحث ها در قیامت، حکم الهی را تغییر نمی دهد و سبب بازنگری و تجدید نظر در حکم نمی شود. «مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ»

۱۰- تغییر حکم و تخفیف کیفر ظالم، سبب ظلم به مظلومان است. «مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَ مَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ»

۱۱- به دوزخ افتادن مجرمان، ظلمی است که آنان در حق خود مرتکب شده اند، نه ظلم خدا در حق آنان. أَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ ... وَ مَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ

۱۲- دوزخ، دارای نوعی شعور است و مخاطب خداوند قرار می گیرد و سؤال الهی را پاسخ می دهد. «هَلِ امْتَلَأَتْ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ»

وَ أَرْلَفْتَ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرِ بَعِيدٍ «۳۱» هَذَا مَا تُوَعَّدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ «۳۲»

و بهشت را برای تقوای پیشگان نزدیک آورند، بی آنکه دور باشد. (به آنان گویند): این است آنچه به شما وعده داده می شد که برای هر انسان پرانابه توبه کار و حافظ (حدود الهی) است.

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَ جَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ «۳۳»

آن که در نهان از خدای رحمان خشیت داشته و با انابه کننده توبه کار (به سراغ خدا) آمده است.

«خشیت» به آن خوف و ترسی گفته می شود که برخاسته از معرفت و عظمت خداوند باشد.

پذیرایی مطلوب آن است که سفره را نزد مهمان ببرند، نه مهمان را نزد سفره. چنانکه حضرت ابراهیم، سفره را نزد مهمانان برد، «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ» (۱) در قیامت نیز بهشت را نزد پرهیزکاران می برند تا نیازی به طی مسافت نباشد. «أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ»

دوزخیان را به دوزخ پرتاب می کنند، «أَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ» (۲) امّا بهشتیان را تکریم کرده و بهشت را به آنان نزدیک می کنند. «أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ»

به دوزخیان وعید عذاب داده شده و آنان را تهدید می کنند، «قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ» (۳) ولی به بهشتیان نوید و بشارت داده می شود. «هَذَا مَا تُوْعَدُونَ»

رسول خدا صلی الله علیه و آله به ابن مسعود فرمود: ای پسر مسعود! از خداوند در نهان چنان بیمناک باش که گویا او را می بینی و اگر تو او را نمی بینی او تو را می بیند. سپس این آیه را تلاوت فرمود:

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ ... (۴)

در قرآن از سه نوع قلب سخن به میان آمده است:

الف) قلب سلیم، «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» (۵) که از شرک، نفاق، کینه و عیوب دیگر سالم باشد.

ب) قلب مُنِيب، «وَأَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ» (۶) که بعد از لغزش، به درگاه خدا توبه و انابه می کند.

ج) قلب مریض، «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۷) که در آن نفاق و ناپاوری نسبت به معارف الهی است و اگر به حال خود رها شود، مرض او روز به روز گسترده تر می شود.

۱- در تربیت، باید در کنار تهدید، تشویق نیز باشد. «أَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ ... أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ»

۱-۱. ذاریات، ۲۷.

۲-۲. ق، ۲۴.

۳-۳. ق، ۲۸.

۴-۴. بحار، ج ۷۴، ص ۱۱۱.

٨٩-٥. شعراء، ٥-٥.

٣٣-٦. ق، ٦-٦.

١٠-٧. بقره، ٧-٧.

۲- پاکدامنی و پرهیزگاری، بهشت را نزدیک انسان می آورد. «أَزَلَفَتِ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ»

۳- ملاک ها و عملکردها مهم است، نه جنسیت افراد. كُلُّ كَفَّارٍ ... لِكُلِّ أَوَّابٍ

۴- گناهکاران را به توبه تشویق کنید. «هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ»

۵- راه دریافت بهشت، بازگشت به راه خدا و در راه قرار گرفتن است. «هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ»

۶- انسان غیر معصوم، گرفتار گناه می شود، مهم بازگشت و توبه است. «لِكُلِّ أَوَّابٍ»

۷- رحمت الهی، نباید عامل غرور گردد، بلکه باید همواره دغدغه و خشیت داشت. (با این که خداوند ارحم الراحمین است، ولی باید به خاطر عظمت مقام او خضوع و خشیت داشت.) «خَشِيَ الرَّحْمَنَ»

۸- اگر از ترس جریمه، آبروریزی، انتقاد مردم، کم شدن مزد و... حریم نگاه داشتیم، چندان ارزشی ندارد، ترس از خدا در نهان، نشانه ی خشیت است.

«خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ»

۹- متقی منحصر کسی نیست که هرگز گناه نمی کند، بلکه کسی که اگر لغزشی پیدا کرد به طور جدی توبه می کند و دارای قلب و روح منیب است نیز متقی می باشد. لِلْمُتَّقِينَ ... لِكُلِّ أَوَّابٍ ... خَشِيَ ... بِقَلْبٍ مُنِيبٍ

۱۰- سرچشمه انابه به درگاه خداوند، معرفت مقام الهی و خشیت از اوست.

خَشِيَ الرَّحْمَنَ ... وَ جَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ

أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ «۳۴»

(به آنان گویند:) به سلامت وارد بهشت شوید. این روز (برای شما) جاودانه است.

لَهُمْ مَا يَشَاؤْنَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ «۳۵»

برای اهل بهشت در آنجا هر چه بخواهند آماده است و نزد ما افزون (بر آن چه خواهند، موجود) است.

در آیات قبل، چهار کمال برای متقین بیان شد: «أَوَابٍ» توبه کار، «حَفِیْظٍ» حافظ خود و حدود الهی، «خشیت» ترس از خدا، «قلب منیب» دارای دلی خاضع و خاشع و در این آیه، برای بهشت چهار ویژگی عنوان شده است: «سلام» امتیّت و سلامتی، «خلود» ابدیت و جاودانگی، «ما یشاءون» تنوع و کامیابی، «لدینا مزید» گستردگی و وسعت نعمت ها.

نعمت های دنیا، معمولاً دارای آفاتی است که در بهشت نیست، از جمله:

۱. همراه با دردسر و رنج است، اما در بهشت هیچ گونه نگرانی و رنجی نیست. «بِسْلَامٍ»

۲. موقت است، ولی بهشت دائمی است. «یَوْمُ الْخُلُودِ»

۳. نوع آن محدود است، اما در بهشت هر چه بخواهند هست. «مَا یَشَاؤُنَ»

۴. مقدار آن محدود است، اما در بهشت رو به فزونی است. «لَدَیْنَا مَزِیْدٌ»

پیام ها:

۱- بیم و خشیت الهی در دنیا، سبب ایمنی در آخرت است. خَشِیَ الرَّحْمٰنَ ... اَدْخُلُوْهَا بِسْلَامٍ

۲- دوزخیان با تحقیر به دوزخ افکنده می شوند، «الْقٰیٰمٰۃ فِیْ جَهَنَّمَ» (۱) ولی بهشتیان مورد استقبال و تحیت قرار می گیرند. اَدْخُلُوْهَا بِسْلَامٍ

۳- خداوند هم قهر دارد، «الْقٰیٰمٰۃ فِیْ جَهَنَّمَ» هم مهر. اَدْخُلُوْهَا بِسْلَامٍ

۴- به دوزخیان فرمان داده می شود که نزد خداوند سخنی نگویند، «لَا تَخْتَصِمُوْا لَدَیَّ» ولی خداوند و فرشتگان به اهل بهشت سلام می کنند. اَدْخُلُوْهَا بِسْلَامٍ، «سَلَامٌ قَوْلًا مِّنْ رَّبِّ رَحِیْمٍ» (۲)

۵- از بهترین نویدها، بشارت به جاودانگی و زوال ناپذیری نعمت ها در بهشت است. «یَوْمُ الْخُلُودِ»

۶- کسی که در دنیا از هوسها گذشت، در بهشت به آرزوها و خواسته هایش

ص: ۲۲۷

می رسد. لِلمَّتَّعِينَ ... لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ

۷- درباره ی دوزخیان، خداوند با عدل خود رفتار می کند، «وَمَا أَنَا بِظَالِمٍ لِلْعَبِيدِ» (۱) ولی درباره ی بهشتیان، با فضلش عمل می کند. «وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ»

۸- انسان، موجودی بی نهایت طلب است و تنها بی نهایت او را سیراب می کند.

«وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ»

۹- لطف خداوند به بهشتیان، فراتر از خواسته ها و انتظارات ایشان است. «لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ»

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ «۳۶»

و پیش از اینان چه بسیار نسل هایی را که نیرومندتر از ایشان بودند و (با قدرت و خود و کشورگشایی) به شهرها نفوذ کردند، هلاک کردیم. آیا (برای آنان) راه گریزی بود؟

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ «۳۷»

همانا در این (تحوّلات تاریخی و هلاک سرکشان) پندی هست برای کسی که دلی (بیدار) دارد و یا با حضور قلب، (به سخنان حق) گوش فرا دهد؟

نکته ها:

«قَرْنٍ» یعنی نزدیک شدن دو چیز به یکدیگر. به مردمی که در یک زمان زندگی می کنند، «قرن» گفته می شود. سپس این لفظ بر خود زمان، (صد یا سی سال) اطلاق شده است.

«بطش» به معنای گرفتن چیزی با قدرت و گاه به معنای جنگ و ستیز آمده است.

«فَنَقَّبُوا» از «نقب» به معنای ایجاد سوراخ یا شکاف و راه نفوذ در دیوار است و کلمه

ص: ۲۲۸

«منقبت» از همین ریشه، به کمالاتی گویند که در روح مردم نفوذ کند.

مراد آیه آن است که برخی اقوام گذشته، با نفوذ در اقوام دیگر و شکافتن راه و پیشروی، دست به کشورگشایی می زدند.

منظور از قلب، جسم صنوبری شکل نیست، بلکه مراد مرکز ادراک انسان است. امام کاظم علیه السلام می فرماید: منظور از قلب، عقل است. (۱)

نظیر این آیه را در سوره ملک می خوانیم: «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۲) اگر ما حق را می شنیدیم یا خود تعقل می کردیم امروز از دوزخیان نبودیم. در این آیه تعقل در کنار شنیدن و در آیه مورد بحث، قلب در کنار شنیدن مطرح شده است، پس مراد از قلب همان عقل است.

«القای سمع» کنایه از گوش دادن و شنیدن به قصد فراگیری است و به عبارت دیگر، مراد گوش جان است، نه گوش سر.

«شَهِيدٌ» به معنای شاهد و حاضر است. یعنی کسی که در مجلس حاضر است و با دقت به سخنان گوش می دهد، نه آنکه به اصطلاح گوشش اینجاست و خودش جای دیگر.

پیام ها:

۱- نابودی امت ها و تمدن های گذشته که به خاطر کفر و شرک بوده، چراغ راه آیندگان است. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا»

۲- هلاک قدرتمندان متجاوز، مایه تسلّی و امید اهل ایمان است. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا»

۳- نابودی قدرتمندان حق ستیز، سنت الهی است. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا»

۴- علم تاریخ و باستان شناسی، باید سبب شناخت سنت های الهی در تاریخ و راهیابی به پیام های الهی گردد. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا»

۵- قدرت های مادی، به هنگام قهر الهی بسیار ناچیزند. «أَهْلَكْنَا ... أَشَدُّ ... بَطْشًا»

۶- کفار قریب خود را قدرتمند می پنداشتند، لذا خداوند می فرماید: ما

ص: ۲۲۹

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۶.

۲- ۲. ملک، ۱۰.

قدرتمندتر از آنان را نابود کرده ایم. «أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا»

۷- قدرت منهای ایمان،زمینه ساز طغیان و تعرّض به دیگران و کشورگشایی می گردد. «أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَتَقَبُّوا فِي الْبِلَادِ»

۸-به هنگام قهر الهی،همه راه های نجات حتی برای قدرتمندترین افراد به بن بست می رسد. «هَلْ مِنْ مَحِيصٍ»

۹- کسانی از تاریخ پند می گیرند که یا از درون مستعد باشند، «لَذِكْرِي لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ» یا از بیرون حق را بشنوند و بپذیرند. «أَلْقَى السَّمْعَ»

۱۰- از حوادث تاریخی به سادگی نگذریم، آنها را تحلیل کنیم و درس بگیریم.

کسانی که از حوادث عبرت نمی گیرند، قلبشان مرده است. «لَذِكْرِي لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ»

۱۱- شنیدن و گوش دادنی اثر دارد که با توجه و حضور قلب باشد. «وَهُوَ شَهِيدٌ»

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ «۳۸»

و همانا ما آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست، در شش روز(دوره) آفریدیم و هیچ رنج و خستگی به ما نرسید.

نکته ها:

«لُغُوبٍ» به معنی رنج و خستگی است که در مورد قدرت های محدود بشری معنا دارد. امّا در مورد خداوند که قدرتش نامحدود است مفهومی ندارد. کسی که قادر است آسمان و زمین را به آسانی بیافریند، آیا از آفرینش دوباره ما عاجز است؟!

مراد از «یوم» در آیه، روز و یا شبانه روز نیست، شاید مقصود شش مرحله و دوران است، زیرا روز به معنای متعارف بعد از پیدایش آسمان و زمین پیدا شده است.

فخر رازی این آیه را پاسخی به عقیده یهودیان می داند که می گویند: خداوند، آفرینش را روز یکشنبه آغاز کرد و جمعه به پایان رساند و شنبه به استراحت پرداخت!

آفرینش خداوند، ویژگی هایی دارد:

۱. بدیع و ابتکاری است. «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۱)

۲. هدفدار است. «مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطَلًا» (۲)

۳. در حال تغییر و تحوّل و گسترش است. «وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ» (۳)

۴. با برنامه و اندازه گیری است. «كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» (۴)

۵. هر چیز در حد خود کامل است. «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (۵)

۶. تدریجی و مرحله به مرحله است. خَلَقْنَا ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

در آیه پانزدهم خواندیم: آیا ما نسبت به آفرینش نخستین عاجز ماندیم. «أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ» و در این آیه می فرماید: ذره ای خستگی در ما راه نیافت. «وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ»

پیام ها:

۱- آسمان را ساده ننگریم که به تعبیر قرآن، محل قدرت نمایی خداود، دارای وسعت بسیار و طبقات متعدد است. «السَّمَاوَاتِ»

۲- در آفرینش تدریجی موجودات، اسرار و حکمت هایی است، و گرنه در قدرت بی نهایت خداوند ضعف و خستگی و خللی راه ندارد و او می تواند با یک اراده و در یک لحظه همه چیز را خلق کند. خَلَقْنَا ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

۳- برای قدرت مطلقه الهی، خستگی مفهوم ندارد. «مَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ»

فَاضْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ «۳۹» وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ ادْبَارِ السُّجُودِ «۴۰»

پس بر آنچه (مخالفان) می گویند، شککیا باش و پیش از طلوع خورشید و پیش از غروب، پروردگارت را با سپاس و ستایش، تنزیه کن. و پاره ای از شب را به تسبیح او پرداز و به دنبال سجده ها (نیز خدا را تسبیح گوی).

ص: ۲۳۱

۱- ۱. بقره، ۱۱۷.

۲- ۲. آل عمران، ۱۹۱.

۳- ۳. ذاریات، ۴۷.

۴- ۴. قمر، ۴۹.

اسلام، در شادی و غم، به تسبیح خداوند فرمان داده است:

در شادی: إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ... (۱)

در غم: فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ...

شبهه این دو آیه را در سوره طه آیه ۱۳۰ می خوانیم: «فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ مِنْ أَنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ اطْرَافَ النَّهَارِ»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گاهی از سخنان یاهو مشرکان، سینه اش تنگ می شد. «وَلَقَدْ نَعَلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ» (۲) لذا خداوند به او فرمان صوری می دهد «فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ»

برخی از عقاید باطل و گفته های ناروای مشرکان در قرآن نقل شده است، از جمله:

- آنان برای خداوند فرزند و شریک پذیرفته و بت ها را واسطه فیض و شفیع می پنداشتند.

- آنان درباره ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله کلمات ساحر، کاهن، شاعر، دست پرورده و مجنون می گفتند.

لذا خداوند در این آیات به شکیبایی فرمان داده و راه ایستادگی در برابر مخالفان را، ذکر و یاد خدا بر شمرده است.

در قرآن معمولاً تسبیح همراه با حمد الهی آمده است که شاید به این نکته اشاره دارد که انسان وقتی خود را ناقص و خدا را کامل می بیند، او را تسبیح می کند و چون خداوند نقص او را به کمال تبدیل می کند، حمد او را می گوید. «سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

از هیجده مرتبه ای که خدا فرمان صبر به پیامبر می دهد، چهار مرتبه صبر در برابر سخنان یاهو است که در سوره های طه آیه ۱۳۰، ص آیه ۱۷، مزمل آیه ۱۰ و ق آیه (۳۹) آمده است.

به گفته ابن عباس، مراد از قبل از طلوع، نماز صبح و قبل از غروب، نماز ظهر و عصر است و مقصود از «مِنَ اللَّيْلِ» نماز مغرب و عشا و مراد از «أَدْبَارَ السُّجُودِ» نمازهای نافله است. (۳)

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از «أَدْبَارَ السُّجُودِ»، دو رکعت نافله پس از نماز مغرب است. (۴)

٢-٢. حجج، ٩٧.

٣-٣. تفسير مراغی.

٤-٤. وسائل، ج ٤، ص ٧٣.

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا» فرمودند:

در وقت صبح و شام ده مرتبه بگو: «لا اله الا الله وحده لا شریک له و له الملك و له الحمد یحیی و یمیت و هو علی کل شیء قدیر». (۱)

اوقات عبادت در اسلام براساس علائم طبیعی همچون حالات ماه و خورشید است که در دسترس همگان است. «قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا»

پیام ها:

۱- توجه به قدرت خداوند، سبب صبر و استقامت در برابر ناملایمات می گردد.

لَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... فَاصْبِرْ ...

۲- ارشاد و هدایت و تبلیغ و تعلیم، به صبر و پشتکار نیاز دارد. «فَاصْبِرْ»

۳- انبیاء، با تذکر و سفارش الهی راه هدایت را پیش می برند. «فَاصْبِرْ»

۴- صبر در مقابل زخم زبان و نیش و نوش ها، حتی برای پیامبر طاقت فرساست لذا خداوند به آن توصیه می کند. «فَاصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ»

۵- عامل و پشتوانه صبر، یاد خداست. فَاصْبِرْ ... وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ

۶- تسبیح خداوند باید همراه با ستایش او باشد. تنزیه او از عیب ها کافی نیست، حمد و ستایش نیز لازم است. «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۷- ربوبیت خدا، انگیزه ی ستایش ما و ستایش ما، عامل رشد ماست. «بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۸- تسبیح و تنزیه خداوند، بر حمد و ستایش او مقدم است. «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۹- برای عبادت و دعا، بعضی از زمان ها اولویت دارند. قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ ...

۱۰- انسان برای تکامل معنوی، به تکرار و تداوم عبادت نیاز دارد. «قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ. وَ مِنَ اللَّيْلِ»

۱۱- پیروان پیامبر، بخشی از شب را به عبادت می پردازند. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ» ۱۲- علاوه بر اذکار و نمازهای واجب، نمازها و اذکار مستحب نیز مورد سفارش

خداوند است. «وَأَذْبَارَ السُّجُودِ»

وَاسْتَمِعَ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾

و گوش به (زنگ) روزی باش که منادی از مکان نزدیک ندا می دهد.

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

روزی که آن صیحه حقیقی را (از صور اسرافیل) بشنوند، آن روز، روز خروج (مردم از قبرها) است.

نکته ها:

در آیه ۱۱، اصل خروج مردگان از قبرها و در آیه ۴۲ زمان خارج شدن بیان شده است.

تعبیر به «مَكَانٍ قَرِيبٍ»، اشاره به آن است که این صدا آن چنان در فضا پخش می شود که گویی بیخ گوش همه است و همه آن را به طور یکسان و از نزدیک می شنوند. آن روز بدون نیاز به وسیله خاص، همه ی اهل محشر صدای منادی را در نزدیک خود می شنوند.

مراد از «صیحه» در این آیات، صیحه نخستین نیست که پایان این جهان را اعلام می دارد، بلکه مراد صیحه دوم که همان صیحه قیام و حشر مردم است، می باشد.

پیام ها:

۱- یاد قیامت و کیفر کفار یاوه سرا، به انسان صبر و استقامت می دهد. فَاصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ ... وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ...

۲- صیحه آسمانی (صور اسرافیل) در آستانه قیامت، امری قطعی و بجاست (نه تشریفاتی). «الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ»

۳- معاد، جسمانی است و انسان ها از همین خاک سر برخواهند آورد. «يَوْمَ الْخُرُوجِ» چنانکه در آیات بعد نیز می خوانیم:
«تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ»

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾

همانا این ما هستیم که زنده می کنیم و می میرانیم و بازگشت (همه) به سوی ماست.

يَوْمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكُمْ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾

روزی که زمین به سرعت از روی آنان شکافته شود، (و آنان از گورها بیرون آیند). این حشر (و گردآوردن همه انسان ها) بر ما آسان است.

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكَرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

ما به آنچه (مخالفان) می گویند آگاه تریم و تو مأمور به اجبار مردم نیستی (تا آنان را با زور به راه راست درآوری). پس هر که را از وعده عذاب من می ترسد، به وسیله ی قرآن پند ده.

نکته ها:

«جبار» هم به معنای جبران کننده است که یکی از صفات و نام های خداوند است، «الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ» (۱) و هم به معنای اجبار و سلطه بر دیگران از روی تجاوز است که صفتی زشت و مورد نهی است. «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ»

خداوند در این آیات می فرماید: در قیامت شک نکنید زیرا:

- مرگ و حیات شما به دست ماست. «نُحْيِي وَنُمِيتُ»

- برای خروج شما از قبرها، زمین را می شکافیم. «تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا»

- انسان های پراکنده را جمع می کنیم. «ذَلِكُمْ حَشْرٌ»

- این کار هیچ سختی ندارد. «يَسِيرٌ»

در آیه ۳۹ فرمود: «فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ» بر آنچه یاوه سرایان می گویند، صبر کن، آیات

ص: ۲۳۵

بعد، به مسائلی که انسان را صبور می سازد اشاره می کند، از جمله:

- ذکر و تسبیح خداوند. «فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

- یاد قیامت. فَاصْبِرْ ... ذَلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ

- توجه و حضور خداوند. فَاصْبِرْ ... اِلَيْنَا الْمَصِيرُ

- توجه و علم خداوند به سخنان یاوه مخالفان. فَاصْبِرْ ... نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ

آغاز این سوره با سوگند به قرآن و پایان آن با تذکر و توجه به قرآن اختصاص یافت.

پیام ها:

۱- جز خداوند، هیچ کس قدرت زنده کردن و میراندن ندارد. «اِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ»

۲- یاد این که بازگشت همه به سوی اوست، توان انسان را در برابر مشکلات افزون می کند. فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ ... اِلَيْنَا الْمَصِيرُ

۳- وظیفه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تبلیغ دین است، نه تحمیل دین. «وَ مَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ» (پذیرش دین باید با اختیار باشد).

۴- محور تبلیغات دینی باید قرآن باشد، زیرا بهترین وسیله تذکر است. «فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ»

۵- معارف بلند، منطقی و فطری قرآن، برای پذیرش مردم کافی است و نیازی به اجبار نیست. «مَّا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ»

۶- پندپذیر کسی است که از قیامت خوف داشته باشد. فَذَكِّرْ ... مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ

۷- حقایق دین در نهاد انسان نهفته است، تنها یادآوری لازم است. «فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ» (کلمه «ذکر» به معنای یادآوری نهفته ها و فراموش شده هاست)

۸- کسی که قیامت را نمی پذیرد، بهترین تبلیغ ها از بهترین مبلغان برای او سودی ندارد. «مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره شصت آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام این سوره از اولین آیه آن گرفته شده است: «وَ الذَّارِیَاتِ ذُرَّوًا» و به معنای بادهای تندی است که اشیا را پراکنده می کند.

آغاز و پایان این سوره با معاد است و مباحثی درباره ی توحید و نشانه های خداوند در هستی، داستان فرشتگانی که مهمان حضرت ابراهیم علیه السلام شدند و به او بشارت فرزند دادند، اخطار به قلع و قمع قوم لوط و اشاره ای به داستان برخی پیامبران، همچون موسی و نوح و قوم عاد و ثمود، بیشترین آیات این سوره را در برمی گیرد.

قرآن با بیان تاریخ انبیای گذشته و سختی ها و مشکلات آنان در راه هدایت مردم، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را به صبر و استقامت دعوت می کند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الدَّارِيَّاتِ ذُرُوءًا ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَّاتِ يُسْرًا ﴿٣﴾

سوگند به بادهایی که با شدت اشیا را پراکنده می کنند. پس به ابرهای گران بار سوگند. پس به کشتی هایی که به آسانی در حرکتند سوگند.

فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا ﴿٤﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ ﴿٥﴾ وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾

پس به فرشتگانی که کارها را تقسیم می کنند سوگند. که آنچه وعده داده می شوید، قطعاً راست است. و حتماً (روز) جزا واقع شدنی است.

نکته ها:

«ذاریات» جمع «ذاریه» به معنای بادهای شدید، از «ذرو» به معنای پاشیدن و پراکندن است. «وقر» به معنای بار سنگین و مراد از آن در اینجا ابرهای پرباران می باشد.

«جاریات» به معنای کشتی ها یا نهرهای روان است.

بر اساس روایات، مراد از «ذاریات»، بادهای مراد از «حاملات»، ابرها و مقصود از «جاریات»، کشتی ها و منظور از «مقسّمات»، فرشتگانی هستند که ارزاق را تقسیم می کنند. (۱)

«یسر»، ضد «عسر» و به معنای آسانی است. مراد از «فَالْجَارِيَّاتِ يُسْرًا» کشتی هایی است که به آسانی و آرامی حرکت می کنند.

بادهای که عامل حرکت کشتی ها و ابرها که مایه ی برکت زمین هستند، در این آیات مورد

ص: ۲۴۰

سوگند خداوند واقع شده اند.

حیات بشر، حیوانات و گیاهان در گرو باران است و بادها در جابجا نمودن ابرها، تعدیل هوا و لقاح گیاهان نقش مهمی دارند.

نقش کشتی در زندگی گذشته و حال بشر بر کسی پوشیده نیست. وسیع ترین، ارزان ترین و کم حادثه ترین راه ها، راه های دریایی و سفر با کشتی است. زمانی نقش آن معلوم می شود که چند روزی کشتی های جهان متوقف شوند.

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از «فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْراً» ملائکه ای هستند که هر روز ارزاق مردم را بین طلوع فجر تا طلوع خورشید تقسیم می کنند. (۱)

در تقسیم ارزاق، به هر فرد و قبیله و منطقه ای، سهمی و چیزی داده می شود و چیز دیگری داده نمی شود، تا برای جبران کمبود، مسئله مشارکت، تعاون، رقابت، تجارت، حرکت و ابتکار راه بیفتد و هیچ فرد و قبیله ای، خود را از هر جهت بی نیاز نبیند و دست به طغیان نزند. آری تنگناها در کنار گشایش ها، به طور حکیمانه ای قرار گرفته است. «قرن بسعتها عقابیل فاقتها» (۲)

توجه به قدرت نمایی خداوند در باد و ابر و کشتی، پذیرفتن معاد را برای انسان آسان می کند. در آغاز این سوره با چهار سوگند پیاپی، قطعی بودن وقوع قیامت بیان شده است.

حروف «إِنَّمَا» و «ان»، حرف «لام» در کلمات «لَصَادِقٌ» و «لَوَاقِعٌ» و جمله اسمیه، همه نشانه ی تأکید هستند.

نمونه هایی از وعده های الهی که در دنیا محقق شده است:

خداوند به مادر موسی دستور داد که نوزادش را به آب افکند و به او فرمود: ما او را به تو برمی گردانیم و از پیامبران قرار می دهیم، «إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ» (۳) این وعده بزرگ صورت پذیرفت.

خداوند به پیامبر اسلام وعده داد که تو را در برابر مسخره کنندگان کفایت می کنیم، «إِنَّا

ص: ۲۴۱

۱-۱. من لایحضر، ج ۱، ص ۵۰۴.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۳-۳. قصص، ۷.

وَعْدَهُ دَادَ نَامَ تَوْرَا بَلَنْدِ مِي گِردَانِيم، «وَوَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ» (۲) و به وعده های خود عمل کرد.

خداوند، بارها پیروزی حق بر باطل و خوش عاقبتی اهل تقوا را وعده داده و به وعده اش عمل کرده است. نام امام حسین علیه السلام ماند و نام قاتلان او محو شد.

کسانی که به وعده خود عمل نمی کنند یا عاجزند یا حيله گر و یا فراموشکار و ذات مقدس الهی از تمام این عیب ها به دور است.

پیام ها:

۱- سوگند به پدیده های طبیعی همچون ابر و باد و باران، توجه اسلام را به کشف قوانین هستی و تدبیر حاکم بر آنها در جهت خداشناسی نشان می دهد. وَ الذَّارِيَاتِ ... فَالْحَامِلَاتِ ... فَالْجَارِيَاتِ ...

۲- خداوند امور انسان را از طریق فرشتگان به انجام می رساند. وَ فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا

۳- قرآن، برای اعتلای فکر بشر، او را به محسوسات و غیر محسوسات، متوجه می سازد. وَ الذَّارِيَاتِ ... فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا

۴- در برابر تردید دیگران، باید با قاطعیت و صلابت و صراحت از حق سخن گفت. «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ» (کلمه ان و حرف لام، برای تأکید است)

۵- وعده معاد و سرانجام جهان، مستمر و پی در پی بوده است. «تُوعَدُونَ»

۶- خداوندی که در هستی آن همه قدرت نمایی کرده است، از عمل به قولش عاجز نیست. «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ»

۷- این همه اسباب طبیعی و غیر طبیعی، (باد و ابر و کشتی و فرشته)، تنها برای خوردن و مردن و نیست شدن نیست. «وَ إِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ»

۸- خداوند، هم به وعده هایی که در دنیا داده عمل می کند و هم به وعده هایی که برای آخرت داده است. «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ وَ إِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ»

وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ (۷) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ (۸)

سوگند به آسمانِ دارای راه‌ها (و زیبایی‌ها) بسیار. به درستی که شما در گفتار گوناگون (سرگردان) هستید.

يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (۹)

هر که از حق منصرف گشت، (در آینده نیز) به انحراف کشیده خواهد شد.

قَتَلَ الْخَرَّاصُونَ (۱۰) الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ (۱۱)

مرگ بر دروغ‌زنان (که بی دلیل و برهان درباره قرآن و قیامت سخن می‌گویند). آنان که در بی‌خبری و غفلت غرقند.

نکته‌ها:

«حَبَك» جمع «حَبِکَه» و «حَبَاک» به سه معنای راه، زینت و اعتدال آمده است که برای هر یک از معانی آن برای توصیف آسمان در قرآن شاهدی وجود دارد:

«لَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ»

(۱)

ما بالای سر شما هفت راه آفریدیم.

«زَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بَرِيْنَهُ الْكَوَاكِبِ»

(۲)

ما آسمان دنیا را با ستارگان، زینت دادیم.

«وَ السَّمَاءِ رَفَعَهَا وَ وَضَعَ الْمِيزَانَ»

(۳)

آسمان را برافراشت و توازن برقرار کرد.

«يُؤْفِكُ» از «افک» به معنای منصرف ساختن و به انحراف کشاندن است. لذا به دروغ که انحراف از حقیقت و مایه‌ی انحراف است، افک گویند.

«خراص» از «خرص» به سخنی گفته می‌شود که پایه علمی ندارد و بر اساس گمان، تخمین و حدس است. «غَمْرَه» به آب

فراوانی گفته می شود که عمق آن پیدا نباشد و مراد از آن در اینجا جهالت و نادانی عمیقی است که انسان را فراگیرد.

عده ای کارشان شایعه سازی بر اساس حدس، پندار، القای بافته های خود به دیگران و

ص: ۲۴۳

۱-۱. مؤمنون، ۱۷.

۲-۲. صافات، ۶.

۳-۳. الرحمن، ۷.

ایجاد تردید در آنهاست. معمولاً شایعه را دشمن سفارش می دهد، منافقان تولید می کنند و افراد ساده لوح می پذیرند.

امام باقر علیه السلام در باره «يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ» فرمودند: کسی که از ولایت اهل بیت پیامبر علیهم السلام منحرف و سرپیچی کند، از بهشت باز خواهد ماند. (۱)

پیام ها:

۱- کسی که اهل منطق نباشد، ثباتی نداشته و هر لحظه حرفی می زند. لذا راه مستقیم یکی است، ولی بیراهه زیاد. عقیده حق یکی است، ولی ناحق زیاد.

«إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ»

۲- مخالفان، درباره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخنان مختلفی می گفتند، از قبیل: شاعر، کاذب، شاگرد دیگران، جادو گر، جادو شده، مجنون، کمک گیرنده از دیگران، بازگو کننده افکار و افسانه های پیشینیان و امثال آن. «إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ»

۳- هر انحراف، لغزش و گناهی، زمینه ساز انحرافات، لغزش ها و گناهان دیگری است. «يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ»

۴- سخن گفتن بی دلیل و بی اساس و تکیه بر حدس و گمان، زمینه ی دریافت لعنت الهی است. «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ»

۵- نفرین و شعار مرده باد...، شعاری قرآنی است. «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ»

۶- جامعه اسلامی باید با قاطعیت، افراد نااهل را طرد نماید. «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ»

۷- حدس و گمان و اشتباه، گاهی برای افراد پیدا می شود، لیکن خطر آنجاست که کار انسان، حدس زدن و عمر انسان در خطا و غفلت غرق باشد. الْخَرَّاصُونَ ...

فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ... (تکیه گاه انسان باید علم و دانش باشد، نه حدس و گمان)

۸- کسی که در غفلت و اشتباه غرق شده و در دنیای حدس و خیال زندگی می کند، ارزش حیات و زندگی ندارد. «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ»

ص: ۲۴۴

يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾

می پرسند روز جزا چه وقت است. روزی است که آنها بر آتش سوزانده می شوند.

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾

(به آنان گفته می شود:) عذابتان را بچشید، این همان عذابی است که درباره آن عجله داشتید.

نکته ها:

«فتنه» در اصل به معنای گداختن طلا- و نقره در آتش برای جداسازی خالص از ناخالصی های آن است و در اینجا به معنای شدت عذاب کفار است.

منکران، به انبیا می گفتند: «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» (۱) آن عذابی که خبر می دادی برای ما بیاور.

در اینجا قرآن می فرماید: این همان عذابی است که آن را با عجله درخواست می کردید.

سیمای دوزخیان منحرف:

تناقض گویی می کنند، «لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ» از حق روی می گردانند، «يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ» در سهو و اشتباه غرق می شوند، «فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ» نظام فکری خود را بر حدسیات استوار می سازند، «الْحَرَّاصُونَ» پندارهای بی اساس و سؤالات نابجا دارند و در تحقق وعده های الهی شتاب می ورزند. «يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ»

پیام ها:

۱- پرسیدن برای فهمیدن، مانعی ندارد، اما اگر برای بهانه جویی و انکار حقیقت باشد، قابل توبیخ است. «يَسْأَلُونَ»

۲- ندانستن جزئیات، دلیل نپذیرفتن اصول نیست. گروهی به خاطر ندانستن زمان قیامت، از پذیرفتن اصل معاد سر باز می زنند. «يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ»

۳- با کسانی که در صدد انکار حقایقند، باید با قاطعیت برخورد کرد. «يَوْمَ هُمْ عَلَى

ص: ۲۴۵

۴- کيفر قیامت، ساخته دست خود انسان است. «ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ»

۵- کفار، با آتش عذاب جسمی می شوند و با خطاب «ذوقوا» عذاب روحی.

«النَّارِ - ذُوقُوا»

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾

همانا اهل تقوا در باغ ها و (کنار) چشمه ها (جای دارند و) آنچه را پروردگارشان به آنان عطا کند، دریافت می دارند، آنان قبل از آن (در دنیا) نیکوکار بودند.

كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَ بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

(برنامه شان این بود که) اندکی از شب را می خوابیدند و در سحرگاهان، استغفار می کردند و در اموالشان، برای سائل و محروم حقی بود.

نکته ها:

«يَهْجَعُونَ» از «هجوع» به معنای خواب شبانه است.

آیه ۱۷ دو گونه معنا می شود: یکی آنکه متقین، بیشتر شب را بیدارند و اندکی از آن را می خوابند، دیگر آنکه متقین، بیشتر شب ها به عبادت برمی خیزند و کم است شب هایی که آنها تماماً در خواب باشند و برای عبادت برنخیزند. چنانکه در روایتی از امام صادق علیه السلام درباره «كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ» پرسیدند، فرمود: شب های کمی اتفاق می افتد که آنان بخوابند و در آن قیامی (برای عبادت) نداشته باشند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: برترین زمان برای دعا، وقت سحر است. چون خداوند فرموده

ص: ۲۴۶

است: «وَبِالْأَشْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (۱)

امام صادق علیه السلام درباره «وَبِالْأَشْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» فرمود: مراد، هفتاد مرتبه استغفار کردن در نماز وتر نماز شب است. (۲)

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: مراد از محروم در آیه، کسی است که مشکل عقلی ندارد ولی رزق او توسعه نیافته است. «لیس بعقله بأس و لم یبسط له فی الرزق» (۳)

گویا این حدیث، پاسخ کسانی است که گمان می کنند رزق وسیع آنان به خاطر علم و تدبیر و زرنگی و تخصص و عقلشان است، لذا امام فرمود: افراد عاقلی هستند که علی رغم تلاش و کوشش، باز هم چرخ زندگی آنان نمی چرخد.

پیام ها:

۱- برای هدایت و ارشاد مردم، باید عنصر تشویق و تهدید بهم پیوسته باشد.

دُوقُوا فِتْنَتَكُمْ ... إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ ...

۲- برای تقوا پیشگان، نه یک باغ و چشمه، که باغ ها و چشمه های با عظمتی است. «جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ» (تنوین نشانه عظمت است)

۳- چشم پوشی از لذت های فانی و زود گذر، کامیابی دائمی را به همراه دارد. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ ... آخِذِينَ ...

۴- علاوه بر چشمه ها و باغ ها، بهشتیان هر لحظه از طرف پروردگار، نعمت تازه ای دریافت می کنند. «آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ»

۵- آنچه به بهشتیان عطا می شود، در شأن ربوبیت خداوند است. «آتَاهُمْ رَبُّهُمْ»

۶- عطاهای بهشتی را، ذات مقدس خداوند به متقین می دهد. «آتَاهُمْ رَبُّهُمْ» (نظیر آیه ۲۱ سوره انسان که می فرماید: «سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ» خدا آنان را سیراب می کند).

۷- آن کس که در این دنیا رنج نبرد، به گنج جاودان آخرت نخواهد رسید. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُجْسِمِينَ» آری برداشت آخرت نتیجه کشت دنیوی است.

ص: ۲۴۷

۱- ۱. مستدرک، ج ۵، ص ۲۰۰.

۲- ۲. تهذیب، ج ۲، ص ۱۳۰.

۳- ۳. کافی، ج ۳، ص ۵۰۰.

۸- لازمه ی تقوا، احسان و نیکوکاری است. الْمُتَّقِينَ ... مُحْسِنِينَ

۹- پاداش الهی، با عملکرد انسان همگون است. پاداش نیکی به دیگران در امروز سبب دریافت نیکی در فرداست. آخِذِينَ ... مُحْسِنِينَ

۱۰- نیکوکاری باید سیره دائمی انسان باشد. كَانُوا ... مُحْسِنِينَ

۱۱- شب زنده داری، از نشانه های متقین است. «قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ»

۱۲- نماز و نیایش در شب و استغفار در سحر، کار دائمی متقین است. «يَهْجَعُونَ ، يَسْتَغْفِرُونَ» (فعل مضارع نشانه تداوم و استمرار است)

۱۳- همه انسان ها حتی متقین در معرض لغزش هستند و به استغفار نیاز دارند.

الْمُتَّقِينَ ... هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (آمدن کلمه «هم» یعنی اهل تقوا با داشتن تقوا باز هم دائماً استغفار می کنند.)

۱۴- در تهجد و سحرخیزی، از میان تمام اذکار و دعاها، استغفار جایگاه ویژه ای دارد. «و بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»

۱۵- استغفار در سحر، اوج عبادت است. «و بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»

۱۶- اسلام مکتب جامعی است و عبادت در شب را با خدمت به محرومان در کنار هم قرار داده است. وَ بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ وَ فِي أَمْوَالِهِمْ ...

۱۷- گروهی از مردم، محروم اند اما سؤال نمی کنند، باید به آنان نیز توجه شود.

«لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ»

۱۸- کمکی که به سائل و محروم می کنید، حق خودشان را می دهید، زیرا خداوند در اموال مردم حقی برای آنان قرار داده است، پس بر آنان منت نگذارید.

«حَقُّ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ»

۱۹- نباید منتظر ماند تا محرومان سؤال خود را مطرح کنند و بعد ما اقدام کنیم، باید آبرو و حرمت افراد حفظ شود. وَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ ... الْمَحْرُومِ

۲۰- لازمه ی تقوا، فقر و ناداری نیست و می توان متقی ثروتمند بود. زیرا قرآن می فرماید: در اموال آنان، حقی برای محرومان است. پس آنان باید به قدری

درآمد و ثروت داشته باشند که علاوه بر تأمین نیازهای زندگی خود، به دیگران نیز کمک کنند. الْمُتَّقِينَ ... فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلْسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾

و در زمین برای اهل یقین، نشانه هایی است. و در (آفرینش) خودتان (نیز نشانه هایی از قدرت، عظمت و حکمت الهی است). پس چرا (به چشم بصیرت) نمی نگرید؟ و (تقدیر و تدبیر) رزق شما و آنچه وعده داده می شوید، در آسمان و عالم بالاست.

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطُقُونَ ﴿٢٣﴾

پس به پروردگار آسمان و زمین سو گند، این سخن ما حق است همچنان که شما سخن می گوید. (همان طور که در سخن گفتن خود شک نمی کنید، در گفته های ما نیز شک نکنید).

نکته ها:

قرآن، شرط هدایت شدن و به یقین رسیدن از طریق آیات طبیعت و کتاب شریعت را، دل آماده می داند: «آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ»، «لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ» (١)، «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (٢)، «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» (٣)، «لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ» (٤)، «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» (٥)، «لِأُولَى النَّهْيِ» (٦)، «لِآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ» (٧)، «لِآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ» (٨) و «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» (٩).

در آفرینش زمین و انسان نکات بسیاری نهفته است از جمله:

حجم زمین، مساحت و عمق آن، کوه ها و دره ها، فاصله آن با خورشید و کرات دیگر، حرکات

ص: ٢٤٩

١-١. یونس، ٦٧.

٢-٢. رعد، ٣.

٣-٣. رعد، ٤.

٤-٤. ابراهیم، ٥.

٥-٥. نحل، ٧٩.

٦-٦. طه، ١٢٨.

٧-٧. حجر، ٧٥.

٨-٨. روم، ٢٢.

٩-٩. بقره، ٢.

گوناگون زمین، معادن پیدا و ناپیدا، روئیدنی ها، آب های ذخیره شده، رنگ ها، سنگ ها، خاک ها، میوه ها، گیاهان، تصفیه کنندگی زمین، تأمین کننده تمام نیازهای ساکنان آن و دارا بودن مواد غذایی برای تغذیه همه حیوانات و انسان ها، که برای طالبان یقین نشانه های قدرت و حکمت خداوند است.

حالات مختلف بدن، از نطفه تا مراحل بعد، نشانه قدرت اوست. غرایز گوناگون انسان نشانه حکمت و علم او به نیازهای انسان است.

هماهنگی میان حواس بدن و عدم اصطکاک آنها با یکدیگر، نظام استخوان بندی و اعصاب، دستگاه تنفس، دستگاه گوارش، دستگاه بینایی و شنوایی، نظام دفاعی، همه و همه نشانه هایی از خداوند قادر متعال است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند تو را شنوا و بینا آفرید، هم شاد می شوی و هم غضبناک، هم گرسنگی را احساس می کنی و هم سیری را. (۱)

مردم به خاطر ضعف ایمان به مقدر بودن رزق، گرفتار گناه، سرقت، کم فروشی، حرص، بخل و انواع خلافتکاری ها می شوند. نزول رزق، با حساب و کتاب دقیق است، «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» (۲) اصل و سرچشمه نزد ماست و ما جز به مقدار معلوم، فرو نمی فرستیم.

آیه «فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَ مَا تُوعَدُونَ» را چند نوع می توان معنا کرد:

الف. مراد باران باشد که از آسمان نازل می شود و همچنین نور و ابر و باد و...

ب. مراد آن باشد که تقدیر امور زمینیان در آسمان هاست.

ج. رزق ابدی که بهشت است در آسمان هاست.

د. تحقق وعده های الهی (نزول رحمت یا عذاب) از سمت آسمان است. (۳)

«مِثْلَ مَا أَنْكُمْ تَنْطُقُونَ» یعنی همان اندازه که سخن گفتن شما برایتان محسوس است و واقعیت دارد، وعده های الهی نیز همین گونه است، پس در آنها شک نکنید.

ص: ۲۵۰

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. حجر، ۲۱.

۳-۳. تفسیر راهنما.

۱- نشانه های قدرت و حکمت الهی در زمین، همراه با پیشرفت علم و کشف اسرار طبیعت، روز به روز آشکارتر می شود. وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ ...

۲- آیات و نشانه های الهی در زمین، بسیار زیاد و قابل توجه است. «وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ» (کلمه «آیات» جمع و نکره آمده که بیانگر تعدد و عظمت است).

۳- خداشناسی، باید بر اساس یقین و بصیرت باشد. «وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ»

۴- تا روحیه باور در انسان نباشد، نعمت ها نشانه خداوند شمرده نمی شود.

«آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ»

۵- مطالعه طبیعت، راه تقویت ایمان و باور توحیدی است. «آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ»

۶- وجود انسان به قدری با عظمت است که خداوند آن را هم ردیف کره زمین قرار داده است. فِي الْأَرْضِ ... فِي أَنْفُسِكُمْ

۷- خودشناسی، راه خداشناسی است. آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ... فِي أَنْفُسِكُمْ

۸- مشکل اساسی کفار و بی دینان، سطحی نگری آنان است و خداوند آنان را از این جهت مورد توبیخ قرار می دهد. «أَفَلَا تُبْصِرُونَ» (بصیرت، به معنای نگاه عمیق و دقیق است)

۹- نگاهی که همراه با بصیرت نباشد، قابل توبیخ و سرزنش است. «أَفَلَا تُبْصِرُونَ»

۱۰- سرچشمه ی رزق، در آسمان است. (باران، نور، باد، ابر و هوا و...) «وَ فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ»

۱۱- هرگونه خیر و برکت یا قهر و عذاب الهی، به عنوان پاداش یا کیفر از آسمان نازل می گردد. فِي السَّمَاءِ ... مَا تُوَعَّدُونَ

۱۲- آسمان و زمین، تحت ربوبیت و تدبیر الهی در مسیر کمال است. «فَو رَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

۱۳- تأمین و تقدیر روزی زمینیان در آسمان ها، نمودی از ربوبیت گسترده خداوند در آسمان و زمین است. «فَو رَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

۱۴- قدرت نطق و سخن گفتن، از مواهب ویژه پروردگار به انسان است که خداوند برای حقیقی بودن سخن و وعده ی خود، به سخن گفتن بشر مثل می زند. «إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلِ مَا أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ»

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾

آیا داستان میهمانان گرامی ابراهیم به تو رسیده است؟ آنگاه که بر او وارد شدند و سلام گفتند. (ابراهیم در پاسخ) گفت: سلام، شما را نمی شناسم.

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجَلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾

پس پنهانی به سراغ خانواده خود رفت و گوساله فربه (و بریان شده ای) را آورد. پس غذا را نزدیک مهمانان گذارد، (ولی با تعجب دید دست به سوی غذا نمی برند)، گفت: چرا نمی خورید؟!

نکته ها:

«راغ» به معنای آن است که انسان به گونه ای از حضور حاضران بیرون برود که نفهمند برای چه کاری می رود.

گروهی از فرشتگان برای بشارت تولد فرزند، به خانه حضرت ابراهیم وارد شدند. اما آن حضرت آنان را نشناخت ولی با این حال به خانه دعوت کرد و اسباب پذیرایی را فراهم نمود.

اما چون دید که غذا نمی خورند، نگران شد و دلیل آن را پرسید و آنان خود را معرفی کردند.

در مواردی، فرشتگان به شکل انسان ظاهر شده اند که نمونه هایی از آن در قرآن آمده است، همچون: نزول جبرئیل بر حضرت مریم (۱)، حضور هاروت و ماروت در حکومت

ص: ۲۵۲

سلیمان (۱) و نزول فرشتگان بر حضرت ابراهیم (۲).

آداب مهمانی

از این آیات و آیات پس از آن، برخی آداب مهمانی به دست می آید که به آن اشاره می کنیم:

۱. مهمان، محترم است. ضَیْفٍ ... الْمُكْرَمِينَ
 ۲. مهمان، وقتی وارد شد، سلام کند. «فَقَالُوا سَلَامًا»
 ۳. جواب سلام او لازم است. «قَالَ سَلَامٌ»
 ۴. صاحب خانه دور از چشم مهمان به سراغ تهیه غذا برود. «فَرَاغَ»
 ۵. غذا را در خانه و به کمک خانواده تهیه کنیم. «إِلَىٰ أَهْلِهِ»
 ۶. پذیرایی سریع باشد. «فَجَاءَ» (حرف «فاء» نشانه سرعت و زمانی کوتاه است)
 ۷. بهترین غذاها فراهم شود. «بِعَجَلٍ سَمِينٍ»
 ۸. مهمان را نزد سفره نبریم، بلکه سفره را نزد مهمان بیاوریم. «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ»
 ۹. از مهمان نپرسیم که غذا خورده ای یا نه. «فَرَاغَ إِلَيْهِ أَهْلُهُ فَجَاءَ» (حضرت ابراهیم بدون پرسش به سراغ خانواده و تهیه غذا رفت)
 ۱۰. شخصاً از مهمان پذیرایی کنیم. «فَجَاءَ» (خود حضرت غذا آورد)
 ۱۱. غذا در دسترس مهمان باشد. «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ»
 ۱۲. مهمان غذا را بپذیرد و میل کند، که صاحب خانه دغدغه نداشته باشد. «أَلَّا تَأْكُلُونَ»
 ۱۳. اول پذیرایی، بعد گفتگو. «فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ ... بعد پرسیدند: «فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ»
 ۱۴. اگر مهمان خبر تلخ و شیرینی دارد، اول خبر شیرین و سپس تلخ را عنوان کند. «بَشِّرُوهُ ...
- أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (ابتدا بشارت فرزند سپس نزول عذاب بر مجرمان)

پیام ها:

۱- سرگذشت ابراهیم و مهمانان او شایان شنیدن و آموختن است. «هَلْ أَتَاكَ»

۲- در ارشاد و هدایت، هم از شیوه تمثیل استفاده کنیم و هم از شیوه داستان. «مثل

ص: ۲۵۳

۱-۱. بقره، ۱۰۲.

۲-۲. ذاریات، ۲۵.

أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ هَلْ آتَاكَ حَدِيثٌ...»

۳- مهمانی، یک ارزش و گرمی داشتن مهمان، سیره ی ابراهیمی است. «ضَيْفِ اِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ»

۴- در سلام کردن، همه ی واردان سلام کنند نه بعضی. «فَقَالُوا سَلَامًا»

۵- سلام کردن، باید سریع و بلافاصله پس از ملاقات باشد. «فَقَالُوا» (حرف «فاء» نشانه سرعت و زمانی کوتاه است)

۶- آغاز سخن با سلام، یک ادب آسمانی حتی میان فرشتگان است. «فَقَالُوا سَلَامًا»

۷- سلام دیگران را پاسخ دهیم گرچه ناشناس باشند. «قَالَ سَلَامٌ قَوْمٍ مُنْكَرُونَ»

۸- مهمان گرمی است، گرچه ناشناس باشد. ضَيْفِ ... الْمُكْرَمِينَ ... قَوْمٍ مُنْكَرُونَ

۹- علم حضرت ابراهیم پیامبر، محدود بود. «قَوْمٍ مُنْكَرُونَ» (مهمانان را شناخت)

۱۰- از مهمانان ناشناس نیز پذیرایی کنیم. قَوْمٍ مُنْكَرُونَ فَرَّغَ اِلَى اَهْلِهِ ...

۱۱- آشپزخانه نباید در معرض دید مهمان باشد. فَرَّغَ اِلَى اَهْلِهِ فِجَاءً ...

۱۲- زن و مرد در تهیه غذا و پذیرایی از مهمان، مشارکت کنند. «فَرَّغَ اِلَى اَهْلِهِ فِجَاءً»

۱۳- میزبان باید نسبت به پذیرایی از میهمان و حالات او حساس باشد. «فَقَرَّبَهُ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ»

۱۴- فرشته حتی اگر به صورت انسان درآید، غذا نمی خورد. «قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ»

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ «۲۸»

پس ابراهیم از (غذا نخوردن) مهمانان در درون خود احساس ترس کرد، آنان به او گفتند: نترس (ما فرشتگان الهی هستیم) و آنگاه او را به نوجوانی دانا بشارت دادند.

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرِّهِ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ «۲۹»

پس همسر ابراهیم (با شنیدن مژده فرزند) فریادکنان پیش آمد و به صورت خود زد و گفت: پیرزنی نازا (چگونه صاحب فرزند شود)؟! «۲۹»

قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾

(فرشتگان به ابراهیم) گفتند: پروردگار تو این گونه گفته و البته او حکیم و داناست.

نکته ها:

«أَوْجَسَ» از «ایجاس» به معنای احساس امری در درون است. «خَيْفَةً» از «خوف» به معنای ترس است و تنوین آن، تنويع و برای بیان نوع است، یعنی نوعی ترس ابراهیم را فرا گرفت. «صَيْرَهُ» در اینجا به معنای داد و فریاد است. «صَكَ» به معنای ضربه محکم و سیلی، «عَجُوزًا» به معنای عاجز و پیر و «عَقِيمًا» به معنای نازا است.

ساره، همسر اول حضرت ابراهیم نازا بود و لذا ابراهیم، هاجر را به همسری گرفت. اما خداوند به هنگام پیری این زن، بشارت فرزند به او می دهد و او که پذیرش چنین امری برایش مشکل است، ناله و فریاد بر می آورد که من در جوانی نازا بودم، اکنون که پیر شده ام و به طور طبیعی هیچ زمینه ای برای فرزنددار شدنم نیست، چگونه فرزنددار شوم؟!

این آیات مربوط به فرزنددار شدن حضرت ابراهیم از طریق ساره و منظور از «غلام علیم» اسحاق است. البته در آیه ۱۰۱ سوره صافات، بشارت تولد اسماعیل از طریق هاجر، با تعبیر «غلام حلیم» آمده است.

آن ترسی مورد انتقاد است که ترس از دشمن و در جبهه گیری مقابل کفر باشد و گرنه ترس و نگرانی طبیعی که برای هر انسانی به طور ناخود آگاه پیدا می شود، برای انبیا عیب نیست.

پیام ها:

۱- روحیات و رفتار خوشایند و ناخوشایند مهمان باید مورد توجه میزبان باشد.

«فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً»

۲- انبیا از جنس بشر بوده اند و مثل سایر مردم گاهی ترس و نگرانی هایی پیدا می کردند. «فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً» (نخوردن غذا نشانه به اصطلاح نمک گیر نشدن و نوعی دشمنی است)

۳- هر رفتار و حرکتی هر چند ساده و کم اهمیت (همچون غذا نخوردن)، اگر

موجب نگرانی دیگران شود، باید به نوعی جبران شود تا نگرانی برطرف گردد. «أَلَا تَأْكُلُونَ - فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً - لَا تَخَفْ وَ بَشْرُوهُ»

۴- کمال فرزندان، به علم و دانش است. «بِغُلَامٍ عَلِيمٍ»

۵- انبیا، گاهی از طریق فرشتگان از آینده با خبر می شدند. «بَشْرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ»

۶- زن، موجودی احساسی و عاطفی است و در مقابل آنچه می شنود معمولاً خیلی زود عکس العمل نشان می دهد. «فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ»

۷- مرد نباید مانع بروز احساسات طبیعی زن شود. «فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ» (حضرت ابراهیم مانع ابراز احساسات همسرش نشد)

۸- قدرت خداوند محدودیت ندارد. از پیرمرد و پیرزنی نازا، فرزندی با استعداد به دنیا می آورد. «بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ... عَجُوزٌ عَقِيمٌ»

۹- اراده خداوند، بر عوامل طبیعی حاکم است. «قَالُوا كَذَلِكَ ...»

۱۰- دادن ها و ندادن های الهی، همه عالمانه و حکیمانه است. «إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ» (خداوند در جوانی به ابراهیم و همسرش فرزند نمی دهد و در پیری، پسری می دهد که پیامبر می شود).

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِن تِينٍ ﴿٣٣﴾

(ابراهیم) گفت: پس ای فرستادگان، کاری که به دنبال آن آمده اید چیست؟ گفتند: ما به سوی قومی ستم پیشه فرستاده شده ایم. تا (برای هلاکتشان) سنگ هایی از گل بر آنان فرو ریزیم.

مُسَوَّمَةٌ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾ فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾

(سنگ هایی که) نزد پروردگارت برای (نابودی) مسرفان، نشان دار شده اند. پس هر کس از مؤمنان که در آنجا بود بیرون کردیم و از مسلمانان به جز یک خانه در آنجا نیافتیم.

و تَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾

و در آن (دیوار چیزی باقی نگذاشتیم و تنها) برای کسانی که از عذاب دردناک می ترسند، نشانه ای (برای عبرت) قرار دادیم.

نکته ها:

«خطب»، کار مهمی است که شخص به دنبال انجام آن است و «مُسَوَّمَةٌ» یعنی نشاندار.

حضرت لوط از بستگان حضرت ابراهیم و در زمان آن حضرت در منطقه سدوم در اردن به تبلیغ مردم مشغول بود. قوم او اهل فحشا و لواط بودند و به هشدارهای حضرت لوط گوش ندادند. خداوند منطقه آنان را زیر و رو کرد. داستان این قوم در سوره های اعراف، هود، حجر و عنکبوت نیز آمده است.

سلسله مراتب باید مراعات شود. حضرت ابراهیم پیامبر اولوالعزم زمان خود بود و لذا در

مسئله ی هلاکت قوم لوط، ابتدا فرشتگان به محضر ابراهیم می آیند و مأموریت خود را می گویند و سپس نزد حضرت لوط می روند.

قهر و عذاب الهی به وسیله سنگباران «حِجَارَةً مِنْ طِينٍ»، علاوه بر قوم لوط بر اصحاب فیل نیز فرود آمده است. «تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ» (۱) اصحاب فیل به حریم خانه ی خدا (کعبه) سوء قصد داشتند و قوم لوط به حریم خانه ی نبوت (حضرت لوط) سوء قصد کردند و می خواستند به مهمانان آن حضرت تجاوز نمایند که هر دو هلاک شدند.

برای یاری حضرت لوط، فرشتگان با سنگ های نشان دار آمدند و برای یاری پیامبر اسلام در جنگ بدر، فرشتگان نشان دار آمدند. «يُمددكم ربكم بخمسه آلافٍ من الملائكة مومنين» (۲)

مسلمان، تنها نام امت پیامبر اسلام نیست، بلکه به هر کس که تسلیم خداوند و پیرو ادیان آسمانی باشد، مسلمان گفته می شود. «مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

پیام ها:

۱- پرسیدن عیب نیست، انبیا هم آنچه را نمی دانستند، می پرسیدند. فَمَا خَطْبُكُمْ ...

۲- کیفر مجرمان، تنها در آخرت نیست. «أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ»

۳- گاهی مأمور کیفر مجرمان در دنیا نیز فرشتگان هستند. «لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ»

۴- در قهر یا مهر الهی، همه چیز حساب و نشان دارد. «مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ»

۵- ایمان، کلید نجات است. «فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۶- اگر در منطقه ای فقط یک خانواده مسلمان باشد، باید به آنان توجه شود. «غَيْرِ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۷- گرچه جامعه فاسد، بستر فساد را فراهم می کند، اما انسان را مجبور به فساد نمی کند و می توان در منطقه فاسد، خانواده سالم داشت. «غَيْرِ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۸- گاهی فساد به قدری فراگیر می شود که پیامبر عزیزی مثل حضرت لوط، تنها

ص: ۲۵۸

۱- ۱. فیل، ۴.

۲- ۲. آل عمران، ۱۲۵.

یک خانواده طرفدار دارد، «غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» آن هم نه تمام خانواده، بلکه خانواده بدون همسر. «فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ» (۱)

۹- هم نعمت های الهی آیه و نشانه هستند و هم قهر الهی. «وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً»

۱۰- کسانی از حوادث تلخ عبرت می گیرند، که از عذاب قیامت، خوف داشته باشند. «آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ»

۱۱- خوف دائمی از عذاب الهی، یک ارزش است. «يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ»

وَفِي مُوسَى إِذِ ارْتَدَّ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ «۳۸» فَتَوَلَّىٰ بُرْكُنَيْهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ «۳۹»

و در (سرگذشت) موسی (نیز نشانه و عبرتی است)، آنگاه که او را همراه با حجتی روشن و آشکار به سوی فرعون فرستادیم. پس فرعون با تکیه بر قدرت و سپاهی که داشت، روی برگرداند و گفت: او یا جادوگر است یا جن زده.

فَأَخَذْنَاهُ وَجُودَهُ فَبَبَدْنَا هُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ «۴۰»

پس ما او و سپاهیان او را (به قهر) گرفتیم و آنان را در دریا افکندیم، در حالی که او سزاوار سرزنش بود.

نکته ها:

مراد از «سلطان مبین»، دلیل و برهان روشنی است که بتوان با دیگران احتجاج کرد و از راه منطقی، حجت خود را ارائه داد.

«بند» به معنای پرتاب چیزهای حقیر و ناچیز است، «مُلِيمٌ» از «لوم» و «ملامت» به کسی گفته می شود که در خور سرزنش باشد.

مقصود از «بُرْكُنَيْهِ»، قدرت، لشکر، ثروت، سابقه و تبلیغات فرعون است. یعنی فرعون با اتکا به قدرت خود، به مبارزه با موسی پرداخت و از پذیرش دعوت او سر باز زد.

ص: ۲۵۹

۱- در تاریخ انبیا، عبرت های فراوانی است. «وَ فِي مُوسَىٰ»

۲- برای اصلاح جامعه، باید به سراغ سرچشمه ها رفت. «أَرْسَلْنَا إِلَيْهِ فِرْعَوْنَ»

۳- سلاح انبیا در برابر مخالفان، منطق قوی و معجزه آشکار است. «سلطان مبین»

۴- ارکان نظامی، اقتصادی و تبلیغاتی، سبب استکبار و بی اعتنائی جباران و طاغوت ها به ندای حق می شود. «فَتَوَلَّىٰ بُرْكِينَهُ»

۵- منحرفان سعی می کنند با زور و قدرت حق طلبان را ساکت کرده و آنان را منحرف، ساحر یا مجنون معرفی کنند. «سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ»

۶- قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. «بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ... قَالَ سَاحِرٌ ... فَأَخَذْنَاهُ ...»

۷- ارتش نباید چشم بسته مطیع هر کسی باشد. قهر الهی لشکریان فرعون را نیز فرا گرفت. «فَأَخَذْنَاهُ وَ جُنُودَهُ»

۸- طاغوت ها و تمام نیروهایشان، در برابر قهر الهی بسیار ضعیف و ناچیزند.

«فَتَبَدَّلْنَاهُمْ»

۹- منحرفان، هم گرفتار هلاکت ظاهری می شوند و هم ملامت درونی. «فَأَخَذْنَاهُ ...»

وَ هُوَ مُلِيمٌ

۱۰- قهر خداوند همه ی منحرفان را فرامی گیرد ولی رهبران فاسد در خور ملامت ویژه ای هستند. «وَ هُوَ مُلِيمٌ» نفرمود: «و هم

ملیمون»

وَ فِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴿٤١﴾

و در (سرگذشت) قوم عاد نیز آنگاه که بر آنان باد نازا (ویرانگر) فرستادیم (عبرت و نشانه هایی است).

مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْنَاهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾

(این باد) هیچ چیزی را که بر آن می وزید باقی نمی گذاشت مگر آنکه آن را خرد و تباہ می کرد.

پیامبر قوم عاد، حضرت هود بود که هرچه قومش را هشدار داد به سخنان او اعتنایی نکردند و زمینه نزول عذاب را فراهم ساختند.

بادها، گاهی زاینده و عامل رویش می باشند «أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ» (۱)، «يُرْسِلُ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ» (۲) و گاهی نازا و وسیله ی ریزش و ویرانگری هستند. «الرِّيحَ الْعَقِيمَ» یعنی باد ویرانگر. بادی که عامل عذاب قوم عاد بود، به قدری سوزنده و مسموم کننده بود که انسان، حیوان، گیاه و هر چه را در مسیرش قرار داشت، نابود می کرد.

«رمیم» به معنای پوسیدگی است و «ترمیم» یعنی اصلاح پوسیدگی.

با اینکه قوم عاد بسیار نیرومند و بلند قامت بودند، ولی بادی که از قهر الهی وزید، آنان را مثل استخوان پوسیده خرد و شکننده کرد.

پیام ها:

۱- پدیده های طبیعی همچون باد و باران و آثار مثبت و منفی آنها به دست خداست. «أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ»

۲- بلایای طبیعی همچون خشکسالی و قحطی، می تواند عذاب الهی باشد. «مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ ... جَعَلْتَهُ كَالرَّمِيمِ»

۳- آب و باد، لشکر خدا در برابر ظالمان است. «فَتَبَدَّنَاهُمْ فِي أَيِّمٍ ... الرِّيحَ الْعَقِيمَ»

«وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ» (۴۳) «فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ» (۴۴)

و در (سرگذشت) قوم ثمود (نیز نشانه های عبرتی است)، آنگاه که به آنان گفته شد تا زمانی (کوتاه، از زندگی) بهره ببرید. آنان از فرمان پروردگارشان سر باز زدند، پس در حالی که می نگریستند، صاعقه آنان را فراگرفت.

ص: ۲۶۱

۱- ۱. حجر، ۲۲.

۲- ۲. روم، ۴۶.

فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُتْتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾

پس، نه توان برخاستن داشتند و نه توانستند از کسی یاری طلبند.

وَقَوْمٍ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾

و پیش از آنان قوم نوح (را هلاک کردیم، زیرا) مردمانی فاسق بودند.

نکته ها:

پیامبر قوم ثمود، حضرت صالح بود که به درخواست قومش شتری از دل کوه بیرون آورد و فرمان داد به این شتر آسیبی نرسانند، اما آنان شتر را کشتند و صالح را تکذیب کردند.

مراد از «حَتَّى حِينٍ»، مهلت سه روزه ای است که به آنان داده شد تا شاید پشیمان شوند و توبه کنند. اما آنان از گناهان دست برنداشتند و پس از سه روز عذاب الهی نازل شد. چنانکه در آیه ۶۵ سوره هود می فرماید: «تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكُمْ وَعَدُّ غَيْرٍ مَكْدُوبٍ»

پیام ها:

۱- سنت خداوند، مهلت دادن به مجرمان است. «تَمَتَّعُوا حَتَّى حِينٍ»

۲- دستورات الهی، برخاسته از ربوبیت او و برای تربیت انسان است. «أَمْرٍ رَبِّهِمْ»

۳- تجاوز از حدود الهی، عامل هلاکت است. فَعَتَوْا ... فَأَخَذَتْهُمْ

۴- آب، باد و صاعقه، می تواند ابزار قهر خداوند قرار گیرد. الیم... الریح... الصاعقه

۵- دیدن نزول عذاب و توان فرار نداشتن، بیانگر اوج ذلت مجرمان است.

يَنْظُرُونَ ... فَمَا اسْتَطَاعُوا ...

۶- کسانی که از گذشتگان عبرت نگیرند، خود مایه عبرت دیگران می شوند. وَقَوْمٍ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ... (قوم عاد از قوم نوح که پیش از آنان بودند، عبرت نگرفتند)

۷- سرگذشت قوم نوح، که با هزار سال تبلیغ حضرت نوح، بازهم ایمان نیاورند، برای پیامبر و مسلمانان، مایه ی عبرت است. وَقَوْمٍ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ ...

۸- بدتر از فسق، مداومت بر فسق است. كَانُوا ... فَاسِقِينَ

۹- گاهی گناه، فراگیر و عمومی می شود و زمینه نزول عذاب را فراهم می سازد.

﴿قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾

﴿وَالسَّمَاءَ بَيْنَهُمَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ (۴۷) ﴿وَالْأَرْضَ فَرَشْنَا لَهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ﴾ (۴۸)

و آسمان را با قدرتی وصف ناپذیر بنا کردیم، و ما گسترش دهنده ایم. و زمین را گسترانیدیم، پس چه نیکو گسترش دهنده ایم.

﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (۴۹)

و از هر چیز دو زوج آفریدیم، باشد که یاد کنید و پند گیرید.

نکته ها:

کلمه «آید» هم می تواند جمع «ید» به معنای دست باشد، همانند آیه «أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبِطُّشُونَ بِهَا» (۱) و هم می تواند مصدر، به معنای قوت و قدرت باشد. چنانکه در قرآن از این ریشه، واژه های مختلفی به معنای تأیید آمده است، مانند: «هُوَ الَّذِي أَيْدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ» (۲)

کلمات «فرش» و «مهد» به معنای گستردن چیزی برای استراحت است.

پیام ها:

۱- آسمان در حال گسترش است و این گسترش ادامه دارد. «إِنَّا لَمُوسِعُونَ»

۲- قانون زوجیت در همه چیز حاکم است. مِنْ كُلِّ شَيْءٍ ... زَوْجَيْنِ (زاینندگی و استمرار حیات و زندگی، به خاطر زوجیت است.)

۳- طرح پدیده های طبیعی در قرآن، به خاطر پندآموزی و غفلت زدائی است.

﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

ص: ۲۶۳

۱- ۱. اعراف، ۱۹۵.

۲- ۲. انفال، ۶۲.

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾

پس به سوی خدا بگریزید، که همانا من از سوی او برای شما هشداردهنده ای آشکار هستم.

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥١﴾

و با خداوند، معبود دیگری قرار ندهید که من از سوی او برای شما هشداردهنده ای آشکارم.

نکته ها:

در این دو آیه، دوبار پی در پی «نَذِيرٌ مُّبِينٌ» آمده است و در آیات دیگر نیز تعبیراتی از قبیل: «قُرْآنٍ مُّبِينٍ» (۱)، «بلاغِ مبین» (۲) و «عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ» (۳) آمده که همگی بیانگر روشن و روشنگر بودن پیام و سخن خداوند و هشدار پیامبران است.

نتیجه فرار به سوی خدا، فرار از ظلمات به نور، از جهل به علم، از دلهره به اطمینان، از خرافات به حق، از تفرقه به وحدت، از شرک به توحید و از گناه به تقوا و پرهیزگاری است.

امام باقر علیه السلام سفر حج را یکی از مصادیق فرار به سوی خدا دانستند. (۴)

پیام ها:

۱- انسان محدود، در برابر هزاران مسئله مادی و معنوی و در میان تمایلات حق و باطل که از خود یا دیگران بر او عرضه می شود، به پناهگاهی محکم نیازمند است و بهترین پناهگاه خداست. «فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ»

۲- انسان، چاره ای جز حرکت و گریز به سوی خدا ندارد. «فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ»

۳- مطالعه در هستی باید سبب توجه انسان به خداوند و بندگی او گردد. «فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ»، (با توجه به آیات قبل)

ص: ۲۶۴

۱- ۱. حجر، ۱.

۲- ۲. نحل، ۸۲.

۳- ۳. شعراء، ۱۹۵.

۴- ۴. کافی، ج ۴، ص ۲۵۶.

۴- راه انبیا، روشن و شفاف است. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۵- پناهندگی به بیگانگان و غیر خداوند، اثری ندارد. وَ لَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ ...

۶- پیامبران مأمور انداز و هشدار مردم هستند. «إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ»

كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ «۵۲» أَمْ تَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ «۵۳»

(ای پیامبر!) بدین گونه (که تو را تکذیب کردند) پیشینیان اینان نیز هیچ پیامبری برایشان نیامد مگر آنکه گفتند: جادوگر یا جن زده است. (آیا مخالفان در طول تاریخ) به یکدیگر سفارش کرده اند (که با انبیا این گونه برخورد کنند؟) نه، بلکه آنان مردمی طغیانگرند.

فَقَتَلْ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ «۵۴»

پس، از آنان روی بگردان که تو مورد سرزنش نیستی.

وَ ذَكَرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ «۵۵»

(و) به مردم تذکر بده که قطعاً تذکر برای مؤمنان مفید است.

نکته ها:

آیه ی ۵۲، به مانند نتیجه گیری از آیات گذشته و به عنوان دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که اگر مشرکان مکه با تو چنین برخوردهایی می کنند، بدان که پیش از اینان نیز با پیامبران پیش از تو چنین برخوردهایی را داشته اند.

از آنجا که پیامبر در دعوت مردم کوتاهی نکرده و حجت خدا را بر آنان تمام کرده است، لذا روی گردانی پیامبر از آنان و ترک مجادله با آنان، سرزنش و ملامتی را به دنبال ندارد.

این آیات در کنار فرمان به اعراض از کافران طغیانگر، به تذکر دادن به مؤمنان سفارش می کند تا گمان نشود که تنها کافران نیاز به هشدار و تذکر دارند. فَتَوَلَّ ... وَ ذَكَرْ

در شنیدن اثری است که در دانستن نیست. سوز و اخلاص و شیوه بیان گوینده می تواند اثری برتر در انسان بگذارد. لذا پیامبر مأمور می شود تا پیوسته مؤمنان را تذکر دهد.

پیام ها:

۱- همه انبیا مخالف داشتند و مورد تهمت قرار می گرفتند. پس، از تهمت مخالفان نگران مباش. **كَذَلِكَ ... قَالُوا سِحْرٌ أَوْ مَجْنُونٌ**

۲- بر خلاف قرآن که پیامبران را انسان هایی همچون دیگر انسان ها معرفی می کند، **«قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»** (۱) مخالفان سعی داشتند کارها و سخنان پیامبران را ناشی از ارتباط آنها با جن بدانند. **«سِحْرٌ أَوْ مَجْنُونٌ»**

۳- هماهنگی رفتار و گفتار مخالفان انبیا در طول تاریخ به گونه ای است که گویا همه به یکدیگر سفارش موضع گیری علیه حق و تهمت سحر و جنون را می دادند. **أَتَلَوَا صَوًّا ...**

۴- ریشه ی تهمت به انبیا، طغیان است. **«قَوْمٌ طَاغُونَ»**

۵- انسان در برابر افراد لجوج مسئولیتی ندارد. **«فَتَوَلَّ»**

۶- پس از اتمام حجّت، اعراض از حق ستیزان جایز است. **«فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ»**

۷- همه جا، متار که و رها کردن دیگران کار بدی نیست. **«فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ»**

۸- مبلغ، باید روحیه مخاطبان را بشناسد، نسبت به گروهی اعراض نماید، **«فَتَوَلَّ»** و نسبت به گروهی تذکر دهنده باشد. **«وَ ذَكَرَ»**

۹- اگر روحیه پندپذیری نداریم، در ایمان خود شک کنیم، زیرا مؤمن پندپذیر است. **«فَإِنَّ الذُّكْرَی تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»**

۱۰- اگر ایمان باشد، انسان تذکر را از هر کس می پذیرد. **«فَإِنَّ الذُّكْرَی تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»** و نفرمود: «فان تذکرک»

۱۱- مبلغان دینی خسته نشوند که کارشان مفید است. **«فَإِنَّ الذُّكْرَی تَنْفَعُ ...»**

ص: ۲۶۶

۱۲- مؤمنان نیز به تذکر نیازمند هستند. «فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۳- تعالیم ادیان آسمانی، در فطرت انسان ها ریشه دارد. وظیفه انبیا، بیدار کردن و یادآوری امور فطری بشر است. «ذَكَرُوا فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»

وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا ﴿٥٧﴾

و جن و انس را نیافریدم مگر برای آنکه مرا عبادت کنند. و من از آنان هیچ رزقی نمی خواهم و نمی خواهم که به من طعام دهند.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾

زیرا خداوند است آن روزی رسانِ نیرومند استوار.

نکته ها:

در حدیثی از امام حسین علیه السلام می خوانیم: خداوند مردم را نیافرید مگر برای معرفت و شناختن و چون او را شناختند، او را عبادت می کنند و هر که او را عبادت کند، از بندگی غیر او بی نیاز می شود. (۱)

جن، قبل از انسان آفریده شده و دارای تکلیف است. در این آیه نیز نامش قبل از انسان آمده است. «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ» در قرآن، تمام آفرینش بر اساس حق است و هیچ آفریده ای باطل نیست، «وَ مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ» (۲) و همه ی آفریده ها در مسیر بهره مندی انسان است. «خَلَقَ لَكُمْ» (۳)، «سَخَّرَ لَكُمْ» (۴)، «مَتَاعًا لَكُمْ» (۵)

و انسان نیز برای هدفی متعالی آفریده شده که راه رسیدن به آن، عبادت خدا است. «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» البته عبادت معنای عام دارد و به هر کار نیکی که با هدف

ص: ۲۶۷

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. حجر، ۸۵.

۳-۳. بقره، ۲۹.

۴-۴. جائیه، ۱۳.

۵-۵. نازعات، ۳۳.

الهی انجام شود، عبادت گفته می شود.

سؤال: در قرآن اهداف دیگری، همچون آزمایش و امتحان، برای آفرینش انسان مطرح شده، آیا آن اهداف با هدفی که در این آیه (۵۶) آمده، هماهنگ است؟

پاسخ: قرآن در آیه دوم سوره ملک می فرماید: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید که کدام یک عمل بهتری دارید. و در آیه دوازدهم سوره طلاق می فرماید: «لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» هدف از آفرینش، علم انسان به قدرت الهی است.

در جمع بندی این آیات به نتیجه می رسیم که هدف اصلی، بندگی خداوند است، لیکن عبادت نیازمند معرفت است که در جمله «لِتَعْلَمُوا» بیان شده است و در عبادت که همان پذیرفتن راه الهی و رها کردن راه های غیر الهی است، انسان آزمایش می شود که در جمله «لِيَبْلُوَكُمْ» آمده است.

سؤال: اگر هدف آفرینش بشر عبادت است، پس چرا این هدف بطور کامل تحقق نیافته است؟

پاسخ: بارها خداوند در قرآن فرموده که اگر می خواستیم، همه را به اجبار هدایت کرده و به بندگی خود در می آوردیم، اما خداوند بشر را آزاد آفرید، تا آگاهانه و آزادانه، عبادت کند.

سؤال: آیا خداوند به عبادت ما نیازمند است؟

پاسخ: قرآن بارها می فرماید: خداوند از هر جهت غنی است، نه تنها از انسان، بلکه از همه هستی بی نیاز است. اگر به ما دستور دادند که منزل خود را رو به آفتاب بسازیم، نباید کسی گمان کند که خورشید به خانه ما نیاز دارد، این ما هستیم که به نور و انرژی آن محتاجیم. در این آیات نیز بی نیازی خداوند بیان شده است: «مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ»

سؤال: اگر خداوند رزاق است، پس چرا به همه رزق یکسان نمی دهد؟

پاسخ: رزاق بودن یکی از صفات خداوند است، یکی دیگر از صفات او حکیم بودن است.

یکسان بودن رزق، امری حکیمانه نیست، بلکه باید تابع تلاش و کوشش انسان ها باشد.

قرآن می فرماید:

﴿فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا﴾

(۱)

از دامنه زمین بالا روید و رزق به دست آورید.

﴿وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾

(۲)

به سراغ کسب و کار و فضل الهی بروید و داد و ستد کنید.

چنانکه نباید توقع داشته باشیم معلم به همه شاگردان نمره یکسان بدهد، زیرا علاوه بر معلم بودن و اختیار نمره دادن، حکیم نیز هست و باید میان شاگردان کوشا و بازیگوش، فرق بگذارد.

سؤال: اگر خداوند رزاق است، قحطی ها برای چیست؟

پاسخ: گاهی کمبودها جنبه کیفری دارد، چنانکه قرآن در مورد کیفر بنی اسرائیل می فرماید:

﴿فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا﴾

(۳)

به خاطر ظلمی که یهود کردند، بخشی از خوردنی ها را بر آنان حرام کردیم.

گاهی جنبه آزمایشی دارد: ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ﴾ (۴) ما از طریق گرسنگی و ترس و... شما را آزمایش می کنیم.

گاهی جنبه تربیتی دارد: فَأَخَذْنَاَهُمْ بِالْبَأْسَاءِ... لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (۵) ما برای تضرع و برگشت آنان به سوی خداوند، آنها را از طریق ناگواری ها گوشمالی می دهیم.

و گاهی نتیجه قهری بر خورد نادرست انسان با طبیعت است، همچون تخریب جنگل ها، آلوده ساختن آب رودخانه ها و به هم زدن تعادل محیط زیست که در طول زمان، مشکلات بسیاری از جمله قحطی را بدنبال می آورد. اگر ایمان داشته باشیم که رزق از خداست، ریشه ی بسیاری از حرص ها، بخل ها، حيله ها، حسدها، کلاهبرداری ها و کم فروشی ها، در انسان می خشکد. إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ...

پیام ها:

۱- جنّ و انس در تکلیف مشترکند. الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ ... لِيَعْبُدُونِ

۲- عبادت کردن بشر و الهی شدن مردم مهم است، نه عبادت شدن خداوند.

ص: ۲۶۹

۱- ۱. ملک، ۱۵.

۲- ۲. جمعه، ۱۰.

۳- ۳. نساء، ۱۶۰.

۴- ۴. بقره، ۱۵۵.

۵- ۵. انعام، ۴۲.

«لِيَعْبُدُونِ» (نفرمود: «لأعبد» تا من عبادت شوم).

۳- لازمه ی عبادت، معرفت معبود است، پس آفرینش جن و انس برای شناخت حق و حرکت در راه خداوند است. «لِيَعْبُدُونِ»

۴- انسان در معرض غفلت و نسیان است و باید پیوسته هدفش را به او تذکر داد.

وَ ذَكِّرْ ... مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ ...

۵- خداوند بی نیاز است و عبادتی که از جن و انس می خواهد، به خاطر احتیاج او نیست بلکه به خاطر رشد آنهاست. و مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ ...

۶- کسی که خودش رزاق است، چه نیازی به رزق بندگان دارد. مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ ... إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ

۷- تمام امکانات و تخصص ها و ابزارها، وسیله و بستر رسیدن به رزق است ولی روزی رسان تنها خداست. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ»

۸- خداوند در توان روزی رسانی کمبودی ندارد. «هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ»

۹- با گذشت زمان، قدرت روزی رسانی خداوند کمرنگ نمی شود. «الْمَتِينُ» («متین» به معنای ثابت و استوار است)

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥٩﴾

پس به تحقیق برای کسانی که ظلم کردند، سهم و نصیبی (از عذاب) همانند سهم هم مسلکانشان است، پس از من درخواست شتاب نکنند (که به آن خواهند رسید).

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

پس وای بر کسانی که کفر ورزیدند، از روزی که وعده داده می شوند.

نکته ها:

«ذُنُوبٍ» در اینجا به معنای سهم و نصیب است. (۱)

ص: ۲۷۰

آغاز سوره با «تُوَعَّدُونَ» بود و پایان آن با «يُوَعَّدُونَ» و این نشان می دهد که هدف این سوره بیان مسئله معاد بوده است.

این آیات می فرماید: ستمکاران این امت نیز نصیبی از عذاب ندارند، همانند نصیب هم مسلکانشان در امت های دیگر که به هلاکت رسیدند. پس چه عجله ای دارند که می گویند:

زودتر عذاب ما را بیاور! (۱)

در فرهنگ قرآن، شرک و کفر، بزرگ ترین ظلم محسوب می شود، ظلم به خدا که مخلوقش در کنار او یا به جای او قرار گیرد، ظلم به خود که به جای خالق، سراغ مخلوق می رود و ظلم به خانواده که از شناخت حق و پیروی آن محروم می گردند.

علامه طباطبایی می فرماید: مراد از ظلم در «لِلَّذِينَ ظَلَمُوا» در آیه ۵۹، با توجه به «لِلَّذِينَ كَفَرُوا» در آیه ۶۰، ظلم کفر است، نه ظلم به مردم.

گرچه گفته شده که مراد از «يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَّدُونَ» ممکن است روز جنگ بدر باشد (عذاب دنیوی)، ولی به احتمال قوی مراد روز قیامت است (عذاب اخروی). (۲)

پیام ها:

□
۱- کسی که خدا را عبادت نکند و خود را در مسیر هدفی که برای آن آفریده شده قرار ندهد، ظالم، بلکه کافر است. إِلَّا لِيُعْبَدُونَ ... لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ... كَفَرُوا

۲- سنت الهی درباره ستمگران، در طول تاریخ یکسان است. «ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ»

۳- تاریخ گذشتگان، بهترین گواه بر حتمی بودن کیفر ستمگران است. «ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ»

۴- کارهای مشابه، کیفرهای مشابه دارد. «مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ»

۵- رفتارهای مشابه، افراد را به یکدیگر پیوند می دهد. «مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ»

ص: ۲۷۱

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۶- قهر و لطف خداوند زمان بندی حکیمانه دارد، عجله و شتاب ما در آن اثری ندارد. «فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ»

۷- سرنوشت انسان در گرو اعمال اوست. (ظلم و کفر، سبب عذاب الهی است.) «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ...»

۸- آینده نگری، انسان را از کفر و ظلم باز می دارد. «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۷۲

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و دارای چهل و نه آیه است.

نام گذاری این سوره به «طور»، به مناسبت نخستین آیه آن است.

کلمه «طور» ده بار در قرآن آمده و مقصود از آن، کوه طور، میقات حضرت موسی علیه السلام و محل نزول تورات می باشد.

همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر مطالب این سوره درباره وقوع قیامت، پاداش پاکان و کیفر کافران است، در ضمن به توحید، دفاع از پیامبر و صبر و استقامت نیز اشاراتی دارد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الطُّورِ «۱» وَ كِتَابِ مَسْطُورٍ «۲» فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ «۳»

به (کوه) طور سوگند. به کتابی نوشته شده در صفحه ای گشوده سوگند.

وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ «۴» وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ «۵» وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ «۶»

به آن خانه ی آباد (خانه خدا) سوگند. به سقف برافراشته (آسمان) سوگند. به دریای شعله ور سوگند.

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ «۷» مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ «۸»

که عذاب پروردگارت قطعاً واقع شدنی است. و برای آن هیچ مانعی نیست.

نکته ها:

«طور» در لغت به معنای کوه است، ولی ظاهراً مراد از آن در اینجا، کوهی در منطقه سینا می باشد که میقات خدا با حضرت موسی بود. کوه طور مکانی مقدّس است و در قرآن چنین توصیف شده است: «الطُّورِ الْأَيْمَنِ» (۱)، «بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» (۲) و «فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ» (۳).

مراد از «كِتَابِ مَسْطُورٍ»، کتب آسمانی همچون تورات و قرآن است که در صفحات نازک پوست نگاشته می شده و البته باز و گشوده بوده است، نه پیچیده و بسته. «فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ»

«رَقٌّ» از «رقت» به معنای پوستی است که برای نوشتن آماده شده و لطیف و نازک است.

ص: ۲۷۶

۱-۱. مریم، ۵۲.

۲-۲. طه، ۱۲.

۳-۳. قصص، ۳۰.

«مَنْشُورٍ» به معنای مبسوط و «مَسْجُورٍ» به معنای برافروخته و شعله ور است و به معنای آکنده و مالا مال نیز آمده است.

مقصود از «بیت المعمور» خانه خداست که همواره به واسطه حضور زائران و حاجیان، معمور و آباد بوده است و در قرآن ده بار از کعبه به عنوان «بیت» یاد شده است، مانند:

«الْبَيْتِ الْعَتِيقِ»

(۱)

البته در روایات آمده است که در آسمان ها نیز محلی در مقابل کعبه قرار دارد که فرشتگان به دور آن طواف می کنند و آن نیز «بیت المعمور» نام دارد. (۲)

مقصود از «الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ»، دریای شعله ور و جوشان و خروشان، یا دریاهایی است که در آستانه قیامت برافروخته می شوند، چنانکه در آیه ی ۶ سوره تکویر می خوانیم: «وَ إِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ» و یا مراد مواد مذاب و جوشان قعر زمین است که همچون دریایی از آتش هر چند گاه یکبار از دهانه آتشفشان ها فوران می کند.

در آیه ی آخر سوره قبل (ذاریات) خواندیم: «يَوْمِئِذٍ يُوعَدُونَ» که سخن از وعده ی قیامت بود و این سوره بعد از پنج سوگند می فرماید: آن وعده قطعاً واقع خواهد شد. «إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ»

آن سنگ جمادی که وحی بر روی آن نازل شود (کوه طور)، مقدس و قابل سوگند است، چگونه انسانی که قلبش مرکز وحی است، با گذشت زمان قداستش تمام می شود و چگونه وهابیون کج فکر می گویند: پیامبر صلی الله علیه و آله که از دنیا رفت با سایر موجودات تفاوتی ندارد!!

سوگند یاد کردن به کتاب و نوشته، آن هم در زمان جاهلیت، نشانه ی پیشرفته بودن مکتب است، «وَ كِتَابٍ مَسْطُورٍ». در سوره قلم نیز، قرآن به قلم و کتاب و سطرهای آن سوگند یاد می کند. «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ»

پیام ها:

۱- زنده نگه داشتن نام و یاد و حفظ مکان های مقدس ادیان آسمانی لازم است.

«وَ الطُّورِ»

ص: ۲۷۷

(۱-۱). حج، ۲۹.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

۲- با سوگند به کوه طور (محل وحی به موسی)، قلب اهل کتاب را به سوی خود جذب کنید. «وَ الطُّورِ»

۳- خداوند برای به باور رساندن انسان، به نظام تشریح و تکوین (کوه و کتاب و کعبه و آسمان و دریا) سوگند یاد می کند. وَ الطُّورِ وَ كِتَابِ مَسْطُورٍ ... وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ

۴- وحی آسمان باید بر بهترین و لطیف ترین کاغذ و پوست، نگاشته و عرضه شود. «كِتَابِ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ»

۵- کتاب مقدس، باید همواره گشوده و مورد استفاده باشد. كِتَابٍ ... مَنُشُورٍ

۶- علم مفید و مبارک، آن است که منتشر شود و گسترش یابد. «مَنُشُورٍ»

۷- قرآن، هم به قداست کتب آسمانی نظر دارد و لذا به آن سوگند یاد می کند، هم به نظم در نگارش و شیوه ارائه و گسترش آنها. «وَ كِتَابِ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ»

۸- آبادانی خانه به زرق و برق آن نیست، به آمد و رفت و قداست و برکت آن است. «الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ» (خانه خدا ساده ترین خانه هاست، اما مبارک ترین بنا هاست).

۹- با مطالعه طبیعت، به قدرت خداوند بر ایجاد قیامت پی ببریم. «وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ»

۱۰- قرآن کریم، توجه انسان را از دیدنی ها، به نادیدنی ها سوق می دهد. «وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ»

۱۱- قهر و تنبیه، از شئون ربوبیت است. «عَذَابَ رَبِّكَ»

۱۲- هر چه ناباوری منکران بیشتر باشد، باید باور مؤمنان به قیامت قوی تر گردد.

«إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ»

۱۳- نزول کتب آسمانی «وَ كِتَابِ مَسْطُورٍ» و ظهور جلوه های قدرت الهی در هستی «وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ» باید مایه ی تعقل و ایمان گردد و گرنه بی توجهی به آنها عامل عذاب خواهد شد. «إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ»

۱۴- گرفتاران عذاب الهی از هیچ طریقی نمی توانند عذاب را از خود دور کنند.

﴿مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ﴾

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَ تَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾

روزی که آسمان به شدت درهم پیچیده شود و کوه ها از جا کنده شده و به شتاب روان گردند.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا يَوْمَ يَدْعُونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَاً ﴿١٣﴾ هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنتُمْ بِهَا تُكذَّبُونَ ﴿١٤﴾

پس در آن روز، وای بر تکذیب کنندگان! آنان که در باطل فرو رفته و به یاوه سرایی (درباره آیات الهی) سرگرمند.

يَوْمَ يُدْعُونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَاً ﴿١٣﴾ هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنتُمْ بِهَا تُكذَّبُونَ ﴿١٤﴾

روزی که به سختی به سوی آتش رانده می شوند. (و به آنان گفته می شود): این همان آتشی است که دائماً آن را تکذیب می کردید.

نکته ها:

«مور» در لغت به معنای حرکت سریع و دورانی، اما نامنظم و گرداب وار است، آن گونه که باد، گرد و غبار را در هوا می پراکند و درهم می پیچد.

«خَوْضٍ» در اصل به معنای ورود در آب و عبور از آن است ولی در اصطلاح، به موردی گفته می شود که انسان در مطالب بیهوده و باطل وارد شود.

کلمه «دع» به معنای راندن همراه با خشونت است. چنانکه قرآن در سوره ماعون یکی از نشانه های تکذیب دین را، طرد یتیمان می داند. «أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكذِّبُ بِالذِّينِ فَذَلِكِ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ»

همه هستی برای انسان آفریده شده است و همین که پرونده انسان در زمین بسته شد،

بساط هستی نیز جمع می شود. «تَمُورُ السَّمَاءِ مَوْرًا» در جای دیگر نیز می خوانیم: ما سفره آسمان را همچون طومار، درهم پیچیده و جمع می کنیم. «نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجْلِ» (۱)

ثابت و پابرجا تنها خداست. آسمان های محکم هفتگانه «وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا» (۲) نیز سست می شود و به صورت امواجی متحرک در می آید، «تَمُورُ السَّمَاءِ مَوْرًا» و کوه هایی که سبب استقرار زمین بودند: «وَجَعَلْنَا فِيهَا رِوَاسِيًا شَامِخَاتٍ» (۳) آن روز بی قرار و سست و روان می شوند. «وَتَسِيرُ الْجِبَالُ»

پیام ها:

۱- ترسیم حوادث قیامت بستری است برای دست برداشتن از تکذیب و لجاجت. تَمُورُ السَّمَاءِ ... تَسِيرُ الْجِبَالُ ...

۲- برای وقوع قیامت، نه فقط زمین که آسمان و کرات آسمانی به هم می ریزد.

تَمُورُ السَّمَاءِ ... تَسِيرُ الْجِبَالُ ...

۳- تکذیب کنندگان منطقی ندارند، سرگرم شدن به یاوه ها و پوچی ها سبب تکذیب آنان شده است. «لِلْمُكذِّبِينَ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ»

۴- سخن بیهوده بسیار پیدا می شود، لیکن خطر آنجاست که انسان غرق در بیهوده گویی شود و خود را به یاوه ها مشغول کند. «فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ»

۵- تلاش کفار برای خدشه دار کردن قرآن، کاری بازیچه و بی نتیجه است.

«لِلْمُكذِّبِينَ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ»

۶- مخالفان انبیا، هم به دوزخ کشانده می شوند و هم مورد عتاب و توبیخ قرار می گیرند. يُدْعُونَ ... هَذِهِ، (عذاب روحی روانی و جسمی دارند)

۷- با تکذیب قیامت، حقیقت پشت پرده نمی ماند. هَذِهِ النَّارُ ...

۸- تکذیب سرسختانه، قهر سرسختانه دارد. مکذبین ... يُدْعُونَ إِلَى نَارٍ

۹- کیفر تکذیبی که پیوسته و برخاسته از لجاجت است، جز آتش چیزی نیست.

ص: ۲۸۰

٢-٢. نبأ، ١٢.

٣-٣. مرسلات، ٢٧.

لِلْهَذِهِ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ»

أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ» (۱۵)

پس آیا این (عذاب هم) جادو است؟ آیا شما آن را نمی بینید؟

إِضْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (۱۶)

در آن وارد شوید و بسوزید، پس صبر کنید یا صبر نکنید برای شما یکسان است، جز این نیست که در برابر آنچه عمل می کردید، جزا داده می شوید.

نکته ها:

مشرکان، همواره به پیامبر تهمت می زدند که کار او سحر و جادوست، او عقل ما را می رباید و بر چشمان ما پرده ای می افکند تا اموری را به نام معجزه و وحی به ما معرفی کند، در حالی که اینها همه بی اساس است. لذا روز قیامت از روی سرزنش و توبیخ به آنان گفته می شود:

آیا این هم سحر و جادوست؟ آیا آتش را نمی بینید و حرارت آن را لمس نمی کنید؟

گاهی تکذیب کنندگان با همان تعبیراتی که در دنیا داشتند توبیخ می شوند؛ آنها در دنیا می گفتند کار انبیا سحر است، در آنجا از همان مورد بازخواست می شوند. «أَفَسِحْرٌ هَذَا» کسانی که به انبیا می گفتند: ما را موعظه کنید یا نکنید تفاوتی ندارد. «سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَوْ عَطَّتْ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱) در قیامت به آنان گفته می شود: صبر کنید یا نکنید، تفاوتی ندارد. «فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ»

پیام ها:

۱- در قیامت، تکذیب شده ها را در برابر چشم انسان نمایش می دهند. هَذِهِ النَّارُ ... أَفَسِحْرٌ هَذَا

ص: ۲۸۱

۲- ریشه تکذیب، نداشتن دید صحیح و بصیرت است. قَوْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ... أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ

۳- تکذیب پی در پی، «كُنْتُمْ بِهَا تُكْذِبُونَ» تحقیر پی در پی را در بر دارد. يُدْعُونَ ...

أَفَسِحْرٌ هَذَا ... لَا تُبْصِرُونَ. إِضْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا ...

۴- کیفر ورود در امور بیهوده و یاوه ها، ورود در دوزخ است. فِي خَوْضٍ ... إِضْلَوْهَا

۵- کیفرهای قیامت، عادلانه است و جز نتیجه کار خود انسان نیست. «إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾

همانا پرهیزگاران در باغ‌های (بهشت) و نعمت فراوان هستند.

فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾

به آنچه پروردگارشان به آنان داده، شاد و مسرورند و پروردگارشان آنان را از عذاب دوزخ حفظ کرده است.

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ مُتَّكِنِينَ عَلَى سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾

(به آنان خطاب می شود:) به خاطر اعمالی که انجام می دادید، گوارا بخورید و بیاشامید. تکیه کنان بر تخت های ردیف شده و آنان را با حورالعین (زیبا رویان سیاه چشم) به ازدواج در آوریم.

نکته ها:

«هَنِيئًا» یعنی چیزی که رنج و تعبی در پی ندارد و گوارای وجود انسان می گردد. برخلاف نعمت های دنیوی که معمولاً قبل یا بعد آن رنج و سختی همراه دارد.

«بِحُورٍ عِينٍ» از دو کلمه «حور» جمع «حوراء» به معنای سیاه چشم و کلمه «عین» جمع

«عیناء» به معنای زیبا چشم تشکیل شده است. همسران بهشتی دارای چشمانی درشت، سیاه و زیباییند.

انس با پاکان و نیکان و هم صحبتی با آنان، یکی از لذت های بهشت است که قرآن در موارد مختلف به این مجالس انس و سرور که بر تخت های بهشتی تشکیل می شود، اشاره داشته است.

آیات ۱۶ و ۱۹ که مربوط به کیفر و پاداش دوزخیان و بهشتیان است، بسیار شبیه یکدیگرند با یک تفاوت بسیار ظریف و آن اینکه در مورد دوزخیان می خوانیم: «إِنَّمَا تُجْزَوْنَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» ولی در مورد بهشتیان می خوانیم: «هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» اولی «ما کنتم» است و دومی «بما کنتم». آری کیفر دوزخیان به میزان عمل آنهاست نه بیشتر، به خصوص که همراه کلمه «إِنَّمَا» مطرح شده است، یعنی کیفر شما عین عمل شماست. ولی پاداش بهشتیان بسیار بیشتر از عملکرد آنان است و عمل آنان وسیله و بهانه ای برای دریافت آن همه لطف است. «هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱- کلید بهشت، تقواست. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ»

۲- مقایسه پایان کار خوبان و بدان، از بهترین شیوه های شناخت حق و باطل است. «هَذِهِ النَّارُ ... فِي جَنَاتٍ وَ نَعِيمٍ»

۳- برای اهل بهشت، انواع باغ ها و نعمت ها فراهم است. «جَنَّاتٍ وَ نَعِيمٍ»

۴- گاهی در دنیا نعمت هست، اما انسان به دلایلی نمی تواند از آن کامیاب شود، اما در بهشت هم نعمت هست و هم کامیابی. «جَنَّاتٍ ... فَكَهَيْنٍ»

۵- نعمت ها، زمانی لذت بیشتری دارند که از طرف خداوند به عنوان محبت و لطف باشد «آتَاهُمْ رَبُّهُمْ» و در کنارش تلخی و دغدغه نباشد. «وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ»

۶- کسی که در دنیا با تقوا خود را حفظ کرد، در قیامت خداوند او را از عذاب دوزخ حفظ می کند. «الْمُتَّقِينَ ... وَقَاهُمْ»

۷- پرهیزکاران نباید به تقوا و عمل خود مغرور باشند که همه ی نعمت ها و

نجات بخشی ها از خداست. اَتَاهُمْ رَبُّهُمْ ... وَقَاهُمْ رَبُّهُمْ

۸- آزادی و تکریم، لذت نعمت را بیشتر می کند. «كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئًا» بهشتیان در خوردن و آشامیدن محدودیت ندارند و با «هَنِيئًا» مورد تکریم قرار می گیرند.

۹- کامیابی، در سایه امتیت، لذت را بیشتر می کند. وَقَاهُمْ رَبُّهُمْ ... كَلُوا وَ اشْرَبُوا

۱۰- خوردنی های دنیوی همراه مشکلاتی در تهیه و حفظ و مصرف آن است، در نعمت های آخرت هرگز مشکلی نیست. «هَنِيئًا»

۱۱- دلخوشی و رضایت در کنار استفاده از نعمت ها، شرط کمال کامیابی است.

فِي جَنَاتٍ وَ نَعِيمٍ فَاكِهِينَ ... مُتَّكِنِينَ عَلٰى سُرُرٍ ...

۱۲- آنان که در دنیا از نگاه به نامحرمان چشم پوشیدند، در آخرت همسرانی زیباروی خواهند داشت. الْمُتَّقِينَ ... زَوْجَاتُهُمْ بِحُورٍ عِينٍ

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيْمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ مَا اَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ «۲۱»

و کسانی که ایمان آوردند و فرزندانشان، در ایمان از آنان پیروی کردند ما ذریه آنان را به ایشان ملحق نموده و از پاداش عملشان هیچ نگاهیم.

(آری) هر کس در گرو کاری است که کسب کرده است.

وَ اَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ «۲۲»

و پی در پی آنان را میوه و گوشت از هر نوع که بخواهند می دهیم.

نکته ها:

«الْتَنَاهُمْ» از ریشه «لوت» به معنای نقص است. «مَا اَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ» یعنی به خاطر الحاق فرزندان به پدران، چیزی از اجر پدران کم نمی کنیم.

کلمه «رَهِيْنٌ» به دو معنای گرو و همراه آمده است و اینکه می فرماید: انسان رهین کار خود است، یعنی ملازم و همراه کار خود است.

امام صادق علیه السلام در باره ی آیه وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ... فرمود: مراد فرزندانى هستند که عمل آنها از پدران کمتر است ولى خداوند آنان را به پدران ملحق مى کند تا موجب چشم روشنى آنان گردند. (۱)

خداوند ابتدا ذریه ی مؤمن افراد با ایمان را به آنان ملحق مى سازد، الَّذِينَ آمَنُوا... الْحَقُّ بِهَمْ ذُرِّيَّتَهُمْ سپس نعمت ها و امکانات آنجا را افزایش مى دهد. «أَمَدَدْنَا هُمْ بِفَاكِهَةٍ»

ویژگی های میوه های بهشتی:

۱. فراوانی. «فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ» (۲)

۲. بی ضرر بودن. «فَاكِهَةٌ آمِنِينَ» (۳)

۳. زوجیت. «مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ» (۴)

۴. دائمی بودن. «أَمَدَدْنَا هُمْ بِفَاكِهَةٍ» (۵)

۵. مجاز بودن. «وَلَا مَمْنُوعَةٌ» (۶)

۶. پذیرایی کریمانه. «فَوَاكِهُ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ» (۷)

۷. تنوع. «فَوَاكِهُ مِمَّا يَشْتَهُونَ» (۸)

۸. همراه با غیر میوه. «بِفَاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ» (۹)

۹. انتخابی بودن. «وَ فَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ» (۱۰)

۱۰. دسترسی آسان. «قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ» (۱۱)، «وَ ذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَدْلِيًّا» (۱۲)

بگذریم که میوه های بهشتی؛ تفاله، تخلیه، تغییر طعم و زحمت چیدن ندارد.

پیام ها:

۱- در اسلام محور ایمان است، نه خانواده و خویشان. «وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ بِإِيمَانٍ»

۲- نتیجه ملحق شدن به راه حق نیاکان در دنیا، ملحق شدن به آنان در بهشت

ص: ۲۸۵

- ٢-٢. زخرف، ٧٣.
- ٣-٣. دخان، ٥٥.
- ٤-٤. الرحمن، ٥٢.
- ٥-٥. طور، ٢٢.
- ٦-٦. واقعه، ٣٣.
- ٧-٧. صافات، ٤٢.
- ٨-٨. مرسلات، ٤٢.
- ٩-٩. طور، ٤٢.
- ١٠-١٠. واقعه، ٢٠.
- ١١-١١. حاقه، ٢٣.
- ١٢-١٢. انسان، ١٤.

است. وَ اتَّبَعْتَهُمْ ... اَلْحَقْنَا بِهِمْ

۳- همراه بودن با نسل و فرزند، یکی از لذات بهشتی است. «اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»

۴- علاقه به فرزند حتی در آخرت نیز وجود دارد. «اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»

۵- الحاق فرزندان در دنیا، سبب تنگ شدن مسکن و یا از دست دادن رفاه است ولی الحاق در بهشت هیچ کاستی ندارد. وَ مَا اَلْتَنَاهُمْ ... مِنْ شَيْءٍ

۶- ملحق شدن نسل انسان به او، از آثار عمل نیک است. اَلْحَقْنَا ... بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ

۷- مصرف میوه بر گوشت مقدم است. «بِفَاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ»

۸- در بهشت نیز سلیقه ها و تمایلات مختلف وجود دارد و به هر کس مطابق خواسته اش نعمت داده می شود. «مِمَّا يَشْتَهُونَ»

يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَعْوَ فِيهَا وَ لَا تَأْتِيْمٌ «۲۳»

آنان در بهشت، جامی پر شراب را (دوستانه از هم می گیرند و) دست به دست دهند که در (نوشیدن) آن نه بیهوده گویی است و نه گنهکاری.

وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ «۲۴»

و پیوسته (برای خدمت آنان)، نوجوانانی همچون مروارید در صدف، بر گرد آنان می چرخند.

وَ اَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ «۲۵»

و بعضی بهشتیان رو به دیگری نموده و از یکدیگر سؤال می کنند (که رمز این همه کامیابی در اینجا چیست)؟

قَالُوا اِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِيْ اَهْلِنَا مُشْفِقِيْنَ «۲۶»

گویند: ما پیش از این (در دنیا) نسبت به خانواده خویش خیرخواه بودیم (و آنان را از عذاب الهی هشدار می دادیم).

فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

پس خداوند بر ما منت نهاد و ما را از عذاب سوزان حفظ کرد.

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

زیرا ما پیش از این همواره او را می خواندیم، همانا اوست نیکوکار مهربان.

نکته ها:

«کأس»، جام پُر و «قدح»، جام خالی است. کلمه «مشفق» اگر با حرف (مِن) بیاید، به معنای ترس و نگرانی و اگر با حرف (فی) بیاید به معنای توجه و عنایت است.

«يَتَنَازَعُونَ» به معنای گرفتن جام از دست یکدیگر با شوخی و محبت است، نظیر آنچه در شب های عروسی میان دوستان واقع می شود.

شراب دنیوی، عقل انسان را زایل می کند و او را به یاهو گویی و بیهوده گویی می کشاند، علاوه بر آنکه موجب تحریک قوای جنسی گشته و انسان را به گناه سوق می دهد. لذا قرآن می فرماید: بهشتیان، جام هایی بجز شراب را به یکدیگر تعارف می کنند که نه موجب بیهوده گویی می شود و نه گناه، بلکه به تعبیر قرآن «شَرَاباً طَهُوراً» (۱) است.

در قرآن دو بار عبارت «لَوْلَوْ مَكْنُونٌ» آمده است: یکبار درباره همسران بهشتی (۲) و یکبار درباره خادمان بهشتی (۳).

«سموم» به باد داغ و سوزانی گفته می شود که همچون سمّ در اجزای بدن تأثیر می گذارد. در حدیث می خوانیم: اگر روزنه ای به اندازه سرانگشت از آن باد به روی اهل زمین باز شود، زمین و هر که را روی آن است می سوزاند. (۴)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنان علیه السلام فرمودند: نوجوانان زیبایی که خادم بهشتیان هستند، فرزندان کفار و مشرکانند که نه مجرم هستند تا به دوزخ برده شوند و نه نیکوکارند که از

ص: ۲۸۷

۱-۱. انسان، ۲۱.

۲-۲. واقعه، ۲۳.

۳-۳. طور، ۲۴.

۴-۴. تفسیر درّالمثور.

۱۵- جز خداوند سرچشمه ای برای نیکی و رحمت نیست. «إِنَّهُ هُوَ الْعَبْرُ الرَّحِيمُ» (کلمه «هو» نشانه انحصار نیکی و رحمت در اوست)

۱۶- نیکی خداوند برخاسته از رحمت اوست، (نه برای جلب منفعت یا راحتی وجدان یا برآوردن توقع دیگران). «الْبِرُّ الرَّحِيمُ»

۱۷- راه یابی متقین به بهشت و نجات از عذاب دوزخ، جلوه ای از نیکی و رحمت خداوند است. فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَّانَا عَذَابَ السَّمُومِ ... إِنَّهُ هُوَ الْبِرُّ الرَّحِيمُ

فَذَكِّرْهُمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ «۲۹»

پس (به مردم) تذکر بده که به لطف پروردگارت تو نه کاهن و پیشگویی و نه دیوانه و جن زده.

أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ «۳۰»

بلکه می گویند: او شاعری است که ما انتظار فرا رسیدن مرگ ناخوش او را داریم.

قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ «۳۱»

(به آنان) بگو: در انتظار باشید که من نیز با شما از منتظرانم. (شما در انتظار مرگ من و من در انتظار پیروزی بر شما).

نکته ها:

«کاهن» به کسی گویند که از آینده خبر دارد و ادعای اطلاع از اسرار و غیب و ارتباط با جنیان را دارد. «رَيْبَ الْمُنُونِ» اصطلاحی است به معنای حوادث تلخ روزگار که به مرگ کسی بیانجامد.

مراد مشرکان از این که به پیامبران می گفتند: «مجنون»، بی عقل و بی خرد نبود، چنانکه در این آیات، مجنون در کنار کاهن و شاعر آمده است که افرادی باهوش و فهمیده هستند.

بلکه مراد آنها از «مجنون»، جن زده بود، زیرا معتقد بودند افراد کاهن و شاعر به واسطه ارتباط با جن، قدرت پیشگویی و سرودن اشعار دارند، کاری که از عهده افراد عادی

برنمی آید. شاهد این معنا آن است که در یک آیه وصف شاعر و مجنون در کنار هم آمده است. «لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ» (۱)

پیام ها:

۱- از تهمت ها و نسبت های ناروای کفار (مانند: کاهن، شاعر و مجنون) نباید ترسید و باید به وظیفه ی خود در مورد هشدار و تذکر ادامه داد. فَذَكِّرْهُمَا أَنْتَ ... بِكَاهِنٍ ...

۲- خداوند، اولیای خود را بیمه کرده و از آنان دفاع می کند. «فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ»

۳- مبلغ دین، در تیررس هر گونه تهمت است. بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ... يَقُولُونَ شَاعِرٌ

۴- هر گونه عیب و نقصی که از انسان دور می شود، در سایه لطف و نعمت الهی است. فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ...

۵- افراد کاهن و پیشگو، از رحمت خدا دور هستند. «فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ»

۶- دشمن به یک تهمت قانع نیست و همواره در صدد ضربه زدن است. «بِكَاهِنٍ ، مَجْنُونٍ ، شَاعِرٌ»

۷- دشمن در انتظار مرگ بزرگان دین است، پس باید کاری کرد که امید آنان برای پس از مرگ شخصیت های مذهبی ناامید شود. «نَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ»

۸- رهبر دینی نباید به خاطر تهمت های دشمنان صحنه را خالی کند، بلکه باید بماند و دفاع کند. «نَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ»

۹- مؤمنان نیز باید همانند دشمنان، برای رسیدن به پیروزی، امید و برنامه داشته باشند. نَتَرَبَّصُّ بِهِ ... فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ

ص: ۲۹۰

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾

آیا عقل هایشان آنان را دستور می دهد به این (که به پیامبر تهمت بزنند؟) بلکه آنان خود قومی طغیانگرند؟

أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

آیا می گویند: پیامبر، (قرآن را خود ساخته و) به خدا نسبت داده است؟ (چنین نیست)، بلکه آنان (به سبب طغیان و حسد) ایمان نمی آورند.

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾

پس اگر راستگویند، سخنی مانند قرآن بیاورند.

نکته ها:

در این آیات و آیات پس از آن، خداوند چهارده سؤال توییحی از مخالفان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می کند و تمام راه هایی را که ممکن است به گونه ای بهانه تسلیم نشدن کفار شود، می بندد.

شاید در هیچ جای قرآن این گونه مخالفان به باد انتقاد گرفته نشده و بهانه های آنان مطرح نشده باشد.

«أحلام» جمع «حلم» به معنای عقل است. از آنجا که بزرگان قریش خود را صاحبان عقل و فکر می دانستند، قرآن در این آیه می فرماید: آیا عقل آنان چنین حکم می کند که قرآن را سحر و جادو بدانند، خیر بلکه آنان در برابر حق سرکشی می کنند؟

«تقول»، سخنی را از پیش خود بافتن و به کسی نسبت دادن است.

«حدیث» به معنای «جدید» است. از آنجا که مضامین قرآن تازگی دارد، از آن به «حدیث» یاد شده است.

خداوند، بارها کفار را دعوت به مبارزه نموده است: گاهی از آنان درخواست آوردن کتابی

مثل قرآن کرده، «فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۱) گاهی تخفیف داده و به آوردن ده سوره اکتفا نموده، «فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ» (۲) و گاهی به آوردن یک سوره، «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» (۳) و در آیه ۳۴ حتی به آوردن مطالبی مثل قرآن اکتفا کرده است. «فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ»

پیام ها:

۱- تهمت ساحر، کاهن، شاعر و مجنون به پیامبر، از روی تعقل و تفکر در آیات قرآن نبوده است. «أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ»

۲- ریشه ی کفر و شرک، طغیان و سرکشی در برابر حق است، نه عقل و اندیشه.

«أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ»

۳- هر کس که سخن او منطقی نباشد و بر آن اصرار ورزد، طغیانگر است. «أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ»

۴- مشرکان، با تهمت و افتراء، کفر خود را توجیه می کردند. «يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۵- انسان یا باید بر اساس عقل عمل کند یا بر اساس وحی، و کفار خود را از هر دو محروم کرده اند. «أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ ... بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۶- در طوفان تهمت ها، دست از منطق و استدلال بردارید و مخالفان را به آوردن سخنی همچون قرآن دعوت کنید. «فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ ...»

۷- قرآن محکم ترین استدلال را دارد؛ اگر پیامبر به تنهایی قرآن را بافته و به خدانسبت داده است، «تَقَوَّلَهُ» شما دسته جمعی یک سخن مثل آن بیاورید.

«فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ»

۸- مبارزه طلبی در میدان فرهنگی نیز لازم است. «فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ»

ص: ۲۹۲

۱-۱. قصص، ۴۹.

۲-۲. هود، ۱۳.

۳-۳. بقره، ۲۳.

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾

آیا از هیچ آفریده شده اند یا خود آفریدگار خویشند؟!

أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾

آیا آسمان ها و زمین را آفریده اند! بلکه (حق این است که) یقین نمی جویند.

نکته ها:

انسان نباید در برابر انواع تهمت ها دست از ارشاد و استدلال خود بردارد. با آنکه در آیات قبل تهمت های گوناگونی به پیامبر عزیز اسلام زدند، ولی خداوند در این آیات با طرح چند سؤال وجدان خفته آنان را بیدار می کند.

قرآن، مهم ترین مباحث فلسفی را در قالب ساده ترین بیان مطرح می کند. در این آیه ی شریفه دو فرض مطرح شده است: یکی آنکه انسان بدون علت آفریده شده باشد، «خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ» دوم آنکه انسان خودش خویشتن را آفریده باشد و هر دو فرض عقلاً محال است. زیرا انسان پدیده است و هر پدیده ای علت می خواهد، علاوه بر آنکه انسانی که نبوده چگونه سبب بودن خود می شود؟!

مشرکان می دانستند که آفریدگار آسمان ها و زمین، خداوند است و قرآن بارها این مطلب را بیان کرده است که اگر از مشرکان پرسیده شود که آفریدگار آسمان ها و زمین کیست خواهند گفت: خدا. بنابراین پرسش اصلی این آیات آن است که چرا شما به آنچه از سوی آفریدگارتان برای هدایت شما فرستاده شده، ایمان نمی آورید و نافرمانی می کنید؟

پیام ها:

۱- شیوه طرح سؤال برای بیداری وجدان ذهن و فکر انسان ها، از شیوه های قرآنی در مباحث خداشناسی است. «أَمْ خُلِقُوا ... أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ»

۲- اگر انسان نبوده پس چگونه سبب هستی خود شده و اگر بوده چگونه دوباره خود را بوجود آورده است؟ «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ»

۳- آن گونه سؤال کنید که هر کس جواب منطقی شما را در وجدان خود احساس کند. «أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ»

۴- انسان نه آفریدگار خویش است نه آفریدگار غیر خویش. أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ ...

۵- لجاجت، انسان را به جایی می رساند که حتی اگر در بن بست استدلال قرار گیرد، تسلیم نشده و به باور و یقین نمی رسد.
«بَلْ لَا يُؤْقِنُونَ»

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيِّرُونَ ﴿٣٧﴾

آیا گنجینه های پروردگارت نزد آنان است یا (بر این عالم) سیطره و حکومتی دارند؟

أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾

آیا نردبانی دارند که به واسطه ی آن (اسرار آسمان ها را) می شنوند؟ (اگر چنین است) پس شنونده ی آنان دلیلی روشن بیاورد.

أَمْ لَهُ الْإِنْبَاتُ وَالْأَنْبُوتُ ﴿٣٩﴾

آیا خداوند را دختران و شما را پسران است (که به خیال خودتان احساس برتری کنید)؟

نکته ها:

مشركان، آفریدگاری خداوند را قبول داشتند ولی او را پروردگار خود و هستی نمی دانستند و زیر بار پذیرش پیامبر نمی رفتند. این آیات به شکل طرح سؤال، آنان را مورد توبیخ قرار می دهد که چرا سخن پیامبر را نمی پذیرید؟ آیا ثروت و قدرت خداوند در اختیار شماست و یا خود راهی به آسمان ها پیدا کرده اید و وحی را مستقیماً دریافت می کنید؟!

در عصر جاهلیت مردم فرشتگان را دختران خدا می دانستند، خداوند آنان را مورد توبیخ قرار می دهد که چگونه در تقسیم بندی برای خدا دختر انتخاب کردید و برای خودتان پسر،

چنانچه در آیات دیگر آمده است: «تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ»

پیام ها:

۱- دشمن را باید خلع سلاح منطقی کرد، لذا قرآن با طرح چند سؤال پوچ، دلیل طغیان و ایمان نیاوردن آنان را روشن می سازد؟ أَمْ عِنْدَهُمْ ... أَمْ هُمُ الْمُصِيطِرُونَ أَمْ لَهُمْ سُلْمٌ ...

۲- انسان باید حرف منطقی را از هر کس بپذیرد. اگر مخالفان هم مطالبی را دریافت کرده اند، ما حاضریم سخنان آنان را بشنویم. «فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

۳- ای پیامبر! از تهمت هراسی نداشته باش که آنان به خداوند هم تهمت می زنند.

«أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبُنُونَ»

أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾

آیا از آنان مزدی (برای رسالت خود) درخواست می کنی، که پرداخت آن بر آنان سنگین است؟

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ ﴿٤١﴾

آیا غیب نزد آنان است و ایشان (هر چه را می خواهند در لوح محفوظ) می نویسند؟

أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمْ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾

یا مگر می خواهند (برای از بین بردن حق)، نیرنگی بکار برند؟ (پس بدانند که) کافران، خود گرفتار کید خواهند شد.

أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

یا برای آنان معبودی جز خداوند است، منزه است خداوند از آنچه برای او شریک قرار می دهند.

«مَغْرَم» به خسارت های مالی گفته می شود که بدون جهت دامن انسان را می گیرد، و «مَثْقَل» به معنای تحمّل مشقّت و بار سنگین است.

در حوزه ی قدرت الهی هیچ شریکی وجود ندارد، زیرا:

- خزائن از اوست. «وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۱)

- آفریدن از اوست. «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۲)

- علم غیب از اوست. «وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۳)

- حکومت و سیطره از اوست. «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ ...» (۴)

در مورد برخی سؤالات، منتظر جواب نباشید، گاهی خود سؤال پیام آور است. در این آیات خداوند، سؤالات مختلفی را مطرح کرده است که هیچ کدام پاسخ داده نشده اند، زیرا هدف از سؤال، رسیدن به پاسخ نبوده، بلکه بیدار کردن مخالفان بوده است.

باید توجه داشت که تکالیف مالی در اسلام نظیر خمس و زکات، مزد رسالت نیست بلکه برای اداره جامعه و برقراری عدالت اجتماعی و رفع مشکلات گوناگون است.

پیام ها:

۱- انبیا درخواست مزد و پاداش از مردم نداشتند. «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا»

۲- مردم به درخواست اجرت از سوی مبلغ دین حساس هستند، در برنامه های تبلیغی باید به این خصلت توجه داشت. «فَهُمْ مِنْ مَّغْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

۳- در ارشاد و دعوت مردم به حق، از طرح مسائل مادی که سبب خنثی شدن آثار تبلیغ یا نوعی فشار بر مردم است، باید دوری کرد. «فَهُمْ مِنْ مَّغْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

۴- استفاده از کمک های داوطلبانه که برخاسته از عشق و معرفت و نشاط است و مردم خود می پردازند، مانعی ندارد، آنچه منفی است، درخواست مزد از مردم

٣-٣. هود، ١٢٣.

٤-٤. مائده، ١٧.

است. تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا ... مُتَقَلُّونَ

۵- مخالفان انبیا، نه پشتوانه علمی و عقلی دارند و نه پشتوانه ای از عالم غیب.

«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ»

۶- یکی از شیوه های دعوت و هدایت، شیوه پرسش و پاسخ است که قرآن چگونگی پرسیدن را بیان کرده است. اَمْ ... اَمْ ... اَمْ ...

۷- کید و نیرنگ دشمنان مقطعی نیست، بلکه دائمی است. «يُرِيدُونَ كَيْدًا»

۸- نتیجه ی نیرنگ، به خود افراد باز می گردد. يُرِيدُونَ كَيْدًا ... هُمْ الْمَكِيدُونَ

۹- سؤالات و اهداف خود را جمع بندی کنیم. «أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ»

وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾

(آنان به قدری لجوجند که حتی) اگر ببینند پاره ای از آسمان فرو می افتد، (باز هم ایمان نمی آورند و) می گویند: این ابری متراکم است (نه قهر خدا).

فَذَرَهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٦﴾

پس آنان را (به حال خود) واگذارشان تا آن روزشان را که در آن گرفتار صاعقه (و قهر خدا) می شوند، ببینند. روزی که نیرنگ و ترفندشان آنان را هیچ سود نبخشد و (از هیچ سوی) یاری نشوند.

نکته ها:

«کسف» به معنای قطعه است و مقصود از آن در این جا، فرود قطعه سنگ از آسمان به عنوان عذاب الهی است. «مَرْكُومٌ» به معنای متراکم و «يُصْعَقُونَ» به معنای هلاکت و بیهوشی است که در اثر صاعقه ی عذاب پدید آید. این کلمه در قالب مجهول آمده که نشانه اضطراب و ناچاری است.

اشخاص لجوج هر دم بهانه ای می آورند. آنها از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست سقوط قطعه ای

از آسمان را داشتند، فَأَسْقَطْ عَلَيْنَا كِسْفًا ... (۱) ولی اگر درخواست آنان عملی شود، باز می گویند: این ابری است متراکم. وَإِنْ يَرَوْا ... يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ

امر به معروف و نهی از منکر، مراحل و محدودیت هایی دارد، گاهی تذکر لازم است و گاهی اعراض و ترک. در آیه ۲۹ خواندیم: «فَذَرُّهُمْ» یعنی به مردم تذکر بده! ولی در اینجا می خوانیم: «فَذَرُّهُمْ» یعنی آنان را به حال خود رها کن، زیرا دیگر ارشاد تأثیری ندارد.

پیام ها:

۱- لجاجت، انسان را به تحلیل غلط وامی دارد. كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ ... يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ

۲- انسانی که بدیهیات را انکار می کند و حتی آنچه را با چشم می بیند نمی پذیرد، دیگر قابل هدایت نیست. «يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ فَذَرُّهُمْ»

۳- همه ی افراد لایق ارشاد نیستند. «فَذَرُّهُمْ»

۴- از ارشاد مردم نباید زود خسته شد. قرآن بعد از طرح چهارده سؤال و بستن همه ی راه های عذر و بهانه، فرمان رها کردن آنان را می دهد. أَمْ تَأْمُرُهُمْ ... أَمْ ...

أَمْ ... أَمْ ... فَذَرُّهُمْ

۵- لطف خداوند به قدری است که حتی در هنگام رها کردن انسان به حال خود، هشدار لازم را می دهد. فَذَرُّهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي ...

۶- کفر و لجاجت سبب بدفرجامی است. حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمْ ...

۷- سنت خدا در برابر مخالفان، شتاب و عجله نیست. فَذَرُّهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمْ ...

۸- به هنگام فرا رسیدن قهر الهی، مجرمان دیگر اختیاری از خود ندارند و باید آن را با ذلت بپذیرند. «يُضَعَّفُونَ»

۹- هنگام قهر الهی، نه نیرنگ درونی کارساز است و نه یاور بیرونی. يَوْمَ لَا يُغْنِي ...

ص: ۲۹۸

وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

و البته برای کسانی که ستم کردند، عذابی است غیر از این (در دنیا یا برزخ) ولی اکثر آنان نمی دانند.

نکته ها:

با توجه به آیات قبل و این آیه، نپذیرفتن دعوت انبیا ظلم است. شاید هم مراد این باشد که کفار دو گروهند: گروهی که تنها کافرنند و گروهی که علاوه بر کفر، ظلم و توطئه هم می کنند که عذاب این گروه بیشتر است.

در تفسیر قمی آمده است که مراد از «عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ»، عذاب در زمان رجعت است، در مورد کسانی که در حق آل محمد علیهم السلام ظلم روا داشتند.

پیام ها:

۱- برای ستمگران، علاوه بر قیامت، در دنیا نیز عذاب است. «عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ»

۲- ظالمان، از عاقبت شوم خود در این دنیا بی خبرند. «أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾

برای (انجام) فرمان پروردگارت پایداری کن، که تو در دید ما (و تحت حمایت ما) هستی و هنگامی که (از خواب) بر می خیزی، با ستایش پروردگارت او را به پاکی یاد کن.

وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِبْرَاهِيمَ النَّجُومِ ﴿٤٩﴾

پس پاسی از شب و به هنگام ناپدید شدن ستارگان، خدا را تسبیح کن.

نکته ها:

این سوره با سوگند به مکان مناجات شروع شد، «وَ الطُّورِ» و با فرمان مناجات پایان یافت. «وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِبْرَاهِيمَ النَّجُومِ»

با این که همه ی اعمال و افکار انسان ها زیر نظر خداست، اما خداوند به اولیای خود توجه مخصوصی دارد، مثلاً به نوح علیه السلام می فرماید: ساخت کشتی تو زیر نظر ماست. «اصْبِرْ نَحْ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» و به پیامبر اسلام می فرماید: تمام وجودت زیر نظر ماست. «فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا»

تسبیح از ستایش مهم تر است، فرمان تسبیح دوبار مطرح شد، ولی ستایش خداوند یکبار.

مراد از «إِدْبَارَ النُّجُومِ»، هنگام طلوع فجر است که ستارگان در نور صبح ناپدید می شوند.

مفسران، عبارت «مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ» را به نماز شب در هنگام سحر تفسیر کرده اند و در حدیث می خوانیم: مراد از «إِدْبَارَ النُّجُومِ» دو رکعت نماز نافله قبل از نماز صبح است. (۱)

پیام ها:

۱- در برابر افراد لجوج، باید صبر و مقاومت کرد. آری تبلیغ دین در برابر تکذیب ها و آزارها به صبر و حوصله نیاز دارد. «وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۲- صبر اگر در راه اجرای فرمان الهی باشد، با ارزش است و گرنه یکدندگی و لجاجت و ضد ارزش محسوب می شود. «وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۳- حکم و فرمان خداوند، در جهت تربیت و رشد انسان است. «لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۴- پیامبر نیز به حمایت خداوند نیازمند است. «فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا»

۵- آنچه انسان را صبور می کند، آن است که بداند زیر نظر خداست. «فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا»

۶- یاد خدا و ستایش و تسبیح او، مایه ی صبر و پایداری است. «وَ اصْبِرْ ... وَ سَبِّحْ»

۷- تسبیح خداوند بر ستایش او مقدم است، اول باید او را منزّه بدانیم، سپس ستایش کنیم.

۸- مناجات شبانه، انسان را برای تلاش روزانه آماده می کند. «وَ اصْبِرْ ... وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ ...»

۹- برای دعا و نیایش، زمان های خاص آثار بیشتری دارد. «حِينَ تَقُومُ وَ مِنَ اللَّيْلِ ...»

إِدْبَارَ النُّجُومِ

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره شصت و دو آیه دارد و در مکه نازل شده و از سوره هایی است که دارای سجده واجب می باشد.

نام سوره برگرفته از آیه اول است که خداوند به ستاره سوگند یاد می کند.

در این سوره به جایگاه وحی و شیوه نزول آن بر دل پیامبر اشاره شده و همچون سوره اسراء، معراج پیامبر به آسمان ها مطرح شده است. بخش دیگری از سوره، به رسوم خرافی مشرکان در مورد بت ها و پرستش فرشتگان پرداخته و آنها را محکوم کرده است.

اما روح حاکم بر سوره، توجه به قیامت و حالات نیکان و بدان است که معیار کیفر و پاداش الهی واقع می شود.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ﴿٢﴾

سوگند به ستاره، چون فرو شود. همانا یار و مصاحب شما (محمد صلی الله علیه و آله)، نه گمراه شده و نه منحرف گشته است.

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾

و نه از روی هوای نفس سخن می گوید. سخن او جز وحی که به او نازل می شود، نیست.

نکته ها:

«هَوَىٰ» به معنای تمایل به سقوط است و هوای نفس، همان خواسته هایی است که انسان را به سقوط می کشاند. «ضَلَّ» به معنای انحراف از مسیر مستقیم است و «غَوَىٰ» به انحراف اعتقادی گفته می شود که از عقیده باطل برخاسته باشد.

«صاحب» به معنای دوست و یاور است. این واژه در قرآن، چندین بار در باره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمده است، (۱) زیرا برخورد پیامبر با مردم، صمیمی، دلسوزانه و دوستانه بود.

آخرین کلمه در سوره قبل (طور)، «نجوم» بود و اولین کلمه در این سوره، «نجم» است.

مراد از «وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ»، یا هنگام طلوع خورشید در هر صبح است که نور ستارگان بی فروغ می شود و یا هنگام برپایی قیامت است که ستارگان سقوط کرده و افول می کنند.

ص: ۳۰۴

در مدار توحید، خداوند و پیامبرانش در مقام تأیید یکدیگرند. خداوند، پیامبر را از هر گونه انحراف منزّه می‌داند، «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى» و پیامبر نیز خداوند را تنزیه می‌نماید.

خداوند در معرّفی قرآن فرمود: «ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ» (۱) و در معرّفی پیامبر فرمود:

«مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ»، تا حجت بر مردم تمام شده و جای هیچ گونه تردید باقی نماند.

قرآن، خطاب به منحرفان می‌فرماید: شما مدّت زیادی همنشین و مصاحب پیامبر بودید و خوب می‌دانید که او انحراف ندارد. «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى»

امتیاز رهبران الهی از رهبران بشری در چند چیز است:

۱. سابقه ی انحراف فکری ندارند. «مَا ضَلَّ»

۲. سابقه ی گناه و فسق در عمل ندارند. «مَا غَوَى»

۳. دلسوز و مردمی هستند. «صَاحِبُكُمْ»

۴. مغلوب هوسهای خود و دیگران نیستند. «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ»

مرحوم صدوق در امالی، در مورد این که رضایت همه مردم کسب نمی‌شود و زبان مردم قابل کنترل نیست، می‌فرماید: بعضی از مردم حتّی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله نسبت هوی و هوس می‌دادند و خداوند از حضرت دفاع کرد و فرمود: «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۲)

در حدیث می‌خوانیم که حمزه عموی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از آن حضرت پرسید: چرا تمام درهایی که به مسجد باز بود مسدود کردی جز در خانه علی علیه السلام را؟ حضرت آیات اول سوره نجم را تلاوت فرمود: «إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ»، یعنی من بر اساس فرمان الهی چنین کردم. (۳) همچنین هنگامی که حضرت علی علیه السلام در غدیر خم به امامت و وصایت تعیین شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله مورد انتقاد قرار گرفت، ولی حضرت این آیه را تلاوت فرمود: «إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (۴)

در پاسخ کفار که می‌گفتند: «إِنَّ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۵) قرآن جز افسانه‌های پیشینیان نیست، خداوند با قاطعیت می‌فرماید: «إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» سخنان او جز وحی نیست.

ص: ۳۰۵

٢-٢. تفسير كنز الدقائق.

٣-٣. تفسير درالمنثور.

٤-٤. تفسير نورالثقلين.

٥-٥. انعام، ٢٥.

گرچه قرآن، کتاب شعر نیست و آیات آن، حکم بیت های شعر را ندارد، اما از نظم خاصی در کلمات و عبارات برخوردار و قرائت آن زیبا و موزون است. «هوی - غوی - الهوی - یوحی»

پیام ها:

۱- به مظاهر طبیعت چون نشانه خدا هستند، می توان سوگند یاد کرد. «و النّجم»، «و الشمس»، «و القمر»

۲- حرکت ستاره ها به سوی افول و انهدام است و در آینده متلاشی می شوند.

«و النّجم إذا هوی»

۳- در راه تبلیغ دین، تهمت ها بسیار است، ولی خداوند دفاع می کند. «ما ضلّ صاحبکم و ما غوی»

۴- انبیا، عمری در میان منحرفان بودند، ولی منحرف نشدند و این خود یک نشانه عظمت است. «ما ضلّ صاحبکم»

۵- کرات بزرگ آسمان ها منهدم شدنی است، ولی پیامبر و سخنان او، همچنان استوار است. «و النّجم إذا هوی. ما ضلّ صاحبکم و ما غوی. و ما ینطق عن الهوی»

۶- فرمان و سخن پیامبر، حجت و لازم الاجراست. «و ما ینطق عن الهوی»

۷- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نه در گذشته انحراف داشته، «ما ضلّ» و نه در آینده انحرافی خواهد داشت. «و ما ینطق عن الهوی»

۸- هر چه مقام و مسئولیت بالاتر باشد، تضمین بیشتری برای سلامتِ مسئول لازم است. «ما ضلّ - ما غوی - ما ینطق»

۹- در مدیریت، باید از افراد پاک، دفاع و دامن آنها از تهمت پاک گردد. «ما ضلّ صاحبکم ...»

۱۰- هم پیامبر بر حق است و هم سخن او. «ما ضلّ صاحبکم ... - إن هو إلا وحي یوحی»

۱۱- سخن پیامبر، نه برخاسته از تمایلات شخصی و نه برخاسته از محیط اجتماعی است. «إن هو إلا وحي یوحی»

۱۲- اختیار نزول وحی در محتوی، زمان، مکان و مقدار، با خداست. «یوحی»

۱۳- هوی و هوس، با وحی سازگار نیست. «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ»

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ ﴿٦﴾

(وحی را خداوند قوی قدرت به او آموخت. (خداوند) صاحب صلابت که سلطه یافت.

وَ هُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَىٰ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾

در حالی که او در افق برتر بود. سپس نزدیک شد پس نزدیک تر.

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾

تا جایی که فاصله اش به اندازه دو کمان یا کمتر شد. پس به بنده اش وحی کرد، آنچه را وحی کرد.

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ ﴿١١﴾

قلب، آنچه را دید دروغ نخواند.

نکته ها:

«مِرَّةٍ» به معنای تابیده شده و محکم است و در قدرت و توانایی به کار می رود، چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: صدقه بر «مِرَّة» و «سوی»، یعنی افراد توانمند، روا نیست. (۱)

«دَنَا» یعنی نزدیک شد، ولی «تدلی» یعنی خیلی نزدیک شد تا جایی که از شدت نزدیکی وابسته شد. «قَابَ» معادل کلمه مقدار و «قوس» به معنای کمان است. تعبیر به «قَابَ قَوْسَيْنِ» کنایه از شدت نزدیکی و تقرب پیامبر به خداوند به هنگام نزول وحی است.

در این که مراد از «شَدِيدُ الْقُوَىٰ» خداوند است یا جبرئیل، بحث و گفتگو است، ولی این

ص: ۳۰۷

عنوان، در موارد دیگر فقط برای خدا آمده است. مثلاً در دعای ندبه می خوانیم: «و أَرِه سَيِّدَهُ يَا شَدِيدَ الْقُوَى» خداوندا! امام زمان را به ما نشان بده، یا در دعای وارده از امام حسن علیه السلام برای دفع شرّ ظالم می خوانیم: «يَا شَدِيدَ الْقُوَى يَا شَدِيدَ الْمَحَالِ» (۱).

به علاوه در آیات دیگر، خداوند، معلّم قرآن معرفی شده است، از جمله:

«الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

(۲)

معلّم قرآن، خداوند رحمان است.

«عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

(۳)

، خداوند چیزهایی را که نمی توانستی بیاموزی، به تو آموخت.

البته در سوره تکویر درباره ی جبرئیل می خوانیم: «ذِي قُوَّةٍ» (۴) ولی بسیار تفاوت است میان «ذِي قُوَّةٍ» و «شَدِيدُ الْقُوَى». بنابراین منظور از «شَدِيدُ الْقُوَى» خداوند است.

در این آیات به مسئله معراج پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره شده که ما سیمایی از معراج را در جلد هفتم تفسیر نور به مناسبت آیه اول سوره اسراء بیان نمودیم.

در تفسیر روح المعانی آمده است: در جاهلیت، هنگامی که دو نفر هم قسم می شدند، کمان های خود را در کنار هم قرار می دادند و زه آن را می کشیدند و هر دو یک تیر می انداختند، کنایه از آن که هر دو یکی شده اند.

فرشته، در افق اعلی نیست، بلکه در افق مبین است و پیامبر بسیار بالاتر است و می تواند او را مشاهده کند. «وَلَقَدْ رَأَاهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ» (۵)

خداوند مکان ندارد و منظور از افق اعلی (ناحیه برتر)، مکان خاصی نیست، بلکه مراد اوج بلند مرتبگی و کنایه از احاطه و تسلط همه جانبه خداوند است.

وحی در زمین، با واسطه است، «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ» (۶)، جبرئیل، قرآن را بر قلب تو نازل کرد. اما در اینجا که سخن از معراج پیامبر است، فرمود: «فَأَوْحَى إِلَيَّ عَبْدِهِ مَا أَوْحَى» یعنی در مقام قرب خبری از واسطه نیست و فرشته مقرب هم راهی به آنجا ندارد.

از امام سجاد علیه السلام پرسیدند: علت معراج پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چه بود، مگر خدا مکان دارد؟ حضرت فرمود: معراج برای آن بود که خداوند، ملکوت آسمان ها و آنچه را در آنهاست از

ص: ۳۰۸

۱-۱. مستدرک، ج ۵، ص ۲۶۰.

۲-۲. الزّحمن، ۱.

۳-۳. نساء، ۱۱۳.

۴-۴. تکویر، ۲۰.

۵-۵. تکویر، ۲۳.

۶-۶. شعراء، ۱۹۳.

عجایب صنعت و ابتکار، به پیامبرش نشان دهد. (۱)

کلاسی که پیامبر صلی الله علیه و آله در معراج دید، کلاس ویژه ای بود:

محل کلاس: برترین مکان. «وَهُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى»

استاد: (خداوند) قوی ترین استاد. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى»

محتوای درس: (وحی) محکم ترین سخن. «إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى»

از امام سؤال کردند: «هل رأى رسول الله ربه» آیا پیامبر در معراج پروردگارش را دید؟ حضرت فرمودند: «نعم بقلبه

رآه» آری، خدا را به قلبش مشاهده کرد. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى» (۲)

امام رضا علیه السلام فرمود: آیه «لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى» (۳)، آیه «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى» را تفسیر می کند، یعنی مراد

از رؤیت در آیه، دیدن آیات الهی است، نه ذات خداوند.

پیام ها:

۱- دین به قدری ارزش دارد که باید معلم آن، خداوندی باشد که دارای قدرت بی نهایت است، «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» و شاگرد آن، پیامبری باشد بی لغزش و معصوم. «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ»

۲- دریافت علوم الهی، نیازمند ظرفیت خاصی است. «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَ مَا عَوَى ...»

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى

۳- یکی از راه های شناخت افراد، شناخت استاد است. «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ ... عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى»

۴- وحی، همان تعالیم الهی است. «يُوحَى ... عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى»

۵- تحلیل ها و تهمت های ناروا را پاسخ دهید. در مقابل کسانی که می گفتند: این قرآن را دیگران به پیامبر آموخته اند، «يُعَلِّمُهُ

بَشَرًا» (۴)، خداوند می فرماید:

ص: ۳۰۹

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. نجم، ۱۸.

۶- علم پیامبر از جانب خداوند است. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۷- علم الهی، از قدرت او جدا نیست. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۸- تنها خداوند قدرتمندترین است، قدرت های غیر الهی سست است... «شَدِيدُ الْقُوَى» □

۹- معلم باید در کار خود توانا باشد. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۱۰- با تعلیم خدا، یک امی می تواند معلم تمام بشریت شود. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۱۱- همه بشر شاگردان خداوند هستند، «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَم» (۱) ولی شخص پیامبر شاگرد مخصوص اوست. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۱۲- برنامه های الهی برای بشر، بسیار محکم و کامل است. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □ دُو مَرَّةٍ ...

۱۳- تقرب به خدا، مرحله به مرحله و گام به گام است. «دَنَا فَتَدَلَّى» □

۱۴- رابطه معلم و شاگرد باید نزدیک و صمیمی باشد. «دَنَا فَتَدَلَّى» □

۱۵- در سخن، از واژگان و ادبیات مخاطب استفاده کنیم و به لسان قوم سخن بگوییم. «قَابَ قَوْسَيْنِ» □ (در فرهنگ عرب، نزدیکی دو کمان، نشانه نزدیکی صاحبان آنها بود).

۱۶- قرب به خداوند برای بندگان، محدودیت ندارد. «أَوْ أَدْنَى» □ چون فرشتگان نمی توانند.

۱۷- مردان خدا، در زمین باشند یا در آسمان، عبد خدایند. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ» (۲) □

ص ۳۱۰:

۱- ۱. علق، ۵.

۲- ۲. اسراء، ۱.

۱۸- بندگی، بستر فراگیری وحی و عنایت الهی است. «فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ»

۱۹- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هم در دریافت وحی معصوم است و هم در ابلاغ آن. «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ... مَا كَذَبَ الْفؤَادُ مَا رَأَىٰ»

۲۰- آن شهود باطنی حجت است که مورد تأیید خدا باشد. «مَا كَذَبَ الْفؤَادُ مَا رَأَىٰ»

أَفْتَمَارُونَهُ عَلَيَّ مَا يَرَىٰ (۱۲) وَ لَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَهُ أُخْرَىٰ (۱۳)

پس آیا بر سر آنچه می بیند با وی جدال می کنید؟ و همانا در نزولی دیگر او را دید.

عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُنتَهَىٰ (۱۴) عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْمُونَىٰ (۱۵)

نزد سدره المنتهی. که بهشت امن نزد آن است.

نکته ها:

«فَتَمَارُونَهُ» از «مراء» به معنای جدال همراه با شک و تردید و «نَزْلَهُ» به معنای یکباره نازل شدن است. «سِدْرِهِ الْمُنتَهَىٰ» نام مکانی نزدیک بهشت موعود است که ملامت از الطاف الهی است و به گفته روایات جز شخص پیامبر اسلام کسی از آن بالاتر نرفته است. (۱)

در حدیث آمده است: آنجایی که آخرین مرحله پرواز فرشتگان یا آخرین مرحله بالا رفتن اعمال می باشد، به آن «سِدْرِهِ الْمُنتَهَىٰ» می گویند و در روایات می خوانیم: «سدره المنتهی» نام درختی است که همراه هر برگ آن فرشته ای در حال تسبیح است. (۲)

چون در ماجرای معراج، ناباوری و تردید بسیار است، خداوند یک بار در سوره اسراء فرمود:

«سُبْحَانَ الَّذِي» یعنی او از کار لغو منزّه است و معراج یک هدف بس عالی دارد و یک بار در این سوره فرمود: چرا در این باره جدال می کنید؟ أَفَتَمَارُونَهُ ...

گرچه همه مردم زیر نظر خداوند هستند، اما خداوند گاهی بعضی را به طور خاص مورد نظر قرار می دهد. «وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَهُ أُخْرَىٰ» یعنی خداوند در معراج پیامبرش را یکبار دیگر مورد نظر ویژه قرار داد. همان گونه که خداوند با این که با همه مردم است، «وَهُوَ مَعَكُمْ» (۳) ولی بودن او با متقین به گونه ای دیگر است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا» (۴)

١-١. تفسير كترالدقائق.

٢-٢. تفاسير نمونه و مجمع البيان.

٣-٣. حديد، ٤.

٤-٤. نحل، ١٢٨.

آری، همراه بودن و عنایت خداوند گاهی عام است و گاهی خاص. او پیامبرش را در آسمان‌ها مهمان کرد و نزد سدره المنتهی و بهشت موعود، مورد نظر خاص خود قرار داد.

این معنا در تفسیر اطیب البیان ذکر شده، اما در تفاسیر دیگر به گونه ای دیگر معنا شده است:

پیامبر، یک بار دیگر جبرئیل را با قیافه اصلی دید و یا بار دیگر، خدا را با دید باطنی دید.

دلیل ما در انتخاب گفتار اطیب البیان این است که این آیات در مقام تجلیل از پیامبر و معراج اوست و دیدن جبرئیل، برای پیامبر که مقامش بالاتر از جبرئیل است امتیاز و تجلیلی نیست و با سیاق آیات خیلی تناسب ندارد، و نیز دیدن باطنی خداوند، برای پیامبر همیشه بوده و نه یکبار و دو بار، ولی لطف خاص خداوند در معراج قابل توجه بوده است، چون خداوند با هدفی خاص پیامبرش را به آسمان‌ها برد، بنابراین نگاه خاصی به او داشت.

«رَأَاهُ نَزَلَهُ أُخْرَى»

در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: من جبرئیل را نزد سدره المنتهی دیدم.

جبرئیل به پیامبر گفت: انتهای حدی که خداوند برای من گذارده همین جاست و اگر بیشتر از آن بیایم، بالهائم خواهد سوخت.

(۱)

پیام‌ها:

۱- افراد بی ایمان، تحمل باور کردن مکاشفات و دریافت های اولیای خدا را ندارند و با بدبینی و تردید با آنها به جدال می پردازند. «أَفْتَمَارُونَهُ»

۲- در مسائل نظری و فکری، بحث و تردید جای دارد، ولی در محسوسات و دیدنی‌ها جایی ندارد. «أَفْتَمَارُونَهُ عَلَيَّ مَا يَرَى»

۳- شرط تبلیغ، پذیرش همگانی نیست؛ بعضی انکار یا تردید یا جدال می کنند.

«أَفْتَمَارُونَهُ»

۴- پرسش و دلیل خواهی همیشه مورد سفارش است، «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ» (۲) ولی

ص: ۳۱۲

۱- ۱. تفسیر هدایت.

۲- ۲. نحل، ۴۳.

مجادله و ستیز مورد توبیخ است. «أَفْتَمَارُونَهُ»

۵- بالاتر از بهشت نیز وجود دارد. «عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى» سدره المنتهی به قدری مهم است که بهشت با آن عظمتش در کنار اوست.

إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَى ﴿١٦﴾

آنگاه که سدره المنتهی را پوشاند آن (نوری) که می پوشاند.

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى ﴿١٨﴾

دیده منحرف نگشت و تجاوز نکرد. همانا او برخی از نشانه های بزرگ پروردگارش را دید.

نکته ها:

در آیه اول سوره اسراء خواندیم که خداوند پیامبرش را شبانه سیر داد تا آیات خود را به او نشان دهد: «لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا»، در این سوره می فرماید: خداوند آیات خویش را به او نشان داد. و «لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از هر جهت معصوم است:

الف) افکار و کردار: «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ»

ب) زبان و گفتار: «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى»

ج) علم و دانش: «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى»

د) دل و قلب: «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى»

ه) چشم و دیده: «مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى»

پیام ها:

۱- حق چشم، آن است که نه انحراف بیند و نه تجاوز کند. «مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى»

۲- چشمی توان دیدن آیات بزرگ الهی را دارد که واقع بین و حق بین باشد. «مَا زَاغَ الْبَصِيرُ وَمَا طَغَى لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى»

۳- آیات الهی به قدری گسترده است که حتی اشرف مخلوقات، تنها گوشه ای از آن را می بیند. «مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ»

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٢٠﴾

آیا (بت های) لات و عزی را دیده اید؟ و منات، آن سومین بت دیگر.

أَلَكُمْ الذَّكْرَ وَلَهُ الْأُنثَىٰ ﴿٢١﴾ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ﴿٢٢﴾

آیا (این گونه می پندارید که) پسر برای شما است و دختر برای خداوند؟ این (تقسیم شما) تقسیمی است ناعادلانه.

نکته ها:

خداوند قادری که بشر را به اوج آسمان ها می برد و آیات بزرگ خود را به او نشان می دهد کجا، و بت های سنگی بی خاصیت کجا.

در قرآن نام نه بت آمده است: «لات»، «عزی»، «مناه» در این سوره، «بعل» در صافات و «وڈ»، «سواع»، «یعوق»، «یغوث» و «نسر» در سوره نوح.

پیام ها:

۱- نگاه باید هدفدار باشد. أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ ...

۲- مبلغ باید از عوامل انحراف و وسایل آن آگاه باشد. اللَّاتُ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةٌ ...

۳- گاهی باید اشیا و افراد و عوامل انحرافی را معرفی و افشا و محکوم کرد تا دیگران درس بگیرند و هدایت شوند. اللَّاتُ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةٌ ...

۴- در اصلاح، ابتدا باید سراغ سرچشمه ها رفت. در بت شکنی نیز باید ابتدا سراغ بت های بزرگ رفت. (نظیر آیه «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» (۱) اللَّاتُ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةٌ ...

ص: ۳۱۴

۵- هرچه را برای خود نمی پسندید، برای دیگران نپسندید. «أَلْكُمْ الذَّكْرَ وَلَهُ الْأُنْثَى» (مشرکان که دختر را ننگ می دانستند، فرشتگان را دختران خدا می خواندند).

۶- در ارشاد، می توان از شیوه طرح سؤال استفاده نمود. «أَلْكُمْ الذَّكْرَ وَلَهُ الْأُنْثَى»

۷- تبعیض میان دختر و پسر، نوعی بی عدالتی است. «أَلْكُمْ الذَّكْرَ وَلَهُ الْأُنْثَى. تِلْكَ إِذَا قَسَمَهُ ضِيزَى»

إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ مَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى ﴿٢٣﴾

این بت ها جز نام هایی بیش نیستند که شما و پدرانتان، نام گذاری کرده اید.

خداوند هیچ گونه برهانی (بر حقایق آنها) نفرستاده است. (مشرکان)، جز گمان و آنچه که دلخواهشان است پیروی نمی کنند، در حالی که از سوی پروردگارشان هدایت به سراغشان آمده است.

نکته ها:

منظور از «سُلْطَانٍ» در قرآن، دلیل و برهان است که مایه ی سلطه علمی می گردد.

بت پرستان، هر یک از بت ها را مظهر امری می دانستند؛ یکی را مظهر قدرت، یکی علم، یکی محبت، یکی خشم و... قرآن می فرماید: این عناوین و القاب دهان پرکن، هیچ خاصیتی ندارد و این اسم ها، بی مسمی است.

پیام ها:

۱- به هر شعار و عنوان و لقبی، نباید توجه کرد. «أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا»

۲- نیاکان، فرهنگ سازان نسل بعد از خود هستند. «سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ»

۳- تقلید کورکورانه، گرچه از نیاکان و پدران باشد، ممنوع است. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ»

۴- شرک، برخاسته از خیال پردازی و موهوم گرایی است و هیچ گونه پشتوانه منطقی ندارد. سَمَّيْتُمُوهَا ... مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ

۵- عقاید، باید بر اساس برهان باشد و حدس و گمان و تقلید، کافی نیست. «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۶- هدایت از سوی خداوند است، «جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى» و گمراهی از هوای نفس. «تَهْوَى الْأَنْفُسُ»

۷- هوا پرستی، محکوم است. يَتَّبِعُونَ ... مَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ

۸- خداوند، بر همه اتمام حجت کرده است و پس از آمدن وحی، دیگر انسان عذری ندارد. «وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى»

۹- ارشاد و هدایت، از شئون ربوبیت است. «مَنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى»

۱۰- هرگاه راه هایی را محکوم می کنید، راه حق را ارائه دهید. «جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى»

۱۱- راه علم و راه وحی، حق است. سُلْطَانٍ ... مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى ولی سلیقه های شخصی «أَنْتُمْ» و نیاکان «آبَاؤُكُمْ» و راه ظن و گمان «إِلَّا الظَّنَّ» و راه هوی و هوس «تَهْوَى الْأَنْفُسُ» همه باطل اند.

أَمْ لِلنَّاسِ إِيَّاهُ تَمَنَّى ﴿٢٤﴾ فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى ﴿٢٥﴾

آیا (می پندارید که) انسان، به هر چه آرزو دارد می رسد؟ پس آخرت و دنیا برای خداوند است.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يُأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى ﴿٢٦﴾

و چه بسا فرشتگانی که در آسمان ها هستند، (ولی) شفاعت آنان سودی ندارد، مگر بعد از آن که خداوند برای هر که بخواهد و رضایت دهد، اجازه شفاعت دهد.

﴿تَمَنَّى﴾ به معنای آرزو است، خواه امر ممکن یا محال، منطقی یا بی اساس. (۱) اما «رجا» در مورد آرزوهای شدنی، «طمع» در مورد آرزوهایی که حصول آن نزدیک است و «أمل» در مورد آرزوهایی که بدست آوردنش مشکل باشد بکار می رود. (۲)

اسلام برای اصلاح رفتار، سه چشمه افکار را اصلاح می کند. برای این که به امید کسب عزت و قدرت به سراغ این و آن نرویم، می فرماید: «فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۳) تمام عزت از اوست. «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۴) تمام قدرت از اوست.

در این آیه نیز می فرماید: آخرت و دنیا مخصوص خداست، پس چرا از غیر او توقع داری؟!

هستی به اراده ی خداوند می چرخد، نه به آرزوی ما. امام علی علیه السلام می فرماید: «عرفت الله بفسخ العزائم و نقض العهود» (۵) خدا را از این راه شناختم که برخی تصمیم های مهم بشر فسخ و برخی عهدهای او نقض شده است، یعنی هستی با اراده او می چرخد نه با تصمیم ما.

امام صادق علیه السلام فرمود: نه فرشته و نه پیامبر، در برابر قهر الهی، نمی توانند شما را نجات دهند. هر کس انتظار شفاعت دارد، در جستجوی رضای خدا باشد. (۶)

سؤال: آیا شفاعت یک نوع پارتی بازی نیست؟

پاسخ: هرگز، زیرا:

الف) کسی مورد شفاعت قرار می گیرد که با فکر و عمل، برای خود استحقاق شفاعت را ایجاد کرده باشد. بنابراین بر خلاف پارتی، شفاعت قانون و ضابطه دارد.

ب) در شفاعت، حقی از بین نمی رود ولی در پارتی بازی حقوق دیگران ضایع می شود.

ج) شفاعت کننده، از شفاعت شونده انتظاری ندارد، بر خلاف پارتی بازی که شخصی که کار را انجام داده است، انتظاراتی دارد.

د) هدف شفاعت کننده، رستگاری شفاعت شونده است، ولی هدف در پارتی بازی کامیابی

ص: ۳۱۷

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. فروق اللغات.

۳-۳. نساء، ۱۳۹.

۴-۴. بقره، ۱۶۵.

٥-٥. نهج البلاغه، حكمت ٢٥٠.

٦-٦. بحار، ج ٨، ص ٥٣.

دنیوی است.

ه) شفاعت، وسیله تربیت و رشد است، زیرا شفاعت شونده با اولیای خدا که شفاعت کننده هستند، رابطه‌ی معنوی برقرار می‌کند.

«لِمَنْ يَشَاءُ» را دو گونه می‌توان معنا کرد:

الف) هر کسی را که خدا بخواهد، به او اجازه شفاعت کردن می‌دهد.

ب) هر کسی را که خدا بخواهد، به او اجازه شفاعت شدن می‌دهد.

سؤال: آیا شفاعت موجب تشویق انسان‌ها به گناه نمی‌شود؟

پاسخ: هرگز، زیرا اولاً معلوم نیست چه کسی شفاعت می‌شود و ثانیاً آیا ساختن یک دارو برای رفع مسمومیت، انسان‌ها را به مسموم شدن و زهر خوردن تشویق می‌کند؟!

نگاهی به آرزو در روایات و آیات

ارزش آرزو:

آرزو، عامل و انگیزه حرکت و رشد است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «لولا الامل ما رضعت و الده و لدها و لا غرس غارس شجرها» (۱) اگر آرزو نبود، نه مادری کودک خود را شیر می‌داد و نه کشاورزی درختی را می‌کاشت.

حضرت عیسی علیه السلام، پیرمردی را دید که بیل در دست دارد و زمین را شخم می‌زند، گفت:

خدایا! آرزو را از این مرد بگیر. دید پیرمرد بیل را کنار گذاشت و خوابید. پس از مدتی، حضرت عیسی از خدا خواست که آرزو به او برگردد، مشاهده کرد که پیرمرد بلند شد و شروع به کار کرد. (۲)

مهار کردن آرزو:

آرزوها باید در چارچوب امکانات، استعدادها، شرایط و ظرفیت باشد و گرنه سر از موهومات در می‌آورد. امام علی علیه السلام فرمودند: بیشترین ترس من بر شما، از هوا پرستی و آرزوهای طولانی است. (۳)

ص: ۳۱۸

۱-۱. بحار، ج ۷۷، ص ۱۳۷.

۲-۲. بحار، ج ۱۴، ص ۳۲۹.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۲۸.

آرزوهای منفی:

در قرآن از بعضی آرزوها انتقاد و نهی شده است. نظیر کسانی که آرزو داشتند ثروت قارون را داشته باشند و می گفتند: «یا كَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ» (۱)

یا آرزو دارند مورد ستایش نابجا قرار گیرند: «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا» (۲)

یا آرزو دارند بر دیگران برتری داشته باشند. «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ» (۳)

بارها خداوند با جملات: «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ» (۴) و «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (۵) مؤمنان را از نگاه های آرزومندانه به سرمایه داران و مرفهان باز داشته است.

آرزوهایی که به آن نمی رسند:

در قیامت بارها مجرمان «یا لَيْتَنِي» (ای کاش!) می گویند، ولی چه سود که دیگر دیر شده است، از جمله:

«یا لَيْتَنِي كُنْتُ ثَرِيًّا»

(۶)

ای کاش خاک بودم. (خاک، یک دانه می گیرد و یک خوشه می دهد.

خاک، فاضلاب را می گیرد و آب زلال می دهد، ولی بعضی انسان ها جز فساد کاری نمی کنند.)

«یا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا»

(۷)

ای کاش! راهی همراه پیامبر انتخاب کرده بودم.

«یا لَيْتَنِي لَمْ أُوْتِ كِتَابِيَهٗ»

(۸)

ای کاش نامه عملم به دستم نمی رسید!

«یا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي»

(۹)

ای کاش برای روز حیاتم، چیزی از پیش فرستاده بودم!

«يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ»

[\(۱۰\)](#)

ای کاش ما به دنیا بازگشته و دیگر تکذیب نمی کردیم!

ص: ۳۱۹

۱-۱. قصص، ۷۹.

۲-۲. آل عمران، ۱۸۸.

۳-۳. قصص، ۸۳.

۴-۴. توبه، ۵۵ و ۸۵.

۵-۵. حجر، ۸۸ و طه، ۱۳۱.

۶-۶. نباء، ۴۰.

۷-۷. فرقان، ۲۷.

۸-۸. حاقه، ۲۶.

۹-۹. فجر، ۲۵.

۱۰-۱۰. انعام، ۲۷.

- ۱- به امید شفاعت و کارگشایی دیگران راه خدا را ترک نکنید که به این آرزو نخواهید رسید. «أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى»
- ۲- رها کردن هدایت الهی «مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى» و به سراغ آرزوهای خیالی رفتن محکوم است. «أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى»
- ۳- ولایت و حاکمیت مطلقه در آخرت و دنیا مخصوص خداست، به سراغ غیر او نرویم. «فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى»
- ۴- غیر خدا هر که و هر چه باشد، زودگذر است و ماندگار نیست. «فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى»
- ۵- اصل، اراده حکیمانه خداوند است، خواه آرزوهای ما با آن همساز باشد یا نباشد. «أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى»
- ۶- جلوه ی مالکیت خداوند، در قیامت بیشتر است. «الْآخِرَةُ وَالْأُولَى» (نام آخرت قبل از دنیا آمده است).
- ۷- حتی فرشتگان مقرب، بدون اذن خدا قدرت شفاعت ندارند، چه رسد به بت ها. «إِلَّا أَسْمَاءُ سَمَّيْتُمُوهَا ... وَ كَم مِّن مَّلَكٍ
- ۸- چون آخرت و دنیا مخصوص خداست، پس اذن و رضایت او در شفاعت ضروری است. «فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى ... إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ
- ۹- نه هر موجودی حق شفاعت دارد، نه هر خلاف کاری شفاعت می شود. بلکه شفاعت برای کسی است که خدا بخواد و شکی نیست که خواست خداوند نیز حکیمانه و طبق اصول و ضوابط است.... لِمَنْ يَشَاءُ
- إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيَسْمُؤْنَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى» (۲۷)
- همانا کسانی که به آخرت ایمان ندارند، فرشتگان را به نام دختران نام گذاری می کنند.
- وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا» (۲۸)

در حالی که برای آنان (به این امر) هیچ علمی نیست، آنان جز گمان، از چیزی پیروی نمی کنند و قطعاً گمان، (انسان را) از حق بی نیاز نمی کند.

نکته ها:

هر امری که واقعاً علمی باشد، حق است و هر حقی، مطابق علم واقعی است و هر دو به جای یکدیگر بکار می روند. قرآن به جای این که بفرماید: گمان، انسان را از علم بی نیاز نمی کند، می فرماید: گمان، انسان را از حق بی نیاز نمی کند، پس حق و علم یکی است. «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً»

نام دختر نهادن بر فرشته، براساس باور باطلی بود که فرشتگان را دختران خدا می دانستند.

نقاشانی که فرشتگان را به شکل دختر می کشند، رگه هایی از رسومات جاهلی دارند، گرچه ناخودآگاه باشد.

پیام ها:

۱- هر کس در برابر دادگاه قیامت احساس مسئولیت کند، هر حرفی نمی زند و به هر حدس و گمانی عقیده پیدا نمی کند. «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيْسُمُونَ الْمَلَائِكَةَ»

۲- نامگذاری را ساده نیانگارید. کسانی که نام ناروا بر دیگران می گذارند، مورد توبیخ اند. «لَيْسُمُونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْإِنثَى»

۳- هر کس علم ندارد، ساکت باشد. لَيْسُمُونَ الْمَلَائِكَةَ ... مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ

۴- هر کجا علم نبود، حدس و گمان جولان دارد. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۵- در امور اعتقادی، گمان کافی نیست. «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً»

فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۲۹)

پس، از هر که از یاد ما روی گرداند و جز زندگی دنیا را خواستار نبود، روگردان.

ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَى ﴿٣٠﴾

آن، آخرین درجه از علم و شناخت آنان است. همانا پروردگار تو کسانی را که از راه او گمراه شده اند، بهتر می شناسد و کسانی را که هدایت یافته اند، بهتر می داند.

نکته ها:

در قرآن، فرمان اعراض از: کفار (۱)، مشرکان (۲)، منافقان (۳)، جاهلان (۴) فراریان از جبهه (۵) و کسانی که به قصد تمسخر و تخطئه در آیات الهی کند و کاو می کنند (۶) آمده است.

سیمای دنیا در قرآن

قرآن در آیات متعددی سیمای دنیا و زندگی دنیوی را این گونه ترسیم کرده است:

۱. دنیا کم و ناچیز است. «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» (۷)

۲. دنیا فانی است، عبورگاه است نه توقفگاه. «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ» (۸)

۳. دنیاگرایی جز لهو و لعب نیست. «وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ» (۹)

۴. دنیا وسیله فریب است. «مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُزُورِ» (۱۰)

۵. دنیاگرایی مانع آخرت طلبی است. «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ» (۱۱)

۶. دنیا، دلربا است. «يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ» (۱۲)

۷. در آیه ۲۰ سوره حدید، پنج ویژگی برای دنیا ذکر شده که با مراحل پنجگانه عمر انسان مطابقت دارد: وَاَعْلَمُوا أَنَّهَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ...

الف) لعب و بازی. (کودکی)

ص: ۳۲۲

۱-۱. سجده، ۳۰.

۲-۲. انعام، ۱۰۶.

۳-۳. منافقون، ۴.

۴-۴. اعراف، ۱۹۹.

۵-۵. توبه، ۹۵.

٦-٦. انعام، ٦٨.

٧-٧. نساء، ٧٧.

٨-٨. نحل، ٩٦.

٩-٩. عنكبوت، ٦٤.

١٠-١٠. حديد، ٢٠.

١١-١١. توبه، ٣٨.

١٢-١٢. قصص، ٧٩.

ب) لهو و سرگرمی. (نوجوانی)

ج) زینت و خودآرایی. (جوانی)

د) تفاخر و فخرفروشی. (میانسالی)

ه) تکاثر و ثروت اندوزی. (کهنسالی)

آری، دنیا وسیله است نه هدف، چنانکه در دعای ماه شعبان می خوانیم: «و لا تجعل الدنيا اكبر همنا» خدایا دنیا را هدف برتر ما قرار مده.

پیام ها:

۱- در برخورد با کسانی که دنیا محور و خدا گریزند، تسامح نداشته باشید.

﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا﴾

۲- از کسانی که به دین خدا پشت می کنند و حاضر به شنیدن نام خدا و دستورات او نیستند، اعراض کنید. (در اسلام، بایکوت مخالفان و دشمنان جایز است). ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا﴾

۳- تبری جستن از دشمنان اسلام، یک اصل است. ﴿فَأَعْرِضْ﴾

۴- در تبلیغ دین، وقت و فرصت را در موارد بی ثمر هدر ندهید. ﴿فَأَعْرِضْ ...﴾

۵- گاهی مقابله به مثل لازم است. باید از کسی که از یاد خدا اعراض می کند، اعراض کرد. ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا﴾

۶- دنیا گرایی و اعراض از یاد خدا، ملازم یکدیگرند. ﴿تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾

۷- آنچه نکوهیده است، انحصار فکر و عمل در راه رسیدن به دنیاست و گرنه تلاش و علاقه طبیعی، امری پسندیده است. وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ ...

۸- دنیا گرایی، نشانه سطح پایین درک و معرفت است. لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

۹- کسانی که جز به زندگی دنیا فکر نمی کنند، گمراهند. لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ...

ضَلَّ ...

۱۰- ایمان به علم و نظارت خداوند به عملکرد انسان، سبب تسلی و دل‌داری مؤمنان است. «هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ»

۱۱- خداگریزی و دنیامحوری، بارزترین نشانه انحراف است. تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ

۱۲- خداوند اعمال و نیات تک تک بندگان را می‌داند. هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ ... هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى «(۳۱)»

و برای اوست آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است تا کسانی را که بد انجام دادند کیفر بدهد و کسانی را که نیکی کرده‌اند، به بهترین وجه پاداش دهد.

نکته‌ها:

در آیه قبل خواندیم که بعضی، از یاد خدا روی گردانند و جز دنیا فکر دیگری ندارند. این آیه می‌فرماید: اعراض از کسی که همه چیز از او و کیفر و پاداش به دست اوست، کمال بی‌خردی است، شما اگر طالب دنیا هم هستید، نباید از او اعراض کنید، زیرا که دنیا هم از اوست.

عظمت آسمان‌ها از زمین بیشتر است، لذا در قرآن همواره «السَّمَاوَاتِ» مقدم بر «الأرضِ» آمده است.

پیام‌ها:

۱- کیفر و پاداش عادلانه، به علم و قدرت نیاز دارد. لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... لِيَجْزِيَ

۲- هستی، هدفدار است. لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... لِيَجْزِيَ ...

۳- پاداش الهی، برتر از عمل نیک انسان است ولی کیفر، بیش از عمل بد نیست.

الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا ... الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى

۴- سرنوشت انسان، به دست خود اوست. بِمَا عَمِلُوا ... الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى ﴿٣٢﴾

کسانی که از گناهان بزرگ و زشتی های آشکار اجتناب می کنند جز گناهان ناخواسته، بی شک پروردگارت (نسبت به آنان) آمرزشش گسترده است. او به شما داناتر است، آنگاه که شما را از زمین پدید آورد و آنگاه که شما در شکم مادرانتان جنین بودید، پس خود را بی عیب شمارید که او به تقوایبندگان داناتر است.

نکته ها:

«فواحش» جمع «فاحشه» به هر گناهی گفته می شود، نظیر زنا.

برای کلمه «لمم» در روایات (۱) و کتب لغت و تفسیر، معانی گوناگونی نقل شده است، از جمله:

۱. گناهی که ناخواسته و بدون اصرار باشد.

۲. گناهی که تصمیم بر آن گرفته شده باشد، ولی عملی نشود.

۳. گناهی که بعد از آن عذرخواهی و توبه صورت گرفته باشد.

۴. گناهی که وعده عذاب برای آن داده نشده باشد.

۵. گناهی که برای ارتکاب آن، حدی تعیین نشده باشد.

مسئله بزرگ و کوچکی گناه در قرآن بارها مطرح شده است، (۲) و این که تمام اعمال انسان ضبط شده، «كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَقَرٌّ» (۳) و پرونده عمل انسان در روز قیامت گشوده می شود، «وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا» (۴) و در این هنگام فریادش بلند می شود: «يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا» (۵) این چه کتابی

ص: ۳۲۵

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۴۲۲.

۲-۲. نساء، ۳۱؛ کهف، ۴۹؛ شوری، ۳۷؛ قمر، ۵۳.

۳-۳. قمر، ۵۳.

۴-۴. اسراء، ۱۳.

۵-۵. کهف، ۴۹.

است که در ثبت تمام اعمال کوچک و بزرگ فروگذار نکرده است.

امام رضا علیه السلام گناهان کبیره را بدین صورت فهرست کرده اند: قتل نفس، زنا، سرقت، شراب خواری، نارضایتی و عاق والدین، فرار از میدان جنگ، تصرف ظالمانه در مال یتیم، خوردن گوشت مردار، خون، گوشت خوک و آنچه به غیر نام خدا ذبح شده، رباخواری، رشوه خواری، قمار، کم فروشی، تهمت به زنان پاکدامن، لواط، گواهی ناحق، ناامیدی از رحمت خداوند، ایمن دانستن خود از عذاب الهی، یأس از رحمت الهی، کمک و تکیه به ظالمان، سوگند دروغ، حبس و ندادن حق دیگران، دروغ، تکبر، اسراف، تذبذب، خیانت، کوتاهی در انجام حج، دشمنی با اولیای خدا، اشتغال به لهو و لعب و اصرار بر گناه. (۱)

امام باقر علیه السلام به مناسبت جمله «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ» فرمودند: به نماز و زکات و روزه و عبادات خود افتخار نکنید که خداوند اهل تقوا را بهتر می شناسد. (۲)

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: آیا جایز است کسی از خودش تعریف و ستایش کند؟ فرمود: اگر اضطرار پیش آمد، مانعی ندارد، سپس فرمودند: آیا نشنیده ای که یوسف نزد حاکم مصر از خود ستایش کرد و فرمود: «اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْهَا» (۳) مرا مسئول درآمدها و محصولات زمین قرار بده زیرا که من حافظ بیت المال و فردی آگاهم.

امام علی علیه السلام هنگامی که شنید گروهی برای فخر فروشی به یکدیگر می گویند، ما دیشب را تا صبح نماز خواندیم و دیروز روزه بودیم، فرمود: من دیشب خوابیدم و دیروز روزه نبودم.

بنابراین، گاهی باید برای جلوگیری از غرور خود یا دیگران، این گونه سخن گفت.

فردی یهودی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و معجزات حضرت موسی را به رخ پیامبر کشید، آن حضرت فرمود: نارواست که انسان از خود ستایش کند، ولی برای روشن شدن تو می گویم:

حضرت آدم برای توبه خود، حضرت نوح برای نجات از غرق شدن، حضرت ابراهیم برای

ص: ۳۲۶

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. یوسف، ۵۵.

نجات از آتش و حضرت موسی برای نجات از ترس، خدا را به حقّ محمد و آل محمد علیهم السلام سوگند دادند، ای یهودی! اگر موسی مرا می دید، به من ایمان می آورد. حضرت مهدی از نسل من است که حضرت عیسی برای یاری او از آسمان فرو آید و پشت سر او نماز خواند.

نکاتی در باره گناه و نافرمانی

اهمیت مسأله

مخالفت فرمان خداوند هر چه باشد، بزرگ است، ولی با این حال همه گناهان در یک سطح نیستند، برخی گناهان همچون دروغ و غیبت، زشتی بیشتری دارند و از کیفر سخت تری برخوردارند. علاوه بر آنکه زمان گناه، مکان گناه، قصد گناهکار، علم و جهل او نسبت به گناه، اصرار و عدم اصرار بر گناه نیز در آن اثر می گذارد.

ارزش هر انسانی به مقداری است که در برابر گناه مقاومت می کند. اگر برای یک مثقال طلا گناه کردیم، ارزش ما یک مثقال است و اگر برای صد مثقال، ارزش ما صد مثقال است.

امام علی علیه السلام فرمود: به خدا سوگند اگر کره زمین (اقالیم سبعة) را به من دهند تا برای گرفتن پوست جوی از دهان مورچه ای مرتکب گناه شوم، این کار را نخواهم کرد. (۱)

امام علی علیه السلام فرمودند: بدترین گناه، گناهی است که انسان آن را سبک یا کوچک بشمارد.

«اشد الذنوب ما استخف به صاحبه» (۲)

در روایات می خوانیم: همانا دوست پیامبر کسی است که مطیع خدا باشد، گرچه نسبتی با حضرت نداشته باشد و دشمن پیامبر، کسی است که نافرمانی خدا کند، گرچه از نزدیکان حضرت باشد. «ان و لی محمد من اطاع الله و ان بعدت لحمته و ان عدو محمد من عصی الله و ان قربت قرابته» (۳)

تبدیل گناه صغیره، به کبیره

بعضی عوامل و شرایط، گناهان صغیره را به کبیره تبدیل می کند، از جمله:

اصرار بر صغیره، سبک شمردن گناه، شادی کردن هنگام گناه، انجام دادن گناه از روی طغیان، مغرور شدن به مهلت های الهی، آشکارا گناه کردن، گناه بزرگان و افراد برجسته.

ص: ۳۲۷

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، حکمت ۴۷۷.

قساوت دل، سلب نعمت، ردّ دعا، تغییر رزق، محروم شدن از بعضی عبادات نظیر نماز شب، بلائی ناگهانی، قطع باران، ویرانی خانه، رسوایی و خواری، کوتاهی عمر، زلزله، فقر و ناداری، اندوه و بیماری، تسلط اشرار، که برای هر یک از این آثار، آیات و روایاتی وارد شده است.

راههای جبران گناه

۱. نماز. أَقِمِ الصَّلَاةَ ... إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ (۱)

۲. استغفار برای خود و دیگران (شفاعت). «فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفِرَ لَهُمُ الرَّسُولُ» (۲)

۳. انفاق. «صدقه السر تکفر الخطیئه» (۳)

۴. حل مشکلات مردم. «من کفارات الذنوب العظام اغاثه الملهوف» (۴)

۵. ایمان و کارهای نیک. «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» (۵)

۶. پرهیز از گناهان کبیره. «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ ... نُكَفِّرْ عَنْكُمْ» (۶)

۷. توبه و جبران بدی ها. «إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۷)

۸. شرکت در جنگ و جهاد و شهادت. «وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» (۸)

۹. سلام کردن، طعام دادن و نماز شب. «ثلاث کفارات: افشاء السلام و اطعام الطعام و الصلاه باللیل و الناس نیام» (۹)

۱۰. ذکر صلوات بر محمد و آل محمد. «من لم یقدر علی ما یکفر به ذنوبه فلیکثر من الصلوات علی محمد و آل محمد فانها تهدم الذنوب ذنبا» (۱۰)

حساب تزکیه نفس و خودستایی، از حساب بیان نعمت های الهی جداست. خداوند در این آیه می فرماید: خودتان را ستایش نکنید، «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ» ولی در جای دیگر می فرماید:

ص: ۳۲۸

۱-۱. هود، ۱۱۴.

۲-۲. نساء، ۶۴.

۳-۳. غررالحکم.

۴-۴. وسائل، ج ۱۶، ص ۳۷۳.

- ٥-٥. عنكبوت، ٧.
- ٦-٦. نساء، ٣١.
- ٧-٧. فرقان، ٧٠.
- ٨-٨. آل عمران، ١٩٥.
- ٩-٩. وسائل، ج ١٢، ص ٥٩.
- ١٠-١٠. بحار، ج ٩١، ص ٤٧.

نعمت ها و الطاف خدا را بیان کن.

پیام ها:

۱- با بیان نشانه ها، خوبان را معرفی کنیم. الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى ... الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ

۲- انجام کارهای خوب، زمانی ارزشمند است که همراه با تقوا و دوری از گناه باشد. أَحْسَنُوا ... يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ

۳- اجتناب از گناه باید سیره و ملکه انسان باشد. «يَجْتَنِبُونَ» (فعل مضارع نشانه استمرار و دوام است)

۴- روشن ترین نشانه نیکوکاران، دوری از گناهان کبیره و گناهانی است که قبح بیشتری دارند. الَّذِينَ أَحْسَنُوا ... الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ

۵- نزدیک شدن به گناه، انسان را به گناه می کشاند. (لذا قرآن، واژه اجتناب و دوری از گناه را به کار برده است.) «يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ»

۶- در زمین به سراغ فرشته نگردید، انسان، جایز الخطا است و حتی نیکوکاران در معرض لغزش و خطا هستند. الَّذِينَ أَحْسَنُوا ... الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ ... إِلَّا اللَّمَمَ

۷- مریب باید خطا پوش باشد و از یک سری لغزش ها، گذشت کند. «إِلَّا اللَّمَمَ»

۸- از گناهانی که لحظه ای انجام می گیرد و لجاجت و اصراری بر آن نیست، باید گذشت. «إِلَّا اللَّمَمَ»

۹- انگیزه در عمل، اثر دارد. گناهانی که با انگیزه سرپیچی و نافرمانی صورت نمی گیرد، مورد عفو است. «إِلَّا اللَّمَمَ»

۱۰- مغفرت الهی، دلیل و توجیهی برای گناه کردن نیست، در هر حال باید از گناه اجتناب کنیم. يَجْتَنِبُونَ ... وَأَسِعُ الْمَغْفِرَةَ

۱۱- حتی مرتکبین گناه کبیره، نباید از رحمت الهی مأیوس شوند. «إِنَّ رَبَّكَ وَأَسِعُ الْمَغْفِرَةَ»

۱۲- خداوند، هم علم دارد و هم قدرت ولی در عین حال خطاپوش است. «وَاسِعَ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ»

۱۳- خداوند نه تنها امروز ما، بلکه دوران پست جنینی ما را نیز می داند، پس فخر فروشی نکنیم. «إِذْ أَنْشَأْتُمْ أَجِنَّةً فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ»

۱۴- کسانی که از گناه دوری می کنند، گرفتار خودستایی نشوند. يَجْتَنِبُونَ كِبَائِرَ ...

فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ

۱۵- توجه به ناچیزی و ضعف و ذلت سابق، انسان را از خودستایی باز می دارد.

«إِذْ أَنْشَأْتُمْ أَجِنَّةً فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ»

۱۶- اصلاح رفتار مردم باید از طریق اصلاح عقاید باشد. عقیده به علم و نظارت الهی انسان را از خودستایی باز می دارد. هُوَ أَعْلَمُ ... فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ

۱۷- اگر کمالی داریم همه از اوست، چرا به خود افتخار می کنیم. أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ ... فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ

۱۸- با تظاهر به تقوا، انسان متقی نمی شود. «هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى»

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى ﴿٣٣﴾ وَ أَعْطَى قَلِيلًا وَ أَكْدَى ﴿٣٤﴾

پس آیا دیدی آن که را اعراض کرد. و اندکی (از مال) بخشید و دست کشید؟

أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى ﴿٣٥﴾

آیا علم غیب نزد اوست و او (حقایق را) می بیند!؟

أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى ﴿٣٦﴾ وَ إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى ﴿٣٧﴾

آیا از آنچه در تورات موسی (درباره کمک به محرومان) آمده، او را خبر نداده اند؟ و (نیز صُحُفِ) ابراهیم که (حق را) به طور کامل ادا کرد.

نکته ها:

«أَكْدَى» از «کدیه» یعنی بخل و دست کشیدن از انفاق که در اصل به معنی زمین سخت است. «وَفَى» یعنی حضرت ابراهیم در همه موارد به وعده و تعهدش وفا کرد.

در شأن نزول آیه اول گفته اند: این آیات در مورد شخصی است که اهل انفاق و کمک به مردم بود، دیگران به او گفتند: در آینده نیازمند خواهی شد. او از انفاق دست کشید و گرفتار بخل شد.

خداوند حضرت ابراهیم را با اوصاف گوناگونی در قرآن ستایش فرموده است، از جمله: اؤاه، حلیم، بصیر، مخلص، قانت، شاکر، صدیق، مؤمن، محسن، وفی، خلیل، امام، اسوه، امه، عابد، حنیف و مسلم.

در قرآن، دو بار صحف ابراهیم و موسی در کنار هم ذکر شده است: یکی در این سوره و یکی در سوره اعلی آیه ۱۹. «صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى»

شاید به خاطر آن باشد که حضرت موسی مورد قبول اهل کتاب و حضرت ابراهیم مورد قبول مشرکان مکه بود، لذا نام این دو بزرگوار در کنار هم بیان شده است.

در برابر بخل، سخن از وفا و ایثار حضرت ابراهیم مطرح شده است او که همه چیز خود را در راه خدا داد: «بذل نفسه للنیران و قلبه للرحمن و ولده للقربان و ماله للاخوان» جان را تسلیم آتش، دل را تسلیم خدا، فرزند را برای قربانی شدن و ثروت را برای برادران ایمانی خود قرار داد.

پیام ها:

۱- در تربیت، از الگو و نمونه های در دسترس استفاده کنید. أَفْرَأَيْتَ ...

۲- هم گرایش و علاقه قلبی لازم است و هم کار زیاد و هم استمرار آن و نبود هر یک نقص است. («تَوَلَّى»، نشانه گرایش نداشتن است، «أَعْطَى قَلِيلًا» انتقاد از کم کاری و «أَكْدَى» اشاره به استمرار نداشتن است).

۳- در تربیت، نام افراد مهم نیست، بیان روحیات و خصلت ها مهم است. أَلَّذِي تَوَلَّى ... أَعْطَى ... أَكْدَى

۴- هر یک از عروج یا سقوط انسان، مراحلی دارد که مرحله اول اعتقادی است، سپس عملی. تَوَلَّى ... أُعْطِيَ قَلِيلًا

۵- کسی که نادار است و مقدار کم انفاق می کند، قابل ستایش است، «لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ» (۱) ولی اگر فرد دارا و متمکن به مقدار قابل کمی کمک نکند، شایسته توبیخ است. «أُعْطِيَ قَلِيلًا»

۶- کمی انفاق گاهی حکیمانه است، نظیر غذای کم به کودک که اگر زیاد شد موجب ضرر و زیان می شود، ولی گاهی ریشه آن بخل است که مورد انتقاد می باشد. «أُعْطِيَ قَلِيلًا وَ أَكْدَى»

۷- راه درمان بخل، یادآوری سخاوتمندان و ایثارگران است. أُعْطِيَ قَلِيلًا وَ أَكْدَى ...

إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى

۸- از کجا می دانید که آینده فقیر می شوید و از حالا بخل می ورزید. «أُعْطِيَ قَلِيلًا وَ أَكْدَى أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى»

۹- گرچه در کتب آسمانی تحریفاتی صورت گرفته ولی باز هم جاهایی از آنها قابل استناد است. «أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى»

۱۰- ادیان آسمانی، اصول مشترکی دارند. «أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى وَ إِبْرَاهِيمَ»

۱۱- با نام بردن از کمالات و خدمات دیگران، به آنان ارج نهیم. «مُوسَى وَ إِبْرَاهِيمَ»

۱۲- در تبلیغ و ارشاد از نمونه های مورد قبول استفاده کنیم. «مُوسَى وَ إِبْرَاهِيمَ» (این دو پیامبر در عصر بعثت، معروف و شناخته شده بودند.)

۱۳- در تربیت، الگوهای مثبت و منفی، هر دو را باید ارائه کرد. أُعْطِيَ قَلِيلًا ...

إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى

۱۴- وفاداری در راه حق، از بزرگ ترین کمالات است. «وَفَّى»

ص: ۳۳۲

أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وَّزَرَ أُخْرَىٰ ﴿٣٨﴾ وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾

(در کتب آسمانی آمده است) هیچ کس بار دیگری را به عهده نخواهد گرفت. و این که برای انسان جز آنچه تلاش کرده، (بهره دیگری) نیست.

وَ أَنْ سَعِيهِ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزَأُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ ﴿٤١﴾

و این که تلاش و سعی او را به زودی به وی بنمایند. سپس جزای کامل آن را به او بدهند.

نکته ها:

آیات ۳۸ تا ۵۴، تعالیم کتاب های ابراهیم و موسی است که مورد قبول اسلام است.

«وَزَرَ» به معنای بار سنگین است و به گناه نیز که در حقیقت بار سنگینی است، گفته می شود. «وزیر» کسی است که بار سنگین اداره مملکت را بر دوش می گیرد.

خداوند توسط کارهای نیک، بدی ها را محو می کند و یا با توبه و استغفار می بخشد و یا بدی ها را به خوبی تبدیل می کند، اما بار گناه کسی را به ناحق به دوش دیگری قرار نمی دهد.

هنگامی که خلیفه دوم دستور داد زن حامله ای را که مرتکب زنا شده بود، سنگسار کنند، حضرت علی علیه السلام فرمود: فرزندی که در شکم دارد چه گناهی کرده است و با تکیه به این آیه «أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وَّزَرَ أُخْرَىٰ» فرمود: صبر کنید تا پس از زایمان حکم اجرا شود. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: گناه والدین زناکار بر عهده فرزندی که از زنا متولد شده نمی باشد و سپس آیه أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً... را تلاوت فرمودند. (۲)

سؤال: آیه «وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ» می گوید: برای انسان بهره ای نیست مگر آنچه تلاش کرده باشد، در صورتی که در آیات و روایات دیگر می خوانیم که انسان گاهی از طریق شفاعت، به بهشت وارد می شود.

پاسخ: اولاً این آیه در ردّ تفکر جاهلی است که به یکدیگر می گفتند: اگر فلان مبلغ را به من

ص: ۳۳۳

۱- ۱. بحار، ج ۷۶، ص ۴۹.

۲- ۲. تفاسیر راهنما و درّالمنثور.

بدهی، من بار گناه تو را به عهده می گیرم. قرآن کریم فرمود: هیچ کس بار گناه کسی را به عهده نمی گیرد و برای هر کس کار و تلاش خودش ثبت می شود.

ثانیاً آیه، نظر به عدل الهی دارد نه فضل الهی، یعنی طبق عدل، باید کیفر و پاداش هر کس به مقدار تلاش او باشد، ولی خداوند از فضل خود می تواند لطف کند و پاداش را بیشتر دهد و یا کیفر را کم کند. «وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۱)

ثالثاً: اگر در روایات می خوانیم که هر کس سنت خوب یا بدی را در جامعه پایه گذاری کند، در پاداش و کیفر تمام کسانی که آن راه را رفته اند، شریک است، این معنا با آیه «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» منافاتی ندارد، زیرا ایجاد کننده خط حق و باطل نیز با واسطه ی دلالت و راهنمایی یا ایجاد مقدمات و امکانات یا تبلیغات و تشویقات و یا حمایت های دیگر مادی و معنوی، به طور غیر مستقیم نوعی تلاش کرده است و بهره گرفتن از آن پاداش بی جهت نیست، چنانکه اگر شخصی در خط صحیح نبود، مشمول شفاعت نمی شد.

در روایات می خوانیم که انسان پس از مرگ از کارهای نیک فرزند صالح خود یا کتاب و موقوفاتی که از او به یادگار مانده، کامیاب می شود. (۲) و یا در بهشت، نسل صالح انسان به او ملحق می شود. (۳) یا از کار خیری که سفارش و وصیت کرده، بهره مند می شود. (۴)

در تمام این موارد گرچه انسان مستقیماً سعی و تلاشی نکرده، ولی غیر مستقیم از طریق تربیت فرزند صالح، وقف، وصیت یا کتاب خوبی که به یادگار گذاشته، نقش داشته است.

پیام ها:

۱- کیفر و پاداش الهی عادلانه است. «أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى»

۲- به اتکای دیگران، خود را گرفتار خلاف نکنید که آنان بار شما را به دوش نخواهند کشید. «أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى»

۳- در عزل و نصب ها، انحرافات بستگان و نزدیکان را به پای مردم نگذارید.

ص: ۳۳۴

۱- ۱. نساء، ۱۷۳.

۲- ۲. خصال، ص ۱۵۱.

۳- ۳. طور، ۲۱.

۴- ۴. کافی، ج ۴، ص ۳۱۵.

«أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ»

۴- هستی، میدان تلاش و کار و نتیجه گیری است. «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ»

۵- ما مکلف به انجام وظیفه ایم، نه حصول نتیجه. سعی و تلاش وظیفه ماست.

«إِلَّا مَا سَعَىٰ»

۶- ایمان به بقای عمل و نظام عادلانه کیفر و پاداش، انسان را در برابر رفتار خود، هم دلگرم و تشویق و هم محتاط و مسئول می کند. «وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ»

۷- هیچ عملی در هستی محو نمی شود. «سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ»

۸- نیکوکاران در دریافت پاداش کار خود، عجله نکنند. «سَوْفَ يُرَىٰ»

۹- دنیا، ظرفیت جزای کامل را ندارد و باید قیامتی باشد تا حق مطلب ادا شود.

«ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ»

۱۰- اقدام انسان، با پاداش های بهتری پاسخ داده می شود. وَفَىٰ ... الْأَوْفَىٰ»

۱۱- گرچه در دنیا نیز مجازات هایی هست، اما مجازات کامل در قیامت است.

«الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ»

۱۲- قیامت دارای مراحل و مواقف متعددی است. (از کلمه «سَوْفَ» و «ثُمَّ» استفاده می شود که مرحله شهود عمل با مرحله جزای عمل متفاوت است.)

وَ أَنْ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ ﴿٤٢﴾ وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَكَ وَ أَبْكَيْكَ ﴿٤٣﴾ وَ أَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَ أَحْيَا ﴿٤٤﴾

و پایان و بازگشت همگان به سوی پروردگار توست. و اوست که به خندانند و بگریانند. و اوست که به میراند و زنده کند.

نکته ها:

گرچه کارهای الهی، با واسطه است ولی در حقیقت، همه کاره خود اوست. تکرار ضمیر «هُوَ»، نشانه آن است که همه کاره فقط خداست.

تضاد میان مرگ و حیات یا گریه و خنده، در نظر بشر است، اما در نزد خداوند اینها همه

خیر است و تضادّی میان آنها نیست.

پیام ها:

۱- نه مؤمنان خسته شوند و نه کافران مغرور، پایان همه کس و همه چیز به دست اوست که به حساب همه خواهد رسید. «إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى»

۲- هستی، در حرکت به سوی اوست. «إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى»

۳- هم کيفر و پاداش به دست اوست، «سَوْفَ يُرَى» و هم حالات و روحيات و غم و شادی. «أَضْحَكَ وَ أَبْكَى»

۴- خنده و گریه، هر دو لازم است و نباید در حالات عاطفی و احساسی، مانع خنده و گریه شد. «أَضْحَكَ وَ أَبْكَى»

۵- قدرت خداوند، نسبت به کار متضادّ یکسان است. «أَضْحَكَ وَ أَبْكَى ، أَمَاتَ وَ أَحْيَا»

۶- قیامت، روز خنده گروهی و گریه گروهی دیگر از مردم است. ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى ... أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَ أَبْكَى

۷- مرگ و حیات، جلوه ای از ربوبیت الهی است. رَبِّكَ الْمُنْتَهَى ... هُوَ أَمَاتَ وَ أَحْيَا

۸- شیوه تربیت قرآن به گونه ای است که در مسائل متضاد، جهت توحیدی را دنبال می کند. هُوَ أَضْحَكَ وَ أَبْكَى ... هُوَ أَمَاتَ وَ أَحْيَا

وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى ﴿٤٥﴾ مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى ﴿٤٦﴾ وَ أَنَّ عَلَيْهِ النَّشَأَ الْأُخْرَى ﴿٤٧﴾

و هموست که دو زوج نر و ماده را آفرید، از نطفه ای، آنگاه که (در رحم) فروریخته شود. و بر اوست آفرینش دیگر (در قیامت).

وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَ أَقْنَى ﴿٤٨﴾ وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشُّعْرَى ﴿٤٩﴾

و اوست که بی نیاز کند و نیازمند سازد. و اوست پروردگار (ستاره) شعری.

«أَغْنِي» از «غنی» به معنای بی نیازی و «أَقْنِي» از «قنیه» به معنای ذخیره ثروت است. (۱)

البته بعضی آن را به معنی فقیر کردن گرفته اند. (۲)

حضرت علی علیه السلام در تفسیر آیه «أَغْنِي وَ أَقْنِي» فرمود: خداوند هم بی نیاز می کند و هم انسان را به همان درآمد خشنود می کند. (۳)

«شعری» نام ستاره ای است که معبود گروهی بوده که خیال می کردند این ستاره در فقر و غنای آنان تأثیرگذار است. قرآن می فرماید: آن ستاره، مربوب و تحت امر خداست نه مؤثر در زندگی شما.

البته بعضی شعری را نام بتی دانسته اند. (۴)

زوجیت، رمز بقای هستی است، اگر زوجیت را برداریم، زندگی سرد و بی رمق شده و به بن بست خواهد رسید.

پیام ها:

۱- قانون زوجیت را خداوند در نظام آفرینش قرار داده است، نه آنکه امری قراردادی میان افراد بشر باشد. «أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى»

۲- پیاده کردن طرح های متضاد روی یک عنصر مادی، نشانه قدرت و ربوبیت خداست. «أَضْحَكَ وَ أَبْكَى ، أَمَاتَ وَ أَحْيَا ، الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى»

۳- آفرینش نر و ماده، هم از عجایب و شگفتی هاست و هم از ضروریات زندگی.

«الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى»

۴- زن و مرد، در عنصر اولیه آفرینش همگونند. «مِنْ نُطْفَةٍ»

۵- خدایی که از قطره ای آب، موجودی جاندار می سازد، می تواند از ذرات مرده خاک، آنها را دوباره زنده کند. «مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى وَ أَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَى»

ص: ۳۳۷

۱- ۱). مفردات راغب.

۲- ۲). قاموس قرآن.

۳- ۳). تفسیر قمی.

۶- زنده کردن مردگان و برپایی قیامت، بر خدا لازم است. «أَنْ عَلَيْهِ النَّشْأَةُ الْآخِرَى»

۷- هم اصل خلقت از اوست، «خَلَقَ» هم تنوع خلقت. «الزَّوْجَيْنِ» هم مایه خلقت را آفرید، «نُطْفَه» هم آفرینش او تکرار و استمرار دارد. «النَّشْأَةُ الْآخِرَى» و هم تدبیر امروز و فردای آفریده ها به دست اوست. «أَغْنِي وَ أَقْنِي»

۸- بی نیازی را از او بخواهیم نه از دیگران. «هُوَ أَغْنِي»

۹- اکنون که نیاز و بی نیازی به دست اوست، بخل و غرور و نیازخواهی از غیر او چرا؟ «هُوَ أَغْنِي وَ أَقْنِي»

۱۰- تدبیر خدا، هم بر نطفه در رحم است، هم بر ستاره در آسمان. نُطْفَه ... رَبُّ الشَّعْرَى

وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى ﴿٥٠﴾ وَ ثَمُودَ فَمَا أَبْقَى ﴿٥١﴾

و همو است که نسل پیشین عاد را هلاک کرد. و (نیز قوم) ثمود را، پس (احدی از آنان را) باقی نگذاشت.

وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى ﴿٥٢﴾

و پیش از آنان، قوم نوح را که آنان ستمکارتر و سرکش تر بوده اند.

وَ الْمُؤْتَفِكَهٖ أَهْوَى ﴿٥٣﴾ فَغَشَّاهَا مَا عَشَى ﴿٥٤﴾

و شهرهای قوم لوط را زیر و رو کرد و فرو ریخت. پس آن شهرها را (با سنگباران و عذاب خود) پوشاند، آنچه پوشاند.

فَبَأَى آلاءِ رَبِّكَ تَتْمَارَى ﴿٥٥﴾ هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولَى ﴿٥٦﴾

پس در کدامیک از نعمت های پروردگارت تردید ایجاد می کنی؟ این (پیامبر) هشدار دهنده ای از سنخ هشدار دهندگان پیشین است.

«مؤتفکه» از «اتتفاک»، به معنای زیر و رو شده و دگرگون شده است. از آنجا که شهرهای محل سکونت قوم عاد در اثر عذاب، زیر و رو شد و فرو ریخت، این عنوان درباره آنها به کار رفته است.

«أَهْوَى» ساقط کردن و فرو ریختن و «تَمَّارَى» به معنای مجادله همراه با ایجاد شک و تردید است.

جمله «إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى» ممکن است مربوط به قوم نوح باشد که ظالم تر از عاد و ثمود بودند و ممکن است مربوط به قوم عاد و ثمود و نوح باشد، یعنی این سه قوم از سایر اقوام هلاک شده، ظالم تر و طاعی تر بوده اند.

پیام ها:

- ۱- مجازات ها منحصر به قیامت نیست، خداوند برخی اقوام را در دنیا هلاک می کند. «أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى»
- ۲- از بدعابتی و هلاکت پیشینیان منحرف عبرت بگیریم. «أَهْلَكَ عَادًا ... وَ ثَمُودَ ... وَ قَوْمَ نُوحٍ»
- ۳- ظلم و طغیان به خصوص استمرار آن، عامل نابودی است. «أَهْلَكَ ... كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى»
- ۴- در مطالعه تاریخ و حوادث و تحولات آن، به علت و فلسفه ی آنها باید توجه کرد. «كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى»
- ۵- هلاک شدن ستمگران، یکی از نعمت ها و الطاف الهی است. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ»
- ۶- وظیفه اصلی همه ی پیامبران و کتب آسمانی، هشدار و انذار بوده است. «هَذَا نَذِيرٌ مِّنَ النَّذْرِ الْأُولَى»

أَزِفَتِ الْأَرْزَفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾

رستاخیز نزدیک شد. جز خداوند، کسی برطرف کننده (شداید) آن روز نیست.

أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَ تَضْحَكُونَ وَ لَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾

پس آیا از این سخن، تعجب می کنید. و می خندید و گریه نمی کنید؟

وَ أَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَ اعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

در حالی که شما غافل و هوس رانید. پس تنها خدا را سجده کنید و پرستش نمایید.

نکته ها:

«آزفه» به معنای نزدیک شونده و «سامد» به معنای سهو و غفلت و تکبر است.

در حدیثی در تفسیر فرقان می خوانیم که بعد از نزول این آیات، پیامبر صلی الله علیه و آله تا پایان عمر خندان نبود و تنها تبسم می کرد. در ضمن آیه آخر سجده واجب دارد.

شاید مراد از «هَذَا الْحَدِيثِ» قرآن باشد، چنانکه در آیه ۲۳ سوره زمر نیز قرآن به «حدیث» تعبیر شده است. «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ»

پیام ها:

۱- قیامت را دور نپنداریم. «أَزِفَتِ الْأَرْزَفَةُ»

۲- همه اسباب و وسایل، ذره ای از گرفتاری های قیامت را نمی کاهد. «لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ»

۳- از تعجب بعضی نسبت به قیامت، باید تعجب کرد. «تَعْجَبُونَ»

۴- کسی که قیامت را باور کند، از خنده خود می کاهد و به یاد قیامت می گرید. «وَ تَضْحَكُونَ وَ لَا تَبْكُونَ»

۵- گاهی خنده، نشانه تکبر و سرمستی است. تَضْحَكُونَ ... وَ أَنْتُمْ سَامِدُونَ

۶- راه درمان غرور و سرمستی، سجده و عبادت است. فَاسْجُدُوا ... وَ اعْبُدُوا

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و پنجاوپنج آیه دارد.

به مناسبت طرح مسأله‌ی «شَقَّ الْقَمَر» در آیه‌ی اول، این سوره، «قمر» نامیده شده است.

تمام آیات این سوره با حرف «راء» ختم می‌شود.

پایان سوره‌ی قبل درباره‌ی معاد بود، آغاز این سوره نیز سخن از معاد است.

محتوای این سوره، بیشتر مربوط به قیامت، نبوت و ماجرای مخالفان انبیا است.

همچنین در این سوره، خداوند به سرنوشت شوم پنج گروه یعنی قوم نوح، عاد، ثمود، لوط و فرعون اشاره می‌کند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

إِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ أَنْشَقَ الْقَمَرُ ﴿١﴾ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

قیامت نزدیک شد و ماه از هم شکافت. و اگر معجزه ای بینند، اعراض کنند و گویند: این سحری است پی در پی.

وَ كَذَّبُوا وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَ كُلٌّ مُّسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾

و تکذیب کردند و از هوس های خود پیروی نمودند و هر کاری (سرانجام) جایگاه و قرارگاهی دارد.

نکته ها:

در تفاسیر و کتب حدیثی شیعه و سنی ماجرای دونیم شدن شکافته شدن ماه مطرح شده است. بر اساس روایات، پیشنهاد شکافته شدن ماه از سوی کفار به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خاطر آن بود که می گفتند: سحر و جادو در آسمان ها اثر ندارد و اگر ماه شکافته شد، کار محمد صلی الله علیه و آله قطعاً معجزه است.

جالب این که شکافته شدن ماه، در دل شب و بدون تبلیغات قبلی بود. مسافران مکه و شام در مسیر جاده و حتی مردم هندوستان شکافته شدن ماه را دیدند و در بعضی آثار باستانی هند نوشته شده که تاریخ اتمام این بنا زمانی بود که ماه دو نیم شد. (۱)

ص: ۳۴۴

جدا شدن کرات منظومه ی شمسی از خورشید یا سنگ های آسمانی از ستارگان، نشانه ای بر شق القمر و امکان شکافته شدن ماه است. گرچه در اینجا دو معجزه رخ داده است یکی شکافته شدن و دیگری برگشت به حالت اول.

پیام ها:

۱- قیامت نزدیک و حتمی الوقوع است و از عمر دنیا چیزی باقی نمانده است.

پس برای آخرت زاد و توشه برداریم و غافل نباشیم. «اَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ»

۲- برپایی قیامت، زمانی بس حساس و مهم است. «اَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ» (سوره بدون مقدمه، سخن از قیامت می کند، نظیر کسی که بی مقدمه می گوید: زلزله، زلزله).

۳- در گفتگو با سنگدلانِ غافل، نسبت به قیامت هشدار دهید. «اَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ» (چنانکه در آغاز سوره ی انبیا می خوانیم: «اَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ»)

۴- شق القمر از معجزات ویژه پیامبر صلی الله علیه و آله و نشانه ی نزدیکی امت اسلام با قیامت است. «اَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ اُنشَقَّ الْقَمَرُ»

۵- پیامبر معجزات بسیاری داشت و کافران همه را سحر می پنداشتند. «سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ»

۶- شیوه ی افراد لجوج در برخورد با معجزات و آیات الهی، اعراض و تکذیب و تهمت است. «اِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَ يَقُولُوا سِحْرٌ»

۷- ریشه ی اعراض از حق و تکذیب دین، پیروی از هوای نفس است. يُعْرَضُوا ...

كَذَّبُوا ... اَتَّبِعُوا اَهْوَاءَهُمْ

۸- «پایان شب سیه سفید است». بالاخره حق، مستقر حقانیت معاد ثابت خواهد شد. «كُلُّ اَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ»

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾

و همانا از خبرهای مهم، آن چه مایه دست برداشتن (از کفر) است، برای آنان آمد.

حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ﴿٥﴾

(با این که آن اخبار،) حکمتی رسا بود، ولی بیم دهندگان (برای افراد لجوج)، سودی نداشتند.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكْرٍ ﴿٦﴾

پس، از آنان روی بگردان، (و منتظر باش) روزی را که آن دعوت کننده، (آنان را) به سوی چیزی ناخوش (و عذاب دوزخ) فرا خواند.

نکته ها:

«مُزْدَجَرٌ» از «زجر» به معنای طرد و منع است، یعنی خبرهایی از قیامت که می تواند مانع ارتکاب گناه گردد. «نُكْرٍ» به معنای امری ناشناخته و ناخوشایند است.

پیام ها:

۱- مصلحان و مبلغان، باید از تاریخ گذشتگان و حوادث مهم آگاه باشند. «جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ»

۲- آشنایی با تاریخ می تواند وسیله ی هوشیاری و بیداری و بازدارنده ی انسان از گناه باشد. «مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ»

۳- اخبار قیامت در قرآن، می تواند وسیله بازداشتن انسان از کفر و گناه باشد.

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ... الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ

۴- حوادث و داستانهای واقعی تاریخ، حکمت آموز است. «جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ ...»

حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ تأثیر نکردن تبلیغات دینی پیامبران در مردم، نشانه ی بد بودن مبلغ یا ضعیف بودن مطلب نیست.

۵- خداوند اتمام حجت می کند، «حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ» ولی مردم هشدارها را نادیده

می گیرند. «فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ»

۶- اگر هوا و هوس ها بر انسان حاکم باشد، نه تبلیغ مستقیم پیامبر مؤثر است و نه تبلیغ غیرمستقیم او. «اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ ... جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ... فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ»

۷- مرّی حکیم، هشدارهای خود را در لابلاهای داستان های صحیح بیان می کند.

«انباء، حِكْمَهُ ، النُّذُرُ»

۸- پیام های قرآن، معقول و قابل شناخت است، نه دور از حیطه ی درک بشر.

«حِكْمَهُ بِالْعَهَّة»

۹- دلسوزی و مسئولیت، حدّ و حدودی دارد و گاهی اعراض لازم است. (بعد از نقل بیان حکمت و هشدارهای پی در پی در هدایت و تربیت، باید اعراض کرد). «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ» سعدی گوید:

زمین شوره سنبل بر نیارد

در آن تخم عمل ضایع مگردان

۱۰- در قیامت، منادیانی هستند که مردم را به دوزخ فرامی خوانند. «يَدْعُ الدَّاعِ»

۱۱- صحنه های قیامت برای منحرفان و افرادی که پیامبر از آنان رویگردان شده، بسیار، ناخوشایند و غیرمنتظره است. «شَيْءٍ نُكْرٍ»

خُشِعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ» (۷)

آنان در حالی که چشم هایشان (از ترس و وحشت) فرو افتاده، همچون ملخ های پراکنده، از قبرها خارج می شوند.

نکته ها:

«اجداث» جمع «جدث» به معنای قبر است.

فروافتادن چشم یا از شدت ترس است و یا شدت شرمساری که موجب ذلت و خواری می شود.

تشبیه مجرمان در قیامت به ملخ های پراکنده، بیانگر سردرگمی و حیرت زدگی آنان به هنگام خروج از قبرهاست.

پیام ها:

۱- حالات روحی و روانی انسان در جسم و ظاهر او اثر می گذارد. «خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ»

۲- معاد، جسمانی است. «يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ»

۳- از شیوه های تربیت، استفاده از مثال و تمثیل است. «كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ» بهترین مثال ها، ملموس ترین آن هاست

مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمَ عَسِيرٍ (۸)

باگردن های کشیده، سراسیمه به سوی دعوت کننده می روند. کفار می گویند: این روزی بسیار سخت است.

نکته ها:

«مُهْطِعِينَ» از «اهطاع» به معنای کشیدن سر به طرف بالا از روی نگرانی یا خیره نگاه کردن و یا به سرعت دویدن است.

کافران با انواع سختی ها در قیامت مواجه اند، از جمله:

سختی ناتوانی سختی طولانی بودن مدت

سختی تشنگی و گرسنگی سختی هم جواران نااهل

سختی رسوایی سختی حسرت ها

سختی حساب و کتاب سختی تحقیرها

سختی نداشتن شفیع سختی جدا شدن از خوبان

سختی نداشتن زاد و توشه سختی شکایات دیگران

در حالی که بر اهل ایمان، در آن روز نه خوف و ترسی از گذشته است و نه حزن و هراسی بر آینده. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

پیام ها:

۱- شتاب مردم در خروج از قبرها، برای اجابت منادی قیامت است. «مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ»

۲- حضور در عرصه ی قیامت، از طریق ندا و دعوت منادیانی خواهد بود. «إِلَى الدَّاعِ»

۳- قیامت، برای کفار سخت است نه مؤمنان. «يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمَ عَسِرٌ»

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمَ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾

پیش از این (کفار که پیامبر را تکذیب می کنند)، قوم نوح، بنده ی ما را تکذیب کردند، و (علاوه بر تکذیب) گفتند: او دیوانه است و از (راه صحیح) باز مانده است.

فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾

پس نوح پروردگارش را (چنین) خواند که من مغلوب شده ام، پس (به دادم برس و) یاریم کن.

فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَرٍ ﴿١١﴾

پس ما درهای آسمان را با ریزش باران باز نمودیم.

نکته ها:

کلمه ی «فَانْتَصِرْ» به جای «فانصر» آمده است، یعنی خداوندا! برای دین خودت مرا یاری کن، نصرت من نصرت راه تو است. (۱)

«مُنْهَرٍ» از «همر» به معنای فرو ریختن اشک و آب است.

امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت نوح نه صد و پنجاه سال آشکارا و پنهانی مردم را به راه راست دعوت کرد، ولی چون آنان را سرکش دید، دست به دعا برداشت و گفت: «رب انی مغلوب» (۲)

در تمام قرآن یک بار کلمه ی مغلوب به کار رفته که درباره ی حضرت نوح است، چنانکه در میان سلام های الهی بر انبیا نیز فقط یک سلام با جمله ی «فِي الْعَالَمِينَ» آمده که آن هم درباره ی حضرت نوح علیه السلام است. «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوْحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۳)

ص: ۳۴۹

۱- ۱. مفردات راغب.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. صافات، ۷۹.

۱- خداوند از پیامبر اسلام دلجوئی می کند که نگران نباش، سایر انبیا نیز مشکلات تو را داشته اند. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ»

۲- مطالعه تاریخ گذشتگان، مایه دلگرمی صبر و مقاومت است. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ»

۳- آغاز شدن سخن الهی درباره ی اقوام نوح و عاد و ثمود و لوط با جمله ی «كَذَّبَتْ» ، نشانه ی خطر تکذیب است. كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ ... وَ كَذَّبَتْ عَادٌ ...

كَذَّبَتْ ثَمُودُ ... كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ که در آیات بعد خواهد آمد.

۴- مهم ترین ویژگی پیامبران، عبودیت و بندگی خدا بود. «عَبَدْنَا»

۵- خلفا کاران، با تهمت و افترای به دیگران کار خود را توجیه می کنند. «فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ»

۶- انبیا در اوج گرفتاری به لطف الهی امیدوارند. «فَدَعَا رَبَّهُ»

۷- مغلوب و ضعیف بودن، نشانه ی باطل بودن نیست. أَنِّي مَغْلُوبٌ ...

۸- دعای انبیا مستجاب است. فَدَعَا ... فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ

۹- دعا و قطع امید از مردم، زمینه رهایی و استجاب دعا است. أَنِّي مَغْلُوبٌ ...

فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ

۱۰- عوامل طبیعی همچون یاران الهی هستند. «بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ»

۱۱- مظاهر رحمت، گاهی وسیله عذاب می شوند. «بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ»

وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَىٰ أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾

و از زمین چشمه هایی جوشانیدیم، پس آب (زمین و آسمان) بر اساس امری که مقدر شده بود، به هم پیوستند.

وَ حَمَلْنَا عَلَىٰ ذَاتِ الْأَوَاحِ وَ دُسرِ ﴿١٣﴾ تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾

و نوح را بر (کشتی ای که) دارای تخته ها و میخ ها بود، سوار کردیم. کشتی (حامل نوح و پیروانش) زیر نظر ما به حرکت در آمد. (این امر) پاداش پیامبری بود که مورد تکذیب و کفر قرار گرفت.

وَ لَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِ ﴿١٦﴾

و همانا ما کشتی را به عنوان نشانه باقی گذاشتیم، پس آیا پند گیرنده ای هست؟ پس عذاب و هشدار من چگونه است؟

نکته ها:

«دُسَيْرٍ» جمع «دسار» به معنای میخ است و «نُذْرٍ» جمع «نذیر» است، ولی در این گونه موارد به معنای هشدار است، نه هشدار دهنده. (۱)

کشتی نوح دارای خصوصیتی بود از جمله:

الف) ساخت آن به فرمان الهی بود. «اصْنَعِ الْفُلْكَ»

ب) سازنده ی آن پیامبر خدا بود.

ج) محل ساخت کشتی، در بیابان خشک و دور از دریا و به گفته ی روایات، مسجد کوفه بود که این، تمسخر کافران را به دنبال داشت.

د) از تمام نژادهای حیوان نر و ماده در آن سوار شدند.

ه) حرکت آن زیر نظر خدا بود. «تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا»

و) موج هایی به اندازه ی کوه ها در مسیرش بود. «فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ» (۲)

ز) تمام مؤمنان زمین بر آن سوار شدند.

ح) تنها وسیله ی امن و نجات بود.

با همه این خصوصیتی که برای کشتی نوح بیان شده است، خداوند به جای کلمه «سفینه» و کشتی می فرماید: «الْوَاحِ وَ دُسَيْرٍ» یعنی یک مشت تخته و میخ. شاید این

ص: ۳۵۰

۱-۱. لسان العرب.

۲-۲. هود، ۴۲.

کوچک نمایی به خاطر آن است که نجات نوح منسوب به اراده او باشد، نه عظمت کشتی.

در آیه ۱۵، تخته و میخ که وسیله نجات پیامبری بوده است، به عنوان آیه ی الهی معرفی شده است، آیا قبور کسانی که خود سبب نجات بوده اند، آیه الهی نیست؟ ذَاتِ الْوَاحِ وَ دُسْرٍ ... تَرَ كُنَاهَا آيَةً ...

پیام ها:

۱- جوشش چشمه ها و جریان آب ها، با اراده ی الهی است. «وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا»

۲- همین که اراده ی خداوند بر کاری تعلق گرفت، آسمان و زمین همکاری می کنند. «فَالْتَقَى الْمَاءُ»

۳- قهر الهی و هماهنگی عوامل طبیعی در آسمان و زمین برای عذاب، حساب و کتاب دارد. «أَمْرٌ قَدْ قُدِرَ»

۴- اگر ما بنده ی خالص خدا شویم، خداوند همه چیز ما را تأمین می کند. «عَبَدْنَا - فَفَتَحْنَا - فَجَرْنَا - حَمَلْنَا»

۵- مسیر کارهای الهی از طریق ابزارهای مادی و تلاش های انسانی است.

«حَمَلْنَا عَلَى ذَاتِ الْوَاحِ وَ دُسْرٍ» تخته و میخ زیاد است، لیکن اراده خداست که این تخته ها و میخ ها را وسیله نجات پیامبر خود و مؤمنان قرار می دهد.

۶- نه فقط ساخت کشتی نوح، بلکه مسیر حرکت آن زیر نظر خداوند بوده است.

(در جایی دیگر می فرماید: «اصْغَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» (۱) و در اینجا می فرماید:

«تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا»)

۷- انبیا نعمتی هستند که نباید کفران شوند و اگر کفران شدند خداوند، کافران را کیفر می دهد و به انبیا پاداش می دهد. «جَزَاءٌ لِمَنْ كَانَ كُفْرًا»

۸- همه ی کیفرها در قیامت واقع نمی شود. «جَزَاءٌ لِمَنْ كَانَ كُفْرًا»

۹- کشتی نوح در طول تاریخ ماندنی است. «تَرَ كُنَاهَا آيَةً» (چنانکه بدن فرعون در

ص: ۳۵۲

طول تاریخ نشانه است. «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً» (۱)

۱۰- حفظ آثار باستانی که یادآور عوامل پیشرفت یا سقوط ملت هاست، لازم است. «تَرَكَنَّهَا آيَةً»

۱۱- کاری که با اراده ی الهی و به دست اولیای خدا انجام گیرد، مبارک است.

(کشتی نوح در آن زمان مؤمنان را نجات داد، نسل تمام حیوانات را حفظ کرد و برای تاریخ درس و یادگار شد.) «تَرَكَنَّهَا آيَةً»

۱۲- باید به آیات الهی با دقت و بصیرت نگاه کرد. «تَرَكَنَّهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ»

۱۳- برای هدایت شدن انسان، تنها عوامل خارجی کافی نیست، ظرفیت و روحیه ی پندپذیری لازم است. «فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ»

۱۴- عذاب اقوام گذشته، باید مایه ی هشدار برای آیندگان باشد. «عَذَابِي وَ نُذُرٍ»

۱۵- عذاب و قهر خدا، پس از هشدارهای متعدّد است. «عَذَابِي وَ نُذُرٍ»

وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۱۷)

و همانا ما قرآن را برای تذکر (و پندپذیری)، آسان ساختیم، پس آیا پندپذیری هست؟

نکته ها:

قرآن از ابعاد گوناگونی آسان است، از جهت لفظ که تلاوت آن را آسان و در عین حال زیبا کرده است؛ محتوی که شامل داستان و مثال های بسیاری است و همچنین مطابقت با فطرت بشری که پذیرش مطالب آن را آسان می کند.

این آیه در این سوره، چهار بار تکرار شده است: در آیات ۱۷، ۲۲، ۳۲ و ۴۰.

با این که قرآن آسان است، «يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ» ولی مشابه آن را نمی توان آورد، گرچه همه آفرینش دست به دست هم دهند. «لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنَّ ...» (۲)

ص: ۳۵۳

۱- ۱. یونس، ۹۲.

۲- ۲. اسراء، ۸۸.

- ۱- وظیفه هدایتگران، آسان گوئی است. «یَسِّرْنَا»
 - ۲- قرآن، آسان است ولی سست نیست. (در چند آیه قبل خواندیم که آیات قرآن «حِكْمَةٌ بِاللَّغَةِ»، یعنی سخنان محکم و استوار است). «یَسِّرْنَا الْقُرْآنَ»
 - ۳- رسالت قرآن بیدارگری است. «الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ»
 - ۴- هر چه آسان تر بگوییم، مخاطب بیشتری خواهیم داشت. یَسِّرْنَا ... فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ
 - ۵- هم نسبت به آیات تکوینی باید متذکر شد «تَرَكَنَّهَا آيَةٌ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ» و هم نسبت به آیات تشریحی. «یَسِّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ»
 - ۶- هر کسی لیاقت بهره گیری از قرآن را ندارد، بهره گرفتن مخصوص اهل ذکر است نه اهل غفلت. «فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ»
 - ۷- همیشه وجود زمینه‌ی مناسب، شرط پذیرش نیست. گاهی همه‌ی شرایط فراهم است ولی انسان به خاطر لجاجت و هوی پرستی متذکر نمی‌شود. «فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ»
كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِي ﴿١٨﴾
- قوم عاد(پیامبر خود را) تکذیب کردند، پس عذاب و هشدار من چگونه بود؟
- إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾
- ما بر آنان در روز شوم، دنباله دار تند بادی سخت و سرد فرستادیم.
- تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِي ﴿٢١﴾
- (تندبادی که) مردم را همچون تنه‌های درخت خرما ی ریشه کن شده از جا برمی‌کند. پس عذاب و هشدار من چگونه بود؟

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿٢٢﴾

و همانا ما قرآن را برای پندپذیری آسان نمودیم، پس آیا پندپذیری هست؟

نکته ها:

مراد از «يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ» آن است که این تندباد در چند روز پی در پی بوده است، چنانکه در سوره ی فصلت آیه ی ۱۶ می فرماید: باد را در چند روز شوم بر آنان وزانیدیم. پس مراد از «مُسْتَمِرٌّ» در این آیه، یعنی روزهای پیوسته و دنباله دار. در آیه ۷ سوره حاقه، این ایام شوم هفت شب و هشت روز بیان شده است: «سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ»

«مُنْفَعِرٍ» از «قعر» به معنای ریشه کن شده است. «أَعْجَازُ» جمع «عجز» به معنای قسمت عقب یا پایین و تنه است.

بدی یا خوبی زمان، یا به خاطر حوادث خوب و بدی است که در آن ها واقع می شود و یا در جوهر زمان نحسی، یا خیری است که ما از آن خبر نداریم.

پیام ها:

۱- قوم عاد از هلاکت قوم نوح عبرت نگرفتند. كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ ... كَذَّبَتْ عَادٌ

۲- سیمای قوم عاد، تکذیب و انکار است. «كَذَّبَتْ عَادٌ»

۳- میان انذار و عذاب رابطه است. (ابتدا انذار و اگر اثر نکرد عذاب) «فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِي»

۴- در تاریخ و سرنوشت ملت ها تفکر کنید. فَكَيْفَ كَانَ ...

۵- نتیجه ی تکذیب، قهر الهی است. كَذَّبَتْ ... عَذَابِي

۶- عوامل طبیعی مثل باد می توانند وسیله ی کیفر مردم باشند. كَذَّبَتْ عَادٌ ... رِيحًا صَرْصَرًا

۷- زمان ها یکسان نیستند. (بعضی زمان ها مبارک اند، همچون شب قدر، «لَيْلَةُ الْمُبَارَكَةِ» و برخی شوم و نحس). «يَوْمِ نَحْسٍ»

۸- با اراده ی خداوند باد هم می تواند عامل رویش باشد، «أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ» (۱) و هم می تواند عامل ریزش باشد. «تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ»

۹- بشر، هر که باشد، در برابر قهر الهی خار و خسی بیش نیست. تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ ...

۱۰- قوم عاد، مردمی تنومند و قوی بودند که از بن ریشه کن شدند. «كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ»

۱۱- در تربیت، تکرار برخی مطالب ضروری است. جمله ی «فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِي» تکرار شده است.

۱۲- در نقل تاریخ، هدف اصلی (عبرت گرفتن) فراموش نشود. (بعد از بیان هر بخش، نقطه اصلی تکرار شده است) «لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ»

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ «۲۳» فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ «۲۴»

قوم ثمود، هشدار دهندگان را تکذیب کردند. پس گفتند: آیا از میان خود، از انسانی تک و تنها پیروی کنیم؟ در این صورت ما در گمراهی و جنونی عمیق خواهیم بود.

أَلْقَى الذُّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَابٌ أَشْرٌ «۲۵» سَيَعْلَمُونَ عَدَاً مِنَ الْكُذَّابِ الْأَشْرِ «۲۶»

آیا از میان ما تنها بر او وحی نازل شده است؟ بلکه او بسیار دروغگو و خودخواه است. در آینده خواهند دانست که دروغگو و خودخواه کیست.

إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَبِعْهُمْ وَ اصْطَبِرْ «۲۷»

ص: ۳۵۶

همانا ما فرستادگان شتر ماده ایم برای آنان (و به حضرت صالح گفتیم): پس مراقب (پایان) کار آنان باش و شکیبایی پیشه کن.

نکته ها:

«سُعْرٌ» هم جمع «سعیر» به معنای آتش گذاخته است و هم جمع «سُعْرٌ» به معنای جنون.

«أَشِيرٌ» به کسی گفته می شود که شیفته ی خود باشد.

در آیه ۲۴، کَفَّارٌ به انبیا می گویند: اگر ما تابع شما باشیم، در گمراهی و دوزخ یا جنون خواهیم بود! ولی در آیه ۴۷ می خوانیم:
«إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ» تبهکاران در گمراهی و دوزخند.

قوم ثمود، از حضرت صالح خواستند که از دل کوه شتری را به عنوان معجزه خارج کند و او این کار را کرد، ولی مردم این شتر الهی را کشتند.

کَفَّارٌ، در برابر پیامبران چند بهانه داشتند و می گفتند:

الف) او بشری مثل ماست.

ب) او یک نفر از میان خود ماست.

ج) تعداد ما زیاد است و پیروی یک جمعیت از فردی که مثل خود و ماست، سزاوار نیست.

«أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ»

اما هیچ یک از این بهانه ها منطقی نیست، زیرا:

اولاً: بشر بودن، نقطه ی قوت پیامبران است تا بتوانند الگوی دیگر افراد بشر باشند.

ثانیاً: تمام انبیا یک نفر بودند و در طول تاریخ افرادی که یک تنه قیام کردند و طرح اصلاحی داشتند کم نبودند.

ثالثاً: اصل، پیروی از حق است، نه تعداد پیروان یا رهبران.

پیام ها:

۱- کار قوم ثمود، تکذیب های پی در پی بود. «كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ»

۲- کَفَّارٌ در برابر پیامبران، منطق و استدلال ندارند. می گویند: چرا او پیامبر شد و ما نشدیم؟ «أَبَشَرًا مِنَّا ...»

۳- زندگی انبیا عادی و در میان مردم بوده است. «أَبَشَرًا مِنَّا»

۴- گاهی انسان چنان سقوط می کند که فردی معصوم را به پیامبری نمی پذیرد،

ص: ۳۵۷

أَبَشْرًا مِّنَّا... ولی جماد بی شعور را خدا دانسته و آن را پرستش می کند.

۵- گاهی انسان به جایی می رسد که پیروی از پیامبر معصوم را که منطقی و معجزه دارد، انحراف می پندارد. «إِنَّا إِذَا لَفِيَ ضَلَالٍ □ □ □
و سُعْرٍ»

۶- ایجاد شک و تردید در میان مردم، بستر تکذیب حق است. كَذَّبَتْ... أَبَشْرًا مِّنَّا... □

أَلْقَى الذُّكْرَ عَلَيْهِ

۷- هم قرآن ذکر است، نَحْنُ نَزَّلْنَا الذُّكْرَ... (۱) و هم آن چه به انبیای سابق نازل شده است. «أَلْقَى الذُّكْرَ عَلَيْهِ مِّن بَيْنِنَا» □

۸- کافران لجوج، پیامبر خدا را خودخواه می خواندند. «كَذَّابُ أَشْرٍ» □

۹- دروغ و خودخواهی را حتی کفار لجوج بد می دانند. (و به همین دلیل به پیامبر نسبت دروغ و خودخواهی می دادند). «بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشْرٌ»

۱۰- مبلغان دینی باید آمادگی شنیدن تندترین تهمت ها را داشته باشند. «بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشْرٌ» □

۱۱- سخنان یاوه را پاسخ دهید. فَقَالُوا... سَيَعْلَمُونَ... □

۱۲- قیامت، روز آشکار شدن حقایق و رسوا شدن کافران است. «سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِنَ الْكَذَّابِ الْأَشْرِ» □

۱۳- معجزات، وسیله ی آزمایش مردمند. «مُرْسِلُوا النَّاقَةَ فِتْنَةً لَهُمْ» □

۱۴- پیامبران، امت خود را زیر نظر دارند. «فَارْتَقِبْهُمْ»

۱۵- رهبران دینی باید صبور باشند. «وَ اصْطَبِرُوا»

وَ تَبَيَّنْهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُّحْتَضَرٌ (۲۸)

و به آنان خبر ده که آب، میان آنان و شتر تقسیم شده است، هر کدام برای دریافت نصیب خود حاضر شوند.

فَنَادُوا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ (۲۹) فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِي (۳۰)

ص: ۳۵۸

پس آنان رفیقشان را صدا کردند، پس پذیرفت، دست به کار شد و شتر را از پای در آورد. پس (بنگر) که عذاب و هشدار من چگونه بود؟

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾

(به کیفر این جنایت) ما صیحه (و صاعقه ای مرگبار) را فرو فرستادیم، پس آنان مثل گیاه خشک و خردشده ای گشتند که صاحب چهارپایان در آغل می ریزد.

وَلَقَدْ يَسْرُونَ الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿٣٢﴾

و البته ما قرآن را برای پند گرفتن، آسان قرار دادیم، پس آیا پندپذیری هست؟

نکته ها:

تقسیم آب میان مردم و شتر، یک آزمایش مهم الهی بود که مردم باید این قانون را مراعات کرده و فقط روزی که حق بهره گیری از آب را دارند، سر آب حاضر شوند.

در آیه ی ۱۵۵ سوره شعراء می خوانیم که حضرت صالح فرمود: یک روز آب قریه برای ناچه و یک روز برای شما. «لَهَا شَرِبٌ وَ لَكُمْ شَرِبٌ يَوْمٍ مَعْلُومٍ»

«شَرِبٌ» به معنای قسمت و نصیب است که در مورد سهم آب گفته می شود.

«تعاطی» به معنای برگرفتن چیزی یا انجام دادن کاری است که سزاوار نیست و جرأت می خواهد. چون کلمه «تعاطی» در قالب تفاعل است، گویا میان قوم ثمود و قاتل شتر مبادله و تفاهمی صورت گرفته است. «عقر» به معنای از پای در آوردن ناچه است.

«هشیم» به معنای گیاه خشک و خرد شده است. «محتظر» کسی است که برای چهارپایان خود گیاهان خشک را جمع آوری می کند.

با اینکه کشنده ناچه یک نفر بیشتر نبوده، ولی در آیات دیگر قرآن به همه مردم نسبت داده است، «فَعَقَرُواهَا» (۱) یا «فَعَقَرُوا النَّاقَةَ» (۲) که به فرموده روایات به دلیل هم فکری و رضایت دیگران بر کار قاتل بوده و این گناه به حساب آنان نیز محاسبه می شود.

(۳)

ص: ۳۵۹

۱-۱. شعراء، ۱۵۷؛ شمس، ۱۴.

۲-۲. اعراف، ۷۷.

۳-۳. وسائل، ج ۱۱، ص ۴۰۹.

۱- گاهی امتحان با جیره بندی آب است که به دستور پیامبر جیره بندی می شود.

«أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ»

۲- افراد نااهل اگر خود نتوانند کاری انجام دهند، از کسانی که جرأت فساد دارند دعوت می کنند. «فَنَادُوا صَاحِبَهُمْ»

۳- قداست شکنی، جرأت لازم دارد. «صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى»

۴- افراد شرور، آماده ی ایجاد شر هستند و فرصت سوزی نمی کنند. فَنَادُوا ...

فَعَقَرَ

۵- اگر از نعمتی که فرستاده شد قدردانی نکنیم، «مُرْسِلُوا النَّاقَةَ» عذاب، فرستاده می شود. «أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً»

۶- در نقل مطالب تاریخی قرآن، زمان و مکان و شخص مهم نیست، انگیزه و نتیجه مطرح است. (در این آیات، نه نام کسی که ناقه را کشت برده شده و نه زمان و مکان حادثه مشخص شده است).

۷- گرچه قاتل یکی بود ولی به خاطر رضایت دیگران به کار او، همه نابود شدند.

فَعَقَرَ ... أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً

۸- با اراده ی خداوند یک امت با یک صیحه محو می شوند. «صَيْحَةً وَاحِدَةً»

۹- گاهی یک امت به خاطر یک نافرمانی و جسارت نابود می شوند. «فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ»

۱۰- قهر الهی، افراد تنومند و غول پیکر را همچون گیاه خرد شده می کند. «كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ»

۱۱- قرآن، بهترین و صحیح ترین تاریخ ها و عبرت ها را به راحتی در اختیار همگان قرار می دهد. «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا»

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ لَحَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسِحْرِ ﴿٣٤﴾

قوم لوط نیز هشدار دهندگان را تکذیب کردند. ما نیز بر آنان بادی همراه با سنگ فرو فرستادیم و فقط خانواده لوط را در سحرگاه نجاتشان دادیم.

نِعْمَةٌ مِنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾ وَ لَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتْنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾

(این نجات) نعمتی از طرف ما بود، ما این گونه هر که را شکر کند، پاداش می دهیم.

لوط، مردم را از قهر ما هشدار داده بود، اما در هشدارها جدل و ستیزه کردند.

وَ لَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَ نُذُرِ ﴿٣٧﴾

و قوم لوط برای (سوء قصد به) مهمانان او به مراوده و گفتگو پرداختند، پس ما چشم آنان را نابینا کردیم، پس بچشید عذاب من و هشدار مرا.

وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا عَذَابِي وَ نُذُرِ ﴿٣٩﴾

و صبحگاهان عذابی پایدار به سراغشان آمد. پس بچشید عذاب من و هشدارم را.

وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿٤٠﴾

همانا ما قرآن را برای پند گرفتن، آسان ساختیم پس آیا پندپذیری هست؟

نکته ها:

«نُذُرٍ» جمع «نذیر» هم به معنای انذار دهنده است و هم به معنای انذار، «حاصب» به معنای تندبادی است که سنگریزه ها و شن ها را حرکت می دهد.

«بطش» به معنای گرفتن با قهر و قدرت است. «طمس» یعنی محو کردن و از بین بردن و «تماروا» به معنای به مجادله گرفتن است.

به نظر می رسد کسانی که به مهمانان حضرت لوط سوء قصد داشتند، ابتدا کور شدند و سپس با زیر و رو شدن منطقه نابود گشتند. چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: همین که قوم لوط وارد خانه آن حضرت شدند، جبرئیل با اشاره آنان را کور کرد. (۱)

در ماجرای قوم لوط، چهار مرتبه کلمه ی «نُذِر» و سه بار کلمه ی «عَذَابٌ» مطرح شده که نشانه ی اهمیت هشدار نسبت به عملکرد قوم لوط است.

پیام ها:

- ۱- گویی خداوند به پیامبر می فرماید: نگران نباش که همواره پیامبران خدا مورد تکذیب ناهلان قرار می گرفتند. «كَذَّبَتْ قَوْمٌ لُوطًا»
- ۲- گرچه هر یک از قوم عاد و ثمود و لوط و نوح ویژگی هایی داشتند، ولی همه ی آنان در تکذیب پیامبران مشترک بودند. كَذَّبَتْ ... كَذَّبَتْ ... كَذَّبَتْ
- ۳- تکذیب یک پیامبر، به منزله ی تکذیب همه ی انبیا است. كَذَّبَتْ ... بِاللُّذُرِ
- ۴- دست خداوند برای انواع عذاب ها باز است. «بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ - رِيحًا صَرْصَرًا صَيْحَةً وَاحِدَةً - حَاصِبًا»
- ۵- در موارد متعدد، خداوند مؤمنان را نجات می دهد. «نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحْرِ»
- ۶- به هنگام نزول عذاب، تر و خشک با هم نمی سوزد. «أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَّجَّيْنَاهُمْ بِسَحْرِ»
- ۷- نعمت، تنها امور مادی نیست، نجات از عذاب، از بزرگترین نعمت ها است. «نِعْمَةٌ مِّنْ عِنْدِنَا»
- ۸- ایمان به پیامبران، شکر الهی و مایه نجات است. «كَذَلِكَ نَجِّزِي مَنْ شَكَرَ»
- ۹- خداوند اول اتمام حجّت و سپس عذاب می کند. «وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا»
- ۱۰- گرچه کار انبیا هم بشارت است و هم هشدار، ولی هشدار آنان به دلیل سرمستی و غفلت مردم بیشتر است. «أَنْذَرَهُمْ»

ص: ۳۶۲

۱۱- ایجاد تردید در حق و حقیقت، به منزله تکذیب آن است. كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ ...

فَتَمَارَوْا بِالنُّذْرِ

۱۲- آلودگی و فساد مرز نمی شناسد. (با این که قوم لوط در مجالس علنی کار خلاف انجام می دادند و مانعی برای خود نمی دیدند، ولی باز هم دست از سر مهمانان خانه پیامبر بر نداشتند.) «رَأَوْدُوهُ عَنِ ضَيْفِهِ»

۱۳- همین که جرم سنگین شد، مهلت جایز نیست. «رَأَوْدُوهُ عَنِ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا»

۱۴- چشمی که به مهمانان معصوم، آن هم در خانه ی پیامبر نظر سوء دارد، کور باد. «فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ»

۱۵- قهر و عذاب الهی، قابل خنثی شدن نیست. «عَذَابٌ مُسْتَقَرٌّ»

۱۶- یکی از روش های تربیتی قرآن، نقل داستان های پندآموز است. «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ»

۱۷- خواندن قرآن کافی نیست، باید پند گرفت. «فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ»

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ «۴۱» كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاَهُمْ أَخَذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ «۴۲»

و همانا هشدار دهندگان به سراغ فرعونیان آمدند. (اما آنان) همه ی معجزات ما را تکذیب کردند، پس ما آنان را همچون گرفتن مقتدری نفوذناپذیر (به قهر) گرفتیم.

أَكْفَارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أَوْلَائِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ «۴۳» أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنتَصِرُونَ «۴۴»

آیا کافران شما از آنان بهترند (تا ما آنان را به قهر نگیریم) یا برای شما امان نامه ای در کتاب های آسمانی است؟ یا می گویند: ما همگی پشتیبان یکدیگریم (و قدرتی ما را نخواهد شکست)؟

سَيَهْرَمُ الْجَمْعُ وَيُولُونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَىٰ وَ أَمْرٌ ﴿٤٦﴾

در آینده ی نزدیکی، جمع آنان در هم شکسته خواهد شد و همه (به یکدیگر) پشت خواهند کرد. آری، قیامت و عداگاه آنان است و آن روز، سخت تر و تلخ تر است.

نکته ها:

«سَيَهْرَمُ» از «هزم» به معنای فشار دادن به جسم خشک است به گونه ای که متلاشی شود.

«أَذْهَىٰ» به معنای مصیبت بزرگ تر است.

در اقوام نوح و عاد و ثمود و لوط، تنها تکذیب اندازها بود ولی در مورد فرعونیان تکذیب آیات و معجزات نیز مطرح است.

این پنجمین و آخرین گروه کفار است که این سوره از آنان نام برده است.

عوامل غرور چند چیز است:

الف) انسان احساس کند کمال یا ارزشی ویژه دارد و از دیگران بهتر است. «أَكْفَارُكُمْ خَيْرٌ»

ب) خیال کند از خدا امان نامه دارد و از عذاب مصون است. «أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ»

ج) به یاران و هم فکران خود توکل داشته باشد. «أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرُونَ»

پیام ها:

۱- کسی که هم فکر یا مطیع کسی باشد، از او محسوب می شود. «آل فِرْعَوْنَ»

۲- نظام اجتماعی در زمان فرعون، فرد محوری و استبدادی بود و همه به یک شخص منسوب بودند، «آل فِرْعَوْنَ» ولی در دیگر اقوام، نظام قبیله ای و قومی حاکم بود. قَوْمٌ نُوحٍ ... قَوْمٌ لُوطٍ

۳- خداوند با مردم اتمام حجت می کند. جَاءَ ... النُّذُرُ

۴- در نظام فرعون، انبیاء، معجزات آنها و هشدارهای الهی هم مورد تکذیب قرار گرفتند. «كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا»

۵- سرنوشت بشر به دست خود اوست. كَذَّبُوا ... فَأَخَذْنَا هُمْ

۶- اگر انسان تمام راه های حق را به روی خود مسدود کند، قهر الهی فرامی رسد.

«كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاَهُمْ»

۷- با کسانی چون فرعون که اظهار اقتدار می کنند، باید مقتدرانه برخورد کرد.

«أَخَذَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ»

۸- همه ی قدرت ها رو به زوال و شکست است، تنها قدرت نفوذناپذیر، قدرت اوست. «عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ»

۹- قهر الهی همراه با قدرت و صلابت است. «أَخَذَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ»

۱۰- قهر الهی بر اساس کفر و لجاجت و تکذیب است و کفار هر عصر هیچ امتیازی نسبت به پیشینیان خود ندارند. أَ كُفَّارُكُمْ خَيْرٌ ...

۱۱- در شیوه ی تبلیغ، به نحوی استدلال کنید که تمام راه ها و فرضیه های دشمن را از دست او بگیرید. أَ كُفَّارُكُمْ خَيْرٌ ... أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ ... أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُّتْتَصِرٌ

۱۲- در شیوه ی ارشاد قرآن، تاریخ، تهدید، استدلال و اعتقاد به هم پیچیده است.

تاریخ: جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ ...، تهدید: أَخَذَ عَزِيزٌ ... سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ ...، استدلال:

أَكُفَّارُكُمْ ... أَمْ ... أَمْ ...، اعتقاد: «السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ»

۱۳- ابهت دشمن را بشکنید، کفار تنها ملاک های مادی را به حساب می آورند و از قدرت های غیبی و الهی غافلند. نَحْنُ جَمِيعٌ مُّتْتَصِرٌ ... سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ

۱۴- با دشمن مغرور، قاطعانه برخورد کنید. «سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُولُونَ الدُّبُرَ»

۱۵- عنصر کفر و تکذیب، در هر جمعیتی وسیله ی پراکندگی است. سَيُهْزَمُ ...

يُولُونَ الدُّبُرَ

۱۶- اگر کفار به جمعیت خود می نازند، بدانند که پراکنده می شوند، «سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ» و اگر به حمایت از یکدیگر دل خوش دارند، بدانند که همه فرار خواهند کرد. «يُولُونَ الدُّبُرَ»

۱۷- برای کافران، علاوه بر قلع و قمع دنیوی، قهر اخروی نیز در پیش است. «بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ»

۱۸- سخت ترین مصیبت های دنیوی، نسبت به مصیبت ها و تلخی های آخرت چیزی نیست. «وَالسَّاعَةُ أَذْهَبٌ وَأَمْرٌ»

۱۹- شکست دنیوی کفار، مقدمه عذاب سخت تر آخرت است. سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ ...

السَّاعَةُ أَذْهَبٌ وَأَمْرٌ

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ (۴۷) يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ (۴۸) إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (۴۹)

همانا مجرمان در گمراهی و (آتش و) جنونند. روزی که به رو در آتش کشیده شوند (و به آنان گفته شود): تماس جهنم (و آتش دوزخ) را بچشید.

همانا ما هر چیز را به اندازه ی معینی آفریده ایم.

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَفَحَ بِالْبَصْرِ (۵۰)

و فرمان ما جز یک فرمان نیست (آن هم بسیار سریع) مانند یک چشم برهم زدن.

نکته ها:

«سُعْرٌ» هم می تواند جمع «سعیر» (آتش برافروخته) و هم جمع «سُعْرٍ» (جنون) باشد.

«يُسْحَبُونَ» به معنای کشیده شدن و «سحاب» ابری است که باد آن را می کشاند. «سَقَرَ» یعنی دوزخ و در اصل سوختن پوست بر اثر حرارت است و «لمح» درخشیدن برق است.

در حدیثی ذیل آیه «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» می خوانیم که حضرت علی علیه السلام فرمود:

خداوند می فرماید: ما هر چیزی را برای اهل دوزخ به اندازه اعمالشان خلق نمودیم. (۱)

پیام ها:

۱- مجرمان در قیامت، سردرگم و متحیر و گرفتار آتش هستند. «فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ» (بنابراین که «سُعْرٍ» معنای آتش برافروخته باشد).

ص: ۳۶۶

۲- انسانی که با انتخاب بد، خود را دوزخی می کند، بی عقل است. «فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ» (بنابراین این که معنای «سُعُرٍ» جنون باشد).

۳- انکار و تکذیب دین الهی بارزترین جرم است. إِنَّ الْمُجْرِمِينَ ...

۴- مغروران دنیا، خوارشدگان قیامت هستند. نَحْنُ جَمِيعٌ مُتْتَصِرٌ ... يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ

۵- هستی دارای هدف و حساب و کتاب دقیق است. «كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ»

۶- هر یک از پیدایش اقوام و فرستادن انبیا و کیفر و پاداش انسان ها، در چارچوب مقررات و نظامی خاص صورت می گیرد. «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ»

۷- کارهای الهی هم حساب شده و حکیمانه است و هم با سرعت انجام می گیرد.

بِقَدَرٍ ... كَلَّمَحٍ بِالْبَصْرِ

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاءَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ «۵۱»

و همانا ما کسانی را که مانند شما بودند هلاک کردیم، پس آیا پندپذیری هست؟

وَ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ «۵۲» وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ «۵۳»

و هر چیزی که انجام داده اند، در نامه ها (ی اعمالشان) ثبت است. و هر کوچک و بزرگی نوشته شده است.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ «۵۴» فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ «۵۵»

همانا پرهیزکاران در باغ ها و (کنار) جوی ها هستند. در جایگاهی راستین، نزد فرمانروایی مقتدر.

نکته ها:

«اشیاع» به معنای امثال و هم فکران، پیروان و هم مسلکان است. «زبر» جمع «زبور» به

معنای کتاب است و «مُسْتَطَرٌّ» یعنی مکتوب، ردیف شده و به صف درآمده.

این سوره با انذار و هشدار آغاز شد و با بشارت به پایان می رسد.

پیام ها:

۱- سنّت خداوند در عذاب کافرانِ هم فکر، یکسان است. «أَهْلَكْنَا أَشْيَاءَكُمْ»

۲- تهدید الهی را جدی بگیریم.

۳- از تاریخ عبرت بگیرید. «فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ»

۴- هیچ عملی محو نمی شود. «فِي الزُّبُرِ»

۵- ثبت اعمال، مایه ی دلگرمی متّقین، دلهره ی مجرمان و بازدارنده انسان از کفر و گناه است. «فِي الزُّبُرِ وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ»

۷- اعمال ثبت شده در کتاب، منظم است. «مُسْتَطَرٌّ»

۸- محاکمه ی مردم در قیامت، براساس مدارک مکتوب است. «كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ»

۹- متّقین، هم از نظر مادی کامیاب خواهند شد، «فِي جَنّاتٍ وَ نَهْرٍ» و هم از نظر معنوی. «فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ»

۱۰- خداوند، هم در قهر مقتدر است، «أَخَذَ عَزِيْزٍ مُّقْتَدِرٍ» هم در مهر.

«فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ»

۱۱- بهشت، سراسر صداقت است و ذره ای دغل بازی در آن راه ندارد.

«مَقْعَدٍ صِدْقٍ»

«وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره هفتاد و هشت آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و «الرّحمن» همچون «اللّه» از نام‌ها و صفات مخصوص خداوند می‌باشد.

امام کاظم علیه السلام فرمود: هر چیزی عروسی دارد و عروس قرآن، سوره الرّحمن است. (۱)

در این سوره، آیه ی «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» سی و سه مرتبه تکرار شده که بیشترین تکرار در کل قرآن است. جالب آنکه این آیه تکراری، هم انسان‌ها را مورد خطاب قرار داده و هم جنیان را، که کدام یک از نعمت‌های بی‌شمار الهی را تکذیب می‌کنید؟

در سوره قبل، هشدار تکرار شده بود: «عَذَابِي وَنُذْرٍ»، در این سوره نعمت‌ها تکرار می‌شود. فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا ...

سوره قبل با قیامت شروع و با قدرت الهی تمام شد: اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ... مَلِيكَ مُقْتَدِرٍ ولی این سوره با رحمت شروع و با اکرام الهی پایان می‌پذیرد. الرّحمن ...

ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

ص: ۳۷۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الرَّحْمَنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ﴿٢﴾

خداوند رحمان، قرآن را آموخت.

نکته ها:

خداوند، رحمان است. «الرَّحْمَنُ»

پیامبرش، مایه ی رحمت است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (١)

قرآنش نیز رحمت است. «وَرَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ» (٢)

«رحمن» نام مخصوص خداوند است که ۱۶۹ بار در قرآن آمده و ۱۱۴ مرتبه در هر «بِسْمِ اللَّهِ» تکرار شده است.

در مواردی از قرآن، کلمه «الرَّحْمَنُ» به جای «الله» بکار رفته است:

«قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا»

(٣)

؛ «قَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا» (٤)

«أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ»

(٥)

؛ «يَمَسُّكَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمَنِ» (٦)

«قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ»

(٧)

در آیین سخنوری و نگارش، سر فصل سخن، نشانه و نمودار تمام سخن است. در اینجا نیز چون سوره نگاهمی به نعمت های الهی دارد، در آغاز آن «الرَّحْمَنُ» آمده است.

١-١. انبياء، ١٠٧.

٢-٢. اسراء، ٨٢.

٣-٣. بقره، ١١٦.

٤-٤. مريم، ٨٨.

٥-٥. انعام، ٤٧.

٦-٦. مريم، ٤٥.

٧-٧. اسراء، ١١٠.

قرآن، باید محور امور باشد. در سوره قبل (قمر)، بارها آسان بودن قرآن مطرح شد: «لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ» در این سوره خدا، اولین معلم آن معرفی می شود. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

علمی جلوه ی رحمت است که آموزش خدا باشد. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ»

علمی جلوه ی رحمت است که جامع باشد. «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» (۱)

علمی جلوه ی رحمت است که پاداشی از ما نخواهد و بر اساس رحمت باشد. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ»

علمی جلوه ی رحمت است که در هر زمان کاربرد داشته باشد.

علمی جلوه ی رحمت است که بصیرت آفرین و تقوا آفرین باشد.

علمی جلوه ی رحمت است که سعادت فرد و جامعه و این جهان و آن جهان را تأمین کند.

تعلیم قرآن توسط خداوند «عَلَّمَ الْقُرْآنَ»، یعنی:

تعلیم حق. «نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» (۲)

تعلیم داوری. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ» (۳)

تعلیم آنچه فراگیری آن از راه های عادی ممکن نیست. «وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» (۴)

تعلیم برهان. «قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ» (۵)

تعلیم عمل صالح. «وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ ... إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ» (۶)

تعلیم موعظه، شفای دل، هدایت و رحمت. «قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۷)

تعلیم غیب. «ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ» (۸)

تعلیم بهترین داستان ها. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» (۹)

تعلیم شناخت حقایق. «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» (۱۰)

تعلیم برترین ها. «وَ لَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا» (۱۱)

- ١-١. نحل، ٨٩.
- ٢-٢. آل عمران، ٣.
- ٣-٣. نساء، ١٠٥.
- ٤-٤. نساء، ١١٣.
- ٥-٥. نساء، ١٧٤.
- ٦-٦. اعراف، ١٧٠.
- ٧-٧. يونس، ٥٧.
- ٨-٨. يوسف، ١٠٢.
- ٩-٩. يوسف، ٣.
- ١٠-١٠. نحل، ٨٩.
- ١١-١١. فرقان، ٣٣.

تعلیم میزان شناخت حق از باطل. «أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ» (۱)

تعلیم سالم ترین سخن. «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ» (۲)

تعلیم موعظه. «فَذَكَّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ» (۳)

تعلیم رشد. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» (۴)

تعلیم کتابی که بقای آن بیمه شده است. «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۵)

سرچشمه قرآن:

قدرت و عظمت: «تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى» (۶)

عزت و حکمت: «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (۷)

لطف و رحمت: «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۸)

ربوبیت و رشد: «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۹)

پیام ها:

۱- خداوند، اولین معلم قرآن است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۲- شریعت، بر اساس رحمت است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۳- شبهات را باید پاسخ داد. در برابر کسانی که می گویند: قرآن را بشری به پیامبر آموخته است: «يُعَلِّمُهُ بَشَرًا» (۱۰)، باید گفت: خدا آموخت. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۴- تعلیم قرآن به انسان، جلوه ای از رحمت الهی است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۵- معلمی، شأن خداوند است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۶- کار تعلیم و تعلم، باید بر اساس محبت و رحمت باشد. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ» ۷- قرآن، قابل درک و شناخت برای بشر است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

ص: ۳۷۴

- ٢-٢. فضلت، ٤٢.
٣-٣. ق، ٤٥.
٤-٤. جن، ٢.
٥-٥. حجر، ٩.
٦-٦. طه، ٤.
٧-٧. زمر، ١.
٨-٨. فضلت، ٢.
٩-٩. واقعه، ٨٠.
١٠-١٠. نحل، ١٠٣.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ ﴿٣﴾

او انسان را آفرید.

نکته ها:

آفرینش انسان از جهات مختلف قابل توجه است:

از جهت سیر تکاملی که چگونه از خاک بی جان، موجودی جاندار و باشعور بر می آید.

از جهت تأمین نیازهای مادی که چگونه جهان طبیعت در تسخیر او قرار گرفته است.

از جهت گرایش های مثبت و منفی که قرآن به برخی از آنها اشاره نموده است، از جمله:

زود نا امید می شود. «قَتُورًا» (۱)

حریص است. «هَلْوَعًا» (۲)

بی تاب است. «جَزُوعًا» (۳)

زیانکار است. «لَفِي خُسْرٍ» (۴)

زیاده خواه است. «لَيَطْغَى» (۵)

ستمگر است. «ظَلُمًا» (۶)

نادان است. «جَهُولًا» (۷)

شتابزده است. «عَجُولًا» (۸)

ناسپاس است. «كُفُورًا» (۹)

قدرنشناس است. «كَنُودًا» (۱۰)

آیات دیگر قرآن، خصوصیات مثبت انسان را این گونه ارائه می دهد:

مسئولیت پذیری، داشتن آزادی و قدرت انتخاب؛

امکان تغییر روش، توبه و انقلاب و جهش درونی؛

-
- ١-١. اسراء، ١٠٠.
 - ٢-٢. معارج، ١٩.
 - ٣-٣. معارج، ٢٠.
 - ٤-٤. عصر، ٢.
 - ٥-٥. علق، ٦.
 - ٦-٦. احزاب، ٧٢.
 - ٧-٧. احزاب، ٧٢.
 - ٨-٨. اسراء، ١١.
 - ٩-٩. اسراء، ٦٧.
 - ١٠-١٠. عاديات، ٦.

دارا بودن استعدادها و ظرفیت های بزرگ درونی؛

ویژگی بی نهایت طلبی؛

جانشین خداوند روی زمین؛

مسجود فرشتگان؛

دارا بودن قدرت تقلید و اثرپذیری یا قابلیت الگو شدن و تأثیر گذاری؛

ترکیبی از تضادها، عقل و فطرت در برابر غریزه و شهوت؛

دارای قدرت تفکر و خلاقیت و ابتکار.

آنجا که بحث آموزش قرآن است، بر آفرینش انسان مقدم شده است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ» امّا آنجا که آموزش علوم دیگر مطرح است، آفرینش انسان مقدم شده است.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ... الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۱)

پیام ها:

- ۱- خداوند، خالق انسان است، نه طبیعت بی جان. اَلرَّحْمَنُ ... خَلَقَ الْإِنْسَانَ
- ۲- خلقت انسان، جلوه ای از رحمت الهی است. اَلرَّحْمَنُ ... خَلَقَ الْإِنْسَانَ
- ۳- مؤلف کتاب تشریح، همان مؤلف کتاب تکوین است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ»
- ۴- قرآن، بر انسان، شرافت و تقدم دارد. (فکر و معرفت، بر جسم و طبیعت مادی مقدم است). «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ»
- ۵- قرآن، سرآمد تمام کتاب ها و انسان، سرآمد تمام مخلوقات است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ»
- ۶- انسان، در سایه فراگیری قرآن، به کمال خلقتش دست می یابد. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ»

ص: ۳۷۶

به او بیان آموخت.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «لا- تجعلن ذرب لسانک علی من انطقک و بلاغه قولک علی من سددک» (۱) تندی و تیزی زبانت را برای کسی که تو را سخن گفتن تعلیم داده قرار مده و بلاغت و زیبایی کلامت را به رخ کسی که گفتار تو را قاعده مند و زیبا کرده، مکش.

قدرت بیان و سخن گفتن، هدیه الهی به انسان است و قرآن برای شیوه بیان دستوراتی داده است، از جمله:

مستدل و محکم باشد. «قَوْلًا سَدِيدًا» (۲)

پسنیدیده و به اندازه باشد. «قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۳)

نرم و مهربانانه باشد. «قَوْلًا لَيِّنًا» (۴)

شیوا و رسا و واضح باشد. «قَوْلًا بَلِيغًا» (۵)

کریمانه و بزرگوارانه باشد. «قَوْلًا كَرِيمًا» (۶)

زیبا، نیکو و مطلوب باشد. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (۷)

بهترین ها گفته شود. «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۸)

حتی مجادلات و گفتگوهای انتقادی، به بهترین وجه باشد. «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۹)

پیام ها:

۱- علم، برترین کمالی است که خداوند به انسان عطا کرده است. عَلَّمَ ... عَلَّمَهُ (علم و تعلیم قبل و پس از خلقت انسان تکرار شده است)

ص: ۳۷۷

۱- ۱). نهج البلاغه، حکمت ۴۱۱.

۲- ۲). نساء، آیه ۹.

۳- ۳). بقره، آیه ۲۳۵.

٤-٤. طه، آيه ٤٤.

٥-٥. نساء، ٦٣.

٦-٦. اسراء، ٢٣.

٧-٧. بقره، ٨٣.

٨-٨. اسراء، ٥٣.

٩-٩. نحل، ١٢٥.

۲- زبان و لغت خاص مهم نیست، اصل قدرت بیان مهم است. «عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۳- زبان، وسیله بیان است، اصل بیان هدیه الهی است. «عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۴- پدر و مادر، قوه ی سخن گفتن را که خداوند در نهاد هر نوزادی نهفته است، آشکار می کنند و به فعلیت می رسانند. «عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۵- آفرینش انسان در میان دو تعلیم الهی قرار گرفته است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۶- قدرت بیان، جلوه ای از رحمت الهی است. الرَّحْمَنُ ... عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

۷- کسانی که توانایی سخن گفتن به چند زبان را دارند، هنر خود را از خدا بدانند.

«عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۸- علمی مورد ستایش است که بیان شود. عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ (۵) وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ (۶)

خورشید و ماه، حساب معینی دارند. و گیاه و درخت (برای او) سجده می کنند.

نکته ها:

«حسبان» بر وزن «غفران»، مصدر به معنای «حساب» است. خورشید و ماه حساب دارند.

حجم آنها، وزن و جرم آنها، حرکات گوناگون، مدار حرکت، فاصله آنها نسبت به یکدیگر و نسبت به دیگر کرات، مقدار حرکت و مقدار تأثیر آنها بر روی یکدیگر، همه و همه حساب دارد و حساب آنها به قدری دقیق است که دانشمندان، زمان دقیق ماه گرفتگی، خورشید گرفتگی و تحویل سال نو را از مدّت ها پیش اندازه گیری و پیش بینی می کنند.

«نجم» هر روئیدنی است که ساقه ندارد و «شجر» روئیدنی است که ساقه دارد. مراد از «نجم» در این آیه به قرینه «شجر»، گیاه است، نه ستاره آسمان. (۱)

بر اساس آیات قرآن، خورشید و ماه و ستارگان، مدار دارند و همه به سویی در تکاپو و

ص: ۳۷۸

شناورند، «كُلَّ فِي فَلَكِكَ يَسْبَحُونَ» (۱) و عمر تعیین شده دارند. «كُلَّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى» (۲)

گردش شب و روز و پیدایش فصل ها، یک زمان بندی ساده و در عین حال دقیق، برای همه ی مردم در همه ی مکان ها و زمان هاست. برنامه های عبادی اسلام همچون نماز و روزه، بر اساس طلوع و غروب خورشید و گردش ماه در ایام سال تنظیم شده است. چنانکه در قرآن می خوانیم:

«أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ»

(۳)

از هنگام زوال آفتاب تا اول تاریکی شب و به هنگام صبح، نماز را به پا دار.

«وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا»

(۴)

پیش از طلوع خورشید و پس از غروب آن، خداوند را تسبیح و ستایش کن.

«ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ»

(۵)

و روزه را تا شب هنگام تمام کنید.

و در روایات آمده است: «صم للرؤيه و افطر للرؤيه» (۶) روزه را با دیدن ماه رمضان آغاز و با دیدن ماه شوال تمام کن.

شاید منظور از سجده گیاه و درخت در آیه، خضوع تکوینی آنها در برابر فرامین الهی است که مسیری را که خدا برای آنها تعیین کرده، بی کم و کاست پیموده و تسلیم قوانین آفرینش اند.

پیام ها:

۱- زمین و آسمان، تحت یک نظام اداره می شوند. الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ... النَّجْمُ وَالشَّجَرُ

۲- گیاهان زمینی، حیات و رویش خود را مرهون خورشید و ماه آسمانی اند.

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ... النَّجْمُ وَالشَّجَرُ

۳- هستی، تسلیم نظامی است که از پیش از سوی خداوند تعیین شده است.

-
- ١-١. انبياء، ٣٣ و يس، ٤٠.
 - ٢-٢. رعد، ٢؛ فاطر، ١٣؛ زمر، ٥.
 - ٣-٣. اسراء، ٧٨.
 - ٤-٤. طه، ١٣٠.
 - ٥-٥. بقره، ١٨٧.
 - ٦-٦. و سائل، ج ١٠، ص ٢٥٧.

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ﴿٨﴾

و آسمان را بالا برد و قانون و میزان را مقرر کرد تا در سنجش و میزان تجاوز نکنید.

وَ أَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾

و وزن را بر اساس عدل بر پا دارید و در ترازو کم نگذارید.

نکته ها:

بعد از بیان رحمت الهی و نعمت تعلیم و بیان و حساب خورشید و ماه و سجده موجودات که نوعی توجه به رابطه خدا با انسان و طبیعت است، این آیات نحوه ی رابطه انسان با جامعه را مطرح می کند.

قسط در میزان، آن است که نه زیاده خواهی شود نه خسارت و زیان.

کتاب و میزان متلازم اند. خداوند در سوره حدید می فرماید: «وَ أَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَ الْمِيزَانَ لِيُقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (۱) در این آیات نیز، هم به قرآن اشاره شده، هم به میزان:

عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ

تکرار، نشانه ی اهمیت است. در آیات پی در پی، سه بار کلمه میزان تکرار شده است که نشان دهنده ضرورت توجه به معیار و وسیله سنجش درست و مطمئن در امور مختلف است. وَضَعَ الْمِيزَانَ ...، أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ... و «لَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ»

بی توجهی به میزان و عدم رعایت انصاف و عدالت در حقوق مردم، انسان را به فسق و فجور می کشاند و فسق و فجور انسان را به تکذیب وامی دارد. در سوره مطففین می خوانیم:

«وَيَلِلُ اللَّمُطَفِّينَ» وای بر کم فروشان! سپس می فرماید: إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ ... و آنگاه: «وَيَلِلُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» گویا لقمه ی حرام، مقدمه فجور، و فجور مقدمه کفر و تکذیب می شود.

برای برقراری عدل و میزان، اسلام دستورات دقیق و مهمی دارد تا آنجا که در روایات آمده

ص: ۳۸۰

است: اگر کفش قاضی تنگ است، نباید در آن هنگام قضاوت کند تا مبادا فشاری که به پای او وارد می شود در قضاوتش اثر بگذارد و او را به عجله و بدخلقی وادارد و از قضاوت بر حق منحرف کند!

آداب تجارت

در حدیث می خوانیم: تجارتی ارزشمند است که بر پایه حق و راستی باشد. «التاجر فاجر و الفاجر فی النار الا من أخذ الحق و اعطى الحق» (۱).

حضرت علی علیه السلام دستور داد دینارهای غیر خالص را در چاه بریزند تا به وسیله آن معامله ای صورت نگیرد. «القه فی البالوعه حتی لا یباع شیء فیہ غش» (۲).

آن حضرت همه روزه در بازار کوفه قدم می زد و گاهی در وسط بازار می ایستاد و می فرمود:
ای گروه تجار!

«قدموا الاستخاره»، از خدا خیر بخواهید.

«تبرکوا بالسهوله»، برکت را در سایه آسان گرفتن بر مردم بخواهید.

«جانبوا الکذب»، از دروغ در معامله دوری کنید.

«و تجانبوا عن الظلم»، از ظلم و بی عدالتی پرهیز کنید.

«و لا تقربوا الربا» (۳) و به ربا نزدیک نشوید.

پیام ها:

۱- جایگاه آسمان و زمین تصادفی نیست. برافراشتگی آسمان و حجم و اندازه و فاصله ستارگان، حکیمانه و جلوه ای از رحمت الهی است الرَّحْمَنُ ... وَ السَّمَاءَ رَفَعَهَا وَ وَضَعَ الْمِيزَانَ

۲- عدالت مثل نماز است و باید آن را در جامعه به پاداشت. «وَ أَقِيمُوا الْوَزْنَ»

۳- میزان و وسیله سنجش باید عادلانه باشد، مورد وزن هر چه می خواهد باشد.

ص: ۳۸۱

۱- ۱). کافی، ج ۵، آداب تجارت.

۲- ۲). کافی، ج ۵، ص ۱۶۰.

«وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ»

۴- نظام هستی برپایه میزان است. زندگی ما نیز باید بر مدار میزان باشد. «وَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ»

۵- عدل و میزان، هم در آسمان عامل ثبات و پایداری است، هم در زمین و هم در جامعه. «وَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ»

۶- جامعه برای رسیدن به رستگاری دو بال می خواهد: علم و عدالت. (در دنیای امروز علم هست ولی عدالت نیست). عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ

۷- راه رسیدن به عدالت، عمل به قرآن است. عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ

۸- در کارها، نه افراط «أَلَّا تَطْغَوْا» و نه تفریط. «لَا تُخْسِرُوا»

۹- کم کاری در خدمات از جانب کارمندان و کارگران و فرهنگیان و مسئولان و مبلغان دینی نیز کم فروشی است. «لَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ»

وَ الْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿۱۰﴾ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَ النَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿۱۱﴾ وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَ الرِّيحَانُ ﴿۱۲﴾

و زمین را برای زمینیان قرار داد که در آن هر گونه میوه و خرمای غلافدار و دانه پوست دار و گیاه خوش بو است.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿۱۳﴾

پس (ای جن و انس)، کدام نعمت پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«أَنَام» به معنای آفریده ها، اعم از جن و انس و همه موجودات روی زمین است. «فَاكِهَةٌ» به هر نوع میوه و «رِيحَان» به هر گیاه خوش بو گفته می شود.

«اکمام» جمع «کم» به معنای پوششی است که میوه را در برمی گیرد، همان گونه که «کم» به معنای آستین است که دست را می پوشاند و «کمه» بر وزن قُبّه به کلاهی گفته می شود

که سر را می پوشاند. شاید مراد از «اکمام» در آیه، الیافی باشد که همچون الیاف روی نارگیل، دور درخت خرما را فرامی گیرد. «حب» به معنای دانه و «عصف» به معنای برگ ها و اجزایی است که از گیاه جدا می شود و لذا به گاه نیز «عصف» گفته می شود. «آلاء» جمع «الی» به معنای نعمت است.

تکرار سؤال های پی در پی همراه با انتقاد، دلیل آن است که هر نعمتی برای خود تصدیق و تکذیبی دارد.

در حدیث می خوانیم: کسی که سوره مبارکه الرّحمن را می خواند، هر بار که به آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» می رسد، بگوید: «لا بشيء من آلائك رب اكذب» (۱) یعنی ای پروردگار من! هیچ يك از نعمت های تو را تکذیب نمی کنم.

بحث تکرار

در اینجا به مناسبت اولین مورد از موارد تکرار آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» در این سوره، بحثی پیرامون تکرار ارائه می گردد.

تکرار مثبت:

برای ایجاد یک فرهنگ، تکرار مسایل، مهم و ضروری است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها فرمود: «انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی» تا رابطه قرآن و عترت را در میان مردم محکم سازد.

پس از نزول آیه «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ» (۲) تا چند ماه رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام صبح در خانه فاطمه زهرا علیها السلام می آمد و می فرمود: «الصلاه الصلاه» (۳) تا به مردم اعلام کند اهل بیت من همان کسانی هستند که در خانه علی و فاطمه هستند.

در حدیث می خوانیم: دلیل چهار مرتبه تکرار «الله اکبر» در آغاز اذان، آن است که مردم از

ص: ۳۸۳

۱-۱. بحار، ج ۹۲، ص ۳۰۶.

۲-۲. طه، ۱۳۲.

۳-۳. بحار، ج ۳۵، ص ۲۰۷.

غفلت در آیند ولی هنگامی که متوجه شدند، باقی جملات به دو بار تقلیل می یابد. (۱)

گاهی حضرت علی علیه السلام به خاطر ایجاد حساسیت در مردم، الفاظی را تکرار می کردند. چنانکه به فرزندانش وصیت می کند: «اللّٰه فی الایتام...»، «اللّٰه فی جیرانکم»، «اللّٰه فی الصلاه»، «اللّٰه فی القرآن...» (۲) که لفظ جلاله «اللّٰه» تکرار شده است.

تکرار نماز در هر شبانه روز، برای آن است که هر روز گامی به خداوند نزدیک شویم. کسی که از پله های نردبان بالا می رود، در ظاهر، پای او کاری تکراری انجام می دهد ولی در واقع در هر حرکت گامی به جلو و رو به بالا می گذارد. کسی که برای حفر چاه کلنگ می زند، در ظاهر کاری تکراری می کند، ولی در واقع با هر حرکت، عمق چاه بیشتر می شود. انسان با هر بار نماز و ذکر و تلاوت آیه ای گامی به خدا نزدیک می شود تا آنجا که در باره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: «دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ» (۳) چنان به خدا نزدیک شد که به قدر دو کمان یا نزدیک تر شد.

تکرار سفارش به تقوا در هر یک از خطبه های نماز جمعه در هر هفته، بیانگر نقش تکرار در تربیت دینی مردم است.

اصولاً- بقای زندگی با تنفس مکرر است و کمالات، در صورت تکرار حاصل می شود. با یک بار انفاق و رشادت، ملکه سخاوت و شجاعت در انسان پیدا نمی شود، همان گونه که رذائل و خبائث در صورت تکرار، در روح انسان ماندگار می شوند.

دلایل تکرار در قرآن

تکرار، گاهی برای تذکر و یادآوری نعمت های گوناگون است. نظیر تکرار آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ

ص: ۳۸۴

۱-۱. علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۵۹.

۲-۲. نهج البلاغه، نامه ۴۷.

۳-۳. نجم، ۹.

رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ

گاهی برای هشدار و تهدید خلافکاران است. نظیر تکرار آیه «فَوَيْلٌ لِلْمُكَذِّبِينَ» (۱)

گاهی برای فرهنگ سازی است. نظیر تکرار «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز هر سوره.

گاهی برای اتمام حجت است. نظیر تکرار آیه «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ» (۲)

گاهی برای انس بیشتر و نهادینه شدن است. نظیر تکرار آیه «اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا» (۳)

گاهی برای بیان دستورات جدید است. نظیر تکرار «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا..»

گاهی به منزله قطعنامه برای هر فراز از مطلب یا سخنی است. چنانکه در سوره شعراء پس از پایان گزارش کار هر پیامبری، می فرماید: «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

گاهی تکرار، نشان دهنده وحدت هدف و شیوه است. در سوره شعراء بارها جمله «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» از زبان پیامبران متعدد تکرار شده که بیانگر آن است که شعار و هدف همه آنان یکی بوده است.

پیام ها:

۱- تمام هستی یک مدبر دارد، نه آن گونه که بعضی مشرکان برای هر یک از آسمان و زمین یک مدبر خاص می پنداشتند.
السَّمَاءُ رَفَعَهَا ... وَ الْأَرْضَ وَضَعَهَا

۲- زمین برای کامیابی و بهره برداری همه موجودات زمینی و از جمله انسان است. «وَضَعَهَا لِلْإِنْسَانِ»

۳- قرآن، ابتدا نعمت های معنوی و سپس نعمت های مادی را شمارش می کند.

عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ... فِيهَا فَكَيْهَةٌ وَ النَّخْلُ

۴- میوه، نقش مهمی در تغذیه انسان دارد. بعد از آفرینش زمین، نام میوه آمده است. وَ الْأَرْضَ ... فِيهَا فَكَيْهَةٌ

۵- در میان میوه ها، ارزش خرما از بقیه جداست. فِيهَا فَكَيْهَةٌ ... وَ النَّخْلُ

۶- پوسته و حتی غلاف دور نباتات، نعمت است. «وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ»

۷- بوی خوش گیاهان، یکی از نعمت های الهی است. «وَ الرَّيْحَانُ»

۸- تکذیب آیات الهی، سرزنش را به دنبال دارد. «فَبَأَى آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ»

۹- جن نیز مثل انسان، مسؤل، مکلف و بهره مند از نعمت های زمین است. «فَبِأَيِّ

ص: ۳۸۵

۱-۱. مرسلات، ۱۵.

۲-۲. قمر، ۱۷.

۳-۳. احزاب، ۴۱.

۱۰- خداوند نعمت ها را برای رشد و تربیت همه جانبه انسان و جن آفریده است. «آلَاءِ رَبِّكُمَا»

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (۱۴) وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ (۱۵) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۱۶)

انسان را از گل خشکیده ای همچون سفال آفرید و جن را از شعله ی آتشی بی دود آفرید، پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«صَلْصَالٍ» به معنای گل خشکیده، «فَخَّارٍ» به معنای سفال (گل پخته شده) و «مَّارِجٍ» به معنای شعله است.

قرآن در مورد منشأ آفرینش انسان تعبیرات گوناگونی دارد که ممکن است این تعبیرات به مراحل مختلف آن اشاره داشته باشد:

۱. خاک. «فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ» (۱)

۲. خاک آمیخته با آب. «خَلَقْنَاكُمْ مِنْ طِينٍ» (۲)

۳. گل بدبو. «مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ» (۳)

۴. گل خشکیده. «مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ» (۴)

جن، موجودی ناپیدا است و در قرآن، برخی ویژگی های آن بیان شده است، از جمله این که

مبدأ آفرینش او، باد و آتش است، «خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ» در حالی که مبدأ آفرینش انسان آب و خاک است. «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ»

خلقت او پیش از خلقت انسان بوده است، «وَ الْجَانُّ خَلِقْنَا مِنْ قَبْلُ» (۵) و همچون انسان؛

ص: ۳۸۶

۱- ۱. حج، ۵.

۲- ۲. انعام، ۲.

۳- ۳. حجر، ۲۸.

۴- ۴. الرحمن، ۱۴.

مؤمن و کافر، مذکر و مؤنث، توالد و تناسل، علم و شعور و قدرت تشخیص حق از باطل را دارند و قادر به انجام کارهایی هستند که از عهده بشر خارج است و همچنین مرگ و رستاخیز و کیفر و پاداش دارند.

پیام ها:

۱- نگاه به گذشته، سبب شکوفایی ایمان و تواضع بشر می گردد. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ ...

۲- خداوند از ماده سرد بی روح «صَلْصَالٍ» و ماده گرم بی روح «مَارِجٍ»، موجودات زنده می سازد. خَلَقَ الْإِنْسَانَ ... خَلَقَ الْجَانَّ ...

۳- سرچشمه ی به وجود آمدن انسان، ماده ای ناچیز و بی ارزش است. «صَلْصَالٍ» (نکره آمدن می تواند نشانه ناچیز بودن باشد).

۴- جنّ، موجودی واقعی است، نه خرافی، گرچه ما به آن دسترسی نداشته باشیم.

«خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ»

۵- جنّ و انس، هر دو موجودی زمینی اند و از عناصر مادی آفریده شده اند. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ ... خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ

۶- تکذیب نعمت، سبب سرزنش است، از هر که باشد. «فَبِأَيِّ آيَاتٍ رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ»

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ «۱۷»

پروردگار دو مشرق و پروردگار دو مغرب.

فَبِأَيِّ آيَاتٍ رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ «۱۸»

پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

گرچه خورشید در هر روز از سال، طلوع و غروبی دارد، ولی با توجه به قوس صعودی و قوس نزولی حرکت آن، در حقیقت دو مشرق و دو مغرب دارد و بقیه در میان این دو است و

این نظام، باعث پیدایش فصول مختلف و تغییر ساعات شبانه روز در طول سال می شود. اما بعضی مفسران، مشرقین و مغربین را طلوع و غروب هریک از ماه و خورشید دانسته اند. (۱)

حضرت علی علیه السلام در خطبه ای بعد از تلاوت آیه رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ ... فرمود: مشرق زمستان در محدوده خود و مشرق تابستان در محدوده خود است. (۲)

پیام ها:

۱- احاطه خداوند به شرق و غرب عالم یکسان است. رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ ... رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ

۲- قرآن، انسان را به کیهان شناسی دعوت می کند. الْمَشْرِقَيْنِ ... الْمَغْرِبَيْنِ

۳- قرآن، بشر را به شناخت آفاق و انفس، هر دو توجه می دهد. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ ... رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ ... الْمَغْرِبَيْنِ

۴- پدیده های طبیعی، هم برای انسان نعمت است و هم برای جن. «رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا»

۵- حرکت زمین به گونه ای است که مشرق و مغرب پدید می آید و این از نعمت های الهی است. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾

دو دریا (ی شور و شیرین) را روان ساخت که به هم می رسند. (اما) میان آن دو فاصله ای قرار داد که به هم تجاوز نکنند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾

ص: ۳۸۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

از هر دو (دریا)، مروارید و مرجان بیرون می آید، پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

و لَهُ الْجَوَارِ الْمُنشآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٢٤﴾ فَإِنِّي آتٍ بكم بِبُرءٍ كَذِبَانِ ﴿٢٥﴾

و در دریا، کشتی های ساخته شده همانند کوه، برای اوست. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«مَرَج» به معنای رها ساختن است و «بَزَخ» به حد فاصل میان دو چیز گفته می شود.

«لؤلؤ» به معنای مرواریدی است که درون صدف پرورش یابد و «مرجان» هم به مرواریدهای کوچک گفته می شود و هم نوعی حیوان دریایی که شبیه شاخه درخت است و صیادان آن را صید می کنند.

«بحر» به آب زیاد گفته می شود، خواه دریا باشد یا رودخانه و مقصود از «بحرین»، آب های شور و شیرین است. معمولاً آب رودخانه ها شیرین و آب دریاها شور است. چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «مَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شْرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ» (۱) دو دریا یکسان نیستند، یکی آبش گوارا، شیرین و نوشیدنش خوشگوار است و یکی شور و تلخ است. آب شور برای حفظ حیات جانداران دریایی است و آب شیرین برای حفظ حیات نباتات، گیاهان، انسان ها و حیوانات که در خشکی زندگی می کنند.

عبارت «مَرَجِ الْبَحْرَيْنِ» دو بار در قرآن آمده است: یک بار در سوره فرقان آیه ۵۳ و یک بار در این سوره. در آنجا ابتدا از جهاد بزرگ با کفار سخن می گوید. «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً» و به دنبال آن می فرماید: «مَرَجِ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَ جَعَلَ بَيْنَهُمَا بَزَخاً وَ حِجْراً مَحْجوراً» ولی در این سوره، ابتدا سخن از میزان و حساب و عدل

ص: ۳۸۹

است، «وَضَعَ الْمِيزَانَ - أَقِيمُوا الْوَزْنَ - لَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ»، و پس از آن می فرماید: «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ. بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ» یعنی آب شور و شیرین به هم تجاوز نمی کنند، زیرا عدم تجاوز با عدل تناسب بیشتری دارد. به دنبال آن می فرماید: «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ» آری اگر عدالت بود و تجاوزگری نبود، زیبایی ها پیدا می شوند.

دین اسلام، دین فطری است و خداوند گرایش ها و نیازهای فطری بشر را تأمین کرده است، که یکی از آنها گرایش به زیبایی و زینت است. آن هم گوهری گرانبها همچون مروارید که از دریا استخراج می شود.

قرآن، در بیان سایر نعمت ها کلمه «له» را بکار نبرد، ولی در مورد کشتی فرمود: «وَلَهُ الْجَوَارِ» شاید به خاطر آن باشد تا بگوید ساخته دست شما نیز از اوست. زیرا فکر و طرح و قدرت جسمی شما برای ساخت و مواد و آثار آنها همگی از اوست.

هنگامی که امام علی علیه السلام این آیات را تلاوت فرمود: «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ» از آن حضرت پرسیدند: پس چرا شما از این نعمت ها استفاده نمی کنید؟ آن حضرت فرمود: خداوند بر رهبران عادل واجب کرده که زندگی خود را چنان ساده و تنگ بگیرند که فقر بر فقرا سخت نباشد. (۱)

امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ» فرمود: «علی و فاطمه علیهما السلام بحران عمیقان، لا یبغی احدهما علی صاحبه، یَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ، الحسن و الحسین علیهما السلام» (۲) علی و فاطمه علیهما السلام دو دریای عمیق اند که هیچ یک بر دیگر تجاوز نمی کند و از این دو دریا، لؤلؤ و مرجانی چون حسن و حسین علیهما السلام خارج می شود.

پیام ها:

۱- هستی کلاس توحید است؛ آسمان و زمین و دریایش. وَ السَّمَاءَ رَفَعَهَا ... وَ الْأَرْضَ وَضَعَهَا ... مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ ...

۲- دریا، برای همه انسان ها و جنیان نعمت است، گرچه همه در کنار دریا زندگی

ص: ۳۹۰

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). تفسیر قمی.

نمی کنند. مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ ... فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

۳- آثار قدرت خدا و برتری اراده او بر همه چیز هویدا است. آب دریای شور با آب دریای شیرین تلاقی و برخورد می کند، از کنار هم می گذرند و در یکدیگر داخل نمی شوند. «بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ»

۴- بهره برداری از نعمت ها، نیاز به تلاش و کوشش دارد. يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ ...

۵- آب و خاک، بستر و منبع تأمین نیازهای بشر است. فِيهَاۙ فَاكِهَةٌۙ وَ النَّخْلُۙ ... وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِۙ ... يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ

۶- نقش دریا در حمل و نقل مسافر و بار، به عنوان معبری رایگان و آماده و وسیع و گسترده، از دیرباز مورد توجه بشر بوده است و خداوند در این آیات، انسان را به آن توجه می دهد. «الْجَوَارِ الْمُنشآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ»

۷- نعمت دریا و آفریده های آن، از نعمت های بزرگی است که خداوند، تکذیب کننده آن را سرزنش می کند. جمله «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ» سه بار در این آیات تکرار شده است.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَ يَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ ﴿٢٨﴾

هر که روی زمین است، فنا پذیرد و (تنها) ذات پروردگارت که دارای شکوه و اکرام است، باقی می ماند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

در آیه ۱۸۵ سوره آل عمران خواندیم: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» هر انسانی طعم مرگ را می چشد. در آخرین آیه سوره قصص نیز خواندیم: «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» هر موجودی هلاک می شود، جز ذات پروردگار. در این سوره نیز می خوانیم: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ»

در آیات قبل، نعمت ها معرفی شد، در این آیه می فرماید: زمان بهره گیری از نعمت ها کم

است، فرصت را غنیمت شمارید که همه رفتنی هستید.

گرچه همه موجودات فانی هستند ولی هر کس در مسیر الهی باشد و کار او رنگ الهی بگیرد، آن نیت خالص که «وجه رب» است، کار فانی او را باقی می کند.

پیام ها:

۱- مرگ، یک قانون عام و فراگیر است. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ»

۲- به کسی جز خدا تکیه نکنیم که همه فناپذیرند. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ»

۳- ارزش انسان با تقرب به خداوند است، نه داشتن امکانات. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ»

۴- مرگ، گامی در مسیر تربیت انسان است. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ»

۵- پیامبر، تحت تربیت و ربوبیت خاص خداوند است. «رَبِّكَ»

۶- مرگ موجودات، نشانه نقص و تمام شدن قدرت و کرم الهی نیست که او صاحب جلال و کرامت است. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى ... ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ»

۷- جلال الهی همراه با رحمت و رأفت است. «ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ»

۸- مرگ، نعمت است. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ... فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا (با آنکه در آیات ۲۶ و ۲۷ نام هیچ نعمت مادی نیامده، اما در آیه ۲۸، باز هم جمله ی فَبِأَيِّ آلَاءِ ...»

تکرار شده است پس مرگ نیز نعمت است.)

۹- جن نیز همچون انسان، مرگ دارد. زیرا خطاب «رَبِّكُمَا» به جن و انس بازمی گردد. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ... فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا»

يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ «۲۹»

هر که در آسمان ها و زمین است، (نیاز خود را) از او درخواست می کند. او هر روز (هر زمان) در شأن و کاری است.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۳۰»

پس کدام نعمت پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

سؤال و درخواست، گاهی به زبان حال است و گاهی به زبان قال. انسان، چه نیازمندی خود به خداوند را به زبان آورد و چه نیاورد، در هر صورت، همواره محتاج خداست.

مراد از «یوم» در آیه، روز نیست، بلکه مطلق زمان است، زیرا خداوند در زمان نمی گنجد، بلکه فراتر از زمان است.

در تفسیر آیه «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»، در حدیث می خوانیم: خداوند هر روز امر جدیدی ایجاد می کند که قبلاً نبوده است. «من احداث بدیع لم یکن» (۱)

حضرت علی علیه السلام به مناسبت آیه «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ» فرمود: هر روز گناهی را می بخشد، غمی را بر طرف می کند، گروهی را بالا و عده ای را فرو می آورد. (۲)

پیام ها:

۱- فرشتگان و موجودات آسمانی نیز همچون زمینیان، دست نیاز به سوی خدا دارند. «يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- کارهای الهی تقلیدی نیست، بلکه ابتکاری و نوآورانه است. «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»

۳- نیاز دائمی موجودات، لطف و فیض دائمی خدا را طلب می کند. (او هر لحظه دارای فیضی جدید و مستمر برای آفریده ها است). «يَسْئَلُهُ ... كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»

۴- چنین نیست که خداوند، عالم را آفریده و آن را به حال خود رها کرده باشد، بلکه همواره امور هستی را تدبیر و اداره می کند. «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»

سَنَفْرُغُ لَكُمْ آيَةَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾

ای جنّ و انس! به زودی (حساب و کتاب) شما را بررسی می کنیم. پس کدام نعمت پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

ص: ۳۹۳

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق.

۲- ۲). تفسیر برهان.

منظور از «سَنَفْرُغُ» فراغ بعد از شغل نیست، بلکه به معنای توجه خاص و پرداختن تمام به امری مهم است.

اگر در حسابرسی خداوند، کلمه فراغت به کار رفته است، پس قاضی نیز باید به هنگام قضاوت، از هر امر دیگر خود را فارغ نماید. آری دادرسی عادلانه، توجه و دقت و فراغت فکر و خیال می خواهد.

به گفته صاحب تفسیر مجمع البیان، چون جنّ و انس نسبت به سایر موجودات برتری دارند و دارای عقل و قدرت انتخاب و تشخیص هستند، به اینها «ثقل» گفته شده است.

«آيَةُ الثَّقَلَانِ»

حساب در قیامت

حسابگر، خداوند است. «كَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ» (۱)

حسابرسی سریع است. «وَهُوَ أَسْرِعُ الْحَاسِبِينَ» (۲) از حضرت امیر پرسیدند: چگونه خداوند به حساب همه خلق می رسد؟ فرمود: همان طور که همه را رزق می دهد. (۳)

از همه می پرسند حتی از پیامبران. «فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۴)

حسابرسی بعضی آسان است. «حِسَابًا يَسِيرًا» (۵)

حسابرسی بعضی سخت است. «يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ» (۶)، «حِسَابًا شَدِيدًا» (۷)

در حدیث می خوانیم: نوع و چگونگی حساب بندگان، به میزان داده ها و الطاف الهی بستگی دارد: «انما يداق الله العباد في الحساب يوم القيامة على قدر ما آتاهم من العقول في الدنيا» (۸) همانا میزان دقت در حسابرسی بندگان در روز قیامت، به مقدار فهم و عقل داده شده به آنان در دنیا می باشد.

در روایت آمده است: کسانی که در داد و ستد با مردم، سخت گیر و تنگ نظرند، حساب

ص: ۳۹۴

۱-۱. انبیاء، ۴۷.

۲-۲. انعام، ۶۲.

۳-۳. نهج البلاغه، حکمت ۳۰۰.

۴-۴. اعراف، ۶.

٥-٥. انشقاق، ٨.

٦-٦. رعد، ٢١.

٧-٧. طلاق، ٨.

٨-٨. كافي، ج ١، ص ١١.

در روایات می خوانیم: اگر در دنیا خود را محاسبه کنید و از خودتان حساب بکشید، خداوند در قیامت بر شما آسان می گیرد و امام کاظم علیه السلام فرمود: از ما نیست کسی که در دنیا از خودش غافل باشد و به حساب کار خود رسیدگی نکند. (۲)

پیام ها:

۱- حسابرسی، از شئون مدیریت و تربیت است. وَجْهٌ رَبِّكَ ... سَنَفُرُغُ لَكُمْ ...

۲- از همه نعمت های مادی و معنوی حسابرسی می شود، از آغاز سوره تا اینجا نعمت های مختلف مادی و معنوی مطرح شد و در این آیه می فرماید؛ به زودی به حساب شما رسیدگی می کنیم: «سَنَفُرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ»

۳- همه باید آماده حسابرسی باشند. «سَنَفُرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ»

۴- خداوند، هر لحظه در شأن و کاری است، امروز عطا و فردا حسابرسی می کند.

«كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ...»

سَنَفُرُغُ لَكُمْ»

۵- خداوند برای حسابرسی تمام امکانات را بسیج می کند. (بکار بردن «نفرغ» به جای «افرغ» می تواند اشاره به این امر باشد.)

۶- با این که هیچ چیز او را از چیزی دیگر باز نمی دارد، «لا- یشغله شأن عن شأن»، ولی برای نشان دادن اهمیت حساب، او «فَارِغًا» به حسابرسی می آید. «سَنَفُرُغُ لَكُمْ»

۷- جن و انس هر دو مکلف و مورد حسابرسی هستند. «أَيُّهَ الثَّقَلَانِ»

۸- ایمان به حسابرسی خداوند، در چگونگی بهره گیری ما از نعمت های دنیوی اثر دارد. «سَنَفُرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ. فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

ص: ۳۹۵

۱- ۱. بحار، ج ۷، ص ۲۶۶.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۱، باب محاسبه النفس.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾

ای گروه جنّ و انس! اگر می توانید از مرزهای آسمان ها و زمین نفوذ کنید، نفوذ کنید. هرگز نمی توانید مگر به واسطه قدرتی فوق العاده.

فَبَأَى آلاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾

پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

نکته ها:

«مَعْشَرَ» به معنای گروه، از ریشه ی «عشر» به معنای عدد ده است. کلمه ی «عشیره» به معنای بستگان نیز از این ریشه است. در قرآن، کلمه «مَعْشَرَ» سه بار به کار رفته است.

«سلطان» هم به قدرت قهریه و مادی گفته می شود که سبب سلطه بر دیگران است و هم به قدرت علمی و دلیل و برهان و استدلال محکم که سبب تسلط فکری و علمی می شود.

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

(۱)

«يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ» (۲)

آیه ۳۳، می تواند مربوط به دنیا و مباحث فضاوردی و گذر از جو زمین و نفوذ در آسمان ها باشد و یا به قرینه آیات قبل و بعد، مربوط به قیامت و عدم امکان فرار از دادگاه الهی باشد.

عمق زمین و اوج فضا و کرات آسمانی، برای انسان و جنّ قابل تسخیر است. تعبیر «إِنِ اسْتَطَعْتُمْ» به جای «لو استطعتم»، نشانه امکان و جمله «إِلَّا بِسُلْطَانٍ» رمز آن است که می توان در آسمان ها و زمین نفوذ پیدا کرد. به ویژه آنکه در قرآن معمولاً کلمه سلطان برای سلطه علمی به کار رفته است.

پیام ها:

۱- جنّ و انس، در قیامت در کنار یکدیگر مورد خطاب الهی قرار می گیرند. يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ ...

ص: ۳۹۶

۱-۱. غافر، ۲۳.

۲-۲. غافر، ۳۵.

۲- توجه به قدرت الهی و عجز انسان، بازدارنده از انحراف است. لَا تَنْفُذُونَ ...

۳- موجودات لطیف همچون جنّ نیز توان فرار از دادگاه الهی را ندارند. يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ ... لَا تَنْفُذُونَ

۴- رهایی از کیفر در قیامت، جز با داشتن دلیل و حجت عقلی یا شرعی برای هیچ یک از جنّ و انس میسر نیست. يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ ... لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾

آن روز شعله ای از آتش و مس گداخته بر شما فرومی ریزد، پس نمی توانید تقاضای یاری کنید.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾

پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«شُوَاظٌ» به معنای شعله های عظیم و سهمگین آتش است و «نُحَاسٌ» به معنای مس مذاب و گداخته.

قیامت در این آیات، بدین گونه تصویر شده است:

از یک سو خداوند با عنایت ویژه حسابرسی می کند. «سَنَفُزُّ لَكُمْ»

از سوی دیگر انسان هیچ راه فراری ندارد. إِنْ اِسْتَعْطَيْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا ... فَانْفُذُوا

از سوی دیگر انواع عذاب از هر سوی فرو می ریزد. يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ ... وَنُحَاسٌ

از سوی دیگر هیچ کس نمی تواند کمک بگیرد. «فَلَا تَنْتَصِرَانِ»

آن کس که از ارسال پیامبران سودی نبرده است، «يُرْسَلُ رَسُولًا» (۱) و آن کس که از ارسال نعمت های مادی بهره درستی نگرفته است، «يُرْسَلُ السَّمَاءُ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا» (۲)، «يُرْسَلُ الرِّيحُ بَشْرًا» (۳) چنین انسانی باید منتظر ارسال عذاب با مس گداخته باشد.

ص: ۳۹۷

۱- ۱. شوری، ۵۱.

۲- ۲. هود، ۵۲.

۳- ۳. نمل، ۶۳.

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ»

پیام ها:

۱- در قیامت، آتش و مس گداخته مانع فرار تکذیب کنندگان خواهد بود. «يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ»

۲- جن نیز با آنکه نژادش از آتش است، اما مثل انسان از آتش آسیب پذیر است.

«يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ»

۳- آگاهی از عذاب های آینده، نعمتی است، زیرا باعث دوری از گناه می گردد.

«فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴿٣٧﴾ فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾

پس آنگاه که آسمان شکافته شده، گلگون و مثل روغن گداخته در آید، پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ ﴿٣٩﴾ فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾

پس در آن روز (و آن موقف خاص) هیچ یک از انس و جن، از گناهِش پرسیده نشود. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

نکته ها:

در معنای «لَا يُسْئَلُ» چند احتمال است:

۱. لایسئل عن ذنب المجرم: کس دیگری را به جای دیگری را به جای مجرم از میان انس و جن مؤاخذه نمی کنند، بلکه خود مجرم را مؤاخذه می کنند. (۱)

ص: ۳۹۸

۲. در روایات می خوانیم: قیامت پنجاه موقف دارد، (۱) در یک موقف، فرمان بازداشت و حسابرسی و سؤال است، «وَقِفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» (۲) در موقف دیگر مهر بر لب ها زده می شود، «نَخْتُمُ عَلَيَّ أَفْوَاهِهِمْ» (۳) در موقف دیگر از یکدیگر استمداد می کنند و در موقفی همه گریانند. بنابراین اگر در این آیات می خوانیم که از هیچ کس سؤال نمی شود، مربوط به موقف خاصی است.

۳. ممکن است مراد آیه، «لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ» این باشد که تنها از گناه سؤال نمی شود، زیرا گناه خلافکار در آن روز حاضر است، «وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا» (۴) و اسرار درونی او آشکار.

«تُبْلَى السَّرَائِرُ»

(۵)

پس از چیزهای دیگر از قبیل: عمر و درآمد و چگونگی مصرف سؤال می شود، نه فقط از گناهان انسان.

در آینده آسمان ها از هم شکافته و ذوب خواهند شد. آسمان هایی که «سَبْعًا شِدَادًا» (۶) هستند، مثل روغن مذاب، روان می شوند. «فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ»

پیام ها:

۱- ظهور قیامت، با دگرگونی در نظام طبیعت صورت می گیرد. فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ ...

۲- پایان این جهان، فروپاشیدن و درهم پیچیدن است، اما آغازی است برای جهان دیگر. فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ ... فَيَوْمَئِذٍ ...

۳- جنّ نیز همچون انسان، اختیار داشته و مرتکب گناه می گردد. «لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ»

ص: ۳۹۹

۱-۱. بحار، ج ۷، ص ۱۲۶.

۲-۲. صافات، ۲۴.

۳-۳. یس، ۶۵.

۴-۴. کهف، ۴۹.

۵-۵. طارق، ۹.

۶-۶. نبأ، ۱۲.

يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾

تبهکاران، به سیمایشان شناخته شوند، پس به موهای سر و قدم‌ها گرفته (و به دوزخ پرتاب) شوند. پس کدام یک از نعمت‌های پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

نکته‌ها:

«سیما» از «سوم» به معنای نشان و علامت ظاهر است. «نواصی» جمع «ناصیه» به معنای موی جلوی سر است.

گویا این آیه پاسخ سؤالی است که به دنبال آیه قبل قابل طرح است که اگر از گناه سؤال نمی‌شود، پس چگونه مجرمان شناخته می‌شوند، این آیه در پاسخ می‌فرماید: «يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ» (۱) مجرمان از چهره و سیمایشان شناخته می‌شوند؛ البته همان‌گونه که تبهکاران از سیمایشان شناخته می‌شوند، نیکوکاران را نیز از سیمایشان می‌شناسند.

«تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ»

(۲)

سیمایا در قیامت:

رو سفیدان. «تَبْيِضُ وُجُوهُ» (۳)

رو سیاهان. «وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ» (۴)

چهره‌هایی شادان. «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ» (۵)، «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ» (۶)

صورت‌هایی گرفته و غمگین. «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ بِاسِرَةٍ» (۷)

چهره‌هایی خندان. «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ. ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ» (۸)

صورت‌هایی غبار گرفته و گرد زده. «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ» (۹)

ص: ۴۰۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. مطففین، ۲۴.

۳-۳. آل عمران، ۱۰۶.

۴-۴. زمر، ۶۰.

۵-۵. قیامت، ۲۲.

۶-۶. غاشیه، ۸.

۷-۷. قیامت، ۲۴.

۸-۸. عیس، ۳۸ و ۳۹.

۹-۹. عیس، ۴۰.

پیام ها:

- ۱- افکار و اعمال انسان در چهره او جلوه دارند. «يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ»
- ۲- مجرم در نهایت ذلت، گرفتار قهر الهی می شود. «فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأُقْدَامِ»
- ۳- آنان که در دنیا از هیچ گناهی فروگذار نکردند و از موی سر تا نوک پا، مخالف فرمان الهی عمل کردند، در قیامت نیز با موی سر گرفته شده و در عذاب افکنده شوند. «فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأُقْدَامِ»
- ۴- تفکیک خوبان از بدان و شناخته شدن آنان، یکی از نعمت های الهی است.

«فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

«هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ» (۴۳) «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آتِنِ» (۴۴) «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» (۴۵)

این است جهنمی که تبهکاران آن را انکار می کردند. میان آتش و آب داغ و سوزان در حرکتند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«حَمِيمٍ» به معنای آب داغ است و کلمه «حَمَامٍ»، هم خانواده آن است. «آتِنِ» به معنای مایعی است که در نهایت سوزندگی باشد.

تکذیب بهشت و جهنم و باور نداشتن قیامت، از جمله عوامل دوزخی شدن انسان است.

چنانکه در سوره مدثر نیز یکی از دلایل ورود به دوزخ، تکذیب قیامت بیان شده است. «مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ، قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ... وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ»

بهشتیان محور طوافند و خادمان بهشتی با ظرف های بهشتی دور آنان می گردند؛

ص: ۴۰۱

«يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ»

(۱)

نوجوانانی جاودان (در شکوه و طراوت) پیوسته گرداگرد آنان می چرخند.

«يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ»

(۲)

ظرف های غذا و جام های طلائی (نوشیدنی های پاکیزه) گرداگرد آنان گردانده می شود.

«يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ»

(۳)

قدح های لبریز گرداگردشان چرخانده می شود.

«يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا»

(۴)

ظرف های سیمین و قدح های بلورین دور آنان چرخانده می شود.

ولی دوزخیان باید ذلیلانه دور دوزخ و آب سوزان بگردند. «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ»

پیام ها:

۱- مجرمان جزای آنچه را پیوسته انکار می کنند، خواهند دید. «هَذِهِ جَهَنَّمُ»

۲- جرم و گناه، زمینه تکذیب قیامت است. «يُكذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ»

۳- دوزخیان از (شدت ترس و وحشت و عطش و پیدا کردن راه گریز) به دور عذاب می گردند. «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ»

۴- عدل الهی و کیفر دادن مجرم از نعمت های الهی است. «فَبِأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

وَ لِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ «۴۶» فَبِأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۴۷»

و برای کسی که از مقام پروردگارش بترسد، دو باغ (بهشتی) است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می

کنید؟

ذَوَاتَا أَفْتَانٍ «۴۸» فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۴۹»

ص: ۴۰۲

۱-۱. واقعه، ۱۷.

۲-۲. زخرف، ۷۱.

۳-۳. صافات، ۴۵.

۴-۴. انسان، ۱۵.

باغ هایی دارای درختان پر شاخه و با طراوت (یا نعمت های متنوع و گوناگون). پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾

در آن دو باغ دو چشمه همیشه جاری است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾

در آن دو باغ از هر میوه ای دو نوع موجود است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«أَفْنَانٍ» یا جمع «فَن» به معنای شاخه تازه است و یا جمع «فَان» به معنای انواع.

در بند چهلم دعای جوشن کبیر می خوانیم: «یا خیر المحبوبین» خداوند، بهترین محبوب است، پس ترس ما از مقام اوست، نه ذات او، مقام آگاهی و حضور و عدل و احاطه او.

خوف از مقام الهی، عامل پیشگیری از گناه و رسیدن به بهشت است، چنانکه در آیه ۴۰ سوره نازعات می خوانیم: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» آنکه از مقام پروردگارش خوف داشته و نفس خود را از هوس ها باز دارد، پس قطعاً بهشت موعود جایگاه اوست.

سرچشمه خوف باید معرفت و شناخت مقام پروردگار باشد، «خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» چنان که اشکی ارزشمند است که بر اساس شناخت باشد. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۱) یعنی به خاطر شناخت و معرفتی که پیدا کردند، اشک می ریختند.

در سوره انسان، درباره اهل بیت علیهم السلام می خوانیم که غذای خود را سه روز پی در پی به یتیم و مسکین و اسیر دادند و گفتند؛ ما از پروردگار و روز قیامت می ترسیم، «إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبَّوسًا قَمَطِرًا» (۲) و در این آیه می خوانیم: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ» پس اهل بیت علیهم السلام قطعاً بهشتی هستند.

در روایات آمده است که هر کس در دنیا از خداوند خوف داشت، در آخرت در امان است و

ص: ۴۰۳

۱-۱. مائده، ۸۳.

۲-۲. انسان، ۱۰.

هر کس در دنیا احساس امتیّت کرد، در آخرت در خوف است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «من علم ان الله يراه و يسمع ما يقول من خير و شر فيحجزه ذلك عن القبيح من الاعمال فذلك الذي خاف مقام ربه و نهى النفس عن الهوى» (۲) هر کس باور کند که خداوند او را می بیند و هر چه بگوید می شنوند و این ایمان، او را از کارهای زشت بازدارد، پس او همان کسی است که از مقام خداوند خائف بوده و نفس خود را از هوس باز داشته است.

در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله به امام علی علیه السلام فرمود: چند چیز سبب نجات است که یکی از آنها خوف از خداوند در نهان و آشکار است. (۳)

رابطه تنگاتنگ با عالم ربّانی، سبب تقویت خوف از مقام خداوند است. در حدیث می خوانیم: «من مشى فى طلب العلم خطوتين و جلس عند العالم ساعتين و سمع من المعلم كلمتين اوجب الله له جنتين كما قال: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ» (۴) هر کس برای تحصیل علم دو قدم بردارد و نزد عالم دو ساعتی بنشیند و از استاد دو کلمه ای فرا گیرد، خداوند برای او دو باغ بهشتی واجب می نماید و آنگاه به این آیه قرآن استناد کرد.

خوف از مقام خداوند در دنیا، وسیله در امان ماندن از همه خوف ها در آخرت است. چنانکه در آیات دیگر قرآن، این عبارت تکرار شده است: «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (۵)

میوه های بهشتی، نه زحمت چیدن دارد، «جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ» نه دسترسی به آنها زمان می برد، «فَطُوفُهَا دَائِمَةٌ» (۶) نه محدودیت دارد، «فَاكِبْهُ كَثِيرَةً» (۷) و نه موسم خاص.

«لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ»

(۸)

لقمان به فرزندش سفارش کرد، آن گونه خوف الهی داشته باش که عبادت جنّ و انس تو را آرام نکند و آن گونه به فضل خداوند امیدوار باش که گناه ثقلین تو را مأیوس نکند. مشابه

ص: ۴۰۴

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر کنزالدقائق.

۴-۴. ارشادالقلوب، ج ۱، ص ۱۹۵.

۵-۵. یونس، ۶۲.

٦-٦. حاقه، ٢٣.

٧-٧. واقعه، ٣٢.

٨-٨. واقعه، ٣٣.

این کلام از حضرت علی علیه السلام نیز نقل شده است. (۱)

امام باقر علیه السلام از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که هیچ کس به اعمال خود تکیه نکند، بلکه تنها به فضل و رحمت خداوند تکیه کنید. (۲)

پیام ها:

۱- در دادگاه عدل الهی، نژاد، رنگ، شغل، سن و جنسیت ملاک سنجش نیست.

وَلِمَنْ خَافَ ... جَنَّاتٍ

۲- خدا ترسی، سرچشمه ی حق پذیری و عمل صالح است و لذا برای ورود به بهشت، شرط دیگری در کنار خوف نیامده است. وَلِمَنْ خَافَ ... جَنَّاتٍ

۳- ذات خداوند، منشأ رحمت است. توجه انسان به مقام و جایگاه خداوند در نظام هستی و دادگاه قیامت، موجب دقت در رفتار و گفتار و پیشگیری از وقوع جرم و گناه می شود. «خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ»

۴- در تربیت، باید تهدید و تشویق در کنار هم باشد. هَذِهِ جَهَنَّمُ ... جَنَّاتٍ

۵- در بهشت هم فراوانی هست، «مَنْ كُلُّ فَاكِهَةٍ» هم تنوع، «زَوْجَانِ» و هم در دسترس بودن. «جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ»

مُتَّكِنِينَ عَلَى فُرْشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَ جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ (۵۴) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۵۵)

بهشتیان بر بسترهایی که پوشش داخلی آنها از دیبا و ابریشم ضخیم است، تکیه زده اند و میوه های آن دو باغ برای چیدن در دسترس است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ أَنْسَ قُبُلُهُمْ وَلَا جَانٌّ (۵۶) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۵۷)

ص: ۴۰۵

۱-۱. اربعین امام خمینی، ۲۲۱.

۲-۲. اربعین امام خمینی، ۲۲۶.

در آنجا، همسرانی هستند که نگاهشان از بیگانه کوتاه و پیش از اینان، هیچ جن و انسی آنان را لمس نکرده است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾

گویا آنان یاقوت و مرجان هستند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«بطائن» جمع «بطانه» به معنای آستر و پوشش داخلی و «إِسْتَبْرَقٍ» ابریشم ضخیم است.

«جَنَى» به معنای چیدن میوه است و «دَانٍ» به معنای نزدیک و در دسترس بودن.

«قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ» یا به معنای چشم ندوختن به دیگران است یا این که به خاطر جذابیت و زیبایی که دارند، همسرانشان حاضر نیستند چشم از آنان بردارند و نگاه به دیگران کنند.

در این آیات، به کامیابی های مادی و طبیعی بهشت اشاره شده است:

۱. سکونت در باغ و بستان و کنار چشمه ها. «جَنَّاتٍ ، أَفْنَانٍ ، عَيْنَانٍ»

۲. بهره مندی از انواع خوراکی ها و میوه ها. «كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ»

۳. آسایش و آرامش کامل. «مُتَّكِنِينَ»

۴. همسرانی پاک و زیبا. (۱) «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

زنان بهستی، هم عقیف و پاکدامن هستند، «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ» هم باکره و دست نخورده، لَمْ يَطْمِئِنَّ... و هم لطیف و زیبا. «كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ»

پیام ها:

۱- خوف امروز، آرامش فرداست. وَلِمَنْ خَافَ ... مُتَّكِنِينَ عَلَى فُرُشٍ ...

۲- بهشتیان دارای تمایلات جنسی هستند. «فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

ص: ۴۰۶

۳- جنّ نیز دارای غریزه جنسی است. «لَمْ يَطْمِئُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ»

۴- تمایل انسان به پاکی، بکارت و زیبایی همسر، خواسته ای اصیل است، نه تمایلی تلقینی و زائیده فرهنگ و محیط. لَمْ يَطْمِئُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ ...

۵- زنان بهشتی غیر از همسران بهشتیان در دنیا هستند. زیرا احدی با آنها تماس نگرفته است. «لَمْ يَطْمِئُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ»

۶- اول عفت زن بعد زیبایی او. ابتدا «لَمْ يَطْمِئُنَّ» و سپس «كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ»

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ «۶۰» فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۶۱»

آیا پاداش نیکی (شما) جز نیکی (ما) است، پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«احسان» دو معنا دارد: یکی کار نیک و دیگری نیکی به دیگران. مراد از احسان اول در آیه، کار نیک و مراد از احسان دوم، نیکی به غیر است. (۱) «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

امام صادق علیه السلام فرمود: جمله هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ ... در باره کافر و مؤمن جاری است و هر کس برای دیگری کار نیکی انجام دهد، بر او لازم است جبران کند. (۲)

در قرآن، اصلِ مقابله به مثل بارها تکرار شده است:

«فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»

(۳)

یاد کنید مرا تا یاد کنم شما را.

«إِنْ عُدْتُمْ عَلَيْنَا»

(۴)

اگر برگردید ما نیز برمی گردیم.

«فَاعْتَدُوا عَلَيهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ»

(۵)

به همان مقدار که لطمه زدند، به آنان لطمه بزید.

«وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَّهِنَّ»

(۶)

به همان مقدار مسئولیت که بر عهده زن هست، برای او حق و حقوق است.

ص: ۴۰۷

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و المیزان.

۳-۳. بقره، ۱۵۲.

۴-۴. اسراء، ۸.

۵-۵. بقره، ۱۹۴.

۶-۶. بقره، ۲۲۸.

«إِنْ عَاقَبْتُمْ فَلَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ»

(۱)

اگر قصد انتقام از دشمن دارید، به همان مقدار که ضرر دیدید، ضربه وارد کنید.

«إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

(۲)

اگر خدا را یاری کنید، شما را یاری می کند.

«فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ»

(۳)

اگر به اراده خود کج روند، خدا آنان را در کجی رها می کند.

حضرت علی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند فرمود: آیا پاداش کسی که به او نعمت توحید داده ام غیر از بهشت است. (۴) «هل جزاء من أنعمت علیه بالتوحید الا الجنة»

پیام ها:

۱- در برابر احسان و نیکی دیگران، ما نیز نیکی کنیم. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ» (آیا در برابر این همه احسان خداوند به انسان، جز نیکوکاری بنده سزاوار است؟)

۲- فقط به ارزشها بیاندهشیم نه افراد، جنسیت، نژاد، سن، منطقه و قبیله. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

۳- پاداش احسان به هر نوع، به هر مقدار، در هر زمان و مکان و نسبت به هر شخصی باید احسان باشد. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

۴- یکی از فلسفه های قیامت، اجرای عدل و جزای احسان هاست. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

۵- پاداش نیک خداوند به نیکی های ما، نعمت است. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾

و پایین تر از آن دو باغ، دو باغ دیگر هست. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

١-١. نحل، ١٢٦.

٢-٢. محمد، ٧.

٣-٣. صف، ٥.

٤-٤. امالی طوسی، ج ٢، ص ١٨٢.

مُدَّهَا مَتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾

(آن دو باغ) از شدت سرسبزی به سیاهی می ماند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾

در آن دو باغ، دو چشمه جوشان است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«دون»، گاهی به معنی غیر است و گاهی به معنای پائین. لذا برای آیه «وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ» دو معنا مطرح شده است:

الف) غیر از آن دو بهشت، دو بهشت دیگر نیز هست.

ب) برای اولیای خدا، آن دو بهشت است که گفته شد: وَ لِمَنْ خَافَ ... جَنَّتَانِ اَمَّا لِأَيِّ مَؤْمِنَانِ عَادَى دُو بَهْشْتِ دِيْغَرِ اسْتِ كِه پائین تر از بهشت اولیای خداست. (۱)

«مدهامه» از ریشه «دهم» و باب «ادهیما» به معنای سیاهی شدید است و در اینجا منظور باغ و بستانی است که از شدت سبزی به سیاهی می زند. «نضاخ» به معنای فوران کننده و جوشان است.

در حدیث آمده است که آب و سبزه و روی نیکو، نشاط و شادابی می آورد. (۲) شاعر این حدیث را به شعر در آورده است:

ثَلَاثَةٌ يُذْهِبْنَ عَنِ الْقَلْبِ الْحَزْنَ

الْمَاءُ وَالْخَضْرَاءُ وَالْوَجْهَ الْحَسَنُ

سه چیز است که حزن و اندوه را از قلب می زداید: آب، سبزی و سیمای نیکو.

در این آیات هر سه مورد در میان نعمت های بهشتی مطرح شده است: آب، «عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ» سبزی، «مُدَّهَا مَتَانِ» و صورت زیبا. «كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ»

ص: ۴۰۹

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. بحار، ج ۵۹، ص ۱۴۴.

۱- درختان بهشتی همواره سرسبز و شاداب هستند. «مُدْهَامَّتَانِ»، (رنگ سبز برای شاداب سازی محیط مفید است)

۲- قرآن به رنگ سبز، توجه دارد. «مُدْهَامَّتَانِ»

۳- بهترین لذت ها، لذت مشاهده مناظر طبیعی است. «عَيْنَانِ نَضَّاحَتَانِ»

۴- آب، یک نعمت است و جوشش آن نعمتی دیگر. «عَيْنَانِ نَضَّاحَتَانِ»

۵- جوشش چشمه ها، «نَضَّاحَتَانِ» همراه با جریان نهرها، «تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» و وجود آبشارها، «وَمَا مِنْ مَسْكُوبٍ» و تنوع نهرهایی از شیر و عسل و شراب و آب، نعمت هایی غیر قابل وصف هستند. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

در آن دو باغ، میوه و خرما و انار است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾

در آن باغ ها، زنانی نیکو سیرت و زیبا صورت است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْحِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾

حوریه هایی که در خیمه ها پرده نشین هستند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

لَمْ يَطْمِئِنُّوْا إِنْسُ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾

قبل از بهشتیان، هیچ انسان یا جنی آنان را لمس نکرده است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

مُتَكَبِّرِينَ عَلَيَّ رَفَرَفٍ خُضْرٍ وَ عَبَقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾

آنان بر بالش هایی تکیه زده اند که با پارچه های سبزرنگ و فرشهای کمیاب آراسته شده است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

بَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

خجسته باد نام پروردگارت که صاحب جلال و اکرام است.

نکته ها:

«رَفَرَفٍ» نوعی پارچه سبزرنگ است که ظاهری شبیه بوستان سرسبز دارد. «عَبَقَرِيٍّ» در اصل به معنای مکان مخصوص جن است که برای عموم ناشناخته است، سپس به هر چیز کمیاب و نادر گفته می شود و در اینجا مقصود فرش های نادر و کمیاب است.

در میان میوه های بهشتی، خرما و انار جایگاه ویژه ای دارند و لذا در کنار عنوانِ کَلِيٍّ «فَاكِهَةٌ» که شامل همه گونه میوه می شود، این دو میوه جداگانه ذکر شده است.

کامیابی های دنیا معمولاً همراه با غفلت و گناه است، ولی در بهشت، هرگز چنین نواقصی راه ندارد و ویژگی همسران بهشتی زیبایی درون و برون در مکان های اختصاصی، «خَيْرَاتُ حِسَانٍ» و پوشش مناسب «حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْحِيَامِ» است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: زنان بهشتی دارای اخلاق نیک و صورت زیبا هستند. «خیرات الاخلاق حسان الوجوه»

(۱)

«حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ» غیر از «خَيْرَاتُ حِسَانٍ» هستند. جمله «لَمْ يَطْمِئِنَّ» برای «حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ» است نه برای «خَيْرَاتُ حِسَانٍ». زیرا با حوریه ها هیچ انسان و جنی آمیزش نکرده است، ولی خیرات حسان، زنان دنیوی هستند. در روایات می خوانیم: «خَيْرَاتُ حِسَانٍ» زنان صالحه دنیا هستند که در قیامت زیباتر از حورالعین می باشند. (۲)

ص: ۴۱۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. کافی، ج ۸، ص ۱۵۶.

میان دو دسته باغ‌هایی که در این سوره مطرح شده است، تفاوت‌هایی است، از جمله:

الف) در دو باغ اول، حتی پوشش داخلی بسترها ابریشم است، «بَطَانَتُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ» ولی در باغ دوم، تنها ظاهر پارچه‌ها، زیبا و رنگارنگ است. «رَفْرَفٍ»

ب) در دو باغ متقین، از هر میوه دو نوع وجود داشت، «فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ» ولی در دو باغ مؤمنان عادی تنها به وجود میوه اشاره شده است. «فِيهِمَا فَاكِهَةٌ»

ج) در مورد همسرانی که در دو باغ اول هستند، تعبیر «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ» آمده و در دو باغ دوم «مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ».

د) آنچه که در چهار باغ یکسان است، باکره بودن همسران است. در هر دو مورد آمده است:

«لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ»

در تمام قرآن، عبارت «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» دو بار آمده، آنهم در همین سوره است.

آغاز سوره با «رحمن» و پایان آن با «اکرام» است، یعنی سرچشمه‌ی آن همه نعمت، رحمت و کرامت خداوند است.

پیام‌ها:

۱- گاهی تشویق باید به وسیله چیزهایی باشد که برای انسان مأنوس، معروف و مورد علاقه است. «فَاكِهَةٌ وَ نَخْلٌ وَ زُمَانٌ»

۲- از افراد و اشیای ویژه باید جداگانه نام برد. در کنار عنوان میوه، نام خرما و انار جداگانه آمده است. «وَ نَخْلٌ وَ زُمَانٌ»

۳- زنان بهشتی هم نیکو سیرتند، «خَيْرَاتٌ» هم نیکو صورت. «حِسَانٌ»

۴- پرده و پوشش حتی در بهشت یک ارزش است. «حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ»

۵- خداوند، سرچشمه همه خیرها و برکت‌هاست و تبرک جستن به نام مبارک او شایسته است. «لَبَّارَكَ اسْمُ رَبِّكَ»

۶- تمام نعمت‌ها و زیبایی‌ها و کیفرها و پاداش‌ها، نمودی از ربوبیت خداوند

است. «بَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ»

۷- جلال و شکوه خداوند همراه با اکرام و محبت است. «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ»

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۱۳

اشاره

این سوره نود و شش آیه دارد و در مکه نازل شده است.

یکی از نام های قیامت، واقعه است که در آیه اول این سوره از وقوع حتمی آن خبر داده شده و لذا این سوره «واقعه» نام گرفته است.

اکثر آیات این سوره درباره ی قیامت و شرایط و حوادث آن و تقسیم مردم به دوزخی و بهشتی در آن روز بحث می کند. لذا تلاوت این سوره انسان را از غفلت بیرون می آورد.

در آستانه مرگ عبدالله بن مسعود، عثمان به عیادتش رفت و از او پرسید: از چه ناراحتی و چه آرزویی داری؟ گفت: از گناهانم ناراحتم و امید به رحمت پروردگار دارم. پرسید: آیا چیزی می خواهی به تو عطا کنم؟ گفت: نه، آن روز که نیاز داشتم محرومم کردی، الآن که از دنیا می روم چه نیازی دارم. عثمان گفت:

پس اجازه بده چیزی به تو عطا کنم تا برای دخترانت به ارث بماند.

او گفت: آنها هم نیازی ندارند. زیرا به دخترانم چیزی آموخته ام که هرگز نیازمند نمی شوند. به آنان سفارش کرده ام سوره واقعه بخوانند که از پیامبر صلی الله علیه و آله شنیدم هر کس هر شب آن سوره را تلاوت کند، فقر و بدبختی به او نمی رسد.

(۱)

ص: ۴۱۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١﴾ لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَذِبُهُ ﴿٢﴾

آن گاه که آن واقعه (عظیم قیامت) روی دهد. که در واقع شدن آن دروغی نیست (و سزا نیست کسی آن را دروغ شمارد).

خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ ﴿٣﴾ إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا ﴿٤﴾

(آن واقعه) پایین آورنده و بالا برنده است (نظام خلقت را زیر و رو می کند و ناهلان را پایین و خوبان را بالا می برد). آن گاه که زمین به سختی لرزانده شود.

و بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا ﴿٦﴾

و کوه ها به شدت متلاشی شوند. پس به حالت غبار پراکنده در آیند.

نکته ها:

«خفص» به معنای فرو آوردن و به زیر کشیدن و «رفع» به معنای بالا بردن و برافراشتن و «رج» به معنای لرزش شدید و تند و از جا کنده شدن است.

«بس» به معنای خرد شدن در اثر فشار شدید است و «هباء» به خاک نرم مانند غبار و ذرات معلق در هوا می گویند و «منبث» به معنای پراکنده است.

هر کجا وقوع امر و حادثه ای قطعی باشد، برای بیان آن می توان از فعل ماضی استفاده کرد. لذا بسیاری از آیات درباره قیامت، با فعل گذشته بیان شده است. «إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ»

چنانکه با دیدن سیل بزرگی که به سوی شهر حرکت می کند، می توان گفت: سیل شهر را برد، با این که هنوز سیل به شهر نرسیده است.

جمله «لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ» یعنی هنگامی که مردم وقایع پیش از قیامت را ببینند، با تمام وجود آن را باور خواهند کرد. در قرآن، آیات دیگری نظیر این آیه آمده است، از جمله:

﴿فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ﴾

(۱)

زمانی که عذاب را دیدند، گفتند به خدا ایمان آوردیم.

﴿لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾

(۲)

تا لحظه دیدن عذاب دردناک، ایمان نمی آورند.

﴿لَا يُزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً﴾

(۳)

کفار همواره در شک و تردید هستند تا آنکه ناگهان قیامت به سراغشان آید.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: به خدا سوگند! واقعه قیامت، دشمنان خدا را به دوزخ فرومی آورد، «خَافِضَةً» و اولیای خدا را به بهشت بالا می برد. «رَافِعَةً» (۴) آری، عزت و ذلت، بلند مرتبگی و پستی واقعی در آن روز معلوم می شود که بزرگان گفته اند: «الفقر والغنى بعد العرض على الله» (۵)، فقر و غنای واقعی پس از آنکه اعمال بر خدا عرضه شود، معلوم گردد.

وضع زمین و کوه ها در آستانه قیامت

زمینی که آرامگاه و استراحتگاه بود، «الْمَأْرَضُ مِهَادًا» (۶) و برای امرار معاش بر پشت آن راه می رفتیم و تلاش می کردیم، «فَأَمْشُوا فِي مَنَابِقِهَا» (۷) در آن روز ناآرام و بی قرار می شود؛ زلزله ای بی سابقه و بی نظیر رخ می دهد که زمین به شدت می لرزد، به گونه ای که خداوند بزرگ، به آن عظیم می گوید. «إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» (۸) کوه ها با آن همه سنگینی و ریشه ای که در عمق زمین دارند، از جای کنده و روان شده، «سَيَّرَتِ الْجِبَالُ» (۹) به شدت به هم برخورد می کنند، «فَدَكَّتْ دَكَّةً وَاحِدَةً» (۱۰) تا خرد و متلاشی شده، «بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا» و تبدیل به سنگریزه و ذرات پراکنده می شوند، «هَبَاءٌ مُّبْتَأًا» و آن ذرات در اثر فشار، مانند پشم حلاجی شده ریزش می شوند، «كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ» (۱۱) و مانند غباری در هوا پراکنده شوند.

«فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًا» و این همان ماجرای آغازین آفرینش است: «و هِيَ دُخَانٌ» (۱۲)

ص: ۴۱۷

-
- ۱-۱. غافر، ۸۴.
 - ۲-۲. شعراء، ۲۰۱.
 - ۳-۳. حج، ۵۵.
 - ۴-۴. تفسیر نورالثقلین.
 - ۵-۵. غررالحکم.
 - ۶-۶. نبأ، ۶.
 - ۷-۷. ملک، ۱۵.
 - ۸-۸. حج، ۱.
 - ۹-۹. نبأ، ۲۰.
 - ۱۰-۱۰. حاقه، ۱۴.
 - ۱۱-۱۱. قارعه، ۵.
 - ۱۲-۱۲. فصلت، ۱۱.

۱- در وقوع قیامت و زلزله های سخت آن تردیدی نیست. «إِذَا وَقَعَتِ» (اذا) و فعل ماضی در مواردی بکار می رود که قطعی الوقوع باشد.

۲- قیامت، تنها واقعه ای است که نظیر و مانند ندارد. «الْوَقَعَةُ»

۳- در تبلیغ، آنگاه که در مقام هشدار به امری مهم هستیم، با حذف همه مقدمات، به اصل مطلب پردازیم. «إِذَا وَقَعَتِ الْوَقَعَةُ» (نظیر آیات «الْحَاقَّةُ» (۱)، «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ» (۲))

۴- انکار قیامت، فقط در دنیا و در شرایط رفاه و غفلت است، همین که نشانه های قیامت آشکار شود، دیگر کسی آن را انکار نمی کند. «لَيْسَ لَوْقَعَتِهَا كَاذِبَةٌ»

۵- تا فرصت هست، قیامت را باور کنیم که پس از وقوع، نتیجه ای جز شرمساری ندارد. «لَيْسَ لَوْقَعَتِهَا كَاذِبَةٌ»

۶- قیامت، هنگامه ی فروپاشی پندارها و تجلی حقایق است. (شکست و سقوط عده ای و پیروزی و صعود عده ای دیگر) «خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ»

۷- زلزله قیامت بسیار سخت و بزرگ است. «إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا»

۸- در آستانه قیامت، وقوع زلزله ها و رانش های زمین و کوهها حتمی است. «إِذَا وَقَعَتِ ... رُجَّتِ الْأَرْضُ ... بُسَّتِ الْجِبَالُ ...»

وَ كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً (۷) فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (۸) وَ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (۹)

و(در آن روز) شما سه گروه باشید. پس (گروه اول) اصحاب یمین (گروه

ص: ۴۱۸

۱- ۱. حاقه، ۱.

۲- ۲. تکویر، ۱.

دست راستی) هستند، اصحاب یمن چه گروهی هستند! (گویی تجسم سعادتند.) و (دسته دوم دسته سمت چپ) اصحاب شقاوتند، آن اصحاب شقاوت چه هستند؟ (گویی تبلور بدی هاینده).

وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿١٤﴾

(گروه سوم) پیشگامانی (در خیرات هستند که در گرفتن پاداش نیز)، پیشگامند.

آنان مقربان در گاه خداوند هستند. در باغ های پر نعمت خواهند بود. (آنان) گروه زیادی از پیشینیان (و امت های قبل) خواهند بود و گروه کمی از متاخرین.

عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُتَّكِنِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾

بر تخت هایی چیده شده و مرصع، در حالی که روبروی یکدیگرند، تکیه داده اند.

نکته ها:

«میمنه» از «یمن» به معنای برکت و سعادت و «مشئمه» از «شؤم» به معنای شقاوت است، بعضی گفته اند: مراد از این دو کلمه، سمت راست و چپ است. زیرا در قیامت، نامه خوبان به دست راست و نامه تبه کاران به دست چپشان داده می شود. چنانکه دلیل نام گذاری یمن و شام، آن است که یمن، در سمت راست کعبه و شام، در سمت چپ کعبه واقع شده است.

«ثَلَاثَةٌ» به معنای گروه و جماعت است که به قرینه آیه «وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ» مراد از آن، جماعتی بزرگ است. «سُرُرٍ» جمع «سریر» به تختی که سرور آور باشد گفته می شود.

«مَوْضُونَةٍ» به معنای چیده شده و جواهر نشان است. امام باقر علیه السلام فرمود: تخت های بهشتیان، بافته هایی از درّ و یاقوت در میان دارد. (۱)

فرشتگان همه یک دست مؤمن و تسلیم فرمانند، «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۲) جنیان به دو دسته مؤمن و کافر تقسیم می شوند، «وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَ الْقَاسِطُونَ» (۳) ولی انسان ها سرانجام به سه گروه تقسیم می شوند. «كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً» چنانکه در سوره فاطر نیز مردم سه دسته تقسیم شده اند. «فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ مِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ» (۴) یک

ص: ۴۱۹

۱-۱. بحار، ج ۸، ص ۲۱۸.

۲-۲. تحریم، ۶.

۳-۳. جن، ۱۴.

۴-۴. فاطر، ۳۲.

گروه، افراد ظالم و گنهکار، یک گروه، افراد متوسط و میانه، یک گروه، افراد عالی و ممتاز.

در قرآن کریم، برای سبقت و پیشی گرفتن از دیگران مصادیقی بیان شده است، از جمله:

سبقت در ایمان. «سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ» (۱)

سبقت در انفاق و جهاد. «لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا» (۲)، «وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ» (۳)

سبقت در کارهای نیک. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» (۴)

سبقت در نعمات موعود الهی در بهشت.

امام باقر علیه السلام، مصداق بارز «السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ» را، انبیا (۵) و حضرت علی علیه السلام، یکی از مصادیق آن را، سبقت گیرندگان به سوی نمازهای پنج گانه دانسته اند. (۶)

منظور از قرب در آیه «أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»، قرب منزلت است نه منزل و مکان.

قرب به خداوند با ادعا حاصل نمی شود، راه و روش و دلیل دارد، یهودیان می گفتند: ما مقربان در گاه خدا هستیم. «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبُّواؤُهُ» (۷) ولی قرآن می فرماید: مقربان کسانی هستند که در کمالات پیشقدم باشند. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»

در تقسیم بندی سه گروه، نام سابقون متأخر آمده، شاید به دلیل آن که تعدادشان کمتر است، ولی در تجلیل، ابتدا از آنان تجلیل شده است، سپس از اصحاب یمین و دیگران، چون مقامشان والاتر از دیگران است.

پیام ها:

ص: ۴۲۰

۱-۱. حشر، ۱۰.

۲-۲. حدید، ۱۰.

۳-۳. مطفین، ۲۶.

۴-۴. بقره، ۱۴۸.

۵-۵. بصائر الدرجات، ص ۴۴۸؛ تفسیر راهنما.

۶-۶. تفسیر نورالثقلین.

۷-۷. مائده، ۱۸.

- ۱- حضور در قیامت و کیفیت محشور شدن، به قدری حتمی است که گویا در گذشته محقق شده است. «كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً»
 - ۲- در شیوه تبلیغ و آداب گفتگو، ابتدا بیان خلاصه ی مطلب و سپس تفصیل آن، مطلوب است. «كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً - فَأَصْحَابُ - فَأَصْحَابُ - وَالسَّابِقُونَ»
 - ۳- نیک بختی یا بدبختی، سعادت یا شقاوت، در قیامت دائمی است. فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ... وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (کلمه «اصحاب» جمع «صاحب» به معنای مصاحب و ملازم و جدا نشدنی است)
 - ۴- سبقت در ایمان و عمل و خیرات و نیکی ها ارزش است. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ»
 - ۵- کسانی که در دنیا به سوی خیرات سبقت می گیرند، در آخرت برای دریافت پاداش مقدم ترند. أَلَسَّابِقُونَ ... أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ
 - ۶- پیشگامان در نیکی ها، باید در جامعه مقرب باشند. «أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»
 - ۷- بهشت، محل کامیابی های مؤمن است. «جَنَّاتِ النَّعِيمِ»
 - ۸- مقام معنوی، بالاتر از کامیابی مادی است. ابتدا فرمود: آنان مقرب درگاه ما هستند، «أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ» سپس فرمود: در باغ های بهشتی قرار می گیرند. «فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ»
 - ۹- پیش کسوتان و پیشینیان صالح فراموش نشوند. «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولِيْنَ»
 - ۱۰- برای برانگیختن شوق و علاقه، بیان خصوصیات بهشت لازم است. (کیفیت تخت ها «مَوْضُونَهُ» چگونه نشستن «مُتَقَابِلِينَ»)
 - ۱۱- شیوه نشستن بهشتیان، نشستن گرداگرد است تا افراد روبروی یکدیگر قرار گیرند و چهره به چهره شوند. «مُتَقَابِلِينَ»
 - ۱۲- از آداب پذیرایی، فراهم نمودن جایی است که مهمان در آن احساس راحتی کند. عَلَى سُرُرٍ ... مُتَّكِنِينَ عَلَيْهَا يُطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ «۱۷» بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقٍ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ «۱۸» لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنزِفُونَ «۱۹»
- بر گردشان پسرانی همیشه نوجوان به خدمت می گردند. با جام ها و آبریزها و ظرف هایی از (شراب و نوشیدنی های گورا و) روان (پذیرایی می نمایند). از آن نوشیدنی ها نه سردرد می گیرند و نه مست می شوند.

وَفَاكِهَةٍ مِّمَّا يَتَخَيَّرُونَ» (۲۰) وَ لَحْمِ طَيْرٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ» (۲۱) وَ حُورٍ عِينٍ» (۲۲) كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ» (۲۳)

و (برای آنان) میوه‌هایی از هر چه انتخاب کنند و گوشت پرنده از هر نوع که اشتها دارند و زنانی سفید روی، درشت چشم و زیبا، همچون مروارید در صدف.

جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۲۴)

پاداشی در برابر آنچه انجام می دادند.

نکته ها:

«اکواب» جمع «کوب» به جام بدون دسته و لوله گفته می شود، نظیر جام های نوشیدنی امروزی. «أَبَارِيقَ» جمع «ابریق» ظرفی است که لوله و دسته دارد نظیر قوری. «كَأْسٍ» به لیوان لبریز از شراب و نوشیدنی گویند و «مَعِينٍ» به معنای نوشیدنی روان است.

«يُضَيِّعُ دَعْوَانَ» از «صداع» به معنای سردرد است. (این که می گویند: مصدع شما نمی شوم، یعنی برای شما دردسر به وجود نمی آورم). «يُنزِفُونَ» از «نزف» به معنای از دست دادن عقل است و در اصل به معنای خالی کردن تدریجی آب چاه است.

بهترین تعبیر در مورد زنان بهشتی، مروارید در صدف است، که در عین زیبایی و درخشندگی، از دسترس ناهلان در امان و از نگاه نامحرمان به دور است. «حُورٍ عِينٍ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ»

پیام ها:

۱- مسئولین پذیرایی و شیوه پذیرایی بهشتیان، خصوصیات دارد:

الف: هر لحظه در دسترس می باشند. «يَطُوفُ»

ب: نوجوانانی با قیافه ای زیبا و دلپذیرند. «وَالِدَانُ»

ج: دلپذیری آنان موسمی و لحظه ای نیست. «مُخَلَّدُونَ»

د: انواع وسایل پذیرایی را در دست دارند. «أَكْوَابَ، أَبَارِيقَ، كَأْسٍ»

ص: ۴۲۲

ه: پذیرایی ابتدا با مایعات و نوشیدنی هاست. «كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ»

و: آنچه عرضه می شود، آفاتی ندارد. لَا يُصَدِّعُونَ ... لَا يُنْزِفُونَ

ز: مواد پذیرایی، متعدد و متنوع و به انتخاب مهمان است. «فَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ»

ح: اولویت با نوشیدنی، سپس میوه و آنگاه غذای گرم و مطبوع است. «مَعِينٍ ، فَاكِهَةٍ ، لَحْمٍ»

۲- گوشت پرنده (گوشت سفید)، بر گوشت چرنده (گوشت قرمز) برتری دارد.

«لَحْمٍ طَيْرٍ»

۳- در نوع غذا، اشتها نقش اساسی دارد. «مِمَّا يَشْتَهُونَ»

۴- زنانی بهشتی اند که در عین زیبایی، عقیف و پاکدامن باشند. «حُورٌ عِينٌ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ»

۵- تمام اسباب کامیابی، در بهشت فراهم است. فَاكِهَةٍ ... لَحْمٍ ... حُورٌ عِينٌ

۶- کامیابی های بهشت، دائمی است. يَتَخَيَّرُونَ ، يَشْتَهُونَ ... (فعل مضارع بر دوام و استمرار دلالت می کند)

۷- در شیوه تبلیغ و دعوت به نیکی ها، از نقش عمل در رسیدن به پاداش های اخروی، غفلت نکنیم. «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهِمْ «۲۵» إِلَّا قِيلاً سَلَامًا سَلَامًا «۲۶»

در آنجا سخن بیهوده و نسبت گناه به دیگری را نمی شنوند. سخنی جز سلام و درود نیست.

نکته ها:

«لغو» یعنی سخن بی فایده و بیهوده و «تأثیم» به معنای نسبت دادن گناه به دیگران است.

در روایات، عقل چنین توصیف شده است: «ما عبد به الرحمن و اكتسب به الجنان» (۱) آن

ص: ۴۲۳

که انسان با آن بندگی خدا کند و در راه کسب بهشت و سعادت جاودان قدم گذارد.

اگر انسان کمی فکر کند که چند روز بندگی خدا در دنیا، این همه رفاه و آسایش و کامیابی در قیامت را به دنبال دارد و با این حال حاضر شود همه این لذت های ابدی را به خاطر دنیای فانی از دست بدهد، کمال بی عقلی است و این است معنای خسارت واقعی که خداوند می فرماید: «قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۱) ای پیامبر! به مردم بگو: زیانکاران واقعی کسانی هستند که خودشان را باختند.

در دعای ماه رجب نیز می خوانیم: «خاب الوافدون علی غیرک» (۲) خدایا! کسانی که به غیر تو رو کردند، باختند و سودی نبردند.

بهشتیان از چند سوی، درود و سلام دریافت می کنند:

الف) از جانب اصحاب یمین (دوستان بهشتی). «وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ. فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» (۳) اگر از اصحاب یمین باشد (به او می گویند) از طرف دوستان، بر تو سلام.

ب) از جانب اعرافیان. «وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۴) بر اعراف مردانی هستند که همه را به چهره می شناسند و بهشتیان را ندا می دهند که سلام بر شما.

ج) از جانب فرشتگان. «وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۵) فرشتگان از هر سو بر آنان وارد می شوند و به خاطر صبر و مقاومتشان بر آنان سلام می کنند.

د) از طرف خداوند. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۶) از جانب خداوند رحیم، سلام بر آنان باد.

مراد از «سَلَامًا سَلَامًا»؛ یا سخنان پیراسته از لغو و نارواست و یا گفتگوهای همراه با سلام و صلح و صفا.

پیام ها:

۱- در بهشت، اسباب آزار روحی و روانی نیست. لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا ...

ص: ۴۲۴

۱-۱. زمر، ۱۵.

۲-۲. مفاتیح الجنان.

۳-۳. واقعه، ۹۰ و ۹۱.

۴-۴. اعراف، ۴۶.

۵-۵. رعد، ۲۳ و ۲۴.

۲- معمولاً کامیابی های دنیوی آمیخته با لغو و گناه است، ولی در قیامت، چنین نیست. لَا يَسْمَعُونَ ...

۳- بهشت، سرای سلام و سلامت است. «إِلَّا قِيْلًا سَيِّئًا سَيِّئًا لَمَّا» (جامعه ای که در آن سلام و سلامتی رواج دارد و لغو و بیهودگی در آن وجود ندارد، جامعه ای بهشتی است.)

وَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَ طَلْحٍ مَّنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَ ظِلِّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾

و یاران راست، چه هستند یاران راست. در کنار درختان سدر بی خار. و درختان موز که میوه هایش به صورت فشرده رویهم چیده. و سایه ای پایدار.

وَ مَاءٍ مَّسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَ فَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ وَ لَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾

و آبی ریزان (از آبشارها). و میوه ای فراوان. که نه تمام می شود و نه از مصرف آن جلوگیری می گردد.

وَ فُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ إِنَّا أَنشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾

و هم خوابگانی والا قدر. که ما آنان را به نوع خاصی آفریدیم. پس آنان را دوشیزه و باکره قرار دادیم. زنانی هم سن و سال و شوهر دوست.

لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٣٨﴾ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولَىٰ ﴿٣٩﴾ وَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿٤٠﴾

(این نعمت ها) برای اصحاب یمین است. که گروهی از امت های قبل. و گروهی از امت های بعدی هستند.

«سِدْر» درختی است که سایه گسترده ای دارد. «مَحْضُودٍ» گیاهی که تیغ آن شکسته و بی خار باشد. «مَنْصُودٍ» به معنای متراکم است، «مَشِيكُوبٍ» یعنی ریزان همچون آبشار و «أَثْرَابٌ» یعنی همانند و هم سن و سال، مانند «ترائب» به معنی دنده های سینه که مشابه یکدیگرند.

«طَلْح» جمع «طلحه»، به معنای درخت موز است. چنانکه در روایتی از حضرت علی علیه السلام نیز به این معنا آمده است. (۱) البته بعضی مفسران، مراد از «طلح» را درخت امّ غیلان می دانند که همان درخت اقا قیامی باشد که دارای گل‌های بسیار خوشبو است. (۲)

گرچه «فُرْشٌ» جمع «فراش» به زمین و مرکب و تشک و فرش و تخت گفته شده و «مَرْفُوعَةٍ» به معنای نفیس و گرانبها می باشد، چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: در بهشت فرش‌هایی از ابریشم با رنگ‌های گوناگون روی یکدیگر قرار داده شده است. (۳) ولی ظاهراً مراد از «فُرْشٌ» در اینجا، همسران و هم خوابگان و مراد از «مَرْفُوعَةٍ»، ارزشمند بودن آنان به خاطر عقل و کمال و جمال است، چنانکه به دنبال آن می خوانیم: «إِنَّا أَنشَأْنَاهُنَّ إِنشَاءً»

«عرب» جمع «عروب» به زنی گفته می شود که خندان و طناز و عاشق همسر و نسبت به او فروتن باشد.

«اصحاب الیمین» همان کسانی هستند که در آیه ۸ به «أَصْحَابُ الْمِیْمَنَةِ» نامیده شدند. از آنجا که در قیامت نامه عمل خوبان را به دست راستشان می دهند و اهل یمین و سعادت شده اند، آنان را اصحاب یمین نامیده اند.

در روایتی می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله به امّ سلمه فرمود: خداوند پیر زنان سفید موی مؤمن را در قیامت به صورت دخترکانی جوان و زیبا قرار می دهد. (۴)

در پایان پاداش مقربان فرمود: «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» تمام پاداشها و نعمت‌ها جزای عملکرد آنان بود، ولی در این آیات، پس از نعمت‌هایی که برای اصحاب یمین بیان شد، جمله ی «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا» نیامده است، گویا همه اینها لطف الهی است.

ص: ۴۲۶

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۹۷.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

نعمت های دنیوی آفاتی دارد؛ ولی در بهشت و نعمت های بهشتی هیچ نقص و آفتی نیست؛ مثلاً:

گیاهش تیغ دارد، ولی گیاه بهشت تیغ ندارد. «مَخْضُودٍ»

سایه اش موقت است، ولی در بهشت سایه درخت ها دائمی است. «ظِلٌّ مَّمدُودٍ»

میوه های دنیا یا نایاب است یا موسمی، ولی در قیامت میوه ها زیاد و دائمی و در دسترس همه و بدون ضرر و زیان است. «كَثِيرَهٗ، لَا مَقْطُوعَهٗ وَلَا مَمْنُوعَهٗ»

همسران در دنیا، گاهی متناسب نیستند، ولی در بهشت از هر جهت متناسبند، «أَنْثَرَابًا» گاهی عاشق همسرشان نیستند، ولی در بهشت همه عاشقند، «عُرْبًا» گاهی بیوه هستند، ولی در بهشت همه باکره اند، «أَبْكَارًا» در یک کلام، همسران در قیامت، آفرینش جدیدی دارند. «أَنْشَانَاهُنَّ إِنْشَاءً»

چون انبیای گذشته زیاد بودند، اوصیای آن ها نیز زیاد بوده اند، لذا درباره ی تعداد مقربان فرمود: «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ» مقربان از میان امت های گذشته بیش از مقربان این امت است.

پیام ها:

۱- اصحاب یمین در قیامت، جایگاه بس والا و اعجاب برانگیزی دارند. «وَ أَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ»

۲- گرچه دانشمندان به برخی خواص برگ سدر پی برده اند، اما در این که چه تأثیری در هوا و محیط پیرامون خود دارد، نیاز به تلاش جدید دارد. «فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ»

۳- آب جاری و ریزان، سالم تر از آب ساکن و راکد است. «مَاءٍ مَّسْكُوبٍ»

۴- بهشت و نعمت های بهشتی، از قبل آفریده و آماده شده است. «أَنْشَانَاهُنَّ»

۵- بکارت و دوشیزه بودن همسران بهشتی، مستمرّ و دائمی است و گرنه تفاوتی با دنیا ندارد. «فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا»

۶- هیچ گاه جهان از افراد خوب خالی نبوده است. «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ»

۷- راههای دستیابی به سعادت و رسیدن به قرب الهی، برای همه انسان ها در تمام دوران ها وجود داشته است. «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ»

وَ أَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشَّمَالِ «۴۱» فِي سَمُومٍ وَ حَمِيمٍ «۴۲»

و(اما) یاران دست چپ، چه هستند یاران دست چپ(شقاوتمندان و نامه به دست چپ داده شدگان). در میان باد سوزان و آب داغ.

وَ ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ «۴۳» لَا بَارِدٍ وَ لَا كَرِيمٍ «۴۴»

و سایه ای از دود غلیظ و سیاهند. که نه خنک است و نه سودبخش.

إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ «۴۵» وَ كَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ «۴۶»

البته آنان پیش از این(در دنیا) نازپرورده و خوشگذران بودند. و همواره بر گناه بزرگ پافشاری می کردند.

وَ كَانُوا يَقُولُونَ إِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا وَ عِظَامًا أَ إِنَّا لَمَجْعُونُونَ «۴۷»

و پیوسته می گفتند: آیا هنگامی که ما مردیم و به صورت خاک و استخوان شدیم. آیا حتماً ما برانگیخته می شویم؟

أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ «۴۸»

و آیا نیاکان ما(نیز برانگیخته می شوند)؟

نکته ها:

«سَمُومٍ» باد سوزانی است که مثل سم در بدن نفوذ کند و «مسام» به سوراخ های ریز بدن گفته می شود. «حَمِيمٍ» به معنای آب جوشان و بسیار داغ و «يَحْمُومٍ» دود غلیظ سیاه است.

«مترف» به معنای فرد برخوردار از نعمت های زیاد که گرفتار غفلت و طغیان شود.

«حث» به معنای گناه بزرگ است و بیشتر در مورد پیمان شکنی و تخلف از سوگند بکار می رود. «يُصِرُّونَ» از «اصرار» است. این لغت چهار مرتبه در قرآن آمده و در مورد اصرار بر انجام گناه است.

در قیامت، «اصحاب شمال» در عذاب و شکنجه بسیار قرار دارند: باد سوزان، آب جوشان و دود سیاه، غلیظ و سوزان. (۱) «سَمُومٌ وَ حَمِيمٌ وَ ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ»

هنر قرآن به گونه ای است که آینده و حوادث قطعی آن را همچون گذشته ترسیم می کند.

آن گونه قیامت را مطرح می کند که گویی مجرمان حاضر و در دادگاه محاکمه و پرونده آنان بسته و فرمان صادر شده است.

مقایسه بهشتیان و دوزخیان

در اینجا با توجه به آیات متعدّد، میان جایگاه اصحاب یمین در بهشت و اصحاب شمال در جهنم مقایسه ای می کنیم:

برای اصحاب یمین: برای اصحاب شمال:

سایه ای ممتد و دائم. «وَ ظِلٌّ مَمْدُودٍ» سایه ای از دود سیاه. «ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ»

میوه هایی مجاز و مدام. «لَا مَقْطُوعَهُ نَهْ خَنْكَ وَ نَهْ سَوْدَمَنْدٍ». «لَا بَارِدٍ

وَ لَا مَمْنُوعَهُ»

لَا كَرِيمٍ»

نوشیدنی هایی پاکیزه. «شَرَابًا طَهُورًا» (۲) آبی همچون فلز گداخته. «بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ» (۳)

رودهایی از آب. «أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ» (۴) در آرزوی آب. «أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ ...» (۵)

رودهایی از شیر. «أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ» (۶) آبی سوزان و زهر آلود. «حَمِيمٌ وَ غَسَاقٌ» (۷)

رودهایی از شراب. «أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ» (۸) آبی چرک و خون آلود. «مِنْ غَسَلِينَ» (۹)

رودهایی از عسل. «أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى» (۱۰) آبی پست. «مَاءٍ صَدِيدٍ» (۱۱)

ص: ۴۲۹

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. انسان، ۲۱.

- ٣-٣. كهف، ٢٩.
٤-٤. محمد، ١٥.
٥-٥. اعراف، ٥٠.
٦-٦. محمد، ١٥.
٧-٧. ص، ٥٧.
٨-٨. محمد، ١٥.
٩-٩. حاقه، ٣٦.
١٠-١٠. محمد، ١٥.
١١-١١. ابراهيم، ١٦.

دو بهشت و باغ بزرگ. «جَنَّتَانِ» (۱) مکانی تنگ. «مَكَانًا ضَيِّقًا» (۲)

برخوردهایی با سلام و سلامتی. «إِلَّا قِيْلًا لَعْنَتٍ وَ نَفْرِينَ بِه يَكْدِيْگَر». «كَلِمًا دَخَلَتْ

سَلَامًا سَلَامًا» (۳) امه لعنت اختها» (۴)

ورودی با احترام. «طَبْتُمْ فَادْخُلُوْهَا» (۵) ورودی با قهر و نفرت. «خُدُوْهُ فَعُغُوْهُ» (۶)

برخورداری از رحمت و درود الهی. «سلام» توهین و بایکوت. «قَالَ اِحْسُوْا فِيْهَا

قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيْمٍ»

(۷)

وَلَا تُكَلِّمُوْنَ»

(۸)

پذیرایی کنندگانی بی نظیر. «يَطُوْفُ عَلَيْهِمْ» گردش در میان آتش و آب سوزان. «يَطُوْفُ عَلَيْهِمْ

وَلِدَانٌ مُّخَلَّدُونَ»

(۹)

بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيْمٍ اَنْ»

(۱۰)

پیام ها:

۱- در قیامت دسته ای از مردم اهل شقاوتند و نامه عملشان را در دست چپ دارند. «وَ اَصْحَابُ الشَّمَالِ»

۲- وضع دوزخیان به قدری هولناک است که مایه ی شگفتی و تعجب می شوند.

«مَا اَصْحَابُ الشَّمَالِ»

۳- عذاب های قیامت، بسیار سخت است. («سَمُوْمٌ» و «حَمِيْمٌ» نکره آمده که نشانه سختی و عظمت است.)

۴- خوشگذرانان سرمست بدانند که کامیابی های غافلانه، آنان را به چه ذلت و نکبت و زجری خواهد کشید. «مُتْرَفِيْنَ - فِي

سَمُومٍ وَحَمِيمٍ وَظِلٍّ مِّنْ يَحْمُومٍ»

۵- آنچه گناه را سنگین و خطرناک تر می کند، اصرار بر آن است. «يُصِرُّونَ عَلَيَّ

ص: ۴۳۰

۱-۱. الرَّحْمَن، ۴۶.

۲-۲. فِرْقَان، ۱۳.

۳-۳. وَقَعَهُ، ۲۶.

۴-۴. اَعْرَاف، ۳۸.

۵-۵. زَمْر، ۷۳.

۶-۶. حَاقَّة، ۳۰.

۷-۷. يَس، ۵۸.

۸-۸. مَوْمُون، ۱۰۸.

۹-۹. وَقَعَهُ، ۱۷.

۱۰-۱۰. الرَّحْمَن، ۴۴.

۶- خداوند عادل است و عذاب بر پایه عملکرد خود انسان است. اگر خلافکاران سه نوع شکنجه دارند: بادی سوزان، آب داغ و سایه داغ، به خاطر آن است که سه خلاف پیوسته دارند. كَانُوا ... مُتْرَفِينَ ... كَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْتِ ... كَانُوا يَقُولُونَ

۷- رفاه و عیاشی، بستر ارتکاب گناه و تردید در معاد است. مُتْرَفِينَ ... يُصِرُّونَ ...

أَ إِذَا مِتْنَا ...

۸- منکران معاد، دلیل بر انکار ندارند و تنها بعید می شمردند. أَ إِذَا مِتْنَا ...

۹- خطر آنجاست که انسان، تردید نابجای خود را در جامعه گسترش دهد و عامل انحراف دیگران شود. «كَانُوا يَقُولُونَ أَ إِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا»

۱۰- افراد شبهه افکن، دامنه تردید را توسعه می دهند. «أَوْ أَبَوْنَا الْأَوْلُونَ»

قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ «۴۹»

بگو: همانا پیشینیان و آیندگان.

لَمَجْمُوعُونَ إِلَى مِيقَاتٍ يَوْمٍ مَعْلُومٍ «۵۰»

هر آینه به سوی وعدگاه روز معینی گردآوری خواهند شد.

پیام ها:

۱- باید به شبهات، حتی اگر از سر عناد هم باشد، پاسخ قاطع داد. قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ

۲- قدرت خداوند در محصور کردن گذشتگان و آیندگان یکسان است. «إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لَمَجْمُوعُونَ»

۳- همه مردم در یک روز مشخص جمع می شوند. «يَوْمٍ مَعْلُومٍ»

۴- گرچه زمان قیامت در نزد ما نامعلوم است، اما نزد خداوند مشخص است.

«يَوْمٍ مَعْلُومٍ»

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَتَيْهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾ لَّا كَلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾ فَمَالُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾

همانا، ای گمراهان انکار کننده! حتماً از درختی (بد منظر و بد طعم و بد بو) که زقوم است خواهید خورد. آنگاه شکم ها را از آن پر خواهید کرد.

فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ﴿٥٥﴾ هَذَا نُزْلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٥٦﴾

و روی آن از آب جوشان می نوشید. پس مانند شتران عطش زده می نوشید. این است پذیرایی (ابتدایی) آنان روز قیامت.

نکته ها:

«زقوم»، نام گیاه تلخ و بدبو و بدطعم است که شیره آن اگر به بدن برسد، بدن متورم می شود. این گیاه، غذای دوزخیان است. «نزل» به آن چیزی گفته می شود که برای پذیرایی مقدماتی مهمان آماده می شود و «هیم» نام مرضی است که شتر به آن گرفتار می شود و هر چه آب می نوشد سیراب نمی شود تا بمیرد، همچنین به زمین ریگزار گفته می شود که هر چه آب در آن بریزند فرو می رود.

غذاهای تلخ دنیوی را انسان یا نمی خورد که در آخرت گنهکار باید بخورد. «لَا كَلُونَ» یا کم می خورد، که در آخرت باید سیر بخورد، «فَمَالُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ»، یا با غذای دیگر جبران می کند، که در آخرت غذای دیگرش آب جوش است، «مِنَ الْحَمِيمِ» و یا با بی میلی می خورد، که در آن روز مثل شتر تشنه به آب رسیده می خورد. «شُرْبَ الْهِيمِ»

پیام ها:

۱- دوزخیان، از سخت ترین خطاب های تحقیرآمیز برخوردارند. «أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ»

۲- اصحاب شمال، گمراهان هستند، «أَيُّهَا الضَّالُّونَ» که ما در هر نماز از خدا

می خواهیم از آنان نباشیم. «وَلَا الضَّالِّينَ»

۳- بدتر از گمراهی، تکذیب کردن است و گرنه بسیاری از گمراهان، توفیق هدایت می یابند. «الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ»

۴- تمام تحقیرهای روانی و عذاب جسمانی، پذیرایی مقدماتی اصحاب شمال است! پس پذیرایی اصلی چیست؟ «هَذَا نُزُلُهُمْ»

۵- خداوند عادل است و کیفرهای او عادلانه. همه سختی ها نتیجه عملکرد خود انسان است و آن روز، روز کیفر و پاداش است. «يَوْمَ الدِّينِ»

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾ أَمْ أَفَرَّيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ أَمْ أَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾

ما شما را آفریدیم، پس چرا تصدیق نمی کنید؟ آیا آنچه را (در رحم) می ریزید دیده اید؟ آیا شما آن را (به صورت انسان) می آفرینید یا ما آفریننده ایم؟

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَ مَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾

مایم که مرگ را در میان شما مقدر کردیم و هرگز (مغلوب نمی شویم) و کسی بر ما پیشی نمی گیرد.

نکته ها:

در آیات قبل بیان شد که اصحاب شمال در معاد تردید داشته و می گفتند: آیا اگر مردیم و خاک شدیم، باز زنده می شویم؟ از این آیه به بعد خداوند نمونه های قدرت خود را در دنیا بیان می کند تا استبعاد قیامت را برطرف نماید.

استدلال های قرآن، فراتر از زمان و مکان است و تاریخ مصرف ندارد و به مقطعی از زمان و مکانی خاص تعلق ندارد. نطفه در رحم و بذر در زمین، در هر زمان و مکان و برای همه واضح و روشن است.

مخفی بودن زمان مرگ حکیمانه است و فوایدی را به دنبال دارد، از یک سوی آماده باش

انسان که هر لحظه ممکن است مرگ فرا رسد و از سوی دیگر جریان عادی زندگی، زیرا منتظر زمان معینی برای مرگ نیست و گرنه زندگی برای او تلخ می شد.

گرچه برخی مقدمات تولید نسل، همچون آمیزش و ریزش نطفه در رحم، به وسیله انسان است، اما تلقیح نطفه و تخمک و رشد آن در چند مرحله و حفظ و تبدیل آن به یک انسان کامل با ویژگی های منحصر به فرد، تنها کار خداوند است. «أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ»

حتی اگر بشر، در خارج از رحم همانند سازی کند، باز هم از قدرت الهی نمی کاهد و خالقیت او را زیر سؤال نمی برد، زیرا این تأثیر و تأثر به دست توانای خداوند است و بشر در طراحی مراحل آفرینش نقشی ندارد.

پیام ها:

۱- چرا شک در معاد می کنید؟ کسی که شما را آفرید بار دیگر نیز می آفریند. «نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ»

۲- با منکران و ناباوران، مستدل گفتگو کنیم. «نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ»

۳- توبیخ بعد از استدلال است. اول می فرماید: «نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ» سپس توبیخ می کند.

«فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ»

۴- در استدلال، به یک دلیل و نمونه بسنده نکنیم. «أَفَرَأَيْتُمْ ... أَأَنْتُمْ ...»

۵- در تبلیغ و مجادله، با استفاده از شیوه سؤال و پرسش، وجدان مخاطبان را بیدار و به یاری فراخوانیم. «أَفَرَأَيْتُمْ ... أَأَنْتُمْ ...»

۶- قدرت الهی، هم در آفریدن نمودار است، «نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ» و هم در میراندن.

«نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ»

۷- مرگ، یک حادثه و اتفاق نیست، بر اساس حکمت و حساب و کتاب است.

«قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ»

۸- پایان عمر و زمان مرگ، تنها به دست خداست. «نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ»

۹- مرگ انسان نشانه ی عجز خداوند از زنده نگه داشتن نیست، بلکه تقدیری حکیمانه است. «قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ»

۱۰- قدرت الهی مطلقه است و هیچ شخص یا قدرتی نمی تواند از مرگ فرار کرده و بر این تقدیر الهی غالب شده و بر آن پیشی بگیرد. «مَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ»

عَلَىٰ أَنْ يُبَدَّلَ أَمْثَالِكُمْ وَ نُشِئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

تا مانند شما را جانشین شما کنیم و شما را در جهانی که نمی دانید پدیدار گردانیم.

وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَدْكُرُونَ ﴿٦٢﴾

شما آفرینش نخستین را دانستید، پس چرا (به آفرینش دوباره) متذکر نمی شوید؟

پیام ها:

۱- فلسفه مرگ، جایگزین شدن دیگران و پیدایش تحولات جدید است. قَدْ رَزَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ ... نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ ... نُشِئُكُمْ ...

۲- قدرت خداوند بر جابجایی مرگ و زندگی، دلیل قدرت خداوند بر ایجاد معاد است. فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ... نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ

۳- دنیا عبورگاه است نه توقف گاه. «نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ»

۴- انسان از وضع قیامت آگاه نیست که چه زمانی خواهد بود و در چه شرایطی حاضر می شود. «نُشِئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ»

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ أَأَنْتُمْ تَرْزَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾

آیا آنچه را کشت می کنید، دیده اید؟ آیا شما آن را می رویانید یا ما رویاننده ایم؟ اگر بخواهیم آن را خار و خاشاک می گردانیم، پس شما از روی تعجب می گوید:

إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾

ما زیان دیده ایم. بلکه محروم و بدبختیم.

«حطام» به معنی شکستن و خرد شدن و «تَفَكَّهُوْنَ» به معنای میوه خوردن، فکاهی گفتن و تعجب و پشیمانی آمده است. «مغرمون» از «گرامت» به معنای پرداخت خسارت و زیان دیدن است.

اگر کمی دقت کنیم، زمین، بدن انسان را به خاک تبدیل می کند ولی بذر را به خاک تبدیل نمی کند. دانه درون زمین دو حرکت متضاد دارد، ساقه به سوی بالا و ریشه به سوی پایین می رود. ریشه، مواد غذایی را جذب و ساقه، موانع خود را حتی اگر سفت باشد دفع می کند.

یک دانه به چند خوشه تبدیل می شود و تولید مثل می کند.

هر نوع تغییر و تحوّل در طبیعت، برای خداوند یکسان است. حیات یا مرگ موجودات، شیرینی یا تلخی آب، همه در نزد قدرت خداوند یکسان است. خَلَقْنَاكُمْ ... قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ ، نَحْنُ الزَّارِعُونَ ... لَجَعَلْنَا حُطَاماً ، تَشْرَبُونَ ... جَعَلْنَا أُجَاجاً

یکی از راه های خداشناسی، فرض خلاف وضع موجود است، چنانکه گفته اند: «تعرف الاشياء باضدادها» یعنی با تصور ضد هر چیزی، جایگاه و اهمیت آن چیز مشخص می شود، مثلاً: اگر هر یک از شب یا روز طولانی شود، اگر آب ها به زمین فرو رود، اگر کشت ها همه خار شود، اگر آب ها تلخ شود و... چه کسی می تواند آن را به وضع موجود تبدیل کند؟

آری اگر انسان به این نکته توجه داشته باشد که هر چه دارد، هر لحظه در معرض تغییر و نابودی است و به پیامدهای از دست دادن آنها بیاندیشد، ارزش نعمت های موجود را بهتر درک خواهد کرد و به لطف و قدرت الهی بیشتر پی می برد.

پیام ها:

۱- همان قدرتی که از یک دانه بذر، خوشه ها پدید می آورد، می تواند از تک سلول انسان مرده ای دوباره او را زنده کند. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ»

۲- فعل و انفعالات طبیعی با اراده خداوند است. «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا حُطَاماً»

۳- برخی انسان ها، تا محصولشان خار و خاشاک نشود و سرشان به سنگ نخورد، وجدانشان بیدار نمی شود. حُطَاماً ... بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

آیا آبی را که می نوشید دیده اید؟ آیا شما آن را از ابر باران زافرو آوردید یا ما فرو فرستنده ایم؟ اگر بخواهیم آن را شوروتلخ می گردانیم، پس چرا سپاسگزاری نمی کنید؟

کنه ها:

«مزن» به ابر سفید باران زاف گفته می شود، «اجاج» آب شور همراه با تلخی است.

در حدیث می خوانیم: هرگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله آب می نوشید، می فرمود: «الحمد لله الذي سقاني عذبا فراتا برحمته و لم يجعله ملحا اجاجا بذنوبي» (۱)، خدا را شکر که به واسطه رحمتش به ما آب گوارا نوشاند و به خاطر گناهان ما، آن را شور قرار نداد.

توجه به نقش آب در رفع تشنگی «تَشْرَبُونَ»، چگونگی پیدایش آب «مِنَ الْمُزْنِ»، فرو آمدن باران «نَحْنُ الْمُنزِلُونَ»، و مزه و طعم آن «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا»، انسان را به شکر گذاری وامی دارد. «فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ»

الطاف دائمی خداوند، نشانه عجز او از تغییر و تحوّل نیست. جمله «لَوْ نَشَاءُ» به معنای آن است که ما آب را شور نمی کنیم ولی می توانیم این کار را انجام دهیم.

توجه به نعمت ها، هم اعتقاد توحیدی انسان را بالا می برد، نَحْنُ الزَّارِعُونَ ... نَحْنُ الْمُنزِلُونَ هم روحیه تشکر را در انسان زنده می کند و هم استبعاد زنده شدن دوباره و معاد را برطرف می کند.

پیام ها:

۱- استدلال های قرآن، فراگیر، ساده و در عین حال عمیق است. نگاهی به آب، برای توجه انسان به مبدأ و معاد کافی است. «أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ»

۲- نزول آب قابل نوشیدن، نشانه حکمت و قدرت الهی است. «الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ»

ص: ۴۳۷

۳- نزول باران از آسمان، از قدرت انسان خارج است و این برای خداشناسی کافی است. «أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ» (هیچ عملی بدون اراده الهی تحقق پیدا نمی کند).

۴- آفرینش، کلاس تدبّر، أَفَرَأَيْتُمْ... تَذَكَّرْ، «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» و زمینه ساز تشکر است. «فَلَوْ لَا تَشْكُرُونَ»

أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ ﴿٧١﴾ أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنشِئُونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذَكُّرًا وَ مَتَاعًا لِلْمُقِيمِينَ ﴿٧٣﴾

آیا آتشی را که می افروزید، دیده اید؟ آیا شما درخت آن را ایجاد کرده اید یا ما ایجاد کننده ایم؟ ما آتش را وسیله تذکر (آتش قیامت) و نعمتی برای مسافران قرار داده ایم.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

پس به نام پروردگار بزرگت تسبیح گوی.

نکته ها:

«تُورُونَ» از «وری» به معنای خارج کردن چیزی پنهان است، «وراء» یعنی باطن و پشت چیز. به آتشی که در وسائل آتش افروزی نهفته و با جرقه زدن بیرون می آورند، «ایراء» می گویند. در حجاز دو نوع درختی بود که به عنوان دو چوب آتش زنه از آن استفاده می کردند، همچون جرقه ای که از زدن دو سنگ چخماق به دست می آید.

«مقوین» از «قوایها» به معنای بیابان است. به بیابان گرد و مسافر، «مقوین» گفته می شود.

از آیه ۴۷ که تردید در معاد مطرح شد، تا این آیات، خداوند بیش از بیست مرتبه مردم را خطاب کرده و آنان را به فکر و تدبیر در چگونگی به وجود آمدن کشت و آب و آتش و آفرینش انسان دعوت کرده است تا تردید نابجای کافران را برطرف کند.

در این آیات، عناصر چهارگانه آب، خاک، باد و آتش، مطرح شده است که همه تحت فرمان

الهی و وسیله ای برای شناخت خداوند و پی بردن به قدرت او هستند.

خداوند در این سوره، چهار مرتبه از مردم اقرار گرفته که آیا شما در آفرینش خود، نزول باران، خروج گیاهان و تولید آتش نقشی دارید؟

نیاز به آتش در بیابان، بارزتر از نیاز به آن در محل مسکونی است. مسافر در بیابان، برای حفظ خود از سرما، پیدا کردن راه در شب و مقابله با خطر حیوانات وحشی، نیاز به نور و حرارت و آتش دارد.

پیام ها:

۱- همان خدایی که آتش را از دل چوب و درخت بیرون می آورد، مرده ها را از دل زمین بیرون می آورد. «أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ»

۲- خروج آتش از درخت، از دو جهت می تواند یادآور قیامت باشد: یکی از جهت خروج انرژی ذخیره شده در آن که در قالب جرقه و آتش بروز می کند، دیگر آن که آتش دنیا، انسان را به یاد آتش دوزخ می اندازد. «جَعَلْنَاهَا تَذْكَرَةً»

۳- خداوند آنچه را برای رفع استبعاد معاد ذکر کرد، خواه اثر کند یا نکند. ای پیامبر! وظیفه تو تسبیح خداوند است. «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (۷۵) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (۷۶)

پس سوگند به جایگاه ستارگان. و البته اگر بدانید این سوگندی است بزرگ.

نکته ها:

هیچ چیز و هیچ کس بدون اراده خداوند نمی تواند در جهان تأثیر گذارد. بنابراین، اعتقاد به تأثیر ستارگان در زندگی انسان خرافه ای بیش نیست و هیچ کس ستاره ی بختی در آسمان ندارد که موجب خوش بختی یا بد بختی او شود. امام کاظم علیه السلام فرمود: خداوند، ستارگان را ستایش کرده و به جایگاه آنها سوگند یاد نموده است. (۱)

ص: ۴۳۹

«بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ» به محل استقرار و حرکت ستارگان گفته می شود. سوگند به مسیر گردش کرات آسمانی مهم تر از سوگند به خود آنهاست، چون عظمت و وسعت مواقع نجوم، هزاران برابر کرات است.

پیام ها:

۱- خداوند در این سوره، فکر انسان را از نطفه و بذر و آب و آتش تا مسیر حرکت کرات آسمانی جولان می دهد. أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ... فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ

۲- خداوند، گاهی به چیزهای کوچکی مانند انجیر سوگند یاد می کند، «وَ التَّيْنِ وَ الزَّيْتُونِ» و گاهی به کهکشان و مسیر ستارگان. آری برای خداوند کوچک و بزرگ، کاه و کوه یکی است. «فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ»

۳- هر ستاره ای، مدار و مسیر حرکت منظم و مخصوص به خود دارد. «بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ»

۴- بشر به تمام مسیرهای کرات آگاه نیست و علم نجوم و کیهان شناسی انسان علی رغم تلاش او ناقص است. «لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمًا»

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ ﴿٧٨﴾

همانا آن قرآن کریم است. که در کتاب محفوظی جای دارد.

لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾

جز پاکیزگان به آن دست نزنند. فرو آمده از سوی پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

ظاهراً مراد از «كِتَابٍ مَّكْنُونٍ»، همان لوح محفوظ است، زیرا در سوره بروج آمده: «بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ» (۱) و در این سوره می خوانیم: «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ»

ص: ۴۴۰

در قرآن، خداوند و آنچه مربوط به اوست، به صفت «کریم» متّصف شده اند:

خداوند، کریم است. «مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ» (۱)

قرآن، کریم است. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ» (۲)

رسول خدا، کریم است. «وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ» (۳)

واسطه نزول وحی (جبرئیل)، کریم است. «إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ» (۴)

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۵۲ نهج البلاغه، اهل بیت را «کرائم القرآن» می نامد.

انسان نیز به عنوان برترین مخلوق الهی، مورد کرامت است. «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (۵)

تلاوت الفاظ و فهم لغات قرآن، برای همه ممکن است، اما تماس با روح قرآن، طهارتی مخصوص می خواهد. «لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۶) لذا فرمود:

«لا- یقرئه و لا- یفهمه الا- المطهرون» بلکه فرمود: «لا- یمسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» و تماس، معنای خاص دارد. چنانکه در روایت آمده است: تنها مقربان درگاه الهی با قرآن تماس پیدا می کنند. (۷)

قرآن، کریم است، زیرا:

سرچشمه آن از لوح محفوظ و کتاب مکنون است. «فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ»

واسطه آن، فرشتگان و پیامبر و اهل بیت علیهم السلام، همه مطهّرند. «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ»

و هدف آن تربیت جهانیان است. «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

قرآن، مطهّر است، «صُحُفًا مُطَهَّرَةً» (۸) و تنها پاکان می توانند آن را مس کنند. «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ»

قرآن، چنان نیست که دشمنان آنان را توصیف می کردند. نه خیالپردازی ذهن پیامبر است، «تُمَلِّی عَلَیْهِ» (۹) نه افسانه و غیر واقعی، «إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۱۰) نه آموخته هایی از

ص: ۴۴۱

۱-۱. انفطار، ۶.

۲-۲. واقعه، ۷۷.

۳-۳. دخان، ۱۷.

٤-٤. تکویر، ١٩.

٥-٥. اسراء، ٧٠.

٦-٦. احزاب، ٣٣.

٧-٧. تفسیر درالمنثور.

٨-٨. یٰئینه، ٢.

٩-٩. فرقان، ٥.

١٠-١٠. انعام، ٢٥.

دیگران، «يُعَلِّمُهُ بَشْرًا» (۱) و نه کار گروهی هم فکر، «أَعْلَمَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخِرُونَ» (۲)، بلکه از جانب پروردگار جهانیان برای رشد انسان نازل شده است. «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

قرآن، کلید کرامت و عزت فرد و جامعه است. نگاه به آن، تلاوت آن، تدبّر در آن، حفظ آن، استدلال به آن و پندگیری از آن مایه ی رشد و کرامت انسان است. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ»

قرآن، در مسائل فردی، خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، عبادی، نظامی، اخلاقی، اعتقادی، تربیتی و فرهنگی، به انسان نور و روشنایی می دهد. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ»

در قرآن، حرف سست، زشت، ناموزون و دور از منطق نیامده است. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ»

پیام ها:

۱- خداوند، برای بزرگ ترین سند تشریع یعنی قرآن، به بزرگ ترین بخش تکوین یعنی کهکشان ها، سوگند یاد کرده است.
فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ... إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ

۲- قرآن، با نهایت کرامت، معارف خود را در اختیار قرار داده و هر کس می تواند به گونه ای از آن بهره گیرد. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ»

۳- قرآن، تنها الفاظ و عبارات نیست، محتوایی والا دارد که در نزد خداوند محفوظ و مکنون است. «فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ»

۴- بهره بردن از قرآن آدابی دارد. افراد بی وضو حق دست زدن به آن را ندارند. (۳)

«لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ»

۵- حقایق بلند قرآن را افراد آلوده به شرک و کفر و نفاق و عناد درک نمی کنند.

«لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» ۶- قرآن، جلوه ای از ربوبیت خداوند و برنامه ای جامع برای رشد و تربیت انسان است. «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۴۲

۱- ۱. نحل، ۱۰۳.

۲- ۲. فرقان، ۴.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

آیا شما با این سخن (الهی)، با سبکی و سستی برخورد می کنید؟

وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

و(سهم و) رزق خود را تکذیب آن قرار می دهید؟

نکته ها:

«مُدْهِنُونَ» از «دهن» به معنای روغن است. مداهنه، گاهی به معنای مدارا و ملایمت و گاهی سستی و ضعف می آید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همراه با عده ای در حال مسافرت بودند که با کمبود آب مواجه شدند و عطش بر مردم غلبه کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله دست به دعا برداشتند و باران بارید و همه را سیراب کرد. در این میان یکی گفت: این باران به خاطر طلوع فلان ستاره است (نه دعای پیامبر)! که این آیه نازل شد. «وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكَذِّبُونَ» و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: به جای شکر روزی هایتان، تکذیب می کنید. (۱)

آری همواره در جامعه افرادی وجود دارند که موجودیت و شخصیت خود را در مخالفت با دیگران می بینند و تمام هنر خود را در کوک کردن ساز مخالفت بکار می گیرند. اگر همه موافق باشند او مخالفت می کند و اگر همه مخالف باشند، او موافق است. او کار به دلیل ندارد و دوست دارد همیشه بر خلاف دیگران حرکت کند و این نگرش در حرکات و گفتار و برخوردهای شخصی او نمایان است. او سعی می کند در چگونگی اصلاح سر و صورت یا رنگ و نوع لباس، یا لحن و صوت و استفاده از الفاظ و اصطلاحات و یا نوشتار، حتی در نام گذاری فرزند، رفتاری غیر متعارف و انگشت نما داشته باشد و به این طریق خود را جدا و بهتر از دیگران مطرح کند.

ص: ۴۴۳

۱- هر چه قداست و عظمت بیشتر باشد، سهل انگاری خطرناک تر و تویخ بیشتر است. «أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ»

۲- مدهنه و سازشکاری در برابر اصول مسلم دین، پذیرفته نیست. إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ... أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ

۳- سهل انگاری، سستی و سازش در دین، به تدریج انسان را به انکار وادار می کند. «أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكذِّبُونَ»

فَلَوْ لَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ «۸۳» وَ أَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ «۸۴»

پس چرا آنگاه که جان به گلوگاه رسد. و شما در آن هنگام نظاره می کنید.

وَ نَخْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَ لَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ «۸۵»

و ما از شما به آن (محتضر) نزدیک تریم، ولی نمی بینید.

فَلَوْ لَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ «۸۶» تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ «۸۷»

پس اگر شما (در برابر اعمالتان) مجازات شدنی نیستید، چرا آن جان را (در حال احتضار به بدن خود) بر نمی گردانید اگر راست می گوئید؟

نکته ها:

اگر منکران معاد در قدرت خداوند برای مبعوث کردن مردگان شک دارند، آیا قدرت او را در گرفتن جان انسان ها، انکار می کنند؟ صحنه جان دادن محتضر را می بینند که احدی هیچ کاری نمی تواند بکند، عجز خود و قدرت نمایی او را در حال احتضار دیده اند، همان قدرت که می تواند جان را بگیرد، می تواند جان را باز گرداند. اگر مرگ به اراده و تقدیر الهی نبود و اتفاقی بود، چاره جویی و جلوگیری از آن امکان داشت.

برای منکران باید استدلال آورد، چنانکه در آیات متعدّد این سوره خداوند بارها استدلال آورده است. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ»، «أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ»، «أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ»، «الْبَتَّة»

گاهی هم باید با نشان دادن صحنه عجزشان آنان را تحقیر کرد، چنانکه در این آیات خداوند خطاب به آنان می فرماید: همه شما قدرت دور کردن مرگ و زنده نگه داشتن عزیزتان را در لحظه احتضار ندارید.

خداوند، به همه بندگان، خوب یا بد، نزدیک است. «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ» آنچه مهم و ارزشمند است این که ما با ایمان و عمل صالح به خدا نزدیک شویم.

«مدین» از «دین» به معنای جزاست و لذا «یَوْمِ الدِّينِ» یکی از نام های قیامت است:

﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

نگاه، غیر از دیدن است، چه بسا انسان به چیزی نگاه می کند، اما آن را نمی بیند و در فکر چیز دیگری است. تَنْظُرُونَ ... لَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ

پیام ها:

۱- لحظه ی احتضار و مرگ، برای همه حتمی است. «إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ» (کلمه «إِذَا» در موارد حتمی الوقوع بکار می رود)

۲- خروج روح از بدن، از مجرای تنفسی و حلقوم است. «بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ»

۳- خداوند برای برطرف کردن تردید معاد، هم قدرت خود را در حیات مطرح می کند و هم در حال مرگ و به این طریق اتمام حجت می کند. «بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ»

۴- خداوند، از نزدیک ترین افراد به انسان، نزدیک تر است. نزدیکی دیگران جسمی است و نزدیکی او ناشی از احاطه کامل به مخلوق است. «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ»

۵- معاد و کیفر و پاداش اخروی قطعی است. «إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ» (بکارگیری فعل ماضی برای بیان آینده، نشانه حتمی و قطعی بودن آن است)

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ «۸۸» فَرَوْحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ «۸۹»

پس اگر او (محتضر) از مقربان باشد، راحت و رحمت و بهشت پر نعمت، روزی او خواهد بود.

وَ أَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ «۹۰» فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ «۹۱»

و اما اگر از اصحاب یمین باشد، (به او گفته می شود): از طرف اصحاب یمین (که هم فکران تو هستند) به تو سلام باد.

وَ أَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ «۹۲» فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ «۹۳» وَ تَصْلِيَةٌ جَهِيمٍ «۹۴» إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ «۹۵»

و اما اگر از تکذیب کنندگان گمراه باشد، با آبی جوشان پذیرایی می شود.

و ورود به دوزخ (جزای اوست). همانا این مطلب، حق و یقینی است.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ «۹۶»

پس به نام پروردگار بزرگوارت تسبیح کن.

نکته ها:

«روح» به معنای راحت و آسایش و رحمت است. «رِيحَانٌ» به گیاهان خوشبو و معطر گفته می شود، همچنین به معنای رزق و روزی نیز آمده است. «تَصْلِيَةٌ» از «صلی» به معنای چشیدن، بریان شدن و افتادن است.

آغاز این سوره، مردم را به سه دسته تقسیم کرد: «كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً»: مقربان درگاه الهی، اصحاب یمین و اصحاب شمال، پایان سوره نیز سرنوشت این سه گروه را تکرار می کند.

هر کس به میزان قرب خود، پاداش دریافت می دارد؛ چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: اگر محتضر از مقربان باشد، روح و ریحان در قبر و بهشت پر نعمت برای آخرت او مقرر

می شود. البتّه «مقربون» با توجه به آیات ۱۰ و ۱۱، همان پیشتازان در ایمان و عمل صالح می باشند. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»

از اصحاب یمین در لحظه مرگ تنها رفع نگرانی می شود تا قیامت پاداش دریافت کنند.

ظاهراً مراد از اصحاب یمین کسانی هستند که نامه عملشان به دست راستشان داده می شود که در آیات ۷۱ سوره اسراء و ۱۹ سوره حاقّه و ۷ سوره انشقاق از آنان با جمله «فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ» نام برده است. مراد از اصحاب شمال نیز کسانی هستند که نامه عملشان به دست چپشان داده می شود. از امام باقر علیه السلام روایت شده که منظور از «الْمُكْذِبِينَ الضَّالِّينَ» مشرکان می باشند. (۱)

برای جمله «فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» چند معنا بیان شده است:

الف) به اهل بهشت (بدون آنکه شخص معینی در کار باشد) گفته می شود: سلام بر تو.

ب) بهشتیان به پیامبر درود می فرستند، بخاطر زحمات او که آنان را به این مقام رسانده است.

ج) پیامبر به خاطر رستگاری این گروه در خیر و سلامتی است. (۲)

در آیه ۵۱ خواندیم: «ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيْهَا الضَّالُّونَ الْمُكْذِبُونَ ، لَأَكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ» ولی در آیه ۹۲ می فرماید: «وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكْذِبِينَ الضَّالِّينَ فَنَزَلُ مِنْ حَمِيمٍ» چرا در آیه اول، ضالّین بر مکذبین مقدم شده و در پایان برعکس شده است؟

پاسخ: به نظر می رسد که خطاب آیه اول در دنیا است که انسان از انحراف و گمراهی به تکذیب کشیده می شود، ولی در آخر سوره مسئله جان دادن مطرح است که آغاز کیفر است و کیفر، از خلاف سنگین آغاز می شود، تکذیب مهم تر از انحراف است.

در این آیات، لحظات جان دادن سه گروه در کنار هم مطرح شده است تا انسان در این نمایشگاه معنوی، کدام یک را انتخاب کند: فَرُوحٌ وَ رِيحَانٌ وَ جَنَّةٌ نَعِيمٌ ... فَنَزَلُ مِنَ حَمِيمٍ وَ تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ

برای پاداش مقربان و اصحاب یمین دلیلی نیامده است، ولی برای کیفر کافران دلیل آمده

ص: ۴۴۷

۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

۲-۲). تفسیر راهنما.

که چون مکذّب و ضالّ هستند. پس تنبیه، دلیل می خواهد ولی در لطف و محبت، کسی سراغ علّت نمی رود. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: پذیرایی با آب جوشان، در برزخ و قبر است و ورود به دوزخ، در قیامت است. (۲)

این سوره با یاد معاد آغاز و با نام معاد ختم گردیده است.

پیام ها:

۱- مقربان، پس از جان دادن، بلافاصله به راحت و رفاه می رسند. «فَرُوْحٌ وَ رَيْحَانٌ» (حرف «ف» دلالت بر گذشت زمانی اندک می کند).

۲- مرگ برای مقربان، زمینه ساز سه رحمت است: رهایی از غصّه ها و سختی های دنیا «فَرُوْحٌ»، رسیدن به الطاف الهی «رَيْحَانٌ» و رسیدن به کامیابی ابدی. «جَنَّةٌ نَعِيمٌ»

۳- لحظات احتضار و مرگ و اخبار چگونگی جان دادن مقربان، اصحاب یمین و اصحاب شمال را باور کرده و جدّی بگیریم. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ»

۴- سختی جان دادن کفار و کيفر آنان با حمیم و جحیم، حق و عادلانه است.

فَنَزَّلُ مِنَ حَمِيمٍ وَ تَصْلِيَةٌ جَحِيمٍ ... إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ

۵- کيفر يك عمر انحراف و تكذيب، «الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ» پذیرایی با نوشیدنی سوزان در جایگاهی آتشین است، «فَنَزَّلُ مِنَ حَمِيمٍ وَ تَصْلِيَةٌ جَحِيمٍ» و خداوند از کيفر نابجا منزّه است. فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ ...

۶- وجود قیامت و نظام کيفر و پاداش، نشانه ربوبیت خداوند در جهت تربیت انسان است که ستایش پروردگار را می طلبد. «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۴۸

(۱-۱) تفسیر کبیر فخررازی

(۲-۲) تفسیر نورالثقلین

اشاره

این سوره بیست و نه آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

آیات این سوره، علاوه بر تحکیم پایه های عقیدتی، به دستوراتی در زمینه های اجتماعی و حکومتی می پردازد و در آیات اول، حدود بیست صفت از صفات الهی را مطرح نموده است.

عظمت قرآن، اوضاع مؤمنان و منافقان در قیامت، سرنوشت اقوام پیشین، انفاق در راه خدا و برای رسیدن به عدالت اجتماعی، انتقاد از رهبانیت و انزوای اجتماعی، موضوعاتی است که این سوره به آنها پرداخته است.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: خداوند می دانست که در آخر الزمان گروهی ژرف اندیش خواهند آمد، لذا سوره توحید و آیاتی از سوره حدید را نازل کرد (تا مردم، خدا را بهتر بشناسند) و هر کس غیر از این صفات را بر خدا بپذیرد، هلاک می شود.

(۱)

ص: ۴۵۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و زمین است برای خداوند تسبیح گویند و اوست عزیز حکیم.

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢﴾

حکومت آسمان ها و زمین برای اوست، زنده می کند و می میراند و او بر هر چیزی تواناست.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣﴾

اوست اول و آخر و ظاهر و باطن و او به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

آخرین آیه سوره قبل (واقعه) درباره تسبیح خداوند بود: «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ» و اولین آیه این سوره نیز تسبیح خداوند است. «سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

آغاز هشت سوره قرآن، با تسبیح خداوند می باشد: اسراء، نحل، حدید، حشر، صف، جمعه، تغابن و اعلی. و بیش از نود بار این واژه در قرآن آمده است، در حالی که تنها چهار سوره با حمد الهی آغاز می گردد: حمد، انعام، سبأ و فاطر. و حدود هفتاد بار این واژه با مشتقاتش در قرآن آمده است. شاید رمز غلبه تسبیح بر حمد خداوند، اهمیت مبارزه با شرک و خرافات و فراوانی آن در عقاید بشری و تقدّم پیرایش بر آرایش باشد. همان گونه که در اذکار نماز، «سبحان الله» مقدّم بر «الحمد لله» است.

ص: ۴۵۲

در جهان بینی الهی، تمام هستی در حال تسبیح خداوند است، گرچه ما آن را نفهمیم «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۱) و این تسبیح، آگاهانه است. «كُلُّ قَدِّ عِلْمٍ صَلَاتُهُ وَ تَسْبِيحُهُ» (۲)

قرآن، نام برخی از تسبیح کنندگان را به خصوص ذکر کرده است:

الف) فرشتگان. «نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ» (۳)

ب) رعد آسمانی. «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ» (۴)

ج) پرندگان. «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ» (۵)

د) کوهها. «سَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ» (۶)

تسبیح خداوند، وسیله نجات از گرفتاری است. «فَلَوْ لَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ. لَلْبَثُ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (۷) اگر یونس اهل تسبیح نبود تا روز قیامت در شکم ماهی باقی می ماند.

مراد از اول و آخر بودن خداوند، ازلی و ابدی بودن اوست، یعنی او قبل از هر چیز بوده و بعد از هر چیز خواهد بود و وجود او ظاهر و آشکارتر از هر وجودی است و در عین حال، نهان تر از هر نهانی است. او ظاهر است، چون دلایل بسیاری بر وجودش دلالت می کند و باطن است، چون به تمامی امور عالم است.

پیام ها:

۱- خداوند از هر گونه عیب و نقص و عجز منزّه است و همه هستی بر این امر گواهی می دهند. «سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- تسبیح گویان آسمان، مقدم بر زمینیان هستند. «سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- قدرتی ارزش دارد که اعمال آن حکیمانه باشد. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۴- فرمانروای حقیقی آسمان و زمین، خداوند است. حکومت بشر بر زمین، امری

ص: ۴۵۳

۱- ۱. اسراء، ۴۴.

۲- ۲. نور، ۴۱.

۳- ۳. بقره، ۳۰.

۴- ۴. رعد، ۱۳.

٥-٥. نور، ٤١.

٦-٦. انبياء، ٧٩.

٧-٧. صافات، ١٤٣ و ١٤٤.

اعتباری و مجازی است، به آن مغرور نشویم. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۵- خدایی که صاحب عزت، حکمت، حاکمیت و قدرت و مرگ و زندگی موجودات به دست اوست، سزاوار تسبیح و تقدیس است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ، لَهُ مُلْكُ ، قَدِيرٌ يُحْيِي وَ يُمِيتُ»

۶- آغاز و انجام و غیب و شهود هستی، به دست خداست. هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ...

۷- مهم تر از خلقت حکیمانه و مالکیت مقتدرانه، علم و نظارت دائمی خداوند است. «وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»، (با توجه به دو آیه قبل)

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ «۴»

او کسی است که آسمان ها و زمین را در شش روز (و دوران) آفرید، سپس بر تخت قدرت استیلا یافت. آنچه در زمین وارد می شود و آنچه از آن خارج می شود و آنچه از آسمان فرو می آید و آنچه در آن بالا می رود، (همه را) می داند و هر کجا باشید، او با شماست و خدا به آنچه انجام می دهید، بیناست.

نکته ها:

آنچه در زمین فرو می رود، همچون بذر گیاهان، قطرات باران، ریشه ی درختان، اجساد مردگان، گنج ها و امثال آن؛ و آنچه از زمین خارج می شود، همچون ساقه ی گیاهان و درختان، آب چاهها و چشمه ها، انواع مواد نفتی و معدنی و امثال آن، همه در نزد خداوند آشکار و معلوم است.

ایمان به علم و حضور خداوند، بهترین و قوی ترین وسیله تربیت است. اگر انسان بداند هر

لحظه خداوند با اوست و تمام کارهایش زیر نظر اوست، هرگز اجازه این همه تجاوز و قانون شکنی به خود نمی دهد.

پیام ها:

۱- با اینکه قدرت او بی نهایت است و می تواند در یک لحظه همه چیز را بیافریند، ولی حکمت او اقتضا دارد که آفرینش تدریجی باشد. خَلَقَ ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

۲- خداوند بر تمام هستی و آفریده های خود سلطه کامل دارد. خَلَقَ ... ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ

۳- خداوند به تمام جزئیات هستی، علم دارد. يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ ... وَمَا يَعْرُجُ ...

۴- همه در محضر خداییم. «وَهُوَ مَعَكُمْ»

۵- علم خداوند حضوری است. «هُوَ مَعَكُمْ»

۶- خداوند به تمام جزئیات کار ما آگاه است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

فرمانروایی آسمان ها و زمین برای اوست و تمام برنامه ها و کارها به خداوند بازمی گردد.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

شب را در روز و روز را در شب داخل می کند و او به راز دل ها، (نیت ها و انگیزه ها) داناست.

نکته ها:

هدف قرآن، معرفی صفات خداوند و دعوت به توحید و یکتا پرستی است و در آیات آغازین سوره مبارکه حدید، این هدف برجستگی دارد. «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ

قَدِيرٌ، هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ، وَهُوَ مَعَكُمْ، هُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

اصول حکومت و مدیریت را می توان در چند چیز خلاصه کرد:

الف) علم و آگاهی به ظاهر و پنهان: يَغْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ ...، وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

ب) قدرت و توانایی: «وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

ج) عزت و حکمت: «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

د) نظارت و حضور فراگیر: «وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ»

ه) بررسی و حسابرسی عملکرد: «وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

پیام ها:

۱- خداوند، هم آفریننده هستی است، هم مدیر و مدبر امور هستی. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

۲- خداوند، نه در آفریدن شریک دارد، هُوَ الَّذِي خَلَقَ ...، نه در اداره کردن نیازمند شریک است. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ»

۳- خداوند، سرچشمه هستی است، «هُوَ الْأَوَّلُ» و پایان هستی به او باز می گردد.

«وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

۴- هستی دارای هدف و در حرکت به سوی خداوند است. «إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

۵- گردش شب و روز و کوتاه و بلند شدن ایام، نمونه ای از تدبیر الهی است. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... يُولِجُ اللَّيْلَ ...

۶- خداوند هم به کردار ما آگاه است، «بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» و هم به افکار و نیت ما.

«عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ» (۷)

به خدا و پیامبرش ایمان آورید و از آنچه شما را در (استفاده از) آن جانشین قرار داد، انفاق کنید. پس کسانی از شما که ایمان آورند و انفاق کنند، برایشان پاداشی بزرگ است.

نکته ها:

□
خطاب این آیه به مؤمنان است و مراد از فرمان به ایمان، «آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ» عمل به لوازم ایمان است، چنانکه به دنبال آن می فرماید: شما که ادعای ایمان دارید، برای اثبات ادعای خود، باید در راه خدا انفاق کنید. (۱)

مراد از خلیفه بودن انسان در جمله «جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ» یا آن است که خداوند، انسان را جانشین خود در زمین قرار داده است، چنانکه آیه «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۲) به آن اشاره دارد که در این صورت معنای آیه چنین می شود: ای مؤمنان! شما جانشین خداوند در زمین هستید و آنچه در اختیار دارید، ملک خداست در نزد شما، پس از آنچه خدا به شما عطا کرده، به دیگران نیز انفاق کنید.

معنای دیگر آن است که شما مردمان امروز، جانشین پیشینیان خود هستید و اموالی که در دست شماست، قبلاً در دست آنها بوده است، پس از این اموال انفاق کنید که روزی شما نیز نخواهید بود و این اموال در دست وارثان شما خواهد بود. (۳)

پیام ها:

۱- ایمانی ارزشمند است که همراه با کمک به فقرا باشد. آمِنُوا ... أَنْفَقُوا

۲- انفاقی ارزشمند است که برخاسته از ایمان و انگیزه الهی باشد. آمِنُوا ... أَنْفَقُوا

۳- هر چه انسان دارد، عاریه و امانت است، مالک اصلی فقط خداست. «جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ»

۴- گرچه ایمان و انفاق، تکلیف و وظیفه است، ولی خداوند برای آن پاداش قرار داده است. فَالَّذِينَ آمَنُوا ... وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ آری پاداش، کلید تشویق به

ص: ۴۵۷

۱- (۱). تفسیر المیزان.

۲- (۲). بقره، ۳۰.

۳- (۳). تفسیر المیزان.

عمل است.

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

و شما را چه شده که به خدا ایمان ندارید؟ در حالی که پیامبر، شما را برای این که به پروردگارتان ایمان آورید، فرا می خواند و به راستی خداوند از شما (از طریق عقل و فطرت و انبیا) پیمان گرفته است، اگر باور دارید.

نکته ها:

عبارت «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» در پایان آیه، بیانگر آن است که خطاب آیه به مؤمنان است. لذا مراد از «مَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»، عمل به لوازم ایمان است. یعنی شما که ایمان دارید، چرا کاری می کنید که گویا به خدا ایمان ندارید؟

اگر چه بعضی مفسران، مقصود از میثاق را عالم ذر گفته اند، ولی پیمان عالم ذر از همه مردم بوده و میثاق در این آیه، پیمان خاصی است که از مؤمنان گرفته شده است. «أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱- در تبلیغ، گاهی توبیخ لازم است. «وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ»

۲- خداوند با مردم اتمام حجت می کند. «وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ»

۳- انبیا، مردم را به سوی خدا دعوت می کنند، بر خلاف دیگران که مردم را به سوی خود دعوت می کنند. «لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ»

۴- خداوند، مردم را دعوت می کند که به رسول ایمان آورند، «آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ» رسول هم از مردم می خواهد که به خدا ایمان آورند. «يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ»

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَيْنَا مِنْ سَمَوَاتِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾

ص: ۴۵۸

او کسی است که بر بنده خود آیات روشن و روشنگر فرو می فرستد تا شما را از تاریکی ها به روشنی در آورد و همانا خداوند نسبت به شما رأفت و رحمت بسیار دارد.

نکته ها:

تمام برنامه های الهی بر اساس حکمت و دلیل است، گرچه تنها گوشه ای از آنها برای ما بیان شده است، از جمله:

۱. دلیل نبوت، نجات مردم است. «لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

۲. دلیل نماز، یاد او و تشکر از اوست. «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱)

۳. دلیل روزه، تقواست. كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۲)

۴. دلیل حج، حضور و شرکت در منافع و مناسک حج است. «لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ» (۳)

۵. دلیل جهاد، رفع فتنه و حفظ مکتب است. «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً» (۴)

۶. دلیل قصاص، زندگی شرافتمندانه است. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۵)

۷. دلیل حجاب، تزکیه و تطهیر قلوب است. «ذَلِكَ لِيُطَهِّرَ قُلُوبَكُمْ وَ قُلُوبَهُنَّ» (۶)

۸. دلیل زکات، پاکی است. «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ» (۷)

۹. دلیل تحریم شراب و قمار، بازماندن از راه خداست. «يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ» (۸)

نجات بشر از تاریکی های جهل و ظلم و شرک و خرافه و تفرقه، تنها در گرو روی آوردن به نور وحی است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۹)

کلمه «إِنَّ»، حرف لام، جمله اسمیه و صیغه مبالغه در جمله «إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ» بیانگر آن است که رأفت و رحمت الهی، دائمی، عمیق، گسترده و حتمی است.

ص: ۴۵۹

۱-۱. طه، ۱۴.

۲-۲. بقره، ۱۸۳.

۳-۳. حج، ۲۸.

۴-۴. بقره، ۱۹۳.

۵-۵. بقره، ۱۷۹.

۶-۶. احزاب، ۵۳.

۷-۷. توبه، ۱۰۳.

۸-۸. مائده، ۹۱.

۹-۹. ابراهیم، ۱.

۱- بندگی خالصانه، زمینه ساز نزول الطاف الهی است. «يُنزِّلُ عَلَيَّ عَبْدِهِ»

۲- مبلّغ باید به استدلال روشن مجهز باشد. وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ ... آيَاتِ بَيِّنَاتٍ

۳- هدف اصلی انبیا، نجات مردم از تاریکی های جهل و شرک و تفرقه است.

«لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

۴- راه روشن، تنها راه خداست و غیر آن هر چه باشد، تاریکی است. الظُّلُمَاتِ ...

النُّورِ (کلمه «الظُّلُمَاتِ» به صورت جمع آمده، ولی کلمه «النُّورِ» در سراسر قرآن به صورت مفرد آمده است.)

۵- نزول وحی بر اساس قاعده لطف است. هُوَ الَّذِي يُنزِّلُ ... إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ

۶- بهترین نشانه رأفت و رحمت الهی، هدایت بندگان است. «لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ»

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قَاتَلَ أَوْلِيكَ أَعْظَمَ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَ قَاتَلُوا وَ كُلاًَّ وَعَدَ اللَّهُ الْحَسَنَى وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۰)

و شما را چه شده که در راه خدا انفاق نمی کنید؟ در حالی که (هر چه دارید می گذارید و می روید و) میراث آسمان ها و زمین برای اوست. کسانی از شما که قبل از فتح (مکه) انفاق و جهاد کردند، (با دیگران) یکسان نیستند. آنان از جهت درجه از کسانی که پس از آن (فتح مکه) انفاق و جهاد کردند، برترند و خداوند به هر یک وعده نیکو داده و خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

در قرآن کریم، صدها آیه درباره کمک به محرومان، در قالب زکات، خمس، صدقه، انفاق،

قرض الحسنه، اطعام، ایثار و... مطرح شده است. هم چنین برای نوع و مقدار انفاق، شرایط انفاق کننده و انفاق شونده دستوراتی دارد. در آیات گذشته این سوره، این آیه و آیات بعد نیز به مسئله کمک به محرومان توجه خاص شده است.

در آیه هفتم، فرمان انفاق داد و فرمود: «أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ» شما میراث بر گذشتگان هستید، از آنچه به ارث برده اید انفاق کنید. در این آیه تارکان انفاق را توبیخ می کند، «وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا» و هشدار می دهد که آنچه را به دست آورده اید، به ارث خواهید گذاشت و خواهید رفت، چرا به دست خود انفاق نمی کنید؟ «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

سبقت و سابقه در کارهای نیک، یکی از ملاک های ارزشیابی است. انفاق در شرایط سخت قبل از فتح مکه، با انفاق در شرایط عادی بعد از آن یکسان نیست.

پیام ها:

۱- همان گونه که بی ایمانی توبیخ دارد، «وَمَا لَكُمْ لَّا تُؤْمِنُونَ» ترک انفاق نیز توبیخ دارد. «وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا»

۲- اخلاص، شرط قبولی اعمال است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- مقایسه، یکی از روش های مفید آموزشی و پرورشی است. «لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ»

۴- گذشت از مال و جان در راه خدا، هر دو لازم است. «أَنْفَقَ ... وَ قَاتَلَ»

۵- انفاق، پشتوانه رزمندگان در جبهه جهاد است. «أَنْفَقَ ... وَ قَاتَلَ»

۶- مجاهدان از جان و مال گذشته، باید برترین جایگاه را در جامعه اسلامی دارا باشند. «أُولَئِكَ أَكْبَرُ دَرَجَةً»

۷- آنان که بعداً ملحق می شوند، نباید به خاطر سابقه ی قبلی ها، مورد غفلت و بی اعتنایی قرار گیرند. «كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى»

۸- گاهی ممکن است شکل عمل یکسان باشد، ولی خداوند به انگیزه ها و حالات افراد آگاه است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾

کیست آن که به خدا وام دهد، وامی نیکو، تا خداوند آن را برای او دوچندان کند و برای او پاداشی گرانمایه است.

نکته ها:

«قرض»، به معنای بریدن و جدا کردن بخشی از مال است. «مقراض» وسیله بریدن است و «قراضه» به مالی گفته می شود که از بدنه جدا شده است.

قرض به خدا، انفاقی است که با چند برابر در قیامت پس داده می شود. قرض در قرآن همراه با کلمه «حسن» آمده است، یعنی فوری پرداخت شود، بی منت باشد، قبل از سؤال سائل باشد، در حدّ وفور باشد، برای کارهای مفید و لازم باشد.

قرض الحسنه برکاتی دارد: کاهش کدورت و افزایش محبت، حفظ آبروی مردم و جلوگیری از ورشکستگی آنان، اصلاح ساختار اقتصادی جامعه، جلوگیری از رواج ربا، کنترل حرص و بخل، تعدیل ثروت، رشد فرهنگ تعاون.

خداوندی که میراث آسمان ها و زمین برای اوست و در آیات قبل دو بار فرمود: «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» در این آیه برای تشویق مردم و اهمیت قرض الحسنه از مردم قرض می خواهد. مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ ...

اسلام با هر نوع رکود و سستی مخالف است.

۱. رکود طبیعت. «من وجد ماء و ترابا ثم افتقر فابعده الله» (۱) هرکس آب و زمین داشته باشد ولی تلاش نکند و فقیر باشد، از رحمت الهی دور شده است.

۲. رکود نیروی انسانی. «اللهم انی اعوذ بک من الکسل» (۲) بارالها! به تو پناه می برم از تنبلی.

۳. رکود مال. الَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَ لَا يُنْفِقُونَهَا ... (۳)

۴. رکود علمی، اخلاقی و معنوی. «زِدْنِي عِلْمًا» (۴)، «زَادَهُمْ هُدًى» (۵)، «من استوی یوماه فهو مغبون» (۶) هرکس دو روزش مساوی باشد، زیانکار است.

ص: ۴۶۲

۱-۱. وسائل، ج ۱۷، ص ۴۰.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۵۸۵.

۳-۳. توبه، ۳۴.

۴-۴. طه، ۱۱۴.

۵-۵. محمد، ۱۷.

۵. رکود فکر. «من استبد بر آنها هلك» (۱) نظرخواهی نکردن، استبداد به رأی خود و تک روی، مایه ی هلاکت است.

پیام ها:

۱- خداوند، خود را در جانب محرومان قرار داده و از مردم طلب وام می کند.

گویا خداوند، ضامن آنان شده و پاداش وام را تضمین نموده است. «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ» □

۲- کار خیر اگر به صورت خلق و خو درآید، ارزش بیشتری دارد. يُقْرِضُ اللَّهَ ... □

۳- نفس عمل مهم نیست، حسن بودن آن مهم است. «قَرْضًا حَسَنًا»

۴- قرض دادن کاهش مال نیست، افزایش آن است. «فِيضَاعِفَهُ» □

۵- آنجا که کار سخت است، اهرم قوی لازم دارد. (چون دل کندن از مال سخت است، خداوند پاداش چند برابر را مطرح می کند.) «فِيضَاعِفَهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ» □

۶- قرض دادن، نشانه کرامت است و خداوند برای انسان کریم، اجر کریم قرار داده است. «وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ»

۷- برای تربیت و رشد دیگران، باید آنان را تکریم نمود. «وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ»

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بَآئِمَانِهِمْ بِشَرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا □
ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۱۲» □

روزی که مردان و زنان با ایمان را می بینی که نورشان از پیش روی و جانب راستشان به سرعت پیش می رود. (به آنان گفته می شود:) مژده باد

ص: ۴۶۳

شما را در امروز، به باغ‌هایی که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است، در آنجا جاودانه اید. این است آن رستگاری و کامیابی بزرگ.

نکته ها:

در آیه نهم خواندیم که انبیا مردم را از ظلمات به نور دعوت می‌کنند. این آیه می‌فرماید:

کسانی که در دنیا از ظلمات جهل به نور علم، از شرک به توحید و از تفرقه به وحدت راه یافتند، در آخرت آن نور پیشاپیش آنان در حرکت و راهنمای آنهاست، در آیه ۱۵۷ سوره اعراف نیز می‌خوانیم: «وَ اتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ» از دستورات نورانی قرآن که همراه پیامبر است پیروی نمایید.

در قیامت، مؤمنان دارای نوری هستند که در این آیه، آیه بعد و آیه هشتم سوره تحریم به آن اشاره شده است.... اَلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَ بَايْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتِّمِّمْ لَنَا نُورَنَا... نور پیامبر و مؤمنان، پیشاپیش آنان در حرکت است و از خداوند می‌خواهند که نورشان کامل شود.

پیام ها:

۱- در قیامت، مردم یکدیگر را می‌بینند و از وضعیت دیگران آگاه می‌شوند.

يَوْمَ تَرَىٰ ...

۲- زن و مرد در دریافت پاداش الهی و تکامل معنوی یکسانند. «الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»

۳- نور ایمان، در قیامت مجسم گشته و راهنمای مؤمنان به سوی بهشت می‌شود.

«يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَ بَايْمَانِهِمْ»

۴- بشارت به نعمت، خود نعمتی معنوی و روانی است. «بُشْرَاكُمْ الْيَوْمَ»

۵- رستگاری واقعی در قیامت جلوه می‌کند. «خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتِسِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا ورائكم فالتمسوا نوراً فضررب بينهم بسور له باب باطنه فيه الرحمه و ظاهره من قبله العذاب (۱۳)

روزی که مردان و زنان منافق به کسانی که ایمان آورده اند، می گویند:

درنگی کنید تا از نور شما پرتوی بگیریم. به آنان گفته می شود: به عقب برگردید و (از دنیا) نوری بجوید. پس میان آنان دیواری زده می شود، با دری که درونش، (بهشت) رحمت و از جانب بیرونش (جهنم) عذاب است.

نکته ها:

«انظُرُوا» از ریشه «نظر» است. این واژه اگر بدون «الی» بیاید به معنای انتظار و مهلت دادن است، همانند این آیه و آیه «لَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ» (۱) و اگر با «الی» بیاید به معنای نظر کردن است، مانند آیه «يُنظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَعْشِيَةِ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ» (۲)

«اقتباس» به معنای برگرفتن قطعه ای از آتش است. «سور» به معنای دیوار و برج و باروی بلندی است که در قدیم دور شهرها می کشیدند تا مانع ورود بیگانه شود.

در قیامت، مجرمان از چهار گروه استمداد می کنند:

الف) از رهبران خود. فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَدُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ ... (۳) آیا می شود شما ما را نجات دهید، ولی پاسخ منفی می شنوند.

ب) از مؤمنان، که در آیه مورد بحث می خوانیم. «انظُرُوا نَفْسًا مِنْ نُورِكُمْ»

ج) از فرشتگان مأمور دوزخ. «قَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ» (۴) از خدا بخواهید که یک روز از عذاب ما کاسته شود، ولی باز پاسخ منفی است.

د) شیطان را ملامت می کنند که تو ما را گمراه کردی و گناه ما به دوش توست، شیطان می گوید: «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» (۵) مرا سرزنش نکنید، بلکه خود را سرزنش کنید.

پیام ها:

۱- بیماری نفاق، مرد و زن نمی شناسد. «الْمُنَافِقُونَ وَ الْمُنَافِقَاتُ»

۲- کسانی که در دنیا حاضر نشدند از ظلمات جهل و شرک و تفرقه خارج شوند،

ص: ۴۶۵

۱- ۱. بقره، ۱۶۲.

۲- ۲. محمد، ۲۰.

۳-۳. ابراهیم، ۲۱.

۴-۴. غافر، ۴۹.

۵-۵. ابراهیم، ۲۲.

در قیامت در ظلماتند و برای کسب نور به دیگران التماس می کنند. «انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ»

۳- تحقیر و ذلت منافقان در قیامت، هم با لفظ است، «قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ»، هم با عمل. «فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ»

۴- منافق در دنیا، در ظاهر با مؤمنان است و در باطن با کافران. در قیامت نیز، تا پای بهشت با مؤمنان می آید، اما همراه کافران به دوزخ وارد می شود. فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ... بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَ لَكِنَّكُمْ فتنْتُمْ أَنْفُسِكُمْ وَ تَرَبَّصُوا وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّتْكُمْ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَ غَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ (۱۴)

منافقان، مؤمنان را ندا می دهند که مگر ما (در دنیا) با شما نبودیم، گویند: آری ولی شما خود را به فتنه افکندید و در انتظار (حوادث سوء برای مؤمنان) بودید و (در دین حق) شک کردید و آرزوها (ی باطل) شما را فریفت تا آن که فرمان خداوند (نسبت به هلاکت شما) فرارسید و (شیطان) فریبنده، شما را درباره خدا فریب داد.

نکته ها:

«فَتَنَّتُمْ أَنْفُسَكُمْ» یعنی خود را گرفتار فتنه نفاق ساختید. «تربص» به معنای انتظار کشیدن است. «امانی» جمع «امنیه» به معنای آرز و «غرور» به معنای فریبنده، یکی از لقب های شیطان است.

مؤمن، بدخواه کسی نیست. «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۱) ولی منافق منتظر حادثه بد برای دیگران است. «تَرَبَّصْتُمْ»

مؤمن، اهل یقین است، ولی منافق غرق در تردید. «ارْتَبْتُمْ»

ص: ۴۶۶

مؤمن، واقع بین است و منافق خیال پرداز. «عَرَّتْكُمْ الْأَمَانِيَّ»

مؤمن، همین که با شیطان و وسوسه او روبرو شود، متذکر می شود. «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۱) ولی منافق فریب می خورد. «عَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ»

بر اساس آیات دیگر، منافقان، دین را عامل فریب مؤمنان می پنداشتند و می گفتند: «عَرَّ هَؤُلَاءِ دِينَهُمْ» (۲) یا می گفتند: وعده های خدا و رسول وسیله فریب است، «مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا» (۳) ولی این آیه پاسخ می دهد که شیطان و آرزوهای طولانی، وسیله فریبند. «عَرَّتْكُمْ الْأَمَانِيَّ - عَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ»

پیام ها:

۱- در قیامت، میان منافقان و مؤمنان گفتگوهاست. «يُنَادُونَهُمْ»، (فعل مضارع نشان استمرار است)

۲- گفتگوی منافقان از پشت دیوار و همراه با ناله و استمداد است. «يُنَادُونَهُمْ»

۳- در قیامت، خاطرات دنیوی فراموش نمی شود. «أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ»

۴- همراهی فیزیکی و ظاهری مهم نیست، همراهی فکری و عملی لازم است.

«أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ»

۵- خطر آنجاست که انسان خود را فریب دهد و زشت ها را با آنکه می فهمد زشت است، زیبا ببیند. «فَتَنَّتُمْ أَنْفُسَكُمْ»

۶- آرزوهای دور و دراز برای زندگی در دنیا، زمینه ساز شک و تردید در مورد قیامت است. «وَأَرْبَبْتُمْ وَ عَرَّتْكُمْ الْأَمَانِيَّ»

۷- چه بسا شیطان با وعده آموزش و بخشش الهی، انسان را فریب داده و او را به رحمت خدا مغرور می سازد. «عَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ»

ص: ۴۶۷

۱- ۱. اعراف، ۲۰۱.

۲- ۲. انفال، ۴۹.

۳- ۳. احزاب، ۱۲.

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (۱۵)

پس امروز، نه از شما (منافقان) و نه از کسانی که کفر ورزیدند، بَدَل و بلا-گردانی پذیرفته نمی شود. جایگاه شما آتش است. آتش، یاور و سزاوار شماست و بد سرانجامی است.

نکته ها:

مراد از «مَوْلَاكُمْ»، ناصر و یاور است و این جمله نوعی طعنه به منافقان است. یعنی تنها راه نجات و یاور شما، آتش است که درد شما را درمان می کند. (۱)

یکی از تفاوت های دنیا با آخرت، پذیرفته شدن فدیة در دنیا و نپذیرفتن آن در آخرت است.

در قیامت، مجرم دوست دارد تمام نزدیکانش از فرزند و دوست و برادر گرفته تا تمام مردم اهل زمین را به جای خود فدیة دهد، ولی پذیرفته نمی شود. «يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ وَفَصَصَتِ يَلْتَهُ النَّارُ تَوْوِيهِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ كَلَّا إِنَّهَا لَأَنْظِلُّ» (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت، اسباب دنیوی کارساز نیست. «فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ»

۲- منافق و کافر در دوزخ، همنشین یکدیگرند. «لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ ... وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- قیامت، برای مؤمن بشارت است. «بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ» ولی برای منافق و کافر، یأس و ناامیدی. «لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ ... مَأْوَاكُمُ النَّارُ»

۴- مولای مؤمنان خداوند است، «نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ» (۳) ولی منافقان و کافران مولایی جز آتش ندارند. «هِيَ مَوْلَاكُمْ»

ص: ۴۶۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. معارج، ۱۵-۱۱.

۳-۳. انفال، ۴۰.

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

آیا برای کسانی که ایمان آورده اند، زمان آن نرسیده که دل هایشان برای یاد خدا و آنچه از حق نازل شده، نرم و فروتن گردد و مانند کسانی نباشند که پیش از این، کتاب آسمانی به آنان داده شد، پس زمان طولانی بر آنان گذشت و دل هایشان سخت گردید و بسیارشان فاسق گشتند؟

نکته ها:

«يَأْنِ» از «آن»، به معنای مطلق زمان است.

در این آیه، هم سبب خشوع مطرح شده که یاد خداست، «تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ» و هم سبب سنگدلی که دور شدن از کتاب خدا در دوره طولانی است. «فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ». در روایات نیز می خوانیم: دوران غیبت حضرت مهدی علیه السلام به قدری طولانی می شود که گروه گروه مردم دین خود را از دست می دهند. (۱)

در برخی از آیات قرآن، همانند آیه مورد بحث، خداوند از مؤمنان می خواهد که مانند برخی افراد و گروهها نباشند و در برخی آیات، سفارش نموده که مانند این الگوها باشید. اکنون نظری اجمالی به این دو دسته آیات می افکنیم:

الف) با راستگویان باشید. «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (۲)

با صالحان همراه شوید. «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۳)، «وَ أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۴)

با نیکوکاران باشید. «تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ» (۵)

با صابران باشید. «وَ كَأَيُّ مَنْ نَبِيٌّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرًا فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا» (۶) چه بسا پیامبری که همراه او پیروان بسیاری جنگیدند و کشته

ص: ۴۶۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. توبه، ۱۱۹.

۳-۳. یوسف، ۱۰۱.

۴-۴. منافقون، ۱۰.

۵-۵. آل عمران، ۱۹۳.

۶-۶. آل عمران، ۱۴۶.

شدند، در حالی که در برابر سختی‌هایی که در راه خدا به آنان می‌رسید، مقاومت کردند و هیچ سست نشده و تسلیم نشدند.

با پیامبر و پیروان واقعی او باشد. «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ (۱)، «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ» (۲)

از سپاسگزاران نعمت‌ها باشید. «كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» (۳)

از اهل عبادت و بندگی باشید. «كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ» (۴)

عامل به دستورات پروردگار و خدایی باشید. «كُونُوا رَبَّائِيِّنَ» (۵)

از تسلیم‌شدگان در برابر خدا باشید. «وَأْمُرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (۶)

با اهل ایمان باشید. «وَأْمُرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۷)

برپادارنده قسط و عدل باشید. «كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» (۸)

برپادارنده دستورات خدا باشید. «كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ» (۹)

یاری‌گر دین خدا باشید. «كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ» (۱۰)

ب) منافق صفت نباشید. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» (۱۱) و مانند آنان (منافقان) نباشید که گفتند شنیدیم و در حقیقت نشنیدند.

ریاکار نباشید. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ» (۱۲) و مانند آنان

ص: ۴۷۰

۱-۱. احزاب، ۲۱.

۲-۲. ممتحنه، ۴.

۳-۳. اعراف، ۱۴۴.

۴-۴. حجر، ۹۸.

۵-۵. آل عمران، ۷۹.

۶-۶. نمل، ۹۱.

۷-۷. یونس، ۱۰۴.

۸-۸. نساء، ۱۳۵.

۹-۹. مائده، ۸.

١٠-١٠. صفّ، ١٤.

١١-١١. انفال، ٢١.

١٢-١٢. انفال، ٤٧.

(منافقان) نباشید که به قصد ریا و تظاهر، خانه و کاشانه خود را رها کردند.

پیمان شکن نباشید. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزْلَهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةِ أَنْكَاثًا» (۱) و همانند زنی نباشید که پنبه هایی که رشته و تابیده، و تاباند و از هم باز نمود.

پیامبر را اذیت و ناراحت نکنید. «لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى» (۲) و مانند یهودیانی نباشید که پیامبرشان حضرت موسی را آزار و اذیت می کردند.

خدا را فراموش نکنید. «لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ» (۳) همانند کسانی که خدا را به فراموشی سپردند، نباشید که عذاب خود فراموشی به دنبال دارد.

نا امید نباشید. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ» (۴)، «لَا تَقْنُطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ» (۵)

ناسپاس و کافر نباشید. «لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا» (۶)

یار و مددکار مجرمان نباشید. «فَلَنْ أَكُونَ ظَهيراً لِلْمُجْرِمِينَ» (۷)

شکاک و دو دل نباشید. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ» (۸)

باحق و حقیقت دشمنی نکنید. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيماً» (۹) به نفع خیانت کاران، با دیگران خصومت و دشمنی نکنید.

از غافلان و نادانان نباشید. «وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ» (۱۰)، «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ» (۱۱)

آیات و نشانه های الهی را دروغ نپندارید. «وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونُوا مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۱۲) و از کسانی که آیات خدا را تکذیب کردند، نباشید که از زیانکاران خواهید بود.

پشتیبان کافران و بی دینان نباشید. «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهيراً لِلْكَافِرِينَ» (۱۳)

در معامله، کم فروش و گران فروش نباشید. «وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ» (۱۴)

تفرقه و اختلاف نداشته باشید. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَ اِخْتَلَفُوا» (۱۵)

پیام ها:

ص: ۴۷۱

۱- ۱. نحل، ۹۲.

۲- ۲. احزاب، ۶۹.

- ٣-٣. حشر، ١٩.
- ٤-٤. حجر، ٥٥.
- ٥-٥. زمر، ٥٣.
- ٦-٦. آل عمران، ١٥٦.
- ٧-٧. قصص، ١٧.
- ٨-٨. آل عمران، ٦٠.
- ٩-٩. نساء، ١٠٥.
- ١٠-١٠. اعراف، ٢٠٥.
- ١١-١١. انعام، ٣٥.
- ١٢-١٢. يونس، ٩٥.
- ١٣-١٣. قصص، ٨٦.
- ١٤-١٤. شعراء، ١٨١.
- ١٥-١٥. آل عمران، ١٠٥.

۱- ایمان بدون خشوع قلب قابل توییح است. «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ»

۲- برای دعوت به خشوع، از اهرم ایمان استفاده کنید. (شما که ایمان دارید چرا خشوع ندارید؟) «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ»

۳- هدف از نزول آیات الهی، خشوع دلهاست. تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ ... وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ

۴- ذکر خدا و تلاوت آیات قرآنی، زمینه ساز خشوع قلب است. «تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ»

۵- یاد الطاف الهی و یاد عفو و قهر و سنت های او، وسیله ی خشوع است. «أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ»

۶- از تاریخ پیشینیان عبرت بگیریم. وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ ...

۷- تداوم غفلت، سبب سنگدلی می شود. «فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ»

۸- سنت های الهی برای همه امت ها یکسان است. وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ ... مِنْ قَبْلُ

۹- از مهلت دادن الهی سوء استفاده نکنیم. «فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ»

۱۰- سنگدلی، زمینه فسق و گناه است. «فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ»

۱۱- ابزار هدایت به تنهایی کافی نیست، آمادگی روحی لازم است. أَوْتُوا الْكِتَابَ ... فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ..

«اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» (۱۷)

بدانید که خداوند، زمین را پس از مرگش زنده می کند. همانا ما نشانه های (توحید و عظمت) را برای شما روشن کردیم، باشد که تعقل کنید.

نکته ها:

در آیه قبل خشوع دل با یاد خدا مطرح شد، در این آیه، زنده شدن زمین بعد از مرگ آن.

در حدیث می خوانیم: مراد از حیات زمین بعد از مرگ آن، حیات زمین است با قیام حضرت مهدی علیه السلام به عدالت، بعد از مرگ آن به واسطه ی جور و ظلم. (۱)

امروزه بشر به دنبال نشانه های حیات در دیگر کرات و سیارات است، ولی تاکنون چیزی

نیافته است. اما حیات در سراسر کره زمین جاری است؛ در اعماق اقیانوس ها، در سطح زمین و در اوج آسمان ها. در موجودات ذره بینی، در انواع گیاهان و حیوانات و از جمله انسان.

این آیه، یکی از نشانه های قدرت و عظمت الهی را، وجود حیات در این کره خاکی برشمرده و به آن اشاره کرده است. نعمتی که عوامل بسیاری همچون گردش زمین به دور خورشید، فاصله زمین تا خورشید، وجود دریاها و اقیانوس ها و نزول باران در آن مؤثر است.

پیام ها:

۱- حیات معنوی، خشوع دل است و حیات مادی، بهار بعد از پائیز است. تَخْشَعُ قُلُوبُهُمْ ... يُحْيِي الْأَرْضَ

۲- مربی باید در تربیت، از مسائل طبیعی استفاده کند. «بَيْنَا لَكُمْ الْآيَاتِ»

۳- در مسائل طبیعی، باید با دید عمیق نگریت. اِعْلَمُوا ... تَعْقِلُونَ

۴- قلب رقیق و عقل دقیق لازم است. خشوع قلب در کنار تعقل و تفکر مطرح شده است. تَخْشَعُ قُلُوبُهُمْ ... تَعْقِلُونَ

۵- پدیده های طبیعی، کلاس رشد انسان است. يُحْيِي الْأَرْضَ ... لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَبُوا اللَّهَ قَرَضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ «۱۸»

همانا مردان و زنان صدقه دهنده و (آنان که) به خداوند وامی نیکو داده اند، برایشان پاداشی چند برابر است و برای آنان اجری نیکو خواهد بود.

نکته ها:

در آیه ۱۶ قلب و دل، در آیه ۱۷ فکر و اندیشه و در این آیه رفتار و کردار انسان مطرح شد، بنابر این در تعلیم و تربیت، شیوه گام به گام لازم است، در آیه ۱۶، کلام با سؤال مطرح می شود، «أَلَمْ يَأْنِ» در گام بعد سخن از آمادگی روحی و خشوع دل هاست، در گام بعد سخن از علم و تعقل و در این آیه، طرح مسأله با قاطعیت است. إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ ... آری، کمک به

محرومان، نیاز به دو شرط اساسی دارد: دلی که با یاد خدا و آیات او نرم شده باشد و علم و عقلی که آینده نگر باشد و بداند که بعد از ریزش ها، رویش هاست، «يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» و کاهش مال امروز، سبب افزایش آن است. يُضَاعَفُ ... أَجْرُ كَرِيمٍ

پیام ها:

۱- برای دریافت الطاف الهی، هم صدقه و کمک های بلاعوض لازم است و هم قرض الحسنه و کمک هایی که برگشت دارد. الْمُصَدِّقِينَ ... أَقْرَضُوا اللَّهَ

۲- وام به بندگان خدا، به منزله وام دادن به خداوند است. «أَقْرَضُوا اللَّهَ» به جای «اقرضوا الناس»

۳- زن و مرد در حق مالکیت و حل مشکلات اقتصادی و رشد معنوی و رسیدن به کمالات اخروی هم پای یکدیگرند. «إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدَّقَاتِ»

۴- مهم نجات فقرا، از فقر است، خواه از طریق انفاق باشد از طریق قرض.

الْمُصَدِّقِينَ ... أَقْرَضُوا ...

۵- قرض و انفاق، در ظاهر کم شدن و کندن مال است، و در واقع رشد است. «يُضَاعَفُ»

۶- قرار دادن پاداش، راه تشویق مردم به کار خیر است. يُضَاعَفُ ... أَجْرُ كَرِيمٍ

۷- انفاق و وام، نشانه کرم است، و پاداش کریم، اجر کریم است. الْمُصَدِّقِينَ ...

أَقْرَضُوا ... لَهُمْ أَجْرُ كَرِيمٍ

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ «۱۹»

و کسانی که به خدا و پیامبران ايمان آورده اند، آنان همان کسانی هستند که سر تا پا صداقتند و نزد پروردگارشان گواهانند، پاداش و نورشان را دارند و کسانی که کفر ورزیدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنان اصحاب دوزخند.

«صدیق» به کسی گفته می شود که سر تا پا راستی و درستی است و دل و زبان و عمل او یکی است و صداقت جزء خلق و خوی او شده است. در قرآن، این لقب به کسانی همچون ابراهیم، ادريس، يوسف و مریم عليهم السلام داده شده است، ولی این آیه راه صدیق شدن را به روی همه کسانی که اهل ایمان باشند، باز کرده است.

«شهداء» به معنای گواهان است که شامل شهیدان در جبهه ی نبرد نیز می شود.

پیام ها:

۱- ایمان به خدا و تمام انبیا، نشانه ی صداقت انسان است. آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ... هُمُ الصَّادِقُونَ □

۲- برای کسانی که در دنیا، از نور هدایت انبیا بهره مند شده اند، در قیامت، نور خواهد بود. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ»

۳- تشویق خوبان و تهدید بدان در کنار هم لازم است. أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ... □

أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ □

۴- مؤمنان، هم اجر دارند و هم نور. «أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ» ولی کافران، تنها کیفر دارند.

«أَصْحَابُ الْجَنَّةِ» □

إِغْلَمُوا أَنْمِيَا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا لِعِبٍّ وَ لَهْوٍ وَ زِينَةٍ وَ تَفَاخُرٍ بَيْنَكُمْ وَ تَكَاثُرٍ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ لِبَاطِنِهِ ثُمَّ يَهِيْجُ فَتْرَاهُ مُضْفَرًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَ مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٌ وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ «۲۰» □

بدانید که زندگانی پست دنیا، چیزی جز بازی و سرگرمی و زینت طلبی و فخر فروشی در میان خود و افزون طلبی بر همدیگر در اموال و فرزندان نیست، همانند بارانی که گیاه آن، کشاورزان را به شگفتی وا دارد، سپس

خشک شود و آن را زرد بینی، سپس کاه شود و در آخرت، عذابی شدید (برای گنهکاران) و مغفرت و رضوانی (برای اطاعت کنندگان) از جانب خداوند است و زندگانی دنیا جز کالای فریبنده نیست.

نکته ها:

«غَيْثٌ» از «غیاث» به معنای باران مفید است، ولی «مطر» شامل باران مضرّ نیز می شود.

شاید به این جهت که باران، پاسخ ناله و نیاز مردم است، «غیث» نامیده می شود.

«کفار» در اینجا به معنای کشاورزان است نه افراد بی ایمان، زیرا در اصل از «کفر» به معنای پوشاندن است و به کشاورز چون بذر افشانی کرده و آن را زیر خاک می پوشاند، کافر و کفار نام گرفته است.

«يَهْبِجُ» از هیجان به دو معنا آمده است: خشکیدن گیاه، جوش و خروش. «حطام» به معنای گیاهی است که از شدت خشکیدگی می شکند، مثل کاه.

لهو و لعب بودن دنیا، چهار مرتبه در قرآن، آن هم در قالب حصر و انحصار آمده است:

۱. «وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ» (۱)

۲. «وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ» (۲)

۳. «إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ» (۳)

۴. «اعْلَمُوا أَنَّ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ» (۴)

شاید از جمع بندی آیات قرآن در مورد دنیا بتوان این گونه استفاده کرد که هرگاه دنیا را به عنوان هدف و مقصد بنگریم، دنیا وسیله اغفال و غرور خواهد بود ولی اگر دنیا را مزرعه آخرت، مقدمه و وسیله رسیدن به کمال بنگریم، دنیا و نعمت های آن ارزشمند و سازنده خواهند بود؛ بنابراین این از همین زندگانی دنیا، گروهی آن گونه بهره می گیرند که مغفرت و رضوان الهی را دریافت می نمایند و گروهی آن گونه که گرفتار عذاب شدید می شوند.

این آیه به دوران مختلف زندگی انسان (کودکی و نوجوانی، جوانی و بزرگسالی) اشاره داشته

ص: ۴۷۶

۱-۱. انعام، ۳۲.

۲-۲. عنکبوت، ۶۴.

۳-۳. محمد، ۳۶.

و بیان می کند که در هر دوره ای از عمر، یکی از جلوه های دنیا، انسان را مشغول می کند؛ دوران کودکی و نوجوانی، مشغول لهُو و لعب است، دوره جوانی، در فکر زینت و زیبایی و دوره میانسالی و پیری، گرفتار تفاخر و تکاثر است. در آیات قبل سخن از صدقه و قرض الحسنه بود، این آیه موانع و عوامل بازدارنده از انفاق را بیان می کند.

پیام ها:

۱- شناخت حقیقت دنیا، به دقت و ژرف نگری نیاز دارد. «اعلموا»

۲- قرآن، دیدگاه انسان را نسبت به دنیا تصحیح می کند. و «اعلموا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»

۳- زیبایی های دنیا زود گذر است. وَ زِينَتُهُ ... فَتْرَاهُ مُضْفَرًا

۴- دنیا، همواره بهار و پاییز دارد و هرچه رنگ دنیا داشته باشد، گرفتار برگ ریزان است. «أَعْجَبَ الْكُفَّارَ لِبَآئِهِ ثُمَّ يَهِيحُ فَتْرَاهُ مُضْفَرًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا»

۵- بازی و سرگرمی، ویژگی زندگی دنیاست ولی اگر در مسیر درست قرار نگیرد، به عذاب آخرت می رسد. لَعِبٌ وَ لَهْوٌ ... أَعْجَبَ الْكُفَّارَ ... وَ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ

۶- زینت های دنیا مثل زیورهای شخصی و خانه و ماشین، اگر موجب فخر فروشی و تفاخر گردد، انسان را به دوزخ می کشاند. زِينَتُهُ وَ تَفَاخُرٌ ... فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ

۷- کثرت فرزند و افزایش جمعیت، در صورتی ارزش است که به کثرت دوزخیان منجر نشود و فرزندان، با تربیت درست بزرگ شوند. تَكَاثُرٌ فِي ... الْأَوْلَادِ ... وَ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ

۸- دنیا برای عده ای موجب فریب و کيفر است، «فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ» برای مؤمن، اسباب رشد و تکامل و کسب مغفرت و رضوان الهی است. أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ... وَ مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٌ

۹- تا لغزش ها برطرف نشود، دست یابی به رضوان الهی سخت خواهد بود.

«مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٌ»

۱۰- عذاب شدید، عکس العمل کار خود انسان است، ولی آموزش و لطف از

جانب خداست. «مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ»، (مغفرت و رضوان را به خدا نسبت داد)

۱۱- باید انسان بین بیم و امید باشد. «عَذَابٌ شَدِيدٌ وَ مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٌ»

در تعلیم و تربیت، سه اصل لازم است: تبیین، تمثیل و نتیجه گیری. «اعْلَمُوا» برای تبیین است، «كَمَثَلِ غَيْثٍ» برای تمثیل و «عَذَابٌ شَدِيدٌ وَ مَغْفِرَةٌ» نتیجه گیری است.

سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ «۲۱»

از هم سبقت بگیرید و برای رسیدن به مغفرتی از پروردگارتان و بهشتی که پهنایش همچون پهنای آسمان و زمین است و برای کسانی آماده شده که به خدا و پیامبرانش ایمان دارند، این فضل خداست، به هر که بخواهد می دهد و خداوند صاحب فضل و فزون بخشی بزرگ است.

نکته ها:

در آیه قبل، سخن این بود که نتیجه کارهای دنیوی یا عذاب شدید است و یا مغفرت و رضوان، در این آیه بر سبقت و پیشی گرفتن از یکدیگر جهت رسیدن به فضل و رحمت الهی، تأکید شده است.

مسابقه معنوی در قرآن

با کمی تأمل در آیه به شرایط و ویژگی های مسابقه معنوی پی می بریم، از جمله:

شرکت برای همگان آزاد است. «سَابِقُوا»

مورد مسابقه معنویات است. «مَغْفِرَةٌ»

برگزار کننده آن، خداوند است. «سَابِقُوا»

جوایز آن از قبل تعیین شده است. «أُعِدَّتْ»

زمان و مکان خاص ندارد. «سَابِقُوا» مطلق است.

نوع جایزه و ویژگی های آن روشن است. «جَنَّهُ عَرَضُهَا كَعَرَضِ السَّمَاءِ»

جایزه بر اساس فضل الهی است. «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ»

در جوایز هیچ گونه محدودیتی نیست. «ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

پیام ها:

۱- هنگام طرد یک امر ناپسند، باید جایگزین مناسبی ارائه داد. «مَتَاعُ الْغُرُورِ ...»

«سَابِقُوا إِلَيَّ مَغْفِرَةً ...» به جای این که به سوی تفاخر و تکاثر (که در آیه قبل بود) سبقت بگیرید به سوی مغفرت و بهشت سبقت بگیرید.

۲- آنچه به کارهای خیر ارزش می دهد، سرعت و سبقت است. «سَابِقُوا ...»

۳- بخشش و آموزش از شئون ربوبیت است. «مَغْفِرَةً مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- اول بخشیده شدن و سپس به بهشت وارد شدن. «مَغْفِرَةً ... وَ جَنَّهُ ...»

۵- با بالا بردن شناخت و معرفت نسبت به دنیا و آخرت، انتخاب را بر مردم آسان کنید. «فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ... ثُمَّ يُكُونُ حُطَامًا ... جَنَّهُ عَرَضُهَا كَعَرَضِ السَّمَاءِ ...»

۶- گذشت از دنیایی که متاعش اندک و فریبنده است، شما را به بهشتی می رساند که وسعتش، وسعت آسمان و زمین است. «كَعَرَضِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ ...»

۷- ایمان به همه ی پیامبران، لازمه ایمان به خداست. «آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ»

۸- بهشت، فضل خداوند به مؤمنان است. «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ»

۹- نسبت به بهشتی یا جهنمی بودن افراد داوری نکنیم که خداوند در قیامت، با فضلش رفتار می کند و چه بسا دوزخیان نزد ما، بهشتیان نزد خداوند باشند.

«يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

«مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ» (۲۲)

هیچ مصیبتی در زمین و نه در جسم و جانان به شما نرسد، مگر آن که پیش از آنکه آن را پدید آوریم در لوحی ثبت است، همانا این امر بر خداوند آسان است.

«نَبْرَأُهَا» از «برء» به معنی پدید آوردن است. خداوندی که زمین را پدید آورده و انسان را آفریده است، برای آنها مشکلات و مصائبی نیز قرار داده است، همچون زلزله و قحطی و سیل برای زمین و بیماری و جراحت و مردن برای انسان.

در متون تاریخی آمده است که یزید به اهل بیت امام حسین علیه السلام که در دست او اسیر بودند، گفت: مصیبتی که بر شما وارد شد بخاطر عملکرد خود شما بود و آیه ۳۰ سوره شوری را خواند که «مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ...» امام سجاد علیه السلام در پاسخ فرمود:

این آیه درباره ما نازل نشده و سپس آیه مورد بحث را قرائت فرمود. یعنی خداوند از پیش مقدر کرده بود که ما چنین سختی ها و مشکلاتی را برای حفظ دین او تحمل کنیم.

در حدیث می خوانیم: بلاها برای ظالم وسیله ادب و هشدار است، ولی برای مؤمنان وسیله آزمایش و رشد و برای انبیا وسیله دریافت درجات و برای اولیای خدا وسیله دریافت کرامت است. «البلاء للظالم أدب و للمؤمن امتحان و للانبیاء درجة و للاولیاء کرامه» (۱)

پیام ها:

۱- حوادث طبیعی همچون سیل و زلزله که موجب تخریب منازل و مزارع «مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ» و یا جراحات و مرگ و میر «فِي أَنْفُسِكُمْ» می شود، بر اساس نظام از پیش پایه گذاری شده الهی است، نه اموری تصادفی که از تحت قدرت خداوند خارج باشد. «إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأُهَا»

۲- هستی، حساب و کتاب دارد و تمام پدیده ها، پیش از وقوع، ثبت است. «مَا أَصَابَ ... إِلَّا فِي كِتَابٍ»

۳- هیچ حادثه ای برای خداوند تازگی ندارد. «فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأُهَا»

۴- از احاطه خداوند بر تمام حوادث طبیعی تعجب نکنید. «إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

ص: ۴۸۰

لَكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾

تا بر آنچه از دست دادید، تأسف نخورید و به آنچه به شما داده شد، (سرمستانه) شادمانی نکنید و خداوند هیچ متکبر فخرفروشی را دوست ندارد.

نکته ها:

«مُخْتَالٍ» به معنای تکبری است که بر اساس توهم و تخیل بزرگی باشد.

این آیه دلیل آیه قبل است. یعنی این که به شما خبر دادیم که حوادث را پیش از آنکه حادث شوند مقرر کرده و نوشته ایم، برای آن است که دیگر به خاطر نعمتی که از دست می دهید اندوه مخورید و به خاطر نعمتی که خدا به شما می دهد، خوشحالی نکنید و بدانید که نعمت ها امانت الهی است که به شما سپرده شده است، نه اینکه به مواهب الهی پشت پا بزنیم و از آنها بهره نگیریم، بلکه اسیر آن نشده و آن را هدف و مقصد خود ندانیم. (۱)

تمام حوادث تلخ و شیرین، همچون پله هایی از سنگ های سیاه و سفید، برای بالا رفتن و به کمال رسیدن است و باید بدون توجه به رنگ پله ها، به سرعت از آن گذشت.

کارمند بانک، یک روز مسئول گرفتن پول از مردم و روز دیگر مسئول پرداخت است. نه روز اول خود را می بازد و نه روز دوم خوشحالی می کند، زیرا می داند او کارمندی امین بیش نیست. خداوند با مقرر کردن حوادث و فراز و نشیب ها می خواهد روح انسان را به قدری بالا ببرد که تلخی ها و شیرینی ها در آن اثر نکند، چنانکه حضرت زینب علیها السلام بعد از حوادث کربلا فرمود: من به جز زیبایی چیزی ندیدم، «و ما رأیت الا جمیلاً» (۲) و امام حسین علیه السلام در گودال قتلگاه و در آخرین لحظات زندگی اش فرمود: خداوند! راضی هستم به حکم تو و بردبارم بر بلا و امتحان تو، «رضا بقضائک، صبرا علی بلائک و امام علی علیه السلام اشتیاق و انس خود را به شهادت از انس کودک به سینه مادر بیشتر می داند. «و الله لا بن ابی طالب آنس بالموت من الطفل بئدی امه» (۳)

ص: ۴۸۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. لُهوْف، ص ۱۶۰

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۵.

اگر حوادث را براساس علم و حکمت خدا بدانیم نه اتفاقی و بی دلیل و اگر حکمت بروز حوادث را بدانیم، حسد نمی ورزیم، حرص نمی زنیم، دشمنی نمی کنیم و عصبانی نمی شویم زیرا می دانیم که صحنه ها از قبل طراحی حکیمانه شده است. اگر بدانیم عطای نعمت، مسئولیت و وظیفه به دنبال می آورد، از داشتن آن شاد نمی شویم و اگر بدانیم گرفتن نعمت، جبران در قیامت است، از فوت شده ها غمناک نمی شویم.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: تمام زهد در دو کلمه قرآن است، سپس این آیه را تلاوت کرده و فرمودند: آنچه از دست دادید تأسف نخورید و بر آنچه به شما داده می شود، دلخوش نباشید و کسی که چنین باشد، زاهدی جامع الاطراف است. (۱)

پیام ها:

۱- حوادث، هدفدار است. مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ ... لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ ...

۲- نعمت ها از خداوند است، «آتاكم» ولی سلب نعمت به خداوند نسبت داده نشده است. «مَا فَاتَكُمْ»

۳- علم به آثار و اهداف حوادث، سبب آرامش است. فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا ...

لِكَيْلَا تَأْسَوْا

۴- خداوند از ثبت حوادث در لوح محفوظ خبر داده تا بندگان غصه نخورند و مغرور نشوند. لِكَيْلَا تَأْسَوْا ... وَلَا تَفْرَحُوا

۵- غم و شادی طبیعی بد نیست، اندوه خوردن بر گذشته ها و یا سرمست شدن به داشته ها مذموم است. لِكَيْلَا تَأْسَوْا ... وَلَا تَفْرَحُوا

۶- کسی که از مقدرات الهی غافل است، گمان می کند فضیلتی دارد که خداوند به خاطر آن به او نعمت داده و لذا بر دیگران فخر می فروشد. «مُخْتَالٍ فَخُورٍ»

ص: ۴۸۲

۷- خیال های درونی، مقدمه فخر فروشی های بیرونی است. «مُخْتَالٍ فَخُورٍ»

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾

آنان که بخل می ورزند و مردم را به بخل ورزیدن فرمان می دهند و هر کس (از انفاق و قرض) روی گرداند، پس بی شک خداوند خود بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

ریشه بخل، حفظ برتری و فخر فروشی است، زیرا اگر نعمت ها در دست دیگران نیز باشد، وسیله فخر فروشی از دست می رود.

امام علی علیه السلام در خطبه ۱۸۳ نهج البلاغه می فرماید: «فالله الله معشر العباد و انتم سالمون في الصلحة قبل السقم و في الفسحة قبل الضيق فاسعوا في فكاك رقابكم من قبل ان تغلق رهائنها أسهروا عيونكم و أضمروا بطونكم و استعملوا اقدامكم و انفقوا اموالكم و خذوا من اجسادكم فجدوا بها على انفسكم و لا تبخلوا بها عنها فقد قال الله سبحانه: «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُبَيِّتْ أَقْدَامَكُمْ» و قال تعالى: «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ» فلم يستنصركم من ذل و لم يستنصركم من قل استنصركم و له جنود السماوات و الارض و هو العزيز الحكيم و استنصركم و له خزائن السماوات و الارض و هو الغني الحميد و انما اراد ان يبلوكم ايكم احسن عملا فبادروا باعما لكم تكونوا مع جيران الله في داره»

خدا را خدا را در نظر بگیرید، ای گروه بندگان! در این حال که در نعمت تندرستی غوطه ورید، پیش از آنکه بیماری به سراغتان آید، و در این حال که در گشایش و آسایش به سر می برید پیش از آنکه تنگناهای زندگی شما را در خود فرو برد. پس بکوشید در آزادسازی گردن هایتان پیش از آنکه با زنجیرهای گرو بسته شوید.

شب زنده داری کنید و شکم هایتان را خالی نگهدارید. در راه خیرات گام هایی بردارید و اموالتان را به مستمندان انفاق کنید. از بدن مادی بگیرید و برای پیشبرد نفوستان بهره ها بردارید و به خاطر علاقه به بدن، از رشد نفوس خود بخل نوزید. خداوند سبحان فرموده است: اگر خدا را یاری کنید، خدا هم شما را یاری می کند و شما را ثابت قدم می دارد و فرمود:

کیست که خداوند را قرض نیکو دهد تا خداوند چندین برابر برای او بیافزاید و برای اوست پاداشی بزرگ. خداوند، از روی ذلت و خواری، از شما یاری نخواسته و یا برای جبران کمبود خود، از شما قرض نخواسته است. از شما یاری خواسته در حالی که سپاهیان آسمان ها و زمین به فرمان او هستند و او عزیز و حکیم است. از شما وام خواسته در حالی که خزائن آسمان ها و زمین از آن اوست و او تنها بی نیاز و شایسته حمد و ستایش است.

و جز این نیست که خداوند اراده کرده است شما را بیازماید تا آن کس که عملش نیکوتر است، بروز نماید. پس با اعمال نیکوی خود بر دیگران پیشدستی کنید، باشد که در بارگاه خداوندی با همسایگان ویژه خداوند دمساز باشید.

سیمای بخل در روایات

حضرت علی علیه السلام از فرزندش امام حسن علیه السلام پرسید: شُخ چیست؟ پاسخ فرمود: «ان تری ما فی یدک شرفا و ما انفقت تلفا» (۱) آنچه را در دست داری مایه شرافت خود بدانی و آنچه را انفاق می کنی، تلف شده بپنداری.

«البخل بالموجود سوء الظن بالمعبود» (۲) بخل، نشانه بدگمانی به خداست.

امام صادق علیه السلام، یک شب در حال طواف، چنین دعا می کرد: «اللهم قنی شح نفسی» (۳) خدایا! مرا از بخل حفظ فرما.

بخل فقط در مال نیست، بلکه در احترام به مردم نیز برخی بخل می ورزند. «البخیل من بخل بالسلام» (۴)، آنکه در سلام بخل ورزد، بخیل است.

«البخل باخراج ما افترض الله من الاموال اقبیح البخل» (۵) بدترین بخل، بخل در پرداخت واجبات مالی چون خمس و زکات است.

«البخیل حقا من ذکرت عنده فلم یصل علی» (۶) پیامبر فرمود: بخیل حقیقی، کسی است که نام من نزد او برده شود، ولی او بر من درود و صلوات نفرستد.

ص: ۴۸۴

۱-۱. بحار، ج ۷۳، ص ۳۰۵.

۲-۲. غررالحکم.

۳-۳. بحار، ج ۷۰، ص ۳۰۱.

۴-۴. بحار، ج ۷۰، ص ۳۰۵.

۵-۵. غررالحکم.

۶-۶. بحار، ج ۷۳، ص ۳۰۶.

«لا تدخلن فی مشورتک بخيلاً» (۱) افراد بخيل را طرف مشورت خود قرار ندهيد.

«النظر الى البخيل يقسى القلب» (۲) نگاه به بخيل، انسان را سنگدل می کند.

پیام ها:

۱- بخل کردن و سفارش نمودن به بخل، از نشانه های افراد متکبر و فخر فروش است. «مختمال فخور الذين يبخلون و يأمرون الناس بالبخل»

۲- بخيل، محبوب خدا نیست. «وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ»

۳- گناه آنجا خطرناک می شود که سیره انسان شود. يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ ... بِالْبُخْلِ

۴- چون بخيل می داند که اگر ديگران بخشش کنند، بخل او هويدا و سبب رسوايي او می شود، به ديگران دستور بخل می دهد. «يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ»

۵- بخل، اعراض و رویگردانی از فرمان خداست. «وَ مَنْ يَتَوَلَّ»

۶- غنی بودن کافی نیست، حمید و محبوب بودن نزد مردم نیز لازم است که این امر با انفاق و وام حاصل می شود. (معمولاً افراد بخيل، غنی هستند ولی به خاطر بخل، مورد ستایش مردم نیستند. لذا این آیه درباره خداوند می فرماید: «فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»

لَقَدْ أَنْزَلْنَا رَسُولَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَ أَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَ الْمِيزَانَ لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» (۲۵)

همانا ما پیامبرانمان را با معجزات و دلایل آشکار فرستادیم و همراه آنان کتاب (آسمانی) و وسیله سنجش فرو فرستادیم تا مردم به دادگری برخیزند و آهن را که در آن نیرویی شدید است و منافی برای مردم دارد فرو آوردیم (تا از آن بهره گیرند) و تا خداوند معلوم دارد چه کسی او و پیامبرانش را به نادیده و در نهان یاری می کند. همانا خداوند، قوی و شکست ناپذیر است.

ص: ۴۸۵

۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۵۳.

۲- ۲. بحار، ج ۷۸، ص ۵۳.

مراد از «الیینات»، معجزاتِ روشنگر است که حجت را بر مردم تمام می کند و مراد از «الکتاب»، وحی آسمانی است که باید مکتوب شود و کتاب گردد.

مراد از «میزان»، یا همین ترازوی مورد استفاده در داد و ستدهاست که نماد قسط و عدالت است و یا قوانین شریعت که معیار سنجش حق از باطل است و یا عقلِ بشر، که میزان شناخت نیک از بد است. (۱)

مراد از انزال آهن در «أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ»، شبیه انزال چهارپایان در «أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» (۲) می باشد. زیرا بر اساس آیه ی «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۳) منشأ وجودی هر چیز نزد خداوند است و او هر موجودی را پس از تعیین حدود وجودیش، به این عالم می آورد، که این خود نوعی نزول است. (۴)

مراد از يَنْصُرُهُ... بِالْغَيْبِ آن است که خدای نادیده و رسولان او را بی آنکه دیده باشند یاری کنند و روشن است که مراد از یاری خدا، یاری دین اوست که توسط رسولان به مردم ابلاغ شده است.

بهره گیری از آهن، بارها در قرآن مطرح شده است. ذوالقرنین برای ساختن سد معروف خود، از مردم، آهن تقاضا کرد. نرم شدن آهن در دست حضرت داود، یکی از نعمت های ویژه خداوند به اوست، «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ» (۵) در این آیه نیز برای آهن کلمه منافع به کار رفته است، در قیامت نیز برخی ابزار عذاب مجرمان از آهن است. «وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ» (۶)

۱- در مدیریت به هر کس مسئولیت می دهیم باید ابزار کار او را در اختیارش قرار دهیم. أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَ... الْكِتَابِ وَ الْمِيزَانَ

۲- در مدیریت صحیح، راهنمایی از مدیر، و عمل از مردم است. أَرْسَلْنَا... الْكِتَابِ

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. زمر، ۶.

۳-۳. حجر، ۲۱.

۴-۴. تفسیر المیزان.

۵-۵. سبأ، ۱۰.

۶-۶. حج، ۲۲.

وَ الْمِيزَانَ ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»

۳- عدالت واقعی در سایه قانون و رهبر الهی است. رُسُلْنَا ... الْكِتَابَ ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

۴- فلسفه نبوت، ایجاد عدالت است. أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

۵- بعد از اتمام حجّت از طرف خداوند، مسئولیت با مردم است که برای عمل و اجرا بپاییزند. أَرْسَلْنَا ... أَنْزَلْنَا ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

۶- عدالت در تمام ابعاد مطلوب است. «بِالْقِسْطِ» مطلق آمده که شامل همه چیز می شود. «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»

۷- تمام انبیا، یک هدف دارند. أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

۸- مردم باید حکومت و تشکیلات داشته باشند تا بتوانند برای قسط بپاییزند و جلو طغیانگران را بگیرند. «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»

۹- اول کار فرهنگی و تربیتی، بعد اعمال قدرت و تنبیه. أَنْزَلْنَا ... الْكِتَابَ وَ الْمِيزَانَ ...

وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ

۱۰- جامعه به سه قوه نیاز دارد: مقننه، «الْكِتَابَ»، قضائیه «الْمِيزَانَ لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» و مجریه. «أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ»

۱۱- با موانع گسترش عدالت، باید برخورد شدید کرد. «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ»

۱۲- پذیرش دعوت انبیا در حقیقت نصرت خداست. «وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ»

۱۳- حمایت از دین و اولیای خدا، زمانی ارزش دارد که از باطن دل و طیب نفس باشد. «مَنْ يَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَيْبِ»

۱۴- گمان نکنیم خداوند به نصرت ما محتاج است. لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ ... إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾

و همانا نوح و ابراهیم را فرستادیم و در نسل و خاندان آنان نبوت و کتاب را قرار دادیم، پس بعضی از آنان هدایت یافتند، ولی بسیاری از آنان فاسق اند.

نکته ها:

در آیه قبل، سخن از فرستادن انبیا به طور کلی بود. در این آیه دو نمونه از الگوها را که سر سلسله پیامبران بعد از خود هستند، بیان می کند.

خداوند، امامت را نیز در نسل و ذریه پیامبر اسلام قرار داد و این به معنای آن نیست که نظام نبوت یا امامت، همانند نظام پادشاهی موروثی است، بلکه به معنای آن است که طهارت باطن و توان و استعداد لازم، به فرزندان و نسل منتقل می شود و در صورتی که دیگر شرایط فراهم باشد، او به مقام نبوت یا امامت می رسد. لذا هنگامی که حضرت ابراهیم مقام امامت را برای فرزنداناش طلب کرد و فرمود: «وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» خداوند پاسخ داد:

«لَا يَتَأَلَّ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»

(۱)

عهد امامت من به ناهلان از نسل تو نمی رسد. پس معیار اصلی برای انتصاب پیامبر یا امام، اهلیت و صلاحیت است، نه وراثت.

پیام ها:

- ۱- در یاد کردن بزرگان، پیشتازان را مقدم بدارید. «نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ»
- ۲- مقام نبوت، به انتصاب الهی است نه انتخاب مردم. «جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ»
- ۳- پذیرش یا عدم پذیرش دعوت انبیا، همواره بوده است. فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ ...
- ۴- در امور اعتقادی و اخلاقی، اکثریت، نشانه حقایق نیست. «كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ»
- ۵- از نسل و ذریه پاکان بودن، دلیل پاکی نیست. «كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ»

ص: ۴۸۸

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهَابِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

سپس به دنبال آنان، پیامبران خود را پی در پی آوردیم و عیسی پسر مریم را در پی آنان آوردیم و به او (کتاب آسمانی) انجیل دادیم و در دل کسانی که او را پیروی کردند، رأفت و رحمت قرار دادیم و (اما) ترک دنیایی که از پیش خود در آوردند، ما آن را بر آنان مقرر نکرده بودیم، مگر (آن که) به قصد جلب خشنودی خداوند (انجام دهند) ولی آن گونه که باید حق آن را مراعات نکردند. پس به کسانی از آنان که ایمان آورده بودند، پاداش دادیم، ولی بسیاری از آنان فاسق و نافرمان بودند.

نکته ها:

«رهبانیت»، از «رهبت» به معنای خوف و خشیت است. به کسانی که به انگیزه خشیت از خداوند، از مردم کناره می گیرند و به عبادت خدا می پردازند، رهبان گفته می شود.

گرچه رهبانیت را خدا بر پیروان حضرت عیسی واجب نکرده بود و خودشان برای رضای خدا آن را بر خود لازم کرده بودند، ولی حق آن را به جای نیاوردند و حدود آن را مراعات نکردند، نظیر نماز و روزه مستحبی که اگر انسان با نذر بر خود لازم کرد باید آن را تمام کند.

ممکن است معنای آیه این باشد که یاران مسیح از پیش خود به سراغ رهبانیت رفتند و ما آن را بر آنان واجب نکردیم، ولی اگر حدود آن را مراعات می کردند، مورد رضایت ما بود.

چنانکه اصحاب کهف، برای حفظ دین خود، از مردم دوری گزیدند و غارنشین شدند.

«بدعت» به معنای نوآوری است. در امور علمی و صنعتی، ابداع و اختراع، امری پسندیده است ولی در امور دینی که پایه ی آن قوانین الهی است، وارد کردن هرگونه عقیده و سلیقه شخصی، بدعت محسوب شده و قابل پذیرش نیست.

خداوند خواهان کار کامل است، لذا از کسانی که حق کاری را ادا نمی کنند، مذمت می کند و

می فرماید: «فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَائِهَا» و در موارد دیگر مؤمنان را به رعایت حق تقوا و جهاد سفارش کرده است. «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» (۱) و... حَقَّ جِهَادِهِ (۲)

رهبانیت در اسلام

قرآن کریم، رهبانیت و ترک دنیا را در آیات متعدّد رد کرده است، نظیر:

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ»

(۳)

ای پیامبر! چرا آنچه را خداوند برای تو حلال کرده، بر خود حرام می کنی؟

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»

(۴)

بگو: چه کسی زینت هایی را که خداوند برای بندگانش قرار داده و طیبات را حرام کرده است؟

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ»

(۵)

ای مؤمنان، طیباتی را که خداوند برای شما حلال نموده، حرام نکنید.

در تاریخ آمده است که جمعی از مسلمانان سوگند خوردند با همسران خود آمیزش نکنند، روزه دائمی بگیرند و شب ها بیدار باشند، پیامبر همه را در مسجد احضار کرد و فرمود: من نکاح می کنم و شب ها می خوابم، هر کس از سنت من پیروی

نکند از من نیست. (۶)

فرزند عثمان بن مظعون از دنیا رفت، پدرش در خانه منزوی شد. پیامبر او را احضار کرد و فرمود: «لم یکتب علينا الرهبانیه انما رهبانیه اُمتی الجهاد فی سبیل الله» (۷) خداوند بر ما رهبانیت ننوشته است. رهبانیت اُمت من، جهاد در راه خداست.

امام علی علیه السلام برای عیادت علاء بن زیاد وارد منزل او شد. او منزلی وسیع داشت. حضرت به او فرمود: تو در آخرت به این منزل محتاج تری، باید در این منزل بزرگ صله رحم، مهمانداری و... انجام دهی تا با آن آخرت را کسب کنی، علاء گفت: اما برادرم عاصم دنیا را ترک کرده است، حضرت او را احضار کرد و فرمود: «یا عدی نفسه لقمه استهام بک الخیث اما رحمت اهلک و ولدک اتری الله احل لک الطیبات و هو یکره ان تأخذها» ای دشمن نفس،

-
- ١-١. آل عمران، ١٠٢.
 - ٢-٢. حج، ٧٨.
 - ٣-٣. تحریم، ١.
 - ٤-٤. اعراف، ٣٢.
 - ٥-٥. مائده، ٨٧.
 - ٦-٦. بحار، ج ٦٧، ص ١١٧.
 - ٧-٧. بحار، ج ٦٧، ص ١١٥.

شیطان تو را فریب داده است. چرا به خانواده و فرزندان رحم نمی کنی. آیا نمی بینی که خداوند طیبیات را برای تو حلال کرده و کراهت دارد که آن را رها کنی؟ عاصم گفت: پس چرا غذا و لباس شما، این چنین است، حضرت علیه السلام فرمود: «انی لست کأنت ان الله تعالی فرض علی ائمه الحق أن یقدروا انفسهم بضعفه الناس» (۱) حساب من از شما جداست. خداوند از حاکمان خواسته است که در سطح ضعفای جامعه زندگی کنند، البته شرایط هر زمانی نیز متفاوت است، گاهی فضای زندگی و فرهنگ مردم به گونه ای است که باید مراعات کرد، همانگونه که سفارش شده، در تشییع جنازه خنده نکنید یا امام دستور داد، اگر وضع گندم کم یاب است خوراک ما نباید از گندم باشد یا سفارش شده اگر در جامعه فساد رواج دارد حسن ظن کار صحیحی نیست، به هر حال شرایط مخاطب و زمان متفاوت است و لذا در تاریخ نسبت به حضرت رضا چنین می خوانیم: گروهی از صوفیه به امام رضا علیه السلام گفتند: وضع لباس شما خوب است و امام باید لباس و غذا و مرکبش ساده باشد. حضرت فرمود: یوسف، پیامبر خدا بود، در حالی که دیباچ می پوشید و بر تخت تکیه می زد. همانا آنچه از امام انتظار است، قسط و عدالت است. آنگاه این آیه را تلاوت فرمود: قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ ... (۲)

گاهی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر بعضی زنان خود که ژولیده بودند نهیب می زد و می فرمود: «مالی اراک شعناء مرهء سلتاء» (۳) چرا (در خانه) مویی ژولیده و نامرتب و بدون آرایش دارید.

از این که کلمه انجیل مفرد آمده می فهمیم که فقط یک انجیل بر حضرت مسیح نازل شده است، پس اناجیل متعدّد امروز از کجا پیدا شده است؟

نشانه پیروان حضرت عیسی رأفت و رحمت است «اتَّبِعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً» ولی نشانه یاران پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله رحمت نسبت به خودی ها و شدت نسبت به معاندین است. «وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۴)

کلمات «رُؤْفٌ» و «رَحِيمٌ» ده بار در قرآن در کنار هم آمده است. «رُؤْفٌ» به معنای دلسوزی برای رفع سختی و تلخی است و «رَحِيمٌ» به معنای محبت و رحمت بعد از رفع

ص: ۴۹۱

۱-۱. بحار، ج ۶۷، ص ۱۱۸.

۲-۲. بحار، ج ۶۷، ص ۱۲۱.

۳-۳. بحار، ج ۶۷، ص ۱۲۲.

۴-۴. فتح، ۲۹.

تلخی و سختی. رأفت در مورد دفع شرّ است و رحمت و مورد جلب خیر.

پیام ها:

۱- در طول تاریخ انبیا پی در پی آمده اند و جریان نبوت یک امر مستمر بوده است. قَفَيْنَا عَلَيَّ آثَارِهِمْ ... قَفَيْنَا

۲- از افراد ویژه باید تجلیل ویژه کرد، نام بردن از نوح و ابراهیم و عیسی علیهم السلام در کنار عنوان کلی «رسلنا، رسله» نشانه ی تجلیل ویژه است. قَفَيْنَا ... بِرُسُلِنَا وَ قَفَيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ

۳- از صفات و ویژگی های خوب پیروان هریک از ادیان و مکاتب، باید یاد کرد.

«جَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً»

۴- پیروی از پیامبران، زمینه دریافت صفای دل و رأفت و رحمت است. «اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً»

۵- هم باید موانع صمیمیت را برطرف کرد، «رَأْفَةً» و هم باید عوامل محبت را بوجود آورد. «رَحْمَةً»

۶- نوآوری های سلیقه ای و بدعت در دین، مورد پذیرش خداوند نیست.

«رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ»

۷- بدعت، از آفات و آسیب های ادیان آسمانی است. «رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا»

۸- چه بسا انگیزه های پاک و خالص که چون در مسیر شریعت الهی نبوده است، به خرافات و بدعت انجامیده است. رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا ... اِتِّغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ

۹- کفر و فسق، قرین یکدیگرند. (در مقابل ایمان، فسق قرار گرفته است، در حالی که باید، کفر مطرح می شد.) الَّذِينَ آمَنُوا ... كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرِسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كَفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خداوند پروا کنید و به پیامبرش ایمان آورید تا از رحمت خود، دو بهره به شما عطا کند و برای شما نوری قرار دهد که به وسیله آن (در دنیا و آخرت) راه را طی کنید، و گناهان شما را ببخشد و خداوند بسیار آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

مخاطب این آیه می تواند مسیحیان آیه قبل باشد تا حق ترک دنیا و رهبانیت را ادا کنند و بعد از حضرت عیسی علیه السلام به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ایمان آورند تا هم اجر ایمان به مسیح علیه السلام را داشته باشند و هم پاداش ایمان به محمد صلی الله علیه و آله را. در حدیثی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می خوانیم:

آن مسیحیانی که به من ایمان آوردند، حق رهبانیت را ادا کردند. (۱)

البته می توان آیه را مستقل از آیه قبل معنا کرد که مقصود آن باشد که مسلمانان، ایمان خود به خدا و رسول را تعمیق بخشند.

ممکن است مقصود از «كَفَلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ»، یکی نور باطنی و یکی دیگر مغفرت الهی باشد که در ادامه آیه آمده است.

پیام ها:

۱- لازمه ایمان به خدا، تقوا و پرهیزکاری است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ» □

۲- همواره باید ایمان خود را عمیق تر کنیم. آمَنُوا ... آمَنُوا

۳- هر یک از ایمان و تقوا سهمی از رحمت است. آمَنُوا اتَّقُوا ... كَفَلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ

۴- مؤمن متقی، هرگز در بن بست قرار نمی گیرد. آمَنُوا اتَّقُوا ... يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا ...

۵- مؤمن، معصوم از گناه نیست، ولی متقی است و با سپر تقوا به میدان می آید.

لذا خداوند خطاهای او را می ببخشد. اتَّقُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ □

۶- در دریافت الطاف الهی، سنّ و نژاد و قبیله و ادعا ملاک نیست، ایمان و تقوا ملاک است. اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمَنُوا ... يُؤْتِكُمْ كَفَلَيْنِ □

مِنْ رَحْمَتِهِ

ص: ۴۹۳

لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ «۲۹»

تا اهل کتاب گمان نکنند که مسلمانان، راهی به فضل خدا ندارند (و همه امتیازات و الطاف دو چندانی مخصوص آنان است) و بدانند که فضل (و عنایت، تنها) به دست خداست، او به هر کس بخواهد آن را می دهد و خداوند دارای بخشش بزرگ است.

نکته ها:

این سوره با تسیح خداوند آغاز و با فضل الهی پایان یافت.

در آیه ۵۴ سوره قصص، خداوند درباره اهل کتابی که به اسلام ایمان آورند، وعده پاداش دو برابر می دهد: «أَجْرُهُمْ مَرَّتَيْنِ» ، در این آیات به مسلمانان نیز می فرماید: اگر اهل تقوا و ایمان به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله باشید، پاداش شما نیز دو برابر است، تا اهل کتاب گمان نکنند که مسلمانان قادر بر دریافت الطاف الهی نیستند و این الطاف ویژه آنان است.

با توجه به آیاتی که در آن «فَضْلٍ عَظِيمٍ» به کار رفته است، معلوم می شود که فضل بزرگ الهی، هدایت، بهشت، مغفرت، نبوت، پیروی از رضای خداوند، داشتن دید و تشخیص صحیح است و درباره نعمت های مادی، این تعبیر نیامده است.

پیام ها:

۱- با صراحت، جلوی توهمات و توقعات و انحرافات را بگیرد. «لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ»

۲- تفضل الهی وابسته به اراده حکیمانه است، نه تصورات ما. «أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ»

۳- خدای حکیم، افراد ویژه را برای دریافت فضل خود انتخاب می کند.

«يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره بیست و دو آیه دارد و در مدینه نازل شده و تنها سوره ای از قرآن است که در تمام آیات آن لفظ جلاله «اللَّهُ» آمده است.

به مناسبت مسأله جدال که در آیه اول آمده، این سوره مجادله نام گرفته است.

مباحثی که این سوره درباره ی آنها سخن می گوید، عبارتند از:

۱. قانون ظهار که نوعی طلاق در دوران جاهلیت بود.

۲. موارد مثبت و منفی نجوا.

۳. احترام به کسانی که وارد مجلس می شوند.

۴. تفکیک حزب الله از حزب شیطان.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَ كُفْرًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿۱﴾

همانا خداوند سخن آن زنی که درباره همسرش با تو مجادله کرده و به سوی خدا شکوه و گلایه می کرد، شنید و خداوند گفتگوی شما دو نفر را می شنود، همانا خداوند شنوای بیناست.

نکته ها:

در زمان جاهلیت، نوعی طلاق بود که بر اساس آن، مرد دیگر حق بازگشت به همسرش را نداشت و زن نیز حق انتخاب شوهر دیگری نداشت، به این نوع طلاق،ظهار می گفتند.

در زمان پیامبر اسلام، مردی همسرش را این گونه طلاق داد و خطاب به او گفت: «انت علی کظهر امی» تو نسبت به من، مثل مادرم هستی. آن زن نزد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمد و ماجرا را بیان کرد، حضرت فرمود: قانونی از طرف خداوند برای این مورد نیامده است، زن هراسان شد و گفت: «أشکو الی الله فاقتی و حاجتی و شده حالی» به خدا شکوه می کنم از بدبختی خود، جوانی و سلامتی ام رفت، کودکانی دارم که اگر به شوهرم بسپارم ضایع می شوند و اگر نزد خودم باشند گرسنه می مانند.

طولی نکشید که آیات این سوره نازل شد و دستور رسید هر کس چنین کند، باید کفاره پردازد و طلاق هم صورت نگرفته است. از آنجا که شوهر، قدرت خرید برده و آزاد کردن

آن را نداشت و نیز اطعام شصت مسکین در توان او نبود و دو ماه روزه گرفتن نیز برای او ضرر داشت، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مقدار مناسبی به او کمک کرد و آن مرد به واسطه کمک حضرت، شصت فقیر را غذا داد و با این کفاره به زندگی خود برگشت. (۱)

خداوند در این یک آیه، سه بار از سمیع بودن خود سخن گفته است تا مردم با او گفتگو کنند. «سَمِعَ ، يَسْمَعُ ، سَمِيعٌ»

پیام ها:

۱- در سخنان خود دقت کنیم که خداوند آنها را می شنود. «قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي»

۲- خداوند به دعاها و ناله های ما گوش فرا می دهد. «قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي»

۳- پیامبر گرامی، با موقعیت رهبری جامعه، به راحتی در دسترس عموم بود و مردم در مورد مشکلاتشان با او گفتگو می کردند. «تُجَادِلُكَ»

۴- آزادی اظهار نظر و عقیده در حکومت اسلامی به قدری است که یک زن می تواند با رهبر جامعه مجادله کند. «الَّتِي تُجَادِلُكَ»

۵- در بن بست ها به خدا و اولیای او پناه ببرید. «تَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ»

۶- حوادث، نیازها، ناله ها و بن بست ها، زمینه ساز وضع قوانین هستند. وَ اللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمْ ... سَمِيعٌ بَصِيرٌ

۷- شنوا و بینا بودن و آگاهی از مشکلات مردم، شرط صلاحیت قانون گذاران جامعه است. وَ اللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمْ ... إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

ص: ۴۹۹

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ ﴿٢﴾

کسانی از شما (مردان) که نسبت به همسرانشان ظاهر می کنند، (بدانند که) آنها مادرانشان (نمی شوند و) نیستند. مادرانشان کسانی هستند که آنها را متولد کرده اند و آنان (بر اساس عادت جاهلی) سخن ناپسند و باطل می گویند و البته خداوند بسیار با گذشت و آمرزنده است.

نکته ها:

در توضیح آیه قبل بیان شد که در زمان جاهلیت، ظاهر، نوعی جدایی و طلاق بود که با گفتن جمله ای بدین مضمون: «هم خوابی با تو مثل هم خوابی با مادرم است» صورت می پذیرفت. اسلام این نوع طلاق را تحریم و مرد را در صورت انجام دادن آن، موظف به پرداخت کفاره کرد.

کلمه «زور» به معنای سخن باطل و دروغ است.

کسانی که قبل از نزول این آیه، ظاهر کرده بودند مورد عفو الهی قرار گرفتند. «إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ»

پیام ها:

۱- یکی از رسالت های انبیا، برداشتن خرافات و سنت های غلط میان مردم است.

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ ...

۲- یکی از ظلم هایی که دوران جاهلی در حق زن روا می داشت، قانون ظاهر بود که اسلام آن را لغو و برای ارتکاب آن جریمه سنگین تعیین کرد. يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ ... لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ

۳- مبارزه با خرافات و عادات و سنت های غلط، باید منطقی و مستدل باشد. «مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ»

ص: ۵۰۰

۴- گاهی یک ناله ی به حق، به یک جریان نجات بخش منجر می شود. تَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ ... إِنَّ أُمَّهَاتَهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدَنَّهُمْ

۵- زشت گویی و زور گویی، سیره مستمر جاهلیت بوده است. لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا ...

۶- برای هر کاری راهی شرعی و قانونی است، راه جدا شدن زن و مرد از یکدیگر طلاق است، آن هم با مراعات قوانین و حقوق هر دو، ولی جدا شدن از طریق ظهار و هر راه نامشروع دیگر، منکر و باطل است. «لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا»

۷- خداوند، هم گناهان را می بخشد و هم چشم پوشی می کند. «لَعَفُوْهُ غَفُوْرًا»

۸- گناه هر چند بزرگ باشد، عفو الهی قابل تردید نیست. لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا ... لَعَفُوْهُ غَفُوْرًا

وَ الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسًا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾

و کسانی که نسبت به همسران خود ظهار می کنند، سپس از آنچه گفته اند (پشیمان شده) و برمی گردند، کفار آن قبل از آنکه با هم تماس گیرند، آزاد کردن برده است. این (دستوری) است که به آن پند داده می شوید و خداوند به آنچه عمل می کنید، به خوبی آگاه است.

نکته ها:

در قرآن، آزاد کردن برده، به عنوان کفاره برای قتل خطایی، (۱) سوگند نابجا (۲) و ظهار در نظر گرفته شده است.

ص: ۵۰۱

۱- ۱. نساء، ۹۲.

۲- ۲. مائده، ۸۹.

موعظه به معنای هشدار و تذکر و نعمتی است که برای نرم شدن دل مخاطب و پذیرش او باشد و در اسلام جایگاه ویژه ای دارد زیرا:

خداوند موعظه می کند: «إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ» (۱)

پیامبر مأمور به موعظه است: «وَعِظْهُمْ ... قَوْلًا بَلِيغًا» (۲)

قرآن موعظه است: «هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ» (۳)

موعظه انواعی دارد:

الف) موعظه با گفتار، نظیر موعظه های لقمان به فرزندش. «قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ» (۴)

ب) موعظه از طریق رفتار که در روایات سفارش شده نه تنها با گفتار که با عمل خود مردم را به کار خیر دعوت کنید. «کونوا دعاه الناس بغير الستکم» (۵)

ج) موعظه از طریق تنبیه و کیفر. چنانکه این آیه، آزاد کردن برده را وسیله پند گرفتن قرار داده است. «ذَلِكُمْ تُوَعَّظُونَ بِهِ»

در مسائل خانوادگی، قرآن به موعظه توجه خاصی دارد:

الف) به مردان می گوید؛ موعظه کنید: «فَعِظُوهُنَّ» (۶)

ب) در مورد طلاق می فرماید: بعد از تمام شدن مدت عدّه، نگهداری یا جدایی باید همراه با عدل و نیکی باشد. «ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ» (۷)

ج) در مسئله ظهار نیز مردان را موعظه می کند. «ذَلِكُمْ تُوَعَّظُونَ بِهِ»

د) برخورد والدین با فرزندان باید همراه موعظه باشد. «قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ»

پیام ها:

۱- در دوران جاهلی، مردان به زنان ظلم می کردند. «يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ»

۲- اسلام بن بست ندارد و هر کس می تواند به مسیر درست بازگردد. «يَعُودُونَ»

١-١. نساء، ٥٨.

٢-٢. نساء، ٦٣.

٣-٣. آل عمران، ١٣٨.

٤-٤. لقمان، ١٣.

٥-٥. بحار، ج ٦٧، ص ٣٠٩.

٦-٦. نساء، ٣٤.

٧-٧. طلاق، ٣.

۳- جریمه، نقش پیشگیری داشته و راهی برای کنترل جرم است. يُظَاهِرُونَ ...

فَتَّحِرِيْرُ رَقَبَةٍ

۴- هر سخن و کلامی را نمی توان به همسر گفت. بعضی کلمات کفاره سنگین دارد. «لَمَّا قَالُوا فَتَّحِرِيْرُ رَقَبَةٍ» در مقابل گفتار خود نیز مسئولیت داریم.

۵- ظلم به همسر تاوان دارد. «فَتَّحِرِيْرُ رَقَبَةٍ»

۶- اسلام از هر فرصتی برای آزادی بردگان استفاده می کند. «فَتَّحِرِيْرُ رَقَبَةٍ»

۷- اسلام برای حفظ نظام خانواده، جریمه هایی را وضع کرده است. «فَتَّحِرِيْرُ رَقَبَةٍ»

۸- بازداشتن انسان ها از کار بد همیشه با سخنرانی نیست، گاهی از طریق جریمه باید موعظه صورت گیرد. فَتَّحِرِيْرُ رَقَبَةٍ ...
تُوَعِّظُونَ

۹- جرایم اسلام انتقامی نیست، تربیتی است. «تُوَعِّظُونَ بِهِ»

۱۰- در پرداخت جرایم، حيله و فرار نباید باشد که خداوند ناظر است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيًّا مِمْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَشِطَّطِعْ فَاطْعَامٌ سِتِّينَ مَسِيْكِيْنَا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَلْكَ
حُدُودُ اللَّهِ وَ لِلْكَافِرِيْنَ عَذَابٌ أَلِيْمٌ ﴿٤﴾

پس کسی که (برده ای برای آزاد کردن) نیافت، باید قبل از آمیزش با همسر، دو ماه پی در پی روزه بگیرد و کسی که نمی تواند باید شصت مسکین را طعام دهد. این برای آن است که به خدا و رسولش ایمان آورید و این قوانین الهی است و برای کافران (که اهل عمل به احکام الهی نیستند)، عذابی دردناک است.

نکته ها:

در قرآن بیش از ده مرتبه کلمه ی «حدود» بکار رفته است که اکثر آنها مربوط به حقوق خانواده می باشد.

ص: ۵۰۳

کسی که برده ای برای آزاد کردن نیافت، باید دو ماه پی در پی روزه بگیرد. بر اساس روایات، اگر کسی ۳۱ روز آن را پشت سر هم روزه گرفت، می تواند باقی روزه ها را به صورت متفرقه بگیرد. و این خود تسهیلی است که از طریق اهل بیت وارد شده است. (۱)

تکرار جمله «قَبْلِ أَنْ يَتَمَّاسَا» در این دو آیه، نشان آن است که قبل از پرداخت جریمه، تماس با همسر ممنوع است. (۲)

پیام ها:

۱- دین جهانی باید قوانینش قابل تطبیق با هر زمانی باشد، تا مردم در بن بست قرار نگیرند. گاهی برده نیست، «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ» و گاهی امکان روزه گرفتن نیست.

«فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ»

۲- جرائم اسلامی، انواع برکات را برای جامعه در بر دارد:

بردگان را آزاد می سازد. «فَتَّحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

با روزه گرفتن، افراد را صبور و مقاوم می کند. «فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ»

با اطعام، گرسنگان را سیر می کند. «فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا»

۳- جریمه باید متنوع و درجه بندی داشته باشد و شرایط زمانی و مکانی و توان افراد در نظر گرفته شود. «فَتَّحْرِيرُ رَقَبَةٍ ... فَمَنْ لَمْ يَجِدْ ... فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ»

۴- احکام الهی تخفیف بردار هست، ولی تعطیل بردار نیست. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ ... فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ ...»

۵- در مجازات و جرایم الهی، از اموال یا توان بدنی شما کاسته می شود ولی در عوض به ایمانتان افزوده می شود. «فَتَّحْرِيرُ رَقَبَةٍ ... فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ ... فَإِطْعَامُ سِتِّينَ ...»

ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا

۶- فلسفه جرایم و کیفرها را روشن کنید تا مردم با دلگرمی آنها را بپذیرند.

فَتَّحْرِيرُ رَقَبَةٍ ... ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا

ص: ۵۰۴

۷- عمل نکردن به حدود الهی و بی اعتنایی به آن، کفر است. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَاللَّكَافِرِينَ»

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَ لِلَّكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾

همانا کسانی که با خدا و رسولش دشمنی می کنند، سرکوب شده اند همان گونه که پیشینیان شان سرنگون شدند و همانا ما نشانه های روشنی نازل کردیم و برای کافران عذابی خوار کننده است.

نکته ها:

«يُحَادُّونَ اللَّهَ» به معنای ایجاد مانع و مخالفت در حدود الهی است، خواه با حدید (آهن) و قدرت باشد یا از طریق لجاجت و عناد و کارشکنی و توطئه.

«كُبِتُوا» از «کبت» به معنای سرکوب کردن و از پا در آوردن است.

در این سوره دوبار جمله ی «إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» تکرار شده است و در هر دو آیه، خواری و ذلت به عنوان کیفر مانع تراشی در راه اجرای حدود الهی بیان شده است.

چنانکه در آیه ۲۰ می فرماید: «أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ»

پیام ها:

۱- اصراط بر رسوم جاهلی و بی اعتنایی به حدود الهی، جنگ با خدا و رسول است. الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ ... فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ... تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ... الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ ...

۲- در درگیری حق و باطل، شکست و رسوایی برای باطل است. يُحَادُّونَ اللَّهَ ...

كُبِتُوا

۳- خداوند، اعتبار یا هشدار می دهد که برای ایمان یا جنگ با خودش مقرر کرده، همان را برای ایمان یا جنگ با رسولش نیز مقرر کرده است. لِيُثْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ...

يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ

۴- در راه اجرای احکام الهی، مانع تراشی نکنید که عاقبت تلخی در پی دارد.

يُحَادُّونَ اللَّهَ ... كُتِبُوا

۵- به مخالفان هشدار دهیم. يُحَادُّونَ اللَّهَ ... كُتِبُوا

۶- اگر در رسوایی اهل باطل شک دارید، به تاریخ مراجعه کنید. «كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۷- تاریخ و حوادث تاریخی دارای قانون و سنت است. کما کتبتوا کتب...

۸- حق، همیشه دشمن داشته است. «كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۹- قهر الهی بعد از اتمام حجت است. كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ ...

۱۰- نشانه های خدا هم روشن است و هم متعدد. «آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ»

۱۱- ستیز در برابر انبیا، توهین به آنان است و لذا کیفر این گونه افراد، خواری و ذلت است. «وَاللَّكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ»

۱۲- مانع تراشی و ستیز در برابر حق، یا کفر است یا به کفر می انجامد. «وَاللَّكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ»

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَلْحَصَاءُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ «۶»

روزی که خداوند همه آنان را برانگیزد تا به آنچه انجام داده اند، آگاه سازد. (اعمالی که) خداوند تماماً شمارش کرده و آنها فراموش نموده اند و خدا بر هر چیز شاهد و گواه است.

نکته ها:

این آیه به بعثت همه مردم در قیامت، به صورت دسته جمعی اشاره می کند که نمونه آن را در جای دیگر چنین می خوانیم: «حَشْرُونَاهُمْ فَلَمْ نَغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا» (۱) همه را در صف محشر

ص: ۵۰۶

برانگیزیم و یکی را فرو نگذاریم.

و نمونه احصای خداوند را در آیه ای دیگر چنین می خوانیم:

... ﴿لَهُذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا...﴾ (۱) این چه کتابی است که اعمال کوچک و بزرگ ما را فرو نگذاشته، همه را به شمارش در آورده است.

کلمه «شَهِيدٌ» در قرآن گاهی به معنای مشهود است و گاهی به معنای شاهد و در اینجا به قرینه ی أَحْصَاهُ اللَّهُ... به معنای شاهد می باشد؛ البته در کنار گواهی و شهادت خداوند، شاهدان دیگری نیز هستند. «يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ» (۲)

پیام ها:

۱- قهر الهی هم در دنیا است، «كُتِبُوا» و هم در آخرت. «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ»

۲- معاد، صحنه ظهور قدرت و علم الهی است. «يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا» نشانه قدرت و «فَيَبِّئُهُمُ» نشانه علم اوست.

۳- دادگاه قیامت علنی و عمومی است. «جَمِيعًا فَيَبِّئُهُمُ»

۴- به مجرم، خلاف کاری هایش را تفهیم کنید. «فَيَبِّئُهُمُ بِمَا عَمِلُوا»

۵- ستیزه جویان بدانند که توطئه ها و کارشکنی هایشان ثبت و ضبط می شود، گرچه خودشان فراموش کنند و از یاد ببرند. أَحْصَاهُ اللَّهُ ... نَسُوهُ

۶- خلاف های کوچک خود را نادیده نگیرید که خداوند حساب دقیق همه را دارد. «أَحْصَاهُ اللَّهُ»

۷- فراموش کردن خلاف ها، سبب محو آنها نمی شود. «أَحْصَاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ»

۸- عالم محضر خداست، در محضر خدا معصیت نکنیم. «وَ اللَّهُ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

ص: ۵۰۷

۱- ۱. کهف، ۴۹.

۲- ۲. غافر، ۵۱.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ السَّمَّ وَاللَّاتِ فِي الْأَرْضِ لَلَّذِي يَكُونُ مِنَ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَهُ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَذْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾

آیا ندیدی که خداوند آنچه را در آسمان ها و زمین است، می داند. هیچ راز گویی و نجوای سه نفره نیست مگر آنکه او چهارمین آنهاست و هیچ پنج نفره ای نیست، مگر آنکه او ششمین آنان است و نه (راز گویانی) کمتر از آن و نه بیشتر، مگر این که او با آنهاست، هر جا که باشند، سپس در روز قیامت آنان را به آنچه که انجام دادند، خبر خواهد داد. همانا خداوند به هر چیزی بسیار داناست.

نکته ها:

«تَر» از «رؤیت» به معنای دیدن است که گاهی به معنای فهمیدن نیز بکار می رود و در اینجا این معنا مراد است.

«نَجْوَى» از «نحوه» به معنای مکان بلندی است که از سایر قسمت های زمین جداست. از آنجا که سخن در گوشه، در واقع جدا کردن طرف از دیگران است و یا چنان آهسته بیان می شود که سایرین از آن آگاه نمی شوند و یا به خاطر این که محتوای سخنانی که گفته می شود، وسیله دور شدن شنونده از خطر می باشد، به آن «نحوه» گفته می شود.

همچنین نجوا شامل جلسات مخفیانه ای می شود که افراد مجرم و خلاف کار، به دور از چشم دیگران تشکیل می دهند و آهسته و بدون کوچک ترین سر و صدایی سخن می گویند به گمان این که کسی آنها را نمی بیند و سخنشان را نمی شنود.

قرآن، درباره علم خداوند به اسرار و نجوای مردم، چندین بار سخن به میان آورده است، از جمله: آیه ۷۸ سوره توبه «أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ» و آیه ۸۰ سوره زخرف «أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ»

در این آیه و آیه قبل، ده بار به علم خداوند اشاره شده و آغاز و پایان این آیه، با علم الهی است. یَعْلَمُ ... عَلِيمٌ

با نگاهی به آیات قبل، به خصوصیات علم الهی پی می بریم.

علم او به تمام جزئیات است. «هُوَ رَابِعُهُمْ ، هُوَ سَادِسُهُمْ»

علم او دقیق است. «أَخْصَاهُ اللَّهُ»

علم او حضوری است. «عَلِيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

به علم او غبار نسیان نمی نشیند. «أَخْصَاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ»

به واسطه علم او دیگران از اعمال فراموش شده خود با خبر می شوند. نَسُوهُ ... يُبَيِّنُهُمْ

احاطه علمی خدا به همه هستی همیشگی و ازلی است. «هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا»

علم دارد، ولی معمولاً در دنیا کسی را رسوا نمی کند. «يُبَيِّنُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

علم او دائمی است نه موسمی. «يَعْلَمُ ، عَلِيمٌ»

عمل او به آسمان ها و زمین، یکسان است. «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

پیام ها:

۱- نگاهی که به دانستن و فهمیدن حق نیانجامد، قابل توبیخ است. أَلَمْ تَرَ ...

۲- آسمان و زمین، بزرگ و کوچک، آشکار و پنهان، همه در برابر علم خداوند یکسان است. یَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ... هُوَ رَابِعُهُمْ ... هُوَ مَعَهُمْ

۳- تعدد افراد و تنوع سخنان آنان، در علم خداوند تأثیری نداشته و خداوند به همه آنها و سخنانشان آگاه است. «لَا أَدْنِي مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرُ»

۴- چون وجود خداوند نامحدود است، پس هر جا که باشیم او همراه ما است.

«هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا»

۵- مکان و زمان در علم خداوند اثری نداشته و او به همه چیز آگاه است. «هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا»

۶- در قیامت، خبر دهنده، خود شاهد بوده است. «شَهِيدٌ ، عَلِيمٌ ، يُبَيِّنُهُمْ»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَبَّأُونَ بِالْأَثَمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جِئُواكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصَلُّونَهَا فِئْسَ الْمَصِيرُ (۸)

آیا نظر نکردی به کسانی که از نجوا نهی شدند سپس به آنچه نهی شده، بازگشته و برای گناه و ستم و نافرمانی پیامبر با یکدیگر نجوا می کنند و (با این حال) هنگامی که سوی تو می آیند، کلماتی برای تحیت و سلام (و خوش آمد) بکار می برند که (حتی) خدا با آن تو را تحیت و سلام نگفته است و در بین خودشان می گویند: (اگر این مرد پیامبر است) پس چرا خداوند ما را به سبب آنچه می گوئیم عذاب نمی کند؟ جهنم برای آنان کافی است که وارد آن می شوند، پس چه بد سرانجام و جایگاهی است.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که هر چند نفر با هم نجوا کنند، خدا نزد آنان حاضر است و سخن آنها را می شنود. این آیه نمونه ای از نجوا را بیان می کند که نجوای مخالفان درباره مخالفت با پیامبر است.

«يَصَلُّونَهَا» از «صلی» به معنای وارد کردن به جایی برای سوزاندن و گداختن است. (۱)

انسان به تدریج مرتکب گناهان بزرگتر می شود:

«اثم»، گناه فردی است مثل شرب خمر.

«عدوان»، تجاوز به حقوق دیگران است.

«معصیت الرسول»، مخالفت با فرمان های اجتماعی و حکومتی رهبر الهی است که برای مصالح مسلمانان صادر می فرماید. (۲)

ص: ۵۱۰

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. تفاسیر المیزان و نمونه.

۱- نجوا در جمع مؤمنان، منکری است که از آن نهی شده است. «نُهُوا عَنِ النَّجْوَى» (در آیه ی ۱۰ نیز می خوانیم: «إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ»)

۲- ناهیان از منکر توقع نداشته باشند که مردم با گفتن آنها منکر را کنار بگذارند.

«يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا»

۳- تکرار گناه و بی اعتنایی به تذکرات، جرم را سنگین می کند. «يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا»

۴- اطاعت از پیامبر معصوم واجب است. (لذا از نافرمانی او به هر شکل انتقاد شده است.) «مَعْصِيَةِ الرَّسُولِ»

۵- به هر تجلیل و تکریم و تمجیدی اعتماد نکنیم. (منافقان، آشکارا تجلیل بیش از حد دارند، ولی مخفیانه از نافرمانی پیامبر سخن می گویند.) «حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ»

۶- چاپلوسی و تملق و تعریف بیش از اندازه، از نشانه های نفاق است. «حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ»

۷- حتی در تجلیل از اشرف مخلوقات، حدود را مراعات کنیم. «لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ»

۸- نه تنها گفتار مخفی منافقان را خدا آشکار می کند، بلکه آنچه را در دل دارند و به اصطلاح حدیث نفس می کنند، برملا می سازد. «يَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ»

۹- مهلت های الهی را نشانه رضایت او ندانید. «لَوْ لَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ»

۱۰- سرانجام نفاق، جهنم است. «حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ»

۱۱- گفتار بد، سرانجام بدی را برای انسان آماده می کند. «بِمَا نَقُولُ ... فَيَسَّ الْمَصِيرُ»

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَلَّجْتُم فَلَا تَلَّجُوا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَلَّجُوا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ (۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه نجوا می کنید، به گناه و ستم و نافرمانی پیامبر نجوا نکنید و نسبت به کار نیک و تقوا نجوا کنید و از خدا پروا کنید که به سویش محشور می شوید.

نکته ها:

«بر» شامل هر کار نیکی می شود و نمونه هایی از آن در آیه ۱۷۷ سوره بقره آمده است:

﴿وَلِكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ...﴾

نجوا و در گوشی سخن گفتن می تواند احکام متفاوتی داشته باشد از جمله:

آنجا که فاش شدن اسرار، به ضرر اسلام و مسلمانان باشد، نجوا واجب است.

آنجا که سبب ترس و دلهره ی دیگران شود، نجوا حرام است.

و آنجا که برای کمک به دیگران و سفارش به تقوا باشد، مستحب است.

موضوع و محتوای گفتار، ارزش آن را مشخص می کند. اگر موضوع نجوا، نیکی و تقوا باشد یک ارزش است ولی اگر گناه و ستم و توطئه باشد حرام است. البته گاهی محتوی نیز خوب است، اما موقعیت خوبی نیست. مثلاً در جمع مؤمنان دو نفر در گوشی سخن بگویند.

پیام ها:

۱- مؤمن محترم است، حتی هنگام نهی از منکر احترام او را حفظ کنید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۲- در امر به معروف و نهی از منکر و ارشاد و تبلیغ، راه های حق و باطل و مصادیق آن را باید روشن کرد. «فَلَا تَلَّجُوا ... تَلَّجُوا»

۳- همه ی سخنان را نباید آشکار و نهان گفت. گاهی باید نهی از منکر یا امر به معروف، در خفا و پنهان باشد. «تَلَّجُوا بِالْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ»

۴- مبدا نجوای بد را به جای نجوای خوب قلمداد کنیم. **تَلْجُوا... وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ**

۵- تقوا و پرهیزکاری و توجه به معاد، زمینه دوری از سخنان نارواست. **«وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»**

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۰)

همانا نجوا از سوی شیطان است تا کسانی را که ایمان آورده اند اندوهگین کند، در حالی که جز به اذن خداوند، هیچ (نجوایی) ضرر رسان نیست، پس باید مؤمنان تنها بر خداوند توکل کنند.

پیام ها:

۱- چنانکه ریخت و پاش و مصرف بیش از اندازه، انسان را برادر شیطان قرار می دهد، **«إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»** (۱) نجوا نیز انسان را شیطان صفت می کند. **«إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ»**

۲- هر گونه سخن آشکار و نهانی که موجب ترس و دلهره در میان مسلمانان گردد، کاری شیطانی است. **«النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا»**

۳- باید دغدغه ها را چنین تسلی داد که تا خدا نخواهد کسی نمی تواند آسیبی برساند. **لِيَحْزُنَ... لَيْسَ بِضَارِّهِمْ**

۴- مؤمنان در حفظ و حراست خداوند هستند. **«وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً»**

۵- تلاشهای منافقان، از مدار قدرت الهی خارج نیست. **«وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»**

۶- جنگ روانی دشمن را خنثی کنیم. **لِيَحْزُنَ... وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً**

ص: ۵۱۳

۷- داروی شفابخش هر گونه ناآرامی و دلهره، توکل بر خداوند است. «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

۸- توکل بر خدا کار هر کس نیست، ایمان می خواهد. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» گرچه خداوند از مؤمنان حمایت می کند، ولی آنان نیز باید بر خداوند توکل کنند.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه به شما گفته شود در مجالس (برای دیگران) جا باز کنید، پس جا باز کنید تا خدا نیز برای شما گشایش دهد و هر گاه گفته شود برخیزید، برخیزید. (بزرگی، به نشستن در جای خاص نیست، بلکه) خدا از میان شما کسانی را که ایمان آورده و کسانی را که صاحب علم و دانش اند، به درجاتی رفعت و بزرگی می دهد و خداوند به آنچه انجام می دهید به خوبی آگاه است.

نکته ها:

«تفسح» به معنای وسعت دادن، گشایش و جا دادن است و «انشُرُوا» به معنای بلند شدن از جای برای احترام به دیگران است.

در آیه قبل، عامل حزن و ناراحتی را نجوا بیان کرد، در این آیه، عامل شادمانی و محبت را، جا دادن برای نشستن در مجالس بیان می کند. (۱)

خداوند در قرآن برای چند گروه، جایگاه و درجات مخصوصی قرار داده است: انبیا، مجاهدان، نماز گزاران، اهل انفاق، مؤمنانی که عمل صالح انجام می دهند و دانشمندان.

شاید جمله «يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» نشانه ی آن باشد که فرمان برپا، به خاطر ورود مؤمنان و دانشمندان است، یعنی به احترام آنان قیام کنید. (۲)

ص: ۵۱۴

۱-۱. تفسیر مراعی.

۲-۲. تفسیر نمونه.

مرحوم طبرسی در کتاب احتجاج نقل می کند که در زمان امام هادی علیه السلام یکی از فقهای شیعه که در بحث با یک ناصبی منحرف، او را روشن کرده و حقایق خود را ثابت کرده بود، وارد مجلسی شد که در آن مجلس، علویون و بنی هاشم نیز حضور داشتند. امام هادی علیه السلام آن فقیه را در بهترین جای مجلس نشانید. این همه احترام، برای علویون و بنی هاشم گران آمد، بزرگ آنان زبان به اعتراض گشود که چرا چنین فردی را بر ما برتری دادی؟

امام فرمود: آیا به داوری قرآن راضی هستید؟ گفتند: بله، حضرت این آیه را تلاوت فرمود:

تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ ... وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ اِرْزُشِ اِنِ شَخْصِ بَه خَاَطِرِ بَحْثِ عِلْمِي وَشَكْسْتِي كَه بَه اَن نَاصِبِي دَاد اَز هَر شَرْفِ وَنَسْبِي بِيَشْتَرِ اسْت. (۱)

آری، عالم مؤمن بر مؤمن عادی برتری دارد، چنانکه مؤمن بر غیر مؤمن برتری دارد. قرآن در جای دیگر می فرماید: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَغْلُمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَغْلُمُونَ» (۲)

پیام ها:

۱- ایمان شرایط و لوازمی دارد که باید رعایت گردد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ...

۲- جا دادن و احترام به تازه واردان، یک ارزش است. فَافْسَحُوا ... فَانْشُرُوا

۳- جا دادن به دیگران در هر مجلسی که باشد لازم است. «فِي الْمَجَالِسِ»

۴- عمل به دستورات خداوند، زمینه برای دریافت پاداش های بیشتر است.

«فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ»

۵- گشایش در کار دیگران، سبب گشایش خداوند در امور شماست. «فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ» پاداش الهی با عمل متناسب است. گشایش، گشایش می آورد.

ص: ۵۱۵

۱- ۱). تفسیر فرقان.

۲- ۲). زمر، ۹.

۶- رعایت آداب اجتماعی، حتی در نشست و برخاست، مورد سفارش اسلام است. فَافْسَحُوا ... فَانْشُرُوا

۷- گاهی لازم است به احترام ورود بزرگان و دانشمندان به اهل مجلس گفته شود که برخیزید. «انْشُرُوا فَانْشُرُوا»

۸- علم، هدیه و تفضّل الهی است. أُوتُوا الْعِلْمَ ...

۹- صاحبان علم و دانش، باید در جامعه اسلامی از جایگاه بالا و والایی برخوردار باشند. «وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

۱۰- عمل دانشمند، پاداش بیشتری دارد. (۱) يَرْفَعِ اللَّهُ ... الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

۱۱- جا دادن ها و بلند شدن ها، خالصانه و برای خدا باشد نه به انگیزه های دیگر.

«وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

۱۲- در نشست و برخاست ها، خدا را فراموش نکنیم. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صِدْقَهُ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه خواستید با رسول خدا، گفتگوی خصوصی داشته باشید، پس قبل از نجوای خود صدقه ای بدهید. این برای شما بهتر و پاکیزه تر است و اگر (برای صدقه دادن مالی) نیافتید پس همانا خداوند آمرزنده و مهربان است (و می توانید بدون پرداخت صدقه گفتگوی خصوصی داشته باشید).

نکته ها:

گروهی از مردم به خصوص ثروتمندان مرتباً مزاحم پیامبر می شدند و خصوصی با پیامبر سخن می گفتند و کاری که مایه اندوه دیگران و یا کسب امتیاز و تقرب بی دلیل برای آنان بود. آیه نازل شد تا آزمونی برای علاقه واقعی آنان باشد. البته این حکم جنبه موقتی و آزمایشی داشت و پس از مدتی حکم برداشته شد. (۲)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: آیه ای که نه قبل از من و نه بعد از من کسی به آن عمل نکرد،

ص: ۵۱۶

۱- ۱). تفسیر تبیان.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

آیه صدقه است. دیناری داشتیم، آن را به ده درهم تبدیل کردم، هر بار که می خواستم با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نجوا و گفتگو کنم، درهمی صدقه می دادم. (۱)

طهارت و پاکی دو نوع است: ۱. جسمی و ظاهری، «وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا» (۲) ۲.

روحي و باطنی. «ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ أَطْهَرُ»

پیام ها:

۱- ایمان، مسئولیت آور است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ...

۲- صدقه را باید پیش از انجام کار پرداخت کرد. «فَقَدَّمُوا ... صَدَقَهُ»

۳- معلّم می تواند برای آموزش، هزینه ای را مشخص کند. چه خود دریافت کند و چه به دیگران حواله دهد. «فَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَهُ»

۴- میزان صدقه تعیین نشد تا هر کس تصمیم بگیرد. «صَدَقَهُ»

۵- از هر راهی باید برای فقرزدایی استفاده کرد. شرط ملاقات خصوصی با پیامبر، پرداخت صدقه به فقرا بود. «فَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَهُ»

۶- در انتخاب میان پول و پیامبر، میزان ایمان و علاقه مردم شناخته می شود.

«فَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَهُ»

۷- صدقه، قوانین و محدودیت های اجتماعی، خیرات بسیاری را برای فرد و جامعه به دنبال دارد. «ذَلِكَ خَيْرٌ»

۸- وابستگی به دنیا، پلیدی و دل کندن از آن پاکی است. «ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ أَطْهَرُ»

۹- صدقه، نوعی تطهیر است. «أَطْهَرُ» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ» (۳)

۱۰- در احکام اسلام بن بست نداریم. فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا ...

۱۱- قانون گذار باید مراعات همه مردم را در وضع قانون بکند. فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا ...

ص: ۵۱۷

٢-٢. مائده، ٦.

٣-٣. تويه، ١٠٣.

۱۲- فقرا به خاطر ناتوانی بر صدقه، احساس حقارت نکنند، زیرا مشمول رحمت الهی هستند. «فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۱۳- هیچ گاه اسلام کسی را به خاطر فقر طرد نکرده و محروم نساخته است. «فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۳)

آیا نگران شدید از این که قبل از نجوایتان صدقه دهید؟ پس اکنون که صدقه ندادید و خدا هم لطف خود را بر شما بازگرداند، نماز به پا دارید و زکات پردازید و خدا و رسولش را اطاعت نمایید و خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

«اشفاق» به معنی دلهره و دل نگرانی به خاطر از دست دادن چیزی است. (۱)

این آیه نشان می دهد که پرداخت صدقه، پیش از گفتگوی خصوصی با پیامبر، از ابتدا فرمانی آزمایشی بود تا مؤمنان صادق و عاشق، از دیگران باز شناخته شوند. نه آنکه چون خداوند دید مردم عمل نمی کنند، عقب نشینی کرد.

در این آیه، برخی اصحاب پیامبر که به خاطر ترس از بذل مال، به هر اندازه که باشد گفتگو با رسول الله صلی الله علیه و آله را ترک کردند، مورد عتاب الهی قرار گرفته اند.

پیام ها:

۱- با آنکه نجوا با پیامبر، امری واجب یا مستحب نبود، ولی چون بخل ورزیدند، مورد توبیخ قرار گرفتند. «أَشْفَقْتُمْ»

۲- همه اصحاب پیامبر اکرم مطیع او نبودند. «فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا» (آنان به فرمان صریح

ص: ۵۱۸

«فَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً» عمل نکردند).

۳- اگر مستحبات را انجام نمی دهید، حداقل در انجام واجبات کوتاهی نکنید.

خداوند به کسانی که حاضر به پرداخت صدقه نشدند، می فرماید: زکات بدهید. أَ أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا ... صَدَقَاتٍ ... آتُوا الزَّكَاةَ

۴- توبیخ باید همراه با راه جبران باشد. أَ أَشْفَقْتُمْ ... تَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ...

۵- از کسانی که نافرمانی می کنند مایوس نشوید و با آنان برخورد عادلانه داشته باشید. خداوند از کسانی اطاعت می خواهد که در مورد فرمانی دیگر اطاعت نکردند. لَمْ تَفْعَلُوا ... أَطِيعُوا اللَّهَ

۶- اهتمام به نماز و زکات، مصالح فوت شده را جبران کنید. لَمْ تَفْعَلُوا ... فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ

۷- دین، یک رابطه فردی و شخصی با خدا نیست، رسیدگی به فقرا و اطاعت از فرمان های حکومتی پیامبر نیز از احکام دینی است. «فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۸- در چگونگی عمل خود دقت کنیم که خداوند به همه اعمال آگاه است. «وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَخْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ «۱۴»

آیا ندیدی کسانی را که با گروهی که مورد غضب خداوند بودند، طرح دوستی ریختند؟ آنها نه از شما هستند و نه از آنان و با این که خود می دانند به دروغ سوگند می خورند (که از شما هستند).

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۵»

خدا برای آنان عذاب سختی آماده ساخته، زیرا کاری انجام می دهند که بسیار بد است.

گرچه در قرآن، گروه های مختلفی مورد غضب الهی قرار گرفته اند، ولی شاید مراد از قوم غضب شده در این آیه و آیات دیگر، یهودیان باشند، زیرا سه بار در قرآن با جمله «بَأْوِ بِغَضَبٍ» (۱) از آنان یاد شده است.

مراد از کسانی که با گروه مورد غضب واقع شده، طرح دوستی ریختند، منافقان هستند.

پیام ها:

- ۱- پذیرفتن ولایت و سرپرستی کسانی که مورد غضب خداوند قرار گرفته اند، امری قابل توبیخ است. أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ ...
- ۲- کسی که دست خود را از دست پیامبر رحمت جدا کند، در دست غضب شدگان تاریخ می گذارد. تَوَلَّوْا ... غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
- ۳- جدا کردن خودی از غیر خودی و شناخت دشمن و منافق، لازم است. «مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ»
- ۴- عادت و روش منافقان، توسل به سوگند دروغ است. «يَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ»
- ۵- منافقان، پیوسته از مقدسات سوء استفاده می کنند. «يَحْلِفُونَ»
- ۶- منافقان، آگاهانه دست به خلاف می زنند. «وَهُمْ يَعْلَمُونَ»
- ۷- عذاب و کیفر الهی، به خاطر عملکرد بد انسان ها است. «سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»
إِتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (۱۶)

سوگندهایشان را سپر ساختند و مردم را از راه خدا بازداشتند، پس برایشان عذابی خوار کننده است.

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۱۷)

هرگز اموال و فرزندانشان، چیزی از خشم و غضب خدا را از آنان دفع نمی کند. آنان اهل آتش هستند و در آنجا ماندگار.

نکته ها:

برای به انحراف کشاندن و بازداشتن مردم از راه حق، شیاطین جن و انس راه های مختلفی دارند که در قرآن مطرح شده است، از جمله:

سوگند دروغ که در همین آیه مطرح است.

سرمایه گذاری های مادی. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۱)

سرمایه گذاری فرهنگی و گسترش و اشاعه فساد. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۲)

بدعت و دین سازی. «وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ» (۳)

زیبا جلوه دادن بدی ها و تزئین اعمال. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ» (۴)

پیام ها:

۱- منافقان، از مذهب پیوسته و همیشگی علیه مذهب استفاده می کنند. «اتَّخَذُوا آيْمَانَهُمْ جُنَّةً»

۲- عذاب منافقان شدید است. فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ... فِيهَا خَالِدُونَ

۳- هشدارهای قرآن بسیار جدی است. مال و فرزند در آخرت، کارساز نخواهد بود. لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ ...

۴- دنیا با آخرت تفاوت های فراوانی دارد، که از جمله ی آن، بی اثر بودن مال و فرزند در آخرت است. لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ ...

۵- در هشدارها به سراغ علت ها بروید. علت توطئه ها، مغرور شدن به مال و فرزند است. لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ ...

ص: ۵۲۱

۱- ۱. انفال، ۳۶.

۲- ۲. لقمان، ۶.

۳- ۳. زمر، ۸.

۴- ۴. نمل، ۲۴.

۶- نفاق در دنیا، سبب جاودانگی در دوزخ است. «أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ» (۱۸)

روزی که خداوند همگی آنان را برمی انگیزد و برای خداوند سوگند یاد می کنند، همانطور که برای شما سوگند یاد می کنند و می پندارند که آنان بر چیزی (استوار) هستند. بدانید که آنان همان دروغگویانند.

نکته ها:

مسئله سوگند دروغ در قیامت، بارها در قرآن آمده است. چنانکه در سوره انعام آیه ی ۲۳ می خوانیم: «وَاللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» با سوگند می گویند که ما مشرک نبودیم.

چون سوگند به تدریج انسان را به باور می کشاند، لذا باید در برابر سوگند دروغ ایستاد و اجازه نداد که مردم آن را باور کنند. در جمله «أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ»، کلمات «أَلَّا، ان، هُمْ» همه برای پیشگیری از باور مردم است.

از نشانه های منافق در دنیا و آخرت دروغگویی است. در سوره منافقون می خوانیم که خداوند گواهی منافقین را درباره حقایق پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله دروغ می داند. «وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ» و در این آیه، خداوند آنان را در قیامت هم دروغگو می داند.

پیام ها:

۱- اگر دروغگویی برای انسان ملکه و خلق ثابت و همیشگی شود، حتی در قیامت هم به دروغ سوگند می خورد. «فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ»

۲- منافقان در دنیای خیالی غوطه ور هستند. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ»

۳- زندگی منافقان، سراسر دروغ و نادرستی است. «أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ»

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (۱۹)

شیطان بر آنان چیره و مسلط شده است، پس یاد خدا را از خاطرشان برده است. آنان حزب شیطانند. آگاه باشید که حزب شیطان همان زیانکارانند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: اگر حق و باطل به طور روشن مطرح باشند، مشکلی پیش نمی آید ولی مخلوط کردن حق و باطل سبب بروز فتنه و تسلط شیطان می شود. «و لکن یؤخذ من هذا ضغاث و من هذا ضغاث فیمزجان فهناکک یتولی الشیطان علی أولیائه» (۱)

امام حسین علیه السلام نیز در کربلا به لشکر یزید فرمود: «استحوذ الشیطان علی أولیائه». (۲)

روش شیطان این گونه است که:

گام به گام انسان را به سوی خود می کشاند. «حُطُّوتِ الشَّيْطَانِ» (۳)

گاهی مطلبی را القا می کند، نظیر کسی که از دور سنگی پرتاب می کند. «أَلْقَى الشَّيْطَانُ ...» (۴)

گاهی تماس می گیرد ولی نفوذی ندارد. «مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ» (۵)

گاهی در دل نفوذ می کند. «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۶)

گاهی در دل نفوذ می کند و همانجا می ماند. «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۷)

گاهی انسان برادر شیطان می شود. «إِخْوَانَ الشَّيْطَانِ» (۸)

و گاهی مرید شیطان می شود و شیطان بر او تسلط کامل می یابد. «اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ»

پیام ها:

۱- مؤمن در صورت تماس با شیطان، متذکر یاد خدا می شود، «مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۹) امّا منافق که از مرحله تماس به مرحله سلطه پذیری شیطان رسیده، دیگر متذکر هم نمی شود. «فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ»

۲- سوگند دروغ، مقدمه سلطه شیطان است. يَحْلِفُونَ ... اسْتَحْوَذَ ...

ص: ۵۲۳

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۵۰.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

٣-٣. نور، ٢١.

٤-٤. حج، ٥٢.

٥-٥. اعراف، ٢٠١.

٦-٦. الناس، ٥.

٧-٧. زخرف، ٣٦.

٨-٨. اسراء، ٢٧.

٩-٩. اعراف، ٢٠١.

۳- هر چه از یاد خدا غافل شویم، به مدار حزب شیطان نزدیک می شویم.

فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ ... حِزْبُ الشَّيْطَانِ

۴- خود را در اختیار هر حزب و گروهی قرار ندهیم که بعضی گروه ها، حزب شیطان اند. «أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ»

۵- خسران واقعی، پیروی از شیطان است، نه زیان های مالی. «إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ «۲۰»

همانا کسانی که در برابر خدا و رسولش دشمنی می کنند، آنان در زمره خوارترین مردم اند.

نکته ها:

ظاهراً این آیه در ادامه آیات قبل و ادامه حرکات منافقان است، خصوصاً با توجه به این که در آیه پنجم همین سوره، سرنگونی و هلاکت موضع گیری خصمانه در برابر خدا و رسول را خواندیم. «يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

مشکلاتی که گاهی مؤمنان می کشند، زود گذر، لحظه ای و برطرف شدنی است. «وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ» (۱) ولی ذلت مخالفان، ابدی و عزتشان مقطعی است. «أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ»

پیام ها:

۱- نفاق و دورویی، انسان را به جایی می رساند که خود را در برابر خدا و رسول قرار می دهد. «يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۲- همان گونه که دستورات پیامبر دستورات خداست، جنگ با رسول خدا جنگ با خداست. «الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

ص: ۵۲۴

۳- هر کس در مقابل حق بایستد، به بدترین ذلت‌ها دچار خواهد شد. يُحَادُّونَ اللَّهَ ... فِي الْأَذَلِّينَ

۴- کسانی که مسلمانان را ذلیل می‌دانستند، «لَنْ نَرْجِعَنَّ إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ» (۱) خودشان بدترین نوع ذلت را تحمّل خواهند کرد. «فِي الْأَذَلِّينَ»

۵- چون عزّت تنها از آن خدا و رسول او است، پس کسانی که در برابر آنان جبهه می‌گیرند، ذلیل‌ترین و خوارترین افراد می‌شوند. «فِي الْأَذَلِّينَ»

۶- سرانجام مخالفت با دستورات خدا و پیامبر، خواری و ذلت در دنیا و آخرت است. «أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ»

كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَيْنَ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾

خداوند حکم کرده است که همانا من و پیامبرانم (بر کافران و منافقان) چیره خواهیم شد. همانا خداوند قدرتمند شکست‌ناپذیر است.

نکته‌ها:

سنت خداوند پیروزی حق بر باطل است. با آن همه تهمت‌هایی که به پیامبر زدند و با آن همه کارشکنی‌ها و مانع‌تراشی‌ها و ایجاد فتنه‌ها و جنگ‌ها، آیا تا کنون نام پیامبر اسلام و سایر انبیا بیشتر مطرح است یا مخالفان‌شان؟ نام حضرت ابراهیم باقی است یا نمرود؟ امام حسین علیه السلام عزیز است یا یزید؟ امام حسین علیه السلام به هدفش که رسوا کردن بنی امیه و دادن درس آزادگی به بشریت بود رسید، اما یزید چطور؟

سؤال: اگر حق پیروز است، پس چرا در مواردی طرفداران آن شکست می‌خورند؟

پاسخ: اگر گفته شود فرزند نعمت است، به این معنا نیست که مشکلات دوران بارداری و زایمان، در کار نیست، بلکه مراد آن است که با تمام این مشکلات نعمت است. پیروزی حق بر باطل نیز در سایه ایمان، استقامت و اتحاد است، چنانکه قرآن می‌فرماید: «الَّذِينَ قَالُوا

ص: ۵۲۵

(۱)

«لَا تَهْنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (۲) اما اگر سستی و تفرقه و نافرمانی پدیدار شد، شکست حتمی خواهد بود، «حَتَّىٰ إِذَا فِشَلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ» (۳)

بر اساس روایات، وعده خداوند در مورد غلبه کامل حق بر باطل، در زمان ظهور امام علیه السلام محقق خواهد شد.

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۲۲)

هیچ قومی را نمی یابی که به خدا و قیامت مؤمن باشند و (در همان حال) با کسی که در برابر خدا و رسولش موضع گرفته است، مهرورزی کنند، حتی اگر پدران یا پسران یا برادران یا خویشانشان باشند. آنها کسانی هستند که خداوند، ایمان را در دلهايشان ثابت فرموده و با روحی از جانب خویش آنان را تأیید نموده است و آنان را در باغهایی که نهرها از پای (درختان) آنها جاری است، وارد می کند در حالی که در آنجا جاودانه هستند، خداوند از آنان راضی است و آنان نیز از او راضی هستند. آنان حزب خدا هستند، آگاه باشید که تنها حزب خدا پیروز و رستگارند.

نکته ها:

مقام رضا، بالاتر از مقام تسلیم است، یعنی بنده نه فقط تسلیم مقدرات الهی و امر و نهی اوست، بلکه در دل نیز به آن راضی است و از سر رضایت آن را می پذیرد.

ص: ۵۲۶

۱-۱. فصلت، ۳۰.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۹.

۳-۳. آل عمران، ۱۵۲.

ایمان با کفر سازگار نیست. به نوح درباره ی فرزندش گفته می شود: «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۱) هنگامی که برای ابراهیم ثابت شد عمومی او منحرف است، از او برائت جست.

﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ﴾

(۲)

حتی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از استغفار برای مشرکان منع می شود. «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» (۳)

تولی و تبری

در سوره مجادله بارها سخن از تولی و تبری مطرح شده است که بیانگر اهمیت دوستی با دوستان خدا و دشمنی با دشمنان خداست:

﴿تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾ ، لَا تَجِدُ ... يُؤَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ

امام رضا علیه السلام فرمود: «کمال الدین ولایتنا و البرائه من عدونا» کمال دین، در پذیرش ولایت ما و دوری از دشمنان ماست.

به امام صادق علیه السلام گفتند: فلانی به شما محبت می ورزد ولی نسبت به برائت از دشمنان شما ضعیف عمل می کند. حضرت فرمودند: دروغ می گوید کسی که ادعای محبت ما را دارد و از دشمن ما دوری نجسته است. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: «اوحی الله الی نبی من انبیائه قل للمؤمنین لا تلبسوا لباس اعدایی و لا تطعموا مطاعم اعدایی و لا تسلكوا مسالك اعدایی فتكونوا اعدایی كما هم اعدایی» (۵) خداوند متعال به پیامبری از پیامبران وحی فرمود که به مؤمنان بگو: مانند دشمنان من لباس نپوشند و مانند دشمنان من غذا نخورند و در چگونگی زندگی و رفتار، مانند دشمنان من نباشند، چرا که در این صورت دشمنان من محسوب می شوند. هم چنانکه آنان دشمنان من هستند.

در حدیث آمده است: «هل الدین الا الحب و البغض» (۶) آیا دین، جز حب و بغض است؟

ص: ۵۲۷

۱-۱. هود، ۴۶.

۲-۲. توبه، ۱۱۴.

۳-۳. توبه، ۱۱۳.

۴-۴. بحار، ج ۲۷، ص ۵۸.

۵-۵. وسائل، ج ۳، ص ۲۷۹.

انواع تأییدهای الهی در قرآن:

تأیید با فرشته خود جبرئیل. «أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ» (۱)

تأیید ویژه الهی. «وَ أَيْدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ»

تأیید با یاری مؤمنان. «أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ» (۲)

تأیید با لشکریان ناپیدای الهی. «أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا» (۳)

قرآن در چند مورد عبارت «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ» را به کار برده است:

۱. در مورد راستگویان راست کردار: يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ... رَضِيَ اللَّهُ ... (۴)

۲. در مورد پیشگامان و پیشتازان: وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ ... رَضِيَ اللَّهُ ... (۵)

۳. در مورد مؤمنان واقعی: كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ ... رَضِيَ اللَّهُ ...

موضع گیری در برابر خدا و رسول آن قدر زشت و ناپسند است که چهار بار در قرآن مطرح شده و هر بار با تهدید و غضب الهی همراه بوده است. از جمله در همین سوره آیات ۲۰، ۲۱ و ۲۲ که به صورت های مختلفی تهدید در پی داشته است مانند:

سرنگون شدن. «كُتِبُوا»

خوار شدن. «فِي الْأَذَلِّينَ»

مورد بی مهری قرار گرفتن. لَا تَجِدُ قَوْمًا ... يُؤَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ ...

و دخول در آتش و جاودانگی در جهنم. مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ ... لَهُ نَارٌ ... خَالِدًا ... (۶)

پیام ها:

۱- يك دل، دو دوستی بر نمی دارد. دوستی خداوند با دوستی دشمنان دین خدا قابل جمع نیست. لا- تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ ... يُؤَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ (در آیه ای دیگر داریم: «مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ» (۷) خداوند در سینه انسان دو دل

ص: ۵۲۸

۱-۱. مائده، ۱۱۰.

۲-۲. انفال، ۶۲.

٣-٣. توبه، ٤٠.

٤-٤. مائده، ١١٩.

٥-٥. توبه، ١٠٠.

٦-٦. توبه، ٦٣.

٧-٧. احزاب، ٤.

۲- عیب ها را از ریشه برطرف کنید. مودت دشمنان خدا انسان را به گرایش های فکری، عملی و اخلاقی به سوی آنان وادار می کند، لذا باید ریشه ی آن را خشکاند. لَا تَجِدُ ... يُؤَادُونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ

۳- در اسلام، روابط و علاقه ها باید در شعاع رضای خداوند باشد. «لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ»

۴- روابط خانوادگی و خویشاوندی نیز خط قرمز و مرز دارند. وَ لَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ ...

۵- خداوند به خاطر قطع رابطه با چهار گروه از خویشان اگر معاند باشند، (پدر، پسر، برادر و فامیل)، چهار نمونه از لطف خود را بیان کرده است: ایمان، امداد، بهشت و رضوان. «الْإِيمَانُ، أَيْدَهُمْ، جَنَاتٍ، رَضِيَ اللَّهُ»

۶- ارزش ایمان به ثبات آن است و گرنه ایمان های مقطعی، موسمی و عاریه ای (۱) بسیار است. «كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ»

۷- اول ایمان پایدار، بعد امداد و دریافت. كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ ... أَيْدَهُمْ ...

۸- دین تنها یک رابطه قلبی و فردی میان انسان و خدا نیست، بلکه تعیین کننده روابط اجتماعی است. لَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ ...

۹- پاداش ها منحصر به آخرت نیست، بلکه تثبیت ایمان و امداد الهی، از پاداش های الهی در همین دنیا است. كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمْ ...
أَيْدَهُمْ

۱۰- حزب الله، با دشمن خدا دوست نمی شود. لَا تَجِدُ قَوْمًا ... يُؤَادُونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ ...

أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ

۱۱- حزب الله، نژاد و زبان و منطقه خاص ندارد، بلکه هر مؤمن مقاوم و استوار، جزو حزب الله است. لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ ...
يُؤَادُونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ ... أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ

۱۲- پیروزی و غلبه ای ارزش دارد که همراه با رستگاری و رسیدن به هدف باشد.

در جای دیگر می فرماید: «أَلَا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْعَالِيُونَ» (۱) و در اینجا می فرماید:

«أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۱۳- تداوم نعمت، خود یکی از نعمت های بهشتی است. «خَالِدِينَ فِيهَا»

۱۴- این که ما از خدا راضی باشیم یک طرف قضیه است، مهم رضایت خدا از ماست. «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ»

۱۵- در قیامت نعمت ها دو گونه است: مَادِي جَنَاتٍ... و معنوی. رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ... (چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَرَضُوا مِنْ اللَّهِ أَكْبَرُ» (۲))

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۳۰

۱- ۱) مائده ۵۶

۲- ۲) توبه ۷۲.

اشاره

این سوره بیست و چهار آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

به مناسبت کلمه ی «حشر» که در آیه دوم آمده، آن را «حشر» نام گذاری کرده اند. البته مراد از آن، حشر در قیامت نیست، بلکه اجتماع مردم برای کوچ کردن است.

آغاز و انجام این سوره درباره تسبیح همه موجودات هستی برای خداوند است و محتوای آن بیشتر درباره همکاری منافقان با یهودیان مدینه برای توطئه علیه مسلمانان است که قرآن می فرماید: نقشه های آنان به جایی نمی رسد و جز خواری و شکست، چیزی برای آنها به دنبال ندارد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، برای خدا تسبیح کنند (و خدا را به پاکی می ستایند) و اوست قدرتمند شکست ناپذیر حکیم.

نکته ها:

در قرآن، حدود ۸۵ بار واژه «تسبیح» بکار رفته است. در نماز نیز در حالات مختلف رکوع، سجود و قیام، موضوع تسبیح خدا به طور برجسته به چشم می خورد.

تسبیح در لغت، به معنای شنا و حرکت تند در آب و هوا است و در اصطلاح، منزّه دانستن خداوند از عیب ها و سرعت در عبادت اوست.

خداوند دارای دو نوع صفات است: ثبوتیه و سلبیّه؛ ثبوتیه، کمالات خدا را بیان می کند، مثل علم و قدرت، اما سلبیّه، خداوند را از هر گونه عجز و جهل و نیاز منزّه می داند. تسبیح، نسبت به صفات سلبیّه است و حمد، نسبت به صفات ثبوتیه.

در مواردی از قرآن و نماز، تسبیح و حمد الهی در کنار هم آمده اند. «يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (۱)، «سبحان ربی الاعلی و بحمده» و این جمع میان صفات ثبوتیه و سلبیّه است، به این معنا که گوینده، هم خداوند را از هر عیبی دور می داند و هم به خاطر دریافت الطاف الهی، او را ستایش می کند.

ص: ۵۳۴

بعضی گفته اند مراد از تسبیح موجودات، تسبیح تکوینی است نه تشریحی، یعنی همه ی موجودات به زبان حال، نه زبانِ قال، خدا را تسبیح و تنزیه می کنند، زیرا آفرینش هر موجودی، دلیل بر علم و حکمت و قدرت خداوند و منزّه بودن او از هر گونه جهل و لغو و عجز است. پس نیازی نیست که موجودات، به زبان تسبیح بگویند، بلکه وجودشان، تسبیح خداوند است.

اما به نظر می رسد مراد قرآن از تسبیح موجودات، تسبیح با زبان باشد، زیرا:

اگر آفرینش حکیمانه موجودات نشانه تسبیح باشد، ما این نشانه را می فهمیم در حالی که در آیه ای دیگر می فرماید: شما تسبیح موجودات را نمی فهمید. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۱)

اگر آفرینش، نشانه تسبیح بود، مثل ساختمان زیبا که مهندس و معمار خود را ستایش می کند، پس چرا می فرماید: «كُلُّ قَدِّ عِلْمٍ صَلَاتُهُ وَ تَسْبِيحُهُ» (۲) موجودات به نماز و تسبیح خود علم دارند و این امر از روی درک و شعور است نه تکوینی و ناآگاهانه.

تسبیح موجودات نسبت به خداوند دائمی است. در بعضی سوره ها به صورت فعل ماضی آمده است: «سَبَّحَ» و در بعضی فعل مضارع. «یسبح»

پیام ها:

۱- موجودات آسمان ها و زمین، نوعی شعور و درک دارند. «سَبَّحَ لِلَّهِ»

۲- اگر بعضی انسان ها اهل تسبیح نیستند، ولی تمام هستی تسبیح گوی خدا هستند. «سَبَّحَ لِلَّهِ ...»

۳- عزّت و حکمت الهی است که همه را به تسبیح جذب می کند. «سَبَّحَ لِلَّهِ ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۴- گرچه قدرت، در افراد عادی عامل از دست رفتن تعادل است، ولی خداوند هم قدرت دارد و تمام کارهایش نیز حکیمانه است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

ص: ۵۳۵

۱- ۱. اسراء، ۴۴.

۲- ۲. نور، ۴۱.

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ لِمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُوا أَنَّهُمْ لَا مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ ﴿٢﴾

اوست آن که کسانی از اهل کتاب را که کفر ورزیدند برای اولین بار از خانه هایشان بیرون راند، با آنکه شما گمان نداشتید که آنان (با داشتن آن همه قدرت، به آسانی) بیرون روند و خودشان گمان می کردند که قلعه ها و حصارهایشان آنان را از قهر خدا مانع خواهد شد، اما قهر خدا از جایی که گمان نمی کردند بر آنان وارد شد و در دل هایشان ترس و وحشت افکند (به گونه ای که) خانه های خود را با دست خویش و با دست مؤمنان خراب می کردند، پس ای صاحبان بصیرت عبرت بگیرید.

نکته ها:

کلمه «حشر» به معنای جمع کردن و بیرون راندن از محل سکونت است.

«فَاعْتَبِرُوا» از واژه «عبر» به معنای عبور کردن از ظاهر و رسیدن به باطن است. کلمه «عبارت» به معنای عبور از لفظ و رسیدن به معناست و «تعبیر خواب»، عبور از ظاهر رؤیا به باطن آن است.

سه قبیله از یهودیان به نام های بنی نضیر، بنی قریظه و بنی قینقاع به مدینه هجرت کرده و در آن جا ساکن شدند و با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پیمان عدم تعرض بستند، اما بعد از جنگ اُحُد گروهی از آنان با مشرکان مکه همراه شد و علیه مسلمانان توطئه کردند، پیامبر آگاه گردید و با آنان برخورد کرد. یکی از بزرگان آنان به نام کعب بن اشرف کشته و میان یهودیان تزلزل ایجاد شد و به قلعه ای پناهنده شدند. مسلمانان با دستور پیامبر قلعه را محاصره کردند. بعد از چند روز محاصره و جنگ، یهودیان پذیرفتند که از مدینه خارج شوند. آنها هنگام رفتن آن

مقدار از اموالشان را که توانستند را با خود بردند و آن مقدار که نتوانستند مانند خانه های خود را تخریب نمودند تا سالم به دست مسلمانان نیفتد. (۱)

در قرآن، بارها ترس در دل دشمن، به عنوان یکی از امدادهای الهی شمرده شده است، از جمله: «قَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ»، «سَيَأْتِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبُ» (۲) «سَيُنْفِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (۳) آری، ترس سبب فرار دشمن و پیروزی مسلمانان بدون خونریزی می شود.

در حدیث می خوانیم: سه لشکر برای یاری حضرت مهدی علیه السلام می آیند، لشکری از فرشتگان، لشکری از مؤمنان و ایجاد رعب و وحشت در دل دشمنان. (۴)

اندیشه کردن و عبرت گرفتن یک عبادت است، چنانکه در روایات می خوانیم: «کان اکثر عباده ابی ذر التفکر و الاعتبار» (۵)، بیشترین عبادت ابوذر، اندیشیدن و عبرت آموختن بود.

نه مهر الهی در انحصار محاسبات ما است، «يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۶) و نه قهر او.

﴿فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا﴾

خداوند در دل ها تصرف می کند. گاهی آرامش نازل می کند: «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۷) و گاهی ترس می افکند. «قَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ»

پیام ها:

۱- قهر خداوند نسبت به یهودیان پیمان شکن کافر، حکیمانه است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ»

۲- نشانه عزت خداوند، تار و مار شدن یهودیان پیمان شکن و توطئه گر است.

«الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ»

۳- تمام پیروزی ها را از او بدانیم. هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا ...

ص: ۵۳۷

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). انفال، ۱۲.

۳- ۳). آل عمران، ۱۵۱.

۴- ۴). تفسیر نمونه از اثبات الهدی، ج ۷، ص ۱۲۴.

۵- ۵). خصال صدوق.

٦-٦. طلاق، ٣.

٧-٧. فتح، ٤.

۴- حساب توطئه گران اهل کتاب از حساب بقیه آنان جداست. «الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»

۵- تبعید از وطن، یکی از مجازات الهی است. هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ ... مِنْ دِيَارِهِمْ

۶- قدرت هیچ کس و گروهی را پایدار ندانید. «مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا»

۷- کیفر کسی که از تعهدات و پیمان های اجتماعی خارج می شود، آن است که از وطن خارج شود. أَنْ يَخْرُجُوا ...

۸- محاسبات و تجهیزات کفار در برابر اراده الهی، ناکارآمد و بی فایده است.

«ظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ»

۹- در جنگ و جهاد با کفار، تمام محاسبات نباید بر اساس تجهیزات و امکانات مادی باشد. «فَاتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا»

۱۰- تخریب ساختمان های دشمن، در مواردی جایز است. «يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ»

۱۱- آنجا که اراده خدا باشد، دوست و دشمن دست به یک کار می زنند. «يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ»

۱۲- خداوند هم سبب ساز است و هم سبب سوز، ترس را سبب قرار می دهد و دژها را از سببیت می اندازد. «قَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ»

۱۳- مطالعه تاریخ، سرگرمی نیست، وسیله عبرت است. فَاعْتَبِرُوا ... تاریخ، گذرگاه است نه توقف گاه.

۱۴- استفاده از تاریخ، بصیرت می خواهد. «فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ»

وَ لَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبْتَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿۳﴾

و اگر این نبود که خداوند، بیرون شدن از خانمان را بر آنان نوشته بود، همانا آنان را در دنیا عذاب می کرد و البته در آخرت عذاب آتش دارند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾

این کیفر به خاطر آن است که آنان با خدا و رسولش دشمنی کردند و هر کس با خدا دشمنی کند، پس (بداند که) همانا خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

«جلاء» به معنای ترک دیار و وطن به خاطر گرفتاری و بلاست.

«شاقوا» از «شق» به معنای ایجاد شکاف و جدایی و جبهه گیری و دشمنی است.

در سوره مجادله آیه ۲۱ فرمود: «كَتَبَ اللَّهُ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنَّا وَرُسُلِي» و در این آیه می فرماید:

«كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ» یعنی هم پیروزی و هم جلائی وطن با اراده الهی است.

مشابه آیه ۴، در سوره انفال آیه ۱۳ درباره جنگ بدر آمده است.

«شَدِيدُ الْعِقَابِ» بودن منافاتی با «أرحم الراحمين» بودن خداوند ندارد، زیرا هر کدام در جای خود است، در دعای افتتاح می خوانیم: «و ايقنت انك أرحم الراحمين في موضع العفو و الرحمة و أشد المعاقبين في موضع النكال و النقمه»

پیام ها:

۱- حداقل کیفر پیمان شکنی، تبعید و بیرون راندن از وطن است (بنی نضیر به خاطر توطئه و خیانت مستحق کیفر سخت بودند، ولی آن حکم به تبعید شدنشان تبدیل شد). «لَوْ لَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا»

۲- ستیزه جوئی، سبب قهر الهی و تبعید بنی نضیر شد، نه یهودی بودن آنان.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ

۳- کیفرهای الهی بر اساس عملکرد انسان و عادلانه است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ»

۴- جبهه گیری در برابر رهبر آسمانی، در واقع جبهه گیری در برابر خداست. (در ابتدای آیه، جبهه گیری در برابر خدا و رسول است ولی پایان آن، جبهه گیری در برابر خداوند مطرح شده است). «شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ... يُشَاقُّ اللَّهَ»

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنِهِ أَوْ تَرَكْتُمْوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَ لِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

آنچه از درخت خرما قطع کردید یا آن را ایستاده بر پای خود وا گذاشتید، همه به خواست و فرمان خداوند بود و (خداوند می خواست) فاسقان را خوار گرداند.

نکته ها:

«لَيْنِهِ» به معنای نرمی است و به درخت خرما نیز که میوه ای نرم دارد، گفته می شود. (۱)

اسلام، رزمندگان را از مسموم کردن آب و قطع درختان سرزمین دشمن منع می کند؛ ولی گاهی به دلیل مزاحمت درخت برای حرکت رزمندگان و یا برای ضربه زدن به روحیه کافران پیمان شکن، فرمان قطع درخت صادر می شود. شاید آیه پاسخی به تردید مسلمانان در صحت عمل خویش یا اشکال یهود نسبت به قطع درختان باشد که قرآن می فرماید: این فرمان، از طرف خدا بود.

پیام ها:

۱- در جبهه جنگ، تمام حرکات باید زیر نظر فرمانده باشد. **مَا قَطَعْتُمْ ... فَبِإِذْنِ اللَّهِ**

۲- در شرایطی، تخریب منازل و قطع اشجار لازم است. **يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ ... قَطَعْتُمْ ...**

۳- قطع کردن یا نکردن درختان، حدودی دارد که باید با جواز الهی انجام گیرد.

مَا قَطَعْتُمْ ... أَوْ تَرَكْتُمْوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ

۴- فسق و اعتقادات فاسد انسان، در هدر رفتن اموال او اثر دارد. **مَا قَطَعْتُمْ ...**

الْفَاسِقِينَ

۵- کارهای ایذایی در جبهه مانعی ندارد. «لِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ»

ص: ۵۴۰

وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾

و آنچه را خداوند از (اموال) آنان به رسولش باز گرداند (شما برای آن زحمتی نکشیده)، نه اسبی بر آن تاختید و نه شتری راندید، بلکه خداوند، پیامبران را بر هر که بخواهد، مسلط می سازد و خداوند بر هر چیزی قادر است.

نکته ها:

«أَفَاءً» از «فِيء» به معنای بازگشت است و مقصود، اموال و غنایمی است که بدون جنگ و خونریزی، در اختیار رهبر مسلمانان قرار می گیرد. شاید دلیل آنکه به آن «فِيء» گویند، این باشد که اموال به صاحب اصلی خود که اولیای الهی هستند برمی گردد، زیرا خداوند تمام مواهب جهان را برای مؤمنان و پیش از آنان، برای پیامبران آفریده است و دیگران گرچه به صورت شرعی یا عرفی مالکند، ولی مالک اصلی، آن بزرگواران هستند.

«أَوْجَفْتُمْ» به معنای تاختن با اسب و شتر است. «خَيْلٍ» یعنی اسب و «رِكَابٍ» یعنی شتر.

اموالی که در اختیار مسلمانان قرار می گیرد، چند نوع است:

الف) اموالی که در جبهه از طریق جنگ به دست می آید که غنیمت نام دارد و مجاهدان مالک آن می شوند ولی باید خمس آن را بدهند.

ب) اموالی که بدون درگیری و حمله بدست می آید که نام آن «فِيء» است و در این آیه حکم آن بیان شده است.

ج) اموالی مثل زمین های موات، کوه ها، رودخانه ها و نزارها که نامش انفال است و در اول سوره انفال حکم آن آمده است.

بر اساس این آیه، اموالی که بدون تاخت و تاز نصیب مسلمانان می شود، در اختیار پیامبر است، نه مجاهدان و پیامبر طبق صلاحدید خود که در آیه بعد می گوید، میان گروه هایی تقسیم می فرماید.

دستورات اسلام حکیمانه است، در آنجا که با شرکت در جبهه چیزی به دست آید، مالک می شوند ولی در مواردی که زحمت نکشیده مالی حاصل شود، مربوط به رهبر آسمانی است.

پیام ها:

۱- در مسائل مالی، حتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدون اذن خدا دست به تصرف نمی زند.

﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ﴾

۲- تمام پیروزی ها، از راه جنگ و جهاد نیست. ﴿فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ﴾

۳- سلطه اولیای خدا، چون به اراده و فرمان اوست، ارزشمند است. ﴿يُسَلِّطُ رَسُولُهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾

۴- آنجا که اراده الهی باشد، دژها و حصارها اثری ندارند. ﴿مَا نَعْتَهُمْ حُصُونُهُمْ... وَ لَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رَسُولَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾

﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَاللِّرَسُولِ وَ لِأَهْلِ الْقُرَى وَ لِأَيِّمِيٍّ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَ مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (۷)

آنچه را خداوند از اهل آبادی ها به رسولش بازگرداند، پس برای خدا و برای رسول و برای خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان است تا (این اموال) تنها میان ثروتمندان شما در گردش نباشد و آنچه پیامبر برای شما آورده، بپذیرید و آنچه شما را از آن بازداشته، ترک کنید و از خدا پروا کنید که خداوند، سخت کیفر است.

نکته ها:

«دُولَةً» به معنای گردش و دست به دست کردن اموال است.

در قرآن، چهار مرتبه به لزوم پشتیبانی اقتصادی از اهل بیت پیامبر علیهم السلام اشاره و به

پرداخت بخشی از خمس، فیء و دیگر درآمدها به آنان تأکید شده است: «وَ لِيَذِي الْقُرْبَىٰ» (۱)، «وَ لِيَذِي الْقُرْبَىٰ» (۲)، «وَ آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ» (۳) و «فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ» (۴)

در آیه چهارم این سوره برای کسانی که با پیامبر مخالفت می کنند، عبارت «شَدِيدُ الْعِقَابِ» آمده بود و در این آیه نیز برای افرادی که ممکن است به تقسیم فیء توسط پیامبر ایراد بگیرند، عبارت «شَدِيدُ الْعِقَابِ» آمده است.

در این آیه، ابتدا حکم آمده، فَلِلَّهِ وَاللِّرْشُولِ وَ لِیَذِي ... سپس دلیل حکم، کئی لا یكون ذوله... و در پایان، توجه به احکام حکومتی پیامبر مطرح شده است.

خداوند برای «ذی القربی» هم مقام معنوی را سفارش کرده «قُلْ لا اَسئَلُکُمْ عَلَیْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبَىٰ» (۵) و هم پشتوانه اقتصادی را. «مَا اَفَاءَ اللّٰهُ ... لِیَذِي الْقُرْبَىٰ»

گرچه برای تقسیم فیء در این آیه شش مورد بیان شده، ولی لازم نیست در تمام موارد به طور یکسان تقسیم شود. (۶)

فیء، به شخص رسول خدا صلی الله علیه و آله اختصاص ندارد، بلکه برای موقعیت و مقام و جایگاه اوست و لذا بعد از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در اختیار جانشینان بر حق او یعنی اهل بیت علیهم السلام است و در زمان غیبت، در اختیار فقهای عادل بی هوی و هوس.

هر کجا با تلاش رزمندگان به غنایم رسیدیم، تنها خمس آن میان شش گروه تقسیم می شود، چنانکه در آیه ۴۱ سوره انفال آمده است، ولی هر کجا بدون زحمت چیزی بدست آید، تمامش میان آن شش گروه تقسیم می شود.

پیام ها:

۱- قوانین قرآن، کلی است، نه مخصوص به شأن و زمان نزول. (قانون فیء مربوط به تمام مواردی است که کفار آن را رها کرده و رفته اند و مخصوص یهود بنی نضیر نیست. کلمه «ما» و «قری» نشان عمومیت است.) «مَا اَفَاءَ اللّٰهُ

ص: ۵۴۳

۱- ۱. انفال، ۴۱.

۲- ۲. حشر، ۷.

۳- ۳. اسراء، ۲۶.

۴- ۴. روم، ۳۸.

۵- ۵. شوری، ۲۳.

۶- ۶. تفسیر احسن الحدیث.

عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى»

۲- اموال کفار فراری، در اختیار رهبر دینی است. «مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ»

۳- نظام اسلامی به پشتوانه اقتصادی نیاز دارد که یکی از آنان فیء و اموالی است که بدون جنگ، به خاطر فرار یا متارکه کفار نصیب مسلمانان می شود. «مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ...»

۴- رعایت ادب و شئون، در سخن لازم است. (ابتدا نام خدا، سپس رسول خدا و سپس دیگران). «فَلِلَّهِ وَاللِّرَّسُولِ ...»

۵- سهم خداوند، زیر نظر پیامبر در راه رضای خدا مصرف می شود. «فَلِلَّهِ ...»

۶- فقرزدایی، جزء برنامه های اصلی اسلام است. «وَالْمَسَاكِينِ»

۷- اگر گردش ثروت در دست اغنیای مسلمانان ممنوع است، پس در دست کفار قطعاً مورد نهی است. «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَهُ بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ ...»

۸- برنامه ریزان اقتصادی در نظام اسلامی باید به تعدیل ثروت و عدم تمرکز آن در دست یک گروه خاص توجه داشته باشند. «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَهُ بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ ...»

۹- اطاعت از فرامین پیامبر واجب است، زیرا پیامبر معصوم است، و گرنه به طور مطلق و بی چون و چرا دستوراتش واجب الاطاعه نبود. «مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ ...»

۱۰- سنت پیامبر، لازم الاجرا است. «مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ»

۱۱- لازم نیست تمام دستورات در قرآن آمده باشد، بلکه هر امر و نهی که در سخنان پیامبر آمده باشد باید اطاعت شود. «مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا»

۱۲- در انجام فرمان پیامبر، سرعت به خرج دهیم. «فَخُذُوهُ ... فَانْتَهُوا» (حرف فاء برای سرعت است).

۱۳- در مسائل مالی و تقسیم آن لغزشگاهی است که باید با تقوا از آن گذشت. «مَا أَفَاءَ اللَّهُ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۱۴- اطاعت بی چون و چرا از پیامبر، نمودی از تقوا است. **لَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولَ فَخُذُوهُ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ**

۱۵- بی تقوایی، کیفری شدید دارد. **«وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»**

۱۶- یاد کیفر سخت، سبب تقوا است. **وَ اتَّقُوا اللَّهَ ... شَدِيدُ الْعِقَابِ**

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانًا وَ يَنْصُرُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۸)»

(بخشی از فیء) برای مهاجران فقیری است که از خانه ها و اموال خود بیرون رانده شدند و در پی فضل و رضوان الهی هستند و خدا و رسولش را یاری می کنند، آنان همان راستگویانند.

نکته ها:

این آیه به منزله شرح و تفسیری است برای مصارف شش گانه فیء که از میان «مساکین» و «ابن السبیل» به سراغ آن گروه از فقرایی روید که امتیازاتی همچون هجرت در راه خدا و یاری رسول خدا را داشته باشند.

از میان فقرا، مهاجران تبعید شده ای که خالصانه حامی دین هستند، اولویت دارند.

پیام ها:

۱- گرچه افراد نیازمند، نظری به اموال ما ندارند، «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ» ولی ما باید آنان را بهره مند سازیم. **«لِلْفُقَرَاءِ»**

۲- علاقه به وطن، یک حق طبیعی و الهی است که قابل پیگیری است. **«أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ»**

۳- کسانی در ادعای دین داری صادقند که در عین فقر و آوارگی، حامی خدا و رسول باشند. **لِلْفُقَرَاءِ ... أُخْرِجُوا ... يَنْصُرُونَ اللَّهَ ... هُمُ الصَّادِقُونَ**

۴- کمالاتی قابل ستایش است که دائمی باشد. یَتَّغُونَ ... یَنْصُرُونَ (فعل مضارع نشان استمرار است).

۵- دنیا همراه با آخرت ارزش دارد. فَضْلاً ... وَ رِضْوَاناً

۶- افراد مخلص، الطاف الهی را فضل او می دانند، نه حق خود. «فَضْلاً مِنَ اللَّهِ»

۷- صداقت با عملکرد روشن می شود نه با شعار. یَنْصُرُونَ ... الصَّادِقُونَ

وَ الَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَ الْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُجِبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَ لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ يُوَثِّرُونَ عَلَيَّ أَنْفُسَهُمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۹)

و کسانی که در دارالهجره (مدینه) و ایمان، قبل از مهاجران جای گرفتند و کسانی را که (از مکه) به سویشان هجرت نمودند دوست می دارند و در دل، نیازی به آنچه (از فیئ) به مهاجران داده شده احساس نمی کنند و اگرچه خود شدیداً در فقر هستند ولی مهاجران را بر خود مقدم می دارند و کسانی که از بخل نفس محافظت شوند، آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

«تَبَوَّؤُوا» از «بواء» به معنای نزول و جای گرفتن در مکان است. (۱) «خَصَاصَةٌ»، به فقری که سبب شکاف زندگی شود گفته می شود و «یُوقَ» از «وقایه» به معنی حفاظت و کنترل است، «شُحَّ» به معنای بخل همراه با حرص است. (۲)

در کنار بهره مند کردن مهاجران از فیئ، خداوند به ستایش انصار و مردم مدینه می پردازد که آنان، هم خانه هایشان را برای مهاجران آماده کردند و هم ایمانشان را کامل نمودند که تمام دستورات را بدون دغدغه عمل کردند.

ص: ۵۴۶

۱- ۱). تفسیر مراعی.

۲- ۲). مفردات راغب.

در حدیث می خوانیم: امام جواد علیه السلام از اول شب تا صبح فقط یک دعا می کرد: «اللهم قنی شح نفسی» خدایا! مرا از بخل نفسانی ام حفظ کن. راوی می گوید: به امام گفتم: جانم فدایت! من جز این یک دعا از شما نشنیدم! امام فرمود: «فای شیء اشد من الشح» چه چیزی خطرناک تر از بخل است.

در حدیث دیگری می خوانیم: «لا یجتمع الشح و الایمان فی قلب رجل مسلم» (۱)، بخل و ایمان در دل یک مسلمان جا نمی گیرد.

ایثار، یک کمال است اما نباید موجب خروج از حد اعتدال شود، چنانکه قرآن در آیه ۶۷ سوره فرقان، در وصف عباد الرحمن می فرماید: «وَ الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ یُسْرِفُوا وَ لَمْ یَقْتَرُوا وَ كَانْ بَیْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا»، آنان در انفاق، نه زیاده روی می کنند و نه کوتاهی، بلکه راهی میانه را در پیش می گیرند.

این موضوع، در روایتی از امام صادق علیه السلام نیز مورد تأکید قرار گرفته است. (۲)

پیام ها:

- ۱- بستر سازی برای ارائه خدمات به دیگران یک ارزش است. «تَبَوُّؤُا الدَّارَ»
 - ۲- هم ظاهر آراسته لازم است و هم باطن. «تَبَوُّؤُا الدَّارَ وَ الْإِیْمَانَ»
 - ۳- محبت به اهل ایمان مرز و بوم ندارد. «یُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَیْهِمْ»
 - ۴- از ایثار و روحیات خوب دیگران نام ببرید. یُحِبُّونَ ... یُؤَثِّرُونَ
 - ۵- دوستی پایدار آن است که به خاطر کمالات، افراد را دوست بداریم، نه به خاطر نام و قبیله و چشم داشت. «یُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ»
 - ۶- تظاهر به کمال ارزش ندارد، کمال آن است که در عمق جان باشد. «لَا یَجِدُونَ فِی صُدُورِهِمْ حَاجَةً»
 - ۷- در ستایش از گروهی، نباید از گروه دیگر غافل شد تا ایجاد حساسیت شود.
- در آیه قبل از مهاجرین ستایش شد و این آیه از انصار ستایش می کند. «یُحِبُّونَ»

ص: ۵۴۷

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۸- مهم تر از مهمان دوستی، مهاجر دوستی است، زیرا مهمان چند روزی بیشتر نیست، ولی مهاجر مدّت هانزد انسان می ماند. «يُجْبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ»

۹- در تجلیل، سلسله مراتب و سوابق حفظ شود. اول مهاجران (آیه قبل) بعد انصار (این آیه) و در آیه بعد از تابعین ستایش شده است.

۱۰- خداوند از افرادی که حسد ندارند ستایش می کند. (معمولاً - حسادت ها به هنگام تقسیم مال جلوه می کند. با این که پیامبر، فیئ را تنها به مهاجران داد ولی انصار چشم داشتی نداشتند). لَا يَجِدُونَ ... حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا

۱۱- طبع بلند و دید وسیع، مورد ستایش قرآن است. «لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً»

۱۲- اظهار دوستی کافی نیست، دوستی عملی لازم است. يُجْبُونَ ... يُؤْتِرُونَ

۱۳- بخشش با وجود نیاز مهمتر است. يُؤْتِرُونَ ... وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

۱۴- رستن از بخل، مایه رستگاری است. مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ ... هُمُ الْمُفْلِحُونَ

۱۵- بخل با نفس عجین است. اگر کسی از بخل دور شود نه تنها از مال بلکه از جان نیز می تواند بگذرد. «يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ»

۱۶- بخیل، رستگار نمی شود. «مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۱۷- نجات از بخل، با کمک و امداد الهی ممکن است. کلمه «يُوقَ» مجهول آمده، زیرا بازدارنده خداوند است.

۱۸- بسیاری از کمالات، مربوط به نجات از بخل است. جمله «يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ» به عنوان کلید، در آخر آیه آمده است.

وَ الَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَ لِأَخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَ لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ (۱۰)

و کسانی که بعد از مهاجرین و انصار آمدند، می گویند: پروردگارا! ما و برادرانمان را که در ایمان بر ما سبقت گرفته اند، پیامرز و در دل های ما کینه مؤمنان را قرار نده. پروردگارا! همانا تو رثوف و مهربانی.

نکته ها:

در آیات قبل، از مهاجرین و انصار ستایش شد و در این آیه سخن از تابعین است که تمام مسلمانان پس از پیامبر را می تواند شامل شود.

در آیات ۸ تا ۱۰ به عوامل وحدت اشاره شده است:

۱. محبت. «يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ»

۲. ایثار. «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ»

۳. دعا. رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ... رَبَّنَا

۴. خدمت. «تَبَوَّؤُوا الدَّارَ»

۵. دوری از حرص و حسد. لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا ...

۶. دوری از بخل. «يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ»

۷. اخوت. «اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا»

۸. سعه صدر و نداشتن کینه. «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

مغفرت و استغفار

بیش از دویست بار موضوع مغفرت و واژه های آن در قرآن مطرح شده است. هم خودمان باید استغفار کنیم و هم از اولیای خدا بخواهیم که برای ما استغفار کنند. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» (۱) حتی فرشتگان برای مؤمنان استغفار می کنند. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲)

البته استغفار برای مشرکان و منافقان اثری ندارد. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» (۳)، «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ» (۴)

ص: ۵۴۹

- ٢-٢. غافر، ٧.
- ٣-٣. منافقون، ٦.
- ٤-٤. توبه، ١١٣.

اما عوامل مغفرت الهی عبارتند از:

۱. اطاعت از رهبر آسمانی. «فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» (۱)
۲. تقوا. «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۲)
۳. عفو و گذشت از مردم. «وَلْيُغْفِرُوا وَ لْيُصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ» (۳)
۴. کلام مستدل و محکم. «قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۴)
۵. قرض الحسنه. «إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۵)
۶. توبه و استغفار. «وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا» (۶)

پیام ها:

- ۱- مکتب کامل مکتبی است که برای پیروان آینده خود نیز طرح کمال و رشد داشته باشد. «وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ»
- ۲- برای جلوگیری از سوء تفاهم، ابتدا از لغزش های خود استغفار کنیم و سپس لغزشهای دیگران. «اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا»
- ۳- مؤمن، مصونیت از گناه ندارد، ولی هر گاه گناهی مرتکب شد، بلافاصله استغفار می کند. «اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا»
- ۴- دعای خیر برای گذشتگان، وظیفه آیندگان است. «وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ ... الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»
- ۵- تمام مسلمانان با هم برادرند و برای یکدیگر دعا می کنند. «اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»

ص: ۵۵۰

۱- ۱. آل عمران، ۳۱.

۲- ۲. انفال، ۲۹.

۳- ۳. نور، ۲۲.

۴- ۴. احزاب، ۷۰-۷۱.

۵- ۵. تغابن، ۱۷.

۶- ۶. نساء، ۱۱۰.

۶- سابقه در ایمان، یک ارزش است. «سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»

۷- برادری واقعی، در پرتو ایمان است. «لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»

۸- در اخوت و برادری دینی، زمان و مکان و نژاد مطرح نیست. «لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»

۹- با دعای خیر، کینه ها را از دل دور کنیم. رَبَّنَا اغْفِرْ ... لِإِخْوَانِنَا ... لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا

۱۰- مؤمن، بدخواه دیگران نیست. «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۱- خودسازی بدون استمداد از خداوند نمی شود. رَبَّنَا ... لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا

۱۲- در اصلاحات باید به سراغ ریشه ها رفت. ریشه بسیاری از گناهان، کینه و حسادت و دشمنی است که باید ریشه کن شود. «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا»

۱۳- توجه به ربوبیت و رأفت و رحمت خداوند، از آداب و پشتوانه اجابت دعاهاست. رَبَّنَا اغْفِرْ ... إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

أَلَمْ تَر إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِن أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلْتُمْ لَنَنصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» (۱۱)

آیا به منافقان نظر نکردی که به برادران خود، کسانی از اهل کتاب که کفر ورزیدند، می گویند: اگر شما رانده شدید، ما نیز با شما خارج خواهیم شد و درباره شما از هیچ کس پیروی نخواهیم کرد و اگر مورد هجوم و جنگ قرار گرفتید، قطعاً ما شما را یاری خواهیم کرد و خداوند شاهد است که این منافقان هر آینه دروغ گویند.

نکته ها:

بعد از ستایش از مهاجران و انصار و تابعین، این آیات، چهره منافقان و کفار را که در کنار هم و در برابر آنان ایستاده اند، ترسیم می کند. آری یکی به مغفرت و آمرزش دعوت می کند و یکی به لجاجت و مقاومت بر کفر و بی دینی.

در تفاسیر می خوانیم: منافقان برای یهودیان پیمان شکنی که مورد قهر پیامبر اسلام قرار

گرفته بودند، پیام فرستادند که شما سنگر خود را رها نکنید که ما با شما هستیم.

با توجه به آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۱) که برادری را تنها مخصوص اهل ایمان می داند، باید گفت: برادری منافق با کافر، برادری صوری و ظاهری است. لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا ...

در برادری حقیقی، ایشار و از خود گذشتگی نمایان است، چنانکه انصار نسبت به مهاجران چنین کردند، «وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ» ولی در برادری ظاهری، حتی یاری ظاهری هم نیست. «لَنْ نَصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

پیام ها:

۱- رهبر جامعه اسلامی، باید از روابط منافقان داخلی با دشمنان خارجی آگاه باشد. «أَلَمْ تَرَ»

۲- در صدر اسلام، منافقانی بودند که با کفار روابط مخفیانه و خائنه داشتند و با وعده های خود مایه امید آنان بودند. أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا ...

۳- منافق، برادر کافر است. نَافِقُوا ... لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

۴- همه ی اهل کتاب در برابر مسلمانان نایستاده اند، تنها گروهی در صدد توطئه و دشمنی هستند. «الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»

۵- منافق دروغگو برای اینکه دیگران را به باور بکشاند، سخن خود را قاطعانه مطرح می کند. لَنْخُرْجَنَّا مَعَكُمْ ... لَنْ نَصُرَنَّكُمْ

۶- منافق، در مسائل سیاسی و اجتماعی، تابع و مطیع رهبری اسلامی نیست. «لَا نَطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا»

۷- منافقان، حتی به دوستان خود نیز دروغ می گویند. «وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

لَيْنُ أَخْرَجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَيْنُ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَ لَيْنُ نَصَرُوهُمْ لَيُولُنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصُرُونَ» (۱۲)

ص: ۵۵۲

همانا اگر (کفار) اخراج شوند، (منافقان) با آنان خارج نخواهند شد و اگر مورد تهاجم و جنگ قرار گیرند، منافقان آنان را یاری نخواهند کرد و اگر به یاری آنان برخیزند، (هنگام خطر) به آنان پشت خواهند کرد. سپس (هیچ یک از کفار و منافقان) یاری نمی شوند.

پیام ها:

۱- و آگاهی از شکست کفار و پای بند نبودن منافقان به تعهدات خود، سبب تقویت روحیه مسلمانان است. لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ ... لَا يُنْصِرُونَهُمْ

۲- از تبلیغات پر طمطراق منافقان نهراسید که آنان، مرد عمل نیستند و خیلی زود میدان را خالی می کنند. لَا يَخْرُجُونَ ... لَا يُنْصِرُونَ ... لِيُولِّنَ الْأَذْبَارَ

۳- پیمان شکنی منافقان به حدی است که نسبت به کافران هم پیمان خود نیز وفادار نیستند. لَا يَخْرُجُونَ ... لَا يُنْصِرُونَ

۴- عاقبت نفاق، خواری و تنهایی است. «لَا يُنْصِرُونَ»

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (۱۳)

قطعاً ترس و وحشتی که از شما در دل منافقان است، سخت تر از خوفی است که آنان از خدا دارند و این به خاطر آن است که آنان فهم و معرفتی ندارند.

نکته ها:

«رَهْبَةً» به معنای ترس و وحشت درونی و عمیق است که آثار آن در عمل ظاهر می شود.

این آیه به منزله دلیل آیه قبل است که منافقان، حاضر به جنگ نیستند و اگر به جبهه آیند، فرار می کنند، زیرا آنان ایمان ندارند و قدرت الهی را نمی شناسند ولی برق شمشیر را می بینند و از شما بیش از خدا می ترسند.

پیام ها:

۱- مؤمن دارای ابهت و هیبت است. «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ»

۲- ترس از مردم به جای ترس از خدا، نشانه روشن نفاق است. «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ»

۳- منافقان نمی دانند و نمی فهمند که رمز عزت و قدرت مسلمانان، اراده و لطف خداوند است. «لَا يَفْقَهُونَ»

۴- هراس از مردم و نترسیدن از خداوند، به خاطر سطحی نگری و سبک سری است. «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً ... لَا يَفْقَهُونَ»

لا- يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسِهِمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكِ بَانَ لَهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾

منافقان (به قدری ترسو هستند که) به طور جمعی با شما نمی جنگند، جز در مناطق حفاظت شده یا از پشت دیوارها، درگیری آنان میان خودشان سخت است، تو آنان را متحد می پنداری در حالی که دل هایشان پراکنده است. این به خاطر آن است که آنان گروهی هستند که نمی اندیشند.

نکته ها:

«قُرَى» جمع «قریه» به محل اجتماع مردم گفته می شود، شهر باشد یا روستا. «مُحَصَّنَةٍ» از «حصن» به معنای قلعه است. «قُرَى مُحَصَّنَةٍ» یعنی مناطقی که از طریق دیوار یا خندق و یا برج حفاظت می شود.

ارزش و نقش و برکات وحدت و اتحاد، با کمی اندیشه و تعقل بر همه روشن می شود، لذا پایان آیه فرمود: «قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ» ولی پی بردن به اینکه تمام قدرت از آن خداست و ما نباید از انسان ها بیش از خدا بترسیم، به یک معرفت و توحید ناب و عمیق نیاز دارد و لذا آیه قبل با «قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ» پایان یافت.

۱- ارزیابی روحیات دشمن و هم پیمانان آنان و شیوه جنگی دشمن لازم است.

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا ... تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَ ...

۲- مراقب باشید که منافقان، مناطقی محفوظ و مصون از دسترس شما برای خود درست نکنند که در این صورت، خطر آنان جدی می شود. لَا يُقَاتِلُونَكُمْ ... إِلَّا فِي قَرْيٍ مُحَصَّنَةٍ

۳- اتحادهای صوری که بدون ایمان و گرایش باطنی باشد، ارزشی ندارد.

«تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى»

۴- امکانات و تجهیزات مادی و فیزیکی، عامل امتیاز نیست. در میان کفار با آن همه تجهیزات درگیری و ناامنی وجود دارد. قَرْيٍ مُحَصَّنَةٍ ... بِأَسْهُمٍ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ

۵- تحقیر و تضعیف منافقان و دشمن لازم است. قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ... قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

۶- اختلافات در جنگ، نشانه بی عقلی است. لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا ... قُلُوبُهُمْ شَتَّى ...

لَا يَعْقِلُونَ

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۵)

(مثل یهود بنی نضیر) مثل کسانی است که چندی قبل از آنان بودند(و با وعده های منافقان اغفال شدند) و تلخی و ناکامی انحراف خود را چشیدند و برایشان عذاب دردناکی است.

نکته ها:

«وَبَالَ» به معنی عواقب سوء یک امر است.

مؤمن از یک سوراخ دو بار گزیده نمی شود ولی یهودیان بنی نضیر، فریب وعده های منافقان را خوردند و فکر نکردند که این منافقان، چندی قبل همین وعده ها را به یهودیان بنی قینقاع دادند و وفا نکردند.

۱- در شناخت افراد و گروهها، به سابقه آنها مراجعه کنید. «كَمَثَلِ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

۲- رهبر جامعه، باید از تاریخ اقوام و گروهها آگاه باشد. «كَمَثَلِ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

۳- در تبلیغ و تربیت، از نمونه هایی استفاده کنید که آشنایی مردم با آن آسان تر باشد. «قَرِيبًا»

۴- تلخی های مادی، پرتوی از کیفر کفار است. «ذاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ»

۵- تاریخ دارای قانون و سنت های ثابت است. کفار اگر راهی را رفتند، مزه تلخ آن را چشیدند، شما هم اگر آن را بروید، خواهید چشید. «ذاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ»

۶- تلخی ها و شیرینی ها، نتیجه عملکرد خود ماست. «وَبَالَ أَمْرِهِمْ»

۷- همکاری با منافقان، هم در دنیا عذاب دارد و هم در آخرت. «ذاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلنَّاسِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ «۱۶»

(فریب اهل کتاب از منافقان،) مثل (اغفال) شیطان است آن گاه که به انسان گفت: کافر شو، پس چون کفر ورزید، گفت: من از تو تبری می جویم، من از خداوندی که پروردگار جهانیان است می ترسم.

فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ «۱۷»

پس سرانجام آن دو، (شیطان و منافقان کافر) آن است که آن دو جاودانه در آتشند و این کیفر ستمگران است.

نکته ها:

این آیه در ادامه آیه قبل، منافقان را به شیطان تشبیه کرده است که همواره به مردم وعده

می دهد، ولی وعده هایش جز فریب نیست. چه بسیارند افراد و حکومت های شیطان صفت که وعده هایی به وابستگان خود می دهند، ولی روز خطر آنان را به حال خود رها می کنند.

ابن عباس در ذیل این آیات، این ماجرا را نقل می کند:

در بنی اسرائیل، عابدی بود به نام برصیصا که سال ها عبادت می کرد و مشهور شد و مردم بیماران خود را برای شفا و درمان نزد او می آوردند. تا این که روزی زنی از اشراف را نزد او آوردند، شیطان او را وسوسه کرد و او به آن زن تجاوز کرد. سپس او را کشت و در بیابان دفن کرد. برادران زن فهمیدند و مسئله شایع شد و عابد از موقعیت خود سرنگون گشت. حاکم وقت او را احضار و او به گناه خود اقرار کرد و حکم صادر شد که به دار آویخته شود. در این هنگام شیطان نزد او مجسم شد که وسوسه من تو را به این روز انداخت، اگر به من سجده کنی تو را آزاد می سازم. عابد گفت: توان سجده ندارم، شیطان گفت: با اشاره ابرو به من سجده کن، او چنین کرد و به کلی دین خود را از دست داد و سرانجام نیز کشته شد. (۱)

شیطان، هر کس را به گونه ای گمراه و از راه به دور می کند:

عابد بنی اسرائیل از راه عبادتش به گناه گرفتار می شود.

قارون به علم و مدیریتش مغرور می شود. «عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي» (۲)

بلعم باعورا با داشتن اسم اعظم به سراغ هوس های خود می رود. «آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا» (۳)

سامری به علم و هنر خود مغرور می شود. «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» (۴)

یکی به مال و ثروتش مغرور می شود. «فَلَمَّا آتَاهُم مِّنْ فَضْلِهِ بَخُلُوا بِهِ» (۵)

دیگری به فرزندان پسر. «وَبَيْنَ شُهُودًا» (۶)

دیگری به حکومت. «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» (۷)

و دیگری به تجهیزات و برج و بارو. «جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ» (۸)، «تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا» (۹)

ص: ۵۵۷

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، قرطبی و روح البیان.

۲-۲. قصص، ۷۸.

۳-۳. اعراف، ۱۷۵.

۴-۴. طه، ۹۶.

- ٥-٥. توبه، ٧٦.
- ٦-٦. مدثر، ١٣.
- ٧-٧. زخرف، ٥١.
- ٨-٨. فجر، ٩.
- ٩-٩. شعراء، ١٤٩.

۱. هر دو دشمن انسان هستند: «إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ» (۱)، «هُمُ الْعَدُوُّ» (۲)

۲. هر دو مردم را به فحشا و منکر می خوانند: «يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ» (۳)، «يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ» (۴)

۳. از هر دو باید دور شد: «وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» (۵)، «فَاحْذَرُوهُمْ» (۶)

۴. هر دو چند چهره و ظاهر فریبند: كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ... قَالَ إِنِّي بِرِيءٌ مِنْكَ ، «وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ» (۷)

۵. هر دو با شعار خیرخواهی، اغفال می کنند: «هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ الْخُلْدِ» (۸)، «قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصَلِحُونَ» (۹)

۶. جایگاه هر دو دوزخ است: «أَنَّهُمَا فِي النَّارِ» (۱۰)، «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ» (۱۱)

پیام ها:

۱- برای اثبات مطلب یا نفوذ بیشتر در مخاطب، می توان از چند نمونه و تجربه استفاده کرد. كَمَثَلِ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ قَبْلِهِمْ... كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ

۲- وسوسه ها و تحریکات منافقان، نمونه ای از وسوسه های شیطان است. كَمَثَلِ الَّذِينَ... كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ

۳- شیطان، فقط دعوت به انحراف می کند، این انسان است که با اختیار خود، انحراف را می پذیرد. اُكْفُرْ... فَلَمَّا كَفَرَ

ص: ۵۵۸

۱-۱. یس، ۶۰.

۲-۲. منافقون، ۴.

۳-۳. بقره، ۲۶۸.

۴-۴. توبه، ۶۷.

۵-۵. بقره، ۲۰۸.

۶-۶. منافقون، ۴.

۷-۷. بقره، ۱۴.

۸-۸. طه، ۱۲۰.

۹-۹. بقره، ۱۱.

۱۰-۱۰. حشر، ۱۷.

۴- شیطان، رفیق نیمه راه است. «اَكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ»

۵- کار انسان بی دین به جایی می رسد که شیطان هم از او برائت می جوید. «إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ»

۶- شیطان و منافقان، خوف از خدا را توجیهی برای خلف وعده و یاری نکردن خود قرار می دهند. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ» سرانجام نفاق و کفر، آتش جاودان است

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتُنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خداوند پروا کنید و هر کس به آن چه برای فردای (قیامت) خود فرستاده است، بنگرد. باز هم از خدا پروا کنید که خداوند به آنچه انجام می دهید، به خوبی آگاه است.

نکته ها:

فرمان تقوا در این آیه تکرار و تأکید شده است که علاوه بر تأکید، می تواند معانی متعددی داشته باشد، از جمله:

۱. تقوای اول مربوط به اصل کار و تقوای دوم مربوط به کیفیت آن باشد.

۲. تقوای اول مربوط به انجام کار خیر و تقوای دوم مربوط به ترک محرّمات باشد. ۳. و شاید تقوای اول مربوط به توبه از گذشته و تقوای دوم مربوط به ذخیره آینده باشد.

در روایات می خوانیم: با نیمی از یک دانه خرما، یا اگر ندارید با سخنان خوب، دل هایی را شاد کنید تا در قیامت که خداوند می پرسد: من به تو چشم و گوش و... دادم چه ذخیره ای فرستادی، شرمنده نباشید. زیرا در آن روز بعضی به هر سو می نگرند، ولی ذخیره ای که وسیله نجاتشان باشد از پیش فرستاده اند. (۱)

پیام ها:

۱- ایمان، زمینه تقوا و شرط ثمر بخشی ایمان، داشتن تقوا است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا»

۲- به امید کار خیر وارثان باشیم، هر کس به فکر قیامت خود باشد. «وَ لْتُنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ»

ص: ۵۵۹

۳- در آنچه به عنوان عمل صالح ذخیره می کنیم، دقت کنیم. «وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ»

۴- محاسبه نفس لازم است. «وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ» (اگر امروز دقت نکنیم، دقت فردا سبب شرمندگی خواهد بود. «يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَّا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا» (۱))

۵- قیامت، نزدیک است. «لِغَدٍ» (چنانکه در جای دیگر نیز می فرماید: «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَ يَرَاهُ قَرِيبًا» (۲))

۶- آینده نگری و عاقبت اندیشی، لازمه ی ایمان است. «مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ»

۷- تقوا، زمینه محاسبه نفس و محاسبه نفس، سبب رشد و تقویت تقوا است.

(«وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ» میان دو «اتَّقُوا اللَّهَ» قرار گرفته است).

۸- هیچ کس در هیچ مرحله ای خود را ایمن نداند. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ

۹- ایمان به خبیر بودن خداوند، عامل تقوا است. وَ اتَّقُوا اللَّهَ ... إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ

وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (۱۹)

همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند، پس خدا نیز آنان را به خود فراموشی گرفتار کرد. آنان همان فاسقانند.

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ» (۲۰)

اهل آتش و اهل بهشت یکسان نیستند، اهل بهشت همان رستگارانند.

ص: ۵۶۰

۱-۱. نبأ، ۴۰.

۲-۲. معارج، ۶.

مصدق روشن کسانی که خداوند را فراموش کردند، منافقانند. در آیه ۶۷ سوره توبه درباره منافقان می خوانیم: «نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ» البته خداوند فراموشکار نیست، بلکه لطف خود را از آنان باز می دارد. «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۱)

غفلت، خطرناک ترین آفت انسان است. قرآن می فرماید: گروهی از مردم، از چهارپایان بدترند، زیرا غافلند، «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» (۲) بنابراین غفلت از خدا «نَسُوا اللَّهَ» (۳)، غفلت از قیامت «نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ» (۴) و غفلت از آیات الهی، «أَتَتَّكَ آيَاتُنَا فَنَسِيْتَهَا» (۵) باعث سقوط انسان به مرحله ای پست تر از حیوانیت می شود.

کسی که خدا را فراموش می کند، قهراً فردی بی راهه، بی رهبر، بی هدف و بی قانون، غرق در شهوات می شود و تمام هدف ها و عملکردش سلیقه ای و مطابق تمایلات و هوس های خودش می شود و این بزرگ ترین خطر برای انسان است.

کسی که لطف او را فراموش کند، مأیوس شده و به بن بست می رسد.

کسی که عفو او را فراموش کند، خود را قابل اصلاح نمی بیند و دست به هر کاری می زند.

کسی که رهبران الهی را فراموش کند، دنبال هر طاغوتی می رود و فاسد می شود.

کسی که قانون او را فراموش کند، هر روز به سراغ صدایی می رود و سر در گم می شود.

کسی که راه او را فراموش کند، در میان صدها راه دیگر گم شده و به بی راهه می رود.

کسی که اولیای او را فراموش کند، دوستان ناباب او را به بازی می گیرند.

کسی که نعمت های خدا را فراموش کند، متملق دیگران می شود.

کسی که خدا را فراموش کند، قهراً اهداف حکیمانه ی او در مورد آفرینش انسان را فراموش خواهد کرد و هر که هدف خلقتش را فراموش کند، عمر، سرمایه و استعدادش را هدر می دهد.

انسان فطرتاً خداشناس است و فراموشی، عارض بر او می شود. کلمه «نسیان» در موردی است که قبلاً علم و توجه باشد.

ص: ۵۶۱

۱-۱. مریم، ۶۴.

۲-۲. اعراف، ۱۷۹.

۳-۳. توبه، ۶۷.

۴-۴. ص، ۲۶.

۱- مؤمنان، در معرض غفلت از یاد خدا هستند و نیاز به هشدار دارند. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ... وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ

۲- گام اول سقوط، از خود انسان است، خودفراموشی کيفر الهی است. «نَسُوا اللَّهَ فَاُنْسَاهُمْ»

۳- کيفر الهی متناسب با عمل است. «نَسُوا اللَّهَ فَاُنْسَاهُمْ اَنْفُسَهُمْ»

۴- گناه و انحراف، ثمره غفلت از یاد خداست. «نَسُوا اللَّهَ فَاُنْسَاهُمْ اَنْفُسَهُمْ اُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

لَوْ اَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلٰى جَبَلٍ لَّرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ تِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿۲۱﴾

اگر این قرآن را بر کوهی نازل کرده بودیم، بی شک آن کوه را از خشیت خداوند، خاشع و فرو پاشیده می دیدی. ما این مثال ها را برای مردم می زنیم، شاید بیاندیشند.

۱- یکی از شیوه های تربیت، توبیخ غیر مستقیم است. لَوْ اَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ ... تِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا ...

۲- قرآن، کتاب الهی، کمبودی ندارد، مردم قابلیت لازم را ندارند. لَوْ اَنْزَلْنَا هَذَا ...

۳- استفاده از تمثیل در بیان حقایق معنوی، شیوه ای قرآنی است. لَوْ اَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلٰى جَبَلٍ ...

۴- چگونه است که کوه با آن صلابت، در برابر عظمت قرآن خاشع است، اما قلب برخی انسان ها، از سنگ سخت تر؟ لَوْ اَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلٰى جَبَلٍ لَّرَاَيْتَهُ خَاشِعًا ...

۵- هستی، شعور دارد. اگر قرآن بر کوه نازل می شد، خشوع و خشیت از آن ظاهر می گشت. «لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ»

۶- امثال و تمثیلات قرآنی، نیاز به تدبّر و تفکر دارد و گرنه به درستی درک نمی شود. «تِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَضْرِبَ بِهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (۲۲)

او خدایی است که معبودی جز او نیست، به غیب و شهود آگاه است. او مهربان و بخشنده است.

نکته ها:

در روایات، برای تلاوت آیات آخر سوره حشر، سفارش بسیار شده و برکات گوناگونی برای آن بیان گردیده که از جمله آن، بخشیده شدن گناهان و رسیدن به مرز مقام شهید است.

احتمال می رود که انسان در میان اسمایی که در این آیات (۲۲-۲۴) آمده است، به اسم اعظم دست پیدا کند، زیرا در این آیات، حدود پانزده و یا با عنایتی، هجده صفت از صفات الهی آمده است که هر کدام نشانگر کمالات بی انتهای اوست.

معبود واقعی، وجودی است که علم و رحمت و قداست و عزّت و قدرت و عظمت و احاطه کامل را داشته باشد و چون این صفات مخصوص خداوند است، پس معبودی جز او نیست.

در قرآن هر کجا غیب و شهود کنار هم آمده، ابتدا غیب آمده و سپس شهود و این اشاره است یا به اهمّیت آن یا به کثرت موارد آن.

امام صادق علیه السلام فرمود: «الغيب ما لم يكن والشهادة ما قد كان» (۱) غیب آن است که واقع نشده و شهود آن است که وجود یافته است.

پیام ها:

۱- یکتایی و یگانگی، اولین و مهم ترین اصل در صفات الهی است. «هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

ص: ۵۶۳

۲- او که همه به دنبال اویند، خداست. «هُوَ اللَّهُ»

۳- علم خداوند به غیب و شهود یکسان است. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ»

۴- با اینکه خداوند همه چیز را می داند، «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ» ولی با رحمت با بندگان برخورد می کند. اگر علم او بیم آور است، رحمت او امیدبخش است و در تربیت، انسان باید بین بیم و امید باشد. «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

۵- هر موجودی جز خدای یکتا، فاقد علم و رحمت گسترده است. هُوَ ... عَالِمُ الْغَيْبِ ... هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ «۲۳»

اوست خدای یکتا که معبودی جز او نیست، فرمانروا، منزّه از هر عیب، سلامت بخش، ایمنی بخش، مسلط بر همه چیز، قدرتمند شکست ناپذیر، صاحب جبروت و کبریایی. منزّه است از هر چه برای او شریک قرار می دهند.

نکته ها:

«ملک» به معنای مالک امور مردم و اختیاردار حکومت آنان است. «قدوس» به معنای پاک و منزّه از هر عیب و نقص، «مهیمن» به معنای صاحب سلطه و سیطره و مراقبت است.

«جبار» به دو معنای قادر بر جبر و جبران کننده آمده است.

«سلام» یعنی کسی که با سلام و عافیت برخورد می کند، نه با جنگ و ستیز و یا شرّ و ضرر.

«مؤمن» نیز یعنی کسی که به تو امانت می دهد و تو را در امان خود حفظ می کند. (۱)

حاکمان بشری سر تا پا عجز و نیاز و محدودیت و نقص هستند و مردم از آنان در امان نیستند. اما خداوند متعال، فرمانروایی است که هم قداست دارد و از هر عیب و نقصی به دور است، هم ایمنی بخش است، هم بر همه چیز سیطره و نفوذ دارد، دارای قدرتی نفوذناپذیر

ص: ۵۶۴

است، جبران کننده است و عظمت و کبریایی دارد.

پیام ها:

۱- یکتا معبود هستی، کسی است که فرمانروایی مطلق دارد. «هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ»

۲- فرمانروایی خداوند، از هر گونه ظلم و کاستی به دور است و مملو از قداست می باشد. «الْقُدُّوسُ السَّلَامُ»

۳- خداوند هیچ گونه ضرری به خلق خود نمی زند. «السَّلَامُ»

۴- خداوند، احاطه کامل بر هستی دارد. «الْمُهَيِّمُنُ»

۵- پندارهای مشرکان درباره ی خداوند، نادرست است. «سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ»

هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ «۲۴»

اوست خداوند آفریننده، پدید آورنده و صورت بخش، بهترین نام ها و صفات برای اوست. آنچه در آسمان ها و زمین است، تسبیح گوی اویند و اوست توانای بی همتا و با حکمت.

نکته ها:

«بارئ» به معنای پدید آورنده ای است که پدیده هایش از یکدیگر متمایز و متفاوت باشند.

این تنها سوره ای است که آغاز و پایانش با تسبیح الهی است. سَبِّحْ لِلَّهِ ... يُسَبِّحُ لَهُ ... آیه اول آن سخن از عزت و حکمت است و آیه آخر آن با عزیز حکیم پایان یافت.

پیام ها:

۱- خداوند، آفریننده ای است که در آفرینش مخلوقاتش، از کسی یا جایی الگوبرداری نکرده است، بلکه خود، صورت بخش پدیده هاست. «الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ»

۲- کسی که تمام کمالات را داراست، سزاوار تسییح همه هستی است. لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ يُسَبِّحُ لَهُ ...

۳- تسییح موجودات، نشانه نوعی علم و شعور در هستی است. «يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۴- تسییح موجودات، تذکری به انسان هایی است که اهل تسییح نیستند. «يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۵- قدرت خداوند همراه با حکمت است نه ستم و تجاوز. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

«و الحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۶۶

این سوره در مدینه نازل شده و دارای سیزده آیه است. به خاطر آیه دهم که درباره امتحان زنان مهاجر است، آن را «ممتحنه» نام گذارده اند.

محتوای این سوره درباره ی محبت به خداوند متعال و نهی از دوستی با دشمنان اوست و به مسلمانان سفارش می کند که حضرت ابراهیم علیه السلام را به عنوان الگوی خود قرار دهند و از او سرمشق بگیرند.

از میان یکصد و چهارده سوره ی قرآن کریم، در آغاز نه سوره به مسئله دشمن شناسی توجه شده است؛ سوره های براءت، احزاب، محمد، ممتحنه، منافقون، معارج، بینه، کافرون و مسد.

در قرآن، آیات دشمن شناسی بیش از آیات الاحکام است. یکصد و نود و یک مرتبه واژه ی «ضَلَّ»، پانصد و بیست و یک مرتبه واژه ی «کفر»، سی و هفت مرتبه واژه ی «نفاق» و چهل و پنج مرتبه واژه ی «صدّ» آمده است.

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! دشمن من و دشمن خود را دوست نگیرید.

شما با آنان طرح دوستی می افکنید، در حالی که آنان نسبت به حقی که برای شما آمده است، کفر ورزیده اند. (علاوه بر آن که) آنان شما و پیامبر را به خاطر ایمان به خدا که پروردگار شما است، (از مکّه) اخراج و آواره نموده اند. اگر شما برای جهاد در راه من و طلب رضای من (از وطن) بیرون آمده اید (با آنان دوستی نکنید). شما مخفیانه دوستی خود را به آنان می رسانید در حالی که من به آنچه مخفیانه و آنچه آشکارا انجام دهید آگاه ترم و هر کس از شما چنین کند، قطعاً از راه راست گم گشته است.

نکته ها:

کلمه ی «عدو» هم به یک نفر و هم به گروهی از افراد اطلاق می شود، ولی در اینجا مراد، گروه است؛ زیرا در مقابل آن، کلمه ی «أَوْلِيَاءَ» که جمع است، به کار رفته است. (۱)

ص: ۵۷۰

مراد از اخراج پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان، بدرفتاری با آنان بود تا جایی که پیامبر و مسلمانان برای رهایی از بدرفتاری کفار، خودشان از مکه خارج شدند. (۱)

در تفاسیر می خوانیم: یکی از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، نامه ای را به زنی داد تا برای مشرکان مکه ببرد و آنان را از تصمیم پیامبر صلی الله علیه و آله مبنی بر فتح مکه آگاه کند.

جبرئیل، موضوع را به رسول اکرم خبر داد و پیامبر صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السلام، و جمع دیگری را برای پس گرفتن نامه از آن زن، به سوی مکه فرستاد و فرمود: «در فلان منطقه آن زن را خواهید یافت». گروه اعزامی حرکت کردند و در همان نقطه ای که پیامبر فرموده بود، آن زن را یافتند و سراغ نامه را از او گرفتند. زن از وجود چنین نامه ای اظهار بی اطلاعی کرد. بعضی از اصحاب، سخنان زن را باور کردند و خواستند به مدینه برگردند، اما حضرت علی علیه السلام فرمود: «نه جبرئیل به پیامبر دروغ گفته و نه آن حضرت به ما، بنابراین قطعاً نامه ی مورد نظر در نزد این زن است». سپس شمشیر کشید که نامه را بگیرد. زن که مسئله را جدی دید، نامه را از میان موهای سرش بیرون آورد و آن را تحویل داد.

نامه را نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آوردند. حضرت، نویسنده ی نامه -حاطب بن ابی بلتعنه- را احضار و او را توبیخ کرد. حاطب گفت: من خائن نیستم ولی از آنجا که بستگانم در مکه و در میان مشرکان به سر می برند، خواستم دل مشرکان را به دست بیاورم تا بستگانم در آسایش به سر برند. پیامبر صلی الله علیه و آله او را بخشیدند و این آیات نازل شد.

جالب این که این زن از مکه به مدینه آمد و از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تقاضای کمک کرد. حضرت از او پرسید: آیا به اسلام ایمان آورده ای؟ گفت: نه. فرمود: آیا از مکه هجرت کرده ای تا به مهاجران ملحق شوی؟ گفت: نه. پرسید: پس چرا به مدینه آمده ای؟ گفت: برای دریافت کمک از شما. حضرت فرمود: پس جوانانی که در مکه دور تو بودند، چه شدند؟ (اشاره به این که تو در مکه خواننده بودی و مشتریان جوان داشتی)! گفت: بعد از شکست مردم مکه در

ص: ۵۷۱

جنگ بدر، دیگر کسی به سراغم نیامد (کنایه از عمق تأثیر شکست در روحیه ی مردم).

حضرت دستور داد تا به او کمک کنند. (آری، دستور کمک به غریبه گرچه کافر باشد). (۱)

از این ماجرا معلوم می شود که حفظ اسرار نظامی به قدری لازم است که حضرت علی علیه السلام حامل نامه را به کشتن تهدید کرد و فرمود: «لاردن رأسک الی رسول الله صلی الله علیه و آله» (۲) سرت را برای رسول خدا می فرستم!

دشمن شناسی

قرآن در آیات متعددی از برنامه ها و توطئه های دشمن خبر می دهد و وظیفه ی مسلمانان را به آنان گوشزد می نماید:

الف) افکار و آرزوهای دشمن:

«لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا»

(۳)

قطعاً سخت ترین دشمنان اهل ایمان را یهودیان و مشرکان خواهی یافت.

«مَا يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

(۴)

نه کفار از اهل کتاب و نه مشرکان، هیچ کدام دوست ندارند که از طرف پروردگارتان به شما هیچ خیری برسد.

«وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

(۵)

آرزو دارند که شما نرمش نشان دهید تا با شما سازش کنند.

«وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ»

(۶)

آرزو دارند که شما در رنج قرار گیرید.

وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ ... (۷) آرزو دارند که شما از اسلحه و سرمایه خود غافل شوید.

ب) توطئه های دشمن:

«إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا»

(۸)

مخالفان، هرگونه توطئه ای را بر ضد شما به کار می برند.

«يَسْتَرْوَنَ الضَّلَالَةَ وَ يُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ»

(۹)

آنان گمراهی را می خرنند و می خواهند

ص: ۵۷۲

-
- ۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، روح البیان، صافی، مراغی، المیزان و نمونه با اندکی تفاوت در نقل.
 - ۲-۲. تفسیر المیزان.
 - ۳-۳. مائده، ۸۲.
 - ۴-۴. بقره، ۱۰۵.
 - ۵-۵. قلم، ۹.
 - ۶-۶. آل عمران، ۱۱۸.
 - ۷-۷. نساء، ۱۰۲.
 - ۸-۸. طارق، ۱۵.
 - ۹-۹. نساء، ۴۴.

شما نیز گمراه شوید.

ج) رفتار دشمن:

«إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا»

(۱)

کافران دشمنان آشکار شمایند.

«يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا»

(۲)

با خدا و مؤمنان خدعه می کنند.

«إِنْ يَتَفَفَّؤْكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً»

(۳)

اگر بر شما مسلط شوند، دشمن شما می گردند.

«آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَكَفَرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

(۴)

به آنچه که بر مؤمنان نازل شده صبحگاهان ایمان بیاورید و شامگاهان از ایمان برگردید (تا شاید مؤمنان نیز در حقیقت دین مردد شده و) برگردند.

د) وظیفه ی مسلمانان در برابر دشمن:

«هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُوهُمْ»

(۵)

آنان دشمنند پس از آنان حذر کن.

وَ أَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ... (۶) آنچه توان دارید برای مقابله با دشمن آماده کنید.

«لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خِلَالًا»

(۷)

غیر خودی ها را محرم اسرار نگیرید که رعایت نمی کنند.

پیام ها:

۱- جامعه ایمانی حق ندارد با دشمنان خدا، رابطه دوستانه و صمیمانه داشته باشد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ»

۲- ایمان به خداوند با برقراری پیوند دوستی با دشمن خدا سازگار نیست.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي ... أَوْلِيَاءَ

ص: ۵۷۳

۱-۱. نساء، ۱۰۱.

۲-۲. بقره، ۹.

۳-۳. ممتحنه، ۲.

۴-۴. آل عمران، ۷۲.

۵-۵. منافقون، ۴.

۶-۶. انفال، ۶۰.

۷-۷. آل عمران، ۱۱۸.

۳- دشمن خدا در حقیقت دشمن مؤمنان نیز هست. «عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ»

۴- گرچه کفار دشمن ما هستند، ولی دلیل اصلی متارکه ی ما با آنان، دشمنی آنها با خداست. کلمه ی «عَدُوِّي» قبل از «عَدُوَّكُمْ» آمده است.

۵- القای مودت و ابراز دوستی با دشمنان، جرأت آنان را در برابر مؤمنان بیشتر می کند. «تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ»

۶- اوامر و نواهی خود را به طور مستدل بیان کنید. «لَا تَتَّخِذُوا... قَدْ كَفَرُوا... يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ»

۷- در سیاست خارجی، برقراری رابطه و قطع روابط باید بر اساس ملاک های دینی باشد. «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ»

۸- دین از سیاست جدا نیست. (فرمان قطع رابطه با دشمنان یک دستور سیاسی است که در متن قرآن آمده است). «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ»

۹- کفار تنها در عقیده مخالف شما نیستند، بلکه کمر به حذف شما بسته اند.

كَفَرُوا... يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ

۱۰- دشمنی کفار با شما به خاطر ایمان شما به خداست. «أَنْ تُوْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ»

۱۱- برقراری رابطه با کفار در صورتی جایز است که آنها به ارزشهای شما احترام بگذارند و در صدد توطئه نباشند. «لَا تَتَّخِذُوا... قَدْ كَفَرُوا... يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ»

۱۲- اسلام خواهان عزت مسلمانان است. (اظهار مودت به گروهی که به مکتب شما کافرند و بر ضد شما توطئه می کنند، ذلت است). «تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ»

۱۳- یک دل، دو دوستی بر نمی دارد. «إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ»

۱۴- جهاد باید خالصانه و برای خدا باشد. «جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي»

۱۵- خداوند از ارتباطات مخفیانه با کفار آگاه است. «أَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ»

۱۶- توجه به علم خداوند، سبب کاهش گناهان است. «أَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ»

۱۷- در تربیت، هم امر و هم نهی، «لَا تَتَّخِذُوا» هم استدلال، «عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ» هم انگیزه. «يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ» و هم تهدید. «وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ»

۱۸- چه بسیارند مؤمنانی که بد عاقبت می شوند. الَّذِينَ آمَنُوا ... ضَلُّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

ص: ۵۷۴

۱۹- چه بسیارند افرادی که در آغاز رزمنده بودند، ولی در اثر رابطه با دشمنان، بد عاقبت شدند. خَرَجْتُمْ جِهَاداً فِي سَبِيلِي وَ
اِيْتِغَاءَ مَرْضَاتِي ... ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

۲۰- فکر تأمین منافع از طریق روابط سرری با دشمنان دین، بیراهه رفتن و حرکتی بی فرجام است. «وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ
سَوَاءَ السَّبِيلِ»

إِنْ يَتَّقُواكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَسْطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتُهُمْ بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ» (۲)

اگر بر شما مسلط شوند، دشمنان (سرسخت) شما خواهند بود و دست و زبانشان را به بدی، به سوی شما خواهند گشود و دوست
دارند که شما (از دین خود دست برداشته و) کفر ورزید.

نکته ها:

«ثقف» به معنای پیدا کردن و روبرو شدن است.

حضرت علی علیه السلام در نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک اشتر می نویسد: «و لکن احذر کل الحذر من عدوک بعد
صلحه فان العدو ربما قارب لیتغفل» حتی بعد از صلح، از خدعه دشمن برحذر باش؛ زیرا دشمن گاهی به شما نزدیک می شود تا
شما را غافلگیر کند.

و در غررالحکم از آن حضرت می خوانیم: «لا- تأمن عدوا و ان شکر» از دشمن، حتی اگر زبان به ستایش گشود، مطمئن و در
امان مباش. دشمن مانند آب است که گرچه با حرارت گرم می شود، ولی سرانجام سرد می شود.... فانه کالماء و ان اطیل سخانه
بالنار لم یمتنع من اطفائه (۱)

دلیل قطع رابطه با کفار پنج چیز است:

الف) مکتب شما را قبول ندارند. «كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ»

ب) رهبر و امت را تحمل نمی کنند. «يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ»

ص: ۵۷۵

ج) اگر سلطه یابند، دشمنی خود را اعمال می کنند. **إِنْ يَتَّقُواكُمْ ...**

د) با دست و زبان، آزارتان می دهند. **«يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ»**

ه) می خواهند که شما از دین برگشته و مرتد شوید. **«وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»**

پیام ها:

۱- دشمنان به دنبال سلطه همه جانبه بر شما هستند. **«يَتَّقُواكُمْ»**

۲- خاموشی دشمن، نشانه ی دوستی او نیست بلکه فرصت ضربه زدن نیافته است. **«إِنْ يَتَّقُواكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً»**

۳- دشمن هم تهاجم نظامی دارد، **«يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ»** هم تهاجم فرهنگی. **«وَ أَلْسِنَتَهُمْ»**

۴- ریشه ی دست و زبان درازی های دشمن، خواسته های قلبی و درونی اوست.

يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ ... وَ دُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ

۵- دشمنان، در دشمنی با شما وحدت دارند. **يَكُونُوا ... يَبْسُطُوا ... وَ دُّوا**

۶- هدف دشمن از ضربه های نظامی و فرهنگی، دست برداشتن شما از مکتب است. **«وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»**

۷- تا کفر نورزید، دشمن از شما راضی نمی شود. **«وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»** (در آیه ۲۱۷ سوره بقره نیز می خوانیم: **«لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِِنْ اسْتَطَاعُوا»**)

لَنْ نَنْفَعَكُمْ أَرْحَامَكُمْ وَ لَا أَوْلَادَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصَلُ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» ۳

در روز قیامت، خویشان کافر و فرزندان کافر شما، هیچ کدام سودی برایتان نخواهند داشت. (در آن روز خداوند) میان شما و آنان جدایی خواهد افکند و خداوند به آنچه انجام می دهید، بیناست.

نکته ها:

از آنجا که یکی از عوامل برقراری رابطه با دشمنان، حفظ روابط خانوادگی و خویشاوندی است، قرآن می فرماید: خانواده و خویشاوند کافر، در قیامت به کار شما نمی آید، پس به خاطر آنها خود را به گناه نیندازید.

ناکارآمدی بستگان و بریده شدن اسباب در قیامت، بارها در قرآن مطرح شده است:

﴿فَلَا أُنسَبُ بِهِمْ﴾

(۱)

در آن روز نسبتی میان مردم در کار نیست.

﴿تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ﴾

(۲)

در آن روز سبب ها قطع می شود.

پیام ها:

۱- عواطف خویشاوندی، گاهی زمینه تمایل به دشمنان است. تُبَيِّرُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ ... لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ

۲- چه انگیزه ای برای ایجاد رابطه دوستانه با کفار دارید؟

قلباً که مایلند شما هم کافر شوید. «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»

دست و زبانشان که بر ضد شماست. «يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ»

در قیامت هم که سودی برای شما ندارند. «لَنْ تَنْفَعَكُمْ»

۳- از ناکارآمدی تکیه گاه ها و تنهایی خود در قیامت یاد کنید تا از کفار قطع امید کنید، گرچه از بستگان شما باشند. لَنْ تَنْفَعَكُمْ ... يَوْمَ الْقِيَامَةِ

۴- در روز قیامت، خدا بستگان منحرف را از مؤمنان جدا می کند، پس برای چند روز دنیا، خود را به آنان وابسته نکنیم اُولِيَاءَ

... يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ

۵- ایمان به علم و نظارت خداوند، عامل بازدارنده از گناه است. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

١-١. مؤمنون، ١٠١.

٢-٢. بقره، ١٦٦.

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنْتَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤﴾

همانا برای شما در (روش) ابراهیم و کسانی که با او بودند، سرمشق و الگوی خوبی است، زیرا به قوم (مشرك) خود گفتند: همانا ما از شما و از آنچه جز خدا می پرستید، بیزاریم. ما به (آیین) شما کفر ورزیدیم و میان ما و شما کینه و دشمنی ابدی است، مگر آنکه به خدای یگانه ایمان بیاورید. جز سخن ابراهیم به پدرش که قطعاً برای تو استغفار خواهم کرد و من برای تو (جز دعا و درخواست) مالک چیزی نیستم. پروردگارا بر تو توکل کردیم و به سوی تو انا به نمودیم و بازگشت ما به سوی تو است.

نکته ها:

«أُسْوَةٌ» از «تأسی» به معنای پیروی کردن الگو و سرمشق قرار دادن است.

با توجه به آیات قبل که بعضی از مسلمانان به خاطر دریافت حفظ بستگان خود، مخفیانه یا آشکارا با کفار دوستی و موذت داشتند، این آیه می فرماید: برائت از کفار و مشرکان را از حضرت ابراهیم و یارانش بیاموزید.

هنگامی که حضرت ابراهیم، پایداری پدر را به کفر و شرک دید و از هدایت او مأیوس شد، از او برائت جست و استغفار برای او، وعده ای بود که به پدر داد تا زمینه بازگشت او را فراهم سازد. چنانکه در سوره توبه آیه ۱۱۴ می فرماید: «وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدِهِ وَعَدِّهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ»

در قرآن دو مرد و دو زن، به عنوان الگوی مؤمنان معرفی شده اند:

از مردان، یکی حضرت ابراهیم علیه السلام، «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ» و دیگری

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است. «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۱)

و از زنان، یکی همسر فرعون و دیگری حضرت مریم است (گرچه پیروان حضرت ابراهیم نیز الگو معرفی شده اند «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ» که قرآن در آیات ۱۱ و ۱۲ سوره تحریم، آنان را در برابر همسران حضرت نوح و لوط، به عنوان زنان الگو معرفی می کند و می فرماید: ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ ... وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ

البته در روایات افراد دیگری همچون امام حسین علیه السلام «فلکم فی اسوه» (۲) و حضرت زهرا علیها السلام نیز به عنوان الگو معرفی شده اند. چنانکه حضرت مهدی علیه السلام می فرماید: «و فی ابنه رسول الله لی اسوه حسنه» (۳) دختر رسول خدا، الگوی نیکوی من است.

ویژگی های حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن:

۱. موفقیت کامل در امتحان های سخت الهی. «فَاتَّمَّهُنَّ» (۴)

۲. خدمت به مسجد. «طَهَّرَ بَيْتِي» (۵)

۳. تسلیم خدا بودن. «حَنِيفًا مُسْلِمًا» (۶)

۴. انابه به درگاه خدا و صبور و حلیم بودن. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ» (۷)

۵. به منزله یک امت بود. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً» (۸)

۶. وفادار بود. «إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَى» (۹)

۷. دلیر و قهرمان بود. «تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ» (۱۰) به خدا سوگند! برای بت های شما نقشه می کشم.

۸. هجرت و مهاجرت. «إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي» (۱۱)

۹. گذشت و ایثار داشتن. «فَلَمَّا أَسْلَمَا وَ تَلَّه لِّلْجَبِينِ» (۱۲)

ص: ۵۷۹

۱-۱. احزاب، ۲۱.

۲-۲. مقتل ابی مخنف، ص ۸۶.

۳-۳. بحار، ج ۵۳، ص ۱۸۰.

۴-۴. بقره، ۱۲۴.

۵-۵. بقره، ۱۲۵.

٦-٦. آل عمران، ٦٧.

٧-٧. توبه، ١١٤.

٨-٨. نحل، ١٢٠.

٩-٩. نجم، ٣٧.

١٠-١٠. انبياء، ٥٧.

١١-١١. عنكبوت، ٢٦.

١٢-١٢. صفات، ١٠٣.

۱- در تربیت و تبلیغ، ارائه نمونه‌ی عینی و عملی و الگو لازم است. «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

۲- هم انبیا الگو هستند و هم پیروان و تربیت شدگان آن بزرگواران. «أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ»

۳- گذشت زمان، نقش الگوهای دینی و معنوی را کم رنگ نمی‌کند. حضرت ابراهیم می‌تواند برای امروز ما الگو باشد. «كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ»

۴- بستگان منحرف الگوها، دلیلی بر ترک آنها نیست. (در قرآن، کلمه «أُسْوَةٌ» برای پیامبر اسلام و حضرت ابراهیم به کار رفته است در حالی که عموی هر دو نفر، ناخلف بوده اند).

۵- بعضی الگوها نیکو و بعضی زشت هستند. «أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

۶- همگامی، همراهی و هماهنگی فکری و عملی با رهبران الهی لازم است.

«وَالَّذِينَ مَعَهُ»

۷- صلابت و صراحت در اظهار برائت از مشرکان، یک ارزش است. «إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُا مِنْكُمْ»

۸- پرونده‌های قومی و روابط اجتماعی نباید مانع اظهار حق شود. «قَالُوا لِقَوْمِهِمْ ...»

۹- محور برائت، شرک و اسباب شرک و دوری از خداست. «بُرَآءُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۱۰- برائت باید مکتبی و هدفدار باشد نه انتقامی. «بَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا»

۱۱- برائت تنها با لفظ نیست، «إِنَّا بُرَآءُا» بلکه دارای مرحله لفظی، «كَفَرْنَا»

مرحله قلبی و مرحله عملی است، «بَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَ الْبُغْضَاءُ»

۱۲- ایمان، باید از هر گونه شرک، خالص باشد. «تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدُّهُ»

۱۳- جبهه گیری و قاطعیت در برابر کفر و شرک، به توکل، نیایش و توجه به معاد نیاز دارد. «إِنَّا بُرَأُوا ... عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا»

۱۴- معنای توکل گوشه گیری و انفعال نیست، بلکه در کنار اعلام برائت صریح و موضع گیری شدید نسبت به مشرکان، توکل معنا دارد. «إِنَّا بُرَأُوا ... كَفَرْنَا ...»

تَوَكَّلْنَا

۱۵- توکل داروی رفع نگرانی هاست. چون اعلام برائت آن هم با قاطعیت و صراحت ممکن است آثار سویی را در پی داشته باشد، توکل لازم است. «إِنَّا بُرَأُوا مِنْكُمْ ... عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا»

۱۶- هر کجا سخنی می گوئید و تصمیمی از خود نشان می دهید، نفس خود را با یاد خدا مهار کنید. «إِنَّا بُرَأُوا ... كَفَرْنَا بِكُمْ ، بَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ ... رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا ، وَ إِلَيْكَ أُنَبَّأْنَا ، وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ»

۱۷- توکل و انابه باید تنها به درگاه خدا باشد. «عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَ إِلَيْكَ أُنَبَّأْنَا» (کلمه «عَلَيْكَ» و «إِلَيْكَ» مقدم بر «تَوَكَّلْنَا» و «أُنَبَّأْنَا» نشانه انحصار است).

۱۸- اولیای خدا، خود را مالک چیزی نمی دانند و به خود اجازه نمی دهند قانون الهی را عوض کنند. «لَأَسْأَلَنَّكَ لَكَ وَ مَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»

۱۹- مسیر تمام هستی و مسیر ما به سوی اوست. «إِلَيْكَ أُنَبَّأْنَا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ»

«رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَ اغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (۵)

پروردگارا! ما را محنت کش کافران قرار مده و ما را پیامرز، پروردگارا! تو خود عزیز و حکیمی.

نکته ها:

«فِتْنَةً» در لغت به معنای آشوب، امتحان، عذاب، بلا و آزار آمده است.

آزار مسلمانان، آزمایشی برای کفار است تا خباثت و عناد خود را اظهار کنند، به سلطه خود

مغرور شوند و قدرت خود را نشانه حقایقیت خود بدانند.

در آیات قبل سخن از برائت و قاطعیت و پرهیز از دوستی با کفار بود، این آیه در قالب دعا مطالب آیات قبل را تأکید می کند که پروردگارا ما ابزار دست مخالفان نشویم.

پیام ها:

۱- از آداب دعا، خطاب «یا رَبِّ» است. معمولاً دعاهای قرآن با کلمه «رَبَّنَا» آغاز می شود.

۲- مسلمانان در تمام موارد حتی در قراردادهای اقتصادی، نظامی و فرهنگی نباید به شیوه ای عمل کنند که مورد سوء استفاده کفار قرار گیرند و راه فشار و سلطه کفار را به روی خود بگشایند. «لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- دین و سیاست در کنار هم هستند، برائت از کفار، در کنار طلب مغفرت از خدا. یک دعا رنگ سیاسی دارد و دعای دیگر رنگ معنوی. رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا ... وَ اغْفِرْ لَنَا

۴- به درگاه کسی رو کنیم که هم توانمند است و هم حکیم. رَبَّنَا ... إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

۵- ابزار دست کفار قرار نگرفتن، رمز عزت است. لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً ... أَنْتَ الْعَزِيزُ

۶- رفتار بسیاری از قدرتمندان حکیمانه نیست، ولی خداوند هم قدرتمند شکست ناپذیر است و هم حکیم. «أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ «۶»

همانا برای شما در (روش) آنان، (ابراهیم و یارانش) سرمشق خوبی است برای کسی که به خدا و روز واپسین امید دارد و هر کس روی برتابد، خداوند بی نیاز و ستوده است.

در این آیه و در آیه ۲۱ سوره احزاب که سخن از الگو بودن حضرت ابراهیم و حضرت محمد صلی الله علیه و آله است، داشتن امید به خدا و روز قیامت، شرط الگو پذیری معرفی شده است.

لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا ...

بعد از سه بار تکرار کلمه ی «رَبَّنَا» در آیات ۴ و ۵، باز هم می فرماید: آنان اسوه هستند، یعنی نه تنها در برائت، بلکه در دعا و مناجات هم اسوه هستند.

پیام ها:

۱- الگوهای الهی تاریخ مصرف ندارند. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

۲- نه فقط پیامبران، بلکه یاران صادق آنها نیز برای ما الگو هستند. «فِيهِمْ»

۳- عقاید صحیح، زیر بنای الگو پذیری در رفتار و اخلاق است. «أسوه لمن كان يرجوا الله واليوم الآخر» (آری کسانی از الگوهای صحیح بهره مند می شوند که نور امید در دلشان روشن باشد. «يَرْجُوا» و کسانی پشت می کنند که افراد مایوس و به اصطلاح بریده هستند. «يَتَوَلَّ»)

۴- ایمانی ارزش دارد که ثابت باشد. «كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ...» (ترکیب «كَانَ» با فعل مضارع، نشان استمرار و ثبات است).

۵- اعراض مردم از الگوهای الهی، به خداوند و اولیایش ضربه ای نمی زند.

«وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَنِيُّ الْحَمِيدُ»

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾

امید است که خدا میان شما و کسانی که با آنان دشمنی داشتید، (به واسطه ی اسلام آوردن آنان در فتح مکه) دوستی برقرار کند و خداوند توانا است و خداوند بخشنده مهربان است.

کافران دو دسته اند، گروهی در صدد دشمنی و توطئه علیه مسلمانانند که در آیات قبل فرمود: چرا شما با آنان اظهار دوستی می کنید، از آنان برائت بجوئید که خدا برای شما کافی است. اما یک دسته از کفار، علیه شما اقدامی نکرده و در صدد توطئه علیه شما نیستند، این آیه می فرماید: با آنان به نیکی رفتار کنید و برقراری رابطه با آنان منعی ندارد.

سیاست خارجی اسلام بر اساس جذب و جلب دیگران است و این امر از طرق زیر قابل دستیابی است:

۱. نیکی. «تَبَرُّوهُمْ» با آنان نیکی کنید.

۲. عدالت. «تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ» نسبت به آنان قسط و عدالت داشته باشند.

۳. مهلت تحقیق. «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ» (۱) اگر یکی از آنان مهلت خواست، به او مهلت بدهید تا کلام خدا را بشنود.

۴. قبول پیشنهاد صلح. «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا» (۲) اگر برای زندگی مسالمت آمیز آغوش باز کردند، پیشنهاد صلح آنان را بپذیر.

۵. کمک مالی. «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ» (۳) سهمی از زکات برای ایجاد الفت با آنان مصرف شود.

۶. رد امانات آنان، وفا به عهد با آنان، محترم شمردن پیمان های آنان و نیکی به والدین آنان.

بر اساس این آیه، کفار غیر حربی که بنای جنگ با مسلمانان را ندارند و در حکومت اسلامی زندگی می کنند، از حقوق و عدالت اجتماعی برخوردارند.

پیام ها:

۱- حساب کفار بی آزار از کفار آزار رسان جداست. لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ ... لَمْ يُخْرِجُوكُمْ

۲- اسلام دین نیکی و عدالت است، حتی نسبت به کفار. «أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ»

۳- با اعلام محبت الهی، انگیزه ها را بالا ببرید. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

ص: ۵۸۵

(۱-۱). توبه، ۶.

(۲-۲). انفال، ۶۱.

(۳-۳). توبه، ۶۰.

إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوهُمْ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

جز این نیست که خداوند شما را از دوستی و رزیدن با کسانی نهی می کند که به خاطر دین با شما جنگیده و شما را از سرزمین خود بیرون رانده اند و یا در اخراج شما همدستی کرده اند و هر کس با آنان دوستی ورزد، پس اینان همان ستمکارانند.

نکته ها:

امروز که تفسیر این آیه را می نویسم، اسرائیل به مناطق مسلمان نشین از زمین و آسمان هجوم کرده، آنان را از وطن خود اخراج می کند و جمعی را به شهادت می رساند. طبق فرمان این آیه بر تمام مسلمانان واجب است که با رژیم صهیونیستی قطع رابطه کنند و آنان را دوست نگیرند. این آیه نیز از آیات سیاسی قرآن است.

با این که مفهوم این آیه در محتوای آیه قبل بود لیکن برای شفاف بودن روابط، خداوند جداگانه مسئله را طرح کرد.

پیام ها:

۱- ظلم، حرام است خواه مستقلاً باشد و خواه با حمایت و مشارکت. (آری حامیان کفار حربی، شریک جرم آنها هستند).
أَخْرَجُوكُمْ ... ظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ

۲- حتی اگر مظلوم شدید، دوستی با کفار را قطع کنید نه آن که دست از نیکی بردارید. (نهی از دوستی است نه چیز دیگر).
يَنْهَاكُمُ ... أَن تَوَلَّوهُمْ

۳- تجاوز به سرزمین دیگران و بیرون راندن افراد از وطن خود، ممنوع است و می توان با این زورگویان، به عنوان جهاد اسلامی مبارزه کرد. إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ ... أَخْرَجُوكُمْ مِّن دِيَارِكُمْ

۴- به اسم نوع دوستی و انسان دوستی، مسالمت با کفار حربی ممنوع است.

«وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مَهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَأَهُنَّ جِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَا خِطَابَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكُوفَرِ وَ سَأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَ لَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقْتُمْ مَا أَنْفَقْتُمْ ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يُحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه زنان مؤمن (از شوهر کافر جدا شده) هجرت کنان نزد شما آمدند، آنان را (از نظر ایمان) آزمایش کنید و خداوند به ایمان آنان آگاه تر است. پس اگر آنان را مؤمن تشخیص دادید، به سوی کفار باز نگردانید، نه اینان برای آنان حلالند و نه آنان برای اینان حلال و آنچه را که شوهران کافر (برای این زنان) پرداخت کرده اند (از قبیل مهریه) به آنان بپردازید و بر شما گناهی نیست که با اینان ازدواج کنید، به شرط آن که مهریه آنان را بپردازید و همسران کافر را به همسری نگاه ندارید و آنچه از برای آنان پرداخت کرده اید از کفار بگیرید همان گونه (اگر زن، مسلمان شده و به شما ملحق می شد)، هزینه هایی را که شوهران کافر پرداخت کرده بودند باید از شما درخواست نمایند. این حکم الهی است که خداوند میان شما مقرر داشته و خداوند آگاه حکیم است.

نکته ها:

یکی از بندهای قرارداد صلح حدیبیه این بود که اگر مشرکی از مکه به مسلمانان مدینه پیوست، مسلمانان او را به مشرکان باز گردانند. این آیه می فرماید: مسئله باز گرداندن شامل زنان مهاجری که به مسلمانان پناهنده شده اند نمی شود.

این آیه از آیات حقوقی و اجتماعی قرآن است.

مهریه زن کافری که مسلمان شده، به جامعه اسلامی ببیند، به شوهر کافرش داده می شود، «آتوهم ما أنفقوا» و این مهریه را باید از بیت المال پرداخت. (۱)

کلمه «عصم» جمع «عصمت» به معنای وسیله نگاهداری است.

در این آیه، سیمای عدالت پرور مکتب اسلام جلوه می کند:

اولاً زن هجرت کرده را تنها به حال خود رها نمی کند،

ثانیاً حق شوهر کافری که زن خود را از دست داده است، نادیده نمی گیرد و مهریه ای را که پرداخت کرده به او باز می گرداند،

ثالثاً نیاز غریزی و عاطفی زن را با فرمان «تنحکوهن» و نیاز مالی او را با فرمان «أجورهن» تأمین می کند.

هجرت ممکن است به خاطر فرار از شوهر یا علاقه به زندگی جدید یا جاسوسی یا رسیدن به مال و فامیل باشد، لذا باید با آزمایش انگیزه ها روشن شود.

کفار چند دسته هستند: (۲)

یا همگی بر کفر اصرار دارند که آیه اول مبنی بر براءت و متارکه مسلمانان، به آنان نظر داشت. لا تتخذوا عِدُوِي وَعِدْوَكُمْ أَوْلِيَاءَ ... قَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ

یا به طور دسته جمعی دشمنی با شما را ترک می کنند. «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً» (آیه ۷ همین سوره)

یا تفکیک صورت می گیرد، مثلاً زن مسلمان می شود، ولی مرد، کافر باقی می ماند و یا بالعکس که در این صورت، مسلمان به شما ملحق می شود. «جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مِنْكُمْ جَرَاتٍ»

در بیان مهریه اول کلمه «نفقه» به کار رفته، آنفقوا ... آنفقتم ولی در مورد مهریه ازدواج دوم، کلمه «أجورهن» به کار رفته است. با توجه به پنج موردی که کلمه «أجورهن» در قرآن آمده است، به نظر می رسد کلمه «اجر» برای زنان بیوه و ازدواج دوم آنها است.

وقتی ایمان آوردن یکی از دو همسر، عقد قبلی را بهم می زند، پس به طریق اولی، اگر قبل

ص: ۵۸۸

از عقد، زن کافر باشد عقدی محقق نمی شود.

امام باقر علیه السلام فرمود: «لا ینبغی نکاح اهل الكتاب» ازدواج با زنان اهل کتاب (یهود و نصارا) سزاوار نیست. آنگاه امام علیه السلام این قسمت از آیه را تلاوت فرمود: (۱) «وَلَا تُمَسِّكُوا بِعَصَمِ الْكُوفِرِ»

پیام ها:

۱- زنان در انتخاب دین و انجام وظایف دینی تابع شوهر نیستند و حتی می توانند برای حفظ دین خود هجرت نمایند. «جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ»

۲- مدعیان بازگشت از کفر به ایمان، باید مورد آزمایش و امتحان قرار بگیرند.

«جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ ... فَأَمْتَحِنُوهُنَّ»

۳- هر کجا که خطر جاسوسی و امثال آن هست، گزینش و آزمایش لازم است.

«فَأَمْتَحِنُوهُنَّ»

۴- با دید مثبت به مردم نگاه کنید. «جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَأَمْتَحِنُوهُنَّ» (با این که هنوز امتحان نشده اند، اما آیه لقب مؤمن به آنان داده است).

۵- علم خداوند به امور، از ما سلب مسئولیت نمی کند. «فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ»

۶- در برخورد با افراد، ما مأمور به ملاک های ظاهری هستیم، نه وسواس و سوءظن. «فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ»

۷- نقش ایمان در مسایل خانوادگی و زناشویی بسیار مهم است. اگر زن کافری مؤمن شده، او را به شوهر کافرش برنگردانید زیرا همسر کافر محیط خانواده را ناسالم می کند. «فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ»

۸- سلطه و حکومت کافر بر مسلمان از هر جهت ممنوع است، خواه سیاسی و اجتماعی باشد که قرآن می فرماید: «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۵۸۹

و خواه خانوادگی باشد که این آیه می فرماید: زن مسلمان نباید تحت امر شوهر کافر باشد. «فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ»

۹- جامعه و محیط در فرد مؤثر است. ممکن است محیط کفر، زن مسلمان را در خود هضم کند، پس او را به کفار برنگردانید. «فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ»

۱۰- کفر یکی از طرفین ازدواج، منجر به طلاق قهری می شود. «فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ»

۱۱- به علاقه شخصی مرد به همسر قانع نشوید، ممکن است شوهر، زن را دوست داشته باشد ولی جامعه فاسد بر روح زن فشار وارد کند. «فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ» (و نفرمود: «الی زوجه»)

۱۲- ایمان، زیر بنای ازدواج است و کافر، کفو و همتای مؤمن نیست. «لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ»

۱۳- جدایی زناشویی دلیل نادیده گرفتن حقوق مالی نیست، حتی اگر کافر هزینه ای را پرداخته باید از طرف مسلمانان به او پرداخت شود. «لَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَ آتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا»

۱۴- هر ازدواجی، مهریه جداگانه دارد. (مهریه قبلی که شوهر کافر داده است بپردازید و برای ازدواج دوم که خودتان اقدام می کنید باید مهریه جداگانه بدهید). «آتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا ... آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ»

۱۵- حق مالکیت و حقوق مالی کفار غیر حربی محفوظ است. «آتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا»

۱۶- اولین نیاز زن همسر شایسته است. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ»

۱۷- سابقه کفر، مانع ازدواج با تازه مسلمان نیست. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ»

۱۸- مهریه، حق زن است. «أُجُورَهُنَّ»

۱۹- هم نیاز غریزی باید تأمین شود، «تَنْكِحُوهُنَّ» و هم نیاز مالی. «أُجُورَهُنَّ»

۲۰- از زن بودن و تنهایی و غربت و تازه مسلمان بودن دیگران سوء استفاده نکنید. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ»

۲۱- کفر، کلید جدایی است و مسائلی از قبیل ازدواج و عشق به همسر و فرزند و سابقه زندگی مانع جدایی نیست. «وَلَا تُمَسِّكُوا بِعَصَمِ الْكُوفِرِ»

۲۲- حفظ حقوق، طرفینی است، حق شما و حق کفار نباید نادیده گرفته شود. (اگر زن مسلمانی کافر شد و به کفار پیوست، مهریه ای که هزینه کرده اید از کفار بگیرید و اگر زن کافری به مسلمانان پیوست، مهریه ای که کافر پرداخت کرده به او بدهید). «وَسَأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقُوا»

۲۳- پذیرفتن پناهنده، در اسلام پذیرفته شده است، به شرط آنکه اولاً افراد آزمایش شوند، ثانیاً مسئله مالی یا زیبایی و زشتی در پناه دادن مطرح نباشد، ثالثاً هزینه ای را که کفار پرداخت کرده اند به آنان بپردازند و کفار حق مطالبه دارند. إِذَا جَاءَكُمْ ... مُهَاجِرَاتٍ فَاِمْتَحِنُوهُنَّ ... أَتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا ... وَلَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقُوا

۲۴- دستورات الهی، عالمانه و حکیمانه است. «ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَلَّاقِبْتُمْ فَامْتَحِنُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَرْوَاحُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۱۱)

و اگر از همسرانی که به سوی کفار رفته اند، چیزی از شما فوت شد (و شما نتوانستید مال و مهریه ای که پرداخت کرده اید، از کفار دریافت کنید)، پس آنان را تعقیب کرده (و به چیزی رسیدید)، به آنان که همسرانشان رفته اند معادل آنچه خرج کرده اند، بپردازید و از خدایی که به او ایمان دارید پروا کنید.

نکته ها:

در آیه قبل، سخن از پرداخت حق شوهران کافر بود، در این آیه، سخن از گرفتن حق خود از آنان است.

۱- حق باید به حق دار برسد، گرچه با تأخیر باشد. فَاتُّكُم شَيْءٌ ... فَاتُّوا ... مِثْلَ

۲- آنچه به خاطر ایمان، از فرد مسلمان فوت می شود، باید توسط نظام اسلامی جبران شود. فَاتُّكُم شَيْءٌ ... فَاتُّوا

۳- تعقیب کفار برای حفظ اموال مسلمانان و جبران خسارت آنان جایز است.

فَاتُّكُم ... فَعَاقَبْتُمْ

۴- برای گرفتن حق خود قیام کنید. فَاتُّكُم ... فَعَاقَبْتُمْ

۵- افراد آسیب پذیر باید مورد حمایت قرار گیرند و از بیت المال یا غنائم، خسارت آنها جبران شود. فَاتُّكُم شَيْءٌ ... فَاتُّوا ... مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا

۶- در گرفتن حق، پرهیزکاری و کنترل خود لازم است. «مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۷- مسایل مالی، لغزشگاه است تقوا و خداترسی لازم است. فَاتُّوا ... مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ

۸- هم خسارت دیده در ادعای خسارت تقوا داشته باشد و بیش از آنچه خسارت کرده، مطالبه نکند و هم جامعه در پرداخت آن طفره نرود. «اتَّقُوا اللَّهَ»

۹- نشانه ی ایمان واقعی، تقواست. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَيَّ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَشْرِكْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ يُبَايِعُهُنَّ وَ اسْتَغْفِرُ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

ای پیامبر! هنگامی که زنان با ایمان نزد تو آمدند تا با تو بیعت کنند که چیزی را شریک خدا نگیرند و دزدی نکنند و مرتکب زنا نشوند و فرزندان خود را نکشند و در میان دست و پای خود، مرتکب هیچ گونه نسبت

ناروایی نشوند(و فرزندی را به دیگری به ناحق نسبت ندهند)و در هیچ کار خیری تو را نافرمانی نکنند،پس با آنان بیعت کن و برای آنان از خداوند آمرزش بخواه که خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در روز فتح مکه، هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روی کوه صفا از مردان بیعت گرفت، زنان نیز نزد حضرت آمدند تا بیعت کنند، این آیه نازل شد و چگونگی بیعت را شرح داد.

بیعت پیامبر با زنان، این گونه بود که حضرت دست مبارکش را در ظرف آبی قرار دادند و سپس به زنان فرمود: برای بیعت کردن دست خود را در آب فرو بردند. «ادخلن ایدیکن فی هذه الماء فهی الیبعه» (۱)

شروطی که در این آیه نام برده شده، از اصول اعتقادی و اخلاقی است که زن و مرد، هر دو باید مراعات نمایند.

پیام ها:

۱- زن، موجودی مستقل، با اراده، انتخابگر و دارای شخصیت حقیقی و حقوقی مستقل است، تا آنجا که در صدر اسلام، زنان مستقیماً با پیامبر اسلام گفتگو و اظهار نظر می کردند. «یا أیها النبی إذا جاءک المؤمناتُ بیاعنک ...»

۲- برخورد رهبر اسلامی نسبت به زن و مرد تفاوتی ندارد و در دسترس همه است. «جاءک المؤمناتُ»

۳- دین از سیاست جدا نیست. «المؤمناتُ بیاعنک» (بیعت، امری سیاسی است).

۴- گرایش به کثرتِ آمار مسلمانان، شما را از ارزش ها غافل نکند و هر کس را نپذیرید. «بیاعنک علی أن لا یشرکن ...»

۵- امتیّت از موضوعات مورد توجه نظام اسلامی است؛

هم امتیّت مالی و اقتصادی، «لا یشرقن»

ص: ۵۹۳

هم امتیت خانوادگی، «لَا یَزْنِیْنَ»

هم امتیت جانی، «لَا یَقْتُلْنَ»

هم امتیت حیثیتی و عرضی، «لَا یَأْتِیْنَ بِبُهْتَانٍ»

و هم امتیت سیاسی، اجتماعی. «لَا یَعْصِیَنَّکَ فِی مَعْرُوفٍ»

۶- اصلاح عقاید، بر اصلاح رفتار مقدم است. (ابتدا «لَا یُشْرِکَنَّ»، سپس موضوعات دیگر)

۷- ایمان به تنهایی کافی نیست، تعهد و بیعت بر عمل و اطاعت از رهبر جامعه اسلامی لازم است. «لَا یُؤْمِنَاتُ بِلَا یَعْنِکَ عَلَی ...»

۸- سلامت زن از مفاسد، زمینه سلامت جامعه است. «لَا یُشْرِکَنَّ ...»

۹- شرک به هیچ وجه قابل قبول نیست. (کلمه «شَیْئاً» در کنار «لَا یُشْرِکَنَّ» نشان آن است که حتی ذره ای از آن قابل اغماض نیست)

۱۰- در نهی از منکر، با تمام مظاهر منکر مبارزه کنید، اعتقادی «لَا یُشْرِکَنَّ»، اقتصادی «لَا یَسْرِقَنَّ»، جنسی «لَا یَزْنِیْنَ»، خانوادگی «لَا یَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ»، اجتماعی. «لَا یَأْتِیْنَ بِبُهْتَانٍ»

۱۱- حفظ آبروی مردم مهم است و ذره ای نباید خدشه دار شود. «لَا یَأْتِیْنَ بِبُهْتَانٍ»

۱۲- در نظام اسلامی، رهبری محور است و تمام مردم باید مطیع او باشند.

«لَا یَعْصِیَنَّکَ» (به جای «لَا یَعْصِیْنَ اللّٰهَ»)

۱۳- اگر منکرات نباشد پیمودن راه معروف آسان است. (منکرات به صورت جدا جدا آمده، ولی معروف در یک جمله آمده است.) «لَا یَعْصِیَنَّکَ فِی مَعْرُوفٍ»

۱۴- زنان در مسایل عقیدتی، اجتماعی، اخلاقی و سیاسی در کنار مردان هستند و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پرتو وحی با آنان رفتار عادلانه داشت. «فَلَا یَعْهَدَنَّ»

۱۵- شرایط بیعت، باید شفاف و متناسب با آسیب پذیری بیعت کنندگان باشد.

(مسئله سرقت، زنا، فرزند کشی، تهمت در خانواده های جاهلیت رواج بیشتری داشت). «بِلَا یَعْنِکَ عَلَی أَنْ ... فَبَا یَعْهَدَنَّ»

۱۶- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور به دعا و استغفار برای کسانی است که با او بیعت نمایند. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۷- توسل به اولیای خدا جایز و دعای آنان مستجاب است و گرنه خداوند فرمان دعا صادر نمی کرد. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۸- گرچه اسلام آوردن، کارهای دوران کفر را می پوشاند و محو می کند ولی باز هم به دعای پیامبر نیاز است. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۹- سوابق بد مردم، مانع دعا به آنان نشود. «اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۲۰- رحمت و مغفرت خداوند پشتوانه استجابت دعاهاست. وَ اسْتَغْفِرْ ... إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَسُّوْا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَسُّ الْكُفَّارُ مِنَ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿۱۳﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! گروهی را که خداوند بر آنان غضب کرده به سرپرستی (یا دوستی و یاری) نگیرید، آنان از آخرت مأیوسند همان گونه که کفار از (بازگشت) اهل قبور مأیوسند.

نکته ها:

«تولی» گاهی به معنای دوستی و گاهی به معنای قبول ولایت و سرپرستی است و هر دو معنی در این آیه نهی شده است.

مراد از غضب شدگان در این آیه، یهود هستند و مراد از کفار، مشرکان مکه، یهودیان از ثواب آخرت مأیوسند و مشرکان منکر قیامت، از مردگان خود. (۱)

اولین آیه این سوره در باره ی برائت از دشمنان خدا و مسلمانان بود و آخرین آیه نیز در همین باره است. این تنها سوره ای است که آیه اول و آخر آن با «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» آغاز

ص: ۵۹۵

شده است.

غضب شدگان در قرآن

در قرآن افراد و گروه هایی مورد غضب الهی قرار گرفته اند، از جمله:

درباره یهود می فرماید: «وَبَاؤُ بِغَضَبٍ» (۱) آنان به قهر و غضب الهی گرفتار شدند.

درباره قاتلان و منافقان می فرماید: «غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» (۲) خداوند بر آنان غضب کرد.

درباره عالمان بی عمل می فرماید: «كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ» (۳) نزد خداوند غضب بزرگی برای کسانی است که به گفته ها و وعده های خود عمل نمی کنند.

افرادی نظیر قارون، فرعون، ابولهب و بلعم باعورا نیز در قرآن مورد غضب قرار گرفته اند.

یأس از آخرت، یعنی یأس از قدرت، حکمت و عدالت خدا. کسی که آخرت را قبول ندارد، به بن بست می رسد. او دلیلی برای بودن و ماندن ندارد. زیرا پیش خود می گوید: اگر بعد از مدّت ها رنج و تلاش باید با مُردن نابود شویم، از همین امروز خود را نابود کنیم، بهتر است.

اگر همه به سوی نابودی می رویم، تعلیم و تربیت و خدمت معنا ندارد. اگر این ساختمان قرار است منفجر شود، ساخت و حفاظت و تعمیر و تزئین آن معنا ندارد.

اگر فدا و فنا می شویم، چرا از کامیابی ها و هوس ها صرف نظر کنیم؟

ما که مورد سؤال قرار نمی گیریم، پس تا زنده ایم مردم را فدای هوس های خودمان کنیم.

پیام ها:

۱- دوست خدا، با کسانی که مورد غضب او هستند، رابطه دوستی ندارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا»

۲- گرچه اهل کتاب به قیامت اعتقاد دارند، اما چون به ثواب آخرت امیدی ندارند، مغضوب خدا هستند، وضعیتی آنها در قیامت، با کافران منکر معاد تفاوتی ندارد. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الَّذِينَ كَفَرُوا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۹۶

٢-٢) فتح ٦
٣-٣) غافر ٣٥.

اشاره

این سوره چهارده آیه دارد و از سوره های مدنی است.

به مناسبت کلمه «صفّ» که در چهارمین آیه آمده، این سوره «صفّ» نام گذاری شده است.

بیشترین توجه این سوره به برتری دین اسلام بر سایر ادیان آسمانی و لزوم جهاد در راه خداوند و حمایت از پیامبران الهی است.

علاوه بر این سوره، سوره های حدید و حشر نیز با کلمه «سَبَّحَ» و سوره های جمعه و تغابن با کلمه «يُسَبِّحُ» و سوره اسراء با کلمه «سُبْحَانَ» و سوره اعلیٰ با فرمان «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ» آغاز شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، برای خدا تسبیح گویند و اوست شکست ناپذیر حکیم.

پیام ها:

۱- در بینش اسلامی، تمام هستی دارای شعور است و همه به تسبیح خداوند مشغولند. سَبَّحَ لِلَّهِ مَا ...

۲- کسی سزاوار تسبیح و تقدیس است که دارای قدرت بی نهایت و حکمت بی نظیر باشد. «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! چرا چیزی می گوئید که عمل نمی کنید؟

كَبِيرٌ مَّقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

نزد خدا بسیار مورد غضب است که چیزی را بگوئید که عمل نمی کنید.

نکته ها:

«مقت» به معنای خشم و غضب شدید است.

ص: ۶۰۰

مشابه این توییح را در آیه «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (۱) می خوانیم.

عمل نکردن به گفتار، گاهی به خاطر ناتوانی است و گاهی از روی بی اعتنایی که این مورد توییح است.

عالم بی عمل، به درخت بی ثمر، ابر بی باران، نهر بی آب، زنبور بدون عسل، سوزن بدون نخ و الاغی که کتاب حمل می کند، تشبیه شده است.

در احادیث می خوانیم: «علم بلا عمل حجه الله على العبد» (۲) علم بدون عمل، حجتی بر علیه انسان است.

«العلم الذی لا یعمل به کالکنز الذی لا ینفق منه» (۳) علمی که به آن عمل نشود، مانند گنجی است که از آن انفاق و استفاده نشود.

«ان اشد الناس حسره یوم القیامه الذی و صفوا العدل ثم خالفوه» (۴) کسی که از عدالت سخن بگوید ولی عادل نباشد، سخت ترین حسرت را در قیامت خواهد داشت.

حضرت عیسی علیه السلام فرمود: «أشقی الناس من هو معروف عند الناس بعلمه مجهول بعمله» (۵) کسی که نزد مردم به علم معروف است، ولی به عمل معروف نیست، شقی ترین مردم است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «من لم یصدق فعله قوله فلیس بعالم» (۶) کسی که کارهایش تأکید

ص: ۶۰۱

۱- ۱. بقره، ۴۴.

۲- ۲. غرر الحکم.

۳- ۳. امالی صدوق، ص ۳۴۳.

۴- ۴. بحار، ج ۲، ص ۳۰.

۵- ۵. مصباح الشریعه، ص ۳۶۸.

۶- ۶. کافی، ج ۱، ص ۳۶.

کننده ی گفتارش نباشد، عالم نیست.

امام صادق علیه السلام یکی از مصادیق این آیه را خلف وعده دانستند و فرمودند: وعده مؤمن به منزله ی نذر است، لیکن (مخالفت با آن) کفاره ندارد. «عده المؤمن اياه نذر لا كفاره له» (۱)

به گفته مفسران، شأن نزول آیه درباره کسانی است که خواهان جهاد بوده ولی همین که فرمان جهاد صادر شد، بهانه تراشی و عذرخواهی کردند. البته محتوای آیه مربوط به تمام کسانی است که شعار می دهند ولی عمل نمی کنند.

پیام ها:

۱- ایمان باید با عمل و صداقت همراه باشد و گرنه مستحق سرزنش و توبیخ است. (تمام آیه)

۲- قبل از این که انتقاد کنید، به بیان نقاط مثبت پردازید. شما که ایمان دارید، چرا عمل نمی کنید؟ یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... لِمَ ... لَا تَفْعَلُونَ

۳- یکی از روش های تربیت، توبیخ بجا و به موقع است. «لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ»

۴- وفای به عهد، واجب و خلف وعده، از گناهان کبیره است. «كَبْرَ مَقْتًا»

۵- چه زشت است که تمام هستی در حال تسییح خداوند باشند، «سَبَّحَ لِلَّهِ» ولی انسان با سخنان بدون عمل، خداوند را به غضب آورد. «كَبْرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ»

۶- گفتار بدون عمل، خطرناک است. «كَبْرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ» (کلمات «كَبْرَ»، «مَقْتًا» و «عِنْدَ اللَّهِ»، نشان از خطرناک بودن موضوع است)

۷- اگر امروز کار شما با وعده ها و شعارهای دروغین حل شود، اما نزد خداوند وضع خطرناکی خواهید داشت. كَبْرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ ...

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ مَرْصُوصٌ «۴»

همانا خداوند کسانی را دوست دارد که صف بسته در راه او پیکار کنند، چنانکه گویی بنای بسیار مستحکم سربی هستند.

نکته ها:

«بُيُوتٌ» به معنای ساختمان است. «مَرْصُوصٌ»، از «رصاص» به معنای سرب است و «بُيُوتٌ مَرْصُوصٌ» یعنی ساختمانی که از فرط استحکام، گویی از سرب ساخته شده است.

شاید آیه قبل، انتقاد از کسانی باشد که شعار جهاد و پیکار دادند، ولی به آن شعارها عمل نکردند، لذا خداوند فرمود: کسانی که

عمل نکردند مورد غضب هستند، «كَبِيرٌ مَّقْتًا» اما در این آیه از کسانی که به شعار و وعده خود عمل کردند، تمجید کرده و محبوب خدا دانسته

ص: ۶۰۲

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۳۶۳.

است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»

در تاریخ آمده است که در جنگ صفین حضرت امیر علیه السلام برای بالا بردن انگیزه یاران خود، این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱- در تربیت، قهر و مهر هر دو لازم است. (در آیه قبل سخن از قهر الهی بود و در اینجا سخن از مهر الهی است). إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ
...

۲- برای بازداشتن از کار ناپسند انذار لازم است، لِمَ تَقُولُونَ ... كَبْرَ مَقْتًا وَلِي واداشتن به کار نیک، تشویق لازم دارد. «يُحِبُّ
الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»

۳- جلب رضایت و محبت خداوند، بالاترین تشویق برای مؤمنان است، حتی برتر از بهشت و امثال آن. إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ ...

۴- کارهای سخت، انگیزه قوی لازم دارد و بالاترین انگیزه ها، محبوب خدا شدن است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»

۵- مؤمنان مجاهد، دوستداران خداوند هستند و در راه او می کنند، «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ» خداوند هم آنها را دوست دارد. «يُحِبُّ
الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»

۶- در شرایط عادی، وحدت و اتحاد و دوری از تفرقه لازم است ولی در برابر دشمن، صفوف مؤمنان باید متحدتر و نفوذناپذیر
و مستحکم تر باشد. «صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ مَّرْصُومٌ»

ص: ۶۰۳

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُوذُونَنِي وَقَدْ تَعَلَّمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

و آنگاه که موسیٰ به قوم خود گفت: ای قوم من! با این که می دانید من فرستاده خدا به سوی شما هستم، چرا اذیت می کنید؟ پس چون منحرف شدند، خداوند دل های آنان را منحرف ساخت و خداوند قوم فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

«زاغ» از «زیغ» به معنای انحراف از مسیر حق است. روح انسان به راه مستقیم تمایل دارد و این انسان است که آن را منحرف می کند.

در آیات قبل، انتقاد از گفتار بدون عمل بود، در این آیه انتقاد از عمل بر خلاف علم است که چرا با این که می دانند او پیامبر خداست، او را اذیت و آزار می دهند.

خداوند، کیفر و پاداش را بر اساس عدل و حکمت خود و عملکرد انسان قرار می دهد. او از طریق عقل و فطرت و فرستادن پیامبران مردم را هدایت می کند، هر کس هدایت را پذیرفت، بر هدایتش می افزاید: «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۱) و هر کس با علم و اراده، راه انحراف را انتخاب کند، خداوند او را رها می کند. «زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ»

آزار و اذیت حضرت موسیٰ و پیامبر اکرم

اذیت هایی که قوم موسیٰ علیه السلام در مورد او روا داشتند، بسیار بود، از جمله می گفتند:

«لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً»

(۲)

هرگز به تو ایمان نمی آوریم تا این که خداوند را به طور آشکار ببینیم.

«لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ»

(۳)

ما بر یک نوع طعام صبر نمی کنیم.

«لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا»

(۴)

تا آنها از آنجا بیرون نشوند، ما داخل نخواهیم شد.

ص: ۶۰۴

۱-۱. محمد، ۱۷.

۲-۲. بقره، ۵۵.

۳-۳. بقره، ۶۱.

۴-۴. مائده، ۲۲.

فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

(۱)

تو و پروردگارت بروید و با آنها جنگ کنید، ما نشسته ایم.

«اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ»

(۲)

برای ما نیز خدایی مثل خدایان این بت پرستان، قرار بده.

«قَالُوا أَوْذَيْنَا مِنْ قَبْلُ أَنْ تَأْتِينَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا»

(۳)

ای موسی! ما هم پیش از آمدن تو و هم پس از آن در رنج و شکنجه بوده ایم.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز مورد آزار و اذیت مشرکان و منافقان قرار داشت، چنانکه قرآن می فرماید:

«وَ مِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ»

(۴)

بعضی (از منافقان) کسانی هستند که دائم پیامبر را آزار می دهند و می گویند او زود باور است.

«وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

(۵)

برای آنها که پیامبر خدا را اذیت می کنند، عذاب دردناک آماده و مهیا است.

«إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ»

(۶)

این کار شما پیامبر را آزار می دهد و او از شما شرم می کند (که ناراحتی خود را اظهار کند).

یکی دیگر از آزارهایی که پیامبر اسلام می دید، سستی بعضی از مسلمانان برای جهاد بود که می گفتند: «إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ»

(۷) خانه های ما حفاظ ندارد، «لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ» (۸) هوا گرم است، «بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ» (۹) راه دور است، «وَلَا تَفْتِنِّي أَلَّا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا» (۱۰) با شرکت در جنگ تبوک ممکن است نگاه ما به دختران و زنان رومی بیفتد و گرفتار شویم، اسلحه و امکانات کم است و...

با توجه به آیات قبل که فرمود: چرا به گرفتار خود عمل نمی کنید و خدا رزمندگان را دوست دارد، معلوم می شود که مراد از آزار در این آیه، سستی در جهاد و رفتن به جبهه است.

ص: ۶۰۵

۱-۱) مائده ۲۴

۲-۲) اعراف ۱۳۸

۳-۳) اعراف ۱۲۹

۴-۴) توبه ۶۱

۵-۵) توبه ۶۱

۶-۶) احزاب ۵۳

۷-۷) احزاب ۱۳

۸-۸) توبه ۸۱

۹-۹) توبه ۴۲

۱۰-۱۰) توبه ۴۹

۱- تاریخ زندگی حضرت موسی علیه السلام بخاطر درس ها و عبرت هایی که دارد نباید فراموش شود. و اِذْ ...

۲- آشنایی با تاریخ بزرگان، سبب تسلی و دلداری است. اِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ ... لِمَ تُؤْذُونَنِي

۳- گاهی خودی ها بیش از بیگانگان مشکل آفرینی می کنند. «يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي»

۴- در نهی از منکر، از اهرم عاطفه استفاده کنید. «يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي»

۵- اذیت یاران، نباید سبب قهر و طرد آنها شود. «يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي»

۶- علم و آگاهی، مسئولیت آور است. از آگاهان انتظار می رود که به علم خود عمل کنند. لِمَ تُؤْذُونَنِي وَ قَدْ تَعَلَّمُونَ ...

۷- گفتار و رفتاری که موجب آزار رهبران دینی شود، به انحراف انسان می انجامد. لِمَ تُؤْذُونَنِي ... زَاغُوا

۸- انحراف در گفتار و رفتار، مقدمه انحراف دل و روح و شخصیت و هویت و فرهنگ و فکر انسان است. «فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ»

۹- گناه، محرومیت از هدایت الهی را به دنبال دارد. «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ»

وَ اِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اِنِّي رَسُولُ اللَّهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَ مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٦﴾

و آنگاه که عیسی پسر مریم به بنی اسرائیل گفت: همانا من فرستاده خدا به سوی شما هستم و توراتی را که پیش از من بوده است، تصدیق می کنم و نسبت به پیامبری که بعد از من خواهد آمد و نامش احمد است، مژده می دهم. پس چون معجزات روشنی برای آنان آورد، گفتند: این جادویی آشکار است.

بدون شک آنچه امروز در دست یهودیان و مسیحیان به نام تورات و انجیل قرار دارد، کتاب های نازل شده بر پیامبران بزرگ خدا، حضرت موسی و حضرت مسیح علیهما السلام نیست، بلکه مجموعه ای از کتاب هایی است که به وسیله یاران آنها یا افرادی که بعد از آنها متولد شده اند، تألیف شده است. یک مطالعه اجمالی در این کتاب ها گواه زنده این مدعاست و خود یهودیان و مسیحیان نیز ادعایی بیش از این ندارند.

البته شک نیست که قسمتی از تعلیمات موسی و عیسی و محتوای کتاب های آنها در ضمن گفته های پیروانشان به این کتاب ها انتقال یافته است، به همین دلیل نمی توان همه آنچه را که در عهد قدیم (تورات و کتاب های وابسته به آن) و عهد جدید (انجیل و کتاب های وابسته به آن) آمده است، انکار کرد، بلکه محتوای کتاب های فوق، مخلوطی از تعلیمات این دو پیامبر بزرگ خدا و افکار و اندیشه های دیگران است.

در کتاب های موجود، تعبیرات گوناگونی که بشارت ظهور پیامبر بزرگی در آینده که نشانه های او جز بر پیامبر اسلام تطبیق نمی کند، دیده می شود.

جالب آنکه غیر از پیشگویی هایی که در این کتاب ها دیده می شود و بر شخص پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تطبیق می کند، در سه مورد از انجیل «یوحنا»، روی کلمه «فارقلیط» تکیه شده که در ترجمه های فارسی، به «تسلّی دهنده» ترجمه شده است. اکنون به متن انجیل یوحنا به نقل از تفسیر نمونه توجه کنید:

«و من از پدر خواهم خواست و او «تسلّی دهنده ی» دیگر به شما خواهد داد که تا ابد با شما خواهد ماند.» (۱)

و در باب ۱۵ آمده است: «و چون آن «تسلّی دهنده» بیاید... در باره ی من شهادت خواهد داد.» (۲)

و در باب ۱۶ نیز می خوانیم: «لیکن به شما راست می گویم که شما را مفید است که من بروم

ص: ۶۰۷

۱-۱. انجیل یوحنا، باب ۱۴، جمله ۱۶.

۲-۲. انجیل یوحنا، باب ۱۵، جمله ۲۶.

که اگر من نروم، آن «تسلّی دهنده» به نزد شما نخواهد آمد، اما اگر بروم او را به نزد شما خواهم فرستاد.» (۱)

مهمّ این است که در متن سریانی اناجیل که از اصل یونانی گرفته شده است، به جای تسلّی دهنده، «پارقلیطا» آمده و در متن یونانی «پیرکلتوس» که از نظر فرهنگ یونانی به معنی «شخص مورد ستایش» و معادل واژه های «محمّد و احمد» در زبان عربی است.

ولی هنگامی که ارباب کلیسا متوجه شدند انتشار چنین ترجمه ای ضربه ی شدیدی به تشکیلات آنها وارد می کند، به جای «پیرکلتوس»، کلمه ی «پارا کلتوس» را نوشتند که به معنای «تسلّی دهنده» است و با این تحریف آشکار، این سند زنده را دگرگون ساختند، هر چند با وجود این تحریف، بشارت روشنی از ظهور یک پیامبر بزرگ در آینده مشهود است. (۲)

در دایره المعارف بزرگ فرانسه، در این باره آمده است:

«محمّد، مؤسس دین اسلام و فرستاده ی خدا و خاتم پیامبران است. کلمه «محمّد» به معنی بسیار حمد شده است و از ریشه ی «حمد» به معنی تجلیل و تمجید، گرفته شده و نام دیگری که آن هم از ریشه ی «حمد» است و هم معنی لفظ «محمّد» می باشد، «احمد» است که احتمال قوی می رود، مسیحیان عربستان، آن لفظ را به جای «فارقلیط» به کار می بردند. احمد یعنی بسیار ستوده شده و بسیار مجلل، که ترجمه ی لفظ «پیرکلتوس» است و اشتباهاً لفظ «پارا کلتوس» را به جای آن گذاشته اند و به این ترتیب نویسندگان مذهبی مسلمان مکرّر گوشزد کرده اند که مراد از این لفظ، بشارت ظهور پیامبر اسلام است. قرآن مجید نیز آشکارا در آیه ششم سوره صف به این موضوع اشاره می کند.» (۳)

آیا نام پیامبر اسلام، «احمد» بوده است؟

الف) در کتاب های تاریخی آمده است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از کودکی دارای دو نام بوده و مردم او را با هر دو نام خطاب می کردند که یکی «محمّد» و دیگری «احمد» بوده است. نام اوّل را

ص: ۶۰۸

۱- ۱. انجیل یوحنا، باب ۱۶، جمله ۸.

۲- ۲. تفسیر فرقان.

۳- ۳. دایره المعارف بزرگ فرانسه، ج ۲۳، ص ۴۱۷۶، به نقل از تفسیر نمونه.

جدّ پیامبر عبدالمطلب، و نام احمد را مادرش آمنه برای او انتخاب کردند. این مطلب در سیره حلبی مشروحاً ذکر شده است.

ب) یکی از کسانی که به دفعات، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را با نام «احمد» یاد کرده، عموی آن حضرت، «ابوطالب» است و امروزه در کتابی که به نام «دیوان ابوطالب» در دست ما قرار دارد، اشعار زیادی دیده می شود که در آن از پیامبر گرامی اسلام با عنوان «احمد» یاد شده است (۱) مانند:

ارادوا قتل احمد ظالموهم

و لیس بقتلهم فیهم زعیم

ستمگران تصمیم به قتل او گرفتند ولی برای این کار رهبری نیافتند.

ج) در اشعار «حسان بن ثابت» شاعر معروف عصر پیامبر نیز این تعبیر دیده می شود:

مفجعه قد شفها فقد احمد

فظلت لآلاء الرسول تعدد

مصیبت زده ای که فقدان احمد او را بی تاب کرده بود، پیوسته عطایا و مواهب رسول را بر می شمرد. (۲)

در حدیث می خوانیم که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: «نام من در زمین، «محمد» و در آسمان ها، «احمد» است». (۳)

پیام ها:

۱- تاریخ زندگانی حضرت عیسی علیه السلام قابل توجه و به یاد ماندنی است «وَ إِذْ قَالَ عِيسَىٰ»

۲- عیسی، رسول خدا است، او را خدا ندانید. «أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ»

۳- در تربیت الهی، کلاس های متعددی وجود دارد که هر کلاس، مقدمه ی کلاس بعدی و هر استاد تصدیق کننده استاد قبلی است. «و مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْ مِنَ التَّوْرَةِ وَ مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ ...»

ص: ۶۰۹

۱- ۱). دیوان ابوطالب، ص ۲۵ تا ۲۹، و تاریخ ابن عساکر، ج ۱، ص ۲۷۵، به نقل از تفسیر نمونه.

۲- ۲). دیوان حسان بن ثابت، ص ۵۹، به نقل از تفسیر نمونه.

۳- ۳). تفسیر برهان.

۴- اسلام، کامل ترین ادیان است، زیرا بشارت، در مورد چیز بهتر و کامل تر است.

«و مَبَشِّرًا بِرَسُولٍ»

۵- در نزد اولیای خدا، به جای حسادت، بشارت است. «مَبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي»

۶- عیسی هم مَبَشِّر است، هم مَبَشِّر. او به آمدن پیامبر اسلام بشارت می دهد مَبَشِّرًا بِرَسُولٍ ... و خداوند از وجود او بشارت می دهد. «يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ» (۱)

۷- در دعوت ها، هم به گذشته توجه کنید مُصَدِّقًا ... هم زمان خود را در نظر بگیرید، «إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ» و هم آینده را در نظر داشته باشید مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

۸- در معرفی افراد آن گونه عمل کنید که هیچ ابهامی باقی نماند.... اسْمُهُ أَحْمَدُ

۹- لجاجت، عنصری است که باعث می شود، نه بشارت های قبلی کارساز باشد و نه نشانه های موجود. «فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ»

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۷)

و کیست ستمکارتر از آن که بر خدا دروغ بست (و قرآن را سحر خواند)، در حالی که به اسلام دعوت می شود و خداوند قوم ستمکار را هدایت نمی کند.

نکته ها:

در قرآن، شانزده مرتبه کلمه «أَظْلَمُ» به کار رفته که پانزده مورد آن مربوط به مسایل اعتقادی و فرهنگی است نظیر:

«افْتَرَى عَلَى اللَّهِ» ۹ مرتبه

«كُتِبَ شَهَادَةٌ» ۱ مرتبه

ص: ۶۱۰

«كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ» ۲ مرتبه

«مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ» ۱ مرتبه

«ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا» ۲ مرتبه

ظلم بر سه نوع است: ظلم به خود، ظلم به مردم و ظلم به مکتب و از این میان، ظلم به دین و مکتب، مهم ترین و بزرگ ترین نوع ظلم است. (۱)

پیام ها:

۱- کسی که نه بشارت عیسی و نه معجزات پیامبر اسلام را می پذیرد و همه را یکسره سحر می داند، مرتکب بزرگ ترین افترا گردیده و ظالم ترین فرد است.

«سِحْرٌ مُّبِينٌ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى»

۲- افترا به انبیای الهی، افترا بر خداست. آنان به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: «سِحْرٌ مُّبِينٌ»، خداوند عمل آنان را افترا بر خدا معرفی می کند.

۳- افترا بر خدا و دین خدا، بدترین نوع افتراست. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۴- بزرگ ترین ظلم، جلوگیری از رشد و معرفت و حق گرایی و عبادت مردم است. «مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۵- بدترین نوع ظلم آن است که بر ظالم، اتمام حجّت شده باشد و او ظلم کند.

«وَمَنْ أَظْلَمُ... وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ»

۶- نتیجه افترا بر خداوند، محرومیت از هدایت الهی است. «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۷- هدایت و ضلالت به دست خداوند است، لیکن انسان زمینه های آن را با اختیار و اراده خود فراهم یا نابود می کند. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

ص: ۶۱۱

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» (۸)

آنان تصمیم دارند که نور خدا را با دهان ها (و سخنان و افتراها)ی خود خاموش کنند، در حالی که خداوند کامل کننده نور خویش است، هر چند کافران ناخشنود باشند.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ» (۹)

او کسی است که پیامبرش را همراه با هدایت و دین حق (به سوی مردم) فرستاد تا آن را بر همه ادیان غالب سازد، گرچه مشرکان آن را خوش نداشته باشند.

نکته ها:

مشابه آیات هشتم و نهم این سوره، در آیات ۳۲ و ۳۳ سوره توبه آمده است.

دشمن برای خاموش کردن نور خداوند از راه های مختلفی استفاده می کند، از جمله:

- تهمت ارتجاع و کهنه گرایی می زنند. «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۱)
- می گویند این سخنان خیال و پندار است. «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» (۲)
- سخنان پیامبر را دروغ و افترا می نامند. «أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءً» (۳)
- آیات وحی را سطحی و بی ارزش قلمداد می کنند. «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۴)
- برای خداوند رقیب تراشی می کنند. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا» (۵)
- مردم را از شنیدن آیات الهی باز می دارند. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ» (۶)
- به راه و مکتب مؤمنان طعنه می زنند و آنان را تحقیر می کنند. «وَوَطَّعْنَا فِي دِينِكُمْ» (۷)

ص: ۶۱۲

۱-۱. انعام، ۲۵.

۲-۲. انبیاء، ۵.

۳-۳. احقاف، ۸.

۴-۴. انفال، ۳۱.

۵-۵. ابراهیم، ۳۰.

٦-٦. فصلت، ٢٦.

٧-٧. توبه، ١٢.

- دین خدا را مسخره می کنند. «اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَ لَعِبًا» (۱)

- سعی در تخریب مساجد و پایگاه های مکتب دارند. «سَعَى فِي خَرَابِهَا» (۲)

- سعی در تحریف دین می نمایند. «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ» (۳)

- گاهی در دین بدعت گذاری دارند. «وَ رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا» (۴)

- گاهی حقایق دین را کتمان می کنند. «يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ» (۵)

- دین خداوند را تجزیه می کنند. «أَفْتَوْمُنُونَ بِنِعْضِ الْكِتَابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضِ» (۶)

- حق و باطل را در هم می آمیزند. «وَ لَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ» (۷)

- در دین خدا، غلو می کنند. «لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ» (۸)

- با مسلمانان به جنگ و ستیز برمی خیزند. «لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» (۹)

خداوند سه بار وعده پیروزی اسلام بر تمام ادیان را داده است:

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»

(۱۰)

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا»

(۱۱)

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»

(۱۲)

و بدون شك خداوند وعده خود را عملی می کند. «وَ لَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ» (۱۳)

در روایات بدون شك متواتر می خوانیم که پیروزی اسلام بر دیگر ادیان آسمانی، در زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام تحقق خواهد یافت.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «فوالذی نفسی بیده حتی لا تبقی قریه الا و ینادی فیها بشهاده ان لا اله الا الله بکره و عشیاء»

(۱۴) به خداوندی که جانم در دست اوست، هیچ شهر و روستایی

- ١-١. مائده، ٥٧.
- ٢-٢. بقره، ١١٤.
- ٣-٣. نساء، ٤٦.
- ٤-٤. حديد، ٢٧.
- ٥-٥. بقره، ١٥٩.
- ٦-٦. بقره، ٨٥.
- ٧-٧. بقره، ٤٢.
- ٨-٨. مائده، ٧٧.
- ٩-٩. بقره، ٢١٧.
- ١٠-١٠. توبه، ٣٣.
- ١١-١١. فتح، ٢٨.
- ١٢-١٢. صف، ٩.
- ١٣-١٣. روم، ٦؛ حج، ٤٧.
- ١٤-١٤. تفاسير مجمع البيان، كنزالدقائق و برهان.

باقی نمی ماند مگر آن که هر صبح و شام صدای اذان و شهادتین در آن شنیده خواهد شد.

تاریخ اسلام، تحقق آیه هشتم را به اثبات رسانده است، زیرا با این که دشمن از طریق استهزا و اذیت و شکنجه، محاصره اقتصادی و اجتماعی، تحمیل جنگ ها، توطئه های داخلی منافقان، ایجاد تفرقه میان مسلمانان، به راه انداختن جنگ های صلیبی، ترویج فحشا و منکرات، استعمار نظامی و سیاسی لحظه ای کوتاهی نکرده، ولی اسلام روز به روز توسعه پیدا کرده است.

پیام ها:

□
۱- دشمن دائماً در فکر خاموش کردن چراغ هدایت و نور خداست. «يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ»

□
۲- قرآن نور الهی است. «لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ»

□
۳- دین نور است، یعنی مایه ی شناخت، رشد، حرکت و گرمی است. «نُورَ اللَّهِ»

□
۴- برنامه ها و تصمیمات دشمنان برای مقابله با حق، تلاشی مذبوحانه و بی ثمر است. «نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ» کی شود خورشید از پف منظمس کی شود دریا ز پوز سگ نجس مه فشانند نور و سگ عوعو کند هر کسی بر طینت خود می طنند

□
۵- مهم ترین وسیله دشمن برای مقابله با اسلام، تبلیغات است. «بِأَفْوَاهِهِمْ» البته به سرانجام نمی رسد.

چراغی را که ایزد بر فروزد

هر آن کس پف کند ریشش بسوزد

□
۶- اسلام، دین کامل و جاودان است. «وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ»

□
۷- هیچ نوع مخالفتی مانع اراده الهی نیست، نه شرک «وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ» (۱)، و نه کفر. «وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»

□
۸- کفر و شرک، به طور یکسان از گسترش اسلام ناراضی هستند. «وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» ، «وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»

ص: ۶۱۴

۹- رسولان با اراده الهی انتخاب می شوند، نه انتخاب و اراده مردم. «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ»

۱۰- پیروزی اسلام به خاطر حقایق آن است. «بِالْهُدَىٰ وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ»

۱۱- آینده از آن اسلام است. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۱۲- مکتب اسلام، امید آفرین است. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۱۳- حاکمیت و غلبه ای ارزش دارد که کامل و دائم باشد. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۱۴- به جز اسلام، تمام ادیان تاریخ مصرف دارند و تنها اسلام مکتب جاودانی است. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۱۵- عوامل پیروزی اسلام چند چیز است:

(الف) اراده و امداد الهی، «هُوَ الَّذِي»

(ب) رهبری معصوم و لایق، «رَسُولَهُ»

(ج) نیاز طبیعی جامعه، «بِالْهُدَىٰ»

(د) داشتن حقایق، «دِينِ الْحَقِّ»

(ه) جامع و کامل بودن مکتب، «مِثْمُ نُورِهِ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! آیا شما را بر تجارتی که از عذاب دردناک (قیامت) نجاتتان دهد، راهنمایی کنم؟

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

به خدا و رسولش ایمان آورید و با اموال و جان هایتان در راه خدا جهاد کنید که این برای شما بهتر است، اگر بدانید.

يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلِكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

(در این صورت)، خداوند گناهان شما را می آمرزد و به باغ هایی که نهرها از زیر آنها جاری است و خانه های دل پسند در بهشت های جاودان واردتان می کند. این رستگاری بزرگی است.

نکته ها:

در آیه قبل، غلبه دین اسلام بر سایر ادیان وعده داده شد، ولی تحقق این وعده سه شرط لازم دارد:

الف) قانون کامل و جهانی که همان قرآن است، نوری که خداوند آن را کامل کرده و هیچ کس قدرت خاموش کردنش را ندارد.

ب) وجود رهبر معصوم که حضرت مهدی، بقیه الله و ذخیره الهی است.

ج) آمادگی مردم که در این آیه مطرح شده است.

این آیات، هم وزن آیه ۱۱۱ سوره توبه است که می فرماید: **إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ ...**

در تجارت چند فرض وجود دارد:

۱. تجارت بد: «بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ» (۱)

۲. تجارت بدون سود: «فَمَا رِبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۲)

۳. تجارت کم سود: «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» (۳)

۴. تجارت زیان بار: «إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۴)

۵. تجارت بسیار زیان بار: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ» (۵)

۶. تجارت رسوا: «الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ» (۶)

ص: ۶۱۶

۱-۱. بقره، ۹۰.

۲-۲. بقره، ۱۶.

۳-۳. نساء، ۷۷.

۴-۴. زمر، ۱۵.

٥-٥. عصر، ٢.

٦-٦. حج، ١١.

۷. تجارت راکد: «تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا» (۱)

۸. تجارت مستمر و بادوام: «تِجَارَةٌ لَنْ تَبُورَ» (۲)

۹. تجارت نجات بخش: «تِجَارَةٌ تُنْجِيكُمْ» (۳)

۱۰. تجارت سودآور: «تِجَارَةٌ مَرْبُوحَةٌ» (۴)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: قیمت شما بهشت است، پس خودتان را ارزان نفروشید:

«لَيْسَ لِنَفْسِكُمْ ثَمَنٌ إِلَّا الْجَنَّةُ فَلَا تَبِعُوهَا إِلَّا بِهَا» (۵)

دنیا، تجارت خانه اولیای الهی است: «الدنیا متجر اولیاء الله» (۶) جالب آن که حضرت علی علیه السلام این سخن را به کسی فرمود که از دنیا بدگویی می کرد.

در تجارت با خداوند، ما سرمایه را از خود او می گیریم و با قیمت گزاف به خودش می فروشیم.

در فرهنگ اسلام برای بسیاری از امور مادی، مشابه معنوی نیز وجود دارد. برای مثال:

الف) خوراک مادی: «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ» (۷)

خوراک معنوی: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» (۸) که امام علیه السلام می فرماید: «الی علمه» (۹) یعنی، ببیند چه می آموزد.

ب) لباس مادی: «سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ» (۱۰)

لباس معنوی: «وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ» (۱۱)

ج) زینت مادی: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۱۲)

زینت معنوی: «حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ» (۱۳)

ص: ۶۱۷

۱-۱) توبه ۲۴

۲-۲) فاطر ۲۹

۳-۳) صف ۱۰

۴-۴) نهج البلاغه خطبه ۱۹۳

۵-۵) بحار ج ۷۰ ص ۱۳۲

٦-٦) نهج البلاغه حكمت ١٣١

٧-٧) مومنون ٥١

٨-٨) عبس ٢٤

٩-٩) رجال كشي ج ٤ ص ٣

١٠-١٠) نمل ٨١

١١-١١) اعراف ٢٦

١٢-١٢) اعراف ٣١

١٣-١٣) حجرات ٧

د) سفر مادی: «وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَيَّ سَفَرًا» (۱)

سفر معنوی: «إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَيَّ رَبِّكَ كَدْحًا» (۲)

ه) رزق مادی: «مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ» (۳)

رزق معنوی: «وَارْزُقْنِي حِجَّ بَيْتِكَ الْحَرَامِ» (۴)

و) شیرینی مادی: «حَلَاوَهُ الدُّنْيَا» (۵)

شیرینی معنوی: «حَلَاوَهُ الْإِيمَانِ» (۶)، «حَلَاوَهُ وَدَعِ» (۷)

ز) پاداش مادی: «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ...» (۸)

پاداش معنوی: «وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ» (۹)

ح) پدر مادی: «وَ وَالِدٍ وَ مَا وَلَدَ» (۱۰)

پدر معنوی: «أَنَا وَ عَلِيٌّ أَبُوَاهُ هَذِهِ الْأُمَّةُ» (۱۱)

ط) هجرت مادی: «وَ هَاجِرُوا» (۱۲)

هجرت معنوی: «وَ الرَّجَزَ فَاهْجُرُوا» (۱۳)

در حدیث می خوانیم که علی علیه السلام فرمود: «أنا التجاره المربحه المنجيه من العذاب الاليم التي دل الله عليها في كتابه فقال هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَيَّ تِجَارَةً ...» (۱۴) من همان تجارت پرسودی هستم که باعث نجات از عذاب الیم است همان که خداوند در قرآن به آن اشاره کرده است.

ص: ۶۱۸

۱-۱. بقره، ۲۸۳.

۲-۲. انشقاق، ۶.

۳-۳. بقره، ۲۲.

۴-۴. دعای ماه رمضان.

۵-۵. نهج البلاغه، حکمت ۲۵۱.

۶-۶. بحار، ج ۸۷، ص ۲۰۱.

۷-۷. بحار، ج ۹۰، ص ۱۴۷.

۸-۸. بقره، ۲۵. (۲۷ بار در قرآن آمده است).

۹-۹. توبه، ۷۲.

۱۰-۱۰. بلد، ۳.

۱۱-۱۱. بحار، ج ۳۶، ص ۱۱.

۱۲-۱۲. انفال، ۷۲.

۱۳-۱۳. مدثر، ۵.

۱۴-۱۴. تفسیر کنز الدقائق.

۱- مردم را با عنوان و لقب ایمانی آنها مخاطب قرار دهیم. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾

۲- باید ابتدا در مردم آمادگی ایجاد کنیم و یکی از راه های آن، طرح سؤال است.

﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ﴾

۳- تجارت، نیاز به راهنما دارد. ﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ﴾

۴- تجارت معنوی برای همه قابل درک نیست، فقط مؤمنان به خدا این معنا را درک می کنند. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ ...﴾

۵- انسان فطرتاً به دنبال سود است، آن هم سودی ثابت و پایدار. ﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ﴾

۶- سود واقعی، نجات از قهر الهی است. ﴿تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾

۷- دفع خطر، مهم تر از جلب منفعت است. ﴿تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾

۸- تجارت، تنها در امور دنیوی نیست. ﴿تِجَارَةٍ ... تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾

۹- پیروی از پیامبران، تجارت پر سود است. ﴿تِجَارَةٍ ... تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾

۱۰- ایمان، درجات مختلفی دارد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... تُوْمِنُونَ﴾

۱۱- در تبلیغ دین، از عناوین و موضوعات مورد توجه مردم باید استفاده کرد.

موضوع تجارت و کسب درآمد مورد نظر همه است، لذا ایمان به خدا، به عنوان یک تجارت پر سود مطرح می شود. ﴿تِجَارَةٍ ... تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾

۱۲- ایمان، تنها باور قلبی نیست، تلاش و جهاد لازم دارد. ﴿تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ﴾

۱۳- ایمان به خدا همراه با ایمان به رسول است و جهاد با مال همراه با جهاد با جان. ﴿تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ﴾

۱۴- ایمان و جهاد موسمی و فصلی و مقطعی کارساز نیست، تداوم لازم دارد.

﴿تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ﴾... (فعل مضارع نشانه دوام و استمرار است).

۱۵- ایمان سطحی سرچشمه ی کارهای مهم نمی شود، ایمان کامل لازم است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... تَوَمَّنُونَ ... تَجَاهِدُونَ

ص: ٦١٩

۱۶- ایمان بر عمل مقدم است. تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ

۱۷- حفظ دین، برتر از حفظ مال و جان است و باید برای حفظ دین، از مال و جان گذشت. «تُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ»

۱۸- جهاد از هیچ فردی برداشته نمی شود، گاهی با مال، گاهی با جان و گاهی با مال و جان باید جهاد کرد. «تُجَاهِدُونَ ... بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ»

۱۹- در دستورات، از کار سبک تر شروع کنیم تا به کارهای سنگین تر برسیم.

(جهاد با مال قبل از جهاد با جان آمده است). «بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ»

۲۰- ارزش کارها به اخلاص است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲۱- چه بسا تلخی ها که به نفع ما باشد ولی ما ندانیم. «تُجَاهِدُونَ ... خَيْرٌ لَّكُمْ»

۲۲- انسان فطرتاً به دنبال خیر و سعادت است و خداوند وعده رسیدن به آن را داده است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۲۳- بهشت را به بها دهند نه بهانه. تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ ... يُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ

۲۴- عمل کامل، پاداش کامل را در پی دارد. (در این آیات، مسئله ایمان به خدا و رسول و جهاد با مال و جان از یک سو و مغفرت همه گناهان و ورود در بهشت و فوز بزرگ از سوی دیگر مطرح شده است). «يَغْفِرُ لَكُمْ ... جَنَاتٍ ...»

مَسَاكِينَ ... ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

۲۵- دریافت الطاف الهی، به پاک بودن و پاک شدن نیاز دارد. (اول مغفرت، بعد بهشت و رستگاری بزرگ). «يَغْفِرُ لَكُمْ ...»

يُدْخِلُكُمْ ... ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

۲۶- انسان در میان عذاب الیم و فوز عظیم قرار دارد که با معامله ای با خدا، از عذاب رها می شود و به فوز می رسد. «تُنَجِّيْكُمْ

مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ... ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

وَ أُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ وَ بَشْرٌ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

و نعمت دیگری که آن را دوست دارید، یاری و نصرت از جانب خداوند و پیروزی نزدیک است و (ای پیامبر!) مؤمنان را بشارت ده.

نکته ها:

ورود به بهشت و مغفرت الهی، مصداق نجات از عذاب الهی است ولی چون نصرت و فتح الهی لطف دیگری است، خداوند آن را جداگانه بیان فرموده است.

پیام ها:

۱- تمام پاداش ها در آخرت نیست، بخشی از آنها در دنیا است. وَ أُخْرَى تُحِبُّونَهَا ...

۲- پاداش باید مورد علاقه ی تشویق شونده باشد. «تُحِبُّونَهَا»

۳- رزمندگان مخلص به یکی از دو نیکی می رسند، اگر شهید شوند: يُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ ... (که در آیه قبل بود) و اگر پیروز شوند: «نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ»

۴- پیروزی را از خدا بدانید، نه از تجهیزات و تجربه و تخصص. «نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ»

۵- امید به آینده روشن، وسیله ی دلگرمی رزمندگان است. «نَصْرٌ ، فَتْحٌ»

۶- خداوند به وعده های خود عمل می کند:

در اینجا: «نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ» و در جای دیگر: «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ» (۱)

در اینجا: «فَتْحٌ قَرِيبٌ» و در جای دیگر: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا» (۲)

۷- برای تشویق رزمندگان به گذشتن از مال و جان، از اهرم بشارت استفاده کنید.

«وَ بَشْرٌ الْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۶۲۱

۱- ۱. نصر، ۱.

۲- ۲. فتح، ۱.

﴿أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ﴾ (١٤)

ای کسانی که ایمان آورده اید! یاوران (دین) خدا باشید، همان گونه که عیسی بن مریم به حواریون گفت: یاوران من در راه خدا چه کسانی هستید؟ حواریون گفتند: ما یاوران (دین) خدا هستیم، پس گروهی از بنی اسرائیل ایمان آوردند و گروهی کافر شدند، پس کسانی را که ایمان آوردند، بر دشمنشان یاری دادیم تا (بر آنان غلبه کرده و) پیروز شدند.

نکته ها:

«حواریون» به یاران خاص حضرت عیسی گفته می شود که دوازده نفر بودند و نامشان در انجیل های کنونی ذکر شده است. (۱) ریشه ی این کلمه از «حور» به معنای شستن و سفید کردن است و به خاطر پوشیدن لباس های سفید و داشتن قلب های پاک و یا این که هم خود باطنی پاک داشتند و هم دیگران را دعوت به پاکی می کردند، این واژه درباره ی آنان بکار رفته است.

امام صادق علیه السلام فرمود: شیعیان ما حواریون ما هستند، حواریون عیسی علیه السلام او را در برابر دشمنان و یهود یاری نکردند، ولی شیعیان، ما را یاری می کنند و در راه ما شهید یا شکنجه و تبعید می شوند. خداوند در برابر این همه سختی که به خاطر ما می کشند، پاداش نیکو به آنان عطا کند. «ینصروننا و یقاتلون دوننا و یحرقون و یعذبون و یسردون فی البلاد جزءا هم الله عنا خیرا» (۲)

نقل موارد مشابه در پذیرفتن دعوت و انجام عمل اثر دارد. همان گونه که عیسی یاورانی

ص: ۶۲۲

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

داشت، **كَمَا قَالَ عِيسَى ...** و همان گونه که بر دیگران روزه واجب شد. «**كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ**» (۱)

پیام ها:

۱- مؤمن باید گام به گام رشد کند، در آیات قبل دعوت به تجارت با خدا بود، در این آیه رسماً به انصار الله بودن دعوت می کند، «**كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ**» (یعنی برای همیشه بر نصرت قانون و اولیای الهی پایدار باشید).

۲- خداوند نیازی به نصرت ما ندارد، زیرا همه ی نصرت ها و پیروزی ها از اوست. «**نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ**» ولی انصار خدا بودن، برای ما افتخار است.

«**كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ**»

۳- انبیای الهی مردم را برای خدا می خواهند، نه برای خود و یا گروه و حزب خود. «**مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ**»

۴- پیامبران برای غلبه بر دشمن، مسیرهای عادی و طبیعی را طی می کردند و از اسباب ظاهری و نیروهای مردمی استفاده می کردند. «**مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ**»

۵- رهبر باید ارزیابی دقیقی از یاران خود داشته باشد. «**مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ**»

۶- اقرار گرفتن از یاران، نوعی تجدید بیعت و اعلام وفاداری است.

«**مَنْ أَنْصَارِي ... قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ**»

۷- دعوت رهبران دینی را پاسخ دهیم. **مَنْ أَنْصَارِي ... نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ**

۸- انسان مختار است که دعوت انبیا را بپذیرد و سعادت مند شود و یا آن را رد کند و بدبخت شود. **فَأَمَنْتَ طَائِفَةٌ ... وَ كَفَرَتْ طَائِفَةٌ**

۹- معمولاً همه مردم به یک پیامبر ایمان نیاورده اند، بلکه بعضی کفر می ورزیدند و بعضی ایمان می آوردند، ما نیز نباید انتظار ایمان آوردن همه مردم را داشته باشیم. **فَأَمَنْتَ طَائِفَةٌ ... وَ كَفَرَتْ طَائِفَةٌ**

ص: ۶۲۳

۱۰- داشتن ایمان، رمز دریافت تأییدات الهی است. فَأَمَّنْتُ ... فَأَيَّدَنَا ...

۱۱- حضرت عیسیٰ علیه السلام، هم خودش مورد تأیید خداوند بود، «وَ أَيْدِنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» (۱) و هم یاران خاص آن حضرت. «فَأَيَّدَنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيَّ عَدُوَّهُمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ»

۱۲- خداوند همان گونه که پیامبرش را تأیید و یاری می کند، «وَ أَيْدِنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» پیروانش را نیز یاری می کند. «فَأَيَّدَنَا الَّذِينَ آمَنُوا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۶۲۴

جلد دهم

اشاره

ص: ۱

اشاره

سخن ناشر

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان‌ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت‌الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به

نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام‌های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می‌دهند.

البته در برخی موارد نیز برداشت‌های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می‌دهند.

نوشته‌های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می‌گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می‌گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه‌های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پرانتز آمده است.

۳. نکته‌ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه‌ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به‌سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه‌هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن‌تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش‌ها و پاسخ‌گویی به آنها.

۴. پیام‌ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه‌ی عصرها و برای همه نسل‌هاست. البته مستند برداشت‌های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می‌باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی، که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.net مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

□
در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان: حسن دهشیری، رحمت الله جعفری، محمود متوسل و اکبر دهقان که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

تقریظ آیت الله مؤمن

«الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا و نبينا محمد خاتم النبيين سيما بقيه الله في الارضين عجل الله تعالى فرجه الشريف و لعنه الله على اعدائهم اجمعين من الآن الى قيام يوم الدين»

توفیقی دست داد و چند ورقی از بعض مجلدات تفسیر شریف «نور» را مطالعه کردم و بدین جهت مناسب دیده شد چند خطی راجع به این تفسیر بنویسم:

قرآن کریم به عنوان هدایت مردم به بهترین راه به سوی سعادت هر دو جهان نازل شده (۱) و بدون هیچ شکی موجب هدایت اهل تقوی و پرهیزکاری است (۲) و این قرآن نور و کتاب روشن و روشنگری است که خداوند متعال بواسطه آن کسانی را که دنبال تحصیل رضای خاطر اویند به راه های سلامت راهنمایی نموده، به آن راهها می رساند و آنان را از همه تاریکی ها بیرون آورده، در روشنی واقعی قرار می دهد و به طور کلی به راه راست راهنمایی کرده و می رساند (۳). این قرآن کریم مجید، همه مردم را امر به تدبر در آیات خود نموده، کسانی را که در آیات تدبر نمی کنند توییح و سرزنش می نماید. از جمله می فرماید: «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۴) آیا این مردم در قرآن تدبر نمی کنند یا آنکه روی دلهایشان قفل هائی است که مانع استفاده شان از قرآن و رهنمون شد نشان به معارف اسلامی می شود.

این خطاب قرآنی، همه را دربر می گیرد بلکه با توجه به آیات قبل آن که در رابطه با منافقین است حتی آنان را نیز بطور صریح شامل می شود. بنابراین همه قشرهای انسانی

ص: ۱۰

۱-۱. یونس، ۳۵.

۲-۲. بقره، ۲.

۳-۳. مائده، ۱۵ و ۱۶.

۴-۴. محمد، ۲۹.

مکلف به تدبّر در قرآن شریف هستند و این تکلیف اختصاص به طائفه مخصوصی که اهل درک و فهم بالائی باشند ندارد. البته روشن است هر قدر فهم و فضل و درک شخص بیشتر باشد از تدبّر در کلمات الهی بهره فراوانتری خواهد برد.

و نیز قرآن مجید در آیه دیگری فرموده است: «أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (۱) آیه مردم تدبّر در قرآن - و دقت در معنای هماهنگ و همسان آیات مختلف آن - نمی کنند که اگر این قرآن از نزد غیر خدا آمده بود، با تدبّر در آیات آن به اختلاف و ناهمخوانی آنها می رسیدند.

این آیه شریفه نیز مردم را بر ترک تدبّر و دقت در معنای آیات سرزنش و توبیخ نموده، می فرماید: انسان با تدبّر و دقت در معنای آیات به هماهنگی و همسو بودن آیات آن واقف می شود و می بایست در آنها دقت کند تا مورد سرزنش الهی قرار نگیرد. در این آیه نیز روشن است که مخاطب آن همه مردم هستند تا با تأمل در هماهنگی بودن آیات قرآن، به معجزه بودن آن واقف شوند و به پیامبری پیامبر عظیم الشان اسلام ایمان آورند و روشن است که همانگونه که همه طبقات مردم موظفند به اسلام ایمان آورند، همچنین موظفند راه تدبّر را طی کنند تا به این اعجاز دائمی پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله پی برده، مسلمان شوند.

هدف از ذکر این آیه و آن آیه شریفه و آوردن چند جمله در ذیل آنها این است که همه اقشار مردم مکلف به تدبّر در قرآن کریمند تا به معجزه بودن آن واقف شوند و به دین اسلام در آیند و با تدبّر در آیات آن هدایت شده، به راه های سلامت برسند و از همه راههای تاریک نجات یافته در صراط مستقیم الهی قرار گیرند.

بنابراین، تدبّری را که قرآن امر به انجام آن فرموده است به طائفه خاصی از مردم و بخصوص دانشمندان اختصاص ندارد، بلکه همه اقشار مکلفند در این آیات تدبّر کنند تا به معارف الهی موجود در قرآن برسند و از همه تاریکی های گوناگون نجات یابند و به رضوان خدا نائل شده، از هر جهت در سلامت معنوی بلکه مادی قرار گیرند.

با این مقدمه باید گفت که مؤلف محترم تفسیر نور، قدم در راه عمل به این وظیفه الهی نهاده و انصافاً با دقت در آیات مبارکه به نکات بسیار ارزنده ای دست یافته است. البته

ص: ۱۱

همان گونه که در مقدمه تفسیر نگاشته است، از کلمات علما دیگر مفسر قرآن کریم استفاده برده، اما در عین حال، رسیدن به نکات زیادی که در این تفسیر مختصر آمده است، احتیاج به صرف دقت و همت لازم دارد که جز با لطف خداوند بزرگ و امدادهای او امکان پذیر نیست.

خداوند متعال مؤلف ارجمند را هم به نکات مختلف موجود در آیات راهنمایی و کمک کرده و هم در التفات به پیامهای آن هدایت فرموده است و صد البته که باز هم امکان راهیابی به رموز دیگر کلمات ایزد متعال محقق است و فضل او نیز غیرمتناهی است و چه بسیار نکات دیگری نیز باشد که عنایت او می تواند در رسیدن به آنها کمک کند و مخصوصاً انضمام دسته ای از آیات به دسته ای دیگر و نیز قواعد و کلیات قرآنی اگر کنار هم قرار گیرد، چه بسا قیاسهای قطعی مختلفی پدید می آید و به نتایج ارزنده ای منتهی می گردد. ولی البته این تفسیر مختصر با ویژگی اختصارش نمی تواند حاوی این فوائد نیز باشد، بلکه این کار نیاز به تفسیری طولانی و وقتی بیشتر و احیاناً مقدماتی دیگر دارد که در تفسیرهای ارزشمند دیگر همچون تفسیر شریف المیزان به بخشی از آنها پرداخته شده است. کما اینکه اگر روایاتی که از معصومین علیهما السلام در ذیل آیه شریفه و یا در رابطه با معارف اسلامی - که قرآن شریف نیز تعرضی نسبت به آنها دارد - مورد توجه قرار داده شود، مطالب ارزنده دیگری بدست می آید که صرف دقت و تحقیق در آن نیز بسیار ارزشمند است.

و اگر کلمات علما دین و مفسران بزرگ و سایر دانشمندان مورد توجه قرار گیرد و گفته های آنان و شبهات مختلفی که در سخن آنان ذکر شده و سایر شبهات و امور دیگر مرتبط با آن اگر مورد توجه واقع شود، قطعاً به امور ارزشمندی خواهیم رسید که بسیار خوب و با ارزش خواهد بود.

امّا همه این مطالب و مطالب زیاد دیگر، اگرچه صحیح و بجاست، اما در تفسیری که بنایش بر اختصار است و هدفش بهره بردن طوائف مختلف مردم و همچنین دستمایه ارزشمندی برای طلب و فضلاء است، پرداختن به آن مطالب جا ندارد و انجام آن به عهده فرصتی دیگر و کتابی مفصل با صرف دقت بیشتر است که امید است مؤلف محترممان در آینده به چنین کارهایی نیز موفق آیند.

آنچه در این تفسیر خوب است در آینده مورد توجه واقع شود، این است که چه بسا فهم بعضی نکات مذکور در تفسیر از آیات شریفه نیاز به مختصر بیانی دارد تا خواننده به منشأ پی بردن به آن نکته واقف شود و خوبتر، آن نکته در ذهنش جا بیفتد که امید است در بازبینی مجدد این معنی نیز در حدی که به اختصار مطلوب تفسیر زیان نرساند، مورد توجه قرار گیرد.

به هر حال کاری که مؤلف محترم در عرضه این تفسیر به آن موفق شده کاریست بسیار ارزنده که لاز است دیگر فضلاء محترم و علماء دینی نیز به امثال این خدمات همت نمایند که خداوند متعال کسانی را که در راه او کوشش کنند حتماً کمک و هدایت خواهد فرمود.

خداوند می فرماید: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (۱)؛ کسانی که در راه ما کوشش کنند ما صد البته آنانرا راهنمایی خواهیم کرد و همانا خداوند با نیکوکاران است. و در این صورت است که معارف گوناگون اسلامی در جهات مختلف به طبقات مختلف مردم در حد مطلوب و متناسب عرضه خواهد شد و مسلمانان خصوصاً و عموم ابناء بشر به علوم دینی در حد میسور پی خواهند برد و انسان از جهل خارج شده به عالم علم وارد می گردد. به امید آن روز.

در هر حال این خدمت ارزشمند مؤلف محترم و با اخلاص، قابل تقدیر فراوان است و امید است خداوند سبحان و اولیای اسلام ایشان را بیشتر مشمول عنایات ویژه خود قرار دهند و عمری سراسر نور و پرتوافشان نسبت به معارف گوناگون اسلامی بیش از حد تصور به وی مرحمت گردد. قال الله تعالی: «لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ» (۲)

در پایان دست دعا به سوی خداوند رحمان برداشته عرض می کنیم: «اللهم کن لولیک الحجه بن الحسن صلواتک علیه و علی آبائه فی هذه الساعه و فی کل ساعه ولیا و حافظا و قاعدا و ناصر و دلیلا و عینا حتی تسکنه ارضک طوعا و تمتعه فیها طویلا»

قم: محمد مؤمن

جمعه: ۲۷/ جمادی الاول ۱۴۲۵ ه. ق

۲۶/ تیر ۱۳۸۳ ه. ش

ص: ۱۳

۱-۱. عنکبوت، ۶۹.

۲-۲. ق، ۳۵.

الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على سيدنا و نبينا محمد و آله الطاهرين

به لطف خداوند، بعد از سیزده سال، تفسیر نور، در روز جمعه سوم تیرماه سال ۱۳۸۴ به پایان رسید.

نوشتن این تفسیر همراه با چند حرکت قرآنی دیگر بود، از جمله:

۱. در رادیو سراسری جمهوری اسلامی، هر هفته روزهای دوشنبه و در ماه رمضان هر روز، در طول مدت دوازده سال این نوشته ها را برای مردم گفتم.

۲. مطالب این تفسیر، توسط حجت الاسلام آقای متوسل خلاصه و برای رادیو برون مرزی ارسال و به بیش از بیست زبان ترجمه و بیان می شود که مورد استقبال قرار گرفت.

۳. در این مدت، استاد تفسیری تأسیس شد تا از ایام تابستان که طلاب حوزه های علمیه فراغت بیشتری دارند بهره گرفته شود و طلاب در سطوح مختلف، بخشهایی از تفاسیر نمونه، نور، مجمع البیان و المیزان را در هر کجا که باشند مطالعه کنند و در اول سال تحصیلی امتحان دهند. تا زمان نگارش این مقدمه که سال هفتم این حرکت است، دهها نفر به سفر مکه و مدینه و سوریه و کربلا و مشهد به عنوان تشویق رفته اند و صدها دوره کتاب شریف بحار الانوار و تفسیر المیزان و نمونه به آنان اهداء شده است.

۴. بعضی از سوره های این تفسیر، با کمی تغییرات و اضافات، در قالب کتاب های جیبی

عرضه و به عنوان منبع مسابقات تفسیری برای عموم مردم و فرهنگیان اعلام شد که با استقبال گسترده اقشار جامعه مواجه گردید. در این بین، دو سوره لقمان و حجرات جزء کتب درسی دانشگاه آزاد و کتاب تفسیر آیات برگزیده، جزء کتب درسی عموم دانشگاه ها قرار گرفت.

پس از آنکه در سال ۱۳۷۶ این تفسیر، که تا آن زمان چهار جلد آن چاپ شده بود، به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران اعلام شد، بار دیگر مورد بازنگری دقیق و تزریق نکات جدید از تفسیر راهنمای حجه الاسلام و المسلمین هاشمی رفسنجانی قرار گرفت و با لطف الهی کار به صورت بهتری عرضه شد.

هدف ما در این تفسیر فرو رفتن در نکات ادبی، حدیثی، تاریخی، طبیعی، اجتماعی، سیاسی، فقهی و فلسفی نبوده، بلکه هدف، آشنایی با محتوای قرآن به صورت پیام های الهی بوده است زیرا:

ما مخلوق خدا هستیم و باید نامه خالق را بخوانیم و عمل کنیم. کدام فرزند وصیت پدرش را ناخوانده می گذارد و بی تفاوت می گذرد؟

ما به تدبیر در آیات مأموریم و خداوند از کسانی که در آیات قرآن تدبر نمی کنند به شدت انتقاد کرده است. «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (۱)

قرآن نور است و کسی که هدفش بیرون بردن خود و جامعه از ظلمات به نور باشد، نمی تواند با نور قرآن مانوس نباشد.

قرآن محکم ترین سند دینی ماست که مورد اتفاق تمام فرقه ها می باشد و تمسک به آن تنها راه نجات است.

در میان تمام کتاب ها و نوشته ها، تنها مکتوبی که صحت آن از طرف خداوند تضمین شده، قرآن است. «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۲) ما قرآن را نازل کردیم و ما خود، آن را محافظت می کنیم.

به هر حال، خداوند دو توفیق بزرگ نصیب فرمود که توان شکر آن را ندارم:

ص: ۱۵

۱- ۱. محمد، ۲۴.

۲- ۲. حجر، ۹.

الف: حدود هفده سال زیر نظر حضرت آیه الله مکارم شیرازی که از مراجع تقلید هستند، با دوستان دیگر، تفسیر نمونه را به اتمام رساندیم.

ب: در طول سیزده سال با همکاری روحانیون فاضل، آقایان بهشتی و متوسل (در نیمی از تفسیر) و آقایان دهشیری و جعفری (در نیم دیگر) آقای اکبر دهقان در این جلد و آقای علی محمد متوسلی در امر مقابله و تصحیح تمام مجلدات، تفسیر نور را به پایان رساندم.

البته در این نوشتار ضعف ها و قوت هائی است که به آن اشاره می کنم.

اما ضعف ها:

نوشتن یک دور تفسیر، نیاز به مطالعه بسیار و فراغت و تمرکز فکر در مراکز حوزوی و علمی دارد، که این شرائط برای بنده و همکاران فراهم نبود، زیرا در تمام این مدت مسئول نهضت سواد آموزی، ستاد اقامه نماز و ستاد تفسیر بوده و هر هفته معمولاً در مسافرت بوده ام. علاوه بر هفتاد برنامه تلویزیونی در هر سال، سخنرانی های پراکنده در دانشگاه ها و شهرستان ها، فراغتی برای بنده باقی نمی گذاشت و لذا تصمیم گرفتم از شرکت در مهمانی ها، کنگره ها و مراسم تشریفاتی و خواندن روزنامه ها و مقالات سیاسی، تا آنجا که امکان دارد بکاهم و به شنیدن خلاصه اخبار و تیتربعضی روزنامه ها اکتفا کنم تا بتوانم با قرآن بیشتر مانوس شوم. در واقع برای نوشتن این تفسیر از پاره وقت ها استفاده شده و لذا با دقت فراوانی که به عمل آمده، باز هم نیاز به تکمیل دارد و از تمام کسانی که اشکالات ما را تذکر دهند، پیشاپیش تشکر می کنم.

اما نقاط قوت:

۱- حدود هفتاد درصد نکات و پیام ها، برگرفته از تفاسیر قدیم و جدید شیعه و سنی است که به صورت خلاصه وار در این تفسیر آمده و حدود سی درصد نکاتی است که خداوند به ذهن بنده یا دوستانم انداخته است.

۲- پیام ها در جملاتی کوتاه، رسا و قابل ترجمه به زبان های مختلف آمده است، به گونه ای که خواننده می تواند مفاهیم آیه را به صورت دسته بندی شده دریافت کند.

۳- سعی شده سخن زائدی به کار نرفته باشد و تمام پیام ها کار بردی و عملی و دور از

۴- ده جزء این تفسیر را نزد علمای بزرگوار قم حضرت آیت الله سید مهدی روحانی رحمت الله علیه و آیت الله مصباح یزدی و آیت الله استادی خواننده ام و آنان پسندیده اند و تقریظ آیت الله روحانی در مقدمه جلد اول و تقریظ آیت الله مؤمن در مقدمه این جلد آمده است.

با این حال، آنچه مهم است قبول الهی است. حضرت ابراهیم، وقتی کعبه را ساخت دعا کرد و گفت: «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» (۱) آری، اگر پیامبری همچون حضرت ابراهیم، کاری همچون ساختن کعبه انجام دهد، به شرطی ارزش دارد که مورد قبول خداوند قرار گیرد.

خداوند! تو را به حق قرآن و پیامبری که آن را بر قلبش نازل کردی، این تفسیر را قبول فرما و آن را و مبارک و ذخیره قبر و قیامت ما و همکاران قرار بده.

در پایان، چند توصیه به طلاب جوان دارم:

۱- از آغاز تحصیل، درس تفسیر را همراه با سایر دروس داشته باشید، که خداوند فرموده است: «خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ» (۲) قرآن را جدی بگیرید. از اشتباهات آن است که به ما تلقین کرده اند: اول دروس دیگر را بخوانید، بعد که دانشمند شدید به سراغ قرآن بروید. این حرف نظیر آن است که کسی بگوید: اول غواص شوید بعد به دریا بروید. در حالی که استفاده از دریا ابعادی دارد: نگاه به دریا لذت دارد، شنای در دریا ارزش دارد، ماهی گیری مایه درآمد و کشتیرانی عامل رشد اقتصادی است. غواصان نیز درّ و گوهر استخراج می کنند.

قرآن، دریایی است که هر کس در هر شرایطی به سراغ آن برود، از آن بهره می گیرد.

ثمره این حرف که اول دانشمند شویم، بعد به سراغ قرآن برویم، آن است که در حوزه های علمیه همه درسها رونق دارد ولی تفسیر قرآن مهجور است و تدبیری که مورد سفارش خداوند است، متروک مانده است.

۲- سعی کنید محور منبرها و سخنرانی های شما قرآن باشد و به جای نقل تاریخ و

ص: ۱۷

۱- ۱. بقره، ۱۲۷.

۲- ۲. مریم، ۱۲.

رؤیاهای مشکوک و مطالب پیچیده و مبهم، از متن قرآن همراه با تفسیری روان، مردم را آگاه کنید.

۳- در استفاده از عمر خود صرفه جویی کنید و از ایام تعطیلات و مسافرت‌ها بیشترین بهره را بگیرید.

۴- بدانید که می‌توان کارهای علمی را با گرفتن همکار حتی از راه دور و با استفاده از پاره وقت‌ها به انجام رساند.

۵- خود را باور کنیم و تصور نکنیم تمام نکات قرآنی را پیشینیان دریافته‌اند و چیزی برای متأخران باقی نگذاشته‌اند. بنده به عنوان یک طلبه عادی با لطف خدا به صدها نکته رسیده‌ام که در تفاسیر بزرگان یافت نمی‌شود.

بگذریم که حتی اگر به نکته جدیدی نرسیم باید در قرآن تدبّر کنیم و علوم مفسران پیشین را با زبان امروز به نسل نو ارائه دهیم و نظیر فرزندی که از پدر پول می‌گیرد و خانه‌ای بهتر از خانه پدر می‌سازد، ما نیز از مطالب علماء و مفسران پیشین بهره گیریم و با سبک جدید «بِلِسَانِ قَوْمِهِ» (۱) آن را ارائه دهیم.

نکته‌ای که باید در پایان یادآور شوم تفاوت تدبّر در قرآن با تفسیر به رأی است، تدبّر، آن است که از الفاظ قرآن و ظواهر آن استنباط می‌شود، نظیر آبی که از چاه استخراج می‌شود، ولی تفسیر به رأی آن است که سلیقه شخصی خودمان را به قرآن تحمیل کنیم، مثل آنکه آبی از بالا- به درون چاه ریخته شود. استنباط از ظاهر آیات مورد سفارش است ولی اعمال نظر و تحمیل عقیده خود به قرآن ممنوع می‌باشد.

محسن قرائتی

ص: ۱۸

اشاره

سوره جمعه یازده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

یکی از اهداف اساسی این سوره، ترغیب و تشویق و تحریص مسلمانان به حضور یکپارچه در اجتماع هفتگی نماز جمعه است.

این سوره با تسبیح خداوند و بیان بعثت پیامبر اسلام آغاز گشته و در ادامه از مسلمانان می خواهد که همچون یهود نباشند که تورات به آنان داده شد اما آنان تحمل نکرده و به آن عمل نکردند و از مسلمانان می خواهد هر گاه ندای نماز جمعه برخاست، دست از هر کاری بکشند و به سوی ذکر خدا بشتابند و در غیر این صورت سزاوار توبیخ و سرزنش اند.

قرائت سوره جمعه، در شب جمعه و رکعت اول نماز جمعه سفارش شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، برای خداوند تسبیح گویند، فرمانروای با قداست عزیز حکیم.

سوره قبل با «سَبَّحَ» و این سوره با «يُسَبِّحُ» آغاز شد، شاید نشان آن باشد که تسبیح برای خداوند، بوده و هست و خواهد بود.

شاید چهار صفتِ «الْمَلِكِ ، الْقُدُّوسِ ، الْعَزِيزِ ، الْحَكِيمِ» در این آیه، مقدمه آیه بعد باشد که می فرماید: هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ ... اگر خداوند برای شما پیامبری می فرستد، به خاطر نیاز خداوند به پرستش نیست، بلکه او حاکمی منزّه و مقتدر است و بعثت انبیا بر اساس حکمت اوست که انسان را از طریق تزکیه و خودسازی و تعلیم و آموزش دین و حکمت، از ظلمات به نور برساند.

تسبیح خداوند، ریشه و اساس تمام عقاید و تفکرات صحیح اسلامی است:

توحید، بر اساس تسبیح و منزّه دانستن خداوند از شرک است. «سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ» (۱)

عدل، بر اساس منزّه دانستن خداوند از ظلم است. «سُبْحَانَ رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» (۲)

نبوّت و امامت، بر اساس تسبیح خداوند است، یعنی خداوند منزّه است از این که بشر را بدون راهنما و به حال خود واگذارد، بنابراین کسانی که می گویند: خداوند وحی و راهنمایی نفرستاده است، در حقیقت او را به درستی نشناخته اند. «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» (۳)

معاد، بر اساس تسبیح خداوند و منزّه دانستن او از کار عبث و بیهوده و باطل است. «رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ» (۴)، «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» (۵)

آری، اگر انسان خداوند را از هر عیب و نقص مبرا دانست، عاشق و بنده ی او می شود، از او پروا کرده و بر او توکل می کند و روابط اجتماعی و حرکات و افعال خود را مطابق رضای او تنظیم می کند.

ص: ۲۱

۱-۱. طور، ۴۳.

۲-۲. قلم، ۲۹.

۳-۳. انعام، ۹۱.

۴-۴. آل عمران، ۱۹۱.

۵-۵. مؤمنون، ۱۱۵.

در قرآن، هشت بار فرمان توکل، هشت بار فرمان استغفار، پنج بار فرمان عبادت، پنج بار فرمان ذکر و یاد خدا، دو بار فرمان تکبیر و چند بار فرمان سجده آمده است، ولی فرمان تسبیح، شانزده مرتبه آمده است.

امام صادق علیه السلام از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله روایت می کند که آن حضرت فرمود: هرگاه بنده ای «سبحان الله» بگوید، هر آنچه در زیر عرش قرار دارد همراه با او تسبیح گویند و به گوینده ی این سخن، ده برابر پاداش داده می شود و هرگاه «الحمد لله» بگوید، خداوند نعمت های دنیا را بر او ارزانی دارد تا زمانی که با خداوند ملاقات کند و آنگاه نعمت های آخرت بر او ارزانی شود. (۱)

تسبیح خداوند، نوعی تشکر از اوست. قرآن می فرماید: هرگاه فتح و پیروزی به سراغ شما آمد خدا را تسبیح گوید. إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ (۲)

تسبیح خداوند، کفاره کلماتی است که در مجالس گفته یا شنیده می شود. در حدیث می خوانیم: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که از مجالس برمی خاستند، ذکر «سبحانک اللهم و بحمدک» را گفته و می فرمودند: این کلمه، کفاره مجلس است. «انه کفاره المجلس»

تسبیح، وسیله نجات است. قرآن درباره حضرت یونس علیه السلام می فرماید: «فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبَثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (۳) اگر او تسبیح گو نبود، برای همیشه در شکم ماهی ماندگار بود.

در حدیث دیگری می خوانیم: هنگامی که انسان «سبحان الله» می گوید، تمام فرشتگان بر او درود می فرستند. «صلی علیه کل ملک» (۴)

در سحرهای ماه مبارک رمضان، سفارش به قرائت دعایی شده است که تمام جملات آن با «سبحان الله» آغاز می شود: سبحان من يعلم جوارح القلوب... سبحان رب الودود...

در حدیث می خوانیم: شخصی وارد خانه امام صادق علیه السلام شد و حضرت را در حال نماز دید

ص: ۲۲

۱-۱. تفسیر المیزان، ج ۱۰، ص ۳۰.

۲-۲. فتح، ۱-۳.

۳-۳. صفات، ۱۴۳.

۴-۴. بحار، ج ۹۳، ص ۱۷۷.

که شصت مرتبه ذکر «سبحان الله» را تکرار فرمود یا می خوانیم: امام صادق علیه السلام در حال سجده پانصد مرتبه ذکر «سبحان الله» را تکرار فرمودند. (۱)

تسبیح موجودات

در جهان بینی الهی، پرستش و عبادت خداوند مخصوص انسان نیست، بلکه همه موجودات در حال پرستش اند.

شخصی از پیامبر صلی الله علیه و آله معجزه ای درخواست کرد. حضرت مقداری ریگ از زمین برداشت و در دست گرفت و به درخواست پیامبر و اذن الهی، صدای تسبیح سنگریزه ها را شنیدند. (۲)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: چه بسیار مرکب ها که از راکب خود بهترند، زیرا بیشتر ذکر خدا می گویند. (۳)

درباره تسبیح موجودات هستی، به چند نکته بایستی توجه شود:

الف) قرآن، تسبیح موجودات را آگاهانه و از روی علم و شعور می داند: «كُلُّ قَدِّ عَلِيمٍ صَلَاتُهُ وَ تَسْبِيحُهُ» (۴)

ب) هر کسی نمی تواند تسبیح سایر موجودات را درک کند: «وَ لَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۵)

ج) تسبیح موجودات، گوناگون است. امام سجاده علیه السلام از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل فرمود که: مرغان در هر صبحگاه خداوند را تسبیح نموده و قوت روز خود را مسئلت می نمایند. (۶)

نظامی، در این زمینه چنین سروده است:

خبر داری که سیاحان افلاک

چرا گردند گرد مرکز خاک

چه می خواهند، از این منزل بریدن

که می جویند، از این محل کشیدن

در این محراب، معبودشان کیست

از این آمد شدن، مقصودشان چیست

همه هستند سرگردان چو پرگار

پدید آینده خود را طلب کار

- ١-١. وافي، ج ٢، ص ١٥٧.
- ٢-٢. تفسير الميزان، ج ١٣، ص ٩٦.
- ٣-٣. تفسير الميزان.
- ٤-٤. نور، ٤١.
- ٥-٥. اسراء، ٤٤.
- ٦-٦. تفسير الميزان.

حافظ شیرازی نیز می فرماید:

روشن از پرتو رویت، نظری نیست که نیست

مَنْت خاک درت، بر بشری نیست که نیست

ناظر روی تو صاحب نظرانند آری

سز گیسوی تو در هیچ سری نیست که نیست

حاجی سیزواری صاحب کتاب منظومه، نیز می گوید:

موسی نیست که دعوی «انا الحق» شنود

ور نه این زمزمه اندر شجری نیست که نیست

مولوی نیز می گوید:

جمله ذرات عالم در نهان

با تو می گویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیر و باهشیم

با شما نامحرمان ما خامشیم

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، هستی در حال تسبیح خداست. «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

۲- در تسبیح تکوینی، تفاوتی میان موجودات آسمان و زمین، میان جمادات و نباتات و حیوانات و انسان نیست. «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

۳- ستایش، باید ملاک و میزان و دلیل داشته باشد. تسبیح، تنها سزاوار کسی است که حکومت و قداست و عزت و حکمت را با هم داراست. «يُسَبِّحُ لِلَّهِ ... الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۴- پادشاهی و فرمانروایی خداوند، همراه با قداست و قدرت و حکمت است.

«الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ»

۵- حکومت خداوند، همراه با حکمت است. الْمَلِكِ ... الْحَكِيمِ

□
۶- خداوند، عزیز است. «الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (همان گونه که پیامبرش، ایمان آوردندگان به پیامبرش و قرآنش عزیز هستند. «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَ

ص: ۲۴

«وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ» (۲)

۷- قدرتی ارزش دارد که همراه با حکمت باشد، «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» خداوند هم قدرتمند است و هم حکیم، امّا قدرتمندی دیگران معمولاً با روحیه استکبار و استعمار همراه است.

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۲)

اوست که در میان مردم درس ناخوانده، پیامبری از خودشان مبعوث کرد تا آیات الهی را بر آنان بخواند و آنها را رشد و پرورش داده (از آلودگی شرک و تفرقه پاک سازد) و کتاب آسمانی و حکمت به آنان بیاموزد و همانا پیش از این در انحراف و گمراهی آشکار بودند.

نکته ها:

کلمه «امی»، منسوب کلمه «ام» است. اطلاق این کلمه بر مردم مکه، یا از آن جهت است که مکه، امّ القری است، یا از آن جهت که در زبان عربی به کسانی که خواندن و نوشتن را نمی دانند، «امی» می گویند، زیرا مثل روزی هستند که از مادر متولد شده اند.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: چون مردم مکه، کتاب و رهبر آسمانی نداشتند، خداوند نسبت امّی به آنان داده است و گرنه برخی از آنها توان نوشتن داشتند. (۳)

«يُزَكِّيهِمْ»، از مصدر «تزکیه» و ریشه آن، «زکات» به معنای رشد و نمو همراه با خیر و برکت است. یعنی پیامبر مأمور است تا اخلاق زشت را از میان مردم بردارد و اخلاق نیکو را در میان آنان رواج دهد تا به رشد و کمال برسند.

مراد از «حکمت» در اینجا همان معارف و حقایقی است که از آیات قرآن بر می آید و با تغییر

ص: ۲۵

۱-۱. منافقون، ۸.

۲-۲. فصلت، ۴۱.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

نگرش انسان به جهان و دادن بینش صحیح به او، زمینه های سعادت او را فراهم می سازد.

چنانکه منکران خدا می گفتند: «مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا» (۱) زندگانی ما محدود به همین دنیا است. اما خداوند، حقیقت را چیز دیگری معرفی می کند و می فرماید: «مَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوَ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ» (۲)، این دنیا، جز بازی و سرگرمی نیست و زندگانی واقعی در آخرت است. (۳)

«حکمت»، جدای از «کتاب» نیست، بلکه یکی از اوصاف آن است، چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَ الْقُرْآنَ الْحَكِيمَ» (۴) و خداوند نیز، کتاب و حکمت را در کنار هم، بر پیامبر نازل کرده است: «وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (۵). بنابراین مراد از تعلیم کتاب و حکمت که وظیفه پیامبر است، «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» تعلیم قرآن سراسر حکمت است که به مردم بینش درست زندگی کردن را می آموزد. (۶)

در آیه ۱۲۹ سوره بقره، حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند درخواست کرد که پیامبری با چنین ویژگی هایی که در این آیه مطرح شده را در میان مردم مبعوث کند؛ در این آیه استجاب آن دعا را می بینیم. در حدیث می خوانیم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «أنا دعوة أبي إبراهيم» یعنی من دعای مستجاب شده پدرم ابراهیم هستم.

در آیه قبل، سخن از خداوند حکیم بود، در این آیه، یکی از نشانه های حکمت خدا، بعثت پیامبر و یکی از دلایل بعثت انبیا تعلیم حکمت به مردم معرفی شده است.

در قرآن، چهل و شش مرتبه از ضلالت و گمراهی و انحراف سخن به میان آمده و در بیشتر موارد کلمه ی «ضَلَالٍ» همراه با «مُبِينٍ» آمده و گاهی نیز تعبیر به «ضَلَالٍ كَبِيرٍ» (۷) و «ضَلَالٍ بَعِيدٍ» (۸) شده است؛ با یک نگاه کوتاه در می یابیم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مردم را:

از فرزند کشتی به فرزند دوستی،

از جهل به علم،

ص: ۲۶

۱-۱. جائیه، ۲۴.

۲-۲. عنکبوت، ۶۴.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. یس، ۲.

۵-۵. نساء، ۱۱۳.

۶-۶. تفسیر المیزان.

۷-۷. ملک، آیه ۹.

از غارت اموال دیگران به ایتار و گذشت از اموال خود،

از رباخواری به کسب و کار حلال،

از شرک به توحید،

از تفرقه به وحدت،

از خرافات به حقیقت،

از ذلت به عزت،

و در یک کلام، از ضلالت به هدایت رهنمون ساخت.

چنانکه جعفر بن ابیطالب، در نزد نجاشی پادشاه حبشه، در وصف پیامبر اسلام گفت: ما مردمی بودیم که بت می پرستیدیم، مردار می خوریم، کارهای زشت انجام می دادیم، رشته خویشاوندی را بریده بودیم، حق همسایگان را رعایت نمی کردیم، افراد قوی به افراد ضعیف رحم نمی کردند و... تا این که خداوند پیامبری از میان ما برانگیخت و او ما را به ارزش های انسانی فرمان داد. «وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

سؤال: آیا پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تنها بر امیین و مردم حجاز و عربها مبعوث شده است؟

پاسخ: حضرت محمد صلی الله علیه و آله در میان مردم مکه ظهور کرد و دعوت خود را از آنجا آغاز نمود، ولی نامه هایی که آن حضرت به پادشاهان ایران و روم و رؤسای قبایل مختلف فرستاد، بیانگر این حقیقت است که دعوت آن حضرت، محدود به جزیره العرب و یا قوم عرب نبوده است.

پیام ها:

۱- بعثت پیامبران کاری الهی است. «هُوَ الَّذِي بَعَثَ»

۲- بعثت پیامبران، عامل رویش، جهش و رستاخیز در همه سطوح و امور جامعه است. «بَعَثَ»

۳- برخاستن پیامبر از یک جامعه امی و آنگاه پرچمداری علم و حکمت، یک معجزه الهی است. «بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا»

۴- رهبر جامعه اسلامی باید از مردم، «رَسُولًا مِنْهُمْ» و در مردم باشد. «فِي الْأُمِّيِّينَ»

۵- تلاوت قرآن، وسیله و مقدمه تزکیه و تزکیه مقدم بر تعلیم و تعلم است

يُتْلُوا ... يُزَكِّيهِمْ ... يُعَلِّمُهُمْ. (چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمَكُمُ اللَّهُ» (۱) از خداوند پروا کنید تا خداوند، حقایق را به شما بیاموزد).

۶- تزکیه و خودسازی باید در سایه مکتب انبیا و آیات الهی باشد. (ریاضت ها و رهبانیت هایی که در سایه تعلیم پیامبران نباشد، خود نوعی انحراف است.) «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ»

۷- تزکیه و تعلیم در رأس برنامه های انبیاست. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ»

۸- در مکتب انبیا، پرورش روحی و آموزش فکری، در کنار بینش و بصیرت مطرح است. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ»

۹- در محیط فاسد نیز می توان کار تربیتی کرد. «وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۱۰- برای درک زحمت های پیامبران الهی، باید به وضعیت فرهنگی و اخلاقی مردم زمان آن ها توجه کرد. «وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳)

(و این بعثت، مخصوص زمان پیامبر نیست، بلکه برای دیگرانی از مردم که هنوز به آنان ملحق نشده اند) و در آینده متولد می شوند، خواهد بود) و اوست خدای مقتدر حکیم.

ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۴)

این بعثت، (در اختیار مردم نیست بلکه) لطف و تفضل الهی است که به هر کس که بخواهد، (و لیاقت داشته باشد) می دهد و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

نکته ها:

در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم: هنگامی که این آیه نازل شد، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در پاسخ این سؤال که مراد از «آخرین» در آیه سوم چه کسانی هستند؟ دست مبارکش را بر

ص: ۲۸

شانه سلمان گذاشته و فرمودند: اگر ایمان در ستاره ثریا باشد، مردانی از نسل و تبار این مرد به سراغ آن خواهند رفت.

پیام ها:

۱- رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، مخصوص مردم معاصر خود نیست بلکه شامل تمام مردم پس از او، از هر نژاد و اقلیم می شود. وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا ...

۲- هیچ کس قدرت جلوگیری از نفوذ اسلام در آینده تاریخ را نخواهد داشت.

وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ

۳- پشوتانه پیامبران، قدرت و حکمت خداوند است. بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

۴- همان حکمتی که دلیل فرستادن انبیا برای پیشینیان بوده، در بعثت پیامبر اسلام نیز هست. الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ... بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ ... وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

۵- گرچه نبوت فضل و مقام بزرگی است که خداوند به هر کس بخواهد عطا می کند ولی چون حکیم است، این مقام را تنها به اهلس می دهد. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ»

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَثْقَالًا بَتْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾

کسانی که مکلف به تورات شدند، ولی حق آن را ادا نکردند، مانند الاغی هستند که کتاب هایی حمل می کند، (ولی چیزی از آن نمی فهمد). گروهی که آیات خدا را انکار کردند، مثل بدی دارند و خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

در آیات قبل سخن از بعثت بود و در این آیه سخن از یهودیانی است که بر اساس کتاب

آسمانی خود، تورات، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را می شناختند ولی لجاجت کرده و حاضر به پذیرش رسالت او نشدند.

«أسفار» جمع «سفر» به معنای کتابی است که از حقایق پرده برداری می کند. (۱) تورات، از بخش های مختلفی تشکیل یافته که به هر بخش که همانند یک سوره از قرآن می باشد، یک «سفر» می گویند. مانند سفر پیدایش.

گرچه قرآن در این آیه، از یهودیان انتقاد می کند، اما در واقع کنایه ای است به مسلمانان که مبادا شما نیز قرآن را بشنوید، ولی به آن عمل نکنید.

قرآن در چند مورد، انسان های ناهل را به چارپایان تشبیه کرده که یکی از آنها عالمان بی عمل هستند که در این آیه به آنها اشاره شده است. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۲)

سعدی می گوید:

علم چندان که بیشتر خوانی

چون عمل در تو نیست نادانی

نه محقق بود نه دانشمند

چارپایی بر او کتابی چند

آن تهی مغز را چه علم و خبر

که بر او هیزم است یا دفتر

حضرت علی علیه السلام فرمود: عالمی که به علمش عمل کند اهل نجات است و کسی که به علمش عمل نکند، اهل هلاکت و حسرت خواهد بود و دوزخیان از بوی بد او اذیت می شوند و بیشترین حسرت و ندامت در دوزخ از آن کسی خواهد بود که مردم را به سوی خدا دعوت کرده و آنان سخن او را پذیرفته و به بهشت وارد شده اند، ولی دعوت کننده خود به دوزخ می رود؛ زیرا گرفتار هوای نفس و آرزوهای طولانی شده است.

«ان اشد اهل النار ندامه و حسره رجل دعا عبدا الى الله فاستجاب و قبل منه و اطاع الله فادخله الله الجنة و ادخل الداعي النار بترکه علمه و اتباعه الهوی و طول الأمل» (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: «ان العالم اذا لم يعمل بعلمه زلت موعظته عن القلوب كما يزل المطر عن الصفا» (۴) موعظه عالمی که به علمش عمل نکند از دل ها منحرف می شود، همان گونه

١-١. مفردات راغب.

٢-٢. اعراف، ١٧٩.

٣-٣. كافي، ج ١، ص ٤٤.

٤-٤. كافي، ج ١، ص ٤٤.

که باران از روی سنگ منحرف می شود.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: در انجیل آمده است: «ان العلم اذا لم يعمل به لم يزد صاحبه الا كفرا و لم يزد من الله الا بعدا»
(۱) به دانشمندی که به علمش عمل نکند، جز کفر و دوری از خدا چیزی افزوده نمی شود.

در این آیه تمثیلی تند و هشداردهنده در مورد عالمان بی عمل دینی مطرح شده است.

پیشوایان دینی نیز در این باره تمثیلات و تشبیهات بسیاری را بیان کرده اند که به گوشه ای از آنها اشاره می کنیم:

*عالم بی عمل، همچون شمعی است که دیگران از نورش بهره مند می شوند، ولی خود هلاک می گردد. (۲)

*عالم بی عمل، مانند گنجی است که انفاق نشود. (۳)

*عالم بد، مثل سنگی است که در مسیر آب قرار گرفته است؛ نه خود از آن می نوشد و نه می گذارد آب به دیگران برسد. (۴)

*عالم بی عمل، مانند چاه فاضلابی است که درون آن متعفن است. (۵)

*عالم بی عمل، مانند قبری است که ظاهرش سالم است ولی درون آن استخوان های پوسیده است. (۶)

گوشه ای از سیمای زشت یهود در قرآن

سنگدل هستند: مِنَ الَّذِينَ هَادُوا... أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ (۷)

رفاه طلب هستند: «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ» (۸) در روی زمین فساد می کنند: «يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا» (۹)

ص: ۳۱

۱-۱. کافی، ج ۱، ص ۴۵.

۲-۲. میزان الحکمه، ج ۹، ص ۵۴.

۳-۳. میزان الحکمه، ج ۹، ص ۵۵.

۴-۴. میزان الحکمه، ج ۹، ص ۵۵.

۵-۵. محجّه البيضاء، ج ۱، ص ۱۳۰.

۶-۶. محجّه البيضاء، ج ۱، ص ۱۳۰.

۷-۷. مائده، ۴۱.

۸-۸. بقره، ۶۱.

۹-۹. مائده، ۶۴.

حتی به خداوند تهمت می زنند: «يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ» (۱)

کتاب الهی را تحریف می کنند: «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ» (۲)

هر کجا وحی طبق میل آن ها نباشد، تکبر می ورزند: «أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ» (۳)

نسبت به اهل ایمان، بیشترین کینه را دارند: «أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ» (۴)

انبیا را به قتل می رساندند: لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا... فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ (۵)

غضب شده خداوند هستند: «وَبَاؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ» (۶)

گروهی از آنان مورد لعنت حضرت عیسی و حضرت داود بوده اند: «لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ عِيسَى» (۷)

پیام ها:

۱- استفاده از تمثیل در بیان حقایق، شیوه ای قرآنی است. (قرآن دانشمندان بی عمل را به الاغ تشبیه کرده است که به ظاهر سنگین است، ولی در واقع، خفیف است). مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ... كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

۲- افشای عالمان ناصالح و زبان گشودن به انتقاد از آنان، امری قرآنی است. «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا»

۳- اگر عمل نکردن به تورات، انسان را تا مرز حیوانی همچون الاغ پایین می آورد، عمل نکردن به قرآن که کتاب برتر است، انسان را چگونه می سازد؟ «كَمَثَلِ الْحِمَارِ» ۴- در اختیار داشتن و حمل کتاب آسمانی مهم نیست، عمل به آن مهم است. لَمْ

ص: ۳۲

۱-۱. مائده، ۶۴.

۲-۲. نساء، ۴۶.

۳-۳. بقره، ۸۷.

۴-۴. مائده، ۸۲.

۵-۵. مائده، ۷۰.

۶-۶. بقره، ۶۱.

۷-۷. مائده، ۷۸.

۵- عمل نکردن به علم و دانش خود، نوعی تکذیب عملی آن است. «بُنِسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا»

۶- عمل نکردن به علم، نوعی ظلم است. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۷- دلیل محرومیت ها، عملکرد خود ماست. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾

بگو: ای یهودیان! اگر گمان می کنید که تنها شما اولیای خدا هستید نه سایر مردم، اگر (در این پندار) راست می گوئید، آرزوی مرگ کنید (تا به پادشاهی که خداوند برای اولیای خود مقرر کرده، برسید!).

وَ لَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾

ولی آنان به خاطر آنچه پیش از این انجام داده اند، (تحریف کتاب و کتمان صفات پیامبر و...) هرگز آرزوی مرگ نخواهند کرد و خداوند به ستمگران به خوبی آگاه است.

نکته ها:

در آیاتی از قرآن آمده است که یهود، خود را برتر از دیگران و حتی خود را فرزندان خدا می دانستند و شعار «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ» (۱) سر می دادند، با این که مردمی ثروت اندوز و دنیا دوست بودند، چنانکه قرآن می فرماید: «أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ» (۲) این آیه گویا با آنان مباحله می کند که اگر راست می گوئید که از اولیای خدا هستید، باید به استقبال مرگ بروید.

شما که می گوئید: تنها اهل بهشت ما هستیم، «لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ

ص: ۳۳

۱- ۱. مائده، ۱۸.

۲- ۲. بقره، ۹۶.

(۱)

پس چرا حاضر نیستید آرزوی مرگ کنید. «قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۲)

چرا از مرگ می ترسیم؟

اگر سفر به سوی آخرت را به سفرهای دنیوی تشبیه کنیم، می بینیم که نگرانی های یک راننده در مسافرت، می تواند دلایل مختلفی داشته باشد:

الف) گاهی نگرانی به خاطر کمبود بنزین است، اما کسی که برای آخرت خود توشه برداشته است، نگران نیست. «تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى» (۳)

ب) گاهی نگرانی به خاطر وسیله نقلیه می باشد که سرقتی است، اما کسی که در آمدش حلال است، نگران نیست.

ج) گاهی نگرانی برای جنس قاچاقی است که به همراه دارد، اما کسی که بار گناه به دوش ندارد، نگران نیست.

د) گاهی نگرانی برای سرعت غیر مجاز است، اما کسی که اهل افراط و تفریط نیست، «كَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا» (۴) و زندگی اش بر اساس اعتدال و میانه روی بوده است، «لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۵)، ترسی ندارد.

ه) گاهی نگرانی به خاطر همسفران ناشناس و نادرست است، ولی کسی که در دنیا همراه و همنشین ابرار بوده است، نگران نیست.

و) گاهی از تنها بودن در جاده می ترسد، ولی کسی که در کاروان ابرار قرار دارد و ارتباط او با مؤمنان است تنها نیست.

ز) گاهی از نرسیدن به مقصد ترس و دغدغه دارد، ولی کسی که معتقد است ذره ای از عمل او هدر نمی رود، نگران نیست. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ...» (۶)

از ابوذر پرسیدند: چرا از مرگ می ترسیم؟ فرمود: «انکم عمرتم الدنيا و خربتم الآخرة»

ص: ۳۴

۱-۱. بقره، ۱۱۱.

۲-۲. بقره، ۹۴.

۳-۳. بقره، ۱۹۷.

٤-٤. كهف، ٢٨.

٥-٥. فرقان، ٦٧.

٦-٦. زلزال، ٦ و ٧.

فتکروهون ان تنتقلوا من عمران الی خراب» (۱) شما دنیا را آباد و آخرت را خراب کرده اید، پس کراهت دارید که از آبادی به سوی خرابی بروید.

حضرت علی علیه السلام می فرمود: «و الله ابن ابیطالب آنس بالموت من الطفل بشدی امه» (۲) به خدا سوگند انس من (علی) به مرگ از انس طفل به سینه مادرش بیشتر است. و هنگام ضربت خوردن در محراب مسجد کوفه فرمود: «فزت و رب الكعبه» به پروردگار کعبه سوگند که رستگار شدم.

امام حسین علیه السلام ضمن خطبه مفصلی می فرمایند: «خط الموت علی ولد آدم مخط القلاده علی جید الفتاه» (۳) مرگ برای فرزندان آدم، مثل گردنبنند بر گردن عروسان، زیباست.

گرچه خطاب این آیه به یهودیان است، ولی آمادگی برای مرگ، وسیله ای برای سنجش همه مدعیان ایمان و ولایت الهی است. «فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ»

پیام ها:

۱- خداوند، شیوه بحث و استدلال با ادیان دیگر و محاجه با مخالفان را به پیامبر و امت او آموزش می دهد. «قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا»

۲- با منطق وجدان، شبهات و برداشت های پوچ را پاسخ دهید. «إِنْ زَعَمْتُمْ أَنْكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ»

۳- انحصار طلبی در امور معنوی و دینی، ممنوع است. «مِنْ دُونِ النَّاسِ»

۴- جلوی بلند پروازی ها و تخیلات نابه جا را باید گرفت. «إِنْ زَعَمْتُمْ ... فَتَمَنُّوا»

ص: ۳۵

۱- ۱. محجه البیضاء، ج ۸، ص ۲۵۸.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۵.

۳- ۳. مقتل خوارزمی، ج ۲، ص ۲۴۱.

۵- معیار صداقت در ادعای ایمان، آمادگی برای مرگ است. «فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» هر دوستی، به ملاقات دوست خود علاقمند است، اگر شما دوست خدا هستید، چرا به ملاقات خداوند علاقمند نیستند؟ إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ ... فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ

۶- آن گونه استدلال کنید که دشمن حرفی برای زدن نداشته باشد. فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ ...

وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا

۷- ریشه فرار از مرگ، اعمال خود انسان هاست. «وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيهِمْ»

۸- چه بسا کسانی به دروغ ادعای اولیاء الله بودن دارند، اما خداوند به باطن ناپاک آنان آگاه است. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

قُلْ إِنْ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸)

(ای پیامبر!) بگو: همانا مرگی را که از آن فرار می کنید قطعاً ملاقات کننده شما است، سرانجام به نزد آن که به غیب و شهود آگاه است، برگردانده می شوید، پس او شما را به آنچه انجام داده اید خبر خواهد داد.

نکته ها:

انسان ها برای فرار از مرگ، هزاران تدبیر می اندیشند، ولی چه سود؟ از جبهه جنگ فرار می کنند، اما خداوند می فرماید: هرگز این فرار جلوی قتل یا مرگ شما را نخواهد گرفت.

«قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ» (۱) خانه های بسیار محکم می سازند، ولی باز هم مرگ به سراغشان می آید. «أَيُّنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ» (۲) آری، در دنیا نمی توان از مرگ فرار کرد همان گونه که در آخرت نمی توان از قهر و کیفر الهی فرار کرد. «يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ» (۳)

ایمان و باور به این که در قیامت دوباره زنده شده و حضور خواهیم یافت و جرم ها کشف خواهد شد، بهترین عامل برای رعایت تقوا در دنیا است. «فَيُنَبِّئُكُمْ»

ص: ۳۶

۱-۱. احزاب، ۱۶.

۲-۲. نساء، ۷۸.

۳-۳. قیامت، ۱۰.

۱- اراده خداوند بر اراده انسان غالب است. تَفِرُّونَ ... مُلَاقِيكُمْ

۲- بین مرگ و قیامت، فاصله زیادی است. «فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ» («ثُمَّ» برای تأخیر به کار می رود).

۳- علم خداوند نسبت به حاضر و غایب و ظاهر و باطن یکسان است. «عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ»

۴- مجرم باید ابتدا از جرم خود آگاه شود، سپس به کیفر برسد. «فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ «۹»

ای کسانی که ایمان آورده اید! آنگاه که برای نماز روز جمعه ندا داده شد، پس به سوی یاد خدا (نماز) شتاب کنید و داد و ستد را رها کنید که این برای شما بهتر است، اگر بدانید.

نکته ها:

رسول گرامی اسلام در معراج مشاهده فرمود که فرشتگان برای کسانی که روز جمعه به نماز جمعه حاضر شوند و غسل جمعه کنند، طلب مغفرت می نمایند و می گویند: «اللهم اغفر للذين يحضرون صلاة الجمعة اللهم اغفر للذين يغتسلون يوم الجمعة»

(۱)

جایگاه روز جمعه

در اسلام، در میان روزها، روز جمعه از اهمیت خاصی برخوردار است و روایات در این باره بسیار است که به برخی از آنها اشاره می شود:

* پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: جمعه، سرور روزهای هفته و دارای بزرگ ترین مرتبه در نزد

ص: ۳۷

خداوند متعال است. (۱)

*جمعه، روز کمک به محرومان و فقراست. در حدیث می خوانیم که پرداخت صدقه و انفاق خود را در روز جمعه پرداخت کنید. (۲)

*جمعه، عید مسلمانان است. (۳)

*جمعه روز ظهور امام زمان علیه السلام و پایان غیبت آن حضرت است: «یخرج قائمنا یوم الجمعة» (۴)

*در روز جمعه درهای آسمان برای بالا رفتن اعمال بندگان باز می شود. (۵)

*پیامبر می فرماید: در روز جمعه خداوند کارهای نیک را چند برابر و کارهای زشت را محو می کند، به درجات مؤمنان می افزاید، دعاها را اجابت می کند، بلاها را دور و حاجات مؤمنان را برآورده می سازد. (۶)

هر کس روز جمعه به زیارت قبر پدر و مادر یا یکی از آنها برود، گناهانش بخشیده و نام او در زمره نیکان نوشته می شود. (۷)

در روز جمعه، غسل جمعه را ترک نکنید که سنت پیامبر اسلام است و از بوی خوش بهره گیرید و لباس نیکو در بر کنید. (۸)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: آیا به شما خبر دهم چه کسی اهل بهشت است؟ کسی که گرما و سرمای شدید او را از اعمال روز جمعه باز ندارد. (۹)

در روز جمعه تا آنجا که توان دارید، کارهای خیر انجام دهید. «و لیفعل الخیر ما استطاع» (۱۰)

برای کسی که در روز جمعه به نظافت پردازد و ناخن و موی سر و صورت خود را کوتاه کند و مسواک زند... و به سوی نماز جمعه برود، هفتاد هزار فرشته او را بدرقه کنند و برای او استغفار و شفاعت نمایند. (۱۱)

ص: ۳۸

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۷.

۲-۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۶۷.

۳-۳. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۶۶.

۴-۴. کمال الدین، ص ۱۶۴.

۵-۵. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۲۵.

۶-۶. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۶۳.

۷-۷. صلاه الجمعة، ص ۲۴۵.

۸-۸. کافی، ج ۳، ص ۴۱۷.

- ٩-٩. كنز العمال، حديث ٢١٠٨٥.
- ١٠-١٠. وسائل الشيعه، ج ٥، ص ٧٨.
- ١١-١١. مستدرک، ج ٦، ص ٤٦.

اولین اقدام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از هجرت به مدینه، اقامه نماز جمعه بود.

نمازی که دعوت به آن با جمله «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع شده است.

نمازی که با جمله «فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» مردم به اقامه آن ترغیب شده اند.

نمازی که فرمان ترک داد و ستد را به همراه دارد.

نمازی که در روایات، هم وزن حج شمرده شده است. «علیک بالجمعه فانها حج المساکین» (۱)

نمازی که بعد از خطبه اش دعا مستجاب می شود. (۲)

نمازی که با تکیه امام جمعه به اسلحه اقامه می شود.

نمازی که سبک شمردن و استخفاف آن، نشانه ی نفاق شمرده شده است.

نمازی که در آن امام جمعه باید مردم را به تقوا سفارش کند.

نمازی که در آن مردم از مسایل جهان آگاه می شوند.

نمازی که باید به جماعت برگزار شود و نمی توان آن را فردی خواند.

نمازی که سفارش شده تسهیلات لازم برای حضور زندانیان مالی در آن فراهم شود. (۳)

نمازی که سزاوار است سفر به خاطر حضور در آن به تأخیر افتد. حضرت علی علیه السلام در نامه ای به حارث همدانی می فرماید: روز جمعه مسافرت مکن تا در نماز حاضر شوی مگر سفری که در راه خدا باشد و یا کاری که به انجام آن معذوری.

(۴)

نمازی که سفارش شده از روز قبل، خود را برای حضور در آن آماده کنید. حضرت علی علیه السلام از اینکه روز پنجشنبه دارویی مصرف کنند که سبب ضعف (و عدم شرکت در نماز) در روز جمعه شود، مردم را نهی می فرمودند (۵) و امام باقر علیه السلام در وصف یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

ص: ۳۹

۱-۱. تهذیب، ج ۳، ص ۲۳۷.

۲-۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۶.

٣-٣. وسائل الشيعه، ج ٥، ص ٣٦.

٤-٤. نهج البلاغه، نامه ٦٩.

٥-٥. بحار الانوار، ج ٨٩، ص ١٩٧.

فرمودند: آنان از روز پنج شنبه خود را برای نماز جمعه آماده می کردند. (۱)

نمازی که ثواب شرکت در آن برای مسافر، بیش از ثواب افرادی است که مقیم همان شهرند. (۲)

نمازی که یک شب مانده به انجام آن، به تلاوت آیات آن سفارش شده است. در روایات سفارش شده که در نماز مغرب شب جمعه، سوره جمعه تلاوت شود که به نوعی تذکر و یادآوری و آماده شدن برای نماز جمعه است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر قدمی که مؤمن به سوی نماز جمعه بر می دارد، خداوند هول و هراس روز قیامت را از او کم می کند. (۳)

نماز جمعه کفاره گناهایی است که انسان در طول هفته انجام می دهد، البته مادامی که گناهان کبیره را رها کند. (۴)

کسی که کارگری را اجیر کرده او را از رفتن به نماز جمعه باز ندارد که گناه می کند. (۵)

هر کس سه جمعه پی در پی بدون عذر موجه نماز جمعه را ترک نماید، نام او به عنوان منافق ثبت می شود. «من ترک الجمعة ثلاثة متتابعه لغير عله كتب منافقا» (۶)

و در روایت دیگری می خوانیم هر کس به غیر از بیماری و عذر موجه دیگری سه جمعه در نماز جمعه حضور نیابد، خداوند بر قلب او مهر می زند. (۷)

هر کس نتوانست در نماز جمعه شرکت کند، پس مبلغی را صدقه دهد (تا کفاره ی عدم حضور او در نماز جمعه باشد). (۸)

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس در زمان حیات و یا پس از مرگ من، نماز جمعه را از روی انکار یا استخفاف و سبک شمردن ترک کند، خداوند کارش را جمع نمی کند، در امورش برکت قرار نمی دهد و حج و صدقه او قبول نیست، مگر آن که توبه کند. (۹)

ص: ۴۰

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۶.

۲-۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۶.

۳-۳. مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۴۲.

۴-۴. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۲۵۶.

۵-۵. مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۷.

۶-۶. مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۴۰۷.

۷-۷. کنز العمال، حدیث ۲۱۱۴۷.

۸-۸. کنز العمال، حدیث ۲۱۱۳۹.

هنگامی که امام جمعه برای خواندن خطبه می ایستد، بر مردم لازم است که سکوت کنند (۱) و نماز نخوانند (۲) و با ادب بنشینند. (۳)

وظیفه امام جمعه

۱. خطبه های نماز، طولانی نباشد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: بعد از شما اقوامی می آیند که خطبه ها را طولانی و نماز را کوتاه می خوانند: «سیأتی بعد کم اقوام یطیلون الخطب و یقصرون الصلاه» اما شما نماز را طولانی بخوانید و خطبه ها را کوتاه کنید: «اطیلوا الصلاه و اقصروا الخطبه» (۴)

۲. خداوند، در نماز جمعه دو خطبه را قرار داد تا یکی از آن ها به حمد و ثنای الهی و تقدیس خداوند، و دیگری به حوائج مردم و هشدار و آموزش آنان و نیایش اختصاص یابد. (۵)

۳. در حال قیام، به ایراد خطبه پردازد. «ما رأیت رسول الله خطب الا و هو قائم» (۶)

۴. خطیب، اسلحه دست گیرد ولی آن را به کار نبرد بلکه به موعظه و ارشاد پردازد. (یعنی قدرت داریم ولی در عین حال، دلسوز و مهربانیم) چنانکه پیامبر به کمان یا عصا تکیه می دادند و خطبه می خواندند. «یتوکأ علی قوس او عصا» (۷)

۵. هنگامی که امام جمعه از منبر بالا می رود و رو به مردم می ایستد به مردم سلام کند. «من السنه اذا صعد الامام المنبر ان یسلم اذا استقبل الناس» (۸)

۶. خواندن سوره جمعه و منافقون در نماز جمعه. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در نماز جمعه سوره جمعه و سوره منافقون را قرائت می فرمودند؛ سوره جمعه را برای بشارت دادن به مؤمنان و برحذر داشتن آنان از دنیا و سوره منافقون را برای مایوس کردن و توبیخ منافقان. (۹)

۷. آگاه نمودن مردم را به مسائل روز. امام رضا علیه السلام فرمود: نماز جمعه یک گردهمایی عمومی

ص: ۴۱

۱-۱. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۲۵۶.

۲-۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۹.

۳-۳. کنز العمال، ج ۷، ص ۷۴۶.

۴-۴. کنز العمال، ج ۷، ص ۷۴۸.

۵-۵. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۰.

۶-۶. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۱۳۱.

۷-۷. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۸.

٨-٨. وسائل الشيعة، ج ٥، ص ٤٣.

٩-٩. كنز العمال، ج ٨، ص ٣٧٨.

است تا امام جمعه مردم را به عبادت و اطاعت ترغیب کند و از گناه و معصیت پرهیز دهد و آنان را از آنچه در اطراف آنها روی می دهد و از آنچه برایشان مفید و یا مضر است، آگاه کند.

«و یخبرهم بما ورد علیهم من الآفاق و من الاحوال التي لهم فيها المضره و المنفعه» (۱)

۸. امام جمعه، مردم را از آنچه خداوند به آن امر کرده و آنچه از آن نهی فرموده و آنچه مایه ی صلاح و فساد آنان است، آگاه سازد و آنان را تعلیم دهد. «ان یعلمهم من امره و نهیه ما فیہ الصلاح و الفساد» (۲)

پیام ها:

۱- برای دعوت مردم به عبادت باید بسترسازی کرد. (در ابتدای سوره قبل از دستور به شرکت در نماز جمعه، سخن از تسبیح موجودات است.) «يُسَبِّحُ لِلَّهِ ... فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ

۲- برای دعوت مردم، آنان را با احترام و نام نیک یاد کنیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- حضور در نماز جمعه، نشانه ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ ...»

۴- نماز، مایه ی ذکر خدا است. «إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ ... فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ»

۵- برای حضور در نماز جمعه، شتاب کنید. «لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا»

۶- برای حضور در نماز جمعه، باید موانع موجود را برطرف کرد. «وَذَرُوا الْبَيْعَ» (رها کردن کسب و کار و تجارت از باب نمونه است و گرنه همه کارها را باید در هنگام نماز، رها کرد و در نماز جمعه حضور یافت.)

۷- خداوند که فرمان ترک تجارت می دهد، آن را با وعده های حق جبران می کند.

«ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۸- نشانه علم واقعی، انتخاب بهترین ها در هر زمان است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

ص: ۴۲

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۲۰۱.

۲- ۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۰.

۹- در تربیت دینی، هم تشویق لازم است، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

هم فرمان لازم است، «فَاسْعُوا إِلَيَّ ذِكْرَ اللَّهِ»

هم نهی لازم است، «ذَرُوا الْبَيْعَ»

هم استدلال لازم است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿۱۰﴾

پس هنگامی که نماز پایان یافت، در زمین پراکنده شوید و از فضل الهی طلب کنید و خدا را بسیار یاد کنید، باشد که رستگار شوید.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، مال دنیا فضل الهی است، لذا در این آیه می فرماید: «وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»، بعد از پایان نماز جمعه، به سراغ فضل خدا یعنی درآمد و تجارت بروید. چنانکه در جای دیگر، آن را «خیر» شمرده و می فرماید: «إِنْ تَرَكَ خَيْرَ الْوَصِيَّةِ» (۱) اگر کسی خیری باقی گذارده، وصیت کند که در اینجا مراد از خیر، مال دنیا است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس در بازار و محل کسب و کار با اخلاص خدا را یاد کند، در حالی که مردم از خدا غافلند و به کارهای خود مشغولند، خداوند برای او هزار حسنه ثبت می کند و روز قیامت او را مورد مغفرت ویژه خویش قرار می دهد. (۲)

نشاط انسان برای عبادت باید بیش از نشاط او برای کسب درآمد باشد. درباره عبادت فرمود: «فَاسْعُوا إِلَيَّ ذِكْرَ اللَّهِ» و در این آیه درباره تجارت می فرماید: «وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» هر دو کلمه «فَاسْعُوا» و «ابْتَغُوا» به معنای تلاش و حرکت است، لیکن در آیه اول واژه «سعی» و حرف «فاء» وجود دارد که عشق و نشاط و سرعت در آن نهفته است.

فضل الهی گاهی مادی و گاهی معنوی است. در آیه چهارم همین سوره درباره بعثت

ص: ۴۳

۱- ۱. بقره، ۱۸۰.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ» و در این آیه درباره کسب و کار و تجارت می فرماید: «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ».

پیام ها:

۱- زمان تعطیلی کسب و کار و تجارت به خاطر عبادت، نباید زیاد به درازا کشیده شود. (در آیه قبل، فرمان ترک داد و ستد صادر شد و در این آیه بلافاصله پس از انجام عبادت آن منع برطرف شد). «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ ...»

۲- خداوند، تعطیل بازار مسلمانان و رهاکردن کار، حتی در یک روز کامل را نمی پسندد. «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا»

۳- کسب درآمد و دریافت فضل الهی، نیاز به هجرت و حرکت و مسافرت در زمین دارد. «فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ»

۴- در انجام عبادت سرعت بگیرید، «فَاسْعَوْا» ولی در کار مادی به سراغ آن روید و نیازی به عجله نیست، زیرا رزق نزد خداوند مقدر است. «وَ ابْتَغُوا»

۵- لطف و فضل خداوند بسیار است ولی انسان باید برای به دست آوردن آن تلاش کند. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۶- در اسلام، تن پروری ممنوع است. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۷- دنیا، گوشه ای از فضل الهی است. «مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۸- رستگاری، در سایه انجام فرمان های الهی است. «فَاسْعَوْا ... ذَرُّوا ... وَ ابْتَغُوا ... وَ اذْكُرُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

۹- تلاش برای رسیدن به امور معنوی و مادی، هر دو فرمان خداست. در آیه قبل فرمود: «فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» و در این آیه می فرماید: «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۰- اگر داد و ستد با اراده انسان باشد معامله ای بیش نیست، «وَ ذَرُّوا الْبَيْعَ»، اما اگر بعد از انجام عبادت به سراغ داد و ستد رفتیم، به فضل الهی تبدیل می شود. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۱- تلاش برای دنیا نباید همراه با غفلت از یاد خدا باشد. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا

۱۲- اسلام هم خواهان کیفیت در عبادت است، «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۱) و هم به دنبال کمیت است. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۱۳- آنجا که زمینه غفلت و لغزش بیشتر است مثل بازار، یاد خدا ضروری تر است. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا»

۱۴- یاد خدا در همه حال لازم است، چه در حال عبادت، «فَاسْتَبْعُوا إِلَيَّ ذِكْرَ اللَّهِ» و چه در حال تجارت. «وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ اذْكُرُوا اللَّهَ»

۱۵- انسان با عملکرد و انتخاب خوب خود می تواند زمینه رستگاری را فراهم آورد. فَاسْتَبْعُوا ... وَ ابْتَغُوا ... وَ اذْكُرُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

۱۶- یاد خدا، زمانی عامل رستگاری می شود که مداوم و مستمر باشد. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

وَ إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا إِلَيْهَا وَ تَرَكَوْكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَ مِنَ التِّجَارَةِ وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ «۱۱»

و چون داد و ستد یا سرگرمی ببینند، (از دور تو) پراکنده و به سوی آن روانه شوند و تو را ایستاده (در حال خواندن خطبه) رها کنند. (به آنان) بگو: آنچه (از فضل و برکت) نزد خداست، از سرگرمی و داد و ستد بهتر است و خداوند بهترین روزی دهندگان است.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم: پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله مشغول خواندن خطبه های نماز جمعه بود که کاروان تجاری همراه با طبل و دُهل و سر و صدا وارد مدینه شد. بیشتر نماز گزاران به سراغ کاروان رفتند و حضرت را که در حال ایستاده مشغول ایراد خطبه بود، تنها گذاشتند.

ص: ۴۵

این آیه نازل شد و آنان را توبیخ کرد.

آیه به جای انتقاد از ترک خطبه و نماز، از تنها گذاردن پیامبر، انتقاد می کند. آری، شکستن حرمت رهبر آسمانی از شکستن خطبه و نماز مهم تر است.

آغاز این سوره با بعثت پیامبر اسلام بود و پایان آن، با انتقاد از تنها گذاشتن آن حضرت و این خود هشدار به مؤمنان است.

پیام ها:

۱- قرآن، از حرص و بی تقوایی در کسب و کار انتقاد می کند. «وَ إِذَا رَأَوْا ... انْفَضُّوا إِلَيْهَا»

۲- عامل انحراف از یاد خدا، یا مادیات است و یا نفسانیات. «تِجَارَةٌ أَوْ لَهْوًا»

۳- خطیب جمعه باید در حال ایستاده، به ایراد خطبه پردازد. «وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا»

۴- هر کاری که اطراف رهبر الهی را خلوت کند، قابل توبیخ است. «وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا»

۵- گرایش های مردم، همیشه صحیح و به حق نیست. «وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا»

۶- دو خطبه، جزء نماز جمعه است و استماع آن ها لازم است. «وَ تَرَكُوكَ قَائِمًا»

۷- در تبلیغ، مسایل مادی را نفی نکنید بلکه برتری معنویات را مطرح کنید. «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ»

۸- ملاک ارزش ها، حسن عاقبت است نه کامیابی های زود گذر. «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ»

۹- برای کسب رزق، عبادت را رها نکنید تا به سراغ تجارت بروید. بلکه ابتدا عبادت کنید و سپس به سراغ تجارت بروید، که رزق به دست خداست. «مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ ... وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

۱۰- تجارت تنها راه به دست آوردن رزق نیست، اگر خدا بخواهد از غیر آن هم به شما رزق می دهد. «وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

۱۱- خداوند روزی نمازگزاران جمعه را تضمین کرده است. «وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره همانند سوره جمعه، یازده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

بیان ویژگی های منافقان، اختصاص به این سوره ندارد و در بسیاری از سوره های قرآن، به ویژه سوره های مدنی، به ویژگی های روحی و رفتاری آنان اشاره شده است. جامع ترین سوره در باره منافقان، سوره توبه است که در حدود یکصد آیه به بیان ویژگی های آنان پرداخته است.

تلاوت آن در نماز جمعه سفارش شده است. شاید دلیل این تأکید، آن باشد که امت اسلامی همواره مراقب توطئه های منافقان باشند. در کتب فقهی مانند جواهر الکلام آمده است: اگر امام جمعه بعد از سوره حمد، سوره دیگری را شروع کرد، تا زمانی که به نیمه آن نرسیده، می تواند عدول کند و سوره منافقون را بخواند مگر آن که سوره ای که شروع کرده، جمعه یا توحید باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾

هنگامی که منافقان نزد تو آیند، گویند: «گواهی می دهیم که تو پیامبر خدا هستی» و خدا می داند که تو پیامبرش هستی و خدا شهادت می دهد که منافقان دروغگویند.

«نفاق» از «نفق» به معنای تونل های زیرزمینی است که برای استتار یا فرار از آن استفاده می شود. بعضی از حیوانات مثل موش صحرائی و سوسمار، لانه هایی برای خود درست می کنند که دو سوراخ دارد. منافق نیز، راه پنهان و مخفی برای خود قرار می دهد تا به هنگام خطر از طریق آن فرار کند.

مردم چهار دسته هستند:

الف) گروهی قلباً ایمان دارند و به وظیفه خود عمل می کنند که اینان مؤمن واقعی هستند.

ب) گروهی قلباً ایمان دارند، ولی اهل عمل نیستند که این دسته فاسق اند.

ج) گروهی قلباً ایمان ندارند، ولی در ظاهر، رفتار مؤمنان را انجام می دهند که منافق اند.

د) گروهی نه قلباً ایمان دارند و نه به وظیفه عمل می کنند که این دسته کافرند. (۱)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: نفاق انسان، برخاسته از احساس حقارتی است که از درون دارد. «نفاق المرء ذل یجده فی

نفسه» (۲)

ویژگی های منافق در قرآن

۱. دروغ گویی: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ» (۳)

۲. بی هدف و سرگردان: «لَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ» (۴) نه با این گروه و نه با آن گروهند.

۳. عدم درک عمیق: «لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ» (۵)

۴. جمود و عدم انعطاف: «كَانَتْهُمْ حُشْبٌ مُّسْنَدَةٌ» (۶)

۵. نماز بی نشاط: «قَامُوا كُسَالَىٰ» (۷) با کسالت به نماز می ایستند.

۶. تندگویی و تندخویی: «سَلَفُواكُمْ بِاللِّسَانِ حَدَادٍ» (۸) زبان های تند و خشن را به شما می گشایند.

۷. سوگند دروغ: «اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً» سوگندهایشان را سپر توطئه هایشان قرار دادند.

۸. انتقاد از رهبر معصوم: «يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ» (۹) در تقسیم زکات، نیش می زنند و تو را در

- ١-١) .تفسیر اثنی عشری.
- ٢-٢) .غررالحکم.
- ٣-٣) .منافقون، ١.
- ٤-٤) .نساء، ١٤٣.
- ٥-٥) .منافقون، ٧.
- ٦-٦) .منافقون، ٤.
- ٧-٧) .نساء، ١٤٢.
- ٨-٨) .احزاب، ١٩.
- ٩-٩) .توبه، ٥٨.

تقسیم آن عادل نمی دانند.

۹. تضعیف رزمندگان: «لَا تَنْفَرُوا فِي الْحَرِّ» (۱) می گویند: هوا گرم است، به جبهه نروید.

۱۰. ایجاد مرکز توطئه به نام مسجد: «وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا» (۲) (در برابر مسجد پیامبر) مسجدی می سازند تا (با توطئه های شوم خود) به مسلمانان ضرر بزنند.

۱۱. پیمان شکنی: «وَمِنْهُمْ مَنِ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخُلُوا» (۳) بعضی از آنان با خداوند پیمان بستند که اگر از فضلش به ما داد حتماً صدقه می دهیم و از افراد صالح خواهیم بود، پس چون خداوند از فضلش به آنان عطا کرد، بخل ورزیدند و زکات مال خود را ندادند.

۱۲. تحقیر مسلمانان: «أَتُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ» آیا همچون سفیهان ایمان بیاوریم؟

۱۳. محاصره اقتصادی مسلمانان: «لَا تَنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفُضُوا» به اطرافیان پیامبر چیزی ندهید تا از دور او پراکنده شوند.

۱۴. فریب کاری و نیرنگ بازی: «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» (۴) می خواهند خدا و مؤمنان را فریب دهند، در حالی که جز خودشان را فریب نمی دهند.

۱۵. بخل در انفاق: «لَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ» (۵) جز با کراهت انفاق نمی کنند.

۱۶. امر به زشتی ها و نهی از خوبی ها: «يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ» (۶)

۱۷. فرار از جهاد: «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا» (۷) بازماندگان

ص: ۵۰

۱-۱. توبه، ۸۱.

۲-۲. توبه، ۱۰۷.

۳-۳. توبه، ۷۵-۷۶.

۴-۴. بقره، ۹.

۵-۵. توبه، ۵۴.

۶-۶. توبه، ۶۷.

۷-۷. توبه، ۸۱.

(از جنگ تبوک) از مخالفت با رسول خدا خوشحالند و از اینکه به جهاد بروند، ناراحت.

۱۸. شایعه پراکنی: «وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ» (۱) هرگاه خبری از آرامش یا ترس را دریافت کنند، (قبل از تحقیق یا مصلحت سنجی) آن را پخش می کنند.

چون خطر منافقان زیاد است، ویژگی های آنان در سوره های متعدّد قرآن مطرح شده است و کمتر سوره ای در مدینه نازل شده که با صراحت یا کنایه به منافقان اشاره نشده باشد. (۲)

نفاق یک دروغ عملی است، کتمان کفر و اظهار ایمان است؛ البته هر کتمانی بد نیست، مانند کتمان فقر یا کتمان عبادت.

منافقان دو گروه بودند: گروهی که پس از به قدرت رسیدن اسلام، اظهار ایمان کردند ولی در درون ایمان نداشتند و گروه دیگر کسانی که از ابتدا ایمان آوردند ولی کم کم گرفتار دنیا شدند و ایمان خود را از دست دادند، ولی تظاهر به ایمان می کردند. امت اسلامی همواره از هر دو گروه ضربه های جبران ناپذیری خورده است.

در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، سخن از منافقان زیاد بود، ولی بعد از رحلت آن حضرت، مسئله مسکوت ماند. در اینجا چند سؤال است:

۱. آیا زنده بودن حضرت سبب نفاق گروهی بود و بعد از رحلت، همه مؤمن واقعی شدند؟!

۲. آیا منافقان در همان اقلیتی بودند که دور حضرت علی جمع شده بودند؟! نظیر سلمان، ابوذر، مقداد و... در حالی که هیچ کس این افراد را منافق ندانسته است، یا منافقان، اهداف خود را در نظر اکثریت یافته و ساکت شدند؟

منافقان، هم در دنیا دروغگویند: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ»، هم در آخرت سوگندهایی می خورند که خداوند آنان را دروغگو می نامد: «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ» (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: من از مؤمن و کافر نمی ترسم، ولی از منافق می ترسم. (۴) از سوی دیگر فرمود: من از فقر امت نمی ترسم از بی تدبیری آنان می ترسم. (۵) آری اگر منافقان رند با جاهلان بی تدبیر گره بخورند، جنگ صفین و واقعه کربلا پیش می آید.

پیام ها:

ص: ۵۱

۱-۱. نساء، ۸۳.

۲-۲. تفسیر فی ظلال القرآن.

۳-۳. مجادله، ۱۸.

٤-٤. نهج البلاغه، نامه ٢٧.

٥-٥. عوالى اللئالى، ج ٤، ص ٣٩.

۱- در صدر اسلام، عناصر منافقی بودند که تا مرکز تصمیم گیری جامعه نفوذ کرده حتی پیامبر در معرض توطئه های آنان بود. «إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ»

۲- منافق، از کلمه حق، استفاده باطل می کند. «قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ»

۳- شعارها و کلمات حق را از دست نااهلان بگیرد و خود بکار برید. «قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ»

۴- چرب زبانی و چاپلوسی، شیوه منافقان است. «نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ»

۵- منافقان با تأکید و سوگند حرف می زنند تا شنونده، سخن آنها را باور کند.

«نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ»

۶- تأکید را با تأکید پاسخ دهید. نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ... وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

۷- به هر اظهار ارادت و ادعای حمایت دل خوش نکنید. نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ... لَكَاذِبُونَ

۸- منافقان را رسوا کنید. «وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ»

۹- بر خلاف اعتقاد، سخن گفتن دروغ است، گرچه آن سخن راست باشد.

(خداوند، سخن منافقان را که به پیامبر اسلام می گفتند: تو پیامبر خدا هستی، دروغ می داند، چون آنان بر خلاف اعتقاد خود می گفتند، گرچه در واقع پیامبر رسول خدا بود). «قَالُوا نَشْهَدُ ... وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ»

۱۰- ایمان واقعی، اعتقاد قلبی است نه اقرار زبانی. «قَالُوا ... إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ»

«۳-۲»

سوگندهای خود را سپر ساخته و (مردم را) از راه خدا باز داشتند، به راستی آنچه انجام می دهند ناپسند است. آن (نفاق) برای آن است که آنان ایمان آورده سپس کفر ورزیدند، پس بر دل هایشان مهر (شقاوت) زده شد و از این رو نمی فهمند.

نکته ها:

«جُنَّة» به معنای سپر است که بدن را از تیر دشمن می پوشاند؛ «مجنون» به کسی گویند که عقلش پوشیده شده باشد؛ «جن» به موجود پوشیده از چشم مردم و «جنین» به بچه پوشیده در رحم مادر گویند و «جُنَّة» باغی که سایه و شاخه درختانش، زمین آن را پوشانده باشد.

قرآن، بارها از سوگندهای دروغ منافقان سخن به میان آورده است: آنان سوگند یاد می کنند تا شما را راضی کنند. «يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ» (۱)؛ سوگند یاد می کنند که ما جز خیرخواهی هدفی دیگر برای ساختن مسجد ضرار نداشتیم. «لِيَخْلِفَنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسَيْنِيَّ» (۲)؛ آنان برای شما سوگند می خورند که ما توان شرکت در جنگ (تبوک) را نداشتیم و گرنه شرکت می کردیم. «وَسَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ» (۳)

در سراسر قرآن، هر کجا نام منافقان مطرح شده، تعابیر تنیدی وارد شده است از جمله:

«طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» خداوند بر دل های آنان مهر زده است؛ (۴) «لَا يَفْقَهُونَ» آنان شناخت ندارند: (۵) «لَا يَعْلَمُونَ» آنان نمی دانند؛ (۶) «لَكَادِيبُونَ» آنان دروغ می گویند؛ (۷) «مَا يَشْعُرُونَ» آنان درک ندارند؛ (۸) «الْمُفْسِدُونَ» فسادگرند؛ (۹) «فِي طُعْيَانِهِمْ يَغْمَهُونَ» (۱۰) در سرکشی خود سر درگمند؛ «مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ» (۱۱) آنان هدایت یافته نیستند؛ «لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» (۱۲) خداوند هرگز آنان را نمی بخشد.

بستن راه خدا گاهی به دست منافقان است که از طریق سوگند انجام می گیرد. اَيْمَانُهُمْ جُنَّةٌ فَصَدُّوا... و گاهی به دست کفار است که از طریق بودجه ها انجام می شود. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصِدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۱۳) همانا کسانی که کفر ورزیدند اموال خود را برای باز داشتن مردم از راه خدا هزینه می کنند.

منافقان، از هر طریقی که بتوانند راه خدا را می بندند، نظیر: شکستن وحدت مسلمانان با ساختن مسجد ضرار، ضربه نظامی به بهانه هوای گرم، ضربه اقتصادی با نهی از کمک به اطرافیان پیامبر، ضربه جانی با توطئه شهادت امام حسن و امام جواد علیهما السلام از طریق همسر.

رهبر جامعه اسلامی، بیش از همه باید مراقب توطئه های منافقان باشد. در این سوره

ص: ۵۳

۱-۱. توبه، ۶۲.

۲-۲. توبه، ۱۰۷.

۳-۳. توبه، ۴۲.

۴-۴. محمد، ۱۶.

۵-۵. منافقون، ۳.

۶-۶. توبه، ۹۳.

۷-۷. منافقون، ۱.

۸-۸. بقره، ۹.

۹-۹. بقره، ۱۲.

۱۰-۱۰. بقره، ۱۵.

١١-١١). بقره، ١٦.

١٢-١٢). منافقون، ٦.

١٣-١٣). انفال، ٣٦.

شخص پیامبر مخاطب قرار گرفته است، گرچه همه مسلمانان مسئولند: «إِذَا لَجَأَكَ، نَشْهَدُ إِنَّكَ، رَأَيْتَهُمْ، تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ، تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ، فَاحْذَرُهُمْ، أَسْتَغْفِرُ لَهُمْ»

پیام ها:

۱- سوء استفاده از مقدّسات و استفاده ابزاری از ارزش ها، شیوه منافقان است.

«اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً»

۲- کار فرهنگی منافقان، استفاده از دین علیه دین است. «اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً... فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- منافقان در تلاشند تا دیگران را از هدایت الهی محروم سازند. «فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ» (هدف منافقان، بستن راه خداست، اما اینکه مردم به چه راه دیگری بروند، مهم نیست.)

۴- عملکرد منافقان، سراسر زشت و ناپسند است. «سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

۵- سرانجام نفاق، کفر است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا»

۶- انسان با نفاق، بر قلب خود مهر می زند و آن را از درک حقایق محروم می سازد. «فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ»

وَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَ إِن يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

و هرگاه آنان را ببینی، قیافه آنان (چنان آراسته است) که ترا به شگفت وادارد و اگر سخن گویند، (به قدری جَدّاب و زیباست که) به کلامشان گوش فرادهی، گویا چوب هایی هستند (خشک و بی مغز و بی فایده و به هم) تکیه داده شده، هر ندایی را علیه خود می پندارند، آنان دشمنند، پس از آنان دوری کن، خدا آنان را بکشد، چگونه از حق منحرف می شوند.

در سوره توبه، خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: اموال و اولاد منافقان ترا به شگفتی نیاندازد، در این جا می فرماید: قیافه و بیان آنان سبب شگفتی شما نشود.

گرچه در این آیه، مخاطب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است ولی مراد تمام مسلمانان هستند که ممکن است ظواهر و بیان منافقان آنان را تحت تأثیر قرار دهد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: مؤمن چهار دشمن دارد: مسلمانی که به او حسد می ورزد: «مؤمن یحسده»، منافقی که کینه او را در دل دارد: «منافق یبغضه»، شیطانی که او را گمراه می کند:

«شیطان یضله»، کافری که به جنگ او می آید: «کافر یقاتله». (۱)

چوب اگر در سقف و دیوار و در و پنجره به کار رفته باشد مفید است، ولی اگر آن را در کناری به چیزی تکیه دهند، نشانه بلا استفاده بودن آن است. «خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ»

تشبیه منافقان به تنه های بریده شده درخت، «كَانَهُمْ خُشْبٌ مُسْنَدَةٌ»، از جهاتی می تواند باشد از جمله: ۱. سبکی و پوکی و شکسته شدن در برابر فشار و ضربه؛ ۲. جمود و خشکی و عدم انعطاف و تأثیر پذیری؛ ۳. عدم استقلال در ایستادن روی پای خود؛ ۴. عدم قدرت بر شنیدن و اندیشیدن.

منافقان، از مؤمنان دلهره دارند و همواره نگرانند که مبدا آیه ای درباره آنان نازل شود:

«يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ» نظیر آیه ۶۴ توبه که می فرماید: «يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ»

«هم العدو» یعنی دشمن واقعی این افراد هستند، زیرا اولاً درون جامعه هستند و از اسرار مسلمانان آگاهند، ثانیاً چون در لباس دوست هستند شناخت آنان مشکل است، ثالثاً چون ناشناخته اند مبارزه با آنان سخت تر است، رابعاً چون پیوندهای نسبی و سببی با مسلمانان دارند برخورد با آنان پیچیده تر است و خامساً ضربه آنان غافلگیرانه تر است.

ص: ۵۵

۱- منافقان، در میان ما و جلو چشمان ما هستند، نه افرادی دور از چشم. «رَأَيْتَهُمْ»

۲- به هر قیافه ای اعتماد نکنیم که قیافه زاهدانه دلیل تقوا نیست. در برخی موارد، ظاهر زیبا وسیله فریب مردم است. «تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ»

۳- اگر هشدارهای الهی و توجه پیامبر نباشد، سخنان زیبا و فریبنده، حتی پیامبر را به شنیدن وادار می کند. «وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ»

۴- منافقان، ظاهری آرام، ولی باطنی پر دغدغه دارند و همیشه در وحشت و اضطرابند. تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ... يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ

۵- از دشمن داخلی بیشتر بترسید. «هُمُ الْعَدُوُّ»

۶- دشمن را بشناسیم و فریب ظاهر و سخنان او را نخوریم. تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ...

تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ ... هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُهُمْ

۷- منافقان با خدا درگیرند و خدا نیز آنها را لعنت می کند: «قَاتِلَهُمُ اللَّهُ». («قاتل» از باب مفاعله در مورد درگیری طرفینی است و لذا نفرمود: «قتلهم الله»)

۸- موضع گیری منافقان در برابر اسلام، شگفت آور است. «أَنْتَى يُؤْفَكُونَ»

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّا رُؤُسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ «۵»

و هر گاه به آنان گفته شود: بیایید تا رسول خدا برای شما طلب مغفرت کند، (از روی انکار و تکبر و تمسخر) سرهای خود را بر می گردانند و آنان را می بینی که از سر استکبار، (مردم را از گرایش به حق) باز می دارند.

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ «۶»

برای آنان تفاوتی ندارد که برایشان استغفار کنی یا استغفار نکنی، هرگز خداوند آنان را نمی بخشد، زیرا که خداوند گروه فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

﴿تَعَالَوْا﴾ از ریشه «علو» به معنای دعوت به آمدن به سوی بلندی و رشد است.

﴿لَوْوَا﴾، از ریشه «لی» به معنای تابیدن طناب و در مورد سرتابیدن از حق به کار می رود.

بالا-ترین بدبختی آنست که انسان هم خودش را محروم کند: ﴿لَوْوَا رُؤْسَهُمْ﴾، هم دیگران را محروم نماید: ﴿يُضِيئُونَ﴾؛ به خصوص اگر این کارها آگاهانه باشد. ﴿وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾

مشابه آیه ۶ را در آیه ۸۰ سوره توبه نیز می خوانیم: ﴿اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾
اگر برای منافقانی که به مؤمنان نیش می زنند، هفتاد بار هم استغفار کنی، (تا وقتی که دست از نفاقشان برندارند) هرگز خداوند آنان را نمی بخشد.

پیام ها:

۱- به سراغ افراد منحرف رویم و از آنان برای توبه و تجدید حیثیت دعوت کنیم.

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ ...

۲- اجابت دعوت اولیای الهی، مایه علو و رشد است. ﴿تَعَالَوْا﴾

۳- دعای اولیای خدا در مورد بخشش گنهکاران، مستجاب است. ﴿يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ﴾

۴- توسل به پیامبر خدا جایز است. ﴿تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ﴾

۵- سر باز زدن از پیشنهاد مفید، نشانه تکبر است. ﴿لَوْوَا رُؤْسَهُمْ ... وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾

۶- کسی که دعوت حق را نمی پذیرد، حتی دعای پیامبر درباره او کارساز نیست.

﴿تَعَالَوْا ... لَوْوَا رُؤْسَهُمْ ... سِوَاءَ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ ...﴾

۷- تکبر و استکبار، انسان را از رحمت بی پایان الهی محروم می سازد. ﴿هُم مُسْتَكْبِرُونَ ... لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾

۸- هدایت و ضلالت به دست خداوند است، ولی او کسی را از هدایت محروم می کند که به دنبال فسق و گناه باشد. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا وَ لِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾

آنان همان کسانی هستند که می گویند: بر کسانی که نزد رسول خدا هستند، انفاق نکنید تا پراکنده شوند؛ در حالی که خزانه های آسمان ها و زمین برای خداوند است ولی منافقان نمی فهمند.

نکته ها:

«خَزَائِنُ» جمع «خزینه» به معنای گنجینه است.

از شیوه های برخورد دشمن، محاصره اقتصادی و در تنگنا قرار دادن مؤمنان است. چنانکه منافقان به یکدیگر می گفتند: به یاران پیامبر کمک نکنید تا از دور او پراکنده شوند. معاویه نیز در بخشنامه ای دستور داد یاران علی علیه السلام را از بیت المال محروم کنند. «انظروا من قامت علیه البینه انه يحب عليا و اهل بيته فامحوه من الديوان و اسقطوا عطائه و رزقه» (۱) همان گونه که در کربلا نیز آب را بر یاران امام حسین بستند و امروزه ابرقدرت ها برای به تسلیم کشاندن کشورها از فشار محاصره اقتصادی استفاده می کنند.

پیام ها:

۱- یکی از راه های دشمن برای شکستن مکتب و رهبر، پراکنده کردن پیروان است. لَا تُنْفِقُوا ... حَتَّى يَنْفَضُوا

۲- افراد مادی تحلیل مادی دارند و فکر می کنند مردم برای دنیا دور پیامبر جمع شده اند، لذا می گویند: کمک نکنید تا پراکنده شوند. لَا تُنْفِقُوا ... حَتَّى يَنْفَضُوا ...

۳- مؤمنان نباید در تنگناها، چشم امیدی به کمک های منافقان و مخالفان داشته باشند، بلکه باید توکل آنان به خداوند و گنجینه های او باشد. لَا تُنْفِقُوا ... لِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ

ص: ۵۸

۴- به خودی ها امید دهید و سخنان یاوه دشمن را پاسخ دهید. لَا تُنْفِقُوا ... وَ لِلَّهِ خَزَائِنُ ...

۵- فهم منافقان، بر اساس محاسبات ظاهری است و عمق ندارد. «لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ»

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۸)

می گویند: «اگر (از این سفر جنگی) به مدینه بازگردیم، عزیزترین افراد، ذلیل ترین مردم را بیرون خواهد کرد»، در حالی که عزت و اقتدار مخصوص خدا و پیامبرش و مؤمنان است، ولی منافقان نمی دانند.

نکته ها:

در تفاسیر، برای آیات پنجم تا هشتم سوره منافقون، شأن نزول مفصّلی آمده است که آن را به طور خلاصه نقل می کنیم: بعد از جنگ بنی المصطلق که در سال ششم هجری اتفاق افتاد، هنگام بازگشت به مدینه، میان دو نفر از مسلمانان که یکی از مهاجران و دیگری از انصار بود، بر سر آب گیری از چاه نزاع شد و هر یک برای غلبه بر دیگری از دوستان خود کمک خواست. عبدالله بن ابی که سر کرده منافقان بود به کمک مرد انصاری شتافت و گفت: ما مهاجران را مسکن و مال دادیم، ولی حالا در برابر ما می ایستند. اگر به مدینه برگردیم، عزیزان، ذلیل ها را بیرون خواهند کرد.

زیدبن ارقم که جوانی نورسته بود، این گفته را به پیامبر گزارش داد. حضرت، عبدالله بن ابی را احضار کرد ولی او انکار نمود. انصار گفتند: چرا به خاطر گزارش یک نوجوان، بزرگ ما، عبدالله توبیخ شود؟

پیامبر فرمان حرکت داد و اجازه دستور استراحت نداد تا مردم فرصت و فراغتی برای ادامه حرف ها نداشته باشند، هنگامی که به مدینه رسیدند فرزند عبدالله بن ابی که از مؤمنان واقعی بود، راه را بر پدر بست و گفت: آیا تو عزیزترین مدینه ای و می خواهی پیامبر را خارج

کنی؟ هرگز نمی گذارم وارد شوی، مگر آنکه پیامبر اکرم اجازه دهد.

مسئله را به پیامبر گزارش دادند و حضرت اجازه ورود او را به مدینه داد، عبدالله که خود را عزیز می پنداشت، ذلیل شد و از شدت خجالت در خانه ماند تا آنکه مرد و هرگاه به او گفته می شد بیا نزد پیامبر برویم و عذرخواهی کن، او سرپیچی می کرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند امور مسلمانان را به خودشان واگذارده ولی اجازه ذلیل کردن خود را به آنان نداده است: «و لم يفوض اليه ان يكون ذليلاً» (۱)، سپس آیه «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ» را تلاوت فرمود.

در حدیث می خوانیم که پرسیدند: چگونه مؤمن خود را ذلیل می کند؟ امام صادق علیه السلام فرمود: «یتعرض لما لا يطيق» و «یدخل فیما یتعذر منه» (۲) در کاری که توان انجامش را ندارد و از انجامش معذور است وارد می شود.

در عبارت «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ» چون «لِلَّهِ» مقدم بر «الْعِزَّةُ» شده است، انحصار استفاده می شود، یعنی عزت واقعی مخصوص خداست. عزت خداوند، ذاتی اوست و عزت پیامبر، به دلیل عنایات ویژه خداوند به او و عزت مؤمنان، به خاطر وعده الهی بر نصرت و پیروزی نهایی آنان است. (۳)

پیام ها:

۱- منافقان، در صدد براندازی حکومت اسلامی هستند. «لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ»

۲- منافقان، خود را عزیز و پیامبر و مؤمنان را ذلیل می دانند. «لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ»

۳- خداوند، پیروزی و عزت مؤمنان را به شرط مؤمن ماندن تضمین کرده است.

□
وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَ ...

□
۴- عزت، در انحصار خدا، پیامبر و مؤمنان است. «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۶۰

۱-۱. کافی، ج ۵، ص ۶۳، به نقل از تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر طیب البیان.

۵- به یاوه سرایی دشمن پاسخ دهید و به کسانی که خود را عزیزترین مردم و پیامبر را ذلیل‌ترین می‌پندارند بگویید: «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ»

۶- منافقان از شناخت حقایق عاجزند. نه قدرت درک این مطلب را دارند که خداوند در برابر تحریم اقتصادی، مؤمنان را روزی می‌دهد: «لَا يَفْقَهُونَ» و نه اینکه عزت حقیقی از آن اهل ایمان است. «لَا يَعْلَمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال و اولادتان شما را از یاد خدا غافل نسازد و کسانی که چنین کنند، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

تا اینجا آیات مربوط به منافقان به پایان رسید، ولی چون یکی از عوامل نفاق، علاقه زیاد به دنیاست، این آیه به مؤمنان هشدار می‌دهد که اموال و اولاد، شما را غافل نکند. (۱)

غفلت از یاد خدا

عوامل بازدارنده از یاد خدا بسیار است، ولی مهم‌ترین آنها، اموال و اولاد است که این آیه به آنها اشاره نموده است. «لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ»

شراب و قمار نیز مانع یاد خداست. «يُضِدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۲)

تجارت و داد و ستد نیز می‌تواند از موانع باشد. لذا قرآن از کسانی که داد و ستد، آنان را از یاد خدا باز نداشته ستایش کرده است. «رِجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (۳)

تکاثر و فزون‌طلبی از عوامل بازدارنده است. «أَلْهَاهُمُ التَّكَاثُرُ» (۴)

آرزوهای طولانی نیز مانع یاد خداست. «يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ» (۵)

ص: ۶۱

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. مائده، ۹۱.

۳-۳. نور، ۳۷.

۴-۴. تکوین، ۱.

۵-۵. حجر، ۳.

رفاه زدگی از عوامل دیگر غفلت است. «مَتَّعْتَهُمْ وَابْتِئْتَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا الذِّكْرَ» (۱)

البته علاقه به دنیا آنگاه خطرناک است که انسان، دنیا را مقدمه آخرت نبیند و هدفش در تمام کارها، دنیا باشد. «فَأَعْرَضَ عَنِ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۲) از کسی که از یاد ما اعراض کرده و جز زندگی دنیا اراده ای ندارد، دوری کن.

روشن است که غفلت از یاد خدا، سبب هم نشینی با شیطان شده: «وَمَنْ يَعِشْ عَنِ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۳) و انسان را به عذاب شدید و فزاینده ای گرفتار می سازد. «وَمَنْ يُعْرِضْ عَنِ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكُهُ عَذَابًا صَعَدًا» (۴)

آنچه خطرناک است غفلت از یاد خداست، نام بردن از اموال و اولاد، به خاطر آن است که این دو قوی ترین عامل غفلت هستند.

«ذِكْرِ اللَّهِ» شامل همه گونه ذکر و یاد خدا می شود، اما بارزترین ذکر خدا، نماز است که باید مراقب بود رسیدگی به اموال و اولاد انسان را از نماز باز ندارد.

شاید دلیل مانع بودن مال و فرزند، جلوه های ظاهری آنهاست که انسان را از خدا غافل می سازد. «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۵)

قرآن، مال و فرزند را مایه فتنه و آزمایش دانسته: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ» (۶) و می فرماید: «وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ» (۷) مال و فرزند، عامل قرب شما به خداوند نیستند.

پیام ها:

ص: ۶۲

۱-۱. فرقان، ۱۸.

۲-۲. نجم، ۲۹.

۳-۳. زخرف، ۳۶.

۴-۴. جن، ۱۷.

۵-۵. کهف، ۴۶.

۶-۶. انفال، ۲۸.

۷-۷. سبأ، ۳۷.

۱- برای آن که مؤمنان را موعظه کنید و آنان بپذیرند، به آنان شخصیت دهید. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ...**

۲- لازمه ایمان، برتری دادن یاد خدا بر مال و فرزند است. **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ ...**

۳- مال و فرزند، کم یا زیادش، می تواند مانع یاد خدا باشد. **أَمْوَالُكُمْ ... أَوْلَادُكُمْ**

۴- خسارت واقعی، غفلت از یاد خدا است. **«فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»** (از دست دادن مال و فرزند، خسارت جزئی است، ولی غفلت از خالق خسارت کلی است.)

وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنُ مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۰)

و از آنچه روزی شما کرده ایم انفاق کنید پیش از آنکه مرگ به سراغ هر یک از شما آید، پس (در آستانه رفتن) گوید: پروردگارا چرا (مرگ) مرا تا مدتی اندک به تأخیر نینداختی تا صدقه (و زکات) دهم و از صالحان گردم.

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۱)

و هرگز خداوند مرگ کسی را که اجلش فرارسیده، به تأخیر نمی اندازد و خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

نکته ها:

در آیه هفتم، منافقان می گفتند: به یاران پیامبر کمک نکنید تا دور او را خلوت کنند. شاید این آیه برای خنثی کردن طرح آنان، به مؤمنان می گوید: شما که ایمان دارید به مؤمنان کمک کنید تا دور حضرت خالی نشود.

اگر انسان، مرگ و قیامت را باور کند، خیلی راحت انفاق می کند. قرآن، چندین بار برای ایجاد انگیزه انفاق، مسئله معاد و قیامت را مطرح کرده است، از جمله در سوره بقره آیه ۲۵۴ می فرماید: **«أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ»** از آنچه به شما داده ایم پیش از آن که قیامت فرارسد که دوستی و داد و ستد و شفاعتی در کار نیست، انفاق کنید.

ابن عباس می گوید: این درخواست فرصت در لحظه مرگ، برای کسانی است که زکات مال

خود را نداده اند یا مستطیع بوده، ولی حج انجام نداده اند. (۱)

تقاضای مهلت و بازگشت به دنیا پذیرفته نیست، نه در آستانه مرگ، که آیه ۱۰۰ سوره مؤمنون و این آیه می فرماید و نه در قیامت که دوزخیان می گویند: «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ» (۲)

امام باقر علیه السلام با استناد به آیه «وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا» فرمود: هر سال در شب قدر تمام امور تا شب قدر بعدی، ثبت و حتمی شده و نازل می شود و تغییر و تأخیری در آن صورت نمی دهد. (۳)

پیام ها:

۱- برای دعوت مردم به کار خیر، بسترسازی کنید. اَنْفِقُوا... مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ (فرا رسیدن مرگ و نداشتن فرصت بازگشت و التماس برای تأخیر مرگ را یادآوری کنید).

۲- آنچه داریم از خداست نه از خودمان. «رَزَقْنَاكُمْ»

۳- علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. «مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ» (با فرا رسیدن مرگ راه عمل بسته می شود)

۴- مرگ، بی خبر می رسد و قابل تأخیر نیست. يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ... لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي

۵- ثروتمندانی که در زمان حیات خود، اهل انفاق نبوده اند، به هنگام مرگ، تأسف بسیار خواهند خورد. رَبِّ لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي... فَأَصَّدَّقَ

۶- نشانه شایستگی و صالح بودن، انفاق به محرومان است. «أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۶۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. مؤمنون، ۱۰۷.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

اشاره

این سوره هجده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

به مناسبت آیه نهم که در آن روز قیامت، روز «تغابن» شمرده شده، این سوره، تغابن نام گرفته است.

تغابن به معنای دیگری را مغبون کردن و سود را به نفع خود جذب کردن است. در قیامت، هر کس به فکر آن است که خود را نجات دهد و دیگری را مقصر بداند.

آیات این سوره از نظر نظم و سیاق، شبیه سوره حدید و گویی خلاصه ای از آن است.

سوره با بیان توحید و یگانگی خداوند آغاز شده و با هشدار به مردم در مراقبت از اعمالشان و توجه به قیامت ادامه یافته است و در پایان مردم را به انفاق در راه خدا و دوری از دلبستگی به دنیا سفارش می کند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ وَ هُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، برای خدا تسبیح می گویند. فرمانروایی، مخصوص او و ستایش نیز مخصوص اوست و او بر همه چیز تواناست.

حاکمان دنیوی برای کسب و حفظ قدرت خود، مرتکب خلافکاری هایی می شوند، ولی خداوند فرمانروایی است که همه هستی او را تقدیس و تنزیه می کنند و هیچ ظلمی از او صادر نمی شود.

حمد و ستایش، حق کسی است که از عیب و نقص به دور باشد، لذا اول تسبیح خداوند مطرح شده است و سپس ستایش او در نماز نیز تسبیح و حمد، در رکوع و سجود در کنار هم آمده است.

۱- تمام موجودات هستی نوعی شعور دارند و طبق همان شعور، به تسبیح الهی مشغولند. (دریغ که بعضی انسان ها به خاطر ترک عبادت و تسبیح، وصله ناهم رنگ هستی هستند). «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

۲- حکومت خداوند مطلق است و هیچ محدودیتی ندارد. «لَهُ الْمُلْكُ» (حکومت الهی حقیقی است نه مجازی، نه عاریه ای، نه اعتباری و نه موقت)

۳- در دنیا بسیاری از افرادی که حکومت و قدرت دارند، مورد انتقادند، ولی خداوند هم قدرت و حکومت دارد و هم مورد ستایش است. «لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ»

۴- سرچشمه تمام کمالات اوست و لذا تمام ستایش ها برای اوست. «لَهُ الْحَمْدُ»

۵- در دنیا بسیاری از فرمانروایان از حل مشکلات و انجام اصلاحات عاجزند، ولی خداوند، فرمانروایی است که بر هر کاری قادر است. «لَهُ الْمُلْكُ ... وَ هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۶- قدرت خداوند نسبت به همه هستی یکسان است. (آفریدن یک قطعه سنگ با آفریدن یک سلسله کوه برای او یکسان است، همان گونه که برای چشم ما، دیدن یک میخ و دیدن یک کوه یکسان است). «وَ هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾

اوست آن که شما را آفرید، پس بعضی از شما (به اختیار خود) کافر و بعضی مؤمن شدند و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

نکته ها:

اگر انسان، مقداری خاک را در خیابان ببیند، می پرسد: چه شخصی این خاک ها را ریخته است؟ اگر روی این خاک ها جدول بندی و طراحی شود، سؤال می کند که این طرح از کیست؟ اگر خاک طراحی شده، همراه با حکمت و صنعت به صورت کاشی درآید، از ویژگی ها و هنر طراح سؤال می کند.

خداوند، انسان را آفرید: «خَلَقُكُمْ» اما آفرینش بسیار شگفت که به خاطر آن از خود با جمله، «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» یاد کرد، زیرا همه گونه هنرنمایی و ظرافت و طراحی در آن به کار رفته است، چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۱) ما انسان را در بهترین قالب آفریدیم.

آری، آفریده نشانه آفریدگار است و هر چه روی آن هنرنمایی عالمانه و حکیمانه شود، نشانه علم و حکمت و قدرت آن آفریدگار است.

آیه پیش به تسییح همه موجودات اشاره کرد و این آیه به کفر و کفران برخی انسان ها اشاره می کند تا کافران گمان نکنند که خداوند، نیازمند عبادت آنهاست و یا کفر آنها به خداوند زیانی می رساند.

آیه قبل، به تسییح همه موجودات اشاره داشت که به نوعی بیانگر آن بود که آنان از نوعی شعور برخوردارند و در این آیه، به امتیاز انسان بر دیگر موجودات اشاره می کند که داشتن اراده و اختیار است. انسان با این موهبت ممتاز الهی، می تواند همان راهی را که بقیه موجودات می روند، پیماید یا آنکه به راهی خلاف آن رود. شاید آیه به نوعی انتقاد از انسان باشد که تو علی رغم توجه بیشتر خداوند و گل سرسبد موجودات بودن، بر خلاف مسیر آب

ص: ۶۸

شنا کرده و به کفران نعمت ها و ناسپاسی خداوند روی می آوری.

پیام ها:

۱- آفرینش انسان، جلوه ای از قدرت خداوند است. «هُوَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ - هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۲- انسان، موجودی مختار و انتخابگر است نه مجبور. «فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَ مِنْكُمْ مُؤْمِنٌ»

۳- عمل انسان، بیانگر عقیده اوست. (به جای آن که بگوید: خداوند به کفر و ایمان شما آگاه است، می فرماید: خداوند به عملکرد شما آگاه است.) «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿۳﴾

آسمان ها و زمین را به حق آفرید و شما را (در رحم مادر) صورت گری کرد و صورت شما را نیکو قرار داد و بازگشت (همه) به سوی اوست.

نکته ها:

منظور از حُسن صورت «فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ» آن است که خداوند، انسان را مجهز نمود به چیزهایی که در راه رسیدن به هدف، او را کمک می کند.

اعضای بدن انسان هر کدام در جای مناسب قرار گرفته و ترکیب و تناسب آنها موجب زیبایی اندام انسان و به ویژه صورت او گردیده است. مژه، پلک و ابرو که وظیفه حفاظت از چشم را به عهده دارند، زیبایی خاصی به چهره انسان بخشیده اند. لب ها که دربان دهان و نگهبان زبان و دندان هستند، تنها به هنگام خوردن یا گفتن، آن هم به مقدار مورد نیاز باز و بسته می شوند و در کودکی که حیات نوزاد به شیر مادر وابسته است، کار مکیدن را به عهده دارند و در بزرگسالی، احساسات عاطفی را با بوسیدن اظهار می دارند.

خداوند، برترین آفریده خود یعنی انسان را از آبی ناچیز آفریده، «مَاءٍ مَّهِينٍ» (۱) و در کارگاهی تاریک و ظلمانی، «فِي الْأَرْضِ حَامٍ» (۲) و بر روی آن بهترین و زیباترین صورت گری را قرار دارد. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ»

تفاوت آفریده های خداوند با تولیدات انسان:

۱. تولیدات انسان محدود و در بعضی زمینه ها تولید دارد، اما خداوند همه چیز را می آفریند.

«خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ» (۳)

۲. تولیدات انسان گاهی لغو است، اما خداوند همه چیز را هدفمند آفریده است. «خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ» (۴)

۳. در تولیدات انسان افراط و تفریط است، اما آفرینش خداوند به اندازه است. «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» (۵)

۴. تولیدگر معمولاً پس از تولید نظارتی از تولید ندارد، اما خداوند هرگز از مخلوقاتش غافل نمی شود. «وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ» (۶)

۵. انسان گاهی از تولید خسته و کسل می شود، اما خداوند هرگز از آفرینش خسته نمی شود.

«مَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ» (۷)

۶. خداوند از طریق زوجیت، بقای موجودات را تضمین نموده است. «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» (۸)

۷. خدا، همه آفریده های خود را هدایت تکوینی می کند. «أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (۹)

ص: ۷۰

۱-۱. مرسلات، ۲۰.

۲-۲. آل عمران، ۶.

۳-۳. انعام، ۱۰۱.

۴-۴. جاثیه، ۲۲؛ عنکبوت، ۴۴؛ روم، ۸.

۵-۵. قمر، ۴۹.

۶-۶. مؤمنون، ۱۷.

۷-۷. ق، ۳۸.

۸-۸. ذاریات، ۴۹.

۹-۹. طه، ۵۰.

۸. همه آفریده ها، در نهایت به سوی او بازمی گردند. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱)

تمام کارهای خداوند بهترین است:

آفرینش او بهترین است: «فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۲)

کتاب قرآن او بهترین است: «نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۳)

قصه های او بهترین است: «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» (۴)

نام های او بهترین است: «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (۵)

پاداش های او بهترین است: «فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَى» (۶)

وعده های او بهترین وعده هاست: «وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى» (۷)

حکم او بهترین حکم ها است: «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا» (۸)

خداوند از ما نیز خواسته است که در تمام کارها، بهترین ها را انتخاب کنیم. مثلاً:

در گفتار، بهترین سخن را بگوئیم: «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۹)

در عمل، بهترین را انجام دهیم: «أَحْسَنُ عَمَلًا» (۱۰)

در برخورد، بهترین رفتار را داشته باشیم: «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱۱)

در مجادله و گفتگو، بهترین شیوه را انتخاب کنیم: «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱۲)

در سپاسگزاری و تشکر، بهترین روش را داشته باشیم: «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ» (۱۳)

در میان شنیده ها بهترین را انتخاب و عمل کنیم: «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۱۴)

در تصرف در مال یتیم، با بهترین شیوه عمل کنیم: «لَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۱۵)

در انگیزه، با بهترین نیت که اخلاص و قصد قربت است، عمل خود را رنگی الهی دهیم: «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» (۱۶)

ص: ۷۱

- ٢-٢. مؤمنون، ١٤.
- ٣-٣. زمر، ٢٣.
- ٤-٤. يوسف، ٣.
- ٥-٥. اعراف، ١٨٠.
- ٦-٦. كهف، ٨٨.
- ٧-٧. حديد، ١٠.
- ٨-٨. مائده، ٥٠.
- ٩-٩. اسراء، ٥٣.
- ١٠-١٠. كهف، ٧.
- ١١-١١. فصلت، ٣٤.
- ١٢-١٢. نحل، ١٢٥.
- ١٣-١٣. نساء، ٨٦.
- ١٤-١٤. زمر، ١٨.
- ١٥-١٥. اسراء، ٣٤.
- ١٦-١٦. بقره، ١٣٨.

۱- آفرینش آسمان ها و زمین از روی برنامه و هدف بوده است. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ»

۲- خداوند، صورت گری انسان را به خود نسبت داده است. «صَوَّرَكُمْ»

۳- انسان در مقایسه با دیگر موجودات، زیباتر و کامل تر است. «فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ»

۴- جهان آفرینش در حال حرکت به سوی مقصدی الهی است. «إِلَيْهِ الْمَصِيرُ»

۵- مبدأ و معاد هستی، خداوند است. خَلَقَ ... إِلَيْهِ الْمَصِيرُ

۶- لازمه ی آفرینش به حق و هدفمند، وجود معاد و بازگشت انسان ها به سوی خداوند برای کیفر و پاداش است. خَلَقَ ...

بِالْحَقِّ ... وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

آنچه در آسمان ها و زمین است می داند و آنچه را پنهان می کنید و آنچه را آشکار می سازید، می داند و خداوند به آنچه در سینه هاست به خوبی آگاهی دارد.

نکته ها:

در این آیه سه مرتبه از علم خداوند سخن به میان آمده است: علم به تمام موجودات هستی «مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، علم به آشکار و نهان انسان ها «مَا تُسْرُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ»، علم به افکار و نیت ها «بِذَاتِ الصُّدُورِ». آن هم علم دائمی که از قالب فعل مضارع «يَعْلَمُ» استفاده می شود و علم عمیق که از قالب «عَلِيمٌ» استفاده می شود.

ایمان به اینکه خداوند ناظر بر اعمال ما می باشد و همه چیز را می داند، بهترین وسیله برای دوری از گناه و حفظ تقوا است.

با توجه به اینکه در آیه قبل فرمود: «وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ» بازگشت همه به سوی اوست، این آیه

به منزله پاسخ از یک سؤال مقدر است و آن اینکه: انسان هایی که بعد از مردن، پوسیده و متلاشی و پراکنده می شوند چگونه به سوی خدا باز می گردند؟! آیه پاسخ می دهد: خداوند به تمام ذرات متلاشی و پراکنده شده آگاه است و مخلوط شدن اجزای مردگان، سبب گم شدن و از بین رفتن آنها نمی شود.

پیام ها:

۱- علم خداوند، محدود به زمان و مکان و اشیا یا امور خاص نیست. هم به آسمان ها و زمین علم دارد و هم به آنچه پنهانی یا علنی انجام شود، آگاه است.

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ ...

۲- انسان، رها نیست، بلکه زیر نظر خداست. «يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُغْلِبُونَ»

۳- پنهان و آشکار برای خداوند یکسان است. تُسْرُونَ ... تُغْلِبُونَ

۴- خداوند، هم به کارهای مخفیانه انسان آگاه است و هم به افکار و انگیزه ها و اسرار نهفته در سینه او. تُسْرُونَ ... بِعَدَاتِ الصُّدُورِ

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ «۵»

آیا خبر کسانی که پیش از این کفر ورزیدند به شما نرسیده است؟ پس عقوبت کار خود را (در دنیا) چشیدند و برایشان (در آخرت) عذابی دردناک است.

نکته ها:

«وَبَالَ» به معنای سنگینی است؛ به غذایی که معده را سنگین کند «وییل» و به باران سنگین «وابل» گویند، آنگاه به هر امر سنگینی که مایه ضرر و زیان شود، «وبال» گفته شده است. این کلمه چهار مرتبه (۱) در قرآن آمده و در تمام موارد مراد از آن، گرفتاری و سختی دنیوی است.

کیفر الهی اختصاص به قیامت ندارد، در برخی موارد خداوند هم در دنیا کیفر داده است و هم در قیامت کیفر می دهد مانند قوم نوح که غرق شدند و قوم هود که به وسیله باد و

ص: ۷۳

قوم صالح که با صیحه و صدای وحشتناک و قوم لوط که با سنگباران و اصحاب فیل که با سجیل و سنگ های آتشین، کیفر کارشان را در دنیا چشیدند.

پیام ها:

۱- مردم عصر پیامبر، از اخبار اقوام هلاک شده گذشته آگاه بودند. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ»

۲- مطالعه تاریخ اقوام پیشین، مورد سفارش اسلام است و کسی که از تاریخ عبرت نگیرد قابل سرزنش و توبیخ است. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- آنچه دانستنش لازم است، خبرهای مهم و عبرت انگیز است نه هر اطلاعات بی فایده. «نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا» («نَبَأُ» به اخبار مهم گفته می شود).

۴- خداوند حلیم است، امّا بعضی از کارها به قدری نارواست که کیفر فوری را به دنبال دارد. (حرف فاء بیانگر آن است که زمان زیادی سپری نشد). فذاقوا ...

۵- دلیل بدبختی ها رفتار خود انسان است. «وَبَالَ أَمْرِهِمْ»

۶- کیفر الهی در دنیا تنها در حدّ چشیدن است و کیفر کامل مخصوص قیامت است. «فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ - وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَ تَوَلَّوْا وَ اسْتَعْنَى اللَّهُ وَ اللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ «۶»

این (کیفر) به خاطر آن است که پیامبران شان همراه با دلایل روشن (و معجزات) به سراغ آنها آمده بودند، و آنان (به جای پذیرش و ایمان آوردن به آنها) گفتند: آیا انسانی (مثل خودمان) ما را هدایت کند؟ از این رو کفر ورزیدند و (به پیامبران و دستورات الهی) پشت کردند و خداوند (از ایمان آنان) بی نیاز است و خداوند بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

تبلیغ انواعی دارد و بهترین نوع آن تبلیغ عملی است. خداوند، پیامبران را از جنس بشر

قرار داد تا تمام تلخ و شیرینی های زندگی را همانند مردم بچشند و در عمل راهنمای آنان باشند، ولی برخی کوتاه فکران بشر بودن را نقص می پنداشتند و می گفتند: «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا» آیا بشری مثل خود ما راهنمای ما باشد؟! □ □

«اَسْتَعْنِي» از ریشه «غنی» به معنای بی نیازی است. این امر برای خداوند به جا و به حق است. «وَ اَسْتَعْنِي اللّهُ وَ اللّهُ غَنِيٌّ» اما برای انسانی که سر تا پا نیاز است، بدترین صفت بی نیاز پنداشتن خود است، چنانکه قرآن در سه مورد به آن اشاره کرده است:

«أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَىٰ فَآَنَتْ لَهُ تَصَدَّىٰ» (۱) آیا کسی که خود را مستغنی می پندارد، تو متصدی او می شوی؟ □

«أَمَّا مَنْ بَخَلَ وَ اسْتَعْنَىٰ وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَيُسِّرُهُ لِّلْعُسْرَىٰ» (۲) اما کسی که بخل ورزد و بی نیازی جوید و پاداش برتر الهی را تکذیب کند، بزودی او را در دشواری قرار می دهیم. □

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظٍ» (۳) انسانى که خود را بی نیاز پندارد، دست به طغیان خواهد زد. □

شبهه افکنی و ایجاد شک و تردید میان مؤمنان، شیوه کافران متکبر است. در این آیه می گویند: آیا بشری مثل ما هدایت گر ما باشد؟ «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا»؛ در جای دیگر می گفتند: از کجا می دانید که صالح فرستاده خداست؟! «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ» (۴)؛ و در مورد دیگر گفتند: چگونه یک فقیر، فرمانده و حاکم شود؟! «أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ» (۵) □

کفار دلیل ندارند فقط استبعاد می کنند. درباره نبوت می گویند: چگونه یک بشر می تواند راهنمای جامعه بشری شود؟ «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا» در مورد معاد نیز می گویند: چگونه بعد از آن که جسم ما پوسید و در زمین محو شد، دوباره زنده می شویم؟ «أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ» (۶) □

خداوند به ایمان و توجه مردم نیازی ندارد. «فَكْفَرُوا وَ تَوَلَّوْا وَ اسْتَعْنَى اللّهُ» چنانکه در □

ص: ۷۵

۱-۱. عبس، ۵ و ۶.

۲-۲. لیل، ۸-۱۰.

۳-۳. علق، ۶-۷.

۴-۴. اعراف، ۷۵.

۵-۵. بقره، ۲۴۷.

۶-۶. سجده، ۱۰.

جای دیگر می فرماید: «إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمِنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ» (۱) اگر شما و تمام مردم زمین کافر شوید، همانا خداوند بی نیاز و ستوده است. آری، اگر همه مردم رو به خورشید یا پشت به خورشید خانه بسازند در خورشید اثری ندارد.

و در آیه ای دیگر می خوانیم: «وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (۲) هر کس کافر شود، بداند که خداوند از تمام هستی بی نیاز است.

پیام ها:

۱- تاریخ گذشتگان را تحلیل و بررسی کنید. فِدَقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ - ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ ...

۲- قهر الهی بعد از اتمام حجت است. «عَذَابٌ أَلِيمٌ - ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ»

۳- خداوند برای هدایت بشر در طول تاریخ، پیامبران متعددی را پیاپی فرستاده است. «كَانَتْ تَأْتِيهِمْ» («كَانَتْ» ، بیانگر استمرار در گذشته است).

۴- تمام انبیا، دلائل روشن و معجزه داشته اند. «تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ»

۵- کفار، بدون تأمل در دلایل پیامبران، در حقانیت آنها ایجاد شک و تردید می کردند. فَقَالُوا... «فَاء» بیانگر عدم تأمل است.

۶- از دید کافران، بشر بودن برای پیامبران نقطه ضعف است. «فَقَالُوا أَ بَشَرٌ يَهْدُونَنَا»

۷- خداوند در ذات، بی نیاز و در افعال، حمید و شایسته ستایش است. «غَنِيٌّ حَمِيدٌ»

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ بِبَلِيٍّ وَرَبِّي لَتُبْعَنَّ ثُمَّ لَتَنْبُوَنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ» (۷)

کسانی که کفر ورزیدند، گمان کردند که هرگز مبعوث نخواهند شد. بگو: آری، به پروردگرم سوگند که همه شما مبعوث خواهید شد، سپس به آنچه عمل کرده اید، قطعاً خبر داده خواهید شد و این بر خداوند آسان است.

ص: ۷۶

۱- ۱. ابراهیم، ۸.

۲- ۲. آل عمران، ۹۷.

«زَعَمَ» به ظنّ و گمانی گفته می شود که بی پایه و بدون دلیل باشد و هر کجا در قرآن آمده، با نوعی انتقاد همراه است. امام صادق علیه السلام فرمود: کلمه «زَعَمَ» در تمام قرآن به معنای دروغ است. «اما علمت ان کل زعم فی القرآن کذب» (۱)

در آیه دوم این سوره، گروهی خدا را منکر شدند. «خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ»

در آیه ششم نبوت را منکر شدند. «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا»

و در این آیه معاد را منکر می شوند. «زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا»

در برابر انکار معاد از سوی کافران، قرآن بارها با سوگند به وقوع آن تصریح کرده است چنانکه در این آیه می فرماید: «بَلَىٰ وَ رَبِّي لَبُئِثٌ» و در جای دیگر می فرماید: «بَلَىٰ وَ رَبِّي لَأَتَيْنَنَّكُمْ» (۲) و در پاسخ به سؤال تردید آمیز آنها می فرماید: «إِى وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ» (۳) و جالب آنکه قرآن در پاسخ کفار، همان لغاتی را به کار می برد که آنها به کار می بردند. آنجا که می پرسند: «حق می فرماید: إِنَّهُ لَحَقٌّ» آنجا که می گویند: «لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ» می فرماید:

«لَأَتَيْنَنَّكُمْ» و آنجا که می گویند: «لَنْ يُبْعَثُوا» می فرماید: «لَتُبْعَثُنَّ»

دلیل بر اینکه زنده کردن مردگان و آگاه کردن مردم از کارهایشان، بر خداوند آسان است، «عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ» صفاتی است که از ابتدای این سوره تا کنون برای خداوند مطرح شده است: «لَهُ الْمُلْكُ ، خَلَقَكُمْ ، خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ، صَوَّرَكُمْ فَأَحْسِنَ صَوْرَكُمْ ، يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ - يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُغْلِبُونَ - وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

چنانکه بارها در قرآن مطرح شده است از جمله:

«هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ» (۴) او خدایی است که آفرینش را آغاز کرد، سپس آن را اعاده می کند و آن بر او آسان تر است.

«كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ» (۵) آن گونه که اول آفرید، دوباره برمی گردید.

ص: ۷۷

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. سبأ، ۳.

۳-۳. یونس، ۵۳.

۴-۴. روم، ۲۷.

۵-۵. اعراف، ۲۹.

۱- کفار با این که استدلال ندارند و بر اساس خیال و پندار چیزی می گویند، ولی محکم شعار می دهند. زَعَمَ ... لَنْ يُبْعَثُوا

۲- در تعلیم و تربیت لازم است سخنان دیگران طرح و سپس پاسخ داده شود.

زَعَمَ ... قُلْ

۳- سوگند خوردن به نام پروردگار، برای رفع شک و تردید از دیگران در امور اعتقادی جایز است. «قُلْ بَلَىٰ وَ رَبِّي لَبِئْسَ الْكٰفِرُونَ»

۴- شبهات و تردیدها را با تأکید جواب دهید. لَنْ يُبْعَثُوا ... لَتُبْعَثُنَّ

۵- دلیل قیامت، کیفر و پاداش است. «لَتَبْعَثُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ»

۶- ریشه انکار و استبعاد کفار، ناممکن شمردن حیات دوباره انسان است. لذا قرآن می فرماید: آنچه را شما سخت می دانید، برای خداوند آسان است. «وَ ذٰلِكَ عَلٰی اللّٰهِ يَسِيْرٌ»

فَاٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهِ وَ النُّوْرِ الَّذِيْ اَنْزَلْنَا وَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ ﴿۸﴾

پس، به خدا و رسولش و نوری (کتاب آسمانی قرآن) که نازل کردیم، ایمان آورید و (بدانید که) خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

نکته ها:

مراد از نور در این آیه، قرآن کریم است. چنانکه در آغاز سوره ابراهیم می خوانیم: «كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ» کتابی به سوی تو فرستادیم که مردم را از ظلمات (شرک و جهل و تفرقه) خارج و به نور (توحید و علم و وحدت) هدایت کنی.

در آیات قبل، سخن از کفر و ایمان نیاوردن به خدا و رسول و معاد بود که امت های قبلی را گرفتار عذاب کرد. این آیه می فرماید: پس شما راه آنان را نروید و ایمان آورید.

در روایات می خوانیم: نور، همان امامان معصومند، زیرا آنان قرآن مجسم و ناطقند. امام باقر علیه السلام می فرماید: آنان هستند که قلوب اهل ایمان را نورافشانی می کنند. «هم الذين

پیام ها:

۱- ایمانی ارزش دارد که جامع باشد؛ ایمان به خدا و پیامبر و کتاب آسمانی.

«فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا»

۲- خداوند، نور است: «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) و آنچه از سوی او نازل شود، نور است. «النُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا»

۳- ایمان باید همراه عمل باشد. فَأْمِنُوا ... تَعْمَلُونَ

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّعَابِنِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» (۹)

(یاد کن) روزی که خداوند شما را برای (حضور در) روز اجتماع گرد می آورد آن، روز حسرت و پشیمانی است و هر کس به خداوند ایمان آورد و کار شایسته انجام دهد، بدی هایش را می پوشاند و او را به بهشت هایی که از زیر (درختان) آنها نهرها جاری است وارد می کند. در آنجا برای همیشه جاودانه هستند؛ این است رستگاری بزرگ.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ» (۱۰)

و کسانی که کفر ورزیدند و آیات ما را تکذیب کردند، همان ها اهل دوزخند در حالی که همیشه در آن جا هستند و این سرانجام بدی است.

ص: ۷۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). نور، ۳۵.

«تغابن» به معنای آن است که غبن ها جلوه می کند، یعنی روز قیامت، کافران به خاطر ایمان نیاوردن و فاسقان به خاطر نداشتن عمل صالح و مؤمنان به خاطر آن که می توانستند عمل بیشتری انجام دهند، همه به نوعی احساس خسارت، حسرت و غبن دارند، و شاید بدین معنی باشد که در آن روز هر کس به فکر آن است که چگونه بار خود را به دوش دیگری اندازد، همان گونه که در قرآن صحنه هایی در این زمینه مطرح است که شیطان می گوید: «مرا ملامت نکنید، مقصّر خودتان هستید» یا مجرم دوست دارد که به جای خود فرزند و تمام بستگان بلکه تمام مردم به جای او به دوزخ رفته و او نجات یابد.

شاید تغابن به این معنا باشد که رهبران فاسد پیروان خود را مغبون کردند و پیروان نیز به خاطر اطاعت کورکورانه به رهبران فاسد فرصت فساد بیشتری داده و آنان را مغبون کردند که اگر اطاعت آنان نمی شد، فساد آن ها این همه توسعه نمی یافت.

(۱)

«یوم الجمع»، یکی از نام های قیامت است. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «و نُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا» (۲) در صورت دمیده شود و همه را یک جا جمع می کنیم. مغبون کیست؟

در روایات مصادیقی برای مغبون مشخص شده که به آن اشاره می کنیم:

- هر کس دو روزش یکسان باشد مغبون است. «من استوی یوماه فهو مغبون» (۳)

- تکبر و غرور، در دنیا سبب فقر و در آخرت موجب غبن است. «المغرور فی الدنیا مسکین و فی الآخره مغبون» (۴)

- کسی که از نماز شب محروم شود، مغبون است. «فان المغبون من حرم قیام اللیل» (۵)

- در قیامت برای هر روز از ایام عمر، ۲۴ خزینه و انبار باز می شود و ساعاتی را که انسان در آن کار خیر نکرده به صورت خزینه خالی می بیند و تأسفی غیر قابل وصف می خورد. «فیناله من

ص: ۸۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. کهف، ۹۹.

۳-۳. بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۱۷۳.

۴-۴. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۷۳.

۵-۵. بحار الانوار، ج ۸۳، ص ۱۲۷.

الغبن و الاسف على فواتها حيث كان متمكناً من ان يملأها حسنات ما لا يوصف» (۱)

- کسی که جهاد در راه خدا را ترک کند، مغبون است. «من ترك الجهاد في الله كان كالمغبون» (۲)

در قیامت، دو گروه در برابر یکدیگرند: گروه مغبون، «يَوْمُ التَّعَابِنِ» و گروه رستگار. «ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

در تربیت، بشارت و هشدار در کنار هم لازم است، آیه ۹ بشارت به بهشت جاودان است و آیه ۱۰، خطر دوزخ جاودان برای کافران.

پیام ها:

۱- قیامت، روز یاد کردنی است. («إِذٍ»، «إِذَا» و «يَوْمٌ» در آغاز جمله، معمولاً به معنای آن است که «یاد کن زمانی را که») «يَوْمٌ يَجْمَعُكُمْ»

۲- راه نجات از غبن، ایمان و عمل صالح است. «ذَلِكَ يَوْمُ التَّعَابِنِ وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلُ صَالِحاً»

۳- ایمان، از عمل صالح جدا نیست. «يُؤْمِنُ ... يَعْمَلُ صَالِحاً»

۴- عمل صالح، کفاره بدی هاست. «يُكَفِّرُ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ»

۵- تا پاک نشویم به بهشت نمی رویم. ابتدا باید گناهان محو شود، سپس داخل بهشت شد. «يُكَفِّرُ ... يُدْخِلُهُ»

۶- باغ ها و نهادهای بهشتی، هم متعدد است، هم دائمی و ابدی. «جَنَّاتٍ ... الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَداً»

۷- بزرگ ترین رستگاری آن است که انسان با ایمان و عمل صالح وارد بهشت شود. «ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

«مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (۱۱)

ص: ۸۱

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۷، ص ۲۶۲.

۲- ۲. بحار الانوار، ج ۳۳، ص ۵۷۳.

هیچ مصیبتی، جز با اذن خداوند به کسی نرسد و هر کس به خداوند ایمان آورد، خداوند قلب او را (به صبر و شکیبایی) هدایت کند و خداوند به همه چیز آگاه است.

نکته ها:

انسان مؤمن، چون به علم و حکمت و رحمت خداوند ایمان دارد، می داند که بدون دلیل و حکمت و عدالت، به کسی مصیبتی نمی رسد و هر مصیبتی، یا نتیجه عمل خود انسان است «مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ» (۱) و یا اسباب آزمایش و امتحان برای رشد و کمال. «فَأَخَذْنَا هُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ» (۲)

«اذن» در قرآن، هم به معنای اذن تکوینی الهی آمده است، مانند رویش گیاهان در زمین های آماده، که با اذن الهی صورت می گیرد: «وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ» (۳) و هم به معنای اذن تشریحی، نظیر آیه «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا» (۴) یعنی به مظلومان اجازه دفاع داده شده است. در اینجا مقصود از اذن، همان اذن تکوینی الهی است، یعنی تمام حوادث در مدار علم و اراده اوست و خداوند از هیچ چیز غافل نیست، خداوند اسباب و وسایلی را برای رسیدن به خیر یا شر فراهم کرده و هر موجودی، از هر یک از اسباب استفاده کند نتیجه اش را خواهد گرفت.

نمونه هدایت قلب که مایه آرامش مؤمنان مصیبت زده می شود، در سوره بقره آمده است:

«الَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ» (۵) کسانی که هنگام برخورد با مصیبت می گویند: ما برای خدا هستیم و به سوی او بازمی گردیم، آنان علاوه بر دریافت صلوات و رحمت الهی، هدایت یافتگان واقعی هستند.

ایمان که یک امر درونی است، اگر در انسان جای بگیرد باعث هدایت یابی قلب می شود و اگر روح و قلب انسان هدایت شود، رفتار و گفتارش نیز هدایت شده است. يَهْدِ قَلْبَهُ ...

ص: ۸۲

۱-۱. شوری، ۳۰.

۲-۲. انعام، ۴۲.

۳-۳. اعراف، ۵۸.

۴-۴. حج، ۳۹.

۵-۵. بقره، ۱۵۶.

۱- مصیبت ها در مدار اذن الهی است، نه تصادف و اتفاق. خداوند مانع تأثیر حوادث نمی شود. «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»

۲- ایمان، سبب جلب رحمت و هدایت ویژه الهی، در برابر مصیبت ها می گردد.

«مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ... وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ»

۳- خداوند، به مؤمنان مصیبت زده راه علاج و درمان یا تحمل و تکلیف و صبر را الهام می کند. «وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ»

۴- کسی که به علم و اراده خداوند ایمان دارد، در برابر حوادث، صبر و توکل و امید را از دست نمی دهد. «وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ»

۵- دریافت الطاف الهی بر اساس گامی است که خود انسان برمی دارد. «مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ»

۶- خداوند می داند که ایمان ما واقعی است یا منافقانه. «وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ... وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

۷- مصیبت ها با اذن و علم الهی است و در آنها اسراری نهفته است که خداوند می داند. «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ... وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

۸- توجه انسان به احاطه علمی خداوند، سبب تحمل مصیبت ها و پایداری در برابر مشکلات است. «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ... وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

«وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» (۱۲)

خداوند را (در اوامر و نواهی شریعت) اطاعت کنید و پیامبر را (در دستورات حکومت و سنت هایش) پیروی نمایید، پس اگر روی گردانید، (بدانید که) همانا بر رسول ما جز پیام رسانی آشکار (وظیفه دیگری) نیست.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (۱۳)

خداوند، معبودی است که جز او معبود دیگری نیست؛ و مؤمنان تنها بر او توکل کنند.

نکته ها:

در این آیه به جای آنکه بفرماید: «اطيعوا الله و الرسول»، می فرماید: «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»، یعنی کلمه اطاعت تکرار می شود. زیرا بین این دو اطاعت تفاوت است، اطاعت از خداوند در فرمان های ثابت است و اطاعت از رسول، در اموری است که به عنوان حاکم اسلامی صادر می کند.

پیامبر معصوم است، چون فرمان به اطاعت بی قید و شرط از غیر معصوم، در حقیقت فرمان به انجام گناه است.

عبارت «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» را هم می توان به معنای نفی وجود هر معبودی جز خداوند و هم نفی شایستگی هر معبودی جز او دانست.

پیام ها:

- ۱- اطاعت از خداوند باید همراه با اطاعت از رهبر آسمانی باشد. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»
- ۲- انسان، آزاد آفریده شده است، هم قدرت دارد سرپیچی کند و هم می تواند اطاعت کند. «أَطِيعُوا اللَّهَ ... فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ
- ۳- مُبَلِّغٌ نَبَايِدَ اِنْتِظَارِ پَدِيرِش وَ پِيرِی هَمِه مَرْدَمِ رَا دَاشْتِه بَاشْد. فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ ...
- ۴- گرچه بعضی سرپیچی کنند، اما پیامبر وابسته به خداست و خداوند حامی اوست. «رَسُولِنَا»
- ۵- پیامبران الهی، حق اجبار مردم را ندارند، فقط مسئول ابلاغ هستند. «فَإِنَّمَا عَلَيَّ رِسُولِنَا اِبْلَاحُ اَلْمُبِينُ»
- ۶- اگر انسان به وظیفه خود عمل کند، نباید روی گردانی مردم سبب دلسردی یا

نگرانی او شود. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۷- تبلیغ دین باید آشکار و شفاف باشد. «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۸- اطاعت، تنها شایسته معبود حقیقی است. أَطِيعُوا اللَّهَ ... اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

۹- لازمه ی یکتاپرستی، توکل به خداوند یکتاست. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ...

۱۰- نشانه ایمان واقعی، توکل بر خداست. «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

۱۱- در همه امور باید به خداوند توکل نمود. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» به صورت مطلق آمده است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِن تَعَفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۱۴»

ای کسانی که ایمان آورده اید! برخی از همسران و فرزندانان برای شما دشمنند (که شما را از راه خدا بازمی دارند)، پس از آنان بر حذر باشید و اگر (آزار و خطایشان را) عفو کنید و چشم ببوشید و درگذرید، پس (بدانید که) خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

«عفو» به معنای گذشت و «صفح» به معنای ترک سرزنش و «مغفرت» به معنای از یاد بردن و به فراموشی سپردن است و این سه امر (عفو و صفح و مغفرت) سه گام در برخورد با خطاهای دیگران و از جمله همسر و فرزند است.

امام باقر علیه السلام فرمود: هنگامی که مسلمانان مکه بنای هجرت را گذاشتند، بعضی همسران و فرزندان، مانع آنها شده و با سوگند می گفتند: تو را به خدا هجرت نکن و عده ای می پذیرفتند و می ماندند. (۱) لذا این آیه نازل شد و مردان را از پذیرش این خواست همسران و فرزندان

ص: ۸۵

که مخالف فرمان رسول خدا بوده بر حذر داشت.

همسر و فرزندی که مانع انجام وظیفه شوند، آخرت و بهشت انسان را می گیرند و لذا این گونه همسران و فرزندان دشمن شمرده شده اند.

در تمام قرآن، هیچ کجا کلمات عفو و صفح و مغفرت، پشت سر هم نیامده است، جز در مورد زندگی خانوادگی با همسر و فرزند. یعنی حتی در موردی که هم فکری نیست و باید از آنان بر حذر بود، باز هم عفو و صفح و مغفرت را باید مراعات کرد.

با توجه به شأن نزول، معیار شناخت دوست از دشمن، تشویق به کارهای خیر یا مانع تراشی در برابر انجام عمل خیر است. کسی که به خاطر منافع خود، دیگری را از انجام وظیفه اش باز می دارد، دشمن اوست.

بعضی از مهاجران، به همسر و فرزند خود می گفتند: ما هجرت می کنیم و اگر شما پشیمان شدید و هجرت کردید، ما در مدینه شما را تحویل نخواهیم گرفت. لذا ادامه آیه می فرماید:

گرچه آنان در مکه مانع هجرت شما بودند، ولی اکنون که به شما ملحق شده اند، گذشته آنان را ببخشید و سرزنش نکنید. (۱)

مشابه این آیه را در سوره نور آیه ۲۲ نیز می خوانیم: «وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» مردم باید عفو و گذشت کنند، آیا دوست ندارید که خدا شما را ببخشد و خداوند بخشنده و مهربان است. (آری اگر ما دیگران را ببخشیدیم، خداوند نیز ما را می بخشد)

گرچه عفو کردن «تَعْفُوا» و سرزنش نکردن «تَصْفَحُوا» مهم است، ولی به کلی نادیده گرفتن خطا «تَغْفِرُوا» مهم تر است؛ لذا اولاً کلمه «تَعْفُوا» بعد از آن دو آمده است که نشان دهنده مرحله بالاتری از عفو و صفح است. ثانیاً در پایان آیه خداوند به «عَفُورٌ» توصیف شده است، با این که خداوند به دو صفت دیگر نیز موصوف شده است: «كَأَنَّ اللَّهَ عَفُورًا غَفُورًا» (۲) و یا در دعا می خوانیم: «یا کریم الصفح».

ص: ۸۶

۱-۱) تفسیر نمونه

۲-۲) نساء ۹۹

در رهبری امت نیز قرآن به پیامبرش سه دستور می دهد: «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (۱) یعنی علاوه بر گذشت و به کلی صرف نظر کردن لغزشها و بالاتر از همه مشورت کردن و شخصیت دادن به مردم لازم است.

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است: زمانی خواهد آمد که هلاک مرد به دست همسر و فرزندش خواهد بود. زیرا آنان مرد را به خاطر فقرش سرزنش می کنند و او برای تأمین خواسته های آنان، به هر کاری دست می زند و هلاک می شود. «یسخرانه بالفقر فیرکب مراکب السوء فیهلك» (۲).

پیام ها:

- ۱- لازمه ایمان واقعی، مقاومت در برابر خواسته های عاطفی و به ناحق همسر و فرزند است، گرچه ممکن است دشمنی آنان را به همراه داشته باشد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ»
- ۲- تنها بعضی از همسران و فرزندان، مانع تراشی می کنند، نه همه. «مِنْ أَزْوَاجِكُمْ»
- ۳- باید مراقب بوده و فریب همسران و فرزندان ناهل را نخورد. «فَاخْذَرُوهُمْ»
- ۴- گرچه نباید تسلیم خواسته های نابجایی همسر و فرزندان شد، ولی رابطه عفو و گذشت و بخشش را مراعات کنید. «فَاخْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا»
- ۵- در مسیر خطاپوشی، تا آخرین مرحله پیش روید؛ ببخشید، سرزنش نکنید و به یاد خودتان هم نیاورید. «تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا»
- ۶- تعادل میان وظیفه و غریزه در زندگی خانوادگی لازم است، نه به خاطر عواطف و غرایز، دست از وظیفه و هجرت و جهاد بردارید و نه به خاطر انجام وظیفه، عواطف خانوادگی را نادیده بگیرید. «فَاخْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا»
- ۷- به دنبال عفو و مغفرت شما، عفو و مغفرت الهی است. «إِنْ تَعَفُّوا وَتَصْفَحُوا»

ص: ۸۷

۱- ۱). آل عمران، ۱۵۹.

۲- ۲). تفسیر مراعی.

وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۸- مغفرت الهی، همراه با رحمت و الطاف ویژه است. اگر شما دیگران را ببخشید، خداوند هم شما را می بخشد و هم مورد لطف ویژه قرار می دهد.

﴿فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ (۱۵)

همانا اموال و اولاد شما وسیله آزمایشند و خداوند است که پاداش بزرگ نزد او است (و به کسانی پاداش می دهد که در این امتحان پیروز شوند).

نکته ها:

مشابه این آیه، آیه ۲۸ سوره انفال است. ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾

«فتنه» هم به معنای رنج ها و مشکلات و مصیبت ها و اموری است که انسان گرفتار آنها می شود و سبب آزمایش است و هم به معنای توطئه و افساد دشمنان است که قرآن برای جلوگیری از آن می فرماید: ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ (۱) با آنان بجنگید تا دیگر فساد نباشد. جالب آن که همین مال و فرزند که سبب آزمایشند، زینت دنیا نیز هستند.

﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ (۲)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: از گرفتار شدن به فتنه به خدا پناه نبرید که آن حتمی است، بلکه از انحراف و گمراه شدن به وسیله ی فتنه ها به خدا پناه ببرید. لا یقولن احدکم اللهم انی اعوذ بک من الفتنه... فلیستعذ من مضلات الفتن، سپس حضرت این آیه را تلاوت کردند. (۳)

اگر باور کنیم که دارایی و ثروت، ابزار آزمایش و فتنه است، از کمی مال رنج نخواهیم برد.

زیرا امتحانش آسان تر خواهد بود.

ص: ۸۸

۱-۱. بقره، ۱۹۳.

۲-۲. کهف، ۴۶.

۳-۳. نهج البلاغه، حکمت ۹۳.

مال، سبب آزمایش است، زیرا باید از راه حلال بدست آید، باید به مصرف حلال برسد، باید حقوق واجب آن پرداخت شود، باید شکر آن ادا شود.

فرزند، سبب آزمایش است، زیرا والدین باید در انتخاب همسر، در پرداخت مهریه حلال به همسر، در تغذیه سالم فرزند، در محبت و نظارت بر تعلیم و تربیت، در ازدواج، در اشتغال، در گرایش های گوناگون او کمال دقت را داشته باشند که عبور از تمام این مراحل امتحانی سخت است، البته اگر والدین وظیفه خود را به خوبی انجام دهند و از عهده آزمایش برآیند، در تمام کارهای خوب فرزند شریک خواهند بود.

اگر دشمنی همسر و فرزند در آیه قبل، مربوط به بعضی از آنهاست، اما وسیله فتنه و آزمایش شدن مربوط به همه آنهاست.

پیام ها:

۱- دلبستگی و وابستگی به مال و فرزند، زمینه لغزش و انحراف است. لذا خداوند هشدار می دهد. ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ﴾

۲- گذشتن از دلبستگی به مال و فرزند برای انجام وظایف الهی، کاری بزرگ است، لذا خداوند پاداش بزرگ مقرر کرده است. «أَجْرٌ عَظِيمٌ»

۳- هر چه آزمایش کننده بزرگ تر باشد، جایزه اش برجسته تر است، خدای عظیم پاداش عظیم می دهد. ﴿وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾

۴- توجه به پاداش بزرگ الهی، سبب نجات از وابستگی به اموال و اولاد است.

﴿وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (۱۶)

پس هر قدر می توانید، از خداوند پروا کنید و سخن او را بشنوید و اطاعت کنید و انفاق کنید که برای شما بهتر است و هر کس از شرّ بخل نفس خویش در امان بماند، پس آنان همان رستگارانند.

«يُوق» به معنای حفظ و نگهداری و «شَحَّ» به معنای بخل و تمایل نفسانی است.

در حدیث می خوانیم که امام صادق علیه السلام پیوسته دعا می کرد: «اللهم ق شح نفسي» خدایا! مرا از بخل نفس حفظ کن. هنگامی که سؤال کردند: چرا دائماً این دعا را می خوانید؟ حضرت این آیه را تلاوت فرمود: «وَ مَنْ يُوق شَحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «من ادی الزکاه فقد و قی شح نفسه» (۲) هر کس زکات مال خود را پردازد، از بخل نفس خویش حفظ شده است.

در آیه ۱۰۲ سوره آل عمران می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» از خدا پروا کنید حق پروا و در این آیه می فرماید: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»، مراد از این دو آیه چیست؟ پاسخ: شاید معنای «مَا اسْتَطَعْتُمْ» آن باشد که در همه موارد فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و خانوادگی، تقوا را مراعات کنید که اشاره به کمیت و جامعیت دارد و مراد از «حَقَّ تَقَاتِهِ» کیفیت تقوا باشد، یعنی بالاترین درجه تقوا را که ورع است داشته باشید. (۳)

در آیه قبل، اموال به عنوان وسیله امتحان الهی معرفی شد، در این آیه، راه پیروزی در آزمایش مال، انفاق و دوری از بخل معرفی شده است.

هم در مبارزه با نفس و خواسته های نفسانی باید در حد توان تلاش نمود: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»، هم در مبارزه با دشمن بیرونی باید در حد توان، سلاح و امکانات تهیه نمود. «وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ» (۴)

پیام ها:

۱- برای موفقیت در آزمایش های الهی، از اهرم تقوا استفاده کنید. إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ... فَاتَّقُوا اللَّهَ

۲- در اسلام، تکلیف فوق توان و طاقت وجود ندارد. «مَا اسْتَطَعْتُمْ»

ص: ۹۰

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. انفال، ۶۰.

۳- تقوای الهی، یعنی شنیدن سخن حق، عمل کردن به آن و رسیدگی به فقر است.

«فَاتَّقُوا، إِسْمَعُوا، أَطِيعُوا، أَنْفِقُوا»

۴- اگر طالب خیر هستید، موانع را کنار بزنید و به فرمان خداوند گوش کنید و از مال خود به فقرا بدهید. «أَنْفِقُوا خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ»

۵- تنها حفظ جسم از خطرات کافی نیست، حفاظت روح از اعمال و صفات بد نیز لازم است. «يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ»

۶- راه رستگاری، انفاق در راه خداست. «وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۷- مال دوستی و بخل، با نفس انسان عجین شده است. «شُحَّ نَفْسِهِ»

إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿۱۷﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۱۸﴾

اگر به خداوند وام دهید وامی نیکو، آن را برای شما زیاد می کند و شما را می آموزد و خداوند سپاسگزار بردبار است. او به پنهان و آشکار آگاه است، نفوذ ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

موضوع قرض الحسنه، در آیات متعددی از قرآن (۱) آمده و پیرامون آن مباحثی مطرح شده است که برای جلوگیری از تکرار، از طرح آن در ذیل این آیه خودداری می کنیم.

خداوندی که تمام هستی را آفریده، از انسانی که هستی و اموالش را خودش به او داده می خواهد که به دیگران کمک کند و فرموده وام دادن به دیگران، وام دادن به خداوند است و وعده ها و پاداش های چندین برابر می دهد، این به خاطر رشد انسان و دل کندن او از دنیا و رسیدگی به فقرا و خدمت به مردم و گره گشایی از آنان و شکستن بت دلبستگی به مادیت و پرواز به سوی خدا و شکوفایی روح سخاوت و عاطفه است.

ص: ۹۱

البته وام دادن، زمانی ارزش دارد که نیکو باشد، فوری باشد، بی منت باشد، با احترام باشد، برای مصرف حقی باشد، مبلغ و مقدار آن مشکل گشا باشد، برای خدا و بدون چشم داشت از مردم باشد و موجب غرور قرض دهنده نشود.

در قرآن کفاره گناهان چند چیز بیان شده است؛ از جمله: توبه، نماز، جهاد و قرض الحسنه.

پیام ها:

۱- یا انفاق کنید و ببخشید، یا لا اقل قرض الحسنه بدهید. أَنْفِقُوا ... تُقْرِضُوا

۲- وام دادن به خلق خدا، وام دادن به خداست. «تُقْرِضُوا اللَّهَ»

۳- یکی از راه های حفظ نفس از بخل، قرض الحسنه است. يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ ...

تُقْرِضُوا اللَّهَ

۴- وام گیرنده را تحقیر نکنید، زیرا طرف حساب شما خداوند است و در واقع شما به خدا وام داده اید. «تُقْرِضُوا اللَّهَ»

۵- قرض نیکو، پاداش نیکو را به دنبال دارد. «قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفُهُ لَكُمْ»

۶- وام دادن و حل مشکلات مردم، سبب گذشت خداوند از گناهان است.

تُقْرِضُوا اللَّهَ ... يَغْفِرَ لَكُمْ

۷- برای ایجاد انگیزه در کارهای خیر، پاداش ها و برکات آن را بیان کنید. «يُضَاعِفُهُ لَكُمْ وَ يَغْفِرُ لَكُمْ»

۸- خداوند، از کسانی که قرض الحسنه می دهند، سپاسگزار است، پس افراد قرض گیرنده نیز از قرض دهندگان تشکر کنند. «وَ اللَّهَ شَكُورًا»

۹- خداوند، حلیم است، پس اگر به ما قرض الحسنه ندادند، ما نیز حلیم و بردبار باشیم. «شَكُورًا حَلِيمًا»

۱۰- علم خداوند نسبت به پیدا و پنهان یکسان است. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ»

۱۱- گمان نکنیم خدا به ما نیاز دارد. «الْعَزِيزُ»

۱۲- دستورات، تشویقات و پاداش های الهی، حکیمانه است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

سوره طلاق دوازده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

هفت آیه نخستین این سوره، پیرامون موضوع طلاق و احکام و مسائل مربوط به آن است و به همین جهت نیز، «طلاق» نام گذاری شده است.

بخش دوم سوره، عاقبت دو گروه را بیان می دارد نخست کسانی که از فرمان خدا سرپیچی کرده و به کیفر شدید رسیده اند، دوم کسانی که با عمل صالح و پیروی از پیامبران، مشمول هدایت های ویژه الهی و نعمت های بهشتی گردیده اند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا ﴿١﴾

ای پیامبر! هرگاه خواستید زنان را طلاق دهید، پس در زمان عده، آنان را طلاق دهید [\ زمانی که از عادت ماهانه پاک شده و هنوز با شوهر همبستر نشده اند] و حساب (ایام) عده را نگه دارید و از خدایی که پروردگار شماست پروا کنید. (در ایام عده، نه شما آنان را از خانه بیرون کنید و نه آنان بیرون روند، مگر آنکه مرتکب کار زشت آشکاری شوند) که در این صورت اخراجشان مجاز است. این دستورات، حدود خداست و هر کس از حدود الهی تجاوز کند، به خویش ستم کرده است. تو نمی دانی، شاید خداوند بعد از این، امر تازه ای پدید آورد.

«أَخْصُوا» از «احصاء» به معنای شمارش و اصل آن، «حصی» به معنای سنگریزه است، زیرا در قدیم با ریگ و سنگریزه، حساب را نگه می داشتند. (۱)

مراد از «بِفَاحِشِهِ مُبَيَّنَّهِ»، زنا دادن یا آزار اهل خانه است که مجوز اخراج همسر مطلقه از خانه می شود. (۲)

از زمانی که مرد همسرش را طلاق می دهد، زن باید تا سه بار عادت ماهیانه و پاک شدن از آن صبر کند و سپس اگر خواست شوهر دیگری اختیار کند. به این فاصله زمانی، «عده» می گویند و زن باید خود حساب آن را داشته باشد. در دوره عده، مرد وظیفه دارد نفقه همسر مطلقه را پرداخت کند و نمی تواند او را در طلاق رجعی از منزل خارج کند. البته در این صورت، زن نیز نمی تواند بدون اجازه مرد از منزل خارج شود.

در دوران عده، مرد حق دارد به همسر خود رجوع کند و زندگی را دوباره از سر گیرند، بدون آنکه نیاز به اجرای عقد مجدد باشد. شاید یکی از فلسفه های قرارداد عده و این فاصله سه ماهه برای زن، آن هم در خانه شوهر، همین امکان بازگشت باشد تا جدایی به آسانی و شتاب زده محقق نشود. «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا»

اسلام برای جلوگیری از طلاق بی مورد، محدودیت هایی را وضع کرده است. از جمله آن که رجوع به همسر بعد از سه بار طلاق، دیگر حرام ابدی می شود و نمی توانند رجوع کنند، پس از آن تنها با وجود محلل می توانند دوباره او را به عقد خود در آورند. در حدیث می خوانیم که امام رضا علیه السلام در مورد دلیل نیاز به محلل فرمودند: تا مردم، طلاق را سبک و ساده نپندارند: «لئلا يوقع الناس الاستخفاف بالطلاق» (۳)

قرآن می فرماید: «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ» یا با خوبی همسران را نگاه دارید، «أَوْ تَسْرِيحُ بِإِحْسَانٍ» یا با نیکی از هم جدا شوید و هیچ کس حق ندارد زن را با بدرفتاری نگاه دارد که در این صورت حاکم اسلامی از زن حمایت می کند.

ص: ۹۵

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. عیون الاخبار، ج ۲، ص ۸۵.

در اسلام، مبعوض ترین حلال ها، طلاق است. (۱) پیامبر گرامی اسلام می فرماید: ازدواج کنید و طلاق ندهید که با طلاق، عرش خدا به لرزه در می آید: «تَرَوُجُوا وَلَا تَطْلُقُوا فَإِنَّ الطَّلَاقَ يَهْتَرُ مِنْهُ الْعَرْشُ» (۲) البته طلاق یک راه حلّ و گاهی ضرورت است.

در مورد چگونگی طلاق چند نظریه وجود دارد:

الف) طلاق، باید به راحتی قابل انجام و بدون هیچ قیدی باشد که این امر مورد سوء استفاده افراد هوسباز و عیاش قرار می گیرد، و زن را فقط برای هوس های زود گذر خود می خواهند.

ب) طلاق باید به کلی ممنوع باشد که کلیسا طرفدار این نظریه است. در حالی که ممنوعیت طلاق سبب می شود تا مردان و زنانی که با هم توافق ندارند، تا پایان عمر بسوزند و بسازند و یا مخفیانه همسر دیگری اختیار کنند.

ج) طلاق باید به دست زن باشد. در این فرض آمار طلاق بالا می رود، زیرا زنان عاطفی تر و زود رنج ترند و در برخورد با مشکلات زندگی، اقدام به طلاق می کنند و زندگی های بسیاری به اندک رنجی از هم متلاشی می گردد.

د) طلاق باید به دست مرد باشد، اما در چارچوب قانون و با نظارت کامل حاکم اسلامی که مسئول جلوگیری از ظلم و برقراری عدالت است. البته در مواردی که زن متقاضی طلاق است، حاکم اسلامی به تقاضای او رسیدگی کرده و در صورت لزوم، حکم به طلاق و جدایی می دهد.

در اسلام، طلاق باید تابع شرایط و قوانین خاص باشد و به مسائل اخلاقی پای بند باشد. همان گونه که جنگ با دشمن نیز شرایط دارد و حق ندارید آب آشامیدنی را مسموم و درختان را نابود سازید و یا به کودکان و زنان و سالمندان و اسرا ظلم نمایید.

ص: ۹۶

۱-۱. وسایل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۶۶.

۲-۲. وسایل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۶۸.

۱. بد اخلاقی

از مهم ترین عوامل طلاق، بد اخلاقی زن و شوهر نسبت به یکدیگر است. در روایت می خوانیم که حضرت علی علیه السلام فرمود: هر کس بد اخلاق باشد، خانواده اش آزرده خواهند شد.

«من ساء خلقه مله اهل» (۱)

۲. هوس رانی

اسلام، به زنان و مردان سفارش می کند که از چشم چرانی و نگاه به نامحرم به قصد لذت خودداری کنند و علاوه بر آن به زنان توصیه می کند که خود را از نامحرم پوشانند و در اجتماع به جلوه گری و دلربایی نپردازند.

امام صادق علیه السلام فرمود: چه بسا نگاهی کوتاه که حسرت و پشیمانی طولانی را به دنبال دارد. «کم من نظره اورث حسره طویله» (۲)

و در حدیث دیگری فرمودند: نسبت به زنان مردم عفاف داشته باشید تا عفت زنان شما حفظ شود. «عفوا عن نساء الناس یعف عن نساء کم» (۳)

در روایات آمده است که در زمان حضرت داود علیه السلام، مردی با زنی رابطه نامشروع داشت.

خداوند به آن زن الهام کرد که به مرد بگوید: هر وقت متعرض زنی شوی، مردی هم متعرض زن تو خواهد شد. هنگامی که آن مرد به خانه بازگشت، غریبه ای را نزد همسر خود یافت. او را دستگیر و نزد حضرت داود آورد و شکایت کرد. خداوند به حضرت داود وحی کرد که به او بگو:

از هر دست بدهی، از همان دست می گیری. (۴)

۳. بی توجهی زن و مرد به نیازهای یکدیگر

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند: در پیشگاه خداوند متعال نشستن مرد نزد همسرش، از اعتکاف در مسجد من محبوب تر است. «جلوس المرء عند عیاله احبُّ الی الله تعالی من

ص: ۹۷

۱- ۱. میزان الحکمه، حدیث ۵۱۰۳.

۲- ۲. کافی، ج ۵، ص ۵۵۹.

٣-٣. امالى شىخ صدوق، ص ٢٣٨.

٤-٤. من لا يحضره الفقيه، ج ٤، ص ٢٢.

امام صادق علیه السلام فرمود: سزاوار نیست که زن رسیدگی به خود نکند و از آراستگی و زیبایی که سبب شیرین شدن زندگی خانوادگی است دست بردارد. «لاینبغی للمرئنه ان تعطل نفسها» (۲)

حسن بن جهم می گوید: امام کاظم علیه السلام را در حالی که موهای خود را رنگ کرده بود مشاهده کردم. امام علیه السلام که تعجب مرا دیدند فرمودند: آراستگی شوهر بر عفت زنان می افزاید و زنانی عفت را کنار می گذارند که شوهرانشان آراستگی ظاهر را ترک می کنند. «ان التهیئه ممّا یزید فی عفة النساء و لقد ترک النساء العفة لترك ازواجهن التهیئه»، سپس فرمودند: همان گونه که شما نمی پسندید همسرانتان را بدون آراستگی ببینید، آنان نیز همین گونه اند. (۳)

راه های حلّ اختلاف پیش از طلاق

۱. دادگاه خانوادگی

اسلام سفارش نموده است که در موارد اختلاف بین زن و شوهر، افراد دلسوزی از هر دو طرف به عنوان حکم انتخاب شوند و مورد اختلاف را بررسی و آن را رفع نمایند.

در این شیوه، اختلافات پیش آمده در همان مراحل اولیه حل می شوند و کار زوجین به طلاق و دادگاه کشیده نخواهد شد. «وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَیْنِهِمَا فَاَبْعَثُوا حَکَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَکَمًا مِنْ أَهْلِهَا...» (۴)

۲. حضور دو شاهد عادل

بر اساس احکام اسلام، برای انجام طلاق بایستی دو شاهد عادل حضور یابند و طلاق را گواهی نمایند که این امر، مانعی بر سر راه طلاق خواهد بود زیرا:

اولاً: کراهت و قبح طلاق در جامعه سبب می شود که افراد معمولاً از این که شاهد و گواه بر طلاق و از هم پاشیدن خانواده ای باشند، خودداری کنند.

ص: ۹۸

۱-۱. میزان الحکمه، حدیث ۷۸۸۴.

۲-۲. مجموعه ورام، ج ۲، ص ۱۲۱.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۵۶۷.

۴-۴. نساء، ۳۵.

ثانیاً: افرادی که به عنوان شاهد و گواه دعوت می شوند، سعی در برقراری آشتی و صلح بین زوجین دارند.

۳. قرار دادن عده

عده در واقع تأخیر از زمان تصمیم تا اقدام است. اسلام به مردان دستور می دهد که همسران مطلقه خود را تا پایان زمان عده در خانه نگاهداری کنند و هزینه های آنان، اعم از خوراک و پوشاک را بر عهده گیرند. طبیعی است که معاشرت و مصاحبت مرد با همسر مطلقه در طی این مدت سبب می گردد که هیجان آنها فروکش نموده و با فرصت و دقت بیشتری به پیامدهای طلاق بیندیشند و چه بسا در این مدت زوجین زندگی مشترک را دوباره از سر گیرند.

امام باقر علیه السلام می فرماید: زن طلاق داده شده که در خانه شوهر است، خود را آرایش کند و عطر بزند و لباس هایی که مرد دوست دارد بپوشد، تا با عقل و درایت بیشتری تصمیم بگیرند و دوباره به همسرش رجوع کند و زندگی را از سر بگیرند. «المطلقة تکتحل و تختضب و تطیب و تلبس ما شانت من الثیاب، لان الله عزّ و جلّ یقول لعلّ الله یحدث بعد ذلک امرأ لعلها ان تقع فی نفسه فیراجعها» (۱)

فلسفه عده طلاق

شکی نیست که تمام احکام الهی دارای حکمت و مصلحتی است که با انجام و ترک آن عمل می توان به آن رسید یا از مفاسدی جلوگیری کرد، گرچه همه آن را ندانیم. از جمله دستور به عده نگه داشتن زن به هنگام طلاق است که با کمی تفکر می توان حکمت هایی برای آن بیان کرد:

۱. حفظ حریم زوجیت. اسلام ازدواج را امری مقدس می داند و برای آن حریم و شعاعی قائل است و نگاهداشتن عده سبب حفظ این حریم خواهد بود.

۲. نسب فرزندان. عده نگاهداشتن سبب می شود تا از اختلاط نطفه شوهران مختلف جلوگیری شود و نسبت فرزندان به پدر خود که سرچشمه حقوق فراوانی است، حفظ گردد.

ص: ۹۹

۳. مهلتی برای بازگشت دوباره به زندگی.

علاوه بر آنکه رجوع مرد به همسری که طلاق داده، مزایایی بر ازدواج مجدد دارد از جمله:

الف) زندگی با همسر جدید نیاز به تجربه جدید دارد، ولی زندگی با همسر سابقش، زندگی همراه با تجربه است.

ب) رفتن به سراغ همسر جدید، هزینه های جدیدی را بر عهده مرد قرار می دهد.

ج) گاهی بازگشت به زندگی قبلی، موقعیت اجتماعی زن و مرد را در جامعه حفظ می کند و کدورت هایی را که در اثر طلاق بوجود می آید، برطرف می کند.

د) فرزندان که کانون گرم خانوادگی آن ها در اثر طلاق متلاشی شده بود، دوباره به آغوش خانواده باز می گردند و لطمه ی روحی که در اثر طلاق خورده اند، جبران می شود.

ه) گاهی بازگشت به زندگی، روحیه گذشت و صبر و ایثار را در زندگی شکوفا می کند.

پیام ها:

۱- مخاطب قراردادن پیامبر، در ابلاغ دستورات کلی که عموم مردم مخاطب آن هستند، هم نشانه احترام به آن پیامبر است و هم لزوم نظارت آن حضرت بر حسن اجرای حدود الهی. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمْ»

۲- برای بیان اهمیت دستور و ایجاد انگیزه در سایرین، شخص اول را مورد خطاب قرار دهید. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمْ»

۳- عقد ازدواج زمان خاصی ندارد ولی طلاق باید در زمانی باشد که شروع عده ممکن باشد، یعنی زن در عادت ماهانه نباشد و مرد نیز در پاکی پس از عادت، با همسرش آمیزش نکرده باشد. «فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ»

۴- طلاق به دست مرد است. «طَلَّقْتُمْ ، فَطَلِّقُوهُنَّ»

۵- برای حفظ نظام خانواده، قانون طلاق همراه با شرایطی سرعت گیر قرار داده شده است. «فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ»

۶- زمان بندی در احکام الهی را با دقت مراعات کنیم. «أَخْضُوا الْعِدَّةَ»

۷- جدایی و طلاق نباید همراه با گناه باشد. «طَلَّقْتُمْ ... اتَّقُوا اللَّهَ»

۸- رعایت تقوا در امر طلاق و خصوصاً عده آن، از سوی مرد و زن لازم است.

﴿أَحْصُوا الْعِدَّةَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ﴾

۹- ربوبیت الهی، مقتضای پروا و تقواست. ﴿اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ﴾

۱۰- زن طلاق داده شده تا زمانی که در حال عده است، گویا در منزل خودش ساکن است و حق سکونت از او سلب نمی شود. ﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ﴾

۱۱- طلاق نباید همراه با اهانت و تحقیر زن باشد. ﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ﴾

۱۲- راه های منت گذاردن و منت کشیدن را مسدود کنید. برای این که شوهر منت نگذارد و زن منت نکشد، خدا می فرماید: خانه خودش است. ﴿مِنْ بُيُوتِهِنَّ﴾

۱۳- زنان، طلاق را پایان کار نینند و در خانه بمانند، شاید که مرد منصرف شود و دوباره به آنان رجوع کند. ﴿لَا يُخْرِجَنَّ﴾

۱۴- خراب کردن پل های پشت سر و بستن راه های آشتی ظلم به خود است.

﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ ... لَا يُخْرِجَنَّ ... فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾

۱۵- گنهکار بی حیا که حریم ها را شکسته، حرمت ندارد و مستحق تحقیر است.

﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ ... إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾

۱۶- سوء استفاده از قانون ممنوع. (زن نمی تواند از حق مسکن خود سوء استفاده کند و برای انتقام گرفتن از شوهر، خانه را تبدیل به محیطی برای فحشا و منکر نماید). ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾

۱۷- اخراج زن از منزل، به شرطی است که فحشای او روشن و ثابت شده باشد و سوء ظن کافی نیست. ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ﴾

۱۸- مردان نباید به خاطر تأمین نفقه و مسکن، منتی بر همسران مطلقه خود داشته باشند، زیرا این حکم خداست. ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

۱۹- زنان نباید به خاطر محدود شدن در خانه نگران شوند، زیرا این محدودیت را خداوند حکیم مقرر فرموده است. ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

۲۰- نادیده گرفتن دستورات خداوند و شکستن حدود الهی، ظلم به خویش

است، نه خداوند. «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ»

۲۱- ما بر اساس اطلاعات و شناخت خود، تصمیم می گیریم و از آینده بی خبریم، با توکل بر خداوند، به آینده امیدوار باشیم. □
□ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ ...

۲۲- در اسلام یأس ممنوع است و انسان مسلمان باید به آینده خوش بین باشد.

□
□ «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» (هنگام طلاق که طرفین نگرانند، نیاز به دلداری و تسلی دارند)

۲۳- حوادث تلخ را به فال نیک بگیریم. □
□ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ ... لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا □

۲۴- تقوا و حدود الهی را مراعات کنید، آینده را هم به خدا بسپارید. □
□ اتَّقُوا اللَّهَ ...

□
□ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ... لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا □

۲۵- همواره لطف الهی را منحصر در وضع موجود نبینید، چه بسا جدایی ها که عامل رسیدن به وضع مطلوب تر می شود. □
□ «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» □

□
□ فَإِذَا بَلَغَ أَجَلَئِنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكَمْ يُوعِظُ بِهِ مَنْ □
□ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا «۲» □

پس چون به پایان مدّت عدّه نزدیک شدند، یا (با رجوع به آنان) به طرز شایسته و پسندیده ای نگاهشان دارید و یا (با پرداخت مهریه و سایر حقوق) به طرز شایسته ای از آنان جدا شوید و (هنگام طلاق) دو شاهد عادل از میان خود به گواه گیرید و گواهی را برای خدا به پا دارید. هر کس که به خدا و روز قیامت ایمان دارد، این گونه پند داده می شود و هر کس که از خدا پروا کند، خداوند برای او راه بیرون شدن و رهایی (از هر گونه مشکل) را قرار می دهد.

□
□ وَ يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا «۳» □

و او را از جایی که گمان ندارد روزی می دهد و هر کس بر خدا توکل کند، او برایش کافی است. همانا خداوند کار خود را محقق می سازد. همانا خداوند برای هر چیز اندازه ای قرار داده است.

نکته ها:

مراد از رسیدن اجل «بَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ»، رسیدن به اواخر مدّت عدّه است نه پایان آن، زیرا اگر مدّت عدّه پایان یافت، امساک و نگهداری زن حرام است. (۱)

در قرآن، سی و هشت مرتبه کلمه معروف به کار رفته که پانزده مرتبه آن مربوط به خانواده و همسررداری است، یعنی شیوه برخورد زن و مرد در زندگی باید شایسته و پسندیده باشد.

گواهی دو شاهد عادل بر طلاق، منافی دارد. از جمله آن که دو شاهد عادل، به خاطر عدالت و محبوبیتی که دارند، به طور طبیعی با موعظه سعی می کنند به جای طلاق، طرفین را به آشتی ترغیب کنند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «انی لأعلم آیه لو اخذ بها الناس لکفّتهم» من آیه ای را می شناسم که اگر مردم به آن عمل کنند، تمام مشکلاتشان حل می شود و سپس آیه «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» را تلاوت فرمودند. (۲)

در روایات می خوانیم: هنگامی که آیه ۳ نازل شد، جمعی از یاران پیامبر، کار و تجارت را رها کردند و گفتند: خداوند روزی ما را ضمانت کرده است، پس به کار و تلاش نیازی نیست.

پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را احضار و توبیخ کرد و فرمود: هر کس کار و تلاش را رها کند، دعایش مستجاب نمی شود. «انه من فعل ذلک لا یتستجاب له» (۳)

در قرآن، هم مهر الهی با جمله، «مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۴) آمده است و هم قهر الهی.

«فَاتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا» (۵) یعنی گاهی مهر و قهر الهی غیر منتظره و به شکلی که گمان نمی رود به انسان می رسد.

ص: ۱۰۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر نور الثقلین.

۴-۴. طلاق، ۳.

۵-۵. حشر، ۲.

اثر تقوا فقط در آخرت نیست. امام صادق علیه السلام در مورد جمله، «مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» فرمود: این گشایش روزی، برای تقوا پیشه گان در دنیاست. (۱)

پیام ها:

۱- زمان بندی احکام دینی، باید به دقت مراعات شود. (هم آغاز زمان عدّه:

﴿فَطَلُّوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾ و هم پایان آن: ﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾ ذکر شده است.)

۲- کارها باید از ابتدا دارای برنامه و زمان مشخص باشند. ﴿أَجَلَهُنَّ﴾

۳- هم ادامه زندگی باید به نحو پسندیده باشد و هم جدایی و طلاق. ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

۴- رفتار شایسته چه در حال صلح و آشتی و چه در حال قهر و جدایی، از حقوق همسر است. ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ...﴾

۵- نگاه داری همسر، مقدم بر جدایی است. ابتدا فرمود: ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ﴾ و سپس ﴿فَارِقُوهُنَّ﴾

۶- آیین همسر داری یا طلاق باید مورد پذیرش شرع و پسند عقل باشد.

﴿بِمَعْرُوفٍ﴾

۷- به دلیل ضعف جسمی و نارسایی، آداب و رسوم اجتماعی و تاریخی، حقوق زنان بیشتر پایمال شده و می شود. لذا بیشترین خطاب های قرآن در مورد مراعات حقوق به مردان است. ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾ ، ﴿فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

۸- جدایی و طلاق، همراه با کرامت و به دور از هر گونه تحقیر صورت گیرد.

﴿فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾

۹- شرط صحت طلاق، حضور دو شاهد عادل است. ﴿وَ أَشْهَدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾

۱۰- برای حفظ حقوق طرفین، گرفتن دو شاهد عادل، نشانه محکم کاری و دقت است. ﴿وَ أَشْهَدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾

ص: ۱۰۴

۱۱- کسانی که در محضر آنان طلاق جاری می شود، باید عادل باشند. «ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنْكُمْ» یعنی عدالت سرمایه آنان باشد.

۱۲- افراد عادل نیز به تذکر نیازمندند. «أَشْهَدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنْكُمْ وَ أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ»

۱۳- حَبِّ و بغض ها نباید در قضاوت ما تأثیرگذار باشد. «أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ» (مشابه این جمله، در آیه ۱۳۵ نساء آمده است که می فرماید: «كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ»)

۱۴- گواهی دو شاهد عادل باید همراه با حفظ حقوق مردم و اخلاص باشد.

«أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ» (در کلمه «أَقِيمُوا» برپاداشتن حقوق مردم و در کلمه «لِلَّهِ» اخلاص در عمل نهفته است).

۱۵- اقامه حقوق مردم، ارزشی هم وزن اقامه نماز و دین دارد. (در قرآن کلمه «أَقِيمُوا» درباره نماز، دین، شهادت و وزن مطرح شده است. «أَقِيمُوا الدِّينَ» (۱)، «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» (۲)، «أَقِيمُوا الْوَزْنَ» (۳) و «أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ» (۴))

۱۶- موعظه تنها تذکرات اخلاقی نیست، بلکه دستورات فقهی نیز نوعی موعظه است. فَأَمْسِرَ كُوهَنَّ ... فَارِقُوهَنَّ ... أَشْهَدُوا ...
ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ

۱۷- پند پذیری، نشانه ایمان واقعی است. «يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ»

۱۸- به جای پیمودن راه های ناشناخته سیر و سلوک، عمل به احکام الهی بهترین موعظه و راه سازندگی انسان است. «يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ»

۱۹- حل مشکلات از طریق گناه، رفتن به بیراهه است. تقوا و خدا ترسی موجب خروج انسان از مشکلات و تنگناهای زندگی است. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا»

۲۰- راه رهایی از تمام بن بست ها، (که از جمله آن اختلافات زن و شوهر است، تقواست. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا»

ص: ۱۰۵

۱-۱. شوری، ۱۳.

۲-۲. بقره، ۴۳.

۳-۳. الرِّحْمَن، ۹.

۴-۴. طلاق، ۲.

۲۱- در مدیریت بحران ها و فتنه ها، دو چیز راه نجات است:

الف) تقوا. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» □

ب) تمسک به قرآن. «اذا التبت علیکم الفتن کقطع اللیل المظلم فعلیکم بالقرآن» (۱) □

۲۲- زن و شوهری که به ناچار با طلاق از هم جدا می شوند، اگر تقوا را مراعات کنند، مشمول لطف ویژه خداوند می شوند. «يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» □

۲۳- کسانی که با گناه زندگی خود را تأمین می کنند، راه دریافت روزی های پیش بینی نشده را به روی خود می بندند. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» □

۲۴- اراده خدا در چارچوب محاسبات انسان نیست. «يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» □

۲۵- رعایت امور معنوی، در زندگی مادی اثر گذار است. (امدادهای غیبی، در زندگی انسان نقش مؤثری دارند.) «مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» □

۲۶- انسان متقی، خواست خود را در مسیر خواست و اراده خدا قرار می دهد و چون اراده الهی بن بست ندارد، انسان متقی نیز به بن بست نخواهد رسید. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» □

۲۷- همیشه رزق زیاد وابسته به کار زیاد نیست. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... يَرْزُقُهُ» (همان گونه که همیشه مقدار و کمیت آن مهم نیست. امام صادق علیه السلام در تفسیر «يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» فرمود: خداوند در آنچه به او داده برکت می دهد. (۲) □

۲۸- تقوا و توکل دو اهرم برای خروج از بن بست است. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ...» □

۲۹- برای تأمین زندگی امروز، تقوا و «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... يَرْزُقُهُ» و برای آینده، توکل لازم است. «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» □

۳۰- تقوا، مقدم بر توکل است. «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ ... وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» □

۳۱- بدون لطف خداوند، هیچ عامل دیگری کارآمد و کافی نیست. «فَهُوَ حَسْبُهُ» □

ص: ۱۰۶

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۵۹۸.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳۲- در اراده و خواست تمام افراد و حکومت ها، احتمال شکست و ناکارآمدی و بن بست وجود دارد. تنها امری که شکست در آن راه ندارد، خواست و اراده خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ بِأَلْعِ أَمْرِهِ»

۳۳- دلیل توکل ما، قدرت بی نهایت الهی است. وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ ... إِنَّ اللَّهَ بِأَلْعِ أَمْرِهِ

۳۴- معنای توکل ما و قدرت خداوند آن نیست که انسان به همه خواسته های خود می رسد، زیرا تمام امور هستی قانونمند است و حساب و کتاب دارد. «وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بِأَلْعِ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا»

وَ اللَّائِي يَنْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ أَرْزَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَ اللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَ أُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا ﴿٤﴾

و زنانی که از عادت ماهانه مأیوسند، (و قصد دارید آنان را طلاق دهید)، اگر در وضع آنان شک کنید (که این عدم عادت به خاطر سنّ است یا بیماری و یا بارداری)، پس عدّه آنان سه ماه است و هم چنین است حکم زنانی که حیض ندیده اند (با آن که در سنّ حیض هستند) و پایان عدّه زنان باردار، وضع حمل آنان است و هر کس از خدا پروا کند، خداوند برای او در کارش آسانی پدید می آورد.

نکته ها:

به دنبال بیان احکام طلاق در آیات پیشین، این آیه می فرماید: زنانی که به هر دلیل، اعم از کهولت سنّ یا بیماری، عادت ماهانه ندارند، باید سه ماه کامل عدّه نگهدارند و زنان باردار باید تا زمان وضع حمل صبر کنند، سپس می توانند ازدواج کرده و به همسر دیگری در آیند.

در قرآن برای افراد با تقوا چند تعبیر آمده است: «يَجْعَلُ لَكُمْ نُورًا» (۱)، «يَجْعَلُ لَكُمْ فُرْقَانًا» (۲)، «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» (۳)، «يَجْعَلُ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا» (۴) که شاید اشاره به یک سیر

ص: ۱۰۷

۱- (۱) حدید ۲۸

۲- (۲) انفال ۲۹

۳- (۳) طلاق ۲

۴- (۴) طلاق ۴

طبیعی دارد، زیرا برای انسان با تقوا اول نور پیدا می شود و در سایه نور، شناخت حق از باطل و فرقان پیدا می کند و وقتی که حق و باطل را شناخت، راه خروج از مشکلات را پیدا می کند و در سایه همان نور، از بسیاری از گرفتاری ها به آسانی خارج می شود.

پیام ها:

۱- احکام خداوند بر اساس شرایط متفاوت انسان ها، تفاوت می کنند. (برای هر یک از زنان حامله و یائسه، حکم خاصی قرار داده شده است). **يَسِّنَ ... لَمْ يَحِضْنَ وَ اُولَاتُ الْاَحْمَالِ**

۲- دین فطری، ملاک های فطری و طبیعی و همه جایی دارد. زمان بندی ها و اندازه گیری های احکام الهی بر محور مسائل طبیعی است. نظیر: طلوع و غروب خورشید، رؤیت ماه، مقدار و جب و ذراع دست. **«ثَلَاثَةُ اَشْهُرٍ»**

۳- فرزند، حریم و حقوقی دارد و زن باردار نمی تواند به ازدواج دیگری درآید.

اُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

۴- در مسایل خانوادگی و مراعات حقوق همسر به خصوص در شرایط طلاق و جدایی، به تقوای زیاد نیاز است. (از ابتدای این سوره تاکنون چند بار سخن از تقوا به میان آمده است). **«وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ»**

۵- بخشی از گره هایی که در زندگی پیدا می شود، به خاطر بی تقوایی است. **«وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا»** (البته بخشی از مشکلات افراد با تقوا به خاطر ابتلا و آزمایش است).

۶- برای افراد با تقوا، تحمیل سختی ها آسان است. چون تقوا ظرفیت انسان را بالا می برد. **«يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا»** («مِنْ اَمْرِهِ» یعنی: «از ناحیه کارهای او»)

ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا» (۵)

این فرمان خداوند است که آن را به سوی شما نازل کرده است و هر کس از خدا پروا کند خداوند بدی هایش را می زداید و اجرش را بزرگ می گرداند.

پیام ها:

۱- در مسائل خانوادگی، دستورات الهی را ساده نگیریم. «ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ»

۲- تقوا، سبب نجات از قهر الهی است. «مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ»

۳- گناهکاران می توانند به وسیله تقوا، گذشته را جبران کنند. «يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ»

۴- گناهکاران را بدعاقبت نپندارید، چه بسا گناهانشان پاک شود. «يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ»

۵- مقدمه دریافت اجر، پاک شدن از گناه است. «يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا»

۶- تقوا، هم گذشته ها را جبران می کند، «يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ» هم آینده را تأمین می نماید. «يُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا»

أَسْكُنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلًا فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمِّرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِن تَعَاسَرْتُمْ فَسْتَزِجْ لَكُمْ أُخْرَىٰ» (۶)

(تا پایان زمان عدّه،) زنان را در همانجا که خود سکونت دارید و در توانایی شماست، سکونت دهید و به آنان (از جهت مسکن و نفقه) آسیب نرسانید، تا کار بر آنان تنگ نمایید (و مجبور به ترک منزل شوند) و اگر باردار باشند، تا زمانی که وضع حمل کنند نفقه آنان را بدهید. پس اگر نوزادان شما را شیر دادند مزدشان را بدهید و (درباره نوزاد) میان خود به نیکی مشورت و توافق کنید و اگر توافق به دشواری کشید، زن دیگری او را شیر دهد (و مرد برای نوزاد دایه بگیرد).

«أَتَمِرُوا» از «ایتمار» به معنای پذیرش دستور یا مشورت است که در واقع به معنای توافق و تفاهم بر انجام امری است.

شاید دلیل آن که در ایام عده مسکن زن و مرد یکی است، بستر سازی برای رجوع و فراهم شدن زمینه آشتی باشد. به علاوه که اخراج زن از خانه یا تهیه مسکن جداگانه نوعی توهین و تحقیر در حق زن است و نیز در جدایی تدریجی، پای عقل و عاطفه و فکر و مشورت بیشتر از جدایی دفعی و یکباره به میان می آید و امکان سازش فراهم می شود.

این آیه به مسئله حفظ حقوق و حریم زن، حمل او، تغذیه کودک، شیربها و دایه گرفتن در صورت طلاق اشاره دارد.

در این آیه پنج فرمان آمده است که تمام آنها فرامین عاطفی و عقلی بوده و بستری برای بازگشت به زندگی است: «أَسْكِنُوهُنَّ ، لَا تُضَارُّوهُنَّ ، فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ ، فَأَتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ ، أَتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ»

پیام ها:

۱- تأمین مسکن زن حتی بعد از طلاق تا مدت ها بر عهده مرد است. «أَسْكِنُوهُنَّ»

۲- مسکن زن مطلقه باید در همان مکانی باشد که مرد در آن سکونت دارد.

(جدایی و طلاق نباید سبب جدایی مسکن شود). «مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ»

۳- مرد، حق ندارد برای صرفه جویی، انتقام و تحقیر، جای نامناسبی را برای سکونت زن انتخاب کند و همسر مطلقه را مجبور به سکونت در آن محل کند. «مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ»

۴- در انتخاب مسکن، باید به سکینه و آرامش زن توجه شود، نه آنکه فقط سرپناه داشته باشد. «أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ» (تعبیر به مسکن که از سکینه است به جای بیت، دلالت بر همین معنا دارد).

۵- ملاک در انتخاب مسکن از نظر کمیّت و کیفیت، مقدار توانایی مرد است، نه میزان توقع و تقاضای زن. «مِنْ وَجْدِكُمْ»

۶- مرد حق ندارد به همسری که طلاق داده هیچ ضرری برساند. «لَا تُضَارُّوهُنَّ»

۷- مرد حق ندارد برای همسری که طلاق داده هیچ گونه تنگنایی قرار دهد.

«لِئَصِّیْقُوا عَلَیْهِنَّ»

۸- تأمین هزینه زنان باردار حتی بعد از طلاق، واجب است. «فَأَنْفِقُوا عَلَیْهِنَّ حَتَّى یَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ»

۹- زن مطلقه می تواند در برابر شیر دادن به طفل خود، از شوهر درخواست مزد نماید. «فَأَتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ»

۱۰- شیر مادر حتی در صورتی که از شوهر مزد دریافت کند، بهتر از شیر دایه است. «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» ضمناً زنان مطلقه در شیر دادن مختارند. «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ»

۱۱- مشورت زن و مرد به قدری ارزش دارد که حتی در شرایط جدایی، اسلام به آن سفارش کرده است. «وَ أْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ»

۱۲- در همه مسایل خانوادگی، ملاک پذیرش عرف و عقل است. فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ، فَارْقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ...، وَ أْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ

۱۳- مشورت لازم است، گرچه همیشه و همه جا نتیجه نمی دهد. «وَ إِنْ تَعَاَسَرْتُمُ»

۱۴- اگر زن و مرد به توافق نرسیدند، نباید حقوق طفل معطل بماند. «فَسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى»

۱۵- شیر مادر برای طفل اولویت دارد و انصراف از آن در صورتی است که انسان در تنگنا قرار گیرد. «وَ إِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى»

۱۶- زن حق ندارد اجرت شیر دادن را به قدری بالا ببرد که مرد در تنگنا قرار گیرد و اگر چنین کند، مرد آزاد است که دایه بگیرد. «وَ إِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى»

۱۷- در تصمیم گیری های خانوادگی باید حقوق نوزاد و کودک حفظ شود:

الف) تا مادامی که کودک در شکم است، پدر هزینه او را بدهد.

ب) بعد از تولد مادر به او شیر بدهد.

ج) پدر هزینه شیربها را به مادر بپردازد.

لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ وَ مَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

هر کس که دارای وسعت (مالی) است، باید طبق وسعت خود نفقه دهد و کسی که روزی بر او تنگ شده، باید از آنچه خداوند به او داده (به اندازه توان خود) انفاق کند. زیرا خداوند هیچ کس را مگر به اندازه آنچه به او داده است، تکلیف نمی کند. به زودی خداوند پس از سختی، آسانی و فراخی پدید می آورد.

نکته ها:

فرمان این آیه که هر کسی به قدر توان خود به همسرش انفاق کند، هم شامل ایام عده می شود، هم شامل ایام شیر دادن همسر طلاق داده شده و هم شامل هر زمان دیگر.

پیام ها:

۱- ملاک در میزان هزینه زندگی، توان مالی مرد است، نه تنگ نظری های مرد و یا خواسته ها یا آرزوهای زن. «ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ»

۲- از ترس آینده، امروز را سخت نگیرید. (هر که دارد خرج کند) «ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ»

۳- حتی در شرایط طلاق، جوانمردی را از دست ندهید. «ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ»

۴- شرط نفقه، دوست داشتن همسر نیست، زن طلاق داده شده نیز تا مدتی واجب النفقه است. «ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ»

۵- انفاق کننده، مال و دارایی خود را از خدا بداند. «مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ»

۶- هر کس به هر اندازه توان انفاق دارد، انفاق کند. آب دریا را اگر نتوان کشید، هم به قدر تشنگی باید چشید. مَنْ قُدِرَ ... فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ

۷- فقرا در مقایسه وضع خود با اغنیا، نعمت هایی را که خداوند به آنها داده است از یاد نبرند. قُدِرَ عَلَيْهِ ... آتَاهُ اللَّهُ

۸- تکلیف، به مقدار توان است. «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا» اسلام، دینی واقع گراست و تکلیف فوق طاقت ندارد.

۹- در دست یابی به گشایش، عجله نکنید. «سَيَجْعَلُ اللَّهُ»

۱۰- در شرایط تلخ طلاق و جدایی یا فقر و تنگدستی، امید به آینده را از دست ندهید. «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا»

وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَ رُسُلِهِ فَحَاسِبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَ عَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا» (۸)

و چه بسیار مناطق مسکونی که از فرمان پروردگار خود و فرستادگانش سر باز زدند، پس ما سخت به حساب آنان رسیدیم و به عذابی ناشناخته عذابشان کردیم.

فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَ كَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا» (۹)

پس آنان ثمره تلخ کار خود را چشیدند و سرانجام کارشان خسارت بود.

نکته ها:

«قریه» به معنای محل اجتماع مردم برای سکونت است، خواه شهر باشد یا روستا.

«عَتَتْ» از «عتو» به معنای سرپیچی است. «وَبَالَ» به معنای شدت و سنگینی است و مراد عذاب سخت است.

در آیات قبل دستوراتی پیرامون حقوق همسر و فرزند حتی در ایام جدایی مطرح شد، این آیه می فرماید: عمل به دستورات را جدی بگیرید که تخلف از فرمان خدا و رسول کیفری سخت در پی دارد و نمونه های بسیاری از این کیفر را می توان در طول تاریخ مشاهده نمود.

۱- تاریخ و گذشتگان، آئینه ای برای آیندگان است. وَ كَأَيِّنُ مِنْ قَوْمٍ ...

۲- سنت خداوند بر کیفر سخت کسانی است که از فرمان خدا و رسول سرپیچی می کنند. وَ كَأَيِّنُ مِنْ قَوْمٍ عَتَتْ ...

۳- تخلف از فرمان انبیا، تخلف از فرمان خداست. «عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ»

۴- عذاب دنیا، هرچه هم شدید باشد، به اندازه چشیدنی بیش نیست. عذاب مهم در قیامت است. عَذَابُنَّهَا ... فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا

۵- سرانجام سرپیچی از فرمان خدا و رسول، خسارت است. «عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا»

۶- به کامیابی های زودگذر نیندیشیم، پایان کار را در نظر بگیریم. «عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا»

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿۱۰﴾

خداوند برای آنان عذابی سخت مهیا کرده است، پس ای خردمندان که ایمان آورده اید! از خدا پروا کنید. همانا خداوند وسیله تذکر برای شما فرستاده است.

۱- حساب شدید خداوند، عذاب شدید را به دنبال دارد. حِسَابًا شَدِيدًا ... عَذَابًا شَدِيدًا

۲- آنچه انسان را از حساب و عذاب شدید محافظت می کند، تقواست.

«أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۳- عقل و ایمان سبب تقواست. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۴- عقل و ایمان از یکدیگر جدا نیست. «أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۵- برای تشویق مردم به انجام تکلیف الهی، از کمالات آن ها نام ببرید. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا»

۶- تنها خردمندان مؤمن از فرستاده خداوند استقبال کرده و از تذکرات او بهره مند می شوند. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا»

۷- هدف از بعثت انبیا و کتاب های آسمانی، تذکر و بیداری مردم است. «قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا»

۸- عقل از درون و وحی از بیرون، وسیله های نجات بشرنند. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ... أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا»

رَسُولًا- يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا» (۱۱)

(آن وسیله تذکره، پیامبری است که آیات روشنگر الهی را بر شما تلاوت می کند تا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، از تاریکی ها به سوی نور بیرون آورد و کسانی که به خدا ایمان آورده و عمل شایسته انجام دهند، خداوند آنان را به باغ هایی که نهرا از زیر آن ها جاری است وارد می کند و برای همیشه در آنجا جاودانه هستند. حقا که خداوند روزی آنان را نیکو ساخته است.

نکته ها:

هدایت به چند عنصر وابسته است:

الف) هدایت کننده، «رَسُولًا»

ب) هدایت شونده، «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

ج) وسیله هدایت، «آيَاتِ بَيِّنَاتٍ»

د) هدف از هدایت، «يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

ه) پاداش پذیرش هدایت، يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ ...

کلمه «ذکر» هم برای قرآن به کار رفته است، «نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ» (۱) و هم برای پیامبر.

ذِكْرًا رَسُولًا يَتْلُوا ...

عایشه همسر پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در بیان اوصاف پیامبر می گوید: «کان خلقه قرآن» (۲) یعنی خلق و خوی پیامبر یک پارچه قرآن بود.

پیام ها:

۱- انسان می تواند به جایی برسد که وجودش سراپا ذکر خدا باشد. «ذِكْرًا رَسُولًا»

۲- مکتب به تنهایی کافی نیست، وجود رهبر لازم است. «رَسُولًا يَتْلُوا»

۳- برای نجات و خروج مردم از ظلمات به نور، بهترین راه، بیان و رساندن آیات الهی است. يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ ... لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا ...

۴- دعوت باید روشن و شفاف باشد. «آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ» (واژه «مبین» بیش از صد بار در قرآن به کار رفته است همچون: «الْبَلَاغِ الْمُبِينِ» (۳)، «قُرْآنٍ مُبِينٍ» (۴)، «سُلْطَانًا مُبِينًا» (۵))

۵- راههای باطل شرک و کفر متعدّد است ولی راه حق، یکی بیشتر نیست.

الظُّلُمَاتِ ... النُّورِ («ظلمات» جمع و «نور» مفرد است).

۶- هدف انبیا نجات بشر است. رَسُولًا يَتْلُوا ... لِيُخْرِجَ ...

۷- خارج کردن مردم از ظلمات، در اصل کار خداوند است، «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۶) ولی این کار از طریق پیامبران انجام می شود.

رَسُولًا ... لِيُخْرِجَ

۸- گرچه هدف انبیا خارج کردن تمام مردم از تاریکی ها به نور است، «لِيُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۷) ولی این هدف تنها در مورد مؤمنان محقق

ص: ۱۱۶

۱- ۱. حجر، ۹.

۲- ۲. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۶، ص ۳۴۰.

٣-٣. مائده، ٩٢.

٤-٤. حجر، ١.

٥-٥. نساء، ٩١.

٦-٦. بقره، ٢٥٧.

٧-٧. ابراهيم، ١.

می شود. لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا ... مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

۹- انسان حتی بعد از ایمان و عمل صالح در ظلماتی به سر می برد که باید از آن خارج شود. لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا ... مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

۱۰- ایمان و عمل، پیوسته قرین یکدیگرند. «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيَعْمَلُ صَالِحًا»

۱۱- تشویق و تهدید باید متعادل باشد. عَذَابًا نُكَرًا ... أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا» (۱۲)

خداست آن که هفت آسمان را آفرید و از زمین نیز همانند آن‌ها (بیافرید).

فرمان الهی میان آن‌ها نازل می شود تا بدانید که خداوند بر هر چیزی تواناست و علم او بر همه چیز احاطه دارد.

نکته ها:

مراد از زمین های هفت گانه، یکی از چند امر است: (۱)

الف) هفت کره آسمانی که از نظر ساختمان، شبیه زمین هستند.

ب) طبقات هفت گانه زمین که همچون لایه های پیاز رویهم قرار دارند.

ج) اقالیم هفت گانه زمین که دانشمندان جغرافیای قدیم، زمین را به هفت قسمت و قاره تقسیم می کردند.

در این آیه، آفرینش آسمان ها و زمین و تدبیر امور آن‌ها برای آگاهی انسان به علم و قدرت الهی و معرفت و رشد توحیدی او مطرح شده است. لِتَعْلَمُوا ...

در آیه هفتم سوره هود نیز هدف از خلقت آسمان ها و زمین، آزمایش انسان دانسته شده است. وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ... لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

ص: ۱۱۷

و در آیه ۱۱۹ همان سوره نیز رحمت الهی مبنای آفرینش انسان ذکر شده است. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ»

و آیه ۵۶ سوره ذاریات، هدف از خلقت انسان را عبادت خدا می داند. «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»

از مجموع این آیات می توان چنین نتیجه گرفت که هدف از خلقت هستی و انسان، علم و عمل و عبادت و دریافت رحمت الهی است.

پیام ها:

۱- مطمئن باشید که خداوند به وعده های خود وفا می کند، زیرا او چنان قدرتی دارد که هستی را آفریده است. «يُدْخِلُهُ جَنَّاتٍ ، أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا ، اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ»

۲- هستی دارای نوعی تعادل است. «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَ مِنْ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ»

۳- هم آفرینش هستی به دست خداست و هم تدبیر امور آن. خَلَقَ ... يَنْزِلُ الْأَمْرُ

۴- امر الهی گاهی تشریحی است، «عَنْتَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا» (۱) و گاهی تکوینی. «يَنْزِلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ»

۵- هستی کلاس درس است. خَلَقَ ... لَتَعْلَمُوا

۶- کمال و رشد بشر، محور تمام آفریده هاست. «لَتَعْلَمُوا»

۷- علم انسان به نحوه تدبیر نظام آفرینش، مورد توجه اسلام است. خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ ... يَنْزِلُ الْأَمْرُ ... لَتَعْلَمُوا ...

۸- کسی که خالق و آفریننده است، می تواند به آفریده خود احاطه کامل داشته باشد. خَلَقَ ... أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

۹- علم خدا به همه چیز، کامل و دقیق و بدون نقص است. «أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۱۸

این سوره دوازده آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول است که خداوند، تحریم آنچه را بر انسان حلال شمرده، نکوهش می کند، گرچه این تحریم، نوعی محروم کردن خود از لذات حلال، به دلایل مختلف فردی و اجتماعی باشد.

آیات نخست سوره درباره رفتار ناشایست برخی همسران پیامبر با آن حضرت است و آیات بعدی، مؤمنان را مخاطب قرار می دهد که نسبت به خانواده خود و تربیت آنها مراقب باشید تا گرفتار دوزخ نشوید. آنگاه در ادامه به الگوهای مثبت و منفی زنان اشاره نموده و در هر بُعد، دو زن را معرفی می فرماید. همسر نوح و لوط را به عنوان الگوی منفی و همسر فرعون و حضرت مریم را الگوی مثبت معرفی می کند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

ای پیامبر! چرا چیزی را که خداوند برای تو حلال کرده، به خاطر جلب رضای همسرانت، بر خود حرام می کنی. خداوند آمرزنده و مهربان است. همانا خداوند، (راه) رهایی (از تعهد) سوگندهایتان را (با پرداخت کفاره) برای شما مقرر کرده است و خداوند سرپرست شماست و او دانا و حکیم است.

برای این آیه، شأن نزول های متفاوتی بیان شده است، امّا آنچه مسلّم است پیامبر که همسران متعدّد داشت، گاهی گرفتار رفتارهای حسادت آمیز آنان می شد و به خاطر جلب رضایت عمومی آنان، از حقوق مشروع خود می گذشت. با آنکه این تحریم ها، امری شخصی بود، امّا چون پیامبر به عنوان الگوی جامعه معرّفی شده است، ممکن بود دیگران احساس کنند حکم شرعی است و از آن پیروی کنند، لذا خداوند پیامبرش را از آن برحذر می دارد و در واقع به مردم می فهماند که این گونه رفتارهای پیامبر، شخصی بوده و نباید برای دیگران ملاک عمل قرار گیرد.

یکی از دلایل اینکه قرآن از طرف خداوند نازل شده است، لحن توییخی قرآن نسبت به پیامبر در برخی آیات است، زیرا هیچ کس در کتاب رسمی و همیشگی اش، خودش را توییخ نمی کند و همین عتاب ها نشانه آن است که وحی الهی تحریف نشده است. نمونه دیگر آن را در آیه ۴۳ سوره توبه می خوانیم که درباره مرخصی دادن پیامبر برای ترک جبهه به بعضی از راحت طلبان می فرماید: «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنَتْ لَهُمْ»

رعایت اهم و مهم را فراموش نکنیم. سوگند اهمیّت دارد، ولی حفظ احکام دین مهم تر است و لذا کسی که سوگند خورده، حلالی را بر خود حرام کند، سوگندش از طریق پرداخت کفّاره شکسته می شود و میزان این کفّاره در آیه ۸۹ سوره مائده آمده است: «فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَّةٌ يَوْمَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارُهُ أَلَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ»

تحریم پیامبر، یک محروم کردن شخصی، از طریق سوگند بود که در این آیه، راه نجات از آن مطرح شده است.

۱- انبیا، تحت تربیت الهی هستند. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ»

۲- حتّی پیامبر، حق ندارد بی دلیل حلال خدا را بر خود حرام کند. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ»

۳- خشنودی خدا بر خشنودی دیگران مقدم است. لِمَ تُحَرِّمُ ... تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَرْوَاجِكَ

۴- خواسته زن اگر فراتر از احکام الهی و حقوق همسری باشد، نباید عملی شود.

لِمَ تُحَرِّمُ ... تَبْتَغِي مَرْضَاتِ أَزْوَاجِكَ (راضی کردن همسر به هر قیمت، لازم نیست).

۵- یکی از اموری که انسان را گرفتار می کند، علاقه به کسب رضایت دیگران به هر قیمتی است. «تَبْتَغِي مَرْضَاتِ أَزْوَاجِكَ»

۶- توبیخ افراد بزرگوار باید همراه مغفرت و رحمت باشد. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ ... وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

۷- خداوند، هم گذشته را جبران می کند، «غَفُورٌ رَحِيمٌ» و هم راه را برای آینده باز می کند. «فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ»

۸- توبیخ و انتقاد باید همراه با بیان راه حل و راه گشایی باشد. لِمَ تُحَرِّمُ ... تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ

۹- در اسلام بن بست وجود ندارد. (هیچ حکمی حتی سوگند نمی تواند تمام راهها را بر انسان ببندد.) «قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ»

۱۰- ما عبدیم و باید مطیع مولی باشیم، حلال را حلال شمیریم، گرچه به قیمت شکستن سوگند باشد. «هُوَ مَوْلَاكُمْ»

۱۱- دستورات خداوند عالمانه و حکیمانه است، او مشکلات را حل و گره ها را باز می کند. فَرَضَ اللَّهُ ... وَ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ تَبَانِي الْعَلِيمُ الْخَيْرُ (۳)

و آن گاه که پیامبر به بعضی از همسرانش سخنی را به راز گفت، پس چون آن زن، راز را (به دیگری) خبر داد و خداوند، (افشای) آن را بر پیامبر ظاهر ساخت، و پیامبر بعضی (از افشاگری های آن زن را به او) اعلام و از بیان برخی اعراض نمود. پس چون به آن زن خبر داد، (زن) گفت: چه کسی تو را از این خبردار کرد؟ پیامبر فرمود: خداوند دانای خیر به من خبر داد.

- ۱- زن باید رازدار باشد تا همسرش بتواند اسرارش را به او بگوید. «وَ إِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ»
- ۲- بیان برخی مطالب برای تمام افراد خانواده، ضرورتی ندارد. «إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ»
- ۳- آبروی افراد خطاکار را حفظ کنید و نام آن ها را نبرید. بَعْضِ أَزْوَاجِهِ ... تَبَّأَتْ بِهِ
- ۴- زنان پیامبر، معصوم نبودند، زیرا رازدار آن حضرت نبودند. أَسْرَ النَّبِيُّ ... تَبَّأَتْ
- ۵- پیامبر اسلام نیز گرفتار مسائل خانوادگی بود. أَسْرَ النَّبِيُّ ... تَبَّأَتْ بِهِ
- ۶- خداوند به پیامبرش عنایت ویژه دارد و مشت کسانی را که نسبت به پیامبر وفادار نیستند باز می کند. تَبَّأَتْ بِهِ ... أَظْهَرَهُ اللَّهُ
- ۷- رهبر جامعه نباید از مسائل داخلی و خانوادگی خود غافل باشد. «أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ»
- ۸- خداوند از طریق غیب، پیامبرش را آگاه می کند. «أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ»
- ۹- لغزش ها را به خود افراد بگویند نه دیگران. «عَرَفَ بَعْضَهُ»
- ۱۰- در مدیریت، گاهی تغافل و سعه صدر لازم است. «وَ أَعْرَضَ عَنِ بَعْضِ»
- ۱۱- تمام لغزش های خطاکاران را به رخ آنان نکشید. «وَ أَعْرَضَ عَنِ بَعْضِ»
- ۱۲- آن که اسرار دیگران را سرّی فاش می کند، احتمال بدهد که سرّ او نیز فاش شود. تَبَّأَتْ بِهِ ... تَبَّأَهَا بِهِ
- ۱۳- سرچشمه علم انبیا، علم الهی است. «تَبَّأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ»
- ۱۴- منبع خبر و خبردهنده، باید عالم و خبیر باشد. «تَبَّأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ» (خبری قابل ارزش و استناد است که بر پایه علم و آگاهی باشد).
- ۱۵- افشاگری خداوند نشانه حضور و نظارت او و ایمان به حضور خداوند علیم و خبیر، می تواند انسان را از هر گونه گناه و توطئه باز دارد. «الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ»

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾

اگر شما دو نفر، (افشاگر راز و شنونده آن) به سوی خدا توبه کنید، (به نفع شماست). زیرا دل های شما منحرف گشته است. و اگر در مقابل پیامبر یاور هم باشید، (کاری از پیش نخواهید برد). زیرا خداوند، اوست یاور او و هم چنین جبرئیل و مؤمنان صالح و علاوه بر آنان، همه فرشتگان حامی او هستند.

نکته ها:

«صَعَتْ» از «صغو» به معنای تمایل به انحراف است و «اصغاء» به گوش دادنی گویند که شنونده به گوینده تمایلی داشته باشد.

به اتفاق مفسران شیعه و سنی، مراد از آن دو زن که در این آیه تَتُوبَا ... صَعَتْ قُلُوبُكُمَا مورد خطاب توبه قرار گرفته اند، حفصه و عایشه است که اولی افشاگر راز پیامبر و دومی، شنونده آن بود.

۵۲ حدیث از شیعه و سنی نقل شده است که مراد از صالح المؤمنین، علی بن ابیطالب علیهما السلام است. بر اساس این روایات، علی بن ابیطالب علیهما السلام در کنار جبرئیل و بلکه میان او و سایر فرشتگان قرار گرفته است و این مقام را پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به آن حضرت بشارت دادند. (۱)

پیام ها:

۱- به خاطر یک خلاف، همه را زیر سؤال نبرید. «تَتُوبَا» (دو نفر باید توبه کنند، نه همه).

۲- برای افراد شرمنده، راه بازگشت و توبه را باز کنید. «إِنْ تَتُوبَا» البته برای هر گناهی توبه ای لازم است.

۳- شنیدن راز نیز ممنوع است. خداوند به گوینده و شنونده، هر دو می فرماید:

توبه کنید. «تَتُوبَا»

۴- خداوند، هم مولای همه است و هم مولای شخص پیامبر. در آیه دوم فرمود:

«وَ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ» و در این آیه در خصوص پیامبر می فرماید: «هُوَ مَوْلَاة»

ص: ۱۲۴

۵- نام برجستگان را برجسته کنید. با این که جبرئیل از فرشتگان است، اما نامش جداگانه برده شده است. جِبْرِیلٌ ... وَ الْمَلَائِكَةُ

۶- گاهی یک حادثه و جرعه، بیانگر یک جریان است. فاش کردن یک راز، جزئی بود، ولی خداوند آن را یک توطئه قلمداد کرد. «تَظَاهَرَا عَلَيْهِ»

۷- همسری و هم نشینی، نشانه هم فکری و همدلی نیست. اَزْوَاجِهِ ... تَظَاهَرَا عَلَيْهِ

۸- توبه تنها اظهار پشیمانی با زبان نیست، توبه واقعی بازگشت دل گنهکار است.

تُوبَا ... صَعَتُ قُلُوبِكُمَا

۹- مهم تر از انحراف در عمل، انحراف روح و دل است. ابتدا فکر و دل انسان منحرف می شود، سپس مرتکب خلاف می شود. «صَعَتُ قُلُوبِكُمَا»

۱۰- کسانی که رازی را بی دلیل افشا می کنند، اگر توبه نکنند، توطئه گردند. اِنْ تَتُوبَا ... تَظَاهَرَا عَلَيْهِ

۱۱- در برابر توطئه علیه پیامبر و مکتب، تمام نیروها باید بسیج شوند. تَظَاهَرَا عَلَيْهِ ... هُوَ مَوْلَاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلَائِكَةُ ... ظَهِيرٌ

۱۲- حق، هیچ گاه تنها نمی ماند. هُوَ مَوْلَاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ ...

۱۳- صالح بودن، انسان را در کنار فرشتگان مقرب الهی قرار می دهد. «جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۴- فرشتگان، یاور پیامبر در برابر توطئه ها هستند. «وَ الْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ»

۱۵- امدادهای الهی، همه جانبه، ظاهری و غیبی است. «صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلَائِكَةُ»

عَسَى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبَدِّلَهُ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَ اَبْكَارًا» ۵

اگر پیامبر شما را طلاق دهد، امید است که پروردگارش همسرانی بهتر از شما را جانشین سازد. زنانی تسلیم، مؤمن، فرمان بر، اهل توبه، عبادت پیشه، روزه گیر، شوهر کرده یا دوشیزه.

«قنوت»، اطاعت همراه با خضوع است. «سَائِحَاتٍ» از سیاحت به معنای اهل هجرت و روزه است.

با آنکه پیامبر همسران متعددی داشت و برخی از آنان نیز اسباب آزار پیامبر را فراهم می آوردند، اما پیامبر هیچ کدام را طلاق نداده است. لذا طرح موضوع طلاق در این آیه، به معنای عدم وابستگی پیامبر به هیچ کس و هیچ چیز است تا نزدیکان پیامبر گمان نکنند حضرت به آنان نیاز دارد و یا آنان افراد مهمی هستند، بلکه چه بسا افرادی بهتر و لایق تر از آنان وجود دارد که آرزوی همسری پیامبر را در سردارند.

این آیه نیز به گونه ای فصاحت و بلاغت و اعجاز قرآن را بیان می دارد، زیرا ایمان، تواضع، توبه، عبادت و روزه در یک نفر جمع می شود، لذا آنها را بدون حرف وا آورد، ولی باکره و بیوه بودن در یک نفر جمع نمی شود، لذا میان این دو صفت، حرف وا آمده است. (۱)

همسر پیامبر باید با پیامبر سنخیت داشته باشد. در بیان ویژگی ها، سخنی از شکل، قبیله، سرمایه و شهرت نیامده، ولی ایمان و عبادت مطرح شده است، زیرا متناسب با رهبری الهی، کمالات معنوی است.

ازدواج با بیوه در کنار باکره آمده است تا به پیامبر صلی الله علیه و آله نسبت کامیابی جنسی داده نشود.

پیام ها:

۱- انسان نیاز به همسر دارد و در صورت طلاق، می تواند جایگزین کند. **إِنْ طَلَّقُكُنَّ ... يُبَدِّلُهُ**

۲- مقابله با همسر و عذرخواهی نکردن و پشیمان نشدن، ممکن است زن را تا مرز طلاق و جدایی پیش ببرد. **تَظَاهَرَا ... طَلَّقُكُنَّ**

۳- یکی از قوی ترین اهرم ها در برابر توطئه زنان، تهدید به طلاق است. **تَظَاهَرَا عَلَيْهِ ... طَلَّقُكُنَّ**

ص: ۱۲۶

۴- تمام زنان پیامبر، بهترین زنان عصر خود نبودند. «خَيْرًا مِنْكُمْ»

۵- غرور کاذب افراد را بشکنید و در برابر پندارهای باطل بایستید. «خَيْرًا مِنْكُمْ»

۶- ارزش واقعی زن، به کمالات اوست. خَيْرًا مِنْكُمْ مُسْلِمَاتٍ ، مُؤْمِنَاتٍ ...

۷- عقیده بر عمل مقدم است. اول اسلام و ایمان، سپس عبادت و روزه. مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ ... عِبَادَاتٍ سَائِحَاتٍ

۸- ایمان و عبادت زن، مهم تر از باکره یا بیوه بودن اوست. مُؤْمِنَاتٍ ... نِيَّاتٍ وَ اَبْكَارًا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن مردمان (گنجهکار) و سنگ ها هستند، حفظ کنید. آتشی که بر آن فرشتگانی درشت خو و سخت گیر نگهبانند و خدا را در آنچه فرمانشان دهد، نافرمانی نکنند و آنچه را فرمان یابند انجام دهند.

نکته ها:

«وقود» به معنای ماده اشتعال زاست، همچون نفت و زغال سنگ. لذا برخی مفسران، مراد از «الْحِجَارَةُ» را مواردی همچون زغال سنگ دانسته اند. در حدیث می خوانیم: سنگ آتش زاء، همان کبریت و گوگرد است. (۱)

در روایات آمده است که جوانی با شنیدن این آیه بر زمین افتاد و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به او وعده بهشت داد و فرمود: «ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَ خَافَ وَعِيدِي» (۲). بهشت مخصوص کسانی است که از مقام من پروا داشته و از وعده های عذاب من بترسند.

در روایات می خوانیم که شیوه حفظ بستگان از آتش دوزخ، امر به معروف و نهی از منکر

ص: ۱۲۷

۱- ۱. بحار، ج ۱۷، ص ۳۶۴.

۲- ۲. ابراهیم، ۱۴.

آنان است که اگر قبول کردند، آنان را از آتش حفظ کرده ای و اگر نپذیرفتند، تو به وظیفه ات عمل کرده ای. «ان اطاعوك كنت قد وقيتهم و ان عصوك قد قضيت ما عليك» (۱)

در روایتی می خوانیم: «رحم الله رجلا قال يا اهلاه! صلاتكم صيامكم زكاتكم مسكينكم یتیمکم جیرانکم» (۲) رحمت خدا بر کسی که به خانواده اش هشدار دهد که مراقب نماز و روزه و زکات و فقرا و یتام و همسایگانان باشید.

شاید «وَقُوْدُهَا النَّاسُ»[□]، اشاره به تجسم عمل انسان در قیامت باشد که خصلت ها و اعمال زشت او در دنیا، در آن روز آتش گیره می شود.

مسئولیت انسان در برابر خانواده

در آیات متعددی از قرآن به رسالت انسان در برابر خانواده اش اشاره شده است، از جمله:

«قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا» (۳)

«وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (۴) اهل خود را به نماز فرمان ده و بر آن پایداری کن.

«وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» (۵) نزدیک ترین بستگان را هشدار ده.

«يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَ أَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ» (۶) فرزندم! نماز به پا دار و امر به معروف کن.

«قُلْ لَأَزُوْجِكُمْ وَ بَنَاتِكُمْ وَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ» (۷) ای پیامبر! به زنان و دختران خود و سپس زنان مؤمنان بگو...

«إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۸) زیانکاران واقعی کسانی هستند که خود و خانواده شان در قیامت باختند.

«إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ» (۹) مردان خدا در مورد خانواده دغدغه دارند و بی تفاوت نیستند.

«وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ» (۱۰) پیامبر، همواره خانواده اش را به نماز سفارش می کرد.

در روایات نیز توجه بسیاری به این موضوع شده که چند نمونه ای ذکر می شود:

ص: ۱۲۸

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. تفسیر مراغی.

۳-۳. تحریم، ۶.

- ٤-٤. طه، ١٣٢.
- ٥-٥. شعراء، ٢١٤.
- ٦-٦. لقمان، ١٧.
- ٧-٧. احزاب، ٥٩.
- ٨-٨. زمر، ١٥.
- ٩-٩. طور، ٢٦.
- ١٠-١٠. مریم، ٥٥.

امام علی علیه السلام می فرماید: «علموا انفسکم و اهلیکم الخیر و ادبوه» (۱) به خود و خانواده تان خیر بیاموزید و آنان را ادب کنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیتة... الرجل راع علی اهل بیته... فالمرئیه راعیه علی اهل بیت بعلها و ولده (۲) همه شما نسبت به زیر دست خود مسئول هستید. مرد، مسئول خانواده اش، زن مسئول شوهر و فرزندش است.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می فرماید: «مروا صبیانکم بالصلاه اذا بلغوا سبع سنین و اضربوهم علی ترکها اذا بلغوا تسعا و فرقوا بینهم فی المضاجع اذا بلغوا عسرا» (۳) همین که فرزندتان به هفت سالگی رسید، آنان را به نماز فرمان دهید و همین که نه ساله شدند، سخت گیری تا مرز تنبیه بدنی مانعی ندارد و بستر و رختخواب آنان را در ده سالگی جدا کنید.

قرآن در سوره مدثر، تعداد فرشتگان دوزخ را نوزده نفر می داند: «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ» (۴) و شاید وصف «غِلَظٌ شِدَادٌ» در این آیه (۶ تحریم)، حالات همان نوزده فرشته باشد.

شاید مراد از «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ»، همان فرمان خداوند نسبت به گرفتن و بستن و در آتش انداختن دوزخیان باشد که در جای دیگر می خوانیم. «خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ» (۵) و یا «خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ثُمَّ صَبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ» (۶)

چون در میان فرشتگان نیز سلسله مراتب وجود دارد، «وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ» (۷) شاید مراد از «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» همان فرمان هایی باشد که فرشتگان برتر به فرشتگان تحت امر خود می دهند، آنان نیز بدون چون و چرا اطاعت می کنند.

هم خودتان را حفظ کنید، «قُوا أَنْفُسَكُمْ» و هم از خداوند بخواهید شما را حفظ کند.

رَبَّنَا... فَنَا عَذَابَ النَّارِ (۸)

ص: ۱۲۹

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. مجموعه و رام، ج ۱، ص ۶.

۳-۳. بحار، ج ۸۵، ص ۱۳۴.

۴-۴. مدثر، ۳۰.

۵-۵. حاقه، ۳۰-۳۱.

۶-۶. دخان، ۴۷-۴۸.

۷-۷. صافات، ۱۶۴.

۸-۸. بقره، ۲۰۱.

۱- ایمان داشتن کافی نیست، حفظ آن از خطرات و آسیب ها مهم است. پس باید مراقبت کرد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ﴾

۲- اولین گام در اصلاحات، اصلاح خود و بستگان و سپس اصلاح جامعه است.

در این آیه، اصلاح خود و بستگان و سپس در آیه نهم، اصلاح جامعه از طریق جهاد با کفار و منافقان آمده است. ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ﴾

۳- ایمان به معاد و دوزخ، نقش مهمی در ایجاد تقوا و اصلاح خود و دیگران دارد. ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْجِبَارَةُ﴾

۴- تربیت دینی فرزندان، بر عهده مدیر خانواده است. ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا﴾

۵- نفس انسان، سرکش است و نیاز به حفاظت دارد. ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ﴾

۶- اولی ترین فرد به حفظ انسان، خود انسان است. ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ﴾

۷- تا زنجیر از پای خود باز نکنیم، نمی توانیم دیگران را آزاد کنیم. خودسازی شرط موفقیت در ساختن خانواده و جامعه است. ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ﴾

۸- کیفر رها کردن خانواده و نزدیکان، هیزم آتش دوزخ شدن است. ﴿وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْجِبَارَةُ﴾

۹- کسانی که در دنیا سنگدل باشند، ﴿فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾ (۱) در آن روز نیز در ردیف سنگ قرار می گیرند. ﴿وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْجِبَارَةُ﴾

۱۰- در مدیریت، مسئول هر کار باید با آن کار سنخیت داشته باشد. اگر مسئول دوزخ، غلاظ و شداد نباشد، یا خودش اذیت می شود و یا به رسالت خود درست عمل نمی کند. ﴿عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ﴾

۱۱- گرچه انسان معصیت کار به دوزخ می رود، اما فرشتگان دوزخ، در عذاب کردن او معصیت خدا را نخواهند کرد. ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ﴾

۱۲- فرشتگان، نه دستورات گذشته را تمرد کرده و می کنند، «لَمَّا أَمَرَهُمْ» نه دستوراتی که بعداً به آنان داده می شود. «لَمَّا يُؤْمَرُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ تَجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

(در قیامت به کافران خطاب می شود): ای کسانی که کافر شدید! امروز عذرخواهی نکنید، زیرا جز این نیست که جزا و کیفر شما همان عملکرد خودتان است.

نکته ها:

در تمام قرآن، فقط همین یک آیه با جمله «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا» شروع شده و کافران را مورد خطاب قرار داده که آنهم مربوط به قیامت است.

قیامت مواقف گوناگونی دارد: در موقفی از قیامت اجازه عذرخواهی داده نمی شود. «لَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۱) و در مواقف دیگر هم که عذرخواهی می کنند، پذیرفته نمی شود.

«لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ» (۲) و موقفی حتی اجازه سخن گفتن داده نمی شود. (۳)

نمونه هایی از عذرخواهی در قیامت:

گاهی به دروغ سوگند می خورند: «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» (۴) به خدا سوگند ما مشرک نبودیم. آری یا به خاطر آن که دروغ گویی جزء ذات آنان شده است و یا به گمان آن که در آن روز می توانند نجات یابند، سوگند دروغ یاد می کنند ولی در هر صورت، در این سخن آنان نوعی عذرخواهی و پشیمانی است.

گاهی دیگران را مقصیر می دانند: «رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا» (۵) پروردگارا! (ما نمی خواستیم گمراه شویم) پیشینیان ما را گمراه کردند.

گاهی به اطاعت از بزرگان و پیشینیان عذر می آورند: «إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا» (۶) پروردگارا! ما به خاطر پیروی از بزرگانمان گرفتار شدیم.

ص: ۱۳۱

۱-۱. مرسلات، ۳۶.

۲-۲. روم، ۵۷.

۳-۳. یس، ۶۵.

۴-۴. انعام، ۲۳.

۵-۵. اعراف، ۳۸.

۶-۶. احزاب، ۶۷.

گاهی به بی توجهی و کم فکری خود عذر می آورند: لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ ... (۱) اگر به ندای انبیا گوش می دادیم یا تعقل می کردیم بدبخت نمی شدیم.

گاهی به پشیمانی و جبران گذشته وعده می دهند: «رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ» (۲) پروردگارا! مرا به دنیا بازگردان، شاید در آنچه به جا گذاشته ام، عمل صالحی انجام دهم.

پیام ها:

۱- کفر، در قیامت بخشیدنی نیست و توبه کافر در آن روز بی ثمر است. آری، عناد و لجاجت و عصیّت در برابر منطق و موعظه و معجزه، راه هر عذری را می بندد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ»

۲- کيفرهای قیامت، چیزی جز عملکرد انسان نیست. «إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتِمِّمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۸)

ای کسانی که ایمان آوردید! به درگاه خدا توبه کنید، توبه ای خالصانه.

امید است که پروردگارتان بدی های شما را بپوشاند و شما را به بهشت هایی که نهرها از زیر آنها جاری است وارد کند. روزی که خداوند، پیامبر و کسانی را که به او ایمان آورده اند خوار نکند، نورشان پیشاپیش آنها از سوی راستشان می شتابد، می گویند: پروردگارا! نور ما را کامل کن و ما را بیامرز، همانا تو بر هر چیز توانایی.

ص: ۱۳۲

۱- ۱. کهف، ۱۰.

۲- ۲. مؤمنون، ۹۹ و ۱۰۰..

«نصوح» از «نصح» به معنای خلوص و صدق است و گاهی به معنای محکمی نیز آمده است. در تفاسیر برای توبه نصوح مواردی آمده است، از قبیل: پشیمانی، استغفار، ترک گناه و تصمیم بر ترک در آینده، ترس از پذیرفته نشدن، گناه را در برابر خود دیدن و شرمنده شدن، گریه، کم سخن گفتن و کم خوردن و کم خوابیدن، پرداخت حقوق مردم و... بهتر است به سراغ روایات برویم.

اگر مغرور شویم و بگوییم که توبه ما صد در صد پذیرفته می شود، راه را برای انجام یا تکرار خلاف هموار کرده ایم و لذا ضمن امیدوار بودن، نباید صد در صد مطمئن باشیم. چنانکه در این آیه می فرماید: «عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» و در آیه ۳۱ سوره نور می فرماید:

«تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» توبه کنید، شاید رستگار شوید. کلمه «لعل» نشانه امیدوار بودن است.

در آیات قبل، سخن از نار بود، در این آیه سخن از نور است. در آیات قبل سخن از پیشگیری بود، «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا» در این آیه، سخن از درمان است که اگر نتوانستید خود را حفظ کنید و گرفتار گناه شدید، راه توبه باز است و نباید امید شما به یأس تبدیل شود. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ ... عَسَىٰ رَبُّكُمْ

در دنیا و آخرت، پیامبر و مؤمنان عزیزند:

در دنیا: «وَاللَّهُ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۱) عزت مخصوص خدا و رسول و مؤمنان است.

در آخرت: «يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» روزی که خداوند، پیامبر و یارانش را ذلیل نمی کند. (بلکه خذلان و رسوایی، مخصوص کافران است).

همراهان پیامبر در قیامت، «آمَنُوا مَعَهُ» همان کسانی هستند که در دنیا با مال و جان خود جهاد می کردند و نسبت به کفار شدید و نسبت به مؤمنان رحیم بودند. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ» (۲)، «وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۳)

ص: ۱۳۳

۱-۱. منافقون، ۸.

۲-۲. توبه، ۸۸.

۳-۳. فتح، ۲۹.

دعا و درخواست از خداوند، همیشه نقش دارد: چه در دنیا: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» و چه در قیامت: «أَتَمِّمَ لَنَا نُورَنَا»

طلب مغفرت، هم در دنیا است: «رَبَّنَا فَاعْفُرْ لَنَا ذُنُوبَنَا» (۱) هم در آخرت: رَبَّنَا ... وَاعْفُرْ لَنَا

پیام ها:

۱- در آیات قبل فرمان داد که خود را از آتش دوزخ حفظ کنید، قُوا أَنْفُسَكُمْ ... در این آیه، یک از راههای آن را توبه واقعی می داند. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ»

۲- گاهی از مؤمن، گناه سر می زند که باید توبه کند. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا توبُوا ...

۳- توبه باید به درگاه خدا باشد، نه افشای گناه نزد بندگان. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ»

۴- یکی از تکالیف مؤمن، توبه از گناه است. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا توبُوا ...

۵- توبه باید خالصانه و صادقانه باشد نه لقلقه زبان. «تُوبَةٌ نَصُوحًا»

۶- توبه، زمان و مکان خاصی ندارد. «تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تُوبَةً نَصُوحًا»

۷- برای تشویق به توبه، باید مردم را به رحمت الهی امیدوار کرد. «عَسَىٰ رَبُّكُمْ»

۸- پذیرش توبه، از شئون ربوبیت است. «عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ»

۹- ناپاکی و پلیدی در بهشت جای ندارد؛ اول پاک شدن، سپس وارد بهشت شدن. يُكْفَرُ ... يُدْخِلُكُمْ

۱۰- نتیجه توبه دو چیز است: محو گذشته «يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» و تأمین آینده.

«يُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ»

۱۱- ایمان به پیامبر کافی نیست، همراهی و تبعیت از آن حضرت لازم است. «وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۱۲- عمل صالح دنیا، در قیامت به صورت نور ظاهر می شود. «نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ»

۱۳- کسانی که در دنیا دنبال نورند، «وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ» (۲) در آخرت غرق

ص: ۱۳۴

۱- ۱. آل عمران، ۱۹۳.

۲- ۲. اعراف، ۱۵۷.

نورند. «نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ»

۱۴- در قیامت نیز تکامل هست. مؤمنان در آن روز به فکر تکمیل نور خود هستند. «رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا»

۱۵- مؤمنان واقعی در فکر ریزش و کاهش بدی ها، «وَاعْفِرْ لَنَا» و رویش و جهش خوبی ها هستند. «أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا»

۱۶- امید به استجاب دعا، «أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفِرْ لَنَا» برخاسته از قدرت مطلقه اوست. «إِنَّكَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَاوَاهُمُ جَهَنَّمَ وَبُنَى الْمُصِيبِ «۹»

ای پیامبر! با کفار و منافقان جهاد کن و بر آنان سخت گیر و جایگاه آنان دوزخ است و بد جای بازگشتی است.

نکته ها:

جهاد با کفار و منافقین، فرمان خداست ولی شکل و شیوه آن در اختیار پیامبر و جانشینان به حق آن حضرت است. لذا پیامبر صلی الله علیه و آله در برابر منافقان لشکر کشی نکرد، ولی در زمان حضرت علی علیه السلام چون آنان سپاه و لشکری تشکیل داده بودند آن حضرت با آنان جنگید.

پیام ها:

۱- جنگ و جهاد، باید زیر نظر رهبر الهی باشد. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ»

۲- حقیقت دین، باور قلبی است، لذا اظهار کنندگان دروغین که منافقانند در کنار کفار آورده شده اند. «الْكَفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ»

۳- اسلام دین جامع است. در جای خود رأفت دارد و در جای خود سخت گیری و خشونت. «وَاعْلُظْ عَلَيْهِمْ»

۴- انسان در اثر کفر و نفاق به جایی می رسد که پیامبر رحمت باید بر او بخروشد و با او برخورد شدید کند. «وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ»

۵- کشته شدن کفار و منافقان به دست مؤمنان، چیزی از عذاب آنان در قیامت نمی کاهد. جَاهِدِ ... وَ مَا وَاهُمْ جَهَنَّمَ

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ فَخَاتَمَهُمَا فَلَمْ يُغَيِّبَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿۱۰﴾

خداوند برای کسانی که کفر ورزیدند، همسر نوح و همسر لوط را مثال زده است که این دو زن، همسر (و از خانواده) دو بنده صالح از بندگان ما بودند، ولی به آن دو خیانت کردند. پس در برابر (کیفر) خداوند، برای آن دو زن هیچ کاری از آن دو پیامبر ساخته نبود و به آنان گفته شد: به آتش وارد شوید با وارد شوندگان.

نکته ها:

این آیه، دو زن را به عنوان نمونه اعلای کفر معرفی کرده است که هر دو، در خاندان رسالت زندگی می کردند و همسر دو پیامبر الهی بودند، اما با مخالفان آنان هم رأی و هم دست بودند. در آیات بعد نیز، دو زن را به عنوان نمونه برتر ایمان معرفی می کند، یکی همسر فرعون مشرک و ستمگر و دیگری حضرت مریم.

در آغاز سوره، سخن از انحراف دو نفر از زنان پیامبر بود، «صَيَّغَتْ قُلُوبَهُنَّ» و فرمود: اگر علیه پیامبر توطئه کنید، خداوند و فرشتگان و مؤمنان حامی او هستند. در اواخر این سوره، سخن از دو همسر دوزخی حضرت نوح و لوط است که به خاطر خیانت دوزخی شدند و آن دو پیامبر، با وجود مقام نبوت، نمی توانند چیزی از قهر خدا را از همسرانشان دفع کنند.

همسر پیامبر بودن سبب نجات نیست. چنانکه فرزند پیامبر بودن نیز چنین است، بلکه عملکرد خود انسان است که به دنبال آن سعادت یا شقاوت است. در قرآن علاوه بر این آیه،

چندین بار از هلاکت زن لوط سخن به میان آمده است. «كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ» (۱)

بهترین روش در تربیت، تذکر غیر مستقیم است. با این که ابولهب و پسر نوح نیز نمونه کفر بودند، اما خداوند به همسران دو پیامبر مثال زد و کلمه خیانت را مطرح کرد تا با فاش کردن راز پیامبر صلی الله علیه و آله توسط همسرش که نوعی خیانت است، تناسب داشته باشد و هشدار و خطاری به زنان پیامبر باشد که گمان نکنند وابستگی به پیامبر کلید نجات است.

حفظ خانواده از آتش دوزخ که در آیه ششم خواندیم، «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ» به معنای موفقیت صد در صد انسان نیست. زیرا گاهی خانواده او زیر بار نمی روند. «فَخَانَتْهُمَا»

در احادیث می خوانیم که زن نوح و لوط خیانتی به معنای انحراف جنسی نداشتند، (۲) بلکه مراد از خیانت، مخالفت با برنامه ها و اهداف پیامبر و همکاری با مخالفان آنان است.

پیام ها:

۱- زن می تواند الگوی فساد یا صلاح، در طول تاریخ باشد. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا... إِمْرَأَتِ نُوحٍ وَ إِمْرَأَتِ لُوطٍ

۲- از بی ادبان می توان ادب آموخت. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا... إِمْرَأَتِ نُوحٍ

۳- زن در عقیده و عمل آزاد است. وابستگی خانوادگی و اقتصادی و اجتماعی او را مجبور نمی کند. كَانَتْ تَحْتَ عِبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا... فَخَانَتْهُمَا

۴- عبودیت و صلاحیت، رمز رسیدن به درجه نبوت بود. «عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ»

۵- جریان کفر و نفاق، حتی در خانه انبیا نفوذ می کند. «فَخَانَتْهُمَا»

۶- بندگی و عبادت، زمانی ارزش دارد که همراه با عمل صالح باشد. «عبدین...»

ص: ۱۳۷

۱- ۱. اعراف، ۸۳؛ حجر، ۶۰؛ شعراء، ۱۷۱؛ نمل، ۵۷؛ عنکبوت، ۳۲ و ۳۳؛ صافات ۱۳۵.

۲- ۲. بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۳۰۷.

۷- در نظام خانوادگی دینی، سرپرستی و مدیریت با مرد است. «كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ»

۸- وابستگی فاسد، ضربه ای به عصمت و عدالت رهبران آسمانی نمی زند.

عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا ... فَخَانَتَاهُمَا

۹- خیانت به مکتب، انسان را به جایی می رساند که حتی شفاعت انبیا سودی ندارد. «فَلَمْ يُغَيِّبَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»

۱۰- هیچ عاملی مانع قهر الهی نیست. فَلَمْ يُغَيِّبَا ...

۱۱- خیانت، راه دوزخ است. فَخَانَتَاهُمَا ... أُدْخِلَا النَّارَ

وَ صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَ نَجِّنِي مِنْ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۱۱»

و خداوند برای کسانی که ایمان آورده اند، به همسر فرعون مثل زده است.

آن گاه که گفت: پروردگارا! برای من نزد خویش در بهشت خانه ای بساز و مرا از فرعون و کردار او نجات بده و مرا از گروه ستمگر رهایی بخش.

نکته ها:

در آیات قبل، دو نمونه زن بد (همسر نوح و لوط) معرفی شد و در آیات ۱۱ و ۱۲، دو نمونه زن خوب معرفی می شود. (همسر فرعون و حضرت مریم)

هنگامی که آسیه، (همسر فرعون) معجزه حضرت موسی را دید، به او ایمان آورد و فرعون، به کیفر این کار، دست و پایش را به زمین میخکوب کرد و او را زیر آفتاب سوزان قرار داد. هنگامی که آسیه آخرین لحظه های عمر خود را می گذرانید، دعایش این بود، «رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ» (۱)

لازم نیست الگو، پیامبر یا امام معصوم باشد و لازم نیست سابقه توحیدی داشته باشد. زن فرعون، نه معصوم بود و نه موحد، بلکه با دیدن معجزه موسی ایمان آورد.

در معرفی الگو و تجلیل از شخصیت ها، فرقی میان زن و مرد نیست. قرآن به پیامبرش

دستور می دهد که یاد ابراهیم را زنده نگه دار: «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرَاهِيمَ» (۱) و یاد آور مریم باش: «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ» (۲) چنانکه در این آیه، همسر فرعون را معرفی می کند.

□
«ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ»

سیمای همسر فرعون

۱. محیطزده نبود و جامعه شخصیت او را نساخته بود. او با منطق در برابر رژیم فاسد ایستاد.
 ۲. زرق و برق زده نبود و به تمام مظاهر دنیوی پشت کرد و از کاخ و رفاه و مادیات گذشت.
 ۳. فضای سکوت و خفقان را شکست.
 ۴. صبور بود و زیر شکنجه جان داد و به شهادت رسید، ولی از راه و مکتبش دست برد نداشت.
 ۵. حامی رهبر معصوم زمان خود، حضرت موسی □ بود.
 ۶. بلند همت بود. او به کمتر از بهشت و قرب خدا قانع نبود.
 ۷. شهادت داشت و تهدیدات فرعون در او اثر نگذاشت.
 ۸. رضای خالق را بر رضای خلق مقدم داشت.
 ۹. منطق و عقل و وحی را بر مسایل خانوادگی ترجیح می داد.
 ۱۰. با نهی از منکر خود که گفت: «لَا تَقْتُلُوهُ» (۳) موسی را در کودکی از مرگ نجات داد.
- همسر فرعون ثابت کرد بسیاری از شعارهایی که در طول زمان، جزو فرهنگ مردم شده، غلط است و باید آن را عوض کرد.
- می گویند: خواهی نشوی رسوا، هم رنگ جماعت شو، اما او گفت: من هم رنگ جماعت نمی شوم و رسوا هم نمی شوم.
- می گویند: یک دست صدا ندارد، اما او ثابت کرد که یک نفر نیز می تواند موج ایجاد کند.
- می گویند: زن شخصیت مستقل ندارد، اما او ثابت کرد زن در انتخاب راه مستقل است.
- می گویند: با مشت نمی شود به جنگ درفش رفت، اما او ثابت کرد حق ماندنی است و اگر مشت روی آهن اثر ندارد، روی افکار عمومی در تاریخ اثر دارد.

١-١. مریم، ٤١.

٢-٢. مریم، ١٦.

٣-٣. قصص، ٩.

می گویند: با یک گل بهار نمی شود، اما او ثابت کرد اگر خدا بخواهد با یک گل بهار می شود.

می گویند: فلانی نمک خورد و نمک گیر شد، همسر فرعون نان و نمک فرعون را خورد، ولی از عقیده او متنفر بود و می گفت: «نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ» خدایا! مرا از فرعون نجات بده.

انواع خانواده ها در قرآن

۱. زن و شوهری که هم فکر و همگام در کار خیر هستند. (همچون حضرت علی و حضرت زهرا علیهما السلام) «يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ» (۱)

۲. زن و شوهری که در خباث هم فکر و همگام هستند. (ابولهب و همسرش) تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ ... وَ امْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ

۳. خانواده ای که مرد خوب، اما زن بد است. (زن لوط و نوح) كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ ...

فَخَاتَمَتَاهُمَا (۲)

۴. خانواده ای که مرد بد، اما همسر خوب است. (زن فرعون) «مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ»

پیام ها:

۱- زن می تواند الگوی مردان تاریخ شود. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ»

۲- مقایسه الگوها، از روشهای تربیت است. مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا ... مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا

۳- فساد محیط و جامعه، وابستگی اقتصادی، زن بودن، تقاضای همسر و ترس از آوارگی، هیچ کدام دلیل بی دینی نمی شود. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ ...

۴- برای اتمام حجت، یک نمونه هم کافی است. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ... امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ

۵- حرف اول را اراده انسان می زند، نه چیز دیگر. ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا ... امْرَأَتٌ فِرْعَوْنٌ

۶- مبارزه با طاغوت، با دعا منافاتی ندارد. ضَرَبَ ... نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ

۷- نجات از طاغوت، پشتوانه معنوی لازم دارد. «ضَرَبَ .. نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ»

۸- مهم تر از بهشت، قرب معنوی به خداست. رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ ...

١-١. انسان، ٨.

٢-٢. تحریم، ١٠.

۹- ایمان سبب تنفر از ستمگران است. زن فرعون به خاطر ایمانی که داشت از تمام رفتارهای فرعون متنفّر بود. «نَجَّيْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ»

۱۰- اطاعت زن از مردم در عقیده لازم نیست، بلکه گاهی باید موضع بگیرد.

«نَجَّيْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ»

۱۱- روابط خانوادگی مرز دارد و همین که به انحراف و کفر رسید باید تغییر کند.

«نَجَّيْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ»

۱۲- تبری از کفر، شرط ایمان است. «نَجَّيْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ»

۱۳- ابراز تنفر و انزجار از دیگران، باید ملاک و معیار عقلی و شرعی داشته باشد.

مِنْ فِرْعَوْنَ ... مِنْ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَ صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَ كُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَوَانِينِ (۱۲)

و(خداوند به) مریم دختر عمران(نیز مثل زده است). زنی که دامن خویش را(از گناه)حفظ کرد، پس ما از روح خود در او دمیدیم(تا عیسی در دامن او متولد شد)و کلمات پروردگارش و کتب آسمانی را تصدیق کرد و از اطاعت پیشه گان بود.

نکته ها:

«أَحْصَنَتْ» از «حصن» به معنای قلعه، در مورد زنان، رمز عفت و پاکدامنی است.

در این آیه چهار کمال برای حضرت مریم بیان شده است: پاکدامنی، نفخه ی روح، تصدیق پیامبران و کتب آسمانی و اطاعت محض در برابر خدا.

در تفاسیر شیعه و سنی آمده است که زنان کامل چهار نفرند: آسیه همسر فرعون، مریم دختر عمران، خدیجه دختر خویلد و فاطمه دختر حضرت محمد صلی الله علیه و آله. (۱)

ص: ۱۴۱

تنها زنی که نامش در قرآن آمده، حضرت مریم است که ۳۱ مرتبه در دوازده سوره از او نام برده شده که ۱۲ بار آن به صورت عیسی بن مریم است و یک سوره قرآن، به نام اوست.

الگو باید مختلف با شرایط و محیطهای گوناگون باشد تا قابل تطبیق با هر کس و هر زمان و شرایط مختلف باشند: زن فرعون، حضرت مریم، حضرت ابراهیم و حضرت محمد علیهم السلام.

خداوند از پاکان دفاع می کند. چون به حضرت مریم تهمت ناپاکی زدند، «وَقَوْلِهِمْ عَلٰی مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا» (۱)، خداوند در قرآن دو بار فرمود: او پاکدامن است. «أَخْصَنَتْ فَرْجَهَا» (۲)

پیام ها:

۱- قرآن، حضرت مریم را به عنوان الگوی پاکدامنی برای مردان و زنان معرفی کرده است. لِلَّذِينَ آمَنُوا ... مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ

۲- ارزش زن به پاکدامنی اوست. «مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا»

۳- گام اول را باید انسان بردارد، آنگاه الطاف الهی سرازیر می شود. «أَخْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا»

۴- فرزند پاک از دامان پاک برمی خیزد. «أَخْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا»

۵- عمل به احکام و دستورات الهی، بهترین تصدیق آنهاست. «صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ»

۶- خضوع و خشوع در عبادت خداوند، در کنار تصدیق قولی لازم است.

صَدَقَتْ ... وَ كَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۴۲

۱- ۱. نساء، ۱۵۶.

۲- ۲. انبیاء، ۹۱؛ تحریم، ۱۲.

سوره ملک، آغازین سوره جزء بیست و نهم قرآن کریم است. این سوره از سوره های مکی و دارای سی آیه می باشد. نام دیگر این سوره، «تبارک» است.

«مُلک» و «تبارک»، هر دو برگرفته از آیه اول است و به ترتیب به معنای «فرمانروایی» و «پر برکت» می باشند.

محتوای این سوره به طور کلی شامل سه محور زیر است:

۱. مباحثی در مورد مبدأ هستی، صفات خداوند، نظام شگفت انگیز خلقت، آفرینش هستی و انسان و ابزارهای انسان برای شناخت.

۲. بحث هایی درباره معاد، عذاب دوزخ و گفتگوی جهنمیان در قیامت.

۳. تهدید کافران و ظالمان به عذاب های دنیوی و اخروی.

در فضیلت این سوره آمده است: قرائت این سوره موجب نجات از عذاب قبر است. (۱)

ص: ۱۴۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

بِإِذْنِ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ
الْعَفُورُ (۲)

مایه خیر و برکت و بلند مرتبه است آن (خدایی) که فرمانروایی به دست اوست و او بر هر چیزی تواناست. او که مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید که کدامیک از شما کار بهتری انجام می دهید و اوست عزتمند و آمرزنده.

نکته ها:

علاوه بر این سوره، سوره فرقان نیز با کلمه «بِإِذْنِ» آغاز شده است.

«بِإِذْنِ» از مصدر «برکات» هم به معنای خیر پایدار است و هم به معنای بلند مرتبه ضمناً به محلی که در آن آب جمع می شود، «برکه» می گویند.

هدف از آفرینش انسان چیست؟

پاسخ: قرآن چهار هدف را برای آفرینش انسان بیان کرده است:

الف) عبادت کردن. در قرآن می خوانیم: ما جن و انس را جز برای عبادت نیافریدیم. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱)

ب) انتخاب راه صواب از ناصواب و رسیدن به رشد و کمال در سایه آزمایش های الهی: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ»

ج) رحمت بر مردم. قرآن هدف دیگر خلقت را رحمت خاص خداوند بر مردم ذکر می کند و

ص: ۱۴۵

می فرماید: (انسان ها) برای آن آفریده شدند که به رحمت خاص خداوند هدایت شوند: «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ»

(۱)

کار «حسن» و نیک چه شرایطی دارد؟

کار نیک، کاری است که از نظر هدف، زمان، مکان، ضرورت، تداوم، ابزار مورد استفاده، همکاران، بهره گیران، استقامت در کار، استحکام، نظم، آینده نگری در عمل، اولویت های مورد نیاز، نشاط، اعتدال، دقت، سرعت و سلامت کار، مورد سنجش و برنامه ریزی قرار گرفته باشد و به دور از آفت های عجب، حبط، ریا و سمعه انجام پذیرد.

خداوند متعال هم در دنیا حکومت دارد: «بِيَدِهِ الْمُلْكُ» و هم در آخرت حاکم است. «الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ» (۲)

خداوند، حاکم یگانه است: «لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ» (۳)، «بِيَدِهِ الْمُلْكُ» و حکومت او همراه با قداست است. «الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ» (۴)

جلوه های برکت خداوند هم در تکوین و آفرینش وجود دارد: «بَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ ...

خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ وَ هُوَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ» (۵)

امام صادق علیه السلام ذیل آیه فرمود: مراد عمل بیشتر نیست، بلکه مراد بهترین عمل است و آن انجام عمل است همراه با خشیت الهی و نیت صادق و نیکوکاری. (۶)

پیام ها:

۱- گرچه قرآن درباره خودش و پیامبری که بر وی نازل شده، کلمه «بَارَكَ» را به کار برده است، ولی سرچشمه تمام برکات، خداوند و قدرت اوست. «بَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۲- تمام قدرت ها و حکومت ها از بین رفتنی هستند، تنها حکومت خداوند ابدی است. «بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

ص: ۱۴۶

۱-۱. هود، ۱۱۹.

۲-۲. حج، ۷۶.

۳-۳. فرقان، ۲.

۴-۴. جمعه، ۱.

۵-۵. فرقان، ۱.

۶-۶. کافی، ج ۲، ص ۱۶.

۳- حکومت های دنیا، جزئی، موقت و محدود است و لذا برکت گسترده ای ندارد. «بَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ»

۴- تقدیر مرگ و حیات، جلوه ای از حاکمیت مطلق خداوند است. بِيَدِهِ الْمُلْكُ ...

خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ

۵- حاکمان دنیایی، در همه امور قدرت ندارند، ولی خداوند حاکم و بر همه چیز قادر است. «بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۶- مرگ به معنای فنا و نابودی نیست، بلکه امری وجودی است که آفریده شده و آن انتقال از این دنیا به دنیای دیگر است. «خَلَقَ الْمَوْتَ»

۷- آفرینش مرگ، آزمایشی برای ظهور صبر، و آفرینش حیات، آزمایشی برای ظهور شکر است. «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ»

۸- آفریده ها همه هدفمندند و هیچ چیز، عبث آفریده نشده است و خداوند انسان را برای تکامل انتخابی آفریده است. «لِيَبْلُوَكُمْ»

۹- جوهره انسان در لابلای گرفتاری ها و تلخ و شیرینی ها روشن می شود. «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ»

۱۰- آزمایش الهی برای مشخص شدن علم خداوند نیست، زیرا او همه چیز را از قبل می داند؛ بلکه برای آن است که عملی از ما صادر شود. «لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (مثل استادی که معلومات شاگردش را می داند، ولی او را امتحان می کند تا استحقاق نمره شاگرد جلوه کند.)

۱۱- ملاک عمل، کیفیت است نه کمیت. «أَحْسَنُ عَمَلًا» (نه «اکثر عملاً»)

۱۲- آزمایش الهی همیشگی و برای همه است. «لِيَبْلُوَكُمْ» (نشان استمرار است)

۱۳- به خوب بودن کار، قانع نباشیم، باید بهترین کار انجام شود. «أَحْسَنُ عَمَلًا»

۱۴- تنها حکومت و قدرت خدا شکست ناپذیر است. بِيَدِهِ الْمُلْكُ ... قَدِيرٌ ... هُوَ الْعَزِيزُ

۱۵- عزت و قدرت خداوند همراه با رأفت و رحمت است. «الْعَزِيزُ الْغَفُورُ»

۱۶- از شکست در آزمایش های الهی مأیوس نشوید، که او بخشنده است. «الْغَفُورُ»

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طَبَاقًا ۗ تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصِيرَ ۗ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصِيرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾

همان کسی که هفت آسمان را طبقه طبقه آفرید. در آفرینش خداوند رحمان هیچ خللی نمی بینی. بار دیگر دیده باز کن، آیا هیچ شکافی می بینی؟ باز، پی در پی چشم خود را برگردان (و تماشا کن، خواهی دید که) چشم در حالی که خسته و ناتوان است به سوی تو بازمی گردد (بدون آن که نقص و خللی مشاهده کند).

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾

و همانا ما آسمان دنیا را با چراغ هایی زینت دادیم و آن را وسیله راندن شیاطین قرار دادیم و برای آنها عذاب فروزان آماده کردیم.

نکته ها:

«طَبَاقٍ»، یا مصدر «طَبَقَ» یا جمع «طَبَقَ» است؛ در صورت اول «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طَبَاقًا» به معنای آن است که آسمان ها متناسب و مطابق یکدیگرند و در صورت دوم به معنای آن است که آسمان ها هفت طبقه بر فراز یکدیگرند.

«تَفَاوُتٍ» از «فَوَتْ» به معنای بروز اختلال و ناهماهنگی و «فُطُورٍ» به معنای شکاف از طول است. «خَاسِئًا» به معنای خسته و ناکام و «حَسِيرٌ» به معنای ناتوان است.

تلخی ها و کمبودها در نزد انسان های سطحی ناگوار به نظر می آید و گرنه محققان به هر چیز با دیده مثبت می نگرند. ترشی و فلفل برای کودک ناگوار است، ولی برای والدین او، ترشی به اندازه مرَبَا، ارزشمند است.

«مَصْبَاحٍ» از «صَبَحَ»، وسیله ای است که شب را همانند صبح، روشن کند، مانند چراغ.

در این آیات، سه تعبیر در مورد ستارگان آسمان آمده است. ۱. مصباح و چراغ؛ ۲. زینت و

در آیات هفتم و هشتم سوره صافات خواندیم که شیطان‌ها برای استراق سمع و شنود اخبار آسمان، قصد نفوذ به آن جا را دارند ولی هر بار مورد هدف قرار می‌گیرند و رانده می‌شوند و این گونه ستارگان وسیله حفظ آسمان هستند.

پیام‌ها:

۱- نظام آفرینش بر اساس رحمت خداوند است. «فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ»

۲- نظام موجود، نظام احسن است و در نظام آفرینش، هیچ نقص و کمبودی وجود ندارد. «مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ»

۳- خداشناسی باید بر اساس نظر و دقت باشد، تا ایمان انسان به عظمت هستی و قدرت آفریدگار بیشتر شود. فَارْجِعِ الْبَصَرَ ... ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ

۴- برای کسب معرفت، یک بار دیدن و نظر کردن کافی نیست. فَارْجِعِ الْبَصَرَ ... ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ (در این آیه کلمه «تَرَىٰ» دو بار و کلمه «بصر» سه بار همراه با لفظ «كَرَّتَيْنِ» تکرار شده است.)

۵- خداوندی که کار خود را محکم و حکیمانه انجام داده است، از دقت نظر دیگران نگران نیست، بلکه دیگران را به بازدید دعوت می‌کند. فَارْجِعِ الْبَصَرَ ... ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ

۶- خداوند از آفریدن خسته نمی‌شود: «وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ» (۱) ولی چشم ما از نگاه به آفریده‌های او خسته می‌شود. «يُنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ حَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ»

۷- زینت، یکی از خواسته‌های فطری بشر است. (یکی از نعمت‌های ستارگان، زینت بودن آنها شمرده شده است. «زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا»)

۸- آفریده‌های الهی در عین استواری و استحکام، «سَبَّعًا شَدَادًا» (۲) از زینت ویژه‌ای برخوردارند. (در معماری علاوه بر استحکام ساختمان، زیبایی نمای

ص: ۱۴۹

۱- ۱. (ق، ۳۸).

۲- ۲. (نبا، ۱۲).

بنا نیز باید مورد توجه باشد.) «زَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا»

۹- آفریده های الهی دارای کاربردهای گوناگونی هستند. «بِمَصَابِيحٍ - رُجُومًا»

۱۰- در برابر دشمن نباید انفعالی برخورد کرد؛ برخورد ما با دشمن باید تهاجمی باشد. «رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ»

۱۱- شیاطین به آسمان ها نیز طمع دارند. «رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ»

۱۲- شیاطین، ضربه پذیرند. «رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ»

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾ إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا وَهِيَ تَفُورٌ ﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلْتَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾

و برای کسانی که به پروردگارشان کفر ورزند عذاب جهنم است که بد بازگشتگاهی است. هنگامی که به دوزخ پرتاب شوند، خروش نابهنجار آن را می شنوند در حالی که جوشش و فوران دارد. نزدیک است از شدت خشم، پاره پاره شود، هرگاه گروهی در آن افکنده شوند، نگهبانان دوزخ از آنان پرسند: آیا هشدار دهنده ای به سراغ شما نیامد؟

نکته ها:

«أُلْقُوا» از «اللقاء» به معنای پرتاب شدن بدون اختیار است.

«شَهيقٌ» به زشت ترین و ناخوشایندترین صداها، همچون صدای گوش خراش خران گفته می شود. «تَفُورٌ» از فوران، بیانگر شعله های عظیم دوزخ است که می جوشد و بالا می آید.

صدای ناخوشایند «شَهيقٌ» از خود دوزخ است، «لَهَا شَهيقًا» و اهل دوزخ نیز شهیق دارند، چنانکه در آیه ۱۰۶ سوره هود می خوانیم: «لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهيقٌ»

پیام ها:

۱- غضب و غیظ، گاهی به حد انفجار می رسد. «تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ»

۲- دوزخیان، به درون آتش پرتاب می شوند. «أَلْقُوا فِيهَا»

۳- عذاب جهنم، همراه با تحقیر است: «أَلْقُوا فِيهَا»، گوش خراش است: «سَمِعُوا لَهَا شَهيقاً» و همراه با سؤال توبیخ است. «سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا»

۴- عذاب الهی بعد از اتمام حجت است. «أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ»

«قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ» (۹) «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۱۰) «فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحِقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۱۱)

گویند: چرا، همانا هشداردهنده به سراغ ما آمد، ولی ما تکذیب کردیم و گفتیم:

خداوند چیزی نازل نکرده است و شما جز در گمراهی بزرگی نیستید. و گویند:

اگر ما (حق را) می شنیدیم یا تعقل می کردیم، در زمره اهل آتش نبودیم. پس به گناه خود اعتراف نمایند، پس لعنت بر اهل آتش باد.

نکته ها:

در این سه آیه، به سه اعتراف کافران در قیامت اشاره شده است:

الف) اعتراف به آمدن انبیا و تکذیب آنان. «بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا»

ب) اعتراف به عدم تعقل و استماع سخن حق. «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ»

ج) اعتراف به ارتکاب گناه. «فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ»

در آیه ۲۶ سوره فصیلت می خوانیم که مخالفان می گفتند: «لَا تَسْمَعُوا لَهُذَا الْقُرْآنِ» به این قرآن گوش فراندهید ولی در آن روز خواهند گفت: ای کاش گوش می دادیم! «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ»

پیام ها:

۱- خداوند که هدفش تکامل معنوی انسان است، باید رهبر آسمانی بفرستد و گرنه این هدف عملی نمی شود. «قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ»

۲- نتیجه انکار عمدی و آگاهانه دین دوزخ است. اَلْقُوا فِيهَا ... جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا

۳- خلافکار کار خود را توجیه می کند. (کافران برای توجیه تکذیب خود می گفتند: اصلاً خدا چیزی نازل نکرده است.)
فَكَذَّبْنَا وَ قُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ

۴- ریشه تکذیب، عدم تعقل است. فَكَذَّبْنَا ... لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ (تعالیم اسلام مطابق با عقل است، اگر تعقل می کردیم مؤمن می شدیم.)

۵- عقل واقعی آن است که انسان حق را بشنود، بپذیرد و پیروی کند تا از قهر الهی خود را نجات دهد. لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ

۶- روحیه لجابت به جایی می رسد که گمراهان، به پیامبران الهی نسبت گمراهی می دهند، آنها را گمراهی بزرگ! «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ»

۷- اعتراف به گناه در دنیا ممکن است سبب عفو شود، ولی در آخرت هرگز.

فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ ... لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ

۸- کفار در قیامت هم شکنجه جسمی می شوند: «اصحاب السعير»، هم شکنجه روحی. «سحقاً» (دور بودن از رحمت الهی)

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (۱۲) وَ أَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۱۳) أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۴)

همانا کسانی که از پروردگارشان در نهان می ترسند، برایشان آمرزش و پاداشی بزرگ است. گفتارتان را پنهان کنید یا آشکار سازید، (تفاوتی ندارد) همانا او به آنچه در سینه هاست آگاه است. آیا کسی که آفرید، (از حالات آفریده خود) آگاه نیست؟ در حالی که او باریک بین و آگاه است.

نکته ها:

طبق روایتی از تفسیر نورالثقلین امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از لطیف، کوچکی و نازکی نیست، بلکه مراد آن است که علم خدا در اشیا نفوذ دارد ولی درک او از سوی دیگران ممتنع است.

پیام ها:

۱- در شیوه تربیت باید تویخ بدان و تشویق خوبان در کنار هم باشد تا مورد مقایسه قرار گیرد. (آیات قبل سخن از کیفر دوزخیان بود و این آیه از بهشتیان سخن می گوید). «إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ»

۲- خشیت از خداوند زمانی کارساز است که دائمی باشد. «يَخْشَوْنَ» فعل مضارع و نشانه استمرار است.

۳- پاک شدن از گناهان، زمینه دریافت الطاف الهی است. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ»

۴- تقوا و خشیت واقعی آن است که انسان در درون خود نیز از خدا پروا داشته باشد، و گرنه تقوای ظاهری، تظاهری بیش نیست. «يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ»

۵- ریا و نفاق را کنار بگذاریم که خدا به باطن ها آگاه است. «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۶- پنهان بودن، در علم عمیق خداوند، اثری ندارد. او تمام نیت ها و راز دل ها را می داند. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» («عَلِيمٌ» نشانه علم عمیق و گسترده است.)

۷- علم خداوند به مخلوقات، به خاطر خالقیت اوست. (کسی که چیزی را ساخته و آفریده، از حالات آفریده خود آگاه است.) «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ»

۸- ایمان به علم خداوند، بهترین عامل بازدارنده از نفاق و نهم کاری است.

أَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ ... أَلَا يَعْلَمُ ...

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ (۱۵)

اوست که زمین را برای شما رام ساخت، پس در شانه های آن رفت و آمد کنید و از رزق الهی بخورید (و بدانید که) برانگیخته شدن فقط به سوی اوست.

نکته ها:

«منكب» به معنای شانه است و شانه بهترین عضو برای قرار گرفتن بار بر روی آن است.

شانه زمین، یعنی قسمت هایی از زمین که بار رزق شما بر آن است.

زمین رام انسان است و با وجود چند نوع حرکت مختلف، آرام است. اگر به طور دائم زمین گرفتار زلزله یا آتشفشان بود، یا فاصله زمین با خورشید دورتر و یا نزدیکتر بود و یا هریک از محاسبات موجود بر زمین حاکم نبود، زمین برای انسان رام نبود. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا»

پیام ها:

۱- خداوند، زمین را رام ساخته تا امکان تلاش و کوشش بشر بر روی آن فراهم باشد. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا»

۲- رزق از سوی خداوند است، ولی برای به دست آوردن آن تلاش لازم است.

«فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ»

۳- هستی در حال حرکت و رو به تکامل است:

طبیعت برای انسان. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا»

انسان برای تلاش. «فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا»

تلاش برای رزق. «كُلُوا مِنْ رِزْقِهِ»

دنيا برای آخرت. «إِلَيْهِ النُّشُورُ»

۴- کامیابی های دنیا نباید سبب غفلت از قیامت شود. «كُلُوا... وَإِلَيْهِ النُّشُورُ»

أَمْ أَنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ أَمْ أَنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَيَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿١٧﴾

آیا خود را از (قهر) کسی که در آسمان است، ایمن می دانید، از این که شما را در زمین فرو برد، پس ناگاه زمین به لرزه افتد. یا از (قهر) کسی که در آسمان است، ایمن شده اید که تندبادی از سنگریزه بر شما فرو فرستد.

پس به زودی خواهید دانست که بیم دادن من چگونه است.

محتوای این دو آیه، شبیه آیه ۶۵ سوره انعام است که می فرماید: به مردم بگو: او قادر است که از آسمان یا زمین بر شما عذابی نازل نماید. «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ»

«حاصب» به معنای تند بادی است که سنگریزه به همراه دارد.

نمونه فرو رفتن در زمین را در آخر سوره قصص درباره قارون می خوانیم که می فرماید:

«فَخَسَفْنَا بِهِ» و نمونه نزول سنگریزه از آسمان را در ماجرای قوم لوط می خوانیم که فرمود:

«إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا» (۱)

قدرت خداوند در آرامش بخشیدن به زمین، جلوه ای از فرمانروایی اوست که در ابتدای سوره خواندیم: «بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۲)

احتمال تغییر و دگرگونی در هستی، انسان را از مغرور شدن و تکیه کردن به دنیا نجات می دهد. مولوی در مثنوی در این باره شعر زیبایی آورده است:

جمله ذرات زمین و آسمان

لشگر حَقِّند گاه امتحان

باد را دیدی که با عادان چه کرد

آب را دیدی که در طوفان چه کرد

آنچه بر فرعون زد آن بحر کین

و آنچه با قارون نمودست این زمین

و آنچه آن بایبل با آن پیل کرد

و آنچه پشه کله نمرود خورد

و آن که سنگ انداخت داودی بدست

گشت سیصد پاره و لشگر شکست

گر بگویم از جمادات جهان

عاقلانه یاری پیغمبران

مثنوی چندان شود که چهل شتر

گر کشد عاجز شود از بار پر

پیام ها:

۱- قهر و کیفر خداوند، تنها در قیامت نیست. **أَمِنتُمْ ... أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ**

۲- هیچ کس خود را از قهر خدا در امان نداند و هر لحظه احتمال نزول قهر

ص: ۱۵۵

۱-۱. قمر، ۳۴.

۲-۲. ملک، ۱.

هست. «أَأْمِنتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ»

۳- آسمان، مرکز فرماندهی و تدبیر الهی است. «مَنْ فِي السَّمَاءِ»

۴- آسمان، مرکز مأموران مطیع و تحت امر خداوند است. «مَنْ فِي السَّمَاءِ»

۵- نظام حاکم بر طبیعت با اراده او است و هر لحظه می تواند آن را تغییر دهد.

«يَخْسِفُ بِكُمْ الْأَرْضَ»

۶- قهر الهی ممکن است از زیر پای انسان باشد و او را در زمین فرو برد. «يَخْسِفُ بِكُمْ الْأَرْضَ» یا از بالای سر او، از آسمان نازل شود. «يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا»

۷- دست خداوند، باز است. هم می تواند از آسمان باران فرستد: «يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا» (۱) و هم می تواند از آسمان سنگ ببارد. «يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا»

۸- تهدیدات الهی را جدی بگیریم. «فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ»

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (۱۸) أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ (۱۹)

همانا کسانی که قبل از آنان بودند، انبیا را تکذیب کردند، پس (بنگر که) کیفر من چگونه بود. آیا پرندگان را که بر فراز آنان، در حالی که بال های خود را گسترده و جمع می کنند (و در پروازند) نمی بینند؟ هیچ کس جز خداوند رحمن آنها را (در آسمان) نگاه نمی دارد. همانا او به هر چیز بینا است.

نکته ها:

پرندگان با دارا بودن حرکات دسته جمعی و طی مسافت های طولانی در چهار فصل، نشستن ها و پروازهای متوالی و بدون محدودیت مکانی، اما عدم سقوط و تصادم با یکدیگر، نشانه هایی از عظمت و قدرت الهی هستند.

ص: ۱۵۶

«صافات» به صورت اسم فاعل آمده است، یعنی پرنده با بال های باز پرواز می کند، ولی کلمه «يَقْبِضَنَّ» به صورت فعل آمده، زیرا پرنده گاهی بال های خود را جمع می کند.

پیام ها:

۱- تهدیدهای خداوند را جدی بگیریم. (قهر خداوند درباره پیشینیان عملی شده است، قارون به زمین فرو رفت و بر قوم لوط از آسمان سنگریزه بارید. پس شما از تاریخ آنان عبرت بگیرید.) «فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ»

۲- خداوند، پیامبرش را در برابر تکذیب مردم دلداری می دهد. «لَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

۳- تاریخ گذشته، چراغ راه آیندگان است. «كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

۴- تکذیب انبیا، رمز قهر الهی است. كَذَّبَ ... فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ

۵- ابزارهای مادی شما را مغرور نکند. (گرچه پرنده از طریق بال زدن پرواز می کند ولی آنچه او را در هوا نگاه می دارد، قدرت خداوند است.) «مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ»

۶- هیچ چیز را برای خدا شریک قرار ندهید. «إِلَّا الرَّحْمَنُ»

۷- نعمت های الهی بر اساس رحمت است. «مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ»

۸- نظام هستی، زیر نظر خداوند اداره می شود. «إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ»

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصَرُّكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾ أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ ﴿٢١﴾

آیا کیست این کسی که سپاه شماس است و شما را در برابر (قهر) خداوند رحمن یاری می دهد؟ کافران جز در فریب نیستند. آیا کیست آن که اگر خداوند رزقش را قطع کند به شما روزی دهد؟ بلکه آنان در سرکشی و فرار (از حقیقت) لجاجت می کنند.

در آیات قبل سخن از قدرت الهی در زمین و آسمان بود. او می تواند به زمین فرمان دهد که کفار را در خود فرو برد، او می تواند پرندگان را در آسمان نگاه دارد و... این آیه عجز و ناتوانی بشر را به رخ او می کشد که این انسان با تکیه بر کدام لشکر و با چه حمایتی این همه در برابر خداوند، لجاجت از خود نشان می دهد. گویا مشرکان از ناحیه بت ها برای خود نیروئی احساس می کردند.

«عُرُورٌ» به معنای فریب دهنده و «عُرُورٌ» به معنای فریب است.

ابزارهای غرور متفاوتند و عامل آن شیطان است: «لَا يَغُرَّتْكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ» (۱) آرزوهای طولانی و وعده های اغفال گران وسیله غرورند.

در اینجا به عوامل بدبختی انسان اشاره شده است: غرور، لجاجت، سرکشی و فرار از حق.

«عُتُوٌّ» به معنای استکبار و تجاوز از حق و «نُفُورٌ» به معنای اظهار تنفر و گریز از حق است.

لجاجت، زمینه سرکشی و طغیان است و سرکشی، زمینه نفرت و فاصله گرفتن از حق.

تنها خداوند روزی رسان است. هم در دنیا روزی می دهد: «خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ» (۲) هم در برزخ روزی می دهد: «بَلْ أَهْلِيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرَزَقُونَ» (۳) هم در قیامت روزی می دهد.

«يُرَزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۴)

پیام ها:

۱- فرد مغرور را باید به ضعف ها و ناتوانی هایش متوجه نمود. اَمَّنْ هَذَا الَّذِي ...

۲- از ابزارهای غرور، داشتن لشکر و سپاه است. جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ ... إِلَّا فِي غُرُورٍ

۳- کافران با تکیه بر قدرت های پوشالی، گرفتار غرور و فریب می شوند. جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ ... إِنَّ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ

۴- خداوند مجبور نیست که رزق دهد، بلکه می تواند رزق دادن را قطع کند. «إِنْ

ص: ۱۵۸

(۱-۱). لقمان، ۳۳.

(۲-۲). روم، ۴۰.

(۳-۳). آل عمران، ۱۶۹.

۵- یکی از راههای توجه به نعمت های خداوند، احتمال گرفته شدن نعمت ها است. «إِنَّ أَمْسَكَ رِزْقَهُ» (در آیه دیگر از همین سوره می فرماید: «إِنَّ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا» (۱) اگر آبها به عمق زمین فرو رفته بود و شما به آن دسترسی نداشتید.)

أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

پس آیا کسی که به رو افتاده راه می رود هدایت یافته تر است یا کسی که ایستاده بر راه راست می رود؟ بگو: اوست کسی که شما را پدید آورد و برای شما گوش و چشم ها و دل ها قرار داد اما شما اندکی سپاس می گذارید. بگو: اوست کسی که شما را در زمین بیافرید و به سوی او محشور می شوید.

نکته ها:

«مکب» به معنای کسی است که به رو افتاده باشد و «إِنْشَاءً» به معنای ایجاد همراه با ابتکار و «ذراً» به معنای آفریدن و تکثیر نسل است.

در این آیه کافر به کسی تشبیه شده است که به رو بر زمین افتاده باشد و بخواهد افتان و خیزان حرکت کند ولی مؤمن به کسی که راست قامت راه می رود، تشبیه شده است.

«سمع» مصدر است و مفرد و جمع را شامل می شود و لذا نیازی به آوردن آن به صورت جمع نیست، بر خلاف «ابصار» و «افئده» که به صورت جمع آمده اند.

کسی که از رو به زمین افتاده، دید ندارد، با زحمت و کند حرکت می کند، چون موانع راه را نمی بیند دست و صورتش آسیب می بیند، ذلیل و خوار می شود، دیگران می روند و او تنها

ص: ۱۵۹

می ماند، ولی کسی که ایستاده حرکت می کند، عزیز است، تند و سریع می رود، موانع راه را از دور شناسایی و بررسی می کند، لذا سالم می ماند و دیگران نیز با او همراهند.

امام باقر علیه السلام فرمود: قلب چهار گونه است، یکی از آنها قلب وارونه است که آن قلب مشرک است. سپس این آیه را تلاوت فرمود: «أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ» (۱)

خودشناسی راهی برای خداشناسی است. حضرت علی علیه السلام می فرماید: گوش با استخوان می شنود و چشم با پیه می بیند. «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ»

با این که شکر ما در برابر نعمت های خداوند بسیار کم است، ولی خداوند نعمت هایش را از ما نمی گیرد. در دعای ماه رجب می خوانیم: «یا من يعطی الكثير بالقلیل» ای خدائی که در برابر عمل و شکر کم، عطای بسیار می کنی.

پیام ها:

۱- افراد لجوج و حق ستیز و حق گریز، به نوعی مسخ شده اند و به جای حرکت طبیعی مثل خزنده ها حرکت می کنند. بَلْ لُجُوجًا فِي عُنُقٍ وَ نُفُورٍ ... مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ

۲- راه اسلام، هموار و مستقیم و دارای مقصدی روشن است و اگر امت اسلامی بر این راه رود، راست قامت و سرافراز است. «يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۳- خلقت انسان بسیار مهم است به گونه ای که پیامبر مأمور می شود مردم را به مبدأ پیدایش و نعمتهای نهفته در آن پی در پی هشدار دهد. قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ ... قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ

۴- آفرینش خداوند ابتکاری است، نه شبیه سازی از روی نمونه قبلی. «أَنْشَأَكُمْ»

۵- خدا همه ابزارهای شناخت را به انسان عطا فرمود تا با او اتمام حجت کند.

(انسان های عادی تنها می شنوند و می بینند و عبرت می گیرند اما انسان های برتر، مطالبی را از طریق دل دریافت می کنند.) «جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ»

۶- شکر خداوند، تنها با زبان نیست بلکه شکر عملی که همان به کارگیری

ص: ۱۶۰

صحيح نعمت ها است، لازم است. «قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»

۷- کسی که در آغاز خلقت شما را در زمین و از زمین آفرید، قدرت زنده کردن دوباره شما را نیز دارد. اُنشَأَكُم ، ذَرَأَكُم ...
إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

۸- خداوند در دنیا انسان ها را در زمین پخش می کند و در قیامت آنها را جمع می کند. «ذَرَأَكُم ، تُحْشَرُونَ»

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٦﴾

و(کفار، پیوسته از روی استهزاء) می گویند: اگر راست می گویند این وعده قیامت چه زمانی است؟ (به آنان) بگو: علم (به زمان قیامت) تنها نزد خداوند است و من تنها بیم دهنده آشکارم.

نکته ها:

در قرآن، شش مرتبه جمله، «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ» از زبان مخالفان آمده است و پیامبر در پاسخ آنان می فرمودند: علم به قیامت فقط نزد خدا است.

علم غیب دو نوع است: نوعی که خداوند به برگزیدگان خود عنایت می کند: «تِلْكَ مِنْ آيَاتِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۱) یعنی آنچه گفتیم از خبرهای غیبی است که به تو وحی کردیم.

و نوعی که فقط مخصوص خداست و حتی انبیای الهی به آن آگاهی ندارند، نظیر علم به زمان برپایی قیامت: «إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ» چنانکه در دعا می خوانیم: «بِحَقِّ عِلْمِكَ الَّذِي اسْتَأْثَرْتَ بِهِ لِنَفْسِكَ» به حق آن علمی که برای خود نگاه داشته ای.

ندانستن جزئیات و زمان وقوع قیامت دلیل بر انکار کلیات آن نیست. اگر صدای زنگ در خانه بلند شد و شما کسی را که زنگ می زند نمی بینید، دلیل آن نیست که بگویید کسی پشت در نیست.

ص: ۱۶۱

۱- کافر به دنبال بهانه است. (سؤال کردن از زمان وقوع قیامت، طفره رفتن از اصل قیامت است.) «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ»

۲- دشمن از طریق طرح سؤال و تحقیر و استهزا در صدد تضعیف مکتب و رهبر آسمانی است، لذا انبیا را متهم به دروغ گویی می کنند. «مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

۳- هر دانستنی ارزش نیست، (اگر زمان قیامت را بدانیم برای گروهی که به آن زمان نزدیک ترند، سبب وحشت و اضطراب و برای گروهی که با آن فاصله طولانی دارند، سبب غفلت و فراموشی می شود.) «إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ»

۴- رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خبر دادن از غیب نیست، بلکه هدایت و هشدار است.

«إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۵- سخن پیامبران، روشن و بدون ابهام و پیچیدگی است. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۶- افراد مغرور و لجوج را باید با شیوه هشدار، ارشاد نمود و بشارت و تشویق درباره این گونه افراد کارساز نیست. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ ﴿٢٧﴾

پس چون آن (دوزخ موعود) را نزدیک بینند، چهره های کسانی که کفر ورزیدند، زشت و گرفته گردد و (به آنها) گفته شود: این است آنچه (در دنیا به عنوان تمسخر) می خواستید.

نکته ها:

«زُلْفَةً» به معنای نزدیک است، به سرزمین مشعر الحرام «مزدلفه» می گویند چون به مکه نزدیک است.

«تَدْعُونَ» درخواست جدی و باعجله است. در آیه چهاردهم سوره ذاریات می خوانیم:

«يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُقْتَلُونَ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ» (۱) یاد کن روزی را که آنان با آتش شکنجه و عذاب شوند، شکنجه تان را بچشید، این همان است که با شتاب خواهان آن بودید و می گفتید: «آيَانَ يَوْمِ الدِّينِ» (۲)

قرآن کریم در آیات متعددی به توصیف سیمای نیکوکاران و مجرمان در قیامت پرداخته است. درباره نیکوکاران می فرماید:

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ» (۳) در آن روز صورت هایی درخشان و خندان و شادمانند.

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ» (۴) صورت هایی در آن روز، شاداب و باطراوتند.

«تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ» (۵) در چهره های آنان خرمی و طراوت را درک می کنی.

اما در باره منحرفان و مجرمان می فرماید:

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ» (۶) بر صورت هایی در آن روز غبار و کدورت است، و سیاهی و تاریکی آن را فرا گرفته است.

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ» (۷) چهره هایی در آن روز ذلیل و فرو افتاده اند.

«تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ» (۸) شعله های آتش سخت به صورتهایشان می وزد و چهره آنان عبوس و شکسته و دندان هایشان به واسطه سوختن لب ها نمایان است.

«وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى وُجُوهِهِمْ عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا» (۹) آنان را در قیامت کور و کر و لال و بر صورتهایشان محشور می کنیم.

«وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ» (۱۰) صورتهایی در آن روز به شدت عبوس و درهم کشیده اند.

«يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ» (۱۱) روزی که در میان آتش به رو کشیده شوند.

ص: ۱۶۳

۱-۱. ذاریات، ۱۳-۱۴.

۲-۲. ذاریات، ۱۲.

۳-۳. عبس، ۳۸-۳۹.

۴-۴. غاشیه، ۸.

۵-۵. مطففین، ۲۴.

۶-۶. عبس، ۴۰-۴۱.

٧-٧. غاشيه، ٢.

٨-٨. مؤمنون، ١٠٤.

٩-٩. اسراء، ٩٧.

١٠-١٠. قيامت، ٢٤.

١١-١١. قمر، ٤٨.

پیام ها:

۱- کفر در دنیا، سبب روسیاهی در آخرت است. سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ...

۲- در قیامت علاوه بر عذاب جسمی، عذاب روحی تحقیر نیز وجود دارد. «هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِی اللَّهُ وَ مَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ «۲۸»

(ای پیامبر!) بگو: اگر خداوند من و کسانی را که با من هستند نابود کند، یا بر ما رحم نماید، پس چه کسی کافران را از عذاب دردناک پناه می دهد؟

نکته ها:

در روایات می خوانیم که کفار مکه آرزوی مرگ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و مسلمانان را داشتند. این آیه می فرماید و بر فرض که آنان از دنیا بروند، چه کسی شما را از قهر خدا پناه خواهد داد؟

در سوره طور نیز این آرزو مطرح شده است: «أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ» (۱) آنان می گویند: محمد شاعری است که برایش حوادث تلخ و مرگ را انتظار می کشیم. در آیه ۱۲ سوره فتح نیز این آرزوی کفار مطرح شده است که پیامبر و مؤمنان از جبهه سالم برنگردد. «بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ»

می گویند کودکی گریز پای، مرگ استادش را از خداوند طلب می کرد، پدرش به او گفت: اگر می خواهی از درس و بحث خلاصی یابی، باید مرگ مرا از خداوند طلب کنی، زیرا اگر معلم تو بمیرد، من تو را نزد معلم دیگری خواهم فرستاد.

پیام ها:

۱- شیوه احتجاج و گفتگوی با کفار را از وحی یاد بگیریم. قُلْ أَرَأَيْتُمْ ...

۲- پیامبر امین وحی است. قُلْ ... (حتی کلمه «قُلْ» را حذف نمی کند).

ص: ۱۶۴

۳- در شیوه تبلیغ، گاهی حقایق را باید در قالب فرض مطرح کرد. «إِنْ أَهْلَكَنِی اللّٰهُ»

۴- کفار، همان گونه که نسبت به شخص پیامبر بغض و کینه دارند، نسبت به پیروان او هم کینه دارند. «أَهْلَكَنِی اللّٰهُ وَ مَنْ مَعِی»

۵- مؤمن باید بین بیم و امید زندگی کند. «أَهْلَكَنِی اللّٰهُ ... أَوْ رَحِمَنَا»

۶- هیچ چیز و هیچ کس نمی تواند مانع نزول قهر الهی بر کفار شود. «فَمَنْ يُجِیْرُ الْكَافِرِیْنَ مِنْ عَذَابِ اَلِیْمٍ» (شعار بعضی از کافران، «وَ مَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِیْنَ» (۱) بود، یعنی ما گرفتار عذاب نمی شویم ولی قرآن می فرماید آنان به عذاب دچار می شوند).

۷- کسی که برای اولیای خداوند آرزوی درد و هلاکت کند، به عذاب دردناک گرفتار خواهد شد. «عَذَابِ اَلِیْمٍ»

قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اَمَّنًا بِهِ وَ عَلَیْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَیَتَعَلَّمُونَ مَنْ هُوَ فِی ضَلٰلٍ مُّبِیْنٍ (۲۹) قُلْ اَرَاۤیْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَاۤؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ یَاۤتِیْكُمْ بِمَآءٍ مَّعِیْنٍ (۳۰)

بگو: او خدای رحمان است، ما به او ایمان آورده ایم و بر او توکل نموده ایم، پس خواهید دانست، کیست آن که در گمراهی آشکار است. بگو: به من خبر دهید اگر آب (چشمه ها و چاههای) شما در زمین فرو رود، کیست آن که آب روان و گوارا برای شما بیاورد.

نکته ها:

زمین متشکل از بخش های نفوذپذیر و نفوذناپذیر است. اگر تمام قسمت های آن نفوذناپذیر بود، آبی ذخیره نمی شد و اگر تمام زمین نفوذپذیر بود، زمین به صورت باتلاق در می آمد.

«غور» به معنای فرورفتن در عمق است و «مَعِیْنٍ» به معنای آسان و روان است.

آخرین آیه به منزله تفسیر آیه قبل است. در آیه ۲۹ می فرماید: «قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ» و در آیه

ص: ۱۶۵

۳۰، نمونه رحمت را آب روان، ذکر می کند. در آیه اول می فرماید: بر او توکل کردیم و در آیه بعد می فرماید: دلیل توکل بر او این است که اگر آب مورد نیاز به زمین فرو رود، هیچ کس نمی تواند آن را بیاورد.

امام باقر علیه السلام (در تأویل آیه) فرمود: اگر امام شما غایب باشد چه کسی برای شما امام ظاهر می فرستد که اخبار آسمان ها و زمین و حلال و حرام را برای شما بگوید؟ **إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا ... (۱)**

پیام ها:

۱- پیامبر وظیفه دارد موضع خود را در برابر ناهلان اعلام کند. «قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ»

۲- در برابر کفار، دو عامل ایمان و توکل وسیله نجات شماست. **آمَنَّا ... تَوَكَّلْنَا**

۳- توکل، ثمره ایمان و ملازم آن است. **آمَنَّا ... تَوَكَّلْنَا**

۴- ایمان به سرچشمه رحمت ارزش دارد نه به بت های جامد. «هُوَ الرَّحْمَنُ آمَنَّا»

۵- با توکل بر خداوند، کفار آرزوی خود را به گور خواهند برد. **عَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ ...**

۶- پایان کار ملاک است نه آغاز آن. «فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۷- ابتدا زیربنای اعتقادی خود را محکم کنید و بعد به تهدید دشمن پردازید.

آمَنَّا ... تَوَكَّلْنَا ... فَسَتَعْلَمُونَ ...

۸- قاطع و استوار سخن گفتن رهبر جامعه اسلامی، سبب دلگرمی خودی ها و دلهره بیگانگان می شود. **قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ ... فَسَتَعْلَمُونَ ...**

۹- احتمال بروز خطر برای دوری از بی تفاوتی و غفلت کافی است. «إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا»

۱۰- دست خداوند در تغییر قوانین هستی باز است. «إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۶۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿١﴾ مَا أَنْتَ بِمَجْنُونٍ ﴿٢﴾ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ﴿٣﴾ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾

نون. به قلم و به آنچه می نویسند سوگند. که تو به خاطر (لطف و) نعمت پروردگار دیوانه نیستی. و همانا برای تو پاداش بی پایان است. و حَقًّا که تو بر اخلاق بزرگی استواری.

نکته ها:

اشاره

«مَمْنُونٍ» اگر از «من» به معنای قطع باشد، به معنای پاداش بی انقطاع است و اگر از «منت» باشد به معنای آن است که الطاف الهی بدون مَنّت است. ظاهراً معنای اول منظور باشد، زیرا به رخ کشیدن نعمت از جانب خداوند عیب نیست، بلکه انگیزه ای برای شکر و اطاعت از او می شود. (۱)

نقش قلم از نقش زبان، شمشیر، درهم و دینار، شهرت و فرزند بیشتر است. زیرا قلم تجربه قرن‌ها را به هم منتقل می کند و فرهنگ را رشد می دهد. افراد را با قلم می توان خواب یا بیدار کرد. ملت‌ها را می توان با قلم، عزیز یا ذلیل کرد. قلم یک فریاد ساکت است. قلم سند رسمی است. قلم گزارشگر تاریخ است.

سوگند به قلم، نشانه فرهنگ و تمدن است. تکیه بر قلم، تکیه بر سند و استدلال است.

ص: ۱۶۸

رابطه با قلم رابطه با علم است. در میان تمام صداها، سه صدا امتیاز دارد: صدای قلم دانشمندان، صدای پای مجاهدان و صدای چرخ ریسندگان. آری، افریتی عزیز است که علم و قدرت و اقتصادش پویا باشد و اگر امروز بخواهیم این سه صدا را نقل کنیم، باید بگوییم:

صدای چاپخانه، توپخانه و کارخانه، یعنی قدرت فرهنگی، نظامی و اقتصادی.

قلم ها و نوشته ها، حافظ علومند. در حدیث می خوانیم: «قیدوا العلم بالکتابه» (۱)

کسی به قلم و نوشته سوگند یاد می کند که در تمام عمرش یک سطر نوشت: «لَا تَخْطُهَا بِیَمِینِكَ» (۲). به قول حافظ:

نگار من که به مکتب نرفت و خط نوشت

به غمزه مسئله آموز صد مدرّس شد

در نسبت جنون به افراد برجسته تعجب نکنید، قرآن می فرماید: «كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ» (۳) هیچ پیامبری به سراغ مردم نیامده، مگر آنکه به او گفتند: ساحر یا دیوانه است.

پادشاهای الهی را ساده ننگرید. «أَجْرٌ كَبِيرٌ» (۴)، «أَجْرٌ عَظِيمٌ» (۵)، «أَجْرٌ كَرِيمٌ» (۶)، «أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» (۷)، «أَجْرًا حَسَنًا» (۸)، «أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ» (۹).

اخلاق در اسلام

در میان صفات و ویژگی های پیامبر، قرآن بر اخلاق آن حضرت تکیه کرده و آن را «خلق عظیم» خوانده است. به همین مناسبت، سخنان برخی از پیشوایان دینی در این زمینه را از کتاب میزان الحکمه، باب خلق نقل و ترجمه می کنیم.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «رب عزیز اذله خلقه و ذلیل اعزه خلقه» چه بسیارند عزیزانی که به خاطر بد اخلاقی ذلیل می شوند و ذلیلانی که به خاطر حسن خلق عزیز می شوند.

امام حسن علیه السلام فرمود: «حسن الخلق رأس کل بر» خوش اخلاقی سرآمد هر کار نیک است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «انما تفسیر حسن الخلق ان اصاب الدنيا یرضی و ان لم یصبه لم یسخط»

ص: ۱۶۹

۱-۱. بحار الانوار، ج ۲، ص ۵۲.

۲-۲. عنکبوت، ۴۸.

۳-۳. ذاریات، ۵۲.

٤-٤. هود، ١١.

٥-٥. آل عمران، ١٧٣.

٦-٦. يس، ١١.

٧-٧. فصلت، ٨.

٨-٨. قلم، ٤.

٩-٩. نساء، ١٠.

حسن خلق به این است که اگر کامیاب شدی راضی باشی و اگر نشدی عصبانی نشوی.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «ان العبد المسلم یبلغ بحسن خلقه درجه الصائم القائم» انسان در اثر حسن خلق به درجه نمازگزاران روزه دار می رسد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مکارم اخلاق ده چیز است: یقین، قناعت، صبر، شکر، حلم، حسن خلق، سخاوت، غیرت، شجاعت، جوانمردی.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «من مکارم الاخلاق، ان تصل من قطعک و تعطى من حرمک و تعفوا من ظلمک» از مکارم اخلاق آن است که هر کس با تو قطع رابطه کرد، تو با او رابطه برقرار کنی و اگر تو را محروم کرد، تو به او عطا کنی و اگر به تو ظلم نمود، او را عفو نمایی.

امام صادق علیه السلام فرمود: «الخلق الحسن یمیت الخطیئه كما تمیت الشمس الخبیث» اخلاق نیکو سبب نابودی گناهان است همانگونه که خورشید خباثت ها را می میراند.

همچنین فرمود: «حسن الخلق یتبث الموده» اخلاق نیکو علاقه ها را محکم و استوار می کند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «خصلتان لا یجتمعان فی المؤمن، البخل و سوء الخلق» در افراد باایمان بخل و بداخلاقی جمع نمی شود.

به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفته شد: فلان زن، اهل عبادت ولی بداخلاق است و همسایه اش را با زبان می رنجاند. حضرت فرمود: «لا خیر فیها هی من اهل النار» او اهل دوزخ است.

در روایات آمده است، هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سعد بن معاذ را دفن کرد. فرمود: به خاطر بداخلاقی او در منزل، فشار قبری بر او وارد شد.

خُلُقٌ عَظِيمٌ

کلمه خُلُقٌ به صفاتی گفته می شود که با سرشت و خوی انسان عجین شده باشد و به رفتارهای موسمی و موقت گفته نمی شود. تفسیرهای مختلفی درباره «خُلُقٍ عَظِيمٍ» شده است، از جمله:

الف) عایشه گوید: اخلاق پیامبر، متضمن ۱۰ آیه اول سوره مؤمنون است و بالاتر از این مدح، مدحی نیست.

ب) مراد، تخلُّق به اخلاق اسلام و طبع بزرگ است.

ج) مراد، صبر بر حق و تدبیر امور بر اقتضای عقل است.

د) برخی از کتب لغت، خلق را به معنای دین و آئین گرفته اند، چنان که در حدیثی از امام باقر علیه السلام می خوانیم که آن حضرت فرمود: مراد از خلق عظیم آئین اسلام است. (۱)

ه) مراد، برخورد بزرگوارانه با مخالفان است. چنان که خداوند او را به این شیوه، مامور ساخته بود: «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» (۲)

و) مراد، مکارم اخلاق است. چنانکه از آن حضرت روایت شده که فرمود: «انما بعثت لا تمم مکارم الاخلاق» و فرمود: «ادبني ربي فاحسن تاديبی» (۳) پروردگارم مرا تربیت نمود و چه خوب تربیت نمود.

ز) عایشه درباره اخلاق پیامبر گفت: «كان خلقه القرآن» (۴) اخلاق پیامبر، تجسم قرآن بود.

مرحوم علامه طباطبایی در تفسیرالمیزان (ج ۶، ص ۱۸۳)، حدود ۲۷ صفحه در زمینه اخلاق و سنن و آداب زندگی پیامبر صلی الله علیه و آله روایاتی را نقل کرده است، که به برخی از آنها فهرست وار اشاره می کنیم:

۱. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خود کفش خود را می دوخت.

۲. لباس خود را وصله می زد.

۳. گوسفند را خودش می دوشید.

۴. با بردگان، هم غذا می شد.

۵. بر زمین می نشست.

۶. بر الاغ سوار می شد.

۷. حیا مانعش نمی شد که نیازهای خود را از بازار تهیه کند.

۸. به توانگران و فقرا دست می داد و دست خود را نمی کشید تا طرف دست خود را بکشد.

۹. به هر کس می رسید، چه بزرگ و چه کوچک، سلام می کرد.

۱۰. اگر چیزی تعارفش می کردند، آنرا تحقیر نمی کرد، اگرچه یک خرمای پوسیده بود.

١-١. تفسير نورالثقلين

٢-٢. اعراف، ١٩٩.

٣-٣. تفسير مجمع البيان

٤-٤. سنن النبي، علامه طباطبائي، ص ٥٦.

۱۱. کم خرج، کریم الطبع و خوش معاشرت بود.
۱۲. بدون اینکه قهقهه کند، همیشه تبسمی بر لب داشت.
۱۳. بدون اینکه چهره درهم کشیده باشد، همیشه اندوهگین به نظر می رسید.
۱۴. بدون اینکه از خود ذلتی نشان دهد، همواره متواضع بود.
۱۵. بدون اینکه اسراف ورزد، سخی بود.
۱۶. بسیار دل نازک و مهربان بود.
۱۷. هرگز دست طمع بسوی چیزی دراز نکرد.
۱۸. هنگام بیرون رفتن از خانه، خود را در آینه می دید، موی خود را شانه می زد و چه بسا این کار را در برابر آب انجام می داد.
۱۹. هیچ گاه در مقابل دیگران پای خود را دراز نمی کرد.
۲۰. همواره بین دو کار، دشوارتر آن را انتخاب می کرد.
۲۱. هیچ وقت به خاطر ظلمی که به او می شد در صدد انتقام بر نمی آمد مگر آنکه محارم خدا هتک شود که به خاطر هتک حرمت خشم می کرد.
۲۲. هیچ وقت در حال تکیه کردن غذا میل نکرد.
۲۳. هیچ وقت شخصی از او چیزی درخواست نکرد که جواب (نه) بشنود و حاجت حاجتمندان را رد نکرد.
۲۴. نمازش در عین تمامیت، سبک و خطبه اش کوتاه بود.
۲۵. مردم، آن حضرت را به بوی خوشی که از او به مشام می رسید، می شناختند.
۲۶. وقتی در خانه مهمان داشت، اول کسی بود که شروع به غذا می کرد و آخرین کسی بود که از غذا دست می کشید تا مهمانان راحت غذا بخورند.
۲۷. بر سر سفره، همیشه از غذای جلوی خود میل می کرد.
۲۸. آب را با سه نفس می آشامید.

۲۹. جز با دست راست چیزی نمی داد و نمی گرفت و غذا نمی خورد.

۳۰. وقتی دعا می کرد، سه بار دعا می کرد و وقتی سخن می گفت در کلام خود تکرار نداشت.

ص: ۱۷۲

۳۱. اگر اذن دخول به خانه مردم می گرفت، سه بار تکرار می کرد.

۳۲. کلامش روشن بود به طوری که هر شنونده ای آنرا می فهمید.

۳۳. نگاه خود را بین افرادی که در محضرش بودند تقسیم می کرد.

۳۴. هر گاه با مردم سخن می گفت، در حرف زدن تبسم می کرد.

پیام ها:

۱- سوگند به قلم به جای سوگند به بیان، تشویق سوادآموزی و مقام دانش پژوهی است. (مبارزه با بیسوادی و ترغیب به نوشتن و خواندن از برنامه های اولویت دار اسلام است.) (والقلم و ما یسطرون)

۲- عصمت و مصونیت پیامبر در سایه لطف الهی است. «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

۳- آنچه در برابر فشار تهمت، انسان را پایدار می کند توجه به لطف و پاداش الهی است. «إِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»

۴- اگر از پاداش مردم چشم پوشی کنیم، به پاداش های پایدار الهی می رسیم.

«لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»

۵- پاداش ابدی برای کسی است که خُلق او عظیم باشد. «لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ... لَعَلِّي خُلِقْتُ عَظِيمٍ»

۶- تسلط بر اخلاق عظیم، مقارن تسلط بر راه مستقیم است. «إِنَّكَ لَعَلِّي خُلِقْتُ عَظِيمٍ» (و در جای دیگر می فرماید: «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱))

۷- کمالات پیامبر با او عجین است، و او بر آنها تسلط دارد. «لَعَلِّي خُلِقْتُ عَظِيمٍ»

۸- دفاع از شخصیت های مذهبی که مورد تهمت و تحقیر قرار می گیرند، لازم است. «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ - إِنَّكَ لَعَلِّي خُلِقْتُ عَظِيمٍ»

ص: ۱۷۳

فَسْتَبْصِرْ وَ يُبْصِرُونَ ﴿٥﴾ بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٧﴾

پس به زودی می بینی و آنها نیز می بینند که کدامیک از شما (تو یا دشمنانت) گرفتار جنونید. همانا پروردگارت، خود به آنکه از راهش منحرف شده، آگاه تر است، و همو به هدایت یافتگان داناتر است.

نکته ها:

در روایات آمده است: هنگامی که قریش دیدند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را بر دیگران مقدم می شمرد، گفتند: محمد مفتون او شده است که این آیات نازل شد. (۱)

در سوره قمر نیز مشابه این لحن را می خوانیم: «سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِنَ الْكَذَابِ الْأَشْرُرِ» (۲) فردا خواهند دانست دروغ پرداز و هواپرست کیست؟ در این آیات نوعی بشارت به پیروزی پیامبر اسلام بر کفار نیز هست.

پیام ها:

۱- خداوند پیامبرش را در برابر دشمنان دلداری می دهد. «فَسْتَبْصِرْ وَ يُبْصِرُونَ»

۲- آینده حقایق را روشن می کند. «فَسْتَبْصِرْ وَ يُبْصِرُونَ»

۳- کفاری که با علم و عمد، دلائل روشن انبیا را نپذیرند، سزاوار لقب مجنون هستند. «بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ» (همان گونه که ایمان آگاهانه نشانه خردورزی است).

۴- نسبت گمراهی به دیگران و یا ادعای هدایت برای خود کارساز نیست.

خداوند است که گمراه واقعی و هدایت یافته واقعی را می شناسد. «هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»

ص: ۱۷۴

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). قمر، ۲۶.

فَلَا تُطِيعِ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٨﴾ وَدُّوا لَوْ تَدَّهْنُ فَيُدَّهِنُونَ ﴿٩﴾ وَلَا تُطِيعُ كُلَّ حَلَافٍ مَهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٌ مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾ مَنَّاعٌ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٌ ﴿١٢﴾
عُتْلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ ﴿١٣﴾ أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ﴿١٤﴾ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٥﴾ سَنَسُمُّهُ عَلَىٰ الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

پس، از تکذیب کنندگان اطاعت نکن. آنان دوست دارند که تو سازش کنی و آنان نیز با تو سازش کنند. و از هر فرومایه که بسیار سوگند یاد می کند، پیروی نکن.

(آن که) عیب جوست و برای سخن چینی در جنب و جوش است. برای جلوگیری از کارهای خیر اصرار می ورزد، متجاوز و گنه پیشه است. خشن و بی اساس و تبار است. (تمام این زشتی ها به خاطر آن است که او دارای مال فراوان و فرزندان نیرومند است. هرگاه آیات ما بر آنان تلاوت شود، گویند: افسانه های پیشینیان است. به زودی بر بینی اش مهر ذلت می نهیم.

نکته ها:

﴿تُدَّهِنُ﴾ از «دهن» به معنای روغن و مراد، روغن مالی و سازش و انعطاف پذیری است.

﴿هَمَّازٌ﴾ از «همز» به معنای عیب جو و مرادف کلمه «عیاب» است.

﴿مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ﴾ یعنی برای سخن چینی و نَمِیامی، بسیار تکاپو می کند. مراد از «مَنَّاعٌ لِلْخَيْرِ» شاید بخل در مال باشد. چون قرآن درباره مال، کلمه خیر را به کار برده است. (۱)

﴿زَنِيمٌ﴾ به کسی گویند که اصل و نسب روشنی ندارد و به قومی نسبت داده نمی شود (زنازاده). امام صادق علیه السلام فرمود: «عُتْلٌ» کفر بزرگ و «زَنِيمٌ» کسی است که در کفر خود حرص و ولع دارد. (۲)

ص: ۱۷۵

۱- ۱). «ان ترک خیراً الوصیه» اگر مالی را به جای گذاشت، وصیت کند.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

قرآن، بارها رسول خدا را از پیروی منحرفان با جمله «لَا تُطِيعُوا» (۱) و «لَا تَتَّبِعُوا» (۲) نهی فرموده است.

برای نجات مردم، دشمن را با تمام ابعادش معرفی کنید. در این آیات حدود ده خصلت نقل می کند که به خاطر یکی از آنها پرهیز از آنان لازم است، تا چه رسد به اینکه تمام این خصلت ها در گروه یا فردی باشد.

رهبر جامعه که مورد اطاعت و پذیرش مردم است باید سرچشمه نشاط و امید و وحدت و تقوا باشد و صفاتی همچون عیب جویی، سخن چینی، بخل، تجاوز، خشونت که هریک عامل دلسردی و تفرقه است در رهبر ممنوع است و در این آیات، فرمان بری از صاحبان این خصلت ها نهی شده است.

آیات قرآن، بارها مورد انواع تهمت ها قرار گرفته است؛ با تعبیراتی از قبیل «الْمُطِيعُ الْمَأْمُورِينَ» افسانه های پیشینیان، «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» (۳) خواب های پریشان، «أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءً» (۴) دروغ هایی که به خدا نسبت داده شده، «لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۵) سخنانی که ما نیز مثل آن را می توانیم بگوئیم، «يُعَلِّمُهُ بَشْرًا» (۶) انسانی این حرف ها را به او یاد داده، «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ» (۷) گروهی پشت پرده به او کمک می کنند.

در روایات می خوانیم: خداوند به حضرت شعیب فرمود: من جمعیت صد هزار نفری را گرفتار قهر خود می کنم با اینکه چهل هزار نفرشان بد و شصت هزار نفرشان خوبند و این به خاطر آن است که خوبان غیرت دینی ندارند و با گناهکاران مداهنه می کنند. (۸)

مخفی نماند آنچه مورد انتقاد است سازش از موضع ضعف است که نامش مداهنه است ولی کوتاه آمدن از موضع قدرت که نامش مداراست مانعی ندارد، نظیر پدری که به خاطر رعایت حال کودکش آهسته راه می رود.

ص: ۱۷۶

۱-۱. کهف، ۲۶؛ فرقان، ۵۲؛ احزاب، ۱ و ۴۸؛ قلم، ۸ و ۱۰؛ انسان، ۲۴.

۲-۲. مائده، ۴۸ و ۴۹؛ انعام، ۱۵۰؛ اعراف، ۱۴۲؛ ص، ۲۶؛ شوری، ۱۵؛ جاثیه، ۱۸.

۳-۳. انبیاء، ۵.

۴-۴. احقاف، ۸.

۵-۵. انفال، ۳۱.

۶-۶. نحل، ۱۰۳.

۷-۷. فرقان، ۴.

۸-۸. تفسیر اطيّب البیان.

«هَمَّازٌ، مَنَاعٌ، مُعْتَدٍ أَثِيمٍ» از صفات کفار است و هرگاه مسلمانی دارای این صفات شد به کفار نزدیک شده است.

پیام ها:

۱- به شکرانه نعمت های الهی، از منحرفان پرهیز کنید. «إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ»

۲- اخلاق نیکو همراه با دافعه و پرهیز از منحرفان است. «لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ» (آری معنای حُسن خُلُق، سازش با افراد فاسد نیست).

۳- انبیا نیز به تذکر الهی نیازمندند. «فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ»

۴- به سوگند مخالفان اعتباری نیست و هر چه بیشتر سوگند خورند بی اعتبارتر است. «لَا تُطِعِ كُلَّ حَلَّافٍ»

۵- در جامعه اسلامی، افراد بی نسب و فرومایه «مُهین»، عیب جو «نمیم»، و کسانی که بخل، تجاوز، گناه و خشونت جزء ذاتشان شده است، جایگاه اجتماعی، سیاسی، مدیریتی ندارند. «فَلَا تُطِعِ ...»

۶- از نقشه های دشمن غافل نشوید. دشمنان تلاش می کنند تا شما را به سازش بکشانند. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ ...»

۷- به دشمن امتیاز ندهید، حتی اگر آنان با دادن امتیاز، چراغ سبز سازش را روشن کردند. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ ...»

۸- عقب نشینی از اصول، خواسته دشمن است. «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ» (تسامح و تساهل نسبت به اصول ممنوع)

۹- سازش با دشمن، به منزله اطاعت از اوست. و مراد از اطاعت نکردن، همان سازش نکردن است. «فَلَا تُطِعِ ... وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

۱۰- فرومایگی درونی و برخورداری از امکانات بیرونی، دو عامل فتنه و فساد است. «مُهین ... ذَا مَالٍ وَبَنِينَ»

۱۱- دارا بودن ثروت و نیرو کفار نمی تواند دلیل سازش باشد. «لَوْ تُدْهِنُ ... أَنْ كَانَ ذَا ...»

۱۲- خط اول مخالفان انبیا، سرمایه داران بی درد هستند. ذَا مَالٍ وَبَيْنَ ... قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

۱۳- خداوند کیفر متکبران را به گونه ای می دهد که آثارش در بدنشان باقی می ماند. «سَنَسِمُهُ»

۱۴- کیفر تحقیر کننده، تحقیر شدن است. «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرُطُومِ»

إِنَّا بَلَوْنَا هُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَشْتُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهِمُ ظَنَّافِيرٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾ فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنْ ائِدُوا عَلَيْنَا حَزْزُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾

همانا، ما مردم (مکه را) آزمودیم، همان گونه که صاحبان آن باغ (در یمن) آزمودیم، آنگاه که سوگند یاد کردند صبحگاهان میوه های باغ را بچینند. و چیزی را (برای فقرا) استثناء نکردند. پس هنگامی که در خواب بودند، از طرف پروردگارت آفتی بر گرد باغ چرخید (و باغ را سوزاند). پس صبح شد در حالی که (اصل باغ به کلی) برچیده شده بود. (آنان بی خبر از ماجرا) بامدادان یکدیگر را ندا دادند. که اگر قصد چیدن میوه دارید به سوی کشتزار حرکت کنید.

نکته ها:

مراد از «ظَنَّافِيرٌ»، آفت و بلایی است که بر گرد باغ چرخید و آنرا سوزاند و خاکستر کرد.

«صريم» به معنای قطع و چیدن میوه است و مراد از «صریم» برچیده شدن و قطع تمام درختان با قهر الهی است.

«فَتَنَادُوا» به معنای ندای افراد برای اجتماع در یک محل و مشورت و هم فکری است.

قهر الهی، گاهی به افراد می رسد. همان که فرعون و لشکرش غرق شدند، «اغرقناه و

جنوده» (۱)، گاهی به مال می رسد مثل این آیات که باغش سوخت ولی خودشان سالم بودند و گاهی به افراد و مال، هر دو می رسد، نظیر قارون که خودش و خانه اش و سرمایه اش به خاک فرو رفت. «فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ» (۲)

در این سوره دو بار از بخل انتقاد شده است. یک بار در آیه «مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ» و یک بار داستان این آیات.

سنت های خوب نیاکان را باید ادامه داد اما در این داستان وارثان تصمیم گرفتند راه پدر را کنار و فقرا را محروم کنند.

گناه، سبب محرومیت است. امام باقر علیه السلام فرمود: «ان الرجل لیذنب الذنب فیدرء عنه الرزق» (۳) مردی که گناه می کند، به همان میزان از رزق الهی محروم می شود. چنانکه در روایت آمده است: گاهی انسان به خاطر گناه از نماز شب محروم می گردد. (۴)

ارزش مال تا جایی است که فکر را منحرف نکند و گرنه به حکم خداوند مسجد ضرار خراب می شود و گوساله طلائی سامری را می سوزاند. «لَنَحْرَقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا» (۵)

داستان باغ سوخته

مرد باغداری که هر سال از میوه های باغش به فقرا انفاق می کرد از دنیا رفت. وارثان تصمیم گرفتند فقرا را محروم نمایند، تنها یکی از وارثان مخالف بود ولی اکثر آنان بخل ورزیدند و برای محروم کردن فقرا تصمیم گرفتند که سحرگهان به باغ روند و میوه ها را بچینند تا فقرا آگاه نشوند. به باغ رفتند، آن را یک تخته خاکستر دیدند. گفتند: ما راه را گم کرده ایم، این باغ ما نیست. آیا دیگری گفت: ما از راه درست پدر منحرف شدیم، و تصمیم گرفتیم فقرا را محروم کنیم، لذا خودمان محروم شدیم. آن فرزندی که از روز اول با بخل مخالف بود، گفت: آیا به شما نگفتم این فکر غلط است؟ به هر حال آنان قهر الهی را دیدند و متنبه شدند و یکدیگر را ملامت کردند.

ص: ۱۷۹

۱-۱. یونس، ۷۳.

۲-۲. قصص، ۸۱.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر مراغی.

۵-۵. طه، ۹۷.

۱- آزمایش یکی از سنت های الهی است. «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا»

۲- قرآن، نمونه های مختلف اتحاد الهی را بیان می دارد تا ما با شیوه آزمون الهی آشنا شویم. «كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ»

۳- طرح هایی که به محروم کردن فقرا بینجامد ناکام است. «أَقْسَمُوا ... وَلَا يَسْتَشْنُونَ ...»

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۴- هر سوگندی ارزش ندارد. «أَقْسَمُوا لِيَصْرُمْنَهَا مُصْبِحِينَ»

۵- قهر الهی مخصوص آخرت نیست بلکه گاهی در دنیا و بسیار سریع واقع می شود. «فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ ... فَأَصْبَحَتْ

كَالصَّرِيمِ

۶- تنبیه و کیفر از شئون ربوبیت است و جنبه تربیتی دارد. «طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ»

۷- هیچ کس نمی تواند بر خدا پیشی بگیرد. (اینها صبح زود برای چیدن میوه ها برخاستند ولی خداوند سحر باغ را سوزاند.)

«وَهُمْ نَائِمُونَ»

۸- کیفر و جرم باید متناسب باشد. چون فقرا را محروم کردند پس محروم شدند.

لَا يَسْتَشْنُونَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۹- فکر و تدبیر انسان در برابر تدبیر خدا بی رنگ است. (در اینجا وارثان تصمیمی گرفتند و خداوند اراده دیگری فرمود.)

أَقْسَمُوا لِيَصْرُمْنَهَا مُصْبِحِينَ ...

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۱۰- خداوند حامی فقراست. با اینکه فقرا از تصمیم وارثان خبر نداشتند ولی خداوند به حمایت از فقرا و برای تنبیه وارثان

بخیل، باغ را سوزاند. «لَا يَسْتَشْنُونَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

۱۱- کامیابی های انسان در انحصار محاسبات او نیست. در این داستان محاسبات به گونه ای بود، اما نتیجه چیز دیگری شد.

لِيَصْرُمْنَهَا مُصْبِحِينَ ... فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

۱۲- تبت بد، اگر همراه با برنامه ریزی و انجام اقدامات مقدماتی باشد، کیفر دارد.

۱۳- ثروتی که محرومان از آن بهره مند نشوند، نبودنش بهتر است. «فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ»

۱۴- حرص و بخل، سبب زیادت سرمایه و کامیابی نمی شود. لَا يَسْتَنْوَنَ ...

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

فَمَا نَطَلُّوْا وَ هُمْ يَتَخَفَتُوْنَ ﴿٢٣﴾ اَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسِيْكِيْنَ ﴿٢٤﴾ وَ عَسَدَوْا عَلٰى حَزْدٍ قَادِرِيْنَ ﴿٢٥﴾ فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوْا اِنَّا لَصَالُوْنَ ﴿٢٦﴾ يٰلَئِنْ نَحْنُ مَحْرُومُوْنَ ﴿٢٧﴾ قَالَ اَوْسِدْطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُوْنَ ﴿٢٨﴾ قَالُوْا سُبْحٰنَ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ﴿٢٩﴾ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَوْمُوْنَ ﴿٣٠﴾ قَالُوْا يَا وَيْلَتَا اِنَّا كُنَّا طٰغِيْنَ ﴿٣١﴾ عَسٰى رَبَّنَا اَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا اِنَّا اِلَيْ رَبِّنَا رٰغِبُوْنَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿٣٣﴾

پس به راه افتادند، در حالی که آهسته با یکدیگر می گفتند. که مبادا امروز مسکینی بر شما وارد شود. در آن صبحگاهان قصد باغ کردند در حالی که خود را قادر (بر جمع محصول) می پنداشتند. پس چون آن را (سوخته) دیدند، گفتند: ما راه را گم کرده ایم، (این باغ ما نیست). عاقل ترین آنها گفت:

آیابه شما نگفتم چرا خدا را منزّه نمی دانید (و با تصمیم بر بخل خیال کردید خدا عاجز و شما همه کاره اید). گفتند: پروردگار ما منزّه است، قطعاً ما ستمکاریم. پس به یکدیگر روی آورده در حالی که به ملامت هم می پرداختند. گفتند وای بر ما که سرکش بودیم. امید است پروردگار ما بهتر از آن را برای ما جایگزین کند، همانا ما به پروردگارمان رغبت و امید داریم. اینگونه است عذاب و اگر بدانند عذاب آخرت بزرگتر است.

«حَزْدٌ» به معنای بخل و منع دیگران است. «عَدَوْا عَلَيَّ حَزْدٍ» یعنی صاحبان باغ به قصد محروم کردن فقرا حرکت کردند.

حرص و بخل، انسان را سنگدل می کند، تا آن جا که به مسکین و فقیر رحم نمی کند. «لَا يَدْخُلُهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ»

«أَوْسَطِ» به کسی گویند که معتدل و به دور از افراط و تفریط باشد. (۱)

رسیدگی به مساکین مستحب نیست، بلکه واجب است، زیرا خداوند به خاطر ترک مستحب کسی را کیفر نمی دهد. در این آیه محروم کردن مسکین سبب سوختن باغ در دنیا شد و در آخرت نیز، دوزخیان، دلیل دوزخی شدن خود را بی اعتنایی به محرومان می دانند.

«مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ ... لَمْ نَكُ نَطْعُمُ الْمَسْكِينِ» (۲)

رسیدگی به فقرا، مخصوص فقرای مؤمن نیست. در این ماجرا سخنی از ایمان و کفر فقیران نیست بلکه سخن از بخل و حرص بعضی و گرسنگی و فقر دیگران است.

گاهی برای تغییر فکر و فرهنگ، باید فرد یا گروهی خطا کار در جامعه رسوا شوند تا موجب عبرت دیگران گردند. خداوندی که «اظهر الجمیل و ستر القبیح» است پرده برداری می کند و ماجرای باغی که سوختن تابلوی تاریخ می شود.

در دعا و گفتگو با خداوند کلمه «رَبَّنَا» را زیاد بکار ببریم. در این آیات چند بار این کلمه تکرار شده است. رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ... عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا ... إِنَّا إِلِي رَبَّنَا رَاغِبُونَ

قهر خدا که آمد همه را می سوزاند. با اینکه یکی از وارثان مخالف محروم کردن فقرا بود سهم او نیز سوخت.

نمونه های عذاب دنیوی عبارت است از:

الف) سلب نعمت. ب) سلطه اشراق. ج) سلب توفیق. د) سلب امتیث و آرامش.

ولی عذاب آخرت شدید، الیم، عظیم و کبیر است. «وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۸۲

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. مدثر، ۴۲ و ۴۴.

۱- هر چه قصد سوء بیشتر باشد، خطر بیشتر است. «لَا يَدْخُلَنَّهَا» (گفتند: احدی از فقرا وارد باغ نشود، خداوند هم تمام باغ را سوزاند).

۲- حرص و بخل گاهی به قدری شدید می شود که فرد حاضر نیست حتی یک فقیر را بهره مند سازد. «مَسْكِينٌ» در قالب مفرد آمده است.

۳- روحیه حریصانه «لَا يَشْتَتُونَ»، تصمیم مخفیانه «يَتَخَفَتُونَ» و اقدام قدرتمندانه «قَادِرِينَ»، هیچ یک کاری از پیش نمی برد. (بل نحن محرومون)

۴- از فواید حوادث تلخ، بازگشت به خویشتن است. «فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُونَ»

۵- اگر دیگران را از یک جهت محروم کنیم، از چند جهت محروم می شویم. «بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ» (محروم از میوه، محروم از پاداش الهی، محروم از دعای فقرا، محروم از رضایت روح پدر، محروم از عزت اجتماعی)

۶- حرف حق را بگویید، گرچه در اقلیت باشید. «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ ...»

۷- اعتدال و خردمندی، سبب دستگیری از مستمندان و مانع حرص و بخل است. «قَالَ أَوْسَطُهُمْ»

۸- در شیوه تبلیغ، از فرصت ها استفاده کنید. کسانی که دیروز حاضر به شنیدن حرف حق نبودند، امروز حاضر به شنیدن شدند. «قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ ...»

۹- در تحلیل و بررسی ناگواری ها به کوتاهی های خودمان اعتراف کنیم و خداوند را منزّه بدانیم. «سُبْحَانَ رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

۱۰- آنچه را دیروز انجام نداده اید، امروز جبران کنید. «لَوْ لَا تَسْبُحُونَ - قَالُوا سُبْحَانَ رَبَّنَا»

۱۱- ریشه محرومیت از الطاف الهی، ظلم انسان به خویشتن است. «بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ... إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»

۱۲- اگر اتحاد بر اساس تقوا نباشد، سرانجام به تفرقه تبدیل می شود. (برادرانی که پیش از این برای محروم کردن همدست بودند، امروز یکدیگر را ملامت

کرده و گناه را به گردن یکدیگر می اندازند.) «فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ»

۱۳- ندادن حق دیگران، ظلم به خویش و طغیان به دیگران است. «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ - إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ»

۱۴- در برابر خداوند، به ضعف و زشتی عمل خود اعتراف بیشتری کنیم. «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ - إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ» (چنانکه علی علیه السلام در دعای کمیل می گوید: «معتذرا نادما، منكسرا مستقيلا، مستغفرا منيبا مقرا مدعنا معترفا»)

۱۵- به هنگام از دست دادن اموال دنیوی، به لطف و رحمت الهی امیدوار باشید که بهتر از آن را به شما بدهد. «عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا»

۱۶- دست خداوند برای تأمین و جبران باز است. گناهکاران مایوس نباشند و خود را برای همیشه شکست خورده نپندارند. «يُبَدِّلُنَا خَيْرًا مِنْهَا»

۱۷- هیچ وقت برای بازگشت به خدا دیر نیست. «إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ» (صاحبان باغ با مشاهده باغ سوخته، از خواب غفلت بیدار شدند و توبه کردند و به سوی خدا روی آوردند.)

۱۸- شکستن دل فقیر، کیفر دنیوی و اخروی دارد. «كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْآخِرَهُ»

۱۹- ایمان به کیفر و عذاب قیامت، مانع بخل و طغیان و ظلم است. «وَالْعَذَابُ الْآخِرَهُ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْغَةِ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾ سَلُّهُمْ أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾

همانا برای پروا پیشه گان نزد پروردگارشان باغ های پر نعمت است. آیا ما مسلمانان را همچون مجرمان قرار می دهیم؟ شما را چه شده، چگونه داوری می کنید؟ آیا برای شما مکتوبی است که در آن می خوانید، هر چه را اختیار کنید برای شما خواهد بود؟ یا مگر برای شما بر گردن ما پیمان هائی است که تا روز قیامت، هر چه را حکم کنید برای شما باشد؟ از آنان سؤال کن که کدام یک از آنان ضامن این ادعا است؟ یا برای آنان شریکانی است (که در قیامت به دادشان رسد) پس اگر راست گو هستند، شریکانشان را بیاورند.

نکته ها:

گروهی می گفتند: قیامتی نیست و اگر باشد، در آنجا نیز ما در رفاه کامل خواهیم بود. «وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ» (۱) این آیات، پاسخ آن تفکر باطل است.

پیام ها:

۱- در تربیت و ارشاد، باید همراه هشدار، تشویق نیز باشد. «وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ - إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ»

۲- باغ های بهشت مملو از نعمت است، بر خلاف باغ های دنیوی که در کنار نعمت هایش در دسرها و آفت هایی است. (جنات النعیم)

۳- کینفر و پاداش، بر اساس عدالت است. «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ»

۴- عدالت را هر وجدان و فطرت سالمی می پسندد. «أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ»

۵- استناد و استدلال باید یا به کتاب آسمانی باشد که حجّت است: «أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ» و یا به عقل «مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ» یا بر اساس تعهد و پیمان «ام لكم ایمان بالغه»

۶- کتاب های آسمانی تابع تمایلات لجام گسیخته انسان ها نیست. «أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ ...»

إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ (در هیچ کتاب آسمانی نیامده که هر چه خواستید بشود).

ص: ۱۸۵

۷- خداوند، هیچ تعهدی نداده که حقیقت همان چیزی است که شما حکم می کنید. اَمْ لَكُمْ اٰیْمَانٌ ... اِنَّ لَكُمْ لَمَّا تَحْكُمُونَ

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتِطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَآئِمُونَ ﴿٤٣﴾

روزی که کار بر آنان دشوار شود و به سجده کردن دعوت شوند ولی نتوانند. دیدگان‌شان (از ترس) فرو افتاده و ذلت و خواری وجودشان را فرا گرفته است. آنان (در دنیا) به سجده دعوت می شدند در حالی که سالم بودند (ولی سجده نکردند و امروز دیگر عاجزند).

نکته ها:

مراد از «يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ» همان اصطلاحی است که در فارسی می گوئیم: کارد به استخوانش رسیده است.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: در آن روز بر دهان‌ها مهر زده شود، ترس تمام وجود را فرا گیرد، چشم‌ها خیره و جان‌ها به حنجره‌ها رسد. (۱)

در سوره فرقان آیه ۶۰ می خوانیم: «وَ اِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ اَنْ نَسْجُدَ لِمَا تَأْمُرُنَا» هرگاه به آنان گفته شود: در برابر خدای رحمان سجده کنید، گویند: رحمن کیست؟ آیا به آنچه دستور می دهی سجده کنیم؟ آیه مورد بحث که می فرماید: «كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ» اشاره به آن آیه دارد.

مراد از دعوت به سجده در دنیا «كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَآئِمُونَ» یا ندای اذان است که مردم را به نماز و سجده دعوت می کند یا آیاتی که فرمان عبادت دارد و یادستوراتی که عمل به آن، نوعی سجده و تواضع و فروتنی در برابر خداوند است، بگذریم که سجده

ص: ۱۸۶

اوج عبادت است.

پیام ها:

۱- قیامت، روز بروز سختی ها است. «يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ»

۲- قیامت، تجسیم دنیاست. آن که در دنیا اهل سجده نبوده است، در قیامت، توان سجده ندارد. «يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتِطِيعُونَ»

۳- کسانی که از فرصت اختیار و سلامتی استفاده نکنند، در انتظار روزی باشند که هیچ یک از این فرصت ها را نخواهند داشت. «يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ»

۴- مجرم، رویی برای سربلند کردن و نگاه کردن ندارد. «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ»

۵- ذلت قیامت فراگیر است. «تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ»

۶- کسی که خشوع انتخابی در برابر خدا را نپذیرد، در آن روز خشوع و ذلت اجباری را خواهد پذیرفت. «خَاشِعَةً... تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ»

فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ «۴۴» وَ أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ «۴۵»

پس مرا با کسی که (قرآن)، این حدیث (الهی) را تکذیب می کند واگذار، ما آنان را از راهی که نمی دانند تدریجاً (به سوی عذاب) پیش می بریم. و به آنان مهلت می دهیم، همانا تدبیر من محکم و استوار است.

نکته ها:

کلمه «استدراج» یعنی نزدیک شدن درجه درجه و گام به گام و مراد آن است که خداوند گروهی را گام به گام به گونه ای که متوجه نشوند به ورطه سقوط نزدیک می کند.

در قرآن آیات زیادی است که می فرماید ما به گناهکاران مهلت می دهیم و آنان خیال نکنند که ما آنان را دوست داریم یا فراموششان کرده ایم.

امام صادق صلی الله علیه و آله فرمود: اگر گناهی انجام گرفت و گناهکار همچنان در رفاه و نعمت بود، این

پیام ها:

۱- تکذیب کنندگان، با خدا طرفند. «فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ»

۲- خداوند، به پیامبرش دلداری می دهد. «فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ»

۳- تکذیب قرآن، کيفری بس بزرگ دارد، زیرا خداوند می فرماید: آنان را به من واگذار. «فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ»

۴- قرآن، مملو از سخنان جدید و تازه است. «بِهَذَا الْحَدِيثِ» (حدیث \ سخن نو)

۵- زود قضاوت نکنید و هر رفاهی را نشانه سعادت ندانید. (حیوانات را به چراگاه می برند و آنها فربه می شوند، ولی پایان کارشان کشتارگاه است.) «سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

۶- بزرگترین خطر، آن است که انسان از آن غافل باشد و به فکر چاره نباشد. «مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

۷- خداوند اهمال دارد ولی اهمال ندارد. سَنَسْتَدْرِجُهُمْ ... إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ

۸- مهلت های الهی، تدبیر خدا برای هلاکت کفار است. «أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

۹- توطئه های بشری خستی می شود ولی تدبیر الهی محکم است. «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

أَمْ تَسْتَأْذِنُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾ أَمْ عِنْدَهُمُ الْعَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ ﴿٤٧﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لَا تُكُنْ كَصَاحِبِ الْخُوْتِ إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾ لَوْ لَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٥٠﴾

ص: ۱۸۸

آیا (در برابر انجام رسالت) مزدی درخواست می کنی که آنان از پرداخت آن سنگین بارند؟ یا اسرار غیب نزد آنهاست و آن ها می نویسند. پس برای (تحقق) فرمان پروردگارت صبر کن و همانند (یونس) صاحب ماهی مباش آن گاه که با دلی پر اندوه ندا در داد. اگر رحمت پروردگارش او را در نیافته بود، قطعاً به صحرائی بی گیاه افکنده می شد، در حالی که مستحق مذمت بود. پس خداوند او را برگزید و از شایستگان قرارش داد.

نکته ها:

«مَعْرَمٌ» از «غرامت» به معنای ضرری است که به انسان می رسد بدون اینکه جنایت یا خیانتی کرده باشد.

«مُتَّقِلُونَ» از «ثقل» به معنای سنگینی است، خواه مادی باشد، خواه روحی.

«مَكْظُومٌ» به کسی گویند که از غم و اندوه پر شده باشد.

آیات ۴۶ و ۴۷ این سوره، شبیه آیات ۴۰ و ۴۱ سوره طور است.

خداوند در قرآن، حدود بیست مرتبه پیامبرش را به صبر دعوت کرده است زیرا ارشاد مردم صبر و مقاومت لازم دارد.

در سوره شعراء، شعار تمام انبیا این است که ما از شما مردم مزد نمی خواهیم. «وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» (۱)

کَفَّار در آیه ۴۵ با جمله «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ» تهدید شدند، پس خداوند برای آنان حکم و برنامه ای دارد، تو صبر کن و در نفرین عجله نکن. «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

سؤال: مراد از «نعمت پروردگار» که یونس دریافت کرد چه بود؟

پاسخ: هم نعمت مادی به او رو کرد، زیرا او غرق نشد و ماهی او را بلعید، در شکم ماهی زنده ماند و سپس او را بیرون آورد.

و هم نعمت معنوی که توفیق عذرخواهی و پذیرش توبه او باشد، زیرا هیچ توبه و اطاعتی از

ص: ۱۸۹

انسان سر نمی زند مگر با توفیق الهی.

سؤال: با اینکه حضرت یونس مورد لطف قرار گرفت، پس چرا باز هم به بیابان خشک پرتاب شد؟ چنانکه در سوره صافات می فرماید: «فَبَدَّنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ سَيَقِيمٌ وَ أَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ» (۱) ما او را در بیابان خشک فرو نهادیم در حالی که او بیمار بود و بوته ای از کدو بر بدن او رویاندیم (تا شفا یافت).

پاسخ: پرتاب به بیابان همراه با درمان بیماری، لطف است، ولی پرتاب با توبیخ مذمت ابدی قهر است.

پیام ها:

۱- انبیا از مردم پاداش نمی خواستند. «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا»

۲- به طور طبیعی، مردم از عالم دینی که هدف مادی داشته باشد فرار می کنند.

«فَهُمْ مِنْ مَّعْرَمٍ مُنْقَلُونَ»

۳- صبر و مقاومتی مورد سفارش است که برای فرمان خدا باشد، نه از روی یكدندگی و لجابت بی جا. «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۴- رهبر جامعه نباید در هیچ شرایطی امت را رها کند. «لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْاُحُوتِ»

۵- دعا و مناجات، زمینه تدارک الهی است. نادى ... تَدَارَكَهُ

۶- توفیق توبه، نعمت الهی است. «تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ»

۷- توبیخ، ملامت و آوارگی در بیابانهای خشک، تنها کیفر یک بی صبری است.

«لَنَبْدَأَ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ مَذْمُومٌ»

۸- فریاد و ناله ای ارزش دارد که برخاسته از درون باشد، وگرنه نفاق است.

«نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ»

۹- توبه و گفتگو با خداوند، راهی است برای دریافت نعمت های ویژه. إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ ... فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ

ص: ۱۹۰

۱۰- به جای آنکه افراد را به خاطر یک لغزش طرد کنیم، آنها را تدارک کنیم، ضعف‌ها را برطرف و آنگاه به آنان مسئولیت دهیم. تَدَارَكَ نِعْمَةً مِنْ رَبِّهِ ...

فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ

۱۱- انتخاب پیامبران تنها بدست خداست. «فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ»

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ «۵۱» وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ «۵۲»

و نزدیک بود کسانی که کفر ورزیدند، چون قرآن را شنیدند، تو را چشم بزینند و می گویند: او دیوانه است. در حالی که آن قرآن جز مایه بیداری برای جهانیان نیست.

نکته ها:

در آغاز این سوره به تهمت جنون به رسول الله صلی الله علیه و آله اشاره شد و در این آیه که پایان این سوره است به این نسبت تصریح شده است. «وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ»

«لَيُزْلِقُونَكَ» از ماده «زلق» به معنای لغزیدن و به زمین افتادن و کنایه از هلاکت و نابودی است.

آیه ۵۱، بیانگر شدت غضب کفار است که به هنگام شنیدن آیات قرآن می خواهند با چشمانشان تو را نابود کنند و مراد از آن، یا نابود کردن طریق چشم زخم است و یا کنایه است، همان طور که می گوئیم فلانی بانگاهش می خواست مرا بخورد.

بغض و کینه انسان را به تضادگویی و اداری می کند. از یک سو قرآن را عظیم می داند به نحوی که حسادتش می خواهد پیامبر را نابود کند و از سویی دیگر او را به پریشان گویی و دیوانگی متهم می کند.

دشمن با دست می جنگد، با زبان تهمت می زند، و با چشم قصد نابودی دارد.

آغاز سوره، سخن از قلم و نوشتن بود و پایان سوره، بیداری تمام جهانیان. شاید اشاره به این باشد که کلید بیدار شدن جهانیان، ابزار فرهنگی است.

پیامبر فرمود: «ان العين حق و انها تدخل الجمل و الثور التنور» چشم زخم حق است و به قدری کارساز است که شتر و گاو را داخل تنور می کند. (۱)

چشم زخم لازم نیست از دشمن باشد. گاهی دوست از دوست خودش به خاطر داشتن کمالی تعجب می کند و لذا در حدیث داریم که اگر از دوست خود چیزی دیدید که تعجب کردید، خدا را یاد کنید تا بلائی چشم زخم دفع شود و چه بسیارند کسانی که به وسیله چشم زخم هلاک شده و جان داده اند. (۲)

البته حق بودن شوری چشم به این معنا نیست که ما به بعضی افراد سوءظن داشته باشیم و آنان را متهم به چشم شوری کنیم. یا کوتاهی های خودمان را در موارد مختلف به حساب چشم زخم بگذاریم. در روایات می خوانیم: صدقه، دعا، خواندن سوره های ناس و فلق و امثال آن می تواند مانع تأثیر چشم زخم شود.

پیام ها:

۱- کینه دشمن جدی ست، باید به هوش بود. «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ»

۲- قرآن، از توطئه های دشمن پرده برمی دارد. «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- لبه تیز حمله دشمن رهبر جامعه اسلامی است. «لَيُزْلِقُونَكَ»

۴- چشم زخم یک واقعیت است. «لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ»

۵- در برابر تهمت به اولیای الهی باید دفاع کرد. در برابر «يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» خداوند فرمود: «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»

۶- قرآن، وسیله غفلت زدایی است. «مَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ»

۷- قرآن، محدود به زمین و زمان خاصی نیست، کتابی است جهانی و جاودانی برای همه ملت ها. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۱۹۲

۱- ۱) بحار الانوار ج ۶۳ ص ۱۷

۲- ۲) بحار الانوار ج ۹۵ ص ۱۲۷

اشاره

این سوره، پنجاه و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است. نام سوره برگرفته از آیه اول است و به معنای امر ثابت و محقق است. محور مطالب این سوره قیامت و ویژگی های آن است و سه نام از نام های قیامت: «الْحَاقَّةُ»، «الْقَارِعَةُ»، «الْوَاقِعَةُ» در این سوره آمده است.

سرنوشت شوم اقوام پیشین، عظمت قرآن و پیامبر، ویژگی دوزخ و بهشت و دوزخیان و بهشتیان، بخش های بعدی این سوره را تشکیل می دهد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الْحَاقَّةُ ﴿١﴾ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَا أُذْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾

آن امر راستین. چیست آن امر راستین. و توجه می دانی که چیست آن امر راستین. قوم ثمود و عاد آن حادثه کوبنده را تکذیب کردند. پس قوم ثمود به خاطر طغیان گری نابود شدند.

نکته ها:

«الْحَاقَّةُ» از «حق» به معنای امر ثابت و محقق است. این کلمه، یکی از نام های قیامت است، زیرا قیامت واقعه ای حتمی، حقیقی و ثابت است.

«القارعه» از «قرع» به معنای کوبیدن است. یعنی جهان در آستانه برپائی قیامت با حادثه ای کوبنده روبرو است.

برای هلاکت قوم ثمود سه وسیله در قرآن آمده است:

الف) زلزله. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» (۱)

ب) صیحه. «إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً» (۲)

ج) صاعقه. «مِثْلَ صَاعِقِهِ عَادٍ وَ ثَمُودَ» (۳)

شاید هر سه عذاب همراه یکدیگر و ملازم یکدیگر بوده اند، یعنی رعد و برق و زلزله و شاید هر عذابی عده ای را از پا در آورده است.

ایجاد حساسیت و انگیزه و عطش برای شنیدن مسائل مهم لازم است. تکرار کلمه «الْحَاقَّةُ» مخاطب قرار گرفتن شخص پیامبر که اشرف مخلوقات است، همه و همه، برای ایجاد حساسیت است.

پیام ها:

۱- قیامت، روزی بس بزرگ و هولناک است. «الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ»

۲- قیامت جز از راه وحی، قابل شناخت نیست. «مَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ»

۳- تکذیب کنندگان قیامت، گرفتار قهر الهی در دنیا می شوند. «كَذَّبَتْ ثَمُودٌ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ... فَأُهْلِكُوا»

۴- قیامت، حادثه ای کوبنده و هولناک است. «بِالْقَارِعَةِ»

۵- تمام کیفرها در قیامت نیست، کیفر اقوامی در همین دنیا است. «فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ»

۶- تکذیب، مقدمه طغیان و طغیان، سبب نابودی است. «كَذَّبَتْ ... فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ»

۷- خصلت ها و رفتارها، معیار دریافت خیر یا شر است. «بِالطَّاغِيَةِ»

ص: ۱۹۵

۱- ۱. اعراف، ۷۸.

۲- ۲. قمر، ۳۱.

۳- ۳. فصلت، ۱۳.

وَ أَمَّا عَادٌ فَأَهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَلَاتِيهِ ﴿٦﴾ سَخَّرْنَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾ فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾

و امّا قوم عاد به وسیله بادی سرد و سوزنده و بنیان کن نابود شدند، که خداوند هفت شب و هشت روز پی در پی، آن را بر آنان مسلط کرد. پس (اگر آنجا بودی) می دیدی که در آن ایام، آن قوم از پا افتاده، گویا تنه های نخل تو خالی هستند. پس آیا هیچ بازمانده ای برای آنان می بینی؟

نکته ها:

«صَرْصَرٍ» به معنای باد سرد و سخت است و «عَلَاتِيهِ» از «عَتُو» به معنای سرکش است.

«حُسُومًا» جمع «حاسم» یعنی انجام مکرر و پی در پی یک عمل تا قطع و نابودی کامل.

«خَاوِيَةٍ» هم به معنای تو خالی است و هم به معنای چیزی که به زمین افتاده باشد.

«صَرْعَى» جمع «صریع» به چیزی گفته می شود که روی زمین افتاده باشد و «أُعْجَازُ» جمع «عجز» به معنای تنه درخت است.

در آیه ۲۰ سوره قمر می خوانیم «كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ»، یعنی هلاکت قوم عاد آن گونه بود که گویا تنه بلند درخت خرما از ریشه کنده شده باشد.

پیام ها:

۱- دست خدا در نوع عذاب باز است. قوم ثمود را با آتش صاعقه و قوم عاد را با باد سرد هلاک می کند. «بِرِيحٍ صَرْصَرٍ»

۲- آثار پدیده های هستی به دست خداست. باد، یک بار سبب حرکت کشتی ها و ابرها و نزول باران می شود و یک بار وسیله هلاکت. «بِرِيحٍ صَرْصَرٍ»

۳- عذابهای الهی گاهی دفعی است و گاهی تدریجی. «سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ»

۴- تنومندی و نیرومندی مانع هلاکت نیست. اگر قامت و بلندی انسان مثل درخت خرما باشد، در برابر قهر الهی به زمین می افتد. «أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ»

۵- کيفرها یکسان نیستند، گاهی به کلی محو کننده اند: «فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ» ولی گاهی جسم می ماند. «أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ»

وَ جَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ۙ ۹ «فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخَذَةً رَابِيَةً ۙ ۱۰» إِذَا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ ۙ ۱۱ «لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكَرَةً وَ تَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ ۙ ۱۲»

و فرعون و کسانی که پیش از او بودند و (مردم) مناطق زیر و رو شده (قوم لوط) مرتکب خطا شدند. پس فرستاده پروردگارش را سرپیچی کردند و خداوند آنان را به قهری فزاینده و سخت بگرفت. همانا (در زمان نوح) چون (با اراده و قهر ما) آب طغیان کرد شما را در آن کشتی روان سوار کردیم. تا آن را وسیله تذکری برای شما قرار دهیم و گوش‌هایی که شنواست آن را ضبط کند.

نکته ها:

«مؤتفکات» جمع «مؤتفکه» از «اتتفاک» به معنای زیر و رو شدن و مقصود از آن مناطق قوم لوط است. «رابیه» از ربا به معنای رشد فزاینده است و عذاب رابیه یعنی عذاب سخت.

«تعیهها» از «وعی» به معنای حفظ و فهم و پذیرش است.

زمخشری، فخر رازی، مراغی، قرطبی، از مفسران اهل سنت و شیخ طبرسی، ابوالفتوح رازی و علامه طباطبایی از مفسران شیعه، روایاتی را نقل کرده اند که بر اساس آن، «أُذُنٌ وَاعِيَةٌ» به حضرت علی علیه السلام تطبیق شده است. و مفرد بودن کلمه «أُذُنٌ» تأیید همین نکته است که آن که تمام حقایق را حفظ کرده یک گوش بیشتر نبوده است.

پیام ها:

۱- قوم لوط در چندین منطقه بودند و همگی هلاک شدند. «مؤتفکات»

۲- اطاعت از پیامبران، واجب و مخالفت آنان سبب نابودی است. «فَعَصَوْا رَسُولَ

رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخَذَهُ رَبِّيَّهٗ»

۳- نافرمانی انبیا، کیفر دنیوی نیز دارد. فَعَصَوْا ... فَأَخَذَهُمْ

۴- خداوند اتمام حجت می کند، اول پیامبر می فرستد، اگر مردم نافرمانی کنند، با قهر خود آنان را می گیرد. فَعَصَوْا رَسُولَ ... فَأَخَذَهُمْ أَخَذَهُ رَبِّيَّهٗ

۵- قهر الهی شدید است. «أَخَذَهُ رَبِّيَّهٗ»

۶- خداوند در لابلائی قهر و عذاب، به گروهی لطف می کند. «لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ»

۷- مردم جزیره العرب از باقیمانده نسل نوحند. «حَمَلْنَاكُمْ»

۸- از حوادث تلخ باید عبرت گرفت. «لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً»

۹- حفظ آثار و تاریخ و کلمات یک ارزش است. «تَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ»

۱۰- شنیدنی ارزش دارد که همراه با فهم و حفظ باشد. «تَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ»

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْحَهُ وَاحِدَةً (۱۳) وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً (۱۴) فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (۱۵) وَ انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (۱۶) وَ الْمَلَائِكَةُ عَلَىٰ أَرْجَائِهِمْ وَ يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ (۱۷) يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ (۱۸)

پس آنگاه که در صور دمیده شود یک دمیدنی. و زمین و کوهها برگرفته و در هم کوبیده شوند، یک در هم کوبیدنی. پس در آن روز، واقعه (قیامت) به وقوع پیوندد.

و آسمان بشکافد و در آن روز سست گردد. و فرشتگان در اطراف آن هستند (و منتظر فرمانند) و عرش پروردگارت را در آن روز هشت نفر (از فرشتگان یا اولیای خدا) بالای سر خود حمل می کنند. در آن روز شما (برای حساب) عرضه می شوید (در حالی که) هیچ چیز پنهانی از شما مخفی نماند.

«دک» به معنای خرد و ویران کردن است و به زمین صاف و نرم نیز گفته می شود.

«وَاهِيَةٌ» به معنای سست و «أَرْجَاء» به معنای اطراف و نواحی است.

تکرار کلمه «يَوْمَيْنِد» در این آیات نشانه اهمیت روز قیامت است.

امام صادق علیه السلام فرمود: هشت نفری که حامل عرش هستند، بعضی از آنان پیامبر و بعضی امام هستند: «نوح، ابراهیم، موسی، عیسی، محمد، علی، حسن و حسین» و مراد از عرش، علم الهی است. بنابراین در قیامت، بالاتر از فرشتگان «فَوْقَهُمْ» اولیای خدا هستند که عملکرد مردم را می دانند. (۱)

امام علی علیه السلام فرمود: عرش الهی، تخت نیست، بلکه موجودی است محدود و مخلوق و تحت تدبیر که ملائکه با قدرتی که از طرف خداوند دارند مأمور به حمل آن هستند. (۲)

پیام ها:

۱- نَفَخَ در صور، از امور حتمی است. «فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ»

۲- متلاشی شدن نظام موجود، از طریق صدای رعد آساست. نُفِخَ فِي الصُّورِ ...

فَدَكَّتَا

۳- زمین از مدار حرکت خود خارج، کوهها از جایگاه خود کنده و در یک برخورد در هم کوبیده می شوند. «وَأَحْمَلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدَكَّتَا»

۴- فروپاشی کوهها با شدت و سرعت خواهد بود. «دَكَّتْ وَاحِدَةً»

۵- واقعه مهم، قیامت است و هر واقعه دیگر نسبت به آن ناچیز است. «وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ»

۶- پایان آسمان محکم، «سَبْعًا شِدَادًا» سستی است. «فَهِیَ يَوْمَيْنِدٍ وَاهِيَةٌ»

۷- گرچه در قیامت نظام موجود بهم می خورد ولی نظام دیگری حاکم می شود، نظامی که با حضور فرشتگان برپا می شود. «وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ»

۸- تمام ابعاد پنهان شخصیت انسان در قیامت به نمایش گذاشته می شود و شخصیت واقعی انسان، خوبی ها و بدی ها، افکار و انگیزه ها، نقص ها و کمالات، کشف و عرضه می شود. «لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ»

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَٰؤُلَاءِ مَقْرُؤَاتِي كِتَابِيَّةٌ ﴿١٩﴾ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حَسِيبًا ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشِهِ رَاغِبٌ ﴿٢١﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾

پس هر کس که نامه عملش به دست راستش داده شود، (شادی کنان) می گوید: بیایید کتاب مرا بخوانید. من می دانستم که با حساب خودم رو به رو خواهم شد. پس او در زندگی رضایت بخشی است. در بهشتی برین. که میوه هایش در دسترس است. به خاطر اعمالی که در دوران گذشته انجام داده اید، بخورید و بیاشامید و گوارایتان باد.

نکته ها:

«هاؤم» اسمی است که معنای امر دارد، یعنی بیایید. «قطوف»، جمع «قطف»، میوه چیده شده یا آماده چیدن است.

«ظن» در امور دنیوی، باوری همراه با شک است ولی در امور اخروی به معنای اطمینان است. «أَسْلَفْتُمْ» از «اسلاف»، تقدیم چیزی است که امید می رود بهتر از آن برگردد.

هر انسانی در قیامت نامه و پرونده ای دارد و نامه خوبان به دست راستشان داده می شود.

شاید آنچه در سوره واقعه به نام اصحاب یمین می خوانیم همین گروه باشند.

مراد از علو در «فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ» ممکن است علو مقامی باشد نه مکانی.

در قیامت هم نعمت مادی است و هم روحی، راضی بودن انسان، نعمت روحی و بهشت

برین نعمت مادی است.

«هَيْنًا» از سوی خداوند، کامیابی را افزون تر و گواراتر می کند. در قرآن چهار مرتبه کلمه «هَيْنًا» بکار رفته که سه بار آن برای نعمت های بهشتی است.

پیام ها:

۱- در قیامت، پرونده عمل هر کس را در اختیارش می گذارند. «أُوتِيَ كِتَابَهُ»

۲- خداوند در قیامت، بر اساس پرونده مکتوب و مستند، مردم را محاکمه و کیفر و پاداش می دهد. «أُوتِيَ كِتَابَهُ»

۳- نه یقین، بلکه حتی ظن و گمان به وقوع قیامت، می تواند انسان را کنترل کند.

«إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ»

۴- قیامت، دوره برداشت دانه هایی است که در دنیا کاشته شده باشد. «بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ»

۵- علاقه به کشف کمالات، امری فطری است و تا قیامت وجود دارد. «هَأْوُمُ أَفْرُوا كِتَابِيَّةٍ»

۶- اگر ایمان به حساب و کتاب سبب تقوا و پرهیز از لذت های حرام دنیوی و محرومیت های موقت می شود، در عوض زندگی در بهشت، کاملاً رضایت بخش خواهد بود. «فِي عَيْشِهِ رَاضِيَةٌ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ»

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشَرِّهِ فَسَوْءٌ يَأْتِيهِ لَمْ يُحْمِلْهُ مَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ «۲۷» مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِي «۲۸» هَلَكْتُ عَنِّي سَيِّئَاتِي «۲۹» خُذُوهُ فَغُلُّوهُ «۳۰» ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ «۳۱» ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ «۳۲» إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ «۳۳» وَلَا يَحْضُرُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمَسْكِينِ «۳۴»

ص: ۲۰۱

و امّا کسی که نامه عملش به دست چپش داده شود، می گوید: ای کاش نامه ام به من داده نشده بود. و نمی دانستم حسابم چیست؟ ای کاش مرگ پایان کارم بود (و دیگر زنده نمی شدم). دارائی من رفع نیازی از من نکرد. قدرتم از دستم برفت.

(گفته می شود:) او را بگیرید و در غل بکشید. سپس او را در آتش شعله ور وارد بیندازید. سپس در زنجیری که هفتاد ذراع باشد در آورید. همانا او به خدای بزرگ ایمان نمی آورد و بر طعام دادن به نیازمندان ترغیب نمی کرد.

نکته ها:

«ذراع» فاصله آرنج تا نوک انگشتان است و در قدیم معیاری برای اندازه گیری بوده است و کلمه «هفتاد» یا به معنای حقیقی است و یا کنایه از زنجیر طولانی می باشد.

«جحیم» از «جحه»، به آتش شعله ور گویند.

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر یک حلقه از آن زنجیری که دوزخیان را با آن به بند می کشند، بر دنیا نهاده شود، دنیا از شدت حرارت، ذوب می شود. (۱)

در این آیه، کفر و بخل و بی تفاوتی نسبت به محرومان در کنار هم آمده است. لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ... لَا يَحْضُ

گرفتن و بستن و کشاندن و به دوزخ پرتاب کردن، بیانگر نهایت حقارت و ذلت دوزخیان است. خُذُوهُ فَعَلُوهُ ... صِلُوهُ ... فَاسْلُكُوهُ

پیام ها:

۱- مقایسه میان عاقبت خوبان و بدان، شیوه ای قرآنی برای شناخت بهتر حقایق است. أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ... أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ

۲- در تربیت و هدایت، بشارت و هشدار در کنار هم لازم است. أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ... أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ

۳- آگاهی از آینده، گامی برای تصمیم گیری صحیح امروز است. «فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي»

ص: ۲۰۲

۴- روزنه امید برای خلفکاران در آخرت بسته می شود. تا قبل از دیدن نامه عمل امیدی داشت ولی بعد از آن فقط حسرت می خورد. **يَا لَيْتَنِي ... يَا لَيْتَهَا**

۵- ثروت و قدرت، در قیامت کار آیی ندارد. **«مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيهِ»**

۶- ثروت اندوزی در دنیا، سبب حسرت در قیامت است. **«مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ»**

۷- کیفر دستهایی که در دنیا برای هرگونه فساد و ستم باز بود، غل و زنجیر قیامت است. **«فَغُلُّهُ»**

۸- انسانی که در قلبش نور معرفت خدا و در عملش، خدمت به مردم نباشد، بهتر که بسوزد. **لَا يُؤْمِنُ ... وَلَا يَحْضُ**

۹- توجه به گرسنگان، در کنار ایمان به خدا مطرح است. **لَا يُؤْمِنُ ... وَلَا يَحْضُ**

۱۰- بر فرض که خود، توان کمک نداشته باشیم، باید دیگران را برای کمک به گرسنگان تشویق کنیم. **«وَلَا يَحْضُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمِسْكِينِ»**

۱۱- رسیدگی به فقرا شرط ندارد که فقیر، مؤمن باشد. **«وَلَا يَحْضُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمِسْكِينِ»**

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ (۳۵) وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَدَلِينَ (۳۶) لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ (۳۷) فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ (۳۸) وَمَا لَا تُبْصِرُونَ (۳۹) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ (۴۰) وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ (۴۱) وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَدْكُرُونَ (۴۲) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۳)

پس امروز در این جا دوستی صمیمی ندارد. و نه غذایی جز خونابه. که جز خطاکاران آن را نخورند. پس سوگند به آنچه می بینید. و آنچه نمی بینید. همانا آن (قرآن) کلام رسول گرامی است. و سخن یک شاعر نیست چه کم ایمان می آورید.

(و همچنین) سخن کاهن و پیشگو نیست، چه کم متذکر می شوید. (همانا قرآن) فرستاده ای از جانب پروردگار جهانیان است.

«غَسِّلِينَ» به معنای خونابه و چرکی است که از بدن دوزخیان خارج می شود.

مراد از «رَسُولٍ كَرِيمٍ» شخص پیامبر اسلام است، نه جبرئیل امین. زیرا در جملات بعد می خوانیم که او شاعر و کاهن نیست و نسبت شاعر و کاهن را به پیامبر می دادند نه جبرئیل.

مشرکان، قرآن را کتاب شعر می شمردند و پیامبر را شاعر می خواندند، در حالی که از پیامبر حتی یک شعر نقل نشده است.

(۱)

کیفر در قیامت با گناهان متناسب است. کسی که در دنیا برای مسکین سوز ندارد، در آخرت دوست دلسوزی ندارد. «فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ» و کسی که در دنیا به کسی طعام نداد، در آن روز با طعام شکنجه می شود.

بزرگ ترین سوگند در این سوره است. «فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَ مَا لَا تُبْصِرُونَ» یعنی کل هستی، دیدنی ها و ندیدنی ها، که به مراتب بیش از دیدنی هاست، دنیای غیب و فرشته و جن که دیدنی نیستند و اوج کهکشان ها و اعماق دریاها که به طور طبیعی دیده نمی شوند.

قرآن به تدریج نازل شده است، زیرا کلمه تنزیل برای نزول تدریجی است. البته تمام قرآن، شب قدر بر قلب پیامبر نازل شد و سپس به تدریج در طول ۲۳ سال. مثل آنکه مبلغ زیادی را یکجا در بانک می گذارند و سپس از طریق حواله یا چک به تدریج برمی دارند.

پیامبر دارای کرامت مطلق است. «رَسُولٍ كَرِيمٍ» کرامت در برخورد با همسر، دشمن، دوست، همسایه، فقیر، در سختی ها و شادی ها.

در سوره غاشیه آیه ششم می خوانیم که طعام دوزخیان چیزی جز ضریع نیست. «لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيْعٍ»

و در سوره دخان می خوانیم: «إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامٌ لِلْآثِمِينَ» (۲)

و در آیه ۳۶ می خوانیم: «وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسِّلِينَ»

لذا یا «زُقُوم» و «ضریع» یکی است و «غسلین» نوشابه آنهاست، یعنی یک نوع غذا دارند و

ص: ۲۰۴

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. دخان، ۴۴.

و ممکن است هر دسته از دوزخیان یک نوع طعام داشته باشند، گروهی ضریع، گروهی زقوم و گروهی غسلین.

پیام ها:

- ۱- دوزخیان، نه از نظر روحی در رفاه هستند «فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ» و نه از نظر جسمی. «وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسِيلِينَ»
- ۲- ایمان نیاوردن به خدای بزرگ و بی تفاوتی نسبت به گرسنگان، خطایی نابخشودنی است. «لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ»
- ۳- در بینش الهی تمام هستی ارزش دارد، چون مورد سوگند خداوند قرار گرفته است. «فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَ مَا لَا تُبْصِرُونَ»
- ۴- در مادیات، محصور نشویم، نادیدنی ها بسیار است. «مَا لَا تُبْصِرُونَ»
- ۵- در مدیریت از نیروهای سالم خود، دفاع کنید و شبهات علیه آنان را برطرف سازید. «وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ... وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ»
- ۶- خداوند اتمام حجت می کند. نزول وحی از سوی پروردگار جهانیان و واسطه وحی رسول کریم است. «لَقَوْلِ رَسُولٍ كَرِيمٍ... تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»
- ۷- مبلغ، توقع ایمان آوردن تمام یا اکثریت مردم را نداشته باشد. «قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ»
- ۸- ایمان به تنهایی کافی نیست، ذکر هم لازم است. ممکن است ایمان باشد ولی انسان غافل باشد. «قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ... قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ»
- ۹- به خاطر عدم پذیرش اکثریت، از گفتن سخن حق صرف نظر نکنید. «لَقَوْلِ رَسُولٍ كَرِيمٍ... قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ»

وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ لِحَاجِرِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِنَّهُ لَتَذِكْرَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

و اگر پیامبر بعضی گفتارهای ساختگی را به ما نسبت دهد، قطعاً او را با قدرت (و به قهر) می گرفتیم. سپس رگ قلبش را قطع می کردیم. و هیچ یک از شما نمی توانست سپر او شود. همانا این قرآن برای اهل تقوا وسیله تذکر است. و ما می دانیم که بعضی از شما تکذیب کننده قرآنید. و بی شک (این تکذیب در قیامت) بر کافران حسرتی خواهد بود. و همانا آن، حق و یقینی است. پس با نام پروردگار بزرگت به تسبیح پرداز.

نکته ها:

«تَقَوَّلَ» یعنی نسبت دادن سخن به کسی که آن را نگفته است.

«وتین» رگی است که خون را به قلب می رساند و اگر بریده شود انسان می میرد.

قرآن، در دنیا و آخرت مایه حسرت کفار است. در دنیا حسرت می خورند که چرا مانند آنرا نمی توانند بیاورند و در آخرت حسرت می خورند که چرا به آن ایمان نیاوردند.

گرفتن با «یمین» کنایه از قدرت است، چون قدرت دست راست بیشتر است.

خداوند با هیچ کس رودربایستی ندارد، جائی که خداوند با پیامبرش این گونه سخن می گوید، دیگران باید حساب کار خود را بکنند.

قرآن دارای ویژگی هایی است، از جمله: «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»، «لَتَذِكْرَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ»، «لَحَقُّ الْيَقِينِ»

پیامبر، هرگز چیزی را به خداوند نسبت نداده است، زیرا کلمه «لَوْ» در موردی به کار می رود که کار نشدنی باشد.

در آیات قبل خداوند از پیامبرش بهترین دفاع را کرد ولی در عین حال در این آیه تهدید هم می کند که اگر سخنی به ناحق به خدا نسبت دهد، شاه رگ او با قدرت قطع شود.

پیام ها:

- ۱- خداوند، حافظ وحی است و احدی قدرت کم یا زیاد کردن آن را ندارد. «وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ»
- ۲- شخص پیامبر، همچون دیگران باید حریم وحی را حفظ کند. «وَلَوْ تَقَوَّلَ»
- ۳- همه انسان ها حتی پیامبر، در برابر قوانین الهی یکسانند. «وَلَوْ تَقَوَّلَ ... لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ»
- ۴- قرآن، نه تنها گفتار شاعر و کاهن نیست، بلکه گفتار پیامبر نیز نیست. «وَلَوْ تَقَوَّلَ ...»
- ۵- در قانون و کلام خداوند، تساهل و تسامح ممنوع است. «وَلَوْ تَقَوَّلَ ...»
- ۶- قاطعانه برخورد کردن، دیگران را از طمع در تصرف باز می دارد. «لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ»
- ۷- قرآن، از مصونیت کامل برخوردار است. «وَلَوْ تَقَوَّلَ»
- ۸- دفاع از حق، مهم تر از شخص است. برای مصونیت وحی، حتی جان بهترین افراد را می گیریم. «وَلَوْ تَقَوَّلَ ... لَأَخَذْنَا ...»
- ۹- برای حفظ حدود و حریم قرآن، قاطعانه باید سخن گفت. «لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ»
- ۱۰- گناهان بزرگ، کیفر بزرگ دارد. «لَأَخَذْنَا مِنْهُ ... ثُمَّ لَقَطَعْنَا ...»
- ۱۱- هر چیز که ارزش بیشتری دارد باید حراست از آن شدیدتر باشد. «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ... وَلَوْ تَقَوَّلَ ... لَأَخَذْنَا ... لَقَطَعْنَا ...»
- ۱۲- قهر خداوند نسبت به کسانی که حریم وحی را بشکنند، نابودی است.
«لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ»
- ۱۳- هیچ کس، قدرت هیچ گونه مقاومتی در برابر قهر الهی ندارد. «فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ»

۱۴- تأثیر قرآن روی متقین جدی و قطعی است. «وَإِنَّهُ لَتَذِكْرٌ لِّلْمُتَّقِينَ»

۱۵- شرط پند پذیری، روحیه تقواست. «لَتَذِكْرٌ لِّلْمُتَّقِينَ»

۱۶- در برابر متقین، مکذبین هستند. «لِلْمُتَّقِينَ ... مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ»

۱۷- مبلغ نباید توقع داشته باشد که همه مردم تسلیم او باشند. «مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ»

۱۸- مکذبین بدانند که زیر نظر خدا هستند. «لَنَعْلَمَنَّ أَنَّ مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ»

۱۹- در برابر موضع گیری های مکذبین، در پناه یاد خدا به راه خود ادامه بده.

«فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»

۲۰- تسبیح خداوند در راستای تربیت انسان است. «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره، چهل و چهار آیه دارد و از سوره های مکی است، گرچه آیات اولیه آن در مدینه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه سوم است و به معنای محل عروج فرشتگان در آسمان ها می باشد.

همانند دیگر سوره های مکی، محور آیات این سوره، پیرامون معاد و انذار مشرکان و مخالفان است. حالات کافران در قیامت و صفات و ویژگی های بهشتیان و دوزخیان، بخش دیگری از آیات این سوره را تشکیل می دهد.

البته آیات اولیه سوره درباره نزول عذاب در دنیا است که یکی از منکران ولایت حضرت علی علیه السلام گرفتار آن شد و به هلاکت رسید و تفصیل ماجرا در ذیل آیه اول آمده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ (۱) لِّلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ (۲) مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ (۳) تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ (۴)

سائلی، عذابی واقع شدنی را درخواست کرد. که برای کافران است و هیچ بازدارنده ای برای آن نیست. و از سوی خداوند صاحب درجات والاسست. فرشتگان و روح، در روزی که مقدار آن پنجاه هزار سال است، به سوی او بالا می روند.

«معارج» جمع «معرج» به معنای محلّ عروج و صعود است و مراد از آن، آسمان هاست که محلّ نزول و عروج فرشتگان می باشد.

مرحوم علامه امینی قدس سره در کتاب شریف الغدیر (۱) نام سی نفر از بزرگان مفسرین و محدثین، از قرن سوم هجری تا قرن چهاردهم را نقل کرده که گفته اند: شأن نزول آیه «سَأَلَ سَائِلٌ» مربوط به شخصی می باشد که به پیغمبر گفت: نصب امیرالمؤمنین به خلافت در روز غدیر از طرف خودت بود یا از طرف خدا؟! ما را به حج و روزه و زکات فرمان دادی و ما قبول کردیم، امّا راضی نشدی، تا آن که پسر عموی خودت را بر ما حاکم کردی! سپس گفت: «اللَّهُمَّ إِنَّ كَانْ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ» (۲) خدایا اگر این امر حق است از آسمان سنگی بباران (تا نابود شویم و شاهد چنین روزی نباشیم). سنگی فرود آمد و او نابود شد و این آیه نازل شد. «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ»

پیام ها:

۱- یادآوری برخی حوادث جزئی و فردی، برای عبرت دیگران لازم است و باید حفظ شود. (سائل یک نفر بود که قهر خدا او را نابود کرد، ولی این ماجرا در متن قرآن مطرح می شود تا تمام انسان ها در طول تاریخ بخوانند). «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ»

۲- تقاضای نابجا، مغرضانه و لجوجانه می تواند حادثه آفرین باشد. «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ»

۳- تا وقتی عذاب الهی نازل نشده، راه توبه و دفع عذاب با صدقه باز است، امّا عذابی که در حال نزول است، راه نجاتی از آن نیست. «بِعَذَابٍ وَقِيعٍ ... لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ»

ص: ۲۱۱

۱- ۱). الغدیر، ج ۱، ص ۲۳۹ تا ۲۴۶.

۲- ۲). انفال، ۳۲.

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا» (۵) «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا» (۶) وَ تَرَاهُ قَرِيبًا» (۷) «يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ» (۸) وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ» (۹)

پس صبر کن صبری نیکو. همانا آنان آن روز را دور می بینند. و ما آن را نزدیک می بینیم. روزی که آسمان همانند فلز گداخته شود. و کوه ها مانند پشم حلاجی شده گردد.

نکته ها:

نیش و نوشهای برخی مسلمانان و مخالفان به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، در ماجرای نصب حضرت علی علیه السلام به امامت در غدیر خم، به قدری بود که خداوند، پیامبرش را سفارش به صبر می کند. سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ... فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا

کافران، اصل معاد را امری بعید می شمرند و آن را دور از ذهن و عقل می دانند، در حالی که در نزد خداوند، قیامت امری قطعی و واقع شدنی است، پس امری نزدیک است. «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَ تَرَاهُ قَرِيبًا»

حدود بیست مرتبه خداوند پیامبرش را در قرآن به صبر دعوت کرده است، آن هم صبر جمیل، که در آن جزع و فزع و سخنان ناروا نباشد. البته خطاب صبر به پیامبر است، ولی امت نیز باید صبر داشته باشند.

برای بر پا شدن قیامت، نظام موجود زمین و آسمان به کلی دگرگون می شود. در قرآن تعبیراتی است که این بهم خوردن را بیان می کند، چنانکه می فرماید: «يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكِتَابِ» (۱) آسمان را مثل طومار درهم می پیچیم. (۲)

پیام ها:

۱- حتی پیامبر، نیازمند توصیه به صبر و پایداری هستند. «فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا»

ص: ۲۱۲

۱- ۱. انبیاء، ۱۰۴.

۲- ۲. برای تفصیل بیشتر، به کتاب معاد مؤلف مراجعه شود.

۲- کسی که قیامت را نزدیک ببیند، در برابر مشکلات صبر و پایداری می کند.

فَاصْبِرْ... تَرَاهُ قَرِيبًا

۳- نظام موجود در آسمان، پایانی دارد و روزی نابود می شود. «يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ»

وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾ يُبْصِرُونَ نَهُمْ يَوْمَ الْمَجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابٍ يَوْمئذٍ بِنَبِيٍّ ﴿١١﴾ وَ صَدَّاحْتِيهِ وَ أَحِيهِ ﴿١٢﴾ وَ فَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ ﴿١٣﴾ وَ مَيْنُ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا نَسَمٌ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾ كَلَّا- إِنَّهَا لَظِي ﴿١٥﴾ نَزَاعِيَهُ لِلشَّوِيِّ ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَيْنُ أَدْبَرَ وَ تَوَلَّى ﴿١٧﴾ وَ جَمَعَ فَأَوْعَى ﴿١٨﴾

و هیچ دوستی از دوستش احوالی نپرسد. به یکدیگر نمایانده می شوند. در آن روز مجرم دوست دارد فرزندان خود را برای دفع عذاب فدیة دهد و فدای خود کند. و همچنین همسر و برادرش را. و بستگان و قبیله اش را که همیشه به او پناه دادند. (بلکه آرزو دارد) تمام مردم روی زمین را فدا کند تا او را نجات دهند. چنین نیست، همانا آن آتش شعله ور است. که پوست بدن را به شدت جدا می کند. (این آتش) هر کس را که (به حق) پشت کرده و روی برتافته، فرامی خواند. و (نیز کسی که مال) جمع کرده و ذخیره ساخته است.

نکته ها:

«يَفْتَدِي» به معنای فدیة و عوض دادن برای رهایی و نجات است. «فصيلة» به معنای فامیلی است که انسان از آن جدا شده است. «تؤويه» از «أوى» به معنای پناه دادن است.

«لظي» شعله خالص آتش است. «اوعى» از «وعاء» به معنای ظرف است و مراد از آن، ذخیره کردن چیزی در ظرف است. «شوی» به پوست اطراف بدن گویند.

ص: ۲۱۳

مجرم در قیامت سه آرزو می کند:

الف) با خاک یکسان شود. «لَوْ تَسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ» (۱)

ب) از اعمالش دور شود. «أَمَدًا بَعِيدًا» (۲)

ج) با فدیة دادن رها شود. یوم یَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي ...

مجرم برای فدیة دادن و نجات یافتن، فرد یا گروهی را انتخاب نمی کند، بلکه می گوید:

همه را بگیرید و مرا آزاد کنید؛ فرزند، همسر، برادر، فامیل و همه مردم زمین. (کلمات با حرف واو عطف شده نه با حرف «او»)

در آن روز، عاطفه فرزندی، غیرت همسری، محبت برادری و حمایت فامیلی و آشنایی مردمی همه فدا می شود، ولی چه سود؟!

بر اساس این آیات، عوامل دوزخی شدن چهار چیز است: فرد در ظاهر به حق پشت می کند: «أَذْبَرَ» در قلب تنفر دارد و روی بر می تابد: «تَوَلَّى» ثروت اندوزی می کند: «جمع» و به دیگران نمی دهد. «فَأُوْعَى»

پیام ها:

۱- به دوستی ها و روابط گرم دنیوی دل نبندید که در آخرت به کار نیاید. «لَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا»

۲- در قیامت، شکنجه روحی و جسمی با هم است. نشان دادن خویشان و دوستان صمیمی به انسان و بالعکس، بالاترین شکنجه روحی است. «يُبْصَرُونَهُمْ»

۳- مجرم در آن روز، نجات خود را از عذاب، به قیمت نابودی همه می خواهد.

يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي ... بَيْنِي وَ صَاحِبَتِي وَ أَخِي ... وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ

۴- مراقب باشیم که در دنیا به خاطر رفاه همسر و فرزندان و جلب رضایت دوستان و خویشان، خود را دوزخی نکنیم. زیرا در آن روز هیچ یک از آنها به داد ما نمی رسند و به درد ما نمی خورند. لَوْ يَفْتَدِي ... بَيْنِي وَ صَاحِبَتِي وَ أَخِي

ص: ۲۱۴

۱- (۱). نساء، ۴۲.

۲- (۲). آل عمران، ۳۰.

۵- غریزه حبّ ذات، بالاترین غرایز است. لَوْ يَفْتَدِي ... مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ

۶- آتش دوزخ شعور دارد و مجرم شناس است. «تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَ تَوَلَّى»

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِمْ لَكَنُفٍ ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾ إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾

همانا انسان، بی تاب و حریص آفریده شده است. هرگاه بدی به او رسد، نالان است. و هرگاه خیری به او رسد، بخیل است. مگر نمازگزاران. آنان که بر نمازشان مداومت دارند.

نکته ها:

«هلوع» به معنای انسان بی صبر و حریص است.

سؤال: خداوند در برخی آیات، آفرینش انسان را بهترین: «خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (۱) و خود را بهترین خالق برشمرده است: «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۲) آیا در این آیات، تصریح شده که انسان، حریص و بخیل آفریده شده است. این دو چگونه با یکدیگر قابل جمع است؟

پاسخ: در آفرینش انسان، امور متضادّ قرار داده شده و این رمز تکامل است. نفس، انسان را به بدی سوق می دهد: «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ» (۳) ولی عقل، انسان را از آن باز می دارد:

«نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ» (۴) و رشد انسان در انتخاب میان این تقابل هاست که به تربیت و تزکیه انسان می انجامد.

بر اساس روایات، بهترین عمل آن است که تداوم داشته باشد. (۵) «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ»

ص: ۲۱۵

۱- ۱. تین، ۴.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۴.

۳- ۳. یوسف، ۵۳.

۴- ۴. نازعات، ۴۰.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

روایات زیادی در مورد حرص وارد شده (۱) که به برخی از آنها اشاره می کنیم:

«الحرص لا یزید فی الرزق» حرص، رزق را زیاد نمی کند.

من کثر حرصه... ذل قدره کسی که حرصش بیشتر باشد، خوار و ذلیل می شود.

«رب حریص قتلہ حرصه» چه بسا انسان حریص که حرصش او را بکشد.

«لیس لحریص غناء» حریص، هرگز بی نیاز نمی شود.

«الحرص یرزی بالمره» حریص، مرّوت و جوانمردی خود را از دست می دهد.

«الحرص مطیه التعب» حرص، بستر رنج هاست.

«لا حیاء لحریص» حریص، به خاطر رسیدن به مال، عفت و حیا را کنار بگذارد.

«الحریص الاسیر» حریص، اسیر است.

«الحرص علامه الفقر» حرص، نشانه فقر است.

«الحرص یفسد الایقان» حرص، یقین به مقدرات الهی را فاسد می کند.

«الحرص موقع فی کثیر العیوب» حرص، انسان را در عیوب بسیاری قرار می دهد.

«لا یلقى الحریص مستریحا» انسان حریص، آسایش و راحتی ندارد.

پیام ها:

۱- نشانه حریص بودن دو چیز است: جَزَع به هنگام سختی و بُخَل به هنگام کامیابی. «هَلُوعاً إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً وَ إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً»

۲- ریشه بسیاری از ناهنجاری ها، حرص و بخل است. جَزُوعاً ... مَنُوعاً

۳- انسان بسیار کم ظرفیت است، با تماس با سختی فریاد می زند و بخل می ورزد.

مَسَّهُ ... مَسَّهُ

۴- راه نجات از اخلاق ناپسند، مداومت به نماز است. خُلِقَ هَلُوعاً ... إِلَّا الْمُصَلِّينَ

۵- طبع مادی انسان به سوی حرص و بخل میل دارد و نماز و یاد خدا آن را مهار می کند. إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَن لُّغُوًّا... إِلَّا الْمُصَلِّينَ

ص: ۲۱۶

۱-۱. غررالحکم.

۶- انسان بدون نماز مضطرب است. جَزُوعاً ... مَنُوعاً ... إِلَّا الْمُصَلِّينَ

۷- آثار نماز در گرو مداومت بر آن است. «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ»

وَ الَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَ الَّذِينَ يُصِيبُكَ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٢٦﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾

و آنان که در اموالشان حقی است معلوم. برای افراد سائل و محروم. و آنان که روز جزا را باور دارند. و آنان که از عذاب پروردگارشان بیمناکند. زیرا از عذاب پروردگارشان ایمنی نیست. و آنان که دامن های خود را (از گناه) حفظ می کنند.

مگر بر همسران یا کنیزانشان که در این صورت، در خور ملامت نیستند. پس کسانی که جز این را طلب کنند، اینان همان تجاوزگراند.

نکته ها:

به گفته مفسران، این آیه قبل از فریضه خمس و زکات نازل شد.

از امام صادق علیه السلام درباره «حَقُّ مَعْلُومٌ» سؤال شد، فرمود: این حق غیر از زکات واجب است و مراد آن است که خداوند به انسان ثروتی داده و او بخشی از آن را جدا کرده و با آن صلّه رحم می کند و مشقّت را از خویشان خود بر می دارد. (۱)

از امام باقر علیه السلام نیز درباره این آیه پرسیدند، فرمود: «حَقُّ مَعْلُومٌ» غیر از زکات است. (۲)

در نهج البلاغه می خوانیم:

«إِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ فَرَضَ فِي أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ أَقْوَاتَ الْفُقَرَاءِ فَمَا جَاعَ

ص: ۲۱۷

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۹۲، ص ۹۵.

فقیر الّا بما متّع به غنیّ و اللّٰه تعالیٰ سائلهم عن ذلک» (۱) همانا خداوند قوت فقرا را در اموال اغنیا قرار داده است و هیچ گرسنه ای نیست مگر آن که ثروتمندی از حقّ او بهره برداری می کند و خداوند از آنان بازخواست خواهد کرد.

عبارت «لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ» نشان می دهد که برخی از نیازمندان جامعه، سؤال نمی کنند و محروم بودن خود را نشان نمی دهند، لذا بر اغنیاست که به سراغ کشف و شناسایی آنان بروند و حقوق آنان را ادا کنند.

در برابر آداب و رسوم و حسّاسیت های نابجا، باید مقاومت کرد و حلال الهی را حرام جلوه نداد. در جامعه، برخی آداب و رسوم است که مانع ازدواج به هنگام دختر و پسر و یا در کنار هم بودن عروس و داماد می شود و اگر ازدواج در آغاز جوانی انجام گیرد، مردم ملامت و سرزنش می کنند. در حالی که از نظر قرآن، نباید این افراد مورد ملامت قرار گیرند و کسانی که از راهی غیر ازدواج اقدام می کنند باید مورد سرزنش قرار گیرند.

استمناء گناه بزرگی است. از امام صادق علیه السلام در مورد استمناء پرسیدند، حضرت فرمود: «اثم عظیم نهی الله عنه فی کتابه» گناه بزرگی است که خداوند از آن نهی فرموده است. پرسیدند:

در کدام آیه؟ حضرت آیه «فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُوْنَ» را تلاوت فرمودند. (۲)

حضرت علی علیه السلام به فرزندش می فرماید: آن گونه از خدا خوف داشته باش که اگر تمام خوبی ها را داشته باشی، احتمال بده از تو نپذیرند و آن گونه امید داشته باش که اگر تمام بدی های مردم زمین را داشته باشی، احتمال بده تو را بیخشند. (۳)

ایمان به قیامت و بیم از عذاب، زمینه توجّه به نماز و انفاق است.

پیام ها:

۱- هلو، جزع و بخل دارد، اما مصّلی، نماز و انفاق دارد. هلوّعاً ... جَزُوعاً .. مَنُوعاً - إِلَّا الْمُصَلِّينَ ... حَقُّ مَعْلُومٍ لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ

ص: ۲۱۸

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۳۲۸.

۲- ۲. بحار الانوار، ج ۱۰۱، ص ۱۰۱.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

۲- نماز و رسیدگی به محرومان، پیوند ناگسستنی دارند. إِلَّا الْمُصَلِّينَ ... حَقَّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

۳- انفاق، تعدیل کننده روحیه حرص و بخل است. خُلِقَ هَلُوعًا ... جَمَعَ فَأَوْعَى ... فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ

۴- مؤمن و نمازگزار واقعی، خود را مالک همه دارایی های خود نمی داند و سهمی از آن را حق دیگران می داند. «فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ»

۵- نیازمندان، در اموال توانگران حق دارند و شریکند. «حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ»

۶- در فقرزدایی تنها به ظاهر افراد ننگرید، گروهی از محرومان صورت خود را با سیلی سرخ نگه می دارند و سؤال نمی کنند. «وَالْمَحْرُومِ»

۷- سعادت فرد، از سعادت جامعه جدا نیست. الْمُصَلِّينَ ... لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

۸- نیازمندی، شرط دریافت است، مؤمن باشد یا نباشد. «لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ»

۹- دین جامع آن است که هم به مسائل اجتماعی توجه کند، «حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ» و هم به مسائل اعتقادی. «الَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ»

۱۰- اسلام، دینی فطری است. هم باید غرائز از راه درست ارضا شود و هم جلوی فحشا و منکر گرفته شود. الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ... إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ

۱۱- اسلام با طرد غریزه جنسی، مخالف است. «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ»

۱۲- خطر، همیشه در کمین است: خطر انحراف و سوء عاقبت و بدون توبه مردن، خطر پذیرفته نشدن اعمال، خطر حبس اعمال، و... «وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ»

۱۳- در ازدواج مشروع، از هر کس، در هر زمان و مکان، از هر سن و سال، نباید ملامتی باشد. «فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ»

۱۴- ارضای غریزه جنسی از راههای حرام، نوعی تجاوزگری است. «فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ»

وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

و آنان که رعایت کننده امانت ها و قراردادهای خویشند. و آنان که به (ادای) شهادت های خود قیام می کنند. و آنان که بر نمازشان مراقبت دارند. اینان در بهشت ها گرامی داشته می شوند.

نکته ها:

در آیات ۲۲ تا ۳۵ سوره معارج، سیمای امت اسلامی و جامعه ایده آل ترسیم شده است:

رابطه دائمی و کامل با خداوند از طریق نماز دارند.

به مشکلات محرومان توجه دارند و بخشی از مال خود را حق آنان می دانند.

به خاطر ایمان به معاد و ترس از حساب، بر افکار و گفتار و رفتارشان تقوا حاکم است.

به امانات و تعهداتشان پایبندند.

نسبت به حقوق مردم قیام می کنند و اگر برای شهادت و گواهی دعوت شوند رد نمی کنند.

در ارضای غریزه جنسی، به دنبال راه حلال و تشکیل خانواده و نسل پاک هستند.

امانت شامل امانت معنوی نیز می شود، همچون مسئولیت ها، اسرار مردم و آبروی آنان.

هر عهد و پیمانی لازم الاجرا می باشد: با مردم، با خدا، با رهبران دینی، با همسر و....

شاید مراد از عبارت «عَلَىٰ صِيْلَاتِهِمْ دَائِمُونَ» (۱) ترک نکردن و مراد از «عَلَىٰ صِيْلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ» جدی گرفتن نماز باشد. همچون انتظار نماز، وضو گرفتن قبل از رسیدن وقت، با جماعت و در مسجد خواندن نماز و مراعات شرایط صحت و قبولی و کمال نماز. (۲)

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، خیانت در امانت، عدم وفای به عهد و دروغ گویی، از نشانه های نفاق شمرده شده است. (۳)

ص: ۲۲۰

۱- ۱. معارج، ۲۳.

۲- ۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۱- نشانه ایمان، تنها نماز و انفاق نیست، رعایت عهد و پیمان های اجتماعی نیز شرط ایمان است. «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»

۲- سکوت آگاهان، جرم و گواهی به حق، نشانه ایمان است. «بَشَاهِدَاتِهِمْ قَائِمُونَ»

۳- آغاز و پایان تمام کمالات، توجه به نماز است. در آغاز فرمود: «الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ» و در پایان نیز می فرماید: «وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

۴- بهشتیان از نظر مادی، «فِي جَنَّاتٍ» و معنوی «مُكْرَمُونَ» تأمین هستند.

فَمَا لِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾ أَيْطَمُّعُ كُلُّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

پس کافران را چه شده که شتابان به سوی تو می آیند. از راست و چپ، گروه گروه. آیا هر یک از آنان طمع دارد که به بهشتی پر نعمت در آید.

چنین نیست، همانا ما آنان را از آنچه می دانند، آفریده ایم.

نکته ها:

«مُهْطِعِينَ» به معنای گردن کشیدن یا خیره نگاه کردن یا به سرعت راه رفتن برای جستجوی چیزی است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله پیوسته با منافقان مدارا داشت و آنان را در سمت راست و چپ خود می نشانند، تا آن که خداوند اذن داد که آنان را از خود دور کند و به این آیه استناد فرمود: «فَمَا لِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ». (۱) زیرا کفر به معنای تسلیم نشدن است، نه شناختن. چنانکه شیطان، خدا را می شناخت و قیامت را قبول داشت، زیرا می گفت: «أَنْظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (۲) اما با این حال تسلیم خدا نشد.

ص: ۲۲۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اعراف، ۱۴.

به هر حال، علم غیر از ایمان است، منافقان نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله شناخت داشتند ولی تسلیم او نبودند و لذا لقب کافر در مورد آنان به کار رفته است.

«قبل» به معنای روبرو و «عزین» جمع «عزه» به معنای گروه های پراکنده است.

عمر سعد در صبح عاشورا برای کشتن امام حسین علیه السلام به لشکرش گفت: «یا خیل الله ارکبی و أبشری بالجنه» (۱) ای لشکر خدا بر اسبان سوار شوید و شما را به بهشت بشارت باد.

کفار به تمسخر می گفتند: اگر سخنان پیامبر درباره بهشت درست باشد ما هم بهشتی هستیم و حتی زودتر به آنجا خواهیم رفت. «أَ يَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ»

پیام ها:

۱- قرآن، جاذبه ای داشت که حتی مخالفان، برای شنیدن آن گرد پیامبر اجتماع کرده و گردن می کشیدند. «فَمَا لِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ»

۲- پیامبر سعه صدری داشت که حتی مخالفان دور او جمع می شدند. «عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ عَزِينَ»

۳- به هر اجتماع و استقبال گرم مردم، دلخوش نکند. «مُهْطِعِينَ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ عَزِينَ»

۴- چه بسا دشمن برای گرفتن اخبار و تصمیمات مؤمنان، در اطراف آنان حضور یابند. «فَمَا لِ الَّذِينَ كَفَرُوا ... عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ عَزِينَ»

۵- کفار، از پیامبر صلی الله علیه و آله اعراض می کردند و این منافقین بودند که خود را هر چه بیشتر به پیامبر نزدیک می کردند. «عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ عَزِينَ»

۶- منافق، به عمل خود مغرور است و به بهشت طمع دارد. «يَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ»

ص: ۲۲۲

۷- منافقان توقع دارند بدون ایمان و عمل وارد بهشت شوند. «يُدْخَلْ جَنَّهٔ نَعِيمٍ»

۸- به دشمنان و آرزوهای نابجای آنان، قاطعانه پاسخ دهید. يَطْمَعُ ... كَلَّا

۹- کسانی که می دانند ما آنها را از آبی پست آفریده ایم، چرا این همه غرور دارند که با وجود کفر و نفاق، توقع بهشت دارند. «كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ»

۱۰- کسانی که می دانند ما آنان را از چه چیز آفریده ایم، باید بدانند قدرت دوباره آفریدن را داریم. «إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ»

فَلَا أُفْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسِيْبِقِينَ ﴿٤١﴾ فَذَرَهُمْ يَحْوِضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوْعَدُونَ ﴿٤٢﴾ يَوْمَ يُخْرِجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصْبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكِ الْيَوْمِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

به پروردگار مشرق ها و مغرب ها سوگند می خورم که ما تواناییم. بر این که بهتر از آنان را به جای ایشان بیاوریم و ما قطعاً مغلوب و ناتوان نیستیم. پس آنان را به حال خود واگذار، یاوه بگویند و بازی کنند تا روزی را که وعده داده شده اند، ملاقات کنند. روزی که شتابان از قبرها بیرون آیند، چنان که گویی به سوی نشان هایی نصب شده می دوند. چشمانشان فرو افتاده و ذلتی (وصف ناپذیر) آنان را فرا گرفته است. این است آن روزی که به ایشان وعده داده می شد.

نکته ها:

مراد از «الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»، مشرق و مغرب های خورشید است، زیرا خورشید در هر روز از ایام سال، مشرق و مغربی جداگانه دارد و از نقطه ای طلوع و در نقطه ای دیگر غروب

می کند و هیچ گاه از مشرق دیروزش طلوع و در مغرب دیروزش غروب نمی کند. (۱)

مراد از «خَيْرًا مِنْهُمْ» بهتر بودن در ایمان است. یعنی ما قادریم منافقان را از میان برداریم و به جای آنان مردمانی با ایمان بیاوریم که پیرو حق باشند و آن را انکار نکنند.

در باره ی مشرق و مغرب، در قرآن سه گونه تعبیر آمده است:

به صورت مفرد: «الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ» (۲)، به صورت تشبیه: «الْمَشْرِقَيْنِ وَالْمَغْرِبَيْنِ» (۳) و به صورت جمع: «الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»

در نگاه کلی یک سمت مشرق و یک سمت مغرب است.

در نگاه دیگر، تغییر مدار در تابستان و زمستان است که مدار تابستان در شمال و مدار زمستان در جنوب است پس خورشید، دو مشرق و دو مغرب دارد.

و در نگاه دقیق تر، هر روز یک نقطه طلوع و غروب دارد که در واقع ۳۶۵ مشرق و ۳۶۵ مغرب می شود. حدیثی از حضرت علی علیه السلام نیز مؤید این معناست. (۴)

همانند آیه ۴۱، خداوند در آیات دیگر نیز کافران و مشرکان و منافقان را تهدید کرده که قادر است آنان را از میان بردارد و بهتر از آنان را بیاورد: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» (۵)، «إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ» (۶)

آیه ۴۲ این سوره، همانند آیه ۸۳ سوره زخرف است. فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا ...

خروج از قبرها همراه با سراسیمگی است. «يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَّاعًا» چنانکه در جای دیگر می فرماید: «يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنتَشِرٌ» (۷) و یا «مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ

ص: ۲۲۴

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. بقره، ۱۱۵.

۳-۳. الرّحمن، ۱۷.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. فاطر، ۱۶.

۶-۶. محمّد، ۳۸.

۷-۷. قمر، ۷.

(۱)

«نُصِبَ» به علامتی گویند که در راهها نصب می شود تا راه گم نشود. البته برخی مفسران با توجه به آیه «وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصَبِ» (۲) که در مورد قربانی کردن در پای بت هاست، مراد از «نُصِبَ» در این آیه را نیز بت ها دانسته اند که این معنا از کلام خدا به دور است. (۳)

در سوره قلم آیه ۴۴ می خوانیم: «فَدَرَنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ» مرا با تکذیب کنندگان این قرآن واگذار تا از جایی که فکرش را هم نمی کنند آنها را با قهر خود می گیریم و البته به آنان مهلت می دهم و تدبیر من قوی است.

جبهه گیری در برابر پیامبر سبب ذلت در دنیا: «يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ» (۴) و آخرت است. «تَرَهَقُهُمْ ذُلٌّ»

آنان که در دنیا قصد دارند با چشمان خود به پیامبر آسیبی بزنند، «لَيُزَلِّقُنَّكَ بِأَبْصَارِهِمْ» (۵) در آخرت چشم های فرو افتاده و شرمنده دارند. «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ»

پیام ها:

۱- سوگند خداوند به مشرق و مغرب، باید انسان را به فکر درباره آن ها وادار کند.

«فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»

۲- مشرق و مغرب، تحت ربوبیت الهی قرار دارند. «بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»

۳- نظام هستی، بر پایه نظم و حکمت استوار است، به گونه ای که می توان طلوع ها و غروب های هر روز در هر مکان را دقیق حساب کرد. «الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ»

۴- هم آفرینش به دست اوست و هم تبدیل آن. «خَلَقْنَاهُمْ ... نُبَدِّلُ خَيْرًا مِنْهُمْ»

۵- هیچگاه خود را بهترین ندانید که خداوند بهتر از شما را بیاورد. «نُبَدِّلُ خَيْرًا»

۶- تا احتمال اثر هست، ارشاد لازم است، اما بعد از یأس از هدایت باید آنان را رها کرد. «فَدَرَهُمْ»

۷- سخنان یاوه و بی پایه درباره دین و رهبران دینی، انسان را در باتلاق گناه فرومی برد و او را گرفتار و مشغول می سازد. «يُخَوِّضُوا وَيَلْعَبُوا»

۸- وظیفه دعوت و ارشاد، مادامی است که زمینه ای برای پذیرش باشد، اما اگر

١-١. يس، ٥١.

٢-٢. مائده، ٣.

٣-٣. تفسير الميزان.

٤-٤. مجادله، ٢٠.

٥-٥. قلم، ٥١.

آنان یاوه گویی می کنند و همه چیز را به بازی گرفته اند، باید به حال خود رها شوند. «فَذَرُهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا»

۹- رها کردن مردم لجوج، همان مهلت دادن به آنهاست. «فَذَرُهُمْ يَخُوضُوا»

۱۰- معاد، جسمانی است. «يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ»

۱۱- سرعت در جمعیت انبوه، نشانه وحشت و اضطراب کافران در قیامت است.

«سِرَاعاً»

۱۲- رسوایی و ذلت در قیامت، سراسر وجود کافران را فرامی گیرد. «تَزْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ»

۱۳- انبیا، همواره مردم را نسبت به قیامت هشدار می دادند. يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ...

الْيَوْمَ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۲۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا أَمْرًا ﴿٣﴾

همانا ما نوح را به سوی قومش فرستادیم که قوم خود را قبل از آنکه عذابی دردآور به سراغشان بیاید هشدار بده. (نوح) گفت: ای قوم من! همانا من برای شما هشدار دهنده ای آشکارم. خدا را بپرستید و از او پروا داشته باشید و مرا اطاعت کنید.

نکته ها:

داستان حضرت نوح به طور تفصیل در سوره های اعراف، هود، مؤمنون، شعراء، قمر و نوح آمده و مفصل ترین آن در سوره هود از آیه ۲۵ تا ۴۹ است.

قوم نوح، نسبت گمراهی به آن حضرت دادند. «إِنَّا لَنُرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (۱) دائماً او را مسخره می کردند. «كُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا» (۲) سبک مغز و دیوانه اش خواندند. «مَجْنُونٌ وَازْدَجَرَ» (۳) اما آن حضرت باز هم آنان را هدایت می کرد.

بالاترین رسالت انبیا، دعوت به توحید «أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ» اطاعت از رهبر آسمانی، «وَأَطِيعُوا» و رعایت تقواست. «وَاتَّقُوا»

ص: ۲۲۸

۱-۱. اعراف، ۶۰.

۲-۲. انبیاء، ۳۶.

۳-۳. قمر، ۹.

تبلغ باید گام به گام باشد. حضرت نوح ابتدا به قوم خود هشدار داد «إِنِّي قَوْمِي» ولی کم رسالت خود را به تمام مردم ابلاغ کرد و بعد از سرسختی به آنان نفرین کرد. «لَا تَذُرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذَيَارًا» (۱)

ویژگی های حضرت نوح علیه السلام در قرآن

- سلام مخصوص خداوند به او: «سَلَامٌ عَلَيَّ عَلِيَّ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۲) خداوند به ابراهیم و موسی و هارون و یاس و بندگان صالحش سلام کرده، ولی در هیچ یک از این سلام ها کلمه «فِي الْعَالَمِينَ» نیامده است.

- تنها پیامبری است که مدت نبوت او در قرآن ذکر شده است. (۹۵۰ سال)

- تنها پیامبری است که همسر و فرزند و قومش با او مخالفت کردند.

- تنها پیامبری که بیشترین عمر را کرد، به امر خدا کشتی ساخت، بقای حیوانات به وسیله کشتی او بود و وسیله نجات نسل بشر شد و به نام ابوالبشر ثانی ملقب شد.

- اولین پیامبری که دارای کتاب و شریعت جهانی شد. (۳)

- پیامبری که خداوند با نفرین او زمین را در آب غرق کرد.

- پیامبری که بعد از ۹۵۰ سال، یاران او به ده نفر هم نرسید.

پیام ها:

۱- در نقل تاریخ گذشتگان، باید به قسمتهای سازنده اکتفا کرد و نقل جزئیات مکانی و زمانی، در تربیت نقشی ندارد. «أَرْسَلْنَا نُوحًا»

۲- برای افراد غافل، هشدار لازم است نه بشارت. «أَنْ أَنْذِرَ قَوْمَكَ»

۳- عقاب قبل از بیان، جایز نیست. «أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۴- هشدارهای دینی، باید شفاف و دلسوزانه باشد. «إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ»

۵- پیروی از انبیاء، نتیجه و ثمره ایمان به خدا و معاد است. اول توحید و تقوا، سپس اطاعت از پیامبر. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا»

ص: ۲۲۹

٢-٢. صفات، ٧٩.

٣-٣. كنز العمال، حديث ٣٢٣٩١.

يَغْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

(اگر چنین کنید) خداوند بخشی از گناهانتان را می بخشد و عمر شما را تا زمان تعیین شده به عقب می اندازد (و از مرگهای قهرآمیز شما را دور می دارد) اما اجل معین شده (از سوی) خدا، هنگامی که فرارسد تأخیر بردار نیست. اگر می دانستید.

نکته ها:

انسان دارای دو اجل است:

اجلی که با عبادت و تقوا به تأخیر و با گناه و خلاف جلو می افتد.

اجل نهایی که قابل تغییر نیست و نامش «أَجَلٌ مُّسَمًّى» است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «يعيش الناس باحسانهم اكثر مما يعيشون باعمارهم و يموتون بذنوبهم اكثر مما يموتون باجالهم» (۱) بیشتر عمر مردم بخاطر احسان و بیشتر مرگ ها بخاطر گناهان است و کمتر کسی است که عمر یا مرگش به طور طبیعی باشد.

پیام ها:

۱- گناهان گذشته، با ایمان آوردن بخشیده می شود. أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ

۲- تنها بخشی از گناهان که حق الله است، قابل بخشش است. «مِنْ ذُنُوبِكُمْ» (ولی حق الناس را باید صاحب حق ببخشد).

۳- ایمان و عمل صالح، سبب طول عمر و دفع بلا می شود. «يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ»

۴- علاقه به زندگی و کامیابی، خواسته ای طبیعی است که پاداش خوبی ها قرار گرفته است. «يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ»

۵- عمر را نهایت و پایانی است و قابل تغییر نیست. «إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ»

ص: ۲۳۰

۶- از آمدن مرگ بترسید و ایمان آورید. اَنْ اَعْبُدُوا اللّٰهَ ... اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا لَجَا لَا يُؤَخَّرُ

۷- انسان رابطه میان ایمان و عمل صالح با طول عمر را نمی داند. «لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

قَالَ رَبِّ اِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي اِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾ وَ اِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا اَصْـَٔبَعَهُمْ فِي اَذَانِهِمْ وَ اسْتَعْشَرُوا لِيَا بَهُمْ وَ اَصْرَوْا وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ﴿٧﴾ ثُمَّ اِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ اِنِّي اَعْلَنْتُ لَهُمْ وَ اَسْرَرْتُ لَهُمْ اِسْرَارًا ﴿٩﴾

(نوح) گفت: پروردگارا همانا من قوم خود را شب و روز دعوت کردم. ولی دعوت من جز بر فرار آنان نیفزود. و البته هر گاه که آنان را دعوت کردم تا (ایمان آورند و) تو آنان را بیامری، انگشتانشان را در گوشهایشان نهادند و لباسهایشان را بر سر کشیدند و (بر طغیان خود) اصرار کردند و سخت تکبر ورزیدند. آنگاه من آنان را با صدای بلند دعوت کردم. سپس گاهی به طور آشکار و گاهی در نهان (با آنان سخن) گفتم.

نکته ها:

برخورد قوم نوح با آن حضرت به گونه ای بود که گاه دست فرزندان خود را می گرفتند و نزد حضرت نوح می آوردند و می گفتند: همان گونه که پدران ما به ما سفارش کردند ما نیز به شما می گوئیم که حرف این مرد را گوش ندهید.

میان کفار زمان حضرت نوح و کفار زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، شباهت هایی است، از جمله:

۱. فرار از حق

فرار قوم نوح: «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي اِلَّا فِرَارًا» (۱)

فرار قوم پیامبر: «اِنَّ يُرِيدُونَ اِلَّا فِرَارًا»

ص: ۲۳۱

حضرت نوح: «دَعَوْتُهُمْ لِيَتَغْفِرَ لَهُمْ»

پیامبر اسلام: «تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّأَ رُؤُسَهُمْ» (۱)

۳. تکبر و استکبار

کفار زمان نوح: «وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا»

کفار زمان پیامبر: «ثُمَّ أَذْبَرُوا اسْتِكْبَارًا» (۲)

۴. گوش ندادن به وحی

کفار زمان نوح انگشت در گوش می نهادند تا نشنوند. «جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ»

کفار زمان پیامبر نیز می گفتند به قرآن گوش ندهید و هنگام تلاوت پیامبر جنجال کنید تا شاید پیروز شوید. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ» (۳)

پیام ها:

۱- خداوند به تمام احوال انسان آگاه است، اما مناجات لازم است. رَبِّ إِنِّي ...

۲- ناله به درگاه حق، شیوه انبیاست. «رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي»

۳- ارشاد و تبلیغ مردم باید مستمر باشد. «لَيْلًا وَنَهَارًا»

۴- اگر زمینه پذیرش نباشد، دعوت شبانه روزی پیامبر هم اثری ندارد. «لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا»

۵- مردم آزادند و می توانند در برابر اصرار انبیا، اصرار بر خلاف کنند. «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا»

۶- دعوت نوح همیشه با واکنش منفی روبرو بود. «كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ ... جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ

۷- لجاجت به مرحله ای می رسد که لجوج نه گوش می دهد: «جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ»، نه نگاه می کند، «وَاسْتَيْغَشَوْا ظِيَابَهُمْ»، نه از کار خود دست برمی دارد «وَ أَصْرُوا» و نه کوتاه می آید. «وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا»

٢-٢. مدثر، ٢٣.

٣-٣. فصلت، ٢٦.

۸- در تبلیغ باید شرایط زمان و مکان و حالات افراد را در نظر گرفت. گاهی باید سَری باشد و خصوصی، گاهی علنی و عمومی. لَيْلًا وَ نَهَارًا ... دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ...

أَعْلَنْتُ لَهُمْ ... أَسْرَرْتُ لَهُمْ

۹- انبیا در رسالت خود کوتاهی نکردند. دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهَارًا ... دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ...

أَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿۱۰﴾ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿۱۱﴾ وَ يُمِدِدُكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ يُجْعَلُ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يُجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴿۱۲﴾

پس گفتم از پروردگارتان آمرزش بخواهید که او بسیار آمرزنده است.

آسمان را بر شما ریزش کنان می فرستد. و شما را با اموال و فرزندان یاری می کند و برای شما (از همان آب باران) باغ ها قرار می دهد و برای شما نهرها جاری می سازد.

نکته ها:

«مدرار» از «در» به معنای ریزش فراوان باران است.

در آیات متعددی از قرآن ارتباط تنگاتنگ عقیده و عمل فاسد با قحطی و فقر و همچنین عقیده و عمل صالح با رفاه و امتیاز مطرح است.

چنانکه در یک جا می فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ» (۱) اگر مردم اهل تقوا و ایمان باشند، برکات آسمان را به روی آنان می گشاییم. و در جای دیگر می فرماید: «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ» (۲) مشکلات در خشکی و دریا به خاطر عملکرد مردم است.

هدف انبیا نجات بشر از قهر الهی است. از اول سوره تا اینجا، سه مرتبه سخن از استغفار

ص: ۲۳۳

(۱-۱). اعراف، ۹۶.

(۲-۲). روم، ۴۱.

شد. آیه سوم: «يَغْفِرْ لَكُمْ»، آیه هفتم: «دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ» و این آیه: «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ»

پیام ها:

۱- از انسان استغفار، از خدا بخشش. اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ... إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا

۲- عفو و بخشش، از سنت های الهی است. «كَانَ غَفَّارًا»

۳- برای دعوت به خیر، تشویق معنوی و مادی لازم است. غَفَّارًا ... مَذْرَأًا

۴- آمرزش گناهان، زمینه دریافت الطاف بعدی است. اسْتَغْفِرُوا ... يُزِيلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا

۵- باران، یکی از مهم ترین نعمت های الهی است. «يُزِيلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا»

۶- یکی از آثار ایمان، بهبود زندگی مادی است. يُزِيلِ السَّمَاءَ ... يُمِدِّدْكُمْ بِأَمْوَالٍ ...

۷- گاهی فراوانی مال و فرزند و باغ و آب، یک ارزش و پاداش الهی است.

بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ ... أَنهَارًا

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾ أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا
وَ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَ اللَّهُ أُنْتَبِهُكُمْ مِنَ الْمَارِضِ لِبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾ وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ
بَسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

شما را چه شده که از عظمت خداوند نمی ترسید؟ در حالی که خداوند شما را در مراحل گوناگون آفریده است. آیا نمی بینید که خداوند چگونه هفت آسمان را بر فراز یکدیگر آفریده است. و میان آنها ماه را نوری و خورشید را چراغی قرار داده است. و خداوند شما را همچون گیاهی از زمین رویاند. سپس شما را در همان زمین باز می گرداند و شما را بیرون می آورد. و خداوند زمین را برای شما بستری گسترده قرار داده است. تا در راههای وسیع آن رفت و آمد کنید.

کلمه «وقار» به معنای ثبوت و چیزی است که سبب عظمت می شود. «اطوار» جمع «طور» به معنای حالت، مرحله یا صنف است.

«بساط» از «بسط» به معنای گسترده و «فجاج» جمع «فج» به معنای جاده وسیع است.

کلمه «رجاء» در مقابل یأس است و هرگاه با حرف نفی بیاید به معنای خوف است، یعنی:

شما را چه شده که از عظمت خدا نمی ترسید؟ امام باقر علیه السلام می فرمایند: معنای آیه این است:

«لا تخافون لله عظمه» (۱)

برخی مقصود «رجاء» را اعتقاد دانسته اند، زیرا کسی که به چیزی امید دارد قهراً به آن اعتقاد دارد و معنای آیه این است: چه شد

شما را که برای خدا عظمتی قائل نیستید. (۲)

«طبق» یا به معنای موافق و مطابق است و یا به معنای طبقه طبقه قرار گرفتن روی هم.

انسان در برخاستن از عناصر طبیعت و زمین، در رشد تدریجی، در کهن شدن و خشک شدن، در باثمر بودن و بی ثمر بودن، در

تغذیه از زمین، در نیاز دائمی به ربّی و باغبان، مثل سایر نباتات است. «أُنْبِتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ لِبَاتًا»

پیام ها:

۱- هشدار به شکل سؤال، یکی از شیوه های تربیت است. مَا لَكُمْ ...

۲- توجه به مراحل آفرینش، انسان را به عظمت خداوند متوجه می کند. «لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَاراً وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً»

۳- حضرت نوح که هزاران سال قبل از حضرت عیسی و موسی بوده، مردم را به زیست شناسی و کیهان شناسی دعوت کرد.

خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً ... سَبَّحَ سَمَاوَاتٍ طَبَاقاً

۴- شناخت طبیعت، راهی برای شناخت خداست. أَلَمْ تَرَوْا ...

۵- تمام هستی، کلاس توحید است. «خَلَقَكُمْ، خَلَقَ اللَّهُ سَبَّحَ سَمَاوَاتٍ، جَعَلَ الْقَمَرَ، جَعَلَ الشَّمْسَ، أَنْبَتَكُمْ، يُعِيدُكُمْ،

يُخْرِجُكُمْ»

ص: ۲۳۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۶- کارهای الهی، هدفمند است. «جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا لِتَسْلُكُوا»

۷- توجه به نقش خورشید و ماه در زندگی بشر، راهی برای خداشناسی است.

جَعَلَ الْقَمَرَ ... نُورًا وَ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا

۸- بشر به سیر و سفر و راه های وسیع نیاز دارد. «لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا»

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَ وَادَّهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَ مَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا ﴿٢٢﴾ وَ قَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لَا سُوعًا وَ لَا يَعُوتَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا ﴿٢٣﴾

نوح گفت: پروردگارا همانا مردم مرا نافرمانی کردند و از کسی پیروی کردند که مال و فرزندش جز بر خسارتش نیفزود. و نیرنگی بس بزرگ به کار بستند. و گفتند: معبودهای خودتان را رها نکنید و دست از (بت های) وَدّ و سُوع و يَعُوق و نَسر بر ندارید.

نکته ها:

در قرآن، کلمات «أَصِيْنَام»، «اوِثَان»، «نَصَبٌ» و «تَمَائِيلٌ» به معنای بت آمده است ولی نام بت های معروف مشرکان به صورت خاص آمده است. نام پنج بت در این آیه و نام «لات» و «عزى» و «مناه» در سوره نجم آمده است.

پیام ها:

۱- مردان خدا، شکوه ها را نزد او می برند. «رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي»

۲- نقل مظلومیت ها، درس پایداری برای دیگران است. «عَصَوْنِي»

۳- کسی که از رهبر حق پیروی نکند، دنبال ناهلان می رود. عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ ... إِلَّا خَسَارًا

۴- ناله نوح برای خسارت مردم است نه غربت خودش. «عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَ وَادَّهُ إِلَّا خَسَارًا»

۵- هر مال و فرزندی نعمت نیست. «لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا»

۶- قدرت اقتصادی و اجتماعی سبب جذب مردم و پیروی و تاثیرپذیری آنان می شود. وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ ...

۷- پیامبران در قطب مخالف صاحبان زر و زور و تزویرند. عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ ... وَ مَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا

۸- قوم نوح از هیچ عملی فروگذار نکردند: نافرمانی نوح، پیروی ناهلان، مکر و توطئه، و اصرار بر حفظ بت ها. عَصَوْنِي ... اتَّبَعُوا ... مَكَرُوا ... قَالُوا ...

۹- آیین شرک حافظ منافع صاحبان زر و زور است. «لَا تَذَرْنَّ آلِهَتِكُمْ»

۱۰- برای عبرت دیگران، گاهی باید نام سران محو شده را ببریم. وَدَا ... سُوعَا ...

يُعُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا

۱۱- رهبر الهی باید قله های فساد را بشناسد. «يُعُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا»

۱۲- برای کسی که از راه مستقیم خارج شود، راههای انحرافی متعددی باز می شود. «يُعُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا»

وَ قَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَ لَا تَرِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أُعْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾

و بی گمان بسیاری را گمراه کردند، پس (پروردگارا) ظالمین را جز گمراهی نیفزا. آنان به خاطر خطاهایشان غرق شدند و در آتشی وصف ناپذیر داخل شدند، و برای خود، غیر از خدا یآوری نیافتند.

نکته ها:

ظاهر جمله «أُعْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا» آن است که پس از غرق شدن وارد آتش شدند و البته این غیر از آتش دوزخ است که پس از قرن‌ها وارد می شوند، بلکه آتش برزخی است.

در قرآن، افراد و اموری، وسیله انحراف معرفی شده اند، از جمله: سخن لهو، نشر اکاذیب و شایعات، سوء استفاده از مقدّسات، بدل نمایی، شیطان، طاغوت، هنرمند منحرف، علمای

بی تعهد و دین فروش که حقیقت را کتمان می کنند، کسانی که دنیا را بر آخرت ترجیح می دهند و منافقان. (۱)

پیام ها:

۱- هر چیزی که به جای حق بنشیند، سبب انحراف و گمراهی می شود. لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ ... وَقَدْ أَضَلُّوا ...

۲- تبلیغات سوء، اثر خود را می گذارد. قَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ ... وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا

۳- گمراهی و انحراف درجاتی دارد. «لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا»

۴- قهر و کیفر الهی به خاطر عملکرد خود ماست. «مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا»

۵- شرک بستر خطاهاست. لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ ... مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا

۶- غرق قوم نوح، کیفر بخشی از انحرافات آنان بود. «مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ»

۷- آتش برزخی، در وسط آب نیز هست. «أُغْرِقُوا فَأَذِلُّوا نَارًا»

۸- کیفر رها کردن رسول خدا، بی یاور شدن است. عَصَوْنِي ... فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا

۹- کسی که خدا دارد، نه یک یار، که یارانی دارد. «فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا»

۱۰- در برابر قهر الهی، مال و ثروت و بت و مکر و حيله، فرزند و طرفدار هیچ یک کارایی ندارند. «فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا»

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِن تَذَرُهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾

و نوح گفت: پروردگارا از این کافران هیچ کس بر زمین باقی نگذار. زیرا اگر آنان را باقی گذاری بندگان را گمراه می کنند و جز گناهکار و کفرپیشه نمی زاینند.

ص: ۲۳۸

به حضرت نوح و حجی شد که از قوم تو جز افرادی که ایمان آورده اند دیگری ایمان نخواهد آورد: «أُوحِيَ إِلَيَّ نُوحٌ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ» (۱) به علاوه تجربه ۹۵۰ سال تبلیغ برای شناسایی مردم کافی است که بدانند این نسل و حتی نسل بعدی قابل هدایت نیستند و لذا دست به نفرین برداشت.

«دیار» از «دار» به معنای کسی است که در خانه ساکن است.

مردان خدا به خود فکر نمی کنند، بلکه به فکر هدایت نسل های امروز و فردا هستند. با اینکه حضرت نوح توهین ها شنید و شکنجه ها دید، ولی دلیل نفرین خود را انحراف داشتن و منحرف کردن بیان کرد.

پیام ها:

۱- استفاده از نفرین در آخرین مرحله جایز است. رَبِّ لَا تَذَرْنِي ... ذَيَّارًا

۲- رسالت نوح جهانی بوده است. «عَلَى الْأَرْضِ»

۳- با ادبیات خود مردم سخن بگویند. در برابر «لَا تَذَرُنَّ آلِهَتِكُمْ، لَا تَذَرُنَّ وُدًّا» حضرت نوح می گوید: لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ ...

۴- سلامت فکری جامعه بر سلامت جسمی فرد مقدم است. کسانی که مردم را منحرف می کنند، اگر هلاک شوند بهتر است. لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ ... يُضِلُّوا عِبَادَكَ

۵- وراثت در تربیت نقش مهمی دارد. «وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاَجِرًا كَفَّارًا»

۶- انسان به جایی می رسد که در عقیده و عمل راهی برای اصلاح خود باقی نمی گذارد. «فَاَجِرًا» در عمل، «كَفَّارًا» در عقیده.

ص: ۲۳۹

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا» (۲۸)

پروردگارا، مرا و پدر و مادرم را و هر کس که با ایمان به خانه ام وارد شود و همه مردان و زنان با ایمان را بیامرزد و ظالمان را جز هلاکت نیفزاید.

نکته ها:

چشم انداز دعا باید گسترده باشد. هم گذشته و حال را شامل شود، هم خود و بستگان و هم تمام مؤمنان تاریخ را.

امام رضا علیه السلام فرمودند: مسجد کوفه، خانه نوح بوده است و مراد از «دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا» کسانی هستند که وارد مسجد کوفه شوند.

در کربلا، امام حسین علیه السلام، برخی از مخالفان را نمی کشت و می فرمود: «ان الذی لا اقتله اری فی صلبه من اهل الایمان» (۱) من هر مخالفی را که در نسل او مؤمنی بینم نمی کشم.

پیام ها:

۱- در دعا و نفرین، از کلمه مبارکه «رَبِّ» کمک بگیریم. رَبِّ لَا تَذَرْنِي ... رَبِّ اغْفِرْ لِي

۲- انبیا با آن همه تلاش مغرور نمی شدند. پیامبری که می گفت: «إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهَارًا» می گوید: رَبِّ اغْفِرْ لِي ...

۳- در آمرزش خواهی از خداوند، مقدم داشتن خود بر دیگران کاری پسندیده است. اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ ...

۴- بستگان سببی و نسبی، زمانی مشمول عنایت هستند که وابسته فکری نیز باشند. «وَ لِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا»

۵- در دعا، برای مؤمنان رحمت و مغفرت و برای ظالمان، نابودی و هلاکت، طلب کنید. رَبِّ اغْفِرْ ... لِلْمُؤْمِنِينَ ... وَ لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ

ص: ۲۴۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ﴿١﴾ يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا ﴿٢﴾

بگو: بر من وحی شده است که گروهی از جن (به قرائت من) گوش دادند، پس گفتند: همانا ما قرآنی شگفت شنیدیم. که به سوی رشد هدایت می کند، پس به آن ایمان آوردیم و هرگز احدی را شریک پروردگاران قرار نمی دهیم.

نکته ها:

«نَفَرٌ» به گروه سه تا هفت یا ده نفره گفته می شود.

در جهان بینی الهی، هستی تنها دیدنی ها نیست و دیدنی ها مخصوص آنچه ما امروز مشاهده می کنیم نیست.

نباید انسانی که هر چند صباحی کهکشانی را کشف می کند که میلیاردها ستاره در آن است و معیار فاصله آن ها سال نوری است، توقع داشته باشد که با هستی به طور کامل آشنا باشد.

بنابراین ما خود را در اختیار وحی قرار می دهیم و به آنچه قرآن فرموده است اعتقاد داریم.

قرآن درباره جن آیات زیادی دارد که به برخی از آنها اشاره می کنیم:

آفرینش جن قبل از انسان بوده است. «وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ» (۱)

ص: ۲۴۲

جِنِّ، جایگاهی همچون جایگاه انسان دارد، زیرا هدف از آفرینش او، نظیر هدف از آفرینش انسان است. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱) من جن و انس را نیافریدم مگر برای آنکه عبادت کنند.

مورد امر و نهی و خطاب و عتاب است. «يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ» (۲)

قدرت انتخاب دارد و لذا گروهی از آنان مؤمن و گروهی کافرند.

از آتش آفریده شده و شیطان از آن جنس است. «كَانَ مِنَ الْجِنَّ» (۳)

گرچه ما او را نمی بینیم ولی او ما را می بیند. «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ» (۴)

می تواند برای اولیای خدا خادم باشد. قرآن می فرماید: آنان برای حضرت سلیمان کار می کردند. «يَعْمَلُونَ لَهُ» (۵)

تمام امور تعجب آور و ابتکاری، پس از چند روز عادی می شود ولی قرآن کتاب عجیبی است که ابدی است و هرگز عادی نمی شود. حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید:

«لا تَفْنَى عَجَائِبُهُ» (۶)

تمام امور تعجب آور از یک زاویه تعجب آور است، ولی قرآن از جهات بی شماری این گونه است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «لا تحصى عجائبه» (۷) قرآن از زاویه لفظ، محتوی، جامعیت و هماهنگی با فطرت و نیاز بی نظیر است.

در حدیث می خوانیم: هر کس با قرآن همنشین شود از جهتی هدایت و کمال رشد می کند و از جهتی جهالت و ضلالت او برطرف می شود. «ما جالس احد هذا القرآن الا قام عنه بزيادة او نقصان؛ زيادة في هدى او نقصان من عمى» (۸) در برابر قرآن چند نوع برخورد داریم:

شنیدن و ایمان آوردن: سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ... فَأَمْنَا

شنیدن و زیاد شدن ایمان: «إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» (۹)

ص: ۲۴۳

۱-۱) ذاریات ۵۶

۲-۲) الرحمن ۲۳

۳-۳) کهف ۵۰

۴-۴) اعراف ۲۷

۵-۵) سبأ ۱۳

٧٥-٦ (٦-٦) نهج البلاغه خطبه ٧٥

٥٩٩-٧ (٧-٧) كافي ج ٢ ص ٥٩٩

٨-٨ (٨-٨) غررالحكم

٩-٩ (٩-٩) انفال ٢

شنیدن و طفره رفتن: إِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ ... اسْتَأْذَنَكَ أَوْلُوا الطُّولِ مِنْهُمْ (۱)، «فَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنْظُرُونَ إِلَيْكَ» (۲)

پذیرش گزینشی: «أَفْتَوْمُنُونَ بِنِعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضِ» (۳)

شنیدن و تهمت زدن: «إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۴)، «بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» (۵)

شنیدن و تحقیر کردن: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۶)

تبلیغات علیه شنیدن آن: «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوَا فِيهِ» (۷)

جن امتیازات قرآن را فهمید و گفت: «قُرْآنًا عَجَبًا» ولی عربهای لجوج گفتند: قرآن عجیب نیست و ما هم اگر بخواهیم، می توانیم مثل آن را بیاوریم. «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۸)

راه رشد همان راه حق است. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»، «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» (۹) و جالب آنکه این دو تعبیر از جن است.

پیام ها:

۱- پیامبر شخصاً جن را ندید بلکه از طریق وحی به استماع آنان آگاه شد. «أَوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ»

۲- گرچه جن از خاک نیست ولی سخنان انسان را می شنود. «اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ»

۳- گوش دادن به تلاوت قرآن، در وجود انسان تاثیر گذار است. اسْتَمَعَ ... فَقَالُوا ...

۴- قرآن از نظر الفاظ و محتوی با تمام کتب تفاوت دارد. «قُرْآنًا عَجَبًا»

۵- به سخنی گوش دهیم که ما را به رشد رساند. سَمِعْنَا قُرْآنًا ... يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ

۶- قدرت شنیدن «سَمِعْنَا»، گفتن «فَقَالُوا» و تجزیه و تحلیل «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» در جن وجود دارد.

ص: ۲۴۴

۱- ۱. توبه، ۸۶.

۲- ۲. محمد، ۲۰.

۳- ۳. بقره، ۸۵.

۴- ۴. انعام، ۲۵.

۵- ۵. انبیاء، ۵.

٦-٦. انفال، ٣١.

٧-٧. فضلت، ٢٦.

٨-٨. انفال، ٣١.

٩-٩. احقاف، ٣٠.

۷- هدایت قرآن دائمی است. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»

۸- رشد واقعی انسان، رشد معنوی است. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»

۹- وسیله رشد داشتن کافی نیست، رشد کردن مهم است. «فَرَأْنَا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَأَمَّا بِهِ»

۱۰- نشانه رشد، ایمان و اخلاص است. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَأَمَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِكَ»

۱۱- اگر آمادگی باشد، با شنیدن چند آیه قرآن، انسان هم حقیقت را می فهمد، هم دیگران رادعوت می کند و هم موضع گیری قاطع در برابر انحرافات می کند.

سَمِعْنَا ... يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَأَمَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا

۱۲- ایمانی کامل است که هرگز با شرک همراه نشود. «فَأَمَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا»

وَ أَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَ لَا وَلَدًا ﴿٣﴾ وَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا ﴿٤﴾ وَ أَنَّا ظَنَنَّا أَن لَنْ نَقُولَ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴿٥﴾

واینکه او، پروردگار عظیم متعالی ما، نه همسری گرفته و نه فرزندی و اینکه سفیهان ما درباره خداوند سخنی ناحق می گفتند. ما گمان می کردیم که هرگز جن و انس بر خداوند دروغ نمی بندند.

نکته ها:

کلمه «جَدُّ» به معنای عظمت است و اگر در مورد پدر بزرگ به کار می رود ناشی از بزرگی و عظمتی است که در خانواده برای او قائل می شوند.

«شَطَطٌ» به معنای سخن ظالمانه و دور از حق است. و مراد از «سَفِيهُنَا» یا گروه بی خردان و یا شخص ابلیس است که از جن بود و به خداوند اعتراض کرد و از حق دور شد.

پیام ها:

۱- اولین گام در رشد، خداشناسی است. يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ - أَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا ...

۲- جن نیز می داند که خداوند همسر و فرزند ندارد. «مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا»

۳- همسر و فرزند داشتن دور از شأن یکتایی و بی نیازی خداست. «تَعَالَىٰ جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا»

۴- سخن ناحق گفتن نشانه سفاهت است. «يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا»

۵- جن از افکار و عقاید انسان ها آگاه است. «وَأَنَا ظَنُّنَا أَنْ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا»

وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا ﴿٦﴾ وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا ﴿٧﴾ وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مَلْتَأَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهَابًا ﴿٨﴾

و مردانی از انسان به مردانی از جن پناه می برند و به طغیان آنان افزودند و آنان پنداشتند چنانکه شما پنداشتید که خدا هرگز احدی را مبعوث نخواهد کرد. و ما به آسمان ها نزدیک شویم، پس آنجا را پر از نگهبانان نیرومند و شهاب ها یافتیم.

نکته ها

«رهق» به معنای فعل قبیح و خلافی است که انسان را در بر گیرد.

مراد از پناه بردن به جن، براساس روایات، رفتن نزد کسانی است که با جن ارتباط دارند و مورد الهام شیطان هستند و از آنها بخواهد که مشکلش را حل کنند. (۱)

کسی که با نور قرآن روشن شد و رشد یافت، از تمام انحرافات فکری و عملی نجات می یابد. قرآن بعد از جمله «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» سیمایی از عقاید انحرافی را بیان می کند که برای خدا همسر و فرزند می گیرند «مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا» سخن ناحق می گویند.

«يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا» و به جای خدا به جن پناه می برند. «يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ» و خیال می کنند قیامتی در کار نیست. «لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا»

ص: ۲۴۶

۱- پناه بردن به جن، کاری لغو و سفیهانه است. يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا ... يَعْوِذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ

۲- جنیان مثل انسان، مرد و زن دارند. «بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ»

۳- پیام ارتباط با جنّ که عموماً برای رسیدن به مقاصد نادرست است، بر گمراهی دو طرف می افزاید. يَعْوِذُونَ ... فَرَادُوهُمْ رَهَقًا

۴- منکران قیامت، برهان و دلیل علمی ندارند بلکه گرفتار ظنّ و گمان هستند.

«ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ»

۵- جنّ از عقاید انسان آگاه است. «ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ»

۶- بعضی از جنیان کافرند و قیامت را انکار می کنند. «لَنْ يَنْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا»

۷- جن، توان تماس با آسمان را دارد. «لَمَسْنَا السَّمَاءَ»

۸- نااهلان را به هر جا راه ندهید. «فَوَجَدْنَاهَا مِلَّتْ حَرَسًا شَدِيدًا»

وَ أَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا ۹» وَ أَنَا لَا نَدْرِي أَسْرُّ أُرِيدَ بِيَمِينِ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ۱۰» وَ أَنَا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَ مِمَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدًا ۱۱» وَ أَنَا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ۱۲»

و اینکه ما قبلاً برای (استراق)سمع در مراکزی از آسمان می نشستیم ولی اکنون هر که بخواهد استماع کند، شهابی در کمین خود می یابد. و اینکه ما نمی دانیم آیا برای کسانی که در زمین هستند شری اراده شده یا پروردگارشان برایشان خیر و صلاحی اراده کرده است. و اینکه بعضی از ما افراد صالحی هستند و بعضی جز آن، در راههای گوناگون هستند و اینکه ما می دانیم که هرگز نمی توانیم در زمین خدا را ناتوان سازیم و با فرار از سلطه او خارج شویم.

«رصد» اسم جمع «راصد» به معنای مراقب و نگهبان است. «قدد» جمع «قد» به معنای بریده شده و «طرائقِ قَدَدًا» به معنای مسلک های گوناگون است.

از این آیات استفاده می شود که مؤمنان از جنّ، علاوه بر شناخت قرآن، به ضعف خود و عظمت قدرت الهی و قدرت انتخاب و اختیار خود پی برده اند.

پیام ها:

۱- نزول قرآن، در آسمان ها نیز اثر گذاشت. جنّ قبل از نزول قرآن، اخبار آسمانی را استراق سمع می کرد و بعد از آن منع شد.
أَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا ... فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ

۲- جنّ، آینده بشر و جهان را نمی داند. وَ أَنَا لَا نَدْرِي ...

۳- کیفر استراق سمع برخورد شدید است. «شِهَابًا رَصَدًا»

۴- در قرآن، خیر و نیکی به خدا نسبت داده شده، اما شرّ و بدی نسبت داده نشده و به صورت فعل مجهول آمده است. أَ شَرُّ أُرِيدَ ... أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا

۵- رشد دادن از شئون ربوبیت است. «رَبُّهُمْ رَشَدًا»

۶- طبیعت و فطرت جنّ بر فساد و شیطنت نیست، میان آنان نیز صالح و غیر صالح وجود دارد. «مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ»

۷- لازمه اختیار و آزادی، گروه گروه شدن است. «كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدًا»

۸- نه با مقاومت می توان خدا را عاجز کرد و نه با فرار. «لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا»

وَ أَنَا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى آمَدْنَا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ﴿١٣﴾ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَ مِنَ الْقَاسِطِينَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَ أَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ﴿١٥﴾

و اینکه چون هدایت (قرآن) را شنیدیم به آن ایمان آوردیم، پس هر کس به پروردگارش ایمان آورد، نه از نقصان حقی می ترسد و نه از ستمی.

و اینکه برخی از ما اهل تسلیم و بعضی ستمکارند پس کسانی که اهل تسلیم هستند، آنان در جستجوی رشدند. ولی ستمکاران هیزم دوزخند.

نکته ها:

«بخس» به معنای نقصان ظالمانه است و «رهق» در معنای سفاهت، طغیان، گناه، کذب و ظلم به کار می رود. (۱)

«قسط» به معنای بهره و نصیب است و «قاسط» به کسی گویند که سهم دیگری را می گیرد و «مقسط» به کسی گویند که سهم دیگران را بدهد. به اصطلاح، اگر از باب افعال باشد به معنای اجرای عدالت و اگر ثلاثی مجرد باشد به معنای ظلم به دیگران است.

کلمه «تَحَرَّوْا» به معنای قصد کردن است.

چون «قاسطون» در مقابل «مسلمون» به کار رفته است، پس اهل تسلیم باید عدالت پیشه باشند.

از آن جا که آیات این سوره تا این جا از بیان جئیانی بود که قرآن را شنیدند و سپس برای دیگر جئیان افکار و عقاید و نظرات خود را بیان کردند، لذا توجه به شیوه سخن و محتوای مطالب آنان، می تواند در بحث تبلیغ دین برای مبلغان مفید باشد. اکنون برخی از آن ها را به اجمال مرور می کنیم:

با توجه گوش دادن. «اَسْتَمَعْ»

حضور گروهی. «نَفَرٌ مِنَ الْجِنَّ»

در برابر حق شاد شدن و احساسات نشان دادن. «سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا»

تبلیغات. «فَقَالُوا ... يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ»

ابراز عقیده و گرایش. «فَأَمَّا بِهِ»

ص: ۲۴۹

اظهار براءت از انحرافات. «وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا»

رد عقاید باطله. «مَا اتَّخَذَ صَاحِبُهُ وَ لَا وَلَدًا»

تحقیر ناهلان. «يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا»

تأسف از انحراف دیگران. «ظَنَّنَا أَنْ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا»

نفی خرافات و گرایش های باطل. «رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ»

بیان عظمت حق. «فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شَهِابًا رَصَدًا»

بیان قدرت حق. «لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ»

بیان ضعف انسان. «لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا»

امید دادن به اهل ایمان. «فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا»

مقایسه میان مسلمانان و ستمگران. «مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ»

با عمل خود دیگران را فرا خوانیم. «سَمِعْنَا الْهُدَى آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ ...»

خوب ها و خوبی ها را برجسته کنیم. «مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ»

با مسائل محوری و اصولی آغاز کنیم. «يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ ، سَمِعْنَا قُرْآنًا ، لَنْ نُعْجِزَهُ ، لِجَهَنَّمَ حَطَبًا»

پیام ها:

۱- قرآن یکسره هدایت است. «سَمِعْنَا قُرْآنًا ... سَمِعْنَا الْهُدَى»

۲- سرعت در کار خیر ارزش آن را افزون می کند. «لَمَّا سَمِعْنَا ... آمَنَّا بِهِ»

۳- ایمان به قرآن، ایمان به پروردگار عالم است. «سَمِعْنَا ... آمَنَّا بِهِ ... يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ»

۴- ایمان، تضمین کننده پاداش بی کم و کاست است. «فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا»

۵- مسلمان عدالت خواه است. «مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ»

۶- جن، با اینکه وجود لطیفی است ولی عذابش جسمانی است. «لِجَهَنَّمَ حَطَبًا»

۷- هم انسان مجرم آتش گیرانه دوزخ است: «وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (۱) و هم جنّ منحرف هیزم دوزخ است. «فَكَانُوا لِيَجْهَنَّمَ حَطَبًا»

ص: ۲۵۰

۱- ۱. بقره، ۲۴.

وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾ لِنَفْسِهِمْ فِيهِ وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾

و اگر بر طریق (حق) استقامت کنند، آنان را با آبی فراوان سیراب می کنیم، تا در آن (رفاه و آسایش) امتحانشان کنیم و هر کس از ذکر پرورگارش اعراض کند، او را در عذابی سخت در می آورد.

نکته ها:

«غدق» به معنای فراوانی و «صعد» به معنای سخت و مشکل است.

امام باقر علیه السلام می فرماید: مراد از «اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ» استقامت در مسیر اهل بیت است. و از امام صادق علیه السلام نقل شده است که اگر مردم بر ولایت ما استقامت داشته باشند از علم کثیر کامیاب می شوند. (۱) «لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا»

از بهترین شیوه های تربیتی، شیوه مقایسه است. در یک آیه می فرماید: استقامت و باران و در آیه بعد: اعراض و عذاب. با مقایسه این دو حالت مسئله حق و باطل شفاف تر می شود.

اعراض از ذکر خدا هم در دنیا زندگی را سخت می کند. «وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲) و هم در آخرت انسان را گرفتار عذاب سخت و فراگیر می کند. «وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا»

پیام ها:

۱- مهم تر از ایمان، پایداری و استقامت بر آن است. «وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ»

۲- در میان راه ها، تنها یک راه حق قابل قبول است. طَرَائِقُ قَدَدًا ... عَلَى الطَّرِيقَةِ

۳- بیان آثار و برکات ایمان، بهترین شیوه دعوت است. لَوْ اسْتَقَامُوا ... لَأَسْقَيْنَهُمْ

۴- آثار ایمان تنها در آخرت نیست، بلکه در دنیا نیز ظاهر می شود. «لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا»

۵- استقامت بر راه حق ارزش است. و هر استقامتی ارزش ندارد، زیرا بعضی

ص: ۲۵۱

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). طه، ۱۲۴.

استقامت ها لجاجت و یک دندگی است. «اسْتَقَامُوا عَلَي الطَّرِيقَةِ»

۶- توسعه رزق، یکی از اسباب آزمایش است. «لَأَسْـَٔقِيَنَّهُمْ مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ» (چنانکه حضرت سلیمان نیز توسعه رزق خودش را سبب آزمایش دانست.

«هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي» (۱)

۷- استقامت بر راه مستقیم در طبیعت اثر می گذارد. «مَاءً غَدَقًا»

۸- رفاه زمینه غفلت است. «مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ»

۹- با توسعه رزق مغرور نشوید. «لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ»

۱۰- حتی بعد از استقامت بر راه حق و دریافت پاداش، کار خود را پایان یافته ندانید که تازه آزمایش دیگری شروع می شود. «مَاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ...»

۱۱- خداوند، هم مهر دارد و هم قهر. «مَاءً غَدَقًا ... عَذَابًا صَعَدًا»

۱۲- یکی از عوامل کشیده شدن به دوزخ اعراض از ذکر خداوند است. «وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا»

۱۳- گاهی نزول باران وسیله آزمایش است که اگر با ناشکری و کفران همراه شود، قهر فراگیر به دنبال دارد. «عَذَابًا صَعَدًا»

وَ أَنْ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا (۱۸) وَ أَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا (۱۹) قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَ لَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا (۲۰) قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لَا رَشَدًا (۲۱)

و اینکه مساجد برای خداوند است پس (در آنها) با خداوند احدی را نخوانید و اینکه وقتی بنده خدا بر پا ایستاده و او را می خواند نزدیک بود (جنیان) بر او ازدحام کنند. بگو: من فقط پروردگارم را می خوانم و احدی را شریک او نمی گیرم. بگو:

همانا من مالک هیچ سود و زیانی برای شما نیستم.

ص: ۲۵۲

«مساجد» جمع «مسجد» به معنای محل سجده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: چون یهود و نصاری در مراکز عبادت خود به خدا شرک می ورزیدند، خداوند فرمود: در مساجد اسلامی با خداوند احدی را نخوانید و خدا لعنت کند کسی که به مسجد احترام نگذارد. (۱)

«لَبِداً» به معنای تراکم اجتماع و ازدحام است.

در جمله «فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» دعا به معنای عبادت است، به دلیل آیه «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي» (۲) بنابراین خواندن غیر خدا به عنوان عبادت او حرام است، اما خواندن عادی شرک نیست.

مراد از ازدحام مردم به هنگام عبادت پیامبر که آیه می فرماید: «لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا»، یا ازدحام مخالفان است برای استهزا و مزاحمت و یا ازدحام عاشقان از جن و انس برای یادگیری.

اخلاص، زمانی به اوج می رسد که انسان خودش را نبیند و هر چه هست از او ببیند. در این آیات ابتدا می فرماید: من احدی را شریک او نمی دانم. سپس می فرماید: حتی خودم را مالک چیزی نمی دانم. لا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا... لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا رَشَدًا جلوه بندگی پیامبر به این است که برای خود نقشی قائل نباشد و هر چه هست از او بداند و بگوید: «لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا رَشَدًا»

از آغاز سوره تا اینجا، چهار بار واژه رشد بکار رفته تا هدف گیری وحی هر لحظه مورد توجه باشد. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ ، أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ، تَحَرَّوْا رَشَدًا ، ضَرًّا وَ لا رَشَدًا»

مراد از مالک سود و زیان نبودن پیامبر، آن است که آن حضرت در برابر خداوند، به طور مستقل مالک نیست و گرنه در آیات فإواني برای پیامبر از طرف خداوند نقش مهمی مطرح است. مانند آموزش خواهی برای مردم: «وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا» (۳)،

ص: ۲۵۳

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۳۵۵.

۲- ۲. مؤمن، ۶۰.

۳- ۳. منافقون، ۵.

نکاتی چند پیرامون مسجد

۱. اول بنای روی کره زمین مسجد بود. «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا» (۲)

۲. جایگاه مسجد باید از قداستی برخوردار باشد. چنانکه مؤمنان گفتند: بر مزار اصحاب کهف مسجدی بنا می کنیم: «لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا» (۳)

۳. اولین کار پیامبر در مدینه، ساختن مسجد بود. «لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ» (۴)

۴. بیش از ده مرتبه نام مسجد الحرام در قرآن آمده است.

۵. خداوند، مسجد را خانه خود دانسته و برترین مردم، یعنی ابراهیم و اسماعیل، دو پیامبر بزرگ را خادم آن قرار داده است. «طَهَّرْنَا بَيْتِي» (۵)

۶. برای حضور در مسجد، سفارش زینت شده است. «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۶)

۷. اگر ساخت مسجد بر اساس تقوا نباشد، و مسجد، عامل تفرقه گردد، باید خراب شود.

«مَسْجِدًا ضَرَارًا» (۷)

۸. قداست مسجد تا آنجاست که هر کسی حق ساخت و تعمیر مسجد را ندارد. «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ» (۸) و این امر، مخصوص مؤمنان متقی است. «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ... وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ» (۹)

۹. مسجد و سایر مراکز عبادت یهود و نصاری (دیرها و صومعه ها و معابد) به قدری ارزش دارد که برای حفظ آنها، باید خون داد.... «لَهْدَمْتُ صَوَامِعَ وَ بِيْعَ وَ صَلَوَاتٍ» (۱۰)

۱۰. مسجد آدابی دارد از جمله این که با صدای بلند در آن گفتگو نشود، سخنان باطل مطرح

ص: ۲۵۴

۱-۱. منافقون، ۵.

۲-۲. آل عمران، ۹۶.

۳-۳. کهف، ۲۱.

۴-۴. توبه، ۱۰۸.

۵-۵. بقره، ۱۲۵.

٦-٦. اعراف، ٣١.

٧-٧. توبه، ١٠٧.

٨-٨. توبه، ١٧.

٩-٩. توبه، ١٨.

١٠-١٠. حج، ٤١.

نشود، درباره خرید و فروش صحبتی نشود و از مطالب لغو دوری گردد.

۱۱. برای هر گامی که به سوی مسجد برداشته شود، پاداش است.

۱۲. نشستن در مسجد به انتظار نماز پاداش دارد.

۱۳. مسجدی که در آن نماز خوانده نشود، نزد خدا شکایت می کند.

۱۴. همسایه مسجد اگر نمازش را در مسجد نخواند، ارزشی ندارد.

۱۵. خداوند به خاطر اهل مسجد، عذاب را از دیگران برطرف می کند. (۱)

۱۶. شخصی از نزد معتصم (خلیفه عباسی) غمناک بر می گشت و می گفت: سارقى به سرقت خود اعتراف کرد و خلیفه فقها را جمع کرد و حکم او را پرسید. یکی گفت: دست سارق باید از مچ قطع شود، زیرا در آیه تیمم می خوانیم: «فَأَمْسِجُوا بُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ» (۲) دیگری گفت: دست را از آرنج قطع کنید زیرا قرآن در آیه وضو می فرماید: «وَ أَيْدِيكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ»

آنگاه معتصم که از قبل امام جواد علیه السلام را دعوت کرده بود، حکم سرقت را از حضرتش پرسید.

امام جواد علیه السلام فرمود: فقط چهار انگشت قطع شود. زیرا قرآن می فرماید: «وَ أَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ» جای سجده مخصوص خداست و آنچه در سجده روی زمین قرار گیرد، نباید قطع شود.

معتصم استدلال امام علیه السلام را پسندید و به نظریه آن حضرت عمل شد. (۳)

پیام ها:

۱- مکان های عبادت برای خداست. «أَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ»

۲- هفت موضعی که هنگام سجده بر زمین نهاده می شود مخصوص خداست و سجده برای غیر خدا ممنوع است. «وَ أَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ»

۳- جایی که به قصد مسجد ساخته شد و در آن نماز خوانده شد، احکام ویژه ای پیدا می کند. «وَ أَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»

۴- از نظر قرآن، برخی مکان ها می تواند قداست مخصوص داشته باشد. «أَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا ...»

۵- احدی را در کنار خدا و هم ردیف خدا نخوانید. «فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»

۱-۱). موارد ۱۰ تا ۱۵ بر اساس روایاتی است که در میزان الحکمه باب مسجد آمده است.

۲-۲). نساء، ۴۳.

۳-۳). وسائل الشیعه، کتاب حدود، حدّ سرقت.

۶- بندگی خدا، مقدمه تمام کمالات و رسالت هاست. «قَامَ عَبْدُ اللَّهِ» (عنوان «عَبْدُ اللَّهِ» را خداوند به پیامبر عطا کرد).

۷- عبادت خداوند، نیاز به قیام و انگیزه و نشاط و تصمیم دارد. «قَامَ عَبْدُ اللَّهِ»

۸- در برابر پندارهای باطل، باید با صراحت اعلام موضع کرد. «قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي»

۹- دعایی ارزش دارد که خالصانه باشد. «أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا»

۱۰- کسی که دیگران را به اخلاص فرا می خواند باید خودش مخلص باشد. «فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ... إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا»

۱۱- در کنار توحید، نفی شرک لازم است. «أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا»

۱۲- سود واقعی در گرو هدایت است و کسی که راه رشد را نپذیرد ضرر کرده است. آری در برابر رشد چیزی جز ضرر نیست. «ضَرًّا وَلَا رَشَدًا»

«قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا» (۲۲) «إِلَّا بِلَاغٍ مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا» (۲۳)

بگو: همانا هیچ کس مرا در برابر خدا حفظ نخواهد کرد و جز او هرگز پناهگاهی نخواهم یافت. (وظیفه من) جز ابلاغی از جانب خدا و رساندن پیام او نیست. و کسی که خدا و رسولش را نافرمانی کند قطعاً آتش دوزخ برایش خواهد بود، در حالی که همیشه در آن آتش جاودانه اند.

نکته ها:

بیش از سیصد مرتبه کلمه قل در قرآن آمده است که یا پاسخ به سؤالات مطرح شده است و یا پاسخ به سؤالاتی که ممکن است پیش آید و یا موضع گیری در برابر توهمات و پندارها و توقعات نابجاست.

یکی از راههای دعوت به اخلاص آن است که انسان فکر کند چه کسی می تواند بلاها را از او دفع کند: «لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ»

پیامبران الهی مردم را به سوی خدا دعوت می کردند و برای خود امتیاز خاصی قائل نبودند.

«قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ» (۱) همانا من بشری همانند شما هستم.

«مَا أَدْرِي مَا يُفَعَّلُ بِي» (۲) نمی دانم بر سر من چه خواهد آمد.

«لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ» (۳) گنج الهی نزد من نیست.

«لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ» در برابر خدا، کسی نمی تواند مرا حفظ کند.

پیام ها:

۱- همه در برابر قانون الهی یکسانند و هیچ کس مصونیت ویژه ندارد. «قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ»

۲- نه تنها مالک سود و زیان شما نیستم بلکه به هنگام خطر، مالک دفع بلا از خودم هم نیستم. «لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ»

۳- پیامبر نیز اگر خلاف کند از قهر الهی مصون نمی ماند. «لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ»

۴- تنها راه نجات از قهر الهی، انجام وظیفه و رسالت است. «إِلَّا بِلَاغًا... وَرِسَالَاتِهِ»

۵- پیامبر معصوم است، زیرا مخالفت با او در ردیف مخالفت با خدا قرار گرفته است. «وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَيَسْتَعْجِلُونَ مِنْ أَضْعَافٍ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عِدَدًا» (۲۴) «قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ أَمْ يُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا» (۲۵)

(آنان در غفلت و غرور به سر می برند) تا وقتی که آنچه را به آن تهدید می شوند، ببینند، که خواهند دانست چه کسی یاورش ضعیف تر و نفراتش کمتر است. بگو: من نمی دانم که آیا آنچه وعده داده می شوید نزدیک است، یا پروردگارم برای تحقق آن مدتی (طولانی) قرار می دهد.

ص: ۲۵۷

۱- ۱. کهف، ۱۱۰.

۲- ۲. احقاف، ۹.

۳- ۳. انعام، ۵۰.

گروهی، افتخارشان به این است که بگویند: «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا» مال و فرزند ما بیشتر است. (۱) لذا قرآن می فرماید: در قیامت خواهند فهمید که نه پول به کار آید نه مال و ثروت.

ندانستن زمان قیامت، برای آماده بودن از یکسو و دلهره نداشتن از سوی دیگر مفید است.

«قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ»

پیام ها:

۱- گذشت زمان، مسائل را روشن می کند. «حَتَّى إِذَا رَأَوْا»

۲- عاقبت، سرهای متکبران به سنگ خواهد خورد. «حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ»

۳- روز قیامت، روز ظهور ضعف و ناتوانی انسان و همه تکیه گاه های اوست.

«فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضَعُفٌ نَاصِرًا وَأَقْلُ عَدَدًا»

۴- پیامبر هم بدون اراده الهی از آینده خبر ندارد. «قُلْ إِنْ أَدْرِي»

۵- گفتن نمی دانم، عیب نیست. «قُلْ إِنْ أَدْرِي»

عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَيَّ غَيْبِي أَحَدًا» (۲۶) إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْأَلُكَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا» (۲۷) لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا» (۲۸)

او عالم به غیب است و هیچ کس را بر غیب خود آگاه نمی کند، مگر کسی همانند پیامبر که از او راضی باشد، پس از پیش رو و از پشت سر نگهبانانی می فرستد تا بدانند (رسولان) پیام های پروردگارش را رسانده اند و او به آنچه نزد آنان است احاطه دارد و هر چیزی را با عدد، شماره کرده است.

ص: ۲۵۸

اشاره

در مدیریت، هم باید اطلاعات لازم را در اختیار مسئولان گذاشت. «عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَيَّ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَّسُولٍ»، هم از او حفاظت کرد. فَإِنَّهُ يَسْمَعُ مِمَّنْ بَيْنَ يَدَيْهِ... و هم بر عملکرد او نظارت دقیق داشت. «لِيُعَلِّمَ أَنْ قَدْ أُنَبِّئُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ»

علم غیب

در این که غیر از خدا کسی علم غیب می داند یا نه؟ و اگر می داند مقدار آن چقدر و کیفیت آن چگونه است؟ چه افرادی می دانند؟ و آیا این دانستن به اراده خودشان است یا نه؟ دائمی است یا لحظه ای؟ جزیی است یا کلی؟ موروثی است یا اهدایی؟ سخن بسیار است، لذا به تحقیقی که در سال های جوانی داشتم و به یادداشت هایی که سال ها قبل جمع آوری کرده بودم، مراجعه کردم و خلاصه آن را در این جا می آورم.

اصل اول.

احدی جز خداوند، به طور مستقل غیب را نمی داند، زیرا کلید و خزانه و سرچشمه علم غیب تنها نزد اوست: «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يُعَلِّمُهَا إِلَّا هُوَ» (۱) و اگر دیگران بهره ای دارند از طرف خداوند است. بنابراین آیاتی که می گویند: ما کسی را بر غیب آگاه کردیم، یعنی بخشی از غیب را به او هبه کردیم. «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۲)

در قرآن می خوانیم که حضرت عیسی به مردم فرمود: من شما را از آنچه در خانه های خود ذخیره کرده اید و آنچه خواهید خورد خبر می دهم. «وَ أُتْبِئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَ مَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ» (۳)

آری آگاهی دیگران از غیب، تنها با خواست و اراده الهی است. «وَ لَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ» (۴)

اصل دوم.

در آیه ۲۶ سوره جن می فرماید: «فَلَا يُظْهِرُ عَلَيَّ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَّسُولٍ» یعنی خداوند جز افرادی نظیر پیامبر را که از آنها راضی است، دیگری را بر علم

ص: ۲۵۹

۱- ۱. انعام، ۵۹.

۲- ۲. هود، ۴۹.

۳- ۳. آل عمران، ۴۹.

غیب خود آگاه نمی سازد و در آیه ۱۷۴ سوره آل عمران نیز می خوانیم: خداوند شما را بر غیب آگاه نمی سازد ولی از پیامبرانش هر که را بخواهد بر می گزیند (و علوم غیبی را به او می دهد). «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ» (۱)

بنابراین حساب افراد کاهن، جادوگر و کف بین که ارتباطی با معنویات ندارند و گاه و بیگاه از رندی خود و سادگی مردم سوء استفاده کرده و براساس تخمین ها و تحلیل ها، پیشگویی می کنند، از حساب اولیای خدا جداست.

اصل سوم.

بهره گیری اولیای خدا از علم غیب، تنها در موارد خاص آن هم به اذن خداست، نه آن که برای رفع مشکلات شخصی از آن استفاده کنند. همانگونه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مرافعات، به سوگند و شاهد و ظواهر عمل می فرمود و از علم غیب استفاده نمی کرد.

اصولا- اگر اولیای خدا برای زندگی شخصی خود از معجزه و علم غیب استفاده کنند و مشکلات خود را حل نمایند، نمی توانند برای مردم الگوی عملی باشند، اگر امام حسین علیه السلام با معجزه و دعا، تشنگی صحرای کربلا را حل می کرد، چگونه می توانست برای مردمی که این امکانات را ندارند امام باشد؟

یکی از رموز موفقیت پیشوایان دینی، صبر آنان بر مشکلات شخصی، جنگ ها، فقرها، بیماری ها، داغ دیدن ها و امثال آن بوده است. و صبر و پایداری، قناعت و بردباری و زهد و تقوای آنان در این صحنه ها جلوه می کرد.

اصل چهارم.

غیب بر دو گونه است: نوعی که مخصوص خداوند است و نوعی که به انبیا و فرشتگان و امامان معصوم داده می شود. چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: «ان الله عز و جل علمین: علما عنده لم یطلع علیه احدا من خلقه و علما نبذ الی ملائکته و رسله فما نبذ الی ملائکته و رسله فقد انتهى الینا» (۲)

بنابراین مراد از آیاتی که می گویند: علم غیب مخصوص خداست، نوع اول آن و آیاتی که می گویند: علم غیب را دیگران می دانند، نوع دوم است. در دعا نیز می خوانیم: خدایا به حق

ص: ۲۶۰

۱- ۱. آل عمران، ۱۷۹.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۲۵۵.

آن علمی که مخصوص خودت است سو گند. «وَبِحَقِّ عِلْمِكَ الَّذِي اسْتَأْثَرْتَ بِهِ لِنَفْسِكَ»

اصل پنجم.

دست خداوند در تغییر امور عالم و به تعبیر قرآن، محو و اثبات امور باز است و لذا اولیای خدا نمی توانند نسبت به آینده، علم قطعی داشته باشند. چنانکه امام سجاد علیه السلام می فرماید: که اگر یک آیه در قرآن نبود، تمام مسائل تا روز قیامت را به شما خبر می دادم، پرسیدند: کدام آیه؟ حضرت فرمود: «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» (۱) خداوند هر چه را بخواهد محو می کند و هر چه را بخواهد ثابت نگه می دارد و ام الكتاب تنها نزد اوست. (۲)

اصل ششم.

گاهی کمال در دانستن غیب است و گاهی در ندانستن آن. مثلاً شی که حضرت علی علیه السلام به جای پیامبر در بستر خوابید، کمال او در این بود که نداند دشمنان او را خواهند کشت یا نه؟ زیرا اگر می دانست که او را نمی کشند و به جای او می خوابید خیلی مهم نبود.

پیشوایان دینی خود فرموده اند: گاهی پرده کنار می رود و اموری را می دانیم و گاهی بسته می شود و نمی توانیم که بدانیم. «يَبْسُطُ لَنَا فَنَعْلَمُ وَ يَقْبِضُ عَنَّا فَلَا نَعْلَمُ» (۳) آری قبض و بسط علم غیب به دست خداست. چنانکه در قرآن به پیامبرش خطاب می کند: «لَا تَعْلَمُهُمْ» (۴) تو منافقان مدینه را نمی شناسی و در پاسخ کسانی که از زمان قیامت سؤال می کنند می فرماید: «قُلْ إِنَّ أَدْرِي» (۵) بگو: نمی دانم.

پیام ها:

۱- هستی، فقط دیدنی ها نیست، امور بسیاری وجود دارد که از چشم ما پنهان و قابل رؤیت نیست. «عَالِمُ الْغَيْبِ»

۲- کسانی مثل فالگیرها، کف بین ها و کاهنان که ادعای علم غیب می کنند دروغگو هستند، زیرا خداوند فقط به امثال پیامبران علم غیب عطا می کند. «إِلَّا مَنْ أَرْتَضِي مِنْ رَسُولٍ»

ص: ۲۶۱

۱- ۱. رعد، ۳۹.

۲- ۲. تفسیر المیزان، ج ۱۱، ص ۴۲۰.

۳- ۳. کافی، ج ۱، ص ۲۵۶.

۴- ۴. توبه، ۱۰۱.

۵- ۵. جن، ۲۵.

۳- هیچ کس، از ناظر و مراقب بی نیاز نیست. فَإِنَّهُ يَسْئَلُكَ ... رَصْدًا

۴- وحی الهی از طریق فرشتگان، حفاظت می شود. «فَإِنَّهُ يَسْئَلُكَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ»

۵- پیامبر، در دریافت وحی و ابلاغ آن مصونیت دارد. «رَصْدًا لِيُعْلَمَ أَنْ قَدْ أُنْبِغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ»

۶- حفاظت الهی از طریق فرشتگان جامع است. «مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ رَصْدًا»

۷- علم خداوند، اجمالی نیست، بلکه دارای احاطه و احصای کامل است.

لِيُعْلَمَ ... أَحَاطَ ... أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۶۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ ﴿١﴾ قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢﴾ نَضِمْهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا ﴿٣﴾ أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا ﴿٤﴾ إِنْ أَسِئَلُكَ فَقَوْلًا
تَقِيلاً ﴿٥﴾

ای جامه به خود پیچیده. شب را جز اندکی، به پا خیز. نصف آن، یا اندکی از آن کم کن یا بر آن بیفزای و قرآن را با تأنی و شمرده بخوان. همانا ما سخنی سنگین و گرانمایه بر تو القا خواهیم کرد.

نکته ها:

«مزمل» به معنای پیچیدن جامه و پارچه به دور خویشتن است. بعضی مراد از آن را جامه نبوت دانسته و بعضی گفته اند: مراد آن است که رسالت با گوشه گیری و عزلت و انزوا سازگار نیست. بعضی گفته اند: مراد آن است که رسالت با استراحت سازگار نیست و باید قیام کنی.

«ترتیل» به معنای آهسته و درست و بدون شتاب خواندن قرآن است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: کلمات قرآن را به طور کامل آشکار کن و آن را مثل شعر نخوان و جدا جدا و پراکنده نکن. با تلاوت آن دل های خود را به فرع وادارید و هدفتان رسیدن به آخر سوره نباشد. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: ترتیل آن است که در تلاوت قرآن هر گاه به آیات بهشت رسیدید از

ص: ۲۶۴

خداوند بهشت بخواهید و هرگاه به آیات دوزخ رسیدید، به خداوند پناه ببرید. و در روایتی دیگر فرمود: ترتیل آن است که قرآن با صوتی زیبا خوانده شود. (۱)

به گفته مرحوم طیب در تفسیر اطیب البیان، مراد از «قول ثقیل» اعلام خلافت و امامت حضرت علی بن ابیطالب علیهما السلام است که بر آن حضرت سخت بود و مراد از آن قرآن نیست، زیرا می فرماید: قرآن بخوان تا در آینده قول ثقیل را دریافت کنی. پس قرآن قبل از قول ثقیل بوده است.

قرآن، کلامی سنگین است به گونه ای که اگر بر کوه نازل شود، آن را قطعه قطعه می کند.

«لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۲) در یافت وحی و پیاده کردن قرآن در جامعه نیز کاری بس سنگین است. «إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا»

با این که حضرت موسی علیه السلام مدت چهل شبانه روز برای مناجات با خداوند در کوه طور به سر برد، ولی خداوند، تنها از شب های آن نام برد: «ثَلَاثِينَ لَيْلَةً» (۳) شاید به خاطر آن که شب، با مناجات تناسب بیشتری دارد.

پیام ها:

۱- رهبر جامعه اسلامی باید از استراحت خود بکاهد. «يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ قُمْ اللَّيْلَ»

۲- شب، بهترین زمان برای عبادت است. «قُمْ اللَّيْلَ»

۳- نماز شب مورد تأکید الهی واقع شده است. «قُمْ اللَّيْلَ»

۴- عبادت شبانه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله واجب بوده است. «قُمْ اللَّيْلَ» (چنانکه در جایی دیگر می فرماید: «فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ» (۴))

۵- برای پذیرش مسئولیت های سنگین، آمادگی روحی لازم است. «يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ قُمْ اللَّيْلَ ... إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا»

۶- رهبران دینی، هم باید شبها برای عبادت خداوند قیام کنند: «قُمْ اللَّيْلَ ... و هم

ص: ۲۶۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. حشر، ۲۱.

۳-۳. اعراف، ۱۴۲.

۴-۴. اسراء، ۸۲.

روزها برای بیدار کردن مردم. «قُمْ فَأَنْذِرْ» (۱)

۷- مقدار شب زنده داری محدودیتی ندارد. (یک دوم، یک سوم یا دو سوم شب) (برای انجام امور عبادی، مردم را در تنگنا قرار ندهیم، برای همه مردم و همه زمانها نمی توان یک نسخه نوشت و یک نوع دارو تجویز کرد). نَضِفَهُ أَوْ انْقُصْ ... أَوْ زِدْ عَلَيْهِ

۸- برای آن که عبادت با نشاط همراه باشد، باید بخشی از شب را استراحت کرد.

«نَضِفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ»

۹- خواندن نماز و قرائت قرآن در شب بهترین وسیله برای ایجاد آمادگی روحی و کسب انرژی است. قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ... وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا

۱۰- تلاوت قرآن آدابی دارد و ترتیل، اولین ادب آن است. «وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا»

۱۱- تلاوت هر بخش از قرآن، مقدمه ای برای بخش دیگر می شود. وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ ... سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا

۱۲- در مدیریت، همیشه شرایط را یکسان نپندارید، رهبر باید از ابتدا کارهای سنگین را پیش بینی کند. «سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا»

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلاً ﴿٦﴾ إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ﴿٧﴾ وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَتْتِيلًا ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾

همانا برخاستن در شب (برای عبادت) پایدارتر پابرجاتر و گفتار آن استوارتر است. همانا تو در روز حرکت و تلاشی طولانی داری (و کمتر به عبادت می رسی) و نام پروردگارت را یاد کن و تنها به سوی او منقطع شو. او که پروردگار مشرق و مغرب است، معبودی جز او نیست، پس او را وکیل خود ساز.

ص: ۲۶۶

مراد از «نَاشِئَةَ اللَّيْلِ» «برخاستن از خواب» است، چنانکه در روایتی از امام باقر و امام صادق علیهما السلام می خوانیم: مراد از «نَاشِئَةَ اللَّيْلِ» قیام برای نماز شب است. (۱)

«وَطْئًا» به معنای زیر پا گذاشتن و قدم نهادن بر چیزی است و در آیه به معنای قدم گذاشتن در راه عبادت است. امام صادق علیه السلام در تفسیر «أَشَدُّ وَطْئًا» فرمود: منظور برخاستن از رختخواب است در حالی که جز خداوند را اراده نکرده باشد. (۲)

«تَبَتَّلٌ» به معنای بریدن از هوای نفس و توجه کردن به خداوند است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از «تَبَتَّلٌ» بالا بردن دست ها در هنگام تکبیر نماز است، و امام صادق علیه السلام فرمود: «تَبَتَّلٌ»، حالت خضوع و خشوع به هنگام دعا در درگاه الهی است. (۳)

نماز شب در روایات

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بهترین شما کسی است که کلامش نیکو باشد، گرسنگان را سیر کند و به هنگامی که مردم در خوابند، نماز شب بخواند. (۴)

آن حضرت سه بار به علی بن ابیطالب فرمود: بر تو باد به نماز شب.

«عليك بصلاه الليل، عليك بصلاه الليل، عليك بصلاه الليل» (۵)

امام صادق علیه السلام فرمود: شرافت مؤمن به نماز شب است و در روایتی دیگر فرمود: زینت و افتخار مؤمن به خواندن نماز شب است. (۶)

شخصی به حضرت علی علیه السلام گفت: من از توفیق خواندن نماز شب محروم شده ام! امام علیه السلام فرمود:

«قَيْدُكَ ذُنُوبُكَ» گناهانت تو را بازداشته است. (۷)

خداوند به حضرت موسی علیه السلام خطاب کرد: ای موسی، دروغ می گوید کسی که خیال می کند مرا دوست دارد ولی هنگامی که شب فرا رسد، به جای گفتگو با من، به خواب می رود. (۸)

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. کافی، ج ۳، ص ۴۴۶.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

- ٤-٤. بحارالانوار، ج ٨٧ ص ١٤٢.
- ٥-٥. وسائل الشيعة، ج ٥، ص ٢٦٨.
- ٦-٦. بحارالانوار، ج ٨٧ ص ١٤٠.
- ٧-٧. بحارالانوار، ج ٨٠ ص ١٢٨.
- ٨-٨. اعلام الدين ديلمى، ص ٢٦٣.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: دو رکعت نماز در دل شب، از دنیا و آنچه در آن است نزد من محبوب تر است. (۱)

در روایات از نماز شب به عنوان عامل زیاد شدن رزق، ادای دین، رفع هم و غم و جلای چشم یاد شده است. (۲)

بر اساس روایات، نماز شب، سبب بخشش گناهان روز می شود. (۳)

همچنین، نماز شب، سبب سلامتی بدن و دریافت رحمت الهی شمرده شده است. (۴)

خداوند در قرآن پاداش بعضی از اعمال را بیان فرموده است ولی در مورد نماز شب می فرماید: هیچ کس نمی داند که خداوند چه چیزی برای او ذخیره کرده است:

«فلا تعلم نفس ما اخفی لهم...» (۵)

پیام ها:

۱- در عبادت، عنصر زمان مؤثر است. «ناشئَه اللَّيْلِ»

۲- بعضی از فیوضات و برکات، از شب نشأت و ریشه می گیرد. «ناشئَه اللَّيْلِ»

۳- تاریکی شب، زمینه بهتری برای عبادت بی ریا و همراه با خضوع و خشوع فراهم می کند. «ناشئَه اللَّيْلِ»

۴- عبادت شبانه تأثیر ماندگارتری در روح دارد. «أَشَدُّ وَطْئًا»

۵- نماز شب، عامل ثبات قدم و تقویت عقیده مؤمن می شود. «أَشَدُّ وَطْئًا وَ أَقْوَمُ قِيَالًا»

۶- حتی پیامبر، به یاد خدا و نیایش با او محتاج است. «اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ»

۷- موفقیت در روز، نیازمند کسب قوت در نیایش های شبانه است. «قُمِ اللَّيْلَ ... إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا»

ص: ۲۶۸

۱- ۱. علل الشرایع، ص ۳۶۳.

۲- ۲. سفینة البحار، ج ۲، ص ۴۶.

۳- ۳. فروع کافی، ج ۳، ص ۳۶۶.

۴- ۴. بحار ج ۸۴، ص ۱۴۴.

۵- ۵. سجده، ۱۷.

۸- ربوبیت خداوند اقتضا دارد که همواره به یاد او باشیم. «وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ»

۹- در دستیابی به کمالات، بالاترین درجه را مد نظر قرار دهید. «تَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً»

۱۰- عبادت شبانه و ذکر روزانه، مقدمه ای برای انقطاع کامل به سوی خداوند است. «تَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً»

۱۱- ربوبیت خداوند نسبت به مشرق و مغرب، دلیل یکتایی او و لزوم توکل بر او است. «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا اِلَهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا»

وَ اضْيُرْ عَلِيًّا يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلاً» ۱۰» وَ ذَرْنِي وَ الْمُكذِّبِينَ اُولِي النَّعْمَةِ وَ مَهْلُهُمْ قَلِيلاً» ۱۱» اِنَّ لَمَدِيْنَا اُنْكَالًا وَ جَحِيماً» ۱۲» وَ طَعَامًا ذَا غُصْبَةٍ وَ عَذَابًا اَلِيماً» ۱۳» يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَ الْجِبَالُ وَ كَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيْبًا مَّهِيلًا» ۱۴»

و بر آنچه می گویند صبر کن و به گونه ای نیکو از آنان کناره بگیر. و مرا با تکذیب کنندگان توانگر و خوشگذران واگذار و آنان را اندکی مهلت ده.

همانا نزد ما است غل ها و آتش برافروخته. و غذایی گلوگیر و عذابی دردناک. در روزی که زمین و کوهها به لرزه درآیند و کوهها به صورت پشته هایی از شن روان گردند.

نکته ها:

«هجر» و «هجران» به معنای جدا شدن از دیگری و آن کناره گیری است. خواه جدا شدن با بدن باشد یا با قلب.

«نعمت» با کسر نون، به معنای چیزی است که خداوند به انسان داده و «نعمت» با فتح نون، به معنای کامیابی و عیش و عشرت است.

«انکال» جمع «نکل» به معنای ناتوانی است و نکول کردن یعنی عاجز شدن از پرداخت دین و انجام کار. به غل و زنجیری که انسان را از حرکت عاجز می کند، انکال گفته می شود.

در روایات آمده است که درد دندان، حضرت علی علیه السلام را بی طاقت کرد، حضرت فرمود:

خدایا این همه درد برای یک قطعه استخوان است پس عذاب آخرت چه خواهد بود؟ سپس این آیات را تلاوت فرمود:

(۱) «إِنَّ لَدَيْنَا أُنْكَالَاً وَ جَحِيماً وَ طَعَاماً ذَا غُصَّةٍ وَ عَذَاباً أَلِيماً»

«کثیب» به معنای تل شن و «مهیل» به معنای شن روان است.

اعراض و کناره گیری از مخالفان، به معنای متارکه دائمی و دست برداشتن از هدف نیست، بلکه نوعی تاکتیک موقت در مراحل تبلیغ است. چنانکه در سوره نساء می خوانیم:

«فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظْهُمْ» (۲)

تهدید در این آیه، ممکن است ناظر به شکست مشرکان در نبرد با مؤمنان باشد و یا عذاب الهی در آخرت. «ذَرْنِي وَ الْمُكذِبِينَ»

پیام ها:

۱- یاد خدا، بریدن از دیگران و توکل بر خدا، زمینه صبر در برابر ناملازمات است. وَ اذْکُرْ ... وَ تَبَتَّلْ ... فَاتَّخِذْهُ وَ کَيْلاً وَ اصْبِرْ

۲- صبر و سعه صدر، از شرایط مهم رهبری است. «وَ اصْبِرْ عَلٰی مَا یَقُولُونَ»

۳- رهبر باید انتظار هر نوع زخم زبان و اتهامات ناروا را داشته باشد. «وَ اصْبِرْ عَلٰی مَا یَقُولُونَ»

۴- گاهی لازم است که رهبر جامعه اسلامی افراد یا گروه هایی را بایکوت کند و از آنها کناره بگیرد. وَ اهْجُرْهُمْ ...

۵- ابتدا باید صبر کرد و سپس کناره گیری نمود. صبر، مقدم بر هجر است. وَ اصْبِرْ ... وَ اهْجُرْ

۶- کسی که خداوند را به عنوان وکیل خود برگزید، به راحتی می تواند از دیگران کناره گیری کند. فَاتَّخِذْهُ وَ کَيْلاً ... وَ اهْجُرْهُمْ ...

۷- کنار زدن مخالفان، باید به شکلی زیبا و در شأن رهبر جامعه اسلامی باشد.

«هَجْرًا جَمِيلاً»

ص: ۲۷۰

۱- ۱). تفسیر کنز الدقائق.

۲- ۲). نساء، ۶۳.

۸- کسی که خدا را وکیل گرفت، هرزه گویان را به خدا واگذار می کند. فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ... وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلاً وَ ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ

۹- خداوند، پیامبرش را در برابر یاوه گویی های دشمن دلداری می دهد. «ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ»

۱۰- آنچه انسان را به صبر وامی دارد و او را دلگرم می کند، حمایت بی دریغ الهی است. وَ اصْبِرْ ... ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ

۱۱- معمولاً تکذیب کنندگان، از طبقه مرفه و خوشگذران بوده اند. «وَ الْمُكْذِبِينَ اُولَى النَّعْمَةِ»

۱۲- اگر شما قادر به مقابله با صاحبان ثروت و قدرت نبودید، نگران نباشید، زیرا خداوند قادر به مقابله با آنان است. «ذَرْنِي وَ الْمُكْذِبِينَ اُولَى النَّعْمَةِ»

۱۳- مهلت دادن به مخالفان، سنت الهی است. «مَهْلُهُمْ»

۱۴- دوره تکذیب حق و خوشگذرانی، مدت زیادی طول نمی کشد و فرصت آنان در دنیا اندک است. «مَهْلُهُمْ قَلِيلاً»

۱۵- اگر خداوند به کافران خوشگذران مهلت می دهد، نشانه رضایت او نیست بلکه مهلتی است تا قیامت فرا رسد. مَهْلُهُمْ ...
إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا

۱۶- کافران به کامیابی های زودگذر مغرور نشوند زیرا که غل و زنجیر و آتش برافروخته و غذایی گلوگیر در پی دارد. اُولَى النَّعْمَةِ ... أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا ... ذَا غُصَّةٍ

۱۷- تبدیل رفاه دنیا به عذابی دردناک، برای قدرتی که کوه را به شن تبدیل می کند، کاری آسان است. اُولَى النَّعْمَةِ ... طَعَامًا
ذَا غُصَّةٍ ... كَانَتْ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلاً

۱۸- تبدیل کوهها به شن های روان، بیانگر عظمت لرزش زمین و زلزله قیامت است. «تَرْجُفُ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالُ وَ كَانَتْ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلاً»

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنَ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخَذًا وَبِيلاً ﴿١٦﴾

همانا ما رسولی را که گواه بر شماست، به سوی شما فرستادیم، همان گونه که به سوی فرعون رسولی فرستادیم. اما فرعون، آن رسول را نافرمانی کرد و ما او را به کیفری و خیم گرفتیم.

نکته ها:

«وبیل» به معنای و خیم و سنگین است.

شهادت و گواهی، به معنای آن است که انسان با حواس خود چیزی را بشنود و یا ببیند، و بنا بر آیات قرآن کریم و روایات، پیامبر اکرم و اولیای معصوم علیهم السلام بر تمام اعمال ما شاهدند.

تکرار کلمه «رسول» در این آیات، بیانگر این نکته است که مخالفت با انبیا به خاطر مقام رسالت آنهاست، همان گونه که تکرار کلمه «فِرْعَوْنُ»، تأکید بر آن است که در برابر قهر خداوند، بزرگ ترین قدرت نیز توان دفاع و مقابله را ندارد.

در قرآن در دو آیه دیگر نیز از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان شاهد نام برده شده است. (۱)

همه پیامبران به سوی قومشان مبعوث شده اند، جز حضرت موسی که در همان آغاز، مأمور شد به دربار فرعون رود و او را دعوت کند. آری در جامعه ای که تحت حکومت یک حاکم ظالم است، مبارزه با طاغوت در رأس برنامه انبیاست. «أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ»

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر امت خویش گواه است و نظارت کامل دارد. «رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ»

۲- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در دنیا شاهد بر اعمال است. «شَاهِدًا عَلَيْكُمْ» و در آخرت ادای شهادت می کند. «جِئْنَا بِكَ عَلَيَّ هُوَلاءِ شَهِدًا» (۲)

ص: ۲۷۲

۱- ۱. احزاب، ۴۵ و فتح، ۸.

۲- ۲. نساء، ۴۱.

۳- انجام رسالت، همراه با نظارت است. «رَسُولًا شَاهِدًا»

۴- فلسفه بعثت انبیا در همه زمانها یکی است. «أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ ... كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْ فِرْعَوْنَ

۵- تاریخ آینه عبرت است، از آن پند بگیرید. «كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْ فِرْعَوْنَ رَسُولًا فَعَصَى ... فَأَخَذْنَاهُ

۶- در مبارزه با منکرات به سراغ سرچشمه بروید. «أَرْسَلْنَا إِلَيْ فِرْعَوْنَ»

۷- برای وعده و وعیدهایی که به مردم می دهید، نمونه عملی ارائه کنید. (خداوند که کافران مرفه را تهدید می کند، عاقبت فرعون را یادآوری می کند). «ذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولَى النَّعْمَةِ ... فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيًّا

۸- سرپیچی از فرمان رسول خدا، سبب گرفتاری می شود. «فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيًّا»

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا» ۱۷ «السَّمَاءُ مُنْقَطِرَةٌ بِهِ إِنْ هَذِهِ تَذْكَرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيْ رَبِّهِ سَبِيلًا» ۱۹

پس اگر کفر ورزید، چگونه خود را از (عذاب) روزی که کودکان را پیر می کند مصون می دارید؟ آسمان به سبب (هول) آن روز می شکافد، آری وعده خداوند انجام شدنی است. همانا این آیات مایه تذکر است، پس هر کس می خواهد، راهی به سوی پروردگارش بگیرد.

نکته ها:

«ولدان» جمع «ولید»، به معنای کودکی است که تازه متولد شده و «شیب» جمع «اشیب»، به معنای شخص پیر و سفید مو است. آیه ۱۷ را دو گونه می توان معنا کرد:

الف. سختی روز قیامت به اندازه ای است که کودک تازه متولد شده را پیر می کند.

ب. آن روز به اندازه ای طولانی است که کودک به پیری می رسد.

کلمه «هَذِهِ» در «إِنَّ هَذِهِ تَذَكِرَةٌ...» می تواند به نافله شب که در اول سوره آمده است اشاره داشته باشد، همان گونه که در آیه ۲۹ سوره دهر، پس از دستور به سجده و تسییح طولانی شبانه می فرماید: «إِنَّ هَذِهِ تَذَكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيَّ رَبَّهُ سَبِيلًا» یعنی عبادت در دل شب راه خداوند است، هرکس می خواهد آن را بپیماید.

پیام ها:

۱- در قیامت، راه گریزی از دوزخ برای کفار وجود ندارد. «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ»

۲- صاحبان قدرت در دنیا، گرفتار عذاب سخت الهی شدند و نتوانستند از خود دفاع کنند، چه رسد به عذاب آخرت! «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ»

۳- غم و اندوه، تلخی ها، ناکامی ها و سختی ها، عامل پیری زودرس و سفید شدن موی سر و صورت می گردد. «يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»

۴- خطرات قیامت هم در انسان تأثیر می گذارد: «يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا»، هم در آسمان ها. «السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ»

۵- انسان، آزاد آفریده شده است. فَمَنْ شَاءَ ...

۶- آگاهی یافتن از خطرات قیامت سبب تذکر است. «إِنَّ هَذِهِ تَذَكِرَةٌ»

۷- ربوبیت خداوند اقتضا می کند که راه او را انتخاب کنیم. «اتَّخَذَ إِلَيَّ رَبَّهُ سَبِيلًا»

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنُصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَهُ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

همانا پروردگارت می داند که تو و گروهی از کسانی که با تو هستند، نزدیک به دو سوم شب یا نصف آن یا یک سوم آن را به عبادت برمی خیزید و خداوند شب و روز را اندازه گیری می کند. او می داند که شما نمی توانید به طور دقیق آن را احصا کنید. از این رو شما را بخشید (و حساب دقیق شب را از شما برداشت) پس آنچه میسر است از قرآن بخوانید. خداوند می داند که برخی از شما بیمار خواهند شد و گروه دیگری به سفر می روند تا از فضل خدا (رزق) جویند و گروه دیگری در راه خدا به جهاد مشغولند (و از تلاوت قرآن باز می مانند) پس (اکنون که فرصت دارید) هر چه می توانید از قرآن بخوانید و نماز به پا دارید و زکات بدهید و به خداوند وام دهید، وامی نیکو (بدانید که) آنچه برای خود از پیش فرستید، آن را نزد خدا نیکوتر و با پاداشی بزرگ تر خواهید یافت و از خداوند طلب آموزش کنید که همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

این آیه می فرماید: با انجام کارهای نیک همچون نماز شب و تلاوت قرآن و رسیدگی به محرومان، مغرور نشوید که باز هم نیاز به استغفار دارید.

این آیه، جامعیت اسلام را از اشک شبانه تا جهاد روزانه، از رابطه با خدا تا کمک به فقرا، از تلاوت قرآن تا سفرهای تجاری و از انجام کارهای خیر همراه با استغفار نمایان می کند.

در آیات قبل، فرمود: نصف یا ثلث و یا دو ثلث شب را به عبادت برخیزید. این آیه می فرماید: چون محاسبه این مقدار کار مشکلی است که از عهده شما بر نمی آید، لذا خداوند آن را بر شما بخشید و از این پس، هر مقدار که می توانید و برای شما مقدور است به عبادت برخیزید و نماز و قرآن بخوانید. خصوصاً هنگامی که بیمار هستید و یا در سفر به سر می برید.

امام رضا علیه السلام در تفسیر آیه «فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که آن حضرت فرمود: تا آنجا که خشوع و صفای دل دارید، قرآن بخوانید. (۱)

ص: ۲۷۵

در این آیه، سفر به قصد تجارت با سفر به قصد جهاد در کنار هم آمده است، با آنکه اولی امری دنیوی است و دومی امری اخروی. براساس روایات، اگر تاجر در کارش خدا را مراعات کند و از کم فروشی و گران فروشی و احتکار و کلاهبرداری دوری کند، معیشت مردم را تامین کرده و همانند مجاهدی است که در میدان قدم می گذارد تا دشمن را از پای درآورده و امتیّت جامعه را تضمین کند. (۱)

گرچه تلاوت قرآن، از تکالیف واجب نیست، اما مورد سفارش بسیار است، تا آنجا که در یک آیه، دوبار فرمان آمده و مورد تاکید قرار گرفته است. فَأَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ ...

فَأَقْرَأُوا ...

احکام اسلام، هماهنگ با توان و امکانات انسان است و هیچ گاه عسر و حرج به دنبال ندارد. چنانکه برای بیمار، تیمم را به جای وضو قرار داده، نماز را در هر حالتی که می تواند بخواند، تکلیف کرده، روزه را از او برداشته و به جای آن کفاره قرار داده است. اکنون به برخی آیات که این ویژگی دستورات الهی را بیان می دارد، اشاره می کنیم:

«عَلِمَ أَنْ لَنْ تُخْصَوْهُ فَبَابَ عَلَيْكُمْ» خداوند دانست که شما توان احصا ندارید، پس بر شما آن را بخشید.

«فَأَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» به مقدار میسر قرآن بخوانید.

«الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ» (۲) اکنون به شما تخفیف داد.

«أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ» (۳) به مقداری که استطاعت دارید، عِدّه و عُدّه جمع کنید.

«لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ» (۴) هر کس که توان و استطاعت دارد، باید حج بگذارد.

«لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» (۵) خداوند هیچ کسی را جز به اندازه توانش، تکلیف

ص: ۲۷۶

۱-۱. تفسیر درالمنثور.

۲-۲. انفال، ۶۶.

۳-۳. انفال، ۶۰.

۴-۴. آل عمران، ۹۷.

۵-۵. بقره، ۲۸۶.

نمی کند.

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا﴾ (۱) خداوند هیچ کسی را جز به مقداری که به او عطا کرده، تکلیف نمی کند.

﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ (۲) آن که بیمار است یا در سفر است، در رمضان روزه نگیرد و به زمانی دیگر موکول کند.

﴿وَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا﴾ (۳) اگر آب نیافتید، تیمم کنید.

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ (۴) خداوند برای شما آسانی خواسته است.

﴿لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ

وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ﴾ (۵) بر فرد نابینا و بیمار، تکلیف حضور در میدان جهاد نیست.

پیام ها:

۱- علم خداوند به حالات بندگان، بهترین انگیزه برای انجام کارهای نیک است.

﴿إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومٌ﴾

۲- یکی از برکات عبادت شبانه آن است که تنها خداوند از آن آگاه است و از هر گونه ریا و تظاهر به دور است. ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ﴾

۳- پیامبر طبق دستور خداوند عمل می کند. در آیات قبل فرمود: قُمِ اللَّيْلَ ... نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ ... أَوْ زِدْ ... در این آیه می فرماید: تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلْثَهُ

۴- خداوند در مقدار عبادت شبانه انسان را آزاد گذاشته است تا افراد بیشتری توفیق آن را بیابند و هر کس به مقدار توانایی اش از فیض آن بهره مند شود.

﴿ثُلثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلْثَهُ﴾

۵- سحرخیزی، سیره گروهی از اصحاب پیامبر بوده است. ﴿طَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ﴾

ص: ۲۷۷

۱- ۱. طلاق، ۷.

۲- ۲. بقره، ۱۸۴.

٣-٣. نساء، ٤٣.

٤-٤. بقره، ١٨٥.

٥-٥. فتح، ١٧.

۶- اقامه نماز و تلاوت قرآن از بهترین آداب شب زنده داری است. تَقُومُ فَاَقْرَأُ ...

۷- تکالیف الهی آسان است و انسان را به مشقت نمی اندازد. «فَاَقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ»

۸- ارتباط با قرآن و تلاوت آن در هر حال لازم است، حتی در بستر بیماری یا سفر و جهاد. مَرَضِيٌّ - يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ ، يُقَاتِلُونَ ... فَاَقْرَأْ (اگر در فراز و نشیب ها تلاوت قرآن لازم است، در شرایط عادی به طریق اولی لازم خواهد بود.)

۹- کسب مال حلال، فضل الهی است. «يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۰- امکانات زندگی، لطف و فضل الهی است، هر چند که با تلاش انسان به دست آید. «يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ»

۱۱- ذکر سفرهای تجاری و اقتصادی در کنار سفرهای جهادی و جنگ، نشانه اهمیت تجارت از دیدگاه اسلام است. «آخِرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخِرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۱۲- شیوه قرض دادن باید نیکو باشد. (با سرعت و خلوص و بی منت پرداخت شود.) «قَرْضًا حَسَنًا»

۱۳- شب زنده داری، تلاوت قرآن، اقامه نماز، پرداخت زکات و قرض دادن به دیگران نمونه ای از کارهای خیر است. «تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ ...»

۱۴- پیش از مرگ، کارهای خیر را برای خودتان ذخیره کنید، یا به دست خود و یا از طریق وصیت. «تَقَدَّمُوا»

۱۵- کارهای خیر ذخیره قیامت است. «وَ مَا تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ»

۱۶- کارهای خیر نزد خدا محفوظ است و هرگز از بین نمی رود. «تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ»

۱۷- پاداش های خداوند از هر نظر چند برابر است. «هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا»

۱۸- هیچ کس نباید خود را از قصور و تقصیر به دور بداند، زیرا با انجام همه تکالیف، باز هم به استغفار نیاز داریم. «وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهُ»

۱۹- خداوند، آمرزش اهل استغفار را تضمین کرده است. «وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ... غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۲۰- گذشت خداوند همراه با مهربانی است. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنْذِرْ ﴿٢﴾ وَرَبِّكَ فَكَبِيرٌ ﴿٣﴾ وَبِيَابِكَ فَطَهَّرٌ ﴿٤﴾ وَالرُّجُزَ فَاهْجُرْ ﴿٥﴾ وَلَا تَمُنُّنْ تَشْتَكِرُ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ﴿٧﴾

ای ردا بر خود کشیده. به پا خیز و هشدار ده. و پروردگارت را بزرگ بدار.

و لباست را پاکیزه دار. و از پلیدی دور شو. (در عطا) منت مگذار. و (کارت را) بزرگ مشمار و به خاطر پروردگارت صبر کن.

نکته ها:

در قرآن، دو مرتبه کلمه «قُمْ» آمده که هر دو خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است، یکی برای نماز شب و خودسازی «قُمْ اللَّيْلَ» و دیگری برای ارشاد و جامعه سازی. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

«مدثر» از «دثار» به معنای لباس بلندی است که روی سایر لباس ها به تن می کنند و یا به هنگام خواب روی خود می کشند. (در مقابل «شعار» که لباس زیر است).

فرمان «کبر» را در تکبیرهای اذان و اقامه و تکبیرها للاحرام و همچنین تسیحات اربعه نمازهای واجب ملاحظه می کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: منظور از «وَبِيَابِكَ فَطَهَّرٌ» آن است که لباس خود را کوتاه کن. زیرا در جاهلیت، بزرگان لباس ها را به قدری بلند می گرفتند که قسمتی از آن بر روی زمین کشیده می شد و افرادی را اجیر می کردند که آن قسمت را همراه آنها بیاورد.

و امام کاظم علیه السلام فرمود: مراد از «بِيَابِكَ فَطَهَّرٌ»، بالا زدن جامه برای جلوگیری از به زمین

کشیده شدن آن و آلوده شدن آن است. (۱)

کلمه «رجز» مترادف «رجس» به معنای پلیدی و آلودگی است و لذا در مورد هر گونه گناه، شرک، بت، عذاب و هر عمل و اخلاق ناروا به کار رفته است.

در حدیث می خوانیم: «لَا تَعطَى تَلْتَمِسُ أَكْثَرُ مِنْهَا» یعنی چیزی به دیگران عطا مکن که انتظار بازگشت بیشتری داشته باشی. و در حدیث دیگر می خوانیم: «لَا تَسْتَكْثِرُ مَا عَمِلْتَ مِنْ خَيْرِ اللَّهِ» یعنی کار نیکی را که برای خدا انجام داده ای هرگز بزرگ شمار.

(۲)

در سوره قبل (مزمّل) برنامه عبادت شبانه و رابطه با خداوند مطرح شد: «قُمِ اللَّيْلَ» و در این سوره، برنامه روزانه و رابطه با مردم مطرح شده است. «قُمِ فَأَنْذِرْ»

ذکر «الله اکبر» مصداق روشن عمل به این آیه است. «وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ»

بزرگ دانستن خداوند به معنای کوچک شمردن غیر اوست. همان گونه که هواپیما هرچه بالاتر رود، زمین و آنچه بر روی آن است کوچکتر می شود، کسی هم که خداوند نزد او بزرگ است و الله اکبر را با تمام وجود می گوید، دنیا نزد او کوچک است و از هیچ ابرقدرتی نمی ترسد. (۳) چنانکه از جمله صفات متّقین در خطبه همام نهج البلاغه می خوانیم: «عَظُمَ الْخَالِقُ فِي أَنْفُسِهِمْ فَصَغُرَ مَا دُونِ ذَلِكَ»

بزرگی خداوند مطلق است، بزرگتر و برتر از همه دیدنی ها، شنیدنی ها، نوشتنی ها، فکر کردنی ها، توصیف کردنی ها و...

در ارشاد و انداز چند نکته اثر گذار است: پاکی ظاهری: «وَلْيَبْكُ فَطَهَّرْ»، پاکی معنوی: «وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ»، اخلاص در عمل: «وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ» صبر و پشتکار: «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ»

پیام ها:

۱- تمام حالات پیامبر، مورد توجه و عنایت خاص خداوند است. «يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ»

۲- شرط نجات مردم آن است که رهبران دینی حرکت کنند و انزوا و استراحت را

ص: ۲۸۱

۱- ۱. کافی، ج ۶، ص ۴۵۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. امام خمینی (ره) چون به الله اکبر اعتقاد داشت، می گفت: آمریکا هیچ غلطی نمی تواند بکند.

کنار بگذارند. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

۳- با اینکه انبیا هم بشارت می دهند و هم انذار، ولی برای غفلت زدایی و بیدار کردن مردم، هشدار لازم است نه بشارت. «فَأَنْذِرْ»

۴- انسان در معرض انواع خطرها قرار دارد و کار انبیا هشدار به بشر در مورد انواع خطرهای دنیوی و اخروی است. «فَأَنْذِرْ»

۵- برای انجام مأموریت های الهی، با تمام وجود به پا خیزید. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

۶- قیام انبیا بر گرفته از فرمان وحی است نه بر اثر ریاست طلبی، برتری جویی و هوای نفس. «قُمْ فَأَنْذِرْ»

۷- خداوند را، هم در دل و جان بزرگ بدانید و هم با زبان بزرگ بدارید. «رَبِّكَ فَكَبِّرْ»

۸- کسی که خدا را بزرگ دانست، دشمن و حيله ها و نیش ها و آزارهای او را کوچک می بیند. «وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ»

۹- بزرگی، مخصوص خداوند است نه دیگران. (کلمه «رَبِّكَ» قبل از «فَكَبِّرْ» آمده است و حصر را می رساند.)

۱۰- شرط نفوذ کلام رهبر آسمانی آن است که دامنش از هر گونه آلودگی پاک باشد. «وَلِيَا بَيْتِكَ فَطَهِّرْ»

۱۱- نظافت و پاکی، در کنار توحید و تکبیر، نشانه توجه دین به پاکیزگی است.

«وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ وَ لِيَا بَيْتِكَ فَطَهِّرْ»

۱۲- نه فقط پاکی بدن، بلکه نظافت و پاکیزگی لباس نیز مورد توجه اسلام است.

«وَلِيَا بَيْتِكَ فَطَهِّرْ»

۱۳- رهبر جامعه اسلامی باید از هر نوع پلیدی دوری کند تا بتواند الگو و اسوه ای برای همه باشد. «وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ»

۱۴- خودسازی مقدم بر جامعه سازی است. کسی که می خواهد جامعه را از آلودگی پاک کند، باید خودش از هر آلودگی پاک باشد. «وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ»

۱۵- نه با عبادت و انفاق بر خداوند منت بگذار و اعمال خود را بسیار شمار، و نه بر خلق خدا منت گذار. «وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ»

۱۶- منت گذاشتن و چشم داشتن در انفاق ها و عطایا، از مصادیق پلیدی روح است. «وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ»

۱۷- دوری گزیدن از منت و زیاده شماری، یکی از شرایط موفقیت رهبران و مبلغان است. قُمْ فَأَنْذِرْ ... وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ

۱۸- رهبر دینی نباید از مردم توقعی داشته باشد. «وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْبِرُ»

۱۹- پایداری و صبری ارزش دارد که برای خدا باشد و گرنه یکدندگی و لجاجت است. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ»

۲۰- پشتکار وسیله رشد انسان است. «وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ»

۲۱- گرچه در برابر معصیت، مصیبت و اطاعت، صبر لازم است امّا هدایت مردم نیاز به صبر ویژه دارد. قُمْ فَأَنْذِرْ ... وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ

۲۲- مقاومت رهبر جامعه اسلامی باید جامع باشد. صبر در برابر تهمت ها، آزارها، تکذیب ها و صبر و پایداری در تبلیغ و انذار و عبادت. قُمْ ... فَاصْبِرْ

۲۳- دعوت مردم نیاز به عزم جدی دارد. فَأَنْذِرْ ... فَاصْبِرْ

فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ ﴿٨﴾ فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ﴿١٠﴾ ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَ جَعَلْتُ لَهُ مَثَلًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَ بَيْنَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَ مَهْدَتُ لَهُ تَمْهيدًا ﴿١٤﴾

پس هنگامی که در صور دمیده شود. پس آن روز، روز سختی است. بر کافران آسان نیست. مرا واگذار با آن که خود به تنهایی آفریدم. و به او مالی پیوسته و در حال فزونی دادم. و پسرانی که در کنارش حاضرند. و برای او اسباب کامیابی را به طور کامل آماده کردم.

«ناقور» چیزی است که برای ایجاد صدا بر آن می‌کوبند، همچون طبل و یا در آن می‌دمند همچون شیپور و مراد از آن در اینجا همان نفخ در صور است که در آیات دیگر می‌فرماید:

﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ﴾ (۱) به نوک پرندگان «منقار» گویند، چون وسیله کوبیدن و سوراخ کردن است و صدای شیپور، گویا گوش را سوراخ می‌کند و در مغز فرو می‌رود.

در قرآن، به دو نفخ در صور تصریح شده است: نفخه ی اول که در اثر آن همه می‌میرند و نفخه ی دوم که در اثر آن دوباره همه زنده می‌شوند.

در نزدیکی مسجدالحرام مرکزی به نام «دارالندوه» بود که مشرکان برای مشورت در آن جمع می‌شدند. ولید بن مغیره که فردی سرشناس و به داشتن عقل و درایت معروف بود، در مجلسی در آن مرکز گفت: بیایید برای مقابله با محمد، حرف‌های خود را یکی کنیم و به زائران کعبه درباره محمد یک پاسخ بدهیم. یک نفر گفت: می‌گوییم: محمد شاعر است، دیگری گفت: می‌گوییم: او کاهن است، سوّمی گفت: می‌گوییم: او مجنون است. ولید چهره در هم کشید و گفت: ما شعرهای بسیاری شنیده ایم اما سخن محمد شباهتی به شعر ندارد، و در او اثری از جنون نیست و کلامش نیز با کاهنان تفاوت دارد. بالاخره تصمیم گرفتند که بگویند: محمد ساحر است و میان افراد خانواده جدایی می‌اندازد و حتی در یک خانه، کسانی که به او ایمان آورده اند از سایر اعضای خانواده جدا می‌شوند.

در این آیات، خداوند، در مورد ولید می‌گوید: من او را آفریدم و به او مال و فرزند بسیار دادم، اما او از فکر و توان خود سوء استفاده کرد و در برابر پیامبر من ایستاد. پس مرگ بر او باد.

مراد از «وَحِيداً» در «خَلَقْتُ وَحِيداً» یکی از معانی زیر است:

۱- «وَحِيداً»، صفت مخلوق است، یعنی او تک و تنها و ناتوان و نادار بود و من به او نعمت دادم.

۲- «وَحِيداً»، صفت خالق است، یعنی من به تنهایی او را آفریدم و اکنون هم خودم به تنهایی به حساب او می‌رسم.

۱- پایان این جهان و آغاز جهان دیگر، با صدایی وحشتناک و عظیم است. «نُقِرَ فِي النَّافُورِ»

۲- قیامت برای کافران بسیار سخت است و با گذشت زمان هم انسان کافر با آن سختی ها خو نمی گیرد و برای او آسان نمی شود. عَسِيرٌ ... غَيْرٌ يَسِيرٌ

۳- خداوند، پیامبرش را دلداری می دهد که دشمن را به من واگذار. ذُرْنِي ...

۴- هم اصل آفرینش و هم امور زندگی به دست خداوند است. خَلَقْتُ ... جَعَلْتُ

۵- اگر امروز اموال و فرزندان در اطراف ما هستند، گرفتار غرور نشویم و فراموش نکنیم که روزی، تنها آمده ایم و تنها می رویم. «خَلَقْتُ وَحِيدًا»

۶- دارایی بشر به اراده و مشیت خداوند وابسته است، نعمت های داده شده را در اثر علم و هنر خود ندانید. جَعَلْتُ ... مَهْدَتٌ

ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا ﴿١٦﴾ سَأَرْهُقُهُ صُعُودًا ﴿١٧﴾ إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ ﴿٢٤﴾ إِنَّ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾

با این حال، طمع دارد که بيفزایم. هرگز، زیرا او به آیات ما عناد می ورزد. به زودی او را به گردنه ای سخت گرفتار می کنم. همانا او (برای مبارزه با قرآن) فکر کرد و به سنجش پرداخت. پس مرگ بر او باد که چگونه سنجید. باز هم مرگ بر او که چگونه سنجید. سپس نگریست. سپس چهره در هم کشید و با عجله دست به کار شد. سپس پشت کرد و تکبر ورزید. پس گفت: این (قرآن) جز سحری که (از پیشینیان) روایت می شود نیست. این نیست مگر گفته بشر.

«عنید» از «عناد» است، یعنی کافران حق را فهمیدند، اما از روی عناد و لجاجت حاضر به پذیرش آن نیستند.

«ارَهقه» از «ارهاق» به معنای وادار کردن کسی به کار سخت است.

«صعود» به معنای گردنه ای است که عبور از آن و صعود بر آن سخت است.

مراد از «قَدَّرَ»، «تقدیر» به معنای مقایسه میان قرآن با سحر و شعر و کهنات است.

قرآن در مورد کفر و دروغ، کلمه «قُتِلَ» را یکبار به کار برده است:

«قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ» (۱) کشته باد انسان (بی ایمان) که تا این حد کفر می ورزد.

«قُتِلَ الْخَزْأُصُونَ» (۲) کشته باد آن که دروغ می بندد.

اما در مورد توطئه علیه پیامبر و قرآن، دوبار فرمود: «فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

در آیه ۲۳ فرمود: «ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ»، حال ببینیم کیفر کسی که به حق پشت کند و با آن مخالفت ورزد، چیست؟

قرآن درباره کسانی که با وجود شناخت حق بدان کفر می ورزند و از آن روی می گردانند می فرماید: چنین کسانی به کیفرهای گوناگونی دچار می شوند، از جمله:

جهت و هدف خود را در زندگی از دست می دهند. «استهوته الشیطان فی الارض حیران» (۳) فریب و اغوای شیطان او را در زمین سرگردان ساخته است.

ضیق صدر او را تحت فشار قرار می دهد: «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا» (۴) خداوند، دل او را تنگ و سخت قرار می دهد.

دچار معیشت دشوار و تنگ می شود: «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۵) هر کس از یاد و اطاعت من سرپیچی کند، معیشتش تنگ شود.

نکبت و بدبختی بر او مسلط می شود: «إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ» (۶) امروز ذلت و خواری عذاب، بر کافران خواهد بود.

٣-٣. انعام، ٧١.

٤-٤. انعام، ١٢٥.

٥-٥. طه، ١٢٣.

٦-٦. نحل، ٢٧.

از بهره گیری از نعمت های الهی در راه صحیح محروم می شود. قرآن می فرماید: خداوند بر دل و گوش و بر چشم کافران مُهر می زند و پرده ای بر آن می افکند تا از فهم حقایق الهی محروم مانند: «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ وَ عَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً» (۱)

اعمالش همانند سرابی که انسان در بیابان می بیند، پوشالی و توخالی است: «أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ» (۲) و خاکستری است در معرض تندبادی شدید، که همه به باد فنا می رود:

«أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ» (۳)

هر لحظه بر خسارتش افزوده می شود: «وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرَهُمْ إِلَّا خَسَارًا» (۴)

همواره از راه حق دور می شود: «ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا» (۵)

تا آنجا که جز جهنم و دوزخ هیچ راه دیگری ندارد: «وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ» (۶)

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نهج البلاغه مسلمانان را سرزنش می کند که دشمن شما با فکر و برنامه ریزی حرکت می کند، اما شما در خواب هستید و غافلید: تکادون و لا تکیدون... لا ینام علیکم و انتم فی غفله (۷)

انسان های عنود و لجوج معمولاً بر خورد های سرسختانه ای دارند و اعتدال خودشان را به کلی از دست می دهند. با این که «عَبَسَ» و «بَسَرَ» تقریباً به یک معناست. آوردن هر دو کلمه نشانه سرسختی آنها است. «عَبَسَ وَ بَسَرَ» چنانکه روی گردانی بر اساس تکبر است، اما در اینجا هم کلمه «ادبار» و «استکبار» هر دو آمده است. «ثُمَّ أَدْبَرَ وَ اسْتَكْبَرَ»

پیام ها:

۱- انسان دور از خدا، اهل طمع و افزون خواهی است. «يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ»

۲- دشمن، به تمام آرزوهایش نمی رسد. «يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ كَلَّا...»

۳- در برابر توقعات نابجا، محکم و قاطع برخورد کنید. «يَطْمَعُ ... كَلَّا»

ص: ۲۸۷

۱- ۱. بقره، ۷.

۲- ۲. نور، ۳۹.

۳- ۳. ابراهیم، ۱۸.

۴- ۴. فاطر، ۳۹.

۵- ۵. نساء، ۱۶۷.

٦-٦. نساء، ١٦٩.

٧-٧. نهج البلاغه، خطبه ٣٤.

۴- وقتی عناد و لجاجت در انسان مستقر شود، آیات الهی را تکذیب می کند. «كَانَ لَا يَأْتِنَا عَنِيدًا»

۵- عناد و لجاجت، سبب زوال نعمت می شود. «يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لَا يَأْتِنَا عَنِيدًا»

۶- عناد، سبب عذاب طاقت فرساست. «عَنِيدًا سَأَرْهُقُهُ صَعُودًا»

۷- رفاه و کامیابی غافلانه در دنیا، سختی های شدید قیامت را در پی دارد. (آری هر سررازی، گردنه ای را به دنبال دارد)
جَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ... سَأَرْهُقُهُ صَعُودًا

۸- دشمن با فکر و برنامه کار می کند. «إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ».

۹- برنامه دشمن، مبارزه با قرآن و آیات الهی است. «كَانَ لَا يَأْتِنَا عَنِيدًا ... فَكَّرَ وَقَدَّرَ»

۱۰- هر فکری ارزش ندارد و هر متفکری ارزشمند نیست. «إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

۱۱- توطئه گران بدانند که آیندگان نیز به آنان نفرین خواهند کرد. «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

۱۲- لعن و نفرین بر دشمن، نه تنها جایز، بلکه لازم است. «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

۱۳- به کسانی که با فکر و طرح خود ضربه فرهنگی می زنند و به رهبران فاسد، باید همواره نفرین کرد. «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ»

۱۴- فکر بد مقدمه ای برای تصمیم خطرناک و نادرست است. (در آیه شریفه به جای «فقتل کیف فکر»، دو مرتبه فرمود: «فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ»)

۱۵- لحظه ای فکر کردن می تواند مقدمه کار خیر یا کار شر برای مدتهای طولانی شود. کلمه «فَکَّرَ» یکبار و کلمه «قَدَّرَ» سه بار تکرار شده است.

۱۶- دشمن از طریق نظارت و ارزیابی، فکر و طرح خود را علیه دین عمق و استمرار می بخشد. «إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ... ثُمَّ نَظَرَ»

۱۷- از دشمن، انتظار تبسم و لبخند نداشته باشید. «ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ»

۱۸- دشمن برای موفقیت خود، زمان های طولانی را صرف و صبر می کند. «ثُمَّ»

نَظَرَ ، ثُمَّ عَبَسَ ، ثُمَّ أَدْبَرَ» (کلمه «ثُمَّ» معمولاً در مواردی به کار می رود که فاصله زمانی زیادی در کار باشد).

۱۹- قرآن، حَتَّى در نظر کافران، کلامی پر جاذبه و سحرآمیز است. «إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّؤْتَرٌ»

سَأَصْلِيهِ سَقَرَ» ۲۶» وَ مَا أَذْرَاكَ مَا سَقَرَ» ۲۷» لَا تُبْقِي وَ لَا تَدْرُ» ۲۸» لَوْ أَحَهِ لِلْبَشْرِ» ۲۹» عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ» ۳۰»

زود است که او را به سقر در آورم. و تو نمی دانی که سقر چیست. نه باقی گذارد و نه رها کند. پوست رابه شدت دگرگون کند. بر آن (دوزخ) نوزده نفر (از فرشتگان عذاب) گماشته شده اند.

نکته ها:

«سَقَرَ» از نام های دوزخ و در اصل به معنای ذوب شدن در برابر حرارت خورشید است. (۱)

«لواح» و «تلویح» به معنای تغییر رنگ به سیاهی یا سرخی است.

«بشر» جمع «بشره» به معنای ظاهر پوست است.

در تاریخ آمده است، هنگامی که ابوجهل شنید که دوزخ نوزده مأمور دارد، به یارانش گفت:

هر ده نفر از شما یکی از آنها را مغلوب کند. یکی از زورمندان قریش گفت: من هفده نفر آنها را مغلوب می کنم و شما دو نفر بقیه را مغلوب کنید. (۲)

بعضی گفته اند: مراد از آیه «لَا- تُبْقِي وَ لَا- تَدْرُ» آن است که آتش دوزخ نه می میراند و نه زنده نگه می دارد، نظیر آیه «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَ لَا يَحْيِي» (۳) و نظیر آیه «كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا» (۴)

ص: ۲۸۹

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. اعلی، ۱۳.

۴-۴. نساء، ۵۹.

۱- حقیقت دوزخ، به جز از راه وحی، قابل درک نیست. «وَمَا أَذْرَاكَ مَا سَقَرٌ»

۲- آتش دوزخ، هم فراگیر است: «لَا تُبْقِي» ،هم خاموش نشدنی است. «لَا تَذُرُ»

۳- معاد جسمانی است. «لَوَاحِهُ لِلْبَشَرِ»

۴- کیفر کسی که وحی الهی را دگرگون جلوه دهد و در سیمای سحر به مردم معرفی کند، دگرگون شدن پوست بدنش با آتش دوزخ است. «لَوَاحِهُ لِلْبَشَرِ»

۵- وقتی یک فرشته می تواند جان همه مردم را بگیرد و وقتی دو فرشته می توانند شهر لوط را زیر و رو و همه اهل آن را هلاک کنند، نوزده فرشته می تواند مسئول عذاب همه مجرمان باشند. «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ»

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ الدَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزِدَّ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ «۳۱»

و نگهبانان آتش را جز از فرشتگان قرار ندادیم و تعداد آنها را جز وسیله آزمایش برای کسانی که کفر ورزیدند قرار ندادیم، تا اهل کتاب یقین کنند (که قرآن کتاب آسمانی است. زیرا همین عدد در تورات و انجیل نیز آمده است) و کسانی که ایمان آورده اند بر ایمان خود بیفزایند و اهل کتاب و مؤمنان، گرفتار شک و تردید نشوند (به علاوه، عدد ۱۹ سبب شد) تا کفار و بیمار دلان بگویند خدا از این مثال چه اراده ای کرده است؟ این گونه خداوند هر کس را بخواهد گمراه می کند و هر که را بخواهد هدایت می نماید و شمار لشکریان پروردگارت را کسی جز او نمی داند و این جز تذکری برای بشر نیست.

فخر رازی در تفسیر کبیر می گوید: عدد ۱۹ که تعداد مأموران دوزخ است، از چند راه موجب یقین اهل کتاب و مسلمانان می شود:

الف) چون همین عدد در کتاب های آسمانی قبلی یعنی تورات و انجیل آمده است، اهل کتاب گفتند: یک نفر درس نخوانده چگونه از آن آگاه شده است؟ پس حتماً به او وحی می شود.

ب) ایمان اهل کتاب به حقایق قرآن، سبب زیاد شدن ایمان مسلمانان می شود.

ج) این که تعداد مأموران دوزخ ۱۹ نفر باشد، برای بعضی سبب مسخره و تعجب می شود و انسان به طور معمول چیزی نمی گوید که مردم به او بخندند. اکنون که قرآن این عدد را به عنوان تعداد مأموران دوزخ ذکر کرده است، معلوم می شود که این کلام از وحی است.

در برخی آیات قرآن، گمراه کردن مردم به خداوند نسبت داده شده است، نظیر آخر همین آیه که می فرماید: «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ» لکن باید بدانیم که مراد از «اضلال» رها کردن به حال خود است، یعنی خداوند انسان نااهل را به حال خود رها می کند. مانند کشاورزی که دانه و هسته فاسد و خراب را رها کرده و کنار می گذارد، ولی دانه سالم را نگه می دارد و اسباب رشد آن را فراهم می کند.

مطالعه تورات و انجیل و مقایسه میان قرآن و آن دو، یکی از راههای افزایش ایمان مؤمنان است. زیرا هم موارد تحریف شده آن دو کتاب پیشین را در می یابند و هم به موارد مشترک بسیار برمی خورند که حقایق قرآن را به اثبات می رساند.

نسبت به احکام و مطالب دینی، برخوردی محترمانه داشته باشیم و هیچگاه نسبت به اموری که برای ما تعجب آور است، توهین و تحقیر و تمسخر نکنیم.

بیان اینکه تعداد مأموران دوزخ، نوزده نفر می باشد، وسیله ای است برای آزمایش که چه کسانی می پذیرند و چه کسانی به تمسخر می گیرند.

اداره و تدبیر امور هستی، بسیار دقیق و حساب شده است. کارگزاران نظام هستی، به تعداد مورد نیاز در جای خود قرار می گیرند، نه یک نفر بیش و نه یک نفر کم.

بر اساس علم الهی، ۱۹ فرشته برای اداره دوزخ و دوزخیان کافی است، پس یک نفر هم

اضافه نمی شود و این بهترین درس برای مدیران است که در استخدام کارکنان، در حد نیاز و ضرورت اقدام کنند.

پیام ها:

۱- مأموران دوزخ، فرشتگان هستند. «مَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً»

۲- کسی می تواند مجری قوانین و دستورات الهی باشد که خودش آلوده نباشد و به آنچه دیگران از آن نهی شده اند، مبتلا نباشد. «وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً»

۳- ذکر تعداد نگهبانان دوزخ، برای آزمایش کفار است. «إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا»

۴- در میان اهل کتاب نیز افراد با انصافی وجود دارند که با دیدن حقایق اسلام، ایمان می آورند. لَيْسَتِغْنِ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ...

۵- قرآن از سخن بیمار دلان بهانه گیر در آینده خبر می دهد. وَ لَيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ...

۶- گمراه کردن خداوند ابتدایی نیست، بلکه کيفر کافران است. (مانند دزدی که وارد خانه شده و شما درب را به روی او می بندید. در اینجا زندانی کردن سارق، جنبه کيفری دارد.) «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ»

۷- کفار و منافقان در دشمنی با اسلام و مسلمانان هماهنگ هستند. «وَلَيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْكَافِرُونَ»

۸- گاهی يك مطلب ساده، افرادی را هدایت و گروهی را گمراه می کند. «مَا ذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكِ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

كَلَّا وَ الْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَ الصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ ﴿٣٤﴾ إِنَّهَا لِيَأْخُذِي الْكُبْرِ ﴿٣٥﴾ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ ﴿٣٧﴾

به ماه سوگند، چنین نیست (که کفار می پندارند). به شب، آنگاه که پشت می کند سوگند. به صبح، آنگاه که آشکار می شود سوگند. که این (دوزخ)، یکی از بزرگترین پدیده هاست. هشدار، برای بشر است. برای هر کس از شما که بخواهد (در کار خیر) مقدم شود یا متاخر باشد.

نکته ها:

«أَسْفَر» از «سفر» به معنای پرده برداشتن و آشکار کردن است و به زنان بی حجاب، «سافرات» می گویند.

«کبر» جمع «کبری» به معنای بزرگتر است، یعنی این عذابی که در آیات قبل بیان شد، تنها یکی از عذابهای بزرگ الهی است و عذابهای بزرگ دیگری نیز وجود دارد.

ماه، به خاطر حرکت به دور زمین، نور رسانی در شب، زیبایی و تقویم طبیعی بودن، ایجاد جزر و مد و نقش های دیگر آن در هستی، یکی از آیات بزرگ الهی است که سزاوار است به آن سوگند یاد شود.

خداوند در قرآن به تمام بخش های زمان یک بار سوگند یاد کرده است ولی به هنگام سحر سه بار سوگند یاد می کند. «وَ الْقَجْرِ (۱)، وَ الصُّبْحِ (۲)، وَ الضُّحَى (۳)، وَ الْعَصْرِ (۴) هر کدام یک بار آمده، اما آنگاه که شب پایان می پذیرد و سحر می شود، با سه تعبیر آمده است: «وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ (۵)، وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسَّرَ (۶)، وَ اللَّيْلِ إِذَا عَسَّسَ (۷)»

امام کاظم علیه السلام فرمود: هر کس به سوی پذیرفتن ولایت ما پیشی گرفت، از دوزخ دور می شود و هر کس از پذیرش ولایت ما عقب افتاد، در رفتن به دوزخ جلو می افتد. (۸) «لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ»

ص: ۲۹۳

۱-۱. فجر، ۱.

۲-۲. مدثر، ۳۴.

۳-۳. ضحی، ۱.

۴-۴. عصر، ۱.

۵-۵. مدثر، ۳۳.

۶-۶. فجر، ۴.

۷-۷. تکویر، ۱۷.

۸-۸. تفسیر نورالثقلین.

۱- آفریده های خداوند در طبیعت از چنان اهمیتی برخوردارند که قابل سوگند هستند. وَالْقَمَرِ ، وَاللَّيْلِ ... وَالصُّبْحِ

۲- هشدارهای پیامبر اسلام برای همه بشر است. «نَذِيرًا لِلْبَشَرِ»

۳- برای هدایت آنان، هشدار دادن امری ضروری است. «نَذِيرًا لِلْبَشَرِ»

۴- انسان دارای اختیار و اراده است. «لِمَنْ شَاءَ»

۵- انسان دیندار از دیگران جلوتر است و فرد بی دین عقب مانده است. «لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ»

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَاءَ لَكُمْ فِي سَفَرٍ ﴿٤٢﴾
قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَ لَمْ نَكُ نَطْعَمُ الْمَسْكِينِ ﴿٤٤﴾ وَ كُنَّا نَحْوُضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَ كُنَّا نَكْذِبُ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّى
أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾

هرکسی در گرو چیزی است که کسب کرده است. مگر اصحاب یمین، که در باغ های بهشتی از مجرمان می پرسند: چه چیز شما را روانه دوزخ کرد.

گویند: ما از نماز گزاران نبودیم. و افراد مسکین را اطعام نمی کردیم و با اهل باطل در سخنان باطل فرو می رفتیم. و پیوسته روز جزا را تکذیب می کردیم تا آن که مرگ به سراغ ما آمد.

نکته ها:

مراد از اصحاب یمین همان گروهی هستند که در آیه ۲۷ سوره واقعه از آنان یاد شده است:

وَ أَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿١﴾ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ... کسانی که نامه عمل آنان را در قیامت به دست راستشان می دهند.

در قیامت، گفتگوهای تلخ و شیرین، سلام یا نفرین، سؤال و توییح، انداختن گناه و جرم به گردن دیگران و لعنت به یکدیگر بسیار است و گفتگوی مؤمنان با مؤمنان، مجرمان با مجرمان، مؤمنان با مجرمان و نیز فرشتگان با مؤمنان و مجرمان در قرآن آمده است.

مراد از اطعام مسکین، یا زکات واجب است که ترک آن مستوجب دوزخ است و یا آن است که حتی اگر زکات پرداخت شد ولی در جامعه گرسنه ای وجود داشت، سیر کردن او واجب است و بی تفاوتی نسبت به او، سبب دوزخی شدن می گردد.

شاید مراد از اطعام مسکین، تمام نیازهای او باشد نظیر پوشاک، مسکن، نه فقط خوراک و غذا.

هم تکذیب قیامت، مقدمه گناه است: «أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ» (۱) و هم گناه، انسان را به سوی کفر و تکذیب می کشاند: «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوْاِ أَنْ كَذَّبُوا» (۲). بنابراین آیه «وَكُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ» هم می تواند علت کارهای مجرمین در آیات قبل باشد و هم می تواند معلول گناهان آنان باشد.

مراد از «یقین» در این آیه، مرگ است، یا به خاطر آن که یقینی ترین امر در نزد همه است و احدی در آن شک ندارد و یا به خاطر آن که در لحظه مرگ تمام حقایق برای انسان کشف می شود و همه به درجه یقین و باور می رسند. «حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ»

نمازی که گاه و بیگاه خوانده شود، انسان را در زمره نمازگزاران قرار نمی دهد. «لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ» یعنی نماز ما استمرار نداشت. در سوره ماعون نیز آمده است: «فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ» (۳) و این چنین نمازی انسان را مشمول شفاعت شافعان قرار نمی دهد. لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ... فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ (۴) و این همان حدیث معروف امام صادق علیه السلام است که در آستانه شهادت فرمودند که بستگانم را حاضر کنید و خطاب به آنان فرمودند: «لا ینال شفاعتنا من استخف بالصلاه» (۵)

ص: ۲۹۵

۱-۱. ماعون، ۲ و ۳.

۲-۲. روم، ۱۰.

۳-۳. ماعون، ۵ و ۶.

۴-۴. مدثر، ۴۳ و ۴۸.

۵-۵. کافی، ج ۳، ص ۲۷۰.

مردم یا فائزند یا خائض؛ یعنی یا به فوز و فلاح و رستگاری می رسند که فائز هستند و یا در یاوه و باطل خوض می کنند و فرو می روند که خائض هستند.

قرطبی از مفسرین معروف اهل سنت از امام باقر علیه السلام نقل کرده که فرمود: ما و شیعیان ما اصحاب یمین هستیم و هر کس کینه و بغض ما اهل بیت را داشته باشد، در گرو است. «نحن و شیعتنا اصحاب الیمین و کل من ابغضنا اهل البیت فهم المرتھنون»

(۱)

پیام ها:

۱- رفتار انسان، سازنده شخصیت اوست. «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ»

۲- نجات انسان در قیامت و رهایی او از عذاب الهی، در گرو پاسخگویی به سؤالات در دادگاه عدل خداوند است. «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ»

۳- پرسیدن سؤالات پی در پی از مجرمان در قیامت، نوعی عذاب روحی برای آنان است. «يَسْأَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ»

۴- کسی با یک بار گناه به دوزخ نمی رود اصرار و مداومت به گناه و فساد، سبب رفتن به دوزخ است. (عبارت «لَمْ نَكُ» و «كُنَّا» نشانه استمرار فعل است.)

۵- اطعام مسکین لازم است، اگرچه مسلمان نباشد. «لَمْ نَكُ نَطْعُمُ الْمَسْكِينِ»

۶- گذراندن عمر به بطالت، جرمی نابخشودنی است. «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»

۷- یکی از عوامل دوزخی شدن، هم‌رنگ شدن با جماعت فاسد است. «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»

۸- دوست و همنشین بد، زمینه ساز دوزخی شدن است. «كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ»

۹- مرگ، فنا نیست، بلکه آزاد شدن از اسارت دنیای مادی و دیدن حقایق ماورایی است. «كُنَّا نَكْذِبُ بِيَوْمِ الدِّينِ حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ»

ص: ۲۹۶

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾ كَانَهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَزَتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُرِيدُ كُلَّ
 امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ﴿٥٣﴾ كَلَّا إِنَّهُ تَذَكُّرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَّرْهُ ﴿٥٥﴾

پس شفاعت شافعان سودشان ندهد. چه شده آنان را که از تذکر (قرآن) روی گردانند؟ گویا آنان گورخرانی هستند که از شیر می گریزند. بلکه هریک از آنان توقع دارد که نامه هایی سرگشاده (از سوی خدا) به او داده شود. چنین نیست، بلکه آنان از آخرت نمی ترسند. چنین نیست، همانا آن (قرآن) تذکری ارزشمند است. پس هر کس خواست، با آن تذکر یابد.

نکته ها:

«حُمُرٌ» جمع «حمار» به الاغ وحشی گفته می شود و معادل فارسی آن گورخر است. کلمه «گور» به معنای صحرا و گورخر یعنی الاغ صحرايي.

در تشبیه فرار کفار از قرآن، به فرار گورخر از شیر نکاتی نهفته است:

الف) فرار گورخر از شیر بر اساس عقل و شعور نیست.

ب) این فرار با وحشت همراه است.

ج) فرار با هدف خاصی صورت نمی گیرد.

د) فرار کننده توان و فرصتی برای تجدید قوا ندارد و عاقبت اسیر خواهد شد.

«قَسْوَرَةٍ» از «قسر» به معنای قهر و غلبه و یکی از نام های شیر است و در برخی موارد به معنای شکارچی نیز آمده است. به نظر می رسد مراد، فرار گورخر از شیر یا صیاد باشد.

در برخی روایات آمده است که ابوجهل و جماعتی از قریش به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گفتند: ما به تو ایمان نمی آوریم مگر آن که نامه ای از آسمان بیاوری که عنوانش این باشد: از پروردگار

جهانیان به فلان فرزند فلان و در آن رسماً به ما دستور داده شود که به تو ایمان آوریم. (۱)

در آیاتی از قرآن کریم از توقع نابجای کفار که می گفتند: «وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُفَيْكَ حَتَّىٰ تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ» (۲) ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم مگر آنکه بر ما کتابی نازل کنی که ما بخوانیم. سخن به میان آمده است. در سوره انعام نیز مشابه آیه ۵۲ را می خوانیم که گفتند:

«لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ تُؤْتِيَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ» (۳) ایمان نمی آوریم مگر آن که آنچه برای انبیا آمده است، برای ما نیز بیاید. در پاسخ این توقعات نابجا خداوند می فرماید: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۴) خداوند بهتر می داند که رسالتش را کجا قرار دهد.

شفاعت کنندگان در قیامت

در قرآن و روایات می خوانیم که خداوند در قیامت به افرادی اجازه می دهد تا برای دیگران شفاعت کنند. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: «انا اول شافع» (۵) اولین کسی که شفاعت (امت خود را) می کند، من هستم.

قرآن. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می فرماید: روز قیامت، قرآن از شفاعت کنندگان است. (۶)

انبیا. در روایات آمده است که انبیا در قیامت شفاعت می کنند: «یشفع الانبياء» (۷)

امامان معصوم و شیعیان واقعی. در روایتی از امام معصوم علیه السلام می خوانیم: در قیامت، شفاعت برای ما و شیعیان ما خواهد بود. «لنا شفاعه و لاهل مودتنا شفاعه» (۸)

فرشتگان. در روز قیامت، به فرشتگان و شهدا اجازه داده می شود تا (از کسانی که

ص: ۲۹۸

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. اسراء، ۹۳.

۳-۳. انعام، ۱۲۴.

۴-۴. انعام، ۱۲۵.

۵-۵. صحیح مسلم، ج ۲، ص ۱۳۰.

۶-۶. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۷-۷. مسند احمد، ج ۳، ص ۱۲.

۸-۸. خصال، ص ۶۲۴.

می خواهند) شفاعت کنند: «يُؤْذَنُ لِلْمَلَائِكَةِ وَالشَّهَدَاءِ أَنْ يَشْفَعُوا» (۱)

شهادت در قیامت هر شهید هفتاد نفر از خانواده خود را شفاعت می کند. (۲)

عبادات. عبادات بندگان، از اسباب شفاعت در قیامت خواهد بود: «الصَّيَامُ وَالْقُرْآنُ شَفِيعَانِ لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۳)

شرایط شفاعت شوندهگان

قرآن و روایات، کسانی را مشمول شفاعت معرفی می کنند که دارای شرایط زیر باشند:

الف) اهل ایمان و نماز و انفاق در راه خدا باشند و عمر را به هدر نداده باشند. «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ»

ب) خداوند به شفاعت آنان اذن داده باشد. «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۴)

ج) با ایمان از دنیا برود.

د) رابطه ای میان شفیع و شفاعت شونده وجود داشته باشد. کسی که با شافعان ارتباطی مکتبی نداشته باشد، مشمول شفاعت قرار نمی گیرد.

پیام ها:

۱- تساهل در نماز و انفاق و اطعام نیازمندان و هدر دادن عمر، سبب محروم شدن از شفاعت در قیامت می شود. «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ...»

۲- خداوند در قیامت به افرادی اجازه می دهد تا برای دیگران شفاعت کنند ولی بسیاری از مردم، شرایط دریافت شفاعت را ندارد. «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ»

۳- در قیامت، شفاعت کنندگان متعددند: انبیاء، اوصیاء، شهداء، قرآن و... «الشَّافِعِينَ»

۴- مخالفان اسلام، هیچ دلیلی برای نپذیرفتن آیات الهی و سخن وحی ندارند.

«فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرِهِ مُعْرِضِينَ»

۵- اعراض کنندگان از سخن حق، از عقل و خرد بهره ای ندارند. «كَانَتْهُمْ حُمْرًا»

۶- داشتن توقعات نابجا از خداوند (نظیر درخواست نامه از خداوند)، نشانه حماقت است. «كَانَتْهُمْ حُمْرًا ... يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ ...»

۷- کفار مغرورند و انتظار دارند که برای هدایت هریک از آنان به راه حق، دعوت نامه ای خاص فرستاده شود. «بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُنشَرَةً»

- ١-١. مسند احمد، ج ٥، ص ٤٣.
- ٢-٢. سنن ابي داود، ج ٣، ص ١٥.
- ٣-٣. مسند احمد، ج ٢، ص ١٧٤.
- ٤-٤. بقره، ٢٥٥.

۸- به توقعات نابجا قاطعانه پاسخ منفی دهید. (خدا با فرستادن برهان و معجزه اتمام حجت کرده است و نیازی به فرستادن نامه خصوصی نیست.) «كَلَّا»

۹- درخواست های نابجای کفار برای ایمان آوردن، بهانه ای بیش نیست. یُریدُ ...

كَلَّا

۱۰- بی پروایی نسبت به قیامت سبب انکار نبوت است. عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ... بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ

۱۱- انسان در انتخاب عقیده و اندیشه، مختار و دارای اراده است. «فَمَنْ شَاءَ»

۱۲- قرآن بستر مناسبی برای هدایت بشر است، لکن هدایت شدن و بهره بردن از این بستر، مشروط به خواست خود انسان است. «فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ»

وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

و تذکر نمی یابند مگر آن که خداوند بخواهد. او سزاوار تقواست و سزاوار آمرزیدن است.

پیام ها:

۱- گرچه انسان دارای اختیار است: «فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ» اما خواست او به تنهایی کافی نیست و تا خدا نخواهد چیزی واقع نمی شود. «وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۲- پند گرفتن از تذکرات الهی جز با توفیق الهی میسر نمی شود. «وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۳- کفار لجوج و سرسخت به هیچ قیمتی ایمان نمی آورند، جز آن که خداوند بخواهد و آنان را مجبور کند (که خداوند هم چنین نمی کند). «وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۴- تنها خداوند، سزاوار آن است که از او پروا کنیم و اگر خلافی انجام دادیم، فقط اوست که می تواند ما را عفو کند و ببخشد. «هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره چهل آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول است و به معنای رستاخیز می باشد.

محور مطالب این سوره چنانکه از نامش پیداست، موضوع معاد و روز قیامت می باشد. ابتدا حوادث سخت و سهمگین پایان این جهان مطرح شده و سپس چهره های شادمان و غمگین نیکوکاران و بدکاران آمده است.

ادامه سوره، حالات انسان در هنگام جان دادن و مرگ را بیان کرده و با اشاره ای به آفرینش انسان از قطره ای آب پست، که نشانه قدرت خداوند بر آفرینش دوباره انسان است، پایان می یابد.

البته چهار آیه میانی سوره، در مورد قرآن و نحوه نزول و قرائت آن است.

در روایات برای کسی که به قرائت این سوره مداومت داشته و نسبت به آن عامل باشد، عبور بر صراط و حضور در قیامت با چهره ای بشاش و خندان تضمین شده است.

به نام خداوند بخشنده مهربان

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ (۱) وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ (۲) أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ (۳) بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ (۴) بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ (۵) يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ (۶)

به روز قیامت قسم می خورم. و به نفس ملامت گر قسم می خورم (که شما پس از مرگ زنده خواهید شد). آیا انسان می پندارد که استخوان های او را (بعد از مرگ) جمع نمی کنیم؟ بلکه ما قادریم (خطوط سر) انگشتان او را (بار دیگر) درست کنیم، ولی انسان می خواهد راه فسق و فجور را پیش روی خود باز کند. (لذا از روی تردید) می پرسد: روز قیامت چه وقت است؟

نکته ها:

اشاره

این سوره و سوره بلد با جمله «لَا أُقْسِمُ» آغاز شده است. به گفته بسیاری از مفسران، حرف «لا» برای تأکید است ولی بعضی آن را برای نفی می دانند، یعنی مطلب به قدری روشن است که سوگند نمی خورم.

شاید شباهت قیامت با نفس لَوَّامه که هر دو مورد قسم واقع شده اند، در این باشد که در دنیای کوچک وجود انسان دادگاهی به نام نفس لَوَّامه وجود دارد، در عالم هستی نیز دادگاهی به نام قیامت قرار دارد. (۱)

ص: ۳۰۳

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به ابن مسعود فرمود: اعمال خوب را زیاد انجام بده که نیکوکار و بدکار، هر دو در قیامت پشیمان خواهند بود. نیکوکاران از این که چرا کارهای نیک بیشتری انجام نداده اند و بدکاران از کوتاهی ها و تقصیر خود. سپس فرمود: آیه «وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ» شاهد و گواه این مطلب است. (۱)

نفس در قرآن

اشاره

در قرآن و روایات و دعاها، چند گونه نفس برای انسان تصویر شده است:

الف) نفس اماره

که همواره انسان را به بدی ها فرمان می دهد و اگر با عقل و ایمان مهار نشود، انسان را به سقوط و تباهی می کشاند. در قرآن می خوانیم: «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي» (۲) به درستی که نفس (انسان را) به کارهای زشت و ناروا فرمان می دهد مگر آن که پروردگارم رحم کند.

این نفس، آنقدر خواهش و خواسته خود را تکرار می کند تا انسان را گرفتار سازد. حضرت علی علیه السلام می فرماید: نفس اماره همچون فرد منافق تملق انسان را می گوید و در قالب دوست جلوه می کند تا بر انسان مسلط شود و او را به مراحل بعد وارد کند. (۳)

قرآن کریم در سوره یوسف می فرماید: پس از آن که برادران یوسف، بنیامین را در سرزمین مصر به جای گذاشته و به نزد پدر برگشتند و ماجرای دستگیر شدن او به اتهام سرقت بیان کردند، حضرت یعقوب به آنان فرمود: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ» (۴) بلکه نفس، این کار زشت را برای شما زینت داد و شما را به سوی آن کشاند.

در حدیث دیگری می خوانیم: بعد از نماز، از خداوند چنین بخواهید: «الهی لا تکنی الی نفسی طرفه عین ابداء» حتی به اندازه چشم بر هم زدن مرا به نفس خودم وامگذار. (۵)

ص: ۳۰۴

۱-۱) بحار ج ۷۴ ص ۱۰۴

۲-۲) یوسف ۵۳

۳-۳) غرر الحکم

۴-۴) یوسف ۸۳

۵-۵) کافی ج ۳ ص ۳۴۶

امام زین العابدین علیه السلام در مناجات شاکین به خداوند متعال عرض می کند: من از نفسی به تو شکایت می کنم که به بدی ها فرمان می دهد، به سوی خطاها می رود، نسبت به انجام گناه شتابان است، هنگامی که شری به او می رسد فریاد می زند و هنگامی که قرار است خیری از ناحیه او به کسی برسد بخل می ورزد، به لهو و لعب تمایل شدید دارد، از غفلت و سهو و اشتباه پر شده است، به سوی گناه سرعت می بخشد و برای توبه، مرا به طفره وا می دارد.

(ب) نفس لَوَامِه

که در این سوره (قیامت) آمده است و شاید مراد از آن، همان وجدان اخلاقی باشد. آری، انسان دارای حالتی است که در برابر انجام بدی ها یا کم شدن خوبی ها، هم در دنیا خود را ملامت می کند و هم در آخرت. این ملامت ها، همان ندامت و پشیمانی است که می تواند مقدمه توبه باشد و یا بستری برای یأس و خودباختگی فراهم آورد.

(ج) نفس مطمئنه

که در اثر نماز و یاد خدا حاصل می شود و انسان به آرامش و اطمینان دست پیدا می کند. قرآن کریم در یک می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱) نماز را به یادار تا به یاد من برسی و در جای دیگر می فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲) آگاه باشید که با یاد خداوند دلها اطمینان و آرامش پیدا می کنند.

انسان مطمئن، از مرگ نمی هراسد، مشتاق شهادت است، به زرق و برق ها و جلوه های دنیا بی اعتنا است و به مقدرات الهی همواره راضی است.

منکران معاد گاهی سؤالاتی را برای انکار قیامت مطرح می کردند. از جمله این که می گفتند: «مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ» (۳) چه کسی این استخوان ها را زنده می کند در حالی که پوسیده و پراکنده شده اند؟ و گاهی به طور علنی قیامت را انکار می کردند و می گفتند: «إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيَا وَ مَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ» (۴) جز این زندگانی دنیا، زندگانی دیگری نیست که ما در آن به دنیا می آییم و می میریم و ما مبعوث نمی شویم.

در مقابل تردید و تشکیک مخالفان در معاد که بازگشت آن به قدرت خداوند است، قرآن بر قدرت الهی در باز آفریدن انسان ها تأکید می کند که به نمونه هایی از آن اشاره می کنیم:

«قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُخْلِقَ مِثْلَهُمْ» (۵) او قادر است که همانند آنها را دوباره خلق کند.

«بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى» (۶) خداوند بر اینکه مردگان را زنده کند توانا است.

- ١-١. طه، ١٤.
- ٢-٢. رعد، ٢٨.
- ٣-٣. يس، ٧٨.
- ٤-٤. مؤمنون، ٣٧.
- ٥-٥. اسراء، ٩٩.
- ٦-٦. احقاف، ٣٣.

«عَلَى رَجْعِهِ لِقَادِرٌ» خداوند بر بازگرداندن او توانا است.

و در این آیه می فرماید: نه تنها بازگرداندن اصل انسان، بلکه آفرینش خطوط نوک انگشتان او در نزد خداوند کار مهمی نیست. «بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ»

در انگشتان هر انسانی خطوط خاصی است که مخصوص به اوست و هیچ دو نفری پیدا نمی شوند که خطوط انگشتان آنها یکسان باشد و به همین جهت برای شناسایی مجرمان، از انگشت نگاری استفاده می کنند. آری علم خداوند و قدرت او بر ظریف ترین ذرات وجود هر فردی جاری است. «نُسَوِّيَ بَنَانَهُ»

پیام ها:

۱- در نزد خداوند، وقوع قیامت قطعی است و لذا به آن سوگند می خورد. «لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ»

۲- یکی از ویژگی های انسان، داشتن وجدان اخلاقی و شناخت فطری خوبی ها و بدی ها و سرزنش و ملامت خود یا دیگران به هنگام انجام بدی ها است.

«بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ»

۳- در میان سه نفس آریاره، مطمئنه و لوامه، آن که به سرزنش ها و حسرت های روز قیامت شباهت دارد، نفس لوامه است. لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ... بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ

۴- ایمان به معاد مانع از انجام فسق و فجور است. لذا آنان که بنای بر انجام گناه و فجور دارند، معاد را زیر سؤال می برند. «بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ»

۵- منکران معاد، بر اساس پندار و خیال به انکار قیامت می پردازند نه استدلال و دلیل و برهان. «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ»

۶- اعضا و جوارح و استخوان های پوسیده و پراکنده، در قیامت قابل جمع آوری است. «نَجْمَعَ عِظَامَهُ»

۷- معاد جسمانی است و در قیامت وجود انسان از استخوانهای خودش است.

﴿نَجْمَعُ عِظَامَهُ﴾

۸- نقل پندارهای باطل و رد آنها جایز است. أَيْحَسِبُ ... بَلَى قَادِرِينَ

۹- آفریده خداوند، دارای نظم و نظام است، چه در دنیا: «الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى» (۱) و چه در آخرت: «نُسَوَّى بِنَانَهُ»

۱۰- انسان قیامت، همان انسان دنیایی است. «بَلَى قَادِرِينَ عَلَيَّ أَنْ نُسَوَّى بِنَانَهُ»

۱۱- خداوند به انسان قدرت انتخاب و اختیار و اراده عطا کرده است و او می تواند بر خلاف عقل و فطرت و آگاهی خود تصمیم بگیرد. «بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ»

۱۲- بسیاری از کسانی که قیامت را انکار می کنند مشکل علمی ندارند، بلکه از نظر روانی انکار آنان برای آن است که به خیال خود راه را برای خواسته های خود باز کنند. «يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ»

فَإِذَا بَرِقَ الْبَصْرُ ﴿٧﴾ وَ خَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَ جَمَعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُجُ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلَيَّ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنْبِئُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَ أَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَيَّ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَ لَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ ﴿١٥﴾

پس آنگاه که (در آستانه قیامت) چشم ها خیره گردد. و ماه تاریک شود و خورشید و ماه جمع شوند. در آن روز انسان خواهد گفت: گریزگاه کجاست؟ هرگز، ملجأ و پناهگاهی نیست. آن روز قرارگاه فقط نزد پروردگار توست. آن روز انسان به آنچه پیش فرستاده و آنچه به جا گذاشته است خبر داده می شود. با آن که انسان بر (نیک و بد) نفس خویش بینا است (که چه کرده و چه می کند). اگر عذرهایی بترشد.

ص: ۳۰۷

کلمه «بَرَقَ» آنگاه که به چشم نسبت داده می شود به معنای حالتی برخاسته از ترس و وحشت شدید است.

«وَزَرَ» به معنای پناهگاهی چون کوه و قلعه است و گشتن انسان به دنبال پناهگاه در قیامت، یا به خاطر شرم و حیا از خداوند است و یا به خاطر فرار از حساب و کتاب، یا دوزخ و یا رسوایی و شاید همه اینها باشد.

«معاذیر» جمع معذرت به معنای پیدا کردن چیزی است که آثار گناه را محو کند، خواه بجا و خواه عذر به جا باشد و یا بی جا.

معمولاً انسان برای توجیه کارهای خلاف خود عذرتراشی می کند که به نمونه هایی از آن در قرآن اشاره می کنیم:

گاهی می گوید: غفلت کردیم: «إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ» (۱)

گاهی می گوید: بزرگان و سران قوم، ما را گمراه کردند: «هُؤُلَاءِ أَضَلُّونَا» (۲)

گاهی می گوید: شیطان ما را گمراه کرد، اما شیطان پاسخ می دهد: مرا ملامت نکنید زیرا خودتان مقصّر هستید: «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» (۳)

امام باقر علیه السلام در توضیح آیه «بِمَا قَدَّمْ وَأَخَّرَ» فرمود: فما سن من سنه لیستن بها من بعده فان كان شرا كان علیه مثل وزرهم... و ان كان خیرا كان له مثل اجورهم (۴) هر کس راه و روش بد یا خوبی را پایه گذاری کند، پس از او هر کس به آن عمل کند، اگر بد باشد کیفری مثل کیفر گناهکار و اگر خوب باشد، پاداشی همانند عمل کننده آن نیز به او داده می شود.

پیام ها:

۱- نظام موجود جهان، در قیامت از هم فرو می پاشد. «وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ»

۲- وحشت ناشی از وقوع قیامت، هم وجود انسان را فرامی گیرد:

ص: ۳۰۸

۱-۱. اعراف، ۱۷۲.

۲-۲. اعراف، ۳۸.

۳-۳. ابراهیم، ۲۲.

۴-۴. تفسیر کنزالدقائق.

چشم: «بَرِقَ الْبَصْرُ» دیدگان را برق می گیرد.

دل: «قلوبهم واجفه» دل ها را لرزه فرامی گیرد.

عقل: «تَرَى النَّاسَ سُكَارَى» مردم را مست می بینی.

۳- در قیامت، خلافکاری ها به مجرمان تفهیم می شود. «يُنَبِّؤُا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَ أَخَّرَ»

۴- انسان علاوه بر اعمالی که خود انجام داده، مسئولیت اعمالی را که دیگران، پس از او و به پیروی از او انجام می دهند، به عهده دارد. «قَدَّمَ وَ أَخَّرَ»

۵- وجدان انسان بهترین شاهد علیه او در دادگاه قیامت است. «بَلِ الْإِنْسَانُ عَلِيٌّ نَفْسِهِ بِصِيرَةٍ»

۶- انسان، خودش هم به عذرهایی که می آورد ایمان ندارد. «وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ»

لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ «۱۶» إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَ قُرْآنَهُ «۱۷» فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ «۱۸» ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ «۱۹»

(ای پیامبر! به هنگام نزول وحی، زبان خود را به حرکت در نیاور تا نسبت به تلاوت آن شتاب کنی. همانا گردآوردن و خواندن آن (بر تو) بر عهده ماست. پس چون آن را خواندیم، قرائت آن را دنبال کن. آنگاه بیان (حقایق و اسرار و توضیح) آن بر عهده ماست.

نکته ها:

در آیه ۱۱۴ سوره طه نیز مشابه این آیات را خواندیم: «لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ» قبل از پایان وحی در تلاوت آن عجله نکن.

قرآن در شب قدر به طور یک جا بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد و سپس در مدت ۲۳ سال پیامبری آن حضرت، بار دیگر در مناسبت های مختلف به تدریج بر ایشان نازل گردید. لذا آیه «لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ» نشان آن است که پیامبر اکرم آیات قرآن را از پیش می دانسته و به همین دلیل خداوند می فرماید: در تلاوت آن عجله نکن و پس از خواندن ما آن را دنبال کن. «فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ»

بخشی از آیات قرآن درباره نحوه نزول وحی بر پیامبر و تلاوت آن بر مردم است. در این آیات نیز خداوند به پیامبرش می‌فرماید: به هنگام نزول وحی، پیش از کامل شدن آیات، اقدام به خواندن آن مکن. و در سخن من شتاب مکن و نگران مباش که شاید از خاطر بیرون برود و آن را فراموش کنی، زیرا حفظ آن نیز بر عهده ماست. پس بگذار نزول وحی کامل شود، آنگاه آن آیات را قرائت کن.

پیام‌ها:

۱- سخن شنیدن آدابی دارد، حتی تکرار سخن گوینده روا نیست. لَا تُحَرِّكُ بِهِ ...

۲- قرآن، مصون از هر گونه تحریف و تغییر است. إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ ...

۳- الفاظ قرآن از جانب خداوند است. «قَرَأْنَاهُ»

۴- تبیین و توضیح وحی برای پیامبر، به عهده خداوند است. «إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ»

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ ﴿٢١﴾ وَ جُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلَيَّ رُبُّهَا نَازِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَ جُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

چنین نیست (که می‌پندارید) بلکه به این دنیای زودگذر دل بسته‌اید. و آخرت را رها کرده‌اید. چهره‌هایی در آن روز شاداب و با طراوت است و به (لطف و پاداش) پروردگارش چشم دوخته‌اند. و چهره‌هایی در آن روز گرفته‌است. زیرا می‌داند مورد عذابی کمر شکن قرار می‌گیرد.

نکته‌ها:

«نَاصِرَةٌ» شادابی ناشی از دریافت نعمت‌های فراوان است. چنانکه در جای دیگر فرمود:

«نَضْرَةَ النَّعِيمِ» (۱)

شاید مراد از «نَازِرَةٌ» انتظار دریافت نعمت باشد. چنانکه در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده

ص: ۳۱۰

است: «مشرقه تنتظر ثواب ربها» (۱) آنان در انتظار پاداش پروردگارشان هستند.

گرچه این آیه می فرماید: «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» مردم به سوی پروردگارشان نظر می کنند. اما بر اساس آیه ای که می فرماید: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» (۲) دیدگان تو را در نیابند، خداوند با چشم سر دیده نمی شود و در قیامت مردم به لطف پروردگار نظر دارند.

«بَاسِرَةٌ» به معنای گرفتگی چهره است.

«فَاقِرَةٌ» از «فقار» به معنای ستون فقرات است. فقیر نیز از همین ریشه و به معنای کسی است که به خاطر ناداری گویا ستون فقراتش شکسته است. مراد از فاقره کمرشکن است.

پیام ها:

۱- سؤال و پرسش روانکاوی لازم دارد؛ زیر سؤال بردن قیامت به خاطر دلبستگی به دنیا است. یَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ... كَلَّا بَلْ تُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ

۲- علاقه به دنیا زمانی بد و قابل سرزنش است که یا شدید باشد: «لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (۳) و یا ملازم رها کردن قیامت باشد. «تُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ»

۳- علاقه به دنیا بستری برای انکار معاد است. «تُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ»

۴- دنیا زود گذر است. گویا دنیا برای به آخر رسیدن عجله دارد و به سرعت سپری می شود. «تُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ»

۵- یک دل، دو دوستی بر نمی دارد. «تُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ»

۶- انسان از عَجَل آفریده شده: «خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ» (۴)، اگر با عقل و وحی خود را مهار نکنند، تنها به فکر دنیای عاجل است. «تُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ»

۷- یکی از شیوه های تربیت مقایسه بین کفر و پاداش است: «وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ - وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ»

۸- مسایل روحی و روانی در چهره انسان اثر می گذارند. رنگ رخساره خبر

ص: ۳۱۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). انعام، ۱۰۳.

۳- ۳). عادیات، ۸.

۴- ۴). انبیاء، ۳۷.

می دهد از سر ضمیر. «وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ - وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ»

۹- کسانی که در دنیا تنها خداوند را عبادت کردند: «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ» (۱)، تنها به او توکل کردند: «عَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا» (۲)، تنها نسبت به او خاشع بودند و از احدی نهراسیدند: «لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا» (۳)، تنها از او کمک خواستند: «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» و... در آن روز نیز تنها به او نظر دارند. «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ»

۱۰- دل بستگی به دنیا و رها کردن آخرت سبب اندوه و گرفتگی چهره در قیامت است. تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ... وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ الرَّاقِيَ (۲۶) وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ (۲۷) وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ (۲۸) وَالتَّتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ (۲۹) إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ (۳۰) فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّىٰ (۳۱) وَ لَكِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّىٰ (۳۲) ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ (۳۳) أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ (۳۴) ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ (۳۵)

چنین نیست (که انسان می پندارد) آنگاه که (در آستانه مرگ) جان به گلو گاه رسد.

و گفته شود: چه کسی شفا دهنده است؟ و (محتضر) بداند که هنگام جدایی است. و ساق پا به ساق دیگر بچسبد (و دیگر حرکتی نکند) در آن روز به سوی پروردگارت سوق داده شود. او که نه حق را تصدیق کرد و نه نماز گزارد. بلکه تکذیب کرد و روی گردانید. و سپس با کبر و غرور به سوی اهلش رفت. (عذاب الهی) برای تو شایسته تر است، شایسته تر. باز هم شایسته تر است، شایسته تر.

نکته ها:

«تراقی» جمع «ترقوه» به معنای استخوانی است که دور گلو را فرا گرفته است.

«راقی» در اصل «راقی»، اسم فاعل از «رقی» است. به اوراد و اذکاری که موجب شفای

ص: ۳۱۲

۱-۱. غافر، ۱۴.

۲-۲. ملک، ۲۹.

۳-۳. احزاب، ۳۹.

مریض می شود، «رقیه» گویند. پس «راق»؛ هر چیزی که مایه نجات بیمار از مرگ است.

کلمه «ظن» گاهی به معنای علم می آید، همان گونه که در این آیه آمده است: انسان در حال احتضار به جدا شدن و فراق یقین پیدا می کند.

در روایت آمده است که در لحظه مرگ، مال و اولاد و اعمال در نظر انسان می آیند. مال می گوید: من از دسترس تو خارج هستم، فرزند می گوید: من تا قبر با تو هستم ولی اعمال می گویند: من تا ابد با تو هستم. (۱)

«إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَأَقُونَ» سوق داده شدن، گاهی توسط فرشتگان رحمت و به سوی بهشت است و گاهی توسط فرشتگان عذاب و به سوی دوزخ است.

در حدیث می خوانیم: «من ترك الصلاة معتمدا فقد كفر» (۲)، هر کس با توجه و از روی عمد نماز را ترك کند، کافر است. قرآن نیز ترك نماز را ثمره کفر می داند. «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»

بعضی مفسران شأن زول آیات ۳۱ به بعد این سوره را اشاره به تکبر و غرور ابوجهل دانسته اند، ولی بر فرض صحت آن، ضروری به کلیت موضوع نمی زند.

□
کلمه «يَتَمَطَّى» یا از «مط» به معنای دراز کردن پا و یا از مطاء به معنای پشت کردن است که هر دو کنایه از تکبر و تبختر است.

این آیات، ترسیم صحنه جان دادن منحرفان است و گرنه به فرموده امام صادق علیه السلام، جان دادن مؤمن مانند بوییدن بهترین بویدنی هاست. (۳)

در حدیث می خوانیم: یاد مرگ شهوات را می میراند، غفلت را ریشه کن می کند، دل را به وعده های الهی تقویت می کند، طبیعت انسان را لطیف و قساوت زدایی می کند، آتش حرص را خاموش می کند، دنیا را نزد انسان پایین می آورد و این معنای سخن و کلام پیامبر صلی الله علیه و آله است که فرمود: «فكر ساعة خير من عبادة سنة». (۴)

حضرت علی علیه السلام، آخرین لحظات عمر انسان و هنگام مرگ را این گونه ترسیم کرده است:

در لحظه مرگ صحنه ای پیش می آید که برگشت و رجوعی در آن نیست، آنچه در تمام عمر

ص: ۳۱۳

۱-۱. تفسیر اطيّب البيان.

۲-۲. تفسیر مخزن العرفان.

۳-۳. بحار الانوار، ج ۶، ص ۱۵۲.

۴-۴. تفسیر نمونه؛ بحار الانوار، ج ۶، ص ۱۳۳.

از آن بی خبر بودند، چگونه در آن لحظه بر آنان وارد می شود، جدایی از دنیایی را که نسبت به آن مطمئن بودند به سراغشان آمده، به آخرتی که پیوسته به خطرات آن تهدید می شدند، رو می نمایند و آنچه بر آنان فرود آید وصف ناشدنی است.

سختی جان دادن و حسرت از دست دادن دنیا (و آنچه در آن است)، به آنان هجوم می آورد، بدن ها سست و رنگ ها دگرگون می شود، مرگ آرام آرام همه اندامشان را فرامی گیرد، پس زبانش از کار می افتد، در میان خانواده اش افتاده، چشم و گوش و عقل او کار می کند، در آن لحظه در فکر آن است که عمر خود را در چه چیزی از دست داده و زندگی را در کجا مصرف نموده است.

به یاد اموالی می افتد که در عمرش جمع آوری کرده، همان اموالی که در به دست آوردن آنها چشم خود را بسته و دقت نکرده که از حلال و حرام و شبهه ناک گردآوری کرده است، اکنون گناه جمع آوری آنها بر دوش اوست و باید از آن اموال جدا شود و آنها را برای وارثان بگذارد تا بهره مند شوند، راحتی و خوشی اموال برای دیگران و درد سر آن برای اوست و خودش را در گرو آنها قرار داده است، پس او از پشیمانی و غصه دست خود را به دندان می گزد،....

کم کم روح از گوش و سپس چشم او نیز گرفته می شود و روح از بدنش خارج می شود و همچون مرداری در میان بستگان بر زمین می ماند، که وحشت زده از او دور می شوند. نه سوگواران را یاری می کند و نه پاسخی به ناله های آنان می دهد.

سپس او را به سوی قبر و منزلگاهش حمل کرده و دفن می کنند و به دست عملش می سپارند و می روند. (۱)

گاهی انسان چیزی را نمی پذیرد ولی رد هم نمی کند، زیرا شک دارد. چنانکه به حضرت صالح می گفتند: نسبت به آنچه ما را به آن می خوانی در شک هستیم. «وَ إِنَّا لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ» (۲) اما گاهی نه تنها نمی پذیرد، بلکه در مقام انکار و تکذیب بر می آید که نشان دهنده عناد و لجاجت است. مانند این آیات: «فَلَا صَدَقَ ... وَ لَكِنَّ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى

ص: ۳۱۴

(۱-۱). نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹.

(۲-۲). هود، ۶۲.

«أُولَى لَمَكٍ» نظیر «ویل لک» برای تحقیر و مذمت است. امام رضا علیه السلام آیه «أُولَى لَكَ فَأُولَى» را چنین تفسیر فرمود: خیر دنیا برای تو باد و خیر آخرت از تو دور باد. (۱)

«سُدَى» به معنای مهمل است، به شتر رها شده، «سُدَى» می گویند.

مصدق آنچه سزاوار متکبران است بیان نشده تا شامل هر گونه بدبختی و نکبت بشود.

«أُولَى لَكَ فَأُولَى»

پیام ها:

۱- ترسیم لحظات جان دادن، بهترین وسیله برای ترک دل بستگی به دنیاست.

تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ... كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي

۲- سخت ترین حالات جان دادن، زمانی است که روح به گلو می رسد. «كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي»

۳- مرگ، قابل درمان نیست. زمانی می رسد که همه در برابر قدرت خداوند اظهار عجز می کنند و درماندگی خود را به زبان می آورند. «قِيلَ مَنْ رَاقٍ»

۴- دل بستگی انسان به دنیا به گونه ای است که حتی لحظه مرگ نیز، گمان رفتن دارد، نه یقین. «ظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ»

۵- کسانی که دنیا را دوست دارند و آخرت را فراموش می کنند، باید بدانند که روزی باید از محبوب خود جدا شوند. تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ... أَنَّهُ الْفِرَاقُ

۶- لحظه مرگ، هنگام فراق و جدایی است. فراق از فرزندان، اموال، مقام، امکانات و... «و ظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ»

۷- پس از مرگ، روح باقی می ماند. (کلمه فراق به معنای جدایی است نه نابودی) «و ظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ»

۸- لحظه مرگ، لحظه ای بسیار سخت و ناگوار است. «و التفت الساق بالساق»

۹- جز حرکت به سوی خداوند و بازگشت به او، راه دیگری وجود ندارد. «إِلَى

ص: ۳۱۵

۱۰- عقاید مقدمه اعمال است. کسی که حق را تصدیق نکند، قهراً نماز هم نمی خواند. «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»

۱۱- تصدیق همه حقایق دین لازم است و اگر کسی یکی از ضروریات دین را تصدیق نکند، گویا کل دین را تصدیق نکرده است. «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»

۱۲- نماز، اولین نشانه ایمان و تصدیق دین است. «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»

۱۳- دوری از دین و تکالیف دینی، عامل غرور و سرمستی می شود. «ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى» در جای دیگر هم می خوانیم: مجرمان وقتی به نزد اهل خود می روند، خنده های مستانه دارند. «وَ إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ» (۱)

۱۴- در برابر انکارهای پی در پی «فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى وَ لَكِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى»، تهدیدهای پی در پی لازم است. (چهار مرتبه کلمه «أُولَى» نشانه آن است که در برابر تکبرهای مستانه باید تحقیرهای پی در پی باشد). «أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ»

۱۵- متکبران باید تحقیر شوند. «يَتَمَطَّى - أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ»

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ أَلَمْ يَكُ نُطْمَئَهُ مِنْ مَنِيَّ يُمْنِي ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَهُ فَخَلَقَ فَسَوَىٰ ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَيَّ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ﴿٤٠﴾

آیا انسان می پندارد که به حال خود رها می شود؟ آیا او قطره ای از منی نبود که (در رحم) ریخته می شد؟ سپس خون بسته ای شد و خداوند آن را آفرینش داد و استوار ساخت. و دو جنس زن و مرد را از آن پدید آورد. آیا این خدا قادر نیست که مردگان را زنده کند؟

ص: ۳۱۶

این سوره با سوگند به قیامت شروع شد و با قدرت خداوند بر زنده کردن مردگان در قیامت پایان می یابد.

کسانی که معاد را انکار می کنند، خداوند را به درستی نشناخته اند، زیرا اگر با مردن انسان پرونده او محو شود، حکمت خدا زیر سؤال می رود. چنانکه در این آیه می فرماید: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» و در جای دیگر می فرماید: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» آیا گمان می برید ما شما را بیهوده آفریده ایم و شما به سوی ما باز نمی گردید؟

این آیات در ابتدا به حکمت الهی در برپا کردن قیامت اشاره می کند و سپس به قدرت خداوند در آفرینش انسان که بیانگر امکان دوباره آفریدن اوست. البته خداوند نمونه های دیگری از قدرت خود در مورد بازآفریدن را به دست پیامبرانش در این دنیا نشان داده است:

حضرت عیسی علیه السلام با دمیدن در دو پرده ای که از گل درست کرده بود، آن را زنده کرد.

حضرت ابراهیم علیه السلام با صدا زدن پرده هایی که گوشت آنها درهم کوبیده و مخلوط شده بود، آنها را دوباره زنده کرد.

هفتاد نفری که همراه حضرت موسی علیه السلام به کوه طور آمدند و زمانی که خداوند در کوه تجلی کرد مردند، خداوند متعال دوباره آنها را زنده کرد.

پیام ها:

۱- کسی که انسان را بی هدف و بی مسئولیت می پندارد، سزاوار تحقیرهای مکرر است. «أُولَئِكَ فَأُولَئِكَ ثُمَّ أُولَئِكَ فَأُولَئِكَ أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى»

۲- خداوند حکیم است و انسان موجودی هدفدار، مسئول و مکلف، پس باید قیامتی در کار باشد. «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى»

۳- بسیاری از محاسبات انسان باطل است. در آغاز سوره خواندیم: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ» و در پایان آن می خوانیم: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى»، آری انسان موجودی خیال گرا است و اگر رهنمود انبیا نباشد منحرف می شود. يَحْسَبُ ... يَحْسَبُ

۴- آفرینش نخستین، نشانه ای بر امکان و توان آفرینش بعدی است. أَلَمْ يَكْ نُطْفَهَ ...

□
۵- متکبران بدانند که ضعیف و ناچیزند. يَتَمَطَّى ... مِنْ مَنِيِّ يُمْنِي □

□
۶- خداوند انسان را به صورت کامل و به دور از هر گونه کاستی و فزونی آفریده است. «فَخَلَقَ فَسَوَّى □»

۷- مطالعه در مراحل و چگونگی آفرینش انسان از راههای معادشناسی است.

نُطْفَهَ ... عَلَقَهَ ... أَلذَّكَرَ وَ الْأُنثَى □

۸- تعادل میان جنسیت دختر و پسر، نشانه قدرت و حکمت خداوند است.

«فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى □»

۹- اگر قیامت در کار نباشد، آفرینش انسان بی معنا و بدون هدف می شود.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ... أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَيَّ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى □

«والحمد لله رب العالمين» (۱)

ص: ۳۱۸

۱- ۱). نگارش تفسیر سوره قیامت در سفر حج سال ۱۳۸۳ ه.ش در مدینه النبوی به اتمام رسید.

در روایات آمده است: امام حسن و امام حسین علیهما السلام بیمار شدند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با مردم به عیادت آنان آمدند و به حضرت علی علیه السلام پیشنهاد کردند که برای سلامتی دو کودک عزیز خود نذر کنند که روزه بگیرند. پس از آن که حسنین بهبود یافتند، حضرت علی و حضرت فاطمه علیهما السلام سه روز روزه گرفتند، اما برای افطار غذایی در خانه نداشتند.

حضرت علی علیه السلام از شمعون یهودی مقداری جو قرض کرد و نانی تهیه شد.

به هنگام مغرب ابتدا نماز مغرب را خواندند و خواستند افطار نمایند که شب اول فردی مسکین، شب دوم فردی یتیم و شب سوم سائلی اسیر، درب منزل علی علیه السلام را به صدا در آوردند و درخواست غذا کردند. اهل بیت علیهم السلام برای رضای خدا، غذای خود را به آنان دادند و خودشان با آب افطار کردند. خداوند متعال، این سوره را در وصف ایثار آنان نازل فرمود.

مهم آن است که در این حرکت مقدس، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سهیم و شریک نبود تا روشن شود که این سوره فقط درباره اهل بیت علیهم السلام نازل شده است. (۱)

ص: ۳۲۰

به نام خداوند بخشنده مهربان

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا^(۱) إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا^(۲)

آیا بر انسان دوره ای از روزگار گذشت که چیزی قابل ذکری نبود؟ همانا ما انسان را از نطفه ای آمیخته (از نطفه مرد و زن) آفریدیم تا او را بیازماییم، پس او را شنوا و بینا گردانیدیم.

نکته ها:

«دهر» به معنای زمان و دوران و «أَمْشَاجٍ» جمع «مشیح» به معنای مخلوط است.

امام باقر علیه السلام در روایتی فرمودند: «کان شیئا لم یکن مذکوراً»^(۱) انسان، چیزی بود ولی قابل ذکر نبود و بعداً قابلیت پیدا کرد.

امام صادق علیه السلام می فرماید: انسان در تقدیر الهی بود، ولی چیز موجودی نبود. «لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا»^(۲)

امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از «نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ»، اختلاط نطفه مرد با زن است.^(۳)

برای بیدار کردن وجدان خفته، گاهی مسائل قطعی در قالب سؤال مطرح می شود. چنانکه مادر از فرزند خود می پرسد: آیا من به تو شیر ندادم؟ در این آیه هم کلمه «هَلْ» به معنای «قد» می باشد. هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ... یعنی به تحقیق، بر هر انسانی دورانی گذشته که

ص: ۳۲۱

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

چیز قابل ذکر نبوده است.

ناچیز بودن انسان گاهی طبیعی است، «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً» ولی گاهی به خاطر عملکرد نامناسب، انسان خودش را به مرز ناچیز بودن می‌رساند. چنانکه قرآن می‌فرماید: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ ... ای اهل کتاب! اگر کتاب آسمانی را برپا ندارید، هیچ هستید. (۱)»

قرآن، ۱۲ مرتبه از آفرینش انسان از نطفه یاد کرده است، تا هم قدرت خداوند معلوم شود که از نطفه ای انسان می‌سازد و هم انسان دچار غرور و تکبر نگردد.

پیام‌ها:

۱- انسان، باید درباره منشأ وجود خود فکر کند. «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً»

۲- انسان موجودی نوآفریده و حادث است. «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً»

۳- انسان در مسیر وجودی خود، روند تکاملی داشته و مراحل را طی نموده است: ابتدا وجود نداشت، «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً» (۲) بعد از بوجود آمدن هم، چیز قابل ذکر نبود «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً»

۴- یاد ضعف‌ها، غرور انسان را برطرف و او را تسلیم خداوند می‌کند. «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكَوراً»

۵- آفرینش انسان از نطفه ای ناچیز، جلوه ای از عظمت الهی است. «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ ...»

۶- خداوند، با صورت‌گری روی آب، قدرت‌نمایی می‌کند. «مِنْ نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ»

۷- آفرینش انسان، حکیمانه و هدفدار است. «خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ ... نَبْتَلِيهِ»

۸- انسان، موجودی مسئول و مکلف است. (آزمایش کردن نشانه تکلیف است). «نَبْتَلِيهِ»

۹- همه انسان‌ها در طول تاریخ مورد آزمایش الهی واقع می‌شوند. «نَبْتَلِيهِ»

ص: ۳۲۲

۱- ۱. مائده ۶۸.

۲- ۲. مریم، ۶۷.

۱۰- بیان دو ویژگی شنوایی و بینایی برای نمونه است و گرنه تمام اعضای بدن مورد امتحان واقع می شوند. «سَمِيعًا بَصِيرًا»

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾

به راستی ما راه (حق) را به او نمایانندیم، خواه شاکر (و پذیرا) باشد یا ناسپاس. همانا ما برای کفر پیشه گان زنجیرها و غل ها و آتشی برافروخته آماده ساخته ایم.

نکته ها:

هدایت، چند گونه است:

گاهی هدایت فطری است. چنانچه قرآن می فرماید: «فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (۱) خداوند به نفس بشر، خیر و شر را الهام کرد.

نوع دیگر، هدایتی است که از طریق تحصیل، تعقل، مشورت، تجربه و مطالعه به دست می آید.

و نوع سوم هدایتی است که از راه تبلیغ و ارشاد انبیا و اولیا صورت می گیرد.

تشکر گاهی قلبی است، یعنی همه نعمت ها را از خدا بدانیم؛ گاهی عملی است، بدین معنا که انسان نعمت های خداوند را فقط در راه حق مصرف کند و گاهی زبانی است، یعنی انسان «الحمد لله رب العالمین» را بر زبان جاری کند.

«سلاسل» جمع «سلسله» به معنای زنجیر و «اغلال» جمع «غل» به معنای طوقی است که به گردن می نهند و «سعیر» به معنای آتش افروخته است.

امام صادق علیه السلام ذیل آیه «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» فرمودند: «عرفناه اما آخذ و اما تارك» (۲) ما راه را به او معرفی کردیم، یا آن را می گیرد و یا رها می کند.

«سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا» یعنی زنجیر در پا و غل بر گردن.

ص: ۳۲۳

(۱-۱). شمس، ۸.

(۲-۲). تفسیر کنزالدقائق.

انسان در مسیر بندگی و تشکر از خداوند، مرحله ضعیف یا متوسطی را طی می کند ولی در طریق سرکشی و تمرد، مرحله بالایی را می پیماید. در شکر، شاکر است (نه شکور)، ولی در کفر، کفور است. «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» یعنی شکر او معمولی ولی کفر او قوی است. به چند نمونه دیگر توجه کنید. قرآن می فرماید:

«إِنَّهُ لَيُؤَسُّ» (۱) انسان بسیار مأیوس است.

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ» (۲) به راستی که انسان بسیار ظالم است.

«كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا» (۳) انسان موجودی عجول است.

«كَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا» (۴) انسان، تنگ نظر است.

«إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا» (۵) انسان بسیار حریص و کم طاقت است.

«إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا» (۶) هنگامی که شری به او رسد، بسیار جزع و فزع می کند.

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ» (۷) انسان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس و بخیل است.

پیام ها:

۱- آزمایش انسان، براساس آگاهی و آزادی است:

آگاهی به واسطه چشم و گوش و عقل و فطرت درونی و هدایت بیرونی؛ و آزادی برمبنای اختیار که به تمام انسان ها داده شده است: نَبْتَلِيهِ ... سَمِيعًا بَصِيرًا إِنْ أَرَادْنَا هَدْيَيْنَا ... إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

۲- خداوند، حجت را بر انسان تمام کرده است. «إِنَّا هَدَيْنَا السَّبِيلَ»

۳- راه درست، یکی بیش نیست. «إِنَّا هَدَيْنَا السَّبِيلَ» (کلمه «سبیل» مفرد است.)

۴- هدایت، نعمتی در خور سپاس است. «إِنَّا هَدَيْنَا السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا» (پیمودن راه دین، شکر الهی و انحراف از آن، کفران و ناسپاسی است.)

ص: ۳۲۴

۱- ۱. هود، ۹.

۲- ۲. ابراهیم، ۳۴.

۳- ۳. اسراء، ۱۱.

٤-٤. اسراء، ١٠٠.

٥-٥. معارج، ١٩.

٦-٦. معارج، ٢٠.

٧-٧. عاديات، ٦.

۵- کسانی که هدایت انبیا را نپذیرند، بالاترین مرحله از کفر را مرتکب شده اند.

(به جای آنکه بگویند «اما کافرا»، فرمود: «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا». زیرا «کفور»، اوج کفر است.)

۶- هر کس شاکر نباشد، کفور است، راه سوئی وجود ندارد. «إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا»

۷- در تربیت انسان، نقش هشدار، بیش از بشارت است. (لذا قرآن ابتدا هشدار می دهد و سپس بشارت). «إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ ...»

۸- کیفرهای الهی دارای ملاک و معیارند. «أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلْسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا»

۹- هر انتخابی، سرانجام خود را به دنبال دارد. کفر، دوزخ را و شکر، بهشت را.

إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ... إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ ... إِنَّ الْأَبْرَارَ ...

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾

همانا نیکان از پیمانانه ای می نوشند که با کافور (گیاهی خوشبو) آمیخته شده است. چشمه ای که بندگان خدا از آن می نوشند و هر گونه بخواهند، آن را جاری می سازند.

نکته ها:

«ابرار» یا جمع «بر» است، (همانند «ارباب» که جمع «رَبّ» است) یا جمع «بار» است (نظیر «اشهاد» که جمع «شاهد» است). به هر حال «بر» به معنای گستردگی است و بیابان را به خاطر گستردگی آن، «بر» می گویند. انسان نیکوکار دارای روحی باز و گسترده است و هدف او از انجام کار نیک، رسیدن به مال و مقام نیست بلکه فکری فراتر از مال و مقام دارد. دست نیکوکاران برای کمک به دیگران باز و اجر آنان نیز گسترده است. (۱)

«کافور» به معنای گیاه خوشبو است که در خنکی و سفیدی ضرب المثل است.

ص: ۳۲۵

«تفجیر» به معنای شکافتن است و به کسی که با گناه پرده حیا را بشکافد، «فاجر» می گویند و «فجر» نوری است که تاریکی شب را می شکافد.

براساس روایات، مراد از «ابرار» در این آیات، اهل بیت پیامبر علیهم السلام هستند که با نذر روزه گرفتند و افطاری خود را به یتیم و مسکین و اسیر دادند که در آیات بعد آمده است.

با اینکه عده ای این سوره را مدنی می دانند، اما بعضی مغرض و مخالف می گویند: سوره انسان مکی است و حسنین علیهما السلام در مدینه متولد شده اند، بنابراین این آیات درباره اهل بیت نازل نشده، زیرا بیماری آنان و عیادت پیامبر و روزه والدین آنها در مدینه بوده است!

در پاسخ می گوئیم: در بسیاری از سوره های مکی، آیات مدنی وجود دارد و بهترین شاهد مطلب آن است که کلمه «اسیر» در این آیات آمده، با آن که در مکه اسیری وجود نداشته و اسیر گرفتن مربوط به جنگ های پس از هجرت به مدینه است.

پیام ها:

۱- احسان و نیکوکاری جلوه ای از شکر هدایت الهی است. $\square \square$ إِمَّا شَاكِرًا ... إِنَّ الْأَبْرَارَ ...

۲- نوشیدنی های بهشتی مخلوط با مواد خوشبو و معطر است. «كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا»

۳- کامیابی های بهشتی به کسانی تعلق می گیرد که خود را به مرحله عبودیت رسانده باشند. «يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ»

۴- محرومیت های موقت بندگان خدا در دنیا، در قیامت جبران می شود. «يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ»

۵- اهل بیت، به خاطر رسیدگی به محرومان، به لقب ابرار و به خاطر اطاعت از خداوند، به لقب عباد الله ملقب شدند. إِنَّ الْأَبْرَارَ ... عِبَادُ اللَّهِ

۶- بندگان خدا، اهل نیکی به دیگران هستند و نیکوکاران، بنده خدا هستند.

الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ ... يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ

۷- اراده بهشتیان کارساز است و آنان به هر چه اراده کنند می رسند و هر چه را اراده کنند انجام می شود. «يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا»

يُوفُونَ بِالَّذِينَ يَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾

آنان به نذر وفا می کنند و از روزی که شرش فراگیر است می ترسند. و غذای خود را با آن که دوستش دارند، به یتیم و اسیر می دهند. (و می گویند:) ما برای رضای خدا به شما طعام می دهیم و از شما پاداش و تشکری نمی خواهیم. همانا ما از پروردگارمان، به خاطر روزی عبوس و سخت، می ترسیم.

نکته ها:

«مستطیر» از «سیطائره» یعنی سلطه است و ریشه آن «طیر»، به معنای گسترده گی است.

«قمطیر» به معنای شری است که سخت باشد.

بر اساس برخی روایات، اطعام مسکین و یتیم و اسیر در یک شب واقع شد و براساس برخی، در سه شب متوالی اتفاق افتاد و هر شب، یکی از آنها مراجعه کرد.

مراد از «يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ» آن است که اهل بیت با آنکه آن غذا را دوست داشتند، به دیگران دادند. چنانکه قرآن در جای دیگر می فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» به نیکی نمی رسید مگر آنکه از آنچه دوست دارید، انفاق کنید.

(۱)

صاحب تفسیر المیزان می فرماید: محبت اهل بیت به خداوند در آیه بعد مطرح شده که می گویند: «إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ» و منظور از «عَلَىٰ حُبِّهِ»، علاقه به غذا است که در این صورت، علاوه بر اخلاص، ایثار آنان نیز ثابت می شود.

اگر به فکر نام و شهرت نباشید، خداوند نامتان را جاودانه می کند. کاری که اهل بیت کردند، ارزش مادی فراوانی نداشت ولی چون خالصانه بود، خداوند آن را ماندگار ساخت.

ص: ۳۲۷

در این آیه، کلمات مسکین و یتیم و اسیر به صورت نکره آمده تا بگوید: در اطعام، نباید گزینش کرد، بلکه به هر کس که بود انفاق کنید.

پروین اعتصامی درباره اخلاص در انفاق می گوید:

بزرگی داد یک درهم گدا را

که هنگام دعا یاد آر ما را

یکی خندید و گفت این درهم خُرد

نمی ارزید این بیع و شری را

مکن هرگز به طاعت خودنمایی

حجاب دل مکن روی و ریا را

تو نیکی کن به مسکین و تهیدست

که نیکی خود سبب گردد دعا را

به وقت بخشش و انفاق پروین

نباید داشت در دل جز خدا را

خوف از خداوند، به معنای خوف از مقام اوست. چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» (۱)

پیام ها:

۱- کمال واقعی زمانی است که نیکی در انسان نهادینه شود. (تمام کمالات با فعل مضارع که نشانه استمرار فعل است، آمده است). «يُوفُونَ، يَخَافُونَ، يُطْعِمُونَ...»

۲- اطعام و انفاق زمانی ارزش بیشتر دارد که شیء انفاق شده، مورد نیاز و علاقه انسان باشد. «يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَي حُبِّهِ»

۳- اسلام، حامی مستمندان و یتیمان و اسیران است. «وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ ... مِسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أُسِيرًا»

۴- گروهی طعام را دوست دارند و گروهی اطعام را. «يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَي حُبِّهِ»

۵- اطعام، زمانی ارزش بیشتری دارد که از خود و با دست خود باشد. «نُطْعِمُكُمْ»

۶- کمکی ارزش دارد که خالصانه و به دور از هر منت و انتظاری باشد. «نُطْعِمُكُمْ لِرُؤْفَةِ اللَّهِ»

۷- آنچه به عمل ارزش می دهد، انگیزه خالصانه و اخلاص در عمل است.

ص: ۳۲۸

۱-۱). الرّحمن، ۴۶.

«نُطَعِّمُكُمْ لَوْجِهَ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا»

۸- نیکان، نه تنها با زبان درخواست تشکر ندارند، بلکه در دل هم به فکر تمجید و تشکر نیستند. لا نُرِيدُ ... شُكُورًا

۹- گرچه ابرار انتظار پاداش ندارند ولی مردم نباید بی تفاوت باشند. در آیه ۲۵ سوره قصص می خوانیم: حضرت شعیب دخترش را فرستاد تا پاداش سقایی و آب دادن حضرت موسی را بپردازد. «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ»

۱۰- گذشتن از پاداش، به تنهایی نشانه اخلاص نیست، بلکه گذشتن از تمجید و تشکر نیز لازم است. «لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا»

۱۱- وفای به نذر واجب است و کسی که به نذر خود وفا نکند، از قهر الهی بترسد. «يُوفُونَ بِاللَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا»

۱۲- اگر کاری برای خدا باشد، فقط از قهر او می ترسیم، نه مردم. «نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا»

۱۳- داشتن انگیزه الهی، منافاتی با شوق به ثواب یا خوف از عقاب ندارد. زیرا ثواب و عقاب نیز از خداست. لَوْجِهَ اللَّهِ ... إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا

۱۴- در قیامت، نه تنها مردم عبوسند، بلکه روز عبوس است. «يَوْمًا عَبُوسًا»

۱۵- برای فرار از آن روز عبوس، امروز در برابر مسکین و یتیم و اسیر، عبوس نکنید. «نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا»

فَوَقَّاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا «۱۱» وَجَزَّاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا «۱۲» مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرْائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا «۱۳» وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ أَيْدِيهِمْ تَحْتِهَا «۱۴» وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِمَائِنِهِ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ فَوَارِيرًا «۱۵» فَوَارِيرًا مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا «۱۶» وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَتْ مِرْجَاجًا زَنْجَبِيلًا «۱۷» عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا «۱۸»

پس خداوند آنان را از شرّ آن روز مصون دارد و آنان را با شادی و سُرووری بس بزرگ روبرو کند. و به سبب صبری که کردند، بهشتی بزرگ و پوششی از حریر پاداششان دهد. در حالی که در آن بر تخت ها تکیه زده اند، در آنجا نه آفتابی بیند و نه سرمایی. و سایه های درختان بر سرشان نزدیک و خوشه های میوه در دسترس آنان. بر دور آنان ظرف های نقره فام و تنگ های بلورین گردانده شود.

بلورهایی از نقره که در اندازه هایی (معین و متفاوت) اندازه گیری کرده اند. در آن بهشت، جامی نوشانده می شوند که با زنجبیل آمیخته است. چشمه ای در آنجا است که سلسبیل نامیده می شود.

نکته ها:

«نَضْرَةٌ» به معنای زیبایی و شادابی است. چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ» (۱) «ارائكك» جمع «اریکه» به معنای تخت زینت داده شده است.

«زمهریر» به معنای سرمای شدید و «قُطُوف» جمع «قطف»، به معنای چیدن است.

«تذلیل» در معنای رام کردن و در اختیار گذراندن است.

«أَكْوَابٍ» جمع «کوب» به معنای کاسه و «قواریر» جمع «قاروره» به معنای شیشه و «سلسبیل» نام چشمه ای در بهشت است.

امام باقر علیه السلام ذیل آیه «جَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا» فرمود: پاداش ابرار به خاطر صبری است که در برابر فقر و مصیبت های دنیا داشتند. (۲) چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمود: «صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی» (۳) صبر کردم در حالی که در چشم، خار و در گلو تیغ داشتم. و درباره امام حسین علیه السلام می خوانیم: «لقد عجبت من صبرك ملائكة السماوات» (۴) همانا از صبر تو فرشتگان آسمان به تعجب افتادند.

اطعام ابرار برای دو هدف صورت گرفت: «لِوَجْهِ اللَّهِ» و «نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا» و به آن دو

ص: ۳۳۰

۱-۱. قیامت، ۲۲.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۱۸۶.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۳.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۹۸، ص ۲۳۹.

هدف هم رسیدند. «فَوْقَهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا»

صابران نه تنها در قیامت پاداش می بینند، بلکه در دنیا، سلام و صلوات الهی را دریافت می کنند. «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱)، «بَشِّرِ الصَّابِرِينَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» (۲)، «إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا» (۳)

نعمت های بهشتی در اعلیٰ درجه خوبی هستند. تنوین در کلمات «نَضْرَةً»، «سُرُورًا»، «جَنَّةً»، «حَرِيرًا» برای عظمت است.

پیام ها:

۱- خداوند، مخلصان را به مراد خود می رساند. «إِنَّا نَخَافُ ... يَوْمًا عَبُوسًا - فَوْقَهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ»

۲- ثمره خوف از خدا، نجات از قهر اوست. «إِنَّا نَخَافُ ... فَوْقَهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ»

۳- کیفر و پاداش باید متناسب با عمل باشد. (حفظ و نجات محرومان، سبب حفظ و نجات انسان در قیامت است). «فَوْقَهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ»

۴- ترس امروز، امتیّت فردا و مسرور کردن امروز، مسرور شدن فردا را به دنبال دارد. «نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا ... فَوْقَهُمُ اللَّهُ ... وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا»

۵- پاداش های الهی به خاطر صبر است. «جَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا»

۶- بهشتیان در آسایش و آرامش به سر می برند. «مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ»

۷- هوای بهشت بسیار مطبوع است. «لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمَهْرِيرًا»

۸- در بهشت، نعمت ها تسلیم ابرار هستند. «ذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَذَلِيلًا»

۹- خادمان بهشتیان، پروانه وار به دور آنان می چرخند. «يُطَافُ عَلَيْهِمْ»

۱۰- ظرف های بهشت در شکل و اندازه های متفاوت و مطابق با اراده و میل بهشتیان ساخته شده است. «قَدَرُواهَا تَقْدِيرًا»

ص: ۳۳۱

۱- ۱. رعد، ۲۴.

۲- ۲. بقره، ۱۵۵.

۳- ۳. مؤمنون، ۱۱۱.

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثورًا ﴿١٩﴾ وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَ مَلَكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَلَيْهِمْ لِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَ حُلُوًا أَسْوَرٌ مِّن فِضَّةٍ وَ سَيِّقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَ كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

و پسرانی همیشه جوان، (به خدمت) بر آنان می گردند، هرگاه آنان را بینی، پنداری مرواریدهای غلطان و پراکنده اند. و چون آنجا را بنگری نعمتی فراوان و سلطنتی بزرگ می بینی. بر اندامشان جامه های سبز از دیبای نازک و ضخیم است و با دستواره های نقره زینت شده اند و پروردگارشان شرابی طهور (پاک و پاک کننده) به آنان می نوشاند. همانا این جزایی است برای شما و سعیتان مورد سپاس است.

نکته ها:

از امام کاظم علیه السلام پرسیدند: چرا در این سوره نامی از حورالعین در پاداش ابرار و اهل بیت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مطرح نشده است؟ امام علیه السلام فرمودند: به خاطر مقام فاطمه زهرا علیها السلام. (۱)

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کنند: هنگامی که بهشتیان وارد بهشت می شوند، با درختی روبرو می شوند که سایه ای گسترده دارد و از پای آن دو چشمه جاری است، آنان در چشمه ای خود را می شویند و از چشمه دیگر می نوشند و پس از آن هیچ بیماری و نارحتی در بدن آنها رخ نمی دهد و این است معنای «سَيِّقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا». (۲)

نعمت های بهشتی

میان نعمت های بهشتی با نعمت های دنیا تفاوت های بسیاری وجود دارد، که در اینجا به گوشه ای از آنان اشاره می کنیم:

بسیار زیادند: «فَاكِهِهٖ كَثِيْرَهٗ» (۳)

ص: ۳۳۲

۱-۱. مناقب، ج ۳، ص ۳۲۸.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۲۱۲.

۳-۳. واقعه، ۳۲.

موسمی و فصلی نیستند: «لَا مَقْطُوعَهُ» (۱)

در بهره گیری از آنها هیچ منعی وجود ندارد. «وَلَا مَمْنُوعَهُ» (۲)

بهشتیان در استفاده از آنها حس انتخاب دارند. «مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ» (۳)

برای هر نوع اشتهایی، نعمتی موجود است: «مِمَّا يَشْتَهُونَ» (۴)

استفاده از آنها آفات و عوارضی به دنبال ندارد: «لَا يُصَدَّعُونَ» (۵)

بهره گیری از آنها بدون زحمت است. «وَذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا» (۶)

هر چه بخواهید، خادمان برایتان فراهم می کنند: «وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ»

خادمان بهشتی هم زیبا هستند: «لَوْلَوْأَ مَنثورًا»، هم پیر نمی شوند: «مُحَلَّدُونَ»

کامیابی در کمال آرامش است: «عَلَى الْأَرَائِكِ مَتَّكُونَ» (۷)

در بهشت حسادت و رقابت در آنجا راهی ندارد. «نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ» (۸)

نعمت ها با رضا و سلام پروردگار همراه است: «وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ» (۹)، «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۱۰)

ذریه مؤمن به آنها می پیوندند و کامیاب می شوند: «الْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ» (۱۱)

با اولیای الهی همسایه می شوند: «وهم جیرانی» (۱۲)

نعمت های بهشتی متنوع اند: «وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ ... وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ ...» (۱۳)

پیام ها:

۱- پذیرایی در بهشت، خصوصیات ویژه ای دارد. از جمله:

نیازی به درخواست و تقاضا ندارد، زیرا پذیرایی کنندگان همواره به دور بهشتیان می گردند. «يَطُوفُ»

ص: ۳۳۳

۱-۱. واقعه، ۳۳.

۲-۲. واقعه، ۳۳.

۳-۳. واقعه، ۲۰.

۴-۴. واقعه، ۲۱.

۵-۵. واقعه، ۱۹.

۶-۶. انسان، ۱۴.

۷-۷. یس، ۵۶.

۸-۸. واقعه، ۱۶.

۹-۹. توبه، ۷۱.

۱۰-۱۰. یس، ۵۸.

۱۱-۱۱. طور، ۲۱.

۱۲-۱۲. دعای ندبه.

۱۳-۱۳. محمد، ۱۵.

مسئولین پذیرایی از هر سو بر بهشتیان اشراف دارند. «يَطُوفُ عَلَيْهِمْ»

پذیرایی کنندگان نوجوانند. «وَالِدَانٌ مُّخَلَّدُونَ» (۱)

قیافه آنان مانند لؤلؤ درخشانده است. «حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا»

حکومت بهشتیان گسترده است. «مُلْكًا كَبِيرًا»

رنگ لباس پذیرایی کنندگان سبز «خَضْرًا» و جنس لباس آنان از ابریشم نازک «سُنْدُسٍ» و ضخیم «إِسْتَبْرَقٌ» است.

ساقی ابرار، پروردگار متعال «سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ» و نوع شراب آنها، طهور است.

«شَرَابًا طَهُورًا» (امام صادق علیه السلام فرمود: این شراب، قلب بهشتیان را از غیر خدا پاک می کند. (۲))

۲- با آنکه بهشت، فضل و لطف الهی است، اما خداوند آن را مزد و اجر ابرار می شمرد تا بهشتیان به کار خود بیالند. «إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً»

۳- پاداش های الهی بر اساس نیت و کیفیت انجام کار است، نه بر اساس کمیت کار و مقدار و مبلغ احسان. (چند قطعه نان جو و این همه پاداش، فقط به خاطر داشتن اخلاص و ایثار است.) «إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَ كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا»

۴- کسی که از مردم، نه پاداش طلب کند و نه تشکر بخواند، «لَا نُزِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكْرًا»، خداوند به او هم پاداش می دهد و هم تشکر می کند. «كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَ كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا»

۵- تشکر و قدردانی از تلاش دیگران، یک صفت الهی است. «سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا»

۶- نطفه بی مقدار «نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ» بر اثر ایمان و عمل و اخلاص و ایثار به جایی می رسد که آفریدگار هستی از او تشکر می کند. «وَ كَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا»

ص: ۳۳۴

۱- ۱. طور، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطَّعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَادْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾

همانا ما خود قرآن را بر تو فرو فرستادیم. پس در برابر حکم پروردگارت صبر پیشه کن و از هیچ گنه کار یا کفران پیشه اطاعت مکن. و در هر صبح و شام، نام پروردگارت را یاد کن.

نکته ها:

«بُكْرَةً» به فاصله میان طلوع فجر و طلوع آفتاب گفته می شود «اصیل» به معنای فاصله عصر تا غروب و آخر روز است. ممکن است مراد از این دو کلمه، یاد خدا در آغاز و انجام روز و اقامه نماز باشد.

پیام ها:

۱- در برابر تهمت سحر و کهنات به قرآن، مقاومت کنید. «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ»

۲- قرآن به تدریج نازل شده است. «نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ»

۳- پیاده کردن فرامین قرآن، صبر و مقاومت لازم دارد. نَزَّلْنَا ... فَاصْبِرْ

۴- پایداری و صبر، در انجام فرمان پروردگار ارزش دارد نه در پافشاری به سلیقه های شخصی خود. «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۵- فرامین الهی، برای رشد انسان است. «لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۶- انبیا به موعظه الهی نیاز دارند. «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۷- گناه پیشه گان و خلافکاران تلاش می کنند که در رهبری مسلمانان نفوذ کنند.

«فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطَّعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا»

۸- یاد خدا، انسان را صبور و مقاوم می کند. فَاصْبِرْ ... وَادْكُرِ ... بُكْرَةً وَأَصِيلًا

۹- از اوقات مناسب برای یاد خدا، آغاز و پایان روز است. «بُكْرَةً وَأَصِيلًا»

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذُرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾

و بخشی از شب را برای او سجده کن و در بخشی طولانی از شب به تسبیح او پرداز. همانا اینان دنیای زودگذر را دوست دارند و روز گرانبار (قیامت) را پشت سر می نهند.

نکته ها:

فرمان عبادت و تکرار کلمه «لیل» در یک آیه کوتاه، نشانه ی اهمیت و نقش شب در عبادت است.

از امام صادق و امام رضا علیهما السلام پرسیدند: مراد از فرمان «سَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا» چیست؟ فرمودند: نماز شب. (۱)

پیام ها:

۱- محبت و دلبستگی به دنیا، سرچشمه گناه و کفر و از نشانه های گناه پیشگان است. لَا تَطْعَمُ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ... إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ

۲- دنیا، زودگذر و ناپایدار است. «الْعَاجِلَةَ»

۳- دنیاگرایی و آخرت گریزی، زمینه گناه پیشگی است. آثِمًا ... يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذُرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

۴- قیامت، روزی بسیار سخت و سنگین است. «يَوْمًا ثَقِيلًا»

۵- توجه به زودگذر بودن دنیا و سختی و سنگینی روز قیامت، از عواملی است که می تواند محبت انسان را از دنیا کم کند. الْعَاجِلَةَ ... يَوْمًا ثَقِيلًا

ص: ۳۳۶

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾ إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيَّ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاوَنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

مائیم که خلقشان کردیم و مفاصلشان را محکم ساختیم و هر گاه بخواهیم مانند آنها را چنانکه باید به جای آنان می آوریم. به راستی این آیات، وسیله تذکری است، پس هر که بخواهد، راهی به سوی پروردگارش در پیش گیرد. و شما چیزی رانمی خواهید، مگر این که خدا بخواهد، همانا خداوند دانا و حکیم است. هر که را بخواهد به رحمت خود درمی آورد و برای ظالمان عذابی دردناک آماده کرده است.

نکته ها:

«اسیر» بستن با بند است و «اسیر» کسی است که در بند بسته شده است. مراد از «شَدَدْنَا أَسْرَهُمْ» آن است که بندها و مفاصل آدمی را محکم کردیم.

پیام ها:

۱- کفر و طغیان بستر نابودی انسان است. آثِمًا أَوْ كَفُورًا... بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ

۲- توانایی خداوند بر آفرینش انسان، نشانه توانایی او بر نابود کردن او است.

خَلَقْنَاهُمْ... بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ

۳- خداوند، حجت را بر مردم تمام کرده است. «إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ»

۴- قرآن، وسیله هوشیاری است. «إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ»

۵- راه خدا، اجباری نیست، هر که می خواهد به سعادت برسد، باید خود آن را انتخاب کند و بپیماید. «فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيَّ سَبِيلًا»

۶- خواست انسان، نه مستقل از خواست خداوند است و نه برتر از آن. بلکه آنچه را انسان می خواهد، اگر مورد خواست خداوند نیز قرار گیرد، محقق می شود.

«وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۷- مشیت خداوند، عالمانه و حکیمانه است، نه گزافه. \square \square يَشَاءَ اللَّهُ ... عَلِيمًا حَكِيمًا

۸- بر اساس مشیت حکیمانه، کسانی که بخواهند مشمول رحمت الهی می شوند.

«يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ»

۹- کسانی از رحمت الهی دورند، که خود راه ظلم را پیش گرفته اند. \square «وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره پنجاه آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است که با «مرسلات» آغاز شده است و مراد از آن، فرشتگانی هستند که از سوی خداوند برای انجام امور مختلف، فرستاده می شوند.

این سوره نظیر سوره های انبیاء (۱)، قمر (۲)، حج (۳)، واقعه (۴)، حاقه (۵)، قیامت (۶)، نباء (۷)، تکویر (۸)، انفطار (۹)، انشقاق (۱۰)، غاشیه (۱۱)، قارعه (۱۲) و زلزال (۱۳) با آیات مربوط به معاد شروع شده است.

چنانکه مانند سوره های فاطر، ذاریات و نازعات با سوگند به فرشتگان آغاز شده است.

در این سوره، آیه «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» ده مرتبه تکرار شده، همان گونه که در سوره الرحمن آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» و در سوره قمر آیه «فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِي» تکرار شده است.

ص: ۳۴۰

۱-۱. «اقترب للناس حسابهم».

۲-۲. «اقتربت الساعة».

۳-۳. «ان زلزله الساعة شيء عظيم».

۴-۴. «اذا وقعت الواقعة».

۵-۵. «الحاقه ما الحاقه».

۶-۶. «لااقسم بيوم القيامة».

۷-۷. «عم يتساءلون».

۸-۸. «اذا الشمس كورت».

۹-۹. «اذا السماء انفطرت».

۱۰-۱۰. «اذا السماء انشقت».

۱۱-۱۱. «هل اتاك حديث الغاشيه».

۱۲-۱۲. «القارعه ما القارعه».

۱۳-۱۳. «اذا زلزلت الارض زلزالها».

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَالْعَاصِمَاتِ غَصْفًا ﴿٢﴾ وَ النَّاشِرَاتِ نَشْرًا ﴿٣﴾ فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُذْرًا أَوْ نُذْرًا ﴿٦﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٍ ﴿٧﴾

به فرستاده های پی در پی سوگند. پس به طوفان های سهمگین (سوگند).

به نشردهندگانی (که حق را به نیکویی) نشر می دهند سوگند. پس آنان که به طور کامل (بین حق و باطل) فرق می گذارند. پس به القا کنندگان ذکر (و وحی به پیامبران). برای (رفع) عذر یا هشدار و انداز. همانا آنچه وعده داده می شوید، واقع شدنی است.

نکته ها:

کلمه «عرف» به معنای پی در پی است و به یال اسب که موهای ردیف دارد، عُرْف گویند.

این واژه به معنای نیک و پسندیده نیز آمده و کلمه ی «معروف» از آن است.

برای اموری که در پنج آیه اول این سوره به آنها سوگند یاد شده، یعنی «الْمُرْسَلَاتِ ، فَالْعَاصِمَاتِ ، النَّاشِرَاتِ ، فَالْفَارِقَاتِ و فَالْمُلْقِيَاتِ»، سه تفسیر بیان شده است:

الف: برخی از مفسران عقیده دارند مراد از آنها انواع بادها و طوفان ها است؛ [\(۱\)](#)

ب: برخی عقیده دارند که مراد از آنها انواع فرشتگان است؛ [\(۲\)](#)

ص: ۳۴۱

۱-۱). تفسیر کبیر فخررازی.

۲-۲). تفسیر المیزان.

ج: برخی عقیده دارند که آیات اول و دوم مربوط به باد و طوفان و آیات سوم تا پنجم مربوط به فرشتگان است و این تفکیک به خاطر نوع حرف عطف است، زیرا حرف «واو» در اول آیه نشانه جدایی و حرف «فاء» در اول آیه نشانه اتصال است.

«العاصفات» جمع «عاصف» به معنای باد شکننده و سخت است، چنانکه در آیه ۱۲ سوره یونس می خوانیم: «رِيحٌ عَاصِفٌ» و کلمه «عصف» به معنای تندباد است، مانند: «كَعَصِفٍ مَّا كُولٍ» (۱)، «وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ» (۲)

اگر مراد از «عاصفات» را فرشتگان بدانیم، معنای آیه چنین است که فرشتگان، فرمان الهی را با شدت و سرعت انجام می دهند. نظیر آیاتی که می فرماید: «يَفْعَلُونَ مِمَّا يُؤْمَرُونَ» (۳) و یا «هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» (۴).

در کنار هم آمدن سوگند به بادها و فرشتگان، شاید به خاطر شباهت میان باد و فرشته باشد، از این نظر که هر دو لطیف و سریع اند و در آفرینش و تدبیر امور نقش دارند.

کلمه «ملقیات» به صورت جمع آمده است، شاید به خاطر آن که گاهی فرشتگان دیگری همراه فرشته وحی یعنی جبرئیل نازل می شوند و شاید به خاطر آن باشد که گاهی فرشته و گاهی افراد و امور دیگر وسیله تذکر انسان شده و مسایلی را به انسان القا می کنند.

خداوند متعال باید حجت را بر مردم تمام کند و جلوی بهانه ها و عذر تراشی ها را بگیرد.

«عُذْرًا». در آیه ۱۳۴ سوره طه نیز می خوانیم: اگر قبل از آمدن انبیا مردم را هلاک کنیم، عذر خواهند آورد و می گویند: چرا پیش از این پیامبری نفرستاد تا ما از او پیروی کنیم و گرفتار نشویم.

در صفات سه گانه ناشرات، فارقات و ملقیات یک سیر طبیعی وجود دارد. یعنی ابتدا باید فرشتگانی معارف را گسترش دهند: «النَّاشِرَاتِ»، سپس در سایه آن، حق و باطل و حلال و

ص: ۳۴۲

۱-۱. فیل، ۵.

۲-۲. الرّحمن، ۱۲.

۳-۳. نحل، ۵۰.

۴-۴. انبیاء، ۲۷.

حرام از هم جدا شوند: «الفارقات» و به دنبال آن، ذکر القا شود. «فَالْمُؤَلَّفَاتِ ذِكْرًا» (۱)

پیام ها:

۱- آنچه از جانب خداوند فرستاده می شود، مقدّس و قابل سوگند خوردن است.

«وَ الْمُؤَسَّلَاتِ»

۲- الطاف خداوند، دائمی و مستمر است. (۲) «وَ الْمُؤَسَّلَاتِ عُرْفًا»

۳- آنچه از جانب خداوند نازل می شود، خیر است. (۳) «وَ الْمُؤَسَّلَاتِ عُرْفًا»

۴- در نظام آفرینش، حتی وزش باد به طور تصادفی نیست، بلکه آفریدگار جهان، آن را می فرستد. «الْمُؤَسَّلَاتِ»

۵- مأموریت های مهم، باید به سرعت انجام شود. «عَصْفًا»

۶- در جهان بینی الهی، نرمی و سختی هر کدام به جای خود ارزشمند است.

عُرْفًا ... عَصْفًا

۷- توسعه و گسترش به معنای نادیده گرفتن اصول و چارچوب نیست.

«وَ النَّاشِرَاتِ نَشْرًا فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا»

۸- در نظام هستی کارها تقسیم شده و هر کاری به فرد یا گروهی سپرده شده و این رمز مدیریت موفق است. «الْمُؤَسَّلَاتِ» ،
«النَّاشِرَاتِ، الفارقات»

۹- در نظام الهی، تکوین و تشریح در کنار یکدیگرند. وَ الْمُؤَسَّلَاتِ ... فَالْمُؤَلَّفَاتِ ذِكْرًا

۱۰- در مأموریت های ارشادی باید مطلب به مخاطبان تفهیم شود. «فَالْمُؤَلَّفَاتِ ذِكْرًا»

۱۱- هرگونه ذکر، الهام، علم و خطور حق از سوی خداوند است. «فَالْمُؤَلَّفَاتِ ذِكْرًا»

۱۲- خداوند با تفاوت هایی که میان حق و باطل قرار داده، هم اتمام حجت کرده است: «عُذْرًا» و هم هشدار می دهد. «نُذْرًا»

۱۳- در مأموریت های ارشادی، باید راه بهانه جویی مسدود شود. «عُذْرًا أَوْ نُذْرًا»

۱۴- برای امور مهم همچون وقوع قیامت، سوگندهای متعدّد مفید و راهگشا است. «وَ الْمُؤَسَّلَاتِ ، فَالْعَاصِمَاتِ ، وَ النَّاشِرَاتِ ،
فَالْفَارِقَاتِ ، فَالْمُؤَلَّفَاتِ ، إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٍ»

۱-۱. تفسیرالمیزان.

۲-۲. این معنا در صورتی استفاده می شود که کلمه «عُرف» را به معنای پی در پی بدانیم.

۳-۳. در صورتی که کلمه «عُرف» را به معنای خیر و نیکی بدانیم، نظیر آیه «وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ».

۱۵- انسان در مورد قیامت، دائماً نیاز به تذکر و یادآوری دارد. فَالْمُلَقَّيَاتِ ذِكْرًا ... إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعِ

فَإِذَا التُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِحَتْ ﴿٩﴾ وَإِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا الرُّسُلُ أُقْتِلَتْ ﴿١١﴾ لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ ﴿١٢﴾ لِيَوْمِ الْفُضْلِ ﴿١٣﴾ وَمَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمِ الْفُضْلِ ﴿١٤﴾

پس آنگاه که ستارگان محو شوند و آنگاه که آسمان شکافته شود و آنگاه که کوهها از ریشه کنده شود و آنگاه که برای رسولان (برای ادای شهادت) وقت تعیین شود. برای چه روزی، اجل تعیین شده؟ برای روز داوری. و تو چه دانی که روز داوری چیست؟

نکته ها:

«طمس» به معنای از بین رفتن و محو شدن است و شاید مراد از بین رفتن نور آنها باشد.

«فرج» به معنای شکاف است و «وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِحَتْ» به معنای شکاف برداشتن و پاره پاره شدن آسمان است.

«أُقْتِلَتْ» از «وقت» به معنای تعیین وقت برای گواهی دادن انبیا در قیامت است که بارها در قرآن به آن اشاره شده است. چنانکه در سوره مائده می خوانیم: «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ» (۱) روزی که خداوند همه انبیا را جمع گرداند، پس گوید: چگونه امتتان دعوت شما را اجابت کردند.

یکی از اسامی قیامت «يوم الفصل» یعنی روز جدایی است. در قرآن می خوانیم: «إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۲) خداوند متعال در روز قیامت بین آنها (و آنچه بدان دل بسته اند) جدایی می افکند.

در این آیات با سه تعبیر از عظمت قیامت یاد شده است: «لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ لِيَوْمِ الْفُضْلِ وَمَا

ص: ۳۴۴

۱- ۱. مائده، ۱۰۹.

۲- ۲. حج، ۱۷.

و تکرار کلمه «یوم» نشانه عظمت آن روز است.

مشابه این چند آیه در سوره های دیگر قرآن نیز دیده می شود:

«فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ» در جای دیگر می فرماید: «وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ» (۱)

«وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ» در جای دیگر می فرماید: «إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ» (۲)

«وَ إِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ» در جای دیگر می فرماید: «وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا» (۳)

«وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقْتَتَتْ» در جای دیگر می فرماید: «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ» (۴)

پیام ها:

۱- نظام کنونی آفرینش در قیامت دگرگون می شود؛ ستارگان محو و آسمان شکافته می شود و این دگرگونی بارها در قرآن یادآوری شده است: «فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ»

۲- حقیقت قیامت تنها از راه وحی قابل شناخت است. «وَ مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ»

۳- در قیامت، برای گواهی پیامبران بر امت های خویش، وقتی معین قرار داده شده است. «وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقْتَتَتْ ، لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ»

وَ يُلَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۵) أَلَمْ نُنْهَكَ الْوَالِينَ (۱۶) ثُمَّ نَتَّبِعُهُمُ الْآخِرِينَ (۱۷) كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (۱۸) وَ يُلَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۹)

در آن روز، وای بر تکذیب کنندگان. آیا پیشینیان را هلاک نکردیم. سپس دیگران را در پی آنان آوردیم. ما با مجرمان این گونه عمل می کنیم. وای بر تکذیب کنندگان در آن روز.

ص: ۳۴۵

۱- ۱). تکویر، ۲.

۲- ۲). انشقاق، ۱.

۳- ۳). طه، ۱۰۵.

۴- ۴). مائده، ۱۰۹.

در این سوره بارها آیه «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» تکرار شده و در پایان هر چند آیه، این هشدار به چشم می خورد.

کلمه «وَيْلٌ» در مقام هشدار و تهدید به عذاب و هلاکت به کار می رود و بر اساس روایات، نام وادی خاصی در جهنم و یا نام یکی از درهای آن است.

پیام ها:

۱- تکذیب کنندگان دین در معرض هلاکت و نابودی هستند و قهر خداوند نسبت به آنان، یک سنت الهی است. «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ أَلَمْ نُهَلِكِ الْأُولِينَ»

۲- با طرح تاریخ گذشتگان، وجدان های خفته را بیدار کنید. «أَلَمْ نُهَلِكِ الْأُولِينَ»

۳- تکذیب دین سابقه طولانی دارد. لِلْمُكَذِّبِينَ ... الْأُولِينَ

۴- تمدن های بشری، اگر از مرز دین بگذرند، روبه افول و سقوط می روند و جای خود را به تمدن های دیگر می دهند. نُهَلِكِ الْأُولِينَ ... نُتَّبِعُهُمُ الْآخِرِينَ

۵- ریشه جرم و فساد در جامعه، تکذیب دین و ارزشهای دینی است. المکذبین...

المجرمین

۶- قهر خداوند، قانونمند است و تنها گناهکاران و مجرمان را در برمی گیرد.

«كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ»

۷- عذاب های الهی، از روی انتقام نیست، بلکه بر اساس استحقاق انسان ها است.

«كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ»

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ إِلَىٰ قَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَصَدَرْنَا مِنْهُ الْفَاقِدُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٤﴾

آیا ما شما را از آبی پست خلق نکردیم. پس آن را در قرارگاهی استوار قرار دادیم. تا مدتی معین. پس اندازه گیری کردیم و ما چه خوب اندازه گیریم. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان.

نکته ها:

«مِهین» به معنای حقیر، ضعیف و قلیل و «مَکین» به معنای محکم و استوار است.

برای تولید یک محصول، لوازم و شرایطی مورد نیاز است، از جمله: تعیین اهداف، تأمین مواد، طرح و برنامه، زمان بندی مراحل اجرا، خدمات پشتیبانی پس از تولید، تعمیر و اصلاح.

در آفرینش انسان همه این مراحل پیش بینی و اجرا شده است:

هدف: تکامل اختیاری و معنوی انسان. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (۱)

مواد اولیه: تراب و نطفه. «مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ» ،

محل تولید: «فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ» ،

طرح و برنامه تولید: نُطْفَه ، عَلَقَه ، مُضْغَه ،...

زمان بندی: «إِلَى قَدَرٍ مَّعْلُومٍ» ،

برنامه ریزی درونی: «فَأَلَّهْمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (۲)، همراه با کنترل بیرونی: «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ» (۳) و «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى» (۴).

خدمات پس از تولید: «نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ» (۵).

تعمیر و اصلاح: «يَقْبَلُ التَّوْبَةَ» (۶)، «فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۷).

شاهکار خلقت آن است که خداوند آفرینش انسان را با آن همه پیچیدگی بر روی یک قطره آب طراحی کرده است که هیچ هنرمندی توان طراحی بر روی آن را ندارد. «نَخْلُقُكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ»

خداوند در آفرینش انسان، یک بار مدال «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۸) را به خود داده است و در

ص: ۳۴۷

۱- ۱. ذاریات، ۵۶.

۲- ۲. شمس، ۸.

۳- ۳. انسان، ۳.

٤-٤. لیل، ١٢.

٥-٥. زخرف، ٣٢.

٦-٦. توبه، ١٠٤.

٧-٧. انعام، ٥٤.

٨-٨. مؤمنون، ١٤.

اینجا عنوان «فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ» را مطرح می کند. آری، او بهترین خالق و بهترین قادر است.

عبارت «فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف. با توجه به عبارت «إِلَهِي قَدَرٌ» و «فَقَدَرْنَا» که پیش از آن آمده، مراد از «قادران» اندازه گیری باشد که خداوند بهترین اندازه گیری را در مورد انسان به کار برده است.

ب. با توجه به آنکه بحث خلقت و مراحل آن است که نیاز به قدرت دارد، مراد از «قادران» قدرت و توان باشد که خداوند کمال قدرت را در آفرینش انسان به کار برده است.

خداوند در همه چیز بهترین است:

بهترین یاری کننده و بهترین سرپرست: «نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَ نِعْمَ النَّصِيرُ» (۱)

بهترین پشتیبان: «نِعْمَ الْوَكِيلُ» (۲)

بهترین مهد گستر: «فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ» (۳)

بهترین اجابت کننده: «فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ» (۴)

بهترین پاداش دهنده: «نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ» (۵)

بهترین قادر و تقدیر کننده: «فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ»

پیام ها:

۱- آفرینش انسان از آبی بی مقدار، هم نشانه عظمت و قدرت الهی است و هم دلیلی بر معاد و آفرینش دوباره انسان. «أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ»

۲- یاد ضعف ها و ناچیز بودن گذشته ها، غرور و تکبر انسان را از بین می برد. «أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ»

۳- در شیوه دعوت و تبلیغ، از مسایل محسوس بگویید. «أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ»

ص: ۳۴۸

۱- ۱. انفال، ۴۰.

۲- ۲. آل عمران، ۱۷۳.

۳- ۳. ذاریات، ۴۸.

٤-٤. صافّات، ٧٥.

٥-٥. آل عمران، ١٣٦.

۴- از خداوند بیاموزیم و در کار و تولید، به دنبال استواری و استحکام باشیم. «فِي قَرَارٍ مَكِينٍ»

۵- تقدیر و زمان بندی، از اصول آفرینش الهی است. «إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ فَقَدَرْنَا»

۶- رشد جنین بر اساس اندازه گیری های دقیق الهی است. «فَقَدَرْنَا فَنَعَمُ الْقَادِرُونَ»

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَاءً وَ أَمْواتًا ﴿٢٦﴾ وَ جَعَلْنَا فِيهَا رِوَادًا وَ شَامِخَاتٍ وَ أَشْجَارًا كَثِيرَةً مَّاءً قُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَ يَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾ انْطَلِقُوا إِلَى مَا كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٩﴾ انْطَلِقُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ﴿٣٠﴾ لَا ظِلِّيلٍ وَ لَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرِّرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾

آیا زمین را محل اجتماع زنده ها و مرده ها قرار ندادیم. و در آن کوههایی استوار و بلند قرار دادیم و آبی گوارا به شما نوشاندیم. پس در آن روز وای بر تکذیب کنندگان. (به مجرمان گویند:) بروید به سوی آنچه آن را تکذیب می کردید. بروید به سوی سایه ای سه شاخه، نه خنک است و نه از شعله آتش مصون می دارد. همانا دوزخ، شرارههایی به اندازه کاخ پرتاب می کند. گویی شترانی زرد مویند. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان.

نکته ها:

«کفات»، نام محلی است که در آن چیزی نهاده و گردآوری می شود. در روایات می خوانیم که امام صادق علیه السلام نگاهی به قبرستان کرده و فرمود: اینجا کفات مردگان است و نگاهی به خانه ها کرده و فرمود: اینجا کفات زنده هاست. (۱)

مراد از «ظِلُّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ» سایه ای است که از دود عظیم آتش دوزخ ایجاد می شود، اما روشن است که این سایه نه فقط آرامش بخش نیست بلکه سوزنده و آزار دهنده است.

این دود به قدری متراکم و عظیم است که شاخه شاخه می شود، شاخه ای از بالای سر،

ص: ۳۴۹

شاخه ای از طرف راست و شاخه ای از سمت چپ، فرد دوزخی را فرامی گیرد و در کام خود فرو می برد.

زبانه هایی که از آتش دوزخ برمی خیزد، همانند قصرهای بلند دنیوی است و همچون شترانِ زرد رنگ است. گویا قرآن، کاخ نشینان و زراندوزان را تهدید می کند که مراقب باشید گرفتار شرارهای قصرگونه دوزخ نشوید.

﴿شَامِخَاتٍ﴾ به معنای کوههای بلند و «فِرَاتٍ» به معنای آب گوارا است.

﴿ظِلِّ ظَلِيلٍ﴾ به معنای سایه دائم و «ظِلِّ لَا ظَلِيلٍ» یعنی سایه غیر مفید و غیر خنک.

﴿جِمَالَتٌ﴾ جمع «جمل» به معنای شتر و «صُفْرٌ» جمع «اصفر» به معنای زرد است.

خداوند زمین را از نظر وسعت، نحوه حرکت، تأمین امنیت از طریق کوهها، تأمین آب مورد نیاز انسانها، گیاهان و حیوانات، به مناسب ترین شکل آفرید و خاک را بهترین وسیله برای از بین بردن زباله، آبهای آلوده و دفن مردگان قرار داد و در آن نوعی تصفیه خانه با داشتن خاصیت میکرب کشی قرار داد به نحوی که زمین آب آلوده می گیرد و آب زلال تحویل می دهد. این تصفیه خانه، طبیعی، مجانی، دائمی، عمومی و بدون پیدا شدن نقص فنی است. راستی اگر زمین وجود نداشت، بوی بد و تعفن همه را آزار می داد.

قهر الهی از همه سو مجرمان را احاطه می کند به نحوی که راه فراری در کار نیست و تنها راه به سوی دوزخ باز است. «انطلقوا إِلَىٰ مِمَّا كُنتُمْ بِهِ تَكذِّبُونَ» چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «كَلِمًا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ» (۱)، «أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا» (۲)

پیام ها:

۱- روی زمین بهترین جایگاه برای زندگان و درون آن بهترین جایگاه برای مردگان است. «أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا أَحْيَاءٍ وَ أَمْواتًا»

۲- کوهها از منابع تأمین آب مورد نیاز است. «رَوَّاسِيَ شَامِخَاتٍ وَ أَشْقَيْنَاكُمْ مَاءً»

ص: ۳۵۰

۱- ۱. حج، ۲۲.

۲- ۲. کهف، ۲۹.

۳- صحنه قیامت به قدری سخت و دشوار است که گویا رفتن به دوزخ برای مجرمان نوعی رهایی است. انْطَلِقُوا إِلَيَّ ...

۴- دوزخ را دود غلیظی احاطه کرده است که سایه آفرین است، اما در آن هیچ آسایشی نیست. ظِلٌّ ... لَا ظَلِيلٍ

۵- کاخ ها و سرمایه هایی که در دنیا به ناحق به دست می آیند، در قیامت به شراره های دوزخ تبدیل می شوند. «كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جَمَالَتِ صُفْرًا»

۶- وقتی زبانه های آتش دوزخ مانند قصر بلند و مانند شتر عظیم باشد، خود آتش چگونه خواهد بود! «بِشَرِّرِ كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جَمَالَتِ صُفْرًا»

۷- ریشه همه جرم ها، عقاید فاسد است. زیرا کسی که اعتقاد ندارد و حق را تکذیب می کند، به هر کار خلافی دست می زند. «وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»

هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤدِّنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾ هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا ﴿٣٩﴾ وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

(مجرمان) در این روز حرفی برای گفتن ندارند. و به آنان اجازه داده نمی شود تا عذر خواهی کنند. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان. این روز، روز جدایی است که شما و پیشینیان را جمع کردیم. پس اگر چاره ای دارید به کار گیرید. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان.

نکته ها:

قیامت دارای مواقف متعددی است. در یک موقف بر لب ها مهر زده می شود و کسی توان سخن گفتن ندارد: «هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ» و «الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ» (۱) و در مواقف

ص: ۳۵۱

دیگر گفتگوهایی در کار است. آیات زیادی در قرآن به بیان گفتگوها و ناله های مجرمان در قیامت پرداخته است.

امام صادق علیه السلام فرمود: خدا عادل تر از آن است که بنده اش عذر داشته باشد و خداوند اجازه ندهد آن را بیان کند، ولی چون بنده گنه کار عذری ندارد، به او اجازه داده نمی شود در دادگاه الهی سخنی بگوید. (۱)

در دنیا انسان قادر است تا خود یا دیگران را فریب دهد و به وسیله زر و زور و تزویر و یا وعده و تهدید و رشوه، یا وابستگی نسبی و سببی برای خود چاره ای بیندیشد ولی در قیامت راه برای تمام این کارها بسته است. «فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونَ»

پیام ها:

۱- در قیامت، مجرمان یا از روی ترس، یا به خاطر بی فایده بودن، یا به خاطر مهر خوردن بر دهان و یا به خاطر روشن بودن همه مسایل، سخن نمی گویند.

«هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ»

۲- مبلغ و مربی نباید از تکرار هشدار خسته شود. در این سوره آیه «وَيُلِّ يَوْمئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» ده مرتبه تکرار شده است.

۳- قیامت، هم روز جمع است و هم روز فصل. «هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ جَمَعْنَاكُمْ» (از یکسو همه جمع می شوند و هیچ کس جا نمی ماند: «وَ حَشَرْنَاَهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا» (۲) و از سوی دیگر میان خوبان و بدان فیصله داده می شود و جدایی می افتد، حتی بهشتیان در بهشت درجاتی دارند).

۴- قیامت، روز حسابرسی و قضاوت است، نه عذرخواهی. «لَا يُؤْذَنُ لَهُمْ»

ص: ۳۵۲

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۱۷۸.

۲- ۲. کهف، ۴۷.

فَيَعْتَذِرُونَ ... هَذَا يَوْمُ الْفَضْلِ

۵- در قیامت نه فرار است، نه فریب و نه فدیة ای قبول می شود و راهی برای فلاح وجود ندارد. «فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا»

۶- در قیامت، مجرمان ناتوان و درمانده از هر گونه چاره اندیشی اند. «فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا»

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفُؤَاكِهِ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

همانا پرهیزکاران در سایه ها و چشمه ها (قرار دارند). و هر نوع میوه که بخواهند فراهم است. بخورید و بیاشامید به پاداش آنچه انجام می دادید، گوارایتان باد.

همانا ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان.

نکته ها:

در آیات قبل، خداوند ویژگی های دوزخ و دود و آتش سه شعبه ای که آن را احاطه کرده بیان فرمود و در این آیه در مقابل آن، سه نعمت برای اهل تقوا بیان فرموده است: «ظِلَالٍ وَعُيُونٍ وَفُؤَاكِهِ»

کلمه «هَنِيئًا» آنجا به کار می رود که هیچ سختی و ناگواری به دنبال نباشد و کاملاً گورا و مطبوع باشد.

یکی از شیوه های تربیتی قرآن، شیوه مقایسه است:

پاداش متقین: کیفر مجرمین:

«فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ»

«ظِلُّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ لَا ظَلِيلٍ»

«كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا»

«كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ»

«إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

«كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ»

«هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

«انْطَلِقُوا إِلَىٰ مَا كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ»

سؤال: چرا بعد از آیات مربوط به بهشت نیز آیه «وَيُلِيَّ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ» آمده است؟

پاسخ: شاید به خاطر آن که حسرت محرومیت از نعمت های بهشت، خود بالاترین عذاب هاست.

ص: ۳۵۳

۱- بهشت و دوزخ سایه های متفاوت دارند. **ظِلٌّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ... فِي ظِلَالٍ وَ عُيُونٍ**

۲- انسان تنوع طلب است و در بهشت، باغ ها، چشمه ها، میوه ها، خوراکی ها و نهرها همه متنوع اند. **«فِي ظِلَالٍ وَ عُيُونٍ وَ فَوَاكِهٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ»**

۳- وجود آب و درخت در کنار هم، نشانه کامیابی کامل است. **«فِي ظِلَالٍ وَ عُيُونٍ»**

۴- محرومیت مؤمنان در دنیا، با کامیابی در قیامت جبران می شود. **«إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَ عُيُونٍ»**

۵- معاد جسمانی است و نعمت های آن متناسب با نیازهای جسم بشری. **«وَ فَوَاكِهٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا»**

۶- دریافت نعمت وابسته به عملکرد انسان است. **«هَيِّئْنَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»**

۷- خوردنی های بهشتی، عارضه و مشقتی را به دنبال ندارد. **«كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئًا»**

۸- بهشت را به بها دهند نه بهانه. **«بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»**

۹- عملی ارزش دارد که دائمی و پایدار باشد، نه موسمی و مقطعی. **«كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»**

۱۰- لازمه ی تقوا، تلاش و احسان است. **«الْمُتَّقِينَ ... كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ... الْمُحْسِنِينَ»**

۱۱- سنت الهی در کیفر و پاداش انسان ها یکسان است. **«إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»**

۱۲- تکرار هشدار نشانه لطف خداوند است تا شاید مستکبران بر سر عقل آیند و از تکذیب حقایق دین دست بردارند. **«وَيُلِّقُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»**

كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ (۴۶) وَ يُلِّقُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۷) وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ (۴۸) وَ يُلِّقُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۹) فَبَأَىٰ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (۵۰)»

بخورید و بهره گیرید اندک که همانا شما مجرمید. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان. و هر گاه به آنان گفته شود رکوع کنید، رکوع نمی کنند. در آن روز وای بر تکذیب کنندگان. پس بعد از این (قرآن) به کدامین سخن ایمان می آورند؟

پزشک در دو حالت به بیمار اجازه می دهد که هر غذایی را بخورد: یکی آنجا که بیمار درمان گشته و سالم است و دیگر آنجا که بیماری فرد لاعلاج و بدون درمان است و پزشک از بهبود او مأیوس شده است. در قرآن نیز فرمان «كُلُوا» گاهی نشانه امید و سلامتی است و گاهی نشانه قهر الهی، چنانکه در آیات خداوند خطاب به مجرمان می فرماید: «كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ» و نظیر آیه «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ» (۱) هر کاری می خواهید، بکنید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به قبیله ثقیف دستور نماز داد، آنها گفتند: ما در برابر کسی خم و راست نمی شویم. حضرت فرمود: دینی که رکوع و سجود در آن نباشد، خیری نیست. «لا خیر فی دین لیس فیہ رکوع و لا سجود» (۲)

بعد از فتح مکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از همسر ابوسفیان (مادر معاویه) پرسید: اسلام را چگونه می بینی؟ گفت: اسلام خوب است مگر سه چیز آن: حجاب، اذان بلال، رکوع و سجود.

پیامبر در پاسخ فرمود: اما حجاب بهترین پوشش است و نماز بدون رکوع و سجود نماز نیست و بلال نیز بهترین بنده است. (۳)
«حَدِيثٌ» به معنای سخن جدید و تازه است که از دیگران سابقه ندارد.

حضرت ابراهیم پس از تجدید بنای کعبه از خداوند خواست تا فقط به اهل ایمان روزی دهد. «وَ اَرْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اَمَنَ مِنْهُمْ» اما خداوند فرمود: من در دنیا به کفار نیز روزی می دهم و حساب قیامت از دنیا جداست. «وَ مَنْ كَفَرَ فَاَمْتَعُهُ ...» (۴)

رکوع از ارکان نماز و مشخصه و نشانه ویژه نماز است، زیرا سجده به خودی خود و خارج از نماز نیز محقق می شود، مانند سجده شکر. ولی رکوع جایگاهی جز نماز ندارد و لذا درباره نماز کلمه رکعت به کار می رود. «اِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ»

ص: ۳۵۵

۱-۱. فصلت، ۴۰.

۲-۲. بحار، ج ۱۷، ص ۵۲.

۳-۳. تفسیر الکاشف.

۴-۴. بقره، ۱۲۶.

۱- کامیابی دنیا نسبت به کامیابی آخرت، بسیار ناچیز است. «كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلًا»

۲- کامیابی از نعمت های دنیا، نشانه محبوبیت نزد خداوند نیست. (مجرمان نیز بهره مند می شوند.) «كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ»

۳- بهره مجرمان از نعمتهای الهی، فقط بهره مادی است. «كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا ... إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ»

۴- زندگی دنیا هر قدر هم طولانی باشد، نسبت به آخرت ناچیز است. «تَمَتَّعُوا قَلِيلًا»

۵- از نشانه های تکذیب عملی دین، ترک نماز است. (ترک نماز در میان دو کلمه «مکذبین» قرار گرفته است.) «وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»

۶- انکار دین و ارتکاب جرم، ملازم یکدیگرند. «إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»

۷- قرآن، شیواترین، تازه ترین و شایسته ترین پیام برای مردم است. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ»

۸- مطالب قرآن هرگز کهنه نمی شود و در هر زمان، نو و تازه است. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ»

۹- اگر کسی به قرآن ایمان نیاورد، به کدام سخن ایمان خواهد آورد. «فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

این سوره چهل آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه دوم است که از قیامت، به «نبأ عظیم» یعنی خبر بزرگ یاد می کند.

آیات این سوره با استدلال به نظام حکیمانه حاکم بر طبیعت، برپایی قیامت برای اجرای نظام پاداش و کیفر را لازمه حکمت الهی شمرده و هستی انسان بدون آن را عبث و بیهوده می داند.

ادامه سوره گوشه ای از عذاب سخت طغیان گران و نعمت های بهشتیان را بیان می دارد و با هشدار شدید به کافران پایان می پذیرد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ ﴿٢﴾ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

درباره چه از یکدیگر می پرسند؟ از خبر بزرگ. همان که ایشان در باره آن اختلاف دارند. چنین نیست؛ زود است که بدانند. باز چنین نیست؛ زود است که بدانند.

واژه «نبا» به معنای خبر مهم و حتمی است که از آیات بعد فهمیده می شود مراد از آن خبر برپاشدن قیامت و رستاخیز است.

در روایات، حضرت علی علیه السلام به عنوان یکی از مصادیق «نبا عظیم» معرفی شده است. (۱)

درباره معاد، کفار چند گروهند: «الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ» بعضی آنرا محال و برخی بعید دانسته و برخی تردید می ورزند و برخی دیگر لجاجت می کنند.

سؤال، گاهی برای فهمیدن مطلب است که مورد تأیید و تأکید قرآن است، چنانکه می فرماید: «فَسَيُلْأَوُّ أَهْلَ الذِّكْرِ» (۲) اما گاهی سؤال، برای ایجاد تشکیک و تردید در ذهن دیگران است، آنهم در امور قطعی و حتمی مانند وقوع قیامت که قرآن در این آیات، آن را مورد مذمت قرار می دهد.

پیام ها:

۱- شروع سخن با طرح سؤال، در تأثیر کلام مؤثر است. «عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ»

۲- تشکیک در قیامت، کار کافران است. «يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَاِ الْعَظِيمِ»

۳- اگر سوال طبیعی بود باید جواب داد: یسئلونک... قل ولی اگر شیطنت بود.

□
برخورد لازم است. «كَلَّا سَيَعْلَمُونَ»

□
۴- در برابر طعنه و کنایه به مقدسات و باورهای قطعی، با قاطعیت باید سخن گفت. «كَلَّا»

□ □
۵- در برابر تردید، باید حرف حق را تکرار کرد. «كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ... كَلَّا سَيَعْلَمُونَ»

۶- قیامت دور نیست. «سَيَعْلَمُونَ» (حرف سین رمز نزدیک بودن است)

۷- قیامت، روز کشف حقائق است. «سَيَعْلَمُونَ»

ص: ۳۵۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). نحل، ۴۳.

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ﴿٧﴾ وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ﴿٩﴾ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَاسًا ﴿١٠﴾ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾

آیا زمین را بستر قرار ندادیم؟ و کوهها را (همچون) میخ‌ها؟ و شما را جفت آفریدیم. و خواب را مایه آرامش شما قرار دادیم. و شب را پوششی ساختیم. و روز را وقت تلاش و معاش قرار دادیم.

نکته‌ها:

«اوتاد» جمع «وتد» به معنای میخ است و تشبیه کوه به میخ، از معجزات علمی قرآن است. ریشه کوه‌ها در عمق زمین، مانع حرکت لایه‌های زمین و وقوع زلزله‌های دائمی است. کوهها همچون میخ، چند برابر آنچه در بیرون اند، در دل زمین فرورفته اند، بگذریم که کوه‌ها منافع دیگری نیز دارند: حافظ برفها برای تابستان، مانع تند بادهای، علامت و نشانه راهها، محل معادن و سنگها و غارها و عامل ایجاد درّه‌ها هستند که هر یک در جای خود برای زندگی ضروری است.

«سبات» به معنای قطع کار و تعطیل کردن آن است که موجب آسایش و آرامش جسم و روان می‌شود.

پیام‌ها:

۱- مشت نمونه خروار است. مطالعه در هستی، بهترین راه خداشناسی و معادشناسی است. **أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ...**

۲- انسان در دادگاه عقل و وجدان خدا پرست است و می‌توان از وجدان او درباره قدرت الهی سوال کرد. **«أَلَمْ نَجْعَلِ ...**

۳- از قدرت خداوند به آفرینش زمین و آسمان و دیگر پدیده‌های طبیعی، به قدرت او برای برپایی قیامت، استدلال کنید. **الْأَرْضَ ... الْجِبَالَ ... اللَّيْلَ ... النَّهَارَ ...**

۴- پس از طرد افکار باطل، بر عقاید حقتان استدلال کنید. **كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ... أَلَمْ نَجْعَلِ**

۵- اگر روحیه لجاجت نباشد، انسان از همین زمین و زمان و خواب و خوراک می تواند درس بگیرد. الْأَرْضُ ... اللَّيْلُ ... النَّهَارُ

...

۶- قدرت و حکمت الهی در آفرینش ما و هستی، دلیل آن است که ما را با مرگ رها نخواهد کرد. خَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ... نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ... النَّهَارَ مَعِيشًا

وَ بَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ﴿١٢﴾ وَ جَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا ﴿١٣﴾ وَ أَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا ﴿١٤﴾ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ لَبَاتًا ﴿١٥﴾ وَ جَنَّاتٍ أَلْفَافًا ﴿١٦﴾

و بر فراز شما هفت (آسمان) استوار بنا کردیم. و (خورشید را) چراغی فروزان قرار دادیم. و از ابرهای متراکم و فشرده، آبی فراوان فرو فرستادیم. تا بوسیله آن دانه و گیاه و باغهای پر درخت بیرون آوریم.

نکته ها:

«معصرات» از «عصر» به معنای فشردن، یا صفت ابرهای باران زاست که گویا چنان خود را می فشرند که باران بیارند و یا صفت بادهایی که ابرها را متراکم و فشرده می سازد تا از آنها باران بیارد. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند اداره هستی را بر اساس یک نظام مشخص (نظام سببیت و علت و معلول) قرار داده است. (نور و حرارت خورشید همراه با ابر و باران، عامل تولید دانه و گیاه می شود). سِرَاجًا وَهَاجًا ... مَاءً ثَجَّاجًا لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ لَبَاتًا

۲- قرآن، شعر نیست، اما از آهنگ و موسیقی خاصی برخوردار است. «وَهَاجًا ، ثَجَّاجًا ، لَبَاتًا»

۳- اسباب و وسایل طبیعی، نباید ما را از خداوند غافل کند. لِنُخْرِجَ بِهِ ...

ص: ۳۶۱

۴- خداوندی که زمین مرده را با نزول باران به صورت بوستانی پر درخت در می آورد، از زنده کردن مردگان عاجز نیست.
لُنْخَرِجَ بِهِ ... جَنَّاتٍ أَلْفَافاً

إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتاً (۱۷) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجاً (۱۸) وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَاباً (۱۹) وَ سُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَاباً (۲۰)

همانا روز جدایی، وعده گاه (ما با شما) است. روزی که در صور دمیده شود و گروه گروه می آید. و آسمان گشوده شود و به صورت درهایی باز در آید. و کوه ها روان شوند و چون سراب گردند.

نکته ها:

قیامت از جهتی «یوم الجمع» است که همه در آن اجتماع می کنند و از جهتی «یوم الفضل» نامیده شده، زیرا خوبان از بدان و حق از باطل جدا و به اختلافات فیصله داده می شود.

در روایات می خوانیم که در قیامت مردم به گروه های مختلفی تقسیم می شوند و هر گروه به شکلی؛ سخن چین در قیافه میمون، حرام خوار در شکل خوک، رباخوار در قالب وارونه، قاضی ظالم به صورت کور، خودپسند کر و لال، عالم بی عمل در حال جویدن زبان، همسایه آزار بی دست و پا، سعایت کننده آویخته بر آتش، هوسباز بدبو، و فخر فروشان به لباس با لباس دوزخی محشور می شوند. (۱)

حرکت کوه ها مقدمه به هم خوردن آنها و خرد شدن و ذره ذره شدن سنگها و در نهایت، روان شدن به گونه ای است که از دور سراب به نظر آیند. «و سُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَاباً»

پیام ها:

۱- دنیا، مقدمه قیامت است و این همه نعمت عبث و بیهوده نیست. «إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتاً»

ص: ۳۶۲

۲- زمان قیامت از قبل نزد خداوند معلوم است. «كَانَ مِيقَاتًا»

۳- قیامت نیز نظامی دارد «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ»

۴- در قیامت، نظام آسمان و زمین دگرگون می شود. «فُتِحَتِ السَّمَاءُ ... سِيرَتِ الْجِبَالِ»

۵- انسان با مرگ، رها و فراموش نمی شود. «يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتًا»

۶- به پیوندها و روابط دنیوی دلخوش نباشید که روزی همه چیز گسسته می شود. «يَوْمَ الْفُضْلِ»

۷- ارتباط زمین و آسمان و اهل آنها، در قیامت توسعه می یابد. «فُتِحَتِ السَّمَاءُ»

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مآبًا ﴿٢٢﴾ لَا يَثْبِثَنَ فِيهَا أَحْقَابًا ﴿٢٣﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾
جَزَاءً وَفِاقًا ﴿٢٦﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا ﴿٢٨﴾ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا
عَذَابًا ﴿٣٠﴾

همانا دوزخ، کمین گاهی است. برای سرکشان، جایگاه و بازگشتگاهی است. روزگارانی در آن به سر برند. در آن دوزخ، نه خنکی چشند و نه آشامیدنی. مگر آب جوش و خونابه و چرکابه ای. که این، کیفری مناسب گناه آنهاست. آنان بودند که به روز حساب، امید و باوری نداشتند. و آیات ما را به سختی تکذیب می کردند. (ولی) ما حساب همه چیز را در کتاب خود داشتیم. پس بچشید که جز عذاب بر شما نمی افزاییم.

نکته ها:

«مرصاد» یعنی کمین گاه و «طاغین» از «طغیان»، بی اندازه پیش رفتن در معصیت است.

«مثاب» از «اوب» به معنای قرارگاه و رجوع است و فرجام را از آن جهت مثاب گویند که انسان با عمل خود آن را فراهم کرده و اکنون به آن باز می گردد.

«احقاب» جمع «حقب» به معنای مدت طولانی است.

در روایات می خوانیم: «احقاب» جمع «حقب» و هر حقب شصت سال و به گفته بعضی هشتاد سال است که هر روز آن مثل هزار سالی است که شما در دنیا می شمارید. (۱)

«حمیم»، آب داغ و «غساق»، آب زردی است که از زخم و چرک و خون خارج می شود.

ممکن است معنای آیه چنین باشد که جهنم برای همه در کمین است ولی متقین از آن عبور می کنند و برای مجرمان جایگاه می شود. «لِلطَّاغِيْنَ مَا بَأٌ»

با توجه به عدالت الهی که کیفر و جزا مطابق عقائد و کردار است، «جَزَاءٌ وِفَاقاً» پس زیادی عذاب در آیه «فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَاباً» به خاطر زیادی کفر و فرار از حق است. «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَاراً» (۲) چون در برابر هر دعوتی از انبیا، فرار کفار بیشتر می شود، خداوند نیز عذاب آنان را بیشتر می کند.

در دوزخ، به جای سردی، گرمی و به جای شراب، غساق است. «بَزْدًا وَلَا شَرَابًا إِلَّا حَمِيمًا وَ غَسَاقًا»

پیام ها:

۱- دوزخ، از هم اکنون در کمین خلفکاران است. «إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا»

۲- گرفتار شدن و به دام افتادن مجرمان، امری قطعی است. «مِرْصَادًا لِلطَّاغِيْنَ»

۳- طغیان گری، نشانه دوزخیان است. «لِلطَّاغِيْنَ»

۴- کیفرهای الهی عادلانه است. «جَزَاءٌ وِفَاقاً»

۵- حتی احتمال حساب و کتاب در قیامت، برای کنترل انسان کافی است.

«لَا يَزُجُونَ حِسَابًا»

۶- بی اعتقادی به قیامت، رمز طغیان است. «لِلطَّاغِيْنَ ... لَا يَزُجُونَ حِسَابًا»

۷- انکار قیامت، زمینه انکار همه چیز است. «لَا يَزُجُونَ حِسَابًا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا»

۸- ریز و درشت کارها حساب و کتاب دارد و خداوند احاطه علمی به همه چیز

١-١) تفسير نورالثقلين.

٢-٢) نوح، ٦.

دارد و این احاطه، ثابت و باقی است. («کتاباً» رمز ثبوت و بقا است) «كُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا»

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِدَابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً مِمَّنْ رَّبُّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾

همانا برای اهل پروا، رستگاری و کامیابی بزرگی است. انواع باغ ها و انگورها. و همسرانی زیبا و دلربا، همانند و هم سال و جام هایی سرشار. در آنجا نه بیهوده ای شنوند و نه تکذیبی. پاداشی از طرف پروردگارت و عطایی از روی حساب.

نکته ها:

«مفاز» یا به معنای محل کامیابی است و یا خود کامیابی. «حَدَائِقَ» جمع «حدیقه» باغ دیواردار را گویند. «كَوَاعِبَ» جمع «کعب» دختری را گویند که تازه سینه اش بر آمده باشد، «اتراب» جمع «ترب» به معنای هم سن و سال و هم شکل و شمائل است. شاید مراد این باشد که حوریان بهشتی در زیبایی بر یکدیگر برتری ندارند، کلمه کاس به معنای جام بلورین و دهاق به معنای لبریز است. البته بعضی آن را از ریشه دَهَقَ به معنای گره زدن پی در پی گرفته اند، یعنی جام های شراب پیایی عرضه می شود.

انگور در میان میوه ها جایگاه خاصی دارد و لذا به صورت جداگانه ذکر شده است. «حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا»

پیام ها:

۱- بیم و امید باید در کنار هم باشد. در این سوره پاداش متقین در برابر کیفر طاغین قرار گرفته است. إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاعِينَ ... إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا

۲- کامیابی و رستگاری در سایه نعمت های مادی و معنوی است. «إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا» (کلمه «حَدَائِقَ» رمز نعمت های مادی و کلمه «لَا يَسْمَعُونَ» رمز

نعمت های معنوی است.)

۳- نعمت های بهشتی، انسان را گرفتار غرور و غفلت و یاوه گوئی و بدمستی نمی کند. «لَا يَسْمَعُونَ»

۴- جلساتی که در آن لغو و دروغ نباشد، جلسات بهشتی است. «لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لُغْوًا وَلَا كِذَابًا»

۵- نه تنها کیفرها عادلانه است. «جَزَاءٌ وَفَاقًا» بلکه پاداشها نیز حساب و کتاب دارد. «عَطَاءٌ حِسَابًا»

۶- در جامعه بهشتی، افراد یکدیگر را تکذیب نمی کنند و اعتماد و اطمینان میان آنها حاکم است. «وَلَا كِذَابًا»

۷- پاداش های الهی، عطا و تفضل اوست نه اینکه ماطلبی داشته باشیم. «جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ»

۸- لازمه ربوبیت، نظام کیفر و پاداش است. «جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ»

۹- پاداش الهی به متقین حساب دارد. هر که تقوای بیشتری دارد پاداش بیشتری خواهد داشت. «عَطَاءٌ حِسَابًا»

رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا» (۳۷)

(پروردگار تو) پروردگار آسمانها و زمین و آنچه میان آنهاست می باشد، او سر چشمه رحمت است. (با این وصف) کسی را یارای خطاب با او نیست.

پیام ها:

۱- تدبیر اداره امور همه هستی برای خدا یکسان است. آسمان و زمین و آنچه میان آنهاست، برای او تفاوتی ندارد. «رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا»

۲- پیامبر اکرم مقام بس والائی دارد. گویا او در یک کفه و تمام هستی در کفه دیگر است. رَبِّكَ ... رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

۳- ربوبیت الهی بر اساس رحمت است. «رب- الرحمن»

۴- حق گفتگوی خودسرانه و معترضانه در قیامت نیست. «لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا»

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صِيْفًا لَّا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذَلِكَ الْيَوْمَ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ مَا بَاءً ﴿٣٩﴾

روزی که روح و فرشتگان به صف ایستند، کسی سخن نگوید جز آن که (خدای) رحمان به او اجازه دهد و او سخن صواب گوید. آن روز، روز حق است (و محقق خواهد شد). پس هر که بخواهد، راه بازگشتی به سوی پروردگارش انتخاب کند.

نکته ها:

واژه «روح» در قرآن گاهی به صورت مطلق آمده، مانند این آیه و آیه ۴ سوره قدر، «تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ» که معمولاً در این موارد، در برابر ملائکه قرار گرفته است و گاهی به صورت مقید آمده، مانند روح القدس، روح الامین.

از روایات بر می آید که روح، یا مخلوقی است برتر از فرشته و یا اگر فرشته است، برترین فرشتگان است. چنانکه در روایتی از امام صادق علیه السلام می خوانیم: روح، فرشته ای برتر از جبرئیل و میکائیل است. (۱)

در روایات می خوانیم که مراد از «إِلَّا- مَنْ أذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا» امامان معصوم هستند که از جانب خداوند اذن دارند سخن صواب و حق گویند. (۲)

پیام ها:

۱- نه فقط انسان و جنّ، بلکه فرشتگان نیز در صحنه قیامت حاضر می شوند.

«يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ»

ص: ۳۶۷

۱- (۱). تفسیر نمونه.

۲- (۲). تفسیر نورالثقلین.

۲- رعایت نظم و انضباط و آمادگی برای انجام دستورات، از ویژگی های فرشتگان الهی است. «يُقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلَائِكَةُ صَفًّا»

۳- در قیامت شفاعت منوط به اذن خداوند است. «لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَدِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا»

۴- انسان در انتخاب راه آزاد است. «فَمَنْ شَاءَ»

۵- قیامت، روزی است که هم وقوع آن حق است و هم بر اساس حق عمل می شود. «الْيَوْمَ الْحَقُّ»

۶- چون قیامت حق است، پس راهی را انتخاب کنیم که به سوی او باشد. «فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَيَّ رَبَّهُ مَا بَأْ»

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا» (۴۰)

همانا ما شما را از عذابی نزدیک بیدادیم، روزی که انسان به آنچه از پیش فرستاده بنگرد و کافر گوید: ای کاش خاک بودم.

پیام ها:

۱- برای افراد غافل، هشدار و انداز مهمتر از بشارت است. «إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ»

۲- دلیل غفلت آن است که مردم، قیامت را دور می پندارند. «عَذَابًا قَرِيبًا»

۳- پشیمانی، دلیل بر اختیار انسان است. «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا»

۴- در قیامت، انسان ناظر بر عملکرد خویش است. «يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ»

۵- سرنوشت اخروی هر کس به دست خود اوست. «يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ»

۶- خاک یک دانه می گیرد، یک خوشه می دهد، ولی کفار صدها دلیل و برهان می شنوند ولی یکی را نمی پذیرند. پس

خاک بر کافر برتری دارد. «كُنْتُ تُرَابًا»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره چهل و شش آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است و به معنای فرشتگان گیرنده جان می باشد.

همانند دیگر سوره های مکی و سوره نبأ که پیش از آن آمده بود، موضوع قیامت و معاد، محور مطالب این سوره است.

از آنجا که گرفتن جان مؤمنان و کافران و تدبیر امور همه بندگان بر عهده فرشتگان است، این سوره با سوگند به انواع فرشتگان آغاز می شود.

بیان گوشه ای از ماجرای حضرت موسی و فرعون و طغیان و سرکشی او در برابر حق، که مجازات سخت الهی را در دنیا برای او بدنبال آورد، مقدمه ای است برای بیان یک اصل کلی که طغیان و دنیاپرستی انسان را به دوزخ می کشاند، در حالی که مبارزه با هواهای نفسانی و پروا در برابر پروردگار، انسان را به بهشت سعادت رهنمون می سازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ النَّازِعَاتِ غُرُقًا ﴿١﴾ وَ النَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿٢﴾ وَ السَّابِحَاتِ سَبْحًا ﴿٣﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُدْبِرَاتِ أَمْرًا ﴿٥﴾

سوگند به فرشتگانی که جان (کافران) را به سختی می گیرند. سوگند به فرشتگانی که جان (مؤمنان) را به آسانی و نشاط می گیرند. سوگند به فرشتگانی که (در انجام فرمان الهی) به سرعت شناورند. و (در انجام مأموریت) بر یکدیگر سبقت گیرند. و امور (بندگان) را تدبیر کنند.

«نزع» به معنای جدا کردن با کندن و کشیدن است. «غرق» و «اغراق» به معنای شدت است. «نشط» به معنای گشودن گره است و نشاط یعنی آنکه عقده های روحی باز شوند. برخلاف بعضی انسان ها که نمازشان با کسالت و انفاقشان با کراهت است، فرشتگان الهی در انجام مأموریت ها با نشاط هستند. «ناشط» به کسی گویند که کاری را با رغبت انجام می دهد. همچنین این کلمه، در مورد کسی که سطل آب را از چاه بیرون می کشد، گفته می شود، گویا فرشتگان جان مؤمنان را به آرامی بیرون می کشند. (۱)

«نازعات» و «ناشطات» در واقع دو وصف برای طایفه ای از فرشتگان است و چون کلمه «طائفه» مؤنث است این صفات نیز مؤنث آمده است.

«سابحات» از «سبح» به معنای حرکت سریع در آب یا هواست. اشاره به اینکه فرشتگان در انجام مأموریت های الهی سریع و چابک هستند.

به فرموده حضرت علی علیه السلام، فرشتگان با آرامی و رفاقت جان مؤمنین را می گیرند.

«يقبضون ارواح المومنين يستلونها سلا ريفقا» (۲)

سوگند خداوند به فرشتگان، هم نشانه اهمیت و جایگاه فرشتگان در نظام هستی است و هم اهمیت امری که برایش سوگند یاد شده است.

ممکن است پنج صفتی که در این آیات آمده، برای پنج گروه فرشته باشد و ممکن است برای یک گروه باشد، به این معنا که به محض صدور فرمان از جا کنده و با نشاط پیگیری و با سرعت حرکت می کنند و از یکدیگر سبقت می گیرند تا فرمان را مدبرانه انجام دهند. (۳)

پیام ها:

۱- هر کس دل بسته تر به مادیات باشد، دل کندش از آن سخت تر خواهد بود.

«وَ النَّازِعَاتِ غَرَقًا»

۲- لحظه مرگ، آغاز پاداش و کیفر است. «غَرَقًا ، نَشْطًا»

۳- هر دسته از فرشتگان مأمور کاری مخصوص اند. «النَّازِعَاتِ ، النَّاشِطَاتِ ، السَّابِحَاتِ»

١-١. تفسير راهنما.

٢-٢. تفسير نورالثقلين.

٣-٣. تفسير الميزان.

۴- نشاط داشتن در انجام مأموریت یک ارزش است. «و النَّاشِطَاتِ نَشِطًا»

۵- تمام هستی میدان کار فرشتگان است. «و السَّابِحَاتِ سَبْحًا»

۶- فرشتگان در انجام مأموریت الهی بر یکدیگر سبقت می گیرند. «فَالسَّابِقَاتِ»

۷- فرشتگان، کار خود را به نحو احسن انجام می دهند. «عَزَقًا ، نَشِطًا ، سَبْحًا ، سَبْقًا»

۸- با اینکه تدبیر هستی با خداست: «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (۱) ولی خداوند به فرشتگان نیز اجازه تدبیر داده است. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا»

۹- فرشتگان در اداره و تدبیر مهارت لازم را دارند. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا»

۱۰- تدبیر و مدیریت امور، نیازمند نشاط و سبقت و چابکی است. «النَّاشِطَاتِ ، السَّابِحَاتِ ، فَالسَّابِقَاتِ ، فَالْمُدَبِّرَاتِ»

۱۱- نظام هستی تصادف نیست، بر اساس تدبیر است. فَالْمُدَبِّرَاتِ ...

۱۲- تدبیر ارزشی است که به خاطر آن می توان سوگند یاد کرد. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا»

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ﴿٦﴾

روزی که زلزله وحشتناک همه چیز را به لرزه درآورد. و به دنبال آن لرزه دیگری واقع شود. در آن روز، دل‌هایی ترسان و لرزان است. و چشم‌ها (از ترس) فرو افتاده. (آنان که در دنیا) می گویند: آیا (پس از مرگ) ما به زندگی نخستین باز گردانده می شویم؟ آنگاه که استخوان‌هایی پوسیده شدیم؟ (با خود) گویند: در این صورت، این بازگشتی زیانبار است. جز این نیست که آن بازگشت، با یک صیحه عظیم است. که ناگهان همگی در صحرای محشر حاضر شوند.

ص: ۳۷۲

(۱- ۱). یونس، ۳.

«راجفه» به معنای اضطراب و لرزه شدید است. «اراجیف» به کلمات فتنه انگیز که مایه اضطراب باشد گفته می شود.

«رادفه» از «ردیف» به معنای در پی آمدن است و به پس لرزه ها گفته می شود. شاید زمین لرزه اول به خاطر صور اول باشد که همه می میرند و مراد از «رادفه» صور دوم باشد که همه زنده می شوند، چنانکه در آیه ۶۸ سوره زمر به هر دو امر تصریح شده است.

«وَاجِفَةً» به حرکت یا اضطراب شدید و سریع گفته می شود و «خَاشِعَةً» به کسی گویند که سر به زیر انداخته و به زمین چشم دوخته است.

«حافره» به معنای آغاز و ابتدای هر چیزی است. بنابراین کافران از بازگشت به زندگی نخستین تعجب می کردند. اما ممکن است «حافره» به معنای «محفوره» باشد، یعنی قبری که در زمین حفر می کنند، که در این صورت معنا چنین می شود: آیا بعد از مردن، از قبرهایمان برمی گردیم و زنده می شویم؟ (۱)

«نَخِرَةً» استخوان پوسیده ای است که با اندک فشاری از هم بپاشد.

دلهایی که در دنیا از خوف خدا لرزان باشد «وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» (۲) در آخرت در امان است.

«فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (۳) و دلهایی که در دنیا آرامش غافلانه دارند، آنجا مضطربند. «قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ»

«زجر»، راندن با فریاد و صداست و «زَجْرَةٌ» شاید همان نوحه دوم در صور باشد که مقدمه زنده شدن تمام مردگان می شود و «ساهره» زمین هموار قیامت است، زیرا در آن سرزمین، چشم ها به خواب نمی رود و در حال سَهَر است.

پیام ها:

۱- دگرگونی نظام طبیعت از مقدمات رستاخیز است. تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ...

۲- زلزله های قیامت در یک مرحله نیست، پی در پی هستند. الرَّاجِفَةُ ... الرَّادِفَةُ

ص: ۳۷۳

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). انفال، ۲.

۳- ۳). یونس، ۶۲.

۳- در قیامت همه نگران نیستند، بعضی دلها دلهره دارند. «قُلُوبٌ»

۴- ارتباط عمیقی بین روح و جسم برقرار است. قُلُوبٌ ... وَأَجْفَهُ ، أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ

۵- گروهی از مردم، با طرح سؤالات تکراری، وقوع قیامت را انکار می کنند.

«يَقُولُونَ أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ؟»

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى ﴿١٥﴾ إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٦﴾ اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى ﴿١٧﴾ فَقُلْ هَيْلٌ لَكَ إِلَهِي أَنْ تَزَكَّى ﴿١٨﴾ وَ أَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى ﴿١٩﴾

آیا سرگذشت موسی به تو رسیده است؟ آنگاه که پروردگارش او را در سرزمین مقدس طوی ندا داد: به سوی فرعون برو که او سرکشی کرده است. پس به او بگو: آیا می خواهی که (از پلیدی ها) پاک شوی؟ و ترا به سوی پروردگارت هدایت کنم تا بترسی (و سرکشی نکنی).

نکته ها:

«واد» همان وادی است که دره میان دو کوه یا دو تپه را گویند و «طوی» دره ای در پائین کوه طور است.

«خشیت» به ترسی گویند که ناشی از ایمان به عظمت خداوند باشد.

«تَزَكَّى» از «زکات» به دو معناست: رشد و نمو، پاکی و طهارت.

جایگاه گفتگو با خداوند باید پاک و مقدس باشد. چنانکه در این آیه می فرماید: «نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» و در آیات دیگر می خوانیم:

«طَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ» (۱)، (خداوند به ابراهیم فرمود): خانه مرا برای طواف کنندگان و برپا ایستادگان و رکوع و سجود کنندگان (نماز گزار)، پاکیزه بدار.

«مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ» (۲)، مشرکان سزوار نیست و حق ندارند به تعمیر

ص: ۳۷۴

۱- ۱. حج، ۲۶.

۲- ۲. توبه، ۱۷.

و بازسازی مساجد الهی دست بزنند.

«إِنْ أُولَئِكَ إِلَّا الْمُتَّقُونَ» (۱)، تنها پرهیزکاران شایسته تولیت و سرپرستی (مسجد الحرام) هستند.

«خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۲)، در هر مسجدی و به هنگام نماز، زینت های خود را همراه کنید.

پیام ها:

۱- آغاز سخن با سؤال، شوق شنیدن را در افراد زیاد می کند. «هَلْ أَتَاكَ»

۲- نقل سرگذشت پیامبران پیشین برای پیامبران بعدی، عامل تقویت روحیه است. «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى»

۳- رهبران الهی قبل از مبارزه با طاغوت ها، ارتباط خود را با خداوند محکم می کردند. إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ ... اذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰی

۴- برخی سرزمین ها، مورد احترام و قداست هستند. «بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى»

۵- انبیا، سردمداران مبارزه با طاغوتند. «اذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰی»

۶- در نهی از منکر به سراغ ریشه ها بروید. «اذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ»

۷- از هدایت هیچ کس حتی فرعون مأیوس نباشید و لااقل، سخن حق را به او ابلاغ کنید تا اتمام حجت شده باشد. اذْهَبْ اِلَى فِرْعَوْنَ ... فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلَى اَنْ تَزَكٰى

۸- در نهی از منکر، حتی با طاغوت ها به نرمی سخن بگویید. اِنَّهُ طَغٰى فَقُلْ هَلْ لَكَ ...

ص: ۳۷۵

۱- ۱. انفال، ۳۴.

۲- ۲. اعراف، ۳۱.

۹- با سؤال، فطرت ها را بیدار کنید. «هَلْ لَكَ إِلَهٍ أَنْ تَزَكِّي»

۱۰- در شیوه تبلیغ، لحن عاطفی و نرمش در گفتار را فراموش نکنید. «هَلْ لَكَ»

۱۱- جهت دعوت انبیا، تزکیه انسان هاست. «هَلْ لَكَ إِلَهٍ أَنْ تَزَكِّي»

۱۲- در دعوت و تبلیغ مردم، از کلماتی استفاده کنید که همه انسان ها بپذیرند و بیسندند. (دعوت به پاکی و دوری از ناپاکی)
«إِلَهٍ أَنْ تَزَكِّي»

۱۳- اگر به تزکیه تمایلی نباشد، تلاش انبیا بی ثمر است. «تَزَكِّي وَ أَهْدِيكَ إِلَهِي رَبِّكَ»

۱۴- در مکتب انبیا، برای مبارزه با طاغوت ها، ابتدا آنها را موعظه می کنند. «إِنَّهُ طَغَى... تَزَكِّي وَ أَهْدِيكَ إِلَهِي رَبِّكَ»

۱۵- نشانه هدایت پذیری، خوف و خشیت است. «أَهْدِيكَ... فَتَخْشِي»

۱۶- پیامبران مردم را به سوی خدا دعوت می کردند نه خود. «إِلَهِي رَبِّكَ»

۱۷- طغیان همراه با بی باکی و ناپاکی است. (خداوند می فرماید: به سراغ فرعون طغیانگر برو و درباره تزکیه و خشیت با او سخن بگو، یعنی او ناپاک و جسور است). «إِنَّهُ طَغَى... أَنْ تَزَكِّي... فَتَخْشِي»

۱۸- اصلاح افراد، بستگی به اراده و اختیار خود آنان دارد. «هَلْ لَكَ إِلَهٍ أَنْ تَزَكِّي»

فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصَى ﴿٢١﴾ ثُمَّ أَذْبَرَ يَسْرِعِي ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادَى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى ﴿٢٤﴾ فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْأَجْرِهِ وَالْأُولَى ﴿٢٥﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى ﴿٢٦﴾

پس معجزه بزرگ را به او نشان داد. اما او تکذیب کرد و نافرمانی نمود.

آنگاه پشت کرد، در حالی که (برای خاموشی این دعوت) تلاش می نمود.

پس (ساحران را) جمع کرد و ندا داد. و گفت: من پروردگار برتر شما هستم. آنگاه خداوند او را به کیفر دنیا و آخرت گرفتار کرد. همانا در این ماجرا برای هر کس که (از سوء عاقبت) بترسد، درس عبرتی است.

نکته ها:

در برابر فرعون که می گفت: «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى» من پروردگار برتر هستم، حضرت موسی می گوید: «أَهْدِيكَ إِلَهِي رَبِّكَ» تو را به پروردگارت رهنمون کنم.

«نِكَالٌ»، کیفر و مجازاتی است که هر کس آن را ببیند یا بشنود، از ارتکاب مثل آن خودداری کند. عذاب آخرت، از آن جهت نکال نامیده شده، که هر کس آن را بشنود، از هر عملی که وی را گرفتار سازد، خودداری می کند. (۱)

پیام ها:

۱- برای امثال فرعون باید بزرگترین معجزه ها را آورد. «الْآيَةُ الْكُبْرَى»

۲- طاغوت ها برای حفظ کیان خود از منحرفان استمداد می کنند. «فَحَشَرَ فَنَادَى»

۳- ادعای نبوت و انتظار تسلیم شدن دیگران، به معجزه آوردن نیاز دارد.

أَهْدِيكَ ... فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى

۴- در برخی متکبران، حتی بزرگ ترین معجزات کارساز نیست. «الْآيَةُ الْكُبْرَى فَكَذَّبَ»

۵- معجزات انبیا یکسان نیست. «الْآيَةُ الْكُبْرَى»

۶- تکذیب انبیا، برای نافرمانی از تعالیم آنان و آزاد بودن از قید و بندهای دینی است. «فَكَذَّبَ وَ عَصَى»

۷- کسانی که از استدلال و گفتگوی مستقیم عاجزند، پشت پرده تلاش می کنند.

فَكَذَّبَ ... ثُمَّ أَذْبَرَ يَسْعَى

۸- جو سازی و شعار و هیاهو، از ابزار فرعون هاست. «فَحَشَرَ فَنَادَى»

۹- مردم دارای فطرت خداجویی هستند. طاغوت ها مسیر آن را متوجه خود می کنند. «أَنَا رَبُّكُمْ»

۱۰- مستکبران، روزی به زانو در خواهند آمد. «أَنَا رَبُّكُمْ ... فَأَخَذَهُ اللَّهُ»

۱۱- تاریخ وسیله عبرت است، نه سرگرمی و پرکردن ایام فراغت. «لَعِبْرَةٌ»

۱۲- از تاریخ آن قسمتی را بازگو کنید که سازنده و عبرت آموز باشد. «لَعِبْرَةٌ»

۱۳- عبرت ها بسیار است، عبرت گرفتن مهم است که به آمادگی روحی نیاز دارد.

«لَعِبْرَةٌ لِمَنْ يَخْشَى»

أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا ﴿٢٨﴾ وَ أَعْطَشَ لَيْلَهَا وَ أَخْرَجَ ضُحَاهَا ﴿٢٩﴾ وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا ﴿٣٠﴾
 أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَ مَرْعَاهَا ﴿٣١﴾ وَ الْجِبَالَ أَرْسَاهَا ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

آیا آفرینش شما سخت تر است یا آسمانی که او بنا کرده؟ سقفش را برافراشت و آن را استوار ساخت. شبش را تیره و روزش را روشن گرداند. بعد از آن، زمین را گسترش داد. و از آن آب و چراگاه بیرون آورد. و کوهها را استوار و پابرجا گردانید. تا وسیله برخورداری شما و چارپایان شما باشد.

پیام ها:

۱- در تبلیغ، شیوه سؤال بسیار مفید است. «أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ»

۲- بهترین راه خداشناسی، توجه به نعمت های اوست. باید از محسوسات برای پی بردن به معقولات استفاده کرد. «رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا»

۳- دنیا برای ماست، نه ما برای دنیا. «مَتَاعًا لَكُمْ»

۴- در کامیابی های مادی، انسان و چهارپا در کنار هم هستند. (آنچه مایه امتیاز انسان است کمالات معنوی است). «مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِأَنْعَامِكُمْ»

۵- نعمت ها برای بهره گیری انسان است، تحریم ها و ریاضت های نابجا بی معنا است. «مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِأَنْعَامِكُمْ»

۶- گسترش زمین و گردش آن در فضا، بعد از آفرینش آسمان ها بوده است. «وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا»

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَى ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَى ﴿٣٥﴾ وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى ﴿٣٦﴾ فَأَمَّا مَنْ طَغَى ﴿٣٧﴾ وَ آثَرَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى ﴿٣٩﴾

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾

آنگاه که آن حادثه بزرگ فرارسد. در آن روز، انسان آنچه تلاش کرده، به یاد آورد.

و جهنم برای هر بیننده ای آشکار شود. اما هر که سرکشی کرده، و زندگی پست دنیا را (بر آخرت) برگزیده، بی شک، دوزخ جایگاه اوست. و اما کسی که از مقام پروردگارش ترسید و نفسش را از هوس بازداشت. بی شک، بهشت جایگاه اوست.

پیام ها:

۱- قیامت، بزرگترین و فراگیرترین حادثه است که تمام حوادث دیگر را تحت الشعاع خود قرار می دهد. «الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ»

۲- انسان در قیامت، دائماً متذکر کارهایش در دنیا می شود. «يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَىٰ»

۳- ریشه طغیان، دنیاپرستی است. «طَغَىٰ وَ آثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

۴- دنیا بد نیست، ترجیح آن بر آخرت بد است. «آثَرَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۵- خداوند که ترس ندارد، مقام اوست که مایه ترس انسان می شود. مثل اینکه انسان از قاضی می ترسد، زیرا می داند اگر جرمی مرتکب شود، با او سر و کار دارد. «خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ»

۶- ریشه مبارزه با نفس، خوف الهی است. «خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ»

۷- نفس انسان فتنه گر است که باید او را باز داشت. «وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ»

۸- قانون الهی برای همه افراد یکسان است. «مَنْ طَغَىٰ ... مَنْ خَافَ»

يَسْتَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا ﴿٤٣﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَّن يَخْشَاهَا ﴿٤٥﴾ كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا ﴿٤٦﴾

از تو درباره قیامت می پرسند که چه وقت بر پا می شود. تو را به گفتگو درباره آن چه کار؟ پایان و سرانجام آن با پروردگار توست. وظیفه تو هشدار کسی است که از آن می ترسد. روزی که آن را می بینند، گویی جز شبی یا روزی (در دنیا و برزخ) درنگ نکرده اند.

نکته ها:

سؤال از زمان وقوع قیامت، بارها در قرآن مطرح شده، اما پاسخی به آن داده نشده است.

زیرا یکی از الطاف الهی، مخفی بودن زمان مرگ و قیامت است و دانستن زمان آن سبب به هم خوردن آرامش درونی و ارتباطات بیرونی و سبب رشد اضطراری است.

آنچه مهم است ایمان به وقوع قیامت است نه دانستن زمان وقوع آن.

برای غافلان، هشدار و انذار لازم تر از بشارت است. لذا «انما انت مبشر» در قرآن نداریم، اما «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ» آمده است.

پیام ها:

۱- برخی سؤالات درباره قیامت، نابجاست و نیاز به پاسخ ندارد. (مانند سؤال از زمان وقوع قیامت) يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ ...

۲- گفتگو در امری که به بشر مربوط نیست، معنا ندارد. «فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا»

۳- علم بشر محدود است و نمی تواند به انتهای علم که مخصوص خداوند است دست یابد. «إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا»

۴- وظیفه پیامبر، انذار مردم است، نه الزام و اجبار به پذیرش. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ»

۵- از شرایط پذیرش دعوت انبیا، آمادگی روحی مردم و پروا داشتن از گناه است.

«أَنْتَ مُنذِرٌ مِّنْ يَّخْشَاهَا»

۶- آخرت به قدری بزرگ است که تمام عمر دنیا و برزخ در کنار آن، به مقدار شبی یا روزی بیش نیست. «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيرَةً

أَوْ ضُحَاهَا»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره چهل و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره از اولین آیه گرفته شده و به معنای چهره درهم کشیدن است.

گرچه شأن نزول آیات اولیه این سوره، برخورد نامناسبی است که با یک فرد نابینا صورت گرفته، اما محور مطالب آن، همانند دیگر سوره های مکی، معاد و حوادث تکان دهنده قیامت و سرنوشت مؤمنان و کافران در آن روز است.

بیان گوشه ای از نعمت های خداوند به انسان و کفران و ناسپاسی او در برابر این نعمت ها، بخشی دیگر از آیات این سوره را تشکیل می دهد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

عَبَسَ وَ تَوَلَّى ﴿١﴾ أَنْ جَاءَهُ الْإِنْعَامِ ﴿٢﴾ وَ مَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى ﴿٣﴾ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى ﴿٤﴾ أَمَّا مَنْ اسْتَيْغَى ﴿٥﴾ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى ﴿٦﴾ وَ مَا عَلَيْكَ إِلَّا يَزَّكَّى ﴿٧﴾ وَ أَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى ﴿٨﴾ وَ هُوَ يَخْشَى ﴿٩﴾ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى ﴿١٠﴾

چهره درهم کشید و روی بر تافت. از اینکه نابینایی به سراغ او آمد. و تو چه دانی، شاید او در پی پاکی و پارسایی باشد. یا پند گیرد و آن پند سودش بخشد. اما کسی که خود را بی نیاز می بیند. پس تو به او می پردازی. با آنکه اگر پاک نگردد، بر تو چیزی نیست. و اما کسی که شتابان نزد تو آمد، در حالی که از خدا می ترسد، تو از او تغافل می کنی و به دیگری می پردازی.

بر اساس روایات اهل سنت، شخصی به نام عبدالله بن امّ مکتوم که فردی نابینا بود، به مجلس پیامبر وارد شد، در حالی که آن حضرت با بزرگان قریش همچون ابوجهل و عتبه جلسه داشت و آنان را به اسلام دعوت می کرد. او که نابینا بود و حاضران را نمی دید، مکرّر از پیامبر می خواست که قرآن بخواند تا او حفظ کند.

لذا نوعی کراهت و ناراحتی در چهره آن حضرت ظاهر شد. در اینجا بود که آیات اولیه سوره عبس نازل شد و آن حضرت را مورد عتاب و سرزنش قرار داد.

البته در آیات مورد بحث، دلالت روشنی بر اینکه شخص عبوس کننده، پیامبر بوده است وجود ندارد و روایات اهل سنت، آن را مطرح کرده است. امّیا در روایتی که از امام صادق علیه السلام رسیده، این آیات در شأن مردی از بنی امیه نازل شده که در محضر پیامبر بوده و به هنگام ورود ابن مکتوم، چهره درهم کشید و روی بگرداند. (۱)

مرحوم سید مرتضی در کتاب متشابه القرآن، روایات اهل سنت را مردود دانسته و با استناد به دیگر آیات قرآن می فرماید:

خداوند اخلاق پیامبر را ستوده و درباره او فرموده است: «إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» (۲) تو دارای خلق نیکو و بزرگوارانه هستی و در دو مورد آن حضرت را به تواضع در برابر مؤمنان سفارش نموده است: «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۳)، «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۴)

علاوه بر آنکه اگر پیامبر چنین اخلاقی داشت، بر اساس آیات دیگر قرآن، اصولاً در تبلیغ توفیقی نداشت. چنانکه خداوند خطاب به پیامبرش می فرماید: «لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ» (۵) اگر تندخو و خشن بودی، مردم از اطراف تو پراکنده می شدند.

ده آیه انتقاد به خاطر چهره درهم کشیدن و عبوس کردن در برابر نابینایی که برای او خنده و ترشروی فرقی ندارد، نشان دهنده حساسیت اسلام در برخورد با طبقه محروم است.

مراد از «مَنِ اشْتَعْنِي» یا بی نیازی مالی است که باعث می شود شخص خود را برتر از

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. قلم، ۴.

۳-۳. حجر، ۸۸.

۴-۴. شعراء، ۲۱۵.

۵-۵. آل عمران، ۱۵۹.

دیگران بدانند و یا بی نیازی از ارشاد و هدایت است که شخص، دیگران را گمراه و منحرف ببیند. البته جمع میان هردو نیز ممکن است، یعنی شخص در اثر ثروت زیاد، گرفتار غرور شده و به سخن حق دیگران گوش فراندهد.

پیام ها:

- ۱- نقص عضو نشانه نقص شخصیت نیست. (احترام نابینایان و معلولین و افراد ناقص الخلقه لازم است.) «عَبَسَ وَ تَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى»
- ۲- ارزش اخلاق به خاطر کمال ذاتی آن است، نه خوشایند دیگران. (نابینا که عبوس کننده را نمی بیند تا شاد یا ناراحت شود.) «عَبَسَ وَ تَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى»
- ۳- اسلام با روحیه استکبار و تحقیر دیگران مخالف است. «مَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى»
- ۴- به ظاهر افراد نمی توان قضاوت کرد. (گاهی نابینا، از افراد نابینا طالب تر است) الْأَعْمَى ... لَعَلَّهُ يَزَّكَّى
- ۵- میزان پذیرش افراد جامعه متفاوت است. در برابر ارشاد و دعوت پیامبر، گروهی ترکیه می شوند و گروهی در حد تذکر سود می برند. «يَزَّكَّى أَوْ يَدَّكَّرُ»
- ۶- تذکر دادن، بی نتیجه نیست و اثر خود را می گذارد. «يَذَكَّرُ فَتَنْفَعُهُ الذُّكْرَى»
- ۷- اصل، ایمان انسان هاست نه ثروت و سرمایه آنها. «أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَىٰ أَمَّا مَنْ ... يَخْشَىٰ»
- ۸- پیامبر مسئول ارشاد مردم است نه اجبار آنان. «وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى»
- ۹- احساس بی نیازی محکوم است. جمله «أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَىٰ» در مقام انتقاد است.
- ۱۰- احساس بی نیازی و خود را کامل و بی نیاز دانستن، سبب محروم شدن از ترکیه است. «مَنْ اسْتَعْنَىٰ ... أَلَّا يَزَّكَّى»
- ۱۱- طبقه محروم با سرعت به سراغ اسلام می آیند. «جَاءَكَ يَسْعَىٰ»
- ۱۲- خشیت درونی با تلاش و حرکت بیرونی باید توأم باشد. «يَسْعَىٰ وَ هُوَ يَخْشَىٰ»
- ۱۳- راه خودسازی، درک محضر پیامبر و یا استاد ربّانی است. «جَاءَكَ يَسْعَىٰ»
- ۱۴- در شیوه تبلیغ برخورد دو گانه با فقیر و غنی جایز نیست. «فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّىٰ - فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ»

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ﴿١١﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ ﴿١٢﴾ فِي صُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ ﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ ﴿١٤﴾ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾

چنین نیست (که آنها می پندارند)، همانا قرآن وسیله تذکر است. پس هر کس بخواهد، آن را یاد کند و از آن پند گیرد. در میان صحیفه هایی ارجمند است. که بلند مرتبه و پاکیزه است. به دست سفیرانی بزرگوار و نیکوکار.

نکته ها:

«صِيْحُفٍ» جمع «صحیفه» به معنای مکتوب است. «سَيْفَرَةٍ» جمع «سافر» به معنای کاتب است، چنانکه «اسفار» جمع «سفر» به معنای کتاب است. «بَرَرَةٍ» جمع «بار» به معنای نیکو کار است. (۱)

مراد از «سَيْفَرَةٍ»، سفیران و رسولان وحی، یعنی فرشتگانی هستند که وحی الهی را به پیامبران می رسانند و این فرشتگان، یاران جبرئیل و تحت امر او هستند که قرآن درباره او می فرماید: إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ... مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ (۲) راه خدا هم آسان است و هم زمینه فطری و فکری و فقهی دارد.

پیام ها:

۱- آیات قرآن مایه تذکر و عامل بیداری فطرت بشری است. «إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ»

۲- مقام و مرتبه قرآن برتر از دسترسی نااهلان و تحریف و تغییر آنان است.

«مَرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ»

۳- قرآن را باید در جایگاه بلند قرار داد. «مَرْفُوعَةٍ»

۴- قرآن باید از هر آلودگی حفظ شود. «مُطَهَّرَةٍ»

۵- در دعوت قرآن، اکراه و اجباری نیست و هر کس بخواهد با اختیار خودش آن

ص: ۳۸۵

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تکویر، ۱۹-۲۱.

را می پذیرد. «فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ»

۶- آنچه را خداوند تکریم کرده ما نیز باید تکریم کنیم. «صُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ»

۷- قرآن کریم را، فرشتگان کرام به پیامبر می رسانند. «صُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ... بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كَرَامٍ» (هم سرچشمه قرآن خداوند کریم است و هم خود قرآن و هم آورندگان آن و هم بر کسی که نازل شده است).

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ﴿١٧﴾ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾ مِنْ نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ أَمَّانَهُ فَأَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ ﴿٢٣﴾

مرگ بر این انسان (سرکش) که چه ناسپاس است. (مگر خداوند) او را از چه چیز آفریده است. از نطفه ای ناچیز آفریدش و سامانش بخشید. سپس راه (سعادت) را برای او آسان و فراهم نمود. آنگاه او را میراند و در گورش نهاد. پس هر زمان که بخواهد او را برانگیزد. هرگز (چنین نیست) که هنوز آنچه را که خدا به او فرمان داده، انجام نداده است.

نکته ها:

در میان انواع برخوردهایی که با مردگان می شود، دفن آنها در گور، شیوه ای است که خداوند به انسان آموخته است. در آیه ۳۱ سوره مائده می خوانیم: «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِثُ سَوْأَةَ أَحِيهِ» آنگاه که قایم در فکر چاره جویی و پنهان کردن جسد بی جان برادرش هابیل بود، خداوند با فرستادن کلاغی، دفن در خاک را به او آموخت.

پیام ها:

۱- انسان کافر و ناسپاس مورد لعن خداست. «قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ»

۲- در شیوه تبلیغ گاهی باید برای گروهی تند سخن گفت. «قُتِلَ الْإِنْسَانُ»

۳- به آفرینش خود از نطفه ناچیز بنگرید تا از کفر و غرور دست بردارید. «مَنْ

۴- آفرینش انسان تصادفی نیست، بلکه از روی حساب و کتاب و تقدیر و اندازه گیری است. «فَقَدَّرَهُ»

۵- آفریدن، دلیل قدرت و اندازه گیری، دلیل حکمت است. «خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ»

۶- با آسان بودن راه شناخت حق و پیمودن آن، چرا گروهی بی راهه می روند؟ قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ... ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ

۷- خداوند با آسان کردن راه تکامل، اتمام حجت کرده است. «ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ»

۸- انسان دارای استعدادهای زیادی است که با پیمودن راه حق به تکامل می رسد. «ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ»

۹- انسان که مرگ و قبر را می بیند، چرا سرسختی می کند؟ قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ... ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ

۱۰- تمام کارها در حقیقت منسوب به اوست. «أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ»

۱۱- معاد، جسمانی است. فَأَقْبَرَهُ ... أَنْشَرَهُ یعنی همان را که در قبر برد، بیرون آورد.

۱۲- با اینکه راه باز و حرکت آسان است، اما گروهی وامانده اند. ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ...

لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ

۱۳- توحید و نبوت و معاد در کنار یکدیگر مطرحند. «خَلَقَهُ - السَّبِيلَ يَسَّرَهُ - أَنْشَرَهُ»

۱۴- زمان وقوع قیامت تنها در اختیار خداست. «إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ»

۱۵- انسان از ابتدا تا انتها تحت تدبیر و در دست اوست. «خَلَقَهُ - أَمَاتَهُ - أَنْشَرَهُ»

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ ﴿٢٤﴾ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَانْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

پس باید انسان به غذای خود بنگرد. ما آب را آن گونه که باید، (از آسمان) فرو ریختیم. سپس زمین را به خوبی شکافتیم. و در آن، دانه رویاندیم. و نیز انگور و سبزیجات، و زیتون و نخل خرما، و باغهای پردرخت، و میوه و چراگاه، برای برخورداری شما و چهارپایانتان.

نکته ها:

«صب» به معنای فرو ریختن آب از بلندی است که شامل نزول باران از آسمان و ریزش آب از آبشارها نیز می شود.

«قضب» به سبزیجاتی گفته می شود که تر و تازه چیده و خورده شود و شامل علف و یونجه حیوانات نیز می گردد.

مراد از «شَقَقْنَا الْأَرْضَ»، شکافتن زمین به وسیله جوانه گیاهان است که برای سربر آوردن از خاک، آن را می شکافند و به رشد خود ادامه می دهند.

مراد از «حَبًّا» حبوباتی است که به مصرف غذای انسان می رسد، مانند گندم و جو و نخود و عدس و امثال اینها.

«حَدَائِقَ» جمع «حدیقه» به معنای بوستانی است که اطراف آن دیوار کشیده باشند و «غلب» جمع «غلباء» به معنای درخت بزرگ و تنومند است.

انسان باید به غذای خود بنگرد که آیا از حلال است یا حرام، دیگران دارند یا ندارند، نیروی بدست آمده از آن در کجا صرف می شود و این غذا چگونه بدست آمده است؟ امام باقر علیه السلام در ذیل آیه «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ» فرمودند: انسان بنگرد که علم خود را از چه کسی می گیرد (۱) و طعام را شامل طعام معنوی دانستند.

پیام ها:

۱- انسان، مأمور به تفکر در غذا، به عنوان یکی از نعمت های خداست، خوردن

ص: ۳۸۸

بی فکر کار حیوان است. «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ»

۲- اگر ملاکهای معنوی نباشد، انسان و حیوان در کامیابی از غذا و طبیعت، در یک ردیفند. «مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِاتِّعَامِكُمْ»

۳- دقت در پیدایش نعمت ها، وسیله ای برای کفر زدائی است. قِيلَ الْإِنْسَانُ لِمَا أَكْفَرَهُ ... فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ

۴- هستی، مدرسه خداشناسی است، چه سیر تکاملی درون انسان و چه بیرون انسان. مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ - أَمَاتَهُ - أَنْشَرَهُ صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ...

۵- ریزش باران و رویش انواع گیاهان و درختان، هدفمند است و فراهم شدن غذا برای انسان و حیوانات، یکی از حکمت های آن است. أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ ...

شَقَقْنَا الْأَرْضَ ... فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ... مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِاتِّعَامِكُمْ

۶- انگور، زیتون و خرما، از میوه های مورد سفارش قرآن است. عِنَبًا ... زَيْتُونًا وَ نَخْلًا

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاعَةُ «۳۳» يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ «۳۴» وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ «۳۵» وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ «۳۶» لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ «۳۷»

پس زمانی که آن صدای هولناک در آید، روزی که انسان از برادرش بگریزد و از مادر و پدرش و همسر و فرزندان. در آن روز برای هر یک از آنان کار و گرفتاری است که او را (از پرداختن به کار دیگران) بازدارد.

نکته ها:

«صاخه» به معنای صدای وحشتناکی است که نزدیک است گوش را کر کند. مراد از آن، یا صیحه ی برپا شدن قیامت است و یا ناله و فریاد گوش خراش مردم در آن روز.

در آیات قبل، از معاش بحث شد و در این آیات از معاد گفتگو می شود.

در باره انگیزه فرار انسان از برادر و مادر و پدر و همسر و فرزندان، مطالبی می توان گفت، از

جمله اینکه می‌گریزد تا مبادا برادرش از حقوق خود مطالبه کند و او را گرفتار سازد.

می‌گریزد تا مورد تقاضای دیگران قرار نگیرد. می‌گریزد تا رسوایی او را دیگران نفهمند.

می‌گریزد تا به کار خود برسد و تکلیفش زودتر روشن شود. «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ»

پیام‌ها:

۱- قیامت، روز فرار است. فرار برادر از برادر، فرزند از پدر و مادر، مرد از همسر، پدر از پسر. فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ يَوْمَ يَفِرُّ ...

۲- روابط خویشاوندی، در قیامت گسسته می‌شود. يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ ...

۳- در قیامت، هر کس به فکر نجات خویش است. لِكُلِّ امْرِئٍ ... شَأْنٌ يُغْنِيهِ

۴- در قیامت، فرصت برای پرداختن به کار دیگران نیست. «لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ»

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾ وَ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾ تَرَهَقَهَا فَتْرَةٌ ﴿٤١﴾ أُولَئِكَ هُمُ الْكٰفِرَةُ الْفَجْرَةُ ﴿٤٢﴾

چهره‌هایی در آن روز درخشانند، خندان و شادمانند، و چهره‌هایی در آن روز، غبار (غم) بر آنها نشسته. و تیرگی و سیاهی، چهره آنان را پوشانده است. اینان همان کافران بدکردارند.

نکته‌ها:

«مُسْتَبْشِرَةٌ» با خبر شدن از مطلب شادی که از آن بشره و پوست صورت شکفته شود.

«غَبَرَةٌ» و غُبَارٌ به معنای گرد خاک فرونشسته بر چیزی است. «فَتْرَةٌ»، دود سیاهی است که برمی‌خیزد و «رهق» به معنای فرا گرفتن و پوشاندن است.

این آیات، مردم را در قیامت به دو دسته تقسیم می‌کند: اهل سعادت و اهل شقاوت، که هر

دو گروه با سیما و چهره شان شناخته می شوند. چون صورت انسان، آئینه سیرت اوست و شادی و غم درونی او در چهره اش ظاهر می گردد.

این سوره با چهره درهم کشیدن در دنیا آغاز و با چهره دود آلوده شدن در قیامت پایان می یابد. عَبَسَ ... تَزْهَقَهَا قَتْرَةٌ
«کفره» جمع کافر و «فجره» جمع فاجر است. اولی اشاره به فساد عقیده دارد و دومی اشاره به فساد عمل.

پیام ها:

۱- معاد جسمانی است. وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ ...

۲- چهره باز و خندان یک ارزش است. «مُسْفِرَةٌ، ضَاحِكَةٌ»

۳- خنده های قیامت، بر اساس بشارت به آینده ای روشن است. «ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ»

۴- آلودگی به گناه در دنیا، سبب آلودگی چهره در قیامت می شود. «تَزْهَقَهَا قَتْرَةٌ أَوْلَيْكَ هُمْ الْكُفْرَةُ الْفَجْرَةُ»

۵- کفر، سبب ارتکاب گناه و فسق و فجور است. «الْكَفْرَةُ الْفَجْرَةُ»

۶- صورت اهل ایمان و تقوا، شاد و خندان است. (به قرینه اینکه صورت اهل کفر و فجور، دود آلود است) وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ... وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ

۷- از بهترین شیوه های تبلیغ، مقایسه است. وُجُوهُ ... وُجُوهُ

۸- گناه، باعث می شود که چهره پاک الهی انسان، با نقابی زشت و سیاه پوشیده شود. «عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَزْهَقَهَا قَتْرَةٌ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره بیست و نه آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است و به معنای درهم پیچیده شدن و تاریک شدن است.

محتوای سوره نشان می دهد که این سوره در اوایل بعثت نازل شده است، زیرا مخالفان در اوایل دعوت، آن حضرت را مجنون می خواندند و این سوره همانند سوره قلم که در اوایل بعثت نازل شده، مشتمل بر تنزیه آن حضرت از این گونه تهمت ها می باشد. (۱)

بخش اول این سوره، تغییرات عظیم و فراگیر این جهان را که مقدمه برپا شدن قیامت است، بیان می کند و بخش دوم، بیانگر جایگاه والای قرآن و نقش و تأثیر آن در روح و روان آدمیان است.

در روایات، برای تلاوت این سوره که موجب تذکر و غفلت زدایی انسان می شود، فضیلت های بسیاری نقل شده است. (۲)

ص: ۳۹۴

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ﴿١﴾ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ﴿٣﴾ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿٥﴾

آنگاه که خورشید در هم پیچیده و تاریک شود. و آنگاه که ستارگان به خاموشی گرایند. و آنگاه که کوهها به حرکت در آیند. و آنگاه که شتران باردار به حال خود رها شوند. و آنگاه که حیوانات وحشی، برانگیخته و گرد هم آیند.

نکته ها:

«تکویر»، به معنای درهم پیچیدن است که در مورد خورشید، به جمع شدن شعله های آن و خاموش شدن آن منجر می گردد. حرکت کوهها در آستانه قیامت، ناشی از زلزله بزرگی است که باعث فروپاشی و متلاشی شدن کوهها می گردد و چنانکه در آیات دیگر نیز آمده است، همچون ریگ بیابان روان می شوند.

«عشار» جمع «عشراء» به معنای شتر حامله ده ماهه است که در نزد عرب، با ارزش ترین اموال محسوب می شده است. اما به هنگام بروز علائم قیامت، بی صاحب می ماند و کسی به فکر آن نیست.

«وحوش» جمع «وحش» به معنای حیوانی است که هرگز با انسان ها انس نمی گیرد. مانند

دَرَزندگان. برخی با استناد به آیه «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ» (۱) گفته اند مراد این آیه نیز، محشور شدن حیوانات در قیامت است. اما برخی دیگر از مفسران، با توجه به اینکه سیاق آیات مربوط به نشانه های قبل از قیامت است، گفته اند: منظور آن است که قبل از قیامت، در اثر زلزله های پی در پی همه حیوانات از لانه ها و بیشه های خود خارج و در کنار یکدیگر جمع می شوند. (۲)

پیام ها:

۱- نظام موجود خورشید و ستارگان در آسمان و کوه و دریا و زمین، روزی دگرگون می شود. إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ ...

۲- هستی، محکوم اراده خداوند است و هرگاه او اراده کند، نظام عالم به هم می خورد. إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ ...

۳- شاید در قیامت، حیوانات وحشی نیز زنده شوند. «وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ»

وَ إِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ «۶» وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ «۷» وَ إِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُيِّلَتْ «۸» بِبِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ «۹» وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ «۱۰» وَ إِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ «۱۱» وَ إِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ «۱۲» وَ إِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ «۱۳» عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا أُخْضِرَتْ «۱۴»

و آنگاه که دریاها به جوش آیند. و آنگاه که جانها جفت و قرین شوند. و آنگاه که از دختر زنده به گور شده پرسیده شود. که به کدامین گناه کشته شده است؟ و آنگاه که نامه های عمل گشوده شود. و آنگاه که آسمان از جای کنده شود. و آنگاه که دوزخ شعله ور شود. و آنگاه که بهشت (برای اهلش) نزدیک آورده شود. هر کس بداند که چه حاضر کرده است.

ص: ۳۹۶

(۱- ۱). انعام، ۳۸.

(۲- ۲). تفسیر المیزان.

«سَجَّزَتْ» چند معنا شده است: ۱. به جوش آمدن ۲. به هم پیوستن ۳. پُر و لبریز شدن دریاها که همه آنها طبیعی است، زیرا از یک سو کوه ها از جا کنده شده و دریاها به یکدیگر متصل می شوند و از سوی دیگر زمین لرزه شدید، گداحتگی درون زمین را بیرون ریخته، آنها به جوش آیند و بخار شوند.

در قیامت، حوریان بهشتی به تزویج بهشتیان سعادت مند در آید. چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ» (۱) و جهنمیان دوزخی با قرین های شیطانیشان ازدواج می کنند. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۲) چنانکه امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه «وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ» فرمودند: اهل ایمان با همسران بهشتی و اهل دوزخ با شیطان قرین می شوند. (۳)

«موؤده» به معنای دختر زنده به گور شده است. یکی از عادات بسیار بد جاهلیت این بود که به خاطر فقر یا احساس ننگ، گاهی دختران خود را زنده به گور می کردند.

ولایت والدین بر فرزند محدود است و آنان حق گرفتن حقوق طبیعی فرزند همچون حق حیات را ندارند. پدر نمی تواند بگوید فرزند خودم است و حق دارم هر تصمیمی راجع به او بگیرم، چنانکه مادر نمی تواند بگوید من نمی خواستم بچه دار شوم و حق دارم فرزند در شکم را سقط کنم.

پیام ها:

۱- دفاع از مظلوم، اسلام و کفر ندارد. با اینکه دختران زنده به گور شده مسلمان نبودند، ولی قرآن از حق آنان دفاع می کند. «وَ إِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُئِلَتْ»

۲- دفاع از مظلوم، زن و مرد، کوچک و بزرگ و فرد و جمع ندارد، حتی از یک دختر کوچک باید دفاع کرد. «بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ»

۳- با سؤال، وجدان ها را بیدار کنید. «بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ»

ص: ۳۹۷

۱- ۱. دخان، ۵۴.

۲- ۲. زخرف، ۳۶.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۴- ولایت پدر بر فرزند، شامل حق کشتن فرزند نمی شود. «بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ»

۵- بیم و امید در کنار هم سازنده است. «الْجَحِيمُ سُعْرَتْ - الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ»

۶- در قیامت، بهشت و دوزخ به اهلش نزدیک می شود. «الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ» (و در آیه ۲۳ سوره فجر می فرماید: «وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ» در آن روز جهنم آورده شود).

۷- اعمال انسان در دنیا ثبت شده و پرونده عمل هر کس در قیامت باز می شود.

«وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ»

فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُوسِ «۱۵» الْجَوَارِ الْكُنُوسِ «۱۶» وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَيْتَ «۱۷» وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ «۱۸» إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ «۱۹» ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ «۲۰» مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ «۲۱»

سوگند به ستارگانی که بازمی گردند. در حرکت هستند و پنهان می شوند. و سوگند به شب آنگاه که برود. و سوگند به صبح آنگاه که بدمد. که همانا قرآن، کلام پیام آوری گرامی است. آن که نزد خداوند صاحب عرش، دارای قدرت و مقام والا است. (فرشته ای که) فرمانش برند و امینش شمرند.

نکته ها:

«خنس» جمع «خانس»، به معنای رجوع کننده است. «جوار» جمع «جاریه» به معنای روان و در جریان است و «کنس» جمع «کانس» به معنای مخفی شدن است. مفسران با توجه به آیات بعد که در مورد به پایان رسیدن شب و دمیدن صبح است، آیات «فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُوسِ الْجَوَارِ الْكُنُوسِ» را در مورد ستارگان دانسته اند که هر شب ظاهر می شوند و با طلوع خورشید پنهان می گردند، گرچه در همان حال پنهانی، در حرکت اند و لذا شب بعد به جای خود بازمی گردند.

«عَسَيْتَ» به معنای تاریکی رقیق است که به فرموده حضرت علی علیه السلام به هنگام پایان

شب مشاهده می شود. (۱) بنابراین آیه «وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ» شبیه آیه «وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» (۲) می باشد.

«تَنْفَسَ» به معنای نفس کشیدن صبح است. گویا روز از حبس شب آزاد شده و در هوای آزاد نفس می کشد.

سوگند خداوند به دمیدن صبح و پنهان شدن ستاره و حرکت کرات آسمانی در زمانی که مردم در جاهلیت به سر می بردند، نشانه ی توجه اسلام به طبیعت و تفکر در آن است.

پیام ها:

۱- روز قیامت روز شهود و تجسم عمل است. «عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ»

۲- در قیامت، انسان به جزئیات کار خود آگاه می شود. «مَا أَحْضَرَتْ»

۳- فرشته وحی، کریم، امین، قوی و مطاع است. «كَرِيمٌ ، ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ، مُطَاعٌ ، أَمِينٌ»

۴- کرامت و بزرگواری، توانایی و مکت، داشتن نیروهای فرمان بر و امانت داری از شرایط لازم برای پیام رسانی و ارشاد است. «كَرِيمٌ ، ذِي قُوَّةٍ ، مَكِينٍ ، مُطَاعٌ ، أَمِينٌ»

۵- جبرئیل مأمورانی فرمان بردار در اختیار دارد. «مُطَاعٌ»

وَ مَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾ وَ لَقَدْ رَأَاهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ ﴿٢٣﴾ وَ مَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾ وَ مَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿٢٥﴾

و همانا مصاحب شما (پیامبر)، جن زده نیست. و قطعاً آن (فرشته وحی)

ص: ۳۹۹

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). مدثر، ۳۳.

را در افق روشن دیده است. و او بر غیب بخیل نیست (و آنچه را دریافت کرده، دریغ نمی کند). و آن قرآن، از القائنات شیطان رانده شده نیست.

نکته ها:

«ضنین» از «ضن» به معنای بخل و ورزیدن است. این کلمه یک بار بیشتر در قرآن به کار نرفته است.

مخالفان پیامبر، به او نسبت مجنون می دادند و مراد آنان، ارتباط پیامبر با جنیان بود و در واقع، قرآن را از القائنات جن بر پیامبر می دانستند. لذا این آیات، در مقام رفع این تهمت می فرماید: پیامبر، فرشته وحی را به روشنی دیده و قرآن را از او دریافت کرده است، نه آنکه شیطان بر قلب پیامبر چیزی را القا کرده باشد و او گمان نموده که وحی الهی است.

پیام ها:

۱- گاهی باید تهمت ها را بی جواب نگذاشت و پاسخ داد. «وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ»

۲- پیامبر، همراه با مردم و در کنار آنان زندگی می کرد. «صَاحِبُكُمْ»

۳- بهترین نشانه ی سالم بودن عقل پیامبر، آن است که شما عمری با او مصاحبت و معاشرت داشته و هیچ فکر و کردار و گفتار و رفتار ناروایی از او ندیده اید.

«وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ»

۴- پیامبر، جبرئیل را می دید. «وَلَقَدْ رَآهُ» (چنانکه در سوره نجم آیه ۱۳ می فرماید:

«لَقَدْ رَآهُ نَزَلَهُ أُخْرَى»)

۵- در برابر تحقیرها، تکریم تحقیر شده ها لازم است. «لَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ»

۶- در جایگاه ملاقات پیامبر با جبرئیل، جای هیچ ابهامی نیست. «بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ»

۷- شکر علم، بازگویی آن است و بخل علمی، امری ناپسند است. «وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ»

۸- پیامبر اکرم علم غیب می دانست. «وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ»

۹- رسول خدا، نه از درون گرفتار جنون است: «وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ» و نه از بیرون تحت تأثیر القائنات شیطانی است. «وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ»

۱۰- قرآن، در مرحله نزول از هر گونه تحریفی محفوظ است و جبرئیل هیچ گونه دخل و تصرفی در آن نمی کند، رَسُولِ كَرِيمٍ

... اَمِينِ هَمَانِ كُونِه كِه در مرحله

ص: ۴۰۰

ابلاغ، دچار هیچ کم و کاست نمی شود. «وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ»

۱۱- قرآن، سخن فرشته وحی است، نه شیطان مطرود. لَقَوْلِ رَسُولٍ كَرِيمٍ ... مَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾ إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾ وَ مَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

پس به کجا می روید؟ آن (قرآن) جز پند و تذکری برای جهانیان نیست.

برای هر کس از شما که بخواهد راستی و درستی پیشه کند. و شما نمی خواهید جز آنچه خداوند، پروردگار جهانیان بخواهد.

پیام ها:

۱- انسان بی هدف و بی مکتب نداریم، حتی کفار و مشرکان برای خود راه و مرامی دارند، «لکم دینکم» آنچه مهم است، انتخاب راه درست است. «فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ»

۲- قرآن، بهترین وسیله پند، تذکر و موعظه است. «إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ»

۳- قرآن، برای همه جهانیان است و به زمان و مکان و نژاد خاصی وابسته نیست.

«لِلْعَالَمِينَ»

۴- در شیوه تبلیغ، تذکر آری ولی اجبار نه. «ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ»

۵- راه یابی به راه راست و پایداری در آن، در گرو خواست خود انسان است.

«لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ»

۶- راه قرآن، راه مستقیم است و به دور از هر گونه افراط و تفریط و اعوجاج می باشد. «لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ»

۷- خواست ما در مدار خواست خداست، نه به اجبار او، که در این صورت، خواست ما بی معنا می شود. «وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۸- انسان، نه بی اراده است و نه خود مختار. «وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۹- مشیت خداوند بر مبنای ربوبیت اوست. «يَشَاءُ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

۱۰- چون خداوند رب العالمین است و بر همه امور تسلط دارد، پس خواست انسان نیز مشروط به خواست اوست. «وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

مثلاً در ماشین های تعلیم رانندگی، دو دستگاه گاز و ترمز وجود دارد؛ یکی زیر پای کارآموز و دیگری زیر پای مربی. در این ماشین کارآموز می تواند از گاز و ترمز سمت خود استفاده کند، ولی به شرط آنکه مربی هم بخواهد. یا نظیر چک های دو امضائی که هر یک از دو صاحب امضا می تواند امضا کند، اما اثر و پرداخت چک زمانی است که دیگری نیز آن را امضا کرده باشد.

«والحمد لله رب العالمین»

ص: ۴۰۲

این سوره نوزده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول و به معنای شکافته شدن آسمان است.

همچون دیگر سوره های مکی، محور این سوره، قیامت و حالات مردمان در آن هنگامه هولناک است. حوادث عظیمی که در پایان دوران جهان و در آستانه قیامت رخ می دهد، فرشتگانی که مأمور ثبت اعمال انسان ها در دنیا هستند، عاقبت نیکان و بدان و گوشه ای از مشکلات آن روز، بخش های مختلف این سوره را تشکیل می دهد.

برای تلاوت این سوره در نمازهای واجب و مستحب، فضیلت هایی وارده شده که بیانگر نیاز دائمی انسان به تذکر و توجه است تا از قیامت غفلت نکند و به دنیا دل نبندد.

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ «۱» وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ «۲» وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ «۳» وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ «۴» عَلِمْتَ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ «۵»

آنگاه که آسمان شکافته شود. و آنگاه که ستارگان پراکنده شوند. و آنگاه که دریاها گشوده و به هم راه یابند. و آنگاه که قبرها زیور و گردد. (در آن زمان) هر کس می داند، آنچه از پیش فرستاده و آنچه برای بعد گذاشته است.

نکته ها:

«انفطار» به معنای شکافته شدن است، «فطر» و «افطار» نیز به همین معناست، زیرا روزه با غذا خوردن می شکافد. «انفطار» و «انشقاق» به یک معناست، لکن در انفطار بعد از شکافتن به چیزی می رسمیم، بر خلاف انشقاق، چنانکه عرب در حفرة قنات می گوید:

«فطرت» چون بعد از شکافتن زمین، به آب می رسد.

«انتثار» به معنای پراکندگی است و به چیزی که بر سر عروس می ریزند، نثار گویند.

«فجر» به معنای بروز شکاف و باز شدن راه است و «تفجیر»، بیانگر عظمت و شدت شکافته شدن کوههاست.

در کلمه «بُعِثِرَتْ» هم معنای «بعث» (به پا خواستن) است و هم معنای «ثور» (دگرگون شدن)، لذا راغب در مفردات گفته است که بعید نیست فعل «بُعِثِرَتْ» مرکب از این دو فعل باشد، یعنی زیر و رو شدن خاک ها و برپاخاستن مردگان.

پیوند میان آسمان و زمین و دریا و خشکی به گونه ای است که هرگاه نظام یکی از آنها به هم بخورد، نظام همه چیز به هم می خورد.

پیام ها:

- ۱- نظام حاکم بر آسمان و زمین به دست خداست و هرگاه او بخواهد تغییر می کند. «إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ»
 - ۲- معاد جسمانی است و مردگان از قبر برمی خیزند. «إِذَا الْقُبُورُ بُعِثَتْ»
 - ۳- به هم ریختن نظام هستی، مقدمه رستاخیز و رستاخیز، برای حساب و کتاب و جزای اعمال انسان هاست. عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ ...
 - ۴- در قیامت ظرفیت انسان توسعه می یابد و همه کارهای گذشته را به یاد می آورد. «عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ»
 - ۵- انسان، هم باید به فکر گذشته خود باشد، تا اگر خلافی کرده توبه کند و هم به فکر پس از مرگ خود باشد تا یادگار خوبی از خود بجای گذارد. «مَا قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ»
 - ۶- در قیامت، انسان هم به آنچه عمل کرده آگاه می شود و هم به آثار خوب یا بد اعمال خود. «مَا قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ»
 - ۷- در قیامت، انسان به کارهایی که می توانسته بکند و به تأخیر انداخته و انجام نداده پی می برد. عَلِمَتْ ... مَا قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ و شاید مراد از «اخرت» کارهایی است که بازدهی آن پس از مرگ به ایشان می رسد. مانند تألیف کتاب یا بنای فساد.
- ﴿أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ «۶» الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ «۷» فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ «۸» كَلَّا بَلْ تُكَدِّبُونَ بِالذِّينِ «۹» وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ «۱۰» كِرَامًا كَاتِبِينَ «۱۱» يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ «۱۲»

ای انسان! چه چیز تو را در برابر پروردگار بزرگوارت مغرور و فریب داده است؟ همان که تو را آفرید و (اندامت را) استوار ساخت و متعادل کرد. و به هر صورت که خواست، تو را ترکیب کرد. با این همه، (شما روز) جزا را دروغ می پندارید. در حالی که قطعاً بر شما نگهبانانی (از فرشتگان) گمارده شده اند. نویسندگان بزرگوار، که به آنچه انجام می دهید آگاهند.

نکته ها:

«غر» از «غرور» به معنای غفلت، فریب و مغرور، «سواک» به معنای استواری و استقامت و دوری از اعوجاج است و «فَعَدَلَك» بیانگر تعادل و توازن میان اعضا و جوارح انسان است.

به عمل خود تکیه کنید نه بر کرم خداوند، انبیا از کرم خدا آگاه بودند اما اهل عمل بودند.

خداوند کریم است: «بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ» فرشتگان مأمور او کریم اند: «كِرَامًا كَاتِبِينَ» رسولان او کریم اند: «رَسُولٍ كَرِيمٍ» (۱) کتاب او کریم است: «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ» (۲) و پاداش او کریمانه است. «أَجْرٍ كَرِيمٍ» (۳)

خداوند کریم است؛ هم گناهان را می بخشد، هم عیب ها را می پوشاند و هم پاداش را چند برابر می دهد.

پیام ها:

۱- انسان، موجودی غافل و فریب خورده است و خود را از عواقب کار و قهر خدا در امان می پندارد. «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ»

۲- چرا انسان با آن همه نیاز و ضعف، مغرور باشد؟ «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ»

۳- بدترین نوع کبر و غرور، آن است که در برابر پروردگار کریم و هستی بخش باشد. «غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ»

۴- غرور و غفلت انسان، سوء استفاده از لطف و کرم و پرده پوشی خداست. «مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ»

ص: ۴۰۷

۱- ۱. حاقه، ۴۰.

۲- ۲. واقعه، ۷۷.

۳- ۳. یس، ۱۱.

۵- لطف و کرم ابتدایی خدا تنها نسبت به مؤمنان نیست، بلکه نسبت به همه انسان هاست. **يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ ... بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ**

۶- غرور انسان، بیانگر غفلت او از نعمت های الهی و عظمت آفریدگار است. **«مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ»**

۷- درمان غرور، توجه به الطاف کریمانه است. **الْكَرِيمِ ... خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ**

۸- آفرینش، نشانه قدرت، «خَلَقَكَ» تسویه، نشانه حکمت، «فَسَوَّاكَ» و اعتدال، دلیل علم او به تمام نیازهاست. **«فَعَدَلَكَ»**

۹- آفرینش انسان و هماهنگی و تعادل میان اعضای او، جلوه ای از کرم خداوند است. **«الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ»**

۱۰- تنوع شکل و قیافه انسان ها، براساس خواستِ حکیمانه خداوند است. **«فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ»**

۱۱- برای شکستن غرور، باید نعمت های الهی را پی در پی گوشزد کرد. **«خَلَقَكَ ، فَسَوَّاكَ ، فَعَدَلَكَ ، رَكَّبَكَ»**

۱۲- آنکه در دنیا تو را آفرید، در آخرت نیز تو را خلق می کند، پس تکذیب چرا؟ **«كَلَّا بَلْ تُكذِّبُونَ بِالذِّينِ»**

۱۳- کسی که به دنیا مغرور شود، آخرت را انکار می کند. **«عَزَّكَ - تُكذِّبُونَ»**

۱۴- گرچه شما قیامت را منکر می شوید، ولی فرشتگان کار خود را انجام می دهند. **تُكذِّبُونَ ... إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ**

۱۵- فرشتگان متعدّد، مسئول حفظ و حراست از انسان ها هستند. **«لِحَافِظِينَ»**

۱۶- فرشتگان، مسئول ثبت و ضبط کارهای انسانند. **«كِرَامًا كَاتِبِينَ»**

۱۷- فرشتگان مراقب، در ثبت اعمال برخورداردی کریمانه دارند. **«كِرَامًا كَاتِبِينَ»**

۱۸- فرشتگان هم متعدّدند، هم تیزبین و هم ریزبین. **«يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ»**

۱۹- توجه به ثبت اعمال توسط فرشتگان معصوم، سبب حیا و تقوای انسان می شود. **«يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ»**

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾ يَصِيَلُونَهَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿١٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا تَمَلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ ﴿١٩﴾

بی شک، نیکان در ناز و نعمت بهشتی اند. و بی شک، بدکاران در آتشی شعله ور. که در روز جزا به آن وارد شوند و بسوزند. و لحظه ای، از آن غایب و جدا نشوند. تو چه دانی که روز جزا چه روزی است؟ باز، چه دانی که روز جزا چه روزی است؟ روزی که هیچ کس برای هیچ کس اختیاری ندارد و در آن روز، فرمان تنها برای خداست.

نکته ها:

«أبرار» جمع «بار» به معنای نیکوکار و «نَعِيم» به معنای پر نعمت است.

«فجار» جمع «فاجر» به معنای شکافتن است، یعنی کسانی که پرده دری می کنند و هتاک هستند.

«صلی» ورود در قهر و عذاب است. «يَصِيَلُونَهَا يَوْمَ الدِّينِ» همان گونه که «صلو» ورود در رحمت و لطف است. «هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ» (۱)

در قیامت، همه امور به دست خداست و این به معنای نفی شفاعت نیست، چون شفاعت نیز از اموری است که خداوند فرمان داده است. (۲)

پیام ها:

۱- در تربیت و تبلیغ، سرنوشت خوبان و بدان را مقایسه کنید. «إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ - إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ»

۲- حتی پیامبر، به بسیاری از امور قیامت آگاه نیست. «وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ»

ص: ۴۰۹

۱- ۱. احزاب، ۴۳.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۳- مسائل قیامت را با عقل عادی نمی توان درک کرد، بلکه باید از طریق وحی بپذیریم. «مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ»

۴- مطالب مهم را باید تکرار کرد. «مَا أَذْرَاكَ - ثُمَّ مَا أَذْرَاكَ»

۵- پیدایش قیامت برای جزا و کیفر عملکرد دنیوی ماست. «يَوْمُ الدِّينِ»

۶- مجرمان برای همیشه در دوزخند. «مَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ»

۷- قیامت روز سلب مالکیت و اختیار از همه انسان هاست. «يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا»

۸- قیامت، تجلی حاکمیت مطلقه خداوند است. «وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره سی و شش آیه دارد و در مکه نازل شده است، گرچه بر اساس برخی روایات، آیات اولیه آن مدنی است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است و به معنای کم فروشان می باشد.

این سوره با هشدار به کم فروشان آغاز می شود و ریشه آن را باور نداشتن روز قیامت برمی شمرد.

سرگذشت فاجران گنهکار و متجاوز و برخورد آنان با آیات الهی، که بیانگر زنگار گرفتگی دلهای آنهاست، بخش دیگری از آیات این سوره را تشکیل می دهد.

البته بیان نعمت های جاودان و شادی و سرور بهشتیان، نور امید را در دل مؤمنان روشن می سازد و آنان را در برابر نیش و نوش های مجرمان دلداری می دهد تا در اثر تحقیر و استهزای آنان اندوهگین نشوند.

براساس روایات، قرائت این سوره در نماز، امتیاز از عذاب را در روز قیامت به دنبال دارد و خداوند او را از نوشیدنی های طهور بهشتی سیراب می سازد. (۱)

ص: ۴۱۲

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾ وَإِذَا كَالُوا لَهُمْ أَوْ وَزَنُوا لَهُمْ يُخْسِبُونَ ﴿٣﴾ أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

وای بر کم فروشان. کسانی که هر گاه از مردم پیمانہ بگیرند کامل می گیرند. و هر گاه به ایشان پیمانہ دهند یا برایشان (کالایی را) وزن کنند، کم می گذارند. آیا آنان گمان ندارند که برانگیخته خواهند شد؟ برای روزی بزرگ. روزی که مردم در پیشگاه پروردگار جهانیان (برای پاسخ به کارهایشان) خواهند ایستاد.

نکته ها:

«وَيْلٌ» به معنای هلاک و عذاب است و بر اساس روایات، نام درّه ای در دوزخ یا دری از درهای آن می باشد.

«طَفِيفٌ» و قلیل به یک معناست و «تَطْفِيفٌ» به معنای کاستن و کم گذاشتن است و ریشه آن از «طف» به معنای کنار است. به فروشنده ای که از کنار اجناس می زند، «مطفف» گویند.

ابن مسعود نقل می کند که هر کس از نمازش بکاهد مشمول این آیه است. (۱)

کم فروشی هر صنفی متناسب با خودش می باشد: معلم، کارگر، نویسنده، فروشنده،

ص: ۴۱۳

مهندس، دکتر و دیگر مشاغل، هر کدام در انجام وظیفه خود کوتاهی کنند، کم فروشند.

کم فروش، خود را زرنگ می داند، مردم را دوست ندارد، خدا را رازق نمی داند و ظلم اقتصادی به جامعه می کند.

کم فروشی از گناهان کبیره است، زیرا وعده عذاب برای آن آمده است.

امکان کم فروشی یا حساسیت در کیل بیش از وزن است، لذا در یک آیه فقط از کیل و در آیه پس از آن، ابتدا مجدداً از کیل و سپس وزن، سخن به میان آمده است.

در روایات می خوانیم: هرگاه مردم گرفتار گناه کم فروشی شوند، زمین روئیدنی های خود را از مردم باز می دارد و مردم به قحطی تهدید می شوند. (۱)

انضباط و دقت اقتصادی، در رأس برنامه های اصلاحی انبیاست. چنانکه حضرت شعیب به قوم خود فرمود: «أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ وَزِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (۲) پیمانانه را (در معامله) کامل و تمام بدهید و از کم کنندگان و خسارت زندگان نباشید و با ترازوی درست وزن کنید و کالاهای مردم را کم ندهید و روی زمین مفسدانه عمل نکنید.

پیام ها:

۱- خطر را با کلمات هشدار دهنده اعلام کنید. «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ»

۲- مال حرام از راه کم فروشی، عامل سقوط انسان است. «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ»

۳- تفاوت گذاردن در گرفتن و دادن کم فروشی است. آنچه بر خود نمی پسندی بر دیگران میسند. «كَلُوا... يَسِدِّتَوْفُونَ - كَالُوهُمْ... يُخْسِرُونَ»

۴- کم فروشی نسبت به هر کس، گرچه مسلمان نباشد، نارواست. «عَلَى النَّاسِ»

۵- بالاتر از گناه، انس گرفتن با گناه است، به گونه ای که کم فروشی شغل انسان شود. «يُخْسِرُونَ» (فعل مضارع، نشانه استمرار است).

۶- برای جلوگیری از مفسد اقتصادی، باید یاد معاد را در دل ها زنده کنیم. «أَلَا

ص: ۴۱۴

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. شعراء، ۱۸۱-۱۸۳.

۷- اعتقاد به معاد حتی در حد گمان بازدارنده است. «أَلَا يُظَنُّ أَوْلِيكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ»

۸- حوادث روز قیامت، بزرگ و هولناک است. «لِيَوْمٍ عَظِيمٍ»

۹- برای کم فروشی و حق الناس باید پاسخ گو باشیم. «يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

۱۰- کیفر و مجازات مجرمان، از شئون ربوبیت خداست. «يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سَجِينٍ (۷) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِينٌ (۸) كِتَابٌ مَرْقُومٌ (۹) وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۰) الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (۱۱) وَمَا يُكذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ (۱۲) إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۱۳)

چنین نیست (که آنان می پندارند)، همانا پرونده بدکاران در سجین است. و تو چه می دانی که سجین چیست؟ این، سرنوشتی است رقم خورده (و حتمی). وای بر تکذیب کنندگان در آن روز. کسانی که روز جزا را انکار می کنند. و جز تجاوزگر گناهکار، کسی آن را تکذیب نمی کند. هر گاه آیات ما بر او تلاوت شود، گوید: افسانه های پیشینیان است.

نکته ها:

«سَجِينٍ» از «سجن» به معنای زندان و وزنِ فَعِيلٍ برای مبالغه است: زندان ابد و سخت.

«مَرْقُومٌ» از «رقم»، به معنای خط درست و مشخص است، به گونه ای که با دیگر نوشته ها اشتباه نشود. بنابراین، «كِتَابٌ مَرْقُومٌ» یعنی سرنوشت فاجران، کاملاً مشخص و معین است و آنان گرفتار زندانِ همیشگی در دوزخ اند.

مراد از «دین» در آیات مربوط به قیامت، جزاست. «يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ» همان گونه که در سوره حمد، آیه «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» به معنای مالک روز جزاست.

«أَثِيمٍ» از «اثم» به کسی گویند که در گناه فرو رفته باشد.

جمله «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» را دو گونه می توان تفسیر کرد:

الف: وای به کم فروشی که سرنوشتش به تکذیب قیامت می انجامد.

ب: وای به کسانی که کیفر کم فروشان در قیامت را باور ندارند.

«الأساطير» جمع «اسطوره» به معنای افسانه است که مطالب زیبا و دل نشین دارد ولی واقعیت ندارد و بافته ذهن و خیال داستان سرایان است. «الأساطير الأولین» یعنی آنکه پیشینیان افسانه ها را ساخته اند و پیامبر آنها را بازگو می کند.

در تاریخ عاشورا می خوانیم که امام حسین علیه السلام چندین مرتبه لشکر یزید را موعظه کرد و از آنان اقرار گرفت که مگر من فرزند فاطمه دختر پیامبر شما نیستم، مگر حلالی را حرام یا حرامی را حلال کرده ام؟ مگر شما با هزاران نامه از من دعوت نکردید؟ و... در پایان فرمود:

«قد ملات بطونکم من الحرام» شکم های شما از حرام پر شده و دیگر سخن حق در روح شما اثری ندارد.

امروزه هیچ یک از دانشکده های علوم تربیتی و روانشناسی دنیا، سخنی از تأثیر لقمه ی حلال و حرام در تربیت و روح انسان مطرح نمی کنند و دانشمندان شرق و غرب عالم از تأثیر تغذیه بر تربیت غافلند.

پیام ها:

۱- کم فروش، فاجر است و پرده دیانت را می برد. لِلْمُطَفِّفِينَ ... الْفُجَّارِ

۲- سرنوشت فاجران، قطعی و مشخص است. «كِتَابٌ مَرْقُومٌ»

۳- گناه، انسان را به کفر و انکار حقایق وامی دارد. «وَمَا يُكْذِبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ»

۴- کسانی آیات قرآن را افسانه و اسطوره می خوانند که در گرداب گناه و طغیان فرو رفته اند. «كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

۵- توجیه وحی به افسانه، راهی است برای کافر ماندن. «قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

۶- لقمه ی حرام، انسان را تا مرز کفر پیش می برد. (در آغاز سوره سخن از کم فروشی بود که عامل کسب لقمه حرام است، در آیات بعد سخن از فجور شد و در ادامه سخن از تکذیب است.) «وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ»

۷- رفتار انسان، در عقائد و باورهای او اثر می‌گذارد. تجاوز و گناه پی‌درپی، انسان را به تکذیب وامی‌دارد. «وَلَمَّا يُكْذَبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ»

۸- به یک تذکر و انذار نباید قناعت کرد، تذکر و تلاوت باید دائمی باشد. «تَتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا» (فعل مضارع، نشان استمرار است).

۹- قرآن، حتی نزد مخالفان پرجاذبه است. «قَالَ أَطَِيرُ الْأَوْلِيْنَ» (اسطوره به داستان‌های زیبا و پرجاذبه گفته می‌شود).

«كَأَلَّا بَلَّ رَانَ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۱۴) «كَأَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ» (۱۵) «ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ» (۱۶) «ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَكْذِبُونَ» (۱۷)

چنین نیست، بلکه آنچه کسب می‌کردند بر دل‌هایشان زنگار نهاده است.

آنان در آن روز از (الطاف) پروردگارشان محجوب و محرومند. و آنگاه آنان به دوزخ وارد خواهند شد. سپس (به آنان) گفته خواهد شد: این همان چیزی است که آن را دروغ می‌پنداشتید.

نکته‌ها:

«رین» به معنای زنگار است که بر اجناس قیمتی می‌نشیند. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: هرگاه گناه بر انسان غالب شود، امیدی به رستگاری او نخواهد بود و این است معنای «كَأَلَّا بَلَّ رَانَ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ». (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: هیچ بنده‌ای نیست مگر آنکه قلبش سفید است. با انجام هر گناه، در آن سفیدی نقطه‌ی سیاهی پدید می‌آید و اگر توبه کند، آن سیاهی محو می‌شود و اگر اصرار بر گناه کند، سیاهی توسعه یافته و تمام سفیدی قلب را فرامی‌گیرد و دیگر انسان به خیر و سعادت بر نمی‌گردد. (۲)

ص: ۴۱۷

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر نور الثقلین.

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از «إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ» آن است که از پادشاه خداوند محرومند و گرنه خداوند مکان ندارد. (۱)

پیام ها:

- ۱- افسانه پنداشتن قرآن، ناشی از ناپاکی دل است. «كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ»
 - ۲- گناه، روح انسان را دگرگون و از درک حق باز می دارد. «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»
 - ۳- فطرت انسان سالم است، آنچه آن را می پوشاند، گناه است. «رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ»
 - ۴- در فرهنگ قرآن، قلب و روح مرکز درک حقایق است. «رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ»
 - ۵- اصرار و تداوم بر گناه، سبب زنگار قلب است. «مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»
 - ۶- عمل، سرمایه انسان است که با آن، خوبی ها یا بدی ها را کسب می کند. «كَانُوا يَكْسِبُونَ»
 - ۷- زنگار گناه که در دنیا مانع درک حقیقت است، در آخرت نیز مانع دریافت الطاف الهی می شود. «إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ»
 - ۸- مأموران دوزخ، دوزخیان را سرزنش می کنند. «ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ»
- كَلَّا- إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيَيْنَ «۱۸» وَ مَا أَذْرَاكَ مَا عَلَيُونَ «۱۹» كِتَابٌ مَرْقُومٌ «۲۰» يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ «۲۱» إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ «۲۲» عَلَى الْأَرْوَاقِ يُنظَرُونَ «۲۳» تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ «۲۴» يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَحْتُومٍ «۲۵» خِتَامُهُ مِسْكَ وَ فِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ «۲۶»

ص: ۴۱۸

و مِرَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

چنین نیست، همانا نامه عمل نیکوکاران در جایگاهی بلند است. و توجه دانی که علّیین چیست؟ سرنوشتی است رقم خورده (و حتمی). که مقربان الهی گواه آیند. همانا نیکوکاران در ناز و نعمت بهشتی اند. بر تخت ها (تکیه زده و) می نگرند. در چهره آنان خرمی و طراوت نعمت را می شناسی. از شرابی خالص و مهر و موم شده به آنان نوشانند. مهر آن از مُشک است و هر کس که اهل مسابقه است، شایسته است که در (رسیدن به این نعمت ها) رقابت ورزد. و مخلوط آن، تسنیم است. چشمه ای که مقربان (الهی) از آن می نوشند.

نکته ها:

«عَلَّيْنِ» جمع «علی» به معنای درجات و مراتب بلند تا بی نهایت است.

مراد از کتاب ابرار، سرنوشت نیکان در قیامت است و «مَرْقُومٌ» یعنی مشخص و نشان دار به گونه ای که با سایر نوشته ها اشتباه نمی شود.

«ارائک» جمع «اریکه» به معنای تختی است که زینت شده و برای آرمیدن مهیاست.

«نَضْرَةَ» به معنای زیبایی و خرمی و «نَعِيمٌ» به معنای نعمت فراوان و «رَحِيقٌ» به معنای شراب خالص است.

«تنافس» یا از «نفیس» است، یعنی دو نفر برای به دست آوردن یک شیء نفیس تلاش می کنند و یا از «نفس» است، یعنی دو نفر برای به دست آوردن چیزی، آخرین نفس خود را به کار برده و تلاش می کنند. (۱)

پذیرایی در بهشت، مراتب و درجاتی دارد:

برای گروهی «يُسْقَوْنَ» و برای گروهی دیگر «سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ» (۲) یعنی بعضی با واسطه و بعضی بی واسطه الطاف را دریافت می کنند.

بعضی گفته اند که مراد از مسک در «حِتَامُهُ مِسْكٌ»، ظرف شراب مهر شده است.

ص: ۴۱۹

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. انسان، ۲۱.

مقربان از تسنیم می نوشند، ولی ابرار از نوشیدنی که با تسنیم مخلوط شده، خواهند نوشید.

نوشیدنی های بهشتی انواعی دارد: بعضی در نهرها جاری است: «أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ ، أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ ، أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ ، أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ»
(۱) بعضی در ظرف های مَهر شده است: «خِتَامُهُ مِسْكَ» و بعضی از آسمان بهشت یا از طبقات بالای آن فرو می ریزد که همان تسنیم است. (۲)

امام باقر علیه السلام فرمود: تسنیم، بهترین نوشیدنی بهشت است و مخصوص پیامبر و اهل بیت اوست و از بالا می ریزد و در منزل های آنان جاری است. (۳)

پیام ها:

۱- وعده های الهی در مورد پاداش خوبان قطعی است. «إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ» (کلمه انّ و حرف لام و جمله اسمیه، بیانگر قطعی بودن وعده است.)

۲- دریافت نعمت در حضور دیگران، لذت را چند برابر می کند. «يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ»

۳- جایگاه بلند و اشراف بر منظره های زیبا، از نعمت های بهشتیان است. «عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ»

۴- حالات روحی و روانی انسان، بر جسم او تأثیر گذار است. «تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ» (درخشندگی صورت بهشتیان برای انسان مشهود است.)

۵- بکر و دست نخورده بودن نعمت های بهشتی، یک ارزش است. «مَخْتُومٌ»

۶- لذت های بهشتی، عوارض ندارد. «خِتَامُهُ مِسْكَ»

۷- در فرهنگ اسلام، دنیا، میدان مسابقه و رقابت است، البته رقابت برای به دست آوردن نعمت های اخروی. «وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ»

۸- بهشتیان، درجات و مراتبی دارند. «الابرار-المقربون»

ص: ۴۲۰

۱- ۱. محمد، ۱۵.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۳- ۳. تفسیر برهان.

إِنَّ الَّذِينَ أُجْرِمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَرُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ لِحَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾ عَلَىٰ الْأَرَائِكِ يُنظَرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ تُؤْتِبُ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

همانا مجرمان پیوسته به اهل ایمان می خندیدند. و هرگاه از کنارشان مرور می کردند، (از روی تمسخر) با چشم و ابرو به یکدیگر اشاره می کردند. و هرگاه به سوی اهل خودشان (و همفکران منحرفشان) باز می گشتند، (شادمان از تمسخر) طنزگونه و بذله گویان باز می گشتند. و هرگاه اهل ایمان را می دیدند، می گفتند: شکی نیست که آنان گمراهند. در حالی که آنان، رسالت نگهبانی بر مؤمنان را نداشتند. پس امروز، اهل ایمان بر این کفار می خندند. در حالی که بر تخت های بهشتی نظاره کنند.

که آیا کافران کیفر عملکرد خود را دیده اند؟

نکته ها:

«غَمَزَ» به معنای عیب جویی از دیگران با اشاره چشم و ابرو است.

پیام ها:

- ۱- مؤمنان باید آماده برخوردهای ناروای گنهکاران و مجرمان باشند. «إِنَّ الَّذِينَ أُجْرِمُوا»
- ۲- خنده، غمزه، نیش و نوش های دیگران شما را دلسرد نکند، زیرا خود آنان مجرم هستند. «إِنَّ الَّذِينَ أُجْرِمُوا»
- ۳- تمسخر و تحقیر، روش دیرینه مجرمان است. «كَانُوا ... يَضْحَكُونَ»

۴- مجرم به گناه خود قانع نیست، پاکان را تحقیر می کند و به آنان ضربه روحی می زند. «يُضْحَكُونَ ، يَتَغَامِرُونَ»

۵- ساختن طنز و فکاهی برای تمسخر مؤمنان از شیوه های مجرمان است.

«انقلبوا فكهين»

۶- اصرار بر گناه، دید و قضاوت انسان را عوض می کند. (جالب است که مجرمان، مؤمنان را گمراه می پندارند.) «قالوا إن هؤلا لضاؤون»

۷- گنه پیشگان، لایق قضاوت و اظهار نظر درباره مؤمنان نیستند. «قالوا إن هؤلا لضاؤون و ما أرسلوا عليهم حافظين»

۸- مؤمنان، نباید انتظار تأیید مخالفان را داشته باشند. «و ما أرسلوا عليهم حافظين»

۹- گویا مجرمان، خود را قیّم مؤمنان می دادند که خداوند آن را نفی می کند. «و ما أرسلوا عليهم حافظين»

۱۰- مؤمنان در قیامت، عامل رنج روحی مجرمان هستند، زیرا در آنجا مؤمنان نیز به آنان خواهند خندید. «فاليوم الذين آمنوا من الكفار يضحكون»

۱۱- کیفر در قیامت، با گناه در دنیا تناسب دارد. (کیفر خنده های تمسخرآمیز در دنیا، مورد خنده قرار گرفتن در آخرت است.)
«الذين أجزموا كانوا ... يضحكون - الذين آمنوا ... يضحكون»

۱۲- کیفرهای قیامت، بازتاب اعمال خود انسان است. «هل توب الكفار ما كانوا يفعلون»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره بیست و پنج آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول و به معنای شکافته شدن است.

همانند دیگر سوره های مکی، محور مباحث این سوره، موضوع معاد و قیامت است.

از هم پاشیدن نظام موجود هستی و به هم خوردن نظم زمین و آسمان، خیر از برپاشدن قیامت و برقرار شدن نظامی دیگر در عالم می دهد.

تلاش و کوشش انسان، در قیامت به بار می نشیند و کارنامه عمل پاکان و ناپاکان به دست آنان داده می شود تا بر اساس آن به پاداش یا کیفر برسند و این سنت پروردگار در طول تاریخ است و همه بر آن اساس محاسبه می شوند.

در روایات آمده است، تلاوت همراه با تدبیر آیات این سوره، انسان را از اینکه نامه عملش به دست چپش داده شود، حفظ کرده و درمان می دارد. (۱)

ص: ۴۲۴

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ ﴿١﴾ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ﴿٣﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ﴿٤﴾ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٥﴾

آنگاه که آسمان شکافته شود. و پروردگارش را فرمان برد که چنین سزاوار است. و آنگاه که زمین هموار شود. و آنچه در آن است بیرون اندازد و خالی گردد. و به فرمان پروردگارش گوش سپرد که چنین سزد.

نکته ها:

«انشقاق» به معنای شکافته شدن است. حضرت علی علیه السلام فرمودند: «تنشق السماء من المجره» (۱) یعنی آسمان از طریق کهکشان از هم گسیخته شود.

«أَذْنَتْ» از «اذن» به معنای حرف شنوی و «حُقَّتْ» یعنی شایسته و سزاوار و حَقُّش این بود.

در قیامت آنچه در دل زمین است، از مردگان و گنج ها و... به بیرون پرتاب می شود.

چنانکه در سوره زلزال می فرماید: إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ...

پیام ها:

۱- در آستانه قیامت، آسمان های استوار و محکم «سَبْعًا شِدَادًا» (۲) شکافته می شوند. «إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ»

۲- هستی گوش به فرمان و تسلیم خداوند است. «أَذْنَتْ لِرَبِّهَا» (این جمله درباره آسمان و زمین هر دو آمده است).

ص: ۴۲۵

۱-۱. تفسیر درالمنثور.

۲-۲. نبأ، ۱۲.

۳- طبیعت نوعی شعور دارد که فرمان پذیر خداوند است. «أَذِنَتْ لِرَبِّهَا»

۴- تسلیم خدا شدن، تنها تسلیم شدنی است که شایسته و سزاوار است. «حُقِّتْ»

۵- در آستانه قیامت، زمین چنان دگرگون می شود که تمام ناهمواری های آن از میان رفته و سطحی گسترده و هموار می شود. «إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ»

إِنَّمَا أَتَى النَّاسَ إِنَّاكَ كَادِحٍ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمَلَأْتَهُ ﴿٦﴾ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾ وَ يَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿٩﴾ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصِيلُ إِلَىٰ سَعِيرًا ﴿١٢﴾ إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿١٣﴾ إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿١٤﴾ بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا ﴿١٥﴾

هان ای انسان! تو به سوی پروردگارت تلاش بسیاری داری و سرانجام به لقای او خواهی رسید. پس هر کس کارنامه اش به دست راستش داده شود، به زودی و به آسانی به حساب او رسیدگی خواهد شد، و شادمان به سوی خانواده اش (یا همفکرانش) باز می گردد. و هر کس نامه اش از پشت سر (و به دست چپ) او داده شود، پس زود فریاد فغان بر خواهد آورد، و داخل دوزخ خواهد شد. همانا او (در دنیا) در میان خانواده اش شادمان بود. او گمان می کرد که هرگز باز نمی گردد.

چرا (باز خواهد گشت) و پروردگارش به او بیناست.

نکته ها:

کلمه «کدح» هم به معنای تلاش و کوشش آمده و هم به معنای آسیب وارد کردن، یعنی انسان به سوی پروردگارش پیش می رود ولی رفتنی همراه با رنج و تعب که گویا به خود آسیب و خدشه وارد می کند.

در حدیث می خوانیم: هر کس سه خصلت را دارا باشد، خداوند حساب او را آسان قرار

می دهد و با رحمت خود، او را به بهشت وارد می سازد: به آن کس که محروم شده، عطا کند؛ با آنکه قطع رابطه کرده، صله رحم می کند و از آن که به او ظلم کرده، درمی گذرد.

«تعطی من حرمک تصل من قطعک و تعفو عن ظلمک» (۱)

در آیه نهم و سیزدهم، سخن از شادی و سرور در نزد خانواده است، یکی منفی که مورد انتقاد است و یکی مثبت که پاداش نیکوکاران است. آری، ثمره سرور مستانه و غافلانه در دنیا، دوزخ است و ثمره ایمان و تقوی در دنیا، سرور در میان بستگان در قیامت است.

از حضرت علی علیه السلام درباره آیه ی «يَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا» سؤال شد. فرمودند: کسانی که در دنیا اهل و عیال انسان بهشتی بودند، اگر مؤمن باشند در آخرت نیز اهل او خواهند بود.

پیام ها:

۱- انسان در حرکت به سوی خداست. «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ» (چنانکه در جای دیگر می فرماید: «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (۲))

۲- انسان در مسیر حرکت به سوی خدا، با مشکلات بی شماری روبروست. «إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ»

۳- خداوند در تاریخ و جامعه قوانینی ثابت قرار داده است که همه از آن تبعیت می کنند؛ نه می توانند توقف کنند، نه به عقب بازگردند و یا به سویی دیگر روند. «كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَذْحًا»

۴- پایان حرکت انسان، رسیدن به خداوند است. «فَمَلَأِيه»

۵- اعمال انسان در دنیا ثبت شده و در قیامت، به صورتی مکتوب و مستند به او ارائه می شود. «أُوتِيَ كِتَابَهُ»

۶- در قیامت، حساب مردم گوناگون است و خوبان حسابی آسان دارند. «حِسَابًا يَسِيرًا» (و تبه کاران حسابی سخت. «حِسَابًا شَدِيدًا» (۳))

۷- به شادی های دنیوی مغرور نشوید که می گذرد، به شادی های پایدار قیامت،

ص: ۴۲۷

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). بقره، ۱۵۶.

(۳-۳). طلاق، ۸.

فکر کنید. (اگر امروز به خاطر فرمان الهی از بعضی لذت های خانوادگی صرف نظر کردیم و برای جهاد یا تحصیل علم یا خدمت از خانواده دور شدیم، در آینده جبران خواهد شد.) «يُنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا»

۸- در روزی که برخی از یکدیگر فرار می کنند: يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ... (۱) آن که حسابش آسان و جایگاهش بهشت باشد، به سوی خانواده اش باز می گردد.

«يُنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا» (شاید فراریان از یکدیگر، مراد کافران باشند)

فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ (۱۶) وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ (۱۷) وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ (۱۸) لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ (۱۹) فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۲۰) وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ (۲۱)

به شفق، (سرخی بعد از غروب) سوگند می خورم، و به شب و آنچه (زیر پرده سیاهی خود) جمع می کند سوگند، و به ماه آنگاه که کامل گردد سوگند. که شما همواره از حالی به حال دیگر درآیید. پس آنان را چه شده که ایمان نمی آورند؟ و آنگاه که قرآن بر آنان خوانده شود، سجده نمی کنند؟

نکته ها:

«يُحْوَر» از «حور» به معنای رجوع و بازگشت است و مراد از آن بازگشت به حیات اخروی در قیامت می باشد.

«طَبَقٍ» به معنای تطبیق و انطباق است، یعنی قرار گرفتن دو چیز روی هم و به حالت نیز گفته می شود، چون روح انسان با آن حالت منطبق شده است. پس «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ» یعنی شما بر حالتی و خصلتی سوار می شوید که مثل مرکبی شما را به سوی مقصد می برد. (۲)

همان گونه که در آستانه غروب، سرخی نمودار می شود، سپس سیاهی شب آن را می پوشاند و آنگاه نور مهتاب بر تاریکی شب پرتو می افکند و این حالات یکی پس از

ص: ۴۲۸

۱-۱. عبس، ۳۴-۳۶.

۲-۲. تفسیر راهنما.

دیگری می آید، شما انسان ها نیز یکی پس از دیگری آمده و دارای حالاتی گوناگون در مسیر تکامل به سوی خدا هستید.

مراد از «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ»، مراحل مختلف زندگی است که انسان در مسیر حرکتش به سوی پروردگار آنها را طی می کند. حیات دنیوی، حیات برزخی و حیات اخروی. (۱)

ممکن است مراد از «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ» این باشد که سرنوشت شما، طبق سرنوشت اقوام گذشته است. اگر مثل آنان انکار کنید، هلاک می شوید و اگر مثل آنان ایمان آورید، نجات می یابید. حدیثی نیز این معنا را تأیید می کند.

مراد از سجده در آیه «إِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ»، خضوع و تصدیق و ایمان است و گرنه باید هر آیه ای که تلاوت شود مردم به سجده افتند.

پیام ها:

۱- منشأ بدبختی انسان، غفلت از معاد یا انکار آن است. «ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ»

۲- منکران معاد بر اساس گمان انکار می کنند نه علم. «ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ»

۳- ریشه خوشی های مستانه، غفلت از آخرت است. «كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ... ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ»

۴- عقل و احتیاط حکم می کند که اگر یقین به قیامت ندارید، لافل به وقوع آن گمان داشته باشید، «يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ»
(۲) نه آنکه به عدم وقوع قیامت گمان برید که منشأ هلاکت است. «ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ»

۵- نتیجه قرائت قرآن باید عبودیت و تسلیم باشد. «إِذَا قُرِئَ ... الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ»

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكْذِبُونَ ﴿٢٢﴾ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

ص: ۴۲۹

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). بقره، ۴۶.

بلکه کافران (آیات الهی را) تکذیب می کنند. و خدا به آنچه در دل دارند آگاه تر است.

پس ایشان را به عذابی دردناک بشارت ده. مگر کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند که برای آنان پاداشی است ابدی و قطع نشدنی (و بی منت).

نکته ها:

«يُوعُونَ» از «وعاء» به معنای ظرف است و مراد از آن در اینجا، ظرف دل است و آنچه انسان در دل دارد. «بشر» از بشارت، به خبری گویند که به واسطه آن، در چهره و بشّره انسان تغییری صورت گیرد و معمولاً به خبرهای خوش گفته می شود. گاهی برای تحقیر نیز می آید، چنانکه می گویند: «خبر خوش فلانی، مرگ است»

پیام ها:

۱- کافران، نه تنها در برابر آیات قرآن تسلیم نمی شوند، بلکه آن را تکذیب می کنند. لَا يَسْجُدُونَ بَلِ ... يُكذِّبُونَ

۲- کسی که خط کفر را پذیرفت، به هر مسئله ای که رسید تکذیب می کند. «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكذِّبُونَ»

۳- خداوند، به اسرار درونی انسان احاطه دارد. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ»

۴- گاهی انسان در قالب انکار و تکذیب، اهداف دیگری را دنبال می کند که خداوند به آن آگاه است. «يُكذِّبُونَ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ»

۵- گاهی انسان به خاطر حفظ منافعش، در ظاهر تکذیب می کند ولی در دل آن را می پسندد. «يُكذِّبُونَ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ»

۶- گرچه مبنای کيفر و پاداش عمل است، امّا ارزش عمل به هدف و انگیزه آن است که خداوند به آنها آگاه است. «وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ»

۷- لازمه ایمان، انجام هر عمل است که صالح و شایسته باشد، در هر زمینه ای که باشد. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (عبادت، یکی از مصادیق عمل صالح است).

۸- ایمان از عمل جدا نیست و لازم ملزوم یکدیگرند. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۹- پاداش های الهی، گسسته نمی شود و همراه با منت نیست. «لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ»

این سوره بیست و دو آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و مراد از آن، ستارگان درخشان است که همچون برج بلند در آسمان می درخشند.

این سوره با بیان جنایات گروهی شکنجه گر آغاز می شود که گودالی عمیق حفر می کردند و آتشی عظیم در آن می افروختند و مؤمنان را به سوزاندن در آتش تهدید می کردند و هر که دست از ایمان بر نمی داشت، در آتش می افکندند.

خداوند نیز آنان را به آتش سخت دوزخ وعده می دهد که با آتش دنیا قابل مقایسه نیست و بدین وسیله مؤمنان را دلداری می دهد و آنان را به مقاومت در برابر ستمگران دعوت می نماید.

ادامه سوره، اشاره ای گذرا به ماجرای فرعون و قوم ثمود دارد که چگونه با همه قدرتی که داشتند، در برابر اراده الهی شکست خوردند و به هلاکت رسیدند.

آیات پایانی سوره، بیانگر عظمت قرآن و جایگاه والای وحی الهی است.

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ السَّمَاوَاتِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿١﴾ وَ الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿٢﴾ وَ شَاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ ﴿٣﴾ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴿٤﴾ الَّذِينَ ذَاتِ الْوُقُودِ ﴿٥﴾ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ﴿٦﴾ وَ هُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿٧﴾ وَ مَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٨﴾ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٩﴾

سوگند به آسمان که دارای برجهای بسیار است. به روز موعود سوگند.

به شاهد و مشهود سوگند. مرگ بر صاحبان گودال (پر آتش). همان آتش پر هیزم. آنگاه که آنان بالای آن نشسته بودند. و تماشاگر شکنجه ای بودند که نسبت به مؤمنان روا می داشتند. آنان هیچ ایرادی به مؤمنان نداشتند، جز آنکه به خدای عزیز و حمید ایمان آورده بودند. آن که حکومت آسمان ها و زمین برای اوست و خداوند بر هر چیز گواه است.

نکته ها:

«بروج» جمع «برج» به معنای امر ظاهر و آشکار است، چنانکه «تبرج» به معنای آشکار ساختن زینت است. اگر به عمارت های بلند و مرتفع، برج گفته می شود، از آن جهت است که در میان دیگر ساختمان ها، آشکارتر است. مراد از «بروج» در این آیات، ستارگان آسمان است که همچون برجی بلند، از دور آشکار و درخشان هستند. چنانکه در آیه ای دیگر

می فرماید: «وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ» (۱)

برای آیه «شَاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ» حدود سی مصداق گفته شده است، از جمله اینکه شاهد، خداوند و مشهود، ما سوی الله است، یعنی سوگند به خالق و به کل هستی.

امام حسن علیه السلام می فرماید: (۲) مراد از شاهد، پیامبر است به دلیل آیه «إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا...» (۳) و مراد از مشهود، قیامت است، به دلیل آیه «ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَ ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ» (۴)

«وقود» به معنای آتش گیرانه و مایه سوخت است.

«اخذود» به معنای گودال عمیق است و مراد از «اصحاب الاخذود» کسانی هستند که در زمین گودالی وسیع ایجاد کردند و آتشی بزرگ در آن افروختند و سپس مؤمنان را در آتش انداخته و آنان را زنده زنده سوزاندند. چنانکه در مورد حضرت ابراهیم نیز چنین عمل کردند.

اما اینکه این ستمگران و آن مؤمنان چه کسانی بودند، روایات گوناگونی وارد شده، ولی در قرآن ذکری از آنها به میان نیامده است.

پیام ها:

۱- همه هستی در نزد خداوند ارزش دارد و قابل سوگند است، از جمله: آسمان و ستارگانش. «وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ»

۲- از قیامت غافل نباشید که میعاد گاه همه است. «الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ»

۳- شما و کارهایتان، همه زیر نظر است، آن هم زیر نظر خدا. «وَ شَاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ»

۴- اعلام برائت و اظهار تنفر از ستمگر لازم است. «قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ»

۵- در نقل تاریخ، عبرت ها مهم است نه جزئیات. (از مکان اخذود، زمان حادثه، نام و تعداد ستمگران و تعداد شهدا و... سخنی به میان نیامده است، چون اثری در گرفتن عبرت ندارد.) «قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ»

ص: ۴۳۴

۱- ۱. حجر، ۱۶.

۲- ۲. تفسیر نور الثقلین.

۳- ۳. احزاب، ۴۵.

۴- ۴. هود، ۱۰۳.

۶- تفکر ظلم ستیزی و ظالم کوبی ارزش است، گرچه ظالم وجود نداشته باشد.

(اصحاب اخدود امروز حضور ندارند، چنانکه ابولهب امروز نیست، روحیه تنفر از آنان باید همچنان زنده باشد. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَ تَبَّتْ») «قَتَلَ أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ»

۷- سوزاندن، سخت ترین نوع عذاب است و در میان انواع کشتن ها، خداوند نام در آتش انداختن مؤمنان را نام برده است. «النَّارِ ذَاتِ الْوُقُودِ»

۸- نقل ظلم ها و مظلومیت ها و ذکر مصیبت و روضه خوانی، سابقه قرآنی دارد.

أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ النَّارِ ذَاتِ الْوُقُودِ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ...

۹- ارتکاب گناه یک مسئله است، ولی سنگدلی و نظاره گری و رضایت بر آن، مسئله دیگر. «وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ»

۱۰- ستمگرانی که شاهد بر شکنجه مؤمنانند، بدانند که خدا شاهد بر آنان و کار آنهاست. «شَاهِدٌ وَمَشْهُودٌ - هُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ»

۱۱- پایداری بر ایمان، تاوان دارد. «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا» (جمله «يُؤْمِنُوا» به جای «آمنوا» رمز آن است که کفار از پایداری مؤمنان ناراحت بودند و اگر دست بر می داشتند شکنجه ای در کار نبود.)

۱۲- منطق کافر، تهدید و انتقام است. «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ»

۱۳- در نزد کفار، ایمان بزرگ ترین جرم است و جز با دست برداشتن از ایمان به چیز دیگری راضی نمی شوند. «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا ...»

۱۴- کافران بدانند که حامی مؤمنین خدای عزیز است که قدرت انتقام دارد.

«يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ»

۱۵- جاذبه اتصال به خدای قادر، اشکالات وارده بر شهادت و از جان گذشتگی در راه خدا را حل می کند. «يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ»

۱۶- حکومت واقعی از آن خداوند است. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۱۷- حکومت الهی همراه با علم و حضور اوست. «وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

همانا کسانی که مردان و زنان با ایمان را مورد آزار و شکنجه قرار دادند و توبه نکردند، پس برای آنان عذاب دوزخ و همچنین عذاب سوزان است.

همانا برای کسانی که اهل ایمان و عمل صالح هستند، باغ‌هایی بهشتی است که نهرها از زیر آن جاری است، این است رستگاری بزرگ.

نکته ها:

«فتنه» در اصل به معنای قرار دادن طلا در آتش، برای به دست آوردن میزان خلوص آن است و در اصطلاح، به معنای عذاب و شکنجه و یا آزمایش‌های سخت نیز به کار می‌رود.

اما در آیه مورد بحث به معنای عذاب و آزار است. (۱) چنانکه در آیه ای دیگر می‌فرماید:

«يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ دُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ» (۲)

در حوادث تلخ و سخت تاریخ، همواره زنان و مردان مؤمن در کنار یکدیگر بوده‌اند و نقش زنان در حرکت‌های اصلاحی و انقلابی فراموش نشدنی است. لذا ستمگران جنایتکار نیز، آنان را همچون مردان مورد آزار و شکنجه قرار می‌دادند. «فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»

پیام ها:

۱- اصحاب اخدود و همه شکنجه‌گران تاریخ، مورد قهر الهی هستند. الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ ...

۲- زنان با ایمان در کنار مردان، آزار و شکنجه‌ها را به جان می‌خریدند. «فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»

ص: ۴۳۶

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). ذاریات، ۱۳ و ۱۴.

۳- در دفاع از مظلوم، تفاوتی میان زن و مرد نیست. فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ ...

۴- راه توبه همواره باز است و برای هیچ کس بن بست وجود ندارد و لذا یأس از رحمت خدا ممنوع است. (آری، خداوند حتی شکنجه گرانی که مؤمنان را می سوزانند، دعوت به توبه کرده است.) فَتَنُوا ... ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا

۵- خداوند توبه پذیر است، گرچه مدتی طول کشیده باشد. «ثُمَّ»

۶- کیفر سوزاندن، سوزاندن است. «النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ - عَذَابُ الْحَرِيقِ»

۷- بشارت و انذار باید همراه یکدیگر باشد. عَذَابُ الْحَرِيقِ ... جَنَّاتٌ تَجْرِي ...

۸- بهترین لذت ها، لذت بردن از طبیعت است. جَنَّاتٌ ... الْأَنْهَارِ

۹- برای کفار شکنجه گر دو عذاب است: عذاب کفر و عذاب شکنجه. «فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ وَ لَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ»

۱۰- دنیا زودگذر است. هم کامیابی های ستمگران گذراست و هم سختی های مؤمنان. به فکر آخرت باشید که عذاب دوزخیان بی پایان و پاداش بهشتیان، جاودان است. فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ ... لَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ - الَّذِينَ آمَنُوا ... لَهُمْ جَنَّاتٌ

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ «۱۲» إِنَّهُ هُوَ يُبْدِي وَ يُعِيدُ «۱۳» وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ «۱۴» ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ «۱۵» فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ «۱۶»

همانا قهر و مجازات پروردگارت شدید است. بی تردید اوست که (آفرینش را) آغاز می کند و باز می گرداند. و هموست بخشنده و دوستدار (مؤمنین). صاحب عرش و دارای مجد و عظمت. آنچه را اراده کند حتماً انجام می دهد.

نکته ها:

«بَطْشٌ» به معنای گرفتن همراه با قهر و غلبه است.

«عرش» به معنای تخت فرمانروایی و کنایه از تدبیر الهی است. عرش را به معنای

جایگاهی که همه هستی را در بر گرفته است نیز گفته اند. بنابراین «ذُو الْعَرْشِ» یعنی صاحب همه هستی و مرکز اداره هستی.

پیام ها:

۱- قهر و غلبه الهی به گونه ای است که هیچ کس و هیچ چیز نمی تواند مانع آن شود. «إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ»

۲- قهر و کیفر از شئون ربوبیت و در جهت پیشبرد اهداف رسالت و دلداری پیامبر است. «بَطْشَ رَبِّكَ»

۳- آفریدن و بازگرداندن، کار همیشگی خداوند است. «إِنَّهُ هُوَ يُبْدِي وَيُعِيدُ»

۴- قدرت خداوند بر آفریدن و بازگرداندن یکسان است. «يُبْدِي وَيُعِيدُ»

۵- خداوند هم قهر و غلبه دارد و هم بخشش و محبت. «بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ... وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ»

۶- علاوه بر آفریدن، تدبیر و فرمان روایی همه چیز برای اوست. «ذُو الْعَرْشِ»

۷- در قهر و مهر، هیچ چیز مانع اراده الهی نیست. «بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ - هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ - فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ»

۸- کارهای الهی محدودیت ندارد. «لَمَّا يُرِيدُ» (ناگفته پیداست که اراده الهی همراه با حکمت است و کاری که حکیمانه نباشد، اراده نمی کند تا انجام دهد.)

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فُؤَادُونَ وَ ثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَ اللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

آیا سرگذشت آن سپاه به تو رسیده است؟ (سپاه) فرعون و ثمود. آری، کافران (پیوسته) در تکذیب (حق) هستند. و خداوند از هر سو بر ایشان احاطه دارد. آری آن قرآن مجید است. که در لوحی محفوظ ثبت است.

قوم فرعون و ثمود، در قدرت و تمدن و امکانات، بالاترین اقوام بودند و در آیات دیگر قرآن به قدرت آنها اشاره شده است. لذا در اینجا از این دو قوم نام برده شده است.

اعلام توانایی خداوند در قلع و قمع ابرقدرت ها، نوعی آرام بخشی به مؤمنان است.

کلمه «قُرْآن» هر گاه با الف و لام بیاید، مراد از آن، کتاب قرآن است ولی بدون الف و لام، به معنای «مقروء» یعنی خوانده شده است. چنانکه در این آیات می فرماید: «بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ» یعنی الفاظ وحی بر پیامبر قرائت شده است.

پیام ها:

۱- ابتدا شنونده را تشنه کنیم، سپس سخن خود را بگوییم. «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ»

۲- باید از تاریخ گذشتگان آگاه بود و از برخورد خداوند با آنان عبرت گرفت.

«هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ»

۳- مجهزترین سپاه و لشکرها در برابر قهر او ناچیزند. «الْجُنُودِ فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ»

۴- کافران، در تکذیب قرآن و وعده های آن اصرار و پافشاری دارند. «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ»

۵- ستمگران از مدار قدرت الهی خارج نیستند و هیچ راه گریزی ندارند، ولی خودشان نمی فهمند. «وَ اللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ» (کلمه «وَ رَائِهِمْ» نشانه غفلت آنان از علم و قدرت خداست.)

۶- هم خداوند، صاحب مجد و عظمت است و هم قرآن او. ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ... بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ

۷- لوحی که قرآن بر آن ثبت شده، برای ما ناشناخته است، گرچه در نزد خداوند محفوظ است. «فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ»

۸- قرآن، از هر گونه تهدید و تحریف بیمه است. «قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره، هفده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و به معنای کوبنده می باشد.

محور مطالب این سوره دو چیز است: یکی هشدار نسبت به معاد و دیگری نعمت قرآن و جایگاه والای آن.

توجه دادن انسان به منشأ وجودی اش که آبی پست و ناچیز بوده است، زمینه پذیرش قدرت لایزال الهی بر آفرینش دوباره انسان و حضور او در دادگاه رسواگر قیامت را فراهم می آورد و اینها همه برگرفته از وحی صادق آسمان است که مخالفان آن را شوخی می پندارند، در حالی که قطعی و حتمی است و هرچه کافران علیه آن توطئه کنند، به خودشان بازمی گردد.

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ السَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَا أَذْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ﴿٢﴾ النَّجْمُ الثَّاقِبُ ﴿٣﴾ إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ﴿٤﴾ فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ ﴿٧﴾ إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لِقَادِرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿١٠﴾

سوگند به آسمان و ستاره طارق. و تو چه دانی که طارق چیست؟ ستاره ای است درخشنده. (به اینها سوگند که) هیچ کس نیست مگر آنکه بر او نگهبانی است. پس انسان بنگرد که از چه آفریده شده است. از آبی جهنده آفریده شده است. که از بین کمر و سینه بیرون می آید. همانا او بر باز گرداندنش تواناست. روزی که اسرار آشکار شود. پس برای انسان، هیچ قدرتی (از درون) و یاوری (از بیرون) نیست.

نکته ها:

«طارق» به معنای کسی است که در شب وارد شود و در را بکوبد. «طرق» کوبیدن و «مطرقة» وسیله کوبیدن است و «طریق» به راه گفته می شود، زیرا زیر پا کوبیده می شود.

«ثاقب» به معنای سوراخ کردن است، گویا این ستاره با نور خود تاریکی شب را سوراخ می کند. «صلب» به معنای محکم و مراد از آن، ستون فقرات پشت است و «ترائب» به استخوان های سینه گفته می شود.

«تُبْلَى» از «بلوی» به معنای آزمایش است که عامل آشکار شدن حقیقت هاست.

طبق روایتی از امام صادق علیه السلام مراد از طارق، ستاره زُحل است که ستاره امیرالمؤمنین و اوصیای اوست. (۱)

اشعث بن قیس که از منافقان بود، شبانه حلوایی برای حضرت علی علیه السلام آورد و در خانه را زد تا با هدیه حلوای شب، در روز مرتکب خلافتی شود. حضرت، نام او را که شبانه در خانه اش را کوبید، طارق نامید. (۲)

مشابه آیه ۴ این سوره را در سوره انفطار می خوانیم: «وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كَرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ» بر شما نگهبانانی گماشته شده که بزرگوارانه، بدون کینه و سوء ظن، کارهای شما را می نویسند و آنچه انجام می دهید می دانند.

پیام ها:

۱- انسان و تمام کارهای او تحت حفاظت فرشتگان الهی است. (هم ثبت اعمال و هم حفظ از حوادث) «إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ»

۲- چگونگی تولد فرزند، از انعقاد نطفه تا خروج از شکم مادر، باید مورد مطالعه و دقت قرار گیرد که هم زمینه خداشناسی است و هم معادشناسی. فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ...

۳- انسان به خاطر دارا بودن عقل و علم و استعداد باید در آفرینش خود دقت کند. «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ»

۴- توجه به آفرینش انسان، زمینه ایمان به معاد است. «عَلَىٰ رَجْعِهِ لِقَادِرٌ»

۵- معاد جسمانی است و جسم انسان در قیامت دوباره زنده می شود. «رَجْعِهِ»

وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ «۱۱» وَ الْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ «۱۲» إِنَّهُ لَقَوْلُ فَصِيلٍ «۱۳» وَ مَا هُوَ بِالْهَزْلِ «۱۴» إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا «۱۵» وَ أَكِيدُ كَيْدًا «۱۶» فَمَهْلِ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا «۱۷»

ص: ۴۴۴

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

سوگند به آسمان باران زا. سوگند به زمین که (برای خروج گیاهان) برشکافته است. که همانا این قرآن سخنی است قاطع. و هزل و شوخی نیست. همانا کافران پیوسته نیرنگ می کنند. و من نیز تدبیر می کنم. پس کافران را مهلت ده و اندک زمانی آنان را به خود واگذار.

نکته ها:

«رجع» به معنای باران است، شاید به خاطر رجوع بخار آب به زمین به صورت باران.

«صدع» به معنای شکافته شدن زمین برای رویش گیاهان است. «هزل» به معنای سخن بی محتوا است. «کید» یعنی طرح و نقشه مخفیانه و غافلگیرانه.

«مهمل» و «امهمل» به یک معنا هستند و برای تأکید در دو قالب آمده اند و هر دو به معنای مهلت دادن است. «رُوِّدًا» به معنای مهلت اندک است.

آسمان و زمین برای تولید گیاه، نظیر پدر و مادر برای تولد انسان هستند.

نزول باران و آمادگی زمین، بستری برای رشد گیاهان است. نزول قرآن و آمادگی انسان نیز زمینه برای رشد انسان هاست. نام قرآن در کنار نام باران آمده است.

برای زدودن شک، هم باید منطقی سخن گفت و هم قاطع. سوگندهای پی در پی خداوند، برای رفع هر گونه شک و تردید از مخالفان و تقویت اعتقاد و باور مؤمنان است.

«لَقَوْلٌ فَصِيلٌ» به جای «لقول فاصل» یعنی قرآن، سراسر فصل است و میان حق و باطل فاصله می اندازد. نظیر اینکه می گوئیم: فلانی شکر است، یعنی یک پارچه شیرینی است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: به زودی فتنه ها در میان شما ظاهر خواهد شد. پرسیدند راه نجات چیست؟ فرمود: «کتاب الله فيه نبأ من قبلكم و خبر ما بعدکم و حکم ما بینکم هو الفصل» قرآن که اخبار پیشینیان و آیندگان و داوری شما در آن است. آن کلامی است که حق را از باطل جدا می کند. در ادامه فرمودند: «و من ابتغى الهدى فى غیره اضله الله» هر کس هدایت را در غیر قرآن جستجو کند، خداوند او را گمراه می کند. (1)

ص: ۴۴۵

۱- قیامت، روز بروز و ظهور افکار و کردار آدمیان است. «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ»

۲- انگیزه ها و روحيات انسان، در قیامت او اثر دارند. «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ»

۳- قیامت، روز افشای اسرار و شرمندگی است: «تُبْلَى السَّرَائِرُ» و انسان نیز برای کتمان یا جبران گذشته خود نمی تواند کاری بکند. «فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ»

۴- رجعت انسان در قیامت، همچون رجعت آب بخار شده دریا، از آسمان به زمین است. «عَلَى رَجْعِهِ لِقَادِرٌ - وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ»

۵- ارزش هر موجودی وابسته به آثار و برکات آن است. «ذَاتِ الرَّجْعِ - ذَاتِ الصَّدْعِ»

۶- قرآن، فرقان و جداکننده حق از باطل است، نه رمان و غیر واقعی. «إِنَّهُ لَقَوْلُ فَضْلٍ وَ مَا هُوَ بِالْهَزْلِ»

۷- نیرنگ کفار، دائمی، سخت و حتمی است، از آن غافل نشوید. «إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا»

۸- برخورد خداوند با انسان، متناسب با عمل اوست. اگر در راه خیر قدم بردارد، خدا هدایتش می کند: «جَاهِدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ»
(۱) و اگر به دنبال کید باشد، گرفتار کید الهی می شود. «يَكِيدُونَ كَيْدًا وَ أَكِيدُ كَيْدًا»

۹- قرآن، میزان تشخیص حق از باطل است. «إِنَّهُ لَقَوْلُ فَضْلٍ»

۱۰- کافران با خدا طرفند و تدبیر خداوند سخت است. «يَكِيدُونَ كَيْدًا وَ أَكِيدُ كَيْدًا»

۱۱- آنان مسلمانان را غافلگیر می کنند ما نیز آنان را غافلگیر می کنیم. «يَكِيدُونَ ... أَكِيدُ»

۱۲- در برخورد با دشمن، نه خود عجله کنید و نه از خدا عجله بخواهید. «فَمَهْلِ الْكَافِرِينَ»

۱۳- غفلت از دشمن هرگز، ولی مهلت دادن مانعی ندارد. «أَمْهَلُهُمْ» ۱۴- سعه صدر، شرط لازم برای رهبری است. «أَمْهَلُهُمْ»

۱۵- مقدار مهلت به دشمن، به قدری نباشد که فرصت را از شما بگیرد. «رُوَيْدًا»

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۴۶

این سوره نوزده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

سوره هایی را که با فرمان تسیح خداوند آغاز می شود، مسبّحات گویند و سوره اعلی، آخرین سوره از سور مسبّحات است. نام سوره، برگرفته از آیه اول است که خداوند را با وصف «اعلی» توصیف می کند. مطالب سوره به دو بخش تقسیم می شود که بخش اول، خطاب به پیامبر گرامی اسلام و بخش دوم درباره مؤمنان و کافران و عوامل سعادت و شقاوت این دو گروه است.

در روایات سفارش شده است که در نماز عید (فطر و قربان)، در رکعت اول سوره اعلی خوانده شود. (۱)

ص: ۴۴۸

به نام خداوند بخشنده مهربان

سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ﴿١﴾ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى ﴿٢﴾ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ﴿٣﴾ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غَنَاءً أَحْوَى ﴿٥﴾

(۱) نام پروردگار بلندمرتبه ات را به پاکی یاد کن. (۲) همان که آفرید و سامان بخشید. (۳) و آنکه (هر چیز را) اندازه ای نهاد و هدایت کرد.

(۴) آنکه (گیاه) چراگاه را رویانید. (۵) و سرانجام آن را خشک و تیره کرد.

نکته ها:

تسبیح نام خدا، یعنی نه فقط برای ذات خداوند، شریک قائل نشویم، بلکه حتی برای نام او نیز شریک نیاوریم و نام دیگران را هم ردیف نام خداوند قرار ندهیم. چنانکه برخی گروه های التقاطی می گفتند: «به نام خدا و به نام خلق قهرمان ایران»

در قرآن و حدیث نشانه های زیادی است که اسلام به محترم شمردن نام های مقدس عنایت دارد. چنانکه در این سوره می فرماید: علاوه بر تسبیح ذات، اسم پروردگار را هم باید منزه بدانیم. در جای دیگر می فرماید: نام پیامبر را مثل نام های خودتان ساده نبرید:

﴿لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا﴾ (۱) در جای دیگر می فرماید: چرا فرشتگان را به نام زن می خوانند: ﴿لَيْسُمُنَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى﴾ (۲) و پیامبر اسلام نام های نامناسب یاران را تغییر می دادند.

ص: ۴۴۹

۱-۱. نور، ۶۳.

۲-۲. نجم، ۲۷.

مسئله آفرینش و هدایت، در آیه پنجاه سوره طه نیز آمده است، آنجا که فرعون از حضرت موسی علیه السلام پرسید: پروردگار شما کیست؟ گفت: «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» ناگفته پیداست که مراد از این هدایت، هدایت تکوینی است که خداوند در موجودات قرار داده است. مثلا- ساختمان بدن مادر را به گونه ای هدایت کرد که شیر تولید کند و نوزاد را هدایت کرد که به سراغ سینه مادر رفته و شیر بمکد.

هدایت تکوینی موجودات با مرور زمان بهتر فهمیده می شود. همین امر است که هزاران دانشمند را به تحقیق واداشته که چگونه پرندگان یا ماهی ها حتی اگر صدها کیلومتر از جای خود دور شوند باز به محل خود بر می گردند. هدایت الهی در هر موجودی چیزی قرار داده که او را به راه تکامل خود پیش می برد. ذرات خاک میوه می شود، میوه نطفه و سپس انسان، دوباره جسم انسان، خاک می شود.

«سوی» به معنای نظام بخشیدن است. از نظام کهکشانشنا گرفته تا نظام حاکم بر یک حشره ذره بینی. «غَنَاءٌ» یعنی گیاه خشک و خاشاک و «أَخْوَى» به معنای سبزی است که رو به سیاهی باشد.

حتی یک برگ کوچک و خاشاک ناچیز هم به حال خود رها شده نیست. سبزه زاری که در دید ما خشک و تیره می شود، در نظام هدایت الهی است، زیرا همان برگهای خشکیده به ماده دیگری تبدیل می شود که برای قوت و قوت زمین و درخت لازم است یا در شرایط انبوه تبدیل به زغال سنگ شده و یا آثار مفید دیگری در خاک دارد.

پیام ها:

۱- نام خداوند مقدس است. از هر گونه بی احترامی به نام او پرهیز کنید. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۲- اوصاف ناشایست را در کنار نام خدا قرار ندهید. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۳- نام های اختصاصی خداوند را بر دیگران ننهید. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۴- تسیح او سبب رشد و پرورش شما است. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۵- مسئولیت شرک زدایی در درجه اول به دوش رهبر آسمانی و سپس بر عهده

همه مؤمنان است. «سَبِّح»

۶- توحید کامل در پرتو تنزیه ذات و تسبیح نام اوست. «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ»

۷- خداوند، از هر چه گفته و نوشته و تصور شود، برتر است. او در همه کمالات برتر است. «رَبِّكَ الْأَعْلَى»

۸- خداوند، فقط خالق نیست، بلکه علاوه بر آن نظام بخش هستی و موجودات نیز می باشد. «خَلَقَ فَسَوَّى»

۹- ظرفیت و هدایت موجودات، دلیل بر هدفمندی آفرینش است. «قَدَّرَ فَهَدَى»

۱۰- فرمان های الهی همراه با حکمت و دلیل است. نام خدا را تسبیح کن، زیرا او اعلی است، آفرید و سامان داد و هدایت کرد
سَبِّحِ ... الْأَعْلَى ، خَلَقَ فَسَوَّى وَ الَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى

۱۱- هدایت تکوینی آفریده ها در چهره های مختلفی است، گاهی سبز و گاهی خشک ولی هر دو در مدار هدایت است.
«أَخْرَجَ الْمَرْعَىٰ فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَىٰ»

سُنْفِرُكَ فَلَا تَنْسَىٰ ﴿٦﴾ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَىٰ ﴿٧﴾

(۶) ما تو را به قرائت درست وامی داریم، پس فراموش نخواهی کرد.

(۷) مگر آنچه خدا بخواهد که او بی گمان آشکار و نهان را می داند.

نکته ها:

«سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ» از ریشه «قرء» و باب افعال است. «اقراء» در لغت یعنی آنکه قاری بخواند و استاد گوش بدهد و غلطهای او را تصحیح کند، اما در مورد پیامبر گرامی اسلام، «اقراء» یعنی ما قدرتی به تو می دهیم که قرآن را بدون کم و کاست و درست بخوانی و آنچه را به تو نازل شده، فراموش نکنی. (۱) «سُنْفِرُكَ فَلَا تَنْسَىٰ»

ص: ۴۵۱

جمله «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ» استثنایی است که به منظور بیان قدرت مطلقه الهی آمده است تا بفهماند که خداوند قادر است حتی بعد از دادن این قدرت، می تواند پیامبر را گرفتار فراموشی کند. (چنانکه درباره بهشتیان می فرماید: بهشت برای آنان جاودانه است و عطای خداوند نسبت به آنان قطع و گسسته نمی شود، ولی باز هم میان کلمه «خَالِدِينَ» و «عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ» می فرماید: «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ» (۱) مگر اینکه پروردگارت بخواهد آنان را از بهشت بیرون و لطفش را قطع کند و این بخاطر آن است که بگوید دست خدا بسته نیست.)

پیام ها:

۱- آفرینش هستی و هدایت تکوینی آن، مقدمه هدایت تشریحی و معنوی انسانهاست. «سَنُقَرِّئُكَ» (خدایی که گیاه را از درون خاک بیرون می کشد، چگونه استعدادهای معنوی انسان را بروز ندهد؟ «سَنُقَرِّئُكَ»)

۲- پیامبر که هر چه دارد از وحی است، نگران فراموش کردن آن در آینده بود که خداوند به او وعده عدم فراموشی داد. «سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسِي»

۳- رسول خدا صلی الله علیه و آله از هر گونه نسیان، مصون است. «فَلَا تَنْسِي»

۴- پیامبر، حافظ کل قرآن بود. «فَلَا تَنْسِي» (یکی از معجزات پیامبر اکرم این بود که با یکبار شنیدن برای همیشه حتی آیات طولانی را به یاد داشت).

۵- دست خدا بسته نیست و می تواند آنچه می دهد پس بگیرد. «سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسِي إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»

۶- گرچه خداوند هرگز خلف وعده نمی کند «وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ» (۲) ولی معنای

ص: ۴۵۲

۱- ۱. هود، ۱۰۸.

۲- ۲. حج، ۴۷.

وعدۀ های الهی مجبور بودن خداوند نیست. «فَلَا تَتَسَوَّى إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»

۷- اراده الهی حکیمانه و عالمانه است. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ...»

۸- اقتضای بعضی از امور آن است که پنهان باشد. «مَا يَخْفَى» (کلمه «يَخْفَى» در قالب فعل مضارع بیانگر آن است که مخفی بودن بعضی امور، مقتضای طبیعت آنهاست.)

وَ يُسِّرُكَ لِلْيُسْرَى ﴿۸﴾ فَذَكَرْ إِنَّ نَفْعَ الذُّكْرِ ﴿۹﴾ سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى ﴿۱۰﴾ وَ يَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ﴿۱۱﴾ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى ﴿۱۲﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ﴿۱۳﴾

(۸) و ما تو را برای آسان ترین (راه دعوت) آماده می سازیم. (۹) پس تذکر بده، (البته) اگر تذکر مفید افتد. (۱۰) هر کس خشیت الهی داشته باشد، بزودی پند گیرد. (۱۱) و بدبخت ترین افراد از آن دوری کنند. (۱۲) همان کس که به آتش بزرگ در افتد. (۱۳) پس در آنجا نه بمیرد و نه زندگانی کند.

نکته ها:

حضرت موسی برای موفقیت در انجام تبلیغ، دو چیز از خدا خواست، یکی سعه صدر و یکی آسان شدن امر رسالت: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي» (۱) خداوند این دو امر را بدون درخواست، به پیامبر اسلام عطا فرمود. چنانکه درباره سعه صدر فرمود: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» (۲) و درباره آسان شدن امر دعوت در این آیه می فرماید: «وَ يُسِّرُكَ لِلْيُسْرَى». (۳)

مراد از «يُسِّرُكَ» آن است که ای پیامبر! نفس شریف تو را با خلق عظیم و سعه صدر و صفا و سادگی، چنان مهیا می کنیم که بتواند وظیفه رسالت را به آسانی و به بهترین طریق انجام دهد. کاری می کنیم که تو خود راه آسان را انتخاب کنی که همان راه فطرت است. (۴)

شرائط تذکر و موعظه:

الف: شرط موعظه، آمادگی واعظ است. يُسِّرُكَ ... فَذَكَرْ

ب: تذکر و موعظه باید بر اساس قرآن باشد. سُنْفِرُكَ ... فَذَكَرْ

ج: واعظ باید خود اهل غفلت و نسیان نباشد. فَلَا تَتَسَوَّى ... فَذَكَرْ

د: واعظی موفق است که به امدادهای الهی امیدوار باشد. سُنْفِرُكَ ... يُسِّرُكَ ... فَذَكَرْ

ص: ۴۵۳

٢-٢. شرح، ١.

٣-٣. تفسير الميزان.

٤-٤. تفسير الميزان.

- ۱- تبلیغ دین و دعوت مردم به سوی خدا، مشکلات و سختی های فراوانی در پیش دارد که خداوند وعده داده است، مبلغ دین را یاری دهد و تحمل سختی ها را بر او آسان سازد. «نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى»
- ۲- به هر کس مأموریتی می دهید، گره کارش را باز کنید. «نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى فَذَكَرْ»
- ۳- تسبیح ما مقدمه کار گشایی خداوند است. سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ ... نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى
- ۴- نزول وحی برای تذکر به مردم است. سَنُقِرُّكَ ... فَذَكَرْ
- ۵- شرط تذکر، پند پذیری است و پیامبر نسبت به افراد پندناپذیر مسئولیتی ندارد. «فَذَكَرْ إِنْ نَفَعَتِ الذُّكْرَى»
- ۶- تنها افراد خداترس تذکر را می پذیرند. «سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى»
- ۷- پنددادن افراد خداترس آسان تر است. نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى ... سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى
- ۸- به مبلغ باید دلداری داد که کارش بیهوده نیست. فَذَكَرْ ... سَيَذَكَّرُ ...
- ۹- مبلغ نباید توقع تأثیر فوری داشته باشد. «سَيَذَكَّرُ»
- ۱۰- مشکل کفار دوری خود آنان از قرآن و پیامبر است، نه آنکه در این دو عنصر پاک، ضعف یا نقصی باشد. «يَتَجَبَّبَهَا»
- ۱۱- قرآن میزان است. پندپذیر آن مدال «يَخْشَى» می گیرد، «سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى» و پندناپذیر آن لقب «اشقی» دریافت می کند. «وَيَتَجَبَّبَهَا الْأَشْقَى»
- ۱۲- دوری از پند و پیام قرآن، مایه شقاوت است. «يَتَجَبَّبَهَا الْأَشْقَى»
- ۱۳- سیره دائمی تیره بختان دوری از پند است. «يَتَجَبَّبَهَا» در قالب مضارع برای معنای استمرار و دوام است.
- ۱۴- بدبخت ترین مردم کسی است که خشیت الهی ندارد. «اشقی» در برابر «يَخْشَى» قرار گرفته است.
- ۱۵- توقع اصلاح همه مردم را نداشته باشید. «سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى وَ يَتَجَبَّبَهَا الْأَشْقَى»
- ۱۶- عامل پذیرش و عدم پذیرش در درون خود انسان است. يَخْشَى ... اشقی

۱۷- کيفر به مقدار خباثت است. «اشقى - النَّارَ الْكَبْرَى»

۱۸- دوزخ برای گروهی ابدی و همیشگی است. «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَ لَا يَحْيَى»

۱۹- خلود در دوزخ، طبیعت دوزخیان را تغییر نمی دهد که دیگر از آتش رنج نبرند، بلکه دائما در شکنجه هستند. «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَ لَا يَحْيَى»

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى ﴿١٤﴾ وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ﴿١٥﴾

(۱۴) به راستی رستگار شد آن کس که خود را (از پلیدی ها) پاک گردانید.

(۱۵) نام پروردگارش را یاد کرد و نماز گذارد.

نکته ها:

تزکیه، آن است که فکر از عقاید فاسد و نفس از اخلاق فاسد و اعضاء از رفتار فاسد، پاک شود و زکات پاک کردن روح از حرص و بخل و مال از حقوق محرومان است.

در مکتب انبیا، رستگاران پاکان هستند: «قَدْ أَفْلَحَ مَنِ تَزَكَّى» ولی در مکتب طاغوتیان، رستگاران زورمندانند. فرعون می گفت: هر کس پیروز شود رستگار است. «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اشْتَعَلَنِي» (۱)

در قرآن رستگاری قطعی، هم برای مؤمنان آمده: «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» (۲) و هم برای کسانی که خود را تزکیه کرده اند: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» پس مؤمن واقعی همان کسانی هستند که خود را تزکیه کرده باشند.

پیام ها:

۱- قرآن در پایان برخی آیات می فرماید: امید است رستگار شوید. «لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» زیرا کار خیر از افرادی که تزکیه نکرده اند، با ریا و غرور و گناه و منت گذاری محو می شود. ولی درباره تزکیه شدگان می فرماید: قطعاً رستگارانند. «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى»

ص: ۴۵۵

۱- ۱. طه، ۶۵.

۲- ۲. مؤمنون، ۱.

۲- تزکیه خود به خود حاصل نمی شود، باید به سراغ آن رفت. «تَرَکَى»

۳- تزکیه بدون نماز و عبادت نمی شود. «تَرَکَى ، ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى»

بَلْ تُؤْتِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَ أَبْقَى ﴿١٧﴾ إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿١٨﴾ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى ﴿١٩﴾

(۱۶) ولی شما زندگی دنیا را ترجیح می دهید. (۱۷) و حال آنکه آخرت بهتر و ماندگارتر است. (۱۸) این سخن در کتب آسمانی پیشین نیز آمده است.

(۱۹) کتاب های ابراهیم و موسی.

نکته ها:

در روایات، علاقه به دنیا سرچشمه تمام خطاهاست. «حب الدنيا رأس كل خطيئة» (۱) دنیا پل عبور است، نه توقفگاه، باید از آن عبور کرد و به اقامتگاه رسید. «خذوا من ممرکم لممقرکم» (۲)

در قرآن معمولاً زکات بعد از نماز آمده است: «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (۳) ولی امام صادق علیه السلام می فرماید: در عید فطر پرداخت زکات به فقرا قبل از نماز عید آمده است. سپس این آیه را تلاوت فرمود: (۴) «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَرَکَى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى»

امام رضا علیه السلام از معنای این آیه سؤال کرد: «ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى» شخصی گفت: هر گاه نام خدا را برد نماز بخواند. امام فرمود: این تکلیف سختی است که در شبانه روز هر وقت نام خدا برده شد انسان نماز بخواند. او پرسید: پس معنا چیست؟

امام فرمود: هر گاه نام خدا برده شد، صلوات بر محمد و آل محمد بفرستد. «کلما ذکر ربه صلی علی محمد و اله» (۵)

ص: ۴۵۶

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۳۰.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۰۳.

۳- ۳. مائده، ۵۵.

۴- ۴. تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۱۰۸.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

آخرت بهتر از دنیا است، زیرا ویژگی های زیر را دارد:

۱. جاودانگی زمانی: «خَالِدِينَ فِيهَا» (۱)

۲. وسعت مکانی: «عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» (۲)

۳. تنوع در خوراک: «أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ» (۳)، «فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ» (۴)

۴. دوری از ترس و اندوه: «آمِنِينَ» (۵)

۵. دوستان وفادار: «إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ» (۶)

۶. همسران زیبا: «كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ» (۷)

ابوذر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند یکصد و بیست و چهار هزار پیامبر فرستاده که ۳۱۳ نفر آنها رسول و مابقی نبی بوده اند و جمعاً ۱۰۴ کتاب داشتند. (۸)

پیام ها:

۱- مانع تزکیه، علاقه به دنیا است. «بَلْ تُؤْثِرُونَ»

۲- دنیا بد نیست، آنچه مورد انتقاد است ترجیح آن بر آخرت است. «تُؤْثِرُونَ»

۳- هر گاه از چیزی انتقاد می کنید، نمونه خوب و راهکار آن را نشان دهید.

تُؤْثِرُونَ ... وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ

۴- راه پاک شدن دل و فکر انسان، ذکر مدام و مستمر نام خداوند است. «تَزَكَّى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ»

۵- توجه به جلوه های ربوبیت، عامل یاد خداست. «ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ»

۶- نماز باید بر اساس ذکر و توجه باشد، نه غافلانه و بر اساس عادت. «ذَكَرَ اسْمَ

ص: ۴۵۷

۱- ۱. آل عمران، ۱۵.

۲- ۲. حدید، ۲۱.

۳- ۳. محمد، ۱۵.

٤-٤. زخرف، ٧٣.

٥-٥. حجر، ٤٦.

٦-٦. حجر، ٤٧.

٧-٧. واقعه، ٢٣.

٨-٨. تفسير الميزان.

۷- نماز گزاران زمانی رستگارند که اهل تزکیه و یاد خدا باشند. «تَزَكَّى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى»

۸- کتب آسمانی، همسو و هماهنگ با یکدیگر هستند. «إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى»

۹- در میان کتب آسمانی، کتب حضرت ابراهیم و حضرت موسی امتیاز خاصی دارد. «صُّحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره بیست و شش آیه دارد و در مکه نازل شده است.

«غاشیه» یکی از نام های قیامت است که در آیه اول این سوره و نام سوره نیز قرار گرفته است.

همانند دیگر سوره های مکی، این سوره نیز به حالات بهشتیان و دوزخیان در قیامت پرداخته و در مقام انداز مشرکان و بشارت به مؤمنان است.

آنگاه نشانه های قدرت الهی در آفرینش زمین و آسمان و برخی موجودات، بیان شده است، که هم استدلالی بر یگانگی مبدء هستی است و هم دلیلی بر قدرت خداوند بر آفرینش دوباره انسان ها در قیامت. و در پایان، پیامبرش را فرمان می دهد تا همواره مردم را تذکر دهد و ارشاد کند و البتّه بداند که قرار نیست همه به او ایمان آورند و خداوند اراده کرده است که انسان ها با اختیارشان راه خود را انتخاب نمایند.

به نام خداوند بخشنده مهربان

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ (۱) وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ (۲) عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ (۳) تَصَلِّي نَارًا حَامِيَةً (۴) تُشَقِّقِي مِنْ عَيْنِ آتِيَةٍ (۵) لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ (۶) لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ (۷)

(۱) آیا خبر آن حادثه فراگیر به تو رسیده است؟ (۲) در آن روز، چهره هایی خوار و زبونند. (۳) (با آنکه) تلاش کرده و رنج برده اند. (۴) (اما) به آتشی سوزان در آیند.

(۵) و از چشمه ای جوشان نوشانده شوند. (۶) و خوراکی جز خار خشک و تلخ ندارند. (۷) که نه فربه کند و نه گرسنگی را از میان برد.

نکته ها:

«عاشیه» به معنای پوشاننده است، و منظور از آن، حادثه قیامت است که همه را تحت پوشش قرار می دهد. «عامله» به معنای کوشنده و «ناصبه» به معنای کار پر مشقت است که انسان را خسته می کند. «حامیه» به معنای بسیار داغ و «آتیه» نهایت درجه سوزندگی است.

ممکن است مراد از «وَجُوهٌ»، صاحبان وجوه و چهره های برجسته باشد، یعنی چهره های شاخص هر یک از دو گروه نیک و بد.

«ضریح» به فرموده پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چیزی است در دوزخ شبیه به خار که از مردار بد بو تر و از آتش داغ تر و بسیار تلخ است. (۱) شاید گذاردن نام «ضریح» بر این خار به خاطر آن

ص: ۴۶۱

باشد که خوردن آن انسان را به فریاد و تضرع وادار می کند.

کارهای پر زحمت فراوانی در دنیا انجام می شود ولی به خاطر آنکه اخلاص در آن نیست یا طبق دستور الهی انجام نشده است و یا با عجب و غرور و منت و گناه و شرک همراه بوده، حبط می شود و هدر می رود و در قیامت مورد بهره قرار نمی گیرد.

در جهان بینی الهی، عنصر کار باید با عنصر هدف و جهت و عنصر رهبری هم سو و مقدس باشند.

پیام ها:

۱- حادثه قیامت چنان فراگیر است، که همه باید به فکر آن باشند. «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ»

۲- هر تلاش و زحمتی، در قیامت مفید نخواهد بود. «عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ»

۳- تنها گروه مخلص از تلاش های خود بهره خواهند گرفت. «لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ»

۴- معاد جسمانی است، زیرا مسئله چاقی و لاغری تنها در مورد اجسام قابل قبول است. «لَا يُسْمِنُ»

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾ لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾

(۸) در چنین روزی چهره هایی خرم باشند. (۹) از کوشش خود خشنود.

(۱۰) در بهشت برین (جای دارند). (۱۱) در آنجا سخن بیهوده ای نشنوند.

نکته ها:

«نَاعِمَةٌ» به معنای در ناز و نعمت به سر بردن و «لَاغِيَةً» به معنای گفتار بیهوده است.

پیام ها:

۱- شادی و خرمی واقعی، در چهره منعکس می شود. و جُودٌ ... نَاعِمَةٌ رَنُوكٌ رِخْسَارَةٌ خَبْرٌ مِي دَهْدٌ از سرّ ضمیر.

۲- نعمت های بهشت و الطاف خاص الهی، از نتایج سعی و تلاش است. «نَاعِمَةٌ لِّسَعِيهَا»

۳- سختی کار در دنیا زود گذر است ولی شادمانی و کامیابی دائمی در آخرت را به همراه دارد. «لِسَعِيهَا رَاضِيَةٌ»

۴- بهشت، نقطه اعتلای مادی و معنوی است. «جَنَّةٍ عَلِيَّةٍ»

۵- کسانی که در دنیا از لغو دوری کنند، در سرای دیگر، در فضای بدون لغو زندگی خواهند کرد. «لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَعْيَةٍ»

۶- در بهشت نه تنها لغو نیست بلکه کلامی که به نحوی سبب پدید آمدن لغو هم شود وجود ندارد. «لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَعْيَةٍ»

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ» (۱۲) فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ» (۱۳) وَ أَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ» (۱۴) وَ نَمَارِقٌ مَصْفُوفَةٌ» (۱۵) وَ زُرَابِيٌّ مَبْنُوثَةٌ» (۱۶)

(۱۲) در آنجا چشمه ای جاری است. (۱۳) در آنجا تختهایی است برافراشته. (۱۴) و سبوهایی چیده شده (۱۵) و بالشهایی ردیف شده (۱۶) و فرش هایی گسترده شده.

نکته ها:

کلمه «عَيْنٌ» به معنای چشمه، بر یک یا چند چشمه قابل تطبیق است و به دلیل آیه ۱۵ سوره ذاریات، چشمه های بهشتی متعدد است. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ عَيْوُنٍ»

«سُرُرٌ» و «سرور» از یک ریشه است. سریر به تختی گفته می شود که برای سرور باشد و کلمه «مَرْفُوعَةٌ» نشانه جایگاه بلند تخت های بهشتی است که بر صحنه های دیدنی بهشت اشراف دارد.

«أَكْوَابٌ» جمع «کوب» بر وزن خوب به معنای قلدچی است که دسته ندارد. در سوره واقعه آیات ۱۷ و ۱۸ انواع ظرف ها آمده است. «بِأَكْوَابٍ وَ أَبَارِيقٍ وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ»

«نَمَارِقُ» جمع «نمرقه» به معنای بالش و پشتی کوچک است. «زُرَابِيٌّ» فرش فاخر و زربافت است.

۱- عظمت چشمه های بهشتی قابل شناخت نیست. «فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ» (کلمه «عَيْنٌ» نکره آمده است.

۲- جایگاه بهشتیان، رفیع و بلند است، نه آنکه روی زمین بنشینند. «سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ»

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْآبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ «۱۷» وَ إِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ «۱۸» وَ إِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ «۱۹» وَ إِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ «۲۰»

(۱۷) آیا به شتر نمی نگرند که چگونه آفریده شده؟ (۱۸) و به آسمان، که چگونه برافراشته شده (۱۹) و به کوه که چگونه برپا داشته شده (۲۰) و به زمین که چگونه گسترده شده است؟

نکته ها:

اگر روحیه تفکر در انسان باشد، همه هستی کلاس درس است. یک چوپان در بیابان هم گویی در بزرگترین کتابخانه های دنیاست؛ زیر پایش زمین است، بالای سرش آسمان، در اطرافش کوهها و جلوی رویش شترها، و اگر در هر یک دقت کند، اسرار بسیاری را کشف می کند. مثلاً شتر از اسب بیشتر می دود، از الاغ بیشتر بار می برد. در میان حیوانات بعضی برای سواری، بعضی برای گوشت و بعضی برای شیر مورد استفاده قرار می گیرند، ولی شتر همه چیزش قابل استفاده است. پلک هایش در برابر باد و خاک بیابان مقاوم است، در کوهان خود چربی و غذا را ذخیره کرده و در برابر گرسنگی مقاوم است. در بدنش آب را نگهداری کرده و در برابر تشنگی مقاوم است، راه را می داند، چنان رام است که صدها شتر تسلیم یک ساربان می شوند، کف پای او برای ریگزار آفریده شده، گردن او پله سوار شدن و اهرم بار برداشتن و خلاصه به قول عربها، شتر کشتی بیابانهاست. قوی ترین، کم خرج ترین، پرفایده ترین و آرام ترین و بردبارترین حیوان است.

پیدایش آسمانها و کوهها و زمین تصادفی نیست، بلکه کاملاً حکیمانه آفریده شده و در

جای خود قرار داده شده اند.

در هر نعمتی یک جهتی برجستگی دارد(در شتر، نحوه ی آفرینش؛ در آسمان، بلندی؛ در زمین، گستردگی و در کوهها نحوه ی نصب شدن).

آسمان ها، کرات، مدار کرات، نظم و حساب آنها که هر روز گوشه ای از عجایب آنها کشف می شود، از عرصه های همیشگی مطالعه و کشف و تأمل هستند.

کوه ها و ریشه های آنها در دل زمین، مثل میخها و حلقه های زنجیر زمین را از تزلزل و اضطرابی که در اثر مواد گداخته درون زمین پدید می آید، حفظ می کنند، برفها را در خود ذخیره نموده و به تدریج روانه می کنند، جلو طوفان ها را گرفته و سبب تصفیه هوا می شوند، مخزن انواع معدن ها و مواد صنعتی بوده و علامات برای مسافران و بستری برای پرورش بعضی از گیاهان هستند. دیگر کوهها از طریق انواع سنگهای قیمتی و زینتی مثل عقیق یا سنگهای عمرانی همچون مرمر در ساختمان ها، سرمایه ای پایان ناپذیر برای بشر هستند و خلاصه در این آیات به مسائل جهان شناسی و حتی تمام مسائلی همچون کشاورزی، دامداری، صنعت و امور فضایی به نحوی اشاره شده است.

پیام ها:

۱- کسانی که در کشف حقایق هستی عمیق نمی شوند، مورد سرزنش خداوند هستند. «أَفَلَا يَنْظُرُونَ»

۲- از محسوسات عبور کنید تا به معقولات برسید. «أَفَلَا يَنْظُرُونَ ...»

۳- در معاد و نعمت های ویژه بهشتیان شك نکنید، مگر آفریده های عجیب خدا را در دنیا نمی بینید؟ «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ»

۴- همان گونه که اصل آفریده ها دلیل بر وجود خداست، چگونگی و پیچیدگی آفریده ها هم دلیل بر قدرت و علم و حکمت اوست. كَيْفَ ، كَيْفَ ، كَيْفَ ...

فَذَكَرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ (۲۱) لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ (۲۲) إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ (۲۳) فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ (۲۴) إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ (۲۵) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ (۲۶)

(۲۱) پس تذکر بده که همانا تو تذکر دهنده ای، (۲۲) و بر آنان سیطره و تسلطی نداری (که به ایمان آوردن مجبورشان کنی). (۲۳) مگر آن کس که روی گرداند و کفر پیشه کرد. (۲۴) که خداوند او را به بزرگترین عذاب مجازات می کند. (۲۵) همانا بازگشت آنان به سوی ماست. (۲۶) آنگاه حسابشان بر ماست.

نکته ها:

تذکر برای اتمام حجت است تا کافران در قیامت نگویند: «لَوْ لَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَتَنَّبَعُ» (۱) خدایا! چرا برای ما هشدار دهنده ای نفرستادی، که از او پیروی کنیم. البته جز صاحبان خرد از این تذکرها پند نمی گیرند. «إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ» (۲)

در سوره قیل (سوره اعلی) خداوند به پیامبرش دستور تذکر داد و فرمود: تو تذکر بده که هر کس خشیت دارد متذکر می شود و افراد شقی از تذکر دوری خواهند کرد و به بزرگترین عذاب گرفتار خواهند شد. «يَتَجَبَّبُهَا الْأَشْقَى الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى»

در این سوره نیز می فرماید: تو تذکر بده ولی بدان که گروهی اعراض خواهند کرد و به عذاب اکبر گرفتار خواهند شد. «إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ» به هر حال «نار کبری» در سوره اعلی و «عذاب اکبر» در این سوره، کیفر کسانی است که تذکرپذیر نیستند و پند و اندرز الهی را پشت گوش می اندازند.

«مصیطر» از «سطر» و «سیطانه» به کسی گفته می شود که افراد تحت امر خود را به بند می کشد و آنان را در جهتی که خود می خواهد تنظیم می کند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

«كُلُّ أُمَّةٍ يَحْسَبُهَا إِمَامٌ زَمَانُهَا وَيَعْرِفُ الْأَئِمَّةَ أَوْلِيَاءَهُمْ وَعَدَائِهِمْ»

ص: ۴۶۶

۱- ۱. طه، ۱۳۴.

۲- ۲. رعد، ۱۹.

بسیماهم» (۱) حساب هر امت به عهده امام زمان آنهاست و امامان، دوستان و دشمنان خود را از سیمایشان می شناسند، همان گونه که در سوره اعراف چنین آمده است: «وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ» (۲)

در زیارت جامعه خطاب به معصومین علیهم السلام نیز می خوانیم: «وایاب الخلق الیکم و حسابهم علیکم» (۳) رجوع مردم به سوی شماست و حساب مردم با شماست.

از امام کاظم و امام باقر و امام هادی علیهم السلام نیز این معنا نقل شده است. (۴)

جمله «إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ» ، استثناء از جمله ی «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ» است. یعنی ای پیامبر! تو تذکر دهنده ای، جز آن که کفر ورزد که تذکر تو در او اثری ندارد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از عذاب اکبر، عذاب شدید و ابدی است. (۵)

پیام ها:

۱- پیامبر، مأمور به وظیفه است نه نتیجه. «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ» (پیامبر صلی الله علیه و آله برای هدایت مردم اهتمام و حرص داشت و خداوند به او فرمود: وظیفه تو فقط تذکر است.)

۲- وظیفه پیامبران، تذکر است نه تسلط و تحمیل عقیده. «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ»

۳- بی اعتنایی مردم، وظیفه را ساقط نمی کند. «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ»

۴- منشأ کفر، عناد و لجاجت و روی گردانی از حق و حقیقت است. «مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ»

۵- قهر خدا درجاتی دارد. «الْعَذَابُ الْأَكْبَرُ»

۶- فرار از قهر الهی برای هیچکس امکان ندارد. «إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ»

۷- حسابرسی از سنت هایی است که خداوند بر خود واجب کرده است. «إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ»

«والحمد لله رب العالمین»

ص: ۴۶۷

۱- ۱. بحار، ج ۸، ص ۳۳۹.

۲- ۲. اعراف، ۴۶.

۳- ۳. مفاتیح الجنان.

٤-٤. تفسير الميزان.

٥-٥. تفسير نورالثقلين.

این سوره سی آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول و به معنای سپیده دم است.

همانند دیگر سوره های مکی، آیات آن، کوتاه و کوبنده و انذار دهنده است.

این سوره بخش های متعددی دارد که با سوگند به زمان هایی همچون شب، سحر و سپیده دم آغاز می شود و با اشاره به سرگذشت اقوامی طغیان گرو سرکش ادامه می یابد.

سنت آزمایش و ابتلا- از سوی خداوند و عکس العمل های متفاوت انسان در برابر آن و همچنین حضور انسان در دادگاه قیامت و اظهار حسرت و پشیمانی ناپاکان و ابراز خشنودی در رضایت پاکان، ادامه آیات این سوره را تشکیل می دهد.

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الْفَجْرِ ﴿١﴾ وَ لَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٢﴾ وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ ﴿٣﴾ وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ﴿٤﴾ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرِ ﴿٥﴾

(۱) به سپیده دم سوگند. (۲) به شبهای ده گانه سوگند. (۳) به زوج و فرد سوگند. (۴) به شب سوگند آنگاه که سپری شود. (۵) آیا (در این سوگندها) برای اهل خرد، سوگندی مهم نیست؟

نکته ها:

«فجر» به معنای شکافتن است و مراد از آن، شکافتن تاریکی با سپیده دم است که زمان مقدّس و با ارزشی است و در آن هنگام، جنبنده ها به تکاپو می افتند و صبح و روز تازه ای را آغاز می کنند.

در حدیثی مراد از فجر را حضرت مهدی علیه السلام دانسته «الفجر هو القائم علیه السلام» که شب تاریک ظلم و فساد، به صبح قیام آن حضرت برچیده خواهد شد. (۱)

«حِجْرٌ» به معنای منع و مراد از آن عقل است که انسان را از کار خلاف منع می کند. چنانکه «محجور» به معنای ممنوع التصرف است.

در روایات، برای «شفع» به معنای زوج و «وتر» به معنای فرد، مصادیق زیادی گفته شده است، از جمله اینکه مراد از وتر، روز نهم ذی الحجه (روز عرفه) و مراد از شفع روز دهم

ص: ۴۷۱

ذی الحججه (عید قربان) است و یا مراد از شفع، دو کوه صفا و مروه است و مراد از وتر، کعبه که یکی است. و یا مراد از وتر، خداوند یکتا و مراد از شفع، مخلوقات اند که همه جفت و زوج هستند، یا مراد نماز مستحبی شفع و وتر است که در سحر خوانده می شود و یا مراد از شفع، روز نهم و دهم ذی الحججه و وتر، شب مشعر است. (۱)

زمان خیلی ارزشمند و بلکه مقدّس است و نباید آن را بیهوده از دست دهیم. خداوند به تمام بخشهای زمان سوگند یاد کرده است؛

«وَ الصُّبْحِ» (۲) به صبح سوگند، «وَ الضُّحَى» (۳) به چاشت سوگند، «وَ النَّهَارِ» (۴) به روز سوگند، «وَ الْعَصْرِ» (۵) به عصر سوگند.

جالب آنکه به سحر سه بار سوگند یاد کرده است؛ «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسِرُّ» (۶)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا عَسَيْتَ» (۷)، «وَ اللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» (۸) به شب سوگند آنگاه که رو به آخر می رود، یعنی به هنگام سحر سوگند.

مراد از «لَيَالٍ عَشْرٍ»، یا ده شب آخر ماه مبارک رمضان است که شبهای قدر در آن قرار گرفته و یا ده شب اول ماه ذی الحججه است که روز عرفه و عید قربان را شامل می شود.

پیام ها:

۱- زمان، مقدّس و قابل سوگند است. «وَ الْفَجْرِ»

۲- بعضی ایام از قداست ویژه ای برخوردار است. «وَ لَيَالٍ عَشْرٍ»

۳- ساعات پایان شب که سالکان در آن سیر معنوی دارند، از قداست خاصی برخوردار است. «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسِرُّ»

۴- مخاطبان قرآن، اهل خردند. «لِذِي حِجْرِ»

ص: ۴۷۲

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. مدثر، ۳۴.

۳-۳. ضحی، ۱.

۴-۴. شمس، ۳.

۵-۵. عصر، ۱.

۶-۶. فجر، ۴.

۷-۷. تکویر، ۱۷.

۸-۸. مدثر، ۳۳.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٦﴾ إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٧﴾ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ﴿٨﴾ وَثَمُودَ الَّذِينَ لَجَأُوا بِالصَّخْرِ بِالْوَادِ ﴿٩﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ﴿١١﴾ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفُسَادَ ﴿١٢﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَيْوُطَ عَذَابٍ ﴿١٣﴾ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٤﴾

(۶) آیا ندیدی که پروردگارت با قوم عاد چه کرد؟ (۷) همان قوم ارم، (شهری) که دارای بناهای ستون دار بود. (۸) (بناهایی) که ماندش در دیگر شهرها ساخته نشده بود. (۹) و با قوم ثمود که در وادی خود تخته سنگها را (برای ساختن خانه) می بردند. (۱۰) و با فرعون، صاحب قدرت و سپاه عظیم. (۱۱) آنها که در شهرها طغیانگری کردند. (۱۲) و در آن، فساد و تباهی افزودند. (۱۳) پس پروردگارت تازیانه عذاب بر آنان فرود آورد. (۱۴) همانا پروردگارت در کمین گاه است.

نکته ها:

قوم عاد دو گروه بودند؛ عاد قدیم و جدید به دلیل آیه «عاد الاولی»، که بعد از حضرت نوح در منطقه احقاف زندگی می کردند و دارای هیکل هایی بزرگ و قدرتی عظیم و شهرهایی آباد بودند.

«إِرم» یا نام دیگر قبیله عاد است یا نام شاخه ای از قوم عاد و یا نام منطقه ای که قوم عاد در آن زندگی می کردند که ساختمان هایشان دارای ستون هایی بزرگ و بلند بوده است.

بعضی ارم را ساختمان شداد و بعضی ساخته اسکندر در اسکندریه دانسته اند.

«صخر» جمع صخره به معنای سنگهای بزرگ و سخت است و «واد» به فاصله میان کوه و تپه گفته می شود.

«عماد» به معنای ستون یا ساختمان بلند است و «ثمود» به اعراب ما قبل تاریخ گویند که در شمال عربستان ساکن بودند قومی که پیامبر آنها حضرت صالح بود.

«لَجَأُوا»، به معنای بریدن سنگ است و کلمه «جواب» که از این ریشه است، به معنای قطع سؤال با پاسخ صحیح است.

ظاهراً قوم ثمود بعد از قوم عاد بوده اند که نامشان بعد از آنها برده شده است.

قهر بر عاد و ثمود نمونه ای از در کمین بودن خداوند نسبت به ستمکاران است.

خداوند در کمین است، یعنی خلافکاران راه گریز ندارند و به طور ناگهانی گرفتار می شوند.

استحکام ساختمان‌ها مانع قلع و قمع الهی نیست و به خاطر محکمی ساختمان نباید از قهر خداوند احساس امتیّت کرد.

مقصود از «ذُو الْأَوْتَادِ» یا آن است که پایه های حکومت فرعون محکم بود یا آنکه مخالفان خود را میخکوب می کرد و یا آنکه سپاه فراوان داشت.

کلمه «صب» به معنای ریختن است، تعبیر بارش عذاب، شاید کنایه از عذاب پی در پی و مداوم باشد. (۱)

چگونه خداوند در کمین نباشد در حالی که او از رگ گردن به ما نزدیک تر است؟ «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» (۲)

پیام ها:

۱- تاریخ قلع و قمع متجاوزان را فراموش نکنید. «أَلَمْ تَرَ»

۲- نابود کردن طغیانگران جلوه ربوبیت خداوند است. «فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ» به قول سعدی: ترحم بر پلنگ تیزدندان ستمکاری بود بر گوسفندان

۳- نشانه خرد و عقل، عبرت گرفتن از تاریخ است. «لِذِي حِجْرٍ أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ»

۴- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله توسط وحی از تاریخ قوم عاد و ثمود و فرعون آگاهی داشت.

«أَلَمْ تَرَ»

۵- ابتکار در معماری با استفاده از سنگ، در آن قوم عاد بوده است. «لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ»

ص: ۴۷۴

(۱-۱). تفسیر راهنما.

(۲-۲). ق، ۱۶.

۶- اختلاف و تضاد فکری، مانع از بیان هنر و ابتکارات دیگران نشود. «لَمْ يُخْلَقْ مِثْلَهَا فِي الْبِلَادِ»

۷- قدرت بدون معنویت، عاملی است برای برهم زدن امتیت. «جَاءُوا الصَّخْرَ ... ذِي الْأَوْتَادِ ... طَعَوْا فِي الْبِلَادِ»

۸- طغیانگر و طغیان مرز نمی شناسد. «طَعَوْا فِي الْبِلَادِ» (مراد از بلاد، همه مناطقی است که به آن دسترسی داشتند)

۹- سرچشمه تباهی و فساد، طاغوت ها هستند. «طَعَوْا فِي الْبِلَادِ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفُسَادَ»

۱۰- تمدن و پیشرفت، اگر همراه با تقوا و صلاح نباشد عامل سقوط و هلاکت است. «فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ»

۱۱- مربی، گاه برای تنبیه، نیاز به شلاق دارد. «رَبُّكَ سَوْطٌ»

۱۲- طغیان و فساد جز با قهر بر طرف نمی شود. «طَعَوْا ... سَوْطَ عَذَابٍ»

۱۳- مهلت ها شما را مغرور نکند که خدا در کمین است. «إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمُرْصَادِ»

۱۴- کیفر دنیوی نسبت به عذاب اخروی همچون تازیانه ای است که درد آن موقت و آثارش سطحی است و تنها بر پوست می ماند. «سَوْطَ عَذَابٍ»

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ «۱۵» وَ أَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ «۱۶» كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ «۱۷» وَ لَا تَحَاضُونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ «۱۸» وَ تَأْكُلُونَ الثَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا «۱۹» وَ تُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا «۲۰»

(۱۵) اما انسان، (طبعش چنین است که) هرگاه پروردگارش او را بیازماید و گرامیش داشته و نعمتش دهد، (مغرور گشته و) می گوید: پروردگارم مرا گرامی داشته است. (۱۶) ولی هرگاه او را بیازماید و روزی او را تنگ سازد، می گوید: پروردگارم مرا خوار کرده است. (۱۷) این چنین نیست؛

بلکه شما یتیم را گرمی نمی دارید. (۱۸) و یکدیگر را بر اطعام بینوایان ترغیب نمی کنید. (۱۹) و میراث را (به حق و ناحق) یکجا می خورید. (۲۰) و مال را بسیار دوست دارید.

نکته ها:

«أَكْلًا لَمًّا» یعنی یکجا خوردن، بدون دقت در این که حلال است یا حرام و آیا مال دیگران به آن اضافه شده یا نه. «لَمًّا» مصدر «لمت» به معنای جمع و ضمیمه کردن است.

«جَمًّا» به معنای زیاد و انباشته است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: من و هر کسی که یتیمی را تحت تکفل خود قرار دهد، در بهشت در کنار هم هستیم.

(۱)

یکی از سنت ها و برنامه های قطعی خداوند، آزمایش مردم است؛ البته نه برای شناختن، بلکه برای ظهور خصلت ها و بروز تلاش ها تا بر اساس آن اجر و پاداش دهد.

آزمایش های الهی گوناگون است، گاهی با رفاه و ثروت انسان را آزمایش می کند و گاهی با تنگدستی و مشکلات. ولی انسان عجز که از آزمایش الهی و اهداف آن غافل است، دست به قضاوت ها و تحلیل ها و تفسیرهای غلط زده و از خداوند گلایه می کند.

پیام ها:

۱- آزمایشهای الهی، جلوه ای از در کمین بودن پروردگار نسبت به انسان است.

إِنَّ رَبَّكَ لَبَلَمْرُضَادٍ فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ ...

۲- آزمایش، وسیله تربیت و رشد انسان است. «الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ»

۳- دریافت های انسان بر اساس لطف اوست نه استحقاق ما. پس گرفتار غرور و عجب نشده و از آزمایش غفلت نکنید. «فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ»

۴- نه فقر نشانه اهانت است و نه دارایی نشانه کرامت؛ بلکه هر دو وسیله آزمایش است. «إِبْتَلَاهُ ... فَأَكْرَمَهُ ، ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ»

ص: ۴۷۶

۵- مهمتر از جسم یتیم روح اوست که باید گرامی داشته شود. «تُكْرِمُونَ»

۶- کمبودهای روحی را با احترام و محبت جبران کنید. (اولین انتظار یتیمان احترام به شخصیت آنان است) «تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ»

۷- در مورد کارهای خداوند، قضاوت نابجا نکنید. دلیل تنگی رزق را بی اعتنائی خداوند نپندازید، بلکه نتیجه عملکرد خودتان بدانید. «كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ»

۸- احسان به دیگران، در رزق و روزی انسان نقش مهمی دارد. «لَا تُكْرِمُونَ - فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ»

۹- بینوایان نباید گرسنه بمانند. با انفاق خود، با تشویق دیگران باید به آنان رسیدگی کرد. «تَحَاضُّونَ عَلَيَّ طَعَامِ الْمَسْكِينِ»

۱۰- در درآمدهای خود دقت کنید؛ هر نانی مصرف کردنی نیست. «أَكَلًا لَمًّا»

۱۱- علاقه به مال فطری است، آنچه مذموم است، علاقه شدید است «حُبًّا جَمًّا»

۱۲- تکریم خداوند از شما، باید سبب تکریم شما از یتیمان باشد. فَأَكْرَمَهُ ... لَا تُكْرِمُونَ

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٢﴾ وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى ﴿٢٣﴾ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي ﴿٢٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدًا ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقُهُ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

(۲۱) چنان نیست، (که می پندارید، بلکه) آنگاه که زمین به شدت درهم کوبیده شود. (۲۲) و (فرمان) پروردگارت با فرشتگان صف در صف فرارسد. (۲۳) در آن روز دوزخ را حاضر کنند، در آن روز انسان متذکر شود ولی این تذکر چه سودی برایش دارد؟ (۲۴) (در آن روز انسان) می گوید: ای کاش برای زندگی (امروز) چیزی از پیش فرستاده بودم. (۲۵) پس در آن روز هیچکس به مانند عذاب او عذاب نکند. (۲۶) و هیچکس چون به بند کشیدن او، در بند نکشد.

«دک» به معنای کوبیدن و هموار کردن است و دگه و دگمان جایی است که برای عرضه اجناس، زمین آن هموار و مهیا می شود.

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از «جَاءَ رَبُّكَ»، آمدن فرمان پروردگار است (نه آمدن خود پروردگار). (۱) چنانکه در آیه ۳۳ سوره نحل می فرماید: «يَأْتِي أَمْرُ رَبِّكَ»، فرمان پروردگارت می آید.

مراد از «وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ»، پرده برداری از روی آن باشد. (۲) چنانکه در جای دیگر می فرماید: «بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى» (۳)

هنگامی که آیه «وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ» نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درهم فرو رفت، به گونه ای که هیچکس جرأت سخن گفتن با آن حضرت را نداشت. (۴)

پیام ها:

۱- خداوند، انسان را از علاقه شدید به مال و تصاحب حق دیگران باز می دارد.

تُحِبُّونَ الْمَالَ - كَلَّا ...

۲- داروی حرص و حب مال، یاد قیامت است. تَأْكُلُونَ الثَّرَاثَ ... تُحِبُّونَ الْمَالَ ... كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ

۳- قیامت، روز حاکمیت مطلق فرمان الهی است. «جَاءَ رَبُّكَ»

۴- از رعایت نظم و سلسله مراتب، نمایش قدرت فرشتگان در قیامت به چشم می خورد. «الْمَلِكُ صَفًّا صَفًّا»

۵- تذکر و پشیمانی در قیامت سودی ندارد. «وَأَنْتَ لَهُ الذُّكْرَى»

۶- قیامت، روز هوشیاری و یادآوری است. «يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ»

۷- جهنم، در قیامت ظاهر می شود. جِيءَ ... بِجَهَنَّمَ

ص: ۴۷۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۳- ۳). نازعات، ۳۶.

۴- ۴). بحار، ج ۱۰۵، ص ۱۰۳.

۸- قیامت روز حسرت است. «يَا لَيْتَنِي»

۹- آرزو کارساز نیست، تلاش لازم است. «يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ»

۱۰- زندگی واقعی و ابدی، زندگی قیامت است. «لِحَيَاتِي»

۱۱- خدای رحیم، در جای خود شدید است. «لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ»

۱۲- ممکن است برای کیفرهای خداوند در دنیا مشابهی باشد، اما در آخرت عذاب الهی مشابه ندارد. «فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ»

۱۳- در قیامت، امکان فرار از عذاب نیست. «لَا يُعَذِّبُ ... لَا يُوثِقُ»

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَ ادْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

(۲۷) هان ای روح آرام یافته! (۲۸) به سوی پروردگارت بازگرد که تو از او راضی و او از تو راضی است. (۲۹) پس در زمره ی بندگان من در آی.

(۳۰) و به بهشت من داخل شو!

نکته ها:

دل آرام و نفس مطمئنه، با ذکر خدا به دست می آید. «أَلَا - بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱) و بهترین ذکر خدا نماز است. «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۲)

راضی بودن و مرضی بودن، نشانه نفس مطمئنه است که او از خدا راضی است و خدا نیز از او راضی است.

از امام صادق علیه السلام سؤال شد که آیا مؤمن از جان دادن خود راضی است؟ حضرت فرمود: در لحظه اول راضی نیست ولی فرشته قبض روح به او دلداری می دهد که من از پدر به تو مهربان ترم، چشمت را باز کن. او چشم باز می کند و پیامبر صلی الله علیه و آله و علی و فاطمه و حسن و حسین و سایر امامان علیهم السلام را می بیند. فرشته می گوید: اینان دوستان تو هستند.

ص: ۴۷۹

۱- ۱. رعد، ۲۸.

۲- ۲. طه، ۱۴.

مؤمن هم با دیدن این صحنه راضی می شود و در این هنگام خطاب «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ» را می شنود. (۱)

پیام ها:

۱- اصالت انسان با روح است و بدن، مرکب آن است. «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ» (خطاب خداوند به نفس است)

۲- بهشت بدون یار و همدم، بهشت نیست. «فَادْخُلِي فِي عِبَادِي»

۳- بهشت، انواع و درجاتی دارد. «جَنَّتِي» چنانکه قرآن در موارد متعدد فرموده است: «جَنَّاتٍ عَدْنٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۸۰

۱- ۱). تفسیر نمونه.

اشاره

سوره بلد، بیست آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و مراد از «بلد»، شهر مکه است که مورد سوگند خداوند قرار گرفته است.

سوره با سوگند آغاز شده و با اشاره به نظام توالد و تناسل انسان، زندگی این دنیا را همراه با تلاش و زحمت معرفی می کند.

آنگاه انسان های غافل و مغرور را مورد سرزنش قرار داده و به نعمت های با ارزشی که خداوند به انسان عطا کرده اشاره نموده و راه سپاس از این نعمت ها را رسیدگی به محرومان و خدمت به یتیمان بیان می دارد.

البته در برابر این نعمت ها، انسان ها دو گروه می شوند، گروهی سپاس گزار که عاقبتی میمون و مبارک دارند و گروهی کفران پیشه که پایانی شوم و سخت در انتظار آنهاست.

به نام خداوند بخشنده مهربان

لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ ﴿١﴾ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ ﴿٢﴾ وَالْوَاحِدِ وَالْمَوْلَىٰ ﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ ﴿٤﴾ أَيْحَسِبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ﴿٥﴾ يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا ﴿٦﴾ أَيْحَسِبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ ﴿٧﴾

(۱) به این شهر (مکه) سوگند. (۲) در حالی که تو در این شهر ساکن هستی. (۳) به پدر، و فرزندی که پدید آورد، سوگند. (۴) همانا ما انسان را در رنج و زحمت آفریدیم. (۵) آیا می پندارد که هرگز احدی بر او قدرت ندارد؟ (۶) می گوید: مال فراوانی تباہ کردم (۷) آیا گمان می کند احدی او را ندیده است؟

نکته ها:

در قرآن سه بار جمله «لَا أُقْسِمُ» به کار رفته است و اهل تفسیر آن را دو گونه معنا کرده اند.

گروهی حرف لا را زائد دانسته و آن را (قسم می خورم) معنا کرده اند و گروهی آن را (سوگند نمی خورم) ترجمه کرده اند، به این معنا که مسئله به قدری روشن است که نیازی به سوگند خوردن نیست.

منظور از «بلد»، مکه است که قبل از اسلام هم مورد احترام بوده است. مکه حَرَمِ امْنِ الهی و اولین خانه ای است که برای انسان قرار داده شد.

جمله «وَ أَنْتَ حِلٌّ» چند گونه تفسیر شده است که یک معنی را در ترجمه آوردیم و معنای دوم آن است که مردم مکه اهانت تو را در آن حلال می دانند، پس به شهری که اهانت تو را

حلال می شمردند سوگند نمی خورم. (۱) و معنای سوم آن است که دست تو در مورد این شهر باز است و در فتح مکه هر تصمیمی که درباره مخالفان بخواهی می توانی بگیری.

«کَبِدٌ» به معنای سختی و «لَبْدٌ» به معنای پشم تراکم است. البته بعضی کبد را به معنای راست قامت و معتدل گرفته اند. (۲)

اینکه انسان در دل رنج و سختی آفریده شده، یعنی کامیابی های دنیوی آمیخته با رنج و زحمت است. «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ» حضرت علی علیه السلام می فرماید: دنیا خانه ای است که با سختی ها عجین شده است. «دار بالبلاء محفوفه» (۳)

گرچه بعضی مفسران به مناسبت عبارت «بِهَذَا الْبَلَدِ» که مکه است، مراد از «وَالْأُمِّ وَالْأَبِ» را حضرت ابراهیم و فرزندش حضرت اسماعیل دانسته اند، ولی همان گونه که در تفسیر مجمع البیان آمده است، مراد از آن، حضرت آدم و اولیاء از نسل او است.

در حدیث آمده است که گوینده این کلام «أَهْلَكْتُ مَالاً لُبْدًا» عمرو بن عبدود در جنگ خندق بوده که گفت: سرمایه زیادی را در مبارزه با اسلام تباه کردم ولی موفق نشدم. (۴)

پیام ها:

۱- سرزمین ها می توانند دارای قداست باشند و شهر مکه نیز از قدیم مورد احترام و سوگند بوده است. «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ»

۲- تکرار گاهی نشانه عظمت و عنایت است. بِهَذَا الْبَلَدِ ... بِهَذَا الْبَلَدِ

۳- ارزش زمین ها به ارزش ساکنان آنهاست. «وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ» (سوگند به مکه)

ص: ۴۸۴

۱- ۱). این معنا در حدیثی در کتاب بحار، ج ۲۴، ص ۲۸۴ آمده است.

۲- ۲). لسان العرب (به نقل از تفسیر راهنما).

۳- ۳). نهج البلاغه، خطبه ۲۲۶.

۴- ۴). تفسیر نور الثقلین.

۴- در مقام فرزندی، دختر یا پسر تفاوتی ندارد. «وَمَا وَلَدٌ»

۵- زندگی بشر در متن مشقت ها و سختی ها قرار دارد. «فِي كَبَدٍ»

۶- هر مالی که در مسیر حق صرف نشود مایه حسرت است. «أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا»

۷- انسان تحت سیطره قدرت و علم الهی است. «أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ...»

أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَزِهِ أَحَدٌ

۸- نتیجه هر محاسبه ای که جای خدا در آن خالی باشد، پوچی و زیانکاری است. «أَيَحْسَبُ ... أَيَحْسَبُ»

۹- خود بزرگ بینی در برابر خدا چه معنایی دارد؟ «أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ»

۱۰- کسانی که در انفاق به راه درست نروند یا مصرف آنها نابجا باشد یا نیتشان خالص نباشد و همراه با ریا و خودنمایی و دروغ باشد، در آینده شرمنده و پشیمان خواهند شد. «أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا»

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ «۸» وَ لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ «۹» وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ «۱۰» فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ «۱۱» وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ «۱۲» فَكُ رَقَبَةً «۱۳» أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ «۱۴» يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ «۱۵» أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ «۱۶»

(۸) آیا برای او دو چشم قرار ندادیم. (۹) و یک زبان و دو لب؟ (۱۰) و دو راه (خیر و شر) را به او نمایانندیم. (۱۱) آیا او در آن گردنه سخت قدم نگذاشت. (۱۲) و چه می دانی که آن گردنه چیست؟ (۱۳) آزاد کردن برده. (۱۴) یا غذا دادن به روز گرسنگی. (۱۵) به یتیمی خویشاوند (۱۶) یا بینوایی خاک نشین.

نکته ها:

«نجد» به معنای مکان بلند، در برابر «تهامه» به معنای گود است. به فرموده امام صادق علیه السلام به راه خیر و شر، نجدین می گویند. (۱)

تشبیه راه خیر و شر به راهی که در ارتفاعات است. شاید برای آن باشد که پیمودن راه خیر

بخاطر مبارزه با هوسها و پیمودن راه شر به علت عواقب تلخ آن. همچون عبور از راه مرتفع است، و برای هر عاقلی مسئله خیر و شر مثل زمین بلند روشن و برجسته است.

«عقبه» به معنای گردنه و گذرگاه باریک و سخت است و «اقتحام» به معنای خود را به سختی انداختن است. «مَسَّيْنَهُ» به معنای گرسنگی، «مَقْرَبَهُ» به معنای خویشاوندی و «مَتْرَبَهُ» از تراب به معنای خاک نشینی است.

در حدیثی می خوانیم که امام رضا علیه السلام هنگام غذا خوردن، سینی بزرگی کنار سفره اش قرار می داد و از هر چه در سفره بود بهترینش را در آن می گذاشت و برای فقرا می فرستاد و آیه «أَوْ إِطْعَمُوا فَمَا فِي يَوْمِ ذِي مَسَّيْنَهُ» را تلاوت کرده و می فرمود: خداوند می داند همه مردم توان آزاد کردن برده را ندارند، لذا راه دیگری را برای بهشت رفتن مردم باز کرد. (۱)

در آیه قبل خواندیم: آیا انسان گمان می کند که احدی او را نمی بیند؟ در این آیه می فرماید:

آیا ما برای او دو چشم قرار ندادیم؟ چگونه انسان می بیند؟ ولی خیال می کند خدا او را نمی بیند؟

خداوند برای چشم، چند محافظ قرار داده است:

جایگاه آن را در میان گودالی از استخوان ها قرار داده و چون چشم از پیه ساخته شده، آن را با اشک شور مخلوط کرده است تا فاسد نشود.

مژه، دربان و پلک، پوشش چشم است. ابرو، سایبان و خطوط پیشانی برای انحراف عرق به دو سوی صورت است.

هر شبانه روز ده ها هزار عکس رنگی می گیرد، بدون آنکه به فیلم و یا تنظیم خاصی نیاز داشته باشد. راستی آیا وجود دوربینی که از پیه ساخته شده و دهها سال عکسبرداری و فیلمبرداری می کند، نشانه قدرت معجزه گر الهی نیست؟!!

چشم، مظهر عاطفه و غضب و مظهر تعجب و ادب و مظهر زیبایی و عشق است.

چشم، رابط انسان با جهان خارج و زبان، وسیله ارتباط انسان با دیگر انسانها و بهترین و

ص: ۴۸۶

ارزان ترین و ساده ترین و عمومی ترین وسیله مبادلات علمی و فرهنگی و اجتماعی است.

شاید تأکید قرآن بر دو چشم، به خاطر آن باشد که تخمین مسافت و فاصله و عمق اشیا با یک چشم امکان پذیر نیست.

بگذریم که چشم نقش ویژه ای در زیبایی افراد دارد و یکی از راه های شناخت افراد است. اگر گوش یا دهان افراد پوشیده باشد به راحتی می توان آنان را شناخت در حالی که اگر چشم بسته باشد، شناخته نمی شوند.

چشم، دریچه دل و عشق است. شاعر می گوید:

زدست دیده و دل هر دو فریاد

که هر چه دیده بیند دل کند یاد

بسازم خنجری نیشش ز فولاد

زنم بر دیده تا دل گردد آزاد

چشم، راه نفوذ در دیگران است. تفاوت شاگردی که استاد را ببیند و در چشم او نگاه کند با شاگردی که از طریق بلندگو یا نوار سخنی را بشنود، بسیار است.

زبان و لب، با هم کلمه را می سازند و بدون همکاری آنها بسیاری از حروف ساخته نمی شوند.

انواع زبان ها و لهجه ها، از آثار قدرت خداست. انسان در آفریدن کلمات و جملات محدودیتی ندارد. زبان همچنین وسیله چشیدن و تشخیص مزه هاست. جالب آنکه هر گوشه ای از زبان برای تشخیص نوعی از مزه هاست و با قدرت الهی مقدار آبی که نیاز دارد در درون دهان تولید می شود، زبان غذا را به زیر دندان ها هل می دهد بدون آنکه خودش آسیب ببیند، زبان لقمه ها را بازرسی می کند که اگر استخوان و یا موئی در آن باشد شناسائی کند و در پایان، دهان را جاروب می نماید. از طریق همین شکاف ساده ای که ما آن را لب می نامیم، مکیدن، فوت کردن، جویدن، چشیدن و سخن گفتن صورت می گیرد.

چشم و زبان و لب، هم می توانند ابزار خیر باشند و هم ابزار شر، لذا خداوند هر دو راه را به ما نشان داده است.

نجات دیگران از فقر و اسارت، لازم است، حتی اگر کافر باشند. لذا در آیه، شرط آزاد کردن برده و سیر کردن فقیر، ایمان داشتن برده و فقیر نیست.

شرایط زمانی و مکانی و خصوصیات افراد ارزش کارها را تغییر می دهد:

اطعام ارزش دارد، ولی در زمان قحطی ارزش بیشتری دارد. «فِي يَوْمٍ ذِي مَسْجَبَةٍ»

یتیم نوازی با ارزش است، ولی یتیمی که فامیل باشد اولویت بیشتری دارد. «ذَا مَقْرَبَةٍ»

رسیدگی به فقرا مهم است، به خصوص آنانکه از شدت فقر خاک نشین هستند. «ذَا مَتْرَبَةٍ»

دل کندن از مال به نفع فقرا همچون عبور از گردنه هاست، و راه بهشت از میان این گردنه ها می گذرد.

شاید بتوان برای این آیات، مصادیق معنوی در نظر گرفت و گفت: مراد از «فَكَرَّ رَقَبَةٍ» آزاد کردن مردم از آتش دوزخ، با هدایت است و مراد از اطعام «أَوْ إِطْعَامٍ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْجَبَةٍ» اطعام روحی نیازمندان به وسیله تعلیم و ارشاد است و مراد از «يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ» ایتم آل محمد صلی الله علیه و آله هستند و مراد از «مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ»، نیازمندان به هدایت هستند.

ناگفته نماند که برای تأکید این معانی، در حدیث می خوانیم: مراد از آیه «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» (۱) نظر به علمی است که انسان می آموزد که طعام معنوی است. (۲)

در حدیثی می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «عتق رقبه» آن است که شخصی خودش به تنهایی برده ای را آزاد کند، ولی «فَكَرَّ رَقَبَةً» آن است که به آزاد کردن برده ای کمک کند. (۳)

پیام ها:

۱- بهترین راه خداشناسی، دقت و مطالعه در آفریده های حکیمانه خداوند است.

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ ...

۲- با سؤال های مناسب، وجدان های خفته را بیدار کنید. أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ ...

۳- همه انسانها از طریق عقل یا فطرت یا راهنمایی انبیا و اوصیا و علما، خیر و شر را می شناسند. «هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ»

۴- انجام وظیفه و تکلیف، همچون عبور از گردنه است. «الْعُقَبَةَ»

ص: ۴۸۸

۱- ۱. عبس، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر اطیب البیان.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

۵- افراد مرفه و راحت طلب که از انجام کار و پذیرش مسئولیت فرار می کنند، مورد انتقاد قرآن اند. «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ»

۶- انسان، مسائل معنوی را بدون هشدارهای الهی درک نمی کند. «وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ»

۷- آزاد سازی بردگان و اسیران در رأس کارهای خیر است. «فَكُّ رَقَبَةٍ»

۸- همیشه کلی گویی مفید نیست، گاهی باید نمونه ها و مصادیق را نام برد. «فَكُّ رَقَبَةٍ ... إِطْعَامٌ

۹- برای تحریک عواطف مردم و بیدارسازی وجدانها دردها را مطرح کنید.

مَسْعَبَةٍ ... مَقْرَبَةٍ ... مَثْرَبَةٍ

۱۰- برای تشویق مردم به کارهای خیر، ابتدا الطاف خدا را یاد آور شوید. «عَيْنَيْنِ - لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ - يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ»

۱۱- اسلام به مسائل مادی طبقه محروم و لزوم حل مشکلات آنان تأکید و اصرار دارد. «يَتِيمًا مِسْكِينًا»

۱۲- سرمایه ها خرج می شود ولی مهم مسیر خرج است. «أَهْلَكْتَ مَالًا لُبَدًا ... فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ... فَكُّ رَقَبَةٍ ... أَوْ إِطْعَامٌ ...»

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (۱۷) أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (۱۸) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (۱۹) عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ (۲۰)

(۱۷) سپس از کسانی باشد که ایمان آورده و همدیگر را به شکیبایی و مهربانی سفارش کرده اند. (۱۸) آنان اصحاب یمین هستند. (۱۹) و کسانی که به آیات ما کفر ورزیدند اصحاب شومی و شقاوت هستند. (۲۰) بر آنان آتشی سرپوشیده و فراگیر احاطه دارد.

عبارت «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا» دو گونه معنا شده است:

الف: کارهای خیر مثل آزاد کردن برده و سیر کردن گرسنه، بستری برای گرایش به ایمان و سفارش دیگران به کارهای نیک است.

ب: مقام و ارزش ایمان، بالاتر از سیر کردن گرسنه و آزادی برده است، لذا با کلمه «ثُمَّ» فاصله شده است. (۱)

«میمنه» از یمن و یمین به معنای میمنت و مبارکی است و اصحاب میمنه یعنی کسانی که برکت دائمی، ملازم و مصاحب آنان است. گویا اصحاب میمنه همان کسانی باشند که نامه عملشان به دست راستشان داده می شود.

«مشمه» از شوم به معنای نامبارک است و کلمه «مُؤَصَّدَةٌ» از «ایصاد» به معنای بستن درب و محکم کردن آن است.

در قرآن، چهار بار کلمه «تَوَاصَوْا» به کار رفته است: یک بار «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ»، دو بار «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ» و یک بار «تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ».

تکرار کلمه «تَوَاصَوْا» در یک آیه، یا برای تأکید است و یا برای آنکه هر یک از صبر و مرحمت، یک تکلیف مستقل هستند و با ترک یکی زمینه دیگری از بین نمی رود. (۲)

هیچکس بی نیاز از سفارش و تشویق نیست. کلمه «تَوَاصَوْا» که در قالب باب تفاعل آمده، به معنای آن است که سفارش به نیکی ها باید طرفینی و به صورت یک جریان عمومی باشد نه یک طرفه.

در آیات قبل سفارش شد که به یتیم و مسکین رسیدگی کنیم، در این آیه می فرماید:

دیگران را هم به رسیدگی و رحم کردن سفارش کنیم. «تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»

با اینکه معمولاً در کنار «آمَنُوا»، «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» به کار می رود، ولی در اینجا به جای «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ» آمده است گویی این دو سفارش،

خود عمل صالح است.

اسلام، علاوه بر کار نیک، به عقائد و انگیزه های افراد نیز توجه کامل دارد یعنی فرد علاوه بر آزاد کردن برده و اطعام بینوایان باید اهل ایمان نیز باشد. چه بسیارند کسانی که حاضرند کمک های مالی و خدمات انسان دوستانه ارائه دهند ولی حاضر نیستند مکتب و راه و استدلال حق را بپذیرند! اینگونه افراد نیز واماندگانند و از عقبه ها و گردنه ها عبور نکرده اند، لذا قرآن می فرماید: شرط عبور از گردنه، خدمات و کمک های مالی به اسیر و مسکین و یتیم است به شرط آنکه همراه با روحیه حق پذیری و ایمان باشد. «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا»

شاید مراد از دوزخ سرپوشیده، همان باشد که در آیه ای دیگر می فرماید: «لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَوَّاشٌ» (۱)

پیام ها:

- ۱- ایمان، شرط پذیرش کارهای نیک است. «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا»
- ۲- همه مسلمانان باید یکدیگر را به صبر و رحمت سفارش کنند. «آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا»
- ۳- دانستن کافی نیست، گفتن و شنیدن نیز مؤثر است. «تَوَاصَوْا»
- ۴- بهترین معروف ها که باید به آن سفارش شود، صبر و رحمت است. «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»
- ۵- بعد از خودسازی باید دیگران را به کار خیر دعوت کرد. «تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»
- ۶- تشکر از نعمت چشم، دیدن آیات الهی و تشکر از نعمت زبان، سفارش به دیگران است. «تَوَاصَوْا»
- ۷- ایمان و صبر و محبت، مایه برکت است. «أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمُؤْمِنَةِ»
- ۸- کسی که با کفر و بخل، روی حق و رحمت را ببوشاند در قیامت در آتشی

ص: ۴۹۱

سربوشیده قرار خواهد گرفت. «عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ»

۹- مؤمنانی که به سیر کردن گرسنه و آزادی برده موفق شوند، هم برای جامعه، مایه خیر و برکت هستند و هم آخرت خود را آباد کرده اند و چه میمنت و برکتی بالاتر از این؟ «أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ»

۱۰- هرکاری با بردباری و پایدار به نتیجه می رسد و لذا سفارش به صبر، مقدم بر هر امری است. «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»

۱۱- منشأ هرگونه شوی و پلیدی، به کفر و حق پوشی بازمی گردد. وَالَّذِينَ كَفَرُوا ...

هُم أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۹۲

سوره شمس، پانزده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام آن برگرفته از آیه اول است که با سوگند به خورشید آغاز می شود.

بیشترین سوگندهای قرآن، به صورت پشت سر هم در این سوره آمده است که با یازده سوگند پیاپی بر خورشید و ماه، روز و شب و آسمان زمین، بر ارزش و اهمیت تزکیه نفس، تأکید می ورزد.

مضمون این سوره آن است که انسان با الهام خدایی، کار نیک را از کار زشت تشخیص می دهد و اگر بخواهد رستگار شود، باید باطن خود را تزکیه کند و با انجام کارهای نیک، آن را رشد و پرورش دهد و گرنه از سعادت محروم می ماند. (۱)

آنگاه به عنوان شاهد، داستان قوم ثمود را ذکر می کند که به خاطر تکذیب پیامبرشان حضرت صالح و کشتن شتری که معجزه الهی بود، به عذابی سخت گرفتار شدند.

ص: ۴۹۴

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا ﴿١﴾ وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا ﴿٢﴾ وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَاهَا ﴿٣﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا ﴿٤﴾ وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا ﴿٥﴾ وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا ﴿٦﴾ وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ﴿٧﴾ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ﴿٨﴾

(۱) به خورشید سوگند و گسترش نور آن. (۲) به ماه سوگند، آنگاه که از پی خورشید در آید. (۳) به روز سوگند آنگاه که زمین را روشن سازد. (۴) به شب سوگند، آنگاه که زمین را بپوشاند. (۵) به آسمان سوگند و آنکه آن را بنا کرد.

(۶) به زمین سوگند و آنکه آن را گسترانید. (۷) به نفس سوگند و آنکه آن را سامان داد. (۸) پس پلیدی ها و پاکی هایش را به او الهام کرد.

نکته ها:

شاید رمز سوگند به خورشید و ماه و شب و روز و... آن است که آنچه را که برای آن سوگند یاد شده (ترکیه نفس) به مقدار عظمت خورشید و ماه ارزش دارد.

ارزش خورشید و ماه و شب و روز، بر کسی پوشیده نیست. حیات جانداران و پیدایش ابر و بارش باران و رویش گیاهان و درختان و تغذیه حیوانات و انسان، همه مرهون تابش خورشید است.

در قرآن، گاهی به خورشید بزرگ سوگند یاد شده و گاهی به انجیر و زیتون کوچک و این شاید به خاطر آن باشد که برای قدرت خداوند فرقی میان خورشید و انجیر نیست. همانگونه

که دیدن کاه و کوه برای چشم انسان یکسان است و دیدن کوه برای چشم، زحمتی اضافه بر دیدن کاه ندارد. البتّه بالاترین سوگندها، سوگند به ذات خداوند است، آنهم درباره تسلیم بودن مردم در برابر رهبری آسمانی. «فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ» (۱)

پرسوگندترین سوره ها، همین سوره شمس است که طبیعتاً باید در مورد مهمترین مسائل باشد و آن تزکیه روح از هرگونه پلیدی و آلودگی است. شاید این همه سوگند برای بیان اینکه رستگاری در سایه تهذیب است، به خاطر آن باشد که خداوند به انسان بفهماند که من تمام مقدمات را برای تو آماده کردم، با نور آفتاب و ماه صحنه زندگی را روشن و با گردش شب و روز، زمینه تلاش و استراحت شما را فراهم کردم. زمین را برای شما گستردم و آسمان را برافراشتم و درک خوبی ها و بدی ها را به روح شما الهام کردم تا به اختیار خود، راه تزکیه نفس را بیمایید.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمانبردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

«فجورها» از فجر به معنای شکافتن است.

برافراشتگی آسمانها و گسترده‌گی زمین، با اراده مستقیم الهی یا از طریق نیروها و عوامل طبیعی است و لذا قرآن می‌فرماید: «وَ السَّمَاءِ وَ مَا بَنَاهَا» و نفرمود: «من بناها» زیرا کلمه «ما» شامل غیر خداوند نیز می‌شود. یعنی آنچه آسمان را بنا کرد از نیروها و جاذبه‌ها و دافعه‌های طبیعی است که خداوند حاکم کرده و اگر مراد از کلمه «ما» در «وَ مَا بَنَاهَا» خداوند باشد، به خاطر آن است که در لفظ «ما» نوعی ابهام برخاسته از عظمت نهفته و به همین دلیل به جای کلمه «من» کلمه «ما» گفته شده است. (والله العالم)

جهان هستی، گویا در ابتدا یک مجموعه متراکم بوده، سپس بخشی برافراشته و آسمان شده و بخشی گسترده و زمین شده است. «بَنَاهَا - طَاهَا» مؤید این سخن آیه ای است که می‌فرماید: آسمان و زمین رتق بود و فتق کردیم، یعنی بسته بود و بازش کردیم. «رَتَّقًا»

ص: ۴۹۶

بعضی کلمه «طَحَاهَا» را اشاره به حرکت زمین دانسته اند، چون یکی از معانی «طحو» راندن و حرکت دادن است.

اسلام، فکر انسان مادی را از شکم و شهوت و شمشیر و شراب، به تأمل در عمق آسمان ها و زمین و گردش کرات و پیدایش ایام وا داشته است.

در تفاوت میان وحی و الهام، گفته اند که الهام، درکی است که انسان سرچشمه آن را نمی شناسد، در حالی که گیرنده وحی، سرچشمه وحی را می شناسد. (۲)

پیام ها:

۱- بسیاری از موجودات هستی، پدیده هایی شگفت انگیز، روشنگر، مقدس و ارزشمند هستند و می توان به آنها سوگند یاد کرد. «وَ الشَّمْسِ - وَ الْقَمَرِ - وَ النَّهَارِ»

۲- ماه به دنبال خورشید و تابع آن است. «إِذَا تَلَّاهَا»

۳- اجرام آسمانی با یکدیگر پیوند دارند «وَ الشَّمْسِ - وَ الْقَمَرِ - وَ السَّمَاءِ - وَ الْأَرْضِ»

۴- خورشید و ماه و ستاره را خدا نپندارید، همه آنها آثار قدرت و تدبیر موجود دیگری هستند. «تَلَّاهَا - بَنَاهَا - طَحَاهَا»

۵- خواسته ها و تمایلات و غرایز انسان به طور حکیمانه تعدیل شده است. «وَ نَفْسٍ وَ مَا سَوَّاهَا»

۶- گناه، نوعی شکافتن پرده عفت و دیانت است. «فُجُورَهَا»

۷- فهم و درک خوبیها و بدیها به صورت فطری، در عمق روح انسانها نهاده شده است. «فَأَلَّهَمَّهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا»

۸- ابتدا باید پلیدی ها را بشناسیم، سپس راه گریز و پرهیز از آنها را. (کلمه «فجور» قبل از «تقوا» آمده است.) «فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا»

ص: ۴۹۷

۱- ۱. انبیاء، ۳۰.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا ﴿٩﴾ وَ قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا ﴿١٠﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا ﴿١١﴾ إِذِ انبَعَثَ أَشْقَاهَا ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَ سُفْيَانَا ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا ﴿١٤﴾ وَ لَا يَخَافُ عُقْبَاهَا ﴿١٥﴾

(۹) به راستی رستگار شد، آن کس که نفس خود را تزکیه کرد. (۱۰) و بی شک محروم و ناامید گشت هر کس که آن را به پلیدی آلود. (۱۱) قوم ثمود از روی سرکشی، (پیامبرشان را) تکذیب کردند. (۱۲) آنگاه که شقی ترین آنها (برای کشتن ناقه) به پا خاست. (۱۳) پس پیامبر خدا به آنان گفت: ناقه خدا و آبشخورش را (حرمت نهید). (۱۴) پس او را تکذیب کردند و ناقه را کشتند و پروردگارشان به خاطر این گناه، آنان را درهم کوبید و با خاک یکسانشان کرد. (۱۵) و خداوند از عاقبت کار خود بیم ندارد.

نکته ها:

امام باقر و صادق علیهما السلام در تفسیر آیه «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» فرمودند: «قد افلح من اطاع» (۱) یعنی آن کس که از پیامبر و امامان معصوم، اطاعت کرد، رستگار شد.

در دید الهی، پاکان رستگارند. «قَدْ أَفْلَحَ مَنِ زَكَّاهَا» ولی در نزد فرعونیان، زورمندان رستگارند که غلبه دارند و به ظاهر پیروزند. «قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنْ اسْتَعْلَى»

در انجام کارهای خیر، امید رستگاری است. «وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۲) در حالی که در تزکیه نفس و خودسازی، رستگاری قطعی است. «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا»

تزکیه نفس، شامل دوری از عقائد و اخلاقیات و رفتارهای ناپسند و کسب عقائد و اخلاقیات و کردارهای پسندیده است.

در سوره شعراء، آیه ۱۵۵ «لَهَا شِرْبٌ وَ لَكُمْ شِرْبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ» و سوره قمر، آیه ۲۸ «بَبْنُهُمْ»

ص: ۴۹۸

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

۲- ۲). حج، ۷۷.

أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَهُ بَيْنَهُمْ كُلَّ شَرْبٍ مُّحْتَضِرٌ» می خوانیم: آب قریه یک روز سهم مردم و یک سهم روز شتر است و هر کدام در روز خود بهره گیرند و کسی مزاحم ناقه نشود که به عذاب بزرگ گرفتار خواهد شد.

در قرآن، چهل مرتبه ماده فلاح به کار رفته که از بررسی آنها معلوم می شود رستگاری شامل چه گروه هایی می شود و چه گروه هایی از رسیدن به آن محرومند، همچون مجرمان که می فرماید: «لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ» (۱)

در قرآن، بعضی مطالب با یک سوگند آمده است. «وَ الْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ»

گاهی دو سوگند پشت سرهم آمده است. «وَ الضُّحَىٰ وَ اللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ»

گاهی سه سوگند در پی هم آمده است: «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ، فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ، فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا»

گاهی چهار سوگند: «وَ التِّينِ وَ الزَّيْتُونِ وَ طُورِ سِينِينَ وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ»

گاهی پنج سوگند: «وَ الْفَجْرِ ، وَ لَيَالٍ عَشْرٍ ، وَ الشَّفَعِ وَ الْوَتْرِ ، وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ»

ولی خداوند در این سوره، ابتدا یازده سوگند یاد کرده و سپس به اهمیت ترکیه نفس اشاره کرده است.

«خَابَ» از مصدر «خابه» به معنای به هدف نرسیدن است.

«دس» به معنای پنهان کردن و تعبیر قرآن درباره ی زنده به گور کردن دختران چنین است:

«يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ» آری خلافاً، به خاطر شرمندگی رویی برای جلوه در جامعه ندارد و سعی می کند عیب ها و خلافاً را های خود را پنهان کند. کلمه «دسیسه» نیز به کار زشتی گفته می شود که آن را پنهان می کنند.

«دمدم» به معنای عذاب شکننده و فراگیر است که عذاب شده را قطعه قطعه و پراکنده می کند.

منظور از «فَسَوَّاهَا» یا قلع و قمع ساختمان ها است که با خاک یکسان شد و یا خود مردم که

با خاک یکسان شدند.

یک فرد تزکیه شده می تواند منشأ تحول در جامعه شود و به جامعه رشد و شجاعت و شخصیت و معرفت و وحدت دهد، چنانکه یک نفر تزکیه نشده برای رسیدن به هوسهای خود امت هایی را به فساد و نابودی و سقوط می کشاند.

در قرآن، برای رستگاری انسان ها دو عامل مطرح شده است: یکی ایمان و دیگری تزکیه.

«قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا»، «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ»

بنابراین حقیقت ایمان و تزکیه یکی است و هر کس می خواهد خودسازی کند، باید مؤمن واقعی باشد. آری مؤمن واقعی کسی است که خود را تزکیه کند و تزکیه شده واقعی، کسی است که ایمان داشته باشد و احکام و تکالیف دینی را به دقت انجام دهد که در آغاز سوره مؤمنون آمده است.

در تفسیر اطیب البیان می خوانیم، جنایتکاران تاریخ و قاتلان زیاد بودند اما نوعاً به خاطر حفظ حکومت یا محو رقیب و یا طمع به رسیدن چیزی، دست به جنایات می زدند اما قاتل ناقه صالح و حضرت علی علیه السلام مرتکب جنایت عظیم شدند، در حالی که هیچ یک از انگیزه ها و عوامل فوق در کار نبود، فقط و فقط شقاوت بود.

حضرت علی علیه السلام در کوفه روی منبر فرمود: شتر صالح را یکی پی کرد ولی خداوند همه را عذاب کرد چون هم راضی بودند و سپس به این آیه اشاره کرد. (۱)

در روایات متعددی از شیعه و اهل سنت از جمله احمد حنبل، طبری و قرطبی، آمده که «اشقی الاولین» عاقر ناقه و «اشقی الاخرین» قاتل علی بن ابیطالب است. (۲)

پیام ها:

۱- سوگند به خورشید و ماه و شب و روز و زمین و آسمان و روح انسان که سعادت انسان در گرو رشد معنوی است نه زندگی مادی. وَالشَّمْسِ ... قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا

ص: ۵۰۰

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۰.

۲- ۲. تفسیر نمونه.

۲- اگر نفس را رها کنیم، انسان را به سقوط می کشاند. لذا نفس را باید کنترل کرد.

﴿زَكَاهَا﴾

۳- تزکیه و خودسازی، محروم کردن نیست، رشد دادن است. ﴿زَكَاهَا﴾

۴- هر کس نفس خود را در لابلای عادات و رسوم و پندارها مخفی کند و غافلانه دنبال تأمین خواسته های نفسانی رود، محرومیت بزرگی خواهد داشت. ﴿قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾

۵- طغیان و گناه، مقدمه کفر و تکذیب است. ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا﴾ («تقوا» یعنی پاکی و «طغوی» یعنی طغیان در گناه)

۶- در شیوه تبلیغ، بعد از بیان اصول کلی، نمونه هایی نقل کنید. ﴿قَدْ خَابَ ... كَذَّبَتْ ثَمُودُ﴾

۷- شکستن قداست ها نشانه شقاوت است و هر چه قداست بیشتر باشد، شکستن آن قساوت بیشتری می خواهد. «اشقی»

۸- اگر انسان به فکر تزکیه نباشد، در ابتدا پیروی از نفس را مخفیانه انجام می دهد ﴿دَسَّاهَا﴾ و سپس علنی. ﴿إِذِ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا﴾

۹- در انجام کار بد، آن کس که شقی تر است زودتر تحریک می پذیرد. ﴿انْبَعَثَ أَشْقَاهَا﴾ (۱)

۱۰- هر چه به خدا منسوب باشد، مقدّس است و باید مورد احترام قرار گیرد و اهانت به آن، کیفر الهی را به دنبال دارد. ﴿نَاقَهُ
اللَّهِ ، فَعَقَّرُوها ، فَدمَمَ﴾

۱۱- زدودن علف های هرز کافی نیست، بارور کردن هم لازم است. ﴿زَكَاهَا﴾ به معنای رشد است.

۱۲- به کامیابی های زودگذر نفس مغرور نشوید که عاقبتش محرومیت است. ﴿وَ قَدْ خَابَ﴾ (کلمه «خاب» یعنی محروم شد و به آنچه می خواست نرسید).

ص: ۵۰۱

۱- ۱). «بعث» یعنی برانگیخت و «انبعث» یعنی برانگیخته شد.

۱۳- هر کس به گناه دیگری راضی باشد شریک جرم است. شتر را یک نفر کشت ولی قرآن می فرماید: جمعی آن را کشتند. «فَعَقَرُوهَا»

۱۴- خداوند بر هر چیز مسلط است و از نابود کردن ستمگران هیچ پروائی ندارد. «وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا»

۱۵- رضایت و تشویق و تحریک به گناه نیز گناه است. «إِنبَعَثَ أَشْقَاهَا... بِذُنُوبِهِمْ»

۱۶- کیفرهای الهی جلوه ای از ربوبیت اوست. (مرئی باید موانع تربیت را برطرف سازد). «فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ»

۱۷- قهر الهی در دنیا نیز سخت است. «فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۰۲

این سوره بیست و یک آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است که با سوگند به شب هنگام آغاز شده است.

سوگند با تأکید به تفاوت تلاش ها و انگیزه های بشری آغاز و با بیان قانون مکافات عمل ادامه می یابد. قانونی که احسان به دیگران را اساس گشایش در کارها و بخل و بزرگی طلبی را عامل دشوار شدن امور انسان معرفی می کند.

ادامه سوره به سنت عام هدایت الهی اشاره داشته و سرانجام آنان را که به انذار الهی توجه نمی کنند، آتش دوزخ و فرجام اهل تقوا را آزادی از آن بیان می کند. البته متقیانی که اهل زکات هستند و انگیزه ای جز رضای الهی ندارند، که خداوند نیز اسباب خشنودی آنان را فراهم می سازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ اللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ﴿١﴾ وَ النَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ﴿٢﴾ وَ مَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ ﴿٣﴾ إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ﴿٤﴾

(۱) به شب سوگند، آنگاه که (زمین را در پرده ی سیاه) فرو پوشاند. (۲) به روز سوگند، آنگاه که روشن شود. (۳) سوگند به آن کس که نر و ماده را آفرید. (۴) همانا تلاش های شما پراکنده است.

نکته ها:

در حدیث می خوانیم: خداوند به هر چه از مخلوقاتش که بخواهد، حق دارد سوگند یاد کند ولی مردم باید تنها به خدا سوگند یاد نمایند. (۱)

«شتی» جمع «شتیت» به معنای متفرق است. سوگند، تنها برای تفاوت سعی ها نیست، زیرا که این تفاوت بر همه روش است، بلکه سوگند به خاطر نتایج و آثار متفاوت کارها است.

سایه ی شب یک نعمت بزرگ است که در آن تعدیل حرارت، آسایش جسم، آرامش روح و نیایش های خالصانه انجام می گیرد.

پیام ها:

۱- زمان، امری مقدس و قابل سوگند است. «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ»

۲- هم به نشانه های آفاقی توجه کنید، وَ اللَّيْلِ ... وَ النَّهَارِ هم به نشانه های انفسی.

ص: ۵۰۵

۳- نظام زوجیت در حیوان و انسان، نشانه قدرت و حکمت خداوند است. ﴿مَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾

۴- تفاوت مهر یا قهر خداوند حکیمانه و عادلانه است نه گزاف، زیرا تلاشهای شما انسانها گوناگون است. ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى﴾

﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى﴾ (۵) ﴿وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنَى﴾ (۶) ﴿فَسُئِسِرُهُ لِّلْیَسْرِ﴾ (۷) ﴿وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى﴾ (۸) ﴿وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنَى﴾ (۹) ﴿فَسُئِسِرُهُ لِّلْعُسْرِ﴾ (۱۰) ﴿وَ مَا یُعْنَى عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى﴾ (۱۱)

(۵) اما آن که انفاق کرد و پروا داشت (۶) و پاداش نیک (روز جزا) را تصدیق کرد.

(۷) به زودی ما او را برای پیمودن بهترین راه آماده خواهیم کرد. (۸) ولی آنکه بخل ورزید و خود را بی نیاز پنداشت. (۹) و پاداش نیک (روز جزا) را تکذیب نمود.

(۱۰) پس او را به پیمودن دشوارترین راه خواهیم انداخت. (۱۱) و چون هلاک شد، دارایی اش برای او کارساز نخواهد بود.

نکته ها:

شاید مراد از عطای همراه با تقوا، این باشد که عطا با نیت خالص و بدون منت، آن هم از مال حلال و در مسیر خدا باشد که تمام این امور در کلمه تقوا جمع است. ﴿أَعْطَى وَ اتَّقَى﴾

اگر خداوند برای برخی راه خیر را باز می کند، ﴿فَسَئِئِرُهُ لِّلْیَسْرِ﴾ و برای برخی راه شر را ﴿فَسَئِئِرُهُ لِّلْیَسْرِ﴾ به خاطر تفاوت تلاش خود انسان ها است. ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى﴾

در خانه شخصی ثروتمند درختی بود که کودکان همسایه هنگامی که میوه آن درخت به زمین می ریخت، آن را برگرفته و می خوردند ولی صاحب درخت، میوه را از دهان اطفال می گرفت. پدر اطفال مسئله را به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گزارش داد.

حضرت نزد صاحب خانه رفته و پیشنهاد کردند درخت را در برابر درختی در بهشت به من بفروش. آن مرد جواب رد به پیامبر داد و گفت: دنیای نقد را به آخرت نسبه نمی فروشم.

پیامبر برگشت. یکی از یاران پرسید: آیا اگر من آن درخت را بگیرم و با من نیز چنین معامله ای می کنید؟ حضرت فرمود: آری. آن شخص توانست با بهایی چندین و چند برابر، درخت را خریداری کند و در اختیار پیامبر گذارد. آن حضرت به نزد آن خانواده فقیر آمده و درخت را به آنها بخشید. در این هنگام آیات این سوره نازل شد. (۱) فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَ اتَّقَىٰ وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ...

هر کس گام اول سخاوت را بر اساس ایمان به معاد و تقوا بردارد، خدا ظرفیت و شرایط روحی او را برای کارها هموار می کند و روح او را با کار خیر مأنوس می گرداند، تجربه و تعقل و کاردانی او را بالا می برد، الهام و ابتکار به او می دهد، پذیرش مردمی و اجتماعی او را زیاد می کند و راه های جدیدی را برای کار خیر پیش پای او می گذارد که همه اینها مصداق «فَسَيُسِّرُهُ لِّلْعُسْرَىٰ» است.

نکته لطیف آن است که قرآن می فرماید: او را برای آسان ترین راه آماده می کنیم «فَسَيُسِّرُهُ لِّلْيُسْرَىٰ» و فرمود: کار را برای او آسان می کنیم. «سنیسر له الیسری» و فرق است میان آنکه انسان روان باشد یا کارش روان باشد. انسان می تواند با توکل و دعا و اتصال به قدرت بی نهایت آسان دارای چنان سکینه و سعه صدر شود که هر کاری را به راحتی بپذیرد و انجام هر کار خیر برای او آسان باشد.

در تاریخ کربلا می خوانیم که همین که زینب کبری بدن قطعه قطعه امام حسین علیه السلام را دید گفت: «ربنا تقبل منا هذا القلیل» پروردگارا این شهید در نزد عظمت تو کوچک است او را بپذیر! آری ایمان و تقوا انسان را در برابر هر حادثه بیمه کرده و کار روان و آسان می کند.

«فَسَيُسِّرُهُ لِّلْيُسْرَىٰ»

مراد از کلمه «یسری» و «عسری» که در قالب مؤنث آمده است، کارها یا راه های آسان و

ص: ۵۰۷

مشکل است.

آنچه مهم است، اصل بخشش است، نوع و مقدار آن در مرحله بعد است. عطا گاهی کم است، گاهی زیاد، گاهی از مال است و گاهی از مقام و آبرو.

کلمه ی «حسنى» یا مصدر است مثل رُجِعِي و یا مؤنث احسن است.

امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه «فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَ اتَّقَى وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى» فرمودند: «لا یرید شیئا من الخیر الا یرسه الله له» چیزی را اراده نمی کند مگر آنکه خداوند انجام آن را برای او آسان می کند. (۱)

و در تفسیر آیه «وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَ اسْتَغْنَى وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى» فرمودند: «لا یرید شیئا من الشر الا یرسه الله له» درباره انجام دادن هیچ شری تصمیم نمی گیرد مگر آنکه خداوند انجام آن شر را برای او آسان کرده و مرتکب می شود. (۲)

پیام ها:

۱- شیوه تبلیغ صحیح این است که بعد از کلیات، نمونه ها و مصادیق بیان شود.

«إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَى فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى»

۲- عطا همراه با تقواکار ساز است. «أَعْطَى وَ اتَّقَى»

۳- عطا باید بدون ریا و غرور و منت و آزار باشد. «أَعْطَى وَ اتَّقَى» ...

۴- آنچه عطا می کنید مهم نیست، چگونه و با چه انگیزه و حالت عطا کردن مهم است. «أَعْطَى وَ اتَّقَى»

۵- شرط پذیرفته شدن عطا، تقواست. «أَعْطَى وَ اتَّقَى» (وگرنه عطای مال حرام یا با نیت غیر خالص اجری ندارد، زیرا «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۳))

۶- آخرت، بهتر از دنیا است. «الحسنى»

۷- کسی می تواند به عطای خود رنگ الهی داده و اهل پروا باشد که به معاد ایمان داشته باشد. «وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنَى» (قرآن به وعده های قیامت حسنی گفته است.

ص: ۵۰۸

٢-٢. كافي، ج ٤، ص ٤٧.

٣-٣. مائده، ٢٧.

۸- ایمان به قیامت، شرط پذیرفته شدن عمل است. «وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى»

۹- بخل و مغرور شدن به مال، نشانه بی تقوایی است. «مَنْ بَخِلَ وَاسْتَعْنَى»

۱۰- گشایش یا گره خوردن کارهای انسان، نتیجه سخاوت یا بخل انسان نسبت به دیگران است. «أَعْطَى ... لِلْيُسْرَى ، بَخِلَ ... لِلْعُسْرَى»

۱۱- نیکی، نیکی می آورد و شر، شر. «أَعْطَى وَاتَّقَى ... فَسَيُسِّرُهُ لِلْيُسْرَى - بَخِلَ وَاسْتَعْنَى ...»

فَسَيُسِّرُهُ لِلْعُسْرَى

۱۲- پاداش و کیفر الهی متناسب با رفتار انسانهاست، اگر گره از کار فقرا باز کنیم، خداوند گره از کار ما باز می کند. «فَسَيُسِّرُهُ لِلْيُسْرَى» و اگر فقرا را در عسرت گزاریم، خداوند هم عسرت را پیش پای ما می گذارد. «فَسَيُسِّرُهُ لِلْعُسْرَى»

۱۳- اهل بخل بدانند که ثروت نجات دهنده نیست. «وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى»

۱۴- نتیجه بخل سقوط است، سقوط از انسانیت و کمال و سقوط از چشم مردم همراه با سقوط در دوزخ و محروم شدن از درجات اخروی. «إِذَا تَرَدَّى»

۱۵- گاهی منشأ بخل امروز، به خاطر ترس از فقر در آینده است. «بَخِلَ وَاسْتَعْنَى» (چنانکه در آیه ۲۶۷ و ۲۶۸ سوره بقره در کنار دستور انفاق می فرماید: این شیطان است که شما را از فقر آینده می ترساند. «أَنْفِقُوا ... الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ»

۱۶- گاهی سرچشمه بخل، مغرور شدن به دنیا و احساس بی نیازی نسبت به وعده های بهشتی است. «بَخِلَ وَاسْتَعْنَى»

ص: ۵۰۹

إِنَّ عَلَيْنَا لِلْهُدَىٰ (۱۲) وَإِنَّ لَنَا لِلْآخِرَةِ وَالْأُولَىٰ (۱۳) فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ (۱۴) لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَىٰ (۱۵) الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ (۱۶) وَسُجِّنَ فِيهَا الْأَتْقَىٰ (۱۷) الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ (۱۸) وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَىٰ (۱۹) إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ (۲۰) وَكَسُوفَ يَرْضَىٰ (۲۱)»

(۱۲) همانا هدایت (مردم) بر عهده ماست. (۱۳) و بی شک آخرت و دنیا از آن ماست. (۱۴) پس شما را از آتشی که زبانه می کشد بیم دادم.

(۱۵) (آتشی که) جز بدبخت ترین افراد در آن در نیاید. (۱۶) همان که (حق را) تکذیب کرد و روی بر تافت. (۱۷) ولی با تقواترین مردم از آن آتش دور داشته خواهد شد. (۱۸) همان که مال خود را می بخشد تا پاک شود. (۱۹) در حالی که برای احدی (از کسانی که به آنان مال می بخشد)، نعمت و منتی که باید جزا داده شود، نزد او نیست. (۲۰) جز رضای پروردگار بلند مرتبه اش، نمی طلبد. (۲۱) و به زودی خشنود شود.

نکته ها:

هدایت کردن از جانب خداوند، امری حتمی است، «إِنَّ عَلَيْنَا لِلْهُدَىٰ» ولی پذیرش آن از سوی مردم حتمی نیست. چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ» (۱)

«تَلَظَّىٰ»، شعله آتش بدون دود است که سوزندگی زیادتری دارد.

خلود و جاودانگی در دوزخ مخصوص افراد شقی است. «لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَىٰ» در کلمه «صلی» ملازمت و همراهی نهفته است. شاید «نَارًا تَلَظَّىٰ» که نوع خاصی از آتش است مخصوص افراد شقی باشد و سایر مجرمان به انواع دیگری از آتش گرفتار شوند.

ص: ۵۱۰

آیه «وَلَسَوْفَ يَرْضَى» را دو گونه می توان معنا کرد: یکی آنکه انسان با رسیدن به اهدافش از خدا راضی می شود، دیگر آنکه خداوند از او راضی می شود. البته در قرآن، هر دو مورد یعنی رضای خداوند از انسان و رضای انسان از خداوند، در کنار هم آمده است: «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ» (۱)، «ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً» (۲).

پیام ها:

۱- یکی از سنت های الهی که خداوند بر خود واجب کرده، هدایت مردم از طریق عقل و فطرت و پیامبران است. «إِنَّ عَلَيْنَا لِلْهُدَىٰ»

۲- پذیرش هدایت، به نفع خود شماست، و گرنه خداوند بی نیاز است. «وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ»

۳- هشدار و انذار وسیله هدایت الهی است. «فَأَنْذَرْتُكُمْ» (هشدارهای الهی را باید جدی گرفت، زیرا از سوی کسی است که دنیا و آخرت به دست اوست)

۴- آتش آخرت، امری ناشناخته و عظیم است. «نَارًا» به صورت نکره آمده است.

۵- شقاوت مثل تقوا دارای مراحل است. «الْأَشَقَىٰ ... الْأَتَقَىٰ» (کسی که آن همه نشانه های هدایت را نادیده بگیرد بدبخت ترین است «اشقی، الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى»

۶- تقوا، همراه کمک به محرومان سپری است در برابر آتش دوزخ. «سَيَجْزِيهَا الْأَتَقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ»

۷- کمک به محرومان، شیوه دائمی پرهیزگاران است. «يُؤْتِي»

۸- کمک از مال شخصی ارزش است. «مَالَهُ»

۹- نشانه تقوا، کمک های مالی خالصانه است. «الْأَتَقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ»

۱۰- کمک به فقرا، راهی است برای تزکیه و خودسازی. «يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى»

۱۱- کمک های مالی که براساس جبران خوبی های دیگران باشد، مایه رشد

ص: ۵۱۱

۱- ۱. بینه، ۸.

۲- ۲. فجر، ۲۸.

نیست. «مَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ» (انفاقی ارزش بالایی دارد که انسان مدیون دیگران نباشد و چشم داشتی هم نداشته باشد)

۱۲- متقی، جز رضای خدا به دنبال چیز دیگری نیست. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى»

۱۳- قصد قربت، شرط لازم است. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ»

۱۴- انفاق باید در راه های خداپسندانه باشد. يُؤْتِي مَالَهُ ... ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ

۱۵- او پروردگار اعلی است، پس فقط رضای او را جستجو کنید که پادشاه اعلی مرحمت می کند. «ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى»

۱۶- انسان مخلص، به مقام رضا می رسد و همواره از خداوند خشنود است. «وَلَسَوْفَ يَرْضَى»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره یازده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه اول است که با سوگند به هنگام بالا آمدن روز آغاز می شود.

از آنجا که مخالفان، به خاطر قطع نزول وحی به مدت پانزده روز، به آن حضرت نیش زبان می زدند، لذا این سوره در مقام دلداری به پیامبر است و حمایت های خداوند از آن حضرت را، از هنگام یتیمی تا رسیدن به رسالت بیان می دارد.

و آنگاه از پیامبر می خواهد تا او نیز با یتیمان و محرومان برخورداردی خدایی داشته و با زبان و عمل، نعمت های الهی را آشکار ساخته و سپاس گزار آنها باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الضُّحَى ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى ﴿٢﴾ مِمَّا وَدَّعَيْكَ رَبُّكَ وَ قَلْبِي ﴿٣﴾ وَ لَلآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى ﴿٤﴾ وَ لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى ﴿٥﴾

(۱) به روشنائی آغاز روز سوگند. (۲) به شب سوگند آنگاه که آرامش بخشد. (۳) پروردگارت تو را وانگذاشته و خشم نگرفته است. (۴) همانا آخرت برای تو بهتر از دنیا است. (۵) و به زودی پروردگارت (چیزی) به تو عطا کند که خشنود شوی.

نکته ها:

«ضحی» به معنای اوایل روز و هنگام چاشت است. «سجی» هم به معنای پوشاندن و هم به معنای سکون و آرامش است.

«وَدَّعَاكَ» از «تودیع» به معنای وا گذاشتن و رها کردن است و «قَلْبِي» به معنای شدت عداوت و بغض و خشم و قهر است.

برای چند روزی وحی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قطع شد. مخالفان سرزنش کردند که خدا تو را رها کرده است. این آیات نازل شد و حضرت را دلداری داد. شاید دلیل قطع وحی آن بود که خداوند به مردم بفهماند هر چه هست از اوست و پیامبر در الفاظ وحی و زمان نزول آن و مقدار آن، از خود اختیاری ندارد.

نشانه آنکه خدا پیامبرش را رها نکرده، این است که در این سوره کوچک، سیزده بار شخص پیامبر مورد خطاب قرار گرفته است.

ص: ۵۱۵

۱- روشنی روز و تاریکی و آرامش شب دو نعمت بزرگ الهی است که مورد سوگند خداوند قرار گرفته است. «وَ الضُّحَىٰ وَ اللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ»

۲- با قاطعیت، زبان بدگویان را قطع و دل پاکان را بدست آورید. «وَ الضُّحَىٰ وَ اللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ»

۳- به قضاوت ها و پیش داوری ها و تحلیل های نادرست، صریحاً جواب بدهید.

«مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ»

۴- مربی نباید کسی را که تحت تربیت اوست رها کند. «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ»

۵- قطع موقت لطف را نشانه غفلت و قهر الهی ندانید. «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ مَا قَلَىٰ»

أَلَمْ يَجِدَكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ﴿٦﴾ وَ وَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿٧﴾ وَ وَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ﴿٨﴾ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩﴾ وَ أَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

(۶) آیا تو را یتیم نیافت، پس پناه داد و سامانت بخشید. (۷) و تو را سرگشته یافت، پس هدایت کرد. (۸) و تو را تهی دست یافت و بی نیاز کرد.

(۹) (حال که چنین است) پس بر یتیم قهر و تندی مکن. (۱۰) و سائل را از خود مران. (۱۱) و نعمت پروردگارت را (برای سپاس) بازگو کن.

نکته ها:

مراد از «آخرت» در آیه «وَ لِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ» یا روز قیامت است و یا عاقبت کار پیامبر در همین دنیا.

قبل از تولد پیامبر صلی الله علیه و آله، پدرش عبدالله از دنیا رفت. در کودکی مادرش را از دست داد و هشت ساله بود که جدش عبدالمطلب از دنیا رفت و از این رو از درد یتیمان خبر داشت.

قرآن می فرماید: «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَ مَأْغَىٰ» (۱) یعنی پیامبر شما حتی برای یک لحظه گمراه نبوده است. پس مراد از «وَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ» آن است که اگر هدایت الهی نبود، راه به جایی نمی بردی.

چنانکه در سوره شوری آیه ۵۲ می فرماید: «مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ» اگر لطف ما نبود تو خبری از کتاب و ایمان نداشتی.

و در سوره یوسف آیه ۳ نیز می فرماید: «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ» تو قبل از نزول قرآن از بی خبران بودی.

کلمه «ضال» هم به معنای گمراه است و هم به معنای گمشده، نظیر «الحکمه ضاله المؤمن» (۲) حکمت گمشده مؤمن است.

آری پیامبر قبل از نزول وحی متخیر بود و با نور وحی با دستورات و وظیفه الهی خود آشنا می شد.

«عائل» به فقیر گفته می شود و «قهر» غلبه توأم با تحقیر است. «نهر» راندن همراه با خشونت است. عنوان نهر آب نیز به خاطر حرکت تند آب است.

اگر نیازهای یتیم تأمین نشود مفاسد اخلاقی و اجتماعی فراوانی جامعه را تهدید می کند و کمبود محبت ممکن است یتیم را به صورت فردی سنگدل و عقده ای درآورد.

در حدیث می خوانیم: امیدوار کننده ترین آیات قرآن، آیه «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» می باشد که مراد شفاعت است. (۳)

رضای پیامبر در دنیا و آخرت، مورد نظر خداست. چنانکه در دنیا قبله را برای رضای او تغییر داد تا یهودیان بر او منت نهند که رو به بیت المقدس که قبله ماست نماز می گزاری.

«فَلَنُؤْتِيَنَّكَ قَبْلَهُ تَرْضَاهَا» و در آخرت، مقام شفاعت به او می دهد تا راضی شود. «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» (۴)

امام باقر علیه السلام دوبار سوگند یاد فرمودند که مراد از آن عطای مخصوص که خداوند به

ص: ۵۱۷

۱-۱. (۱) - ۲. نجم، ۲.

۲-۲. نهج البلاغه، حکمت ۸۰.

۳-۳. شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۴۴۶.

۳-۴. شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۴۴۶.

پیامبرش عطا خواهد کرد، شفاعت است. «و الله الشفاعة و الله الشفاعة» (۱) و امام صادق علیه السلام فرمود: رضایت جدم به این است که موحدی در آتش باقی نماند. (۲)

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه «وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» فرمودند: «حدث بما اعطاك الله و فضلک و رزقک و احسن الیک و هداک» (۳) آنچه از عطاها، برتری ها، رزق ها، احسان ها و هدایت های اوست بازگو کن.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «التحدث بنعمة الله شكر و تركه كفر» (۴) کسی که آثار نعمت های الهی در زندگی او دیده نشود، دشمن خدا و مخالف نعمتهای اوست.

پیام ها:

۱- خداوند پیامبرش را از هرگونه قهر و غضب در دنیا و آخرت بیمه کرده است.

وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ ...

۲- نعمت های آخرت، زوال و رنج و نقص نعمت های دنیوی را ندارد. «وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى»

۳- در برابر قطع موقت وحی، خداوند وعده چشمگیر به پیامبرش می دهد.

«وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ»

۴- مالکیت تمام دنیا هم مردان خدا را راضی نمی کند، پس تحقیق وعده خداوند، در جهان دیگری است. «لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى»

۵- جلب رضای پیامبر، مورد توجه خداست. «فَتَرْضَى»

۶- رهبر باید درد آشنا باشد تا درد دیگران را لمس کند. «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا ، عَائِلًا»

۷- یتیمی، مانع رسیدن به کمال نیست. «أَلَمْ يَجِدْكَ»

۸- منت گذاری انسان بر انسان زشت است، ولی منت خدا بر انسان یک ارزش است. «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى ...»

ص: ۵۱۸

۱- ۱. بحار، ج ۸، ص ۵۷.

۲- ۲. تفسیر صافی.

۳- ۳. تفاسیر مجمع البیان و نمونه.

۹- یاد نعمتهای الهی، روحیه تشکر از خدا و خدمت به دیگران را در انسان زنده می کند. أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى ... فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ

۱۰- در هنگام قدرت، از زمان ضعف خود یاد کنید. «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا»

۱۱- الطاف الهی با واسطه است. «آوی» (مأوی دادن و غنی کردن خداوند از طریق حضرت ابوطالب و حضرت خدیجه بود).

۱۲- پناه دادن به یتیم و غنی کردن فقیر، کاری الهی است. «فَأَوَى - فَأَغْنَى»

۱۳- اگر گذشته تلخ خود را یاد کنید، محرومان را منع و طرد نمی کنید. «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»

۱۴- رسیدگی به یتیم، به دلیل شرایط سنی و روحی او در اولویت است. «فَلَا تَقْهَرْ - فَلَا تَنْهَرْ»

۱۵- نعمتها را از خدا بدانید و به آن مغرور نشوید. «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ»

۱۶- بازگو کردن نعمت یک نوع شکرگزاری است. «فَاحْذَرْتُ»

۱۷- لطف گذشته خداوند، عامل امید به آینده است. (خدایی که در گذشته، یتیمی و فقری و تحیر تو را برطرف کرد، آینده و آخرت تو را بهتر قرار می دهد). «وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ ... أَلَمْ يَجِدْكَ ...»

۱۸- خدا زیاد می بخشد ولی کم می خواهد، فقیر را غنی می کند ولی از ما نمی خواهد فقیر را غنی کنیم، فقط می فرماید: فقیر را طرد نکنید. «وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ» یتیم را مأوی می دهد ولی از ما در این حد می خواهد که بر یتیم سلطه نیفکنیم. «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»

۱۹- خداوند، سؤال نکرده عطا می کند، پس ما لااقل بعد از سؤال و درخواست، به دیگران کمک کنیم. «وَ وَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى» ... «وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ»

۲۰- نعمت ها را محصول علم و تخصص و زرنگی خود ندانید، بلکه لطف او بدانید بِنِعْمَةِ رَبِّكَ ...

۲۱- یاد نعمت ها انسان را از یأس و خودباختگی نجات داده و مقاومت او را در

برابر حوادث زیاد می کند. «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ»

۲۲- مهمتر از غذا و لباس برای یتیمان، محبت است. «فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ»

۲۳- اگر بیماری و فقر و سختی برای انسان رخ دهد، یاد سایر نعمت ها برای او مرهمی است. «وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ»

۲۴- نعمت های الهی باید در مسیر رشد و تربیت انسان باشد نه غفلت او. «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۲۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ﴿٢﴾ الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ ﴿٣﴾ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ﴿٤﴾ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٦﴾ فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ ﴿٧﴾ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

(ای پیامبر!) آیا به تو شرح صدر عطا نکردیم؟ و بار سنگین ات را از (دوش) تو برداشتیم؟ آن (بار گرانی) که برای تو کمر شکن بود. و نام تو را بلند (آوازه) گردانیدیم. پس (بدان که) با هر سختی آسانی است. آری، با هر دشواری آسانی است. پس هر وقت (از کاری) فراغت یافتی (برای کار جدید) خود را به تعب انداز. و با رغبت و اشتیاق به سوی پروردگارت روی آور.

نکته ها:

در سوره قبل (ضحی) فرمود: خداوند تو را رها نکرده است: ﴿مَا وَدَّعَيْكَ رَبُّكَ﴾ در این سوره می فرماید: چگونه تو را رها کرده، کسی که بزرگ ترین الطاف و سرمایه ها را که شرح صدر است به تو داده است: ﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾

«شرح صدر» به معنای گشایش سینه و بالا رفتن ظرفیت انسان است تا بتواند ناملایمات را تحمل کند و در مشکلات و سختی ها صبر و پایداری ورزد.

هنگامی که خداوند حضرت موسی را به رسالت برگزید، اولین خواسته او سعه صدر بود که

گفت: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۱) پروردگارا! سعه صدر به من عطا کن. ولی پیامبر اسلام بدون درخواست مورد لطف قرار گرفت و سعه صدر را از خداوند دریافت کرد. «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»

مراد از بار سنگین که بر دوش پیامبر سنگینی می کرد و خداوند با دادن شرح صدر، آن را ازدوش پیامبر برداشت، مسئولیت رسالت و دعوت مردم به توحید و مبارزه با فساد و شرک و خرافات است.

از آنجا که غم و غصه ها را نمی توان کم کرد، پس باید ظرفیت ها را بالا برد تا بتوان مشکلات را تحمیل کرد و کم نیاورد. شرح صدر نشانه لطف ویژه الهی است: «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ» (۲) یعنی هر کس را خداوند اراده کند هدایت یابد، روح او را برای پذیرش اسلام باز می کند.

از نظر روانی، هنگام برخورد با مشکلات نباید تمام ذهن متوجه آن شود، بلکه باید به سهولت های پس از آن که مورد وعده و سنت الهی است نیز توجه نمود.

عُسرها سبب یُسراست. کلمه «مع» ممکن است به معنای سبب باشد، یعنی هر سختی در درون خود تجربه ها و سازندگی هایی دارد. «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا»

حذف حرف فاء در جمله دوم «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» بیانگر آن است که این اصل عمومی است و مخصوص پیامبر نیست.

رهبران حق که در برابر طوفان مخالفت ها و مشکلات و شکنجه ها و تهدیدها و توطئه ها و تهمت ها و لجاجت ها و جنگ ها و... قرار می گیرند بیش از هر چیز به سعه صدر نیاز دارند.

ص: ۵۲۳

۱-۱. طه، ۲۵.

۲-۲. انعام، ۱۲۵.

«أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»

بر اساس روایات که مورد فتوای مراجع دینی نیز قرار گرفته است، این سوره و سوره ضحی یک سوره حساب می شوند نظیر سوره فیل و قریش و در نمازهای واجب که بعد از سوره حمد، خواندن بیش از یک سوره جایز نیست، این دو سوره باید با هم خوانده شود. شاهد یکی بودن این دو سوره، تناسب آیه آخر سوره قبل با آیه اول این سوره است که می فرماید:

«أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»

شرح صدری که به پیامبر اسلام داده شد، باعث شد تا آن حضرت در برابر آن همه آزارها، قومش را نفرین نکند و می فرمود: «اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون» (۱) یعنی خداوندا این مردم را هدایت کن زیرا که نمی دانند و در فتح مکه با اعلام عفو عمومی فرمود: «لَا تُثْرِبْ عَلَیْكُمْ الْیَوْمَ» امروز باکی بر شما نیست و همه را بخشیدم، همانگونه که یوسف با این جمله تمام برادرانش را یکجا عفو کرد.

نمونه «وَصَهَّحْنَا عَنْكَ وَزَرَكَ .. وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ» این بود که مردم فوج فوج در دین خدا وارد می شدند «یَدْخُلُونَ فِی دِیْنِ اللَّهِ أَفْوَاجًا» (۲) و در جنگ های بدر و خندق و حنین اسلام پیروز شد و با اینکه بعضی منافق و یا ترسو بودند و فرار می کردند باز اسلام رو به رشد بود.

در اکثر موارد این بار سنگین توسط حضرت علی علیه السلام از دوش پیامبر برداشته می شد. او در بدر و خیبر و احد شجاعانه ترین عملیات را انجام داد.

البته در برخی موارد، «وزر» و سنگینی را، از طریق امدادهای غیبی و نزول فرشتگان (۳) و یا القاء ترس (۴) در دل دشمنان، از دوش پیامبر اکرم برداشته شد.

خداوند، نام و یاد پیامبرش را گرامی داشته است. در قرآن، به درود و صلوات بر پیامبرش فرمان داده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيمًا» (۵) نام او را در بسیاری از آیات در کنار نام خودش آورد است، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» (۶) در اذان، شهادت به رسالت او را در کنار شهادت به وحدانیت خودش قرار داده است. «اشهد أن لا اله الا الله و اشهد ان محمدا رسول الله» و در تشهد هر نماز، نیز این شهادتین را تکرار کرده است.

زنی از ندادن نفقه شوهر فقیرش، نزد حضرت علی علیه السلام شکایت کرد. حضرت مرد را زندانی

ص: ۵۲۴

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۲۹۸.

۲- ۲. نصر، ۲.

۳- ۳. آل عمران، ۱۲۳-۱۲۵.

٤-٤. آل عمران، ١٥١ و حشر، ٢.

٥-٥. احزاب، ٥٦.

٦-٦. محمد، ٣٣.

نکرد و فرمود: «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (۱)

پیام ها:

۱- سعه صدر، زمینه ساز انجام برنامه های سنگین رسالت است. أَلَمْ نَشْرَحْ ... وَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ

۲- از آینده مکتب نگران مباشید. «وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ»

۳- مبارزه با خرافات و آداب و رسوم جاهلی بسیار سنگین است. «وِزْرَكَ»

۴- کار پیامبر در حد کمرشکن بود. «أَنْقَضَ ظَهْرَكَ»

۵- نام نیک و آبرو لازمه توفیق در رهبری جامعه است. «رَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ»

۶- سَتَّ و برنامه الهی آن است که بدنبال هر سختی، آسانی است. «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (در جای دیگر قرآن می خوانیم: «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» (۲) سختی ها و مشکلات زوال پذیرند و به آسانی تبدیل می شوند).

صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند

بر اثر صبر نوبت ظفر آید

۷- انسان باید بعد از فارغ شدن از هر کار و مسئولیتی، آماده پذیرش مسئولیت دیگر و تلاش و کوشش دیگر باشد. «فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ»

۸- تلاش ها باید جهت الهی داشته باشد. «إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ»

۹- تلاش و کوشش باید همراه با اخلاص باشد. فَانصَبْ ... إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ

۱۰- برای توجه به خداوند باید نهایت تلاش را بکار برد. «فَانصَبْ - إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ»

۱۱- پیمودن راه خدا باید عاشقانه و با رغبت باشد. «إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ»

۱۲- رغبت ها و تمایلات تنها سزاوار اوست نه دیگران. «إِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۲۵

این سوره هشت آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و به معنای انجیر می باشد.

محور سوره، کیفر و پاداش انسانها در قیامت است، امّا مطلب را از راه آفرینش انسان ها در بهترین صورت و دو گروه شدن آنان بر مبنای ماندن بر فطرت پاک الهی و یا خروج از آن و سقوط به پایین ترین درجات انساّیت، بیان می کند که این اختلاف در انتخاب، موجب اختلاف در کیفر و پاداش الهی می شود. و طبیعتاً حکمت اقتضا می کند که دو گروه یکسان دیده نشوند.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ التّٰیْنِ وَ الزّٰیْتُوْنِ «۱» وَ طُوْرٍ سِیْنِیْنَ «۲» وَ هٰذَا الْبَلَدِ الْاَمِیْنِ «۳» لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِیْ اَحْسَنِ تَقْوِیْمٍ «۴» ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِیْنَ «۵» اِلَّا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُوْنٍ «۶» فَمَا یُكْذِبُكَ بَعْدُ بِالَّذِیْنَ «۷» اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِمِیْنَ «۸»

به انجیر و زیتون سوگند. و به طور سینا سوگند. و به این شهر (مکه) امن سوگند.

همانا ما انسان را در بهترین قوام و نظام آفریدیم. سپس او را به پایین ترین مرحله بازگرداندیم. مگر کسانی که ایمان آوردند و کارهای نیک انجام دادند که برای آنان پاداشی قطع ناشدنی و همیشگی است. پس بعد از این، چه چیز سبب می شود قیامت را تکذیب کنی؟ آیا خدا بهترین حکم کنندگان نیست؟

طور سینین، همان وادی سینا میان مصر و فلسطین امروزی است.

در برخی روایات، به قرینه «طُورِ سَيْنِينَ» و «الْبَلَدِ الْأَمِينِ» که اشاره به دو مکان مقدس است، آمده است که مراد از «التَّيْنِ وَ الزَّيْتُونِ» نیز محلّ رویش این دو میوه می باشد و ایه را اشاره به شهرهای مدینه و بیت المقدس دانسته اند. (۱)

در میان خوردنی ها، میوه ها و در میان آنها میوه های قنددار و چربی دار برای سوخت و ساز بدن بیشتر مورد نیاز است. «التَّيْنِ وَ الزَّيْتُونِ»

از امتیازات اسلام داشتن سرزمین امن است حتی برای گیاهان و حیوانات. «الْبَلَدِ الْأَمِينِ»

نام انجیر یکبار و زیتون، شش بار در قرآن آمده است و هر دو دارای خواص غذایی و درمانی فراوانی هستند. انجیر برای هر سن و سالی به خاطر قندی که دارد مفید است.

ورزشکاران و کسانی که دچار ضعف و پیری هستند به خوردن آن سفارش شده اند. بر اساس برخی روایات، انجیر میوه ای بهشتی است و در طبّ قدیم، معجون انجیر و عسل برای زخم معده و انجیر خشک برای تقویت فکر سفارش شده است.

امام رضا علیه السلام فرمود: انجیر بوی دهان را می برد، لثه ها و استخوان ها را محکم می کند، مو را می رویاند، درد را برطرف می سازد و مثل دارو مؤثر است. زیتون، بلغم را برطرف می سازد، رنگ صورت را صفا داده اعصاب را تقویت نموده، بیماری و درد و ضعف را از بین می برد و آتش خشم را فرو می نشاند. (۲)

مراد از «ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ» دست برداشتن گروهی از انسانها از فطرت اولیه الهی است که خداوند در نهاد هر بشری قرار داده که هر کس چنین کند، خداوند او را در پست ترین جایگاه ها قرار می دهد و گرفتار شقاوت و عذاب می شود.

ص: ۵۲۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحارالانوار، ج ۶۶، ص ۱۸۳ به نقل از تفسیر نمونه.

۱- نعمت های دنیوی حتی خوردنی ها، قداست دارد و مورد سوگند الهی واقع شده اند. «وَ التَّيْنِ وَ الزَّيْتُونِ»

۲- سلامتی که از طریق غذا به دست می آید و امتیّت، مهم ترین نیازهای مادی انسان است. التَّيْنِ وَ الزَّيْتُونِ ... اَلْبَلَدِ اَلْاَمِينِ

۳- قداست وحی، به زمین ها نیز سرایت می کند. «طُورِ سِينِينَ»

۴- امتیّت شهر مکه، دعای حضرت ابراهیم است که گفت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا اَمِنًا» (۱) و این دعا مورد استجابت واقع شد. «هَذَا الْبَلَدِ الْاَمِينِ»

۵- انسان در آفرینش بر همه موجودات برتری دارد. «خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ»

۶- خداوند بر آغاز و فرجام انسان حاکم است. خَلَقْنَا ... رَدَدْنَاهُ

۷- انسان در اصل خلقت پستی ندارد و سقوط او در طی مراحل زندگی واقع می شود. «خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ»

۸- انسان که برترین مخلوق است، سقوطش نیز از همه موجودات پست تر است. اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ... اَسْفَلَ سَافِلِينَ (چنانکه در آیات دیگر نیز می فرماید:

«اُولَئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ» (۲))

۹- دوری از ایمان و عمل صالح سبب سقوط است و ایمان، عامل دوری از هر گونه پستی و نزول است. «رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ اِلَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ»

۱۰- با آنکه خداوند خالق انسان است و هر گونه بخواهد حق دارد با مخلوقش رفتار کند، اما او بر اساس عدل، حکم می کند و بهترین داوران است. «بِاَحْكَمِ الْحَاكِمِيْنَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۳۰

۱- ۱. بقره، ۱۲۶.

۲- ۲. اعراف، ۱۷۹.

این سوره نوزده آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه دوم است که اشاره به خلقت انسان از علق (خون بسته) دارد.

این سوره، اولین سوره ای است که بر پیامبر نازل شده و سیاق آیاتش چنان به هم ارتباط دارد که می توان گفت تمام سوره یکباره نازل شده است. (۱)

این سوره نظیر سوره های سجده، فصلت، نجم دارای سجده واجب است که به عقیده شیعه در نماز نباید خوانده شود و خواندن آنها در حال حیض یا جنابت ممنوع است.

ص: ۵۳۲

به نام خداوند بخشنده مهربان

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ «۱» خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ «۲» اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ «۳» الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ «۴» عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ «۵»

بخوان به نام پروردگارت که (هستی را) آفرید. (او که) انسان را از خون بسته آفرید. بخوان که پروردگار تو از همه گرامی تر است. او که با قلم آموخت. آنچه را انسان نمی دانست به او آموخت.

نکته ها:

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اولین بار که جبرئیل بر من ظاهر شد، فرمود: بخوان، گفتم: نمی توانم، بعد از سه بار مرا فشار داد، دیدم می توانم بخوانم. (۱)

در تفسیر نوین می خوانیم: آنجا که به مسئله آفرینش انسان نظر دارد، خداوند، خود را کریم خوانده: «مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ» (۲) ولی آنجا که موضوع خواندن و یادگیری و قلم مطرح است، خود را اکرم خوانده است. «اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

از افتخارات اسلام این است که کارش را با قرائت و علم و قلم شروع کرد و اولین فرمان خداوند به پیامبرش فرمان فرهنگی بود. خواندن لوحی که برای اولین بار در برابر پیامبر باز شد، منظم و مکتوب بود.

ص: ۵۳۳

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. انفطار، ۶-۷.

در فرمان اقرء این نکته نهفته است که آنچه بر تو نازل خواهد شد، خواندنی است، نه فقط دانستنی.

برای کلمه «عَلَّقِ» چند معنا شده است:

الف) چسبنده و مراد آن است که حضرت آدم از گل چسبنده آفریده شد و یا نطفه مرد شبیه زالو به نطفه زن می چسبد.

ب) به معنای خون غلیظ و بسته باشد که معمولاً این معنا مطرح است.

آنکه از خون بسته انسان می سازد، بر شخص درس ناخوانده فرمان اقرء می دهد.

آغاز تحصیل علم باید با نام خدا باشد. «أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ» فارغ التحصیلان نیز باید در راه او باشند. «فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ»

پیام ها:

۱- قرائت قرآن باید با نام خداوند آغاز شود. «أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ»

۲- اولین فرمان اسلام، فرمان فرهنگی است. «أَقْرَأْ»

۳- خواندن باید جهت الهی داشته باشد. «أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ»

۴- خواندن قرآن وسیله رشد است. «أَقْرَأْ وَ رَبُّكَ»

۵- پرورش الهی هم مادی است، «رَبُّكَ الَّذِي خَلَقَ - خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ» هم معنوی. «رَبُّكَ الْأَكْرَمُ - الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

۶- پروردگار، همان آفریننده است. (بنابراین سخن مشرکان که خالق بودن خدا را پذیرفته بودند ولی بت ها را رب می دانستند باطل است). «رَبُّكَ الَّذِي خَلَقَ»

۷- بیان آفرینش انسان از خون بسته شده، هم یک پیشگویی علمی است و هم راهی برای تربیت انسان که بدانند مبدء او از چیست و گرفتار غرور نشود.

«خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

۸- آفرینش همه هستی در یکسو «الَّذِي خَلَقَ» و آفرینش انسان در یک سوی دیگر. «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

۹- معلم اصلی انسان خداست. «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»

۱۰- قلم، بهترین وسیله انتقال دانش است. «عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

۱۱- وحی الهی سرچشمه علوم بشری است. «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»

۱۲- خالقیت، ربوبیت، کریم بودن و معلم بودن خداوند، مستلزم قرائت کتاب اوست. اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ ... خَلَقَ ... الْأَكْرَمُ ... عَلَّمَ ...

۱۳- خداوند کارهای خود را از طریق اسباب انجام می دهد. «عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

۱۴- رهائی از جهل با استفاده از قلم، جلوه ای از کرم و ربوبیت اوست و نویسندگی هنر مطلوب و مورد ترغیب اسلام است.

«عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»

۱۵- خداوند هم جسم انسان را رشد می دهد و هم روح او را. (کلمه «رَبِّكَ» میان دو کلمه «خَلَقَ» و «اِقْرَأْ» آمده است.) «اِقْرَأْ

بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ»

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ ﴿٦﴾ أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْنَى ﴿٧﴾ إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى ﴿٨﴾ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ﴿٩﴾ عَبْدًا إِذَا صَلَّى ﴿١٠﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى ﴿١٢﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿١٣﴾ أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى ﴿١٤﴾

نه چنین است (که می پندارند). بی گمان آدمی طغیان می کند. چون خود را بی نیاز می بیند. همانا بازگشت همه به سوی پروردگار توست. آیا دیدی آن که منع می کند. بنده ای را که نماز می خواند. آیا اندیشیده ای که اگر (آن بنده) بر طریق هدایت باشد یا به تقوا سفارش کند. (سزای نهی کننده او جز آتش نیست) آیا اندیشیده ای که اگر تکذیب کند و روی برتابد (فقط خود را هلاک ساخته است؟) آیا او نمی داند که خداوند می بیند.

نکته ها:

کلمه «كَلَّا» یا به معنای نفی گذشته است یعنی این گونه نیست که انسان به یاد گذشته خود باشد که خداوند او را آفرید و به او آموخت، پس بنده او باشد، بلکه به جای بندگی طغیان

می کند و مانع بندگی دیگران نیز می شود.

و ممکن است کلمه «کَلَّا» به معنای حَقًّا و برای تأکید باشد. (۱)

اگر انسان ظرفیت نداشته باشد، یا ثروت او را مغرور می کند، چنانکه قارون می گفت: «إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَيَّ عِلْمٍ عِنْدِي» (۲) یا قدرت او را مغرور می کند، چنانکه فرعون می گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» (۳) یا علم او را مغرور می کند. چنانکه بلعم باعورا به آن گرفتار شد. «آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْ مِنْهَا» (۴) ولی اگر ظرفیت باشد، حتی هر سه در یک نفر جمع می شود مثل حضرت یوسف و سلیمان ولی مغرور نمی شود، چون همه را از خداوند می داند نه خود. چنانکه حضرت سلیمان گفت: «هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي» (۵) و حضرت یوسف گفت: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِكِ وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» (۶) آری خطر آنجاست که انسان به خود بنگرد نه خدا. (۷) «أَنْ رَأَهُ اسْتَعْنَى»

طغیانگر نه خدا را بنده است، نه دستورات الهی را به رسمیت می شناسد، نه استدلال می پذیرد و نه به ندای وجدان و ناله مظلومان گوش می دهد.

مراد از عبدی که نماز می خواند «عَبْدًا إِذَا صَلَّى» چنانکه از آیات آخر سوره بر می آید، رسول خداست، چون در آن آیات، آن حضرت را از اطاعت آن شخص نهی نموده است و او را به سجده و قرب دعوت می کند. از آنجا که این آیات، اولین آیاتی است که بر پیامبر نازل شده، پس آن حضرت قبل از رسیدن به مقام رسالت، نماز می خوانده است. (۸)

در احادیث می خوانیم: ابوجهل از اطرافیان خود پرسید: آیا پیامبر در میان شما نیز برای سجده صورت به خاک می گذارد؟ گفتند: آری. گفت: سوگند به آنچه سوگند می خوریم، اگر او را در چنین حالی ببینم، با پای خود گردن او را له می کنم. زمانی که متوجه شد پیامبر در حال نماز است، تصمیم گرفت با لگد بر سر مبارک آن حضرت در سجده بکوبد، همین که نزدیک شد، با حالتی عجیب عقب نشینی کرد و به مشرکان گفت: وقتی به او نزدیک شدم،

ص: ۵۳۶

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. قصص، ۷۸.

۳-۳. زخرف، ۵۱.

۴-۴. اعراف، ۱۷۵.

۵-۵. نمل، ۴۰.

۶-۶. یوسف، ۱۰۱.

۷-۷. تفسیر نوین.

۸-۸. تفسیر المیزان.

در مقابل خود خندقی از آتش دیدم. (۱)

با اینکه مراد از «عَبْدًا» شخص پیامبر است ولی نکره آوردن آن، به خاطر تعظیم و بزرگداشت است. «عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

پیام ها

۱- انسان ناسپاس است. ما او را آفریدیم و هر چه نمی دانست به او آموختیم. اما او در برابر پروردگارش طغیان می کند. «كَأَنَّ
إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ»

۲- انسان به خاطر آنکه به غلط خود را بی نیاز می پندارد دست به طغیان می زند.

«لَيُطْغَىٰ أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَىٰ»

۳- بازداشتن از نماز، روشن ترین نوع منکرات است. «يُنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

۴- حتی اگر احتمال حقیقت دهند نباید اینگونه با پیامبر برخورد کنند. «إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ»

۵- انسان کم ظرفیت است و پندار بی نیازی او را مست می کند. «لَيُطْغَىٰ أَنْ رَأَاهُ اسْتغْنَىٰ»

۶- علم به تنهایی کافی نیست. با اینکه به انسان علم دادیم اما طغیان می کند. «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ - إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ»

۷- غنی بودن کمال است، ولی خود را غنی دیدن زمینه لغزشهاست. «رَأَاهُ اسْتغْنَىٰ»

۸- ایمان به معاد مانع طغیان است. «إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ»

۹- هر چه داریم می گذاریم و می رویم خود را بی نیاز نپنداریم. «إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ»

۱۰- انسان و هستی هدفدار و به سوی خداست. «إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ»

۱۱- طاغوتیان مخالف نمازند. «لَيُطْغَىٰ - يُنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّى» (رفتار ناروا زمانی مورد سرزنش قرار می گیرد که دوام داشته باشد.)

ص: ۵۳۷

۱۲- نشانه بندگی خدا نماز است. «عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

۱۳- طاغوت ها از بندگی خدا ناراحتند. (نه از افراد بی تفاوت و یا بنده هوسهای خود یا دیگران) «يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

۱۴- نام و نشان مهم نیست، عملکردها مهم است. (نام نهی کننده و نماز گزار نیامده است). «يَنْهَى - صَلَّى»

۱۵- سزاوار است کسی که امر به تقوا می کند خودش از راه یافتگان باشد. «كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ أَوْ أَمَرَ بِالْتَّقْوَىٰ»

۱۶- ریشه طغیان دو چیز است: یکی آنکه خود را بی نیاز می بیند. «رَأَهُ اسْتِغْنَىٰ» دیگر آنکه خدا را نمی بیند و گمان می کند خدا هم او را نمی بیند. «أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ»

كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لِنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ۝۱۵ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ۝۱۶ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ۝۱۷ سَيَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ۝۱۸ كَلَّا لَا تَطْعَمُهُ وَاسِجْدٌ وَاقْتَرِبٌ ۝۱۹

چنین نیست (که او می پندارد). اگر از کار خلافتش دست باز ندارد موی پیشانی او را سخت بگیریم. موی پیشانی دورگویی خطاکار را. پس او اهل محفلش را (به یاری) بخواند. ما هم بزودی مأموران دوزخ را فرامی خوانیم. حاشا از او پیروی مکن و سجده کن و (به خدا) تقرب جوی.

نکته ها:

«نسفعاً» فعل است و نون تأکید آخر آن به صورت تنوین نگاشته شده است. این کلمه از ریشه «نسفع» به معنای گرفتن، به شدت کشیدن و سیلی به صورت زدن است. «ناصیه» به معنای موی جلوی پیشانی است که برای تحقیر، آن را گرفته و می کشند.

هنگامی که سوره الرحمن نازل شد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: چه کسی آن را برای رؤسای قریش می خواند؟ اصحاب به خاطر برخورد تند و خشن رؤسای قریش ساکت شدند، ولی

عبداللّه بن مسعود که جثّه ای ضعیف داشت قبول کرد. همین که نزد کعبه سران را دید، آیات را تلاوت کرد. ابوجهل چنان سیلی به او زد که از گوش او خون جاری گشت. او گریان نزد پیامبر آمد و حضرت غمناک شد. در جنگ بدر، عبداللّه بن مسعود در میان کشته های مشرکان ابوجهل را در آخرین لحظات دید و روی سینه او نشست. ابوجهل گفت می دانی کجا نشسته ای؟! گفت «الاسلام یعلو و لا یعلی علیه» ابوجهل گفت به پیامبر بگو: حتی در این حال، او مبعوض ترین فرد نزد من است. حضرت فرمود: فرعونِ موسی در آخرین لحظه ایمان آورد ولی فرعونِ من حتی در آخرین لحظه ایمان نیاورد. ابن مسعود سر ابوجهل را از تن جدا و موی سر او را گرفته و نزد پیامبر می کشید و آیه «لَنْسَفَعًا بِالنَّاصِيَةِ» در همین دنیا عملی شد. (۱)

کلمه «نادی» به مجلس عمومی یا تفریح گفته می شود.

«زبانیه» جمع «زبینه» به معنای مأمور است.

امام علی علیه السلام می فرماید: ثمره علم بندگی خداست. آغاز این سوره فرمان قرائت و تعلیم با قلم بود و پایانش سجده و تقرّب است. یعنی علم مفید، علمی است که ما را به خدا برساند.

البته راه قرب به خداوند شامل تمام کارهایی است که با قصد قربت انجام می شود، لیکن سجده بهترین راه قرب است.

□
در این سوره کوچک سه بار کلمه «کَلَّا» آمده است. یعنی باید از توهمات و پندارهای بی اساس پرهیز نمود.

امام رضا علیه السلام به استناد آیه «وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ» فرمودند: نزدیک ترین حالات انسان نسبت به خداوند حالت سجده است.

(۲)

پیام ها:

۱- راه توبه برای همه باز است ولی اگر توبه نکردند و دست بر نداشتند، گرفتار کیفر می شوند. «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنْسَفَعًا»

ص: ۵۳۹

۱-۱. تفسیر نمونه به نقل از تفسیر کبیر.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۲- در برابر ستمگران تهدید لازم است. «لَنْسَفَعًا بِالنَّاصِيَةِ»

۳- دروغ و دروغ گویی ریشه دیگر خطاها و خلاف کاری است. «كَاذِبِهِ خَاطِئُهُ»

۴- پشتوانه عملهای ایدایی مخالفان، جلسات مخفیانه است. «يُنْهَى عِبْدًا إِذَا صَلَّى - فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ»

۵- با اینکه مخالفان پیامبر، متشکل و سازمان یافته بودند، ولی کاری از پیش نبردند. «فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ»

۶- کلوخ انداز را پاداش سنگ است. «فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ - سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ»

۷- قدرت خداوند بر همه توطئه ها غالب است. «سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ»

۸- در برابر نهی و منع دیگران، شما اصرار بر انجام کارهای عبادی داشته باشید.

«يُنْهَى عِبْدًا إِذَا صَلَّى - وَ اسْجُدْ»

۹- اول برائت، بعد عبادت. «لَا تَطْعُهُ وَ اسْجُدْ» (از ابوجهل هائی که از نماز نهی می کنند پیروی نکن و به عبادت و سجده بپرداز).

۱۰- سجده بهترین وسیله قرب به خداست. «وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ»

«والحمد لله رب العالمين»

سوره قدر در مکه نازل شده و همانند دیگر سوره های مکی، آیاتش کوتاه و موزون است.

این سوره با اشاره به نزول قرآن در شب قدر آغاز و با بیان اهمیت شب قدر نزد خداوند و برتری آن بر هزار ماه ادامه می یابد و با سلام و درود الهی در آن شب پایان می پذیرد.

روایات متعددی در فضیلت تلاوت این سوره بعد از سوره حمد در نماز وارد شده است و به کسی که آن را در نماز واجب بخواند خطاب می شود: «غفر الله لك ما مضى فاستأنف العمل» (۱) خداوند گذشته تو را بخشید، از نو آغاز کن.

امام رضا علیه السلام فرمود: کسی که در زیارت قبور مؤمنین، سوره قدر را هفت مرتبه بخواند، خداوند آن مردگان و کسی که این سوره را تلاوت کرده است، می آمرزد. (۲)

ص: ۵۴۲

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۷۹.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (۱)

همانا ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم.

نکته ها:

خداوند، امور عالم را از طریق فرشتگان و با واسطه آنان به انجام می رساند. لذا در بسیاری از آیات قرآن، فعل ها و ضمیرهای مربوط به خداوند به صورت جمع آمده است. چنانکه در آغاز این سوره می فرماید: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» ما قرآن را نازل کردیم.

بر اساس نظر مفسران، (۱) قرآن دو بار نازل شده است. یکبار به صورت یکپارچه در شب قدر که این سوره به آن اشاره دارد و بار دیگر به صورت تدریجی در مدت بیست و سه سال دوره رسالت پیامبر. تعبیرات قرآن نیز درباره نزول این کتاب آسمانی دو گونه است. برخی با واژه «انزلنا» از ریشه انزال به معنای نزول دفعی آمده و برخی دیگر با واژه «نزلنا» از ریشه تنزیل به معنای نزول تدریجی آمده است.

از انضمام آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» با آیه «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» (۲) معلوم می شود که شب قدر در ماه رمضان است، اما اینکه کدام یک از شب های ماه رمضان است، در قرآن چیزی بر آن دلالت ندارد و در روایات نیز به صورت مردّد میان یکی از سه شب آمده است. چنانکه از امام صادق علیه السلام در مورد شب قدر پرسیدند: آن حضرت فرمود: در

ص: ۵۴۳

۱- ۱. تفسیر المیزان.

۲- ۲. بقره، ۱۸۵.

شب نوزدهم، بیست و یکم و بیست و سوم رمضان جستجویش کن. (۱) البته معروف میان اهل سنت آن است که شب بیست و هفتم رمضان، شب قدر است.

پیام ها:

۱- شب قدر، شب شکرگزاری و تشکر از خداوند است. زیرا مهم ترین نعمت خداوند بر بشر، یعنی قرآن نازل شده است. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ»

۲- ظرف و مظلوف باید متناسب باشند. بهترین کتاب در بهترین شب بر بهترین انسان ها نازل می شود. «إِذَا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلِهِ الْقَدْرِ»

وَ مَا أَذْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ (۲) لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ (۳)

و توجه دانی که شب قدر چیست؟ شب قدر از هزار ماه بهتر است.

نکته ها:

کلمه «قدر» در قرآن، در چند معنا به کار رفته است:

الف) مقام و منزلت. چنانکه می فرماید: «وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ» (۲) آن گونه که باید، مقام و منزلت الهی را نشناختند.

ب) تقدیر و سرنوشت. چنانکه می فرماید: «جِئْتِ عَلِيَّ قَدْرِي يَا مُوسَى» (۳) ای موسی تو بنا بر تقدیر (الهی به این مکان مقدس) آمده ای.

ص: ۵۴۴

۱- ۱. وسائل الشیعه، ج ۱۰، ص ۳۶۰.

۲- ۲. انعام، ۹۱.

۳- ۳. طه، ۴۰.

ج) تنگی و سختی. چنانکه می فرماید: وَ مَنْ قُدِّرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ ... (۱) کسی که رزق و روزی بر او تنگ و سخت شود...

دو معنای اول در مورد «لَيْلَةِ الْقَدْرِ» مناسب است، زیرا شب قدر، هم شب با منزلتی است و هم شب تقدیر و سرنوشت است.

هستی، حساب و کتاب و قدر و اندازه دارد. «وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۲) هیچ چیز نیست مگر آنکه خزانه آن نزد ماست و جز به مقدار تعیین شده فرو نمی فرستیم. حتی مقدار نزول باران از آسمان حساب شده است. «وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ» (۳) نه تنها باران، بلکه هر چیز نزد او اندازه دارد. «وَ كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» (۴) چنانکه خورشید و ماه، از نظر حجم و وزن و حرکت و مدار آن حساب و کتاب دقیق دارد. و «الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ» (۵)

خداوند در شب قدر، امور یک سال را تقدیر می کند، چنانکه قرآن در جایی دیگر می فرماید:

«فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» (۶) در آن شب، هر امر مهمی، تعیین و تقدیر می شود. بنابراین، شب قدر منحصر به شب نزول قرآن و عصر پیامبر نیست، بلکه در هر رمضان، شب قدری هست که امور سال آینده تا شب قدر بعدی، اندازه گیری و مقدر می شود.

بیدار بودن شب قدر و احیای آن با دعا و نماز و قرآن، مورد سفارش پیامبر و اهل بیت آن حضرت بوده است و در میان سه شب، بر شب بیست و سوم تأکید بیشتری داشته اند.

چنانکه شخصی از پیامبر پرسید: منزل ما از مدینه دور است، یک شب را معین کن تا به شهر بیایم. حضرت فرمود: شب بیست و سوم به مدینه داخل شو. (۷)

امام صادق علیه السلام در حالی که بیمار بودند، خواستند که شب بیست و سوم ایشان را به مسجد ببرند (۸) و حضرت زهرا علیها السلام در این شب، با پاشیدن آب به صورت بچه ها، مانع خواب آنها می شدند. (۹)

در روایات آمده است که دهه آخر ماه رمضان، پیامبر بستر خواب خود را جمع نموده و ده شب را احیا می داشت. (۱۰)

در حدیثی طولانی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم که حضرت موسی علیه السلام به خدا عرض کرد:

خدایا مقام قربت را خواهانم. پاسخ آمد: «قربى لمن استيقظ ليله القدر»، قرب من، در بیداری

ص: ۵۴۵

۱-۱. طلاق، ۷.

۲-۲. حجر، ۲۱.

۳-۳. مؤمنون، ۱۸.

۴-۴. رعد، ۸.

۵-۵. الرحمن، ۵.

٤-٦. دڤان، ٤.

٧-٧. وسائل الشيعة، ج ٣، ص ٣٠٧.

٨-٨. بڤار الانوار، ج ٩٥، ص ١٦٩.

٩-٩. بڤار الانوار، ج ٩٤، ص ١٠.

١٠-١٠. تفسير مجمع البيان.

شب قدر است.

عرضه داشت: پروردگارا، رحمتت را خواستارم. پاسخ آمد: «رحمتی لمن رحم المساکین ليله القدر»، رحمت من در ترحم بر مساکین در شب قدر است.

گفت: خدایا، جواز عبور از صراط می خواهم. پاسخ آمد: «ذلک لمن تصدق بصدقه ليله القدر»، رمز عبور از صراط، صدقه در شب قدر است.

عرض کرد: خدایا بهشت و نعمت های آن را می طلبم. پاسخ آمد: «ذلک لمن سبح تسبیحه فی ليله القدر»، دستیابی به آن، در گرو تسبیح گفتن در شب قدر است.

عرضه داشت: پروردگارا، خواهان نجات از آتش دوزخم. پاسخ آمد: «ذلک لمن استغفر فی ليله القدر»، رمز نجات از دوزخ، استغفار در شب قدر است.

در پایان گفت: خدایا رضای تو را می طلبم. پاسخ آمد: «رضای لمن صلی رکعتین فی ليله القدر»، کسی مشمول رضای من است که در شب قدر، نماز بگذارد. (۱)

از وقایع عجیب تاریخی، ضربت خوردن حضرت علی علیه السلام در شب قدر، در محراب عبادت و به هنگام نماز است. آری، اشرف خلق خدا، در اشرف مکان ها و اشرف زمان ها، در اشرف حالات، شهید شد.

شب جایگاه ویژه ای در مسائل معنوی دارد که به چند مورد اشاره می کنیم:

خداوند برای اهدای تورات، حضرت موسی را به مناجات شبانه فراخواند: «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» (۲)

قرآن، زمان مناسب برای استغفار را، هنگام سحر می داند: «وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَعْفِرُونَ» (۳)

عروج پیامبر به آسمان، به هنگام شب بود. «أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» (۴)

پیامبر مأمور بود که مناجات و عبادات شبانه داشته باشد. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ» (۵)، «قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» (۶)

خداوند از عابدان در شب ستایش می کند. «يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنَاءَ اللَّيْلِ» (۷) و به تسبیح در

ص: ۵۴۶

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۲۰.

۲-۲. بقره، ۵۱.

۳-۳. ذاریات، ۱۸.

٤-٤. اسراء، ١.

٥-٥. اسراء، ٧٩.

٦-٦. مزمل، ٢.

٧-٧. آل عمران، ١١٣.

شب سفارش می کند. «وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا» (۱)

خداوند در قرآن، به زمان طلوع فجر و هنگام عصر یک بار سوگند یاد کرده است ولی به هنگام سحر سه بار. «وَاللَّيْلِ إِذَا عَشَسَ» (۲)، «وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ» (۳)، «وَاللَّيْلِ إِذَا يَشْرُ» (۴)

طول شب قدر، یک شب کامل کره زمین است که ۲۴ ساعت می شود، نه آنکه مخصوص مکان خاصی همچون مکه و آن هم به میزان ۸ ساعت شب آن منطقه باشد. چنانکه مراد از روز عید فطر، یک روز کامل کره زمین است که شامل همه نقاط و مناطق می شود.

تقارن شب تقدیر بشر با شب نزول قرآن، شاید رمز آن باشد که سرنوشت بشر، وابسته به قرآن است. اگر پیرو قرآن باشد، سعادت و رستگاری و اگر دور از قرآن باشد، شقاوت و بدبختی برای او رقم می خورد.

ابوذر می گوید: به رسول خدا عرضه داشتم آیا شب قدر در عهد انبیا بوده و امر بر آنان نازل می شده و پس از آنکه از دنیا می رفتند، نزول امر در آن شب تعطیل می شده است؟ حضرت فرمودند: شب قدر تا قیامت هست. (۵)

شاید رمز اینکه شب قدر مخفی است، آن باشد که مردم شب های متعدد را به عبادت پردازند، کسانی که یک شب آنرا درک کردند مغرور نشوند و کسانی که آنرا درک نکردند، از باقی شب ها مأیوس نشوند.

در روایات آمده است: «العمل الصالح فيها خير من العمل في الف شهر ليس فيها ليلة القدر» (۶) کار نیک در شب قدر، بهتر از کار نیک در هزار ماه بدون شب قدر است.

پیام ها:

۱- برای امور مقدس، زمان مقدس انتخاب کنید. «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ»

۲- زمان ها یکسان نیست، بعضی زمان ها بر بعضی دیگر برتری دارد. «لَيْلَةُ الْقَدْرِ»

ص: ۵۴۷

۱- ۱. انسان، ۲۶.

۲- ۲. تکویر، ۱۷.

۳- ۳. مدثر، ۳۳.

۴- ۴. فجر، ۴.

۵- ۵. تفسیر برهان.

۶- ۶. من لایحضر، ج ۲، ص ۱۵۸.

خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ»

تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤﴾

در آن شب، فرشتگان و روح به اذن پروردگارشان برای انجام هر کاری فرود آیند.

نکته ها:

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: آیا روح همان جبرئیل است؟ فرمود: جبرئیل از ملائکه است و روح برتر از ملائکه است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ ... (۱)

با نزول فرشتگان بر قلب پیامبر و امام معصوم در شب قدر، ارتباط زمین با آسمان، مُلک با ملکوت و طبیعت با ماوراء طبیعت برقرار می شود.

روح انواعی دارد:

- روحی که منشأ تمایلات و شهوات است.

- روحی که منشأ قدرت و حرکات است. این دو روح، مشترک میان انسان و حیوان است.

- روحی که منشأ اختیار و اندیشه است، که این روح مختص انسان است.

- روحی که عقل محض است و جوهر وجودی فرشتگان را تشکیل می دهد.

- روحی که برتر از فرشتگان است و شب قدر همراه آنان به زمین نازل می شود.

در روایات آمده است که با منکران امامت، با سوره قدر احتجاج کنید. (۲) زیرا بر اساس این سوره، فرشتگان هر سال در شب قدر نازل می شوند. در زمان حیات پیامبر بر وجود شریف حضرتش وارد می شدند. پس از آن حضرت بر چه کسانی نازل می شوند؟

روشن است که هر کسی نمی تواند میزبان فرشتگان الهی باشد و باید او همچون پیامبر، معصوم بوده و ولایت امور بشر به عهده او باشد و او کسی جز امام معصوم نیست که در زمان ما، حضرت مهدی علیه السلام می باشد و فرشتگان در شب قدر شرفیاب محضرش می شوند.

ص: ۵۴۸

نگاهی به فرشتگان در قرآن (۱)

فرشتگان، کارگزاران نظام هستی و مأمور انجام فرامین خداوند در اداره امور هستند. در قرآن برای هر دسته از فرشتگان مأموریت و نقش خاصی تعیین شده است و با همان مأموریت نام گزاری شده اند: «النَّازِعَاتِ» (۲)، «الصَّافَّاتِ» (۳)، «فَالزَّاجِرَاتِ» (۴)، «النَّاشِرَاتِ» (۵)، «فَالفَارِقَاتِ» (۶)، «فَالْمُدَبِّرَاتِ» (۷)

برخی فرشتگان برای حفاظت گماشته شده اند. «إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ» (۸)

بعضی فرشتگان با اولیاء الهی گفتگو دارند. با زکریا سخن گفتند و او را به فرزندی به نام یحیی بشارت دادند «فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ» (۹) و همین فرشتگان با حضرت مریم گفتگو کردند.

«إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ» (۱۰)

در مواردی، سخن از امداد فرشتگان به رزمندگان در جبهه های جنگ به میان آمده است.

چنانکه در جنگ بدر، خداوند سه هزار فرشته را به یاری مسلمانان فرستاد. «يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ» (۱۱)

برخی فرشتگان مسئول گرفتن جان مردم هستند. «يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ» (۱۲) و دسته ای دیگر، مسئول امور عرش. «يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ» (۱۳)

از امتیازات فرشتگان، عبادت دائمی و خستگی ناپذیر آنهاست که قرآن می فرماید: «وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَشِيءُ تَكْبُرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ» (۱۴)، «يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ» (۱۵)

از وظایف دیگر فرشتگان، دعا و استغفار برای مؤمنین «يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» (۱۶) و صلوات بر پیامبر اسلام است. «إِنَّ اللَّهَ وَ مَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ» (۱۷)

ص: ۵۴۹

۱-۱. در نهج البلاغه، خطبه ۱ و ۹۱ درباره ملائکه مطالبی آمده است.

۲-۲. نازعات، ۱.

۳-۳. صافات، ۱.

۴-۴. صافات، ۲.

۵-۵. مرسلات، ۳.

۶-۶. مرسلات، ۴.

- ۷-۷. نازعات، ۵.
- ۸-۸. انفطار، ۱۰.
- ۹-۹. آل عمران، ۳۹.
- ۱۰-۱۰. آل عمران، ۴۲.
- ۱۱-۱۱. آل عمران، ۱۲۴.
- ۱۲-۱۲. سجده، ۱۱.
- ۱۳-۱۳. حاقه، ۱۷.
- ۱۴-۱۴. سجده، ۱۵.
- ۱۵-۱۵. انبياء، ۲۰.
- ۱۶-۱۶. شوري، ۵.
- ۱۷-۱۷. احزاب، ۵۶.

فرشتگان درجاتی دارند و همه در یک سطح و مقام نیستند. «مَا مِّنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ» (۱) خداوند، همان گونه که بعضی از انبیا را بر برخی دیگر برتری داده، از میان فرشتگان نیز بعضی را برگزیده است. «اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ» (۲)

قدرت تمام فرشتگان یکسان نیست و ظرفیت های متفاوتی دارند. «أُولَىٰ أَجْنَحِهِ مَثْنَىٰ وَ ثُلَاثَ وَ رُبَاعَ» (۳) بعضی فرمانبرند و بعضی فرمانده، ولی همه معصوم و امین. «مُطَاعٍ ثُمَّ أَمِينٍ» (۴)

ایمان به همه فرشتگان لازم است، «كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ» (۵) و انکار آنان در کنار انکار خداوند آمده است. «وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ» (۶)

فرشتگان، لشکر الهی هستند و تعدادشان را جز خداوند هیچ کس نمی داند. «وَ مَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ» (۷) و اگر گاهی سخن از تعداد به ظاهر اندک آنان است، نظیر آیه «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ» (۸) که می فرماید: مأموران دوزخ نوزده نفرند، دلایل دیگری دارد، نه آنکه به خاطر نداشتن نیرو باشد.

فرشتگان، اطاعت مطلق از خداوند دارند و هر چه را مأمور شوند انجام می دهند و هرگز نافرمانی ندارند. «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۹)

آنان بر فرمان خداوند پیشی نمی گیرند و فقط فرمان او را عمل می کنند. «لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ»

ص: ۵۵۰

۱-۱. صافات، ۱۶۴.

۲-۲. حج، ۷۵.

۳-۳. فاطر، ۲.

۴-۴. تکویر، ۲۱.

۵-۵. بقره، ۲۸۵.

۶-۶. نساء، ۱۳۶.

۷-۷. مدثر، ۳۱.

۸-۸. مدثر، ۳۰.

۹-۹. تحریم، ۶.

(۱)

اطاعت آنان آگاهانه و بر اساس تقوای الهی است و در اطاعت، کار خاصی را گزینش نمی کنند، بلکه هر کاری که به آنان محوّل شود انجام می دهند. «يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۲)

پیامبر اسلام فرمود: آفرینش فرشتگان، همه از نور است. «ان الله عز و جل خلق الملائكة من النور» (۳) و خداوند هیچ موجودی را به اندازه فرشتگان نیافریده است. «ما من شيء مما خلق الله اكثر من الملائكة» (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: فرشتگان، اهل خوردن و آشامیدن و آمیزش جنسی نیستند. «ان الملائكة لا يأكلون و لا يشربون و لا ينكحون» (۵)

پیام ها:

۱- فرشتگان بدون اذن خداوند کاری انجام نمی دهند. تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ ... بِإِذْنِ رَبِّهِمْ

۲- تقدیر امور در شب قدر، با نزول و حضور فرشتگان صورت می گیرد. تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ ... مِنْ كُلِّ أَمْرٍ

۳- تقدیر امور در شب قدر، گوشه ای از ربوبیت الهی است. «بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ»

سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطَلَعِ الْفَجْرِ» (۵)

(آن شب) تا طلوع فجر، (سراسر) سلام و درود است.

نکته ها:

«سَلَامٌ»، یکی از نام های خداوند در قرآن است. هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ ... (۶)

مراد از «سَلَامٌ» در این آیه، لطف و عنایت ویژه الهی نسبت به بندگان در شب قدر است که سلامت و رحمت و برکت را به دنبال دارد و باب نعمت و عذاب را می بندد، زیرا کید و وسوسه شیطان در آن شب مؤثر واقع نشود. (۷)

در شب قدر، فرشتگان به زمین نازل می شوند و بر هر مرد و زنی که در حال عبادت باشند، سلام می کنند. (۸) چنانکه در قیامت نیز با گفتن سلام به استقبال بهشتیان می روند: «سَلَامٌ»

ص: ۵۵۱

٢-٢. نحل، ٥٠.

٣-٣. اختصاص، ص ١٠٩.

٤-٤. تفسير قمى، ج ٢، ص ٢٦٠.

٥-٥. بحار الانوار، ج ٥٦، ص ١٧٤.

٦-٦. حشر، ٢٣.

٧-٧. تفسير الميزان.

٨-٨. تفسير مجمع البيان.

پیام ها:

- ۱- شب قدر، شب سلامت فکر و روح آدمی و تعالی به سوی خداوند سلام است. «سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ»
- ۲- شب قدر، شب رحمت است و می توان با توبه، الطاف خداوند را به خود جلب کرد. «سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ»
- ۳- تقدیر امور از سوی خداوند، بر اساس سعادت بشر است، مگر آنکه او خود جز این بخواهد. «سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۵۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿١﴾ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً ﴿٢﴾ فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ ﴿٣﴾ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ ﴿٤﴾

کسانی که کفر ورزیدند از اهل کتاب و مشرکان، (از راه انحرافی خود) دست بردارند تا آنکه دلیل روشنی برایشان بیاید. پیامبری از سوی خدا که کتاب (آسمانی) را تلاوت کند. در آن ها نوشته هایی استوار و با ارزش است. کسانی که به آنان کتاب داده شد، متفرق نشدند مگر بعد از آنکه برهان روشن برایشان آمد.

نکته ها:

«بینه» به معنای دلیل روشن است که به واسطه آن حق از باطل آشکار گردد.

«قِيَمَةٌ» به معنای مستقیم، محکم، ارزشمند و گرانبهاست. «قیم» به کسی گویند که دلسوز است و به مصالح دیگران قیام می کند. حرف تاء در کلمه «قِيَمَةٌ» برای مبالغه است نظیر علامه، نه تأنیث.

این آیه را دو گونه تفسیر کرده اند: طبق یک تفسیر سخن از بی وفائی و عدم صداقت اهل کتاب و مشرکان است و در تفسیر دیگر سخن از اتمام حجت برای آنان است.

ادعای کفار این بود که تا دلیل روشنی به ما نرسد، در راه خود باقی هستیم، ولی بعد از آن که

دلیل روشنی رسید، باز هم در راه خود باقی ماندند و جز عده ای ایمان نیاوردند. شبیه این مضمون، در آیه ۸۹ سوره بقره آمده است که قبل از ظهور اسلام در انتظار آمدن پیامبر جدیدی بودند و به خود نوید می دادند، ولی «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا» همین که آمد برای آنان چیزی را که می شناختند نپذیرفتند.

«صحف» جمع «صحیفه» است. گویا هر بخش از کتاب آسمانی به تنهایی صحیفه ای است. تورات یک کتاب است ولی قرآن در باره آن می فرماید: «صُحُفٍ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى» (۱)

پیام ها:

- ۱- بدون دلیل روشن انتظار نداشته باشید که مردم دست از عقیده و راه خود بردارند. لَمْ يَكُنْ ... مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ
 - ۲- در اتمام حجّت، کفّار و مشرکان از یکدیگر جدا نیستند. خداوند برای همه مردم، چه کفّار و چه مشرکان، با فرستادن بیّنه، اتمام حجّت می کند. «تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ»
 - ۳- از اهل کتاب توقع بیشتری است. (با اینکه در آیه اول سخن از اهل کتاب و مشرکان بود ولی در آیات بعد انتقاد تنها از اهل کتاب است.) «وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ»
 - ۴- اتمام حجّت خداوند از طریق پیامبری آسمانی و کتاب پاک است. رَسُولٌ ...
- يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً
- ۵- قرآن از هر خطا و انحراف و لغو و باطل و تحریف دور است. «صُحُفًا مُطَهَّرَةً»
 - ۶- در قرآن، دستورات قوام بخش است. (۲) «فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ»
 - ۷- قرآن هم خود کتابی معتدل و دور از اعوجاج است (۳) و هم سبب اعتدال و

ص: ۵۵۵

۱-۱. اعلی، ۱۹.

۲-۲. کلمه «کُتِبَ» می تواند به معنای دستورات دینی باشد، نظیر آیه «کتب علیکم الصیام» که کتاب به معنای دستور است.

۳-۳. اگر «قیمه» را به معنای ثابت و پایدار و به اصطلاح ادبی فعل لازم بدانیم.

۸- با وجود هوای نفس، علم و دانش مشکل گشا نیست. اهل کتاب حق را به روشنی فهمیدند ولی به خاطر هواهای نفسانی، دست خوش تفرقه شدند. وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ...

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ (۵)

به اهل کتاب فرمانی داده نشده جز آنکه خدا را پرستند در حالی که دین را برای او خالص ساخته و گرایش به حق داشته باشند و نماز را به پا دارند و زکات پردازند و این است دین استوار.

نکته ها:

«حُنَفَاءَ» جمع «حنیف» به معنای گرایش به حق است، در برابر کلمه «جنیف» که به معنای گرایش به باطل است.

اگر آیه «ذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ» را در کنار آیه «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ» (۲) بگذاریم می توان استفاده کرد که عبادت خالص و بی پیرایه و رابطه با خدا (نماز) و کمک به دیگران (زکات)، از امور فطری هر انسانی است.

پیام ها:

۱- سلیقه ها و هوسهای دیگران متغیر است. دین پایدار و ثابت، سرسپردگی خالصانه به خدای ثابت است. مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ...
ذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ

ص: ۵۵۶

۱- ۱. اگر «قیمه» را به معنای برپا کننده و به اصطلاح ادبیات عرب متعدی و دارای مفعول بدانیم.

۲- ۲. روم، ۳۰.

۲- ایمان بدون نماز و زکات استوار نیست. «يُتَيَّمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ»

۳- توجه به سابقه لجاجت ها و تفرقه ها، سبب تسلی پیامبر و پیروان است. «وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ ... إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ

۴- توحید و پرستش خالصانه خداوند، عامل وحدت است. «وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ... وَ مَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ

۵- پیامبران، مردم را به سوی خدا دعوت می کردند نه خود. «وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ»

۶- خالص و بی پیرایه بودن، رمز بقاء است. «مُخْلِصِينَ ... ذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ»

۷- فرمان توحید و نماز و زکات در تمام ادیان آسمانی بوده است. «وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ ...

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَ الْمُشْرِكِينَ فِي ذَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ» (۶) «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ» (۷)

همانا کسانی از اهل کتاب و مشرکان که کافر شدند، در آتش دوزخند، در آن جاودانه اند. آنانند بدترین مخلوقات. بی شک کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند آنانند خود بهترین مخلوقات.

نکته ها:

کلمه «بریه» یا از «بری» به معنای خاک و مراد از آن تمام خاکیان از جمله بشر است و یا از «برء» به معنای خلق است و «بریه» بر وزن فعلیه به معنای مفعوله یعنی مخلوقات است.

در روایاتی از شیعه و سنی نقل شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به علی بن ابیطالب فرمودند: تو و یاران تو خیر البریه هستید. (۱)

مشابه این آیه، در جای دیگر قرآن چنین آمده است: «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمُّ الْبُكْمُ»

ص: ۵۵۷

دلیل بدترین بودن انسان آن است که رسول و کتاب به سراغش آمده و او حقیقت را می فهمد ولی به خاطر غرور و تکبر لجاجت می کند. كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ... هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ

پیام ها:

- ۱- کسی که اسلام را نپذیرد، خواه مشرک باشد، خواه اهل کتاب، کافر است. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ»
- ۲- سرنوشت اهل کتاب و مشرکان یکی است. «أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ»
- ۳- گل سر سبد هستی یعنی انسان، به خاطر پشت پا زدن به منطق و بینه، بدترین مخلوقات می شود. «شَرُّ الْبَرِيَّةِ»
- ۴- انسان با انتخاب خود جایگاه خود را تعیین می کند، یا شرّ البریّه و جهنمی، یا خیر البریّه و بهستی. كَفَرُوا ... شَرُّ الْبَرِيَّةِ ... آمَنُوا ... خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
- ۵- مقایسه میان کفر و ایمان و پایان کار آنان، بهترین نوع روشنگری است. «شَرُّ الْبَرِيَّةِ - خَيْرُ الْبَرِيَّةِ»
- ۶- رشد یا سقوط دیگر موجودات، محدود است ولی رشد و سقوط انسان، بی نهایت است. «شَرُّ الْبَرِيَّةِ - خَيْرُ الْبَرِيَّةِ» (انسان در اثر ایمان و عمل صالح می تواند حتی از فرشتگان برتر باشد).
- ۷- بهترین شدن در گرو ایمان است و بدترین ها اهل کفرند. (در کلمه «هُم» معنای انحصار است) أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ... هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
- ۸- ایمان به شرطی ثمربخش است که همراه با عمل صالح باشد «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (ولی کفر به تنهایی سبب دوزخ است).

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ (۸)

پاداش آن گروه در نزد پروردگارشان، باغهای جاودانه ای است که زیر آن نهرها جاری است. (آنان) برای همیشه در بهشت جاودانه اند، خدا از آنان راضی است و آنان نیز از او راضی. این مقام مخصوص کسی است که از پروردگارش خشیت دارد.

نکته ها:

«خَشِيْتُ» به آن خوفی گفته می شود که بر اساس تعظیم و عظمت باشد.

این آیه می فرماید: بهشت مخصوص اهل خشیت است. «ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ» و آیه ای دیگر می فرماید: تنها علما اهل خشیت هستند: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (۱) پس بهشت مخصوص علما است.

از طرفی می دانیم که تمام علما و دانشمندان اهل بهشت نیستند. زیرا قرآن بسیاری از دوزخیان را کسانی می داند که بعد از علم و آگاهی گمراه شدند: «أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ» (۲) و همچنین تمام بی سوادان دوزخی نیستند.

پس آن علمی که سبب خشیت می شود این علم اصطلاحی نیست، بلکه مراد یک فهم طبیعی و الهی است که سبب نورانیت دل شود.

پیام ها:

۱- بهشت جسم، باغ و نهر و بهشت روح، رضای خداوند است. جَنَّاتٌ عَدْنٍ ...

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ

۲- خشیت الهی، سرچشمه عمل به دستورات الهی است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا

ص: ۵۵۹

۱- ۱. فاطر، ۲۸.

۲- ۲. جاثیه، ۲۳.

الصَّالِحَاتِ ... جَزَاؤُهُمْ ... جَنَّاتُ ... ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ»

۳- جاودانگی بهشت برای مؤمنان قطعی است. (کلمات «عَدْنِ»، «خَالِدِينَ» و «أَبَدًا» همه بیانگر قطعی بودن خلود است.) جَنَّاتُ
عَدْنٍ ... خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۶۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴿١﴾ وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ﴿٢﴾ وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا ﴿٣﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ﴿٤﴾ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا ﴿٥﴾ يَوْمَئِذٍ يَصُدُّرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ﴿٦﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

آن گاه که زمین به لرزش شدید خود لرزانده شود. و زمین بارهای سنگین خود را بیرون افکند. و انسان بگوید: زمین را چه شده است؟ (که اینگونه سخت می لرزد). در آن روز زمین خبرهای خود را بازگو کند. چرا که پروردگارت به آن وحی کرده است. در آن روز مردم به طور پراکنده (از قبرها) بیرون آیند تا کارهایشان به آنان نشان داده شود. پس هر کس به مقدار ذره ای کار نیک کرده باشد همان را ببیند. و هر کس هم وزن ذره ای کار بد کرده باشد آن را ببیند.

نکته ها:

مراد از «أَثْقَالَهَا»، مردگان هستند که در قیامت، زمین آنها را بیرون می افکند. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ» (۱)

ص: ۵۶۲

حضور مردم در قیامت بطور پراکنده است. چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «أَشْتَاتًا»، «كَانَهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرًا» (۱)، «كَالْفَرَّاشِ الْمُبْتُوثِ» (۲) حضور متفرق مردم در قیامت یا به خاطر آن است که هر کس همراه رهبری که در دنیا انتخاب کرده، می باشد یا آنکه خوبان و بدان از یکدیگر جدا می شوند.

با اراده خدا در قیامت، جمادات نیز به سخن می آیند، نه فقط زمین، بلکه اعضای بدن انسان علیه او گواهی می دهند. «وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ» (۳)

در روایات آمده است که در مکان های مختلف نماز بخوانید، زیرا آن مکان در قیامت برای شما شهادت می دهد. (۴)

در روایت دیگری آمده است که در بیابانها نیز اذان بگویید، زیرا به هر سنگ و کلوخی که صدای شما برسد، گواه قیامت شماست.

حضرت علی علیه السلام پس از آنکه بیت المال را تقسیم می کرد، دو رکعت نماز می خواند و به زمین خطاب می کرد: «اشهدی انی ملتتک بحق و فرغتک بحق» (۵) ای زمین گواهی بده که من تو را از بیت المال بر اساس حق پر کردم و سپس بر اساس حق خالی کردم.

در روایات است که نحوه خیر دادن زمین این گونه است که می گوید: فلانی در فلان زمان فلان عمل را روی من انجام داد. (۶)

«مِثْقَالٍ» از «ثقیل» به معنای میزان سنگینی است و کلمه «ذَرَّةٌ» یا به معنای کوچک ترین مورچه است و یا به معنای ذرات سبک پراکنده در هوا. البته امروز به اتم نیز ذره می گویند.

ص: ۵۶۳

۱-۱. قمر، ۷.

۲-۲. قارعه، ۴.

۳-۳. فصلت، ۲۱.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۵-۵. لئالی الاخبار، ج ۵، ص ۷۹.

۶-۶. تفسیر نورالثقلین.

ولی به هر حال مراد از آن کوچک ترین واحد وزن است.

در روایات می خوانیم: مرد عربی وارد مسجد پیامبر اکرم شد و گفت: «علمنی بما علمک الله» از آنچه خدا به تو یاد داده مرا یاد بده! حضرت شخصی را مأمور آموزش قرآن به او کردند.

معلم برای او سوره إِذَا زُلْزِلَتْ... را خواند، همین که به آیه فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ أُوقِيَّةٍ... رسید، مرد عرب گفت: «کفانی» مرا بس است و سپس رفت. پیامبر فرمود: «رجع فقیها» (۱)

در سوره لقمان نیز، لقمان به فرزندش می فرماید: اگر به اندازه وزن خردلی عمل نیک یا بد داشته باشی، در دل سنگ یا در اوج آسمان یا در زمین باشد، خداوند در قیامت برای حساب می آورد. «يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ» (۲)

گواهی و شهادت زمین در قیامت، بیانگر آن است که در همین حال، زمین آگاهانه کارهای ما را درک می کند و در آن روز با فرمان و وحی الهی بازگو می کند.

جناب آقای حسان در دیوان خود، آیات سوره زلزال را این گونه به نظم در آورده است:

این زمین در آن زمان پر بلا

ناگهان چون زلزلت زلزلهها

از درونش اخراجت اثقالها

با تعجب قال الانسان مالها

مردگان خیزند بر پا کلهم

تا همه مردم یروا اعمالهم

هر که آرد ذرّه خیراً یره

یا که آرد ذرّه شرّاً یره

آن زمان خورشید تابان کورت

کوههای سخت و سنگین سیرت

آبها در کام دریا سجرت

آتش دوزخ به شدت سَعَت

چون در آن هنگام جَنّت ازلفت

خود بداند هر کسی ما احضرت

اضافه شدن زلزله به زمین «زلزالها» هم رمز عظمت زلزله است و هم رمز گستردگی آن در تمام زمین. در اولین آیه سوره حج نیز عظمت این زلزله مطرح شده است: «إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» در خطبه ۱۵۷ نهج البلاغه نیز می خوانیم: «عباد الله احذروا یوما تفحص فیہ الاعمال و یکثر فیہ الزلزال و تشیب فیہ الاطفال» بندگان خدا! بترسید از روزی که در آن، تمام اعمال بررسی شود، زلزله ها زیاد می شود و کودکان (به خاطر طولانی بودن یا سختی آن روز) پیر می شوند.

ص: ۵۶۴

۱-۱. تفاسیر نمونه و نورالثقلین.

۲-۲. لقمان، ۱۶.

۱- زلزله بزرگ زمین در آستانه قیامت، امری قطعی و حتمی است. «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا» (کلمه اذا در موردی بکار می رود که امر قطعی باشد)

۲- معاد جسمانی است. (جسم انسانها در زمین دفن شده که در قیامت خارج می شود، نه روح آنها) «أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا»

۳- قیامت روز تحیر انسان است. «قَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا»

۴- هستی شعور دارد. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا»

۵- زمین از گواهان قیامت است. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا»

۶- در قیامت راه هر گونه انکار بسته است. «لِيَرَوْا أَعْمَالَهُمْ»

۷- همه مردم در دادگاه عدل الهی یکسان اند. فَمَنْ يَعْمَلْ ... فَمَنْ يَعْمَلْ ...

۸- کیفر و پاداش الهی، بر اساس عمل است. فَمَنْ يَعْمَلْ ... فَمَنْ يَعْمَلْ ...

۹- عمل هر چه هم کوچک باشد، حساب و کتاب دارد. لذا نه گناهان را کوچک شمیرید و نه عبادات را. «مِثْقَالَ ذَرَّةٍ»

۱۰- تجسم و دیدن عمل در آن روز خود عذاب یا لذت است. «يَرَهُ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾ فَالْمُعْجِرَاتِ صُبْحًا ﴿٣﴾ فَأَتُوْنَ بِهِ نَفْعًا ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ﴿٦﴾ وَ إِنَّهُ عَلِيمٌ ذَلِكْ لَشَهِيدٌ ﴿٧﴾ وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ﴿٨﴾ أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ﴿٩﴾ وَ حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ﴿١٠﴾ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ ﴿١١﴾

(۱) سوگند به اسبان دونده که (در میدان جهاد) نفسشان به شماره افتاد. (۲) و (به هنگام تاختن، از برخورد نعل اسبان با سنگ های بیابان) به شدت برق افروزند.

(۳) و صبحگاهان بر دشمن هجوم برند. (۴) و گرد و غبار برانگیزند. (۵) و در میان معرکه و جمع دشمنان در آمده اند. (۶) همانا انسان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس است. (۷) و بی شک بر این (ناسپاسی) گواه است. (۸) و همانا او علاقه شدیدی به مال دارد. (۹) آیا انسان نمی داند که وقتی آنچه در گورهاست برانگیخته شود. (۱۰) و آنچه در سینه هاست فاش شود. (۱۱) همانا خداوند در آن روز به کارشان آگاه است.

نکته ها:

«عدو» به معنای تجاوز است. چون دويدن، تجاوز از حد حرکت عادی است، به آن «عدو»

گفته می شود. «ضَبِحَ» به معنای صدای نفس اسب است. «قَدَحَ» به معنای خروج آتش از سنگ چخماق، «المَغِيرَاتُ» از «اِغَارَهُ» به معنای تاختن سریع، «صُبْحًا» کنایه از غافلگیر کردن دشمن و پنهان کردن زمان هجوم است.

«أَثْرُنَ» از «اِثَارَهُ» به معنای منتشر ساختن، «نَقَعَ» به معنای غبار و «كَنُودَ» به معنای کفور است.

در کلمه «بُعْثِرَ» معنای بعث و اشاره نهفته است یعنی بیرون کشیدن و زیرو رو کردن.

«حُصِّلَ» به معنای استخراج مغز از پوسته و متمایز شدن خصلت های نیک و بد در آن روز از یکدیگر است.

قرآن در برخی آیات، انسان را به خاطر برخی صفات، مورد سرزنش قرار داده و او را «ظُلُومًا جَهُولًا» (۱) (ستمگر و نادان)، «هَلُوعًا» (۲) (حریص)، «يُؤَسَّأً» (۳) (ناامید)، «كَفُورًا» (۴) (ناسپاس)، «جَزُوعًا» (۵) (بی صبر)، «مَنُوعًا» (۶) (بخیل) خوانده است. ولی از سوی دیگر درباره انسان می فرماید: «كَرَّمْنَا» (۷) (گرامی داشتیم)، «فَضَّلْنَا» (۸) (برتری دادیم)، «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۹) (بهترین قوام را به او دادیم)، «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (۱۰) (روح الهی در او دمیدیم) و این دوگانگی به خاطر آن است که در انسان دو نوع عامل حرکت وجود دارد: یکی عقل و یکی غریزه. اگر در مسیر بندگی خدا و تربیت اولیای خدا قرار گیرد، به گونه ای است و اگر در مسیر هوسها و طاغوت ها و وسوسه ها قرار گیرد، به گونه دیگر.

در قرآن از علاقه شدید و حریصانه به مال دنیا که سبب فراموش کردن آخرت و محرومان شود، انتقاد شده است. «إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ»

قرآن از مال دنیا به «خیر» تعبیر کرده است: «لِحُبِّ الْخَيْرِ» تا بفهماند مال باید از راه خیر بدست آید و در راه خیر با نیت خیر و با شیوه خیر مصرف گردد.

ص: ۵۶۹

۱-۱. احزاب، ۷۲.

۲-۲. معارج، ۱۹.

۳-۳. اسراء، ۸۳.

۴-۴. اسراء، ۶۷.

۵-۵. معارج، ۲۰.

۶-۶. معارج، ۲۱.

۷-۷. اسراء، ۷۰.

۸-۸. اسراء، ۷۰.

۹-۹. تین، ۴.

۱۰-۱۰. حجر، ۲۹.

۱- جهاد و دفاع به قدری ارزش دارد که خداوند به نفس اسب های زیر پای جهادگران سوگند یاد می کند. «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبِحًا»

۲- مسلمانان باید اسب سوار و چابک باشند. (در سوگند به نفس اسب، نوعی تشویق به اسب سواری هدفدار است.) «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبِحًا»

۳- اسبان در راه خدا می دونند، ولی انسان در برابر خدا سرسختی می کند.

وَ الْعَادِيَاتِ ... إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ

۴- در جهاد با دشمن، سرعت عمل یک ارزش است. «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبِحًا»

۵- هنگام غفلت دشمن برای حمله استفاده کنید. «فَالْمَغِيرَاتِ ضَبِحًا»

۶- دشمن را چنان غافلگیر کنید که ناگاه در وسط آنان باشید تا فرصت مقابله با شما را نداشته باشند. «فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا»

۷- ناسپاسی و مال دوستی انسان را در برابر جبهه حق قرار می دهد. «وَ الْعَادِيَاتِ ...

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ... لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ

۸- شهدای جبهه ها و امدادهای الهی را فراموش نکنید. «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ»

۹- پیروزی و امتیث انسان را مغرور می کند، هشدار لازم است. «لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ»

۱۰- وجدان انسان آگاه است؛ حتی در مواردی که عذر و بهانه می آورد خود می داند که چه کاره است. «وَ إِنَّهُ عَلِيٌّ ذَلِكَ لَشَهِيدٌ»

۱۱- در فرهنگ اسلامی، ثروت و مال خیر است. «إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ»

۱۲- علاقه به مال، امری فطری است، آنچه مذموم است علاقه افراطی است که انسان از یک سو دست به هر نوع درآمدی می زند و از سوی دیگر حقوق واجب الهی را نمی پردازد. «لَشَدِيدٌ»

۱۳- معاد جسمانی است زیرا سخن از قبر است. «بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ» (در آیه ای

دیگر می فرماید: «يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ» (۱)

۱۴- یاد قیامت، عامل هشدار به ناسپاسان و مال پرستان است. «أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ»

۱۵- روز قیامت اسرار درونی کشف و حسابرسی خواهد شد. «حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ»

۱۶- خداوند بر افکار و اعمال ما آگاهی کامل دارد. («خبیر» به معنای آگاهی از ظاهر و باطن است) إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ ... لَخَبِيرٌ

۱۷- خداوند در دنیا نیز به امور مردم آگاه است، اما در قیامت، این خبیر بودن برای همه ظاهر می شود. «يَوْمَئِذٍ»

۱۸- چون خداوند خبیر است، حسابرسی او نیز دقیق است. «يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ»

۱۹- انسان در برابر دیگران این همه سرکشی ندارد، کفر و ناسپاسی شدید انسان تنها در برابر پروردگارش است. «لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۷۱

۱- ۱. حج، ۷.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الْقَارِعَةُ «۱» مَا الْقَارِعَةُ «۲» وَ مَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ «۳» يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ «۴» وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ «۵» فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ «۶» فَهُوَ فِي عِيشِهِ رَاضِيَةً «۷» وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ «۸» فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ «۹» وَ مَا أَذْرَاكَ مَا هِيَةٌ «۱۰» نَارٌ حَامِيَةٌ «۱۱»

(۱) حادثه کوبنده. (۲) آن حادثه کوبنده چیست؟ (۳) و تو چه دانی آن حادثه کوبنده چیست؟ (۴) روزی که مردم مانند پروانه ها پراکنده باشند. (۵) و کوهها مانند پشم رنگارنگ زده شده. (۶) پس هر کس کفه های (عمل خیرش در) ترازویش سنگین باشد، (۷) پس او در زندگی رضایت بخشی است. (۸) ولی هر کس کفه های (کار خیرش در) ترازویش سبک باشد، (۹) پس در آغوش آتش است. (۱۰) و تو چه دانی آن چیست؟ (۱۱) آتشی سوزان.

نکته ها:

«قارعه» از «قرع» به معنای کوبیدن چیزی بر چیزی است. یکی از نام های قیامت، «قارعه» است، زیرا با صیحه ی کوبنده آغاز می شود و عذاب آن کوبنده است.

در روایات می خوانیم: حضرت علی علیه السلام و فرزندان معصومش، میزان و معیار سنجش

شاید دلیل آنکه کلمه «موازین» به صورت جمع آمده، این باشد که کارهای گوناگون انسان با ابزارهای گوناگون سنجیده می شود و هر کار، میزان مخصوص به خود را دارد.

«موازین» جمع «میزان» به معنای وسیله سنجش است و روشن است که اعمال انسان، امری مادی و دارای وزن و جرم نیست که با ترازوهای معمولی سنجیده شود، بلکه هر دسته از اعمال انسان، معیار سنجش مخصوص به خود دارد.

مادر برای همه فرزندان، مأوی و پناهگاه است، اما در آنجا مادر و پناهگاه گروهی از انسان ها دوزخ است.

«هَٰوِيَةٌ» از «هوی» به معنای سقوط است و دوزخ، محلّ سقوط گروهی است.

«حَامِيَةٌ» از «حمی» به معنای شدت حرارت است.

کوه های رنگارنگ در اثر قطعه قطعه شدن و خورد و خاک شدن، مثل پشم زده رنگارنگ می شوند. «كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ» «منفوش» از «نفش» به معنای باز کردن و کشیدن پشم است تا آنجا که اجزای آن از هم بگسلد. (۲)

سبک و سنگینی مخصوص مادیات نیست. لذا به سخنان بی محتوی می گویند: سخن سبک. شاید مراد از «تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ» و «خَفَّتْ مَوَازِينُهُ» ارزش و کیفیت عمل باشد و شاید هم مراد، قلت و کثرت آن باشد.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: مراد از سبکی عمل، کم بودن عمل و مراد از سنگینی عمل، زیادی آن است. «قله الحساب و کثرت» (۳)

شخصی سلمان را تحقیر کرد که تو کیستی و چیستی؟ پاسخ داد: اول من و تو نطفه و آخر

ص: ۵۷۵

۱-۱. بحار الانوار، ج ۷، ص: ۲۵۲.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. احتجاج طبرسی، ج ۱، ص ۳۶۳. به نقل راهنما.

من و تو مردار است. این دنیاست، اما در قیامت، «من ثقلت موازینهُ فهو الکریم و من خفت موازینهُ فهو لئیم» (۱) هر کس میزان او سنگین باشد، تکریم می شود و هر کس سبک باشد، تحقیر و ملامت خواهد شد.

پیام ها:

۱- قیامت، کوبنده مستکبران و روحیه های متکبرانه است. «الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ»

۲- قیامت فراتر از فکر بشر است. حتی پیامبر بدون بیان الهی از آن خبر ندارد. «وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ»

۳- قیامت روز تحیر و سرگردانی بشر است. «كَالْفَرَّاشِ الْمَبْتُوثِ»

۴- بهشت را به بها دهند نه بهانه. «مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عَيْشِهِ رَاضِيَةً»

۵- زندگی سراسر شاد، مخصوص قیامت است. زیرا در دنیا در کنار کامیابی ها، دغدغه بیماری، سرقت، حسادت، از دست دادن و گذرا بودن هست. «عَيْشِهِ رَاضِيَةً»

۶- رضایت از زندگی، از نشانه های جامعه بهشتی است. «فَهُوَ فِي عَيْشِهِ رَاضِيَةً»

۷- مبنای کیفر و پاداش، عمل است که با ترازوی عدل سنجیده می شود. ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ... خَفَّتْ مَوَازِينُهُ

«والحمد لله رب العالمین»

ص: ۵۷۶

۱- ۱). تفسیر نور الثقلین.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾ كَلَّا- سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ ثُمَّ كَلَّا- سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ كَلَّا- لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾ ثُمَّ لَتَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

(۱) فزون طلبی (و تفاخر) شما را سرگرم کرد. (۲) تا آنجا که به زیارت مقبره ها رفتید. (۳) چنین نیست (که می پندارید) به زودی خواهید فهمید.

(۴) باز چنین نیست (که می پندارید)، در آینده خواهید دانست. (۵) چنین نیست (که می پندارید)، اگر شما (به آخرت) علم یقینی داشتید. (۶) قطعاً دوزخ را می دیدید. (۷) سپس آن را با عین یقین می دیدید. (۸) سپس در آن روز از نعمت ها سؤال خواهید شد.

نکته ها:

«تکاثر» از «کثرت» به معنای فزون طلبی و فخرفروشی به دیگران به واسطه کثرت اموال و اولاد است.

تکاثر در شرک و چند خدایی. «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۱) حضرت یوسف به هم زندانی های خود که مشرک بودند، گفت: آیا ارباب متفرق بهتر است یا خداوند یکتای قهار؟

تکاثر در غذا. بنی اسرائیل می گفتند: ما بر یک نوع غذا صبر نداریم «لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ» ما خوردنی های دیگر همچون پیاز و سیر و عدس و خیار می خواهیم. «فَتَأْتِيهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا» (۲)

تکاثر در عمر. چنان که بعضی دوست دارند هزار سال عمر کنند. «يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ» (۳)

تکاثر در مال. قرآن می فرماید: برخی افراد به دنبال جمع مال و شمارش آن هستند. «الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ» (۴)

تکاثر در مسکن. قرآن در مقام سرزنش بعضی می فرماید: در دامنه هر کوهی ساختمان های بلند بنا می کنید. «أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ» (۵)

تکاثر در شهوت. اسلام برای مسئله جنسی، راه ازدواج را تجویز کرده و بهره گیری از همسر را بدون ملامت شمرده: «إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ» (۶) و ارضای شهوت از غیر راه ازدواج را تجاوز دانسته است. «فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ» (۷)

«أَلْهَاكُمْ» از «لهو» به معنای سرگرم شدن به امور جزئی و ناچیز است که انسان را از اهداف بلند باز دارد.

«زُرْتُمْ» از زیارت و «مقابر» جمع مقبره است.

میان دو قبیله بر سر تعداد نفرات گفتگو شد، تصمیم گرفتند سرشماری کنند بعد از زنده ها

ص: ۵۷۹

۱-۱. یوسف، ۲۹.

۲-۲. بقره، ۶۱.

۳-۳. بقره، ۹۶.

۴-۴. همزه، ۲.

۵-۵. شعراء، ۱۲۸.

۶-۶. مؤمنون، ۶.

۷-۷. مؤمنون، ۷.

به قبرستان رفتند تا آمار مردگان را نیز به حساب آورند.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۲۲۱ نهج البلاغه، بعد از تلاوت این سوره مطالبی دارند که ابن ابی الحدید در شرح آن می گوید: در طول پنجاه سال، بیش از هزار بار این خطبه را خوانده ام و عظمت این خطبه به قدری است که سزاوار است بهترین گویندگان عرب جمع شوند و این خطبه برایشان تلاوت شود و همه به سجده افتند، همانگونه که هنگام تلاوت بعضی از آیات قرآن، همه به سجده می افتند. (۱) ما دو جمله از آن خطبه را در اینجا بازگو می کنیم:

«آبائهم یفخرون» آیا به مقبره پدرانشان افتخار می کنند؟

«ام بعدید الهلکی یتکاثرون» یا به تعداد معدومین فزون طلبی می کنند؟

«اجساد خرت و حرکات سکنت» آنان جسدهایی بودند که متلاشی شدند و متحرک هایی بودند که ساکن شدند.

«و لئن یكونوا عبرا احق من ان یكونا مفتخرا» آن جسدها سزاوارترند که سبب عبرت شوند تا مایه افتخار.

از حضرت علی علیه السلام حدیثی نقل شده که فرمودند: اولین «سَوْفَ تَعْلَمُونَ» مربوط به عذاب قبر است و دومی مربوط به عذاب آخرت. (۲)

یقین، باور قلبی است که عمیق تر از دانستن است. مثلاً همه مردم می دانند که مرده کاری به کسی ندارد ولی حاضر نیستند در کنار مرده بخوابند، ولی مرده شور در کنار مرده به راحتی می خوابد، زیرا مردم فقط می دانند ولی مرده شور باور کرده و به یقین رسیده است. راه بدست آوردن یقین عمل به دستورات الهی است، همانگونه که مرده شور در اثر تکرار عمل به این باور رسیده است.

بر اساس روایات، نشانه یقین، توکل بر خداوند و تسلیم او شدن و راضی بودن به مقدرات او و واگذاری امور به اوست. (۳)

یقین درجاتی دارد که دو مرحله اش در این سوره آمده و مرحله دیگرش در آیه ۹۵ سوره

ص: ۵۸۰

۱-۱. شرح ابن ابی الحدید، ج ۱۱، ص ۱۵۳.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. بحار الانوار، ج ۷۰، ص ۱۳۸.

واقعه آمده است. مراحل یقین عبارتند از: علم یقین، حق یقین و عین یقین. انسان، گاهی از دیدن دود پی به آتش می برد که این علم یقین است، گاهی خود آتش را می بیند که عین یقین است و گاهی دستی بر آتش می نهد و سوزندگی آن را احساس می کند که حق یقین است.

مراد از دیدن آتش در «لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ»، یا دیدن آن در قیامت است و یا دیدن آن با چشم برزخی و مکاشفه در همین دنیا که این معنا با یقین سازگارتر است.

بر اساس احادیث، مراد از نعمتی که در قیامت مورد سوال قرار می گیرد، آب و نان نیست، که بر خداوند قبیح است از این امور سؤال کند. بلکه مراد نعمت ولایت و رهبری معصوم است (۱) امام رضا علیه السلام فرمود: سؤال از آب و نان و... از مردم قبیح است تا چه رسد به خداوند، بنابراین مراد از سؤال از نعمت، همان نعمت رهبری معصوم است. (۲)

تکثیر تنها در آمار و نفقات جمعیت نیست، بلکه گاهی در ثروت و فرزند است. «وَ تَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ» (۳) و لذا در قرآن سفارش شده که مال و فرزند شما را سرگرم نکند.

«لَا تُهْلِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ» (۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دنبال تلاوت این سوره فرمودند: «تکثیر الاموال جمعها من غیر حقها و منعها من حقها و سدها فی الاوعیه» (۵) گردآوری اموال از راه نامشروع و نپرداختن حقوق واجب آنها و نگهداری آنها در صندوق ها تکثیر است.

در شعری منسوب به حضرت علی علیه السلام آمده است:

یا من بدنیاه اشتغل

قد غرّه طول الامل

الموت یأتی بغته

والقبر صندوق العمل

ص: ۵۸۱

۱-۱. تفسیر نور الثقلین.

۲-۲. عیون الاخبار، ج ۲، ص ۱۲۹.

۳-۳. حدید، ۲۰.

۴-۴. منافقون، ۹.

۵-۵. تفسیر نور الثقلین.

- ۱- فزون طلبی و فخر فروشی انسان را به کارهای بیهوده و عبث می کشاند. «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ»
- ۲- فزون طلبی، عامل غفلت از حساب قیامت است. «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ - لَتَسْتَلْنَ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ»
- ۳- دامنه فزون طلبی تا شمارش مردگان پیش می رود. «حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ»
- ۴- بی خبری از احوال قیامت، انسان را به انحراف می کشاند. «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ ... كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ»
- ۵- در برابر افکار و رفتار انحرافی باید هشدار را تکرار کرد. «كَلَّا - ثُمَّ كَلَّا - كَلَّا»
- ۶- از طریق ایمان و یقین انسان می تواند آینده را ببیند. «لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ»
- ۷- در فرهنگ جاهلی، کمیت و جمعیت، تا آنجا ارزش دارد که حتی مردگان را در شمارش به حساب می آورند. «حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ»
- ۸- تکاثر و تفاخر، کیفر سختی دارد. «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ ... لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ»
- ۹- عاقبت اندیشی مانع فخر فروشی است. «كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ...»
- ۱۰- باید برای رسیدن به یقین و شناخت حقایق تلاش کرد تا از خطرات قیامت در امان بود. «لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَسَرْتُمْ الْجَحِيمَ»
- ۱۱- کسانی که به دنیا سرگرم هستند، هرگز به درجه یقین نمی رسند. «لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ» (کلمه لو در موارد نشدنی بکار می رود).
- ۱۲- ایمان و یقین، درجاتی دارد. «عِلْمَ الْيَقِينِ ... عَيْنَ الْيَقِينِ»
- ۱۳- حساب قیامت بر اساس امکاناتی است که خداوند به هر کس داده است و لذا هر کس متفاوت از دیگری است. «لَتَسْتَلْنَ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ»
- «والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الْعَصْرِ ﴿١﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿٢﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَّصَّوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَّصَّوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

به روزگار سوگند. همانا انسان در خسارت است. مگر آنان که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده و یکدیگر را به حق و استقامت سفارش می کنند.

نکته ها:

در صدر اسلام، مسلمانان هنگام خدا حافظی و جدا شدن از یکدیگر این سوره را تلاوت می کردند. (۱)

خداوند در قرآن، به همه مقاطع زمانی سوگند یاد کرده است. فجر: «وَ الْفَجْرِ» (۲)، صبح:

«وَ الصُّبْحِ» (۳)، روز: «وَ النَّهَارِ» (۴)، شب: «وَ اللَّيْلِ» (۵)، چاشت: «وَ الضُّحَى» (۶)، سحر:

«وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ» (۷) عصر: «وَ الْعَصْرِ» گر چه به سحر چند بار سوگند یاد کرده است.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که منظور، عصر خروج حضرت مهدی علیه السلام است. (۸)

بعضی مراد از عصر را عصر ظهور اسلام گرفته اند. بعضی عصر را به معنای لغوی آن یعنی فشار گرفته اند، زیرا که فشارها سبب غفلت زدائی و تلاش و ابتکار انسان هاست. بعضی مراد

ص: ۵۸۴

۱-۱. تفاسیر نمونه و در المنثور.

۲-۲. فجر، ۱.

۳-۳. تکویر، ۱۸.

۴-۴. لیل، ۲.

۵-۵. لیل، ۱.

۶-۶. ضحی، ۱.

۷-۷. مدثر، ۳۳.

از عصر را عصاره هستی یعنی انسان کامل گرفته اند و بعضی آن را هنگام نماز عصر دانسته اند. (۱)

خسارت در مال قابل جبران است، اما خسارت در انسانیت، بالاترین خسارتهاست. «إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۲)

سفارش دیگران به حق، ممکن است عوارض تلخی داشته باشد که باید با صبر و استقامت به استقبال آن رفت. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»

فخر رازی می گوید: انسان در دنیا مانند یخ فروشی است که هر لحظه سرمایه اش آب می شود و باید هرچه زودتر آن را بفروشد و گرنه خسارت کرده است. (۳)

با اینکه سفارش به حق و صبر جزء اعمال صالح است ولی به خاطر اهمیت جداگانه بیان شده اند. همانگونه که صبر و استقامت نیز حق است و «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ» شامل آن می شود ولی به خاطر اهمیت صبر جداگانه آمده است. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»

قرآن در آیه ای دیگر فضل و رحمت الهی را عامل دوری از خسارت شمرده و می فرماید:

«فَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْنَا وَ رَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۴) بنابراین ایمان و عمل صالح و توأسی به حق، در سایه فضل و رحمت الهی حاصل می شود و انسان بدون لطف خداوند، نه هدایت می شود که به ایمان برسد و نه اهل عمل صالح می گردد.

بازار دنیا

نگاه اجمالی به آیات قرآن ما را به این نکته اساسی می رساند که دنیا بازار است و تمام مردم عمر و توان و استعداد خودشان را در آن عرضه می کنند و فروش جنس در این بازار اجباری است. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «نفس المرء خطاه الی اجله» (۵) یعنی نفس کشیدن انسان گامی به سوی مرگ است. پس انسان الزاماً سرمایه عمر را هر لحظه از دست می دهد و ما نمی توانیم از رفتن عمر و توان خود جلوگیری کنیم. بخواهیم یا نخواهیم توان و زمان ما از

ص: ۵۸۵

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. زمر، ۱۵.

۳-۳. تفسیر کبیر.

۴-۴. بقره، ۶۴.

۵-۵. نهج البلاغه، حکمت ۷۴.

دست ما می رود. لذا در این بازار آنچه مهم است انتخاب مشتری است. افرادی با خدا معامله می کنند و هر چه دارند در طبق اخلاص گذاشته و در راه او و برای رضای او گام بر می دارند این افراد، عمر فانی را باقی کرده و دنیا را با بهشت و رضوان الهی معامله می کنند.

این دسته برندگان واقعی هستند، زیرا اولاً خریدار آنها خداوندی است که تمام هستی از اوست.

ثانیاً اجناس ناچیز را هم می خرد. «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (۱)

ثالثاً گران می خرد و بهای او بهشت ابدی است. «خَالِدِينَ فِيهَا» (۲)

رابعاً اگر به دنبال انجام کار خوب و بدیم اما موفق به عمل نشدیم باز هم پاداش می دهد.

«لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (۳) یعنی اگر کسی سعی کرد گرچه عملی صورت نگرفت کامیاب می شود.

خامساً پاداش را چند برابر می دهد. «أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً» (۴) به قول قرآن تا هفتصد برابر پاداش می دهد و پاداش انفاق های نیک مثل دانه ای است که هفت خوشه از آن بروید و در هر خوشه صد دانه باشد.

اما کسانی که در این بازار، عمر خود را به هوسهای خود یا دیگران بفروشنند و به فکر رضای خداوند نباشند، خسارتی سنگین کرده اند که قرآن چنین تعبیراتی در مورد آنها دارد:

تجارت بد انجام داده اند. «بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ» (۵)

تجارتشان سود ندارد. «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۶)

زیان کردند. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۷)

زیان آشکار کردند. «خُسْرَانًا مُّبِينًا» (۸)

در زیان غرق شدند. «لَفِي خُسْرٍ» (۹)

در دید این گروه، زرننگ و زیرک کسی است که بتواند با هر کار و کلام و شیوه ای، خواه حق و

ص: ۵۸۶

۱-۱. زلزال، ۷.

۲-۲. آل عمران، ۱۵.

۳-۳. نجم، ۳۹.

٤-٤. آل عمران، ١٣٠.

٥-٥. بقره، ٩٠.

٦-٦. بقره، ١٦.

٧-٧. اعراف، ٥٣.

٨-٨. نساء، ١١٩.

٩-٩. عصر، ٢.

خواه باطل، زندگی مرفهی برای خود درست کند و در جامعه شهرت و محبوبیتی یا مقام و مدالی کسب کند و در غیر این صورت به او لقب باخته، عقب افتاده و بدبخت می دهند.

اما در فرهنگ اسلامی، زیرک کسی است که از نفس خود حساب بکشد و آن را رها نکند، برای زندگی ابدی کار کند و هر روزش بهتر از دیروزش باشد. از مرگ غافل نباشد و به جای هرزگی و حرص و ستم به سراغ تقوا و قناعت و عدالت برود.

امام هادی علیه السلام فرمودند: «الدنيا سوق ربح قوم و خسر آخرون» دنیا بازاری است که گروهی سود بردند و گروهی زیانکار شدند. (۱)

پیام ها:

۱- دوران تاریخ بشر، ارزش دارد و خداوند به آن سوگند یاد کرده است. پس از عبرت های آن پند بگیریم. «وَالْعَصْرِ»

۲- انسان از هر سو در خسارت است. «لَفِي خُسْرٍ»

۳- انسان مطلق که در مدار تربیت انبیا نباشد، در حال خسارت است. «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ»

۴- تنها راه جلوگیری از خسارت، ایمان و عمل است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۵- به فکر خود بودن کافی نیست. مؤمن در فکر رشد و تعالی دیگران است.

«تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ»

۶- سفارش به صبر به همان اندازه لازم است که سفارش به حق. «بِالْحَقِّ - بِالصَّبْرِ»

۷- ایمان بر عمل مقدم است، چنانکه خودسازی بر جامعه سازی مقدم است.

آمَنُوا وَعَمِلُوا ... وَتَوَاصَوْا

۸- بدون ایمان و عمل و صالح و سفارش دیگران به حق و صبر، خسارت انسان بسیار بزرگ است. «لَفِي خُسْرٍ» (نکره بودن «خُسْرٍ» و تنوین آن نشانه عظمت خسارت است.)

ص: ۵۸۷

۹- اقامه ی حق به استقامت نیاز دارد. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»

۱۰- جامعه زمانی اصلاح می شود که همه مردم در امر به معروف و نهی از منکر مشارکت داشته باشند. هم پند دهند و هم پند پذیرند. «تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ» (کلمه «تَوَاصَوْا» برای کار طرفینی است)

۱۱- نجات از خسارت زمانی است که انسان در صدد انجام تمام کارهای نیک باشد گرچه موفق به انجام آنها نشود. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (کلمه «الصَّالِحَاتِ» به صورت جمع محلی به الف و لام آمده است)

۱۲- ایمان باید جامع باشد نه جزئی. ایمان به همه اجزا دین، نه فقط برخی از آن.

«إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا» (ایمان، مطلق آمده است تا شامل تمام مقدسات شود.)

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۵۸۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَيَلِّ لِكُلِّ لُكْلٍ هُمْزٍ لُْمَزِهِ ﴿١﴾ الَّذِي جَمَعَ مَالًا - وَ عِدَّدَهُ ﴿٢﴾ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ ﴿٣﴾ كَلَّا - لَيُبَدِّلَنَّا فِي الْأُخْتَمَةِ ﴿٤﴾ وَ مِمَّا أَذْرَاكَ مَا الْأُخْتَمَةُ ﴿٥﴾ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ ﴿٦﴾ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْنِدَةِ ﴿٧﴾ إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّؤَصَّدَةٌ ﴿٨﴾ فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ﴿٩﴾

(۱) وای بر هر عیب جوی طعنه زن. (۲) آنکه مالی جمع کرد و شماره اش کرد. (۳) او خیال می کند که اموالش او را جاودان ساخته است. (۴) چنین نیست (که می پندارد) قطعاً او در (آتش) شکننده ای افکنده شود. (۵) و تو چه دانی که (آتش) خورد کننده چیست؟ (۶) آتش افروخته الهی، (۷) که بر دلها راه یابد. (۸) آن آتش بر آنان فرو بسته شده (و راه گریزی از آن نیست). (۹) در ستونهایی بلند و کشیده.

نکته ها:

«هُمَزَه» از «همز» به معنای عیب جویی از طریق چشم و ابرو و اشاره است. «لمز» به معنای عیب جویی با زبان است. حرف (ه) در پایان این دو کلمه برای مبالغه است، نظیر «ضحکه» به معنای کسی که زیاد می خندد.

«حطمه» به معنای خورد کردن و شکستن کامل است. «مُؤَصَّدَةٌ» به حفره ای گفته می شود که در کوه ایجاد کنند و درب آن را محکم ببندند.

منظور از «عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ» (ستون های بلند و کشیده)، یا میخ های بلندی است که اهل عذاب

را با آن میخکوب و زندانی می کنند و یا شعله های عظیم آتش که همچون ستون های بلند، کشیده است.

در لسان قرآن اگر بعد از توجه به خدا به سراغ مال رفتید ارزش است، قُضِيَ يَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَسَبُوا فِي الْأَرْضِ وَ ابْتَغُوا ... (۱) ولی اگر به جای یاد خدا به سراغ مال رفتید مورد انتقاد است. وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا ... (۲)

عیب جویی و طعنه به هر نحو و شکل ممنوع و حرام است. غیابی یا حضوری، با زبان یا اشاره، شوخی یا جدی، کوچک یا بزرگ مربوط به کار و صنعت یا آفرینش طبیعت.

برخی افراد از شمارش اموال خود، به رخ کشیدن آن و سرگرم شدن به آن لذت می بردند و گمان می کنند این ثروت همیشگی است و آنها را برای همیشه در دنیا نگه می دارد و دیگر بیماری و مرگ به سراغ آنها نمی آید. قرآن این دیدگاه را مذمت کرده و می فرماید: این نگاه به دنیا، انسان را دوزخی می کند. و گرنه داشتن مال دنیا و بهره بردن از آن مذمتی ندارد.

چون آخر این سوره کیفر اهل نیش و زخم زبان را دوزخ سرپوشیده و در بسته دانسته و این نوع عذاب برای کافران است، پس به نظر می رسد که سوره مربوط به کسانی است که پیامبران الهی را مسخره می کنند.

پیام ها:

- ۱- یکی از آفات و خطرات ثروت اندوزی، تحقیر دیگران است. هُمَزَهُ لُْمَزَهُ ... جَمَعَ مَالًا وَ عَدَّدَهُ
- ۲- مسائل اخلاقی جزء دین است و انسان مؤمن، باید زبان و نگاه خود را کنترل کند. «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّْمَزَةٍ»
- ۳- مراقب باشیم فریب دنیا را نخوریم و به مال دنیا مغرور نشویم. «يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ»
- ۴- آنان که به جای انفاق مال، در فکر جمع و احتکار اموال هستند، منتظر عذاب

ص: ۵۹۱

۱-۱. جمعه، ۱۰.

۲-۲. جمعه، ۱۱.

خورد کننده قیامت باشند. جَمَعَ مَالًا وَ عَدَّدَهُ ... لِيُتَبَدَّنَ فِي الْحُطَمَةِ

۵- نیش زبان و طعنه زدن، از گناهان کبیره است، زیرا درباره آن وعده عذاب آمده است. وَيَلُّ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ... لِيُتَبَدَّنَ فِي الْحُطَمَةِ

۶- آتشی که خدا بیفروزد، نه فقط بر جسم، بلکه بر جان و دل مجرمان نفوذ می کند. «نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ الَّتِي تَطَّلُعُ عَلَى الْأَفْتِدَةِ»

۷- فکر بشر از درک حقایق دوزخ و بهشت عاجز است. «وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ»

۸- ستون های بلند آتش، راه فرار را بر دوزخیان می بندد. «مُؤَصَّدَةٌ فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۹۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّلٍ ﴿٢﴾ وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿٣﴾ تَزْمِيهِمْ بِحِجَارِهِ مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ﴿٥﴾

آیا ندیدی که پرودگارت با یاران فیل (کسانی که سوار فیل شده و برای انهدام مکه آمده بودند) چه کرد؟ آیا نیرنگشان را بی اثر نساخت؟ خداوند بر سر آنان پرندگان را فوج فوج فرستاد. که بر آنان سنگریزه هایی از گل سفت پرتاب کردند. پس آنان را مثل گاه خورد شده قرار داد.

نکته ها:

بر خلاف آنچه در میان مردم مشهور شده است، «أَبَابِيلَ» نام پرنده ای خاص نیست، بلکه به معنای دسته دسته و گروه گروه است. «طَيْرًا أَبَابِيلَ» یعنی پرندگان فوج فوج در دسته های پراکنده بر سر آنها فرود آمدند. کلمه «طَيْرًا» به معنای جنس پرندگان است، نه به معنای مفرد پرنده.

در شأن نزول این آیه می خوانیم: پادشاهی به نام ابرهه در یمن معبدی از سنگ مرمر ساخت و دستور داد مردم آن را زیارت و طواف کنند. مرد عربی به این معبد جسارت کرد. او لشکری فیل سوار را تا نزدیک مکه آورد تا به انتقام آن جسارت، کعبه را خراب کند.

خداوند نیز پرندگان را که در منقارشان سنگریزه ای داشتند به سوی آنان فرستاد. با بارش سنگریزه ها، لشکر ابرهه مانند کاه خورد شده به زمین ریختند و نابود شدند. آن سال را عام الفیل نامیدند و پیامبر اسلام نیز در همان سال به دنیا آمد. (۱)

اصحاب فیل هم خورد شدند، هم تحقیر. «كَعَصِفٍ مَّا كُولٍ» تشبیه به کاهی که خوراک حیوان شده یعنی سرگین، بدترین تحقیر است.

پیام ها:

۱- برای هشدار به مجرمان، از نمونه های پیش رو و نزدیک استفاده کنید.

(شهرت اصحاب فیل به قدری بوده که گویا جلو چشم است و نیازی به دلیل ندارد.) «أَلَمْ تَرَ»

۲- تاریخ را فراموش نکنید. «أَلَمْ تَرَ»

۳- کعبه قبل از اسلام نیز مقدس بوده و شکستن حرمت مقدسات کیفر دارد.

«كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ»

۴- قهر الهی نسبت به مجرمان، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَعَلَ رَبُّكَ»

۵- پرندگان مأموران خداوند هستند و شعور دارند. «أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ»

۶- اطلاع از طرح و نقشه دشمن و نقش بر آب کردن آن، مهم است. «يَجْعَلُ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ»

۷- دشمن از بزرگ ترین تجهیزات جنگی (همچون فیل) برای هجوم استفاده می کند، اما خداوند با استفاده از کوچک ترین حیوانات یعنی پرندگان آسمان، آنها را نابود می کند. بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ... طَيْرًا أَبَابِيلَ

ص: ۵۹۵

۱ - ۱). در سال ۱۳۵۸ شمسی، به دنبال پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و اشغال سفارت آمریکا توسط دانشجویان مسلمان، آمریکا برای آزادی گروگان های خود و ساقط کردن رژیم اسلامی، تعدادی هواپیما و هلی کوپتر را به سوی ایران فرستاد اما به اراده خداوند شنهای کویر طبس چنان طوفانی ایجاد کردند که بخشی از هواپیماها زمین گیر شدند و خلبانان آنها سوختند و بخشی هم پا به فرار گذارده و منطقه را ترک کردند آنها را نابود کرد.

۸- دشمنان خدا هر چند مجهز باشند ناتوانند. بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ... كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ

۹- سخت ترین کیفر برای اهانت به مقدسات است. (اقوام دیگر که هلاک شدند هیچ کدام مثل کاه جویده نشدند، بلکه یا روی خاک افتادند یا در آب غرق شدند.) «فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۹۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

لَا يَلَا فِ قُرَيْشٍ «۱» إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ «۲» فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ «۳» الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ «۴»

برای الفت دادن قریش (به این سرزمین، سپاه فیل را نابود کردیم تا مقدمه ای برای ظهور اسلام باشد). الفت آنان در سفرهای زمستانی و تابستانی. پس (به شکرانه این نعمت) باید پرورگار این خانه را پرستش کنند. همان که آنان را از گرسنگی (و قحطی نجات داد و) سیرشان کرد و از ترس (دشمن) امانشان داد.

نکته ها:

برخی مفسران، این سوره را ادامه سوره قبل دانسته و به روایاتی استناد می کنند که جدا کردن آن دو را در نماز جایز نمی دانند. نظیر دو سوره ضحی و انشراح. اگر ابرهه پیروز می شد معاش قریش از هم می پاشید و به خاطر حفظ معاش قریش، خداوند اصحاب فیل را نابود کرد.

«رِحْلَةَ» پیمودن راه بر روی راحله و مرکب است. قریش سالی دو بار سفر تجاری داشتند، یکی در زمستان به منطقه یمن و یکی در تابستان به منطقه شام.

در برابر رسم جاهلیت که خونریزی و جنگ را ارزش می دانست، تکرار کلمه ایلاف و الفت، بیانگر لطف و رحمت الهی به قریش است.

سفرهای تجاری موجب رونق صادرات و واردات می شود و بهبود زندگی و تبادل فرهنگ را به دنبال دارد.

پس از انهدام اصحاب فیل، مردم برای اهل حرم، حریم خاص قائل بودند.

پیام ها:

۱- شکست دشمنان عامل همبستگی شماست. «فَجَعَلَهُمْ كَعَضِفٍ مَّا كُولٍ»

۲- وحدت و الفت میان اقشار جامعه، از نعمتهای الهی است. «لَا يَلَا فِ قُرَيْشٍ»

۳- تا مسائل اقتصادی و امتیّتی جامعه حل نشود، نمی توان آنان را به عبادت دعوت کرد. فَلْيَعْبُدُوا ... الَّذِي أَطْعَمَهُمْ ... وَ آمَنَهُمْ

۴- یکی از فلسفه های عبادت، شکر مُنعم است. «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ»

۵- خداوند امور مکه و کعبه را تدبیر می کند. «رَبِّ هَذَا الْبَيْتِ»

۶- تأمین معیشت و امتیّت جامعه، باید در مسیر بندگی و عبادت خدا باشد.

فَلْيَعْبُدُوا ... الَّذِي أَطْعَمَهُمْ ... وَ آمَنَهُمْ

۷- گرسنگی و نیاز به غذا، ویژگی بشر است و تأمین این نیاز، نشانه لطف و رحمت خداوند است. «أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ»

۸- برقراری امتیّت و برطرف کردن عوامل ترس، کار خدایی است. «آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ»

۹- سفر برای کسب درآمد، مورد پذیرش اسلام است. «رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ ﴿١﴾ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَ لَا يُحِضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ ﴿٦﴾ وَ يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

(۱) آیا کسی که قیامت را انکار می کند دیده ای؟ (۲) او همان کسی است که یتیم را با خشونت می راند. (۳) و دیگران را بر اطعام مسکین تشویق نمی کند. (۴) پس وای به حال نمازگزاران. (۵) آنان که از نمازشان غافلند. (۶) آنان که پیوسته ریا می کنند. (۷) و از دادن زکات (و وسایل ضروری زندگی) باز می دارند.

نکته ها:

این سوره سیمای افراد منفی را معرفی می کند:

کسانی که نسبت به دین، دیدگاه منفی دارند. «يُكذِّبُ بِالذِّينِ»

نسبت به یتیم و مسکین منفی هستند و آنان را طرد می کنند. «يَدْعُ الْيَتِيمَ وَ لَا يُحِضُّ»

در عبادت و نماز منفی هستند و اخلاص ندارند. «سَاهُونَ - يُرَاؤُونَ»

در خدمت به مردم منفی هستند. «يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ»

مراد از «دین» در اینجا روز قیامت است، مانند «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

«دع» راندن همراه با خشونت و «حض» تشویق و ترغیب دیگران است.

مراد از تکذیب دین و معاد در این سوره، تکذیب قلبی است، نه قولی؛ زیرا مخاطب

سوره، کسانی هستند که نماز می خوانند ولی نمازشان همراه با ریا و خودنمایی و سهو و غفلت است.

«معاون» از «معن» به معنای ابزار و وسایلی است که معمولاً همسایگان به یکدیگر عاریه می دهند تا آنکه نیازشان برطرف شود. مثل ظروف غذاخوری در مهمانی ها.

دین یک مجموعه به هم پیوسته است. نمازش از اطعام مسکین و رسیدگی به محرومین جدا نیست.

در روایات، «سَاهُونَ» به معنای سستی، ترک و ضایع کردن نماز آمده است. (۱)

حساب حضور در نماز جماعت، به خاطر حفظ شعائر الهی، از حساب ریا و خودنمایی به خاطر اهداف نفسانی جداست.

در حدیث می خوانیم: کسی که از دادن لوازم منزل خود به همسایگان دریغ ورزد، خدا روز قیامت لطف خود را نسبت به او دریغ خواهد کرد. (۲) البته در حدیث دیگری می خوانیم که پرسیدند: ما همسایگانی داریم که هرگاه وسائلی به آنان عاریه می دهیم، می شکنند یا خراب می کنند، آیا گناه است که به آنان ندهیم؟ حضرت فرمود: در این صورت مانعی ندارد. (۳)

در حدیث می خوانیم: هر کس به اوقات نماز بی اعتنائی کند و نماز را در اول وقت نخواند، ویل دارد. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمودند: معاون، شامل قرض الحسنه و هر کار نیک دربارہ دیگران و در اختیار قرار دادن وسایل خانه و از جمله زکات است. (۵)

سنگدلی انسان به جایی می رسد که:

نسبت به سخت ترین نوع فقر که مسکین است.

نسبت به ضروری ترین نیاز که خوراک است.

آن هم به مقدار مصرف نه ذخیره.

نه خود اقدامی می کند و نه دیگران را تشویق می کند.

ص: ۶۰۳

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. کافی، ج ۳، ص ۴۹۹.

ریا و شیعه دو خطر و آفت بزرگ هستند که افراد مؤمن را تهدید می کنند. ریا آن است که انسان کاری را برای دیدن مردم انجام دهد و شیعه آن است که کاری را بجا آورد و هدفش آن باشد که کارش به گوش مردم برسد. این دو کار از نشانه های نفاق است. چنانکه قرآن درباره منافقان می فرماید: «إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُتَّابًا يَرَاؤُنَ النَّاسَ» (۱) چون به نماز می ایستند، نمازشان با کسالت و ریاکاری است، همان گونه که به دیگران کمک نمی کنند مگر در حال کراهت و نارضایتی. «وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ» (۲)

بر اساس روایات، ریاکار ظاهری زیبا و باطنی مریض دارد؛ در ظاهر اهل خشوع و تواضع است، ولی در باطن دست از گناه بر نمی دارد. او در ظاهر گوسفند و در باطن گرگ است. به جای آنکه از دنیا آخرت را بدست آورد، از آخرت به سراغ دنیا می رود و از پرده پوشی خداوند سوء استفاده کرده و گناه می کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: سخت ترین عذاب ها برای کسی است که مردم در او خیر ببینند در حالی که در او خیری نیست. فرشتگان اعمال برخی انسان ها را بالا می برند، ولی خطاب می رسد: هدفش خدا نبوده است، آن را برگردانید.

در فرهنگ اسلامی، ریا، نوعی شرک است و امام صادق علیه السلام درباره کسی که عمل نیکی انجام دهد، اما نه برای خدا، بلکه برای اینکه مردم بشنوند و او را ستایش کنند، فرمود: او مشرک است، سپس آیه «لَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۳) را تلاوت فرمود. (۴)

علامت ریاکار آن است که اگر ستایش شود کار نیکش را توسعه می دهد و اگر ستایش نشود از کار خود می کاهد. ناگفته نماند که این همه توبیخ و انتقاد برای کسانی است که از ابتدا، کار را برای غیر خداوند انجام می دهند، ولی اگر انسان از آغاز هدفی جز خداوند نداشت، و مردم از کار او آگاه شدند، مانعی ندارد. امام باقر علیه السلام فرمود: هیچ کس نیست مگر آنکه دوست دارد خوبی هایش در مردم ظاهر شود، به شرط آنکه از ابتدا نیت او مردم نباشد. «إِذَا لَمْ يَكُنْ صَنَعْ ذَلِكَ لَذَلِكَ» (۵)

ص: ۶۰۴

۱-۱. نساء، ۱۴۳.

۲-۲. توبه، ۵۴.

۳-۳. کهف، ۱۱۰.

۴-۴. مجموعه روایات، از میزان الحکمه بحث ریا.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۲۹۷.

در برابر ریا و سمعه، اخلاص است که در حدیث می خوانیم: خداوند جز خالصان را نمی پذیرد «أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» (۱) و هر کس چهل روز خود را خالص کند، چشمه های حکمت از قلب او به زبانش جاری می شود. «من اخلص لله اربعين صباحا ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه الى لسانه» (۲) و نشانه ایمان کامل آن است که حُب و بغض و بخشیدن و نبخشیدن برای خدا باشد و افضل عبادت اخلاص است و از فاطمه زهرا علیها السلام نقل شده که فرمود:

«من اصعد الى الله خالص عبادته اهبط الله عزّ وجلّ افضل مصلحته» (۳) هر کس عبادت خالص به درگاه خداوند فرستاد، خداوند بهترین مصلحت او را برایش نازل می کند.

پیام ها:

۱- تکذیب عملی قیامت از سوی اهل ایمان، امری شگفت آور و جای سؤال است. «أَرَأَيْتَ الَّذِي»

۲- طرد یتیم انسان را از خدا دور می کند. يُكذِّبُ بِالَّذِينَ ... يَدُّعُ الْيَتِيمَ

۳- نشانه ایمان، یتیم نوازی و توجه به گرسنگان و محرومان است و هر کس بی توجه باشد بی دین است. يُكذِّبُ بِالَّذِينَ ... يَدُّعُ الْيَتِيمَ

۴- میان عقیده و عمل رابطه تنگاتنگ است. (مسائل جزئی مثل طرد یتیم را جزئی نگیرید که گاهی از مسائل مهمی مثل تکذیب دین خبر می دهد). يُكذِّبُ بِالَّذِينَ ... يَدُّعُ الْيَتِيمَ

ص: ۶۰۵

۱- ۱. زمر، ۳.

۲- ۲. جامع الاخبار، ص ۹۴.

۳- ۳. بحار، ج ۶۷، ص ۲۴۹.

۵- نیازهای عاطفی، مقدم بر نیازهای جسمی است. (اول محبت به یتیم، سپس سیر کردن مسکین) **يَدْعُ الْيَتِيمَ ... طَعَامِ الْمَسْكِينِ**

۶- هر نمازی ارزش ندارد و هر نماز گزاری بهشتی نیست. **«فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ»**

۷- سهو اگر برخاسته از تقصیر و بی اعتنائی باشد، سرزنش دارد. **«عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ»**

۸- سهو در نماز قابل جبران و بخشش است ولی سهو از نماز، به معنای رها کردن آن، قابل بخشش نیست. **«عَنْ صِيَلَاتِهِمْ»** (نه **«فِي صَلَاتِهِمْ»**)

۹- خطر آنجاست که کار زشت سیره دائمی انسان شود. **يُكَذِّبُ ... يَدْعُ ... لَا يَحْضُ** (قالب فعل مضارع بیانگر استمرار کار است)

۱۰- اخلاص، شرط قبولی نماز و عبادت است. **فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ ... يَرَاؤْنَ**

۱۱- اطعام فقرا مخصوص توانگران نیست، همه وظیفه دارند، گرچه از طریق تحریک و تشویق دیگران باشد. **«لَا يَحْضُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمَسْكِينِ»**

۱۲- کسی که گاهی از نماز غافل می شود، مشمول ویل است، پس وضع تارکان دائم نماز چیست! **فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ... عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ**

۱۳- بی تفاوتی نسبت به نیازهای ضروری مردم کیفر دارد. **فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ... يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**

۱۴- خدمت به مردم در کنار نماز است. **فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ... يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**

۱۵- غفلت از نماز، بستر غفلت از مردم است. **عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ... يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**

۱۶- بی اعتنائی به گرسنگان، نشانه بی اعتقادی به قیامت است. **يُكَذِّبُ بِالذِّينِ ... وَلَا يَحْضُ عَلَيَّ طَعَامِ الْمَسْكِينِ (۱)**

۱۷- سهو از اصل و حقیقت نماز مهم است، نه از تعداد رکعات که گاهی عارض می شود و قابل جبران است. **«عَنْ صِيَلَاتِهِمْ سَاهُونَ»**

۱۸- افرادی که از خدا جدا شوند، به دنبال کسب جایگاهی در نزد دیگران با ریا کاری هستند. **يُكَذِّبُ ... يَرَاؤْنَ**

۱۹- بخل، ویژگی منکران معاد است، که حتی از عاریه دادن چیزهای کوچک و ناچیز بخل می ورزند. **يُكَذِّبُ ... يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ**

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره سه آیه دارد و در مکه نازل شده و کوچک ترین سوره قرآن کریم است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و به معنای خیر کثیر و فراوان می باشد.

بر اساس روایات متعدّد از شیعه و سنی، عاص بن وائل، پدر عمرو عاص که از بزرگان مشرکان مکه بود، پس از آنکه پسران پیامبر از دنیا رفتند و آن حضرت دیگر پسری نداشت، از روی طعنه و زخم زبان، پیامبر را ابتر و بدون دنباله خواند.

خداوند برای تسلی خاطر پیامبر و پاسخ به این سخن نابجا، سوره کوثر را نازل فرمود و ناکام بودن دشمنان و دوام و بقای نسل و فکر پیامبر را خبر داد.

در روایات، برای کسی که این سوره را در نمازهای واجب و مستحب بخواند، سیراب شدن از حوض کوثر در قیامت، وعده داده شده است. (۱)

ص: ۶۰۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴿٢﴾ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿٣﴾

همانا ما به تو خیر کثیر عطا کردیم. پس برای پروردگارت نماز بگزار و (شتر) قربانی کن. همانا دشمن تو بی نسل و دم بریده است.

نکته ها:

آنجا که خداوند در مقام دعوت به توحید است، ضمیر مفرد به کار می برد، همانند «أَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (۱) پروردگار شما من هستم، پس مرا عبادت کنید. «أَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ» (۲) من پروردگار شما هستم، از من پروا کنید. «إِنِّي أَنَا اللَّهُ» (۳) همانا من خداوند یکتا هستم.

همچنین در مواردی که خداوند کاری را بدون واسطه انجام می دهد یا در مقام بیان ارتباط تنگاتنگ خالق با مخلوق است، ضمیر مفرد به کار می رود، همانند: «أَنَا الْعَفُورُ الرَّحِيمُ» (۴) تنها من بخشنده مهربانم. «فَإِنِّي قَرِيبٌ» (۵) من به بندگانم نزدیکم.

اما گاهی آیه در مقام بیان عظمت خداوند و شرافت نعمت است که در این موارد ضمیر جمع همچون «إِنَّا» به کار می رود، چنانکه در این آیه می فرماید: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ» زیرا عطای الهی به بهترین خلق خدا، آن هم عطای کوثر، به گونه ای است که باید با عظمت از آن یاد شود.

همچنین در مواردی که خداوند کاری را با واسطه انجام می دهد، نظیر باران که با واسطه

ص: ۶۰۹

۱-۱. انبیاء، ۹۲.

۲-۲. مؤمنون، ۵۲.

۳-۳. طه، ۱۴.

۴-۴. حجر، ۴۹.

۵-۵. بقره، ۱۸۶.

تابش خورشید و پیدایش بخار و ابر می بارد، از ضمیر جمع استفاده می شود، چنانکه می فرماید: «وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ لَمَاءً» (۱) ما از آسمان آبی فرو فرستادیم.

از میان یکصد و چهارده سوره قرآن، چهار سوره با کلمه «اَنَا» آغاز شده است: سوره های فتح، نوح، قدر و کوثر.

﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾ ما برای تو پیروزی آشکار قرار دادیم.

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا﴾ ما نوح را به سوی مردم فرستادیم.

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم.

﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ﴾ ما به تو کوثر عطا کردیم.

در آغاز یکی از این چهار سوره، از حضرت نوح که اولین پیامبر اولوالعزم است و بعد از حضرت آدم، پدر دوم انسان محسوب می شود، سخن به میان آمده است. در آغاز سه سوره دیگر، به نعمت های ویژه ای همچون نزول قرآن، پیروزی آشکار و عطای کوثر، اشاره شده است. شاید میان این چهار موضوع ارتباطی باشد که یکی رسالت اولین پیامبر اولوالعزم، دیگری نزول آخرین کتاب آسمانی، سومی پیروزی مکتب اسلام و چهارمی تداوم خط رسالت و ابتر نمودن آن را بیان می کند.

کلمه «کوثر» از «کثرت» گرفته شده و به معنای خیر کثیر و فراوان است. و روشن است که این معنا می تواند مصادیق متعددی همچون وحی، نبوت، قرآن، مقام شفاعت، علم کثیر و اخلاق نیکو داشته باشد، ولی آیه آخر سوره، می تواند شاهدی بر این باشد که مراد از کوثر، نسل مبارک پیامبر اکرم است. زیرا دشمن کینه توز با جسارت به پیامبر، او را ابتر می نامید و خداوند در دفاع از پیامبرش فرمود: «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» دشمن تو، خود ابتر است.

بنابراین اگر مراد از کوثر، نسل نباشد، برای ارتباط آیه اول و سوم سوره، توجیه و معنایی دل پسند نخواهیم داشت.

کلمه «ابتر» در اصل به حیوان دم بریده و در اصطلاح به کسی گفته می شود که نسلی از او

ص: ۶۱۰

به یادگار باقی نمانده باشد. از آنجا که فرزندان پسر پیامبر در کودکی از دنیا رفتند، دشمنان می گفتند: او دیگر عقبه و نسلی ندارد و ابتر است. زیرا در فرهنگ جاهلیت دختر لایق آن نبود که نام پدر را زنده نگاه دارد. بنابراین جمله «إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» دلیل آن است که مراد از کوثر، نسل کثیر پیامبر است که بدون شک از طریق حضرت زهرا علیها السلام می باشد.

این نسل پر برکت از طریق حضرت خدیجه نصیب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شد. آری خدیجه مال کثیر داد و کوثر گرفت. ما نیز تا از کثیر نگذریم به کوثر نمی رسیم.

فخررازی در تفسیر کبیر می گوید: چه نسلی با برکت تر از نسل فاطمه که مثل باقر و صادق و رضا از آن برخاسته است و با آنکه تعداد بسیاری از آنان را در طول تاریخ، به خصوص در زمان حکومت بنی امیه و بنی عباس شهید کردند، اما باز هم امروز فرزندان او در اکثر کشورهای اسلامی گسترده اند.

در زمانی که خبر تولد دختر سبب اندوه پدر می شد، به گونه ای که صورتش از غصه سیاه گشته و به فکر فرو می رفت که از میان مردم فرار کند یا دخترش را زنده به گور کند:

«يَوَارِي مِنَ الْقَوْمِ...»

أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ (۱) در این زمان قرآن به دختر لقب کوثر می دهد تا فرهنگ جاهلی را به فرهنگ الهی و انسانی تبدیل کند.

بر اساس روایات، نام یکی از نهرها و حوض های بهشتی، کوثر است و مؤمنان از آن سیراب می شوند. چنانکه در روایت متواتر ثقلین نیز پیامبر فرمود: «انهما لن يفترقا حتی یردا علی الحوض» کتاب و عترت از یکدیگر جدا نمی شوند تا آنکه در قیامت، در کنار حوض به من ملحق شوند.

کوثر الهی، به جنسیت بستگی ندارد؛ فاطمه، دختر بود اما کوثر شد. به تعداد کثیر بستگی ندارد؛ فاطمه، یک نفر بود اما کوثر شد. آری خداوند می تواند کم را کوثر و زیاد را محو کند.

خداوند از اولیای خود دفاع می کند. به کسی که پیامبر را بی عقبه می شمرد، پاسخ قولی و عملی می دهد. وجود فاطمه پاسخ عملی و جمله «هُوَ الْأَبْتَرُ» پاسخ قولی است. خداوند نه

ص: ۶۱۱

تنها از اولیای خود، بلکه از همه مؤمنان دفاع می کند: «إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا» (۱)

هدیه کننده خداوند، هدیه گیرنده پیامبر و هدیه شده فاطمه است. لذا عبارت «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ» به کار رفته که بیانگر عظمت خداوند و بزرگی هدیه اوست.

هر چه ضربه به دین و مقدّسات دینی شدیدتر باشد، دفاع هم باید قوی تر باشد. به پیامبر اسلام جسارت های زیادی کردند و او را ساحر، کاهن، شاعر و مجنون خواندند که همه آنها به نحوی در قرآن جبران شده است.

به پیامبر گفتند: «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» (۲) تو جن زده ای، ولی خداوند فرمود: «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ» (۳) به لطف الهی تو مجنون نیستی.

به آن حضرت گفتند: «لَسْتَ مُرْسَلًا» (۴) تو فرستاده خدا نیستی، خداوند فرمود: «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» (۵) قطعاً تو از پیامبرانی.

به حضرت نسبت شاعری و خیالبافی دادند: «لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ» (۶) خداوند فرمود: «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ» (۷) ما به او شعر نیاموختیم و برای او سزاوار نیست.

گفتند: این چه پیامبری است که غذا می خورد و در بازار راه می رود: «وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» (۸) خداوند فرمود: پیامبران پیش از تو نیز غذا می خوردند و در بازارها راه می رفتند: «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لِيَأْكُلُوا الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ» (۹)

به آن حضرت ابتر گفتند، خداوند فرمود: «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» .

آری، پاسخ کسی که به اشرف مخلوقات ابتر بگوید، آن است که خداوند به او کوثری عطا کند که چشم همه خیره و عقل همه مبهوت شود.

خداوند مصداقی برای کوثر در آیه نیاورد تا همچنان مبهم بماند تا شاید اشاره به این باشد که عمق برکت کوثر عطا شده حتی برای خود پیامبر اکرم در هاله ای از ابهام است.

ص: ۶۱۲

۱-۱. حج، ۳۸.

۲-۲. حجر، ۶.

۳-۳. قلم، ۲.

۴-۴. رعد، ۴۳.

۵-۵. یس، ۳.

۶-۶. صافات، ۳۶.

٧-٧. ٦٩. ٦٩.

٧-٨. فرقان، ٧.

٧-٩. فرقان، ٢٠.

در این سوره دو خبر غیبی نهفته است: یکی عطا شدن کوثر به پیامبر، آن هم در مکه ای که حضرت دست خالی بود و فرزند پسر نداشت، دیگر ابتر ماندن دشمن که دارای فرزندان و ثروت های بسیار بود.

تاریخ و آمار بهترین شاهد بر کوثر بودن این عطیه الهی است. هیچ نسلی از هیچ قومی در جهان، به اندازه نسل حضرت فاطمه علیها السلام رشد و شکوفایی نداشته است. خصوصاً اگر کسانی را که مادرشان سید است، از سادات به حساب آوریم، آمار سادات در جهان نشانه معجزه این خبر غیبی است.

عطا کردن کوثر به شخصی مثل پیامبر، زمانی معنا دارد که عطا کننده سرچشمه علم و حکمت و قدرت و رحمت باشد. بنابراین عطای کوثر نشانه صفات و کمالات الهی است.

در این سوره که سه جمله بیشتر ندارد، پنج بار شخص پیامبر مورد خطاب قرار گرفته است.

زیرا علاوه بر ضمیر کاف «ك» «أَعْطَيْنَاكَ» در خطاب «صَلِّ» و «لِرَبِّكَ» دو بار و در عبارت «انْحَرْ» و «شَانِئَكَ» نیز دو بار، پیامبر مخاطب است. «أَعْطَيْنَاكَ ، فَصَلِّ ، لِرَبِّكَ ، انْحَرْ ، شَانِئَكَ»

در سراسر قرآن نیز، بیش از دویست بار خداوند به پیامبرش می فرماید: «ربك»

با آن که او پروردگار تمام هستی: «رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) و پروردگار همه ی مردم است: «بِرَبِّ الدَّاسِ» (۲)، ولی از میان واژه های «رب» کلمه «ربك» بیش از همه به کار رفته و این نشانه آن است که خداوند بر پیامبرش عنایت خاصی دارد.

چنانکه نمونه این عنایت ویژه را در آیات دیگر نیز مشاهده می کنیم، مثلاً خداوند نام اعضا و جوارح پیامبر را در قرآن مطرح کرده است: چهره ات: «وَجْهِكَ» (۳)، زبان: «لِسَانِكَ» (۴) چشمان: «عَيْنَيْكَ» (۵) گردن: «عُنُقِكَ» (۶) دستانت: «يَدَكَ» (۷) سینه ات: «صَدْرِكَ» (۸) کمر: «ظَهْرَكَ» (۹)

الطاف خداوند به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، گاهی با درخواست آن حضرت صورت گرفته است،

ص: ۶۱۳

۱-۱. انعام، ۱۶۴.

۲-۲. ناس، ۱.

۳-۳. بقره، ۱۴۴.

۴-۴. قیامت، ۱۶.

۵-۵. حجر، ۸۸.

۶-۶. اسراء، ۲۹.

۷-۷. اسراء، ۲۹.

۸-۸. اعراف، ۲.

۹-۹. ضحی، ۳.

نظیر «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (۱) پروردگارا! مرا از نظر علمی توسعه بده. اما کوثر هدیه ای الهی بود که بدون درخواست، به پیامبر عزیز داده شد.

کوثر چیست؟

از آیه آخر سوره، یعنی «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» استفاده می شود که مراد از کوثر چیزی ضد ابتر است و از آنجا که عرب به افراد بی عقبه و بی نسل که فرزند پسر ندارند و با مردن، آثارشان محو می شود، ابتر می گوید، بهترین مصداق برای کوثر، ذریه پیامبر است که امامان معصوم از نسل فاطمه می باشند. البته کوثر، معنایی عام دارد و شامل هر خیر کثیر می شود.

اگر مراد از کوثر، علم باشد، همان چیزی است که پیامبر مأمور به خواستش بود. «قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا»

اگر مراد از کوثر اخلاق نیک باشد، پیامبر دارای خلق عظیم بود. «إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» (۲)

اگر مراد از کوثر عبادت باشد، حضرتش به قدری عبادت می کرد که آیه نازل شد: ما قرآن را نفرستادیم تا این گونه خود را به مشقت اندازی. «مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ» (۳)

اگر مراد از کوثر نسل کثیر باشد که امروزه بیشترین نسل از اوست.

اگر مراد از کوثر امت کثیر باشد، طبق وعده الهی اسلام بر تمام جهان غالب خواهد شد.

«لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (۴)

اگر مراد از کوثر شفاعت باشد، خداوند تا جایی که پیامبر راضی شود از امت او می بخشد. «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» (۵)

هر کثیری کوثر نیست. قرآن می فرماید: اموال و اولاد مخالفان، شما را به تعجب و اندازد، زیرا که خداوند اراده کرده آنان را در دنیا از طریق همان اموال و اولاد عذاب کند. «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۶)

در قرآن سوره ای به نام کوثر داریم و سوره ای به نام تکاثر. اما کوثر ارزش است و تکاثر ضد

ص: ۶۱۴

۱- ۱. طه، ۱۱۴.

۲- ۲. قلم، ۴.

۳- ۳. طه، ۲.

۴- ۴. توبه، ۳۳.

۵-۵. ضحی، ۵.

۶-۶. توبه، ۵۵.

ارزش، زیرا اولی عطیه الهی است که دنباله اش ذکر خداست: «أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ» و دومی یک رقابت منفی که دنباله اش غفلت از خداست. «أَلْهَأَكُمُ التَّكَاثُرُ»

کوثر ما را به مسجد می برد برای نماز: «فَصَلِّ لِرَبِّكَ» و تکاثر ما را به گورستان می برد برای سرشماری مردگان. «حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ»

در عطای کوثر بشارت است: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ» و در تکاثر تهدیدهای پی در پی. «كَلَّا- سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا- سَوْفَ تَعْلَمُونَ»

کوثر، عامل رابطه با خالق است: «أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ» و تکاثر، وسیله ای برای سرگرمی با مخلوق. «أَلْهَأَكُمُ التَّكَاثُرُ»
کوثر که بزرگ ترین هدیه الهی است در کوچک ترین سوره قرآن مطرح شده است.

هدیه اشرف معبود به اشرف مخلوق چیزی جز کوثر نمی تواند باشد. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»

در ماجرای فتح مکه که مشرکان دسته دسته و فوج فوج به اسلام وارد می شدند، خداوند تنها دستور تسبیح می دهد: «رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا فَسَبِّحْ» ولی برای عطا کردن کوثر می فرماید: «فَصَلِّ لِرَبِّكَ» نماز بگزار. گویا اهمیت کوثر از اسلام آوردن مشرکان بیش تر است.

عطای استثنایی در سوره استثنایی با الفاظ استثنایی:

عطا بی نظیر است، چون کوثر است؛ سوره بی نظیر است، چون کوچک ترین سوره قرآن است و الفاظ بی نظیرند، چون کلمات «اعطینا»، «الکوثر»، «صل»، «انحر»، «شانئک» و «ابتر» تنها در این سوره به کار رفته و در هیچ کجای قرآن شبیه ندارد.

هر زخم زبان و کلامی وزنی دارد. به شخص پیامبر اکرم توهین ها شد، کلماتی از قبیل معجون، شاعر، کاهن و ساحر به او گفتند و به یاران او نیز توهین ها شد تا آنجا که گفتند: این بیچارگان را از خود دور کن تا ما دور تو جمع شویم. برای هیچ کدام سوره ای مستقل نازل نشد، اما در نسبت ابتر دادن یک سوره نازل شد که خیر کثیر به تو عطا کردیم و دشمن تو ابتر است و این به خاطر آن است که جسارت به شخص و یاران قابل تحمل است، اما جسارت به راه و مکتب که او ابتر و راه او گذرا و بی آینده است، قابل تحمل نیست.

گاهی جسارت برخاسته از لغوگویی است که باید با کرامت از کنارش گذشت. «إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا»

گاهی جسارت به خاطر جو فاسد و دوستان ناباب است، که باید از آنان اعراض کرد. «إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» (۱)

اما گاهی جسارت به مکتب و رهبر است، آن هم از سوی افراد سرشناس و سیاسی که باید جواب سخت به آن داده شود. «إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» همان گونه که منافقان از روی غرور می گفتند: آیا ما مثل افراد بی خرد به پیامبر ایمان بیاوریم. «أَنْ نُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ» قرآن، جسارت اینگونه افراد را چنین پاسخ می دهد: «أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَ لَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ» (۲) آنان خود بی خردند ولی نمی دانند!

شتر در قرآن، هم در بحث توحید مطرح شده است: «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ» (۳) هم در مورد مقدمات قیامت نام آن آمده است، «وَ إِذَا الْعِشَاءُ عَطَلَتْ» (۴) هم در احکام و شعائر حج مطرح شده است، «وَ الْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا» (۵) و هم مورد قربانی و کمک رسانی به جامعه قرار گرفته است. «وَ أَنْحَرُ»

بر اساس روایات، مراد از «وَ أَنْحَرُ» آن است که به هنگام گفتن تکبیرها در نماز، دستان تا مقابل گودی زیر گلو که محل نحر است، بالا آورده شود که این زینت نماز است. (۶)

بر اساس روایات، آن دشمن کینه توزی که به پیامبر اکرم جسارت کرد و او را ابتر خواند، پدر عمرو عاص بود.

خداوند هم سبب ساز است هم سبب سوز. او می تواند از یک فاطمه کوثر بیافریند و می تواند افرادی را که پسران رشید دارند به فراموشی بسپارد.

او می تواند دریا را با زدن عصای موسی خشک، «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ» (۷) و با زدن همان عصا به سنگ، دوازده چشمه جاری سازد. «وَ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ» (۸)

ص: ۶۱۶

۱-۱. انعام، ۶۸.

۲-۲. بقره، ۱۳.

۳-۳. غاشیه، ۱۷.

۴-۴. تکویر، ۴.

۵-۵. حج، ۳۶.

۶-۶. تفسیر مجمع البیان.

۷-۷. شعراء، ۶۳.

۸-۸. بقره، ۶۰.

۱- خداوند به وعده های خود عمل می کند. در سوره ضحی، خداوند وعده ی عطا به پیامبر داده بود: «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» (۱) پروردگارت در آینده عطائی خواهد کرد که تو راضی شوی. در این سوره می فرماید: ما به آن وعده عمل کردیم. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»

۲- فرزند و نسل عطیه الهی است. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»

۳- نعمت ها حتی برای پیامبر اسلام مسئولیت آور است. «أَعْطَيْنَاكَ ... فَصَلِّ»

۴- در قرآن به نماز یا سجده شکر سفارش شده است. «فَصَلِّ»

۵- تشکر باید فوری باشد. «فَصَلِّ» (حرف فاء برای تسریع است)

۶- نوع تشکر را باید از خدا بیاموزیم. «فَصَلِّ»

۷- در نعمت ها و شادی ها خداوند را فراموش نکنیم. «أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ»

۸- آنچه می تواند به عنوان تشکر از کوثر قرار گیرد، نماز است. «فَصَلِّ»

(نماز جامع ترین و کامل ترین نوع عبادت است که در آن هم قلب باید حضور داشته باشد با قصد قربت و هم زبان با تلاوت حمد و سوره و هم بدن با رکوع و سجود. مسح سر و پا نیز شاید اشاره به آن باشد که انسان از سر تا پا بنده اوست. در نماز بلندترین نقطه بدن که پیشانی است، روزی سی و چهار بار بر زمین ساییده می شود تا در انسان تکبری باقی نماند. حضرت زهرا علیها السلام در خطبه معروف خود فرمود: فلسفه و دلیل نماز پاک شدن روح از تکبر است.

«تنزیهاً لکم من الکبر»

۹- دستورات دینی، مطابق عقل و فطرت است. عقل تشکر از نعمت را لازم

ص: ۶۱۷

می داند، دین هم به همان فرمان می دهد. «فَصَلِّ لِرَبِّكَ»

۱۰- چون عطا از اوست: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ» تشکر هم باید برای او باشد. «فَصَلِّ لِرَبِّكَ»

۱۱- قربانی کردن، یکی از راههای تشکر از نعمت های الهی است. (زیرا محرومان به نوایی می رسند.) «وَ أَنْحِرْ»

۱۲- هر که بامش بیش برفش بیشتر. کسی که کوثر دارد، ذبح گوسفند کافی نیست باید شتر نحر کند و بزرگ ترین حیوان اهلی را فدا کند. «وَ أَنْحِرْ»

۱۳- رابطه با خداوند بر رابطه با خلق مقدم است. فَصَلِّ ... وَ أَنْحِرْ

۱۴- انفاقی ارزش دارد که در کنار ایمان و عبادت باشد. «فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَ أَنْحِرْ»

۱۵- شکر عطا گرفتن از خدا، عطا کردن به مردم است. أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ ... وَ أَنْحِرْ

۱۶- نمازی ارزش دارد که خالصانه باشد، «لِرَبِّكَ» و انفاقی ارزش دارد که سخاوت مندانه باشد. «وَ أَنْحِرْ»

۱۷- دشمنان پیامبر و مکتب او ناکام هستند. (کلمه شائعی اسم فاعل است و شامل هر دشمنی در گذشته و حال و آینده می شود. اگر می گفت: «من شانک هو الابر» تنها کسانی را که در گذشته دشمنی کرده اند شامل می شد و اگر می گفت: «من یشونک هو الابر» تنها دشمنان آینده را در برمی گرفت. «إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْر» .)

۱۸- توهین به مقدسات، توبیخ و تهدید سخت دارد. «إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْر»

۱۹- از متلک ها و توهین ها نهراسیم که خداوند طرفداران خود را حفظ می کند.

«إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْر»

۲۰- زود قضاوت نکنیم و تنها به آمار و محاسبات تکیه نکنیم که همه چیز به اراده خداوند است. (مخالفان، با مرگ پسر پیامبر و داشتن پسران متعدد برای خود، قضاوت کردند که پیامبر ابر است، ولی همه چیز برعکس شد.) «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ ... إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَبْر»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٣﴾ وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ﴿٤﴾ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٥﴾ لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ ﴿٦﴾

بگو: ای کافران! من نمی پرستم آنچه شما می پرستید. و نه شما می پرستید آنچه من می پرستم. و نه من می پرستم آنچه را شما پرستش کرده اید. و نه شما می پرستید آنچه را من می پرستم. (حال که چنین است) آیین شما برای خودتان و آیین من برای خودم.

نکته ها:

در شأن نزول این سوره آمده است که بعضی از سران قریش به پیامبر گفتند: ای محمد تو یک سال از آیین ما پیروی کن، ما سال بعد از تو پیروی می کنیم. آنگاه هر کدام بهتر بود آن را ادامه می دهیم، اما پیامبر نپذیرفت. گفتند: لا اقل خدایان ما را مس کن و تبرک بجوی تا ما نیز خدای ترا بپرستیم، در این هنگام این سوره نازل شد.

کلمه «قُلْ» اندکی از کینه کفار نسبت به پیامبر می کاهد، زیرا می فهمند که سرکارشان با خداست و پیامبر تنها مأمور است.

گاهی باید مخالفان را به حال خود رها کرد و گفت: «لَكُمْ دِينُكُمْ» چنانکه در سوره قصص آیه ۵۵ می خوانیم: «لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ» و این نوعی تحقیر و تهدید است نه اجازه برای هر نوع عمل و عقیده.

در مواردی از قرآن تکرار برای تأکید است، نظیر: «كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ» (۱) و «فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ» (۲) در این سوره نیز تکرار می تواند برای تأکید باشد تا مشرکان از تسلیم شدن مسلمانان قطع امید کنند و می تواند برای تلقین استقامت به مؤمنان باشد تا در مواضع خود پایدار بمانند.

خبر از ایمان نیابردن گروهی از کفار، بارها در قرآن مطرح شده است، از جمله آنها آیه ششم سوره بقره و آیه هفتم سوره یس است که با صراحت می فرماید: «فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم امین وحی است و هر چه به او نازل شود بازگو می کند. «قُلْ»

۲- مسلمانان باید در برابر پیشنهادات غیر منطقی، صریح و قاطع پاسخ بگویند و دشمنان را از خود مأیوس نمایند. «لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ»

۳- به نام وحدت، نباید از اصول و ارزشها سرپیچی کرد. «لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ»

۴- دنیای کفر باید از تسلیم شدن مسلمانان مأیوس باشد. لَا أَعْبُدُ ... وَلَا أَنَا عَابِدٌ

۵- اعلام براءت از کفار باید مکرر و مؤکد و علنی باشد. «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ»

۶- در دین معامله نکنید، با دشمن سازش و مدهانه نکنید و در برابر تکرار پیشنهادهای نابجا، شما نیز موضع خود را قاطعانه تکرار کنید. لَا أَعْبُدُ ... لَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ ... وَلَا أَنَا عَابِدٌ ...

۷- به خاطر جذب دیگران، دست به هر کاری نزنید. لَا أَعْبُدُ ... وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ

۸- قرآن از غیب خبر می دهد. حتی یک نفر از پیشنهاد دهندگان، حاضر به اسلام آوردن نشد. «وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ»

۹- پایداری و قاطعیت، شرط رهبری است. وَلَا أَنَا عَابِدٌ ...

۱۰- عبادت و بندگی خدا، ملاک تمایز مؤمن از کافر است. يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ... لَا أَنْتُمْ

ص: ۶۲۱

۱- ۱). تکاثر، ۳ و ۴.

۲- ۲). مدثر، ۱۹ و ۲۰.

۱۱- انسان در انتخاب دین آزاد است نه مجبور. «لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ»

۱۲- باید صف ها از هم جدا شود، حق از باطل و کفر از ایمان متمایز شود. «لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ»

۱۳- معبود هر کس، بیانگر دین و آیین اوست. لا انا عابِدٌ ... لا اَنْتُمْ عابِدُونَ ... لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ

«والحمد لله رب العالمين

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (۱) وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا (۲) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا (۳)

هنگامی که نصرت الهی فرا رسید. مردم را دیدی که دسته دسته در دین خدا وارد می شوند. پس باید سپاسگزارانه پروردگارت را تنزیه کنی و از او آمرزش بخواه که او توبه پذیر است.

نکته ها:

عموم مفسرین، این سوره را مربوط به زمان فتح مکه در سال هشتم هجری می دانند که گروهی از مردم به خاطر حقانیت اسلام، ایمان آوردند و بعضی از ترس به اسلام تظاهر کردند، نظیر ابوسفیان که امام علی علیه السلام درباره آنان فرمود:

«ما اسلموا و لكن استسلموا و اسزوا الكفر» (۱) آنان در ظاهر مسلمان شدند ولی در دل کافر ماندند. در قرآن برای ایمان دو نوع دخول آمده است: یکی دخول مردم در دین که در این سوره می فرماید: «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ» و دیگری دخول ایمان در دل مردم که در سوره حجرات می فرماید: «وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ» (۲) هنوز دین داخل قلب های شما نشده است.

در حدیث می خوانیم: هنگامی که حضرت مهدی علیه السلام ظهور کنند، مردم دنیا فوج فوج به او ایمان می آورند. (۳)

ص: ۶۲۴

۱- ۱. بحار الانوار، ج ۳۲، ص ۳۲۵.

۲- ۲. حجرات، ۱۴.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

قرآن به تسبیح خداوند، بیش از تکبیر و تحمید سفارش کرده است. واژه تسبیح در قرآن بیش از واژه های تکبیر و تحمید آمده است.

در حدیث می خوانیم: هنگام فتح مکه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ابتدا وارد مسجد الحرام شد و نماز گزارد. (۱)

نصرت خداوند، منوط به یاری مردم از دین اوست. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (۲)

کلمه «تَوَابٌ» یازده بار در قرآن آمده است که نه بار همراه با واژه رحمت «تَوَاباً رَحِيماً»، یکبار همراه با حکمت (۳) و یک بار به طور مطلق در این سوره آمده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بعد از فتح مکه، عفو عمومی اعلام کردند و همه را بخشیدند و مکه بدون خونریزی فتح شد. حتی هنگامی که حضرت دید سعد بن عباده شعار انتقام می دهد و می گوید «اليوم يوم الملحمة» یعنی امروز تلافی می کنیم، حضرت پرچم را از او گرفت و به دست حضرت علی علیه السلام داد و فرمود: شعار را عوض کنید و بگویید: «اليوم يوم المرحمة» امروز روز رحمت است نه انتقام.

فتح و نصرت واقعی از جانب خداست، پس به ابزار و تجهیزات و نیروی انسانی تکیه نکنید که ممکن است همه امکانات باشد ولی باز هم شکست بخورید. «وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۴)

در فتح مکه، امید بت پرستان به یأس و مرکز شرک به پایگاه توحید تبدیل شد. موانعی که بر سر راه مؤمنان بود، برچیده شد، اسلام تثبیت گشت و برای صدور به کشورهای دیگر آماده شد.

فرمان استغفار یا برای نورانیت بیشتر قلب است یا برای زدودن غرور پیروزی یا برای گناهان امت و یا به خاطر معرفت بالای حضرت نسبت به خداوند است.

ص: ۶۲۵

۱-۱. تفسیر کنز الدقایق.

۲-۲. محمد، ۷.

۳-۳. نساء، ۱۷.

۴-۴. آل عمران، ۱۲۶.

بعد از صلح حدیبیه، چون مشرکان پیمان شکنی کردند، پیامبر نیرویی فراهم و مکه را بدون خونریزی فتح کرد و شرح ماجرا چنین است: مسلمانان در چند کیلومتری مکه اردو زدند و ابوسفیان که شبانه برای سرکشی از مکه خارج شده بود با عباس عموی پیغمبر ملاقاتی داشت. عباس گفت: پیامبر با ده هزار سرباز به سراغ شما آمده است. ابوسفیان ترسید و به عباس پناهنده شد و پیامبر امان دادن عباس را پذیرفت. پیامبر فرمود: هر کس به مسجد الحرام پناه ببرد یا به خانه ابوسفیان برود یا در خانه خود بماند، در امان است.

پیامبر به عباس فرمود: ابوسفیان را در تنگه ای که گذرگاه مکه هست ببر تا لشکریان الهی که از آنجا می گذرند، او ببیند. ابوسفیان با دیدن این مانور وحشت کرد و به عباس گفت:

سلطنت فرزند برادرت بسیار عظیم شده است، عباس گفت: سلطنت نیست بلکه نبوت است. سپس عباس به او گفت: به سراغ مردم مکه برو و آنها را از مقابله با لشکر اسلام بازدار.

ابوسفیان وارد مسجد الحرام شد و به مردم گفت: محمد با جمعیتی وارد مکه می شود که توان مقابله با او را ندارید، پس به مسجد الحرام یا خانه من یا خانه خود پناهنده شوید و اسلام بیاورید تا سالم بمانید.

به هر حال پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وارد مکه شد و به یاد روزی که از مکه مخفیانه خارج شد و به شکرانه این پیروزی سجده کرد. سپس پیامبر با تلاوت سوره فتح وارد مسجد الحرام شد و مسلمانان همراه آن حضرت تکبیر می گفتند. حضرت نزدیک کعبه آمد و بت ها را می شکست و می فرمود: «جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (۱) از آنجا که دست حضرت به بت های بزرگ بالای کعبه نمی رسید، به حضرت علی علیه السلام دستور داد تا پا بر دوش پیامبر نهد و بت ها را سرنگون کند. سپس حلقه کعبه را گرفت و از مردم مکه پرسید: شما امروز چه انتظاری از من دارید؟ گفتند: بخشش. اشک در چشم حضرت جمع

ص: ۶۲۶

شد و مردم گریه کردند. حضرت سخن یوسف را که به برادرانش فرمود: «لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ» (۱) امروز هیچ سرزنشی بر شما نیست، به زبان آورد و فرمود: همه آزادید. آنگاه جملات لا اله الا الله وحده وحده انجز وعده نصر عبده... را خواند و فرمود: هیچ کس از خون های ریخته شده و اموال غارت شده گذشته سخنی نگوید و تمام پرونده های گذشته مختومه و همه مشمول عفو عمومی شدید، پس وارد زندگی نوین شوید.

پیام ها:

۱- پیروزی در سایه نصرت الهی است. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ»

۲- نابودی سران کفر و شرک، زمینه برای ورود مردم به توحید و یکتاپرستی است. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ... النَّاسُ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ»

۳- مسلمانان وظیفه دارند در حدّ توان و امکان خود تلاش کنند تا زمینه ورود دیگران به اسلام فراهم شود. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ... النَّاسُ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ»

۴- اگر موانع برطرف شود، مردم گروه گروه ایمان می آورند. «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا»

۵- تا قبل از فتح مکه مردم یکی یکی مسلمان می شدند، ولی بعد از فتح مکه، گروه گروه. «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا»

۶- فتح و پیروزی شما را مغرور نسازد که هر چه هست از خداست. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۷- تنزیه خداوند از عیب و نقص و ظلم، باید همراه با سپاس از نعمت ها و ستایش او باشد. «فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۸- سپاس و ستایش و تسبیح خداوند، مقدمه استغفار و آمرزش طلبی است.

«فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ»

۹- صالحان که به قدرت می رسند به جای غرور و غفلت، جان و روح خود را با

ص: ۶۲۷

یاد خدا معطر می کنند. إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ

۱۰- خداوند منزّه است از اینکه یاران دینش را تنها بگذارد. إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ ...

فَسَبِّحْ

۱۱- هر کس، حتی پیامبر، هر قدر هم تسبیح و تحمید کند، در پایان آن استغفار کند. «وَاسْتَغْفِرْهُ»

۱۲- توبه پذیری سنت خداوند است. «إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا» «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۶۲۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَ تَبَّ ﴿١﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَ مَا كَسَبَ ﴿٢﴾ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾ وَ امْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّنْ مَّسَدٍ ﴿٥﴾

بریده باد دو دست ابولهب و نابود باد. نه دارائیش و نه آنچه بدست آورد، به حالش سودی نکرد. به زودی به آتشی شعله ور درآید. (همراه) زنش، آن هیزم کش (آتش افروز). (در حالی که) در گردنش ریسمانی از لیف خرما است.

نکته ها:

این سوره به نامهای تَبَّتْ و مسد معروف است. امام صادق علیه السلام فرمودند: هرگاه این سوره را خواندید بر ابولهب نفرین کنید. (۱)

هنگامی که آیه «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» (۲) نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نزدیکان و خویشاوندان را دعوت کرد و پیام وحی را به آنان رساند. ابولهب که عموی حضرت بود گفت:

«تبا لک» هلاکت بر تو باد. این سوره نازل شد و گفتار او را به خودش رد کرد.

از آنجا که این نفرین عملی شد و ابولهب و همسرش با کفر از دنیا رفتند، معلوم می شود که در این سوره نسبت به ابولهب یک پیشگویی نیز شده است.

«تَبَّتْ» از ریشه «تب» به معنای خسران و هلاکت است و مراد از «ید» در آیه، دست ظاهری نیست، بلکه کنایه از وسیله قدرت و تلاش انسان است. بنابراین معنای آیه چنین

ص: ۶۳۰

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. شعراء، ۲۱۴.

است که تلاشهای ابولهب به هدر رفت و او گرفتار زیان و خسارت شد. (۱)

در تاریخ آورده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله مردم را به کلمه «لا اله الا الله» دعوت می کرد و ابولهب از پشت سر او را تکذیب و به سوی او سنگ پرتاب می کرد.

گاهی زائران مکه به سراغ ابولهب می آمدند و از او درباره حضرت محمد صلی الله علیه و آله سؤال می کردند. او می گفت: محمد مجنون است و ما مشغول مداوای او هستیم. (۲)

ابولهب هیچ گاه از مخالفت با پیامبر و از همکاری با مخالفان او دست نکشید. او و همسرش کلمات رکیک به حضرت می گفتند و شاید به همین خاطر نام این دو در قرآن برده شده است.

آهنگ این سوره چنان کوبنده بود که همه آن را حفظ کردند و ابولهب ضربه سنگینی خورد و خانه نشین شد تا آنکه مرد و باقی کفار حساب کار خودشان را کردند که مبادا سوره ای نیز علیه آنان نازل شود.

علاقه ها و روابط خانوادگی نباید خللی در ایمان و مکتب ایجاد کند. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

با آنکه ابولهب و همسرش مردهاند و استخوانهایشان پوسیده است اما این آیات همچنان باید تلاوت شود تا مایه عبرت دیگران و زیاد شدن قهر و عذاب الهی بر آنان گردد.

ابولهب برادران خوبی مثل حضرت حمزه و ابوطالب و پدر خوبی چون عبدالمطلب داشت اما هر کس برای خود حسابی دارد.

در قدیم بته های هیزم را که جمع می کردند، آن را با طناب می بستند و آن را به دوش می انداختند. چون همسر ابولهب، هیزم در مسیر راه پیامبر می ریخت تا آن حضرت را آزار دهد، لذا قرآن می فرماید: در قیامت نیز هیزم آتش دوزخ است و آن طناب هایی که برای جمع آوری هیزم استفاده می کرد، به گردنش آویخته است. (۳)

ابولهب فرزندی به نام لهب نداشت ولی شاید به خاطر سرخی صورتش او را ابولهب می گفتند.

ص: ۶۳۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. تفسیر المیزان.

زن ابولهب، فردی شاعر بود. نامش امّ جهل، خواهر ابوسفیان و عمه معاویه بود. کینه دیرینه با پیامبر داشت و خار بر سر راه پیامبر می ریخت و اشعاری در تحقیر و هجو آن حضرت می سرود.

روز قیامت، مال و ثروت به درد انسان نمی خورد: «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَ مَا كَسَبَ»

«مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَّةٌ» مال و ثروتم چاره کارم نکرد.

«هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ» (۱) سلطنت و حکومت از بین رفت و برایم سودی نداشت.

«مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ» (۲) جمعیت و ثروت شما را بی نیاز نکرد.

«لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ» (۳) نه ثروت و نه فرزند به حال آنان سودی نداشت.

در قرآن چهار نوع زن و شوهر ذکر شده است:

زن و شوهری که در کار نیک همفکر و همراهند. (حضرت علی و حضرت زهراء علیهما السلام که به یتیم و اسیر و مسکین طعام دادند.) «و يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ» (۴)

زن و شوهری که در کار بد همراهند. اَبِي لَهَبٍ ... وَ امْرَأَتُهُ

زن و شوهری که مرد در راه حق و زن در راه باطل است نظیر حضرت نوح و حضرت لوط که همسرانشان به آنها ایمان نیاوردند و با مخالفان همدست شدند. «كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ» (۵)

زن و شوهری که زن در راه حق و مرد در راه باطل است. نظیر فرعون و همسرش. «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ» (۶)

زن ابولهب گردنبندی قیمتی داشت که سوگند یاد کرد آن را در راه مخالفت پیامبر مصرف کند. «فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ»

حضرت علی علیه السلام در نامه ای به معاویه نوشت: «منا خیر نساء العالمین و منکم حماله الحطب» (۷) بهترین زنان از ماست و هیزم آور آتش از شماست.

سلمان فارسی از اهل بیت پیامبر می شود و ابولهب عموی پیامبر، مورد لعن و نفرین

ص: ۶۳۲

۱-۱. حاقه، ۲۹.

۲-۲. اعراف، ۴۸.

۳-۳. آل عمران، ۱۰.

۴-۴. انسان، ۸.

۵-۵. تحریم، ۱۰.

۶-۶. تحریم، ۱۱.

۷-۷. نهج البلاغه، نامه ۲۸.

خداوند.

چون همسر ابولهب در سر راه پیامبر هیزم می ریخت، ممکن است «حَمَالَهُ الْحَطَبِ» اشاره به این باشد که ورود او به دوزخ در حالی است که هیزم بدوش دارد.

دست و بازو برای تلاش است و تلاش برای رسیدن به هدف مطلوب. هدف ابولهب جلوگیری از رشد اسلام بود و در این راه تلاش بسیار کرد ولی به هدفش نرسید، پس تلاش بازوی او هدر رفت. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

پیام ها:

۱- اعلام براءت از ناهلان جزء دین است. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

۲- کیفر توهین به مقدسات، لعن و نفرین ابدی است. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

۳- باید برای نابودی کامل کفر دعا کنیم. «يَدَا» (قطع شدن دو دست نشانه بی نتیجه ماندن تلاشهاست).

۴- پاسخ مخالفان را مثل خودشان بدهید. در پاسخ آنان که به پیامبر گفتند: «تبا لك» خداوند فرمود: «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

۵- در نظام مکتبی، ضابطه بر رابطه مقدم است. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»

۶- مال و ثروت، یکی از ابزارهای مخالفان انبیاست. «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَ مَا كَسَبَ» (ابولهب سرمایه داری بود که ثروتش را برای محو اسلام هزینه کرد).

۷- بدتر از فساد تکرار آن است. «حَمَالَهُ»

۸- در برابر قهر الهی نه ثروت کاراائی دارد و نه هر چیز که در اثر تلاش به دست آید، خواه ثروت باشد یا مقام و عنوان و حکومت و شهرت. «مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَ مَا كَسَبَ»

۹- قهر الهی نسبت به ستمگران دور نیست. «سَيَصْلَىٰ»

۱۰- اشرافیت دنیا، همراه با تحقیر آخرت است. «فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ»

«والحمد لله رب العالمين»

برخی از اهل کتاب و مشرکان، از پیامبر خواستند که خدایت را برای ما معرفی کن؛ این سوره که به منزله شناسنامه خداوند است، نازل شد و خداوند را از داشتن پدر و مادر یا فرزند و همسر و یا شبیه و شریک، پاک و منزه دانست.

این سوره شامل خالص ترین عقاید توحیدی است، از این رو سوره توحید و اخلاص نام گرفته است.

در فضیلت این سوره، روایات بسیاری وارد شده است که به برخی از آنها اشاره می شود: (۱)

در هر شبانه روز، لااقل یکبار این سوره را در نمازهای خود بخوانید و پس از آن بگویید: «کذلک الله ربی: پروردگار من چنین است.»

به گفته روایات، این سوره در اهمیت، به منزله یک سوم قرآن است. یک بار تلاوت آن، برابر تلاوت یک سوم قرآن و دو بار تلاوت آن، معادل دو سوم و سه بار تلاوت آن برابر تلاوت کل قرآن است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوره توحید مثل علی بن ابی طالب است که هر کس او را قلباً دوست دارد یک سوم ایمان را داراست و هر کس با قلب و زبان دوست بدارد دو سوم ایمان را دارد و هر کس با قلب و زبان و اطاعت در عمل، همراه او

ص: ۶۳۶

۱- ۱). مجموع روایات در تفسیر نور الثقلین، (ج ۵، ص ۶۹۹-۷۱۵) آمده است.

باشد ایمانش کامل است.

تلاوت این سوره به عنوان یکی از تعقیبات نماز به شمار آمده و در روایات می خوانیم: هر کس تلاوت آن را بعد از هر نماز ترک نکند، خداوند خیر دنیا و آخرت را به او می دهد و او و والدین و فرزندان را می آمرزد.

امام سجاد علیه السلام فرمود: چون خداوند می دانست که در دوره آخر الزمان گروهی دقیق و عمیق خواهند آمد، سوره توحید و شش آیه اول سوره حدید را نازل فرمود.

تلاوت این سوره به شش سمت، سبب حفظ شدن انسان از خطرات و ایمن شدن از حوادث می گردد. (۱)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (۱)

بگو: او خداوند یگانه است.

نکته ها:

کلمه «اللَّهُ» از «وله» به معنای تحیر است، یعنی آفریده ها از درک حقیقت او عاجز و در شناخت ذات او واله و متحیرند. چنان که امیر مؤمنان علی علیه السلام می فرماید: معنای الله آن است که او معبودی است که آفریده ها در او حیرانند، زیرا او از درک دیدگان مستور و از دسترس افکار و عقول، محجوب است. (۲)

میان کلمه «واحد» و «أَحَدٌ» تفاوت است. «واحد» در جایی به کار می رود که ثانی و ثالث برای آن فرض شود، بر خلاف «احد» که در مورد یکتا و یگانه استعمال می شود. چنانکه اگر

ص: ۶۳۷

۱-۱. مصباح کفعمی، ص ۲۴۶.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۳، ص ۲۲۲.

گفتی: یک نفر حریف او نیست، یعنی چند نفر حریف او می شوند، اما اگر گفتی: احدى حریف او نیست، یعنی هیچ حریفی ندارد.

توحید، مرز میان ایمان و کفر است و ورود به قلعه ایمان بدون اقرار به توحید ممکن نیست. اولین سخن پیامبر کلمه توحید بود: «قولوا لا اله الا الله تفلحوا». شعار توحیدی «لا اله الا الله» از سه حرف (الف، لام و ها) ترکیب شده و ذکر آن است که در گفتنش حتی لب تکان نمی خورد ولی عملش تا اطاعت از رهبری معصوم و جانشینان آنان ادامه دارد؛ زیرا شرط توحید طبق فرمایش امام رضا علیه السلام ایمان به امام معصوم و اطاعت از اوست.

در سفری که امام رضا علیه السلام با اجبار مأمون وادار به هجرت از مدینه به مرو شد، در مسیر راه وقتی به نیشابور رسید، مردم دور آن حضرت جمع شدند و از او هدیه و رهنمود خواستند.

امام رضا علیه السلام فرمود: پدرم از پدرش و او از اجدادش و آنان از پیامبر خدا نقل کردند که خداوند فرموده است: «کلمه لا اله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی: توحید، قلعه من است و هر کس داخل این قلعه شود از قهر من در امان است.» آنگاه امام رضا علیه السلام فرمود:

البتة توحید شرطی دارد و من (که امام حاضر هستم) شرط آن هستم، یعنی توحید بی ولایت پذیرفته نیست. در زمان غیبت امام معصوم نیز، بنا بر فرمان خودشان باید به سراغ فقهای عادل که از هوی و هوس دورند، برویم. بنابراین توحید کامل، ایمان به یکتایی خداوند، دور کردن فکر و عمل از هر نوع شرک و پیروی از رهبران معصوم در زمان حضور و فقهای عادل در زمان غیبت است.

حضرت علی علیه السلام در نامه ای به فرزندش امام حسن علیه السلام می نویسد: «لو كان لربك شريك لأتتك رسلة» اگر پروردگارت شریکی داشت، او نیز پیامبرانی می فرستاد تا مردم او را بشناسند و بندگی اش کنند. (۱)

دلیل یکتایی او، هماهنگی میان آفریده هاست. چنانکه امام صادق علیه السلام «اتصال التدبیر» را نشانه یکتایی آفریدگار می شمارد. (۲) هماهنگی میان خورشید و ماه و زمین و آب و باد و

ص: ۶۳۸

۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین ج ۳، ص ۴۱۸.

خاک و کوه و دشت و دریا با یکدیگر و هماهنگی همه آنها با نیاز انسان، نشانه یکپارچگی تدبیر در نظام هستی است. انسان اکسیژن می گیرد و کربن پس می دهد ولی گیاهان کربن می گیرند و اکسیژن پس می دهند. نیازهای طفل با محبت والدین و خستگی روز با خواب شب تأمین می شود. چشم که از پی ساخته شده با آب شور حفظ می شود و دهان که راه ورودی غذا به معده است، با آب شیرین که در هضم غذا مؤثر است، مرطوب می شود.

در جنگ جمل، یک عرب صحرانشین درباره معنای توحید از حضرت علی علیه السلام سؤال کرد.

دیگر رزمندگان از او ناراحت شدند که این چه سؤال نابجایی است، اما آن حضرت فرمود:

جنگ ما برای توحید است و آنگاه معنای صحیح توحید را برای او بیان فرمود. (۱)

خداوند، نه فقط در ذات، بلکه در صفات نیز یکتاست. او مثل ما نیست که صفاتش از ذاتش جدا باشد. ما علم و قدرت داریم ولی در کودکی نداشتیم و در پیری نیز از دست می دهیم.

خداوند علم و قدرت دارد ولی این صفات برای او پیدا نشده، بلکه همراه ذات او بوده است، چنانکه صفت مخلوق بودن، عاجز بودن و فقیر بودن هیچ گاه از ما جدا نبوده و جدا نخواهد شد.

پیام ها:

۱- پیامبران امین وحی اند؛ خدا به پیامبر فرمود: قُلْ... او نیز می گوید: قل...

۲- خداوند، در عین حضور، از دیدگان غایب است و قابل مشاهده نیست. «هُوَ» (اهل توحید عقیده دارند که «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ» (۲) چشم ها او را درک نمی کند ولی او چشم ها را درمی یابد.)

۳- به سؤالات اعتقادی باید پاسخ داد. قُلْ هُوَ اللَّهُ ...

۴- عقاید حق را باید به دیگران اعلام کرد. قُلْ هُوَ اللَّهُ ...

۵- خداوند در همه چیز یکتاست. در ذات و صفات، در علم و قدرت و حیات و حکمت، در آفرینش و هستی بخشی. «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»

ص: ۶۳۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. انعام، ۱۰۳.

خداوندی که مقصود همگان است.

نکته ها:

«صمد» به معنای قصد کردن است. خداوند صمد است، یعنی همه موجودات در امورشان او را قصد می کنند و او مقصود همگان است. چنانکه امام جواد علیه السلام در معنای «صمد» فرمود:

«سید مضمود الیه: او بزرگی است که موجودات به او رجوع می کنند و محتاج اویند.» نظیر آیه «أَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى» (۱).

امام حسین علیه السلام در پاسخ اهل بصره که از معنای صمد سؤال کرده بودند، فرمود: معنای صمد همان جملات پس از آن یعنی «لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ» است. (۲)

حضرت علی علیه السلام در تفسیر صمد فرمود: «هو الله الصمد الذي لا من شيء و لا في شيء و لا على شيء، مبدع الأشياء و خالقها و منشى الأشياء بقدرته، يتلاشى ما خلق للفناء بمشيته و يبقى ما خلق للبقاء بعلمه» (۳) خداوند صمد است، یعنی از چیزی به وجود نیامده، در چیزی فرو نرفته، و بر چیزی قرار نگرفته است، آفریننده اشیا و خالق آنها است، همه چیز را به قدرتش پدید آورده، آنچه برای فنا آفریده به اراده اش از هم متلاشی می شود و آنچه برای بقاء خلق کرده به علمش باقی می ماند.

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر اهلش را پیدا می کردم از همین کلمه «صمد» توحید و اسلام و ایمان را استخراج می کردم. (۴)

پیام ها:

۱- توجه تمام موجودات، خواسته یا ناخواسته به سوی اوست. «اللَّهُ الصَّمَدُ» □

۲- تنها او غنی است و همه به او محتاجند. «اللَّهُ الصَّمَدُ» □

۳- تنها خداوند است که سزاوار قصد کردن است. «اللَّهُ الصَّمَدُ» (حرف الف و لام) □

ص: ۶۴۰

۱- ۱. نجم، ۴۲.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین.

در الصمد برای حصر است.)

□
۴- موجودات، در همه امورشان محتاج اوینند. «اللَّهُ الصَّمَدُ» (کلمه صمد مطلق است و شامل تمام احتیاجات مادی و معنوی مخلوقات می شود.)

لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُوَلَدْ»۳

فرزند نیاورده و فرزند کسی نیست.

نکته ها:

رابطه خداوند با موجودات، رابطه آفرینش است نه زایش. او موجودات را می آفریند، یعنی از نیستی به هستی می آورد، نه آنکه خود بزاید. زیرا نوزاد از جنس والدین و در واقع جزئی از آنهاست، در حالی که هیچ چیز از جنس خداوند و یا جزئی از او نیست.

چون بیشتر مشرکان و اهل کتاب برای خداوند فرزند قائل بودند، لذا «لَمْ يَلِدْ» که به معنای نداشتن فرزند است، مقدم بر «لَمْ يُوَلَدْ» آمده است. (۱)

موجودات، نه فقط از او زاده نشوند، بلکه حتی از او خارج نشوند، آن گونه که میوه از گل، درخت از هسته، آب از ابر و چشمه، آتش از چوب، کلام از دهان، نوشته از قلم، بو از گل، مزه از غذا، فکر از عقل، گرما از آتش، سرما از یخ، خواب و خیال از ذهن، اندوه و شادی و بیم و امید از دل، صادر و خارج می شوند. (۲)

این آیه، هم عقیده مسیحیت که عیسی را فرزند خدا می دانند و هم عقیده یهود که عزیز را فرزند خدا می دانستند و هم عقیده مشرکان جاهلی که فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند، رد می کند.

ص: ۶۴۱

۱- ۱). تفسیر نوین.

۲- ۲). بخشی از مطالب فوق برخاسته از سخن امام حسین علیه السلام در پاسخ مردم بصره است که از آن حضرت معنای صمد را پرسیده بودند. (تفسیر نورالثقلین)

۱- صَمَدِيَّت و بی نیازی خداوند از همه چیز، دلیل آن است که او نیاز به فرزند و والدین ندارد. «اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُوَلَدْ» □

۲- خداوند علّتی ندارد و از چیزی به وجود نیامده است. «وَ لَمْ يُوَلَدْ»

۳- مولود، معلول است و نمی تواند خدا باشد. «وَ لَمْ يُوَلَدْ» (چگونه مسیحیان عیسی را مولود مریم، ولی باز هم او را خدا می دانند؟)

وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ «۴»

و هیچ همتایی برای او نباشد.

نکته ها:

«کفو» به معنای شبیه و نظیر و مانند است. (۱) چنانکه در بحث ازدواج، توصیه شده همسری انتخاب کنید که «کفو» شما باشد. یعنی در دین و اخلاق شبیه و مانند شما باشد.

خدا صمد است، یعنی او از دیگران بی نیاز و همه به او نیازمندند. بنابراین نمی تواند همتایی داشته باشد، زیرا همتای او باید بی نیاز از او باشد که این با صمد بودن خدا سازگار نیست.

آیه قبل، فرزند بودن و فرزند داشتن را از خدا نفی کرد، این آیه وجود هرگونه همسر را از او نفی می کند. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَ لَا وَلَدًا» (۲) او نه همسری انتخاب کرده و نه فرزندی دارد.

پیام ها:

۱- نه در ذات، نه در صفات و نه در افعال، هیچ کس و هیچ چیز شبیه و مانند خداوند نیست. «وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ»

۲- خداوند شبیه ندارد تا بتواند شریک او در امور هستی گردد. «وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ» «والحمد لله رب العالمين»

ص: ۶۴۲

۱- ۱). نه‌ایه ابن اثیر.

۲- ۲). جن، ۳.

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ﴿١﴾ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ﴿٢﴾ وَ مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ﴿٣﴾ وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ﴿٤﴾ وَ مِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ﴿٥﴾

بگو: پناه می برم به پروردگار سپیده دم. از شر آفریده هایش. و از شر تاریکی شب، آنگاه که همه جا را فراگیرد. و از شر افسون گرانی که در گره ها می دمند. و از شر هر حسود آنگاه که حسد ورزد.

نکته ها:

کلمه «فلق» مثل «فجر» به معنای شکافتن است، شکافتن سیاهی شب یا سپیده صبح:

﴿فَالِقُ الْإِصْبَاحِ﴾ (١)؛ شکافتن دانه درون خاک. «فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى» (٢).

مراد از «غاسق» آغاز شب است که تاریکی را به همراه می آورد. چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِتَدْخُلَ فِي السُّنَنِ الَّتِي غَسَقَ اللَّيْلُ» (٣)

شاید مراد از «غاسق» هر موجود ظلمت آور باشد که تاریکی های معنوی را به همراه خود می آورد و گسترش می دهد.

از آنجا که افراد شرور، برای حمله و هجوم و یا توطئه چینی از تاریکی شب استفاده می کنند، لذا به خدا پناه می بریم از شروری که در شب واقع می شود.

ص: ۶۴۴

۱-۱. انعام، ۹۶.

۲-۲. انعام، ۹۵.

۳-۳. اسراء، ۷۸.

«نفاثات» از «نفث» به معنای دمیدن و «عقد» جمع «عقد» به معنای گره است.

در هر چیزی احتمال بروز شرّ وجود دارد، حتی کمالاتی مثل علم و احسان، شجاعت و عبادت نیز آفاتی دارند. آفت علم، غرور؛ آفت احسان، ممتّ گذاردن؛ آفت عبادت، عجب و آفت شجاعت، ظلم و تهوّر است.

در آسیب پذیری سه اصل وجود دارد آمادگی هجوم از سوی دشمن فرصت های مناسب برای هجوم نظیر تاریکی ها وجود حفره ها و نقطه ضعف ها آری دشمن به دنبال تاریکی ها و حفره ها و نقاط ضعف است.

تبلیغات سوء، جوسازی ها، سخن چینی ها، جاسوسی ها و شایعه پراکنی ها، نمونه هایی از «النَّفَاثَاتِ فِي الْعُقَدِ» است، یعنی می دمند تا محکّمات را سست کنند. چنانکه کسانی با وسوسه و شک میان همسران فتنه گری می کنند «مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ» (۱)

با اینکه هرچه خدا آفریده، خیر است: «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (۲) لیکن هر چیزی اگر در مسیر صحیح خود قرار نگیرد، شرّ می شود. چنانکه آهن خیر است ولی اگر چاقو شد، امکان سوء استفاده از آن وجود دارد. «مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ»

«شَرِّ مَا خَلَقَ» یعنی شرّ از سوی مخلوقات است، نه از سوی خالق و نه ناشی از خلقت.

پناه بردن به خدا از خطرات، تنها با گفتن «اعوذ» حاصل نمی شود، بلکه علاوه بر گفتن، عمل نیز لازم است. چنانکه اهل بیت پیامبر علیهم السلام وقتی مسکین و یتیم و اسیر، اطعام را کردند، گفتند: «إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبَّوسًا قَمَطِرًا» (۳) ما از روز قیامت می ترسیم که اطعام کردیم. قرآن می فرماید: «فَوْقَاهُمْ اللَّهُ شَرًّا ذَلِكَ الْيَوْمِ» (۴) خداوند نیز آنان را از شرّ آن روز نجات داد. پس گفتن «إِنَّا نَخَافُ» به تنهایی کارساز نیست، بلکه باید همراه با عمل باشد.

زشت صورتی نزد رسول خدا از زشتی چهره خود شکایت کرد که جبرئیل نازل شد و سلام خداوند را به آن مرد زشت رساند و گفت که خدا می فرماید:

«اما ترضی ان احشرت علی جمال

ص: ۶۴۵

۱-۱. بقره، ۱۰۲.

۲-۲. سجده، ۷.

۳-۳. انسان، ۱۰.

۴-۴. انسان، ۱۱.

جبریل» آیا دوست داری که در قیامت تو به زیبایی جبرئیل باشی؟

مرد شادمان شد و تصمیم گرفت تمام عبادات و مستحبات را انجام دهد. (۱)

شرّ مطلق وجود ندارد و خداوند نیافریده است، بلکه چه بسیار اموری که از یک زاویه، شرّ دیده می شوند و زاویه ای دیگر خیر. چنانکه مولوی می گوید:

زهر مار، آن مار را باشد حیات

لیک آن، آدمی را شد ممات

پس بد مطلق نباشد در جهان

بد به نسبت باشد، این را هم بدان

بعضی از سختی ها و فشارها، شرّ نیست، بلکه رمز تکامل است. مولوی می گوید:

گندمی را زیر خاک انداختند

پس ز خاکش خوشه ها بر ساختند

بار دیگر کوفتندش ز آسیا

قیمتش افزون و نان شد جان فزا

باز نان را زیر دندان کوفتند

گشت عقل و جان و فهم سودمند

باز آن جان، چون که محو عشق گشت

یُعجب الزّراع آمد بعد کشت

قرآن سفارش می کند که با همسرانتان خوب رفتار کنید و اگر نسبت به آنان کراهت دارید، چه بسا در کنار آن الطافی نهفته باشد. «وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا» (۲) چنانکه گاهی زن زیبا نیست، ولی مادر فرزندان بزرگ و برجسته می شود.

بسیار از تلخی ها، استعدادهای ما را شکوفا می کند، حالت صبر و مقاومت را در ما رشد می دهد و دل انسان را خاضع و خاشع

می سازد. «لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ» (۳)

شب برای مردان خدا، زمان بندگی و عبادت است: «يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ» (۴) ولی برای نامردمان، زمان توطئه و تهدید و هجوم است. «مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ»

سخن و یا حرکتی که روابط و دوستی های محکم را متزلزل کند، نفاثات است و باید از آن به خدا پناه برد.

پناه بردن انسان به خدا، مستلزم پناه دادن خداوند است و گرنه فرمان پناه بردن لغو بود.

ص: ۶۴۶

۱-۱. بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۱۴۰.

۲-۲. نساء، ۱۹.

۳-۳. اعراف، ۹۴.

۴-۴. آل عمران، ۱۱۳.

در میان تمام شرور نام سه شر در این سوره آمده است:

- شرور پنهان و در تاریکی ها. «مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ»

- شرور زبان های ناپاک. «مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ»

- شرور حسادت ها و رقابت های منفی. «وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ»

برخی زنان به خاطر زیبایی و لطافت در گفتار، می توانند مردان را در تصمیمات خود سست کنند و مصداق نفثات باشند.

یکی از مصداق نفثات، سحر و جادو است و لذا آموزش و عمل آن حرام است.

با اینکه «شَرُّ مَا خَلَقَ» شامل تمام شرور می شود، ولی نام سه شر را به خاطر اهمیتی که دارد، جداگانه آورده است. «غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ - النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ - حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ»

پناه بردن در هر حال لازم است، خواه آنجا که خطر باشد: «شَرُّ مَا خَلَقَ» خواه دریافت کمال باشد: «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (۱) هرگاه قرآن تلاوت می کنی از شر شیطان به خداوند پناه ببر.

در سوره فلق، در برابر سه شر بیرونی، به یک صفت الهی پناه می بریم. (از شر غاسق و نفثات و حاسد، به صفت «بِرَبِّ الْفَلَقِ» پناه بردیم). اما در سوره ناس به عکس است. در برابر یک خطر درونی، به سه صفت الهی پناهنده می شویم. (از شر وسوسه قلب، به صفات «بِرَبِّ النَّاسِ»، «مَلِكِ النَّاسِ» و «إِلَهِ النَّاسِ» پناه می بریم).

بحثی درباره حسادت

تلاش برای به دست آوردن کمالاتی که دیگران دارند، غبطه و ارزش است، ولی تلاش برای نابود کردن کمالات دیگران حسادت است. حسادت نشانه کم ظرفیتی و تنگ نظری است. اولین قتلی که در زمین واقع شد به خاطر حسادت میان فرزندان آدم بود و اولین گناهی که در آسمان واقع شد، حسادت ابلیس به آدم بود. در حدیث می خوانیم: حسادت ایمان را می خورد آن گونه که آتش هیزم را. (۲)

ص: ۶۴۷

۱- ۱. نحل، ۹۸.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۳۰۶.

آنچه بر سر اهل بیت پیامبر علیهم السلام آمد که آنان را کنار زدند، ناشی از حسادت بود و قرآن در آیه ۵۴ سوره نساء می فرماید: چرا به خاطر الطاف و تفضل خداوند، بر افراد لایق حسادت می ورزند، مگر نمی دانند ما به آل ابراهیم کتاب و حکمت و ملک عظیم دادیم.

حسادت در میان تمام شرور، برجسته ترین شر است. زیرا حسود نقشه ها می کشد و حيله ها می کند و مرتکب انواع شرور می شود تا به هدف برسد.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الحسد داء عیاء لا یزال الا بهلک الحاسد او بموت المحسود» (۱) حسادت مرض خطرناکی است که جز با مرگ محسود یا هلاکت حسود از بین نمی رود.

حسود در واقع به خدا اعتراض دارد و در برابر اراده و حکمت او جهت می گیرد که چرا به او عطا کرده و به من نداده است.

حسود هرگز خیرخواهی و نصیحت نمی کند و به خاطر خوی حسادت، از رسیدن خیر خودش به دیگران جلوگیری می کند.

قرآن، ریشه بسیاری از گناهان را «بغیا» به معنای حسادت دانسته است و امام صادق علیه السلام می فرماید: «ان الکفر اصله الحسد» (۲) ریشه کفر حسادت است. چنانکه در برابر پیامبران می گفتند: «أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا» (۳) آیا انسانی مثل ما پیامبر شود و ما را هدایت کند؟

حسود، اهل تواضع و تشکر نیست و هرگز به کمالات دیگران گواهی نمی دهد و قهراً مرتکب گناه کتمان حق می شود.

حسود معمولاً منافق است. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «الحاسد یظهر و ده فی اقواله و یخفی بغضه فی افعاله» (۴) در ظاهر اظهار علاقه می کند ولی در باطن کینه و بغض دارد.

منشأ حسادت چیست؟

ص: ۶۴۸

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۴۹۳.

۲- ۲. کافی، ج ۸، ص ۷.

۳- ۳. تغابن، ۶.

۴- ۴. غرر الحکم.

گاهی تبعیض نابجا میان افراد، حسادت آنان را بر می انگیزد.

گاهی مردم توجه نیستند و شرایط را یکسان می پندارند و همینکه یک برتری و امتیازی دیدند حسادت می ورزند. در حالی که اگر حکمت و دلیل تفاوت ها را بدانند آرام می شوند.

حسادت در خاندان نبوت نیز پیدا می شود، همان گونه که در خانه حضرت یعقوب، حسادت فرزندان، آنان را به چاه افکندن برادر وادار کرد.

دامنه حسادت تنها نسبت به نعمت های مادی نیست، بلکه گاهی نسبت به ایمان افراد حسادت می شود و می خواهند آنان را به کفر برگردانند. «يُرْذُونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا» (۱)

روشن است که حسادت، آرزوی نابودی نعمت دیگران است، و گرنه درخواست نعمت از خداوند، حسادت نیست. چنانکه سلیمان از خداوند حکومتی بی نظیر خواست: «مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ» (۲) و حضرت علی علیه السلام در دعای کمیل از خداوند می خواهد که نصیب او بیشتر باشد و قرب او به خداوند نیز بیشتر باشد. و اجعلنی من احسن عبیدک نصیباً عندک و اقربهم منزله منك...

برای درمان حسادت باید اینگونه فکر کرد:

دنیا، کوتاه و کوچک است و غصه برای آن ارزشی ندارد.

ما نیز نعمت هایی داریم که دیگران ندارند.

نعمت ها بر اساس حکمت تقسیم شده است، گرچه ما حکمت آن را ندانیم.

آنکه نعمتش بیشتر است، مسئولیتش بیشتر است.

بدانیم که حسادت ما بی نتیجه است و خداوند به خاطر اینکه بنده ی چشم دیدن نعمتی را ندارد، لطف خود را قطع نمی کند و فقط خودمان را رنج می دهیم.

پیام ها:

۱- پناه بردن به خدا را باید به زبان جاری کرد. «قُلْ أَعُوذُ»

۲- به خاطر زیادی خطرات و اهمیت آن انبیا نیز باید به خدا پناه برند. «قُلْ أَعُوذُ»

۳- اصلاح خود و جامعه، بدون استمداد و پناهندگی به خداوند امکان ندارد. «قُلْ»

١-١. بقره، ١٠٩.

٢-٢. ص، ٣٥.

۴- چون شرور بر قلب و فکر انسان قفل می زند، باید به قدرتی پناه برد که شکافنده و شکننده قفل ها و موانع باشد. «بِرَبِّ الْفَلَقِ»

۵- در دعا با دید وسیع برخورد کنید. «شَرُّ مَا خَلَقَ» (همه مخلوقات را در بر می گیرد.)

۶- در میان همه شرور، شر حسادت، تفرقه افکنی، عهد شکنی و توطئه های پنهان اهمیت بیشتری دارد. مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ ... شَرِّ النَّفَّاثَاتِ ... شَرِّ حَاسِدٍ

۷- دشمن آنقدر می دمد تا تبلیغاتش مؤثر واقع شود. («نفاثات» جمع «نفاثه»، صیغه مبالغه است.)

۸- با وسوسه ها عقاید سست می شود و حرف اثر می کند. «مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ»

۹- حسادت، دارویی جز پناه بردن به خدا ندارد. قُلْ أَعُوذُ ... إِذَا حَسَدَ

۱۰- زمینه ها زمانی خطرناک است که به فعلیت در آیند. «حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ»

۱۱- حسادت، کم و بیش در افراد هست؛ اقدام عملی بر اساس آن گناه است. «إِذَا حَسَدَ»

«والحمد لله رب العالمين»

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَهِ النَّاسِ ﴿٣﴾ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

(ای پیامبر!) بگو: پناه می برم به پروردگار آدمیان. پادشاه آدمیان. معبود آدمیان. از شرّ وسوسه شیطان. آن که اندیشه بد در دل مردمان افکند. از جنس جنّ باشد یا انسان.

نکته ها:

در قرآن، بیش از ۳۰۰ مرتبه کلمه «قُلْ» آمده که بسیاری از آنها فرمان خداوند به پیامبر است و در پاسخ مخالفان یا موافقان می باشد.

کلمه «وسواس» هم به معنای موجود وسوسه گر می آید و هم به معنای وسوسه و خطورات و افکار ناروا، ولی در اینجا به معنای وسوسه گر است.

گفتن کلمه «أَعُوذُ» برای نجات از خطرات کافی نیست، بلکه باید در عمل نیز از عوامل خطر ساز دوری کرد. و گرنه خانه را در مسیر سیل ساختن و نوشتن «اعوذ بالله من السّيل» بر سر در خانه به منزله مسخره است. کسی که می گوید: «أَعُوذُ بِاللَّهِ»، باید در عمل نیز از سرچشمه های فساد دوری کند.

اول چیزی که محسوس انسان است، رشد و تکامل و تربیت اوست، «بِرَبِّ النَّاسِ» بعد سیاست و تدبیر و حکومت. «مَلِكِ النَّاسِ» و همین که رشد او بالا رفت عبادت و پرستش

است. «إِلَهَ النَّاسِ»

به کسی باید پناه برد که اسرار و وسوسه های درونی را می شناسد. «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ» (۱) او از خیانت چشم ها و آنچه سینه ها پنهان می کند آگاه است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: شیطان بر دل انسان آرمیده است، هرگاه یاد خدا کند پنهان می شود و هرگاه غافل شود او را وسوسه می کند. فاذا ذكر العبد الله خنس... و اذا غفل وسوس (۲)

کسانی که دیگران را به تردید و وسوسه می اندازند، کار شیطانی می کنند. مخالفان حضرت صالح به مردم می گفتند: آیا شما علم دارید که صالح پیامبر است؟ و با این کلام در مردم تردید به وجود می آوردند. «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ» (۳)

در اول قرآن با «بِسْمِ اللَّهِ» از خدا استمداد کردیم و در آخر قرآن نیز به خدا پناه می بریم.

«خناس» از «خنوس» به معنای پنهان شدن و عقب نشینی است. شیطان هم خودش مخفی است و هم کارش، اگر وسوسه او علنی باشد بر مردم مسلط نمی شود، ولی با تظاهر و توجیه در لباس زیبا جلوه می کند و موفق می شود. حضرت علی علیه السلام می فرماید: شیطان با ظاهرنمایی حق و باطل را بهم در می آمیزد و بدین شکل بر طرفداران خود غالب می شود.

«فهنا لك يستولى الشيطان على اوليائه» (۴)

حالا که شیطان، خناس است، آنقدر می رود و می آید تا موفق شود، ما هم باید یاد خدا را زیاد کنیم.

در قرآن بارها از انسان انتقاد شده است که هرگاه گرفتار می شود دعا می کند و پناهندگی می خواهد و همین که خطر رفع شد، گویا ما را نمی شناسد. (۵)

در این سوره چون وسوسه درون روح و قلب انسان جای می گیرد و با ایمان و عقل و فکر ما بازی می کند، سه بار نام خداوند یاد شده است: «يَرْبُّ النَّاسِ ، مَلِكِ النَّاسِ ، إِلَهَ النَّاسِ» اما در سوره فلق که شرور خارج از سینه هاست، یکبار نام خداوند مطرح است. «يَرْبُّ الْفَلَقِ» آری خطر انحراف فکری و تأثیر آن در روح به مراتب بیشتر از خطرات خارجی است و

ص: ۶۵۳

۱-۱. غافر، ۱۹.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۶۷، ص ۴۹.

۳-۳. اعراف، ۷۵.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۵۰.

۵-۵. یونس، ۱۱.

دشمنان فرهنگی و فکری، از دشمنان نظامی و اقتصادی مرموزتر و خطرناکترند.

در روایات آمده است که شیطان از قبول توبه انسان از سوی خداوند ناراحت شد. یاران خود را جمع و از آنان استمداد کرد. هر کدام مطلبی گفتند، ولی یکی از آنها گفت: من انسان را وسوسه می‌کنم و توبه را از یادش می‌برم. ابلیس این طرح فراموشی توبه را پسندید. (۱)

حالا - که او «بِرَبِّ النَّاسِ» است، پس شیوه‌های تربیتی دیگران را نپذیریم. حالا که او «مَلَكِ النَّاسِ» است، پس خود را برده دیگران قرار ندهیم و حالا - که او «إِلَهِ النَّاسِ» است، پس به غیر او دل نبندیم و این تفکر و اعتقاد بهترین وسیله پناهندگی از وسوسه هاست.

آنکه در سینه و قلب و روح مردم وسوسه می‌کند، ممکن است از نژاد جن و شیطان باشد یا از نژاد انسان. آری تطمیع‌ها و وعده‌ها، امروز و فردا کردن‌ها از جمله راههای وسوسه است.

وسوسه شیطان نسبت به حضرت آدم و سایر اولیای خدا در حدّ القا و پرتاب وسوسه است:

«فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ» (۲)، «أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْتِيهِ» (۳) اما نسبت به عموم مردم، ورود و نفوذ وسوسه در دل و جان آنهاست. «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» البته نه به شکل سلطه بر دل انسان به گونه‌ای که راه‌گزینی از آن نباشد. زیرا قرآن در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ» (۴) هنگامی که شیطان‌ها به سراغ افراد باتقوا می‌روند تا از طریق تماس، آنان را وسوسه کنند، آنان متوجه شده و اجازه نفوذ نمی‌دهند.

تکرار کلمه «ناس» در «بِرَبِّ النَّاسِ - مَلَكِ النَّاسِ - إِلَهِ النَّاسِ» اشاره به آن است که ربوبیت، حاکمیت و الوهیت خداوند عام است و اختصاص به فرد یا گروه یا نژاد خاصی از بشر ندارد.

اول «بِرَبِّ النَّاسِ» آمد، بعد «مَلَكِ النَّاسِ» و سپس «إِلَهِ النَّاسِ»، شاید به خاطر آن که آنچه به فطرت نزدیکتر و ملموس‌تر است، پناهندگی به مربی است: «بِرَبِّ النَّاسِ»

چنانکه کودکان به هنگام خطر اول صدای مادر می‌زنند، سپس کسی که قدرت دارد، «مَلِكِ

ص: ۶۵۴

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. طه، ۱۲۰.

۳-۳. حج، ۵۲.

۴-۴. اعراف، ۲۰۱.

النَّاسِ» و در مرحله بعد سرچشمه رحمت و حیات. «إِلَهُ النَّاسِ»

خداوند به نیازهای انسان و خطراتی که او را تهدید می کند آگاه است، ولی شیوه تربیت الهی آن است که انسان نیاز و استمداد و پناهندگی خود را به زبان آورد و فقر و احتیاج را به خود تلقین کند تا روحیه تواضع و تعبد و تسلیم در او شکوفا شود. قُلْ أَعُوذُ ...

به گفته پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خطرات و وسوسه هایی که بی اختیار بر انسان عارض می شود، مادامی که از طرف انسان عملی صورت نگیرد، چیزی بر او نیست. «وضع عن امتی ما حدثت به نفسها ما لم يعمل به او یتکلم» (۱).

پیام ها:

۱- پیامبر، امین وحی است و چیزی از خود نمی گوید. «قُلْ»

۲- خطرات به قدری شدید است که خدا به پیامبرش دستور پناه بردن می دهد.

«قُلْ أَعُوذُ»

۳- بدون استمداد از خدا، امکان مبارزه با شرور نیست. «أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ»

۴- گناهکاران نباید مأیوس شوند، زیرا خداوند، پروردگار همه مردم است نه فقط مؤمنان. «بِرَبِّ النَّاسِ»

۵- وقتی پیامبر، به خدا پناه می برد، وظیفه ما روشن است. «قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ»

۶- انسان باید خود را تحت تربیت خداوند بداند، «بِرَبِّ النَّاسِ» سلطنت و حکومت او را بپذیرد، «مَلِكِ النَّاسِ» و او را معبود خود قرار دهد. «إِلَهُ النَّاسِ»

۷- انسان بی ایمان، به قدرت و جمعیت و قومیت و ثروت خود پناه می برد، ولی مردان خدا به پروردگار و پادشاه و معبود هستی پناهنده می شوند. «بِرَبِّ النَّاسِ - مَلِكِ النَّاسِ - إِلَهُ النَّاسِ»

۸- بالاترین خطرهای پنهان ترین آن هاست که وسوسه درونی باشد. «مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ» «والحمد لله رب العالمین»

ص: ۶۵۵

«اللّهم صلّ على محمّد و آل محمّد و عجل فرجهم»

در روایت آمده است که حضرت علی علیه السلام همواره هنگام پایان دادن و ختم قرآن، این گونه دعا می کردند:

«اللهم اشرح بالقرآن صدري و استعمل بالقرآن بدني و نور بالقرآن بصائري و اطلق بالقرآن لساني و اعني عليه ما أبقيتني فانه لا

حول و لا قوه الا بك» (۱)

ص: ۶۵۶

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

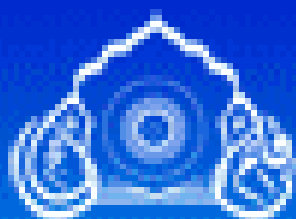
ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹